Nordisk Conversationslexikon,

indeholdende

Forklaring over vigtige Navne, Gjenstande og Begreber,

som forekomme under Læsning og i Samtale.

Tredje Udgave,

redigeret af

W. Mollerup, A. F. Pullich og Gustav Storm.

Fjerde Bind.

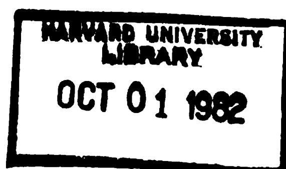
I—M.

Forlagsbureauet i Kjøbenhavn.

(O. H. Delbanco. G. E. C. Gad. F. Hegel & Søn. C. C. Lose.)

Thieles Bogtrykkeri.

1887.

HARVARD UNIVERSITY
LIBRARY
OCT 01 1982

I.

I (Selvlyd), det 9de Bogstav i vort Alphabet, hos Grækerne Iota. Som romersk Taltegn bet. I 1, II 2 osv., som Alexander I, Oscar II, CI 101, VI 6, men IV 4 osv.

Iakchos [i], en Gud, der i Eleusis dyrkedes sammen med Demeter, hvis Søn eller Plejesøn han kaldes. Han identificeres med Dionysos. De indviedes Tog til Eleusis ved de store Eleusinier og deres Sang kaldtes ogsaa I.

Iāmblichos fra Chalkis i Cølesyrien, nyplatonisk Philosoph, levede paa Constantin d. stores Tid og maa være død c. 330. Han var en Discipel af Porphyrios og aabnede selv en Skole, rimeligvis i sin Fødeby. I. vandt hos Eftertiden stor Berømthed, navnlig paa Grund af de mange Æventyr og Fabler, der beretteds om hans Samkvem med Guder og Dæmoner; herfra skrive sig hans Tilnavne, „den guddommelige“, „den store“, „den vidunderlige“ osv. Hans Retning er mere speculativ-theologisk end videnskabelig-philosophisk, saa at Nyplatonismen ved ham forvandles fra en philosophisk Lære til en theologisk Doctrin. Hans polytheistiske Tendens leder ham til at indføre en noverskuelig Mangfoldighed af Væsener i den oversanselige Verden; men hans vidtløftige, nigjennemsigtige, tankefattige og svulstige Fremstilling er uden synderlig Betydning. Med sin speculative Theologi forbinder han en pythagoræisk Talmystik, hylder Theurgi, Billeddyrkelse og Mantik og optager med stor Lettroenhed de fabelagtigste Underfortællinger under Paaberaabelse af, at for Guderne er intet umuligt. Han forfattede et Værk i 10 Bøger, af hvilke kun de 5, vedrørende forskjellige mathematiske Æmner, ere os overleverede.

Iapygia, Grækernes Navn i Oldtiden for Italiens sydøstlige Halvø.

Iatrochemi (af gr. *iatrós*, Læge), Chemiatri, den af den **iatrochemiske Skole** i det 17de Aarh. (Sylvius, Willis) opstillede Lære, der fortrinsvis benyttede Chemien til Forklaring af Livsphænomenerne i det sunde og syge Legeme. Det var dog kun rent theoretiske Speculationer, man herved støttede sig til, hypothetiske Gjæringer i Blodet med Dannelse af sure eller alkaliske „Skarpheder“ i dette, hvorved Sygdommene fremkaldtes osv., og det hele System, der i Begyndelsen fandt stor Udbredelse, havde derfor ogsaa kun et kort Liv. **Iatrophysikerne** (**Iatromechanikerne**, **Iatromathematikerne**) derimod (Borelli o. fl.) troede at kunne løse alle de samme Spørgsmaal paa rent mechanisk Maade ved Physikens Hjælp, idet de som Aarsag til Sygdommene antog Standsning af Blodet, Tilstopning af Blodkarrene og Kjertlerne, hindrede Afsondringer osv., men lige saa lidt med noget varigt Held.

Ibăgue, Stad i Republ. Columbia i Sydamerika, s. ø. for den over 17,000 F. høje Vulkan Tolima. 8,000 I. Livlig Handel over Quindiupasset i Andes, der fører fra Magdalenadalen til Caucadalen. Staden ligger omtr. 4,500 F. over Havet.

Ibărra, Stad i Republ. Ecuador i Sydamerika, 12 M. n. ø. for Quito. 10,000 I. Regelmæssig bygget Stad.

Ibas, Biskop i Edessa, s. **Edessa**.

Ibbenbühren, Stad i den preussiske Prov. Westfalen, 5 M. n. til ø. for Münster. 4,000 I. Betydelig Bjærgværksdrift paa Kul og Jærn.

Ibenholt, Ibentræ, Veddet af flere Arter af Slægterne Diospyros og **Maba**, henhørende til Ibenholtfamilien (Ebenaceæ), der hører til de helkronede Planter og er beslægtet med Kodriverfamilien. I., der faas fra Ostindien, navnlig Ceylon, udmærker sig ved en sort eller dog meget mørk Farve, er finaaret og haardt, men sprødt. En sydeuropæisk Art (D. Lotus) har grønliggult Ved. Det ægte I. kaldes ogsaa sort I. til Forskjel fra grønt I., det olivengrønne Ved af et andet tropisk Træ. Derimod maa Navnene blaat I. (Amaranttræ) og rødt I. (Grenadiltræ) forkastes.

Ibēria kaldte de gamle den frugtbare, af Kaukasus, Kolchis, Armenien og Albanien begrænsede Dal, som nu hedder russisk Georgien ell. Grusien. Fra Trajan indtil Julians Død, da den persiske Konge Sapor i det 4de Aarh. underkastede sig Landet, stod det under romersk Herredømme. Ogsaa Hispanien, navnlig den af Ebro (Iberus) gjennemstrømmede og af **Ibererne** beboede Del, kaldtes af de gamle I.; fra dette Folk, der ogsaa beboede en Del af det tilgrænsende Gallien, nedstamme efter nogles Mening de nuværende Baskere. Ved en Forening af iberiske og keltiske Stammer opstod **Keltibererne**, der beboede Højsletterne i Mellemspanien. Det bør dog bemærkes, at man kun har et ringe og meget usikkert Kjendskab til dette Folks Historie og ethnographiske Stilling. **Ibēriske Halvø**, d. s. s. den pyrenæiske Halvø. **Ibēriske Bjærge**, Østranden af den spanske Højslette langs Ebrodalen. **Ibēriske Hav** kaldes

ofte den vestlige Del af Middelhavet, s. for de baleariske Øer. **Iberisk Union** kaldes den i den nyeste Tid ofte paatænkte Forbindelse mellem Halvøens to Kongeriger.

Ibīdem, lat., sammesteds, i samme Skrift, paa samme Side osv.

Ibis, Fugleslægt af Hejrernes Gruppe, udmærket ved nøgne Kinder og krumt Næb, tilhører især de varmere Lande, opholder sig ved sumpede Flod- og Søbredder og lever af Orme og Bløddyr. Hertil høre: I. falcinellus, mørkebrun med Metalglans, i Landene omkring Middelhavet, i enkelte Exemplarer undertiden set i Skandinavien og Danmark; den hellige I. (I. religiosa), hvid med sort, nøgent Hoved og Hals og lange, blaa Skulderfjer, indfinder sig i Ægypten samtidig med Nilens Oversvømmelser, hvorfor den var Gjenstand for de gamle Ægypteres Tilbedelse og alle Haande overtroiske Forestillinger og findes afbildet paa deres Mindesmærker og opbevaret som Mumie. Fremdeles den hvide I. (I. alba) og den røde I. (I. rubra), begge med sorte Svingfjer, hver paa sin Vis meget pragtfulde Fugle, i det tropiske Amerika. Til den nærstaaende Slægt Tantalus, der har et tykkere, mere lige Næb, hører ogsaa en i Nordafrika forekommende Art, T. Ibis, der er hvid med rødligt Anstrøg, sortegrønne Sving- og Styrefjer, gulagtigt Næb og de nøgne Steder paa Hovedet røde.

Iblis, den onde Engel i Islam, svarer til Jødernes Satan; s. Djinni.

Ibn, arab., bet. Søn. **Ibn-Bathuta, Ibn-Chaldun, Ibn-Dureid, Ibn-Hanqal, Ibn-Challiqan, Ibn-ul-Athir, Ibn-ul-Wardi**, s. **Arab. Literatur** under **Arabien**.

Ibn-Gebirol, Salomon, spansk-jødisk Philosoph fra den sidste Halvdel af det 11te Aarh., hvis berømteste Arbejde »Meqôr Khaijîm«, bekjendt ved den latinske Oversættelse »fons vitæ«, dannede Stridspunktet for det 13de Aarh.s Philosophi, skjønt ingen anede, hvorhen man skulde henføre Forfatterens fordrejede Navn, „Avicebron“. Det skyldes S. Munk, ved at have fundet en hebraisk Oversættelse af dette oprindelig paa Arabisk skrevne Værk og sammenlignet denne med den latinske, at have opdaget, at under dette Navn skjulte sig Philosophen Salomo ben Jehuda ben G., saaledes som han selv kalder sig, bekjendt i den arab. Literatur under Navnet Soleiman ben Yahija ben G. Han var f. i Malaga, opdragen i Zaragoza og døde i Valencia. Ved Aar 1045 optraadte han som Digter af mystiske Hymner (»Kether Malkût«), der endnu i vore Dage anvendes i Synagogernes Liturgi; han har desuden forfattet allegoriske Bibelfortolkninger, en hebr. Grammatik og en lille moralsk Afhandling, „Sædernes Forbedring“, som er bleven oversat paa Arabisk og flere Gange udgivet. Hans vigtigste Arbejde er imidlertid det omtalte, ved den latinske Oversættelse bekjendte »fons vitæ«, der i det 13de Aarh. gjengaves paa Hebr. af Ibn-Falaguera og i denne sidste Bearbejdelse opdagedes paa Nat.-Bibl. i Paris. I Overensstemmelse med Plotin lærer han her, at Skabelsens Princip er Gud, omfattende den absolute Enhed og Form, der træder i Forbindelse med den passive Materie; vi faa da denne Trehed som Universets Grundlag: Gud eller den guddommelige Vilje, Form og Materie. I.-G. er Realist. Alt existerende maa i sine forskjellige Genera henføres til de to Kategorier Materie og Form. Den universelle Materie omfatter baade det legemlige og det aandelige, idet der ikke kan tænkes noget Spring i Skabelsens Rækkefølge; dens Væren bestaar i en Higen efter at træde ud i Tilværelse, og den sætter sig i Bevægelse for at modtage Formen. Som vi have en universel Materie, naa vi paa samme Maade op til en universel Form idet den ene ikke kan tænkes adskilt fra den anden; men Væsenernes uendelige Forskjelligheder udledes dog af Materien, der omfatter renere og urenere, højere og lavere Dele; fra en Side nærmer den sig til den rene Form og er modtagelig for dennes Straaleglans; fra en anden Side formørkes og fortættes den uden at kunne modtage Formen undtagen ved at fordunkle dennes Glans. Formen bliver altsaa den ene og samme, men lider en Forstyrrelse ved Foreningen med Materien. Vi faa da forskjellige Grader mellem det absolutte og evige, hvilket vor Fornuft næppe formaar at fatte, og den materielle Verden. Dennes Bevægelse frembringer Tiden, som igjen forudsætter Evigheden, over hvilken vi have Gud; imellem Gud og Verden befinde sig da de simple og evige Substanser, paa ēn Gang active og passive, idet de paavirkes af det højeste, men selv udbrede Liv og Bevægelse. Denne deres første Forbindelse med den højeste Enhed eller Gud er den universelle Fornuft, som omformer de gjennem Sanserne vundne Forestillinger til Ideer; uden selv at have nogen bestemt Form er den Enhed af al Tanke og dennes Gjenstand; og herfra udgaa Formerne til de lavere Sphærer eller den hele Sjæleverden, der igjen frembringer de particulære Sjæle med deres forskjellige Arter. Den fornemste i Rangen af disse er Menneskets fornuftige Sjæl, som er modtagelig for det himmelske Lys; derfra komme vi, som hos Aristoteles, ned til den dyriske og vegetative Sjæl. Stige vi en Grad lavere, komme vi endelig til Naturen eller Principet for Verdensphænomenerne, det livløse, hvorfra Universets Bevægelse og Orden stammer. Den yderste Grænse danner endelig den raa Materie (Hyle), der kun har en Tendens til at træde over fra sin passive Tilstand til activ. I denne Universets Hierarchi have vi da den højeste Fornuft, Sjælenes Verden og Naturen, hvor alt slutter sig sammen i uafbrudt Rækkefølge. Det højere indeholder det laveres Grund, eller, om vi tør bruge dette Udtryk, det lavere emanerer fra det højere, og det hele slutter sig sammen til en Enhed i den universelle Fornuft, der igjen er det umiddelbare Udspring af den evige Enhed eller Gud, som bliver det uopnaaelige Maal for den hele Tilværelses Higen. Denne Stræben og Higen efter Enheden eller Gud er af den guddommelige Vilje nedlagt i og gjennemtrænger den hele Skabning fra det laveste til det højeste. Paa denne Maade bringer I.-G. en Art tilsyneladende

Harmoni i Stand med den jødiske Religions Lære om Skabelsen, omtrent som Avicenna med Islam; Skabelsens Princip synes en fri Akt af Gud, skjønt vi næppe kunne sætte en bestemt Adskillelse mellem Gud og Verden, lige saa lidt som vi gjennem denne Lære kunne naa til Sjælens individuelle Personlighed, et Punkt, der har erholdt en mere tilfredsstillende Udvikling hos Avicenna (d. 1037). Ligheden mellem begge disse Philosopher forklares let ved deres fælles Udgangspunkt fra Plotin og neoplatoniske Skrifter. Efter at være glemt eller i al Fald aldrig nævnt af den nærmest følgende Tids Philosopher kommer Forfatteren til »Megôr Khaijim« først frem under det fordrejede Navn „Avicebron“ i det 13de Aarh. blandt de christne Skoler og holder sig da lige til det 16de Aarh., idet han oftere anføres af Giordano Bruno.

Ibn-Junis, arabisk Astronom i Ægypten, d. 1008, var ogsaa Musiker og Digter. Sine talrige Iagttagelser og Beregninger har han nedlagt i de efter Kalifen Hakem opkaldte hakemitiske Tabeller.

Ibn-Thofail (Abu Dschafar), en Maurer af anset Slægt, f. i Cordova i den første Halvdel af det 12te Aarh., d. i Marokko 1185, var en dygtig Læge og fremragende Philosoph, Averroes's og Maimonides's Lærer, paavirket af græsk og alexandrinsk Philosophi, af Aristoteles og Neoplatonikerne. Hans Roman „Naturmennesket“ eller „Hay ben Yoqdhâns Historie“, et Slags Forgænger for Rousseaus „Emile“, er et Forsøg paa at vise, at et Menneske uden al Hjælp udenfra, ved egen Speculation, kan hæve sig fra den dyriske Tilstand til Erkjendelsens høieste Trin.

Ibrahim, den arab. Navneform for det hebr. Abraham.

Ibrahim Pascha, Stifsøn af Ægyptens Vicekonge Mehemed Ali, f. 1789 i den lille By Kavalla i Rumelien, undertvang 1816—19 Vahabiterne i Arabien og sendte deres Hersker Abdallah som Fange til Constantinopel, hvor han blev henrettet. Til Løn fik I. Titlen Pascha over de hellige Byer. Han ledede siden Togene imod Sennaar og Dar Fur. I Febr. 1825 førte I. den ægyptiske Hær og Flaade til Morea, hvor han indtog Navarino og medvirkede til Missolonghis Indtagelse, samt med fanatisk Grusomhed hærjede og ødelagde Landet, indtil den franske Hærs Landsættelse i Sept. 1828 nødte ham til igjen at drage bort. I. blev nu Emir af Mekka og viste stor Iver for at organisere Hæren paa europæisk Vis ved franske Officerers Hjælp. Da Striden imellem Mehemed Ali og Sultanen udbrød 1831, anførte I. sin Faders Hær, indtog i Nov. Palæstina og siden hele Syrien og slog den tyrkiske Hær i tre store Slag ved Homs (9 Juli 1832), Beilanpasset og Konieh i Lilleasien (20 Dec.). En russisk Hærs Nærmelse standsede hans Fremrykning; men i Freden (Maj 1833) afstodes Syrien til Mehemed Ali, og I. fik desuden selv Provinsen Adana (Kilikien). Som Statholder i Syrien dæmpede I. gjentagne Opstande, især i Libanon, som til Dels fremkaldtes ved tyrkiske Ophidselser; da en ny Krig udbrød 1839, lokkede han ved fortsat Tilbagetog den tyrkiske Hær til Nisib og slog den der aldeles 24 Juni. De europæiske Magters Indblanding stilte ham dog ved Frugten af hans Seire, og de engelsk-østerrigske Tropper, som landede i Syrien og indtog Beirut og Akka, tvang ham snart til at forlade hele Syrien, som i Freden tilbagegaves Sultanen. Siden levede I. i Stilhed paa sine Godser, sysselsat med Plantning af Oliventræer o. desl., og foretog 1845—48 Reiser til Frankrig, England og Italien for at gjenvinde sin Sundhed. I. var udset til at være Stiffaderens Efterfølger, men døde før ham 10 Nov. 1848; hans Søn Ismail blev Vicekonge 1863—79.

Ibrail, d. s. s. Braila.

Ibsambul, d. s. s. Abu-Simbal.

Ibsen, Henrik, norsk Digter, f. 20 Marts 1828 i Skien, hvor hans Fader, Knud I., var Kjøbmand; hans Moder hed Maria Cornelia Altenburg. I sin Fødeby gik han nogen Tid i en Privatskole, hvor der ogsaa undervistes lidt i Latin; men Faderens Kaar tillod ikke en lang og kostbar Latinskolegang, og i sit 16de Aar blev I. sendt til Grimstad, paa hvis Apothek han blev anbragt som Lærling. For ham selv stod det den Gang som Maalet, gjennem den pharmaceutiske Examen at vinde Livsophold og tillige bryde sig en Gjenvei til Studiet af Medicin. Skjønt han snart kom til at leve paa Krigsfod med „Samfundet“ i den lille By, hvor han sad indeklemt af Livsvilkaar og Omstændigheder, holdt han alligevel ud der i 6 Aar. Fra sin gode og skikkelige, men af sin Bedrift helt optagne Principal maatte han saa godt som stjæle sig Fritimer til at studere, og fra sine Studietimer stjal han sig igjen om Natten Øieblikke til at digte. Tidens stærke Bevægelser (Februarrevolutionen, Opstanden i Ungarn, den første slesvigske Krig) greb mægtig den unge Digter-Artianers Sind; han skrev rungende Opmuntringsdigte til Magyarerne og flammende Sonetter til Kong Oscar I om at ile det danske Broderfolk til Hjælp ved Nordens Sydgrænse; men denne Virksomhed i de frie Kunsters Tjeneste var, hvor meget den end holdt sig inden for Manuskriptets halvt private Omraade, ikke vel set af det ældre „Selskab“ i den lille By og næppe heller fremmende for Forfatterens mere regelmæssige Forstudier til Artium. Til Dels fandt han endog i disse Forstudier en Kilde til digteriske Frembringelser. Medens han i Vinteren 1848—49 gjennemgik Sallusts „Catilina“ og Ciceros Taler, optoges han mindre af de sproglige og i det hele de philologiske Vanskeligheder end af de politisk-historiske Ideer hos de klassiske Forfattere, hvis Skrifter han, efter sit eget Udsagn, „slugte“, medens de inspirerede ham til hans dramatiske Ungdomsdigtning: 3-Akts-Dramaet „Catilina“, som han skrev færdigt i nogle Maaneder og derefter indleverede til Christiania Theater. Fra dette blev Stykket imidlertid sendt tilbage med et høfligt Afslag, nogen Forlægger var heller ikke at opdrive, til sidst hjalp en Ven ham til at faa det trykt paa deres eget Forlag, og i Beg. af 1850 udkom Stykket i Christiania under Forfattermærket Brynjolf Bjarme. Kort Tid efter, i Marts Maaned, kom Digteren selv ind

til Hovedstaden med nogle Daler i Lommen for at blive Student. Efter fem Maaneders Trainering paa Heltbergs (s. d. A.) „Studenterfabrik" fik J. ogsaa Artium, men ved Universitetet blev han rigtignok aldrig immatriculeret, efterdi han aldrig forbedrede sine oprindelige Charakterer i Græsk og Mathematik; Tanken om at studere Medicin eller overhovedet at tilbagelægge nogen regelmæssig akademisk Løbebane var opgivet, Poesien fik nu mere og mere Magt over ham, og sit Rusaar tilbragte han med frie Studier og poetisk Produktion (bl. a. et paa Christiania Theater i Sept. 1850 opført, 1854 i „Bergenske Blade" trykt Skuespil „Kæmpehøjen"), efter at han allerede i Febr. 1850 havde set „i Bladet sit første Digt paa Prent", et højtstemt Mindekvad over Oehlenschläger („Skjalden i Valhal"). Endnu en literær Begivenhed af Betydning for Bedømmelsen af J.s senere Udvikling daterer sig fra hans Rusaar, nemlig hans Deltagelse med de senere saa bekjendte literære Personligheder P. Botten-Hansen og A. O. Vinje i Udgivelsen af det satirisk-polemiske Ugeblad „Andhrimner", hvis Nr. 1 udkom 5 Jan. 1851, men hvis sidste Nummer forlod Pressen allerede 28 Sept. s. A. efter at have naaet det just ikke svimlende Abonnenttal af omtr. 100. Fra denne med Hensyn til ydre Livsvilkaar mere end tilstrækkelig poetiske Tilværelse maatte Overgangen til en fastlønnet Stilling ved det af Ole Bull oprettede norske Theater i Bergen være omtrent som at faa Digtergage, især da J.s Nov. 1851 daterede Ansættelse ved samme officielt gik ud paa „at assistere Theatret som dramatisk Forfatter". Aaret efter fik han endog af Theaterstyrelsen et Stipendium paa 800 Kroner for under nogle Maaneders Besøg i udenlandske Theatre at uddanne sig i den praktiske Sceneinstruction med Forpligtelse til at tage Ansættelse som Sceneinstructeur for et Tidsrum af 5 Aar. Hans første Udenlandsreise gik da til Kjøbenhavn, hvor han bl. a. gjorde Bekjendtskab med J. L. Heiberg, til Berlin og Dresden, paa hvilket sidste Sted han opholdt sig længst. Efter Hjemkomsten tiltraadte han nu ved Aabningen af Theatrets 4de Saison i Oct. 1852 sin nye Stilling. I hvilken Grad J. havde Held med sig i de følgende fem Aars Arbejde for i den ikke meget store, væsentlig af Handels- og praktiske Livsinteresser beherskede By at grundlægge en national Scenekunst med lutter Nybegyndere i sit Personale og uden nogen hjemlig dramatisk Literatur, faar her staa hen; men utvivlsomt er det, at disse Aars praktiske Theaterarbejde har været af den største Betydning for hans egen Udvikling som dramatisk Forfatter. Hvert Aar paa Theatrets Stiftelsesdag (2 Jan.) gik et nyt Originalarbejde af ham over Scenen: 1853 „St. Hans-Natten", Æventyrkomedie i 3 Akter; 1854 „Kæmpehøjen" i omarbejdet Skikkelse; 1855 „Fru Inger til Østeraat", historisk Drama i 5 Akter; 1856 „Gildet paa Solhaug", Skuespil i 3 Akter; 1857 „Olaf Liljekrans", romantisk Drama i 3 Akter. Det var sine Læreaar i dramatisk Technik og Selvkritik, han tilbragte i Bergen; i Hovedstaden, hvorhen han flyttede i Høsten 1857 som artistisk Directeur for det derværende norske Theater, skulde han endnu i adskillige Aar modnes i Skuffelsernes og Bekymringernes Skole, før han fik Lejlighed til at bryde over tvært med Hjemmets for ham i alle Henseender trange Kaar og godtgjøre sit Mesterskab. Fra Bergen førte han i Sommeren 1858 en Hustru (Datter af Præsten Thoresen og Steddatter af Forfatterinden Magdalene Thoresen) til sit nye Hjem i Christiania, og samtidig offentliggjorde han et nyt nationalhistorisk Skuespil „Hærmændene paa Helgeland", der fulgte som Tillægshæfte med det af hans Ven Botten-Hansen redigerede „Ill. Nyhedsblad". Men det lykkedes ham ikke at faa det nye Arbejde opført paa sit Lands Hovedscene i Christiania; i Kjøbenhavn blev det ligeledes forkastet og fordømt af J. L. Heiberg, og i Bergen, hvorfra hans Efterfølger ved Theatret, Bjørnson, traadte i Skranken for den endnu ikke anerkjendte Digter, oplevede Stykket kun 5 Forestillinger i Løbet af et Aar. Den norske Scene i Christiania, hvortil J. var knyttet med sin økonomiske Existens, krævede stadig Pengetilskud og personlige Ofre af sine Velyndere; Honorarer for Lejlighedsdigte — fra denne Tid skriver sig bl. a. hans to klassiske Digte „Paa Vidderne" og „Terje Vigen" — og Avisartikler gav just ingen særlig betrygget Tilværelse for en Familiefader, og fra tarvelige blev Livets Kaar helt bekymringsfulde, da det norske Theater 1862 spillede Fallit. Til Kampen mod Næringssorgerne kom for J. snart ogsaa Striden med de smaa Forhold i den lille Hovedstad og en original Digteraands Kamp for sin egen Befrielse. I 3 Aar havde han arbejdet paa et moderne Samfundsskuespil med Motiver fra de hjemlige Forhold, men da Abonnenterne paa „Ill. Nyhedsblad" i Dec. 1862 fik til Nyaarsgave „Kjærlighedens Komedie" (5 Opl., Kbh. 1884), var det saa langt fra, at den digteriske og materielle Anerkjendelse naaede dets Forfatter, at en Storm af Uvilje og Protester brød løs over den kjætterske Digter, medens hans Venner for Alvor tænkte paa at „redde" ham ved at interessere sig for hans Ansættelse som Undertoldbetjent. Livets haarde Medfart mægtede dog ikke at knække hans Mod og Energi. I Midten af Juni Maaned 1863 fulgte han efter Indbydelse med paa det store Sangertog til Bergen. Han gik den Gang med Planen fuldt færdig til et nyt dramatisk Arbejde; da han var kommen hjem igjen til Christiania, satte han sig til at udarbejde Stykket, og da Juli Maaned var til Ende, var ogsaa J.s mest klassiske historiske Drama, „Kongsemnerne", færdigt i Manuskript; det udkom i Trykken ved Juletid s. A. Prøvelsens Aar vare nu snart til Ende for ham. Vel opnaaede han ikke strax den Anerkjendelse og materielle Understøttelse, som Bjørnson s. A. fik af Stortinget, idet det bevilgede ham Digtergage; men J. fik dog 1863 efter Regeringens Indstilling et større Reisestipendium, og med dette og paa anden Maade erhvervede Bidrag drog han 1864 ud til den frivillige Landflygtighed, hvorfra han siden kun to Gange med ti Aars Mellemrum er vendt tilbage paa Sommerbesøg i Hjemmet (1874 og 1885). Langsomt rejste han sydover, over Danmark og Tyskland, hvor han, Forf. af Digtene

„Maageskrig" og „En Broder i Nød", med dyb Sorg saa Trophæerne fra Overfaldet paa Danmark føres ind i Bismarcks Hovedstad; i Juni kom han til Rom, og her slog han sig nu ned for længere Tid. Her vandt han igjen Fred og Ro til Arbejde, til Læsning, til Studier, til Tænkning og til selskabelig Omgang; hans Kræfter ligesom fornyedes, og han gav sig i Kast med en stor digterisk Opgave („Julianus Apostata"), som han dog først adskillige Aar senere efter mere omfattende Studier skulde fuldføre. Imidlertid var, som det er blevet sagt, sidste Akt af hans Hjemlivs Drama spillet til Ende. Han havde 1863 indsendt Ansøgning om, at Regeringen for Stortinget vilde foreslaa ham bevilget Digtergage, men den daværende norske Cultusminister nægtede sin Medvirkning til en saadan Understøttelse og Anerkjendelse af Forfatteren til „Kjærlighedens Komedie" med dens kirkelige Repræsentant, Præsten Straamand. I Marts 1866 udkom saa „Brand, et dramatisk Digt" (10 Opl., Kbh. 1885), denne storslaaede, i psychologisk Analyse og i formfuldendt Skjønhed lige mærkelige Digtning, der i den Grad greb alle modtagelige Sind i Nordens Lande, at 4 store Oplag udsolgtes paa et Aar. Det lod sig nu ikke længer i hans Hjemlands officielle Kredse anføre, at „Opfattelsen af hans Digterværd kun beroede paa en flygtig Døgnstemning". Og da nogle af hans Venner med literært Navn nu hos Regeringen androg om, at der for Stortinget maatte blive fremsat Forslag om et Aarsbidrag til ham, fandt Regeringen fuldt Føje til et saadant Forslag, som ogsaa Stortinget 12 Maj 1866 vedtog. Ved „Brand" var det lykkedes Forfatteren i eminent Forstand at „sætte Problemer under Debat" endnu før den egentlige Problemdigtning havde vundet Hævd i de nordiske Literaturer, og fra nu af blev hvert nyt Arbejde af I. kun et dristigere, dybere, mere consequent gjennemført Bidrag til Forstaaelsen af Menneskets individuelle Psychologi, af hvad han selv i Fortalen til den omarbejdede Udgave af sit Ungdomsarbejde „Catilina" (Kbh. 1875) har betegnet som det væsentlige Indhold af sin senere Digtning: „Modsigelse mellem Evne og Higen, mellem Vilje og Mulighed, Menneskehedens og Individets Tragedie og Komedie paa én Gang". Med „Brand" trod han sejerrig igjennem, og hans følgende Arbejder (den dramatiske Digtning „Peer Gynt", Kbh. 1867, 6 Opl. 1885, og Nutidsskuespillet „De unges Forbund", Kbh. 1869, 5te Opl. 1883) befæstede yderligere hans Digterry trods den voldsomme Uvilje, som navnlig det sidst nævnte Arbejde ved sin udfordrende Polemik til „de locale Forhold" fremkaldte i Hjemmet, hvor Opførelsen paa Christiania Theater foranledigede en Meningskamp i Presse og Almenhed, som næppe havde været set siden „Campbeller-Slaget" i Wergelands Dage. Under I.s senere Udvikling, der tillige har medført en anden Stilling for ham i Opinionen hos dem, der fra først af regnede denne Digter-Philosoph blandt deres Meningsfæller i Døgnets politiske Strid, har Dommen ændret sig, ikke mindst med Hensyn til hint Stykke, der nu hører til de hyppigst opførte og mest velsete Stykker paa alle Nordens Hovedscener (i Christiania er det hidtil spillet 75 Gange). I Forfatterens ydre Forhold foregik efterhaanden kun den Forandring, som fulgte med den stigende Anerkjendelse og det forøgede Velvære; Udmærkelsens Tegn fæstedes paa hans Bryst, og Verdensberømmelsen knyttedes lidt efter lidt til hans Navn, især efter at han 1868 var flyttet fra Rom til Tyskland, hvor han først i nogle Aar boede i Dresden, senere (fra 1875), alene med nogle Rejse-Afbrydelser, for det meste i München, til Dels dog ogsaa i Italien. 1869 besøgte han Kjøbenhavn og Stockholm, hvorfra han efter Indbydelse drog til Ægypten som Khedivens Gjæst ved Aabningen af Suezkanalen. Han har selv lejlighedsvis bemærket, at hans Rejse i Ægypten var af uvurderlig Betydning for hans Udvikling, navnlig for hans fri Overblik over Culturhistoriens Gang; dette vil ogsaa let forstaas hos en Mand med I.s skarpe Blik for alle Livets Phænomener og hans Trang til at gaa dybt i Iagttagelse og Tænkning. Da han om Vinteren 1869 vendte tilbage til Dresden, fik han ogsaa til Dels nærliggende Brug for sine orientalske Rejse-Iagttagelser, idet han nu i de nærmeste Aar var sysselsat med Udførelsen af det Arbejde, hvis Plan allerede havde beskæftiget ham 1864, og som udkom 1873 under Titlen „Kejser og Galilæer, et verdenshistorisk Skuespil". For den store læsende Almenhed var dette Stykke, der kræver baade visse Forudsætninger og nogen Anstrængelse under Tilegnelsen af Digterens Fremstilling af de fjærne Culturconflicter og Idekampe omkring Julian d. frafaldne, til en vis Grad en Skuffelse. Til Gjengjæld har intet af Forfatterens efterfølgende Digterværker, i hvilke han atter vendte tilbage til Virkelighedsdramaets polemisk-satiriske Charakterskildringer, ladet den store Læseverden eller det endnu større Theaterpublikum kold. „Samfundets Støtter" (1877), „Et Dukkehjem" (1879), „Gjengangere" (1881), „En Folkefjende" (1882) og „Vildanden" (1884) — hvert af disse Stykker forvandlede ved sin Fremkomst det dannede Selskabs Kredse i Norden til literære og philosophiske debating clubs, Æsthetikere og Politikere commenterede dem hver efter sine Forudsætninger, Theatrene fyldtes og det store Publikum reves med i Forargelse over eller i Tilslutning til disse Appeller til Samtidens Selvprøvelse og Ansvarsfølelse, men alle samledes i Beundring over Mesterens Evne til virkningsfuld Scenebygning, til klar og virkelighedstro Dialog, til dyb Charakteranalyse og over hans Tænknings Energi og consequente Mod. Forfatteren af „Catilina" er bleven en Samfundsmagt i Nutidens Liv og Henrik I. et af den norske Literaturs uforgængeligste Navne.

Ibsen, Ib Pedersen, f. 1801 paa Vreinholt ved Lemvig, besøgte først Aalborg Latinskole, men gik til Søs, paadrog sig ved at falde ned om Bord en Sygdom i Foden, der nødte ham til at opgive Sømandsstillingen, kom til Kjøbenhavn, begyndte at studere Chirurgi, maatte lade sit Ben amputere, tog chirurgisk Examen og blev derpaa 1827 Conservator og Lærer i praktisk Anatomi ved chirurgisk Akademi til dettes Nedlæggelse 1842 og derefter Prosector

ved Universitetet. 1847 blev han ved Concurrence Lector i Anatomi ved dette, 1849 extraord. og 1861 ord. Professor; han døde 1862. I. var en udmærket praktisk Anatom og drev det i Dissection og Forfærdigelse af anatomiske Præparater til en Kunstfærdighed, som maaske ingen anden paa hans Tid besad.

Ibsskal, den heraldiske Betegnelse paa en Musling, har sit Navn Ib (d. e. Jakob) af Apostelen Jakob. Pilegrimmene, som drog til hans Helligdom i Spanien, S. Jago di Compostela, bar nemlig Muslingeskaller paa Hatte og Kapper, oprindelig til at drikke af under Rejsen.

Ibstrup, s. Jægersborg.

Ibn, s. Abs.

Ibykos [i], græsk Lyriker fra Rhegion i Syditalien, samtidig med Anakreon, levede i Slutn. af det 6te Aarh. f. Chr. Han førte et omflakkende Liv og opholdt sig en Tid lang paa Samos hos Tyrannen Polykrates. Et Sagn fortæller, at han paa Vejen til de isthmiske Lege blev dræbt af Røvere, men før sin Død truede dem med, at en forbiflyvende Skare Traner vilde hævne hans Mord. Denne Trusel gik i Opfyldelse, da en af Røverne i Theatret i Korinth, idet en Flok Traner fløj over Tilskuernes Hoveder, udbrød: „Se, der er Ibykos's Hævnere“ og derved vakte en Mistanke, der førte til de skyldiges Afstraffelse (Schillers Ballade „Die Kraniche des I.“). Af hans Digte ere kun Brudstykker bevarede. Det var dels lyriske Digte, der behandlede mythiske Gjenstande, dels erotiske Sange. De ere udgivne af Bergk i »Poëtæ lyrici Græci«.

Icārier kaldes Tilhængerne af den af Cabet (s. d. A.) stiftede communistiske Sekt efter hans Hovedværk »Voyage en Icarie«.

Ichneumon [nōv], s. Desmerkat og Snyltehvepse.

Ichnographi, egtl. Sportegning; Grundrids, Grundtegning; Fremstilling af en Form paa en Flade. **Ichnologi** kaldes Læren om de Fodspor, som levende og uddøde Dyr have efterladt sig. I adskillige Tilfælde ere Fodsporene nemlig det eneste, som røber visse Dyreformers Existens i tidligere Jordperioder; berømte i saa Henseende ere de Fodspor, som man har tillagt et stort, paddeagtigt Dyr, der har faaet Navn af Chirotherium, og de formentlige Fuglespor (snarere maaske af Kæmpeøgler) i Connecticutdalens røde Sandsten i Nordamerika (s. Ornithichniter). I. er især bleven studeret i Nordamerika, fornemmel. af Hitchcock.

Ichor [i], hos Homer den Vædske, der flyder i Gudernes Aarer; i Chirurgien den tynde, misfarvede, stinkende (ichoröse) Vædske, der afsondres af visse Saar i Stedet for den sædvanlige Materie.

Ichthyocōlla, d. s. s. Husblas.

Ichthyologi (af gr. ἰχθύς, Fisk), Læren om Fiskenes Naturhistorie og Systematik. Dens Histories første Epoche repræsenteres af Aristoteles og de ham afskrivende og fortolkende Forfattere i Middelalderen; et nyt Liv i I. indtraadte først, da Rondelet, Belon og Salviani midt i det 16de Aarh. vendte tilbage til Naturen og begyndte at opsøge og beskrive de levende Fiske. I Slutn. af det 18de Aarh. begyndte den ichthyologiske Systematik med Ray og Willughby, men først hos Artedi og Linné opnaaede den en større Fuldkommenhed i Midten af det 18de Aarh. Af de ældre Ichthyologer fortjene Gronov, Duhamel, Brünnich, Plumier, Marsigli og fremfor alle Pallas at nævnes; fremdeles Commerson, Forskål, Ascanius. Et nyt Fremskridt i den ichthyologiske Kundskab betegnes af Blochs omfangsrige Værker og af Lacepèdes I. Risso, de la Roche, Duméril d. ældre, Rafinesque, Geoffroy St. Hilaire, Tilesius, Mitchill, Lesueur, Buchanan, Rosenthal o. fl. bidrog paa forskjellig Maade til I.s Fremskridt i den Periode, der gaar forud for Cuviers og Valenciennes's store Fiskeværk; Cuvier oplevede dog kun at se det 8de Bd. udkomme, og Valenciennes standsede ved det 22de. Af de Forfattere, der senere mest have bidraget til I.s Fremskridt, maa nævnes Joh. Müller (Fiskenes Anatomi og Systematik, til Dels i Forbindelse med Troschel og Henle), Swainson, Agassiz (de fossile Fiske og Europas Ferskvandsfiske), Duméril d. yngre, Guichenot, Gill, Vogt (Fiskenes Udviklingshistorie), Rüppel (det røde Havs Fiske), Schlegel (Japans), Richardson (Nordamerikas, Australiens), Heckel (Asiens, Østerrigs og Sydamerikas), Kner, Steindachner, Bleeker og Day (det indiske Archipelags), Günther, hvis Katal. og over Fiskesamlingen i British Museum er det fuldstændigste systematiske Hovedværk i den nyere Tid, Stannius og Brühl (Fiskenes Anatomi). Af faunistiske Ichthyologer maa fremdeles nævnes Bonaparte (Italiens), Yarrell (Englands), v. Siebold (Mellemeuropas), Canestrini og Vinciguerra (Middelhavets), Reinhardt, Lütken (Grønlands), Krøyer (Danmarks og Grønlands), Nilsson, Sundevall, Fries, Ekström, Malmgrén, Malm, Collett og Lilljeborg (Skandinaviens og Finlands).

Ichthyophāger (d. e. Fiskeædere) kaldtes i Oldtiden to Folkeslag, af hvilke det ene boede i Gedrosien, det nuværende Balndschistan, ved det arabisk-persiske Hav, det andet i Æthiopien ved den arabiske Havbugt. Endnu bruges i culturhistorisk Henseende dette Navn om alle saadanne Folkeslag, der nære sig af Fiske og andre Havdyr.

Ichthyosaurus [sāv], Hvaløgle, uddød Krybdyrslægt, der tillige repræsenterer en i den nulevende Dyreskabning manglende Hovedform af Krybdyrklassen. Det var anselige Dyr, de mindre 2—3, de større indtil 20 Alen lange; Legemets og Hovedets Form lignede Delfinernes; Halsen var kort, den spidst udtrukne Snude væbnet med kegledannede, furede Tænder, Halen temmelig lang; Lemmerne vare Luffer, og af dem havde de fire, ikke blot to som Delfinerne. Det har uden Tvivl været graadige Rovdyr, der pløjede hine længst forsvundne Tiders Have, ligesom Delfinerne nu, og snappede Fiske; sammen med dem finder man ofte „Koprolither“, d. e. forstenede Excrementer, som røbe, at deres Føde har bestaaet af Fiske. Af deres Knokkelbygning kan udhæves, at deres Hvirvler ere flade og lidt hule for og bag. De synes at have haft en temmelig glat, hverken med Skæl eller Benskjolde dækket Hud og tilhøre især Juratiden. Slægten Plesio-

saurus (Svaneøgle) var samtidig med J. og havde en lignende Bygning af Kroppen, men et lille Hoved, en meget lang, bevægelig Hals, kort Hale og længere Finner; de have sandsynligvis opholdt sig paa lavere Vand, hvis Bund de kunde naa med deres lange, svaneagtige Hals. Størrelsen var mellem 5 og 20 Alen.

Ichthyosis, Fiskehud, en ofte medfødt eller arvelig Hudsygdom, bestaaende i en Fortykkelse og Forandring af Overhuden, hvorved denne faar nogen Lighed med Fiskeskæl.

Icolmkill [ejkom], s. Jona.

Icterus [ik], s. Gulsot. **Icterisk**, hvad der er ejendommeligt for Gulsot.

Ida, en Bjergstrækning i det asiatiske Tyrki i Prov. Anadoli, det gamle Mysien og Landskabet Troas. Ved Foden af det laa Staden Troja; Sletten, der skiller det fra Havet, er Skuepladsen for mange græske Myther. — En anden Bjergstrækning J., som gjennemskærer Øen Kreta, hedder nu Psiloriti. Paa den skulde de idæiske Daktyler (s. Daktyler) have boet, der i den græske Mythologi fremtræde som Dæmoner af dunkel Betydning.

Idaho, et af Territorierne i de forenede Stater i Nordamerika, organiseret 1863—64 tillige med Montana af Dele af Territorierne Washington, Oregon, Nebraska og Utah, og omgivet mod N. af britisk Columbia, mod Ø. af Territorierne Montana og Wyoming, mod S. af Utah og Staten Nevada, mod V. af Staten Oregon og Territoriet Washington. 3,990 □ M. med 83,000 J. (1880), hvoriblandt 3,700 Chinesere, nogle Negre og Indianere. Af Befolkningen var 22,000 Mænd og 11,000 Kvinder. Klippebjergene (Rocky Mountains) opfylde Landets østlige Del og sende flere betydelige Vandløb mod V. til den store Flod Oregon ell. Columbia, af hvilke de mærkeligste ere Lewis ell. Snake (Slangefloden), med Bifloderne Salmon, Kooskoosky og Palouse, og længer mod N. Clarke. Klimaet er temmelig strængt med stærke Snefald om Vinteren; men Landet har saa vel gode Græsgange som ogsaa Strækninger, der ere særdeles vel egnede for Agerdyrkning. Indvandringen begyndte 1862 paa Grund af Guldopdagelser i forskjellige Flodlejer. Hovedstad Boisé-City under 43° 40′ n. Br. med 2,000 J.

Idalion, et Forbjerg og en By paa Øen Cypern. Der fandtes et Tempel og en Lund, som var indviet til Venus; herefter førte denne Gudinde Navnet Idalia.

Idaletten, i den nord. Mythol. midt i Borgen Asgaard. Her mødes Aserne i Tidens Begyndelse, tømre høje Templer for Guder og Gudinder, lege Tavl, ere glade og have Overflødighed af Guld. Denne Guldalders Lykke og Glæde varer indtil tre mægtige Thursemøer komme fra Jotunhejm. Den vender først tilbage efter Ragnarok og Gjenfødelsen; da finde Aserne i Græsset de gyldne Tavl, de ejede i Tidens lyse Morgen.

Iddefjord, s. Svinesund.

Iddesleigh, Stafford H. Northcote, Jarl [ii], engelsk Statsmand, f. 1818, studerede ved Oxfords Universitet og tog 1842 Magistergraden (blev 1863 Dr. juris), samt blev 1847 indskreven som Sagfører. 1843—45 var han Privatsecretær hos Gladstone, medens denne var Handelsminister, og 1851 gjorde han Tjeneste som Secretær ved Commissionen for Verdensudstillingen i London. 1855 valgtes han til Underhuset og havde med en kort Afbrydelse Sæde her indt. 1885; han var 1859 et halvt Aar finansiel Statkammersecretær og blev 1866 Handelsminister og u. A. Minister for Indien indt. Dec. 1868, var 1874—80 Statkammerkansler og efter Disraelis Ophøjelse til Peer 1876 det conservative Partis Leder i Underhuset. I Juni 1885 ophøjedes han til Peer som Jarl J. og blev første Statkammerlord, dog uden at være den egentlige Førsteminister, men afgik i Febr. 1886 ved Marquis Salisburys Fjærnelse fra Regeringen. I Aug. s. A. blev han Udenrigsminister i Salisburys nye Ministerium.

Idé betegner, i den mest populære Betydning af Ordet, Forestilling eller Begreb. I denne Betydning forekommer det i Udtrykket Idéassociation, Forestillingsforbindelse, en saadan Sammenhæng mellem Forestillinger, at naar den ene af dem er vakt, drager den de andre efter sig. Læren om Idéassociationerne er grundlagt af Aristoteles og ført videre i den nyere Psychologi, især inden for den engelske Skole. Fra Platons Tid har J. faaet en særlig philosophisk Betydning: Artsbegreb, hvilket for Platon (og dem, der — som Schelling og Hegel — i nyere Tid have gjenoptaget Platons Synsmaade) var Et med Forbillede, herskende Tanke. Den sande Virkelighed var for Platon Idéernes, ikke de sanselige Phænomeners Verden. Den idealistisk-speculative Philosophi betragter Tilværelsen som en Tingenes Orden, i hvilken en højeste J. dels lægger sig for Dagen, dels virkeliggjøres. Endelig betegner J. ofte omtrent det samme som Ideal. At leve for en J. vil sige at tilstræbe Virkeliggjørelsen af et betydningsfuldt Formaal eller at lade sin Livsførelse bestemmes ved et over Erfaringen ophøjet Forbillede. Idealisme bruges i den philosophiske Sprogbrug i tre forskjellige Betydninger, svarende til de tre forskjellige Betydninger af Ordet Idé. Enten menes dermed en Anskuelse, i Følge hvilken vi ikke kjende noget uden for vore egne Forestillinger (og Fornemmelser), da alt hvad vi kjende, kun kjendes som Forestillingsgjenstand. En saadan subjectiv J. (som maaske bedst vilde benævnes Subjectivisme) ligger dybt begrundet i hele det Standpunkt, hvorpaa den nyere Philosophi har stillet sig, og hævdes af nogle af de mest fremragende Tænkere (Berkeley, Fichte, Stuart Mill). Skjønt den forekommer den nævnede, populære Bevidsthed urimelig, indeholder den dog intet med Erfaringsvidenskaben uforeneligt. Eller der menes en Anskuelse, efter hvilken den sande Virkelighed ikke bestaar i de virkende Kræfter og de Elementer, til hvilke de ere bundne, men i en højere Tingenes Orden, et Formaal eller en Tanke, som alle Kræfter og Elementer ere underlagte. Platon er Grundlæggeren af J. i denne Betydning af Ordet. Eller der menes en Livsanskuelse, som uden at opstille bestemte theoretiske Hypotheser eller antage noget Dogme bestemmes ved Anerkjendelsen af Idealer for den menneskelige

Stræben. I Kunsten mener man med I. en Retning, der ikke vil nøjes med blot Gjengivelse af det virkelige, men søger at fremstille dette som Udtryk for en betydningsfuld Tanke. En saadan I. bliver uberettiget, naar Tanken vilkaarlig lægges ind, eller naar man øver Vold imod det virkelige for at afpasse det efter en forudfattet Tanke.

Ideler, Chr. Ludwig, tysk Astronom og Chronolog, f. 1766, d. 1846 som Professor i Berlin. Hans Hovedværk er „Handbuch der math. und techn. Chronologie" (2 Bd., 1825—26), hvilken han siden bearbejdede som „Lehrbuch der Chronologie" (1831) og fuldstændiggjorde ved „Die Zeitrechnung der Chinesen" (1839).

Idem, lat. [i], det eller den samme, et og det samme.

Identificēre (af lat. idem og facere, gjøre), gjøre ens med; i. sig med En, gjøre sig til Et med ham, ganske dele hans Tankemaade. **Identitēt** er, efter den strængeste Betydning af Ordet, fuldstændig Lighed. To identiske Ting kunne overalt sættes i Stedet for hinanden, da de have aldeles de samme Egenskaber og udøve aldeles de samme Virkninger. Den formelle Logik opstiller **Identitetsprincipet** som Tænkningens første Grundsætning. Det fordrer, at ethvert Begreb, i hvilken Sammenhæng det saa forekommer, skal være identisk med sig selv (A = A). Dette er nemlig den første Forudsætning for Tænkningens Gyldighed; dersom Begrebet skifter Indhold, hver Gang det forekommer, bliver ingen Slutning mulig, da al Slutten hviler paa, at samme Begreb forekommer i forskjellige Domme. Har jeg f. Ex. B = A og A = C, slutter jeg A = C; men Forudsætningen herfor er A = A. I Mathematiken betegner **Identitet** ell. **identisk Ligning** en saadan Ligning, som er gyldig for alle Værdier af de deri forekommende Størrelser. **Identitetshypothesen** kaldes den (først af Spinoza opstillede) Antagelse, at Bevidsthed og Materie ikke ere to forskjellige Væsener, men forskjellige Ytringsformer for et og samme Væsen. Denne Hypothese har i den nyeste Tid vundet ikke ringe Tilslutning, da den aabner Muligheden for at forene Anerkjendelsen af Bevidsthedsphænomenernes Ejendommelighed med den universelle Gyldighed af Loven om den physiske Energis Bestaaen.

Ideographi, Begrebsskrift, en Skrift, som fremstiller ikke enkelte Lyd, men hele Begreber ved Skrifttegn, som f. Ex. til Dels den ægyptiske Hieroglyphskrift. Det enkelte Tegn af denne Art kaldes **Ideogrām**. Disse kunne f. Ex. i Hieroglyphskriften være dels afbildende, figurative, som naar en Oxe udtrykkes ved Billedet af en Oxe, dels billedlige, symbolske, som naar Begrebet Kamp betegnes ved Arme, væbnede med Skjold og Kølle.

Id est, lat., fork. i. e., det er, det betyder.

Idiōm, Egenhed, Ejendommelighed; især betegner I. med Hensyn til Sproget enten en Sprogart eller, naar der tales om en enkelt Person, en særegen Udtryksmaade ell. Stil.

Idiopāthisk, essentiel, kaldes en sygelig Tilstand, der udvikler sig umiddelbart af Sygdomsaarsagen, i Modsætning til de symptomatiske Lidelser, der afhænge af en anden Sygdom, til hvilken de egentlig kun forholde sig som et Symptom.

Idiosynkrasi, den særegne Tilstand, i hvilken visse Indvirkninger ikke frembringe de sædvanlige Indtryk, men andre for det paagjældende Individ ejendommelige; Individet siges da at have I. for vedkommende Indvirkning. Exempler ere: Nældefeberens Opstaaen efter Nydelsen af Skaldyr, asthmatiske Anfalds Indtræden ved Indvirkningen af visse Lugtestoffer, Modbydelighed for bestemte Spiser, Lyd eller andre Indvirkninger paa Sanserne osv. I. ere navnlig stærkt udtalte under Svangerskabet og hos hysteriske Kvinder.

Idiōt, Aandssvag, et Menneske, der i aandelig Henseende hele sit Liv igjennem bliver staaende paa et af Barnets tidligste Udviklingstrin, medens dets Legeme udvikler sig normalt, dog med Undtagelse af Hovedet og Hjærnen, der oftest er noget mindre eller af en anden Form end sædvanlig. Denne mangelfulde Udvikling af Hjærnen er den egentlige Aarsag til hin uudviklede aandelige Tilstand, som vi kalde **Idioti**, men som for øvrigt kan antage en meget forskjellig Grad lige indtil fuldstændig Mangel paa alle aandelige Evner, Sanser og Bevægeevne. I ethvert Tilfælde er I.s Sjæleliv meget indskrænket; alle Sanseindtryk fremkalde enten slet ingen eller kun uklare og flygtige Forestillinger; Herredømmet over Musklerne er meget ufuldstændigt, alle Bevægelser usikre, ofte i Forbindelse med en vis Tilbøjelighed til ensformige, hensigtsløse svingende Bevægelser af Lemmerne; Taleevnen enten helt manglende eller indskrænkende sig til enkelte Ord. Paa Overgangen imellem I. og det fornuftige Menneske staa Sinkerne, Mennesker, hos hvilke Hjærnen og med den alle Aandsevner udvikles yderst langsomt, men dog udvikles lidt efter lidt og paa samme Maade som ellers; den 14aarige Sinke er f. Ex. ikke kommen videre end et andet Barn paa 5—6 Aar osv. I. naar i Almindel. ikke nogen høj Alder, sjælden over 30 Aar. Idiotien er oftest medfødt og kan da skyldes Sindssygdom, Epilepsi, Drukkenskab hos Forældrene, for nært Slægtskab imellem disse, Sygdomme hos Moderen under Svangerskabet eller Beskadigelser af Fostret under dette eller Fødslen; sjældnere udvikler den sig i den tidligste Barnealder som Følge af forskjellige Sygdomme hos Barnet selv. Idiotien findes overalt i hele Verden, i visse Egne i større Udbredelse i Forbindelse med Cretinismen. I Norden findes c. 10,000 I., deraf c. 2,500 i Danmark. Medens I. altsaa maa betragtes som et spædt Barn i et ældre Barns eller voxent Menneskes Legeme, besidder han, naar Idiotien ikke har naaet en altfor høj Grad, lige saa fuldt som det spæde Barn Evnen til at udvikles. Det er Franskmanden Séguin, der først har paavist dette, og som 1837 lagde Grundvolden til **Idiotopdragelsen** ved i Løbet af 18 Maaneder at bringe en 11aarig I. til at bruge sine Sanser, tale, huske, sammenligne, skrive, regne. Maaden, hvorpaa dette opnaas, er ene og alene en vedholdende, systematisk Gjennemførelse af den Opdragelse, der ydes ethvert spædt Barn i Almindel. Naturligvis er denne Uddannelse

begrænset, og en I. vil selv ved den bedste Opdragelse aldrig kunne blive som et andet Menneske, men vil dog altid kunne bringes til i sit Ydre at være som andre og til paa en eller anden Maade at være Samfundet til Nytte. Ikke alene udvikles I.s aandelige Evner ved Opdragelsen, men Hovedets Omfang tiltager ikke ubetydelig og antager endog en helt anden og gunstigere Form. 1841 aabnede Schweizeren Guggenbühl den første Idiotanstalt; denne, der væsenlig var bestemt for I., der tillige vare Cretinere, oprettedes oppe paa Bjerget Abendberg ved Interlaken og efterfulgtes af flere rundt om i Europa og Amerika. Den danske Idiotanstalt paa gamle Bakkehus ved Kjøbenhavn oprettedes 1855 ved private Sammenskud, især ved Tilskyndelse af Dr. J. R. Hübertz, og er senere udvidet betydelig, saa at den nu har c. 70 Elever og noget over 50 plejenydende uhelbredelige I.; for første Delen af disse udredes Omkostningerne af Forældrene eller Communerne, medens Anstaltens øvrige Udgifter bestrides dels ved private Legater og Gaver, dels ved Indtægten af et Industrilotteri. 1865 oprettede Joh. Keller en Undervisningsanstalt for aandssvage Børn paa Nørrebro, som nu har 186 Elever, der underholdes dels af Staten, dels af Kjøbenhavns Commune, og 1879 et Asyl for uhelbredelige Aandssvage paa Karensminde i Hvidovre Sogn, ved Hjælp af et Laan af Staten; dette sidste, der optager Idioter og Epileptikere til livsvarig Forsørgelse, har nu 85 Patienter, men kan udvides til 100. I Sverige er der ved Otto v. Feilitzens og andres Bestræbelser oprettet et ikke ringe Antal private Idiotanstalter rundt om i Landet; i Norge er der ved Christiania to private Anstalter, en for Drenge og en for Piger, i Bergen ligeledes et privat Institut, alle under offentligt Tilsyn og med Statsbidrag.

Idiotisme, Sprogejendommelighed, især som er gængs i en vis Egn ell. Provins (jvfr. Idiom); Idiotikon, Ordbog over saadanne.

Idistavisus, Slette i Westfalen, maaske i Nærheden af Oldendorf, hvor Germanicus 16 slog Germanerne under Arminius.

Idokrās, et Mineral, der i chemisk Henseende ikke er væsentlig forskjelligt fra Granaten, men krystalliserer i tetragonale Prismer og har en gul, olivengrøn eller brun Farve. Det har forskjellige Navne efter de Steder, hvor det hyppigst er fundet, som Vesuvian efter Vesuv, Egeran efter Eger i Böhmen. Ogsaa i Skandinavien forekommer det paa flere Steder, og den himmelblaa, kobberholdige I. fra Souland i Norge kaldes Cyprin. Gjennemsigtige og smukt farvede Varieteter af I. benyttes undertiden til Smykkestene.

Idōl, Afgudsbillede, fig. Gjenstand for Tilbedelse. Idolatri, Afgudsdyrkelse.

Idomeneus, Minos's Sønnesøn, Konge paa Kreta, udmærkede sig ved sin Skjønhed. Han var en af Helenes Friere og førte i Forening med sin Halvbroders Søn Meriones Kretenserne paa 80 Skibe til Troja. Under en Storm paa Havet lovede han Posidon, at han, naar han lykkelig var vendt hjem, vilde ofre ham det første, han mødte i Fædrelandet. Det var hans Søn; efter at denne var ofret, udbrød der en Pest, hvorpaa Kretenserne jog I. i Landflygtighed. Som landflygtig opholdt han sig paa forskjellige Steder; hans Grav viste man i Knosos, i hvis Omegn han dyrkedes som Heros.

Idria, Bjergstad i det østerrigske Hertugd. Krain ved Floden I., 5 M. v. til s. for Laibach. 4,000 I. Kviksølvgruber. Cinnoberfabrikation, Linned- og Silkevæveri. Kviksølvgruberne bleve først aabnede 1497; 1803 og 1848 led de meget ved Ildebrand.

Idumæa, Idumæer, s. Edom.

Idun (mindre rigtig Iduna), i den nordiske Mythol. en Asynje af Alfe- eller Dværgeæt. Hun er Skjaldeguden Brages Hustru og gjemmer i en Æske Æblerne, hvoraf Guderne spise, naar de ældes, for atter at blive unge. Efter en Mythe i „den yngre Edda" tvang Jætten Thjasse en Gang Loke til at sværge, at han vilde skaffe I. ud af Asgaard med hendes Æbler. Han lokker hende da ud til en Skov ved at fortælle, at han har fundet nogle Æbler, som ville tykkes hendes kostelige, hvorfor hun skulde komme med sine for at sammenligne dem med de andre. Da kommer Jætten i Ørneham, tager I. og flyver bort med hende til sin Bolig i Thrymhejm. Aserne harmedes og sørgede over I.s Forsvinden og bleve snart graahaarede og gamle. De holdt Ting, og den ene spurgte den anden, hvad der sidst vidstes om den forsvundne Asynje. Man havde sidst set, at hun gik ud af Asgaard med Loke. Da blev han greben, bragt til Tinget og truet med Død eller Pinsler. Han blev ræd og sagde, at han vilde hente I. i Jøtunhejm, hvis Freja vilde laane ham sin Falkeham. Han faar den og flyver saa Nord paa til Jøtunhejm. En Dag kommer han til Jætten Thjasses Bolig. Jætten var taget ud paa Søen, og I. var alene hjemme. Loke forvandlede hende saa til en Nød, som han tog i sine Kløer, og fløj afsted af alle Kræfter. Saa snart Thjasse kom hjem og savnede Asynjen, iførte han sig Ørneham og fløj efter Loke. Da Aserne saa, at Falken kom flyvende med Nødden og Ørnen bag efter, bar de Dynger af Høvlspaaner hen til Asgaards Mur. Saa snart Falken kom inden for Borgen, styrtede den sig ned ved Muren. Aserne stak saa Ild i Høvlspaanerne. Ørnen kunde ikke standse sin rasende Fart, Ilden slog op i dens Fjer, og dens Flugt fik dermed en brat Ende. Aserne vare nu i Nærheden og dræbte Jætten.

Idus [i] kaldtes hos Romerne den 13de Dag i Maaneden, med Undtagelse af Marts, Maj, Juli og October, i hvilke Maaneder I. var den 15de Dag. Disse Dage vare Jupiter helligede, til hvem Flamen dialis paa dem ofrede et Faar (Idulis).

Idyl, egtl. et lille Billede, Navnet paa en Digtart, hvori jævne og naturlige Livsforhold, især tagne fra Hyrde- og Landlivet, skildres og, sædvanlig i Modsætning til en fra den oprindelige Enfoldighed i Sæder afvegen Culturtilstand, prises som Levninger af en tabt Uskyldighedsperiode. S. Bukolisk Poesi. Idyllisk, landlig og uskyldig, stille, yndig og blid o. desl.

If, en lille Klippeø uden for Marseille, c. 1 Mil fra Havnen, med et af Frants I anlagt befæstet Slot.

Ifferten, s. Yverdon.

Iffland, Aug. Wilh., tydsk Skuespiller, Theaterdigter og Dramaturg, f. 19 Apr. 1759 i Hannover. Af Utilbøjelighed til det theologiske Studium, hvortil han var bestemt, gik han hemmelig til Gotha, lod sig instruere af Eckhof og blev 1779 Medlem af det berømte Mannheimertheater. Her vandt han en Berømmelse, som ved Gjæsteforestillinger udbredtes over hele Tydskland, mindre ved poetisk Phantasi end ved kyndig benyttet og overvejet Brug af fine kunstneriske Fremstillingsmidler indtil de fineste Detailler i Udførelsen. Han havde et talende Øje, var middelhøj og vel proportioneret; Ansigtet var rundt og med et livfuldt Udtryk; med Alderen blev han corpulent. Som Theaterdigter er han bred, fuld af trivielle, moralske Declamationer i Tidens philisteragtige Smag og bevæger sig sædvanlig i Familielivets ugratiøse Smaalighed; men hans store Theaterkundskab lærte ham at iagttage, hvad der tog sig ud paa Scenen. Af hans Stykker mærkes „Die Jäger", „Dienstpflicht", „Die Advocaten", „Die Mündel" og „Die Hagestolzen". 1796 drev Krigen I. til Berlin, hvor han blev Directeur for Nationaltheatret; 1811 blev han Generaldirecteur for alle kongel. Skuespil og døde 22 Sept. 1814. Interessant er hans Selvbiographi, som er vedføjet en 16 Binds Udgave af hans dramatiske Værker (1798—1802).

Ifing eller **Iving**, i den nord. Mythol. en Aa, der skiller Guderne fra Jætterne og aldrig fryser til.

Igang ell. **Igangsgilde** maatte enhver i ældre Tid gjøre ved Optagelsen i et Lav; saa længe det ikke var sket, havde han ikke Lavsret.

Igbo, en Samling af Smaastater i det vestlige Afrika, ø. for Nigerflodens Nedrelsb, har en tæt og meget driftig Befolkning.

Igelkat, en Krigsmaskine, der i Middelalderen ofte brugtes ved Byers Forsvar. Den havde sit Navn af, at den var forsynet med Jærn- ell. Egepigge.

Igelkjær, s. Søbærre.

Iglau, Stad i Østerrig, Mähren, ved Floden Iglawa, 10 M. v. n. v. for Brünn. 22,000 I. Fabrikation af Klæde, Maskiner, Tobak og Øl. — I. er en af Mährens ældste Stæder. Forlig 5 Juli 1436, hvorved Hussiterne underkastede sig Kejser Sigismund.

Igle (Hirudo), en egen Orden blandt Ledormene; de udmærke sig foruden ved den svage og ofte utydelige Leddeling ved Mangelen af Fødder, Gjæller og andre ydre Vedhæng (kun en paa den elektriske Rokke levende Fiskeigle (Branchellion) har Gjælleblade) og Tilstedeværelsen af ēn eller to Sugeskaale. Findes der kun ēn, har den sin Plads i Bagenden af Dyret; Munden er derimod, f. Ex. hos vore almindelige I., vel udvidelig og anvendelig til at suge med, men har ikke Form af en Sugeskaal, som hos Fiskeiglerne, hvor denne forreste Sugeskaal dog altid er mindre end den bageste. Adskillige I., saa vel med som uden forreste Sugeskaal, have tillige en tynd, udskydelig og indkrængelig Sugesnabel: Fiskeigler og Bruskigler (Snabeligler, Rhynchobdellida, med farveløst Blod); de ægte I. (Kjæveigler, Gnathobdellida, med rødt Blod) ere udstyrede med skarpe og haarde Kjæver, men kun hos Blodiglerne ere de skarpe nok til at gjennemskære Menneskets Hud. I. ere af meget forskjellig Størrelse, nogle ret anselige; deres bløde, overordentlig udvidelige og sammentrækkelige Legeme tillader dem at skifte Omfang og Form i en forbavsende Grad og med stor Hurtighed. Nogle leve i fersk Vand, andre i Havet; i Tropelandenes fugtige Skove lever der Landigler, som plage den rejsende ved at krybe op under hans Klæder for at suge Blod; i Nordafrika forekommer en Art, der undertiden foranlediger farlige Tilfælde ved at vandre op i Pattedyrenes eller i sovende Menneskers Næse og Luftrør. En vis Tilbøjelighed til Snylteliv gaar igjennem denne lille Orden (ligesom f. Ex. gjennem Midernes) og minder om Iklerne, hvilke I. ogsaa ligne i Henseende til Legemets Blødhed og brede, flade Form, Sugeskaalene, Tarmkanalens Forlængelser i blinde Grene osv. Medens de fleste I., f. Ex. vor Hesteigle, nemlig snarest maa kaldes Rovdyr, d. e. gribe og sluge andre Smaadyr, er der andre, der ikke forsømme Lejligheden til at suge Blod, naar den gives; de smaa Brusligler (Clepsine) leve af at udsuge Ferskvandsbløddyrene, og Fiskeiglerne (Piscicola, Pontobdella) og Krebseiglerne (Branchiobdella, som dog vistnok rettest bør henføres til de oligochæte Børsteorme), der snylte paa vore Flodkrebs, ere virkelige Snyltedyr. I. krybe ved skiftevis at tage fat med For- eller Bagenden og strække og forkorte Legemet, eller svømme ved at bugte dette; de have i Regelen flere smaa Øjne, der ere anbragte i en Halvkreds om Legemets Forende eller i Randen af Sugeskaalen; ofte ere de tegnede med smukke Farver. Huden er i Regelen blød og glat, hos de store Fiskeigler derimod haard og vortet. I Lægekunsten anvendes visse Arter (især H. medicinalis og officinalis) til at formindske Blodmængden i betændte Organer; sandsynligvis ville mange tropiske Arter, hvis Kjæver besidde samme Grad af Skarphed, kunne benyttes paa samme Maade. Hvor Lægeiglerne ikke have hjemme, søger man at formere og opfostre dem i særegne Igledamme, eller man indfører dem fra de Lande, f. Ex. visse Egne af Sverige og Ungarn, som af Naturen ere rige paa disse Dyr. Endnu kan anføres som en Mærkelighed det svampede, hornagtige Væv, som omgive visse I.s (f. Ex. Heste- og Lægeiglernes) Æg som den saakaldte „Cocon", der ikke lægges i Vandet, men i fugtig Jord i Nærheden deraf, og at Bruskiglerne føre deres Æg med sig under Bugen. Nogen egentlig Forvandling gjennemgaa I. ikke. **Kunstige I.**, et Instrument, som undertiden finder Anvendelse i Stedet for Blodigler. Det bestaar i det væsentlige af en Ringkniv, der kan sættes i hurtig roterende Bevægelse, og en lille Sugepumpe.

Iglesias, Stad paa Øen Sardinien, 7 M. n. til v. for Cagliari. 6,000 I. Bispesæde. I Omegnen findes store Grotter, der hidrøre fra tidligere Bjærgværksdrift.

Iglesias de la Casa, José, spansk Digter, f. 1748 i Salamanca, blev som Student i sin Fødeby Ven med Melendez og en af Salamancaskolens Stiftere. 1783 blev I. viet til Præst i Madrid; han avancerede paa den gejstlige Bane og døde 1791. Hans Digte ere optagne i »Biblioteca de los autores españoles« (61 Bd., 1869). Det er navnlig hans »Letrillas«, let satiriske, formfulde Digte, fulde af Slagord og sindrige Indfald, der have gjort ham berømt.

Iglò [i], tysk Neudorf, Stad i Ungarn ved Floden Hernad, 27 M. n. n. ø. for Budapest. 3,000 I. Bjergværksdrift paa Jern, Kobber og Sølv.

Ignatiebønner, Frøene af Ignatia amara, en hvidblomstret Busk af Loganiaceernes Familie, der er beslægtet med de Snokronede; de ere meget giftige og indeholde meget mere Strychnin end Rævekager. Deres Hjem er Philippinerne.

Ignatijev, Nikolaj, russisk Statsmand, f. 29 Jan. 1832, indtraadte 1849 som Officer i Garden og blev 1856 Adjudant hos Kejseren. 1857 gjennemrejste I. Tyrkiet og Forasien og sendtes derefter i diplomatiske Hverv til Chiva og Buchara, samt 1859 til China. Her afsluttede han 1860 en meget fordelagtig Handelspagt og Aftale om Grænsen mellem Rusland og China (d. v. s. om Amurlandets Opgivelse); han blev 1861 Directeur i Udenrigsministeriet for den asiatiske Afdeling og 1864 Afsending i Constantinopel. I denne Stilling vandt I. overordentlig Indflydelse og viste udmærket Dygtighed; han lod Kretensernes Opstand helt i Stikken, men viste des større Iver for de slaviske Folkestammer og udvirkede 1870 Oprettelsen af det bulgariske Exarchat. Efter Conferencen i Constantinopel sendtes I. i Marts 1877 paa en Rundrejse til Stormagtshofferne for at forklare Ruslands Beslutning over for Tyrkiet, og n. A. var det ham, der afsluttede Freden i San Stefano; men han hjemkaldtes, da Berlinercongressen havde ændret Fredsvilkaarene. Efter Alexander III.s Tronbestigelse blev I. i Apr. 1881 Domaine- og i Maj Indenrigsminister; han var Repræsentant for den panslavistiske Retning, der vilde Forbund med Frankrig og Brud med Tyskland og Østerrig, men fjærnedes i Juni 1882, da han foreslog Indkaldelse af de gamle russiske Rigsstænder.

Ignatius, Patriarch i Constantinopel, Søn af den græske Kejser Michael I, f. c. 790, blev Patriarch 847. Da han revsede det Liv, som Kejser Michael III.s Formynder Bardas førte, og udelukkede ham fra Alterens Sacramente, blev han afsat og landsforvist 857; men en Synode i Constantinopel 869 under Kejser Basilius I gjenindsatte ham; d. 877. Jvfr. Photios.

Ignatius af Loyola, s. Jesuiterordenen.

Ignatius, den hellige, Biskop i Antiochia, skal efter et dog vistnok upaalideligt Sagn have været det Barn, Jesus stillede frem til Exempel paa Ydmyghed, da Disciplene stredes om Forrangen (Matth. XVIII, 4.). Senere skal han have nydt Apostelen Johannes's Undervisning. Under Kejser Trajan skal han være bleven sendt lænket til Rom og der offentlig sønderrevet af vilde Dyr 107 (ell. 116). Under hans Navn have vi 15 meget omtvistede Breve (ét til Polykarp), der bekæmpe ebionitisk og doketisk Kjætteri, aflægge en varm Bekjendelse af Christi Guddom og stærkt fremhæve Episkopatets Betydning. Mindedag 1 Febr.

Ignell [ing], Nils, svensk Theolog, f. 18 Juli 1806, Husmandssøn fra Ingebo i Østergötland, blev 1830 Præst og gjorde som saadan Tjeneste i sin Hjembygd til han 1840 som Fattighusprædikant i Hedvig Eleonoras Menighed flyttede til Stockholm, hvor han 1844 blev residerende Capellan i Katharinæ Menighed; d. 3 Juni 1864. I tidligere Aar røbede I. Paavirkning af Svedenborgs Lære; senere paavirket af Schleiermachers Skrifter, optraadte han i »Grunddragen af den christliga sedeläran« (1842—46), »Granskning af den evangelisk-lutherska trosbekännelsens förnämsta lärostycken« (1843), »Christendomens hufvudläror« (1850), »Den ursprungliga christna tron och dogmtron« (1861) samt i de først efter hans Død udgivne »Jesu Christi och hans apostlars lära« (1864) og »Messiasidén ell. det af Jesus predikade Gudsriket« (1868) som Forkæmper for Ideen om en Reform af Kirken og dens Dogmer; i sine sidste Aar var han ivrig sysselsat med et stort culturhistorisk Værk eller et Slags Historiens Philosophi, »Menskliga utvecklingens historia« (5 Bd., 1855—62), hvilken han dog kun naaede at udarbejde indtil Begyndelsen af 14de Aarh.

Ignorant, Uvidende, Vankundig; ignorere, være uvidende om noget ell. ikke tage Notits deraf. Ignorantbrødre (Frères ignorantins), en af Abbé Baptiste de la Salle 1724 stiftet Orden af Jesuiterne, som vilde undervise gratis i Almueskolerne for derved at gjøre Folket modtageligt for Ultramontanismens Ideer. Ordenen udbredtes stærkt og fik Lov til at blive i Frankrig, da Jesuiterne bleve forviste 1764; 1790 bleve dog ogsaa de forjagne, men fandt et Tilflugtssted i Italien, indtil Napoleon I 1806 kaldte dem tilbage og anbefalede dem som Almueskolelærere. Siden den Tid have de arbejdet for Folkeundervisningen og Ordenens Interesser i Frankrig. Ogsaa i nogle Lande i Tyskland og i Böhmen arbejde de i Stilhed for Jesuiternes og Hierarchiets Interesser. Deres Dragt er omtrent den samme som Jesuiternes.

Igor [i] (af nordisk Ingvar), russisk Fyrste, Søn af Rurik, d. 945. En Efterkommer af s. N., Fyrste af Novgorod-Seversk, faldt i Slutn. af det 11te Aarh. paa et uheldigt Tog imod Polovzerne. Dette Felttog er besunget i et omtr. samtidigt Digt, „Sangen om Igors Hær".

Igualada, Stad i den spanske Prov. Catalonien, 7 M. v. n. v. for Barcelona ved Floden Noya. 12,000 I. Fabrikation af Bomuldsvarer og Geværer.

Iguanodon, s. Kæmpeøgle.

Iguape, Stad i den brasilianske Prov. São Paulo, ved Atlanterhavet, 65 M. v. s. v. for Rio Janeiro. 6,000 I. Udførsel af Ris.

Iguvium, Romernes Navn for det nuværende Gubbio (s. d. A.).

Ihansi, Stad i Præsidentskabet Bengalen i Forindien, 45 M. v. for Allahabad, med 30,000 I., var indtil 1854 Hovedstad i et lille Fyrsten-

dømme. Under Opstanden 1857 bemægtigede Oprørerne sig Staden, anførte af den sidste Fyrstes Enke. Englænderne tog den tilbage med Storm 3 Apr. 1858.

Ihrâm, modsat Ihlâl, kaldes Bodstilstanden i den muhammedanske Religion, hvilken iagttages af Pilegrimen, naar han foretager den hellige Rejse til Mekka; dens ydre Tegn er en Art Kappe, der bestaar af to Stykker hvidt Uldtøj uden Sammensyning, hvoraf det ene dækker Overkroppen, det andet Underkroppen. At træde ud i Livets sædvanlige Forhold kaldes i Modsætning hertil Ihlâl.

Ihre, Johan, f. 3/14 Marts 1707 i Lund, hvor Faderen, som senere blev Domprovst i Linköping, var Professor. Efter dennes Død kom han 1720 til Morfaderen, Ærkebiskop M. Steuch i Upsala, hvor han 1731 tog den philosophiske Grad og senere, efter sin Hjemkomst fra en treaarig videnskabelig Rejse, blev befordret til Vicebibliothekar, til Prof. poeseos og til sidst 1738 til Prof. i Veltalenhed og Statsvidenskab. Et Par af hans akademiske Afhandlinger, der vare af politisk Tendens, paadrog ham 1747 en Proces, som dog efter at have varet i 4 Aar blot endte med en Irettesættelse. Med Forkjærlighed sysselsatte han sig med Studier over det svenske Sprog og dermed sammenhængende Forskninger i den nordiske Archæologi og de oldgermanske Sprog, fornemmelig Gotisk. Saaledes udgav han »Utkast t. föreläsningar öfv. Svenska språket«, »Ulphilas illustratus«, »Analecta ulphilana«, »Svenskt dialect-lexicon« m. m. Men disse Skrifter udgjorde kun Forarbejderne til hans store »Glossarium Sviogothicum« (2 Bd., 1769), et Værk, der bestandig har beholdt højt Værd som det i sin Art fuldstændigste. I. fik Titel af Cancelliraad 1756, blev adlet n. A. og døde 1 Dec. 1780 i Upsala.

Ihændehaverpapir, et Forpligtelsesdocument, der tillægger Rettigheden ikke til en navngiven Person, men til Ihændehaveren af Papiret. Det er ikke tilladt at udstede enhver Art af saadanne Documenter, idet dertil udkræves Hjemmel i en Lov eller en særlig Bevilling. En vigtig Art af I. ere de af Seddelbankerne udstedte Banksedler.

Ijperen [ēj], fransk Ypres, befæstet Stad i den belgiske Prov. Vestflandern, 5 M. s. s. v. for Brügge. 16,000 I. Fabrikation af Knipplinger, Baand, Uldstoffer, Læder, Øl og Olje.

Ijsel [ēj], en af Rhinens Mundingsarme, skiller sig fra Hovedfloden ø. for Arnhem og løber mod N. forbi Zutfen, Deventer og Kampen til Zuidersøen. Den optager flere Smaafloder.

Ijselmonde [ēj], en Ø i Rhindeltaet i Kgr. Nederlandene, s. for Rotterdam, med Stad af samme Navn, 1 M. s. ø. for Rotterdam ved Fl. Leck. 3,000 I.

Ikāria, s. Nikaria.

Ikārios, attisk Heros, der til Tak for gjæstfri Modtagelse af Dionysos lærte Vinavlen. Da nogle Hyrder vare blevne berusede af den Vin, I. havde givet dem, blev han dræbt som Giftblander. Hans Datter Erigone fandt, ført af sin Hund Mæra, hans Grav og hængte sig af Sorg i et Træ. De bleve satte paa Himlen, I. som Bootes ell. Arkturus, Erigone som Jomfruen og Mæra som Hundestjærnen. Til Straf sendte Dionysos en Pest, der afvendtes ved en Fest, hvorved attiske Jomfruer gyngende afsang Festsange. I., Fader til Penelope (s. d. A.).

Ikaros [i], Søn af Dædalos, unddrog sig tillige med sin Fader Fangenskabet i Labyrinthen paa Kreta ved Hjælp af kunstige Vinger, der vare forfærdigede af Vox; men da disse smeltede, fordi han kom Solen for nær, styrtede han ned i det Hav, der efter ham fik Navnet det ikariske (en Del af Archipelagus). Han blev begravet af sin Fader paa den lille, til Sporaderne hørende Ø Ikaria.

Ikilik, en tyrkisk Sølvmønt, lig 2 Pjastre, af Finhed 830 Tusendedele, af Værdi 32 Øre.

Ikonion, i Oldtiden Hovedstaden i den lilleasiatiske Provins Lykaonien, senere en romersk Koloni under Navnet Claudia. 708 erobredes den af Araberne, og fra det 11te til det 13de Aarh. var den Midtpunktet for det seldschukiske Sultanat; nu findes den under Navnet Konieh og indeholder flere interessante Kunst- og Bygningsmindesmærker. — Kejser Frederik Barbarossa vandt paa sit Korstog en Sejer ved I. 1190.

Ikonographi (af gr. εἰκών, Billede), Billedbeskrivelse, Beskrivelse af antike og kirkelige Billeder og Statuer. Ikonodūl, Billeddyrker, Ikonoklāst, Billedstormer, Ikonolatrī, Billeddyrkelse (s. d. A.).

Ikosaēder (af gr. εἴκοσι, tyve), et Polyeder, som begrænses af 20 Planer. Det regulære I. er begrænset af 20 ligesidede Trekanter, der støde sammen i 12 congruente, femsidede Hjørner. Det har 30 Kanter.

Ikte (Trematoda), en Gruppe Indvoldsorme af Fladormenes Klasse, med et i Regelen kort, bredt og fladt, farveløst, overordentlig blødt Legeme, der er udstyret med ēn eller flere Sugeskaale, stundum tillige med Hæftekroge. De deles i adskillige Slægter, især efter Sugeskaalenes Antal og Stilling og efter som Fordøjelseskanalen blot er gaffelformig delt i to Grene eller disse opløse sig i en Mængde blinde Forgreninger; nogle ere ikke egentlige Indvoldsorme, men leve kun udenpaa andre Dyr, f. Ex. Fiskes Hud og Gjæller (Tr. monogenea ell. ectoparasita), men de fleste (Tr. digenea ell. entoparasita) leve i mange højere og lavere Dyrs forskjellige indre Organer; en almindelig Regel synes det at være, at de ufuldkomnere Udviklingsformer leve i de lavere Dyrs forskjellige Organer, de fuldkomnere derimod oftest i Fordøjelseskanalen eller i de dermed i umiddelbar Forbindelse staaende Organer (f. Ex. Leveren og Galdegangen) hos Hvirveldyr, og at de kun paa dette Sted kunne blive kjønsmodne og forplantningsdygtige. Disse I., der ere virkelige Indvoldsorme, synes alle at gjennemgaa baade en Forvandling og et Generationsskifte. Iktelarven er nemlig udstyret med en Svømmehale (og ligner derfor en lille, næsten mikroskopisk Haletudse), hvilken Hale senere afkastes; af I.s Æg fremkommer der ikke umiddelbart ægte I., men ēn eller flere Mellemgenerationer af saakaldte Ikteammer, der mangle meget af det, der ellers er charak-

teristisk for I., ja stundum mere ligne organløse Sække end Dyr. — En af de mest bekjendte Iktslægter er Slægten Distoma, som er udstyret med en Sugeskaal, der omgiver Munden, og en anden længere tilbage paa Bugfladen. Af de talrige Arter have nogle en mangegrenet, men de fleste en tvegrenet Tarmkanal. Til de første hører Leverikten (D. hepaticum) ell. Faareflynderen, i forskjellige planteædende Pattedyr, men navnlig i Faarets Lever og Galdegang, undertiden ogsaa hos Mennesket. Dens talrige Æg føres med Galden ud i Tarmen, og naar de med Excrementerne komme ud paa fugtig Jord eller i Vand, udklækkes de til fimrehaarklædte Larver, der snart bore sig ind i visse Ferskvandssnegle (Limnæa minuta), som i Levemaade ere halv amphibiske, idet de gjærne forlade Vandet og krybe om paa halv oversvømmede Enge eller fugtige Græsmarker; i disse Snegle omdannes Larverne til sækformede Ammer, der atter frembringe andre Ammeformer, som tage Ophold i forskjellige Dele af Sneglens Legeme, især Leveren; af disse Ammer frembringes da Haleikter (Cercarier), som forlade Sneglen, en Tid svømme omkring ved Hjælp af Halen, men derefter fæste sig paa Græsset, miste Halen og udsondre en Slim, som hærdner til en Kapsel; i denne indkapslede Tilstand overføres nu Iktelarverne med Græsset i Faarets Tarm, hvorfra de gjennem Galdegangen indvandre i Leveren. Den voxne Leverikte bliver over 1 Tomme lang, og hvor den er til Stede i større Mængde, foraarsager den Leversyge („Flyndersyge“), som i forskjellige Lande volder stor Dødelighed i Faarebestanden; saaledes døde i Storbritannien 1879—81 aarlig c. 3 Mill. Faar eller $\frac{1}{10}$ af det hele Faarehold. Netop disse Aars store Tab bevirkede, at de fornødne Undersøgelser bleve anstillede i England, hvorved den meddelte Udviklingsgang afsløredes. Af tidligere Erfaring vidste man, at Faaret paadrog sig Leversygen paa fugtige Græsgange, og de enkelte Træk af Leveriktens Udvikling, som vare bekjendte, søgte man at supplere ved Formodninger, støttede paa Analogier fra andre Distomers Udvikling, som væsentlig var opklaret ved Steenstrups Undersøgelser. Af Distomer med gaffeldelt Tarm forekommer D. lanceolatum ($\frac{1}{2}$ Tomme lang) oftere sammen med Leverikten hos Faaret og andre Drøvtyggere; i Tarmen hos Mennesket (i Ægypten) findes den lille D. heterophyes, og i Menneskets Portaare og Underkropsblodaarer lever hyppig i Ægypten og Nubien den mærkelig smalle og langstrakte D. hæmatobium (indtil $\frac{3}{4}$ Tomme lang), som forvolder forskjellige Sygdomme (som Hæmaturi og Blæresten). Disse Ikters Udviklingsgang er endnu uopklaret. Meget store I., over 3 Tommer lange, kjendes i Leveren hos Hvaler og i Tarmen hos forskjellige Havfiske.

Iktinos, græsk Bygmester paa Perikles's Tid, byggede i Forening med Kallikrates det navnkundige Parthenonstempel i Athen, som indviedes 438. Han skal ogsaa have bygget Demetertemplet i Eleusis og Apollontemplet i Bassæ ved Phigalia i Arkadien. Han er en af Hovedmestrene i den græske Bygningskunst.

Il ell. **Ili** som Sammensætn. i tyrkiske Egennavne bet. Provins, f. Ex. Rumili, Bulgarili. Il er ogsaa den ital. bestemte Artikel i Masculinum.

Ilanz (roman. Glion), en lille By i Cant. Graubünden i Schweiz ved Glenners Udløb i Rhinen med 1,000 I., var tidligere Graubündens Hovedstad.

Ildefonsus ell. **Hildefonsus, den hellige**, f. 607 i Toledo af fornem, maaske endog kongelig Byrd, var Ærkebiskop i Toledo fra 657 til sin Død 23 Jan. 667. I. var en Discipel af Isidor af Sevilla, gik imod sin Faders Vilje i Kloster, erhvervede sig stor Lærdom og maatte med Magt tvinges til at modtage Ærkebispestolen, som han under vanskelige Forhold beklædte med saa stor Dygtighed, at han for det spanske Folks Bevidsthed kom til at staa som en af dets mest fremragende Kirkefyrster og blev en af dets mest yndede Helgener. Mindedag 23 Jan.

Ildefonso, San, Stad i den spanske Prov. Gammelcastilien, 8 M. n. til v. for Madrid i Sierra Guadarama. 4,000 I. Her er en tidligere meget berømt Spejlfabrik og det af Kong Philip V 1716 opbyggede Lystslot **La Granja**, der ligger 3,600 F. over Havet, er en Efterligning af Versaillesslottet i Frankrig og i Almindel. har tjent den spanske Kongefamilie til Sommerophold.

Ilder (Mustela putorius), Rovdyr af Maarfamilien, indtil 16 Tommer lang, med langstrakt, smækker Legemsform, lave Ben, lille, ægformet Hoved, smaa Øjne, fyldig Pels af lysere Uldhaar og lange, glinsende, sorte Dækhaar, der dog ingenlunde ganske skjule Grundfarven, og busket Hale; denne, Fødder og Bryst ere sorte, Mund, Hage og de korte, runde Øren hvide. I. har sine Smuthuller i Gærder, under Trærødder, i Brinkerne ved Moser og Søer osv.; i Skumringen lister den sig paa Rov, tager Mus, Fjerkræ (indkommen i en Hønsesti eller et Dueslag myrder den alt, hvad den kan overkomme, ved at overbide Struben) og Æg, men ynder ogsaa særdeles Frøer og tager mange Fiske. Den nærmer sig saaledes ved sin Forkjærlighed for Vandet til Flodilderen. Det er den af vore Maarformer, hos hvilken Gatkjertlernes Afsondringer frembringe den stærkeste Lugt; dens Skind er derfor ikke saa yndet, som det ellers vilde være. Den Nytte, som I. gjør ved at udrydde Rotter og Mus, er vistnok større end den Skade, den volder. I. er udbredt fra det sydlige Norge samt Mellemsverige over hele Europa og over en stor Del af Asien lige til Kamtschatka. Dog skal den mangle i Sjælland.

Ilderhund (Icticyon venaticus), en i Brasilien levende, af den danske Naturforsker, Dr. Lund opdaget Rovdyrform, der nærmest hører til Hundefamilien, men dog i Bygning og Levemaade ligner baade Hunde- og Maarfamilien. Det er et mindre Dyr (1 Alen lang i Kroppen) med en sammentrængt, noget plump Bygning, lave Ben, kort Hale, lang, rødbrun Pels, mørkere paa Bugen end paa Ryggen ligesom Ilderen, kort Snude og korte, runde Øren. Den er meget sky, holder sig i tæt Krat, lever af Fjerkræ, bjæffer ikke ulig en Hund og

graver Huler i Jorden. Som Ilderen (og andre Maarformer) har den kun ên Knudetand paa hver Side i Over- og Underkjæve, medens Hundene ellers have to.

Ildfaste Sten, som ere uundværlige til de stærkest ophedede Dele af forskjellige Ovne og Ildsteder, dannes ligesom Digler og andre ildfaste Lervarer af kalk- og jærnfrie Materialier, Ler, Chamotte og Kvartssand i forskjellige Mængdeforhold, navnlig efter Lerets Fedme.

Ildfluer kaldes forskjellige, særlig i varme Klimater forekommende, lysende Insekter, oftest Biller af Sanct Hansormens og den beslægtede Smælderfamilie. Smlgn. Cucujo og Lysende Dyr.

Ildforgyldning, Forgyldning med Amalgam.

Ildgitter, opfundet af Lieut. Saxtorph, et Værn af Jærn, anbragt paa straatakte Bygninger ved Tagskjæget og fastgjort i Tagværket for i Ildstilfælde at hindre Tagets pludselige Nedstyrtning omkring Bygningen og dens Indgange. Gitteret er især anvendeligt ved Landbobygninger og gjør der god Nytte, navnlig ved at beskytte Ud- og Indgange.

Ildkoral (Millepora), en Slægt af Goplepolyper, der udmærker sig ved at have et massivt, grenet, knoldet eller fliget Kalkskelet, hvis Overflade er gjennemboret af en Mængde fine Porer, af hvilke de enkelte smaa Polypdyr kunne strække sig frem; disse optræde i to Former, større med Mund og mindre uden Mund, begge dog med korte Fangarme spredte over hele Legemet. I. findes i varmere Have sammen med revbyggende Koraller og bidrage betydelig til Dannelsen af Koralrevene; tidligere opfattedes de ogsaa fejlagtig som Stjernekoraller.

Ildkugler, s. Meteorstene og Stjerneskud.

Ildlandet, Fællesnavn for den store Øgruppe, der ved Magalhaesstrædet skilles fra Sydamerikas Sydende. Hovedøen, Kong Carls Sydland, ogsaa kaldet I. (Tierra del Fuego), er henved 900 ☐ M. Andre større Øer ere Desolation (140 ☐ M.) mod V.; dens østlige, ved smalle Sunde adsondrede Hoveddel kaldes sædvanlig Sta Ines; Clarence og Dawson mellem denne og Ildlandet, Hoste og Navarin mod S., Cap Hoorn, den sydligste, og Statenland mod Ø. Øerne, der ere bjærgfulde, maa betragtes som Andeskjædens Sydende; de ere højest mod S. V., henimod 7,000 F. (Sarmiento og Darwin paa Sydsiden af Ildlandet), og blive lavere mod N. og N. Ø., hvor der findes skovbevoxede Sletter. Kysterne danne en stor Mængde Bugter, hvoraf flere yde god Ankerplads. Klimaet er raat, ikke saa meget paa Grund af lav Temperatur, som formedelst hyppig Taage og Storm. De jævne Egne af Hovedøen synes vel skikkede til Dyrkning; deres Skove have en rig Vegetation, og de skovløse Strækninger afgive ypperlige Græsgange. Dyrelivet er fattigt. I den nordlige Del træffes endnu Guanacoen, ellers kun Mus og Rotter; Fuglene ere fornemmelig kun Strandfugle. Befolkningen anslaas til nogle faa Tusende, henhørende til forskjellige Indianerstammer. De leve af Jagt og Fiskeri, ere smaa og i det hele hæslige og synes at staa paa et usædvanlig lavt Trin. Et Par Gange er her gjort Missionsforsøg, men uden Held. Med Undtagelse af Ildlandet ø. for 53° 45′, der henregnes til Argentina, hører Øgruppen tillige med hele Kyststrækningen v. for Andes til Chile. Magalhaës opdagede Landet i Nov. 1520, og det undersøgtes senere 1577 af Englænderen Franc. Drake. 1826—30 foretog de engelske Skibe „Adventure" og „Beagle" under Capt. King nøjagtige Opmaalinger af Øerne og de talrige Sunde imellem dem.

Ildlinje, i Befæstningskunsten d. s. s. den indre Crête, d. e. den inderste og højeste Rand af Brystværnets Krone, ud over hvilken altsaa Forsvarerne sigte og skyde med deres Vaaben.

Ildpaavirkningsflade ved en Dampkjedel er den Del af Kjedlens Overflade, som er udsat for Flammens ell. Røgens umiddelbare Paavirkning. Ordentligvis bør ethvert Punkt af den være — efter dansk Lov mindst 4 Tomm. — under den normale Vandstand i Kjedlen; dog gjælder dette ikke for saadanne Dele af den, som ikke ere udsatte for at blive gløbende. Jo mere Damp en Kjedel i en given Tid skal udvikle, desto større maa den Del af I. være, som er i Berøring med Vandet i Kjedlen; dog maa der ogsaa ved Fastsættelsen af I.s Størrelse tages Hensyn til dens Beskaffenhed, idet f. Ex. den Del, som baade modtager Straalevarmen fra Ildstedet og ophedes ved Berøring med Flammen, virker kraftigere end den, som kun ophedes paa sidst nævnte Maade; end videre vil en vandret Flade, som modtager Varmen neden fra, være virksommere end en lodret Flade, der atter virker bedre end en vandret Flade, som modtager Varmen oven fra. I hvert Fald bør Forbrændingsprodukterne ikke forlade Kjedlen med højere Temperatur end den, som er nødvendig for at tilvejebringe tilstrækkeligt Træk i Skorstenen.

Ildpander anbragtes i den katholske Tid i enkelte danske Kirker, for at Fattigfolk kunde varme sig ved dem, og der henlagdes Gods til deres Vedligeholdelse. De brugtes endnu efter Reformationen: i Frue Kirke i København afskaffedes I. 1607, da Trængselen om den forstyrrede Gudstjenesten, og i Ribe Domkirke var den endnu i Slutn. af det 18de Aarh. i nogen Brug.

Ildprøve, s. Gudsdom.

Ildpølse ell. **Ildvalse** (Pyrosoma), en til Sækdyrenes Klasse hørende Dyreform. Det er hule, vandklare, geléagtige Cylindere, lukkede i den afrundede, aabne i den afstumpede Ende, der træffes flydende i de store Haves varme Strøg og udbrede et forholdsvis stærkt Lys. Valsens Vægge sammensættes af talrige Smaadyr, hvis Bygning næsten ganske ligner de almindelige Søpunges; de have hver en ydre Aabning til Vandets Optagelse og en indre, der fører ind i Valsens Hulhed, hvorigjennem Vandet støbes ud; Dyrenes Aandedrætsbevægelser foraarsage derfor en Vandstrøm, der føres ud af Valsens aabne Ende og støder den frem i modsat Retning. Lysredskaberne ere Kjertler, der ligge ēn paa hver Side af Indførselsaabningen hos hvert enkelt Smaadyr. I. hører til det aabne Havs charakteristiske Dyreformer.

Ildtilbedelse, Dyrkelse af Ilden som et Slags legemlig Aabenbarelse af det højeste Væsen, var herskende hos de gamle Parsere og

er det endnu hos deres Efterkommere i Prov. Jezd og i det nordvestl. Indien (med Bombay som Hovedpunkt).

Ildvaaben, den almindelige Betegnelse for de Fjernvaaben, der benytte Krudtets Explosion som Drivkraft, og altsaa omfattende saa vel Haandskydevaabnene som Kanonerne og de andre Arter af svært Skyts, ligesom ogsaa Krigsraketterne kunne henregnes til I. Jvfr. Haandskydevaaben og Kanon.

Ildvand kalde Indianerne Brændevin.

Ilen, Forstad til Trondhjem i den vestlige Del. Paa Ilevolden byggede Ærkebiskop Eystein til Byens Forsvar mod Birkebenerne en Borg, som efter disses Sejer blev besat af Kong Sverre. Uden for denne tabte Magnus Erlingssøn 26 Maj 1180 et Slag, hvorefter han flygtede til Danmark. I 2den Halvdel af 17 Aarh. anlagdes her til Byens Forsvar mod Svenskerne Befæstninger, men disse opretholdes ikke længer.

Ilērda, Oldtidens Navn for Lerida (s. d. A.).

Iletskaja, Stad i den russiske Prov. Uralsk, ved Fl. Ural, 20 M. s. ø. for Uralsk. 3,000 I. Betydeligt Saltværk, der leverer det bedste Salt i Rusland.

Ileus [ile-us], en haardnakket Forstoppelse, ledsaget af Opbrækning af Excrementer, egentlig kun et fælles Symptom for de forskjellige sygelige Tilstande, der fremkalde Tillukning af Tarmen paa et eller andet Sted: forkerte Snoninger af den (Tarmslynge), Indkrængning (Invagination), indvendig Indeklemning (Incarceration), Tryk af Svulster i Underlivet paa Tarmen, Kræftsvulster i dens Væg osv.

Ilfracombe [ilfrakuhm], Stad i Devonshire i England, 9 M. n. v. for Exeter, ved Bristol Kanalen. 6,000 I. Stærkt besøgt Søbad. Havn for mindre Skibe.

Ilghun, Stad i Lilleasien, ved Sydenden af Søen I., 9 M. n. v. for Konia. 12,000 I. Livlig Handel.

Ilhavo [iljā], Stad i den portugisiske Prov. Beira, 7 M. n. v. for Coimbra. 9,000 I. Porcelæns og Glasfabrikation. Saltproduktion.

Ili, 1) s. Kuldscha. 2) Flod, der udspringer paa Nordsiden af Bjærgkjæden Thian-Schan i den chinesiske Prov. Thian Schan Pelu, løber mod V. forbi Kuldscha ind i den russiske Prov. Semirjetschensk og falder fra Ø. gjennem et udstrakt Delta i den store Sø Balchasch.

Iliaden (af Ilion), s. Homer.

Ilion [i] ell. **Ilios**, Trojas oprindelige Navn, efter Ilos, Søn af Tros. Schliemanns Udgravninger 1871—73 have bevist, at I. laa paa den i den østlige Rand af den troiske Slette liggende Høj, Hissarlik. I Midten af det 6te Aarh. f. Chr. gjenopbyggedes Staden af græske Indvandrere. Alexander havde til Hensigt her at opføre en stor og vel befæstet Stad; men denne Plan blev først udført af Lysimachos i Slutn. af det 4de Aarh. Staden kaldtes i Almindel. Ny-I.; den blev erobret af Romerne i den mithridatiske Krig 85 f. Chr. og bestod endnu langt ind i den romerske Kejsertid.

Iliske Tavle [i] (tabula iliaca) kaldes et i Stuccatur udført Basrelief, fundet i det 17de Aarh. paa den appiske Vej, og benævnt saaledes, fordi den trojanske Krigs Begivenheder ere fremstillede derpaa.

Ilissos, en lille Flod, som udspringer paa Bjærget Hymettos, løber igjennem Attika sydøst for Athen og falder ud i Ægina Bugten. I Oldtiden var der langs dens Bredder oprejst Altre for Boreas og Muserne.

Ilithyia kaldte Grækerne den Gudinde, som ydede Barselkvinderne Bistand. Hun var en Datter af Hera, Ægteskabets Beskytterinde. Ogsaa Hera selv og Artemis nævnes med dette Navn som de Gudinder, der stod de fødende bi. I.s Cultus stammede fra Kreta, hvorfra den i Forbindelse med den apollinske Cultus udbredte sig videre over Delos og Attika; hun havde Templer paa flere Steder.

Ilkhān, d. v. s. Storherskér, Titel for de mongolske Herskere, som efter Kalifatets Omstyrtelse havde Sæde i Bagdad 1386—1410.

Ill, Biflod til Rhinen fra højre Side, udspringer fra Silvrettagletscheren paa Graubündens Nordgrænse og gjennemløber Vorarlberg med Retning mod N. V.

Ille et Vilaine [il e vilæhn], Departem. i Frankrig, omgivet af Kanalen og Dep. La Manche mod N., Mayenne mod Ø., Nedre Loire mod S. og Morbihan og Côtes du Nord mod V. 122 □ M. med 615,000 I. (1881). Departementet har en njævn Overflade med en Mængde spredte Bakkepartier. Kanalkysten er lav og sandet, mod V. med talrige foran liggende Klipper. Det vigtigste Vandløb er Vilaine, der optager Ille og løber mod S. V. til Atlanterhavet. Agerdyrkning er Hovederhverv. Ved Kysten drives vigtigt Fiskeri og Østersfangst. Af Mineralier forekomme forskjellige Stenarter, Kalk og Gips; langs Kysten indvindes en Del Søsalt. Hovedstad Rennes.

Illegāl, ulovlig, stridende mod Loven; Illegalitet, Ulovlighed, Lovstridighed.

Illegitim betyder egentl. ulovlig, men bruges ogsaa undertiden om Handlinger og Forhold, som ikke ere egentl. forbudte, end sige strafbare, f. Ex. illegitime Kjønsforbindelser; illegitimt Barn, uægte Barn.

Iller, Flod i Tyskland, udspringer i det sydvestl. Bayern, danner i den sidste Halvdel af sit Løb Grænsen mellem dette Land og Würtemberg og falder ved Ulm i Donau.

Illiberāl, ikke frisindet, snæverhjærtet, karrig.

Illimāni, s. Andes.

Illinois [nōjs], en af de forenede Stater i Nordamerika, omgivet af Wisconsin og Michigansøen mod N., Indiana mod Ø., Kentucky mod S. og Missouri og Iowa mod V. 2,665 □ M. med 3,078,000 I. (1880) mod 1,712,000 i 1860. Af Befolkningen 1880 vare 46,000 Negere og Farvede, 212 Chinesere og 140 Indianere. I. er et fra 300 til 800 F. over den mexicanske Bugt hævet Sletteland med Hovedhældning fra N. mod S. Missisippi danner Statens Vestgrænse og optager saa godt som hele dens Vandafløb. Dens vigtigste Bifloder herfra ere fra N. mod S.: Rock, der kommer fra Wisconsin; Illinois, der dannes ved Forening af Kankakee fra Indiana og des Plaines fra Wisconsin; Kaskaskia, der udspringer omtrent midt i Staten; Ohio, som danner Sydgrænsen og optager Wabash,

der danner en Del af Østgrænsen. Klimaet er tempereret Fastlandsklima med forholdsvis varm Sommer og undertiden meget streng og langvarig Vinter. Jordbunden er særdeles frugtbar, navnlig langs Floderne, hvor Sumpstrækninger dog ogsaa fremkalde Usundhed. De udstrakte Prairier egne sig fortrinlig til Kvægavl. Hovedsædarterne ere Majs, Hvede og Havre; desuden dyrkes en Del Tobak. Faareavlen er betydelig, ligeledes Biavlen. Af Mineralprodukter forekomme Bly, Kobber, Jærn, Kul og Salt. Industrien er i Fremskridt, men dog endnu ikke af stor Betydning. Hovedstad Springfield. — I. styres af en Gouverneur, valgt paa 4 Aar, et Senat af 51 ligeledes paa 4 Aar valgte Medlemmer og en lovgivende Forsamling af 153 paa 2 Aar valgte Medlemmer; ved disse Valg bruges siden 1870 den saakaldte „cumulative“ Afstemning til Beskyttelse af Mindretallenes Ret. Til Repræsentanthuset sender I. 20 Medlemmer som den 4de største Stat i Unionen. De første Nybygder i I. grundlagdes af Franskmænd i Slutn. af det 17de Aarh.; men de vare meget ubetydelige. 1763 kom Landet under England, men afstodes derfra 1783. 1809 blev I. et Territorium og optoges 1818 som Stat i Unionen.

Illiquiditēt, Mangel paa Liquiditet (s. d. A.).

Illōra, Stad i Spanien, Prov. Granada, 3 M. v. n. v. for Granada. 8,000 I. Marmorbrud.

Illudēre, skuffe, omgaa; jvfr. **Illusion**.

Illumināter, d. e. Oplyste, i det 17de og 18de Aarh. nogle Ordener i Spanien og Belgien. Men ved **Illuminaterordenen** forstaas fortrinsvis en Orden med hemmelighedsfuldt frimurerisk Grundlag og med jesuitiske Former, stiftet 1776 af A. Weishaupt, Professor i den kanoniske Ret i Ingolstadt. Den udbredte sig navnlig over den katholske Del af Tyskland, søgte at modarbejde Jesuiterne og udbrede rationalistiske Ideer. Da det blev bekjendt, at den forfulgte antimonarchiske Formaal blev den 1785 undertrykt af Kurfyrsten af Bayern, der gik frem med stor Strænghed mod dens Medlemmer.

Illusiōn, Indbildning, Skuffelse; s. **Sansebedrag**; **illusōrisk**, hvad der medfører Skuffelse ell. kun er indbildt, som en i. Fordel. I Psychologien forstaas ved I. en urigtig Opfattelse af noget virkelig givet. Ved enhver Sanseiagttagelse henføre vi uvilkaarlig den givne Fornemmelse til tidligere Erfaringer, idet vi gienkjende, hvad vi sanse; naar vi henføre Fornemmelsen til urigtige Erfaringer, altsaa fortolke den urigtig, saa vi en I.

Illustratiōner kaldes Tegninger, hvormed trykte Værker ledsages, enten til Forklaring eller blot til Udsmykning. I forrige Aarh. og længere tilbage illustreredes Værker mest med Kobberstik; senere er Lithographien traadt i Stedet. I den nyere Tid er Træsnittet, som langt tidligere ogsaa havde været brugt dertil, atter optaget efter stor Maalestok, samt Chemitypi og flere andre Fremgangsmaader, medens man undertiden lader kostbare Værker ledsages af Photographier, en Udstyrelsesmaade, som dog ved de stadige Opdagelser og Opfindelser, der gjøres paa dette Omraade, er i Færd med at afløses af photographiske Gjengivelser, der paa forskjellige Maader mechanisk overføres paa Træ eller Metal for at anvendes ved Reproduktion af Kunstværker; Phototypi, Heliographi og flere andre Navne betegne disse Gjengivelsesmaader. Af en ved den ene eller den anden Fremgangsmaade tilvejebragt Trykplade kan end videre ved Støbning eller galvanisk Fældning tages Aftryk, der kunne benyttes ligesom den oprindelige Plade, saaledes at Mangfoldiggjørelsen af den samme Gjengivelse kan tilvejebringes i et overordentlig stort Antal af Exemplarer. Disse forskjellige Maader anvendes i de bedste illustrerede Tidsskrifter, som »Gazette des beaux arts«, „Zeitschrift f. bild. Kunst“ og en Mængde Billedværker. Ogsaa Farvetrykket er udviklet til høj Grad af Fuldkommenhed.

Illyrien (Illyria), i Oldtiden oprindel. Kystlandet paa Østsiden af det adriatiske Hav, benævnt efter **Illyrierne**, et rimeligvis med Thrakerne beslægtet Folk, som strakte sig fra Donaus Bredder indtil Kysterne af det adriatiske Hav, og som blev bragt i Afhængighed af de makedoniske Konger Philip og Alexander. Deres Sørøverier bragte dem 229 f. Chr. i Krig med Romerne, som nødte deres Dronning Teuta til at afstaa en Del af sit Land og betale en aarlig Skat; 23 f. Chr. bleve Illyrierne fuldkommen undertvungne og deres Land gjort til romersk Provins under Navnet Illyricum, som fra Constantin d. stores Tid omfattede næsten alle mod Øst liggende Landsdele af Romerriget i Europa, ligesom ogsaa et af dets 4 Præfecturer opkaldtes efter I. I det 6te og 7de Aarh. gik den illyriske Folkestamme til Grunde, idet Kroater og Serber tog Landet i Besiddelse. Efterkommere af de gamle Illyrier ere Albaneserne, s. **Albanien**. Navnet I. forsvinder af Historien, indtil Napoleon I 1809 af de af Østerrig ved Freden i Wien f. A. afstaaede Lande oprettede en af Frankrig afhængig Stat under Navnet **Illyriske Provinser** (900 □ M. med 1¼ Mill. I.). 1816—50 var **Kongeriget I.** Benævnelse paa den Del af Østerrig, som nu danner de 3 Landskaber Hertugd. Kärnten, Hertugd. Krain og Litorale, der tilsammen udgjøre 515 □ M. med 1,400,000 I. **Illyriske Kejsere** kalder man en Række fra disse Egne stammende romerske Kejsere i sidste Halvdel af det 3dje Aarh., som ved deres Tapperhed reddede det opløste Rige fra den Gang at gaa til Grunde, og som begynder med Claudius II 268.

Ilmen, en dyb og fiskerig Indsø i det russiske Gouv. Novgorod, s. for Staden N. 16 □ M. med 7 M.s Længde fra V. mod Ø. og indtil 5 M.s Bredde. Den optager flere Smaafloder og har gjennem Volchov Afløb til Ladogasøen.

Ilmenau, Stad i Storhertugd. Sachsen-Weimar, 6 M. s. v. for Weimar. 5,000 I. Livlig Industri, navnlig betydeligt Ølbryggeri, hvis Lagerkjældere ere udhuggede i Klippen omtr. ¼ M. fra Byen. Koldtvandscuranstalt.

Ilmōni, Imman., finsk Læge, f. 29 Marts 1797 i Nummis i Nyland, helligede sig, efter at han 1819 havde faaet den philosophiske Grad, til medicinske Studier og blev 1826 Prosector samt Adjunct i Anatomi og Physiologi. Ved

Tilbagekomsten fra en 1828—30 foretagen videnskabelig Rejse beskikkedes han til Professor i theoretisk og praktisk Medicin; han døde 14 Apr. 1856 i Helsingfors. I. udgav adskillige medicinske og naturvidenskabelige Afhandlinger og Opsatser, men gjorde sig især bekjendt ved »Bidrag till Nordens sjukdomshistoria« (3 Bd., 1846—58), hvilket Arbejde han dog ikke naaede at afslutte.

Iloilo, s. Visayas.

Ilori, Stad i Gvandu-Riget i Sudan i Afrika, 70 M. n. n. v. for Nigerens Munding. Livlig Handel.

Ilsenburg, Stad i den preussiske Prov. Sachsen ved den lille Flod Ilse og ved den nordl. Fod af Brocken. 3,000 I. Særdeles livlig Industri. Slot, der tilhører Grev Stolberg-Wernigerode. Ilsedalen op mod Brocken er bekjendt for sin Skjønhed og sine talrige Vandfald.

Ilsley, East [ihst ilsli], Flække i Berkshire i England, 3 M. v. n. v. for Reading, med betydelige Faaremarkeder.

Ilt, O (norsk Surstof, sv. Syre, fr. Oxygène), et luftformigt Grundstof, opdaget 1774, omtr. samtidig af Priestley og Scheele. Navnet I. er dannet af Ørsted for at minde om I.s ildnærende Egenskaber. I. findes frit i Atmosphæren (23 pCt. af dennes Vægt er I.); i chemisk Forbindelse udgjør I. $\frac{8}{9}$ af Vandets Vægt og mindst $\frac{1}{3}$ af den faste Jordskorpe, der, saa vidt vi kjende den, især bestaar af Metalilter og Iltsalte; desuden indeholde næsten alle organiske Legemer I. I. kan fremstilles paa mange Maader. Det røde Kviksølvilte sønderdeles ved Ophedning i Kviksølv og I.; de ædle Metallers I. spaltes paa lignende Maade. Manganoverilte (Brunsten) afgiver ved Glødning $\frac{1}{3}$ af sin I., ved Ophedning med stærk Svovlsyre Halvdelen. Chlorsurt Kali, $KClO_3$, spaltes ved Ophedning i Chlorkalium og I., navnlig let, naar det er blandet med Brunsten eller en anden god Varmeleder, som ikke selv iltes. Paa lignende Maade sønderdeles en conc. Opløsning af Chlorkalk (hvis væsentlige Bestanddel er Cl_2CaO) ved Opvarmning i Chlorcalcium og fri I., især ved Tilstedeværelse af en ringe Mængde Koboltoverilte. Baryumoverilte eller mangansurt Kali afgiver ved Indvirkning af Vanddamp i høj Temperatur I.; den tilbageblivende Rest optager ved Opvarmning i Luften igjen I. og kan saaledes nafbrudt benyttes. Conc. Svovlsyre spaltes i høj Temperatur til I., Vanddamp og Svovlsyrling; den sidste kan atter paa den atmosphæriske Lufts Beløsning omdannes til Svovlsyre. Vand spaltes ved den galvaniske Strøm til I. og Brint, Vanddamp ved 96° af Chlor til I. og Chlorbrinte. Ren I. er en farveløs Luft, 16 Gange vægtfyldigere end Brinten; 1 Liter I. vejer 1,4 Gram. Den lader sig kun fortætte til Vædske under 113°, men da ved et forholdsvis ringe Tryk (50 Atmosphærer), og opløses kun i ringe Grad af Vand (100 Rumfang Vand opløse ved 0° omtr. 4 Rumf. I.), men paa denne Opløselighed i Vand beror dog Vanddyrenes Liv. Ved Forbrænding forstaa vi i Almindel. de Lys- og Varmephænomener, hvorunder Stoffer forene sig med I. Forbrændingen foregaar langt livligere i I. end i atmosphærisk Luft, der er en med Kvælstof fortyndet I. De fleste Metaller (undtagen de ædle) brænde, naar de i ophedet Tilstand bringes i I., saaledes Jærn; de flygtige brænde med Flamme. Brint forener sig med I. ved omtr. 500° under Explosion til Vanddamp. Chlor, Brom og Fluor ere de eneste Grundstoffer, der ikke forene sig directe med I., Fluor det eneste, hvoraf ingen Iltforbindelse kjendes. Ved Aandedraget iltes Blodets Kulstof og Brint; den ved denne Iltning frembragte Varmeudvikling er Kilden til den dyriske Varme. S. Flamme og Forbrænding. — Foreningen af I. med et andet Grundstof eller sammensat Stof kaldes en Iltning, Produktet af denne Virkning et Ilte. Forbindelsen af I. med andre Grundstoffer sker i meget forskjellige Forhold; efter det mindre eller større Antal Iltatomer, der i et Ilte er forbundet med 1 Atom af det andet Stof, deles Ilterne i Underilter, Forilter, Mellemilter, Tveilter, Overilter; f. Ex. Pb_2O Blyunderilte, PbO Blyforilte, Pb_3O_4 Blymellemilte, Fe_2O_3 Jærntveilte, PbO_2 Blyoverilte. Ilter, som indeholde mere end 2 Atomer I. paa 1 Atom af det andet Stof, ere Syreanhydrider; saaledes P_2O_5 Phosphorsyre-, SO_3 Svovlsyre-, Mn_2O_7 Manganoversyreanhydrid. Saadanne Anhydrider kaldtes tidligere Syrer og da specielt Iltesyrer i Modsætning til Brintesyrer. Nu forstaas ved Iltesyre en Syre, der indeholder I., f. Ex. Svovlsyre $H_2SO_4 = SO_3 + H_2O$, og Modsætningen er iltfri Syrer, f. Ex. Saltsyre HCl, Blaasyre HCN. Iltbase, s. Base. De fleste Metalilter ere Baseanhydrider; saaledes er Kalk, CaO, = Kalkhydrat, $Ca(HO)_2$, ÷ Vand, H_2O; Jærntveilte, Fe_2O_3, = Jærntveiltehydrat, $Fe_2(HO)_6$, ÷ $3H_2O$. Om en egen Modification af I. s. Ozon.

Illum, en af Smaaøerne i Hornebugten i det sydvestlige Fyn, næsten $\frac{1}{4}$ Mil lang, men meget smal. Paa Øen er kun 2 Gaarde.

Imaginær, indbildt, hvad der kun er til i Indbildningen. I Mathematiken fremkomme de i. Tal oprindelig ved Kvadratrodsuddragning af negative Tal, senere ogsaa ved Bestemmelsen af Logarithmer til negative Tal, af Vinkler, hvis Sinus er større end 1, og i lignende Problemer. Det viser sig nemlig umuligt at fremstille Resultatet af disse ved noget som helst af de bekjendte Tal i Rækken fra $-\infty$ til $+\infty$, de saakaldte reelle Tal, og der fremkommer da det Spørgsmaal, om man skal betragte Udtryk som $\sqrt{-2}$, log (-10) o. desl. som meningsløse eller opstille dem som henhørende til en særegen Talgruppe. Efter at dette Spørgsmaal, særlig Existensen af Logarithmer til negative Tal, havde været Gjenstand for hyppige Stridigheder mellem det 17de og 18de Aarhundredes Mathematikere (Leibniz, Bernoulli, Euler, d'Alembert), har det efterhaanden vist sig, at Indførelsen af i. Tal som sideordnede med de reelle frembyder store Fordele i systematisk Henseende. De reelle og i. Tal tilsammen tagne danne nemlig et i sig afsluttet System — de saa kaldte complexe Tal —, som har den Egenskab, at ingen som helst Operation, der kan afledes af den sædvanlige Addition og Multiplication, anvendt

paa disse Tal kan føre til et Tal, som ikke er indbefattet i det samme System. Den almindeligste Form af et complex Tal er $z = x + i y$, hvor x og y ere reelle Tal og $i = \sqrt{-1}$ betegner den imaginære Enhed (Gauß's Betegnelse). Geometrisk kan et saadant Tal fremstilles ved det Punkt i Planen, hvis retvinklede Coordinater ere x og y; de complexe Tal fremstilles altsaa ved alle Punkter i en Plan ligesom de reelle Tal ved alle Punkter af en ret Linje. — Ogsaa i den rene Geometri har man i den nyere Tid fundet det fordelagtigt at indføre i. Størrelser, idet man f. Ex. betegner de ikke reelt existerende Skæringspunkter af to Cirkler, som ligge helt uden for eller inden for hinanden, som i., hvorved man opnaar, at mange Sætninger kunne formuleres simplere og komme i nærmere Forbindelse med tilsvarende algebraiske.

Imâm, egtl. Forstander ell. Lærer, kaldes i Almindel. den, der i Moskeen som Præst udfører den muhammedanske Gudstjeneste; Sultanen fører som Religionens Overhoved Navnet I. Stifterne af de 4 orthodoxe Retninger i Islam (s. d. A.) kaldes ligeledes I., ligesom endelig hos Shiiterne eller Alis Tilhængere den fortsatte Rækkefølge, bestaaende af Alis 12 Descendenter, fører samme Navn; den 12te af disse, den saakaldte Mahdi, er den forventede Frelser, der vil bringe Islam tilbage til dens oprindelige Renhed.

Imân, Navnet paa den muhammedanske Religion, egtl. Troen; et andet Navn er Islam (s. d. A.).

Imbecil, svag, sløv, bruges navnl. om Aandssløvhed.

Imber, d. s. s. Lom.

Imbert, Barthélemy [engbæhr], fransk Digter, f. i Nîmes 1747, blev bekjendt ved »Jugement de Paris« (1772) og ved sine gratiøse Fabler. Hans Komedie »Le jaloux sans amour« var længe et Yndlingsstykke. D. 1790.

Imbibitiôn, den alene ved Endosmose foregaaende Gjennemtrængning af en Gjenstand med Vædske.

Imbriâni, P. E., ital. Digter, f. i Beg. af dette Aarh. i Napoli, maatte som ganske ung gaa i Landflygtighed med Faderen paa Grund af Begivenhederne 1820, besøgte Rom og Firenze og gjorde i den sidste Stad Bekjendtskab med Niccolini og Leopardi, der i høj Grad vakte hans Begejstring. Hans Poesi er kraftig og røber Studium af Dante, men Stræben efter det sublime fører ham ofte ind i det taagede og uklare. Hans mest populære Digte ere »Pietro de Mulieribus« og »Il tradimento di Gallerano«.

Imbriâni, Vittorio, ital. Digter, f. 1840 i Napoli, d. 1886, bekjendt ved ypperlige Samlinger af italienske Folkesange og ved sit paradoxe Digt »Inno al canape«, hvori han paakalder Strikken som det eneste Middel til Frelse for det offentlige Liv. Trods al Voldsomhed i Udtrykket er Formen meget soigneret, saaledes i »Esercizj di prosodia« (1874). Hans bidende Kritiker indvikled ham i adskillige Dueller.

Imbro (i Oldtiden Imbros), en af de tyrkiske Øer i Archipelagus, v. for Halvøen Gallipoli. 4 □ Ml. med 4,000 I. Bjærgfuld og skovrig med frugtbare Dale. Kastro paa Nordsiden er dens vigtigste Punkt.

Imbroglio, it. [brōljo], Forvirring, Forvikling.

Imerêthier, s. Georgien.

Imhof, Amalie v., s. Hellvig, Amalie v.

Imhotep, en ægyptisk Gud, Sønnen i den memphitiske Triade, var ligesom Chonsu, Gudesønnen i Theben, Lægekunstens Gud; han sammenstilledes derfor med Asklepios af Grækerne, som fordrejede hans Navn til Imuthes.

Imid kaldes en Gruppe Forbindelser, som kunne dannes af de tobasiske Syrers sure Ammoniumsalte, idet disse tabe to Molecyler Vand. De have i Almindel. Charakter af svage Syrer. **Imidbase** er en Forbindelse, der kan opfattes som Ammoniak, hvori ⅔ af Brinten er erstattet af Alkoholradical. Alle disse Legemer indeholde Atomgruppen NH, som tidligere ogsaa kaldtes Imid.

Imier, Saint [sængt imië], Flække i Cant. Bern i Schweiz, med 7,000 I., ligger i den efter Stedet opkaldte Længdedal i Jura, 5½ M. v. n. v. for Bern. Fabrikation af Ure og Kniplinger.

Imitatiôn, Efterligning, navnlig af et forholdsvis kostbart Stof ved et billigere; bruges mest om Efterligning af Smykker, især Guldsager. I Musik bet. I. en mer eller mindre nøjagtig Gjentagelse af en Tonetanke (et melodisk Afsnit, et Motiv) paa samme Trin, eller paa forskjellige Trin, men i en anden Stemme eller i flere Stemmer efter hverandre. Naar I. følger sit Forbillede Trin for Trin, kaldes den streng, i modsat Fald fri. Den frie forekommer hyppigst og tillader sig alle Haande Forandringer med Hensyn til Intervalafstande, Rhythmus osv. I. sker sædvanlig i lige Bevægelse, men forekommer dog ofte i Modbevægelse. Hos ældre Contrapunktister træffer man f. Ex. endog I. i Krebsegang (imitatio cancrizans), idet Noderne i en Kanons Thema toges i bagvendt Orden. Særlig Betydning for Fuga og Kanon har I. i Noder af dobbelt eller halv Tidsvarighed. I. træder sædvanlig ind, naar Themaet er til Ende i en foregaaende Stemme, men i de kanoniske Former begynder den ofte, førend Themaet er sluttet, og i det egentlige Kanon altid. For de kanoniske Former er I. en Livsbetingelse, men den er ogsaa uundværlig for ethvert Tonestykke med selvstændige (reale) Stemmer, idet den danner et af de væsentligste Grundlag for Udviklingen af den musikalske Tanke. **Imitêre,** efterligne.

Immaculâta concêptio beatæ virginis Mariæ, lat., d. e. Jomfru Marias ubesmittede Undfangelse, er først (c. 845) udtalt og begrundet af Munken Paschasius Radbertus i Corvei, som derfor beskyldtes for doketisk Kjætteri af Ratramnus. I det 12te Aarh. blev Tanken videre udviklet af nogle Præster og Munke i Lyon, som stiftede Marias ubesmittede Undfangelsesfest 8 Dec. Men den hellige Bernhard kaldte den en Nyhed, som stred mod al Tradition og krænkede Gudmenneskets Ære. Ogsaa Thomas Aquinas og Bonaventura protesterede. Efter Duns Scotus forsvarede Franciskanerne Læren,

medens Dominikanerne bekæmpede den. Den hellige Birgitte havde Syner for Læren, den hellige Katharina af Siena imod den. Festen vandt temmelig almindelig Indgang og blev 1389 under den schismatiske Pave Clemens VII almindelig Kirkefest. Conciliet i Trident afgjorde ikke Sagen; først Pave Pius IX gav fra sit Exil i Gaëta 1849 Udsigt til Dogmets Antagelse, og 8 Dec. 1854 vedtog han det i en Forsamling af Bisper. Enkelte Stemmer protesterede, men Bisperne proclamerede det nye Dogme i alle katholske Lande.

Immanēnt bet. iboende, blivende i. Det modsatte er transscendent, overskridende. Man har f. Ex. skjelnet mellem i. og transscendent Aarsag: hin virker ikke ud over det virkendes eget Væsen, saa at Aarsag og Virkning ikke ere forskjellige Ting; denne derimod virker paa noget, som er forskjelligt fra det virkende, saa at her Aarsagen er et, Virkningen et andet. En i. Erkjendelse var efter Kants Sprogbrug en saadan, som ikke overskred Erfaringens Omraade. Undertiden bet. i. det samme som naturlig, transscendent det samme som overnaturlig.

Immānuel, hebr., d. e. Gud med os, et Navn, hvormed Messias betegnes i Jes. VII, 14; VIII, 8; deraf Navneformen Emanuel.

Immatriculēre, indlemme, indskrive, bruges navnl. om de nye Studerendes Indskrivning ved Universitetet (Immatriculatiōn).

Immensee, Landsby i Cant. Schwyz i Schweiz ved Zugsøen, med Landingsplads for Dampskibene paa Søen.

Immermann, Carl Lebrecht, tydsk Digter, f. 24 Apr. 1796 i Magdeburg, blev strengt opdraget af Faderen, en ægte Typus paa en gammeldags preussisk Embedsmand, der bestemte ham til det juridiske Studium. 1813 drog han til Halle, men hans Studier afbrødes ved, at han gik med mod Napoleon I; dog hindrede en heftig Nervefeber ham i at deltage i Krigen før 1815. Efter at være vendt tilbage til Halle deltog han i Studenterstridighederne ang. „die Burschenschaften", men blev snart efter ansat paa den juridiske Embedsbane, sidst 1827 som Landretsraad i Düsseldorf. Fra sin Barndom af havde han følt sig hendragen til Poesien, og han havde grundig studeret Shakspeare. I Düsseldorf traadte han i Spidsen for Theaterbestyrelsen, som han ledede med stor Uegennyttighed, og fik af temmelig svage kunstneriske Kræfter dannet et ypperligt Ensemble, men maatte dog snart atter opgive denne Virksomhed. I sine Sørgespil har han anlagt Charaktererne med Grundighed og Consequens, men de bære mere Mærker af samvittighedsfuldt Arbejde og poetisk Reflexion end af umiddelbar Poesi; i hans Lystspil er Komiken mere snurrig end lystig. Af de sidste maa mærkes „Das Auge der Liebe" (1824); Trilogien „Alexis" (1832) og det mythiske Drama „Merlin" (1832) ere hans betydeligste dramatiske Digtninger. Hans bedste fortællende Arbejder ere Eventyret „Tulifäntchen" (1830), Romanen „Die Epigonen" (1836), stærkt paavirket af Goethes „Wilhelm Meister", og frem for alt „Münchhausen" (1838—39) med ypperlige Skildringer af det westfalske Bondeliv og aandrig Satire over Samtidens Taabeligheder samt over forskjellige literære Retninger; endelig den ufuldendte Bearbejdelse af „Tristan und Isolde". Tillige haves der et Par lyriske Samlinger af ham. 1829 kom han i en heftig Strid med Grev Platen, der fremkaldte „Der im Irrgarten der Metrik umhertaumelnde Cavalier". I. døde pludselig 25 Aug. 1840 under Udarbejdelsen af sine „Memorabilien", knap et Aar efter at han ved et lykkeligt Ægteskab endelig havde brudt det mangeaarige, for hans Liv som for hans Digtning skadelige Forhold til Elisa v. Ahlefeldt, Friskareføreren v. Lützows fraskilte Hustru. Hans „Schriften" udkom samlede i 14 Bd. 1835—43, en ny Udg. i 20 Bd. 1878.

Immervad ell. **Emmervad**, Kro i Slesvig, 2 M. s. v. for Haderslev, bekjendt af en Træfning 1420 imellem danske Tropper under Anførsel af Peder Hogenschild og Tønne Rønnov, som Erik af Pommern havde afsendt fra Haderslev til Tønder, og Holstenerne. De danske bleve slagne, og man gjorde herover følgende Smædevers:

„Ved Immervad
Der fik Danmark hendes Bad
Ved Hogenschilds Rid,
At Folket laa bleg og hvid".

Immi, ældre Kornmaal i Schweiz (d. s. s. Emina), lig 1½ danske Potter.

Immigrānt, En, der vandrer ind i et Land; mods. Emigrant.

Imminēnt, overhængende, nær forestaaende.

Immobil, ubevægelig, dorsk. **Immobilier**, s. Urørlige Ting.

Immoralitēt, Usædelighed, Ryggesløshed.

Immortalitēt, Udødelighed. **Immortēller**, d. s. s. Evighedsblomster.

Immunitēt, gejstlige Personers og kirkelige Ejendommes Frihed for almindelige statsborgerlige Byrder og Tynger. Allerede de første christne Kejsere skjænkede Gejstligheden Skattefrihed samt Fritagelse for Krigstjeneste, for Forpligtelsen til at overtage offentlige Hverv og Ombud, derunder særlig Forpligtelsen til at paatage sig Formynderskab for Umyndige; disse Begunstigelser krævede Middelalderens Gejstlighed som en den i Følge guddommelig Ordning tilkommende Ret, som den ogsaa med større eller mindre Held søgte at overføre paa alt Kirken tilhørende Gods, der altsaa krævedes fritaget for Skatter og Afgifter. Denne Kirkegodsets I. medførte i Følge Middelalderens Retsforhold tillige, at Gejstligheden fik sin egen Jurisdiction, altsaa ikke skulde møde for verdslige Domstole, men dømmes af sine Lige. Disse Krav fra Gejstlighedens Side mødte vel overalt stærk Modstand, men bleve dog i Løbet af Middelalderen efterhaanden i det væsentlige gjennemførte. I Danmark opnaaede Gejstligheden først 1320 Retten til ikke at stilles for verdslige Domstole. Reformationen medførte, at I. blev væsentlig indskrænket i alle protestantiske Lande, og hvad der blev tilbage, er efterhaanden endnu yderligere indskrænket; dog er i næsten alle protestantiske Lande alle Gejstlige endnu enten helt fritagne for Værnepligt, eller ogsaa er der tilstaaet dem Lettelser i saa Henseende. Desuden ere Kirke-

bygninger i Regelen flattefri, og i Danmark er Præstegaardsjord i Regelen tiendefri; endelig er der i flere Lande endnu i visse Tilfælde særlige geistlige Domstole. Ogsaa i de fleste katholske Lande er der siden Reformationen sket væsentlige Indskrænkninger i Geistlighedens I. — I Lægevidensk. bet. I. Uimodtagelighed for visse Sygdomme, især naar den er erhvervet derved, at Individet allerede ēn Gang har overstaaet den samme Sygdom.

Immnau, Landsby i det preussiske Fyrstend. Hohenzollern, ved Floden Eyach, 6 M. n. v. for Sigmaringen. Besøgt Mineralbad og Vallecuranstalt.

Imola [i], Stad i Italien, 4 M. s. ø. for Bologna. 20,000 I. Bispesæde. God Vinavl i Omegnen.

Imola [i], Innocenzio Francucci da, italiensk Maler, s. Francucci.

Impanatiōn (af lat. panis, Brød), Christi Legemes Tilstedeværelse i Nadverbrødet, det Udtryk, hvormed Romerkirkens Theologer betegne den lutherske Nadveropfattelse.

Impāsto, it., technisk Udtryk i Malerkunsten for Paalægningen, særlig den sværere Paalægning (Impastering) af Farven; impastēre, at paalægge Farven; Udtrykket bruges især om den pastose (s. d. A.) Undermaling, i Modsætning til den paa fine Steder anvendte lettere Overmaling med Lasurfarver. Den gamle Regel er at impastere i Lyset og male tyndt, til Dels kun med Lasur, i Skyggerne.

Impērativ, den bydende Maade, kaldes i Grammatiken den Form af Verbet, ved hvilken der udtrykkes en Befaling eller Opfordring. Det kategōriske I. ell. Pligtens I., s. Kant.

Imperātor kaldtes hos Romerne enhver Magistrat, der i Følge lex curiata de imperio var beklædt med imperium, d. e. Overanførselen i Krigen eller Dommerembedet i Freden; fortrinsvis kaldtes saaledes Overanføreren, saa længe han var i Felten. Undertiden er det en Benævnelse, som Soldaterne tillagde en sejerrig Feltherre; denne maatte nedlægge Navnet, naar han vendte tilbage til Rom. Særskilt kan bemærkes, at Julius Cæsar af Senatet fik Titlen I. for sin Levetid og for sine Efterkommere. Det samme var Tilfældet med August, og efterhaanden blev I. aldeles identisk med princeps ell. Kejser. Deraf ogsaa det fr. Empereur.

Imperfectum (lat., d. e. ufuldendt), Datid, kaldes i Grammatiken den Tidsform af Verbet, ved hvilken der angives, hvad der paa en vis Tid fandt Sted eller var ved at foregaa, d. e. hvad der i Fortiden var nærværende; jvfr. Aorist, Perfectum. Ogsaa den usammensatte Fortidsform i vort Sprog (slog, spiste) kaldes ofte I., skjønt dette Navn egentlig kun betegner ēn Side af dens Function.

Imperiāl, et Slags stor Skrift til Placater; et meget stort Format af Papir saa vel som de deraf ved Falsning dannede mindre Formater. Ogsaa er I. Navnet paa et tyndt Bomuldsstof. I., russisk Guldmønt, lig 10 Rubler i Guld, af Finhed 916⅔ Tusendedele. Der præges kun halve I., indeholdende 6 Gram f. Guld, af Værdi 14 Kr. 88 Øre. I.-Dukat, s. Dukat. Impēriale, fr. [engperiähl], Navnet paa en Calèche, der undertiden anbringes oven paa meget store Diligencer.

Imperialister, Tilhængere af Kejserdømmet i Frankrig.

Impērium kaldtes hos Romerne den højeste udøvende Myndighed; oprindelig tilkom det kun Folket, som i Kraft af denne Myndighed valgte Magistraterne og var i Besiddelse af den højeste dømmende og lovgivende Magt. Dernæst kaldtes ogsaa de højeste Magistraters Myndighed I. Denne Myndighed viste sig i dobbelt Retning, dels som Overcommando over det samtlige Militærvæsen, hvormed i Krigstid var forbundet Magt over Soldaternes Liv og Død, dels som Civiljurisdiction med Ret til at straffe ulydige med Mulkter og Fængsel. Consulens I. kaldtes majus (det større), Prætorens minus (det mindre), fordi denne sidste kun havde Civiljurisdiction. Undtagelsesvis tildeltes I. Personer, der ikke vare Magistrater.

Impertinēns, Uforskammethed, Næsvished; impertinēnt, uforskammet, næsvis.

Impetīgo, en oftest i Ansigt og Haarbund optrædende Hudsygdom, som viser sig ved Blegner, fyldte med Materie (Pustler), der indtørre efter nogle Dage og danne gummilignende Skorper. I. er en af de almindeligste Hudsygdomme, især hos kjertelsyge Børn.

Impetuōso, con impeto, it., fremfusende, med Heftighed, musik. Foredragsbetegnelser.

Implūvium kaldtes i de gamle Romeres Huse et Rum, der var under aaben Himmel, i Midten af Atrium (s. d. A.); her fandtes gjærne et Bassin.

Imponderabilier. Tidligere antog man, at Varmephænomenerne, Lysphænomenerne, de elektriske og magnetiske Phænomener havde deres Aarsag i visse Stoffer, som kunde optages i Legemerne, og som man kaldte Varmestof, Lysstof, de magnetiske og elektriske Stoffer, og man vilde da forklare Legemernes forskjellige Virkninger af den større eller mindre Mængde af disse Stoffer, de indeholdt. Alle disse Forandringer kunne imidlertid ikke opdages ved nogen Vejning, og de nævnte Stoffer kunde altsaa ikke have nogen Vægt, af hvilken Grund man kaldte dem I. eller uvejelige Stoffer. Denne Betragtning har man nu ganske forladt.

Imponēre, gjøre Indtryk paa; imponērende, ærefrygtbydende.

Impōrt, Indførsel af Varer, modf. Export; importēre, indføre.

Imposānt, d. s. s. imponerende.

Impostōribus, de tribus, lat., d. e. „om de tre Bedragere", et fritænkersk Skrift fra det 16de Aarh., bygget over den Ytring, som Pave Gregor XI 1239 havde beskyldt Kejser Frederik II for at have fremført, og som maaske ogsaa virkelig er kommen frem blandt hans Omgivelser, „at Moses, Jesus og Muhammed alle tre vare Bedragere". Bogen bestrider Muligheden af enhver guddommelig Aabenbaring, søger at nægte Guds Tilværelse og drager Paralleler imellem bibelske Fortællinger og hedenske Myther. Den ældste trykte Udgave, som kjendes, er fra 1598.

Impotēns, Mangel paa Evne hos Manden til at fuldføre Parringsakten, har i de fleste Tilfælde en psychisk Aarsag, Undseelse eller

Mangel paa Selvtillid, der i Almindel. fyldes tidligere Udsvævelser og den derefter vakte Frygt for I. Langt sjældnere ere de Tilfælde, i hvilke I. virkelig beror paa physiske Feil i Kjønsorganerne.

Impresário, it., d. s. s. Entrepreneur, brugt især om En, der paatager sig et Operaselskabs Oprettelse og Bestyrelse.

Impressionister kaldes med et nyt Ord Tilhængerne af den Retning, navnlig i den franske Malerskole, som udelukkende lægger Vægt paa at gjengive det Indtryk (Impression), Gjenstandene gjøre paa Øjet, sete i en vis Afstand, navnlig ved Gjenstande i Bevægelse det ubestemte, flimrende i Farvevirkningen, hvorunder Formen forsvinder for Øjet. Medens visse akademiske Retninger til sine Tider ere gaaede for vidt i at ville gjengive Tingen som den er (d. e. som den viser sig paa nært Hold), kan Impressionismen have sit Fortrin ved at opnaa et mere malerisk Foredrag, hvori Masserne fremtræde virkningsfuldt, men den kan ogsaa, som Exempler fra den nyere Tid have vist, gaa for vidt og give et flygtigt Taagebillede i Stedet for en sand Opfattelse af Naturen. Hvor vanskeligt det er at give nogen Regel for „Indtrykket“ bliver let klart, naar man vil sammenligne, hvad den langsynede og den nærsynede se f. Ex. af det samme Landskab. Denne Modsætning kom paa en ejendommelig Maade frem hos to af den danske Landskabsskoles Hovedmestre, Lundbye og Skovgaard, idet den første var nærsynet og derfor uvilkaarlig fik et bredere, malerisk Syn paa Gjenstandene, medens den sidste paa Grund af den Skarphed, hvormed han saa endog fjærnere Gjenstande, havde vanskeligere ved at faa den maleriske Helhed, den rette Fortoning af Farven frem. I Frankrig, hvor selv den romantiske Skole, trods sin skarpe Opposition mod Akademikerne, ikke havde Øje for denne Side af den maleriske Virkning, men søgte Maalet i den harmoniske Modsætning mellem stærke Farver, kom denne, i Virkeligheden naturalistiske Retning først op omtrent ved 1870, hvorvel Begyndelse til den allerede spores hos de store Landskabsmalere fra Romantikens Tid, f. Ex. Th. Rousseau. Retningens Hovedmand i Frankrig var Ed. Manet (1833—83).

Imprimátur, lat., „maa trykkes“, det Stempel, der før Trykkefrihedens Indførelse i Danmark 1770 paatryktes Bøger, som havde passeret Censuren; deraf i Holbergs „Erasm. Mont.“: „Hvem er I. i Aar“?

Impromptu, fr. [ængprongtü] (af lat. in promptu, paa rede Haand), et øjeblikkeligt, vittigt Indfald, især et paa staaende Fod affattet Vers.

Improvisére (af lat. ex improviso, uventet), i Almindel. foretage noget uden Forberedelse, overhovedet komme med uventede Indfald, forfatte og fremsige øjeblikkelig eller med en ganske kort Tids Mellemrum et Digt, en Tale o. lign. over et opgivet Emne. Dette drives endnu i Italien som en egen Kunst af Improvisatórer, der lade sig høre paa offentlige Steder. **Improvisatión**, det Digt osv., der fremsiges paa denne Maade.

Imprægnatión, Gjennemtrængning af et fast Legeme med et flydende eller et flydende med et luftformigt.

Impúls, Stød ell. Tilskyndelse til noget.

Imputabilitét, Tilregnelighed, d. e. Bevidsthed om sin Handlings retligsædelige Betydning samt Evne til at handle med Frihed i Overensstemmelse med denne Bevidsthed, er Betingelsen for en Persons Strafbarhed. Naar f. Ex. en Afsindig, der har dræbt en anden, ikke kan straffes herfor, er det, fordi han har manglet enten denne Bevidsthed eller Viljesfrihed og Drabet derfor ikke kan imputéres (tilregnes) ham. **Imputatión**, d. e. en Handlings Tilregnelse til Straf, forudsætter altsaa, at Gjerningsmanden i Gjerningens Øjeblik har været imputábel (tilregnelig).

Imrúlqais (med en mindre rigtig Udtale Amrulqais), arabisk Digterkonge, Forfatter til et af de 7 i Kaabaen i Mekka ophængte Digte, der kaldes „Muallaqat“. Han var født c. 500 og døde c. 540 i Nærheden af Ankyra, maaske forgivet. Foruden det bekjendte Digt „Muallaqah“ (udg. af Hengstenberg 1823) har han efterladt en Digtsamling ell. Divan, udgiven med Oversættelse af de Slane (»Le Divan d'Amrolkais, précédé de la vie de ce poète«, 1837); desuden haves en metrisk Bearbejdelse af samme Værk ved F. Rückert („Amrilkais, der Dichter und König, sein Leben dargestellt in seinen Liedern“, 1843).

Inachos [i], græsk Heros, Søn af Okeanos og Thetis, Fader til Phoroneos, Ægialeos og efter nogle til Io; han var Stamfader til den gamle argiviske Kongeslægt, som var ældre end Dorernes Indvandring. Han er identisk med Floden af samme Navn (nu Panitza, i Peloponnes; udmunder i Bugten ved Nauplia).

Inagua, s. Bahamaøer.

Inanitión, den mangelfulde Ernæring, der følger af utilstrækkelig Føde eller fuldstændig Unddragelse af Føde.

Inappellábel er en Dom eller et andet Retsdecret, som, enten fordi det er afsagt i højeste Instans, eller fordi Gjenstanden ikke har den fornødne Værdi, eller fordi Appellationsfristen er udløben eller af andre Grunde, ikke kan indankes for højere Ret.

Inauguratión, Indvielse.

Incaminére, s. Anhængiggjøre.

Incandescénslampe, d. s. s. Glødelampe (s. Elektriske Lamper under Elektricitet).

Incapábel, ude af Stand til.

Incarceratión, den sygelige Tilstand, i hvilken Dele af Tarmen trænge ind og komme i Klemme i normale eller abnorme Aabninger eller Spalter i Underlivet og her lide en saadan Sammensnøring, at ikke blot Tarmindholdets Passage standses, men ogsaa Blodløbet i den incarcerérede Del hindres, hvorved Betændelse og Koldbrand i denne kan opstaa. Er det i et udvendigt Brok, at I. finder Sted, kan den hæves ved en Brokoperation; sker den derimod i en af Underlivets indvendige Aabninger, indvendig I., kan den undertiden hæves ved Bugsnit, men medfører i de fleste Tilfælde Døden.

Incarnatión, i den christel. Dogmatik Christi Menneskevordelse, at Ordet blev Kjød; i overført Betydning bet. det udpræget, levende Udtryk for noget o. lign. **Incarnére**, legemliggjøre.

In cāsu, lat., i foreliggende Tilfælde.

Ince in Makerfield [ins in mǟkerfīld], Stad i Lancashire i England, 4 M. n. n. v. for Manchester. 16,000 J. Betydelige Kulminer og Bomuldsmanufakturer.

Inch [intsch], den engelske Tomme, lig 0,97 danske.

Inchoativa (af lat. inchoare, begynde) kaldes i Grammatiken Verber, der betegne Begyndelsen af en Handling ell. Overgang i en Tilstand (f. Ex. lat. albescere, blive hvid).

Incidēnt, tilfældig, som hører ind under noget andet. **Incidēntsag**, en under og i Anledning af en anden, allerede for Retten staaende Hovedsag opstaaet Retstvist om et underordnet Punkt (**Incidēnspunkt**), der nu maa afgjøres enten ved en foreløbig Kjendelse under Hovedsagens Behandling eller ved Dommen i denne selv; f. Ex. en Tvist om, hvorvidt den ene Part er i Besiddelse af og forpligtet til at fremkomme med et af Modparten paaberaabt Document.

Incineratiōn, Bortbrænding af det organiske Stof i et Legeme, saa at kun Asken (de ildfaste uorganiske Substanser) bliver tilbage.

Incisiōn, Indsnit.

Incitabilitēt, Modtagelighed for Indtryk og navnl. den sygelig forøgede Modtagelighed især paa Nerve- og Kredsløbssystemets Omraade. **Incitābel**, i Besiddelse af J. **Incitatiōn**, den derved fremkaldte sygelige Virksomhed i Organismen. **Incitamēnt**, den Indvirkning, der fremkalder Incitation. **Incitērende**, hvad der formaar at fremkalde Incitation.

Inclinatiōn, Tilbøjelighed, Hang; ogsaa Hældning (s. d. A.). En Planetbanes J. er den Vinkel, den danner med Ekliptikas Plan; den er et af Planetbanens Elementer. **Inclinatōrium**, et Instrument til at maale Magnetnaalens Hældning. Det bestaar af en Magnetnaal, som kan dreje sig om en vandret Axe, der gaar nøjagtig igjennem Naalens Tyngdepunkt og er anbragt i Midten af en lodretstaaende, inddelt Kreds. Stilles Kredsen i den magnetiske Meridian (i magnetisk Nord og Syd), vil Naalen ligefrem angive Hældningen paa Kredsens Inddelinger. Correctioner maa foretages ved Aflæsningen, idet det er muligt, at Naalens Drejningsaxe ikke falder nøjagtig i Kredsens Centrum, at Naalens magnetiske Midtlinje (Linjen imellem dens Nord- og Sydpol) ikke falder nøje sammen med den geometriske Midtlinje (Linjen imellem Naalens Spidser) og at Drejningsaxen ikke gaar nøjagtig igjennem Tyngdepunktet. **Inclinēre**, have Tilbøjelighed til; udvælge i Dans.

Incōgnito, ukjendt, under et antaget Navn; saaledes rejse ofte fyrstelige Personer i. for at undgaa det besværlige Ceremoniel.

Incohærēnt, usammenhængende, kaldes i Chemien visse Modificationer af forskjellige Stoffer, hvori de lettere paavirkes af Opløsningsmidler. J. Legemer kunne hyppig ved Gløduing blive mindre paavirkelige, cohærente. Jvfr. Kiselsyre.

Incommensurābel kaldes en Størrelse med en anden dermed ensartet, naar de ikke have noget fælles Maal, d. e. naar der ikke gives nogen tredje Størrelse, som indeholdes et helt Antal Gange i hver af dem; et Exempel afgive Diagonalen og Siden i et Kvadrat. De irrationale Tal ere i. med Enheden.

Incompatibel, uforenelig med. **Incompatibilitēt**, Uforenelighed, især af gejstlige Beneficier. For at raade Bod paa den Ustik, som i Middelalderen havde grebet i høj Grad om sig, at Gejstlige, der besad Indflydelse nok til at opnaa en saadan Begunstigelse, beklædte to eller flere gejstlige Embeder paa ēn Gang og nød Indtægterne af dem, ofte uden personlig at tage sig af noget af dem, bestemtes det paa flere Synoder, at ingen samtidig maatte beklæde mere end ēt Embede, med mindre det laa i Embedets Natur, at det uden at forsømmes kunde forvaltes i Forening med et andet. Dette blev paa Tridentinerconciliet paa ny fastslaaet og yderligere skærpet ved den Bestemmelse, at enhver, som forenede to eller flere beneficia incompatibilia, skulde miste alle sine Beneficier.

Incompetence [tängse], Mangel paa Competence (s. d. A.). **Incompetēnt**, ikke competent.

In confēsso, lat., bet. i Retssproget hvad begge Parter i en Retssag ere enige om.

Inconseqvēnt, følgestridig, selvmodsigende, handlende mod sine egne Grundsætninger; **Inconseqvēns**, Mangel paa Følgerigtighed, Uoverensstemmelse mellem Tænke- og Handlemaade.

In contumāciam, s. Contumacialproces.

In cōrpore, lat., alle paa ēn Gang, samtlige.

Incremēnt, Tilvæxt.

Incroyable, fr. [engkroajābl'], d. e. utrolig, den trekantede, stærkt opkrampede Hat, som bares i Frankrig under Directoriet; ogsaa Modeherre, Laps.

Incrustatiōn, skorpeagtige Overtræk, der som oftest bestaa af kulsur Kalk, afsat af stærk kalkholdigt Vand ved Fordampningen af den frie Kulsyre. Udsættes Mos, Plantestængler, Frugter osv. for Paavirkningen af saadant Vand, antager Overtrækket nøjagtig Gjenstandens Form, som vedligeholder sig, selv efter at det organiske Stof er hensmuldret. I Vandfaldet ved Tivoli ved Rom og i Kilderne ved Carlsbad og Clermont dannes endog i kort Tid saadanne J., der kun uegentlig kunne henregnes til Forsteninger. J., en ved Glasvarer undertiden anvendt Decoration med et sølvagtigt, hvidt Skjær. Som oftest er det Medaillons af brændt Piber, der omgives med smeltet Glas, og Virkningen beror paa, at Glasset ikke adhærerer ved Leret, men lader et fint Luftlag blive tilbage.

Incubatiōn kaldes i Lægevidensk. det Tidsrum af Infectionssygdommene, der ligger imellem det inficerende Stofs Optagelse i Legemet og Sygdommens Udbrud.

Incunābler, egtl. Buggeklæder, „Barnesko“, Begyndelse, de ældste Palæotyper, d. v. s. de første, strax efter Bogtrykkerkunstens Opfindelse (indt. 1500) trykte Bøger.

Incurābel, uhelbredelig.

Indaanding, s. Aandedræt og Inhalation.

Indalselv, en af Nordsveriges betydeligste Floder, Afløb for Storsjön i Jemtland, kommer fra denne Sø under Navn af Krokomselv, løber i Begyndelsen i nordlig Retning, dernæst mod Ø. S. Ø. under forskjellige Navne (efter

de indflæskige Sogne) gjennem Jemtland, hvor den optager flere mindre Vandløb (Långan, Hårkan m. fl.), danner et Par mindre Søer og nær ved Grænsen af Medelpad et 230 F. (71 Met.) høit Fald, Edsfossen. Derefter flyder den under Navn af I. gjennem den nordøstlige Del af sidstnævnte Landskab, hvor den falder ud i Kringerfjorden, 2 M. (18 Kilom.) n. for Sundsvall.

Indavl, Forplantning af Dyr af samme Stamme eller Familie, hvor de i nært Slægtskabsforhold parres med hinanden. Denne Fremgangsmaade kan være af stor Vigtighed i Husdyravlen for at danne eller bevare en bestemt Stamme, idet man herved kan sikrere bestemte Egenskaber; men benyttes den planløst eller ubegrænset, bliver den fordærvelig og medfører til sidst Stammens Udartning og Undergang.

Indbrænding kaldes bl. a. Emailfarvers Befæstelse paa Porcelæn o. fl. ved en Ophedning, der sædvanlig foretages i en Muffelovn, fordi Varmen skal være moderat og Gjenstanden beskyttes mod Aske.

Indbygning ell. Bune, en Dæmning, der fra en Flodbred er ført et Stykke ud i Strømmen for at regulere Kystlinjen og Løbet. En enestaaende I. vil ikke have den tilsigtede Virkning, hvorfor der oftest anvendes en Række ved Siden af hverandre. I Mellemrummene mellem dem vil Floden, hvis Hastighed her formindskes, afsætte det Materiale, den fører med sig, og Kysten vil derved efterhaanden voxe udad. Ved Indbygningernes yderste Ender, Hovederne, hvor Floden lider den stærkeste Indsnævring, vil Hastigheden derimod tiltage, Flodbunden derved angribes og Løbet altsaa fordybes. I. opføres af Risværk (Faskiner), Sten, Grus eller Tømmer og lægges snart lodrette paa Strømmens Retning, snart rettede opad mod Strømmen (inclinante) eller nedad fra den (declinante). De inclinante I. ere de virksomste og anvendes derfor hyppigst, til Trods for at de ere mest generende for Skibsfarten.

Indbyrdes Undervisning kaldes en Undervisning, ved hvilken selve Eleverne ere hverandres Lærere. Val. Friedl. Trotzendorf (f. 1490, d. 1556), Rector i Goldberg i Schlesien, er vistnok den første, der systematisk har brugt den i større Omfang. Han delte sin Skole i 6 Klasser, hver Klasse i Tribus. Eleverne droges ind med i Skolens Styrelse; nogle skulde som Økonomer sørge for den huslige Orden, andre som Ephorer for Orden ved Bordet, andre som Qvæstorer under en Overqvæstor for regelmæssig Skolegang og Skoleorden. Den dømmende Myndighed i Skolesager havde en blandt Eleverne af T. udvalgt Consul, 12 Senatorer og 2 Censorer; T. var Dictator perpetuus. „De, der som Drenge have lært at adlyde Love" — siger han — „ville regere i Overensstemmelse med Lovene". I de øverste Klasser gav han selv Undervisning, i de lavere Klasser de ældre Elever. Baade i Tugt og Undervisning udslettede han den skarpe Grænse mellem Lærere og Elever. I Ostindien omtales i. U. som brugt blandt de indfødte af en europæisk Reisende 1623. I Paris oprettedes en Anstalt med i. U. 1747, en anden 1772; men de forsvandt igjen. I en 1789 af det engelsk-ostindiske Compagni i Nærheden af Madras stiftet Opdragelsesanstalt for Soldatersønner førte Lærernes Modstand mod Forbedringer Overtilsynsmanden, Præsten Dr. Andrew Bell (f. 1753, d. 1832), paa Tanken om i. U. Fra 1 Juni 1795 havde Lærerne kun med Opsynet, intet med Undervisningen at gjøre. En Beskrivelse af sin Methode (Madrasmethoden) udgav han 1797, men trak sig selv tilbage som Landsbypræst i England. Men 1 Jan. 1798 aabnede Joseph Lancaster, f. 25 Nov. 1778, Søn af en fattig Sigtemager, fra 1801 Kvæker, en Skole for Fattigfolks Børn i en af Londons Forstæder. Mange gik frit; nødt til Sparsomhed faldt han uden at kjende Bells Skrift paa at bruge Elevernes Hjælp. I Stedet for Bøger indførte han for Begynderne Vægtabeller, foran hvilke Eleverne samledes om den dygtigste, i Halvkredse paa 6—9; Skrivning i Sand for Begyndere optog han efter Bell, som havde set det i indiske Skoler. Efterhaanden udvikledes Skolen til „et fuldstændigt Maskineri, hvis ene Hjul paa det nøieste greb ind i det andet". Ingen Klasser; Eleverne deltes i mange smaa Hold, Undervisningsfaget i lige saa mange skarpt begrænsede Smaatrin. Hvert Hold fik i hvert Fag sin Hjælper, monitor; over dem alle stod en Overhjælper til Hjælp for Læreren. Der var 8 Læse- og Skriveafdelinger, 10 Regneafdelinger. Afskrivning og Dictat vare en Hovedsag; endog Regneundervisningen bestod i Dictat af Regnestykket og dets Løsning. Ære og Skam vare L.s disciplinære Midler: Stadig Op- og Nedflytning Undervisningstiden igjennem, Æretegn, Fortjenestebilletter til Ombytning i Penge og Afkjøbelse af Straf, Æres- og Strafteprocessioner, Ophængning i Kurve, Latterhuer, Træaag osv. brugtes i Begyndelsen meget. Ved Slutningen af Ugen dannede de flinkeste Elever en Domstol for Ugens Forseelser. Lærernes Befalinger udgik med militær Orden dels ved Commandoord, dels igjennem hørlige Signaler, Piben, Ringen, eller synlige. 1805 var Tallet paa L.s Elever 1,000; derpaa stiftede han en Pigeskole paa 200 Elever. Lord Somerville og Hertugen af Bedford havde taget sig af ham; 1801 dækkede offentlig Subskription Udgifterne, og Skolen blev en Friskole; 1803 udgav han en Beskrivelse af den. Ved Kongens og den kongel. Families Understøttelse stiftede han 1805 et Seminarium, der dog førte ham i en dyb Gjæld. »The Royal Lancasterian System of Education« kaldte han nu sit System. Men som Kvæker og med det Formaal at samle alle christelige Samfund i sin Skole ved at lægge Bibelen til Grund for Religionsundervisningen uden dogmatisk Forklaring vakte han Statskirkens Frygt; der skreves og prædikedes imod ham: „Kirken var i Fare". Bell blev kaldt til London for at anlægge højkirkelige Skoler, og 1811 stiftedes „Nationalforeningen til Fremme af de fattiges Opdragelse i den herskende Kirkes Grundsætninger i England og Wales". Den stiftede en Bellsk Mønsterskole i London paa 1,000 Elever og et Seminarium, indførte 1812 hans Plan i alle Hærens Regimentskoler og lod Bell reise om i Riget. Ogsaa L. oprettede Skoler, holdt

Forelæsninger rundt omkring og ofrede alt for sin Sag; hans Tro paa den var urokkelig. „Vær ikke bange" — skriver han — „Sejren er vor. Tror du, jeg vilde tro A, naar han kom til mig og sagde, at den almægtige havde besluttet de fattiges Opdragelse i London, men et Par stakkels ubarmhjærtige Creditorer vilde og kunde hindre det, og der var derfor intet Haab tilovers?" Fra 1808 ordnede og styrede et Udvalg hans Pengesager. 1811 havde han fremkaldt 95 Skoler i England og faaet 20,000 Pd. St.s Understøttelse dertil. Til Asien, Afrika, Amerika og Australien naaede Systemet fra ham. 1810 dannedes et „Finansudvalg til Fremme for det kongel. Lancasterske System for Fattiges Undervisning". For en ny Skoles Skyld, der dog snart gik til Grunde, gav han 1813 Finansudvalget Ejendomsretten over sin første Skole, ved hvilken han endnu en kort Tid var Overtilsynsmand. Han rejste saa rundt og holdt Forelæsninger, men forspildte sin Anseelse ved Angreb paa sine tidligere Venner og Beskyttere. 1820 rejste han til Amerika, hvor han anlagde Skoler, men døde i stor Fattigdom i New-York 24 Oct. 1838. 1814 havde Finansudvalget antaget Navnet „Den britiske og udenlandske Skoleforening", som især udstrakte sin Virksomhed til Frankrig, delvis til andre af Europas Lande. I Danmark arbejdede Kongens Adjudant J. Abrahamson og Amtsprovst P. H. Mønster ivrig for Methodens Indførelse ved Almueskolens Elementarundervisning. Ved Resol. af 21 Aug. 1822 tillod Frederik VI dens Anvendelse; efter 1 Aars Forløb var den antaget i omtr. 500 Skoler, efter 2 i over 1,000, efter 3 i over 1,700. Men Undervisningens mechaniske Natur vakte Modstand, og efterhaanden er den bleven trængt tilbage. I Hertugdømmerne udviklede den sig ved Normalskolen i Ekernførde til en egen Form: den gjensidige Ekernførdeskoleindretning. Undervisningen gaves af Læreren med en voxen Hjælper ved Siden; Gjentagelse og Indøvelse overdroges Eleverne indbyrdes; Undervisningens strænge Trindeling beholdtes; Hjælperne skulde mindst være 3 Trin foran for deres Elever og vexlede hyppig. I Tyskland vakte den Opsigt, rostes og angrebes. Saa meget turde staa fast, at den i. U. væsentlig har haft og kan have sin Betydning ved at bibringe store Masser den elementære Undervisnings mechaniske Sider.

Inddampe, v. s. s. afdampe.

Inddæmning kaldes dels det Arbejde, hvorved Dele af Havet, Bugter, Fjorde og Vige, tørlægges og indvindes, dels ogsaa det saaledes indvundne Areal. I Holland og Marskegnene ere store Arealer indvundne ved I.; i Danmark er det egentlig først i de sidste 60 Aar, at man har foretaget saadanne Anlæg; nu ere her c. 60,000 Tdr. Land inddæmmede, hvoraf mindst Halvdelen er gjort produktiv. En Del af de hos os udførte Arbejder ere mere eller mindre mislykkede, til Dels paa Grund af manglende Forundersøgelser; disse bør gaa ud paa at skaffe Klarhed saa vel over, med hvilke Bekostninger de til Tørlægningen og Tørholdelsen nødvendige Arbejder kunne iværksættes, som over, hvilket Udbytte man kan vente ved Dyrkningen af det indvundne Areal. De Arbejder, der maa udføres ved en I., bestaa i Opførelse af tilstrækkelig stærke og høje Dæmninger eller Diger (s. d. A.) til at afslutte Arealet fra Stranden, Anlæg af Landvandskanaler med dertil hørende Diger og Sluser til Udelukkelse af det vandførende Oplands Vand fra Inddæmningen, Opstilling af Vandløftemaskiner til at udpumpe Vandet og senere tørholde Arealet, samt endelig Terrainets Afgrøftning og Jordbundens Behandling og Tilberedning til at kunne dyrkes.

Indeklemning, v. s. s. Incarceration.

„Indelningsverket" kaldes den tidligere paabegyndte, men af Carl XI fuldførte Institution, paa hvilken den faste svenske Hærs fortsatte Vedvaren er grundet. Ved I. blev nemlig (med Undtagelse af, hvad der maatte afses til den techniske Tjeneste samt til Garnisonstjenesten) Leveringen af Mandskabet, dets Underhold og Forsyning med Bopæl en paa den uprivilegerede Jord hvilende, efter Landskaberne fordelt Forpligtelse.

Indemnisatiōn, Skadesløsholdelse, Erstatning; **Indemnitēt**, det til Erstatning givne. En **Indemnitetslov** (jævnlig brugt i England) giver bagefter vedkommende Minister Straffrihed (Fritagelse for Anklage) for Handlinger, som han har udført uden forudgaaende Bemyndigelse fra Parlamentets Side. En tilsvarende Lov vedtoges 1866 i Preussen, hvorved Ministeriets Forvaltning siden 1862 uden lovlig Finansbevilling fik Landdagens Godkjendelse.

Indenrigsministeriet har i de forskjellige Lande meget forskjelligt Myndighedsomraade, nærmest afhængigt af, hvilke andre Fagministerier der findes. I England har det fortrinsvis Politiet under sig, i Frankrig den almindelige Forvaltning, i Belgien (indt. 1878) tillige Undervisningsvæsenet osv., medens det i Danmark fører Tilsyn foruden med den communale Forvaltning tillige med Næringsvejene, Samfærdselsmidlerne og de offentlige Arbejder. Det svenske Civildepartement har næsten samme Omraade, medens det norske Departement for det indre 1885 har afgivet de offentlige Arbejder til et eget Departement. Siden 1848 har i Danmark I. været bestyret af følgende Ministre: P. G. Bang 1848—49, M. Rosenørn 1849—51, F. F. Tillisch 1851—52, Bang 1852—53, A. S. Ørsted 1853—54, Tillisch 1854, Bang 1854—56, Unsgaard 1856, A. F. Krieger 1856—58, Unsgaard 1858—59, Krieger 1859, Jessen 1859—60, Monrad 1860—61, O. Lehmann 1861—63, Nutzhorn 1864, Carlsen 1864, Tillisch 1864—65, Estrup 1865—69, Haffner 1869—70, Fonnesbech 1870—74, Tobiesen 1874—75, C. Skeel 1875—84, H. Finsen 1884—85 og Ingerslev siden 1885.

l'Indépendance Belge [lengdepangdängs belsch] (den belgiske Uafhængighed), det mest bekjendte liberale Blad i Brysel, stiftet 1831.

Independēnter ell. Congregationalister kaldes i England og Nordamerika Tilhængerne af den kirkelige Grundsætning, at ethvert Antal Christne, som efter frivillig Overenskomst forsamler sig til Gudstjeneste, danner en selvstændig Kirke, uafhængig af enhver højere Kirkemyndighed. Samfundet dannedes 1580—1616

under Forfølgelserne mod Puritanerne i England. Deres oprindelige Stifter var Robert Brown (s. d. A.), efter hvem de kaldtes Brownister; men en værdigere Fører fik de i John Robinson (d. 1625), der 1608 flygtede til Holland med en Del af sine Tilhængere og 1610 stiftede en Menighed i Leiden. Han var en nidkjær Præst og ordnede med stor Dygtighed deres Forfatning efter meget demokratiske Grundsætninger. Navnet J. kom i Brug i Beg. af det 17de Aarh., efter at Robinson i et Forsvarsskrift havde opstillet den Grundsætning, at enhver Menighed burde være uafhængig (independens) af andre Menigheder. Ved den fremragende Rolle, som J. spillede i de politiske Bevægelser i England i det 17de Aarh., blev Navnet imidlertid meget forhadt, hvorfor J. derefter i Almindel. selv kaldte sig Congregationalister; de bestemme dette som: Medlemmer af et frit, religiøst Samfund, der efter frivillig Overenskomst for en Tid have sluttet sig sammen til fælles Religionsøvelse. 1616 vendte Henr. Jakob, en Ven af Robinson, tilbage til England og stiftede en Menighed, som først 1640 blev opdaget af Statskirkens Spioner og saa blev ivrig forfulgt; men under Kampene mellem Parlamentet og Kongemagten voxede J.s Antal hurtig, da Cromwell, Milton og andre af Puritanernes Førere sluttede sig til dem. Mange udvandrede til Nordamerika under Forfølgelserne under Carl I og stiftede der Menigheder, især i Connecticut. Sin Glansperiode fik Independentismen under Frihedskrigene og under Cromwells Protectorat; men da opstod der ogsaa baade en sværmersk chiliastisk Retning, som ventede Tusendaarsrigets Oprettelse som umiddelbart forestaaende, og en Retning, der i sin Stræben efter Frihed og Lighed strejfede stærkt ind paa Communismens Enemærker (Levellers). Cromwell bekæmpede begge Ensidigheder (jvfr. Puritanere), og 1658 holdt J. saa en Kirkeforsamling, hvor de vedtog en Trosbekjendelse og en Kirkeordning, bygget over den Grundsætning, at ethvert christeligt Samfund, som ved sine Medlemmers frivillige Enighed om Tro og Cultus er blevet et selvstændigt Kirkesamfund, har Ret til selv at vælge sine Gejstlige og at udelukke alle Medlemmer, som ved deres Tro eller Vandel godtgjøre, at de ikke høre Samfundet til. Carl II.s Uniformitetsact 1662 efterfulgtes af saa haarde Forfølgelser mod J., at de i store Skarer udvandrede til Nordamerika; men disse Forfølgelser ophørte med Wilhelm III.s Toleranceact 1689 (jvfr. Bischoppelig Kirke). For Tiden anslaas J.s Antal til c. 400,000 i de forenede Stater i Nordamerika og c. 1,200,000 i Storbritannien med Kolonier. De ere ikke forpligtede til noget Bekjendelsesskrift eller til nogen fælles Liturgi; den almindelige Forsikring, at man tror paa Jesu Christi Evangelium og gjør den hellige Skrift til Trosregel, er det løse Baand, der sammenknytter deres Samfund. De ere ivrige for Adskillelsen af Stat og Kirke, ere Presbyterianernes og de biskoppeliges erklærede Modstandere, og det var derfor ogsaa dem, der gav Stødet til Statskirkernes Fald i de nordamerikanske Fristater. De ere ogsaa ivrige for Mission, baade ydre og indre, samt for Bibel- og Tractatselskaber; det almindelige Præstedømme betone de stærkt, men kræve derfor ogsaa, at Medlemmer af deres Menigheder skulle være vakte Christne, og de holde streng Kirketugt. Trods deres stærke Uafhængighedsfølelse have de dog følt Trang til et Slags Sammenknytning, og der har derfor længe bestaaet saakaldte Associationer, et Slags smaa Synoder af Gejstlige og Lægfolk. Af disse er atter fremgaaet Congregational Union of England and Wales, der samles to Gange om Aaret.

Inder (Ἰνδοί) kaldes Indbyggerne i Forindien (Hinduer derimod Indb. i Hindustan). I intet Land bor der imellem hverandre saa mange forskjellige Folkeslag med saa store indbyrdes Afvigelser. I.s Rigdomme have altid lokket Fremmede til at nedsætte sig eller gjøre Erobringer der, og ethvert indvandret Folk har vedligeholdt sig som et særegent Samfund. Beboerne i de forskjellige Dele af Landet tale mange, ganske afvigende Sprog (s. Indiske Sprog) og have meget forskjellige Sæder, og Folket er splittet i flere Trossamfund med en Mængde Sekter. De, der bekjende sig til den brahmanske Religion, ere desuden delte i 4 Hovedkaster med mange Underkaster (Brahmanerne med 70 Underafdelinger, Kshatrierne med 175, Vaisyerne med 65 og Sudraerne med 230). Befolkningen er saaledes af en meget broget og uensartet Charakter, og Forskjellen mellem Beboerne af de enkelte Landsdele bliver derfor omtrent lige saa stor som Forskjellen mellem de forskjellige Nationaliteter i Europa. Indiens ældste Beboere vare af samme Stamme som de dravidiske Folk (s. d. A.). Siden, men i en fjern Oldtid, længe før Alexander d. store, trængte Arier af den indoeuropæiske Folkeæt fra Nordvest ind i Landet, og disse bo nu fornemmelig i den nordlige og vestlige Del, medens de tilbagetrængte, oprindelige Indbyggere, Tamuler, Teluger, Kanarer, Gonder, Santaler osv., som med et Fællesnavn kaldes Dravider, have Halvøens sydlige og østlige Egne inde og kun enkeltvis forekomme i mindre Grupper hist og her imellem Arierne i Nordvest. Senere, da den muhammedanske Religion var bleven udbredt til Persien og Turan, som derfra en ny Indvandring og en ny Erobring ved Arabere, Persere, Tyrker og Mongoler. Da Portugiserne havde fundet Søvejen til Indien, anlagde Europæere Factorier paa Kysterne; senere opstod Compagnier, der erhvervede større Strækninger af Land, og til sidst lykkedes det Englænderne at bemægtige sig Overherredømmet over det hele Land. Fast Bopæl der have tillige de fra Syrien stammende Thomaschristne, end videre Jøder og Parsere. Den strømmende Befolkning af Kjøbmænd tæller Mænd fra alle mulige Lande. I Følge Folketællingen af 1881 har Indien et Indbyggerantal af 258 Mill. Naar man inddeler disse efter Religionen, faar man omtr. 187 Mill. Hinduer, 50 Mill. Muhammedanere, 6 Mill. Naturdyrkere, 8 Mill. Buddhister (Ceylon og britisk Barma medregnede), 1 Mill. Jainer, 2 Mill. Sikher, 2 Mill. Christne, 85,000 Parsere og 12,000 Jøder.

Som Følge af de gjentagne Erobringer har Samfundstilstanden i Indien mest Lighed med Lensvæsenet i Europa i Middelalderen. Overkonge var Stormogulen, hvis Myndighed nu er tilfalden den engelske Regering. Under ham stod en Mængde Underkonger, dels muhammedanske Statholdere, som han selv havde ansat, men hvis Værdighed snart blev arvelig, dels hedenske (brahmanske) Fyrster, som han lod beholde en halv Selvstændighed, paa det Vilkaar, at de svarede ham Skat. Under dem var atter en Mangfoldighed af Godsejere eller Høvdinger, en Art Adelsmænd, i forskjellige Trin, den ene under den anden, indtil man omsider kom ned til de egentlige Arbejdere eller Jordbrugere, som vare lidet bedre end Slaver. Denne Tingenes Tilstand er for saa vidt efterhaanden forandret af Englænderne, som de have inddraget under europæisk Bestyrelse mangfoldige saadanne Lydfyrstendømmer, naar Slægterne uddøde eller bleve undertvungne i Krig, og ikke have indsat nogen ny Vasal. Alligevel bestaar der endnu adskillige Vasalstater under engelsk Herredømme, og det hele Land er opfyldt med rige Godsejere, som kaldes *Zimindarer*. — De indiske Stammers og Kasters Samfundsstilling er yderst forskjellig. I enkelte utilgængelige Bjærgegne og usunde Jungleskove, især i det udstrakte Gondwana syd for Bengalen samt Nilgerri og Radschmahal, bo næsten vilde Urbeboere af den dravidiske Sprogklasse, som altid maa have levet i fjendtlig Uafhængighed ved Siden af deres mere civiliserede Naboer; thi deres Religion, hvortil ofte hørte Menneskeofringer, har intet til fælles med den brahmanske, men adskilligt med den nordasiatiske Schamanisme. Noget lignende maa man ogsaa sige om flere Stammer, der vanke omkring blandt den agerdyrkende Befolkning som foragtede Tiggere, Røvere eller Udøvere af Professioner, mod hvilke de brahmanske Hinduer have religiøs Fordom. Saadanne ere Slagtere og alle de, som forarbejde Skind, men især Morderstammen Thug og de bekjendte Pariaer. Det er fra en saadan til Forasien og Europa fordreven Stamme, at man udleder alle de som Zigeunere, Tatere osv. berygtede Omstrejfere. Alle disse Stammer ere dog kun lidet talrige. De fleste af Indiens Indbyggere ere *Tilhængere af den brahmanske Lære*. Overalt findes Brahmaner som arvelige Præster, om de end i Dekkan ere ringere i Antal. Lige indtil de sidste Tider fandtes der ogsaa i Indien flere Stammer af Slaver, baade blandt Muhammedanere og blandt de tidligere Herskerfolk. Nu har den engelske Regering afskaffet Slaveriet. En naturlig Følge af den i højeste Grad unaturlige Samfundstilstand er en usædvanlig Trælleaand hos den store undertrykte Masse af Befolkningen. Kun de erobrende Stammer, der leve paa Agerdyrkernes Bekostning, have vedligeholdt krigersk Mod og Sans for Selvstændighed. De tapreste ere *Muhammedanerne*; Mahratterne, Rajputerne, Sikherne og Ghorkaerne i Nepal høre i sproglig Henseende til Arierne og udgive sig ogsaa til Dels for at nedstamme fra dets Krigerkaste, Kshatrierne. Vist er det, at de i senere Tider ved idelige Krige have haandhævet et Slags Uafhængighed lige over for de muselmanske Erobrere.

Inderste, i Danmark en gift eller ugift Person af Almueklassen, som bor i Huset hos en anden paa Landet, men dog danner en egen Husstand. Det tidligere bestaaende Forbud imod, at Fæstere og Lejere optog I., er nu for største Delen ophævet, og det er nu ikke en Gang længere Ejeren tilladt ved udtrykkelig Contract at paalægge Fæsteren nogen Forpligtelse til ikke at tage I. til Huse. I Norge bruges I. dels i samme Betydning som i Danmark, dels i Betydn. af Husmand, men med den Modification, at I. ingen Arbejdspligt har; Husmænd maa i øvrigt her ikke uden Husbondens Samtykke indtage I.

Inderøen, Præstegjæld i Nordre-Throndhjems Amt i Norge, omfatter den frugtbare og for sin Naturskjønhed bekjendte Halvø, der omslynges af Throndhjemsfjordens to Arme, Beitstadfjorden og Borgenfjorden. 5,400 I. Sammen med de øvrige omkring disse Fjordarme liggende Præstegjælde samt Smaaøer danner det I.s Fogderi, et i det hele taget frugtbart og vel befolket District med mange Minder fra Norges ældste Historie. 24,100 I. (1875).

Indeterminisme ell. *Indifferentisme*, modsl. *Determinisme* (s. d. A.), er den Anskuelse, som tillægger den menneskelige Vilje ubetinget Valgfrihed, idet den i hvert givet Øjeblik bestemmer sig ud af sig selv alene, uafhængig af alle fremmede Bevæggrunde (Motiver). I Følge I. bliver al Karakterudvikling umulig, da Viljen naar som helst kan bryde med sin Fortid, hvorved et Menneskes Handlinger blive uden indre Sammenhæng og Consequens og for saa vidt uberegnelige.

Index, lat. [in], Viser; Fortegnelse, Liste. I det mathematiske Tegnsprog bruges I. dels som Betegnelse for de Mærketal, som undertiden vedføjes et Bogstav for at give det forskjellige Betydninger (a_1, A_n osv.), dels i den egentlige Taltheori som Navn paa visse med Logarithmer analoge Størrelser. Paa Vinkelinstrumenter bruges Ordet om det Mærke paa Alhidaden, der betegner det ene Endepunkt af den maalte Bue. Som oftest er Alhidaden forsynet med en Nonius, og I. er da en af Delingsstregerne paa denne, enten den første eller den midterste. **Indexfejlen** (der undertiden ogsaa kaldes Collimationsfejlen) er Fejlen i Stillingen af Instrumentets Nulpunkt. En Spejlsextant eller et andet Reflexionsinstrument skal vise 0, naar Alhidaden er stillet saaledes, at en fjern Gjenstand (en Stjerne) kun ses enkelt, idet det dobbelt reflecterede Billede dækker det directe sete. Er dette ikke Tilfældet, er den Bue, I. i denne Stilling afskærer, Instrumentets Indexfejl. Denne bliver altid enten at addere til eller at subtrahere fra enhver med Instrumentet foretagen Observation. **Index librōrum prohibitōrum** ell. I. alene, Fortegnelsen over de Bøger, hvis Læsning den katholske Kirke har forbudt navnlig Lægfolk paa Grund af deri forekommende formentlige kjætterske Lærdomme eller paa Grund af de Forfatteren tillagte kjætterske Meninger. Navnet hidrører først fra det 16de Aarh.; men i Virkeligheden er dette den romerske Kirkes Forbud

omtrent lige saa gammelt som de romerske Bispers Stræben efter uindskrænket Magt. Den religiøse Iver rettede sig i Begyndelsen navnlig mod hedenske og jødiske Skrifter, og allerede tidlig brændte man mistænkelige Skrifter; saaledes gik man frem mod Arius, og fra det 5te Aarh. har denne Praxis vedligeholdt sig. 496 udstedte Gelasius I et »Decretum de libris recipiendis et non recipiendis« („Befaling om antagelige og uantagelige Bøger"). Senere blev det Inquisitionens Sag at hindre Udbredelsen af forbudne Bøger. Ved Bogtrykkerkunstens Opfindelse og Reformationens Udbredelse blev Sagen endnu vigtigere for den romerske Kirke, og Keiser Carl V befalede 1546 Universitetet i Löwen at bekjendtgjøre en Fortegnelse (I.) over de Bøger, hvis Læsning burde forbydes. Næsten samtidig bleve ogsaa i Venezia, Paris, Köln og andre Steder lignende Fortegnelser affattede, og 1557 indsatte Pave Pius IV en særegen Congregation til at offentliggjøre en ny Fortegnelse; denne udkom s. A. og er den første officielle I. i den romerske Kirke. Conciliet i Trident nedsatte en Commission i samme Øjemed uden at komme til noget endeligt Resultat. Pius IV udstedte derpaa en ny I., der ofte fejlagtig kaldes »I. Tridentinus«; den blev publiceret for den hele romerske Christenhed ved Bullen »Domini gregis custodiae« 1564, men aldrig antagen i Frankrig, Tyskland og Nederlandene. Den modtog Tilsætninger af Paverne Gregor XIII, Sixtus V og Clemens VIII. Sixtus V nedsatte ogsaa en særegen Congregation for I. l. p., der opstillede en Fortegnelse over Skrifter, som turde læses efter at de anstødelige Steder vare fjernede. Denne Fortegnelse kaldes »I. librorum expurgandorum« ell. »I. expurgatorius«. Efter romersk Mønster udkom navnlig i Italien og Spanien flere lignende Fortegnelser. Den nyeste romerske I. udkom 1819, men har senere modtaget mangfoldige Tilsætninger. I.-Congregationen bestaar endnu i Rom, men dens Autoritet er betydelig svækket.

Indfatning, s. Bijouteri og Chambranle.

Indfæstning, den Sum, som enhver Fæster i Almindel. ved Fæstestedets Tiltrædelse maa erlægge til Jorddrotten. Størrelsen af I. beror i det hele ganske paa en Overenskomst mellem Ejeren og Fæsteren og er nu ofte temmelig betydelig. Paa samme Maade erlægges i Norge ved Bygselcontractens Indgaaelse af Leilændingen en Indfæstningssum eller Bygselsum.

Indfødsret, Indbegrebet af de Rettigheder, som i Følge de fleste Staters Lovgivninger tilkomme dem, der ere fødte i Staten, fremfor dens andre Undersaatter. En saadan retlig Forskjel mellem de indfødte og de i Landet bosatte Udlændinge blev i Danmark og Norge først indført ved Frdn. af 15 Jan. 1776, hvilken Lov ogsaa selv kaldes „Indfødsretten". Forskjellen bestaar nu i Danmark væsentligst i, at kun den, der er i Besiddelse af I., har Adgang til Embeder samt Valgret og Valgbarhed til Rigsdagen og Communen, men ogsaa i Henseende til Næringsberettigelse og i flere andre Forhold er der indrømmet de indfødte en fortrinligere Retsstilling end de andre Statsborgere. I Norge har I. mindre Betydning, idet ogsaa Fremmede, der have taget fast Bopæl i Riget, i alt Fald efter nogen Tids Forløb vinde alle de samme Rettigheder. I. vindes for Resten ikke blot ved Fødsel i Landet eller af indfødte Forældre under et midlertidigt Ophold i Udlandet, men ogsaa Udlændinge kunne ved særlig Bevilling, som i Danmark maa gives ved Lov, i Norge tilstaas af Storthinget, opnaa I. eller, som det kaldes, blive naturaliserede.

Indførsel betegner egtl. overhovedet det Slags Execution, som sker derved, at Creditor indsættes i Besiddelsen af Debitors Gods; men i Regelen bruges Ordet dog specielt kun om Execution i en fast Ejendom.

Indgjæld, en Persons eller et Bos udestaaende Fordringer (modf. Udgjæld, d. e. hvad Personen eller Boet selv skylder bort).

Indgus, d. s. s. Indløb.

Indherred er den fælles Benævnelse paa Districterne omkring det indre af Throndhjemsfjorden i Norge og omfatter navnlig Inderøens Fogderi samt Værdalen.

Indiāna, en af de forenede Stater i Nordamerika, omgiven af Staten og Søen Michigan mod N. og Staterne Ohio mod Ø., Kentucky mod S. og Illinois mod V. 1,710 □ M. med 1,978,000 I. (1880) mod 1,681,000 I. i 1870. Af Befolkningen 1880 vare 89,000 Negre og Farvede og 250 Indianere. Landet er dels fladt, dels bølgeformet og har ingen Bjærge. Langs Floden Ohio, der danner Sydgrænsen, løber en Bakkestrækning, der mod S. V. ender i et ujævnt Klipperarti. Blandt de talrige Vandløb, der næsten alle falde i Ohio, ere de betydeligste White og Wabash, der i en Del af sit Løb danner Grænsen mod Illinois. Klimaet er tempereret Fastlandsklima med forholdsvis varme Somre og undertiden langvarige og strænge Vintre. Jordbunden er næsten overalt frugtbar. Hovedsædarter ere Majs, Hvede og Havre; Kvæg- og Svineavlen er meget betydelig. Hovedstad Indianapolis. Gouverneuren og Senatets 50 Medlemmer vælges paa 4 Aar; den lovgivende Forsamling af 100 Medl. vælges paa 2 Aar. Til Repræsentanthuset sender I. 13 Medl. — I Slutn. af det 17de Aarh. bosatte sig hist og her en Del Franskmænd fra Canada, men de antog efterhaanden Indianernes Levemaade og blandede sig med dem. 1763 kom Landet under England, som afstod det 1783; 1785 aabnedes Landet for Indvandring, men lige indtil 1815 maatte Nybyggerne værge sig mod Indianernes Angreb. 1811 blev I. Territorium, og 1816 optoges det som Stat i Unionen.

Indianāpolis, Hovedstad i Staten Indiana i Nordamerika ved Floden White, 186 M. v. til s. for New-York. 75,000 I. (1880). I. har over 60 Kirker, prægtig Jernbanegaard, Statshus og Unionsarsenal. Den er et vigtigt Jernbaneknudepunkt, og dens Industri omfatter fornemmelig de for Agerbruget beskæftigede Retninger og er i rask Opkomst, lige saa vel som dens Handel.

Indianerne, Amerikas Urbeboere, have faaet dette Navn, fordi Columbus fejlagtig troede, at de Lande, han havde opdaget, vare Dele af Indien. I. staa som Folkerace ganske isoleret,

thi de Ligheder, man har fundet mellem de nordvestlige J. i Nordamerika og de arktiske Stammer i Asien, bero dels paa Blanding, dels paa Culturpaavirkning. Det er dog sandsynligt, at J. i en fjærn Urtid og i ganske ucultiveret Tilstand ere indvandrede fra Nordasien og have udbredt sig sydover i Amerika, medens den indianske Cultur synes ganske at være opstaaet paa amerikansk Jordbund. Alle Indianerstammer have et fælles Physiognomi (jvfr. **Folkeslag**). J.s Grundcharakter er indesluttet og alvorlig, ligegyldig mod Udenverdenen; han viser Selvbeherskelse, især mod legemlig Smerte, men hans Lidenskaber ere stærke; især er han grusom og haard, i Krigen tapper, i Freden doven. De vigtigste Folkeslag ere: 1) Kenaifolkene ved Yukonfloden og i det sydlige Alaska. 2) Athabasker ved de store Søer og Floder i det indre britiske Nordamerika, af Englænderne kaldte Chippewyans (s. **Chippewayer**). Begge disse Stammer ere kun Jæger- og Fiskerfolk. 3) Algonkinfolkene, tidligere udbredte fra Missisippi til Atlanterhavet, fra Hudsonsbay til Cap Hatteras; blandt de vigtigere Stammer ere Abenakifolkene, hvoriblandt Mic-mac, hvis Rester bo i New-Brunswick, Nova Scotia og Newfoundland, Lenni-Lenape ell. Delawarer fra Floden Hudson til Cap Hatteras, Shawnoes, Illinois og Ottogamis i det indre hen imod Wisconsin, nord for Søerne i det nordvestl. Canada, Crees ell. Cnistenaux, Ojibways (s. **Chippewayer**) m. fl. 4) Irokeserne (s. d. A.), 5) Dakota (s. d. A.), 6) Appalachifolkene s. v. for Cap Hatteras, hvoriblandt mærkes Cherokee (s. **Cherokeser**), Chikasaws, Chactaws (s. **Choktaer**). 7) Koloscher og dem nærstaaende Folk ved Kysten af det stille Hav fra Mount Elias indtil Californien. 8) Sonorafolkene; deriblandt Pueblos ved Rio Grande del Nortes øvre Løb og Tonkawas i det nordvestl. Texas. 9) Mexicos Aboriginer, boende blandt de senere Erobrere; deriblandt Otomier, Mixteker, Chinanteker og Zapoteker. 10) Mexicanske og dermed beslægtede Folk, som fra 40° n. Br. vare udbredte over hele Mexico, dels ucultiverede Jægerfolk mellem den store Saltsø og Nordmexico, som Shoshonies (Slangeindianerne), Comancher o. m. fl., dels de til Mexico indvandrede Culturfolk Tolteker, Colhuas og Azteker (s. **Mexicos Historie**). 11) Mayafolkene, Culturfolket i Yucatan og Mellemamerika. 12) Cibuneys, den oprindelige Befolkning paa de store Antiller. 13) Arowaker i det østl. Venezuela og Guajana, og Cariber, nu i Guajana og paa Trinidad, tidligere udbredte langs hele Nordkysten af Sydamerika og som Sørøvere paa Antillerne. 14) Tupi og Guarani (s. **Guarani**). 15) Isolerede Folk i Brasilien, som Pamas ved Øvre-Madeira, Botokuder (s. d. A.) m. fl. 16) Andesfolkene i det nedre Nygranada og Amazonflodens øvre Dalføre. 17) Chibcha ell. Muisca, Culturfolkene paa Højsletten Cundinamarca. 18) Quichuafolkene, Culturfolket i Peru og omliggende Lande (s. **Perus Historie**). 19) Guaicuru mellem Paraguay og Pilcomayo og nærbeslægtede Folk som Abiponer, nu i Paraguay. 20) Araucanere (s. d. A.). 21) Puelche paa Pampas. 22) Patagoniere. 28) Pescheræer ell. Ildlændere paa Tierra del Fuego. — De
turlige Betingelser for Cultur fandtes kun
Højsletterne i Mexico, i Yucatan, i Ny
nada og Peru, og her have ogsaa J. forst
at udvikle betydelige selvstændige Stater
Agerdyrkning, Metalindustri, Architektur
Vandbygning, mærkelige Religionsformer
Begyndelser til Literatur. Agerdyrkningen,
paa Majs, Tobak, Bomuld, Cacao m. m.,
fra disse Centrer udbredt sig ogsaa over
Dele af Nordamerika, især blandt appalac
og Algonkinfolkene, medens den i Sydame
holdt sig til Andes-Landskaberne. Skjønt
sten alle Indianerstammer efterhaanden
underkastet sig Europæerne, have dog Ef
kommerne af de gamle Culturfolk holdt
bedst, medens mange af de halvcultiver
krigerske Indianerfolk især i Nordamerika
blevne helt udryddede.

Indianerterritoriet (Indian-Territory),
District i de forenede Stater i Nordamer
omgivet mod N. af Staten Kansas, mod
af Missouri og Arkansas, mod S. og V.
Texas. 8,000 □ M. med 77,000 J. (18
Landets sydøstlige Del optages af Ozarkbj
gene, som gjennembrydes af den mod S.
til Missisippi flydende mægtige Flod
kansas, der fra højre Side optager
marron og Nord- og Sydcanadian,
forene sig henimod Territoriets Østgrænse,
fra venstre Side Verdigris og Neos
Red-River, som danner Sydgrænsen, opta
herfra Washita. Territoriet blev orga
seret 1824 med det Formaal at civilisere
Indianere, som frivillig vilde bosætte sig
Det udgjorde den Gang et Areal af 8,000 □
og omfattede indtil 1854 tillige Kansas
Nebraska. De forenede Stater have nogle sm
Garnisoner i Landet, der for Resten kun be
af Indianere, navnlig af Stammerne Chero
ser, Seminoler, Creeker, Chikasawer og Ch
tawer, som have antaget en efter Union
lempet Forfatning.

Indiansk Sommer, i de forenede Stater
Nordamerika en Periode af varmt Vejr
paa Efteraaret, charakteriseret ved ren Himm
der dog er taaget og skyet i Horizonten; Indi
nerne anvende denne Tid til at høste deres Kor

Indicatiōn, Anvisning, Angivelse; i Læg
vidensk. det bestemte Krav, som Sygdomm
selv og den syges øvrige Forhold stille
Lægen med Hensyn til Sygdommens Behan
ling; Sygdommens Beskaffenhed, dens enkel
Symptomer, den syges Alder og Kræfter o
kunne saaledes **indicēre** bestemte Lægemidler
Curmethoder, for hvilke der da siges at være

Indicativ kaldes i Grammatiken den Maa
af Verbet, hvorved noget ligefrem udsiges so
virkeligt.

Indicātor, et af Watt opfundet Instrume
til Bestemmelse af Damptrykket i en Dam
cylinder, naar denne er i Virksomhed. J. b
staar af en lille Cylinder, aaben mod Atm
sphæren for oven, hvori findes et Stempel m
tilhørende Stempelstang. Naar nu dette Instru
ment befæstes til Dampcylinderen, vil Dampe
i denne samtidig med, at den bevæger Dam
stemplet med et vist Damptryk, ogsaa tryk
Instrumentets Stempel opad, overvindende de

Kraft, hvormed en oven over dette værende Fjeder trykker dette ned. Jo stærkere Damptrykket er, desto stærkere vil Fjederen sammentrykkes, og desto højere vil Instrumentets Stempel stige. Dettes Stilling angives ved en paa Stempelstangen anbragt Blyantsstift, der tegner en Streg paa et ved Siden heraf værende Stykke Papir, som ved Maskinens Gang enten drejer sig paa en Valse om en lodret staaende Axe eller skydes frem og tilbage. Den saaledes tegnede Figur kaldes et *Diagram* (s. d. A.) og tjener til at bestemme Damptrykket til enhver Tid af Dampstemplets Vandring i Dampcylinderen.

Indicium, en Kjendsgjerning, hvorfra der med større eller mindre Sandsynlighed kan sluttes til et andet Factum. **Indiciebevis** kaldes det Bevis, som tilvejebringes ved en saadan Slutning fra visse godtgjorte Omstændigheder til det omspurgte Factum, dog egentlig ikke for saa vidt denne Slutning beror paa en absolut Naturnødvendighed (som naar der fra en Persons alibi sluttes til, at han ikke selv kan have foretaget den omspurgte Gjerning). I. er da et indirecte Bevis i Modsætning til det directe, hvor selve det omspurgte Factum godtgjøres af Vidnesbyrdene. Fordum antoges det kun inden snævre Grænser tilstedeligt at dømme paa Grundlag af Indicier, med mindre Bevis ved saadanne udtrykkelig var hjemlet i Lovgivningen, saaledes som med Hensyn til Barnemord og Tyveri (uhjemlet Besiddelse af stjaalne Koster). Men nu er det for længst fastslaaet saa vel i Danmark som Norge, at Indiciebeviset er lige saa anvendeligt som det directe Bevis, og at man endog kan dømmes udelukkende paa Indicier, naar blot disse skabe tilstrækkelig Sikkerhed for Dommens Rigtighed.

Indictionstal, s. Cyklus.

Indien omfatter i udvidet Forstand de Landstrækninger i Asien (Hindustan, Forindien n. for Floderne Narbadda og Mahanadi, Dekan ell. rettere Dekkan, s. for samme Floder, og Bagindien), der ligge ø. for Floden Indus og s. for Himalajabjergene og deres Forgreninger mod Ø., tillige med de til disse Lande sig sluttende mægtige Øgrupper. Denne Benævnelse skriver sig allerede fra Alexander d. stores Tid og holdt sig indtil Amerikas Opdagelse, da man i den Tro, at de mellemamerikanske Øer, som man havde naaet ved Sejlads mod V., hørte til I., kaldte disse *Vestindien*. Det viste sig vel snart at være en Vildfarelse, men Navnet holdt sig dog, og efterhaanden kaldte man I. til Forskjel *Ostindien*. Om dette Lands Geogr. og Statist. henvises til Ostindien, ang. dets Befolkning til Inder.

I.s Historie er indhyllet i Dunkelhed lige ned til Muhammedanernes Tider; thi den indiske Literatur har ingen Historieskrivning. Den historiske Traad kan kun med Møje spores gjennem Fremmedes Beretninger, Indskrifter, Mønter, Sagn og spredte Notitser i Literaturen. Dette Afsnit af I.s Historie deler sig naturlig i følgende Tidsrum: I. **Vedatiden** eller den mythiske Tid, i hvilken Hindufolket (de indiske Arier) havde sit Hovedsæde i Landet omkring Indusfloden og dens 5 Bifloder (Pandschab). De almindeligste Sysler vare Agerdyrkning og Kvægavl, og store Hjorder vare den væsentligste Rigdom. Dog fandtes der ogsaa Byer; Haandværkere forarbejdede Metaller, og Kjøbmænd vovede sig ud paa Havet. Høvdingen førte sin Stamme i Kampen, men optraadte tillige som Præst, der ofrede til Guderne, og som Skjald, der sang deres Lov. Der var paa denne Tid Herrer og Trælle, men ingen Kaster. Et Gjenbillede af denne Tid har man i Rigvedas Hymner, hvis Mythologi blev Grundlaget for den senere brahmanske Religion (s. nedenf.). II. Den **ældre Brahmanismes Tid** ell. Sagntiden, henimod hvis Slutning hele Landet imellem Himalajas og Vindhyas Bjergkjæder fra det vestlige til det østlige Hav var Ariers Land (âryâvarta), og Hovedlandet det saakaldte Midtland (madhyadeça) fra Gangas og Yamunas (Dschamnas) Sammenløb (prayâga) mod Øst til Sarasvatifloden mod Vest. Blandt de mange forskjellige Dynastier, som nævnes, ere især fremtrædende *Sol-* og *Maaneslægten*. Hovedsagnene fra denne Tid ere Fortællingerne om Striden mellem *Visvamitra* og *Vasishtha*, der ender med, at Krigerkasten anerkjender Præstekastens Overlegenhed, og Kampen mellem *Kuruerne* og *Panduerne*, i hvilken Krigerkasten „udryddes“; med andre Ord Hierarchiet sejrer, og den brahmanske Stat danner sig. Hvad der er den historiske Kjærne i Sagnet om Kong *Rama*, er uvist; han banlyses fra sit fædrene Rige i Ayodhya og drager med sin Hustru Sita om i Dekkan; Sita røves af Jættekongen Ravana paa Ceylon, men Rama fælder Jætten paa et Tog til Øen, befrier Sita og gjenindsættes til sidst paa sine Fædres Trone. I denne Periode vare Stænderne gaaede over til at blive Kaster, og *Kastevæsenet* fæstner sig mere og mere. Første Rang indtog Brahmankasten ell. Præste- og Lærerstanden; efter den kom Kshatrierne ell. Krigerkasten; den tredje Kaste, Vaisyakasten, omfattede dem, hvis Syssel var Agerbrug, Kvægavl og Handel; og den fjerde, Sudrakasten, det fribaarne Tyende, Haandværkere og Haandarbejdere. Uden for Kasteordenen stod Trællene, de frafaldne og udstødte, samt fremmede Folkeslag. III. **Buddhismens Tid** fra Buddha (d. 543 f. Chr.) til det 4de Aarh. e. Chr. I denne Periode fremkomme de første samtidige Documenter i Kong Asokas Indskrifter c. 250 f. Chr. I Begyndelsen af dette Tidsrum falder Alexanders Tog til I., hvor han i Pandschab ved Floden Hyphasis 326 f. Chr. kæmpede mod den indiske Konge *Porus*, der med en Hær paa 30,000 Fodfolk, 4,000 Ryttere, 300 Krigsvogne og 200 Elefanter søgte at stemme den græske Strøm, men blev overvundet og kun ved Alexanders Politik beholdt sit Rige, ja endog fik det udvidet. Alexander grundede flere Stæder, som Bukephala, Nikæa og Alexandria, og lagde herved Grunden til den paafølgende græske Indvirkning paa I. Da Porus 317 myrdedes ved græske Snigmordere, æggede *Chandragupta* (Grækernes Sandrokyptos ell. Sandrakottos), der var fulgt efter Kong Nanda i Østlandet med Hovedstaden Pataliputra (Grækernes Palibothra) i Magadha, Nordvestlandet til at afkaste det makedoniske Aag og gjorde sig selv til Herre over de befriede Lande. Derefter

kæmpede Seleukos Nikator med ham, men sluttede snart Venskab med ham, ægtede hans Datter og sendte Megasthenes som Gesandt til hans Hof. C. herskede over hele Nordindien fra Indus til Mundingen af Ganges; hans Hær talte 600,000 Fodfolk, 30,000 Ryttere og 9,000 Elefanter. Efter ham fulgte c. 296 f. Chr. hans Søn Bindusara (Grækernes Amitrochades), til hvem baade Antiochos I og Ptolemæos II sendte Gesandter. B.s Søn, Asoka ell. Priyadarsin, der tiltraadte Regeringen 272 f. Chr., udvidede Riget lige til Ceylon. I sine Indskrifter nævner han de samtidige græske Konger. Han gik over til Buddhismen, hvis nidkære Tilhænger han blev, og hans Søn Mahendra og Datter Sanghamitra gik som dens Apostle til Ceylon, der senere blev Buddhismens Hovedsæde, efter at Buddhisterne vare fordrevne fra I.s Fastland. Efter A.s Død splittedes hans Rige i flere mindre. Under Pushpamitra (178 f. Chr.), Stifteren af Dynastiet Sunga i Vidisa (Bhilsa), begyndte allerede en Forfølgelse af Buddhismen. Den nærmest følgende Tid taber sig i Mørke. I nogen Tid herskede Grækerne i det nordvestlige I. Af dette græsk-indiske Riges Konger maa især nævnes Menandros (Indernes Milinda, 144 f. Chr.), som erobrede Surashtra (Gudscharat) og herskede til Yamuna. Kort efter bemægtigede Sakerne, et „skythisk" Folk, sig en stor Del af I. Vikramaditya, Konge af Malava, der siges at have fordrevet dem 57 f. Chr., da en ny Tidsregning begynder, hører dog kun Legenden til. Sakatidsregningen, hvis Stifter var Salivahana, gaar fra 78 e. Chr. I Følge Indskrifter vide vi, at der i den vestlige Del af I. fra Begyndelsen af vor Tidsregning til det 4de Aarh. herskede 4 forskjellige Fyrstehuse. Fra Ushavadata af Satraphuset Kshaharata have vi adskillige Indskrifter, der tyde paa større Gavmildhed mod Brahmanerne end mod Buddhisterne; han gjorde under skythisk Overherredømme et lykkeligt Tog mod Malayerne. Dette Hus bukkede under for Gautamiputra (c. 107—28) af Huset Andhra i Pratishthana ved Godavari, der vandt sig et ikke ubetydeligt Rige i Sydindien langs Vindhyabjærgene, fra Vidarbha mod Øst hen til Vestkysten. Der siges om ham, at han havde tilintetgjort Sakerne, Yavanerne og Pahlaverne. Siri Pudumayi (c. 128—52) er den af Geographen Ptolemæos nævnte Siri Polemæos. Af Satraphuset Sinha prises meget for sin Ypperlighed Rudradaman (c. 108—80), der synes at have hyldet den brahmanske Tro, og hvis Rige havde omtrent samme Omfang som Gautamiputras. Af Abhirahuset, der herskede ved Indusflodens Udløb, kjende vi kun Navnet paa ēn Konge, nemlig Surasena. IV. Den yngre, gjenmægtige Brahmanisme begynder med det 4de Aarh. I. var da næsten befriet fra det fremmede Herredømme, og Buddhismen ligger under. Landet var delt i en Mængde Smaariger, men disses Fyrster, om end af forskjellig Rang (rájan, mahárája, Konge), anerkjendte en fælles Overherre (mahárája-adhirája, parameçvara, Overkonge) med Titel bhattáraka, Kejser (Arabernes balhará). Ved Hjælp af Indskrifter og Gavebreve har man

været i Stand til at paavise 4 Fyrstehuse, f
stiftevis vare Overherrer over det meste af
fra det 4de til det 10de Aarh., nemlig Gu
taerne i Kanyakubja (Kanoge), Balabhier
i Gudscharat og de to dekkanske Huse Ch
lukyaerne i Maharashtra og Rashtrak
taerne i Manyakheta. Af Guptaslægen (
319) førte de to første, Srigupta og Gh
totkacha, kun Titel af Maharaja. De
næste, Chandragupta I og Samudragup
kaldes Overkonger, og denne sidstes Magt
Indflydelse har strakt sig over den største
af I.; en Sassanide, Sakaerne, Muru
daerne og Indbyggerne paa Ceylon og an
Øer sendte ham Gaver; han var krigersk, m
dyrkede dog ogsaa Poesi og Musik. Først ha
Søn Chandragupta II bar Kejsertitlen;
var under denne, at Fahian (400—414) besøg
I., og der er Grund til at tro, at han er d
Youei-aï (Chandrakanta), som i Følge en chin
sisk Beretning 428 skikkede en Affending m
Gaver til Kejseren af China. Under Kum
ragupta og Skandagupta naaede Slæ
tens Magt sit Højdepunkt, idet disse tilli
bleve Efterfølgere af Satraphuset Sinha i Gu
scharat, og Gurjarafyrsten Sridatta var Gupt
slægtens Vasal 458—63, lige saa vel som V
jayaraja af Chalukyaslægten 472. Ikke læn
efter begyndte Guptariget at opløse sig. Magte
gik over til Chalukyaernes Familie, skjønt Kejse
titlen blev i Guptaernes Hænder. Pulakesi
af C.s Familie kaldes 489 Overherre (adhi
vara) over Landet mellem Ganges og Syd
spidsen af I., men den egentlige Kejsertit
blev ikke baaren af ham og heller ikke af han
nærmeste Efterfølgere, hverken af hans Sø
Kirtivarman eller af dennes Søn Sa
tyasraya 567—93. I Kanyakubja var imid
lertid Magten gaaet over til et Dynasti
Vaisyakasten, af hvilket de to første Fyrste
vare Prabhakara-vardhana og Rajya
vardhana. Den sidstes yngre Broder Harsha
vardhana Siladitya overtog Regeringen 607
med hvilket Aar en ny Tidsregning begynder
Strax efter sin Tronbestigelse begyndte han e
Felttog, der varede 6 Aar og gjorde ham ti
Herre over I., men alligevel antog han ikk
den kejserlige Titel, sandsynligvis af Hensyn
til sin Herkomst. Kongerne af Kamarupa (As-
sam) og Valabhi vare hans største Vasaller
han havde desuden under sig 18 Konger
Midtindien, og hans Herredømme strakte sig
mod Nord til Kaschemir. Kun et Folk sto
imod med Held, nemlig de krigerske Mahratter,
der 640 styredes af en selvstændig Konge Pu-
lakesin, og til dette Land var saaledes nu
Chalukyaslægten indskrænket. H. var en ivrig
Buddhist; han sammenkaldte 642 et stort bud-
dhistisk Concilium i Kanyakubja, ved hvilket
han selv var til Stede i al sin Magt og Glans.
Han døde 650, og med ham forsvandt hans
Slægt. Efter H. blev den kejserlige Titel
baaren af et Medlem af Huset Valabhi ved
Navn Dharasena 650—85. Men paa samme
Tid begyndte Chalukyahuset under Vikrama-
ditya at gjenvinde sin tidligere Magt. V.
begyndte at gjenerobre Sydlandet. Sønnen
Vinayaditya fuldendte dette Værk, og ved
sin Sejer over alle Nordlandets Fyrster, navnl.

Dhenesena, vandt han alle den højeste Herskermagts Kjendetegn. Han regerede til 696. Under Sønnen Vijayaditya naaede Araberne J.s Grænser og erobrede 711 og 712 Sindh og Multan. Da maa Uro have begyndt at fylde Indernes Sind, thi i Følge chinesiske Beretninger kom 713—14 indiske Sendebud til Kejseren af Chinas Hof for at bønfalde om Hjælp mod Araberne, og 725 trængte disse paa et Streiftog endog frem til Ujjayini (Oojain). V. (d. 733) sluttede sig mod Enden af sit Liv til Jainasekten. Det samme gjorde hans Søn Vikramaditya. Kort efter blev dette Hus fortrængt af Rashtrakutaslægten, der gav Indien 16 Kejsere. Den førstes, Dantidurgas, Magt strakte sig 754 til Floderne Mahi og Mahanadi. Dette Huses Rige synes at have naaet sin største Udstrækning under Paura, der c. 790 fordrev Kanyakubjakongen Vatsaraja, som havde erobret Gauda, og under hans to Sønner Govindaraja (807) og Indraraja. Denne sidstes Sønnesøn Amoghavarsha (830—77) kvalte et Oprør af Chalukyaerne og grundlagde Byen Manyakheta (Arabernes Manakir, Mankhera i Hyderabad), som blev Rashtrakutaernes Hovedstad. Slægten led et Skaar i sit Herredømme i det nordlige Indien, hvor Bhoja af Mahodayaslægten (M. yngre Navn for Kanyakubja) 886 anerkjendtes som Kejser. Men en følgende Hersker Govindaraja (933) ydmygede igjen Mahodayaerne. Den sidste Kejser af Rashtrakutaernes Hus, Kakkala, var en krigersk Fyrste, der igjen underlagde sig Sydindien, overvandt Gurjarafolket og kæmpede tappert mod Hunnerne (Araberne?), men bukkede under for Chalukyafyrsten Tailapa, der daterer sit Herredømme som Kejser fra 973. Rashtrakutaslægten, der bekjendte sig til den brahmanske Tro, stod i venskabeligt Forhold til Araberne. Disse nedsatte sig i stor Mængde paa Kysten af Cambaybugten og drev en blomstrende Handel. Masudi siger c. 916, at der ikke var noget hedensk Land i Sindh og i Indien, hvor Muselmænd bleve saa vel behandlede som i Kejserens Stater; der var Islam agtet, og dens Bekjendere havde Mosker og Bedehuse, et tydeligt Bevis paa Indernes Tolerance. Paa samme Tid, som Tailapa blev Kejser i Syd, antog Munja af Paramaraslægten i Malava Kejsertitlen mod Nord 979, medens andre Fyrster optraadte som Overkonger eller selvstændige Konger. Tailapa døde 997 efter at have slaaet Nordkejseren, men begge Kejserdømmer vedblev at bestaa. Ved den herskende Splid og Deling var Jordbunden forberedt for den paafølgende muselmanske Erobring, som udgik fra de i Højasien boende Muselmænds krigerske Attraa og Lyst til at udbrede deres Herredømme og Religion. Den tyrkiske Sultan Mahmud i Ghasna gjorde 1006—24 12 Tog til J. og udstrakte sin Magt lige til Vindhyabjærgene og Ganges; han ødelagde de hinduiske Templer og bortførte umaadelige Skatte. Da Ghasnevidenes Rige opløstes, kom Herredømmet i J. 1184 til Ghuriderne, der indtog Banares og en Del af Dekkan; senere kom Landet i Afghanernes Magt (det patanske Rige). 1398 rykkede Mongolerne under Timur ind i J., slog den patanske Sultan Mahmud foran hans Hovedstad Delhi og plyndrede denne By; men Tyrkernes Angreb fra Vest kaldte dem snart bort, og J. stod fra nu af under forskjellige Fyrster, indtil en Efterkommer af Timur, Baber, 1525 faldt ind fra Afghanistan og grundlagde Stormogulernes Rige, som efterhaanden udbredte sig over næsten hele Forindien, skjønt ikke alle Landskaber vare lige afhængige. Efter Babers Død 1530 fulgte mange Tronstridigheder; men 1555 fik Akbar Magten; han indtog 1585 en Del af Dekkan, inddelte Riget i 150 Statholderskaber og lod optage nøjagtige Beskrivelser og statistiske Tabeller derover. Baade han og hans Søn Dschihanghir (1605—26) stod i godt Forhold til Portugiserne, og 1614 kom den første engelske Affending til Delhi og sluttede en Handelspagt med Stormogulen. Dschihan (1627—56) forjog derimod Portugiserne fra Bengalen. Hans Søn Aureng-Zeb søgte med fanatisk Iver at udbrede Islam, men maatte slutte Fred med Hindufolket Mahratterne, som havde gjort sig uafhængige; han lod Engelskmændene faa Bombay og sætte sig fast i Calcutta. Efter hans Død 1707 fulgte 13 Aars indre blodige Kampe, i hvilke 5 Stormoguler og 6 Kronprætendenter dræbtes og Rigets Enhed opløstes, idet Statholdere og Lensfyrster gjorde sig til uafhængige Herrer. Under Muhammed (1720—47) indkaldte Statholderen i Dekkan, Nizam el Muluk (f. 1644, d. 1748), der vilde grundlægge et selvstændigt Rige, den persiske Konge Nadir Schah, og denne indtog og plyndrede Delhi 1739 paa det grusomste (over 10,000 Mennesker dræbtes), tvang Stormogulen til at afstaa alle Lande vest for Indus og bortførte et umaadeligt Bytte, hvis Værdi anslaas til 1,200 (efter andre 2,400) Mill. Kr. Ogsaa udvidedes Mahratternes Magt, og i det nordlige J. stiftede Rohillaerne mod Øst og Sikherne mod Vest nye Riger, saa at Stormogulens Herredømme under Achmed (1747—53) kun omfattede et lille Landstrøg omkring Delhi. Allum II (1759—1803) søgte først Hjælp hos Englænderne mod Mahratterne og gav derfor Afkald paa de af hine indtagne Lande i det østlige Hindustan, vendte sig senere til Mahratterne for at vinde det tabte tilbage og kom til sidst i Strid med Rohillaerne, som indtog Delhi og blindede ham selv. Han blev dog befriet af Mahratfyrsten Scindiah og gjenindsat paa Tronen, men kun for at hin kunde styre i hans Navn, og fra 1803 kom Stormogulen i Engelskmændenes Vold, der lod ham leve i sit Slot i Delhi med et rigt Hof og en stor Apanage, men uden Skygge af den fordums Magt. Medens det saaledes stadig gik tilbage for Stormogulerne, voxede Europæernes Indflydelse i J. Allerede før Babers Indfald havde Portugiserne sejlet om Afrikas Sydspids og vare 1498 komne til Vestkysten af Dekkan, hvor de efterhaanden satte sig fast i Cochin (1502), Calicut, Goa (1510) og Diu (1533), og hvor de under Almeida og Albuquerque med stor Tapperhed forsvarede deres Forter mod de indfødtes store Overmagt. Handelen paa J. kom saaledes i Portugisernes Hænder; men under Nederlændernes Frihedskrig mod Spanien lykkedes det C. Hout-

man 1595 at finde den hidtil hemmeligholdte Søvej til I., og nu fortrængtes Portugiserne snart fra Handelen, medens hine lod sig nøje med nogle Factorier paa Dekkans Østkyst (Negapatam) og med at tage Ceylon og de bagindiske Øer i Besiddelse. Næsten samtidig stiftedes 1600 det engelske-ostindiske Compagni, som 1612 fik et Factori i Surate og 1614 sluttede en Handelspagt med Stormogulen; 1648 byggede det sit første Fort ved Madras, fik 1668 Bombay, som Portugal havde givet Carl II i Medgift, og vandt 1690 Ret til at anlægge et Factori ved Calcutta ved en engelsk Læges Mægling, som havde gjort heldige Cure for Naboben af Bengalen. 1616 stiftedes et dansk-ostindisk Compagni, og 1618 udsendtes Ove Gjedde, som kjøbte Trankebar. Ogsaa Franskmændene søgte til I. og fik 1675 og 1679 Factorier i Surate og Pondicherry. 1746 indtog de endog Madras, og paa samme Tid udkastede Gouverneur Dupleix Planen til at stifte et stort Rige i I., idet han begyndte at udsaa Splid mellem de indfødte Fyrster. Men man forstod ikke i hans Fædreland at vurdere Betydningen heraf, gav ham derfor ikke tilbørlig Understøttelse og hjemkaldte ham 1754, hvorved det blev lettere for den engelske Overgeneral Clives hensynsløse Energi at skaffe England Overvægten i I. 1756 indtog Naboben i Bengalen Calcutta og indespærrede 146 Englændere i den sorte Hule, hvor de fleste omkom af Tørst og Hede; imod ham drog Clive og vandt 23 Juni 1757 det afgjørende Slag ved Plassey, fra hvilken Dag det engelske Herredømme regnes. Naboben blev fangen et Par Dage efter og halshugget, og efter nye Kampe med Naboben af Audh afstodes Landskaberne Bengalen, Behar og Orissa med 12 Mill. Indbyggere 1765 til Compagniet. Under Syvaarskrigen med Frankrig slog Clive General Lally, ødelagde Pondicherry og Surate og gav det franske Herredømme et dødeligt Knæk; kun Pondicherry og Chandernagor gaves tilbage i Freden, hvorimod Englands Besiddelser paa Dekkans Østkyst betydelig udvidedes. Clives Efterfølger, Warren Hastings, den første Generalgouverneur i I. (1774—85), fremkaldte ved sine haarde Udpresninger, der fordoblede Compagniets Indtægter, alvorlige Oprør, som han dog heldig undertvang, og hævdede det engelske Herredømme i farlige Krige (1777—82) mod Hyder Ali i Mysore og deres Forbundsfæller Mahratterne og Fyrsten, „Nisamen", i Hyderabad. Fremdeles tilknyttedes 1788 Negapatam, som Nederlænderne maatte afstaa, og 1784 blev i London indsat et Tilsynsraad (Board of Control), hvis Præsident var en Minister. Hyder Alis Søn Tippo Saib begyndte 1789 Krigen paa ny, men uden Mahratternes Hjælp, og maatte 1792 afstaa Halvdelen af sine Lande. Ophidset af franske Affendinge og ved franske Officerers Hjælp fornyede han Kampen 1798, samtidig med Bonapartes Tog til Ægypten; men Forsøget mislykkedes aldeles: hans Hovedstad Seringapatam stormedes 4 Maj 1799, og han selv faldt. Største Delen af hans Lande tilfaldt nu Compagniet, som under Marquis Wellesleys Styrelse (1798-1805) desuden 1801 tilknyttede Karnatik og Arkot, knæde Mahratterne og 1803 blev Herre i Agra og Delhi, hvor Stormogulen hidtil havde hersket. Ogsaa flere mindre Lande indlemmedes, og ved Freden i Amiens 1802 afstodes Ceylon af Nederlandene, men det engelske Herredømme blev først befæstet her 1815—18. Marquis F. Hastings (1813—24) bragte efter haardnakket Modstand (1817—18) Mahratfyrsterne helt under engelsk Indflydelse og undertvang de røverske Friskarer Pindaries, som fortsatte Kampen paa egen Haand; ligeledes overvandt han Bjergboerne i Nepal (Ghorkaerne), men lod dem dog beholde deres Uafhængighed. Hans Efterfølger, Lord Amherst, førte 1824—26 Krig med Barma og vandt flere Landskaber øst for Brahmaputra (Assam, Arakan o. fl.); og 1838—42 kæmpedes under Lord Auckland med Afghanerne, hvorved Engelskmændene først led haarde Tab, men snart hævnede sig ved Toget mod Kabul, der blev ødelagt, hvorpaa Landet igjen rømmedes. Derimod vandt Lord Will. Bentinck (1828—35) sig et Navn ved store Forbedringer i Forvaltningen og Ansættelse af mange Indfødte i Landets Styrelse. 1834 mistede Compagniet sin Eneret til Handel paa I. Lord Ellenborough (1842—45) undertvang den sidste uafhængige Mahratfyrste i Gwalior og Beludscherne i Sindh vest for Indus og gjorde disse Lande til engelske Provinser. Hans Efterfølger, General Hardinge (1845—48), førte heldig Krig med Sikherne i Kaschemir og Lahore, slog dem (s. Gough, H.) i flere Slag og tvang dem til Underkastelse, og da de 1849 fornyede Kampen i Forbindelse med Muselmændene i det nordvestlige I. og Dost Muhammed i Afghanistan, blev deres Land (Pandschab) gjort til en engelsk Provins af Lord Dalhousie og Dost Muhammed jaget tilbage over Indus. Ogsaa mod Øst blev Riget udvidet 1854 efter en ny Krig mod Barma, som maatte afstaa Pegu og Resten af Kystlandet ned til Halvøen Malaka. Fremdeles bleve flere Vasalstater, saaledes 1854 Nagpur og 1855 Tanjore, indlemmede i Compagniets Besiddelser ved Fyrsteslægternes Uddøen, og i Febr. 1856 gjordes det samme med det store Rige Audh paa Grund af den sidste Konges slette Styrelse, en Handling, der almindelig regnedes for uretfærdig og for et Misbrug af Magten, og som i høj Grad bidrog til at vække Uvilje mod Compagniets Herredømme. Dalhousies Styrelse blev ogsaa betydningsfuld derved, at der indledebes store Reformer og paabegyndtes omfattende Arbejder: 1854 aabnedes den første Jernbane, og 1848—54 gravedes den store Gangeskanal, der baade regulerede Flodens Sejlløb paa en lang Strækning og sikrede det omliggende Land en rigere og mere regelmæssig Vandforsyning; ogsaa anlagdes Telegrapher osv. I Apr. 1856 overtog C. I. Canning I.s Forvaltning. Alt var endnu i dyb Fred, skjønt enkelte Udbrud havde vist Misstemningen, især blandt Muselmændene, der ikke kunde glemme deres tidligere Herredømme, som Engelskmændene havde omstyrtet, medens Rygterne om den engelske Hærs uheldige Rolle i Krimkrigen havde svækket Troen paa dens krigerske Dygtighed. Dertil kom, at

det indiske Compagni, som tidligere havde vist en Ligegyldighed for Missionen, ja jævnlig ligefrem Uvilje imod den og endog understøttet Afgudsdyrkelsen (bl. a. ved at lade sine Embedsmænd og Tropper optræde ved de store Fester og bringe officiel Hyldest), under et Tryk hjemmefra havde begyndt at indtage en anden Holdning over for Missionærerne og derved vakt den Tro, at man ved Tvang vilde søge at udbrede Christendommen. Enkelte Officerer, saaledes General Ch. Napier, havde sporet den begyndende Misstemning og henvist til den store Fare, der laa i Misforholdet mellem de europæiske og indfødte Troppers Styrke (50,000 mod 270,000, foruden Fyrsternes særlige Tropper og Politisoldaterne, i alt 300,000) og i de indfødtes Udelukkelse fra de højere Officersposter, medens de i Mængde fik de lavere; men man agtede ikke paa deres Raad og Advarsler. En i sig selv ubetydelig Anledning gav endelig Stødet til den store indiske Opstands Udbrud 1857. Der var blevet uddelt et nyt Slags Patroner, som var bestrøget dels med Oxetalg, dels med Svinefedt; hint krænkede Hinduernes, dette Muselmændenes religiøse Følelse, og et Forbund kom derved i Stand mellem disse to indbyrdes fjendske Racer. Det Rygte udbredtes, at Regeringen vilde først omvende Seapoyerne (de indfødte Soldater) og derefter alle de andre, og at den havde begyndt med at ville gjøre dem urene og derved faa dem udstødte af deres Kaster. For at vække Hadet samtidig med den religiøse Iver henvistes til en gammel Spaadom, hvorefter det engelske Herredømme kun skulde vare 100 Aar, og nu var det netop 100 Aar siden Lord Clive havde vundet Slaget ved Plassey. 9 Maj fandt det første Mytteri Sted i Meerut; de engelske Officerer nedhuggedes, deres Kvinder og Børn myrdedes, og derfra drog Oprørerne til Delhi, hvor 3 andre Seapoyregimenter sluttede sig til dem og efterlignede deres Færd. Denne By, som er Midtpunktet for Muselmændene i I. og omfattede de store Krigsmagasiner, var ladt uden al europæisk Besætning; Oprørerne satte sig derfor med Lethed i Besiddelse af 150 Kanoner, umaadelige Krigsforraad (en Lieutenant Willoughby sprængte dog sig selv og 1,000 Oprørere i Luften med et stort Krudtmagasin) og en Skat af 2 Mill. Pd. St. For at have et Navn at samles om udraabte Oprørerne den titulære Stormogul, den 92aarige Akbar, til deres Konge, medens en af hans Sønner i hans Sted overtog Anførselen. Oprøret bredte sig nu rask over alle de nordvestlige Landskaber, samt over en Del af Bengalen indtil Banaras og blandt de bengalske Tropper i Pandschab. Overalt bleve Europæerne myrdede under forfærdelige Pinsler; Kvinderne skjændedes til Døde, og Ligene mishandledes; dog værst gik det til i Cawnpur, hvor den blodtørstige og svigefulde Mahratprins Nana Sahib stod i Spidsen. Budskabet om Oprøret overraskede Englænderne, men snart sendtes Hjælpetropper hjemmefra til I., til Dels over Ægypten. Den nye Overgeneral Colin Campbell kom dog først til Calcutta 11 Juli; men imidlertid havde de enkelte Embedsmænd og Officerer opmandet sig og udfoldet en Energi og Viljeskraft, der maatte vække Forbavselse, ja Beundring. Spredte, som de vare, imellem en stor fremmed, til Dels fjendtlig Befolkning, forstod de dog at indgyde Agtelse ved deres uforstyrrelige Ro og at vække Ængstelse for Englands truende Hævn og vedligeholdt derved Roligheden; især udmærkede Regeringscommissæren i det nylig undertvungne Pandschab, John Lawrence, sig. Dertil kom, at der hverken i Bombay- eller Madrashæren opkom alvorlige Uroligheder, hvilket nærmest kom af, at Tropperne her især hørte til de lavere Kaster, medens de i Bengalen toges af de højere Kaster eller blandt Muselmændene; enkelte smaa Forsøg dæmpedes med blodig Strænghed. De nylig overvundne Sikher og Ghorkaernes Fyrste, Jung Bahadur, bleve ligeledes England tro; de fleste andre Fyrster tøvede for at oppebie Begivenhedernes Gang og af indbyrdes Skinsyge, idet vel alle ønskede Uafhængighed, men ingen vilde underordne sig en fælles Ledelse. Foruden Stormogulens Slægt og Nana Sahib tog kun nogle Smaafyrster samt de krigerske Fyrstinder af Dschansi og Audh („Begumen") Del i Oprøret. Allerede 17 Juni bleve Oprørerne i Silkut i Pandschab aldeles slagne, og en Maaned senere var Opstanden i Lahore undertrykt, saa at der kunde sendes Tropper derfra mod Delhi. 12—17 Juli slog General Havelock i flere haardnakkede Slag Nana Sahib paa Vejen til Cawnpur og naaede denne By; under en Række nye morderiske Kampe trængte han 26 Sept. ind i Lucknows Fæstning, som Henry Lawrence og Inglis hidtil havde forsvaret imod en umaadelig Overmagt. 6 Dage tidligere havde General Wilson efter længere Tids Belejring og 7 Dages Storm indtaget Delhi, og her saa vel som i Cawnpur toges en forfærdelig Hævn. Seapoyer bleve nedskudte i Hundredvis; alle fangne Prinser af Baburidernes Slægt henrettedes, og kun Stormogulen selv skaanedes (han førtes senere til Rangun i Pegu, hvor han døde nogle Aar efter). I Aarets sidste Maaneder blev ogsaa Opstanden knækket i de midterste Landskaber nord for Vindhyabjærgene, og her led Oprørere, som anførtes af Mahratten Tantia Topi, 6—9 Dec. blodige Nederlag i Egnen om Gwalior. Tilbage stod kun Audh, hvor Oprøret ogsaa fra Begyndelsen havde haft sit stærkeste Fodfæste, og først 19 Marts 1858 lykkedes det at indtage Byen Lucknow. Men hermed var Opstanden ingenlunde forbi, skjønt hvert Haab om en heldig Udgang var slukket; og trods de store Hærafdelinger, der rykkede frem baade fra Bombay i Sydvest og Madras i Sydøst, medgik der flere Maaneder, førend al Modstand var brudt i Midtindien. Endnu i Maj og Juni 1858 stod flere morderiske Slag i disse Egne, og det varede endnu længer, førend de mange Friskarer, hvori de sprængte Oprørere havde opløst sig, bleve oprevne. Ligesaa gik det i Audh; her gjordes endnu i Efteraaret 1858 kraftig Modstand, og først i Dec. var Landet helt besat, medens de overvundne Seapoyer flygtede til Nepal, hvor de efterhaanden faldt i Kampen mod de forenede Engelskmænd og Ghorkaer. Oprørshøvdingernes endelige Skæbne er til Dels ubekjendt (Nana Sahib

og Begumen af Audh undkom til Nepal; Tantia Topi faldt ved Forræderi i Engelskmændenes Hænder; andre tog sig selv af Dage); men mod Fangerne, baade højere og lavere, øvedes forfærdelige Straffe (blandt andre Henrettelsesmaader brugtes den at skyde Fangerne ud af en Kanon) for at slaa de indfødte med Rædsel og dermed skræmme dem fra at vove nye Oprørsforsøg. — Allerede forinden Opstanden var helt undertrykt, foretoges en væsentlig Omdannelse af J.s Styrelse, idet en Lov 2 Aug. 1858 opløste det ostindiske Compagnis Regering og gjorde J. til en britisk Koloni under en af Kronen udnævnt Vicekonge, medens Præsidenten for Tilsynsraadet fik en virkelig Overledelse som Statssecretær med et Raad af 15 livsvarige Medlemmer ved Siden, for største Delen udnævnte blandt Mænd, der tidligere havde tjent i J. (8 valgte af Regeringen og 7 af Compagniets daværende Directeurer; naar en af de 7 dør, vælge de 6 andre en Mand i hans Sted). 1 Nov. 1858 kundgjordes det for J.s Folkeslag, at Dronningen overtog Styrelsen, og den daværende Generalgouverneur, Lord Canning, blev J.s første Vicekonge. Samtidig stadfæstedes alle tidligere Overenskomster med de indfødte Fyrster, og det lovedes at beskytte dem i deres hidtidige Magtomraade, samt ikke at paatvinge nogen Indbygger Christendommen, men saa vidt muligt give alle lige Adgang til Embeder uden Hensyn til Byrd, Kaste eller Tro. Til Hjælp fik Vicekongen 5 Statssecretærer for de enkelte Forvaltningsgrene og et Statsraad; 1862 udvidedes dette til et lovgivende Raad, i hvilket ogsaa enkelte Indfødte optoges. Lignende Raad stilledes de andre Gouverneurer ved Siden. — Naar undtages nogle mindre Tog imod de krigerske Stammer i Bjærgegnene imod N. V. og N. Ø., har J. senere kun ført en Krig, nemlig 1878—81 imod Afghanistan (s. d. A.), hvorved dets Grænser sikredes paa det farligste Punkt. 1865 bragtes Bhutan under engelsk Indflydelse imod Udredelse af en Aarpenge til Fyrsten, og i Nov. 1885 indtoges Resten af Barma, hvis Herskere bortførtes i Fangenskab til J. Derimod deltog indiske Tropper i Moderlandets Krige i China (1859—60), Abessinien (1867—68) og Ægypten (1882—85). Enkelte Udvidelser af det engelsk-indiske Rige have fundet Sted ved Fyrsteslægternes Uddøen eller paa Grund af deres slette Regering og deraf følgende Afsættelse, og det har tilstrækkelig vist sig, at den umiddelbare engelske Styrelse er langt heldigere for Indbyggerne end Fyrsternes, idet Forvaltningen bliver bedre og retfærdigere, Beskatningen lavere og ligeligere og Retssikkerheden større. De efter hinanden følgende Vicekonger (Lord Canning indtil 1862, Lord Elgin, d. 1863, J. Lawrence indtil 1866, Lord Mayo, dræbt 1872, Lord Northbrook 1872—76, Lord Lytton 1876—80, Marquis Ripon 1880—84 og Lord Dufferin siden 1884) have især rettet deres Bestræbelser paa at udvikle en god Forvaltning, til Dels ved Optagelse af europæiske Indretninger, og en bedre Finansstyrelse for at bøde paa de store Tab, Oprøret havde voldt, og skaffe Midler til de omfattende offentlige Arbejder, som vare

nødvendige. Misforholdet mellem det eur
pæiske og indfødte Element i Hæren er blev
formindsket ved en Forøgelse af hint og In
skrænkning af dette; der er nu 65,000 eur
pæiske Soldater imod 125,000 indfødte. Jær
banenættet er blevet stærkt udviklet, og Hove
linjerne gjennemskære nu J. i alle Retni
ger, hvorved baade Sikkerheden indadtil
Forsvarsevnen udadtil styrkes, Forvaltning
lettes, og Landets Forsyning sikres bedre i Ti
fælde af Misvæxt og Hungersnød i stærkt b
folkede Egne. Saaledes bortreves 1865—66
Orissa mindst ½ Mill. Mennesker af Sult
deraf følgende Sygdomme, medens lignen
Ulykker i andre Dele af J. 1873—74 ikke me
førte nær saa store Ofre. I ældre Tider indtr
Misvæxt langt hyppigere og havde meget sørg
ligere Følger. Ved store Vandingskanaler, is
i Pandschab, er Produktionen bleven fremm
i høj Grad, og Regeringen har ivrig søgt
udvikle Bomulds-, Silke-, Te- og Sukke
avlen. Ogsaa er en ikke ringe Industri vox
op, til Dels som Følge af Kulminernes B
nyttelse. For Oplysningen er gjort mege
mange højere Skoler ere grundlagte; to n
Universiteter i Bombay og Lahore ere føje
til de ældre, i Calcutta og Madras, og eur
pæiske Forestillinger udbredes mere og me
i Folket tillige med Kjendskab til engel
Sprog og Literatur. De under Statens Ti
syn staaende Folkeskoler faa et stedse voxen
Besøg, selv af Piger, som tidligere slet inge
Undervisning fik (1870 var der 24,000 Folk
skoler med 800,000 Elever, 1880 48,000 me
1½ Mill.). Ogsaa har Regeringen stillet s
venlig over for Missionen og aabent e
kjendt, at Christendommens Udbredelse v
styrke Englands Herredømme i J. Ligeso
den (1835—40) undertrykte det hemmelige re
ligiøse Mordersamfund Thuggerne, har den me
Held bekæmpet de stærkt udbredte Børnemor
straffet al Tvang imod Enker, for at de skuld
lade sig opbrænde med deres Ægtefællers Li
og tilladt dem at gifte sig igjen. Ikke fa
Exempler paa saadanne Ægteskaber ere i de
nyeste Tid indtrufne, selv i de højeste Kaste
Endnu er Tallet paa de egentlige Omven
delser forholdsvis ringe, skjønt baade Fyrste
og Brahminer, ja selv Muselmænd kunne næv
nes, som have sluttet sig til den christne Kirke
Kastebaandets Tryk er endnu altfor stærkt, o
Christendommen har derfor mest Fremgang de
hvor Brahmanismen ikke hersker, saaledes ibland
Santalerne (s. Børresen) og andre Folkestam
mer, hørende til J.s ældste Befolkning. Me
der er dog stadig Tilvæxt, især i det sydlig
J. (man tæller omtr. ½ Mill. indfødte Prote
stanter), og det synes virkelig, som om Mis
sionen og den større Oplysning allerede hav
udhulet Grunden under Hedenskabet og rokke
Troen paa de gamle Religioner. Paa mang
Steder synker Templerne i Grus, den hedensk
Gudsdyrkelse forsømmes, og Pilegrimsfartern
til de berømte Gudebilleder blive ikke nær sa
hyppige som tidligere. Et ejendommeligt Vid
nesbyrd om den europæiske Indflydelse er de
nye Trossamfund, Brahma Samaj, der er e
Slags reformert Brahmanisme, som vil vend
tilbage til Vedalærens rene Monotheisme og

jamt de senere Tiders Tilsætninger (deriblandt Billeddyrkelsen og Kastevæsenet). Denne Sekt har især vundet Indgang i de højere Samfundsklasser og nærmer sig stærkt til Unitarierne. Af største Vigtighed for J.s fremtidige Udvikling er den Codification af Lovgivningen, som begyndte 1860, og hvorved de særskilte Love for Hinduer, Muselmænd og Europæere maa vige for fælles Lovregler, affattede saa vel paa Engelsk som paa Hindustansk, medens i tidligere Tid Sanskrit, Arabisk og Persisk havde Forrangen. 1860 udkom en Straffelovbog, oprindelig affattet af Macaulay 1837; næste Aar fulgte en Civil- og en Straffeproces; de have senere modtaget nøjere Gjennemsyn og Omarbejdelse, den sidste 1872 og paa ny 1882. Retsplejen er lige siden 1839 holdt paa de indfødte levende Sprog. Medens Hinduerne synes mere og mere at ville knytte sig til Regeringen og vise Iver for at tilegne sig Resultaterne af den europæiske Dannelse, under den Ligegyldighed, ja ligefrem Modstand fra Muhammedanerne, som ikke kunne glemme, at de have haft Herredømmet i J., medens de nu maa taale at stilles paa lige Fod med de forhen undertrykte Hinduer. Tidligere bleve de særlig begunstigede ved Embedsudnævnelser; nu udelukkes de mere og mere herfra, fordi de ikke ville skaffe sig de fornødne Kundskaber eller underkaste sig de foreskrevne Prøver. I Embedstjenesten spørges ej heller om Kaster, og i den nyeste Tid (1883) har Regeringen endog vovet at trodse Europæernes og de saakaldte Eurasiers (Børn af blandede Ægteskaber) Fordomme, idet en Lov stillede ogsaa dem for indfødte Dommere. For at knytte J. nærmere til England besøgte 1869 Hertugen af Edinburgh og 1875—76 Prinsen af Wales J.; ogsaa antog Dronning Victoria 1876 Titel Kejserinde af J. (kundgjort 1 Jan. 1877 for en stor Rigsforsamling i Delhi), hvorhos to særlige Ridderordener, J.s Stjærne (1861) og det indiske Riges Orden (1878), samt en kvindelig Orden, den indiske Kroneorden (ligel. 1878), ere blevne oprettede og uddeles lige saa vel til Indere som til Europæere.

Kunsten afspejler Hindufolkets Aandsretning. Hovedtrækkene deri ere broget Afvexling, svulmende Fylde, Blødhed og Ynde, Poesi, Symbolik og Phantasteri, ikke den ædru, kraftige Virkelighed som hos Grækerne, dog mere Simpelhed i de buddhistiske end i de brahmanske Monumenter. **Bygningskunsten** blomstrede i to Perioder. Til den ældste høre to Slags Bygninger, nemlig nogle, som ere udhugne i Klipper, idet, især i Forstningen, den oven paa Jorden brugelige Træbygningskunst ligefrem efterlignedes, og andre, som ere fritstaaende; de ere næsten alle buddhistiske. De første tjente enten som Templer (chaitya) eller som Klostre (vihâra); vi nævne dem, som findes ved **Gaya** i Magadha fra det 2det Aarh. f. Chr., ved **Karli** i Ghatsbjærgene fra før Chr. til det 5te Aarh. e. Chr., paa **Udayagiri** i Orissa fra det 2det Aarh. e. Chr., ved **Ajanta** i Ghats fra samme Tid indtil det 6te Aarh. Alle disse ere buddhistiske. Derimod tilhøre „Underværkerne“ ved **Ellora** baade Buddhismen, Brahmanismen og Jainasekten; de paabegyndtes i det 8de ell. 9de Aarh.; det mest storartede Tempel Kailasa er fuldstændig brahmansk; Sculpturerne her kunne efter nogles Dom i Henseende til Skjønhed og technisk Udførelse maale sig med Grækernes bedste. De ældste Værker ved **Salsette** høre til Beg. af det 5te Aarh., nogle til det 9de og 10de Aarh. Det største Tempel paa **Elephanta**, viet til Siva, er rigt paa Sculpturer, hører til det 11te og 12te Aarh. og har intet Spor af Buddhisme. Af de fritstaaende Bygninger nævne vi Toperne eller **Stupa** (s. Dagop) ved **Sanchi** i Nærheden af Bhilsa, sandsynligvis fra Asokas Tid. Den store Mængde Toper, der findes i Kabulistan og Pandschab, falde mellem det 1ste og 6te Aarh. og vise, at Buddhismen blomstrede her paa denne Tid. En egen Art af Kunstminder, sandsynligvis fra Kong Asokas Tid, ere de saakaldte Løvesøjler, omtrent 20 Alen høje Søjler af rødlig Sandsten med Lotoscapitæl og derover en liggende Løve som Hentydning til Buddhas Navn, Sakyas Løve. Til den yngre Periode høre **Pagoderne**, af hvilke vi nævne de 7 ved Mahamalaipur, fra Beg. af det 16de Aarh., hvis Sculpturer skulle overgaa de fleste andre indiske af dette Slags.

Religionen bestod i den ældste Tid hos Arierne fornemmelig i en Tilbedelse af Naturens virkende Kræfter, hvis Guddomme pristes med de i Vederne opbevarede Hymner og dyrkedes med forskjellige Ofre, da Mennesket kun ved deres Naade kunde nyde Livets Goder. Guddomsbegrebet er hos Arierne opstaaet af Begrebet om Lys; thi Navnet for Gud er deva (lat. deus, lit. dievas), den lysende, af div, lyse, og Lyset under dets forskjellige Former var især Gjenstand for Dyrkelse. I Spidsen for de vediske Guder staar **Indra**, Herskeren, Luftens ell. Skyhimlens Gud; han kaldes Sakra, den mægtige, og hans Viv **Sachi**, Magt; han svinger vajra, Tordenkilen, som **Tvashtri**, Gudernes Kunstner, har forfærdiget til ham, og dræber med den de onde Aander, som bortføre Gudernes Køer (Skyerne) og holde dem fangne i Bjærghulerne. Den stærkeste af de onde Aander er **Vritra**, Tilbageholderen. Indra er Kampens Gud, der beruset af Somadrikken, som ofres ham af Præsten, drager ud paa sin med lysebrune Heste forspændte Vogn, fører Køerne tilbage og bringer den frugtbare Regn. Sammen med Indra nævnes **Vayu**, Vinden, **Maruterne**, Vindene, og disses Fader **Rudra**, Stormens Gud. **Agni** (lat. ignis), den hellige Ilds Gud, var den første Rishi, Skjald, der paakaldte Guderne; han kaldes Offerpræsten, der fører Ofret til Guderne eller Guderne til Ofret, og **Pavaka**, Renseren; han er Mægleren mellem Guder og Mennesker, bringer disse Skatte fra Guderne og beskytter dem mod **Rakshaserne**, Uvætterne. **Surya** ell. **Sura** (lat. sol), af su, avle, frembringe, er Solguden, der bringer Guder og Mennesker det rensende Lys; hans Virksomhed er mangfoldig, han er den ernærende, tilskyndende og levendegjørende Guddom, som bringer Liv om Morgenen og Hvile om Aftenen. Andre Lysguder ere **Ushas** (gr. Ἠώς, lat. aurora), Morgenrøden, og de to skjønne **Asviner** (gr. διόσκουροι), Lysstraalerne før Mor-

genrøden, som komme de søfarende til Hjælp under Stormen og bringe Menneskene Lægemidler. Vederne kjende dog ikke blot Naturguder, men ogsaa enkelte, der have Hensyn til det ethiske Liv. Varuna (gr. Οὐρανός) staar paa Overgangen. Hans Navn bet. Omfatteren; han er Guden for Himmelrummet, der omfatter alt, og hvis Umaalelighed især fremtræder for Mennesket om Natten, naar Stjernerne skinne; han bærer et gyldent Panser og paakaldes sammen med Mitra, Middagssolens Gud. Men han er ogsaa Menneskenes Dommer; han overskuer og gjennemskuer alle Menneskenes Tanker og Gjerninger; han vaager over, hvad der er Ret, og straffer, hvad der er Uret, og Menneskene bønfalde ham om at tilgive dem deres Synder. Brihaspati ell. Brahmanaspati er en udelukkende ethisk Gud; han kaldes Bønnens Herre og Beskytter og er Andagtens Gud; han opbryder Valas, en ond Aands Hule og tildeler Sejer over Fjenderne i Slaget; han siges at have fundet Morgenrøden, Himlens Glans og Agni og at have dræbt Mørket; han skjænker Efterkommere og gjør kraftig og rig. Som den ariske Cultur udviklede sig, navnlig som Kasterne uddannedes og Brahmankasten blev den første og den raadende, glemtes efterhaanden Naturgudernes oprindelige Væsen, og Brahman hævede sig op over dem og blev den højeste og evige Guddom, fra hvem den hele Verden var udgaaet, og til hvem alt vender tilbage. Ved Siden af ham begyndte ligeledes to andre Guddomme, Vishnu og Siva, at vinde Betydning, men det var dog først efter Buddhismens Udbredelse og væsentlig som Modvægt mod denne, at deres Dyrkelse tiltog saaledes, at de bleve Brahman sideordnede og sammenfattede med ham til en Trehed (Trimurti), hvori da Brahman udtrykkede Skabelsens, Vishnu Opholdelsens og Siva Tilintetgjørelsens Guddomskraft. Til sidst vandt imidlertid de to sidste Guders Dyrkelse en saadan Overhaand, at Brahman aldeles tilbagetrængtes, og den brahmanske Tro sondrede sig i to, endnu i talrige Sekter bestaaende Hovedformer, der anerkjende enten Vishnu ell. Siva under forskjellige Skikkelser som øverste Hovedgud over en talløs Skare af Underguder, der skylde deres Oprindelse dels til Vedernes Naturguder, dels til sildigere Trin i Folkets Udvikling. Vi træffe nu paa 8 Lokapalaer, Verdensvogtere: Indra, Agni, Yama, Surya, Varuna, Vayu, Kuvera og Soma. Yama, Betvingeren ell. Styreren, er Hersker over Underverdenen, Dødens Gud, de dødes retfærdige Dommer og bor i Syden. Varuna er nu bleven Verdenshavets Gud og bor i Vesten. Kuvera, den hæslige, men kloge Rigdommens Gud, som bor i Norden, kjendes ikke i Vederne. Soma er Maaneguden. Krigens Gud hedder Skanda ell. Kartikeya, Kjærlighedens Gud Kama. Ganesa, der afbildes med et Elefanthoved, er Snillets Gud, som anraabes for et heldigt Udfald af Ens Foretagende. Lykkens og Skjønhedens Gudinde hedder Sri ell. Lakshmi og Kundskabens, Dannelsens og Veltalenhedens Sarasvati. Skjønt langt fjernede fra Vedernes Lære anerkjende dog samtlige brahmanske Sekter Vederne som en guddommelig Aabenbaring i Mod[...] ning til andre indiske Religioner, saaledes Buddhismen, Jainismen og Sikhernes Tr[...]

Sprog og Literatur. Sprogene i Indien til[...] næsten udelukkende to Sprogætter, den dr[...] diske og den indoeuropæiske (s. Folkeslag), hv[...] hin oprindelig i sammenhængende Række [...] strakt sig over hele I., men derefter er ble[...] adsplittet af den til den indoeuropæiske Æt [...] rende ariske Sprogklasse (s. Arier), der i den fj[...] neste Oldtid er trængt ind i I. fra Nord[...] og har indtaget største Delen af Landet imel[...] Himalajas og Vindhyas Bjærgkjæder, der[...] udbredt sig lidt syd for denne og enten [...] trængt de dravidiske Sprog eller udøvet en [...] deles stor Indflydelse paa deres Udvikling. [...] ariske Sprogklasse kjendes i I. fra 4 forsk[...] lige Tidsaldere, hver med sin ejendommel[...] Literatur. Til den ældste Alder hører Ved[...] Sproget eller den Sprogform, hvori Veder[...] Hymner ere affattede (s. Veda), der havde [...] væsentligste Hjemstavn i det nordvestlige I. [...] Landene ved Indus. I den anden Alder [...] Sproget Sanskrit (det uddannede), som n[...] mest har udviklet sig i Landet ved og mell[...] Floderne Yamuna og Ganges. Skjønt S[...] krit allerede i det 3dje Aarh. f. Chr. ha[...] ophørt at være det almindelige Folkesprog, [...] det dog vedligeholdt sig indtil den Dag i Dag [...] lærd Sprog og besidder en særdeles omfan[...] rig Literatur; ang. denne s. Sanskrit. Deref[...] følger Prakrit (det afledte eller ringer[...] Navnet for de af Sanskrit umiddelbart udv[...] lede senere Sprogarter, hvoraf allerede tre [...] benyttede i Asokas Indskrifter c. 250 f. Ch[...] medens en fjerde paa et omtrent med hine sa[...] tidigt Udviklingstrin er bleven bragt med Bu[...] dhismen til Ceylon og der og i Bagindi[...] under Navn af Pali har vedligeholdt sig s[...] de sydlige Buddhisters hellige Sprog. Yn[...] end disse ere de Prakrit-Sprogarter, som [...] nyttes i de indiske Skuespil til alle ring[...] Personer, og som nærmest danne Overgang[...] til Sprogene i den fjerde Alder eller de nye[...] Folkesprog, der alle i højere eller ring[...] Grad fremvise dravidiske Elementer, som i[...] findes paa de tidligere Udviklingstrin. [...] vigtigste af de nyere ariske Folkesprog ere: [...] Bengalsk (med Dialekter i Assam og Oriss[...] 2) Hindi og Brij-bhakha i det egtl. Hindust[...] med mange stedlige Afvigelser, og dertil slu[...] sig nøje Sprogarterne i Rajputernes forskjelli[...] Landskaber. Af Hindi er efter Muhamme[...] anismens Indtrængen ved Optagelse af [...] stor Mængde fremmede, især persiske og arabi[...] Ord opstaaet det hindustanske, der navnlig [...] Muhammedanerne benyttes i vid Udstrækni[...] og ligesom Hindi besidder en betydelig L[...] teratur; 3) Mahrattisk, syd for Vindhy[...] bjærgene, der i nyere Tid under Folkets sto[...] Erobringer som Følge af disse har udbredt [...] ud over sin tidligere Hjemstavn; 4) Djatisk[...] Djaternes Sprogarter i det nordvestlige I., [...] Pandschab og Sind. Mindre betydelige Spro[...] arter ere ejendommelige for Gudscharat, K[...] schemir osv., samt de i ethnographisk Henseen[...] vigtige Levninger af indisk Sprog, der find[...] i Hindukuschs Bjærgdale nord for Indus. - Den dravidiske Sprogklasse indtager uden A[...]

hyddelse den sydøstlige Del af J.; de dertil hørende Hovedsprog ere: 1) Tamulisk og det dermed nærbeslægtede Malayalim ell. Malebarisk paa J.s Sydspidse, samt Tulavasproget paa de vestlige Ghatsbjærge; 2) Telinga ell. Telugu, nord for Tamulisk, og 3) Karnataisk ell. Sproget i Karnata, der mod N. begrænses af det mahrattiske; hertil maa vistnok ogsaa henføres 4) Singalesisk paa Ceylon, der imidlertid hører til de mest blandede Sprog, da det i en særdeles høj Grad har optaget saa vel tamuliske som Sanskrit- og Pali-Elementer. Alle disse Sprog kjendes baade i en ældre og i en yngre Sprogform, med en ejendommelig, men forholdsvis ung Literatur, der aldeles har sluttet sig til den ariske Cultur. Til den dravidiske Sprogklasse høre end videre de Sprog, der tales af de Folkestammer, som bebo de temmelig utilgængelige Egne af Midt- og Ostindien og Vindhyabjærgene, omringede af ariske Folk, men for største Delen endnu upaavirkede af den ariske Cultur, som Paharier, Gonder, Koler, Santaler, Miner og Bhiller, fremdeles Brahuer vest for Indus i Baludschistan, samt enkelte Folkestammer i Himalajabjærgene, foruden Bhotafolkene.

Indienne, fr. [engdiän], d. s. s. Calicot.

Indifferènt, ens, uden Forskjel; ligegyldig; uden udpræget Charakter (i Chemien). **Indifferente Midler**, s. Mineralvande. **Indifferentisme** (moralsk), d. s. s. Indeterminisme; religiøs J. er enten absolut, d. e. Ligegyldighed over for al Religion overhovedet, eller relativ, d. e. Ligegyldighed over for Forskjellen imellem de forskjellige Bekjendelser inden for Christendommen.

Indigenàt, Indfødsret (s. d. A.).

Indigestiòn, Fordøjelsesbesvær.

Indigirka, Flod i Sibirien, i den østlige Del af Prov. Jakutsk, løber med nordøstlig Hovedretning til Ishavet. Længde c. 150 M.

Indigo [in], et smukt blaat og ægte Farvestof, der vindes af forskjellige Arter Indigofera. J. findes ikke som saadan i Planterne, men vindes ved at lade Planterne undergaa en Gjæring, hælde den dannede gule Vædske fra og udsætte den for Luften. Herved udskilles J., idet et glycosidlignende Legeme, **Indicàn**, spaltes til Indigohvidt (s. nedenf.), som iltes til J., og et sukkerlignende Stof. Den J., der gaar i Handelen, er ikke ren, men en Blanding af 40—50 pCt. ren J., **Indigoblaat** ell. **Indigotin**, med mange andre Stoffer. Ren J. vindes ved at behandle den raa med Alkalier og reducerende Midler (Natron og Druesukker, Kalk og Jærnvitriol), saa vidt muligt uden Luftens Adgang. Herved faas en farveløs eller svagt gul Opløsning, som indeholder brintet J., **Indigohvidt**. En saadan Opløsning er Farvernes **Indigokype**. Naar denne udsættes for Luften, eller naar Tøjerne dyppes deri og hænges i Luften, udskilles den rene J., idet Indigohvidt iltes til Indigoblaat, i sidste Tilfælde i selve Tøjets Porer. Ren J., $C_{16}H_{10}N_2O_2$, er et mørkeblaat Pulver med Kobberskjær, uopløseligt i Vand, Vinaand, svage Syrer og Alkalier, opløseligt i kogende Anilin og varm Paraffin; den krystalliserer af disse Opløsninger. Ved 300° giver den purpurrøde Dampe, der fortættes til fine Naale. Ved Iltning med Salpetersyre affarves J. og danner **Isatin**, $C_8H_5NO_2$, som ved passende Midler kan reduceres til **Indol**, C_8H_7N. Dette sidste dannes ogsaa ved Indvirkning af Fordøjelsesvædsken paa Æggehvidestoffer, og da Indol ved Fordøjelsen selv gaar over til en Forbindelse, som ved Iltning giver J., kan man af Urinen udskille J., sædvanlig dog kun i meget ringe Mængde. Ved Kogning med Kalilud giver J. Anilin (Anil portugis. Navn paa J.). I concentreret Svovlsyre opløses J. under Dannelsen af to **Indigosvovlsyrer**. Natronsaltet af den ene er det i Vand opløselige **Indigocarmin**. J. kan, om end ad en lang Vej, dannes synthetisk af synthetisk fremstillet Kanelsyre; endnu er Methoden dog ikke økonomisk nok, men der udtages stadig Patenter paa nye Variationer. Hvor stor Betydning en økonomisk Synthese af J. vilde have, kan skjønnes af, at der aarlig forbruges c. 16½ Mill. Pd. J. (deraf de ¾ fra Ostindien) til en Værdi af 75 Mill. Kroner. J.s mangfoldige Omdannelsesprodukter have næsten alle kun theoretisk Interesse. **Indigoplante** (Indigofera), rød- ell. hvidblomstrede Urter eller Buske af de ærteblomstredes Familie, hører hjemme i de tropiske og subtropiske Egne og leverer Indigo, hvorfor den dyrkes meget ogsaa uden for sit egentlige Hjem.

Indirect, middelbar, ad Omveje. **Indirecte Skatter**, s. Skattevæsen.

Indiscrèt, taktløs, aabenmundet; ikke tavs med det, der skulde forties. **Indiscretiòn**, Aabenmundethed.

Indiske Ocean, det sædvanl. Navn paa den Del af Verdenshavet, som n. for den sydlige Polarkreds mod V. begrænses af Afrika og det gode Haabs Forbjærgs Meridian, mod N. af Asiens Fastland og mod Ø. af Formosa, Philippinerne, Ny-Guinea, Australiens Fastland og Sydcaps Meridian. Dette Hav danner mod N. tre store Havbugter, den arabisk-persiske ell. Omanhavet, den bengalske og den sydchinesiske. Fra den første gaa to lange, forholdsvis smalle Bugter dybt ind i Fastlandet, den arabiske ell. det røde Hav og den persiske; den anden danner paa Bagindiens Vestkyst Martabanbugten og den tredje paa Østsiden Bugterne Siam og Tongking. Den østlige Del af det indiske Ocean optages af det store indiske Archipelag, der danner Overgangen fra Asiens til Australiens Fastland; i Oceanets vestlige Del er den store Ø Madagaskar og i den sydlige Del af den bengalske Bugt Øen Ceylon. I den sydlige Del af det indiske Ocean findes kun faa Øer, fra V. mod Ø. Prins Edvards Øer, Crozet-Øerne, Ny Amsterdam, St. Paul, Kerguelen og Mac Donalds Øer; langs den sydlige Polarkreds har man derimod paa mange Punkter, navnlig mod Ø., opdaget Land. Dette kaldes med et fælles Navn Wilkes Land mellem 112° og 164° ø. L., og længere mod V. ligge under samme Bredde Øerne Kemp og Enderby. Den faste Is og Drivisen strækker sig her betydelig længere fra Polen end paa den nordlige Halvkugle. Drivisens Nordgrænse naar endog mod V. næsten helt op til det gode Haabs Forbjærg, men trækker sig længere tilbage mod Ø.

Indisponēret, uoplagt, upasselig. **Indisponibel**, udenfor Ens Raadighed. **Indisposition**, Mangel paa Anlæg til noget, Uoplagthed, Upasselighed.

Indisputābel, ubestridelig, hvorom der ikke kan disputeres.

Indium [in], In, et Metal, der i Sommeren 1863 blev opdaget ved Spectralanalyse af Reich og Richter i Zinkblende fra Freiberg. Det deraf erholdte Zink indeholder dog kun $\frac{1}{10}$ pCt. I. I. er sølvhvidt og langt blødere end Bly. Det farver en Flamme violetblaa, og dennes Spectrum viser 2 Linjer, en intensiv indigoblaa (deraf Navnet) og en svagere violet. Det forekommer yderst sparsomt og har kun rent theoretisk Interesse.

Individ, Enkeltvæsen, især organisk og aandeligt Enkeltvæsen. **Individualitet**, Indbegrebet af de Kjendemærker, hvorved en Person eller Ting adskiller sig fra andre Personer eller Ting af samme Art. **Individualisme** kaldes den Anskuelse, der lægger Hovedvægten paa det enkelte Individ i dets Isolerethed i Modsætning til Slægten, Helheden, af hvilken det udspringer, og til hvilken det hører. Paa det ethiske og sociale Omraade har i nyere Tid en ensidig I. udviklet sig i nøje Sammenhæng med Kampen for Menneskerettighederne og mod de Baand, der under den gamle Tingenes Orden hindrede de individuelle Kræfters frie Udvikling. Som speculativ Theori fører I. til at opfatte hele Tilværelsen som bestaaende af en Mangfoldighed af Enkeltvæsener, der tænkes enten som materielle (Materialismens Atomer) eller immaterielle (Leibnizs Monader, Herberts Realer). En saadan Mangfoldighedslære (Pluralisme) danner den egentlige Modsætning til den pantheistiske Lære, som er en Enhedslære (Monisme).

Indklinkning. Ved mange Maskiner forvandles en frem- og tilbagegaaende Bevægelse til en rykvis roterende, stedse i samme Retning, derved, at der paa den paagjældende Axel anbringes et Hjul med hældende, trekantede Tænder (Spærtænder, Klinktænder), hvori to Hager falde ind; den ene drejer sig om et Punkt paa det frem- og tilbagegaaende Stykke (Klinkhagen) og sætter saaledes Axlen i rykvis Bevægelse; den anden har et fast Omdrejningspunkt (Spærhagen) og hindrer Axlen i at dreje sig tilbage. Dette meget nyttige Maskinelement kaldes en I.

Indkomst er Summen af, hvad en Person erhverver i et vist Tidsrum efter Fradrag af de Udgifter, som have været nødvendige til Erhvervelsen (Driftsudgifter), saa at den bliver lig en Persons Nettoindtægt, modsat Bruttoindtægten, der omfatter alt, hvad en Person faar indbetalt, uden Hensyn til de Beløb, der igjen skulle udbetales (f. Ex. til Arbejderne i en Fabrik ell. Landhusholdning eller paa anden Maade). **Indkomstskat**. Det Princip, der ligger til Grund for I., er, at alle skulle bidrage til Statens Udgifter i Følge deres Evne, og at denne Evne skal afmaales efter deres Indkomst. I theoretisk Henseende er denne Skat den fortræffeligste af alle, men den møder i sin praktiske Udførelse saa mange Hindringer og saa megen Modstand, at den kun vanskelig lader sig gjennemføre. Man har i intet Land ladet den træde i Stedet for alle andre Skatter, men man har kun benyttet den som Skattebasis ved Siden af de allerede bestaaende Skatter. Da Skatten kun skal svares af I., følger det af sig selv, at den Indtægt, som helt medgaar til det nødvendige Forbrug, ikke kan beskattes, men at et vist Beløb, der vil stille sig forskjelligt i de enkelte Lande, maa være frit. Det har været et omtvistet Spørgsmaal, om Skatten skal være proportional eller progressiv, d. e. om den skal svares med samme Procentforhold af al Indtægt eller med et stigende Procentforhold, efterhaanden som Indtægten vokser, ligesaa om Staten skal beskatte de Indtægter, som flyde af Ejendomme, Capitaler osv., og som altsaa ville stadig vedblive at flyde, paa samme Maade som Indtægten af Arbejde. Der maa nemlig her tages Hensyn til, at den paagjældende skal af sin Indtægt opspare, hvad han skal leve af, naar han bliver udygtig til Arbejde, hvilket den, der besidder Formue, ikke behøver, saaledes at der uden Tvivl bør indrømmes Moderation for de ikke-faste Indtægter. En meget stor Vanskelighed møder med Hensyn til Ansættelsen af Indkomsten, idet man paa den ene Side ikke kan lade en egentlig inqvisitorisk Undersøgelse foretage af dertil ansatte Functionærer, da man derved vilde blive nødt til at trænge dybt ind i Privatforhold, ligesom det vistnok dog vilde være umuligt ad denne Vej at komme til nøjagtig Kundskab om Indkomsten, men man paa den anden Side ved at nøjes med Selvangivelse vil friste Vedkommende til falske Angivelser; rigtigst er det derfor vistnok at benytte en Forbindelse af Selvangivelse og offentlig Ligning, dog uden al Inqvisition. Alle de her nævnte Hindringer have bevirket, at Skatten, i alt Fald i sin Renhed, ikke er bleven indført som egentlig Hovedskat, men kun som et supplerende Hjælpemiddel, hvorved man kunde afholde store Udgifter eller forandre det bestaaende Skattesystems Uligheder. I England blev der indført en I. 1798; den ophævedes ved Freden i Amiens, men blev atter indført 1803 og bestod indtil 1816. 1842 gjennemførte Rob. Peel en I., der kun skulde vare til 1845, men dens Varighed er senere stadig bleven forlænget. Det er den mest gjennemførte I., og den har efterhaanden modtaget en Del Forbedringer. I Danmark indførtes en I. 1810 for 8 Aar, men den blev allerede hævet 1815. Ved Lov af 19 Febr. 1861 blev I. gjort til en staaende communal Skat i Kjøbenhavn, nærmest som Afløser af den tidligere Næringsskat, bestemt til at forskaffe det i ethvert enkelt Aar manglende Beløb i den til Udgifternes Dækning nødvendige Indtægt, dog saaledes, at den ikke kan sættes højere end 3 pCt. af den samlede Skatteindtægt. Denne udfindes enten ved Selvangivelse eller ved en dertil beskikket Ligningscommissions Skjøn, og af Indtægter, der ikke naa 400 Rd. (800 Kr.), svares ingen Skat, medens der for Indtægter, som ikke naa 1,200 Rd. (2,400 Kr.), gives et nærmere fastsat Afslag. Ved 1,200 Rd.s Indtægt indtræder den fulde Skattepligt uden yderligere Stigning for højere Indkomster. Som Statsskat anvendtes I. første

Gang under Krigen 1864 (Lov af 21 Marts 1864 om Krigsskat), for Kjøbenhavns Vedkommende efter den nye angivne, for det øvrige Land efter kun lidet modificerede Regler. Derefter blev den ved Lov af 25 Juli 1867 om en overordentlig Skat igjen anvendt for Tidsrummet 1 Apr. 1867—31 Marts 1869, i det væsentlige paalignet efter de samme Principer, og saaledes, at der af Regeringen fastsattes et vist Beløb, som hver Commune skulde tilvejebringe (Contingentsystemet), hvorfor Skatteprocenten blev temmelig ulige i de forskjellige Communer. Ved Lov af 2 Juli 1870 udskreves igjen en overordentlig Skat for Tidsrummet 1 Apr. 1870—31 Marts 1872, men denne Gang i Henhold til en s. D. udkommen Lov om Reglerne for Udskrivning af I., hvorefter Skatten overalt blev at opkræve med det samme procentvise Beløb (Procentsystemet). Resultatet for de Skatteydere, som havde over 800 Kr. i aarlig Indtægt, var:

	Antal Skattepligtige.	pCt. af Befolkn.	Anslaaet Indtægt.
1864......	87,047	5,2	160 Mill. Kr.
1867......	102,134	5,9	212 — —
1870......	111,422	6,2	222 — —

I Kjøbenhavn har for den communale I.s Vedkommende Antallet af Skattepligtige (a), Totalbeløbet af disses antagne Indtægt (b) og af den Indtægt, hvoraf der virkelig svares Skat (c), i aarligt Gjennemsnit været for Aarene

	a	b	c
1862—65	17,171	43,43 Mill. Kr.	36,13 Mill. Kr.
1866—70	18,510	47,15 — —	38,98 — —
1871—75	22,894	61,46 — —	49,44 — —
1876—80	27,942	72,41 — —	58,57 — —
1881—85	33,292	89,81 — —	74,20 — —

Indlade en Sag til Dom eller til Kjendelse er at opfordre Retten til at tage den under Paakjendelse. I Almindel. maa en Sag være indladt af begge Parter for at kunne optages af Retten, men undertiden kan en Optagelse dog ogsaa ske efter en ensidig Indladelse af den ene Part, skjønt den anden vil fortsætte Proceduren, naar der nemlig efter Lovgivningens Regler om Anstande ikke længer kan bevilges ham nogen saadan.

Indlag betegner i Geognosien større eller mindre, uregelmæssige Masser, hvis Begrænsning ikke er parallel med Hovedmassens Lagdeling; de udmærke sig ofte ved en betydelig Metalrigdom.

Indlager, et i den ældre Tid blandt Adelen brugeligt Tvangsmiddel, der vedtoges for at sikre Betalingen af en Gjæld og bestod deri, at Debitor forskrev sig til, naar han ikke i rette Tid efterkom sin Forpligtelse, efter foregaaende Opfordring (Indmaning ell. Maning) fra Creditors Side under sin Æres Fortabelse at begive sig til et vist Sted, i Almindel. en vis Kjøbstad, ofte endog et vist Herberg deri, og at blive der paa sin egen Bekostning, indtil Creditor havde faaet Fyldestgjørelse.

Indlagt Laas, en Laas, der vel kommer til Syne paa den ene Side af det Stykke, hvori den er anbragt, men ikke springer frem, fordi der er gjort en Fordybning til den; saaledes paa de fleste Skabsdøre.

Indlæg, den skriftlige Fremstilling, som en Part giver Retten af sin Sag.

Indlægning. Træsager forsires ikke sjælden med I., og det paa helt forskjellige Maader. Massivt Træ deles saaledes paa forskjellige Leder og sammenlimes igjen, efter at ēn eller flere forskjelligfarvede Finerer ere lagte imellem Stykkerne. Naar siden et saaledes samlet Stykke afdrejes eller paa anden Maade afrettes, ville de indlagte Finerer vise sig som farvede Linjer, rette eller bølgede og ofte krydsende hverandre. Man kan ogsaa indlægge i Lakering, f. Ex. Perlemor, de glimrende Skaller af Nautilus osv., ved at trykke dem ned i den bløde Lak og derpaa bedække det hele med klar Copalfernis. Mest indlægges der i Finer helst ved at udskære flere Finerer paa ēn Gang, saa at Figurerne af det ene Materiale passe i Udskæringen i det andet (Decoupeurarbejde). Man skærer enten paa fri Haand med en Buesav (Løvsav) eller med en simpel Maskine, der bevæges med et Traad, idet man nøje følger Contourerne paa en fastklæbet Tegning. Derefter lægges Figurerne paa Plads, de aabne Rum fyldes med Kit, Fineren limes paa Blindtræet, afpudses og poleres. Saaledes samles forskjellige Træsorter og Metaller, Efterligninger af Skildpadde og Elfenben, Perlemor osv. Undertiden udfyldes ogsaa Fordybningerne med en hvid Kit i Stedet for med udskaarne Figurer. I Horn og Skildpadde indlægges Metalstrater ved at presse dem ind i varme Former.

Indlænding benyttes dels i Betydning af Statsborger (s. Borgerskab) eller Undersaat, dels som ensbetydende med Indfødt.

Indløb, den Aabning paa Støbeforme, hvorigjennem Metallet hældes ind, ligesom Indløbstap betegner det i I. siddende Metal, naar det er størknet.

Indmaning, s. Indlager.

Indmuring kaldtes forhen adelige Fruers og Jomfruers Indespærring paa Livstid som Straf, naar de havde ladet sig forføre.

Indochinesere er det Navn, hvorunder Geographerne have sammenfattet Folkene i Bagindien, under den Forudsætning, at de ere en Blanding af Indere og Chinesere. Dette er dog ikke rigtigt; disse Folks Cultur er vistnok paavirket baade fra Indien og China, men ethnographisk staa de — med Undtagelse af Malayerne — Chineserne nær. De ligne ogsaa Chineserne i Legemsform og i Cultur; dog have de modtaget deres Religion (Buddhismen) fra Indien. De vigtigste Folk ere: 1) Barmaner (s. Barma) med flere Stammer i det nordøstlige Forindien, som Mag i Arakan og Lohitafolkene ved Brahmaputra, samt Lolofolkene i den chinesiske Provins Jünnan; 2) Thai- ell. Shanfolkene, som deles i Siameserne (s. Siam), Laos i de nordlige Dele af Siam, samt Miao-tse i det sydvestlige China indtil Yang-tse-kiang; 3) Annamiter, Indbyggerne i Annam.

Indoeuropæiske (ogsaa japhetiske, ariske, i Tyskland sædvanlig indogermanske) kaldes med et fælles Navn saa vel de indbyrdes beslægtede Sprog som de disse talende Folkeslag, der tilsammen udgjøre den paa samme Maade benævnte Æt; s. Folkeslag. Det oprindelige

Hjem for denne Æt, til hvilken en Række af Verdens vigtigste Culturfolk høre, søges almindeligvis i Mellemasien; dog have i den nyere Tid vægtige Stemmer hævet sig til Støtte for den Mening, at den oprindelig har boet et eller andet Sted i Europa og derfra har sendt Udløbere mod Øst ind i Asien. Oldtidens i. Folk kunne deles i følgende Hovedklasser: 1) de ariske Folk i Indien; 2) de eraniske (ariske) Folk i Iran, hvoraf de vigtigste vare Perser, Baktrier, maaske ogsaa Armeniere, samt Parther, Skyther i Sydrusland og Alaner, n. v. for Kaukasus; 3) Thraco-Illyrer, hvoraf de vigtigste Folk vare Thraker, Geter og Daker, Illyrer med Liburner (i Dalmatien) og Veneter (i Venetia); mulig hørte ogsaa herhen Messapier og Japyger i Nedreitalien; 4) Græker eller Hellenere med Makedoner (for saa vidt disse ikke stod Thrakerne nærmere); 5) Italer, der deltes i Latiner, Umbrer og sabelliske Folk; 6) Kelter i Gallien, en Del af Spanien (Keltiberer), Storbritannien og Irland samt Alpelandene; 7) Germaner i Tyskland og de skandinaviske Lande; 8) Slaver eller Vender i det indre Rusland; 9) Letter i Litauen og Preussen, ukjendt som særegen Stamme for Oldtiden. Om Ligurer og Etrusker have hørt til den i. Stamme er endnu uafgjort. I den historiske Tid ere ved Erobring, Kolonisation og Folkevandringer dels disse Stammers Bopæle ændrede, dels deres Sprog sammensmeltede eller ombyttede, saa at man nu kan inddele den i. Gruppe i følgende Sprogstammer: 1) den indiske; 2) den iranske, hvortil høre Tadshik, Kurder, Baludsher, Afghaner; Armeniere; 3) den illyriske, hvoraf Albaneserne ere en Levning; 4) den græske; 5) den romanske i Italien, Frankrig, Spanien, Portugal, Alpedalene (s. Ladinere) og Rumænien; 6) den keltiske i Bretagne, Wales, Nordskotland og Irland; 7) Germaner i Tyskland, Nederlandene, de skandinaviske Lande, England og Nordamerika samt de engelske Kolonilande; 8) Slaver, udbredte over hele Rusland, i de østerrigske og østpreussiske Lande samt i halvt uafhængige Stater paa den græsk-tyrkiske Halvø; 9) Letter i Litauen, Kur- og Lifland.

Indolént, dorsk, sløv; **Indolens**, Dorskhed, Sløvhed.

Indpodning, Inoculation, Indbringelsen af fremmede Stoffer igjennem fine Indstik i Huden, f. Ex. af Kokoppegiften ved Vaccinationen.

Indra, Gudernes Fyrste, s. Indisk Religion und. Indien.

Indre [ængdr], 1) Flod i det nordvestlige Frankrig, løber med nordvestl. Retning gjennem Dep. I. og I.-Loire og falder fra venstre Side i Loire gjennem flere Mundinger. 2) Departem. i Frankrig, omgivet af Dep. Vienne og I.-Loire mod V., Loir-Cher mod N., Cher mod Ø., Creuse og Øvre-Vienne mod S. 122,8 □ M. med 288,000 I. (1881). I. er et Sletteland med Hovedhældning mod N. V.; dets vigtigste Vandløb ere I., Creuse og Cher, hvilken sidste berører Nordgrænsen. Mod V. danner den lille Flod Claise en stor Mængde Smaasøer og Moradser. Agerdyrkning er Befolkningens Hovederhverv. Af Mineralprodukter findes Jærn og flere fortrinlige Stenarter. De vigtigste Industrigrene ere Fabrikation af Jærn- og Staalvarer samt Klæde. Hovedstad Châteauroux.

Indre-Loire [ængdr-loåhr], Departem. i Frankrig, omgivet af Dep. Sarthe mod N., Loir-Cher mod N. Ø., Indre mod S. Ø., Vienne mod S. V. og Maine-Loire mod V. Departementet er et Sletteland med Hovedhældning mod V. og gjennemstrømmes af Loire, som her fra venstre Side optager Cher, Indre og Vienne. Agerdyrkning er Hovederhverv. Foruden de sædvanlige Kornsorter dyrkes meget Hamp, og Vinavlen er betydelig. Af Mineralier findes Jærn, noget Kobber og mange Sten- og Lerarter. Industrien er ubetydelig. Hovedstad Tours.

Indre Lys (lumen internum) ell. **Indre Ord** (verbum internum), s. Inspirerede.

Indre Mission, s. Mission.

Indri (Lichanotus indri), en paa Madagaskar levende, sort, korthalet Halvabeart; s. Halvabe.

Indrullēring, Indskrivning af de værnepligtige i den for hvert enkelt af de Distrikter, hvori Landet med Hensyn hertil er inddelt (i Danmark Lægd, i Norge Lodtrækningsdistrict), indrettede Fortegnelse (Lægdsrullen, i Norge Mandskabsrullen). I denne skal enhver Mandsperson optages, i Danmark ved sit 17de, i Norge efter det fyldte 19de Aar.

Indsegl, ældre Betegnelse for det store Segl, Rigsseglet, i Modsætning til Secretet; bruges ogsaa overhovedet om det hængende, i Vox aftrykte Segl.

Indsidder, s. Inderste.

Indskreven kaldes en retlinjet Figur i en Cirkel, naar alle dens Vinkelspidser ligge i Peripherien. Omvendt kaldes Cirkelen i. i Figuren, naar den rører alle Siderne. En retlinjet Figur siges at være indskreven i en anden, naar dens Vinkelspidser ligge i den andens Omkreds.

Indskrifter, s. Epigraphik.

Indspænding kaldes Befæstelsen af Stykker, der skulle bearbejdes, navnlig paa Drejebænken, men dog ogsaa paa andre Værktøjmaskiner.

Indstukken kaldes en Laas, der ligesom en almindelig Dørlaas er nedladt i et paa Kanten anbragt Hul, saa at selve Laasen ikke kommer til Syne paa nogen af Siderne af den Dør, hvorpaa Laasen er anbragt.

Indsætning er en Art Cementation, hvorved Smeddejærns Sager, der allerede ere fuldstændig tildannede med Fil osv., forandres til Staal paa Overfladen. Saaledes behandles navnlig næsten alle Dele af en Geværlaas.

Indsø kaldes et Vand, der paa alle Sider er omgivet med Land. I. ere meget ulige fordelte over Jordoverfladen, idet nogle Egne ere særdeles rigt, andre derimod yderst sparsomt forsynede med disse. Omkring Østersøen, ved Foden af Alperne og andre mægtige Bjærgmasser, omkring Hudsonsbugten og flere andre Steder ligge hele Grupper. De nyere Opdagelser i Sydafrika have paavist Tilstedeværelsen af betydelige Søer, og heller ikke Australien er i denne Henseende saa fattigt som tidligere antaget. Man skjelner imellem Bjærgsøer (Fjæld- og Alpesøer), Dalsøer og Slettesøer

(Steppesøer). Nogle ligge under Havets Niveau, saaledes mange i Turans Lavland i Asien, i Indsænkningen n. for Saharas Højland i Afrika og i den dybe Kløft mellem det syriske og arabiske Højland; i Modsætning hertil træffer man i Himalajabjærgene Søer i 16,000 F.s Højde og ligeledes i Andes store Søer i betydelig Højde. De fleste Søer have Afløb til Havet og da sædvanlig ferskt Vand; Søer uden Afløb ere salte, bittersalte eller Natronsøer (Ungarn, Ægypten, det sydøstlige Rusland o. fl. St.). Det kaspiske Hav (7,400 □M.) har 1½ pCt. Salte og ligger c. 80 F. under Havet.

Indtrykning, s. Optrykning.

Induction er den Tankevirksomhed, ved hvilken vi finde den almindelige Sætning, som udtrykker hvad der er givet i foreliggende Erfaringer. Den er det omvendte af Deduction (s. d. A.). Prøven paa I.s Rigtighed maa stedse ske ved en Deduction, der nøjagtig fører tilbage til de foreliggende Erfaringer. I. hviler derfor paa de samme logiske Grundsætninger som Deductionen. I., elektrisk, er dels I. af statisk Elektricitet, altsaa elektrisk Fordeling eller Influens (s. Elektricitet), dels I. af elektriske Strømme. Naar en Ledning, som gjennemløbes af en elektrisk Strøm, nærmes til eller fjærnes fra en anden, sluttet Ledning, Naboledningen, vil der i denne frembringes (induceres) en elektrisk Strøm, der gaar henholdsvis i modsat og i samme Retning som den første Strøm, Hovedstrømmen, og altsaa i Følge Lovene for elektriske Strømmes gjensidige Indvirkning altid vil modarbejde den Bevægelse, der har fremkaldt den. Det er Faraday, som har opdaget denne I. (1832). Den i Naboledningen inducerede elektromotoriske Kraft og altsaa Inductionsstrømmens Styrke er ligefrem proportional med Hovedstrømmens Styrke og er desuden desto større, jo hurtigere Bevægelsen foregaar, og jo nærmere Ledningerne komme til hinanden. At slutte Strømmen i Hovedledningen (d. e. lade den begynde) saa vel som at forstærke Hovedstrømmen (ved Udskydelse af Modstand) har samme Virkning som den nævnte Nærmelse af Ledningerne, og at afbryde eller svække Hovedstrømmen har samme Virkning som at fjærne Ledningerne fra hinanden. Inductionsstrømmenes Fremkomst og Retning iagttages paa et i Naboledningen indskudt Galvanoskop; de vare kun et Øjeblik og have ellers lignende Virkninger som almindelige elektriske Strømme, kunne atter virke inducerende osv. Kraftigst vise de sig, naar baade Hovedleder og Naboleder ere Traadruller, naturligvis med Silke overspunden Traad, Hovedlederen med tyk Traad i forholdsvis faa Vindinger, Naboløderen med tynd Traad i mange Vindinger. En Spiralstrøm, d. e. en elektrisk Strøm i en saadan Rulle, vil ogsaa frembringe elektrisk I. i sin egen Ledning, de saakaldte Extrastrømme; sluttes den nemlig, vil den i hver Vinding opstaaende Strøm frembringe i Nabovindingerne en Inductionsstrøm i den modsatte Retning, og Strømmen naar altsaa ikke sin fulde Styrke øjeblikkelig, men gradvis; og afbrydes Spiralstømmen, vil den i hver Vinding forsvindende Strøm inducere i Nabovindingerne en Strøm i samme Retning, som forstærker Strømmen, før den forsvinder. Disse Virkninger foregaa altsaa i Hovedrullen, og deraf følger, at Inductionsstrømmen i Nabolederen (Inductionsrullen) kun bliver svag, naar Hovedstrømmen sluttes (Lukningsstrømmen), men naar Hovedstrømmen afbrydes, bliver Inductionsstrømmen (Aabningsstrømmen) stærk. — Magneter kunne fremkalde Inductionsstrømme paa lignende Maade, de saakaldte magnetoelektriske Strømme: bevæges en Magnet ned i eller ud af en sluttet Traadrulle, opstaar der i denne en Strøm, der i begge Tilfælde vil søge at modarbejde Bevægelsen, og som altsaa har modsat Retning i de to Tilfælde; Fremkomst og Forsvinden af Magnetismen i et Stykke Jærn, der er omgivet af Rullen, saa vel som Forøgelse og Formindskelse af Magnetismen fremkalder tilsvarende Virkninger, og man faar derfor i det ovennævnte Tilfælde en betydelig forøget Virkning, naar Hovedledningen er viklet om et Stykke Jærn, thi baade Strømmen og den med denne følgende Magnetisme i Jærnet (s. Elektromagneter) ville da virke inducerende paa Inductionsrullen i samme Retning. — I det hele kunne vi sige, at der i en sluttet Ledning opstaar en Inductionsstrøm, hver Gang der foregaar en Forandring med en elektrisk Strøm eller en Magnet i dens Nærhed. Jordmagnetismen vil ogsaa kunne virke inducerende; Jordmagnetismen virker nemlig drejende paa en bevægelig Strømleder (s. Elektrodynamik), og derfor vil der omvendt ved Drejning af en sluttet Ledning induceres af Jordmagnetismen en Strøm, der søger at modsætte sig Drejningen; dette lader sig let paavise ved Forsøg. Ikke alene i sluttede Traadledninger, men i ethvert ledende Legeme vil Elektriciteten sættes i Bevægelse, naar Forandringer som de nævnte foregaa i dets Nærhed. En Declinationsnaal, der svinger hen over en Kobberplade eller i en Kobberring, kommer hurtigere i Ro end ellers, da de ved dens Bevægelse i Kobberet inducerede Strømme modsætte sig Bevægelsen (dette anvendes til at dæmpe Svingningerne), og omvendt, naar man bringer en Kobberskive i hurtig Rotation hen over en Declinationsnaal, vil denne gjøre et Udslag i Omdrejningsretningen, ja kan ved tilstrækkelig stor Omdrejningshastighed bringes til at rotere med. **Inductionsapparater** ere Apparater, ved hvilke man fremkalder stærke Inductionsstrømme; dette kan altsaa enten ske ved Hjælp af elektriske Strømme eller ved Hjælp af Magneter (magnetoelektriske Maskiner). I. af den første Art kaldes ogsaa Ruhmkorffske Maskiner efter en Instrumentmager i Paris, som først har fremkaldt store Virkninger dermed; inderst ligger en Jærnkjærne eller bedre et Bundt af fernisserede Jærntraade (for at undgaa Induction i dem), og derom er Hovedrullen viklet, omgivet af et isolerende Hylster; uden paa dette er Inductionsrullen viklet, i en Længde af indtil 32 Mil paa de største Maskiner (den, som findes paa den polytechniske Læreanstalt i Kjøbenhavn, har en Rulle, hvis Traadlængde er 14 Mil), og Enderne deraf føres hen til to isolerede Klemme-

struer, imellem hvilke da det kan anbringes, som man vil udsætte for Inductionsstrømmenes Virkning, deriblandt de Geißlerske Rør (s. d. A.) med fortyndede Luftarter, som selv Lukningsstrømmen kan gjennemtrænge; denne kan udelukkes ved at anbringe en Luftstrækning uden for Røret. Hovedstrømmen slutter og afbryder sig selv ved de mindre Apparater ved Hjælp af en Wagnersk Hammer (s. Hammer), hvis Elektromagnet enten ere de i Hovedrullen liggende Magnettraade eller en særlig Jærnkjærne; ved de store Maskiner besørges Strømmens Slutning og Afbrydelse ved Hjælp af et lille Hjælpebatteri paa lignende Maade. Den magnetoelektriske Maskine er først construeret af Franskmanden Pixii, men senere forbedret af mange. Foran en Hesteskomagnets Poler drejes et Jærnanker i Hesteskoform, omviklet med overspunden Traad, omkring en Axe vinkelret paa Polernes Forbindelseslinje; den i Jærnankeret vexlende Magnetisme fremkalder Inductionsstrømmen i Traaden, og Strømmen skifter Retning, hver Gang Ankeret passerer Polerne, altsaa to Gange under hver Omdrejning; ved en Commutator kan Strømretningen blive den samme altid, men Strømmens Styrke vil dog vexle, og Maskinen hører derfor til Vexelstrømmaskinerne. Man har construeret saadanne af kolossale Dimensioner, med mange Magneter og mange omviklede Jærnankre, saaledes „Alliancemaskinen", og til en vis Art af elektrisk Lys ere saadanne Maskiner ogsaa hensigtsmæssige. En magnetoelektrisk Maskine med constant Strøm faas, naar man anvender en Jærnring som Anker, vikler Traaden i Lag af Vindinger om denne Ring og sætter den i hurtig Omdrejning imellem Magnetens to Poler; i den Del af Vindingerne, som ligger nærmest den ene Pol, faar Strømmen ēn Retning, i den anden den modsatte Retning, men ved at aflede Strømmene paa de to Sammenstødspunkter imellem disse Dele faar man i den ydre Ledning en ensrettet Strøm, hvis Styrke voxer med Omdrejningshastigheden. Ankeret kaldes Paccinottis Ring efter den, der først har foreslaaet den, men er uafhængig heraf først anvendt af Gramme (1871). Sender man omvendt en elektrisk Strøm fra et Batteri eller en Grammes Maskine ind i Vindingerne af en anden Grammes Maskine, vil dennes Ring give sig til at rotere (s. Elektrisk Kraftforplantning). Saadanne Maskiner kaldes ogsaa efter den hyppigste Brug Lysmaskiner, og disse ere varierede en hel Del, idet mange (f. Ex. v. Hefner-Alteneck) have ændret Ankeret og Traadens Opvikling derpaa, men nogen stor Forskjel i Udbytte give de dog ikke; der er efter dette Princip construeret Vexelstrømmaskiner. En betydelig Udvikling fik disse magnetoelektriske Maskiner ved Indførelsen af det „dynamiske Princip"; Magneten er en Elektromagnet, som ēn Gang for alle er gjort svagt magnetisk, og igjennem hvis Traad Strømmen fra Maskinen sendes; under de første Omdrejninger ville da Strøm og Magnetisme forøge hinanden, til en constant, af Omdrejningshastigheden afhængig Tilstand er naaet; disse Maskiner kaldes dynamoelektriske. Omdrejningen af Ankeret sker ved en Damp- eller Gaskraftmaskine. S. Telephon. I., magnetisk, ogsaa kaldet Fordeling eller Influens, er Magnetisering af et Stykke Jærn (vanskeligere Staal) derved, at en Magnets ene Pol nærmes til Jærnet; er Magnetpolen en Nordende, kommer der i Jærnet Sydmagnetisme nærmest ved den og Nordmagnetisme fjærnest derfra. Naar Magnetpolen fjærnes, bliver Jærnet atter umagnetisk.

Indulgéns, Overbærenhed, Aflad. **Indult**, d. e. Udsættelse med Opfyldelsen af en Forpligtelse, indrømmedes forhen undertiden Debitor ved et Moratorium, men finder nu aldrig Sted efter dansk eller norsk Ret, undtagen naturligvis for saa vidt Creditor selv frivillig forunder Debitor en Opsættelse. I Kirkeretten bet. I. en af Paven meddelt Bevilling til at foretage noget, der strider imod den bestaaende lovlige Orden; i Almindel. havde I. Hensyn til Bortgivelsen af Beneficier, saa at Fyrsterne derved fik Tilladelse til at bortskjænke disse efter Behag. Paa Grund af Concordaterne ere I. nu næsten aldeles gaaede af Brug.

Indur ell. Mahratterfyrsten Holkars Stat, hvorfor den ofte kaldes Holkar, er en af de i Forbundsforhold staaende Smaastater i den vestlige Del af Præsidentskabet Bengalen i Forindien og gjennemskæres af Vindhyabjærgene og Narbadafloden; c. 400 □ M. med 640,000 I. Hovedstaden I. ligger paa en Slette tæt n. for Vindhyabjærgene og har 45,000 I. Her er et prægtigt Residensslot og talrige Hindutempler og Moskeer.

Induratiōn, s. Forhærdelse. Syphilitisk I., s. Syphilis.

Indus ell. Sindh, en af Asiens store Floder, udspringer i Tibets Højland 17,000 F. over Havet paa Nordsiden af Himalaja, løber mod N. V. og efter at have gjennembrudt Bjærgkjæden mod S. S. V. til det arabiskpersiske Hav. S. for Attok, hvor I. fra højre Side optager Kabul, træder den ned paa Sletten og deler sig hyppig i flere Arme. Dens vigtigste Biflod er fra venstre Side Pandschnad, der dannes ved Sammenløbet af Floderne Gara ell. Satladsch (Oldtidens Hesudrus) og Bedscha (Hyphasis). Denne sidste Flod er selv dannet ved Sammenløbet af Ravi (Hydraotes) med Dschihlam (Hydaspes) og dennes Biflod Tschinab (Acesinus). I.s Længde er c. 500 M., dens Flodgebet c. 20,000 □ M. Ved sit Udløb danner den et 15 M. langt og 30 M. bredt Delta. Den fører en meget betydelig Vandmasse og oversvømmer aarlig Sletten i stor Udstrækning. Skibsfarten er ikke betydelig.

Industri, egtl. Flid, Driftighed, betegner alm. Indbegrebet af de Arbejder, der tilsigte Raastoffers Forædling. Industriforeningen i Kjøbenhavn stiftedes 1838 ved Initiativ af Guldsmed I. B. Dalhoff efter Indbydelse af en Kreds af Haandværkere og andre Borgere med de Formaal, foruden i det hele at virke til Industriens Fremme, at afholde jævnlige Udstillinger, at meddele Raad og Underretning for industrielle Opfindelser, at tilvejebringe et Locale, hvor Medlemmerne kunde høre Foredrag og gjøre sig bekjendte med techniske Skrifter osv., samt at udgive et technisk Tidsskrift. Efter at de første Vanskeligheder vare overvundne, gik For-

tagen rask fremad, idet den hovedsagelig concentrerede sine Kræfter paa at samle et fortrinligt, overvejende teknisk Bibliothek (1 Jan. 1886: 2,888 Nummere, henved 8,000 Bd.) og paa at skaffe lærerige Udstillinger (de ugentlige Forevisninger) af industrielle Frembringelser. Af andre Foretagender, hvori J. har haft væsentlig Del, eller som den har fremmet ved egne Kræfter, kan nævnes Kongeriget Danmarks første Jernbane (Kjøbenhavn—Roskilde), Deltagelsen i forskjellige Verdensudstillinger og den nordiske Kunst- og Industri-Udstilling 1872, som afholdtes i den Bygning, hvor J. senere, til stor Gavn for dens Udvikling, fik sit Hjem. Industriudstillinger, der ikke umiddelbart gaa ud paa at skaffe de udstillede og andre lignende Gjenstande afsætte, men paa at give et Overblik over Industriens Tilstand i større eller mindre Landstrækninger, have først fundet Sted i Paris 1798 og ere der gjentagne 1801, 1806, 1814, 1823, 1827, 1834, 1839, 1844, 1849, 1855, 1867 og 1878, i bestandig større Omfang, saa at man for længst har dertil maattet opføre særlige, kostbare Bygninger. I Tyskland har man haft en Del Udstillinger i og uden for Toldforeningen, ligeledes i Østerrig (Wien 1873), Spanien, Rusland, Nordamerika (Philadelphia 1876) o. fl. St. Efter at man i England havde haft Udstillinger af moderat Omfang 1843 og 1845, gav man Sagen en ny Impuls ved den store Verdensudstilling 1851, der var et Forbillede for alle senere i Paris, London (1862) osv., ogsaa ved den bekjendte, af Jærn og Glas construerede Bygning, der siden opstod i forøget og forbedret Skikkelse som Paladset i Sydenham. I Kjøbenhavn har man ligeledes foranstaltet en Række J., nemlig 1810—15 aarlig og senere 1834, 1836, 1840, 1844, 1852 samt den store nordiske J. 13 Juni—28 Oct. 1872; den næste paatænkes afholdt 1888. Med J. har man som oftest forbundet dels et Præmiesystem, hvorefter Medailler og offentlig Ros uddeles til de mest fortjente Udstillere, dels officielle Beretninger, der blive saa meget nødvendigere for et Overblik, jo større Omfanget af J. er.

Industrielle System kaldes stundum i Nationaløkonomien, i Modsætning til det mercantilistiske og physiokratiske System, det af Ad. Smith (s. d. A.) grundlagte nyere økonomiske System.

Indvolde, de i Legemets større Hulheder indeholdte indre Organer. **Indvoldsorme** (Entozoa, Enthelmintha), fælles Benævnelse for de Orme, der leve som Snyltedyr i andre Dyr. Tidligere bleve de opfattede som et systematisk Hele, som udgjørende en egen Klasse ell. Orden, men efterhaanden som Kundskaben er gaaet frem, har det vist sig, dels at visse tidligere for J. ansete Væsener slet ikke vare Orme, dels at ogsaa de virkelige Orme, der bleve tilbage som J., ikke vare nær beslægtede med hverandre, men til Dels nærmere beslægtede med andre fritlevende Ormeformer. Til de uægte eller urigtig ansete J. høre saaledes Gjælleormene ell. Lernæerne, der heller ikke kunde kaldes J. i streng Forstand, da de (ligesom visse Ikter) træffes uden paa Fiskes og andre Havdyrs Hud og Gjæller og kun sjældnere trænge dybere ind i disse, samt Slægten Linguatula, der har vist sig at være en ormeagtig, i højere Dyrs Tarm og Luftveje levende Mideform, medens Lernæerne have vist sig at være snyltende Krebsdyr. De ægte J. høre derimod til 2 Hovedtyper, Rundormene og Fladormene, og i hver af dem kan der atter skjelnes mellem en højere og en lavere, blandt de førstnævnte nemlig de egentlige Rundorme ell. Traadormene og Kradserne, blandt de sidstnævnte Ikterne og Bændelormene, med Hensyn til hvilke Grupper maa henvises til de derom handlende Artikler. Desuden er der adskillige Infusionsdyr (Opalina) og lignende lavere Organismer (Gregariner), som ganske leve paa J.s Vis, og der er paa den anden Side adskillige Igleformer, der leve som Snyltedyr paa andre Dyr paa selvsamme Maade som visse Ikter og altsaa kunne kaldes J. med samme Ret som disse. Antallet af bekjendte J. er overordentlig stort og forøges stadig ved nye Opdagelser; intet Hvirveldyr er forskaanet for dem, og selv hos mange lavere Dyr er der fundet J.; og om end samme Art ikke sjælden behor flere nærstaaende Arter, er det dog Regelen, at hver højere Dyreart har sine ejendommelige J., og det ikke alene én, men stundum mange Arter; Arterne af J. maa derfor være langt talrigere end af samtlige Hvirveldyrklasser tilsammen. I Menneskets forskjellige Organer er der fundet over 30 forskjellige Arter af J. Almindelige Træk for J. ere Farveløshed, Mangel af Sanseredskaber og af egentlige Bevægelsesredskaber; derimod have de ofte Redskaber til at holde sig fast med (Sugeskaale, Hæftekroge). Deres Forplantningsredskaber frembyde ofte en forbavsende Udvikling; og skjønt Organisationen hos de ovennævnte fire Hovedformer staar paa en noget ulige Højde, er det dog alle Dyr med, hvad man kalder en lav eller ufuldkommen Bygning. En vis Sejlivethed, der dels sætter dem i Stand til at modstaa Indflydelsen af den Organisme, som huser dem, navnlig dennes Fordøjelsesevne, der snart vilde gjøre det af med andre lignende Væsener, dels kan bero paa, at Æggene ved at omgives med en fast Kapsel sikres mod at udtørres eller mod at udsættes for andre ødelæggende Indvirkninger, er ogsaa i det hele betegnende for J. Deres Størrelse er meget forskjellig, fra de næsten mikroskopiske Former til de mange Alen lange, af Hundreder af Led sammensatte Bændelorme, Hestens store Spolorm, Svinets store Kradser osv., og der er heller ikke noget Forhold mellem Værtens og J.s Størrelse; saaledes huser Hestens Tarm en forholdsvis lille Bændelorm (Tænia quadrilobata) og Hundestejlens Bughule en anden, der næsten er ligesaa stor som dens Vært, hvis Død den foraarsager ved senere at bore sig ud gjennem Huden. Mange J ere vistnok deres Værter kun til liden Besvær; som Exempler paa det modsatte nævne vi dog Børneormene, den afrikansk-asiatiske Traadorm, Leveriken, der kan foranledige Sygdom og Død ved at udfylde og tilstoppe Galdegangene hos vore Husdyr, Kvæsen i Faarets Hjærne (Drejesyge), Hydatiderne (Echinococcerne) i Leveren, især hos Islænderne, vore Bændelorme, naar de tage saa meget Overhaand, at de opfylde

Tarmen og hindre Fødemidlernes Gang, osv. Den Tid er fordi, da man antog I. for Produkter af Organismens sygelige Tilstand. Alle I. forplante sig paa vanlig Vis og producere ofte en uhyre Mængde Yngel, men Regelen er, at denne ikke udvikler sig i Moderdyrets Vært, hvis Undergang derved vilde fremskyndes og medføre alle dens Parasiters, men maa føres ud af dennes Legeme for at komme til Udvikling. At det atter lykkes denne Yngel, ofte ad lange Omveje, at komme ind i den Dyrearts Fordøjelseskanal, som ene er i Stand til at tjene den til Bolig, er voldgivet saa mange Tilfældigheder, saa mange ugunstige Indvirkninger, at den allerstørste Del gaar til Grunde uden at komme til fuld Udvikling og uden at forplante sig. Maaske i de fleste Tilfælde — det synes i det mindste at gjælde om alle ægte Bændelorme og om alle de Ikter, der ikke leve uden paa Fiske o. desl. — hører det endog til Artens Livsbetingelser, at den unge I. først skal optages af en Dyreart, en saakaldet „Mellemvært", og huses i et af dennes Organer (Muskler, Bughule, Lever, Hjærne osv.) og senere ved en passiv Vandring overføres i Fordøjelseskanalen af en ganske anden, men lige saa bestemt Dyreart, derved at denne fortærer dens første Vært, men til Straf beholder dennes Snylteorme til Arvelod. Saaledes lever Bændelormen Tænia coenurus som yngre (som Kvæse) i Faarets Hjærne, som ældre i Hundens Tarmkanal; T. solium som yngre (som Tinte) i Svinets Bindevæv, som ældre i Menneskets Tarm; en tredje Art som yngre i Musens Lever, som ældre i Kattens Tarm; den ovennævnte Fasciola dimorpha først i Hundestejlens Bughule, senere i Vandfuglenes Tarm. Følgen af dette Forhold er ogsaa, at Rovpattedyr, Rovfugle og Rovfiske (f. Ex. Thunfiske, Hajer) ere særdeles rigelig udstyrede med I. — Læren om I. kaldes Helminthologien. Den har navnlig i de sidste Aartier gjort store Fremskridt. Blandt de vigtigste helminthologiske Forfattere maa nævnes O. F. Müller, Abildgaard, Goeze, Bremser, Rudolphi, Creplin, Cobbold, Baird, Siebold, Leuckart, Diesing, Dujardin, Guido Wagener, van Beneden, de Filippi, Küchenmeister; af de danske Zoologer have foruden Müller og Abildgaard Bendz, Eschricht, Steenstrup og Krabbe ydet Bidrag til Helminthologiens Udvikling.

In effigie, lat., d. e. paa et Billede; Henrettelser i. e. fandt fordum Sted, naar man ikke kunde faa fat paa selve Personen, saaledes Kaj Lykke, Corf. Ulfeld.

Inerti [ſi], Træghed, den Egenskab hos Legemerne, at de ere ligegyldige med Hensyn til Hvile og Bevægelse; med andre Ord: et Legeme, som er i Hvile, vil ikke uden udvortes Aarsag komme i Bevægelse, og et Legeme, som er i Bevægelse, vil uden udvortes Aarsag hverken komme i Hvile eller forandre Bevægelsens Retning eller Hastighed, altsaa bevæge sig jævnt. Hvor simpel denne Lov end er, er det først Descartes, som har udtalt den bestemt. Hos et Legeme, som formedelst en Kraft bevæger sig efter en krum Linje (som Planeterne om Solen), fremkalder Inertiens Lov en Bestræbelse til hvert Øjeblik at fortsætte Bevægelsen med samme Hastighed og i samme Retning, som det i Øjeblikket har, altsaa efter Tangenten. Man maa altsaa virke med en Kraft paa et Legeme for at sætte det i Bevægelse eller for at forandre dets Bevægelse; Legemet maa derfor virke tilbage med en lige saa stor Modkraft paa det Legeme, hvorfra Kraften udgaar. **Inertimoment.** Ved et frit Legeme afhænger Bevægelsen af Kraften og Legemets Masse, men ved en drejende Bevægelse kommer det ikke alene an paa Kraften, men ogsaa paa dens Arm (Omdrejningsaxens Afstand fra Kraften), og ikke alene paa Legemets Masse, men ogsaa paa dennes Afstand fra Axen. Den Størrelse, det her kommer an paa, er Massens I., hvorved forstaas Produktet af Massen og Kvadratet paa dens Afstand fra Axen; men almindelig forstaa vi altsaa ved et Legemes I. med Hensyn til en Linje: Summen af Produkterne af de enkelte Massedele og Kvadratet paa deres Afstande fra Linjen; en Masse, lig denne Størrelse og anbragt i Enhed af Afstand fra Axen, erstatter Legemet under Omdrejningen, d. v. s. Kraftens Virkning eller altsaa Vinkelhastigheden bliver den samme, naar Legemet ombyttes med denne Masse, lig I., i den nævnte Afstand.

Ines de Cāstro, s. Castro.

In extēnso, lat., fuldstændig, modſ. Excerpt ell. Extract (Uddrag), især om Documenter.

In extrēmis, lat., paa det yderste, paa Dødslejet.

Infallibilitēt ell. Ufejlbarhed, s. Pave.

Infām, ærelss, skamløs, skjændig. **Infamī** ell. Vanære, d. e. Tabet eller Formindskelsen af en Persons Ærerettighed, findes i flere Lovgivninger foreskreven som Straf for visse Forbrydelser eller som en Følge af visse Straffe (infamia juris, den lovbestemte Vanære); men ogsaa uden en udtrykkelig Lovforskrift siges I. at være til Stede som en naturlig Følge af visse Forbrydelser eller Straffe, der i Følge deres egen Beskaffenhed maa forringe den paagjældendes borgerlige Agtelse (i. facti, den naturlige Vanære). Den førstnævnte Art I. var meget almindelig efter den tidligere danske og norske Lovgivning, som for en stor Mængde Forbrydelser anvendte Straf af Ærens fuldkomne Tab eller den med samme Virkning forbundne Tremarksstraf; men nu er denne Art af I. afskaffet, og den nyere Lovgivning kjender kun i. facti, med Hensyn til hvilken der i Danmark 1868 og i Norge 1883 er givet Lov om, at den efter en vis Tids Forløb kan under visse Betingelser blive ophævet ved en Æresoprejsning.

Infānt og **Infantinde** (af lat. infans, Barn), de kongelige spanske og portugisiske Prinsers og Prinsessers Titel.

Infantādo, Nicolas, Hertug af, spansk Statsmand, f. 1773, deltog 1793 i Krigen mod Frankrig og 1800 i Toget til Portugal, men brugte siden sin Rigdom til at ophjælpe Bomuldsindustrien i Catalonien og lignende nyttige Foretagender. I. var en fortrolig Ven af Ferdinand VII som Kronprins og afgjort Fjende af Godoy, og han blev derfor 1807 tiltalt som Sammensvoren og efter sin Frisindelse forvist fra Madrid. Da Carl IV nedlagde Kronen 1808, blev I. Formand i Castiliens Raad og led-

…gede Ferdinand VII til Bayonne i Haab om at opnaa Napoleon I.s Godkjendelse. Da dette mislykkedes, underskrev han Opraabet til Spanierne om at modtage Joseph Bonaparte som Konge og blev Oberst i hans Garde, men faldt snart fra og tog ivrig Del i Frihedskampen, blev 1811 Formand i Regentskabsraadet. 1814 fik I. paa ny Forsædet i Castiliens Raad indtil 1820, da han som det servile Partis Fører forvistes fra Madrid; han blev 1823 efter den franske Hærs Indrykning Formand i Regentskabsraadet, 1824 Generalcapitain for Hæren og 1825 Førsteminister, men styrtedes i Aug. s. A. af det „apostoliske" Parti, for hvilket han ikke vilde bøje sig, og levede siden som Privatmand indtil sin Død i Madrid 28 Nov. 1841.

Infanteri ell. Fodfolk, den Hovedbestanddel af Hæren, som kæmper til Fods, og som er udrustet med Haandvaaben, saa vel blanke Vaaben som i vore Dage fortrinsvis Haandskydevaaben. Ligesom i Nutidens Hære udgjorde I. hos Grækerne og Romerne Hærens Hovedstyrke, og det var det spydbevæbnede, til Krigstugt vante og til Fægtning i sluttet Orden omhyggelig indøvede Fodfolk, der gav disse Nationer en saa afgjort Overlegenhed paa Valpladsen over Barbarerne. Grækernes I. kæmpede i en tætsluttet, dyb Opstilling, Phalanxen; Romernes Legioner benyttede en mere bevægelig Formation, hvis enkelte Led, Cohorterne, kunde bevæge sig og kæmpe uafhængig af hverandre, altsaa udgjorde, hvad man nu kalder taktiske Enheder. Romernes militære Institutioner forfaldt med de politiske og gik i Glemme med Rigets Kuldkastelse. Uagtet de germanske Folk vistnok oprindelig fortrinsvis eller saa godt som udelukkende kæmpede til Fods og tillige synes at have kjendt taktiske Formationer for I., tog Krigsvæsenets Udvikling dog tidlig en af de sociale Institutioner paavirket Retning, ved hvilken det tungt rustede Rytteri kom til at spille Hovedrollen paa Middelalderens Valpladser, og I. sank ned til en sammenløben, slet og uens bevæbnet Hob uden Disciplin og uden Øvelse eller fast Ordning; man har fra denne Fornedrelsestid Exempler paa, at en Hærs Rytteri ikke har taget i Betænkning at ride sit eget Fodfolk ned for desto hurtigere at komme til Kamp med Fjendens Rytteri. Først fra det 14de Aarh. begyndte I. igjen at gjøre sig gjældende; engelske Bueskytter og genuesiske Armbrøstskytter kom til at spille en vis, om end underordnet Rolle. Det var imidlertid først, da Schweizerne og efter dem de tyske Landsknægte optraadte som et ensartet bevæbnet og i sluttet Orden kæmpende Fodfolk, at dette Vaaben paa ny kom til Anseelse. Den lange Pike og til Dels Tohaandssværdet var den Gang I.s fornemste Vaaben. Haandskydevaabnene fandt kun langsomt Indgang, alt som de udviklede sig. I.s Opstilling i dybe, tætsluttede Masser, beregnede paa Kamp med de blanke Vaaben, veg derfor kun lidt efter lidt Pladsen for mindre dybe og mere bevægelige Opstillinger, afpassede efter den tiltagende Brug af Skydevaabnene. I Trediveaarskrigen førte Gustav Adolf Udviklingen saa vidt, at de geværbevæbnedes Antal overgik de spydbevæbnedes, og at Opstillingens Dybde indskrænkedes til 6 Geledder; men endnu paa hin Tid overgik Rytteriet dog som oftest Fodfolket i Antal. Først mod Slutn. af det 17de Aarh. fik I. i Bajonnetflinten et Vaaben, som ophævede Forskjellen mellem de spyd- og de musketbevæbnede, og først fra den Tid kan I. regnes for paa ny at være blevet Hovedvaabnet ved Krigen i aaben Mark; det er ogsaa fra den Tid, at den endnu brugelige taktiske Inddeling af I. i Bataillоner, Compagnier og Pelotons ell Delinger skriver sig. Marschallen af Sachsen lærte Fodfolket at marchere i Fodslag og Trit og derved at bevæge sig i tætsluttede Masser uden at løsne disse; Leopold af Anhalt-Dessau gjennemførte de nøjagtige Evolutioner i den yderste Consequens og den vidtdrevne Hurtighed i Skydningen, og saaledes dannedes den i forrige Aarh. brugelige Lineartaktik, der gik ud paa til Kampen at udfolde I. i kun to eller tre Geledder dybe Linjer, hvis hurtige og med Præcision afgivne Salver afgjorde Kampen eller i det mindste forberedede det endelige Angreb med Bajonetten. Denne Maade at bruge I. paa forudsatte en Disciplin og Øvelse, som kun hin Tids hvervede Tropper kunde besidde; da først de nordamerikanske Fristater og dernæst Frankrig i Aarhundredets Slutning maatte føre mindre øvede Tropper i Ilden, førte Nødvendigheden disse til optage en anden Fægtemaade, idet Tirailleurlinjer, opstillede i spredt Orden, hovedsagelig førte den Skydefægtning, hvormed tætsluttede Colonners Angreb forberededes, og det er denne fra Revolutionskrigene stammende Kampmaade, som I. har bibeholdt i det væsentlige, idet dog Skydevaabnenes Udvikling har ført til, at Tirailleurkampen mere og mere er traadt i Forgrunden og de sluttede Angreb med større Masser mere og mere ere blevne til Undtagelser, især efter at Bagladeriflen efter 1866 ganske har fortrængt de ældre, mindre fortrinlige Skydevaaben. Den Adskillelse, der i forrige Aarh. gjordes mellem Linjeinfanteri og det særlig til Tirailleurfægtning bestemte lette I. eller Jægere, er derfor bleven ganske betydningsløs, selv i de Hære, hvor de endnu opretholdes nominelt. — I taktisk Henseende inddeles I. overalt i Batailloner paa 600—1,000 Md., hvoraf 4—6 udgjøre en Brigade; i de fleste Hære ere 2—4 Batailloner samlede i Regimenter. Den danske Hærs Fodfolk tæller i Følge Hærplanen af 1880 1 Gardebataillon og 30 Infanteribatailloner, de sidste formerede i 10 Regimenter; desuden haves der 10 Forstærkningsbatailloner, én til hvert Regiment, 1 Forstærkningsbataillon til Garden foruden 2 henhørende til Kjøbenhavns og 1 til Bornholms Væbning; hver Bataillon er inddelt i 4 Compagnier og beregnet paa en Styrke af 850 Md. De 10 Infanteriregimenter ere inddelte i 5 Brigader, og Vaabnet er underlagt en Generalinspecteur.

Infarct, et Ord, der i den ældre Lægevidensk. havde en mere udstrakt Betydning, bruges nu kun om større Blodudgydninger i Legemets Organer og da navnlig om de ejendommelige, kegleformede Blodudtrækninger i Lunger, Lever, Milt og Nyrer, som ere en Følge af Indtrængningen af Blodproppe i disse Organers Blodkar, og som efter nogen Tids Forløb kunne

henfalde til en materielignende Masse, hvorved I. faaer Lighed med en Byld.

Infectionssygdomme, Sygdomme, der antages at opstaa ved Optagelsen af visse ubekjendte, skadelige Stoffer i Legemet, **Infection**. Hertil høre af acute Sygdomme Maslinger, Skarlagensfeber, Rødlinger, Kopper, Skaalkopper, Typhus, Pest, Malariasygdomme, Cholera, Blodgang, gul Feber, Barselfeber, Septikæmi, Diphtheritis, Rosen, Kighoste, Bandstræk, Miltbrand, Snive, Dryppert, ægyptisk Øjenbetændelse; af chroniske Syphilis, Tuberkulose, Spedalskhed. I. charakterisere sig derved, at de angribe flere af eller endog næsten alle Legemets Organer og Systemer paa ēn Gang eller kort efter hverandre, idet de dog vise en vis Forkjærlighed for Huden, Slimhinderne og Kjertlerne; de acute ledsages alle af stærk Feber, forløbe med en vis Regelmæssighed (typisk), flere af dem i bestemte Stadier, og have en stor Tilbøjelighed til at optræde epidemisk. De fleste I. ere smitsomme og angribe kun ēn Gang samme Individ. Næsten alle I. have deres eget (specifike) **Infectionsstof**, der kun formaar at fremkalde denne ene og ikke nogen anden Sygdom; for flere af I.s Vedkommende er det i den nyeste Tid lykkedes at godtgjøre, at de skyldes visse Bakteriers (s. d. A.) Tilstedeværelse i Legemet, og det er vel sandsynligt, at dette efterhaanden ogsaa vil lykkes for de øvriges Vedkommende. Flere af Infectionsstoffernes Udvikling synes at staa i et vist Sammenhæng med Forraadnelsen af organiske Stoffer (Malariasygdommene, gul Feber, Typhus, Cholera).

Inferieur, underordnet, Undergiven.

Infernālsk, Helvedes, utaalelig, som i. Larm.

Infinitesimālregning ell. det uendeliges Analyse (af lat. infinitus, uendelig) omfatter foruden Differentialregning og Integralregning i snævrere Forstand ogsaa saadanne specielle, dermed beslægtede Methoder, hvor Grænseværdier komme til Anvendelse. Archimedes kan betragtes som den egentlige Grundlægger af denne Del af Mathematiken.

Infinitiv, Navnemaade, kaldes i Grammatiken den Maade af Verbet, ved hvilken Handlingen eller Tilstanden betegnes ubestemt i Almindel., som at gaa, spise.

Infirmitēt, Kraftløshed, Svaghed. En Retshandling siges at lide af I., naar den er behæftet med en Mangel, som vel ikke medfører dens absolute Ugyldighed (Nullitet), men dog berettiger enten en af Parterne eller en Tredjemand til at fordre den omstødt, f. Ex. en Contract, til hvis Indgaaelse den ene Part er bevæget ved Tvang eller Svig, et Testament, ved hvis Oprettelse de befalede Former ere forsømte, osv.

In flagrānti, lat., paa fersk Gjerning (s. d. A.), i selve Forbrydelsens Øjeblik.

Inflammābel Luft, ældre Benævn. paa Brint.

Inflammatiōn, s. **Betændelse**; **inflammēret**, betændt.

Inflexiōn er i Geometrien Forandring af Krumning. En krum Linje har I. i et vist Punkt, naar de to Dele af Linjen, der adskilles ved dette Punkt, vende Concaviteterne i modsat Retning. Et saadant Punkt kaldes et **Inflexiōnspunkt** eller et Vendepunkt. En krum Flade kan i samme Betydning have I. i en (ret eller krum) Linje. I Lydlæren er I. d. s. s. Bøjning.

Influxus, d. s. s. elektrisk Fordeling (s. **Elektricitet**). **Influensmaskine**, d. s. s. Elektrophormaskine.

Influēnza, la Grippe, en epidemisk Infectionssygdom, som viser sig ved udbredte og heftige Katarrher (især Snue og Brystkatarrh), ledsagede af et uforholdsmæssig stærkt Ildebefindende navnlig paa Nervesystemets Omraade (Mathed, Hovedpine osv.). Den varer i Almindelighed temmelig længe, men medfører kun i sjældne Tilfælde Fare for Livet. De første Epidemier af I. have vistnok allerede vist sig i det 12te Aarh., og siden den Tid have utallige Epidemier draget Verden rundt og undertiden angrebet Halvdelen eller ½ af Befolkningen. De betydeligste af de Epidemier, der have angrebet Danmark, ere den 1781—82, der naaede til Kjøbenhavn 21 Apr. 1782 og i meget kort Tid angreb c. 80,000 af Byens Indbyggere, samt den 1829—32.

Informatiōn, Undervisning, Underretning, Efterforskning; **Informātor**, Lærer, Hovmester; **informēre**, undervise, underrette.

Infralapsārier ell. Sublapsarier, s. **Arminius** og **Prædestination**.

Inful (lat. infula), s. **Bisp**.

Infusiōn, Paagydning, betegner i Pharmacien den Operation, hvorved et Udtræk, **Infus**, tilberedes saaledes, at man lader faste Bestanddele i en vis Tid, enten under almindelig eller forhøjet Temperatur, staa i Berøring med en eller anden Vædske, Vand, Vinaand, Æther, og derpaa skiller det flydende fra det faste ved Siining. I Husholdningen laver man Infus f. Ex. af Te og Kaffe.

Infusiōnsdyr (Infusoria) kaldes saaledes, fordi man tidlig lagde Mærke til, at de forekom i størst Mængde i „Infusioner", d. e. i Vand, hvori der henstod organiske Dele, som Hø, Kjød eller andre dyriske og vegetabilske Stoffer; man troede den Gang, at de virkelig opstod deri ved en Art Selvdannelse, en Mening, som nu kun hyldes af faa, men dog for visse Formers Vedkommende endnu har Forsvarere, medens de fleste og største Autoriteter i Videnskaben betragte den som gjendreven saa fuldstændig, som sligt overhovedet er muligt. I. findes i selve Naturen i stor Mængde, saa vel i ferskt som i salt Vand, i størst Mængde rigtignok, hvor mange organiske Stoffer opløses og omdannes, derfor i stillestaaende Damme, rolige Vige o. desl. Man sammenfattede oprindelig under Navn af I. meget, som man nu har udskilt derfra, nemlig alle kun ved Mikroskopet synlige Væsener (f. Ex. mikroskopiske Rundorme), som forefandtes under de ovenfor anførte Forhold. Endnu i Ehrenbergs store Værk over I. (1838) finder man Hjuldyrene, de nøgne Rhizopoder og mange mikroskopiske encellede Alger optagne blandt I. Paa den anden Side har man været tilbøjelig til at tro, at Begrebet I. som systematisk Begreb vilde falde aldeles fra hinanden. Dette har dog ikke stadfæstet sig; tvært imod stadfæste de nyeste Undersøgelser, at de fleste saakaldte „I." udgjøre et ret vel afrundet systematisk Hele, der

[...]ar sin Plads paa et af Dyrerigets laveste Trin. Infusoriernes mikroskopiske Lidenhed ...ørte, at man først efter Mikroskopets Opfindelse opdagede deres Tilværelse og Betydning i Naturen, og først efterhaanden som ...tte Instrument blev forbedret, kunde man gøre Fremskridt i Erkjendelsen af deres anatomiske og physiologiske Forhold. Ehrenbergs Antagelser om deres forholdsvis høitstaaende og ...komne Organisation have ikke kunnet holde ...ig over for de nyere Undersøgelser, der tvært...od have godtgjort, at den er meget simpel og ...i Regelen meget lig, uagtet der existerer en overordentlig stor Mængde Arter og Slægter ...I. opfattes nu sædvanlig som encellede, ...en hele Organismen bestaar af Celleslim (Protoplasma ell. Sarkode), som indeholder en „Kjerne" af rund eller baanddannet Form og ...t eller flere pulserende Blærerum, men ellers mangler alle egentlige Organer, som Fordøjelseskanal, Blodkar, Sanseredskaber, Nervesystem osv.; Overfladen og den ydre Del af Sarkoden ...r fastere end det indre, saa at I. have en bestemt Form i Modsætning til de lavere staaende, ligeledes encellede Slimdyr (Rhizopoder); dog kan Legemet i Regelen sammentrækkes og strækkes betydelig. Legemsformen er i Regelen aflang, Overfladen helt eller til Dels bækket af regelmæssig stillede Fimrehaar, der dels bevirke Stedbevægelsen, dels føre Føden ind i „Munden", d. v. s. en Aabning („Cytostom") i den ydre, fastere Overflade, bestemt til at lade Føden trænge ind i det bløde, forskydelige Indre, som synes overalt at kunne optage og fordøje Fødemidlet. Ofte forekommer tillige et Slags Gat („Cytoproct"), en Aabning, hvorigjennem ufordøjelige Dele udstødes. Mange I. (Stylonychier, Oxytrichiner) besidde foruden Fimrehaarene stivere Børster, der fungere som Fødder; andre ere blot besatte med Fimrehaar (Opalina, Bursaria, Trichoda, Kolpoda, Paramæcium osv.), atter andre udstyrede med lange, svingende Piske. Til de fuldkomneste Former høre Trompetdyrene (Stentor), fritsvømmende, spidse, haarklædte over det hele, og Klokkedyrene, med et klokkeformet ell. krukkedannet (men altid i den brede Ende lukket) Legeme med en indtrængelig Krans af Fimrehaar om Randen ...i den bredere Ende, hvor Mund og Gat befinde sig; nogle fritsvømmende, andre fastsiddende, omgivne af et Slimrør (Vaginicola), andre fæstede til lange Stilke, der kunne trækkes sammen med stor Hurtighed i Spiralform (Vorticella), eller dannende forholdsvis store, forgrenede, zirlige Kolonier (Epistylis), fæstede til Vandplanter eller til Vandlopper og andre smaa Vanddyr. I.s Formering gaar overordentlig hurtig for sig, hvilket forklarer, at de saa pludselig kunne vise sig i saa stor Mængde paa et Sted, naar man tillige betænker, at de ere saa lette, at de løftes i Vejret med de opstigende Vanddampe og med dem kunne føres vidt omkring. Kjønsløse Formeringsformer (saakaldte „Delinger" og frie Kimdannelser) synes herved at spille en Hovedrolle, men der er dog Grund til at antage, at Forplantning ad kjønslig Vej ogsaa forekommer i denne mikroskopiske, artrige Dyreverden. — I nyere Tid er man temmelig enig om at sammenstille I. med Rhizopoder som Dyrerigets laveste Afdeling under Benævnelsen Urdyr (Protozoa).

Infusoriejord, s. Kiseljord.

Inga Kongsmoder, en Bondepige fra Varteig i Smaalenene, som i Høsten 1203 opholdt sig hos Slægtninge i Sarpsborg og der blev bekjendt med den unge Kong Haakon Sverressøn, der fattede Kjærlighed til hende og ved hende blev Fader til Haakon Haakonssøn, f. 1204 efter Faderens Død. Hun førte i Vinteren 1205—6 sin lille Søn under mange Farer til Nidaros, hvor hun blev optagen ved Kong Inges Hof. Da hendes Søn blev Konge 1217 og der af hans Fjender udtaltes Tvivl om hans Byrd, underkastede hun sig i Bergen 1218 Jærnbyrd, som hun heldig bestod. Hun levede siden ved sin Søns Hof indtil sin Død 1235. Hendes Slægtninge kom til stor Anseelse hos Kong Haakon og hans Efterkommere; en af dem var Audun Hugleiksøn (s. d. A.).

Inganno, it., Skuffelse, Bedrag, egtl. cadenza d'inganno, skuffende Cadence.

Ingbert, Sanct, Stad i bayersk Pfalz, 13 M. v. for Speyer. 10,000 I. Jærn-, Stenkul- og Alunværker, Smelte- og Hammerværker, Glashytter, Maskinfabrikation.

Inge, 2 svenske Konger. **I. d. ældre**, Søn af Kong Stenkil, blev tillige med sin ældre Broder Halsten efter mange Aars indenlandske Uroligheder 1079 erkjendt som Konge. Men da han, selv ivrig Christen, ej vilde opretholde Ofringerne, blev han atter fordreven af Svearne, som valgte hans Svoger Blot-Svend til Konge. I., som imidlertid havde taget sin Tilflugt til sin Fødeegn Vestergötland, naaede vel efter 3 Aars Forløb at gjøre sig fri for denne sin Medbejler; dog synes han ej at have været anerkjendt over hele Riget, saasom endnu andre Konger nævnes samtidig med ham. Senere kom han i Strid med den norske Konge Magnus Barfod, som gjorde Fordring paa Landet vest for Venern og Götaelv. Striden førtes med vexlende Held og endte efter et Par Aars Forløb c. 1101, da Nordens tre Konger kom sammen for at afgjøre deres Stridigheder paa Grænsen af deres Riger (i Konghell, siger Snorre Sturleson). Paa dette Møde (maaske det meget omtalte Danaholmsmøde) kom de 3 Konger I., Magnus og Erik Ejegod overens om, at Rigets Grænser skulde forblive saaledes, som de fra tidligere Tid havde været, og som Bekræftelse herpaa skulde Magnus ægte I.s Datter Margrete (deraf kaldt Fredkulla). Derefter regerede I. endnu i flere Aar; han døde sandsynligvis c. 1111. Foruden Margrete (d. 1130), som først var gift med Magnus Barfod, siden med Kong Niels Svendsøn i Danmark, havde han Datteren Christine, der var gift med den russiske Fyrste Mstislav Vladimirovitsch og saaledes Mormoder til Valdemar d. store, samt Sønnen Ragnvald, hvis Datter Ingerid (s. Henrik Skatelaar) blev Stammoder til en talrig, i Nordens Historie bekjendt Afkom. — **I. d. yngre** Halstensson, Brodersøn af den foreg., kom paa Tronen efter denne i Fællesskab med Broderen Philip. Efter dennes Død 1118 regerede I. alene, indtil han c. 1125 døde (efter Sagnet af Gift) som den sidste paa Mandslinjen af Stenkils Slægt.

Inge Baardssøn, norsk Konge, Søn af Lendermanden Baard Guthormssøn paa Rein med Kongedatteren Cecilia, f. 1185, blev 1204, da man troede Sverres Slægt uddød, valgt til Konge af Birkebenerne, som foretrak ham for hans ældre Halvbroder, Haakon Galen, fordi denne paa Faderens Side var svensk af Fødsel, medens I. var indfødt Thrønder. I. delte dog Magten med sin Broder, fordi denne var en dygtig Krigsmand, medens I. selv var ukrigersk og til Dels sygelig. Da Baglerne i Viken havde fornyet Kampen mod Birkebenerne under en ny Konge, blussede Borgerkrigen op paa ny og førtes med stor Grusomhed fra begge Sider, indtil der ved Forliget i Hvitingsø blev bragt Ro til Veje; dog maatte Viken afstaas til Baglerne. Over Resten af Landet regerede i Navnet I. til sin Død 1217. Han beherskedes stadig af sine Omgivelser, i sine senere Aar af sin yngre Halvbroder Skule.

Inge Haraldssøn, norsk Konge, Søn af Harald Gille med den danske Prinsesse Ingerid, f. 1135, blev efter sin Faders Mord, næppe 2 Aar gammel, udraabt til Konge sammen med sin lidt ældre Halvbroder Sigurd i Dec. 1136 og var fra 1142 tillige Konge med den ældre Broder Eystein. Under Mindreaarigheden styrede de fornemste Lendermænd som Formyndere og afværgede bl. a. Kronprætendenterne Sigurd Slembe og Magnus d. blinde (1137—49). Under Kampene mod dem blev den lille I. taget med i et Slag og led saa ilde Medfart, at han blev Krøbling (deraf hans Tilnavn Krogryg, d. e. pukkelrygget); ogsaa som voxen var han svagelig af Legeme og tillige af Charakter og kom ganske i sine Lendermænds Ledebaand, medens hans ældre Brødre viste sig selvstændigere og derved kom i Strid med disse og I. Under de Kampe, som derved opstod, faldt Sigurd 1155 og Eystein 1157, men Partiet opretholdtes af den unge Haakon Herdebred. Den egentlige Leder af I.s Parti var Gregorius Dagssøn (s. d. A.); efter dennes Død varede det ikke længe, inden I. faldt i et Slag paa Isen uden for Oslo i Febr. 1161.

Ingeborg, Dronning af Frankrig, dansk Prinsesse, f. 1175, Datter af Valdemar d. store og Søster til Kongerne Knud VI og Valdemar Sejer. En glimrende Lod syntes at vente denne Prinsesse, da hun i en ung Alder blev gift med den mægtige franske Konge Philip August, men hendes Skæbne blev højst sørgelig. Kongen synes blot at have udsøgt sig en Brud af det danske Kongehus for at tilvende sig dettes Fordringer paa England og skaffe sig en Forbundsfælle i sin Krig med dette Rige. 14 Aug. 1193 fandt Brylluppet Sted i Amiens, og den n. D. lod Kongen sin Dronning krone, men pludselig paakom der ham en uforklarlig Modbydelighed for hende, og han sendte hende bort fra sig, lod hende derpaa indespærre i et Kloster og senere paa Slottet Estampes og søgte at faa Ægteskabet ophævet, ja indgik endog et nyt. Det hjalp ikke, at Paven belagde Frankrig med Interdict; først efter 20 Aars Forløb lod Kongen sig 1213 bevæge til igjen at tage I. tilbage til sit Hof. Den ulykkelige Dronning overlevede sin Ægtefælle i 13 Aar; hun døde 1236 i Corbeil, hvor hun ogsaa ligger begravet.

Ingeborg, Hertuginde af Mecklenburg, dansk Prinsesse, Datter af Valdemar Atterdag og Dronn. Helvig og ældre Søster til Dronn. Margrete, f. 1 Apr. 1347, c. 1362 gift med Hert. Henrik Hængeren af Mecklenburg, en Broder til den svenske Konge Albrecht; d. c. 1370. Uagtet I.s Aldersfortrin blev dog ikke hendes Søn Albrecht, men Margretes Søn Oluf valgt til Konge i Danmark efter Valdemar Atterdags Død, paa Grund af det fjendtlige Forhold, hvori de mecklenburgske Hertuger i den senere Tid havde staaet til dette Rige; men hendes Dattersøn, Erik af Pommern, og Datterdattersøn, Christoffer af Bayern, bleve længere hen i Tiden Konger i Nordens forenede Riger.

Ingeborg, Datter af Kong Erik Plovpenning, blev 1261 gift med den norske Konge Magnus Haakonssøn (Lagabøter), efter at hun havde ladet sig bortføre fra et jydsk Kloster i Nærheden af Horsens. Dette Giftermaal gav Anledning til et spændt, ja til sidst ligefrem fjendtligt Forhold mellem de to Riger, idet man fra dansk Side tilbageholdt hendes Ejendomme. Efter Kong Magnus's Død (1280) havde hun under Sønnen Erik Magnussøn en betydelig Del i Rigets Styrelse indtil sin Død (1287). Hun roses i sine yngre Dage for sin Elskværdighed; senere synes en vis haard Myndighed at være bleven et Hovedtræk i hendes Charakter.

Ingefærplante (Zingiber officinale) tilhører Krydderurternes Familie, tropiske, enkimbladede Planter med oversædige, noget uregelmæssige, vellugtende Blomster og kun en udviklet Støvdrager samt knollet Rodstok. Ubekjendt i vild Tilstand, men dyrkes mange Steder i Troperne. Naar I.s Rodstok er tørret, anvendes den som Krydderi og i Medicinen; nedsyltet i frisk Tilstand med Sukker leverer den det bekjendte Ingefærsyltetøj.

Ingelheim (Ober-I.), Flække i Storhertugd. Hessen, 2 M. v. til s. for Mainz. 3,000 I. Fortrinlig Vinavl. Tæt n. for Byen ligger Landsbyen Nieder-I. med 3,000 I. Den er historisk mærkelig som jævnlig Residens for Kejser Carl d. store, som her lod opføre et Slot, af hvilket der endnu findes Rester, efter at det 1789 blev ødelagt af de franske, og for hans Søn Ludvig d. fromme; under et Besøg hos denne blev den jydske Konge Harald Klak døbt her 826, hvilket havde Christendommens Forkyndelse i Norden til Følge.

Ingelmünster, Stad i den belgiske Prov. Vestflandern, 4 M. s. for Brügge. 6,000 I. Kniplingsindustri.

Ingelow, Miss Jean [ing'lo], engelsk Forfatterinde, f. 1830. Et af hendes første Arbejder var en Samling Fortællinger, »Tales of Orris« (1860), der Aaret efter fulgtes af en Digtsamling, »The Round of Days«, som opnaaede flere Oplag baade i England og Amerika. Hun har strævet flere Bind Digte og flere Romaner, blandt hvilke sidste kunne nævnes »Off the Skelligs« (1872) og »Fated to be Free« (1875).

Ingemann, Bernhard Severin, f. 28 Maj 1789 i Torkildstrup Præstegaard paa Falster, flyttede efter Faderens Død med sin Moder til Slagelse, fra hvis Skole han 1806 dimitteredes

til Universitetet. Det var her Bestemmelsen, at han skulde studere Jura, men som saa mange af Tidens unge Mennesker grebes I. saa stærkt af den nye Oehlenschlägerske Digtning, at han selv førtes ind paa Poesiens Vej og lod Juraen skjøtte sig selv. Det er dog langtfra, at I.s første Digte ere prægede af den Friskhed, der udmærkede hans Forbillede; tværtimod, den slappe Sentimentalitet, som var charakteristisk for Nationen i Aarene efter Bombardementet, Norges Tab og Finanskrisen, har hos ingen af vore Digtere faaet et saa consequent Udtryk som hos I., hvis hele svagelige Personlighed næsten gjorde et lige saa ulegemligt Indtryk som hans Digte. Især kommer denne Sygelighed til Orde i Fortællingen „Varners poetiske Vandringer“, hvor Digteren ser Kjærlighedens Ideal i et rent platonisk Forhold. Som en Modsætning til disse blege Stemninger yndede Digteren i andre af sine Arbejder at vælge de alleruhyggeligste Æmner til Sujetter for sin Balladedigtning, medens en tredje Gruppe dannes af hans allegoriske Digte, af hvilke „De sorte Riddere“ er det mest omfattende og dybest tænkte, men ogsaa vanskeligst forstaaelige. I. udfoldede, efter at hans første Bind „Digte“ (1811) var blevet modtaget med almindeligt Bifald, en overordentlig rig Produktivitet, og skjønt dennes enkelte virkelig gode og poetiske Bestanddele næsten skjultes under de mislykkede Partiers Frodighed, tiltalte netop disse sidstes Ejendommelighed Samtidens Smag og skaffede Digteren et stadig voxende Bifald, der culminerede efter Sorgespillet „Blancas“ Fremkomst paa det kgl. Theater 1816. Men samtidig begyndte Kritiken at væbne sig mod I. og hans Publikum; i „Athene“ skrev Ped. Hjort en orienterende og paa træffende Bemærkninger rig Bedømmelse af denne over alle Digtningens Former spredte Produktion; i den satirisk-phantastiske Komedie „Landernes Maskerade“ udtalte Nik. Søtoft den samme Dom i poetisk Form, og i „Julespog og Nytaarsløjer“ persiflerede Heiberg endelig „Blanca“ med saa megen Virkning, at en literær Fejde udspandt sig deraf, navnlig mellem Heiberg og Grundtvig, der med Varme tog I.s Parti. Umiddelbart efter denne Strid, hvori I. selv ikke tog Del, tiltraadte han med offentlig Understøttelse en Udenlandsrejse, der i mange Henseender blev af Betydning for hans aandelige Udvikling. Han besøgte Tyskland, Frankrig, Schweiz og Italien og vendte efter halvandet Aars Fraværelse tilbage til Danmark, synlig styrket baade legemlig og aandelig og med et af det brogede Rejseliv udviklet Syn for Livets Virkelighedsside, der gav sig til Kjende i de snart efter Hjemkomsten udgivne „Æventyr og Fortællinger“, som til Trods for deres Paavirkning af den Hoffmannske Phantasiverden dog ere i Besiddelse af en ganske anden Objectivitet i Skildringen end Digterens foregaaende Arbejder. I Sommeren 1822 blev I. ansat ved Sorø Akademi som Lector i dansk Sprog og Literatur og ægtede nu sin mangeaarige Forlovede, Lucie Mandix. I Sorø begyndte en hel ny Epoche i I.s Digterliv. Den smukke Natur og det rolige Liv virkede velgjørende paa hans Sind, og paa samme Tid vakte de historiske Minder, i hvis Midtpunkt han her levede, Ønsket hos ham om at skabe en lignende national dansk episk Digtning som den, Walter Scott under hele Verdens Beundring netop paa denne Tid skjænkede sit Fædreland. Saaledes fremstod da her 1824—36 Rækken af I.s historiske Romaner fra Middelalderen, indledede og afsluttede med to historiske Digte, saa at den hele Cyklus former sig saaledes: „Valdemar den store og hans Mænd“, „Valdemar Sejer“, Erik Menveds Barndom“, „Kong Erik og de fredløse“, „Prins Otto af Danmark“ og „Dronning Margrete“. Uden at disse historiske Romaner kunne udholde Historiens Kritik i samme Grad som deres berømte Forbilleder, give de dog, støttede især paa Middelalderens Folkeviser, et livfuldt og kraftigt Billede af den Tid, de skildre, og ere navnlig gjennemglødede af en saadan Kjærlighed til og Beundring for Valdemarernes glimrende Tidsalder, at deres Indflydelse paa Vækkelsen af Fædrelandskjærligheden og Folkefølelsen har været og endnu er større end noget andet dansk Digterværks. 1827 udkom den fortræffelige Digtcyklus „Holger Danske“, ligesom Æventyrenes og Fortællingernes Række var bleven fortsat i Mellemtiden; ogsaa et polemisk Digt, „Huldregaverne eller Ole Navnløses Livsæventyr“, havde set Lyset 1831, nærmest rettet mod den noget ensidige historiske Kritik, som C. Molbech havde anvendt lige over for Romanerne. 1838 udkom det dramatiske Digt „Renegaten“, 1839 „Salomons Ring“ med det lyriske Forspil „Sulamith og Salomon“, 1840 „Skyhimlen“ og „Stjærnebilledernes Symbolik“, 1842 Fortællingen „Kunnuk og Naja eller Grønlænderne“. Men betydeligere end disse Arbejder og vel egentlig betegnende det Højdepunkt, hvortil I.s særlige Digteranlæg kunde naa, ere de tidligere udgivne Samlinger af aandelige Sange, Morgen- og Aftenpsalmer, Højmessepsalmer osv., med hvilke I. træder ind i første Række blandt vore Psalmedigtere, med sin blødere, elegiske Natur forholdende sig til Aarhundredets anden store Psalmist, Grundtvig, omtrent som i vor tidligere Literatur Brorson til Kingo eller i Sverige Franzén til Wallin. Men hvorvel den lyriske Skjønhed i disse Digte er I.s mest fremtrædende Charaktermærke som Digter, formaaede hans med Aarene alt mere og mere beherskede Digternatur ved Siden af denne Evne at udfolde en Objectivitet, der bestandig gav sig nye Vidnesbyrd i hans Fortællinger („De fire Rubiner“ 1849, „Den stumme Frøken“ og „Christen Bloks Ungdomsstreger“ 1850), af hvilke især „Landsbybørnene, en Nutidsroman“ (1852) røber en mærkelig Ungdomsfriskhed og tiltaler ved et humoristisk Element, som er fremmed for de fleste af hans tidligere Arbejder. Mod Slutningen af sit Liv vendte I. sig mere og mere mod de sublime Æmner, som hans fromme Sind fandt i Beskuelsen af de religiøse Aabenbaringer (1854 „Confirmationsgave“, 1855 „Tankebreve fra en afdød). Paa hans 70aarige Fødselsdag hædrede hans Digtnings mange Venner i Erkjendelsen af dens store Betydning for Folkelivet ham med Overrækkelsen af et Guldhorn, prydet med Figurer fra hans Vær-

ker, navnlig de historiske Romaner. Han døde 24 Febr. 1862; hans Hustru overlevede ham i 4 Aar. I.s samlede Skrifter ere udgivne i fire Afdelinger; efter hans Død udgaves hans „Levnedsbog" af I. Galskjøt (1862) og „Breve til og fra B. S. I." af B. Heise (1879).

Ingeniør [schenïøhr], i Middelalderen Betegnelsen for dem, der byggede og betjente den Tids Belejringsmaskiner (fransk engins), som Blider, Stormtaarne osv., er senere gaaet over til at betegne dem, som forestaa Bygningen af Fæstningsværker og overhovedet udøve Bygningskunstens forskjellige Grene i Krigsvæsenets Tjeneste. I Modsætning til disse egentlige I. har man i den nyere Tid brugt Benævnelsen Civilingenieur om Teknikere, hvis Virksomhed falder inden for det borgerlige Livs Omraade, f. Ex. omfatter Jernbane-, Vej- og Brobygning, Skibs- og Maskinconstruction m. m. — Militære Ingenieurcorpser, fast organiserede som saadanne, forekomme næppe tidligere end i forrige Aarh. I Danmark oprettedes 1763 et Ingenieurcorps alene af Officerer; Sapeur- og Mineurtjenesten vedblev at henhøre under Artilleriet indtil 1842, Broslagningstjenesten indt. 1863. Ingenieurcorpset bestaar efter den nugjældende Plan for den danske Hær af en Stab af Officerer, som varetage det militære Bygningsvæsen under Ledelse af en Chef, der tillige er Generalinspecteur for Ingenieurtropperne; disse bestaa af et Regiment paa 5 Linje- og 3 Forstærkningscompagnier og ere indøvede til Sapeur-, Mineur- og Pontonertjenesten, samt til at varetage Hærens Telegraph- og Signalvæsen. Den norske Ingenieurbrigade, oprettet efter Plan af 3 Juli 1817, bestaar ligeledes af en Stab af Officerer; dens Hovedstation er Christiania, og under den sortere de norske Fæstninger.

Ingénium, lat., Naturanlæg, Aand.

Ingeniøs, sindrig, opfindsom.

Ingénue, fr. [ængschenÿh], naiv, ung Pige, f. Ex. i et Skuespil.

Ingermanland, det gamle Provinsnavn for det russiske Gouv. St. Petersborg, hvis oprindelige Beboere Ingrerne vare en finsk Stamme. I. indtoges i det 14de Aarh. af Svenskerne, kom i det 15de Aarh. til Rusland, blev 1617 igjen afstaaet til Sverige og 1702 indtaget af Peter d. store.

Ingersoll, Rob. G. [ing], f. 1833 i New-York, kom senere til Illinois, studerede Lovkyndighed, blev Advocat, tjente 1862 i Hæren som Oberst ved et Rytterregiment, blev Medlem af Repræsentanternes Hus og 1868 Attorney-general. Han har Bolig i Washington, har en stor Praxis og nyder Anseelse som en udmærket Taler, men er især bleven bekjendt ved de Angreb, han i Taler og Skrifter har rettet paa Christendommen og Bibelen; et af hans herhenhørende Indlæg, optaget i Tidsskriftet »North-American Review«, er under Titlen „Tænk selv!" bleven udg. af Bj. Bjørnson (Chr. 1883; 2det Opl. 1886).

Inghe, det flamske Navn paa den belgiske By Enghien (s. d. A.).

Ingjald, efter Sagaerne den sidste Stolkonge i Upsala af Yngves Slægt, Braut-Anunds Søn, gjenoprettede Upsalakongernes tidligere Magt, men fik for den Maade, hvorpaa dette skete, Tilnavnet Illraade. Ved det Gravøl, han holdt efter sin Fader, gjorde han det Løfte at forøge sit Rige til alle Sider til det dobbelte og fuldbyrdede sit Løfte, idet han om Natten lod indebrænde 6 ved Gjæstebudet tilstedeværende Smaakonger og siden underlagde sig deres Riger. I alt skal han have ryddet 12 Konger af Vejen paa forræderisk Vis. Til sidst, da hans Datter Åsa efter at have overtalt sin Ægtefælle Kong Gudrød i Skaane til Brodermord havde taget sin Tilflugt til Faderen, indebrændte I. sig selv tillige med Åsa og alt det Folk, de havde med sig, da han mistvivlede om at kunne modstaa Ivar, Gudrøds Brodersøn, som for at hævne sig var dragen op med en Hær imod Svithiod. Fra en Søn af I., Olaf Trätelja, nedledede de norske Konger af Ynglingeslægten deres Herkomst.

Ingjerd Ottesdatter var af en rig og fornem norsk Adelsslægt (urigtig kaldt „Rømer", s. d. A.), der gjennem Kvindeled nedstammede fra Kong Haakon V; s. Skarte. Hun var gift med Nils Henriksøn (Gyldenløve) til Østraat (d. 1523) og havde med ham 5 Døtre; den ældste, Margrete, blev gift med den danske Adelsmand Vincents Lunge (s. d. A.), som fik stor Indflydelse i Norge og drog sin Svigermoder ind i de politiske Stridigheder. I. hørte til det unionsvenlige og mod Christian II fjendtlige Parti, men synes væsentlig at have interesseret sig for Forøgelsen af sine Rigdomme og Indtægter. Hun druknede paa en Sørejse til Bergen 1555. Hun giftede alle sine Døtre med danske Adelsmænd, som derved vandt store Rigdomme i Norge; fra dem nedstammede de fleste af de indfødte Adelsslægter, som spillede nogen Rolle i 16de og 17de Aarh., som Bildt, Bjelke, Huitfeldt, Litle (Basse), Lange, Ugerup, Budde, Skaktavl o. fl.

Inglis, John E. W., engelsk General, f. 15 Nov. 1814 i Ny-Skotland, indtraadte 1833 i Hæren og gjorde 1837 Tjeneste under Opstanden i Canada, men forsattes senere til Indien og udmærkede sig i Krigen i Pandschab 1848—49, hvorefter han blev Oberstlieutenant. Da det store indiske Oprør udbrød 1857, laa I. som Oberst i Lucknow, og efter General H. Lawrences Fald 1 Juli overtog han Commandoen og forsvarede Byen med knap 900 Md. mod en talrig Hær af Oprørere, som 4 Gange gjorde rasende Stormangreb. Først 25 Sept. blev Byen undsat af Havelock, men paa ny indesluttet af Overmagten, indtil Colin Campbell 17 Nov. helt befriede den, og I. førte nu sine Tropper til Cawnpur og blev Commandant her. I Febr. 1858 slog I. Oprørerne i et nyt Slag; han blev s. A. Generalmajor, men vendte 1860 tilbage til England, blev Gouverneur paa de joniske Øer og døde 27 Sept. 1862.

Ingolstadt, stærk Fæstning i Øvre-Bayern ved Donau, 9 M. n. for München. 15,000 I. foruden Besætningen. Fra 1472 var her et Universitet, som 1801 blev forlagt til Landshut og 1826 til München. I. har 7 Kirker, hvoriblandt Vor Frue Kirke med prægtige Glasmalerier. Et tidligere Jesuiterkloster er nu Caserne. Store Ølbryggerier. Fæstnings-

verkerne, som stammede fra det 16de Aarh., bleve sløjfede af Franskmændene 1800, men gjenopførtes 1828 og senere; efter 1872 begyndtes Bygningen af et udvidet Fæstningsbælte med store Forter.

Ingolv (Ingólfr Arnarson), fra Søndfjord i Norge, Islands første Landnamsmand ell. Nybygger, drog tillige med sin Fostbroder Hjørlejv fra Norge til Island, der nogle Aar i Forvejen havde faaet sit Navn af Vikingen Ravne-Floke. Da Fostbrødrene fik Island i Sigte, kastede I. sine Højsædespiller over Bord med det Forsæt at bygge der, hvor han saa dem drevne i Land. Han landede 874 paa Sydkysten ved det Forbjærg, som nu kaldes Ingolvshövde, og blev der den første Vinter. Hjørlejv landede vestligere. Vaaren efter drog I. ud for at opsøge sin Fostbroder, men fandt ham dræbt af hans egne Trælle. Da sagde I.: „Saaledes gaar det alle dem, der ikke ville ofre til Guderne". Trællene bleve dræbte. Den tredje Vinter efter Ankomsten fandt to af hans Følge Højsædespillerne drevne i Land ved en Pynt af Islands sydvestligste Halvø, hvor nu Hovedstaden Reykjavig ligger. Da Vaaren kom, drog I. derhen og rejste der sin Gaard 877. Han kaldte Stedet Reykjarvik (d. e. Røgvigen) paa Grund af de i Nærheden liggende varme Kilder og tog det omliggende Land i Besiddelse.

Ingrediénser, de enkelte Bestanddele af et sammensat Fødemiddel, Lægemiddel osv.

Ingrer, s. Ingermanland.

Ingres, Jean Aug. Dominique [ængr], fransk Maler, f. 15 Sept. 1781 i Montauban, d. 13 Jan. 1867 i Paris, blev Elev af L. David og rejste, efter at have vundet den største Pris for „Achilleus modtager Agamemnons Sendebud", til Italien 1806, hvorfra han først efter 18 Aars Forløb vendte tilbage for atter fra 1884 at gaa til Italien, hvor han forblev som Directeur for Akademiet i Rom indtil 1841, da han paa ny vendte hjem til Paris. Et strængt og alvorligt Studium af Antiken og Rafael røber sig tydelig i den alvorlige Stil, han har tilegnet sig, og som gjør ham næsten enestaaende i hele den franske Malerskole. Hans Hovedværker ere »Le voeu de Louis XIII« i Montauban, „Homers Apotheose", et Loftmaleri i Karl X.s Sal i Louvre, „St. Symphorians Martyrium", og „Napoleon paa Tronen" i Invalidernes Hotel. Størst Beundring vakte han ved sine Fremstillinger af enkelte Skikkelser, især nøgne Kvinder, hvori han som Olding fremtraadte med en Kraft i Farven og en Fylde i Formen, som var ham fremmed i hans Ungdom. Saadanne Billeder, hvortil dog de oprindelige Udkast stamme fra hans første Ophold i Rom, ere „Andromeda", „Kilden" (la Source) og af mandlige Skikkelser „Ødipus med Sphinxen". Blandt hans mange ypperlige Portræter nævnes Bertin d. ældres og Cherubinis.

Inguinál, hvad der hører til Lysken (Inguen).

Inguléz, Flod i Rusland, Gouv. Cherson, falder fra højre Side i Dnjepr, oven for Cherson.

Ingævóner nævnes hos Tacitus som en af de tre Hovedgrene, hvori Germanerne delte sig.

Inhabilitét, s. Habilitet.

Inhalatión, methodisk Indaanding af Dampe eller pulveriserede Vædsker (s. Pulverisation) for at indvirke directe paa Luftvejene ved Sygdomme i disse. I Dampform inhaleres Vanddampe, sædvanlig sammen med flygtige Oljer (Terpentin, Chamomille osv.), i pulveriseret Tilstand Opløsninger af forskjellige Medicamenter eller Mineralvande. I. sker enten i det større i egne, dertil indrettede Inhalationsrum, der findes ved flere Mineralkilder, eller i det mindre ved smaa, portative Inhalationsapparater af forskjellig Construction.

Inhambane, Hovedstad i det portugisiske Østafrika, under 24° s. Br., driver livlig Handel med Elfenben og Vox.

Initiáler, store, ofte kunstnerisk udførte og colorerede Begyndelsesbogstaver.

Initiativ, Begyndelsen, Indledningen til en Handling. Ved Lovgivningsinitiativ forstaar man i constitutionelle Stater Retten til at indbringe Lovforslag i Folkepræsentationen. De raadgivende Provinsialstænder i Danmark havde ikke I., men kunde kun indgive Andragender om Forelæggelse af Udkast til Forordninger. Rigsdagen har derimod I. Saa vel det norske Storting — alle Love skulle her først foreslaas paa Odelstinget — som Sveriges Rigsdag have I. I England har kun Parlamentet I., ikke Kronen, idet Ministrene indbringe Forslag i Parlamentet som Medlemmer af dette.

Injectión bruges i Lægevidensk. i forskjellig Betydning, dels om Indsprøjtning af Vædsker i Legemets Huler i helbredende Øjemed, dels om den kunstmæssige Fyldning af Blodkarrene i Lig med farvede Masser i anatomiske Øjemed, dels om den synlige Udvidelse og Fyldning af de finere Blodkar i det levende Legeme, der er en Følge af den active Blodoverfyldning. **Injicérede** ere de saaledes fyldte Blodkar. **Subcután** I., Indsprøjtning af Lægemidler i Bindevævet under Huden, hvorfra de da opsuges i Blodet, en i den nyere Tid meget anvendt, fortrinlig Methode, der især frembyder stor Sikkerhed i Bestemmelsen af Lægemidlets Mængde og hurtig Virkning af dette; det er fortrinsvis stærkt virkende Stoffer, der anvendes paa denne Maade (Morphin osv.). Den eneste Betingelse for Methodens Anvendelse er, at de paagjældende Stoffer kunne danne en fuldstændig klar Opløsning i Vand, da ellers let Betændelse i Bindevævet følger efter I. Denne sker ved Hjælp af en lille, nøjagtig inddelt Sprøjte (Pravaz's S.) med et spidst Rør, der let kan stikkes ind under Huden.

Injéctor, et af Giffard opfundet Pumpeapparat, som virker ved, at en kraftig Dampstraale bringes i umiddelbar Berøring med Vand; Dampen river da Vandet med sig og fortættes, saa at der dannes en Vandstraale, hvis Hastighed vel er ringere end Dampstraalens, idet dennes Hastighed fordeles over den større Masse, men dog kan være ret betydelig. Den vigtigste Anvendelse finde I. ved Dampkjedlers Vandforsyning, da det viser sig, at Vandstraalen har Kraft nok til at trænge ind i den samme Kjedel, hvorfra Dampen er kommen. At denne Virkning er mulig beror dels paa, at den udtrædende Damp paa Grund af sin mindre Tæthed faar en langt større Hastighed end den, hvormed

Vand vilde udstrømme under samme Tryk, dels paa, at en Vandstraale vil kunne trænge ind i Kjedlens Vandrum, naar kun dens Hastighed er større end den, som Vandet fra Kjedlen vilde antage, hvis det fik Lov til at strømme frit ud.

Injurie, Æresfornærmelse, kan enten være en Diffamation, d. e. en Sigtelse for uværdige Handlinger, der kunde berøve den fornærmede andres Agtelse, eller den kan bestaa i, at man forhaaner eller tilkjendegiver Ringeagt for den paagjældende. Til Begrebet om en I. udfordres i Almindel. Hensigt til at fornærme den paagjældende (animus injuriandi), ligesom Begrebet derom, hvad Diffamation angaar, ogsaa ophæves, naar Udsagnets Sandhed kan bevises. I udvidet Forstand taler man ogsaa om reelle I., hvorved man forstaar uberettigede Slag eller Stød. Straffen for I. er i Regelen Bøder eller simpelt Fængsel. Den kan betydelig nedsættes eller endog bortfalde, naar I. er tilføjet nogen i Anledning af foregaaende Injurier fra dennes Side (Retorsion). **Injuriere**, tilføje en Æresfornærmelse.

Inka (d. e. Konge) var Navnet for Perus Herskere før Spaniernes Komme og omfattede i videre Forstand alle deres Ætlinger paa Mandssiden. Efter Sagnet stammede I. fra Manko-Kapak og hans Hustru Mama-Oello, „Solens Børn", der i det 10de ell. 11te Aarh. lærte Folket Agerbrug og Vævning; de grundlagde efterhaanden et stort og fastordnet Rige, som udvidedes ved Undertvingelsen af Nabofolk, især i det 15de Aarh. I. var ikke alene enevældig Hersker, men tillige Guddommens Repræsentant og Ypperstepræst; han adlødes med slavisk Ærbødighed, forbunden med dyb Hengivenhed. Den hele Inkastamme udgjorde en Adel, adskilt fra det øvrige Folk og udstyret med store Forrettigheder og Indtægter; den var Tronens fasteste Støtte og fik alle høje Embeder, baade verdslige og gejstlige. Igjennem I.s Styrelse gik der en meget alvorlig Aand og stor Consequens; der var en omhyggelig Forvaltning og Retspleje; haarde Love ordnede alle Forhold og bevarede dem uforandrede fra Slægt til Slægt; Folket holdtes strængt til Arbejde under Ledelse af Statens Embedsmænd og overensstemmende med hver enkelts Evner og Færdigheder; Jorden dyrkedes til Dels i Fællesskab eller uddeltes i lige store Lodder uden nogen Særejendomsret, men Agerbruget havde dog naaet et forholdsvis højt Trin saa vel som visse Grene af Industri, og store Veje, til Dels udhugne gjennem Klipperne, omfattende Vandledninger og pragtfulde Templer og Slotte vidnede om Folkets Culturtrin. I., hvis Opgave det var at udbrede Solens Dyrkelse og Rigets Fællessprog, Quichuasproget, til de undertvungne Folk, havde netop naaet en hidtil ukjendt Magt under Huayna-Kapak, kort før Spanierne opdagede Amerika. Han herskede 1475—1525 og udvidede Riget ved Quitos Tilknytning; men 1533 blev Riget indtaget af Spanierne, og den sidste (13de) I., Atahualpa, dræbt. Endnu udlede flere Slægter i Peru deres Oprindelse fra Sidelinjerne.

Inkjerman, Flække paa den russiske Halvø Krim ved Østenden af Sevastopolbugten, hvor denne optager Floden Tschernaja, bekjendt ved den engelsk-franske Hærs Sejer over Russerne 5 Nov. 1854.

In mente, lat., i Tankerne, i Hukommelsen.

Inn (Romernes Oenus), Flod i Mellemeuropa, udspringer i Cant. Graubünden i Schweiz, løber gjennem Engadindalen ind i Tirol forbi Innsbruck, hvor den bliver sejlbar, og derfra ind i Bayern, hvor den, efter fra højre Side at have optaget Salzach, danner Grænsen mod Østerrig og ved Passau falder i Donau. Længde 67 M.

In natūra, lat., i naturlig Tilstand, Naturfrembringelser selv, modsat. Godtgjørelse i Penge. In naturālibus ell. in pūris n., nøgen.

Innervatiōn, Nervesystemets Indflydelse paa Legemets og dets Organers Virksomhed.

Inno, ital. Benævnelse paa Hymne.

Innocēns (lat. Innocentius, „uskyldig"), 13 Paver. I. I den hellige (Pave 402—17), vistnok Søn af sin Forgænger Anastasius I, gjorde i Egenskab af St. Peters Efterfølger Fordring paa, at alle vigtige Sager (causæ majores) skulde afgjøres af den romerske Biskop, billigede den paa Synoderne i Mileve og Carthago udtalte Fordømmelse over Pelagianerne og forbød Skilte at gifte sig igjen. Mindedag 28 Juli. — I. II (Pave 1130—43) flygtede for sin Modpave Anaklet II til Frankrig, fandt her trods sit Valgs overmaade tvivlsomme Gyldighed i Bernhard af Clairvaux og Peter af Clugny Beskyttere, som omsider udvirkede, hvad Kejser Lothars gjentagne Krigstog til Italien ikke havde mægtet, at I. efter Anaklets Død 1138 kunde vende tilbage til Rom som Enepave. 1139 førte han selv en Hær i Felten imod Roger af Sicilien, men blev slaaet og tagen til Fange og maatte kjøbe sin Frihed med at anerkjende ham som Konge. Mod Slutningen af hans Liv fordrev Romerne ham fra Rom, og samtidig laa han i bitter Strid med Ludvig VII af Frankrig, bansatte ham og belagde Landet med Interdict, fordi Kongen vægrede sig ved at anerkjende Ærkebiskoppen af Bourges. — I. (III), Modpave mod Alexander III (1178—80) kom ved Forræderi i sin Modstanders Hænder og blev saa holdt i Klosterfængsel til sin Død. — I. III (Pave 1198—1216), en af de største Paver, f. 1161 i Anagni, i Daaben kaldt Lothar, Greve af Segni, blev opdraget i Rom og studerede Theologien og den kanoniske Ret i Paris og Bologna. Næppe 37 Aar gl. blev han valgt til Pave. Som saadan staar han jævnbyrdig med Gregor VII i Aands- og Viljeskraft, en Ideens og Ordenens Mand, lærdere og mere skarpsynet end Gregor og derhos en dybere og mere inderlig Natur. Han var en Hævner af al Uret og de ulykkeliges Tilflugt; men over for dem, han kaldte Kjættere, skyede han ingen Haardhed. Selv levede han i den yderste Armod, og hans Hof var uden Pragt, medens alle de Skatte, han samlede, kom Kirken til gode. I Pavestolens politiske Uafhængighed saa han Betingelsen for at kunne øve uindskrænket Overherredømme over alle Stater, Fyrster og Folkeslag, som bar Christennavnet; derfor arbejdede han hele sit Liv paa at sikre Kirkestatens Uafhængighed ved at løsrive Sta-

lien, nemlig Neapel og Sicilien, fra den tyske Kejsers Herredømme. Strax efter hans Tronbestigelse maatte den kejserlige Præfect i Rom hylde ham, til Vidnesbyrd om, at han ikke vilde staa i Lensafhængighed af Kejseren; Folket og Adelen tvang han til Lydighed og stillede sig derpaa i Spidsen for Stædernes Forbund i Lombardiet og Toscana. Enkekejserinde Constantia betroede ham før sin Død Formynderskabet over sin Søn, Frederik II, Kongen til Neapel og Sicilien, og I. røgtede dette Formynderskab med glimrende Dygtighed, gav sin Myndling en fortrinlig Opdragelse og førte Regentskabet over begge Sicilierne med Kraft og Dygtighed. Da Kejserne Otto IV og Philip af Schwaben stredes om Regten i Tyskland, stadfæstede I. Valget af Otto IV, hvorfor denne mødte i Rom 1209 og godkjendte Pavens Ret til de mathildiske Godser Mark-Ancona, Ravenna og Pentapolis. Da senere Otto IV gjorde Fordringer paa Italien, lyste I. ham i Ban og løftede Frederik II paa Kejsertronen, i Tillid til at han vilde overdrage sin Søn sine Lande i Italien. Det 4de Korstog satte ham ved Oprettelsen af det latinske Kejserdømme i Stand til at udnævne en romersk-katholsk Patriarch i Constantinopel (1204). I Frankrig lyste han Kong Philip August i Ban, fordi han havde forstødt sin Dronning, den danske Prinsesse Ingeborg, og belagde Riget med Interdict; til sidst maatte Kongen give efter. Portugal og Aragonien fik han til at give en aarlig Lensskat; Bulgarien gav han en Konge, og i Polen, Ungarn, Serbien og Bosnien satte han sin Vilje igjennem, hvorimod han ikke kunde tvinge Kong Sverre i Norge, der døde bansat, men ubøjet. I England straffede han 1208 Johan uden Land med Ban og Interdict, fordi han ikke vilde tage imod den af Paven til Ærkebisp i Canterbury udnævnte Stephan Langton. Da Johan svarede med at forjage eller fængsle Gejstligheden i England, erklærede I. ham 1212 for afsat, løste hans Undersaatter fra deres Troskabsed og tilbød Philip August af Frankrig hans Rige. Nu maatte Johan falde til Føje, gjorde en ydmygende Bod og fik sit Rige tilbage som paveligt Len 1213; men Englands Baroner saa heri en utaalelig Anmasselse fra Pavens Side, gjorde derfor Oprør mod Kongen og tvang ham 1215 til at udstede Magna Charta, det Frihedsbrev, som endnu danner Grundlaget for Englands frie Forfatning. I. slyngede Banbullen imod dem; men over for Folkets Enighed formaaede han intet. Derimod lykkedes det I. ved at prædike Korstog imod Albigenserne at fremkalde de gruelige Albigenserkrige, der druknede Kjætteriet i dets Bekjenderes Blod. Under I. naaede Pavedømmet den højeste Magtfylde, det nogen Sinde har besiddet, og da han 1215, „som Hovedet for en stor Folkefamilie, der med en Faders Myndighed bestiller sit Hus", aabnede et almindeligt Kirkemøde i Laterankirken, hvor 500 Biskopper og 900 Abbeder mødte, foruden mange verdslige Fyrster og Patriarcherne af Constantinopel og Jerusalem, sammenlignede han sig selv i Aabningstalen med „Solen, der laaner Maanen (Staten) sin Glans". Hovedøjemedet med Conciliet var at bringe et Korstog i Stand, at udrydde Kjætterne og reformere Kirken. Man vedtog Læren om Brødforvandlingen samt Forbud mod Bibellæsning og paabød aarlig Altergang og Skriftemaal hos Præsten. 1216 døde I. af en hidsig Feber; Sagnet lader ham med Nød og næppe slippe fra Helvede. — I. IV (Pave 1243—54), før sin Tronbestigelse som Cardinal Sinibald Fiesco, Greve af Lavagna, Kejser Frederik II.s Ven, men fra den Stund hans Dødsfjende, flygtede til Lyon, hvor han paa Kirkemødet 1245 satte Kejseren i Ban og erklærede ham for afsat. Senere var han Medvider i en Sammensværgelse mod Kejserens Liv, og efter hans Død forfulgte han hans Sønner med samme uforsonlige Had. — I. V, Pave 21 Febr.—22 Juni 1276. — I. VI (Pave 1352—62), en af de dygtigste og hæderligste blandt Paverne i Avignon, protesterede forgjæves imod „den gyldne Bulle" af 1356, som gjorde Ende paa Pavens Indblanding i Kejservalget. — I. VII (Pave 1404—6) viste sig lige saa uvillig som sin Modpave i Avignon Benedict XIII til at træde tilbage for at skaffe Ende paa Kirkens Schisma. — I. VIII (Pave 1484—92) gav ved sine mange uægte Børn, som han paa skamløs Maade søgte at berige, Anledning til Smædeverset »Octo Nocens genuit pueros totidemque puellas; hunc merito potuit dicere Roma patrem«, d. e. „Nocens (Modsætning til I., „uskyldig") har avlet 8 Drenge og lige saa mange Piger; ham har Rom med Rette kunnet kalde Fader". Han opfordrede de christne til Krig mod Tyrkerne og lod sig samtidig betale af Sultanen som Fangevogter for dennes Broder. Han fornyede og skærpede Lovene mod Hexeri og Trolddom. — I. IX, Pave 30 Oct.—30 Dec. 1591. — I. X (Pave 1644-55) lod sig beherske af sin Broders Enke, den intrigante og herskesyge Olympia Maidalchini, fordømte 1651 den westfalske Fred og 1653 Cornelius Jansens Lære. — I. XI (Pave 1676—89), en kraftig Pave og Fjende af Jesuiterne, der med Iver arbejdede for Kirkens Vel og kæmpede mod Ludvig XIV paa Grund af de udvidede Rettigheder, som Kongen tiltog sig ved Bispeembedernes Besættelse. — I. XII (Pave 1691—1700) efterlod sig et hæderligt Eftermæle som en velgjørende, retfærdig, uegennyttig og from Mand. — I. XIII (Pave 1721—24), Modstander af Jesuiterne, forlenede imod at erholde Lensafgiften Kejser Carl VI med Kongeriget Neapel.

Innocente [tschēn], **con innocenza**, it., uskyldig, med Uskyld, bet. i Musik, at Foredraget skal være naturligt og ukunstlet.

Innsbruck, Hovedstad i det østerrigske Fyrstegrevsk. Tirol ved Floden Inn, saa vel mod N. som mod S. omgivet af mægtige Bjerge, 51 M. v. s. v. for Wien. 21,000 I. (1880), med Forstæderne Wilten og Hötting 29,000 I. Universitetet, righoldigt historisk og naturvidenskabeligt Museum og Malerisamling. Betydelig Industri i Læder-, Uld-, Bomulds- og Silkevarer; livlig Handel. Blandt Stadens offentlige Bygninger fremhæves den gamle Fyrsteborg, der nu er Statholderens Sæde, Hofkirken med prægtige Gravmæler, det store Raadhus, Theatret og Jernbanegaarden. I Omegnen er det forhenværende kejserlige Lystslot

Ambras, der var Erkehertug Ferdinand II.s og hans Gemalinde Philippine Welsers Yndlingsopholdssted. S. Ambras.

Inns of court [ovv kohrt], af inn, en Adelsmands Bolig (idet oprindelig ingen andre end Adelige admitteredes til Retsstudiet), en ejendommelig Art Retsskoler i London, som tidligere have spillet en meget vigtig Rolle for Bevaringen og Udviklingen af den nationale engelske Ret, idet denne alene lærtes her, medens ved Universiteterne en Tid lang kun Romerretten doceredes. Endnu er det en Betingelse for som counsel (d. e. Advocat af en af de højere Klasser) at kunne give Møde for Westminsterretterne, under hvis Overbestyrelse disse i. staa, at have gjennemgaaet et Cursus i dem; men dette vil dog nu ikke sige stort andet end i et vist Antal Aar at have været indskrevet hos en af de Sagførere, som der have deres Bureauer. I den nyeste Tid er dog Examen gjort til Betingelse for Advocaturen.

In nūce, lat., egtl. i en Nød, i kort Indbegreb; i det smaa.

Ino, som Havgudinde Leukothea, s. Athamas og Melikertes.

Inoculatiōn, s. Indpodning.

In ŏptima fŏrma, lat., i bedste Form, som det sig hør og bør.

Inosinsyre, en svag, kvælstofholdig Syre, der forekommer i Kjødsaften hos visse Dyr (Høns) og smager og lugter som Kjødsuppe.

Inosit, et sukkerlignende Legeme, der dog ikke kan gjære. Det findes i Hjærte, Lunge, Lever, Nyre osv., i grønne Bønner, Ærtebælge o. m. a. Plantedele og danner søde Krystaller.

Inowrāzlaw, Stad i den preussiske Prov. Posen, 5 M. s. f. ø. for Bromberg. 12,000 J.; hvoriblandt mange Jøder. Livlig Handel. Betydelige Stensaltlejer. Soolbade.

In pārtibus infidēlium, lat., d. e. i de vantros Egne, s. Episcopus in partibus.

In persōna, lat., personlig, selv.

In pētto, it., „i Brystet"; beholde i. p., beholde for sig selv; have i. p., have i Erindring, skrive sig bag Øre; Cardinal i. p., udset til at være Cardinal.

In plēno, lat., fuldtallig.

In pontificālibus, lat., „i Præstedragt", 1) i Embedsdragt; 2) i festlig Dragt, i fuldt Puds ell. fuld Stads.

In pūncto sĕxti, lat., med Hensyn til eller imod det 6te Bud.

Inqvirēre, udspørge, undersøge, bruges navnlig om Dommerens Undersøgelse for at udfinde Gjerningsmanden til en formentlig begaaet Forbrydelse. Inqvirĕnt kaldes den Person, der anstiller en saadan Undersøgelse, Inqvisit den, som underkastes den, altsaa den mistænkte.

Inqvisitiōn, egentl. Undersøgelse, ogsaa kaldet Sanctum Officium, den i den romerskkatholske Kirke bestaaende Domstol, som har at opspore og straffe Kjættere og Vantro. Allerede paa Theodosius d. stores og Justinians Tid blev der i dette Øjemed ansat Undersøgelsesdommere eller Inqvisitōres under Biskoppernes Overtilsyn, og allerede den Gang bleve Kjætterne straffede, ikke blot med kirkelige, men ogsaa med borgerlige Straffe. Blandt Kirkefædrene optraadte Martin af Tours bestemt imod denne Anvendelse af borgerlige Straffe; men Augustin og Hieronymus forsvarede den. Med særlig Iver begyndte I. dog først at drives i det 12te og 13de Aarh. over for Katharerne og Valdenserne. Innocens III udsendte særlige pavelige Legater i dette Øjemed, og det fjerde Lateranconcilium gjorde Kjætterforfølgelsen til en Hovedbestanddel af den biskoppelige Jurisdiction. Conciliet i Toulouse 1229 befalede Biskopperne at ansætte edsvorne Mænd, som skulde opspore og anholde Kjætterne. Enhver verdslig eller gejstlig Herre, der skaanede en Kjætter, skulde miste Gods, Land og Embede; ethvert Hus, der aabnedes for en Kjætter, skulde jævnes med Jorden; de, der vare mistænkte for Kjætteri, skulde under Sygdom nægtes al Hjælp, enten af Lægen eller nogen anden osv. Biskopperne viste sig imidlertid snart efterladende i Gjennemførelsen af denne Lov, og derfor stiftede Pave Gregor IX særegne Inqvisitionstribunaler (inquisitores hæreticæ pravitatis), som han lagde i Dominikanernes Hænder (1232). Disse, der sædvanlig kaldte sig selv »domini canes«, d. e. Herrens Hunde, opsporede nu Kjætterne med uindskrænket Fuldmagt til at anholde enhver mistænkelig, holde Dom over ham uden Klage og Vidner og anvende Marter og Pinebænk for at afpresse Tilstaaelser. At have givet en Kjætter en Almisse, eller tilfældig at have truffet ham i et Værtshus, eller at blive angivet af sin Dødsfjende var nok til at blive mistænkt, og Menedere og Forbrydere regnedes for gode Vidner imod en Kjætter. Straffene bestod i Tab af Ære, borgerlige og kirkelige Rettigheder, haardt Fængsel eller Straf paa Galejerne, efter Omstændighederne paa Livstid, og Dødsstraf paa forskjellig Maade, snart ved simpel Henrettelse, snart med forudgaaende Pinsler, snart ved Indmuring, men for det meste paa Baalet. Efter den Grundsætning, at „Kirken ikke tørster efter Blod", overgaves Udførelsen af Dødsdommene til den borgerlige Øvrighed. Den dødsdømte blev i Regelen først stillet til Skue for Mængden foran en Kirkedør, stundum ogsaa ført igjennem Byens Gader, bunden til et Æsel, medens I.s Betjente overdængede ham med Pisteslag. Dagen, paa hvilken en Henrettelse fandt Sted, gjaldt for en Festdag. Den afsagte Dom kunde ikke appelleres. Formuestab var en af de mildeste Straffe, men var altid forbunden med enhver haardere Straf, ofte allerede med Fængslingen. De afdøde Kjætteres Ben bleve opgravne og brændte tillige med deres Billeder; ligeledes brændte man Billeder af de flygtede. De, som afgav Tilstaaelse og erklærede sig angerfulde, maatte en Tid lang bære den saakaldte San-benito (s. d. A.), en sort Underklædning og en Kjole uden Ærmer med Andreaskorset. I denne Dragt maatte de hver Søndag møde foran Kirkedøren med et Ris, blotte Skuldrene og lade sig piske af Præsten. Efter en passende Tids Forløb frigaves de med en Advarsel; men fornyedes Anklagen, bleve de dømte til Døden. En Inqvisitor havde en overordentlig Magt og store Indkomster. I Anseelse stod han næsten lige med en Biskop. I Be-

givelsen lønnedes han af det Samfund, i hvilket han var virksom, senere af den Formue, der blev confiskeret fra de anklagede. — For Danmarks Vedkommende udnævnte først Pave Bonifacius IX 1402 og senere Pave Martin V 1421 en Inqvisitor, navnlig for at holde den hussitiske Lære ude; men deres Virksomhed har ikke været betydelig. I det nordlige Tyskland virkede Conrad af Marburg som Kjættermester, men blev 1233 dræbt af nogle Adelsmænd paa Grund af sin uhonhørlige Strænghed og Grusomhed. Pave Urban V ansatte 1367 to Inqvisitorer for Tyskland, Gregor XI 5 og Bonifacius IX alene 6 for Nordtyskland. Innocens VIII udstrakte I.s Virksomhed ogsaa til Hexe og Troldmænd; men med Reformationen ophørte dens Magt i Tyskland. I England mødes der i Slutn. af det 14de Aarh. I. imod Wiclefitter og Lollharder; men ellers var det kun under Henrik VIII og „den blodige Maria“, at I. trivedes. I Frankrig blev den indskrænket af Philip d. smukke og tabte sin Indflydelse i det 14de og 15de Aarh.; men med Reformationen begyndte Kjætterforfølgelsen paa ny, og 11 Nov. 1551 gav Frants II Rigets Parlamenter det Hverv at være Kjætterdomstole, hvorfor Folkevittigheden gav dem Navnet chambres ardentes, d. e. „brændende Kamre“. Først 1772 ophævedes I. i Frankrig. Værst har I. raset i Spanien, hvor Ferdinand d. katholske og Isabella II lod „den uforlignelige Boddel“, Generalinqvisitoren Thomas af Torquemada organisere den. Da Jøderne og Maurerne fik Valget imellem at forlade Landet eller at lade sig døbe, valgtes det sidste af mange, som dog hemmelig vedbleve at holde sig til deres fædrene Religion, og mod dem var I. fra først af rettet; men de reformatoriske Ideers stærke Udbredelse skaffede snart nye Kjættere, og desuden er I. ikke i noget Land bleven saaledes misbrugt i politiske Formaals og privat Havnsyges Interesse som i Spanien. 1481—1808 bleve 31,912 Mennesker brændte og 291,456 idømte forskjellige svære Straffe, Galejslaveri eller Fængsel paa Livstid osv. Endnu grueligere rasede den spanske I. i Nederlandene, hvor den alene under Carl V krævede over 50,000 Ofre, men derfor ogsaa fremkaldte Hollands Frihedskrig. Ogsaa til de amerikanske Kolonier indførtes I. fra Spanien. Kong Joseph Bonaparte ophævede I. i Spanien 4 Dec. 1808; 1814 og 1826 forsøgte man dens Gjenindførelse, men Ophævelsen fornyedes 1820 og 1834. I Portugal blev den indført 1557, men ophævet 1822 af Kong Johan VI. I Italien indførtes I. 1235, og her har den navnlig været rettet mod Baldensere og Protestanter; Napoleon ophævede den 1808; men 1814 gjenoprettedes den af Pave Pius VII; endnu 1852 blev Ægteparret Madiai dømt til Galejerne for deres Overgang til Protestantismen; men siden Kongeriget Italiens Oprettelse har Romerkirken ikke haft Magt til at øve I. **Inquisitionsproces** ell. **inquisitorisk Proces**, s. Accusationsproces.

Insalivation, Fødemidlernes Blanding og Slibriggjørelse med Spyttet under Tygningen, hvorved de forberedes til Fordøjelsen i Maven.

In sálvo, lat., i Sikkerhed, i Behold.

In-Schan, en Benævnelse, der undertiden anvendes paa Bjerglandet ø. for Baikalsøen i Øst-Sibirien.

Insekt (Insectum). Linné betegnede med dette Navn den Dyreklasse, der svarede til, hvad vi nu kalde Leddyr eller bestemtere „højere Leddyr“ (Arthropoder); han inddelte dem i Coleoptera (Biller), Hemiptera (Tæger m. m.), Lepidoptera (d. e. Sommerfugle), Hymenoptera (Aarevinger), Diptera (Fluer og Myg) og Aptera, d. e. de vingeløse, omfattende foruden de 6benede vingeløse I. alt, hvad man nu kalder Edderkopper, Krebsdyr og Tusendben, fordelte i 9 Slægter. Siden den Tid er Kundskaben om denne Afdeling af Dyreriget stegen i en overordentlig Grad; de ovenfor udhævede Leddyrformer med mere end 3 Par Ben ere blevne udsondrede som særegne Klasser, og Benævnelsen I. har man beholdt for de 6benede Leddyr (Hexapoda) alene. — I.s Legeme er leddet ligesom hos andre Leddyr, men dets Led eller Ringe ere samlede i 3 Afsnit: Hoved, Bryst (thorax) og Bagkrop. Hovedet bærer et Par Følehorn ell. Antenner af meget forskjellig Størrelse og yderst mangfoldig Udbannelse, Øjne (i Regelen hos det fuldkomne I. 2 store, tavlede Øjne, hvis Hornhinde er sammensat af talrige, ofte mange Tusende Facetter, ofte tillige 2—3 enkelte „Bisjne“, stemmata) og 3 Par Munddele, der kaldes Kindbakker ell. Overkjæver (mandibulæ), Kjæver eller Underkjæver (maxillæ) og Underlæbe (labium); det 3dje Par er nemlig sammenvoxet og begrænser Munden bagtil ligesom Overlæben (labrum) fortil. Brystet bestaar af 3 Ringe (s. Bryst) og bærer 3 Par Ben og i Regelen ogsaa hos det fuldkomne I. 2 Par Vinger (For- og Bagvinger); saa vel Benene som Vingerne kunne for øvrigt frembyde vigtige Forskjelligheder i Form og Bygning. Bagkroppen er uden Lemmer (naar undtages Klamrefødderne hos visse Larver), men undertiden udstyret med lange Børster eller andet Vedhæng i Bagenden. For øvrigt kunne Legemets forskjellige Afsnit være mere eller mindre dybt adskilte; Munddelene frembyde undertiden, enten hos Larven eller hos det fuldkomne I., en ufuldkommen Udvikling og have desuden hos store Afdelinger af I.-Klassen en afvigende Udbannelse, saa at de ikke danne et bidende, men et sugende, ofte tillige et stikkende Redskab. Ikke saa I. ere selv som fuldkomne I. vingeløse eller have kun Spor til Vinger; hos andre er dette kun Tilfældet med Hunnerne eller med de saakaldte „Arbejdere“; mange Larver have et ormedannet Legeme, og deres Lemmer, Følehorn og Øjne mangle da eller ere kun ufuldkomment udviklede; Vinger mangle hos alle Insektlarver, selv hos dem, der i andre Henseender komme de fuldkomne I. nærmest. I. aande ved Aanderør (Tracheer), der udspringe fra Aandehuller (stigmata), som aabne sig paa Siderne af Bagkroppen og Brystet; visse i Vandet levende Larver have i Stedet for Aandehuller Luftrørsgjæller, som optage Luften af Vandet. Blodet er i Regelen næsten farveløst, som hos andre lavere Dyr, og Redskaberne for dets Omløb næsten indskrænkede til et pulserende, kamret Ryglar eller Hjærte. Fordøjelseskanalens Byg-

ning viser betydelige Forskjelligheder dels hos forskjellige I., dels hos samme I. paa forskjellige Udviklingstrin; en egen Lever mangler altid; de saakaldte „malpighiske Kar“, fine Rør i forskjelligt Antal, der aabne sig ind i Fordøjelseskanalens bageste Del, tydes vistnok rigtigst som Nyre. De fleste I. lægge Æg, ofte i meget stort Antal. Særdeles charakteristisk for I. er deres **Forvandling**, som dog hos en stor Afdeling af Klassen hovedsagelig bestaar i, at det fuldkomne I. er udstyret med Vinger, Larverne derimod vingeløse. Naar Forvandlingen er „fuldstændig“, er der derimod saa stor Forskjel mellem Larven og det fuldkomne I., at dette aldeles ikke er til at gjenkjende i Larven (f. Ex. Kaalormen og Sommerfuglen), og der er mellem begge Udviklingstrin indskudt et hvilende Puppeliv, hvori I. ligger stille med sammenfoldede Lemmer osv. og ikke tager Føde. De fleste I. ere livlige, kraftige og haardhudede Dyr, der tumle sig i Lyset og Solskinnet, i det mindste som fuldkomne I. Kun faa leve i Vandet, endnu færre i Havet. I Henseende til Enkelthederne i deres Form, Bygning, Udseende, Farver, Levemaade, Instinkt, Samfundsliv, Omhu for deres Afkom osv. er der en overmaade stor Mangfoldighed, der gjør denne Klasses nøjere Studium saa tiltrækkende og lærerigt. Dens Indgriben i Naturen er overordentlig stor; dels afgive I. Føde for hverandre og for mange andre Dyr (s. Insektæbere), dels gribe de ofte ødelæggende ind i Plantelivet, dog maaske kun, naar de Betingelser, som ellers holde deres Virksomhed inden for visse Grænser, ere bortfaldne eller paavirkede ved Kulturen, eller naar denne overhovedet indirecte begunstiger deres Overhaandtagen. Andre I. have til Opgave som Snyltedyr og Rovdyr at formindske de planteædende I.s altfor store Mængde eller spille en stor Rolle i Naturen ved hurtig at bortskaffe alle raadnende Stoffer; en stor Mængde leve som Snyltedyr paa Fugle, Pattedyr og Mennesker; visse blodsugende I. ere meget besværlige for Mennesker og Dyr og kunne næsten gjøre visse Egne ubeboelige; andre volde Fortræd ved at opæde vore Oplag af Korn, Skind osv., ved at bestadige Møbler, Tømret i Bygninger osv.; Bien, Spanskfluen, Silkeormen, Galhvepsene, Skjoldlusene gavne os derimod hver paa sin Maade, og ved Planternes Befrugtning spille I. en meget stor Rolle. I tempererede Lande er det om Sommeren, i de hede i Regntiden, at Insektlivet udfolder hele sin Fylde; dets Tilvæxt fra de insektfattige Polarlande til de paa store og pragtfulde I. rige Tropelande er overordentlig stærk og betinget, foruden af Klimaet, af Planteverdenens større eller mindre Yppighed og Mangfoldighed. I Jordklodens Historie gaa I. tilbage til før Kulformationen. — Med Hensyn til Insekternes **Inddeling** kan opstilles følgende Schema over Hovedgrupperne: A. I. med fuldstændig Forvandling (I. metabola): 1. Med Bidemund (Mandibler skikkede til at afbide med): **Biller**, **Flørvinger** og **Aarevinger**. 2. Med Sugemund (Mandiblerne uskikkede til at bide med): **Fluer** (Diptera) og **Sommerfugle**. B. I. uden fuldstændig Forvandling (I. ametabola): 3. Med Bidemund: **Hjælmkjæver** (Orthoptera og [...]roptera). 4. Med Sugemund: **Næbmu**[...] (Tæger og Cicader). — Læren om I. ka[...] **Entomologien**; den udgjør ikke alene et [...] tydningsfuldt Afsnit af Zoologien i Almin[...] men har ogsaa praktisk Betydning, f. Ex. [...] Forstentomologi. Insektklassens umaade[...] Formrigdom har medført, at de, der kast[...] over dens specielle Studium, i Regelen begr[...] deres videnskabelige Virksomhed til den al[...] ja det er endog meget hyppigt at træffe E[...] mologer, som indskrænke deres Studium [...] enkelte Ordener. Talrige entomologiske S[...] skaber og Tidsskrifter virke for denne Vi[...] skabsgrens Fremme. Pladsen forbyder at [...] selv en kortfattet Oversigt over den entom[...] giske Literatur; vi maa indskrænke os til [...] nævne blandt de nordiske Entomologer O. [...] Müller, Brünnich, Strøm, J. C. Fabrici[...] Boie, Drewsen, Westermann, Stæger, Schiø[...] Jacobsen, Siebke, Meinert, de Geer, Bo[...] mann, Dahlbom, Fallén, Zetterstedt, Th[...] son, Stål, Nylander, Palmén osv. **Insektna**[...] et Slags Knappenaale, særlig bestemte til I[...] sekters Befæstelse i Naturalsamlinger, temm[...] lange, meget tynde og med smaa Hove[...] **Insektpulver**, et Plantepulver af forskjellige Ku[...] blomstrede fra Persien (persisk I.) og Kaukas[...] Disse Planter indeholde ætherisk Olje, [...] virker giftig paa Insekter (Lopper, Lus, M[...] Myg osv.), medens dette Pulver for høj[...] Dyr og Mennesker ikke er giftigt og der[...] bør foretrækkes for det tidligere meget anven[...] Pulver af Sabadillefrø (s. d. A.).

Insektæbere (Insectivora, Bestiolæ), den [...] Orden af Pattedyrene, hvis 3 mest bekjen[...] Former ere Spidsmusene, Muldvarpen [...] Pindsvinet. Navnet skal kun antyde, at I[...] sekter udgjøre en væsentlig Del af deres Fø[...] thi de leve ogsaa af andre Smaadyr, f. [...] Snegle og Krybdyr, og der er mange an[...] Pattedyr, som leve af Insekter (f. Ex. Hal[...] aber, Flaggermus, Pungdyr, Næbdyr, Guml[...] osv., ikke at tale om de mange Fugle, Kry[...] dyr, Padder og Fiske, der leve af Insekte[...] Det er i det hele smaa Dyr med lave Po[...] og et spidst Hoved med bevægelig Tryne; [...] Regelen leve de i Huler i Jorden og [...] Natdyr. Deres zoologiske Kjendemærke er is[...] de spidstakkede bageste Kindtænder. Med Gn[...] verne, med hvilke f. Ex. Spidsmusene i det da[...] lige Liv ofte forvexles, frembyde de undertid[...] som løvbenede, natlige Jorddyr med blød Pel[...] svage Poter, skællet Hale osv. nogen Analog[...] ogsaa derved, at der inden for begge Grupp[...] gives springende, klatrende og svømmende Fo[...] mer, Former med Haarene uddannede til Pig[...] osv. I. ere udbredte over den gamle Verd[...] og Nordamerika, med Undtagelse af de nor[...] ligste Egne, paa Madagaskar og nogle af [...] store Antiller; de mangle derimod i Australie[...] og Sydamerika. Med uddøde Former optraad[...] Ordenen fra den ældste Tertiærtid, mulig endo[...] i Juratiden.

Inselsberg, et fritstaaende Bjærg i Hertug[...] Sachsen-Koburg-Gotha, 3 M. s. v. for Goth[...] henimod 3,000 F. højt, besøges i de sene[...] Aar stærkt for den herlige Udsigts Skyld.

Inserat, Stykke, indrykket i et offentlig[...]

Blad. Insertiōn, Indrykning (i et Blad), Tilsætning, Befæstelse.

Insignier, overhøv. Tegn, Kjendetegn, især paa Magt og Værdighed; Rigs- ell. Krone-I., s. s. s. Regalier.

Insinuēre, søge at bibringe En noget paa en fin eller underfundig Maade; i. sig, indsmigre sig, gjøre sig yndet; insinuānt, indsmigrende. Insinuatiōn, Fremførelse af en Beskyldning paa en listig Maade.

Insipid, smagløs, flov, uforstandig.

Insistēre, staa fast ved noget, trænge paa.

Insolatiōn er et Legemes Bestraaling med Sollys. Jordens I. er Kilden til Varmetilstanden paa Jordens Overflade; af denne og Varmeudstraalingen fra Jorden til Verdensrummet afhænge de vexlende Temperaturforhold. Har I. Overhaand over Udstraalingen i Løbet af et Døgn: fra lidt før Solopgang til Kl. 2 Efterm.), stiger Temperaturen, og har den sidste Overhaand (den øvrige Tid), synker Temperaturen. Størrelsen af I. maales ved Hjælp af Instrumenter, som kaldes Aktinometre, deriblandt Herschels Heliometer, foruden af Pouillet, Thermomultiplicatoren og Pyrheliometret (s. disse A.); jo mere lodret Solstraalerne træffe Jordoverfladen, desto stærkere er I. Man har fundet, at en Kvadratcentimeter af Atmosphærens yderste Grænse ved lodret Bestraaling modtager 2½ Varmeenheder i et Minut; af disse indsuges 25—50 pCt. af Atmosphæren, alt efter Luftens Fugtighedsgrad m. m. Paa denne Maade kan man beregne den samlede Varmemængde, som Jorden modtager fra Solen i en vis Tid; den er saa stor, at den, ligelig fordelt over hele Jordens Overflade, i et Aar kunde smelte en Isskorpe paa 100 Fods Tykkelse. Atmosphærens Varmeforhold skyldes ikke de absorberede Solstraaler saa meget som de mørke Varmestraaler, Jorden udsender efter at have opsuget Solstraalerne. At insolēre er at udsætte for Bestraaling med Sollys eller at tørre i Sollys. Nogle Legemer have den Evne, efter en Bestraaling af Solen at lyse i længere Tid; dertil høre f. Ex. Fluorspat og den saakaldte Bolognesersten (Svovlsur Baryt). S. ogsaa Solstik.

Insolent, uforskammet; Insolēns, Uforskammethed.

Insolvent, ude af Stand til at betale; Insolvents, Uformuenhed til at betale sin Gjæld, forskjellig fra Insufficiens, Underballance, Passivernes Overstigen over Activa. I. er den regelmæssige Forudsætning for Concurs, men efter mange Landes Love, saaledes den danske og norske, kan en Creditor dog ogsaa forlange en insolvent Skyldners Bo taget under Concurs, idet hertil udkræves, at Insolvensen paa en særlig Maade er bleven constateret, f. Ex. gjennem Betalingsstandsning eller forgjæves forsøgt Execution.

In spe, i Haabet, f. Ex. Minister i. s. = som venter at blive M.

Inspection, Opsigt, Tilsyn; i Lægevidensk. ogsaa ved Synet udførte Undersøgelse af de tilgængelige Dele af Legemet. Inspectør, Tilsynsmand. Inspicēre, undersøge,

Inspiratiōn (d. e. Indblæsning, Beaandelse) ell. Theopneusti (Beaandelse af Gud) kaldes i den christne Dogmatik den overnaturlige Meddelelse fra Gud, ved hvilken den hellige Skrift er bleven til. Oldtidens Hedenskab var tilbøjeligt til at udlede al stor og epochegjørende aandelig Gjerning fra guddommelig Indskydelse, hvorfor de ansaa ikke blot Religionsstiftere, men ogsaa store Digtere og Lovgivere for inspirerede, uden at denne guddommelige Meddelelse dog tænktes at ophæve en fri og bevidst Medvirken fra Menneskets Side. Ved Siden heraf kjendte Hedenskabet imidlertid ogsaa, som det især fremgaar af den Maade, hvorpaa Oraklerne betragtedes, en anden I., „en hellig Rasen", under hvilken den inspirerede var saaledes betagen af Guddommen, at hans menneskelige Bevidsthedsvirksomhed momentant var ophørt; „Guden talte igjennem ham." Hos det gamle Test.s Propheter er det et almindeligt Udtryk: „Herrens Aand var over dem", „Herrens Ord kom til dem"; men dog fremgaar det klart nok af mangfoldige Steder i det gamle Test., at Meningen hermed ingenlunde er, at den inspirerede skulde være et vilje- og bevidstløst Redskab for Guds Aand. Det er denne, som oplyser Propheten og giver ham hans Klarsyn over Guds Førelser og Raadslutninger (jvfr. Prophet); men Propheten véd, hvad han siger, og bruger altsaa sine naturlige Evner i Guds Aands Tjeneste, hvormed det ogsaa stemmer, at Propheternes individuelle Ejendommeligheder klart afspejle sig i deres Prophetier. I Samklang hermed taler det nye Test. om de gammeltestamentlige Skrifter som „gudbeaandede" (II Tim. III, 16), hvilket ikke udelukker en bevidst Medvirken fra Forfatterens Side, og den samme Opfattelse af I. hersker ogsaa i Talmud; men hos de alexandrinske Jøder, især hos den af Platon stærkt paavirkede Philon, udviklede sig den med Hedenskabets „hellige Rasen" nær beslægtede Forestilling, at I. udelukkede al fri Bevidsthedsvirksomhed, og selv Septuagintas Oversættere ansaas for saaledes inspirerede. En lignende Opfattelse af I. vandt efterhaanden Indgang hos mange af Oldkirkens Theologer, idet de tænkte sig I. som en extatisk Tilstand; de hellige Forfattere, til hvilke ogsaa de nytestamentlige Forfattere nu bleve regnede, sammenlignedes med musikalske Instrumenter, som den Helligaand havde spillet paa. Dog medførte Modsætningen til Montanismen (s. d. A.), at man ikke tænkte sig I. som en bevidstløs Tilstand, og desuden hævede der sig stadig Røster, som forkastede disse crasse Forestillinger og hævdede en friere og mere skriftmæssig Opfattelse af I. Middelalderens Kirke lagde ikke særlig Vægt paa I., fordi den jo tillagde Concilierne og Paven guddommelig Autoritet til at afgjøre Trosspørgsmaal og derfor ikke havde synderlig Brug for Skriften; men for Reformatorerne maatte Inspirationsbegrebet selvfølgelig have en ganske anden Betydning, uden at de dog gav det en afsluttende dogmatisk Udvikling. De ansaa vel Skriften for „Guds Ord", men betragtede den dog ikke som absolut ophøjet over den ved alt Menneskeværk klæbende Ufuldkommenhed. Først efter at Tridentiner-

concilet havde stillet Romerkirkens Autoritet over Skriftens, gav Polemiken, paa den ene Side mod Romerkirken, paa den anden Side mod Sværmere og Mystikere, der beraabte sig paa Lyset i deres Indre, og senere tillige mod Socinianere og Arminianere Anledning til at orthodoxe protestantiske Theologer efterhaanden udviklede en Theori om I., hvorved den hellige Skrift gjordes til et Guds Værk, ophøjet over al menneskelig Vildfarelse. Chemnitz og Quenstedt paastod, at der ikke blot havde været en guddommelig Tilskyndelse til at skrive, men at ogsaa de enkelte Sandheder, Ord og Bogstaver vare umiddelbart indgivne; Joh. Buxtorf (s. d. A.) paastod endog, at de hebraiske Vocaltegn vare inspirerede. I Modsætning hertil antog Calixt kun en Understøttelse og Vejledning ved den Helligaand, men blev fra alle Sider heftig bekæmpet. Rationalismen derimod saa i I. kun et billedligt Udtryk for den umiddelbare Friskhed og Begejstring samt den dybe og sikre religiøse Takt, hvormed Apostle og Propheter havde talt og skrevet. De nyere protestantiske Theologer af troende Retning ere vel enige om at forkaste den ældre Tids crasse Forestillinger om I., men hævde paa den anden Side dog, at I. maa betragtes som en særlig Akt af Helligaanden, hvorved de hellige Mænd bleve vejledede til at tale og skrive om Guds Riges Hemmeligheder med et Klarsyn, som ingen andre Mennesker nogen Sinde have haft; men fremdeles hævde de, at da Menneskeaanden netop vinder sin højeste Frihed og Selvstændighed ved at forenes med Guds Aand, udelukker I. ikke Forfatterens Selvvirksomhed; opfyldte af Helligaanden brugte de deres naturlige Evner i det helliges Tjeneste. Dog maa det ikke glemmes, at da Aabenbaringen kun angaar det religiøse, kan I. ogsaa kun gjælde dette. Alt hvad de hellige Forfattere kunde vide som Mennesker, derom have de skrevet som almindelige Mennesker; derfor kunne de ligesom andre Forfattere tage Fejl i historiske, naturhistoriske og andre saadanne Angivelser; men i alt, hvad der angaar Religionen, har Helligaanden vejledet dem saaledes, at deres Skrifter ere skikkede til at være den ufejlbare Rettesnor for christelig Lære og christeligt Liv. I., Indaanding, s. Aandedræt.

Inspirerede ell. **Inspirationsmenigheder**, en i Begyndelsen af det 18de Aarh. opstaaet religiøs Sekt, der troede sig i Besiddelse af Inspirationens Naadegave. Flere af de vigtigste Cevennerpropheter flygtede efter Camisardkrigens uheldig Udfald til England; men her bleve to af dem paa Grund af falske Prophetier udstødte baade af den fransk-reformerte Kirke i London og af den biskoppelige Kirke og drog derfor til Tyskland, hvor de fandt en Del Tilslutning hos Separatister og Pietister, saa at der 1713—14 i Halle og Berlin dannede sig Menigheder, som forkastede Læreembedet og Sacramenterne, idet de lærte, at Helligaanden selv vilde udvælge sine Redskaber og udruste dem med „det indre Lys" eller „det indre Ord". Ved deres Sammenkomster optraadte saa disse beaandede Redskaber under hysterisk-convulsivisk Krampegraad som Bodsprædikanter. Fra Halle udbredte de sig til Wetterau, den
Gang det vigtigste Samlingssted for alle S
Separatister, og disses Ledere Gruber og
bleve snart de ivrigste Redskaber. Man
forartede Kjærlighedsmaaltider og for
at en Gudsdom over den udartede Kir
nær forestaaende. Trods de hurtig i
dende Spaltninger imellem alle disse
Hoveder, stiftedes den ene Menighed eft
anden i Tyskland og Schweiz; men
stringstiden var kun kort. Gruber døde
og siden 1719 havde kun Rock Inspira
gaven, men beholdt den til sin Død
1780 kom Rock i Berøring med Zinze
men Forbindelsen endte med et fuldkom
Brud. Efter Rocks Død hensygnede In
tionsmenighederne, indtil det religiøse
Gjenopvaagnen i det 19de Aarh. paa ny
dem til Live. Fra 1816 opstod der atter
skaber, som dannede nye Menigheder i
terau, Pfalz og Elsaß; men trykkede af
ringen udvandrede de næsten allesammen
til Amerika, hvor de i Ebenezer ved B
drev Agerbrug og Fabrikdrift under L
af Christian Metz. I en Aarrække førte
Koloni en blomstrende Tilværelse; men nu
Sekten at være aldeles opløst; dens Med
mer synes at være gaaede over til andre
giøse Samfund.

Inspissére, indkoge, ved Kogning ell.
dampning gjøre mere tykflydende, bruges
hvor man, f. Ex. i Pharmacien, indkoger Pl
safter og Planteudtræk til en tyk (extract
ell. sirupstyk) Masse.

Installére, indsætte i et Embede, især geis

Instáns, enhver af den dømmende Myn
heds Trin i deres indbyrdes Over- og Un
ordnelsesforhold. I de forskjellige Lande h
et forskjelligt Antal I. (s. Appel), i Dan
og Norge regelmæssig 3, nemlig Unde
terne (1ste I.), Overretterne (2den I.)
Højesteret (3dje ell. sidste I.). **Instansfø**
kaldes den Orden, hvori de forskjellige R
saaledes komme efter hverandre, og hvori
saa Sagerne maa indbringes fra den ene
den anden (fra 1ste I. før 2den, fra 2den før 3

Instantán, øjeblikkelig. I. Axe kaldes i
nematiken den tænkte Axe, om hvilken e
frit bevægende Legeme i et givet Øjeblik
siges at dreje sig, idet den øjeblikkelige
vægelse tænkes opløst i en Drejning og
Forskydning langs Omdrejningsaxen.

In státu quo, lat., i den Tilstand, hvori
Sag til en bestemt Tid befinder sig, f.
naar det ved en Fredsslutning bestemmes, at
skal blive som før Krigen.

Insterburg, Stad i den preussiske Prov.
Preussen, 11 M. ø. for Königsberg ved Flo
Pregel. 19,000 I. Slot. Stutteri. Hørsp
deri. Maskinfabrik. Handel med Heste, Kv
Korn, Hør og Tømmer.

Instillatión, Inddrypning af flydende Læ
midler i Øjne, Øren osv.

Instinkt kaldes den Bevægelsestrang,
fører levende Væsener til at foretage hensig
mæssige Handlinger, uden at de kjende
Maal, som derved naas. I. virker kun, n
visse Indtryk (fra Omverdenen eller fra
ganismens Indre) vække det; det udeluk
ikke Nødvendigheden af forudgaaende Erfari

ger han vel som af en vis Evne til at skjelne
og kunne, saa at det ikke kan adskilles fra For-
standen ved en skarp Grænse. Den psychologiske
Tilstand under J.s Virksomhed har nærmest
Charakteren af en dunkel, med stærk Uro og
Lyst forbunden Følelse. Fra Drift i snæv-
rere Betydning adskiller det egentlige J. sig
ved, at det Maal, Bevægelsestrangen gaar ud
paa, i Driften er Gjenstand for en mere eller
mindre bevidst Forestilling, medens det i J.
er ubevidst. Naar J. møder Modstand, eller
naar det gjentagne Gange har opnaaet Til-
fredsstillelse, kan det gaa over til egentlig
Drift. De levende Væseners instinktmæssige
Handlinger have til alle Tider været Gjen-
stand for Forundring og Beundring, fordi man
saa det blive naaet uden Bevidsthed om
Maalet, som kunde synes at forudsætte en
omhyggelig Overvejelse af Maal og Midler.
Det er først den moderne Udviklings-
hypothese, som har aabnet Adgang til Forkla-
ring af disse mærkelige Phænomener, idet den
søger at vise, at J. kun er Resultatet af utal-
lige Generationers Erfaringer, som efter-
haanden ere gaaede over til at blive ube-
vidste Anlæg og Tendenser. I den dunkle
Drift, som leder det enkelte Individ til at
foretage mange af de betydningsfuldeste Hand-
linger, maa vi altsaa efter denne Opfattelse
se et fra tidligere Slægter, et oprindeligt
Anlæg, paa hvilket der kan bygges videre
gjennem Individets egne, mere eller mindre
bevidste Handlinger.

Instituere, oprette, indstifte.

Institut, Anstalt, navnl. Undervisningsan-
stalt. Institut de France [ængstitü do frangs]
er den betydeligste videnskabelige og kunst-
neriske Institution i Frankrig, der i sin nu-
værende Stilling er en Combination af flere
Akademier, hvert med sit specielle Formaal.
Dets første Begyndelse var en ren privat
Kreds af literære Venner, der fra 1625 sam-
ledes hos Huguenotten Valentin Conrart de
Paris til Discussion af poetiske Arbejder
og af det franske Sprogs og den franske Stils
Spørgsmaal, fremme som Maal for deres Be-
stræbelser. Cardinal Richelieu fandt Behag
i dette Selskab og organiserede hint Samfund
ved Patent af 25 Jan. 1635 til det saakaldte
»Académie française«, for hvilket han selv og
senere Frankrigs Regenter vare Protec-
torer. 10 Juli 1637 begyndte dets Møder,
og det arbejdede strax paa Udarbejdelsen af sin
»Dictionnaire« (jvfr. Fransk Sprog und.
Frankrig), med i sin Midte at samle alle frem-
ragende Forfattere blev det et officielt Udtryk
for Frankrigs i den saakaldte klassiske Literatur-
periode. Dets Medlemmers Tal fattes til 40.
Colberts Interesse for Indskrifter og
Medailler fremgaaede Académie des inscrip-
tions, der stiftedes 1663 sammen med Acad. franc.;
det bestod af 4 af dettes Medlemmer, hvis
Opgave var at sørge for smagfulde Inskriptioner
paa offentlige Mindesmærker o. desl. En Ud-
videlse af dette fandt Sted ved Stiftelsen af
Académie des inscriptions et belles-lettres
(aabnet 16 Juli 1701 i Louvre), der
omfattede Historie, Archæologi og Sprog. 1666
havde Colbert stiftet Acad. des sciences, der
1699 udvidedes af Bignon til 6, 1785 til 8 Klas-
ser; 1648 havde Maleren Lebrun organiseret
et Malerakademi, som Colbert 1664 gjorde til
Acad. royale de peinture et sculpture; samme
Minister havde end videre stiftet Acad. royale
d'architecture (1671). Et Conventsedict af
8 Aug. 1793 ophævede alle disse Institutio-
ner, men Directoriet samlede dem under en
fælles Organisation i Institut national 25 Oct.
1795. Medlemsantallet sattes til 144. Bona-
parte, der selv var Medlem, gav Institutet en
ny Indretning 1802 (4 Klasser: 1) for Mathe-
matik og Naturvidenskaber, 2) for fransk Sprog
og Literatur, 3) for Historie og antik Literatur,
4) for de skjønne Kunster). 1811 fik Insti-
tutet Navn af Institut national og vexlede siden
Navn med de forskjellige Regeringer. 21 Marts
1816 gjordes de fire Klasser til særskilte Aka-
demier (det hele kaldtes »Institut de France«),
neml. 1) Acad. française, 2) Acad. des inscrip-
tions et belles-lettres, 3) Acad. des sciences,
4) Acad. des beaux-arts. 1832 udsondredes
af de hidtil under 3dje Klasse hørende Viden-
skaber et »Acad. des sciences morales et politi-
ques«. Mindre Organisationsændringer fore-
toges af Napoleon III 1855. Fællesformuen
bestyres af et Udvalg, bestaaende af to Med-
lemmer for hvert Akademi under Undervis-
ningsministerens Forsæde; hver Akademiker
har en aarlig Gage af 1,500 Frcs.; Secretæ-
rerne have 6,000; ved højtidelige Lejligheder
bæres Uniform (sort med grønt Broderi).
Det af 40 Medlemmer bestaaende Acad. fran-
çaise har beholdt sine gamle Statuter og
discuterer grammatiske, rhetoriske og æsthe-
tiske Spørgsmaal, gjør Forarbejder til Ud-
givelsen af nationale Klassikere og har be-
standig leveret nye Udgaver af Ordbogen.
Acad. des inscriptions et belles-lettres (40
Medlemmer, 8 associés og 50 correspondе-
rende Medlemmer) giver sig af med Historie,
navnlig med Studium og Samling af Kilde-
skrifter til Frankrigs Historie, Philologi (klassisk
og østerlandsk) og Archæologi. Dets vigtigste
Værker ere dets »Mémoires«, »Collection de
notices et extraits des manuscrits de la bi-
bliothèque royale et autres bibliothèques publi-
ques«, samt den af den benedictinske Congre-
gation af Saint Maur begyndte »Histoire lit-
téraire de la France«. Acad. des sciences (i
11 Sectioner, repræsenterende de exacte Viden-
skaber, ogsaa Geographi, Navigation, Medicin,
Anatomi og Chirurgi, 63 Medlemmer, 8 as-
sociés, 100 Correspondeerende) udgiver Beret-
ninger om sine Møder, sine »Mémoires« o.
desl. Acad. des beaux-arts (40 Medlemmer,
fordelte i 5 Sectioner, 10 associés, et ube-
stemt Antal Correspondeerende) tildeler Pris-
belønninger for Maler-, Billedhugger-, Byg-
nings- og Kobberstikkerkunst og for musikalske
Compositioner. Det udarbejder en »Diction-
naire général des beaux-arts«. Acad. des scien-
ces morales et politiques (40 Medlemmer, 6
associés, 45 Correspondeerende) repræsenterer i
6 Sectioner Philosophi, Moral, Rets- og
Statsvidenskab, almindelig Historie og Histo-
riens Philosophi o. desl. Hvert Akademi har
en sécrétaire perpétuel; Acad. des sciences har
to. Foruden de almindelige ugentlige Møder

holder hvert Akademi et stort Aarsmøde og alle i Forening en Fest. Institutet er rigt doteret af Staten og Private.

Institutiōn, Indretning, Indstiftelse. **Institutiōnes** kaldtes hos Romerne en Lærebog, navnlig i Retsvidenskaben. De to berømteste Lærebøger af denne Art vare den af Gajus i det 2det Aarh. forfattede, som en Tid lang ansaas for tabt, men nu er bleven gjenfundet af Niebuhr (s. Gajus), og den, Kejser Justinian I paa Grundlag af hint Værk lod udarbejde og 533 udgav som en Del af sin store Lovsamling.

Instructiōn ell. **Instrūx**, en af den lovgivende Magt eller af vedkommende overordnede Autoritet udstedt Anvisning for en eller anden Institution, f. Ex. en Ret eller en Klasse af Embedsmænd eller andre, hvem et eller andet Hverv er overdraget, om, hvorledes de have at forholde sig ved Udførelsen af deres Forretninger. **Instructōrisk Maxime**, s. Forhandlingsmaximen. **Instruēre**, undervise i, belære om, give Instrux.

Instrumēnt er et meget svævende Begreb. Nærmest betegnes med dette Navn Redskaber, der ikke ere aldeles simple og usammensatte, men paa den anden Side heller ikke saa complicerede, at de føre Navn af Maskiner; men ligesom Grænserne til begge Sider ere meget ubestemte, saaledes maa de anses for temmelig nær opgivne, hvor man ved et Tillægsord henfører et Redskab til en af de store Hovedklasser: musikalske, chirurgiske og optiske I. En noget afvigende Brug af Navnet finder Sted hos Skriftstøberne, idet de kalde Støbeformene I. I det ældre Retssprog bet. I. Document. I., i Musik ethvert Apparat ell. Redskab, der tjener til at frembringe Toner eller blot Lyd, som anvendes i Musiken. Man har gjort forskjellige Forslag til en Inddeling i Hovedgrupper af disse mange og uensartede Redskaber, blandt hvilke her kan nævnes det, der er baseret paa de 3 Hovedfactorer i Musiken: Melodi, Harmoni og Rhythmus, og som deler I. i enstemmige ell. melodiske (Blæseinstrumenterne i Orchestret, Bueinstrumenter osv.), flerstemmige ell. harmoniske (Orgel, Piano osv.) og rhythmiske (Panke, Tromme osv.). Men man er dog endnu bleven staaende ved den ældgamle Inddeling i Blæseinstrumenter, Strængeinstrumenter og Slaginstrumenter, skjønt denne til en vis Grad er mangelfuld, idet f. Ex. enkelte I., saasom Harmonika, ingen Plads have i den. 1) **Blæseinstrumenter** ere saadanne, hvis Toner fremkomme, naar man ved Blæsning med Munden eller et Bælgapparat sætter Luftsøjlen i et Rør af Træ, Metal eller andet elastisk Materiale i Svingninger. Øverst i denne Klasse staar det menneskelige Sangorgan; til den høre end videre Orchesterinstrumenterne Fløjte, Obo, Clarinet, Fagot, Horn, Trompet, Basun og Afarterne af disse I., samt Orgelet og alle orgelagtige I., derunder indbefattet Harmonium, skjønt Tonerne paa dette og lignende I. ikke fremkomme ved Rør, men ved Metaltunger. 2) **Strængeinstrumenter** ere saadanne, hvis Toner fremkomme, naar man ved at stryge, rive eller slaa Strængene sætter den dem omgivende Luft i Svingninger. Strygningen sker sædvanlig ved en Bue; Strygeinstrument og Bueinstrument er derfor ensbetydende. Dertil høre Orchester-instrumenterne Violin, Bratsch, Violoncel o[g] Contrabas med deres nu sjælden forekommend[e] Afarter. Rivningen sker enten med Fingren[e,] som ved Harpe og Guitar, eller med [et] Plektrum eller et andet Redskab, som ve[d] Mandoline og Cither. Slaaningen sker ve[d] Hamre, beklædte med Filt, Læder o. desl., de[r] som ved Flygelet og Pianoet, sættes i Beva[ë]gelse af en Tastemechanik eller, som ved Hakk[e]brættet, umiddelbart af den spillendes Hænde[r]. 3) **Slaginstrumenter** ere alle øvrige, som bring[es] til at klinge ved at slaas med Hamre, Plektr[a] eller paa anden Maade. Enkelte af disse fren[n]bringe virkelige Toner, saasom Panke, Klokk[e]spil, Træharmonika; men de fleste give k[un] ubestemte, skraldende eller klirrende Lyd [af] meget forskjellig Art, saasom Tromme, Bække[n,] Gong, Castagnet. **Instrumentālmusik**, en saad[an] Musik, som frembringes ved Hjælp af musikal[ske] Instrumenter, i Modsætning til Vocalmus[ik,] som udføres af Sangstemmer. Begge Art[er] optræde ofte i Forening, og det instrumenta[le] tjener da nærmest til at understøtte eller fren[n]hæve det vocale. Den selvstændige I. betegn[es] ogsaa med Tillægsordet „ren" og gaar i[kke] langt tilbage i Tiden; thi medens den pol[y]phone Vocalmusik naaede en høj Grad af Ful[d]endelse, spillede Instrumenterne kun en gan[ske] underordnet Rolle og begyndte først i det 17[.] Aarh. at faa en selvstændigere Betydning [i] Tonekunsten. **Instrumentatiōn** ell. **Instrumen[te]ring**, Ordningen og Fordelingen i Partitur [af] de instrumentale Stemmer, som skulle medvi[rke] i et rent Instrumentalværk eller i et Voca[l]værk med Ledsagelse af Instrumenter. Se[lv] Kunst er den af stor Vigtighed for Compon[i]sten og kræver ikke blot nøjagtig Kjendskab [til] de enkelte Instrumenters Technik og Charakt[er] og til de Klangvirkninger, som opstaa v[ed] Blandingen af de forskjellige Instrumenter, m[en] tillige en særlig Begavelse og fin Sans [for] Anvendelsen af Instrumenterne.

Insūbrer, et gallisk Folk, boede i Lyonna[is] omkring Loire; de grundlagde en Koloni Mediolanum (Milano) og bleve undertvung[ne] af Romerne 222 f. Chr.

Insufficiēns, Utilstrækkelighed, Mangel p[aa] Evne eller Kraft til at udføre noget, brug[es] i Lægevidenskaben især om den ved visse sy[g]lige Forandringer i Hjerteklapperne fremkal[dte] Mangel paa Lukkeevne hos disse, hvorved Fo[r]styrrelser i Kredsløbet bevirkes. I. kaldes og[saa] det, at Passiva overstiger Activa. Jvfr. Insolve[ns].

Insulāner (af lat. insula, Ø), Øbo.

Insūlt, Fornærmelse; **insultēre**, fornærme.

Insurgēnt, Oprører; **Insurrectiōn**, Opstan[d].

Intaglio [tāljo] kaldes en skaaren Sten, n[aar] Fremstillingen er fordybet i Stenen; s. Cam[ee]. De fleste under Navn af Gemmer bekjen[dte] skaarne Stene ere I.

Integrālregning, en Del af den højere M[a]thematik, det omvendte af Differentialregning[en]. Den lærer nemlig af et givet Differential el[ler] en given Differentialcoefficient at finde [den] oprindelige Function, hvoraf samme er dann[et;] hvilken Function med Hensyn hertil kal[des] dennes **Integral**; selve den nævnte Operati[on] kaldes **Integratiōn**. Af Reglerne for Differe[ntial-]

...rim lader sig udlede tilsvarende Regler for ...tegration. Af $y = x^3$ faas f. Ex. $\frac{dy}{dx} = 3x^2$; ...tegralet af $3x^2$ „med Hensyn til x", som ...gnes ved $\int 3x^2 dx$, bliver derfor lig x^3 eller, $\frac{d(x^3+c)}{dx}$ ogsaa er $3x^2$, mere almindelig $+c$, hvor c er en ganske vilkaarlig Con-..., Integrationsconstanten. Ethvert Integral, ...indeholder en saadan, kaldes derfor ogsaa ...temt Integral. Et bestemt Integral faas, naar ...ægges Integrationsconstanten en bestemt ... Simplest sker dette ved at fastsætte en ...i af den uafhængige variable, for hvilken ...ralet skal være lig Nul; denne kaldes ...ntegralets lavere Grænse, medens den ...e Grænse er den Værdi af den uafhæn-...variable, for hvilken Integralets Værdi ...gives; $\int_a^x f(x)\,dx$ betegner det bestemte In-... af $f(x)$ med Hensyn til x som variabel den lavere Grænse a og højere Grænse x. ...en af Værdierne af det ubestemte Inte-...er $\int_a^x f(x)\,dx = F(x) - F(a)$, altsaa f. Ex. $= x^3 - a^3$. Kun i de simpleste Tilfælde ...ubestemte Integral findes exact; der-...n et bestemt Integral altid beregnes, ...rindste med Tilnærmelse. Betegne $a, a_1, a_2, a_3 \ldots a_m$, x forskjellige af den uafhængige variable imel-...enserne a og x, saa vil Summen ...$a) + (a_2 - a_1) f(a_1) + (a_3 - a_2) f(a_2) +$ ...$_m) f(a_m)$ nærme sig til $\int_a^x f(x)\,dx$ som naar alle Intervallerne $a_1 - a, \ldots$ ...rme sig til Grænsen 0. Sættes disse ...r lige store og hver lig $\frac{1}{n}$ af hele ...t, hvor n er et stort Tal, kan derfor ...te Integral findes ved en Summa-...raf har Integraltegnet $\int$, indført af ...n Oprindelse, idet dette kun er et S. Et Integral kan derfor opfattes Sum af uendelig mange uendelig ...relser"; dog bruges ogsaa i Diffe-...gen Benævnelsen Integration ved ...g af endelige Størrelser. Særlige ...d den Function, som skal integreres, ...ke, at Integrationen bliver umulig ...gsløs, og selv om dette ikke er fører den ofte til nye Functions-...om Exempel paa saadanne kunne ...tiske Integraler, Eulerske Integraler ...afunctioner, Integrallogarithmer o. ...erført Betydning bruges Integra-...stemmelse af en Function, som er ...en Differentialligning; en saadan ...ābel, naar den søgte Function kan ...ft ved ubestemte Integraler. — I. ...erordentlig udstrakt Anvendelse saa ...jere Analyse som i dennes Anvendelser paa Geometri og Mechanik. I sin elementære Form kan den siges at være anvendt af Archimedes; den egentlige I. er imidlertid uddannet samtidig med Differentialregningen og er væsentlig ved Eulers Arbejder bragt i en Form, i hvilken der først i den nyeste Tid ved Cauchys og særlig Riemanns Afhandlinger er sket betydeligere Ændringer.

Integritēt, Helhed, Fuldstændighed, ukrænket Tilstand; f. Ex. de bibelske Skrifters I., en Stats I. osv. **Integrērende Del**, en væsentlig Del af det hele.

Integumēnt, Legemets Hudbeklædning samt den dertil hørende Udrustning med Haar, Fjer, Skal osv.

Intellectuēl, hørende til Forstanden, i Modsætning til dels hvad der hører Sansningen, dels hvad der hører Følelse og Vilje til. Ved intellectuel Anskuelse forstaar man en Erkjendelse, hvor Modsætningen mellem Tænkning og Sansning ikke træder frem.

Intelligēns, Forstand, Indsigt, aandelig Dannelse og Modenhed, samt Evnen til at erhverve disse; bruges ogsaa collectivt om den Samfundsklasse, som i Sammenligning med den store Masse antages at besidde højere Dannelse og Indsigt (er intelligent). **Intelligībel**, forstaaelig, fattelig, begribelig. I særlig Betydning hvad der ligger over Erfaringsverdenen og kun kan blive Gjenstand for Tænkningen. Kant skjelnede mellem Sanseverdenen, hvor alt er underlagt Naturaarsagernes Nødvendighed, og den i. Verden, hvor Frihedsaarsagen gjælder.

Intendantūr, s. Forplejningsvæsen.

Intensitēt, virkende Kraft, Styrke.

Inter ărma sĭlent lēges, lat. (Cicero »pro Milone«), „mellem Vaabnene tie Lovene", Magt gaar for Ret, Retten sidder i Spydstagen; i. a. s. mūsæ, under Krigen tie Muserne, d. v. s. Kunst og Videnskab.

Intercellulærsubstāns, s. Celle og Væv, samt Mellemcellestof.

Intercessiōn, den Retshandling, hvorved en Tredjemand indtræder i et mellem to andre stiftet Retsforhold, enten saaledes, at en af de oprindelige Parter træde ud (privativ I.), hvilket finder Sted ved Delegation og Expromission, eller saaledes, at disse fremdeles forblive i Retsforholdet (cumulativ I.), hvilket finder Sted ved Caution. Intercedēnt kaldes den, der paa denne Maade indtræder (intercedērer) i et Retsforhold. I Folkeretten betegner I. dels en Stats Indblanding i en anden Stats indre Anliggender, for saa vidt den blot sker ved venskabelige Forestillinger (modsat Intervention, d. e. den Indblanding, som sker med Vaabenmagt), dels den Handling, at en Stat søger at gjøre sin Indflydelse hos en anden gjældende til Fordel for en privat Person. I., Biskoppernes, kaldtes i den katholske Kirke disses Indskriden til Gunst for dem, der allerede vare dømte af de verdslige Domstole, hvorved disse bleve underkastede et Slags aandelig Control, og hvorved undertiden Uret og Haardhed blev forebygget.

Inter cæcos regnat luscus, lat., mellem de blinde er den enøjede Konge.

Interdict ell. kirkeligt Forbud (interdic-

tum celebrationis divini officii, d. e. Forbud imod Afholdelse af Gudstjeneste) bruges af Romerkirken som Straf for haardnakket Ulydighed eller Fjendskab mod Kirken. J. udtales enten over en enkelt Person, som derved berøves Ret til Deltagelse i kirkelige Handlinger, saa at al Cultus maa hvile, hvor han viser sig (i. personale), eller over en hel Egn eller Land (i. locale); 1029 paalagdes det første Gang for Brud paa Landefreden. Oprindelig medførte J. Standsning af alle gudstjenstlige Handlinger uden Undtagelse; men efterhaanden indførtes forskjellige Lempelser; i Løbet af det 12te og 13de Aarh. tillodes Barnedaab, Døendes Skriftemaal, Confirmation, Begravelse af Præster, som havde overholdt J., senere tillige Gudstjeneste paa de store Helligdage osv. Men selv efter disse Lempelser maatte Klokkerne ikke ringe; Altere og Billeder skulde afklædes og tildækkes, selv Billeder udvendig paa Kirkebygningen, medens Billeder af Drager, Løver og andre Uhyrer skulde være utilhyllede. Intet Lig maatte stedes i christen Jord undtagen Præstens, den vejfarendes, Stodderens og Børns under to Aar. Bryllupper skulde indvies paa Gravene, Kirkedøren være lukket og Messen læses i dybeste Stilhed. Menigheden skulde holde vedvarende Faste, og ingen maatte rage sig eller klippe sit Haar. Hele Landet skulde bære Præget af et forbandet Land, hvor Aanden maa hungre og tørste. Retten til at belægge med J. tilkommer Paven, Provinsialsynoden og Bispoppen. Den romerske Kirke hævder endnu denne Ret; men i større Maalestok blev den sidste Gang bragt i Udførelse mod Republiken Venedig 1606.

Intērdum bŏnus dormītat Homērus, lat. (Horats: Ars poet. 359), undertiden falder den gode Homer i Søvn, endogsaa den vise kan fejle.

Interessēntskab, en Forening mellem flere om ved Sammenskud af Formuegjenstande eller ved Handlinger eller ved begge Dele at virke for et fælles økonomisk Øjemed og deltage i det af denne Samvirken flydende Udfald. **Interessenter** kaldes de i en saadan Forening deltagende Personer. J. inddeles i de navngivne ell. responsable, d. e. dem, i hvilke Medlemmerne ere personlig ansvarlige for Selskabets Gjæld, hvilket f. Ex. er Tilfældet med de almindelige, under et Firma optrædende Handelsselskaber, de unavngivne ell. anonyme, i hvilke de enkelte Medlemmer ikke selv personlig indtræde i Retsforhold med Tredjemand, men saadanne knyttes af den for Selskabet indsatte Bestyrelse, og Medlemmerne heller ikke selv have noget personligt Ansvar for Selskabets Gjæld, men Creditorerne alene kunne holde sig til den indskudte Capital, til hvilket Slags J. navnlig de sædvanlige Aktieselskaber høre, og de halvnavngivne ell. commanditære, i hvilke der foruden nogle Interessenter, som deltage i Bestyrelsen og ere personlig ansvarlige for Selskabets Gjæld (de active ell. responsable Medlemmer), ogsaa er nogle, der blot have indskudt visse Midler, i Forhold til hvilke de deltage i Fordel og Tab, men ud over hvilke de ingen Risico staa (de passive ell. commanditære Medlemmer). J

Følge dansk Lov 1862, norsk Lov 1874
Firmaregistre skal ethvert J., der vil drive
retning under andet Navn end Deltage
egne Navne eller med Indskrænkninger i
tagernes fulde personlige Ansvar, gjøre
meldelse derom for Øvrigheden. Undla
heraf straffes med Bøder og medfører, at s
lige Deltagere hæfte fuldt ud for enhve
J.s Forpligtelser.

Interferēns. Naar forskjellige Bølger
hverandre paa Vandets Overflade, fortsætt
deres Vej og gaa igjennem hverandre ude
forstyrres, men under Sammentræffet kunn
dog have betydelig Indflydelse paa hveran
Saaledes indser man let, at der, hvor to Bø
bjærge træffe sammen, maa fremkomme et
størret Bølgebjærg, hvor to Bølgedale tr
sammen, en forstørret Bølgedal, men at
Udjævning maa indtræffe, hvor Bølgebjærg
Bølgedal træffe sammen, en Udjævning,
kun bliver fuldstændig, naar begge have sa
Størrelse. Det er denne Vexelvirkning,
kalder J. eller Vexelindgreb, og den opsta
det hele, hver Gang den samme Molecule
paavirkes af Bølgebevægelser (s. d. A.), saale
at disse give en Resultantbevægelse. J.
paavises ved alle de Virksomheder i Natu
som hidrøre fra en Bølgebevægelse, og
ledes ogsaa ved Lyden og Lyset. Ved Ly
sættes Luften nemlig i en Bølgebevægelse, hv
ved den afvexlende fortættes og fortynd
træffer nu en Fortætning fra en Tonegi
sammen med en Fortynding fra en and
bliver Lyden derved svækket. Bringer m
saaledes to Stemmegafler, som næsten, m
ikke ganske, give den samme Tone, til at l
paa en Gang, ville snart deres Svingnin
falde sammen, saa at Fortætning træffer F
tætning og Fortynding Fortynding, og da
Tonen høres forstærket; snart vil Fortætni
af den ene træffe Fortynding af den anden
omvendt, og da vil Tonen næsten ganske kun
forsvinde. Denne afvexlende Forstærkning
Svækkelse af Tonen er det, man kalder St
og den hidrører fra en J. af Lydbølger
Ogsaa de Bevægelser, som ēn Stemmegaffels
Grene frembringe, ville interferere, og der
derfor Steder i Nærheden af Gaflen, h
dennes Tone lyder meget svagt, andre, h
den lyder stærkt; man hører dette let, na
man holder Gaflen op til Øret og drejer d
om sit Skaft, medens den svinger. Ogs
Tonernes Forstærkning ved Hjælp af lukke
og aabne Rør, som ved Orgelpiberne, be
paa Lydens J. Ved Lyset kan man vel ik
som ved Lyden, ligefrem paavise Bølgebev
gelsen; men til Dels ved den J., Lyset vis
er man bleven ledet til den Tanke, at Ly
bestod i en saadan, og man har ved at g
ud fra denne Forudsætning været i Sta
til at forklare en stor Mængde Interferen
phænomener, af hvilke her skal nævnes nog
faa. Lader man Sollyset trænge igjennem
lille Aabning ind i et mørkt Værelse og
nogen Afstand fra Aabningen træffe paa
tynd Naal, kunde man vente at faa en gans
mørk og skarpt begrænset Skygge af Naale
paa en hvid Skjærm, der blev holdt nogle Al
bag ved den. Men den hele Skygge viser s

...ylbt af afvexlende lyse og mørke Striber.
...sse hidrøre fra, at Lyset, som streifer forbi
...alen, udbreder sig noget til Siden, saaledes
...t der fra begge Sider af Naalen trænger Lys
...d i Skyggen. I Midten af denne, hvor
...egge Lysmasserne fra Naalens Sider have
...gaaet lige lange Veje, ville Lysbølgerne for-
...stærke hverandre, og her fremkommer da en
...ys Stribe; men ved Siden af denne er den
...ene af de sammentræffende Lysstraaler gaaet
...in meget længere end den anden, at, hvad
...an kunde kalde „Bølgebjerg" der træffer
...mmen med „Bølgedal", saa at en Udjæv-
...ng finder Sted, og der er mørkt osv. Sæbe-
...blernes Farver hidrøre ogsaa fra I., idet
...set dels bliver tilbagekastet fra den yderste,
...s fra den inderste Overflade af den tynde
...ndhinde, og det beror dels paa dennes Tyk-
...e, dels paa Bølgens Bredde, om de skulle
...stærke eller svække hverandre. Da nu Sol-
...et bestaar af forskjellige Farvestoffer, der have
...skjellige Bølgebredder, ville nogle af disse
...e forstærkede, andre svækkede, og derfor ser
... paa Sæbeboblen Farveblandinger, der
...forskjellige fra dem i det indfaldende Lys.
...agter man Sæbeboblen igjennem et rødt
..., ser man blot lyse og mørke Figurer paa
... Af de Interferensphænomener, som hyppigst
...rkes i det daglige Liv, kunne vi nævne
...morets Farver, de metalliske Farver paa
...fjer, Hovene om Sol og Maane og Staa-
...anløbningsfarver, hvilke sidste hidrøre fra
...dt Lag af Jærnilte, hvori Farverne frem-
...s paa samme Maade som ved Sæbe-
...ne. **Interferensspejlet** (Fresnels) bestaar
... plane Glas- eller Metalspejle, som
...ammen i en Kant under en Vinkel
...ikke lidt mindre end 180°. Fra en stærk,
...et Lyslinje, der er parallel med Kan-
...ndes Straaler i meget skraa Retning
...e to Spejle, og de herfra tilbage-
... Straaler skære hinanden under en
...nkel. To og to af disse Straaler, én
...t Spejl, have i Almindelighed gjen-
...t en ulige lang Vej, og efter som Vej-
...n er et lige eller ulige Antal halve
...dder, faa vi Lys eller Mørke; paa en
...erm eller igjennem en Loupe ses derfor
...e lyse og mørke Linjer, Interferens-
... Anvendes hvidt Lys, faas farvede

...eur, det indvendige; Afbildning eller
... af Husliv og huslige Forhold; ogsaa
... af Sjælelivet. I Malerkunsten bru-
... Gjengivelsen af det indre af Værelser
...eri værende Møbler og Gjenstande,
... malerisk Hovedvirkning mere søges
...lsen heraf end af de fremstillede Per-
... om saadanne findes.
...[im] (lat., d. e. imidlertid) kaldtes paa
...nstiden den ved en kejserlig For-
...ofundne Afgjørelse af omtvistede Re-
...ggender, som skulde have midlertidig
... indtil Sammenkaldelsen af en al-
...irkeforsamling. 1541 havde nogle
... protestantiske Theologer under For-
...anvella og Pfalzgrev Frederik en
...ntale i Regensburg, hvor man vel
...m nogle dogmatiske Punkter, men

ikke kunde komme til Overensstemmelse om Sacramenterne og Kirkemagten; Kejserens Forsøg paa at bringe alle Rigsdagens Medlemmer til, hver for sig i Landskirke, at gjennemføre de Punkter, hvorom man var bleven enig, strandede paa de katholske Fyrsters Modstand, saa at dette **Regensburger-I.** kun fik meget ringe Betydning. **Augsburger-I.** af 1548 indrømmede Protestanterne Brugen af Kalken i Nadveren og Præsteægteskabet, men derimod blev Læren om Forvandlingen, de 7 Sacramenter, Helgendyrkelsen samt Kirkens Ret til Skriftfortolkning holdt ved Magt. Men de vedtagne Bestemmelser vakte overalt megen Modstand. Paa Landdagen i Leipzig 1548 vedtoges det af Wittenbergtheologerne Melanchthon, Bugenhagen og Major opstillede **Leipziger-I.** ell. **det lille I.**, der næsten uden Undtagelse gjenindførte de katholske Skikke som Adiaphora eller uvæsentlige Mellemting, omgik mange væsentlige Forskjelligheder i Læren og gav Fundamentalartiklerne en saadan Opfattelse, at saa vel den rene evangeliske Lære som den interimistisk-augsburgske kunde lægges ind deri. Dette æggede Lutheranerne til heftig Modstand, og I.s Gyldighed ophørte med Passauerforliget af 1552. **Interimistisk**, midlertidig, indtil videre, d. s. s. ad interim, f. Ex. i. Minister.

Interjectiōn, f. **Udraabsord.**

Interlaken [in], Flække i Cant. Bern i Schweiz ved Floden Aar mellem Brienzer- og Thunersøen, var oprindelig et Kloster og fik sit Navn af Beliggenheden mellem de to Søer (inter lacus). Stedet bestaar nu væsentlig af store Hoteller og har i Sommertiden en talrig Touristbefolkning, som herfra gjør Udflugter i Berner-Oberland.

Interlineār, som er imellem Linjerne. **Interlineārversiōn**, en Oversættelse, der staar imellem Linjerne, oftest saaledes, at Ord svarer til Ord.

Interlocutōrium, en Kjendelse, hvorved et under en Sags Drift opstaaet Spørgsmaal, f. Ex. om en af den ene Part begjæret Anstand skal bevilges, afgjøres, uden at Sagen selv bringes til Ende. Et saadant I. kan, for saa vidt det gaar ud paa, at Sagen skal fremmes, efter den danske og norske Ret i Almindelighed ikke strax særskilt appelleres, men først efter at Hovedsagen er sluttet og i Forbindelse med denne.

Interlūdium, Mellemspil, er sædvanl. Navnet paa de korte Mellemspil, som Organisterne improvisere paa Fermaterne i Choralmelodierne for at lede over fra et Vers til det næste eller fra en Strophe til den næste. Tidligere vare saadanne Mellemspil meget gængse, men nu forekomme de heldigvis kun sjælden.

Intermězzo, it. (fr. intermède, eng. interlude), Mellemspil. Allerede i det 15de og 16de Aarh. havde man i Italien Mellemaktsmusik, der nærmest bestod af Madrigaler, som snart bleve sungne, snart blot spillede paa Instrumenter. Deraf udviklede sig de saakaldte intermezzi, d. e. smaa Scener for Sang med Instrumenter, som opførtes mellem Akterne af det egentlige Skuespil og i Regelen ikke stod i Forbindelse dermed. I Begyndelsen var Chorsangen det væsentlige i disse, men lidt efter lidt trængte Solosangen sig frem, og I. bleve da et Slags

smaa Sangspil. Navnet overførtes derfra paa mindre dramatiske Fremstillinger af oftest faa Personer, som foruden Dialogen indeholdt Musik og undertiden Dans, og som næsten altid vare af lystigt Indhold. Hos nyere Componister det. Ordet et Mellemstykke i en Kreds af Tonestykker. Schumann bruger det ogsaa i de cykliske Instrumentalformer om et Stykke, der indtager Scherzoens Plads, men ikke har dennes sædvanlige Form eller Indhold.

Intermittērende kaldes de Sygdomme, hvis Symptomer optræde i Anfald (Paroxysmer) med fuldkommen frie Mellemrum (Intermissiōn), ofte afvexlende med en vis Regelmæssighed. Malariasygdommene ere de vigtigste i. Sygdomme.

Internāt, Undervisningsanstalt, som af Opdragelseshensyn tillige afgiver Bolig for sine Elever.

Internationāl, hvad der vedrører det indbyrdes Forhold mellem Folkene. I. Ret det. saaledes d. s. s. Folkeret. I. Privatret er Læren om Sammenstød mellem forskjellige Staters Ret, naar der nemlig kan være Tvivl om, efter hvilken Stats Lovgivning et Retsforhold skal bedømmes.

Internationāle, det afkortede Navn, hvormed »Association internationale des travailleurs« almindelig betegnes. Denne til at omslutte alle Landes Arbejdere bestemte Forening, til hvis Dannelse det under Londonerudstillingen 1862 afholdte Gilde for de franske Arbejdere kan siges at have givet Stødet, stiftedes 28 Sept. 1864 paa et i St. Martins Hall i London af engelske Arbejdere sammenkaldt Møde. Den Tanke, der paa hint første Møde 1862 blev udtalt i en Adresse fra de engelske Arbejdere til de franske, at „saa længe der er Kappestrid imellem Arbejdsherrerne indbyrdes og Tvistemaal om Lønningsforholdene, saa længe ere alle Arbejderes Forening det eneste Middel til Frelse for dem“, fik paa det sidste Møde et bestemtere Udtryk i de af Englænderne Odger og Wheeler og Franskmanden Cremer fremlagte foreløbige Love, men saaledes, at den Sætning, der i den nævnte Adresse umiddelbart sluttede sig til den nys anførte: „Enighed mellem os og vore Arbejdsherrer er det eneste Middel til at formindske de Ulemper, som omringe os“, helt var opgivet, idet det tvært imod stærkt blev accentueret, at det var en Forening til Kamp mod Arbejdsherrerne, der tilsigtedes dannet, saaledes som det fremgaar af Motiverne til de paa den første Congres i Genf 1866 vedtagne endelige Love. Begyndelsen af den her fattede Beslutning lyder nemlig saaledes: „I Betragtning af, at Arbejdernes Frigivelse (l'émancipation des travailleurs) bør være Arbejdernes eget Værk; at Arbejdernes Bestræbelser for at erobre (conquérir) deres Frigjørelse ikke bør gaa ud paa, at nye Forrettigheder grundlægges, men paa at skabe for alle lige Rettigheder og Pligter og paa at tilintetgjøre alt Klasseherredømme; at Arbejdernes økonomiske Underkastelse under Opkjøberne (accapareurs) af de første Arbejdsstoffer og Redskaber er Kilden til Trældommen i alle Skikkelser: til Samfundets Elendighed, den aandelige Nedværdigelse og den politiske
Underdanighed; at af denne Grund de arbe
dende Klassers økonomiske Frigjørelse er
store Maal, hvilket enhver politisk Bevæge
bør være underordnet som Middel; at alle B
stræbelser hidtil ere strandede af Brist paa F
lelsen af fælles Ansvar (solidarité) mellem A
bejderne af forskjellige Fag i hvert Land
broderligt Sammenhold mellem Arbejderne
de forskjellige Egne; at Arbejdernes Frigjørel
ikke er en Opgave, som ene vedkommer
enkelte Sted eller Folkeslag; at — tværtimod
denne Opgave er vigtig for alle civilisere
Folkeslag, da dens Løsning nødvendigvis a
hænger af deres Samvirken i Tanke og Gje
ning; at den Bevægelse, som atter er komm
til Syne blandt Arbejderne i Europas vindskib
ligste Lande, har ladet nye Forhaabninger o
staa og derved højtidelig advaret alle dem, d
maa skide, om ikke at falde tilbage i gam
Vildfarelser, og raadet dem til at sammenknyt
alle endnu adskilte Bestræbelser; af disse Grun
erklærer den „internationale Arbejderforening
Congres, holdt i Genf 3 Sept. 1866, at den
Forening saa vel som alle Selskaber eller Enkel
mænd, der slutte sig til den, ville anerkjen
Sandhed, Retfærdighed og Moral s
Grundlag for deres Adfærd mod alle Mennesk
uden Forskjel paa Farve, Tro eller Nationalit
Congressen betragter det som en Pligt at kræ
Menneske- og Borgerrettigheder, ej alene f
Foreningens Medlemmer, men for enhver, s
opfylder sine Pligter: Ingen Pligter ud
Rettigheder, ingen Rettigheder ud
Pligter. Det er i dette Øjemed, at Co
gressen endelig har vedtaget følgende Statut
for den internationale Arbejderforening: A
tikel 1. Foreningen er oprettet for at tilvej
bringe et Midtpunkt for Samkvem og San
virken mellem Arbejderne i de forskjellige Land
der stræbe mod det samme Maal, nemlig in
byrdes Hjælp, Fremskridt og Arbejderklassen
fuldstændig Befrielse (affranchissement d
la classe ouvrière)“. De følgende 10 Arti
ler fastsætte Foreningens Organisatio
hvoraf følgende Hovedtræk fremhæves. So
Foreningens Organer fremtræde Generalraad
og Congressen. Generalraadet sammen
sættes af Arbejdere fra de forskjellige i For
eningen repræsenterede Lande, hvorved d
Ordet „Arbejder“ ingenlunde i Praxis er blev
taget i sin snævrere Betydning, idet flere
Medlemmerne, f. Ex. K. Marx, der var Litera
aldeles ikke kunne henregnes til Arbejderklasse
i denne Forstand. Den aarlige Congres b
stemmer hvert Aar Sædet for Generalraade
vælger dettes Medlemmer og fastsætter Tid
og Stedet for den næste Congres, til hvilk
de delegerede derefter maa indfinde sig ude
at oppebie Indbydelser. For Congressen a
lægger Generalraadet, der selv af sin Mid
vælger en Præsident, en Kasserer og lønn
Generalsecretær, Regnskab og giver Meddelels
om sin Virksomhed. Generalraadet er Bind
leddet imellem de særlige Foreninger i de for
skjellige Lande, ved Hjælp af hvilket disse sta
i stadig Forbindelse med hverandre, kunne er
holde Oplysninger om hverandres Beslutnin
ger og Virksomhed, samt, naar det behøve
træffe en samtidig og ensartet Beslutning o

n fælles activ Optræden. De enkelte locale Foreninger fremtraadte som selvstændige Sec- tioner, af hvilke hver omfatter alle paa samme Sted boende Medlemmer af J., undtagen for i vidt deres Antal er saa stort, at det anses hensigtsmæssigt at fordele dem i særlige ctioner efter Arbejdernes forskjellige Fag. ert enkelt Lands Sectioner betegnes som rerne og ere berettigede til at vælge deres Embedsmænd og vedtage deres egne Love, om de allerede tidligere dannede Arbejder- inger, der ville slutte sig til J., kunne de deres hidtilværende Organisation. De rt Land adspredte Sectioner staa under rlig Centralcomité for det paagjæl- Land; dog staar det enhver selvstændig ing frit for at forhandle directe med Ge- aadet. Omkostningerne ved Centralcomi- eres af Sectionerne, medens Omkost- te ved Generalraadets Virksomhed dækkes aarligt Bidrag af 10 centimes af hvert . Enhver Section er, om den end er lille, berettiget til at sende en Dele- Congressen; tæller den over 500 Med- tør den sende en Delegeret for hvert). Hver Delegeret har en Stemme gressen. Denne kan forandre Sta- og de reglementariske Bestemmelser, f de tilstedeværende delegerede for- . Dens almindelige Beslutninger) simpel Stemmeflerhed. Forinden tuter vare blevne endelig vedtagne, 65 en Conference i London, hvor ningens Organisation forhandledes Spørgsmaalene om Arbejdstidens m Kvinders og Børns Arbejde m. m. e egentlige Congres holdtes 3— 6 i Genf; her vare 60 Delegerede raf 18 fra Frankrig. Her bleve, som tuterne endelige vedtagne; derhos olutioner vedrørende Arbejdstidens g, særlig for Kvinders og Børns e, de indirecte Skatters Afskaffelse n af en eneste directe Indkomstskat v Scala, samt Afskaffelsen af de . Derhos udtaltes det, at „for uldstændig Ende paa Lønarbejdet den frie Association ere gjen- sociale Omdannelser fornødne; kunne tilvejebringes derved, at rganiske Kræfter, Statsmagten, Capitalisterne og Grundejerne '. — Efter denne første Congres med stor Hurtighed, navnlig i eiz, England og Italien, og en ocialistiske Journaler stiftedes i Hvor stort imidlertid Medlem- var, er aldrig med Sikkerhed llerede i Foreningens tidligere let i et fransk Anklagedecret gklede Socialister opgivet til 1871 var Tallet endog anslaaet men en stor Del af de med- 'oreninger kunde næppe virke- om egentlige Sectioner eller en saare løs Forbindelse med emidler, hvorover Foreningen , ere blevne meget forskjellig indel. vistnok betydelig over-

drevne; en forholdsvis stor Del regnes i alt Fald at være bleven opslugt af Administrationen; thi uagtet strikes vare et meget yndet Agitationsmiddel, og det var Foreningens Opgave at understøtte dem af al Magt, have de Bidrag, som ere blevne tilstaaede strikende Arbejdere, oftest været forbavsende smaa. — Den anden Congres holdtes 2 Sept. 1867 og følg. Dage i Lausanne; Deltagernes Antal var 71. Det vedtoges her bl. a., at „Staten“ (selvfølgelig Arbejderstaten, jvfr. ovenfor om Congressen i Genf) bør være Ejer af alle Omsætnings- og Samkvemsmidler (Jærnbaner, Dampskibe osv.)“. — Den tredje Congres holdtes 6—13 Sept. 1868 i Brüssel. Her vedtoges bl. a. et Par Resolutioner, hvori det udtales, at „Maskinerne kun da kunne yde Arbejderne virkelige Tjenester, naar en retfærdig Organisation har bragt dem i deres Besiddelse“, hvorfor „»les sociétés de résistance« bør intervenere ved Indførelsen af nye Maskiner, for at deres Benyttelse i Værkstederne kun skal finde Sted under visse Garantier for alle Compensationer til Arbejderne“. End videre udtaltes det i en særlig Resolution, „at Gangen i den landøkonomiske Udvikling har gjort Jordens Overgang til Collectivejendom til en social Nødvendighed, samt at den kræver Jordernes Afstaaelse til landøkonomiske Associationer, ligesom Bjærgværkernes til Bjærgværksassociationer og Jærnbanernes til Arbejderassociationer“. — Endnu bestemtere udtalte sig den fjerde Congres, der afholdtes i Sept. 1869 i Basel, idet den med 54 Stemmer mod 4 vedtog følgende Resolution: „Samfundet har Ret til at ophæve den private Ejendomsret til Jorden samt til at give den tilbage til Collectivejendom“ og med 53 St. mod 7 følgende: „Der er en Nødvendighed til Stede, som byder Jordens og Grundenes Tilbagegivelse til hele Samfundet“. Med 32 St. mod 23 (17 Delegerede stemte ikke) vedtoges endelig følgende Resolution: „Arveretten bør fuldstændig og fra Grunden ophæves“. — 1870 afholdt J. ingen Congres paa Grund af den fransk-tyske Krig. Dennes Resultat benyttedes derimod til et praktisk Forsøg i stor Stil paa at gjennemføre de communistisk-socialistiske Læresætninger, som J. hylder, og „Communen“ i Paris stod, om den end ikke ligefrem lededes af J. som saadan, dog i den nærmeste Forbindelse med den af denne Forening rejste Agitation, der hidtil mest havde forsøgt sig praktisk igjennem en Række til Dels storartede strikes (blandt hvilke særlig kan erindres Bjærgværksarbejdernes strike i Creusot i Jan. 1870, hvor flere af de senere i Communen ledende Personer optraadte), ligesom Communens hele Virksomhed bagefter er bleven fuldstændig billiget af J.s forskjellige Sectioner og Førere. Imidlertid misbilligedes den ogsaa af mange og navnlig af de forskjellige Førere for republikanske Partier, der tidligere havde staaet i nært Forhold til J.; og den herved fremkaldte indre Splid gav Anledning til, at der i Sept. 1871 i Stedet for den berammede Congres i Genf sammenkaldtes en Conference i London, hvis Møder ikke vare offentlige. De her fattede Beslutninger vare derfor ogsaa nærmest

rettede imod de hemmelige Selskaber, ved hvilke Republikanerne fornemmelig havde virket, ligesom der af Hovedlederen K. Marx blev gjort gjældende, at I. fra nu af selv maatte kaste sig ind i Politiken, da Republikanerne 1870 havde draget al Fordelen af den da rejste Bevægelse og „politisk Herredømme kun kunde opnaas ved politisk Agitation". — Spaltningen imellem de forskjelligartede Fractioner, hvoraf I. bestod, traadte endnu stærkere frem paa den i Sept. 1872 afholdte Congres i Haag. Planen til I. var nemlig fra først af fremkommen ved Forhandlinger imellem flere Grupper af Emigranter, der alle vare samlede i London. Det var fornemmelig den tyske Emigration under Ledelse af K. Marx, der stillede sig i Spidsen for Bevægelsen, hvorimod Førerne for den franske, polske og italienske Emigration kun delvis sluttede sig dertil. Paa den 2—9 Sept. 1872 i Haag afholdte Congres brød Striden imellem de forskjellige Fractioner ud i lys Lue. De tre første Møder hengik med Stridigheder imellem det centralistiske Parti (fortrinsvis Tyskere under K. Marx's Ledelse) og Føderalisterne, Schweizeren Guillaume, Belgieren Brismée og Spanieren Morago, der forlangte de enkelte Sectioners fuldstændige Uafhængighed og Generalraadets Afskaffelse. Resultatet af de 5 Sept. aabnede offentlige Forhandlinger var, at Føderalisterne bleve overstemte af Centralisterne, og at Congressen vedtog som I.s Opgave: ved Hjælp af Indblanding i den active Politik at hidføre Samfundets Kuldkastelse. Marx sluttede sin Tale med følgende Ord: „Revolutionen maa være solidarisk — og vi finde et stort Exempel i Communen i Paris, som er faldet, fordi der ikke samtidig er udbrudt en stor revolutionær Bevægelse i alle Hovedstæder, i Berlin, i Madrid osv., som stod i Forbindelse med denne det parisiske Proletariats vældige Opstand". Forslaget om Generalraadets Afskaffelse forkastedes, og med 26 St. (væsentlig Tyskernes) imod 23 (de romanske delegerede; 9 stemte ikke) vedtoges det derhos efter Marx's Forslag at forlægge Generalraadets Sæde til New-York. Denne Flytning blev senere iværksat; men Marx forblev i London og syntes som Mellemmand imellem Generalraadet og samtlige europæiske Sectioner at ville samle alle Traadene i Agitationen i sin Haand. Generaadets Magt udvidedes nemlig betydelig ved en samtidig vedtagen Resolution, hvorefter det blev „forpligtet til at gjennemføre Congressens Beslutninger og i alle Lande vaage over Fundamentalprincipernes og Statuternes stricte Jagttagelse". Generalraadet fik derhos „Ret til at suspendere I.s Sectioner, Raad eller Føderalcomitéer indtil næste Congres". I Henhold hertil udelukkedes Guillaume m. fl. af Oppositionens Førere „fordi de havde stiftet en hemmelig Alliance inden for I. med Statuter, der vare i Modstrid med dennes". De udelukkede Dele af I. holdt i den nærmest følgende Tid forskjellige Sammenkomster i Brysſel og i St. Imier i Cant. Bern. Paa det sidste Møde 15 Sept. drøftedes Midlerne til Oprettelsen af en ny I., bestemt til at gjennemføre en fuldstændig Nivellering af alle sociale Forskjelligheder, og derefter vedtoges Oprettelsen af et „Selskabs- og Gjensidighedsforbund" imellem de spanske, franske, italienske og schweizerske Sectioner, hvortil ogsaa andre Sectioner kunde slutte sig. „Forbundets Formaal er at oprette den store Enhed iblandt alle internationale Sectioner, som det tidligere Vilkaarlighedsherredømme har ødelagt". Der tilføjedes kun „en absolut fri Organisation af Proletariatet, grundet paa Arbejdet og alles fuldstændige Uafhængighed af enhver som helst politisk Regering. Dette kan kun naas ved lutter selvstændige Communer. Proletariatets første Opgave er at tilintetgjøre enhver politisk Magt". Det udtaltes derhos bl. a., at „Arbejdsnedlæggelser vel ikke føre til gode økonomiske Resultater, men dog ere et værdifuldt Middel til at forberede den store definitive Kamp, som skal udslette alle Stands- og Klasseforskjelligheder". Det erklæredes derhos, at man ikke anerkjendte de paa Congressen i Haag fattede Beslutninger, da de laa uden for Congressens Beføjelse og vare uretfærdige og utidssvarende. I.s Generalraad besvarede dette i Jan. 1873 med at „suspendere" Føderationen indtil næste Congres, der nu besluttedes afholdt om 3 Aar, og besluttedes derhos — da suspenderede Sectioner kunde møde og appellere til næste Congres — at „Samfund eller Personer, der vægre sig ved at anerkjende Congresbeslutninger eller vidende forsømme de dem ved disse paalagte Pligter, stille sig selv uden for I. og ophøre at være Medlemmer af samme". I Kraft af denne Resolution excommuniceredes derefter i Maj 1873 den belgiske og den spanske samt en engelsk Føderation, hvorhos det erklæredes, at der „ikke bestod nogen italiensk Land-Føderation af I.". Alle disse Sectioner vare altsaa udelukkede. — 1873 udskrev Marx, der nu kun støttedes af tyske og til Dels engelske og amerikanske Sectioner, en Congres i Genf til 8 Sept. De romanske Føderationer besluttede da at stifte en ny I. og sammenkaldte en anden Congres i Genf til 1 Sept. Paa denne udtalte man sin Glæde over, at Marx's Tyranni var bleven brudt, og erklærede den gamle I. for død. Denne erklærede paa sin Side at nu, da man var bleven fri for de doctrinære og uhindret kunde følge praktiske Hensyn, vilde I. snart fremblomstre og tælle Medlemmer i Millionvis — saafremt ikke Dannelsen af Sectioner var bleven forbudt i Tyskland, Østerrig og Frankrig. Ogsaa i Danmark var I. umiddelbart forinden — 14 Aug. 1873 — „under særligt Hensyn til den under 6 f. M. afsagte Højesteretsdom" bleven forbudt. — Den ny I. udstrakte sine Forbindelser over største Delen af Sydeuropa, hvor den 1873 fremkaldte Uroligheder paa forskjellige Steder, samt over en Del af Amerika, hvor den menes at have haft Andel i den store Jernbanestrike. Den holdt aarlige Congresser, om hvilke der dog ikke forløb videre, men begyndte efter Bakunins (s. I A.) Død 1876 at falde sammen. For at faa et nyt Opsving besluttede man paa Congressen i Bern i Oct. 1876 at sammenkalde en almindelig socialistisk Verdenscongres i Gent i Sept. 1877. Paa denne, der kun blev besøgt af nogle og tredive Delegerede fra alle

-nde, fik dog Marx's Tilhængere, først af -iebknecht, Overmagten. Begge Retninger kri- -ede hinanden stærkt: Bakunisterne erklæ- -ne, at Marx's almægtige Fremtidsstat vilde -re til det afskyeligste Slaveri, man kunde -nke sig, — Marxisterne, at Bakunins frie -rbejdergruppe med logisk Nødvendighed vilde -dvikle sig til den samme frie Concurrence, -om nu bestaar. Ved Afstemningen sejrede Marx's Tilhængere med 16 St. mod 13, idet -e dog gjorde nogle Concessioner til Mod- -arten i deres Resolutioner, der gik ud paa, -. Staten, der repræsenterer og omfatter det -e Folk, og inden for hvilken de frie Com- -uner organiseres, bør være Ejer af Jorden -Arbejdsredskaberne", samt at „det som Parti -aniserede Proletariat maa anvende alle po- -iske Midler for at naa til social Emancipa- -." — Denne Congres var J.s sidste offent- -ivstegn. Marxisterne afsluttede paa den Solidaritetspagt", paa Grundlag af hvilken besluttedes oprettet en „Alm. Union des nationalen Socialismus", som foreløbig -nerede et Bureau i Gent og udstedte et -ist til de socialistiske Arbejderorganisa- -. Videre har Offentligheden ikke hørt -n, og Liebknecht erklærede strax i en Be- -g om dens Dannelse, at man ikke i Union maatte se en Gjenoplivelse af -mle J., hvis øjeblikkelige Reconstruction -e Grunde" forbød. Efter Marx's Død -s 1883 vil den vel næppe mere blive -etet i sin tidligere Skikkelse.

-nere, føre til det indre, bruges især Foranstaltning af en Regering, hvor- -iske Flygtninge tvinges til at tage Op- -et indre af den Stat, hos hvilken de -t Tilflugt, for at de ikke skulle for- -eden ved deres Ophold paa Grænsen. -ternat.

-untius, en pavelig Gesandt af rin- -g end en Nuntius, idet han ikke som -r i Rang med Ambassadeurer, men -nvoyés og befuldmægtigede Ministre. -ogsaa den østerrigske Gesandt i Con-

-lation kaldes de Forespørgsler, der -ntariske Forsamlingers Medlemmer -Regeringen eller en af Ministrene. -or Grundlov har ethvert Medlem -en Ret til at interpellere; men i -tningsordenen skal enhver J. være -t Indhold og indgives skriftlig til -i et foregaaende Møde, hvorefter -e Ting tillader eller nægter dens -et rejste Spørgsmaal kan forføl- -e saa vel af Interpellanten som af -mmer, men ingen Beslutning maa

-la, lat., mellem Bægrene; i et

-e, egtl. forandre, oppudse, betyder -giske Kritik som Afskriver at for- -i et Skrift ved Rettelser, der -Vidende (ikke ved Afskriverfejl). -es Ordet kun om Indskydelse i -d, Sætninger eller hele Afsnit; -re forfalskede paa denne Maade, -rede, Handlingen selv Interpola-

-tion, den, der foretager slige Forfalskninger, en Interpolator. J. i en Tavle er at indskyde Værdier imellem to af de i Tavlen angivne. En Logarithmetavle angiver f. Ex. kun Logarithmerne af de hele Tal, hvorimod Logarithmerne af de derimellem liggende brudne maa findes ved Interpolation. De fleste Tavler ere saaledes indrettede, at dette med tilstrækkelig Nøjagtighed kan ske ved Differenserne, idet disse i samme Region af Tavlen ere næsten lige store og den afhængige Størrelses Tilvæxter derfor kunne antages proportionale med Argumentets. Men naar dette ikke er Tilfældet, maa der tillige tages Hensyn til Differenserne af højere Orden (s. Differens). Briggs, Newton, Lagrange o. fl. have angivet almindelige Methoder til at udføre denne Beregning. Ofte give disse dog kun Tilnærmelser til de virkelige Værdier af de søgte Størrelser, og enhver Tabel maa derfor indrettes saaledes, at ikke blot Interpolationen er let udførlig, men at den ogsaa kan give de mellemliggende Værdier bestemte med lignende Nøjagtighed som selve Tavlens Værdier.

Interpretatiōn, Fortolkning.

Interpunktiōn kaldes den til bestemte Regler bundne Anvendelse af visse Skrifttegn, ved hvilke Forbindelsen og Adskillelsen af det, der i Talen efter Meningen hører sammen eller bør adskilles, betegnes. Vor nyere, for største Delen grammatiske J. skal være opfunden af den alexandrinske Grammatiker Aristophanes. Paa Carl d. stores Tid var den saa godt som tabt, men denne restituerede den paa ny ved Warnefrid og Alcuin. Dog beholdt J. meget vaklende indtil hen imod Slutn. af det 15de Aarh. Bogtrykkerne Manutius forøgede Antallet af Interpunktionstegn og benyttede dem efter faste Regler. Disse ere saaledes at betragte som Skaberne af den senere kun lidet forandrede, nyere Interpunktionslære. De almindelig brugelige Interpunktionstegn ere: Komma, Kolon, Semikolon, Punktum og Spørgsmaalstegn; desuden Udraabstegn, Tankestreg, Parenthes, Delings- og Anførselstegn samt Apostroph.

Interregnum, egtl. Mellemregering, kaldes Tidsrum, hvori Tronen i et Land af en eller anden Grund har været ubesat eller Regenten ikke har haft Magt til at gjøre sin Ret gjældende; saaledes i Danmark 1332—40, 1533—36, 1648 (Slutn. af Febr.—Beg. af Maj), i Spanien 1868—70 osv. J Tysklands Historie kaldes Tidsrummet 1254—73 det store J. Jvfr. u. A.

Interrex [in], Mellemkonge, kaldtes i den romerske Kongetid den af Senatorernes Tal valgte Embedsmand, der efter en Konges Død ledede de offentlige Forretninger saa længe, indtil der var valgt en ny Konge; denne Værdighed gik hver femte Dag over paa en anden. Tiden, i hvilken saadanne Interreges regerede, kaldtes Interregnum. Ogsaa i den republikanske Tid sammenkaldte patriciske, paa 5 Dage valgte J. Comitierne i Consulernes Fraværelse.

Interusūrium, Mellemrente, ved Vexler almindelig kaldet Disconto, den Godtgjørelse, en Debitor, som (for saa vidt han af en eller anden Grund hertil bliver berettiget) før Forfaldstiden betaler en ikke rentebærende (eller

dog mindre end den sædvanlige Rente bærende) Gjæld tilbage, herfor kan fordre af Creditor. Den mathematisk nøjagtigste Beregning af denne Godtgjørelses Størrelse er den, som er opstillet af Leibniz, og hvorefter man skal udfinde det Beløb, som med Tillæg af Renter og Rentes Renter for den tilbagestaaende Tid udgjør den oprindelig skyldige Capital, og Creditor da hermed bør lade sig nøje. Men da det ikke kan antages, at ethvert i den omspurgte Tid forfaldende Rentebeløb strax igjen af ham kan erholdes gjort rentebærende, antager man i Almindel. den af Hoffmann i Beg. af forr. Aarh. foreslaaede Beregning, hvorefter man kun tager Hensyn til de i den tilbagestaaende Tid forfaldende Renter, men ikke til Rentes Renterne.

Intervāl, Mellemrum. I. i en Tabel er Forskjellen mellem to paa hinanden følgende Argumenter i Tavlen. I Musik betyder I. Forskjellen i Tonehøjde mellem to Toner. Vor Intervallære tager intet Hensyn til de Toneforhold, som ere mindre end den lille Halvtone (de østerlandske Trebjedeltoner og Fjerdedeltoner forekomme ikke i den); den holder sig til de Toner, som bruges i vor Musik, eller rettere, som kunne betegnes i vort musikalske Skriftsprog. I. benævnes med latinske Ordenstal efter det Antal Trin, de omfatte paa Linjesystemet. Et I., som betegnes ved to Noder paa samme Trin, kaldes Prime, et I. paa to Trin Sekund, og saaledes videre Ters, Kvart, Kvint, Sext, Septime og Octav, efter som I. omfatter 3, 4, 5, 6, 7, 8 Trin paa Linjesystemet. De I., som ligge inden for en Octavs Omraade, kaldes enkelte; men gaar man videre til 9de Trin (None), 10de Trin (Decime), 11te Trin (Undecime), 12te Trin (Duodecime) osv., fremkomme I., der omfatte en Octav og et I. til, og som derfor kaldes sammensatte; men disse have en mere underordnet Betydning, idet de kunne betragtes som Gjentagelser i en højere Octav af de enkelte I. Decimen ell. Dobbelttersen er saaledes en Ters i en højere Octav. De Afledningstegn, som sættes til en Node, forandre ikke I.s almindelige Navn (c-e, c-es, c-eis, cis-e ere alle Terser); men de derved indtraadte, forandrede Afstandsforhold angives ved nærmere bestemmende Tillægsord: stor, forstørret, lille, formindsket og i enkelte Tilfælde ren. Et forstørret I. er en (lille) Halvtone større end et stort, et lille I. en Halvtone mindre end et stort, et formindsket I. en Halvtone mindre end et lille. I Durscalaen ere Sekund, Ters, Sext og Septime store; i Mollscalaen ere Ters og Sext smaa. Primen, Octaven, Kvinten og Kvarten kaldes derimod baade i Dur og Moll i Almindelighed „rene", og naar disse 4 Intervalnavne staa alene, menes altid dermed „rene". En Halvtones Forhøjelse af et rent I. giver et forstørret, men en Halvtones Fordybelse giver et formindsket og ikke et lille (Marx og andre med ham kalde ogsaa de rene I. for store). Man tæller oftest I. opad, og denne Tællingsmaade er underforstaaet, naar man nævner et I. i Almindel. (Kvinten til g er d̄); man kan imidlertid ogsaa tælle nedad, men maa da angive dette (Underkvinten til g er c). Et I. vendes om v at flytte den øverste Tone en Octav ned ell den nederste Tone en Octav op. Enharmoniske I. ere saadanne, som paa Tasteinstrumenter have samme Tonehøjde og angives v de samme Taster, men som have forskjelli Intervalnavne, f. Ex. Sekunden c-dis og Ters c-es. — I Militærsproget bet. I. det aab Mellemrum mellem to jævnsides opstille Troppeafdelinger.

Intervention, i Retssproget en Tredjeman frivillige Indtræden i en mellem to andre Retten verserende Sag, idet han enten n lægger en selvstændig Paastand paa, at den den oprindelige Sagsøger indtalte Ret eller Del deraf tilkommer ikke denne, men h (principal I.), eller blot slutter sig til en Sagens oprindelige Parter for at forsv dennes Ret, idet han f. Ex. som Hjemmemand har en særegen Interesse heri (accessi I.). Intervenient kaldes den, der saaledes i træder (intervenerer) i en Sag. I Vexelsholdet betegner I. den Handling, at en de uforpligtet Person uopfordret accepterer e betaler en nødlidende Vexel for Trassent eller nogen af Endossenternes Regning. Folkeretten betegner I. en Stats væbnede I blanding i en anden Stats indre Anliggen I hvilke Tilfælde en saadan I. kan anses berettiget, har været og er endnu meget tvistet. Den hellige Alliance (1815—25) kjendte sig aabenlyst den Grundsætning, vel i enhver Stat at hindre Forfatningsforand ger, der truede det monarchiske Princip, bragte ogsaa denne Grundsætning i Udfø baade i de italienske Stater og i Spa Senere har man derimod søgt at opstille Interventionsprincipet, der gaar ud paa det med Undtagelse af enkelte særegne Til (navnlig naar Souverænen i en Stat, der har rejst sig et Oprør, selv begjærer eller naar de indre Bevægelser i en Stat kr en anden Stats erhvervede Rettigheder medføre overhængende Fare for en anden og endnu i enkelte andre Tilfælde) ikke være nogen Stat tilladt at intervenere anden Stats indre Anliggender. Imidl er dette Princip ingenlunde endnu trængt ledes igjennem i Praxis, at der jo og den senere Tid flere Gange har fundet I. under Forhold, som efter det nævnte Pr ingenlunde vilde berettige dertil, hvilket har været Tilfældet, om ikke under den Frihedskrig, hvor I. vel kunde siges at nødvendig i Menneskelighedens Interess under Belgiens Opstand mod Holland — ikke at tale om Tysklands efter ethvert n Princip uberettigede Understøttelse af det vigholstenske Oprør mod Danmark. Af I. i den nyere Tid kunne nævnes Rus i Ungarn og Frankrigs i Rom (1849), h sidste udviklede sig til en 21aarig Bes til Forsvar af Pavestolen imod dens U saatter, og de europæiske Stormagters I. i Anledning af Muselmændenes Blodba de christne i Syrien. Ogsaa det franske til Mexico 1862 er blevet kaldt en I., med Urette. Fra den nyeste Tid haves pler paa I. i de tyrkiske og ægyptiske Fo

Interview, eng. [vjū], Møde, Sammen-
komst; at interviewe En, have Møde med ham
for at erfare hans Anskuelser ell. høre hans Be-
mærkning om et eller andet.

Intestātarv ell. Arv efter Loven, den Arv, som
finder Sted efter en afdød, for saa vidt han
ikke ved Testament har disponeret over sin For-
mue og denne derfor tilfalder den eller dem,
som i Følge Lovgivningen ere hans nærmeste
Arvinger.

Intestināl, hvad der angaar Indvoldene (lat.
intestina), specielt Tarmen.

Intim, fortrolig; **Intimitēt**, Fortrolighed.
Intimēre, bringe ind i, indlede ved en Tale.

Intimidēre, forskrække.

Intolerance [ängse], Mangel paa Frisindet-
hed over for anderledes tænkende, især over
for anderledes troende. **Intolerāns** for et Læge-
middel vil sige, at dette ikke kan tages uden
at frembringe ubehagelige eller skadelige Virk-
ninger.

Intonatiōn, Toneangivelse, den Maade, paa
hvilken en Tone bringes til at klinge (jvfr.
...). Et Piano intonēres ved at give Ham-
rene egalt Anslag og Filten paa Hamrene pas-
sende Blødhed; et Orgel intoneres ved at give
...ne i hver enkelt Stemme let Ansats,
...ret Klangstyrke og den for Stemmen ejen-
dommelige Klangfarve. Man forstaar kort sagt
. med Hensyn til Instrumenter den sidste
...hvormed det allerede færdige Instrument
...as for at fjærne muligvis endnu til-
...rende Ufuldkommenheder i Klang ell.
...arve. I. er undertiden ensbetydende
...temning; en Sanger siges at intonere
naar han synger rent; i modsat Fald
...er han. I den kirkelige Vexelsang siges
... at intonere og Menigheden ell. Choret
...

...icatiōn, Forgiftelse, Beruselse.

..., Stad i Norditalien, paa Vestsiden af
...ggiore, i Intrascadalen, med 5,000
...ovedsagelig beskæftige sig med Handel
...virksomhed.

... Giambattista, ital. Forf., f. 1882 i
... Bergamo, har beklædt forskjellige
... ved højere Skoler og har siden 1868
...Mantua. Han er Forf. til Roma-
...nese Gonzaga» (1871), »Il sacco di
... 1872), »L'ultimo dei Bonaccolsi»
... villa» (1876), »Isabella Clara d'Au-
...8).

... (spansk Intrada, it. Entrata, fr.
...Musik Indgang, Introduction; og-
...

...gent, uforsonlig, optoges 1878 i
...m Navn for det radicale Parti og
... brugt ogsaa om det yderste Venstre
...

...v, ikke overgaaende, uvirkende; et
... et V., som udtrykker en Virksom-
... gaar over paa noget andet, f. Ex.
...odf. transitivt V.).

... indviklet, mislig.

...fr. [ge], Rænke, listig Streg; Forvik-
...ndlinger og Personer i et Theater-
...bestemt Øjemed. **Intrigānt**, rænke-
...re, drive Rænkespil.

...re, indføre, indlede. **Introductiōn**
(it. introduzione), Indførelse, Indledning,
brugtes i Musik tidligere kun om Indlednings-
stykket til et større Toneværk eller en større
Afdeling deraf, men anvendes nu baade til
stort og smaat.

Introitus, lat. (d. e. Indgang, Indledning),
kaldes i Romerkirken Begyndelsen af den egent-
lige Messe (s. Messe). Ogsaa i flere prote-
stantiske Kirker bruges der, især ved de store
Højtider, en I., idet en Gejstlig messer et
Bibelsprog (f. Ex. „Ære være Gud i det højeste"),
hvorefter der afsynges en Psalme af lignende
Indhold.

Intrusiōn kaldes i Kirkeretten den ulovlige
Tilegnelse af et Beneficium uden Medvirkning
af den, hvem Kaldsretten efter de kanoniske
Bestemmelser tilkommer; den, der paa denne
Maade har faaet et Beneficium, er en intrusus.

Intuitiōn, Anskuelse, Beskuelse. **Intuitiv**, be-
skuende, beskuelig; s. Discursiv under Discours.

Intussusceptiōn kaldes i Botaniken den
Form for Cellehindens Vaxt, at den optager
de Vaxten bevirkende mindste Smaadele ind
imellem de allerede tilstedeværende og ikke
ligefrem aflejrer dem lagvis uden paa, hvilket
betegnes ved Appositiōn. Rimeligvis finder
Vaxten Sted ved en Combination af disse to
Maader. I. i Lægevidensk., s. Invaginatiōn.

Inulin, et krystallinsk Kulhydrat, der hos
visse Planter optræder i Stedet for Stivelse,
med hvilken det har chemisk Sammensætning
til fælles. Under almindelige Forhold er I.
opløst i Cellesaften og iagttages derfor ikke
directe saaledes som Stivelsen, men har en
inulinholdig Plantedel henligget nogen Tid i
Alkohol, udskiller I. sig som store Aggregater
af Krystaller, ordnede om et fælles Midtpunkt,
de saakaldte Sphærokrystaller. I. findes navn-
lig hos Kurvblomster og nogle dermed beslæg-
tede Plantefamilier. Det er opløseligt i kogende
Vand, uopløseligt i Vinaand, giver ved Kog-
ning med svage Syrer Lævulose og farves ikke
blaat af Jod. Sign. Alant.

In ūsum Delphini, s. Dauphin.

Inuus [i], Abeslægt, nærmest beslægtet med
Bavianerne, men af en mindre plump og fra
den sædvanlige Abeform mindre afvigende Byg-
ning. Til de mest bekjendte Arter høre I.
cynomolgus, olivengrøn med sorte Hænder og
temmelig lang Hale, fra de indiske Øer, lige-
som I. nemestrinus, brun med en mørk Stribe
ned ad Ryggen og en meget kort, svineagtig
Hale, afrettes af Malayerne til at plukke Kokos-
nødder; I. sylvanus (ecaudatus, Magot), gul-
graa, næsten haleløs, i Nordafrika og paa Gi-
braltar, udholder ret godt det europæiske Klima
og bliver derfor ofte afrettet til at gjøre Kun-
ster og ført omkring i Europa af Gjøglere og
Bjørnetrækkere.

Invaginatiōn ell. Intussusception, Ind-
krængning af Tarmen i sig selv, idet et Stykke
af den skydes ind i den nærmest tilgrænsende
(oftest underliggende) Del. Haardnakket For-
stoppelse og Opbrækning af Excrementer ere
Følgen af den derved fremkaldte Tilstopning
af Tarmen, der desuden medfører Fare for
Betændelse og Koldbrand i det indkrængede
Tarmstykke og Bughindebetændelse. I. ender
derfor ofte med Døden.

Invalid, [lat.] Svag, bet. fornemmelig den paa Grund af Legemsfejl til Krigstjenesten ikke mere skikkede Soldat, især med Begrebet af, at disse Fejl ere paadragne ved Krigstjenesten. I Danmark er ved Lov af 1851 om Invalideforsørgelsen denne Betingelse udtrykkelig sat for Delagtiggjørelse i denne, der for øvrigt ydes efter en temmelig stor Maalestok. I enkelte Lande sker Forsørgelsen af I. i særegne Stiftelser, Invalidehospitaler, blandt hvilke især Invalidehotellet i Paris udmærker sig, der er indrettet paa fuldkommen militærisk Vis. En lignende Plan ligger til Grund for den ved Stockholm liggende »Invalid-Inrättningen å Ulriksdal«.

Invariānt betegner i Algebraen en Function af Coefficienterne i en eller flere homogene algebraiske Functioner („Former"), som har den charakteristiske Egenskab, at dens Værdi bliver uforandret eller kun multipliceret med en Potens af Substitutionsdeterminanten, naar man for Coefficienterne i de oprindelige Former sætter de tilsvarende Coefficienter i de Former, hvortil hine gaa over, naar de variable ændres ved en lineær Substitution.

Invasiōn, fjendtligt Indfald; i Lægevidensk. Sygdommens Begyndelsesstadium.

Invectiv, Fornærmelse i Ord, Skjældsord.

Inventārium bet. i Almindel. en Fortegnelse over forefundne Gjenstande og bruges i Romerretten navnlig om en Fortegnelse over de rørlige Gjenstande, hvoraf en Persons Formue bestaar, og som optages f. Ex. i Anledning af Dødsfald (heraf beneficium inventarii). Herfra er imidlertid Ordet I. gaaet over til ogsaa at betegne selve Samlingen af de optegnede Gjenstande og bruges saaledes navnlig om den til en Landejendom hørende Samling af Avlsredskaber o. desl. I Handelsbogholderiet forstaas ved Inventarbog den Fortegnelse, der føres over samtlige Activer og Passiver.

Inventēre, opfinde; Inventiōn, Opfindelse.

Invĕnit, lat., fork. inv., d. e. han opfandt, udkastede den første Tegning (under Afbildninger, foran Kunstnerens Navn).

Inverary [rērri], Hovedstad i Argyle-Shire i Skotland ved Fjorden Loch-Fyne, 9 M. n. v. for Glasgow med 1,000 I. Havn og vigtigt Sildefiskeri. I Nærheden er Hertugen af Argyles prægtige Slot.

Inverkeithing [inverkidding], Havn i Fife-Shire i Skotland, 2 M. n. v. for Edinburgh ved Forthfjorden. 2,000 I.

Inverness [in], 1) Shire i Skotland, strækker sig tværs over Landet fra Morayfjorden til Atlanterhavet mellem Ross-Shire mod N. og Shirerne Nain, Banff, Aberdeen, Perth og Argyle mod Ø. og S. og omfatter desuden af Hebriderne den store Ø Skye med tilliggende Smaaøer, den sydlige Del af Lewis, North-Uist, Benbecula, South-Uist, Barra og mange mindre. 200 □ M. med 86,000 I. (1881). Shiret, der hører til det skotske Højland, er et vildt Bjergland, der har Punkter op mod 4,000 F., og som kun i de snævre Dale egner sig for Agerdyrkning, men paa hvis ypperlige Græsgange der holdes talrige Kvæg- og Faarehjorder. De vigtigste Vandløb ere Spey, Findhorn, Ness og Beauly, hvis Vande flyde til Nordsøen. Befolkningen lever spredt over Landet, kun sjælden samlet i Landsbyer; største Delen taler endnu det gaeliske Sprog. — 2) Hovedstad i I.-Shire ved Floden Ness, hvor den falder i Morayfjorden, 24 M. n. n. v. for Edinburgh med 17,000 I., betragtes som Højskotlands Hovedstad, har gode Undervisningsanstalter og livlig Industri i Beklædningsstoffer, Øl, Brændevin og Læder. Havn med livligt Skibsbyggeri og betydelig Laxefangst.

Inversiōn, Omvending, Omdrejning, kaldes i Grammatik og Rhetorik en Ordomsætning, en Afvigelse fra den naturlige og ligefremme Construction, f. Ex. for at fremhæve et enkelt Ords Begreb, som „Peter kjender jeg ikke". I. i Lægevidensk. Omkrængning af et Hulorgan, saa at dets indvendige Flade kommer til at vende ud ad, finder i sjældne Tilfælde Sted med Livmoderen, især kort efter Fødslen, inden den endnu har trukket sig sammen, og med Urinblæren hos Kvinden, der saa helt eller delvis trænger ud igjennem Urinrøret; hos Manden kan Urinblæren kun invertēres igjennem en medfødt Spalte i dens forreste Væg, der undertiden findes samtidig med Epispadi. — Ved invērse Curver forstaas i Mathematiken to Curver, der staa i den Forbindelse med hinanden, at deres Skæringspunkter A og B med en vilkaarlig ret Linje gjennem et fast Punkt P ligge saaledes, at PA.PB er en constant Størrelse. Denne kaldes Inversionspotensen, den Operation, hvorved man af en given Curve afleder den inverse Curve, kaldes Inversion (at invertere), det faste Punkt Inversionscentret. Peaucellier og senere Hart have construeret Inversører, leddede Stangforbindelser ved Hjælp af hvilke Inversionen kan udføres mechanisk.

Invertebrāter, de hvirvelløse, d. e. alle lavere Dyr uden Rygrad, i Modsætn. til „Hvirveldyrene".

Invērtsukker kaldes den Blanding af Druesukker og Lævulose, hvortil Rørsukkeret spaltes ved Kogning med fortyndede Syrer eller ved Indvirkning af visse Gjæringsstoffer. Medens Rørsukker drejer Polarisationsplanen til højre, drejer I. den til venstre, fordi Lævulose drejer den dobbelt saa stærkt til venstre som Druesukker til højre; deraf Navnet. Honning bestaar væsentlig af I., som ogsaa findes i næsten alle søde Frugter; i begge Tilfælde er det opstaaet af oprindeligt Rørsukker.

Investitūr (d. e. Iklædning) brugtes i det kirkelige Sprog oprindelig om den symbolske Handling, ved hvilken et kirkeligt Embede overdroges til den dertil udvalgte, og især brugtes I. fra 11te Aarh. om Bispernes Iklædning med Ring og Stav (Formælingsring og Hyrdestav) som Billede paa deres Ægteskab med deres Stift og deres aandelige Myndighed. Skikken forekom enkeltvis allerede paa Merovingernes Tid og blev almindelig fra det 9de Aarh. Ved I. blev Biskoppen forlenet med de til Embedet hørende Kirkegodser (temporalia, d. e. det verdslige), hvilken Forlening tildeltes af Kongen, hvorfor ogsaa denne i den ældre Tid var den, der overrakte Biskoppen Ring og Stav som Tegn paa Sta

[...]relse i Embedet; derfor maatte Bisfoppen [...]d I. aflægge en Lensed. Dette gav Anled[...]ning til, at Kongerne skaffede sig Indtægt ved [...]t tvinge de udvalgte Bisfopper og Abbeder [...]il at betale ofte meget store Pengesummer for [...]e: for I., hvilket den fra Klosteret Clugny [...]dgaaende strænge kirkelige Retning betragtede [...]om Simoni, og derfor fordrede de, at verds[...]lige Fyrster ikke maatte have Ret til at med[...]dele I. Derved opstod Investiturstriden, da Pave Gregor VII (s. d. A.) 1075 forbød Kejser Henrik IV al Udøvelse af Investiturretten. Striden [...]ortsattes med stor Heftighed under Gregor VII's Efterfølgere Victor III, Urban II og Pas[...]chalis II; men 1122 sluttede Kejser Henrik V [...]g Pave Calixt II Wormserconcordatet, der be[...]stemte, at Valget af Bisperne skulde ske efter [...]rkelovene under Kejserens Opsyn, den geist[...]lige I. med Ring og Stav foretages af Paven [...]den verdslige Forlening med Scepteret af [...]ejseren. Denne Overenskomst stadfæstedes paa [...] første almindelige Lateransynode 1123. [...]er for Kongerne i Frankrig og England viste [...]erne sig mindre paastaaelige i deres For[...]ger end over for Kejseren, og derfor op[...]des der her lettere Overenskomst ved gjen[...]e Indrømmelser.

[In]vincibles, eng. [vinsibels], uovervindelige, [...] i Nov. 1881 Navn for de voldsomste irske [...]re, som hverken skyede Mord paa politiske [...]landere eller Dynamitsprængninger for at [...]engelske Interesser.

[In] vino veritas, lat., i Vinen er Sandhed; [...]rn og drukne Folk skal man høre Sand[...]

[Invi]ta Minerva, lat. (d. e. imod Minervas [...]) bruges om dem, der udføre noget uden [...] de fornødne Anlæg dertil.

[Inv]ocatio, Paakaldelse. **Invocavit** kaldes den [...] Søndag i Fasten, efter 91de Psalmes [...] (»Invocavit me«, han paakaldte mig), [...] Romerkirkens Gudstjeneste paa denne [...]ynder.

[Inv]olution kaldes efter Desargues en saadan [...]sk Forbindelse mellem to projectiviske [...]ker paa samme rette Linje, at hvert [...]unkt af Linjen har samme tilsvarende [...]rede") Punkt, hvad enten det hen[...]l den ene eller den anden Række. I.s [...]n er det Punkt, som er conjugeret til [...]g fjernt Punkt, dens Brændpunkter [...]ker, som hvert især er sit eget con[...] Ogsaa Linjebundter kunne danne en [...]e af en ret Vinkel, som drejer sig [...]ppunkt, ville paa en villaarlig ret [...]mme to Punktrækker, som ere i I.; [...] Linjebundter, som bestemmes ved de [...] Stillinger af Vinklens Ben, gjælder [...]me.

[Invol]vere, indbefatte i sig, føre med sig.

[Inzersd]orf am Wienerberge, en af Wiens [...]der, paa Sydsiden af Wiener-Berg. [...] Storartet Teglfabrik. To Slotte [...]e Haveanlæg.

[Io], Inachos's Datter, blev elsket af [...] unddrog hende for Heras Skinsyge [...]er ved at forvandle hende til en [...]en Hera udbad sig denne Ko til [...]fter andre var det Hera, der forvandlede hende) og lod den bevogte af Argos med de 100 Øjne; efter at Argos var bleven dræbt af Hermes, lod Hera I. forfølge fra Land til Land af en Bremse, indtil hun endelig fandt Ro ved Nilen, hvor hun fødte Epaphos. Hun blev identificeret med den ægyptiske Isis og synes at betegne Maanen, medens Argos opfattes som den stjernebesatte Himmel.

Iokaste, Datter af Menøkeus og Søster til Kreon, var den thebanske Konge Laios's Ægtefælle og Moder til Ødipus, hvem hun senere ægtede, uvidende om, at han var hendes Søn. Da det opklaredes, hængte hun sig. Hos Homer kaldes hun Epikaste. Jvfr. Ødipus.

Iolaos, Søn af Herakles's Halvbroder Iphikles, var Herakles's tro Ledsager; især udmærkede han sig i Kampen mod den lernæiske Vandslange (Hydra) ved, efterhaanden som H. huggede dens Hoveder af, at brænde Saarene til. I. optræder ogsaa som H.s Vognstyrer og sejrer med hans Heste i de olympiske Lege. Han gjorde et Tog til Sardinien og deltog efter Herakles's Død med stor Tapperhed i Herakliderness Kamp mod Eurystheus. Han skal som Olding have faaet ny Ungdom af Hebe.

Iole, Datter af Kong Eurytos i Øchalia. Da hendes Fader ikke vilde give Herakles hende til Hustru, gjorde denne senere et Tog til Øchalia, dræbte Eurytos og førte I. hjem med sig som Slavinde. Hans Hustru Deianira frygtede en Medbejlerske i I. og sendte derfor Herakles den bekjendte dødbringende Klædning.

Iolkos, gammel Stad i Thessalien, Udgangspunktet for Argonautertoget.

Ion [i-ohn], Jonernes mythiske Stammeheros, Søn af Hellens Søn Xuthos (hvis Brødre vare Aiolos og Doros) og Broder til Achæos. Efter Euripides's Tragedie „I." var han Søn af Apollon og den atheniensiske Konge Erechtheus's Datter Kreusa. Denne udsatte ham som spæd; men Apollon lod ham opfostre i Delphi. Da Kreusas senere Ægteskab med Xuthos var barnløst, lod Apollon dem antage I. som Søn; men K., der ansaa ham for en uægte Søn af sin Mand, vilde forgive ham. Da dette blev opdaget, flygtede hun til et Tempel, hvor en Præstinde opklarede Sagens Sammenhæng ved at vise hende den Kiste, hvori han var bleven udsat. Efter et andet Sagn blev I. Konge i Ægialea (den nordligste Del af Peloponnes). Herfra blev han kaldt til Hjælp af Athenienserne, hvem han sejrrig førte mod Eleusinierne. Han blev til Løn Konge i Athen og inddelte Folket i 4 Klasser, der benævnedes efter Sønner af ham, hvis Navne synes at betyde Agerdyrker, Kriger, Haandværker og Hyrde.

Ionicus kaldes i den antike Metrik en firstavelses Fod, i hvilken enten begge de første eller begge de sidste Stavelser ere korte, de to andre lange. I første Tilfælde kaldes Foden **I. a minore** (⏑⏑‒‒), i sidste **I. a majore** (‒‒⏑⏑).

Ios, s. Nio.

Iowa [ējowæ], en af de forenede Stater i Nordamerika, omgivet mod Ø. af Wisconsin og Illinois, mod S. af Missouri, mod V. af Nebraska og Territoriet Dakota og mod N. af

Minnesota. 2,635 □ M. med 1,625,000 I. (1880), hvoraf c. 10,000 Negre og Farvede og c. 500 Indianere. I. er et bølgeformet Prairieland uden Bjærge, men med enkelte vilde Klippepartier langs Missisippi. Denne Flod danner Østgrænsen og dens mægtige Biflod Missouri tillige med dennes Biflod Big Sioux Vestgrænsen. Landets Hovedhældning er mod S. Ø., i hvilken Retning talrige Vandløb flyde til Missisippi. De betydeligste af disse ere fra N. mod S. Upper Iowa, Turkey, Wapsipinicon, Red-Cedar med Iowa, Skunk og Des-Moines. Til Missouri flyde ligeledes mange Smaafloder, hvoriblandt Little Sioux og Nishnabatony. Landet har tempereret Fastlandsklima med forholdsvis varme Somre og ofte langvarige og strænge Vintre; Floderne ere sædvanlig tilfrosne 2—3 Maaneder. Jordbunden er en Afvexling af Prairie og Skovland og fremviser navnlig i Flodbalene udmærket frugtbare Strækninger. Længst mod N. er den dog ufrugtbar og enten dækket med Grus eller optaget af moradsige Søer. Landbrug er Befolkningens Hovederhverv; Majs, Hvede og Havre ere de vigtigste Kornsorter. Skove findes kun langs Floderne. De vigtigste Mineralprodukter ere Bly, Zink, Kobber og Kul. Hovedstad Des Moines. — I. styres af en paa to Aar valgt Guvernør, et Senat af 49 paa 4 Aar valgte Medlemmer og en lovgivende Forsamling af 102 paa 2 Aar valgte. Til Repræsentanthuset sendes 9 Medlemmer. — I. hørte oprindelig til det franske Louisiana, som kjøbtes 1803. Bebyggelsen begyndte først omtr. 1830, og endnu 1838 var det en Del af Territoriet Wisconsin; da udskiltes I. derfra til et eget Territorium, og 1845 blev det optaget som Stat.

Iowa-City [ĕjowæ-fitti], Stad i Staten Iowa i Nordamerika ved Floden I., 21 M. ø. for Des-Moines. 7,000 I. Universitet og gode Skoler. Livlig Industri.

Ipecacuanha [ānja], s. Brækrod.

Iphigēnia, Datter af Agamemnon og Klytæmnestra, blev, da den græske Flaade paa Toget til Troja holdtes tilbage i Aulis af Modvind, paa Spaamanden Kalchas's Raad bestemt til at ofres til Artemis og hentet til Lejren under det Paaskud, at hun skulde giftes med Achilleus; men i det sidste Øjeblik blev hun reddet af Gudinden, som førte hende til Taurien (Krim), hvor hun tjente som Præstinde i A.s Tempel; efter den i Landet herskende Skik maatte hun ofre enhver Græker, som landede der, til Gudinden. Da nu hendes egen Broder Orestes tillige med Pylades var kommen til Taurien for efter Orakelets Bud at røve Artemis's Billede, blev han i Templet gjenkjendt af sin Søster, der medtagende Gudebilledet flygtede med ham og kom til Brauron paa Østkysten af Attika, hvor hun døde som Præstinde. Sagnet om I. er behandlet af Euripides i Tragedierne: „I. i Aulis“ og „I. i Taurernes Land“, af Goethe i „I. auf Tauris“, og Gluck har componeret 2 Operaer: „I. in Aulis“ og „I. in Tauris“. I Oldtiden omtales et Maleri af Timanthes, der forestillede I.s Ofring; et i Pompeji i casa del poeta tragico fundet Vægmaleri er sandsynligvis en Efterligning deraf.

Iphikrates, atheniensisk Feltherre, udmærkede sig i den bøotiske ell. korinthiske Krig 396—87 f. Chr. og i den thebanske Krig 378—62 ved sin fortrinlige Mandstugt og ved Indførelsen af en bedre Bevæbning og Taktik; ved Korinth sejrede han 392 over Spartanerne, men i Spartanernes Kamp mod Thebanerne stod han paa de førstes Side og hemmede den thebanske Feltherre Epaminondas's sejerrige Fremgang. Omtr. 378 anførte han en Hær af Lejetropper, der hjalp den persiske Konge Artaxerxes II mod den ægyptiske Konge Nektanabis. Hans Levned er beskrevet af Cornelius Nepos.

Ipomœa, Planter af Convolvulaceernes Familie og meget nær beslægtede med vore almindelige vildtvoxende Convolvler; de have navnlig hjemme i det mellemste Amerika, men paa Grund af deres smukke Blomster ere mange af dem yndede Prydplanter. Rodstokken af nogle Arter (I. purga) leverer Jalaperod, der er bekjendt i Medicinen for sin stærke afførende Virkning.

Ipsara, s. Psara.

Ipsos [ip], By i Lilleasien, bekjendt af Slaget 301 f. Chr., i hvilket Antigonos blev fuldstændig slaaet af Seleukos Nikator og faldt.

Ipswich [ipsitsch], 1) Hovedstad i Suffolk-Shire i England, 2 M. fra Floden Gippings Udløb i Nordsøen, 14 M. n. ø. for London. 51,000 I. (1881). Havn. Maskinværksteder, Jærnstøberier, Bryggerier. Tobaksfabriker, Trankogerier. Handel med Korn, Kul og Malt. Cardinal Wolseys Fødeby. — 2) Stad i den engelske Koloni Queensland i Australien, 4 M. v. s. v. for Brisbane ved Floden Bremer. 11,000 I.

Iquique [ikike], Havn ved det store Ocean i den ved Fredsslutningen i Maj 1883 til Chile aftraadte Del af Republiken Peru i Sydamerika, under 20° 12′ s. Br., søges meget af Skibe, der her hente Chilisalpeter og Guano. 16,000 I. (1884). Staden havde i den nyere Tid gjort store Fremskridt, men den led meget under Krigen med Chile og blev ødelagt ved Brand Oct. 1880. Nu er den dog atter i rask Opkomst. Jordskælv 21 Maj 1879.

Ir, s. Kobber.

Irâdeh, arab. (egtl. Villje), betyder en Befaling, udgaaet fra Sultanen i Constantinopel.

Irak-Arabi, det gamle Babylonien, udgjør den sydøstlige Del af det asiatiske Tyrki og gjennemstrømmes af Euphrat og Tigris og den ved deres Forening dannede Schat-el-Arab. Landet er en flad Slette, der i Oldtiden ved kunstig Vanding var bragt til fortrinlig Frugtbarhed, men som nu dels paa Grund af Vandingskanalernes Ødelæggelse, dels formedelst de omstrejfende Nomaders Røverier mindre og mindre dyrkes og derfor efterhaanden er gaaet over til Ørken og øde Sandstepper.

Iran omfatter i videre Betydning den større Del af det vestasiatiske Højland, nemlig Persien, Afghanistan og Beludschistan, i snævrere Betydn. derimod kun det egentlige Persien.

Iravâdi, en mægtig Flod i den vestl. Del af Bagindien, udspringer i dettes nordlige Bjærgland og løber med sydlig Hovedretning

mem Barma til den bengalske Bugt (Mar-anbugten). Den er c. 460 M. lang, hyppig M. bred og opfyldt af talrige Øer og Sand-ker. I sit Udløb danner den et betydeligt ta, over 40 M. bredt og 35 M. højt.

rbit, Stad i det russiske Gouv. Perm ved en I., 50 M. ø. for P., med 4,000 I., r- og Kobberværker og en betydelig Messe bruar Maaned, der samler Kjøbmænd fra Rusland, Persien, det asiatiske Tyrki og riet. De vigtigste Omsætningsartikler ere r og Glind, Pelsværk, Te og Bomulds-. Stor Brand 1879.

ne (gr. Εἰρήνη), Datter af Zeus og The-Fredens Gudinde og en af Horaerne. tian opførte et pragtfuldt Tempel for i Rom. I. fremstilles som ungdommelig : med Overflødighedshorn, Oljegren og bærer Plutos paa Armen.

ne, græsk Kejserinde (den første regerende), Kejser Leo IV.s skjønne og aandrige, tefulde Ægtefælle, en Athenienserinde, : 780 sin Mand af Vejen ved Gift og derpaa Riget som Formynderske for sin onstantin VI Porphyrogennetos. Hun igede Billeddyrkelsen, som de foregaaende havde forfulgt, og fik den igjen indført 7de almindelige Kirkeforsamling i Ni-. 790 blev hun fortrængt af sin Søn, in VI, men bemægtigede sig igjen Tro-, hvorpaa hun lod Sønnen blinde paa som en Maade, at han kort efter døde. ns og Gavmildhed især mod Kirken at bringe Folket til at glemme hendes lser. Hun havde den Plan at gifte Kejser Carl d. store, men Nikephoros ndraabt til Kejser, stødte I. fra Tro-rviste hende til Lesbos, hvor hun døde er 803.

, Arbejdet paa at udjævne de Mod-, der ere opstaaede paa Religionens Omraade ved en ensidig Uddannelse Forstaaelse. Irenisk, fredelig.

s, den hellige, Kirkelærer, Discipel af f. i Lilleasien, kom som Præst til Gal-han 177 blev Biskop i Lyon efter Pothi-tyrdød. Han skal efter et senere Sagn 02 som Martyr under Kejser Septim. Hans Skrift »ἔλεγχος τῆς ψευδωνύ-ως« („Gjendrivelse af den falske faa-en") er rettet mod Gnostikerne. I. Skriften, denne „Troens Søjle", gtige Oplysninger om det nye Test.; vidner ogsaa om „Troens, Sand-el, den urokkelige, vi faa ved Daa-rrkt betoner han Kirkens Enhed og Tusendaarsriget og det himmelske Mindedag 28 Juni. — I., Biskop d. som Martyr under Kejser Dio-ndedag 25 Marts.

boerne af Irland.

Henry [ejrten], engelsk General og f. 1610, viste sig som Indepen-nfører i Kampen med de kongelige Borgerkrigen under Carl I som en relig Kriger og udøvede næst efter ader Cromwell størst Indflydelse ionens Gang. 1646 ægtede han Datter af Cromwell. Som Med-lem af den extraordinære Ret, der var nedsat for at dømme Kongen, havde han væsentlig Del i dennes Domfældelse, og han drev Crom-well til Dommens Fuldbyrdelse. Efter Re-publikens Oprettelse fulgte I. i Aug. 1649 med sin Svigerfader til Irland, hvor han blev tilbage som Statholder, og Skrækken for hans blodige Strænghed ikke mindre end hans Sejer-vindinger bragte snart hele Øen til Under-kastelse. Han døde 26 Nov. 1651, kort før den sidste faste Plads Limericks Erobring.

Irgens, Jochum, fra Itzehoe afgiver et ret mærkeligt Exempel paa et omskiftende Liv i det 17de Aarh. I sin Ungdom studerede han Medicin i Udlandet, siden var han i en Række af Aar Kammertjener hos Christian IV, og endelig blev han Godsejer i stor Stil, idet han kjøbte Vestervig Kloster, Gjorslev og Gods i Norge. En Del af sine Rigdomme vandt han ved Bjærgværksdrift i Norge. 1674 ad-ledes han, men allerede n. A. døde han, 64 Aar gl., og efterlod sig — Gjæld.

Irgis, 1) Flod i Vestsibirien, udspringer paa Bjærgsjæden Mugodschar paa Grænsen af Gou-vernementet Uralsk og løber mod S. Ø. til en stor Steppesø. 2) venstre Biflod til Volga i det russiske Gouv. Samara, udspringer i Gouv.s østlige Del og gjennemløber dette i talløse Bugtninger med vestlig Hovedretning. Den falder i Volga lige over for Staden Volsk. Floden kaldes sædvanlig Store-I. til Forskjel fra Lille-I., der ligeledes falder i Volgas v. Bred, c. 5 M. længer mod N.

Iri, s. Eurotas.

Iriarte ell. Yriarte, Tomas de, spansk Digter, f. paa Teneriffa 1750, opdraget i Madrid af sin lærde Farbroder, der var kongel. Biblio-thekar, gjorde sig som ganske ung bekjendt ved Oversættelser af franske Theaterstykker af Vol-taire og Destouches, som Forfatter af latinske Vers, blev ansat i Regeringskontorerne, men blev 1786 anklaget for Inquisitionen som besmittet af den franske Philosophi. Han døde 1791. Han var en elegant Versificator, Horats's og Lafontaines Lærling i didaktisk Poesi og Fabel-digtning. Et Par Komedier ere ligeledes i fransk-klassisk Stil. Hans »Obras« udkom 1805.

Iridium, Ir, et af de vægtfyldigste Metaller, opdaget 1803 af Tennant i raat Platin, hvori det i Almindel. findes som Osmiumiridium. Langt tungere smelteligt end Platin, som det for øvrigt ligner, opløses det ikke i nogen Syre, uden naar det er legeret med et andet Metal. Et af dets Ilter, Ir_2O_3, Iridiumtveilte, anven-des en Del som sort Farve i Glas- og Porce-lænmaleriet.

Iris, Datter af Thaumas og Elektra, Søster til Harpyierne, var en jomfruelig Gudinde og ligesom Hermes Gudernes Sendebud; hun førte ogsaa de afdøde Kvinders Sjæle til Under-verdenen. I. er en Personification af Regn-buen, der danner ligesom en forbindende Bro mellem Himlen og Jorden.

Iris, Øjets Regnbuehinde, s. Øje. Iridektomi, en Operation, der spiller en stor Rolle i den nyere Øjenchirurgi, bestaar i Udklipning af et Stykke af Regnbuehinden igjennem et dertil anbragt Saar i Hornhinden. Den anvendes

dels i saadanne Tilfælde, hvor det paa Grund af Fordunklinger af Hornhinden er nødvendigt at danne en kunstig Pupil i Stedet for den gamle, dels af forskjellig Grund i andre Øjensygdomme og navnlig ved Glaukom. Iritis, Betændelse i Regnbuehinden, er oftest af rheumatisk eller syphilitisk Oprindelse. Den kan let frembringe Sammenvoxninger (Synechier) imellem Regnbuehinden og Linsen, der da igjen medføre en stor Disposition til nye Anfald af Betændelsen.

Iris, en som Haveplante yndet Slægt af Sværdliliernes Familie, enkimbladede Planter med oversædigt, 6delt Blomsterdække, 3 Støvdragere, 3 stærkt udviklede Ar og Kapselfrugt; Familien har navnlig hjemme paa Cap, Slægten I. dog udelukkende paa den nordlige Halvkugle. En Art med gule Blomster, I. Pseudacorus, er almindel. vildtvoxende ved vore ferske Vande. Nogle Arters Rodstok leverer det under Navnet Violrod bekjendte vellugtende Stof.

Irisering. Tøj, som ved Vævning ell. Trykning er stribet i forskjellige Farver, der ved umærkelige Afskygninger gaa over i hverandre, kaldes iriseret. Man har ligeledes iriserede Tapeter. For øvrigt er ogsaa en Decoration af smaa Metalsager ved galvanisk at udfælde paa dem et tyndt Lag Blyilte, der viser de tynde Lamellers Farve meget levende og spillende over i hverandre, bleven kaldt I. (galvanisk Metalfarvning, Metallochromi). Iriserende Glas dannes hyppig ved Luftens, Regnens og Lysets Indvirkning paa almindeligt Rudeglas. Som fabriksmæssig tilvirket Luxusglas fremstilledes det først paa Wienerudstillingen 1873 af Gyørgy Zahn, men Fremgangsmaaden holdtes hemmelig. Heller ikke nu kjendes den sikkert; dog synes den at bero paa Indvirkning af Saltsyredampe paa det færdige Glas ved høj Temperatur.

Irisk ell. Tornirisk (Fringilla cannabina), Finkeart, graa med brun Ryg, Brystet og en Del af Hovedet hos Hannen om Sommeren blodrøde, er en Trækfugl, synger smukt og ynder især Hør- og Hampefrø. I April bygger den nær ved Jorden sin Rede af Græsstraa, Mos og Tidselsnug og forer den indvendig med Uld og Haar. Ogsaa andre, nærstaaende Finkearter kaldes I., f. Ex. Bjærgirisken (F. montifringilla), Grønirisken (F. chloris).

Irkutsk, 1) et af de russiske Gouvernem. i Øst-Sibirien, omgivet mod V., N. og Ø. af Gouv. Jeniseisk, Jakutsk og Sabaikalien og for øvrigt af Mongoliet. 14,540 □ M. med 387,000 I. (1880). Landet er bjergfuldt; dets sydlige Del optages af de sajaniske Bjerge, hvorfra Baikalbjergene strække sig V. om Baikalsøen. De vigtigste Floder ere Nedre-Angara, der er Baikalsøens Afløb til Jenissei, og Lena, der udspringer paa Bjergene v. for Baikalsøen og gjennemløber Landet med nordlig Hovedretning. Klimaet er, skjønt Landet ikke ligger nordligere end mellem 50° og 60° n. Br., altsaa som den nordtyske Slette og det sydlige Skandinavien, meget strengt med lange og kolde Vintre, korte, men hede Somre. Den nordlige Del af Landet er øde; i Midten er uhyre Skovstrækninger, men mod Syd ere Dalene vel skikkede til Agerdyrkning, der fornemmelig omfatter Rug, Byg, Hamp og Hør og tillige er forbunden med betydelig Kvægavl. Bjergene indeholde Guld, Sølv, Bly og Ædelstene; flere Saltsøer levere en stor Mængde Salt. — 2) Hovedstad i Gouv. I. og i hele Østsibirien, ved Floden Nedre-Angara, hvor den optager Irkut under 52° 17' n. Br. 36,000 I. (1884). Staden ligger i en smuk og frugtbar Bjergegn, er Sæde for Generalgouverneuren og Ærkebispen i Østsibirien, har en Mængde Kirker, et Gymnasium, et Præste- og et Skolelærerseminarium, en Militærskole, et Theater et stort Tugt- og Arbejdshus og en militær Klædesfabrik. Livlig Industri i Lærred, Læder og Sæbe og betydelig Handel paa China. I hvert Aars Juni Maaned holdes her en stor Messe. Blandt Indbyggerne ere mange Forviste. Grundlagt 1661.

Irland, den næststørste af de britiske Øer i Atlanterhavet, er i sine naturlige og statistiske Forhold beskrevet under England. Det deles i 4 Landskaber, Leinster, Ulster, Connaught og Munster, samt i 32 Counties (Grevskaber).

Historie. De gamle Irer, efter hvilke Øens ældste Navn var Erin (Grækernes Jerne, Romernes Hibernia), hørte til den keltiske Stamme og vare nær beslægtede med Gaelerne i Højskotland. De levede stammevis under arvelige Høvdinger. C. 430 udbredte Skotlænderen Patrick Christendommen blandt Irerne og da Øen blev uberørt af Folkevandringens Omvæltninger og Ødelæggelser, blev den tidlig — i mærkelig Modsætning til de senere Forhold — et Sæde for christelig Dannelse og Munkelærdom, hvorfra Missionærer udgik til andre Lande. Blandt disse maa særlig nævnes Tysklands Apostel, Winifred ell. rigtigere St. Bonifacius. Denne Ro forstyrredes i det 9de Aarh. ved Normannerne eller, som de her kaldtes, Ostmannerne, Vikinger fra Norge og Danmark, som fra 795 af nedsatte sig paa Øens østlige Side og anlagde det senere Dublin. 853 kom Nordmanden Olaf hertil og blev anerkjendt som Overkonge af de øvrige Normanner samt tvang de indfødte til at betale Skat; omtr. samtidig lagdes Grunden til Stæderne Waterford og Limerick. Først i Slutn[ingen] af det 10de Aarh. mødte Normannerne en kraftig Modstand af Kong Brian (c. 976—1014) som blev Herre over den sydlige Halvdel af Irland. Han faldt som Sejerherre i det af baade Irer og Islændere besungne „Brians Slag" nær ved Dublin 1014. Senere gjorde den norske Konge Magnus Barfod et Indfald paa Øen, men blev overfaldet af Irerne og faldt i Slaget 1103. I Midten af det 10de Aarh. havde ogsaa Nordmændene i I. antaget Christendommen, og paa en Kirkeforsamling i Drogheda 1152 blev hele den irske Kirke stillet under Pavestolens Højhed. Øen var den Gang for det meste delt i de 4 Kongeriger, hvorefter Landskaberne endnu benævnes, foruden den af Ostmannerne besatte Østside af Øen; idelige Krige herskede imellem dem. Den fordrevne Fyrste Dermod i Leinster søgte 1167 Hjælp i England og gav derved Kong Henrik II en velkommen Lejlighed til at udvide sit Herredømme til I. Støttende sig til en pave-

ig Bulle drog han 1172 derover med 4,000
fodfolk og 400 Ryttere; Fyrsterne af Leinster
og Munster underkastede sig ham; han indtog
Dublin og det meste af Østkysten, gav samme
som Len til sine Baroner og indførte engelsk
Ret og Forfatning i det erobrede District,
som blev kaldt Marken (»the pale«). Kun
Roderik O'Connor af Connaught gjorde haard-
nakket Modstand, men maatte dog 1175 slutte
Forlig, i Følge hvilket han vel beholdt den
ordlige Del af Øen, men som den engelske
Konges skatskyldige Vasal. De engelske Baroner
satte sig med Magt i Besiddelse af de dem
tildelte Len og fortrængte de indfødte Høv-
dinger. Hermed begynder J.s Undertrykkelse,
gaar igjennem hele den følgende Tids
Historie lige til vore Dage i Forbindelse med
undertryktes glødende Had til deres Under-
trykkere og evindelige Fejder, som det affødte
mellem de to Nationaliteter, saa at den ulykke-
Ø endnu mere end før Englændernes
ring blev Skuepladsen for Voldsgjernin-
Retløshed og alle Haande Uorden og
irring. Da Rob. Bruce havde sat sig paa
lands Trone, søgte irske Høvdinger hans
; hans Broder Edvard gik 1315 med en
over til J. og blev kaaret til Konge, men
i Kampen. Nationalhadet steg til den
at en Lov 1367 erklærede alle Irer for
r og under Straf for Højforræderi forbød
nderne at gifte sig med de indfødte. For-
gen, i hvilken de bosatte Englændere tog
l 1495 ved den saakaldte „Poyningsact"
Grundlag i mere monarchisk Retning;
'e Parlament turde kun med Stathol-
Tilladelse forsamle sig, og Lovforslagene
rst forelægges Regeringen. Imidlertid
nu i Beg. af det 16de Aarh. en stor
Øen i Virkeligheden slet ikke bragt
ngland, skjønt man havde vænnet sig
betragte hele Landet som en engelsk
; Irerne levede efter den gamle For-
under deres Stammehøvdinger i stor
og Vankundighed, og saa vel af denne
som fordi Reformationen udgik fra
dsfjender Englænderne, sluttede de sig
t desto fastere til deres gamle Tro.
n. Elisabeth arbejdede paa at indføre
tismen i J., fremkaldtes derfor her-
e Opstande, af hvilke den betydeligste
om Hugh O'Neill, Greve af Tyrone,
, hvilken Jarlen af Essex 1599 for-
v sendt over for at dæmpe, og som,
v understøttet af Paven og den spanske
ilip II, først den til Statholder ud-
d Mountjoy ganske fik gjort Ende
Herpaa fulgte Confiskationer i Masse
res Godser, som bleve givne til
, og ved Dronningens Død var
m hele Øen underkastet den engelske
n første Regent, som søgte at vinde
ved Reformer, var Jakob I, som
le Beboere af J. for frie Borgere
ørste Nationalparlament, der repræ-
le Øen, sammentraadte 1615, dog
'else af Katholiker. Under Carl I
hans Regering fremkaldte Borger-
flere Gange Opstand, hvis Øjemed
løsrive J. fra England, dels at

understøtte Kongen mod det engelske Parlament, og i Oct. 1641 blev et stort Blodbad foranstaltet paa de protestantiske Englændere. Endelig landede Cromwell i Aug. 1649 i J. og undertvang tillige med sin Svigersøn Ireton Øen med blodig Strænghed; masseviis dels udvandrede de ulykkelige Irlændere, dels vandrede de husvilde omkring i Skove og Moser. Befolkningen var formindsket til c. 850,000, hvoraf 150,000 vare Englændere og Skotter. Ved Restaurationen standsede vel Religionsforfølgelserne, men protestantiske Englændere beholdt dog de fra de indfødte Katholiker tagne Ejendomme. Den katholske Reaction, som begyndte med Jakob II.s Tronbestigelse, vakte stor Glæde hos Irlænderne. Efter sin Afsættelse kom Jakob 1689 til J. med et fransk Corps paa 5,000 Md.; Katholikerne strømmede skarevis til ham, saa at hans Hær snart voxede til 38,000 Md., og nu faldt Gjengjældelsen tungt paa Protestanterne; men Vilhelm III sejrede 1690 ved Boyne, og det næste Aar var Opstanden knet; over 12,000 Irlændere, som havde kæmpet for Jakob, gik i Landflygtighed, og alle hans Tilhængeres Godser confiskeredes. Til den nye Regerings og Protestantismens Opretholdelse mod Stuarternes og Katholikernes Planer dannede sig nu de under Navnet »Orangemen« bekjendte, religiøs-politiske Foreninger; mod Katholikerne toges den ene haarde Forholdsregel efter den anden, og 1727 mistede de endog Stemmeret ved Parlamentsvalg. Grundejernes Undertrykkelse fremkaldte Fortvivlelsens Selvhjælp og Hævn under forskjellige Former, saaledes fra 1760 de saakaldte »Whiteboys«'s (d. e. hvide Drenge, fordi de bar hvide Skjorter over deres Klæder) natlige Overfald med Mord og Brand og Plyndring. Først ved de nordamerikanske Koloniers Opstand indtraadte fra 1778 nogen Formildelse i Landets Behandling, da Regeringen i sin betrængte Stilling saa sig nødt til at gjøre nogle Indrømmelser, og et forventet Angreb af Frankrig gav Irlænderne Anledning eller Paaskud til at danne et Corps Frivillige (»Irish voluntaries«), der snart voxede op til en Styrke af 50,000 Md.; dette gav Folket et almindeligt Opsving, og fra alle Sider forlangtes Reformer. For at forebygge en almindelig Opstand maatte England da give efter 1782: Straffelovene mod Katholikerne bleve formildede; Poyningsacten blev ophævet, og det irske Parlament fik Selvstændighed; Katholikerne fik Ret til at erhverve Grundejendomme, oprette Skoler og større Frihed til at holde Gudstjeneste. Den kort efter udbrudte franske Revolution fremkaldte naturlig ogsaa stor Bevægelse i J. I Nov. 1791 dannede sig „de forenede Irlænderes Forbund" (»United Irishmen«), som 1792 fordrede fuldstændig Ligeberettigelse for Katholikerne. Man søgte at tilfredsstille dem ved nogle Indrømmelser, men stræbte efterhaanden til Anvendelse af Magt, da det viste sig at være Irlændernes Hensigt ved fransk Hjælp at løsrive sig fra England. I Dec. 1796 ankom ogsaa en fransk Flaade med 25,000 Md. Landgangstropper under General Hoche, men Expeditionen mislykkedes, hvorpaa Krigsloven proclameredes over hele Øen.

En i Jan. 1798 opdaget, vidt forgrenet Sammensværgelse og Forsøg paa Opstand paa flere Steder (jvfr. Fitzgerald) havde en blodig Reaction til Følge; nye franske Landgangsforsøg mislykkedes, og Regeringen fik dels ved Trusler, dels ved Bestikkelser Unionen mellem England og J. bragt til Veje ved det irske Parlaments Forening med det engelske 26 Maj 1800. Da det ikke lykkedes Pitt at sætte Katholikernes Emancipation igjennem, dannede de irske Katholiker 1802 en stor Forening (»Catholic Association«), mod hvilke Orangelogerne udfoldede en forøget Virksomhed. Den fjendtlige Stemning hos J.s Befolkning næredes især derved, at største Delen af Jorden ejedes af engelske Godsejere, som i Regelen endog opholdt sig uden for J. (»absenteism« kaldtes dette Forhold), og at den anglikanske Kirke som Statskirke skulde underholdes af hele Folket, skjønt fire Femtedele deraf vare Katholiker. Den katholske Forening blev 1823 ombannet af O'Connell med det Formaal paa lovlig Maade at hævde J.s Ønsker og Ret, medens samtidig de fortrykte Landboere sloge sig sammen i hemmelige Samfund (»Whiteboys« og »Ribbonmen«), der holdt natlige Møder og øvede alskens Grusomheder mod Skatteopkræverne og Godsejernes Forvaltere. Herimod havde Regeringen kun at sætte de strængeste Forholdsregler, Ophævelse af Habeas-corpus-Acten og Indførelse af Krigstilstand; men da O'Connell 1827 trods Loven, der udelukkede Katholikerne, lod sig vælge til Underhuset, indsaa Ministeriet Wellington Nødvendigheden af at give efter for at undgaa en Borgerkrig og gjennemførte 1829 selv Katholikernes Ligestilling, som Toryerne saa længe havde bekæmpet, men samtidig et Forbud imod den katholske Forening og en væsentlig Indskrænkning af Valgretten. 1831 lagdes Grunden til det saakaldte „nationale" Skolevæsen, fælles for alle Trosbekjendelser, hvilket efterhaanden har vundet stor Udbredelse trods det katholske Præsteskabs Modstand derimod, og Regeringen rettede nu sine Bestræbelser paa at lette Tiendebyrden, dels ved 1834 at inddrage nogle Stifter og en Mængde Præstekald i rent katholske Egne, dels ved at ombanne Tienden til en Grundrente, der udredebes til Staten; thi Uviljen imod at yde denne Afgift var bleven saa stærk, at Præsterne jævnlig maatte skride til Udpantninger ved Hjælp af Soldater, og dog kunde de ikke faa den inddreven, men maatte ty til Staten om Understøttelse. Ogsaa indførtes 1838 et forbedret Fattigvæsen, og s. A. tog Maadeholdsselskaberne stærkt Opsving ved Pater Matthews's Iver derfor; men Tilstandene i J. vare dog saa slette, at Regeringen lige fra 1833 maatte gribe til nye Tvangslove og holde en stærk Hær og et talrig væbnet Politi i J., medens O'Connell efter 1830 havde taget »Repeal«en, d. e. Tilbagekaldelsen af Unionen med England, til politisk Program uden dog 1834 at kunne faa mere end 38 Stemmer derfor i Underhuset. 1836 havde han derimod den Tilfredsstillelse at se de i J. saa forhadte Orangistloger blive undertrykte, og hans Agitation, som især drevs paa store Folkemøder, og til hvis Fremme Irlænderne paalagde sig en egen Skat, var saa omfattende, at han 1843 regnedes at være Fører for 700,000 Mænd. Nogle stærke Udtalelser bragte Regeringen s. A. til at sætte ham under Tiltale for Højforræderi, og han blev dømt af Retten i Dublin, men frikjendt i Overhuset. For at dæmpe Misfornøjelsen udvirkede Robert Peel 1845 Statstilskud til et katholsk Præsteseminarium (i Maynooth) og tre confessionsløse Collegier i J., samt nogle Forholdsregler for at skaffe Fæsterne en bedre Stilling; men 1846 bragte den store Kartoffelsygdom en uventet Løsning paa Krisen. Den Hungersnød, som derved fremkaldtes, og som bortrev mange Tusender, aabnede Regeringens og Privatmænds Øjne for den dybe Uselhed, hvori Aarhundreders Tyranni og slette Styrelse havde nedsænket J., og nødte til de kraftigste Forholdsregler. Medens Staten gav betydelige Summer til Udførelse af alskens offentlige Arbejder (Vej- og Havnebygning, Udtørring af Sumpe, Sejlbargjørelse af Floderne) og forstrakte Landmændene med Midler til Grundforbedringer, udfoldede den private Godgjørenhed en omfattende Virksomhed, og mange Godsejere tog sig ivrig af de Pligter, deres Stilling naturlig paalagde dem. Og selve Irlænderne, som før havde klamret sig til Jorden og søgt Styrke i deres Talrighed uden at agte paa, at Jorden udpintes ved det slette Agerbrug, og at de selv forarmedes ved den overdrevne Udstykning og de højt opskruede Forpagtningsafgifter, gav nu endelig tabt og begyndte massevis at forlade deres Fædres Jord („den irske Exodus") og drage til Nordamerika. I faa Aar aftog derfor J.s Folkemængde med næsten to Mill., men samtidig aftog Fattigdommen og Forbrydelsernes Tal, og Folkets Velvære voxede synlig. Ophidselsen lagde sig snart saa meget, at de Forsøg, som „det unge J." 1848 gjorde under Smith O'Briens Ledelse (O'Connell var død Aaret i Forvejen) paa at vække Uroligheder, lettelig dæmpedes, og 1853 hilsedes Dronning Victoria med Jubel ved sit Besøg i J. 1849 oprettedes en særlig Commission for at afgjøre de forgjældede Godsers (»the encumbered estates«) Forhold ved Tvangssalg, til Dels forbundet med Udstykning; og Tilstandene forbedredes efterhaanden paa flere Maader. 1850 blev Valgretten igjen betydelig udvidet. Dog vedblev Misnøjen at leve i Sindene og næredes især af det i Nordamerika 1862 stiftede „Fenier"-Samfund, som ogsaa slog Rod i J. 1865 tog Agitationen saa stærk Overhaand, og de sammensvorne viste saa tydelig deres Hensigter, at løsrive J. og oprette en særlig irsk Republik (de holdt hemmelige Vaabenøvelser om Natten og udskrev ligefrem Skat af deres Tilhængere), at Regeringen 1867 maatte skride ind med Fængslinger, Ophævelse af Habeas-corpus-Acten og Forbud mod Vaabenudførsel, samt forstærke Tropperne i J. Det efterfølgende Ministerium Gladstone søgte desuden ved to store Retfærdighedshandlinger at dæmpe Bitterheden i det irske Folks Sind og at raade Bod paa de sociale og politiske Misforhold, som endnu vare til Stede. Den ene var Ophævelsen af den irske Statskirke, som gjennemførtes 1869 til Trods for Overhusets stærke Modstand, og som tillod

Dannelsen af et Fond paa flere Mill. Pd. St., endskjønt baade alle Privatmænd fik Vederlag for de deraf flydende Tab, og den nye anglikanske Frikirke fik et rigt Udstyr. Den anden Reform var Landboloven 1870, som væsentlig forbedrede Fæsternes retlige Stilling, idet den gav Lovskraft til tidligere Vedtægter og tog 'm Rettesnor, hvad humane Godsejere havde ulgt som Skik og Brug; især sikredes der Fæsterne Vederlag for alle Forbedringer paa Jorden og Beskyttelse imod villaarlig Udkastelse. Ved disse Forholdsregler blev Roligheden ogsaa or en Tid gjenoprettet, de agrariske Forbrydelser ophørte næsten helt, og Undtagelseslovene unde allerede 1870 mildnes og indskrænkes til ielte Egne. Dog allerede 1872 hævedes igjen t gamle Kampraab om Repeal under det nye avn Home-Rule (Hjemme-Styrelse), og Røret v stærkere efter 1875, da Parnell mere og re fik Ledelsen i sin Haand, endskjønt Reringen 1878 udvirkede et Tilskud af 1 Mill. . St. fra Kirkefondet til Mellemskoler i J. 1879 gav en ny Universitetsordning. Der nedes en „Landliga" under den tidligere Fe: M. Davitt med det Formaal at fremkalde ocial Frigjørelse og Fortrængelse af Godsre („Landlorderne"), og slet Høst og Hunnød medførte 1879 en stærk Tilvæxt af grariske Forbrydelser og skaffede Landn en overordentlig Udbredelse. Den slut- Forbund med Home-Rulers, og Parnell Fører for den samlede Opposition. 1880 stede Overhuset Gladstones Forslag om Lettelser til Fæsterne, og n. A. begyndte ske Medlemmer af Underhuset at drive lys „Obstruction" for at hindre al Lovg og gjøre Parlamentet paa ēn Gang igt og magtesløst. I J. øvede Landet formeligt Rædselsregimente med Mord dre Voldsgjerninger mod Godsejere og tere eller mod Fæstere, som overtog et i en anden, udvist Fæsters Sted (s. Boy-. Regeringen gjennemførte derfor en ny Tvangslov, men desuden efter heftig nd fra Overhuset en Landbolov, der gav e Ret til at sælge Fæsteretten og til il en særlig Domstol for at faa Fæstefastsat rimelig, og som derhos lovede jælp til Fæstere for at kjøbe deres opdyrke ny Jord eller udvandre. Som f denne Lov bleve Fæsteafgifterne betyedsatte over hele Øen, men desuden tssikkerheden hævdet i Oct. 1881 ved g af Parnell og 7 andre Førere, ved ens Opløsning og ved Indførelse iringstilstand over hele J. I Apr. eve Parnell og hans Fæller løsladte hemmelig Aftale med Regeringen; Maj udøvedes et skjændigt Mord i arken i Dublin paa den nyudnævnte etær for J., Lord Cavendish, og senere gjentagne Forsøg paa at ødelægge Bygninger ved Dynamit af de »Invincibles« med Hjælp fra flygendere i Nordamerika. Strængere rholdsregler, Henrettelsen af flere og delvis Eftergivelse af resterende ter forbedrede vel for en Tid Tilstan- Bevægelsen steg igjen dels som Følge af Ophidselser fra Nordamerika, dels paa Grund af Trangen blandt Fæsterne, som trykkedes ved de synkende Priser. Ved Valgreformen 1884—85 fik J. en væsentlig Forøgelse af Vælgertallet og en hel ny Kredsinddeling, og da Valgene i Nov. 1885 havde givet det irske Nationalparti (nu ogsaa kaldt „Parnelliterne") en hidtil ukjendt Styrke i Underhuset (85 af de 103 irske Medlemmer), besluttede Gladstone sig til at imødekomme Forlangendet om Selvstyre for J., i Haab om at tilvejebringe varig Ro og ved Retfærdighed at fremkalde Taknemmelighed og Hengivenhed for det irske Folk mod det engelske. Planen mødte dog stærk Modstand ikke alene hos alle de conservative, men ogsaa hos mange Liberale, der nu som „Unionister" skilte sig fra Partiets gamle Leder og ved deres Stemmer fremkaldte Lovens Forkastelse i Juni 1886. De nye Valg viste, at det engelske Folks Flertal ikke vilde tillade Unionens Opløsning for at føje Irlænderne og ikke vilde prisgive det protestantiske og britisksindede Mindretal (over 1½ Mill. Mennesker) til Flertallets Herredømme.

Irland, Ny-, s. Britannien, Ny-. Den er nu omdøbt til „Neu-Mecklenburg".

Irlandsk Mos, s. Carraghen.

Irmensøjle ell. Irminsul (af irmin, d. e. stor). Flere saadanne nævnes som Helligdømme i Tyskland i den hedenske Tid, af hvilke den berømteste, der stod i Westfalen, blev ødelagt af Carl d. store efter en Sejer over Sachserne 772; en anden, ogsaa meget gammel og mærkelig synes at have staaet i Thüringen. Da irmin tillige synes at have været brugt som Tilnavn for en tysk Guddom, maa vel de nævnte J. antages at have været indviede til denne.

Irminger, Johan Heinr. Georg, dansk Oberst, f. 2 Marts 1798 i Holsten, d. 30 Jan. 1854, blev 1818 Officer i Infanteriet, udnævntes 1840 til Capitain i Generalstaben og Adjudant hos Christian VIII og deltog som Bataillonscommandeur i Felttogene 1848 og 1849, som Oberst og Brigadecommandeur i Felttoget 1850, især i Slaget ved Isted. — Hans Broder, **Carl Ludv. Chr. J.,** Viceadmiral, f. 3 Apr. 1802 i Holsten, blev Lieutenant 1822 og deltog som subaltern Officer i Togtet til de vestindiske Farvande 1824—25 med Corvetten „Najaden" under Capitain Kaas, hvor han gjorde sig særlig bemærket under Erobringen af den columbiske Kaperskonnert „Adolpho". Efter at have været Adjudant siden 1832 hos Kong Frederik VII, først som Prins, senere som Konge, var han 1849—68 Generaladjudant for Søetaten og siden 1865 Contreadmiral, indtil han 1872 udtraadte af Marinen. 10 Aug.—25 Nov. 1850 var han Marineminister. J. har leveret værdifulde Bidrag til Kundskaben om Havets Strømninger og blandt andet godtgjort Tilstedeværelsen af den efter ham 1878 opkaldte varme Strøm langs Islands Vestside syd fra nord efter; han er Medlem af det geographiske Selskab i London. — Den førstnævntes Søn, **Valdemar Henrik Nikolai J.,** f. 29 Dec. 1850 i Kbhvn., uddannede sig til Maler ved Kunstakademiet, hvorfra han 1878 fik Afgangsbevis. Han har udstillet dels som Dyrmaler, dels som Slagmaler og fik 1884 det Stoltenbergske Rejselegat for 3 Aar.

dog mindre end den sædvanlige Rente bærende) Gjæld tilbage, herfor kan fordre af Creditor. Den mathematisk nøjagtigste Beregning af denne Godtgjørelses Størrelse er den, som er opstillet af Leibniz, og hvorefter man skal udfinde det Beløb, som med Tillæg af Renter og Rentes Renter for den tilbagestaaende Tid udgjør den oprindelig skyldige Capital, og Creditor da hermed bør lade sig nøje. Men da det ikke kan antages, at ethvert i den omspurgte Tid forfaldende Rentebeløb strax igjen af ham kan erholdes gjort rentebærende, antager man i Almindel. den af Hoffmann i Beg. af forr. Aarh. foreslaaede Beregning, hvorefter man kun tager Hensyn til de i den tilbagestaaende Tid forfaldende Renter, men ikke til Rentes Renterne.

Interväl, Mellemrum. I. i en Tabel er Forskjellen mellem to paa hinanden følgende Argumenter i Tavlen. I Musik betyder I. Forskjellen i Tonehøjde mellem to Toner. Vor Intervallære tager intet Hensyn til de Toneforhold, som ere mindre end den lille Halvtone (de østerlandske Tredjedelstoner og Fjerdedeltoner forekomme ikke i den); den holder sig til de Toner, som bruges i vor Musik, eller rettere, som kunne betegnes i vort musikalske Skriftsprog. I. benævnes med latinske Ordenstal efter det Antal Trin, de omfatte paa Linjesystemet. Et I., som betegnes ved to Noder paa samme Trin, kaldes Prime, et I. paa to Trin Sekund, og saaledes videre Ters, Kvart, Kvint, Sext, Septime og Octav, efter som I. omfatter 3, 4, 5, 6, 7, 8 Trin paa Linjesystemet. De I., som ligge inden for en Octavs Omraade, kaldes enkelte; men gaar man videre til 9de Trin (None), 10de Trin (Decime), 11te Trin (Undecime), 12te Trin (Duodecime) osv., fremkomme I., der omfatte en Octav og et I. til, og som derfor kaldes sammensatte; men disse have en mere underordnet Betydning, idet de kunne betragtes som Gjentagelser i en højere Octav af de enkelte I. Decimen ell. Dobbeltersen er saaledes en Ters i en højere Octav. De Afledningstegn, som sættes til en Node, forandre ikke I.s almindelige Navn (c-e, c-es, c-eis, cis-e ere alle Terser); men de derved indtraadte, forandrede Afstandsforhold angives ved nærmere bestemmende Tillægsord: stor, forstørret, lille, formindsket og i enkelte Tilfælde ren. Et forstørret I. er en (lille) Halvtone større end et stort, et lille I. en Halvtone mindre end et stort, et formindsket I. en Halvtone mindre end et lille. I Durscalaen ere Sekund, Ters, Sext og Septime store; i Mollscalaen ere Ters og Sext smaa. Primen, Octaven, Kvinten og Kvarten kaldes derimod baade i Dur og Moll i Almindelighed „rene", og naar disse 4 Intervalnavne staa alene, menes altid dermed „rene". En Halvtones Forhøjelse af et rent I. giver et forstørret, men en Halvtones Fordybelse giver et formindsket og ikke et lille (Marx og andre med ham kalde ogsaa de rene I. for store). Man tæller oftest I. opad, og denne Tællingsmaade er underforstaaet, naar man nævner et I. i Almindel. (Kvinten til g er d̄); man kan imidlertid ogsaa tælle nedad, men maa da angive dette (Underkvinten til g er c). Et I. vendes om ved at flytte den øverste Tone en Octav ned eller den nederste Tone en Octav op. Enharmoniske I. ere saadanne, som paa Tasteinstrumenter have samme Tonehøjde og angives ved de samme Taster, men som have forskjellige Intervalnavne, f. Ex. Sekunden c-dis og Tersen c-es. — I Militærsproget bet. I. det aabne Mellemrum mellem to jævnsides opstillede Troppeafdelinger.

Interventiōn, i Retssproget en Tredjemands frivillige Indtræden i en mellem to andre for Retten verserende Sag, idet han enten nedlægger en selvstændig Paastand paa, at den af den oprindelige Sagsøger indtalte Ret eller en Del deraf tilkommer ikke denne, men ham (principal I.), eller blot slutter sig til en af Sagens oprindelige Parter for at forsvare dennes Ret, idet han f. Ex. som Hjemmelsmand har en særegen Interesse heri (accessorisk I.). Intervenient kaldes den, der saaledes indtræder (intervenérer) i en Sag. I Vexelforholdet betegner I. den Handling, at en dertil uforpligtet Person nødsfordret accepterer eller betaler en nødlidende Vexel for Trassentens eller nogen af Endossenternes Regning. I Folkeretten betegner I. en Stats væbnede Indblanding i en anden Stats indre Anliggender. I hvilke Tilfælde en saadan I. kan anses for berettiget, har været og er endnu meget omtvistet. Den hellige Alliance (1815—25) vedkjendte sig aabenlyst den Grundsætning, ved I. i enhver Stat at hindre Forfatningsforandringer, der truede det monarchiske Princip, og bragte ogsaa denne Grundsætning i Udførelse baade i de italienske Stater og i Spanien. Senere har man derimod søgt at opstille Ikke-Interventionsprincipet, der gaar ud paa, at det med Undtagelse af enkelte særegne Tilfælde (navnlig naar Souverænen i en Stat, hvor der har rejst sig et Oprør, selv begjærer det, eller naar de indre Bevægelser i en Stat krænke en anden Stats erhvervede Rettigheder eller medføre overhængende Fare for en anden Stat og endnu i enkelte andre Tilfælde) ikke skal være nogen Stat tilladt at intervenere i en anden Stats indre Anliggender. Imidlertid er dette Princip ingenlunde endnu trængt saaledes igjennem i Praxis, at der jo ogsaa i den senere Tid flere Gange har fundet I. Sted under Forhold, som efter det nævnte Princip ingenlunde vilde berettige dertil, hvilket f. Ex. har været Tilfældet, om ikke under den græske Frihedskrig, hvor I. vel kunde siges at være nødvendig i Menneskelighedens Interesse, saa under Belgiens Opstand mod Holland — for ikke at tale om Tysklands efter ethvert muligt Princip uberettigede Understøttelse af det slesvigholstenske Oprør mod Danmark. Af andre I. i den nyere Tid kunne nævnes Ruslands i Ungarn og Frankrigs i Rom (1849), hvilken sidste udviklede sig til en 21aarig Besættelse til Forsvar af Pavestolen imod dens Undersaatter, og de europæiske Stormagters I. 1860 i Anledning af Muselmændenes Blodbad paa de christne i Syrien. Ogsaa det franske Tog til Mexico 1862 er blevet kaldt en I., skjønt med Urette. Fra den nyeste Tid haves Exempler paa I. i de tyrkiske og ægyptiske Forhold.

Interview, eng. [vjū], Møde, Sammenkomst; at interviewe En, have Møde med ham for at erfare hans Anskuelser ell. høre hans Beretning om et eller andet.

Intestātarv ell. Arv efter Loven, den Arv, som finder Sted efter en afdød, for saa vidt han ikke ved Testament har disponeret over sin Formue og denne derfor tilfalder den eller dem, som i Følge Lovgivningen ere hans nærmeste Arvinger.

Intestināl, hvad der angaar Indvoldene (lat. Intestina), specielt Tarmen.

Intīm, fortrolig; **Intimitēt**, Fortrolighed. **Intimēre**, bringe ind i, indlede ved en Tale.

Intimidēre, forskrække.

Intolerance [ängse], Mangel paa Frisindethed over for anderledes tænkende, især over for anderledes troende. **Intolerāns** for et Lægemiddel vil sige, at dette ikke kan tages uden at frembringe ubehagelige eller skadelige Virkninger.

Intonatiōn, Toneangivelse, den Maade, paa hvilken en Tone bringes til at klinge (jvfr. Ansats). Et Piano **intonēres** ved at give Hamrene egalt Anslag og Filten paa Hamrene passende Blødhed; et Orgel intoneres ved at give Piberne i hver enkelt Stemme let Ansats, afpasset Klangstyrke og den for Stemmen ejendommelige Klangfarve. Man forstaar kort sagt ved I. med Hensyn til Instrumenter den sidste Proces, hvormed det allerede færdige Instrument gjennemgaas for at fjærne muligvis endnu tilstedeværende Ufuldkommenheder i Klang ell. Klangfarve. I. er undertiden ensbetydende med Stemning; en Sanger siges at intonere rent, naar han synger rent; i modsat Fald detonerer han. I den kirkelige Vexelsang siges Præsten at intonere og Menigheden ell. Choret at svare.

Intoxicatiōn, Forgiftelse, Bernselse.

...ra, Stad i Norditalien, paa Vestsiden af Lago Maggiore, i Intrascadalen, med 5,000 Indb., der hovedsagelig beskæftige sig med Handel og Fabrikvirksomhed.

...a, Giambattista, ital. Forf., f. 1882 i Landsbyen Bergamo, har beklædt forskjellige Lærerposter ved højere Skoler og har siden 1868 boet i Mantua. Han er Forf. til Romanerne »Agnese Gonzaga« (1871), »Il sacco di ...« (1872), »L'ultimo dei Bonaccolsi« ..., »In villa« (1876), »Isabella Clara d'Au... (1878).

...de (spansk Intrada, it. Entrata, fr. ...) i Musik Indgang, Introduction; ogsaa brugt.

...sigēnt, uforsonlig, optoges 1873 i ... som Navn for det radicale Parti og ... re brugt ogsaa om det yderste Venstre ...

...ſitiv, ikke overgaaende, uvirkende; et ... er et V., som udtrykker en Virksomhed, der ikke gaar over paa noget andet, f. Ex. ... (modſ. transitivt V.).

...t, indviklet, mislig.

...e, fr. [ge], Rænke, listig Streg; Forviklingen af Handlinger og Personer i et Theaterstykke til et bestemt Øjemed. **Intrigānt**, rænkefuld. **Intrigēre**, drive Rænkespil.

...cēre, indføre, indlede. **Introductiōn** (it. introduzione), Indførelse, Indledning, brugtes i Musik tidligere kun om Indledningsstykket til et større Tonevær eller en større Afdeling deraf, men anvendes nu baade til stort og smaat.

Introītus, lat. (d. e. Indgang, Indledning), kaldes i Romerkirken Begyndelsen af den egentlige Messe (s. Messe). Ogsaa i flere protestantiske Kirker bruges der, især ved de store Højtider, en I., idet en Gejstlig messer et Bibelsprog (f. Ex. „Ære være Gud i det højeste“), hvorefter der afsynges en Psalme af lignende Indhold.

Intrusiōn kaldes i Kirkeretten den ulovlige Tilegnelse af et Beneficium uden Medvirkning af den, hvem Kaldsretten efter de kanoniske Bestemmelser tilkommer; den, der paa denne Maade har faaet et Beneficium, er en intrusus.

Intuitiōn, Anskuelse, Beskuelse. **Intuitīv**, beskuende, beskuelig; s. Discursiv under Discours.

Intussusceptiōn kaldes i Botaniken den Form for Cellehindens Vaxt, at den optager de Vaxten bevirkende mindste Smaadele ind imellem de allerede tilstedeværende og ikke ligefrem aflejrer dem lagvis uden paa, hvilket betegnes ved Apposition. Rimeligvis finder Vaxten Sted ved en Combination af disse to Maader. I. i Lægevidenſk., s. Invagination.

Inulin, et krystallinsk Kulhydrat, der hos visse Planter optræder i Stedet for Stivelse, med hvilken det har chemisk Sammensætning til fælles. Under almindelige Forhold er I. opløst i Cellesaften og iagttages derfor ikke directe saaledes som Stivelsen, men har en inulinholdig Plantedel henligget nogen Tid i Alkohol, udskiller I. sig som store Aggregater af Krystaller, ordnede om et fælles Midtpunkt, de saakaldte Sphærokrystaller. I. findes navnlig hos Kurvblomster og nogle dermed beslægtede Plantefamilier. Det er opløseligt i kogende Vand, uopløseligt i Vinaand, giver ved Kogning med svage Syrer Levulose og farves ikke blaat af Jod. Sign. Alant.

In ūsum Delphini, s. Dauphin.

Inuus [i], Abeslægt, nærmest beslægtet med Bavianerne, men af en mindre plump og fra den sædvanlige Abeform mindre afvigende Bygning. Til de mest bekjendte Arter høre I. cynomolgus, olivengrøn med sorte Hænder og temmelig lang Hale, fra de indiske Øer, ligesom I. nemestrinus, brun med en mørk Stribe ned ad Ryggen og en meget kort, svineagtig Hale, afrettes af Malayerne til at plukke Kokosnødder; I. sylvanus (ecaudatus, Magot), gulgraa, næsten haleløs, i Nordafrika og paa Gibraltar, udholder ret godt det europæiske Klima og bliver derfor ofte afrettet til at gjøre Kunster og ført omkring i Europa af Gjøglere og Bjørnetrækkere.

Invaginatiōn ell. Intussusception, Indkrængning af Tarmen i sig selv, idet et Stykke af den skydes ind i den nærmest tilgrænsende (oftest underliggende) Del. Haardnakket Forstoppelse og Opbrækning af Excrementer ere Følgen af den derved fremkaldte Tilstopning af Tarmen, der desuden medfører Fare for Betændelse og Koldbrand i det indkrængede Tarmstykke og Bughindebetændelse. I. ender derfor ofte med Døden.

Invalid, svag, bet. fornemmelig den paa Grund af Legemsfejl til Krigstjenesten ikke mere skikkede Soldat, især med Begrebet af, at disse Fejl ere paadragne ved Krigstjenesten. I Danmark er ved Lov af 1851 om **Invalideforsørgelsen** denne Betingelse udtrykkelig sat for Delagtiggjørelse i denne, der for øvrigt ydes efter en temmelig stor Maalestok. I enkelte Lande sker Forsørgelsen af I. i særegne Stiftelser, **Invalidehospitaler**, blandt hvilke især Invalidehotellet i Paris udmærker sig, der er indrettet paa fuldkommen militærisk Vis. En lignende Plan ligger til Grund for den ved Stockholm liggende »Invalid-Inrättningen å Ulriksdal«.

Invariānt betegner i Algebraen en Function af Coefficienterne i én eller flere homogene algebraiske Functioner („Former"), som har den charakteristiske Egenskab, at dens Værdi bliver uforandret eller kun multipliceret med en Potens af Substitutionsdeterminanten, naar man for Coefficienterne i de oprindelige Former sætter de tilsvarende Coefficienter i de Former, hvortil hine gaa over, naar de variable ændres ved en lineær Substitution.

Invasiōn, fjendtligt Indfald; i Lægevidensk. Sygdommens Begyndelsesstadium.

Invectiv, Fornærmelse i Ord, Skjældsord.

Inventārium bet. i Almindel. en Fortegnelse over forefundne Gjenstande og bruges i Romerretten navnlig om en Fortegnelse over de rørlige Gjenstande, hvoraf en Persons Formue bestaar, og som optages f. Ex. i Anledning af Dødsfald (heraf beneficium inventarii). Herfra er imidlertid Ordet I. gaaet over til ogsaa at betegne selve Samlingen af de optegnede Gjenstande og bruges saaledes navnlig om den til en Landejendom hørende Samling af Avlsredskaber o. desl. I Handelsbogholderiet forstaas ved **Inventarbog** den Fortegnelse, der føres over samtlige Activer og Passiver.

Inventēre, opfinde; **Inventiōn**, Opfindelse.

Invēnit, lat., fork. inv., d. e. han opfandt, udkastede den første Tegning (under Afbildninger, foran Kunstnerens Navn).

Inverary [rærri], Hovedstad i Argyle-Shire i Skotland ved Fjorden Loch-Fyne, 9 M. n. v. for Glasgow med 1,000 I. Havn og vigtigt Sildefiskeri. I Nærheden er Hertugen af Argyles prægtige Slot.

Inverkeithing [inverkidding], Havn i Fife-Shire i Skotland, 2 M. n. v. for Edinburgh ved Forthfjorden. 2,000 I.

Inverness [in], 1) Shire i Skotland, strækker sig tværs over Landet fra Morayfjorden til Atlanterhavet mellem Ross-Shire mod N. og Shirerne Nain, Banff, Aberdeen, Perth og Argyle mod Ø. og S. og omfatter desuden af Hebriderne den store Ø Skye med tilliggende Smaaøer, den sydlige Del af Lewis, North-Uist, Benbecula, South-Uist, Barra og mange mindre. 200 □ M. med 86,000 I. (1881). Shiret, der hører til det skotske Højland, er et vildt Bjærgland, der har Punkter op mod 4,000 F., og som kun i de snævre Dale egner sig for Agerdyrkning, men paa hvis ypperlige Græsgange der holdes talrige Kvæg- og Faarehjorder. De vigtigste Vandløb ere Spey, Findhorn, Ness og Beauly, hvis Vande flyde til Nordsøen. Befolkningen lever spredt over Landet, kun sjælden samlet i Landsbyer; største Delen taler endnu det gaeliske Sprog. — 2) Hovedstad i I.-Shire ved Floden Ness, hvor den falder i Morayfjorden, 24 M. n. n. v. for Edinburgh, med 17,000 I., betragtes som Højskotlands Hovedstad, har gode Undervisningsanstalter og livlig Industri i Beklædningsstoffer, Øl, Brændevin og Læder. Havn med livligt Skibsbyggeri og betydelig Laxefangst.

Inversiōn, Omvending, Ombrejning, kaldes i Grammatik og Rhetorik en Ordomsætning, en Afvigelse fra den naturlige og ligefremme Construction, f. Ex. for at fremhæve et enkelt Ords Begreb, som „Peter kjender jeg ikke". I. i Lægevidensk. Omkrængning af et Hulorgan, saa at dets indvendige Flade kommer til at vende ud ad, finder i sjældne Tilfælde Sted med Livmoderen, især kort efter Fødslen, inden den endnu har trukket sig sammen, og med Urinblæren hos Kvinden, der saa helt eller delvis trænger ud igjennem Urinrøret; hos Manden kan Urinblæren kun **invertēres** igjennem en medfødt Spalte i dens forreste Væg, der undertiden findes samtidig med Epispadi. — Ved **invērse** Curver forstaas i Mathematiken to Curver, der staa i den Forbindelse med hinanden, at deres Skæringspunkter A og B med en vilkaarlig ret Linje gjennem et fast Punkt P ligge saaledes, at PA.PB er en constant Størrelse. Denne kaldes **Inversionspotensen**, den Operation, hvorved man af en given Curve afleder den inverse Curve, kaldes **Inversion** (at **invertere**), det faste Punkt **Inversionscentret**. Peaucellier og senere Hart have construeret **Inversörer**, leddede Stangforbindelser ved Hjælp af hvilke Inversionen kan udføres mechanisk.

Invertebrāter, de hvirvelløse, d. e. alle lavere Dyr uden Rygrad, i Modsætn. til „Hvirveldyrene".

Invērtsukker kaldes den Blanding af Druesukker og Lævulose, hvortil Rørsukkeret spaltes ved Kogning med fortyndede Syrer eller ved Indvirkning af visse Gjæringsstoffer. Medens Rørsukker drejer Polarisationsplanen til højre, drejer I. den til venstre, fordi Lævulose drejer den dobbelt saa stærkt til venstre som Druesukker til højre; deraf Navnet. Honning bestaar væsentlig af I., som ogsaa findes i næsten al søde Frugter; i begge Tilfælde er det opstaaet af oprindeligt Rørsukker.

Investitūr (d. e. Iklædning) brugtes i d kirkelige Sprog oprindelig om den symbolsk Handling, ved hvilken et kirkeligt Embe overdroges til den dertil udvalgte, og is brugtes I. fra 11te Aarh. om Biskoppern Iklædning med Ring og Stav (Formælings-ring og Hyrdestav) som Billede paa der Ægteskab med deres Stift og deres aandeli Myndighed. Skikken forekom enkeltvis al rede paa Merovingernes Tid og blev almind lig fra det 9de Aarh. Ved I. blev Biskopp forlenet med de til Embedet hørende Kirk godser (temporalia, d. e. det verdslige), hvilk Forlening tildeltes af Kongen, hvorfor og denne i den ældre Tid var den, der overra Biskoppen Ring og Stav som Tegn paa Sta

sættelse i Embedet; derfor maatte Bisskoppen ved J. aflægge en Lensed. Dette gav Anledning til, at Kongerne skaffede sig Indtægt ved at tvinge de udvalgte Bisskopper og Abbeder til at betale ofte meget store Pengesummer for at faa J., hvilket den fra Klosteret Clugny udgaaende strænge kirkelige Retning betragtede som Simoni, og derfor fordrede de, at verdslige Fyrster ikke maatte have Ret til at meddele J. Derved opstod Investiturstriden, da Pave Gregor VII (s. d. A.) 1075 forbød Kejser Henrik IV al Udøvelse af Investiturretten. Striden fortsattes med stor Heftighed under Gregor VII.s Efterfølgere Victor III, Urban II og Paschalis II; men 1122 sluttede Kejser Henrik V og Pave Calixt II Wormserconcordatet, der bestemte, at Valget af Bisperne skulde ske efter Kirkelovene under Kejserens Opsyn, den gejstlige J. med Ring og Stav foretages af Paven og den verdslige Forlening med Scepteret af Kejseren. Denne Overenskomst stadfæstedes paa den første almindelige Lateransynode 1123. Over for Kongerne i Frankrig og England viste Paverne sig mindre paastaaelige i deres Fordringer end over for Kejseren, og derfor opnaaedes der her lettere Overenskomst ved gjensidige Indrømmelser.

Invincibles, eng. [vinsibels], nouvervindelige, blev i Nov. 1881 Navn for de voldsomste irske Feniere, som hverken skyede Mord paa politiske Modstandere eller Dynamitsprængninger for at skade engelske Interesser.

In vīno vēritas, lat., i Vinen er Sandhed; af Børn og drukne Folk skal man høre Sandheden.

Invīta Minērva, lat. (d. e. imod Minervas Vilje), bruges om dem, der udføre noget uden at have de fornødne Anlæg dertil.

Invocatiōn, Paakaldelse. Invocāvit kaldes den første Søndag i Fasten, efter 91de Psalmes 15de V. («Invocavit me», han paakaldte mig), hvormed Romerkirkens Gudstjeneste paa denne Dag begynder.

Involutiōn kaldes efter Desargues en saadan geometrisk Forbindelse mellem to projectiviske Punktrækker paa samme rette Linje, at hvert enkelt Punkt af Linjen har samme tilsvarende („conjugerede“) Punkt, hvad enten det henregnes til den ene eller den anden Række. J.s Centrum er det Punkt, som er conjugeret til et uendelig fjærnt Punkt, dens Brændpunkter de to Punkter, som hvert især er sit eget conjugerede. Ogsaa Linjebundter kunne danne en J. Benene af en ret Vinkel, som drejer sig om sit Toppunkt, ville paa en vilkaarlig ret Linje bestemme to Punktrækker, som ere i J.; om de to Linjebundter, som bestemmes ved de forskjellige Stillinger af Vinklens Ben, gjælder da det samme.

Involvēre, indbefatte i sig, føre med sig.

Inzersdorf am Wienerberge, en af Wiens ...l. Forstæder, paa Sydsiden af Wiener-Berg. ...000 J. Storartet Teglsfabrik. To Slotte med prægtige Haveanlæg.

Io [i-o], Inachos's Datter, blev elsket af Zeus, der unddrog hende for Heras skinsyge Efterstræbelser ved at forvandle hende til en hvid Ko. Men Hera udbad sig denne Ko til Foræring (efter andre var det Hera, der forvandlede hende) og lod den bevogte af Argos med de 100 Øjne; efter at Argos var bleven dræbt af Hermes, lod Hera J. forfølge fra Land til Land af en Bremse, indtil hun endelig fandt Ro ved Nilen, hvor hun fødte Epaphos. Hun blev identificeret med den ægyptiske Isis og synes at betegne Maanen, medens Argos opfattes som den stjærnebesatte Himmel.

Jokāste, Datter af Menøkeus og Søster til Kreon, var den thebanske Konge Laios's Ægtefælle og Moder til Ødipus, hvem hun senere ægtede, uvidende om, at han var hendes Søn. Da det opklaredes, hængte hun sig. Hos Homer kaldes hun Epikaste. Jvfr. Ødipus.

Jolāos, Søn af Herakles's Halvbroder Iphikles, var Herakles's tro Ledsager; især udmærkede han sig i Kampen mod den lernæiske Vandslange (Hydra) ved, efterhaanden som H. huggede dens Hoveder af, at brænde Saarene til. J. optræder ogsaa som H.s Vognstyrer og sejrer med hans Heste i de olympiske Lege. Han gjorde et Tog til Sardinien og deltog efter Herakles's Død med stor Tapperhed i Herakliderness Kamp mod Eurystheus. Han skal som Olding have faaet ny Ungdom af Hebe.

Jōle, Datter af Kong Eurytos i Øchalia. Da hendes Fader ikke vilde give Herakles hende til Hustru, gjorde denne senere et Tog til Øchalia, dræbte Eurytos og førte J. hjem med sig som Slavinde. Hans Hustru Deïanira frygtede en Medbejlerske i J. og sendte derfor Herakles den bekjendte dødbringende Klædning.

Jōlkos, gammel Stad i Thessalien, Udgangspunktet for Argonautertoget.

Jon [i-ohn], Jonernes mythiske Stammeheros, Søn af Hellens Søn Xuthos (hvis Brødre vare Æolos og Doros) og Broder til Achæos. Efter Euripides's Tragedie „J.“ var han Søn af Apollon og den athenienske Konge Erechtheus's Datter Kreusa. Denne udsatte ham som spæd; men Apollon lod ham opfostre i Delphi. Da Kreusas senere Ægteskab med Xuthos var barnløst, lod Apollon dem antage J. som Søn; men K., der ansaa ham for en uægte Søn af sin Mand, vilde forgive ham. Da dette blev opdaget, flygtede hun til et Tempel, hvor en Præstinde opklarede Sagens Sammenhæng ved at vise hende den Kiste, hvori han var bleven udsat. Efter et andet Sagn blev J. Konge i Ægialea (den nordligste Del af Peloponnes). Herfra blev han kaldt til Hjælp af Athenienserne, hvem han sejerrig førte mod Eleusinierne. Han blev til Løn Konge i Athen og inddelte Folket i 4 Klasser, der benævnedes efter Sønner af ham, hvis Navne synes at betyde Agerdyrker, Kriger, Haandværker og Hyrde.

Iōnicus kaldes i den antike Metrik en firstavelses Fod, i hvilken enten begge de første eller begge de sidste Stavelser ere korte, de to andre lange. I første Tilfælde kaldes Foden I. a minore (⏑⏑ – –), i sidste I. a majore (– – ⏑⏑).

Jos, s. Nis.

Jowa [ējowæ], en af de forenede Stater i Nordamerika, omgivet mod Ø. af Wisconsin og Illinois, mod S. af Missouri, mod V. af Nebraska og Territoriet Dakota og mod N. af

Minnesota. 2,635 □ M. med 1,625,000 J. (1880), hvoraf c. 10,000 Negre og Farvede og c. 500 Indianere. J. er et bølgeformet Prairieland uden Bjærge, men med enkelte vilde Klippepartier langs Mississippi. Denne Flod danner Østgrænsen og dens mægtige Biflod Missouri tillige med dennes Biflod Big Sioux Vestgrænsen. Landets Hovedhældning er mod S. Ø., i hvilken Retning talrige Vandløb flyde til Mississippi. De betydeligste af disse ere fra N. mod S. Upper Jowa, Turkey, Wapsipinicon, Red-Cedar med Jowa, Skunk og Des-Moines. Til Missouri flyde ligeledes mange Smaafloder, hvoriblandt Little Sioux og Nishnabatony. Landet har tempereret Fastlandsklima med forholdsvis varme Somre og ofte langvarige og strænge Vintre; Floderne ere sædvanlig tilfrosne 2—3 Maaneder. Jordbunden er en Afvexling af Prairie og Skovland og fremviser navnlig i Flodbalene udmærket frugtbare Strækninger. Længst mod N. er den dog ufrugtbar og enten dækket med Grus eller optaget af moradsige Søer. Landbrug er Befolkningens Hovederhverv; Majs, Hvede og Havre ere de vigtigste Kornsorter. Skove findes kun langs Floderne. De vigtigste Mineralprodukter ere Bly, Zink, Kobber og Kul. Hovedstad Des Moines. — J. styres af en paa to Aar valgt Gouverneur, et Senat af 49 paa 4 Aar valgte Medlemmer og en lovgivende Forsamling af 102 paa 2 Aar valgte. Til Repræsentanthuset sendes 9 Medlemmer. — J. hørte oprindelig til det franske Louisiana, som kjøbtes 1803. Bebyggelsen begyndte først omtr. 1830, og endnu 1838 var det en Del af Territoriet Wisconsin; da udskiltes J. derfra til et eget Territorium, og 1845 blev det optaget som Stat.

Jowa-City [ējowa-sitti], Stad i Staten Jowa i Nordamerika ved Floden J., 21 M. ø. for Des-Moines. 7,000 J. Universitet og gode Skoler. Livlig Industri.

Ipecacuanha [ānja], s. Brækrod.

Iphigĕnia, Datter af Agamemnon og Klytæmnestra, blev, da den græske Flaade paa Toget til Troja holdtes tilbage i Aulis af Modvind, paa Spaamanden Kalchas's Raad bestemt til at ofres til Artemis og hentet til Lejren under det Paaskud, at hun skulde giftes med Achilleus; men i det sidste Øjeblik blev hun reddet af Gudinden, som førte hende til Taurien (Krim), hvor hun tjente som Præstinde i A.s Tempel; efter den i Landet herskende Skik maatte hun ofre enhver Græker, som landede der, til Gudinden. Da nu hendes egen Broder Orestes tillige med Pylades var kommen til Taurien for efter Orakels Bud at røve Artemis's Billede, blev han i Templet gjenkjendt af sin Søster, der medtagende Gudebilledet flygtede med ham og kom til Brauron paa Østkysten af Attika, hvor hun døde som Præstinde. Sagnet om J. er behandlet af Euripides i Tragedierne: „J. i Aulis" og „J. i Taurernes Land", af Goethe i „J. auf Tauris", og Gluck har componeret 2 Operaer: „J. in Aulis" og „J. in Tauris". I Oldtiden omtales et Maleri af Timanthes, der forestillede J.s Ofring; et i Pompeji i casa del poeta tragico fundet Vægmaleri er sandsynligvis en Efterligning deraf.

Iphikrates, athenienssisk Feltherre, udmærkede sig i den bøotiske ell. korinthiske Krig 396—87 f. Chr. og i den thebanske Krig 378—62 ved sin fortrinlige Mandstugt og ved Indførelsen af en bedre Bevæbning og Taktik; ved Korinth sejrede han 392 over Spartanerne, men i Spartanernes Kamp mod Thebanerne stod han paa de førstes Side og hemmede den thebanske Feltherre Epaminondas's sejerrige Fremgang. Omtr. 378 anførte han en Hær af Lejetropper, der hjalp den persiske Konge Artaxerxes II mod den ægyptiske Konge Nektanabis. Hans Levned er beskrevet af Cornelius Nepos.

Ipomœa, Planter af Convolvulaceernes Familie og meget nær beslægtede med vore almindelige vildtvoxende Convolvler; de have navnlig hjemme i det mellemste Amerika, men paa Grund af deres smukke Blomster ere mange af dem yndede Prydplanter. Rodstokken af nogle Arter (I. purga) leverer Jalaperod, der er bekjendt i Medicinen for sin stærke afførende Virkning.

Ipsāra, s. Psara.

Ipsos [ip], By i Lilleasien, bekjendt af Slaget 301 f. Chr., i hvilket Antigonos blev fuldstændig slaaet af Seleukos Nikator og faldt.

Ipswich [ipsitsch], 1) Hovedstad i Suffolk-Shire i England, 2 M. fra Floden Gippings Udløb i Nordsøen, 14 M. n. ø. for London. 51,000 J. (1881). Havn. Maskinværksteder, Jærnstøberier, Bryggerier, Tobaksfabriker, Trankogerier. Handel med Korn, Kul og Malt. Cardinal Wolseys Fødeby. — 2) Stad i den engelske Koloni Queensland i Australien, 4 M. v. s. v. for Brisbane ved Floden Bremer. 11,000 J.

Iquique [ikike], Havn ved det store Ocean i den ved Fredsslutningen i Maj 1883 til Chile aftraadte Del af Republiken Peru i Sydamerika, under 20° 12' s. Br., søges meget af Skibe, der her hente Chilisalpeter og Guano. 16,000 J. (1884). Staden havde i den nyere Tid gjort store Fremskridt, men den led meget under Krigen med Chile og blev ødelagt ved Brand Oct. 1880. Nu er den dog atter i rask Opkomst. Søtræfning 21 Maj 1879.

Ir, s. Kobber.

Irādeh, arab. (egtl. Vilje), betyder en Befaling, udgaaet fra Sultanen i Constantinopel.

Irak-Arabi, det gamle Babylonien, udgjør den sydøstlige Del af det asiatiske Tyrki og gjennemstrømmes af Euphrat og Tigris og den ved deres Forening dannede Schat-el-Arab. Landet er en flad Slette, der i Oldtiden ved kunstig Vanding var bragt til fortrinlig Frugtbarhed, men som nu dels paa Grund af Vandingskanalernes Ødelæggelse, dels formedelst de omstrejfende Nomaders Røverier mindre og mindre dyrkes og derfor efterhaanden er gaaet over til Ørken og øde Sandstepper.

Iran omfatter i videre Betydning den større Del af det vestasiatiske Højland, nemlig Persien, Afghanistan og Beludschistan, i snævrere Betydn. derimod kun det egentlige Persien.

Iravādi, en mægtig Flod i den vestl. Del af Bagindien, udspringer i dettes nordlige Bjærgland og løber med sydlig Hovedretning

gjennem Barma til den bengalske Bugt (Martabanbugten). Den er c. 460 M. lang, hyppig 1 M. bred og opfyldt af talrige Øer og Sandbanker. I sit Udløb danner den et betydeligt Delta, over 40 M. bredt og 85 M. højt.

Irbit, Stad i det russiske Gouv. Perm ved Floden I., 50 M. øst for P., med 4,000 J., Jern- og Kobberværker og en betydelig Messe i Februar Maaned, der samler Kjøbmænd fra hele Rusland, Persien, det asiatiske Tyrki og Tatariet. De vigtigste Omsætningsartikler ere Huder og Skind, Pelsværk, Te og Bomuldsvarer. Stor Brand 1879.

Irene (gr. *Εἰρήνη*), Datter af Zeus og Themis, Fredens Gudinde og en af Horaerne. Vespasian opførte et pragtfuldt Tempel for hende i Rom. I. fremstilles som ungdommelig Kvinde med Overflødighedshorn, Oljegren og Ax og bærer Plutos paa Armen.

Irene, græsk Kejserinde (den første regerende), f. 752, Kejser Leo IV.s skjønne og aandrige, men lastefulde Ægtefælle, en Athenienserinde, ryddede 780 sin Mand af Vejen ved Gift og styrede derpaa Riget som Formynderske for sin Søn Constantin VI Porphyrogennetos. Hun begunstigede Billeddyrkelsen, som de foregaaende Kejsere havde forfulgt, og fik den igjen indført paa den 7de almindelige Kirkeforsamling i Nicæa 787. 790 blev hun fortrængt af sin Søn, Constantin VI, men bemægtigede sig igjen Tronen 797, hvorpaa hun lod Sønnen blinde paa en voldsom en Maade, at han kort efter døde. Ved Glans og Gavmildhed især mod Kirken søgte I. at bringe Folket til at glemme hendes Forbrydelser. Hun havde den Plan at gifte sig med Kejser Carl d. store, men Nikephoros blev 802 udraabt til Kejser, stødte I. fra Tronen og forviste hende til Lesbos, hvor hun døde i et Kloster 803.

Irenik, Arbejdet paa at udjævne de Modsætninger, der ere opstaaede paa Religionens og Kirkens Omraade ved en ensidig Uddannelse eller Misforstaaelse. Irenisk, fredelig.

Irenæus, den hellige, Kirkelærer, Discipel af Polykarp, f. i Lilleasien, kom som Præst til Gallien, hvor han 177 blev Biskop i Lyon efter Pothinus's Martyrdød. Han skal efter et senere Sagn være død 202 som Martyr under Kejser Septim. Severus. Hans Skrift »*ἔλεγχος τῆς ψευδωνύμου γνώσεως*« („Gjendrivelse af den falske saakaldte „Viden“) er rettet mod Gnostikerne. I. vidner om Skriften, denne „Troens Søjle“, og giver vigtige Oplysninger om det nye Test.; men han vidner ogsaa om „Troens, Sandhedens Regel, den urokkelige, vi faa ved Daaben“. Stærkt betoner han Kirkens Enhed og taler om Tusendaarsriget og det himmelske Jerusalem. Mindedag 28 Juni. — I., Biskop i Syrien, d. som Martyr under Kejser Diocletian; Mindedag 25 Marts.

Irer, Beboerne af Irland.

Ireton, Henry [ejrten], engelsk General og Statsmand, f. 1610, viste sig som Independenternes Anfører i Kampen med de kongelige Tropper i Borgerkrigen under Carl I som en tapper og duelig Kriger og udøvede næst efter sin Svigerfader Cromwell størst Indflydelse paa Revolutionens Gang. 1646 ægtede han Bridget, en Datter af Cromwell. Som Medlem af den extraordinære Ret, der var nedsat for at dømme Kongen, havde han væsentlig Del i dennes Domfældelse, og han drev Cromwell til Dommens Fuldbyrdelse. Efter Republikens Oprettelse fulgte I. i Aug. 1649 med sin Svigerfader til Irland, hvor han blev tilbage som Statholder, og Skrækken for hans blodige Strænghed ikke mindre end hans Sejervindinger bragte snart hele Øen til Underkastelse. Han døde 26 Nov. 1651, kort før den sidste faste Plads Limericks Erobring.

Irgens, Jochum, fra Itzehoe afgiver et ret mærkeligt Exempel paa et omskiftende Liv i det 17de Aarh. I sin Ungdom studerede han Medicin i Udlandet, siden var han i en Række af Aar Kammertjener hos Christian IV, og endelig blev han Godsejer i stor Stil, idet han kjøbte Vestervig Kloster, Gjørslev og Gods i Norge. En Del af sine Rigdomme vandt han ved Bjærgværksdrift i Norge. 1674 adledes han, men allerede n. A. døde han, 64 Aar gl., og efterlod sig — Gjæld.

Irgis, 1) Flod i Vestsibirien, udspringer paa Bjærgsiden Mugodschar paa Grænsen af Gouvernementet Uralsk og løber mod S. Ø. til en stor Steppesø. 2) venstre Biflod til Volga i det russiske Gouv. Samara, udspringer i Gouv.s østlige Del og gjennemløber dette i talløse Bugtninger med vestlig Hovedretning. Den falder i Volga lige over for Staden Volsk. Floden kaldes sædvanlig Store-I. til Forskjel fra Lille-I., der ligeledes falder i Volgas v. Bred, c. 5 M. længer mod N.

Iri, s. Eurotas.

Iriarte ell. Yriarte, Tomas de, spansk Digter, f. paa Teneriffa 1750, opdraget i Madrid af sin lærde Farbroder, der var kongel. Bibliothekar, gjorde sig som ganske ung bekjendt ved Oversættelser af franske Theaterstykker af Voltaire og Destouches, som Forfatter af latinske Vers, blev ansat i Regeringskontorerne, men blev 1786 anklaget for Inqvisitionen som besmittet af den franske Philosophi. Han døde 1791. Han var en elegant Versificator, Horats's og Lafontaines Lærling i didaktisk Poesi og Fabeldigtning. Et Par Komedier ere ligeledes i fransk-klassisk Stil. Hans »Obras« udkom 1805.

Iridium, Ir, et af de vægtfyldigste Metaller, opdaget 1803 af Tennant i raat Platin, hvori det i Almindel. findes som Osminmiridium. Langt tungere smelteligt end Platin, som det for øvrigt ligner, opløses det ikke i nogen Syre, uden naar det er legeret med et andet Metal. Et af dets Ilter, Ir_2O_3, Iridiumtveilte, anvendes en Del som sort Farve i Glas- og Porcellænmaleriet.

Iris, Datter af Thaumas og Elektra, Søster til Harpyierne, var en jomfruelig Gudinde og ligesom Hermes Gudernes Sendebud; hun førte ogsaa de afdøde Kvinders Sjæle til Underverdenen. I. er en Personification af Regnbuen, der danner ligesom en forbindende Bro mellem Himlen og Jorden.

Iris, Øjets Regnbuehinde, s. Øje. Iridektomi, en Operation, der spiller en stor Rolle i den nyere Øjenchirurgi, bestaar i Udklipning af et Stykke af Regnbuehinden igjennem et dertil anbragt Saar i Hornhinden. Den anvendes

dels i saadanne Tilfælde, hvor det paa Grund af Fordunklinger af Hornhinden er nødvendigt at danne en kunstig Pupil i Stedet for den gamle, dels af forskjellig Grund i andre Øjensygdomme og navnlig ved Glaukom. Iritis, Betændelse i Regnbuehinden, er oftest af rheumatisk eller syphilitisk Oprindelse. Den kan let frembringe Sammenvoxninger (Synechier) imellem Regnbuehinden og Linsen, der da igjen medføre en stor Disposition til nye Anfald af Betændelsen.

Iris, en som Haveplante yndet Slægt af Sværdliliernes Familie, enkimbladede Planter med oversædigt, 6delt Blomsterdække, 3 Støvdragere, 3 stærkt udviklede Ar og Kapselfrugt; Familien har navnlig hjemme paa Cap, Slægten I. dog udelukkende paa den nordlige Halvkugle. En Art med gule Blomster, I. Pseudacorus, er almindel. vildtvoxende ved vore ferske Vande. Nogle Arters Rodstok leverer det under Navnet Violrod bekjendte vellugtende Stof.

Irisering. Tøj, som ved Vævning ell. Trykning er stribet i forskjellige Farver, der ved umærkelige Afskygninger gaa over i hverandre, kaldes iriseret. Man har ligeledes iriserede Tapeter. For øvrigt er ogsaa en Decoration af smaa Metalsager ved galvanisk at udfælde paa dem et tyndt Lag Blyilte, der viser de tynde Lamellers Farve meget levende og spillende over i hverandre, bleven kaldt I. (galvanisk Metalfarvning, Metallochromi). Iriserende Glas dannes hyppig ved Luftens, Regnens og Lysets Indvirkning paa almindeligt Rudeglas. Som fabriksmæssig tilvirket Luxusglas fremstilledes det først paa Wienerudstillingen 1873 af Gyørgy Zahn, men Fremgangsmaaden holdtes hemmelig. Heller ikke nu kjendes den sikkert; dog synes den at bero paa Indvirkning af Saltsyredampe paa det færdige Glas ved høj Temperatur.

Irisk ell. Tornirisk (Fringilla cannabina), Finkeart, graa med brun Ryg, Brystet og en Del af Hovedet hos Hannen om Sommeren blodrøde, er en Trækfugl, synger smukt og ynder især Hør- og Hampefrø. I April bygger den nær ved Jorden sin Rede af Græsstraa, Mos og Tidselfnug og forer den indvendig med Uld og Haar. Ogsaa andre, nærstaaende Finkearter kaldes I., f. Ex. Bjærgirisken (F. montifringilla), Grønirisken (F. chloris).

Irkutsk, 1) et af de russiske Gouvernem. i Øst-Sibirien, omgivet mod V., N. og Ø. af Gouv. Jeniseisk, Jakutsk og Sabaikalien og for øvrigt af Mongoliet. 14,540 □ M. med 387,000 I. (1880). Landet er bjærgfuldt; dets sydlige Del optages af de sajanske Bjærge, hvorfra Baikalbjærgene strække sig V. om Baikalsøen. De vigtigste Floder ere Nedre-Angara, der er Baikalsøens Afløb til Jenissei, og Lena, der udspringer paa Bjærgene v. for Baikalsøen og gjennemløber Landet med nordlig Hovedretning. Klimaet er, skjønt Landet ikke ligger nordligere end mellem 50° og 60° n. Br., altsaa som den nordtyske Slette og det sydlige Skandinavien, meget strængt med lange og kolde Vintre, korte, men hede Somre. Den nordlige Del af Landet er øde; i Midten er uhyre Skovstrækninger, men mod Syd ere Dalene vel skikkede til Agerdyrkning, der nemmelig omfatter Rug, Byg, Hamp og og tillige er forbunden med betydelig Kvæg Bjærgene indeholde Guld, Sølv, Bly og stene; flere Saltsøer levere en stor Mæn Salt. — 2) Hovedstad i Gouv. I. og i Østsibirien, ved Floden Nedre-Angara, den optager Irkut under 52° 17′ n. Br. 36, I. (1884). Staden ligger i en smuk og frugt Bjærgegn, er Sæde for Generalgouverneu og Ærkebispen i Østsibirien, har en Mæn Kirker, et Gymnasium, et Præste- og et Sk lærerseminarium, en Militærskole, et Thea et stort Tugt- og Arbejdshus og en mili Klædefabrik. Livlig Industri i Lærred, La og Sæbe og betydelig Handel paa China. hvert Aars Juni Maaned holdes her en Messe. Blandt Indbyggerne ere mange F viste. Grundlagt 1661.

Irland, den næststørste af de britiske Øe Atlanterhavet, er i sine naturlige og statisti Forhold beskrevet under England. Det de i 4 Landskaber, Leinster, Ulster, Connaught Munster, samt i 32 Counties (Grevskaber).

Historie. De gamle Irer, efter hvilke Øe ældste Navn var Erin (Grækernes Iern Romernes Hibernia), hørte til den kelti Stamme og vare nær beslægtede med Gaeler i Højskotland. De levede stammevis und arvelige Høvdinger. C. 480 udbredte Sk lænderen Patrick Christendommen blandt Irern og da Øen blev uberørt af Folkevandringe Omvæltninger og Ødelæggelser, blev den ti lig — i mærkelig Modsætning til de sene Forhold — et Sæde for christelig Dannelse Munkelærdom, hvorfra Missionærer udgik t andre Lande. Blandt disse maa særlig nævn Tysklands Apostel, Winifred ell. rigtigere S Bonifacius. Denne Ro forstyrredes i det 9 Aarh. ved Normannerne eller, som de h kaldtes, Ostmannerne, Vikinger fra Norge o Danmark, som fra 795 af nedsatte sig pa Øens østlige Side og anlagde det sene Dublin. 853 kom Nordmanden Olaf hertil o blev anerkjendt som Overkonge af de øvrig Normanner samt tvang de indfødte til at betal Skat; omtr. samtidig lagdes Grunden til Sta derne Waterford og Limerick. Først i Slutn af det 10de Aarh. mødte Normannerne e kraftig Modstand af Kong Brian (c. 976—1014) som blev Herre over den sydlige Halvdel a Irland. Han faldt som Sejerherre i det a baade Irer og Islændere besungne „Brian Slag" nær ved Dublin 1014. Senere gjord den norske Konge Magnus Barfod et Ind fald paa Øen, men blev overfaldet af Irern og faldt i Slaget 1103. I Midten af det 10d Aarh. havde ogsaa Nordmændene i I. antage Christendommen, og paa en Kirkeforsamlin i Drogheda 1152 blev hele den irske Kirk stillet under Pavestolens Højhed. Øen va den Gang for det meste delt i de 4 Kongeriger, hvorefter Landskaberne endnu benævnes, foruden den af Ostmannerne besatte Østside a Øen; idelige Krige herskede imellem dem. Den fordrevne Fyrste Dermod i Leinster søgte 1167 Hjælp i England og gav derved Kong Henrik II en velkommen Lejlighed til at udvide sit Herredømme til I. Støttende sig til en pave-

sig Bulle drog han 1172 derover med 4,000 Fodfolk og 400 Ryttere; Fyrsterne af Leinster og Munster underkastede sig ham; han indtog Dublin og det meste af Østkysten, gav samme som Len til sine Baroner og indførte engelsk Ret og Forfatning i det erobrede District, som blev kaldt Marken (»the pale«). Kun Roderik O'Connor af Connaught gjorde haardnakket Modstand, men maatte dog 1175 slutte et Forlig, i Følge hvilket han vel beholdt den nordlige Del af Øen, men som den engelske Konges skatskyldige Vasal. De engelske Baroner satte sig med Magt i Besiddelse af de dem tildelte Len og fortrængte de indfødte Høvdinger. Hermed begynder I.s Undertrykkelse, der gaar igjennem hele den følgende Tids Historie lige til vore Dage i Forbindelse med de undertryktes glødende Had til deres Undertrykkere og evindelige Fejder, som det affødte imellem de to Nationaliteter, saa at den ulykkelige Ø endnu mere end før Englændernes Erobring blev Skuepladsen for Voldsgjerninger, Retløshed og alle Haande Uorden og Forvirring. Da Rob. Bruce havde sat sig paa Skotlands Trone, søgte irske Høvdinger hans Hjælp; hans Broder Edvard gik 1315 med en Hær over til I. og blev kaaret til Konge, men faldt i Kampen. Nationalhadet steg til den Grad, at en Lov 1367 erklærede alle Irer for Fjender og under Straf for Højforræderi forbød Englænderne at gifte sig med de indfødte. Forfatningen, i hvilken de bosatte Englændere tog Del, fik 1495 ved den saakaldte „Poyningsact" et nyt Grundlag i mere monarchisk Retning; det irske Parlament turde kun med Statholderens Tilladelse forsamle sig, og Lovforslagene skulde først forelægges Regeringen. Imidlertid var endnu i Beg. af det 16de Aarh. en stor Del af Øen i Virkeligheden slet ikke bragt under England, skjønt man havde vænnet sig til at betragte hele Landet som en engelsk Erobring; Irerne levede efter den gamle Forfatning under deres Stammehøvdinger i stor Vildhed og Vankundighed, og saa vel af denne Grund, som fordi Reformationen udgik fra deres Dødsfjender Englænderne, sluttede de sig saa meget desto fastere til deres gamle Tro. Da Dronn. Elisabeth arbejdede paa at indføre Protestantismen i I., fremkaldtes derfor herved idelige Opstande, af hvilke den betydeligste var den, som Hugh O'Neill, Greve af Tyrone, rejste 1595, hvilken Jarlen af Essex 1599 forgjæves blev sendt over for at dæmpe, og som, da den blev understøttet af Paven og den spanske Konge Philip II, først den til Statholder udnævnte Lord Mountjoy ganske fik gjort Ende paa 1601. Herpaa fulgte Confiskationer i Masse af Irlænderes Godser, som bleve givne til Englændere, og ved Dronningens Død var saa godt som hele Øen underkastet den engelske Krone. Den første Regent, som søgte at vinde Irlænderne ved Reformer, var Jakob I, som erklærede alle Beboere af I. for frie Borgere og lod det første Nationalparlament, der repræsenterede hele Øen, sammentræde 1615, dog med Udelukkelse af Katholiker. Under Carl I og den ved hans Regering fremkaldte Borgerkrig udbrød flere Gange Opstand, hvis Øjemed var dels at løsrive I. fra England, dels at understøtte Kongen mod det engelske Parlament, og i Oct. 1641 blev et stort Blodbad foranstaltet paa de protestantiske Englændere. Endelig landede Cromwell i Aug. 1649 i I. og undertvang tillige med sin Svigersøn Ireton Øen med blodig Strænghed; massevis dels udvandrede de ulykkelige Irlændere, dels vandrede de husvilde omkring i Skove og Moser. Befolkningen var formindsket til c. 850,000, hvoraf 150,000 vare Englændere og Skotter. Ved Restaurationen standsede vel Religionsforfølgelserne, men protestantiske Englændere beholdt dog de fra de indfødte Katholiker tagne Ejendomme. Den katholske Reaction, som begyndte med Jakob II.s Tronbestigelse, vakte stor Glæde hos Irlænderne. Efter sin Afsættelse kom Jakob 1689 til I. med et fransk Corps paa 5,000 Md.; Katholikerne strømmede skarevis til ham, saa at hans Hær snart voxede til 38,000 Md., og nu faldt Gjengjældelsen tungt paa Protestanterne; men Vilhelm III sejrede 1690 ved Boyne, og det næste Aar var Opstanden kuet; over 12,000 Irlændere, som havde kæmpet for Jakob, gik i Landflygtighed, og alle hans Tilhængeres Godser confiskeredes. Til den nye Regerings og Protestantismens Opretholdelse mod Stuarternes og Katholikernes Planer dannede sig nu de under Navnet »Orangemen« bekjendte, religiøs-politiske Foreninger; mod Katholikerne toges den ene haarde Forholdsregel efter den anden, og 1727 mistede de endog Stemmeret ved Parlamentsvalg. Grundejernes Undertrykkelse fremkaldte Fortvivlelsens Selvhjælp og Hævn under forskjellige Former, saaledes fra 1760 de saakaldte »Whiteboys«'s (d. e. hvide Drenge, fordi de bar hvide Skjorter over deres Klæder) natlige Overfald med Mord og Brand og Plyndring. Først ved de nordamerikanske Koloniers Opstand indtraadte fra 1778 nogen Formildelse i Landets Behandling, da Regeringen i sin betrængte Stilling saa sig nødt til at gjøre nogle Indrømmelser, og et forventet Angreb af Frankrig gav Irlænderne Anledning eller Paaskud til at danne et Corps Frivillige (»Irish voluntaries«), der snart voxede op til en Styrke af 50,000 Md.; dette gav Folket et almindeligt Opsving, og fra alle Sider forlangtes Reformer. For at forebygge en almindelig Opstand maatte England da give efter 1782: Straffelovene mod Katholikerne bleve formildede; Poyningsacten blev ophævet, og det irske Parlament fik Selvstændighed; Katholikerne fik Ret til at erhverve Grundejendomme, oprette Skoler og større Frihed til at holde Gudstjeneste. Den kort efter udbrudte franske Revolution fremkaldte naturlig ogsaa stor Bevægelse i I. I Nov. 1791 dannede sig „de forenede Irlænderes Forbund" (»United Irishmen«), som 1792 fordrede fuldstændig Ligeberettigelse for Katholikerne. Man søgte at tilfredsstille dem ved nogle Indrømmelser, men stred efterhaanden til Anvendelse af Magt, da det viste sig at være Irlændernes Hensigt ved fransk Hjælp at løsrive sig fra England. I Dec. 1796 ankom ogsaa en fransk Flaade med 25,000 Md. Landgangstropper under General Hoche, men Expeditionen mislykkedes, hvorpaa Krigsloven proclameredes over hele Øen.

En i Jan. 1798 opdaget, vidt forgrenet Sammensværgelse og Forsøg paa Opstand paa flere Steder (jvfr. Fitzgerald) havde en blodig Reaction til Følge; nye franske Landgangsforsøg mislykkedes, og Regeringen fik dels ved Trusler, dels ved Bestikkelser Unionen mellem England og I. bragt til Veje ved det irske Parlaments Forening med det engelske 26 Maj 1800. Da det ikke lykkedes Pitt at sætte Katholikernes Emancipation igjennem, dannede de irske Katholiker 1802 en stor Forening (»Catholic Association«), mod hvilke Orangelogerne udfoldede en forøget Virksomhed. Den fjendtlige Stemning hos I.s Befolkning næredes især derved, at største Delen af Jorden ejedes af engelske Godsejere, som i Regelen endog opholdt sig uden for I. (»absenteism« kaldtes dette Forhold), og at den anglikanske Kirke som Statskirke skulde underholdes af hele Folket, skjønt fire Femtedele deraf vare Katholiker. Den katholske Forening blev 1823 omdannet af O'Connell med det Formaal paa lovlig Maade at hævde I.s Ønsker og Ret, medens samtidig de fortrykte Landboere sloge sig sammen i hemmelige Samfund (»Whiteboys« og »Ribbonmen«), der holdt natlige Møder og øvede alskens Grusomheder mod Skatteopkræverne og Godsejernes Forvaltere. Herimod havde Regeringen kun at sætte de strængeste Forholdsregler, Ophævelse af Habeas-corpus-Acten og Indførelse af Krigstilstand; men da O'Connell 1827 trods Loven, der udelukkede Katholikerne, lod sig vælge til Underhuset, indsaa Ministeriet Wellington Nødvendigheden af at give efter for at undgaa en Borgerkrig og gjennemførte 1829 selv Katholikernes Ligestilling, som Toryerne saa længe havde bekæmpet, men samtidig et Forbud imod den katholske Forening og en væsentlig Indskrænkning af Valgretten. 1831 lagdes Grunden til det saakaldte „nationale" Skolevæsen, fælles for alle Trosbekjendelser, hvilket efterhaanden har vundet stor Udbredelse trods det katholske Præsteskabs Modstand derimod, og Regeringen rettede nu sine Bestræbelser paa at lette Tiendebyrden, dels ved 1834 at inddrage nogle Stifter og en Mængde Præstekald i rent katholske Egne, dels ved at ombanne Tienden til en Grundrente, der udrededes til Staten; thi Uviljen imod at yde denne Afgift var bleven saa stærk, at Præsterne jævnlig maatte skride til Udpantninger ved Hjælp af Soldater, og dog kunde de ikke faa den inddreven, men maatte ty til Staten om Understøttelse. Ogsaa indførtes 1838 et forbedret Fattigvæsen, og f. A. tog Maadeholdsselskaberne stærkt Opsving ved Pater Matthews's Iver derfor; men Tilstandene i I. vare dog saa slette, at Regeringen lige fra 1833 maatte gribe til nye Tvangslove og holde en stærk Hær og et talrig væbnet Politi i I., medens O'Connell efter 1830 havde taget »Repeal« en, d. e. Tilbagekaldelsen af Unionen med England, til politisk Program uden dog 1834 at kunne faa mere end 38 Stemmer derfor i Underhuset. 1836 havde han derimod den Tilfredsstillelse at se de i I. saa forhadte Orangistloger blive undertrykte, og hans Agitation, som især dreves paa store Folkemøder, og til hvis Fremme Irlænderne paalagde sig en egen Skat, var saa omfattende, at han 1843 regnedes at være Fører for 700,000 Mænd. Nogle stærke Udtalelser bragte Regeringen f. A. til at sætte ham under Tiltale for Højforræderi, og han blev dømt af Retten i Dublin, men frikjendt i Overhuset. For at dæmpe Misfornøjelsen udvirkede Robert Peel 1845 Statstilskud til et katholsk Præsteseminarium (i Maynooth) og tre confessionsløse Collegier i I., samt nogle Forholdsregler for at skaffe Fæsterne en bedre Stilling; men 1846 bragte den store Kartoffelsygdom en uventet Løsning paa Krisen. Den Hungersnød, som derved fremkaldtes, og som bortrev mange Tusender, aabnede Regeringens og Privatmænds Øjne for den dybe Uselhed, hvori Aarhundreders Tyranni og slette Styrelse havde nedsænket I., og nødte til de kraftigste Forholdsregler. Medens Staten gav betydelige Summer til Udførelse af alskens offentlige Arbejder (Vej- og Havnebygning, Udtørring af Sumpe, Sejlbargjørelse af Floderne) og forstrakte Landmændene med Midler til Grundforbedringer, udfoldede den private Godgjørenhed en omfattende Virksomhed, og mange Godsejere tog sig ivrig af de Pligter, deres Stilling naturlig paalagde dem. Og selve Irlænderne, som før havde klamret sig til Jorden og søgt Styrke i deres Talrighed uden at agte paa, at Jorden udpintes ved det slette Agerbrug, og at de selv forarmedes ved den overdrevne Udstykning og de højt opskruede Forpagtningsafgifter, gav nu endelig tabt og begyndte massevis at forlade deres Fædres Jord („den irske Exodus") og drage til Nordamerika. I faa Aar aftog derfor I.s Folkemængde med næsten to Mill., men samtidig aftog Fattigdommen og Forbrydelsernes Tal, og Folkets Velvære voxede synlig. Ophidselsen lagde sig snart saa meget, at de Forsøg, som „det unge I." 1848 gjorde under Smith O'Briens Ledelse (O'Connell var død Aaret i Forvejen) paa at vække Uroligheder, lettelig dæmpedes, og 1853 hilsedes Dronning Victoria med Jubel ved sit Besøg i I. 1849 oprettedes en særlig Commission for at afgjøre de forgjældede Godsers (»the encumbered estates«) Forhold ved Tvangssalg, til Dels forbundet med Udstykning; og Tilstandene forbedredes efterhaanden paa flere Maader. 1850 blev Valgretten igjen betydelig udvidet. Dog vedblev Misnøjen at leve i Sindene og næredes især af det i Nordamerika 1862 stiftede „Fenier"-Samfund, som ogsaa slog Rod i I. 1865 tog Agitationen saa stærk Overhaand, og de sammensvorne viste saa tydelig deres Hensigter, at løsrive I. og oprette en særlig irsk Republik (de holdt hemmelige Vaabenøvelser om Natten og udskrev ligefrem Skat af deres Tilhængere), at Regeringen 1867 maatte skride ind med Fængslinger, Ophævelse af Habeas-corpus-Acten og Forbud mod Vaabenudførsel, samt forstærke Tropperne i I. Det efterfølgende Ministerium Gladstone søgte desuden ved to store Retfærdighedshandlinger at dæmpe Bitterheden i det irske Folks Sind og at raade Bod paa de sociale og politiske Misforhold, som endnu vare til Stede. Den ene var Ophævelsen af den irske Statskirke, som gjennemførtes 1869 til Trods for Overhusets stærke Modstand, og som tillod

Dannelsen af et Fond paa flere Mill. Pd. St., endskjønt baade alle Privatmænd fik Vederlag for de deraf flydende Tab, og den nye anglikanske Frikirke fik et rigt Udstyr. Den anden Reform var Landboloven 1870, som væsentlig forbedrede Fæsternes retlige Stilling, idet den gav Lovskraft til tidligere Vedtægter og tog som Rettesnor, hvad humane Godsejere havde fulgt som Skik og Brug; især sikredes der Fæsterne Vederlag for alle Forbedringer paa Jorden og Beskyttelse imod vilkaarlig Udkastelse. Ved disse Forholdsregler blev Roligheden ogsaa for en Tid gjenoprettet, de agrariske Forbrydelser ophørte næsten helt, og Undtagelseslovene kunde allerede 1870 mildnes og indskrænkes til enkelte Egne. Dog allerede 1872 hævedes igjen det gamle Kampraab om Repeal under det nye Navn Home-Rule (Hjemme-Styrelse), og Røret blev stærkere efter 1875, da Parnell mere og mere fik Ledelsen i sin Haand, endskjønt Regeringen 1878 udvirkede et Tilskud af 1 Mill. Pd. St. fra Kirkefondet til Mellemskoler i J. og 1879 gav en ny Universitetsordning. Der dannedes en „Landliga" under den tidligere Fenier M. Davitt med det Formaal at fremkalde en social Frigjørelse og Fortrængelse af Godsejerne („Landlorderne"), og slet Høst og Hungersnød medførte 1879 en stærk Tilvæxt af de agrariske Forbrydelser og skaffede Landligaen en overordentlig Udbredelse. Den sluttede Forbund med Home-Rulers, og Parnell blev Fører for den samlede Opposition. 1880 forkastede Overhuset Gladstones Forslag om nye Lettelser til Fæsterne, og n. A. begyndte de irske Medlemmer af Underhuset at drive aabenlys „Obstruction" for at hindre al Lovgivning og gjøre Parlamentet paa ēn Gang latterligt og magtesløst. I J. øvede Landligaen et formeligt Rædselsregimente med Mord og andre Voldsgjerninger mod Godsejere og Forvaltere eller mod Fæstere, som overtog et Fæste i en anden, udvist Fæsters Sted (s. Boycotting). Regeringen gjennemførte derfor en ny streng Tvangslov, men desuden efter heftig Modstand fra Overhuset en Landbolov, der gav Fæsterne Ret til at sælge Fæsteretten og til at ty til en særlig Domstol for at faa Fæsteafgiften fastsat rimelig, og som derhos lovede Statshjælp til Fæstere for at kjøbe deres Gaarde, opdyrke ny Jord eller udvandre. Som Følge af denne Lov bleve Fæsteafgifterne betydelig nedsatte over hele Øen, men desuden blev Retssikkerheden hævdet i Oct. 1881 ved Fængsling af Parnell og 7 andre Førere, ved Landligaens Opløsning og ved Indførelse af Belejringstilstand over hele J. I Apr. 1882 bleve Parnell og hans Fæller løsladte efter en hemmelig Aftale med Regeringen; men 6 Maj udøvedes et skjændigt Mord i Phønixparken i Dublin paa den nyudnævnte Oversecretær for J., Lord Cavendish, og senere gjordes gjentagne Forsøg paa at ødelægge offentlige Bygninger ved Dynamit af de saakaldte »Invincibles« med Hjælp fra flygtede Irlændere i Nordamerika. Strængere Tvangsforholdsregler, Henrettelsen af flere Mordere og delvis Eftergivelse af resterende Fæsteafgifter forbedrede vel for en Tid Tilstanden, men Bevægelsen steg igjen dels som Følge af Ophidselser fra Nordamerika, dels paa Grund af Trangen blandt Fæsterne, som trykkedes ved de synkende Priser. Ved Valgreformen 1884—85 fik J. en væsentlig Forøgelse af Vælgertallet og en hel ny Kredsinddeling, og da Valgene i Nov. 1885 havde givet det irske Nationalparti (nu ogsaa kaldt „Parnelliterne") en hidtil ukjendt Styrke i Underhuset (85 af de 103 irske Medlemmer), besluttede Gladstone sig til at imødekomme Forlangendet om Selvstyre for J., i Haab om at tilvejebringe varig Ro og ved Retfærdighed at fremkalde Taknemmelighed og Hengivenhed for det irske Folk mod det engelske. Planen mødte dog stærk Modstand ikke alene hos alle de conservative, men ogsaa hos mange Liberale, der nu som „Unionister" stilte sig fra Partiets gamle Leder og ved deres Stemmer fremkaldte Lovens Forkastelse i Juni 1886. De nye Valg viste, at det engelske Folks Flertal ikke vilde tillade Unionens Opløsning for at føje Irlænderne og ikke vilde prisgive det protestantiske og britisksindede Mindretal (over 1¼ Mill. Mennesker) til Flertallets Herredømme.

Irland, Ny-, s. Britannien, Ny-. Den er nu omdøbt til „Neu-Mecklenburg".

Irlandsk Mos, s. Carraghen.

Irmensøjle ell. Irminsul (af irmin, d. e. stor). Flere saadanne nævnes som Helligdomme i Tyskland i den hedenske Tid, af hvilke den berømteste, der stod i Westfalen, blev ødelagt af Carl d. store efter en Sejer over Sachserne 772; en anden, ogsaa meget gammel og mærkelig synes at have staaet i Thüringen. Da irmin tillige synes at have været brugt som Tilnavn for en tysk Guddom, maa vel de nævnte J. antages at have været indviede til denne.

Irminger, Johan Heinr. Georg, dansk Oberst, f. 2 Marts 1798 i Holsten, d. 30 Jan. 1854, blev 1813 Officer i Infanteriet, udnævntes 1840 til Capitain i Generalstaben og Adjudant hos Christian VIII og deltog som Bataillonscommandeur i Felttogene 1848 og 1849, som Oberst og Brigadecommandeur i Felttoget 1850, især i Slaget ved Isted. — Hans Broder, Carl Ludv. Chr. J., Viceadmiral, f. 3 Apr. 1802 i Holsten, blev Lieutenant 1822 og deltog som subaltern Officer i Togtet til de vestindiske Farvande 1824—25 med Corvetten „Najaden" under Capitain Kaas, hvor han gjorde sig særlig bemærket under Erobringen af den columbiske Kaperskonnert „Adolpho". Efter at have været Adjudant siden 1832 hos Kong Frederik VII, først som Prins, senere som Konge, var han 1849—68 Generaladjudant for Søetaten og siden 1865 Contreadmiral, indtil han 1872 udtraadte af Marinen. 10 Aug.—25 Nov. 1850 var han Marineminister. J. har leveret værdifulde Bidrag til Kundskaben om Havets Strømninger og blandt andet godtgjort Tilstedeværelsen af den efter ham 1878 opkaldte varme Strøm langs Islands Vestside syd fra nord efter; han er Medlem af det geographiske Selskab i London. — Den førstnævntes Søn, Valdemar Henrik Nikolai J., f. 29 Dec. 1850 i Kbhvn., uddannede sig til Maler ved Kunstakademiet, hvorfra han 1873 fik Afgangsbevis. Han har udstillet dels som Dyrmaler, dels som Slagmaler og fik 1884 det Stoltenbergske Reiselegat for 3 Aar.

Irokēsere (Iroquois), fælles Navn for en Gruppe af Indianerstammer i Nordamerika, der ved Europæernes Komme til disse Egne levede i den store Landstrækning, som omtr. begrænses af Atlanterhavet mod Ø., Mississippi mod V. og imod S. strakte sig til en Linje fra Cap Hatteras til Ohios Munding, mod N. indtil op imod St. Lawrencefloden. De bestod af to Hovedafdelinger, en nordlig og en sydlig. Den nordlige bestod atter af en østlig Afdeling eller de egentlige I., der kaldte sig selv Hodenosauni („Folket i det lange Hus“), nemlig et Forbund af 5 Nationer (Mohawkerne, Oneidaerne, Onondagaerne, Cayugaerne og Senecaerne), og en vestlig, Huronerne. Til den sydlige Afdeling hørte bl. a. Tuscaroraerne, hvis Levninger 1714—15 udvandrede fra Nordcarolina og bleve optagne som den „6te Nation“. I. vare stræbne videre frem i Agerdyrkning, Forfærdigelse af Vaaben o. desl. end de fleste andre Indianere; de lærte hurtig af Europæerne adskillige Færdigheder og navnlig Brugen af Ildvaaben, hvorved deres Deltagelse i de franskes og engelskes Krige blev af forøget Betydning. Levninger af disse fordum mægtige Nationer findes paa engelsk Omraade endnu i Canada og omkring de store Søer; i de forenede Stater ere de ved List og Vold blevne flyttede v. for Mississippi, hvor deres Antal stærkt aftager.

Ironi betegner i Almindel. forstilt Tale; en med Bevidsthed paatagen Uvidenhed, som har til Hensigt at revse den indbildte Viden; skjult Spot, skrømtet Ros, idet man roser saaledes, at Dadelen stikker igjennem, eller dadler saaledes, at det i Virkeligheden bliver en Ros. Sokrates anvendte I. over for den indbildte Viden; ved at fremstille sig selv som den uvidende, der ønsker at lære noget, faar han den i egen Indbildning vidende til at aabenbare sin Uvidenhed. De negative Resultater, hvortil Sokrates som oftest kommer i sine Samtaler, ere dog i Realiteten ikke det egentlige Formaal; gjennem I. sigter han til noget højere og i sig selv positivt. Gjennem sin ironisk opløsende Dialektik vilde han tvinge Bevidstheden ud af dens tankeløse, falske Tryghed, ligesom rense og styrke den gjennem I.s Negativitet og føre den til det ethisk-religiøse, som var hans Hovedformaal. I den nyere, saakaldte romantiske Skole, der gjennem Friedr. Schlegel udvikledes som en ejendommelig Consequens af Fichtes subjective Idealisme, anvendtes I. paa letfærdig Maade som Middel til at frigjøre sig fra alle Skranker og i genial Overlegenhed hæve sig over det virkelige Livs Anstrængelse og Alvor. Imod denne „Geniernes“ Selvforgudelse og Blaserthed har Hegel ført en kraftig Polemik.

Iro-skotsk Kirke, s. Keltisk Kirke.

Irradiatiōn, det Phænomen, at Lysindtrykket i Øjet synes at udbrede sig til Siden, idet der til et lysende Punkt svarer en lys Plet. Betragter man en lys Gjenstand paa mørk Grund og en dermed ens, men mørk Gjenstand paa lys Grund, begge lige langt borte, vil den lyse Gjenstand synes større end den mørke. Holdes saaledes en Lineal op foran Solen ell. en stærkt lysende Flamme, vil den vise sig indskaaren der, hvor den gaar hen over det lysende Legeme, idet dette breder sig paa det mørke Legemes Bekostning.

Irrationāl kaldes i Mathematiken en Størrelse, som ikke lader sig udtrykke nøjagtig ved hele Tal eller Brøker. F. Ex. $\sqrt{3}$, $\sqrt[3]{7}$, de fleste Logarithmer og trigonom. Functioner osv. I. Tal ere altsaa incommensurable med Enheden.

Irredēnta Italia, d. v. s. det ikke-frigjorte Italien, Valgsprog for et radicalt, politisk Samfund, der siden 1878 har opstillet Krav paa Tilknytning af de italiensk-talende Landskaber (særlig Syd-Tirol og Triest), som endnu staa uden for Kongeriget Italien. Menotti Garibaldi var en af Førerne for Samfundet, som i flere Aar drev en vidt forgrenet Agitation og 1882 endog fremkaldte et Mordforsøg (af Oberdank) imod Kejser Frants Joseph i Triest; den italienske Regering tog da flere Forholdsregler derimod og udtalte aabent sin Misbilligelse af dets Bestræbelser som skadelige for Italiens Stilling til Nabostaterne.

Irrelevānt, ubetydelig, uden Vigtighed.

Irrigatiōn, en især mod Betændelser i Leddene anvendt Curmethode, hvorved koldt Vand i en uafbrudt Strøm ledes over Delen. **Irrigātor**, det dertil anvendte Apparat, bestaaende af en Beholder med et Rør, hvorigjennem Vandet flyder ud.

Irritēre, ophidse, ærgre. **Irritabilitēt**, Pirrelighed, Følsomhed; i Lægevidensk. oprindel. kun et Navn for den af Haller opdagede Egenskab ved Musklerne, at de formaa at sammentrække sig uafhængig af Nerveindflydelsen ved directe Paavirkning af Muskelsubstansen, men senere anvendt i en mere udstrakt Betydning, idet Læren om I. i en mere eller mindre forvansket Skikkelse overførtes paa Sygdomslæren og derved kom til at spille en stor Rolle i det 18de Aarh.s pathologiske Systemer, især i det Brownske, i Følge hvilket alle Livsprocesser opfattedes som Virkninger af en Legemets Dele tilkommende I. eller Evne til at sættes i Virksomhed ved visse Indvirkninger, **Irritamēnter**, og Sygdommene som Resultater af en Forøgelse eller Formindskelse af I. Denne Lære blev i den nyere Tid til Dels gjenoptagen i „Cellularpathologien“, der ogsaa betragtede I. som et Særkjende for Livet, men localiserede den alene i Legemets Celler og ansaa de forskjellige Livsvirksomheder (Ernæring, Vært, Formerelse) for Resultater af en stadig **Irritatiōn** af Cellerne ved visse normale Irritamenter og en stor Mængde af de sygelige Processer, de **irritatīve Processer** (især betændelsesagtige), som Følge af en ved sygelige Irritamenter fremkaldt forøget Irritation, der viste sig ved en forøget Ernæring, Vært eller Formerelse af Cellerne.

Irtysch, Flod i Asien, udspringer paa Altai, gjennemløber Søen Dsaisan og Prov. Semipalatinsk, Akmollinsk og Tobolsk, hvor den fra venstre Side falder i Floden Ob. 400 M. lang. Dens vigtigste Bifloder ere Ischim og Tobol, begge fra venstre Side.

Irūn, Stad i de baskiske Provinser i Spanien ved Floden Bidassoa og den fransk-spanske Grænse. 7,000 I. Garverier.

Irvine [irrvin], Stad i Ayr-Shire i Skot-

land ved Floden I.s Udløb i Clydefjorden, 5 K. s. v. for Glasgow. 9,000 I. Havn, Skibsbyggeri, omfattende Bomuldsindustri.

Irving, Edw., Stifter af Irvingianernes Sekt, som selv kalder sig den apostolisk-katholske Menighed, f. 4 Aug. 1792 i Annan i Skotland, Søn af en Garver, var først i et Par Aar Capellan hos Chalmers i Glasgow og blev derpaa 1822 Præst ved det til den katholske Nationalkirke hørende Caledonian-Capel i London. Digterisk begavet, gløbende begejstret og fortrolig med det gamle Test.s Billedsprog, desuden udrustet med et imponerende Ydre, blev han snart en yndet Prædikant, saa at der allerede 1824 maatte bygges en større Kirke til ham i Regents-Street, og blandt hans Tilhørere fandtes mange af Englands ypperste Mænd; men efter faa Aars Forløb gav disse Plads for sværmerske Elementer, fordi I. selv var bleven en Sværmer. I. havde allerede, før han kom til London, været grebet af den Forventning om Verdens nær forestaaende Undergang, som den franske Revolutions Rædsler og Krigene med Napoleon havde fremkaldt i vide Kredse i England og Skotland, og hans Prædikener havde derfor fra først af handlet meget om „de sidste Ting"; men efter at han var kommen i nært Forhold til den rige og meget sværmerske Banquier Henry Drummond og var begyndt i Forening med ham at holde idelige Bønnemøder for at bede om, at Kirken maatte blive forbedret inden Herrens Gjenkomst, udartede disse hans eschatologiske Forventninger til et sygeligt Sværmeri. I Foraaret 1830 bleve et Par af hans Venner i Skotland pludselig helbredede for en tilsyneladende uhelbredelig Sygdom og mente, at dette var sket ved deres Bønner, samtidig med at de mente selv at være komne i Besiddelse af Tungetalens og Prophetiens Naadegaver. Kort efter begyndte nogle af I.s Tilhørere under Gudstjenesten at tale i uforstaaelige Lyd; heri saa I. en Fornyelse af Apostleltidens overordentlige Naadegaver og lærte fra nu af, at Kirken ved Bøn og Tro kunde og maatte faa disse tilbage. Snart begyndte den ene efter den anden blandt hans Tilhørere og Tilhørerinder at prophetere og tale med Tunger; dertil kom, at I. begyndte at lære, at Christi menneskelige Natur ikke havde været syndfri, foruden andre Afvigelser fra Kirkelæren; saa affatte hans Kirkes Presbyterium ham 1832, og den skotske Generalsynode excommunicerede ham 1833; men 800 Medlemmer af hans Menighed, deriblandt Drummond og en Advocat Cardale, fulgte ham og byggede en ny Kirke til ham. Prophetiske Røster forkyndte, at Gud kaldte Cardale til Apostel; snart efter udgik samme Kaldelse til Drummond, medens I. selv blev kaldet til Menighedens Engel, d. e. Biskop efter en tvivlsom Forstaaelse af Joh. Aabenb. III, 2). Andre kaldedes til Evangelister (jvfr. Eph. IV, 11), „Ældste" og Diakoner, og inden I.s Død kaldedes end yderligere 4 Apostle. Allerede 1833 var der syv Menigheder i London, hver med sin Engel, 6 Ældste og 6 Diakoner (ialt altsaa 13, som et Afbillede af Herren og hans 12 Apostle), foruden de for alle Menighederne fælles Apostle, Propheter og Evangelister. Ogsaa i Skotland dannede der sig Menigheder; paa en Rejse til disse døde I. i Glasgow 8 Dec. 1834. Fra sit Dødsleje sendte han sin Menighed et Brev fuldt af Tvivl om Tungetalen; men det blev tilintetgjort af hans Venner. Irvingianismen var allerede en historisk Kjendsgjerning, som ikke længer stod eller faldt med sin Stifter. 1835 suppleredes Apostlenes Tal til 12 med Cardale som Formand, og for at faa alle i det nye Test. omtalte Navne paa Menighedsfunctionærer i Brug udnævntes der Hyrder og Hjælpere, hvortil senere endnu er kommet Subdiakoner og Diakonisser, og for at skaffe de fornødne Midler til Gudstjeneste og til Lønning af den overvættes talrige Gejstlighed blev det 1835 gjort til Pligt for alle Menighedens Medlemmer at svare Tiende af alle deres Indtægter. 1836 udsendte Apostlene en „Skrivelse til Patriarcherne, Biskopperne og Forstanderne for Christi Kirke i alle Lande saa vel som til Kejserne, Kongerne, Fyrsterne af alle Nationer blandt de døbte", som opfordrede dem alle til at gaa over til Irvingianismen; derefter delte de hele Christenheden i 12 „Stammer", en for hver Apostel, og 1838 begyndte Apostlene, ledsagede af Propheter og Evangelister, at drage ud hver til sin Stamme for at missionere; men denne deres Mission løb saa ubemærket af, at de trods det bigotte Regimente, der den Gang førtes i de fleste romersk-katholske Lande, ingensteds kom i Collision med Politiet. 1840 fremkaldte Rivaliteten mellem Propheter og Apostle indbyrdes Stridigheder, som let kunde være blevne farlige for Menighedens Bestaaen, men som ved Cardales dygtige Ledelse endte med fuldstændig Sejer for Apostlene, der saa i nogle Aar bleve hjemme i England for at sætte al deres Kraft ind paa at gjennemføre Menighedens indre Organisation. Den romersk-katholske Gudstjeneste havde under deres Rejser paa Fastlandet gjort saa mægtigt et Indtryk paa dem, at det hovedsagelig blev den, der kom til at ligge til Grund for den Liturgi og Ordning af Gudstjenesten, som nu blev indført, med Virak og Vievand, Alterlys og iøjnefaldende Dragter for de Gejstlige, med en Nadverpraxis og Nadverlære, som minder stærkt om Romerkirkens osv. Alt dette gjennemførtes dog ikke uden indre Rivninger, som medførte, at en af Apostlene nedlagde sin Værdighed, og at der kom nogle Aar, hvor den hele Retning var i kjendelig Tilbagegang i England; men senere have de atter vundet lidt mere Tilslutning der, og samtidig have de efterhaanden vundet Indgang forskjellige Steder i Europa. De prædike ikke „paa Tagene", men gaa helst saa lydløst og ubemærket frem som muligt; lykkes det dem f. Ex. at vinde en Præst i et eller andet Kirkesamfund, lade de ham helst holde sin Overgang hemmelig, indtil de have vundet Tilhængere nok til at kunne danne en Menighed. I Tyskland lykkedes det dem at vinde flere ansete Theologer; navnlig vakte det Opsigt, da det 1850 lykkedes den danskfødte Evangelist Bøhm, som oprindelig havde været Handelsmand, at vinde den lærde og højt begavede theol. Prof. i Marburg Heinr. Thiersch (s. d. A.). 1854 kom Bøhm til Danmark; en

Menighed stiftedes i Kjøbenhavn under Fleischer som Engel, og senere er der ved hans og Evangelisten Cand. theol. Jul. D. Thomsens Virksomhed stiftet Menigheder i Aarhus, Silkeborg o. a. St. Bøhm vendte snart tilbage til Tyskland. Det egentlig charakteristiske for Irvingianernes Christendomsopfattelse er deres Forventning om Herrens nærforestaaende Gjenkomst. Fra først af ventede de, at ingen af deres skulde dø, men at de alle skulde opleve de sidste Tings Komme. Efterhaanden som Døden gjorde Hul i deres Rækker, kom det til at hedde, at Apostlene skulde opleve det; nu, da alle Apostlene ere døde paa én nær, som tilmed er svækket af Alderdom, hedder det, at „de ere fødte, som skulle opleve Fuldendelsens Tid.“ Denne skal begynde med den første Opstandelse (Aabenb. XX. 5) og den samtidige Forvandling af de levende hellige („de kloge Jomfruer“, d. e. Irvingianerne), der skulle oprykkes til Herren i Skyerne, medens Antichristen vil forfølge de andre christne (de daarlige Jomfruer), der kun kunne frelses ved et tungt Martyrium. Efter Satans Fald kommer Tusendaarsriget, hvorpaa Satan igjen skal herske en kort Tid til den anden Opstandelse og Dommedag. Opgaven for deres Missionsvirksomhed er at samle alle sande Christne fra de forskjellige Confessioner i deres Samfund, og for at opnaa dette, lægge de saa lidt Vægt som muligt paa de dogmatiske Differenser mellem Confessionerne, ja svæve overhovedet i dogmatisk Henseende paa mange Punkter ud i en taaget Ubestemthed. Det nytestamentlige Skrift, som de fortrinsvis paaberaabe sig til Støtte for deres Særmeninger, er Joh. Aabenb.; men deres Fortolkning af dets Billedsprog er rigtignok ofte yderst vilkaarlig og allegoriserende. Mission iblandt Hedninger drive de slet ikke. I sædelig Henseende udmærke de sig gjennemgaaende ved Renhed og Alvor, forbunden med en mild og sagtmodig Optræden. De ere i Regelen pligtopfyldende Mennesker, paalidelige og tro i deres jordiske Gjerning og lydige Undersaatter over for Øvrigheden. Vor Tids politiske Frihedsideer er dem en Vederstyggelighed, den almindelige Valgrets Indførelse er Djævelens Opfindelse osv. Den strænge Tale, de føre paa disse Omraader, og den strænge Tugt, de kræve af deres Medlemmer, medføre, at de kun vinde ringe Indgang i de lavere Klasser, og den Hemmelighedsfuldhed, hvormed de drive deres Mission, gjør det desuden umuligt at faa paalidelige Opgivelser af deres Antal.

Irving, John Henry Brodribb, engelsk Skuespiller, f. i Keinton 1838, optraadte først paa Sunderland-Theatret 1856 og spillede senere et Par Aar i Edinburgh, hvorpaa han vendte tilbage til London. I. er optraadt paa en Mængde Scener i England og nyder Ry som en fremragende Charakterskuespiller. Som Hamlet, Macbeth, Othello og Richard III har han vist sig som en af de største engelske Shakspeare-Fremstillere. Han foretog 1883 en Tournée i Nordamerika med et af ham engageret Skuespillerselskab.

Irving, Washington, berømt nordamerikansk Skribent, f. 3 Apr. 1783 i New-York, gjorde efter fuldendte Studier en stor Europareise for sit Helbreds Skyld og gjorde sin literære Debut ved »Letters« og »Jonathan Oldstyle«; den første aftryktes i det af hans Broder i New-York redigerede Blad »Morning Chronicle«. 1807—8 udgav I. selv det humoristiske Tidsskrift »Salmagundi«. 1809 udkom den morsomme, af elskværdigt Lune sprudlende »History of New-York by Diedrich Knickerbocker«. Efter at have tænkt paa at gaa Sagførervejen traadte han i Compagni med sine Brødre om en Handelsforretning, der en kort Tid afbrødes ved Krigen 1812. 1815 gjorde han en Forretningsreise til England og studerede med stor Interesse Livet der. Frugterne nedlagde han i sin yderst livlige og interessante »Sketch-Book of Geoffrey Crayon«, der udkom 1820 i London, efter at Handelsuheld havde berøvet ham hans Formue. Lignende Bifald vandt »Bracebridge-Hall, or the Humorists« (1823). 1822—24 besøgte I. Rhinlandene, Paris og England; sine Reiseindtryk nedlagde han i »Tales of a Traveller« (1824). Fra Sydfrankrig gik han 1825 til Spanien, hvor han opholdt sig i 4 Aar, sysselsat med Studiet af de i Manuskriptsamlingen i Escorial forekommende, Amerikas Opdagelse vedrørende Kilder. Paa Grundlag heraf skrev han »History of the Life and Voyages of Chr. Columbus« (1828—30), fortsat af »Voyages and Discoveries of the Companions of C.« (1831). 1829 skrev I. »Chronicle of the Conquest of Granada« i en meget tiltrækkende Fremstilling. Som Secretær ved det amerikanske Gesandtskab i London gav han 1832 en Efterklang af sin Begejstring for de romantiske Mindesmærker fra Maurernes Tid i Spanien i »Alhambra«. S. A. reiste han til Amerika, udgav sine »Miscellanies« 1835—36 og de i »Knickerbocker's Magazine« indrykkede Skizzer (samlede 1855 under Titlen »Wolfert's Roost«). Som Gesandt i Madrid (1841—46) fortsatte han sine historiske Studier og udgav 1850 »History of Mahomet and his Successors« samt de ypperlige Biographier af Oliv. Goldsmith og Washington. I. døde 28 Nov. 1859 paa sit ved Hudson liggende Landsted Sunnyside i Nærheden af Tarrytown. 1862 udkom »Life and Letters of W. I.« af Pierre Irving, 1870 en fortræffelig tysk Biographi af Laun.

Is er den faste Tilstandsform af Vand. Afkøles Vand, gaar det ved en vis Varmegrad over til at blive I. (fryser), og I. vil opvarmet til den samme Varmegrad smelte til Vand; Isens Smeltepunkt eller Vandets Frysepunkt er den Temperatur, Celsius og Réaumur have taget til Nulpunkt ved deres Thermometerscalaer (0° C. og 0° R.). Til at smelte 1 Pd. I. ved 0° forbruges 80 Varmeenheder (Isens Smeltningsvarme), og omvendt vil der, naar 1 Pd. Vand fryser, udvikles 80 Varmeenheder (Vandets Frysningsvarme). Vand, af hvilket den absorberede Luft er udkogt, kan, naar det holdes rolig, afkøles en halv Snes Grader eller mere under 0° uden at fryse, men rystes det saa eller kastes en Iskrystal derned, vil en Del af det fryse, og Temperaturen stiger samtidig til 0°; den hertil fornødne Varme udvikles ved Frysningen af den nævnte Del. Vandets Frysningsvarme eller

Isens Smeltningsvarme er større end ethvert andet Legemes, saa at I. altsaa fordrer mest Varme til at smelte; Vandets store Frysningsvarme bevirker, at Floder og Søer kun langsomt fryse, thi enhver Del, som fryser, afgiver Varme til de andre, omliggende Dele, hvorved disse vanskeligere fryse. Naar I. smelter, trækker det sig sammen, omtrent saaledes at 10 Rumfang I. blive til 9 Rumfang Vand; omvendt vil Vand udvide sig, naar det fryser, og altsaa vil Isens Vægtfylde være omtrent $\frac{9}{10}$ af Vandets. Den Kraft, hvormed Vandets Udvidelse ved Frysningen foregaar, er meget stor; den bevirker saaledes, at Jorden smuldres, at Stene, hvis Revner vare blevne fyldte med Vand, kunne sprænges, at Brostene kunne forskydes i Frostvejr osv. Ved under Smeltningen at underkaste Isen et stærkt Tryk kan man sænke Smeltepunktet lidt; dette er Tilfældet med alle Legemer, som ved Smeltningen trække sig sammen. Herpaa grunder det sig, at naar to vaade Isstykker bringes i Berøring med hinanden og trykkes stærkt imod hinanden, ille de, selv i varmt Vand, fryse fast til inanden; Trykket gjør nemlig Isstykkerne ldere (Frysepunktet synker, lidt Is smelter), derved fryse Vandlagene paa Overfladen; stykkerne maa være over 0° varme og vaade. an kan derfor kun lave Snebolde i Tøvejr, e i stærkt Frostvejr. Tyndall har, grundet paa, presset Linser, Kugler osv. ved at lægge stumper imellem Træplader med de fornødne rdybninger. — I Floder og Søer begynder ægningen ved Bredderne, da Vandet her Grund af den ringe Dybde afkøles lettest. Floder dannes der dog ogsaa ofte I. ved den, Grundis, som saa flyder op, medade Grus og Sten, hvilket Phænomen ligvis skyldes den nævnte Afkøling af til under 0° (s. ogsaa **Isslag**). Isdann paa Have foregaar i Følge Edlund i en de af 60—70 F., hvorfra den saa flyder m smaa Tavler, Pakis, hvilken er meget e end almindelig I., svampet og uigjengtig; i Havisen findes der næsten ingen **Isbjærgene** hidrøre fra Polarlandenes here (Isbræer), der skyde sig ud i Havet, altsaa dannede af Ferskvand; de medofte Sand- og Stenmasser, ja endog lige Klippeblokke. De kunne være 100 F. høje over Vandfladen og stikke Gange saa dybt under den (den under den værende Masse er 9 Gange saa n den, der er over Vandet); de træffes omkring Grønland, hvorfra de føres, og smelte som Regel i Golfstrøm- Paa den sydlige Halvkugle naar Isen fra aregnene langt nærmere imod Ægvattaget ved 35° s. Br.) paa Grund af en paa varme Havstrømme. **Isblinken** tærke, hvidlige Striber i Horizonten, naar man nærmer sig til store Ispaa Havet, som dog selv endnu ikke tegne sig tydelig imod Himlens Graa, s der flere, adskilte Striber, tyder dette dstriber imellem Isen, idet denne relangt flere Lysstraaler end Vandet. ell. **Isbrækker** kaldes en Construction, inges i rindende Vand foran Broaag, Møllehjul ell. desl., hvor der er Isgang, for at beskytte dem mod Isflagernes Stød. Den bestaar af ēn eller flere Rækker Pæle, der ere nedrammede i Strømmens Retning, og oven paa hvilke der er tappet en hældende Bjælke, som med sin nederste Ende naar ned under laveste og med sin øverste op over højeste Vandstand. Foroven har den en skarp Ryg og er beslaaet med stærke Jærnskinner, saa at de større Isstykker, som af Strømmen føres op paa den, ved deres egen Vægt brydes over den og saaledes gjøres uskadelige, hvorved altsaa I. ikke alene tager Stødet af for det Broaag, der skal beskyttes, men tillige bidrager til at hindre Isstopninger. I. kaldes ogsaa et Skib, der tjener til at holde tilfrosne Farvande aabne ved at bryde Isen. Isbrydningen sker mindre ved Stødet mod Iskanten, men hovedsagelig ved at Skibet er construeret saaledes, at dets Forstævn og Bov løber op paa Isen, trykker denne og derved bryder Kanten af. **Isbræ**, s. **Gletscher**. **Isgang** kaldes den Bevægelse, hvori Isen kommer paa Havet eller Floderne, naar det sammenhængende Isdække brydes og Isstykkerne ved Bølgegangen eller Strømmen sættes i Bevægelse (s. **Drivis**). **Ishuse**. Paa Grund af Isens store Anvendelse som Afkølingsmiddel, ved Destillationer, i Bryggerier, til Conservering af Næringsmidler osv. opsamler man om Vinteren store Ismasser og opbevarer dem til den øvrige Aarstid i Ishuse. Disse bygges i Regelen med dobbelte Vægge, i hvis Mellemrum der fyldes fint delte Legemer, som Risskaller, Savspaaner, Straa, Tørvesmuld etc., der lede Varmen slet. Tagene hvidtes for at opvarmes saa lidt som mulig af Solstraalerne, Dørene ere Dobbeltdøre med Straamatrasser; der er sørget for Afløb af det ved Smeltningen dannede Vand, uden at der trænger Luft ind. Af Fjords Forsøg fremgaar det, at den i Løbet af en Dag smeltede Ismængde særdeles godt følger den daglige Middeltemperaturs Gang. I den senere Tid anvendes meget en amerikansk Construction af I., hvor Rummet imellem de to Vægge er omtr. 1 Meter bredt og fyldt med opstablede Stykker Tørv, hvis Fuger ere tæt udfyldende Savspaaner; Væggene ere af Brædder, der gribe ind over hinanden uden at være naglede. Man kan ogsaa i I. opbevare Sne, men denne maa da befugtes med Vand og sammenpresses til meget store Stykker. I Husene benyttes **Isskabe** med dobbelte Vægge, indvendig beslaaede med Zink; det i Isbeholderen dannede Vand løber bort igjennem et Rør, der ikke tilsteder Luften Adgang. **Ismarker** dannes af Havisen og maa ikke forvexles med Isbjærge, der hidrøre fra Fastlandsis. I. forekomme især i de arktiske Have som store, sammenhængende Flader (den saakaldte „Storis"), der ved Strømmen og Bølgeslaget sønderbrydes i mindre Stykker, hvoraf enkelte ved Grønlands Kyster dog kunne have en Udstrækning af indtil 2,000 F.; man har iagttaget Storis-Flager, der vare indtil 12 F. tykke. I. ell. Ishave (mers de glace) kaldes ogsaa de store, udbredte Isflader i Alpeegnene. **Ismaskiner** ere Apparater til kunstig Fremstilling af Is. Enten kan den til Vandets Frysning fornødne Afkøling frem-

bringes ved en hurtig Fordampning af en flygtig Vædske, som Æther eller bedre Methylæther, idet man ved en Luftpumpe bortfører Dampene fra Vædsken og derved afkøler en Kogsaltopløsning, som omgiver Beholderen med Æther, saa stærkt, at, naar den bringes ned i en anden Beholder, i hvilken der er anbragt Kobberkasser med Vand, da dette Vand vil fryse; Ætherdampene stødes af Luftpumpen ned i et Svaleapparat, hvor de ved Afkøling og Tryk fortættes til Vædske og derpaa bringes til deres gamle Sted igjen. Hertil hører ogsaa Carrés I., der i Hovedsagen bestaar af to med hinanden forbundne Beholdere; i den ene er der en concentreret Ammoniakopløsning, og opvarmes den, medens den anden Beholder afkøles, uddviger Ammoniaken, og naar Trykket i Beholderne er steget til c. 8 Atm.s Tryk, fortættes Ammoniaken i den anden Beholder til Vædske. Bringes denne Beholder nu i Forbindelse med f. Ex. en Vandbeholder (ogsaa den først nævnte Beholder), der afkøles, vil Ammoniakluften indsuges og den flydende Ammoniak altsaa fordampe, og det saa livlig, at der udvikles den fornødne Kulde til Isdannelsen. I en tredje Art I. efter det samme Princip bringes Vand til at fordampe og koge ved Fortynding af Luften over det ved Hjælp af en Luftpumpe; de dannede Vanddampe opsuges af concentreret Svovlsyre, der holdes i stadig Bevægelse, saa at Indsugningen let finder Sted; efter nogen Tids Forløb bliver hele Vandmassen til Is. Eller ogsaa anvender man Luftens Udvidelse og den derved fremkaldte Afkøling til Vandets Frysning. Paa dette Princip grunder sig Windhausens I. o. fl. **Isslag.** Under dette Navn henføres følgende fire Phænomener, særlig dog de to sidste: 1) Den halvsmeltede Sne fryser om Natten og bedækker Jorden med porøs Is af et mælkeagtigt Udseende. 2) Duggen fryser i klar og kold Luft og bedækker Græs og Grene med sneagtige Krystaller. 3) Naar Vinden efter en stærk Kulde gaar om til Vest, kan der pludselig komme en varm Regn; ved de første Draabers Berøring med Jorden, Græs og Grene, fryse de, hvorved de afgive Varme, og Gjenstandene kunne da ikke fortsætte Virkningen; jo finere disse ere, desto hurtigere opvarmes de. I. bliver derfor ikke meget tykt og holder sig ikke paa smaa Grene og Græs, men nede paa Jorden danner der sig derimod et virkeligt Islag. 4) I. kan endelig opstaa og det meget stærkt, naar der falder en Regn ved en Temperatur, der er flere Grader under 0°; at saadant er muligt har Saussure vist ved Taagerne i Alperne, og Taage i Frostvejr beror jo paa det samme. Man kan godt have rindende Vand under 0°, men der maa ingen pludselig Rystelse eller Berøring med faste Legemer eller Is finde Sted; naar Luften efter et stærkt Snefald er befriet for alt Støv, vil en saadan kold Regn altsaa være mulig. Støde Draaberne imod Gjenstandene, fryse de for en Del, og Temperaturen stiger til 0°; da Luftens Temperatur imidlertid er under 0°, maa det i flydende Tilstand forblevne Vand, der udbreder sig, paa Grund af Afkølingen i Luften lidt senere fryse til et glat Lag Is. **Istiden,** ogsaa kaldet Glacialperioden, omfatter et Tidsrum i vor Klodes Udvikling, der falder mellem den tertiære og den nuværende Periode, da betydelige Partier af Jorden maa have være dækkede af sammenhængende Ismasser, der nærmest kunne sammenlignes med Indlandsisen i Grønland. Man er først kommet til dette Resultat i Midten af dette Aarh., efter at man grundig havde studeret Virkningerne af Nutidens Isbræer baade i Europa og Grønland og iagttaget, at de indeslutte en Mængde Sten og Grus, der dels falder ind paa Bræen fra de tilgrænsende Bjærgmasser, dels løsrives fra den underliggende Klippegrund. Stenene der befinde sig mellem Klippen og Isbræen knuses mer eller mindre, Klippens Overflade afrundes og fures, og Sten, Grus og Sand aflejres ved Enden af Isbræen som Grusvolde, de saakaldte Moræner. Ved dens Tilbagestriden dækkes det foran liggende Terrain deraf. Da man nu paa store Strækninger, hvor der hverken findes Indlandsis eller Isbræer, ser lignende Skurstriber paa Klipperne og betydelige Masser af Morænegrus og løse Blokke (de i Danmark saakaldte Rullesten) i Egne, hvor lignende Bjærgarter ikke findes faststaaende, har man deraf draget den Slutning, at disse løse Masser af Sten, Grus, Sand og Ler maa være flyttede fra deres oprindelige Hjemsted i Skurstribernes Retning ved den samme bevægende Kraft, som iagttages ved Indlandsisen i det store og ved Isbræerne i det mindre. Hvad der væsentlig bestyrker Glacialtheorien er, at man kan paavise, at der i denne Periode maa have været et koldere Klima end det nuværende, fordi der i Sand- og Lerlag, der ere aflejrede i Havet ved Istidens Slutning, findes Levninger af en Fauna, som nu kun findes i de arktiske Have. I Tørvemoserne haves ogsaa Vidnesbyrd om det den Gang herskende kolde Klima, da de dybeste Bundlag afsattes. Disse indeholde nemlig Blade af arktiske Planter, der ere fremkomne paa Morænemasserne umiddelbart efter I., da Isen havde trukket sig tilbage. I de højere Tørvelag findes Levningerne af flere Vegetationer, der have afløst hinanden, efterhaanden som Klimaet mildnedes og nærmede sig mer og mer til det nuværende. I.s Virkninger ere især paaviste i den nordlige Del af Amerika og Europa. Paa det sidste Sted har hele den skandinaviske Halvø, Danmark og Finland været dækket af en Kaabe af Indlandsis, lig den grønlandske, og dens Virkninger spores i det løse Materiale, der rimeligvis ved Drivis er ført til den østlige Del af England, til Holland, Nordtyskland (helt ned til Leipzig), saa vel som dybt ind i Rusland. Ogsaa de nuværende Isbræer i Pyrenæerne, Alperne og Kaukasus havde i I. en langt større Udbredelse end nu, medens baade Wales og Skotland, der nu ingen Isbræer have, den Gang havde de højeste Bjærgpartier dækkede deraf. Om Aarsagen til det i I. herskende kolde Klima paa den nordlige Halvkugle ere Meningerne meget delte, idet nogle deri se en Virkning af, at de daværende Havstrømme havde en anden Retning end i Nutiden, medens andre søge Kilden til Klimatforandringen i astronomiske Forhold, hvorefter

Sommer- og Vinterhalvaarets Længde og Varmetilførsel fra Solen ikke altid er den samme paa den nordl. og sydl. **Halvkugle.**

Isaak, s. **Isak.**

Isabelino, d. s. s. Doblon de **Isabel.**

Isabella, s. **Elisabeth.**

Isabella af Bayern, fransk **Dronning**, s. **Carl** VI, Konge i Frankrig.

Isabella af Frankrig, engelsk **Dronning**, s. **Edward** II og **E.** III.

Isabella I, kaldet den **katholske**, Dronning i Castilien 1474–1504, Datter af Johan ... Castilien, f. 22 Apr. 1451, blev 1469 gift ...d Ferdinand d. katholske, Arving til Aragonien, hvorved Grunden lagdes til de to ...iske Hovedrigers Forening, idet I. besteg ...iliens Trone efter sin Broder Henrik IV ...Ferdinand Aragoniens 5 Aar senere efter ...Fader. Om deres Regering og Børn s. ...nand V den katholske. Det var fornemmelig ...I., at Columbus fandt Understøttelse til ...ødagelsesrejse. Hun døde 24 Nov. 1504.

...bella II, Marie Louise, Dronning i ...en 1833–68, Datter af Kong Ferdinand ... Marie Christine, f. 10 Oct. 1830, kom ...t. 1833 ved Faderens Død paa Tronen ...der sin Moders Regentskab. De første ...af hendes Regering hengik under en ...Borgerkrig med Carlisterne, og 12 Oct. ...ødtes Enkedronningen til at overgive ...abet til Espartero, medens Arguelles ...Formynder. Espartero styrtedes i Juli ... 8 Nov. s. A. (11 Maaneder før den ...id) erklæredes I. for myndig, hvor...es Moder vendte hjem fra Frankrig ...ningen ombannedes af Narvaez i ...Aand 1845. Efter lange diplo...handlinger, især mellem England og ...lykkedes det ved Hofintriguer den ...ering 10 Oct. 1846 at faa I. gift ...svaghovedede Fætter Frants af Assisi ...mtidig med, at hendes yngre Søster ...e Hertugen af Montpensier; Rus...rrig havde arbejdet for I.s Ægte...i Carlos's Søn Greven af Monte... forbinde de to Linjer, og Eng...de Leopold af Sachsen-Koburg, ...ong Ferdinand i Portugal. I.s ...en meget uheldig Forbindelse, ...ngeagt og Uvilje mod sin Ægte...rere burde være Munk", hengav ...fe Fornøjelser og snart kastede ...aa Elskere, af hvilke Serrano ...den første; deraf opstod gjen... Optrin og Trusler fra Frants's ...misse o. desl. 20 Dec. 1851 ...ste Datter Isabella (1868 gift ...Girgenti, Enke 1871); da hun ...første Gang efter sin Ned...e, rettede en Præst Merino et ...hende. Dette fremkaldte flere ...ldsregler, og I. nærmede sig ...nem flere Ministerskifter til ...ter. Spanien stod lige ved ... O'Donnell og flere andre ...nedes med Landsforvisning, ...Juni 1854 og nødte hende ...isindet Ministerium under ...e en grundlovgivende Forsamling og forvise sin Moder fra Landet. Det varede dog knap to Aar, inden I. ved O'Donnells egen Hjælp fortrængte Espartero og efter en blodig Gadekamp i Madrid knuede den voagnende Frihedsstræben, og nu fulgte i et Par Aar flere Ministerskifter og en stærk Reaction, indtil O'Donnell 1858 igjen kom til Magten. Han holdt sig der indtil 1862, i hvilket Tidsrum en carlistisk Opstand undertrykkedes og en heldig Krig førtes mod Marokko (1859—60), ligesom ogsaa Spanien deltog i Toget til Mexico (1861—62). Men efter O'Donnells Fjernelse fik Reactionen igjen Overhaand, idet I. gav sig ind under en Hofcamarilla med Nonnen Patrocinio og Skriftefaderen Claret (begge tidligere Carlister) til Ledere. Udadtil gjordes taabelige Forsøg paa at udvide Spaniens Magt og Anseelse ved San Domingos Tilknytning (1863—66) og en frugtesløs Krig med Peru og Chile (1864); indadtil øvedes et haardt Regimente af Narvaez og Gonzales-Bravo, hvorimod General Prim forgjæves gjorde Oprør. I Dec. 1866 blev en Del fristindede Generaler og Statsmænd vilkaarlig fængslede og forviste (ligesom 1854) til de canariske Øer. Desuden blev I.s Privatliv stedse mere forargeligt, især efter at hendes Elsker Marfori 1867 var bleven Generalintendant paa Slottet, hvilket dog ikke afholdt Pave Pius IX fra at give hende den gyldne Rose som Belønning for hendes Dyd og Fromhed i Febr. 1868. Endelig fik den almindelige Harme Luft i Sept. 1868, da paa én Gang de forviste Generaler og den landflygtige Prim vendte hjem og rejste Oprørsfanen. Hurtig bredte Opstanden sig over hele Spanien, og da I. alligevel ikke vilde skille sig ved Marfori, faldt hendes sidste Venner (Brødrene Concha) fra, og 29 Sept. 1868, 35-Aarsdagen for hendes Faders Død, var hendes Regering til Ende; hun havde i dette Tidsrum haft over 40 Ministerier og over 500 Ministre. Siden levede I. mest i Paris, adskilt fra sin Ægtefælle; hun frasagde sig 1870 sine Rettigheder til bedste for Sønnen, Alfons (XII), og kom i Juli 1876 tilbage til Spanien, men tog ikke fast Ophold. Af I.s yngre Døtre blev Maria della Paz (f. 1862) 1883 gift med Prins Ludvig Ferdinand af Bayern; Eulalia (f. 1864) er endnu ugift; en tredje, Maria del Pilar, f. 1861, døde 1879. En Søn og to Døtre døde som Børn.

Isabellafarvet, smudsiggul, gulgraa (om Heste); efter Fortællingen om, at Philip den anden af Spaniens Datter, Isabella, aflagde det Løfte ikke at ville skifte Linned, før Ostende var indtaget; da Belejringen varede 3 Aar, antog imidlertid Linnedet den nævnte Farve.

Isabey, Jean Baptiste [isabæ], fransk Portrætmaler, f. 1767, d. 18 Apr. 1855 i Paris, blev Elev af David for at uddanne sig til Historiemaler, men Omstændighederne tvang ham til at hellige sig Portrætet. Det var navnlig I. og Gérard, der portræterede saa godt som alle de mærkelige Mænd, der i talrig Mængde optraadte under Directoriet og det første Kejserdømme. Hans Portræter af Napoleon I ere berømte. I. gjengav ogsaa med Held Datidens Modedamer i hele deres yderliggaaende Paaklædning og søgte Væsen. Han var til-

lige en udmærket Miniaturmaler. — Hans Søn, **Eugène Louis Gabriel J.**, f. 22 Juli 1804, d. 27 Apr. 1886 i Paris, var Elev af sin Fader og vandt et anset Navn som Sømaler. Blandt hans Arbejder kunne nævnes „Slaget ved Texel" i Versailles og hans Fremstillinger af øde Strandbredder.

Isackß, Peter, Maler, f. 1569 i Helsingør, var Søn af Agent Isac Peterß (d. 1614) af hollandsk Herkomst. Han lærte Malerkunsten i Nederlandene hos H. van Aken, men var, mindst fra 1607, om end med Afbrydelser, bosat i Helsingør til sin Død 1625, idet han efter Faderens Død overtog dennes Embede som Agent. Han malede flere Gange Christian IV, og af hans historiske Billeder kan nævnes en „Marias Bebudelse" i Frederiksborg Kirkes Bedestol, samt nogle store Malerier til Rosenborgs Riddersal, hvilke ved Frederiksborgs og Christianborgs Slotsbrande nu ere tilintetgjorte. Det var uden Tvivl hans Lyst til at tage Del i politiske Bevægelser, der medførte, at han 1616 dømtes til 3 Aars Forvisning til Nederlandene, men to Aar efter var han dog i Danmark igjen, og fra 1620 oppebar han som svensk Spion en aarlig Løn af omtr. 1,300 Kr. af Gustav II Adolf. Dette Forræderi opdagedes dog først efter hans Død. — Han var Broder til **Johan J.**, f. 1571, der under Navnet Pontanus (s. d. A.) skrev en Danmarks Historie paa Latin. — Hans Søn, **Isac J.**, hvis Fødsels- og Dødsaar ere ukjendte, var ogsaa Maler og Faderens Lærling. Han arbejdede 1620—22 i Holland og Belgien og viser navnlig i sine Arbejder tydelig Paavirkning af Rubens og vistnok paa anden Haand af den venezianske Skole. Den kongel. Malerisamling i Kbhvn. ejer to Billeder af ham, „Et fyrsteligt Gjæstebud" og „Allegori paa Øresund", af hvilke fremgaar, at han var en langt betydeligere Maler end Faderen. Et stort Billede, som han malede til Rosenborgs Riddersal, brændte med Frederiksborg 1859.

Isafjord (Isafjörðr), Fjord i det nordvestlige Island med en herefter benævnt fremblomstrende Handelsplads med Kjøbstadrettigheder, udmærket ved sin gode Havn.

Isagogik, Indledning til en Videnskab, s. særlig **Bibelsk Indledning** under **Bibel**.

Isak, Abrahams og Saras Søn, den anden i Rækken af Jødernes Patriarcher, gift med Rebekka, Bethuels Datter i Haran, Fader til Tvillingbrødrene Esau og Jakob, levede c. 1900 f. Chr. som Nomade paa Canaans Græsgange.

Isak I Komnenos, østromersk Kejser 1057—59, gjorde sig bekjendt ved sit Forsøg paa at gjenoprette det forfaldne Riges Finanser og forbedre Administrationen. Efter et Felttog mod Ungarerne faldt han i en farlig Sygdom og nedlagde Regeringen. Da han atter blev helbredet, trak han sig tilbage i et Kloster, hvor han døde 1161. Han har udarbejdet Scholia til Iliaden, som endnu findes i Manuskript.

Isak II Angelos, østromersk Kejser 1185—95 og 1203—4. Han var en af de svageste og mest lastefulde Fyrster, som have siddet paa den græske Trone. 1189 tillod han Frederik Barbarossa at føre sine Tropper gjennem hans Lande, men samtidig forbandt han sig m Sultan Saladin og lagde Kejseren alle m lige Hindringer i Vejen. 1195 blev han st fra Tronen af sin Broder Alexios, der lod h blinde og kaste i Fængsel. Det fjerde Kor tog bragte ham Friheden og Kejserværdighed tilbage, men svækket paa Sjæl og Legeme han ude af Stand til at regere og døde Maaneder efter sin Befrielse 1204.

Isaktschi, Stad i Konger. Rumænien Donau; 5 M. ø. f. ø. for Galacz. 4,000 Fra J. hører Floden under den europæi Donaucommissions Forvaltning.

Isambert, François André [isangbæhr], fra Retshistoriker og Advocat, f. 1792, d. 18 deltog i Politiken som Oppositionsmand nar lig under Restaurationen og knyttede sit Na til flere vigtige politiske Processer. Han u gav bl. a. »Plaidoyers« (3 Bd., 1851), »Rece général des anciennes lois françaises« (Bd., 1821—33) og »Recherches historiqu sur le système électoral français« (1830).

Isand ell. Havellen, Havliten (Anas gla alis), højnordisk Dykand, udmærket ved Ha nens lange, spidse Halefjer og Skulderfjer, en ret behagelig Sang, som man har samm lignet med Clarinettens Toner. Om Somm ren ruger den i det høje Norden ved fe Vand, men om Vinteren træffes den stare paa Havet og i Vaagerne i Isen ved de si ligere skandinaviske og hollandske Kyster.

Isanomaler. Varmen paa Jorden afta i det hele fra Æqvator hen imod Poler men langt fra med en saadan Regelmæssigh at alle Steder, der ligge i samme Afstand Æqvator, have samme Varmegrad. Midd tallet af alle de Steders Varme, som lig under samme Breddegrad, giver den til den Bredde svarende normale Varmegrad; de St der, paa hvilke Varmegraden er højere end normale, ligge altsaa under gunstige, de, hvilke den er lavere, under ugunstige Forho Forskjellen imellem et Steds virkelige Varm grad og den til Bredden svarende normale kalt Stedets Anomali ell. thermiske A. Drag man paa Kortet en Linje igjennem alle Steder, som have den samme Anomali, kalt en saadan Linje en J. Man kan naturligt danne saadanne J., der gjælde for hele Aar Middelvarme eller blot for de enkelte Maaned Det er Dove, som først har construeret di Linjer, der meget bidrage til at kaste Lys ov Varmens Fordeling paa Jorden. Det vis sig derved, at det vestlige Europa ligger und meget gunstige Forhold, medens Nordameri og Sibirien ligge under ugunstige, ligesom der findes Steder paa Jorden, der for en D af Aaret ligge under gunstige, for en and Del under ugunstige Forhold.

Isar, Flod i Tyskland, udspringer i Tir løber gjennem Sydbayern forbi München Landshut og falder efter 40 M.s Løb i Dona

Isarnus, en Franskmand ell. Italiener, Ærk præst i Carcassonne, kom som pavelig Nunti til Danmark i Ærkebispt. Jens Grands Sa blev derpaa Ærkebiskop i Riga og 1302 af Pa Bonifacius VIII udnævnt til Ærkebiskop i Lun hvor han ankom i Oct. s. A. 1303 rejste ha til Rom for at hente Pallium og blive indvie

Han døde 18 Sept. 1810 og ligger begravet i Krypten under Lunds Domkirke.

Isaurien, Landskab i det sydlige Lilleasien, imellem Pamphylien og Kilikien; Beboerne vare berygtede som Sørøvere og forbandt sig 87–84 f. Chr. med Mithridat mod Romerne; 67 f. Chr. bleve de slagne af Pompejus. Endnu i det 5te Aarh. indtog de Seleukia, men under Justinian bleve de fuldstændig undertvungne. Deres Hovedstad Isaura i Nærheden af Taurus ligger nu i Ruiner. Den berømte østromerske Kejser Leo III (718–741) stammede fra I.

Isben, d. s. s. Glamben, s. Bælten.

Isbjørn, s. Bjørn.

Isboseth ell. **Esbaal,** Sauls yngste Søn, blev efter Faderens Nederlag og Død ved Felten ved Abners Hjælp Konge over hele Israels ... undtagen Juda Stamme, som hyldede ...id; men efter faa Aars Regering blev han ... af to af sine Krigshøvdinger.

...chevsk, Fabrikstad i det russiske Gouv. ... ved Floden Isch, 38 M. s. ø. for Vjatka, ...000 I. og en storartet kejserlig Gevær-

...ia [iskia], Ø i Middelhavet ud for Ne...ten, 1¼ □ M. med 25,000 I., er bjerg... vulkansk Oprindelse, yderst frugtbar og ...ger fortrinlig Vin og Frugt. Dens ...unkt Epomeo (2,500 F.) er, som man troede, en udbrændt Vulkan, men hvor... i Slutn. af Juli 1883 udgik et localt ...v, som næsten ganske ødelagde den om...en som Badested stærkt benyttede Hoved... Dens Østside. Ved Jordskjælvet om... ...00 Mennesker, dels af Øens egen Be...dels af de fremmede Curgjæster og ...e.

...[iskki], en Nervesmerte i Benet, der løbet af den store Hovedstamme for...rver, Hoftenerven (N. ischiadicus), ...mertefuld og haardnakket Sygdom, ...r af rheumatisk Natur.

... Stad i det russiske Gouv. Tobolsk ...ed Floden I., 38 M. s. for Tobolsk, ... I., driver betydelig Handel med Smør og Talg.

... meget besøgt og elegant Badested ...ergut" i Ærkehertugd. Østerrig, ... for Linz ved Floden Traun i en ...550 F. højt, med et meget mildt ...lima, der især er gavnligt for ...oolbade. 8,000 I. Righoldigt

...n], Vanskelighed ved Urinlad...ibrøre fra mange Haande Syg...avejene eller nærliggende Or-

...rer sig fra Kattegattet ind i ...ed Indløb mellem Spodsbjerg ... ¾ M. bredt og 11 F. dybt). ...od Ø. den lange, smalle, kun ...ldefjord, hvorimod den vestlige, ...older Navnet I. og deler sig ...ed Bramsnæsvig s. for Øen ...od V. strygende Lammefjord, ...ige Del nu er udtørret. I ...r Marinen i de senere Aar ...Øvelsesstation for Torpedo-

Iseghem, Stad i den belgiske Prov. Vestflandern, 4 M. s. for Brügge. 9,000 I. Roesukkerfabriker.

Isegran, en Ø i Glommens Munding ved Frederiksstad. Jvfr. Alf Erlingsson.

Isel, et 2,000 F. højt Bjærg i Tirol, s. for Innsbruck, gjennemboret af en 2,100 F. lang Tunnel for Brennerbanen. Her var Hovedskuepladsen for Tirolernes Uafhængighedskampe 1809 under Andreas Hofer mod Bayrerne og Franskmændene.

Iselin, Henri Frédéric [is'läng], fransk Billedhugger, f. 1824, var Lærling af Rude og har navnlig vundet Navn som Portrætbilledhugger: Jean Goujon (1852), Murat (1853, Versailles), Augustin Thierry (1864, smstds.), Napoleon III, Hertugen af Morny o. fl.

Iselingen, Herregaard i Nærheden af Vordingborg, oprettet af Ryttergods i Slutn. af det 18de Aarh. og opkaldt efter Kjøberen, Baron R. Iselin. Hans Enke oprettede 1781 I. til et Stamhus for deres ældste Datter, gift med en Grev Rantzau; men allerede 1803 solgtes det og substitueredes med en Fideicommiscapital, der nu besiddes af Familien Fabritius-Tengnagel. I. ejedes af Prof. M. Hammerich, som døde her (1881).

Iseosø, en Indsø i Norditalien, der dannes ved en Udvidelse af Floden Oglio, er 3¼ M. lang og meget dyb. Ved Søens Sydside ligger Flækken Iseo, 2¼ M. n. v. for Brescia.

Isère [isæhr], 1) Flod i det sydøstlige Frankrig, udspringer fra Bjærget Iséran paa Østgrænsen af Dep. Savoien, gjennemløber dette Dep. samt Dep. I. og Drôme og falder fra venstre Side i Rhône. Længde 40 M. Dens vigtigste Bifloder ere Arc og Drac, begge fra venstre Side. — 2) Dep. i Frankrig, omgivet af Dep. Ain, Savoien, Hautes-Alpes, Drôme, Ardèche og Rhône. 150 □ M. med 580,000 I. (1886). I. er et Bjærgland, dækket af Alpernes mægtige Udløbere, som navnlig mod S. Ø. have mange Punkter over Snelinjen og danne udstrakte Gletschere. Det hører til Rhônes Flodgebet, og denne Flod danner paa en Strækning Nord- og Vestgrænsen. Den optager herfra Guier, Bourbre og I. Omtr. ⅓ af Arealet er Agerland, ¼ Skovland, ⅙ Heder og øde Bjærgland. Det dyrkede Agerland er udmærket frugtbart og frembringer, foruden de sædvanlige Kornsorter, mange medicinske og Farveplanter. Vin- og Silkeavlen er særdeles betydelig. Af Mineralier ere de vigtigste Jærn, Bly, Kobber, Stenkul og Marmor; desuden findes der Ædelstene, ubetydeligt Guld og Sølv og noget Antimon, Zink, Svovl og Alun. Industrien er meget udviklet og omfatter Bjærgværksdrift, Metallernes Forarbejdning, Silke-, Uld-, Bomulds- og Linnedmanufakturer, Oljemøller, Papirfabriker og Garverier. Hovedstad Grenoble.

Iserlohn, Stad i den preussiske Prov. Westfalen, 10 M. n. ø. for Köln. 19,000 I. Storartede Fabriker for Staal-, Jærn- og Messingvarer, Klæde, Silkestoffer og chemiske Præparater findes saa vel i Staden som i dens Omegn.

Isernia, Stad i Syditalien, 11 M. n. for

Neapel. 9,000 J. Bispesæde. Talrige Oldtidsminder.

Isfugl (Alcedo ispida), en lille Fugl, omtr. af Graaspurvens Størrelse, udmærket ved smuk, metalagtig, blaa og grønplettet Farvetegning (Bugen dog rødgul og Struben hvid), korte, butte Vinger, kort Hale, smaa, lave Fødder, men langt, stærkt, kantet, lige og spidst Næb; her i Norden er den temmelig sjælden, hyppigere i Syd- og Mellemeuropa. Dens Flugt er hurtig, surrende, med hurtige Vingeslag. I. opholder sig ved Floder og Søer; fra Grenene ved Vandet, fra Pæle og Stene, eller svævende med hurtig Flagren nogle Alen over Vandet spejder den efter Føde og styrter sig ned og snapper Fiske og Vandinsekter. Den taaler ikke noget andet Par i Nærheden, men tilkæmper sig Eneherredømmet over et vist Distrikt, hvor den saa udøver sin Fiskeret. Sin Rede har den i et flere Fod dybt Hul i en mod Vandet vendende Brink; den bestaar af Fiskeknokler og Insektskaller, Levninger af dens Maaltider, hvorpaa den lægger sine Æg. I. er den eneste europæiske Repræsentant for en Familie, der ellers tilhører varmere Lande, f. Ex. Cap, Ostindien, Nyholland, og vel i det hele har samme Udseende og Næbform, til Dels ogsaa et lignende Farvesystem som A. ispida, men ogsaa omfatter større Former med meget større og bredere Næb, manglende Indertaa osv. Heller ikke ligne de den i Levemaade; de nyhollandske I. bebo saaledes netop Landets tørre, indre Districter og leve af Insekter, Firben og Slanger. I. høre til Skrigefuglene og ere nærmest beslægtede med Biæderne; de have ligesom disse de to ydre Fortæer sammenvoxede et temmelig langt Stykke.

Ishave ell. Polarhave kaldes de Dele af Verdenshavet, som ligge om begge Polerne indtil Polarkredsene (66½° n. og s. Br.). Det nordlige I. kaldes ogsaa det arktiske, ligesom det sydlige det antarktiske. Det nordlige I. staar ved Beringsstrædet i Forbindelse med det store Ocean og paa begge Sider af Island samt ved Stræderne mellem de nordamerikanske Polarøer og Baffinsbugten med Atlanterhavet. Dette Hav er rigt paa klippefulde Øer, der dels ligge samlede ud for den nordøstre Del af Nordamerika, dels mere spredte langs Kysterne af Europa og Asien. Til hine høre Grønland, hvis Sydspids naar dybt ind i Atlanterhavet (60° n. Br.), til disse Spitsbergen, Novaja Zemlja, Frants Josephs Land, de nysibiriske Øer og Wrangels Land. Opdagelsesrejserne i det nordlige I. for at naa Nordpolen ere i de senere Aar drevne med stor Iver fra flere Sider og have navnlig med Hensyn til Grønlands Østkyst og Spitsbergen bragt Geographien væsentlig Berigelse. Spørgsmaalet om et isfrit Polarhav er imidlertid endnu lige saa uafgjort som tidligere, skjønt det 1878—79 lykkedes Nordenskiöld at omsejle Asien mod N. I det sydlige Polarhav er det ikke lykkedes at trænge saa langt frem som i det nordlige, men det har heller ikke endnu været Gjenstand for saa hyppige Undersøgelser. Af større Landmasser har man f. for Sydamerika under 63° s. Br. truffet Grahamsland med Højder af over 7,000 F., hen imod 70° s. Br. Alexander I.s Land og for Ny-Seeland mellem 70° og 80° s. B Victorialandet med en mod S. løbent Kyst og den over 12,000 F. høje Vulkan Erebu samt endnu højere Punkter (Melbourne 15,00 F.). Desuden har man langs den sydlig Polarkreds i stor Udstrækning truffet Land mellem 110° og 180° ø. L., der sædvanlig benævnes Wilkes Land.

Isidorus Hispalensis, Biskop af Sevilla (Hispalis), f. i Cartagena i Murcia, Biskop 60 d. 636, paa mødrene Side af gotisk Kongeslægt, bekjendt ved sit liturgiske Skrift »D officiis ecclesiasticis« og ved Skriftet »Sententiarum de summo bono libri III«, en Sammenstilling af de ældre Kirkelæreres, navnli Augustins, Tanker over Moral og Dogmatik, i Middelalderen højt anset og meget læst Skrif Han skrev ogsaa forskjellige andre Skrifter, Ex. „Goternes, Vandalernes og Sveverne Historie“. S. for øvr. Pseudoisidorske Decretale

Isidorus Pelusiota, den hellige, f. i Alexandri c. 370, levede som Munk i Pelusium i Nedreægypten. Han ivrede for Munkevæsenet o revsede Gejstlighedens Sæder. Der findes endn 2,012 Breve fra ham, som ere af Vigtighe for hans Tids Kirkehistorie.

Isigny [isinji], Stad i det franske Dep. Calvados, ved Fl. Aures Udløb i en Vig a Seinebugten. 2,000 I. Udførsel af Smør.

Ising, en Flynderart, d. s. s. Slette.

Isis [ejsis], s. Themsen.

Isis [i], en ægyptisk Gudinde, var Osiris' Søster og Hustru. Hun hørte oprindelig hjemm i This-Abydos; men da hun og Osiris var Localguddomme i Ægyptens ældste Hovedstad blev deres Dyrkelse udbredt over det hele Land senest havde hun et Tempel paa Øen Philæ I Osirismythen, hvor hun optræder som Horus's Moder, begræder og opsøger hun sin a Set dræbte Gemal Osiris. Hendes sædvanlige Hovedbeklædning er en Trone, der e Hieroglyphen for hendes Navn; undertiden se hun med Solskiven og to Kohorn paa Hovedet. Hendes Dyrkelse overførtes senere til Grækenland og Rom. **Isistavlen** (mensa Isiaca, tabula Bembina) er et ikke-ægyptisk, formodentlig romerskt Arbejde med ægyptiske Motiver og en hieroglyphiskt Indskrift, der dog er meningsløs; Tavlen opbevares nu i det ægypt. Museum i Turin.

Isjum, Stad i det russiske Gouv. Charkov ved Floden Donetz, 17 M. s. ø. for Charkov. 25,000 I. Korn- og Kvæghandel.

Iskanderün, s. Alexandrette.

Iskender, det arab. Navn for Alexander d. store, der i Orienten er bleven Gjenstand for en mythisk Sagnkreds, behandlet i flere episke Digte, navnlig i den persiske Poesi; et saadant Digt kaldes »Iskendernâmeh«, d. e. Alexanderbogen, saaledes det af den persiske Digter Nizâmi (s. d. A.) forfattede.

Isker, Bifløb fra højre Side til Donau, udspringer i det sydlige Bulgarien, løber først mod N. øst for Sofia og derefter mod N. Ø. og falder i Donau n. for Plevna.

Isla, José Francisco de, spansk Satiriker, f. 1703 i Segovia, blev Jesuit, udmærket Lærer og Prædikant og gik efter Jesuiternes Forvisning fra Spanien til Bologna, hvor han døde 1783.

Hans første satiriske Digt »La juventud triunfante« (1727) persifflerer en Fest, der holdtes i Salamanca til Ære for to af Pave Benedict XIII kanoniserede unge Jesuiter. 1746 skrev han »Dia grande de Navarra«, hvori han priser de pudserlige Festiviteter, som Pampelonas Borgere foranstaltede ved Ferdinand VI.s Tronbestigelse, med saa tør og fin en Ironi, at man tog Lovprisningen for Alvor, og J. modtog Tak af Ærkebiskoppen, Biskoppen og Raadet. Først senere anede man Uraad. Størst komisk
kraft naar han i den under Pseudonymen
Don Francisco Lobon de Salazar ud-
...ne »Historia del famoso predicator Fray
...rundio de Campazas, alias Zotes« (1758),
...ori han efter Cervantes's Exempel ironisk
...mstiller en spansk Prædikemunks Levnedsløb
parodierer den ogsaa i den gejstlige Tale-
...st grasserende Gongorisme og Plathed.
...en blev forbudt af Inquisitionen. 1787
...v J. en Oversættelse af Lesages »Gil Blas«,
...i han beskylder den franske Forfatter for
...ave oversat en Spaniers Værk og udgivet
...or sit eget; Beskyldningen er dog bevislig
...idet.

...la de León, s. Fernando, San.

...lâm (arab., egtl. Gudhengivenhed), Navnet
...n Religion, der skylder Muhammed sin Op-
... I Arabien, der var et Foreningspunkt
...re Religionsbekjendelser, idet man ved
... af Christne fandt en Mængde Jøder og
...gere af forskjellige Naturreligioner, den
...e Sabæisme, opstod denne Lære i Beg.
...7de Aarh., fremkaldt ved Trangen til en
...Gudserkjendelse. Muhammed fremkom
... en Lære, der egentlig ikke var ny, men
... Laan fra Jøde- og Christendom bragte
...øse Meninger i Overensstemmelse med
...leste Forstandsopfattelse, og foregav,
... Religion var den oprindelige, Men-
... Naturen medfødte, hvortil Adam og
... havde bekjendt sig, men som var tabt
...nesk enes Syndighed. Ved Siden af
...heistiske Hoveddogme „Der er ingen
...dtagen Allah, d. e. den eneste
...“, opstilles kun den nye Sætning
...hammed er hans Prophet“;
...ndeholder Koranen nogle utydelige
...m en Forudbestemmelse, der
...intetgjør Menneskenes moralske Til-
... Ved Siden af Allah, hvis abso-
... modsættes den christelige Treenig-
... hedenske Flerguderi, læres Tilva-
...ngle, ved hvilke Herren udfører sin
...Jorden, f. Ex. Gabriel, Aabenba-
...gel, Michael, Jødernes Engel, Aza-
...s Engel, Israfil, Opstandelsens E.;
...onde E., svarer til Jødernes Satan.
... hvis Sjæl er udødelig, retfærdig-
... ved Troen, J., og ved Hand-
...er Døden underkastes den afdøde
... Regnskab i Graven af de to Engle
...Tunkir, hvorpaa han indgaar i
... Mellemtilstand mellem Død og
... for de fromme antages denne snart
... Himmel, snart ganske nær deres
...e ugudelige dybt under Jorden i
...ere, kaldet Siggin; herfra skulle
...nens Dag forenes med deres Legemer. Paa denne, der forkyndes ved Basuners Lyd, skal alt levende tilintetgjøres for siden at vækkes til Straf eller Belønning ved Legemernes Forening med Sjælene. Da vejer Gabriel deres Handlinger, og de skyldige styrtes fra Broen Sirat ned i Helvede, hvor de i Forhold til deres Synder indesluttes i forskjellige Afdelinger; de gode komme derimod hurtig over Afgrunden og føres ind i Paradiset, der tæller 8 Afdelinger, én mere end Helvede, til Bevis paa, at Herrens Naade overgaar hans Straf. Kvinderne ere ikke udelukkede fra Paradiset efter Sur. XVI. V. 99. De vantro skulle blive til evig Tid i Helvede (dog er Straffen mindre for Jøder og Christne), hvorimod J.s Bekjendere henvises til Herrens Naade, der mulig vil befri dem. Foruden Muhammed anerkjender J. en hel Række foregaaende Propheter, der deles i saadanne, som have efterladt Skrifter, og saadanne, som kun have virket ved deres Tale og Liv. Blandt de første nævnes Adam, Seth, Edris ell. Enoch, Abraham, Moses, David og Jesus; de sidstes Tal angives til 224,000. Muhammed selv var Prophetiens Segl, Ordets Forkynder, men kun et dødeligt Menneske, hvorfor han bestandig afviser Opfordringen at bekræfte sin Sendelse ved Mirakler, f. Ex. S. XVII. V. 95, der ender med disse Ord: „Er jeg da andet end et Menneske og en Apostel?“ Den mirakuløse Fortælling om Muhammeds natlige Himmelfart, paa hvilken han førtes gjennem Himlene fra Mekka til Jerusalem (s. Sur. XVII. V. 1), forklares i Almindel. som en Drøm. Det er under den hos semitiske Folk almindelige Form af Aabenbaring, at denne Religion giver sig et guddommeligt Præg; dette er senere udartet til Dogmet om Koranens Tilværelse fra Evighed og dens Aabenbaring stykkevis til Muhammed fra Herren gjennem Engelen Gabriel. Lige saa simpel som Muhammedanismens oprindelige Troslære er ogsaa dens Moral og Cultus; vi finde kun 4 Hovedbud som J.s Grundpiller: 1) at iagttage Bønnen 5 Gange i Døgnet med Ansigtet vendt imod Mekka; 2) at give Almisse af sit Gods; 3) at faste i Maaneden Ramadhan; 4) at foretage den hellige Pilgrimsrejse, der er forbunden med adskillige Ceremonier (s. Hadschi), ligesom ogsaa Bønnen forudsætter de lovbefalede Ablutioner, der symbolisere den aandelige Renhed. Ved Løfte om Paradisets Belønning opmuntres til at deltage i Krigen mod de vantro. Muhammed bevarede Omskærelsen, der var brugelig som et symbolsk Tegn paa Renhed og Adskillelsen fra andre Folk; desuden søgte han at formilde den hos Araberne herskende Blodhævn, men vovede dog ikke ganske at hæve den, f. Ex. Sur. II. V. 173. Efter de mosaiske Love ansaas en Del Spiser for utilladelige; desuden forbød Muhammed Vin og Spil, fra hvilket dog Schakspillet undtages. I Ægteskabet indskrænkede han de lovmæssige Hustrners Antal til 4, hvorimod Slavindernes Antal i Haremet er ubegrænset. Den ugentlige Helligdag er Fredag, da der holdes Gudstjeneste i Moskeen; desuden iagttages kun to store Fester, de saakaldte Beirams: den 1ste i den 10de Maaned efter Fasten og den 10de i den 12te Maaned

ved Ofringen i Mekka. Ved Siden af Koranen, der efter Muhammedanernes Forestilling omfatter alt henhørende til Troen og det praktiske Liv (Din og Fiqh), udviklede sig efterhaanden Traditionen ell. Sunna, der er den anden Hovedkilde til den muhammedanske Religion. Man antog blandt de forskjellige theologiske Meninger, der uddannede sig efter Profetens Død, 4 Sekter eller Retninger som orthodoxe: Schafeiter, Hanbaliter, Malekiter og Hanafiter, saaledes benævnte efter deres Stiftere: Schafei (d. 819), Achmed b. Hanbal (d. 855), Abu-Hanifa (d. 769) og Malik ibn Anas (d. 795). Af disse er Hanbaliternes Lære forsvunden; Schafeiter ere almindelige i Ægypten, Hanafiter i Tyrkiet, Tatariet og en Del af Indien, Malekiter overalt i Afrika indtil Sudan. En muhammedansk Ret efter Malekiternes Lære er udgiven af Perron (»Précis de jurisprud. musulmane«, 1848), en lignende efter Schafeiternes af van den Berg under Titel: »Minhâdjet-Tâlibin« (Batavia, 1882—85, 4 Bd.). De øvrige Sekter, hvis Antal med et traditionelt Tal angives til 78, betragtes som kjætterske; blandt disse ere især at nævne Motazaliternes, der kunne betragtes som en Art Protestanter i I., idet de lære Menneskets frie Vilje, og de alidiske Sekter Ismaeliter og Bathiniter, der tro paa et fortsat Imamat af Alis Slægt og den sidste Imams eller Mahdis Tilbagekomst osv. Adskillelsen imellem Schiiter og Sunniter er mere politisk end religiøs, idet de første ikke anerkjende andre Kalifer end dem af Alis Slægt og desuden forkaste Sunna. Et af de nyeste religiøse Partier var Wahabiterne, hvis Formaal bestod i at bringe I. tilbage til dens oprindelige Simpelhed, navnlig ved at afskaffe al Helgentilbedelse og gjenoprette Kalifatet; de bleve overvundne af Ibrahim Pascha 1819 og deres Anfører udleveret til Constantinopel, hvor han dømtes til Døden. Den Opløsningstilstand, hvori de muhammedanske Lande og navnlig Tyrkiet for Øjeblikket befinde sig, beror paa et uvidende Hierarchis overdrevne Indflydelse, der ved strængt at holde paa en given Tradition tilintetgjør enhver religiøs Udvikling og staar i fjendtligt Forhold til Videnskaben. Efter Christendommen og Buddhismen tæller I. de fleste Tilhængere, hvis Antal mindst kan anslaas til 100 Mill. Foruden Maracci i Koranudg. (1698) giver Sale i sin Oversættelse (»The Koran«, 1734) og Reland »De religione Muhammed. libri II« (1705) den bedste Oversigt over I.s Hovedlære. Birgilis tyrkiske Katechismus er oversat af G. de Tassy (1822) og Holmboe (1829). **Islamit**, Tilhænger af I.

Islamabâd, 1) Stad i Forindien i Himalajaprovinsen Kaschmir, over 5,000 F. over Havet, 7 M. s. ø. for Serinagar, har vigtige Shawls- og Uldvæverier og mange Svovlkilder. 2) I. ell. Tschittagong, Stad i Prov. Bengalen i Forindien, ved Floden Karnaphuls Udløb i Brahmaputras Munding, har store Skibsværfter og betydelig Handel.

Island, der „udgjør en Del af den danske Stat med særlige Landsrettigheder", er en stor Ø i det nordlige Atlanterhav, som i Følge sin Beliggenhed nærmest henhører den nye Verden, ved sin Befolkning og H storie derimod er knyttet til Europa; Afstan fra Grønland er nemlig kun 40 Mile, Norge derimod 130 M. og fra Skotland 119 I. ligger mellem $63\frac{1}{3}°$ og $66\frac{1}{2}°$ n. Br.; Fer Meridian gaar midt over Landet, og den no lige Polarcirkel berører Landets nordøstl Halvø. Som Følge af denne nordlige Bel genhed er paa den sydlige Kant af Landet korteste Dag godt og vel 3 Timer, den læng godt og vel 20; nordligst paa Landet ses So ikke i Ugen omkring Vintersolhverv, og gaar ikke under Horizonten i Ugen omkri Sommersolhverv. I.s Størrelse, der sædva har været anslaaet til 1,867 □ M., beløb sig efter den nyeste Beregning til 1,903 □ — Befolkningen var 1880 72,400 —; Land Grundform er skjævt rectangulær, men stæ indskaaret af Havet. Navnlig er Landets no vestlige Del, de saakaldte Vestfjorde (Ve firðir), næsten helt afskaaren fra det øvri I.s sydvestlige Forbjærg er Reykjanæs, nordvestlige Horn (Cap Nord), det nordø ligste Langenæs, Landets sydligste Punkt Klippeknuden Dyrhólaø (Ø lig isl. ey) e Portland. Vestkysten faar sin Charakter v to store Fjorde eller rettere Bugter, Fax fjord (Fjord lig isl. fjörður) og Bredefjo (Breiðifjörður), hver med flere mindre Forgr ninger. Af de talrige Vestfjorde kunne mærk Arnafjord, Dyrafjord og Isafjords dybet (Ísafjarðardjúp). Paa Nordkysten ere vigtigste Fjorde Hunaflóe (Húnaflói; flói l Bugt), Skagafjord og Eyjafjord (d. Øfjord). Østkysten er rig paa Fjorde, men mindre betydelig Størrelse; mærkes kunne Vop na-, Seydis-, Reydar- og Berufjor Sydkysten mangler derimod saa godt som Indsk ringer; kun længst mod Sydøst findes en enke større saadan, Hornafjord. Ud for I.s Syd kyst ligger Landets største Øgruppe, Vestman øerne (Vestmannaeyjar), bestaaende af én be boet Ø, omgiven af en Del Klippeholme o Skjær, tilsammen dog kun $\frac{1}{8}$ □ M. Ud fo Reykjanæs ligge de i sig selv ubetydelige Fugleskjær (Fuglasker), bekjendte som sidste Tilholdssted for den nu uddøde Gejrfugl og som Brændpunkt for vulkansk Virksomhed. Særlig opfyld af Holme og Skjær er Bredefjorden; skjøn kun smaa, gjøre disse dog ikke ringe Nytte som Ynglepladse for Sæler og Ederfugle; betydeligst er Flatø. Nord for Landet ligger i Skagafjorden Klippeholmen Drangø, bekjendt fr Grettes Saga; uden for Øfjorden ligger Grimsø, under Polarkredsen, udgjørende et eget Sogn med en Befolkning af henved 100 Mennesker. — Beskaffenhed. I. er et Højland, gjennemsnitlig 2,000 F. over Havet, hældende mod Nord og Syd. Den vestlige og østlige Del af Landet bestaar hovedsagelig af Lag af mørk Basalt, der have dynget sig det ene oven paa det andet og som stejle Fjælde falde af mod Kysten. Midterdelen udgjøres for største Delen af Tuf, hvis Grundbestanddele, vulkansk Sand og Aske, efterhaanden ere hærdede til fast Klippe, afbrudt af Basalt, Lavastrømme og lysere Trachyt-Fjælde. Ved Størkningen af Basaltlagene har der oftere dannet sig store Revner, af hvilke

løfterne ved Altingsstedet, særlig Almanna=
gja (isl. gjá, lig Kløft), ere de berømteste;
ndre Steder fremtræder Basalten med smukke,
regelmæssige Søjleformationer. Lavlandet
paa I. er kun ringe, de fleste Steder kun en
mal Rand, og dette er med faa Undtagelser
en eneste beboelige Del af Landet. Det største
ammenhængende Lavland (c. 70 □ M.) findes
paa Sydlandet; desuden strækker der sig Dale op
ra de fleste Fjorde, særlig omkring Faxafjor=
ens Forgrening Borgarfjord, fra Skagafjord
g Eyfjord paa Nordlandet, samt omkring Elven
garfljót paa Østlandet. I den sydøstlige Del
andet er Bygden nærmest en Bræmme langs
jlands=Affaldet, da Kystlandet her optages
øde Sandstrækninger. Det ubeboede Høj=
, navnlig de Bygderne nærmest liggende,
ganske vegetationsløse Dele, kaldes Heder,
mindre, langstrakte Højdedrag Halse. Op
Højlands=Plateauet hæve sig fritstaaende
de, og store Partier dækkes af evig Sne,
aakaldte Jøkler (Jøkel lig isl. jökull);
et hæver sig nemlig indtil 6,000 F., og
injen er allerede ved 2,800 F. Tilsammen
Jøklerne en Udstrækning af c. 270 □ M.
største af dem, Vatna= ell. Klova=
-jøkel i det sydøstlige I., anslaas til c.
M.; fra denne skyde sig talrige „Skrid=
(d. e. Gletschere) ned mod Lavlandet,
rges af rivende Jøkelelve og frygtelige
rtninger; disse staa hyppig i Forbin=
ed vulkanske Udbrud, idet Sneen her,
flere andre Jøkler, dækker over Kra=
ordvestligere, i det indre Højland, langs
ets Højderyg findes Hofs= (Hofs-) ell.
ells=, Lang= og Eiriks=Jøkel,
t ude paa den mellem Faxa= og Brede=
llende Snæfellsnæs=Halvø hæver sig
ls=Jøkel. Endvidere kan mærkes paa
t, ude ved Kysten, Eyjafjalla=Jøkel
tilstødende, særlig benævnte Jøkler,
n nordvestlige Halvø to Jøkler, Glá=
Dranga=Jøkel. Ad de forskjellige,
idtlandsjøklerne skillende Pas føre
Fjældveje tværs gjennem Landet.
20 □ M. dækkes af Lavastrækninger
Et stort vulkansk Strøg gaar fra
dvestligste Pynt mod Nordøst til
Tingvoldene (Altingsstedet), et andet
ndets nordøstlige Del med Retning
l Syd, med Egnen om Søen Mý=
entrum; derimod findes, saa vidt
Vulkaner i Vestfjordene. De fleste
frembyde et goldt og trist Ud=
ingen eller kun sparsom Vegetation;
Steder forholdsvis jævne ligne de
Steder et pludselig stivnet, oprørt
som Regel meget vanskelige at
rst af alle Lavastrømme er Ódáða-
Idaad=hraun), der dækker 60 □ M.
Højland mod Øst. Mange Steder
astrømmene Huler; af disse er
. for Eiriks=J., den bekjendteste.
F. lang og, hvor den er videst,
og 100 F. høj; nogle Steder er
opad, hvor Loftet er faldet ned.
lere Sidehuler, af hvilke en i
æret beboet af Fredløse, og flere
vet dækket med tilfrosne Damme.

Fra to forskjellige Steder paa I. kan der i den historiske Tid paavises vulkanske Udbrud og fra flere af disse Vulkaner mange forskjellige. Den navnkundigste af alle Islands Vulkaner er Hekla (s. d. A.). Næst efter Hekla kommer Jøkelvulkanen Katla, ligeledes paa Sydlandet, med 13 Udbrud — som andre Jøkelvulkaner udsender den ikke Lavastrømme, men udelukkende Askeregn. Noget østligere er Stedet for det forfærdelige Vulkanudbrud 1783, der sædvanlig benævnes efter Elven Skaftaa (Skaptá), hvis Leje fyldtes af Lavastrømmen, men som egentlig har sine Kratere i Varmaadalen (Varmárdalr). Østligere følger den alt nævnte vulkanrige Vatnajøkel, hvor særlig to frygtelige Udbrud — fra Midten af 14de Aarh. og 1727 — kunne mærkes. I Ódáðahraun findes Dyngju=Fjældene (Fjæld lig isl. fjall, Flt. fjöll), der omslutte Dalsænkningen Askja, bekjendt af Udbrudet 1875; nordligere ligger i Nærheden af Mývatn Vulkanerne Krafla (udtales Krabla) og Leirhnúkr, med forfærdelige Udbrud 1724—30. — I Forbindelse med Landets vulkanske Natur staa jævnlige Jordskjælv; andre Vidnesbyrd om den underjordiske Hede ere Svovldannelser, Dyndvulkaner, samt de kogende og varme Kilder og Kulsyre=Kilderne. Navnlig paa to Steder, ved Krísuvík paa Reykjanæs=Halvøen i Landets sydvestligste Del og ved Mývatn i det nordøstlige I., strømme Svovldampe frem af Jorden; ved disses Afkøling dannes Svovlet som et gult Pulver, der afsætter sig i smaa Tuer omkring de rørformede Aabninger, hvorfra Dampen stiger op. Andre Steder indvirke de svovlholdige Dampe paa den omgivende Jord, saa at denne forandres til en grødlignende Masse, der koger i dybe Kratere med stejle Vægge som i uhyre Kjedler eller stundom kastes nogle Fod i Vejret. Kogende Kilder (hver, Flt. hverar) findes mange Steder paa I.; nogle af dem ere Springkilder; blandt disse er Geysir (s. Gejser) og Strokkur, begge paa samme Plads, paa Sydlandet, de berømteste; andre have i Tidens Løb mistet Evnen til at udsende nogen betydeligere Vandstraale. De mindre varme Kilder (laug, Flt. laugar) ere ligeledes talrige og benyttes jævnlig til Tøjvask eller træde paa anden Maade i Husholdningens Tjeneste; nogle af dem have tidligere været indrettet til Badesteder, saaledes „Laug"en ved Reykholt i Borgarfjord Syssel, hvis Bygning tilskrives Snorre Sturlusøn. Kulsyreholdige Kilder (de saakaldte Ølkilder) findes navnlig i en enkelt Del af Landet, Snæfellsnæs Syssel. Floder. Paa Grund af Landets Højdeforhold strømme de fleste større rindende Vande mod Nord ell. Syd; Aa (á) er den almindelige Benævnelse for saadanne; efter deres Charakter betegnes de dog bedre som Elve. De større Elve ere 20—30 Mile lange og i deres nedre Løb 300—600 F. brede. Dybden er forholdsvis ringe, og ingen af Floderne er sejlbar. I.s fleste Elve skylde Jøklerne en større eller mindre Del af deres Tilløb og vise da dette i deres Udseende, idet alt fra Jøklerne kommende Vand har en skiden=graa Farve. De udprægede Jøkelelve ere ofte meget korte, naar nemlig Skridjøklen (Gletscheren), hvorfra de komme, gaar tæt ned mod

Elvens Udløb, og da meget vanskelige at passere, med rivende Strøm, foranderligt Løb og blød Bund. Fra Vatnajøkel løbe adskillige Elve mod Syd, af hvilke tre bære Navnet Jøkuls-Aa; vestligere findes paa Sydlandet — foruden flere betydelige Elve — endnu en Jøkuls-Aa (paa Solhejmasand); end videre maa i denne Landsdel mærkes de store Elve Markarfljot (fljót lig Flod), Thjorsaa (Þjórsá) og Hvit-Aa — denne sidste i sit nedre Løb benævnt Ølvesaa (Ölfusá). Til Borgarfjorden paa Vesterlandet strømmer ligeledes en Hvit-Aa. Paa Nordlandet ere Herredsvandene (Héraðsvötn) i Skagafjord, samt, længere mod Øst, Skjalvandafljot (Skjálfandafljót) og Jøkuls-Aa i Axar-Fjord de vigtigste. Paa Østlandet mærkes foruden igjen en Jøkuls-Aa Lagarfljót (d. e. Søfloden), der under sit nedre Løb udvider sig til en indsølignende Bredde. Flere af Landets Elve danne Vandfald eller Fosser, til Dels af betydelig Højde og stor Skjønhed. De mærkeligste ere Skógafoss (dannet af den lille Skóg-Aa, der styrter ned fra de stejle, Eyjafjalla-Jøkel bærende Fjælde) og Gullfoss (i Hvít-Aa) paa Sydlandet, Dynjande ved Arnarfjord paa Vestlandet, Godafoss i Skjalvandafljot samt — den største af alle — Dettefoss i Jøkuls-Aa i Axarfjord, begge de sidste paa Nordlandet. Landets eneste mere bekjendte, større Indsøer ere Tingvold-vatn (Þingvallavatn; vatn lig Sø) i det sydlige J., Myvatn i det nordøstlige, begge i vulkanske Omgivelser. — I geologisk Henseende hører J. til de yngre Dannelser (tertiære Tidsrum) og er, som dets vulkanske Tilbliven lader formode, fattigt paa Malme og nyttige Mineralier. Vel er Basalten jærnholdig, og Myremalm findes i Moserne, men Jærnudvinding vil næppe nogen Sinde kunne svare Regning; ligeledes vil man have fundet Spor til Kobber, og et enkelt Sted (i Fjældet Esja ved Reykjavig) bearbejdes en lille Mine af en Art Kalkspat til Udvinding af Kalk. Mærkes kan ren Kalkspat, den saakaldte Dobbeltspat, der findes et enkelt Sted ved Reyðarfjord paa Østlandet; den brydes til Udførsel, til Anvendelse i Museerne og i videnskabelige Øjemed paa Grund af sin Dobbeltbrydning. Af sjældne Stenarter kan den sorte „islandske Obsidian“ fremhæves. End videre findes hist og her Lag af Brunkul (surtarbrandr), et Minde om den Tid — den miocæne Periode —, da J. var bevoxet med Løvskov og havde et Klima omtr. som Mellemamerikas; senere afløstes denne Periode af en Istid, og først Isens delvise Bortsmelten har givet Landet dets nuværende Udseende. Brunkulslagene ere imidlertid for ubetydelige til at kunne yde væsentlig Nytte; større Fordel har man af de temmelig almindelige Tørvedannelser, skjønt heller ikke Tørvens Beskaffenhed er videre god. Saa vel Svovllejerne i det sydlige som i det nordlige J. har man forsøgt at drive, men Reproduktionen er saa langsom og Transporten saa dyr, at det ikke har kunnet svare Regning. J.s Klima er et udpræget Hav- eller Øklima, mildere end man efter Beliggenheden skulde tro og i høj Grad betinget ved de Kysterne bespyllende Strømme. Golfstrømmen fører fra Sydvest

varmt Vand til Landet, sender ēn Arm l
Vestkysten, hvorfra en lille Forgrening e
naar op langs Nordkysten, andre sønde
Landet og derefter mod Nordøst ud i H
Nord fra kommer Polarstrømmen og føre
Landets Nordkyst Drivis og Kulde; til
kysten naar Drivisen aldrig paa Grun
Golfstrømmens Modstand, derimod gaar
jævnlig øst om Landet. Hvor Polarstrøm
og Golfstrømmen øst for Landet mødes, sm
Isen, og herved bevirkes stærk og hyppig T
paa Østlandet. Gjennemsnitlig hver 5te-
Aar hjemsøges J.s nordlige Kyst af D
(„Havis“ som den kaldes) i større Mæ
Hyppigst kommer den ved Foraarstid og b
da liggende landfast en stor Del af Somme
medførende Kulde, Uvejr og en Standsnin
Græsvæxten, der ofte kan blive skæbnesva
for de paagjældende Egne. Et ejendomme
Gode, som Havstrømmene bringe J., særlig
nordvestligste Del af Landet, er Drivtøm
dog langt fra nu i samme Mængde som for
„J.s Klima“ — meddeler meteorologisk Inst
i Kbhvn. — „er væsentlig Øklima med e
Forhold til Øens Beliggenhed meget
Middelvarme, der fornemmelig skyldes I
virkningen af den store nordatlantiske, m
Nordost gaaende Driftstrøm (Golfstrømme
der endogsaa sender en Gren vest og n
om Øen. En 10-aarig Observationsrække gi
for Stykkesholm paa Vestsiden af Øen
aarlig Middeltemperatur af 2¾°, for Grim
n. for J. af 1½° og for Berufjord paa Ø
siden en Middeltemperatur af 2¾°. For
samme Stationer har Middeltemperaturen i
samme Aar om Vinteren (Dec., Jan., Feb
været henholdsvis ÷ 2½°, ÷ 2½° og ÷ 1
medens Middeltemperatnren om Sommer
(Juni, Juli og Aug.) har været henholdsv
9°, 6½° og 7¾°. For Klimaet i det indre
Øen haves en for kort Observationsrække,
at man derpaa tør bygge almindelige Slu
ninger. De østlige Vinde ere gjennem a
Aarstider aldeles overvejende, en naturlig Føl
af Lufttrykkets Fordeling. Storme ere meg
hyppige i alle Aarstider undtagen om Som
meren; de naa om Efteraaret op til 32, o
Vinteren til 36 og om Foraaret til 29 pC
af samtlige Vinde. Taage er overordentl
hyppig paa Østsiden af Øen, meget sjælden p
Vestsiden; saaledes giver et Middeltal af
Aar for Berufjord 207, for Stykkesholm k
6 Dage med Taage om Aaret. Torden for
kommer af og til om Vinteren, meget sjæld
om Sommeren. Nordlys optræde meget hy
pig og ere ofte meget pragtfulde. Herved
dog at bemærke, at Grimsø ingenlunde ma
tages som Repræsentant for Nordlandet. Hav
omkring denne under Polarkredsen liggen
lille Ø er en saadan Varmekilde, at Lufte
ikke en Gang i Sommermaanederne naar dette
Varme og at Havvandet endog ved Vintert
er 3—5°. I Følge ældre Angivelser har Re
kjavig en Middelvarme af 4°, Akerøre pa
Nordlandet 0° — med en overraskende Forskj
mellem disse to, kun ved 2½ Bredegr. skil
Steder. Paa Nordlandet er Vinter og Fora
koldere end paa Sydlandet, og Sommeren
Middeltemperatur er her ringere; men denn

Aarstid frembyder dog her flere smukke Dage end paa Sydlandet, hvis Sommer nærmest ligner et ustadigt Foraar med en Varme for Juli lig Danmarks September. Foraar og Efteraar kjendes næsten ikke som særlige Aarstider. Klimaets største Mangel er dets kolde Foraar og ringe Sommervarme". *Plantevæxten.* Vegetationen paa I. er temmelig sparsom, de lavere Planter fremherskende i Forhold til Blomsterplanterne, Landets Flora dog gjennemgaaende af skandinavisk eller nordeuropæisk Charakter. Af virkelige Træer forekommer kun en Birkeart (Betula intermedia) og Rønnebærtræet (Sorbus aucuparia), det sidste dog kun enkeltvis og sjælden. Andre Birkearter og flere Pile (Salix) ere lave, krybende Buske. Egentlige Skove findes slet ikke; kun hist og her ses sammenhængende Birkekrat, der i ældre Tid synes at have haft noget større Udbredning, men stadig ved Angreb fra Menneskenes og Husdyrenes Side er blevet forringet. Kornsorter dyrkes ikke, og Landet egner sig næppe heller for saadanne, uagtet det vides, at man i Middelalderen hist og her har avlet lidt Byg. Havedyrkningen indskrænker sig hovedsagelig til Kartoffelavl. Af spiselige, vildtvoxende Planter kan mærkes det saakaldte islandsk Mos (Lichen islandicus), en Tangart eller Alge, af Islænderne kaldet „Søl" (Rhodymenia palmata), en Skjermplante (Archangelica officinalis, isl. hvönn), hvis Rod navnlig benyttes, Marehalm (Elymus arenarius), hvis Frø bruges som Surrogat for Brødkorn — foruden at dens seje Rodtrævler paa forskjellig Maade komme til Nytte —, samt af Bær navnlig Blaabær (Vaccinium). — *Dyreverdenen.* Bortset fra Hvaler og Sæler fandtes af vilde Dyr paa Island oprindelig kun Polarræven, der trods sin ringe Størrelse er et frygtet Rovdyr over for Faareflokkene og derfor ivrig efterstræbes; Isbjørnen, som af og til kommer drivende med Polarisen, har ikke faaet fast Fod paa Landet. Musen, der nu er temmelig hyppig, er vistnok indført med Mennesket. Rensdyr ere først i Slutn. af forr. Aarh. overførte fra Norge, uden dog, som man haabede, at blive til nogen Nytte for Befolkningen. Af Havpattedyrene spille Hvalerne en ikke ringe Rolle som Næringsmiddel i visse Kystdistricter, uagtet de ikke jages, men kun benyttes, naar de drive paa Land eller omkomme i Drivisen. Sælerne jages hist og her, og deres Unger dræbes methodisk, navnlig i Bredefjorden. Af Husdyr findes — foruden Hunden — Heste, Køer og Faar, samt enkelte Steder Geder; Svin holdes ikke længer af den hjemlige Befolkning. Hesten er lille og sværtbygget, beslægtet med den norske Fjordhest. Koen, der er noget mindre end den danske, er ofte kullet; trods den lidet rationelle Behandling skal den gjennemgaaende malke godt. Faarene ere store og kjødfulde, korthalede og sædvanlig begge Kjøn hornede, stundum med flere end 2 Horn; ved Siden af den egentlige Uld har der hos denne Race udviklet sig et Lag af grovere Yderhaar. Hunden er en mindre Spids, af forskjellig Farve, med Racens Kjendetegn: spids Snude og opadbøjet Hale. Af Husfugle have kun Høns enkelte Steder holdt sig; i Middelalderen fandtes tilige Gæs. Ederfuglen, som for Dunenes og Æggenes Skyld fredes, kan imidlertid halvvejs betragtes som Husdyr. Blandt Fuglenes c. 100 Arter ere hovedsagelig Svømmefuglene repræsenterede, og disse ere ogsaa de nyttigste — navnlig de i Fuglebjærgene rugende Maagearter, Søpapegøjer, Alker og Tejster. Af Landfugle jages hovedsagelig Rypen, til Udførsel. De andre lades i Fred, endog de skadelige, f. Ex. Ravnen, der findes i overordentligt Antal. Almindelig forekommende Fugle ere Sangsvanen, der ruger paa Holme i Højlandets Indsøer, Havørnen m. fl. Rovfugle, deriblandt den tidligere saa højt skattede hvide, isl. Jagtfalk, som indtil Slutningen af forr. Aarh. dannede en Udførselsartikel, Brokfuglen, Spoven, adskillige Andearter og enkelte Sangfugle. — Krybdyr mangle ganske. — Havet er rigt paa Fiske, særlig af Torskeslægten; ligeledes har Sildefiskeriet i de senere Aar taget et Opsving. En her forekommende større Haj, den saakaldte „Havkal", bedre „Haakarl" (isl. hákarl, scymnus borealis), efterstræbes paa Grund af den tranrige Lever; særlig dennes Fangst har givet Anledning til, at man paa I. i de seneste Decennier er begyndt at udruste Dæksfartøjer. Mange Elve frembyde fordelagtigt Laxefiskeri, og i de fleste Indsøer findes Foreller. — *Befolkning.* I.s Befolkning er som bekjendt af norsk Afstamning, idet Udvandrerne dog, som det synes, ere blevne temmelig stærkt blandede med keltisk Blod under deres mangeartede Forbindelser med Skotland og Irland. Noget udpræget nordisk Udseende have heller ikke Nutidens Islændere; man træffer paafaldende faa lyse Individer; mørkt Haar er særdeles almindeligt. Visse Ejendommeligheder synes i Aarenes Løb at have paatrykt sig Legemsbygningen, saaledes en forholdsvis høj Overkrop med lave Ben, samt stærkt udadhvælvede Øjeæbler. Typen kan som Helhed betragtet næppe betegnes som smuk. Den Stagnation, der i lange Tider har præget islandske Forhold, strækker sig ogsaa til Sproget, der har bevaret sit Ordforraad og sin grammatiske Bøjning saa godt som uforandret og derfor endnu i alt væsentligt viser os en nordisk Sprogart i fuld middelalderlig Form, om end Udtalen — særlig Selvlydenes — allerede tidlig har forandret sig meget. De moderne Samfunds Standsforskjel er endnu kun i ringe Grad trængt frem til I.; Indbyggerne ere en Bondebefolkning uden skarpe Grænser mellem Almue og Embedsmænd eller Tyende og Herskab. I god Overensstemmelse hermed, og desuden begrundet i Sprogets Natur, staar, at faste Slægtnavne aldrig ret have kunnet faae Indpas paa Øen; man døbes med sit Fornavn og benævnes til yderligere Oplysning som Søn eller Datter af Faderen. Landet er saa tyndt befolket, at der kun kommer c. 35 Mennesker paa Kv.-Milen. Denne Angivelse bliver dog let vildledende; man maa nemlig erindre, at den største Del af Landet (hele det indre) er fuldstændig ubeboet; paa den anden Side er en tilfredsstillende Opgjørelse af Forholdet mellem beboet og ubeboet Land meget vanskelig. I Dalstrøgene og Kystlandet, hvortil Bebyggelsen er indskrænket, er den sædvanlige Afstand mellem Gaardene 1—8

Fjerdingvej, Husstanden er forholdsvis stor (gjennemsnitlig 7—8), og paa adskillige Gaarde bo flere end én Familie. I Følge Folketællingen 1880 levede af Jordbrug 78 pCt. af Befolkningen, af Fiskeri 12, medens Embedsmænd, Haandværkere, Handlende opføres med henholdsvis 8, 2 og 1½ pCt. Jordbrug er altsaa Befolkningens Hovederhverv. Dog finder en vis Overgang fra Landbrug til Fiskeri Sted, idet de fleste Bønder i Fisketiden sende en Tjenestekarl ned til Kysten for at deltage i Fiskeriet som det drives fra Fiskerlejerne i aabne Baade, medens til Gjengjæld i Høsttiden Folk fra Kystlandet i stort Antal tage Tjeneste paa Bondegaardene. Nogen virkelig Dyrkning af Jorden kan næppe siges at finde Sted, og den gjennem Aarhundreder fortsatte Rovdrift er sikkert den væsentligste Grund til Landets Tilbagegang. At Landet ikke egner sig til Kornavl er tidligere nævnt; men heller ikke for Græsdriftens Vedkommende finder nogen indgaaende Behandling af Jorden Sted. Man indskrænker sig til paa den indhegnede Græsmark omkring Gaarden — det saakaldte tún — at sprede Gødningen og nogen Tid at lade den saaledes ligge. Af dette Areal, der dog for hele Landet kun udgjør c. 5 □ M., faas det kraftigste, navnlig for Køerne bestemte Hø. Hvad der ellers kræves for Besætningen, maa hentes fra urøgtede Enge, Moser ell. Fjældstraaninger. Dette er dog ikke saa meget som man skulde tro, idet største Delen af Hestene og Faarene saa godt som hele Vinteren maa søge sig deres væsentligste Næring i det frie. Om Sommeren drives hele Faarebestanden med Undtagelse af Malkefaarene til fjærne Fjældgræsgange, de saakaldte afréttir, som i Fællesskab tilhøre én eller flere Bygder, hvorfra de igjen om Efteraaret drives ned og fordeles blandt Ejerne efter de i Ørene indslaaede Mærker. Af de tre vigtigste Husdyr, Koen, Faaret og Hesten, udgjøre Køerne det ringeste Antal; 4—6 Køer findes kun paa anselige Gaarde, 1—2 er det sædvanlige. Det samlede Antal for hele Landet beløber sig til 20,000. Langt betydeligere er Faareholdet; efter Massen af den udførte Uld at dømme maa Antallet være c. 800,000. Faaret maa utvivlsomt betragtes som Islændernes vigtigste Husdyr. Foruden at dets Uld afgiver den vigtigste Beklædnings- og Udførselsartikel, tjener Kjødet som et af Befolkningens Hovednæringsmidler, samt udføres i saltet Tilstand, ligesom ogsaa i de senere Aar adskillige Skibsladninger af levende Faar gaa til England. Hestenes Antal anslaas til c. 40,000; dels nødvendiggjøre de ejendommelige Transportforhold et stort Hestehold — hele Gaardens Drift foregaar ved Transport paa Hesteryg, enhver Rejse inde i Landet sker til Hest, og alle Varer føres, anbragte i Kløvsadler, paa Hesteryg til deres Bestemmelsessted — dels friste de med Opdrættet forbundne ringe Udgifter til et stort Tillæg, navnlig efter at Hesten er bleven en Salgsvare til Udlandet (særlig England). Ogsaa Hundeholdet er meget stort, og til Trods for Hundens Nytte ved Faarevogtningen ønskes det dog fra et hygieinisk Standpunkt indskrænket paa Grund af den blandt Hundene saa udbredte Bændel-

orm. Levevis. De islandske Gaarde have K og Livsforhold paatrykt et ejendommeligt P En saadan bær — efter Udtale og Ordsta sædvanlig i Dansk gjengivet Baj — er h saagelig opført af Græstørv med indtil Alen brede Vægge; ligeledes belægges T med Græstørv. De til Hovedbygningen hø Huse sammenbygges sædvanlig, hvorimod bene og flere af Udhusene ligge spredte om paa Tunet. Hovedbygningens Huse staa p lelt, det ene ved Siden af det andet, Gavlene — der ofte bestaa af Brædder — mod Gaardspladsen, hvert med sit særlige men i øvrigt umiddelbart stødende op til anden og forbundne ved en tværs gjen Væggene førende mørk Gang, hvortil kommer gjennem den paa den midterste værende Indgangsdør. I sin simpleste F omfatter hvert Hus kun ét Rum; hertil dog komme et Loftsværelse, eller Huset ved Gangen være delt i to Stuer, hvert sit Loftsværelse. Lys modtage disse sædvanlig fra et lille Gavlvindue; Adgang frisk Luft er omhyggelig spærret. Det e til stadig Beboelse indrettede Værelse er saakaldte „Badstue" (baðstofa), der enten tager Husene helt eller hyppigere er henl til Loftet over det nedre Rum i et saad Hus. Her findes til begge Sider langs Væ gene en Række faste Senge med Hylder o under Vinduet stundum et lille Bord, og h med er Møblementet færdigt. Det nedre R i et af Husene er sædvanlig indrettet med no flere Bekvemmeligheder og særlig benæ „Stue", men benyttes kun som Gjæstevære Køkkenet udgjør et Hus for sig; dette er eneste Rum, hvor der brænder Ild, og den Varme kan kun komme selve Madlavningen gode. De islandske Boliger lide følgelig høj Grad af Fugtighed og Mangel paa fr Luft. Dog er en Reform af Bygningsvæse meget vanskelig, da Øen mangler Brændsel Transporten maa indskrænkes til det min mulige. Paa de fleste Gaarde maa man end til Køkkenet betjene sig af tørret Faaregødni hvorved et uvurderligt Emne til Jorder Forbedring berøves Landbruget. Hjemm mangelfulde Indretning medfører naturlig forringet Sans for Hygge, Orden og Reg mæssighed i den daglige Levevis, hvilken sti ogsaa paavirkes af Landarbejdets stødvise Ch rakter. Maaltiderne indtages af hver enk efter Godtbefindende, efter at Maden visse Tider paa Dagen (2—4 Gange) er u delt blandt Husstandens Medlemmer; So mer og Efteraar (i Høst- og Slagtetiden) le man højt; ud paa Foraaret ser det derimod de fleste Husholdninger kun sørgelig ud. Hove næringsmidlerne ere Mælk, tør Fisk og Faar kjød, frisk, røget eller bevaret i sur Valle. T (vindtørret) Fisk maa for en stor Del ersta Brødet og nydes med rigeligt Smør, hvo imod den saltede Fisk (Klipfisken) udelukken er bestemt for Udlandet; den daglige Drik en Blanding af sur Valle og Vand (bland De mangfoldige saakaldte Livsfornødenhede som Islænderne kun fra Udlandet kunne erholt er den islandske Bonde i Virkeligheden s temmelig i Stand til at undvære; dog brug

n sædvanlig i ikke ringe Mængder Gryn, Mel og Kaffe, samt af Pirringsmidler Snustobak og Brændevin. Uagtet Islænderne i almindelig Grad have bevaret deres særlige Nationalitet, findes dog forholdsvis faa iøjnefaldende *Nationalejendommeligheder*, saaledes som disse vise sig i Sæder og Skikke. Lens ublide Vilkaar have bevirket, at Nationalforlystelser ere saa godt som ukjendte og Selskabeligheden overhovedet kun ringe udviklet. De væsentligste Adspredelser ere de ved Producternes Afsætning, Gaardens Vinterforsyning og lignende Aarsager nødvendiggjorte Sommerrejser, samt Kirkebesøg. Nogen Nationaldragt findes for Mandfolkenes Vedkommende ikke. Kvinderne derimod bære en tarvelig, men ret klædelig, mørk Hverdagsdragt med en, rigtignok overdreven lille, fladt siddende, strikket Hue med Kvast. Højtidsdragten, i dens nu moderne Form med Kaabe og paa Hovedet et hvidt, hjelmformet Sæt med langt Slør, er derimod en ny, temmelig vilkaarlig og ikke synderlig heldig Reconstruction af den ældre Dragt. Ejendommelige for begge Kjøn ere ganske lave Sko af ugarvet Faareskind. Uld — strikket og vævet — er saa godt som det eneste Stof, der benyttes til Klæder; Pelsværk er saa at sige ukjendt. Befolkningen maa i det hele kaldes intelligent, om end de aandelige Anlæg ere noget ensidig udviklede og Sansen for praktisk Virksomhed gjennemgaaende stillet i Skygge. Ved nærmere Bekjendtskab viser den mange gode Egenskaber: en høj Grad af Fædrelandskjærlighed, indbyrdes Hjælpsomhed, smukt Familieliv osv., ligesom ogsaa Retssikkerheden er prisværdig; men over for Fremmede gjør en vis Stivhed, Mistænksomhed og Særhed et mindre sympathetisk Indtryk. De i saa mange Henseender ejendommelige Forhold vise sig ogsaa hvad *Sygdomsforholdene* angaar. Øen er forskaanet for de fleste ellers gængse smitsomme Sygdomme; kun naar de af og til udenfra indføres, rase de for en Tid voldsomt; ligeledes er Tuberkulose (Lungesvindsot) saa godt som ubekjendt. Derimod plages Befolkningen ikke lidet af heftige Bryst-Katarrher, Typhus og fremdeles af den meget omtalte Echinococ-Sygdom, hvorved de fra Hunden overførte Bændelormeæg bevirke Blæreorme-Svulster i Leveren. Dog er denne Sygdom langt fra saa udbredt som man tidligere har antaget, og i det højeste kan henved 2 pCt. af Befolkningen betragtes som angrebet. En ejendommelig local Sygdom, Mundklemme (Ginklofi), blandt spæde Børn paa Vestmanøerne er det ved en forstandigere Behandling af nyfødte lykkedes at faa Bugt med. Spedalskhed, som tidligere var almindelig i flere Kystdistricter og enkelte andre Steder, er nu i stærk Aftagende. Fra gammel Tid har Befolkningen været bekjendt for sin literære Sans og Lyst til boglig *Oplysning*. I den Henseende er her ogsaa, til Trods for de Vanskeligheder, den spredte Beboelse medfører, udrettet ganske betydeligt. Hjemmeundervisningen og Præsternes Tilsyn og Vejledning have bevirket, at som Regel alle Børn lære at læse og til en vis Grad at skrive; ved Siden heraf erhverver mangen Bondesøn sig paa egen Haand yderligere Kundskaber og Kjendskab til fremmede Sprog (Dansk, Engelsk). I de senere Aar er der hist og her oprettet Almueskoler, ligesom man har gjort forberedende Skridt til at regulere den lavere Undervisning. Det umiskjendelige Fremskridt, som i de sidste Decennier har fundet Sted, viser sig saa vel heri som paa næsten alle Omraader, Landboforhold og Samfærdsel ikke undtagne, skjønt her Forholdene maatte lægge de største Hindringer i Vejen. De forskjellige Bygder og Landsdele forbindes mere og mere ved regelmæssige Veje, de større Elve forsynes hist og her med Broer, og i Sommertiden finder Dampskibsfart Sted langs Kysterne, samtidig med at Forbindelsen med Udlandet er bleven bestandig hyppigere. Landvejs forbindes de forskjellige Landsdele ved ridende Post. Hvad der hovedsagelig mangler Landet er Capital og Vejledning. Kjøbmandsstanden er til Dels bosat uden for Landet, og Handelen er væsentlig en Tuskhandel; af Landbrugerne naa kun faa en Indtægt af c. 8,000 Kr. aarlig. Til Lettelse af Omsætningen er man netop nu (1885) i Begreb med Grundlæggelsen af en Landsbank. Folkets Udvikling til bedre Benyttelse af Jordbund og Produkter søger man navnlig fremmet ved Oprettelse af Landbrugsskoler — ogsaa nogle Højskoler for Kvinder ere grundede — og Indkaldelse af fremmede Fagmænd for saaledes at vejlede ved praktiske Exempler. Hvad den højere Undervisning angaar har I. siden 1846 haft en Præsteskole, i Reykjavig; sammesteds indførtes senere en lægevidenskabelig Undervisning, og fra 1876 er der oprettet en regelmæssig Lægeskole; Oprettelsen af en retsvidenskabelig Dannelsesanstalt har længe staaet paa Dagsordenen. Landets eneste Latinskole, i Reykjavig, benyttes i stedse stigende Grad, og paa Nordlandet (paa Mødruvellir ved Øfjord) er der i det sidste Decennium for Statsmidler grundlagt en Art Realskole. *Forfatning*. I. „udgjør en uadskillelig Del af den danske Stat med særstilte Landsrettigheder"; det yder intet Tilskud til Kongehuset eller Rigets Forsvar, men modtager tvært imod et fast aarligt Tilskud af Danmark paa 60,000 Kr., samt et midlertidigt (indtil 1901), siden 1881 synkende Tilskud. I. styres af en for Altinget ansvarlig Minister (hidtil den samme som den danske Justitsminister), hvis Repræsentant Landshøvdingen er. Lovene gives af Kongen i Forening med Altinget, der sammensættes af 6 kongevalgte og 30 folkevalgte Medlemmer; 6 af disse udgjøre sammen med hine 6 Altingets øverste Afdeling. Naar de to Afdelinger ere uenige, foretages fælles Afstemning; men der skal da være to Tredjedele Stemmers Flertal til Vedtagelse. Altinget vælges paa 6 Aar og samles mindst hvert andet Aar; Valgret have jordbrugende Bønder, Husmænd, der udrede 12 Kr. i aarlig Skat til Communen, Kjøbstadborgere, der udrede 8 Kr., Embedsmænd og Candidater; til Valgret kræves 25, til Valgbarhed 30 Aar. *Finanser og Forvaltning*. Den toaarige Finanslov for 1886—87 beregner som Indtægt begge Aar tilsammen 892,400 Kr. (deraf den danske Statskasses Tilskud 175,000 Kr. og Indførselsafgift paa Spirituosa 130,000 Kr.),

Udgifterne til 887,838 Kr. 84 Øre. Overskudet henlægges til det siden de islandske og danske Finansers Adskillelse grundlagte Reservefond, der nu udgjør c. 900,000 Kr. Som Hovedudførsels-artikler kunne mærkes Uld og Klipfisk. Landets øverste stedlige Myndighed er den i Reykjavig bosatte Landshøvding. Den danske Højesteret er I.s øverste Domstol; Overretten i Reykjavig er Overdomstol i Landet. I. er delt i 3 Amter, det sydlige og vestlige forenede under ēn Amtmand, bosat i Reykjavig, og det nordøstlige med en i Akerøre (Øfjord) paa Nordlandet bosat Amtmand. Amterne ere igjen inddelte i Sysler, der forestaas af i alt 18 Sysselmænd — svarende til de danske Herredsfogeder —, som tillige fungere som Underdommere; hertil kommer de tre Kjøbstæder Reykjavig (med egen Byfoged), Isafjord, Akerøre, samt c. 30 Handelspladser — alle langs Kysten. Syslerne inddeles i Hrepper eller Communer, hver med sit særlige Forstanderskab, ligesom ogsaa Syssel-Raad og Amts-Raad findes. End videre er Landet delt i 20 Lægedistricter. I Spidsen for Gejstligheden staar en i Reykjavig bosat Biskop; Kirkernes Antal er c. 300, Sognekaldenes 142. Fra den lutherske Folkekirke findes kun faa afvigende. Militær er ukjendt. Den nævnte Sysselinddeling fordeler sig paa følgende Maade mellem Amterne.

Sønder-Amtet:

(omfattende den sydvestlig-sydlige Del af Landet; Syslerne opregnede fra Vest mod Øst).

Borgefjord Syssel (Borgarfjarðar sýsla), Guldbringe og Kjos Syssel (Gullbringu og Kjósar sýsla), Árnæs (egtl. Ānæs) Syssel (Árness sýsla), Rangávolde Syssel (Rangárvalla sýsla), Vestmanø Syssel (Vestmannaeyja sýsla), Vester og Skaftafells Syssel (Vestur og Austur Skaptafells sýsla).

Vester-Amtet:

(omfattende den vest-nordvestlige Del af Landet; Syslerne opregnede fra Syd mod Vest og Nord).

Myra Syssel (Mýra sýsla) med samme Sysselmand som det s. for liggende Borgefjord Syssel, Hnappadals og Snæfellsnæs Syssel, Dala Syssel, Bardastrand Syssel (Barðastrandar sýsla), Isefjord Syssel (Ísafjarðar sýsla), Stranda Syssel.

Nord- og Øst-Amtet:

(Syslerne opregnede fra Vest mod Øst og Syd).

Húnavatns Syssel, Skagefjord Syssel (Skagafjarðar sýsla), Øfjord Syssel (Eyjafjarðar sýsla), Tings Syssel (Þingeyjar sýsla), Norder-Múla Syssel (Norður M. s.), Sønder-Múla Syssel (Suður M. s.).

Historie. Den første Efterretning om I. skylde vi en irsk Munk Dicuilus, der i et Aar 825 skrevet, latinsk Værk beretter, at han 30 Aar tidligere havde hørt nogle Gejstlige fortælle om et Besøg paa en fjærn, nordlig Ø, som efter Beliggenheden maa have været I., men paa hvilken han fejlagtig overførte det fra den klassiske Literatur kjendte Navn Thule. Øen var den Gang ubeboet, naar undtages at enkelte keltiske Eneboere hist og her for en Tid fæstede Bo; af saadanne fandt endnu de først ankommende Nordmænd Spor. Efter at I. var bleven opdaget fra Norge i Aarene

860—70 (efter den almindelige Antagelse,
her følges, skjønt Tidsregningen for I.s
dagelse og Besættelse ingenlunde kan sig
være endelig fastslaaet), fik Landet sin
faste Bebygger i den ansete vestlandske S
bonde Ingolv Ørnsøn (874), og netop
tidig medførte Harald haarfagres Erobri
de norske Smaariger en talrig Udvandri
misfornøjede Storbønder og Høvdinger.
Del gik den lige Vej til det nyopdaged
andre begav sig til de skotske Øer og ti
dende Kyster, hvorfra de drev Sørøveri, i
Harald ogsaa her foruroligede dem, sam
med at de indfødte Kelter paa Fastlandet r
sig mod de fremmede Herrer, hvilket alt h
til Følge, at nu ogsaa Flertallet af disse
vandrere begav sig til I. Fra Norge f
sattes dog ogsaa den directe Udvandring ti
indtil Besættelsen i Løbet af c. 60 Aar e
sluttet. De indvandrende, der saaledes
tog det hidtil herreløse Land i Besidd
kaldtes „Landnamsmænd" — af Ordet la
nám, d. e. Landtagning. De forenede f
smaa Samfund, hvert styret af en Høvd
(goði), for hvis Magt Ejendomsretten
Bygdens Tempel var Grundlaget, men
herigjennem tillige fik Ledelsen af Rets
handlingerne paa Tinget og i det hele S
lingen som Fører og Overhoved for den Kr
der sluttede sig sammen om ham. Snart
930) forenede Goderne sig om Oprettelsen
et fælles øverste Ting (Altinget), hvad
tillige medførte en bestemt Begrænsning
Antallet paa de Høvdingedømmer (goðo
hvis Indehavere vare berettigede til Deltag
i Landsstyrelsen, samt Indstiftelsen af en l
givende Forsamling (Lovretten), Domstole og
Embedsmand til Ledelse af det for hele L
fælles Tingvæsen (Lovsigemanden; s. her
Alting). Under den saaledes grundlagte F
fatning udviklede nu Forholdene sig hele F
statstiden igjennem, c. 300 Aar. Nogen Ce
tralregering fandtes egentlig ikke. Land
øverste — og i en vis Forstand eneste — E
bedsmand, Lovsigemanden, havde ikke nog
administrativ Myndighed uden for Altinget; h
førte han Forsædet, kundgjorde nye Love
foredrog for den forsamlede Mængde den gja
dende Lovgivning. Centralstyrelsen, for s
vidt en saadan fandtes, hvilede hos Lovrette
der ved Siden af sin lovgivende Myndigh
ogsaa havde en administrativ, om end af ring
Betydning og Omfang, men som kun samled
nogle faa Gange aarlig ved Midsommerstid
de to Altings-Uger. Statsudgifter kjendte
ikke med Undtagelse af Lønning til Lovsig
manden og Bestridelse af Altingets Afholdels
I de enkelte Bygder hvilede den øverste Myn
dighed hos Goderne, hvem en Afgift svarede
og hvis Virksomhed især gik ud paa at beskyt
de undergivne (Tingmændene) mod Overgrel
samt opretholde Ordenen mellem disse ind
byrdes og regulere Handelen med fremmed
Kjøbmænd. I øvrigt havde de enkelte Sogne
communer (Hrepper) en omfattende Selv
styrelse. Under saadanne Forfatning og me
I.s afsides Beliggenhed kan der næppe vær
Tale om nogen Statshistorie i almindelig
Forstand; af Begivenheder med Betydning

... Landet i dets Helhed kan i de efter Landnamstiden nærmest følgende Aarhundreder fremhæve Christendommens Antagelse Aar 1000, de to Bispestoles Oprettelse, henholdsvis i Skalholt 1054 og Holar 1105, samt Øens Henlæggelse i kirkelig Henseende under Erkebispedømmet i Throndhjem 1152. Hvad Sagaerne hovedsagelig berette os er Bygdehistorie, for de flestes Vedkommende omfattende et Afsnit inden for Tidsrummet 930—1030. Snart berette de om de enkelte Høvdingers indbyrdes Stridigheder, snart om Blodhævn, om Fredløses eventyrlige Skæbne, om ulykkelig Kjærligheds tragiske Følger osv. Efterhaanden forsvandt Ligevægten mellem Landets oprindelig temmelig talrige Goder (c. 50); Magten samlede sig paa færre Hænder, Bispernes for en Tid saa gjennemgribende Indflydelse trængtes mere og mere tilbage, og fra Slutn. af 12te Aarh. holdtes Landet i en uafbrudt Uro ved de om Overmagten kæmpende Stormænd. Samtidig begynder den norske Indflydelse mere og mere at gjøre sig gjældende. Trods sin politiske Selvstændighed havde J. dog bestandig ved sine mange Forbindelser med Norge, hvoriblandt kan fremhæves Gejstlighedens Underordning under den norske Ærkebiskop og de fornemme Islænderes Tilbøjelighed til at gaa i den norske Konges personlige Tjeneste, staaet i en Art Afhængighedsforhold til dette Rige. Denne Afhængighed tiltog i det 13de Aarh. mere og mere. De islandske Bispestole besattes med norsk-fødte Gejstlige, fornemme Islændere lovede at virke for den norske Konges Overherredømme, og til sidst, efter at Sagen ved den uendelige Forvirring paa J. — under hvilken Kamptid især Sturlunge-Slægten har gjort sig bemærket — og ved flere Godords Overdragelse til Kong Haakon Haakonssøn i Norge var forberedt, kunde den norske Konge i Aarene 1262—64 lade sig hylde som J.s Overherre — støttet af Islænderen Gissur Thorvaldsson —, uden at denne Underkastelse havde kostet en Draabe Blod. Der tilsikredes Islænderne en vidtgaaende Selvstændighed, som dog snart ved Forholdenes Magt svandt mere og mere ind, idet Øens Bestyrelse indrettedes efter norsk Mønster. Norsk Lov indførtes i det væsentlige (s. Jonsbog); Altinget omdannedes; ved Siden af den nu hovedsagelig som Domstol virkende Lovrette stod to Lovmænd (Lagmænd, lögmenn); den kongelige Myndighed omkring i Landet opretholdtes ved Sysselmænd, og i Spidsen for Styrelsen stod én eller stundum flere kongelige Befalingsmænd, der i den ældre Tid sædvanlig kaldtes Hirdstyrere. Det 14de og 15de Aarh. er en for J. temmelig sørgelig og til Dels mangelfuldt oplyst Tid. Naturomvæltninger (Vulkanudbrud m. m.) og Sygdomme hjemsøgte flere Gange Landet haardt, og de som oftest udenlandske Bisper og Befalingsmænd gjorde hyppig ondt værre. 1388 var J. med Norge kommet under den danske Konges Herredømme, uden at dette dog foreløbig medførte nogen Forandring i Landets Stilling. I det 16de Aarh. er Reformationens Indførelse den mindeværdigste Begivenhed. Paa J. kom den temmelig uforberedt, nærmest som en Følge af de i Danmark under Christian III stedfundne Begivenheder. Efter at en Reformationen hemmelig hengiven Gejstlig, Gissur Einarsson, Aar 1539 var bleven valgt til Biskop i Skaalholt Stift, fik Kirkeforbedringen i ham en kraftig Støtte i de ham underlagte Landsdele; paa Nordlandet opretholdt derimod Biskop Jon Arason den katholske Tro og beredte sig efter Gissurs Død (1548) til ogsaa at gribe kraftig ind i Forholdene paa Sydlandet. Efter nogen Tids Fremgang, under hvilken han endog tog Gissurs Efterfølger til Fange og gjenoprettede flere af de danske Myndigheder ophævede Klostre, bleve han og hans to Sønner imidlertid i Kamp mod en personlig Fjende fangne, udleverede til Regeringens Repræsentant og henrettede (s. Jon Arason), hvorefter Reformationen uden Modstand overalt indførtes. De følgende Aarhundreder ere væsentlig optagne af forskjellige mislykkede Forsøg paa at ordne J.s Handelsforhold efter Mercantilsystemets Grundsætninger, hvorunder en stadig fortsat Tilbagegang af Øen finder Sted. I Følge Sagens Natur havde J.s Handel bestandig væsentlig maattet være passiv, i ældre Tid fortrinsvis dreven af norske Kjøbmænd („Østmænd", som de paa J. kaldtes). Ved Tiden for Landets Underkastelse under den norske Konge vare Forholdene allerede saa uheldige, at Islænderne mente at maatte betinge sig, at mindst 6 Skibe aarlig skulde sendes med Forsyning til Landet. Snart betragtedes nu J. som et af den norske Konges „Skatlande", paa hvilke Handelen tilhørte ham som kongelig Forret, og Handelen med J. var derefter væsentlig henvist til Bergen. Dog begyndte i Løbet af 15de Aarh. først Englændere og senere Hamborgere at finde Vej til Landet, hvor de drev en med mange Uregelmæssigheder forbunden Handel. I Beg. af 17de Aarh. besluttede da Christian IV at spærre Landet for de fremmede og overdrage Handelen som Monopol til indenlandske (d. e. danske) Kjøbmænd. Det ene Handelscompagni afløste nu det andet, stundum dreves Handelen for kongelig Regning, af og til søgte man forgjæves at faa Islænderne til selv at deltage i denne, — bestandig blev Resultatet det samme: idelige Klager over lave Priser paa islandske, høje paa fremmede Varer og dertil jævnlig Tilførsel af fordærvede Sager, foruden al Slags Vilkaarlighed fra Kjøbmændenes Side. Gjentagne Gange indtraf Hungersnød, fremkaldt ved en Forening af utilstrækkelig Tilførsel og Naturulykker. Endelig 1786 ophævedes Enehandelen, og Handelen frigaves for alle danske Undersaatter, hvorefter 1854 fulgte en fuldstændig Frigivelse af Handelen, med Adgang for alle Nationer. Med Hensyn til de politiske Forhold i disse Aarhundreder maa fremhæves, at 1662 anerkjendtes Enevoldsmagten paa Island, idet Indbyggerne aflagde Frederik III og hans Efterkommere Troskabsed efter Kongeloven. Ved Udgangen af det 17de Aarh. begyndte Forandringer i Landets Styrelse at gjøre sig gjældende. Efterhaanden ansattes Landfoged, Stiftsbefalingsmand, Amtmænd, samtidig med at Landet nu styredes gjennem det danske Cancelli og Rentekammer. Under Frederik V gjordes kostbare, men forgjæves Forsøg paa at ophjælpe en indenlandsk

Industri, hvilket dog førte til Anlæggelsen af Byen Reykjavig (Reykjavik), der efterhaaanden blev Sædet for den højeste Øvrighed og Landets vigtigste Institutioner. Under Danmarks Krig med England 1807—14 udraabte en dansk Kapercapitain Jørgen Jürgensen (s. d. A.) sig 25 Juni 1809 til J.s Protector, men hans Magt fik snart Ende (9 Aug. s. A.), og han selv førtes som Fange til England. 1800 havde J. faaet en Landsoverret i Stedet for den gamle Domstol Altinget, og 8 Marts 1843 oprettedes under det sidste Navn en raadgivende Forsamling for J. af 6 kongevalgte (Embedsmænd) og 21 folkevalgte Medlemmer, hvilken første Gang sammentraadte i Juli 1845. Hidtil havde J. kun været repræsenteret i Østifternes Stænderforsamling ved 2 kongevalgte Medlemmer. Under Paavirkning af det almindelige Røre holdtes i Sommeren 1848 flere politiske Møder paa J., og en stor Petition bad Regeringen om Sammenkaldelsen af en egen Forsamling til at drøfte J.s Stilling til Danmark, hvorefter Kongen 23 Sept. lovede, at den danske Grundlov ikke skulde udstrækkes til J., førend dets Repræsentation var hørt. Da den nye Forsamling kom sammen 4 Juli 1851, forelagdes et Udkast om Grundlovens Overførelse paa J. og samtidig Fastsættelse af dettes særlige Anliggender; men det indrømmede kun J. et meget knapt Maal af Selvstændighed og vaagede med største Ængstelighed over Statshøjhedens Opretholdelse, hvorfor ogsaa alle vigtige (fælles) Sager skulde afgjøres af Rigsdagen, til hvilken J. skulde sende 4 Folketings- og 2 Landstingsmænd. Derpaa vilde Forsamlingen, som rimeligt var, ikke gaa ind, og under Ledelse af Jon Sigurdsson opstillede den tvært imod Forlangender om, at J. skulde betragtes som et selvstændigt Rige, der kun havde Konge og Arvefølge fælles med Danmark, at Altinget skulde have fuld Skatte- og Udgiftsbevilling, og at der skulde være en særlig Minister for J. og en egen Højesteret. Som Følge heraf blev Forsamlingen opløst 9 Aug. uden at have behandlet den forelagte Valglov, der i det væsentlige udstrakte de danske Valgretsbestemmelser til J., eller Forslaget om at give alle Nationer Handelsfrihed paa J., hvilken Lov derfor først udkom 15 Apr. 1854. 1853 blev Altinget igjen sammenkaldt efter Ordningen fra 1843; det bøjede sig for Regeringens Afslag paa Forlangenderne fra 1851, men bad om, at Forfatningssagen ikke maatte blive henlagt, til hvilket Ønske dog intet Hensyn toges, skjønt det igjen fremsattes i næste Samling. 1855 blev den danske Pressefrihed udstrakt til J., og 1857 udkom en ny Valglov med en lav Valgretscensus. S. A. gjenoptoges paa Altinget Bestræbelserne for større politisk og national Uafhængighed; der androges paa at faa et Udkast om J.s Forfatningsforhold forelagt og Udgiftsbudgettet undergivet Altingets Bevilling, samt paa Oprettelsen af egne Rets- og Lægeskoler for J., medens Tanken om at lade J. deltage i Udskrivningen til den danske Flaade afvistes. I de følgende Samlinger fremsattes disse Forlangender paa ny med den Tilsætning, at Forfatningssagen burde drøftes af en særlig Forsamling, valgt

efter Valgordningen fra 1849; ligeledes g
toges et Forslag, som allerede var fremsat
og 1853, om at Embedsmændene udelukk
skulde bruge det islandske Sprog i alle Emb
skrivelser. Regeringen vilde dog ikke gaa
paa disse Andragender, men da ogsaa den d
Rigsdag havde ytret Ønske om at fritage
Behandlingen af J.s særlige Forhold, nedsa
20 Sept. 1861 en kongel. Commission
Danskere og 2 Islændere for at gjøre Fo
om J.s finansielle Stilling til Riget.
paastod Jon Sigurdsson, at J. burde ha
fast, aarligt Tilskud, der kunde svare til
virkelige Værdi af de islandske Bispego
som i tidligere Tid vare solgte til bedst
den fælles Statskasse, og desuden tjene
Vederlag for den Skade, J. havde lidt af
trykkende Handelsmonopol (1602—1786), o
240,000 Kr., medens de andre Medlem
kun vilde give et langt ringere Tilskud, dels
dels midlertidigt. Da Regeringen 1865 f
slog at afgjøre Mellemværendet ved en a
Bevilling af 84,000 Kr. i 12 Aar og sam
tilbød Altinget udvidet Myndighed, næg
Flertallet at gaa ind paa Forslagets v
Drøftelse og gjentog det tidligere Forlang
om en grundlovgivende Forsamling.
forelagde Regeringen et fuldstændigt For
ningsudkast for J., hvorefter Altinget sk
have fuld Del i Lovgivningsmagten og
villingsmyndighed (med Normalbudget) og
danske Grundlovs almindelige Bestemm
om borgerlig og politisk Frihed overføre
J. Dette Udkast blev vel i det væsentlige
liget, men det krævedes dog, at den Mini
som blev Minister for J., ogsaa skulde
ansvarlig for Altinget, og der udtaltes Ø
om et større Tilskud (120,000 Kr.), helst
redede én Gang for alle (i Obligationer
Mill. Kr.). Efter at Spørgsmaalet om
Stilling til Riget og Tilskudets Størrelse
blevet behandlet i Rigsdagen 1868—69, f
lagdes Forfatningssagen i Sommeren 1
igjen for Altinget, men i to særskilte For
(om J.s Stilling til Riget og om dets
lige Anliggender). Da Altinget heri vild
et Overgreb fra dansk Side, fraraadede
Flertal (15 St. mod 11) afgjort Sagens L
ning paa denne Maade, skjønt Udkastet el
i flere Henseender havde imødekommet ti
gere Ønsker. For at Sagen nu ikke sk
gaa helt i Staa, udstedtes 2 Jan. 1871 en
som ordnede J.s Stilling i Riget og fasts
Danmarks Tilskud til 60,000 Kr. aarlig
desuden 40,000 Kr. i 10 Aar, med gra
Aftagen i de næste 20 Aar, saaledes at
helt ophører med Aarhundredets Udgang. S
øverste stedlig Myndighed indsattes en Lan
høvding med betydelig forøget Magt; men
5 Jan. 1874 kom Ordningen af J.s sær
Forfatning i Stand, idet Kongen efter
tingets Andragende kundgjorde en saadan,
skulde træde i Kraft 1 Aug. s. A. Ved Tuse
aarsfesten for J.s Bebyggelse i Aug. 1874
søgte Christian IX Øen og fik en hjert
Modtagelse som den første danske Konge,
havde betraadt J.s Grund (Frederik VII
søgte J. 1834 som Prins). 1 Juli 1875 a
nedes J.s første lovgivende Alting, og i

følgende Samlinger vedtoges en Række vigtige Love: Lov om Forretningsordenen for Altinget (1876), en Valglov (1877), Lov om Landcommunernes Styrelse (1880) og senere tilsvarende for de enkelte Kjøbstæder, Lov om Kvinders Valgret til de communale Raad (1882), om Oprettelse af Menighedsraad (1880) og om Løsning af Sognebaand (1882), Lov om tvungen Bortbygsling af Jordejendomme (1884), Indførelse af den fælles nordiske Vexellov (1882), Lov om Indførelse af Indkomstskat (1877) og flere andre Skattelove, bl. a. forhøjet Afgift paa Øl og Brændevin (1879) og Udførselsafgift af Fisk og Tran (1881), medens Læsteafgiften paa Skibe ophævedes (1879). Andre Love have ordnet Embedsmændenes Lønningsforhold, Fiskeriet, Skibsfart og Handel, Strandingsvæsenet og Vejvæsenet, hvorhos en Lægeskole er bleven oprettet i Reykjavig (1876) og en Realskole paa Modruvellir (1877). 1885 gjenoptog Altinget Spørgsmaalet om I.s Stilling til Danmark og vedtog en ny Forfatning, hvorefter I. fik en lignende Selvstændighed som de engelske Kolonier, idet den øverste Styrelse overdroges en af Kongen udnævnt Landsstyrer, som med fuld Myndighed kunde handle paa Kongens Vegne. Ministeriet for I. i Kjøbenhavn skulde afløses af Landsstyrerens Ministre, ansvarlige for Altinget. Skjønt Regeringen i Nov. 1885 bestemt afviste enhver Tanke om at fastsætte en saadan Ordning og advarede Islænderne mod at ofre Tid, Kraft og Penge paa en ufrugtbar Forfatningskamp, faldt Valgene i Juni 1886 til et overordentligt Alting afgjort ud til bedste for Udkastet, og dette vedtoges i Aug. i begge Afdelinger. I Aarene 1856—60 led I. af en meget udbredt og ondartet Faareskabssygdom, som først standsedes efter en omfattende Nedslagtning, og 1875 hjemsøgtes Landet af et voldsomt vulkansk Udbrud af Dyngefjeldene, hvorved omtr. 100 □ Mile Land oversvømmedes med Pimpstensaske og stor Skade forvoldtes paa Græsningen. 1882 fremkaldte Kulde og store Isbjærges Nærmelse ved Kysterne Misvæxt og megen Nød; Høhøsten mislykkedes helt, og Faarene døde i Tusendvis; store Indsamlinger fandt derfor Sted i Danmark.

Literatur. (Med Hensyn til de i det følgende nævnte Værker og Forfattere henvises til de paagjældende Artikler). Naar Islænderne alene af de nordiske Folk have bevaret Fællessproget i det væsentlige uforandret, ligger Grunden hertil ikke alene i Landets afsides Beliggenhed, men ogsaa i, at de alene have udviklet en „oldnordisk“ Literatur af større Betydning. De første Forsøg paa skriftlig Optegnelse i det islandske Sprog synes at være gjorte i Beg. af 12te Aarh. og have muligvis fundet Sted med Runeskrift. Snart afpassede man dog det latinske Alphabet efter det islandske Sprogs Behov, og nu paafulgte en ivrig Nedskrivning af det alt i længere Tid gjennem mundtlig Meddelelse nedarvede Stof i Forbindelse med en Tilbøjelighed for Syslen med boglig Virksomhed, der tilsammen affødte en ligefrem forbavsende Frodighed i Nationalliteraturen, hvis Guldalder kan sættes til 13de Aarh. Denne har for største Delen Form og Charakter af en Folkedigtning, saaledes ikke alene Poesien, men til Dels ogsaa Sagaliteraturen. En stor Del af det gjennem den isl. Literatur bevarede Stof er ført med til Landet allerede ved I.s Bebyggelse. Dette gjælder navnlig den *poetiske Literatur*, fremfor alt den mythisk-heroiske Digtning, saaledes som den er os bevaret hovedsagelig i den ældre Edda eller i forskjellige, paa ældgammel Digtning byggede Sagaer (Vølsunga-Saga, Hervarar-Saga o. fl.). Ved Siden af den folkelige Digtning udviklede sig en kunstig Skjaldepoesi med talrige Dyrkere, hvis Navne for største Delen ere os bevarede, og som først taber sig, da i Løbet af det 13de Aarh. det norske Hof, hvor Skjaldepoesien havde haft sin Hovedstøtte, skifter Smag og faar andre Interesser. Som tilhørende Skjaldepoesiens sidste Tid og som en Art Appendix til denne maa fremhæves Samlerværket den yngre Edda med dets Sammenstilling af de vigtigste Gudesagn, dets Vejledning i Omskrivninger og Versarter, hvortil senere føjedes 4 rhetorisk-grammatiske Afhandlinger. Det 14de Aarh. er især rigt paa religiøse Digte, de nærmest følgende Aarhundreder frembringe af Poesi næsten kun rimede Omskrivninger af Sagastoffet, de saakaldte rimur. Den *prosaiske Literatur* bestaar for største Delen af Sagaer; om den mest charakteristiske Afdeling af disse, de historiske Sagaer, gjælder det, at kun undtagelsesvis har en bestemt Forfatter paatrykt dem sit Præg eller ved kritisk Bearbejdelse sigtet det gjennem Tradition formede Stof; fælles for alle er imidlertid den historiske Baggrund og Fordringen paa Troværdighed; som historiske Kilder kunne de, hvad Enkelthederne angaar, næppe gjælde. Efter Skuepladsen kunne de hist. Sagaer inddeles i de egentlige Islændinge-Sagaer, norske Kongesagaer og Sagaer vedrørende andre nordiske Lande. De vigtigste Islændinge-Sagaer ere Nials Saga, hovedsagelig knyttet til Sydlandet, Egils Saga — for saa vidt den foregaar paa Island — og Laxdæla Saga, hørende til Vestlandet, Grettes Saga til Nordlandet. Blandt de andre (i dette Lexik. ikke særlig omtalte) kunne nævnes, paa Vestlandet: Gunnlaug Ormstunges Saga, Eyrbyggja Saga og Gisle Surssons Saga, paa Nordlandet: Vatnsdæla Saga, Viga-Glums Saga og Ljosvetninga Saga. Østlandet og Sydlandet ere forholdsvis fattige paa Sagaer; af Østlandets Smaasagaer ere særlig at mærke Ravnkel Freysgodes Saga og Droplangssønnernes Saga. Gunnlaugs Saga, der er en Art Fortsættelse af Egils Saga og ligesom denne for I.s Vedkommende har Borgefjordsbygden til Skueplads, skildrer de to Skjalde Gunnlaugs og Ravns Kjærlighed til samme Kvinde, Helga den fagre, og indbyrdes Skinsyge. Eyrbyggja Saga, med Snefjældsnæs Sysel, særlig Egnen om den nuværende Handelsplads Stykkesholm, til Skueplads, fortæller om Snorre Godes Stridigheder med Nabohøvdingerne (deriblandt Beboerne af „Eyri“) og er særlig oplysende i culturhistorisk Henseende. Gisle Surssons Saga tilhører Vestfjordene (I.s nordvestligste Halvø); Hovedpersonen er en ædel, ved Skæbnens Ugunst til Fredløshed fordømt Mand, der

fluttelig, ledsaget af sin trofaste Hustru til det sidste, ligger under for sine Fjender. Vatnsdæla Saga fortæller om Beboerne af Vatnsdalen i Hunavatns Syssel flere Slægtled igjennem; Viga-Glums (d. e. Drab-G.) og Ljosvetninga Saga tilhøre hovedsagelig Øfjorden og berette om Stridigheder mellem de derboende Høvdinger; den sidste har dog et noget videre Omraade, idet den for en stor Del beretter om Fjendskabet mellem Nordlandets mægtigste Høvding Gudmund den „rige" og Beboerne af Gaarden Ljosavatn i Tings Syssel. Andre Sagaer og historiske Beretninger angaa hele Landet, saaledes Are frodes Islændingebog, Landnamsbogen (Landnámabók), der giver en Udsigt over Landets Bebyggelse med Anførelse af alle Landnamsmændene og deres Æt, Christne-Saga, fortællende om Christendommens Indførelse, de biographiske Bispesagaer og, for en noget senere Tids Vedkommende, den store Sturlunga Saga, der giver Islands Historie fra Beg. af 12te Aarh. til Fristatens Undergang. — De norske Kongesagaer foreligge i en Mængde Bearbejdelser, omfattende forskjellige større og mindre Partier af Norges Historie; mest bekjendt er Snorre Sturlesøns Norges Historie indtil 1177, efter Begyndelsesordene i et af Haandskrifterne kaldt „Heimskringla", der antages bygget paa forskjellige ældre Bearbejdelser og andre Kilder, hvilke alle kritisk benyttes, hvorhos Fremstillingen udmærker sig ved Smag og klassisk Sprog. Ogsaa Færøernes, Grønlands og Vinlands Historie kjendes fra de islandske Sagaer; et Par Sagaer (Jomsvikinga Saga og Knytlinga Saga) behandle Danmarks Historie. Senere, i det 14de—15de Aarh., skiftede Smagen, saa at man mere og mere foretrak Bearbejdelser af fremmede Riddersagaer og andre romantiske Fortællinger eller helt opdigtede Sagaer, indtil ogsaa denne Produktion tabte sig og kun fortsættes omsat i rimur. Af Værker tilhørende særlige Fag kan mærkes den udførlige Lovsamling fra Fristatens Tid, Graagaas, en omskrivende Oversættelse af en stor Del af det gamle Testament (Stjórn), Prædikensamlinger, astronomisk-kalendariske Optegnelser. I det 14de—15de Aarh., medens den literære Virksomhed paa de fleste andre Omraader tager af, repræsentere Annalerne den historiske Literatur — ligesom Rimerne Poesien —, og den skylde vi hovedsagelig hvad vi vide om I.s Historie i dette Tidsrum. Hen imod Middelalderens Slutning aftog den literære Produktivitet mere og mere, samtidig med at ogsaa Kjendskaben til den gamle Literatur blev bestandig ringere, og Aarene omkring 1500 betragtes sædvanlig som en Tid, hvor boglig Virksomhed var næsten fuldstændig ophørt og Erindringen om den gamle Literatur og dennes Indhold næppe længer levende. Ved samme Tid maa ogsaa de i øvrigt hverken mange eller store Forandringer, som skille det nyislandske Sprog fra Sagatidens, antages at være tilendebragte. Reformationen gav Stødet til en ny Vækkelse, for saa vidt som Sproget med fornyet Iver toges i Brug til gudelig Digtning og Oversættelse af religiøse Skrifter. Dog havde allerede den nordlandske, ivrig katholske Biskop Jon Arason forplantet Bogtrykkerkunsten til Island og var selv en frugtbar, væsentlig religiøs Digter af ikke ringe Betydning. Nu udkom 1540 det nye Testament, oversat af Odd Gottskalkson, og 1584 hele Bibelen, oversat af Biskop Gudbrand Thorlakson. I det 17de Aarh. vaagner paa ny Interessen for den gamle Literatur, først vakt uden fra, idet man i Danmark og Norge havde begyndt at sysle med den nordiske Historie og Runeindskrifterne og nu ved Henvendelse til Islænderne søgte Oplysning desangaaende. Blandt Forfatterne i denne „islandske Renaissance" møder os først Arngrim Jonsson, hvis latinske Arbejder dels havde til Hensigt ved Hjælp af Oldtidsliteraturen at oplyse I.s Historie, dels polemisk vendte sig mod nedsættende udenlandske Skildringer af Øens Forhold. Man begyndte nu almindelig at samle Haandskrifter og at studere og excerpere disse; en saadan Haandskriftsamler var Biskop Brynjolv Sveinsson, af hvis Skatte en Del gik til det kongel. Bibliothek i Kjøbenhavn. Af Afskrivere og Compilatorer er Autodidakten Bjørn Jonsson paa Skardsaa en af de mest bekjendte. I Udlandet gjorde Islænderen Thormod Torvason (Torfæus) ved sine latinske Oversættelser og Bearbejdelser af de norsk-islandske Kildeskrifter Oldtidshistorien bekjendt. Blandt de islandske Forf. i 17de Aarh. staar Psalmedigteren Hallgrim Pjetursson øverst; af verdslige Digtere kan nævnes Præsten Stephan Olavsson. Trods al Interesse for den gamle Literatur var dog for de bevarede Manuskripter Forholdene paa I. højst uheldige, og flere og flere gik til Grunde ved Fugtighed, Skjødesløshed og Vandalisme, saa at det var i det yderste Øjeblik, at Samleren Arne Magnusson omkring Aar 1700 reddede, hvad der endnu var tilbage. En Samtidig af A. M. var den lovkyndige Povl Vidalin, der har efterladt sig en Række philologisk-antiqvariske Afhandlinger som Fortolkning til den gjældende Lovbog· Jonsbogen. Af Forfatterne i det 18de Aarh. staar Biskoppen Finn Jonsson højest, men har ingen Betydning for den nationale Literatur, da hans store kirkehistoriske Værk er skrevet paa Latin; som Digter kan fremhæves den ved sin Islandsbeskrivelse bekjendte Eggert Olavsson. Mod Slutningen af Aarhundredet paavirkes I. af Oplysningstidens Bevægelser; i denne Henseende virke navnlig Juristen Magnus Stephensen, Biskoppen Hannes Finsson o. fl. Lærde Selskaber til Udgivelsen af populærvidenskabelige Afhandlinger dannes, og med det følg. Aarh. begynder ogsaa den egentlige Bladliteratur. Det 19de Aarh. udmærker sig ved et stærkt Opsving af den islandske Literatur i forskjellig Retning, ledsaget af en stærk Vækkelse af Nationalfølelsen, hvormed ogsaa fulgte Iver for Sprogets Renhed. Den islandske Digtekunst, der ved Siden af Optagelsen af de moderne Versformer med Enderim har bevaret Bogstavrim og meget andet af den gamle kunstige Versbygning, har navnlig i Bjarne Thorarensen og Jonas Hallgrimsson fundet heldige — om end ikke meget produktive — Dyrkere; fremhæves kan end videre den noget yngre Jon Thoroddsen, den første isl. Novelleforfatter. Stor Betydning for Literaturen

har Stiftelsen af det islandske literære Selskab (hið íslenzka bókmentafélag) haft, som hvis mangeaarige Formand afdøde Archivar Jon Sigurdsson maa fremhæves; ved sine talrige politiske og nationaløkonomiske Afhandlinger har denne Mand væsentlig ledet I.s offentlige Mening i sin Tid, men har tillige leveret fortrinlige historisk-philologiske Arbejder over Nationalliteraturen og I.s Historie. Det hist.-philol. Studium har overhovedet bestandig været drevet med Forkjærlighed af Islænderne, og ganske naturlig har den hjemlige Oldtidsliteratur øvet en ganske særlig Tiltrækningskraft. Som fremragende Dyrkere af gammelnordisk Sprog og Literatur kunne blandt de nu levende fremhæves Konrad Gislason, Gudbrand Vigfusson og Jon Thorkelsson.

Maal og Vægt ere siden 1784 de samme som de i det øvrige Danmark anvendte. 1 Kutting er 8 danske Potter.

Ret. Islands første Love, Ulvljots Love, ere fra 928, men vare saa og kortfattede og selvfølgelig uskrevne. I de følgende Aarhundreder udvikledes Lovgivningen paa Altinget, og 1118 blev efter Altingsbeslutning store Dele af den verdslige Lovgivning nedskrevne og offentliggjorte; kort efter (1128) blev ogsaa Christenretten optegnet. Disse Love med senere Tillæg og Ændringer ere bevarede i de Samlinger, som gaa under Navnet Graagaas (s. d. A.). Kort efter Foreningen med Norge afløstes disse Love af den nye Lovbog Jærnside (1273), som atter ved Kong Magnus's Foranstaltning ombyttedes med Jonsbogen (1281). Omtrent samtidig bearbejdede Biskop Arne Erkebiskop Jons nye Christenret til Brug for sit Bispedømme og fik denne Bearbejdelse vedtaget 1275; den udstraktes senere ogsaa til Holar Stift (1356). Medens denne naturligvis bortfaldt ved Reformationen, hvorefter Christian III.s Kirkeordinans og flere senere dansk-norske geistlige Love bleve Normen for de kirkelige Forhold paa Island, er Jonsbogen endnu Landets almindelige Lov; men i de allerfleste Stykker er den rigtignok efterhaanden bleven forandret ved senere Lovbestemmelser, dels Beslutninger af Altinget, forsynede med kongel. Sanction (som den saakaldte Store Dom af 1564, der fastsatte Straffen for Løsagtighedsforseelser), dels Forordninger, udstedte af de norske eller efter Norges Forening med Danmark 1380 de dansk-norske Konger (Retterbøder). En i Tidens Løb stedse stigende Tendens har ogsaa altid vist sig hos disse Konger til at gjøre de nye for Norge ell. Danmark-Norge udkommende Lovbud tillige gjældende paa Island, og navnlig ere efter Udstedelsen af Christian V.s Lovbøger betydelige Partier af disse saa vel som mange senere Love udvidede til dette Land. I Henseende til Arveretten, hele Processen og Criminalretten samt mange andre Dele af Retssystemet er det saaledes nu i det væsentlige fuldkommen dansk Ret, som gjælder paa Island, og Christian V.s norske Lov er derhos ganske i Almindel. erklæret for subsidiær Ret paa Øen. Derimod ere de siden Souverænetetens Indførelse flere Gange fra Regeringens Side gjorte Forsøg paa at tilvejebringe en ny islandsk Lovbog mislykkede. Efter den frie Forfatnings Indførelse i Danmark er Island, som ikke er repræsenteret paa den danske Rigsdag, nu, hvad dets særlige Anliggender angaar, til hvilke henregnes baade dets særlige Forvaltning og dets civile og criminelle Lovgivning, blevet unddraget den almindelige danske Lovgivningsmyndighed ved „Lov om Islands forfatningsmæssige Stilling i Riget" af 2 Jan. 1871. Indtil Islands særlige Forfatning blev anderledes ordnet, var Lovgivningsmagten i dets særlige Anliggender hos Kongen, som udøvede den efter at have indhentet Betænkning fra det raadgivende Alting. Herved skete Forandring ved Forfatningsloven af 5 Jan. 1874, hvorefter den lovgivende Magt er hos Kongen og Altinget i Forening.

Islandsk Mos (Cetraria islandica), Benævnelse paa en Plante, der ikke er nogen Mos, men en Lavart. Løvet er stift og bruskagtigt, lysebrunt med flade Flige, der i Randen ere tornede og haarede; den voxer i Island, men ogsaa andre Steder, f. Ex. hos os, hvor den ikke er sjælden paa Heder. Den indeholder Mosstivelse, Lichenin, der farves svagere blaa end almindelig Stivelse af Jod, og desuden som væsentlig Bestanddel et bittert Stof, Cetrarsyre. I. M. anvendes i Medicinen som oftest i Form af Gelée, efter at man i Regelen har bortskaffet det bitre Stof ved at udvaske den med koldt Vand, hvori der er opløst en ringe Mængde kulsurt Kali (Potaske).

Islay [ejlæ], 1) den sydligste af de større Øer ud for Skotlands Vestkyst, der høre til Argyle-Shire. 4 □ M. med 17,000 I. Øen, der er bjergfuld med Punkter indtil 1,400 F.s Højde, er i det hele frugtbar og vel dyrket. 2) I. ell. Port I., Havn ved det store Ocean i Republiken Peru i Sydamerika, 12 M. s. v. for Arequipa.

L'Isle [lihl], Stad i det franske Dep. Vaucluse, 3 M. ø. for Avignon, paa en Ø i den lille Flod Sorgue, der er Afløb fra den af Petrarca besungne Kilde Vaucluse. 4,000 I. Silke- og Uldmanufakturer.

Isle de France [ihl dø frangs] (d. e. den franske Ø), en af Frankrigs gamle Provinser (saa kaldet, fordi den er omgiven af Floder), Capetingernes Arveland og det gamle Frankrigs egentlige Kjærne, omkring Paris og Seine, svarer til de nuværende Dep. Seine, Seine-Oise, Oise, Aisne og Seine-Marne. — Med s. N. benævne Franskmændene ogsaa den i det indiske Ocean liggende Ø **Mauritius**, som de besad 1715—1810.

Islendingabók, s. Are Frode.

Islimje, d. s. s. Slivno.

Islington [is], tidligere en Landcommune, v. for London, nu indlemmet i Staden.

Isly [isli], en lille Flod i det østlige Marokko; her slog den franske Hær under Bugeaud den marokkanske 14 Aug. 1844, og Bugeaud fik deraf Titlen „Hertug af I."

Islæt kaldes i de Slags Væv, der udføres ved simpel Sammenvævning uden Kunder af Traade i to Retninger, som danne 90° med hinanden, alle de Traade, der løbe frem og tilbage fra den ene Æg til den anden. I Bobinet kalder man I. de Traade, der løbe i Zigzag mellem begge Ægge paa langs ned ad

Tøiet. Til al Slags Vævning skal J. spoles op (s. Spole). Ved Bobinetsvævningen kræves der nogen Styrke af J., hvorimod den ved alle andre Slags Væv kan taale at være meget lidt snoet, fordi der slet ingen Styrke kræves af den under Vævningen og Trykket af Kjædetraadene holder den sammen efter Vævningen.

Ismael, Abrahams Søn med den ægyptiske Trælkvinde Hagar, maatte efter Saras Forlangende sammen med sin Moder forlade sin Faders Hus og blev efter 1 Mos. 25, 18 Stamfader til nogle Nomadestammer i Arabien. Arabiske Sagn lade J. fødes i Omegnen af Mekka og med sin Fader deltage i Templets Opbyggelse; til ham overgiver Engelen Gabriel den sorte Sten, der er indmuret paa Kaabaen; den Kilde, som opdagedes af Hagar i Ørkenen, skal være Zemgem nær ved Templet i Mekka.

Ismaeliter, en schiitisk ell. alidisk Sekt, opkaldt efter den 7de Imâm af Alis Efterkommere, Ismail, en Søn af Djafar as-Sadik, opstod i Slutn. af det 9de Aarh. og kaldes ofte Karmather og Assassiner. De anerkjende et aandeligt Overhoved af Alis Slægt og ophæve en Del af Koranens Forskrifter ved at forklare den paa allegorisk Maade, hvorfor de anses for Atheister ell. Zendiks. Det fatimidiske Dynasti i Ægypten skylder dem sin Oprindelse ved deres Had mod Kalifatet i Bagdad og Sunniternes Lære. En Del af dem grundlagde mod Slutn. af det 11te Aarh. en Art selvstændig Regering, hvis Hovedsæde var i Nærheden af Kasbin paa et Slot, bekjendt under Navnet Alamût; det er navnlig dem, der sædvanlig kaldes Assassiner (s. d. A.). Fra det persiske Irak udbredte de sig under deres Overhoved (Dâi) over Syrien og plyndrede Karavanerne, der drog til Mekka; men hen imod det 13de Aarh.s Slutn. tabe de deres Betydning, tilintetgjorte af den mongolske Erobrer Hulagu. Levninger af denne Sekt, omtrent 5 à 600 Familier, findes i Omegnen af Ladikieh i Syrien.

Ismail, Stad i den russiske Prov. Bessarabien ved den nordlige Donauarm Kilia, 9 M. ø. til s. for Galatz. 20,000 J. Betydelig Handel og Skibsfart. — J. blev efter en lang Belejring taget ved Storm af den russiske General Suvarov 22 Dec. 1790, hvorpaa et frygteligt Blodbad og Ødelæggelse blev anrettet. Den var den Gang Bessarabiens smukkeste Stad og talte over 30,000 J. Fra den Tid laa den længe i Grus og Ruiner og begyndte først at hæve sig, efter at den ved Freden i Bukarest 1812 var kommen til Rusland. Den var derpaa Station for den russiske Donauflotille, indtil den blev afstaaet ved Freden i Paris 1856 og lagt til Moldau; ved San Stefano Freden 1878 kom den atter i Ruslands Besiddelse.

Ismail Pascha, Vicekonge af Ægypten 1863—79, f. 31 Dec. 1830 i Kairo, Søn af Ibrahim Pascha, blev til Dels uddannet i Frankrig og vendte hjem efter Faderens Død 1849. Under Said Pascha gik J. 1855 som Affending til Frankrig, blev derefter Medlem af Statsraadet og var 1861 Regent i Saids Fraværelse og Anfører paa Togtet til Sudan. 18 Jan. 1863 arvede J. Herredømmet i Ægypten og viste nu stor Iver for at indføre europæiske Indretninger, Jærnbaner, Telegrapher, Dampskibsfart paa Nilen, Brolægning og Gasbelysning i de to Hovedstæder Alexandria og Kairo osv. Ogsaa opmuntrede han Bomuldsavlen og Handelen, men nærmest for at fremme sine egne Interesser; thi Folket trykkedes med haarde Skatter, og til kostbare Bygninger og glimrende Fester udfoldede J. lige saa stor Ødselhed som andre østerlandske Despoter. En Strid med Suezkanalselskabet endtes i Jan. 1866 ved Kejser Napoleon III.s Voldgift, og siden understøttede J. kraftig dette Foretagende, ja brugte dets nære Fuldendelse til i Sommeren 1869 at besøge Vest- og Mellemeuropa og knytte personlige Forbindelser med Hofferne. Derved vakte J. Mistanke hos Sultanen, der kun vilde betragte ham som Statholder; men ved Kanalens Aabning i Nov. s. A. stod J. dog som Landets Souveræn over for de fyrstelige Gjæster, Kejserinde Eugenie, Kejser Frants Joseph og Kronprinsen af Preussen. Allerede 31 Maj 1866 havde J. opnaaet Herredømmets Arvelighed i sin Slægt efter Førstefødselsretten (i Stedet for den muselmanske Arvefølge til den ældste i Slægten), hvorhos han i Nov. s. A. indrettede en Folkerepræsentation for Ægypten, dog uden nogen Indflydelse. I Juni 1867 blev hans Magt betydelig udvidet, og han selv fik Titlen „Khedive" (Underkonge) til Løn for sin Hjælp mod Opstanden paa Kreta. Hans Ønsker vare siden rettede paa at vinde fuld Selvstændighed, og han foretog derfor betydelige Rustninger, men nødtes 1869—70 til at indskrænke sin Hær, overlade Sultanen de indkjøbte Vaaben og Panserskibe og formelt indrømme ham Tilsyn med Ægyptens Forvaltning. I Juli 1870 indfandt J. sig endog i Constantinopel for at vise sin Lydighed, men ved store Bestikkelser til tyrkiske Stormænd lykkedes det ham 8 Juni 1873 at faa sin Myndighed yderligere udvidet, dog imod en betydelig forhøjet Tribut til Sultanen. Ogsaa stillede J. 1877 et Hjælpecorps i Krigen mod Rusland. 1874 udvidede J. sin Magt over Dar-Fur og senere over det østlige Sudan lige til de store Nilsøer, samt over en Del af Abessinien; men Krigen imod dette Land var ellers uheldig. I Nov. 1875 maatte J. paa Grund af Pengeforlegenhed sælge sine Aktier i Suezkanalen til England, men Kjøbesummen (72 Mill. Kroner) var ikke tilstrækkelig til at klare hans Gjæld, og han kom efterhaanden helt under engelsk-fransk Formynderskab. J.s Bestræbelser for at frigjøre sig herfor førte i Juni 1879 til hans Affættelse efter Sultanens Befaling, og J. drog nu til Italien med en Aarpenge af 900,000 Kr. Hans Søn Tevfik blev hans Efterfølger.

Ismailia, en nyanlagt Stad i Nedreægypten ved Suezkanalen, n. for Timsahsøen, opkaldt efter Ismail Pascha, skylder Kanalen og en ved denne foranlediget Ferskvandskanal fra Nilen sin Tilværelse. Staden er i rask Opkomst og driver livlig Handel. 7,000 J.

Ismene, Datter af Ødipus og Søster til Antigone. I Sophokles's „Antigone" og „Ødipus paa Kolonos" fremstilles hun som en

blidere, men mindre kraftig Natur end Søsteren.

Ismid, Oldtidens Nikomedia, Stad i Lilleasien ved Østenden af den fra Marmarahavet udstrækkende, lange Ismidbugt, med 30,000 J., er Sæde for en græsk Metropolit og har flere gamle Kirker, Silkevæverier, Vinavl og livlig Handel.

Isnard, Maxime [isnähr], fransk Revolutionsmand, f. 16 Febr. 1751, Søn af en rig Kjøbmand i Provence, valgtes 1791 til den lovgivende Nationalforsamling og krævede med far Iver Krig mod Udlandet og revolutionær Propaganda. Ogsaa rettede J. skarpe Angreb mod Kongehuset og dets Tilhængere og var en af dem, som virkede mest til at undergrave Kongedømmet (er derfor bleven kaldt „Girondens Danton"). J. stemte i Conventet 1793 for Kongens Henrettelse, affattede ildfulde Opraab til Folket og medvirkede til Velfærdsudvalgets Oprettelse, men bekæmpede ellers Jakobinerne og var 25 Maj som Conventets Formand uforsigtig nok til at true Paris med Frankrigs Hævn, ja med „Udslettelse af Stædernes Tal", hvis man forgreb sig paa Folkets Repræsentanter. Da Pariserpøbelen otte Dage senere forlangte Girondinernes Udelukkelse, tilbød J. frivillig Udtrædelse og holdt sig derefter skjult indtil Dec. 1794, hvorhos han paa ny indtog sit Sæde i Marts 1795. S. A. sendtes J. som Commissær til Marseille og viste stor Strænghed imod Terroristernes Tilhængere. 1796—97 var J. Medlem af de 500's Raad og 1800—4 af Tribunatet; 1815 holdt han sig tilbage og blev derfor, skjønt „Kongemorder", ikke forvist 1816. D. 1830.

Isnik, det tyrkiske Navn paa det gamle Nikæa (s. d. A.), berømt ved Kirkeforsamlingen 325, er nu en ubetydelig Flække ved Østenden af Isniksøen, 12 M. s. ø. for Constantinopel.

Isoalkohol, i Almindel. en primær Alkohol, hvis Isomeri med den normale maa antages at bero paa en forskjellig Constitution af Radicalet.

Isobárer eller isobarometriske Linjer forbinde paa Landkortet de Steder, der have samme maanedlige Middel-Barometerstand, reduceret til Havets Overflade.

Isochimèner, s. Isothermer.

Isochromātisk, ensfarvet.

Isochrōn ell. ligetidig kaldes en Svingningsbevægelse, naar Svingningen fuldføres i den samme Tid, enten Udsvinget er større ell. mindre. Pendulets Svingninger ere tilnærmelsesvis i., naar Svingningsbuen kun omfatter faa Grader. Naar saaledes et Pendul bruger et Sekund til at udføre en yderst lille Svingning, bruger det kun $\frac{1}{33000}$ Sekund mere, naar Svingningsbuen er 2 Grader, $\frac{1}{12000}$ mere, naar den er 4 Grader, og $\frac{1}{3300}$ mere, naar den er 6 Grader. Paa lignende Maade ere Svingningerne af en elastisk Stang eller en Stræng i., naar Udsvinget ikke bliver altfor stort.

Isodynāme Linjer, Linjer, man tænker sig igjennem alle de Steder paa Jorden, hvor Jordmagnetismen virker med samme Styrke; de løbe omtrent parallelt med den magnetiske Ækvator (s. Jordmagnetisme).

Isogeothērme Linjer, Linjer igjennem alle de Steder paa Jorden, hvor Jordbunden har den samme Middelvarme.

Isogōne Linjer, Linjer igjennem alle de Steder paa Jorden, hvor Magnetnaalen har samme Misvisning; hvor denne er Nul, kaldes Linjen Agonen; to Dele af denne gaa saaledes: den ene igjennem Hudsonsbugten, den østlige Del af Nordamerika, ud i Atlanterhavet, øst for Vestindien, igjennem den østlige Spids af Sydamerika og derpaa ud igjen i Havet; den anden igjennem Rusland, det kaspiske Hav, derpaa igjennem det østlige Arabien og ned over Nyholland.

Isokline Linjer, Linjer igjennem alle de Steder paa Jorden, hvor Magnetnaalen har samme Hældning; de løbe nogenlunde parallelt med den magnetiske Ækvator.

Isokrates, berømt atheniensisk Taler, f. 436 f. Chr., optraadte paa Grund af sin legemlige Svaghed og Undseelighed ikke offentlig, undtagen i sine egne Anliggender, men virkede dels som Lærer i Veltalenhed, dels ved at udgive skrevne Taler. Ved sin Undervisning erhvervede han sig en betydelig Formue, idet hver af hans Disciple betalte ham 1,000 Drachmer. Efter de 30 Tyranners Regering befæstigede J. sig i Athen med at skrive Retstaler til Brug for andre; c. 392 begav han sig til Chios, hvor han slog ind paa en ny Vej ved at udgive Taler, der kun vare beregnede paa Læsning; denne Virksomhed fortsatte han i Forening med sin Lærervirksomhed, efter at han 388 var vendt tilbage til Athen. Af Sorg over Udfaldet af Slaget ved Chæronea skal han have sultet sig ihjel 338. Af J.s Taler ere 21 opbevarede; de behandle i et med stor, undertiden minutiøs Kunst udarbejdet Foredrag Gjenstande af politisk og social Betydning; den betydeligste er Panegyrikos, en Art Festtale, i hvilken J. opregner Athens Fortjenester af Hellas og paaviser, at Hegemoniet tilkommer denne Stad. Af den attiske Prosas kunstmæssige Uddannelse har J. overordentlig store Fortjenester.

Isola bella, J. madre, J. dei Pescatori [i], s. Borromeiske Øer.

Isola Grossa [i], en af de østerrigske Øer ved Dalmatiens Kyst, med 12,000 J., mest Fiskere. Øen frembringer Vin, Olje og Salt, men mangler Drikkevand.

Isolāni, Johan Ludw., Greve, kejserlig General i Trediveaarskrigen, f. 1586, nedstammede fra en cyprisk Adelsslægt. Han deltog som Anfører for Kroatregimenter i de fleste af de store Slag i Krigen og var en af Hovedbeltagerne i Sammensværgelsen mod Wallenstein. D. 1640.

Isolatiōn, Afsondring. Isolere et Legeme er i Physiken at omgive det med lutter slette Ledere for Elektricitet, Isolatorer, saa at det kan beholde den Elektricitet, man meddeler det. J. sker som oftest ved at understøtte Legemet paa en Glasfod, da Luften allerede er en slet Leder, og fernisere dette Glas for bedre at holde Fugtigheden borte. Vil man isolere elektriske Traadledninger, overspindes de med (ofte ferniseret) Silke eller omgives med Kautschuk. Telegraph- og Telephonledninger isoleres ved at gaa igjennem Porcelænsklokker. Isolérskammel

er en Skammel med Glasfødder, hvorved et Menneske kan isoleres og altsaa gjøres elektrisk.

Isolering af Mure. For at hindre, at Fugtighed fra Grunden eller Overfladevand skal trænge op i Murene i en Bygning anbringes i Nærheden af Jordoverfladen i hele Murens Tykkelse ēt eller flere Lag af et for Vand uigjennemtrængeligt Materiale, der fuldstændig isolerer de to paa hver sin Side af Laget værende Dele af Muren. Til dette isolerende Lag anvendes forskjellige Materialier, som Skiferplader, Asphalt, Mastixpapir, Tagpap ell. lign., sjældnere Glasplader eller Blyplader. For at isolere Kjældermurene anbringes helst paa Ydersiden et vandstandsende Lag, saasom Blaaler, Asphalt eller stærk Cementpuds. Man kan ogsaa beskytte Muren ved Hjælp af et Luftlag ved at anbringe en Formur i ringe Afstand fra Hovedmuren. Kjældermurens isolerende Lag bør naa op til det først omtalte vandrette, isolerende Lag i Murene og bør forneden naa ned til og være i Forbindelse med det vandtætte Lag, f. Ex. Asphalt eller stærk Béton, der kan anbringes i Kjældergulvet for, hvis det er nødvendigt, at hindre Fugtighed fra at bane sig Vej op igjennem Gulvet.

Isologe kaldes saadanne Rækker af Kulstofforbindelser, som alle have samme Antal Kulstofatomer, men hvori to paa hinanden følgende Led vise en Sammensætningsforskjel af to Atomer Brint, f. Ex. C_2H_6, Ethan, C_2H_4, Ethylén, C_2H_2, Acetylén. Ordet bruges ogsaa i en helt anden Betydning, nemlig til at betegne den ufuldstændige Homologi (s. Homologe Rækker), som finder Sted mellem to organiske Forbindelser, der vel have samme Function og er Sammensætningsdifferens af n CH_2, men ikke nogen ganske analog Constitution.

Isomeri kaldes i Chemien det Forhold, at to eller flere sammensatte Legemer kunne have selv samme procentiske Sammensætning, men ganske forskjellige physiske og chemiske Egenskaber. Skjønt saadanne Tilfælde vel forekomme mellem de uorganiske Legemer, ere de her meget sjældne, derimod mellem Kulstofforbindelser særdeles hyppige. I. beror i Almindel. paa en forskjellig Lejring af Atomerne. Beror I. bl. a. paa, at den ene Forbindelse har 1, 2, 3 osv. Gange saa stort et Molecule som den anden, kaldes I. **Polymeri.** Saaledes ere Eddikesyre $C_2H_4O_2$, Mælkesyre $C_3H_6O_3$, Druesukker $C_6H_{12}O_6$ polymere. I. i snævrere Forstand beror paa, at Kulstofatomerne ere forbundne paa forskjellig Maade. Da Kulstofatomet er 4atomet (s. Atomitet), vilde f. Ex. 4 Kulstofatomer kunne forenes saaledes -C-C-C-C- eller

-C-
saaledes -C-C-C-

og følgelig kunne danne Grundlaget for to isomere Kulbrinter C_4H_{10}, som begge kjendes. Beror I. paa, at flere Radicaler ere forenede med ēt og samme polyvalente (s. Atomitet) Grundstofatom, kaldes den ofte **Metameri.** Saaledes er Myresyreæthyl CHO.O.C_2H_5 og Eddikesyremethyl C_2H_3O.O.CH_3 metamere, idet CHO er Myresyrens, C_2H_3O Eddikesyrens, C_2H_5 Ethylalkohols og CH_3 Methylalkohols Radicaler, der ere forenede ved det divalente Iltatom O. Den første Forbindelse sønderdeles af Kalihydrat til myresurt Kali og Ethylalkohol, den sidste til eddikesurt Kali og Methylalkohol. Paa samme Maade ere Ethylamin $\left.\begin{matrix}C_2H_5\\H\\H\end{matrix}\right\}N$ og Dimethylamin $\left.\begin{matrix}CH_3\\CH_3\\H\end{matrix}\right\}N$ metamere. I de aromatiske Forbindelser ere I. meget hyppige, og den organiske Chemis Hovedopgave i de sidste Aar har været at finde Rede i disse I. Vi have her en Kulstofkjærne

C1, C2, C3, C4, C5, C6 (Sekskant) eller: C1, C2, C3, C4, C5, C6 (Stjerne)

med 6 frie Atomiteter. I Benzol ere de alle mættede med Brint. Men substitueres to Brintatomer med andre Radicaler, f. Ex. med Methyl, ere tre I. mulige, idet Substitutionen kan ske paa Pladserne 1, 2 ell. 1, 3 ell. 1, 4. Flere I. vilde efter denne Theori ikke kunne finde Sted. Ganske det samme vil gjælde for tre Radicaler, som kunne indtage Pladserne 1, 2, 3 ell. 1, 2, 4 ell. 1, 3, 5. Man er i Virkeligheden i Stand til med temmelig Sikkerhed at bestemme, hvilken af disse talrige I. der foreligger. Ved physisk I. forstaas saadanne Tilfælde, hvor flere Forbindelser have samme Sammensætning og chemiske Egenskaber, men adskille sig ved visse physiske, navnlig optiske Forhold. Grænsen mellem physisk og chemisk I., ligesom mellem I. i snævrere Forstand og Metameri, er dog i mange Tilfælde meget vag.

Isomorphi, den Egenskab, i Følge hvilken visse Grupper af Stoffer med analog chemisk Sammensætning tillige have samme Krystalform, d. e. overensstemmende Axeforhold i samme Krystalsystem. Vel gjælder I. ogsaa for Stoffer, der krystallisere i det regelrette System, f. Ex. Spinel (Al_2MgO_4), Chromjærnsten (Cr_2FeO_4) og Magnetjærnsten (Fe_3O_4); men da Grundformen i dette System ikke er underkastet nogen Forandring i Axernes Længdeforhold, har I. større Betydning ved Stoffer, der krystallisere i de andre Systemer, som have Grundformer med foranderlige Dimensioner. Exempelvis skal her anføres et Par af de vigtigere isomorphe Grupper, nemlig: Tinsten (SnO_2), Rutil (TiO_2) og Zirkon ($ZrO_2 + SiO_2$), der krystallisere i overensstemmende tetragonale Pyramider, og Kalkspat ($CaCO_3$), Magnesit ($MgCO_3$), Jærnspat ($FeCO_3$), Manganspat ($MnCO_3$) og Zinkspat ($ZnCO_3$), som have samme Krystalform i det hexagonale System, medens Aragonit ($CaCO_3$), Strontianit ($SrCO_3$), Witherit ($BaCO_3$) og Blyspat ($PbCO_3$) optræde med samstemmende Former i det rhombiske Krystalsystem. Den kulsure Kalk siges derfor tillige at være dimorph (s. Dimorphi). I Almindel. er der en lille Forskjel i Kantvinklernes Størrelse, der ved de førstnævnte Carbonater beløber sig til 2½°, hvorfor Over-

Overensstemmelsen i disse Legemers Krystalform snarere burde betegnes ved Homoomorphi. Læren om I. har stor Betydning for den chemiske Theori, for saa vidt som man deri har et vigtigt Hjælpemiddel ved Bestemmelsen af nogle Grundstoffers Atomvægt, og Mitscherlich er den første, der (1819) gav en klar og videnskabelig Fremstilling af I., som senere er bleven udvidet i forskjellige Retninger, bl. a. derved, at de isomorphe Stoffer tillige synes at have samme Molecularumfang. End videre have Laurent o. fl. a. søgt at gjøre gjældende, at I. ikke behøver at være betinget af, at Legemerne krystallisere i samme Krystalsystem, naar der blot er Overensstemmelse i visse Kantvinklers Størrelse. I nogle Tilfælde synes denne Antagelse at være vel begrundet, f. Ex. ved Orthoklas (Kali-Feldspat) og Albit (Natron-Feldspat), af hvilke den første krystalliserer i det monokliniske, den sidste i det trikliniske Krystalsystem. Her er nemlig Forskjellen ikke større end ved flere isomorphe Legemer, der krystallisere i samme System.

Isonzo, Flod i Østerrig, Illyrien, løber forbi Görz og Gradisca ud i Triestbugten.

Isop (Hyssopus officinalis), en Plante af de læbeblomstredes Familie med blaa, ensidig stillede Blomster og aflange, smalle Blade, der have en behagelig, krydret Lugt, hvorfor man hyppig finder den dyrket, navnlig i ældre Haver. Dens Hjem er Middelhavslandene og Mellemasien.

Isoperimetrisk, af lige Omfang. De isoperimetriske Problemer i Mathem. gaa egentlig ud paa blandt flere Curver af ens Omkreds (Perimeter) at finde den, som gjør et vist Areal til et Maximum ell. Minimum. Siden ere mange andre lignende Opgaver blevne indbefattede under denne Benævnelse.

Isopöder, en Afdeling af Ringkrebsene eller de 14benede Krebsdyr, have i Modsætn. til Amphipoderne hvælvet Ryg, flad Bug og Halefødderne bladformede og trædende i Aandedrættets Tjeneste. Hunnerne bære deres Æg og spæde Unger under Bugen, beskyttede af særegne Hudblade. Nogle leve paa Land, f. Ex. Bænkebiderne, andre i ferskt Vand, men de fleste i Havet, f. Ex. Pælekrebsen og Tanglusene, adskillige som Snyltedyr paa større Fiske, saasom Fiskebjørnene, eller paa andre Krebsdyr (f. Bopyrus). Kun enkelte Tanglus og Fiskebjørne opnaa en mere anselig Størrelse; de fleste ere temmelig smaa og anselige Dyr.

Isothërmer, Linjer, man tænker sig dragne igjennem alle de Steder paa Jorden, der have den samme Varmegrad, reduceret til Havets Overflade. Humboldt, der først bragte dem i Anvendelse, construerede I. Linjer for hele Aarets Middelvarme. Senere har man anvendt Vinterisothermer (Isochimener) og Sommerisothermer (Isotherer); men den fuldstændigste Oplysning faar man af de af Dove først construerede Maanedsisothermer. Man kunde maaske vente, at disse Linjer maatte løbe langs ad Parallelcirklerne paa Jorden, da Varmegraden i det væsentlige retter sig efter Afstanden fra Æqvator; men Forholdene ere langt mere indviklede, navnlig paa den nordlige Halvkugle, hvor de store Landmasser have stor Indflydelse. Det viser sig, at Aarsisothermerne her fjærne sig mere fra Æqvator paa de vestlige end paa de østlige Kyster af de store Fastlande, og at de nærme sig mest til Æqvator inde i disse; Grunden hertil er dels de sydvestlige Vinde, som fra Havet føre Vanddampe med sig, som fortættes og udvikle Varme paa Vestkysterne, dels at kolde, arktiske Havstrømme bevæge sig ned imod Østkysterne. Maanedsisothermerne have ganske forskjelligt Udseende efter den forskjellige Aarstid. I. for Januar fjærne sig mest fra Æqvator ude paa Havet og nærme sig mest til den inde i Fastlandet, medens det modsatte er Tilfældet med I. for Juli (Ølklima og Fastlandsklima). September er den Maaned, da I. mest løbe langs ad Parallelcirklerne, og derfra hidrører rimeligvis det stadige Vejr, der som oftest indtræder i denne Maaned.

Isouard, Niccolo [isuāhr], ell., som Franskmændene kaldte ham, Nicolò, f. 1775 paa Malta, d. 1818 i Paris, var af fransk Byrd og fik sin Opdragelse i Paris. Han var først Secadet, men da han 1790 paa Grund af Revolutionen atter kom til Malta, blev han Handelscommis. I denne Stilling, først i Palermo og dernæst i Napoli, studerede han i sin knappe Fritid med Iver Musik, men 1795 forlod han pludselig sin Stilling og debuterede uden synderligt Held med en Opera i Firenze og kort efter med en anden, der gjorde nogen Lykke i Livorno. Han kaldtes nu tilbage til Malta, hvor han blev Organist og Ordenscapelmester. Efter Ordenens Ophævelse skrev han en Række Operaer til Theatret i La Valetta, men gik 1799 til Paris, hvor hans Operaer imidlertid kun gjorde ringe Lykke. Men med »Michel-Ange« (1802) forandrede Stillingen sig, og da Boieldien rejste til Rusland, beherskede I. saa at sige ene den komiske Opera og skrev i Løbet af 6 Aar 14 Operaer. Boieldien vendte imidlertid tilbage 1811, og nu begyndte en Kamp mellem de to Rivaler, der endte med I.s Nederlag, uagtet han anstrængte alle sine Evner og i disse Kampens Aar skrev sine bedste Operaer, blandt hvilke »Joconde« og »Jeannot et Collin« (1814) indtage den første Plads (»Cendrillon« opførtes allerede 1810). Ærgrelse herover i Forbindelse med et uordentligt Liv fremskyndede hans Død.

Ispahān ell. **Isfahan**, Stad i den persiske Prov. Irak-Adschemi paa en af Floden Sajende-Rud gjennemstrømmet, frugtbar Slette, 45 M. s. for Teheran, med 90,000 I., hvoriblandt mange Jøder og Armeniere, talrige Paladser, hvoraf dog mange meget forfaldne, c. 100 Mosker, blandt hvilke den saakaldte kongelige Moske anses for den prægtigste i Orienten, flere armeniske og en katholsk Kirke, mange højere Skoler, betydelig Handel og Industri i Silke, Læder, Musselin, Vaaben, Guldbrocade og Marmorarbejder. I. er Sæde for en armenisk Ærkebiskop, en katholsk Biskop og en engelsk Missionsforening. Stadens Omegn er fortrinlig dyrket og frembringer en Mængde ypperlig Frugt og Vin. I. var i Fortiden en langt betydeligere Stad, men led overordentlig i Slutn. af det 14de Aarh. ved Timurs Ind-

fald i Persien. Senere hævede den sig under Abbassiderne, da den blev Residensstad, og skal have haft 700,000 J., men sank paa ny i Beg. af det 18de Aarh., da den blev erobret af Afghanerne. 1796 forlagdes Schahens Residens til Teheran, hvilket yderligere bragte J. i Forfald.

Isplante (Mesembryanthemum), bekjendte, til de frikronede tokimbladede hørende Frilands- ell. Stueplanter, navnlig charakteriserede ved deres tykke, kjødfulde Blade og smukt farvede, regelmæssige Blomster med mange Støvdragere. De have især hjemme paa Cap. Den almindeligst dyrkede er M. crystallinum, der ser ud, som om den er bedækket med Krystaller eller med Is.

Isprængt Tøj er vævet eller strikket af Traade, sammentvundne af forskjellig farvede Garn.

Israel (hebr., d. e. Guds Stridsmand), egtl. et Tilnavn, som efter I Moseb. 32, 28 blev givet Patriarchen Jakob af Gud; men paa Grund af denne Oprindelse bleve J., J.s Folk eller Israeliter de Navne, som det fra Jakob nedstammende Folk holdt og endnu den Dag i Dag holder mest af at bruge om sig selv, og det betegner sig dermed som „Guds udvalgte Folk", „den hellige Pagts Folk" (jvfr. Hebræere). J.s Historie indtil Jesu Tid falder sammen med Aabenbaringens Historie under den gamle Pagt. Stamfaderen Abraham indvandrede fra Mesopotamien til Canaan, hvilket Land Gud forjættede ham, at han vilde skjænke hans Afkom, der skulde blive et Folk, „talrigt som Havets Sand og som Himlens Stjærner"; men selv maatte Abraham sit Liv igjennem leve som en Fremmed i Landet, for at hans Afkom ikke skulde glemme, at de kun havde Guds Naade at takke for Landet, som blev dem skjænket, og at, „hvis de ikke bleve troende, vilde de heller ikke blive boende" (Es. 7, 9). Ligeledes begyndte Forjættelsen om talrigt Afkom først at opfyldes, da Abraham og hans Hustru for længe siden vare blevne for gamle til at kunne vente at faa Børn, for at Folket aldrig skulde glemme, at det kun havde Guds Naade at takke for sin Tilværelse. Gjennem Sønnen Isaak overførtes Forjættelsen til J.s anden Stamfader Jakob, som i sin høje Alderdom under en Hungersnød c. 1750 f. Chr. udvandrede med 70 Børn og Børnebørn fra Canaan til Ægypten, hvor hans Søn Joseph fra Slave var bleven den mægtigste Mand i Landet næst Kongen. Under 430 Aars Ophold i Provinsen Gosen voxede Familien her op til et Folk paa et Par Millioner; men imidlertid var den herskende Hyksos-Stamme bleven fordreven, og de nye Herskere plagede J. haardt. Saa opvakte Gud Moses (s. d. A.), som førte J. ud af Ægypten, og derpaa blev Moselov, Grundloven for Folkets religiøse og sociale Liv, aabenbaret dem fra Sinai Bjærg; men først efter at en ny Slægt var voxet op under 40 Aars Vandring i Ørken, blev denne ført ind i Canaans Land af Josva. Paa overnaturlig Maade skete Overgangen over Jordan og Indtagelsen af Jericho; derefter fuldbyrdede J. gjennem en Række sejrrige Felttog i Løbet af 6—7 Aar Guds Straffedom over de i grænseløs Ugudelighed og Usædelighed nedsunkne canaanitiske Stammer; det meste af deres Land blev erobret og de overvundne nedsablede uden Skaansel. Derefter blev Landet delt mellem J.s 12 Stammer efter Jakobs 12 Sønner. I dette Tal regnes dog ikke Levi og Joseph; i Josephs Sted traadte hans to af Jakob adopterede Sønner, Ephraim og Manasse, og Levi Stamme som den, der skulde tjene ved Helligdommen, erholdt intet særegent Land, men derimod Tiende af Markens Frugter, og til Opholdssteder anvistes der den 48 Stæder, spredte omkring i Landet. Regeringsformen var theokratisk; Gud skulde være Folkets Konge; efter hans Lov skulde de leve, og i vanskelige Tilfælde skulde de spørge om hans Vilje igjennem Ypperstepræsten, hvis Værdighed var arvelig i Aarons Familie, hvis mandlige Medlemmer udgjorde Præstestanden. Ypperstepræstens og Præsternes Myndighed var dog kun gejstlig, ikke verdslig; i politisk Henseende levede hver Stamme sit eget Liv under sin Stammefyrste, og saa vidt gik denne Selvstændighed, at det efter Landets Deling blev overladt til hver enkelt Stamme at rense sit Distrikt for Resterne af de overvundne, oprindelige Beboere; men i Stedet for at gjøre dette traadte flere af Stammerne efter Josvas Død i venskabeligt Forhold til disse Hedninger og lod sig forføre til at deltage i deres Afgudsdyrkelse. Til Straf lod Gud til forskjellige Tider større eller mindre Dele af Folket komme under Hedningernes Herredømme, men lod saa atter opstaa Mænd, som befriede Folket fra denne Trældom og derpaa for deres Levetid regerede som Dommere, i Regelen dog kun over en Del af Landet. Mod Slutningen af Dommernes 200aarige Tidsrum (c. 1300 —c. 1100 f. Chr.) synes det at være lykkedes Philisterne, — et Folk, der synes at være indvandret til det sydvestlige Palæstina nogen Tid efter J.s Indvandring i Landet, — for en Tid at undertvinge saa godt som hele J., og dette var maaske Anledningen til, at de to sidste Dommere, Ypperstepræsten Eli og Propheten Samuel, synes at have udstrakt deres Magt over det hele Land. Herved vaagnede J.s nationale Bevidsthed paa ny; de forlangte nu at faa en Konge „ligesom de omboende Folk"; modstræbende opfyldte Samuel deres Ønske og salvede Saul af Benjamins Stamme til deres Konge; men paa Grund af dennes egenraadige Adfærd salvede han nogle Aar efter hemmelig David af Juda Stamme. Dog kom David først efter Sauls Død virkelig til Magten. Under ham og hans Søn Salomo fik Folket sin Glansperiode; David, „Manden efter Guds Hjærte", udvidede Riget mod S. til det røde Hav og mod N. O. til Euphrat, og Salomo byggede Templet i Jerusalem; men Salomo forfaldt til Afgudsdyrkelse, den undertvungne Del af Syrien løsrev sig, og efter Salomos Død c. 975 f. Chr. var det kun Juda og Simeon Stamme samt en Del af Benjamin, der blev tro imod hans Søn Rehabeam, medens Resten af Folket tog Ephraimiten Jeroboam til Konge og dannede Tistammeriget, ogsaa kaldet Israels eller efter den mægtigste Stamme Ephraims Rige, med Hovedstæderne Sichem, Thirza og Samaria,

medens Juda Rige havde Jerusalem til Hovedstad. Tistammerigets Historie handler med Undtagelse af et Par Blomstringsperioder under dygtige Konger mest om Frafald til Afgudsdyrkelsen, uheldige Krige med de omboende Hedninger, blodige Tronomvæltninger og dermed følgende Borgerkrige; i c. 200 Aar regerede 9 Dynastier, og deraf indtog det ene, Jehus, over den halve Tid. Indblanding i Krigene mellem de to Verdensmagter, Assyrien og Ægypten, medførte, at Kong Salmanassar af Assyrien 722 indtog Samaria, bortførte Rigets Befolkning til Medien og Armenien og befolkede Landet med assyriske Nybyggere, hvis Efterkommere Samaritanerne vare. Politisk svagere, men stærkere ved indre Kraft bestod Juda Rige under Davids Efterkommere til 588 f. Chr., da Babylons Konge Nebuchadnezar indtog Jerusalem og bortførte største Delen af Indbyggerne til Chaldæa (s. Babyloniske Exil) og Resten kort efter flygtede til Ægypten (s. Gedalja). 536 gav Perserkongen Cyrus, efter at have erobret Babylon, J., som nu i Almindelighed kaldtes **Jøder**, Tilladelse til at vende tilbage til Jerusalem og gjenoprette den fædrene Gudsdyrkelse. Næppe 50,000, mest af Levi og Juda Stamme, benyttede Tilladelsen under Anførsel af Judas Stammefyrste Serubabel, Overhovedet for Davids Slægt. De begyndte at gjenopbygge Staden og Templet og at udbrede sig i Landet, men bleve haardt trængte af de omboende Samaritanere og Hedninger. 458 førte Præsten Esra paa ny et Par Tusender hjem og fremkaldte en religiøs og sædelig Fornyelse af det dybt sunkne Folk; men deres ydre Stilling bedrede sig først, da den ædle Nehemia 445 foretrak Stillingen som Statholder over sine Landsmænd for Livet ved Perserkongens Hof. Paa sit Sejerstog gjennem Asien erobrede Alexander d. store ogsaa Palæstina 333 f. Chr., men behandlede i Modsætning til de tidligere Erobrere Folket med Mildhed. Efter hans Død blev Palæstina længe et Tvistens Æble mellem de to af hans Erobringer nyopstaaede Riger Ægypten og Syrien, indtil endelig Syrien fik Overhaand. Den nære Berøring, hvori Jøderne herved kom med græsk Sprog og Cultur, medførte, at mange halvt eller helt opgav deres Nationalitet og Religion; men des skarpere afsondrede de lovtro Jøder sig fra alt fremmed Væsen. Samtidig begyndte Jøderne at udbrede sig saaledes rundt om i de hedenske Lande, at der snart fandtes spredte Jøder rundt om i hele den da bekjendte Verden; disse Jøder „i Adspredelsen" holdt saa godt som uden Undtagelse fast ved deres Religion, og rundt om begyndte Hedninger at gaa over til Jødedommen. Hjemme i Palæstina derimod voxede Frafaldet saaledes, at det en Tid saa ud til, at det Forsøg, den syriske Konge Antiochos Epiphanes (176—64) gjorde paa ved systematisk Forfølgelse at tvinge Folket til at opgive deres Nationalitet og Religion og blive Grækere, skulde krones med Held; men under Anførsel af Præsten Mattathias og hans heltemodige Sønner rejste det lovtro J. sig til Kamp og tilkæmpede sig til sidst Uafhængighed (s. Makkabæerne), ja udvidede endog Rigets Grænser, saa at Idumæerne bleve nødte til at antage Jødedommen. Tronstridigheder mellem de udartede Makkabæere gav Romerne Anledning til at fratage J. den dyrt kjøbte Uafhængighed. 63 f. Chr. indtog Pompejus Jerusalem, gjentagne Gange blev Templet plyndret, 40 f. Chr. blev Idumæeren Herodes (s. d. A.) af det romerske Senat udnævnt til Jødernes Konge. Efter hans Død deltes Riget mellem hans Sønner Archelaos, Antipas og Philip. Archelaus blev efter 10 Aars Forløb afsat, og hans Lande, Judæa, Samaria og Idumæa, bestyredes ved procuratores, Landshøvdinger, som Bestanddele af den romerske Provins Syrien. Blandt disse var Pontius Pilatus, under hvis Bestyrelse (27—37) Christi offentlige Liv, Virksomhed og Død falder. Herodes Agrippa I, Herodes d. stores Sønnesøn, samlede atter for en kort Tid hele Riget, men døde 44. Hans Søn, Herodes Agrippa II, fik et lille Kongerige i Syrien, medens Palæstina blev overgivet til Statholdere, blandt hvilke Felix og Festus. Ved Haardhed gjorde disse det romerske Herredømme forhadt, navnlig Gessius Florus, som ligefrem æggede Folket til Oprør, for derved at dække sine Skjændselsgjerninger. Til sidst tabte Folket Taalmodigheden og gjorde Oprør, som ikke kunde standses ved Kong Agrippa II.s Bestræbelser. Cestius Gallus drog fra Syrien med en betydelig Hær mod Jerusalem, men trak sig kort efter tilbage og led et stort Nederlag. Denne Sejer gav Folket Mod, og der blev organiseret et planmæssigt Forsvar for det hele Land, hvorved Josephus, som har beskrevet denne Krig, fik Overbefalingen over Galilæa. Cestius forlangte Hjælp fra Rom, og Nero sendte Vespasian mod Jøderne med en stor Hær. Først blev Galilæa betvunget, hvorved Josephus faldt i Romernes Hænder, og lidt efter lidt ogsaa hele Judæa. Men Jerusalem var endnu tilbage. Her rasede Partierne frygtelig imod hverandre, især Zeloternes nationale Frihedsparti, medens Belejrerne uden fra trængte Staden. Kejserværdigheden kaldte imidlertid Vespasian til Rom, og hans Søn Titus fortsatte nu Belejringen. Efter at have stormet den første og anden Mur opfordrede han forgjæves Jøderne til at overgive sig. Raseri og blind Tillid til Jehovas Hjælp drev dem til en Tilintetgjørelseskrig, og Hungersnøden steg til den Grad, at en Kvinde slagtede og fortærede sit eget Barn. Endelig blev Borgen Antonia indtagen, derpaa ogsaa Templet, som mod Titus's Vilje blev brændt. Oprørerne holdt sig endnu en Tid lang i den øvre Del af Staden, men 10 Aug. 70, Aarsdagen for Templets Ødelæggelse ved Nebuchadnezar, blev den fuldkommen indtaget og ødelagt. Den 5aarige Krig havde kostet Millioner af Jøder Livet; alene ved Jerusalems Belejring omkom 1,100,000, medens 97,000 bleve solgte som Slaver; rundt om i Romerriget falbødes der saa mange jødiske Slaver, at ingen mere vilde kjøbe dem. De Helligdomme, som bleve frelste ud af det brændende Tempel, førtes til Rom, hvor Titus's Triumphbue endnu viser Afbildninger af dem. En Rest af Folket fik dog Lov til at blive i Palæstina og beholde deres eget Synedrium

med en Patriarch i Spidsen; men et nyt Oprør (132—35) under Bar-Kochba (s. d. A.) endte med at næsten alle de Jøder, der bleve i Live efter det gruelige Blodbad, bleve førte bort fra Palæstina, og siden den Tid har hele I. levet „i Adspredelse". Den her givne Fremstilling af I.s Historie holder sig nøje til det gamle Testamentes og Josephus's Beretninger; i den nyeste Tid har den fra Reuss, Graf og Wellhausen udgaaede rationalistiske Bibelkritik nægtet den historiske Paalidelighed af de fleste af det gl. Test.s historiske Skrifter og har derefter søgt at give en helt anden Fremstilling af I.s ældre Historie, hvorved det overnaturlige og vidunderlige i denne kom til at forsvinde.

Israfil [is], en af de fornemste Engle hos Muhammedanerne, der navnlig betragte ham som Bevarer af Skæbnens Tavler i den øverste Himmel og som den, der med Basunen skal kalde de døde til Dommen.

Issaschar [is], Patriarchen Jakobs 5te Søn med Lea, Stamfader til den israelitiske Stamme I.

Isse, Isseben, s. Hjerneskal. Isse kaldes ogsaa Toppen af en Hvælving (s. d. A.). **Issehul**, de hos Tværmundene (Hajer og Rokker), samt hos Bikiren, Støren og Spadestøren forekommende, bag Øjnene liggende Aabninger, der staa i Forbindelse med Mundhulen og oftest indeholde en Bigjælle; de betragtes derfor rigtigst som et Par forreste, opadvendte Gjællespalter.

Issoire [issoahr], Stad i det franske Dep. Puy de Dôme ved Floden Allier, 4 M. s. s. ø. for Clermont-Ferrand. 6,000 I. Mærkelig Kirke. Fabrikation af Kobbervarer.

Issos [is], Søstad i Kilikien ved en Havbugt af s. N., sandsynligvis det nuvær. Ajazzo, bekjendt af den Sejer, som Alexander d. store der tilkæmpede sig over Darius Kodomannus 333 f. Chr.

Issoudun [issudöng], Stad i det franske Dep. Indre, 4 M. ø. n. ø. for Châteauroux. 12,000 I. Uld- og Bomuldsmanufakturer, Garverier. Staden bestaar af en ældre og en nyere Del, den første med et stærkt middelalderligt Præg.

Issy [issi], en af Paris's Forstæder mod S. V., paa den venstre Seinebred, med talrige Landsteder og Fabriker og 8,000 I. Her er et til Fæstningslinjen hørende Fort.

Issyk Kul, en 230 □ M. stor Alpesø i Asien n. for Thianschanbjærgene i den nydannede russiske Provins Semirjetschensk. Søen ligger c. 5,000 F. over Havet.

Istambul, s. Constantinopel.

Isted, Landsby i Slesvig, 1 M. n. for Slesvig, maa i den tidlige Middelalder have haft nogen Betydning, eftersom Sønderjyllands sydligste Syssel efter den kaldtes Istathe Syssel. I Danmarks nyere Historie er I. blevet navnkundigt ved Slaget 25 Juli 1850. Willisen havde ladet den slesvigholstenske Hær tage en stærk Opstilling med Byen I. som Centrum og med den venstre Fløj strækkende sig over mod Bollingstedaa, den højre opstillet bag Langsøen, men rede til at rykke frem til Angreb, dels over Vedelspang ved Søens østre Ende, dels ad en Bro, som var slaaet over den smalle Sø. Den danske Hær under General Krogh havde allerede 24 Juli haft en alvorlig Fægtning med Fjendens fremskudte Tropper ved Helligbæk, men indledede tidlig næste Morgen Angrebet paa Hovedstillingen. Hovedangrebet var rettet mod Centrum; Fjendens yderste højre Fløj holdtes fast i Vedelspangpasset af en halv Brigade; derimod lykkedes det den slesvigholstenske Brigade v. d. Horst at rette et uventet Anfald i Flanken af Brigaden Baggesen, som var i Fremrykning over Byen Øvre-Stolk mod Strækningen mellem Istedsø og Langsø; ved denne Lejlighed faldt den danske General Schleppegrell; Brigaden Baggesens Uheld antoges for alvorligere end det i og for sig var, og uagtet det snart blev oprettet af General de Meza, som kom til med Brigaden Thestrup og kastede v. d. Horst tilbage, bevirkede det dog en Standsning i den danske Hærs Fremrykning mod Fjendens Centrum og foranledigede endog den commanderende General til at sende Contraordre til Brigaden Schepelern, der var detacheret mod Vest for ved en omgaaende Bevægelse at true eller afskære Willisens Tilbagetogslinje mod Slesvig og Danevirke. Da Contraordren naaede Schepelern, stod denne allerede ved Skovby i en meget truende Stilling for Fjendens Retraite, og uagtet Schepelern troede at maatte lystre den modtagne Ordre, bidrog denne Omstændighed dog til at svække Fjendens Modstand i Centrum, saa at det lykkedes den danske Hær, da den gjenoptog Angrebet mod I. By og de bagved liggende Skovstrækninger, at kaste Fjenden ud af denne stærke Stilling. Dermed var Slaget vundet; den slesvigholstenske Hær maatte gaa tilbage til Rendsborg, og den danske Hær kunde sætte sig fast i Danevirkestillingen, saa at den allerstørste Del af Sønderjylland dermed var befriet og sikret for Oprørernes Herredømme. Den danske Hær, som før Slaget var c. 36,000 Md. stærk, mistede henved 3,800 Md., hvoraf 862 Faldne, deriblandt General Schleppegrell og Oberst Læssøe; den fjendtlige Hær talte c. 33,000 Md., og dens Tab anslaas til henv. 5,000 Md., hvoriblandt 1,700 Fanger, som tillige med 6 Kanoner og meget andet Materiel faldt i de danskes Hænder.

Ister, s. Donau.

Istesso ell. **stesso**, it., samme; **l'istesso tempo**, det samme Tempo.

Isthme [ist] (gr. ἰσθμός), Landtange (s. d. A.), kaldtes fortrinsvis den Landtange mellem den korinthiske og saroniske Bugt, som forbandt Peloponnes med Fastlandet. Her stod i Nærheden af en Granskov et til Posidon indviet Tempel, og ikke langt fra dette fejredes hvert andet Aar i et Theater til Ære for Posidon de isthmiske Lege, ved hvilke Væddekamp i Citharspil og Fløjtespil med Sang, senere ogsaa dramatiske Forestillinger fandt Sted ved Siden af de sædvanlige gymniske og hippiske Væddekampe. Sejerherrerne belønnedes med en Krans af Apion (Krusblad), senere af Grangrene.

Istid, s. under Is.

Istmo, s. Panama.

Istrien, et „fyrsteligt Markgrevskab" i Østerrig, tidligere en Del af Kongeriget Illyrien, udgjør den sydlige Del af det østerrigske Li-

torale (Kystlandet) og danner den Halvø, som imod Nord begrænses af Districterne Triest, Görz (s. d. A.) og Gradisca og imod Syd strækker sig ud i Adriaterhavet mellem Triest- og Quarnerobugten. — J. (Halvøen Istria el. Histria, beboet af de førøverste Istri ell. Histri) blev undertvunget af Romerne 177 f. Chr. og indlemmedes i Augusts Tid i Italien. I det 6te Aarh. erobredes det af Goterne, som senere under det græske Kejserdømme og derefter under Carolingerne. Fra 1170 stod det under Greverne af Andechs, Hertuger af Dalmatien, og senere under Venezia. Efter Freden i Campoformio 1797 besatte Østerrig, som allerede 1374 havde arvet den nordøstlige Del, nu den venezianske Del, men maatte 1805 afstaa den til Frankrig, hvorfra det fik den tilbage 1814. Den franske Marschal Bessières førte Titlen „Hertug af J.“

Isturiz, Xavier, spansk Statsmand, f. 1790 i Cadiz, hvor hans Fader, en Basker af Fødsel, var en rig Kjøbmand, var 1812—14 Medlem af Cortes og viste stor Iver for Kampen mod Frankrig. Under Ferdinand VII var J. en af Lederne for de misfornøjede; de samledes i hans Hus, og han førte Forsædet i den Forsamling, i hvilken Riego 1820 proclamerede Forfatningen af 1812. Som Medlem af Cortes bekæmpede J. Ministrene Arguelles og Martinez de la Rosa; han valgtes 1823 til Formand og fulgte med til Cadiz, hvor han stemte for Kongens Afsættelse. Han blev derfor dømt fra Livet, men flygtede til England og levede her som Kjøbmand indtil Amnestien 1834. J. valgtes nu igjen til Cortes, hvor han hørte til de ultraliberale (»Exaltados«), deltog 1835 i Nationalgardisternes Opstand mod Ministeriet Toreno og blev paa ny Formand i 2det Kammer, samt efter en Strid med sin tidligere Ven Mendizabal i Maj 1836 selv Første- og Udenrigsminister. Men dette regnedes for et politisk Frafald, og Opstanden i la Granja i Aug. s. A. nødte J. til at flygte til Udlandet. 1838 vendte J. tilbage, underkastede sig den nye Forfatning og blev n. A. igjen Formand for 2det Kammer; han arbejdede 1843—44 for Enkedronning Christines Tilbagekomst og var Apr. 1846—Jan. 1847 Førsteminister, i hvilken Stilling han havde væsentlig Del i Dronning Isabellas og hendes Søsters Giftermaal efter det franske Hofs Ønske. 1850—54 var J. Affendings i London og sendtes 1857 til St. Petersborg for paa ny at knytte den diplomatiske Forbindelse med Rusland; han var Jan.—Aug. 1858 paa ny Førsteminister, blev derefter Affending i London, hvor han 1861 sluttede Aftalen om Fællestoget til Mexico, og 1863—64 i Paris. Han døde 16 Apr. 1871.

Istævoner nævnes hos Tacitus som en af de tre Hovedgrene, hvori Germanerne delte sig.

Isæos, den 5te i Rækken af de 10 attiske Talere, f. i Chalkis paa Euboea, men desuagtet attisk Borger. Han levede i den første Halvdel af det 4de Aarh. f. Chr. (d. eft. 357). Sin Uddannelse som Taler skyldte han fornemmelig Lysias og Isokrates; han synes ikke at have taget Del i det politiske Liv. Blandt hans Disciple var Demosthenes. Af hans Taler ere 11 opbevarede, der alle angaa Arvesager og ere os en vigtig Kilde til Kundskab om attisk Arveret. Hans Stil er simpel og kunstløs, omtrent som Lysias's.

Isøre, et Sted i Sjælland ved Isefjord (sandsynligvis i Odsherred ved Indløbet af Fjorden, i Nærheden af Nørvig), hvor det danske Kongevalg i den tidligere Del af Middelalderen (indtil ind i det 12te Aarh.) plejede at finde Sted. Navnet er for længe siden forsvundet.

Itacisme kaldes den nygræske Udtale af det gamle græske Sprog efter sin mest charakteristiske Ejendommelighed, at Selvlydene og Tvelydene ι, υ, η, ει og οι udtales som i. Denne Udtale bærer ogsaa Reuchlins Navn, hvorimod den i de skandinaviske Lande og Tyskland almindelige Udtale (Etacismen) er indført af Erasmus.

Itacolumit, en finkornet, bøjelig og lagdelt Bjergart, der bestaar af Kvartskorn og Glimmerblade, har et sandstenagtigt Udseende og lys Farve. Guld forekommer som tilfældig Indblanding deri; men mest Interesse har den faaet derved, at man har overtydet sig om, at den i Brasilien er Diamantens egentlige Leje, hvorfra de løse Diamanter i Flodsandet hidrøre. J. hører til de ældste Dannelser; den er kjendt i Ural, de forenede Stater, men især af stor Mægtighed og Udbredelse i Brasilien, hvor man 1836 begyndte en Grubedrift for at vinde Diamanter af denne Bjergart, hvilket Forsøg dog faa Aar efter atter blev opgivet.

Itala, s. Bibeloversættelser.

Italien, siden 1870 et samlet Kongerige i Sydeuropa, bestaar af følgende Landsdele (Compartimenti):

	□ M.	Befolkn. 1881.	Paa 1 □ M.
Piemont	534	3,070,250	5,750
Ligurien	98	892,373	9,106
Lombardiet..	440	3,680,615	8,365
Venetien....	436	2,814,178	6,455
Emilien	377	2,183,391	5,792
Umbrien	172	572,060	3,326
Markerne ...	179	939,279	5,247
Toscana	437	2,208,869	5,055
Roma	221	903,472	4,088
Abruzzerne og Molise ...	309	1,317,215	4,263
Campanien ..	301	2,896,577	9,623
Apulien	373	1,589,064	4,260
Basilicata...	188	524,504	2,790
Calabrien ...	273	1,257,883	4,608
Sicilien	469	2,927,901	6,243
Sardinien ..	433	682,002	1,575
I alt...	5,240	28,459,628	5,431

Til J. i geographisk Forstand maa endnu henregnes Øerne Corsica, der udgjør et fransk Departement, og Malta, der tilhører England. Disse Bestanddele medtages imidlertid ikke her.

Kongeriget J. ligger imellem 46° 39′ og 36° 37′ n. Br. (Siciliens Sydspids, medens Fastlandets Sydspids har 37° 55′ n. Br.) og mellem 24° 15′ og 36° 10′ ø. L. (Cap Otranto). Landgrænsen gaar i en stærkt bugtet Linje fra Middelhavet, ø. for Mentone, i det væsentlige langs Alpernes Hovedkjæde indtil Floden Isonzo, hvor den bøjer mod S. til Adriaterhavet; den skiller J. fra Frankrig, Schweiz og Østerrig i en Længde af c. 150 M. Søgrænsen dannes

af det adriatiske Hav med Bugterne ved Venezia og Manfredonia, Otrantokanalen, det joniske Hav med Tarantobugten og Squillacebugten, det tyrrhenske Hav med Bugterne ved Eufemia, Policastro, Salerno, Napoli, Gaeta, Piombino, Spezzia og Genua. Dette Hav danner desuden Orosei- ell. Dorgalibugten paa Sardiniens Østkyst og Castellamarebugten og Palermobugten paa Siciliens Nordkyst; Middelhavet danner paa Sardiniens Nordkyst Asinarabugten, paa Vestkysten Algherobugten og Oristanobugten og paa Sydkysten Palmasbugten og Cagliaribugten. Messinastrædet fører fra det tyrrhenske Hav til det joniske Hav. Det adriatiske Havs italienske Side er mærkelig fattig paa Øer; derimod har det tyrrhenske Hav flere, hvoriblandt Elba, de pontinske Øer ud for Gaetabugten, Ischia og Capri m. fl. ud for Napolibugten, de lipariske Øer n. for Siciliens Østende og Øerne ved Sardiniens Nordøstkyst. I det egentlige Middelhav ligge de ægadiske Øer v. for Sicilien, Øerne ved Sardiniens Vestkyst og de mellem Sicilien og Afrika liggende Øer Pantellaria, Linosa og Lampedusa. — Landets Overflade har i det hele Bjergcharakter, idet dets nordlige Del optages af Alperne, der uden Forbjerge falde brat ned mod Posletten, og Apenninerne fra Alperne strygе rundt om Genuabugten og gjennem Halvøen til dennes Sydende. Begge disse Bjergsystemer ere beskrevne i egne Artikler. Fra Napolis Campagne hæver sig den isolerede Vulkan Vesuv til c. 4,000 F., ligesom n. for Manfredoniabugten Monte Garganos enkeltstaaende Masse naar en Højde af c. 5,000 F. Bjergene paa Sicilien ere at betragte som en Fortsættelse af Apenninerne, men naa ikke saa stor Højde som paa Halvøen. De ere højest paa Øens Nordside (Monte Madonia c. 6,500 F.). Fra Catanias Slette hæver den mægtige Vulkan Ætna sig som en isoleret Bjergmasse over 10,500 F. Ogsaa Sardinien er et Bjergland, hvis nordlige Del har en temmelig vild Charakter, hvorimod Bjergene mod S. have jævnere Fald og mere aabne Dale. Det højeste Punkt Gennargentu er c. 6,500 F. Saa vel Halvøens som Øernes Kyster ere i det hele stærkt indskaarne og danne talrige Forbjærge. De mærkeligste af disse ere Monte Conero s. ø. for Ancona, Cap Otranto ved Otrantokanalen og Cap St. Maria di Leuca paa Sydenden af Terra d'Otranto, C. Nao ell. Colonne sydlig paa Tarantobugtens Vestside, C. Spartivento og C. dell' Armi paa Calabriens Sydside; paa Vestsiden træffe vi først C. Vaticano og C. Suvero ved Eufemiabugten, C. Spartivento og C. Licosa mellem Policastro- og Salernobugten, C. Campanella mellem Salernobugten og Napolibugten, C. Miseno ved den nordre Indgang til Napolibugten, C. Circello v. for Terracina og Monte Argentario (2,000 F.) paa Halvøen Orbitello. Den største Slette er Posletten mellem Alperne, Apenninerne og Adriaterhavet, 800 □ M. og overordentlig frugtbar. Den gjennemskæres af Posloden og dens talrige Bifloder samt en Mængde Kanaler og hører til Jordens frugtbareste Egne. Af mindre Betydning ere Campagna felice ved Napoli, Toscanas Kystslette, den romerske Campagne, den apuliske Slette ved Adriaterhavet og Sletterne paa Sicilien og Sardinien. Antallet af Floder er meget stort, men Landets Form og Bjærgenes Beliggenhed medføre, at kun én opnaar nogen egentlig Betydning for Samfærdselen. Denne Flod er Po, der udspringer paa Mt. Viso paa Frankrigs Grænse, løber først mod N. Ø. forbi Turin til Chivasso, hvorfra den bøjer mod Øst og efter et Løb af 90 M. gjennem flere Mundinger falder i Adriaterhavet. Blandt dens talrige Bifloder løbe de betydeligste og vandrigeste fra Alperne til dens venstre Bred, nemlig Dora Riparia, Dora Baltea, Sesia, Ticino fra Lago Maggiore, Adda fra Lago di Como, Oglio fra Lago d'Iseo og Mincio fra Lago di Garda. Af Bifloderne fra højre Side ere de betydeligste Tanaro, med Stura og Bormida, og Trebbia. Til Adriaterhavet n. for Pomundingerne (Bugten ved Venezia) flyde Tagliamento, Livenza, Piave, Brenta, Bacchiglione og Adige, der alle ere Alpefloder med stærkt Fald. S. for Pomundingerne løbe fra Apenninerne en Mængde Smaafloder til Adriaterhavet, af hvilke her kun skal nævnes Uso ell. Rubicone, Metauro og Ofanto. De vigtigste Floder, der løbe fra Halvøen til Middelhavet, ere Arno, Ombrone, Tiber (med Chiana, Nera og Teverone), Garigliano, Volturno, Sele, Noce og Savuto. Af Siciliens Vandløb er det betydeligste Salso, der løber mod S., og af Sardiniens Tirso, der falder i Oristanobugten. — Søer. Foruden de 4 allerede nævnte og for deres skjønne Naturomgivelser saa bekjendte og stærkt besøgte Alpesøer Lago Maggiore, L. di Como, L. d'Iseo og L. di Garda fortjene endnu at nævnes Trasimenosøen v. for Perugia og Søerne Bolsena, Bracciano, Albano og Nemi, de to første n. og de to sidste s. for Rom. Fucino- ell. Celanosøen er nu udtørret ved Hjælp af en Kanal, der fører dens Vande til Floden Liri. Ved Adriaterhavets Kyst findes flere Strandsøer, af hvilke de betydeligste ere Lago di Lesina, L. di Varano og L. di Salpi mellem 41° 20' og 42° n. Br., og langs Bugten ved Venezia udstrakte Laguner. Paa Vestkysten findes i Mellemitaliens Kystland udstrakte Maremmer, der længst mod S. danne de pontinske Sumpe mellem Volskerbjærgene og Middelhavet. Disse Egne ere paa Grund af deres usunde Luft (Malaria) uden faste Beboere. Paa Sicilien findes ingen Søer af Betydning; paa Sardinien findes derimod paa flere Steder forholdsvis udstrakte Kystsøer. Antallet af Kanaler, saa vel sejlbare som Vandingskanaler, er meget stort, især i Norditalien. Af disse er den betydeligste Naviglio grande, der fører fra Ticino til Milano og ved Martesanakanalen fortsættes til Adda, medens den sender en anden Gren Bereguardokanalen fra Abbiategrasso til Pavia. Denne Stad forbindes med Milano ved Naviglio di Pavia.

Ostigliakanalen og Legnagokanalen forbinde Mincio og Po med Adige. Til yderligere Forbindelse mellem Adige og Po tjene Canale bianco og Adigettokanalen. Chianakanalen i det Toscanske er væsentlig bestemt til at føre Chianadalens overflødige Vand til Tiberen. — Klimaet er ved den store Breddeudstrækning og Højdeforskjel selvfølgelig meget forskjelligt, men i det hele særdeles mildt. Dog kan Norditalien have temmelig strænge Vintre med Sne, medens Syditalien kun har Sne paa Bjærgene. Aarets Middelvarme er i Turin 12°, i Padua, Milano og Pavia 12½°, i Venezia, Bologna og Brescia 14°, i Firenze og Rom 15°, i Napoli 16°, i Palermo 17° og i Messina 18°. Det ses heraf, at den geographiske Bredde ikke er det eneste bestemmende, men at Beliggenheden ved Havet eller i det indre saa vel som andre Momenter maa komme væsentlig i Betragtning. En stor Ubehagelighed er den fra Afrika blæsende Vind Scirocco, der dækker Himlen med et Taageslør og virker yderst lammende og nedtrykkende. I Modsætning hertil er Nordenvinden Tramontana forfriskende og sund. Enkelte Egne ere ilde berygtede for deres Usundhed og febersvangre Luft (Aria cattiva, Malaria), deriblandt navnlig Toscanas Maremmer, Roms Campagne, de pontinske Sumpe og Lagunerne ved Comacchio. Regnmængden er meget stor i de Egne, der ligge paa Alpernes og Apenninernes mod S. vendende Skraaninger; saaledes udgjør den i Tolmezzo i det venezianske Alpeland 108 Tommer, i Udine 66 T., men i Molfetta n. v. for Bari ved Adriaterhavet kun 19 T. Den største Regnmængde falder om Efteraaret. — I. er endnu ligesom i Oldtiden et udmærket frugtbart Land, rigt paa Naturfrembringelser. Navnlig gjælder dette om Posletten, Arnodalen og Campagna felice ved Napoli. I Syditalien staar imidlertid Landbruget i det hele endnu temmelig lavt, hvilket ogsaa gjælder om Sicilien, i Oldtiden Roms Kornkammer, og Sardinien. Posletten har yppige Majs- og Hvedemarker, der tillige ere beplantede med Rækker af Oliventræer og Elme, de sidste til Støtte for Vinrankerne. De lavere, fugtige Strækninger benyttes til Rismarker og sættes derfor aarlig under Vand; de højere liggende anvendes til Enge, der ofte kunne slaas indtil 6 Gange aarlig. Majs saas sædvanlig først efter at Vinterhveden er høstet, men modnes dog i Sept. Byg og Havre dyrkes, men ikke i stort Omfang. Derimod er Silke- og Vinavlen særdeles betydelig, ligesom der ogsaa avles megen Hør og Hamp. Paa Campagna felice ved Napoli giver den større Aarsvarme Vegetationen et mere sydlandsk Præg. Oranger, Oliven, Figen, Granatæbler, Myrter og Palmer give her Landskabet dets Charakter; ja endog Bomuld dyrkes, navnlig ved Castellamare. Campagnen giver tre Afgrøder om Aaret. Arnodalen ligner en Have; dens Dalsider ere bevoxede med Oliven- og Kastanielunde. Indtil Midten af det 17de Aarh. dyrkedes Sukkerrøret almindelig ved Tarantobugtens Kyster, hvorimod det nu næsten kun forekommer paa Sicilien. Denne Øs frugtbareste Strækninger ere Egnen om Catania ved Ætna og Egnene om Syrakus og Marsala. Plantevæxten frembyder her i næsten tropisk Fylde Orangelunde, Mannaskove, Oliven- og Vinhaver, Figen-, Granat-, Mandel-, Johannesbrød- og Morbærtræer, Papyrus, Dværg- og Daddelpalmer, Ege- og Kastanieskove og de sædvanlige Kornsorter. Af stor Betydning er i hele I. Vinavlen. Dog tjener dens Produkt væsentlig kun til Landets egen Forsyning, da den italienske Vin ikke godt taaler at forsendes. Dette gjælder dog mindre om den sicilianske Marsalavin, hvoraf meget gaar til Cette, Marseille og England. Siden Druesygdommen har udbredt sig saa sørgelig i de franske Vindistricter, forsendes dog ogsaa fra Norditalien betydelige Mængder italiensk Vin til Frankrig, hvor den anvendes til Blanding. Druesygdommen har for øvrigt nu ogsaa naaet I. Silkeavlen, der i det 12te Aarh. blev indført fra Grækenland, er nu udbredt over hele I., dog stærkest i Lombardiet, Venezia og Romagna. Sygdommen blandt Silkeormene har i flere Aar betydelig indskrænket Produktionen, der fra 66 Mill. Pd. Cocons 1850 var sunken til 24 Mill. Pd. 1863. I de senere Aar have Forholdene dog atter bedret sig. Bjærgværksdriften har forholdsvis ringe Betydning. Der vindes en Del Jærn, navnlig fra Norditalien og Øen Elba, og meget Svovl fra Sicilien og Romagna. — Industrien, der i Middelalderen ligesom Kunsten stod paa et meget højt Trin, var under den politiske Søndersplittelse og Afhængighed af Udlandet gaaet stærkt tilbage, men har i de senere Aar atter hævet sig, saaledes som det fremgaar af I.s ærefulde Deltagelse i de forskjellige Verdensudstillinger. Hovedfrembringelserne ere Silkevarer, Bijouterier i Guld, Sølv og Bronze, navnlig smukke Filigranarbejder, Læderwarer, Papir, Straaarbejder, musikalske Instrumenter, Olje og Essenser, Porcelæn og Fajence, Glas- og Koralarbejder, Mosaikarbejder. For Handelen har I. en sjælden gunstig Beliggenhed med en udstrakt Kystlinje og talrige gode Havne og Rede. Den store Overvægt hos I.s rige Handelsrepubliker tabte sig ved Opdagelsen af Søvejen om Afrika, der satte Søhandelen i Stedet for Karavanhandelen; det er næppe sandsynligt, at Aabningen af Suezkanalen vil være i Stand til at føre den tilbage, men det er dog uden for al Tvivl, at dette mærkelige Værk byder I.s Handel store Fordele. Antallet af italienske Skibe, der 1884 passerede Kanalen, udgjorde 54 med 114,000 Tons. Den engelsk-ostindiske Overlandspost besørges nu gjennem I. over Brindisi. Anlæg af Jærnbaner og Telegraphledninger har ogsaa siden Oprettelsen af Kongeriget I. været drevet med stor Kraft, saa at der i Begyndelsen af 1884 var c. 1,260 M. Jærnbane aabnet for Drift og s. A. Telegraphledninger af 3,800 M.s Længde med 12,950 M. Traadledning. Det italienske Jærnbanenet havde 1884 krævet en Anlægscapital af c. 2,020 Mill. Kroner; Bruttoindtægten 1883 udgjorde c. 146 Mill. Kr. Antallet af Telegrammer 1882 var c. 6½ Mill. Hosstaaende gives

en Oversigt over Kongeriget I.s Handel 1883 og 1884, heri ikke medregnet Transithandelen. Angivelsen er i Millioner Kroner.

Udenrigshandel.

	Indførsel fra 1883.	Indførsel fra 1884.	Udførsel til 1883.	Udførsel til 1884.
Frankrig	259,7	204,9	358,2	301,2
England	210,5	212,6	65,6	63,5
Østerrig-Ungarn	146,8	146,0	97,8	78,8
Schweiz	45,6	53,8	88,1	91,4
Rusland	26,1	36,0	16,0	16,1
Tyskland	80,7	78,4	62,8	77,4
Balkanhalvøen	19,9	24,4	11,9	11,3
Nordamerika	41,4	42,6	41,9	39,0
Sydamerika	19,6	18,1	20,9	22,1
Andre Lande	126,8	135,5	87,3	75,6
	977,1	951,8	850,1	776,4

Efter de forskjellige Vareklasser faldt Handelen saaledes:

	Indførsel 1883.	Indførsel 1884.	Udførsel 1883.	Udførsel 1884.
Næringsmidler	209,1	226,9	245,4	227,6
Raaprodukter	306,5	301,5	333,6	316,8
Fabrikater	263,8	276,4	126,0	103,8
Forskjelligt	128,7	125,7	132,0	106,5
Ædle Metaller	69,0	21,8	13,1	21,7
	977,1	951,8	850,1	776,4

Skibsfart 1884.

	I alt. Skibe.	I alt. Tons.	Deraf Dampskibe. Skibe.	Deraf Dampskibe. Tons.	Bestuvning. Skibe.	Bestuvning. Tons.
Indgaaende. Udenrigsk Fart: Italiensk Flag	9,502	1,415,000	869	754,000	7,556	1,223,000
Fremmed Flag	6,327	3,801,000	3,866	3,446,000	4,977	3,103,000
	15,829	5,216,000	4,785	4,200,000	12,533	4,326,000
Kystfart: Italiensk Flag	84,653	8,306,000	15,741	6,160,000	57,489	6,212,000
Fremmed Flag	3,887	3,195,000	3,560	3,127,000	3,017	2,493,000
	88,540	11,501,000	19,301	9,287,000	60,506	8,805,000
I alt	104,369	16,717,000	24,086	13,487,000	73,039	13,131,000
Udgaaende. Udenrigsk Fart	15,157	5,229,000	4,692	4,183,000	9,760	3,300,000
Kystfart	88,830	11,437,000	19,310	9,314,000	62,614	9,109,000
I alt	103,987	16,666,000	24,002	13,497,000	72,374	12,409,000

Antallet af indregistrerede Skibe udgjorde 1884 7,072 Sejlskibe paa 849,000 Tons og 215 Dampskibe paa 122,000 Tons og 45,800 Hestes Kraft. De vigtigste Handelsstæder ere paa Landets Østside Venezia og Ancona, paa Vestsiden Genua, Livorno og Napoli, paa Sicilien Messina og Palermo. — **Befolkningen** er i I. mere ensartet end i noget andet europæisk Land, og det uagtet Landet lige fra Oldtiden i en ganske overordentlig Grad har været udsat for fremmed Indvandring. Denne har imidlertid forholdsvis kun efterladt sig faa Spor i Sproget; stærkest er det germanske Element, men dog betydelig ringere end i Fransk. Med Hensyn til Trosbekjendelsen hører Befolkningen til den katholske Kirke, og kun 2¼ Promille ere Protestanter og 2 Promille Jøder. Befolkningens Gjennemsnitstæthed er, som foran anført, 5,431 pr. □ M., og I. indtager i denne Henseende den fjerde Plads blandt Europas Stater, idet Belgien har 10,441, Holland 6,966 og Storbritannien og Irland 6,155 pr. □ M. Bybefolkningen er i I. forholdsvis meget talrig, idet omtrent Halvdelen af Befolkningen bor i Stæder paa 2,000 I. og derover. Imidlertid er der ogsaa i denne Henseende stor Forskjel paa de forskjellige Egne, idet f. Ex. paa Sicilien ⅘, i de gamle neapolitanske Provinser ⅔, men i Toscana, Emilien og Markerne kun ⅓ og i Umbrien ⅕ af Befolkningen bor i Byerne. Af Byer med mere end 100,000 I. findes 11 (Napoli, Milano, Roma, Turin, Palermo, Genua, Firenze, Venezia, Messina, Bologna og Catania) med tilsammen 2,446,000 I., mellem 100,000 og 50,000 I. 14 med tilsammen 892,000 I. og mellem 50,000 og 30,000 I. 39 med tilsammen 1,411,000 I. — **Undervisningsvæsenet** staar endnu paa et forholdsvis lavt Trin til Trods for de i den senere Tid gjorte Anstrængelser for dets mere tidssvarende Udvikling. For den højere Undervisning er bedst sørget, og Landet tæller endog det uforholdsmæssig store Antal af 21 Universiteter, blandt hvilke de mest fremragende ere i Bologna, Firenze, Napoli, Palermo, Pavia, Rom og Turin. Af Universiteterne ere 17 Statsanstalter og 4 frie; de sidstnævnte i Camarino, Ferrara, Perugia og Urbino. Ved Universiteterne studeres saa godt som ikke Theologi, da den katholske Gejstlighed uddannes i egne biskoppelige Seminarier. Desuden findes i de større Stæder talrige techniske Skoler, Handels- og Søfartsskoler, Kunstskoler og Musikakademier. Af Folkeskoler var 1879 Antallet c. 49,000; Elementarundervisningen er obligatorisk. For Uddannelsen af Lærere bestaar 102 Normalskoler og for den højere Undervisning 83 kongelige og 31 andre offentlige Lyceer, 334 Gymnasier og talrige Privatanstalter. Elementarundervisningen er videst fremskreden i Norditalien, men stiller sig slettere og slettere, jo længere man rykker mod Syd. I Følge statistiske Opgivelser for 1881 blev i dette Aar sluttet 230,143 Ægteskaber; Antallet af Fødsler var 1,116,379, deraf 35,254 dødfødte, Antallet af Dødsfald var 784,181. Udvandringen fra I. har i de senere Aar været temmelig betydelig, i Aarene 1878—82 henholdsvis 96,268, 119,831, 119,901, 135,832

n 161,562. Hovedmassen gaar til andre Lande i Europa, men ogsaa til Sydamerika gaar en temmelig stor Mængde, i de omhandlede 5 Aar i alt 172,590 og deraf 56,541 i 1882. I Europa er det især Frankrig og Østerrig-Ungarn, der søges mest. — Forsvarsvæsen. Ved Lov af 9 Juni 1882 er Hærens Kampstyrke forøget med 100,000 Md. og dens Organisation som Følge heraf udvidet. Den deles i den staaende Hær, Mobilmilitsen og Territorialmilitsen. Den staaende Hær bestaar af: Fodfolk, 96 Linje- og 12 Bersaglieriregimenter à 3 Batailloner à 4 Compagnier og 1 Depot; 6 Reg. Alpetropper med i alt 20 Bat. og 72 Comp.; 87 Militærdistricter med 88 Comp. Rytteri, 22 Regimenter à 6 Escadroner og 1 Depot; 5 Remontedepoter. Artilleri, 12 Reg. Feltartilleri à 10 Batterier, 3 Traincompagnier og 1 Depot; 4 Batt. ridende Artilleri; 5 Reg. Fæstningsartilleri à 12 Fæstnings- og Kystbatt. og 1 Depot; 2 Brigader Bjergartilleri à 4 Batt.; 5 Comp. Artillerihaandværkere og 1 Veterinærcompagni. Ingenieurer, 2 Sappeurregimenter à 14 Sappeurcomp., 2 Traincomp. og 1 Depot; 1 Pontonnerreg. à 8 Pontonnercomp., 2 Lagunecomp., 4 Traincomp. og 1 Depot; et egentligt Geniregiment à 4 Jærnbanecomp., 12 Telegraphcomp., 4 Sappeurcomp., 2 Traincomp. og 1 Depot. Hertil kommer endnu 11 Territoriallegioner Carabinieri og 1 Depot; 4 Invalidecomp.; 12 Sanitetscomp.; 12 Forplejningscomp. (Commissariatscorps); et Regnskabscorps, et Veterinærcorps, Intendanturer, Læreanstalter og militære Straffeanstalter (de sidste i 15 Compagnier og 2 Forbedringshuse). I alt 714,958 Md., hvoraf 548,154 Md. Fodfolk, 36,712 Md. Rytteri, 67,212 Md. Artilleri, 15,887 Md. Ingenieurer, 19,830 Md. Carabinieri (Gendarmer), 12,030 Md. forskjellige Afdelinger og 15,133 Officerer. — Mobilmilitsen: Fodfolk, 48 Reg. à 3 Bat. à 4 Comp.; 18 Bat. Bersaglieri og 36 Alpecompagnier. Artilleri, 15 Brigader Feltartilleri à 4 Batt. og 1 Traincomp.; 32 Comp. Fæstnings- og Kystartilleri; 4 Batt. Bjergartilleri. Ingenieurer, 16 Sappeurcomp., 4 Pontonnercomp., 2 Jærnbanecomp. og 3 Telegraphcomp. Sanitetstropper 12 Comp. og Forplejningstropper 11 Comp. Hertil kommer endnu for Øen Sardinien en Specialmilits paa 10 Bat. Fodfolk med Tilbehør. Mobilmilitsens samlede Styrke er 381,802 Md., hvortil endnu kommer 8,798 Reserveofficerer. — Territorialmilitsen anslaas til over 1 Mill. Md., og hele Hærstyrken naar saaledes op mod 2 Millioner. Flaaden talte 1 Jan. 1885 i alt 20 Panserskibe paa 156,000 Tons og 138,000 indic. Hestes Kraft, samt 5 Torpedovæddereskibe, 6 Kanonbaade og c. 50 Torpedobaade. Dens Personel udgjorde tilsammen over 15,000 Md., hvoraf 15 Admiraler, 36 Linjeskibs- og 72 Fregatcapitainer. — Finanstilstanden, der i de første Aar efter Rigets Samling var i en temmelig betænkelig Forfatning, er nu bragt saaledes paa Fode, at Afregningen for de 4 Aar 1880—83 viser et Overskud paa c. 80 Mill. Kroner. Budgettet for Aaret indtil 30 Juni 1886 afsluttede med et Underskud af c. 7 Mill. Kroner. De vigtigste Indtægter i Millioner Kroner ere: Renter af Activer, herunder inddraget Kirkegods, 13,7, directe Skatter 280,3, indirecte Afgifter 130,3, Forbrugsskatter og Monopoler (Tobak og Salt) 384,8, Lotteri 51,3, Post-, Telegraph- og Jærnbanevæsen m. m. 78,0, forskjellige Indtægter 29,3. I alt 967,4 Mill. Kroner. Hertil kommer endnu Capitalindtægt 45,5, til Jærnbanebygning 117,5, saa at hele Statsindtægten udgjør 1,130,4 Mill. Kroner. Den herimod staaende Udgift var: Renter og Annuiteter 403,0, Pensioner 15,2, Civilliste og Apanager 10,9, forskjellige Udgifter 48,9, Finansministeriet samt Drifts- og Opkrævningsomkostninger 127,3, Justits- og Cultusmin. 24,0, Udenrigsmin. 5,4, Undervisningsmin. 23,5, Indenrigsmin. (herunder Fængselsvæsen) 45,3, offentlige Arbejder 209,4, Krigsmin. 177,3, Marinemin. 55,6, Agerdyrkningsmin. 9,0; i alt 1,154,8 Mill. Kroner. Statsgjældens Rente udgjorde 1 Jan. 1883 i Mill. Kroner: 1) Consolideret Gjæld 316,0. 2) Den bestandige Rente til Pavestolen 2,3. 3) Enkeltstaternes særlige Gjæld 17,3. 4) Forskjellige Gjældsposter 32,3. 5) Svævende Gjæld 7,1; — i alt 375,7 Mill. Kroner, som til en Gjennemsnitsrente af 5 pCt. repræsenterer en Capital af 7,514 Mill. Kroner. — De nu bestaaende italienske Ordener ere: 1) Annunciataordenen, stiftet 1362 af Hertug Amadeus VI, fornyet 3 Juni 1869. 2) Den hellige Morits- og Lazarusorden, stiftet af Hertug Amadeus VIII 1434, fornyet af Kong Carl Albert 1831 og 1837 og af Victor Emanuel II 1855. 3) Den savoiiske Militærorden, stiftet af Kong Victor Emanuel I 1815, fornyet af Victor Emanuel II 1855. 4) Den savoiiske Civilorden, stiftet af Kong Carl Albert 1831, fornyet af Victor Emanuel II 1855. 5) Militærfortjenstordenen, stiftet af Victor Emanuel II 1855. 6) Den italienske Kroneorden, stiftet af Victor Emanuel II 1868.

Forfatning. Efter den sardinske Grundlov af 4 Marts 1848, som 1859—70 efterhaanden er bleven udstrakt til I.s andre Landskaber, er I. et constitutionelt Kongedømme, arveligt i Huset Savoiens Mandsstamme. Kongen udøver sin Magt ved ansvarlige Ministre, 9 i Tallet (Udenrigs-, Krigs-, Marine-, Finans-, Indenrigs-, Justits- og Cultus-, Undervisnings-, Handels- og Agerbrugs-Minister, samt Minister for de offentlige Arbejder) og udnævnte efter det parlamentariske Systems Regler. Han deler den lovgivende Magt med to Kamre: Senatet, sammensat af livsvarige Medlemmer i ubestemt Tal (i Dec. 1883 359), udnævnte af Kongen ud af 21 Klasser Notabler og mindst 40 Aar gamle (især høje Statsembedsmænd, tidligere Deputerede og Rigmænd, men ogsaa Videnskabsmænd og Kunstnere), og de deputeredes Kammer af 508 Medlemmer, valgte paa 5 Aar, siden Maj 1882 i 131 Kredse med 2—5 Repræsentanter og for de 38 største med begrænset Afstemning. Til Valgret kræves efter Lov 22 Jan. 1882 21 Aars Alder og Færdighed i Læsning og Skrivning, samt enten Udredelse af 19 Lire 80 Cent. (14 Kroner) i directe Skat til Stat eller Provins, eller Betaling af en vis Husleje eller Forpagtnings-

afgift, eller en vis højere Dannelse eller Udøvelse af et Embede eller Tillidshverv; Vælgernes Tal er omtr. 2 Millioner. Til Valgbarhed kræves 30 Aars Alder; men Præster og de fleste Klasser Embedsmænd ere (siden 1877) udelukkede, og ikkun 40 Embedsmænd maa ad Gangen være Deputerede. De to Kamres Medlemmer faa ingen Dagpenge, men have fri Rejse paa alle Jærnbanerne. Af overordnede administrative Myndigheder har J. et Statsraad og en Regnskabsret efter fransk Mønster. J. deles i 69 Provinser, der hver styres af en Præfect og et Provinsraad paa 20—60 Medlemmer, som af sin Midte aarlig vælger et staaende Udvalg (deputazione) paa 6—10 Medlemmer. Provinserne deles i 284 Kredse (circondario), hver med en Underpræfect i Spidsen. Communerne, som efter Lov af 20 Marts 1865 nyde stor Selvstændighed, styres af en (paa 3 Aar) kongevalgt Borgemester (sindaco) med et større Raad paa 15—80 Medl. og et mindre, af dette valgt staaende Udvalg (giunta) paa 2—10 Medl. Baade Provins- og Communalraadene ere valgte paa 5 Aar. Retsplejen varetages af 5 Cassationsretter (Turin, Firenze, Rom, Napoli og Palermo), 25 Appellationsretter, 92 Nævningeretter (i Straffe- og Pressesager), 162 Civil- og 27 Handelsretter, samt 1,815 Underretter med en enkelt Dommer for mindre Sager.

Historie. Den apenninske Halvø havde i Oldtiden flere Navne: Italia, Oenotria, Saturnia, Ausonia, Hesperia osv. Da efterhaanden mange og blomstrende græske Kolonier anlagdes i den sydlige Del af Halvøen, kaldtes denne „Storgrækenland" (Magna Græcia). Nord-J. kaldtes Gallia Cisalpina (s. **Gallien**), og dette Navn beholdt det ogsaa under Romerne, under hvem Navnet J. fortrinsvis betegnede den mellemste Del af Halvøen. Paa den Tid, da Rom blev anlagt, boede saaledes Grækere, blandede med de oprindelige Folk (Samniter, Lucaner, Bruttier o. fl.), i Syd-J., længere op ved Tiberen, Sabiner, Umbrer, Latiner osv., n. for Tiberen Etrusker, højere oppe mod N. Ligurer, Galler osv. Efterhaanden gik J. op i Romerstaten, og Halvøens Historie er derfor nøje knyttet til dennes lige til det vestromerske Riges Undergang; fra Augusts Tid brugtes Navnet J. omtrent i samme Omfang som nu. Mere end noget andet Land led J. ved Barbarernes Indfald under den store Folkevandring, da Roms synkende Magt ikke mere kunde holde dem borte og Landets Skjønhed og prægtige Stæder lokkede dem til sig. Da den sidste vestromerske Kejser Romulus Augustulus blev stødt fra Tronen af Heruleren Odoaker 476, blev denne J.s Konge indtil 493, da den østgotiske Konge Theodorik grundede et mægtigt Rige i J.; dette bestod til 554, da det blev omstyrtet af den græske Kejser Justinians Feltherre Narses og J. saaledes kom i Forbindelse med det østromerske Rige. Allerede 568 blev dog den nordlige og vestlige Del af Halvøen besat af Langobarderne, der indførte germansk Ret og Lensforfatningen, hvorimod den sydlige og østlige Del (jvfr. **Exarchatet** und. **Exarch**) for største Delen endnu en Tid lang vedblev at tilhøre de græske Kejsere. Det langobardiske Rige blev 774 omstyrtet af Carl d. store og denne Del af J. (Navnet bestaar endnu i „Lombardiet") indlemmet i det af ham stiftede store frankiske Monarchi; Carl blev derhos 25 Dec. 800 kronet i Rom af Paven til Kejser, og med ham begyndte saaledes en ny Kejserrække i Vesteuropa. Da det frankiske Monarchi deltes ved Forliget i Verdun 843 imellem Carl d. stores tre Sønnesønner, fik den ældste af Brødrene, Kejser Lothar, J., og da hans Linje allerede uddøde med hans ældste Søn, Kejser Ludvig II, 875 og Carolingernes Magt forfaldt, opkom efter Carl d. tykkes Afsættelse 887 langvarige Stridigheder om J., idet en Række til Dels indfødte Fyrster, der paa Kvindesiden nedstammede fra Carl d. store (Berengar I af Friaul og hans Modkonge Guido af Spoleto, sidstnævntes Søn Lambert, Ludvig af Provence, Kong Rudolf II af Burgund, Hugo af Arelat, hans Søn Lothar, Berengar II af Ivrea), efter hverandre opkastede sig til Konger i J., indtil den tyske Konge Otto d. store stødte den sidste fra Tronen paa sine Tog 951 og 961 og lod sig krone til Konge i J. og 962 i Rom til Kejser, fra hvilken Tid Kejserværdigheden stedse var knyttet til det tyske Riges Overhoved. Men Herredømmet over J. kunde Kejserne ikke vedligeholde uagtet store Anstrængelser og blodige Krige, og efterhaanden opkom forskjellige større og mindre Stater. I Syditalien, over hvilket Otto II forgjæves søgte at udstrække det kejserlige Herredømme, kæmpede det langobardiske Hertugdømme Benevent og Republikerne Neapel, Amalfi og Gaeta dels indbyrdes, dels mod Saracenerne, efter hvis Overvindelse Grækerne igjen fik fast Fod i Landet og i over 100 Aar beholdt en Provins der, som en Statholder i Bari bestyrede. I det øvrige J. fandt Kejserne en stadig Modstand, snart hos Paverne, snart hos Stæderne, der søgte at gjøre sig uafhængige; Italienerne havde de fremmede „Barbarer", og Paverne benyttede sig af Forholdene til en haardnakket Kamp for den gejstlige Myndighed mod den verdslige Magt. Allerede efter Kejser Otto III.s Død 1002 ansaa Italienerne deres Forbindelse med det tyske Rige for opløst, og man valgte Markgrev Harduin af Ivrea til Konge; herved opkom en Borgerkrig, hvori dog Kejser Henrik II gik af med Sejren. Kejser Henrik III herskede med Myndighed over J., men under Henrik IV.s Mindreaarighed og siden under hans Regering svækkedes Kejserens Anseelse betydelig, i samme Grad som Pavemagten steg ved Gregor VII, og Markgrevinde Mathilde af Toscanas Arv blev en ny Kilde til Strid. I Syditalien havde imidlertid Normannerne stiftet flere Smaastater, af hvilke Kongeriget Neapel eller Sicilien dannede sig. Det forrige langobardiske Rige i den nordlige Del af J. opløste sig derimod i en Mængde Fyrstendømmer og blomstrende Stæder, blandt hvilke Milano indtog den første Plads; dennes mest glimrende, men ogsaa paa Skæbnens Omvexlinger rigeste Periode var den Tid, i hvilken den stod i Spidsen for de lombardiske Stæders Kamp mod Hohenstauferne. I denne Periode hævede ogsaa Pisa og Firenze, Genua og Venezia sig

til Rigdom og Magt. I den lange Kamp mellem Guelfer og Ghibelliner sejrede de første omsider. Imidlertid havde Fyrsteslægter hævet sig til en despotisk Vælde i de fleste af de italienske Republiker, og det ene Dynasti fortrængte efterhaanden det andet. Genua og Venezia tiltog især ved Korstogene i Rigdom og Magt; i Firenze herskede vedvarende Partikampe. I Lombardiet forjog Folket 1302—6 de mindre Tyranner, deriblandt Familien Visconti, som 1277 havde fortrængt Familien della Torre i Milano. Kejser Henrik VII.s Forsøg paa at gjenoprette Kejsermagten i I. strandede især paa Florentinernes Modstand. I Beg. af det 14de Aarh. opkastede Uguccione della Faggiuola sig til Herre i Pisa (1314), Castruccio Castracani i Lucca (1316), Huset Carrara i Padua (1318), Viscontierne ved samme Tid i Alessandria, Cremona og Tortona, Gonzagaerne i Mantua (1328), Huset Este i Ferrara, Polenta i Ravenna, Scala i Verona, Pepoli i Bologna (1335). I det af den lovløse Adels Tyranni og Partistridigheder sønderrevne Rom herskede Cola di Rienzi en kort Tid (1347—54). Under de evige Fejder og Krige led Landet overordentlig ved Hungersnød, pestagtige Sygdomme og tøjlesløse Soldaterhorders Røverier. Af Forvirringen fremgik efterhaanden 5 Stater som de vigtigste: Neapel, Kirkestaten, Firenze, Milano og Venezia. Fra Milano underkastede Viscontierne sig Lombardiet; da deres Slægt uddøde 1447, traadte Familien Sforza i deres Sted, medens Huset Medici ved Rigdom og Klogskab hævede sig til Magten i Firenze. Fra 1458—92 nød I. en hidtil ukjendt Fred og Ro. Men fra Slutn. af det 15de Aarh. begyndte med den franske Konge Carl VIII.s Erobringstog mod Neapel 1494, som gjentoges af hans to Efterfølgere Ludvig XII og Frants I, nye Indblandinger af Udlandet i I.s Anliggender, i hvilke navnlig Frankrig og Spanien stod fjendtlig mod hinanden; de italienske Stater bleve snart tvungne til den ene, snart til den anden Side. Efterhaanden kom dog det i saa mange Stater opløste I. under regelmæssige Dynastier: Paverne begyndte at forsyne deres nægte Sønner og Nepoter med Lande og bidrog til at forskaffe Mediceerne arveligt Herredømme i Firenze, der snart strakte sig over hele Toscana; Montferrat kom 1536 under Huset Gonzaga i Mantua, Parma og Piacenza 1545 under Huset Farnese, der stammede fra Pave Paul III. Kejser Carl V overlod 1553 Milano og Neapel til sin Søn Philip II, hvorved de bleve Dele af det spanske Monarchi. Paa Schweiz's Grænser havde Huset Savoien udvidet sig og erhvervet Piemont. I det 17de Aarh. nød I. Ro med Undtagelse af en kort Krig om Arvefølgen i Mantua (1627—31). Under den spanske Arvefølgekrig erobrede Østerrig 1706 Milano, Mantua og Montferrat; ved Fredslutningerne 1713 og 1714 fik Østerrig Milano, Sardinien og Neapel, medens Montferrat og Sicilien kom til Savoien, som 1720 ombyttede det sidste med Sardinien, hvoraf det fik Kongetitel. Parma og Piacenza bleve 1731, da Huset Farnese uddøde, givne til den spanske Infant Carl, og da denne 1735 besteg Neapels og Siciliens Trone, til Østerrig, som 1748 igjen maatte afstaa dem til den spanske Infant Philip. Imidlertid havde Hert. Frants Stephan af Lothringen (senere Kejser Frants I) efter den sidste Mediceers Død 1737 faaet Toscana. Saaledes stod I. fra Midten af det 18de Aarh. næsten helt under Fyrster af fremmede Huse (østerrigske eller spanske); men heri fremkaldte den franske Revolution store Ændringer. 1792 trængte Franskmænd ind i Savoien, og det blev 1796 tillige med Nizza afstaaet til Frankrig. 1797 oprettede Bonaparte efter sit sejerrige Felttog den cisalpinske Republik af Milano, Mantua, Modena, Romagna o. fl. Landskaber; han omdannede Genua til den liguriske Republik, men ophævede Venezia som Stat og afstod største Delen til Østerrig. 1798 blev Kongen af Sardinien forjagen fra Fastlandet og Kirkestaten gjort til en romersk Republik, og 1799 forvandledes Neapel til en parthenopæisk. Vistnok tilvejebragte de russisk-østerrigske Hære s. A. en Restauration i hele I., men Bonapartes nye Sejre 1800 medførte Gjenoprettelsen af den cisalpinske og liguriske Republik, og 1801 afstodes Parma til Frankrig, medens den tidligere Hertug fik Toscana som Kongeriget Etrurien. 1802 fik den cisalpinske Republik Navn af den italienske med Bonaparte til Præsident, og Piemont indlemmedes i Frankrig. 1805 blev den italienske Republik omdannet til Kongeriget I., og Kejserens Stifsøn, Eugen Beauharnais, blev Vicekonge; efter Freden i Presburg s. A. tilknyttedes Venetien, Istrien og Dalmatien, saa at det talte henved 6 Mill. Indb. 1806 bleve Genua og Parma indlemmede i Frankrig; Neapel fratoges Bourbonerne og overdroges til Kejserens Broder Joseph Bonaparte, to Aar senere til hans Svoger Murat. 1808 blev Etrurien indlemmet i Frankrig og 1809 Kirkestatens vestlige Del tillige med selve Rom; 1808 blev den østlige Del forenet med Kongeriget I., der 1810 tillige fik det sydlige Tirol, men maatte afgive Istrien og Dalmatien. Desuden oprettedes en Mængde Len, især i Nord-I., for franske Hærførere og Statsmænd. Hele I. var saaledes middelbart eller umiddelbart under fransk Herredømme, alene fraregnet de to store Øer Sardinien og Sicilien. I Jan. 1814 trængte Østerrigerne under Bellegarde ind i Nord-I., og efter et tappert Forsvar maatte Vicekongen i Apr. rømme Landet med de franske Tropper; Planen at overdrage ham I.s Krone strandede. Derimod beholdt Murat, der strax havde nærmet sig Frankrigs Fjender, Neapel indtil hans nye Omslag 1815. I. blev paa Wienercongressen igjen udstykket i en Række større og mindre Stater, som for største Delen styredes af Fyrster af fremmed, især østerrigsk Byrd eller dog besvogrede med det habsburgske Hus; særlig betegnende for den da raadende Reaction var det, at de eneste Stater i I., som ikke gjenoprettedes, vare Republikerne Genua og Venezia, der let kunde være blevne Arnesteder for Friheden. De gamle, hjemvendte Fyrster søgte endog at skrue Udviklingen 20 Aar tilbage i Tiden, især Hertugen af Modena („I.s Kurhessen"), og sluttede desuden hemmelige Aftaler med Østerrig,

der fik Ret til at blande sig i Staternes indre Anliggender og til Gjengjæld lovede „at beskytte dem og deres Folk mod Revolutionens Farer". Disse Forhold vakte stor Utilfredshed i I., især i de højere Samfundsklasser, saa meget mere som de østerrigske Hærførere 1814 ved deres Indrykning i Norditalien (ligesom 1809) havde lovet I. Frihed og en national Ordning for at lokke det til Frafald fra Napoleon I og den engelske Lord Bentinck 1815 havde givet lignende Løfter i Neapel. Ønsket om I.s Enhed, Frihed og Uafhængighed af Udlandet havde allerede 1799 fremkaldt Dannelsen af et hemmeligt Samfund; 1808 oprettedes „Carbonarierne" med de samme Formaal, og de vandt stedse større Udbredelse (1820 talte de 642,000 Medlemmer), om de end forfulgtes af Fyrsternes Politi og Pavernes Banlysninger. Revolutionen paa den pyrenæiske Halvø 1820 vakte lignende Bevægelser i Neapel, Sardinien og Lombardiet med Ønsker om constitutionelle Forfatninger (lig den spanske af 1812); men de bleve snart undertrykte af østerrigske Tropper og fulgtes af en streng Reaction, som støttedes af den gjenoprettede Jesuiterorden. Som Følge af den franske Julirevolution indtraf 1831 et nyt Udbrud i Romagna, Modena og Parma, i hvilket ogsaa Prins Louis Napoleon (Napoleon III) deltog, og hvorved en Forening af Mellemitalien proclameredes; men Østerrigerne bragte igjen den gamle Tilstand tilbage og holdt siden i længere Tid flere Byer i hine Lande besatte med Tropper, medens Frankrig som Modvægt besatte Ancona (1832—38). Reactionen blev stedse stærkere i Modena (Frants IV) og i Kirkestaten, hvor Pave Gregor XVI udtalte Fordømmelse over alle Nutidsfremskridt og enhver Frihedsstræben. Derimod var 1831 stiftet „det unge I." under Mazzinis Ledelse med afgjort republikansk og føderalistisk Tendens, og herfra udgik 1834 det saakaldte Savoiertog under General Ramorino, hvilket dog fuldstændig mislykkedes. I Sardinien indførtes under Kong Carl Albert (siden 1831) en god Forvaltning og vigtige Reformer, og i Toscana havde Styrelsen under Storhertug Leopold II et mildere og humanere Præg end i det øvrige I. I disse to Lande opstod derfor et maadeholdent constitutionelt Parti, og Enhedstanken drøftedes i Skrifter af Gioberti, C. Balbo o. fl. og næredes paa de naturvidenskabelige Congresser (især i Pisa 1839), medens Frihedslysten fandt Udbrud i Brødrene Bandieras ulykkelige Tog til Neapel 1844 og et lige saa frugtesløst Oprørsforsøg i Rimini 1845. N. A. døde Gregor XVI, og hans Efterfølger, den milde og veltænkende Pius IX, gav strax politisk Amnesti og større Frihed og gjorde Skridt til praktiske Reformer, hvilket i kort Tid vandt ham alles Yndest og fremkaldte et almindeligt Røre i hele I. Da Østerrig nu i sit Overmod besatte Ferrara, gjorde Paven Indsigelse derimod, og under den stærke nationale Stemning, som derved vaktes, brød Carl Albert med sine klerikale og østerrigsksindede Ministre, indførte Tros- og Pressefrihed og Nationalgarde og foreslog Dannelsen af en Toldforening for I. uden Østerrig — en Tanke, som ogsaa fandt almindelig Tilslutning. 5 Jan. 1848 brød Gjæringen ud i aabent Oprør paa Sicilien, som inden kort Tid løsrev sig fra Neapel, og da dette gjorde Mine til at følge Exemplet og Paven modsatte sig de østerrigske Hjælpetroppers Gjennemrykning, maatte Ferdinand II give en Forfatning efter fransk Mønster 10 Febr. To Dage forud var en lignende lovet i Sardinien (udstedtes 4 Marts), og snart fulgte en tilsvarende i Toscana (17 Febr.) og efter Februarrevolutionen ogsaa i Rom, hvor der 14 Marts tillige indsattes et verdsligt Ministerium. 18—22 Marts udbrød Oprør i Milano og Venezia, og begge Steder fik Folket Overmagten, saa at kun Fæstningsfirkanten blev i Østerrigernes Vold; samtidig forjoges Hertug Frants V af Modena og kort efter ogsaa Hertug Carl III af Parma. Carl Albert stillede sig strax i Spidsen for Kampen mod „de tyske Barbarer" under det tillidsfulde Raab: „Italien vil handle for sig selv"; Frivillige kom fra alle Sider, og Toscana, Kirkestaten og Neapel affendte Hjælpetropper. Men skjønt Pius IX havde billiget Venezianernes Rejsning og (3 Maj) opfordrede den østerrigske Kejser til frivilligt Afkald paa sit Herredømme, vilde han dog som Kirkens Fyrste og Guds Statholder ikke føre Krig mod en katholsk Regent; og snart ramte et andet Uheld, idet Reactionen sejrede i Neapel og 15 Maj gjorde Statscoup med Schweizertroppers og Pøbelens Hjælp. Imidlertid var Carl Albert for saa vidt heldig i sin Fremrykning, at baade Lombardiet, Parma og Modena fik Lejlighed til at afstemme om og med stort Flertal vedtage Tilslutning til Kongeriget Sardinien. Peschiera maatte overgive sig, og Carl Albert sejrede 30 Maj ved Goito; men 23—25 Juli blev han slaaet af Radetzky ved Custozza, og 9 Aug. var han nødt til i en Vaabenstilstand at overlade hele Landet indtil Ticino til Østerrigernes Hævn. Med engelsk Mægling førtes derefter lange Underhandlinger dels om delvis Afstaaelse af de østerrigske Landskaber i I. til Sardinien, dels om en løsere Forbindelse imellem dem og Kejserriget, men Enighed kunde ikke opnaas. Imidlertid foregik store Omvæltninger i I. I Rom blev den doctrinære Minister Rossi myrdet 15 Nov., og forfærdet herover flygtede Paven kort efter til Gaeta, medens Rom 9 Febr. omdannedes til en Republik med Mazzini og Fyrst Bonaparte af Canino til Hovedledere. Exemplet fulgtes 18 Febr. 1849 i Toscana, hvorfra Storhertugen ligeledes gik til Gaeta; men Planen om en almindelig Nationalforsamling for I. kom ikke i Stand, og de to nye Republiker i Mellemitalien viste kun liden Iver for Enhedstanken. I Marts 1849 gjenoptog Carl Albert Kampen, men Nederlaget ved Novara 23 Marts (Aarsdagen for Krigserklæringen 1848) stilte ham ved hans Krone, og Sønnen Victor Emanuel maatte kjøbe Fred paa haarde Vilkaar og for Tiden opgive Planen om at frigjøre I. Lombardiet blev snart undertrykt (Brescia dog først efter tappert Forsvar) og straffedes haardt for sine Frihedslyster, og efter langvarig Belejring maatte Venezia 28 Aug. overgive sig for Hungersnød. Mellemitaliens tre Hertuger førtes i Apr. tilbage af Østerrigerne, som ligeledes besatte Romagna, medens en fransk-spansk Hær

gjenindsatte Paven i hans Herredømme i Rom, hvor Garibaldi haardnakket forsvarede Republikens Sag indtil 3 Juli, og hvor der siden forblev en fransk Garnison lige til 1866. Ogsaa Sicilien, hvor Bourbonerne i Apr. 1848 vare blevne afsatte og Carl Alberts yngre Søn Hertugen af Genua valgt til Konge, bragtes i Maj 1849 tilbage under hines haarde og slavende Aag. Saaledes var den ydre Ro gjenoprettet i I., men det var Gravens Ro, og kun i Sardinien rørte sig et Liv i politisk og aandelig Frihed. Forgjæves søgte Østerrig ved god Forvaltning og materielle Fremskridt at vinde sine Undersaatter, for hvem Fremmedherredømmet stedse blev mere forhadt (et Oprør forsøgtes i Milano 6 Febr. 1853). I Kirkestaten udslettedes alle Spor af Pius IX.s første Frihedsaar, og Præstevælden øvedes i sit gamle Omfang; selv Toscanas hidtil maadeholdne Regering sluttede sig nu afgjort til Østerrig, og i Modena og Neapel forfulgtes de liberale med grusom Strenghed. Sardinien derimod fulgte under Victor Emanuels strengt constitutionelle Styrelse en afgjort frisindet Politik, især efter at Cavour var kommen til Roret og ved sin energiske og indsigtsfulde Ledelse blev Sjælen i I.s politiske Liv. Indgribende økonomiske og kirkelige Reformer gjennemførtes; Toldsystemet omdannedes i Frihandelsretning; Oplysningen fremmedes, og en god og talrig Hær udvikledes. Sardinien blev derved ikke alene I.s Mønsterstat, men ogsaa dets Fremtidshaab; til det vendte alle deres Blik som det Sted, hvorfra Landets Gjenfødelse skulde udgaa, og derhen tyede I.s Liberale, der forfulgtes andensteds, og fremmede derved end mere dets Udvikling. Ved at forene sig med Vestmagterne under Krimkrigen vandt Sardinien Adgang til Parisercongressen 1856 og Sæde i Europas Raad, hvor I.s Skæbne hidtil saa ofte var bleven afgjort uden Hensyn til dets egen Vilje, og her fremdrog Cavour de misslige Forhold i I. og især i Kirkestaten, hvor kun fremmede Tropper overholdt Ordenen, og de mod Folkeretten stridende Aftaler imellem Fyrsterne og Østerrig. Paavirkede af hans Klager gjorde Vestmagterne f. A. Henstillinger til Kong Ferdinand II om en liberalere Fremfærd i Neapel, men afvistes og nødtes til et diplomatisk Brud; det samme blev Tilfældet 1857 mellem Østerrig og Sardinien, som derfor befæstede Alessandria og modtog 100 Kanoner af en Nationalsubskription, som Venezias tidligere Dictator, Republikaneren Manin, som Formand for den italienske Nationalforening havde sat i Gang. I Juli 1858 aftaltes mellem Cavour og Kejser Napoleon III et hemmeligt Forbund mod Østerrig, hvilket 30 Jan. 1859 beseglebes med et Ægteskab mellem Prins Napoleon og Victor Emanuels ældste Datter Clothilde. Men allerede forinden (Nytaarsdag) havde den franske Kejser overrasket Verden ved at beklage sig for Baron Hübner over det mindre gode Forhold mellem Frankrig og Østerrig, og kort efter (10 Jan.) erklærede Victor Emanuel i sin Trontale, at han „ikke kunde være døv for I.s Smertesskrig“, hvorpaa Cavour i sine Noter krævede de constitutionelle Forfatninger fra 1848 gjenindførte i I. og Østerrigs Tractater med Fyrsterne afskaffede. England søgte at mægle, og Rusland foreslog en Congres, medens Østerrig, Frankrig og Sardinien rustede sig til Krig. I sit Overmod over for den lille Nabostat forlangte Østerrig 23 Apr., at Sardinien som den formentlige Urostifter skulde love strax at afvæbne; men Forlangendet afvistes, og 29 Apr. gik den østerrigske Hær under Gyulay over Ticino, hvorved den italienske Krig begyndte. En almindelig Begejstring greb under disse Tildragelser I.s Folk; de sardinske Kamre gav 23 Apr. Kongen midlertidigt Dictatur, og Frivillige strømmede til i stort Tal og sattes som et eget Corps under Garibaldis Anførsel. Allerede 27 Apr. forlangte Folket og Hæren i Toscana, at Storhertugen skulde deltage i Krigen mod Østerrig, og da han vægrede sig derved, blev han og hans Hus fordrevet fra Landet, hvor en provisorisk Regering indsattes under Peruzzi, medens Buoncompagni optraadte som Vict. Emanuels Befuldmægtigede. En lignende Bevægelse fandt Sted i Parma, hvorfra en Del af Hæren drog til Sardinien, og i Massa og Carrara, som valgte Vict. Emanuel til Regent. 25 Apr. gik Fortropper af den franske Hjælpehær over Sardiniens Grænser, og i de næste Dage landsattes andre Tropper i Genua. Men medens dette skete i største Skyndíng, rykkede Gyulay kun yderst langsomt frem, og det første Sammenstød fandt Sted 20 Maj ved Montebello, hvor Franskmændene under Forey slog General Urban. 11 Dage senere stod en ny Kamp ved Palestro, i hvilken Vict. Emanuel selv tog Del, og 4 Juni det første Hovedslag ved Magenta. Her kom Kejser Napoleon, der var Hærens nominelle Overgeneral med Marschal Vaillant til Stabschef, selv i Fare for at tages til Fange, og Slagets lykkelige Udfald skyldtes alene Mac Mahons betimelige Komme, som derfor lønnedes med Marschalstaven og Hertugtitlen. Men Sejren var saa betydelig, at Østerrigerne efter en Træfning ved Melegnano maatte rømme hele Lombardiet, og 8 Juni holdt de to forenede Fyrster under Folkets umaadelige Jubel Indtog i Milano, hvor Kejser Napoleon, der 3 Maj havde udtalt „I. frit til Adriaterhavet“ som Krigens Løsen, udstedte et Opraab til Italienerne om at væbne sig for siden at blive „et frit Lands Borgere“. Sejrens Virkninger strakte sig ud over Lombardiet, thi da Østerrigerne maatte rømme Fæstningen Piacenza, forlod Enkehertuginden af Parma sit Land 10 Juni, og Dagen efter drog Frants V af Modena bort, hvorefter begge Lande erklærede sig for Tilslutning til Sardinien under Vict. Emanuels Dictatur. Det samme var Tilfældet i Romagna, da Østerrigerne 11 Juni rømmede Bologna, medens et tilsvarende Forsøg i Perugia paa at afkaste det pavelige Aag blev haardt straffet; 19 Juni erklærede en Note fra Cavour, at Østerrigernes fuldstændige Fordrivelse fra I. var Krigens Formaal. Imidlertid havde den østerrigske Hær modtaget store Forstærkninger, og i det sydlige Tyskland hævede mange Røster sig for at yde Hjælp. 18 Juni overtog Kejser Frants Joseph med Heß som Stabschef Overcommandoen; men Angrebet paa

den fransk-italienske Hær ved Solferino 24 Juni endte med et nyt og afgjørende Nederlag. Nu skulde Krigen være ført over til Venetien, men Hensynet til Tysklands truende Holdning og vistnok ogsaa Frygten for, at Revolutionen skulde gribe for vidt om sig og at det frigjorte I. ikke vilde staa i Afhængighed af Frankrig, bevægede Kejser Napoleon til at foreslaa en Vaabenstilstand 8 Juli, og 3 Dage efter holdtes et Møde imellem de to Kejsere i Villafranca, hvor Grundlaget for en Fred aftaltes uden Hensyn til Sardinien. Østerrig afstod Lombardiet undtagen Peschiera og Mantua (d. e. beholdt Minciolinjen og Fæstningsfirkanten) til Frankrig, som igjen overlod Landet til Sardinien uden noget Vederlag; et italiensk Forbund skulde oprettes under Pavens Forsæde (Giobertis gamle Tanke) og de fordrevne Fyrster gjenindsættes, hvorhos Enkelthederne i Freden skulde fastsættes paa en Congres i Zürich. Vict. Emanuel gik nødtvungen ind herpaa, men Cavour nægtede at give sin Billigelse, hvorfor hans Post som Førsteminister overdroges til Ratazzi. Det viste sig dog snart, at Freden ikke lod sig gjennemføre, thi Indbyggerne i Toscana, Parma, Modena og Romagna nægtede strax med stor Bestemthed at ville modtage deres gamle Herrer, som i Kampen havde svigtet Folkets fælles Sag, ja til Dels endog staaet paa Fjendens Side. I Toscana overtog Ricasoli Ledelsen, og de tre andre Lande (der senere forenedes under Navnet Emilien) valgte Farini til Dictator; de indkaldte Nationalforsamlinger erklærede (i Aug.) enstemmig de fordrevne Fyrstehuse for afsatte og udtalte sig for Tilslutning til Sardinien, hvilket ligeledes vedtoges ved almindelig Folkeafstemning. Et Krigsforbund sluttedes imellem de 4 Landskaber 20 Aug., og General Fanti stilledes i Spidsen for deres Tropper. For at forberede Indlemmelsen indførtes, især i Emilien, mange sardinske Love og Indretninger, medens samtidig Ratazzi brugte det kongelige Dictatur til at ordne Lombardiets Sammensmeltning med Sardinien og desuden til at afgjøre en Del omtvistede Reformspørgsmaal. Ved Freden i Zürich 10 Oct. stadfæstedes Aftalen i Villafranca, skjønt Sardinien nægtede at samtykke i Planen om det italienske Forbund; men da Frankrig hverken selv vilde og ej heller kunde tillade Østerrig at øve Tvang mod Mellemitalien og England kraftig hævdede Folkets Selvbestemmelsesret, maatte Tanken om en Restauration opgives. Cavour, som 15 Jan. 1860 igjen havde overtaget Statens Ledelse, traf nu den Aftale med Frankrig (stadfæstet ved Tractat af 24 Marts), at det skulde tillade Mellemitaliens Tilknytning imod at faa det franskstalende Savoien og Halvdelen af Grevskabet Nizza, som oprindelig vare det lovede 1858 til Løn for Lombardiets og Venetiens Løsrivelse fra Østerrig. En ny Folkeafstemning 11 Marts stadfæstede Ønskerne om Indlemmelse, og 18—22 Marts fandt den Sted, hvorefter Kamrene aabnedes igjen 2 Apr. med Medlemmer fra alle de nyvundne Landskaber; 15 Apr. fandt Afstemningen Sted i Savoien og Nizza, som derefter afstodes til Frankrig. Imidlertid havde Paven søgt at skaffe sig en Hær til Forsvar mod den voxende folkelige Bevægelse, og General Lamoricière stilledes i Spidsen for den, der fortrinsvis bestod af hvervede Eventyrere og især franske klerikale Adelsmænd, medens Kong Frants II i Neapel, uden at ville knytte sig nærmere til Sardinien eller opgive sin Faders absolutistiske Regeringssystem, dog opløste sine Schweizerregimenter. I Apr. 1860 udbrød en Opstand paa Sicilien, men den fik kun liden Fremgang, indtil Garibaldi 11 Maj kom med sine „Tusende" (1067) Frivillige til Marsala og i Løbet af et Par Maaneder fordrev de kongelige Tropper fra hele Øen, Messinas Fæstning undtagen. Skræmmet heraf lovede Frants II Neapel en fri Forfatning, men vandt ingen Tillid, og da Garibaldi 8 Aug. gik over Messinastrædet, fandt han saa god Modtagelse, at han 7 Sept. næsten uden Følge kunde drage ind i Byen Napoli. S. D. sendte Cavour et Ultimatum til Pave Pius IX om Opløsning af de fremmede Tropper, og da et Afslag fulgte, rykkede en sardinsk Hær under Cialdini ind i Kirkestaten, slog Lamoricière ved Castelfidardo 18 Sept og tvang ham og hans Hær til at overgive sig i Ancona 29 Sept., hvorefter hele Kirkestaten undtagen Patrimonium Petri blev tagen i Besiddelse. Derefter drog Hæren videre ind i Neapel 9 Oct. og brød snart den Modstand, Bourbonernes Tropper i det sidste Øjeblik satte mod Garibaldis Frivillige. 1 Nov. maatte største Delen af dem overgive sig ved Capua, og 7 Nov. holdt Vict. Emanuel sit Indtog i Neapel, hvor der, ligesom paa Sicilien, 21 Oct. havde fundet Folkeafstemning Sted om Tilslutning til Norditalien; den tilsvarende Afstemning i Umbrien og Mark Ancona 5 Nov. havde samme Udfald. Sardiniens Optræden mod Paven og Kongeriget Siciliernes Indtagelse fandt megen Misbilligelse hos de fremmede Magter, som paa England nær bortkaldte deres Afsendinge, medens Frankrig dog fastholdt Ikke-Interventionsprincipet. Men Italienerne tabte ikke Modet og gik uforstyrrede heraf videre imod deres Maal. 12 Febr. 1861 maatte Gaeta, hvor Frants II var tyet hen, overgive sig, og 3 Marts fulgte Messina efter, hvorpaa de nydannede Kamre vedtog Syditaliens Indlemmelse og gav Riget Navn af „Kongeriget I." (17 Marts), samt erklærede Rom for dets fremtidige Hovedstad. Det nye Rige blev strax godkjendt af England, Nordamerika, Schweiz og Grækenland og i Løbet af Aaret tillige af Frankrig og Europas mindre Stater, medens Rusland og Preussen først 1862 fulgte Exemplet, Spanien 1864 og de tyske Stater 1865. Men det havde mange indre Vanskeligheder at kæmpe imod; Sammensmeltningen af de særskilte Lande, Omordningen af Hæren og den hele Forvaltning, Udførelsen af omfattende offentlige Arbejder (især Jærnbaner) medførte betydelige Udgifter og forøgede den i Forvejen store Statsgjæld. De fra gammel Tid bestaaende Røverbander i Syditalien med stærk Tilgang af politiske misfornøjede og ældre Soldater, førte som „Briganter" en haardnakket Kamp „i Troens og Tronens Navn" til største Skade for Retssikkerheden og nødte Myndighederne til de kraftigste Forholdsregler, især da de fandt Tilhold i Kirke-

staten og i Klostrene. Undertrykkelsen af det udbredte Forbryderſamfund „Camorra“ kostede ligeledes megen Møje. Fremdeles var den gamle Provinsialisme endnu mange Steder levende; man klagede over Piemonteſernes Overmagt, skjønt de forskjellige Ministerier (Cavour, Ricasoli, Ratazzi, Farini og Minghetti) med engstelig Omhu ſammenſattes af Mænd fra alle Dele af J. Endelig vare Garibaldi og de radicale misfornøjede med, at Regeringen ikke foretog noget Skridt mod Pavens Herredømme, ſom kun opretholdtes af den franske Beſætning, og hin rettede i Aug. 1862 et Tog fra Sicilien mod Rom, men standſedes ved Aspromonte; dog ſatte dette Foretagende Regeringen i en meget vanskelig Stilling. Efter langvarige Underhandlinger med Frankrig kom endelig 15 Sept. 1864 „Septemberconventionen“ i Stand, hvorved J. paatog ſig en forholdsvis Del af Kirkestatens Statsgjæld og flyttede ſin Hovedstad fra Turin til Firenze, ſamt lovede at hindre Angreb paa Rom, imod at den franske Hær skulde forlade Rom, dog først i Efteraaret 1866. Aftalen fremkaldte blodige Optrin i Turin og et Ministerskifte, men stadfæstedes af Kamrene med stort Flertal, og i Febr. 1865 tog Kongen, i Nov. Parlamentet Sæde i den nye Hovedstad. Haabet om at opnaa en Overenskomst med Paven paa Grundlag af de fuldbragte Kjendsgjerninger gik derimod ikke i Opfyldelſe. 1865 medgik til at ordne Provins- og Communalforvaltningen ſamt Retsplejen, medens en ny Anvendelſe af det kongelige Dictatur (ligeſom 1859) muliggjorde Udstedelſen af en Række nye, fælles Lovbøger. Da J. foreløbig havde givet Afkald paa at tilknytte Rom, vendtes Blikket nu iſær mod Venetien, og gjentagne Tilbud gjordes underhaanden i Wien om at kjøbe dette Landskab (en Løsning, ſom ogſaa England tilraadede), men forgjæves, skjønt det nu var Østerrig mere til Byrde end til Gavn. Ministeriet Lamarmora knyttede nøje Forbindelſe med Preusſen, iſær ved en Handelspagt med Toldforeningen 1865, og 8 Apr. 1866 sluttedes et hemmeligt Forbund mod Østerrig. Da dette i Maj vrageде Kejſer Napoleons Forslag om en europæisk Congres og kom i Strid med Preusſen om de tyske Forbundsforhold, brød Krigen ud 20 Juni. J. vandt dog ingen Laurbær hverken til Lands (ved Custozza 24 Juni, Syvaarsdagen for Solferino-Slaget) eller til Søs (Nederlag ved Lisſa 20 Juli); men dets Hær bandt en ſaa stor Del af de østerrigske Tropper, at Preusſen kunde slaa Resten ved Sadova. Freden i Wien 3 Oct. gav det Venetien, skjønt kun ad en ydmygende Omvej, idet Landet formelt afstodes til Frankrig, ligeſom Lombardiet 1859, og først overdroges J. efter en Folkeafstemning 21—22 Oct., hvorpaa Vict. Emanuel holdt ſit Indtog i Venezia 7 Nov., Femaarsdagen efter Indtoget i Napoli. „Nu er J. færdigt, skjønt ikke fuldstændigt“ vare Kongens Ord med Henblik til Rom; men det var heller ikke lykkedes J.s Statsmænd at vinde Sproggrænſen i Sydtirol eller ved Iſonzo, skjønt de forsøgte derpaa. Derimod tabte de fordrevne Fyrstehuſe ved Østerrigs Godkjendelſe af J. al Udſigt til at gjenvinde deres Magt og sluttede derfor egne Overenskomster med J. om deres private Formuesforhold. J.s Optagelſe paa Luxemburgconferencen i Maj 1867 gav det Rang mellem Europas Stormagter, men Garibaldis nye Tog mod Rom i Oct. ſ. A., der endte med Nederlaget ved Mentana, bragte J. i et ſpændt Forhold til Frankrig, ſom paa ny ſendte Garniſon til Kirkestaten foruden den Legion af tidligere franske Soldater, ſom Paven holdt i Rom. De næste Aar under Ministerierne Menabrea (1867—69) og Lanza (1869—73) medgik til alvorlige Anstrængelſer for at bringe Ligevægt i Statshusholdningen ved nye, trykkende Skatter og til frugtesløſe Underhandlinger med Frankrig om Roms Rømning og med Paven om en Udſoning. Den fransk-tyske Krig 1870 medførte endelig de franske Troppers Bortgang (2 Aug.), og Kejſerdømmets Fald ſatte J. i Stand til (11—20 Sept.) at beſætte hele Kirkestaten og omstyrte Pavens verdslige Magt, hvilket 2 Oct. billigedes af Folkeafstemningen og ſenere stiltiende godkjendtes af Europa. Nu var J.s Enhed fuldbragt, og 31 Dec. beſøgte Vict. Emanuel Rom og tog Bopæl i Quirinalet. 30 Juni og 27 Nov. 1871 forlagdes Regeringens og Kamrenes Sæde til Rom, medens „Garantiloven“ af 13 Maj tilkjendte Paven Ukrænkelighed og andre ſouveræne Rettigheder ſamt en Aarpenge af 3½ Mill. Livres. Hidtil har han dog nægtet at modtage ſamme, idet han foretrækker at leve ſom „Fange i Vaticanet“, underholdt med Peterspenge fra alle den katholske Kirkes Lande. Da Paven ſaaledes ikke vilde nogen Forſoning, udstraktes til Kirkestaten og Rom to Love fra 1866—67 om Ophævelſe af Klostre og andre gejstlige Stiftelſer, ſamt om Klostergodſets Inddragelſe og Salg af Ejendomme under den døde Haand. Derimod forkastedes et Forslag om Jeſuiternes Udvisning, og Præsternes Uddannelſe overdroges helt til Biskopperne. Regeringens Bestræbelſer have ſenere været rettede paa at udvikle et kraftigt Forſvar (ved Indførelſe af almindelig Værnepligt 1871, Hærens Omdannelſe efter preussisk Mønster 1873—76 og stærke Fæstningsværkers Anlæg ved Grænſerne og omkring Hovedstaden) og fremme Folkeoplysningen (ved Paabud om Skoletvang 1877), ſamt overvinde de finansielle Vanskeligheder, ſom den store Statsgjæld og de mange Haande nødvendige Udgifter havde medført, og fremme Landets økonomiske Velvære (ved Bygning af Jernbaner og Udstedelſe af en ny Toldtarif 1877). Ogſaa har man (1874—77) maattet gjøre kraftige Anstrængelſer for at forbedre Retssikkerheden og udrydde „Camorra“en i Neapel og den tilſvarende „Mafia“ paa Sicilien, i hvilket Øjemed endog Nævningeretterne og de andre constitutionelle Garantier ſuspenderedes. For at ſikre J. imod det „Korstog“, ſom det katholske Præsteskab iſær i Frankrig prædikede imod „Kirkeranerne“, gjorde Victor Emanuel 1874 Beſøg i Wien og Berlin hos den østerrigske og tyske Kejſer, der n. A. gjorde Gjengjæld henholdsvis i Venezia og Milano. Victor Emanuels 25 Aars Regerings-Jubilæum fejredes 1874 under almindelig Jubel i hele J.; 4 Aar ſenere indtraf næsten ſamtidig Konge-

og Pavestifte, idet Victor Emanuel (9 Jan. 1878) afløstes af sin ældste Søn Umberto og Pius IX (7 Febr.) af Leo XIII, uden at Forholdet mellem Kongeriget J. og Pavestolen derved væsentlig ændredes. Siden Marts 1876, da Ministeriet Minghetti (fra Dec. 1873) maatte vige Pladsen, har Venstre haft Magten i sin Haand og overvejende Flertal i Deputeretkammeret, medens Depretis og Cairoli en Tid lang skiftedes til at indtage Førsteministerpladsen. Fra Maj 1881 har den førstnævnte stadig staaet i Spidsen for Statsstyrelsen og er i de sidste Aar bleven støttet ogsaa af det gammelliberale Parti under Minghettis Ledelse, medens Cairoli er en af Førerne for den radicale Opposition. 1879 forbødes det Præsterne at give kirkelig Vielse, før det borgerlige Ægteskab var stiftet, medens tidligere mange Forbindelser knyttedes og indviedes, som ikke vare godkjendte af Loven. 1881 lykkedes det at afskaffe Maleskatten (fra 1 Jan. 1884 at regne), og 1883 (Apr.) afskaffedes Tvangscoursen, efter at Finansministeren havde opvist et Overskud af 12 Mill. for Aaret 1882 (imod et Underskud 1873 af 130 Mill.). J Maj 1882 gjennemførtes efter flere Aars Drøftelser en omfattende Valgreform, om hvilken der i flere Aar var ført Forhandlinger, og 1886 foretoges en højst fornøden Omordning af Grundskatterne, der lige siden 1874 havde været paa Tale. 1886 blev fremdeles Saltprisen betydelig nedsat. Derimod var det en stor Skuffelse for J., at Tunis 1881 kom ind under Frankrig, og de nye Kolonier ved det røde Hav (Assab 1882 og Massaua 1885) love kun ringe Vederlag for den saaledes tabte Udsigt til Landudvidelse hinsides Middelhavet.

Kunst. Efter Barbarernes Indbrydning i J. og den derpaa følgende Indførelse af Christendommen var **Bygningskunsten** mest repræsenteret ved Kirkebygningen. J de antike Basilikaer fandt man en Bygningsmaade, der med nogle mindre Forandringer passede godt til den christelige Ritus's Fordringer. De indtrængende Goter dannede imidlertid af de i J. forefundne Elementer en mere ejendommelig Bygningsstil, hvoriblandt især de af Kong Theodorik i Ravenna efterladte Mindesmærker ere interessante. Saaledes hans Grav, nu Kirken Santa Maria della Rotonda, Basilikaen Sant' Apollinare og Baptisteriet Santa Maria i Cosmedin. Med det byzantinske Exarchat i Ravenna antager Bygningsstilen en særegen Farve, dog uden væsentligere Følger, idet Kunsten mere og mere forfalder under Langobardernes Herredømme, indtil i det 10de Aarh. Architekturen vaagner til nyt Liv. Medens Toscana i det hele med Troskab holdt sig til Basilikaformen, stræbte man i Firenze og endnu mere i Pisa og Lucca at udvikle større Pragt og Rigdom. Venezia viser visse Sider af den byzantinske Indflydelse i den pragtfulde Domkirke San Marco (bygget c. 976—1071), medens Araberne efterlod Spor paa Sicilien. Den forandrede Stil, der imidlertid havde udviklet sig nord for Alperne, nemlig **Spidsbuestilen**, naaede i Beg. af det 13de Aarh. ogsaa til J. De pragtfuldeste Prøver paa italiensk Gotik ere Domkirkerne i Firenze (c. 1300) og i Milano (c. 1386), der vise en særegen italiensk Udvikling af denne Bygningsstil. Men først fra det 15de Aarh. daterer sig Bygningskunstens egentlige Gjenfødelse i J., da en stor Kreds af Architekter, paa ny paavirkede af et omhyggeligt Studium af Antiken, kaldte en hel ny Stil til Live. Efter Aarhundredet kaldes Perioden **Cinquecento** og Kunstnerne i alle Fag fra denne Tid **Cinquecentister**. Fra Giocondo, Alberti, Brunellesco, Michelozzo, Francesco di Giorgio o. fl. have i en Mængde Paladser, samt tillige i nogle Kirker i Firenze, Siena, Rom o. fl. St. med Talent udviklet denne paa antike Elementer hvilende Stil. J Venezia udmærkede sig Kunstnerfamilien Lombardi. Denne Udvikling naaede sin højeste Fuldendelse i det 16de Aarh., Kunstens mest glimrende Periode i J. Overgangen mellem Cinquecentostilen og den strængere romerske dannede Bramante (1444—1514), der grundlagde Peterskirken, i hvis Bygning senere Rafael Santi, Sangallo og Buonarroti deltog; berømte Architekter ere ogsaa Peruzzi (1481—1536) og hans Elev Serlio, der levede meget i Frankrig. Ved at gjøre den maleriske Virkning maaske for meget gjældende har Buonarroti, trods det storartede og glimrende i alt, hvad der skyldes ham, vistnok Del i det Forfald, som Barozzi, kaldt Vignola (1507—73), især ved sin Lærebog i Architekturen vel for en Tid hemmede, men ej standsede. Udmærkede Kunstnere i den nærmeste Tid vare imidlertid Alessi, Sansovino, Palladio (1518—80) og Ammanati. Fra det 17de Aarh. viser Forfaldet sig mere og mere ved Vilkaarlighed i Anordningen og Overdrivelse i Enkelthederne. Til de bedre Bygmestere høre dog Fontana, Maderno og Bernini (1598—1680); de to sidste skyldes Peterskirkens Fuldendelse. Derimod naaede Borromini (1599—1667) Højdepunktet af Overdrivelse og Smagløshed. J det 18de Aarh. maa Architekterne Juvara og Vanvitelli nævnes som de betydeligste ved det større Maadehold, de viste, medens til Gjengjæld alle Arbejder fra denne Periode bære Præget af en vis Mathed. Det var først den gjenopvaagnende Begejstring for Oldtiden i Slutn. af det 18de Aarh., der bragte nyt Liv i Bygningskunsten. Piranesis og Milizias Undersøgelser fremmede Bevægelsen, og en ny og bedre Skole dannedes, hvoraf Architekter som Cagnola, Simonetti og Stern fremgik. — Ved Folkevandringen og Barbarernes Nedsættelse i J. forfaldt **Billedhuggerkunsten** mere og mere fra den Højde, hvorpaa den stod endog i Oldtidens sidste Periode. Idet den antike Tradition efterhaanden glemtes, blev man afhængig af den i Byzants udviklede Maner, ja fik endog i den første Del af Middelalderen ikke sjælden vigtige Arbejder directe fra Byzants, medens ogsaa i selve J. byzantinske Kunstnere udførte store Arbejder, især drevne og støbte Altertavler og Døre i Metal. En af de ældste italienske Billedhuggere, der ogsaa arbejdede paa denne Maade i Metal, er Bonanus fra Pisa i Slutningen af det 12te Aarh. Den første Kunstner, der begyndte at hæve Billedhuggerkunsten paa ny, var imidlertid Nicola Pisano. Kunstnerfamilien Cosmati i Rom

(c. 1300) og Nicolas Søn Giovanni Pisano (1240—1320) synes ligesom at betegne en Stilstand, medens Maleren Giotto utvivlsomt har udøvet en heldig Indflydelse paa Plastiken og paa den anselige Kunstner Andrea Pisano, Ophavsmanden til de ældste Bronzedøre paa Baptisteriet i Firenze. Maleren Orcagna udmærkede sig ogsaa som Billedhugger. Men med det 15de Aarh. begynder en rigere Udviklingstid for Sculpturen paa Grundlag af Antiken, idet Jacopo della Quercia, d. c. 1424, skabte aandfulde Kunstværker. Den betydeligste Kunstner paa denne Tid er imidlertid Florentineren Lorenzo Ghiberti, medens samtidig Lucca della Robbia ved sine smukke Arbejder, især Hautreliefs i brændt glaseret Ler, og Donatello, hvis bedste Arbejder smykke adskillige Kirker i Firenze, vare anselige og berømte Kunstnere. Ogsaa Brunellesco, Andrea Verrochio, som nærmede sig mere en vis Naturalisme, og Mino da Fiesole, foruden flere andre, tilhøre dette Aarhundrede. Medaillenrkunsten kom ogsaa til Live, og man har fra denne Tid en Række skjønne, dog mest støbte Medailler. Den betydeligste Kunstner er Vittorio Pisano (c. 1429—49). Ogsaa for Sculpturen var det 16de Aarh. dog den egentlige Glansperiode. Rustici og Lionardo da Vinci vare dygtige Billedhuggere. Andrea Sansovino, d. 1529, har ogsaa leveret herlige Værker, men Aarhundredets Blomst er Michel Angelo Buonarroti, som, skjønt han dyrkede alle Kunstens Fag, oprindelig og især var Billedhugger. Samtidig med ham, men mindre betydelige ere hans Medbejler Baccio Bandinelli og Benvenuto Cellini, oprindelig Guldsmed. I Venezia blomstrede paa denne Tid Familien Lombardi og Jacopo Sansovino (s. Tatti), en Florentiner (1479—1570); Napoli besidder skjønne Gravmæler af Giovanni da Nola. Som Stempel- og Ædelstensskærer udmærkede sig Vicentino. I det hele fulgte den nærmeste Tids Kunstnere Michel Angelos Maner, hvorved de fremskyndede Sculpturens Forfald, idet de overdrev hans Ejendommeligheder. Herhen hører Guglielmo della Porta, medens Ammanati sluttede sig nærmere til sin Lærer Bandinelli. Med Bernini (1598—1680) og hans Samtidige og Elever Algardi (1602—1654), Guido, Raggi, Ferrata o. fl. have vi naaet Sculpturens svageste Periode, hvori Sans for Plastik gav Plads snart for Overdrivelse af Lidenskabens Udtryk, snart for affecteret Søblighed og falsk Ynde; deres Fortrin er en overordentlig Færdighed i Marmorets Behandling. Il Fiammingo, 1594—1644 (s. Duquesnoy), Quellinus, Pujet og andre Fremmede, der levede i I., gav dog Tegn til et sundere og friskere Liv. Den Bevægelse, der rørte sig paa hele Landens Omraade i Midten af det 18de Aarh., og den gjenopvakte Interesse for Oldtiden gjorde sig ogsaa gjældende i Sculpturen, hvor Canova blev den første Repræsentant herfor uden dog at kunne frigjøre sig aldeles for den ældre Skoles uplastiske Maner. Han udøvede især Indflydelse i Frankrig, medens den egentlige Reformator var B. Thorvaldsen, som foruden at skabe en hel, udmærket Billedhuggerskole i Danmark især har virket i I. og Tyskland, hvis berømte Kunstnere ere opdragne igjennem ham. Blandt den nyere Tids italienske Billedhuggere maa foruden Thorvaldsens Elev Tenerani nævnes Bienaimé, Galli og Benzoni. Marmortechniken vedblev at være Italienernes stærke Side, og heri glimrede Kunstnere som Monti, Fraccaroli, Fedi og Vela. — Malerkunsten i I. har sin Oprindelse dels fra Oldtiden, dels fra byzantinsk Paavirkning. De ældste Spor til samme findes i Vægmalerierne i Katakomberne, der dog næppe vare malede al fresco. Noget senere fremkom især Mosaikbilleder og enkaustiske ell. Voxmalerier (s. Enkaustik og Voxmaleri); det var først endnu senere, i det 6te Aarh., at man begyndte at male med et Slags Limfarver, det saakaldte a tempera (s. Temperamaleri). Men den nyere italienske Malerkunst tager dog først sin egentlige Begyndelse med det 12te Aarh. og deles bedst i en første Periode indtil Rafael, anden Periode fra Rafael til Caraccierne, tredje Periode derfra og til den nyeste Tid. I Pisa og Siena vaagnede Kunstlivet først, og Giunta Pisano, Guido da Siena, Andrea Tafi og Buffalmacco vare de første Malere af Betydning. Men det var dog især disses nærmeste Efterfølger Cimabue (1240—1310), der almindeligst regnes for Malerkunstens Fader i I. Han grundede den florentinske Malerskole, som ved Studium af Naturen søgte at frigjøre Maleriet fra den byzantinske Overleverings livløse Stivhed. Hans Elev Giotto (1276—1336) gik videre ad den brudte Bane, og alle Kunstens Grene, som han dyrkede med samme Held, skylde ham overmaade meget. Med Masaccio (1401—43) er Frigjørelsen naaet, og idet Maleriet stedse drager flere og flere Kredse ind under sit Omraade, bidrager Studiet af Perspectiv, Anatomi m. m. yderligere til dets Udvikling, indtil denne Skole i Lionardo da Vinci (1452—1519) naaede sit Højdepunkt. Samtidig udviklede sig Skolen i Siena, hvis betydeligste Maler var Simone di Martino. I Venezia holdt Sporene af den byzantinske Indflydelse sig længst; dog udgik netop derfra Brugen af Oljefarver, idet Antonello da Messina (1414—93), Elev af van Eyck, bragte Oljemaleriet til Venezia, hvor det snart kom i Brug og udbredte sig videre. I Padua stiftede Mantegna (1431—1506) en Skole, medens der samtidig i flere andre italienske Byer opstod selvstændige Malerskoler. Den Kunstner, der dog nærmest kan siges at danne Overgangen til den anden Periode, er Pietro Vannucci, kaldt Perugino, Rafaels Lærer. — Den anden Periode, hvis Kunstnere, som ovenf. er bemærket, kaldtes Cinquecentisterne, er overhovedet den italienske Kunsts og saaledes ogsaa Malerkunstens Glansperiode. Den florentinske Skole tæller i denne Periode Navne som Luini, Lionardo da Vincis Elev, Baccio della Porta og den bløde, følelsesfulde Andrea del Sarto (1488—1530). Men Skolens Hovedkunstner er den allerede under de andre Kunstarter nævnte Michel Angelo Buonarroti (1474—1564). Hans Efterlignere overdrev hans Maner, saa at Skolen for en Tid sank i Betydning, men den hævedes atter ved Cigoli (s. Cardi) og Pagani. I Spidsen for den romerske

Skole stod Verdens største Maler, Rafael Santi (1483—1520; s. Santi). Hans Elever, den kjække Giulio Romano (s. Pippi), Perin del Vaga, Caldara Gemignano, Garofalo o. fl. vare udmærkede Mestere, men forlod snart den Bane, Rafael havde betegnet dem, og forfaldt til Maner. Midt imellem den romerske og den lombardiske Skole staar noget senere Barocci (1528—1612), der blev paavirket baade af Rafael og Correggio, Hovedet for den lombardiske Skole, hvis betydeligste Repræsentant efter ham var hans Elev Parmegianino (1503—40; s. Mazzuoli). Foruden flere mindre Skoler, som her ikke kunne nævnes, blomstrede ogsaa i denne Periode Skolen i Venezia, hvis betydeligste Malere ere berømte som Coloristen i Ordets fuldeste Betydning: først Giorgione og Tizian, omtrent Rafaels Samtidige, noget senere de lidt mindre betydelige del Piombo, Palma, Bordone, Schiavone og Bassano, endelig igjen de to Heroer Tintoretto (1512—94) og Paolo Veronese (1530—88; s. Cagliari). — Hermed ere vi naaede op til den tredje Periode, hvis Begyndelse betegnes ved Forsøget paa ad to Veje at hæve Maleriet fra den Udartelse, hvortil det mere og mere var sunket ned. Sondringen mellem de i de tidligere Perioder omtalte Skoler ophæves mere og mere, medens man kun adskiller to Hovedklasser, nemlig Caracciernes Efterfølgere, de saakaldte Eklektikere, der søgte ved at vælge det bedste hos enhver Skole deraf at skabe en ny og bedre Kunstens Fremtid, og Caravaggios Efterlignere og Efterfølgere, som i et alvorligt Studium af Naturen søgte et Middel til atter at hæve den sunkne Kunst. Familien Caracci, der blomstrede i den sidste Halvd. af det 16de Aarh. i Bologna, var talentfulde Kunstnere, der baade i Maleriet og Kobberstikket præsterede udmærkede Værker, paa samme Tid som deres gavnlige Indflydelse spores paa Efterfølgerne, hvoriblandt Kunstnere som Guido Reni (1575—1642), Albani, hvis Landskaber (som Baggrund for Compositionerne) fik større Betydning, og Domenichino (s. Zampieri) vidste at hævde Kunstens Anseelse. Ogsaa Guercino (1590—1666), en dygtig, kraftig Kunstner, Lanfranco og Coloristen Schidone erhvervede sig Navn, idet de sluttede sig til denne Retning. — Lige over for denne Kreds staa nu Naturalisterne med Caravaggio (1569—1609) og hans Elev Ribera, kaldt Spagnoletto (1588—1656), i Spidsen. Til disse slutter sig Manfredi, medens i Beg. af det 17de Aarh. Nederlænderen Laar skabte en ny Kunstart, de saakaldte Bambocciader, hvori Cerquozzi efterfulgte ham. Mod denne Retning stillede sig Andrea Sacchi, hvis berømteste Lærling Carlo Maratti (1625—1713), uden at være nogen meget betydelig Kunstner, dog var sin Tids mest ansete Kunstner i I. I Venezia udmærkede sig Piazetta, Tiepolo og Prospectmaleren Canaletto. Mindre betydelige ere Cignani og Franceschini, medens noget senere Romeren Batoni (1708—87) under Malerkunstens tiltagende Forfald danner en ret hæderlig Undtagelse. Med Slutn. af Aarhundredet vaagnede Begejstringen for Antiken til et nyt Liv og repræsenteredes i Skrift og Maleri især af Tyskeren Raph. Mengs. Blandt den nyere Tids Kunstnere er den betydeligste Historiemaleren Camuccini (1773—1844), hos hvem Davids Paavirkning er umiskjendelig; som Portrætmaler har Landi udmærket sig. End videre have Benvenuti i Firenze, Hayez fra Venezia, Palagi, Ussi o. fl. erhvervet sig betydeligt Navn. I den nyeste Tid har I. ikke gjort sig gjældende paa Malerkunstens Omraade: de Kunstnere, der navnlig i Genremaleriet have vundet deres Publikums Gunst, staa ikke højt nok til særlig at fremhæves. — Kobberstikkerkunsten har altid haft udmærkede Dyrkere i I. De første Mestere ere Finiguerra og Bandini tillige med Maleren Mantegna; men den Kunstner, som i Kobberstikkerkunstens første Tid har størst Betydning, er Marc Antonio Raimondi, hvis Stil efter Rafaels Tegninger ere Arbejder af den højeste Værdi. Foruden de Elever, hvis Arbejder næsten regnes sammen med hans egne, slutte Bonasone, Ghisi o. fl. sig til hans Maner. Agostino Caracci o. fl., især Malere, brugte Radernaalen med Held, medens den nævnte tillige har Fortjeneste af det regelmæssige Kobberstik. Forrige Aarh. frembragte en Kreds af Kobberstikkere, hvoriblandt Bartolozzi, Cunego, Volpato o. fl. have faaet berømte Navne. Betydeligst er dog Florentineren Raf. Morghen, der førte denne Kunst et Kæmpeskridt fremad til Trods for det overordentlige, en nederlandsk og lidt senere en fransk Skole af udmærkede Kobberstikkere allerede havde udrettet. Longhi fortsatte, hvad hin havde begyndt, og til ham støtter sig den hele moderne Kobberstikkerkunst, hvori I. kan prange med Navne som Toschi, Anderloni, Jesi, Lasinio o. fl.

Litteratur. Ved de normanniske Erobreres Hof paa Sicilien begyndte »Il volgare«, det fra Latinen udgaaede, i mangfoldige Dialektvariationer levende Folkesprog, først at blive brugt i Poesi, hvis Former vare tagne fra nordfranske og provençalske Digtninger. Denne Udvikling culminerede ved Hohenstauferen Frederik II.s Hof i Napoli og Palermo. Sicilianeren Ciullo d'Alcamo (c. 1193) betragtes som den ældste Digter i Vulgærsproget. Selve Frederik, hans Sønner Manfred og Enzio, samt hans Secretær Pier delle Vigne (hos den sidste ses allerede Sonetten som brugelig Versform) skrev italienske Digte i Troubadourstilen. Til denne gamle sicilianske Skole hørte ogsaa Guido dalle Colonne (c. 1276) og Digterinden Nina, der førte en poetisk-erotisk Brevveksling med Dante da Majano. Den forplantede sig med næsten uforklarlig Hurtighed til Norditalien, hvor Guido Guinicelli blomstrede mod Slutn. af det 13de Aarh. I Toscana fremstod Guittone fra Arezzo og Brunetto Latini eller Latino (d. 1294), Dantes Lærer i Philosophi og Rhetorik, Forfatter til »Tesoro«, en Art polyhistorisk Encyklopædi efter Tidens Vilkaar, oprindelig skreven paa Fransk, et Bevis paa det endnu existerende franske aandelige Formynderskab. Han oversatte fremdeles 1ste Bog af »Cicero de oratore« og skrev den obscøne »Patafflo«. Guido Cavalcanti, Dantes Ven, af Samtiden kaldt en Epikuræer, viser i sine dunkle og mystiske Digte en ikke ringe formel Uddannelse. De første Prosaister, der

ombyttede det barbariske Latin med »Il volgare«, som Chronisterne Matteo Spinello, en Neapolitaner, og Florentineren Ricordano Malespini (d. 1281). Bologneseren Pier Crescenzi (f. eft. 1250) skrev paa Latin Bøger om Landvæsenet og Landlivet, som oversattes af en Ubekjendt. Disse spredte Straaler af italiensk Aandsliv samledes som i et Brændpunkt i **Dante Alighieris** (f. 1265, d. 1321) mægtige Genius. Det endnu usikkert svævende Sprog støbtes af ham i en fast Form. I hans Aand omsmeltes al Tidens Viden og højeste Stræben i Poesi; Troubadourernes erotiske Idealisme løftes ved ham op i en højere Sphære; han sidder til Doms over sin Tid, og skjønt scholastisk trods nogen kirkelig Philosoph peger han ud over Middelalderen mod Renaissancen; Vergil er jo hans Fører paa hans poetiske Vandring. I sine Prosaværker er han næsten lige saa stor som i sin Poesi. Han lod sine samtidige Rivaler Cecco d'Ascoli, Fazio d'Uberto og Francesco da Barberino langt bag ved sig. Betydeligere som Digter er den Retslærde **Cino da Pistoja** (f. 1270, d. 1337) med Stænk af Dantes Erotik i blødere Former; nogle af hans Inspirationer optoges endog af **Francesco Petrarca** (f. 1304, d. 1374), stor som Lærd og Digter, der blev den klassiske Sanger af Elskovs Sorg og Savn i sine klangfulde Sonetter, hvori Troubadoursangene gjenopvaktes i kunstnerisk fuldendt Skikkelse, dog med Rester af det kunstlede, medens de franske Trouvèrers Fabliaux fik en lignende Fuldkommengjørelse ved **Giovanni Boccaccios** (f. 1313, d. 1375) store Novellecyklus »Il Decamerone« i kunstig componeret, om Livius mindende Prosa, gjennemstrømmet af sanselig Livsglædes Raadhed og epikuræisk Skjønhedsbegejstring. Begge disse Digtere efterlod sig latinske Værker. Franco Sacchetti (f. 1335, d. 1400) optog historiske, selvoplevede Facta i sine Noveller ligesom Giovanni fra Firenze, der efterlignede Boccaccio i sin »Pecorone« uden at naa hans Elegance eller Lystighed. Af den florentinske Novelle fremvoxede en Krønikefortælling, repræsenteret af Dino Compagni og Giovanni Villani, hvis florentinske Historie fortsattes til 1363 af Broderen Matteo og siden af dennes Søn Filippo, der tillige oversatte sine latinske Biographier af berømte Florentinere paa Italiensk. Andagtsbøger, religiøse og moraliserende Skrifter haves af Jacopo Passavanti, Cavalca Bartolommeo da San Concordia, den hellige Katharina og Agnolo Pandolfino. Alle disse Skrifter vidne om Fremgang i den prosaiske Forms Klarhed og Skjønhed. — Efter denne de store Forfatteres (»i trecentisti«) Periode kommer det 15de Aarh. som en Overgangstid. Renaissancens humanistiske Bevægelse, antydet ved Dante, tydelig fremdæmrende i Petrarca og Boccaccio, er nu i fuld Gang. Tyrkernes bestandig stærkere Fremtrængen mod Byzants forøgede en allerede i forrige Aarh. begyndt Udvandring af græske Lærde til I., hvor den allerede længe levende Begejstring for den latinske Klassicitet tillige vaktes for den græske. Med en utrolig Flid opsøgte, sammenlignede, afskrev og udbredte man antike Codices, indtil Bogtrykkerkunsten mod Aarhundredets Slutning blev denne Bevægelses mægtigste Støtte. De store Opfindelser og Opdagelser virkede baade paa Tanke og Phantasi; den bereiste Venezianer Marco Polo aabnede ved sit Skrift Udsigter til det æventyrlige Asien, og Columbus fandt en hel ny Verden. De rundt om i I.s Stæder oprettede humanistiske Akademier bleve lige saa mange Arnesteder for Tankens Emancipation fra Autoritetstroen; Paverne i Rom (navnl. Nikolaus V), Mediceerne i Firenze (hvor et platonisk Akademi oprettedes under Gemisto Pletos og Marsilio Ficinos Auspicier), Viscontierne og Sforzaerne i Milano, Fyrsterne af det aragoniske Hus i Napoli, af Este i Ferrara, af Gonzaga i Mantua bleve Videnskabernes Beskyttere; de indkaldte Lærde og oprettede store Bibliotheker. De reformatoriske Concilier i Pisa, Kostnitz og Basel vare Frugter af den nye Aand, der havde Talsmænd som Poggio Fiorentino, Francesco Filelfo, Biondo Flavio, Lorenzo Valla o. fl. Pave Paul II søgte forgjæves at standse dens Sejersgang ved Fængsel og Tortur. Selv de indbyrdes Krige vare en af Individualiteternes ubændige Styrke fremgaaet Kraftudvikling. Samtidig gik Bygnings-, Maler- og Billedhuggerkunsten frem med Kæmpeskridt. Men den nyere Literatur kvaltes af Begejstringen for det antike. I. blev igjen latinsk for en Tid. Af Digtere maa mærkes Firenzes Fyrste Lorenzo de' Medici (f. 1448, d. 1492), hvis Sans for Luxus og aandfuld Livsnydelse var forbunden med et literært Talent, der øvede sig i Dantes og Petrarcas Sangformer og Platos Tankegange. Hans Ven Angelo Poliziano (f. 1454, d. 1494), en polyhistorisk Lærd i Tidens store Stil, den senere Pave Leo X.s Lærer, Forfatter til latinske Digte, Oversættelser og Commentarer af Klassikerne, slog i sine »Stanze« Toner an, der bebudede Ariost og Tasso; hans »Favola d'Orfeo« er det første originale italienske Drama. Fremdeles mærkes Lyrikeren Giusto di Conti, Komikeren Burchiello, Digteren og Declamatoren Bernardo Accolti. Den berømte Pico della Mirandola, Tidens Lærdomsvidunder, satte platoniske Tanker i italienske Vers. Fra at være Gjenstand for Hylding ved Ridder- og Digterturneringer bleve Kvinderne nu Deltagere i Tidens aandfulde Dystløb. Fyrstelige og adelige Damer producerede sig i latinsk Rhetorik og italiensk Poesi. Venezianerinden Cassandra Fedele udmærkede sig ved kolossal Lærdom. I denne Periode afsatte allerede Ridderepopeen med sin sære Blanding af æventyrlig Romantik og ironisk Frivolitet sine første Blomster i Luigi Pulcis »Morgante Maggiore«, i Cieco da Ferraras »Mambriano« og Bojardos »Orlando innamorato«. Det var den antike episke Kunst, anvendt paa Middelalderens klassiske Sagnstof fra den carolingiske Cyklus (jvfr. Fransk Literatur und. Frankrig). Blandt Prosaister fra denne Periode maa nævnes Novellisten Masuccio Salernitano (»Novellino«), Leon Battista Alberti, dygtig Mathematiker, der skrev raisonnerende Dialoger i Ciceros Maner, Lionardo da Vinci, den store Kunstner, der foruden Sonetter og andre Poesier skrev sin »Trattato della pittura«, Historikerne Collenuccio

(Neapels Hist.) og Bernardo Corio (Milanos Hist.), Geographen Marco Polo og Amerigo Vespucci, der beskrev sine Rejser i den nye Verden. — I det 16de Aarh. naaede imidlertid Renaissancen sin alsidigste Udfoldelse. Selve I.s politiske Adsplittelse, der fjernede de fremragende Aander fra Politiken, bragte Sindene til at søge berusende Trøst i Nydelsen af Kunst og Poesi. I denne Phantasiens Tid overbød Fyrsterne hverandre i en yppig Pragt og kappedes om Mæcenasberømmelsen. Forrest i Rækken gik den genial-frivole Æsthetiker, Pave Leo X, der delte sig mellem Nydelse af Kunstens ædleste Frugter og de obscøneste Bacchanalier; selv var han som sine nærmeste Efterfølgere en lærd Humanist. I denne Periode se vi dels det christelige og hedenske indgaa en ejendommelig, æsthetisk Forening, dels Tidens Ubændighed slaa ud i dristig Spot mod Kirken. Det i forrige Periode begyndte national-romantiske Epos culminerede i dette Aarh.s største poetiske Geni i I., neml. Ludovico Ariosto (f. 1474, d. 1533), hvis »Orlando furioso« ret er et Billede af Renaissancetidens sprudlende Phantasi med Brimmel og Mylder af phantastiske Opfindelser, bratte Omvexlinger og vilkaarlig indslyngede Episoder i en i rige Nuancer spillende Stil. Bernardo Tasso (f. 1493, d. 1569) gav i sin »Amadigi« en versificeret Behandling af den gamle Ridderroman (s. Amadis). Han overstraaledes langt af sin Søn Torquato T. (f. 1544, d. 1595), der gjennem hele sit ulykkelige og bevægede Liv arbejdede paa sit Epos »La Gerusalemma liberata«, et bredt anlagt Æventyrdigt om det første Korstog; den pompøse, maleriske Udstyring skyldes Paavirkning af Vergil. Alle de klassiske Digtformer fik deres Dyrkere i den italienske Renaissanceperiode: Luigi Alemanni skrev med Theokrit som Forbillede Elegier og Idyller samt Læredigtet »La Coltivazione« i Stil med Vergils »Georgica«; i lignende Spor gaa Giovanni Rucellai (»Le api«) og Erasmo di Valvasone (»La Caccia«), men vi spore allerede hos Digterne af anden Rang en Goldhed i Phantasien og en sinderet Elegance i Dictionen, der skraaner hen mod den snart paafølgende Manierisme. Et uheldigt Forsøg i det historiske Epos er Trissinos »L'italia liberata dai Goti«. En Art lærd Skoledrama (Commedia erudita), der minder om Plejadens lignende Forsøg i Frankrig, skabes for Komediens Vedkommende af Ariost, Bibbiena og Machiavelli, for Tragediens af Trissino, Rucellai, Speroni, Giraldi, Torqu. Tasso og Anguillara; Hyrdedramaet (Pastoralen) repræsenteres af Tasso (»Aminta«) og Guarini (»Il pastor fido«). Samtidig fremstod Operaen, medens en national Folkekomedie (Commedia dell' arte) med staaende Masker og rigeligt Spillerum for Improvisationen (Pietro Aretino og Grazzini, jvfr. Italiensk Theater) slaar os friskere i Møde. Beslægtet med denne sidste er en egen Art Poesi, spillende og kaad, med liden Agtelse for det anstændige, men elskværdig i sin sydlige Livsglæde, kaldt »Poesia bernesca« efter sin ypperste Tolk, Francesco Berni (»Orlando innamorato«). Nærmest ham staa Agnolo Firenzuola og Aretino. Lyrikere ere Pietro Bembo, i sine »Rime« en søgt Efterligner af Petrarca, Molza, Guidiccioni, Giovanni della Casa, der ogsaa har forfattet raisonnerende Prosastykker og Breve i en efter det sonore stræbende Stil, Bernardo del Cappello, Sanarazzo, Baldi o. fl. Som Novellister udmærkede sig Bandello, Firenzuola, Grazzini, Straparola, Parabosco og Giralda, ikke at forglemme Machiavellis grundkomiske Fortælling »Belfagor«. Annibale Caro oversatte Æneiden, hans bitre Modstander Castelvetro Aristoteles's Poetik; Claudio Tolomei søgte uden Held at indføre de antike Metra i italiensk Poesi. Blandt digtende Damer vare Vittoria Colonna og Veronica Gambara. Højest blandt politiske Skribenter staa Macchiavelli (f. 1469, d. 1527); hans »Principe« er et klassisk Udtryk for Carl V.s Tidsalders politiske Theori og Moral; hans »Discorsi« over Livius vise hans store Lærdom; i »Storie florentine« straber han i det concise og sententiøse at nærme sig Thukydids Historieskrivning. Guicciardinis »Storia d'Italia«, der gaar fra 1494 til 1534, skylder sine i lange Perioder componerede Taler i Livius's Maner og sine moralske og politiske Betragtninger sin klassiske Anseelse. Andre Historikere ere Giovio, Giambullari, Adriano og Patrizio de' Rossi. Firenzes Historie behandledes af Nardi, Nerli, Segri, Varchi, Ammirato; Venezias af Bembo og Paruta; Napolis af Costanzo og Summonte; Genuas af Giustiniani, Foglietta og Bonfadio; Mantuas af Equicola; Ferraras af Giraldi, Pigna og Falletti; Milanos af Merula og Moriggia. Baronius skrev sit kirkehistoriske Værk paa Latin; Davanzati oversatte Tacitus. De store Opdagelser fandt en Historieskriver i Maffei. Vigtige for Kunsthistorien er Vasaris Biographier af Kunstnere og Benvenuto Cellinis friske og naive Autobiographi. Palladio og Scammozzi skrev om Architekturen. Cardano, Giordano Bruno og Vanini (der alle skrev paa Latin) vise den fra Theologien sig befriende Philosophis første dristige Spring ud i Pantheismen. Grev Baldasarre Castigliones »Cortigiano« skildrer os Tidens Ideal af en Hofmand. Som Grammatiker udmærkede sig Leonardo Salviati, Tassos pedantiske Fjende, der var en af dem, som fattede Ideen til »Vocabolario della Crusca«, den fra det 1587 i Firenze stiftede »Accademia della C.« udgaaende Ordbog, der først langt senere fuldførtes. Familien Manuzio frembragte i flere Slægtled lærde Bogtrykkere, fra hvis Officin udgik Mønsterudgaver af Klassikerne. Efter denne Periode (il cinquecento) betegner den næste (il seicento) en betydelig aandelig Tilbagegang. De forskjellige italienske Stater vare foreløbig constituerede, og Krige i stor Stil hjemsøgte ikke I. De mange Fyrster følte sig vel bundne af Traditionen til at overtage Mæcenasrollen, men det literære Liv fik ligesom det politiske en abderitisk Charakter, som bl. a. viser sig i Lysten til at oprette Akademier i Form af poetiske Lavsforeninger, der udviklede en Aand, som ikke var ulig Hôtel Rambouillets i Paris. Derimod tog netop i I. de exacte Videnskaber et mægtigt Opsving og glimrede ved Mænd som Galilei, Torricelli, Borelli, Guglielmini, Padre Castelli, Cas-

ini og Viviani. De fandt Beskyttelse hos Mediceerne i Firenze, hvor et naturvidenskabeligt Akademi (»del Cimento«) stiftedes. Tridentinerconciliet fandt sine Historieskrivere i Paolo Sarpi og Pallavicino. Davila beskrev det 16de Aarh.s Borgerkrige i Frankrig, Cardinal Guido Bentivoglio Krigene i Flandern. Bartoli skrev panegyrisk Jesuiterordenens Historie. Til Kunsthistorien leverede Baldinucci og Carlo Dati, til Literaturhistorien Cinello og Boccalini Bidrag. De i England og Frankrig opstaaede literære Tidsskrifter fandt Efterlignere i J. (Nazzari i Rom og Bacchari i Parma); 1696 begyndte i Venezia »Galleria di Minerva«, der fra 1710 fortsattes af den ansete »Giornale dei Letterati«. 1612 udkom Cruscaakademiets store Ordbog fuldstændig (sidste Udg. fra 1738, s. Sprog). Periodens betydeligste Lyrikere ere Chiabrera (f. 1552, d. 1638), der af Lede til den evindelige Eftersnakken af Petrarca stillede sig Pindar og Anakreon som Mønster; men den poetiske Rococostil, Manierismen, giver Tidsalderen sit Præg. Dens Høvding er Neapolitaneren Giambattista Marini (f. 1569, d. 1625), hvis lange Epopeer og mindre Digte strutte af de mest kunstlede Metaphorer, snoede Vendinger og smagløse Kjældermænd (concetti). Hvor han viste sig i J. og Paris, hyldedes han som Poesiens Konge og fandt Masser af Efterlignere. Mest bekjendt af dem er Achillini. Skjønt ogsaa belemrede med Concetti og Antitheser staa Fulvio Testas, Filicajas og Menzinis Poesier et Trin højere. Den af den svenske Dronning Christine beskyttede Guidi skrev svulstige Oder og Dramaer; medens Zappi, Medstifter af Arkadiernes Akademi, der som Modsætning til Concettistilen efterstræbte Simpelhed, er en ægte Typus for den sødlige Arkadierstil. Den berømte Maler Salvator Rosa skrev Satirer, fulde af uforstaaelige Billedsnørkler. Af Graziani haves et Epos »Conquista di Granata«. Det komiske Epos, der trods megen Bredde og Trivialitet hører til det ejendommeligste i denne Periode, repræsenteres af den rationalistisk-paradoxe Tassoni (»La secchia rapita«), Bracciolini (»Lo scherno degli Dei«) og Maleren Lorenzo Lippi (»Malmantile racquistato«). I Dramaet begyndte man haandværksmæssig at efterligne de spanske Dramatikere, navnlig Lope de Vega, i det ydre Apparat, men uden Syn for det ejendommelige lyrisk-romantiske. Fyrsterne kappedes om luxuriøst at udstyre Operaen. I det 18de Aarh. baner den franske Aand sig hurtig Vej til J., der fik reformatoriske Fyrster og Ministre. Mænd som Filangieri og Beccaria omplantede Montesquieus og til Dels Voltaires sociale Ideer, der ogsaa gik igjen i Pietro Verris statsøkonomiske Skrifter. Selve Pave Clemens XIV reves med af Tidens mægtige Strøm og ophævede Jesuiterordenen, og Josephs II.s Værk udstraktes ogsaa til hans italienske Besiddelser. En af Tidens største Lærde Muratori (f. 1672, d. 1750), Philolog, Archæolog, literær Kritiker og Historiker, hvis Hovedarbejde »Rerum Italicarum scriptores« gav Ideen til lignende Samlinger andensteds, var, skjønt selv Gejstlig, en Fjende af Jesuiterne i Kraft af sin rationalistisk-optimistiske Livsbetragtning. Scipione Maffei af samme Aands- og Studieretning maatte, til Dels paa Grund af, at han bekæmpede Troen paa Trolddom, bestaa haarde Kampe baade med jansenistiske og jesuitiske Theologer. I Poesien se vi dels Arkadierskolen fortsætte sig i Lyrikere som Manfredi og Frugoni, dels en Higen efter at finde nye Baner, svarende til Tidens Trang. Til den sidste Retning høre Giuseppe Parini (f. 1729, d. 1799), der uddannet ved Oldtidens og Frankrigs Klassikere søgte at vække Sansen for de store nationale Digtere og kæmpede mod alt dødt Stilisteri, navnlig udmærkende sig i Satiren (»Il Giorno«) og Oden (»La Caduta«); Gaspare Gozzi, der efterlignede Horats i sine »Sermoni«, men især udmærkede sig som elegant Prosaist i sin »Veneto osservatore«, en Efterligning af Addisons »Spectator«, og endelig hans Ven Cesarotti (d. 1808), der ved sin versificerede Oversættelse af Macphersons Ossian aabnede en ny poetisk Horizont til Forargelse for Arkadierne og Cruscagrammatikerne. Uheldig er hans moderniserede Paraphrase af Iliaden. Niccolo Forteguerri skrev et komisk Epos »Ricciardetto«. Alfonso Varano, der debuterede med Tragedier og »Poesie bernesche«, er navnlig bekjendt ved »Visioni«, et christeligt Tendensdigt mod Voltaire, i Monotoni rivaliserende med Klopstocks Messiade, medens Saverio Bettinelli i sine Tragedier og Digte viser sig som halv Arkadier og halv Voltairianer. Spolverini efterlignede Alemanni i sine didaktiske Digte. Passeroni skrev det spøgende Læredigt »Cicerone« med plebejisk Lune. Castis Dyreepos »Gli animali parlanti« er en morsom, men i Formen skjødesløs politisk Satire, hans »Poema tartaro« en nærgaaende Skildring af Katharina II.s Hof. Italienske Digtere knyttedes til det østerrigske Kejserhof, der navnlig sværmede for Operaen. Derhen søgte Apostolo Zeno og Romeren Trapassi, kaldt Metastasio, der tillempede det musikalske Drama efter den franske Tragedie, den sidste med en original, i højeste Grad klangfuld, men charakterløs Lyrik. Efter dem blomstrede en hel Skole af Melodramatikere. Den egentlige Tragedie slog ind i Corneilles og Racines Spor. Martelli ombyttede den femfoddede, rimfri Jambe med eftergjorte Alexandrinere (»martelliani«). Mere Smag viste Scipione Maffei og Conti, men J.s klassiske Tragiker blev Vittorio Alfieri (f. 1749, d. 1803), en kjæk, fribaaren Natur, der i søgt, concis Rhetorik stræbte efter det simpelt-ophøjede og befriede Tragedien for en Del af det fransk-conventionelle Apparat, f. Ex. de fortrolige. Carlo Goldoni (f. 1707, d. 1793) blev sit Lands nationale Komiker, idet han med Benyttelse af adskillige Træk fra Folkekomedien dannede et Kunstlystspil i Molières og Regnards Former, i en noget tam forstandig Aand, medens Carlo Gozzi (d. 1806), Broder til Gaspare G., en rigt udstyret romantisk Digternatur, optog den gamle Commedia dell' arte og digtede den ind i phantastisk-æventyrlige Sujetter med stærk Polemik mod Goldoni og Tidens nøgterne Forstand. Behandlingen af Historien er ogsaa stærkt farvet af Tidens Tendenser. Pietro

Giannone blev navnlig paa Grund af sin »Storia civile del Regno di Napoli« i antikatholsk, voltairiansk Aand tvungen til at forlade denne Stad og senere fængslet af Kongen af Sardinien. Carlo Denina skrev bl. a. »Revoluzioni d'Italia« med stærk Polemik mod Adel og Munke samt poetiske Panegyriker til sin Beskytter, Frederik II af Preussen. Literærhistorikere vare Mazzuchelli (»Scrittori d'Italia« i lexikalsk Form, naaede kun de to første Bogstaver) og Tiraboschi, hvis »Storia della letteratura italiana« er et Hovedværk, nøjagtig i det factiske, men tørt og uden aandigt Overblik. Kunsthistorikere ere Lanzi og den bekjendte Archæolog og Kunstkjender Ennio Quirino Visconti (»Storia Pittorica«). Giambattista Vico gjorde i sin »Scienza nuova« et Forsøg paa en Historiens Philosophi; Zanotti behandlede Naturphilosophien i cartesiansk, Moralen i aristotelisk og Æsthetiken i horatsisk Aand; Genovese gik i Lockes og Encyklopædisternes Spor. Den franske Philosophi fandt Efterlignere i Algarotti, Tartacotti og Alessandro Verri. En skarpsindig og hensynsløs Kritiker, for sin Tid usædvanlig kyndig i fremmede Literaturer var Baretti i sit Tidsskrift »Frusta letteraria«. — Ved den franske Revolution, der rev I. med ind i sin Hvirvel og i Kejserdømmets storartede Drama, vaktes Gjæring i Aanderne. Herfra maa man søge Udgangspunktet for den næste Periode i den italienske Literatur, som i sin senere Udvikling bestandig mere bevidst deltager i den nationale Emancipation og fuldbyrder den i Literaturen, længe førend den blev til Virkelighed i Politiken. Poesien begynder med melancholske Stemninger: Rousseau, Gray, Young og Goethes „Werther" læses med Begjærlighed. Man ledes ved Samfundslivet og søger Trøst i Naturen. Ippolite Pindemonte (f. 1753, d. 1828) er denne Retnings ædleste Tolk i sine Ungdomspoesier (»Poesie campestri«, 1788), medens han i sin senere Alder efter et bevæget Rejseliv slog ind paa en Art melancholsk Satire med en varm, poetisk Grundtone, der bestandig bevarer noget af Elegien og Idyllen, til sidst overfløjet af den nye Tid. Vincenzo Monti (f. 1754, d. 1828), en Mester i smagfuld Anvendelse af Danteske Former, med et utrolig bøjeligt og charakterløst Talent, der med lige Begejstring besang Revolutionen, Napoleon I og Frants I, blev paa sine ældre Dage den gamle Klassicismes Hovedmand i Kampen mod den unge romantiske Skole. I Ugo Foscolo (f. 1778, d. 1827) se vi det gamle og det nye brydes. Hans smertelig bevægede indre og ydre Liv, hans Hang til hurtig at betages og lige saa hurtig at forkaste ere Tegn paa den nye Tids Fødselsveer; skjønt anlagt til noget stort naaede han forholdsvis lidet. Af Montis Skole mærkes Gianni (d. 1822), Napoleon I.s Hofpoet, den elegante Didaktiker Arici (d. 1836), Lorenzi (d. 1828), udmærkende sig i den deskriptive Poesi, Mezzanotte, Pindars Oversætter, der skrev begejstrede philhellenske Sange, Fantoni (d. 1807), en Epikuræer i Horats's Maner, Pignotti, Mazza (d. 1817), en philosopherende Digter, Bagnoli (d. 1847), der leverede de episke Digte »Orlando Savio«, en Efterklang af Ariost, og »Cadmo« samt gejstlige Sange, Arcangeli, en fortræffelig Oversætter, og Marchetti (d. 1851), beaandet af Grækerne og Petrarca. — Det unge I. havde modtaget den franske Revolution med Begejstring, men Napoleon I.s Voldsherredømme vakte den nationale Harme, der blev til Fortvivlelse, da Østerrig efter hans Fald sveg sine Løfter. Aldeles i Modsætning til den franske romantiske Skole udgik den italienske fra det politiske Fremskridtsparti, og det var navnlig i Milano og Firenze, at den fandt sine Arnesteder. Liberalismens og Romantikens Hovedorgan var Bladet »Il Conciliatore« i Milano og senere, da det blev forbudt, »Antologia di Firenze«; Kampen førtes heftigst 1818—19. Det førstes Redacteur var Silvio Pellico (d. 1854), hvis sentimentale Tragedie »Francesca da Rimini« blev de følsomme Sjæles Yndlingsdigt, medens hans »Le mie prigioni«, den kvindelig resignerede Skildring af hans Ophold i de østerrigske Fængsler, blev en af Løftestængerne for den almindelige Harme mod I.s Tyranner. Grev Porro Lambertenghis Hus i Milano, hvor Pellico var Huslærer, var Samlingsstedet for det unge I.s Mænd i Literaturen. Giovanni Berchet (d. 1851), der var paavirket af de tyske Romantikeres Poesi og Æsthetik, oversatte til Klassikernes Forargelse Bürgers „Leonore" og skrev Romancer med lignende Klang. Men det egentlige Hoved for Nyromantiken i I. blev Alessandro Manzoni (f. 1784, d. 1873), en harmonisk og lykkelig Natur, der i sin Lyrik udfoldede et religiøst bevæget Sind, medens han i Tragedierne »Il conte di Carmagnola« og »Adelchi« indførte et romantisk Drama med en historisk Anskuelse, der minder om hans Ungdomsvenner Fauriel og Aug. Thierry, og en Behandling, der røber Goethes Paavirkning. Manzonis Hovedværk er hans historiske Roman »I promessi sposi«. Med denne Bog som Mønster har der dannet sig en hel Skole af historiske Romanforfattere: Rosini, Grossi, Cantú, d'Azeglio, Guerrazzi, Fanfani o. fl. Florentineren Giovanni Battista Niccolini (d. 1862) blev den nye Skoles egentlige Dramatiker ved sine lyrisk-svulmende Tragedier (»Arnoldo da Brescia« osv.); i hans og Manzonis Fodspor gik Marenco og Sabbatino. Tommaso Grossi fra Milano (d. 1854), Forfatter til det episke Digt »I Lombardi alla prima crociata« og den følelsesfulde historiske Roman »Marco Visconti«, vandt stor Popularitet i en Art mindre fortællende Digte ved blødt Sværmeri og Rhythmens bedaarende Klang. Samtidig med disse Digtere udviklede sig i isoleret Afhængighed den storartede „Smertens Digter" Giacomo Leopardi (f. 1798, d. 1837), en for den klassiske Oldtid begejstret, aandelig og legemlig lidende Lyriker af høj Rang, en ren Modsætning til den rolige og optimistiske Manzoni, men hans Medbejler til Tronen i I.s moderne Literatur. Af anden Rang ere Torti, Borghi, Muzzarelli, Barbieri, den bekjendte romerske Minister fra 1848 Terenzio Mamiani med sin Reflexionslyrik, den i sit 30te Aar afdøde, rigt begavede Sestini, Forfatter til den poetiske Fortælling »Pia de Tolomei«, ogsaa berømt som Improvisator, Cagnoli, Romani, der bl. a.

skrev yndede Operalibretter, Luigi Carrer (d. 1851), Forfatter til Ballader i Folkevisetonen. Politiske Lyrikere ere Rosetti og den neapolitanske Martyr Alessandro Poerio, hvis Sange bleve Frihedens Opsange, Bazzoni og endelig det store Geni i denne Retning, Giuseppe Giusti (f. 1809, d. 1850), der med Gratie og vittig Pointering forenede en højt stræbende Aand, fuld af dristig Localsatire, indflettet i en Form af den mægtigste Virtuositet. Philologen og Philosophen Niccolò Tommaseo er en ret original, men dunkel Lyriker og fortrinlig Samler af Folkesange; i Imbrianis Digte bølger en urolig Aand i drømmende Phantasier; meget populært er Bettelonis beskrivende Digt »Lago di Garda«. Digterinder ere bl. a. Grevinde Bon Brenzoni og Fru Ferrucci. Yndet af den næste Generation er navnlig Giovanni Prati, der higer efter det romantisk-gyselige i en stærkt coloreret Stil; man har kaldt ham „Lyrikens Verdi". Aleardi, d. 1879, hører med sin bløde, harmoniske Melancholi til de bedste nyere Lyrikere i I.; fremdeles maa mærkes blandt yngre Romantikere Lombardi, Giaracà, Mitchell, Errante, Bisazza, Costanzo, Dall' Ongaro, Gazzoletti, Arabia, De Spuches, Baldacchini, Erotikerne Andrea Maffei, Carcano og Baffi, den folkelige Parzanese, Guadagnoli o. fl. Komedien, der ved Aarhundredets Begyndelse gav Livstegn fra sig i Grev Girauds lystige Studier efter Molières Prosastykker, slaar ved Alberto Nota (d. 1847) først over i det rørende, borgerlige Drama, dernæst under Restaurationen i en glat og aandrig Conversationstone, mindende om Casim. Delavigne, medens Piemonteseren Marchisio er paavirket af de ældre Spaniere. Efter 1848 optraadte Paolo Ferrari med fine og omhyggelig udarbejdede Charakterstykker; andre nyere Komediedigtere ere Giacometti, Gherardi del Testa, Bollo, Gambri og Suner. Familieromanen repræsenteres af den talentfulde, sentimentalt udmalende Giulio Carcano; Leopardis Ven Ranieri vilde indføre den sociale Roman; spøgende Novellister ere Gherardo de' Rossi, Cesari og Colombo. Balbo og Cantú have skrevet historiske og sociale Noveller, i Stilen byggende videre paa den gamle nationale Tradition for denne Kunstform, medens Bersezio slaar lidt ind paa Balzacske Baner. Fra Frihedskrigen 1859 rykker en ny Generation frem. Lyrikere med moderne Tendenser ere Benedetto Prina, Humoristen Felice Uda, der i sine Romaner slaar ind paa den Retning, Italienerne kalde Verismen, svarende til Realismen og Naturalismen i Frankrig, Carlo Baravalle, Goethedyrkeren Alessandro Arnaboldi, Giovanni Rizzi, Maleren Massarani, Brødrene Girolamo og Matteo Ardizzione, Emmanuele Celista, den leopardiske Melancholiker Antonio Berretti, den ogsaa som Novellist bekjendte Nievo. Men Modernismens Mesterlyriker er Giosuè Carducci (f. 1836), der dels repræsenterer en formel klassisk Reaction mod Romantiken, dels med glimrende Virtuositet bringer Nyrealismen ind i Lyriken; en begejstret Hedning, Republikaner og Socialist. Om Carducci grupperer sig en hel yngre Skole. Hans betydeligste Medstridere ere Giuseppe Chiarini, G. Ardizzoni og den som Mefistofeles's Componist bekjendte Boito. Den saakaldte romerske Skole, hvis betydeligste Mænd ere Fabio Nannarelli, Marco Lanza og Tommaso Cannizaro, kæmper mod Nyverismen, medens Bernardino Zendrini, Heines berømte Oversætter, nærmer sig den. Andre fremragende Lyrikere ere Domenico Gnoli, tillige Forf. til den yndede historiske Roman »Vittoria Accoramboni«, Idealisterne Ferdinando Galanti og Leonardo Perosa, den ogsaa som Kritiker bekjendte Pietro Corbellini. Af den yngste Generation ere Guido Mazzoni (f. 1852), bekjendt ved sin ypperlige Ode »La Posta«, Ferdinando Fontana (f. 1850) og den noget ældre Aurelio Constanzo, alle med et realistisk Kunstideal; de yderligst gaaende i Retningen ere Mario Rapisardi og Giulio Pinchetti, medens Olindo Guerrini (f. 1845) søger at anslaa Carduccis Strænge med mildere Klang i stærkt sanselige Digte. Antonio Fogazzaro (f. 1842) har gjort stor Furore ved sin poetiske Fortælling »Miranda«, hvor det coloristiske Element spiller en stor Rolle; ogsaa Forfatter til Romanen »Malombra«. Emilio Praga (f. 1839, d. 1875) var Elev af Musset. Paa Romantikens Side staa Edmondo de Amicis, Felice Cavallotti, Vittorio Imbriani, Vittorio Betteloni, Enrico Panzacchi, Enrico Nencioni. Digterinder ere Erminia Fuà-Fusinato (d. 1883), Beatrice Mancini-Oliva, Alinda Bonacci-Brunamonti, Pseudonymen Marchese Colombi (Maria Torelli Torniani). Dramatikere ere den yngre Marenco, Filippo Zamboni, Forf. til den realistiske Tragedie »Bianca Capello«, Pietro Cossa (f. 1830, d. 1881), berømt ved Tragedierne »Nerone« og »Messalina«, Folkeskuespilsforfatteren V. Carrera; af de yngre fremhæves Alb. Boccardi (f. 1854). I Roman- og Novellefaget producerer det nye I. Masser af Arbejder. Virkeligt Digternavn have Salvatore Farina, Enrico Castelnuovo, Antonio Ghislanzoni, Carlo Dossi og fremfor alle G. Verga, den aand- og stilfulde Naturalist, Fenili, Luigi Castellazzo, Capuana og Donati erhvervet sig. Blandt det 19de Aarh.s mange Historieskrivere maa nævnes Botta (»Storia della guerra d'America«), Coco, Colletta (»Storia del reame di Napoli«), Corcia (»Storie delle due Sicilie«), Troya, Balbo (»Storia d'Italia sotto i barbari«, »Il Regno di Carlomagno in Italia«), Cesare Cantú (af hvis »Storia universale« der er udkommen en dansk Bearbejdelse), Dandolo, La Farina, Vannucci, Ricotti (Piemonts Historie), Cibrario, Micali, Mazzoldi, Gualterio, Serra, Varese, Palmieri, Alessi, Amari, De Renzi, Villari, De Blasiis. Af de mange politiske Skribenter ere Gioberti, Gino Capponi og Mazzini de mest berømte. Kunsthistorikere ere Cicognara, Rosini, Ranatti og Selvatico. Den Kantiske Philosophi doceredes i Aarhundredets Begyndelse af Pasquale Galluppi (d. 1847); Gioberti, Mamiani og navnlig Rosmini have søgt at forbinde Katholicismen og Speculationen; til Dels have de været berørte, vel nærmest paa anden Haand, af Schelling og Hegel. — Foruden i Franskmanden Ginguenés store og lærde, men noget aandløse Værk er den italienske Literaturhistorie bleven behandlet

i dette Aarh. af Corniani (d. 1813), i smaalig raisonnerende Aand, af Giuseppe Maffei i hans »Storia della letteratura italiana« med correcte Biographier og gode Indledninger til Perioderne, men fuld af forældede æsthetiske Synsmaader, af Emiliani Giudici i aandrig-rhetorisk, ultranational Fremstilling; Nannucci har skrevet en »Manuale« om den ældste italienske Literatur, Scina om den sicilianske Literatur, Cesereto en »Storia della poesia in Italia«, Francesco de Sanctis en italiensk Literaturhistorie i 2 Bd. Det 19de Aarh.s italienske Literatur er behandlet kort og summarisk af Fr. Prudenzano, fyldigere, men noget uoverskuelig af Franskmanden Roux. Literaturhistoriske Arbejder i den nyere Tid skyldes A. de Gubernatis, ogsaa bekjendt som Digter og Sanskritolog, Dantisten Giuliani, Scartazzini (over de gamle klassiske ital. Digtere) o. m. fl.

Sprog. Som de andre romanske Sprog udviklede det italienske sig af det saakaldte Lingua Romana rustica, der navnlig i det romerske Riges sidste Aarhundreder fjærnede sig mere fra det latinske Skriftsprog. Paavirket af germanske Elementer, som de indtrængende Erobrere afsatte i Sproget, gaar dette latinske Bondesprog i de første Aarh. af Middelalderen langsomt over i det italienske, der efterhaanden, i Modsætning til Latinen (Grammatica, grammatice loqui), fik Navnet Lingua vulgaris (il volgare) og sondrede sig i en Mængde locale Dialekter. Dante opregner i sit Skrift »De vulgari eloquentia« 14 Sprogarter, som han erklærer for uskikkede til Udtryk for højere aandeligt Indhold, og hævder et ingensteds existerende, men dog for alle Dannede bekjendt vulgare illustre, aulicum, curiale, cardinale. Saaledes er Tilstanden endnu. Hvad vi kalde Italiensk, er, aldeles svarende til det højtyske, kun et literært Fællesorgan. Nærmest ved det ligge den toscanske og romerske Dialekt (La lingua toscana nella bocca romana). I de nordlige Dialekter have Ordene Consonantudgange; i de sydlige ende de paa Vocaler; u og o faa den lukkede Udtale, medens de i Norden, f. Ex. i den milanesiske Dialekt, nærme sig den franske Udtale. Den venezianske Sprogart er blød, barnlig-kjælen. Mod Vest bliver Overgangen til det franske tydeligere, og den piemontesiske Dialekt kan maaske næppe kaldes Italiensk. Det literære I. brugtes paa Sicilien ved Frederik II.s Hof. Dante giver det Eneret i Poesien og renser det for franske og provençalske Former, som fra Troubadoursangene og Trouvèrernes Arbejder tidlig havde indsneget sig i italienske Efterligninger. Petrarca uddanner det videre i Retning af Bevægelighed og Klarhed. Boccaccio var den første store Prosaist, men hans Begejstring for den latinske Klassicitet bragte ham til at give sin Stil og Periodebygning et ciceroniansk eller liviansk Præg, som siden længe har tynget paa italiensk Prosa og gjort den utilgængelig for uliterære Læsere. I det 15de Aarh. kvalte Renaissancens første Periodes Betagethed af de klassiske Sprog Deltagelsen for Modersmaalet, men i det 16de blev det i Guarinis, Ariosts og Tassos Hænder uddannet til den største Formskjønhed, Lethed og Bøjelighed i Poesien. I det 17de og endnu mere i det 18de Aarh., da fransk Smagsretning og Philosophi blev herskende i I., som overalt i Europas civiliserede Lande, blev paa Grund af Sprogligheden det franske Sprogs Indflydelse yderst fordærvelig for det italienske; man skrev og talte Italiensk med franske Vendinger. Alfieri maatte studere sit Modersmaal som et fremmed Sprog. Fra Slutn. af det 18de Aarh. begyndte Modstanden mod Gallisiringen gjennem Digtere som Monti, Perticari o. fl. og voxede bestandig, indtil den romantiske Bevægelse ganske styrede bort fra den franske Smag og tog en national Charakter. Endnu bruges i det daglige Liv og i fortrolig Samtale de locale Dialekter, hvoraf flere have modtaget en betydelig literær Uddannelse, saaledes navnlig den venezianske og i nyere Tider den milanesiske. Det italienske Sprog er særdeles velklingende, ved sin fuldtonende Vocalisation og den klare Udtale selv af ubetonede Endelser fortrinligt til Anvendelse i Sang. I saa andre europæiske Sprog ligge Retskrivning og Udtale hinanden saa nær. I syntaktisk Henseende er det italienske Sprog mindre regelbundet end det franske, men ved sin større Frihed mere bøjeligt og modtageligt for Tankens Nuancer (f. Ex. i Conjunctivens Brug). Grammatikens videnskabelige Behandling lader meget tilbage at ønske. Det første Forsøg gjordes af Cardinal Bembo i hans 1525 udkomne Værk »Prose«. Buommateis »Della lingua toscana« (1648) anerkjendtes af Accademia della Crusca som en Art officiel Grammatik. Cinonios »Osservazioni della lingua« (Slutn. af det 17de Aarh.) er en Samling af talrige Exempler og Iagttagelser. Corticellis »Regole ed osservazioni« (1785) er den første systematiske Grammatik, paa hvilken de fleste nyere Behandlinger have bygget videre. I Tyskland have Flathe, Jagemann, Fernow, Fornasari, Blanc og Mussafia behandlet den italienske Sproglære; i Danmark maa mærkes Mocennis (1805) og Rasks; et ypperligt Arbejde til praktisk Brug er Forchhammers „Vejledning til Italiensk“ (1884). Det første fuldstændige Lexikon er af Pergamini (1568); derefter fulgte »Vocabolario della Crusca« (i 4 Udgaver 1612—1738), der pedantisk-fornem holder sig til Trecentisterne (Forfatterne fra det 13de Aarh.) og udelukker alle folkelige og techniske Ord. Rigere, men dog bygget paa samme Princip, er den 1863 i Firenze begyndte 5te Udgave. Mortara, Bellini, Codagni og Mainardi udgav 1845—56 en Ordbog i 8 Bind; af senere Lexikographer maa mærkes Tommaseo og Fanfani. Den righoldigste italiensk-tyske og tysk-italienske Ordbog er Valentinis (1831—32), bearbejdet til en Lommeordbog 1866. Fra 1884 er en Haandordbog af Michaelis.

Theater. Italiensk Komedie omtales 1180 hos Thomas Aquinas som noget, der allerede en rum Tid havde existeret. De italienske Skuespil vare, som hos alle christne Nationer, oprindelig af religiøst Indhold (saaledes opførte 1264 Selskabet del Gonfalone i Rom Christi Lidelseshistorie dramatiseret), og de vare saa vel anskrevne, at end ikke Paver (som Paul II) ansaa det for upassende selv at optræde som Forfattere. Fra stumme eller blot mimiske Fremstillinger fik de snart en mere dramatisk

Form, og Farcen, den italienske Folkekomedies Hovedelement, udgik lidt efter lidt fra dem. Men i den første Halvdel af det 16de Aarh. tog den italienske Komedie en anden Retning; de religiøse Emner bleve forladte og Stoffet hentet fra det græske eller romerske Theater (smlr. ved Pave Paul III.s Tid 1546 ophørte Mysteriers Opførelse i I.). Repræsentanter for denne nye Retning vare Ariosto, Macchiavelli, Dovizi da Bibbiena, Trissino o. fl. Men hvor meget disse Stykker end berømmedes og fremhævedes som Mønstre af de lærde Akademier, der i Mængde voxede op i I. i det 16de Aarh., vare de dog langtfra efter Folkets Smag, der kaldte dem »comedie erudite« (lærde Komedier). Paa samme Tid som Ariosto og Macchiavelli fremtraadte to Digtere, der begyndte at aabne den Bane, paa hvilken senere Gozzi blev berømt. Disse to vare Pietro Aretino og Grazzini. De indsaa, at der maatte slaas ind paa en anden Vej for at tilveiebringe en italiensk Nationalkomedie, og at denne da maatte sættes i Forbindelse med Carnevalets Løjer og Masker. Maskesystemet bragtes i en nøje Forbindelse med commedia dell' arte eller den Indretning at spille efter Scenarj, d. e. efter det blotte Udkast eller Sujet, som Forfatteren gav i Form af Akter og Scener, men som Skuespilleren skulde udfylde med en improviseret Dialog (heraf Navnet commedia l'improvista ell. extemporeret Komedie). Italienernes Lyst og Færdighed i Improvisation viste sig i et glimrende Lys i com. dell' arte, ogsaa kaldt Maskekomedier, fordi der spilledes med Masker, og fordi de deri forekommende Charakterer ere Specialcharakterer og én Gang for alle permanente. De allertidligste Carnevalslystigheder indeholdt i sig Spiren til com. dell' arte, der saaledes var opstaaet i og forenet ved Folket selv og Alle stod i Forbindelse med Oldtidens Farcer. Maskeraderne i Carnevalstiden gav Anledning til Maskerne i com. dell' arte, der paa Grund af Theaterentrepreneurernes Gjerrighed eller Fattigdom og Digternes Caprice igjennem hele Aarhundreder vedblev at være de samme, en Omstændighed, der netop bidrog til at uddanne Skuespillerne og give dem Færdighed i at improvisere og udføre de Masker, som én Gang for alle vare givne enhver at udføre. Com. dell' arte's Maskesystem bestod egentlig kun af 4 Hovedmasker; men dels tilføjedes efterhaanden flere Bimasker, dels fremtraadte samme Hovedmaske under forskjellige Navne. De to ældste vare Pantalone og il Dottore Bolognese; den første forestillede en rig, venezjansk Kjøbmand, hvis oprindelige Dragt var en rød Slaabrok, og som bar en sort Maske med stort Skjæg; en nyere Pantalone fik rød Maske og Fipskjæg og bar den almindelige borgerlige Dragt, saaledes som han fremtræder under Navnet Cassander. Hans Charakter er ganske Oldtidens Chremes (Holbergs Jeronimus). Den anden, Dottore, ogsaa kaldt Gratiano, bærer Advokatdragt; Panden og Næsen er sort, men Kinderne røde. Derefter kom de to saakaldte Zanni: Arlecchino (s. Harlekin) og den rænkefulde og intrigante Tjener Scapino, som under Navn Scapin, skjønt kun som Afart af Arlecchino, gik over i det franske Theater hos Molière (Holbergs Henrik). Af Bimaskerne mærkes Pulicinella, der er opfundet langt senere; dog maa Ballettens og Marionettheatrets Pulicinella ikke forvexles med det neapolitansk-italienske Theaters P.; hin har en stor, spids, nedhængende Mave, som i Forbindelse med en høj, opstaaende Pukkel gjør Figuren lig et latinsk X. Hans guldbaldyrede Dragt er halv blaa, halv gul, og paa Hovedet har han en høj, kegleformet, trekantet Hat. Ved Hjælp af et gjennemboret Stykke Træ eller Elfenben frembringer han en pudsig Talestemme og Latter, der altid gjør komisk Virkning. Den ægte P. bærer hvid Dragt, besaaet med røde Hjærter, og sort Bælte om Livet. Hans høje, hvide Hovedpynt ender i en Dusk; Masken er sort med en Næse som et Ørnenæb. De øvrige Masker ere af mindre Betydning: il Capitano, der 1680 afløstes af Scaramuccia, klædt som Crispin, den listige Tjener Mezzetino, den stammende Tartaglia, Pierrot, der opstod 1688 som et Slags Sammensætning af den neapolitanske Pulicinella og den gamle Arlecchino, Bedrageren Brighella, Petitmaitren Gelsomino og blandt Fruentimmermaskerne Colombine. Hele det 17de Aarh. igjennem hævdede Maskekomedien med Hæder sin Plads ved Siden af de regelmæssige Charakterkomedier, som Akademierne særlig understøttede, og den Indflydelse, som den havde paa det franske Theater, ses noksom hos Molière. Dramaet var forgjæves blevet begunstiget af I.s Fyrster, især Hertugen af Ferrara, og iblandt Forfatterne til de i Tidsrummet 1500—1736 fremkomne 5,000 Dramaer fortjene kun faa at nævnes. I Beg. af det 18de Aarh. fremtraadte Goldoni med sine Charakterstykker imod den gamle Nationalkomedie og fik den for en kort Tid fordreven fra I.s større Theatre, indtil Gozzi atter skaffede den dens gamle Ret og Anseelse. Skjønt den ikke nyder de højere Klassers Gunst, vil den dog næppe nogen Sinde uddø i I. som Nationalejendommelighed. Som en særegen dramatisk Digtart fremstod det romantiske Hyrdespil, hvori to af I.s berømteste Digtere forsøgte sig: Tasso, der 1572 skrev »Aminta«, og Guarini, hvis »Il pastor fido« vurderedes meget højt. Langt under de nævnte Digtarter stod Tragedien. Maffei og Alfieri søgte at befri den fra den franske Sentimentalitet, som havde indsneget sig, og føre den tilbage til den græske Tragedies ophøjede Værdighed, samt virkede for Oprettelsen af en Nationaltragedie. 1843 leverede Niccolini ved sin »Arnoldo da Brescia« en af de mest storartede dramatiske Digtninger, der saa vel ved sin Idefylde som ved Sprogets Kraft og den poetiske Behandling overtræffer alt, hvad der hidtil var strevet for det italienske Theater. I den følgende Tids Komedie vil man forgjæves søge om Lune, Vittighed og Morskab; Nota, som Italienerne have kaldt deres bedste Lystspildigter, giver i sine Stykker kun en triviel moralsk Behandling af Hverdagslivet; om den nyeste Tids dramatiske Forfattere s. ovenfor under Literatur. Skuespilkunsten, der var sunken med Skuespillet, har i de senere Aar atter hævet sig ikke saa lidet, og navnlig har Sørgespillet et Trekløver af stor Rang at opvise i Mad. Ristori, Ernesto Rossi og Salvini.

Italijskij, Fyrst, s. Suvorov.

Itālisk, forskjell. fra italiensk, bruges om alt, hvad der vedrører det gamle Italien. Man taler saaledes om i. Mønter, Folkestammer, Sprog osv., ogsaa om en i. Philosophi (Pythagoras's). I. Sprog kaldte man i videre Forstand de Sprog, der taltes i det gamle Italien før Latinens Eneherredømme, saasom Etruskernes, Japygernes og de egentlige i. Folkestammers. I snævrere Forstand plejer man dog kun under dette Navn at indbefatte sidstnævntes Sprog og deler da disse i to Hovedgrene, den latinske, hvis Hjem var de nærmeste Egne syd for Tiberen, og som holdt sig renest i det egentlige Latium, og den umbrisk-sabelliske, til hvilken Umbrisk, Oskisk (Samniternes Sprog) og de forskjellige mindre „sabelliske" Dialekter (Volskisk o. fl.) hørte.

Itāsca, en Indsø i den nordlige Del af Staten Minnesota i Nordamerika, c. 1,500 F. over Havet, betragtes tillige med nogle syd for den liggende Smaasøer som Missisippis Kilde.

Itatiāiossu ell. **Itatiāya**, det højeste Bjærg i Brasilien, 8,650 F., ligger i Serra do Mantiqueira, i den sydl. Del af Prov. Minas Geraes.

Itawah, Stad i Nordvestprovinserne i engelsk Ostindien, 12 M. s. ø. for Agra ved Floden Dschamuna. 25,000 I. Militærstation. Livlig Handel.

Item, lat. [i], ligeledes, fremdeles.

Ithaca [i], Stad i Staten New-York i Nordamerika ved Cayugasøens Sydende, 40 M. n. v. for New-York. 10,000 I.

Ithaka [i], nu Theaki ell. Thiaki, næst Paxo den mindste af de 7 joniske Øer, 3 □ M. stor, var Odysseus's Fædreland. Foruden en Hovedstad af s. N. fandtes der Bjærgene Neritus og Neïon. Ved Eftergravninger 1811—14 gjordes her betydelige Fund af Guldsager (Armbaand og Ringe) samt græske og romerske Mønter.

Ithōme, befæstet Stad i Messenien, fra 369 f. Chr. Landets Hovedstad, var anlagt paa et Bjærg af s. N.

Itinerārium, lat., Vejviser, Rejsebeskrivelse, kaldtes i Oldtiden en Fortegnelse over de Stationer, der fandtes paa Vejen mellem to Hovedpunkter, samt Angivelse af Afstanden imellem dem. De vigtigste af de fra Oldtiden opbevarede Skrifter af denne Art ere 1) »Itineraria Antonini«, neml. »Itinerarium provinciarum«, en Samling af Rejserouter gjennem de romerske Provinser i Europa, Asien og Afrika, og »I. maritimum«, en Angivelse af de almindeligst benyttede Kyst- og Søveje; 2) »I. Hierosolymitanum«, forfattet af en Christen 333 til Brug for dem, der rejste fra Burdigala (Bordeaux) til Jerusalem. Først i den nyere Tid har A. Mai offentliggjort et »I. Alexandri«, en c. 338 forfattet kort Skildring af Alexander d. stores Tog til Persien. Et andet Slags I., et I. pictum, Land- ell. Postkort, have vi i »tabula Peutingeriana«, s. Peutinger.

Itle, norsk, d. s. s. Tinte, s. Blæksprutte.

Itri, Stad i Syditalien, 1 M. n. for Gaeta, med 7,000 I., bekjendt ved Gonsalvo de Cordovas Sejer over Franskmændene 1503.

Iturbide, Augustin, Kejser i Mexico 1822—23, f. 27 Sept. 1783, Søn af en biscayisk Adelsmand og en Creolerinde, kæmpede 1810 imod den første Opstand i Mexico og rykkede op til Oberst, men blev 1816 afskediget, fordi Spanierne mistroede alle indfødte Officerer. I. levede derefter rolig paa sine Godser, men fik 1820 det Hverv at dæmpe Opstanden; han tog dog Parti for denne og foreslog 24 Febr. 1821 den Løsning, at Mexico skulde være et selvstændigt Rige, forenet med den spanske Krone eller under en spansk Prins. Hele Mexico sluttede sig hertil, men da Spanien forkastede Forslaget, udraabte Hæren 18 Maj 1822 I. til Kejser, Augustin I; Valget stadfæstedes af Congressen, og I. kronedes 21 Juli. Dog kom han snart i Strid med Congressen og sprængte den 30 Oct. s. A.; men i Febr. 1823 udraabte General Santa Anna Republiken, og I. nedlagde 20 Marts sin Krone „for at spare Fædrelandet for Borgerkrigens Ulykke" og drog til Italien med en livsvarig Aarpenge. Paa Rygtet om, at der forestod en Bevægelse til bedste for ham, rejste han i Foraaret 1824 til England og indskibede sig til Mexico, men blev erklæret fredløs som Landsforræder og strax efter sin Landgang tagen til Fange 16 Juli og ført til Byen Padilla, hvor Staten Tamaulipas's Congres var samlet, og af denne dømt til at skydes 3 Dage efter. 1835 tilstodes der hans Familie en betydelig Landstrækning og en Mill. Piastre. I.s tre Sønner døde 1866—73; den ældstes tvende Sønner, f. 1850 og 1862, bleve 1865 af Kejser Maximilian udnævnte til Prinser af Blodet, og den ældste af disse var udset til hans Arving.

Iturup, en af de japanske Øer, skilt fra Urup ved de Vries's Stræde og fra Kunashir ved Pico Strædet, c. 70 □ M., beboet af Ainos, hvis Hovedbeskæftigelse er Fangst af Pelsdyr, hører til Kurilernes Øgruppe.

Ituræa, i Oldtiden et Landskab i det nordøstl. Palæstina, der nævnes i Luc. Ev. III, 1 som hørende til Herodes d. stores Søn Philips Tetrarchi.

Itzehoe, Stad i Holsten ved Stör, 7 M. n. v. for Altona. 10,000 I. Byen bestaar af Altstadt og Neustadt paa begge Sider af Floden og forbundne ved en Bro. Her ere to Kirker, af hvilke St. Laurentius Kirken tidligere var Klosterkirke og indeholder de gamle holstenske Grevers Begravelser. Det rige adelige Frøkenkloster har sin Oprindelse fra et Cistercienser-Nonnekloster; dets Bygninger afbrændte under Krigen med Sverige 1657 og bleve ikke senere opførte, hvorfor Klosterdamerne bo omkring i Byen. Fabrikation af Sukker, Tobak, Spillekort m. m. Bryggerier, Handel og Skibsfart. Store Heste- og Kvægmarkeder. Havnens Dybde er ved Flodtid 15 F. — I. har sin Oprindelse fra en af Carl d. store 809 anlagt Borg „Esesho" og skylder fornemmelig ovennævnte Nonnekloster sin Opkomst. 1644 og 1657 led Byen meget i Krigene med Sverige. Indtil Holstens Adskillelse fra Danmark 1864 var I. Forsamlingssted for de holstenske Stænder.

Itzenplitz, Heinrich Aug. Friedr., preussisk Statsmand, f. 1799, blev 1839 Directeur for Landbocommissionen og var 1843—48 Regeringspræsident, først i Posen, siden i Arnsberg. 1849 blev I. Medlem af første Kammer og

1854 af Herrehuset, i Marts 1862 Landbrugs- og i Dec. s. A. Handelsminister; han fremmede ivrig Jernbaneanlæg, men uden klart Princip, og tillod „Gründer"-Uvæsenet at blomstre; særlig understøttede han Strousbergs Foretagender. Som Følge af Laskers stærke Angreb i Underhuset afgik I. 1874; d. 1883.

Ivakura, Tomomi, japansk Statsmand, f. 1825, blev 1858 Medlem af Statsraadet og 1871 Udenrigsminister. 1872 sendtes han til Europa og besøgte i dette og det følgende Aar Stormagtshofferne for at knytte nærmere Forbindelse. Efter sin Hjemkomst var I. en af Lederne for Japans Politik og en af Præsidenterne i Statsraadet. Som Følge af sin Iver for Reformer og for et godt Forhold til Udlandet blev han 14 Jan. 1874 Gjenstand for et Mordforsøg. D. 1883.

Ivaldes Sønner, s. [illegible].

Ivân (den russ. Navneform for Johan), 6 russiske Storfyrster og Czarer. Af Storfyrsterne, som regerede under Mongolernes Overherredømme, søgte I. I **Danilovitsch Kalitá** (d. e. Pengepose, fordi han bar en saadan hos sig til at uddele Almisser til de fattige; 1328—40) at gjøre Moskva til Ruslands Hovedstad, hvad der allerede til Dels lykkedes ham derved, at det i Stedet for Vladimir blev Metropolitens Sæde. — Hans yngre Søn, I. II **Ivanovitsch** (1353—59), mistede i Kampen med Litauerne store Landstrækninger ved Dnjepr; han døde som Munk. — I. III (som Czar I. I) **Vasiljevitsch d. store** (1462—1505), Gjenopretteren af det russiske Rige og Stifteren af Czardømmet, f. 1440, forenede efterhaanden de andre russiske Fyrstendømmer med Storfyrstendømmet i Moskva, befriede Rusland fra Mongolernes Overherredømme og undertvang 1478 det mægtige Novgorod, men var uheldig i Krigen mod Sværdridderne i Lifland. Han ægtede 1472 den græske Prinsesse Sophie Palæologa, en Broderdatter af den sidste græske Kejser, hvorved han fik en Fordring paa det græske Rige og den dobbelthovedede, byzantinske Ørn blev optaget i det russiske Vaaben. Mange lærde græske Munke fandt Tilflugt i Rusland. — I. II **Vasiljevitsch Grósnyj** (d. frygtelige), Czar 1533—84, Sønnesøn af den foreg., f. 1530, gjorde mere for sit halvvilde Folks Civilisation end alle sine Forgængere, men overgik dem ogsaa alle i Grusomhed. Han indkaldte fremmede, især tyske Haandværkere, Kunstnere og Lærde, anlagde ved en dansk Mand det første Bogtrykkeri i Rusland, befordrede Handelen, som Rusland den Gang kun kunde drive fra Archangel, da det var udelukket fra alle andre Have end Ishavet, ved at slutte en Handelstractat med den engelske Dronning Elisabeth 1555 og oprettede en staaende Hær, Strelitzerne. I. udvidede Riget betydelig ved Erobringen af de to tatariske Stater Kasan (1552) og Astrachan (1554), Levningerne af Mongolernes Rige i Rusland, og erhvervede Sibirien ved at modtage Jermak Timofejevs (s. d. A.) Tilbud om Underkastelse. Derimod var han uheldig i Krigene med Sverige og Polen om Lifland. — I. III **Alexjevitsch**, Peter d. stores ældre Halvbroder, af Huset Romanov, f. 1666, blev 1682 tillige med Peter udraabt til Czar, men tog paa Grund af aandelig og legemlig Svaghed saa godt som ingen Del i Regeringen, som han formelig frasagde sig 1689; han døde 1696. Han var Fader til Kejserinde Anna Ivanovna. — I. IV, Datterdatters Søn af den foreg., f. 23 Aug. 1740, Søn af Prins Anton Ulrik af Braunschweig-Wolfenbüttel og den russiske Storfyrstinde Anna Carlovna, blev af Kejserinde Anna, I. III.s Datter, bestemt til Tronfølger og efter hendes Død, 2 Maaneder gl., Kejser under Birons Formynderskab. Denne blev dog efter faa Dages Forløb styrtet af I.s Moder, men allerede 6 Dec. 1741 blev I. selv stødt fra Tronen af Peter d. stores Datter Elisabeth og senere holdt i Fængsel, sidst paa Schlüsselburg. Da en Lieutenant Mirovitsch gjorde Forsøg paa at befri I., blev denne 16 Juli 1764 dræbt af sine Vogtere i Følge et Paalæg, der var givet for saadant Tilfælde. Hans 4 yngre Søskende fik 1780 Ophold paa Palais'et i Horsens, hvor de efterhaanden døde, den sidste 1807.

Ivangorod, ogsaa **Nova Alexandrija** ell. **Pulavy**, stærk Fæstning i Gouv. Lublin i Polen, ved Weichsel, hvor den optager Floden Wieprz, 13 M. s. ø. for Warschau, er anlagt i den nyere Tid og har ingen Civilbefolkning.

Ivanovitsch, Feodor, russisk Historiemaler og Kobberstikker, f. 1765, d. 1832, af Fødsel Kalmuk. Han blev paa Katharina II.s Bekostning uddannet dels i Carlsruhe, dels i Rom og blev især en dygtig Tegner og Kobberstikker. I.s Hovedværker ere en Række bibelske Billeder i Carlsruhe, malede Graat i Graat, og Stikkene efter Ghibertis Bronzedøre paa 12 Blade.

Ivar Benløs, Søn af Regner Lodbrog (s. d. A.).

Ivar Vidfadme, en Konge, som efter islandske Sagn i det 7de Aarh. beherskede en stor Del af Norden. Fra Skaane, hvor han havde fulgt sin Fader Halvdan i Regeringen, udbredte han sit Herredømme over Sverige ved at fortrænge Ynglingeslægten og over en stor Del af Østersølandene; senere kom han ogsaa i Besiddelse af de danske Øer ved sit træske Forhold mod de to Lejrekonger, Brødrene Rerik og Helge. Han giftede nemlig sin Datter Aud med den første, skjønt hun var Gjenstand for Helges Kjærlighed, oppustede derpaa Reriks Skinsyge mod hans krigerske Broder, saa at han dræbte ham, og fik da let Bugt med den ukrigerske Rerik, hvorpaa han bemægtigede sig dennes Lande. Aud flygtede for sin onde Fader med sin Søn Harald (Hildetand) til Garderige, og da I. gjorde et Tog hertil, omkom han i en Strid med sin Fosterfader Hord. I danske historiske Sagn kjendes I. ikke.

Iwein, Helten i en Digtning, henhørende til Artuscyklen; jvfr. **Hartmann v. Aue**. I Digtet »Chevalier au Lyon« er I. en Ridder ved Artus's Hof, der bestaar mange Æventyr, vinder Brøndtroldmandens dejlige Hustru Laudine, forsinker sig paa sine Farter, hvorved han mister den skjønnes Gunst, bliver vanvittig, bekæmper Løver og Drager og endelig forsoner sin Elskede.

Iversnæs, s. **Wedellsborg**.

Ives, St. [sent ihvs], Stad i Cornwall

Shire i England, 5 M. v. til s. for Truro ved St. Ives Bugten. 6,000 J. Vigtigt Fiskeri. Tin- og Kobberminer i Omegnen.

Ivigtut, et Kryolithbrud i Sydgrønland under Kolonien Frederikshaab, aabnet 1860 af et kjøbenhavnsk Selskab, er efterhaanden tiltaget i Betydning ved Afsætning til Nordamerika og England. Befolkningen 1880 udgjorde 111, hvoraf kun 1 Kvinde. Med Undtagelse af 4 Grønlændere var Resten af Befolkningen Europæere.

Iviza, Ibiza [ivi], den største af de til den spanske Prov. Balearerne hørende pithyusiske Øer i Middelhavet, 9 □ M. med 25,000 J. og Hovedstaden J. med Havn og 7,000 J. Øen er rig paa Salt. Hovedstaden er Sæde for en Biskop.

Ivo, den hellige, Biskop i Chartres, berømt Prælat og Retslærd i den kanoniske Ret, f. c. 1040, valgtes 1090 til Biskop i Chartres og kom i Strid med Kong Philip I af Frankrig, hvem han 1092 foreholdt hans Synd, at forskyde sin Hustru Bertha for at leve sammen med Bertrade af Montfort, Grev Fulco af Anjous Ægtefælle. Kongen kastede J. i Fængsel, men Pave Urban II fik ham løsladt; saa lod Kongen J. anklage for Højforræderi 1094; men Paven svarede med at sætte Kongen i Ban. J øvrigt var J. ikke bange for at træde lige saa uforfærdet op over for Pavehoffet, hvis Laster og Misgreb han offentlig angreb uden Skaansel, medens han i Investiturstriden indtog en mæglende Stilling. Blandt hans Skrifter findes to vigtige Samlinger af kirkeretlige Bestemmelser; hans Breve ere vigtige Kildeskrifter til Datidens Historie. D. 23 Dec. 1116. Mindedag 20 Maj.

Ivrèa, Stad i Norditalien (Romernes Eporedia) ved Floden Dora Baltea, 7 M. n. n. ø. for Turin. 10,000 J. Bispesæde, gammel Kathedralkirke, Militærskole. Romersk Bro over Dora Baltea. Efter denne Stad benævnedes det af Carl d. store efter Langobarderrigets Erobring oprettede Markgrevskab J., som i Begyndelsen af Middelalderen spillede en anselig Rolle. Efter Carl d. tykkes Afsættelse 887 vare Markgreverne af J. blandt dem, der bejlede til Italiens Kongekrone, som det ogsaa lykkedes Berengar (som Konge B. II., s. d. A.) at bemægtige sig 950. Efter at Markgrev Hardoin havde opkastet sig til Konge mod Kejser Henrik II, men var bleven overvundet 1008, indlemmede sidstnævnte 1018 J. i det tyske Rige, hvorunder det forblev, indtil Kejser Frederik II 1248 forlenede Huset Savoien dermed, som derefter beholdt det.

Ivry [ivri], 1) Flække i det franske Dep. Eure ved Floden E., 3 M. s. ø. for Evreux. 1,000 J. 14 Marts 1590 sejrede Henrik IV her over Carl af Mayenne i Spidsen for Ligaens Tropper; til Adskillelse fra flere andre Byer af s. N. kaldes denne derfor I. la Bataille. 2) Flække tæt syd for Paris, ved Fortet J., med 16,000 J. og betydelig Industri. J. er mærkelig ved sine udstrakte, i Klippen udhuggede Kjældere, der benyttes af Paris's Vinhandlere.

Ixelles [isæhl], Commune i Belgien, en af Bryssels sydlige Forstæder. 32,000 J.

Ixion, Konge over Lapitherne i Thessalien, Fader til Pirithoos. For at undgaa at give sin Svigerfader Deioneus de Gaver, han havde lovet ham for at faa hans Datter Dia, styrtede han ham i en; med Ild fyldt Grube. For denne Brøde rensede Zeus ham og lod ham endog spise ved Gudernes Bord; men den utaknemmelige blev betagen af Kjærlighed til Hera, som lod ham favne en Sky, der var dannet i hendes Billede (»Nubem pro Junone«); han blev derpaa af Zeus's Lynstraale nedstyrtet til Tartaros og der bundet til et sig uafladelig omdrejende Hjul.

Iynx [i], Datter af Pan og Pitho ell. Echo, Jos Terne, blev, da hun ved Trylemidler havde vundet Zeus's Hjerte for Io, af Hera forvandlet til en Fugl (Vendehals, I. torquilla). Denne Fugl bandt man fast til et Hjul, som man drejede rundt under visse Trylleformularer i den Tro, at man derved kunde vinde Gjenkjærlighed hos den elskede.

Izeb, s. Jezb.

Jod.

J (Medlyd), det 10de Bogstav i vort Alphabet, er først i nyere Tid bleven adskilt fra Selvlyden I, medens man tidligere brugte det samme Tegn for disse to Lyd.

Jaabæk, Søren Pedersen, norsk Politiker, f. i Holme Sogn 1 Apr. 1814, var fra 1832 Omgangsskoleholder i sin Hjembygd, flyttede 1837 til Gaarden J. ved Mandal, hvorefter han tog Navn, og har siden 1845, da han første Gang mødte paa Stortinget som Repræsentant for Lister og Mandals Amt, levet som Gaardbruger. Han har senere været gjenvalgt til og haft Sæde paa alle ordentlige og overordentlige Storting. Her har han lige fra sin første Optræden været Talsmand for den vidtgaaende Sparsommelighed i Statshusholdningen og ved Siden deraf sluttet sig til, for en Del stillet sig i Spidsen for radicale politiske Reformer, idet han bl. a. offentlig i Stortinget har afgivet Erklæring om at være Republikaner og i al sin Virken særlig har arbejdet mod Embedsstandens Indflydelse paa Statsstyrelsen. Han var længe i Nationalforsamlingen uden synderlig Anseelse, men hans Tilhængere blandt Vælgermassen i Landdistricterne voxede baade i Antal og Magt efter at han 1865 havde grundlagt det billige Ugeblad „Folketidende“, som han vedblev at udgive til 1881, og som han gjorde til Organ for de af ham organiserede „Bondevenforeninger“, hvis Politik især fik Udtryk ved Valgene til Stortinget 1868—69 og de nærmest følgende Aar.

for den politiske Udvikling i Norge i de sidste mange Aar har J.s Arbejde i Tingsalen og i Pressen været af ikke ringe Betydning, fornemmelig ved Alliancen mellem hans og den Sverdrupske Politiks Tilhængere. Den altid flittige og arbejdsomme Autodidakt er i de senere Aar optraadt i Literaturen („Englands Historie for det norske Folk", 1871—72; „Varme Piller", 1880; „Kongers og Kejseres Levevis", A og B, 1882—84; „Den højeste Magt i Staten", 1888 o. fl.). Megen Opsigt vakte i sin Tid en Højesteretssag mellem ham og Pastor Ridderwold angaaende J.s religiøse Standpunkt og Gudsbespottelser i hans „Folketidende", hvilken Sags Procedure er udgiven i en omfangsrig Fremstilling (Christ. 1876).

Jabal, Lamechs Søn, i Følge 1 Moseb. IV, 20 Stamfader til Teltboerne og Kvæghyrderne.

Jabes, i Oldtiden en Stad i Palæstina, øst for Jordan, i Landskabet Gilead.

Jablonnoi Chrebet, en Bjergkjæde i Sibirien i Landet ø. for Baikalsøen, danner en Fortsættelse af Stanovoibjergene og løber mod S. V. ind i Mongoliet hen imod Urga. Det højeste Punkt er Sochondo (c. 7,500 F.) i Nærheden af Mongoliets Nordgrænse.

Jablonowski, en polsk Fyrsteslægt, som har flere berømte Navne at opvise. Stanislaus J., f. 1631, d. 1702, blev efter mange tapre Bedrifter i Krigene mod Kosakker, Tatarer og Svenskere, især i Slaget ved Chotin 1673, under Kong Johan Sobieski Kronens Storhetman og gjorde sig berømt ved et mesterligt Tilbagetog fra Bukovina 1685. — Jos. Alex. J., f. 1712, fik 1742 Titel af tysk Rigsfyrste og forlod sit Fædreland 1768 efter Udbrudet af de Uroligheder, der medførte Polens Undergang. Han tog Bolig i Leipzig, hvor han stiftede det endnu bestaaende „Jablonowskiske Videnskabernes Selskab", og skrev flere polske, latinske og franske Værker om Polens Historie og Literatur. D. 1777.

Jablunkau, en lille Stad i det østerrigske Hertugd. Schlesien, 3 M. s. for Teschen, med 2,500 J. Syd for Staden er det 2,000 F. høje Jablunkaupas over Beskiderne, gjennem hvilket nu er ført en Jærnbane, der sætter Ungarn i Forbindelse med preussisk Schlesien.

Jabok ell. **Jabbok**, Biflod til Jordan i det østlige Palæstina, dannede Grænsen mellem Ammoniterne og Jøderne.

Jacamar (Galbula), bovne, dumme, smuktfarvede, sydamerikanske Klatrefugle med et temmelig langt, noget buet Næb, korte Vinger, lang Hale, smaa og svage Fødder. Fjerene have ofte en smuk, grøn Metalfarve med Guldglans.

Jacaré, brasiliansk Alligatorart (A. sclerops).

Jaccoud, François Sigismond [schakkū], f. 20 Nov. 1830 i Genf, har i sine Stillinger som Læge ved forskjellige Hospitaler i Paris (fra 1862) og Professor ved det medicinske Facultet (fra 1876) indlagt sig megen Fortjeneste af den medicinske Pathologi og Klinik.

Jachin (hebr., „han stiller fast") og **Boas** („i ham er Styrke"), to mægtige Kobbersøjler i Forhallen i Salomos Tempel. S. 1. Kong. VII, 15—22.

Jacini, Stefano [tschi], italiensk Statsmand, f. 1827 nær ved Milano, vandt 1851 en Prisbelønning fra Videnskabsselskabet i Milano for en ypperlig Afhandling om de lombardiske Grundejendoms- og Landbrugsforhold (udg. 1854). Senere var J. med at grundlægge »Perseveranza«, som blev Lombardiets vigtigste Blad, og skrev 1858 en Afhandling om Forholdene i Veltlin, hvori Fremmedherredømmet betegnedes som Kilden til alle Ulykker (den gjorde megen Opsigt og oversattes paa Engelsk af Gladstone), samt paa Cavours Anmodning 1859 en Fremstilling af de politiske Forhold i Lombardiet, der skulde fremlægges for Kejser Napoleon III og en mulig europæisk Congres. Som Minister for de offentlige Arbejder Jan. 1860—Marts 1861 og Sept. 1864—Marts 1867 virkede J. for at udvikle Post-, Telegraph- og Jærnbanevæsenet og for at fremme Planen om St. Gotthardstunnelen. 1870 blev J. Senator og hørte til de italienske Statsmænd, der arbejdede for en Tilnærmelse til Tyskland.

Jacinto, San [hha], Flod i Staten Texas i Nordamerika, falder ø. for Houston ud i Galveston Bugten. Her stod 12 Apr. 1836 et Slag imellem de mexicanske Tropper under General Santa Anna og Texas's Frivillige under Houston; disse sejrede og afgjorde dermed Texas's Uafhængighed af Mexico.

Jackson [dschäkksen], 1) Stad i Staten Michigan i Nordamerika, 15 M. v. for Detroit. 16,000 J. Beliggenheden ved talrige Jærnbanelinjer har fremkaldt et livligt Handelsrøre. 2) Hovedstad i Staten Mississippi, 36 M. n. for New-Orleans, ved et vigtigt Jærnbaneknudepunkt, har 5,000 J.

Jackson, Andrew [s. o.], Præsident i Nordamerika 1829—37, f. 15 Marts 1767 i Sydcarolina af en irsk Slægt, blev 1787 Sagfører i Nordcarolina og 1788 offentlig Anklager i Territoriet Tennessee. Her maatte han flere Gange som Officer i Militsen kæmpe mod Indianerne, der for hans Tapperheds og Dristigheds Skyld gav ham Tilnavnene „den skarpe Kniv" og „Staalpilen". 1796 blev J. Tennessees Repræsentant i Congressen og Medlem af Statens Forfatningsudvalg; han var 1797 en kort Tid Unionssenator, 1799—1805 Overdommer i Tennessee og levede derefter som Landmand nær ved Nashville. Under Krigen med England 1812 anførte J. Statens Milits, slog Creekindianerne og indtog Pensacola, og 8 Jan. 1815 tilbageslog han det engelske Angreb paa Forskansningerne ved New-Orleans med umaadelige Tab, skjønt han selv kun havde 5,000 Militstropper imod 15,000 Soldater. Dog dømtes J. for sine egenraadige Handlinger i Louisiana til 1,000 Doll.s Bøde; men de tilbagebetaltes ham 1842. J. kæmpede 1817—18 heldig mod Seminolerne i Florida og tog dette Land i Besiddelse, førend det blev afstaaet af Spanien, hvorpaa han 1821 blev dets første Gouverneur. 1823 blev J. Unionssenator for Tennessee, var 1824 Demokraternes Candidat til Præsidentværdigheden og valgtes 1828, samt paa ny 1832 til Præsident for Unionen. I denne Stilling viste han de samme Egenskaber, der havde udmærket ham som Kriger, nemlig en overordentlig Virksomhed og en ubøjelig Viljefasthed (han fik Tilnavnet »Hickory«, efter

et Slags Valnøddetræ). Han tvang 1832 Sydcarolina til Lydighed under Unionslovene, da det efter Calhouns Raad erklærede Beskyttelsestolden ugyldig for sig, men gjennemførte derefter ved Clays Hjælp en ny Tarif med gradvis Nedsættelse af Beskyttelsen; han satte samtidig sit Veto mod Banklovens Fornyelse og brød derved et Monopol, der til Skade for Friheden centraliserede Pengemagten. Det er ham, der gjennemførte, at Indianerne fra de østlige Stater flyttedes hinsides Mississippi, og at den storartede Udsejning af Embedsmændene alene efter politiske Hensyn blev gjort til Regel. J. døde 8 Juni 1845.

Jackson, Thomas Jon. [s. o.], nordamerikansk General, f. 21 Jan. 1826 i Staten Virginia, uddannedes 1842—46 i Militærskolen i Westpoint og udmærkede sig som Artilleriofficer i den mexicanske Krig. 1852 afgik J. fra Hæren og blev Lærer i Mathematik ved Militærskolen i Lexington, hvor han gjorde sig bekjendt ved sin strænge Religiøsitet og sit pedantiske Væsen. Da Sydstaternes Opstand udbrød 1861, sluttede J. sig strax dertil, organiserede i April som Oberst et Regiment, men blev allerede i Maj Brigadegeneral og fik Commando i det nordlige Virginia. Ved Bulls Run i Juli s. A. afgjorde J. Sejren og holdt senere Shenandoahdalen besat imod de fjendtlige Generaler Fremont og Banks, hvorved han vandt Tilnavnet »Stonewall« (Stenmuren). I Juni 1862 kæmpede J. i det store 7 Dages Slag ved Richmond anførte Lees Avantgarde i det nye Slag ved Bulls Run i Aug. og paa Indfaldet i Maryland og deltog endnu s. A. med Hæder i Slagene ved Antietam og Fredericksburg. Efter Slaget ved Chancellorsville, i hvilket J. slog General Hookers højre Fløj, blev han haardt saaret ved en ulykkelig Salve fra en anden Afdeling af Sydstatshæren og døde 8 Dage efter, 10 Maj 1863; hans Død mentes omtrent at kunne opveje Unionstroppernes Nederlag.

Jacksonville [dschäkksenvil], 1) Stad i Staten Illinois i Nordamerika, 7 M. v. til s. for Springfield. 11,000 J. Vigtigt Jærnbaneknudepunkt. Universitet. 2) Stad i Staten Florida i Nordamerika, ved venstre Bred af Floden St. John, 3 M. fra dens Munding, har 8,000 J., betydelig Handel med Træ og er et besøgt Vintercursted for Brystsyge (en amerikansk „Riviera").

Jacmel, Havnestad i Republ. Haiti i Vestindien, paa Sydsiden af Øen, med 3,000 J. og livlig Handel og Skibsfart.

Jacob [schakōbb] (le Bibliophile), s. Lacroix, Paul.

Jacob ell. Jacōpo, italiensk Architekt, kaldes af Vasari Tedesco, et Tilnavn, som i de ældste Tider ikke sjælden brugtes om Norditalienere og italienske Schweizere. J. skal saaledes have været fra Valtellina ved Comosøen. Han byggede med stor Dygtighed den ejendommelige S. Fancesco-Kirke i Assisi i Spidsbuestil (1218—30).

Jacōbi, Carl Gustav Jacob, udmærket tysk Mathematiker, f. i Potsdam 10 Dec. 1804, d. i Berlin 18 Febr. 1851, blev 1828 Professor i Mathematik i Königsberg, men nedlagde 1842 sit Embede af Helbredshensyn og levede senere i Berlin som Medlem af Videnskabernes Akademi. Han deler med Abel Æren for Grundlæggelsen af de elliptiske Functioners Theori; hans Hovedværk er »Fundamenta nova theoriæ functionum ellipticarum« (1829). Om samme Æmne saa vel som om Taltheori, Algebra, Geometri, Mechanik har han særlig i Crelles Journal offentliggjort en lang Række Afhandlinger, som strejfe ind paa næsten alle Dele af den højere Analyse, og af hvilke mange ere af fundamental Betydning. Hans „Vorlesungen über Dynamik" udgaves 1866 af Clebsch, en Del af hans Afhandlinger udgaves i 2 Bind under Titlen „Mathematische Werke" 1846—71; paa Foranstaltning af Berlinerakademiet er endelig udkommet af hans „Gesammelte Werke" Bd. I og II ved Borchardt 1881—82, Bd. III ved Weierstraß 1884. — Hans Broder, Moritz Hermann v. J., Galvanoplastikens Opfinder, f. 21 Sept. 1801 i Potsdam, var først Bygmester i Königsberg, derpaa Professor i Bygningskunst ved Universitetet i Dorpat 1835—40, var alt 1837 kaldt til St. Petersborg, blev Adjunct der 1839, 1842 overordentligt og 1847 ordentligt Medlem af Vidensk. Akademi, senere Statsraad og adlet. Foruden ved sin Opfindelse af Galvanoplastiken og Arbejder desangaaende („Die Galvanoplastik", 1840) blev J. bekjendt ved omfattende elektriske Undersøgelser, over Elektromagneter, Bestemmelse af Constanterne i en galvanisk Kjæde osv. D. 10 Marts 1874.

Jacōbi, Friedr. Heinr., tysk Philosoph, f. 25 Jan. 1743 i Düsseldorf, hvor hans Fader var Kjøbmand. Efter at have studeret i Genf og navnlig gjennem sit Bekjendtskab med Le Sage faaet Interesse for den franske Philosophi overtog han i sit 21de Aar sin Faders Forretning, som han dog senere opgav, da han blev Medlem af Hofkammeret og varetog Toldforvaltningen, som han bestyrede fortrinlig. I Düsseldorf og paa sin Landejendom Pempelfort delte han sin Fritid mellem philosophisk Forskning og Omgang med sine Venner. Paa Grund af den politiske Usikkerhed, som den franske Revolution begyndte at fremkalde i Tyskland, bevægede J.s Venner ham 1794 til at rejse til Holsten, hvor han levede i 10 Aar, og hvor han lærte Reinhold at kjende. 1804 modtog han, navnlig fordi han havde brugt største Delen af sin Formue, en Kaldelse til Videnskabernes Akademi i München; han blev snart udnævnt til Præsident og vedblev at være i denne Stilling indtil sit 70de Aar, da han søgte sin Afsked. Han døde 10 Marts 1819. J. var ikke Skolephilosoph og vilde ikke være det. Hans Skrifter, som fremkom lejlighedsvis, fremkaldtes af en indre, nimodstaaelig Trang og aande Varme og dyb Følelse. Med en elskværdig Charakter forbandt han Verdensmandens fine Dannelse. Han stod i Forhold til mange af Datidens betydeligste Mænd. Som Hovedrepræsentant for den saakaldte „Trosphilosophi" (jvfr. Hamann og Herder) polemiserer han baade mod den tyske „Oplysnings" (Aufklärung) Rationalisme og mod Kant. Han betragtede Spinozismen som det eneste consequente Resultat, hvortil en strængt demonstrerende

Philosophi kan komme. Demonstrationen angaar altid noget endeligt og betinget og kan kun begrunde dette ved noget andet endeligt og betinget, men kan aldrig naa det oversanselige; gjennem en begribende Viden at demonstrere Guds Tilværelse vilde være at forvandle det overnaturlige til et naturligt, en ren Afgudighed. En Gud, som „vides", er ingen Gud. Om Gud kunne vi kun have en umiddelbar Vished, som J. kalder Tro og senere Fornuft og Følelse; medens Forstanden gjennem Slutning og Bevis er Organ for Videnskabens endelige, betingede Viden, er Fornuften en Anelse om, en umiddelbar Modtagelighed for, en Tro paa Gud, som ikke lader sig demonstrere, men kun levende gribe. Ikke blot vor Vished om det overnaturlige, ogsaa vor Vished om, at der existerer Sansetring uden for os, hviler i sin dybeste Grund ikke paa Bevis, men paa en umiddelbar, uundgaaelig Antagen eller Tro. J. er enig med Kant i at nægte Forstanden Evne til at erkjende det oversanselige; men han er uenig med Kant i dennes Opfattelse af Gud, Frihed og Udødelighed. Medens nemlig Kant lod Antagelsen af dem udelukkende hvile paa et praktisk Behov og kun for saa vidt være Gjenstand for Tro, vil J., at Troen ogsaa maa have sin theoretiske Side; Gud, Frihed og Udødelighed ere ikke blot Postulater eller Ønsker, men J. er vis paa deres reale Tilværelse; han føler og erfarer dem; Gud er umiddelbart nærværende i vort eget Selv og kunde heller ikke under nogen anden Forudsætning aabenbare sig for os. J. var en afgjort Modstander af den efterkantiske Philosophi. Kant havde dog fastholdt Gud, Frihed og Udødelighed, men allerede Fichte satte den moralske Verdensorden i Stedet for Gud, og Schelling ophævede Sondringen mellem Nødvendighed og Frihed og gjorde Naturen til et og alt. J.s Skrift „Von den göttlichen Dingen" fremkaldte fra Schelling et saa skarpt og skaanselløst Svar („Denkmal" osv.), at Schelling maatte høre ilde selv af dem, der stod ham nærmere. J.s hele Philosophieren har en afgjort subjectiv Charakter; han producerer ikke et objectiv-videnskabeligt Indhold, men vender sig bestandig mod sit eget Indre; ikke Naturens eller Historiens, men Bevidsthedens Kjendsgjerninger ere for ham det væsentlige. I denne Selvfordybelse er J. Mystiker, men han udformer aldrig sin Mystik i noget bestemt Dogme og bliver saaledes ikke Theosoph. Skrifter: „Allwill's Briefsammlung" (1781) og „Woldemar" (1779) ere philosophiske Romaner; „Etwas was Lessing gesagt hat" (1782), „Briefe über die Lehre des Spinoza" (1785), „David Hume über den Glauben, oder Idealismus oder Realismus" (1787), „Brief an Fichte" (1799), „Ueber das Unternehmen des Kriticismus, die Vernunft zu Verstand zu bringen" (1801), „Von den göttlichen Dingen und ihrer Offenbarung" (1811). — Hans Broder, Joh. Georg J., f. 2 Sept. 1740 i Düsseldorf, udmærkede sig som lyrisk Digter. I Halle, hvortil han var kommen 1765 som Professor i Philosophi og Veltalenhed, gjorde han Bekjendtskab med Gleim, der ivrig opmuntrede ham til at dyrke Poesien og snart skaffede ham et Kanonikat i Halberstadt (deres Brevvexel, udg. 1768, er et godt Vidnesbyrd om Tidens affecterte Venskabsdyrkelse). Aarene 1774—84 tilbragte han i sin Fødeby uden fast Stilling og modtog dernæst et Professorat i Freiburg, hvor han forblev indtil sin Død 1814, for en stor Del sysselsat med Udgivelsen af poetiske Tidsskrifter og Lommebøger (som „Iris", 1803—13). I sin første Periode tilhører han ganske „Anakreontikerne", med deres tomme Fjasen og sødlige Sentimentalitet; men senere slog han ind paa en alvorligere og naturligere Retning og besang i adskillige formfuldendte Digte Kjærlighed til Gud og Menneskene og Familielivets stille Lykke med sand og inderlig Følelse. Hans dramatiske Forsøg ere derimod uden Betydning. 1807—22 udkom hans „Sämtliche Werke" i 8 Bd. med Biographi.

Jacobs, Chr. Friedr. Wilh., tysk Humanist og Novelleforfatter, f. 1764 i Gotha, d. 1847 som Overbibliothekar og Directeur for Møntcabinettet smstds., besad en overordentlig Kundskabsfylde og stor Smag som Skribent. Foruden egentlige philologiske Arbejder, som den store »Anthologia graeca« i 13 Bd. (1794—1814) og Udgaver af Theokrit, Bion og Moschos, Achilles Tatius, Xenophon o. a., skrev han talrige ypperlige Oversættelser af klassiske Forfattere samt populære Skrifter og Afhandlinger om den græsk-romerske Oldtid (disse sidste til Dels samlede i „Vermischte Schriften", 8 Bd., 2det Opl. 1848), endelig en Mængde folkelige Noveller og Fortællinger, som i sin Tid vare meget læste og vistnok have virket ikke lidet i opdragende Retning. — Hans Søn, **Paul Emil J.**, Maler, f. 1803 i Gotha, d. 1866, uddannede sig i München under Directeuren Peter Langer og malede dels historiske Billeder, dels Portræter, der udmærke sig ved Correcthed i Tegning og omhyggelig Udførelse, navnlig ved en frisk og varm Carnation.

Jacobsen, Carl Ludvig, norsk Billedhugger, f. paa Moss 24 Jan. 1835, fik sin kunstneriske Uddannelse i Danmark, hvorhen han først kom som Ornamentskærer i en Spejlfabrik i Odense. En paa egen Haand modelleret Buste vakte Opmærksomhed, og efter at have udført en Buste af Etatsraad Hofman (Bang) fik han Adgang til den ældre Bissens Atelier, hvorhos han gjennemgik Kjøbenhavns Kunstakademi. 1869 fik J. et Rejsestipendium fra Norge og opholdt sig et Aar i Rom. 1871 bosatte han sig i Christiania, hvor han siden har boet. Hans mest bekjendte Arbejder ere den 24 Sept. 1880 afslørede Christian IV.s Statue paa Stortorvet i Christiania, en Gruppe „To tiggende Børn" i Odense, „Andromeda" og „Ruth", begge i Slottet i Christiania, og „Amor" efter Bestilling fra Danmark.

Jacobsen, Jacob Christian, f. 2 Sept. 1811 i Kjøbenhavn, overtog 1835 Bestyrelsen af sin afdøde Faders Ølbryggeri og tog 1837 selv Borgerskab som Brygger. 1839 tilfaldt Bryggeriet ham, og efter en Rejse til München indrettede han 1845 det første bayerske Ølbryggeri i Danmark. 1847 anlagde han Bryggeriet Carlsberg i Valby, som efterhaanden udvides til et særdeles storartet, mønsterværdigt

Etablissement, og tjente herved en meget betydelig Formue. 1837—43 var J. Lieutenant og 1848—52 Capitain i det borgerlige Infanteri i Kjøbenhavn; 1843—57 var han Borgerrepræsentant, 1848 Stænderdeputeret, 1854—58 og paa ny 1861—64 Folketingsmand, samt blev 1863 kongevalgt Rigsraad og senere Landstingsmand indtil 1871. Som Politiker var J. en varm Talsmand for communal Selvstyrelse, særlig ved Forhandlingerne om Kjøbenhavns nye Communallov 1857, og for en national Politik: 1843 var han Medstifter af skandinavisk Selskab, 1854 af Foreningen til at værne Grundloven og 1864 af Dansk Folkeforening. Mest bekjendt er J. bleven ved sin storslaaede Gavmildhed i fædrelandsk Øjemed. 1876 grundlagde han Carlsberg-Fondet (s. d. A.) paa 1 Mill. Kr. og forøgede det 1881 med en anden Mill., af hvis Renter Halvdelen skal gaa til det national-historiske Museum paa Frederiksborg Slot, hvilket han ligeledes havde grundlagt 1877 ved en Gave af 200,000 Kr.; 1877—80 skjænkede han 400,000 Kr. til Restaureringen af Frederiksborg Slot. 1871—74 bekostede J. Anlæget af den nye botaniske Have, og paa Opførelsen af det nye kgl. Theater (1871—74) øvede han stor Indflydelse, ligesom han 1883 smykkede det med 12 Marmorbuster af danske Digtere og Kunstnere. Til Tak for denne Rundhaandethed og Kjærlighed til Videnskab og Kunst blev han 1879 Æresdoctor ved Kjøbenhavns Universitet.

Jacobsen, Jens Peter, f. 7 Apr. 1847 i Thisted, hvor hans Fader var Kjøbmand, kom 16 Aar gl. til Kjøbenhavn for at studere, dimitteredes privat 1867 og hengav sig med Liv og Sjæl til de naturhistoriske Undersøgelser, der allerede i Barnealderen havde interesseret ham mere end alt andet. Særlig tiltaltes han af Darwins Descendenstheori; han bidrog til at gjøre hans Hypothese bekjendt for danske Læsere ved Artikler i „Nyt dansk Maanedsskrift" og oversatte hans Hovedværker „Om Arternes Oprindelse ved Kvalitetsvalg" (1872) og om „Menneskets Afstamning og Parringsvalget" (1875). To Aar inden dette sidstnævnte Værks Omplantning paa Dansk havde J. vundet Universitetets Guldmedaille for en botanisk Afhandling (om Desmidiaceerne), og Censuren havde, charakteristisk nok, fremhævet den store Flid, Iver og Udholdenhed i Undersøgelsen som dette Arbejdes væsentligste Fortrin — netop de samme Egenskaber, der i saa fremtrædende Grad udmærke J.s æsthetiske Forfatterskab. Dette tog sin Begyndelse 1872 med den i det ovennævnte Maanedsskrift offentliggjorte Fortælling „Mogens"; et Par Aar efter fulgte i Tidsskriftet „Det nittende Aarh." Begyndelsen af Romanen „Marie Grubbe", som fuldførtes i de følgende Aar og udkom ved Juletid 1876 (3dje Opl. 1882). Denne historiske Skildring vakte megen Opmærksomhed ved sin fra Grunden af studerede og med megen Detailtroskab gjennemførte Localfarve saa vel som ved den Phantasiens Kraft, der lagde sig for Dagen i Situationstegningen, men tillige ved sin ikke lidet overlæssede Stil, en Frugt af Bestræbelsen for at fremstille i enkelte, til det yderste malende Træk, hvad den hidtil gjældende Methode havde søgt at give som Totalanskuelse. 1880 udkom J.s andet og sidste større Arbejde, Fortællingen „Niels Lyhne" (2det Opl. 1885), som havde været længe under Pennen paa Grund af Forfatterens haabløst tiltagende Sygdom, der bortrev ham i den bedste Levealder 30 Apr. 1885, efter at han allerede i aarevis havde været fuldt fortrolig med denne uundgaaelige Udgang og med mandig-stille Resignation set den under Øjne; Fortællingens hele Stemning er præget af denne Forventning og har en Opgjørelses alvorlige og sandbru Charakter. Endnu naaede J. 1882 at faa udgivet nogle ældre og nyere Smaaarbejder under Titlen „Mogens og andre Noveller", i hvilke det manierete og de maaske af Sygeligheden avlede eller støttede Særheder i hans Fremstillingsart ere kjendeligere end i noget af de foregaaende Skrifter, men som til Gjengjæld indeholder en saadan Perle af ædel Fortællekunst og discret Følelsesmeddelelse som Novellen „Fru Fønss". Efter hans Død udgaves hans Digte og et Udvalg af hans efterladte Manuskripter („Digte og Udkast", 1886). Den nyere literære Retning mistede i J. en nobel Natur, fin bedst udrustede, omhyggeligst iagttagende og finest gjengivende Kraft.

Jacobsen, Peter Vilhelm, f. 21 Dec. 1799 i Kjøbenhavn, blev 1820 jurid. Candidat og var derefter ansat i Cancelliet, blev 1833 Landsoverretsassessor og 1841 Committeret i Rentekammeret; han døde 13 Maj 1848 som Etatsraad. J. skrev forskjellige Afhandlinger om Skattevæsenet i Danmark under Christian III og Frederik II (1833) og andre indre Forhold i samme Tidsrum, men optraadte desuden 1847 som Digter med et i flere Henseender mærkeligt tragisk Skuespil „Troldbom", hvortil Æmnet var taget fra en Hexeproces under det Tidsrum, han særlig havde studeret.

Jacobsen, Sophus, norsk Landskabsmaler, f. i Christiania 7 Sept. 1833, fik allerede 1855 et Stipendium og blev Gudes Elev i Düsseldorf, hvor han for bestandig tog Bolig. Navnlig hans Vinterlandskaber have vundet stor Anerkjendelse, og paa Verdensudstillingen i Wien 1873 tog han Medaille. Det norske Nationalgalleri ejer et Skovlandskab fra hans Haand.

Jacobson, Eduard, tysk Dramatiker, f. 10 Nov. 1833 i Groß-Strehlitz i Schlesien, kom 1854 til Berlin, hvor han studerede Medicin og 1859 blev Dr. med. 1856 debuterede han med Farcen „Faust und Gretchen" og har siden, dels ene, dels i Forening med O. F. Berg, G. v. Moser, Jul. Rosen o. a., skrevet en talrig Mængde Theaterstykker („Meine Tante, deine Tante", „Wer zuletzt lacht" o. m. a.), for største Delen „Possen" og smaa Sangspil, som ved deres overgivne Lystighed og behændige Benyttelse af berlinske Forhold og af Øjeblikkets Begivenheder ved deres Fremkomst have gjort stor Lykke, men gjennemgaaende ere uden literær Betydning.

Jacobson, Ludvig Levin, berømt dansk Læge og Naturforsker, f. 10 Jan. 1783 i Kjøbenhavn, studerede først i Stockholm (hvorhen Faderen, Medailleur Salomon J. var flyttet) og fra 1800 i Kjøbenhavn og tog 1804 chirurgisk Examen, var 1806—15 Reservechirurg ved chirurg. Akademi, 1807—9 Lector i Chemi ved

dette, blev 1811 Regimentschirurg, rejste derpaa udenlands og gjorde paa Hjemvejen 1813 Tjeneste først som Læge i den franske Hær, senere som Overstabschirurg ved den engelsk-hannoveranske Legion. Efter sin Hjemkomst 1815 levede han i Kjøbenhavn som praktiserende Læge og døde 29 Aug. 1843, efter at han Aaret i Forvejen var bleven Overlæge ved Livgarden og charakteriseret kongel. Livlæge. J. var en dygtig praktisk Læge, især Chirurg, og har som saadan indlagt sig Fortjeneste bl. a. ved at opfinde et Redskab til Knusning af Sten i Blæren (Litholast), men størst Betydning har han dog som Videnskabsmand og da navnlig som utrættelig Dyrker af den sammenlignende Anatomi; en talrig Række af smukke Opdagelser gjorde hans Navn europæisk berømt og skaffede ham Belønninger og Anerkjendelse af enhver Art. Under sit Ophold i Paris (1813) indsendte han til det franske Institut et anatomisk Arbejde over et af ham hos forskjellige Pattedyr opdaget Organ. Dette senere saakaldte Jacobsonske Organ har sin Plads i Næsehulen og er sædvanlig formet som et Rør, der fortil munder enten i Næsehulen eller, ved Hjælp af den af Steensen opdagede Gang gjennem Ganen, i Mundhulen; dets Bygning og Nerveforsyning angiver det som et accessorisk Lugteorgan, der senere ogsaa er paavist hos nogle af de lavere Hvirveldyr. Flere andre værdifulde Opdagelser fra samme Tid offentliggjorde J. ligeledes i Frankrig, deriblandt de første Resultater af hans udmærkede Undersøgelser over Hvirveldyrenes Venesystem (særlig Nyrernes og Bagkroppens), der senere (1817—20) forelagdes det danske Videnskabernes Selskab, ligesom hans Bidrag til Bløddyrenes Anatomi og Physiologi, Undersøgelser om Lymphesystemet hos Krybdyr og Fugle (1826), om Binyrerne, om Primordialkraniet (1842) o. m. fl. Det sidstnævnte Arbejde fremkaldte i Udlandet en betydelig Debat mellem flere Naturforskere ligesom J.s tidligere Opdagelse af den Jacobsonske Anastomose, en Forbindelse i Ørets Trommehule mellem nogle Hjærnenerver ved den Jacobsonske Nerve (Nervus tympanicus), en Opdagelse, som J. havde gjort allerede 1808 og meddelt i Paris 1813. Des værre ere de fleste af J.s Undersøgelser kun offentliggjorte i korte Uddrag i Videnskabernes Selskabs Oversigter og i fremmede Tidsskrifter. — Hans Svigerdatter, Louise J., født Larcher, f. 23 Juli 1834, debuterede 5 Jan. 1852 paa det kgl. Theater som Léonie i „Kvindens Vaaben“ og vandt ved sit sjælden klangfulde Organ, sin ungdommelige Friskhed og Elskværdighed hurtig Publikums Yndest. 1857 blev hun kgl. Skuespillerinde. I en Række Aar betroedes alle de vigtigere Elskerinderoller til hende; senere gik hun over i Charakterfaget og udfyldte ogsaa her sin Plads med Dygtighed. Hun optraadte sidste Gang 30 Maj 1880 som Lona Hessel i „Samfundets Støtter“.

Jacŏbus a Borāgine, Dominikaner og Ærkebiskop af Genua, d. 1298, skrev en »Legenda Sanctorum«, sædvanl. kaldt »Legenda aurea«, der indeholder en Mængde af de mest urimelige Mirakelhistorier.

Jacŏbus de Benedictis ell. Jacoponus, Giacopone da Todi, d. 1306, Forfatter til religiøse Digte paa Italiensk og Latin, deriblandt den berømte Hymne »Stabat mater«, var først Advocat, men sluttede sig efter sin Hustrus Død til Franciskanerordenens Tertiarier. Med særmerkt Hensynsløshed angreb han i sine Digte Klerus og Pavedømme og revsede navnlig Pave Bonifacius VIII.s Herskesyge; da denne 1298 indespærrede ham i et haardt Fængsel og spottende spurgte ham: „Naar vil du komme ud?“, svarede J.: „Saa snart du kommer herind“, hvilket 5 Aar efter gik i Opfyldelse.

Jacŏby, Johan, tysk Politiker, f. 1 Maj 1805 i Königsberg af jødisk Slægt, blev 1830 Læge i sin Fødeby og sluttede sig tidlig til den liberale Bevægelse. 1833 skrev han om Jødernes Ligestilling, og 1841 udgav han et Flyveskrift „Vier Fragen“, hvori han med stor Frimodighed hævdede Nødvendigheden af almindelige Landstænder; han blev derfor tiltalt og trods sit glimrende Forsvar dømt til 2½ Aars Fæstningsfængsel, men frikjendt ved Overretten. To senere Flyveskrifter, „Preussen im Jahre 1845“ og „Das königl. Wort Friedr. Wilh.s III“ (d. e. Løftet 1813 om en fri Forfatning), havde samme Følger. 1848 hørte J. til Forparlamentet, til 50Mandsudvalget og til den preussiske Nationalforsamling, samt fra Maj 1849 til Frankfurtparlamentet, overalt som Repræsentant for de yderligste radicale; med Levningerne af det sidste gik han til Stuttgart og siden til Schweiz og blev paa ny tiltalt, men frifunden. J. holdt sig derefter stille indtil 1858, da „den nye Æra“ aabnede Udsigter for et friere politisk Liv; han fremkom da med et Flyveskrift „Die Grundsätze d. preuss. Demokratie“, der udviklede dette Partis almindelige Program, og valgtes 1862 i Berlin til Landdagens Underhus, men afslog Valget. I Efteraaret 1863 valgtes han igjen og hørte fra nu af til den yderligste Opposition (sad 1866 i 6 Maaneder i Fængsel for en Tale fra 1863), ja fortsatte den endog efter de store Sejre 1866, der fremkaldte et Omslag hos mange andre Liberale. J. fastholdt nemlig det stortyske Program og nærmede sig mere og mere til Socialdemokraterne, hvorfor han ogsaa efter Krigens Udbrud 1870 førtes i Fangenskab paa en Fæstning. Da hans politiske Optræden havde bragt ham i Strid med hans Vælgere, blev han vraget ved de senere Valg og kunde heller ikke opnaa nogen Plads i den tyske Rigsdag. D. 6 Marts 1877. Hans samlede Skrifter og Taler udkom 1872 i 2 Bd.

Jacŏby, Louis, tysk Kobberstikker, f. 7 Juni 1828 i Havelberg, lærte Kunsten hos Mandel i Berlin og har navnlig gjort sig bemærket ved sine Stik efter Kaulbach. 1863 blev han Professor i Wien, men vendte 1882 tilbage til Berlin.

Jaconet [schakonètt], et Slags fint Bomuldsbatist.

Jacotot, Jean [schakotŏ], Opfinder af Universalundervisningsmethoden, d. e. den paa alt, paa alle og for alle anvendelige Methode, f. 1770 i Dijon, d. 1840 i Paris efter at have været Polytechniker, Advocat, humanistisk Professor, Artillericapitain, Secretær i Krigsministeriet, Vicedirecteur ved den polytechniske Skole, Professor i Sprog og Mathematik i Paris og fra 1818 Professor i fransk Sprog

og Literatur i Löwen i Belgien. Hans Udgangspunkt er: Alle Mennesker have ens Intelligens; det beror altsaa paa Villien, hvor højt den bliver udviklet. Som Midtpunkt i Undervisningen skal ên Bog staa, der skal læres, for at man kan henføre alt andet til den, da alt er i alt, hans anden Grundsætning. Denne Bog skal først læres udenad og derpaa gjøres til Gjenstand for analytisk og synthetisk Betragtning: Jagttagelse og Sammenligning ere Undervisningens Hovedøvelser. Til Grund for enhver Betragtning skulle Kjendsgjerninger fra Bogen ligge, da ingen Betegnelse maa læres adskilt fra den Ting, den betegner. Læsning skal læres ved Jagttagelse og Sammenligning af det virkelige Sprogs Dele: der begyndes med Sætninger, derefter Ord, saa Stavelser, saa Bogstaver, alt udtalt og paapeget paa ên Gang; det abstracte skal være det sidste. Fremmede Sprog læres ved Hjælp af en hostrykt Sideoversættelse, hvis Sætninger sammenlignes med det fremmede Sprogs. Derved læres Ordbetydningen og Formlæren; saa læres grammatiske Regler udenad og „verificeres" ved Exempler fra den lærte Bog. Fénélons »Télémaque« var J.s Grundlag; dens 6 første Bøger lærtes udenad og gjentoges stadig; i Kjøbenhavn er Grundtvigs „Historisk Børnelærdom" bleven brugt dertil. Mariboes og Bjerrings franske og engelske Læsebog om den lille Hans følge J. J. forstod at virke ved sin overlegne Personlighed; som Forfatter er han usammenhængende og uklar.

Jacquard, Jos. Mar. [schakåhr], Opfinderen af den efter ham opkaldte Væv, f. 7 Juli 1752 i Lyon, hvor han senere blev Silkevæver. Tidligere betjente man sig til Vævning af sammensatte Mønstre af Trækvæven, som er besværlig at haandtere, og hvorved man let væver fejl; men fra 1790 arbejdede J. ufortrødent paa Constructionen af en forbedret Mønstervæv, som det omsider 1808 lykkedes ham at fremstille i en saa fuldkommen Skikkelse, at der allerede 1812 var 18,000 Exemplarer i Brug i Frankrig, hvorfra den siden i overordentligt Antal har udbredt sig over hele Europa og fortrængt alle andre Slags Mønstervæve. J. døde 27 Aug. 1834 paa sit Gods Oullins ved Lyon. I denne Stad rejstes der ham et Statue 1840. **Jacquardvæven,** ogsaa kaldt Jacquardstolen, gjør selve Vævningen til et rent mechanisk Arbejde og fører derved til, at der vanskelig væves fejl, og at den ved Trækvæven fornødne Medhjælper er overflødig. Indretningen af J. kan ikke godt tydeliggjøres uden Tegninger. Det gjælder om for hvert Indslag af Islættraaden at løfte alle de Kjædetraade, som skulle ligge over den, op i Overfeltet og lade alle de andre blive liggende i Underfeltet. Til den Ende løber hver Kjædetraad gjennem et Øje (ofte af Glas) paa en lodret Traad (Sylle), der er udstrammet ved et lille Lod forneden. Syllerne til alle de Kjædetraade, der overalt skulle følges ad, ere samlede ophængte i en Chorde, og alle Syller holdes i Orden ved Harniskbrættet. Hver enkelt Chorde hænger i en „Platin", der foroven ender i en Krog. Platinens Stilling bestemmes ved en vandret Naal, der slynger sig om Platinen, saa at et Tryk mod Enden af Naalen bøjer Platinen tilbage. Platinerne og Naalene ere hver paa sin Led ordnede i Rader, og alle Naalenes Ender ere saaledes afrettede, at de danne en Plan. Den saakaldte Cylinder er et firkantet Prisme, paa begge Leder gjennemboret med et Hul for hver Naal; men naar den skal bruges, er der paa den mod Naalene vendte Side lagt et Kort, i hvilket der er hugget Huller for nogle af Naalene, men ikke for de andre. Naar Cylinderen trykkes ind imod Naalene, ville de, som finde Huller i Kortet, blive liggende, de andre derimod trykkes tilbage, og naar man derpaa ved samme Bevægelse løfter en Rist, vil den tage de Platiner op med, hvis Naale ere uforrykkede, men ikke de andre. Saaledes deles Kjæden i et Over- og et Underfelt, hvorimellem Islættraadene skydes ind. Hver Gang behøves et nyt Kort, og disse ere samlede saaledes til en Kjæde, at der ved en automatisk Drejning af Cylinderen hver Gang kommer et nyt Kort for Cylinderen. Ved symmetriske Mønstre lader man Cylinderen siden dreje sig tilbage, saa at Kortene bruges i omvendt Orden; ved andre drejer den sig stedse i samme Retning, og Kortene samles til en Kjæde uden Ende. Undertiden maa Cylinderen bruges for hver enkelt Islættraad (Brillantinestol); men naar man væver Damask, bruges den sædvanlig kun for hver 5te Islættraad, og Bindingen af Vævet besørges da af 5 Forkamme, hvoraf hver Gang ên hæver hver 5te Traad fra Underfeltet op i Overfeltet, en anden trykker hver 5te Kjædetraad fra Overfeltet ned i Underfeltet. Derved reduceres saa vel Kortenes som Platinernes Antal til ⅕. Man har J. med et meget forskjelligt Antal Platiner, lige fra 100 til mange Tusender, flest ved Brillantinestolene.

Jacque, Charles Emile [schahk], fransk Maler, f. 23 Maj 1818 i Paris, kom først sent til at udøve Kunsten, men vandt da snart Navn som Dyremaler, navnlig for Fremstillingen af Faar, Høns og andre Husdyr. Han er tillige en udmærket Raderer.

Jacquemart, Henri Alfred Marie [schahkmåhr], fransk Billedhugger, f. 22 Febr. 1824, var først Elev af Maleren Delaroche, men gik derpaa over til Billedhuggerkunsten. Han har især udmærket sig i Fremstillingen af Dyr; dog har han ogsaa udført større Arbejder, hvori imidlertid denne hans Forkjærlighed ligeledes kommer frem, f. Ex. General Bonaparte til Hest, „En Fange, som kastes for vilde Dyr" og lign.

Jacquemart, Nélie [s. o.], fransk Malerinde, f. 1845 i Paris, Elev af Léon Cogniet, har især vundet Navn som Portrætmalerinde, saaledes ved Portræter af Canrobert, Thiers, Dufaure o. fl.

Jacquerie, la [schahk'ri], kaldtes en Bondeopstand, som 1358 udbrød i det nordlige Frankrig, medens Kong Johan d. gode holdtes fangen i England og det demokratiske Parti i Paris under Marcel havde tilrevet sig al Magten, idet den af Adelen undertrykte og af rovgjerrige Soldaterhorder udpinte Landbefolkning rejste sig og ved Mord og Brand og gyselige Ødelæggelser hævnede sig for sine lange Lidelser, indtil Kronens og Adelens forenede Magt bragte den til Ro. Ordet kommer af Spottenavnet

»Jacques Bonhomme«, hvormed Adelen haanede Bøndernes Taalmodighed og Uvidenhed.

Jacques [schahk], den franske Navneform for Jakob. **Jacques Bonhomme**, s. **Bonhomie**.

Jacquin, Nic. Jos. [schakäng], bekjendt hollandsk Botaniker, f. 1727, d. 1817. 1755—59 gjorde han botaniske Undersøgelser i Sydamerika og paa Antillerne. 1763 blev han Professor i Chemnitz, senere i Wien. Han er Forfatter til adskillige, meget ansete Værker i beskrivende og systematisk Botanik.

Jacta est (eller rettere: esto) alea, „Terningen er (være) kastet!", nu er Beslutningen uigjenkaldelig tagen, den lat. Oversættelse af Cæsars Udbrud (paa Græsk), da han overskred Rubicon.

Jade, en kort, men sejlbar Kystflod i Storhertugd. Oldenburg i Nordtyskland, danner i sit Udløb den indtil 2½ M. brede Jadebugt, der opstod ved Springfloder 1520 og 1530. Paa begge Sider af Mundingen har Preussen 1853 ved en Tractat med Oldenburg erhvervet et ¼ □ M. stort Distrikt, hvor det med betydelig Bekostning har anlagt en Flaadestation, der blev indviet 17 Juni 1869 under Navnet Wilhelmshaven.

Jaëll, Alfred, f. 1832 i Triest, d. 1882 i Paris, udmærket Claverbirtuos med et mere elegant og indsmigrende end storslaaet eller imponerende Spil. Siden 1843 var han idelig paa Concertrejser, men havde dog i sine sidste Aar stadig Bopæl i Paris. 1866 blev han gift med den dygtige Pianistinde Marie Trautmann, der tillige har componeret flere større Sager, en Claverconcert, en Claverkvartet, firhændige Ting osv., medens J. indskrænkede sig til Phantasier, Transcriptioner, Concertparaphraser o. lign.

Jaen [hhaënn], Stad i den spanske Prov. Nedreandalusien, i det gamle Kongerige J., ‥ M. s. for Madrid. 24,000 J. Herlig Omegn. Maurisk Castel, prægtig Kathedralkirke.

Jafa, Middelalderens **Joppe**, Stad i den tyrkiske Prov. Syrien i Asien ved Middelhavet, ‥ M. n. v. for Jerusalem, med 5,000 J. og ‥lig Handel, især paa Ægypten. — J., der allerede i Oldtiden var befæstet, blev under Constantin d. store Bispesæde og var under Korstogene af Vigtighed som Korsfarernes sædvanlige Landingssted. 1268 ophørte de christnes Herredømme over J., som 1799 blev taget med Storm af Bonaparte, 1832 erobret af Mehemed Ali og 1840 atter tilbagegivet Tyrkiet. 1 Jan. 1837 led J. overordentlig ved Jordskjælv og ved fremkaldt Indstrømning af Havet.

Jaffé, Philip, tysk Historiker, f. 1819 i ‥sen af jødisk Slægt, blev 1840 Student i Berlin og 1853 Dr. med., men lagde sig særefter Studiet af Middelalderens Historie ‥skrev allerede 1843 „Geschichte des deutschen Reichs unter Lothar dem Sachsen" og 1845 „unter Konrad III", samt udgav 1851 »Regesta pontificum romanorum ad annum 1198«, et ‥get fortjenstfuldt Arbejde. 1854—63 var J. Medarbejder ved »Monumenta Germaniae« og ‥rede dertil ypperlige Udgaver af Kildeskrifter. ‥2 blev J., uagtet han var Jøde, overord. Professor i Berlin i Historie og udgav »Bibliotheca rerum Germanicarum« (6 Bd., 1864—73), en fortrinlig Samling af Kildeskrifter til Tysklands Historie i den ældre Middelalder. Inden den blev fuldendt, havde J. 3 Apr. 1870 i Tungsind taget sig selv af Dage.

Jafnapatam ell. **Dschafnapatam**, Stad i Forindien paa en lille Ø ved Nordspidsen af Øen Ceylon. 36,000 J. Red. Betydelig Handel. Nordamerikansk Missionsstation.

Jagëllo ell. **Jagello**, f. 1354, fulgte 1381 efter sin Fader Olgerd som Storfyrste i Litauen og besteg 1386 Polens Trone som Kong Wladislaw II ved at den afdøde Konge Ludvig d. stores yngre Datter, Dronn. Hedvig, ægtede ham, paa den Betingelse, at han og hans Folk skulde gaa over til Christendommen; dog vedblev Litauen endnu i nogen Tid at have sine egne Fyrster. Han vandt en stor Sejer over de tyske Riddere ved Tannenberg 1410, stiftede Bispedømmet i Vilna og 1400 Universitetet i Krakow, som efter ham kaldes det „Jagellonske Akademi", og døde 31 Maj 1434. I sit fjerde Ægteskab fik han to Sønner, som efter hinanden fulgte ham i Regeringen, Wladislaw III og Casimir IV, og blev saaledes Stifter af Jagellonernes Dynasti, som regerede i Polen og Litauen i henv. 200 Aar (7 Konger) og uddøde med Sigismund II August 1572, og som tillige gav Ungarn 3 Konger, hvoraf de to sidste ogsaa vare Konger i Böhmen. Ved Sigismund II.s Søster Katharina Jagellonicas Giftermaal med den svenske Konge Johan III dannedes en kvindelig Linje af Jagellonerne i den svenske Vasaslægt, som gav Polen 3 Konger.

Jager, det forreste Stagsejl paa et Skib.

Jago [iägo], den spanske Navneform for Jakob.

Jago, San [s. o.], 1) s. **Capverdiske Øer**. — 2) **S. J. de Compostela**, Stad i den spanske Prov. Galicien, 7 M. s. for Coruña. 24,000 J. Ærkebispesæde. Universitet. Den i det 11te Aarh. opførte prægtige Kathedralkirke har en storartet Krypte, blandt hvis Reliquier forevises Apostelen Jakob d. ældres Ben, der skulle være bragte herhen 829. Da denne Apostel er Spaniens Skytshelgen, blev Kirken et overordentlig stærkt besøgt Valfartssted. Linned- og Strømpevæverier. — 3) **S. J. de Chile**, Hovedstad i Republiken Chile i Sydamerika, ligger inde i Landet under 33° 26' s. Br. og 52° 58' v. L. 200,000 J. (1884). Smukt bygget By med brede, godt brolagte Gader. Universitet. Blandt dens Bygninger fortjene at nævnes Monten, Regeringspaladset og Kathedralkirken. Staden har ofte lidt meget ved Jordskjælv. — 4) **S. J. de Cuba**, Stad paa Sydøstkysten af Øen Cuba i Vestindien. 46,000 J. God Havn. Livlig Handel og Fabrikation af Cigarer, Lys og Jærnstøbegods. — 5) Stad paa Øen Haiti i Vestindien, i Republiken San Domingo, 18 M. n. v. for San Domingo. 8,000 J. — 6) **S. J. del Estero**, Hovedstad i den argentinske Provins af s. N. i Sydamerika ved Floden Dulce, 125 M. n. v. for Buenos Ayres. 10,000 J. — 7) **S. J. de Corrientes**, s. **Corrientes**. — 8) **S. J. de Guatemala**, s. **Guatemala**.

Jagst, 1) Flod i Konger. Württemberg, falder fra højre Side i Neckar; 12 M. lang. — 2) Kreds i Konger. Württemberg, indtager Landets

østlige Del og grænser mod Ø. til Bayern. 93,4 □ M. med 408,000 J. (1880), hvoraf 280,000 evangeliske og 123,000 katholske Christne samt c. 4,000 Jøder. Provinsens sydlige Del er en af den schwabiske Jura dannet Højslette, der gjennem et Bjergland af indtil 2,000 F.s Højde falder af mod N. og her danner Hohenlohe-Sletten af c. 1,000 F.s Højde. De vigtigste Vandløb ere Kocher og Jagst, der med nordvestlig Hovedretning flyde til Neckar, og Tauber, der gjennemflyder Kredsens nordlige Del og falder i Main. Landbrug er Hovederhverv; paa flere Steder finder en Del Bjergværksdrift Sted paa Jærn og Salt. Hovedstad Ellwangen.

Jagt. Den mere kunstmæssige J. er først uddannet i Middelalderen, navnlig hos Frankerne, fra hvem den snart udbredte sig til flere andre europæiske Nationer. Dens Udøvelse var udelukkende forbeholdt Adelen og Fyrsterne, og strænge Straffe truede enhver, der vovede at gjøre Indgreb i denne yndede Forret. I Tidens Løb blev J. en trykkende Byrde for Bondestanden, saa vel paa Grund af den hyppige og besværlige Jagttjeneste som fornemmelig paa Grund af den store Skade, det altfor talrige Vildt anrettede paa Markerne. Den franske Revolution 1789 medførte vel nogen Lettelse heri og bragte rigtigere Begreber om denne Sag i Omløb; men Jagtliebhaveriet har dog i flere Lande vidst at vedligeholde de forældede Institutioner lige indtil de nyeste Tider. J. deles sædvanlig i den højere og lavere; Gjenstand for hin er Kron-, Daa- og Raavildt samt Urhøns, Fasaner o. fl., for den lavere Harer, Ræve, Grævlinge, Maarder, Snepper, Agerhøns, Vildgæs og Vildænder, samt flere mindre Pattedyr og Fugle. Jagtlæren kan inddeles i 3 Hoveddele: 1) Vildtets Naturhistorie, 2) Læren om Jagtmethoderne og 3) Jagttechnologi. Den første omhandler Jagtdyrenes systematiske Inddeling, deres indre og ydre Legemsbygning, Opholdssteder, Næring, Forplantning osv., samt Læren om Vildtstandens Vedligeholdelse og Beskyttelse. Den anden giver Regler for J.s kunstmæssige Udøvelse. Den tredje beskriver og forklarer Brugen af Jagtgeværer og samtlige øvrige Jagtapparater, saasom Net, Fælder o. desl. Blandt Jagtmethoderne, der selvfølgelig altid maa modificeres efter de locale Forhold og afpasses efter de paagjældende Dyrearters ejendommelige Natur og Levevis, skulle nogle af de almindeligste her nævnes: Anstand kaldes den Fremgangsmaade, hvorved man passer Vildtet op paa Steder, hvor det til bestemte Tider plejer at indfinde sig, f. Ex. hvor det i Aften- og Morgendæmringen „vexler" mellem Tykning og Sletter eller mellem Skov og Mark. Det gjælder her om at komme i god Tid, saa stille og ubemærket som muligt, at vælge sin Standplads saaledes, at man kan overse Vexlen uden selv at ses fra denne, og paa Posten at holde sig fuldkommen rolig. Naar Vildtet viser sig, afventer man det Øjeblik, da det vender Bredsiden til, for at kunne ramme det paa Bladet, hvor et vel rettet Skud sikrest og hurtigst dræber. Har man ikke Taalmodighed til at staa paa Anstand, kan man anvende Pürschning, der gaar ud paa at opsøge Vildtet i Skoven og derfor udkræver et nøje Kjendskab saa vel til det søgte Vildts Baner og Levemaade som til de Localiteter, hvor det opholder sig. Man maa vide, hvor Vildtet plejer at „staa", og indretter da sin Gang saaledes, at man har Vinden imod sig for ikke for tidlig at blive „vejret" af det. For at gjøre saa lidt Støj som muligt maa man omhyggelig undgaa at træde paa knasende, tørre Grene, og saa snart der kan være Formodning om, at man kan ses af Vildtet, er det nødvendigt at vogte sig for enhver hurtig og pludselig Bevægelse, da man derved meget let kan vække dets Opmærksomhed og bortskræmme det. Undertiden maa man endog søge at nærme sig krybende fladt hen ad Jorden eller bag Træstammer og Buske, hvorved det altid er en Regel kun at bevæge sig fremad, naar Dyret forholder sig fuldkommen roligt, men at standse, saa snart det viser mindste Tegn til Uro eller ser sig om. Pürschning udkræver saaledes ikke ringe Rasthed og Agtpaagivenhed og er maaske netop derfor en af mange yndet Jagtmaade. Man skyder her som i Almindelighed nødig „spidst" for- ell. bagind paa Dyret, men venter helst, til dette kommer i en saadan Stilling, at man kan komme til at anbringe et „Bredskud". For at kunne opsøge anskudt Vildt, der ofte løber langt og „sætter sig" i tætte Tykninger, er det paa denne Jagt nødvendigt at medføre en Svejshund, som ved at „sættes paa den svejsede Fod" (s. Fod) let leder Skytten til Skjulestedet. Medens de to omtalte Jagtmethoder have en mere almindelig Anvendelse, kan Bladning kun anvendes paa Raadyrjagt. Den bestaar i at lokke Raabukken til sig ved at frembringe den samme Lyd som „Smalraaen" udstøder, naar den vil give sin Nærværelse til Kjende. Dette kan gjøres skuffende ligt ved at blæse i et Bøgeblad, man holder mellem Læberne, og, naar det lykkes godt, kommer Bukken ofte fuldt „flygtig" lige løs paa Jægeren; den siges da „at springe paa Bladet" og kan i saa Fald let skydes. Naar Bladningen bliver for fin og skarp, ligner den mere Raalammets Skrig, naar det er i Fare, og det kan da undertiden ske, at gamle Raaer ogsaa springe paa Bladet. Bladning lykkes kun i Aug. Maaned, men kan da ofte let og hurtig føre til det ønskede Resultat. De hidtil nævnte Jagtmethoder kunne udøves af enkelt Mand med eller uden Hund. Klapjagt udkræver derimod fleres Samvirken, saa vel Skytter som Klappere. De første opstilles langs den ene Side af et Terrainafsnit, hvori der formodes at findes Vildt, medens de sidste fra den modsatte Side i en aaben Række gjennemgaa Terrainafsnittet og derved drive Vildtet frem forbi Skytterne. En saadan Strækning, der paa én Gang afdrives, kaldes en Saat (fr. saut), og ved større Klapjagter bliver hele den Skov eller det Terrain, hvor der skal jages, forud inddelt i saadanne Saater og Skytternes Standpladser ligeledes forud bestemte og afmærkede. Naar en Saat er gjennemklappet, blive Klapperne staaende, medens Skytterne gaa uden om den næste og opstilles i næste Skyttelinje, hvorpaa der gives Signal til Klappernes Fremrykning, og saaledes frem-

deles, indtil alle Saater ere gjennemgaaede. Den sidste er sædvanlig rigest paa Vildt, da alt det, der er sluppet igjennem Skyttelinjerne ved de foregaaende Saater, efterhaanden samles i denne. For at undgaa Vaadeskud gives der ved Klapjagt bestemte Regler for, hvorledes Bøssen skal bæres, og i hvilke Retninger hver enkelt Skytte maa skyde. Overtrædelse af disse Regler paatales af Jagtherren, der ordner og leder Jagten, og straffes ved Mulkter, som opkræves af den dertil af Jagtselskabet valgte Jagtfiskal. En særegen Art af Klapjagt er den saakaldte *Hundesaat*. Her opstilles Skytterne ikke langs den ene Kant af Saaten, men rundt omkring i denne, der omgives med en stillestaaende Cordon af Klappere, hvis Opgave er at hindre Vildtet i at forlade den, medens det af smaa Hunde drives rundt i Saaten saa længe indtil alt er nedlagt af Skytterne eller er brudt igjennem Cordonen. Gjenstand for Klapjagt er alt Haarvildt og enkelte Arter Fuglevildt, saasom Skovsnepper og Fasaner; men hyppigere skydes Fuglevildt dog for Hønsehunden paa den foran beskrevne Maade. Kun Vandfuglene danne en Undtagelse herfra, dels paa Grund af deres Opholdssted, dels fordi de vejre saa godt, at de ikke kunne bringes til at „holde“ for Hønsehunden. Den almindeligste og mest yndede Vandfuglejagt er Andejagten, der drives paa mange forskjellige Maader, som dog alle have det til fælles, at man maa tage Hensyn til Andens fine Lugtesans og vogte sig for at lade den komme under Vinden. De flyvefærdige Ænder jages ved at omstille sivbevoxede Søer, hvor de sædvanlig opholde sig, med Skytter, som skyde de af Vandhunde „rejste“ og „bortrækkende“ Ænder i Flugten. Ogsaa kunne Ænder skydes paa Anstand i mindre Damme, hvor de pleje at „kaste sig“, naar de i Aftenskumringen trække ind over Land fra Søen. En Lokkeand, tøjret ved en tynd Line i Dammen, kan ofte bidrage meget til at hidlokke de forbitrækkende Ænder. Standpladsen maa vælges saaledes, at Skytten er godt skjult og ikke kan vejres fra Dammen, da Jagten i modsat Fald ufejlbarlig vil mislykkes. En af de mest yndede Former for Andejagten er Jagten paa Roandrikker, som Andrikkerne kaldes i den Tid, de paa Grund af Svingfjerenes Fældning ikke kunne flyve. Dette indtræffer sædvanlig midt i Juli Maaned, og samtidig ere de unge Ællinger saa vidt flyvefærdige, at de kunne flagre hen over Vandet uden dog at kunne flyve helt bort fra dette. I den Sø, hvor Jagten paatænkes, hugges hen imod det bestemte Tidspunkt Glimer, d. e. aabne, lige Linjer gjennem Rørene, for Enden af hvilke Standpladsen for Skytterne indrettes, enten i Søen paa Pramme eller Pæle eller paa Landjorden. Under Jagten kunne Skytterne fra disse Standpladser bestryge hver sin Glime og skyde de Ænder, der af de i Rørene søgende Hunde drives over samme. Naar Ænderne først mærke Faren, svømme de næsten helt under Vandet og meget hurtig, saa at denne Jagt ingenlunde er let, men kræver resolutte og øvede Skytter. Foruden de omtalte Jagtmethoder gives der adskillige andre, som dog her maa forbigaas med Henvisning til den righoldige tyske Jagtliteratur. Paa Dansk haves en fortsat Vejledning i Johannsens illustrerede Jagtbog (1871), og i den nyeste Tid er en dansk Jagttidende begyndt at udkomme (siden 1884). Jagtret havde i den tidligere Del af Middelalderen enhver Grundejer i *Danmark* paa sin Jord, men i Tidens Løb forandredes Forholdet saaledes, at de større Godsejere, Kongen, Adelen og Gejstligheden, kom i udelukkende Besiddelse af denne Rettighed, og efter Souverænetetens Indførelse blev endelig J. i det hele gjort til et Regale. Kongen forbeholdt sig selv Udøvelsen deraf paa de Strækninger i Landet, som henregnedes til den saakaldte kongel. Vildtbane, paa offentlige Stiftelsers Godser, Kjøbstadjorder og enkelte andre Ejendomme, men for Resten indrømmedes den de større, adelige Godsejere i det hele i samme Omfang som tidligere, og de mindre, uadelige Grundejere fik ogsaa en, skjønt meget indskrænket J. paa deres Enemærker. Den nyere Jagtlovgivning har gjort sig det til Opgave at føre det gamle Forhold tilbage igjen, saaledes at J. bliver et uadskilleligt Tilbehør til Ejendomsretten over Grunden, og har ogsaa i dette Øjemed givet enhver Grundejer, som ikke selv er i Besiddelse af J. paa sin Ejendom (derunder endog medregnet Grundejerne i Kongens Vildtbanedistrict), Ret til mod et fast Vederlag at fordre sig J. overdraget af den, som nu udøver den. Den jagtberettigede har ikke jus sequelæ, Ret til at forfølge Dyret ud over Jagtterritoriets Grænser. Den *norske* Jagtrets Princip har altid været, at Jagten med Hund og Retten til Anbringelse af Snarer er forbeholdt Grundejeren, men anden Jagt er fri for enhver Nordmand. Som Følge heraf er imidlertid al Jagt fri i Almenning (undtagen paa Elg, Hjort og Bæver). Selv med Hund er imidlertid Jagt paa Bjørn og Ulv tilladelig overalt, og selv uden Hund kan ingen anden end Grundejeren fælde Elg, Hjort ell. Bæver og i Hjemmarken heller ikke Rensdyr eller Hønsefugle. Med Hensyn til Retten til at fælde kommer det an paa, hvor Dyret er rejst (jus sequelæ). Ogsaa Udlændinge faa imod en vis Afgift Ret til at jage i Almenning. Jagttiden er i Regelen, for at skaane Vildtet og vedligeholde en passende Vildtstand, indskrænket til en vis Del af Aaret. Kun de Vildtarter, man ikke ønsker at bevare for Jagten, jages hele Aaret rundt. Yngletiden og den Tidsperiode, da Ungerne ere saa smaa, at de ikke kunne undvære Moderen, er den naturlige Fredningstid, og om dennes Udstrækning gives der i de forskjellige Landes Jagtlovgivning nærmere Bestemmelser. I Danmark gjælder Jagtloven af 1 Apr. 1871 med de ved Loven af 12 Maj 1882 og 17 Apr. 1885 foreskrevne midlertidige Ændringer. I Følge samme aabnes Jagten paa de fleste fredede Vildtarter 12 Sept. og fortsættes gjennem Efteraarsmaanederne og de to første Vintermaaneder. Fra 1 Febr. fredes alle Jagtdyr undtagen Raabukke, der endnu maa jages lige til 1 Juli. For Agerhøns og Harer gjælder dog i Følge den sidst udkomne af de ovennævnte Love foreløbig indtil 12 Sept. 1888 en kortere Jagttid, nem-

lig kun fra 20 Sept. til 24 Dec. Bekkasiner og Brushøns maa jages fra 1 Aug. til 1 Febr. og Urhaner fra 14 Aug. til 24 Dec. Af Svømmefuglene fredes kun Maager og Terner og af Rovfuglene kun Musvaagen og nogle Uglearter i den sædvanlige Fredningstid fra 1 Febr. til 12 Sept. I samme Tidsrum fredes af Rovpattedyrene Væselen og Grævlingen, samt nogle ubetydelige Arter. Ræven nævnes derimod ikke blandt de fredede Rovdyr, men jages i Almindelighed dog kun i den sædvanlige Jagttid.

Jagt, et lille, enmastet Sejlskib med Dæk, uden Saling og Stang paa Masten. **Jagtklub**, en Forening af Mænd, der med deres Lystfartøjer, Jagter, Skonnerter eller Kuttere holde Væddesejlads eller gjøre mindre Søreiser. De mest bekjendte J. findes i England ved Øen Wight (Royal Yachtclub) og i St. Petersborg. Efterligning af disse Klubber, men i langt mindre Maalestok, findes hos de fleste søfarende Nationer.

Jagthundene, to sammenhørende Stjernebilleder paa den nordlige Himmel, Asterion og Chara. S. **Bootes**.

Jagtleopard, s. **Gepard**.

Jaguár (Felis onça), Unze ell. amerikansk Tiger, den nye Verdens farligste Rovdyr, udmærket ved Størrelse, Styrke og Blodtørst, hører til de plettede Katte (Panthere), der paa gulrød Bund ere prydede med sorte Ringe, er udbredt fra Uruguay til Mexico og de sydlige Fristater, angriber ligesom Tigeren de større Pattedyr, men er dog kun paa enkelte Steder lige saa frygtelig en Landeplage som Tigeren i Ostindien.

Jahn, Ferd. Heinr., dansk militærhistorisk Forfatter, f. 5 Febr. 1789 i Neumünster, blev 1804 ansat som Jæger ved det daværende Feltjægercorps og forfremmedes efterhaanden til Capitain. 1823 blev han kaldet til Kjøbenhavn, hvor han i to Vintre holdt Forelæsninger for Garnisonens Officerer. Det urolige Liv, som J. førte i den første Del af sin Tjenestetid, først under Krigen, derpaa under Corpsets forskjellige Cantonnementer og Ophold i Frankrig, gjorde, at han først 1818 kunde begynde sin Forfatterbane; han udgav derpaa „Grundtræk til Christian IV.s Krigshistorie“ (2 Afdel., 1820—22) og „Almindel. Udsigt over Nordens, især Danmarks, Krigsvæsen i Middelalderen“ (1825) og leverede en Mængde Afhandlinger i forskjellige Tidsskrifter, som „Magaz. for militær Videnskabelighed“, hvis Stifter og Medredacteur han var, „Nord. Tidsskrift for Historie, Literatur og Kunst“, „Skandinavisk Literaturselskabs Skrifter“ osv. Døden bortrev ham i hans kraftigste Manddomsalder 29 Juli 1828 midt under Udarbejdelsen af en Haandbog over hele den danske Krigshistorie. Hans mest bekjendte Værk, „Danmarks politisk-militære Historie under Unionskongerne“, blev udgivet af Ewald, Fibiger og Molbech 1835. Ved omhyggeligt Studium og Afbenyttelse af utrykte Aktstykker i vidt Omfang har J. opklaret meget i den danske Krigshistorie, som tidligere har været dunkelt; men med Rette har man bebrejdet ham en stærk Tilbøjelighed til at construere Operationsplaner for Fortidens Hærførere. — Hans Søn, **Jens Harald Fibiger J.**, f. 7 Juni 1818 i Kiel, blev 1835 Lieutenant i Prins Christians Regiment, men tog sin Afsked ved Militærreductionen 1842 og blev ansat i Krigsreserven, indtraadte atter i activ Tjeneste ved Krigens Udbrud 1848 og faldt som Compagnicommandeur i Træfningen ved Ullerup 6 Apr. 1849. Han har leveret Skrifter i samme Retning som Faderen, saaledes „De danske Auxiliairtropper“ (2 Afdel., 1840—41).

Jahn, Franz, f. 1806 i Meiningen, hvor han som Sanitetsraad døde 1867, var en af Tysklands ivrigste og kyndigste Pomologer. Det er navnlig dels som Medlem, dels senere som Directeur for Foreningen for Pomologi og Havebrug, at han udfoldede en stor Virksomhed. Han gav sig især af med Studiet af Pærer, af hvilke han beskrev mange.

Jahn, Friedr. Ludw., „Turnvater“, f. 11 Aug. 1778 i Lanz i Preussen, d. 15 Oct. 1852 i Freiburg ved Unstrut, søgte efter Napoleon I.s Sejer over Preusserne ved Jena ved at samle den tyske Ungdom til Legemsøvelser i fri Luft at vække dens Nationalfølelse, deltog som lützowsk Jæger i Krigen 1813 og gjenoptog derpaa efter en stor Maalestok sin Turnvirksomhed i Berlin, indtil han 1819 blev fængslet af Regeringen, mistænkt for demagogisk-revolutionære Planer. 6 Aar efter blev han fuldstændig frikjendt, men levede efter den Tid i Stilhed; 1848 valgtes han til Nationalforsamlingen i Frankfurt og hørte her til yderste Højre. Ved sit djærve Væsen og drøje Sprog, sit Had til Franskheden, sin Folkelighed, sin Kamp for Tysklands Enhed og for Modersmaalet er han bleven en Typus paa „en tysk Mand“. 1872 rejstes ham et Mindesmærke ved Berlin. Hans vigtigste Skrift er „Deutsches Volksthum“ (1810).

Jahn, Otto, Archæolog og Philolog, f. 1813 i Kiel, fra 1845 Professor i Greifswald, blev 1847 Prof. i Archæologi i Leipzig, fra hvilket Embede han blev afsat 1851 paa Grund af Deltagelse i de politiske Bevægelser 1848 og 1849. 1858 blev han Professor i Bonn, og i denne Stilling døde han under et Ophold i Göttingen 1869. Blandt hans archæologiske Værker ere de betydeligste „Telephus und Troilus“, „Die Gemälde des Polygnotos in der Lesche zu Delphi“, „Pentheus und die Mänaden“, „Paris und Oinone“, „Die hellenische Kunst“. Sin Dygtighed som Kritiker har han vist ved Udgaver af Persius, Censorinus, Florus og Juvenal. Ogsaa som Musikhistoriker og musikalsk Kritiker har han et anset Navn; hans udførlige Biographi over Mozart (2det Opl. 1867) er et i alle Henseender fortræffeligt Værk.

Jahve, s. **Jehova**.

Jainer [dsch], en Sekt i Indien, der stiftedes af Mahavira, en Samtidig af Buddha. Den blomstrede fra det 11te til det 15de Aarh. i det sydlige og vestlige J. og tæller endnu over 1 Mill. Bekjendere. Den er nær beslægtet med Buddhismen, men forsøgte at mægle mellem denne og Brahmanismen. Det buddhistiske Bud (ahinsá), at man ikke maa skade noget som helst levende Væsen, end ikke det mindste Insekt, er af J. drevet saa vidt, at de strængeste af dem altid gaa med en Kost til at feje In-

sekter bort med, og at der i Surate er oprettet et Hospital for syge og udlevede Dyr.

Jairus, en Synagogeforstander, hvis Datter Jesus opvakte fra de døde (Marc. V. 22 f., Luc. VIII. 41 f.).

Jais, fr. [schæ], ell. **jaïet** [scha-iæ], Gagat (s. d. A.).

Jakarānda, Palisandertræ.

Jakob, ogsaa kaldt Israel, Isaaks og Rebekkas Søn, Abrahams Sønnesøn, den tredje og sidste af de saakaldte Patriarcher. blev gjennem sine 12 Sønner det hebraiske Folks egentlige Stamfader. Han døde i Ægypten 147 Aar gl. Jvfr. Israel.

Jakob hed flere af Christi Disciple. J. den ældre (Jacobus major), Søn af Zebedæus og Salome, Broder til Evangelisten Johannes, blev 44 halshugget i Jerusalem paa Befaling af Kong Herodes Agrippa I. Efter Sagnet skal han have forkyndt Christendommen i Spanien, hvorfor han æres som Spaniens Skytshelgen; hans Grav angives at være i San Jago de Compostela. Hans Mindedag er 28 Juli, i den græske Kirke 30 Apr. — J. d. yngre (J. minor), Søn af Alphæus ell. Klopas og Marie, en Søster til Jesu Moder. At han er d. s. s. J., „Herrens Broder“, der nævnes Matth. XIII. 55 og Marc. VI. 3 blandt Jesu 4 Brødre og i Apost. Gj. I. 14 som hørende til de troendes Tal, antages endnu af Romerkirken og af enkelte protestantiske Theologer, men kan næppe anses for sandsynligt. (Jvfr. om „Jesu Brødre“ Art. Maria). Hvis Identiteten skulde hævdes, maatte „Herrens Broder“ bet. d. s. s. Herrens „Fætter“. J., Herrens Broder, med Tilnavnet „d. retfærdige“, var Forstander for Menigheden i Jerusalem, hvor han paa Grund af sin strænge Lovopfyldelse og modent udviklede Personlighed nød stor Anseelse hos Menigheden saa vel som hos Jøderne; men 62 brugte Ypperstepræsten Ananias en Vacance i det romerske [...]ndshøvdingeembede til at fremkalde et Folkeopløb, under hvilket J. blev nedstyrtet fra Templets Tinde og stenet. Hans Brev, J.s [...]rev, er skrevet til de christne Jøder i Adspre[...]lsen og prædiker Christendommen som „Fri[...]dens fuldkomne Lov“. I Oldkirken var det [...]n den syriske Kirke, der regnede det til Ka[...]n, og senere nægtede Luther dets apostoliske Ægthed paa Grund af dets Lære om Gjer[...]ngerne, ligesom i den nyere Tid mange Kri[...]kere have angrebet dets Ægthed, men vistnok [...]en Grund. Romerkirken, som identificerer [...]sie to J., fejrer Mindedagen 1 Maj, den [...]rske Kirke mindes J., Alphæi Søn, 9 Oct., [...] Herrens Broder, 23 Oct.

Jakob, Greve af Nørrehalland, Søn af Grev [...]els og Sønnesøn af Valdemar Sejers nægte[...]n Niels, som af sin Fader var bleven for[...]et med Halland. Først 1283 forlenedes J. [...] Halland (Nørrehalland) af Erik Glipping, [...] ikke havde villet anerkjende hans Fordrin[...] paa Grevskabet; men han kom ikke derved i [...]et varig godt Forhold til Kongen og del[...] endog i den Forbindelse, som medførte [...]nes Mord 1286. I den næste Tid rasede [...] og de andre fredløse mod deres Fædreland [...]rbindelse med Nordmændene; 1305 overlod han sit Grevskab til den norske Konge Haakon Magnussøn og døde faa Aar derefter, c. 1309. Han efterlod sig to Sønner, Niels og Gregorius, som bleve henrettede 1318; de nærmere Omstændigheder derved ere ubekjendte.

Jakob (eng. James), 5 Konger i Skotland af Huset Stuart før Foreningen med England. J. I, Konge 1424—37, Søn af Kong Robert III, f. 1394, blev 1405 sendt til Frankrig for at undgaa sin Onkel, Hertugen af Albanys Efterstræbelser, men paa Vejen fangen af Englænderne, hvis Konge Henrik IV holdt ham tilbage som Gissel for en med Skotland nylig afsluttet Vaabenstilstand. Da hans Fader allerede døde n. A., blev han vel udraabt til Konge, men kunde først bestige Tronen 1424, da han blev løsladt af sit lange Fangenskab. I England vare imidlertid hans fortrinlige Evner blevne heldig udviklede ved dygtige Lærere, saa at denne Konge i Aandsdannelse ragede betydelig op over sine Samtidige. Ved Tilbagekomsten fandt han sit Rige i Opløsning og Folket i dyb Forvildelse; den Strænghed, hvormed han afskaffede Misbrug og overholdt Lov og Ret, fremkaldte en Sammensværgelse af den overmodige Adel, hvis Trods han søgte at bryde, og J. blev 21 Febr. 1437 myrdet i Perth af Rob. Graham og hans Tilhængere. J. var Forfatter til adskillige Digte, skrevne paa Skotsk og Lat., som udmærke sig ved Flugt og Phantasi, bl. a. »The king's Qhuair«, hvori han skildrer sit Kjærlighedsforhold til sin Hustru, den skjønne Anna Beaufort, Datter af Hertugen af Somerset og Sønnedatter af Hertug Johan af Lancaster, som han havde lært at kjende i sit Fangenskab; de bleve udgivne af Tytler (»The poetical remains of king James«) 1783. — J. II, Konge 1437—60, Søn af den foreg., f. 1430, stræbte at befæste Kongemagten og dræbte med egen Haand Adelens mægtigste Mand, Jarlen af Douglas. Da han vilde hjælpe den fordrevne engelske Dronning Margrete af Anjou, døde han under Belejringen af Roxburgh 1460. — J. III, Konge 1460—88, Søn af den foreg., f. 1452, fortsatte Gjennemførelsen af sin Faders Planer, men faldt i et Slag mod den oprørske Adel ved Bannockburn 11 Juni 1488. Han var gift med Christian I.s Datter Margrete, ved hvilket Giftermaal Orknøerne og Shetlandsøerne kom til Skotland. — J. IV, Konge 1488—1513, Søn af den foreg., f. 1472, var en dygtig Regent; efter at have forenet sig med Frankrig mod England faldt han under et Indfald i dette Land i Slaget ved Flodden 9 Sept. 1513. Han var gift med den engelske Konge Henrik VII.s Datter Margrete, hvilket Ægteskab senere skaffede Huset Stuart Englands Krone og medførte Forbindelsen mellem de to britiske Kongeriger. Under disse to Konger var der en livlig Forbindelse mellem Danmark og Skotland paa Grund af det nære Slægtskab, og Kong J. IV understøttede gjentagne Gang Kong Hans mod de oprørske Svenske og Lybekkerne. — J. V, Konge 1513—42, Søn af den foreg., f. 1512, overtog selv Regeringen 1529; han søgte at hindre Reformationens Udbredelse i Skotland og døde 14 Dec. 1542. J. var først gift med den franske Konge Frants

I.s Datter Magdalene, derpaa med Marie af Lothringen, Datter af Hertug Claude af Guise, som fødte ham den ulykkelige Marie Stuart, der fulgte ham paa Tronen, da han ingen ægte Sønner efterlod sig; en uægte Søn af ham var den senere Regent Grev Jam. Murray.

Jakob I, Konge i Storbritannien og Irland 1603—25, som Konge i Skotland fra 1567 J. VI, Marie Stuarts og Henr. Darnleys eneste Barn og Dattersøn af J. V, f. 19 Juni 1566 i Edinburgh. Efter sin Moders Afsættelse blev det etaarige Barn kronet til Skotlands Konge 29 Juli 1567; i hans Mindreaarighed førte efter hverandre hans Morbroder Jarl Murray, hans Farfader Jarl Lennox, Jarlen af Mar og Jarlen af Morton Regentskabet. Medens J. tilbragte sin Barndom i Stirling og under sin berømte Lærer Georg Buchanan gjorde stor Fremgang i Videnskaberne, truedes Riget under de ærgjerrige Regenter, et tøjlesløst Feudalaristokrati og den engelske og franske Regerings Lyst til at fiske i rørt Vande med Opløsning. Allerede tidlig synes J. at have indprentet sig de overspændte Begreber om Kongemagten „af Guds Naade“, som nedarvedes paa hans Efterkommere og bleve dem saa fordærvelige som Konger i det frie England. J. var af Naturen vel begavet og i Besiddelse af skarp Dømmekraft og Menneskekundskab, men han manglede fuldstændig Charakterfasthed og blev derfor, efter at han selv havde tiltraadt Regeringen, en Bold for de forskjellige Partier, som skiftevis beherskede ham, og kom i uværdige Yndlinges Ledebaand, især den forhadte Buckinghams. Da hans Moders Liv svævede i Fare, truede J. Dronning Elisabeth med Krig og søgte Hjælp hos Frankrig, Danmark og Spanien; men Udsigten til Tronfølgen i England og en Aarpenge, som Dronningen tilstod ham, bragte ham til ikke alene at opgive sine Hævnplaner i Anledning af Moderens Henrettelse, men endog til 1588 at indgaa et Forbund med Elisabeth mod Spanien, hvis Konge vilde udføre Hævnen. Det n. A. havde han i Oslo Bryllup med den danske Prinsesse Anna, Christian IV.s ældre Søster. Som en Dattersøns Dattersøn af Henrik VII (s. ovenf. J. IV af Skotl.) besteg J. ved Elisabeths Død 1603 Englands Trone. Han begunstigede de episkopale og forfulgte Presbyterianerne, hvis Frihedsideer stødte an mod hans egne despotiske Grundsætninger. Katholikerne, som saa sig skuffede i deres Forventning om denne Konge, indgik 1605 Krudtsammensværgelsen (s. d. A.). Hans vilkaarlige Indgreb i Parlamentets Rettigheder lagde Grunden til det uheldsvangre Forhold mellem det engelske Folk og dets nye Kongehus, der gaar igjennem hele dettes Regering, og hans vankelmodige og holdningsløse Politik berøvede ham Udlandets Agtelse og skaffede ham den lidet smigrende Titel: den viseste Nar i Europa. Sin Svigersøn, den til Konge af Böhmen udvalgte Kurfyrst Frederik V af Pfalz (gift med hans Datter Elisabeth), vilde han ikke understøtte, baade fordi han betragtede hans Fremfærd som oprørsk og fordi han havde Modbydelighed for Krig. Det engelske Folk misbilligede denne Politik ligesom at han forlovede Prinsen af Wales, Henrik, med en spansk Prinsesse, Philip III.s ældste Datter, Anna (senere Ludvig XIII.s Dronning). Ægteskabet hindredes ved Prinsens tidlige Død 1612, og en ny Forbindelse, indledet imellem J.s anden Søn, Tronfølgeren Carl, og den yngre spanske Prinsesse Marie, gik over Styr, da Prinsen og Buckingham, som i den Anledning havde begivet sig til Spanien, pludselig forlod det spanske Hof, efter at alle Forberedelser til Ægteskabet vare trufne, 1624. J. stillede sig endog i et fjendtligt Forhold til Spanien og nærmede sig nu en anden katholsk Magt, Frankrig, hvorfra Prinsen fik sin Brud. Kort efter døde J. 25 Marts 1625. Uagtet den indre Opløsningstilstand gav den lange Fredsperiode under hele hans Regering Handel og Industri saa vel som Folkets politiske Bevidsthed stort Opsving i begge Riger, og Kolonisationen i Nordamerika fik en fast Begrundelse. Hans »Opera«, der bære Præg af pedantisk Lærdom (han forsvarer deri det absolute Kongedømme, forfægter Muligheden af Troldom og onde Aanders Paavirkning og anstiller vidtløftige Undersøgelser om, hvorfor Djævelen helst giver sig af med gamle Kællinger), bleve udgivne, medens han endnu levede, af Biskop Montacuti 1619.

Jakob II, Konge i Storbritannien og Irland 1685—88, anden Søn af Carl I og Henriette Marie af Frankrig og Sønnesøn af J. I, f. 24 Oct. 1633, førte før sin Tronbestigelse Titlen Hertug af York. Ved Yorks Indtagelse 1646 kom han i Parlamentshærens Magt, hvorefter han blev holdt fangen i London indtil 1648, da det lykkedes ham at undkomme til Holland. Herfra begav han sig til Frankrig, hvor hans Moder levede i Landflygtighed, og var først i fransk Krigstjeneste under Turenne, derpaa som Anfører for engelske og irske Flygtninge i spansk Tjeneste under Condé. Efter sin Broder Carl II.s Tronbestigelse ved Restaurationen 1660 kom han tilbage til England og fik som Storadmiral Overbefalingen over den engelske Sømagt, som han bragte betydelig i Vejret, ligesom han ogsaa vandt en stor Sejer over en hollandsk Flaade under Opdam 1665. Under sit Ophold i Frankrig var han hemmelig gaaet over til den katholske Kirke og erklærede dette offentlig efter sin første Ægtefælles Død 1671. I Følge Testacten nedlagde han sine Embeder 1673 og maatte paa Grund af den voxende Gjæring i Landet 1679 begive sig til Brüssel; Underhuset søgte, skjønt forgjæves, at udvirke hans Udelukkelse fra Tronen, da Overhuset og Kongen bestemt modsatte sig. 1681 vendte han tilbage og blev sendt som Statholder til Skotland, hvor han gik frem med stor Haardhed mod Presbyterianerne; 1684 blev han trods Testacten paa ny udnævnt til Admiral og fik stor Magt over sin svage Broder. Ved dennes Død 1685 besteg J. Tronen. Han besad alle sin Slægts Fejl uden at besidde dens gode Egenskaber, og han vakte ved sin Uklogskab et saadant Had imod sig, at han efter 3 Aars Regering mistede Kronen. Det var hans Hensigt at gjenindføre Katholicismen i England. Han udnævnte Katholiker til Officerer, indførte 5 katholske Lorder i Statsraadet, oprettede Klostre og katholske Skoler og skaffede sig

ved beskikne Dommere et Slags lovlig Dispensation fra Overholdelsen af Testacten. Selvfølgelig vakte hans ulovlige Optræden den største Misfornøjelse, og Hertugen af Monmouths mislykkede Forsøg paa at fortrænge ham var et Udtryk herfor. Men Folket forholdt sig dog rolig i Haab om, at en af hans Døtre af første Ægteskab, som vare opdragne i den protestantiske Religion, skulde følge ham paa Tronen. Da fødte hans katholske Dronning ham i Juni 1688 en Søn, som Folket ansaa for et underskudt Barn, og herved kuldkastedes ethvert Haab om Forandring i Forholdene. Medlemmer af alle Partier henvendte sig nu til J.s Søstersøn og Svigersøn, Prins Vilhelm af Oranien, Statholder i Nederlandene; forgjæves afskaffede J. nu sine forhadte Indretninger; Vilhelm landede med en Hær i England i Nov. 1688, og forladt af alle flygtede J. 23 Dec. til Frankrig, hvor hans Fætter, Ludvig XIV, indrømmede ham Slottet St. Germain. Herfra gjorde han, efter at Parlamentet 22 Jan. 1689 havde erklæret ham afsat, gjentagne forgjæves Forsøg paa at vinde sin Krone tilbage i Forbindelse med sine Tilhængere Jakobiterne, og her døde han 16 Sept. 1701. J. var først som Hertug af York gift med en protestantisk Dame, Anna Hyde, Datter af Ministeren Jarl Clarendon, som fødte ham to Døtre, der begge bleve regerende Dronninger, Marie (II), gift med sin Fætter, Prins Vilhelm af Oranien (Kong V. III), og Anna, gift med den danske Prins Georg; efter sin første Ægtefælles Død 1671 giftede han sig 1673 med Prinsesse Marie Beatrix Eleonore af Modena, som fødte ham Sønnen J., hvis Fødsel kostede ham Kronen; hun døde ligesom sin Ægtefælle i Landflygtighed paa St. Germain 1718. Den berømte franske Feltherre **Berwick** (s. d. A.) var en uægte Søn af J. med Hertugen af Marlboroughs Søster, Arabella Churchill.

Jakob (III), „Prætendenten", ogsaa kaldt Ridderen af St. Georg", J. II.s eneste ægte Søn, den ottende Stuart af Navnet J., f. 10 Juni 1688, kom faa Maaneder efter sin Fødsel med sine Forældre til Frankrig, blev efter sin Faders Død 1701 af Frankrig, Spanien, Paven, Modena og Parma erkjendt som Englands Konge og omgivet med kongelige Æresbevisninger, men tilbragte sit Liv med forgjæves Forsøg paa at komme i Besiddelse af Kronen. Ludvig XIV brugte ham som Skræmsel mod England; 1708 vilde J. med en fransk Flaade forsøge en Landgang paa den skotske Kyst, men Forsøget tilintetgjordes ved Admiral Byng, og Parlamentet satte en Pris paa Prætendentens Hoved. Han kæmpede senere under Marschal Villars i Flandern indtil Freden i Utrecht 1713, hvorved Frankrig maatte anerkjende den protestantiske Arvefølge i Storbritannien og udvise Prætendenten. Men da hans Halvsøster, Dronn. Anna, som havde søgt at skaffe ham Tronfølgen, var død, og det hannoverske Hus havde besteget Tronen, indkaldte hans Tilhængere ham til Skotland, hvor han landede 2 Jan. 1716 og blev modtaget med Jubel af de mange Jakobiter. Foretagendet var imidlertid daarlig beregnet, og J. manglede baade Hoved og Mod til at staa i Spidsen for et saadant; da hans Tilhængere havde lidt nogle Tab, opgav han sin Sag og undveg allerede 15 Febr. til Frankrig. Han søgte nu Hjælp hos Paven og begav sig 1719 til Madrid, hvor Ministeren Alberoni paa den Tid lagde vidt omfattende Planer til store Statsomvæltninger i Europa, deriblandt J.s Gjenindsættelse; en stor spansk Expedition blev ogsaa udrustet for ham, men blev ligesom den store Armada adsplittet ved en Storm, og J. begav sig nu til Italien, hvor han siden levede i Rom og Albano. S. A. giftede han sig med Marie Clementine Sobieski, en Sønnedatter af den berømte polske Konge Johan S., som fødte ham to Sønner. Af Mismod over sine Uheld forfaldt han til Sløvhed og Udsvævelser, som fjærnede ham fra hans Ægtefælle. Da Frankrig under den østerrigske Arvefølgekrig igjen optog hans Sag, følte han sig for gammel og overdrog derfor 1744 sine Fordringer til sin ældste Søn, Carl Edvard, men Nederlaget ved Culloden 1746 nedslog for stedse Stuarternes Forhaabninger. Han døde i Albano 1 Jan. 1766 og blev begravet i St. Peters Kirken i Rom.

Jakob (sp. Jayme) **I Erobreren** (el conquistador), Konge i Aragonien 1213—76, den mest berømte af Aragoniens Konger før Foreningen med Castilien, af Huset Barcelona, f. 1208, besteg Tronen efter sin Fader Peter II 1213. Han gjorde store Erobringer fra Maurerne, hvoraf han fik sit Tilnavn, først de baleariske Øer, derpaa det skjønne Kongerige Valencia, og gav gode Love. J. døde 1276 og blev fulgt af sin ældste Søn, Peter III, som Konge i Aragonien med Catalonien og Valencia; den yngre, J., blev Konge af Majorca.

Jakob Erlandsøn, Søsterdattersøn af den lundske Ærkebiskop Anders Sunesøn, opholdt sig i sin Ungdom en Tid lang i Rom, hvor Pave Innocens IV antog ham til Capellan. Som Domprovst i Lund og udmærket ved sin Kundskab i den kanoniske Ret var han paa den danske Kirkes Vegne til Stede paa det almindel. Concilium i Lyon 1245 og saa her Kirkens Mænd tiltage sig Ret til at afsætte en Kejser, Frederik II. Mod Erik Plovpennings Vilje blev han 1249 udnævnt til Biskop i Roskilde, i hvilken Egenskab han gav Kjøbenhavn dens første Stadsret 13 Marts 1254. I Roskilde indrettede han Duebrødrenes Hospital og lagde Grunden til Domskolen, ligesom han ogsaa oprettede et Stipendium for danske Studenter i Paris. 1254 blev han Ærkebiskop i Lund. Myndig og hensynsløs, men mægtig og anset hævdede han Kirkens Privilegier over for Konge og Folk. Strax begyndte han med at foretage Forandringer i den skaanske Kirkelov og fremkaldte derved et blodigt Oprør i Skaane (jvfr. Kotkarle). Christoffer I sammenkaldte saa 1256 et Danehof i Nyborg; men J., der den Gang var paa Visitats i Jylland, havde samtidig sammenkaldt en Kirkforsamling i Vejle og forlangte Danehoffet udsat, dersom han ellers skulde møde i Nyborg. 6 Marts vedtog Forsamlingen i Vejle Constitutionen »Quum ecclesia Daciana«, i hvilken Landet truedes med Interdict, dersom nogen dansk Biskop i Følge Kon-

gens Befaling eller med hans Billigelse blev fængslet, lemlæstet eller led anden voldelig Overlast. Derpaa drog han med flere Prælater til Danehoffet i Nyborg, hvor Kongen modtog dem meget unaadig og førte heftige Klager mod Ærkebiskoppen. Et Forlig kom dog i Stand, men brødes kort efter, hvorpaa J. vægrede sig ved at krone Kongens Søn Erik paa Danehoffet i Odense 1258 og under Bans Straf forbød sine Bisper det. Kongen hævnede sig ved 5 Febr. 1259 at lade J. fængsle af sin Lensmand i Lund, Niels Erlandsøn, en Broder til Ærkebiskoppen, og føre til Hagenskov i Fyn. I Følge Vejleconstitutionen blev Interdictet nu forkyndt i Lund, Roskilde og Odense Stifter; i de øvrige Stifter vedblev man derimod med Gudstjenesten. Ved Kong Christoffers Død kom Ærkebispen atter fri i Sommeren 1259 og optraadte snart efter i aaben Fejde mod den unge Kong Erik Glipping, som han nægtede at krone, og da de jyske Bisper udførte Kroningen, bansatte han baade dem, Kongen og alle, der havde overværet Kroningen. J. maatte dog fortrække fra Landet og søgte Tilhold hos Birger Jarl i Sverige, hos hvem han opholdt sig den meste Tid af Aarene 1260—64. Imidlertid var det 1261 lykkedes Biskop Tyge i Aarhus at vinde den nye Pave Urban IV; en pavelig Nuntius, Magister Gerhard, kom til Danmark, bansatte 1262 J. og hans Medhjælper og Søstersøn, Biskop Peder Bang i i Roskilde, samt overdrog Biskop Tyge at styre Roskilde Stift foruden sit eget, medens et Pavebrev af 2 Jan. 1264 overdrog Biskop Niels af Viborg indtil videre at besørge de ærkebiskoppelige Forretninger i Lund og et nyt Brev fra Paven til J. af 4 Apr. 1264 gav J. saa grove Irettesættelser, som maaske ingen anden Kirkefyrste har faaet fra Rom; men 2 Oct. 1264 døde Urban IV, og J. begav sig strax til Rom, hvor det lykkedes ham aldeles at vinde den nye Pave Clemens IV, der ved sin Legat Guido dømte Kongen til at betale Ærkebiskoppen og hans Venner store Bøder. 1268 rejste J. atter til Rom, og 1273 fulgte han Pave Gregor X til Conciliet i Lyon, hvor han udsonede sig med Kongen paa den Betingelse, at han skulde gjenindsættes i sit Embede og have 15,000 Mark Sølv i Skadeserstatning. Paa Tilbagerejsen til Danmark døde han paa Rügen 18 Febr. 1274 og blev begravet i Franciskanerklostrets Kirkechor i Lund.

Jakob af Misa ell. **Jacobellus**, s. **Hus**.

Jakob el-Baradai, s. **Jakobiter** (1).

Jakob, Ludw. Heinr. v., statsvidenskabelig og philosophisk Forfatter, f. 1759 i Wettin, blev Professor i Halle 1791. Efter at Napoleon I 1806 havde ophævet dette Universitet, gik han til Charkov i Rusland som Prof. i Statsvidenskaberne; 1816 vendte han tilbage til Halle som Prof. i Statsvidenskaberne og døde i denne Stilling 1827. Skrifter: „Lehrb. der Nationaloekon.“ (1805), „Staatsfinanzwissenschaft“ (2 Bd., 1821) m. fl. J. gjennemførte først i Tyskland Delingen af den politiske Økonomi i Nationaløkonomi, nationaløkonomisk Politik og Finansvidenskab.

Jakoba, Hovedstad i en lille Fellatastat i Sudan i Afrika, under 10° 17′ n. Br. og 27° 10′ ø. L., talte tidligere en Befolkning af c. 100,000 Negre, men var 1866, da den Rejsende Rohlfs besøgte den, næsten ganske forladt paa Grund af idelige Krige.

Jakobinere (Jacobins), Navn for det yderlige Parti under den franske Revolution. Strax efter Rigsstændernes Sammenkomst i Maj 1789 dannedes i Versailles en politisk Klub af Deputerede fra Bretagne til forud at drøfte de Forslag, som skulde fremsættes i Nationalforsamlingen. Den kaldtes oprindelig Club Breton, men optog snart andre Medlemmer og talte 22 Juni allerede 150, deriblandt Lafayette, Brødrene Lameth, Barnave, A. Duport, Hertugen af Noailles, Siéyès, Bailly; ogsaa Mirabeau gav jævnlig Møde uden at blive egentligt Medlem. Den fulgte i Oct. med Forsamlingen til Paris og kaldte sig „Forfatningsvennernes Forening“, men fik snart Navnet **Jakobiner-Klubben**, fordi den fra Nov. 1789 holdt sine Møder i et tidligere J.- (d. v. s. Dominikaner-) Kloster i Gaden St. Honoré. Den optog ogsaa frisindede Mænd uden for Nationalforsamlingen, senere endog Kvinder, og fik snart Aflæggere rundt om i Landet, der stod i Forbindelse med Moderklubben og styrkede dens Indflydelse. I Sommeren 1790 udtraadte de mest maadeholdne (Lafayette, Talleyrand o. fl.) og dannede „Foreningen af 1789“; men det svækkede den ikke, og imod Slutn. af Aaret havde den 200 Filialer. Efter Mirabeaus Død og Kongens mislykkede Flugt 1791 udskiltes mange af de oprindelige Stiftere og dannede „Feuillanternes Klub“, medens Mænd som Brissot, Robespierre og Danton fik Overmagten blandt J. og de yderligste Revolutionsmænd samlede sig i „Cordeliérernes Klub“. J. bleve snart udprægede Republikanere, og fra dem udgik Tilskyndelsen til Krigen mod Østerrig, Stormen paa Tuilerierne, Kongedømmets Afskaffelse, Septembermyrderierne og andre voldsomme Forholdsregler. Ligeledes drøftedes her alle Forslag til Love og andre Beslutninger, inden de indbragtes i Nationalforsamlingen; Embedsudnævnelser kritiseredes, og Valgene forberedtes. J. øvede derfor en overordentlig Indflydelse paa Frankrigs politiske Udvikling. Da Conventet var kommet sammen, foregik en ny Tvedeling, idet Girondinerne udskilte sig fra J. og derved gjorde Robespierre; hans Venner eneraadige. Ved en streng Partidisciplin og en udmærket Organisation vandt J., som i Virkeligheden kun udgjorde et lille Mindretal i Folket, Ledelsen i Nationalforsamlingen og derved Magten i Landet; de brugte den med stor Energi, men ogsaa med stor Hensynsløshed. Da J. havde gjort fælles Sag med Robespierre, medførte hans Fald ogsaa Klubbens Opløsning. 16 Oct. 1794 forbødes det den at have Filialklubber, og 11 Nov. blev dens Sal lukket og senere Bygningen nedbrudt. J. deltog i de gjentagne Oprørsforsøg i Foraaret 1795 saa vel som i Babeufs Sammensværgelse 1796. Endnu 1799 søgte de at organisere en ny Klub („Ridehus-Klubben“), men den opløstes efter et Par Maaneders Forløb. 1801 gjorde Bonaparte Ende paa deres Magt, idet han lod 100 J. deportere under

Paaskud af en Mordsammensværgelse imod hans Liv. Jakobinerhue kaldtes den røde Hue med foroverbøjet Top, der brugtes som republikansk Symbol. Modellen var taget efter den phrygiske Hue eller efter Galejslavernes, fordi disse frigjordes ved Revolutionen. Først brugtes den til at smykke Frihedstræerne; i Marts 1792 dukkede den op i Jakobinerklubben, men blev forbudt; dog fra Juli s. A. kom den stedse mere i Brug og gjaldt som Tegn paa ægte Borgersind.

Jakobiter, en monophysitisk Sekt i Mesopotamien, Syrien og Persien, har Navn efter Jakob Zanzalus, først Munk, siden indviet til Biskop i Edessa (sædvanl. kaldt el-Baradai, fordi han rejste om, forklædt som Tigger, d. 578), som forenede de adspredte monophysitiske Menigheder under en ny og stærk Kirkeordning. Paa Grund af deres Uafhængighed af Rom holdt de sig under Arabernes Herredømme, og trods alle de Tryk, for hvilke de have været Gjenstand, tælle de endnu c. 40,000 Familier under to Patriarcher i Diarbekr og i Klostret Sophran ved Mardin. Indtil det 13de Aarh. bevarede de ægyptiske Monophysiter og den under disses Patriarch staaende abessiniske Kirke Kirkeenheden med J.; men de Forfølgelser, som siden den Tid have hjemsøgt de ægyptiske christne, gjorde efterhaanden Bevarelsen af denne Forbindelse umulig. En Del J. have uneret sig med den romerske Kirke; deres Patriarch har sit Sæde i Aleppo.

Jakobiter, i Storbritannien Tilhængerne af de 1689 fordrevne Stuarter, Kong Jakob II, hans Søn og Sønnesøn. De bestod fornemmelig af Katholikerne, Højskotlands Adel, nogle engelske Adelsmænd og en Del af den anglikanske Klerus. J. vedligeholdt stadig Forbindelse med den fordrevne Kongefamilie og søgte saa vel ved talrige hemmelige Sammensværgelser som ved aabenbare Opstande 1715 og 1745 at hjælpe den til at sætte sine Fordringer igjennem. Men efter Nederlaget ved Culloden 1746 og deres Føreres Henrettelse tabte de deres politiske Betydning.

Jakobshavn, en af de danske Kolonier i Nordgrønland, ved Diskobugten, med 432 J. 1880, hvoraf 14 Europæere, imod 441 J. 1870.

Jakobsmusling (Pecten Jacobæus), en i Middelhavet levende Kammusling; Skallerne af en nærstaaende Art (P. maximus) bleve ofte medtagne af Pilegrimene fra deres Valfarter til det hellige Land, hæftede paa deres Klæder; ...n benyttes de undertiden til Anretning af ...usse Spiser. S. Ibskal.

Jakobsstaven ell. de tre Konger, tre klare Stjerner, som danne Orions Bælte.

Jakobstad, Havnestad i Storfyrstendømmet Finland, Gouv. Vasa, ved den bottniske Bugt, 13 M. n. ø. for Vasa. 2,000 J. J. blev anlagt 1653 af Grevinde Ebba Brahe og opkaldt efter hendes afdøde Ægtefælle, Grev Jakob de la Gardie.

Jakobstadt, Stad i det russiske Gouv. Kurland, ved Floden Düna, 16 M. s. ø. for Riga. ...000 J., for største Delen Jøder. Brændevinsbrænderi og Garveri.

Jakobäa, den sidste Grevinde af Holland, s. Holland.

Jakub Beg, Khan i Kaschgar 1866—77, f. 1820 som Søn af en Toldopkræver i Kokan, var først selv Toldopkræver og derefter Soldat, men ægtede 1852 en Datter af Statholderen i Taschkend og blev Befalingsmand i Fæstningen Almeschid (senere Fort Perovskij), som han tappert, men forgjæves værgede mod Russerne. Ligeledes kæmpede han 1864 mod disse i Taschkend, men sendtes n. A. til Øst-Turkestan, hvor han hurtig indtog Kaschgar og Jarkend og erklærede sig for selvstændig Hersker. Han erkjendte den tyrkiske Sultan for Overherre, tog Titelen „Athalik Ghasi“ (de troendes Hersker) og udvidede sit Rige i gjentagne Kampe mod Chineserne. Han styrede med ikke ringe Dygtighed og forstod snildt at bevæge sig mellem Rusland og England, som begge bejlede til hans Forbund; 1872 sluttede han en Handelspagt med Rusland, og 1873 modtog han en engelsk Afsending. 31 Maj 1877 blev J. myrdet af en af sine Hofmænd, og allerede i Beg. af n. A. var hans Rige opløst og igjen underkastet China.

Jakub Khan, Hersker i Afghanistan 1879, f. 1849, Søn af Schir Ali, var virksom for at grundlægge dennes Magt, men blev dog forbigaaet som Tronfølger for en yngre Broder og 1874 ved Svig tagen til Fange. Da Krigen udbrød mellem Afghanistan og England i Slutn. af 1878, blev J. løsladt af Fængslet og sat i Spidsen for Styrelsen, medens Faderen tog sin Tilflugt til Russerne. Efter Faderens Død i Febr. 1879 overtog J. Regeringen og aabnede i Maj Underhandlinger om Fred og Forbund med engelsk Indien, der tilsagde ham en stor Aarpenge. Han modtog i Juli den engelske Commissær Major Cavagnari i Kabul, men da denne i Sept. var bleven myrdet under et Folkeoprør, overgav J. sig til den fremrykkende engelske Hær og førtes senere som Fange til Indien som mistænkt for at være medskyldig i Mordet.

Jakuter, et tatarisk ell. tyrkisk Folk i Østsibirien, hvis fornemste Rigdom bestaar i Hornkvæg og Heste, hvilke sidste bruges som Træk- og især Lastdyr (Varetransporten sker s. for Lena kun paa Hesteryg). De leve om Sommeren i Telte som Nomader, om Vinteren i Jurter (Hytter af Bjælker, Græstørv og Ler). Deres Næring bestaar af Kjød og Mælk af Heste og Kvæg; de fattigere J. opholde sig ved Floderne og leve af Fiskeri; deres Husdyr er Hunden. J. ere haardføre Mennesker (berømte som Ædere), c. 200,000 i Tallet, som besidde ikke ringe Dygtighed i at smedde og berede Læder. De ere til Dels Christne, men endnu fulde af hedensk Overtro (Schamanisme). Efter dem har saa vel Provinsen som Staden Jakutsk Navn.

Jakutsk, en russisk Provins i Østsibirien, mellem 53° og 76° n. Br., omgivet af Ishavet mod N., Tschuktschernes Land og det ochotske Hav mod Ø., Amurlandet mod S. og Gouv. Irkutsk og Jeniseisk mod V. 71,360 □ M. med 243,000 J. (1880). Landet er bjergfuldt mod S. og Ø. (Jablonnyi- og Stanovoibjergene) og sænker sig derfra mod det nordlige Ishav, idet det efterhaanden bliver mere og mere øde og til sidst danner udstrakte, frosne Tundraer. Hovedfloden er Lena, der

udspringer paa Bjærgene v. for Baikalsøen og først løber mod N. Ø., derefter mod N. til Ishavet, hvor den i sit Udløb danner et betydeligt Delta. Den er sejlbar i næsten hele sit Løb og af stor Betydning for Samfærdselen i Østsibirien. I dens øvre Dal indtil Staden J. drives Agerdyrkning. Dens vigtigste Biflod er Aldan fra højre Side. Mindre betydelige Floder ere Anabara, Olenek, Jana, Indigirka og Kolyma, der falde i Ishavet. Klimaet er overordentlig strængt, og Floderne ere i stor Udstrækning tilfrosne fra Sept. til Juni, ligesom ogsaa Jordbunden i største Delen af Provinsen er frossen i betydelig Dybde. Hvor Sommervarmen er stærk nok til at opto den i et Par Fods Dybde, dækkes den hurtig med et yppigt Græstæppe, der afgiver Foder for Jakuternes talrige Hjorder. Dette Nomadefolk og Tunguserne, der ere et Jægerfolk, udgjøre Hovedmassen af Befolkningen. Til Provinsen henregnes de ljækovske og nysibiriske Øer m. fl. n. ø. for Lenas Mundinger. — 2) Hovedstad i Prov. J. ved Floden Lena under 62° 2′ n. Br. 5,000 J. Betydelig Pelshandel. Stadens Klima er overordentlig barskt, idet Thermometret om Vinteren endog synker til ÷ 50°.

Jalabert, Charles François [schalabähr], fransk Maler, f. 1 Jan. 1819 i Nimes, var Lærling af Delaroche. Han maler især religiøse Billeder med megen poetisk Sans, Frihed i Anordningen og Smag i Farven, skjønt han ikke er fri for at være lidt søgt i sin Behandlingsmaade. Til hans bedste Billeder høre „Christus paa Oljebjærget“ og „Christus, som vandrer paa Havet“. Han er ogsaa en yndet Portrætmaler; navnlig fremhæves hans Dameportræter.

Jalāpa [hha], Stad i Staten Vera-Cruz i Mexico, 30 M. ø. for Mexico, i en smuk, veldyrket Egn, 4,400 F. over Havet, med 14,000 J. Staden er i den varme Aarstid et yndet Opholdssted for Vera-Cruz's Rigmænd.

Jalāperod, den knollede, underjordiske Stamme af en mexicansk Plante, Ipomæa purga. Den saa vel som de forskjellige Harpixer, den indeholder, og som med et Fællesnavn kaldes **Jalapeharpix**, benyttes som afførende Lægemiddel.

Jaleo de Xeres [hhalēo de hherēs], en spansk Nationaldans med Musik i Tripeltakt (jvfr. **Cachucha**).

Jalisco [hha], en af Staterne i Republiken Mexico, omgiven af det store Ocean og Staterne Sinaloa, Durango, Zacatecas, Guanajuato og Michoacan. 2,223 □ M. med 960,000 J. (heri indbefattet Øerne Tres Marias, henimod 5 □ M.). Provinsens nordøstlige Del hører til Anahuacs Højslette, der fra en Højde af 6,000 F. falder jævnt mod S. V. og derefter stejlt mod Kystlandet. Dens Randbjærge have Punkter paa 12,000 F.s Højde. Mellem disse og Havet ligger Vulkanen Colima, der er 12,400 F. høj. Den eneste betydelige Flod er Rio Grande de Santia med Hovedretning fra Ø. mod V. Af Søer er den betydeligste Chapala paa Grænsen af Michoacan. Klimaet er i Kystlandet meget varmt, men tempereret paa Højsletten. Jordbunden er paa mange Steder overordentlig frugtbar og frembringer rige Afgrøder af Hvede og Ris. Desuden dyrkes Oliven, Sukkerrør, Bomuld, Tobak og Cochenillecactus. Betydelig Kvæg- og Faareavl. Af Mineralprodukter ere de vigtigste Jærn, Bly, Magnesia og Bygningssten. Industrien er temmelig udviklet, navnlig Klædefabrikation, Garveri og Glasfabrikation. Hovedstad Guadalajara.

Jalon, fr. [schalōng], en Signalstang, bruges fornemmelig om de Stænger med Halmvisk paa Toppen, hvormed man betegner de saakaldte Colonneveje, som en Hær lader udstikke og bane i Terrainet for mere frit at kunne bevæge sig i en forud valgt Stilling, end det forud existerende Net af sædvanlige Veje vilde tilstede.

Jalousi [schalusi], Skinsyge; ogsaa et Slags Vinduesskjærme. **Jaloux** [schalū], skinsyg.

Jalpüch, en langstrakt Sø i det russiske Bessarabien, omgiven af Mosestrækninger, har Afløb til Donau v. for Ismail. Søen er en Udvidelse af den lille Flod J. og er kun ved et smalt Mosedrag skilt fra Donau.

Jalta, Stad i Rusland, paa Sydsiden af Halvøen Krim, s. for Simferopol, med 2,000 J., staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med Odessa og synes at udvikle sig til en ret betydelig Handelsstad.

Jamaica [dschamēka], en af de store Antiller i Vestindien, tilhører England. Øen, der ligger under 18° n. Br., c. 20 M. s. for Cubas Østende og lige saa langt n. for Haïti, er 33 M. lang og indtil 11 M. bred, med et Areal af 200 □ M. og en Befolkning af 581,000 J. (1881), hvoraf kun mellem 2 og 3 pCt. Hvide. Øen er bjærgfuld, højest mod Øst (indt. 7,000 F.). Fra Bjærgene flyde talrige mindre Vandløb til Kysterne. Klimaet er i de lave Strækninger paa Sydsiden overordentlig hedt og i Kystlandet i det hele usundt, hvorimod det i Øens højere Egne ikke frembyder særegne Farer for de hvide. For hele Øen er Sommerens Middeltemperatur henimod 27° og hele Aarets kun et Par Grader lavere. Selv om Vinteren falder Thermometret sjælden under + 15°. Her er to Regntider, Foraarsregnen i Maj—Juli, ledsaget af voldsomme Uvejr, og Efteraarsregnen i Oct.—Nov., med ringere Regnmængde, men hyppig ledsaget af voldsomme Storme fra Nord. Regntiderne indtræffe ikke aldeles regelmæssig, men ere endog stundum ganske udeblevne. Øens Hovedprodukt er Sukker og dettes Biprodukter. Det dyrkes især i de lavere Kyststrækninger, hvorimod der paa de højere liggende Plantager dyrkes Kaffe, Allehaande, Arrowrod, Indigo, Ingefær, Cacao osv. Den vigtigste Kornsort er Majs. I Bjærgene findes udstrakte Skove med fortrinlige Træsorter. Af Bjærgværksprodukter er det vigtigste Bly, men desuden forekomme Kobber, Jærn, Sølv, Zink og Antimon. Øen staar under en af Kronen udnævnt Gouverneur, ved hvis Side staar et udøvende Statsraad paa 8 Medlemmer og et lovgivende Raad paa 13 af Regeringen udnævnte Medlemmer. Øens Statsindtægt udgjør c. 10 Mill. Kr., Udgiften et Par Millioner mere; Gjælden beløber sig til c. 22 Mill. Kr. 1883 havde Indførselen

en Værdi af 27 Mill. Kr. og Udførselen af 26 Mill. Kr. Plantagedriften, der ved Slaveemancipationen gik stærkt tilbage, har senere paa ny hævet sig. Dens Hovedstad er Kingston paa Sydkysten. — J. blev opdaget af Columbus paa hans anden Rejse 3 Maj 1494, men først koloniseret af Spanien 1510—12; den erobredes af Engelskmændene 1655 og afstodes 1659. 1807 ophørte Slaveindførselen, og 1838 blev Negerslaveriet afskaffet, hvilket i Forbindelse med Sukkerprisernes Dalen medførte en betydelig Tilbagegang i J.s Velstand og Udførsel; senere er Produktionen dog igjen øget, medens Plantagedyrkningen til Dels har givet Plads for mindre Landbrug. I Oct. 1865 udbrød i Morant-Bay nogle Negeruroligheder, som hurtig dæmpedes; men Gouverneur Eyre og de engelske Officerer tog deraf Anledning til den vilkaarligste Fremfærd og de raaeste Mishandlinger mod Negrene. Over 1,000 Huse bleve brændte, til Dels af Raadhed; mangfoldige baade Mænd og Kvinder bleve pidskede og 330 henrettede efter Krigerets Dom, deriblandt endog et Medlem af den lovgivende Forsamling, Mulatten Gordon, som vel havde hørt til Oppositionen, men ingen Del taget i Urolighederne; han førtes alligevel bort fra sin Hjemstavn til den Del af Øen, hvor Krigsretten var proclameret, og her dømt og hængt. Disse Grusomheder og især det nævnte Justitsmord fremkaldte den stærkeste Dadel i den engelske Presse og Parlament; Gouverneur Eyre blev hjemkaldt og hans og hans Underordnedes Færd alvorlig misbilliget som barbarisk og hensynsløs af en kongel. Undersøgelsescommission; men Forsøg paa at faa dem dømte derfor strandede paa de engelske Domstole. Som Følge af Urolighederne blev den tidligere frie Forfatning med to Kamre ophævet 1866, og i Stedet oprettedes 1869 et lovgivende Raad af 13 Medlemmer, som udnævnes af Regeringen.

Jaman [schamäng], et Bjærg i Schweiz, n. for Østenden af Genfersøen, næsten 6,000 F. højt med prægtig Udsigt over Søen og en stor Del af Sydschweiz.

Jambe kaldes i Metriken dels en Versfod, der bestaar af en kort og en lang Stavelse (⏑ —), dels et af flere saadanne Fødder sammensat Vers (det jambiske Vers).

James [dschæhms], den engelske Navneform for Jakob.

James, George Payne Rainsford [s. o.], engelsk Skribent, f. 1801 i London, begyndte som Novellist, men paavirket af W. Scott og Washington Irving optraadte han fra 1829 med en Række historiske Romaner, hvoraf maa mærkes »Richelieu« (1829), »Darnley«, »De l'Orme« (1830), »One in a Thousand« (1835), »Morley Ernstein« (1842), samt med historiske Monographier (»History of the Life of Edward, the Black Prince«, 1836, »Life of Richard Cœur de Lion«, 1841—42 o. fl.). Af Romaner fra en senere Periode maa anføres »Arabella Stuart« (1843). Efter Udgivelsen af et phantastisk Drama »Camaralzaman« (1848) drog han til Amerika, blev 1852 engelsk Consul i Norfolk i Virginia, fortsatte sin literære Virksomhed (»Agnes Sorel«, 1853) og blev 1858 Generalconsul i Venezia, hvor han døde 1860. Hans Hovedegenskaber som Forfatter er en stor Opfindsomhed og Lethed i at lægge og løse Intriguer, samt en let og populær Fortællemaade. En stor Del af hans Arbejder ere oversatte paa Dansk. Efter hans Død udgaves hans efterladte Fortælling »Bernard Marsh« (1864).

James, Henry [s. o.], engelsk Geodæt, f. 1803 i Truro, gjennemgik Militærskolen i Woolwich, blev 1825 Lieutenant i Ingenieurcorpset, 1844 Directeur for Gradmaalingen i Irland og var 1857—70 Chef for det topogr. og statist. Departement i Krigsministeriet. Han blev 1874 Generallieutenant og d. 1877. Foruden ved Arbejder af geodætisk Natur er han bekjendt som Opfinder af Photozinkographien, ved hvis Hjælp han fremstillede et Facsimile af Domesday-book.

James, Henry [s. o.], en af de betydeligste nulevende amerikanske Novelleforfattere, f. i New-York 1843. Hans Fader var Præst og religiøs Forfatter. Fra sit 11te til sit 17de Aar opholdt han sig sammen med sin Familie i Europa, nogen Tid i England og længere Tid i Frankrig og Schweiz. Efter derpaa at have været nogle Aar i Amerika rejste han atter, medens han endnu var i Tyverne, til Europa, og der har han siden opholdt sig, af og til aflæggende Besøg i sin amerikanske Hjemstavn. Han har leveret Bidrag, dels novellistiske, dels af anden Art, til de fleste amerikanske Tidsskrifter. Af hans Noveller, større og mindre, kunne nævnes: »Roderick Hudson«, »The American«, »The Europeans«, »Daisy Miller«, »Four Meetings«, »Confidence«, »Washington-Square«, »The Portrait of a Lady«. Hans Stil er elegant, klar og ren. Han skildrer hyppig Amerikanere i udenlandske Omgivelser og har leveret gode og anskuelige Billeder af amerikanske Kvindetyper. Han har skrevet en Biographi af den amerikanske Romanforfatter Nathaniel Hawthorne (i »English Men of Letters«).

Jamesbugt [s. o.], den sydligste Del af den store Hudsonsbugt i Nordamerika, har sit Navn efter den engelske Søfarer Tom James, som 1631 af et Kjøbmandscompagni i Bristol blev udsendt paa en Expedition for at finde Nordvestpassagen, og som derved undersøgte Bugten. Denne indeholder mange Øer, af hvilke den største er Agonisca.

Jameson, Anna [dschæhms'n], engelsk Forfatterinde, f. 1797 i Dublin, Datter af Maleren Murphy, vakte først Opmærksomhed ved »Diary of an Ennuyée«, Rejseskildringer fra Italien. Efter sit Giftermaal fortsatte hun sin literære Virksomhed (»Loves of the Poets«, 1829, »Characteristics of the Female Characters of Shakspeare« osv.) og besøgte flere Gange Fastlandet, interesserede sig især for Livet og Literaturen i Tyskland og kom i Bekjendtskab og siden i Correspondance med Goethe. 1834 blev hendes Mand Overdommer i Canada; fra hendes Ophold der skriver sig »Winter-Studies and Summer-Rambles in Canada« (1838). Hendes »Companion to the Most Celebrated Private Galleries of Art in England« (1844) er en god Vejleder til det engelske Aristokratis Kunstsamlinger; fremdeles har hun i et Par Værker (som »Sacred and Legendary

Art«, 1848) behandlet de katholske Legenders Brug i Kunsten. Hun døde 1860 i London.

Jameson ell. **Jamesone**, George [s. o.], skotsk Maler, f. 1586 i Aberdeen, d. 1644 i Edinburgh, uddannede sig under Rubens til en dygtig Portræt- og Landskabsmaler; dog malede han ogsaa historiske Billeder. Han blev kaldt „den skotske van Dijck".

Jamestown [dschæhmstown], smukt bygget lille By paa Øen St. Helena i Atlanterhavet med henved 2,000 J., Militærhospital, Observatorium, botanisk Have og Caserne, er Gouverneurens Sæde. I Villaen »the Briars« boede Napoleon I strax efter sin Ankomst til Øen 18 Oct. 1815, indtil han blev overflyttet til Longwood.

Jamieson, J. [dschæhmisen], skotsk Skribent, f. 1758, d. 1838 som Præst i Edinburgh, har udgivet Digte og theologiske Skrifter, men er mest bekjendt ved sit højt ansete Værk »Etymological Dictionary of the Scottish Language« (1808—9), hvortil han føjede »Supplements« (1841).

Jamin, Jules Célestin [schamæng], fransk Physiker, f. 1818 i Termes, Dep. Ardennerne, var først Professor i Physik ved Collège Louis-le-Grand, senere ved École polytechnique i Paris. Hans videnskabelige Arbejder angaa saa godt som alle Optiken og findes i »Ann. de chim. et de phys.«; desuden har han udgivet en »Cours de physique«, som 1879—82 udkom i 3dje Opl. D. 12 Febr. 1886.

Jan, hollandsk Navneform for Johan.

Jan, St., s. Dansk-vestindiske Øer.

Jana, Flod i Sibirien, udspringer paa Stanovoibjærgene i Prov. Jakutsk og løber med nordlig Hovedretning til Jana Bugten i Ishavet. Ved sit Udløb danner den et Delta. Længde 115 M.

Janbo-el-Bahr, Stad i Arabien ved det røde Hav, 28 M. v. for Medina, for hvilken den tjener som Havn. 5,000 J.

Jane [dschæhn], engelsk Navneform for Johanne.

Janesville [dschæhnsvil], Stad i Staten Wisconsin i Nordamerika ved Floden Rock, 8 M. s. ø. for Madison. 9,000 J. Livlig Handel med Landbrugsprodukter.

Janet [schanǟ], fransk Portrætmaler, s. Clouet.

Janet, Paul [s. o.], fransk Philosoph, f. 1823 i Paris, fik sin første Undervisning i Lyceet St. Louis, hvorfra han 1841 kom ind i École normale. 1848 blev han docteur-ès-lettres for Afhandlingen »Essai sur la dialectique de Platon« og ansattes som Lærer i Logik ved Lyceet Louis-le-Grand. 1864 blev han Professor i Philosophiens Historie ved Sorbonne og s. A. Medlem af l'Acad. des sciences mor. et polit. Han er oprindelig paavirket af Jouffroy. Skrifter: »La famille« (1855), »Histoire de la philosophie morale et politique dans l'antiquité et les temps modernes« (1858), »Le matérialisme contemporain« (1864; rettet mod Büchners „Stoff und Kraft"), »La crise philosophique« (1865), »La morale« (1874), »Les causes finales« (1876), »Les origines du socialisme contemporain« (1883).

Jang-tse-kiang, Chinas betydeligste og en af Jordens mægtigste Floder, udspringer paa Bjærgkjæden Kynlyn i det nordlige Tibet og flyder mod Ø. til hen imod Hoangho's Kilder, hvor den bøjer mod S. og flyder parallel med Mekong og Saluen under Navnet Kin-scha-kiang. Paa Grænsen mellem Tibet og China optager den fra venstre Side Ja-long-kiang, der er en temmelig betydelig Flod, men ligesom Hovedfloden umulig at besejle. Med Retning mod N. Ø. gjennemløber Floden derefter i en Længde af over 70 Mil en vild Bjærgkløft og træder derefter ved Suitschou mellem 122° og 123° ø. L. ind i Slettelandet og bliver sejlbar efter fra venstre Side at have optaget Minkiang. Herfra fortsætter den sit Løb med Hovedretning mod Ø. N. Ø., optager fra venstre Side Kialing og fra højre Side Khiankiang. I Prov. Hupe løber Floden ind paa den chinesiske Slette, optager gjennem Søen Tung-ting fra højre Side talrige Floder og derefter ved Hankov fra venstre Side den store Flod Hankiang. Endnu optager den fra højre Side gjennem Søen Pojang Kiakiang; dette Tilløb er dog ikke stadigt, da Floden ved Højvande tvært imod sender en Arm ind i Søen. Herfra flyder J. mod N. Ø., uden at optage betydeligere Tilløb, til det østchinesiske Hav, som den naar gjennem en mægtig Hovedarm og talrige mindre Løb paa begge Sider af denne. Fra Mundingen til Hankov befares Floden regelmæssig af Dampskibe, og det er endnu muligt at fortsætte Farten indtil Itschang, hvor Strømhvirvler sætte en Grænse derfor. Totallængden anslaas til over 700 M. og Flodgebetet til c. 30,000 □ M.

Janhagel, gement Pak, Ripsraps, ensbet. med det franske Canaille (af hollandsk Jan, d. e. Johan, og Hagel, Hagl).

Janiculus, en af de Høje, hvorpaa Rom er bygget, paa Vestsiden af Tiberen.

Janin, Jules Gabr. [schanæng], berømt fransk Skribent, f. 24 Dec. 1804 i Saint-Étienne. Medens han gik i Skole i Collège Louis-le-Grand, opponerede han allerede voltairiansk mod Restaurationens Undervisningsmethode, og som ung Student arbejdede han i Bladet »Figaro« i oppositionel og antijesuitisk Aand. Men pludselig slog han om og skrev i den ultralegitimistiske »La Quotidienne« for atter under Polignacs Ministerium at svinge over i en moderat Liberalisme. 1829 udkom hans Roman »L'âne mort et la femme guillotinée« med raffinerede, bizarre og gyselige Skildringer, som paa mange Steder lade Læseren i Uvished, om det er Spøg eller Alvor. Her som i hans tidligere Feuilletonartikler (samlede 1833 under Titel af »Contes fantastiques«) spores overvejende Hoffmanns Indflydelse. 1830 udkom »La confession«. J. optraadte strax som en Fjende af Julimonarchiet og haanede i sin Bog »Barnave« (1831) den orléanske Familie, men et Brud med Félix Pyat drev ham over paa Regeringens Parti; han fik Æreslegionen og gik over til »Journal des Débats« som dramatisk Feuilletonist. Her blev han snart en af de mest beundrede Skribenter. Hans Kritiks Gjenstand er ham blot et Thema for vidtstrejfende Phantasier i en aandrig, lunefuld, i alle Farver spillende Fyrværkeristil, ret en vækkende Læsning for Julikongedømmets magelige Bourgeoisi. 1836 udkom Romanen »Le

chemin de traverse«. 1841 ægtede han en rig Arving, førte et glimrende Hus, men kom i mange Haande ubehagelige Conflicter med literære Modstandere. 1848 endte hans Glansperiode; 1865 faldt han som Candidat til Akademiet for Prévost-Paradol, og først 1870 optoges han efter Sainte-Beuves Død. Af hans større Arbejder fra en senere Tid maa mærkes »La religieuse de Toulouse« (1850), en Art historisk Roman fra det 17de Aarh., »Petits bonheurs« (1861), flere Oversættelser og Rejseskildringer. Genialest ere de af hans Romaner, hvori han skildrer Ludvig XV.s Tid med de pudrede Marquis'er og sminkede Damer. Han døde 19 Juni 1874. 1875—78 udkom hans »Oeuvres choisies« i 12 Bd.

Jänina ell. **Joannina**, befæstet Stad i tyrkisk Albanien ved Janinasøen, 95 M. v. til s. for Constantinopel. 25,000 J. Betydelig Industri i Guldbrocade og Guldsnore, Silketøjer og fint Læder. I Nærheden laa Dodona med det ældste græske Orakel og et Tempel for Zeus. S. Ali Pascha.

Janitschærer (egtl. Jenitscheri, d. e. nye Krigere), en tyrkisk Milits, der blev oprettet 1329 af Sultan Orchan af unge christne Fanger, som man tvang til at antage Islam, og som Murad I 1360 fuldstændig organiserede, forsynede med Privilegier og bragte op til en Styrke af 12,000 Md. Hver femte fangne Christen var bestemt til at rekrutere Corpset, ja Christne lod sig endog indskrive i Listerne, saa at J.s Antal i deres blomstrende Periode beløb sig til 60,000 i hele det tyrkiske Rige, senere til 24,000 og med de uregelmæssige, saakaldte Jamaks 3—400,000. De stod under en Aga og vare delte i Ortas (Horder), som hver havde en egen Oda (Caserne). I Fredstider gjorde de Tjeneste som Politi, kun forsynede med en lang Stav; i Felten tjente de især til Fods, væbnede med et langt Gevær, en Pistol og en kort Sabel, og vare paa Grund af deres vilde, men nordentlige Angreb næsten nimodstaaelige. Af J. toges Sultanens Livvagt, og han blev selv indført i en Orta; andre Ortaer vare bestemte til Tjeneste i Fæstningerne og paa Flaaden. I Begyndelsen udmærkede de sig ved deres strænge Disciplin; men efterhaanden som Sultanerne udartede til at blive blødagtige Serailfyrster, henfaldt J. til Overmod, Dovenskab og Tøjlesløshed og bleve ved idelige Revolutioner Sultanerne farlige, saa at de i Lighed med Prætorianerne i Rom og Strelitzerne i Rusland jævnlig afsatte og indsatte Statens Overhoved. Flere Sultaner forsøgte at knække deres Magt; Selim III kostede et saadant Forsøg Livet. Omsider lykkedes det Mahmud II efter mange Forberedelser at knuse dem i Juni 1826. Da J. efter Bekjendtgjørelsen om den forestaaende Oprettelse af en ny Milits gjorde Opstand, lod han Muhammeds hellige Fane plante og kaldte derved alle Moslemin til Vaaben. I Spidsen for de øvrige Tropper og Hovedstadens Befolkning angreb deres forrige Aga Hussein dem, drev dem tilbage til deres Caserner og opbrændte disse, hvorved 8,000 J. omkom i Luerne. Herpaa fulgte Henrettelser i Masse (over 15,000); Corpset erklæredes 17 Juni for bestandig ophævet, og over J. lystes Forbandelser af Mufti. I Provinserne bleve J. undertrykte uden synderlig Modstand. Janitschärmusik, Tyrkernes Militærmusik, bestod oprindel. kun af Slaginstrumenter (Trommer, Bækkener, Triangler osv.), men senere sattes Blæseinstrumenter til, og i denne Form blev den optaget og plejet af de europæiske Hæres Musikchor. I Orchestret bet. J. Gruppen af Slaginstrumenter.

Janizza, Stad i den tyrkiske Prov. Makedonien, 7 M. v. til n. for Salonichi. 6,000 J. Fortrinlig Tobak. Her laa Makedoniens gamle Hovedstad Pella.

Jänkau ell. **Jankowitz**, Flække i Böhmen, 7 M. s. til ø. for Prag, mærkelig ved den Sejer, som Svenskerne under Torstenson her vandt over de kejserlige under Götz og Hatzfeld 24 Febr. 1645.

Janku, Abraham, rumænsk Landmand i Transsylvanien, havde en Tid været Sagfører i Hermannstadt og optraadte paa det store rumænske Folkemøde i Blasin (Blasendorf) 15 Maj 1848 med en kraftig Tale mod Magyarernes Herskesyge. J. organiserede kort efter en Friskare og begyndte en aaben Kamp mod de ungarske Myndigheder. Efterhaanden sluttede en stor Mængde sig til ham, og det lykkedes ham at holde en betydelig ungarsk Troppestyrke bunden, hvorfor han fik Navnet „Bjærgenes Konge". Efter Magyarernes Nederlag 1849 søgte J. forgjæves at opnaa nationale Friheder for sit Folk, trak sig derfor tilbage til sin Fødeby uden at ville modtage den østerrigske Kejsers Belønning og holdt sig senere aldeles stille. I de sidste Aar af sit Liv, da Transsylvaniens Indlemmelse i Ungarn var en fuldbragt Kjendsgjerning, blev han afsindig og flakkede om i Bjærgene; han døde i Sept. 1872.

Jan Mayen, en øde Ø i det nordlige Ishav mellem 71° og 72° n. Br., n. n. ø. for Island, har en virksom Vulkan. Dens større nordøstlige Del hæver sig som en samlet Bjærgmasse over 6,000 F. og er mod S. omgiven af en Række Kratere. Dens sydvestligste Del er kun c. 1,600 F. høj.

Janow, Matth. af, Kannik i Prag, d. 1394, Discipel af Milic og Forløber for Hus, virkede især ved Skrifter for en Fornyelse af Kirken. Hans Ideal er Aposteltiden, medens han i den daværende Kirke ser en kjødelig Tvangsindretning; stærkt angriber han Tiggermunke, Præstevælde, Helgener, Billeder, romerske Kirkeskikke osv., hvorimod han hævder Lægmands Ret til at bruge Skriften samt det almindelige Præstedømme og opfordrer til at elske Christus og følge ham efter.

Jansen, Cornelius, nederlandsk katholsk Theolog, f. 28 Oct. 1585 i Acquoi ved Leerdam i Nordholland, var 1630—36 theol. Prof. ved Universitetet i Löwen, hvor hans bestemte Hævden af Augustins Lære om den menneskelige Viljes Ufrihed og om Prædestinationen bragte ham i stærk Conflict med Jesuiterne. D. 1638 som Biskop i Ypern. Hans Skrift »Augustinus s. doctrina St. Augustini de humanæ naturæ sanitate, ægritudine, medicina etc.«, paa hvilket han havde arbejdet i 22 Aar, og som han havde fuldendt kort før sin Død,

udkom 1640. J. hævder heri Augustins Lære som den sande Kirkelære og bekæmper Jesuiterne som Pelagianere. Den fra J. udgaaende Retning fik Navn efter sin Stifter; den betonede stærkt et alvorligt Studium af Skriften og hævdede den enkeltes Ansvar for Gud. Jansenismens Inderlighed greb mange, især Theologerne i Löwen, men fandt energisk Modstand hos Jesuiterne, der allerede 1641 offentlig i Disputatser bekæmpede de i „Augustinus" fremsatte Anskuelser og 1642 fik Pave Urban VIII til at forkjætre Bogen i Bullen »In eminenti«. I Frankrig havde Jansenismen allerede i J.s Levetid vundet mange Tilhængere, især blandt de højere Klasser; den fik udmærkede Ledere i Jean du Vergier de Hauranne, Abbed af St. Cyran, Antoine Arnauld, f. 1612, siden 1643 Dr. theol. og Medlem af Sorbonnen, hans Søster Angélique d'Arnauld, f. 1591, d. 1661, den berømte Abbedisse for Cistercienserklostret Port-Royal des Champs ved Versailles, som efter J.s Død var Jansenisternes Hovedkvarter og Samlingsstedet for flere af Frankrigs mest udmærkede Mænd (Blaise Pascal (s. d. A.), Nicole, Perrault o. a.), der levede som Eneboere i Klostrets nærmeste Omegn under streng Askese og ivrige Bodsøvelser, men tillige i travl Virksomhed. De forfattede lærde Skrifter og fortrinlige Opbyggelsesbøger; en Skole for Ungdommen, som de stiftede, vandt stor Anseelse; i den fik bl. a. Kirkehistorikeren Tillemont og Digteren Racine deres Dannelse. Imidlertid kom Ant. Arnauld i en heftig Strid med Jesuiterne, der fik Pave Innocens X til 1653 og 1656 at fordømme 5 jansenistiske Sætninger som kjætterske, hvorpaa Arnauld 1656 blev udstødt af Sorbonnen. Jansenisterne nægtede nu, at J. havde taget sine Sætninger i den Forstand, hvori Paven fordømte dem, hvorpaa Paven erklærede, at J. netop havde taget dem i denne Forstand. For at undgaa at bryde med Paven fandt Jansenisterne paa den spidsfindige Udvej, at de vel underkastede sig Pavens Lære, hvad Dogmet angik, men paastod, at det ikke tilkom Paven at afgjøre, hvad der er eller ikke er en historisk Kjendsgjerning (question du fait); Pascal derimod, der ved sine »lettres provinciales« havde vundet Navn som Jansenismens ypperste Ordfører, forsmaaede denne Udflugt og hævdede, at Pavens Afgjørelse af Læresporgsmaalet var vildfarende; men han døde allerede 1662. Kongen stillede sig 1660 paa Pavens Side og fordrede, at alle franske Gejstlige, Munke og Nonner skulde underskrive den pavelige Fordømmelsesdom. De, der vægrede sig ved at underskrive, bleve fordrevne og flygtede til Holland. Men den Modstand, Jansenisterne rejste, var saa stor, at Kongen blev betænkelig, og 1668 maatte Paven gaa ind paa at udstede en ny Bulle, der egentlig indrømmede la question du fait. Nu havde Jansenisterne Ro i nogle Aar og søgte at vise sig som gode romerske Katholiker ved at aabne en heftig Polemik mod Protestanterne, skjønt de i Henseende til Læren om Synd og Naade i Virkeligheden mere stod paa Protestantismens end paa Romerkirkens Stade. 1679 lykkedes det Jesuiterne, der imidlertid mere og mere havde faaet Magt over Ludvig XIV, at faa Striden til at blusse op paa ny, og nu maatte Arnauld flygte til Belgien, hvor han døde 8 Aug. 1694. 1693 udgav Jansenisten Paschasius Quesnel, en af Oratoriets Fædre, som 1685 havde maattet flygte til Belgien, hvor han døde 1719, en Udgave af det nye Test. med opbyggelige Anmærkninger i evangelisk Aand (Modsætning til Gjerningshellighed, Retfærdiggjørelse af Troen). Denne Bog blev brugt og anbefalet af mange Biskopper, deriblandt ogsaa Ærkebiskoppen af Paris, Cardinal Noailles; men 1705 bevægede Kongen Paven til at udstede Bullen »Vineam Domini«, som tog Indrømmelserne fra 1668 tilbage, og da Nonnerne i Port-Royal nægtede at underskrive Bullen, blev deres Kloster ophævet 1709 og jævnet med Jorden 1710. 1713 fik Jesuiterne, der hadede Noailles lige saa meget som Quesnels Bog, ved Hjælp af Ludvig XIV.s Skriftefader, Le Tellier, Kongen til at formaa Pave Clemens XI til 1713 at udstede den berygtede Bulle eller saakaldte Constitution »Unigenitus«, der fordømte 101 Sætninger af den Quesnelske Bog, deriblandt Sætninger af Kirkefædrene og Bibelen. Denne pavelige Ubefindighed, der factisk fordømte Augustinianismen og hævdede den mest afgjorte Semipelagianisme, delte den franske Kirke i to Partier, Constitutionister ell. Acceptanter, der antog Constitutionen, og Anticonstitutionister ell. Appellanter, som med Cardinal Noailles formelig og højtidelig protesterede derimod. Ved Ludvig XIV.s Død 1715 og Hertugen af Orléans's Regentskab fik Modstanderne af Constitutionen en Tid frie Hænder. Paven truede med Excommunication, og Jansenisterne appellerede nu fra Paven til en almindelig Kirkeforsamling (deraf Navnet Appellanter). Hertugens Yndling Dubois, der stræbte efter Cardinalhatten, tog Parti mod Appellanterne, og Ludvig XV.s gamle Lærer, Cardinal Fleury, trykkede dem paa alle Maader. Det blev forbudt at disputere mod Bullen, og 1720 blev den formelig indregistreret som Rigslov. Noailles saa sig nu nødsaget til at underkaste sig Bullen, først betinget, senere 1728 ubetinget. Efter 1726, da Kongen tiltraadte Regeringen og Fleury fik Magten, rasede denne mod Appellanterne med Afsættelse, Fængsel og Forvisning. Mange flygtede til Nederlandene. En sværmerisk, asketisk Aand trængte ind blandt de tilbageblevne, som plagedes til det yderste. De ærede en ung Diakon, Franç. de Paris, der ved overdreven Askese havde paaført sig en tidlig Død 1727, som en halv Helgen. Ved hans Grav paa Medarduskirkegaarden i en af Paris's Forstæder fortaltes om talrige Undere, som skulde være foregaaede der. Det fanatiske Sværmeri, der ytrede sig i Convulsioner og Spaadomme om Statens og Kirkens nære Undergang, greb stedse mere om sig, og 1732 lod Regeringen Kirkegaarden tilmure. Men man tog Jord fra den helliges Grav, og den fremkaldte de samme Undere og Convulsioner. Tusender af Convulsiviske bleve kastede i Fængsel, og 1752 forbød Ærkebiskop Beaumont af Paris at give nogen Appellant Sacramentet paa Dødslejet. Sværmeriet undergravede

imidlertid Jansenismens aandelige Indflydelse, og kun nogle Levninger holdt sig til Revolutionstiden. — I Nederlandene dannede der sig 1723 under Ærkebiskoppen af Utrecht og Biskopperne af Haarlem og Deventer en af Paven uafhængig jansenistisk-katholsk Kirke (Kirken i Utrecht, ecclesia Utrajectina; jvfr. **Hollandske Kirke under Nederlandene**). 1704 blev Pet. Codde, der beklædte Ærkebispestolen i Utrecht, afsat af Paven paa Grund af Jesuiternes Beskyldning mod ham for Jansenisme. Da Paven bestandig vægrede sig ved at anerkjende den af Capitlet valgte Biskop, lod det en Biskop indvie af en af de Biskopper, der hørte til Appellanterne (1723). Alle Forsøg fra Roms Side paa at tilvejebringe en Forsoning ere strandede paa Utrechternes Vægring ved at anerkjende Constitutionen »Unigenitus« og paa deres episkopale Uafhængighedssind. 1825 lyste Pave Leo XII den nys valgte Ærkebiskop af Utrecht og Biskoppen af Deventer i Ban. Hver Gang Kirken i Utrecht vælger en ny Biskop, indberetter den Valget til Rom, som svarer med en Banbulle. I den nyere Tid har denne Kirke henledet Opmærksomheden paa sig dels ved at forkaste Dogmerne om den ubesmittede Undfangelse (1854) og om Pavens Ufejlbarhed (1870), dels ved den Forbindelse, den har indgaaet med Gammelkatholikerne.

Jansk, s. **Hansk**.

Janson, Kristoffer Nagel, norsk Digter, f. i Bergen 5 Maj 1841, blev 1859 Student og 1865 theologisk Candidat. Allerede i sine Studenterdage optraadte han i Vers og Prosa som Forfatter paa det af Ivar Aasen construerede „Landsmaal“ og vakte derefter i videre literære Kredse Opmærksomhed, da han 1866 debuterede med de under Fællestitlen „Fraa Bygdom“ udgivne Fortællinger, „Per og Bergit“ og „Liv“ (den sidste oversat paa flere fremmede Sprog), som vel bar Præg af Paavirkning af de Bjørnsonske Bondenoveller og en dertil svarende, noget chauvinistisk Bondecultus, men som dog skaffede Forfatteren berettiget Anerkjendelse paa Grund af Fortællingens umiskjendelige digteriske Talent og Fremstillingens friske og varme Stemningsfylde. Efter et Aars Ophold i Italien 1866—67, hvorfra han hjemsendte en Samling Lyrik, der udkom under Titlen „Norske Dikt“ (Berg. 1867), og hvoraf en Del maaske er mest kjendt som Texter til norske Componisters Melodier, levede han flere Aar i sin Fødeby, delt mellem Skolearbejde og literære Sysler, det han endnu den Gang tænkte paa at indtræde i gejstlig Embedsvirksomhed, saaledes at han baade lejlighedsvis betraadte Prædikestolen og udgav flere Prædikener, alle paa „Landsmaal“. Han valgte dog snart at ofre sig for Literaturen som sin Hovedsyssel og udgav nu en Række novellistiske og andre poetiske Arbejder, som trods hans sproglige Idiom vandt en ikke liden Læsekreds ogsaa uden for Maalstræbernes Lejr („Jon Arason“, Sørgespil i 5 Akter, 1867; „Marit Skjølte“, 1868, i dansk Overs. Kbhvn. 1877; „Han og Ho“, 1868, og i dansk Overs., 6te Opl., Kbhvn. 1885; „Torgrim“, 1872; „Sigmund Bresteson“, 1872; „Den Bergtekne“, 1876; og „Fraa Dansketidi“, 1875, den sidste en omfangsrig historisk Roman, hvori hans ejendommelige Talent dog laa under i Kampen mod det kritiske Studiums Krav paa den ene og Tendensen paa den anden Side). I Midten af 70-erne flyttede han til Gausdal som Lærer ved den af Christopher Bruun styrede Folkehøjskole, men blev efterhaanden saaledes paavirket af moderne Ideer i Politik og Religion, at han, fornemmelig efter en Foredragsrejse i Nordamerika i Vinteren 1879—80, fandt sig mindre tilfreds i det gamle Land og med sin Stilling der og 1883 udvandrede til Amerika, hvor han 1884 lod sig vie til Præst for en unitarisk Menighed blandt Skandinaverne i Vesten. Han fortsætter dog fremdeles sin literære Virksomhed der ovre baade som skjønliterær Forfatter og som kritisk Theolog, hvorimod han har frasagt sig den Digtergage, han i flere Aar oppebar af den norske Statskasse. Af hans større Arbejder fra de seneste Aar maa nævnes „Vore Bedsteforældre“ (Kbhvn. 1882), i hvilken Bog han har benyttet sig af det almindelige Skriftsprog for at skildre Tilstanden og Stemningerne hos det norske Folk i Slutningen af forrige Aarhundrede, og „Præriens Saga“ (Kbhvn. 1885), en Række novellistiske Billeder af Livet blandt de udvandrede Nordboere i Amerikas Vesten. For Tiden udgiver han i tvangfrie Hæfter under Titlen „Har Orthodoxien Ret?“ en Række kritiske Studier over den officielle protestantiske Theologi. Blandt hans øvrige Arbejder bør nævnes hans paa „Landsmaalet“ udgivne Rejseskildringer „Fraa Island“ (1874) og „Skildringar fraa Italia“ (1878) samt „Amerikanske Forholde“ (Kbhvn. 1881).

Janssen, Peter Johan Theodor, tysk Maler, Søn af Kobberstikkeren **Theodor J.** (f. 1817), f. 12 Dec. 1844 i Düsseldorf og uddannet der, har malet en Række store historiske Fremstillinger ved en ejendommelig Fremgangsmaade med Voxfarver, som han har udviklet til stedse større Fuldkommenhed, saaledes i Krefeld, i Bremen, i Corneliussalen i Berlins Museum samt i Raadhussalen i Erfurt. Hans Colorit kaldes dog overalt mat og tør. I Oljemaleri har han kun udført faa Billeder.

Janssen, Pierre Jules César [schangsähn], berømt fransk Astrophysiker, f. 22 Febr. 1824 i Paris af en fra Danmark stammende Familie. 1857 blev han sendt til Sydamerika for at bestemme den magnetiske Ækvator, men paadrog sig Feber i Urskovene og fik intet udrettet. Efter at have beklædt forskjellige Professurer blev han 1875 Directeur for det nye astrophysikalske Observatorium i Meudon ved Paris. Siden 1873 er han Medlem af det franske Videnskabernes Selskab. Han har især gjort sig fortjent af Solens Physik. Ved den totale Solformørkelse 18 Aug. 1868, som han iagttog i Guntur i Forindien, opdagede han Solprotuberansernes Natur og fandt, samtidig med Lockyer i England, en Maade at gjøre dem synlige paa, ogsaa i fuldt Solskin. Han har end videre iagttaget de totale Solformørkelser 1870 i Algérien (hvortil han i Ballon undslap fra det belejrede Paris), 1871 i Hindustan, 1875 i Siam og 1883 paa Caroline Øer i det stille Hav.

Vennuspassagerne 1874 og 1882 iagttog han i Japan og Algérien og benyttede til Berøringsiagttagelserne den af ham opfundne Photograph-Revolver, med hvilken man i hurtig Rækkefølge kan tage Billeder af en og samme Gjenstand. Ved de store (indtil 1½ Fod i Diameter) og dog tydelige Photographier af Solen, som det er lykkedes ham at fremstille, har han bidraget væsentlig til vor Kundskab om Photosphæren.

Janssens, Henry, en fortrinlig Maler fra Antwerpen, hvis Hovedbilleder ere fra 1658—60 og udmærke sig ved en høj Grad af Oprindelighed og Dygtighed i Farve og Tegning. Tidligere tillagde man den nedennævnte B. H. J. denne Kunstners Arbejder.

Janssens, Victor Honoré, flandersk Historiemaler, f. 1664 i Brüssel, d. 1739, var Elev af Volders og uddannede sig siden i Italien efter Albani til en ret betydelig Kunstner.

Janssenns, Abraham, flandersk Maler, f. 1567 i Antwerpen, d. 1632 ell. 1633, kaldet den ældre ell. van Nuyssem, var samtidig med Rubens, men uden at lade sig paavirke af denne Mester, til hvis bitreste Modstandere han skal have hørt. Opdraget i den italieniserende Retning, som med Mabuse var indført i den flanderske Skole, forblev han inden for Skolens Traditioner; men var paa dette Omraade en dygtig og agtet Kunstner. Af hans Arbejder kunne nævnes „Den hellige Familie" og „Hyrdernes Tilbedelse" i Antwerpen.

Jansson, Karl Emanuel, finsk Maler, f. 7 Juli 1846 i Finström paa Åland, d. 1 Juni 1874 smstds., begyndte 1860 at uddanne sig hos Ekman i Åbo og tog derfra 1862 til Stockholm for at male under Prof. Boklund, indtil han endelig 1868 med offentlig Rejseunderstøttelse begav sig til Düsseldorf og der i to Aar studerede under Vautier. Blandt hans Arbejder maa fremhæves „Frieri paa Åland" og „Trèfle-Es", et Billede, som navnlig udmærkede sig ved sin livlige Handling og Personernes gode Charakteristik; det blev hædret med en Medaille ved Verdensudstillingen i Wien 1873.

Januar, Aarets 1ste Maaned, har Navn efter Guden Janus. Dens danske Navn er Glugmaaned (s. d. A.); den bestaar af 31 Dage. Januarkundgjørelse kaldes den Kundgjørelse af 28 Jan. 1852, hvorved Kong Frederik bebudede Oprettelsen af en ny Helstatsordning for det samlede danske Monarchi med Opgivelse af den hidtil fastholdte Tanke om Slesvigs nærmere Tilslutning til Kongeriget. Januarministeriet kaldes det samtidig (27 Jan.) dannede Ministerium under Bluhmes Forsæde, som i Apr. 1853 ombannedes og fik A. S. Ørsted til Leder, og som fjærnedes i Dec. 1854.

Januarius, den hellige, San Gennaro, Biskop i Benevent, blev halshugget i Pozzuoli under Kejser Diocletian i Beg. af det 4de Aarh. Hans Lig er bisat i det underjordiske Capel i den efter ham opkaldte Hovedkirke i Napoli. Hans Hoved tillige med to Flasker, der skulle indeholde Blod, som blev opsamlet ved hans Henrettelse, opbevares i et særskilt Capel, og Blodet skal blive flydende, naar det bringes i Nærheden af Hovedet. Dette Under prøves 3 Gange hvert Aar, paa Helgenens Dødsdag 19 Sept., den første Lørdag i Maj og 16 Dec., samt desuden ved særlige Ulykkestilfælde, og det anses for et uheldbringende Tegn, naar Blodet ikke vil flyde. Til Ære for J., Napolis Skytshelgen, stiftede Carl III 1738 Januariusordenen. For øvrigt bære 14 Martyrer Navnet J., og den romerske Kirke fejrer alle disse Martyrers Minde.

Janus, en af Romernes fornemste Guddomme, til hvilken ingen tilsvarende fandtes i den græske Mythologi, anses for oprindelig at have været en Personification af Solen ell. Lyset. Han var Gud for Ind- og Gjennemgang (Jani kaldtes hvælvede Gjennemgange, s. Forum), for Døre (januæ) og Porte; hans Billede, der anbragtes paa Døre og andre Gjennemgange, havde to til forskjellige Sider vendte Ansigter. Ikke blot i local Betydning er han Gud for Indgangen, men ogsaa med Hensyn til Tiden; ham var Aarets første Maaned (Januar) helliget; paa Aarets første Dag fejredes hans Hovedfest, og hver Morgen henvendtes Bønner til ham. Overalt ofredes der først til ham. En til ham indviet Port eller portagtig Gjennemgang (ogsaa kaldt Janus) blev aabnet ved Begyndelsen af en Krig og holdt aaben, saa længe den varede; kun tre Gange i det lange Tidsrum af 700 Aar var denne lukket (under Numa, efter den første puniske Krig og under August). En firdobbelt Bue, J. quadrifrons, er endnu bevaret i Rom.

Jaord, det særegne Slags forbindende Ægteskabsløfter, som det tidligere var tilladt Adelige at indgaa i Stedet for den almindelige Trolovelse, hvorfra J. adskilte sig dels derved, at dette ikke saaledes som Trolovelsen var en nødvendig forudgaaende Betingelse for Ægteskabet, dels derved, at det ikke blev indgaaet for Præsten, men kun i et vist Antal (6) fælles Venners Overværelse. Skjønt Retten til at indgaa J. endnu vedblev at bestaa, efter at Trolovelsen var afskaffet, og i Danmark ligesom alle Adelens andre Forrettigheder først ophævedes ved Grundloven, var det hele Institut dog factisk gaaet af Brug længe i Forvejen.

Japan, et Rige i det store Ocean, hvis Hovedøer ligge imellem 30° og 45° n. Br., adskilt fra Korea og det russiske Amurland ved det japanske Hav. N. for disse Øer strække sig de nu til J. hørende Kuriler til 51° n. Br. og s. for dem Liu-kiu-Øerne til 25° n. Br. Antallet af Øer angives til i alt c. 4,000, for største Delen meget smaa. Hovedøerne ere:

	Areal □ M.	Befolkning 1881
Kiusiu	718	5,819,000
Shikoku	331	2,004,000
Nippon ell. Hondo	4,114	28,509,000
Jeso med Kurilerne	1,694	168,000
Liu-kiu ell. Lutschu	88	357,000
Bonin-Øerne	1,5	156
	6,947	36,357,000

Øerne ere i det hele bjergfulde og rige paa vulkanske Dannelser. Det højeste Punkt er Vulkanen Fusijama paa Nippon (11,850

F..; siden 1707 har den ikke haft noget Udbrud. Kysterne danne talrige Bugter med gode Havne. Vandløbene ere alle temmelig smaa og kun enkeltvis sejlbare i deres Udløb. Klimaet er langtfra saa mildt, som man efter Breddegraden skulde antage. I Tokio og Jokohama, der ligge noget sydligere end Malta, bringe saaledes Jan. og Febr. ikke sjælden dyb Sne. Aarets Middeltemperatur er her omtr. 14°, Jan. 4° og Juli 25,6°. Den største Regnmængde falder i Maj og Juni, hvorimod Aug. sædvanlig er regnløs. Jordskjælv ere hyppige, navnlig om Sommeren. Agerdyrkningen staar paa et forholdsvis højt Trin, og Japaneserne udmærke sig især ved en fortrinlig Behandling af Gødningen. Hovedsæd er Ris; desuden dyrkes Hvede, Byg, Bælgfrugter, Te, Hamp, Bomuld, OliepIanter, megen og ypperlig Frugt samt mange Slags Havevæxter. De vigtigste Træsorter ere det hvide og det sorte Morbærtræ, Kamphertræet, Cypressen, Egen, Ahorn, Palmer, Fernis- og Sæbetræer. I de senere Aar ere Te- og Silkeavlen tiltagne saaledes, at disse to Gjenstande nu repræsentere ⅔ af Udførselsværdien. Af vilde Dyr forekomme kun i enkelte Egne Bjørne og Ulve, men temmelig udbredt Harer, smaa Hjorte, Antiloper, Vildsvin og Ræve. Af tamme Dyr findes væsentlig kun Træk- og Lastdyr; 1879 827,000 Heste og 1,077,000 Stkr. Hornkvæg. Faareavl er saa godt som ukjendt; Svin holdes til Udførsel, Høns og Ænder for Æggenes Skyld; Hunde og Katte ere talrige. Havet er rigt paa Fisk. Bjergværksdriften er meget betydelig, navnlig paa Guld og Kobber, mindre paa Sølv. Varme Svovlkilder forekomme hyppig og benyttes meget som Sundhedsbrønde. Industrien staar forholdsvis højt, navnlig Metallernes Forarbejdning, Lakering og Papirfabrikation. Af Morbærtræets Bark forfærdiges udmærket Papir, der anvendes til Regnskjærme, Overtøj o. lign. og er baade stærkt og billigt. Ogsaa i Forfærdigelse af Silke- og Bomuldsstoffer, Porcelæn, Straaarbejder, musikalske, physiske og mathematiske Instrumenter have Japaneserne bragt det vidt, og i den nyere Tid bygge de endog paa deres egne Værfter store Dampskibe. Handelen paa Udlandet drevés indtil Midten af indeværende Aarh. kun i indskrænket Omfang i Havnen Nagasaki med Hollænderne; men efter at det 1854 var lykkedes Nordamerikanerne at afslutte en Handelstractat med J., ere lignende senere komne i Stand med de fleste søfarende Nationer, hvorefter Havnene Hakodate, Niegata, Tokio, Jokohama, Hiogo, Osaka, Nagasaki og Nafa paa en af de sydligere Liu-Kiu-Øer ere aabnede for Skibsfarten. Indførselen i disse Havne udgjorde i Gjennemsnit i Aarene 1878—82 en Værdi af 116 Mill. Kr. og Udførselen 106 Mill. Kr. De hertil svarende Beløb 1865 vare 50 og .. Mill. Kr. De vigtigste Indførselsartikler ere Manufakturvarer, Sukker, Bomuld og Vaaben; i Udførselen indtage Silke og Te den første Plads. De vigtigste Havne for Udenrigshandelen ere Jokohama med ⅔ af Indførselen og en noget mindre Andel i Udførselen, og Hiogo og Osaka med tilsammen ¼ af Indførselen og noget over ¼ af Udførselen.

Skibsfarten i Tractathavnene udgjorde 1882 for Indgaaende:

Flag	Jokohama		Kioto-Osaka		Nagasaki		Hakodate		I alt	
	Antal	Drægtigh. i 1,000 T.s	Antal	Drægtigh. i 1,000 T.s	Antal	Drægtigh. i 1,000 T.s	Antal	Drægtigh. i 1,000 T.s	Antal	Drægtigh. i 1,000 T.s
Japansk …	3	2	8	7	153	163	»	»	164	172
Engelsk …	169	242	120	141	261	119	39	17	589	519
Amerikansk	53	110	8	10	12	7	2	0,4	75	127
Tydsk ……	26	18	9	6	68	38	2	0,6	105	58
Fransk ……	29	44	»	»	4	1	»	»	33	45
Andre ……	6	2	5	4	34	23	3	1	48	30
I alt ……	286	418	150	168	532	351	46	19	1,014	951

Af Jærnbaner var 1885 i Drift c. 40 Mil, af Posthuse og lignende var Antallet over 5,000, og der befordredes i Aaret til 30 Juni 1883 i alt 50 Mill. Breve, 33 Mill. Postkort, 3,7 Mill. portofrie Correspondancer, 23 Mill. Aviser, c. 1 Mill. Vareprøver og Bøger. Værdien af Pengeforsendelser var over 30 Mill. Kr. Antallet af Telegraphstationer var 265, Linjelængden 1,040 Mil, Traadlængden 2,800 Mil og Antallet af afsendte Depecher 2,8 Mill. — Af den foran opførte Befolkning hørte 89 til Kejserhuset, 3,146 til Daïmioerne (tidligere Lensfyrster) med Familie, 1,934,000 vare Adel, højere Embedsmænd, Præster, Lærde og Krigere med Familie (med et fælles Navn Jakuniner) og Resten lavere Embedsmænd, Kjøbmænd, Haandværkere og Bønder m. fl. Bønderne ere stavnsbundne og nærmest at betragte som Adelens Trælle. Japaneserne høre til den mongolske Race, ere slanke, velbyggede og opvakte, med gul Ansigtsfarve, der hos Menigmand er stærkt solbrændt, men hos Kvinderne, navnlig af de højere Stænder, næsten hvid, og med sort Haar. Mændenes Dragt er en lang Talar af Silke ell. Bomuld, sammenholdt ved et Bælte, og under denne vide Benklæder; kun i Regnvejr bæres en til alle Sider nedfaldende Hat. Kvindernes Dragt er en lignende, men noget kortere. I den nyere Tid har europæisk Klædedragt vundet Indpas hos de højere stillede. Boligerne ere mest byggede af Træ og ligne et Telt; de have sædvanlig kun én Etage; Gulvene ere belagte med Maatter af Risstraa. Bohavet er yderst tarveligt, og Sengen bestaar for det meste kun af en Sivmaatte med et firkantet Træstykke eller en Risfletning i Stedet for Hovedpude. Hovednæringsmidlet er Ris og Fisk. Der drikkes Te og en af Ris

lavet, berusende Drik „Saki", som kun nydes varm. Gaderne i Byerne ere lige med god, fast Kjørevej, godt Vandafløb og Gangstier paa Siderne. Landevejene ere ligeledes godt byggede og beplantede med Træer. De fornemme have Kjøretøjer, trukne af Oxer, men sædvanlig rejses i Bærestol eller til Hest. — Japanesernes Sprog er et agglutinerende Flerstavelsessprog, grundforskjelligt fra det chinesiske; dog har Chinesisk udøvet en stærk Paavirkning paa Japanesisk, der ogsaa bl. a. har laant sin Skrift fra den chinesiske. J. bruger dels ligefrem de chinesiske Skrifttegn, der da læses paa Japanesisk (ligesom f. Ex. vore Taltegn i hvert Sprog læses paa sin Maade), dels en egen Stavelsesskrift paa 42 Tegn (Irofa kaldet, efter de tre første Tegn i Alphabetet), dannede ved Simplificering af visse chinesiske Tegn; som oftest combineres begge Systemer, saaledes at Lydtegnene blot bruges føjede til de chinesiske Skrifttegn for, hvor det er nødvendigt, at udtrykke Bøjningsendelser o. lign. (ligesom vi f. Ex. skrive 1ste, 5te). I den nyeste Tid have enkelte begyndt at virke for Indførelsen af det latinske Alphabet, der i Virkeligheden vilde passe langt bedre til Sprogets Bygning end de hidtil brugte, yderst vanskelige og uhensigtsmæssige Skrivemaader, men ganske vist ogsaa vilde betegne det mest afgjørende Brud med hele Fortiden. Fra China har Japan ligeledes tidlig modtaget Bogtrykkerkunsten (med skaarne Træplader, ikke med bevægelige Typer). Kunsten at illustrere Bøger ved Træsnit har i Japan naaet en meget høj og ejendommelig Udvikling. Den japanesiske Literatur er overordentlig rig og omfatter baade Digtekunsten og alle de forskjellige Videnskaber. En af de største Samlinger i Europa af ældre japan. Literatur findes i Stockholm, hjembragt af Nordenskiöld; et Katalog over denne Samling er ud-udarbejdet af de Rosny (Catalogue de la bibliothèque japonaise de Nordenskiöld, Paris 1883). — Der gives i J. tre Hovedreligioner: 1) Sintoreligionen, den ældste og nationale, der for det meste bekjendes af de højere Stænder. Den lader af Chaos fremstaa en selvskabt, øverste Gud, der dog ikke bekymrer sig videre om Verden, som to skabende Guder have dannet af Universet. Gjennem talrige Gudeskabelser, der strække sig over Millioner af Aar, er sluttelig ved en Guds Forbindelse med en dødelig Kvinde fremstaaet Mikadoen, Landets Overhoved og Gudernes Repræsentant. Landets Skytsgudinde er Solgudinden, der dog er for ophøjet til at Menneskene kunne henvende sig umiddelbart til hende med deres Bønner. Dette sker derfor ved Forbønner af Mikadoen eller af henfarne Aander og forgudede Mennesker. Til Ære for disse ere Templer oprejste, i hvilke Guddommen repræsenteres af et Spejl eller et hvidt Papir. 2) Buddhismen, der i det 6te Aarh. er overført fra Korea og bekjendes af største Delen af Almuen. 3) Kungfutses Lære, der nærmest er de lærdes Religion. Siden 14 Aug. 1884 er Sinto- og Buddhalæren ophørt at være Statsreligion. — Statsforfatning. Kejseren (Mikado) styrer med et Ministerraad, i Spidsen for hvilket staar en første Præsident og to Vicepræsidenter; desuden er der 11 Raader, af hvilke de fleste tillige ere Chefer for et Ministerium; der er 11 saadanne (Udenrigs-, Indenrigs-, Finans-, Krigs-, Marine-, Justits-, Politi-, Undervisnings-, Handels- og Agerbrugsminist., samt Minist. for de offentlige Arbejder og for det kejserlige Hus). Et Statsraad paa 20 egentlige Raader og 35 Hjælpere udarbejder Lovene, og et Senat paa 51 Medlemmer, for største Delen forhenværende høje Embedsmænd, staar raadgivende ved Siden. Mikadoen er siden 1869 enevældig, men har 1875 oprettet et Parlament, hvis Indflydelse dog ikke lader sig nøjere bestemme. Der har i de sidste Aar flere Gange været Tale om, at det skulde have en Stilling som i Europas constitutionelle Stater. Provinserne have særskilte Forsamlinger, valgte under stærke Indskrænkninger i Valgret og Valgbarhed og med kun ringe Myndighed og Magtomraade. — Statsindtægten ansloges for Finansaaret til 30 Juni 1885 til 288 Mill. Kr. (hvoraf Grundskat 157 Mill., gjærede Drikke 62 Mill., Stempel og Gebyrer 21 Mill., Told 10 Mill. Kr.) og Udgiften til samme Beløb (Statsgjæld 81 Mill., hvoraf Afdrag 27 Mill., Civilliste og Apanager c. 8 Mill., Krigsministeriet 39 Mill., Marineministeriet 12 Mill.). Gjælden udgjorde 1 Juli 1885: Indenrigsk Gjæld, rentebærende 785 Mill. Kr. til en Gjennemsnitsrente af 6½ pCt., uden Rente 30 Mill. og Papirpenge 342 Mill., i alt 1,157 Mill. Kr. Udenrigsk Gjæld à 7 pCt. 31 Mill. Kr. Hele Gjælden 1,188 Mill. Kr. Herimod staar Reservefond og andre Activer 272 Mill. Kr., saa at den udækkede Gjæld bliver c. 916 Mill. Kr. Hærens Styrke 1883 ansloges til 9,400 Officerer og c. 110,000 Underofficerer og Menige. Ved Edict af 5 Nov. 1875 er almindelig Værnepligt indført, dog med mange Fritagelser og Ret til at kjøbe sig fri mod c. 1,000 Kr. Efter Reorganisationen af 1879 bestaar Hæren af 1) den active Hær, 2) den af udtjente Soldater dannede Reserve, hver med 3-aarig Tjeneste, Reserven kun at indkalde i Nødsfald; 3) Landeværnet med 4-aarig Tjeneste og 4) Landstormen, hvortil alle, der ikke tjene i de første Klasser, forblive fra 17 til 40 Aars Alderen. Den indkaldes kun, naar Fjenden er i Landet og Reserven er indlemmet i den active Hær. For Uddannelse af Officerer og Mandskaber bestaar et Militærakademi, en Militærskole, en Underofficersskole, en Skydeog Gymnastikskole, en Ingenieur- og en Dyrlægeskole. Flaaden bestaar af 4 Panserskibe, 4 Corvetter, 7 Kanonbaade, 4 Torpedobaade og 8 andre Dampskibe, samt 5 Sejlskibe, i alt 32 Fartøjer med 195 Stkr. Skyts. Den tæller c. 570 Officerer og 3,500 Underofficerer og Menige.

J.s Historie begynder, naar man fraregner Mytherne, med den guddommelige Kriger Sinmuntenvo, som 660 f. Chr. grundlagde Mikadoernes Regering paa Nipon og paa Kioto byggede et stort Tempel for Soldyrkelsen med et tilhørende Slot (Dairi), og som forenede det verdslige Herredømme med Værdigheden som Sintos Ypperstepræst (d. 585). Riget udvidedes senere ved Kampe mod Ainofolket, og derved lagdes Grunden til det ejendommelige Lens-

...rien. Omtr. 200 e. Chr. begyndte J. Krig med Korea, og derved aabnedes Forbindelser med China, hvorfra J. fik sin Skrift og Spirer til sin øvrige Cultur. 552 indførtes Buddhismen, men først 1623 blev den Statsreligion. Efter langvarige Kampe mellem Lens...ndene (Daimios) gjorde Mikadoens Feltherre (Sjogun) Joritomo 1192 Værdigheden ...elig i sin Slægt som en Major-Domus, og ... hans Hus 1334 fortrængtes fra Magten, ... Forholdet dog næsten uforandret, indtil en Mand af lavere Stand, Fidi Jori, 1585 rev ... den verdslige Magt til sig og fik Navnet ...ts", hvoraf senere Taikun-Titlen er op... Han døde 1598, men hans Efterfølger Jiejasu gik videre i samme Spor, indesluttede ... Mikadoen i hans Slot og flyttede selv ... Sæde fra Kioto til Jedo, hvorved han blev ... selvstændigere; han gav faste Regler for ...førelsen, bestemte nøje Daïmioernes ...ndighed og svækkede deres Magt ved at ... mange mindre Len og knytte disses ...havere umiddelbart til sig, medens kun ... oprindelige regnedes at staa under Mika...en. Under en følgende Taikun, Jjemitsu, ... Udlændingene fordrevne fra J. 1543 vare ...lig tre portugisiske Sømænd paa en Rejse ... Siam til Macao blevne kastede ind til J.; ...knyttede et Handelssamkvem mellem J. og ...ugal og fulgtes faa Aar efter af Jesuitmissionærer (deriblandt den navnkundige Frants...er), der havde saa meget Held, at der til ... var 200,000 indfødte Christne med 250 ...ker. Der sendtes 1582—90 Afsendinge til ...lip II og Sixtus V, men Jjejasu udviste ... Jesuiterne, og 1637 udstedtes en Lov om Portugiseres Forvisning, hvorefter en blo... Forfølgelse fandt Sted imod de indfødte ...tne (37,000 myrdedes paa én Gang) og ...endommen udryddedes. Hollænderne, som ... vare komne til J. og 1611 havde faaet ...ige Vilkaar til at handle, bleve derimod ...behandlede, fordi de afholdt sig fra alle ...iske Skridt og heller ikke søgte at udbrede Christne Lære. Dog maatte de fra 1641 ... med Adgang til Øen Desima ved Naga... og underkaste sig mange Indskrænkninger ...res Handel og Ophold, samt betale en ...g Tribut (fra 1790 hvert 4de Aar) og ...gte deres Christendom. Derimod afspær... J. sig fuldstændig fra alle andre Folke... Chineserne havde kun en lignende Adgang ... Hollænderne, hvilket medførte, at J.s ...udvikling fik et ejendommeligt Præg, og ... Forsøg af Colbert i det 17de Aarh., af ...mændene 1674 og paa ny 1803 og af ...rne 1782 og 1804—5 paa at knytte ...ndelser afvistes. Ved Budskabet om den ...-chinesiske Krig 1842 foreslog en af J.s ...igste Daïmioer, Fyrsten af Kanga, at aabne ...ne for Fremmede, medens Fyrsten af ... bekæmpede det. Den sidste fik Over...n, og, da Kong Vilhelm II af Neder...e 1844 raadede J. til at lade sig belære ...ldragelserne i China, svarede Taikunen, ...n netop derfor vilde afholde sig fra at ... nogen Forbindelse med Europæerne. ... afvistes ogsaa et Forsøg fra Nordamerika ...t nærme sig, men 8 Juli 1853 kom en amerikansk Flaade under Commodore Perry til J.s Farvande; han forstod at vinde Indgang og opnaaede 31 Marts 1854 at faa en Handelspagt afsluttet, hvorved Havnene Simoda og Hakodate aabnedes for hans Landsmænd. Tractaten stadfæstedes af Taikunen i Febr. 1855 med Daïmioernes Samtykke, men han blev alligevel kort efter myrdet af det Parti, som holdt paa J.s fortsatte Isolering. Efter Nordamerika fulgte England 1854 og Rusland 1855, der tillige fik Adgang til Nagasaki, og 1857—58 sluttedes nye Aftaler med de tre Stater samt med Holland og Frankrig, hvorefter ialt 5 Havne (derimellem Kanagava (ell. Jokohama) nær ved Jedo) i Løbet af nogle Aar skulde aabnes for Handelen. 1860—64 udstraktes disse Aftaler til Portugal, Tyskland og Schweiz og senere til flere andre Lande (Danmark 1867 og Sverige-Norge 1868). Men et saadant Brud paa Folkets Sædvaner og Fordomme gik ikke af uden stærke Rivninger og blodige Optrin. Baade den mindreaarige Taikuns Formynder Kamonnokami, der hørte til de fremmedes Parti, og dettes haardnakkede Modstander, Fyrsten af Mitho, bleve myrdede (1860 og 1861), og Gjerningsmændene dræbte sig selv strax efter ved „Harikiri" (Maveopskæring), for at man ikke skulde komme paa Spor efter de rette Ophavsmænd. Desuden forefaldt gjentagne Mord og Overfald paa de fremmede, som bosatte sig i J., selv saadanne, som hørte til Gesandtskaberne, og skjønt Taikunen personlig var stemt for en Tilnærmelse til Udlandet, hvilket vistes ved de Gesandtskaber, han 1860 sendte til Nordamerika og 1862 til Verdensudstillingen i London og til Europas andre Hovedstæder, kunde han dog ikke beskytte de fremmede, fordi han i Virkeligheden havde overtraadt sin Myndighed ved at slutte Tractater med Udlandet uden Mikadoens Samtykke. Efter Daïmioernes Tilskyndelse paabød denne i Slutn. af 1862 Udvisning af Udlændingene, og da Taikunen ikke vilde gjennemføre dette Paalæg, besluttede de to mægtige Fyrster af Nagato og Satsuma paa egen Haand at sætte det i Værk. I Sommeren 1863 lod den først nævnte sine Batterier i Simonosakistrædet skyde paa de europæiske Krigsskibe, hvorefter to franske Krigsskibe bombarderede Batterierne og en engelsk Flaade ødelagde Fyrsten af Satsumas Hovedstad Kagosima. Dette tvang vel J. til noget større Føjelighed, men helt ophørte dog ikke Udbrudene af Uvilje imod de fremmede, og først efter at en forenet engelsk-fransk-hollandsk-nordamerikansk Flaade efter en haardnakket Modstand 5—6 Sept. 1864 havde tilvunget sig Adgang til Simonosakistrædet og helt ødelagt Batterierne, udvirkede Taikunen 25 Nov. 1865 Mikadoens Stadfæstelse paa Tractaterne. Siden bleve disse ærlig overholdte, og flere af Daïmioerne, ja selv Fyrsten af Satsuma nærmede sig de fremmede Magter. Endnu mere knyttede den nye Taikun, Stotsbadschi, en Søn af Fyrsten af Mitho (siden Sept. 1866), sig til disse i Haab om derved at vinde Herredømmet over Daïmioerne og omdanne Lensstaten til en Enhedsstat. Han sendte sin Broder til Paris for at repræsentere J. ved Verdens-

udstillingen 1867 og brugte franske Officerer til at udvikle en ordnet Hær. Af Skinsyge herover søgte Daimioerne Støtte hos Mikadoen, især efter at et Tronskifte i Febr. 1867 havde bragt Mutsu Hito (f. 3 Nov. 1852) paa Tronen som den 122de Mikado. Taikunen foreslog en Omdannelse af Forfatningen og lod i dette Øjemed Daimioerne indkalde til et Møde i Kioto, idet han erklærede sig villig til at overgive Mikadoen den egentlige Styrelse, men vistnok haabede selv at gjennemføre den nye Ordning. De nordlige Fyrster vilde ikke indfinde sig ved Mødet og overtalte senere Mikadoen til at afsætte Taikunen. Dette førte til en Borgerkrig, i hvilken Taikunens Flaade sejrede over Fyrsten af Satsuma, medens hans Hær blev slaaet i en tre Dages Kamp Jan. 1868. Stotsbadschi trak sig nu tilbage i Privatlivet, men hans Broder optog Kampen og slog Mikadoens Tropper i flere Kampe foran Jedo. Først i Nov. fik Mikadoen Overmagten og holdt 2 Dec. sit Indtog i Jedo, hvorefter han 19 Febr. 1869 modtog de fremmede Affendinge i en højtidelig Audiens. Fra dette Øjeblik indtraadte J. i en Fremskridtsudvikling, saa hurtig og fuldstændig, som man ingensteds har set dens Mage. I Apr. og Juli 1869 samledes de ringere og de højere Daimioer, og de gav frivillig Afkald paa deres Myndighed og nøjedes med at blive arvelige Statholdere; men allerede i Sept. 1871 gjennemførte Mikadoen med Understøttelse af de fire mægtigste Fyrster en endnu større Omvæltning, idet alle Daimioerne maatte opgive deres Len og som Privatmænd bosætte sig i Jedo mod at oppebære en Tiendedel af deres tidligere Indtægter. Resten gik til Mikadoen, som indsatte Statholdere i Stedet, og hans tidligere Suprematі blev nu et virkeligt Herredømme. Medens J. tidligere deltes i mange større eller mindre (ialt 250) Len, blev det nu inddelt i 44 Provinser (Ken) og 3 Storstæder (Jedo, som nu fik det officielle Navn Tokio, Miako, som paa ny kaldtes Kioto, og Ohosaka). Desuden oprettedes et Ministerraad, og samtidig med denne Omordning af Forvaltningen foretoges en lige saa indgribende Ændring ved Hoffet. Mikadoen opgav sit tidligere indesluttede Liv, tog Sæde i Jedo i Taikunens tidligere Slot og foretog derfra Rejser omkring i Landet, holdt Fester, Audienser og Revuer, ja nedlod sig endog til at kjøre eller gaa i Byens Gader, næsten uden Følge, medens han gav Afkald paa den næsten guddommelige Hyldest, der hidtil vistes ham som Solgudindens Ypperstepræst. Den gamle nationale Sintolære blev 1869 paa ny ophøjet til Statsreligion, medens derimod Buddhismen tabte den Beskyttelse, den tidligere havde nydt. Dens Præsteskab maatte afstaa alle sine Ejendomme, og som Følge deraf ere mange Templer forfaldne og mange Gudebilleder blevne ødelagte; Tiggerordenerne ere blevne opløste, og deres Medlemmer have faaet Lov til at gifte sig, spise Kjød og bære borgerlig Dragt. Christendommen har paa ny vundet Indgang i J., takket være franske (katholske) og engelske (protestantiske) Missionærer. 1867—70 gjorde Regeringen gjentagne Skridt derimod, forbød Overgang til Christendommen og straffede christne Japanesere med Fængsel og Deportation; men i Febr. 1873 standsede den dermed og tilstod fuld Frihed. 1884 indførtes endog fuld Trosfrihed, og nu mistede ogsaa Sintoismen sin Stilling som Statsreligion, saa at Præsterne ikke længer faa Løn af Staten, men kun af Templernes Indtægter. Fremdeles har Regeringen paa mange Maader stræbt at indføre europæisk Cultur, dels ved at oprette højere Fagskoler med fremmede Lærere, dels ved at sende unge Mennesker i stort Tal udenlands til Oplærelse. Der lægges megen Vind paa Kjendskab til fremmede Sprog, medens den nationale Literatur ringeagtes og gaar til Grunde. Dagblade udgives, og Industriudstillinger ere blevne holdte (1876 og 1881). Flere Jærnbaner ere blevne byggede, og ved Telegrapher (det store nordiske Telegraphselskab nedlagde 1871 sine Kabler fra Shanghai til Nagasaki og derfra til Vladivostok i Amurlandet) og Dampskibe er Forbindelse knyttet med Europa og Nordamerika. 1873 indrettedes et Postvæsen, og 1877 indtraadte J. i den universelle Postforening. 1871 indførtes et Møntvæsen og 1876 et Bankvæsen efter nordamerikansk Mønster; 1872 omdannedes Politiet efter engelsk og 1879 Hæren efter tysk (tidligere fulgtes fransk) Mønster med almindelig Værnepligt med 3 Aars Tjeneste. Den gregorianske Kalender traadte 1 Jan. 1873 i Kraft, men Tidsregningen sker fra den første Mikado (saa at 1873 bliver 2533); ogsaa vor Uge- og Døgninddeling er optagen. Selv til det rent ydre strækker Efterligningen sig; den europæiske Dragt bliver stedse mere almindelig, især blandt Embeds- og Forretningsmændene. Haaret afrages ikke længer; Bærestolene afløses af Vogne, og Maveopskæringen gaar mere og mere af Brug. Den tidligere Klasseinddeling blandt Arbejderne er bleven ophævet, og den laveste Klasse, der omtrent stod som Pariaerne i Indien, er bleven stillet ens med de andre. Krigeradelen, Samurai, der havde „Ret til at bære to Sværd“ og var en talrig og urolig Klasse, er bleven opløst, og dens Medlemmer skulle drive et borgerligt Erhverv, hvilket medførte en Opstand i Oct. 1876 og en 10 Maaneders blodig Kamp. Som Afslutning paa Omdannelsen blev et Parlament oprettet og første Gang aabnet i Kioto 20 Juni 1875. 1880 udstedtes Civil- og Straffelovbøger, som vare udarbejdede af franske Retslærde. For at knytte diplomatiske Forbindelser med Udlandet affendtes 1872 et stort Gesandtskab med Iwakura i Spidsen over San Francisco til Washington og derfra til Europas Hovedstæder; senere oprettedes faste Gesandtskaber ved Stormagternes og flere andre Hoffer. Med China var det nær kommet til Fredsbrud 1874, fordi et japanesisk Skibsmandskab var blevet myrdet paa Formosa og J. af den Grund havde besat en Del af denne Ø; ved engelsk Mægling kom det til Forlig, idet China betalte en Sum Penge i Vederlag og J. igjen rømmede Formosa. 1875 afstod J. den sydlige Del af Halvøen Sachalin til Rusland, medens det 1876 tog Bonin-Øerne i Besiddelse og 1879 indlemmede Liu-kiu-Øerne, som hidtil kun stod i et løst Lensforhold. 1869 besøgtes J. af den

engelske Prins Alfred, Hertug af Edinburgh, 1873 af den russiske Storfyrst Alexis og 1879 dels af den preussiske Prins Heinrich og den italienske Prins Thomas, Hertug af Genua, dels af den tidligere nordamerikanske Præsident Grant. S. A. hjemsøgtes J. af en Cholera-Epidemi, samt af store Ildebrande i 3 af sine vigtigste Stæder, Tokio, Jokohama og Hakodate; 1880 indtraf et meget ødelæggende Jordskjælv, der bl. a. ramte begge de først nævnte Stæder.

Japanske Hav, den Del af det store Verdenshav, som ligger mellem Asien (Halvøen Korea og Sibirien) mod V. og de japanske Øer og Sachalin mod Ø. Dets sydlige Indløb dannes af Korea-Strædet og dets nordlige af den tatariske Golf, der mod N. under 51° n. Br. indsnævres til et smalt Stræde. Mellem de japanske Øer fører Van der Capellen-Strædet mellem Kiusiu og Nippon, Tsugaru- ell. Sangar-Strædet mellem Nippon og Jeso og La Pérouse-Strædet mellem Jeso og Sachalin. Havets Længde fra N. mod S. er c. 330 M., dets største Bredde under 40° n. Br. c. 140 M. Det danner paa den japanske Side en Mængde Bugter, af hvilke ...jeno- og Wakasa-Bugten paa Nippons Vestside, Peter den stores Bugt i Amurlandets sydl. Del og Korea- ell. Broughton-Bugten paa Koreas Østside ere de betydeligste.

Japetos, en Titan, Søn af Uranos og Gæa, ...r ved sin Broder Okeanos's Datter Asia ell. Klymene Fader til Atlas, Prometheus, Epimetheus og Menoitios; som Prometheus's Fader ...ar han i Spidsen for det hellenske Slægtgifter. Til Straf for sin Deltagelse i Kampen mod Zeus blev J. nedstyrtet til Tartaros.

Japetus, Drabant omkring Saturn.

Japhet (d. e. den vidtudbredte), Søn af Noah, ...r i den mosaiske Folketavle (1 Moseb., 10de ...p.) som Stamfader for Armenierne, Me...ne, Grækerne, Thrakerne osv., der derfor ...mmensattes under Navnet Japhetiderne. Efter ... arabiske Tradition er han ogsaa Stamfader for Tyrkerne, hvis Navn afledes af hans ...n Turk. Japhetitiske Race, s. Folkeslag og ...europæere.

Japygia betegner dels det sydøstlige Italien ... Bjærget Garganus til Forbjærget Japy...m (Capo di Leuca), dels i snævrere For...d Halvøen Calabrien, som var beboet af ...ger, en fra det øvrige Italiens Beboere ...ke forskjellig Folkestamme (jvfr. Messapier).

...aquette, fr. [schakètt], Jakke, Barnetrøje.

...ardin, Nicolas Henry [schardǟng], fransk ...itekt, f. 1720 i St. Germain des Noyers, ...799, havde fra 1744 uddannet sig i Rom ...lev 1754 indkaldt til Danmark og ansat ... Intendant over de kongelige Bygninger og ...fessor ved det nyoprettede Akademi. Hans ...igste Arbejde var Udarbejdelsen af Planen ...en pragtfulde Marmorkirke, som fuldført ...n efter den oprindelige, rigere eller selv efter ...nere simplificeret Plan vilde være bleven ...jont Mindesmærke om Datidens Bygnings... Men efter at have kostet mere end 1 Mil... i nuvær. danske Penge blev Arbejdet op...t, og J. vendte 1771 tilbage til Frankrig. I den nyeste Tid er Kirkens Fuldførelse efter en mere beskeden Plan sat i Værk af Architekterne Etatsraad F. Meldahl og Alb. Jensen. — Hans Broder, Louis Henry J., f. 1730, som han medtog til Danmark, blev ansat ved Akademiet som Professor i Perspectivlæren, men døde allerede 1759.

Jargon, fr. [schargõng], fordærvet Dialekt, Pluddervælsk; ogsaa et til et bestemt Øjemed dannet Sprog, som Jødetysk, Rotvælsk, Tyvesprog.

Jarkand, Stad i den chinesiske Prov. Øst-Turkestan, 38° 20′ n. Br., ved Floden Jarkand, der udspringer paa Karakorum. 90,000 J. Staden ligger i en frugtbar og velvandet Egn, noget fra Vestgrænsen af Ørkenen Gobi. Livlig Handel og Industri; stor Bazar.

Jarl (eng. earl), i Nordens ældre Historie en Benævnelse paa Statholderne i Landskaberne, hvilke Kongerne valgte enten i den kongelige Familie eller blandt deres Hirdmænd. I Norge vare især de gamle Hlade-J. berømte og mægtige. Ogsaa Orknøerne havde arvelige J. I det 13de og 14de Aarh. afskaffedes Jarlværdigheden i Norden eller afløstes af Hertugtitlen.

Jarlsberg, Fogderi i Norge, omfattende den nordlige Del af Jarlsberg og Larviks Amt, har sit Navn efter J. Gaard i Nærheden af Tønsberg. I Middelalderen hed Gaarden Sæheim (Sem) og er bekjendt først som Kongsgaard, senere som Residens for de kongel. Befalingsmænd over Tønsberg. 1671 solgtes den til Peder Griffenfeld, der ophøjedes til Greve af Griffenfeld, medens Sem fik Navn af Griffenfelds Gaard. Efter hans Fald blev Gaarden confiskeret, men solgtes 1683 til Baron Gustav Vilhelm Wedel, som det følg. Aar blev Greve af Jarlsberg, et Navn, som siden har fulgt baade Gaarden og Grevskabet eller nu Fogderiet. J. Hovedgaard, som fremdeles er i samme Slægts Besiddelse, er Norges største Gaard. Jvfr. Wedel-Jarlsberg. **Jarlsberg og Larviks Amt**, liggende paa Vestsiden af Christianiafjorden i Norge, har et Fladeindhold af 41 □ M. (2,258 □ Kilom.) og en Befolkning af 89,300 J. (1875), hvilket udgjør 2,180 Mennesker pr. □ M. Det er saaledes Norges mindste, men ogsaa tættest befolkede Amt. Det inddeles i 7 Bycommuner og 19 Herreder, fordelte paa 2 Fogderier, Jarlsbergs F. og Larviks F. Amtet hører til Landets lavest liggende og frugtbareste Egne, og intet af dets Fjældpartier hæver sig til nogen synderlig Højde. Klimaet er ogsaa meget mildt, og Bøgen optræder her hyppig som Skovtræ. Agerbruget staar derfor meget højt og udgjør Amtets vigtigste Næringsvej. Den lange Kystlinje med mange Fjorde begunstiger Skibsfarten, og Districtet ejer en stor Mængde Fartøjer. Skovdrift, Fiskeri og Fabrikvirksomhed ere heller ikke uden Betydning. Hovedvasdraget er Numedalslaagen, som gjennemstrømmer den største Del af Amtet og falder i Havet ved Larvik. De fleste af Amtets Byer berøres af den saakaldte Grevskabsbane, der forbinder Skien med Drammen og Christiania. Amtet, der omtr. svarer til Middelalderens Vestfold, blev efter Adelsprivilegiernes Ophævelse 1821

oprettet af de daværende Jarlsbergs og Larviks Grevskaber og kaldes derfor endnu hyppig „Grevskaberne".

Jármunrik, s. Ermanarik.

Jarnac [scharnäk], Flække i det franske Dep. Charente, 4 M. v. for Angoulême, ved Floden Charente. 4,000 J. Slag 13 Marts 1569, i hvilket Katholikerne under Henrik af Anjou (senere Henrik III) sejrede over Hugnenotterne; Prinsen af Condé blev tagen til Fange i Slaget og derefter dræbt.

Járnsaxa, i den nord. Mythol. en Jættekvinde, med hvem Thor havde Sønnen Magne.

Járnsida, s. Jernside.

Jarnwith, s. Dänischwohld.

Jaromar (II), en vendisk Fyrste paa Rügen under dansk Lenshøjhed, forbandt sig med Danmarks Fjender under den Strid, som udbrød med Kirken i Slutn. af Christoffer I.s Regering og fortsattes efter denne Konges Død. Den roskildske Bisp Peder Bang tog sin Tilflugt til J. efter at have lyst Interdictet i sit Stift og ophidsede ham imod sit Fædreland. Om J.s Angreb paa Kjøbenhavn (deraf „Jermers Gab" paa det Sted, hvor han kom ind i Byen, mellem Vester- og Nørreport, for Enden af Studiestræde, og „Jermers Skanse", hvis Navn senere fordrejedes til „Helmers Bastion") og Slaget ved Næstved 1259 s. Bang, Peder, og Erik Glipping. Efter ogsaa at have hærjet Bornholm og Skaane blev han her stukket ihjel med en Kniv af en Bondekone 1260. Hans Minde var saa afskyet i Danmark, at naar man senere rakte en Tigger en Almisse som Sjælegave for Fyrst J., vilde han ikke modtage den.

Jaroměř [mierſch], Stad i det østerrigske Kongerige Böhmen, 2½ M. n. n. ø. for Königgrätz, ved Aupas Udløb i Elben. 5,000 J. Kjædebro over Elben.

Jaroslau, Stad i det østerrigske Kongerige Galizien ved Floden San, 13 M. v. n. v. for Lemberg. 12,000 J. Livlig Handel med Korn, Lærred, Vox og Vin. Klædefabrikation.

Jaroslav (egtl. Jaroslávl), 1) Gouvernem. i Rusland, omgivet af Gouv. Vologda, Kostroma, Vladimir, Tver og Novgorod, 646 □ M. med 1,532,000 J. (1880), er et af Volga og dens Bifloder gjennemstrømmet Sletteland med god Agerdyrkning og Kvægavl samt betydeligt Fiskeri. — 2) Hovedstad i Gouv. J. ved Volga, 82 M. ø. s. ø. for St. Petersborg. 30,000 J. Bispesæde. Talrige Kirker og Klostre, adeligt Lyceum med Bibliothek. Betydelig Industri i Linned- og Bomuldsvarer og Papir.

Jaroslav, russisk Storfyrste 1019—54, s. Rusland (Hist.).

Jarriba ell. Yoruba, en Landstrækning i Sudan i Afrika, mellem Dahome mod V. og Benin mod Ø., det store Gando Rige mod N. og Guineabugten mod S., er vandrigt og frugtbart med en talrig Negerbefolkning, blandt hvilke de christne Missionærer synes at gjøre Fremskridt. Hovedstad Abbeokuta i Prov. Egba med 130,000 J. og betydelig Handel.

Jasion ell. **Jasios**, Søn af Zeus og Plejaden Elektra, er maaske en Personification af Jordens Evne til at frembringe Afgrøde. Han hvilede (efter Odysseen) hos Demeter paa den tre Gange pløjede Mark og avlede med hende Plutos (Rigdommen), hvorfor Zeus dræbte ham med sit Lyn, medens han efter andre som Demeters Ægtefælle opnaaede en høj Alder. Paa Samothrake stiftede J. efter Zeus's Anvisning de samothrakiske Mysterier, og han skal ogsaa paa Sicilien have udbredt Demeters Dyrkelse.

Jasmin [schas], en for sine vellugtende Blomster dyrket Busk af Famil. Jasmineæ, der har sambladet Krone, to Støvdragere og sammensatte Blade. Den leverer Jasminolje og har hjemme i Troperne. Med denne maa ikke forvexles den almindeligst dyrkede saakaldte J., Pibeved, nægte J. (Philadelphus coronarius); den er af en hel anden Familie, Philadelpheæ, der har fribladet Krone, mange Støvdragere og enkelte Blade; denne har hjemme i Sydeuropa.

Jasmin, Jacq. [schasmäng], i hans egen Dialekt Jaquou Jansmin, fransk Dialektdigter, f. 6 Marts 1798 i Agen, Søn af en fattig Skrædder, fik som Barn ringe Undervisning, blev sat i Friseurlære og benyttede sin Smule Fritid til Læsning. Han begyndte med at forfatte og med stor mimisk Livlighed foredrage sine lystige Sange for Vennekredse — et Talent, som han havde arvet efter sin Fader. Han benyttede det ved Tiden modificerede gamle Troubadoursprog. 1825 gjorde hans Digt »Me cal mouri« megen Opsigt; dernæst fulgte en Række Digte, til Dels humoristiske Billeder af den arbejdende Klasses snævre og trykkede Existens. 1835 samlede han disse Arbejder i »Las Papillotas« (Les papillotes). En sprudlende og vittig Billedrigdom og improvisatorisk Dristighed give disse Digtninger en særegen Tiltrækningskraft. J., der blev ved at drive sit Friseurhaandværk, blev glimrende modtaget af Paris's literære Verden, fik en Pension paa 1,000 Frc.s og 1840 Æreslegionens Kors; 1852 blev han kronet af Akademiet. »Lou chalibari« (Le charivari) fra 1825, et komisk Heltedigt, »L'abuglo (l'aveugle) de Castel-Cueille« (1836), »Lous dus frays-bessous« (les deux frères jumeaux, 1847) ere hans mest bekjendte Arbejder. Han rejste stadig i Sydfrankrig, og man har kaldt ham den sidste Troubadour. J. døde i sin Fødeby 4 Oct. 1864.

Jasmund, en Halvø, som danner den nordlige Del af Rügen og skilles fra Hovedøen ved J.-Bodden, en Vig, der fra Østersøen skærer sig dybt ind i Landet.

Jason, Søn af Æson, Konge i Jolkos i Thessalien. Hans Farbroder Pelias havde berøvet Æson Regeringen, og J. blev for at unddrages Farbroderens Forfølgelser opdragen af Chiron paa Pelion. Da han var bleven voxen, gik han til Jolkos, men tabte ved at vade over Floden Anauros sin ene Sandal og vakte derfor Frygt hos Pelias, der af Oraklet var bleven advaret mod den, der kun havde ên Sandal. Pelias fik ham, da han vilde gjøre sine Rettigheder til Tronen gjældende, til at foretage det bekjendte Argonautertog (jvfr. Argo), idet han lovede at overlade ham Tronen, naar han bragte det gyldne Skind (jvfr. Helle) fra Kolchis til Thessalien. Efter at være ankommen til Kolchis fandt han Understøttelse hos Medea, der, da han lykkelig var kommen i Besiddelse

ai det gyldne Skind, fulgte ham til hans Hjem. Dog kom han ikke i Besiddelse af Herredømmet over Jolkos, hvilket han maatte overlade til Pelias's Søn Akastos, medens han selv med Medea flygtede til Korinth. Efter at have levet 10 Aar i Ægteskab med Medea forstødte han hende og hendes Børn og bejlede til Kreusa ell. Glauke, Datter af den korinthiske Konge Kreon. Medea dræbte i Fortvivlse herover sine og J.s Børn og flygtede til Kong Ægeus i Athen. J. skal derpaa have dræbt sig selv; efter en anden Beretning blev han knust af en Bjælke af det Skib, der havde ført ham til Kolchis. Et andet Sagn beretter, at han udsonede sig med Medea og med hende vendte tilbage til Kolchis, hvor han efter sin Svigerfaders Død besteg Tronen.

Jaspis, et Mineral, en af Jærnilte gul-, rød-, brun- ell. grønfarvet, uigjennemsigtig Varietet af Kvarts. Man skjelner imellem almindelig J., den ægyptiske ell. Kugle-J. med ringformede Tegninger, den stribede Baand-J., Agat-J. med agatlignende Figurer o. fl. Den antager en smuk Politur, slibes og poleres til architektoniske Prydelser, Vaser, Bijouteri- og Mosaikarbejder. J. forekommer i smukke Varieteter i Ægypten, Böhmen, Rusland o. fl. St.

Jassy, Stad i Konger. Rumænien, Fyrstendømmet Moldau, 44 M. n. n. ø. for Bukurescht, 2 M. v. for Floden Pruth. 90,000 J., hvoraf ¼ Jøder. Græsk Ærkebispesæde. Af snævre, uregelmæssige Gader ere kun faa belagte, men derimod mange belagte med Planker, der dække Afløbskanaler; de fleste Huse af Træ. I de senere Aar begynde dog Forholdene i denne Henseende at forandre sig, der bygges nu mange Stenhuse, ligesom ogsaa findes ikke faa prægtige Butiker. mærkeligste Bygninger ere det forhenværende Residensslot, Theatret og Bojarernes e, af hvilke flere have en anselig Størrelse, samt flere Kirker, Regeringsbygningen og store Hospital. Antallet af græske Kirker c. 70; desuden ere her flere Synagoger. ig Industri i Beklædningsstoffer og Træ-r.

astrau, Richard Louis, kongel. dansk Operaer, f. 2 Maj 1832, uddannede sine smukke betydelige Stemmemidler i Italien, og efter ave optraadt med Held paa forskjellige ly- Scener i Italien og Spanien debuterede 22 Jan. 1864 paa det kongel. Theater Edgar i „Lucia af Lammermoor". Hans ngsrige og godt uddannede Tenorstemme sig særlig for den italienske Opera, og er ogsaa i denne, at han i Aarenes Løb høstet sine bedste Triumpher paa den danske onalscene.

strow, Stad i den preussiske Prov. Vest-ssen, 21 M. s. v. for Danzig. 6,000 J. ige Kvæg- og Hestemarkeder.

z-Bereny [jahs-bärrehni], Flække i Un- 9 M. ø. for Buda-Pest. 22,000 J. Vigtigt brug og Kvægavl. Stærkt besøgte Markeder. gere Hovedstad i Jazygien og Kumanien.

tagān ell. **Yataghān**, tyrk., bet. Krum-

ubert, Amédée [schobähr], berømt Orien- f. 3 Juni 1779 i Aix, gik 1798 som Tolk til Ægypten med Bonaparte, vendte derpaa tilbage til Frankrig og gik anden Gang 1802 til Orienten. 1804 sendtes han i et diplomatisk Hverv til Constantinopel og n. A. til Persien, paa hvilken Rejse han blev fængslet af Paschaen i Bayazid og holdt indespærret i 8 Maaneder i en Hule, saa at han var nær ved at omkomme. Paa det persiske Hofs Reclamationer blev han endelig frigivet og vendte tilbage til Paris, hvor han holdt Forelæsninger over det tyrkiske Sprog. Napoleon I sendte ham ved sin Tilbagekomst fra Elba 1815 til Constantinopel, og tre Aar efter foretog han en Rejse for at gjøre Indkjøb af Kaschmirgeder, hvoraf han hjembragte en stor Flok fra Ural. 1841 blev J. ophøjet til Pair. Han døde 30 Jan. 1847 i Paris. Hans vigtigste Arbejder ere »Voyages en Arménie et en Perse dans les années 1805—6« (1821), »Éléments de la grammaire turque« (1823 og 1834), »Mémoire sur l'ancien cours de l'Oxus« (1834), »La géographie d'Edrisi trad. en fr.« (1837—41).

Jauer, Stad i den preussiske Prov. Schlesien ved Foden af Riesengebirge, 2 M. s. til v. for Liegnitz. 11,000 J. Garveri, Høravl, Kornhandel.

Jáuregui y Aguilár, Juan de, spansk Digter, f. c. 1570 i Sevilla, var først Maler og studerede som saadan i Rom. Her udgav han en Oversættelse af Tassos »Aminta«, der skaffede ham megen Anseelse i hans Fødeland og venlig Modtagelse ved Hoffet i Madrid, da han kom tilbage. 1618 udgav han i Sevilla sine samlede Værker; 1624 udkom i Madrid hans »Orfeo«. Skjønt Modstander af Gongorismen naar han ingen klar og simpel Stil. Derimod udmærke hans lyriske Digte sig ved smuk Versification og en malerisk Phantasi. Han døde 1649.

Jauréguiberry, Jean Bernard [schoregiberri], fransk Søofficer, f. 26 Aug. 1815, indtraadte 1832 i Flaaden som Cadet og gjorde Krigstjeneste baade under Krimkrigen og som Linjeskibscapitain paa Toget til China 1860. En Tid lang var J. Gouverneur i Senegal, og 1869 blev han Contreadmiral. I Nov. 1870 fik J. Anførselen over en Division af Loirehæren, førte den med Dygtighed ved Coulmiers og Orléans og blev, da Chanzy overtog Anførselen over Vesthæren, Chef for et Hærcorps, med hvilket han kæmpede ved Le Mans med stor Haardnakkethed. Til Løn blev J. Viceadmiral, var en kort Tid Medlem af Nationalforsamlingen og blev 1871 Søpræfect i Toulon. 1876 blev J. Chef for Middelhavsflaaden og i Febr. 1879 Marineminister indtil Sept. 1880, samt paa ny Jan. 1882—Jan. 1883. 1879 valgtes J. til livsvarig Senator.

Jaurès, Const. Louis Jean Benj. [schorähs], fransk Søofficer, f. 3 Febr. 1823, blev 1845 Lieutenant og gjorde Tjeneste paa Felttogene i China, Cochinchina og Mexico. 1869 blev han Linjeskibscapitain, og i Nov. 1870 fik han Anførselen over en Brigade i Loirehæren og senere over en Division i Vesthæren; han udmærkede sig saa meget i disse Kampe, at han til Løn blev forfremmet til Contreadmiral. I Juli 1871 valgtes J. til Nationalforsamlingen og sluttede sig her til venstre Centrum (var

en Tid lang Partiets Formand). I Dec. 1875 valgtes J. til livsvarig Senator; han førte 1876 Flaaden i Middelhavet og blev 1878 Viceadmiral. I Jan. 1879 blev han Afsending i Spanien og forflyttedes i Jan. 1883 til Rusland, hvor han forblev indtil Oct. s. A.

Java ell. **Dschava**, en af de store Sundaøer i det ostindiske Archipelag, liggende mellem 5° 50' og 8° 45' s. Br. og mell. 123° og 133° ø. L., tilhører Nederlandene. Den omgives mod N. af Javasøen, mod S. af det indiske Ocean, skilles mod V. ved Sundastrædet fra Sumatra, mod Ø. ved Balistrædet fra den mindre Ø Bali og har, medindbefattet den større Ø Madura ved Nordkysten og Kangeanøerne længer mod Ø. samt flere mindre, et Fladeindhold af 2,390 □ M. med c. 20 Mill. J. (1880). Af de J. omgivende Øer er Madura 84 □ M., Kangeanøerne c. 12 □ M. og de øvrige Smaaøer c. 15 □ M., saa at Hovedøens Areal bliver omtrent 2,280 □ M. Den er 140 M. lang og fra 9 til 26 M. bred. Øens Indre er bjærgfuldt med Højder af 10,000 F. og talrige vulkanske Toppe (Klokkebjærge), hvoraf ikke mindre end 26 i Virksomhed. Kysterne saa vel mod N. som mod S. ere i stor Udstrækning Lavland. Klimaet er forskjelligt efter Højdebeliggenheden; i Kystlandet indtil 2,000 F.s Højde er Aarets Middelvarme 27°—24° og Regnmængden i Dec.—Marts meget stor; mellem 2,000 F. og 4,500 F. aftager Aarsvarmen fra 24° til 19°; mellem 4,500 F. og 7,500 F. synker Aarstemperaturen til 18° med ringere Regnmængde end i de to foregaaende Regioner, men med hyppige Taager. Oven over 7,500 F. er den kolde Region, hvor Aarsvarmen synker til 8° med næsten stadig Sydøstpassat og ringe Regnmængde. Orkaner ere meget sjældne og Jordskjælv langt fra saa hyppige som paa andre ostindiske Øer. Det forfærdelige vulkanske Udbrud i Aug. 1883, der anrettede saa stor Ødelæggelse paa J.s vestlige lave Kyster, fandt ikke Sted paa selve Øen, men paa den lille Ø Krakatoa omtrent midt i Sundastrædet. Sumplandene paa Nordkysten have længe været ilde berygtede for deres yderst usunde Klima; men disse Forhold ere i nyere Tid betydelig forbedrede, hvorom ogsaa den mærkelige Tilvæxt af Befolkningen noksom vidner. Denne udgjorde 1780 paa J. og Madura kun 2 Mill., var 1815 stegen til 4,600,000, 1845 til 9½ Mill., 1860 til 12¾ Mill. og 1870 til 16¼ Mill., hvoraf c. 400,000 paa Madura. Af Befolkningen 1880 vare 39,000 Europæere foruden de i Hæren tjenende, 207,000 Chinesere, 11,000 Arabere og 2,500 uden for Øen fødte Hinduer. Hæren udgjorde 33,000 Md., hvoraf noget over Halvdelen Europæere; Flaadens Besætning var 4,500 Md., hvoraf 2,800 Europæere. Befolkningens Hovedmasse bestaar af Javanesere mod Ø. og Sundanesere mod V., der tale hver sit eget Sprog. De ere muhammedanske Malayer og i Almindel. fredelige, ædruelige og flittige Agerdyrkere. Omtr. $\frac{1}{11}$ af Øen staar endnu nominelt under uafhængige Fyrster, der dog i Virkeligheden kun ere hollandske Vasaller. De vigtigste Produkter ere Ris, Kaffe, Sukker, Indigo, Te, Tobak, Krydderier og Tin. Ris dyrkes indtil 2,400 F. over Havet og Kaffe herfra og indtil 3,800 F. 1830 indførtes det saakaldte Agricultursystem, hvorefter de indfødte foruden deres Rismarker, der give 2—3 Afgrøder aarlig, tillige maa dyrke visse Kronen tilhørende Landstrækninger med Krydderplanter og aflevere deres Høst til Regeringen for en bestemt Pris. Heri er der dog i den nyeste Tid gjort væsentlige Ændringer til bedste for de indfødte. De tidligere meget udstrakte Urskove have maattet vige for den stærkt voxende Befolkning og ere nu næsten ganske udryddede. Af vilde Dyr forekomme Panthere, Tigere, Rhinocerosser, Vildsvin, Krokodiler og talrige Slanger samt en stor Mængde Aber. Langs Kysten fanges Skildpadder af betydelig Størrelse. I Kystens Klippehuler, c. 2,000 F. over Havet, bygger Salanganen (Cypselus esculentus) sin spiselige Rede, der i China skattes højt af Lækkermunde og derfor er en vigtig Handelsartikel. De vigtigste Husdyr ere Bøfler, Hornkvæg og Heste. Industrien omfatter fornemmelig Raastoffernes Forarbejdning, og her tilvirkes i stor Mængde Bomuldsstoffer og godt Papir. Handelen drives hovedsagelig paa Moderlandet. De betydeligste Handelspladser ere paa Nordkysten Batavia, Samarang og Surabaya og paa Sydkysten Tjelàtjap. I den nyeste Tid begynder man at anlægge Jærnbaner; 1883 vare i Drift 82 Mil og flere Strækninger under Anlæg. De vigtigste Punkter af Øen ere i Telegraphforbindelse med Batavia, og Telegraphlinjerne have en Længde af over 500 Mil. — I Spidsen for Kolonialregeringen staar Generalgouverneuren med et af Kongen valgt Raad, bestaaende af en Vicepræsident og 4 Medlemmer. De vigtigste Statsindtægter ere: Forpagtningsafgiften (navnlig af Opiumshandelen), Grundskatten og Tolden samt Gevinsten paa de paa Statsjorderne avlede Kolonialprodukter. Kolonialgjælden, der udgjorde c. 340 Mill. Kr., er nu overtaget af Moderlandet. — J. beboedes i de ældste Tider af Malayer, der efterhaanden blandedes med indvandrede Hinduer, Chinesere og Indochinesere. I Beg. af det 15de Aarh. bemægtigede Araberne sig Øen og indførte Islam. Portugiserne satte sig fast der 1579, men bleve senere fordrevne af Hollænderne, der først landede her 1594 og efterhaanden have bemægtiget sig hele Øen, som 1811—14 var i Englands Besiddelse, men blev tilbagegivet efter Pariserfreden. Hovedstad **Batavia** paa Nordsiden; Generalgouverneurens Residens er i Buitenzorg s. for Batavia.

Java Søen, den Del af det indiske Ocean, som strækker sig mellem Sumatra mod V., Java mod S., Celebes mod Ø. og Borneo mod N. Den er c. 230 M. lang fra Ø. mod V. og c. 80 M. bred. I dens sydlige og østlige Del findes talrige Øer.

Jawórow, Stad i det østerrigske Kongerige Galizien, 7 M. v. n. v. for Lemberg. 9,000 J. Staden var en Gang den polske Konge Johan Sobieskis Yndlingsopholdssted, og han skal her have modtaget Pavens og Republiken Venezias Lykønskninger i Anledning af den glimrende Sejer over Tyrkerne foran Wien.

Jaxártes, det gamle Navn paa Floden Syr-Darja.

Jaxt, s. **Jagst**.

Jay, Ant. [schæ], fransk Skribent, f. 1770, rejste som ung Advocat til Nordamerika, var i 6 Aar Huslærer hos Politiminister Fouché og optraadte fra 1806 i Literaturen. 1813 blev han Professor ved l'Athénée i Paris; under de 100 Dage var han Deputeret. 1815 udgav J. »Histoire du ministère du cardinal de Richelieu« og blev Medarbejder af »L'indépendant« og »Le constitutionnel«, som han først forlod 1832, da han blev Medlem af Akademiet. Under en Fængselsstraf, fremkaldt ved hans aabne og frisindede Udtalelser i den af hem, Arnault, Norvins og Jouy udgivne »Nouvelle biographie des contemporains«, skrev han i Forbindelse med den sidste »Les hermites en prison« og »Les hermites en liberté« (1823). Som for Ben Jouy var han den nye Romantiks ivrigste Fjende; han bekæmpede den i Bladartikler o. desl. D. 1854.

Jay, John [dschæh], nordamerikansk Statsmand, f. 1745 i New-York, var 1774 Medlem af Congressen i Philadelphia og udarbejdede Adressen til det britiske Folk. J. tog siden virksig Del i New-Yorks Forfatning, blev 1777 Overdommer og Medlem af det saakaldte Velfærdsudvalg, var 1778 Formand for Congressen, sendtes 1779 til Spanien og var 1783 med at afslutte Freden i Versailles. Derefter var han 1784—89 Udenrigsminister, var Medarbejder af »The Federalist« og blev 1789 Unionens første Overdommer; han var 1794—95 Afsending i London og derefter Præsident (Gouverneur) i New-York indtil 1801. D. 1829.

Jazet, Jean Pierre Marie [schasä], fransk Kobberstikker, f. 31 Juli 1788 i Paris, d. Aug. 1883, hørte til den nyere Skole af mærkede franske Kobberstikkere og har ligesom de fleste af sine Samtidige især søgt at gengive moderne franske Billeder. J. arbejdede i den Maner, der kaldes den sorte Kunst (manière noire). — Hans Søn, Alexandre Jean Louis J., er ogsaa Kobberstikker og Lærling af Fader.

Jazyger nævnes hos Oldtidens Skribenter et sarmatisk Folk. De boede i Donausletne lige til det sorte Hav; en Hovedgren dem, Jazyges Metanastæ, beboede det østlige Ungarn. I dette Land blev J. siden det 13de Aarh. Navn paa de kgl. Bueskytter, som med deres Stamfæller Kumanerne boede i særegne Districter og nød store Forrettigheder. I Følge af Marie Theresia 1745 bekræftede Privilegier hørte de til Ungarns herskende Folk samme Rettigheder som den magyariske . Nu ere de helt sammensmeltede med Magyarerne.

Jeaffreson, John Cordy [dschëffersen], engelsk Forfatter, f. 1831 i Suffolk, Søn af en bekendt Læge. Han studerede først Medicin, senere Theologi, men vilde paa Grund af religiøse Betænkeligheder ikke være Præst; endelig slog han ind paa Juraen. Foruden at skrive ent en halv Snes Romaner har han leveret forskjellige oplysende Bidrag til engelsk Kulturhistorie, f. Ex. i sine Bøger: »A Book about Doctors« (1860), »A Book about Lawyers« (1866) og »A Book about the Clergy«. I »A Young Squire of the Seventeenth Century« (1877) leverede han Uddrag af en af sine Forfædres Papirer fra 1676—86, der give culturhistoriske Bidrag til det 17de Aarh.s Characteristik i England. I Documenter og Archiver har han gjort Studier og leveret oplysende Materiale i historisk og literær Henseende. Blandt hans literærhistoriske Arbejder mærkes: »Novels and Novelists from Elizabeth to Victoria« (1858) og »The Real Lord Byron« (1883), der fulgtes af »The Real Shelley«.

Jean d'Acre, Saint [sæng schang dākre], s. Acre.

Jean d'Angély, Saint [sæng schäng dangscheli], Stad i det franske Dep. Nedre-Charente, 7 M. ø. s. ø. for La Rochelle. 7,000 J.

Jean de Luz, Saint [sæng schäng dø lÿs], Stad i det franske Dep. Nedre-Pyrenæerne ved Floden Nivelles Udløb i Atlanterhavet, 3 M. s. v. for Bayonne. 3,000 J. Søfartskole. Fiskeri. Søbade.

Jean Paul, s. Richter, J. P. F.

Jean-Pied-de-Port, Saint [sæng schäng piē dø päähr], Stad i det franske Dep. Nedre-Pyrenæerne ved Floden Nives, 10 M. v. til s. for Pau. 3,000 J. Byen, der tidligere var Hovedstad i Kongeriget Navarra, har et Castel, der behersker den her forbi førende Pyrenæerovergang gjennem Passet Roncesvalles.

Jeanne d'Albret [schann dalbrä], s. Johanne af Albret. **Jeanne d'Arc**, s. Darc.

Jeanron, Philippe Auguste [schang-röng], fransk Maler, f. 10 Maj 1809 i Boulogne s. M., d. 8 Apr. 1877, var Lærling af Sigalon og Souchon, begyndte som Historiemaler, men vakte først Opmærksomhed ved sine i realistisk Retning udførte Folkelivsbilleder fra Nordfrankrig. Han tog ivrig Del i Julirevolutionen og optraadte derefter som Forfatter baade i kunsthistorisk og politisk Retning. Ogsaa i Februarrevolutionen 1848 tog han ivrig Del og malede paa Ledru-Rollins Opfordring „Proletarens Liv“ i 12 Billeder, ligesom han af denne udnævntes til Directeur for National-Museerne. Senere blev han Directeur for Museet i Marseille.

Jebusiter, en canaanitisk Stamme i det sydlige Palæstina, hvis faste Stad **Jebus** blev erobret af David og under Navnet Jerusalem gjort til hans Riges Hovedstad.

Jedinověrzer, s. Raskolniki.

Jedo, s. Tokio.

Jefferson [dschëffersen], Hovedstad i Staten Missouri i Nordamerika ved Missouri, 22 M. v. for St. Louis. 5,000 J.

Jefferson, Thomas [s. o.], Præsident i Nordamerika 1801—9, f. 2 Apr. 1743 i Staten Virginia, blev 1767 Advocat og tjente derved en stor Formue. 1769 valgtes J. til Virginias lovgivende Forsamling og udtalte sig for Negerslavernes Frigivelse; han sendtes 1775 til Kolonisternes Fællescongres og forfattede som Medlem af dens Udvalg Uafhængighedserklæringen af 4 Juli 1776. Under Krigen med England gav J. sig især af med Virginias særlige Anliggender, fremkaldte en Omdannelse af dens Forfatning i mere demokratisk Aand og Indførelse af Trosfrihed og af lige Arvedeling samt blev Gouverneur 1779—82. 1783 blev J. Medlem af Congressen og fik Slaveriet udelukket fra det store nordvestlige Territorium, d. e. alle de nuværende vestlige Stater; han var

1784—89 Nordamerikas Afsending i Paris og Marts 1790—Dec. 1793 Statssecretær for de udenlandske Anliggender, i hvilken Stilling han med Fasthed hævdede Landets Neutralitet under de franske Revolutionskrige. 1797 blev J. Vicepræsident og 1801—9 Præsident for Unionen som Repræsentant for det „republikanske" (senere kaldt det demokratiske) Parti i Modsætning til Føderalisterne. Under hans Styrelse blev det første Partis Overvægt rodfæstet og Staternes Selvstændighed over for Unionen sikret; ogsaa opgav han den tidligere brugte ydre Pomp og al personlig Fremtræden over for Congressen. Den franske Koloni Louisiana kjøbtes 1803, og Landets Handel og Velstand tog et umaadeligt Opsving. J. døde 4 Juli 1826, 50Aarsdagen efter Uafhængighedserklæringen og s. D. som hans gamle Modstander, J. Adams. Hans Selvbiographi og Skrifter, hvorimellem en ypperlig Haandbog i parlamentarisk Praxis, udgaves 1853—55 i 9 Bind efter Congressens Beslutning.

Jeffrey, Francis [dschéffri], f. 23 Oct. 1773 i Edinburgh, blev 1794 Advocat smstds. og var 1802 en af Stifterne for »Edinburgh Review«, hvilket Tidsskrift han redigerede indtil 1829, og hvori han skrev en stor Mængde literære og kritiske Afhandlinger. Lige udmærket som Sagfører og som Videnskabsmand hædredes J. 1821 med Valg til Rector for Glasgows Universitet og 1829 med Æreshvervet som Decan for Advocaterne i Edinburgh. 1830 blev J. Lordadvocat for Skotland og tillige Medlem af Underhuset, indtil han 1834 blev Lordoverdommer i Skotland. D. 26 Jan. 1850.

Jeffreys ell. **Jefferys**, George [dschéffris], f. 1648, helligede tidlig som Advocat Hoffet sin Tjeneste, hvorfor han 1680 blev gjort til Overdommer og efter Carl II.s Død 1685 til Medlem af Cabinettet, Baron og Peer. Han udmærkede sig i sin Virksomhed ved den Grusomhed og Haardhed, hvormed han forfulgte enhver, der stod i Opposition til Kronen, og bidrog saaledes ikke lidet til at gjøre Regeringen forhadt. Som Præsident for den Commission, der skulde dømme Deltagerne i Monmouths Opstand, lod han henved 700 Mennesker henrette og 800 transportere som Slaver til Vestindien. Efter sin Tilbagekomst blev han udnævnt til Lordkansler og stod trolig Jakob II bi i alle hans ulovlige Handlinger. Da Kongen var fordrevet, vilde ogsaa J. flygte, men blev opdaget og sat i Tower, hvor han kort efter døde 19 Apr. 1689, førend der endnu var anlagt Sag imod ham.

Jeffreys, J. Gwyn [s. o.], f. i Swansea 1809, d. 1885, engelsk Malakolog, tidligere Advocat, ivrig Undersøger af de europæiske Haves Bløddyrformer og bl. a. Forfatter til »British Conchology« (5 Bd., 1869); hans Navn er ogsaa knyttet til de seneste Undersøgelser af Dyrelivet paa de store Havdybder, i hvis Ledelse han har taget virksom Del.

Jegher, Christoph, Træskærer, f. 1578 ell. 1590 i Tyskland, d. c. 1670, rejste c. 1620 til Antwerpen, hvor han bl. a. udførte flere Tegninger i Træsnit efter Rubens til dennes store Tilfredshed, blandt dem enkelte i Tontryk (Clair-obscur).

Jegindø, Ø i Limfjorden i Danmark s. for Mors, udgjør et Sogn under Thisted Amt, Refs Herred. ¼ □ M. med 591 J. (1880). Øen hører i jurisdictionel Henseende under Mors.

Jehan de Meung [schang dø møng], fransk Digter, f. 1260, d. 1820, fortsatte det af Guillaume de Lorris begyndte allegoriske Digt »Roman de la Rose« i en ironisk-satirisk Form, der spotter Ridderskab, Gejstlighed og den mystiske Erotik, medens han tillige udfolder sin physiske, astronomiske og naturhistoriske Kundskab. I hans Digtning dæmrer Renaissancens senere Protest mod Middelalderen.

Jéhotte, Louis [scheótt], belgisk Billedhugger, f. 7 Nov. 1803 i Liège, uddannede sig i Paris og senere i Rom hos Thorvaldsen og Kessels og vandt 1824 en Præmie i Accademia di S. Lucca. Af hans Arbejder kan nævnes Carl d. store til Hest i Liège.

Jehōva, det gamle Test.s Egennavn for Gud. Ved en blandt Jøderne opkommen urigtig Forklaring af 3 Moseb. XXIV, 16 ansaas det for utilladeligt at udtale dette Navn. Hvor det forekom i Texten, læste man i Stedet derfor Adonai (d. e. Herren). Om den rigtige Udtale af de til Grund for Navnet J. liggende hebraiske Bogstaver יהוה har man opstillet forskjellige Meninger; størst Sandsynlighed synes der at være for at Jahve er det rigtige. Betydningen er nærmest: den, som er (2 Moseb. III, 14), d. e. den evige, uforanderlige. Jehovist, s. de 5 Mosebøger under Moses.

Jehu, den israelitiske Konge Jorams Feltherre, blev af et Sendebud fra Propheten Elisa salvet til Konge i Israels Rige for at udrydde Achabs ugudelige Familie. Efter at have udført dette, ihjelslog han alle Baalsdyrkere og udryddede Baalstjenesten, men maatte give Landet øst for Jordan til Pris for Syrerne. Han døde i Samaria efter 28 Aars Regering (884—56). — J., Søn af Hanani, Prophet under Kong Josaphat i Juda Rige.

Jeisk, Stad i det russiske Ciskaukasien, i Landskabet Kuban, paa en Landtunge mellem det asovske Hav og Floden Jejas Munding, 10 M. s. v. for Taganrog, er først anlagt 1849, men er i betydelig Opkomst og har henved 30,000 J.

Jekaterinbūrg ell. **Katharinenburg**, befæstet Stad i det russiske Gouv. Perm, ø. for Uralbjærgene ved Floden Jsset, 37 M. s. ø. for Perm. 25,000 J. Regelmæssig bygget Stad med smukke Bygninger. Bjærgværksskole, Mønt, Jærnværk, Guldvaskeri og Stensliberi. Staden er Sæde for Overdirectionen for de uralske Bjærgværker. J. er anlagt af Peter d. store 1723 og opkaldt efter hans Ægtefælle.

Jekaterinodār, Stad i det russiske Ciskaukasien ved Floden Kuban, de tschernomoriske Kosakkers Hovedstad, 32 M. s. til v. for Asov. 32,000 J. Smuk Kathedralkirke. Militærhospital.

Jekaterinoslāv, 1) Gouvernement i Sydrusland, omgivet af Gouv. Poltava, Charkov, Voronesch, de donske Kosakkers Land, det asovske Hav, Taurien og Cherson. 1,230 □ M. med 1,532,000 J. (1880), heri medregnet Districtet Taganrog omkring Floden Dons Munding og

den inderste Del af det asovske Hav. Landet gjennemstrømmes af Floden Dnjepr med dens Bifloder Orel, Samara og Konskaja. Landet ø. for Dnjepr er for største Delen aaben Steppe, der enten ligger hen som Græsgang eller endog har Ørkencharakter. Landet v. for Floden er derimod ret frugtbart og til Dels anvendt til Agerdyrkning. Kornavlen er ikke altid tilstrækkelig for Befolkningens Behov. Der dyrkes desuden Hør, Hamp, Bælgfrugter og Vin. Kvægavl er Befolkningens Hovederhverv, og der holdes en stor Mængde Hornkvæg, Heste, Faar, Geder og Svin; Bi- og Silkeavl er meget udbredt. Af Mineralierne ere de vigtigste Salt fra Steppesøerne, Granit og Kalk. 2: Hovedstad i Gouv. J. ved Floden Dnjepr, 112 M. s. til v. for Moskva. 34,000 J. Klædefabrikation, Uldhandel. Anlagt 1784 af Fyrst Potemkin og opkaldt efter Kejserinde Katharina II.

Jelātma, Stad i det russiske Gouv. Tambov ved Floden Oka, 33 M. n. for Tambov. 7,000 J. Jernhammerværk. Linnedvæveri.

Jelēz, Stad i det russiske Gouv. Orel ved Floden Sosna, 22 M. ø. til s. for Orel. 1,000 J. Jernværk, Klokkestøberi, Garverier. Betydelig Kvæg- og Kornhandel.

Jelisavetgrād, Stad i det russiske Gouv. Cherson, 28 M. n. til v. for Cherson. 63,000 J. (1880). Befæstet. Arsenal, store Militærmagasiner og Krigshospital. Betydelig Handel. Anlagt 1754.

Jelisavētpol, s. **Elisabethpol.**

Jellačić (ell. **Jellachich**) **de Buzim,** Joseph [...chitj], østerrigsk General, f. 16 Oct. 1801 i Peterwardein, Søn af den østerrigske Feltmarschallieutenant Frants J. (f. 1746, d. 1810), der 1789 kæmpede mod Tyrkerne og siden mod Franskmændene ved Rhinen og i Italien. J. uddannedes fra 1809 ved det theresianske Militærakademi i Wien og blev 1819 Dragonlieutenant, deltog 1835 som Capitain i Grænsekampene med Tyrkerne i Bosnien og havde ... som Adjudant hos Gouverneuren i Dalmatien Lejlighed til at slutte Venskab med ... Danilo af Montenegro. 1842 blev J. ...rst i et Grænseregiment og vandt ved sit ..., ridderlige Væsen saa stor Folkeyndest ...t sine sydslaviske Landsmænd, at Kroa... 25 Marts 1848 kaarede ham til deres ... J. udnævntes ogsaa hertil (24 Apr.) ...lev tillige Feltmarschallieutenant og Ge... i Agram. Da Magyarerne aabent stræbte at sikre Ungarn fuldstændig Uafhængighed ...sterrig og Sydslaverne frygtede for na...l Undertrykkelse som Følge heraf, stillede ... i Spidsen for deres Modstand imod hine ...agtes derved til at kæmpe for den øster... Helstat som et formentlig bedre Værn ...lavernes Nationalitet. Det ungarske Mi...um erklærede ham 10 Juni for afsat og ...prører, og Hoffet, som ikke aabent turde ... med Hint, kaldte ham til Innsbruck for ...etfærdiggjøre" sig; men han blev meget ... modtaget, især af Ærkehertuginde So... den senere Kejser Frants Josephs Moder), ...ldte ham vor „kjære Rebel". I Juli ... J. i Wien frugtesløse Underhandlinger ...den ungarske Førsteminister Batthyányi; han rustede sig aabent til Kamp og rykkede i Sept. ind i Ungarn. Han udnævntes kort efter til Civil- og Militærgouverneur i Ungarn; men hans Sammenstød med Ungarerne vare uheldige, og han maatte med sine Kroater trække sig tilbage hen imod Wien, ved hvis Indtagelse i Oct. han medvirkede. Til Løn blev J. Felttøjmester og anførte derefter Sydhæren i Ungarn mod General Bem, dog uden at vise stort Feltherretalent; 14 Juli 1849 led han et Nederlag ved Hegyes og kunde derfor ikke være med i den sidste, afgjørende Kamp. Efter Helstatens Gjenoprettelse forblev J. vel Ban i Kroatien, men uden den udstrakte Myndighed, han havde nydt 1848; ja han var næsten i Unaade, skjønt han samt Windischgrätz og Radetzky („WJR") regnedes for Østerrigs tre Redningsmænd, og saa alle sine Forhaabninger skuffede om en større Selvstændighed for Sydslaverne og en føderativ Ordning af Østerrig-Ungarn. 1853 anførte J. Hæren, der opstilledes ved Montenegro, og 1855 ophøjedes han til Greve. Ogsaa som sydslavisk Digter og ved sine mange Soldatersange vandt han et Navn. Han døde 19 Maj 1859.

Jellinge, Kirkeby i Jylland, Vejle Amt, Tørrild Herred, 1¼ M. n. v. for Vejle, med et Skolelærerseminarium (oprettet 1841). Her var i Oldtiden en Kongsgaard, hvor Gorm d. gamle og Thyre Danebod boede, og Stedet var af saa stor Betydning, at et Syssel længe benævnedes derefter. Paa J.-Hede, som nu kun existerer af Navn, da hele Egnen omkring J. er opdyrket, lader Sagnet Frode Fredegod henlægge en Guldring, der blev liggende urørt, et Bevis paa den Sikkerhed og Landefred, der herskede under denne Konges Regering. 1131 vandt Kong Niels her en Sejer over sin Brodersøn, Erik Emune. Men især er J. mærkelig ved de to store **Kongehøje,** under hvilke Gorm og Thyre bleve begravede, og de dertil hørende **Runestene.** Erindringen herom har aldrig været tabt. Fra Svend Aagesøns og Saxos Dage har der været talt og skrevet om disse nationale Mindesmærker, og i vort Aarhundrede have de gjentagne Gange været Gjenstand for archæologiske Undersøgelser. Højene ere c. 200 F. i Tværmaal og ligge omtrent syd og nord for hinanden, i en indbyrdes Afstand af c. 220 F. Imellem dem ligger en Kirke, bygget ved Midten af det 12te Aarh., og tæt syd for denne staa paa Kirkegaarden de to bekjendte Runestene. Den større, som synes at staa paa sin oprindelige Plads midt imellem Højene, har paa Forsiden en Indskrift i Runer: „Harald Konge lod gjøre disse Mindesmærker efter Gorm sin Fader og Thyre sin Moder, den samme Harald, som sig vandt hele Danmark og Norge og (lod Danfolket?) christne". Denne Indskrift løber tillige bag om Stenen under et Christusbillede og et phantastisk Dyr i Tidens Stil, omgivne af Slyngninger. Tæt ved denne Sten staar den mindre Jellingesten, som bærer Indskriften: „Gorm Konge gjorde dette Mindesmærke efter Thyre sin Kone Danmarksbod". Stenen staar nu ikke paa sin oprindelige Plads; den er bleven flyttet herhen kort før Aar 1600, rimeligvis fra den søndre Høj, som saaledes maa være Thyres. I Strid

hermed og med ſelve Indſkrifterne ſtaa imidlertid baade gamle ſkriftlige Kilder og Traditionen, ſom lade Thyre overleve Gorm og blive ſtedt til Hvile i den nordlige Høj. Ved flere Underſøgelſer i dette Aarhundrede, første Gang 1820, fandtes i den ſaakaldte „Thyres Høj" et 10½ Al. langt, 4 Al. bredt og 2¼ Al. højt Kammer, bygget af Egeplanker, omgivet med faſt ſtampet Ler og med Sten og dækket af Egeſtammer, hvorover Stenlag. Af Oldſager fandtes kun lidet af Værdi, da Kammeret allerede i en fjærn Tid var blevet opbrudt og plyndret: et Sølvbæger, prydet med Dyrefigurer og indvendig belagt med en tyk Guldplade, et forgyldt Hængekors af Bronze, Dele af et Bidſel, Hængſler og Beſlag af forgyldt Bronze til et Træſkrin, et Stykke Silketøj og Fragmenter af et Glasbæger, Træplader med gjennembrudte Mønſtre og malede i flere Farver oſv. Disſe Sager opbevares i Muſeet for de nordiſke Oldſager tillige med Dele af Kammerets Planker og af Egeſtammerne, ſamt Træſpader, fundne udenfor i Højen. Underſøgelſen af den ſydlige Høj 1861 ledede ikke til Opdagelſen af noget Gravſted.

Jels Høj, en Bakke i de ſaakaldte Holme Bjærge, 1 M. ſ. for Aarhus. 404 F. høj.

Jelø, Ø eller egentlig Halvø paa Øſtſiden af Chriſtianiafjorden uden for Moſs. Øen, ſom ved en af Moſskanalen nu gjennemſkaaren Landtange ſtaar i Forbindelſe med Faſtlandet, udmærker ſig ved rig Trævegetation og ſmukke Udſigter.

Jemappes [ſchømäpp], Flække i den belgiſke Prov. Hainaut, ¾ M. v. for Mons, med rige Stenkulsgruber og 11,000 J. i Flækken og det tilhørende Sogn. Hiſtoriſk mærkelig ved Slaget 6 Nov. 1792, i hvilket den franſke Hær under Dumouriez overvandt Øſterrigerne under Hertugen af Sachſen-Teſchen og Clairfayt.

Jemen, d. e. Landet til højre eller ſyd (for Kaaba i Mekka), indtager den ſydlige Del af Arabiens Kyſtland ved det røde Hav fra Strædet Bab-el-Mandeb til 18° n. Br., med et Areal af c. 3,000 □ M. og 1 Mill. J. Det er Oldtidens lykkelige Arabien, har paa Kyſtſletten (Tehama) ſmukke Daddelſkove og frembringer der Sukker, Indigo, Bomuld og Seſam og i det bagved liggende Bjærgland fortrinlig Kaffe. Landet ſtaar nu under tyrkiſk Overhøjhed.

Jemtland, ſvenſk Provins, grænſer mod S. til Herjedalen og Medelpad, mod V., N. og Ø. til Angermanland og Norge. Omtr. 675 □ M. (37,120 □ Kilom.) med 77,551 J. (1883). Gjennemſkaaret af Søer (den betydeligſte er Storſjön) og Vanddrag (Ljungan, Indalselv, Strömsvattnet o. fl.), rigt paa Skove ſamt omgivet af Bjærgſtrækninger og Fjælde, blandt hvilke Sylfjellet og Areſkutan ere de mærkeligſte, har Landſkabet en Mængde ſkjønne Udſigter. Uagtet dets betydelige Højde over Havet og Klimaets deraf følgende Strænghed udgjør Agerbrug og Kvægavl, da Jordsmonnet paa flere Steder beſtaar af frugtbart, kalkblandet Muld, den egentlige Næringskilde. Af Mineralprodukter er Kobber den vigtigſte; dog brødes 1883 kun 16,560 Kilogr. Kobbermalm. J., med en Kjøbſtad Øſterſund, danner i adminiſtrativ Henſeende 3 Fogderier og en Del af et 4de af J.s Län og i gejſtlig Henſeende 3 ſamt en Del af et 4de Provſti med tilſammen 18 Paſtorater under Hernöſands Stift. — Fra det 12te Aarh. indtil Freden i Brömſebro hørte J. til Norge, hvorfra det ogſaa har faaet ſine første Nybyggere. J.s Län, dannet af J., Herjedalen ſamt Ytter-Hogdals Sogn af Helſingland, og fordelt i 4 Fogderier med kun ēn Kjøbſtad, har et Areal af 923 □ M. (50,771 □ Kilom.) med 88,186 J. (1883), hvoraf 800 Lapper (i de veſtligſte, ved Fjældryggen liggende Sogne eller de ſaakaldte Fölinge, Underſåkers og Herjedalens Lappmarker). Af hele Arealet optages ikke engang 1 pCt. af dyrket Jord. 1882 fandtes 14,907 Heſte, 54,353 Stk. Hornkvæg, 66,613 Faar, 41,543 Geder og 6,425 Svin.

Jena, Stad i Storhertugd. Sachſen-Weimar-Eiſenach i en romantiſk Dal ved Floden Saale, 2½ M. ø. til ſ. for Weimar. 10,000 J. Univerſitet, ſtiftet 1548 med Bibliothek paa 200,000 Bd., Obſervatorium, botaniſk Have, flere lærde Selſkaber oſv.; ſtorhertugeligt Slot; Landvæſensſkole. J. er hiſtoriſk mærkelig ved Napoleon I.s Sejer over Preusſerne under Hohenlohe 14 Oct. 1806, ſ. D. ſom de 3 M. nordligere ved Auerſtädt under Hertugen af Braunſchweig bleve ſlagne af Davout.

Je ne sais quoi, fr. [ſchø n' ſæ koā], „jeg ved ikke hvad", noget viſt, uforklarligt.

Jenikalē, en lille Fæſtning paa den rusſiſke Halvø Krim ved Kertſch- ell. Jenikaleſtrædet, ſom danner Indløbet til det aſovſke Hav. Anlagt 1708 af Tyrkerne.

Jenil [hhe], Flod i Spanien, udſpringer paa Sierra Nevada og løber med veſtnordveſtlig Hovedretning forbi Granada, Loja og Ecija til Guadalquivir.

Jeni Sagrā, Flække i det nu med Bulgarien forbundne Øſt-Rumelien, 15 M. ø. n. ø. for Philippopel, 4 M. ſ. for Balkanpasſet „Jærnporten". 3,000 J.

Jeniſchēhr, ſ. Lariſſa.

Jenisſēj, en betydelig Flod i Sibirien, udſpringer paa Sydſiden af de ſajaniſke Bjærge og løber med nordlig Hovedretning til Ishavet. Længde 700 M. Dens vigtigſte Bifloder komme fra højre Side og ere Øvre-Tunguſka ell. Angara, der er Baikalſøens Afløb, den ſtenede Tunguſka og Nedre-Tunguſka. Flodens Udløb danner en ſtor Bugt, i hvis Munding ligger Sibiriakovs Ø.

Jenisſējſk, 1) et af de rusſiſke Gouvernementer i Sibirien, omgivet af Gouv. Jakutſk og Irkutſk mod Ø., Mongoliet mod S., Tomſk og Toboſk mod V. og Ishavet mod N. 46,700 □ M. med 429,000 J. (1880). Landets ſydlige Del opfyldes af de ſajaniſke Bjærge, og Jenisſejdalen er her vel ſkikket til Agerdyrkning; n. for Staden J. ophører Agerdyrkningen, og Landet, der for en Del er ſkovbevoxet, benyttes kun ſom Græsgang, men bliver, efterhaanden ſom man rykker frem mod N., beſtandig mere øde, indtil det hen imod Ishavet gaar over til frosne Tundraer. Hovedfloden er Jenisſej, der ved ſit Udløb i Ishavet danner den ſtore Jenisſejbugt. Mindre Floder ere Pjaſina, Taimyr, Chatanga og Anabara, der ligeledes ved deres Udløb danne

[..]re Bugter. Af de indfødte Stammer, der fornemmelig leve af Jagt, Fiskeri og Pelshandel, ere Samojeder og Tunguser de talrigste. Krasnojarsk er Gouvernementets Hovedstad. 2) Stad i Gouv. J. ved Floden Jenisej, under 58° 27′ n. Br., med 7,000 J. Stærkt besøgte Messer. I Nærheden Guldvaskerier. 1869 blev Staden næsten ganske ødelagt ved Ildsvaade, men det varede ikke længe, inden den var gjenopbygget.

Jenner, Edw. [dschenner], den Mand, hvem den almindelige Indførelse af Kokoppeindpodningen skyldes, f. 17 Maj 1749 i Berkeley i Glou[c]ester-Shire, levede først som Lærling hos en Chirurg i Sudbury ved Bristol, senere som Elev og Ven af John Hunter i London og endelig som Læge i sin Fødeby, hvor han ved Siden af sin Praxis beskæftigede sig med naturhistoriske og sammenlignende anatomiske Forskninger, navnlig med stadige Undersøgelser om Kokoppernes mod Kopper beskyttende Evne. Ideen hertil havde han faaet i Sudbury ved en Bondepiges Fortælling om, at det var en ældgammel Erfaring hos Malkepigerne, at de bleve fri for de ægte Kopper, naar de ved Smitte fra Køerne havde paadraget sig Kokopperne. 1775 begyndte han sine Undersøgelser over Kokopperne i Mejerierne i Glou[c]ester-Shire, men først 1796 foretog han den første Indpodning, idet han 14 Maj overførte Kokoppelymphen fra en Malkepiges Haand paa en Dreng, hos hvem en senere Indpodning med ægte Kopper da slog fejl. Samme Resultat havde en Række Indpodninger 1798, og han offentliggjorde J. det første Skrift om sin Opdagelse, der senere efterfulgtes af flere. Tiden og Omstændighederne vare ham gunstige, saa at han havde den Lykke at se Kokoppeindpodningen almindelig indført endnu længe før sin Død 26 Jan. 1823. Mange Æresbevisninger bleve ham til Del, og hans Statue rejstes 1857 i Trafalgar-Square i London.

Jennystol [dschénni], en af Hargreaves opfundne Spindemaskine, der oprindelig brugtes til Bomuld og endnu bruges til kartet Faarould, efter at den ved Bomuldspindingen er fortrængt af Mulestolen. Spindingen paa J. foregaar paa en Række Spindler uden Spoler, altsaa stødvis i Længder paa f. Ex. 3 Alen. Til den Ende ere alle disse Spindler paa en Bogn, der [.]aa meget kan bevæge sig fra og til Forsyningsapparatet, hvad enten dette nu indeholder de korte Loketter fra de ældre Uldkartemaskiner, løst hængende paa en Forsyningsdug, en Bom med trillede Bæger fra Forbedekarterne eller endelig Spoler med allerede foreløbig snoet Garn. Idet Bognen kjører [..]gives hver enkelt Spindel saa stor en [..]de af Loket, Bæge eller Grovspind, som [..]n Gang skal spindes; derpaa afspærres [..] ved at klemmes imellem to riflede Fla[der], og Strækningen foregaar nu ved Bognens [..]gere Udkjørsel, samtidig med at Spindlerne rotere for at regulere Strækningen og [..]re Overrivning. Naar Bognen er kommen yderst ud, standse Spindlerne, eller de [..] ved at løbe, alt efter som Garnet skal stærkt snoet til; derefter besørges Opviklingen under Indkjørselen af Bognen, idet de nyspundne Ender trykkes ned fra Spidsen af Spindlerne til Midten af dem. Ved de nyere J. blive Udkjørselen og Snoningen sædvanlig besørgede af Maskinen selv, hvorimod Opviklingen næsten altid besørges af Spinderen.

Jens Andersen Beldenak, s. Andersen, Jens.

Jensen, Adolf, f. 1837 i Königsberg af danske Forældre, d. 1879 i Baden-Baden, fremragende Romance- og Clavercomponist. Medens han besøgte den lærde Skole, lagde han sig tillige efter Musik, og under et Par Aars Undervisning af Marpurg og Ehlert udfoldede hans Talent sig saaledes, at hans Compositioner allerede da gjorde Opsigt. 1856 gav J. i Rusland Concerter som Pianist. Efter korte Ophold i Berlin, Dresden og andensteds i forskjellige Stillinger kom J. 1858 til Kjøbenhavn, hvor han høstede Nytte af Omgangen med Gade, hvem han særlig beundrede, Hartmann, Løvenskjold o. a. Med Violoncelvirtuosen Kellermann gjorde han dernæst Kunstrejser, men vendte 1860 tilbage til Königsberg, hvor han levede i stor Anseelse som Lærer og Componist til 1866. I et Par Aar var han i Berlin Lærer hos Tausig, der havde en berømt Skole, dernæst var han i Dresden, men fra 1870, medens hans Helbred begyndte at forurolige ham, var han mest ved sydtyske Badesteder og sine sidste fire Aar i Baden-Baden. J. er uden at kunne kaldes Efterligner Schumanns Efterfølger og Arvtager som Romancecomponist. Hans omtrent 50 Romancehæfter danne en poetisk-musikalsk Skat af sjældent Værd, og en halv Snes Hæfter af Claverstykker samt en stor Sonate, op. 25, anvise ham tillige en smuk Stilling i Claverliteraturen, navnlig blandt dens Lyrikere og Dyrkerne af den mindre Genre.

Jensen, Christian, norsk Statsraad, f. i Bergen 14 Apr. 1823, juridisk Candidat 1845, blev 1846 ansat i Indredepartementet, hvor han 1854—59 var Expeditionssecretær; han var derefter i 10 Aar Amtmand i Christians Amt og derpaa i 10 Aar Borgemester i Christiania; fra begge disse Valgkredse mødte han som Repræsentant paa Stortinget 1862—79. I alle disse Forhold gjorde han sig bemærket ved sin usædvanlige Klarhed og Arbejdsevne. Efter at Regeringen flere Gange havde benyttet ham som Medlem af vigtige Lovcommissioner, blev han 1879 kaldet til Medlem af det Stangske Ministerium. Som Medlem af dette og det efterfølgende Selmerske Ministerium var han skiftevis Chef for Justits- og Indredepartementet, indtil han med sine Colleger ved Rigsretsdommen i Marts 1884 fradømtes sit Embede som Medlem af Kongens Raad. Han døde 3 Sept. s. A.

Jensen, Christian Albrecht, f. 26 Juni 1792 i Bredsted, d. 13 Juli 1870, uddannede sig ved Kjøbenhavns Kunstakademi og nød i en lang Aarrække Anseelse som Portrætmaler. I sine senere Aar ophørte han at male og levede som Samler og Restaurator af Kobberstik. J. blev Medlem af Akademiet 1824 og fik 1836 Titel af Professor.

Jensen, Hans Christian, dansk Maler, f. 1 Febr. 1836, uddannede sig ved Akademiet og hos Marstrand til Portrætmaler. Han har

udstillet siden 1863 og blev 1880 Medlem af Kunstakademiet.

Jensen, Jens Arnold Diedrich, dansk Søofficer, f. 24 Juli 1849 i Flensborg, blev 1871 Lieutenant i Flaaden og 1886 Capitain. Han har indlagt sig megen Fortjeneste som Leder af 4 af de af den danske Regering udsendte grønlandske Expeditioner i Tidsrummet 1876—85, og han har paa disse Rejser kortlagt Vestkysten fra Egedesminde til Frederikshaab. 1878 foretog J. den farefulde Vandring ind paa Indlandsisen, ledsaget af Geologen Kornerup og Tegneren Groth, paa hvilken de naaede ind til de efter ham opkaldte „Jensens Nunatakker", 10 Mil fra Randen af Frederikshaabs Isblink. Han har givet Beretninger om Resultaterne af baade denne og sine øvrige Undersøgelsesrejser i „Meddelelser om Grønland".

Jensen, Johan Laurents, dansk Blomstermaler, f. 8 Marts 1800 i Gjentofte, d. 26 Marts 1856, var Elev af Fritzsch og udmærkede sig i sine gode Arbejder ved Rigdom, Fylde og en Friskhed i Farven, der mangen Gang bragte den noget flygtige Tegning i Forglemmelse. Men hans Lethed i at arbejde lod ham forfalde til Maner i en stor Del Billeder, medens han dog stedse ved Siden heraf frembragte smukke og værdifulde Kunstværker. J. blev Medlem af Akademiet 1825 og fik 1836 Titel af Professor.

Jensen, Peter Andreas, norsk Gejstlig og skjønliterær Forfatter, f. i Bergen 22 Dec. 1812, blev theologisk Candidat 1836 og fra 1848 Præst i og ved Christiania, hvor han 1859 blev Stiftsprovst og døde 15 Juni 1867. Han var i sin Tid en af Norges mest begavede Talere, lige anset af sine Embedsbrødre og af sine Menigheder; gjentagne Gange undsdrog han sig Kaldelsen til ledige Bispeembeder. Uddannet under Overlærer L. Sagen i Bergens Latinskole, optraadte han allerede i sin Ungdom som Digter og fortsatte i Aarenes Løb sin poetiske Produktion, hvis Styrke dog mere laa i hans formelle Evne og Smag end i hans Phantasi og Tankerigdom. Hans dramatiske og novellistiske Arbejder tilhøre nu udelukkende Literaturhistorien, hvorimod hans Psalmedigtning („Frejdighed i Herren", 1855, og „Kirkeaaret", 1861) endnu ved sin Friskhed og Inderlighed har bevaret sin Yndest hos Menighed og Læseverden. Blandt de mange af ham udgivne Skole- og Læsebøger maa mærkes den under hans Ledelse samlede og paa offentlig Foranstaltning udgivne „Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet". Sin Barndoms og Ungdoms Oplevelser har han meddelt i en Række livlige og interessante Meddelelser i „Illustreret Nyhedsblad" (1863).

Jensen, Wilh., tysk Digter, f. 15 Febr. 1837 i Heiligenhafen, studerede først Medicin, men opgav tidlig dette Studium for at hellige sig til journalistisk og literær Virksomhed; 1862—65 tilhørte han den Geibelske Digterkreds i München, levede derpaa nogle Aar i Stuttgart og overtog 1869 Redactionen af „Norddeutsche Zeit." i Flensborg; 1872 opgav han dog atter denne Stilling og tog Ophold i Kiel, senere i Freiburg, udelukkende sysselsat med sin Forfattervirksomhed. J. er en Fortæller af høj Rang; over hans Romaner og Noveller, hvis Indhold for det meste har en tragisk og elegisk Charakter, hviler der et eget, romantisk Skjær. I stemningsfuld Landskabsskildring er han en Mester, og den culturhistoriske Baggrund i hans Romaner er sædvanlig ypperlig malet; ogsaa hans Menneskeskildring er ofte klar og træffende, men dog heller ikke sjælden præget af en Forkjærlighed for det bizarre eller det mystiske, ligesom ogsaa hans Stil her tit bliver noget kunstlet og overlæsset. Af hans overvættes rige Produktion (henved 50 til Dels omfangsrige Værker i 20 Aar) kan fremhæves: „Novellen" (1868), „Neue Novellen" (1869), Novellerne „Magister Timotheus" (1866), „Die braune Erica" (1868), „Die Juden von Cölln" (1869), „Trimborn & Co." (1872), „Nymphäa" (1874), „Sommergeschichten" (2 Bd., 1877) og „Aus stiller Zeit" (3 Bd., 1881—84); Romanerne „Minatka" (1871), „Die Namenlosen" (3 Bd., 1873), „Nach hundert Jahren" (4 Bd., 1874), „Barthenia" (3 Bd., 1876), „Nirwana" (4 Bd., 1877), „Das Pfarrhaus von Ellernbrook" (1879), „Über die Wolken" (1883) og „Am Ausgang des Reiches" (2 Bd., 1885); endelig Digtsamlingerne „Gedichte" (1869), „Lieder aus dem Jahre 1870" og „Stimmen des Lebens" (1881) samt den poetiske Fortælling „Holzwegtraum" (1879).

Jephtha, Dommer i Israel (s. Domm. XI—XII), uægte Søn af Gilead, blev af sine Brødre udstødt af det fædrene Hjem og levede derefter som Høvding for en Skare Fribyttere, indtil Stammerne øst for Jordan kaarede ham til deres Anfører i Kampen mod Ammoniterne, der vilde jage dem ud af Landet. Før Kampen gav han det Løfte, at han, naar han sejrede, vilde ofre til Gud det, som først kom ham i Møde af hans Hus. Da han kom hjem med Sejer, gik hans Datter, hans eneste Barn, ham i Møde, og hvor tungt det end var ham, „gjorde han med hende efter sit Løfte, som han havde lovet; hun kjendte ikke Mand" (Domm. XI, 39). De fleste baade ældre og nyere Fortolkere have forklaret disse Ord, som om J. virkelig har ihjelslaaet og ofret sin Datter; men i den nyeste Tid vinder den Opfattelse mere og mere Tilslutning, at Ordene maa forklares saaledes, at han har viet hende til livsvarig Jomfrustand, skjønt han dermed tillige ofrede det, som var enhver Jødes kjæreste Haab og største Livslykke, Udsigten til at efterlade sig Efterkommere.

Jeremiade kaldes efter Jeremias's Klagesange (s. n. A.) Jamren og Beklagelser.

Jeremias, hebraisk Prophet, Søn af Præsten Hilkia, f. i Anathoth, optraadte allerede i sin tidlige Ungdom 629 f. Chr. som Prophet og fortsatte uforfærdet denne paa Grund af de ulykkelige Tidsforhold vanskelige og farlige Gjerning hele sit Liv igjennem. Skjønt blød og svag af Natur følte han sig uimodstaaelig dreven af Guds Aand til at vidne imod Folkets Ugudelighed, Hovmod og Troløshed; han forudsagde med stedse stigende Bestemthed Juda Riges Undergang og Jerusalems Ødelæggelse ved Chaldæerne, ligesom han med en paafaldende Bestemthed og Sikkerhed forudsagde saa vel det chaldæiske Riges hurtige Vækst og pludselige Fald som ogsaa, at Israels Landflyg-

tighed kun skulde vare i 70 Aar. Den Forbammelsesdom, som han ved disse Forudsigelser fældede over de jødiske Magthaveres troløse Politik, gjorde ham til Gjenstand for et Had og en Forfølgelse, som endte med, at Kong Zedechias lod ham kaste i Fængsel; men Nebuchadnezar løslod ham efter Jerusalems Indtagelse og tillod ham efter hans eget Ønske at blive tilbage i Judæa hos Gedalja; efter dennes Mord tvang Folket ham imod hans Vilje til at flygte med til Ægypten, hvor han vedblev med sin Bodsprædiken og sine revsende Spaadomme, der efter senere Sagn til sidst skulle have oprørt hans Landsmænd saaledes, at de 570 stenede ham til Døde. Hans Grav vises nu i Kairo. Hans vigtigste Spaadomme ere samlede i J. Bog, den anden i Rækken af „de store Propheter"; men desuden indeholder det gamle Test. ogsaa hans 5 Klagesange (Begrædelsernes Bog, Threni), Beklager over Jerusalems Ødelæggelse. At dette Skrift hidrører fra J. bestrides dog i nyere Tid af mange Kritikere.

Jeremias II, Patriarch i Constantinopel 1572—94, bekjendt ved de Forhandlinger, han 1574—81 førte med nogle af de mest ansete lutherske Theologer i Tyskland, der forgjæves søgte at vinde J. og hans Kirke for Protestantismen. 1589 gav han sit Samtykke til at den russiske Kirke blev nafhængig af Patriarchen i Constantinopel.

Jeremias Gotthelf, Forfatternavn for Alb. Bitzius (s. d. A.).

Jerez de la Frontèra [hheres], Stad i den spanske Prov. Andalusien, 3 M. n. ø. for Cadiz. 5,000 J. Gammelt kongeligt Slot. Store Vinkjældere, hvori opbevares den efter Staden opkaldte Vin, hvormed drives en meget betydelig Handel. I Nærheden ligger et stort berømt Carthenserkloster med prægtig Kirke. Staden er historisk mærkelig ved Arabernes Sejer over Vestgoterne 711.

Jerez de los Caballèros [s. o.], Stad i den spanske Prov. Badajoz, 8 M. s. s. ø. for Badajoz. 9,000 J. Uldindustri og Garveri. Sølv- og Svovlminer i Omegnen.

Jèrichau, Jens Adolf, dansk Billedhugger, f. 17 Apr. 1816 i Assens, blev i sit 14de Aar sat i Malerlære i Odense, men holdt ikke Læretiden ud og flap til Kjøbenhavn. Her lykkedes det ham at komme ind paa Akademiet, hvor han gik over til Billedhuggerkunsten og 1837 udstillede sit første Arbejde, en Statue af Balder. 1838 kom han til Rom med det Skib, Regeringen affendte for at hente Thorvaldsen hjem, og begyndte at arbejde der. Enkedronning Caroline Amalie bestilte en Frise hos ham, „Alexanders og Roxanes Bryllup", som vandt meget Bifald, da han udstillede den 1845. Men egentlig tiltrak J. sig først ret Opmærksomhed ved sin Gruppe „Hercules og Hebe", som blev udført i Marmor. 1846 udstillede han en ny Gruppe, „Pantherjægeren", der atter henvendte Opmærksomheden paa ham. 1847 modellerede han efter Bestilling af en Prinsesse af Preussen en Christus i kolossal Størrelse og samtidig Gruppen „Adam og Eva efter Syndefaldet", et af hans mest tiltalende Arbejder, hvorpaa han 1849 blev Medlem af Akademiet og Professor. Blandt hans senere Arbejder ere at nævne „En Slavinde i Lænker", udført i brændt Ler, og hans kolossale Malmstatue af „David" foran Frue Kirke samt Mindesmærket over Ørsted i „Ørstedsparken". Ved Universitetets Firehundredaarsfest blev han Æresdoctor. Efter i en længere Aarrække at have følt sig trykket af et Tungsind, som i høj Grad hemmede hans Arbejdslyst, døde han 24 Juli 1883. — Hans Hustru, **Anna Marie Elisabeth J.-Baumann**, f. 21 Nov. 1819 i Warschau af tyske Forældre, levede først i Danzig, senere i Berlin, kom endelig til Düsseldorf for at besøge Akademiet og udviklede sig der under Sohns Vejledning til Malerinde. Hendes første Arbejder, Scener af det polske Folkeliv, vakte Opmærksomhed og gav hende Mod til at rejse til Rom 1845, hvor hun traf sin ovennævnte Mand, til hvem hun viedes 1846. Med J.s Tilbagekomst til Danmark indtraadte en forandret Retning i Fru J.s Studium, der nu ganske blev henvendt paa dansk Natur og danske Forhold. Til denne nye Retning hører „Danmark", en allegorisk Figur fra 1850, „En Bondepige læsende i Bibelen" (1851), „Danske Bonderbørn" (1852). Derimellem har hun ogsaa malet Billeder af ganske forskjellig Charakter, saaledes „En romersk Carnevalsscene" (1852) og „Hyrden David" (1857), det sidste tilhørende Kongen af Preussen. Hun blev Medlem af Kunstakademiet 1861 og døde 11 Juli 1881. I alle sine Arbejder viser hun sig som et rigt Talent, men uden det Studium af Naturen og den Omhyggelighed i Udførelsen, som vilde give hendes Arbejder, der i øvrigt for største Delen udmærke sig ved Friskhed og en kraftig Colorit, deres rette Værd. — Deres Søn, **Harald Adolf Nikolaj J.**, f. 17 Aug. 1852, d. 6 Marts 1878, uddannede sig, for største Delen i Udlandet, til en dygtig Landskabsmaler, hvis Billeder fra Orienten vandt fortjent Opmærksomhed.

Jèricho, Stad i Jordans Dal, 1½ M. v. for denne Flod og 6 M. n. ø. for Jerusalem, er en af de ældste Stæder i Palæstina og var allerede, førend Israeliterne tog Landet i Besiddelse, Sæde for en canaanitisk Konge. Den betragtedes som Nøglen til Canaans Land, og da Israeliterne under Josva erobrede dette, blev J. først angrebet og indtaget efter 7 Dages Belejring. Efter forskjellige Omskiftelser er der nu kun en ringe Landsby, Richa, tilbage. Sletten om J., som i Oldtiden var berømt for sin Frugtbarhed, hvorfor J. ogsaa kaldtes „Palmestaden", ligger nu næsten udyrket; men Jordbundens naturlige Yppighed, som for en væsentlig Del skyldes den vandrige Kilde Ainës-Sultan, gjør dog endnu Egnen til en smilende Oase i Modsætning til de vilde og øde Omgivelser.

Jèrichorose (Anastatica hierochuntica), en lille, gul- ell. hvidblomstret Plante af de korsblomstredes Familie, er almindelig i sandede Egne i Landene omkring det røde Hav. Paa Grund af sin stærkt hygroskopiske Beskaffenhed antager den et helt forskjelligt Udseende, efter som den er tør eller fugtig, og har derfor været Gjenstand for megen Overtro.

Jermăk Timofèjev, en Kosakhøvding, hvem Rusland skylder Besiddelsen af Sibirien. Da

han paa Grund af sine Røverier med flere af sine Staldbrødre maatte flygte for at undgaa Czar Ivan Vasiljevitsch II.s Vrede, blev han af Semen Stroganov, som havde gjort Regeringen opmærksom paa Landet mod Ø., hvorfra han havde tilforhandlet sig Sobelskind for Spotpris, vundet for et Foretagende mod Sibirien 1578. Efter flere Tog, som han gjorde med sine donske Kosakker mod de i dette Land herskende Tatarer, slog han 1581 Tatarkhanen Kudjum, stormede hans Hovedlejr ved Irtysch og erobrede hans Hovedstad Sibir og vandt Ivans Naade ved at underlægge ham det nye Land. Paa et senere Tog 1584 fandt han sin Død; et Monument af Marmor er rejst ham i Tobolsk.

Jermer, s. **Jaromar**.

Jermolov, Alexei, russisk General, f. 1777, blev allerede 1792 Capitain og tog Del i Krigen i Polen 1795 og i østerrigsk Tjeneste i Krigen i Italien 1796, men blev derefter afskediget af Kejser Paul. J. gjorde god Tjeneste i Krigene 1805—7 og 1812—15 og blev 1817 Generalgouverneur i Kaukasien, hvor han især søgte at fremme Landets Opdyrkning og Handelens Udvikling. 1823 gik J. i en overordentlig Sendelse til Persien for at bekæmpe den engelske Indflydelse, slog 1826 den persiske Hær under Abbas Mirza og kuede 1827 Tschetschenzerne, men faldt kort efter i Unaade som et af Hovederne for det gammelrussiske Parti. 1831 blev han dog Medlem af Rigsraadet, men uden noget bestemt Hverv, og var 1855 en kort Tid Chef for Militsen i Moskva. D. 23 Apr. 1861.

Jerndorff, Just Ulrik, dansk Maler, f. 30 Dec. 1806 i Kjøbenhavn, d. 27 Oct. 1847 i Tyskland, havde under J. P. Møllers Vejledning uddannet sig baade til Landskabsmaler og til Malerirestaurator, og da, efter hans Hjemkomst fra en Rejse i Italien, Storhertugen af Oldenburg søgte en Restaurator, tog han imod en Stilling hos denne og levede saaledes fra 1840 i Tyskland. Her fødtes hans Søn, **August Andreas J.**, 25 Jan. 1846. Da Moderen som Enke flyttede til Kjøbenhavn, uddannedes han ved Kunstakademiet her, fik Afgangsbevis 1868 og udstillede især Portræter, saaledes et Portræt af Pastor L. Schmidt, hvorpaa han vandt den Neuhausenske Præmie 1869. Tillige vandt han 1871 den mindre Guldmedaille og 1878 Halvdelen af den Eibeschützske Præmie. Efter en Rejse i Udlandet med akademisk Stipendium (1875—76) har han virket i Hjemmet, mest som Portrætmaler; 1884 tilkjendtes Udstillingsmedaillen ham for hans udstillede Portræter. Han har restaureret Const. Hansens Frescomalerier i Universitetets Forhal. — Hans Fætter, **Peter Villiam J.**, Skuespiller, f. 24 Nov. 1842, deltog i Krigen 1864 som Officersaspirant, tog 1870 den medicinske Embedsexamen, men debuterede derefter paa det kgl. Theater 17 Febr. 1871 som Aage i „Mester og Lærling". Hans Flid og Grundighed i Forening med smukke, om end ikke betydelige Stemmemidler have efterhaanden skaffet ham et ikke ubetydeligt Repertoire paa Nationalscenen, hvor han først i Elskerfaget, senere i Charakterroller og til sidst endog i Syngestykket og Operaen har udfoldet en temmelig omfangsrig Virksomhed.

Jernit, s. **Frijsenborg**.

Jernskjæg, Edele, Hofdame hos Kong Hans's Dronning og senere gift med Torben Bille til Sandholt, skal have været Gjenstand for Kong Hans's Elskov og have besvaret den. Hun døde omtr. 1512.

Jerobeam, 2 Konger i Israels Rige, den første Rigets Grundlægger, den anden den, under hvem det naaede sin højeste Blomstring. J. I, Nebats Søn, af Ephraims Stamme, Konge 975—954 f. Chr., havde allerede før Salomos Død fremkaldt et Oprør, som dog mislykkedes, men blev efter Rehabeams Tronbestigelse valgt til Konge af de 10 Stammer (jvfr. **Israel**). Han oprejste Guldkalve i Bethel og Dan for at hindre Folkets Rejse til Templet i Jerusalem og lod, da Præsterne af Levi Stamme udvandrede til Juda, udvælge Præster af andre Slægter til at besørge Gudstjenesten ved disse Helligdomme. — J. II, Kong Joas's Søn og Efterfølger, 825—784 f. Chr., var heldig i Kampen mod Syrerne, udvidede Rigets Grænser betydelig og hævede det til en i udvortes Henseende meget blomstrende Tilstand; men Rigdommen fremkaldte sædeligt Forfald, og da J. viste samme Iver for Billeddyrkelsen som sin tidligere Navne, forkyndte Propheterne Hoseas og Amos ham hans Riges Undergang ved Assyrerne.

Jérôme Bonaparte [schêrääh̄m], Konge i Westfalen, s. **Bonaparte**.

Jerrold, Douglas W. [dschĕr], engelsk Humorist og dramatisk Forfatter, f. 3 Jan. 1803 i London. Hans Fader var Directeur for et rejsende Skuespillerselskab, og fra Barndommen af var J. fortrolig med Theaterpraxis. Lyst til Sølivet bragte ham til at gaa til Orlogs som Midshipman, men han blev strax kjed deraf og besluttede, skjønt endnu næsten Dreng, at leve som Skribent. En Tid lang levede han under stor Mangel i London og maatte ernære sig som Sætter, men skrev samtidig om Natten Stykker for Smaatheatrene, som sædvanlig gav ham 5 Pd. St. for hvert Stykke. 1826 gjorde »Blackeyed Suzan«, et ypperligt Genrestykke fra det engelske Sømandsliv, stor Lykke, og »The Rent-Day« (1830), et Skuespil med mesterlige Billeder af Hverdagslivet, grundfæstede end mere hans Ry. Han overtog derpaa Bestyrelsen af Drurylanetheatret, men tilsatte sin Formue derved. Da Vittighedsbladet »Punch« blev stiftet, blev J. en af dets dygtigste Medarbejdere; hans »Caudle Lectures« og »Story of a Feather« trykkes først deri. J. »Illustrated Magazine«, hvis Redacteur han var, indrykkede han »The Chronicles of Clovernook«, og efter dette Tidsskrifts Ophør begyndte han Udgivelsen af »Douglas J.s Shilling Magazine«, hvori han skrev Fortællingen »St. Giles and St. James«. Fortræffelige Charakterskildringer findes i »Men of Character« (1838). Af hans senere Komedier maa mærkes »Retired from Business« (1851). Fra 1852 var han Udgiver af det politiske Tidsskrift »Lloyd's Weekly London Newspaper«. Han døde 8 Juni 1857. — Sønnen, **Will. B. L. J.**, f. 1826, optraadte som Journalist, Lystspildigter og Rejseskildrer og

fortsatte Udgivelsen af »Lloyd's Weekly London Newspaper«. Han skrev Biographier af sin Fader og af Tegneren Cruikshank. Hans Hovedproduktion var Rejsebeskrivelser. Opsigt vakte hans »Life of Napoleon III« (1874—82), hvortil Bonapartisterne forsynede ham med Materiale. D. 1884.

Jersey [dschērsi], den sydligste og største af de England tilhørende normanniske Øer i Kanalen. 2 □ M. med 52,000 J. (1881). Fra Nordkysten, der er stejl, indtil 200 F. høj og stærkt indskaaren, hælder Landet mod S., hvor der findes flere Bugter med god Ankergrund. Overfladen er stærkt bølgeformet og frugtbar; ogsaa findes gode Stenbrud.

Jersey, s. Tricot.

Jersey-City [dschērsi sitti], Stad i Staten New-Jersey i Nordamerika ved Hudsonsfloden, lige over for New-York, med 121,000 J. (1880); den havde 29,000 J. 1860. Smukt bygget Stad med stærkt opblomstrende Industri og Handel og betydelig Dampskibsfart. Store Skibsværfter og vigtigt Fiskeri.

Jersin, Jens Dinesen, dansk Biskop, f. 25 Sept. 1587 i Landsbyen Jersi nær ved Kjøge, hvor hans Fader var Præst, dimitteredes fra Herlufsholms Skole 1605, blev efter et Aars Ophold ved Universitetet Lærer paa Herlufsholm 1606—7, studerede saa et Par Aar i Udlandet, navnlig i Wittenberg, blev Magister i Kjøbenhavn 1610, derpaa Rector i Sorø 1611—15, rejste atter udenlands og blev efter sin Hjemkomst 1617 Informator for Christian IV.s ægte Søn Christ. Ulrik Gyldenløve og 1619 tillige Professor ved Universitetet; paa Grund af Pesten tiltraadte han dog ikke dette Embede før 1620, og hans Virksomhed ved Universitetet blev overhovedet ikke af synderlig Betydning, fordi Kongen snart efter overdrog ham ogsaa at undervise Hans Ulrik Gyldenløve og 1624—25 endog lod ham bo i Sorø med disse to Elever. I Sorø døde hans Hustru af Pest, og J., som imidlertid var bleven grebet af en stærk religiøs Vækkelse, modtog med Glæde en Kaldelse til Sognepræst og Provst ved Frue Kirke i Kjøbenhavn; af Hensyn til sine Elever kunde han først 1626 tiltræde dette Embede, i hvilket han vandt stærk Tilslutning ved sine varme og inderlige Prædikener, samtidig med at han selv led meget af Anfægtelser. 1629 kaldtes han til Biskop i Ribe og blev 1630 Dr. theol. Blandt hans Skrifter maa fremhæves „Vera via vitæ, en rigtig Vej, som fører til det evige Liv" (1633), „Troens Kamp og Sejer" (1636), der have oplevet en Mængde Oplag. I Skoleundervisningens Historie har J. erhvervet sig et Navn som den første, der her i Norden arbejdede for Modersmaalets Brug ved den lærde Skoleundervisning ved Siden af Latinen, der den Gang var eneherskende. I dette Øjemed udarbejdede han en større og en mindre Lærebog i latinsk Grammatik, i hvilke det danske Sprog ...vis var benyttet; men disse i deres oprindelige Skikkelse for deres Tid fortrinlige Arbejder fremkaldte en Reaction, der fik udvirket, at der blev nedsat en kongelig Commission til at omarbejde dem, og først efter at denne Commission, i hvilken J. ikke selv havde Sæde, havde forkludret dem og navnlig indskrænket Brugen af Modersmaalet betydelig, bleve de under J.s Navn indførte til almindelig Skolebrug i Danmark og Norge.

Jerusalem, i Orienten kaldt El Kuds, d. e. den hellige, eller Soliman, fordum Jødefolkets politiske og religiøse Hovedstad, ligger i den tyrkiske Prov. Syrien i Asien paa et 2,400 F. højt Kalkplateau, 7 M. fra Middelhavet og 4 M. v. for Jordans Udløb i det døde Hav, og tæller nu c. 28,000 J., fornemmelig Jøder og Muhammedanere, c. 4,000 Christne af forskjellige Confessioner, Halvdelen græsk-katholske og en Fjerdedel romersk-katholske. Husene ere dels af Sten, dels af Ler, for det meste lave og uregelmæssige; Gaderne ere krogede, snævre og til Dels uden Brolægning; Byen er omgiven af en 1542 af Sultan Soliman II opført, nu stærkt forfalden Mur. De mærkeligste Bygninger ere: den hellige Gravs Kirke, egentl. tre Kirker under ēn Kuppel; Klostret San Salvador, der er Sæde for en kathosk Biskop og tjener som Herberg for Pilegrime; Johanniterhospitiet; Omars 637 opførte, prægtige Moskee paa Moriabjærget, hvor fordum Salomos Tempel stod. Blandt de mange fra den hellige Historie bekjendte Steder i J. og Omegn ere de mærkeligste: Calvariebjærget ved den hellige Gravs Kirke; via dolorosa, Christi Smertesvej, der fra Stephansporten fører til Calvariebjærget; Kedrons Bæk i en dyb Dal ø. for Byen mellem Moriabjærget og Oljebjærget; dette sidste med Haven Gethsemane, og længer mod Ø. Bethania. Staden drager sin Hovedindtægt af de talrige Pilegrime, som navnlig Paaskefesten aarlig samler her. — J. var paa den Tid, da Israeliterne bemægtigede sig Canaans Land, Hovedstad for det lille canaanitiske Folk Jebusiterne og kaldtes Jebus, medens den dog ogsaa synes at have ført Navnet Salem (d. e. Fred; „den sikre Stad"), rimeligvis paa Grund af dens stærke Beliggenhed paa en stejl Bjærgryg med en stærk Borg paa Zions Bjærgtop. Støttede til denne Fæstning formaaede Jebusiterne, skjønt overvundne af Josva (s. Josv. X) og gjentagne Gange haardt trængte af Benjamins og Juda Stammer, paa hvis Grænser de boede, dog at hævde deres Uafhængighed i over 300 Aar efter det øvrige Lands Erobring; først David erobrede 1048 f. Chr. J., gjorde den til sin Residensstad og kaldte den „Davidsstaden". Salomo forskjønnede og befæstede den og byggede sit berømte Tempel paa Moriabjærg. 588 blev J. ødelagt af Nebuchadnezar, men atter opbygget af Jøderne efter Exilet. Senere blev den erobret 320 af Ptolemæos I, 167 af Antiochos Epiphanes, 64 f. Chr. af Pompejus og ødelagt af Titus 70, men paa ny opført 132—6 af Kejser Hadrian, som forandrede dens Navn til Ælia Capitolina og gjorde den til en hedensk Stad. Ved Kejser Constantin og hans Moder blev den en christen Stad. Den vedblev nu at staa under det byzantinske Rige, indtil Perserkongen Kosroes II erobrede den 614. 628 kom den tilbage til Grækerne, men allerede 637 faldt den i Arabernes og 1077 i Seldschukkernes Hænder. Indtil det 5te Aarh. havde J. ikke hævet sig til Metropolis, men stod under

Bispen af Cæsarea. Kejser Theodosius II oprettede Patriarchatet i J., og Staden hævede sig nu til samme Hædersrang som Alexandria og Antiochia. Den persiske, arabiske og tyrkiske Erobring løsrev den hellige Stad fra Forbindelsen med den øvrige kirkelige Udvikling. Paa det første Korstog erobrede Gotfred af Bouillon Staden 15 Juli 1099 og blev valgt til Konge, hvorved der stiftedes et christeligt Kongerige J. Han gjorde J. til Midtpunktet i det nye Kongerige, som desuden omfattede Lensstaterne, Fyrstendømmet Antiochia og Grevskaberne Edessa og Tripolis. Forfatningen var hierarchisk (Kongen betragtedes som Kirkens Vasal) og stræng feudal; Landet ejedes af en Mængde Baroner og Prælater. Ridderordenerne og Korsfarerne skulde være Rigets Støtte, men Stridigheder mellem disse og imellem de indfødte græske Katholiker og de indvandrede romerske Katholiker svækkede det. Efter Gotfred fulgte Balduin I (1100—18), derpaa Balduin II (1118—31), Fulco af Anjou (1131—42), Balduin III (1143—62), Amalrik I (1162—73), Balduin IV (1173—83), Balduin V (1183—86) og Guido af Lusignan. Efter at Saladin 1187 havde erobret J., afstod Guido 1190 sin Ret til Kronen til Richard Løvehjærte; denne afstod den igjen til Henrik af Champagne (d. 1196), der dog lige saa lidt som Amalrik II af Cypern og Johan af Brienne formaaede at vinde andet end Navnet af Konge af J. Kejser Frederik II, som ved sit Giftermaal med Jolanthe af Brienne havde erhvervet sig Fordringer paa J.s Krone, opnaaede 1229 at komme i Besiddelse af den hellige Stad, men 1244 faldt Staden atter og 1292 den sidste Rest af Kongeriget J. i de vantros Hænder. 1382 kom Staden under Mamlukkerne, 1517 blev den af Sultan Selim I erobret for Porten. I dennes Besiddelse har den siden været med Undtagelse af 1833—40, da den beherskedes af Mehemed Ali af Ægypten. 1841 have England og Preussen i Forening oprettet et evangelisk Bispedømme i J., som i kirkelig Henseende hører under den biskoppelige Kirke, men stiftevis besættes af Preussen og England (jvfr. Gobat). Striden om de hellige Steder afgav 1853 en af Anledningerne til Krigen mellem Russerne og Tyrkerne og deres allierede (jvfr. Hellige Grav).

Jerusalems Kirke, det nye, s. Swedenborg.

Jerusalems Skomager, s. Evige Jøde.

Jervis, John [dschervis], engelsk Admiral, f. 9 Jan. 1734, udmærkede sig som Capitain i den nordamerikanske Frihedskrig, især i Slaget ved Ouessant 1778, og indtog som Contreadmiral 1794 de franske Øer Martinique og St. Lucie, men vandt især Navnkundighed ved sin Sejer over en langt overlegen fransk Flaade ved Cap St. Vincent 14 Febr. 1797 og blev til Løn ophøjet til Jarl Saint Vincent. S. A. gjenoprettede han med stor Strænghed Mandstugten paa den engelske Flaade i Middelhavet og var 1801—5 første Admiralitetslord. 1816 trak han sig tilbage fra det offentlige Liv og døde 15 Marts 1823.

Jesabel, Datter af Kong Ethbaal i Sidon, gift med Kong Achab i Israels Rige, befordrede Baals og Astartes Dyrkelse og forfulgte Propheten Elias, men blev paa Jehus Befaling styrtet ud af et Vindue i sit Slot og saaledes dræbt 884 f. Chr. Hun var Moder til den lige saa onde Athalia.

Jesaja ell. **Esaias,** jødisk Prophet, den første i Rækken af „de store Propheter", Søn af Amoz, der efter Rabbinernes Beretning var Broder til Kong Amazia, virkede i Juda Rige fra c. 758 til c. 690 f. Chr. under Kongerne Usias, Jotham, Achas og Ezechias. Sagnet beretter, at han var Ezechias's Opdrager, og at han led Martyrdøden (blev gjennemsavet) under Kong Manasse. Han kaldes den store Prophet eller den største Prophet, og i Indholdets Rigdom, i Fremstillingens Kraft og Højhed i de Prophetier, der ere os overleverede under hans Navn, ligger tilstrækkelig Begrundelse for denne Benævnelse; ingen af Propheterne i det gamle Test. har skuet saa dybt ind i den messianske Tid som han, der derfor ogsaa kaldes „Evangelisten blandt Propheterne". Mange nyere Kritikere henføre store Stykker af J.s Bog til en senere Tid, medens andre med stor Bestemthed hævde deres Ægthed.

Jeschil Irmak, Oldtidens Iris, Flod i Lilleasien, udspringer i Prov. Sivas, løber forbi Tokat og Amasia og danner ved sit Udløb i det sorte Hav et Delta.

Jesi, Stad i Mellemitalien, 3 M. v. s. v. for Ancona. 20,000 J. Bispesæde. Silkemanufakturer. Kejser Frederik II.s Fødeby.

Jesi, Samuele, italiensk Kobberstikker, f. 1789 af jødiske Forældre i Milano, d. 17 Jan. 1853 i Firenze, var Elev af Longhi og bragte det til en høj Grad af Færdighed i at tegne og stikke. „Hagars Forjagelse" efter Guercino blev kronet af Akademiet i Milano; Leo X.s Portræt efter Rafael indbragte ham Medlemsdiplom fra Akademiet i Paris og Æreslegionens Kors 1842.

Jeso, en af de store japanske Øer, ligger n. for Nippon og skilles fra denne ved Sangar- ell. Tsugarustrædet og ved La Pérousestrædet fra Øen Sachalin. Dens Størrelse med de under den hørende Kuriler: Kunaschir, Iturup, Urup og Paramuschir m. fl. angives til c. 1,700 □ M., hvoraf Hovedøen udgjør over tre Fjerdedele. Denne er meget bjærgfuld og skovrig og har betydelig Bjærgværksdrift. Den sydlige Del bebos af Japanesere, den nordlige af Ainoer. Befolkningens Antal var 1881 i alt 168,000, hvoraf Ainobefolkningen anslaas til 12,000, af andre til 27,000. Hovedstaden Matsumai ligger paa Sydsiden ved Sangarstrædet.

Jessen, Carl Vilhelm, dansk Søofficer, f. 10 Juli 1764 i Kjøbenhavn, blev 1782 Lieutenant og førte 1801 som Capitainlieutenant Briggen „Lougen" i de vestindiske Farvande. 3 Marts havde han at udstaa en heftig Kamp med to store engelske Krigsskibe, men undslap lykkelig til St. Thomas. 1808 var J. Capitain paa Linjeskibet „Prins Christian" og blev paa Tilbagerejsen fra Norge 22 Marts angrebet ved Sjællands Odde af to engelske Linjeskibe og tre andre Krigsskibe. Efter haardnakket Modstand i 2½ Time, i hvilken „Prins Christian" havde 64 Døde (deriblandt Willemoes), 82 haardt og 42 let Saarede, maatte J. over-

give sig, men havde forinden sat Skibet paa Grund; det var efter Kampen saa beskadiget, at Engelskmændene brændte det. 1822 blev J. Contreadmiral og Gouverneur paa St. Thomas, hvor han døde 30 Marts n. A. — Hans Søster, **Juliane Marie J.**, f. 1760, d. 1832, digtede foruden nogle mindre Digte Sangen „Danmark, Danmark, hellige Lyd", der 1819 prisbelønnedes som Nationalsang, men ikke vandt Indgang i Folket. — En Søn af C. L. J., **Tycho J.**, f. i Kjøbenhavn 21 Jan. 1799, blev Artillericadet 1811 og Secondlieutenant 1815. Som Chef for det efter ham opkaldte Feltbatteri deltog han i de tre Felttog 1848—50 og vandt lige fra Krigens første Aar stor Berømmelse og Popularitet i Hæren og Nationen ved den sjældne Uforfærdethed, hvormed han førte sine Kanoner i Ilden, selv hvor han havde en stor Overmagt over for sig. Efter Krigen tog han 1854 sin Afsked som Oberstlieutenant og døde i Kjøbenhavn 23 Marts 1857. — En Sønnesøn af C. L. J., **Carl Arnold Edvin J.**, f. 1 Jan. 1833 i Randers, Student 1849, studerede i nogle Aar Theologi og derefter nordiske og tydske Sprog, hvori han underkastede sig Magisterconferens 1859, og blev 1862 Dr. phil. paa en navnlig mod P. A. Munch rettet Afhandling „Undersøgelser til nordisk Oldhistorie". Han udfoldede i disse og de følgende Aar en om Lærdom og Skarpsindighed vidnende, men af polemisk Tilbøjelighed præget Virksomhed paa den nordiske Philologis Omraade; mærkes kan Afhandlingen „Oldnordisk og oldtydsk Verselag" (Tidsskr. for Philol., 1863), hans Deltagelse i Striden om den nordiske Mythe- og Sagndigtnings Oprindelse (1868), en paa Tydsk skreven Undersøgelse om Eddasangene (1871), end videre adskillige Skolebøger om nordisk Sprog og Mythologi. Hans seneste Arbejder gaa til Dels i en anden — psychologisk-philosophisk — Retning.

Jessen, Thomas Balthasar v., slesvigsk Præ- tion, f. 1648, blev Lic. jur. i Straßburg 1671, 677 Secretær i det tydske Cancelli, hvor han ort forfremmedes til øverste Secretær; adlet 681; Gehejmeraad 1695; 1701—12 Gesandt Wien og Warschau; Medlem af den slesvigske Regering; d. 1731, et Par Maaneder efter at an havde afsluttet sin lange og betydnings- lde Embedsbane.

Jesuaterordenen ell. den hellige Hieronymus's einater (Jesuatjenere), stiftet 1365 af Joh. Colombino af Siena for at pleje Syge og Fattige, 67 stadfæstet af Pave Urban V, blev 1668 hævet af Pave Clemens IX, som skjænkede epubliken Venezia Ordenens store Rigdomme Hjælp til Krigen mod Tyrkerne.

Jesuiterordenen eller **Jesu Selskab** (Societas su), den mærkeligste af alle Romerkirkens unkeordener, er stiftet af **Ignatius af Loyola** (Don Iñigo Lopez de Recalde), f. 1491 paa lottet Loyola i Provinsen Guipuzcoa af gam- ladelig spansk Slægt. Som Barn læste han genber og Ridderæventyr fra Amadis og andre lkebøger; senere kom han til Ferdinand d. holskes Hof, hvor han satte sin Ære i glim- de Vaaben og ridderlig Kamp. Allerede den ng var der noget phantastisk, hemmeligheds- dt og fængslende ved ham; han digtede Romancer for St. Peder og sværmede paa samme Tid for Amadis. 1521 blev han haardt saaret paa Pamplonas Volde, blev bragt hjem til sin Fædreneborg og maatte gjennemgaa et langt, smertefuldt Sygeleje. Hans Trøst var først Romaner; derpaa greb han til Legenderne, der gjorde et overvældende Indtryk paa ham; Henrykkelser og Syner kom til, og han svor at ville være Jomfru Marias Ridder. Al sin Ejendom gav han til de fattige, og i Tiggerdragt øvede han sig i den strængeste Askese. 1523 drog han til Jerusalem for at omvende de vantro; men skjønt han klogelig fortav denne sin Hensigt, ansaa den med pavelig Fuldmagt udrustede Franciskanergeneral det for farligt at lade en saadan Fanatiker blive i Byen. Han rejste saa hjem til Spanien, gik som 33-aarig Mand i Skole blandt Smaadrenge for at lære Latin, studerede derpaa i to Aar ved Universiteterne i Complutum og Salamanca og drog 1528 til Paris for at studere Theologi. Med Jærnvilje overvandt han alle Hindringer. I Paris vandt han sine første Tilhængere, Savoiarden Pierre Lefèvre, Navarreseren Franz Xaver, Spanierne Jakob Laynez, Alfons Salmeron og Nikolaus Bobadilla samt Portugiseren Rodriguez. Om Morgenen 15 Aug. 1534 gik de alle med Pose og Stav til Jomfru Marias Kirke paa Montmartre, hvor de lovede Gud Kyskhed og Fattigdom, samt enten at vandre til Jerusalem for at øve Mission og Sygepleje eller at stille sig til Pavens Tjeneste; men da nogle af dem endnu ikke havde endt deres Studier, skiltes de foreløbig og mødtes paa ny 1537 i Venezia. En den Gang udbrudt Krig mellem Venezia og Tyrkiet lettede dem Valget mellem de to Alternativer; de drog til Rom og meldte sig som „Soldater i Jesu Compagni mod Satans Hær." Et tredje Løfte blev nu føjet til de to første, Løftet om ubetinget Lydighed mod Paven. Efter nogen Betænkning stadfæstede Pave Paul III i en Bulle af 27 Sept. 1540 dette Samfund som Ordenen for Jesu Selskab, dog først med den Indskrænkning, at deres Tal ikke maatte overstige 60; men 1543 ophævedes denne Bestemmelse. 1541 kaarede de enstemmig Ignatius til livsvarig General, hvorefter han som „Guds Stedfortræder i Ordenen" lod dem edelig forpligte sig til ubetinget Lydighed imod enhver af hans Bestemmelser. Ogsaa i denne Stilling vedblev han med en overordentlig Viljekraft at hellige sit Liv til aandelige Øvelser, Sygepleje og Sjælesorg, men samtidig styrede han sin Orden med saa ubøjelig Energi og saa omsigtsfuld Klogskab, at den allerede inden hans Død 31 Juli 1556 talte 1,000 Medlemmer i 12 Provinser og var godt paa Veje til at blive en Stormagt i den romersk-katholske Verden. 1623 optog Gregor XV ham blandt de hellige; hans Dødsdag er hans Mindedag. Lige saa stor eller næsten endnu større Dygtighed udfoldede hans Eftermænd, den snedige Laynez (d. 1565) og den kraftige Frants Borgia (d. 1572), en spansk Grande og Vicekonge i Catalonien, der ofrede Hustru, Børn og høj Rang for at blive Munk og komme til at herske over Verden; men alle disse overstraaledes dog af Claudio Aquaviva (d. 1615), under hvem

Ordenen ogsaa sejrede sine største Triumpher. Kun forpligtet til at vise Lydighed imod Paven og fritagen for ethvert andet kirkeligt Tilsyn dannede Ordenen den fuldstændigste organiske Enhed, der nogen Sinde har existeret i et større Samfund. I Spidsen staar *Generalen*, hvem enhver Jesuit skal adlyde som Christus selv; i Ordenssager skal han endog adlydes mere end Paven. Han skal bo i Rom og vælges for Livstid af Generalcongregationen; men ved Siden af sig har han en Skriftefader og 4 *Assistenter*, der skulle være hans Hjælpere, men tillige føre Tilsyn med hans Færd og, hvis de anse det for nødvendigt, kunne anklage ham for Generalcongregationen, der kan afsætte ham. Stemmeberettigede paa denne ere kun Medlemmerne af den højeste af Ordenens 4 Klasser, *Professerne* (professi quatuor votorum, d. e. de, der have aflagt 4 Løfter, nemlig foruden de sædvanlige 3 Munkeløfter ogsaa Løftet om ubetinget Lydighed imod Paven.). Disse leve i saakaldte Profeshuse under Tilsyn af en Superior, som dog ved sin Side har en Consultor og en Admonitor, der skulle vaage over, at han opfylder sin Pligter. Blandt Professerne vælges alle Ordenens højeste Embedsmænd, Assistenter, Superiorer og *Provincialer* (præpositi provinciales), der paa Generalens Vegne udøve den højeste Myndighed, hver i sin Provins. Ogsaa *Rectorerne*, Forstanderne for Opdragelses- og de lærde Undervisningsanstalter, ere i Regelen Professer. Den laveste af Ordenens 3 andre Klasser er *Novicerne*, der ikke blive antagne før efter omhyggelig Prøvelse af deres aandelige Begavelse og legemlige Sundhed. De leve i to Aar i særlige Noviciathuse, og i den Tid fordres der den nøjeste Efterlevelse af Forskrifter, som med den mest smaalige Nøjagtighed ordne deres Liv for hver Dag fra Kl. 4 om Morgenen til Kl. 9 om Aftenen. En Maaned skulle de underkaste sig Ignatius's aandelige Øvelser, en anden Maaned tjene ved Sygesengen, en tredje ved den laveste Gjerning i Køkkenet, en fjerde leve som Tiggere. Efter de to Aars Noviciat aflægge de de sædvanlige tre Munkeløfter (Armod, Kyskhed og Lydighed) og blive saa efter de forskjellige Anlæg, de have røbet, enten verdslige *Coadjutorer*, der skulle sørge for Ordenens verdslige Fornødenheder ved at arbejde som Regnskabsførere, Haandværkere, Tjenere, Kokke osv., eller ogsaa som *Scholastikere* optagne i Ordenens Læreanstalter (Collegier) for at uddannes til Lærere eller Præster. Det sidste opnaas kun af den, der først i 5 Aar studerer de almindelige videnskabelige Fag, derpaa i 5 Aar virker som Lærer i disse, saa i 4—6 Aar studerer Theologi og derpaa endnu tilbringer 1 Aar igjen som Novice, hvorpaa han vies til Præst og saa enten bruges som gejstlig Coadjutor eller optages blandt Professerne, efter at have aflagt det fjerde Løfte. J.s *Husregel* eller *Tagsorden* er anlagt paa at kue alle individuelle Drifter og Tilbøjeligheder; fra det Øjeblik, Jesuiten træder ind i Ordenen, skal hans øverste Pligt være den, ikke at have nogen selvstændig Vilje, men ubetinget at adlyde sine Foresatte, selv naar de paalægge ham noget, som strider imod hans Samvittighed; han skal lade sig lede af sine Foresatte saa viljeløs „som om han var et Lig eller den Stok, man fører i sin Haand." For at opnaa dette skulle alle Baand, som binde ham til Verden, sønderrives; Jesuiten maa ikke sige: „jeg har", men: „jeg havde Forældre, Søskende, Fædreland" osv.; Ordenen skal være hans Kjærligheds eneste Gjenstand. Hele hans Adfærd skal være afmaalt og nøje beregnet; der er nøjagtig foreskrevne Regler for hvert Skridt, han gjør, hvorledes han skal staa og gaa, hvordan han skal se paa Folk, han taler med; altid skal han se mild og venlig ud som et Menneske, der har tilkæmpet sig en Sindets Ligevægt, som ikke forstyrres af noget. Den Selvbeherskelse, som udfordres til en saadan Optræden, skal erhverves ved de *Exercitier*, d. e. asketiske Øvelser, som enhver Jesuit er forpligtet til af og til at hengive sig til, hver Gang for et Tidsrum af 4 Uger. Et omhyggelig gjennemført Spionsystem gjør det muligt for Ordenen at vaage over Medlemmernes Optræden; enhver Jesuit har en Spejder ved sin Side, hvor han staar og gaar; der føres en Protocol over ham, gjennem hvilken hans Foresatte faa nøjagtig Indberetning om alt, hvad han foretager sig; men saaledes Gjenstand for Udspionering skal han atter selv være Spion over for de andre. — Ordenens Opgave har fra først af været tredobbelt: Hedningemission (jvfr. Mission), indre Mission inden for Romerkirken og Propaganda for denne imellem Protestanterne. Det Opsving, som Romerkirken fik paa alle Punkter efter Midten af det 16de Aarh., skylder den navnlig J.; alt var ved Gejstlighedens Verdslighed og Sløvhed kommet i Forfald; men J. bragte efterhaanden en anden Aand ind. Paul III gav dem Fuldmagt til at øve alle kirkelige Functioner, hvor som helst de vilde, samt til at meddele Absolution selv i de Paven forbeholdte casus reservati, og ved deres Virksomhed fik nu Prædiken og Skriftemaal et mægtigt Opsving og bleve de Midler, hvorved J. trængte sig ind i alle mulige Forhold. Skoleundervisningen kastede de sig over med stor Iver og lagde særlig an paa at komme til at undervise fornemme Folks Børn for derved at skaffe sig mægtige Beskyttere. Ligeledes drev de med stor Iver Studiet af alle Theologiens Fag, og de kunne opregne en glimrende Række Navne paa lærde Medlemmer af deres Orden; men al denne Lærdom har kun baaret ringe Frugt; thi dette videnskabelige Arbejde er aldrig blevet gjort for Videnskabens Skyld, men kun for at fremme Ordenens Formaal. Derfor er deres Skriftfortolkning kun altfor ofte Fordrejelse af Ordenes sande Mening og deres kirkehistoriske Arbejder kun altfor ofte upaalidelige Tendensskrifter; ja, selv deres Gjengivelse af historiske Aktstykker kan man ikke stole paa. I Dogmatiken kom de mere og mere bort fra Augustins Lære om Synd og Naade, og under deres Strid med Jansenisterne lykkedes det dem til sidst at faa Pave Clemens XI til i Bullen Unigenitus at gjøre Semipelagianismens Gjerningsretfærdighed til Kirkelære. Ogsaa Vedtagelsen af Dogmerne om Marias ubesmittede Undfangelse og om

Pavens Ufejlbarhed skyldes deres Indflydelse. Endnu fordærveligere har dog deres Betydning for Udviklingen af Romerkirkens Moral været. Deres Sædelære er en al sand Sædelighed undergravende Casuistik, som i Princippet allerede var til Stede fra Begyndelsen, men som især kom frem under Kampen med Jansenisterne. Deres mest berygtede Grundsætninger ere: 1) Hensigten helliger Midlet; 2) en Handling er retfærdiggjort eller i det mindste undskyldt, naar der for dens Godhed kan anføres en eller anden anset Theologs Bifald (Probabilisme); 3) naar man ved et Løfte eller en Ed underlægger Ordene en anden Betydning eller knytter Opfyldelsen til en ikke udtalt Betingelse, er kun denne Opfattelse forpligtende (reservatio mentalis). Gud kan paabyde ...gn, forbyde at dyrke ham og tillade det mest ...vorvende Levned; hvad Paven eller Gene...len paabyder en Broder, det være sig Mord ...er hvilken som helst Dødssynd, skal uvæger... udføres „til Guds Ære“ (in majorem ... gloriam). Særlig berygtet er den Maade, ...orpaa deres Moraltheologer behandle det ... Bud, og de Anvisninger, de i saa Hen...nde give de vordende Skriftefædre, samt ...elig deres Lære om Forholdet mellem Stat ... Kirke, idet de hævde Kirkens ubetingede ...erhøjhed over Staten og derfor erklære det ...rigtigt at forjage eller, om det behøves, ...myrde kjætterske eller tyranniske Fyrster. ...der trods disse Grundsætninger altid har ...et fromme og strængt sædelige Personer in... for Ordenen, kommer af dens forunderlige ...sticitet. Dens mest bekjendte Moraltheolo...ere Thomas Sanchez (d. 1610), Frants ...arez (d. 1617), Busembaum (d. 1668), Esco... (d. 1669) og i nyeste Tid Pet. Gury (f. d. ... — I Loyolas Levetid naaede J.s Virksomhed ... synderlig ud over Spaniens, Portugals ... Staden Roms Grænser; men allerede under ...s nærmeste Efterfølgere vandt de fast Fod ...t om i Italien, Frankrig og Tydskland, ... det navnlig skyldtes deres Indflydelse ... gejstlige og verdslige Fyrster, at Befolk...en i store Landstrækninger, som vare vundne ... Reformationen, med raa Vold førtes til... til Romerkirken. Deres Rænker var det, ...fremkaldte den skarpe Modsætning mellem ...terne, der til sidst førte til Trediveaars...ns Rædsler, lige som det under Religions...ne i Frankrig var dem, som inspirerede ...tens“ Anførere. 1580 vovede de sig til ...and; 1585 fordrev Elisabeth dem; men ... Restaurationen kom de tilbage, og deres ...ydelse hos Jakob II skilte ham ved hans ... I Polen anlagde de 1565 en Under...ngsanstalt i Braunsberg i Ermeland, der ...tillige Aar havde stærk Tilgang ogsaa fra ...ordiske Riger; det nære Forhold, hvori ...n og Sverige den Gang stod til hinanden, ...ede dem Vej ogsaa til Sverige; men deres ...ræbelser for at føre dette Land tilbage til ...erkirken endte med, at Kong Sigismund ... fordreven, hvilket gav Anledning til de ...varige Krige mellem Polen og Sverige, ... svækkede Polen saaledes, at det ikke kunde ...taa Ruslands voxende Magt. Fra Sve... trængte de frem til Norge og Danmark under Ledelse af Nordmanden Lars Nielsen, almindelig kaldt Klosterlasse; en hemmelig Jesuit var i 6 Aar Rector for Latinskolen i Malmø, og rundt om andensteds i Riget sad der hemmelige Jesuiter; men i Aarene 1604—5 bleve de opsporede og jagede ud af Landet, og det blev forbudt alle Rigets Undersaatter at lade deres Børn studere paa J.s Skoler. Under General Aquaviva naaede Ordenen sin Magts Højdepunkt; den øvede afgjørende Indflydelse paa de romersk-katholske Staters Politik, dens Handelshuse beherskede en stor Del af Verdenshandelen, og i Paraguay havde den endog i al Hemmelighed begyndt at grundlægge et uafhængigt Rige, som bestod indtil 1758, da dets af J. disciplinerede og anførte Indianerhær bukkede under for Spaniernes og Portugisernes Angreb. 1618 var J.s Antal voxet til 13,112 i 32 Provinser, og med stor Pragt fejrede de 1640 under General Vitelleschi (1615—45) deres Hundredaarsfest; men da var Ordenen allerede begyndt at komme i Forfald; Vitelleschi havde været for svag til at kunne hævde sin souveræne Stilling over for Professerne; Forfatningen blev aristokratisk i Stedet for monarchisk; dermed ophørte efterhaanden den strænge Disciplin: Usædelighed, Vellevned og personlig Magtsyge fik Overhaand. I Frankrig berøvede allerede deres Strid med Jansenisterne dem al Sympathi hos den bedste Del af Nationen; men egentlig knækket blev deres Magt dog først ved den Tidsaand, som blev den raadende efter Midten af det 18de Aarh. Deres væbnede Modstand i Paraguay samt deres Modarbejden af Minister Pombals Reformplaner medførte, at de 1759 bleve udviste af Portugal og deres Godser inddragne. Den Gang talte hele Ordenen 22,589 Medlemmer. I Frankrig, hvor Ministeren Choiseul var deres erklærede Modstander, gjorde det jesuitiske Handelshus Lavalette en Fallit paa flere Millioner, og da Ordenen trods sine umaadelige Rigdomme ikke vilde betale Lavalettes Creditorer, blev Forbitrelsen saa stor, at Ordenen 1764 blev ophævet for Frankrigs Vedkommende, efter at dens General Lorents Ricci havde afslaaet enhver Forandring i dens Forfatning med de Ord: »Sint, ut sunt, aut non sint« (de maa enten være, som de ere, eller ophøre at være). Ved Choiseuls og den spanske Minister Arandas Indflydelse bleve de 1767 ogsaa fordrevne fra Spanien, Neapel, Parma og Malta, og endelig i Bullen »Dominus ac redemptor noster« af 21 Juli 1773 decreterede Pave Clemens XIV Ordenens almindelige Ophævelse. Kun fra Spanien og Portugal bleve de aldeles fordrevne; i Italien, Tydskland, Frankrig, Ungarn og Polen turde de opholde sig som Privatmænd. Frederik II af Preussen brugte dem endog som Lærere ved Statsskolerne i de katholske Provinser, og skjønt de allerede 1719 vare blevne fordrevne fra det egentlige Rusland, bleve de fuldstændig tolerede i de nyerhvervede polske Provinser, hvor Regeringen haabede at kunne støtte sig til deres Indflydelse og derfor endog 1782 tillod dem at vælge en Generalvicar; men da de drev Propaganda imellem Medlemmer af den russiske Kirke, bleve de ved en Ukas af 25 Marts 1820 for stedse

banlyste fra hele det russiske Rige. Ogsaa uden for Rusland havde Forbindelsen mellem Ordenens Medlemmer imidlertid aldrig været fuldstændig opløst, og Pave Pius VI havde aabenlyst begunstiget dem. Mange af dem samledes om den saakaldte „Andagt for Jesu Hjærte“; andre gik ind i den af en forhenværende Skræddersvend Poccanoni stiftede og af Pave Pius VI 1792 stadfæstede Orden af „Troens Fædre“ og atter andre i Redemptoristernes og Liguorianernes Orden, hvis Forfatning og Øjemed aldeles lignede Jesuiternes. Pave Pius VII gjenoprettede først Ordenen for Siciliens Vedkommende, og 1814 fejrede han Reactionens Sejer ved i Bullen »Sollicitudo omnium ecclesiarum« af 7 Aug. at gjenoprette Ordenen i dens gamle uforandrede Forfatning og med alle dens tidligere Privilegier. J. fandt nu i Kirkestaten, Modena, Sardinien og Neapel paa ny almindelig Udbredelse. Men Kejser Frants I vilde ikke vide noget af Ordenen, og Prinsregenten Johan af Brasilien og Portugal nedlagde Protest. I Frankrig blev den endog under Restaurationen kun factisk tolereret, 1828 opløst som lovstridig og 1830 fuldstændig ophævet, men dog vedblev den at bestaa og fik under Napoleon III meget stor Indflydelse ved Hoffet, jævnlig til stor Skade for Frankrigs Politik. Endnu større blev Jesuiternes Indflydelse i Aarene efter 1870; men ved et Regeringsdecret af 29 Marts 1880 bleve deres Anstalter lukkede og de selv udviste fra disse. I Schweitz fremkaldte deres politiske Rænkespil de langvarige Stridigheder mellem de katholske og de protestantiske Cantoner, der til sidst affødte „Sonderbundskrigen“ 1847, som medførte deres Fordrivelse; men skjønt fordrevne øve de endnu stor Indflydelse. I Italien bleve Jesuiterklostrene inddragne 1848 i Sardinien, 1859—60 i det øvrige Land uden for Kirkestaten, 1873 i Rom; Ordenen selv er dog ikke udvist. Fra Spanien bleve de udviste 1868, men have 1876 atter faaet Indgang; i Tyskland blev det ved Lov af 4 Juli 1872 forbudt dem at opholde sig inden for det tyske Riges Grænser; ja, selv Mexico og nogle sydamerikanske Stater have anset det for nødvendigt at fordrive dem; som Erstatning have de med endnu større Iver end tidligere kastet sig over Propagandaen blandt Protestanterne i de Lande, hvor der hersker fuld Religionsfrihed, navnlig Nordamerika, England og i de sidste Aar tillige Danmark. Ved Udløbet af 1882 var deres Antal i alt 11,058. **Jesuiterstil** kalder man i Architekturen en fordærvet italiensk Stilart, hvori navnlig Jesuiterne byggede i det 17de Aarh. Indtil Midten af det nævnte Aarh. havde de holdt sig mere strængt til den romanske Stil, men overlæssede den efterhaanden mere og mere med Zirater, Forgyldning og selv Udsmykning med kostbare Stene, hvorved Bygningsformerne forsvandt i Decoration, da det især gjaldt om at imponere. Dog ere de i den nyere Tid atter vendte tilbage til en renere Stil.

Jesus, Septuagintas græciserende Gjengivelse af det hebr. Jehoschuah eller Josva (d. e. Herren hjælper), var ved Beg. af den christne Tidsregning et ikke ualmindeligt Personnavn blandt Jøderne; senere har ingen Jøde villet give sit Barn „den forbandede Nazaræers“ Navn. J. **Christus af Nazareth**, efter den christelige Troslære Guds Søn og Verdens Frelser, blev født af Jomfru Maria i Bethlehem i den romerske Kejser Augustus's 30te Regeringsaar. Om hans Barndoms- og Ungdomsliv beretter den hellige Skrift kun lidet, og hvad de apokryphiske Evangelier fortælle røber sig næsten alt sammen som tendentiøs Opdigtelse. Omtrent 30 Aar gl. lod han sig døbe af Døberen Johannes og drog derefter i 3 til 4 Aar om i det hellige Land, helbredede de syge, trøstede de sorgfulde, opvakte døde og prædikede det glade Budskab om Guds Rige, idet han ved sine Tegn og Undergjerninger bekræftede sin guddommelige Sendelse og sin Forkyndelse om sig selv, sin Gjerning og sit Rige. Skuepladsen for hans Virksomhed var især Galilæa; men han virkede ogsaa i Jerusalem og Judæa, blandt andet under sine Rejser til Jerusalem for at deltage i Højtiderne, samt i Samaria, men der kun paa Gjennemrejse. Store Skarer af beundrende Ledsagere fulgte ham, og blandt dem udvalgte han sine 12 Apostle, d. e. Udsendinge, som han gjennem fortsat opdragende Paavirkning forberedte til efter hans Død at fortsætte hans Gjerning. En mere midlertidig Bestemmelse synes derimod Udvælgelsen af de 70 Disciple at have haft. Folkets store Mængde blev greben af den Magt, der aabenbarede sig i hans Gjerninger og hans Forkyndelse, og var tilbøjelig til at anse ham for den forjættede Messias; men da han dog ikke svarede til deres kjødelige Messiasforventninger, blev Tilslutningen stadig kun lunken, og hos den aldeles overvejende Del af Folkets sædvanlige Førere, Præsterne og de skriftkloge, Pharisæerne og Sadducæerne, hvis Hykleri og Selvretfærdighed han revsede paa det strængeste, fandt han mere og mere energisk Modstand, jo mere det blev klart, at han ikke vilde være en Messias efter deres Hoved. Ved Forræderi af en af „de 12“ faldt han i sine Fjenders Hænder, blev dødsdømt af Synedriet med Ypperstepræsten Kaiaphas i Spidsen og, efter at Dommen var stadfæstet af den romerske Landshøvding Pontius Pilatus, korsfæstet paa Golgatha ved Jerusalem. Joseph af Arimathia og Nikodemus lagde hans Lig i en ny tilhuggen Grav, men tre Dage efter opstod han fra de døde, aabenbarede sig gjentagne Gange for sine Disciple og opfor til Himlen 40 Dage efter sin Opstandelse. Jvfr. **Christus**.

Jesus Sirach, s. **Sirach**.

Jet, eng. [dschett], Gagat (s. d. A.).

Jetée [schetéh], en i Vandet opført Dæmning ell. desl., der er dannet af udkastet Materiale, saasom Sten, Fasciner o. desl. Senere er Betegnelsen overført ogsaa til saadanne Dæmninger, navnlig Havnedæmninger, der ere byggede paa anden Maade, f. Ex. af Tømmer (Tømmer-J.).

Jethro eller **Hobab**, Præst i Midian, Moses's Svigerfader, hos hvem denne opholdt sig, da han flygtede fra Ægypten, og som senere under Vandringen i Ørkenen gav Moses gode Raad.

Jeton, fr. [schøtong], Regnemærke, Spillepenge.

Jetzer, Joh., en Skræddersvend, som 1507

blev Novice hos Dominikanerne i Bern, der paa Grund af hans Enfoldighed brugte ham som Værktøj til at godtgjøre Ugudeligheden af den af Franciskanerne hævdede Lære om Marias ubesmittede Undfangelse, idet de foregjøglede ham, at Jomfru Maria og andre Hellige aabenbarede sig for ham; men da de ogsaa vilde bibringe ham Herrens Saarmærker, fik J. Øjnene op og meldte Bedragerierne for Øvrighederne, hvorpaa Hovedmændene maatte bestige et langsomt brændende Baal. Disse Begivenheder bidrog meget til at nedbryde Agtelsen for Romerkirken hos Schweizerne og forberede Jordbunden for Reformationen.

Jeu, fr. [schø], Leg; Spil, Orgelstemme eller rgelregister; petit j., lille Værk (naar saa egistre ere udtrukne), grand j., fuldt Værk aar alle Registre ere udtrukne). Jeux floraux hø florō], d. e. Blomsterlege, kaldes de poeke Væddekampe, som Académie des j. f. i oulouse aarlig fejrer. J. Beg. af det 14de rh. stiftedes de af nogle Borgere i Toulouse ved et lærd Institut at bringe Liv i den faldne sydfranske Troubadourpoesi og Ridaand. 1323 udgik fra »Sept trobadors de osa« en Indbydelse til alle Provences Sange til en poetisk Væddekamp, der skulde holdes Maj 1324. Sejerherren skulde være Doctor gay saber« (den glade Videnskab, d. e. Poe-), og Belønningen var en gylden Viol. i blev vunden af Arnaud Vidal; 1325 conerede Selskabet sig som »Consistori de la sciensa«. Væddekampene fik stedse mere ib. 1355 blev Prisbelønningernes Antal get, og Filialselskaber dannede sig i Cataen og Aragonien. Festerne vedvarede næst til 1484, da de, uvist hvorfor, synes at e gaa ind. En rig Dame i Toulouse, Clémce Isaure, skjænkede da rige Doteringer til kabet, som nu antog Navnet »J. f.«. Nu den store Rigdom dets Ulykke. Formuen ndtes paa latterlig pragtfulde Fester, indtil ig XIV 1695 paa Akademikeren Lalonbères gning ombannede det under Navn af Acae des j. f. med en Kansler, 35 Dommere maîtres og med et specificeret Budget. belønningerne vare som forhen Guld- og blomster for de forskjellige Digtarter. 1745 ntes, at den, der tre Gange havde vundet rosen for Prosa, skulde kaldes »Maître ès Med nogle Modificationer i Bestyrelsen Secretær i Stedet for Kansleren) har Selvedligeholdt sig til vor Tid; det standkun i sin Virksomhed 1790—1806.

nesse, fr. [schønæs], Ungdom; uldent æde, der af Damer benyttes til at tage Hovedet; j. dorée [daarēh], „forgyldte m", Tilnavn til nogle unge Mennesker velhavende Middelstand, der 1794 efter pierres Fald sluttede sig sammen imod risterne; nu Betegnelse for den forlystelses-Ungdom i en By.

dokimov, Nikolai, russisk General, f. blev som ung Officer ansat ved Hæren kasus og tilbragte siden sin meste Tid her, knyttede sit Navn til de vigtigste Krigsnheder imod Tscherkesserne. 1845 udede han sig som Oberst paa Toget mod ; 1857—59 ledede han de Operationer, som endte med Fæstningen Vedens Erobring og Schamyls Tilfangetagelse, og blev til Løn Greve. 1861—64 knuede han den sidste Modstand og førte Tilsynet med Tscherkessernes Udvandring til Tyrkiet eller Overflytning til Kuban og var siden som General i Tiflis Storfyrst Michaels Hjælper, indtil han 1870 tog Afsked.

Jever, Stad i Storhertugd. Oldenburg, 7 M. n. n. v. for O. ved Sieltief, en sejlbar Kanal, der fører til Jadebugten. 5,000 J. Læder- og Tobaksfabriker. Livlig Handel. — J. er en gammel, tidligere befæstet Stad med et endnu befæstet Slot og var Hovedstad i Herskabet J. (6½ □ M.), en Del af det gamle Friesland, der indtil 1355 styredes af indfødte Høvdinger og Dommere, men fra den Tid af Herrer af Huset Papinga, ved hvis Uddøen i Slutn. af det 16de Aarh. Herskabet kom under Greverne af Oldenburg og Delmenhorst. Fra disse gik det over til Fyrsterne af Anhalt-Zerbst, hvis Mandsstamme uddøde 1793, hvorefter Kejserinde Katharina II af Rusland arvede Herskabet, som 1807 kom under Holland, 1810 under Frankrig, 1813 under Rusland og endelig efter Napoleon I.s Fald til Oldenburg.

Jevons, Will. Stanley [dschivens], engelsk Philosoph og Nationaløkonom, f. 1835 i Liverpool, var 1854—59 ansat ved Mønten i Sydney (Australien), blev 1866 Professor i Nationaløkonomi, Logik og Moralphilosophi i Manchester og var 1876—80 Prof. i London. D. 13 Aug. 1882. Blandt hans nationaløkonomiske Skrifter fremhæves: »A lecture on trade societies« (1868), »The Theory of polit. Economy« (1871, 2det Opl. 1879), »Money« (1872), »The State in relation to the Labour« (1881) og »Methods of social Reform etc.« (1883). Som Logiker har J. indlagt sig stor Fortjeneste ved videre at udvikle og gjennemføre den af Leibniz grundlagte, senere selvstændig af Boole bearbejdede Fremstilling af Logiken paa Grundlag af Identitetsprincipet. Medens den ældre Logik holdt sig til Begrebernes Omfang, tager J. i sin Fremstilling det i og for sig naturligere Udgangspunkt i Begrebernes Indhold og opfatter de logiske Domme som Udsagn om forskjellige Phænomeners indbyrdes Forbindelse. En langt simplere Fremstilling af den formelle Logik end tidligere bliver herved mulig; især fremtræder Forholdet mellem Induction og Deduction paa en meget klar Maade. J.s logiske Hovedværk er »Principles of Science« (2den Udg., 1874). En kortere Fremstilling, der staar den ældre Logik nærmere, har J. givet i »Elementary Lessons in Logic«. Begge Bøger udmærke sig ved Klarhed og en Rigdom af vel valgte Exempler.

Jezd, Stad i Persien, 40 M. s. for Ispahan, med 40,000 J. Betydelig Industri i Silkestoffer, Tæpper og Klæde. Livlig Handel. Ruiner af Ildtilbedernes Templer.

Jezd ell. Ized, persisk Navn for Gud. En Vantro eller Hedning kaldes endnu ofte af Muhammedanerne Jezdi, mulig ensbetydende med Jezidi, Navnet paa en Stamme i Mesopotamien, der formodentlig bestaar af Rester af den ældste hedenske Befolkning. Den bekjender sig til en Blanding af Manichæisme, Islam og persisk Ildtilbedelse, men udleder sit

Navn af en sandsynligvis fingeret Religionsstifter Jezid, tilbeder Djævlen og Solen, synes at være af kurdisk Oprindelse og er frygtet for sine Røverier og Strejftog.

Jezdegird, Navnet paa flere Fyrster af det sassanidiske Dynasti i Persien; den mest bekjendte er den sidste af dette Dynasti, J. III, Søn af Schahriar, efter hvis Tronbestigelse 16 Juni 632 man regner den jezdegirdske Æra. Efter at have tabt Slaget ved Kadesia 636 og med dette Persiens Trone blev han dræbt paa sin Flugt i Khorasan 652; med ham endte Sassanidernes Slægt.

Jhering, Rud. v. [jèring], f. 22 Aug. 1818, en af Tysklands navnkundigste Jurister, studerede i Berlin, blev 1845 Prof. i Basel og 1872 i Göttingen. Han er især bekjendt ved sit retshistoriske Arbejde: „Geist des Römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwickelung“ (3 Bd., 1852—65). Desuden fremhæves: „Der Kampf ums Recht“ (1872, 7de Opl. 1884, udkommen i 19 Oversættelser), „Der Zweck im Rechte“ (2 Bd., 1877—83) og „Die Jurisprudenz des täglichen Lebens“ (1870; 6te Opl. 1886).

J. H. S., Indskrift paa Jesuiternes Profeshuse og andre Bygninger (ogsaa hyppig forekommende i vore Kirker, navnlig paa Landet), er de første tre Bogstaver af Navnet Jesus, skrevet paa Græsk: *ΙΗΣΟΥΣ*; mindre rigtig udtydet: In hoc salus (heri er Frelsen) ell. Jesus hominum salvator (J., Menneskenes Frelser) og paa flere andre Maader, ligesom der ogsaa skal gives en dansk Forklaring: Jesus, Herrens Søn ell. Jesus hjælper sine.

Jig, eng. [dschigg], en let, hoppende Dans (jvfr. Gige).

Jingoisme [djing], Betegnelse for overdreven engelsk Nationalfølelse og Krigslyst, ligesom Chauvinisme for fransk. Navnet er fremkommet i Anledning af en Gadevise fra 1878, i hvilken man »by Jingo« (en populær engelsk Ed) svor at have Mænd, Penge og Skibe nok til en Krig.

Jireček, Joseph [tschek], czechisk Sprogforsker og Literærhistoriker, f. 9 Oct. 1825 i Böhmen, blev 1850 ansat i det østerrigske Undervisningsministerium og rykkede efterhaanden op til Ministerialraad, samt blev i Febr.—Oct. 1871 Undervisningsminister under Hohenwart. J. viste særlig Iver for at udvikle Skolevæsenet hos de slaviske Stammer og arbejdede 1859 for at indføre det latinske Alphabet hos Ruthenerne i Stedet for det cyrilliske, for saaledes at knytte Folket nærmere til de vestslaviske Folkeslag. 1875 blev J. Formand for det bøhmiske Videnskabsselskab og valgtes 1878 til den bøhmiske Landdag og 1879 til Rigsraadets Underhus, hvor han hører til den czechiske Gruppe. Han har forfattet en gammelslavisk Sproglære (1870) og en bio- og bibliographisk Ordbog over de czechiske Forfattere (1874—76, 2 Bd.), udgivet flere ældre czechiske Sprogværker og historiske Kildeskrifter, samt sin Svigerfader Schafariks Værker. — Hans Søn, Constantin Jos. H., f. 1854, blev i Juli 1879 Generalsecretær i det bulgarske Undervisningsministerium og 1881—82 selv Minister; 1884 overtog han Professoratet i Historie i Prag. 1877 skrev J. „Geschichte der Bulgaren“, og han har desuden forfattet flere Afhandlinger om Balkan-Halvøens historiske Forhold.

Jirmilik, tyrkisk Sølvmønt, lig 20 Piastre, af Finhed 830 Tusendedele, indeholdende 20 Gram f. Sølv, af Værdi 3 Kr. 19 Øre. Denne J. kaldes ogsaa Bejas-jirmilik, til Forskjel fra en anden J., Jirmi-para (20 Para), der har en Værdi af 8 Øre.

Jirmi-Parā, tyrkisk Sølvmønt, lig 20 Para ell. 8 Øre.

Jisreel, Stad i Landskabet Samaria, en Tid lang Residens for de israelitiske Konger. Paa den vidtstrakte og meget frugtbare Slette J. eller Esdraelon (s. d. A.), der gjennemstrømmes af Floden Kison (nu Mukatta), leveredes flere store Slag, som fik afgjørende Betydning i Jødefolkets Historie.

J. N. R. J., d. e. Jēsus Nazarēnus, rex Judæōrum, lat., „Jesus fra Nazareth, Jødernes Konge“, den latinske Indskrift paa Jesu Kors. Anvendt af de italienske Carbonarier betød det: Jūstum necāre rēges Itāliæ, lat., „det er retfærdigt at dræbe Italiens Konger“.

Jo, norsk, d. s. s. Rovmaage.

Joab, Søn af Zeruja (Søster til David), Davids øverste Feltherre, højt anset hos ham for sin Krigerdygtighed, snigmyrdede Abner, blev tro mod sin Konge under Absalons Oprør, men dræbte denne imod Faderens Vilje og deltog i Davids sidste Levetid i Adonjas Sammensværgelse imod David, hvorfor han paa Davids Raad blev dræbt af Salomo kort efter dennes Regeringstiltrædelse.

Jōachas, Jehus Søn, Konge i Israel 856—40, dyrkede Jeroboam I.s Afguder og blev angrebet af de syriske Konger Hasael og Benhadad. — J., yngre Søn af Josias, Konge i Juda 609, blev efter tre Maaneders Regering afsat af Necho.

Joachim I og II, Kurfyrster af Brandenburg, s. Brandenburg (Hist.).

Joachim af Floris i Calabrien, f. 1145, blev Cisterciensermunk og Abbed for et Kloster i Corace, forlod dette og levede en Række Aar som Eneboer, indtil han 1196 fik oprettet et Kloster i Floris for en af ham stiftet særegen Cisterciensercongregation med strængere Regler. D. 1202. Mest bekjendt er han bleven ved sine apokalyptiske Spaadomme, hvori han med dyb Smerte over Kirkens Fordærvelse prophéterer om dens Undergang og herlige Fornyelse. Han lærte, at Theologien var gaaet til Grunde i Scholastik, og ivrede mod Gjerningshellighed og Valfarter. Aabenbaringens Historie delte han i tre Perioder, Faderens i den gamle Pagt, Sønnens i det nye Testament og den Helligaands, som skulde begynde omtrent Aar 1200, og i hvilken kortvarige Periode Christendommen skulde aabenbares i al sin Herlighed. Kun J.s overordentlige Anseelse beskyttede ham mod Hierarchiets Forfølgelse. Den fra J. udgaaede Aand trængte især ind hos Fraticeller og Begharder, og hans Syner uddannedes her til Læren om det „evige Evangelium“ (s. Evangelium æternum).

Joachim, Jos., f. 28 Juni 1831 i Nærheden af Presburg, Nutidens første klassiske Violinspiller, var allerede 7 Aar gammel et musikalsk Vidunder og optraadte offentlig i Pest med

…ns første Lærer, Concertmester Szervaczinski, blev 1838 Böhms Elev i Conservatoriet i Wien og gjorde i Nov. 1843 glimrende Lykke i Gewandhaus i Leipzig. Efter at han paa sine Concertrejser, i London med Mendelssohns Anbefaling, havde erhvervet sig et stort Navn, blev han 1849 Concertmester i Weimar, men forlod denne Stilling 1854, da han ikke sympathiserede med den derstedværende herskende, i Lists Person centraliserede nytyske Retning i Musiken. 1854—64 var han Solospiller hos Kongen af Hannover og dirigerede desuden den derværende Musikforenings Concerter. Fra 1868 har han eget Ophold i Berlin, hvor han er Director …r den kgl. Højskole for Musik og udfolder en …r Virksomhed baade som Lærer, Concertspiller … Dirigent. Som Componist er J. ikke be…tydelig. 1863 ægtede han i Hannover Amalie …eiß, egtl. Schneeweiß, f. 1839 i Marburg i …teiermark, en fortrinlig Altistinde, som 1862 …r kommen fra Wien og var engageret ved …ofoperaen i Hannover. Fru J. forlod nu …nne og ofrede sig ganske for Concertsangen. …em Romancesangerinde (Schumann) har hun …en den Tid haft et Navn, næsten lige saa …t som hendes Mands.

Joachimsthal, Bjergstad i det østerrigske …nger. Böhmen i Erzgebirge nær ved den sach…e Grænse, 15 M. v. n. v. for Prag. 7,000 J. …ergværksdrift paa Jærn, Bly og Sølv; Kniple…e, Papirfabrik. Sølvminerne bleve opdagede …; deres Udbytte er nu ubetydeligt. 1519 … her først præget store Sølvmønter, som … kaldte „Joachimsthaler", og hvoraf ved …ortning er opstaaet den tyske Møntbenævnelse …ler og deraf atter det danske Daler.

…**anes**, Vicente [hho], spansk Maler, f. 1523, …579, studerede i Italien efter Rafael og stif… i Valencia en egen Skole. Han malede … religiøse Sujetter og smykkede med sine …ider flere af Kirkerne i Valencia. Hans … og Elev, Juan Vicente J., var ogsaa Maler, … dog at opnaa Faderens Betydning.

…**anne**, Adolphe Laur. [schoähn], fransk For…r, f. 1813, blev 1836 indskreven som Ad…t, men hengav sig tidlig til literære Ar…r. 1841 udgav han en Rejsehaandbog for …eiz, Jura og Schwarzwald og senere en Række omhyggelige »Itinéraires« baade for …mede Lande og for forskjellige Egne eller …ronter i Frankrig; de sidste samledes 1867 i »Itin. général de la France« (10 Bd.). …videre udarbejdede han i Forening med en …gde forskjellige Videnskabsmænd »Dictionnaire des communes de la France« (1864, …dg. 1881) og »Géographie départementale« … Til Løn for sin Virksomhed fik J. … det franske geographiske Selskabs store …medaille. 1874 grundlagde han den franske …lub og var i flere Aar dens Formand. …81.

…**ão** [schuäung], portug. Navneform for Johan.

…**ão da Foz, São** [s. o.], Stad i den por…ske Prov. Minho e Douro ved Mun…n af Floden Douro, med Fort, Fyrtaarn … 00 J. Søbade.

…**as** ell. **Jehoas**, Achasias Søn, Konge i …878—38 f. Chr., blev af Ypperstepræsten …a reddet fra sin Bedstemoder Athalia og hemmelig opdraget i Templet. 7 Aar gl. blev han Konge og regerede godt, saa længe Jojada levede. Da han efter dennes Død dyrkede Afguderne, irettesatte Jojadas Søn eller Sønnesøn Zacharias ham, hvorfor han lod Z. dræbe. Aaret efter drog Syrerne op mod Jerusalem, og J. blev dræbt af nogle Sammensvorne. — J., Søn af Joachas, Konge i Israel 840—25, erobrede og plyndrede Jerusalem under en Krig med Judas Konge Amazia; han dyrkede Jeroboam I.s Afguder.

Job, s. Hiob.

Jobber, eng., kaldes den, der kjøber eller sælger Statspapirer eller Aktier paa den Betingelse, at Handelen ikke fuldbyrdes ved Levering af det solgte, men ved Betaling af Forskjellen mellem den paa Salgsdagen og Leveringsdagen gjældende Pris (Jobberi). Af J. haves to Slags: de, som speculere i Prisernes Fald (à la baisse), og de, som speculere i deres Stigen (à la hausse). Deres modstridende Interesser bevirke, at de gjensidig bekæmpe hinanden ved alle de Midler, som antages at kunne indvirke paa Priserne, navnlig ved at udsprede falske Rygter. J.s Øjemed er altsaa ved kunstige Midler at frembringe en unaturlig Prisbevægelse og høste Fordel deraf. De kunne saaledes siges at modarbejde en af Økonomiens første Love, den at „Markedsprisen reguleres af Forholdet mellem Tilbud og Efterspørgsel".

Joch, ældre Flademaal i Østerrig, lig 14,605 danske Kv. Alen.

Jochmus, Aug. G., tysk General, f. 1808 i Hamborg, var først ved Handelen, men gik 1827 til Grækenland, hvor han deltog i Frihedskrigen og blev Adjudant hos General Church. 1835 drog J. med den engelske Legion under Lacy Evans til Spanien, rykkede hurtig op til Oberst og blev 1837 Brigadegeneral og Stabschef ved Hæren i de nordlige Landskaber. Efter Freden 1839 rejste J. til England og sendtes derfra til Constantinopel for at træffe Forberedelser til den Krig, som kunde ventes i Syrien. Som tyrkisk Pascha drog J. 1840 til Syrien, var Stabschef ved Acres Indtagelse og fik i Dec. Overanførselen for at slutte Felttoget, hvorefter han gjorde Tjeneste i det tyrkiske Krigsministerium. Først 1848 vendte J. tilbage til Tyskland og var i Maj—Dec. 1849 tysk Rigsminister for de udenlandske Anliggender og Flaaden. Siden levede J. som Privatmand og udnævntes 1859 til østerrigsk Friherre. D. 1881.

Jochumsson, s. Mathias Jochumsson.

Jockey, eng. [dschökki; alm. Udt. schokäj], Rideknægt, især ved Væddeløb; bruges ogsaa om de Herrer af den fornemme Verden (eng. sporting-gentlemen), som yde dette Slags Forlystelser, hvorfor de af dem dannede Foreninger kaldes Jockeyklubber.

Jod, J (gr. *ioeidēs*, violet, af dets Dampes Farve), et chlorlignende Grundstof, opdaget 1812 af Courtois i Varek (Aske af Strandplanter) og kort efter omhyggelig bestræbet af Gay-Lussac. Det forekommer især som Jodkalium og Jodmagnium i Søvand, i Tangarter, Svampe, Torskelevertran, som jodsurt Natron og Jodnatrium i Chilisalpeter, ogsaa i Sten-

12

salt, og vindes paa lignende Maade som Chlor. Fast, glinsende, blyantlignende, krystallinsk, af Vægtfylde 4,95, smelter ved 113°,6, koger ved noget over 200° og giver mørkviolette Dampe, der fortætte sig i Krystaller. J. er tungtopløseligt i Vand, opløseligt i Vinaand eller Æther med brun, i Svovlkulstof eller Chloroform med violet Farve, farver Huden gul og Stivelse mørkeblaa. Det ligner i chemisk Henseende Chlor, forener sig dog vanskelig (i Almindel. kun ad Omveje) med Brint til en stærk Syre, **Jodbrinte**, HJ, en Luftart, der er letopløselig i Vand. Med Kalilud danner J. en Blanding af **Jodkalium**, KJ, et farveløst Salt, der anvendes meget i Kjertelsygdomme, og **jodsurt Kali**, KJO_3. Af Jodmetallerne ere mange vigtige (s. under vedkommende Metaller). Med Ammoniak danner J. **Jodkvælstof**, et voldsomt explodérende Legeme. J. anvendes meget i Photographien, idet dets Forbindelse med Sølv, **Jodsølv**, AgJ, er meget modtagelig for Lysets Indvirkning. Det af Lyset paavirkede Jodsølv reduceres ved Behandling med Pyrogallussyre o. lign. Reductionsmidler til sort, metallisk Sølv, og derpaa fjærnes det af Lyset upaavirkede Jodsølv ved Opløsning i svovlundersyrligt Natron. Det frie J. er giftigt. **Jodgrønt**, i Almindel. Pikrinsyresaltet af en organisk Base, der fremstilles ved gjentagen Indvirkning af Jodmethyl (s. **Methyl**) paa Rosanilin (s. **Anilin**).

Jode, en hollandsk Familie af Kobberstikkere, hvoriblandt især **Pieter J.**, Fader (f. 1570, d. 1634) og Søn (f. 1606, Dødsaaret ubekjendt), vare betydelige Kunstnere.

Jodelle, Étienne [schodǟhl], fransk Digter, f. 1532, d. 1573, Medlem af Plejaden (s. **Fransk Literatur** und. **Frankrig**), gjorde Forsøg paa at danne et fransk Drama, baseret paa Efterligning af det antike. Hans rige og flygtige Produktion vakte Samtidens Beundring, men han gjorde sig ikke den Umage at samle sine Stykker, hvoriblandt »Cléopâtre« og »La rencontre« bleve opførte for Kong Henrik II; Festen endte med et Gilde, hvor der fremførtes den klassiske Buk (τράγος), kranset med Vedbend og Blomster. Hans dramatiske Digtning har som de græske Dialoger og Chor saa Personer og en mod det ophøjede stilende Diction. Den er et fuldstændigt Brud med det middelalderlige Mysteriedrama og en Forløber for Corneilles og Racines klassiske Tragedie.

Jodlen, en blandt Bjærgboerne i Schweiz og Tirol brugelig Syngemaade, som bestaar i, at Sangeren hurtig slaar over fra Brystistemmen i Falsettens højere Toner. Den skarpe, vexlende Fremtræden af den forskjellige Klangfarve i de to Stemmeregistre frembringer den ejendommelige Virkning.

Jodoform, Trijodekæhl, CHJ_3, en Forbindelse, der svarer til Chloroform, danner ejendommelig lugtende, gule Krystaller, der ere næsten uopløselige i Vand, let opløselige i Æther. J. har været anvendt i Stedet for Jodkalium, men fik først større Betydning, da det opdagedes at det var et kraftigt antiseptisk Middel. Ogsaa **Jodol**, Tetrajodpyrol, er i den nyeste Tid blevet anbefalet som antiseptisk Middel.

Joel, Pethuels Søn, en af de ældste israelitiske Propheter, propheterede i Juda Rige under Kong Joas c. 850 f. Chr., maaske i Jerusalem, forkyndte Landets Ødelæggelse ved frygtelige Græshoppesværme og formanede kraftig til Bod. Han er den anden i Rækken af de smaa Propheter, hvis Skrifter ere optagne i det gamle Test.s Kanon. Flere nyere Kritikere anse ham uden Grund for en efterexilsk Prophet.

Johan I Sverkersøn, kaldt d. unge ell. d. fromme, f. c. 1201, Søn af Sverker II, blev efter Erik Knutssons Død i en Alder af 15 Aar af Rigets Stormænd kaaret til Konge i Sverige og dernæst kronet, uagtet Valdemar Sejer baade hos de svenske Herrer og hos Paven arbejdede for sin Søstersøn, Erik Eriksson. J.s Regering er kun mærkelig ved de Friheder og Rettigheder, han skjænkede Kirken, samt ved et Korstog til Estland c. 1220. Han døde 1222 paa Visingsö.

Johan II, Konge i Sverige, s. **Hans**, Konge i Danmark og Norge.

Johan III, Konge i Sverige 1569—92, f. 21 Dec. 1537 paa Stegeborg, Søn af Gustav I og Margareta Eriksdotter (Leijonhufvud), røbede allerede i Faderens Levetid som Hertug i Finland Lyst til at skaffe sig et af Sverige uafhængigt Herredømme og indgik siden Forbindelser med Kong Sigismund II i Polen, hvilke stadfæstedes ved hans Ægteskab med dennes Søster Katharina 1562. Som Følge heraf blev han fængslet og indespærret paa Gripsholm Slot; frigivet 1567 benyttede han sin Frihed til i Spidsen for Aristokratiet at styrte sin Broder Erik (s. **Erik XIV**) fra Tronen og lod ham sandsynligvis til sidst tage af Dage ved et fejt Mord. Selvklog og herskesyg og samtidig svag og vankelmodig, laa J., efter at han var bleven Konge, i stadige Stridigheder saa vel med sine Nabokonger som med sine egne Undersaatter. Fra Ungdommen af var han tilbøjelig til videnskabelige Studier, og Læsningen af Kirkefædrene, som under Fangenskabet havde været hans kjæreste Beskæftigelse, tillige med Studiet af Georg Cassanders Skrifter frembragte hos ham den Tanke, som siden blev hans Livsopgave, at forene de forskjellige Trospartier. De Forholdsregler, han i denne Hensigt greb til, rejste det lutherskfindede Præsteskab imod ham og bragte ham i heftige Stridigheder med sin yngre Broder Carl, samt paaførte ham Mistanke om atter at ville indføre Katholicismen, i hvis Lære han havde ladet sin Søn Sigismund opdrage for derved at skaffe ham Polens Krone. Ogsaa til Adelen, der havde ophøjet ham paa Tronen, og som han derfor havde begunstiget ved udvidede Privilegier, kom han i Slutningen af sin Regering i fjendtligt Forhold. Den under Erik XIV begyndte syvaarige Krig med Danmark maatte J. efter at have forkastet fordelagtige Betingelser bekvemme sig til at ende ved den temmelig dyrkjøbte Fred i Stettin 1570, da han for Liflands Skyld var bleven indviklet i Krig med Rusland, hvilken endnu vedvarede ved hans Død 17 Nov. 1592. I sit første Ægteskab med Katharina Jagellonica (s. d. A.) havde han Sønnen Sigismund (s. d. A.) samt Døtrene Isabella (f. 1564, d. 1566) og Anna (f. 1568, d. ugift 1625 i Preussen); i sit andet Ægteskab med Gunilla Bjelke (s. **Bjelke**) havde han kun en

Sm. Denne Søn, J., f. 1589, Hertug først (1590) i Finland, siden (1606) i Østergötland, en stille, from Mand, der mente det godt med Fædrelandet, hvorfor han to Gange frasagde sig sin nærmere Ret til Kronen (første Gang til Fordel for Carl IX, anden Gang for Gustav Adolf), ægtede 1612 den sidstes yngre Søster, Marie Elisabeth, men døde barnløs 1618.

Johan, 6 Konger i Portugal. J. I, nægte Søn af Kong Peter d. strænge, Stifter af den ulaldte nægte burgundiske Stamme, f. 1357, Stormester for Avizordenen, blev taget til Konge i Folket 1383, efter at den ægte Kongestamme var uddød med hans Halvbroder Ferdinand. Sejren ved Aljubarrota 1385 over den castilianske Konge J. I, den afdøde Konges Svigersøn, der var bestemt til hans Efterfølger, sikrede Tronen. Han ægtede Philippa, en Datter af Hertug J. af Lancaster, med hvem han havde Sønner. Han førte ogsaa heldige Krige med Maurerne i Nordafrika, hvem han fratog Ceuta. Efter denne Erobring begyndte Portugisernes Opdagelsesrejser langs Afrikas Vestkyst ved en af hans Sønner, Henrik Navigator. J. døde 1433. — J. II d. fuldkomne, Sønnesøns Søn af den foreg., f. 1455, besteg Tronen 1481 efter sin Fader Alfons V. Han stræbte som en mængde andre Fyrster i Europa paa den Tid at udvide Kongemagten ved at indskrænke Adelens Magt. De store Opdagelsesrejser kaste Glans over hans Regering. Portugiserne satte sig fast i Guinea og Congo, og Barthol. Diaz naaede 1486 Sydspidsen af Afrika, som Kongen gav Navnet det gode Haabs Forbjærg. En Strid med Spanien i Anledning af de gjorte Opdagelser bilagdes ved en af Paven fastsat Demarkationslinje. Han døde 1495. — J. III, Emanuel d. stores ældste Søn og Efterfølger, Konge 1521—57; s. Portugal (Hist.). — J. IV, 1604, Stifteren af Huset Braganza, som endnu hersker i Brasilien, besteg Tronen ved den Revolution, hvorved Portugal løsrev sig fra Forbindelsen med Spanien 1640, og døde 1656. — J. V, Sønnesøn af den foreg., Konge 1706—50; s. Portugal (Hist.). — J. VI, 1816—26, Søn af Kong Peter III og Maria I, Sønnesøn og Sønnedattersøn af den foreg., f. 13 Maj 1767, blev 1792 Regent for sin sindssyge Moder og 1816 efter dennes Død Konge. J. var mangelfuldt oplært og svag af Charakter og beherskedes af sin intrigante Dronning Carlota Joaquime, Datter af Carl IV i Spanien (f. 1775, d. 1830). 1793 tiltraadte J. Coalitionen mod Frankrig, men sluttede 1801 Fred i Badajoz; dog vilde han ikke afbryde Forbindelsen med England og nægtede 1807 at lukke sine Havne for engelske Skibe, hvorfor Napoleon 11 Nov. erklærede ham afsat. J. flygtede til Brasilien efter at have indsat en Regeringsjunta og forblev der efter 1815, medens Portugals Styrelse overlodes til den engelske Marschal Beresford. Da Revolutionen 1820 havde givet Portugal en fri Forfatning og fordrevet Beresford, besvor J. efter sin Tilbagekomst til Europa denne Forfatning 1 Oct. 1821, men ophævede den allerede n. A. Imidlertid rev Brasilien sig løs under den ældste Søn, Dom Pedro, og blev et uafhængigt Kejserdømme. Et Forsøg af den yngre Søn, Dom Miguel, og Dronningen paa at tage J. til Fange paa Slottet Bemposta (Maj 1824) hindredes af den franske Afsending Hyde de Neuville og førte til Prinsens Forvisning og Dronningens Fangenskab. J. døde 10 Marts 1826, fulgt af sin Sønnedatter Maria II da Gloria, medens hans ene Datter Isabella (f. 1801, d. 1876) overtog Regentskabet indt. 1828; en anden Datter Therese (f. 1793, d. 1874) var gift med den spanske Prætendent Don Carlos.

Johan (Nepomuk), Konge i Sachsen 1854—73, Søn af Prins Maximilian af Sachsen (f. 1759, d. 1838) og Marie Theresia af Parma, f. 12 Dec. 1801, blev tidlig ansat i Finanscollegiet og overtog 1830, da hans ældre Broder Fred. August blev Medregent, Overcommandoen over alle Borgergarder (indt. 1845) og n. A. Forsædet i Statsraadet, idet han baade her og som Medlem af 1ste Kammer spillede en vigtig Rolle, udfoldede stor Arbejdskraft og viste grundige Kundskaber. Ved Siden deraf drev J. forskjellige Studier og udgav 1839—49 under Navnet »Philalethes« en god Oversættelse af Dantes „guddommelige Komedie" med kritiske og historiske Anmærkninger (ny Udg., 3 Bd., 1865). 9 Aug. 1854 blev J. Konge, tog meget virksom Del i alle Statssagers Afgjørelse og viste især Iver for nye Lovbøgers Udarbejdelse og for Udvikling af Jærnbanerne, hvorhos han fra 1859 sluttede sig til de tyske Mellemstaters Forbund mod de af Preussen støttede Enhedsbestræbelser. Dog tiltraadte han 1862 villig Handelspagten med Frankrig, men vilde af Hensyn til Østerrig 1865 kun nødig samtykke i Handelspagten med Italien og dettes Godkjendelse. I den dansk-tyske Sag tog J. ivrig Del, og Sachsen blev ogsaa den ene af Executionsmagterne i Holsten 1863, ligesom dets Førsteminister Beust n. A. blev det tyske Forbunds Repræsentant paa Londonconferencen. I den senere Strid mellem Preussen og Østerrig stillede J. sig afgjort paa dettes Side, gik 16 Juni 1866 med sin Hær til Böhmen og opholdt sig under Krigen i Østerrig. Derimod underkastede han sig loyalt den nye Ordning i Tyskland, skjønt den i høj Grad indskrænkede hans egen Magt, og understøttede 1870—71 villig Dannelsen af det nye tyske Rige. D. 29 Oct. 1873. Siden 1822 var J. gift med Amalie Augusta af Bayern (Datter af Kong Maximilian I, f. 1801, d. 1877) og havde med hende 3 Sønner og 6 Døtre, derimellem hans Efterfølger, Albert, Arveprins Georg, f. 1832, som deltog i Krigen 1870—71, og Elisabeth, f. 1830, siden 1855 Enke efter Hertug Ferdinand af Genua.

Johan, 23 Paver, s. Johannes.

Johan, Ærkehertug af Østerrig, Søn af Kejser Leopold II og Marie Louise af Spanien, f. 20 Jan. 1782 i Firenze, røbede tidlig Interesse for videnskabelige Sysler, men maatte 1800 uden mindste Erfaring overtage Commandoen over en Hær og blev slaaet ved Hohenlinden og Salzburg. Alligevel blev han efter Freden Generaldirecteur for Ingenieurvæsenet, ja endog 1803—5 midlertidig Præsident for Hofkrigsraadet. Under Krigen 1805 virkede J. for Folkevæbning i Tirol og ledede 1809 Opstanden i dette Land; ogsaa førte han

en Hær frem mod Etsch, idet han lovede Italienerne Frihed og national Selvstændighed, men blev slaaet paa sit Tilbagetog ved Piave og Raab og kom for sent til Slaget ved Wagram. 1815 anførte J. kun Reserven ved Øvrerhin, og senere var han i en Aarrække i et Slags Unaade, holdtes borte fra alle Statssager og maatte end ikke komme til Tirol, hvorfor han levede i Graz, sysselsat med videnskabelige Arbejder. Da han regnedes for at være frisindet, blev han i Juni 1848 efter Hoffets Flugt til Innsbruck sendt til Wien som Kejserens Repræsentant og valgtes kort efter, 29 Juni, til tysk Rigsforstander. J. kunde dog ikke vinde nogen alvorlig Indflydelse paa Sagernes Udvikling, ej heller forlige sit Huses Interesse med de tyske Enhedsønsker, og inden et Aars Forløb havde hans Regering tabt al Betydning, medens han dog først 20 Dec. 1849 nedlagde sin utaknemmelige Værdighed. Han levede siden i Stilhed og døde i Graz 10 Maj 1859. Fra 1827 havde han været morganatisk gift med en Postmesterdatter Anna Plochl (f. 1804, d. 1885), der 1845 blev Grevinde af Brandhofen, og havde med hende en Søn, Grev Frants af Meran (f. 1839).

Johan d. gode, Konge i Frankrig 1350—64, den anden af Linjen Valois og den eneste franske Konge af Navnet J., Søn af Kong Philip VI, f. 1319, var en tapper Ridder, men for Resten en ubesindig og udygtig Regent, som ufortjent har faaet sit Tilnavn. Ved hemmelige Retsforfølgninger, ved Møntforfalskninger og ved Tilsidesættelse af Rigsstænderne fjærnede han Folket fra sig. Den under hans Fader begyndte Krig med den engelske Konge Edvard III udbrød paa ny, og Edvard forenede sig med J.s Svigersøn, Kong Carl d. onde af Navarra. Den sorte Prins gjorde 1356 et Indfald fra Guienne, men blev omringet af en langt overlegen fransk Hær ved Poitiers, hvor J. led et stort Nederlag og efter at have vist glimrende Tapperhed sammen med sin yngste, 15aarige Søn Philip, der kæmpede ved sin Faders Side og af sine Bedrifter i dette Slag fik Tilnavnet d. dristige (ell. rettere d. tapre), saaret blev tagen til Fange og ført til London. Under Kongens Fraværelse herskede stor Forvirring i Frankrig; s. Carl V af Frankrig. Ved Freden i Bretigny 1360 fik J. sin Frihed imod at afstaa de af Englænderne gjorte Erobringer og betale en stor Løsesum; men da Betingelserne ikke bleve fuldstændig opfyldte, vendte han tilbage til London og døde der 8 Apr. 1364 midt under Festligheder, der gjorde Fangenskabet i London ulige behageligere end Frankrigs Krone. J. var gift med Bonne, en Datter af Kong J. af Böhmen, og havde Sønnerne Kong Carl V, Ludvig, Hertug af Anjou, som blev Konge af Neapel, J., Hert. af Berry, og Philip d. dristige, hvem han 1363 overlod det under ham til Kronen hjemfaldne Hertugdømme Burgund, og som blev Stamfader til de yngre burgundiske Hertuger.

Johan (III) d. milde, Greve af Holsten, Søn af Grev Gerhard II d. blinde af den plönske Linje og den danske Enkedronning Agnes, og saaledes Halvbroder til de to danske Konger Erik Menved og Christoffer II. Han regerede over en Del af Holsten efter sin Faders Dø 1312, samtidig med sin Fætter Grev Ge d. store af den rendsborgske Linje, og var til lige med denne en Svøbe for Danmark i de sørgelige Periode under Christoffer II og de nærmeste Tid efter hans Død. Først hjalp ha Christoffer til at blive Konge i Danmark, me kom senere i Strid med ham i Anledning a sine Fordringer paa Femern og blev efter Kongens Fordrivelse af den unge Konge Valdema ikke blot forlenet med denne Ø, men ogsa med Laaland og Falster 1326. Da Christoffe ved sin Halvbroders Hjælp igjen var komme tilbage til sit Rige, fik J. end videre Sjællan og Skaane i Pant 1329, saa at han nu beherskede den østlige Del af Danmark, medens Ge var i Besiddelse af den vestlige. Men Skaaningerne rejste sig mod de forhadte Holstenere o overgav deres Land til den svensk-norske Kong Magnus Smek, som afkjøbte J. hans Pantere 1332, og efter Valdemar Atterdags Tronbestigelse gik efterhaanden alle de Besiddelser, so han havde benyttet sig af Omstændighederne ti at tilrane sig i Danmark, igjen tabte undtage Femern. J. døde 24 Marts 1359. Hans Tilnavn „d. milde" bet. den gavmilde; han va nemlig meget ødsel. Kiel, som denne Grev elskede fremfor alle andre Stæder, hævede si betydelig under hans Regering. Han efterlo sig kun en Søn, Adolf VII, der arvede han Lande, og med hvem denne Linje af det holstenske Grevehus uddøde 1390.

Johan den trofaste, Kurfyrste af Sachse 1525—32, f. 1467, efterfulgte sin Broder Frederik den vise. Han var en Ven af Luthe og Tilhænger af Reformationen. Paa Rigsdagen i Augsburg fremlagde han den augsburgske Confession og arbejdede senere ivri for at bringe et Forbund mellem de protestantiske Fyrster i Stand. Efter at det var lykkede ham at slutte den første Religionsfred i Nürnberg, døde han 16 Aug. 1532 i Schweinitz.

Johan d. uforfærdede, s. Burgund.

Johan uden Land (Lackland, et almindelig Tilnavn for de yngre Sønner, der paa Grun af deres umyndige Alder ikke kunde faa Forleninger som de ældre), Konge i England 119 —1216, den tredje af Huset Anjou ell. Plantagenet og den eneste engelske Konge af Navne J., yngste Søn af Kong Henrik II og Eleonore af Guienne, f. 1167 i Oxford. Han va sin Faders Yndlingssøn, og denne havde ønske at skaffe ham et Kongedømme i Irland; me paa Grund af sin overmodige Optræden imo Irerne, da han 1185 blev sendt derover, ble han atter kaldt tilbage. Han tog Del i de sidste Oprør af hans Brødre imod Faderen og han intriguerede mod sin Broder Richar Løvehjærte under dennes Fraværelse paa Korstoget. Efter Richards Død lykkedes det han at vinde Stormændene for sig, saa at han ble Konge, skjønt hans afdøde ældre Broder Gotfreds 12aarige Søn Arthur, Hertug af Bretagne, var nærmere berettiget til Tronen o blev understøttet af den franske Konge Phili August. J. fik Arthur i sin Magt, og det va Samtidens almindelige Mening, at han me egen Haand myrdede ham i Rouen 1202 Philip indstævnede nu J. som Besidder a

e store Len i det vestlige Frankrig for Pai-
ernes Domstol; da han ikke mødte, blev han
rklæret skyldig og alle hans franske Besid-
eller inddragne paa en Del af Poitou og
uienne nær. Med den kraftige Pave Inno-
ns III kom J. i Strid, da han nægtede at
erkjende Stephen Langton som Ærkebisp i
unterbury; Paven satte ham i Ban 1208 og
lærede 1211, at han havde forbrudt sit Rige,
erdrog Philip Dommens Udførelse og præ-
ede formelig Korstog mod J., som derved
v nødt til at ydmyge sig, tage sin Krone til
n af Paven og betale en aarlig Afgift. For-
elsen herover fremkaldte en Opstand af Stor-
ndene, og Kongen maatte 15 Juni 1215
Magna Charta gjøre Stænderne (Lensadelen
Gejstligheden) store Indrømmelser. Han
e imidlertid snart ved Pavens Hjælp at bryde
indgaaede Forpligtelser, hvorfor Borger-
en udbrød paa ny og Baronerne indkaldte
franske Konges Søn Ludvig, som havde
ægtiget sig næsten hele det sydlige og øst-
England, da J. døde 19 Oct. 1216. Han
e en saa lastefuld Charakter, at en Sam-
sagde, at „selv Helvede vilde blive be-
et ved ham.“ Med sin tredje Ægtefælle,
skjønne, men udsvævende Isabella af An-
ume, havde han Sønnerne Henrik III, der
e ham paa Tronen, og Grev Richard af
wallis, som blev valgt til tysk Konge under
ore Interregnum, samt Døtrene Eleonore,
gift med Grev Vilhelm af Pembroke, senere
Grev Simon af Montfort-Leicester, og
lla, den berømte Kejser Frederik II.s sidste
fælle.

han Adolf, Hertug af Gottorp, en Søn
ristian III.s Broder Hert. Adolf, f. 1575,
om Barn Ærkebiskop af Bremen og Bi-
af Lübeck. Da hans to ældre Brødre,
ik II og Philip, vare døde kort efter
en, blev han 1590 Hertug over den got-
Del af Slesvig og Holsten, hvor han
ndførte Arveret for sin Slægt efter Første-
retten. Bremen og Lübeck afstod han til
ider. D. 1616. Han ægtede 1596 Chri-
V.s Søster Augusta.

an (II) Casimir, Konge i Polen 1648
den tredje og sidste af den fra Sverige
nde Vasaslægt, anden Søn af Kong Si-
d III, f. 1609, gjorde under sin Halv-
Wladislaw IV.s Regering Rejser rundt
i Europa, indtraadte 1640 i Rom i
ordenen og blev Cardinal, men besteg
da hans Broder døde uden at efterlade
n, den polske Trone. J. C. var en svag
under hvem Forfatningen udartede til
ændigt Anarchi, idet en eneste Depu-
ndsigelse paa Rigsdagen kunde gjøre
andres Beslutning ugyldig. Han førte
Krige med den svenske Konge Carl
og ved Freden i Oliva 1660 maatte
rkjende Liflands Afstaaelse til Sverige,
han allerede ved Overenskomsten i We-
7 havde maattet opgive Lenshøjheden
ussen. Ved Vaabenstilstanden i An-
1667 med Rusland maatte han end
fstaa Hvide- og Røderusland samt
indtil Dnjepr. Lige saa uheldig var
e Forsøg paa at dæmpe de indre Stri-
digheder. Da han ønskede, at Rigsdagen skulde
vælge en Tronfølger, medens han endnu var
i Live, rejste Stormarschallen Lubomirski en
Opstand, og i Spidsen for 80,000 Mand til-
føjede han Kongen et Nederlag i aaben Mark.
Skjønt et Forlig kom i Stand, var J.s Ind-
flydelse selvfølgelig saa svækket, at han ned-
lagde Regeringen paa Rigsdagen 16 Sept.
1668, hvorpaa han begav sig til Frankrig, hvor
Ludvig XIV skjænkede ham flere Abbedier. Han
døde i Nevers 17 Dec. 1672; hans Lig blev
1676 bisat i Domkirken i Krakow, hvor et
prægtigt Monument er opreist for ham. Med
sin Ægtefælle Louise Marie Gonzaga af Man-
tua, hans Broders Enke, levede han ligesom
denne i et barnløst Ægteskab, saa at den ældre
Linje af Vasaslægten (den kvindelige Sidelinje
af det jagellonske Hus) uddøde med ham.

Johan Frederik I d. højmodige, den sidste
Kurfyrste i Sachsen af den ernestinske Linje, f.
30 Juni 1503 i Torgau, blev Kurfyrste 1532
efter sin Fader Johan d. trofaste. Han kom
i Strid med sit Næstsøskendebarn, Hert. Morits
af Sachsen, og var i den schmalkaldiske Krig
Protestanternes Formand, medens Morits slut-
tede sig til Kejser Carl V. Han blev derfor
erklæret i Rigets Acht, og efter at være tagen
til Fange i Slaget ved Mühlberg 1547 blev
han endog dømt fra Livet. Det var dog ikke
Kejserens Hensigt at fuldbyrde Dødsdommen;
men J. F. maatte for sig og sine Efterkommere
frasige sig Kurværdigheden, som saaledes ved
Morits gik over til den yngre ell. albertinske
Linje af det sachsiske Hus. Han blev holdt
fangen indtil 1552, da Morits's Angreb paa
Kejseren skaffede ham Friheden. Han vendte
derpaa tilbage til de ham anviste Besiddelser i
Thüringen, hvor hans Efterkommere forgrenede
sig i flere Linjer, som nu regere i de mindre
sachsiske Stater, og døde i Weimar 3 Marts 1554.

Johan (III) Sobieski, Konge i Polen 1674
—96, Søn af Jakob S., Castellan i Krakow
(en dannet og udmærket Kriger og Statsmand
af en gammel, berømt Adelsslægt), f. 1624, fik
tillige med sin ældre Broder Markus S. en
omhyggelig Opdragelse. Begge Brødrene vare
paa Rejser, da deres Faders Død 1648 kaldte
dem tilbage, og de traadte nu ind i den polske
Hær, som nylig var bleven slaaet af Russerne.
Markus faldt i en Træfning ved Bugs Bredder;
J. udmærkede sig i den Grad ved Tapperhed
og Krigserfaring, at han blev en Skræk for
Tyrker og Tatarer og sit Folks Nationalhelt.
1665 blev han Kronmarschal, 1667 Kronstor-
feltherre og Voivod af Krakow; efter at have
tilføjet den tyrkiske Hær et frygteligt Nederlag
ved Chotin 11 Nov. 1673 blev han, da Polens
Trone netop ved samme Tid blev ledig, 20 Maj
1674 valgt til Konge og lod sig med sin Ægte-
fælle, Marie Casimire Louise, Datter af en
fransk Marquis Lagrange d'Arquien og Enke
efter Johan Zamoiski, 1676 højtidelig krone
i Krakow. Som Konge fortsatte han Krigen
mod Tyrkerne med samme Held; hans mest
glimrende Daad, for hvilken Europa og Chri-
stenheden til evig Tid vil skylde ham Tak, var
Undsætningen af Wien, da det blev beleiret
af Storvezíren Kara Mustapha med 200,000
Md., og Tyrkernes Fordrivelse efter Sejren

uden for Stadens Mure 12 Sept. 1683. Men den ridderlige Helt fandt hverken hos de frelste Østerrigere eller hos sine Undersaatter den Paaskjønnelse og Understøttelse, han fortjente, og derfor bar denne Sejer ikke de Frugter, man kunde have ventet. J. S. døde 17 Juli 1696. Hans 3 Sønner efterlod sig ikke mandligt Afkom.

Johan af Köln, tysk Maler og Guldsmed fra Midten af det 15de Aarh. Han tilhører i sin Malemaade den gammel-hollandske Malerskole, er stiv i sin Tegning og løs i Anordningen. Men ikke desto mindre er der megen Natursandhed i Hovedernes Udtryk. Han har stukket et ikke ubetydeligt Antal, dog mest smaa Blade. 1440 gik han i Kloster. — En anden **J. af K.**, tysk Architekt, fuldendte den 1221 begyndte Domkirke i Burgos i Spanien i Spidsbuestil (1442—56) samt 1487 det ottekantede Capel, som afslutter Kirkens Chor.

Johan af Leiden, s. **Bockhold**, Jan.

Johan af Schwaben, ogsaa kaldt **Johannes Parricida** (egtl. Fadermorderen, Frændemorderen), Sønnesøn af den tyske Konge Rudolf I af Habsburg, myrdede i Anledning af en Arvestrid tillige med nogle sammensvorne Adelsmænd sin Farbroder Kong Albrecht I paa Toget mod Schweizerne 1308. Han skal være død som Munk i Pisa, efter nogle 1360.

Johan af Østerrig, s. **Juan d'Austria**.

Johann, St., tidligere en selvstændig Stad i den preussiske Rhinprovins paa højre Bred af Floden Saar lige over for Saarbrück, hvormed den nu er forbunden som Forstad. Livlig Industri.

Johanna, s. **Anzuan**.

Johanne, Pavinde, skal efter et Sagn, der udbredtes mellem det 11te og 13de Aarh., have beklædt den pavelige Stol mellem Leo IV og Benedict III, altsaa i Tiden mell. 847 og 855, under Navn af Johan VIII. Efter det først i det 13de Aarh. opkomne og i Tidens Løb udførlig udsmykkede Sagn skal J. være født i Mainz og egentlig have hedt Gilberta ell. Agnes. I Mandsklæder gik hun med sin Elsker til Athen, erhvervede sig her stor Lærdom, drog efter sin Elskers Død, som var Munk, til Rom, hvor hun kaldte sig Johannes Anglicanus, og stiftede her en Skole; ad de forskjellige Trin steg hun efterhaanden op til Pavetronen, som hun beklædte i 1½ Aar. Besvangret af en af sine Kammersvende gjorde hun midt under en højtidelig Procession Barsel i Nærheden af Colosseum og døde da strax tillige med Barnet. Den hele Fortælling gjaldt for historisk Sandhed indtil Midten af det 17de Aarh., da Dav. Blondel, en reformert Theolog, tilstrækkelig godtgjorde dens Upaalidelighed, idet Breve og Mønter fra den saakaldte Pavindes Tid bevise, at Benedict III fulgte umiddelbart efter Leo IV. Fortællingen er maaske opstaaet som en Satire over det Kvinderegimente, som fandt Sted under Paverne Johan X—XII (914—63).

Johanne, 2 Dronninger i Neapel af Huset Anjou, begge bekjendte for deres letfærdige Levned og den Forvirring, de derved fremkaldte i deres Rige. J. I, Dronn. 1343—81, Datter af Kong Robert d. godes Søn Hert. Carl af Calabrien, f. 1326. Efter hendes Faders Død 1328 giftede hendes Bedstefader hende 1333, da hun kun var 7 Aar gl., med hendes Næstsøskendebarn, den ungarske Prins Andreas af samme Hus, for at sikre hende Tronfølgen. Hun besteg ogsaa Tronen ved sin Bedstefaders Død 1343 og ægtede — efter at hendes Mand, der ved sin Raahed og Grimhed havde gjort sig med sit ungarske Følge modbydelig for den unge, smukke og aandrige Dronning, var bleven myrdet af nogle Sammensvorne ved Siden af J.s eget Sovekammer paa Slottet i Aversa 1345, som det antoges, paa J.s Foranstaltning — sin Elsker, en Slægtning (hendes Faders Fætter), Prins Ludvig af Tarent. For at hævne sin Broders Mord gjorde den ungarske Konge Ludvig d. store 1347 Angreb paa Neapel, hvorved J. blev nødt til at søge sin Tilflugt hos Paven i Avignon, hvem hun 1348 solgte denne Stad; for Mordet paa sin Mand blev hun imidlertid frikjendt saa vel af Paven som af en dertil nedsat Ret. Ved den almindelige Misfornøjelse med Ungarernes Herredømme og ved Pavens Mægling kom J. dog igjen tilbage 1352, og Ludvig af Tarent blev kronet. Men allerede 1354 udbrød en ny Opstand, og Paven satte J. og hendes lige saa letsindige Mand i Ban. Da denne var død 1362, ægtede J. Jacob III, Titulærkonge af Mallorca, som dog ikke fik nogen Indflydelse paa Regeringen, men for det meste levede i Spanien og døde der 1374. Eftersom Dronningen selv ingen Børn havde, bestemte hun sin Søsterdatter Margrete af Durazzo til sin Efterfølgerske og giftede hende 1368 med hendes Fætter, Carl d. lille af Durazzo, medens hun selv fjerde Gang giftede sig med Prins Otto af Brunsvig. Nu rejste Carl af Durazzo sig mod J., der i sin Nød adopterede den franske Konge Johan d. godes anden Søn Ludvig af Anjou og indsatte ham til sin Efterfølger; men førend han kunde komme den betrængte Dronning til Hjælp, erobrede Carl 1381 Neapel, fik Dronningen og hendes Mand i sin Magt og lod hende, da Ludvig rykkede frem med en Hær, kvæle paa Slottet Muro 22 Maj 1382, hvorimod Otto undkom og flygtede til Provence. — J. II, Dronn. 1414—35, Datter af Kong Carl III d. lille af Neapel (C. af Durazzo) og Søsterdatterdatter af J. I, f. 1371, var Enke efter Ærkehertug Vilhelm af Østerrig, da hun i en moden Alder besteg Tronen efter sin Broder Ladislaus, og ægtede efter Stormændenes Ønske Jacob af Bourbon, Greve de la Marche. Han kunde imidlertid ikke finde sig i Dronningens ubundne Levned, maatte forlade Hoffet og Riget og døde som Franciskanermunk 1438. Storconnétablen Sforza, en forhenværende Condottiere, lod 1420 Ludvig III af Anjou (Sønnesøn af den under J. I nævnte Ludv. af A.) udraabe til Konge, medens Dronningen, der ganske lod sig lede af sin overmodige Elsker Caraccioli og uden at besidde aandelige Fortrin hengav sig til de groveste Udsvævelser, adopterede Kong Alfons V af Aragonien og udnævnte ham til Tronarving. Hun blev dog utilfreds med Alfons og forligede sig med Ludvig, som hun i Stedet for ham adopterede 1423; da Ludvig døde 1434, indsatte Dronningen hans Broder Renatus til Tronarving.

lort efter døde hun 2 Febr. 1435, og med hende :døde det ældre Kongehus Anjou i Neapel.

Johanne, spansk Prinsesse og retmæssig Ar-ing til Spaniens Krone, Stammoder til det absburg-østerrigske Hus i dette Land, Ferdi-nand d. katholskes og Dronn. Isabellas næst-ldste Datter, f. 6 Nov. 1479 i Toledo, blev 496 gift med Kejser Maximilian I.s eneste en, Ærkehertug Philip d. smukke, som paa rund af dette Giftermaal blev Konge i Ca-ilien efter sin Svigermoder Isabellas Død 04. Det har tidligere hedt sig, at hun lede sin Mand saa højt, at hun efter hans d 1506 henfaldt i Vanvid og ikke vilde lade stille ved hans Lig, men førte det med sig i sine Rejser. Nyere Undersøgelser (af C. Höfler, „Donna Juana, Königin von Leon, stilien und Granada", Wien 1885) have vist, J. meget tidlig led af momentant Vanvid, at hun til Tider var fuldstændig klar, og hun forfulgte sin Mand med en grænseløs lousi og en ubetvingelig Lyst til Opposition. er Philips Død blev hun af Kong Ferdi-d indespærret i Tordesillas under Bevogt-g af Mosen Ferrer. Faderens Død 1515 holdt skjult for hende, indtil hun ved tanden i Castilien 1520 faldt i Oprørernes der; hun opførte sig ved denne Lejlighed stor Aandsnærværelse og var ikke at for-til at yde Oprørerne Hjælp ved at lega-e deres Opstand med sin Autoritet. Fra andens Undertrykkelse til sin Død 12 Apr. var hun atter interneret i Tordesillas og edes stadig af sine Vanvidsudbrud, under e hun ikke tog nogen Næring til sig, klædte Sæk og Aske og opfyldte Paladset med Skraab; hun blev for øvrigt holdt anstæn-havde en stor Hofstat og led ingen anden end den, hun selv frivillig underka-sig. Hun var Moder til 6 Børn: 2 re, Carl V og Ferdinand I, og 4 Dron-r, Eleonore, g. m. Emanuel d. store af gal og senere med Frants I af Frankrig, lla, g. m. Christian II af Danmark, Ma-. m. Ludvig II af Ungarn, og Katharina, Johan III af Portugal. Kun den sidst-e, yngste Datter, som var født paa Rejsen rdesillas efter hendes Mands Død, havde os sig i sit Fangenskab, indtil ogsaa hun ift.

anne af Albret [albrǟ, rettere albrǟt], Hen-s Moder, Dronning af Navarra og Béarn, i. 1528 i Pau, „Huguenotternes Debora", de ypperste Kvindeskikkelser i Frankrigs e, lige saa udmærket ved sin Forstand rakterstyrke som ved sin oprigtige Re-et. Som eneste Barn af Kong Henri t af Navarra og Frants I.s Søster Mar-af Angoulême og Alençon var hun Ar-l deres vidtstrakte Besiddelser i Frank-derfor ønskede Kejser Carl V, allerede r var et lille Barn, at faa hende gift t Søn Philip; men af Frygt for de Farer, som denne Forbindelse vilde for Frankrig, tog Frants I hende alle-39 fra hendes Forældre, lod hende under Bevogtning opdrage paa Slottet Plessis urs og lod hende 1541 i en Alder af Aar vie til sin Forbundsfælle, Hertug Vilhelm af Kleve; men trods den strængeste Tvang lykkedes det ikke at faa J. til at svare Ja, da hun stod for Alteret, og da Hertugen af Kleve et Par Aar efter gik over til Kej-seren, blev dette Skinægteskab ophævet. 1548 ægtede hun den smukke og ridderlige, men letsindige og charakterløse Hertug Anton af Bourbon-Vendôme og blev ved ham Moder til Henrik IV. 1560 gik hun over til Prote-stantismen og blev fra nu af de franske Pro-testanters egentlige Fører, hvis Mod og Ud-holdenhed aldrig svigtede, hvor haabløs Stil-lingen end ofte syntes, og som ledede deres diplomatiske Forhandlinger, deres Generalers Krigsraad og deres Gejstliges Forsamlinger med samme aldrig svigtende Klogskab og Dyg-tighed. Samtidig var hun for sine Under-saatter en udmærket Regentinde, som gav gode Love og i alle Maader sørgede for Landets Opkomst, og som Ægtefælle og Moder var hun et Mønster paa pligtopfyldende Troskab; ved hendes Hof herskede en sædelig Strænghed og alvorlig, noget pietistisk Religiøsitet, som stod i skærende Modsætning til den Usæde-lighed og det skinhellige Hykleri, som omgav „Kongemoderen" Katharina af Medici. Først efter lang Betænkning og kun meget modstræ-bende gav hun sit Samtykke til det Ægteskab imellem hendes Søn og Katharinas Datter Marguerite, der skulde besegle Freden mellem Protestanter og Katholiker, og som blev til det berygtede „Blodbryllup", hvilket hun dog ikke oplevede; thi allerede en Uges Tid efter sin Ankomst til Paris var hun død 9 Juni 1572 efter nogle faa Dages Sygdom. Et almin-delig udbredt, men vistnok ugrundet Rygte mente, at Katharina af Medici havde ladet hende forgive.

Johannes ell. Johan, 23 Paver. J. I, Pave 523—26, blev af Østgoternes Konge Theoderik sendt til Constantinopel som Formand for et Gesandtskab, men benyttede Lejligheden til at bede den græske Kejser om Hjælp mod Theoderik, som derfor lod ham kaste i Fængsel i Ravenna, hvor han døde. Hans Mindedag som Martyr er 27 Maj. — J. II, Pave 532—35. — J. III, Pave 560—73, blev først indviet, efter at den østromerske Kejsers Stadfæstelse af Valget var indtruffen. — J. IV, Pave 640—42, fordømte Monotheleternes Lære om ēn Vilje i Christus. — J. V, en Syrer fra Antiochia, Pave 685—86. — J. VI, en Græker, Pave 701—5. Kejser Justinian II æskede hans Mening om de af Synoden Quinisextum (s. d. A.) tagne Bestem-melser; men J. havde ikke Mod til at udtale sig. — J. VII, ligeledes en Græker, Pave 705—7. — J. VIII, Pave 872—82, blandede sig i Caro-lingernes Tronstridigheder og kronede først Carl d. skaldede, senere Carl d. tykke til Kejser, medens han hjemme i Rom maatte betale Tribut til Saracenerne. Han anerkjendte Photios som Patriarch af Constantinopel i det Haab derved atter at faa Bulgarien under sin Jurisdiction; da dette ikke lykkedes ham, gjenkaldte han sin Anerkjendelse. — J. IX, Pave 898—900, ind-rømmede Kejser Lambert Medvirkning ved Pave-valget. — J. X, Pave 914—28, blev som den ældre Theodoras Elsker af hende ophøjet først til Ærkebiskop i Ravenna, derefter til Pave.

Han kronede 915 Berengar I til Kejser og vandt med en Hær, som han selv anførte, en afgjørende Sejer over de saracenske Røverbander, som hærjede Italien. Efter Theodoras Død vilde han bryde med Pornokratiet; men Theodoras Datter Marozia lod ham kaste i Fængsel, hvor han blev myrdet. — J. XI, Pave 931—36, Søn af Marozia og Pave Sergius III, blev kastet i Fængsel af sin Halvbroder Alberik; kort efter at han havde gjenvundet sin Frihed, døde han 936. — J. XII, Pave 955—63, Søn af Alberik, hed tidligere Octavianus og var den første, der ved Tiltrædelsen af Paveværdigheden forandrede sit Navn. Efter sin Fader havde han arvet det verdslige Herredømme over Rom, som denne havde tilrevet sig, og lod sig saa gjøre til Pave, kun 18 Aar gl., men allerede fortrolig med alle Laster. Som Pave levede han i Lateranet som i et Bordel; haardt trængt af Berengar II kaldte han den tyske Konge Otto I til Italien og kronede ham til Kejser, men senere forbandt han sig med Berengar mod Otto, og denne afsatte ham da paa en Synode i Rom 963 som anklaget for Blodskam, Mened, Gudsbespottelse og Mord. 964 lykkedes det ham paa ny at bemægtige sig Rom; men et Par Maaneder efter døde han pludselig, midt under skjændige Udskejelser. — J. XIII, Pave 965—72, blev af Otto I beskyttet mod den romerske Adel. — J. XIV, Pave 983—84, blev valgt til Pave ved Kejser Otto II.s Indflydelse, men efter dennes Død kom den fordrevne Bonifacius VII tilbage og lod J. fængsle og ihjelslaa. — J. XV, Pave 986—96, var i Rom aldeles afmægtig over for Crescentius. — J. XVI blev af Crescentius indsat til Modpave mod Gregor V 997, men lemlæstet og sat i Klosterfængsel af Otto III 998. — J. XVII blev Pave 1003 og døde s. A. — J. XVIII, Pave 1003—9, et afmægtigt Redskab i Patricieren Johannes's (Crescentius's Søn) Haand. — J. XIX, Pave 1024—33; til ham valfartede Knud d. store af Danmark. — J. XXI, Pave 1276—77, omkom ved, at et Loft i hans nybyggede Palads i Viterbo styrtede ned. At han kaldte sig J. XXI i Stedet for J. XX synes at bero paa, at han har regnet en eller anden Modpave fra ældre Tid med i Paverækken. — J. XXII, Pave 1316—34, f. i Cahors, blev Ærkebiskop i Avignon, siden Cardinalbiskop i Porto, valgtes til Pave efter et toaarigt Interregnum og skal inden sit Valg have lovet aldrig at ville bestige en Hest uden strax at rejse til Rom og forlægge Residensen fra Avignon dertil; men efter Valget rejste han i et Fartøj ad Rhône til Avignon og forlod under hele sin Regeringstid aldrig sit Palads paa anden Maade end til Fods. 1324 satte han den tyske Konge Ludvig af Bayern i Ban og erklærede ham for afsat; men Ludvig drog 1328 til Rom, lod sig udraabe til Kejser og indsatte en Modpave Nikolaus V, som dog snart underkastede sig J. og bønfaldt ham om Tilgivelse. Farligere Modstandere fandt han i de Retslærde og Theologer, navnlig Franciskanere (Will. Occam, Vilh. Durandus o. fl.), der i talrige Stridsskrifter tog Parti for Kejseren og dels bestred Pavens Ret til at blande sig i politiske Anliggender, dels anklagede ham for forskjellige Kjætterier. — J. XXIII, Pave 1410—15, hed egtl. Baldassar Cossa, havde ført et vildt Liv, endog en Tid drevet Sørøveri, blev 1402 Cardinal, beherskede aldeles den paa Conciliet i Pisa valgte Pave Alexander V, hvem han endog beskyldes for at have forgivet, og tvang efter hans Død Cardinalerne til at vælge sig til Pave. Han undlod under forskjellige Paaskud stadig at holde den lovede almindelige Kirkeforsamling, indtil han under en uheldig Krig med Kong Ladislaus af Neapel, der erobrede hele Kirkestaten, søgte Hjælp hos Kejser Sigismund og for at opnaa denne blev nødt til at udskrive Conciliet i Kostnitz (1414—18), hvor han selv gav Møde; men da der blev overrakt Forsamlingen et Anklageskrift mod Paven, hvori han beskyldtes for 70 Skjændselsgjerninger (Mord, Utugt, Simoni osv.), flygtede J. fra Conciliet, forklædt som Staldkarl. Conciliet afsatte nu Paven som uforbederlig. J. blev fængslet i Freiburg, men atter benaadet af Pave Martin V og døde 1419 i Firenze som Cardinalbiskop af Tusculi og Decanus for det hellige Collegium. Siden den Tid har ingen Pave vovet at antage et Navn med saa slemme Minder.

Johannes af Nepomuk, s. Nepomuk.

Johannes Chrysorrhoas fra Damaskus, derfor ogsaa sædvanlig kaldt J. Damascenus, f. i Begyndelsen af det 8de Aarh. i Damaskus, der den Gang stod under Romernes Herredømme, Søn af en Skatmester hos Kaliferne, skal selv have beklædt en høj Embedsstilling ved Kalifernes Hof og som saadan have hedt Al-Mansur. Han døde 760 som Munk i Klostret Sabas ved Jerusalem. Hans Hovedskrift, der bragte ham uforgængelig Berømmelse, og som fik normativ Anseelse i den græske Kirke, er »πηγή γνώσεως«, d. e. „Kundskabens Kilde". Hoveddelen heraf, „Udvikling af den orthodoxe Tro", er en systematisk Fremstilling af Troslærdommene efter Concilierne og de ældre Kirkefædre, især de tre store Kappadokieres Lære; den er den første og sidste fuldstændige, positive Dogmatik i den gamle græske Kirke. Desuden skrev J. Stridsskrifter mod de christologiske Hæretikere, Paulicianerne, Billedstormerne osv., og digtede mange kirkelige Hymner.

Johannes Døberen, Jesu Slægtning og Samtidige, Søn af den jødiske Præst Zacharias og Hustru Elisabeth, efter Lucas's Evangelium født 6 Maaneder før Christus i en By i Juda Stamme (efter den rabbinske Tradition i Hebron), optraadte i Kejser Tiberius's 15de Regeringsaar, d. e. Aar 28, i Judæas Ørken som Prophet, forkyndte den forjættede Messias's nærforestaaende Komme, formanede til Bod og Omvendelse og forpligtede dertil ved at døbe i Jordans Flod til Syndernes Forladelse. Adspurgt af Jøderne, om han ikke selv var Messias, erklærede han, at han kun var den af Jesaja (Cap. XL, 3 f.) bebudede Forløber for Messias, og efter at have døbt Jesus viste han selv sine Disciple, deriblandt Apostlene Johannes og Jakob, Peter og Andreas hen til Jesus som den, der skulde voxe, medens han selv skulde aftage. Senere erklærede ogsaa Jesus ham i en Tale til Folket (Matth. XI) for den Elias, som efter Forudsigelsen hos

Malachi (Cap. IV, 5 f.) skulde være Messias's Forløber. I Forholdet til Jesus optræder han som den, der bereder Vej for ham, sig selv sin underordnede Plads ydmyg bevidst. Da han irettesatte Kong Herodes Antipas, fordi denne havde taget sin endnu levende Broders Ægtefælle Herodias til Ægte, lod Kongen ham fængsle i Machærus og lod sig senere af Herodias overliste til at lade ham henrette. En Del af hans Disciple sluttede sig ikke til Christendommen, men dannede efter J.s Død en egen Sekt, som under Navnene Johannesdisciple ell. Hemerobaptister holdt sig i flere Aarhundreder. Derimod have de nyeste Forskninger godtgjort, at Mandæerne (s. d. A.) eller Zabierne, en i Persien endnu bestaaende Sekt, som ofte kaldes Johannesdisciple ell. Johanneschristne, ikke have deres Oprindelse fra J. St. Hansdag (24 Juni) er Festdagen for hans Minde i den christne Kirke. Katholikerne højtideligholde ogsaa 29 Aug. som J.s Halshuggelsesdag.

Johannes Evangelisten, Søn af Fiskeren Zebedæus og Salome, fra Bethsaida, først selv Fisker, sluttede sig med sin Broder Jakob d. Ældre først til Johannes Døberen og siden til Christus, hvis kjæreste Discipel han blev, „den Discipel, som Herren elskede". Frelseren gav Brødrene Navnet Boanerges, d. e. Tordenens Sønner, for deres Heftigheds Skyld. J. stod ved Korsets Fod paa Golgatha og tog i Henhold til Jesu Ønske (Joh. XIX, 26 f.) hans Moder til sig i sit Hjem, virkede først i Modermenigheden i Palæstina, senere efter Jerusalems Ødelæggelse i Ephesos, hvorfra han synes at have styret de østerlandske Menigheder som et Slags Overbiskop, skal under Kejser Domitian være bleven forvist til Patmos, være vendt tilbage til Ephesos under Nerva og død i en høj Alder 101 under Trajan. Hans Festdag er 27 Dec. Han fremstilles sædvanlig med en Ørn ved sine Fødder eller med en Kalk, af hvilken en Slange stiger i Vejret. Hans Evangelium, der er forfattet i Lilleasien mod Slutn. af det 1ste Aarh., synes at forudsætte de tre Evangelier som bekjendte for Læserne og gaar ud paa at give en saadan Fremstilling af Jesu Liv, at han kan fremtræde for Læserne som Guds enbaarne Søn fra Evighed af, der af Kjærlighed har hengivet sit Liv til Verdens Frelse. I nøje Tilslutning til Evangeliet advarer det første af hans tre Breve mod Vranglærere og formaner til Kjærlighed; det andet og tredje ere rettede til Privatpersoner. Hans Aabenbaring skildrer i store Træk under Form af prophetiske Syner Gudsrigets Kampe, Sejer og Fuldendelse. I nyere Tid have mange Kritikere paastaaet, at Evangeliet og Aabenbaringen ere for forskjellige til at kunne være skrevne af samme Forfatter, og nogle, navnlig Baur (s. d. A.) og hans Disciple, have derfor erklæret Evangeliet, andre Aabenbaringen for uægte; Ægtheden af dem begge har dog ogsaa fundet talrige Forsvarere.

Johannes Magnus, s. Magni, Johannes.

Johannes Parricida, s. Johan af Schwaben.

Johannes Præst ell. Presbyter. I Midten af det 12te Aarh. udbredte sig i Europa det Sagte, at der i det fjærne Asien, paa den anden Side af Persien og Armenien, herskede en mægtig christen Konge J., som tillige var Præst, men Nestorianer, at han havde sejret over Muhammedanerne i et yderst blodigt Slag og nu drog frem for at hjælpe Korsfarerne. Fuld Tiltro vandt Rygtet om ham, da Pave Alexander III.s Livlæge Philip kom hjem fra Asien og fortalte saa meget om denne J., at Paven 1177 afsendte Philip selv som Gesandt til ham; men Philip vendte aldrig tilbage. Paa ny dukkede Rygtet op ved Midten af næste Aarh., da Mongolernes Horder væltede sig ind over det østlige Europa. 1245 sendte Innocens IV en Skare Tiggermunke til Asien for at opsøge J.s Rige og derfra begynde at missionere i Asien; men de fleste af disse kom tilbage og fortalte, at J. var falden i Kampen mod Dschingiskhan og hans Rige gaaet til Grunde. Beretningerne synes at være grundede paa Meddelelser om nogle nestorianske Smaastater i Mellemasien, som vare bukkede under for Mongolerne. I Begyndelsen af det 14de Aarh. kom der Meddelelser fra Johannes de Monte Corvino, Ærkebiskop for Franciskanernes Mission i China, der gik ud paa, at der herskede en christen Konge og Præst J. i Landet Tenduch, som af den omtrent samtidige Marco Polo i hans Rejsebeskrivelse af Asien regnedes med til Indien, hvilket, paa Grund af den vidtstrakte Betydning, man gav dette Navn, medførte, at man senere mente, at J. P.s Land var det af christne Konger regerede Abessinien. Sagnet om J. P. havde i øvrigt den Betydning at opflamme de portugisiske Sømænds Mod paa deres Opdagelsesrejser efter Indien, idet de mente der at finde et christent Land.

Johannesbrød kaldes de med et sukkerholdigt Stof fyldte Frugter af et Træ af de ærteblomstredes Familie, Ceratonia Siliqua, som vokser i Middelhavslandene. Hos os er dens Anvendelse ubetydelig, men i sit Hjem er den et vigtigt Næringsmiddel for Mennesker og Dyr, ligesom den anvendes til Brændevinsbrænding. Navnet skal den have faaet af, at den tjente Johannes Døberen til Føde i Ørkenen.

Johannes Stiftelse, St., i Nyesgade i Kjøbenhavn, aabnet 1885, indeholder en Sygeafdeling for 316 Patienter med uhelbredelige Benskader, uhelbredelige chroniske Sygdomme, Voxne med Fnat, Skurv, Utøj, syge Lemmer fra Fattigvæsenets andre Stiftelser og Reconvalescenter fra Communehospitalet, som endnu mangle de nødvendige Kræfter for helt at kunne udgaa fra Hospitalet, et Arbejdshus for voxne Individer af den bedre Klasse, som paa Grund af Alder eller Svagelighed ikke kunne ernære sig selv, men dog ere i Besiddelse af ikke ganske ringe Arbejdsevne (beregnet paa 606 Individer), og endelig en Optagelsesanstalt for uconfirmerede Børn, hvis Forældre midlertidig ere ude af Stand til at sørge for dem, samt Børn under Fattigvæsenets Tilsyn, som midlertidig intet andet Ophold have (beregnet paa 120 Børn, foruden 8 Sygesenge).

Johanngeorgenstadt, Bjærgstad i Konger. Sachsen i Nærheden af den bøhmiske Grænse, 18 M. s. v. for Dresden. 5,000 J. Jærngruber. Tinsmelterier, Geværfabrik, Bjærg-

skole, Kniplesskole. Staden ligger over 2,200 F. over Havet, og Omegnen kaldes paa Grund af det barske Klima „det sachsiske Sibirien".

Johannisberg, et Slot i den preussiske Prov. Hessen-Nassau, 6 M. s. ø. for Koblenz, ikke langt fra Rhinen, tilhører den østerrigske Fyrste Metternich. Til Slottet hører et Vinbjærg, der er berømt for sin fortrinlige Rhinskvin. I Nærheden af Slottet ligger en Landsby af s. N. med Vandcuranstalt, Maskinfabrik og god Vinavl.

Johanniterordenen ell. Hospitalsbrødrene, en gejstlig Ridderorden, som fremgik af en Kjøbmandsforening i Amalfi, stiftet 1048 til Beskyttelse for dem, som valfartede til Jerusalem. Ved Christi Grav i Jerusalem stiftede disse Kjøbmænd en Kirke og et Kloster, hvis Beboere levede efter Benedictinernes Regel. Kort efter forenedes hermed et Capel, indviet til den hellige Johannes, og et Hospital for fattige og syge Pilegrime, hvoraf Munkene fik Navn af J. eller Hospitaliter. Den anden Ordensforstander, Raimond af Puy, forandrede c. 1120 Stiftelsen til en gejstlig Ridderorden, idet han til Munkeløfterne føjede en Forpligtelse til at deltage i Kampen mod de vantro; samtidig antog han selv Titel af Ordensmester. Medlemmerne kom nu til at udgjøre tre Klasser: Ridderne, som vare af Adel og bar Vaaben, Præsterne ell. Capellanerne, som skulde forrette Gudstjenesten i Conventkirkerne, og de tjenende Brødre, som ikke vare adelige, men dog bestemte til Krig. Nu vandt Ordenen snart store Besiddelser i næsten alle christne Lande. I Danmark fik den Indgang i det 12te Aarh. og havde Klostre i Odense, Lund, Viborg, Horsens, Ribe, paa Mors, samt Antvorskov i Sjælland, Hovedklostret for alle de øvrige i de nordiske Lande. Hensigten med Stiftelsen af Klostre saa langt fra Palæstina, den egentlige Skueplads for Riddernes Bedrifter, var at samle Penge til Hjælp til deres Krigstog. I Begyndelsen var Ordenen stræng og tapper, men efterhaanden udartede den, og dens idelige Stridigheder med Tempelherrerne bidrog meget til Kongeriget Jerusalems Undergang. Efter Jerusalems Erobring af Saladin 1187 henlagdes den til Ptolemais, og da Muhammedanerne 1291 erobrede denne Stad, til Limisso paa Cypern. 1309 erobrede J. Rhodos, og dens Medlemmer kaldte sig nu Rhodiserriddere. 1311 indlemmede Paven Resterne af Tempelherreordenen i J., som nu i mere end 200 Aar med heltemodig Tapperhed fortsatte Kampen med Tyrkerne, indtil det 1522 ved Forræderes Hjælp lykkedes Sultan Soliman II at fordrive dem fra Øen. 1530 overlod Carl V dem Øerne Malta, Gozzo og Comino som Len, hvorefter de kaldtes Malteserriddere. Skjønt de paa Grund af Reformationen mistede deres Godser i England, Nederlandene og Skandinavien, hævdede de dog under stedsevarende Kampe deres Selvstændighed. Men da Revolutionen ogsaa berøvede dem deres Godser i Frankrig, og da Napoleon I 1798 erobrede Malta, blev Ordenen ogsaa fordreven herfra. Den sidste Stormester Hompesch nedlagde i Triest sin Værdighed, og i hans Sted valgte man nu Kejser Paul af Rusland til Stormester; men Paven protesterede mod dette Valg, fordi Kejseren hørte til den græske Kirke, og for at undgaa Conflicter med Rusland ophævede Kurfyrsten af Bayern Ordenen i sit Rige og inddrog dens store Godser. 1810—11 ophævedes ogsaa Ordenen i Preussen ved Inddragelse af dens Godser, medens der derimod under Kongens Protection stiftedes en for Adelen bestemt Ordensdecoration, der bærer Navn af den preussiske J. Denne blev 1852 udviklet til en evangelisk Ridderorden, alene for Sygepleje, og stillet under Kong Fred. Vilh. IV.s Broder, Prins Carl; den har Afdelinger i flere preussiske og andre tyske Landskaber og var meget virksom i Krigene 1864, 1866 og 1870—71. Efter Napoleon I.s Fordrivelse søgte J. forgjæves at faa Malta tilbage. Den oprindelige Orden bestaar nu kun i Italien, Böhmen og Rusland, hvis Kejser fører Titel af dens „Protector". Dens Ordenscapitel har siden 1834 sit Sæde i Rom. Ordenens Vaaben var et ottetakket Sølvkors i rødt Felt med en af en Rosenkrans omgiven Krone. Ridderne bar i Fredstid en lang, sort Kappe med et hvidt, ottetakket Kors paa Brystet; i Krigstid skulde Ordensdragten bestaa i en rød Vaabenfrakke med et almindeligt Kors paa Brystet og paa Ryggen. I gejstlige Anliggender var Ordenen Paven undergiven, men for øvrigt souveræn.

Johannot, François [schoannō], Tegner og Lithograph, f. i Offenbach, efterlod sig 3 Sønner. **Charles J.**, f. 1793 i Frankfurt, d. 1825 i Paris, var Kobberstikker. — Broderen, **Alfred J.**, f. 1800 i Offenbach, d. 1837, lærte først Kobberstikkekunsten, men udmærkede sig siden som Maler i Paris. — Den yngste Broder, **Tony J.**, f. 1803, d. 4 Aug. 1852 i Paris, var ogsaa Kobberstikker og Maler og har et stort Navn som en original og aandrig Tegner og Kobberstikker, fra hvis Haand der er udgaaet udmærkede Illustrationer til flere betydelige franske Værker.

Johannsen, Gustav Henrik Jens, slesvigsk Patriot, f. 2 Aug. 1840 i Landsbyen Gundeby i Angel, Søn af en Skolelærer, uddannedes paa Tønder Seminarium og blev selv Skolelærer i Langballe i Grumtoft Sogn, men fjærnedes 22 Marts 1864 af de tyske Magthavere. 1867 overtog J. den danske Boghandel i Flensborg, begyndte 1869 Udgivelsen af „Flensborg Avis" og overtog 1874 selv Redactionen (indtil 1882), hvilket (1876—79) paadrog ham tre Gange Fængselsstraf i fra 1 til 6 Maaneder. Allerede 1868 valgtes han til Borgerrepræsentant i Flensborg, 1870 til Kirkeældste for St. Marie Sogn og 1878 til Medlem af Provstisynoden, samt 1881 i 2den (mellemslesvigske) Kreds til Medlem af den tyske Rigsdag, hvor han flere Gange gjorde Opsigt ved sin kraftige og dygtige Optræden til bedste for sine Landsmænd. Ved Rigsdagsvalget 1884 faldt han derimod igjennem, men valgtes 1886 i den 1ste (nordslesvigske) Kreds som Junggreens Efterfølger.

Johansen, Viggo, dansk Maler, f. 3 Jan. 1851, er Elev af Kunstakademiet og har udstillet siden 1876, for det meste mindre Fremstillinger af Almuens Liv, der have vakt Op-

markfomhed. 1882 og 1883 udstillede han et Par større Billeder, „En Fiskerkone“ og „En Grønt- og Bildthandlerbod“ (Nord. Udst.). Han var 1884 og 1885 udenlands med Rejseunderstøttelse fra Akademiet og fik 1886 Udstillingsmedaillen.

John, Eugenie, tysk Romanforfatterinde, f. 1825 i Arnstadt i Thüringen, optraadte i sin Ungdom som Operasangerinde, men var dernæst i nogle Aar Selskabsdame hos Fyrstinden af Schwarzburg-Sondershausen, indtil hun 1863 tog Ophold i Arnstadt og under Pseudonymet E. Marlitt debuterede som Forfatterinde med Novellen „Die zwölf Apostel“ (1865; først, ligesom alle hendes senere Arbejder, offentliggjort i Ugebladet „Die Gartenlaube“). Siden har hun skrevet en Række Romaner („Goldelse“, „Das Geheimnis der alten Mamsell“, „Amtmanns Magd“ o. fl.), som trods deres Trivialitet og Unatur have gjort stor Lykke især hos det kvindelige Publikum og ere blevne Forbilledet for en Syndflod af endnu værdiløsere Dameromaner.

John Bull, s. Bull.

John, Saint [sennt dschonn], befæstet Stad i New-Brunswick i engelsk Nordamerika, ved Floden St. J., hvor den falder i Fundybugten, har 26,000 J., Frihavn, Marinehospital og store Caserner.

Johns, Saint [sennt dschonns], Hovedstad paa den engelske Ø New-Foundland, paa Øens Sydøstkyst, lige over for den store Fiskebanke, har 27,000 J., rummelig Havn og betydelig Handel. Katholsk Bispesæde.

Johnson, Andrew [dschonns'n], Præsident i Nordamerika 1865—69, f. 29 Dec. 1808 i Raleigh i Staten Nordcarolina, mistede 1812 sin Fader og voxede op i yderlig Trang og med en tarveligste Undervisning. 1818 kom han i Skræddderlære og lærte her sig selv at læse offentlig i en Samling af engelske Parlamentstaler, men først efter at være udvandret til Greenville i Tennessee 1826 og have giftet sig, lærte han af sin Hustru at skrive og regne. J. optraadte nu som ivrig Demokrat, blev 1828 Alderman og 1830—33 Mayor i Byen, arbejdede for en frisindet Revision af Tennessees Forfatning, hvorefter han 1835—37 var Medlem af Statens lovgivende Forsamling og 1841—43 af dens Senat. 1840 tog J. virksom Del i Agitationen ved Præsidentvalget og viste sig som en god Folketaler, og 1843—53 sad han i Unionens Repræsentanthus, hvor han forsvarede Demokraternes Politik (Frihandelssystemet, Texas's Tilknytning og Krigen mod Mexico), men samtidig som Talsmand for de tilsidesatte „fattige Hvide“ understøttede Forslag om at sælge Unionens Jorder for billig Pris til virkelige Nybyggere (i Lighed med den senere Homestead-Lov, 1862). Et mærkeligt Træf er det, at J. i en Tale 1847 stærkt fremhævede Præsidentens Veto som en uretfærdig Bestemmelse i Forfatningen. 1853—57 var J. Guverneur i Tennessee og valgtes derefter til Unionens Senat, hvor han 1861 var den eneste sydstatlige Senator, der forsvarede Unionens Uopløselighed og stærkt angreb Oprørerne, skjønt han selv Aaret i Forvejen havde støttet Demokraten Breckenridges Candidatur til Præsidentposten. I Juni 1861 maatte J. forlade sin Hjemstat, fordi hans Liv der var i Fare; han virkede i Congressen ivrig for at udfinde et Compromis, men understøttede senere kraftig Unionsregeringen mod Opstanden og blev i Marts 1862 Militærguverneur i Tennessee. 1864 valgtes J. til Vicepræsident og blev efter Lincolns Mord 14 Apr. n. A. Præsident. Han udtalte sig strax med yderste Strænghed mod Opstandens Ledere og krævede bestemt Slaveriets Afskaffelse af alle Sydstater som Vilkaar for en Udsoning; men allerede 19 Febr. 1866 kom han i Strid med Congressen, fordi han som gammel Demokrat vilde hævde Læren om Staternes Selvstændighed og satte sit Veto mod Loven om Sydens „Reconstruction“, dog uden Frugt. Senere gjentog J. dette Skridt imod de to Forfatningsændringer om Forbud mod alt Slaveri og om Negrenes borgerlige og politiske Ligestilling og forsøgte at give udstrakt Amnesti. Efterhaanden blev Striden saa bitter, at Congressen indskrænkede hans Ret til Embedsafskedigelser og gjorde ham næsten magtesløs i Sydstaterne ved at oprette Militærcommandoer under General Grants øverste Tilsyn, hvorhos J. 22 Febr. 1868 sattes under Tiltale for Grundlovsbrud, men frifandtes 26 Maj, da der ikke i Senatet blev ⅔ Flertal imod ham. Efter sin Afgang som Præsident i Marts 1869 søgte J. forgjæves andre politiske Tillidsposter, og først 1875 blev han Unionssenator for Tennessee, men døde 31 Juli s. A. Den Beskyldning, der 1865 fremkom imod J. for Drikfældighed, viste sig aldeles ugrundet, og J.s Retskaffenhed og Ubestikkelighed forblev uomtvistet.

Johnson, Eastman [s. o.], nordamerikansk Maler, f. 29 Juli 1824 i Lowell i Maine, begyndte at tegne Portræter og uddannede sig siden i Düsseldorf, Paris, Italien og Haag til Genremaler; han har malet en Række ejendommelige Billeder af Amerikanernes og Negrenes Hus- og Folkeliv.

Johnson, Edward Killingworth [s. o.], engelsk Maler, f. 1825 i Stratford ved London, uddannede sig paa egen Haand, med Meissonier til Forbillede, til en dygtig Vandfarvemaler. Han vælger gjærne med Forkjærlighed Emner, der give ham Lejlighed til at male Blomster.

Johnson, Frost [s. o.], nordamerikansk Genremaler, f. 1835 i New-York, uddannede sig efterhaanden i Düsseldorf, Antwerpen, Paris og London og nedsatte sig derpaa i Hjemmet, hvor hans smaa Cabinetsbilleder have gjort megen Lykke.

Johnson, Gisle, norsk Theolog, f. i Frederikshald 10 Dec. 1822, af en over Danmark indvandret islandsk Familie, theol. Candidat 1845, blev efter en toaarig Studiereise ved tyske Universiteter Lector i Theologi ved Christiania Universitet 1849 (Professor 1860); 1855—74 var han tillige Lærer i Pædagogik ved det praktisk-theologiske Seminarium og siden 1875 Medlem af Comitéen for Revision af Bibeloversættelsen. 1846—57 var han Medlem af Redactionen af „Theologisk Tidsskrift for den norske Kirke“, og siden 1858 udgiver han sammen med C. P. Caspari „Theologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge“;

ved Siden deraf redigerede han de mere opbyggelige „Luthersk Kirketidende“ (1863—75) og „Gammelt og nyt, et Tidsskrift til Oplysning og Opbyggelse for lutherske Christne“ (1864—71). Ved sine Forelæsninger behandlede han væsentlig den systematiske Theologi, men efter Nissens Udtrædelse (1874) gik han over til Kirkehistorien og udgav nu et endnu ufuldendt „Grundrids af den systematiske Theologi“ (1ste—4de Hæfte, 1878—81, 2den Udg. 1885). Han har længe indtaget en ledende Stilling inden for den norske Kirke og Gejstlighed, og hans Indflydelse har ogsaa strakt sig ud over Menighederne, navnlig gjennem de under hans Indflydelse stiftede „Forening for indre Mission“ (1854) og den norske Lutherstiftelse (1866). Ogsaa i de religiøs-politiske Bevægelser i de senere Aar har han spillet en fremtrædende Rolle.

Johnson, Harry [dschonns'n], engelsk Maler, f. 1826 i Birmingham, uddannede sig i London under Müller og Cox og rejste derpaa i Syden og Orienten, hvorfra han hjembragte en Mængde Billeder, for en Del i Vandfarve, saaledes „Ruiner ved Sardes“, „Akropolis i Athen“, „Athenetemplet paa Ægina“, „Colosseum“ o. fl.

Johnson, Reverdy [s. o.], nordamerikansk Politiker, f. 1796 i Staten Maryland, blev 1817 Advocat i Baltimore og allerede 1821—25 Senator, men ofrede sig siden alene til sin Sagførervirksomhed indtil 1845 og udgav en stor Samling af Retskjendelser for Maryland. 1845 modtog J. en Plads i Unionens Senat; han var 1849—53 Unionens Attorney-general og senere Advocat for Højesteret. 1866 gik J. i overordentlig Sendelse til England for at slutte et Forlig om Alabamasagen, men den Aftale, han traf med den engelske Regering, blev vraget af Senatet. D. 1876.

Johnson, Samuel [s. o.], berømt engelsk Publicist og Kritiker, f. 18 Sept. 1709 i Lichfield, blev efter en fattig Barndom og med uafsluttede akademiske Studier Skolelærer. Af Trang til literær Virksomhed drog han til London, efter at han i sit 25de Aar havde ægtet en 50aarig, grim Kvinde, der havde Børn af samme Alder som han selv. Kynisk i Dragt og Levemaade, med dyrisk Appetit og med et elefantmæssigt Ydre vakte han først Anstød, hvor han viste sig; men hans ubetvingelige Energi, hans ubestikkelige Retskaffenhed og de storartede Kundskaber, som han efterhaanden erhvervede sig, banede ham Vej til Venskab med Mænd som Richardson, Goldsmith, Reynolds o. fl. I 30 Aar havde han gjort Haandlangerarbejde for Boghandlerne, som han pryglede, naar de bleve for nærgaaende; for at bestride sin Moders Begravelse havde han i 8 Nætter skrevet en Roman (»Rasselas«). Til Tidsskriftet »Gentleman's Magazine« leverede han Referater af Parlamentsmøderne under Navnet „Senatet i Lilliputs Forhandlinger“ og „Rich. Savages Biographi“. 1750—52 udgav han selv Tidsskriftet »The Rambler«, medens han stadig arbejdede paa sit store Værk »Dictionary of the English Language«, der efter otte Aars Arbejde udkom 1755 og er blevet en klassisk Autoritet. Selv var J. aldeles optaget af det, man den Gang kaldte den klassiske Smag; hans Stil er omhyggelig udhamret i majestætiske Tirader; hans Fortælling og Dialog have Form af Bevisførelse og Deduction. Han er fuld af moralsk Alvor, var Højtory og Højkirkemand til det yderste og Fjende af den franske Philosophi. Hans Tanker ere solide og sunde, men temmelig trivielle, hvad der ses af Skrifter som »The Vanity of Human Wishes« (1749), »The History of Rasselas, Prince of Abyssinia« (1759), »Journey to the Hebrides« (1775). Stor literaturhistorisk Betydning har »Lives of the English Poets« (1779—81), en Samling Biographier (bl. a. af Milton, Dryden, Addison, Swift, Pope), han skrev som Ledsagelse til en Udgave af engelske Digteres Værker. Skjønt J. i sine sidste Aar fik Pension af Staten og Doctordiplomet, fortsatte han sin cyniske Levevis, boede i en af Urenlighed opfyldt Bolig, omgiven af et løjerligt Menageri af 4 gamle, arrige Kvinder, en Markskriger og en Neger, som han underholdt med godmodig Sorgløshed, og som lønnede ham med Skjældsord. J. døde 13 Dec. 1784.

Johnston, Albert Sidney [dschonns'n], f. 1803 i Kentucky, blev Lieutenant 1826 og var senere Landmand i Missouri og Texas; han udmærkede sig i den mexicanske Krig og anførte 1857—58 et Rytterregiment, med hvilket han rykkede ind i Utah, hvor han blev Gouverneur indtil 1861. Han faldt 6 Apr. 1862 ved Shiloh imod General Grant.

Johnston, Alexander [s. o.], skotsk Maler, f. 1816 i Edinburgh, uddannede sig i London og maler især Æmner af den historiske Genre, som „Lord og Lady Russel nyde Nadveren i Fængslet“ (1846), „Isaak Watts og hans Moder“ (1871).

Johnston, Joseph E. [s. o.], f. 1807 i den nordamerikanske Stat Virginia, blev 1829 Artillerilieutenant og brugtes fra 1838 i det topographiske Corps. 1846 deltog J. som Ingenieurcapitain i den mexicanske Krig og rykkede op til Oberstlieutenant. I Juni 1860 var J. bleven Brigadegeneral, men sluttede sig strax til Sydstaternes Opstand i Apr. n. A. og anførte disses Tropper ved Bulls Run og ved Yorktown 1861, samt i Slaget ved Fair Oaks 31 Maj 1862, hvor han selv blev alvorlig saaret. N. A. sendtes J. til Missisippi, men kunde ikke med sin svage Styrke hindre Vicksburgs Indtagelse 4 Juli og maatte 16 Juli rømme Byen Jackson, hvorefter hans Tropper stilledes under Braggs Anførsel. I Forsommeren 1864 lykkedes det ham lige saa lidt uagtet hans indsigtsfulde Ledelse at hindre Shermans Fremrykning mod Atlanta, og han blev atter fjernet, uden at hans Efterfølger Hood kunde løse Opgaven bedre. Endelig satte J. i Marts 1865 den sidste Modstand mod Shermans Fremrykning fra Savannah mod Nord og overgav sig først 26 Apr. efter Richmonds Indtagelse og Lees Capitulation.

Johnstone [dschönnstohn], Stad i Renfrew Shire i Skotland, 2 M. v. til s. for Glasgow. 8,000 J. Stenkulsgruber, Maskinfabrikation og Bomuldsspinderi.

Johns-Town, Saint [ßænnt dschonns], Hovedstad paa den engelske Ø Antigua i Vest-

indien paa Øens Nordvestside, med fortrinlig Havn, der er befæstet. 16,000 J.

Johnstrup, Johannes Frederik, dansk Naturforsker, f. 12 Marts 1818 i Kjøbenhavn, blev efter at have været Docent i Physik, Mineralogi og Geognosi ved Sorø Akademi (1846—48) og derefter Overlærer ved de lærde Skoler i Kolding og Sorø 1866 efter Forchhammers Død kaldet til Professor i Mineralogi og Geognosi ved Kjøbenhavns Universitet. 1864 blev han Medlem af Videnskabernes Selskab. Han har rejst i Harzen, Sverige, Norge, undersøgt Islands Svovlkilder, de 1875 der forefaldne Vulkanudbrud, Færøernes Kullag og Kryolithen i Grønland. 1876 fik han paabegyndt og ledede derefter de for offentlig Regning foretagne videnskabelige Undersøgelser i Grønland. Blandt hans Arbejder fremhæves: „Om Faxekalkens Dannelse" (1864), „Faxekalken ved Annetorp" (1866), „Fugtighedens Bevægelse i den naturlige Jordbund" (1866), „Om Jordskjælvet i Sjælland 28 Jan. 1869", alle udkomne i Vidensk. Selsk.s Skrifter; end videre „Grønsandslagene i Danmark" (1872 og 1876), „Hævningsphænomenerne i Møens Klint og paa Rügen" (1874), „De geognostiske Forhold i Jylland" (1875), „Biographiske Meddelelser om Giesecke" (1878), „Kryolithen i Grønland" (1880) og tvende Indbydelsesskrifter til Universitetets Fester 1882: „Om Glacialphænomenerne og Cyprinaleret i Danmark" og „Om de geologiske Forhold i Vendsyssel", samt „Om vulkanske Udbrud og Solfatarerne paa Island" (1886).

Joigny [schoanji], Stad i det franske Dep. Yonne, ved Floden Yonne, 3 M. n. v. for Auxerre. 5,000 J. Handel med Korn.

Joinville [schoængvil], Stad i det franske Dep. Øvre Marne, 5 M. n. for Chaumont, ved Floden Marne. 4,000 J. Vinavl. Gammelt Slot, i hvilket 1576 den hellige Ligue blev stiftet. I Slotskirken er Hertugerne af Guises Begravelse. J. var fordum Hovedstaden i et Baroni, der 1551 af Henrik II ophøjedes til et Fyrstendømme, og hvorefter en af Ludvig Philips Sønner fik Titlen Prins af J. (s. n. A.)

Joinville, François Ferd. Ph. L. M., Fyrste af [s. o.], f. 14 Aug. 1818, tredje Søn af Kong Ludvig Philip, bestemte sig 1834 for Søtjenesten og blev 1836 Lieutenant, hvorefter han deltog i flere af de vigtigste Søtogter, som den franske Flaade gjorde under Julikongedømmet, saaledes 1838 i Angrebet paa Fortet San Juan d'Ulloa ved Veracruz, hvor han forcerede Indløbet. 1840 førte J. som Fregatchef Napoleon I.s Lig fra St. Helena til Frankrig, og 1844 ledede han som Contreadmiral Bombardementet paa Mogador og Tanger; desuden tog han virksom Del i Flaadens Udvikling, særlig i Indførelsen af Dampskibe, og en Afhandling, han 1844 skrev om Frankrigs Søstyrke, vakte megen Opsigt. Da Februarrevolutionen fandt Sted 1848, var J. i Algérien; han underkastede sig uden Modstand den fuldbragte Kjendsgjerning og rejste over Gibraltar til England, men protesterede herfra mod Slægtens Landsforvisning. Som den mest populære af Brødrene var han udset til at være Orléanisternes Candidat ved det ventede Præsidentvalg 1852, da Statscoupet 1851 afskar disse Udsigter. J. levede nu meget stille, sysselsat med at skaffe tyske Nybyggere til de store Ejendomme i Brasilien, som han havde faaet 1843 ved sit Ægteskab med Kejser Pedro I.s Datter Francisca (f. 1824); men under den nordamerikanske Borgerkrig rejste han til Washington og fulgte 1862 tillige med to Brodersønner General Mac Clellans Stab, medens han lod sin egen Søn Pierre, Hertug af Penthièvre (f. 1845), indskrive i Unionens Søkrigsskole. Fremdeles skrev han »Études sur la marine« (1859, 2den Udg. 1870, 2 Bd.) og »Un mot sur Sadowa« (1868), rettet mod Marschal Niels nye Hærordning. Under den fransk-tyske Krig 1870 gik han til Frankrig og tilbød sin Tjeneste; han blev afvist, men deltog under et paataget Navn i Orléanshærens Kampe, indtil han i Jan. 1871 blev udvist efter Gambettas Befaling. I Febr. 1871 valgtes J. til Nationalforsamlingen, men fik først i Dec. Tilladelse til at tage Sæde; han fulgte det monarchiske Parti, men holdt sig dog meget tilbage. I Aug. 1873 ledsagede J. sin Brodersøn, Greven af Paris, til Besøget i Frohsdorf hos Greven af Chambord, ved hvilket den orléanske Linje erkjendte denne som Kongehusets Hoved. Foruden den ovennævnte Søn har han en Datter Françoise (f. 1844), som 1863 ægtede sin Fætter, Hertugen af Chartres.

Joinville, Jean, Sieur de [s. o.], fransk Ridder og Historieskriver, f. 1224 i Champagne, d. 1319, var en tro Ven af Kong Ludvig IX. Han ledsagede Kongen paa Korstoget til Ægypten, hvorimod han fraraadede og misbilligede Toget til Tunis. Efter Kongens Død skrev han »Histoire de St.-Louis« (udk. første Gang 1547 og siden oft.), et af de ypperligste historiske Værker fra Middelalderen.

Jojachin eller **Jechonjah**, Jojakims Søn og Efterfølger i Juda Rige 599 f. Chr., var kun 18 Aar, da han blev Konge i det allerede af Chaldæerne belejrede Jerusalem. Efter 100 Dages Regering overgav han sig paa Naade og Unaade til Nebuchadnezar, som bortførte ham og alle Landets bedste Mænd som Fanger til Babylon. 37 Aar efter fik han sin Frihed af Nebuchadnezars Efterfølger, Evil Merodach.

Jojada, jødisk Ypperstepræst, s. **Athalia** og **Joas**.

Jojakim, Josias's Søn, blev, i en Alder af 25 Aar, af den ægyptiske Konge Necho indsat til Konge i Juda Rige 609 f. Chr. Senere blev han skatskyldig til Chaldæerne; da han vilde gjøre sig uafhængig af dem, drog Nebuchadnezar op imod ham, og under Belejringen af Jerusalem døde J. 599. Efter en anden Beretning skal han være bleven ført som Fange til Babylon.

Jókai, Maurus [jōhkai], berømt ungarsk Digter, f. 19 Febr. 1825 i Komorn, fik 1846 Advocatdiplom, som han dog aldrig benyttede. 1842 skrev han sit første Værk, Dramaet „Jødedrengen". 1846 udkom hans Roman „Søgnedage", 1847 overtog han Redactionen af et belletristisk Ugeblad, og s. A. udkom hans Noveller »Vadon virágai« („Ørkenens Blomster"). 1848 stod J. i Række med Petöfi som Repræsentant for

den frisindede Ungdom og maatte flygte for at undgaa Fængsel. 1849 udgav han „Krigsbilleder fra Revolutionen". Som Romanforfatter er J. den første i sit Land og blandt de dygtigste i sin Tid. Hans nærmeste Forbillede er Dickens. Blandt hans Romaner ere følgende berømte: „Siebenbürgens gyldne Tid" (1851), „Manden med to Horn" (1852), „Tyrkerherredømmet i Ungarn" (1852), „En ungarsk Nabob" (1854), »Kárpáthy Zoltán« (1855), „Politiske Moder" (1861), „Den nye Godsejer" (1862), »Mégis mozog a föld« („Alligevel bevæger Jorden sig", 1866), „Den stenhjærtede Mands Sønner" (1867), „Sorte Diamanter" (1873), „Det næste Aarhundredes Roman" (1874), „Guldmennesket" (1875), „Livets Komedianter" (1877), „Idag" (1881), „Elsket indtil Retterstedet" (1882), „Den hvide Dame fra Löcsei" (1884). En Del Digte og Dramaer have ogsaa bidraget til at gjøre ham berømt. Stadig har J. arbejdet som Journalist; som Deputeret siden 1867 tilhører han det liberale Regeringsparti. Nogle af hans Arbejder ere oversatte fra Tysk paa Dansk.

Jokohāma ell. **Yokohama**, en nygrundet Stad paa den japanske Ø Nippons Østside, udgjør tillige med det nærliggende Kanagava en Stad paa Jedobugtens Vestkyst, hvoraf J. 1881 havde 63,000 J. og K. 108,000 J. Den er Hovedopholdsstedet for de her etablerede fremmede Kjøbmænd og har en stedse stigende Handelsomsætning, der 1882 udgjorde for Indførsel: Bomuldsvarer 29,7 Mill. Kr., andre Varer 41,7, ædle Metaller 21,8, i alt 92,9; Udførsel: Raasilke 62,8, Te 16,1, andre Varer 16,2, ædle Metaller 16,7, i alt 111,8 Mill. Kr. Skibsfarten udgjorde for Indgaaende 286 Skibe paa 413,000 Tons, hvoraf engelske 169 paa 242,000 Tons, amerikanske 53 paa 110,000 Tons, franske 29 paa 44,000 Tons og tyske 26 paa 13,000 Tons.

JoktHan, efter Genesis, 10de Cap., Søn af Eber og Sems Efterkommer i 5te Led, blev efter Sagnet Stamfader til det sydlige Arabiens Beboere, der saaledes fremstilles som oprindelig beslægtede baade med Ismaeliterne i det nordlige Arabien og de andre semitiske Folk, deriblandt Hebræerne. Hermed stemmer det, at de ældste arabiske Sagn udlede de sydlige Araberes Herkomst fra Cahtan, da dette Navn vistnok kun er en anden Form for J. S. Himjariter.

Jola, Hovedstad i Adamava i Sudan i Afrika, s. for Binuëfloden, bekjendt ved Dr. Barths Ophold her i Juli 1851.

Joliet, Charles [scholiä], fransk Forfatter, f. 1832, var 1859 ansat ved Hæren i Italien, indtil 1864 i Finansministeriet. 1859 havde han udgivet »L'esprit de Diderot« og arbejdede for Aviser og Tidsskrifter. 1865 opførtes hans Komedie »La bougie rose«. 1867 deltog han i de franske Journalisters Tour til Danmark og beskrev den i »Huit jours en Danemark«. Siden har han leveret en Række Romaner; de mest bekjendte ere »Mademoiselle Chérubin« (1870), »Les filles d'enfer« (1874), »La vicomtesse de Jussey« (1875), »Roche d'or« (1879).

Jolin, Johan Christoph., svensk Skuespiller og Forfatter, f. 28 Dec. 1818 i Stockholm. Efter at have tilbragt flere Aar ved Universitetet i Upsala besluttede han at hellige sig til Theatret. 1845 debuterede han i Stockholm i et af ham forfattet Lystspil, »En komedi«, og fik s. A. det svenske Akademis mindre Prisbelønning for Digtet »Fjellbruden«. 1846 modtog han fast Engagement ved det kgl. Theater, hvor han derpaa baade som komisk Skuespiller og 1849—56 tillige som Theatrets »Literatör« samt (efter 1857) som Forstander for Elevskolen uafbrudt virkede, indtil han 1868 forlod Scenen; d. 13 Nov. 1884 i Stockholm. For Theatret leverede J., foruden Oversættelser og Bearbejdelser, adskillige Originalstykker. Blandt disse, som især have deres Styrke i Replikskiftet, mærkes Komedierne »En man af verld och en man af värde«, »Författarefåfänga«, Dramaerne »Mäster Smith«, »Barnhusbarnen«, »Smädeskrifvaren«, »Mjölnarfröken« og det historisk-romantiske Skuespil »Ung-Hanses dotter«. End videre har han skrevet Digte samt Noveller og Romaner. I sine sidste Aar begyndte han at udgive en Samling af sine »Skrifter«, hvoraf er udkommet 2 Serier (»Berättelser och smärre uppsatser«, 1872—81; Romaner, 1882—83).

Jolle, et mindre Fartøj i et Skib. **Jollebomme**, de Bomme af Træ eller Jærn, som benyttes til Baadenes Ophejsning i et Skib, og hvorunder de hænge. De ere derfor forsynede med Skiver i Yderenden, enten i selve Bommen eller i en der anbragt Blok; mellem disse og Skiverne i en Blok, der befæstes til Baaden, skæres en Taljeløber. De større Fartøjer hænge ikke under J., men staa inden Bords paa Dækket, naar Skibet er i Søen. — Ved Jolle forstaas ogsaa ofte et Stykke Tov, hvormed noget hejses, f. Ex. Bramjolle, det Tov, hvormed Bramstængerne og Bramræerne hejses.

Jolöffer ell. **Djoloffer**, ogsaa kaldt Woloffer (d. e. sorte), et Negerfolk i det vestl. Afrika mellem Floderne Senegal og Gambia, hvor de nu have sex Smaariger, ere c. 1 Mill. i Tallet og udmærke sig som dygtige Metalarbejdere, navnlig Guldsmedde. De bekjende sig til Islam og udmærke sig fremfor andre Negre i Begavelse; de udføre Guld, Elfenben og Indigo. De ere nu mere eller mindre afhængige af Frankrig.

Jomard, Edme François [schomāhr], fransk Geograph og Archæolog, f. 1777 i Versailles, tog 1798 Del i Toget til Ægypten, hvorefter han 1803 blev Medarbejder af Værket »Description de l'Égypte«. 1818 blev han Medlem af Akademiet; 1821 udkastede han Statuterne for det geographiske Selskab og deltog i forskjellige Arbejder over Afrikas Geographi; 1828 blev han Custos for Kortsamlingen paa det kejserlige Bibliothek i Paris og 1839 Conservator i samme Afdeling. Han døde 1862. Skrifter: »Notice sur les lignes numériques des anciens Égyptiens« (1816—19), »Parallèle entre les antiquités de l'Inde et de l'Égypte« (1819), »Sur les rapports de l'Éthiopie avec l'Égypte« (1822), »Aperçu des nouvelles découvertes géogr. faites dans l'Afrique centrale« (1824). Af det store Værk »Description de l'Égypte« skyldes ham 6 Bind. Hans seneste Værk var en Kortsamling, »Choix de mappemondes etc.« (1859).

Jomelli, Nicolo, f. 1714 i Aversa, d. 1774
Napoli, hvor han studerede Musik og alle-
de 1737 begyndte sin Virksomhed som Opera-
mponist. Han havde Talentet og Lykken
d sig, og inden kort Tid var hans Navn
jendt over hele Italien; Sangerne greb be-
rlig de taknemmelige Partier i hans Ar-
ber, og Publikum jublede over hans tiltalende
indsmigrende Melodier. 1749 udnævntes
til Capelmester ved Peterskirken i Rom,
et hans contrapunktiske Dygtighed var tvivl-
og i denne Stilling forblev han til 1754,
an overtog Capelmesterposten ved den ita-
ke Opera i Stuttgart. Her forandrede
i flere Henseender sin Stil, modulerede
og instrumenterede fyldigere og vandt
Tyskernes Bifald; men hans Landsmænd
af en anden Mening, da han 1768 vendte
e, og optog med Kulde hans sidste Ope-
J. var hovedsagelig dramatisk Componist
40 Operaer), men har ogsaa skrevet en
irkemusik, af hvilken et Requiem, et Pas-
ratorium og et Miserere for to Sopraner
Orchester endnu ikke ere glemte.

ifru, den hellige, s. **Maria. Jomfruer,**
00, Helgeninder og Martyrer; s. Ursula.
fru, populær Betegnelse for det Redskab,
d Brolægningen stødes, og som i Bro-
proget kaldes Stempel. J. om Bord i
, en Art Blok, der i Stedet for Skiver
net med 3, 4 ell. 5 Huller med afrun-
nter. De anvendes i Regelen kun i
af Vantet eller anden staaende Takle-
at befæste dette til en lignende J. paa
n, i Rostet ell. andensteds. J. (virgo),
Stjernebillede i Dyrekredsen. Mytho-
det enten Astræa, Ceres ell. Isis.

uen, Jungfrau, et 13,270 F. højt Bjerg
ij paa Grænsen af Cantonerne Bern
s. Bjerget antoges tidligere for ube-
men 3 Aug. 1811 udførtes dette af
Meyer fra Aarau, og Bjerget bestiges
e Aar forholdsvis hyppig.

Klostre, adelige, kaldes Stiftelser for
tre af Adelige eller Rangspersoner,
yde dem fri Bolig, dels Hævning,
opnaa Adgang i den Orden, hvori
strevne. Saadanne ere Valls Stift,
e, Gisselfeld (s. disse A.) og Ros-
i Sjælland, Odense a. J. i Fyn,
aard og den Thaarupgaardske Stiftelse
J. for Uadelige ere Brødrene Pe-
i Kjøbenhavn og det af Kammer-
enkamp og hans Enke stiftede Chri-
kloster (s. d. A.) ved Sorø.

erne ell. de virginiske Øer,
for de smaa vestindiske Øer ø. for
Heraf høre St. Croix, St. Thomas
under Danmark, Resten under Eng-
land. J alt udgjøre de c. 13 □ M.
J.

Henri, Baron [schomini], en af
Tids vigtigste og mest ansete For-
Krigskunsten, f. 6 Marts 1779 i
traadte som Officer i fransk Tje-
jorde de fleste af Kejserdømmets
om Generalstabsofficer hos Mar-
ndtil han 1813 gik i russisk Tje-
an blev Adjudant hos Kejser Alex-
ander I og Opdrager for Storfyrsten, den senere Kejser Nikolaj. Sin betydningsfulde literære Virksomhed, som han allerede havde begyndt 1804, fortsatte han til sin høje Alderdom, hvilken han tilbragte i Brysel og ved Paris, hvor han døde 24 Marts 1869. Skrifter: »Histoire critique et militaire des campagnes de la révolution« (5 Bd., 1806); »Précis de l'art de la guerre« (1830; 6 Opl. 1855) o. fl.

Jôm Khippurim, Jødernes store Forsoningsfest (s. d. A.).

Jomsborg ell. Byen paa Jom (hos Saxo Julinum, hos Adam af Bremen Jumne), en blomstrende Handelsstad i Venden paa den østlige af de to Øer ved Oderens Munding, den nuværende Wollin (omtr. paa det Sted, hvor nu Byen W. ligger), blev erobret af den danske Konge Harald Blaatand, som sendte en Skare af sine Hirdmænd derhen og lod dem under en Jarl danne en Koloni der, det berømte Samfund af nordiske Vikinger, som udmærkede sig ved deres krigerske Charakter, næret ved strænge Love (Kvinder vare saaledes udelukkede fra denne Republik), og som under Navnet **Jomsvikinger** gjorde sig frygtede over hele Norden ved deres Dødsforagt og ubetvingelige Mod. Den første Høvding, man kjender, er den svenske Kongesøn Styrbjörn, der faldt ved Mälaren under et Forsøg paa at vinde sit Fædrenerige; hans Efterfølger Sigvald gjorde et Tog mod Haakon Jarl i Norge, men blev overvunden i Hjørungavaag, hvor en stor Mængde Jomsvikinger faldt; de, som bleve fangne, erhvervede sig uforgængelig Berømmelse ved den Uforfærdethed, hvormed de gik Døden i Møde. Sigvald selv undkom til J., hvor snart efter Harald Blaatand endte sine Dage, og hvor Sønnen Svend Tveskjæg senere, overrumplet ved List af Sigvald, sad fangen, indtil han blev udløst af sit Folk. Jomsvikingerne hjalp dog Kong Svend med at erobre England, og J. vedblev at staa i et Afhængighedsforhold til den danske Konge. Knud d. stores Svoger Ulf Jarl var saaledes Høvding der; men efter Knuds Død løsrev J. sig. Magnus d. gode indtog og ødelagde J. 1043. Jomsborgerne og deres Bedrifter omhandles i den islandske „Jomsvikingasaga“ (udg. i »Fornmanna-Sögur«, 11te Bd., og 1882 af C. af Petersens; paa Dansk i „Oldnord. Sagaer“, 11te Bd.). Den nyere Kritik har haft meget at indvende mod Sagaens Paalidelighed, bl. a. ved dens Fremstilling af J.s Anlæggelse, som den tilskriver den rent mythiske Palnatoke.

Jón Arason, Islands sidste katholske Biskop paa Holar, modsatte sig med væbnet Haand Reformationens Indførelse paa Øen under Christian III og havde til den Ende endog sat sig i Forbindelse med Kejser Carl V, men blev tagen til Fange af Bonden Dade Gudmundsson og uden Bemyndigelse fra den danske Regering, paa Befalingsmandens Fuldmægtigs, Christian „Skrivers“ Befaling, tillige med sine to Sønner halshugget i Skaalholt 7 Nov. 1550. J. var en herskesyg og verdsligsindet Mand, men en varm Patriot og har navnlig Fortjenesten af at have indført Bogtrykkerkunsten i Island. Han var en for sin Tid fremragende Digter.

Jón Eiriksson, sædv. skreven J. Erichsen, f. 31 Aug. 1728 paa Bondegaarden Skálafell i det sydøstlige Island (Øster-Skaftafells Syssel), forlod i en Alder af 17 Aar som Discipel i Skaalholt Skole Island i Følge med sin Velgjører, den islandske Kirkevisitator Biskop Harboe, og blev af ham sat i Throndhjem Latinskole, hvorfra han dimitteredes til Universitetet i Kjøbenhavn 1748. Fra sin Ungdom af udmærkede J. E. sig ved alsidig videnskabelig Interesse, utrættelig Flid og en høj Grad af Samvittighedsfuldhed. Retsvidenskaben blev hans Hovedstudium, men ved Siden deraf bevarede han en levende Interesse for Nordens Oldtidsliteratur og sin Fødeøs Anliggender. 1759 udnævntes han til jur. Professor ved Sorø Akademi, hvilket Embede han forestod i 12 Aar; han blev siden udnævnt til Lærer hos Arveprins Frederik i den ældre Sneedorffs Sted, men frabad sig efter sin Ven Luxdorphs Raad denne ærefulde Post, blev 1771 kaldet fra Sorø og udnævnt til Committeret i det nylig oprettede norske Kammer og Aaret efter Medlem af den arnamagnæanske Commission. Ved de efter Struensees Fald skete Forandringer i adskillige Forvaltningsgrene blev J. E. udnævnt til Deputeret i det vestindisk-guineiske Rente- og Generaltoldkammer samt Økonomi- og Commercecollegium, og kort efter bleve de færøiske, islandske og finmarkske Sager underlagte hans Bestyrelse i Generaltoldkammeret, ligesom han ogsaa, efter at Regeringen selv 1774 havde overtaget den islandske, grønlandske og finmarkske Handel, blev Medlem af sammes Direction. Han blev derefter Deputeret i Rentekammeret 1776, Assessor i Højesteret 1779, Præsident for det islandske Literaturselskab og 1781 Overbibliothekar ved det store kongel. Bibliothek. Tillige med J. G. Moltke og O. Høegh-Guldberg blev han 1782 Medlem af den „vedvarende Commission for Sorø Akademi", 1785 af den til Universitetet og de lærde Skolers bedre Ordning nedsatte Commission, samt af den Commission, der skulde overveje Islands almindelige Tilstand og gjøre Forslag til Forbedringer deri, saasom Handelens Frigivelse, Skolegodsernes Salg m. m., og endelig 1786 af den vigtige Commission, der nedsattes for at overveje den danske Bondestands Kaar og raade Bod derpaa. I Tidsrummet 1750—86 ere kun faa Skrifter udkomne, vedrørende Nordens Oldkyndighed eller Danmarks, Norges og Islands historiske og økonomiske Forfatning, samt faa Forandringer foretagne med Hensyn til disse Lande, uden at J. E. enten som Forfatter eller Administrator har haft større eller mindre Del deri. Han stræbte hele Livet igjennem at løse den ingenlunde lette Opgave at være baade en nidkjær dansk Embedsmand og en varm islandsk Patriot. J. E. døde pludselig 29 Marts 1787 (styrtede sig i et Anfald af Sygdom og Sindslidelser i Vandet fra Langebro). Blandt hans Skrifter — for en stor Del fremkomne som Fortaler, Tillæg o. desl. til andres Arbejder — kunne mærkes Udgivelsen af „Kongespejlet" (1768) og „Gunnlaug Ormstunges Saga" (1775), samt Fortegnelse over „Haandskrifterne i den gamle kgl. Samling paa det kgl. Bibliothek", ligesom han overhovedet har gjort sig i høj Grad fortjent ved Ordningen og Bestyrelsen af denne vigtige Bogsamling.

Jón Gerreksson (Johannes Gerechini), dansk af Fødsel, er under ovenanførte Navn bekjendt fra sin Optræden paa Island. Under Navnet „Jens" forekommer han som Ærkebiskop i Upsala, hvortil Dronning Margrete 1408 havde faaet ham udnævnt, som det synes mod Svenskernes Ønske. Her blev han ogsaa snart Gjenstand for Had og Foragt, og en mod ham rejst Anklage endte med, at han 1422 frasagde sig sin Værdighed mod en Pengegodtgjørelse. Han opholdt sig derefter hos Kong Erik af Pommern, indtil denne egenmægtig satte ham paa Skaalholt Bispestol. Fra England drog han 1430, ledsaget af fremmede Svende, til Island, hvor han ved de af disse udøvede Voldsomheder blev saa forhadt, at han og hans Følgesvende under en Kirkefest overfaldtes paa Bispegaarden og dræbtes — Bispen ved i en Sæk at druknes i den forbiflydende Elv. Medens de islandske Kilder enstemmig udtale sig mod denne Mand, haves der mærkelig nok gunstigere Vidnesbyrd om ham fra hans tidligere Liv, og hans voldsomme Død bevirkede, at man endog i Følge visse fremmede Kilder har villet se en Martyr i ham.

Jón Gudmundsson, islandsk Politiker, f. 15 Dec. 1807 i Reykjavig, Student 1832, blev 1834 Fuldmægtig paa Landfogdens Kontor og 1844 Altingsmand. 1848 var J. Medlem af den danske grundlovgivende Rigsforsamling og 1851 Medlem af den Forsamling, der skulde drøfte Udkastet til en ny Forfatning for Island; han tog som saadan virksom Del i Forlangendet om en selvstændig Stilling for Island og var 1859—64 Formand for Altinget, samt 1867 Formand for Forfatningsudvalget. 1852 blev J. G. Redacteur af Bladet »Thjóðólfur«. D. 31 Maj 1875.

Jón Loftsson (Jón Loptsson), f. visstnok i Norge 1124, d. paa sin Fædrenegaard Odde paa Island 1197, var en Sønnesøn af Sæmund frode og Søn af en norsk Kvinde, om hvem det senere kom for Dagen, at hun var en Datter af Kong Magnus Barfod, hvorefter J.s Frændskab med det norske Kongehus anerkjendtes af dettes Medlemmer. Han gjaldt for den største og vennesæleste Høvding, som Island har haft, lige udmærket ved Byrd, Rigdom, Magt, Lærdom og Kjærlighed til Orden og Fred. J. fortsatte den gjennem flere Generationer blomstrende Skole paa Odde og blev saaledes Fosterfader for den i Literaturen saa berømte Snorre Sturlesøn, der tre Aar gammel kom i hans Hus. Efter Tidens Skik havde J. med Bibeholdelse af sin verdslige Høvdingemagt modtaget gejstlig Vielse (som Diakon), hvad der dog ikke hindrede ham i at optræde med stor Fasthed over for den samtidige, strængt kirkelige Biskop Thorlak.

Jón Olavsson (Jón Ólafsson) d. ældre (eller: fra Grunnavík), f. 1705 i det nordvestlige Island, d. i Kjøbenhavn 1779, blev Amanuensis hos Arne Magnusson og efter dennes Død 1730 Stipendiar ved den af ham grundede Stiftelse. Han har efterladt sig voluminøse haandskrevne Samlinger af lexikalsk, sproglig og antiqvarisk Natur, hvoraf kun lidet er trykt; mærkes kan

ans Biographi af Arne Magnusson („Nord. Tidsskr. for Oldk.", III) og det ved hans efter mkommelsen nedskrevne Gjenfortælling bevarede Indhold af et ved Branden 1728 tabt Brudstykke af Sagaen om Viga-Styr og Kamme paa Heden (Heiðarvíga-saga). — J. O. yngre (eller: fra Svefneyjar), Broder til Egert O., f. 1731, d. i Kjøbenhavn 1811, havde der sit Arbejde som Stipendiat ved det arnamagnæanske Legat erhvervet sig grundig Kjendskab til den gamle nordiske Literatur og fortsatte med usvækket Flid dette Studium til sin Død. Ved Siden af hans Andel i Udgivelsen af „Heimskringla" kan blandt hans Skrifter fremhæves hans Prisafhandling „Om Nordens gamle Digtekunst" (1786) samt flere latinske Afhandlinger foruden omfattende utrykte Samlinger.

Jon raude, Chorbroder i Nidaros, blev efter Ærkebiskop Haakons Død valgt til Ærkebiskop og indviet i Rom 1268. Han var en Mand af strængt hierarchiske Principper og søgte at gjennemføre disse i Nidaros's Kirke. Da Kong Magnus 1269 krævede Bemyndigelse paa Lagtinget til at omarbejde Thrøndernes Lovbog, modsatte J. sig dette for Christenrettens Vedkommende, saa at Kongen kun fik Ret til at give den verdslige Lovgivning. Det var J.s Hensigt selv at udarbejde en kirkelig Lov, og, hvad han ogsaa udførte i „Ærkebiskop Jons Christenret", som dog først sent opnaaede Anerkjendelse. 1273 fremdrog han de af Magnus Erlingssøn givne Love om Kongevalget og Kronens Ofring til St. Olaf, hvorimod Kongerne af Sverres Æt stadig havde protesteret, og benyttede dem til ved at opgive dem at opnaa større Rettigheder for Gejstligheden. De bleve vedtagne af Kongen og J. paa et Møde i Bergen (1 Aug. 1273) med Forbehold af Pavens Stadfæstelse. Da Paven efter J.s Ønske til sin Indvilligelse knyttede Betingelser, hvilke Kongen ikke kunde gaa ind, blev Forliget ikke ratificeret; men det lykkedes dog J. at opnaa et næsten lige saa fordelagtigt Forlig med Kongen („Compositionen" eller „Sættargerden" i Tønsberg 1277), der indrømmede Gejstligheden Dommermyndighed i kirkelige Sager (d. e. vedkommende Ægteskab, Løfter, Patronatret, Tiender, Løfter og Testamenter, kirkelig Ejendom, Excommunication, Meneed, Aager, Simoni, Kjætteri og Patronatsret til alle Kirker, Ledingsfrihed, Møntret o. m. Men da Kong Magnus 1280 og de verdslige Baroner bleve Formyndere for hans unge Søn Erik, viste det sig snart, at Ærkebiskoppen ikke kunde opretholde sin nye Magtstilling. Baronerne ophævede i den unge Konges Navn hele Compositionen og forbød Ærkebiskoppens Christenret, besvarede ved at bansætte flere Baroner, disse brød sig ikke om Bansættelsen og lagde Beslag paa Kirkens Ejendomme. J. maatte med to andre Biskopper flygte, og han døde i Landflygtighed i Skara 1282; hans Lig bragt tilbage til Nidaros, og hans Tilhængere forsøgte at udbrede Troen om hans Hellighed. Men dette lykkedes ikke, og Ærkestolen blev endog i 5 Aar staaende ledig.

Jón Sigurdsson (Jón Sigurðsson), f. 17 Juni 1811 paa Præstegaarden Rafnseyri i det nordvestlige Island, d. 7 Dec. 1879, blev efter Undervisning i Hjemmet dimitteret som Student 1829, var en Tid ansat ved Handelen i Reykjavik og derefter Amanuensis hos den højtdannede og for Fædrenesens Historie interesserede Biskop Stg. Jonsson. 1833 indskreves J. ved Kjøbenhavns Universitet, hvor han med megen Hæder bestod 1ste og 2den Examen uden derimod senere ved nogen Prøve at afslutte sine philologiske Studier. Han kastede sig over Studiet af nordisk Oldkyndighed, særlig Islands Historie, blev 1835 Stipendiat ved det arnamagnæanske Legat og 1849 Secretær ved den arnamagnæanske Commission, beklædte end videre for en Tid Stillingen som Archivar ved det nyoprettede historisk-archæologiske Archiv, der dog snart igjen nedlagdes, samt havde i en Aarrække en lignende Plads i det nordiske Oldskriftselskab. J. var Præsident for den kjøbenhavnske Afdeling af det islandske literære Selskab (Bókmentafélag) fra 1850 til sin Død og hævede dette til en overordentlig Betydning for Island, efter at det ved forøget Virksomhed og Udbredelse kunde udsende saa vel talrige Skrifter til Folkeoplysningens Fremme som Arbejder af videnskabeligt Værd, især vedrørende Islands Historie. Fra Altingets Oprettelse 1845 havde J. S. uafbrudt Sæde her, var ved Veltalenhed, Fasthed og Kundskaber Tingets mest fremragende Medlem og som oftest dets Præsident. Af den danske Regering betroedes ham i Aarenes Løb forskjellige offentlige Hverv; 1848 var han Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling og 1861 af Commissionen om Islands finansielle Stilling til Danmark. Med Rette er det blevet sagt om J. S., at han har haft større Indflydelse end nogen anden paa Udviklingen af Islands politiske og sociale Forhold i den sidste Menneskealder, bedre end nogen anden har kjendt Landets Historie og mere end nogen anden har udbredt Kjendskab til den. J.s overordentlige Arbejdsiver i Forbindelse med den Omstændighed, at han hele Livet igjennem hovedsagelig maatte leve af sin literære Virksomhed, har ladet ham udfolde en rig Produktion paa den nordiske Philologis Omraade, der dog sikkert vilde være bleven endnu langt større, naar ikke de politiske Forhold i saa høj Grad havde lagt Beslag paa hans Tid og Opmærksomhed. Af danske lærde Stiftelser har J. S. navnlig været nøje knyttet til det arnamagnæanske Legat og det kgl. nordiske Oldskriftselskab, men han har ogsaa arbejdet ikke lidet for Videnskabernes Selskab o. fl. For de nævnte to Institutioner har han foruden i Danmark og Sverige at foretage vigtige Haandskriftundersøgelser leveret mønsterværdige Saga-Udgaver med tilhørende Commentarer (»Íslendinga sögur«, I—II, 1843—47, »Snorra Edda« m. fl.). Til Oplysning af Islands Historie og Retsudvikling har han, til Dels sammen med sin Landsmand Oddg. Stephensen, udgivet „Lovsamling for Island" (17 Bd., 1853—77), samt »Diplomatarium Islandicum«, I, 834—1264 (1857—76), dette sidste bekostet af det islandske literære Selskab, blandt hvis Aarsskrifter adskillige vigtige historiske Arbejder fra hans Haand saa Lyset. For bedre at kunne

lede den nationale og politiske Bevægelse, som omtrent samtidig med Provinsialstændernes Indførelse i Danmark begyndte at gjøre sig gjældende paa Island, og hvori J. strax med stor Iver deltog, stiftede han 1841 Tidsskriftet: »Ný Félagsrit«, hvis Hovedudgiver og vigtigste Medarbejder han var i de mere end 30 Aar, i hvilke det bestod. Alt, hvad der kunde bidrage til Islands Udvikling i materiel eller intellectuel Henseende, behandlede han her, men først og fremmest dog Forfatningssagen og Islands og Danmarks finansielle Mellemværende; han hævdede med stor Fasthed Nødvendigheden af Islands Selvstændighed i dets egne Sager, svarende til Landets isolerede Beliggenhed og ejendommelige Forhold saa vel som til Befolkningens særlige Nationalitet, men kan med Hensyn til Enkeltheder i Forfatningssagen og navnlig i sin Bedømmelse af det finansielle Spørgsmaal, hvor han stillede meget vidtgaaende Fordringer til den danske Statskasse som Vederlag for solgt islandsk Krongods og Tab, foraarsagede ved Monopolhandelen, næppe frikjendes for Ensidighed og Doctrinarisme. J. S.s personlige Hæderlighed og Uegennyttighed er hævet over enhver Tvivl; han var en fast og ihærdig, ren og pletfri Charakter og øvede som Følge deraf en overordentlig Indflydelse paa sine Landsmænd. Efter Forfatningsstridens Afslutning vedtog det første lovgivende Alting 1875 en livsvarig Hædersløn for J. S.; men samtidig begyndte hans hidtil stærke Helbred at svækkes, og hans sidste Aar hengik under en langvarig og smertefuld Sygdom. J. S. og hans Hustru, der levede i et barnløst Ægteskab, og hvis Død indtraf næsten samtidig, havde testamenteret deres efterladte Midler til offentligt Brug. Nogle Aar forinden havde den islandske Landkasse afkjøbt J. S. hans værdifulde islandske haandskrevne Samlinger og Bøger.

Jón Thorkelsson (Jón Þorkelsson), f. 5 Nov. 1822 i det nordlige Island, af Bondeslægt, Student fra Reykjavig lærde Skole 1848, Cand. phil. 1854, blev s. A. ansat som Timelærer ved Reykjavig Latinskole, hvor han efter at have virket som Adjunct og Overlærer udnævntes til Rector 26 Maj 1874. Ved Kjøbenhavns Universitets 400 Aars Jubilæum 1879 blev han Æresdoctor i det philosophiske Facultet. Han har med Forkjærlighed kastet sig over Studiet af den gamle norsk-islandske Literatur, særlig grammatiske og lexikalske Undersøgelser; hans forskjellige Arbejder, mest mindre Afhandlinger, ere for største Delen udgivne paa Island og spredte i forskjellige periodiske Skrifter. Mærkes kan en Række Bidrag til Skjaldekvadenes Fortolkning og Supplementer til islandske Ordbøger, begge efterhaanden udgivne som Programmer fra den lærde Skole i Reykjavig.

Jón Thorlaksson (Jón Þorláksson), f. 13 Dec. 1744 i det vestlige Island, d. 21 Oct. 1819 som Præst i Øfjord Sysel i det nordlige Island, var Islands mest fremragende Digter i sidste Del af forrige Aarh. og gjennem sine Oversættelser tillige bekjendt i Udlandet, navnlig i England. Af hans efterladte Arbejder udkom hans Gjengivelse (fra Dansk og Tysk) af Miltons »Paradise lost« 1828 og Oversættelsen af Klopstocks „Messias" 1834—38. Hans øvrige samlede Digte — Psalmer, Lejlighedsdigte osv. — ere udgivne i to Bind 1842—43.

Jona ell. **Icolmkill**, en lille Ø ved Skotlands Vestkyst uden for den større Ø Mull, hører til Argyle Shire. Her er mærkelige Ruiner af en af den hellige Columba 565 opført Kathedralkirke, hvis tilliggende Klostre og Skoler i den tidlige Middelalder vare et af Civilisationens Hovedsæder i Nordeuropa (jvfr. **Keltiske Kirke**).

Jonaker, Konge i et Land, hvorhen Bølgerne skylle Gudrun, efter at hun har taget sin frygtelige Hævn over Atle. J. tager hende til Ægte. Deres Sønner Sørle og Hamder svække sig selv ved Drabet paa Broderen Erp og falde umiddelbart efter under et Overfald paa Kong Jørmunrekr (s. d. A.).

Jonas, en israelitisk Prophet paa Jeroboam II.s Tid. Efter den Bog i det gamle Test., som bærer hans Navn, fik han af Gud Befaling til at prædike Bod og Omvendelse for Ninives Indvaanere; men da han ikke vilde udføre denne Befaling og gik om Bord paa et Skib, der sejlede til Spanien, blev han under en stærk Storm i Følge Lodtrækning kastet i Havet, hvor et Havuhyre slugte ham, men efter tre Dages Forløb kastede ham i Land. J. udførte nu den tidligere modtagne Befaling.

Jonas, Biskop i Orléans fra 821, d. 844, en af sin Tids mest udmærkede Prælater, holdt god Orden og Tugt i sit Diocese og viser sig i sine Skrifter hævet over mange af Tidens Fordomme, medens han dog over for Claudius af Turin forsvarede flere af Tidens kirkelige Skikke, for saa vidt de fremgik af et fromt Sind.

Jonas, Emil, tysk Skribent, f. 1824 i Schwerin, kom i en ung Alder til Kjøbenhavn, hvor han efter at have opnaaet dansk Indfødsret ansattes i Udenrigsministeriet, senere i det holstenske Ministerium og dels i Dagspressen, dels ved forskjellige Flyveskrifter deltog i den politiske Discussion. Efter Frederik VII.s Død vendte han tilbage til Tyskland og tog Ophold i Berlin, hvor han har udfoldet en stor literær Virksomhed, navnlig som Forfatter af Rejsebøger (saaledes „Reise- und Skizzenbuch für Dänemark" og „Kopenhagen und seine Umgebung", der er udkommen i mange Oplag) og som Oversætter af danske, norske og svenske Forfattere (H. C. Andersen, Oscar II o. fl.).

Jonas, Justus, en af Luthers dygtigste Medarbejdere, f. 1493 i Nordhausen, blev 1521 Prof. i Theologi og Provst i Wittenberg. Han ledsagede Luther til Worms, understøttede ham ved Oversættelsen af det gamle Test., blev 1541 Superintendent i Halle, men forjoges derfra af Kurfyrst Moritz 1546, blev 1551 Hofpræst i Koburg og 1553 Præst i Eisfeld, hvor han døde 1555.

Jonas Hallgrimsson, f. 1807 paa Gaarden Hraun i Øxnadal i Øfjord Sysel i det nordlige Island, kom 1832 til Kjøbenhavns Universitet for at studere Jura, men valgte snart Naturvidenskaberne i Stedet, ligesom han ogsaa med Iver omfattede literære og æsthetiske Interesser samt sin Fødeøs politiske Anliggender;

:egnende i denne Henseende er hans Delta-
ie i Udgivelsen af Tidsskriftet »Fjölnir« (1835
39), der fik ikke ringe Betydning som væk-
de og befrugtende Organ samt ved sine Be-
telser for Sprogrensning. Med offentlig
derstøttelse foretog han naturvidenskabelige
ser paa Island 1839—42. En Frugt heraf
forskjellige mindre Afhandlinger i Krøyers
rhistoriske Tidsskrift samt en stor Række,
e islandske Præster til det islandske lite-
: Selskab nedsendte Sognebeskrivelser, der
re værdifuldt Materiale til Øens Beskri-
: Uregelmæssig Levevis og svækket Sund-
lammede hans Arbejdskraft, ligesom vel
i disse Omstændigheder bidrog til det før-
e Udfald af et Benbrud, der 1845 med-
hans Død. Størst Betydning har J. H.
Digter; udmærket ved Natursans, Følelse og
tfuldendthed er han sit Lands populæreste
itter. Hans samlede Digte udgjøre kun et
: Bind, hvortil slutte sig nogle Brud-
: i Prosa; men heriblandt findes ypper-
Fædrelandssange, Digte, hvori paa en
ommelig Maade Kjærlighed til Naturen,
t og dets Historie smelter sammen, eller
, hvori et ikke ubetydeligt satirisk Anlæg
sig til Kjende. Af fremmede Digtere
især Heine at have paavirket ham.

athan, den jødiske Konge Sauls Søn,
dt navnlig ved sit inderlige Venskabsfor-
il David, faldt tillige med sin Fader og
sine Brødre i Slaget paa Gilboa Bjærg
Philisterne. — J. Makkabæeren, Søn af
thias, en tapper Kriger og klog Stats-
var 158—43 f. Chr. Jødernes Anfører
pen for deres nationale og religiøse
s.

athan (**Broder J.**), et Øgenavn for det
erikanske Folk som en snu og opvakt,
oget pralende Personlighed; maaske efter
an Trumbull, Gouverneur i Connecti-
Ven af Washington.

bloet, Vilh. Jos. Andr. [bluht], neder-
iteraturhistoriker, f. 6 Juli 1817 i Haag,
er omfattende Studier 1847 Prof. ved
um i Deventer, 1854 Prof. i nederlandsk
og Literatur i Groningen, men tog sin
da han blev valgt til Generalstaternes
Kammer. 1877—83 var han Prof. i
nederlandsk Sprog og Literatur. Hans
de Undersøgelser ses af hans »Ge-
nis der Middelnederlandsche Dicht-
1851—54), »Étude sur le roman de
1863) og »Geschiedenis der Neder-
letterkunde« (3dje Udg. 1881).

, Ernst [dschohns], engelsk Politiker,
1. 1819 i Hannover, hvor hans Fader
dant hos den senere Konge Ernst Au-
sin Uddannelse i Tyskland og optoges
undt Sagførerne i London, men slut-
allerede n. A. til Chartisterne og blev
es talentfuldeste Fører og Talsmand,
paa Folkemøder som i Partiets Blade,
l dets Opløsning 1858. J. var Hoved-
and til den store Chartistprocession til
itet 1848 og dømtes for sine ophid-
ler til to Aars Cellefængsel. Derefter
han at praktisere som Advocat, siden
:: i Manchester, medens han forgjæves søgte Valg til Underhuset 1853 og 1857; dog nød han selv sine Modstanderes Højagtelse for sin Uegennyttighed og Trofasthed mod sin Overbevisning. 1867 var J. Forsvarer for de i Manchester fængslede Fenier, og s. A. hævdede han ved en offentlig Disputation i Edinburgh Demokratiets Berettigelse. Allerede 1841 var han optraadt som Romanforfatter, og 1851—60 udgav han flere Digte, af hvilke det første var skrevet i Fængslet med hans eget Blod paa Bladene af en Bønnebog. D. 26 Jan. 1869.

Jones, Inigo [s. o.], Architekt og Decorationsmaler, f. 1572 i London, d. 1651, studerede i Venezia og Vicenza efter Palladios Værker. Han har ikke været i Danmark som Bygmester for Christian IV, men har maaske modtaget denne Titel som Æresbevisning, da dennes Søster Anna var gift med Jakob I og saaledes Englands Dronning, for hvem J. bl. a. arrangerede Balletter m. m. Han fik Overopsynet over de kongelige Bygninger; hans vigtigste Arbejder ere Whitehall i London, i en ædel Stil, og Planen til Bygningsforetagenderne i Greenwich. Han indførte den saakaldte »Palladian style« i England.

Jones, Owen [s. o.], engelsk Architekt og Kunstforfatter, f. 1809, d. 1874 i London. Han udsmykkede „Krystalpaladset“ i London og har udgivet Værker paa Grundlag af sine Rejsestudier, navnlig »Plans etc. of Alhambra« (1842—45), »Views of the Nile« (1843), »The grammar of the ornament« (1856) o. fl.

Jones, Paul [s. o.], nordamerikansk Søhelt, f. 6 Juli 1747 i Skotland, kom 1760 til Nordamerika og drev først Slavehandel, men gjorde senere Handelsrejser til Vestindien. Da Frihedskrigen udbrød 1775, tilbød J. sin Tjeneste og begyndte som Capitain en Række dristige Kampe mod den engelske Sømagt, i hvilke han gjorde stort Bytte. 1777 drog han til Frankrig for at overtage en større Commando, og da Regeringen her tøvede med Krigserklæringen, foretog han 1778 paa egen Haand et heldigt Streiftog til Englands Nordkyst. 1779 blev J. Commodore over en af franske og amerikanske Skibe dannet Flaade og satte med denne hele den engelske Kyst i Skræk; ogsaa tog han 22 Sept. efter en frygtelig Kamp Linjeskibet „Serapis“ og vendte tilbage til Brest med flere Hundrede Krigsfanger og rigt Bytte. J. var Dagens Helt i Versailles og blev ved sin Hjemkomst til Amerika hædret paa mange Maader. Efter Freden 1783 lagde J. sig efter Pelshandel, men traadte 1788 efter Kejserinde Katharina II.s Opfordring i russisk Tjeneste som Contreadmiral og medvirkede væsentlig til Russernes Sejer over den tyrkiske Flaade; dog forlod han atter n. A. Rusland paa Grund af Potemkins og Prinsen af Nassaus Skinsyge. Han drog nu til Paris, hvor han døde halv forglemt 18 Juli 1792. J. kan betragtes som Grundlægger af Nordamerikas Flaade. Hans æventyrlige Liv — som Blakes og Tordenskjolds — er behandlet som Roman af Cooper i »The pilot« („Lodsen“), af A. Cunningham i »Paul Jones« og af Alex. Dumas i »Le capitaine Paul«.

Jones, Will. [s. o.], berømt engelsk Orientalist, f. 28 Sept. 1746, studerede i Oxford Ara-

disk, Persisk, Italiensk, Spansk, Portugisisk og blev i sit 19de Aar Lærer hos Jarl Spencer. Senere lagde han sig efter Chinesisk. Fra 1770 studerede han Retsvidenskab, udnævntes 1783 til Overdommer i Calcutta og blev ophøjet i Ridderstanden. I Indien stiftede han 1784 det asiatiske Selskab og studerede i sine Fritimer ivrig Sanskrit. 1789 udkom hans Oversættelse af Kalidasas „Sakuntala" (3dje Opl. 1796), der kort efter oversattes paa Tysk (3 Opl.) og Dansk, siden paa Fransk og Italiensk og gav Stødet til Sanskritstudiet i Europa. D. 27 Apr. 1794. Hans Værker ere udgivne i 6 Bd. 1799, og hans Liv blev skildret af Lord Teignmouth 1804 (ny Udg. 1840).

Jones Sund [s. o.], en Havarm i de nordamerikanske Polarlande, fører fra den nordlige Del af Baffinsbugten mellem Nord Devon og Nord Lincoln mod V. Ud for Sundets østlige Indløb ligger Øen Coburg.

Jongleurs [schonggløͤr] (af middelald.-lat. joculatores, provenç. joglar, nordfransk joglère ell. jogléor) vare Folk, der i Middelalderen fulgte Fyrsterne som Digtere, Recitatorer og Sangere. Krønnikerne fortælle, at J. ved deres Sange forherligede Carl d. skaldedes Sejer over Grev Gérard. Senere kaldtes de menestrels. De normanniske J. besang Carl d. stores og Rolands Bedrifter. Ofte lønnedes og hædredes de rigelig, saa at de kunde grunde Hospitaler og erhverve sig Lensgodser. 788 forbød Carl d. store Bisper, Abbeder og Abbedisser at holde J., men uden varig Virkning. Andre J. vankede omkring fra Borg til Borg og opmuntrede de lange Vinterdage ensomme Feudalcasteller med deres Sange, snart ærede, snart forhaanede af de adelige Borgherrer. De foredrog deres Sange til Accompagnement af forskjellige Instrumenter. Af deres Sange samlede efterhaanden Trouvèrer og Troubadourer, hvoraf mange tillige i den tidligere Tid vare J., deres længere og mere kunstig formede Digte og sang eller reciterede Chansons de geste for Betaling i Penge eller Naturalpræstationer. Efterhaanden som Digtningen kom i literært dannede Folks Hænder og de spredte Rhapsodier samlede sig til »Chansons de geste« og hele episke Kredse, sank de egentlige J. ned til at synge ved Markeder og i Kroer, at gjøre Taskenspillerkunster, fremvise Menagerier og afrettede Dyr, og endelig synker selve Trouvèren fra de fornemme Kredse ned til Borgerskabet. De dannede, for at modstaa Concurrencen fra de dramatiske Selskaber, Lav under en Oldermand (Roi), men disse hendøde allerede i det 15de Aarh.

Jonien, i Oldtiden den skjønne og frugtbare Kyststrækning i Lilleasien, der strakte sig mellem Hermos og Mæandros lige over for Øerne Samos og Chios, langs med det ægæiske Hav. Navnet skrev sig fra **Jonerne**, en af det helleniske Folks 4 Stammer, som i Følge den græske Tradition c. 1050 f. Chr. vare udvandrede fra Attika under Anførsel af Kodros's Sønner Neleus og Androklos og havde nedsat sig i Lilleasien, hvor de anlagde de blomstrende Stæder Ephesos, Smyrna, Klazomenæ, Erythræ, Kolophon og Miletos. Det er dog rimeligere at antage, at Kolonisationen har fundet Sted til forskjellige Tider og strakt sig over et længere Tidsrum. Disse frie Stæder dannede Kjærnen af det **joniske Forbund**, der c. 560 f. Chr. blev undertvunget af Lyderne og 548 f. Chr. kom under persisk Overherredømme; befriede fra dette ved Grækernes Sejre i Perserkrigen sluttede de sig som Forbundsfæller til Athen 476 f. Chr. Efter den peloponnesiske Krig kom de under Spartas og ved Antalkidasfreden 387 f. Chr. atter under persisk Overherredømme; fra dette bleve de befriede af Alexander d. store, hvorefter de delte Skæbne med de tilgrænsende Lande. Den saakaldte **joniske Dialekt** udmærkede sig ved sin Blødhed; de vigtigste Forfattere i denne vare Herodot og Hippokrates. **Jonisk Bygningsstil** var en yngre, mindre stræng Bygningsstil, hvori nogle af Grækenlands skjønneste og rigeste Bygningsværker vare udførte. Hovedleddet deri, den **joniske Søjle**, var paa Grund af sin Smækkerhed og sit skjønne Capitæl meget yndet ikke alene i Oldtiden, men ogsaa i senere Tiders Bygningskunst. S. for øvr. **Bygningskunst**. **Joniske Skole** er et Fællesnavn for de ældste græske Philosopher, Thales, Anaximandros og Anaximenes, som alle stammede fra Jonien.

Joniske Hav, den Del af Middelhavet, som mod V. omsluttes af Sydítalien og Sicilien og mod Ø. af Tyrkiet og Grækenland. Det staar ved Messinastrædet i Forbindelse med det tyrrhenske Hav og ved Otrantokanalen med Adriaterhavet. Paa Siciliens Østkyst danner det Cataniabugten, paa Italiens Sydkyst Squillacebugten og Tarantobugten og paa Tyrkiets og Grækenlands Vestkyst Bugterne ved Arta, Korinth ell. Lepanto, Navarino o. fl.

Joniske Øer, 7 større og en Del mindre Øer ved Tyrkiets og Grækenlands Vestkyst og det sidstes Sydkyst, der 1815—64 udgjorde en Republik under engelsk Højhed, men nu ere forenede med Grækenland. De større Øer ere fra N. mod S.: Korfu, Paxo og Santa Maura ell. Leukas, der udgjøre Nomarchiet Korfu; Thiaki og Kephalonia (Nom. Kephalonia), Zakynthos (Nom. Zante) og Cerigo, der hører under Argolis og Korinth. Det samlede Areal er c. 52 □ M. med c. 240,000 J. Øerne, der findes beskrevne i særlige Artikler, ere i Almindel. bjærgfulde, med varmt, men sundt Klima, og frembringe Olivenolje, Korender, Vin, Bomuld, Hør og Bælgfrugter, men have kun ubetydelig Kornavl. Af Mineralprodukter findes nogle Stenarter, Stenkul, Svovl, Jordbeg og Salt. Skibsfart og Skibsbyggeri drives i stort Omfang. — Øerne delte i Oldtiden Skæbne med Grækenland, hvorfra de efterhaanden koloniseredes, kom ved Romerrigets Deling til det østromerske Kejserdømme, i det 13de Aarh. under Neapel og i det 14de og 15de under Venezia. Efter at have været i Frankrigs Besiddelse 1797—99 udgjorde de fra 1800 en Republik under Ruslands og Tyrkiets Beskyttelse, men bleve atter besatte af Franskmændene 1807 og af Engelskmændene 1809—10. 5 Nov. 1815 oprettedes „de j. Ø.s forenede Stat" under Englands Protectorat. De skulde udgjøre en Republik og styredes (efter Forfatning 1817) af en Præsident med Titel „Højhed", som den engelske Konge valgte, et Senat af 5

ledlemmer med udøvende Magt og en lov-
vende Forsamling paa 40 Medlemmer, hvoraf
selen paa de forskjellige Øer valgte 29 og
n engelske Lord-Overcommissær 11, og som
sin Midte valgte Senatorerne paa 5 Aar.
en i Virkeligheden var Lord-Overcommissæ-
den egentlige Herre, havde Veto imod Lovene
Ret til at opløse Forsamlingen osv., og
brugte ofte sin Magt med stor Strænghed.
tte vakte megen Misfornøjelse, som gjen-
ne Gange gav sig Luft i Oprør, og fra
0 — men især efter 1848 — næredes stærke
ster om Tilslutning til Grækenland. I
r:s 1848 krævedes Presfrihed, umiddelbare
g og en egen Hær i Stedet for den engelske
nison (3—4000 Md.); da intet indrøm-
es, udbrød i Sept. et Oprør paa Kephalonia,
bredte sig til de andre Øer; det gjentoges
), men begge Gange sejrede Tropperne og
stede Englands Herredømme ved talrige
elgelser og Henrettelser, hvorpaa 1850
e en Revision af Forfatningen. Dog der-
dæmpedes ikke Misfornøjelsen, og flere
ge opløstes Forsamlingen for dens Op-
on og nationale Enhedsønsker. 1858 vilde
and give efter for de sydlige Øers Bed-
tende, men knytte Korfu og Paxo fastere
g som Koloni; dog derimod nedlagdes
st, og Gladstones herefter følgende Sen-
til de j. Ø. havde intet Resultat, skjønt
ilbød vigtige Reformer. Til sidst blev
nd kjed af Striden, og da Grækerne efter
Ottos Fordrivelse i Oct. 1862 havde
først den engelske Prins Alfred og siden
nske Prins Vilhelm til Konge (Georg I)
ts 1863, erklærede det sig villigt til at
sit Protectorat og tillade Tilslutningen
ækenland. Denne vedtoges 5 Oct. enstem-
f de j. Ø.s Forsamling, billigedes i Nov.
ormagterne og fandt Sted 28 Maj 1864.
ke, s. Djonke.
quières, Henry Alexandre Antoine de
kiæhr], dansk Artillerigeneral, f. 13 Aug.
af fransk, reformert Slægt paa Folehave-
ved Rungsted, var i sin Ungdom Søcadet,
raadte 1834 ind paa den militære Høj-
g derfra 1838 som Officer ind i Artilleriet,
1842 Fibiger som Lærer i Artilleri paa
en, deltog i Felttogene 1848—50, de to
ar som Chef for et Halvbatteri af 24pds.
kanoner, blev 1852 Constructeur ved Ar-
og deltog som Major i Felttoget 1864,
den højstcommanderende Artilleriofficers
dernæst som commanderende Artilleri-
i Dybbølstillingen. Efter Krigen ud-
s han til Stabschef og 1865 til Chef
eralinspecteur for Artilleriet. I tidligere
ede han beklædt en Mængde særlige Hverv
or sit Vaabens Omraade; 1855 sendtes
offentligt Ærinde til Krim for at stu-
givenhederne der; 1866 blev han Med-
den Commission, hvis Hverv det var
bejde en ny Hærlov; siden 1870 var
ndstingsmand for Kjøbenhavn, indtil
bortkaldte ham 21 Sept. 1879, me-
n opholdt sig ved Badet Oeynhausen i
n. J. er Forfatter til flere højst værdi-
krifter og Afhandlinger over Emner af
videnskaben.

Jonquille [schongkill], s. Narcissus.

Jonsbog (Jónsbók) kaldes den Lovbog, der efter Islands Underkastelse under den norske Konge afløste den kun faa Aar gjældende „Jærnside“, ligesom denne udarbejdet med det Maal for Øje, at bringe den islandske Retsforfatning i den videst mulige Overensstemmelse med den norske. Loven skyldes Magnus Lagabøter, den samme norske Konge, der istandbragte en fælles Landslov for Norge, men blev først vedtaget under hans Efterfølger 1281. Den er opkaldt efter den islandske Lagmand Jón Einarsson, hvem Kongen overdrog at foranstalte Lovbogens Vedtagelse paa Island. J. er adskillige Gange, men i mindre tilfredsstillende Skikkelse udgivet paa Island (sidst Akureyri 1858); tillige er der udkommet en dansk Oversættelse ved E. Thorhallasen 1763; en kritisk Udgave efter de ældste Haandskrifter, ved G. Storm, findes nu i „Norges gamle Love“, 4de Bd. (1885).

Jonson, Benjamin [dschönn], almindel. kaldt **Ben Jonson**, berømt engelsk Digter, f. 11 Juni 1574 i Westminster, studerede først i Cambridge, men hans Stiffader, der var Murer, satte ham til sit Haandværk. Kjed af sin Stilling flygtede han til Hæren i Nederlandene, hvor han en Gang, medens de to fjendtlige Hære laa over for hinanden, dræbte en fjendtlig Soldat i Enekamp i Hærenes Paasyn og plyndrede ham. 19 Aar gl. optraadte han som Skuespiller i England, blev fængslet, fordi han havde dræbt sin Modstander i en Duel, blev i Fængslet omvendt af en katholsk Præst, giftede sig i sit 20de Aar og slog for at ernære sin Familie ind paa den dramatiske Forfatterbane. Hans Maal var at nærme det moderne engelske Theater til det antike ved Strænghed og Correcthed, som Modsætning til Renaissancens phantastiske og drøje Retning. Hans udfordrende Satire irriterede Modstanderne og Tilskuerne, og hele hans Liv var en Kamp, hvortil han medbragte et ustyrligt og hensynsløst Temperament, der afprægede sig i hans kyklopiske Ydre. For Resten var han rundhaandet til det yderste, kunde opofre sig for sine Venner og var stadig i Pengetrang. Han besad en umaadelig Lærdom, arbejdede med den største Samvittighedsfuldhed, studerede Klassikerne med philologisk Nøjagtighed, var hjemme i Naturvidenskaberne og beherskede al denne Lærdom med en vidunderlig Klarhed. I sine Dramaer deducerer han som en Rhetor, er fuld af Sentenser og Antitheser, men det skorter ham paa Shakspearesk Evne til at gribe Livet i dets Fylde; han samler masseagtig enkelte Træk, hvori Figurernes Helhed drukner. Hans første Lystspil vare »Every Man in his Humour« (1596) og »Every Man out of his Humour« (1599). Deres Styrke er en concret, slaaende Satire, der maaske viser sig tydeligst i »Volpone«. Trods sine Theorier er J. et ægte Barn af Renaissancetiden, og Lidenskabens brogede og phantasirige Sprog bryder ofte igjennem i mægtige Repliker. J. er næst Shakspeare denne Periodes største Digter. Af hans Tragedier ere »Sejanus« og »Catilina« de mest bekjendte. Et Hyrdedrama, »The Sad Shepherd«, efterlod han usuldendt; i dette og i sine talrige »Masques«

og andre Smaastuespil, strevne til Hoffets og Adelens Privatforstillinger, anslaar han en fin og graciøs Tone. Han var en Ven af Shakspeare, Fletcher og flere af Tidens største Mænd. I sine sidste Leveaar var han fattig, blev lam, fik Vattersot og Skjørbug og levede ene, efter at hans Kone og Børn vare døde omkring ham. Han døde 16 Aug. 1637 og ligger begravet i Westminster-Abbedi.

Jonsson, s. Arngrim, Bjørn, Brand og Finn Jonsson.

Jonstrup, Landsby i Sjælland, Kjøbenhavns Amt, Smørum Herred, Værløse Sogn, med et Skolelærerseminarium, det ældste i Danmark. Det var oprindel. 1791 oprettet paa Blaagaard uden for Kjøbenhavn, men blev 1809 flyttet til J. Indtil 1884 er der dimitteret 1,441 Lærere herfra.

Jonæsen, Søren, f. 1656 i Aarhus, 1691 Præst ved Domkirken i Roskilde, d. 1717. Han udgav 1680 „Den Prophet Jonas, udi danske Vers forfattet“, et i Alexandrinere strevet Arbejde uden synderligt poetisk Værd. Da Kingos Begyndelse til en Psalmebog ikke kunde trænge igjennem, fik J. 1691 Befaling til at udarbejde en, til hvilken han oversatte en Del tyske Psalmer (deriblandt „I Døden Jesus blunded“ og „Gud Helligaand, i Tro os lær“). Hans Forsøg havde imidlertid ikke bedre Held end Kingos. Dog optog Psalmecommissionen af 1696 nogle af hans Psalmer i sin Samling.

Joppe, s. Jafa.

Joram, Konge i Israels Rige 896—84 f. Chr., Søn af Achab, afskaffede Baalsdyrkelsen og vendte tilbage til den af Jeroboam I indførte Billeddyrkelse, men lod sig lede af sin ugudelige Moder Jesabel og blev til sidst stødt fra Tronen og dræbt af sin Feltherre Jehu. — J., Konge i Juda 890—82 f. Chr., Søn af Josaphat, giftede sig med Achabs Datter Athalia, af hvem han ganske lod sig beherske. Hans Regering betegnes ved Edomiternes Frafald og ved ulykkelige Kampe med Arabere og Philistre, som endog erobrede Jerusalem og bortslæbte en stor Del af dens Indbyggere som Slaver.

Jord. 1) J.s Form og Størrelse. At J. er rund og følgelig et fritsvævende Legeme fremgaar af mange Phænomener, f. Ex. Havets Runding, som bevirker, at Masten af et tilsejlende Skib ses før Skroget, Himlens forskjellige Udseende i nordlige og sydlige Lande, Jordomsejlinger, J.s Skygge paa Maanen osv. Dens Form er for øvrigt ikke nøjagtig en Kugle, men en Sphæroide, om hvis Form og Størrelse s. Fladtrykning. Som en Følge af denne ere de terrestriske Meridianer, d. e. de Linjer, som opstaa ved at gjennemskære J.s Overflade med Planer, der gaa igjennem begge Poler, Ellipser, med 40,008 Kilom. ell. 5,312 Mils Omkreds, hvorimod de terrestriske Paralleler, som opstaa ved Snit vinkelrette paa Jordaxen, ere Cirkler med desto større Omkredse, jo nærmere de ligge ved Æqvator; dennes Omkreds er 40,076 Kilom. eller 5,321 Mil. Hvorledes disse Resultater ere fundne s. Gradmaaling. For øvrigt er her naturligvis bestandig Tale om Havets Overflade, saa at der ikke tages Hensyn til Landjordens Ujævnheder. 2) J.s Rotation. At Himlens Omdrejning om J. i 24 Timer fra Øst til Vest kun er tilsyneladende, og at det i Virkeligheden er J., der i samme Tid drejer sig om sin Axe fra Vest til Øst, kan bevises ved mange Grunde, af hvilke de væsentligste ere følgende. En Rotation maa frembringe en vis Centrifugalkraft, hvis Størrelse lader sig nøjagtig beregne, og at en saadan er til Stede viser sig virkelig af forskjellige Phænomener. Det er saaledes den, der, medens J. endnu var flydende, har givet den den før nævnte sphæroidiske Form; thi var J. i Hvile, maatte den være en nøjagtig Kugle. Ligeledes maa Centrifugalkraften virke svækkende paa Tyngden, i et tiltagende Forhold fra Polerne mod Æqvator, og mest under selve Æqvator, og dette finder virkelig Sted og netop i det Forhold, Beregningen angiver. Det er ved Pendulobservationer, at dette lettest iagttages, thi Mechaniken beviser, at Tyngdekraftens Intensitet forholder sig som Kvadratet af det Antal Svingninger, som det samme Pendul fuldbringer i samme Tid. Fører man et Pendulur med sig fra Æqvator mod Nord, vil det bestandig gaa stærkere. Hvis det under Æqvator gik rigtig, vilde det under Polerne vinde 3 Min. 42 Sec. i Døgnet. Man gjorde i ældre Tider den Indvending mod J.s Rotation, at Luftens Modstand derved maatte bemærkes som en stærk østlig Storm; men da Luften deltager i J.s Bevægelse, kan dette ikke i Almindel. være Tilfældet. Dog naar en Luftstrøm kommer fra Nord eller Syd, hvor Rotationshastigheden er mindre, hen imod Æqvatorialegnene, maa dette til en vis Grad finde Sted, og derfor ere ogsaa de nordøstlige og sydøstlige Passatvinde herskende i den tropiske Zone. Endelig stadfæstes dette ved de andre Planeter, som alle, saa vidt man har kunnet observere, have en Rotation og navnlig i samme Retning, fra Vest mod Øst. Rotationstiden er for øvrigt ikke nøjagtig en Dag i Ordets sædvanlige Betydning, men omtr. 4 Min. kortere. Den er ikke en Soldag, men en Stjærnedag; s. Soldag. 3) J.s Bevægelse om Solen. At Solens tilsyneladende aarlige Bevægelse paa Himlen i Ekliptika fra Vest til Øst ikke er virkelig, men at det er J., der har en Bevægelse om Solen i samme Retning og i samme Tid, bliver allerede i høj Grad sandsynligt, naar man tager Hensyn til J.s Stilling i det hele Verdenssystem, idet den er 1¼ Millioner Gange mindre end Solen og dens Masse 330,000 Gange mindre. Da de andre Planeter, af hvilke 4 ere meget større end J., bevæge sig om Solen, maa det samme være Tilfældet med J.; men ved Newtons Opdagelse af Tiltrækningsloven, hvorefter Legemernes Indflydelse paa hverandre maa forholde sig som deres Masser, er denne Antagelse bleven hævet over enhver Tvivl, og der har heller ikke i de nyere Tider været nogen, som har draget J.s dobbelte Bevægelse i Tvivl. Beviser for samme ere Aberrationen og Fixstjærnernes aarlige Parallaxe, idet J.s aarlige Bevægelse er den eneste mulige Forklaringsgrund til disse Phænomener. Om Tiden, hvori et Omløb fuldføres, s. Aar. Den

ſtriver, er en Ellipſe, ſom nærmer
en Cirkel, idet dens Excentri-
),01678. J. gaar igjennem Perihe-
Jan., igjennem Apheliet omtr.
n halve Storaxe ell. J.s Mid-
fra Solen er 23,300 Jordradier
ıdier) ell. meget nær 20 Mill.
l. 148⅔ Mill. Kilom. Denne J.s
er en af de vigtigſte Talſtør-
nomien, da den fremtræder ſom
Enhed for alle andre Afſtande
anens fra Jorden). Den udledes
ırallaxe, ſom er c. 8",85. Be-
ſaaledes, at Jordaxen ſtedſe for-
med ſig ſelv. Dens Vinkel med
ika eller Jordbanens Plan vin-
r 23° 27' 15" (Ekliptikas Hæld-
er Jordaxen underkaſtet nogle
Bevægelſer, Præcesſion og Nuta-
Ekliptikas Hældning aftager ½"
J.s Tæthed er i Gjennemſnit
ıdets Tæthed tages ſom Enhed.
ingenlunde den ſamme igjennem
ıe. Tætheden af de faſte Masſer
rflade er i Gjennemſnit under
den ovennævnte Middeltæthed,
at Tætheden af J.s indre Dele
denne betydelig. Jordbaneradius,
ıelafſtand fra Solen (ſ. ovenf.).
ıgt ſom Enhed, f. Ex. for Maa-
olens Afſtand fra Jorden, for
rnes Radier oſv., er Æqvators
danſke Mil.

eller **Jordaens**, Jakob [dahns],
bberſtikker, f. 19 Maj 1593 i
18 Oct. 1678, var Elev af Adam
ır ikke i Italien, men ſtuderede,
ıtes i Nederlandene af italienſk
ar en Ven af Rubens, hvem han
ender ſtaar nær; navnlig udmær-
ıeſom denne i Coloriten, medens
n kan dadle ham for en Smag-
ıingen, ſom ikke altid kan und-
t uforlignelige Lune, han lægger
Indholdet. J Paris og Dresden
ovedbilleder; Maleriſamlingen i
er tre Billeder af ham, hvoraf
velſigner de ſmaa Børn" ſængſler
Behandling.

i Almindelighed enhver Ydelſe,
Byrde paahviler Beſidderen eller
t Jordſtykke, men i Norge ſær-
gift, der er opſtaaet derved, at
ſets Salg eller Udlæggelſe til
den tidligere Indfæſtningsſum
l.

ılæſtinas Hovedflod, har ſine Kil-
banons veſtlige og Hermons ſyd-
De forene ſig n. for Søen Hule
rom), fra hvis Sydende Floden
t og ufrugtbart Terrasſeland løber
en Tiberias ell. Geneſareth,
F. under Havets Niveau. Noget
øen fører en af Baſaltſten bygget
ra Beg. af det 15de Aarh.) over
Navn Dſchiſr Benat Jakub
es Bro) ſkylder den Sagnet om,
gik over J. Fra Sydenden af
n løber J. under Navnet Sche-
riat-el-Kebir (arab., d. e. det ſtore Vandings-
ſted) igjennem mangfoldige Krumninger til det
døde Hav, der ligger 1,255 F. under Havets
Niveau. Fra begge Sider modtager den en
Mængde, men for det meſte ubetydelige Tilløb.
Paa Grund af de mange Krumninger, det
ſtærke Fald og den ofte meget ringe Dybde
er den næſten uſejlbar. Dog have i nyeſte Tid
enkelte Reiſende under overordentlige Vanſke-
ligheder ſejlet ned ad den i Baade.

Jordan, Feodor Ivanovitſch, ruſſiſk Kobber-
ſtikker, f. 1800, d. 1883, uddannede ſig i Paris
og London. Blandt hans Blade kunne frem-
hæves: „Abels Død" efter Loſenko og „Trans-
figurationen" efter Rafael, hvilket ſidſte han
udførte i Rom.

Jordan, Rudolf, tydſk Maler, f. 4 Maj 1810
i Berlin, vælger iſær ſine Emner blandt Rü-
gens Sømands- og Fiſkerfolk og har gjort
megen Lykke ved ſine ſnart lunefuldt, ſnart
med gribende Alvor fortalte Livsbilleder, ſom
„Lodsexamen" (1842), „Enkens Troſt" (1866)
o. fl. Han er ogſaa Aquarelmaler og Raderer.

Jordan, Wilh., tydſk Digter, f. 8 Febr. 1819
i Inſterburg i Oſtpreusſen, ſtuderede i Königs-
berg og Berlin Theologi, Philoſophi og Natur-
videnſkab, levede nogle Aar ſom Forfatter i
Leipzig, indtil han 1846 paa Grund af ſine oppo-
ſitionelle Skrifter udviſtes af Sachſen. J. tog
ſaa Ophold i Bremen og ſenere i Berlin, valg-
tes 1848 til Frankfurter-Parlamentet og ud-
nævntes, da den tydſke Forbundsflaade dannedes,
til Miniſterialraad i Handelsminiſteriets Ma-
rineafdeling; da Flaaden 1852 atter ſolgtes,
blev han penſioneret og har ſiden levet i Frank-
furt a. M., hvorfra han flere Gange har fore-
taget Rundreiſer i Tydſkland og Amerika og
ſom en moderne Rhapſode ſelv foredraget ſine
epiſke Digtninge. Han begyndte ſin mange-
ſidige literære Virkſomhed med nogle temmelig
ubetydelige Digtſamlinger og Brochurer af po-
litiſk Indhold; derpaa fulgte den tankedybe
epiſk-dramatiſke Digtning „Demiurgos" (1852
—54), et Slags Fauſtiade, og nogle ret vel-
lykkede dramatiſke Arbejder, ſom Lyſtſpillet
„Durchs Ohr" og den prisbelønnede Tragedie
„Die Witwe des Agis"; men hans Hovedværk er
det allerede i talrige Oplag udkomne ſtorladne
Nationalepos „Die Nibelunge" (I, „Sigfrid-
ſage" 1868, II, „Hildebrants Heimkehr" 1874),
ſom, helt igjennem forfattet i gammeltydſke Vers
med Stavrim, alene i ſproglig Henſeende er
et Kunſtværk af høj Rang og i ſine brede,
farverige Udmalinger af de gamle Sagn ved
Siden af en Del kunſtlet indeholder meget
ſkjønt og virkningsfuldt. Derimod er hans
nyeſte Arbejde, „Die Seebalds" (1885), et
temmelig mislykket Forſøg i den moderne Ro-
man. Af hans øvrige Skrifter kunne endnu
nævnes det religionsphiloſophiſke Værk „Die
Erfüllung des Chriſtenthums" (1879), ſom til-
ſtræber en Forſoning mellem Tro og Viden,
forſkjellige Underſøgelſer over æſthetiſke og me-
triſke Spørgsmaal (ſom „Der epiſche Vers der
Germanen", 1868) og dygtige Overſættelſer af
Sophokles, Homer og Shakſpeare.

Jordanis ell. **Jornandes**, en Hiſtorieſkriver
fra det 6te Aarh., af Fødſel Goter, ſkrev 551 to
endnu opbevarede Værker »De regnorum et

temporum successione», et Grundrids af Verdenshistorien til Kejser Justinian I.s Tid, og »De origine et rebus gestis Getarum«.

Jordanker, i Bygningsvæsenet et Forbindelsesled mellem et Bulværk eller en anden Beklædningsvæg og den bagved liggende Jordmasse (s. Anker).

Jordbeg, Asphalt, Jødebeg, et sort, glinsende, harpixagtigt Stof, der findes ved Bredderne af det døde Hav og paa Trinidad, rimeligvis dannet ved Iltning af Jordolje. Det smelter ved omtr. 120°, antændes let og brænder med en stærkt sodende Lue. I Vand er det aldeles uopløseligt, noget opløseligt i Alkohol og let opløseligt i Æther, Terpentinolje, Stenolje, Benzol og Photogen. Stor technisk Betydning har den jordbegholdende Kalksten, Asphaltsten, ogsaa kaldet raa, naturlig, ægte Asphalt eller blot Asphalt. De vigtigste Brudsteder for Asphaltstenen ere: Val de Travers i Canton Neuchâtel i Schweiz, Seyssel i Frankrig i Departement Ain, Limmer i Hannover, Vorwohll i Braunschweig og Ragusa paa Sicilien. Asphalten anvendes som Isoleringsmateriale, til Overdækning af Hvælvinger, Bestrygning af Vægge, Belægning af Kjørebaner, Fortove, Gaardspladse, Gulve osv., da den er vandtæt, meget godt taaler Afvexling i Temperaturen, er varig og let at renholde, og da al Færdsel foregaar let og lydløst paa den. Den finder Anvendelse enten som stampet Asphalt (Comprimé-Asphalt) eller som smeltet Asphalt (Coulé-Asphalt). I begge Tilfælde pulveriseres Asphaltstenen, efter at være brudt i Minerne som Blokke, til Asphaltmel. I denne Form anvendes det directe til Comprimé, idet Pulveret efter at være opvarmet under Omrøring udbredes paa Stedet paa et i Forvejen tilvejebragt Bétonlag; det stampes, glattes og tromles og danner efter Afkølingen en fast, compact Masse. Comprimé anvendes til Kjørebaner og undtagelsesvis til Fortove med meget intensiv Færdsel. Til Fortove og Gaardspladse, hvor Færdslen ikke er særlig stærk, anvendes oftest Coulé, i hvilken Form den ogsaa anvendes til isolerede Lag, Bestrygning af Mure osv. Til Coulé undergaar Asphaltmelet en særegen Behandling, idet det i selve Fabrikerne bringes i Kjedler med Omrøringsapparat, hvor det under Tilsætning af Bitumen (s. d. A.) eller, som det ofte kaldes, Goudron ophedes og derefter udstøbes i Forme. De saaledes støbte Blokke kaldes Asphaltbrød og forsendes i denne Form. Paa Arbejdsstedet sønderbrydes Brødene og smeltes i Kjedler under Opvarmning til en grødagtig Masse under Tilsætning af Goudron og Grus; den udbredes dernæst paa Underlaget, der oftest er af Béton. Efter Afglatning og Afkøling er Belægningen færdig. „Kunstig Asphalt“, til hvis Fabrikation hovedsagelig benyttes Tjære og lignende Stoffer, savner de fleste af de Egenskaber, der gjøre den naturlige Asphalt skikket til Belægningsmateriale.

Jordbor, et Redskab, der benyttes til dermed at trænge ned i Jordbunden, og hvormed man tilvejebringer de saakaldte Borehuller. Hensigten kan være enten en Undersøgelse af Jordbunden for Bygninger, der skulle funderes, eller en Undersøgelse af Jordlagene, gjennem hvilke der er Tale om at bygge en Tunnel, eller en Undersøgelse i ren videnskabelig, geologisk Henseende eller at søge efter Mergel, Kul, Salt, Petroleum, Vand o. desl. Igjennem det udførte Borehul kunne da ogsaa nogle af disse Stoffer, som Vand, Petroleum, Saltvand, enten med eller uden Pumpning bringes frem til Overfladen. J. bestaar væsentlig af to Dele, selve Boret og Borestangen. Boret faar forskjellig Form efter Beskaffenheden af det Lag, der bores i; til blødere Jordlag er det sædvanlig indrettet saaledes, at det selv kan optage de løsrevne Dele. Boringen foregaar i dette Tilfælde væsentlig ved en Drejning af Boret, som da oftest har en cylindrisk Form med skærende Rand, mer eller mindre lukket (Cylinderbor, Skebor). Cylinderen kan ogsaa kun være aaben forneden og der forsynet med en Ventil eller Klap (Ventilbor eller Klapbor). Til haardere Lag kan kun Mejselbor anvendes; vel er det ogsaa her nødvendigt stadig at dreje Boret, men Hovedvirkningen sker ved Stød, idet hele Boreapparatet vexelvis hæves og sænkes. Det løsbrudte Materiale kan da efterhaanden optages med et andet Bor. Borestangen er oftest af Jærn, sjældnere af Træ; Jærnstængerne have i Almindelighed en Længde af 6—15 Fod og samles oftest ved Skruer; hele Boreapparatet kan hæves og sænkes ved et Trisseapparat. Man har ogsaa anvendt Hampe- og Jærntraadstove, der ere lettere at hæve og sænke, men vanskeligere at styre. Som oftest maa Borehullet udfores med nedbredne Jærnrør for at hindre, at Hullet skal tilstoppes. Rørene maa indvendig og udvendig være glatte og uden Fremspring. Boring med Vandskylling, her til Lands bedst kjendt under Navnet den Mortensenske Brøndboringsmethode, bestaar i, at man i den hule Borestang indpumper Vand, der træder ud ved Foden af Borestangen, løsriver Jorden og driver den op i Mellemrummet mellem Borestangen og Jærnrøret, der udforer Hullet. Er Jordbunden meget løs, behøver Borestangen ikke at være forsynet med et særligt Bor, men Vandets Kraft er tilstrækkelig til at løsne Jorden; er Jordbunden fastere, kan der anvendes et almindeligt Mejselbor med Udskæringer, hvorigjennem Vandstraalen træder ud, og Virkningen bliver da en Combination af den almindelige Boremethode og Skyllingen. Enkelte Data om artesiske Brøndboringer findes under Brønd.

Jordbrug er i videste Forstand Fællesbegrebet for de tre Hovedretninger, hvori Jorden kan benyttes til Plantecultur, nemlig Havebrug, Landbrug og Skovbrug. Heraf er Landbruget hos os langt det overvejende, og J. bruges derfor oftest ensbetydende hermed.

Jordbue. I Stedet for at fortsætte et Fundament continuerlig, kan det ofte, især naar Bygværkets Belastning navnlig overføres paa enkelte Punkter af Fundamentet, være hensigtssvarende at indskrænke det egentlige Fundament til enkelte Piller og forbinde disse med Buer, der da optage Trykket fra den oven over værende Del af Bygværket og overføre dette Tryk til Pillerne. Saadanne Buer kaldes J. Undertiden forstaas

ved J. nedadvendte, altsaa omvendte Hvælvin- ger, som tidligere mere end nu anvendtes ved Funderingen af Bygninger, der væsentlig be- staa af Pillerækker (Kirker, Banegaardshaller o. desl.). De omvendte Buer anbragtes da saaledes, at de havde deres Vederlag i Fun- damenterne for Bygningens Piller. Nu an- vendes i Almindelighed i Stedet et tykt Be- tonlag.

Jordbær (Fragaria vesca), smaa, hvidblom- strede Planter af Rosenfamilien, vokser vild hos os og dyrkes som en af de mest yndede Frugt- arter; dens egentlige Frugter ere Nødder, der som smaa Gryn ere leirede omkring den kjød- fuldt opsvulmede Blomsterbund. J. dyrkedes i Middelalderen, men næppe i Oldtiden. Ved dens mangeaarige Cultur er der fremkommet en Mængde, over 300, Varieteter, som aarlig forøges. De dyrkes dels paa Friland; dels benyttes flere Sorter til Drivning for at kunne faa Frugter af dem allerede i April—Maj. Hovedbetingelserne for en god Jordbærhøst i Haverne ere, at Planterne ere satte i stærkt gjødet Jord, i tilbørlig Afstand fra hverandre, at alle Udløberne hvert Aar skæres af, efter at Frugterne ere høstede, at de hvert Efteraar dækkes med et Lag gammel Gødning og med Vand i tørt Veir, og endelig at man hvert 3die Aar anlægger nye Bede til at afløse de gamle. Jordbærplanten formeres ved Frø, hvor- ved man faar nye Varieteter, og ved Side- skuddene, Udløberne, som tages af efter endt Høst og enten plantes strax paa Bedene eller omplantes paa et Skolebed for næste Foraar at flyttes hen paa deres Bestemmelsessted. **Jord- bærtræ** (Arbutus Unedo), en Busk eller et lille Træ fra Sydeuropa, af Lyngfamilien. Frugten, der har en ydre Lighed med Jordbær, er spise- lig og benyttes flere Steder til Tilberedelse af et Slags Brændevin.

Jordbælsfet, s. Lorveskmulsdefet.

Jordbrot kaldes Besidderen af en Landejen- dom i Forhold til dem, der have leiet eller faaet Jord eller Hus af ham. Stundum bru- ges denne Benævnelse ogsaa om Overeieren i de Tilfælde, hvor Eiendomsretten sagdes at være delt (jvfr. Arvesæste med Ret til at sælge og pantsætte).

Jorddyr, de Dyr, som leve paa Jorden (ikke i Jorden, thi da kaldes de gravende eller ...e), i Modsætning til Vanddyr, Luftdyr ...de) og klatrende, paa Træer og andre ...r levende Dyr. **Jordfugle** ere de Fugle, ...rdes paa Jorden, have deres Rede og ...eres Føde der, f. Ex. de fleste Høns, ...sene, Trapperne og adskillige Slægter af ...Familier (f. Ex. Jorddue, Jordspætter, ...ipegøier), som ellers leve paa Træerne; ...Fugles Fodform vil altid i de Forskjel- ...r, som den frembyder fra deres paa ...ne levende Slægtninges, afspeile denne ...l i Levemaaden.

...debog, Fortegnelse over alle et Jorde- ...aarlige Indtægter. **Valdemar II.s J.** ...onet paa et gammelt, for Kundskaben ...nmarks Tilstand i den ældre Tid meget ...Kildeskrift, som bl. a. indeholder en ...nelse over de kongelige Godser og de ...r, som deraf svaredes. Den er trykt i 7de Bind af »Script. rer. Dan.« og paa ny udg. 1873 af O. Nielsen, efter at Historikeren C. Paludan-Müller med en for vidt dreven Skepticisme havde villet gjøre Haandskriftet til en Øvelsesbog i Skrivning. **Jordebogsret- tigheder** kaldes i Norge en Mængde smaa Ydelser af forskjelligt Navn og forskjellig Oprindelse, der fra gammel Tid af hæfte paa Jordeien- domme.

Jordegne Bønder, i Danmark d. s. s. Selv- eiere, i Modsætning til Fæstere og Leiere.

Jordemoder, en Kvinde, der er oplært til at yde Raad og Hjælp især under Fødslen og Barselsengen. Allerede i Oldtiden havde man J., og lige til det 17de Aarh. var al Fødsels- hjælp overladt til disse, der kun i meget sjældne Tilfælde søgte Hjælp hos Lægerne, hvad der for øvrigt næppe var at beklage, da Lægerne paa den Tid vare næsten lige saa uvidende i denne Henseende som J. Først ved Fødsels- videnskabens Fremskridt i det 17de og endnu mere i det 18de Aarh. gik Fødselshjælpen stedse mere over i Lægernes Hænder, og Forholdet har efterhaanden i de fleste Lande ordnet sig saaledes, at nu kun de naturlige Fødsler be- tros til J., medens disse ere forpligtede til at tilkalde Lægen, saa snart noget usædvanligt mø- der under Fødslen; i Norge, Sverige og Fin- land lære J. dog ogsaa at yde Bistand ved visse uregelmæssige Fødsler. Hvad der yder- ligere bidrog til Jordemodervæsenets Forbe- dring, var de **Jordemoderskoler**, der oprettedes samtidig med eller til Dels endog tidligere (Paris, Straßburg) end de i det 18de Aarh. overalt fremspirende Fødselsstiftelser, og i hvilke J. modtog en til deres Kald passende Uddannelse. I Danmark oprettedes 1714 for Kjøbenhavns Vedkommende en **Jordemodercom- mission**, bestaaende af Livmedicus Joh. de Buch- wald, Stadsphysicus og en tredje Læge, af hvilken alle Stadens J. skulde examineres, medens i de andre Byer og paa Landet det samme skulde ske ved den derboende nærmeste Medicus; Undervisningen maatte J. søge i theoretisk Henseende hos Lægen og i praktisk Henseende hos de ældre J., altsaa ad rent privat Vei. Midt i det 18de Aarh. grund- lagdes den første offentlige Jordemoderskole af B. J. de Buchwald, der ogsaa fortsatte denne Virksomhed efter Fødselsstiftelsens Oprettelse; ved hans Død 1763 overdroges Undervisningen af J. til Professoren i Fødselsvidenskaben, og samtidig forenedes Jordemoderskolen fuldstæn- dig med Fødselsstiftelsen; senere have alle J. i Danmark (og til 1814 i Norge) modtaget deres Undervisning i denne. I Norge bleve efter 1814 J. i Følge et Reskript af 1764 oplærte af civile Embedslæger og i Christiania af Do- centen i Fødselsvidenskab. Siden 1818 have J. faaet deres Uddannelse ved den s. A. i For- bindelse med Fødselsstiftelsen oprettede Jorde- moderskole i Christiania, hvortil siden 1861 ogsaa er kommet en Jordemoderskole i Bergen.

Jordfald, en kjedel- eller tragtformet For- dybning i Jordoverfladen, frembragt ved Ned- styrtningen af den øvre Jordmasse i hule Rum, der mest træffes i Kalk- og Gipsbjærge. J. have kun undtagelsesvis en Størrelse, der over- stiger 15—50 Skridt i Tværmaal. I Dan-

mar ere de især iagttagne paa Møen og i Thy, hvis Kridtlag ere meget uregelmæssig kastede imellem hverandre, saa at J. der skyldes de ved Lagenes Sammenkastning opstaaede Hulheder eller ere bevirkede ved en Bortskylning af mellemliggende, løsere Materiale. I Thy ledes ofte Vandgrøfterne hen til J., og selv under heftige Sky- eller Tøbrud forsvinder Vandet strax gjennem disse underjordiske, hule Rum.

Jordfællesskab betegner det Forhold, der fandt Sted i Danmark (ligesom i andre Lande) ved Jordens Dyrkning fra de ældste Tider til Slutningen af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarh. Det bestod ikke i, at en Landsbys Jorder dyrkedes under ét, og at Udbyttet deltes mellem Brugerne. Bymarken, som tilhørte alle Byens Bønder i Fællesskab, var delt i mindst 3 Vange, som igjen efter Jordens forskjellige Godhed og Beliggenhed vare delte i Aase eller Skifter, af hvilke der ofte fandtes flere Snese; hver Aas var atter skiftet ud i en Mængde Agre eller Lodder til Landsbyens Beboere. Saaledes fik hver Bonde lige mange og lige gode Lodder, men disse laa splittede omkring og vare ofte af ubetydelig Størrelse, lange Strimler Jord, som højst ufuldkomment vare skilte fra Nabojorderne. Da man ikke kunde udlægge Vej til enhver Ager, var en ensartet Drift nødvendig; Arbejdet maatte foretages til samme Tid, og den enkelte Mand kunde ikke paa egen Haand indføre Forbedringer i sin Jords Dyrkning. Det indviklede Forhold blev endnu mere indviklet derved, at der ogsaa, især paa Øerne, var Fællesskab mellem Byerne indbyrdes, saa at flere Byer kunde være Medejere af samme Mark. Da Regeringen i Frederik V.s Tid blev betænkt paa at ophjælpe Bondestanden, var et af de første Skridt, den maatte foretage sig, at ophæve Fællesskabet og udskifte Jorderne, og i denne Henseende gik Danmark i Spidsen for de andre Lande. 1758 udkom den første Forordning herom, og den efterfulgtes af en Række andre, indtil endelig Forordn. af 23 Apr. 1781 helt ophævede J. Imidlertid gik der dog mange Aar hen, inden den nye Ordning, hvis praktiske Indførelse stødte paa overordentlig store Vanskeligheder, blev gjennemført over hele Landet.

Jordgravet Gods, s. Danefæ.

Jordkrebs (Gryllotalpa), Insektslægt af anselig Størrelse og paafaldende Udseende, nærmest beslægtet med Faarekyllingerne, udmærket ved sin underjordiske Levemaade og derpaa beregnede højst ejendommelige, næsten muldvarpeagtige Bygning, der har sit stærkeste Udtryk i Forlemmernes Omdannelse til brede, kraftige Gravefødder. Det overordentlig store Forbryst, de korte Forvinger, de lange Bagkropsbørster, de i Sammenligning med Faarekyllingens og Græshoppernes Springben forholdsvis korte Bagben ere andre Hovedtræk i J.s Bygning. Det er lyssky Dyr af mørke Farver, der sjælden (i Parringstiden, som falder i Juni og Juli, til hvilken Tid man om Aftenen hører deres Lokketoner) komme op over Jordens Overflade, føre en gravende Levemaade og væsentlig leve af Planteføde, især Rødder; i sine forskjellige Arter er Slægten udbredt over største Delen af Jordkloden. Den Skade, de kunne anrette, især i Haverne, er, naar de tage stærkt Overhaand, ikke ubetydelig. Til deres værste Fjender høre Muldvarpen, dernæst Spidsmusene og forskjellige Fugle (Hærpop, Natravn, Tornskade); man kan fange dem ved at nedgrave Urtepotter i deres Gange, men udrydder dem bedst ved at udgrave Hunnernes Reder, aflange Huler af Størrelse som et Hønseæg, anbragte omtrent 4 Tommer under Jordoverfladen og indeholdende 150—200 hvidgule Æg; den pletvise Visnen af Plantevæxten pleier at røbe, hvor man med Held kan søge efter Rederne. De i Juli udklækkede Jordkrebslarver gjennemgaa i Løbet af Sommeren og Efteraaret flere Hudskifter, grave sig mod Vinteren dybere ned i Jorden, hvor de falde i Dvale, og først næste Maj eller lidt senere blive de ved det sidste Hudskifte fuldvoxne.

Jordloppe (Haltica oleracea), en til Guldbillerne hørende, lille Billeform, 2 Linjer lang, blaagrøn, med tykke Baglaar og derfor i Stand til at springe langt. J. angribe især de spæde Rapsplanter (saa vel som andre Korsblomster) og Runkelroer og gjøre derved ofte megen Skade; stærk Hede begunstiger deres Udvikling, hvorimod en regnfuld Sommer standser den. I Haver sikrer man sig bedst imod dem ved at borttage Løv, Kviste o. desl., under hvilke de pleje at overvintre.

Jordmagnetisme. I ældre Tider mente man, at Magnetnaalens bestemte Stilling hidrørte fra store Magnetbjærge, om hvis tiltrækkende Kraft man dannede sig æventyrlige Forestillinger. Halley tænkte sig, at der i Jordens Indre fandtes en stor Magnetmasse, og for at forklare Forandingerne i Magnetnaalens Retning mente han, at denne Masse kunde bevæge sig omkring i Jorden. Det er egentlig først i dette Aarh., at man ved Hansteens og især Gauß's Arbejder er kommen paa det rene med, at hele Jorden kan betragtes som en stor Magnet. Som enhver Magnet har Jorden to Magnetpoler, hvor en ganske frit ophængt Magnetnaal vilde stille sig aldeles lodret. Den nordlige Magnetpol, opdaget af Ross, ligger i Boothia felix, omtr. under 70° n. Br., 79° 6′ v. L., og i denne peger Magnetnaalens Nordende nedad; den sydlige ligger syd for Ny-Holland, omtrent 66° s. B. og 164° ø. L. Imellem Magnetpolerne kan drages en Linje rundt om Jorden, hvor den frit ophængte Magnetnaal stiller sig ganske vandret, den saakaldte magnetiske Ækvator eller Aklinen, som overskærer Jordens Ækvator i to Punkter, det ene i det stille Hav, det andet i Atlanterhavet, saaledes at den i den gamle Verden ligger nord, i den nye syd for Ækvator (s. Declination og Helding). De Steder, hvor Jordens magnetiske Virkning er størst, ligge i Nærheden af de ovennævnte Poler, men falde ikke ganske sammen med dem. Skjønt nu Jorden forholder sig som en Magnet, maa man dog ingenlunde tro, at den som en saadan tiltrækker Jærn eller Magneter, som befinde sig paa dens Overflade, og Grunden dertil er, at disse Legemer ere forsvindende smaa i Sammenligning med Jorden. Derfor vejer et Stykke Staal hverken

mere eller mindre, naar det er magnetiseret, end forend det blev det, og en Magnetnaal, som man ved Kork bringer til at flyde paa Vand, vil hverken drages mod Nord eller Syd. Jor-dens Magnetisme viser sig kun for os ved Magnetnaalens bestemte Retning og derved, at Jern og Staal ved Jordens Indvirkning blive magnetiske, saaledes at vore Jernovne, Ildtøj og andet Jern, der staar opret, for-neden har en Nordende, foroven en Sydende. Beliggenheden af Jordens Magnetpoler saa vel som af den magnetiske Æqvator forandrer sig i Aarhundredernes Løb, og det ser ud til, at et hele System af magnetiske Kræfter lang-mt bevæger sig fra Øst til Vest; men Iagt-gelserne ere ikke gamle nok til at Lovene for nne Forandring kunne angives. Jvfr. Elektro-namik.

Jordmandler, de spiselige Knoller af den i ydeuropa hjemmehørende Cyperus esculentus Halvgræssenes Familie.

Jordnød (Arachis hypogæa), lave Urter af ærteblomstredes Familie, hvis Frugter bøje ned og modnes under Jorden. Dens Hjem Brasilien, men den dyrkes overalt i de varme ne paa Grund af sine spiselige Frø; disse re ogsaa en fed Olje, der i den senere Tid faaet en betydelig Anvendelse.

Jordolje (Naphtha, Stenolje, Bjærgtjære), af Kulstof og Brint bestaaende mineralsk f, der er flygtigt, brændbart og har min-Vægtfylde end Vand. Den kaldes Naph-, naar den er klar og tyndflydende, Sten-e (Petroleum), naar den er gul og tynd-nde, medens derimod Bjærgtjæren er og sortebrun og meget tykflydende. S. olje.

Jordrente ell. Grundrente betegner i Regelen Indtægt af Jorden, der tilfalder Besidderen nne som Udbytte af Naturkræfterne, uden yn til de to andre Erhvervskilder, Arbejdet apitalen. Theorien for J. er især udviklet icardo. Da den bedste og heldigst beliggende kun er til Stede i indskrænket Mængde, vil ge Ricardo Ejeren af denne faa et Monopol, haanden som Efterspørgselen efter Jordens ukter voxer, og erholde et større Udbytte og øjere Forpagtningsafgift end Besidderne af ettere og ringere beliggende Jorder. Jo re man maa gaa ned ad, jo ringere Jor-man maa opdyrke, desto højere stiger den agtningsafgift, der gaar af de bedre Jorder. ttet af Driften af de ringeste Jorder, som n betale sig at drive, bliver altsaa det be-ende Moment ved J.s Størrelse, der af-r af Forskjellen imellem det rene Udbytte n sletteste Jord, som det kan betale sig at og den bedste Jord. I den nyere Tid har ikaneren Carey udviklet en anden Theori, ge hvilken der ikke kan være Tale om J. som Vederlag for Besiddelsen af kræfterne i og for sig. Udbyttet af Jor-r Resultatet af det Arbejde og den Ca-der er anvendt paa den. Det er først, at Menneskene have bearbejdet Jorden og frembragt Frugtbarheden, samt efter at ve tilvejebragt en heldig Beliggenhed, staar ved Menneskenes Bosættelse og ved jebringelse af Communicationsmidler, at der bliver Tale om Forpagtningsafgift, som altsaa er et Vederlag for den Capital, der umiddelbart eller middelbart er anvendt paa Jorden, medens Jordens oprindelige Frugt-barhed ikke giver Anledning til nogen Rente. Denne Theori er bleven understøttet af Ba-stiat; blandt dens Modstandere er J. S. Mill den betydeligste. Den rigtigste Opfattelse af J. er vistnok den, at den er en Capitalrente, nemlig Renten af fast Capital, der har en i Forholdenes Natur begrundet Monopolværdi, saa at der vel i det enkelte Tilfælde kan være Tale om, at den enkelte Besidder af en fast Ejendom paa Grund af dennes fortrinlige Be-skaffenhed kan erholde en Indtægt ud over, hvad hans Arbejde og Capital under andre Forhold vilde indbringe ham, medens der dog ikke er Tale om, at der ved Jordens Drift, tagen som Helhed under ét, skulde tilfalde Be-sidderne et større Udbytte, end der i andre Virk-somheder tilfalder den samme Arbejdskraft og Capitalanvendelse, at altsaa Naturen her skulde give Besidderne en Indtægt, hvorom der ellers ikke er Tale ved Benyttelsen af Naturkræfter (i industrielle Foretagender).

Jordrøg (Fumaria officinalis), smaa Urter med røde, uregelmæssige Blomster og blaagraa, dybt delte Blade, tilhører Jordrøgsfamilien, der er nær beslægtet med de korsblomstrede, og har 2 affaldende Bægerblade, 4 Kronblade, hvoraf de to inderste hænge sammen i Spidsen og afvige fra de to ydre i Størrelse, tilsyne-ladende 6, i to Bundter sammenvoxede Støv-dragere. J. er en almindelig Ukrudtsplante hos os paa dyrket Jord.

Jordskjælv. Skjønt Jordklodens Afkøling er saa vidt fremskreden, at den faste Jordskorpe maa antages at have en Tykkelse af mange Mil, og dens Overflade ikke mere modtager noget Bidrag til sin Varme fra denne Jordens egen Varmekilde, lader det indres ildflydende Tilstand sig ikke uden Vidnesbyrd; thi ikke blot Vulkaner, brændbare Luftarter, hede Dampe og varme Kilder, men ogsaa de vidt sig udbre-dende og højst fordærvelige J., der ofte ryste hundrede Tusende Kvadratmile af Jordens Over-flade, ere Virkningerne af smeltede Massers Tilstedeværelse inden for Jordskorpen. Aarsagen til J. er os ikke ret klar; kun vide vi, at den bevægende Krafts Ophav maa ligge dybt under Jordskorpen, og anse med Rette den ved en endnu stedfindende, langsom Afkøling af Jord-kuglen bevirkede Sammentrækning og det der-ved fremkaldte Tryk paa det ildflydende Indre saa vel som de chemiske Dannelser og Om-dannelser, der maa foregaa paa Grænsen af den faste Skorpe og de i det indre smeltede Masser, som i det mindste i høj Grad med-virkende til at fremkalde denne Uro. Der gives ogsaa mange J., der ikke kunne forklares paa denne Maade, men som snarere synes bevirkede ved underjordiske Sammenstyrtninger. Skjønt J. kunne indtræffe til alle Tider af Aaret, har man dog iagttaget en vis Afhængighed mellem deres Hyppighed og Himmellegemernes Stil-ling til Jorden, idet de indtræffe hyppigst i Vintermaanederne og ved Ny- og Fuldmaane. Intet Forbud varsler J.s Komme; nogle faa Minutter kunne derfor udbrede Død og Rædsel

over den intet anende Jordboers Steder. Ofte træffer Stødet et bestemt Punkt (Oppido i Calabrien 1783, Lissabon 1 Nov. 1755) og breder sig derfra til alle Sider gjennem Lande og Have (centrale J.); ofte iler det derimod (lineært J.) ligesom frem langs bestemte Linjer, især Kyster eller Bjærgrækker (de sydamerikanske J.). Jordskorpen bølger, brister og sluger, hvad der kommer i dens Gab; de løse Jordarter forskydes ofte saa vildt, at man næppe kan gjenfinde Jorderne, medens faste Stenarter og Bjærgmasser ofte kunne byde Jordskjælvsbølgen Trods og hindre den i at gaa igjennem. Den forskjellige Jordbund, hvorpaa Lissabon er bygget, frelste en Del af Byen paa hin sørgelige Festdag. En Gang begyndte kunne Jordrystelserne vedblive i Maaneder, ja i hele Aar. Det calabresiske J. 1783 varede i 4 Aar, og i det første af disse fandt der henved 1000 større og mindre Rystelser Sted; Missisippidalen var i stærk Bevægelse 1811 og 1812, og Banen lærte paa begge disse Steder efterhaanden Befolkningen at bære med Ligegyldighed, hvad der første Gang, det fornemmes, vækker usigelig Rædsel. Det vulkanske Middelhavsbækken og dets nærmeste Omgivelser have, saa langt Historien gaar tilbage i Tiden, været udsatte for fordærvelige J., til hvilke den Ro, der hviler over Østersøens Omgivelser, danner en mærkelig Modsætning; den nye Verdens Middelhav, den mexicanske Havbugt, ligner den gamle Verdens heri som i meget andet. De i Danmark af og til iagttagne J. ere baade meget ubetydelige i deres Virkninger og i Hovedsagen indskrænkede til de Strøg i Landet, hvor Kridtformationen forekommer, nemlig det nordlige Jylland, Sjælland og Møen, saa at de her nærmest synes at fremkaldes ved underjordiske Sammenstyrtninger.

Jordskok, s. Solsikke.

Jordskyld, en paa mange Ejendomme, baade i Kjøbstæderne og paa Landet, i Almindel. fra ældre Tid hvilende, fast, aarlig Afgift, som enhver Besidder af Ejendommen maa svare enten til Communen, en eller anden Stiftelse eller en privat Mand. I Norge svarer hertil Jordafgift eller Landskyld.

Jordstrøm, s. Elektrodynamik.

Jordstængler er den fælles Betegnelse for de Stængler, der ikke søge Lyset, men holde sig under Jorden og derfor f. Ex. altid mangle de grønne Blade samt oftest ere af en hvidlig eller brunlig Farve; hertil høre Rodstok, Knoller, Løg o. fl.

Jordsvin (Orycteropus), en over det egentlige Afrika syd for den store Ørken udbredt Gumlerslægt, der lever i Huler i Jorden og efterstræber Myrer og Termiter. J. har en ret anselig Størrelse ($3\frac{1}{2}$ F.), langt, spidst Hoved, store Øren, store og stærke Gravekløer, og Huden er tyndt besat med børsteagtige Haar. I Henseende til Tungens Bygning og Anvendelse ligner det Myreslugerne, men afviger fra dem ved at have Tænder, der dog ikke ere talrige, men forholdsvis store og af porøs Bygning. Ved Knokkelbygningen er det nærmest beslægtet med Bæltedyrene. Det er sky, natlige Dyr, der om Dagen holde sig skjulte i deres Huler; de afgive en behagelig Føde og deres Skind et godt Læder. Man har adskilt 3 Arter: O. capensis i Sydafrika, O. æthiopicus i Nubien og O. senegalensis i Senegal; dog er disse Arters Selvstændighed næppe ganske afgjort.

Jordæble, s. Solsikke.

Joris, egtl. Jorissoon, d. e. Jørgens Søn, Joh. David, f. i Brügge 1501, først Glasmaler, siden 1524 Kjøbmand i Delft, hvor han gik over til Protestantismen; da han 1528 haanede en katholsk Procession paa Gaden, blev han stillet i Gabestokken, kagstrøgen, fik Tungen gjennemboret og blev derefter jaget ud af Byen. Under det omflakkende Liv, han nu blev nødt til at føre, sluttede han sig 1534 til Gjendøberne og vandt hos mange af dem saa stor Anseelse, at han til sidst blev anset for og saa ogsaa selv bildte sig ind at være den sande Messias, der nu snart skulde oprette det sande „davidiske Rige". Hans Lære var en underlig Blanding af Unitarisme, Chiliasme og Antinomisme og hans Liv en tilsvarende Blanding af asketisk Strænghed og kjønslige Udskejelser. Den stærke Tilslutning, han fandt, fremkaldte Forfølgelser fra Øvrighedens Side; mange af hans Tilhængere, Davidister eller Jorister, bleve henrettede; men han selv forstod altid at skjule sig, saa at hans Tilhængere endog troede, at han forstod at gjøre sig usynlig. I deres blinde Tillid til ham overvældede de ham i den Grad med Foræringer, at han til sidst blev en hovedrig Mand; saa flyttede han 1544 under Navnet Johan fra Brügge til Basel, hvor han udgav sig for en for sin Tro forfulgt Protestant og snart blev en af Byens mest ansete Borgere, der vandt alles Agtelse ved sit exemplariske Liv og sin store Gudsfrygt; men i al Hemmelighed vedblev han at staa Forbindelse med sine Tilhængere, som han opfordrede til i det udvortes at holde sig til det Kirkesamfund, i hvis Midte de levede, indtil Tiden for hans Riges Oprettelse kom. Trods de talrige Skrifter, han udgav, og den store Brevvexling, han førte, blev det aldrig forraadt, hvem han var, før hans Død 1556 rev Bindet fra nogle af hans Tilhængeres Øjne, saa at de meddelte Øvrigheden, hvem den som en af Byens bedste Mænd med stor Højtidelighed begravede Mand virkelig var. Efter en lovformelig Proces bleve hans Ben opgravede og brændte af Bøddelen 1559; men i Holland og Holsten sporedes Eftervirkningerne af hans Virksomhed endnu helt ned i det 17de Aarh.

Joris, Pio, italiensk Maler, f. 1843 i Rom, uddannede sig ved S. Luca-Akademiet smstds., men førtes ved sin Forbindelse med Bertunni over til Studiet af Naturen og en mere realistisk Fremstillingsmaade. „En Søndagmorgen uden for Porta del Popolo i Rom" fik Guldmedaille ved Verdensudstillingen i München 1869. Af hans senere Arbejder fremhæves „Porta Flaminia". Han er tillige en udmærket Vandfarvemaler.

Jornāda [hhor] (fr. journée, egtl. Dag) kaldes en Akt i det gamle spanske Drama. Der er i Regelen tre »jornadas« i et saadant Drama, og de ere af betydelig Længde.

Jornandes, s. Jordanis.

Jorsal, den nordiske Navneform for Jerusalem; deraf Jorsalafarer.

Jorullo [hhorūljo], en Vulkan i den mexicanske Stat Michoacan, under 19° 9′ n. Br., 83° 52′ v. L., der 19 Sept. 1759 hævede sig fra den omliggende Slette, som den Gang var stærkt befolket og vel dyrket. Nu er hele Omegnen dækket med Aske og gjennemfuret af dybe Revner. I en af disse fandt Humboldt, at Thermometret steg til 83°, og de udstødte jævnlig store Masser af en tæt, svovlholdig Røg.

Jorund blev 1286 viet til Biskop i Hamar og 1287 af Paven udnævnt til Ærkebiskop i Nidaros efter den 1282 døde Jon raude (s. d. A.). Han forsøgte i Begyndelsen at træde i sin Formands Spor, men forligede sig snart med Kongen og Baronerne, og da han kort efter kom i en langvarig Strid med sit Domkapitel om Grænserne for dettes Myndighed og Indtægter, maatte han til sidst søge sin Tilflugt hos Kongemagten og endog erkjende dennes Lenshøjhed. I Sagen mod Domcapitlet gav Pave Bonifacius VIII dette Ret, og skjønt J. længe kæmpede imod, maatte han til sidst underkaste sig Dommen. Han døde 1309.

Jorvik, det nordiske Navn paa York i England.

Josaphat, en af de frommeste og dygtigste Konger i Juda Rige, Asas Søn og Efterfølger, regerede 914—890 f. Chr., bestræbte sig for at udbrede Kjendskab til Loven og forbedre Retsplejen. Moabiterne og Ammoniterne gjorde under ham Indfald i Juda Rige, men J. sejrede over dem og højtideligholdt Sejren i en Dal, som derefter kaldtes „Lovsningens (hebr. Berakot) Dal“, og som endnu vore Dage hedder Dalen Bereikut. Senere den Dal, hvori Kedrons Bæk flød paa Østsiden af Jerusalem mellem Templet og Oljebjerget, Navnet J.s Dal.

José, San [hhosē], Hovedstad i Republiken Costa Rica i Mellemamerika, ligger paa en Højslette c. 4,500 F. over Havet, midtvejs mellem det store Ocean og det caribiske Hav, S. V. for Vulkanen Irazu. 17,000 Indbyggere. Smukt Nationalpalads. Livlig Handel.

Josefinos [hho], s. Afrancesados.

Joseph, Søn af Propheten Jakob og Rachel, blev af sine Brødre, der vare misundelige over Faderens Forkjærlighed for ham, solgt som Slave og kom til Ægypten, vistnok medens de semitiske Hyksos (s. d. A.) herskede i Landet. Ved at udtyde Drømme for Kongen og i den Anledning give ham forstandige Raad vandt han Kongens Gunst, saa at han blev hans første Minister, og i denne Stilling frelste han Landet for Hungersnød og udvidede Kongens Magt. Med Kongens Samtykke kaldte J. c. 1700 f. Chr. sin Slægt til Ægypten, hvor den fik Lov til at bo i Landskabet Gosen ved Nilen; hans to Sønner Ephraim og Manasse bleve adopterede af Jakob og stillede lige med dennes øvrige Sønner, saa at to af Israels Stammer nedstamme fra J. Hans Liv fortælles i 1 Moseb.; skjønt Fortællingen ikke directe bekræftes ved ægyptiske Mindesmærker, rimeligvis fordi Mindesmærkerne fra Hyksos's Tid for største Delen ere blevne ødelagte efter disses Fordrivelse, ere Ægyptologerne enige om, at den røber et nøje Kjendskab til Ægyptens Forhold.

Joseph, Marias Ægtemand og Jesu Plejefader, en Tømmermand af Davids Æt, maa antages at være død før Jesu offentlige Fremtræden. Apokryphiske Sagn om ham findes i den paa Arab. skrevne »Historia Josephi fabri lignarii«. Hans Mindedag er 19 Marts.

Joseph af Arimathia, d. e. af Ramathaim i Benjamins Stamme, Medlem af Synedriet i Jerusalem, deltog ikke i sine Collegers Adfærd imod Jesus og fik af Pilatus Tilladelse til at give den korsfæstede Frelser en hæderlig Begravelse, hvorpaa han i Forening med Nicodemus begravede Liget i en Klippegrav i sin Have. Legenden gjør J. til en af Jesu 70 Disciple og til Evangeliets første Forkynder i England.

Joseph I, tysk Kejser 1705—11, Søn af Kejser Leopold I, f. 26 Juli 1678 i Wien, blev 1689 kronet til ungarsk og 1690 til romersk Konge. Han besteg Tronen midt under den spanske Arvefølgekrig. Kurfyrsterne af Bayern og Köln samt Hertugen af Mantua erklærede han i Rigets Acht paa Grund af deres Forbindelse med Frankrig. For Resten regerede han med Kraft og Mildhed, indskrænkede Jesuiternes Indflydelse, gjorde Protestanterne i Ungarn og Böhmen vigtige Indrømmelser, stiftede en kejserlig Statsbank, et Videnskabernes og Kunsternes Akademi i Wien, skaffede Bondestanden mange Lettelser og byggede Slottet Schönbrunn. Han døde af Børnekopper 17 Apr. 1711 uden at efterlade sig mandligt Afkom.

Joseph II, tysk Kejser 1765—90, Søn af Kejser Frants I og Maria Theresia (J. I.s Broderdatter), f. 13 Marts 1741, blev opdraget under den ungarske Fyrst C. Batthyányis Ledelse og røbede tidlig gode aandelige Evner, men tillige Stivsind og Selvtillid. Han tilegnede sig afgjort den franske „Oplysnings“ Grundsætninger tillige med dens Ringeagt for, hvad der var overleveret. Ved sin Faders Død 18 Aug. 1765 blev J. Kejser og sin Moders Medregent i de østerrigske Lande, men hun vedligeholdt indtil sin Død 1780 den største Magt. Under Navnet Grev Falkenstein gjorde J. mange Rejser i Ind- og Udland og viste paa disse stor Simpelhed og Jævnhed i sin Optræden og megen Lyst til at lære alstens Forhold at kjende, hvilket skaffede ham Ry som en ypperlig Regent. Udadtil var J.s Hovedbestræbelse at vinde Bayern; hans Forsøg 1777 strandede paa Frederik II.s Modstand (s. Bayerske Arvefølgekrig), og ligeledes hans Plan om at bortbytte Belgien imod Bayern 1785, hvilket fremkaldte det nordtyske Fyrsteforbund. Bedre Held havde J. med at vinde Landudvidelse fra Polen; allerede 1769 besatte han Zipserstæderne, og skjønt han egentlig havde ønsket at sætte en Dæmning for Rusland, lod han sig omstemme ved Udsigt til at opnaa en stor Part ved Polens Deling, nemlig Galizien. Senere knyttede J. sig nærmere til Rusland, besøgte Katharina II 1787 paa Rejsen til Krim og deltog i hendes følgende Krig med Tyrkiet, dog kun med lidet Held. J.s Egenraadighed kom stærkt til Syne, da han 1781 uden videre ophævede Barrièretractaten over for Nederlandene og 1785 vilde tvinge disse til at opgive Scheldeflodens Spær-

ring; han nøjedes dog med Udbredelse af en stor Sum Penge. Indtil viste J. megen Iver for alslens Fremskridt, uden at agte paa, hvorvidt de vare forberedte, og hvilke bestaaende Interesser de krænkede. Han vilde tilvejebringe en bedre Embedsstand og straffede strængt Understæb og Misbrug; han forbedrede Retsplejen ved en ny Retsordning (1781—87), afskaffede Torturen (1775) og Dødsstraffen (1782), men tillod sig selv at skærpe Domme imod fornemme Forbrydere. Ved Tolerancedictet 1781 gav J. Protestanter og græske Katholiker fri Religionsøvelse og borgerlig Ligestilling; han gav ligeledes Jøder Adgang til Erhverv og højere Dannelse; han ophævede Livegenskabet 1782 og søgte at forbedre Bøndernes Stilling til Godsejerne; han afskaffede Lavstvang og vilde indføre en ny Skatteordning med ligelig Beskatning for alle Klasser. Han vilde ogsaa hæve al Mellemtold mellem sine forskjellige Lande, men samtidig fremme Industrien ved høj Beskyttelsestold. En Mængde Skoler og milde Stiftelser skyldes J. Over for den katholske Kirke hævdede han med stor Styrke Statens Tilsynsret; han ophævede mange Klostre, især Munkeklostre, og paabød andre Indskrænkninger (de josephinske Love); forgjæves gjorde Pave Pius VI 1782 en Rejse til Wien for at standse J., der kun viste ringe Hensynsfuldhed imod ham. Ogsaa viste J. fuldstændig Ligegyldighed for alle statsretlige og nationale Uligheder; han vilde styre hele Riget fra sit Cabinet og er Grundlægger af det østerrigske Bureaukrati; han vilde indføre tysk Forvaltningssprog i Ungarn og vakte netop derved en national Bevægelse blandt Magyarerne; han søgte at afskaffe den ungarske Comitatsstyrelse og lod Böhmens og Arvelandenes Landdage helt gaa af Brug; han ophævede 1789 Provinsen Brabants frie Forfatning, men fremkaldte ved alle sine Ombannelser stærk Uvilje, ja til sidst Opstand baade i Belgien og Ungarn, saa at han endog blev nødt til (Jan. 1790) at tilbagekalde for Ungarns Vedkommende næsten alle sine Reformer. J. døde kort efter 20 Febr. 1790 med Sorg over, at han ikke havde kunnet udrette, hvad han havde ønsket, og at han mødte saa megen Miskjendelse og Utaknemmelighed, skjønt han troede at have gjort sin Pligt som Fyrste og Menneske. For de tyske Østerrigere staar J.s Navn omgivet med et Straaleskjær, medens de andre Folkeslag nære en helt anden Opfattelse. — J. var tvende Gange gift, 1760 med Isabella af Parma (Datter af Hertug Philip), f. 1743, d. 1763, efter at have født to Døtre, der begge døde som Børn, og derefter med Maria Josephina af Bayern (Datter af Carl VII), f. 1739, d. 1767 uden Børn. Foruden Rejsen til Krim gjorde J. 1777 en Rejse til Frankrig, 1780 til St. Petersborg og 1783 til Rom; ogsaa havde han allerede 1769 haft et Møde i Neisse med Frederik II.

Joseph Bonaparte, Konge i Neapel og senere i Spanien, s. Bonaparte.

Joseph, St., Stad i Missouri i Nordamerika, ved Floden Missouri, i Statens nordlige Del. 33,000 J. (1882). Stærkt opblomstrende Handel og Industri. Jærnbaneforbindelse til alle Sider.

Joséphine, Marie Rose, f. Tascher de la Pagerie, fransk Kejserinde, f. 23 Juni 1763 i St. Pierre paa Martinique, hvor hendes Fader var Havnecapitain. Hun kom i sit 15de Aar til Frankrig og ægtede 1779 Vicomte Alex. Beauharnais, der ligeledes var født paa Martinique; men Ægteskabet var ikke lykkeligt, og J. levede 1784—90 skilt fra sin Mand, alene med sin Datter Hortense. Kort efter at hendes Ægtefælle 1794 var bleven fængslet, blev ogsaa J. fængslet (i Apr.), og kun Robespierres Fald frelste hende fra at dele hans Skæbne; men hun var da saa fattig, at hun maatte ernære sig ved Haandarbejde. I Fængslet havde J. gjort Bekjendtskab med Talliens senere Hustru, Mad. de Fontenay; hun blev indført i hendes Hus og gjorde Bekjendtskab med Barras, der blev hendes Beskytter (og, som man senere har paastaaet, hendes Elsker), og som skaffede hende en Del af hendes inddragne Ejendomme tilbage. Han indledede ogsaa Ægteskabet med Napoleon Bonaparte, der var bleven stærkt forelsket i hende; det sluttedes 9 Marts 1796 ved borgerlig Vielse, faa Dage førend han begyndte det italienske Felttog. J. blev senere hentet til Italien og levede der med ham indtil Oct. 1797. Under Consulatet førte J. et smukt, men ødselt Hof, beskyttede Kunsten og var meget yndet, fordi hun hyppig søgte at redde Ofrene for Bonapartes Tyranni; ogsaa søgte hun at afværge Kejserdømmets Oprettelse. Natten før Kejserkroningen 2 Dec. 1804 fuldbyrdede Cardinal Fesch efter Pavens Forlangende den kirkelige Vielse. Napoleon paasatte selv J. Kronen, men lod hende ikke tillige krone i Italien. Da Ægteskabet forblev barnløst og Napoleon ønskede sig en Arving til sit store Rige, besluttede han 1809, da hans Magt efter Krigen med Østerrig var paa Højdepunktet, at skille sig fra J., og skjønt hun hang ved ham med sværmerisk Ømhed, gav hun sit Samtykke 16 Dec. og flyttede strax til Slottet Malmaison, hvor hun levede i kejserlig Pragt. Hun vedblev at staa i Brevvexling med Napoleon; 1814 ønskede hun at følge med ham til Elba, og under hans Ophold her døde hun 29 Maj 1814 paa Malmaison af en ondartet Halsbetændelse. Hendes Lig jordedes i Kirken i Ruel nær Malmaison, og hendes Børn, Eugène og Hortense Beauharnais, rejste hende her 1822 et Mindesmærke.

Josephine, Maximil. Eugen., svensk-norsk Dronning, f. 14 Marts 1807 i Milano, Datter af Eugène Beauharnais, daværende Vicekonge af Italien, siden Hertug af Leuchtenberg og Fyrste af Eichstädt, og Augusta Amalia af Bayern. S. A. fik hun af Napoleon I Titelen Prinsesse af Bologna samt 1813 Hertugindetitlen med Domainen Galliera. Under Moderens Tilsyn ledebes hendes Opdragelse paa det omhyggeligste af fremragende Lærere, indtil hun 15 Nov. 1822 trolovedes med daværende Kronprins Jos. Frans Oscar. Formælingen gik for sig per procura i München 22 Maj 1823 og stadfæstedes i Stockholm 19 Juni s. A. I de forenede, hende hidtil fremmede Lande gjorde hun sig snart afholdt for sit elskelige Væsen, agtet for sin Velgjørenhed og æret som Mønster for Ægtefæller og Mødre. Sin

Gemal, sammen med hvem hun 28 Sept. 1844 blev kronet i Stockholm (for Kroningen i Norge var hendes katholske Trosbekjendelse til Hinder), plejede hun under hans langvarige Sygdom med utrættelig Omsorg, og med Sjælsstyrke bar hun hans Bortgang som ogsaa de Familie-sorger, der traf hende Slag i Slag, Tabet af to Sønner, en Svigerdatter og de fleste af hendes andre nærmeste Slægtninge. Den Hengivenhed, hun havde vundet i de to Riger, gav sig Udtryk, da 50-Aaret for hendes Ankomst fejredes, bl. a. i betydelige Pengeindsamlinger, for hvilke, som ogsaa for Bidrag af hende selv, i Sverige s. A. stiftedes »Föreningen till minne af Kon. Oscar och Drottning J.« og i Norge (1875) „Enkedronning J.s Legat for kvindelig Uddannelse". For egne Midler oprettede hun 1873 i »Konung Oscars minne« i Stockholm et Asyl for ældre Kvinder. Efter 1875 at have aflagt et Besøg i Rom og i sit Barndomshjem døde hun 7 Juni 1876 paa Slottet i Stockholm.

Josephitinder ell. **den hellige Josephs Søstre** Navnet paa flere Samfund af barmhjærtige Søstre inden for Romerkirken. Et af disse, stiftet 1650 af Henri de Maupas, Biskop af Puy, har til Formaal Sygepleje og Ungdommens Opdragelse. Det standsedes 1789 ved Revolutionen, men gjenoprettedes 1808 i Lyon af Kardinal Fesch og delte sig senere i flere Forgreninger, hvoraf navnlig en i Savoien, stiftet 1812, udviklede sig til et særegent Ordenssamfund, som approberedes af Pius IX og nu har 6 Ordensprovinser: den savoiske (Generalpriorindens Residens i Chambéry), franske (Dep. Allier), italienske, danske, norske og brasilianske. Til Danmark kom Ordenen 1856; den leder her i Kjøbenhavn en Børneskole og oprettede 1873 et Hospital, der udvidedes 1881, saa at det nu har Plads til c. 100 Syge; 1886 indviedes et Hospital, beregnet til c. 40 Syge, i Fredericia.

Josephson, Jakob Axel, svensk Componist, f. 27 Marts 1818 i Stockholm af jødiske Forældre, gik, efter 1835 at være blevet Student i Upsala, 1841 over til Christendommen. S. A. udgav han et Hæfte Sangcompositioner, fik 1842 den philosophiske Grad og tiltraadte 1843 med Understøttelse især af Jenny Lind en musikalsk Studiereise til Udlandet. Han studerede i Dresden under Schneider, i Leipzig under Hauptmann og Gade og opholdt sig derefter i Rom 1845—46. Efter et Par Aar at have været Chorforstander ved et musikalsk Selskab i Stockholm fik han 1849 Posten som Musikdirecteur ved Universitetet i Upsala, blev tillige 1864 Organist ved Domkirken smstds. Fik 1874 Professortitel; d. 29 Marts 1880 i Upsala. J.s Styrke som Componist laa især i hans Melodirigdom, hvorfor hans Romancecompositioner ere blevne særlig afholdte, »Värme ljus«, »Längtan från hafvet«, »Si dormis puella«, »Vårhelsning« m. fl.; men ogsaa stemmige Sange har han componeret samt større Toneværker af Fortjeneste, som en Symfoni i Es-dur, Cantaterne: »Islossningen«, »Korsriddarne« og »Arion«, et Requiem, et Te Deum m. m. — Hans Broder, Ludvig Oscar J., f. 20 Febr. 1832 i Stockholm, forsøgte sig først som Conditordreng, derefter som Boghandlermedhjælper. I denne Egenskab var han 1851—53 ansat i Paris, hvor han kom i nærmere Berøring med flere af Frankrigs Literater, og med stor Interesse fulgte han Theatrenes Virksomhed, særlig i Henseende til Iscenesættelsen. Senere opholdt han sig en Tid i Leipzig og Dresden, inden han vendte tilbage til Stockholm, hvor han 1855—57 havde en Boghandel. Omsider debuterede han som „Narcisse Rameau" paa det daværende »Mindre Teatern« i Stockholm, hvorfra han, efter at have debuteret som „Jago", 1861 gik over til det kongel. Theater. Fra 1864 var han der Regisseur ved den dramatiske og fra 1865 tillige ved den lyriske Scene, indtil han 1868 tog Afsked. Sammen med F. Ahlgrenssøn oprettede han da det nuværende »Mindre Teatern«, men maatte til Trods for sine store Evner som Leder og som Instructeur afstaa fra dette Foretagende, hvorefter han i flere Aar fortrinsvis sysselsatte sig med Forfattervirksomhed for Theatret. 1873 modtog han Ansættelse som Directeur ved Theatret i Christiania, men afgik fra denne Plads, da den af ham der indførte Opera efter Theaterbranden 1877 blev afskaffet. 1879 overtog han sammen med en Compagnon »Nya Teatern« i Stockholm, hvoraf de 1880 bleve Ejere. Blandt J.s Originalarbejder for Scenen mærkes Dramaerne »Folkungalek« (1864), »Marsk Stigs döttrar« (1866), »Paris« (1871), »Thord Hasle« (1878) samt Komedierne »Med konstens vapen« (1867), »Rivaler genom missförstånd« (1869), »Kapten Gars« (1870) og »Familjelif« (1871).

Josephs-Søstre, St., s. Josephitinder.

Josephstadt, Fæstning i det østerrigske Kongerige Böhmen ved Elben, som her optager Mettau, 15 M. ø. til n. for Prag, har 6,000 J. Anlagt 1780.

Josephus, Flavius, f. 37 i Jerusalem, nedstammede paa fædrene Side fra en jødisk Præsteslægt og paa mødrene Side fra Makkabæerne. Han fik en videnskabelig Opdragelse og begav sig 63 til Rom, hvor han vandt Yndest hos Neros Ægtefælle Poppæa. Efter at være vendt tilbage til sit Hjem, bestræbte han sig først for at afholde Jøderne fra at gjøre Opstand mod Romerne. Da det ikke lykkedes, sluttede han sig til Bevægelsen; han kom i romersk Fangenskab, men vidste snart at indsmigre sig hos Vespasian. Han antog det kejserlige Familienavn Flavius, fulgte med Titus paa Toget til Jerusalem og tilbragte sin øvrige Levetid i Rom, sysselsat med videnskabelige Arbejder. Blandt hans Skrifter ere de vigtigste en Beskrivelse af Romernes første Krig med Jøderne, i 7 Bøger, oprindelig skreven paa Syrochaldæisk, senere oversat paa Græsk, og „Jødisk Oldhistorie", der i 20 Bøger indeholder en Fremstilling af det jødiske Folks Historie fra Verdens Skabelse indtil Neros 12te Regeringsaar.

Josias, Konge i Juda Rige 640—609 f. Chr., kom til Regeringen i sit 8de Aar, gjennemførte efter at være bleven myndig en religiøs og sædelig Fornyelse af den dybt sunkne Jødedom og bragte Efterkommerne af de Rester af Tistammerigets Beboere, som vare blevne

tilbage i Landet ved Bortførelsen til Assyrien, til atter at antage Jødedommen; men den Begyndelse, han saaledes havde gjort til at samle hele Canaans Land under sit Scepter, tilintetgjordes ved hans forgjæves Forsøg paa at hindre den ægyptiske Konge Necho i at drage gjennem Landet paa et Krigstog mod Babylon. I Slaget ved Megiddo blev J. dødelig saaret og døde faa Dage efter i Jerusalem.

Jósika, Nikol., Baron [schika], ungarsk Romanforfatter, f. 1796 i Transsylvanien, studerede først Jura, blev Officer 1813, gik 1818 over i Civiletaten, gjorde et rigt Giftermaal og blev Godsejer. 1834 optraadte han i den transsylvanske Landdag i Oppositionens Række og tog 1835—40 Del i den politiske Bevægelse i Ungarn. Med grundigt Studium af Fædrelandets Historie forbandt han fortroligt Kjendskab til de europæiske Hovedliteraturer. Af hans rige Romanproduktion foreligger der 60 Bind fra Tiden før 1848, hvoriblandt de berømteste Romaner ere »Az utolsó Bátory« (1838), »A Csehek Magyarországban« (1840), »Jósika István« (1847). Fra 1847 virkede J. som transsylvansk Deputeret for Transsylvaniens og Ungarns politiske Forening, tog Del i Revolutionen 1848 som Medlem af Magnatforsamlingen, maatte flygte og tog fra 1850 Bolig i Bryssel. Af hans senere Værker maa fremhæves de historiske Romaner »Esther« (1853) og »A Cégváriak« (1865). J. er paavirket af W. Scott, men har en aldeles original, rig Opfindelsesevne, Friskhed og Farverigdom og er ganske fri for Scotts Bredde. J. døde i Dresden 1865. Hans Hustru, Julie J., har oversat en Del af hans Romaner paa Tysk.

Josquin de Près [schoskäng dø præh] var utvivlsomt den dygtigste og mest begavede blandt de mange Contrapunktister, som Nederlandene havde at opvise i Tidsrummet 1450—1550, og tillige i Besiddelse af en for sin Tid ikke almindelig Dannelse. Hans Samtid saa op til ham som noget overordentligt, og hans Messer og Motetter fortrængte Forgængernes baade i Nederlandene, Frankrig og Italien. Mange af hans Arbejder foreligge trykte og vidne om, at han ikke blot var Mester i contrapunktiske Kunststykker, men tillige en sand og genial Kunstner. Om hans Liv og Virken mangle fuldstændige Meddelelser, men af de nyeste Undersøgelser synes at fremgaa, at han stammer fra Hainaut og er født c. 1445 i Condé. Han lærte Musik i Okeghems Skole, var en Tid lang Medlem af det sixtinske Capel i Rom, levede senere i Firenze og kom c. 1500 til Frankrig, hvor Ludvig XII interesserede sig meget for ham. Han ansattes endelig i Kejser Maximilian I.s nederlandske Capel og døde som Provst ved Domcapitlet i Condé 27 Aug. 1521.

Jost, Isaak Markus, f. 1793, d. 1860, siden 1835 Overlærer ved den jødiske Realskole i Frankfurt a. M., skrev „Geschichte der Israeliten“ (1820—29, 9 Bd. med Tillægsbind for den nyeste Tid, 1847) og „Geschichte des Judenthums und seiner Sekten“ (1857—59, 3 Bd.); han udgav desuden en tysk Oversættelse af Mischna (1832—34, 6 Bd.) og nogle jødiske Tidsskrifter.

Jostedalen, et lille Præstegjæld i Sogn i Norge, hvorefter man har opkaldt **Jostedalsbræen**, der indtager en betydelig Del af den store Halvø mellem Sognefjord og Nordfjord og er den største sammenhængende Masse af evig Is og Sne paa det europæiske Fastland, idet den bedækker en Vidde af 27 □ M.s (1,500 □ Kilom.) Fjældplateau. Bræens nederste Rand har i Regelen en Højde af 4,000—4,400 F. (1,250—1,400 Met.), hvilket altsaa her er Snegrænsens Højde over Havet. Men fra denne Fon eller Snemark løbe vældige Jøkler ligesom Isfloder dybt ned gjennem de tilstødende Dale. I Fjærlandsfjorden i Sogn gaar saaledes en saadan Isarm, Bojumbræen, ned til 410 F. (130 Met.) og en anden, Suphellebræen, endog ned til 160 F. (50 Met.) over Havet og i en Afstand af kun ¼ M. (3 Km.) fra samme. Bræens Ryg har en Højde af omtr. 5,000 F. (1,570 Met.), men i dens nordre Del hæve Lodalskaupos Tinder sig over Snehavet til en Højde af henimod 6,400 F. (2,010 Met.). En saa vidtstrakt Snemark maa naturligvis øve en betydelig klimatisk Indflydelse paa de tilstødende beboede Landskaber. Fornemmelig ytrer denne sig i en umaadelig Nedbør og rigelig atmosphærisk Fugtighed. Derimod synes den aldeles ikke at virke til at forstærke Vinterkulden, der i det hele er lige saa ringe her som paa Norges øvrige Vestland.

Josva (hebr., „Herren hjælper“, græciseret Jesus), Nuns Søn, af Ephraims Stamme, førte efter Moses's Død Israeliterne ind i Canaan, erobrede den største Del af Landet og delte det mellem Israels Stammer. Han forestod den unge Stat i 25 Aar og døde 110 Aar gl. Hans Levned og Bedrifter ere beskrevne i J. Bog i det gamle Test. — J., Jozadaks Søn, Ypperstepræst for den første under Serubabel fra Exilet tilbagevendende Koloni af Jøder, som gjenopbyggede det af Babylonierne ødelagte Tempel i Jerusalem.

Jōta, det græske i; ikke et J., ikke det allermindste, ikke en Tøddel.

Jotham, Usias Søn, Konge i Juda Rige 758—41 f. Chr., en dygtig Konge, som udvidede sit Riges Grænser og efterlod det i en i udvortes Henseende blomstrende Tilstand.

Jotunfjældene er det nyere Navn paa det mægtige Fjældparti i Norge, som paa Grænsen af nordre Bergenhus og Christians Amter dannes der, hvor Dovres og Langfjældenes Forgreninger støde sammen. Denne storartede og vilde Alpeegn, der indtager et Fladerum, omtr. 8 □ M. (60 Kilom.) langt paa hver Kant, og som i N., Ø. og S. begrænses af de øverste Sidedale i Gudbrandsdalen og Valders, i V. af Sognefjordens inderste Arme, bærer med Rette sit Navn (Jotunheimen); mere end 100 af dens spidse og dristig formede, til Dels ubestegne Tinder hæve sig til en Højde af over 6,000 F. (1,900 Met.), og mellem disse vældige Kæmper strække der sig dybe Dale og „Botner“, for en Del opfyldte af store Fjældvande (Tyin, Bygdin og Gjende), der bidrage meget til at oplive Landskabet og fremhæve dets storartede Natur. Blandt Tinderne kunne nævnes: Store Galdhøpiggen, 8,160 F. (2,560 Met.) høj; Glitretind og Knutshultind, næsten lige saa høje;

agefjeldstinderne eller Hurungerne, en tæt- nende Række af spidse Horn over 7,000 F. 200 Met.). Mellem disse Fjælde, der til Dels for steile til, at Sneen kan blive liggende, rede sig store Bræer, blandt hvilke Smør- bræen, Fanaraaken og Memurubræen ere mest bekjendte. Jotunheimen var ganske kjendt for Udenverdenen, lige indtil Pro- orerne Keilhau og Chr. Boeck „opdagede" 1820. Nu besøges den hver Sommer af tedse voxende Strøm af Turister saa vel Norge som fra Udlandet.

oubert, Barthélemy Catherine [schubæhr], k General, f. 14 Apr. 1769 i Dep. Ain, rede ved Revolutionens Udbrud Rets- skaben, men lod sig 1791 optage i en Ba- n Frivillige og svang sig ved sin glimrende erhed saa hurtig i Vejret, at han alle- 1795 var Oberst og Chef for en Brigade italienske Hær og efter Slaget ved Loano blev General. I denne Stilling tog nder Bonaparte fremragende Del i Felt- 1796 og forfremmedes til Divisionsgene- 3 Jan. 1797 afgjorde J.s fortvivlede i Slaget ved Rivoli Sejren, hvoraf Man- Fald var Følgen; han indtog derpaa 8 Trient, trængte langt frem i Tirol og de sig 8 Apr. med Hærens Hovedstyrke Bonaparte. J.s Tog til Tirol ind- væsentlig paa Fredsslutningen, og Gene- blev sendt med de tagne Faner til Paris. t have gjort Tjeneste i Holland sendtes Krigens Udbrud 1798 tilbage til Ita- besatte Turin og andre faste Stæder ont; men hemmet af Directoriet i sine ioner fratraadte han Overanførselen. t n. A. gik Franskmændene uheldig i , fik J. atter Overbefalingen der; men et ved Novi 15 Aug. mod den russisk- ske Hær under Suvorov faldt han lige i elsen af Kampen, truffen af en Kugle t, kun 30 Aar gl.

pur, s. Dschaipur.

froy, François [schufroā], fransk Billed- f. 1 Febr. 1806 i Dijon, d. 1882, var École des beaux arts, hvis første Pris dt 1832. Blandt hans Arbejder maa „Kains Forbandelse", „Den unge Pige usstatuen" (Luxembourg), et mesterligt n Del Portræter, Buster eller Statuer, lig „Den lyriske Poesi" til det nye is.

froy, Théod. Simon [s. o.], fransk Phi- f. 7 Juli 1796 i Les Pontets i Dep. I Paris hørte han Cousins Fore- r over Philosophi og blev derved t til denne Videnskab. 1817 blev han i Philosophi ved École normale; han den samme Videnskab ved Collège . Da han ved École normale's Op- 1822 mistede sin Stilling, holdt han Forelæsninger i sit Hjem og blev ider ved flere Journaler. 1828 blev til at foredrage den gamle Philosophi ulté des Lettres i Paris. 1830 be- n igjen at foredrage Philosophi ved rmale og blev til samme Tid Lærer oderne Philosophis Historie ved Fa- s Lettres. 1833 ansattes han ved Collège de France som Lærer i græsk og latinsk Philosophi. 1835 maatte han for sit Helbreds Skyld rejse til Italien; ved sin Tilbagekomst 1838 forlod han Collège de France og blev ansat som Universitetsbibliothekar. Da Cousin 1840 var bleven Minister, udnævnte han J. til Medlem af Universitetets Raad. 1831 var J. bleven valgt til Medlem af Deputeret- kammeret. Han døde 1 Marts 1842. Hans klare og skarpsindige Tankegang og hans rene og ædle Charakter gjøre ham til en af de smukkeste Skikkelser i den moderne franske Philosophi. Skjønt han ikke har udviklet et eget System, har han dog behandlet ad- skillige af Philosophiens Hovedproblemer. Han er væsentlig Psycholog og er stærkt paavirket af den skotske Skole, hvis Hoved- værker han oversatte og forsynede med Fortaler, som skaffede disse Værker stor Udbredelse i Frankrig. Han lægger ikke saa meget an paa at give en directe Løsning af de psychologiske Problemer som paa at bestemme Psychologiens Gjenstand, videnskabelige Sikkerhed, Udgangs- punkt og Grænser og over for de exclusive Phy- siologer og Materialister at godtgjøre dens Mulighed som Videnskab. Han gaar ud fra som Kjendsgjerning, at vi hos os selv fore- finde Ideer, Viljesytringer osv., som vi maa tillægge en lige saa nafviselig Realitet, som vi tillægge Sansetingene uden for os. Gjennem en vedholdende og omhyggelig Jagttagelse af Phænomenerne i vort eget Indre skal Psychologen ad Inductionens Vej søge de almene Love. J. sætter en skarp Grænse mellem Psychologi og Physiologi, idet han lader den indre Ver- den i os paa ethvert Punkt være bestemt ved Bevidstheden. Kun det, som Bevidstheden kjender i vort eget Indre, er det Psychologiens Opgave at bringe til videnskabelig Klarhed; derimod falder Læren om Legemet uden for Psychologien. I ethisk Henseende sætter J. det gode deri, at et Væsen opfylder sin Bestem- melse, det onde deri, at det ikke opfylder den. Imidlertid er det højeste Gode ikke naaet, fordi Fornuften ved Viljens Hjælp behersker de na- turlige Tilbøjeligheder i det enkelte Individ; thi over den enkeltes personlige Vel staar alles Vel. Først naar den hele Skabnings absolute Formaal, den universelle Orden, realiseres, er det højeste Gode naaet; og først naar For- nuften har hævet sig til denne Tanke, har den en Ide om det gode — en Ide, som er for- pligtende, og som danner Grundlaget for Mo- ralen. Men Ideen om den universelle Ver- densorden er endnu ikke den yderste Grænse for den menneskelige Tanke; ēt Skridt endnu, og den hæver sig til Gud, som har frembragt denne Verdensorden, der er et Udtryk for den guddommelige Tanke. Skrifter: »Mélanges philosophiques« (1833, 5 Opl. 1875), »Cours de droit naturel« (1835, 4 Opl. 1866), »Nouveaux mélanges philos.« (1843, 3 Opl. 1872), »Cours d'Esthétique« (1843).

Joule, James Prescott [dschovl], engelsk Physiker, f. 24 Dec. 1818 i Manchester, Bryg- ger i Salford ved Manchester, siden 1842 Med- lem af Phil. Society og siden 1850 af Royal Society. Hans videnskabelige Arbejder, der omhandle Elektricitet og Varme, ere af frem-

ragende Betydning, særlig de vægtige Bidrag til den mechaniske Varmetheori. Han har bestemt Varmens mechaniske Æqvivalent paa forskjellig Maade, baade ved Sammenpresning af Luft og ved Vædskers Gnidning; han har bestemt Lovene for Varmeudviklingen ved den elektriske Strøm, undersøgt Elektromagnetismen, Varmefylden osv. Hans vigtigste Arbejde er »Discovery of the mechanical equivalent of heat« i »Royal Society«'s Skrifter.

Jourdan, Jean Baptiste [schurdāng], fransk General, f. 29 Apr. 1762 i Limoges, hvor hans Fader var Chirurg, indtraadte 1778 i Hæren og deltog i den nordamerikanske Frihedskrig, men blev 1784 afskediget som Underofficer. J. blev derefter Kjøbmand, valgtes 1790 til Capitain i Nationalgarden og blev 1792 Bataillonschef. Han udmærkede sig under Dumouriez og blev i Maj 1793 Brigade- og i Juli s. A. Divisionsgeneral, blev saaret i Slaget ved Hondschoote og fik i Sept. efter Houchard Anførselen over Nordhæren, med hvilken han sejrede ved Wattignies 16 Oct. over Prinsen af Koburg. 1794 slog han Østerrigerne ved Fleurus 26 Juni, indtog største Delen af Belgien og jog Fjenden tilbage over Rhinen, men blev dog i Vinterens Løb afløst af Pichegru. 1795 fik J. Anførselen over Moselhæren, gik 6 Sept. over Rhinen ved Düsseldorf, men maatte efter at være slaaet ved Höchst 11 Oct. igjen gaa tilbage. 1796 gik han paa ny over Rhinen og trængte ind i Bayern for at forene sig med Moreau, men blev slaaet af Ærkehertug Carl ved Würzburg og dreven tilbage paa den venstre Rhinbred. J. nedlagde nu Commandoen, valgtes 1797 til de 500.s Raad, hvor han sluttede sig til Republikanerne og understøttede Statscoupet imod Monarchisterne, samt tog vigtig Del i Drøftelsen af Hærordningsspørgsmaal. I Oct. 1798 blev J. Anfører for Donauhæren, gik i Marts 1799 for tredje Gang over Rhinen, men blev atter slaaet af Ærkehertug Carl ved Stockach og mistede sin Commando. Skjønt J. som Medlem af de 500.s Raad havde modsat sig Statscoupet af 18 Brumaire, overdrog Førsteconsulen ham dog 1800 Styrelsen af Piemont og gjorde ham 1804 til Marschal, men gav ham ingen Commando. Derimod fulgte J. fra 1806 med Joseph Bonaparte som militær Raadgiver først til Neapel og siden til Spanien. 1815 blev J. af Ludvig XVIII ophøjet til Greve og 1819 til Pair; han var Formand i den Krigsret, der skulde dømme Ney, men som erklærede sig incompetent. 1830 blev han Gouverneur over Invaliderne; d. 23 Nov. 1833.

Jourde, François [schuhrd], fransk Revolutionsmand, f. 1843 i Dep. Puy de Dôme, indtraadte tidlig i et Banquierhus i Paris og blev 1870 Sergent i Nationalgarden. Under Communens Oprør i Marts 1871 hørte J. til den saakaldte Centralcomité og overtog Finansernes Styrelse; han udførte sit Hverv baade med Dygtighed og Maadehold og med fuldstændig Redelighed og Uegennyttighed, men blev dog n. A. dømt til Deportation og sendtes til Ny-Caledonien. Efter Amnestien 1880 hjemvendte J. til Paris.

Jourhavende [schuhr], vagthavende.

Journal [schurnāhl] (af fr. jour, Dag), Dagbog, saaledes Skibs-J.; bruges ogsaa om Tidsskrifter, som Mode-J.; i mindre Forretninger sædvanlig en Bog, hvori man daglig renskriver de i Kladde gjorde Notitser. I det dobbelte Bogholderi svarer J. ikke længere til sit Navn, idet den kun føres ved Maanedens Slutning som et Sammendrag af de daglige Notitser, hvorved Bogføringen lettes. **Journalist,** en Forfatter, der arbejder i Dagblade eller politiske Tidsskrifter. **Journalistik,** den Del af Literaturen, der omfatter Dagspressen og politiske Tidsskrifter.

Journal des Débats [schurnāll dæ debā], fransk Dagblad, grundlagdes 1800 af L. F. Bertin (s. d. A.), men standsedes allerede i Slutn. af 1801 og gjenoprettedes først i Jan. 1805 under haarde Indskrænkninger og med Navnet »Journal de l'Empire«. I Febr. 1811 blev Bladet paa ny forbudt og traadte først igjen i Live efter Kejserdømmets Fald 1814. Under Restaurationen holdt J. d. D. indtil 1823 med det royalistiske Parti, sluttede sig da til Oppositionen, men viste dog stort Maadehold i sit Sprog; dets Artikel 10 Aug. 1829 efter Ministeriet Polignacs Udnævnelse („Ulykkelige Frankrig, ulykkelige Konge“) vakte derfor en umaadelig Opsigt og gjorde dybt Indtryk. Redactionen vilde derimod ikke deltage i Journalisternes Indsigelse imod Juli-Ordonnanserne 1830, men understøttede varmt og vedholdende det nye Kongedømme. Over for Republiken 1848—51 var Bladets Holdning kølig og kritisk, og senere opponerede det dygtig, om end varsomt imod Kejserdømmet. Efter dettes Fald stod J. d. D. tvivlraadigt, men sluttede sig 1873 til de maadeholdne Republikanere og bekæmpede 1877 afgjort Reactionens Forsøg, medens det i de sidste Aar jævnlig har angrebet Radicalismen skarpt. Intet andet fransk Blad har blandt sine Medarbejdere talt saa mange af Frankrigs fremragende Politikere og Forfattere (saaledes Chateaubriand, Salvandy, Saint-Marc Girardin, Jules Janin, Michel Chevalier, Léon Say, Phil. Chasles, J. Lemoinne o. fl.).

Jouvenet, Jean [schuv'næ], fransk Historiemaler, f. 1644 eller 1647 i Rouen, d. 1717 som Directeur for Akademiet i Paris, var Elev af sin Fader, men studerede Kunsten paa egen Haand og tog især Poussin til Mønster. Ved hans Maleri „Jesus helbreder en Lam“ fik Lebrun Interesse for ham. Hans vigtigste Arbejder, der mest indeholde bibelske Æmner, findes i Galleriet i Louvre og i Invalidekirken i Paris. Da et Slagtilfælde berøvede ham Brugen af den højre Haand, malede han med den venstre og udførte i sine sidste Leveaar „Marias Besøg hos Elisabeth“, bekjendt under Navnet »Magnificat«, Begyndelsesordet af Elisabeths Hilsen, hvilket Billede findes i Notre-Dame Kirkens Chor i Paris.

Joux [schu], en lille Bjergsø i Canton Vaud i Schweiz, 4 M. v. n. v. for Lausanne, 3,200 F. over Havet. Dens nordre Del er skilt fra Hovedsøen ved en Dæmning. Fra denne mindre Sø, **Brenet,** føres Vandet i underjordiske Løb næsten 1 M. mod N., hvor det fremtræder som den kraftige Bæk **Orbe.**

Jouy, Victor Joseph Etienne [schui], fransk igter, f. 1764, kom 13 Aar gl. til Guajana, ndte derfra tilbage til den samme Skole, hvori n havde gaaet før sin Rejse, blev Artilleriofficer drog til Ostindien, hvor han havde mange ventyr; han blev greben af Revolutionsideerne, ere en uforfærdet Modstander af Robes- rre og dømt fra Livet, men flygtede for- dt til Schweiz. Efter Robespierres Fald ndte J. atter ind i sin Officerspost og skulde have været Commandant i Lille, da han anklaget for Forstaaelse med Englænderne. ent frifunden trak han sig tilbage fra Krigs- t 1799. Hans Vaudeviller og Sange havde rede skaffet ham et Navn, da han 1807 skrev ten til Spontinis Opera „Vestalinden" og re til „Fernando Cortez". J. arbejdede flere liberale Tidsskrifter og blev 1815 lem af Akademiet. Hans Tragedie »Sylla« betydelig; mest Originalitet viser han i pikante og aandrige Skizzer af Pariserlivet hermite de la Chaussée d'Antin« (1812), der ikke naas af Fortsættelser i samme som »L'hermite de la Guyane« (1816) og hermites en prison« (1823), skrevet i For- med Jay. J. var stedse en ivrig Liberal; iden mellem Klassikere og Romantikere n lidenskabelig paa de førstes Side. 1830 han Bibliothekar i Louvre og døde 1846.

...jänovic, Vladimir [vitj], serbisk Poli- f. 1833, blev tidlig Bladredacteur i Bel- men maatte 1860 gaa til Udlandet og ud- 3 Aar i Genf et fransk-serbisk Blad. 1866 J. til Ungarn og var Medstifter og Leder t ungserbiske Nationalforening (»Omla- ; han blev 1869 fængslet som medskyldig det paa Fyrst Michael, men frikjendt. endte J. tilbage til Serbien, blev Med- Nationalforsamlingen og var 1876—79 n kort Tid af 1880 Finansminister under D. 1885. — Af s. Navn var den General, Nov. 1885 med afgjort Uheld førte den Hær imod Bulgarerne.

...ellanos, Gaspar Melch. de [hhoveljänos], **...ove-Llanos,** spansk Statsmand og For- f. 1744 i Gijon i Asturien, fik tidlig gtige Embeder og understøttede Mini- mpomanes's Reformplaner; han forvistes ra Madrid og arbejdede nu særlig for ns Opkomst. 1797 blev J. Justits- , men styrtedes n. A. af Godoy og endog i strengt Fængsel 1801—8, da en i Aranjuez gav ham Friheden. Efter ke Troppers Indrykning afslog J. alle Bonapartes Tilbud; han var tvært imod t Medlem af Centraljuntaen, der ledede Kampen, og fremkaldte efter dens Op- 1810 Dannelsen af et Regentskab og nkaldelsen af Cortes. D. 27 Nov. 1811. Forfatter af flere nationaløkonomiske , digtede baade Skuespil og lyriske g øvede stor Indflydelse paa den op- nde Digterskole i Salamanca.

...l (af Jupiter, Gen. Jovis), gemytlig, **Jovialitēt,** Gemytlighed, munter Stem- r Temperament.

...ibium, et Apparat, der forestiller Pla- upiter med dens 4 Maaner og disses er.

Joviniān, romersk Munk, optraadte i sidste Halvdel af 4de Aarh. imod den i Kirken her- skende Gjerningsretfærdighed ved i evangelisk Aand at bekæmpe Læren om Fortjenstligheden af Faste, Cølibat, Munkevæsen osv. Men han havde Tidens Aand imod sig; 390 excommu- nicerede Pave Siricius og Biskop Ambrosius i Milano ham og hans Tilhængere, og baade Hie- ronymus og Augustinus skrev Stridsskrifter imod ham.

Joyeuse entrée, fr. [schoajøhs angtrēh], flamsk Blijde-incomste (d. e. glædeligt Indtog), kaldtes et Fribrev ell. en Erklæring om Stænder- nes Privilegier, som Hertugerne af Bra- bant og Limburg fra 1355 maatte besværge før deres Indtog i Residensen. Det bestod op- rindel. af 59 Artikler og fik senere nogle Til- sætninger; ved et Brud paa noget som helst Punkt af dets Indhold bleve Undersaatterne løste fra deres Troskabsed.

Juan [hhuān], den spanske Navneform for Johan. **J. d'Austria** ell. **Johan af Østerrig,** d. ældre, nægte Søn af Kejser Carl V (som hans Moder nævnes sædvanl. Barbara Blomberg, en smuk Patricierdatter i Regensburg), f. paa sin Faders Fødselsdag 24 Febr. 1546, blev op- draget i Spanien i Nærheden af Valladolid af Kejserens højtbetroede Hofmarschal Quijada som dennes Søn og udmærkede sig tidlig ved Skjønhed, Færdighed i ridderlige Øvelser og indtagende Væsen. Forinden sin Død anerkjendte Kejseren ham som sin Søn og anbefalede ham i et 6 Juni 1554 udstedt hemmeligt Testament til sin Efterfølger. Philip II anerkjendte ham ogsaa for sin Broder, og som saadan blev han forestillet for Stormændene ved en Hoffest i Valladolid 1559; han fik nu en standsmæssig Omgivelse og omhyggelig Undervisning sammen med Prinsen af Parma og den jævnaldrende Infant, Don Carlos. J. var først bestemt for den gejstlige Stand, men foretrak den militære, og til Løn for den tro Hengivenhed, som han viste Kongen ved Opdagelsen af hans Søn, Don Carlos's hemmelige politiske Rænker, gjorde Philip ham til Anfører for en Galejflaade til Kysternes Beskyttelse, hvormed han heldig kæmpede mod de afrikanske Sørøvere 1568, og for en Hær, hvormed han undertrykkede Mori- skernes Opstand i Granada 1569—70. Men hans vigtigste Daad var Søslaget ved Le- panto 7 Oct. 1571, i hvilket han slog og til Dels ødelagde den overlegne tyrkiske Flaade; Philips Mistænksomhed og Uenighed mellem de allierede forspildte imidlertid Frugten af Sejren. 1573 besatte han Tunis. 1576 blev J. sendt som Statholder til Nederlandene, hvor han 31 Jan. 1578 sejrede ved Gemblours, men allerede 1 Oct. s. A. døde den unge Helt i Lejren ved Namur. — **J. d'A.,** d. yngre, nægte Søn af Philip IV med en Skuespiller- inde Marie Calderona, f. 1629, anførte 1647 de spanske Tropper i Italien, hvor han igjen bragte det oprørske Neapel til Lydighed, kæm- pede 1652—54 mod de Franskmænd, der vare trængte ind i Spanien, og 1656—58 i Neder- landene, 1660 i Portugal, blev siden Statholder i Arragonien og Minister under sin Halvbroder Carl II og døde 1679.

Juan, San [s. o.], 1) Flod i Mellemamerika,

der danner Nicaraguasøens Afløb til det caribiske Hav. — 2) Hovedstad i den argentinske Prov. San J. i Sydamerika, ved Andesbjærgenes østlige Fod, 140 M. n. v. for Buenos Ayres. 8,000 J. Frugtbar og veldyrket Omegn. Livlig Handel med Vin og Brændevin. — 3) **S. J. del Norte**, s. **Greytown**. — 4) **S. J. de los Lagos**, Stad i Staten Jalisco i Mexico ved Floden San Jago, 13 M. ø. n. ø. for Guadalajara. 6,000 J. Her holdes aarlig en stærkt besøgt Messe. — 5) **S. J. del Rio**, Bjærgstad i Staten Durango i Mexico, 11 M. n. til ø. for Durango, med 18,000 J. og stærkt Brændevinsbrænderi. — 6) **S. J. de Portorico**, eng. **Saint John**, befæstet Hovedstad paa den spanske Ø Portorico i Vestindien, paa en Ø ved Nordkysten, der ved en Bro er forbunden med Hovedøen. 24,000 J. J. er Sæde for Gouverneuren og en Biskop; her er en god Havn og livlig Handel.

Juan, San [s. o.], Øgruppe i Nordamerika imellem Vancouvers Ø og Fastlandet (Territoriet Washington), var 1858—72 Gjenstand for en Strid imellem England og Nordamerika. „Oregontractaten" 1846, som tilkjendte den sidste Stat hele Fastlandet, fastsatte „Midten" af Kanalen imellem Fastlandet og Vancouvers Ø som Grænse; man tænkte slet ikke paa S. J. og vidste ikke af, at Kanalen delte sig i to Arme. Først 1858 blev man fra begge Sider opmærksom derpaa, og 1859 havde underordnede Myndigheders Hidsighed nær fremkaldt blodigt Sammenstød. 1871 enedes man om at overlade den tyske Kejser Afgjørelsen som Voldgiftsdommer. I Efteraaret 1872 fældede han Kjendelse til Fordel for Nordamerika og erklærede Harostrædet for Grænse, hvorefter England strax rømmede S. J.

Juan de Fúcas Stræde [s. o.], en Havarm mellem Sydsiden af Vancouvers Ø og det nordamerikanske Territorium Washington.

Juan Fernāndez Øer [s. o.], en lille, svagt befolket Øgruppe i det store Ocean under 33¾° s. Br., 90 M. fra Chiles Kyst, regnes til denne Republiks Territorium. Hovedøen J. F. eller Mas-a-tierra har smukke Skove med gode Træsorter og i Cumberlandbugten paa Nordsiden en af Hvalfangere stærkt besøgt Ankerplads med Fyr. Mas-a-fuera, c. 30 M. længer mod V., og Santa Clara ell. Gedeøen, s. for J. F., ere ligesom Hovedøen bjærgfulde, Mas-a-fuera indtil 6,000 F. høj. — Øerne bleve opdagede 1563 af den spanske Søfarer Juan Fernandez; de bleve senere bekjendte ved Alexander Selkirk, som 1704 blev udsat paa Hovedøen, hvor han levede til 1709, og hvis Ophold her maaske har givet Defoe Ideen til Romanen „Robinson Crusoe". I den nyeste Tid har en Amerikaner forpagtet Øen som Depot for Hvalfangsten.

Juārez, Benito [hhu], Præsident i Mexico 1858—72, f. 21 Marts 1806 i en Landsby ved Oaxaca af fattige Indianere, var som Barn Hyrdedreng, men kom siden til at studere og blev 1834 Sagfører. J. blev derefter valgt til Statens lovgivende Forsamling og Fiskal ved dens øverste Domstol, samt 1846 Medlem af den mexicanske Congres, hvor han foreslog en Inddragelse af Kirkegodserne for at dække Udgifterne til Krigen med Nordamerika; dette lykkedes vel ikke, men der paalagdes dog Gejstligheden et Tvangslaan. 1847 blev J. Gouverneur i sin Hjemstat, gjennemførte mange nyttige Reformer og sørgede for Skoler og Veje, men blev forvist af Santa-Anna 1852 og drog til Cuba og New-Orleans. 1855 kom J. hjem, blev i Oct. Minister under Alvarez og afskaffede de kirkelige og militære Privilegier; han havde som Medlem af Congressen vigtig Del i den nye Forfatnings Udarbejdelse 1857 og blev Formand i Højesteret og dermed Republikens Vicepræsident. Da Comonfort blev styrtet af de klerikale i Jan. 1858, overtog J. paa Embeds Vegne Præsidentskabet, opslog sit Sæde i Veracruz og kundgjorde Kirkegodsernes Inddragelse og Indførelse af Trosfrihed og borgerligt Ægteskab. Trods flere Uheld fortsatte han Kampen mod sin Medbejler, General Miramon, indtil hans Hærfører Ortega 22 Dec. 1860 vandt en fuldstændig Sejer, og 11 Jan. 1861 drog J. ind i Staden Mexico, gjennemførte sine Reformer og forviste Ærkebispen og fire Bisper for deres Modstand. J. blev nu anerkjendt af alle europæiske Magter (allerede 1859 af Nordamerika) og valgtes 11 Juni til Præsident, men kom snart efter i Strid med England, Spanien og Frankrig, da han af Hensyn til Landets trykkede finansielle Stilling udsatte Betalingen af Statsgjældens Renter. Herved fremkaldtes de tre Magters Tog til Mexico, men det lykkedes ham allerede 9 Apr. 1862 i Orizaba at træffe Overenskomst med de to første Magter, medens Frankrig, som forfulgte egne Planer, fortsatte Krigen. De første Aars Kamp var kun en Række Nederlag for J.; Puebla og Mexico indtoges, og den østerrigske Ærkehertug Maximilian gjordes i Apr. 1864 til Kejser, medens J. selv maatte flygte til de nordlige Stater og indskrænke sig til en Guerillakamp. Dog holdt han ud, ligesom tidligere mod de klerikale, støttet alene af Nordamerika. Fra 1866 fik J. bedre Held, og alt som de franske Tropper drog bort, gjenoprettede han sit Herredømme i Landet. I Maj 1867 blev Maximilian fangen i Queretaro og næste Maaned skudt tillige med sine to Generaler Miramon og Mejia; kort efter indtoges Byerne Mexico og Veracruz. Siden styrede J. først som Dictator og, efter at en ny Forfatning var given 1867, som gjenvalgt Præsident; med Strænghed gjennemførtes Lovene mod Præsteskabet, medens der i Apr. 1869 gaves en almindelig politisk Amnesti. Dog maatte J. kæmpe mod flere Oprør, og det lykkedes ham hverken at overholde Retssikkerheden mod Røverbanderne eller at bringe Orden i Landets Finanser. I Sept. 1871 gjenvalgtes J. for tredje Gang til Præsident, men en stærk Opstand udbrød imod ham i det nordlige Mexico og var endnu ikke bleven kuet, da han 18 Juli 1872 døde af et Slagtilfælde. J. var utvivlsomt en af de betydeligste Statsmænd i de nyspanske Republiker og et godt Vidnesbyrd om sin Races Evner til at modtage en højere Cultur.

Juba, en numidisk Konge, Søn af Hjempsal II, Sønnesøns Søn af Masinissa, stod i Borgerkrigen mellem Cæsar og Pompejus paa sidst-

iadnits Side. 49 f. Chr. tilintetgjorde han Forening med A. Varius to Legioner, der ommanderedes af Quintus Curio, en af Cæsars Legater; 46 dræbte han sig selv efter lederlaget ved Thapsos. — Hans Søn, J. II, dem August 25 f. Chr. overlod en Del af aderens Rige i Forbindelse med den mauriske Konge Bocchus's Land, gjorde sig beudt ved historiske Skrifter. Han var gift ed en Datter af Kleopatra og Antonius.

Jubarte, en Finhval ell. Pukkelhval (Megara boops).

Jubelaar hos Hebræerne, s. Sabbathsaar. I i romerske Kirke betegner J. et Aar, i hvilket i Aflad, der er bekjendt under Navnet Jubeld, uddeles. Pave Bonifacius VIII erklærede et 1300 for et J., i hvilket han lovede alle, i bodfærdig valfartede til Rom, bragte fromme ver og flittig besøgte Peterskirken, fulddig Aflad. Kun Pavens Fjender, Colonrne, Aragonierne og de danske (Danmark den Gang under Interdict paa Grund af iden med Jens Grand), vare udelukkede en tilbudte Naade. Den umaadelige Fordel, n høstede heraf, bestemte Curien til „paa nd af Menneskelivets Korthed og store digheð" at forøge J.s Tal. Clemens VI de 1343 hvert 50de, Urban VI 1389 hvert og Paul II 1470 hvert 25de Aar til et bsaar, og denne sidste Bestemmelse skulde tidig være urokkelig, hvilket dog ikke har ret adskillige Paver i at gjøre deres første ringsaar til et J. Misbrug fra Pavernes , idet de tildelte Aflad uden Romerrejse Betaling af en vis Sum Penge, og det 16de Aarh.s Reformation formindskede elig Indtægterne af J., og sidste Gang ejredes, inden Pavens verdslige Herrete over Rom ophørte (1850), blev det : de urolige politiske Forhold temmelig gtet i Udlandet. Højtideligheden begynder iten. Paven begiver sig i Procession til Peterskirken og slaar tre Gange med en hammer paa St. Peters hellige Port, an samtidig fremsiger den 118de Psalme. olk aabne Porten; denne bestænges med nd, og Paven holder nu sit Indtog. følgende Dag bliver Porten atter til- og forbliver nu lukket til næste J. i indvier Stenene og Kalken og indmurer en første Sten.

bilāte, lat., d. e. jubler!, den gammelge Benævnelse paa den 3dje Søndag Paasken, fordi Gudstjenesten begyndte tese Ord (Ps. 66, 1).

ār [hhu], Flod i Spanien, udspringer i Cuença paa Sydsiden af Sierra de Aln, løber først mod S. og derefter mod . til Middelhavet, som den naar ved a. Den optager Cabriel fra venstre Side aida fra højre Side.

jart eller **Arpent**, ældre Markmaal i ig, lig 9,137 d. □ Alen ell. c. ⅔ Td.

'. D., Abbreviation af Juris utriusque , d. e. Doctor i begge Retter (den roog kanoniske, Stats- og Kirkeret).

a, fjerde Søn af Patriarchen Jakob og J. Stamme og Kongerige, s. Israel.

Judaisme, den med den mosaiske Religion sammenhørende, dernæst de senere Jøders ved Rabbinerne og Talmud uddannede Tænke- og Handlemaade.

Judas Iskariotes, hvis Tilnavn uden Tvivl betegner „Manden fra Karioth", en By i Juda Stammes Land, en af Jesu 12 Apostle, havde paa Jesu Rejser en Kassemesters Forretninger. For 30 Sekel Sølv (c. 60 Kr.) forraadte han Jesus til Jøderne; men fortvivlet over sin Gjerning kastede han Pengene i Tempelkisten og hængte sig selv. Almindel. betegner derefter Judas en Forræder.

Judas Makkabæus, s. Makkabæerne.

Judas Thaddæus ell. Lebbæus, en af Jesu 12 Apostle, skal efter Legendens Beretning have lidt Martyrdøden i Persien. Hans Mindedag er i den østlige Kirke 16 Maj, i den vestlige 28 Oct. En gammel, men vistnok urigtig Tradition identificerer ham med J., Jakobs Broder, Forf. til det nytestamentlige J.s Brev. Efter den syriske Kirkes vistnok upaalidelige Tradition var den Thaddæus, der virkede i Persien, ikke Apostel, men en af de 70 Disciple, som Jesus selv skulde have sendt til Fyrsten af Edessa.

Judaspenge er det populære Navn paa en Plante af Korsblomsternes Familie, Lunaria biennis, med røde Blomster og store, rundagtige Skulper; naar disses Klapper efter Fremodningen falde af, bliver den smukt sølvglinsende Skillevæg staaende tilbage og kan holde sig i lang Tid.

Judasøre, tvende svære Tømmere forude paa et Træskib, et paa hver Side af Bovsprydet.

Judenburg, Stad i det østerrigske Hertugd. Steiermark ved Floden Mur, 8 M. v. til n. for Graz. 4,000 J. I Nærheden ligger den prægtige Valfartskirke Maria Buch. Krudtmølle og Jærnhammerværk.

Judic [schydīk], egtl. Anna Damiens, fransk Skuespillerinde, f. i Sémur 17 Jan. 1850, var først ansat i en Modeforretning, men gik til Conservatoriet, hvor hun underviistes af Regnier og uddannede sig i Sang. Hun debuterede 2 Juni 1867 med Held paa Gymnase-Theatret, spillede under stærk Tilslutning i Brüssel 1871 og kom det følg. Aar til Bouffes-Parisiens, hvor hun først var paa sin rette Hylde. Som Operette-Sangerinde erhvervede hun sig her et europæisk Ry, og den ene Rolle efter den anden skreves for hende, bl. a. »Mamzelle Nitouche«. Hun har paa sine Kunstrejser høstet Guld og Berømmelse i Europa og Amerika og gjæstede 1884 og 1886 ogsaa Danmark.

Jūdica, lat., d. e. døm!, det gammelkirkelige Navn paa den 5te Søndag i Fasten, da Gudstjenesten begyndte med dette Ord (Ps. 43,1).

Jūdichær ell. Gotlænder, Søren Povelsen, f. 1599 paa Gulland paa Gaarden Dommerarv (hvoraf hans Tilnavn J.), blev 1627 Rector i Vordingborg, 1637 Præst i Slangerup; d. 1668. Foruden nogle Psalmer skrev han „Synopsis prosodiae Danicae ell. en kort Extract af Rimekunsten" (1650) og „Prosodia Danica ell. den danske Rimekunst" (udg. 1671).

Judiciel, hvad der henhører til Retsplejen.

Judicium, lat., Dom, Dømmekraft.

Judith var efter den apokryphiske Bog i det gamle Test., der bærer hendes Navn, en ung og skjøn Enke i den jødiske Stad Bethulia. Hun befriede sin Fødeby, da denne blev beleiret af Nebuchadnezars Feltherre Holophernes, idet hun festlig smykket gik til den fjendtlige Lejr, bedaarede Anføreren ved sin Ynde og kloge Tale og afhuggede hans Hoved, da han under et Gjæstebud til Ære for hende havde beruset sig. J.s Bog er vistnok skreven paa Makkabæernes Tid og er upaatvivlelig en fri Digtning med national-politisk og religiøs-moralsk Tendens.

Judith [schydit], egtl. Julie Bernat, fransk Skuespillerinde, f. 29 Jan. 1827, debuterede 1842 under stærkt Bifald paa Folies-dramatiques og kom, efter at have virket ved Variétés-Theatret, til at debutere paa Théâtre-français 1846. Sammen med Rachel, med hvem hun var i Familie, forlod hun denne Scene, men vendte dog snart tilbage til den igjen og blev Sociétaire 1852. Blandt hendes bedste Roller nævnes Rosina i „Barberen i Sevilla" og Grevinden i „Figaros Bryllup". Hun ægtede Oversætteren Bernard-Derosne og har selv oversat Dickens's Roman „Afgrunden" paa Fransk.

Judæ ell. **Jud**, Leo, schweizersk Reformator, f. 1482 i Germar i Elsaß, var Zwinglis Ungdomsven, blev 1518 hans Efterfølger som Præst i Einstedeln, 1522 Præst i Zürich; fra den Tid af indtog han en lignende Stilling over for Zwingli som Melanchthon over for Luther. Da Raadet i Zürich efter Zwinglis Død vilde udnævne J. til hans Efterfølger, erklærede J., at han ikke var denne Plads voxen, bevægede derfor Raadet til at vælge den 22 Aar yngre Bullinger og indtog nu den samme Plads ved Siden af denne som tidligere ved Siden af Zwingli. J. var en lærd Mand; men hans Beskedenhed gjorde, at han mere gav sig af med at oversætte andres Skrifter end med selvstændig literær Produktion; hans betydeligste Arbejder vare hans store og lille Katechismus, hans latinske Oversættelse af hele Bibelen og hans Andel i den tyske Züricher-Bibeloversættelse, i hvilken Halvdelen af det gl. Test. var et Optryk af Luthers Oversættelse, medens den anden Halvdel skyldtes J. D. i Zürich 19 Juni 1542.

Judæa, s. **Palæstina**.

Juel ell. **Juul** er Navnet paa to gamle, berømte danske Adelsslægter. For at skille dem stiver man ofte den enes Navn, hvis Vaaben er en Guldstjærne over 3 hvide Bølger i blaat Felt, Juel, og den andens, som til Vaaben har en hvid Lilie i blaat Felt, Juul. Den sidste af disse Slægter, Lilie-J., har i det hele spillet en mindre Rolle i Danmarks Historie, men hører til dets allerældste Adelsætter; den forekommer allerede i det 13de Aarh. Til den hørte **Esger J.**, der først som Kannik i Ribe havde ført Erik Menveds Sag mod Ærkebiskop Jens Grand og derfor ved Kongens Hjælp var bleven Biskop i Aarhus (1306) og 1310 endog Ærkebiskop i Lund, men som derpaa kom i heftig Strid med Kongen, under hvilken han forladt af sin Gejstlighed begav sig til Udlandet, hvor han forbandt sig med Kongens Fjender, og først vendte tilbage efter dennes Død; d. 17 Jan. 1325. Slægtens mest ansete Medlem var **Ove J.**, f. 1615, d. 1686, Vice-Statholder i Norge og Vice-Kansler, Forf. til en bekjendt, i Hist. Tidsskr. 3 R. 3 Bd. udgivet Dagbog. Fra hans ene Søn, der 1679 blev ophøjet til Friherre, nedstammer den rysensteenske Linje, medens Linjen **Sehestedt-Juul** til Ravnholt nedstammer fra en anden Søn af ham. — Af den anden Slægt, Stjærne-J., kan nævnes **Hartvig J.**, der 1483 blev Biskop i Ribe, men 1499 resignerede til Fordel for sin Søstersøn Iver Munk og døde 1500, og **Erik J.** til Hundsbæk og Torp, Landsdommer i Jylland og Rigsraad (f. 1591, d. 1657), som i sit Ægteskab med Sophie Sehested, en Søster til den bekjendte Hannibal Sehested, havde 11 Børn, blandt hvilke **Peder J.** til Hundsbæk (f. 1623, d. 1656), der som dansk Minister i Sverige udmærkede sig ved sin bestemte Optræden i Anledning af den Beskyttelse, som Dronning Christine lod Corf. Ulfeld blive til Del, samt det berømte Brødrepar Niels og Jens J. — **Jens J.**, den første Friherre til Juellinge, dansk Generaladmiral, Gehejmeraad og Elefantridder, var det niende af ovennævnte Erik J.s og Sophie Sehesteds Børn, f. paa Torp i Thy 15 Juli 1631. Efter i sin Ungdom at have studeret i Sorø fortsatte han sin Uddannelse paa Udenlandsrejser, og efter sin Hjemkomst traadte han i Statens Tjeneste, i hvilken han udmærkede sig ved diplomatisk Dygtighed i forskjellige Ambassader og Underhandlinger. Ogsaa til Søkrigshistorien er hans Navn knyttet, idet han 1677, under Slaget i Kjøgebugt og senere, var om Bord paa den danske Flaade som Committeret og deltog i Krigsraadet. Det var en fortjent Ære, der vistes en virkelig stor Mand, da Christian V 1672 ophøjede ham til Baron og af hans Gods i Sjælland oprettede Baroniet Juellinge. Han døde 23 Maj 1700 i Kjøbenhavn, faa Maaneder efter sin Udnævnelse til Generaladmiral (han havde tidligere i flere Aar været Præsident for Generalcommissariatet for Hær og Flaade). En Samtidig (Bisk. Bircherod) giver ham det Vidnesbyrd, at han var „en fortræffelig Minister og umistelig Herre for Riget i disse Tider". J. var tre Gange gift; hans Enke Dorothea Krag blev i sit andet Ægteskab med Grev Christ. Gyldenløve Stammoder til Greverne Danneskjold-Samsø. — **Niels J.** til Taasinge, Eriksholm og Totterupholm, dansk Generaladmirallieutenant, Gehejmeraad og Elefantridder, var en ældre Broder til sidst nævnte. Han var f. 8 Maj 1629 i Christiania, hvorhen hans Moder havde begivet sig ved de kejserlige Troppers Indfald i Jylland under Trediveaarskrigen. J. blev i en ganske ung Alder ansat som Page hos Prins Frederik, der 1648 som Frederik III besteg sine Fædres Trone. Efter at have studeret et Aar i Sorø rejste han udenlands, og da han tidlig havde fattet stor Lyst til Søen, begav han sig fra Frankrig til Holland, hvor han lod sig undervise i alt, hvad der var nødvendigt til Søkrigstjenesten, og praktisk uddannede sig under de berømte Søhelte Mart. Tromp og Ruijter i Republikens Krig med England 1652—53, ligesom han ogsaa i de to næste Aar fulgte med Ruijter paa hans Tog mod de afrikanske Sørøvere i

iddelhavet. Ligesom J. i ēt og alt tog
de to store Mænd til Mønstre, saaledes
ate ogsaa deres milde og humane Charakter
ste overens med hans egen Tænkemaade.
r at have gjennemgaaet en saa ypperlig
le vendte han 1656 tilbage til sit Fædre-
, som kom til at nyde saa herlige Frugter
ans Uddannelse, og blev n. A. udnævnt
Holmens Chef („Admiral paa Holmen").
n s. A. med Sverige udbrudte Krig hjalp
Admiral Bjelke til at slaa en overlegen
k Flaade under Falsterbo 12—14 Sept.
og bidrog saaledes til at hindre Fjen-
Angreb paa Sjælland fra den Kant, og
Kjøbenhavns Belejring 1658—59 før-
e han med Tapperhed og Udholdenhed
n fra Søsiden, ligesom han ogsaa i For-
med den hollandske Admiral Opdam og
i et Slag under Rødsand ved Laalands
st 30 Apr. 1659 nødte den svenske Flaade
søge ind til Wismar, og i Forening
nijter og Bjelke overførte Tropperne til
hvor de vandt Sejren ved Nyborg. J
ende Fredsaar havde han store Fortjene-
Flaadens Udvikling; men det er dog
melig i den skaanske Krig, at han ind-
ig udødelig Berømmelse, saa at man
ham som Danmarks første Søhelt.
t Adeler døde, lige som Krigen var ud-
ik J. Commandoen over Flaaden, og
yndte Rækken af sine glimrende Be-
med Gullands Erobring 1 Maj 1676.
6 Maj leverede han den svenske Flaade
re Træfning imellem Bornholm og
hvor begge Parter tilskrev sig Sejren,
at være stillet under den hollandske
Corn. Tromp, som imidlertid var
n til Kjøbenhavn med en Hjælpe-
bleven udnævnt til Generaladmiral
danske Flaade, vandt han i Forening
ne den store Sejer under Øland 1
l. Aarsdagen derefter vandt J. alene
ejer s. for Møen, og en Maaned
Juli 1677, gjorde han sit Navn
ved at tilintetgjøre den langt over-
nske Flaade under Admiral Horn
igt og derved hindre en paatænkt
paa Sjælland — den stolteste Sø-
danske have vundet siden Absalons
r den pommerske Hertug Bugislav.
des til Generaladmirallieutenant, og
iller sloges for at forevige Sejren,
den største, der nogen Sinde er slaaet
. For de Helten tilkommende Prise-
te han . n. A. Øen Taasinge, som
været i hans Families Besiddelse.
r Slaget i Kjøgebugt gjorde J. et
Calmarsund og landsatte Tropper i
og paa Øland. Den vigtigste Be-
n. A., der udførtes under J.s Le-
Erobringen af Rügen. Fredslut-
9 satte vel en Grænse for J.s kri-
bane; men han udmærkede sig i sin
tid som den ædle og dnelige Stats-
om den retskafne Borger; navnlig
stor Indflydelse paa de Foranstalt-
i flere til Sømagtens Organisation
. Han døde 8 Apr. 1697 i Kjø-
hans Lig blev bisat i den sydøstlige

Ende af Holmens Kirkes Capel. Hans Malm-
statue af Th. Stein er rejst 1881 i Nær-
heden af Kirken. Hans Enke, Margrete Ulfeld,
gjorde sig fortjent ved i Forening med Fru
Birgitte Skeel, Enke efter Generallieutenant
Niels Rosenkrantz, at stifte det adelige Jomfru-
kloster i Roskilde. — Just J., dansk Vice-
admiral, Fatters Søn til de to foreg., f. 14
Oct. 1664 i Viborg, havde først studeret,
men da han forgjæves søgte Ansættelse i
Cancelliet, gik han i hollandsk Krigstjeneste,
hvorfra han dog nogle Aar efter vendte til-
bage og fik Ansættelse i den danske Flaade.
I Maj 1695 havde han et Sammenstød i Ka-
nalen med et engelsk Orlogsskib i Anledning
af Salutteringen, hvorved han hævdede Flagets
Ære; senere blev han sendt som overordentlig
Gesandt til Rusland. J. faldt i Slaget i
Pronervig uden for Jasmund paa Rügen 8
Aug. 1715, hvor hans Skib blev angrebet af
Schoutbynacht Wilster, som tidligere havde
været i dansk, men nu stod i svensk Tjeneste, og
som skal have haft et personligt Mellemværende
med ham. Han ligger begravet i Roskilde
Domkirke; ved Gravstedet hænger hans Kaarde
og Commandostav, ligesom ogsaa den 12-pun-
dige Kanonkugle, som bragte ham Døden, er
indmuret der.

Juel, Jens, dansk Portrætmaler, f. 12 Maj
1745 i Gamborg i Fyn, blev tidlig af sine
Forældre sendt til Hamborg og sat i Lære hos
en Maler Gehrman, hvem han snart overgik,
og kom derpaa som en øvet Maler til Kjøben-
havn, hvor han fortsatte sine Studier ved
Kunstakademiet og især paa en selvstændig
Maade lagde sig efter Portrætmaleriet. 1767
vandt han Akademiets lille og 1771 dets store
Guldmedaille for „Mardochai"; og da han
paa samme Tid malede et heldigt Portræt af
Dronning Caroline Mathilde, tiltrak han sig
flere af de fornemste Damers Opmærksomhed
i den Grad, at de understøttede ham til en
Rejse i Udlandet 1772. Han traf i Rom sam-
men med Historiemaleren Abildgaard og gik
først efter flere Aars Ophold derfra til Paris,
hvor han imidlertid ikke blev længe, idet han
1777 ledsagede Kobberstikker Clemens paa en
Rejse til Genf, hvor hans Ophold forlængedes
til et Par Aar. Her malede han bl. a. Na-
turforskeren Bonnets Portræt, hvoraf en Gjen-
tagelse findes i Akademiet. Tillige malede han
et smukt Portræt af Hertug Carl August af
Sachsen-Weimar, Goethes Velynder, hvilket
findes i Biblioteket i Weimar. 1780 vendte
han hjem over Hamborg, hvor han malede
Klopstock. Kort efter udnævntes J. til Hof-
portrætmaler og optoges 1782 til Medlem af
Akademiet med Arveprins Frederiks Portræt
som Medlemsstykke. 1784 blev han Pro-
fessor ved Modelskolen, og to Gange, 1796
og 1800, valgtes han til Akademiets Directeur.
Det opmuntrende Bifald, som skjænkedes ham
af Hoffet, og den Elskværdighed i Omgang,
som han forenede med sin Kunstnerdygtighed,
gjorde hans Stilling anselig og behagelig, og
da han var en Ven af Munterhed, fik han
jævnlige Besøg i Malerstuen. Den Yndest,
han nød hos sine Samtidige, skjønnes bedst af
den store Mængde Arbejder af ham, som findes

spredte overalt; og han fortjente denne Yndest i høj Grad, thi føler man end Tidens Paavirkning, viste han dog ved sin Smag, sin Sans for Form og Farve, at han dyrkede Kunsten med Alvor. Vel kunde han ej undgaa enhver yndet Portrætmalers Skæbne, at hans Arbejder ved de mangfoldige, ofte ligegyldige Personer, han maatte male, undertiden bleve noget flygtige, men selv hans sidste Billeder vise, at han endnu var en kraftig Kunstner, da han døde 27 Dec. 1802. Ved Siden af Portræter har han ogsaa, mest for sin egen Fornøjelse, malet en Mængde smaa Landskaber af den danske Natur, der vidne om Kjærlighed til Gjenstanden. Derimod var Behandlingen af Landskabet svagere, naar han undertiden anvendte det som Baggrund for Portrætfigurer eller Grupper i Legemsstørrelse.

Juel-Hansen, Erna, født Drachmann, Datter af Lægen A. G. Drachmann, f. 5 Marts 1845, hjalp som ganske ung sin Fader med at indføre fransk Gymnastik blandt kjøbenhavnske Pigebørn, senere (1871) sin Mand med Indførelse af den fröbelske Børnehave; 1884 oprettede hun et Institut for kvindelig Gymnastik efter Lings System. I Literaturen optraadte hun 1881 — under Pseudonymet Arne Wendt — med „Mellem 12 og 17", dygtige Virkeligheds-skildringer af unge Piger i Overgangsalderen, senere med „Sex Noveller" (1885), ligesom hun har oversat Dostojevskijs Hovedværker paa Dansk, skrevet Afhandlinger om Pigeskolens Reform o. a. m.

Juellinge, Baroni paa Laaland med en Hovedgaard af samme Navn. Det hidrører fra den berømte Jens Juel. Da denne 10 Dec. 1672 blev ophøjet til Baron, oprettedes hans Gods Valbygaard i Sjælland (Stevns Herred), som tidligere havde tilhørt forskjellige adelige Familier og saaledes i sin Tid den bekjendte Gunde Rosenkrantz, med det nye Navn J. til et Baroni af s. N. Baroniet gik i Arv til Jens Juels Datter, der var gift med Etatsraad og Stiftamtmand Fred. Vind, og deres Efterkommere, Familien Krag-Juel-Vind-Frijs, der ved Giftermaal ogsaa kom i Besiddelse af Stamhuset Stensballegaard og Grevskabet Frijsenborg i Jylland. Jens Juels Dattersøn, Baron Jens Juel-Vind, mageskiftede dette sjællandske J. til Kongen for Halsted Kloster paa Laaland (¼ M. n. ø. for Nakskov), som ved Reformationen var kommet under Kronen; dette fik derpaa Navnet J. og blev Hovedsædet i Baroniet, som saaledes forflyttedes fra Sjælland til Laaland 1719. Det førstnævnte J. blev overdraget til den grevelige Danneskjoldske Familie, fra hvilken det kom til Grev Ad. Gottl. Moltke, og fra den Tid hører det under Grevskabet Bregentved. Paa det laalandske J. er en ny Hovedbygning opført 1847—49 i elegant gotisk Renaissancestil. Foruden dette omfatter Baroniet endnu 3 andre Hovedgaarde, Ørbygaard, Haugaard og Stensgaard. Dets Størrelse er c. 697 Tdr. Hartk. med Fideicommiscapitaler paa c. 1,130,000 Kr. Under Hovedgaardene ligge 1065 Tdr. Land foruden c. 1,134 Tdr. Land Skov.

Jugenheim, Flække i Storhertugd. Hessen-Darmstadt, 2 M. s. for Darmstadt. 4,000 J. Her og i Omegnen findes talrige Villaer og Landsteder, der benyttes til Sommerophold saa vel af Darmstadts Befolkning som af Fremmede. Smukt storhertugeligt Slot, hvor Kejser Alexander II af Rusland flere Gange opholdt sig.

Jugere [schyschère], dømme, anslaa.

Juggurnaut, s. Dschagarnath.

Jugor-Strædet, mellem 69° og 70° n. Br., fører s. om Øen Vaigatsch ind i det kariske Hav.

Jugurtha, Konge i Numidien, Søn af Mastanabal, blev af sin Onkel Micipsa indsat til Tronarving i Forening med dennes to Sønner, Adherbal og Hjempsal. 116 f. Chr. lod han Hjempsal dræbe; Adherbal søgte Hjælp hos Romerne, men J. vidste ved Bestikkelser at afvende det truende Uvejr; til sidst fangede han Adherbal, som havde indesluttet sig i Byen Cirta, og dræbte ham. Ved samme Lejlighed bleve mange Italienere i Cirta dræbte. Romerne besluttede da Krig mod J.; men denne brugte atter Bestikkelser med stort Held, indtil Metellus fik Overanførselen i Afrika. Han vandt 109 en afgjørende Sejer over J., som derpaa tog sin Tilflugt til den mauritanske Konge Bocchus; men Krigen trak ud, indtil Marius 106 efterfulgte Metellus i Anførselen. 105 drog L. Sulla til Kong Bocchus, og denne udleverede J. til Romerne. 104 førtes han med to Sønner som Fange til Rom, hvor han led Hungersdøden i det underjordiske Fængsel ved Capitolium. Den jugurthinske Krigs Historie er beskreven af Sallust.

Jujui [hyhhui], Stad i Argentina i Sydamerika, Hovedstad i Staten Jujui, ved Rio Grande de J., 24° 10′ s. Br., 47° 45′ v. L. 3,000 J. I Nærheden er en Vulkan med hyppige Udbrud af Damp og Dynd.

Jukagirer, et af de arktiske Folk i det nordlige Asien, bo ved Floderne Jana, Indigirka, Kolyma og ved øvre Anadyr i det nordøstlige Sibirien; det er den faatallige Rest (c. 1,000 Mennesker) af en større Folkestamme, som før Jakuternes og Tungusernes Fremtrængen indehavde den største Del af det østre Sibirien. Før et krigersk Folk, nu undertrykte især af Russerne; de ere smukke Mennesker med lys Hudfarve, men Øjne og Haar ere sorte. De bo i Træhytter, ernære sig ved Fiskeri, ved Rensdyr- og Gaasefangst samt af Rødder, som de samle for Vinteren. Hunden er deres eneste Husdyr. De klæde sig i Rensdyrskind. De yde Sang og Dans; deres Religion er væsentlig Schamanisme. En Afdeling af J. ere Tshuvanzerne ved øvre Anadyr, nu kun 200 Mennesker.

Jul var vore hedenske Forfædres Hovedfest. Den var en Takkefest for Lysets Tilbagevenden og fejredes ved „Midvinter", d. e. i Midten af Januar, idet Vinteren regnedes fra Midten af October til Midten af April. Siden, da Christendommen indførtes, faldt den sammen med den christne Fest til Minde om Jesu Fødsel, men i Norden vedblev man lige til Midten af det 16de Aarh. at regne Aarets Begyndelse fra 1ste Juledag. De første Spor til en christelig Julefest findes ved 360 i den romerske Kirke, der efter en gammel Tradition satte Christi Fødselsdag til 25 Dec. Et Par

...cennier senere var den allerede almindelig bredt i Orienten, og Chrysostomus betegner i allerede som den første af alle Fester. Heri ...s at ligge et Udtryk for, at J. ogsaa i den oprindelig har været en hedensk Fest den romerske Saturnalfest, den persiske thrasfest —, som Kirken har søgt at hellige dertil at henlægge en kirkelig Fest. Thi kirkelige Fest, der henlagdes til J., var ndelig ikke nogen Hovedfest; for den gammel-lige Opfattelse havde Fødselsdagen kun e Betydning i Sammenligning med Døds-n. Om J. dannede der sig en Festkreds, cyklusen; Adventstiden blev Forberedelses-il J.; derpaa følger Juleaften og første dag. Dertil knyttede sig som anden og e Festdag Mindedagene for Stephanus og gelisten Johannes; Omskærelsesfesten, Navngivelsesdag, blev sat i Forbindelse det borgerlige Nyaar. 6 Jan. er Epi-efesten ell. Helligtrekongersdag. J. er lot en kirkelig Fest, men ogsaa en Familie-især blandt Almuen paa Landet i Dan-, men endnu mere i Norge og Sverige, endnu mange af de til J. hørende æld-folkelige Forlystelser og Skikke have be-fig. **Julemærker.** Da Julen efter gammel-Tidsregning begyndte Aaret og varede i Dage til Helligtrekonger, antog man, at Vejret var paa disse tolv Dage, vilde live i hver af Aarets tolv Maaneder. afmærkede derfor gjærne med Kridt paa jælken hver Dag i Julen, hvorledes var, og benyttede saa disse „J." som rt i det kommende Aar. Denne Skik nindelig i Skandinavien, England, Tysk-g flere Lande. Paa Dansk lever Mindet endnu i Talemaaden: „Hvis ikke alle a fejl". **Julestuer** kaldtes de selskabelige telser, som i de forrige Aarhundreder i fandt Sted her i Norden. En Hoved-del af disse foruden Julebordets Ny-var **Julelegen**, der imidlertid stundum e til Uorden og Optøjer, saa at de som visse allerede fra gammel Tid af ge **Juleoptog** paa Gaderne, hvorved den ge Ro og Orden forstyrredes, bleve for-Disse Juleoptog, der uden Tvivl havde Oprindelse fra de katholske Tider, bestod i Processioner under Navn af Stjærnen ...bukke. I førstnævnte Procession bares Stang en stor Papirsstjærne, indvendig i sidstnævnte et med et stort Dække for-Bukkehoved. Saa vel i Sverige som i rk og Hertugdømmerne var Processionen tjærnen almindelig; derimod beskrives ske Julebuk eller, som den ogsaa kaldtes, ...ten (af oldn. vættr, Vætte (s. d. A.), er ond Aand) noget anderledes end rske. Den forestilledes af en Person ertet Ansigt, indhyllet i et sort Dække, med en Hale, krybende om paa alle d en lille Stav i Munden, hvorpaa brændende Lys vare fastgjorte; de til-ende gav ham Æbler, Nødder osv. vis maa denne Julebuk enten have de i Middelalderen ved visse Fester e barokke Maskeoptog eller haft sin else fra de ældgamle nordiske Sagn om Trolde, der ved Juletid ved Vintersolhverv, naar Solen igjen nærmede sig, flyttede bort og tog Børn med sig, og til hvem der ofredes Mad og andet. Den almindelige nordiske Julespise, Skinke, staar uden Tvivl i Forbindelse med den Skik fra Hedenold at ofre en Galt til Frej for et godt Aar. De nu saa almindelige **Juletræer** synes først at være komne i Brug i Danmark i det 3dje Decennium af vort Aarh.

Juláp, Julep, Julapium, egtl. en Mixtur af smuk Farve og behagelig Smag, der i ældre Tider tillige indeholdt Opium; nu forstaar man i Pharmacien under dette Navn en Mætning, Saturation, af en Opløsning af kulsurt Kali i Vand med en Syre (Citron-, Eddikesyre), hvortil der sættes Sukker.

„Juleaftens Fejde" kaldes den Tumult i Kjøbenhavn, som de kongel. Garderе gjorde Juleaften 1771, fordi Struensee havde paabudt Garderegimentets Opløsning og Compagniernes Fordeling til de alminbel. Fodfolks-Regimenter. Garderne gjorde Mytteri og vilde ikke afgive Fanen; en Del besatte Vagtstuen paa Christiansborg Slot, en anden trængte med Vaaben gjennem Nørreport ud til Frederiksberg Slot, hvor Kongen opholdt sig, og tiltvang sig Løfte om fuldstændig Afsked. Tumulten understøttedes af Borgerne i Kbhvn., der gav Garderne Mad og Drikke; den Svaghed, Struensee viste derоverfor, fremskyndede Sammensværgelsen, som styrtede ham 3—4 Uger senere. Langebek besang „J. F." i et „Skaldedigt".

Julerose, s. **Nyserod.**

Juleøen, eng. Christmas-Island, 1) en af de centralpolynesiske Sporader, 4½ □ M. stor, ligger under 2° n. Br., 139° 50′ v. L. Den blev opdaget 24 Dec. 1777 af Cook, er stærkt bevoxet med Palmer og har en god Havn. Øen er tagen i Besiddelse af Nordamerika. — 2) En Ø i det indiske Ocean, s. for Javas Vestende, under 10° 33′ s. Br.

Juli, den 7de Maaned i vort Aar, den 5te i det romerske, som begyndte med Marts (derfor den Gang Quintilis), har Navn efter Julius Cæsar, som var født i denne Maaned. Maanedens danske Navn er Ormemaaned; den bestaar af 31 Dage. **Julirevolutionen** kaldes den Statsomvæltning i Frankrig 1830, hvorved den ældre, bourbonske Linje (Carl X) fortrængtes og den yngre, orléanske Linje (Ludvig Philip) kom paa Tronen, efter en Gadekamp i Paris 27—29 Juli. Derefter kaldtes Ludvig Philips Kongedømme **„Julimonarchiet"**, og til Minde oprejstes **Julisøjlen** paa Bastillepladsen.

Julia, Kejser Augusts eneste Datter med hans anden Ægtefælle, Scribonia, f. 39 f. Chr., udmærket ved Skjønhed, Aand og Dannelse, var først gift med Augusts Søstersøn Claudius Marcellus 25, der næst 22 med Agrippa, til sidst 11 med Tiberius; dette sidste Ægteskab havde hendes Stifmoder Livia bragt i Stand for derved at sikre Tiberius Tronfølgen. Det bestod, indtil August paa Grund af hendes Udsvævelser forviste hende til Øen Pandataria ved Napoli; senere anviste man hende Rheginum (Reggio) til Opholdssted, hvor hun døde i Armod 14 e. Chr. Kun hendes Døtre over-

levede hende; to af hendes Sønner døde før hende, og den tredje, Agrippa, havde Tiberius ladet dræbe. — En ældre J. var Datter af Cæsar og gift med Pompejus, d. 54 f. Chr.

Julia Domna, Kejser Septimius Severus's anden Ægtefælle, Moder til Caracalla. Hun dræbte sig selv efter dennes Mord 217.

Juliane Marie, dansk Dronning, f. 4 Sept. 1729, Prinsesse af Braunschweig-Wolfenbüttel, Søster til den fra den preussiske Syvaarskrig bekjendte Feltherre Ferdinand af Br.-W. og Svigerinde til Frederik II af Preussen, samt til den ulykkelige russiske Storfyrstinde Anna Carlovna (Ivan IV.s Moder). Hun ægtede 1752 Kong Frederik V af Danmark og blev Moder til Arveprins Frederik, Christian VIII.s Fader, men vandt aldrig den Folkeyndest, som hans første Dronning Louise. J. beskyldtes for Pragtlyst, Herskesyge og Hævngjerrighed, og det var hende, som ledede den Sammensværgelse, der i Jan. 1772 styrtede Dronning Caroline Mathilde og Struensee, og som bragte Magten i Hænde paa J. M., hendes Søn og Guldberg. Rygtet fortæller, at hun bevarede sit Had til Struensee endog efter hans Henrettelse, ligesom hun senere beskyldtes for at have ladet Kronprins Frederiks (F. VI.s) Børn skaffe af Vejen. Kun tvungen fandt hun sig i at fjærnes fra Magten ved en ny Hofrevolution i Apr. 1784 og boede senere paa Fredensborg til sin Død 10 Oct. 1796. Fødselsstiftelsen i Kjøbenhavn grundlagdes af J. M. 1785.

Julianehaab, den sydligste og folkerigeste af de danske Kolonier i Grønland (60° 43' n. Br.) havde 2,308 J. i 1880, hvoraf 41 Europæere, imod 2,570 J. i 1870 og 2,637 J. i 1860. J. er Sæde for Koloniinspecteuren i det sydl. District.

Julianske Periode, s. Cyklus.

Julianus, Flavius Claudius, romersk Kejser 361—63, paa Grund af sit Frafald fra Christendommen kaldet Apŏstata, d. e. den frafaldne, f. 331, Søn af Jul. Constantius, en Broder til Constantin d. store. J. og hans Broder Gallus undgik kun med Nød og næppe det Blodbad, som efter Constantins Død blev anrettet paa Kejserens Slægt. Indtil sit 24de Aar opdroges han sammen med sin Broder dels i Jonien og Bithynien, dels i Kappadokien, under stadig Fare for at blive ryddet af Vejen af sine Fættere, Constantins Sønner. Da Constantius blev Eneherskér 353, lod han Gallus udraabe til Cæsar og til Statholder i Asien. Men næppe et Aar efter blev denne henrettet, og J. undgik kun den samme Skæbne ved Kejserinde Eusebias Forbøn. Han tilbragte nu nogle Maaneder i Athen, men kaldtes pludselig herfra til Milano, hvor Kejseren udnævnte ham til Cæsar, giftede ham med sin Søster Helene og overdrog ham Statholderskabet i Gallien (355). Her udmærkede han sig i Kampen mod Alemanner og Franker, som han efter et sejerrigt Slag ved Argentoratum (Straßburg) 357 drev tilbage over Rhinen, og bestyrede Provinsen med stor Dygtighed fra sin Hovedstad Lutetia (Paris). 360 udraabte Soldaterne ham til Kejser; han modtog Valget efter nogen Vægring og drog derpaa imod Constantius. Da denne Aaret efter (361) døde, forinden det var kommet til nogen afgjørende Kamp, blev J. anerkjendt som Eneherskér over hele Riget. J. var opdraget i den christne Tro, men havde allerede tidlig fattet Afsky for den nye Lære, i hvilken han saa den egentlige Aarsag til Tidens Vlødagtighed og sædelige Forfald. Ved Omgang med Philosopher og Rhetorer af den nyplatoniske Retning havde han dannet sig en Religion, som var en Blanding af Hedenskab og moderne Philosophi, og da han blev Eneherskér, satte han sig det Maal, at gjenindføre den gamle Religion. Han haabede derved at gjenoplive Poesien og Philosophien og kalde den gamle Tids Dyder til Live paa ny. Da Hedenskabet endnu havde mange Tilhængere især blandt Landbefolkningen, fandt J.s Ideer stor Tilslutning, saa meget mere som han udelukkende anvendte Hedninger i alle Ævres- og Tillidsposter samt til at lede Ungdommens Opdragelse. Selv optraadte han i Tale og i Skrift imod Christendommen og stræbte at bringe Hedenskabet paa Fode ved nye Religionsskikke, et ordnet Præstedømme og en systematisk Religionslære. Skjønt J. i Beg. af sin Regering optraadte med Taalsomhed imod de christne, udviklede der sig dog efterhaanden et saa bittert Fjendskab fra begge Sider, at en Borgerkrig stod for Døren. Forinden det kom saa vidt, døde han paa et Tog imod den persiske Konge Sapor 363. J. besad ualmindelige Evner i forskjellige Retninger. Han var en dygtig Kriger, en i sædelig Henseende ren og pletfri Charakter, arbejdsom og energisk, jævn og ligefrem i sin Optræden. Som Forfatter har han frembragt nogle af Datidens originaleste Værker, iblandt hvilke vi skulle nævne: „Cæsarerne", „Misopogon" og 83 til Dels philosophiske Breve. Strauß har i sin Bog „Der Romantiker auf dem Throne der Cäsaren" (Halle 1847) behandlet J.s Liv; ligeledes er han bleven gjort til Gjenstand for digterisk Behandling af Hauch og Ibsen.

Julien, N. Stanislas [schyliäng], fransk Orientalist, f. 13 Apr. 1797 i Orléans, lagde sig især efter Chinesisk og har gjort sig fortjent ved at udgive enkelte chinesiske Texter og en hel Del Oversættelser, ved hvilke han i betydelig Grad har fremmet Kundskaben til den chinesiske Literatur, Chinas Cultur og Asiens Historie. 1827 blev han Underbibliothekar ved Institutet, og 1832 fulgte han Abel Rémusat som Professor i chinesisk Sprog og Literatur ved Collège de France, hvis Bestyrer han blev 1855. 1839 valgtes han til Conservator ved Bibliothèque royale. Han døde 13 Febr. 1873. Af hans Arbejder nævne vi: »Meng-Tseu«, oversat paa Latin (2 Bd., 1824—26), »Le livre des récompenses et des peines« (overs. 1841), »Histoire et fabrication de la porcellaine chinoise« (overs. 1856), »Mémoires sur les contrées occidentales par Hiouen-Thsang« (2 Bd., 1857—58), »Les Avadanas, contes et apologues« (3 Bd., 1859), »Syntaxe nouvelle de la langue chinoise« (2 Bd., 1869—70).

Julien, St. [sæng schyliäng], et Vindistrict i det franske Dep. Gironde, n. v. for Bordeaux, mellem Gironde og Havet, frembringer god Rødvin.

Julienne, potage à la, fr. [potahsch a la schy-n], Suppe med smaaskaarne Grøntsager.
Julier-Passet, et snævert Bjærgpas i Kant. ...bünden i Schweiz, fører fra Silvaplana ...n øvre Inndal til Oberhalbsteindalen. Dets ...ste Punkt er 7,300 F. og er mærkeligt ved ...enved 5 F. høje Søjler, der paa Kejser ...ustus Tid ere satte her som Milesten. Fra ...ten af Nov. til Midten af Maj er Vejen ...farbar for Slæder.
...ulius, en allerede i Roms ældste Historie ...ommende romersk Slægt, der antoges at ...amme fra Æneas's Søn Julus ell. Asca-... De betydeligste til denne Slægt hørende ...ner ere: Lucius J. Cæsar, der som Consul ... Chr. kæmpede heldig mod Samniterne ...lev dræbt som Modstander af Marius og ...a 87; hans Broder, Cajus J. Cæsar Strabo, ...e sig bekjendt som Taler og Tragedie-... Den største Glans fik denne Slægt ...Dictatoren Cajus J. Cæsar (s. d. A.), der ...doption optog Cajus J. Cæsar Octavianus ...gustus) i den juliske Slægt.
...lius, 3 Paver. J. I, Pave 337—52, ind-...ved den Stilling, som Conciliet i Sar-...43 tilkjendte ham (s. Pave), en betydnings-...plads i Pavemagtens Udviklingshistorie. ...II, Pave 1503—13, Brodersøn af Sixtus ...r halvt ødelagt af Udsvævelser, da han ...r gl. besteg Pavestolen; for at udvide ...s Besiddelser indviklede han ved samvit-...sløse diplomatiske Kunstgreb det halve ...a i en Række blodige og ødelæggende ... i hvilke han ikke holdt sig for god til ...anføre sin Hær, lede Belejringer, føre ...colonner osv. 1508 overtalte han Lud-...l til at hjælpe sig mod Venezianerne og ...derpaa af disse kjøbe til at hjælpe dem ...t jage Franskmændene tilbage over Al-... hvorfor et fransk Nationalconcilium i 1510 opsagde ham Huldskab og Troskab. ...e over hans Troløshed sluttede Ludvig Kejser Maximilian sig sammen om at ...ham med Magt; 5 Cardinaler sluttede ...dem og sammenkaldte Conciliet i Pisa ...imod hvilket J. 1512 stillede det 5te ...concilium, hvor Ludvig XII blev lyst i ... Ludvig lod præge en Skuemønt med ...ften »Perdam Babylonis nomen« („jeg ...ette Babylons Navn"), men de franske ...s Held i Italien bevægede Kejseren til ...e Forbundet og slutte sig til den Liga ...ankrig, som Paven havde faaet dannet ... Schweiz, England, Spanien og flere ...e Stater; Ludvig maatte saa rømme ... J. var en Ven og Beskytter af ...ab og Kunst og lagde Grunden til ...: Peterskirke. D. 21 Febr. 1513. — ...Pave 1550—55, havde som pavelig Legat ...et Tridentinerconciliet og der vundet ...om en dygtig Forretningsmand. 1551 ... han paa ny Conciliet i Trident, men ...stes atter 1552 paa Grund af Kurfyrst ...s Fremtrængen. Et slet Eftermæle ... han sig ved den skamløse Nepotisme, ...de.
...v-Støtten, et 5 Alen højt Stenkors med ...rift, som havde Navn efter Herre-... Julskov ved Nyborg, hvor det fandtes, indtil det i Slutn. af det 18de Aarh. blev ødelagt. Længe havde det tiltrukket sig Oldforskernes Opmærksomhed, men i Stedet for de ældre, phantastiske Forklaringer er det nu oplyst, at det skrev sig fra Gulland fra det 15de Aarh., og at det rimeligvis i det følg. Aarh. blev flyttet til Julskov af en af denne Gaards Ejere, som var Lensmand paa Gulland.

Julsø hører til Sørækken mellem Skanderborg og Silkeborg og ligger ved Nordsiden af Himmelbjærget. Den befares i Sommertiden daglig af Dampskibe.

Jumièges [schymiähsch], Landsby i det franske Dep. Nedre-Seine, paa en Halvø i Seines højre Bred, 3 M. fra Rouen. Ruiner af et berømt Benedictinerakademi, stiftet 654. Agnes Sorel ligger begravet her.

Jumilla [hhumilja], Stad i den spanske Prov. Murcia, 8 M. n. til v. for Murcia. 14,000 I. Romerske Oldtidsminder.

Jumpere [dschüm], et Ogenavn, som de calvinistiske Methodister i Wales fik, efter at de 1760 vare begyndte ved deres Forsamlinger at lægge deres Omvendelse for Dagen, ikke blot ved Udraab, men ogsaa ved at „hoppe og springe af Glæde", idet de paaberaabte sig Luc. 6,23, Ap. Gj. 3,8 og 2. Sam. 6,16. I nyere Tid, da Methodisterne der, som andensteds, vise mere Besindighed i deres Færd, er Ogenavnet bortfaldet, og Methodisterne ere nu det talrigste Kirkesamfund i Wales, talrigere end selve Statskirken, en Fremgang, som de til Dels skylde den Omstændighed, at de holde Gudstjeneste ikke blot paa Engelsk, men ogsaa paa Walisisk.

Jung, Alexander, tysk Forfatter, f. 1799 i Rastenburg i Østpreussen, studerede Theologi og Philosophi i Berlin og Königsberg, i hvilken sidste By han sluttede inderligt Venskab med Philosophen K. Rosenkranz, og hvor han forblev hele sit øvrige Liv som Forfatter og Lærer; d. 1884. Det unge Tyskland, især Gutzkow, stod ham meget nær. Blandt hans talrige, ved Dybsindighed og original Stil udmærkede Skrifter kan her kun exempelvis nævnes: „Vorlesungen über die moderne Litteratur der Deutschen" (1840), „Über Freisinnigkeit innerhalb des Gesetzes" (1845), „Charaktere, Charakteristiken und vermischte Schriften" (1848), „Goethes Wanderjahre und die wichtigsten Fragen des 19ten Jahrh." (1854), „Briefe über Gutzkows Ritter vom Geiste" (1856), „Moderne Zustände" (1880) samt Romanerne „Rosmarin" (1862), „Darwin" (1873) og „Die Harfe von Discatherine" (af autobiographisk Indhold, 1885).

Jung, Joh. Heinr., kaldt Stilling, tysk Forfatter, f. 1740 i Nassau af fattige Forældre, skulde først være Kulsvier, lærte derpaa Skrædderhaandværket, men læste paa egen Haand alle Bøger, han kunde faa fat paa. Allerede den Gang var han beherstet af en egen, religiøs Mysticisme, der lod ham se en umiddelbar guddommelig Indgriben i Livets Enkeltheder. Han forsøgte sig en Tid som Skolelærer, blev atter Skrædder og derpaa Huslærer og gav sig til for sine Sparepenge at studere Medicin i Straßburg, hvor han gjorde Goethes Bekjendtskab. J.s ejendommelige, naiv-kraftige Individualitet blev paaskjønnet af den ham saa

diametralt modsatte, den Gang gjærende og urolige unge Digter. Efter fuldendte Studier blev J. Læge i Elberfeld, hvor han vandt Ry som en heldig Operateur for Stær, blev 1778 Professor i Landøkonomi i Heidelberg, 1787 cameralistisk Prof. i Marburg, vendte 1804 tilbage til Heidelberg og døde 1817 i Carlsruhe som Gehejmeraad. Foruden cameralistiske Skrifter, der vare respectable for deres Tid, har han nedlagt sine mystisk-theosophiske Anskuelser, der ved hans poetisk-rene Personlighed faa et Præg af personlig Vederhæftighed, i Skrifter som „Theobald oder der Schwärmer" (1797), „Theorie der Geisterkunde" (1808), „Apologie der Th. d. Geisterk." (1809), „Scenen aus dem Geisterreiche" (1797—1801). Hans Skildring af forskjellige Perioder af hans Liv (samlede 1835 i „Lebensgeschichte J. S.s") ere i høj Grad tiltrækkende som anskuelige Billeder af hans aandelige Rørelser og af ejendommelige Strømninger i hans Tid. Hans „Sämtliche Werke" udkom 1843—44 i 12 Bd.

Jung Bahadûr, Fyrste i Nepal 1847—77, besøgte England 1850 og ydede 1857 Engelskmændene kraftig Hjælp under den store Opstand; d. 1877.

Jungbunzlau, s. Bunzlau.

Junge, Jochum, f. i Odense 1760, theol. Cand. 1786, Sognepræst i Bloustrød fra 1791 til sin Død 1823, er bekjendt som Forfatter til „Den nordsjællandske Landalmues Charakter, Skikke, Meninger og Sprog" (1798; 2det Opl. 1844), hvilket Skrift man har betegnet som en af den danske Literaturs lærdeste og aandrigste Frembringelser.

Jungfrau, s. Jomfruen.

Jungfru, indt. 1862 det mindste svenske Rummaal for vaade Varer, 8,178 Centilit. eller ¼ dansk Pægl.

Junggreen, Jens Peter, sønderjysk Patriot, f. 14 Aug. 1827 i Aabenraa, blev 1856 Tobaksspinder i sin Fødeby og var siden 1865 en af Lederne og Ordførerne for sine Landsmænd i Kampen mod det tyske Herredømme. Særlig har han skrevet mange Artikler i „Freja" og „Dannevirke", men ogsaa enkelte i tyske Blade for at hævde den danske Nationalitets naturlige Ret og Nordslesvigernes billige Krav paa Gjenforening med Danmark. 1876 maatte han udstaa ½ Aars Fæstningsarrest i Magdeburg for en saadan Artikel. 1878 lod han omdele et lille Skrift („An das deutsche Volk, von dem Nordschleswiger J. P. J.") til alle Medlemmer i den tyske Rigsdag; i Nov. 1884 valgtes han selv til denne Forsamling som Nordslesvigs Repræsentant. 1880 var J. Medstifter af og senere Formand for Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse. D. 19 Juli 1886.

Junghuhn, Franz Wilhelm, tysk Naturforsker, f. 1812 i Mansfeld, var Læge ved den preussiske Hær, men flygtede paa Grund af en Duel til Algérien, hvor han fik Ansættelse ved Fremmedlegionen. Han gik 1835 til Batavia som Læge og blev 1840 forsat til Padang paa Sumatra, hvor Regeringen overdrog ham at foretage videnskabelige Undersøgelser i den ubekjendte, indre Del af Sumatra. 1842 vendte han tilbage til Batavia, ledede 1845—48 en geologisk Undersøgelse af Java, men maatte af Helbredshensyn vende tilbage til Europa 1849. 1855 rejste han dog atter tilbage til Java for at føre Tilsyn med de ny anlagte China-Plantager og døde der 1864. Han har udgivet „Die Battaländer in Sumatra" (2 Bd., 1847) og „Java, seine Gestalt, Pflanzendecke u. innere Bauart" (2den Udg., 3 Bd., 1857), der er et Hovedværk angaaende Naturforholdene paa Java.

Jungius, Joachim, f. 22 Oct. 1587 i Lübeck, d. 17 Sept. 1657, indtager en meget fremragende Plads blandt sin Tids Botanikere foruden som Philosoph, Mathematiker og Naturforsker i det hele. Som Botaniker var han forud for sin Tid ved sit skarpe Blik for de morphologiske Forhold (s. Botanikens Historie), og han arbejdede for at indføre en bedre Nomenclatur, hvilket der maaske vil være at tage Hensyn til ved Bedømmelsen af Linnés Betydning for dette Spørgsmaal. Da han paa Grund af sin mangeartede Virksomhed ikke gjærne gav sig Tid til at skrive Bøger, var det i Begyndelsen nærmest kun paa sine Tilhørere, han havde Indflydelse. Dog spredtes Afskrifter af hans Forelæsninger omkring, ja bleve endog mer eller mindre fuldstændig aftrykte i andre Botanikeres Værker, saaledes — dog under Navnelse af Kilde — i Rays »Historia plantarum«. Først efter hans Død udkom hans botaniske Skrifter, udgivne af hans Disciple. Det vigtigste af disse er »Isagoge phytoscopica« (1678).

Junglekrat, Jungleskov, kaldes en Skov, for saa vidt dens Vegetation er sammensat af meget forskjellige og særdeles tæt voxende Træer og Buske, hvor navnlig Lianer og uægte Snyltere spille en fremragende Rolle. Betingelser for J. ere en meget høj Varmegrad og megen Fugtighed, samt at disse findes nogenlunde jævnt hele Aaret igjennem. J. findes navnlig i det tropiske Indien og paa Øerne i det indiske Ocean.

Jungmand, Navnet paa de yngre Matroser i et Koffardiskib; J. danner Overgangen fra Dreng til Matros.

Jungmann, Jos. Jac., bøhmisk Sprogforsker, f. 16 Juli 1773, studerede Philosophi og Retsvidenskab ved Universitetet i Prag, men helligede sig efterhaanden fortrinsvis til slaviske, særlig bøhmiske Sprog- og Literaturstudier og til Lærervirksomheden. 1815 blev han Professor og 1834 Rector ved Altstädter-Gymnasiet i Prag; 1845 tog han Afsked og døde 16 Nov. 1847. Hans tidligste Arbejder vare Oversættelser til Bøhmisk (f. Ex. af Miltons »Paradise lost«); af hans originale bøhmiske Arbejder, i Poesi og Prosa, udkom der en samlet Udgave 1841. Hans Hovedværker ere en bøhmisk Literaturhistorie, »Historie literatury české« (1825, 2den Udg. 1849), der navnlig udmærker sig ved at indeholde en Fortegnelse over hele den tidligere bøhmiske Literatur, og »Slovník česko-německý« (bøhmisk-tysk Ordbog, 5 Bd., 1835—39), et af de fortrinligste Ordbogsarbejder, som noget Sprog har at opvise.

Juni, den 6te Maaned i vort Aar, den 4de i det romerske, har Navn efter Juno (hos Ovid »mensis Junonius«). Maanedens danske Navn er Skærsommer; den bestaar af 30

ge. **Junigrundlov** kaldes den under 5 Juni
?9 givne Forfatningslov for Danmark, der nu
afløst ved den under 28 Juli 1866 udstedte,
aldte gjennemsete Grundlov (s. **Grundlov**).
ne-Juni **Foreningen** hed en politisk Forening
ationalliberale Rigsdagsmænd, der stiftedes
l under Halls Ledelse til Kamp imod Bonde-
terne. **Junioptanden** kaldes det blodige
or, som 23—26 Juni 1848 gjordes af
00 Arbejdere i Paris, fordi Nationalværk-
rne skulde ophæves; der kæmpedes med
Kjækhed og Udholdenhed fra Arbejdernes
, og Kampen var baade godt anlagt og
godt ledet. Samtidig vistes stor Gru-
ed mod Fangerne, og Ærkebiskop Affre og
ral Bréa omkom under Forsøg paa at til-
ringe Forsoning. „Som Sejerherrer
re vi, som overvundne ødelægge vi" var
aabet, og J. staar i det hele som Forløber
communalistiske Oprør Marts—Maj 1871.
nior, lat., den yngre; modsat Senior.
nius-Brevene (Letters of Junius) kaldes
rkke politiske Breve, som udkom i det
ke Blad »Public Advertiser« 1769—72
Mærket **Junius** og udgaves samlede
Med skaanselløs Skarphed og stærk
rivelse, men med stor Dygtighed og over-
Sagkundskab og i et mesterligt Sprog an-
de Ministeriets Styrelse, Forvaltningen
tsplejen, ja selv Parlamentet og Kong
III. De øvede en overordentlig Ind-
: paa den offentlige Mening og ere et af
rkeligste Skrifter i den politiske Literatur.
teren var aldeles ukjendt og forstod at
holde sin Anonymitet. Man gjættede
ord Temple (R. Grenville), Lord G.
lle, Lord Chesterfield, ja endog Lord
m, Horne Tooke o. fl., og flere Skrifter
omhandlet dette Spørgsmaal. Størst
ghed har den Antagelse, at det var
Francis (f. 1740, d. 1818). Nye Udgaver
1812 og 1865—73.
ker, Wilh. Joh., f. 1840 i Moskva af
lægt, gjennemrejste 1874 Tunis og 1875
Ægypten, samt 1876—78 og paa ny
86 Landene omkring Nilens øvre Løb
tilgrænsende Niam-Niam-Lande hen
Congo og Ækvator; i Dec. 1886 naaede
anzibar.
ergylte (Julis), Slægt af Læbefiske, ud-
ved langstrakt, sammentrykt Legems-
pidst, nøgent Hoved og livlige Farver;
: Arter tilhøre de varmere Have, men
(J. vulgaris) har enkelte Gange vist sig
danske Kyster, hvorimod den ikke kjendes
rge ell. Sverige.
erpartiet kaldes den politiske Retning
n tyske og særlig den preussiske Adel,
er de demokratiske Rystelser 1848 og den
alte Afskaffelse af alle Adelsrettigheder
: sætte en Dæmning mod Strømmen og
ligt tilbagevinde det tabte ved nøje at
ig til Kongemagten. Allerede strax efter
Krigen 1813—15 dannedes den saakaldte
ette" med det Formaal at gjenvinde
gt og de Rettigheder, Revolutionen og
Reformlove i Aarhundredets Begyn-
ævde frataget Adelen; og under Kong
Vilh. s IV. s uklare Sværmeri for Middel-
alderen opstod „Adelscurien", der ved at ud-
vikle ridderlige Egenskaber og styrke Stands-
følelsen hos Adelen vilde opfriske den gamle
Glans, vænne Folket til at se Adelen i Spid-
sen og gjenoprette dens „patriarchalske" For-
hold til Bondestanden. Sin fulde Udvikling
fik J. dog først i Høsten 1848 paa det af Bü-
low-Cummerow indkaldte „Adelsparlament",
der opstillede som Program en conservativ
Statsordning og derunder forstod en Bestræ-
belse for at afskaffe alle frisindede Reformer og
skrue Udviklingen tilbage. Sværmeri for „Konge-
dømmet af Guds Naade" og for den gamle
Standsinddeling, Uvilje mod Næringsfriheden
og Jøderne hørte til J.s mest betegnende Træk;
af dets Organer i Pressen er „Neue preuss.
Zeitung" (ell. „Kreuzzeitung") det mest bekjendte,
medens Stahl og Gerlach samt Bismarck vare
dets ypperste Ordførere i Landdagen. J. fandt
især Udbredelse i den lavere Adel, hvorfra
Officersstanden fortrinsvis rekruteres, og spil-
lede indtil 1858 en vigtig Rolle; men efter
1866 har dets Indflydelse tabt sig meget, og
da det kom til at staa fjendtlig mod hele den
senere Udvikling, skilte mange sig derfra og
dannede nye, „friconservative" Grupper.

Juno, Grækernes Hera (s. d. A.), dyrkedes
med sin Ægtefælle Jupiter paa Capitolium,
hvor de hende helligede Gæs underholdtes.
Som Ægteskabets Gudinde havde hun Til-
navnet Pronuba, som Fødselsgudinde kaldtes
hun Lucina. Til J.s Ære holdt de romerske
Husmødre en Fest, Matronalia, 1 Marts.
I Vaticanet findes en ejendommelig Statue
af J. med Lanse og Skjold, Snabelsko og med
et Gedeskind, der tjener som Hjælm og Panser;
den forestiller J. Sospita (den frelsende), der
dyrkedes i Lanuvium. **Junonisk**, hvad der minder
om J.; f. Ex. en j. Skikkelse, d. s. s. en kraftig
udviklet, skjøn Kvindeskikkelse.

Junot, Andoche [schynō], Hertug af Abran-
tes, fransk General, f. 23 Oct. 1771 i Dep.
Côte d'Or, studerede ved Revolutionens Be-
gyndelse Retsvidenskaben, men traadte 1792
ind i Hæren som Grenader. Under Toulons
Belejring gjorde J. Tjeneste som Skriver for
Bonaparte og viste den største Koldblodighed,
idet han midt under Kugleregnen rolig ned-
skrev, hvad hin dicterede. J. fulgte som Ad-
judant Bonaparte baade i Italien og i Ægyp-
ten og viste overalt et forvovent Mod; i Apr.
1797 overbragte han Venezias Raad Bud-
skabet om dets Overgivelse til Østerrig. 1800
blev J. Commandant i Paris og 1803 Divi-
sionsgeneral; han sendtes 1805 til Lissabon, men
forlod paa egen Haand sin Post for at gaa til
Hæren og deltog i Slaget ved Austerlitz. 1807
fik J. det Hverv at besætte Portugal, rykkede
10 Nov. ind i Lissabon, hvorfra Kongehuset
var flygtet til Brasilien, og erklærede det for
afsat; han fik Titel Hertug af Abrantes, men
da en engelsk Hær under Wellesley var landet
og Portugiserne sluttede sig dertil, maatte J.
30 Apr. 1808 slutte Capitulation i Cintra og
lade sin Hær paa engelske Skibe føre tilbage
til Frankrig. 1809 førte J. et Hærcorps imod
Østerrig og blev efter Freden Gouverneur i
Illyrien; han sendtes 1810 til Spanien, men
udmærkede sig ikke og viste paa Toget til Rus-

land 1812 saa liden Kraft, at han sendtes hjem. 1813 blev J. paa ny Gouverneur i Illyrien, men blev sindssyg og førtes til Frankrig, hvor han i den lille By Montbard styrtede sig ud af et Vindue og døde faa Dage efter, 28 Juli 1813. — Hans Hustru, **Laure J.** (født Perron), f. 6 Nov. 1784 i Montpellier, levede i Paris med sin Moder, der paastod at nedstamme fra det græske Kejserhus Komnenerne, og kom der i nøje Samkvem med Bonapartes Familie. Hun blev gift 1800 og var Hofdame hos Napoleons Moder, Mad. Lætitia, var ødsel og livslysten, samt intrigant og indiscret. Da hun havde ødelagt sin Formue, skrev hun Romaner og udførlige Memoirer (18 Bd., 1831—34), som indeholde vigtige Bidrag til Kundskab om Napoleon og hans Omgivelser, især deres Privatliv (Fortsættelse i 6 Bd., 1836—37, om Restaurationen og Julikongedømmet); end videre »Histoire des Salons« (6 Bd., 1837—38). D. 7 Juni 1838. — Deres ældste Søn, **Napoléon J.**, f. 1807, fik 1815 af Ludvig XVIII Stadfæstelse paa Hertugtitlen og skrev senere Noveller og Skuespil; d. 1851; den yngre Søn, **Adolphe Alfr. Mich. J.**, f. 1810, faldt 1859 ved Solferino som Oberstlieutenant. — De tvende Døtre, **Joséphine** og **Constance J.**, f. 1802 og 1803, vare begge Forfatterinder.

Junta [hhūnta], d. e. Forening, Forbindelse, kaldes i Spanien en Forsamling af Mænd, der sammenkaldes eller af egen Drift træder sammen i et politisk Øjemed. 1808 dannedes en **Central-J.** og flere **Provins-J.** for at lede Frihedskampen imod Franskmændene, og lignende J. have senere (bl. a. 1854 og 1868) spillet en vigtig Rolle ved at stille sig i Spidsen for de politiske Bevægelser.

Junti, s. **Giunti.**

Jūpiter ell. **Diespiter**, Romernes højeste Gud, stemmer i det hele i Betydning overens med Grækernes Zeus (s. d. A.), med hvem han senere identificeredes (han kaldtes da en Søn af Saturnus og Ops). Ejendommelig for Romerne er Dyrkelsen af J. Stator (den Flugten standsende), hvem Romulus siges at have bygget et Tempel ved Opgangen til Palatium til Minde om Kampen med Sabinerne. Til J. Feretrius bragte den rom. Feltherre, der havde frataget den fjendtlige Anfører hans Rustning, sit Bytte (spolia opima). Berømtest var dog Templet for J. Optimus maximus (den bedste og største), efter Stedet kaldet J. Capitolinus, Statens ideale Overhoved. Som det latinske Forbunds Beskytter, J. Latiaris, havde J. et Tempel paa Albanerbjergets Top, og her afholdtes aarlig Latinerfesten, ligesom han i Rom hædredes ved de romerske Lege og andre Fester.

Jūpiter, den største af alle Planeterne i vort Solsystem. Dens Middelafstand fra Solen er 5,2026 Gange saa stor som Jordens. Omløbstiden om Solen er 11 Aar 10 Maaneder, Excentriciteten af dens elliptiske Bane 0,048 (Jordens er 0,017), Baneplanens Inclination mod Ekliptikas eller Jordbanens Plan 1° 19′. Planetens Diameter er 11 à 12 Jorddiametre, dens Overflade er c. 125, dens legemlige Indhold c. 1,300 Gange større end Jordens. Derimod er dens Masse kun 310 og Tætheden altsaa knap ¼, naar Jordens sættes = 1. Tyngden ved Planetens Overflade er mere end 2 Gange saa stor som paa Jorden. **Rotationstiden** (ell. Døgnets Længde) er paafaldende kort, nemlig 9 Tim. 56 Min. Da dens Diameter tillige er saa stor, er den deraf udviklede Centrifugalkraft langt større end paa Jorden. Fladtrykningen er derfor betydelig, saa at Polardiameteren forholder sig til Æqvatorialdiameteren som 16:17 (paa Jorden som 291:292). Æqvators Hældning mod Banen (hvad vi paa Jorden kalde Ekliptikas Hældning ell. Skraahed) er kun 3° 6′ (for Jorden 23½°); altsaa maa næsten al Forskjel imellem Aarstiderne forsvinde. Paa den glinsende Jupiterskive ses i Kikkert mørke, rødlige Striber, der ere parallele med dens Æqvator og underkastede hyppige Forandringer. Der foregaar altsaa voldsomme Storme i Jupiters tætte Atmosphære, hvilket, i Forbindelse med dens i Forhold til dens Afstand fra Solen meget stærke Lys, tyder paa, at Planeten endnu er i meget hed Tilstand. Spectroskopet viser, at dens Atmosphære er meget rig paa Vanddampe og endnu en anden Art Dampe, som vi ikke kjende her paa Jorden. Ogsaa lyse og mørke Pletter vise sig af og til paa Planetskiven; navnlig har en stor, oval, mørkebrun Plet, der opstod 1878 og endnu (1886) ikke er forsvunden, vækket stor Opmærksomhed paa Grund af sine skarpe Contourer og sin ringe Foranderlighed. J. har fire **Drabanter**, opdagede af Galilei 1610 og af ham kaldte de mediceiske Stjærner; nu betegnes de kun ved Tallene I—IV fra Jupiter udad. Deres Afstande fra J. ere 5,7, 9,1, 14,6 og 25,4 Jupiterradier. Omløbstiderne (egentlig de synodiske, d. e. fra Nymaane til Nymaane, set fra J.) ere 1 Dag 18 Tim., 3 Dage 13 Tim., 7 Dage 4 Tim., 16 Dage 18 Tim. Diametrene ere 0,31, 0,28, 0,45, 0,39; Masserne 0,006, 0,008, 0,030, 0,015; Tæthederne 0,20, 0,37, 0,38, 0,25, alt idet de tilsv. Tal for Jorden sættes = 1. Banernes Planer falde meget nær sammen med hverandre og med Hovedplanetens. Derfor ses de fra Jorden næsten altid i en ret Linje. De have alle en bunden Rotation, d. e. en saadan, hvis Periode falder sammen med Omløbstiden, ligesom Jordens Drabant Maanen og i det mindste den ene af Saturns Drabanter.

Jūpiter, gammelt Navn paa Tin.

Jūra, en af de mellemeuropæiske Bjærgmasser, strækker sig i flere parallele Kjæder med Retning fra S. V. mod N. Ø. paa Grænsen af Frankrig og Schweiz i en Længde af c. 40 M. med indtil 7 M.s Bredde og 3—5,000 F.s Middelhøjde. Bjærgmassen, der fornemmelig bestaar af Kalksten, har et stærkt sønderrevet Ydre. De højeste Punkter naa ikke 5,500 F.

Jura [schyrā], Departem. i Østfrankrig, omgivet af Dep. Ain mod S., Saône-Loire og Côte d'Or mod V., Øvre Saône mod N., Doubs og Schweizercantonet Vaud mod Ø.; 90,7 □ M. med 285,000 J. (1881). Departementets vestlige Del hører til Saônesletten, hvorimod den østlige optages af Jurabjærgenes parallele Kjæder. De betydeligste Vandløb ere O i g n o n, D o u b s, S e i l l e og A i n, der flyde til Saône. Agerdyrkning og Vinavl ere Dep.s Hovederhverv. Omtr. ¼ af Arealet er Skovland med

de lavere Egne, Naaletræer og
ere. De vigtigste Mineralpro-
rn, Kalk og forskjellige Sten-
indtager Hovedpladsen i Dep.s
edstad Lons le Saulnier.
en af de større Øer ud for Skot-
stilles fra Islay ved Islaysund
Cantire ved Gigha-Passagen
ıd og hører til Argyle-Shire.
1,200 J. Den bestaar af 2 ved
ınge forbundne Dele, er meget
Punkter indtil 2,500 F. og kun

ı.
ön, Juragruppe, Benævnelse for
jdannelser, yngre end Trias og
formationen, der har faaet Navn
ene, hvor den først blev nøjere
n deles i to Hovedafdelinger: 1)
den ældre af dem, ogsaa kaldt
af mørke Skifere, Kalksteне og
te med mindre, indlejrede Kul-
Afdeling især Plantelivet synes
t sig; og 2) den egentlige Jura,
formationen og bestaar af brun-
lergelarter, jærnholdige Sand-
lit, men især er rig paa lyse
de øvre Lag gaa over i virke-
Efter de i J. forekommende
ther) kaldes den ogsaa Oolith-
J. indeholder mange charakteri-
iger, navnlig af Søliljer, Am-
bdyr (Ichthyosaurus, Plesiosau-
lus osv.); af Planteforsteninger
rkes Cycadeer. Det er for-
menropa (Jurakjæden, Schwa-
og i det egentlige England, at
n har en større Udbredelse, og
de Lag ere i Almindel. vand-
enkelte Steder, som i Alperne,
elbende og omvæltede ved senere
er i Norden er den meget til-
indes kun paa enkelte Punkter
den store Havbugt, som Nord-
med Østersøen den Gang dan-
fe den saaledes ved Lofoten i
nen af Helsingborg (Höganäs,
, samt paa Vestsiden af Born-
forekommende Kul ligne vel
have dog en ringere varmefrem-
end de, der hidrøre fra den
rmation.
[chyrangsõng], Landsby i det
re Pyrenæerne tæt uden for Pau,
n der avlede fortrinlige Vin.
verba magistri, lat. (Horats
, „sværge paa Lærerens Ord",
e hans Meninger, vise Auto-

lat. jus), hvad der hører til
tsvidenskaben. J. Examen, saa
ndige j. E. eller latinsk j. E.
have taget Adgangsexamen til
m den j. E. for Ustuderede eller
rtes ved Frdg. af 10 Febr. 1736
Norge som en Betingelse for at
i j. Embeder, den første navnlig
aa de højere Dommer- og Sag-
n er den ogsaa nødvendig for

Opnaaelsen af Amtmandsembeder og flere Embeder i Ministerierne. I Norge afskaffedes j. E. for Ustuderede ved Lov 14 Sept. 1845. J. Person (ogsaa moralsk P.) kaldes et tænkt Subject for Formuerettigheder eller med andre Ord den fingerede Ejer af en Formue, som ikke tilhører nogen physisk Person. I Staten ere nemlig ofte visse Formuemidler henlagte til Opnaaelsen af et ud over de enkelte Individers og endog Generationers Interesser gaaende Øjemed. Til denne Formue kan saaledes ingen virkelig Ejer paavises, idet den er forbeholdt en Række endnu ikke paaviselige Personer foruden dem, der i hvert Øjeblik nyde godt af den; men da de almindelige Begreber om Retsforhold, Rettigheder og Forpligtelser maa kunne finde Anvendelse paa den, tænker man sig selve denne Række af ubestemte, endnu ikke paaviselige, oftest endnu ikke existerende Personer, til hvis Bedste Formuen er bestemt, som en Person og som Formuens Ejer. Denne j. P. kan da indtræde i alle de almindelige Formueretsforhold baade som berettiget og forpligtet; men da den som et blot tænkt Væsen selv mangler Handleevne, maa denne Mangel suppleres derved, at en af physiske Personer bestaaende Bestyrelse optræder handlende paa dens Vegne, erhverver Rettigheder og stifter Forpligtelser for den. De vigtigste Arter af saadanne j. P. ere Staten selv, Communerne, andre Corporationer (d. e. Foreninger af Individer i et Øjemed, der naar ud over eget Liv og Interesse og skaber Rettigheder for Efterslægten, navnlig et politisk, videnskabeligt, et til Næringsforholdene henhørende Øjemed osv.) og de saakaldte Stiftelser (d. e. Indretninger af den ovenfor bestrævne Art, der ikke fremtræde under Formen af Foreninger af physiske Personer). Stiftelserne inddeles i de offentlige og de private, efter som de have en i Berøring med Statsøjemedet staaende Charakter, som Universiteter, Kirker, Skoler, Hospitaler og andre saakaldte milde Stiftelser (d. e. saadanne, som vedkomme Religionen, Fattiges Underholdning, Undervisning o. desl.), eller de blot sigte til en enkelt Families eller enkelte Klassers Bedste (som mange Legater o. desl.).

Jurien de la Gravière, J. Bapt. Edm. [schyriæng də la graviæhr], fransk Søofficer, f. 19 Nov. 1812, indtraadte 1828 i Tjenesten og blev 1841 Capitain. Han førte 1847—50 et Skib i de chinesiske Farvande (beskrev dette Togt 1854), tjente under Krimkrigen i det sorte Hav og blev Contreadmiral og sendtes i Oct. 1861 til Mexico som Anfører paa Toget, men hjemkaldtes, fordi han havde samtykket i den foreløbige Overenskomst i Soledad 19 Febr. 1862. Kort forinden blev han Viceadmiral og 1864 Adjudant hos Kejseren; han organiserede 1870 Middelhavsflaaden og blev 1871 Directeur for Flaadens Kortarchiv. J. har forfattet flere Skrifter om Søkrigshistorien, »Guerres maritimes sous la République et l'Empire« (3 Bd., 1860), »Les Marines du XV et du XVI Siècles« (1879), samt en Række Afhandlinger om Oldtidens Søkrige i »Revue des deux Mondes«.

Jurisdiction, dels den en judiciel Autoritet som saadan tillagte Myndighed, dels det Di-

strict, hvorover denne Myndighed strækker sig. I førstnævnte Betydn. skjelner man imellem jurisdictio contentiōsa, d. e. den Myndighed, som gaar ud paa Retstrætters Afgjørelse, og j. voluntāria, som omfatter den Myndighed, der uden for hint de judicielle Autoriteters egentlige og ejendommelige Omraade udøves af dem til Rettigheders Sikring og Befæstelse, navnl. det hele Tinglæsningsvæsen. **Patrimoniāl-J.** kaldes den Besidderen af en Grundejendom (patrimonium) som saadan tilkommende judicielle Myndighed over sine Underordnede. Dette Forhold, der fremkom i alle Middelalderens Stater som Følge af den efter Datidens Retsanskuelser og Retsforfatning stedfindende Sammenblanding af Souverænitet og Ejendomsret, er i den nyeste Tid for største Delen bleven ophævet i de fleste Lande; i Danmark er den sidste Rest deraf forsvunden 1850 ved Ophævelsen af den jordbrotlige Skiftejurisdiction, i Norge ved Loven om Adelens Ophævelse af 1821.

Jurisprudēns, Retsvidenskab. **Jurist**, Retskyndig. **Juristeri**, ensidig jurid. Opfattelse.

Jury [dschürri], s. Edsvorneretter.

Jus, fr. [schy, alm. Udt. sjy]. Saften af Kjød; størknet Kraftsuppe.

Jus (hvoraf Flertalsformen **Jura**), lat., d. s. s. Ret, baade i den objective og den subjective Betydn. af dette Ord (s. Ret). Om den gamle romerske Modsætn. mellem **j. civile** og **j. gentium** s. Civilret. I den senere Romerret brugtes Ordet j. som en almindel. Betegnelse for hele den Samling af Retsbestemmelser, der indeholdtes i Juristernes Skrifter, i Modsætning til de kejserlige Forordninger eller officielle Lovsamlinger, hvilke sidste Arter Retskilder indbefattedes under Benævnelsen leges. **J. in re**, d. e. tinglig Ret. **J. sequēlæ**, s. Jagtret. **J. offerēndi et succedēndi**, den efterfølgende Parthavers Ret til at udløse den bedre stillede og indtage hans Plads. **J. taliōnis**, Gjengjældelsesret. **J. vitæ et nēcis**, Ret over Liv og Død, tilkom efter den ældste Romerret ikke blot Herren i Forhold til Slaven, men ogsaa Faderen i Forhold til hans Børn. **J. primæ nōctis** kaldtes i Middelalderen den paa sine Steder Godsejeren tilkommende Ret til, naar nogen af hans livegne indgik Ægteskab, at tilbringe den første Nat efter Vielsen alene sammen med Bruden, en Ret, der havde sit Udspring fra Nødvendigheden for de livegne af at betale for Herrens Samtykke til deres Ægteskab. **J. patronātus** betegner dels Ejendomsretten over en Kirke, dels den i Danmark og Norge nu ophævede Ret for Godsejeren til at udnævne eller dog foreslaa Kirkebetjentene paa Godset. **J. postlimīnii** betegner i Folkeretten den tidligere Ejers gjenopvaagnende Ejendomsret til det af Fjenden erobrede, men fra ham igjen tilbagetagne Gods, hvilken Gjenopvaagnen dog med Hensyn til rørlige Ting i Almindel. kun finder Sted, naar de ikke ved at være bragte i Sikkerhed af Fjenden eller i 24 Timer at have været i hans Besiddelse ere definitivt erhvervede af ham.

Jussieu, Bernard og Antoine Laurent [schyssiö], Onkel og Brodersøn, Frankrigs berømteste Botanikere og Skabere af det bekjendte Jussieuske Plantesystem. **B. de J.**, f. 17 Aug. 1699 i Lyon, d. 6 Nov. 1776 som Directeur for den botaniske Have i Paris, havde leveret værdifulde Arbejder baade i Botanik og Zoologi, men det var især ved Beplantningen af en botanisk Have i Trianon, at han gjorde sig berømt; thi her ordnede han Planterne efter et nyt System, hvilket han imidlertid ikke udgav, men hans Manuskripter dannede Grundlaget for det af **A. L. de J.** (f. 12 Apr. 1748, 1770 Prof. ved den botaniske Have i Paris, d. 17 Sept. 1836) udgivne klassiske Værk »Genera plantarum secundum ordines naturales disposita« (1789). Hvad der giver dette Arbejde sin store Betydning er, at Charaktererne for Planterne ere underordnede hverandre, at de ere vejede, ikke talte — et Fortrin, der navnlig traadte frem ved Siden af det af Adanson nogen Tid i Forvejen gjorte Forsøg paa at opstille et naturligt System. J.s »Genera plantarum« hører til de faa botaniske Arbejder, om hvilke det med Rette kan siges, at de betegne et stort Fremskridt i Videnskaben. — Hans Søn, **Adrien de J.**, f. 1797, d. 1853, og flere andre af Familien have ogsaa et Navn som Botanikere.

Jussuf [schyssyf] (arabisk Form for det hebraiske Joseph), fransk General, f. 1808 i Livorno af fransk Byrd, blev som Barn paa en Rejse fra Elba opsnappet af algierske Sørøvere og ført til Tunis. Her kom J. i Yndest hos Bejen, der lod ham opdrage som Muselman og omhyggelig uddanne paa østerlandsk Vis. Alligevel flygtede J. 1830 til Algérien — det siges, at et Kjærlighedseventyr med Bejens Datter var Grunden — og fik i Dec. det Hverv at organisere en Escadron indfødte Ryttere (Spahier). Med dette Corps deltog J. siden i næsten alle vigtige Kampe og udmærkede sig flere Gange, bl. a. ved Bonas Indtagelse og i Slaget ved Isly. 1841 blev J. Oberst og gik 1845 under et Besøg i Paris over til Christendommen. 1851 blev han Brigadegeneral og fik 1854 det Hverv at organisere det irregulære tyrkiske Rytteri til Kampen mod Russerne. J. dannede ogsaa i kort Tid 6 Regimenter (3,000 Md.) Baschi-Bozuker, men de opløstes igjen efter Toget til Dobrudscha. Derimod anførte han en tyrkisk Division i Slaget ved Alma. 1856 blev J. Divisionsgeneral, deltog 1857—60 i Krigene mod Kabylerne og døde 16 Marts 1866.

Juste, Théod. [schyst], belgisk Historieskriver, f. 11 Jan. 1818, blev 1859 Conservator ved Oldsagsmuseet i Brüssel og 1870 Professor ved Krigsskolen. Meget frugtbar Forfatter; hans Skrifter omhandle dels Nederlandenes Frihedskrig (»Hist. de la révolution des Pays-Bas« (4 Bd., 1855—63), »Guillaume le taciturne« (1873), »Les fondateurs de la république des provinces-Unies« (1874), »Hist. des États généraux des Pays-Bas« (1864)), dels Belgiens nyeste Historie (»Hist. de la révolution belge de 1790« (3 Bd., 1846), »Hist. de la révolution belge de 1830« (2 Bd., 1873), »Les fondateurs de la monarchie belge« (27 Bd., 1865—84)).

Juste-Milieu [schyst miliö] (d. e. den rette Midte) brugtes i Frankrig efter 1830 til at betegne den af Kong Ludvig Philip fulgte

gik ud paa at holde Mellemvejen
:terne, oprindelig rosende, men
de, fordi han ved det saakaldte
sogte at holde det gaaende med
g derved tabte alles Tillid.
kaldes i mange Tilfælde en om-
aaling eller Afvejning af Gjen-
ilke der gjøres Fordring paa stor
f. Ex. Maalestokke, Vægtlodder,
bbermatricen til Skriftstøbernes
sk. Størst Betydning har J. ved
lig ved de større, idet alene Skille-
i Masse, d. e. Vægten under-
rre Antal under ét, medens de
g Guldmønter justeres dels stykke-
estemt Tolerance, dels i Masse
oldsvis langt mindre Tolerance,
paases, at Fejlene i de enkelte
temmelig ophæve hverandre. J.
Prægningen og Randingen ved
udhugne Blanketter med en fin
e, der ere for lette, omsmeltes
:, der ere for tunge, afsiles med
et Justérfil eller afdrejes, hvor-
Udbytte af stor Øvelse, at man
mulige Vejninger naar den rette
t Blanketten bliver for let under
Automatiske Justervægte, der selv
tterne, bruges ofte efter den af
retagne Justering. Justérmester,
and i Kjøbenhavn, der justerer
gtredskaber.
)ieron., s. Ranch.
, græsk Kejser 527—65, f. 483 i
slavisk Byrd. Hans egentlige
rauda, og han blev af sin Far-
Justinus kaldt til Hoffet i Con-
besteg Tronen efter dennes Død.
g udgjør den mærkeligste Periode
Riges ældre Historie, saa vel indad
til. Riget forøgedes med Nord-
lisars Erobring af Vandalerriget
n ved Narses's Erobring af det
; ved Tribonian og andre Rets-
forfatte den berømte Lovsamling
civilis«, der bærer hans Navn,
fik stor Indflydelse paa Lovgiv-
omkring i Europas Stater; stor-
ger opførtes, saaledes den præg-
rke i Constantinopel, og Silke-
es ved nogle Munke fra Østasien
Rige. J. haandhævede med stor
odoxe Kirkelære mod Monophy-
dre Kjætterpartier. Men uagtet
laadende Glans var det dog ind-
Perserne trængte frem over de
nser i Asien og nødte den yd-
r til at betale Tribut; Slaverne
Befæstningslinjen ved Donau og
den græske Halvø, hvorved den
alitet vidt og bredt fortrængtes;
onstantinopel havde Kejseren stor
styre de forbitrede Kampe mellem
et grønne Fægterparti, som fra
ntede sig til Gaderne. Mest be-
Kamp, som udbrød 13 Jan. 532,
artier sluttede sig sammen mod
hvor Faren kun afværgedes ved
m Kejserinde Theodora udviste.

Hun havde tidligere været Skuespillerinde og var optraadt paa Circus, hvor J. havde forelsket sig i hende. Hun var en smuk og begavet, men letfærdig og lidenskabelig Kvinde, der udøvede stor og ofte skadelig Indflydelse paa sin Ægtefælle. J. døde 14 Nov. 565. — J. II, s. Græske Kejserdømme.

Justinus, Marcus Justinianus, romersk Historieskriver, levede rimeligvis i Rom i det 4de Aarh. Han er Forfatter til et Udtog af Trogus Pompejus's tabte større historiske Værk om det makedoniske Rige; denne levede paa Augusts Tid.

Justinus Martyr, den første af de saakaldte christelige Apologeter og den ældste Kirkelærer, af hvem vi have betydeligere Skrifter, f. af hedenske Forældre i Nablus i Samaria c. 100, var først Stoiker, derpaa Peripatetiker, Pythagoræer og til sidst Platoniker, men fandt først den Sandhed, han søgte, da en ubekjendt Olding, som han en Gang traf ved Havets Bred, havde vist ham hen til Propheterne og Apostlene. I sit 30te Aar gik han over til Christendommen, og som dennes begejstrede Talsmand baade i Skrift og Tale drog han nu i sin Philosophkappe om fra Stad til Stad, men paadrog sig derved Philosophernes Had, og paa Kynikeren Crescens's Anstiftelse blev han 165 hudstrøget og halshugget i Rom under Marcus Aurelius. J. har skrevet to Apologier for Christendommen, den første til Antoninus Pius, den anden til Marc. Aurelius, samt en „Samtale med Jøden Tryphon". Den græske Kirke højtideligholder hans Mindedag 1 Juni, den romerske 13 Apr.

Justitiarius, Formanden i en collegial Ret.

Justitien (af lat. justitia), den retshaandhævende Magt i Staten. At sættes under J.s Tiltale er af det offentlige at stilles under Anklage for en Forbrydelse; efter den danske Sprogbrug bliver en saadan Anklaget at „frifinde for J.s Tiltale", naar Retten finder, at den omspurgte Handling, selv om den virkelig er begaaet, ikke egner sig til Forfølgning af det offentlige; i Norge betegnes hermed slet og ret en Frifindelse uden Hensyn til sammes Grund. **Justitiel**, hvad der vedkommer Retshaandhævelsen; j. Undersøgelse, Tiltale osv., en af det offentlige i Anledning af en formentlig begaaet Forbrydelse foranstaltet Undersøgelse, Tiltale osv. **Justits**, Retspleje. I enhver virkelig constitutionel Stat maa, hvad der ogsaa ved den danske og den norske Grundlov er sket, Retsplejens Adskillelse fra Forvaltningen være opstillet som Princip og den saakaldte Administrativjustits eller den dømmende Myndigheds Udøvelse af de administrative Autoriteter i det hele være afskaffet. Ligesom saadant dog imidlertid endnu i flere Retninger (f. Ex. med Hensyn til Bedømmelsen af de af Embedsmænd aflagte Regnskabers Rigtighed) finder Sted hos os, idet hint Princip endnu ikke her er fuldstændig gjennemført, saaledes er det heller ikke uforeneligt med rigtige constitutionelle Grundsætninger, at ganske undtagelsesvis enkelte Sager af judiciel Natur, men af en saa særegen Beskaffenhed, at de ikke hensigtsmæssig kunne behandles af Domstolene, ere henlagte under Øvrighedens Afgjørelse.

Derimod er den saakaldte **Cabinetsjustits** ell. Retsſagers Afgjørelse ved Regentens vilkaarlige Magtbud aldeles utilſtedelig ikke blot i enhver conſtitutionel, men ogſaa i enhver civiliſeret abſolutiſtiſk Stat. **Justitsembedsmænd** ell. **Justitsbetjente** kaldes de Perſoner, hvem Forvaltningen af Retspleien er overdragen, altſaa navnlig Dommere og Retsſkrivere, men i Danmark ogſaa Fogeder, Skifte- og Auctionsforvaltere. **Justitsprotocol** kaldes den Bog, hvori alle for en Domſtol foregaaende Retsforhandlinger af Retsſkriveren (eller hans Betjente) optegnes. **Justitssecretær** kaldes den Embedsmand, ſom i en collegial, d. e. af flere Dommere beſtaaende Ret udfører Retsſkriverforretningerne; det hele Perſonale, han til Beſørgelſen af disſe Forretninger har under ſig, udgjør det ſaakaldte **Justitskontor**, hvis Chef han er. **Justitssag** kaldes i Danmark en af det offentlige, mod en formentlig Forbryder til Strafs Lidelſe anlagt Sag og navnlig en ſaadan Sag, hvori Øvrigheden har udſtedt formelig Actionsordre og udnævnt Actor og Defenſor, i Modſætning til offentlige Politiſager, d. e. ſaadanne Straffeſager, der forfølges paa en mere ſummariſk Maade. I Norge findes ogſaa Modſætningen mellem Juſtits- og Politiſager, men ſmaa Juſtitsſager, hvori egen Tilſtaaelſe foreligger, kunne behandles ſummariſk uden af Øvrigheden udſtedt Tiltalebeſlutning og uden Beſkikkelſe af Referent (Actor) og Forſvarer. **Justitskassen** er et Fond, hvoraf adſkillige med Retsvæſenet forbundne Udgifter i Danmark beſtrides, og ſom har ſin Indtægt fra forſkjellige fra Retspleien hidrørende Sportler, Mulkter o. desl.; dertil ſvarer i Norge „Delinqventfondet". **Justitsministeriet** er i Danmark det Miniſterium, hvilket den øverſte adminiſtrative Ledelſe af Landets Retsvæſen er overdraget. Hertil ſvarer i Norge Juſtits- og Politidepartementet. Siden 1848 har Danmark haft følgende Juſtitsminiſtre: Bardenfleth 1848—51, A. W. Scheel 1851—54, A. S. Ørſted 1854, Simony 1854—59, Rottwitt 1859—60, Casſe 1860—64, Heltzen 1864—65, Bræſtrup 1865, Lenning 1865—66, Roſenørn-Teilmann 1866—68, Nutzhorn 1868—70, A. F. Krieger 1870—72, C. S. Klein 1872—75 og Nellemann ſiden 1875. **Justitsmord** kaldes en Uſkyldigs Domfældelſe til Døden.

Jūte, Paat, Baſttaverne af en navnlig i Oſtindien dyrket Corchorus-Art, anvendes i den nyeſte Tid meget til Forfærdigelſen af Tøjer og Rebſlagerarbejde. De have megen Lighed med Hør- og Hampetaver og vindes ligeſom disſe ved en Rødning; efter denne ſendes de i Handelen. De bedſte Sorter ere hvidgule med Silkeglans, de ringere rødlige og brune ſamt mindre glansfulde. De ere alle temmelig ſtive og maa derfor inden Heglingen, der foregaar ſom ved Hør, blødgjøres. Dette ſker ved at man lægger Taverne lagvis oven paa hinanden og efterhaanden ſtænker hvert Lag med en Blanding af Vand og Olje ell. Tran; naar de have ligget ſaaledes i flere Dage, blive de presſede gjentagne Gange i ſæregne Maſkiner, ſom tillige bøje dem frem og tilbage, og ere da tilſtrækkelig bløde til, efter Heglingen at kunne ſpindes. Spindingen foregaar paa noget forſkjellig Maade; de fineſte Sorter ſpindes omtrent ſom Hør. Paa Grund af ſin Evne til at opſuge Vædſker bruges J. i den ſenere Tid meget ſom Forbindingsmateriale; man anvender det almindelig imprægneret med antiſeptiſke Stoffer, f. Ex. ſom Carbol-, Salicyl- eller Tjærejute.

Jutta, 2 Dronninger og 2 Prinſesſer i Danmark. Den ældre Dronning J. ell. egtl. **Gyda**, Datter af den ſvenſke Konge Anund Jakob, var gift med Svend Eſtridſøn, hvis Frille Thora ſkal have forgivet hende. — Den yngre Dronning J. ell. **Judith**, Datter af Hertug Albert I af Sachſen, blev 9 Oct. 1239 gift med Erik Plovpenning og ægtede efter Kongens Mord en ubetydelig tydſk Fyrſte, Burchard VIII, Borggreve af Roſenburg. Hun var opkaldt efter ſin Farmoder, en danſk Prinſesſe, der i Almindel. antages for en Datter af den i Roskilde myrdede Konge Knud V, og ſom i ſit Ægteſkab med Hert. Bernhard af Sachſen er Stammoder til Hertugerne af Anhalt. Af de 4 Døtre, ſom J. fødte i ſit Ægteſkab med Erik Plovpenning, var ogſaa en af ſ. N.; hun gik tillige med ſin Søſter Agnes i Kloſter i Roskilde, men begge Søſtrene forlod Kloſtret, og J., der berømmes for ſin ſtore Skjønhed, opholdt ſig ſiden i Sverige hos ſin Svoger, Kong Valdemar, med hvem hun levede i Kjærlighedsforbindelſe, og hvem hun fødte en Søn, ſom blev Stamfader til den navnkundige Slægt Leijonhufvud; hun gik i Kloſter og døde 1284.

Juul, ſ. **Juel.**

Juvēl, en ſleben og helſt indfattet Ædelſten; ſ. **Bijouteri, Brillant, Diamant, Slibning.** Som **Juvelvægt** benyttes i alle Lande, hvor det franſke eller metriſke Syſtem i Maal og Vægt er indført, den franſke Gramvægt. I Danmark benyttes ſaaledes denne i Følge Loven af 16 Apr. 1873. England benytter Troyvægten, og Rusland bruger ſom Enhed en Karat, hvis Vægt er 206 Milligram, og ſom deles i 4 Gran eller ved fortſat Halvering indtil 64de Dele. Tidligere var Grundenheden for J. ſtedſe Karat (af gr. κεράτιον, Johannesbrød, fordi Kjærnen af denne Frugt oprindelig benyttedes ſom Vægtenhed). Vægten af Juvelkaraten var temmelig nær den ſamme overalt, nemlig 206 Milligram, og deltes paa ſamme Maade ſom Tilfældet endnu er i Rusland; dog var den i Spanien 200, i Venezia 207, i Tyrkiet 200 og i Toscana 296 Milligr. Den i Ægypten benyttede Karat er 772 og den i Perſien 200 Milligr.

Juvenālis, Decimus Junius, berømt romerſk Satiredigter, f. i Aquinum i Volſkerlandet c. 47 e. Chr., beſkæftigede ſig i ſin Ungdom med rhetoriſke Øvelſer og Krigstjeneſte; men Harmen over Datidens Fordærvelſe førte ham til Satiredigtningen (»facit indignatio versum«). I ſin Alderdom blev han forviſt fra Rom; han døde c. 130 e. Chr. J. er Forfatter til 16 Satirer, i hvilke han med Strænghed og Alvor revſer ſin Samtids ſædelige Fordærvelſe.

Juvĕncus, Cajus Vettius Aquilinus, en latinſk chriſtelig Digter i 4de Aarh., var Presbyter i Spanien. Foruden en Omſkrivning af Geneſis i Hexametre ſkrev han 331 i ſamme Verſemaal ſin »Historia evangelica«, en verſi-

t Fremstilling af Jesu Liv efter Evange-
. Dette „første christelige Epos“ skaffede
rund af sin ædle Stil og sit forholdsvis
Latin J. Tilnavnet „den christne Vergil“
ldt sig Middelalderen igjennem som en
Skolebog.
ènta ell. Juventas, hos Romerne Ung-
ns Gudinde, Grækernes Hebe.
taposition, Hosstilling, bruges i Gram-
i især om et Navneords Anbringelse
et andet, enten for at udtrykke et Ejen-
rhold (Ribe Domkirke) eller for at an-
al, Maal eller Vægt ved dette (en
Rug). Dernæst bruges Betegnelsen om
aade, hvorpaa mange uorganiske Le-
ere, nemlig ved en Afsætning af nye
i Overfladen, saaledes ved Krystallernes
e, i Modsætn. til Maaden, hvorpaa
foregaar hos organiske Legemer, hvor
indvendig fra.
ytte. Disse for Danmark ejendomme-
ple Lerkar, der udmærke sig ved billig
adskillige for Kogekar fortrinlige Egen-
forfærdiges i Hedeegnene af Kvinder
en sorte Farve ved at „smøges“, d. e.
des med rygende Lyng. Man har ogsaa
a samme Maade smøgede Tagsten.
, 1) fordum et Hertugdømme (c. 75 □
den venstre Rhinbred, udgjør nu en
en preussiske Rhinprovins. Det var
Grevskab og blev 1348 forenet med
5. Berg. 2) Stad i den preussiske
ins, tidligere Hovedstad i Hertugd. J.,
en Roer, 3½ M. n. ø. for Aachen.
Livlig Industri.
), s. Nørrejylland.
in, egtl. Ji-men, i den chinesiske Prov.
en vigtige Forbindelsesvej, der i en
omtr. 6,000 F. fører fra Hoang-ho
nordlige Skraaning af Bjergkjæden
og forbinder den sydlige Del af Kan-su
nordvestlige, som omfatter Grænse-
mellem Ørkenen Schamo og Tarim-
kken, naar helt op til Kjæden Thian-
r besat med chinesiske Kolonier langs
ne. Ad denne Vej fik Chineserne
e Stenart Jü ell. Jade (Nephrit);
net.
, en mægtig Bjergkjæde i Asien,
27° og 33° n. Br. med Retning
d S. synes at danne den østlige
paa det tibetanske Højland.
en, Christian, dansk Mathematiker,
1805 i Kjøbenhavn, blev 1833 ansat
mathesees ved Søetaten, 1839 Med-
n til at udarbejde en Plan til en
og Livsforsikringsanstalt nedsatte
t og fra 1842 Medlem af Direc-
samme, 1857 Professor ved Univer-
5 Dec. 1860. J. har skrevet Lære-
de fleste Grene af Mathematiken
adskillige Monographier i Viden-
Selskabs Skrifter og maanedlige
i Crelles Journal o. fl.
n, Christopher P., dansk Mechaniker,
1838, uddannede sig i sin Ungdom
sens og senere i Jüngers mecha-
sement, hvilket sidste han overtog
virkede til en stor og vidt bekjendt
Fabrik; i dennes ene Afdeling tilvirkes elek-
triske Lysmaskiner, Lamper osv., i den anden
Afdeling physiske, optiske og astronomiske In-
strumenter, navnlig Præcisionsinstrumenter. J.
har construeret en dynamoelektrisk Maskine,
for hvilken han paa den elektriske Udstilling i
Paris 1881 modtog Guldmedaillen, to Former
af elektriske Lamper og en Dampmaskine med
roterende Stempel. 1875 fik han Titel af
Professor.

Jürgensen, Jørgen, f. 1779 i Kjøbenhavn, var 1806 Styrmand paa et engelsk Hvalfangerskib i Sydhavet og besøgte Tahiti (skrev 1811 en Bog om Christendommen paa Tahiti); han blev senere dansk Kapercapitain og kom 21 Juni 1809 med et engelsk Handelsskib til Island. Her gjorde han sig 25 Juni ved en Snes Matrosers Hjælp til Herre i Reykjavig, erklærede det danske Herredømme for afskaffet og kaldte sig i højtravende Proclamationer for „Islands Protector“ og for Højstcommanderende til Lands og til Vands, samt lovede Indkaldelse af en lovgivende Forsamling. Efter 6 Ugers Herredømme blev J. 9 Aug. styrtet fra Magten af et engelsk Krigsskib og ført som Fange til England. Her udgav han 1827 et Skrift, »The Religion of Christ is the Religion of Nature«, men blev senere for Falsk deporteret til Tasmania, hvor han døde 1850. — Hans Broder, Urban J., f. 5 Aug. 1776 i Kjøbenh., d. 14 Maj 1830, indlagde sig ikke blot store Fortjenester som Urmager ved fine ypperlige Chronometre, men optraadte tillige som Forfatter, dels af forskjellige mindre Afhandlinger, dels af Hovedværket „Regler for Tidens nøjagtige Afmaaling ved Ure“, hvoraf 1ste Udg. udkom 1804, 2den Udg., besørget ved hans Søn og Efterfølger, Louis Urban J., 1838, begge Udg. samtidig paa Dansk og Fransk. Siden 1815 var han Medlem af Videnskabernes Selskab. — En Brodersøn af ham, C. Frederik (Fritz) J., f. 1820, d. 24 Marts 1863, gjorde sig bekjendt ved en Række let henkastede, humoristiske Tegninger af kjøbenhavnske Folkelivsfigurer, udgivne 1860—63.

Jydske Lov, den yngste og vigtigste af de 4 gamle danske Provinsiallove. Dens Udarbejdelse tilskrives væsentlig den viborgske Biskop Gunner, og den er ikke, saaledes som den skaanske og de sjællandske Love, en blot privat Samling af de gjældende Retssædvaner, men den er forsynet med offentlig Sanction og formelig vedtagen som Lov paa en Rigsdag i Vordingborg i Marts 1241, kort før Valdemar Sejers Død. Den gjaldt for hele Jylland og Fyn med omliggende Øer, men opnaaede ingen Sinde, som man stundum tidligere har antaget, Gyldighed i Rigets andre Provinser, skjønt den vel i saadanne Tilfælde, hvor disse Provinsers Love manglede Bestemmelser, kan være bleven benyttet som subsidiær Ret der, især efter at der under Christian IV ved Kansler Niels Kaas's Foranstaltning 1590 var udkommet en autoriseret Udgave af Loven paa nyere Dansk, omtrent samtidig med, at en ny Overs. paa Plattysk af Blas. Eckenberger blev autoriseret for Hertugdømmet Slesvig (1592). J. L. vedblev i Nørrejylland og Fyn at gjælde indtil 1683, da den afløstes af Christian V.s

15*

danske Lov; i Slesvig vedblev den derimod fremdeles at gjælde som Grundlaget for Hertugdømmets Retsforfatning, skjønt den naturligvis i det enkelte undergik en stor Mængde Forandringer ved senere Lovbestemmelser.

Jüslik ell. Sarre-jüslik, tyrkisk Guldmønt, lig 100 Pjastre, af Finhed 916 Tusendedele, indeholdende 9,6 Gram f. Guld og af Værdi 16 Kr. 39 Øre.

Jüterbogk, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg, 6 M. s. for Potsdam. 7,000 J. Uldmanufakturer. 1644 sejrede Svenskerne her under Torstenson over de kejserlige under Gallas.

Jæderens og Dalernes Fogderi, i Stavanger Amt i Norge, omslutter J.s flade og skovløse Kyst, som i sit skarpe Klima og Jordbund har en mærkelig Lighed med Jyllands ublideste Egne; i den anden Del af Districtet, i Dalerne, fremtræder derimod Norges sædvanlige Fjældcharakter. Uagtet Kysten mangler Skjærgaard og har saa Fjorde, Øer og Havne, afgiver Søen dog megen Næring for Beboerne ved Siden af Landbruget. Folketallet var 1875, Ladestederne iberegnede, 39,000.

Jäger, Gustav, tysk Maler, f. 1808 i Leipzig, d. 1871, uddannede sig til Historiemaler under Julius Schnorr von Carolsfeld. Hans Hovedværk er Vægmalerier i Herder-Salen i Weimars Slot. Desuden høre hans Tegninger til Cottas Bibelværk til de bedre af de i den nyere Tid fremkomne Bibel-Illustrationer. Han var Directeur for Kunstakademiet i Leipzig.

Jäger, Hermann, Slotshave-Inspecteur i Eisenach, f. 1815 i Münchenbernsdorf, har strevet enkelte digteriske Arbejder, saaledes „Angelroder-Dorfgeschichten“ og Romanen „Reichenau“, som navnlig fremkom for at vække Interesse for Udvikling af landskabelig Skjønhed. Betydeligere er han imidlertid som Havebrugsforfatter; han har som saadan udgivet „Lehrbuch der Gartenkunst“, „Gemüse-Gärtner“, „Boden- und Düngerkunde“, „Allgemeines ill. Gartenbuch“, „Bäume und Wälder“ o. fl.

Jægere bruges stundum som Betegnelse for et let, til Tirailleurtjenesten særlig uddannet eller til Skarpskydning særlig øvet Infanteri, formeret i særegne Corpser eller Batailloner, eller i ældre Tider ligesom Grenadererne udgjørende særegne Elitecompagnier i Regimenter. Af det norske Infanteris Batailloner kaldes nogle J. uden dog ved Organisation ell. Uddannelse at adskille sig fra de øvrige. Ridende J., Benævnelse for et let Rytteri; den norske Hær har 3 Rytterregimenter, der føre dette Navn.

Jägerhorn, to gamle, svensk-finske, adelige Slægter ell. Slægtgrene, af hvilke den, som kalder sig „til Spurila“ er bleven mest bekjendt. Johan Anders J., f. 1757, havde som Slægtning af og staaende i nær Berøring med G. M. Sprengtporten tidlig sluttet sig til dennes Planer. Da Krigen 1788 mellem Sverige og Rusland var udbrudt, gjorde han Tjeneste som Overadjudant hos C. G. Armfelt; det var ham, der foreslog Afsendelsen af Skrivelsen til Kejserinden (s. Anjala-Forbundet), og som selv paatog sig at bringe den til Petersborg; ogsaa efter Tilbagekomsten søgte han skriftlig at virke hos Kejserinden for Planen om Finlands Selvstændighed. Da han i Slutningen af s. A. kaldtes til Tjeneste i Sverige, flygtede han i Stedet derfor til Rusland, hvor han traadte ind i Hæren som Oberstlieutenant. I denne Egenskab fulgte han 1789 de russiske Tropper paa Felttoget i Finland, under hvilket han gjorde sit bedste for at bearbejde Befolkningens Stemning til Fordel for Rusland. For alt dette blev han allerede s. A., efter forudgaaende Efterlysning, i Sverige dømt til at miste Ære, Liv og Gods. 1809 vendte han tilbage til Finland, hvor han døde i Borgå 1825. — Hans yngre Broder, Frederik Adolf J., f. 1760, blev 1783 Lieutenant og 1799 Oberst og øvede 1808 under Sveaborgs Belejring en væsentlig Indflydelse paa at fremme Overgivelsen; han gik derefter til St. Petersborg og blev 1810—12 Landshøvding; d. 1817. — Georg Henr. J., f. 1747, Næstsøskendebarn af de foreg., gjorde sig bekjendt som en af de mest udmærkede af den svenske Hærs Officerer under Felttoget 1788—90, i hvilket han væsentlig bidrog til Sejren i Træfningerne ved Porrassalmi og ved Kärnäkoski. Som Generalmajor tog han 1804 sin Afsked, traadte 1808 paa ny ind i Tjenesten, hvorvel han ikke kom til at tage Del i Felttoget, tog 1812 anden Gang sin Afsked og døde 1826.

Jägerndorf, Stad i det østerrigske Hertugd. Schlesien, Hovedstad i det Fyrsten af Lichtenstein tilhørende Fyrstend. J., 3 M. n. v. for Troppau ved Floden Oppa. 12,000 J. Uld- og Linnedvæveri, Maskinfabrik, Papirfabrik. Fyrsteligt Slot Lobenstein.

Jægersborg, i Sjælland, Gjentofte Sogn, 1 M. n. for Kjøbenhavn, var fra først af en Herregaard **Ibstrup**, som tilhørte Familien Ulfeld. Af denne kjøbte Frederik II Gaarden, og Christian IV opførte en ny, anselig Bygning her. Paa Ibstrup blev denne Konges bekjendte Søn med Vib. Kruse, Ulr. Chr. Gyldenløve, født 1630. Frederik III og hans Dronning holdt prægtige Hoffester her, og Christian V ombøbte Navnet Ibstrup til J., samtidig med at han indrettede den store Dyrehave, der har Navn efter J., til Parforcejagt. Slottet blev nedbrudt 1761, efter at Frederik V Aaret i Forvejen havde haft det Uheld ved at stige af Hesten at brække sit Ben i Slotsgaarden; den nærmeste Grund til Nedbrydelsen var dog vistnok Bygningens Brøstfældighed. Nogle Udbygninger benyttes endnu til Localer for Husarregimentets Exercerskole.

Jägersdorf, Groß-, Landsby i den preussiske Prov. Preussen, 8 M. ø. for Königsberg, s. for Fl. Pregel, mærkelig ved Russernes Sejer over Preusserne 30 Aug. 1757.

Jægerspris, Slot i Sjælland paa Halvøen Hornsherred, 6 M. n. v. for Kjøbenhavn. Det hed tidligere **Abrahamstrup** og var en gammel Kongsgaard, der første Gang nævnes i Erik Menveds Tid 1318, da hans Dronning Ingeborg paa en Rejse herfra til Holbæk havde den Ulykke at vælte og tabe sin spæde Søn, som derved tilsatte Livet. I sidste Halvd. af det 15de Aarh. skjænkede Christian I Gaarden til sin Dronning Dorothea; ellers var den ligesom Kronens andre Gaarde snart bortfor-

, snart pantsat til Adelsmænd. 1673 fik
tian V.s tyske Yndling, Overjægermester
. Joach. Hahn, Skjøde paa Abrahamstrup,
nn ogsaa til Ære for ham fik Navnet J.,
han solgte det allerede 1679 igjen til
en. med betydelig Fordel. Frederik IV
b 1703 J. til sin Broder, Prins Carl (d.
; efter ham ejede de to følgende Konger,
ian VI og Frederik V, det som Kronprinser.
tævnte skjænkede som Konge Slottet og
t først til sin Dronning Louise og efter
Død til sin anden Dronning, Juliane
, der dog igjen overlod denne Besiddelse
ngen 1759. Hendes Søn, Arveprins
ik, fik 1773 af sin Halvbroder, Christian
. overdraget paa Livstid; han opholdt sig
her og lod oprejse Mindestøtter over
e Mænd og Kvinder i Haven og Lyst-
, men opgav igjen Besiddelsen 1797.
den Tid blev Slottet kun i korte Tids-
boet af kongelige Personer og begyndte
lde, indtil J. 1854 af Statskassen blev
il Kong Frederik VII personlig, hvor-
lottet modtog betydelige Forskjønnelser
indvendig som udvendig. Ved Kongens
faldt J. hans Enke, Grevinde Danner,
fin Død 1874 oprettede J. til „Kong
k VII.s Stiftelse“ for hjælpeløse og for-
gebørn, især af Almuen. Børnene op-
til Tjenestepiger; de modtages i Rege-
lderen 2—4 Aar og forblive der til det
r. For Tiden er deres Antal noget
); Stiftelsen ejer foruden J. en Capi-
te af c. 4,677,000 Kr.

eland, s. **Jemtland**.

, Fe, er ubetinget det vigtigste af alle
r, og dets udstrakte Anvendelse er be-
i dets store Udbredelse, dets billige
dets udmærkede Egenskaber, der kunne
er Omstændighederne, nemlig en over-
Styrke og enten Sejhed ell. Haard-
n Svejselighed eller Støbelighed. Da
J. er for blødt, for tungsmelteligt
en for ringe Styrke til technisk An-
bruges altid i det store kulstofholdigt
dets forskjellige Egenskaber beror for
elen paa den forskjellige Kulstofholdig-
a skjelner mellem **Smeddejærn** (Stang-
d højst 0,5 pCt. Kulstof, men hyppig
ndre (praktisk usmelteligt og ikke hærde-
smidigt og svejseligt), **Staal** med 0,55
Ct. Kulstof (den stærkeste Form af J.,
de svejseligt og smelteligt, men der-
eligt, saa at det samme Stykke efter
n faas usmidigt og meget haardt eller
g temmelig blødt) og endelig **Raajærn**
rn) med 2 til 5,5 pCt. Kulstof (ikke
ller svejseligt, men i visse Former
støbeligt). Af disse er Støbejærnet
overvejende fremstilles umiddelbart af
, og det, hvoraf Smeddejærn og Staal
vindes; dog kunne disse ogsaa vin-
te af Malmene, som det sker hos
de Folkeslag og undtagelsesvis fabriks-
Bestræbelserne ere i den nyere Tid
aa at udvikle denne Methode, som
udmærket godt Metal. — J. fore-
kæsten overalt, men Mineralier bru-
om **Jærnmalme**, naar de ere rige paa
J. (indeholde 30 til 70 pCt.) og helst ere frie
for Svovl (som gjør J. rødskjørt) og Phosphor
(som gjør det koldskjørt). Tidligere var det
tillige en Betingelse, at der paa Malmens
Findested kunde skaffes tilstrækkeligt og billigt
Brændsel, men i den nyere Tid, da Kulfor-
bruget ved Udsmeltningen og Fragtomkostnin-
gerne (ved Anvendelse af egne Dampere) ere
reducerede stærkt, transporteres baade Jærn-
malme (især fra Spanien, Elba, Algérien) og
Cinders (især fra England) lange Veje, endog
over Atlanterhavet, og ikke blot til Kyststæder,
men paa Bane langt ind i Fastlandet. Da
gedigent J. og Meteorjærn ere for sjældne til
at spille nogen Rolle, bliver det især Jærnilter
samt Forbindelser af disse med Vand og Kul-
syre, som have større Betydning som Malme.
De vigtigste Jærnmalme ere: Magnetjærnsten,
Jærnmellemilte (Dannemora, Taberg, Gelli-
vare, Ural, Algérien, Nordamerika, Ungarn,
Sachsen); Blodsten og Jærnglans, Jærntveilte
(Sverige, Spanien, Elba, Missouri, England,
Frankrig, Harzen, Nassau, Algérien); Brun-
jærnsten, Jærntveiltehydrat (Siegen, Böhmen,
Pyrenæerne, Steiermark, Kärnten, England),
hvortil slutte sig mange Okkere, Myremalm o.
lign.; Jærnspat, kulsurt Jærnforilte (West-
falen, Steiermark), hvortil slutte sig Ler-
jærnsten (Englands vigtigste Jærnmalm, Schle-
sien, Nordamerika) og Kuljærnsten (Skotland,
Sydwales, Westfalen). Desuden anvendes
som Raamateriale Jærntveilte fra Ristning
af Svovlkis (s. **Svovlsyre**, **Soda**), Jærnaffald
og jærnholdige Slakker. 1882 produceredes
47,2 Mill. Tons Jærnmalm; deraf leverede
Storbritannien 16,9, Nordamerika 9,1, Tysk-
land 8,1, Spanien 5, Frankrig (med Algérien)
3,5, Østerrig-Ungarn 1, Rusland 1, Sverige
0,9, Italien 0,35, Belgien 0,25, andre Lande 1
Mill. Tons. — Til Udvinding af J. af
Malmene sønderslaas og renses disse ved me-
chaniske Midler (nogle ristes), og derpaa ind-
smeltes de, blandede med passende Tilslag (s.
d. A.), med Kul i en Masovn (Marsovn, Høj-
ovn), en stor Schachtovn af circulært Gjennem-
snit, hvis Størrelse og Forhold dog vexle
meget, især efter Brændselets Beskaffenhed, og
som ved Anvendelse af Cinders kan naa 90
F.s Højde. Fra den øvre Munding (Gigten)
udvider Ovnrummet sig nedad (Kulsækken),
indsnævrer sig derpaa igjen (Rasten) og ender
for neden i en forholdsvis snæver, cylindrisk
Del (Stellet). Gjennem Gigtaabningen styrtes
de med Tilslag blandede Malme og Brændselet
ned i afvexlende Lag. I Stellets øvre Del,
altsaa temmelig nær ved den nederste Del af
Ovnen, indblæses store Masser af stærkt spændt
og stærkt ophedet Luft, som dels frembringer
en meget stærk Hede, der aftager opad, dels
ilter det nederste Brændsel til Kulsyre, som i
de højere Lag igjen afiltes til Kulilte. Denne
Kulilte er det egentlige Reductionsmiddel, idet
den forener sig med Malmenes Ilt til Kulsyre
og saaledes frigjør J. Idet Malmen synker
ned gjennem Ovnen, bliver den altsaa efter-
haanden ophedet, derpaa reduceret til metal-
lisk J., som danner en usmeltelig Jærnsvamp,
men som, idet det synker dybere, forener sig
med Kulstof til smelteligt Raajærn, der

dækket af smeltet Slakke (letsmeltelige kiselsure Salte, dannede af Malmens Urenheder og Tilslaget), samler sig i Stellet, hvorfra Slakken stadig løber ud af en Sideaabning, medens Raajærnet af og til tappes ud for neden. Arbejdet gaar uafbrudt Nat og Dag, indtil Ovnen trænger til en Udbedring, og en „Campagne" kan ved de nyere, forbedrede Ovnconstructioner vare 10—20 Aar. De største Højovne levere 2,000, ja man har drevet det til 5,000 Centn. Raajærn i Døgnet. Det vundne Raajærn deles i to Hovedarter, det graa og det hvide, hvilket sidste faas ved en lavere Temperatur og ved gjentagen Omsmeltning af det graa; desuden haves Overgangsformer (lysegraat) og Blandinger af graat og hvidt (spraglet Raajærn). Det graa indeholder største Delen af sit Kulstof i Form af indblandet Graphit, er derfor svagt, men let at støbe; det lysegraa er stærkere; men til Fremstilling af Smeddejærn og Staal egner sig bedst det hvide, glashaarde, tletstøbelige Raajærn, fordi det flyder tykkere, men især fordi Kulstoffet deri er chemisk forbundet med J. og derfor ulige lettere iltes. Det hvideste og smukkeste, sædvanlig manganholdige Raajærn kaldes Spejljærn paa Grund af sine storbladede Brudflader, der ere Tegn paa Renhed. Det graa Støbejærn kan hærdes, f. Ex. ved Støbning i Jærnformer, og Støbeskallen paa alt Jærnstøbegods er en tynd Hinde af hærdet Støbejærn. Omvendt kan Støbejærn ogsaa adonceres, idet man i længere Tid gløder det i Digler, i hvilke det paa alle Sider er omgivet af Jærnilte ell. Zinkilte. Herved bortbrænder noget af Kulstoffet i det yderste Lag af Jærnet, som derfor bliver temmelig smidigt. Mange mindre Jærnsager, som Spænder, Saxe, Bidsler, Stigbøjler, Nøgler, Dørbeslag, frembringes derfor billigere, om end meget mindre stærke, ved Støbning af Støbejærn, som derpaa adonceres, end ved Smedning af Smeddejærn eller Staal. Produktionen af Raajærn var 1882 c. 20,8 Mill. Tons, hvoraf England leverede 8,6, Nordamerika 4,7, Tyskland 3,3, Frankrig 2, Belgien 0,7, Østerrig-Ungarn 0,5, Rusland 0,4, Sverige 0,4, Spanien 0,085, Italien 0,025, andre Lande 0,1 Mill. Tons. — Af Raajærnet fremstilles nu Smeddejærn og Staal ved at berøve det en større eller mindre Mængde Kulstof. Tillige fjærnes de skadelige fremmede Bestanddele, af hvilke man allerede i Højovnen ved passende Tilslag har bragt Svovlet til at gaa over i Slakken. Processen beror altid paa, at man ilter de fremmede Bestanddele, som da gaa i Slakken, og tillige en Del af Kulstoffet, som da gaar bort som luftformige Kulstofilter, og Operationen udføres dels ved Friskning (s. d. A.), hvor Raajærnet nedsmeltes med Trækul i stærk Blæsevind i aabne Esser, dels ved Pudling, hvor Ophedningen sker i Flammeovn ved Flammen fra et eget Ildsted, og hvor der derfor, da J. ikke kommer i Berøring med Brændselet, kan bruges Stenkul; for at bringe Jærnmassen i tilstrækkelig Berøring med Luften kræves kraftig Omrøring. De ved Friskning ell. Pudling erholdte usmeltede Boller af Smeddejærn ell. Staal befris for Slakke ved Maskinhamre, gløbes i Svejseovne og udhamres ved Maskinhamre. 1856 indførte Bessemer en ganske anden Fremgangsmaade, som senere udvikledes af Göranson. Den bestaar i, at man lader det smeltede Raajærn fra Højovnen flyde ud i en Convertor (s. d. A.) og leder spændt Luft derigjennem. Hvor stor Betydning denne Methode har faaet, fremgaar af, at der allerede 1880 produceredes 3,5 Mill. Tons Bessemermetal (Jærn og Staal). Bessemermetallet udstøbes først i en Jærnstøbepande, udforet med ildfast Materiale, hvor Slakken skiller sig fra Metallet, hvilket sidste derpaa tappes ud i Former (Coquiller). Men da Støbeblokken let bliver porøs, fylder man Coquillen fra neden eller lader Metallet størkne under stærkt Tryk. Den mechaniske Behandling sker ved afvexlende Udhamring med Maskinhamre og Gløbning i Svejseovne; men man har i den nyeste Tid med Held udført Valsningen ved Blokkenes egen Varme, idet de først henstilles i varmeisolerende Gruber, saa at deres Varme fordeles ligelig over hele deres Masse, og derpaa umiddelbart valses. Her forarbejdes altsaa Metallet (især til Jærnbaneskinner) uden Anvendelse af anden Varme end den, Udsmeltningen i Højovnen krævede. Bessemermethoden forudsætter rene Malme, da det Phosphor (og Svovl), som maatte findes i Raajærnet, ikke fjærnes, hvorfor Sverige, der har saa rene Malme, leverer det udmærket. Men ved at anvende basisk Materiale (Dolomit) til Udforing af Convertoren lykkedes det Thomas og Gilchrist 1878 ogsaa at fjærne Phosphoret, og det derefter fremstillede Thomasmetal er et Materiale af første Rang og produceres i stedse stigende Mængde. Ved de nævnte Fremgangsmaader frembringes Smeddejærn og Staal af Raajærnet ved at bortbrænde en passende Mængde af dettes Kulstof ved Luftens Ilt; men det samme Resultat kan opnaas paa andre Maader, saaledes ved at sammensmelte Raajærn med Smeddejærnsaffald (Martinmetal) eller med rene Jærnmalme, hvis Ilt da forbrænder Raajærnets Kulstof; det er ved disse Fremgangsmaader muligt med større Sikkerhed end ved Bessemermethoden at levere et Produkt af nøje bestemt Beskaffenhed. Staal kan ogsaa fremstilles ved at forene Smeddejærn med Kulstof (s. Cementation). Bessemermetal anvendes især til Jærnbaneskinner, Martinmetal til Gjenstande, hvor Metallets Egenskaber kun maa variere ganske lidt, f. Ex. Axler, Fjedre, Skibs- og Kjedelplader, Maskindele, Artillerigjenstande, Geværer; Thomasmetallet især, hvor der kræves blødt Staal og Jærn, altsaa til valsede Sager osv. De nyere Fremgangsmaader have gjort en ændret Nomenclatur nødvendig. J. og Staal, frembragt af dejagtige Masser (ved Friskning, Pudling eller ved Martinprocessen), kaldes Svejsjærn og Svejsstaal; fremstillede ved Støbning af smeltede Masser kaldes de Flusjærn og Flusstaal; idet Forskjellen mellem J. og Staal i begge Tilfælde defineres ved, at Staalet lader sig hærde og anløbe, J. ikke. Ved Støbestaal forstaas et ved Omsmeltning i Digler forbedret Staal. — J. tiltrækkes af Magneten og har Vægtfylde 7,8 i ren Tilstand. Mange af J.s Forbindelser have stor Vigtighed i Chemi, Technik, Medicin og Pharmaci.

[ist Form anvendes J. i Medi-
ten findelt ved mechaniske Midler
ret, reduceret af Jærnilte ved
altene virke meget giftig, naar
i Blodet; de virke let ætsende
ide paa Saar, men optages kun
Mængde fra Mavens og Tarm-
hinder. Deres gavnlige Virk-
ame med Blodmangel beror paa,
de organiske Jærnforbindelser,
Fødemidlerne og som optages i
og danne Blodfarvestof, mod
J. anvendes mest mod Bleg-
el efter Blodtab og svækkende,
ydomme. — J. danner flere Ilter.
older det sig blankt, ligeledes
Vand, men indeholder Van-
g har Luften Adgang, iltes J.
i fugtig Luft, til brunt Jærn-
Rust). Ved Ophedning af J.
rækkes det med sort Hammer-
llemilte; samme Forbindelse
Gløbning af J. i Vanddamp,
erved frigjøres, og naar J.
hvidglødhede i Luft eller Ilt, i
e det livlig spruder Gnister af
llemilte. Dette Ilte findes og-
som **Magnetjærnsten.** J.
Ilter, **Jærnforilte**, Fe O, hvortil
e Salte, der ere farveløse ell.
Jærntveilte, $Fe_2 O_3$, hvis Salte
and i Almindel. ere hvide, i
anlig brune (Jærnalun er violet,
e brune). Det sorte **Mellem-**
imellem begge; det er $Fe_3 O_4$
. Det danner med Syrer sæd-
ding af Forilte- og Tveiltesalte.
forilte er et sort Pulver, der
selv i Luften; det farver Glas
Salte faas ved at opløse J. i
er, hvorved der udvikles Brint;
s **Jærnvitriol**, grøn Vitriol,
forilte, $Fe SO_4 7 H_2 O$, ved Op-
i fortyndet Svovlsyre eller ved
g af Svovlkis (s. nedenf.). Jærn-
meget til Blæk (s. d. A.) og i
sorte ell. grønne Farver. Selv
opløser J. sig under Brintudvik-
sure Jærnforilte, $Fe CO_3$,
urlig som Jærnspat, Spatjærn-
i mange Kilder. Det fældes af
kulsurt Natron som et hvidt
ndet med Sukker (som en Be-
ltning) anvendes i Medicinen.
af Jærnsalte hører **Svovl-**
r dannes ved Ophedning af J.
stærk Hede, at Massen smelter;
get i Laboratorierne, idet det
Svovl- ell. Saltsyre danner
g et Jærnforiltesalt). Et andet
vovlkis, Pyrit, $Fe S_2$, fore-
g i messinggule Krystaller. Det
emstilling af Svovl, idet det ved
r omtrent Halvdelen af sit Svovl,
Svovlsyre. **Jærntveilte** findes i
lødjærnsten (Blodsten) og Jærn-
ndet med Vand som Brun-
vigtige Jærnmalme. Det kan
dning af Jærnvitriol og vindes

saaledes som Biprodukt ved Fabrikationen af rygende Svovlsyre som Brunrødt (s. d. A.); ved Fældning af Jærntveiltsalte med et Alkali dannes Jærntveiltehydrat, et brunt Pulver, der ved Gløbning giver Jærntveilte. Ogsaa almindelig Okker er Jærntveiltehydrat. Jærntveiltesaltene dannes i Almindel. ved Kogning af Jærnforiltesaltene med Salpetersyre. Et af de vigtigste er **Jærnchlorid**, $Fe_2 Cl_6$, der i vandfri Tilstand faas ved Ophedning af Jærn i Chlorluft, i vandholdig ved Opløsning af Blodsten i Saltsyre eller ved at lede Chlor i opløst Jærnchlorure, $Fe Cl_2$ (af Jærn og Saltsyre), og Inddampning af Opløsningerne. En Opløsning af Jærnchlorid opløser en stor Mængde Jærntveiltehydrat, og ved at dialysere (s. Dialyse) disse Vædsker gaar Chloridet igjennem, og man faar en vandig Opløsning af Jærntveiltehydrat („dialyseret Jærn", Ferrum dialysatum), som kun indeholder Spor af Chlor. Jærnchlorid bruges meget i Medicinen; saaledes ogsaa det **pyrophosphorsure Jærntveilte**, der ikke har Jærntveiltesaltenes sædvanlige, sammensnærpende Smag. Jærnforiltesaltene ilte sig meget let i Luften og omdannes derved til basiske Tveiltesalte. De give i ren Tilstand et hvidt Bundfald med gult Cyanjærnkalium (s. Cyan), et blaat med rødt Cyanjærnkalium. Tveiltesaltene give et blaat Bundfald (Berlinerblaat) med gult Cyanjærnkalium og fældes ikke af rødt Cyanjærnkalium. — Ved at smelte Jærntveilte med Kalihydrat og Salpeter faas en brun Masse, der er opløselig i Vand med Purpurfarve og indeholder Kalisaltet af en højere Iltforbindelse af J., **Jærnsyre**, $Fe O_4 H_2 = Fe O_3, H_2 O$, hvis Forbindelser dog ere meget lidet bestandige.

Jærnalderen kaldes den yngste af de tre Hovedperioder i den forhistoriske Oldtid (s. Tredeling), fra den første Tid af, da Jærnet afløste Bronzen ved Forfærdigelsen af Vaaben og skærende Redskaber, indtil den historiske Tids Begyndelse. Der tænkes herved altsaa nærmest kun paa Culturforholdene hos de barbariske Folk i og uden for Europa, hos hvilke J. afløser en Bronzealder og tillige begynder forholdsvis sent, men dog endnu i en fuldt forhistorisk Tid. For andre Omraader vilde denne Betegnelse være uden videre Betydning; allerede i det 4de Aartusende f. Chr. siges Jærnet at have været brugt i Ægypten, og i store Dele af det øvrige Afrika gik Befolkningerne fra en Stenalder umiddelbart over til J. I Europa udbredte Kjendskabet til Jærnet sig efterhaanden fra Syd imod Nord. Allerede i det 2det Aartusende f. Chr. maa det antages, at Jærnet bearbejdedes i Grækenland; omkr. Aar 1000 begyndte J. i det øvrige Sydeuropa og i Mellemeuropa; men først efter Midten af det sidste Aartusende f. Chr. kan den Periode antages at være begyndt i Skandinavien, i hvilken Jærnet spillede den samme Rolle som i de ældste Tider Stenen og derefter Bronzen. Inden for den nordiske J., som strækker sig gjennem lange Tidsrum indtil den fuldt historiske Tid omkring Aar 1000 e. Chr., kan der skjelnes mellem tre Hovedperioder, **den ældre J.**, **Mellemjærnalderen** og **den yngre J.**, eller 5 kortere Tidsafsnit. 1. Den **førromerske J.** i Norden, i

hvilken Kjendskabet til Jærnet lidt efter lidt trængte frem fra Syden, synes kun at have varet nogle Aarh., idet Fundene, dels indførte Gjenstande, dels Efterligninger af Former, hvis oprindelige Hjem var Mellem- og Sydeuropa, endnu kun foreligge i ringere Antal. Det er tillige kun i visse Egne af Norden, at denne Periode træder kjendelig frem, saaledes navnlig paa Bornholm (s. Brandpletter). 2. Den romerske J. skyldes Indflydelser fra det romerske Rige, som i Løbet af det 1ste Aarh. e. Chr. udvidedes over store Dele af Mellem- og Vesteuropa. Fra de nye Grænselande maatte de omboende Folk let paavirkes af den overlegne Cultur, idet Handelsmænd og Haandværkere udbredte romerske Fabrikvarer og nye techniske Færdigheder blandt Barbarerne. Saaledes naaede romersk Smag og Stil ogsaa til det fjærne Norden. Ikke blot indførtes fremmede Sager i Mængde, men man begyndte ogsaa at efterligne disse indførte Forbilleder; dog var den hjemlige Produktion endnu fuldstændig beherskeт af de romerske Fabrikker, hvorfra der fra det 1ste til 3dje Aarh. regelmæssig og ad fredelig Vej blev tilført Norden mange Slags Luxusgjenstande. 3. Under de stærkere, baade krigerske og fredelige Berøringer, som fandt Sted mellem Romerne og Barbarerne ved Folkevandringstiden, i Løbet af det 4de og 5te Aarh., fik den romerske Cultur en endnu større Indflydelse end tidligere overalt i Germanien og i Norden. Vel spores det, at den hjemlige Produktion just i Løbet af de samme Aarh. kommer mere til Kræfter, og at den begynder at udvikle sig paa selvstændig Maade; men i bestandig stigende Mængde kom samtidig fremmede Kostbarheder og Luxussager i Barbarernes Eje, og mere end forhen fik romersk Stil og Smag Indpas hos dem. Til denne Tid høre de store Mosefund (s. d. A.), som ere Vidnesbyrd om store Folkerørelser i det sydlige Skandinavien, sandsynligvis ogsaa om Indstrømningen af nye, om end beslægtede Befolkninger. 4. Med det romerske Riges Opløsning, som blev Resultatet af Folkevandringstidens Kampe, gik ikke den gamle Cultur til Grunde i de Lande, som tilfaldt Germanerne; tvært imod søgte disse, ikke mindst paa Kunstens og Industriens Omraade, at tage Arv efter de tidligere Herskere; denne ældste Del af Middelalderen har man derfor kaldt den efterromerske Tid. Paa lignende Maade bevaredes samtidig i Norden, gjennem Mellemjærnalderen, mange af de romerske Elementer, som traadte saa stærkt frem i den forudgaaende Periode; men ved Siden heraf gjøre de nationale Ejendommeligheder, som ikke længere overvældes af en mægtig og overlegen Cultur, sig nu stærkt gjældende, navnlig i en ny og ejendommelig Stil (s. Ornamentik). Dette er tillige Nordens rigeste Tid; thi Barbarerne havde faaet det Guld i Eje, som efterhaanden var ophobet i det gamle Romerrige (s. Guldfund). Hvad der fremdrages i Norden fra denne Periode har i de store Træk det samme Præg som de samtidige Sager fra det vestlige Europa. Det var nu de frankiske og angelsachsiske Stater, som ved Siden af det endnu mægtige byzantinske Rige øvede en ikke ringe Indflydelse paa det øvrige Europa, og ikke faa kostbare og pragtfulde Sager ere herfra indførte til Norden. 5. Hvad der er bevaret fra Oldtidens sidste Afsnit, Vikingetiden ell. den yngre J. (fra det 8de til det 10de Aarh.), har et fuldstændig nyt og ejendommeligt Præg. Paa Krigs- og Handelsfarter rundt om Europas Kyster og i de nye nordiske Riger, som grundedes i England, Irland og Frankrig, i Rusland og Italien, kom Nordboerne i nær Berøring med fremmede Folk, hvis Cultur og Stil fik en ikke ringe Indflydelse i Norden; navnlig optoges mange Elementer fra den angelsachsisk-irske og den carolingiske Kunst (s. Ornamentik, Sølvfund). Paa den anden Side maatte just denne Tid, i hvilken det hedenske Norden stod sejerrig i Vaaben over for det øvrige Europa, særlig begunstige en stærk, national Udvikling, og virkelig hviler der over Oldsagerne fra denne Periode et bestemt nordisk Præg, som ogsaa er paatrykt alt, hvad der oprindelig er optaget ude fra. En mærkelig Byplads fra denne Tid findes paa Björkö (s. d. A.). Jvfr. Begravelse, Gravhøj, Gravplads, Oldsager, Runestene. — Om J. i figurl. Forstand s. Guldalder.

Jærnbane, en Sporvej (s. d. A.) med Sporskinner af Jærn ell. Staal. Allerede tidlig brugte man at lade Vognhjulene kjøre paa særlig dertil indrettede Spor, som vare nedlagte i Vejene; Ægypterne anvendte saaledes Stenspor. Senere anvendtes Spor af Træ, enten Planker eller Bjælker. Hvor disse vare udsatte for meget stærk Trafik, maatte de hyppig udvexles, og man begyndte derfor 1767 i England at beklæde dem med tynde Jærnskinner, først kun paa de mest udsatte Steder (i Krumningerne), senere, da man mærkede, hvor meget dette tjente til at lette Transporten, i Banens hele Længde. Først anvendte man Støbejærnsskinner, senere Smeddejærnsskinner og endelig de nu almindeligst brugte Skinner af valset Jærn ell. Staal, der have et saadant Profil, at kun Vogne med særlig dertil construerede Hjul kunne kjøre paa dem. De første J. byggedes i England og anvendtes kun til Kultransport. De havde sædvanligvis Fald fra Kulminerne ned til Havnen, saa at de belæssede Vogne kom til at kjøre ned ad Bakke og de tomme opad. Vognene bleve trukne af Heste. I nogle Tilfælde, hvor Faldet var tilstrækkeligt, lod man de belæssede Vogne rulle ned til Havnen ved deres egen Vægt, hvorved Trækkekraften sparedes i den ene Retning. Paa Strækninger, hvor man havde endnu stærkere Fald, benyttedes Overskuddet af den Kraft, hvormed de belæssede Vogne rullede ned, til at trække de tomme Vogne op. Paa saadanne Steder maatte Banen have dobbelt Spor, og Forbindelsen mellem de nedrullende og de opgaaende Vogne tilvejebragtes ved et over en Rulle gaaende Tov. Herved opstod de saakaldte „selvvirkende Skraaplaner“ eller „selvvirkende Ramper“. Efter at Dampmaskinen var opfunden, anvendte man faststaaende Dampmaskiner til at trække Vognene op ad Skraaningerne; men det var først efter at det var lykkedes at udfinde en hensigtsmæssig Construction af selvbevægende Dampmaskiner (Locomotiver), at J. med stærke

te at udvikle sig til deres nu-
ning. Allerede 1784 udtog Watt
saadan Maskine, men den kom
se. 1803 kjørte Oliver Evans
otiv paa Philadelphias Gader.
landerne Trewithick og Vivian
Locomotiv til Jærnbaner, som
else 1804—5. I en Række af
kraftens Anvendelse paa J. dog
ette hidrørte fra, at man under-
motivernes Gnidningsmodstand
. Man antog nemlig, at disse
e paa Skinnerne, naar et Lo-
trække Vogne efter sig hen ad
edopmærksomheden var henvendt
e denne formentlige Ulempe.
aaledes at lade et paa Locomo-
Tandhjul gribe ind i en mellem
liggende Tandstang, eller man
Banen udspændt Kjæde over
Locomotivet, som drejede den
ed trak sig selv frem, ja man
og et Locomotiv med bevægelige
814 viste Englænderen George
Locomotivhjulenes Gnidnings-
var tilstrækkelig til at hindre
Skinnerne, og et af ham efter
onstrueret Locomotiv viste sig i
fuldstændig tilfredsstillende.
var kun bestemt til og egnede
stransport — det eneste, hvortil
været benyttede. Snart opstod
et om, ogsaa at anvende dem
port, og den første større J.
fra Stockton til Darlington i
ham. Denne efterfulgtes af
hesterbanen, der gav Stephenson
829 at fremkomme med et nyt
t forbedret Construction, som i
sejrede over alle sine Concur-
fra den Tid i Grundtrækkene
nstret for de senere Construc-
nson anvendte i dette Locomotiv
n Marc Séguin 1826 opfundne
n af ham selv 1828 gjorte Op-
stærke Trækket ved Hjælp af
Ved Opfindelsen af det Ste-
motiv var J.s Skæbne afgjort,
hensigtsmæssige Anvendelse af
er har forskaffet dem en saa
ndflydelse og Betydning i alle
ved den Hurtighed, Sikkerhed
), hvormed saa vel Personer
denne Maade transporteres. —
en af en Jærnbanelinje mellem
er dels de samme almindelige
som ved Valget af en sædvanlig
æbelse efter at opnaa en saa
Linje, nødvendigt Hensyn til
commercielle Forhold, til Be-
deling og Byernes Beliggenhed
llem hvilke der er at vælge,
ı osv.), dels andre mere spe-
især begrundede i den særegne
der her kommer til Anvendelse.
r Stigningsforholdene, som i
spille en betydningsfuld Rolle.
le sin Udstrækning føres vandret,
igste Forhold med Hensyn til

Bevægelsens Hurtighed og Driftsomkostningerne være opnaaet, idet enhver Stigning fordrer større Brændselsforbrug og sværere eller flere Locomotiver til at trække samme Byrde og foraarsager større Slid paa Vogne, Bremser, Skinner m. m.; men paa den anden Side vil en Bane, der saa vidt muligt følger Terrainet, hvad den vandrette paa Grund af Jordoverfladens naturlige Ujævnheder kun rent undtagelsesvis kan gjøre, foranledige mindre Jordarbejde, fordre færre Tunneler, gjøre Broer, Viaducter m. m. lettere at opføre, kort sagt udfordre en ringere Anlægscapital. De stedlige Forhold faa herved en stor Indflydelse paa Valget af Linjen, og i ren Almindelighed kan man kun sige, at de stærkere Stigninger vel kunne svare Regning i svagt befolkede Bjærglande, men ikke i nogenlunde jævne, stærkt befolkede Egne. Medens man i det flade Land sædvanlig ikke indrømmer større Stigninger end 1 : 200 og i det bølgeformige højst 1 : 100, maa man i Bjærglandene gaa langt videre, f. Ex. til 1 : 30 — 1 : 40. Vel kan man benytte Locomotivdriften ved endnu stærkere Stigningsforhold, som f. Ex. Tilfældet er ved Banerne paa Rigi og over Mont Cenis og andre Steder; men man maa da ty til særegne Constructioner. Paa den provisoriske Bane over Mont Cenis, som benyttedes, inden Mont Cenis Tunnelen var fuldført, anvendtes saaledes det efter Opfinderen Fell opkaldte System. Stigningen var her 1 : 12 à 1 : 13. Fell anvendte foruden de to almindelige Skinner en højere Mellemskinne; imod denne trykkedes fra hver Side to vandrette Frictionshjul, hvorved Adhæsionen forøgedes. Paa Rigibanen, hvor Maximum af Stigning er 1 : 4, benyttes et af Riggenbach opfundet System, hvorved et Tandhjul, befæstet paa Locomotivets ene Axel, griber ind i en midt imellem Skinnerne liggende, stigeformet Tandstang og saaledes arbejder sig op ad den stejle Bane. Locomotivet bevæger kun en enkelt Personvogn; under Kjørslen opad skydes denne frem, idet Locomotivet er bagerst, ved Kjørslen nedad er det hovedsagelig Tyngden, der er virkende, medens der samtidig bremses stærkt. Et tredje System er opfundet af Weltli, hvor en paa Locomotivet anbragt, med Skruegænger forsynet Tromle griber ind i Skinner, der kileformig ere anbragte mellem de almindelige Skinner. Før Opfindelsen af de til stærke Stigninger anvendelige Locomotiver plejede man at samle Stigningerne paa enkelte Steder med større Stejlhed, og man anbragte da her faststaaende Dampmaskiner. Endnu byde Forholdene paa enkelte Steder at anvende saadanne Maskiner ligesom ogsaa selvvirkende Skraaplaner, men de undgaas bestandig mere og mere, især ved Baner for Persontransport, da de altid gjøre Driften uregelmæssigere og usikrere end ønskeligt og tillige fordre større Driftsomkostninger end Anvendelsen af Locomotiver. — Næst efter Stigningsforholdet ere Banens Krumninger af størst Betydning, da Vognene i disse have en forøget Modstand at overvinde, som dels hidrører fra Centrifugalkraften, der presser Hjulkransene ind paa den ydre Skinne, dels fra den Omstændighed, at Hjulene ere fast for-

bundne med Axlerne, og disse igjen have en uforanderlig Stilling med Hensyn til Vognene, hvorved der frembringes en Skuring og Vridning af Hjulene paa Skinnerne. Jo stærkere Krumningen er (d. e. jo mindre Krumningsradius er), desto større er Modstandsforøgelsen, der altsaa ved Slid og Krafttab maa foranledige større Driftsomkostninger. Paa Grund heraf søger man saa vidt muligt at holde Banen retlinet og at gjøre de uundgaaelige Krumninger saa svage som muligt. Som mindste Grænse for Krumningsradien plejer man at sætte i fladt Land 3—4,000 F., i mere bakket 2,000 F. og i Bjærgland 6—700 F. — Hvilken Bevægkraft der end anvendes paa en J., lader man i Regelen ikke denne virke paa enkelte Vogne (Waggons), men paa sammenhængende Vognrækker (Tog, Trains), som ofte have en betydelig Længde. Hvor man derfor skal have Buer med modsatte Krumninger, maa disse ikke støde umiddelbart sammen (danne S-Curver, Contracurver), men være adskilte ved en saa lang retlinet Strækning, at et Tog af den paa vedkommende Bane sædvanlige Længde kan faa Plads paa denne. Paa Grund af disse forskjellige strængere Fordringer til J.s Længdeprofil og Retning foranledige de større Arbejder ved Udførelsen end Chausséerne og give ofte Anledning til større Jordarbejder, Tunneler, Broer o. desl. Af en J.s forventede Betydning afhænger det, om den kun skal have et enkelt Hovedspor, som da paa passende Steder maa være forsynet med Undvigespor, eller om den skal have dobbelt Spor i sin hele Udstrækning. Sporvidden, d. e. Afstanden mellem Inderkanterne af de to Skinner, er i de fleste Lande ens paa Hovedbanerne og da lig 1,435 Meter (4′ 8½″ engelsk, 4′ 6⅞″ dansk). Ved denne Ensartethed opnaar man, at Vogne fra en Bane kunne færdes paa alle de andre. I Lande, hvor dette ikke spiller nogen Rolle, og for Baner af Betydning alene for den locale Trafik (Localbaner, Secundærbaner) har man med Fordel anvendt en ringere Sporvidde, lige ned til 2 F. Med Hensyn til J.s nærmere Detail henvises for øvrigt til Art. **Banegaard, Drejeskive, Niveau, Overgang, Perron, Skydeskive, Spor, Sænkgrube** m. m. — J. i Europa ere som oftest indhegnede. Til Banens Bevogtning etc. samt til at give Signaler til de forbikjørende Tog er der langs Banen fordelt et Antal Banevogtere, til hvem der som oftest opføres Boliger ved Banen. — I Begyndelsen var Kjørehastigheden paa J. ikke stor, men efterhaanden som Locomotiverne og selve Banerne forbedredes, steg Hastigheden meget. De største Kjørehastigheder træffes her i Europa og ikke, som man skulde vente, i Amerika. Som nogle af de største Hastigheder kunne nævnes: paa længere Strækninger: London-Edinburgh 8,8 Mil i Timen og Spandau-Köln 7,9 Mil i Timen; paa Strækninger af noget mindre Længde: Berlin-Dresden, London-Plymouth og Paris-Calais c. 8 Mil i Timen; endelig paa endnu kortere Strækninger: London-Dover og Stendal-Lehrte c. 9½ Mil i Timen. I disse Angivelser ere Opholdene medregnede. — I Stedet for Dampkraften har man ogsaa anvendt den atmosphæriske Lufts Tryk, dels for at være mere sikret mod Ulykkestilfælde, dels forbi man heri troede at have fundet et Middel til at føre Togene op ad stærkere Stigninger med betydelig Hastighed. De Forhaabninger, man havde næret til de saakaldte **atmosphæriske J.**, ere imidlertid ikke blevne opfyldte. De vakte ved deres Opkomst betydelig Opmærksomhed og skulle derfor her kortelig omtales. Opfindelsen siges at skrive sig fra en dansk Mand, men dette er vistnok tvivlsomt. Det var to engelske Ingenieurer, der bragte Systemet til Udførelse paa følgende Maade. Midt imellem de to almindelige Skinner anbragtes et cylindrisk Jærnrør, hvori et Stempel kunde bevæge sig lufttæt. Røret havde for oven i hele sin Udstrækning en smal Udskæring, der dækkedes tæt af en svær Læderrem. Naar Luften foran Stemplet udpumpedes af Røret, dreves Stemplet ved den bagved værende Lufts Tryk fremad, og da Stemplet ved en Stang, der gik op igjennem Udskæringen, var i fast Forbindelse med Toget, bevægedes dette fremad. Ved en særegen Mechanisme løftedes Læderremmen for at give Stangen Passage og lukkedes atter, naar denne var passeret. Luftens Udpumpning udførtes af flere langs Banen fordelte, faststaaende Dampmaskiner. Enkelte saa vel i Frankrig som England efter dette System anlagte Prøvestrækninger ere atter forandrede til Locomotivbaner, og Systemet har nærmest udviklet sig i Retning af Befordring af Vogne inden i lukkede Rør (s. **Rørpost**). — Større Betydning synes den **elektriske J.** at skulle faa. Systemet herved er følgende. Fra en faststaaende dynamoelektrisk Maskine, der sættes i Omdrejning paa almindelig Maade, overføres den frembragte elektriske Strøm til en i Toget anbragt dynamoelektrisk Maskine, som derved sættes i Omdrejning og saa igjen ved passende Indretninger meddeler sin Bevægelse til Hjulene. Ved de udførte Anlæg af dette Slags har man anvendt forskjellige Methoder til at overføre Strømmen til Toget, idet man baade har brugt selve Skinnerne hertil og ogsaa har ophængt en særlig Ledning, hvormed Toget under hele sin Bevægelse var i Berøring. — Medens Anlæget af J. i de første 20 Aar gik mindre raskt fra Haanden, er deres Antal og Længde i den følgende Tid tiltaget med en forbavsende Hurtighed, saaledes som følgende Tal, der angive Længden (i Kilometre, hvoraf c. 7½ udgjøre en dansk Mil) af de i hele Verden anlagte J., nærmere vise:

1830	332	Kilom. J.
1835	2,419	— —
1840	8,591	— —
1845	17,424	— —
1850	38,022	— —
1855	68,148	— —
1860	106,886	— —
1865	145,114	— —
1870	221,980	— —
1875	294,400	— —
1880	367,235	— —
1883	443,441	— —

I Danmark er Udviklingen begyndt sent, men er derefter gaaet for sig paa en tilsvarende Maade. 26 Juni 1847 aabnedes (i det daværende danske Monarchi var den første J. den,

lagdes fra Altona til Kiel, c. 14
: M. lange Bane fra Kjøbenhavn
, der først 1856 forlængedes til
. 14½ M.); den hele Bane blev
: privat Aktieselskab med Stats-
4 pCt. Udbytte. I Jylland og
ıten selv Jærnbaneanlægene i sin
Lov af 4 Marts 1857 besluttedes
Concession paa Anlæget af en J.
værbane) fra Aarhus over Viborg
ned Sidebane til Randers, men
10 Marts 1861 overtog Staten
en af disse Baner saa vel som
sig sluttende Baner (den jydske
d. e. Østkystbanen, og den fynske
g-Middelfart). Indtil 1862 vare
te 14½ Mil J. de eneste, der her
e i Drift; 3 Sept. 1862 aabnedes
arhus-Randers (7,8 M.), 21 Juli
ıen Langaa-Viborg (5,2 M.), 17
ectionen Viborg-Skive (4,33 M.),
den fynske Bane Nyborg-Odense-
1866 ført til Strib, i alt 11 M.),
I. Sectionen Skive-Struer (4,4
ov. 1866 Sectionen Struer-Hol-
M.), hvorved det ved Lov af 4
projecterede Anlæg var tilende-
idere aabnedes 1 Nov. 1866 Sec-
rup-Fredericia (5,2 M.). 1864
det sjællandske Jærnbaneselskab
fra Kjøbenhavn til Helsingør (8
debane til Klampenborg (¾ M.),
nlede Banenet ved Udgangen af
get fra 14½ M. i 1862 til over
af de 40 M. vare Statsbaner.
aabnedes Sectionen Fredericia-
M.) og 18 Sept. 1869 Sectionen
org (10,8 M.), hvormed de i Lov
1861 bestemte Anlæg vare af-
ægscapitalen for disse 65,94 M.
31 Marts 1870 excl. Udgifterne
teriel c. 38,8 Mill. Kr. eller c.
r. M. (c. 78,200 Kr. pr. Kilom.);
imod Materiellet (c. 5,6 Mill. Kr.),
Banemil paa henved 675,000 Kr.
te 23,4 M. sjællandske J. havde
ncl. Materiel, kostet 22,40 Mill.
er Banemil kom paa c. 960,000
870 aabnede det sjællandske Sel-
e en Bane fra Roskilde over Kjøge
il Masnedsund (12 M.), hvilken
et c. 8,27 Mill. Kr. eller c. 690,000
og 1872 aabnede samme Selskab
Bane paa Falster (fra Orehoved
), der i Følge Lov af 25 Marts
r til et særligt laaland-falstersk
ab, som anlagde en J. fra Nykjø-
il Maribo, Nakskov og Rødby
i 1874, med fast Bro over Guld-
1 Oct. 1875); for den samlede
Anlæg havde kostet c. 5,75 Mill.
M., altsaa c. 496,000 Kr. pr. M.,
pCt. Rentegaranti af 5,44 Mill.
ning af Driftsunderskud og Rente-
es derhos et nu forbrugt „For-
d“ paa 1,000 Mill. Kr. I Følge
pr. 1868 har Staten i Jylland
agt en Bane gjennem Vendsyssel,
over Hjørring til Frederikshavn,
10,9 M. lang, aabnet for Driften 15 Aug. 1871, en 4 M. lang Bane fra Skanderborg til Silkeborg, aabnet 2 Maj 1871, en J. fra Holstebro over Ringkjøbing og Varde til Esbjærg Havn (15 M., aabnet Apr.—Aug. 1875), samt en Bane fra Esbjærg til Lunderskov Station (9,7 M., aabnet Oct. 1874) med Sidebane til Ribe (i Følge Lov 16 Apr. 1873, aabnet Maj 1875, 2,3 M.). Den samlede Anlægscapital for disse Baner, tilsl. c. 41,8 M., udgjorde c. 8¾ Mill. Kr. eller c. 270,000 Kr. pr. M. Det samlede i 1861—75 anlagte Statsbanenet, i alt 107,7 M., hvortil endnu i Følge Lov af 28 Maj 1870 kom et Dampfærgeanlæg over Lillebælt, havde i 1878 kostet (med senere Udvidelse og forøget Driftsmateriel) henved 66 Mill. Kr. eller c. 612,000 Kr. pr. M. Ved Lov af 16 Apr. 1873 (jvfr. Lov af 10 Apr. 1874) besluttedes end videre anlagt en fast Bro over Limfjorden; denne, der aabnedes Jan. 1879, har kostet 2,842,400 Kr. — Det sjællandske Banenet, der i Følge Lov af 26 Febr. 1869 (jvfr. Lov af 25 Juni 1870) var blevet udvidet med en Nordvestbane fra Roskilde til Kallundborg (10½ M., kostede 7,36 Mill. Kr., aabnet 30 Dec. 1874) og i Følge Lov af 24 Aug. 1875 med en Bane fra Frederiksberg til Frederikssund (c. 5 M., aabnet 17 Juni 1879, kostede 2,66 Mill. Kr.) og derefter udgjorde 51 M., hvortil kom i Følge Lov af 24 Aug. 1875 en Havnebane i Kjøbenhavn (¼ M., aabnet 1 Oct. 1880), hvorhos der i en Strækning af 6 M. er anlagt Dobbeltspor (Roskilde- og Klampenborg-Banerne), stod herefter Selskabet 1 Jan. 1880 i 43,88 Mill. Kr. (hvoraf 13 Mill. Kr. tilvejebragte ved Prioritetsobligationer) og gik fra dette Tidspunkt over til Staten, der i Følge Lov af 2 Juli 1880 kjøbte hele Banenettet for dette Beløb med Tillæg af 25 pCt. af Aktiecapitalen — i alt 51,66 Mill. Kr. Ved Havnebanens Fuldførelse, Anskaffelse af Driftsmateriel og forskjellige Udvidelser (deriblandt Forlængelse af Sydbanen over til Masnedø og af Vestbanen til Halskov) samt Tilvejebringelse af Dampfærgeanlæg over Storebælt og ved Masnedø (jvfr. Love af 23 Apr. 1881) var Anlægscapitalen 31 Marts 1886 forøget til c. 53 Mill. Kr., medens Banenettet stod Statskassen i 60,6 Mill. Kr. — For Fyn og Jyllands Vedkommende havde man imidlertid gjort et Forsøg paa at komme over til Anlæg af private Baner med Statstilskud; men af de efter dette Princip i Følge Love af 23 Maj 1873, 31 Marts 1874 og 4 Maj 1875 anlagte Baner bleve senere (i Følge Love af 16 Juni 1879 og 18 Febr. 1881) Banerne Silkeborg-Herning og Randers-Grenaa samt Aarhus-Ryomgaard, tilsl. c. 21,4 M., kjøbte af Staten for i alt (incl. tidligere givne Tilskud samt Expropriation) c. 7,1 Mill. Derhos har Staten i Følge Lov af 16 Juni 1879 anlagt Baner fra Herning til Skjern (5,4 M., aabnet 1 Oct. 1881), Faaborg-Ringe (3,9 M., aabnet 3 Apr. 1882) og Struer-Thisted (9,8 M., aabnet 20 Apr. 1882), tilsl. for c. 5½ Mill. Kr. (foruden Expropriation, hvortil Omkostningerne refunderedes Statskassen af vedkommende Ejere, samt et bestemt Tilskud af denne af c. 1 Mill. Kr.). Endelig er i Følge Lov af 18 Febr. 1881

anlagt Baner fra Assens til Tommerup (3,9 M., aabnet Juni 1884, Anlægsomkostninger 1,55 Mill. Kr.) og fra Skive til Glyngøre med tilhørende Dampfærge til Nykjøbing p. M. (3,8 M., aabnet Maj 1884, Anlægsomk. c. 1 Mill. Kr.). Med Tillæg af Udgiften til forskjellige Udvidelser af de bestaaende Anlæg, Anskaffelse af Driftsmateriel m. m. stod derefter de 157,5 M. jydsk-fynske Statsbaner (1886) i c. 93,4 Mill. Kr. Af private J. bestaa nu efter Statens Kjøb af de foran nævnte Baner foruden de laaland-falsterske Baner (s. foran) følgende: Den sydfynske Bane fra Odense til Svendborg (i Følge Lov af 23 Maj 1873, aabnet Juli 1876, 6,38 M., Anlægscapital excl. Expropriation 2,692 Mill. Kr.); den østsjællandske Bane fra Kjøge til Faxe og Rødvig (i Følge Lov af 4 Maj 1875, aabnet Juli 1877, 6,20 M., incl. Expropriation 3,698 Mill. Kr., med Statens Rentegaranti for 3,098 Mill. Kr. imod Dannelsen af et Forstærkningsfond af 620,000 Kr.); Vemb-Lemvig Banen (i Følge Lov 31 Marts 1874, aabnet Juli 1879, 3,36 M., excl. Expropriation 1,073 Mill. Kr.); Gribskov Banen (i Følge Lov af 23 Maj 1873, aabnet Jan. 1880, 2,6 M., incl. Expropriation 828,000 Kr.); den nordfynske Bane fra Odense til Bogense (i Følge Lov af 18 Marts 1881, aabnet Juli 1882, c. 5 M., incl. ½ Expropriation 1,213 Mill. Kr.); Randers-Hadsund Banen (i Følge Lov af 25 Maj 1881, aabnet Oct. 1883, 5,3 M., incl. ½ Expropriation 1,25 Mill. Kr.); Hadsherreds Banen fra Aarhus over Odder til Hou (i Følge Lov af 12 Maj 1882, aabnet Juni 1884, c. 4 M., incl. ½ Expropriation 1,35 Mill. Kr.); Horsens-Juelsminde Banen (i Følge Lov af 12 Maj 1882, aabnet Maj 1884, 4,15 M., incl. ½ Expropriation 960,000 Kr.). I Juli 1886 er aabnet en Bane fra Nykjøbing p. F. til Gjedser (c. 3 Mil). Anlægscapitalen var 31 Marts 1885 omtrent:

	Mil	Mill. Kr.	pr. Mil Kr.	pr. Kilom. Kr.
for de sjællandske Statsbaner	51,4	c. 52	c. 1,000,000	c. 133,000
— de jydsk-fynske do.	157,5	„ 92	„ 600,000	„ 80,000
— de laal.-falst. Baner (incl. Forstærkningsfond)	11,6	„ 6,8	„ 600,000	„ 80,000
— de østsjællandske Baner (incl. do.)	6,9	„ 3,7	„ 600,000	„ 80,000
— de øvrige priv. Baner	81,2	„ 10,5	„ 337,000	„ 45,000
Tilf. c.	258	165		
Expr. til Beløb af	—	4,9		
	258	c. 170	c. 660,000	c. 87,700

Da en Del af de jydsk-fynske Baner ere anlagte som lettere, til Dels meget lettere Baner end de sjællandske, og atter de private Baner i det hele ere anlagte som lette Baner, stille Anlægsomkostningerne sig en Del forskjellig for disse tre forskjellige Klasser af J. Dertil kommer, at Statsbanerne omfatte Dampfærgeanlæg, Limfjordsbroen o. lign., samt end videre, at Expropriationsomkostningerne, der tilmed stille sig en Del forskjellig i de enkelte Dele af Landet, ikke ere fuldt medregnede for alle Baner. I sin Helhed er efter det anførte det danske Jærnbanenet billig anlagt, hvilket vil fremgaa af følgende Opgjørelse for Aaret 1880, hvorefter 1 Kilom. J. har kostet

i Europa	274,500 Kr.,
i Amerika	137,500 —
i Asien	180,000 —
i Afrika	139,300 —
i Australien	178,000 —

og særlig i følgende europæiske Lande:

Storbrit. og Irland	460,000 Kr.,
Frankrig	313,000 —
Tyskland	240,000 —
Italien	218,000 —
Rusland	196,000 —
Østerrig-Ungarn	143,000 —

Norges første J. er Linjen fra Christiania til Eidsvold, den saakaldte Hovedbane, der aabnedes 1 Sept. 1854 (Længde 68 Kilom.). 3 Oct. 1862 aabnedes Sidelinjen fra Lillestrømmen til Kongsvinger (79 Kilom.), der 4 Nov. 1865 fik sin Fortsættelse til den svenske Grænse (36 Kilom.), hvorved den første Forbindelse med de svenske Statsbaner istandbragtes. I middelbar Forbindelse med førstnævnte Bane gjennem Dampskibsfart paa Vormen og Mjøsen blev der 6 Oct. 1862 aabnet en 38 Kilom. lang J. fra Hamar til Grundset, hvorpaa den første Bane i det nordenfjældske aabnedes 5 Aug. 1864 med en Linje fra Throndhjem til Støren (49 Kilom.); i Løbet af Aarene 1875—77 ere disse sidstnævnte Baner bragte i Forbindelse med hinanden og danne nu en sammenhængende, 434 Kilom. lang Linje, Rørosbanen, som igjen ved den under 8 Nov. 1880 aabnede Eidsvold-Hamar Bane (58 Kilom.) er knyttet sammen med Hovedbanen. Uden Forbindelse med de ældre Baner aabnedes fra 15 Nov. 1866 til 13 Oct. 1868 de forskjellige Dele af Drammen-Randsfjord Banen, der 1871 og 1872 udvidedes ved Sidelinjer til Kongsberg og Krøderen, saa at dens samlede Længde er 143 Kilom.; 7 Oct. 1872 blev dette Banecomplex ved Aabningen af Christiania-Drammen Banen (53 Kilom.) sat i Forbindelse med Hovedstaden. 1 Marts 1878 aabnedes Vestlandets første J., Jæderbanen, mellem Stavanger og Ekersund (76 Kilom.). Den anden Mellemrigsbane, Smaalensbanen (170 Kilom.), der fører fra Christiania over Moss og Frederikshald til Grænsen, hvor den støder til det svenske Banenet, aabnedes 2 Jan. 1879 og blev 24 Nov. 1882 udvidet med en indre Linje Ski—Sarpsborg (79 Kilom.). Endelig aabnedes 17 Oct. 1881 den tredje Mellemrigsbane med Linjen Throndhjem-Rigsgrænsen, den saakaldte Meraakerbane (102 Kilom.), der fører videre i Sverige over Østersund og

idsvall. 7 Dec. s. A. aabnedes Linjen mmen-Larvik og 24 Juni 1882 Linjen il-Skien, tilsammen 156 Kilom.; endelig den sidst færdigbyggede af Norges Baner, n Bergen-Vos (108 Kilom.), aabnet 11 1883. Den samlede Længde af de norske bgjør saaledes 1,562 Kilom., hvoraf 592 n. med bredt (1,435 Met.) og 970 Kilom. smalt (1,067 Met.) Spor. Den samlede An- capital, iberegnet hvad der senere er med- til Udvidelser og Forbedringer, udgjør Mill. Kr., hvoraf 120,3 Mill. Kr. repræ- te den oprindelige Anlægscapital. Den emsnitlige Udgift pr. Kilom. udgjør alt- 0,900 Kr., særskilt for de bredsporede r 106,800 Kilom. (varierende mellem) Kr. for Kongsvingerbanen og 156,900 or Hovedbanen) og for de smalsporede) Kr. (varierende mellem 44,700 Kr. for r-Grundset Banen og 110,600 Kr. for iania-Drammen Banen). Af samtlige ere 1,494 Kilom. Statsbaner, d. e. de f Staten som den principale Aktieejer i ing med en Del Private og Communer, ive modtaget Aktier for deres Bidrag, og es af Staten alene. De resterende 68 . falde paa Hovedbanen, hvis økonomiske ninistrative Forhold ere ordnede ved Con- af 17 Dec. 1850 mellem den norske Stat engelske Bygningsentrepreneurer. — første Bane i Sverige (Köping-Hult) es 1855. — Ved Udgangen af 1882 s der i

	Kilom. Jærnb.	for hver 10,000 □ Kilom.	for hver Mill. Indb.
n........	4,231	1,436	759
rit.-Irland	29,613	940	842
iz	2,702	652	949
ad	34,381	636	755
d	2,010	610	489
ig	28,656	540	759
rk.......	1,762	460	870
g - Ungarn	19,735	310	520
....	9,042	310	317
al........	1,482	165	356
n	7,849	150	468
e	6,288	140	1,379
tien	1,474	110	274
....	1,527	48	845
d	23,554	40	300
....	1,655	50	192

nbyrd ell. **Jærnprøve**, den vigtigste Art m hos Germanerne og Nordboerne. Den sig allerede fra den hedenske Tid, om først var efter Christendommens Ind- da Tvekampens Anvendelse som Guds- erhaanden aftog mer og mer, at den e sin fulde Betydning. Prøven ud- i de forskjellige Tilfælde paa forskjellig enten ved at kaste et gloende Jærn i g og, hvis det faldt udenfor, tage det kaste det igjen, saa længe til det traf, ed at bære et gloende Jærn en vis ing eller endelig ved at gaa over et tal gloende Plovjærn. Efter Prøven Hænderne eller, ved sidstnævnte Prøve, e forbundne, og Forbindingen blev først af efter nogle Dages Forløb. Vare de omspurgte Lemmer da uskadte, var Beviset faldet ud til Fordel for den paagjældende; i modsat Fald var han derimod faldet. I Dan- mark indførtes J. under Svend Tveskjæg, og skjønt den egentlig blev sat ud af Kraft ved Harald Hejns Love, lykkedes det dog først Val- demar Sejer at faa den fuldstændig afskaffet 1216. I Norge ophævedes den under Kong Haakon Haakonssøn i Midten af det 13de Aarh.; i Sverige blev den derimod ikke ganske af- skaffet før under Magnus Smek 1320.

Jærnglans, et Mineral, som bestaar af Jærntveilte og forekommer i hexagonale Kry- staller, ofte anløbne med smukke Regnbuefarver, saa vel som i bjærve Masser. Den har en jærnsort eller staalgraa Farve og rød Streg; Haardheden er 6, Vægtfylden 5,1—5,3. J. træffes i de ældste Bjærgdannelser saa vel som paa Gange, navnlig paa Elba, hvis Jærn- bjærgværker allerede omtales hos Plinius; end videre i Skandinavien, Ural o. fl. St., hvor den afgiver et højst værdifuldt Materiale til Jærnudsmeltning, da den indeholder 70 pCt. Jærn.

Jærnglimmer, en bladet, glimmeragtig Va- rietet af Jærnglans. I de ældste Bjærgarter indtræder den undertiden i Stedet for Glim- mer, f. Ex. i Granit og Jærnglimmerskifer.

Jærnkorset kaldes en Orden, som Kong Fred. Vilhelm III af Preussen stiftede 1813 til Belønning for Frihedskæmperne, og som 1870 fornyedes, da Krigen udbrød med Frankrig. Det er et Kors af Jærn med hvide Kanter af Sølv.

Jærnkronen, Navnet paa den Krone, hvor- med siden Slutn. af det 6te Aarh. de longo- bardiske Konger bleve kronede og senere Carl d. store og de fleste tyske Kejsere (indt. Carl V). I dette Aarh. lod Napoleon I (1805) og den østerrigske Kejser Ferdinand I (1838) sig krone med J. som Lombardiets Beherskere. Det er en Jærnring (efter Sagnet smeddet af et Søm i Christi Kors), indlagt i en med Perler og Juveler smykket Guldring. Efter Lombardiets Afstaaelse 1859 førte Østerrigerne J., hidtil opbevaret i Stiftskirken i Monza, med sig til Wien, men gav den 1866 tilbage til Italien. Napoleon stiftede efter sin Kroning i Italien 1805 **Jærnkroneordenen**, som blev ophævet ved hans Fald 1814, men fornyet af Kejseren af Østerrig 1816.

Jærnmasken, Manden med, en fransk Statsfange, der har faaet Navn af, at han altid bar en sort Fløjelsmaske. Han næv- nes første Gang i et lille anonymt Skrift »Mémoires secrets pour servir à l'histoire de Perse«, der 1745 udkom i Amsterdam; senere udviklede Voltaire hans Skæbne vidtløftigere (i »Siècle de Louis XIV«), og efter ham have over 50 Forfattere søgt at løse Spørgsmaalet om, hvem M. m. J. kunde være. De fleste af de Enkeltheder, som have henledet Opmærk- somheden paa denne Fange, have imidlertid senere vist sig at være rene Opdigtelser. Efter manges Mening skulde han have været en Tvillingbroder eller en Halvbroder til Lud- vig XIV, som af politiske Grunde blev holdt i livsvarigt Fængsel. Efter andre var han en italiensk Statsmand Mattioli, som i Hertugen

af Mantuas Navn havde solgt Fæstningen Casale til Frankrig, men samtidig hermed forraadte Hemmeligheden til Ludvig XIV.s Fjender og til Straf herfor blev bortført af Catinat og maatte tilbringe Resten af sine Dage i forskjellige franske Statsfængsler. I nyere Tid have T. Jung (i sit 1873 udgivne Skrift »La vérité sur le masque de fer (les empoisonneurs)«) og Loiseleur (i »Trois énigmes historiques«, Paris 1882) bragt Spørgsmaalet nær sin Løsning. Den første har forfulgt Fangens Spor fra hans første Optræden 1673 til hans Død 19 Nov. 1703 og klart bevist, at ingen af de tidligere Antagelser om hans Person holde Stik. Han fremsætter den Gisning, at M. m. J. var en lothringsk Officer, der var Hovedmand i en Sammensværgelse mod Ludvig XIV, uden at han dog har fremført et fuldgyldigt Bevis derfor, ja end ikke har kunnet opdage hans virkelige Navn. Loiseleur viser, at han blev fængslet efter Louvois's Befaling, og formoder, at han har været en politisk Spion, som paa Grund af sit Kjendskab til vigtige politiske Hemmeligheder blev holdt indespærret.

Jærnporten kaldes flere snævre Bjergpas i det sydøstlige Europa, Asien og Afrika. De mest bekjendte ere: 1) et Pas ved Donau i Nærheden af Orsova (s. Donau); 2) Passet fra Slivno i Øst-Rumelien over Balkan, sædvanlig kaldt Demir-Kapu; 3) et Pas, der fra det sydvestl. Transsylvanien fører ind i Ungarn, bekjendt ved Ungarernes Sejer over Tyrkerne 1442, samt disses Sejre over Ungarerne 1659 og over de kejserlige 1695; 4) Passet Biban ell. J. i Jurjurakjæden i Algérien.

Jærnsafran, d. s. s. Brunrødt.

Jærnside (Járnsiða) kaldes den efter norske Forbilleder udarbejdede Lovbog for Island, som af den norske Konge Magnus Lagabøter 1271 oversendtes til Island og i de nærmest følgende Aar virkelig ogsaa antoges af Altinget, dog kun for allerede 1281 at afløses af Jonsbogen. Navnet skriver sig rimeligvis fra Originalhaandskriftets Indbinding. Naar denne Lovbog tidligere temmelig almindelig er bleven kaldt Hákonarbók, grunder dette sig paa en fejlagtig Gjætning, i Følge hvilken den allerede skulde være udarbejdet under Magnus's Forgænger, Haakon d. gamle.

Jærnspat, Spatjærnsten, et Mineral, der forekommer i rhomboedriske Krystaller, men hyppigere i bjærve Masser med brun, gul eller graa Farve og Glas- eller Perlemorglans. Haardheden er 3,5—4,5, altsaa større end Kalkspatens, hvormed den er isomorph, og den bestaar af kulsurt Jærnforilte med en større eller mindre Indblanding af kulsurt Manganforilte og Magnesia. J. er en vigtig Jærnmalm, der indeholder 48 pCt. Jærn og forekommer i større Masser, især paa Gange, flere Steder i Tyskland, England og Pyrenæerne. En mørkfarvet, uren J. kaldes Kuljærnsten.

Jærnspurv, Brunelle, Graairisk (Accentor modularis), en især i Naaleskove levende, livlig, brunladen, sortplettet Sanger med graablaat Bryst, Hoved og Hals, ruger om Sommeren i den nordlige Del af den skandinaviske Halvø, men drager om Efteraaret mod Syd ligesom andre Trækfugle.

Jærnstøbning, s. Metalstøbning. Jærnstøberiet hører til de Industrigrene, som i Løbet af de sidste 30—40 Aar have gjort de største Fremskridt i Danmark. Ved Begyndelsen af denne Periode fandtes der kun ganske faa Støberier i Landet; 1 paa Frederiksværk, 3—4 i Kjøbenhavn og 1 paa Raadvad vare noget nær det hele Antal, i Stedet for at der nu kun findes faa Kjøbstæder, selv blandt de meget smaa, der ikke have deres Jærnstøberi.

Jærntraad, s. Metaltraad.

Jærntræ, flere haarde og tunge, brune ell. sorte, tropiske Træsorter; ofte de haardeste Slags Grenadil (Jærngrenadil).

Jærnurt, s. Verbena.

Jærnvand, s. Mineralvand.

Jærpe (Tetrastes Bonasia) hører til de Urhøns eller Aarfugle, hos hvilke Løbet kun er halv fjerklædt og Tæerne nøgne, men med en Frynse eller Bræmme af udstaaende Skæl; den lever i Bjergskove i Skandinavien og Mellemeuropa, men mangler i fladere Egne, f. Ex. Sydsverige og Danmark. Om Sommeren opholder J. sig mest i Løvskov, om Vinteren mest i Naaleskov. J. er omtr. af Ryppens Størrelse, Hovedfarven brun med graa, sort og hvid Tegning, Han og Hun næsten ens. J.s Kjød er særdeles velsmagende.

Järta, Hans, f. 11 Febr. 1774, af den svenske, friherrelige Familie Hierta (s. d. A.), traadte i en Alder af 17 Aar ind i Udenrigsministeriet og blev samtidig optagen i den bekjendte General Pechlins Omgangskreds i Stockholm. Ved flere, dels utrykte, dels trykte Skrifter, hvoriblandt den mod Regeringen rettede, bidende, anonyme Pamphlet »Några tankar om sättet at uprätta och befästa den urgamla Franska monarchien« (1799), gjorde han sig i lige høj Grad bekjendt for Vittighed og for „jakobinske" Anskuelser. Paa Rigsdagen 1800 optraadte han som en af Oppositionens Mænd og var en af dem, der frasagde sig Adelskabet. Han blev som Følge heraf entlediget fra sin Post som Protocolsecretær i „Justitiæ-Revisionen", hvortil han var bleven udnævnt 1796, og levede efter den Tid som privatiserende Jurist i Stockholm. Efter Revolutionen 1809, i hvilken han tog Del, skjønt han afværgede dens Udbrud, førend man havde forvisset sig om de højere civile Autoriteters Bistand, blev han ved den da sammenkaldte Rigsdag udset til Secretær i Constitutionsudvalget og var som saadan væsentlig virksom i Udarbejdelsen af den nye Regeringsform. S. A. indtraadte han som Statssecretær for Handels- og Finansforretningerne i Conseilet, men afgik efter to Aars Forløb, da i Strid med Regeringsformen Styrelsen overdroges til Tronfølgeren. Endnu en Gang (1815) modtog han den samme Post, men fratraadte den atter efter nogle faa Maaneders Forløb, da han angaaende Finanssager hyldede andre Anskuelser end Kronprinsen. Forinden var han, allerede 1812, bleven Landshøvding i sin Fødeegn Dalarne, for hvis Opkomst han viste utrættelig Omsorg. Fra 1822 levede J. som Privatmand, indtil han 1837 modtog Ansættelse, dog uden Løn, som Chef

ivet. 1844 nedlagde han dette Em-
: 6 Apr. 1847 i Upsala. Fornem-
sidste Del af sit Liv virkede J.
r og vandt Navn som en af Sve-
e Prosaikere; 1823—24 udgav han
rart Tidsskrift, »Odalmannen«, og
Vitterhets-Akademiets store Pris-
r »Försök att framställa Svenska
s utbildning ifr. Gustaf I.s an-
geringen intill slutet af 17 årh.«.
af J.s »Valda skrifter« er ud-
Forsell (1882—83).
Mirakel. **„Jærtegnspostil"**, en Sam-
ber og Prædikener, som Christiern
er sit Ophold i Paris udgav paa
atinske Originaler (1515, senere
, og hvorved han søgte at virke for
nds religiøse Dannelse.
Fjældfras (Gulo luscus) hører
ilien, hvis største Repræsentant
Norden; den har i Sammenlig-
egentlige Maardsformer en tem-
strængt og kraftig Bygning, bred
ls, lille Hoved med smaa Øjne
de Øren, korte Ben og en kort,
e, samt en strid, langhaaret Pels.
lingens Størrelse, brun med sort
Fødder og en stor, sort Plet (Spej-
n. Den forekommer i de skandi-
jne, i det nordlige Ruslands og
ve og i Nordamerika (Wolve-
et graadigt og blodtørstigt Rov-
r sig paa Lur i et Træ eller paa
nde Klippe og derfra springer ned
der dem i Nakken og lader dem
ndtil de styrte; ser den Lejlighed
den en hel Faaresflok. I ældre
man mange Fabler om dens
adighed, hvortil en Mistydning
Fjældfras, d. e. Fjældkat, gjen-
ielfraß") synes at have givet
ruden de nævnte Pattedyr tager
, Lemminger, Jærper og Ryper;
er et godt Pelsværk.
kaldes i Skandinavien nogle
ylindriske ell. kjedelformede For-
forekomme i Overfladen af Klip-
dannede ved Vandmasser, der
n regelmæssig hvirvlende Be-
jælp af Sten udhulede den faste
en Dybde, der var afhængig
yrke, og som oftest findes endnu
l. afrundede Sten, der sidst have
e ved dens Dannelse. Mange
Fods Vidde og sædvanlig den
, og i Skjærgaarden ved Stock-
iagttaget, at hvor Forholdene
at fremkalde saadanne Udhu-
de endnu. Fordybninger af
e kunne ogsaa findes ved Vand-
i ved Isbræerne, hvor Vandet
nem Revner og træffer paa den
jærgmasse. Her er det lige-
Sand, der ved Vandets regel-
lse bevirke Udhulingen.
jötnar) eller **Thurser**, Ur-
Afkom, Gudernes og Menne-
re Personificationer af de vilde,
turkræfter. De tænktes at bo
ved det store Havs vilde Kyster, i Jotunhejm, Udgaard, paa øde, snedækkede Fjælde og i Bjerghuler. De ere Kuldens og Mørkets Børn, af umaadelig Størrelse og uformelige, f. Ex. med flere Hoveder. Jættekvinderne kunne dog være smukke; Gerd vakte saaledes ved sin Skjønhed Frejs Kjærlighed (s. **Gerd**). Ligeledes skildres J. undertiden som enfoldige og ret godmodige (af Thurs afledes „Tosse"). Forestillingen om J. og Jættekvinder (Gyger) smelter sammen med Troen paa Trolde og Troldkvinder. De færdes om Natten, taale ikke Solens Lys og holdes især i Ave ved Thors Lyn.

Jættestue, s. **Dysse**.

Jævndøgn (æquinoctium), de Tider paa Aaret, da Solen befinder sig i Ækvator og Dag og Nat derfor ere lige lange. Dette finder Sted to Gange om Aaret, om Foraaret 21 Marts og om Efteraaret 23 Sept. **Jævndøgnspunkterne** (Ækvinoctialpunkterne) ere de Punkter paa Himlen, i hvilke Ekliptika eller den Cirkel, hvori Solen bevæger sig under sin tilsyneladende aarlige Bevægelse paa Himlen, skærer Ækvator. De ere to, Foraarsjævndøgnspunktet og Efteraarsjævndøgnspunktet. Det første af disse bruges som Begyndelses- eller Nulpunkt baade for Rectascensionerne, der maales paa Ækvator, og for Længderne, der maales paa Ekliptika. Det kaldes ogsaa Nulpunkt af Vædderen, med Hensyn til den Skik, man havde i ældre Tider, at dele Ekliptika i 12 Himmeltegn, som regnedes hvert fra 0 til 30°, og af hvilke det første var Vædderen; s. **Himmeltegn**. Af samme Grund kaldes det andet ofte Nulpunkt af Vægten.

Jöcher, Chr. Gottl., f. 1694, Professor og Universitetsbibliothekar i Leipzig, d. 1758, er bekjendt som Forfatter af „Allgem. Gelehrtenlexikon" (4 Bd., 1750—51, forts. af Adelung, 2 Bd., 1784—87, og Rotermund, 6 Bd., 1810—22).

Jødebeg (saaledes kaldt paa Grund af dets Forekomst ved det døde Hav), s. **Jordbeg**.

Jødechristne, det Navn, som man i nyere Tid i Regelen bruger om de jødiskfødte christne i Oldkirken, der hævdede Moselovens vedvarende Gyldighed enten for alle christne eller i det mindste for sig selv. Jvfr. **Ebioniter** og **Nazaræer**.

Jødefejden kaldes nogle Pøbeloptrin i Kjøbenhavn i Sept. 1819 imod de jødiske Kjøbmænd (med Vinduernes Indslagning o. desl.). De begyndte 4—5 Sept., vedvarede en halv Snes Dage og bleve først undertrykte ved strænge Politiforholdsregler og Anvendelse af Soldater; af de fangne Deltagere dømtes 4 til Strafarbejde i fra 1 til 3 Aar og 23 til Vand- og Brødsstraf. J. var en Efterligning af Optrin rundt om i det sydlige Tyskland og Hamborg og havde til Forløber en bitter Pennefejde 1813—14, i hvilken fornemmelig Th. Thaarup bittert angreb Jøderne, medens Baggesen forsvarede dem. J. i Kjøbenhavn efterfulgtes af mindre Optrin af lignende Natur i flere danske Kjøbstæder.

Jødekirsebær (Physalis Alkekengi), Urter af Natskyggefamilien, med et af det oppustede Bæger omgivet Bær; har hjemme i Mellemeuropa og dyrkes mange Steder som Prydplante, da det lukkede Bæger ligner en større, rødgul Frugt.

En beslægtet Art fra Sydamerika, **Ananaskirsebær** (P. peruviana), dyrkes almindelig for sine velsmagende Frugters Skyld.

Jødeland, s. Palæstina.

Jøder er det sædvanlige Navn for Hebræerne efter det babyloniske Fangenskab; om deres Historie indtil Jerusalems Ødelæggelse 70 s. Israel. Selv efter den store Adspredelse, som fulgte dermed, vedblev J. at udgjøre den største Del af Indbyggerne i Palæstina. De gjorde flere Forsøg paa at løsrive sig fra det romerske Herredømme; det sidste og farligste af disse, under Bar-Kochbas Ledelse (132—35), imod Kejser Hadrian endte med skrækkelig Blodsudgydelse (580,000 J. faldt) og Landets Ødelæggelse, samt medførte strænge Forholdsregler mod J. Medens en stor Del J. bortførtes af Assyrerne og senere af Babylonierne, flygtede mange J. efter Israels Riges Undergang dels til Ægypten, dels til Grækenland og Lilleasiens Kyster („Havets Øer" er det bibelske Udtryk); efter Jerusalems Ødelæggelse 588 f. Chr. flygtede paa ny en stor Mængde til Ægypten. Denne jødiske Nybygd voxede yderligere under Ptolemæerne, og det nordøstlige Ægypten (det gamle Gosen) blev et helt jødisk Landskab. I det 1ste Aarh. e. Chr. boede 1 Mill. J. i Ægypten, og derfra bredte de sig mod Vest til Kyrene, mod Syd til Arabien og Æthiopien. Omtr. 160 f. Chr. fik J. i Ægypten et nyt Tempel i Heliopolis (det bibelske On) med en fra Jerusalem flygtet Ypperstepræst, og dette Tempel lukkedes først 73 e. Chr., 3 Aar senere end det jerusalemske. I Alexandria udgjorde J. to Femtedele af Indbyggerne, og der uddannedes de saakaldte „hellenistiske" J., som paa den ene Side tilegnede sig Grækenlands Sprog og Philosophi og paa den anden Side gjorde Grækerne bekjendte med østerlandske Videnskaber og Forestillinger (de oversatte det gamle Testament paa Græsk, »Septuaginta«), saa at de udgjorde et Mellemled imellem Europas og Asiens Cultur. Fremdeles bosatte mange J. sig i de Byer, som grundlagdes af Alexander d. stores Efterfølgere, dels i Lilleasien, dels i Makedonien og Grækenland, og de saaledes dannede jødiske Menigheder bleve senere naturlige Udgangspunkter for Evangeliets Udbredelse. Til Rom vare J. komne efter Pompejus's Tog i Asien 63 f. Chr., og de udbredte sig derfra til andre Dele af Vesteuropa; under de første Kejsere gjorde de endog Proselyter, men forfulgtes af Nero og Domitian, ligesom senere af Decius, Valerian og Diocletian. Det var dog først fra Constantin d. stores Tid, da Christendommen var bleven Statskirke, at Trykket paa J. begyndte, og Kirkemøderne i det 4de og 5te Aarh. vedtog mange Indskrænkninger i deres Frihed og Forbud mod Samkvem mellem J. og Christne (især mod blandede Ægteskaber og Christnes Overgang til Jødedommen). Julianus Apostata staar ene med sin Velvilje for J. og sin Plan at føre dem tilbage til Palæstina. 415 fordrev Biskop Cyrillus i Alexandria 100,000 J. fra Byen — den første bekjendte Udjagning — og efter Romerrigets Fald fortsatte Kirken sit Undertrykkelsessystem, skjønt dens ypperste Mænd (Gregor d. store, Kirkefaderen Basilius, Bernhard af Clairvaux, Innocens III o. fl.) ivrig modsatte sig. Især led J. meget under Vestgoterne i Spanien, hvor Kong Sisebuth (611—19) paatvang 100,000 J. Daaben; de hilsede derfor Araberne som Befriere og understøttede dem ved deres Indtagelse af Landet. Ikke stort bedre gik det J. under de merovingiske Konger i Frankrig, medens de under Carolingerne i det 8de og 9de Aarh. nød en vis Frihed; det samme var Tilfældet i Italien, men i det østromerske Rige bleve de tit haardt forfulgte. I Asien behandledes J. ulige mildere af de forskjellige Folkeslag, som efterhaanden havde Herredømmet; under Parthere, Persere og Arabere havde de indtil 1037 en „Landflygtighedens Fyrste", og flere J. vare Livlæger, Astrologer og Statsembedsmænd hos Kaliferne. Iblandt Chazarerne, et tatarisk Folk ved Volga, bestod 750—1000 et jødisk Rige, idet Fyrster og Stormænd gik over til Jødedommen. Ligeledes fandtes endnu tidligere et jødisk Rige i Jemen i det sydlige Arabien (fra det 3dje Aarh. indtil 525) og senere i Abessinien (indtil 1608); hist øvede de mange J. stor Indflydelse paa Muhammeds Lære, men smeltede senere sammen med deres Stammefrænder Araberne; her have de efterladt sig Spor i mange Skikke, som bruges i den abessinske Kirke, og endnu bo her de saakaldte Falasjaer (200,000 i Tallet), Indfødte, som ere blevne omvendte til Jødedommen. Ingensteds naaede J. dog en saa høj Grad af materiel Velvære og aandelig Udvikling som i Spanien under Maurerne (efter 711). Mange J. flygtede fra Babylon til Spanien i det 8de og senere i det 11te Aarh.; de nød her store Friheder, havde høje Embeder, deltog i alle industrielle Arbejder og hengav sig med Iver til videnskabelige Sysler. Det var fornemmelig J., som oversatte græske Skrifter paa Arabisk, og i Lægekunsten bleve de hele Europas Læremestre, idet de overførte Kunsten til Italien og Sydfrankrig (Højskolerne i Salerno og Montpellier) og øvede den som Livlæger hos flere christne Fyrster, ja selv hos Paver. Baade mauriske Kalifer og spanske Konger havde J. til Finansministre; men fra Slutn. af det 14de Aarh. gav den religiøse Fanatisme sig Luft i blodige Forfølgelser (1391 nødtes 200,000 J. til at lade sig døbe, men mange faldt senere fra). Voldsomheder øvedes ligeledes i Frankrig, England og Tyskland, især da Korstogene begyndte. I Frankrig bleve omtr. 100,000 J. dræbte, og mange lod sig af Frygt døbe. 12te—14de Aarh. var for J. en lang Lidelseshistorie: 3 Gange udjoges de af Landet (1182—98, 1306—15 og 1394) og plyndredes med det samme, for saa vidt de ikke forstod ved deres nyopfundne Vexelbreve at trække Formuen bag efter sig ud af Landet. De Løfter om Beskyttelse, som J. tilkjøbte sig for store Summer, brød Kongerne uden Undseelse, ja ophævede uden videre alle Gjældsforpligtelser til dem. I England, hvorhen J. vare komne i det 7de og 8de Aarh., led de haard Medfart under de normanniske Konger; Vindesygen gik endog saa vidt, at Vilhelm II (1087—1100) tvang døbte J. til at vende tilbage til Jødedommen, for at ikke hans Ind-

skulde formindskes ved deres Overgang
i christne Kirke. I Frankrig og Italien
senere sædvanligt at inddrage nyom-
J.s Formue, for at de ikke skulde fristes
lade sig døbe blot for at undgaa Mishand-
I Tyskland havde Forfølgelserne mod
mere raat Præg: stadige Overfald og
linger forefaldt, dels strækkende sig over
andskaber, saaledes under Korstogene
nder store Folkeulykker (Mongolernes
1240, den sorte Død 1348), for hvilke
J. Skyld, dels indskrænkede til enkelte
naar Rygtet udspredtes, at J. havde
Hostien eller stjaalet og ofret christne
Disse Blodbad forefaldt især i det
Tyskland, Bayern og Rhinlandene, og
om paa én Gang Tusender. Ligeledes
gjentagne Forsøg paa at tvinge dem
age Christendommen, og endnu i det
). har man Exempler paa, at J. ud-
visse Egne eller Byer (1670 fra
Og medens saaledes Folket stadig gav
uft i Mord og Plyndring, foretog
skamløse Udpresninger ved at sælge
Forrettigheder (især at drive Aager)
paalægge dem store Afgifter. I Tysk-
J. Kejserens Ejendom („Kammer-
g solgtes eller bortgaves til Fyrster
stæder som et særligt Privilegium.
e havde J. det i Italien og i Avig-
Paverne; vel vare de underkastede
skrænkninger og Ydmygelser, maatte
jen Dragt (ligesom i Frankrig og
og bo i særskilte Gader („Ghetto“
ke og bøhmiske Byer „Judengasse“),
ige Forfølgelser led de ikke. For-
i Tyskland fremkaldte en stærk Ud-
l Polen, hvorhen J. medførte deres
braiske Blandingssprog, som endnu
e saakaldte „polske“ J. De fandt
ttelse her hos Casimir d. store, der
ødisk Elskerinde Esther, og ud-
r talrigere end noget andet Sted.
te Lod ramte J. i Spanien, hvor
havde haft det bedst; thi da Fer-
tholske 1492 havde indtaget Gra-
ed tilintetgjort Maurernes Magt,
Sejren ved at udjage alle J., for
ikke vilde lade sig døbe. Den
andringsdag var 2 Aug. 1492,
olumbus drog ud paa sin første
se til Amerika, og efter jødisk
Aarsdagen for Templets Øde-
og Bar-Kochbas Nederlag (135).
fær de rigere, drog bort, mest
og Tyrkiet, dog ogsaa til Ita-
rankrig; deres Gods inddroges
t, og mangfoldige J. lod sig døbe.
enes var en af Hovedophavs-
l, og Inqvisitoren Torquemada
grusom Strænghed over disse
(Marranos) Rettroenhed. Ud-
te sig 1493 til Navarra og Si-
ugal, hvor 80,000 J. vare dragne
tilkjøbt sig 8 Maaneders Op-
m 1495 til at drage videre eller
hvorpaa disse tvangsdøbte J.
ges i Landets første Slægter,
fulgtes med stor Mistænksomhed
af Inqvisitionen. Først 1773 ophævedes i Spanien al Forskjel mellem de gamle og de nye christne. Mange af disse bleve i flere Slægtled deres Fædres Lære tro og bødede derfor med Livet (selv Præster og Munke bleve brændte af Inqvisitionen som hemmelige J.); under den nederlandske Frihedskrig flyttede mange til Holland og gik senere tilbage til Jødedommen, thi her fik de 1603 fuld Trosfrihed og vandt hurtig Rigdom og Indflydelse; de beholdt længe deres tidligere Fædrelands Sprog og have indtil vore Dage baaret Navnet „portugisiske“ J. i Modsætning til de „polske“. Fra Holland udbredte J. sig til England, hvor Cromwell gav dem Adgang 1655, og Hamborg; andre drog til New-York, Vestindien og Brasilien. De til Frankrig flygtede J. fik 1550 Tilladelse til at bo i Bordeaux og Bayonne og nød taalelig Frihed, men fik først 1725 Lov til at erklære sig for J.. I Tyskland vedblev J. derimod at leve under meget trykkende Forhold, udelukkede ikke alene fra alle Embeder og agtede Stillinger, men ogsaa fra Grundejendom, Landbrug og alle Haandværk (ved Lavenes Afsluttethed), og ene henviste til Aager og Schakrehandel, under strænge Love og vilkaarlige Tilsidesættelser, og udredende haarde og haanlige Afgifter, især den saakaldte „Leibzoll“ paa Rejser fra et Sted til et andet. Først 1750 gav Kong Frederik II af Preussen sit Toleranceedict til bedste for J., dog endnu med mange Indskrænkninger; 1755 kom et lignende i Østerrig, og 1781 gjorde Kejser Joseph II det første alvorlige Skridt til Forbedring i J.s Kaar, idet han gav dem fri Religionsøvelse og flere Rettigheder, men samtidig udstrakte Værnepligten til dem. Imidlertid havde ansete Forfattere (Lessing og Dohm) taget Ordet for J., og iblandt disse var der ved Moses Mendelssohn vakt et nyt Liv og en stærk Iver for at rejse sig af den materielle og aandelige Fortrykthed, hvori de hidtil havde levet. Det 18de Aarh.s Friheds- og Lighedsideer kom dem især til gode. 1784 afskaffedes Leibzoll i Lothringen og Elsaß, 1787 i Preussen og 1799—1803 i det øvrige Tyskland. 1790—91 fik J. Borgerret i Frankrig, 1796 i Holland, og 1808—18 udstraktes det efterhaanden til alle tyske Stater. Samtidig gik den aandelige Bevægelse blandt J. over til en urolig Higen efter at vinde offentlig Betydning og nedbryde Skillevæggene imellem sig og de christne, og under den almindelige religiøse Indifferentisme forlod mangfoldige J., især af de mere dannede og velhavende, deres gamle Tro og lod sig døbe. Hvad Forfølgelserne ikke havde formaaet, det udrettede Tolerancen. Fremdeles udtalte det i Paris 9 Febr. 1807 samlede Sanhedrin med Repræsentanter for J. i alle under fransk Indflydelse staaende Lande, at de ikke krævede nogen særlig Retsstilling, men i familieretlige Forhold vilde staa under de almindelige Love, og at de vilde betragte sig som Medlemmer af de enkelte Folkeslag, for saa vidt disse gav dem borgerlig og social Lighed. Den ved Revolutionen gjennemførte Ligestilling blev 1814 slaaet fast i det nye franske Charte, og 1831 fik J. Statstilskud til deres Gudsdyrkelse, ligesom de christne Kirker. 1870 bleve J. i Algérien lige-

stillede med de franske. I Holland vedligeholdtes Ligestillelsen ogsaa, medens den i Italien paa ny indskrænkedes, især i Modena, hvor den særegne Dragt igjen paabødes 1831; i Rom blev Ghetto ikke aabnet før 1847, og fuld Lighed gaves først 1848 i Sardinien og udstraktes derfra 1859—70 til det øvrige Land. Ogsaa i Tyskland indtraadte en Reaction efter 1814, og J.s Frihed indskrænkedes især i Preussen og Hannover, medens Pøbelens Uvilje 1819 i flere store Byer gav sig Luft ved „Hep-Hep"-Raab og Opløb mod J. 1828 skete et Omslag i Württemberg; 1831 gav Kurhessen J. fuld Borgerret, og i flere tyske Landdage førtes fra 1830 en Kamp mod Regeringerne og Adelskamrene til Gunst for J., indtil 1848 gjennemførte Ligheden fuldstændig. Vel bleve J. endnu jævnlig tilsidesatte af de „conservative" (junkerlige) Ministre, men Loven kjender ingen Ulighed; og efter det nordtyske Forbunds Oprettelse 1867 blev ogsaa Mecklenburg nødt til at opgive de Indskrænkninger, som af middelalderlige Fordomme vedligeholdtes her mod J. I England havde J. allerede 1723 faaet Ret til Grundejendom, og 1753 vilde Regering og Parlament give dem Borgerret, men maatte tilbagekalde det af Hensyn til Folkestemningen. Ved Valgreformen 1832 fik J. politisk Valgret, 1835—45 efterhaanden Adgang til communale og Statsembeder og endelig 1858 efter langvarig Kamp til Underhuset; flere have siden haft Sæde der, og adskillige J. ere blevne adlede. I Schweiz vedligeholdt flere Cantoner selv efter 1848 det gamle Udelukkelsessystem, men nødtes 1865 til at opgive det, da en Ændring i Forbundsforfatningen udtalte alle Trosbekjenderes Ligestilling. I Østerrig-Ungarn vedblev J.s Frihed at være indskrænket paa flere Maader; 1846 hævedes de vigtigste Indskrænkninger i Böhmen og Ungarn, og 1848 kundgjordes fuld Ligestilling for Østerrigs Vedkommende ligesom 1849 af den ungarske Rigsdag. Efter Reactionens Sejer skete ogsaa heri 1853 et Tilbageskridt, indtil en Lov i Dec. 1859 gjenoprettede Ligheden i de østerrigske Lande; i Ungarn blev den først 1868 formelt vedtagen, men endnu 1883 har man haft Udbrud af en ren middelalderlig Fanatisme imod dem. Polens Forfatning 1791 tilsagde allerede J. Frihed, og Løftet gjentoges 1807, men udsattes strax det n. A. og bortfaldt under det russiske Herredømme, som i det hele har behandlet J. haardt. Til det egentlige Rusland kom de under Peter d. store, men udvistes 1745 (35,000 i Tallet). De kom tilbage under Katharina II, men bo endnu for største Delen i nogle sydrussiske Gouvernementer og i de gamle polske i Vestrusland. En Lov af 1835, som fastsatte J.s Retsstilling, udelukkede dem fra det øvrige Rusland og fordrev 200,000 fra deres Opholdssteder; 1843 fjærnedes de 7 Mil fra Grænsen af Frygt for Toldsvig, og skjønt deres retslige Stilling i den nyeste Tid er bleven forbedret, ere de endnu underkastede ikke faa Indskrænkninger, hvorhos de af og til have maattet lide af Pøbelens Overfald og blodige Voldsgjerninger, saaledes i Aarene 1881—83; det skyldes dog mindre religiøs Uvilje end Harme over deres økonomiske Overlegenhed og Udpresninger som Laangivere og Handelsmænd. I Polen maatte de før bære trykkende Afgifter, og man vilde med Vold tvinge dem til at opgive deres gamle Dragt og Skikke; derimod gav en Lov 1862 dem næsten borgerlig Ligestilling. Foruden Trykket fra Statsmyndighedernes Side lide J. under den polske Adels Overmod og Bøndernes Had; men i mange polske og litauiske Byer udgjøre J. en betydelig, ja stundum den større Del af Indbyggerne og træde i det hele i Stedet for Midd-Astanden. Fra Rusland ere i de senere Aar mange J. flyttede til Rumænien, og her vare de i Aarene 1867—68 Gjenstand for flere Overfald fra Almuens Side, uden at Regeringen kunde eller vilde værge dem; de regnes ogsaa stadig for Udlændinge og nyde ikke godt af den Frihed, Forfatningen ellers hjemler. I Modsætning til de christne Lande har J.s Behandling blandt Muselmændene været taalelig; vel nød de kun ringe Agtelse og maatte jævnlig taale Stormænds Vilkaarlighed og Udpresninger ligesom Folkemassens Haan og Mishandlinger, men de ere aldrig blevne stadig forfulgte eller planmæssig indskrænkede i deres Erhverv. Dog ere J. selvfølgelig i vore Dage slettere stillede i Asien og Afrika end i Europa. Hvad endelig de nordiske Lande angaar, blev det 1651 forbudt J. at komme til Danmark uden Lejdebrev fra Kongen, men 1657 fik den rige J. Diego Texeira i Hamborg, som havde laant Frederik III Penge, Tilladelse for „portugisiske J." til at nedsætte sig og drive Handel; en Snes Aar efter blev Tilladelsen ogsaa udstrakt til „tyske (polske) J." Dog var der i Beg. af det 18de Aarh. kun en Snes Jødefamilier i Kjøbenhavn; men Tallet steg trods gjentagne Forbud mod fremmede J.s Indflytning i Landet uden Lejdebrev til omtr. 130, da de 1766 fik en Synagoge i Læderstræde; den brændte 1795, og først 1828—33 opførtes den nuværende. I Fredericia havde J. siden 1719 en Synagoge. Fra 1788 henvendte Regeringen Opmærksomheden paa at forbedre J.s Kaar; enkelte Rettigheder tilstodes dem (Adgang til Lavene 1788, til Universitetet 1798, til at kjøbe Grundejendom 1802), og samtidig paalagdes dem Tjeneste i Borgercorpser og i Hæren 1809; endelig ordnede den omfattende Frdn. af 29 Marts 1814 J.s retlige Stilling og indrømmede dem virkelig Borgerret, medens det 1813 forbødes at bruge Navnet J. og i Stedet for sattes „Mosaiter". Imidlertid var der fra 1793 gjort Anstrængelser for at faa J. oplært i Haandværk og bryde Lavenes Uvilje derimod, og ved M. L. Nathansons Iver tilvejebragtes et ordnet Skolevæsen for J. i Kjøbenhavn, nemlig 1805 en Friskole for Drenge, 1810 en tilsvarende for Piger (Carolineskolen), medens ikke faa J. vendte sig til Studeringer. Den Fordom, som endnu 1813 gav sig Udtryk i en Pennekrig og 1819 i en svag Efterligning af Pøbeloptøjerne i Tyskland („Jødefejden"), tabte sig efterhaanden; fra 1825 valgtes flere J. til Borgerrepræsentanter, og 1837 fik de Adgang til communale Embeder, medens de 1834 udelukkedes fra Valgbarhed til Provinsialstænderne. Grundloven 1849 gav dem fuld politisk Ligestilling i Kongeriget, medens en Frdn. af 1854 for

...lesvig opretholdt flere af de gamle Indskrænkninger og Udelukkelsen fra Valgret (lige ...1 1864). Til Sverige kom J. 1776, men maatte kun bo i 3 Byer; 1838 vilde Regeringen udvide denne Ret til alle Kjøbstæder, ...en maatte tage den tilbage af Hensyn til ...llestemningen, og først 1854 fandt Udvidelsen ...ted; derimod fik de 1838 flere andre Friheder, ...50 Nedsættelsesret paa Landet, men først ...55 Valgret og 1870 Valgbarhed, samt Ad...ig til de fleste verdslige Embeder. I Norge ...e J. indtil 1851 udelukkede ved en Grund...sbestemmelse, for hvis Ophævelse H. Wer...ind forgjæves kæmpede i en Række Aar; ...il have dog kun enkelte (1875: 34) taget ...jold der. — Den borgerlige og sociale Lige...ng, som efterhaanden er bleven indrømmet ...Vest- og Mellemeuropa, har overalt haft de ...ne Følger, nemlig at J. stedse inderligere ...knyttet sig til det Land, i hvilket de bo. ...e i de franske Revolutionskrige og i den ...Frihedskrig, ligesom senere i Polakkernes ...nd 1831 og i Ungarernes Rejsning 1849 ...J. levende Deltagelse for deres Fødeland, ...Fredstider have de med stor Rundhaandet...understøttet almennyttige Formaal. For ...e at smelte sammen med de omboende ...have J. stræbt at aflægge det specifik jø...Væsen, opgive deres særlige Sprog (og ...t) og anvende deres nye Modersmaal ...ved Gudstjenesten, som ogsaa i de ydre ...er lempes efter den christne Kirkes For... (med Optagelse af Prædiken, Psalme...og Orgelspil). Især i Tyskland er en ...Kamp ført imellem de orthodoxe J. og ...rmjøderne", fordi disse ville nægte Ce...ilovenes bindende Kraft under Nutids... Mange J. ere i de sidste Menneske...gaaede over til Christendommen eller ...iftet sig med Christne, samt ladet Bør...øbe. Næsten ethvert Land tæller blandt ...emragende Mænd nogle J. (eller Børn ...dels i Videnskab (især Lægevidenskab), ...Literatur og Kunst (især Musik), dels i ...litiske Liv (i Frankrig og Holland have ...t Ministre); ogsaa i Journalistiken have ...et en ikke ringe Rolle, især i Tyskland, ...nu mere i Forretningsverdenen, idet ...tarkedet i største Delen af Europa er i ...nder. Medens saaledes J. i rigt Maal ...mfundet nyde godt af deres store Evner, ...t ikke skjules, at de i stort Tal have ...deres gamle Tro uden at slutte sig til ...istne Lære, og at de have givet Nu...Fritænkeri kraftig Støtte. Ogsaa have ...vor Tids yderlige Radicale været J. ...Lassalle og K. Marx). Samtidig er ...ndt J. af den nyere Retning opstaaet ..., at Jødedommen, vistnok som ren ...eisme, er bestemt til at blive Verdens... og fortrænge Christendommen. Den ...lse, som J. uagtet deres ringe Tal ...ndet ved deres Iharदighed og sko...Dygtighed, og den fra deres Kreds ...e Radicalisme have samvirket til ...alde den „antisemitiske" Bevægelse i ... og Ungarn. — J.s Tal anslaas til ...Mill., hvoraf næsten 6 Mill. i Europa, ...Mill. i Rusland og Polen (i visse polske Gouvernementer en Sjettedel af Indbyggerne), 300,000 i Rumænien, 72,000 paa Balkan-Halvøen, 1,005,500 i Østerrig (1880), især i Galizien (755,000), Böhmen (94,000) og Nedre-Østerrig (95,000), 641,000 i Ungarn, 561,600 i Tyskland (1880), deraf omtr. 360,000 i Preussen, næsten 70,000 i Storbritannien og Irland, 81,700 i Nederlandene, 3,000 i Belgien, 50,000 i Frankrig, 7,400 i Schweiz, 35,400 i Italien, 5,000 i Spanien og Portugal og 8,000 i de nordiske Lande, nemlig 3,946 i Danmark (1880), 2,993 i Sverige (1880), 34 i Norge (1875) og 900 i Finland. I det nordlige Afrika (Marokko, Algérien, Tunis, Tripolis og Ægypten) bo omtr. 300,000, i Abessinien 200,000; i Asien omtr. 200,000, især i det asiatiske Tyrki, Kaukasuslandene, Persien og Mellemasien, samt en Snes Tusend i Indien og Sibirien; i Australien 10,000 og i Amerika 320,000, hvoraf 300,000 i de forenede Stater. Saa vel i Indien (ved Bombay og i Cochin) som ved Congofloden er der ved Blanding med de oprindelige Indbyggere opstaaet „sorte J." Til China indvandrede J. for mange Hundredaar siden, men de ere her næsten helt sammensmeltede med Chineserne. For at vedligeholde Sammenholdet imellem J. og fremme deres Udvikling grundlagdes 1860 »Alliance israélite universelle« (s. d. A.).

Jødeskjæg (Saxifraga sarmentosa) er Navnet paa en Art Stenbræk, der bruges meget almindelig som Potteplante i Stuer, hvor den anbringes hængende, da den udsender en Mængde lange og fine, nedhængende Ranker, paa hvilke der udvikler sig Bladrosetter. Blomsterne afvige fra dem hos andre Arter af Stenbræk (s. d. A.) ved at være uregelmæssige. Dens Hjemstavn er det østlige Asien.

Jødisk Literatur. Herved forstaar man i Almindel. i Modsætn. til den hebraiske Jødernes skriftlige Mindesmærker fra Esra til Nutiden; omfattende foruden jødisk Theologi alle Videnskaber kan den inddeles i 3 Perioder: den 1ste fra Esra indtil den arabiske Literaturs Indvirkning i det 9de Aarh.; den 2den indtil Jødernes Uddrivelse af Spanien i det 15de Aarh.; den 3dje indtil Nutiden. — I den 1ste Periode, fra det 5te Aarh. f. Chr. til det 9de Aarh. e. Chr., udviklede Literaturen sig for det meste i Palæstina og Ægypten, kun lidt i Babylon. Sproget var Aramæisk, blandet med Græsk og Latin. Til Esra sluttede sig den saakaldte Synagoga magna, hvis Virksomhed fortsattes under Makkabæerne, og hvem man skylder den første Grund til Masora. Den hellige Skrift gjordes til Gjenstand for Oversættelser og Forklaringer, hvorved en uoverskuelig Literatur dannede sig af Targumim og Midrasch, d. e. Lære eller Foredrag af Skriftlærde, Sopherim ell. Rabbim, d. e. Rabbiner. Ved Midrasch skjelnes imellem Halacha og Haggada. Den første holder sig til Bibelens Ord og uddrager heraf Lovbestemmelser; den hele Samling af saadanne kaldes Talmud, den chaldæiske Del Gemara. Hillel anses for Samler af den mundtlige Tradition, ligesom Esra af den skriftlige. Synedriets Anseelse sank ved Roms Undertrykkelse; dog hævede sig c. 100 e. Chr. Skoler i Jamna ved Rabbi Gamaliels Indflydelse, i Lydda, Nisibis og

senere i Tiberias; i den sidste Stad afsluttedes den saakaldte palæstinensiske ell. jerusalemske Talmud 370—80; i Babylonien grundlagdes Skoler i Syra, Pumbedita og Nehardea, der stod under de saakaldte Exilsfyrster, „Rosch-Geluta“; i det 5te Aarh. afsluttedes den babyloniske Gemara ell. Talmud. Samme Sted have vi Titlen Gaonim for de skriftlærde og den hermed forbundne Literatur fra Midten af det 8de Aarh. I Modsætning til Halacha udviklede sig en friere Retning, en Art Homiletik, der kaldes Haggada, egtl. „det hørte“. Den deler sig i flere Arter, Peschat (Ordforklaring), allegorisk Forklaring (Remez), Homiletik (Derasch) og mystisk Forklaring (Söd), og indeholder Begyndelsen til de enkelte Videnskaber, som Medicin, Mathematik, Astronomi, Ethik i Form af Gnomesamling, samt blandt Apokryphherne Sirachs Bog, oprindelig skrevet paa Hebraisk, Pirkê Aboth, d. e. Fædrenes Sprog; desuden en stor Del Legender, der ofte ere gaaede over i de christne og muhammedanske Sagn. Især har den Del, der kaldes Kabbala, egtl. Overlevering, og som er paavirket af alexandrinsk Philosophi, tiltrukket sig Christnes Opmærksomhed. Dens Indhold er metaphysiske Undersøgelser, der slutte sig til det gamle Test., om Guds Væsen, Aabenbaring, Stjærnerne, Englene. Den specielle Haggada giver Commentarer til de forskjellige bibelske Skrifter; hertil slutte sig liturgiske Skrifter, for det meste forfattede paa Hebraisk. — Med det 9de Aarh. begynder en ny Periode for den j. L., idet Folket for længst havde tabt sin hele Selvstændighed og blev paavirket dels af fremmede Nationaliter, dels af de to senere fremstaaede Religioner, den christne og den muhammedanske. Arabernes Indflydelse var størst, idet Jøderne allerede før Muhammed havde udbredt sig over de nordlige Egne af Arabien, som Ghassan, Hira og Idumæa. Midrasch laa afsluttet og færdig, som i forrige Periode det gamle Test. Med arabiskdannede Jøder udbredte Videnskaben sig over Spanien, Italien og Sydfrankrig; i Palæstina taber den derimod sin Betydning; fra Frankrig naar den Tyskland. Det var især Oversættelsesliteraturen af arabiske Skrifter, der var overvejende fra det 12te Aarh., og Toledo blev den j. L.s Sæde. En Blanding af arabisk-spansk og jødisk-christelig Videnskabelighed er den nyere kabbalistiske Literatur fra det 14de—15de Aarh. Literaturen begynder med religiøs-philosophiske Værker, skrevne paa Arabisk, og Bibeloversættelser af Saadja og Gaoniterne i det 9de—10de Aarh. Idet man kom bort fra den traditionelle Udlægning, uddannedes de grammatiske Studier og Dogmatiken. Poesien fremstod, og af Videnskaber dyrkedes især Mathematik, Physik, Astronomi og Medicin. Sproget i denne Periode var i Begyndelsen Aramæisk, der senere fortrængtes af Hebraisk, i arabiske Lande som oftest Arabisk, der bidrog til Uddannelsen af en hebraisk, med Arabisk blandet Prosa. Den kabbalistiske Literatur har bevaret det aramæiske. Efter en Mængde Commentarforfattere, hvori Kampen mellem Halacha og Haggada gjør sig gjældende, optræder Maimonides (d. 1208) som epochegjørende; han var Forfatter til en fuldstændig arabisk Commentar over Mischna (1180) og en Lovsamling, kaldt „Mischna Tora“ ell. „Jad hachazaqah“; desuden findes en Del Rejsebeskrivelser, forfattede af Pilegrime, over det hellige Land, som Benjamin af Tudela (1160) og Charisi (1216). Som grammatiske Fortolkere af Bibelen fortjene at nævnes Saadja (d. 942), den nylig omtalte Maimonides (d. 1208), Forfatter af en philosophisk Forklaring af Bibelen, „Moreh Nebuchim“, overs. af S. Munk (Par. 1856); desuden i Provence Jehuda ben-Tibbon og Josef ben-Kimchi (d. 1170). Philosophien udviklede sig især efter arabiske Scholastikere, de saakaldte Motekallamin og Motazeliter, og en Mængde arabiske Forfattere oversattes paa Hebraisk, som Ibn-Sina Ghazzali, Ibn-Roschd; ogsaa den aristoteliske Philosophi blev bekjendt igjennem arabiske Oversættelser, idet man søgte at forbinde Logoslæren med den guddommelige Aabenbaring. Kabbala behandler især Skabelseslæren og Theophanien; denne Art Skrifter ere for det meste anonyme, og deres Tidsalder er vanskelig at bestemme. Det er en Art Metaphysik, der senere udartede til en mystisk Behandling af Bibelens Bogstaver, f. Ex. i Bogen „Jezira“, hvor de 10 Tal og de 22 Bogstaver omtales som alle Tings Grundvold. Efterhaanden udvikledes en jødisk Theosophi, der gjorde den strenge Lov til en blot Indklædning for den egentlige, sande, men skjulte Lære, og Ordet „Kabbala“ fik en fra oprindelige næsten modsat Betydning. Antallet af Systemer var næsten ligt med Forfatternes; den berømte Commentar Zohar til Genesis, der indeholder en Art Treenighedslære, hører til det 13de Aarh. og er skrevet paa Aramæisk. Af Bibeltextens Behandling udviklede sig Grammatiken (Dikduk); men endnu i det 11te Aarh. er Vocalisationen af det gamle Test. ikke ganske sikker. Ben-Ascher og Naphtali samlede maaske paa denne Tid Varianter. Grammatikens Behandling er laant fra Araberne og var forbunden med Ordbøger; den ældste Samling i denne Retning skyldes Saadja. Vi skjelne imellem to Hovedretninger, den palæstin-tysk-franske og den babylonisk-afrikansk-spanske; de sidste Værker vare skrevne paa Arabisk. Af Forfattere ere foruden Saadja at nævne R. Juda Chaijug fra Fez, Ibn-Ganah fra Cordova (d. 1055), Ibn-Gebirol (d. 1070), Moses og David Kimchi (d. 1240). Af Commentatorer er Salomo ben-Isaak, sædvanl. kaldt Raschi (d. 1105), især bekjendt. I Poesien udvikledes især Liturgien, de saakaldte Machsor ell. Cykler af Helligdagspoesi. I mere verdslig Poesi have vi Ibn-Gebirol (s. ovenfor) og Aben-Esra (d. 1174); en Efterligning af de arabiske Maqâmer gav Charisi (1216), af hvilke en Prøve er udgivet af Kämpf (Berl. 1845). Hele Digtsamlinger efterlod Aben-Esra, Jehuda Halevi (1160) og Ibn-Gebirol, alle spanske Digtere. I Mathematik og Astronomi fulgte Jøderne for det meste Araberne. — I den 3dje Periode, fra 1500 til Nutiden, affattes jødiske Skrifter enten paa Hebraisk eller i de moderne Sprog og henhøre da, saa vidt de komme i Betragtning, til de forskjellige Landes Literatur. I Spanien forsvinder den j. L. ganske og for en Del

Frankrig med Undtagelse af Elsaß; derimod iver den sig i Italien, Tydskland og Polen. e vigtigste exegetiske Skrifter skyldes de spansk-rtugisiske Menigheder i Tyrkiet og paa de nezianske Øer; som et saadant Værk kan vnes „Schulkân Aruch“ fra 1567. Fra det de Aarh. fremkommer det saakaldte Jøde-sk. Den kabbalistiske Literatur blev almin-ig, og en Mængde Commentarer forfattedes „Zohar“ og „Schulkân Aruch“. Blandt ammatikere og Exegeter ere at nævne Elias ita (d. 1549), Jakob ben-Chaijim, Correc- af den første med Masora trykte Bibel, omo Norzi fra Mantua (1626) o. fl. Med ndelssohns tyske Oversættelse begynder en Retning. — Som Hjælpemidler i den he-iske Literatur har man Buxtorfs „Bibl. bin.“ (1613), Wolfs „Bibl. Hebr.“ (4 Bd., 5—33), de Rossi »Dizion. storic. degli aut. æi« (Parma 1802). Vigtige literaturhisto- Bidrag ere givne af Zunz i Berlin (1832), poport i Prag, Luzzato i Padua, Jost „Gesch. Judenthums“ (1857—59), Ewald og Dukes ytråge zur Gesch. der ält. Ausleg u. Sprach- d. a. Test.“; Fürsts „Cultur- u. Littera-esch. der Juden in Asien.“

skel, s. Gletscher.

Jönköping [jöntjø], Stabelstad i Småland i rige, paa et smalt, mellem Rockjöen, Munk- og Vetterns sydligste Spids dannet Næs, Fordybning, som baade i S. Ø. og endnu i S. V. omgives af høje, skovbevoxede er og Bjærge. 18,321 J. (1883). J. er e for Landshøvdingen i J.s Län, for »Göta itt« (oprettet 1634) og for Kjøbstædernes jelskab for Forsikring af Løsøre; her er Lazareth, en højere Elementarskole, en rdgjerningsskole, Hovedkontoret for Små-s private Bank, Afdelingskontor af Rigs-n og Jærnbanestation paa Statens søn-stambane. Af industrielle Etablissementer es Tændstikfabriker (1883 med Produkt-værdi af 3,650,000 Kr.), Papirfabrik, ske Fabriker, Jærnstøberi m. m. 1883 es 15 Fartøjer paa 1,166 Tons (hvoraf mpfartøjer paa 417 Tons). — J., der es som Kjøbstad allerede i det 13de Aarh., om Foreningspunkt for to Hovedveje be-lige til Midten af det 17de Aarh. 1380 den afbrændt af de danske; 1452 maatte il Claus Rønnow erlægge en Brandskat 0 Mark; 1567 blev den indtaget af Dan. an og brændt, og da Christian IV 1612 mod Byen, blev den paa Gustav Adolfs ing paa ny afbrændt. Efter Gustav IV.s else blev Freden mellem Danmark og ge sluttet her 10 Dec. 1809. J.s Län, ordvestlige, højest liggende og overhovedet t frugtbare Del af Småland (Tveta, Vista, Vedbo, Södra Vedbo, Östra, Vestra, og Vestbo Herreder, samt Mo Herred, som e Tider regnedes til Vestergötland), med et ndhold af c. 210 □ M. (11,500 □ Kilom.) 5,650 J. (1883) (deraf 22,600 i Byerne), odelt i 6 Fogderier med 3 Stæder, J., og Grenna, samt en Flække, Vernamo. ealet optages omtr. 10½ pCt. af dyrket Jord. eandtes 9,429 Heste, 129,926 Stk. Horn-98,936 Faar, 549 Geder og 21,801 Svin.

Jörg, Jos. Edmund, tysk Politiker, f. 1819, studerede Theologi i München og blev som Döllingers Medhjælper ført ind paa historiske Studier; han skrev 1850 „Geschichte des großen Bauernkriegs“ og blev 1852 Archivar paa Slottet Trausnitz ved Landshut. S. A. overtog J. Redactionen af „Hist. polit. Blätter“ og viste sig baade her og som Medlem af Bayerns andet Kammer (1865—81) som en ivrig Forsvarer af de ultramontane og stortyske Bestræbelser og fanatisk Modstander af Preussen. Den samme Tankegang fremtræder ogsaa i J.s senere Skrifter: „Geschichte des Protestantismus in seiner neuesten Entwickelung“ (1857) og „Gesch. der social.-polit. Parteien in Deutschland“ (1867). Paa Landdagen 1870—71 var J. „Patrioternes“ Ordfører i Kampen mod Fyrst Hohenlohes Ministerium, hvilket det lykkedes ham at fjærne, og siden i Spørgsmaalene om Krig med Frankrig og Oprettelse af det nye tyske Rige, hvad han forgjæves søgte at hindre; ligeledes var han 1875 Ordfører for Forlangendet om Ministeriet — og særlig Lutz's — Fjærnelse, rigtignok forgjæves. 1871—78 hørte J. som Medlem af den tyske Rigsdag til det katholske Centrumsparti.

Jørgen, Ridder, den hellige, s. Georg.

Jørgen, dansk Prins, s. Georg.

Jørgen Ulrik, Don, en dansk Eventyrer, som 1650 dukker op i Spanien, hvor han arresteredes for Gjæld, og som da udgav sig for en Søn af Christian IV. Han drog til Danmark, og det siges, at han blev modtagen ved Hove, men man har dog næppe her noget Øjeblik fæstet Lid til hans Fortællinger, og man har vist snart ladet ham nænset. Han førte et meget uordentligt Liv og blev 1655 slaaet ihjel i Kjøbenhavn af en Bryggerkarl, med hvem han var kommen i Klammeri.

Jørgensen, Adolf Ditlev, f. 11 Juni 1840 i Graasten, opholdt sig for at uddanne sig 1859—63 i Kjøbenhavn, var 1863—64 Hjælpelærer ved den lærde Skole i Flensborg, drog i Foraaret 1864 til Kjøbenhavn, hvor han levede som Lærer ved forskjellige private Skoler, blev 1869 Assistent i Kongerigets Archiv og 1874 Fuldmægtig, fra 1 Jan. 1883 Gehejmearchivar. Han har udfoldet en rig historisk Forfattervirksomhed, dels i Tidsskrifter, dels i selvstændige Skrifter. Af de sidste maa mærkes: „Bidrag til Nordens Hist. i Middelalderen“ (1871), en Samling af til Dels tidligere trykte Afhandlinger; „Den nord. Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling“ (1874—78); „Georg Zoega“ (1881); „40 Fortæll. af Fædrelandets Historie“ (1882; 2det Opl. 1886); „Udsigt over de danske Rigsarchivers Historie“ (1884); „Niels Stensen“ (1884). Denne saa forskjellige Emner omfattende Historieskrivning, som paa talrige Punkter forlader de traditionelle Spor, vidner om dens Forfatters store Kundskabsfylde, overlegne Begavelse og fine psychologiske Blik og fremtræder i en beaandet Form, som selv ved Fremstillingen af det almindelig bekjendte formaar at fængsle Læseren. Siden 1883 er J. Medlem af Videnskabernes Selskab.

Jørgensen, Bendt Søborg, f. 19 Sept. 1815 i Kjøbenhavn, tog 1836 polytechnisk Examen i Mechanik og 1838 i anvendt Naturvidenskab

og tilbragte derefter med offentlig Understøttelse adskillige Aar paa Rejser i Ind- og Udlandet, først for at studere Jærnhyttedriften i Harzen og i Sverige og Norge, da man den Gang haabede med Fordel at kunne udvinde Jærn af Alen i Jylland og Hertugdømmerne, senere og navnlig 1844—47 i rent landøkonomiske Øjemed, med Hensyn til Osteberedningen og i Anledning af den under Christian VIII paatænkte højere Landbrugsskole, der agtedes oprettet paa Sorø Akademis Gods. Ved Kongens Død og Krigens Udbrud 1848 opgaves denne Plan, og J. deltog da i Krigen, blev Lieutenant i Reserven samme Sommer, men maatte allerede 1849 tage sin Afsked for samme Efteraar at begynde at holde landøkonomiske Forelæsninger ved den polyt. Læreanstalt, hvilke 1858 ved Landbohøjskolens Oprettelse forlagdes hertil. J. udnævntes 1852 til Professor og blev i Efteraaret 1854 Medlem af den Commission, der nedsattes for at udarbejde en Plan til en landøkonomisk Læreanstalt, paa Grundlag af en af J. affattet Betænkning, som var fremlagt for og bifaldet af Landmandsforsamlingen i Flensborg i Maj 1854. J. udnævntes derpaa 1 Juli 1858 ved Landbohøjskolens Oprettelse til Lector i Landøkonomi; han var derhos 1853—66 ledende Udgiver af „Tidsskrift for Landøkonomi" og valgtes 1855 til Præsident i Landhusholdningsselskabet. Hans Virksomhed i denne sidste Stilling falder sammen med en stadig Udvidelse af dette Selskabs Virksomhedsomraade og af dets Medlemsantal; han gjenvalgtes stadig til en af Selskabets Præsidenter, indtil han ved Udgangen af 1883 frasagde sig denne Stilling. Ved Etatsraad A. Valentiners Død 1868 valgtes J. ligeledes til Formand i Kjøbenhavns Amts Landboforening, hvilken Stilling han beklædte til Udgangen af 1879. 31 Oct. 1886 afgik han fra sin Stilling som Lector ved Landbohøjskolen. Foruden en Del større og mindre Afhandlinger i „Tidsskrift for Landøkonomi" og andre Steder findes optaget i Vidensk.s Selsk.s Skrifter et Par Afhandlinger af J., nemlig 1846 et Prisskrift om „de forskjellige Methoder til Tørvens Forkulling med specielt Hensyn til Danmark", hvilket samme Selskab 1843 havde tilkjendt den af det Classenske Fideicommis udsatte Præmie, og 1847 en „Undersøgelse af Forholdet mellem Stofferne i en Vedes Næringsstoffer og Excrementerne".

Jørgensen, Nikoline Thomasine Henriette, f. 19 Juni 1791 i Kjøbenh., blev 1816 ansat ved det kongel. Theater. Hun var en ualmindelig dannet og begavet Charakterskuespillerinde, lige fortræffelig som den fine franske Dame og som den spidsborgerlige Matrone, og lige saa mesterlige som hendes holbergske Figurer vare, lige saa fortræffelig var hun i det nyere Lystspil og Vaudevillen. Tiltagende Svaghed nødte hende til efter 30 Aars Virksomhed at søge sin Afsked 1845; hun døde 21 Nov. 1847.

Jørgensen, Sophus Mads, dansk Chemiker, f. 4 Juli 1837 i Slagelse, blev 1867 Bestyrer af den polytechniske Læreanstalts Laboratorium, 1869 Dr. phil., 1871 Lector i Chemi ved Universitetet, 1874 Medlem af Videnskabernes Selskab, skrev „Vejledning i qvantitativ Analyse" (Kbhvn. 1869), „Lærebog i organisk Chemi" (1880), samt et Par mindre Lærebøger og Smaaskrifter. J.s videnskabelige Arbejder omhandle især Jodforbindelser af Alkaloiderne og Metalammoniakforbindelserne og findes dels i Vid. Selsk.s Oversigter og Skrifter, dels og for største Delen i „Journal für praktische Chemie" fra 1869. Han bearbejdede Gmelin-Krauts „Handbuch d. Chemie", 3dje Bind (Heidelberg 1871—75) og en Del af 2det Bind (ibid. 1876—81). Heraf udkom særskilt med en Del Tilføjelser: „Das Thallium" (Heidelberg 1871).

Jørgensgaarde, St., Hospitaler for Spedalske og dem, der led af lignende Sygdomme, fandtes i Middelalderen uden for flere af vore større Kjøbstæder, som Kjøbenhavn (ved St. Jørgens Sø), Aalborg, Aarhus, Randers osv. De regnes undertiden blandt Klostrene, fordi de vare kirkelige Stiftelser, hver med sit Capel, men uegentlig, da de hverken besørgedes eller bestyredes af noget Munkeselskab.

Jørmunrekr, en af de til Vølsunge-Sagnkredsen knyttede Personer, i hvem Goternes historisk bekjendte Konge Ermanarik gjenfindes, om hvem et lignende Sagn fortælles som det, der indeholdes i de J. omhandlende Eddasange. I Følge disse forlangte han Svanhild, en Datter af Sigurd Faavnesbane og Gudrun, til Ægte, men lod paa Grund af Mistanke om Utroskab sin Søn Randver hænge og hende træde ihjel af Heste. Hun hævnedes af sine Brødre Sørle og Hamder, der dødelig saarede J., men selv stenedes ihjel.

Jøtunheim, i den nord. Mythol. Jætternes Bolig.

K.

K, det 11te Bogstav i vort Alphabet, var det 10de i det græske; i det romerske traadte c i dets Sted, og k brugtes kun i et Par Navne og i Ordet Kalendæ (s. d. A.), hvorfor det undertiden, f. Ex. i Indskrifter, staar som en Forkortelse af dette Ord.

Kaa, d. s. s. Allike.

Kaaba [kā-aba], en firkantet Bygning, der hører til Helligdommen i Mekka, og i hvis østlige Mur den sorte Sten er indfattet, som siges at være given Abraham af Gabriel og paa Dommens Dag at skulle vidne for dem, der have nedkastet sig for den (s. Hadschi).

Kaaden, Stad i Konger. Böhmen ved Flo-

Eger, 12 M. v. n. v. for Prag. 6,000 J.
:ulsgruber. Garveri. Mærkeligt Slot.
adner (tysk Käthner; i det gamle sønder-
Koteners, dansk Kotkarle, s. d. A.) kaldes i
›ig Besidderen af en mindre Bondeejendom,
adnersted (tysk Kathe), omtr. svarende til
:s i Danmark.
ıfjord, en Arm af Altenfjord i Finmarken
ge. Ved Fjordens Bund ligger **K.s Kob-**
k, der optoges 1826 af et engelsk Selskab
sin Tid gav rigt Udbytte, men nu er
t.
g, et fladbundet Fartøj, der benyttes i de
Fjorde.
l (Brassica), Slægt af de korsblomstrede
:e, har en lang, trind Skulpe med enrib-
klapper og klasestillede, gule Blomster.
Havekaalen (B. oleracea), hvis Stamform
ndes vildtvoxende her i Landet, men
Steder i det sydlige og vestlige Europa
randbredder. De hertil hørende Cultur-
kunne samles i følgende 4 Hovedgrup-
Bladkaal, hvortil hører Snitkaal, Grøn-
Byntekaal, Knudekaal (overjordisk Kaal-
Hovedkaal, hvortil Rosenkaal, Savoi-
vidkaal og Rødkaal høre, endelig Blom-
med Blomkaal og Broccoli. Dyrk-
af K. gaar tilbage til Oldtiden og var
almindelig hos Romerne. En anden
er **Rybs** (B. campestris), hvis hos os
almindelig vildtvoxende Form er be-
ınder Navnet Agerkaal. Herhen hørende
ormer ere de oljegivende Rybs-Sorter
urnips eller Roe med mange Sorter,
Hvidroe, Bortfelderroe osv. En tredje
er **Raps** (B. Napus); den findes ikke
s os. Hertil de oljegivende Sommer-
Vinterraps samt Roerapsen, Rutabaga,
e kaldet underjordisk Kaalrabi. Rybs-
ıe (oljegivende og Turnips) have været
fra Oldtiden, ligeledes rimeligvis de
nde Raps-Sorter; derimod er Rutabaga
e Oprindelse. — Da Raps og Rybs
ned deres Roeformer omtales i særskilte
›skrænke vi os her til de følgende Bemær-
om Havekaalen. De talrige Former,
enne forekommer, vidne om dens store
ng som Culturplante. Den mindst for-
men ogsaa haardføreste og nøjsomste
r **Bladkaalen,** hvoraf Snitkaal mindre
: en bestemt Form end dens særegne
:lse, medens Grønkaal og Kokaal ere
or finere og grovere Former, der dyrkes
›e for Mennesker og Dyr, og Pyntekaal,
forstaas K. med brogede Blade, paa
af sin Haardførhed egner sig til at
Haven som Prydplante for Vinteren.
ı Bladkaalen staar Knudekaalen i Haard-
g Nøjsomhed med Hensyn til Jordbund
e, medens Hovedkaal og Blomsterkaal
højst udviklede Afarter stille større For-
til omhyggelig Pleje (Benyttelse af
for at fremskynde Væxten) og til vel-
kraftig Jord. Paa den anden Side
, dyrkede under gunstige Forhold, de
deste Afgrøder, vort Jordbrug kjender,
ten Talen er om den udviklede Plante
ı Frøavl, hvortil vort Klima er for-
gunstigt. Der har saaledes længe været

udført Blomkaalsfrø fra Kjøbenhavn til Priser som 25 Kr. pr. Pd. og undertiden en Del derover.

Kaalorme kaldes særlig de paa Kaalen og andre Korsblomster ofte i stor Mængde levende Sommerfuglelarver (s. **Hvidsværmer**), men dernæst i Almindel. alle Sommerfuglelarver samt de dem temmelig lige Bladhvepselarver, altsaa overhovedet Insektlarver, der leve paa og af Planter og have et blødt, ormdannet Legeme (ofte med livlige Farver), smaa Brystfødder og flere Par Klamrefødder paa Bagkroppen, hvilket giver deres Bevægelser noget eget bølgeformigt eller maalende.

Kaalrabi, s. **Kaal.**

Kaalund, Hans Vilhelm, en af de mest begavede blandt den nyere Tids danske Lyrikere, f. 23 Juni 1818 i Kjøbenhavn. I sin Ungdom troede han at se sit Kald i Billedkunsten og arbejdede i nogen Tid i Billedhugger Freunds Atelier og derefter som Maler under Lunds Vejledning. I ingen af disse Retninger bragte han det imidlertid til noget stort, medens derimod hans første Forsøg i Digtekunsten vakte en Del Opmærksomhed, saa at han bestemte ganske at vie sig til denne. 1840 udkom et Bind Digte og Epos'et „Kong Haldan d. stærke", begge stærkt paavirkede af Oehlenschläger, hvem et Indledningsdigt bragte en varm og hengivelsesfuld Hyldest, 1842 „Valkyrien Gondul", som dog mest vidnede om Digterens Mangel paa Evne til at beherske den speculative Ide, han vilde udtrykke gjennem sit Arbejde. Desto bedre var K. hjemme paa det Felt, han betraadte et Par Aar efter, da han i sine „Fabler" leverede en ypperlig Text til Lundbyes fortræffelige Billeder; ogsaa viste han sig i sine „Fabler og blandede Digte" 1844 som en oprindelig Natur med sit eget Indhold og sin egen Synsmaade, men Samlingen vakte ikke desto mindre kun liden Opmærksomhed. Først da han 1858, efter at han i Mellemtiden havde søgt Ro i en Mængde indbyrdes meget forskjellige Livsstillinger, under Titlen „Et Foraar" samlede de bedste af sine ældre og senere strevne Digte, fik man som paa ēn Gang Øjnene op for K.s Betydning som Lyriker og for hans Poesis ejendommelige Slægtskab med den alvorlige nordiske Natur og kjærnesunde, kraftige Realitetssans. „Et Foraar" blev en af den danske Læseverdens kjæreste Digtsamlinger og opnaaede indtil 1883 at udkomme i 6 Oplag. Trods denne Paaskjønnelse var K.s Produktion dog meget sparsom, dels fordi hans Forretninger som Overlærer ved Vridsløselille Cellefængsel og de af denne Virksomhed affødte Sysler i Fængselssagens Tjeneste kun levnede ham liden Tid til poetiske Arbejder, dels fordi hans meget aarvaagne Selvkritik forbød ham at sende noget halvfærdigt ud i Offentligheden. 1877 udkom dog endnu en lille Digtsamling, „En Eftervaar", med mange skjønne og modne Digte, og 1881 opførtes under meget Bifald det nogle Aar forinden udgivne, men nu paa ny med sceniske Hensyn for Øje gjennemsete Drama „Fulvia". I Halvfjerdsernes literære Debat deltog K. med flere poetiske Indlæg; disse og nogle andre senere Digte udkom samlede efter hans Død, der indtraf 27 Apr. 1885.

Kaar, s. Aftægt.

Kaarde, s. Blanke Vaaben.

Kaare (Mysis), smaa Krebsdyr af rejeagtigt Udseende, men uden Rejernes Saxe eller Tænger; Hunnen med en Rugepose for Ungerne under Bugen. De træffes flokkevis mellem Tangen ved Stranden, men ogsaa paa større Havdybder findes mange Arter.

Kaaring ell. Afstemning ved Haandsoprækning anvendes ved Valg til Folketinget i Følge Lov af 12 Juli 1867, § 36—37 som Hovedvalgmaade, for saa vidt som navnlig Afstemning kun finder Sted subsidiært, naar en besejret Candidat eller, hvor der kun er ēn sejrende Candidat, 50 Vælgere forlange det inden ¼ Time efter at det af Valgbestyrelsen er kundgjort, at den sidstnævnte som den, der har opnaaet flest Stemmer, er kaaret til Valgkredsens Rigsdagsmand. Uden for Danmark bruges K. kun i England, hvorfra den er overført til os, og siden 1872 alene i den Form, at naar der ved et Valg kun stiller sig ēn Candidat, erklæres han for valgt ved K. (nomination).

Kaas, Navnet paa nogle gamle danske ådelige Familier, hvilket fra først af synes at være optaget efter en Gaard (noget som ellers ikke var almindeligt blandt den danske Adel), nemlig Herregaarden K. i Salling ved Limfjorden. Ridder **Johan Nielessøn** (Jens Nielsen) af K. var med at underskrive Christoffer II.s Haandfæstning 1320. — **Erik K.,** Biskop i Viborg, d. 1520. — **Niels K.** til Taarupgaard (i Viborg Amt), dansk Rigsraad og Kansler, Søn af Landsdommer Niels K. til Starupgaard, f. 1534 efter Faderens Død, kom efter at være bleven oplært i Viborg Skole til Kjøbenhavn, hvor han sattes i Huset hos den berømte Niels Hemmingsen, som meget interesserede sig for den unge, begavede Adelsmand, og fortsatte derpaa sine Studier ved fremmede Universiteter. Efter sin Hjemkomst blev han 1560 Secretær i Cancelliet og 1573 Kansler hos Frederik II. Han var i disse Stillinger vel forsøgt i Rigets Tjeneste og prøvet i alle Haande Underhandlinger, da han lovede den døende Konge, at han vilde være Sønnen tro, som han havde været Faderen, og han holdt Ord. Som den fornemste Mand i Riget blev han efter Kongens Død 1588 af Rigsraadet beskikket til den første af de 4 Regeringsraader, der styrede de to Riger under Christian IV.s Mindreaarighed. Men han oplevede ikke at se den unge Konge myndig; han døde 29 Juni 1594 efter at have taget en rørende Afsked med Kongen og givet ham de bedste Formaninger. K. levede ugift; hans Lig blev begravet i Viborg Domkirke. — Hans Brodersøn, **Mogens K.** til Støvringgaard, blev 1624 Medlem af Rigsraadet og 1633 Ridder; d. 1656, over 80 Aar gammel; i sine sidste 25 Aar var han Lensmand paa Nyborg. Han opførte Hovedbygningen paa Støvringgaard og forstod med stor Dygtighed at samle betydeligt Jordegods under sig, saa at hans Ejendomme ved hans Død ansloges til 2,960 Tdr. Hartkorn. — **Henrik Bjelke K.,** f. 1686, d. 1773, Ryttergeneral. Han var født i Norge, deltog som ganske ung i flere af den spanske Arvefølgekrigs store Slag, steg efterhaanden til de højeste Stillinger i Hæren, blev Ridder af Elefanten (1760) og døde paa sin Gaard Boltinggaard i Fyn. Hans Autobiographi er meddelt i „Personalhistorisk Tidsskr.", 4de Bd. Han oprettede Stamhuset Kaaseslund, som 1801 gik over til Familien Huitfeldt-Kaas, men kort efter blev solgt. — **Frederik Christian K.,** f. 1725, blev 1743 Lieutenant og 1755 Capitain i Flaaden og sendtes 1770 som Schoutbynacht til Middelhavet med en Flaade for at tugte Algier for dets Sørøverier. Togtet fik dog kun et lidet heldigt Udfald. Efter Struensees Fald 1772 blev han Deputeret i Admiralitetet og var fra 1775 den første Deputerede indtil det nye Regeringsskifte 1784. D. 1803. — Hans Søn, **Frederik Julius K.,** f. 25 Aug. 1758, var først Officer, men blev 1782 jurid. Candidat og n. A. Assessor i Overhofretten i Christiania; han beklædte senere andre juridiske Embeder i Norges Hovedstad og var 1795—1802 Stiftamtmand smstds. 1802 blev K. Justitiarius i (den danske) Højesteret og 1804 Præsident i det danske Cancelli, men sendtes 1809 paa ny til Norge som Medlem af Regeringscommissionen, nærmest med det Hverv at føre Tilsyn med Prins Christian August, hvem Frederik VI havde mistænkt. I Jan. 1810 vendte K. tilbage til sin tidligere Stilling, gik 1811 i særlig Sendelse til Paris og blev i Dec. 1813 Justitsminister indtil sin Død 11 Jan. 1827.

Kabārda, en Tscherkesserstamme i det russiske Kaukasien, hører nu til Gouv. Stavropol og udgjør c. 100,000 Mennesker.

Kābbala, s. Jødisk Literatur.

Kabebe, Hovedstad i Muata Jamvos Rige i Sydafrika, 8° s. Br. og 42° ø. L., er Residens for en mægtig Hersker, skal være forholdsvis vel bygget og anslaas at have et Indbyggerantal af 50,000.

Kabel, holl., kaldtes tidligere de sværeste Ankertove om Bord i et Skib. Nu bruges det mest i Betydn. af en Samling af Telegraphledninger. Man har Søkabler, hvis Traade alle benyttes ved Afsendelsen af det samme Telegram, idet Strømmen fordeles i dem alle (indtil 7), saa at et Knæk paa ēn af dem ikke afbryder Ledningen; disse Traade, der ere isolerede fra hinanden, ere omgivne af Guttapercha; derom er der et Lag af tjæret Hamp, og dette er omviklet med Jærntraade. Det første Søkabel blev udlagt 1851 imellem Frankrig og England, 1866 lagdes et imellem Europa og Amerika; af saadanne er der nu (1886) 9. Dernæst har man Luftkabler ved Telephonledninger (f. Ex. i Kjøbenhavn), d. v. s. et Blyrør, i hvilket der er indesluttet et stort Antal (hidtil indtil 42) isolerede Telephonledninger, der ikke — som i Søkablerne — have noget med hinanden at gjøre. **Kabelgarn,** de Garn, hvoraf et Tov slaas. Flere K. danne en Dukt, der slaas sammen til en Trosse eller til Cordelier, hvoraf atter slaas „kabelslagne Trosser". **Kabeltov,** det sværeste af de tre Slags Varpegods, der medgives et Skib; de smækrere kaldes Pertline og Jagertrosse.

Kabelāring, et Tov, der vikles (manes) omkring Spilstammen for derved at hive Anker-

ngen ind, idet denne ved Sejsinger be-
til K. I den nyere Tid anvendes ofte
Kjætting, der har visse Fordele fremfor
belaringen.
leleje (Caltha palustris), Plante af Ra-
familien med store, nyreformede Blade og
erdækket dannet af 5 gule Bægerblade,
od Kronen mangler, blomstrer i Maj og
et almindelig i Danmark og Norge i Enge
ser.
længde, et Længdemaal til Søs, hvor-
indre Distancer udmaales. I Danmark
K. lig 100 Favne eller meget nær lig
sk Søkvartmil, i Norge 120 Favne. I
d er den lig 120 Fathoms eller 699
Fod, i Frankrig 200 Metre eller 687
i Holland 136,8 Vadem eller 750 d. F.
iske K. blive saaledes lig 85,8 engelske,
iske eller 80 hollandske K.
vaag, det betydeligste Fiskevær i Lofo-
rge, ligger i Vaagens Prgd. paa Syd-
Østvaagøen.
a, i Oldtiden By i Pontos, en af
ats Residenser, bekjendt af Slaget 72
hvori han blev overvundet af Lucullus.
pejus fik K. Navnet Diospolis, senere
rea, hvoraf det nuvær. Navn Niksar.
er, hos Ægypterne, Phønikerne og
e nogle Guddomme af uklar Betydning.
ultus var overalt forbunden med My-
orgiastisk Natur; Hovedsædet for deres
var Samothrake. De synes oprindelig
været Guder af underordnet Rang,
r paa Jordens Frugtbarhed.
n, s. Torsk.
Hoved- og Residensstad i Afghani-
ien ved Floden K., der er Biflod til
,000 F. over Havet. K. er en af
s smukkeste Stæder, har 60,000 J.,
et med en Mur og har i sin Midte
gende Citadel med Emirens Residens.
Huse ere af Træ eller lufttørrede Tegl-
ustrien (Shavler, Bomulds-, Læder-
arer) og Handelen ere imod tidligere
ubetydelige. I Omegnen, paa Toppen
j, findes Sultan Babers prægtige
. K. blev erobret af Tamerlan 1394,
Schah 1739 og af Englænderne 1842

(arab. qabail, d. e. Stammer) bru-
om enstydigt Navn paa Berberne,
og nord for Sahara i Nordafrika.
ndes Navnet K. af Franskmændene
Algérien bosatte Stammer. S. Ber-

[bŷfs], det Sted om Bord i et Skib,
en koges. Dens Plads er paa de
rigsskibe paa Banjerdækket, paa de
de paa Batteridækket og paa Kof-
e paa øverste Dæk i et dertil ind-
kur. I ældre Tider var K. i de
gsskibe muret op af Sten i Lasten
, da den første K. af Jærn appro-

[schâo] ell. Cacheo, Havnestad i Por-
siddelser i Senegambien, ved Do-
ns Munding, 40 M. s. for Kap
Sæde for en Undergouverneur, men
ogle Hundrede Indb.

Kachexi, en ved visse stærkt angribende og langvarige Sygdomme (Kræft, Syphilis, Malariasygdomme, visse Forgiftninger osv.) eller ved Mangel og Elendighed fremkaldt Lidelse af Legemets Ernæring med Tab af Huld og Kræfter, et paafaldende sygeligt, gustent (kachektisk) Udseende.

Kadariter, en muhammedansk Sekt, hørende til Motazeliterne, d. e. de udskilte eller de frisindede, der antage, at Mennesket selv raader over sine Handlinger, uden at disse ere afhængige af den bestemte Skæbne. Tilhængerne af den modsatte Anskuelse, som forsvare Menneskets absolute Forudbestemmelse til det gode eller det onde og benægte den frie Vilje, kaldes Dschabariter.

Kâdi, arab., d. e. Dommer; heraf det spanske Alcalde.

Kadidscha, en rig Enke af Koreischiternes Stamme, bidrog ved at ægte Muhammed til Islams Begrundelse; hun fødte ham 3 Sønner, der døde i en spæd Alder, og 4 Døtre, hvoraf Fatime, den mest bekjendte, 621 ægtede Ali, Søn af Abu-Talebb, den 4de Kalif. K. døde 620.

Kadikjoi, Oldtidens Chalkedon (s. d. A.), Flække tæt s. for Skutari, lige over for Constantinopel, henregnes blandt Constantinopels Forstæder. Her er et Fyrtaarn. Det fjerde økumeniske Concilium holdtes her 451.

Kâdjak ell. **Kodjak**, en Ø i den nordlige Del af det store Ocean, henv. 15 M. lang og indtil 10 M. bred, med stærkt indskaarne Kyster og 3,000 J., skilles ved Alaskastrædet fra Halvøen Alaska og hører til det tidligere russiske Amerika, der nu er underlagt de forenede Stater i Nordamerika.

Kadlubek, Vincent, polsk Krønnikeskriver, Biskop i Krakow 1206—18, derpaa Cistercienser-munk, d. 1223, skrev en polsk Krønnike i Dialogform paa Latin, der naar til 1203 og ligger til Grund for alle senere Chronister (udg. første Gang 1612).

Kâdmos, Søn af den phønikiske Konge Agenor, blev, da Zeus havde bortført hans Søster Europe, udsendt for at finde hende og maatte ikke vende tilbage uden hende. Oraklet i Delphi befalede ham at opgive at søge Søsteren, men at følge en Ko og anlægge en By der, hvor den lagde sig. Han anlagde Theben, hvis Borg kaldtes Kadmea efter ham. Da Ares's Drage havde dræbt nogle af hans Mænd, fældede han den og udsaaede efter Athenes Raad dens Tænder, af hvilke der voxede væbnede Mænd op, som dræbte hverandre med Undtagelse af 5. Fra disse nedstammede den thebanske Adel. Til Straf for Dragens Drab maatte han tjene Ares et stort Aar (8 Aar) og fik derefter hans Datter Harmonia til Ægte, med hvem han avlede Polydoros, hvis Sønnesøn Laios var Ødipus's Fader, og Døtrene Semele (s. Dionysos), Ino (s. Athamas), Agaue (s. Pentheus) og Autonoe (s. Aktæon). Senere blev K. Konge i Illyrien, og han og Harmonia bleve forvandlede til Slanger og førte til Elysion. K. (Ordneren) var oprindelig en gammel Gud eller Heros i Theben, hvem man senere tillagde Indførelsen af en højere Cultur, f. Ex. Bogstavskriften og Bearbejdelsen af

Metaller; først i senere Tid blev han betragtet som en historisk Person. Han nævnes ogsaa som en af Kabirerne (s. d. A.).

Kadreje siges om et Skib eller Fartøj, der hyppig forandrer Cours. **Kadrejer**, en Baad, der bringer Varer eller Proviant ud til forbisejlende Skibe og handler med disse.

Kaffa, s. **Feodosia**.

Kaffe faas af **Kaffetræet** (Coffea arabica), et lille Træ eller en Busk af Krapfamilien med stedsegrønne Blade, smaa, hvide Blomster og en rød Stenfrugt, der indeslutter to Stene; disse er det, der kaldes **Kaffebønner**. Frøhviden, der er hornagtig og graalig, udgjør den overvejende Del af Frøet og indeholder et særdeles kvælstofholdigt Stof, Caffeïn (s. d. A.). Kaffetræet har oprindelig hjemme i Abessinien og flere Steder i det tropiske Afrika, men blev for c. 300 Aar siden ført til Arabien, hvor det først dyrkedes, og mod Slutn. af det 17de Aarh. til Java samt 1718 til Amerika (Surinam); nu dyrkes det i de fleste af de europæiske Kolonier, som ligge inden for Troperne. En anden Art, det **liberiske Kaffetræ** (C. liberica), der har sin Hjemstavn nogle Steder i det tropiske Vest-Afrika og udmærker sig ved en kraftig Væxt og større Frø, forsøges i de senere Aar, som det synes med Held, bragt i Cultur som Kaffeplante. For at befri Bønnerne for Frugtkjødet og det pergamentagtige Hylster, der omgiver dem, anvendes i de forskjellige Tropelande højst forskjellige Fremgangsmaader. De raa Bønner indeholde omtrent 1—2 pCt. Caffein, 14 pCt. Fedt, 6 pCt. Sukker, 13 pCt. Æggehvidestoffer, 6 pCt. Garvesyre, 3—4 pCt. Aske, 12 pCt. Vand; Resten er Cellestof og mindre bekjendte Stoffer. Dog varierer Sammensætningen noget for forskjellige Localiteter. Ved Ristningen, hvorpaa Smagen væsentlig beror, tabe Bønnerne omtr. 20 pCt. i Vægt, men tiltage betydelig (indtil 50 pCt.) i Rumfang. Det er først ved Ristningen, at den aromatiske Olje dannes. At mange andre Plantedele ved Ristning give brankede Oljer af lignende Lugt er Grunden til de talrige Kaffesurrogater. K.s physiologiske Virkning er højst usikker; hvert Aar bringer nye Undersøgelser med forskjellige Resultater. Dens almindelig bekjendte oplivende og stimulerende Virkning beror dels paa de brankede Oljer, dels paa Caffeinet. Forbruget er størst i Belgien, mindst i Rusland; Danmark indtager en Middelstilling med et aarligt Forbrug af 4—5 Pund pr. Individ. Produktionen varierer stærkt efter Høstens Beskaffenhed. 1882 udførte Brasilien c. 7,800,000 Centner. Javas Produktion er omtr. $\frac{1}{5}$, Ceylons omtr. $\frac{1}{7}$, Mellemamerikas ligeledes, San Domingos omtr. $\frac{1}{8}$ af Brasiliens. Ved god Høst anslaas den samlede Produktion af K. til c. 15 Mill. Centner. **Kaffesyre** forekommer ikke frit i Kaffe, men som et Glykosid, **Kaffegarvesyre** (s. **Garvesyre**), og vindes af denne ved Kogning med Kalilud. Kaffegarvesyrens Tilstedeværelse i Kaffe betinger Anvendelsen af sort Kaffeaskog som Modgift mod Forgiftninger med Metalsalte, Opium osv., idet den danner tungtopløselige Salte med Metaller og Alkaloider.

Kaffer, det sædvanlige Navn paa de talrige og vidtspredte Folkeslag, som bo i det sydlige og især det sydøstlige Afrika, dog norden for Hottentotterne. Navnet er ikke meget passende, da det kun er det arabiske Kâfir, en vantroende. Men da K. bestaa af en Mængde Stammer (Suluer, egtl. Ama-sulu, Amakosaer, Ama-tembaer o. fl.) uden nogen politisk eller religiøs Forbindelse, har det ingen fælles Benævnelse som Folkeæt, med mindre det skulde være Bantu (Mennesker). Imidlertid er det sikkert, at næsten alle de Afrikanere, der bo syd for Ørkenen og syd eller sydvest for Nilen, tale Sprogarter, som ere nøje beslægtede med hverandre. De ere let kjendelige, da Ordenes Forbindelse foregaar ved et særegent System af Forstavelser (Præfixer). Disse Folkeslag ligne ogsaa i Sæder meget hverandre, da hos de fleste af dem Hyrdelivet enten er den eneste Syssel eller dog fremherskende ved Siden af Jagt og Agerbrug. Deres Statsform er et barbarisk Despoti, og der er hyppig opstaaet større Erobringsriger iblandt dem. Religionen er en raa Overtro af Hexeri og Schamanisme, saa at deres Præster tillige kaldes Regnmagere. K. ere i Almindel. høje, kraftige og velvoxne Mennesker; om Kvinderne gjælder dette mindre, paa Grund af det svære Arbejde, der paalægges dem. Ansigtsformen er negeragtig, men meget modificeret, saa at mange Stammer synes at være blandede med Chamiter eller Arabere. Fra K. adskiller man sædvanlig de sydligste Afrikanere, Hottentotterne, paa Grund af deres gule Ansigtsfarve og vildere Levevis. Imidlertid findes der ogsaa sproglige Overensstemmelser imellem dem, saasom de smattende eller smækkende Bogstaver. K. førte 1818—19, 1834—35, 1851—53 og 1875—77 blodige og meget ødelæggende Krige med Englænderne, men bleve hver Gang efter tappert Forsvar nødte til at erkjende det engelske Herredømme og afstaa store Landstrækninger. Ogsaa med de hollandske „Boers“ krigede K., især Suluerne, 1838—40 og 1855—56. Om Suluernes Krige med Englænderne s. **Cetewayo**.

Kaffrāria ell. **Kafferlandet**, en Landstrækning i det sydøstlige Afrika ved det indiske Ocean mellem Capkolonien og Natal, mod N. V. begrænset af høje Bjærge og beboet af uafhængige Kaffere af forskjellige Stammer. Fladeindholdet er c. 750 □ M. med c. 100,000 J. — **Britisk K.** er det østligste District af den egentlige Capkoloni og skilles ved Floden Kai fra det frie K. Arealet er 235 □ M. med henv. 100,000 J., for største Delen Kaffere. Hovedstaden King Williams Town ved Buffalo Floden har 4,000 J. og staar i Jærnbaneforbindelse med East-London ved Buffalos Munding.

Kâfir, s. **Giaur**.

Kafiristân (af Kâfir), et Bjærglandskab i Asien paa Sydsiden af Hindukuschbjærgene ned mod Kabulfloden, bebos af hedenske Stammer, der leve i stadige Fejder saa vel indbyrdes som med de omboende Muhammedanere. Landskabet gjennemskæres af mægtige Bjærgkjæder, der mod N. Ø. i Jasin hæve sig til 25,000 F. Fra de ved disse Bjærgkjæder dannede Længdedale løbe Vandene til Kabul- og Indus-Flo-

efolkningen er ret fremskreden i For-
en af sine Fornødenheder, men ind-
ikke i Handel med Fremmede. Mæn-
krigerske og tapre; Kvinderne dyrke
:. Hvede er den vigtigste Nærings-
Der hersker Slaveri. K. er i den
d undersøgt af den Rejsende M'Nair.
, et hos Østerlænderne almindel. bru-
dningsstykke, som ligner en Slaabrok.
n Støtte, hvorpaa Forbrydere bund-
Den var anbragt omkring i Byerne
ne og opført af Tømmer eller Mur-
Alen høj og flad ovenpaa; i Midten
reist en Pæl med et Halsjærn, hvori
en spændtes, medens Piskningen, den
Kagstrygning, udførtes. Paa Kagen
to svare, sammenlænkede Stene, de
agstene, som Forbrydere, især kvinde-
tte bære om Halsen, naar de ud-
Byen. Lidt efter lidt ophørte man
vende Kagstrygning, men officielt af-
en først i Norge ved Straffeloven af
nmark ved den af 1866.

gerne, en Øgruppe i Suluhavet n. ø.
i det store ostindiske Archipelag, be-
vedøen Kagayan-Sulu og en Mængde
Indbyggerne ere for største Delen
er ere slemme Sørøvere. Øerne
i engelske Nord-Borneo.

a, Stad paa den japanske Ø Kiusiu
dre af den dybe Kagosimabugt, der
emens Stræde skærer sig ind i Øens
4,000 J. Staden led 1863 meget ved
Bombardement.

rg ell. **Kalenberg**, ogsaa kaldt Wie-
en Bjærgmasse i Ærkehertugd.
r med Retning mod N. Ø. strækker
om Wien til Donau. En Land-
fører fra Wiens nordlige Forstad
det henved 500 F. høje K., der er
øgt Forlystelsessted.

Karl Fr. Aug., protestant. Theolog,
eiz, blev 1844 Professor i Breslau,
848 sluttede sig til Gammelluthe-
0 Prof. i Leipzig. Til 1861 gjaldt
af Førerne for de confessionelle
I sit Skrift „Die moderne Wissen-
r. Strauß und der Glaube unserer
2) traadte han op mod Strauß; i
heiligen Geiste" (1847) forsvarede
ligaands Personlighed, og i „Lehre
nahl" (1851) det lutherske Nadver-
udgav han „Der innere Gang des
otestantismus seit Mitte des vorigen
s", som endnu vandt Bifald hos
lutherske Parti, men i den anden
f (1860) udtalte han sig imod den
rske Lære om Synd og Naade, hvil-
ngstenberg og Dieckhoff til at træde
n, og K. brød nu fuldstændig med
e Meningsfæller. I sine senere
hristentum und Luthertum" (1871),
e Reformation" (1872), „Die lu-
gmatik" (2den Udg. 1874—75) er
mere og mere bort fra sit oprin-
punkt.

Ø i Drøbaksund, den smalleste Del
afjorden. Siden 1845 er her op-
ning, som har til Hensigt at for-
svare Indløbet, og som er bleven kaldt Oscarsborg (s. d. A.).

Kahyt, holl. kajuit, det for Officerer ell. Passagerer bestemte Rum i Skibe.

Kaiaphas, Joseph, jødisk Ypperstepræst paa den Tid, da Pont. Pilatus var Statholder i Palæstina, bekjendt ved sin Deltagelse i Jesu Domfældelse og i Synedriets Indstriden mod Apostlene, blev 36 afsat af Proconsulen Vitellius.

Kaibar ell. **Kheiber**, eng. Khyber, et hen imod 8 M. langt, meget snævert Bjærgpas, som Kabulfloden danner ved sit Udløb af Afghanistan.

Kaik, et langt, smalt, tyrkisk Fartøj, hvor Spanterne ere af Træ og den ydre Klædning af Skind. Hoffets saa vel som Storvezirens K. ere forgyldte, de fornemmes hvide, de øvrige sorte.

Kaiman, d. s. s. Alligator.

Kaimmakâm, egtl. Stedfortræder, en tyrkisk Embedsmand, som bestyrer et Liwa, d. e. et Gouvernement; den tyrkiske Storvezirs Fuldmægtig; tidligere kaldtes ogsaa Viceregenten for den krimske Tatarkhan K.

Kâin, Adams og Evas førstefødte Søn, var efter Bibelens Beretning Agerdyrker, myrdede sin Broder Abel af Misundelse, da dennes Offer var Gud mere velbehageligt, og flygtede derpaa til Landet Nod. Et jødisk Sagn lader ham omkomme paa en Jagt ved en af hans Efterkommere Lamechs Haand, et andet lader ham leve indtil Syndfloden. Den nyrationalistiske Religionshistorie ser i den bibelske Beretning om K. og Abel en mythisk Anskueliggjørelse af Urtidens Cultur- og Religionsforhold, Overgangen fra Nomadelivet til det med Agerdyrkning begyndende Culturliv, den dermed følgende Kamp mellem Agerdyrkere og Nomader, samt den Haand i Haand med Culturens Udvikling foregaaende Udvikling af Synden fra naturlig, menneskelig Svaghed (anskueliggjort i Fortællingen om Syndefaldet) til umenneskelig Ondskab. **Kainsmærke.** Slutningsordene af 1 Moseb. IV, 15 lyde i den nuværende danske Bibeloversættelse: „Herren satte for Kain et Tegn, at ingen, som fandt ham, skulde slaa ham ihjel" og maa efter Sammenhængen vistnok forklares om, at Herren gav ham et eller andet Tegn for at berolige ham for hans i IV, 14 udtalte Frygt for at enhver, som traf ham, vilde slaa ham ihjel; men i ældre Tid bleve disse Ord i Almindelighed forklarede om, at Herren havde sat et Mærke paa Kain for at stemple ham som en Mand, der var hjemfalden til den Straf, Herren havde forkyndt ham, og som derfor intet Menneske maatte dræbe. I Regelen tænkte man sig Mærket bestaaende i et skulende Blik ell. desl., og derfor brugtes K. som Betegnelse for saadanne Ansigtsudtryk, som syntes at vidne om en ond Samvittighed. **Kainiterne**, en gnostisk Sekt i det 2det Aarh., betragtede Kain som en Æon og som den første, der udmærkede sig i Kampen mod Jødeguden; den sidste, der førte Kampen, var Judas Iskariotes, der bragte den psychiske Messias paa Korset og derved ødelagde Jødegudens Rige. Alle de Mennesker, som det gamle Test. skildrer som ugudelige, ansaa K. for de ægte Pneumatikere og Mar-

tyrer for Sandheden. Deres Antinomisme slog over i den frækkeste Libertinisme.

Kainsk, Stad i Vestsibirien paa Barabinskij-steppen ved Floden Om, 55 M. v. for Tomsk. 4,000 J. Vigtige Markeder.

Kairin, Oxyhydromethylchinolin, anvendes som Lægemiddel til at nedsætte Febertemperatur.

Kairo ell. **Kahira**, Ægyptens Hovedstad og Vicekongens sædvanlige Residens, ligger ½ M. fra den højre Nilbred, 2 M. oven for Deltaets Begyndelse. 375,000 J. (1882), hvoraf c. 22,000 Fremmede. K. har for det meste snævre og krumme Gader med Lerhuse, men dog ogsaa smukke Kvarterer med prægtige Bygninger og storartede, paa europæisk indrettede Hoteller samt henved 400 Moskeer, blandt hvilke El-Hakim og den fra det 9de Aarh. hidrørende Tulun samt den saakaldte Blomstermoskee El-Azhar og Sultan Hassans Moskee ere de mærkeligste; i Forbindelse med El-Azhar staar en af talrige Studerende besøgt muhammedansk Højskole med et Bibliothek paa 25,000 Bd. Ogsaa findes her en Mængde christne Kirker og Kapeller og en halv Snes Synagoger, talrige Undervisningsanstalter, Bazarer, Kaffehuse, offentlige Bade og Herberger for den store Mængde Fremmede, som gjæste Staden. Blandt de store offentlige Pladser udmærker navnlig *Esbekieh* sig ved talrige Kaffehuse og andre nye Bygninger. Her er et stærkt Citadel med et vicekongeligt Palads, Kanonstøberi og Vaabenfabrik. Industri og Handel ere i rask Opkomst, navnlig siden K. er sat i Jærnbaneforbindelse med Alexandria og Suez. Den er et Hovedsæde for muhammedansk Theologi og Lovkyndighed, har en Retsskole, et ægyptologisk Institut, et 1875 stiftet geographisk Selskab, forskjellige Theatre og talrige Velgjørenhedsanstalter. Blandt K.s Forstæder ere de mærkeligste: *Bulak* paa en Ø i Nilen med et stort Palads, Toldhus, Daareanstalt, ægyptisk Museum og Observatorium, og *gammel K.* med de saakaldte „Josephs Kornkamre", 7 store, firkantede Bygninger. — Allerede under Kambyses skal her være grundlagt en By eller Fæstning, kaldet Babylon, og under Romerne blev den Standkvarter for en romersk Legion. Da Amru havde indtaget Ægypten 640, grundlagdes her en ny Hovedstad Fosthath og 970 lidt sydligere det egentlige K., som blev udvidet og omgivet med Mur af Saladin og forskjønnet af de senere Sultaner. 1517 indtoges K. af Tyrkerne og 1798 af Franskmændene efter Slaget ved Pyramiderne (indtil 1801); 1811 foretog Mehemed Ali her sit Blodbad paa Mamlukerne.

Kairvan ell. **Kairoan**, Stad i Tunis i Afrika, 16 M. s. for Tunis. 10,000 J. Vigtig Handelsplads. — K. blev anlagt 672 af Saracenere ell. Arabere, var længe Hovedstad for det muselmanske Afrika og betragtes endnu som en hellig Stad, til hvis paa 500 Granitsøjler hvilende, pragtfulde Moskee der gjøres talrige Valfarter.

Kaisârije, 1) Oldtidens Cæsarea ad Argæum, Stad i Lilleasien ved den nordlige Fod af det høje Bjærg Erdschisch og ved Floden Karasu, der falder i Kysyl-Irmak. 60,000 J. Farverier, Salpeterværker. Handel med Korn og tørret Kjød. Staden skildres af Rejsen som selv for en tyrkisk By usædvanlig smudsi 2) K., Oldtidens Cæsarea Palæstinensis, Cæsarea.

Kaiser, Frederik, hollandsk Astronom, f. Amsterdam 10 Juni 1808, blev 1826 Observator ved Observatoriet i Leiden, 1837 Directeur for samme Observatorium og Lector Astronomi ved Universitetet, 1840 overordentl og 1845 ordentlig Professor i Astronomi; 28 Juli 1872. Han bragte atter den prakti Astronomi til Ære ved Universitetet i Leide fik 1860 bygget et nyt Observatorium og begyndte Udgivelsen af „Annalen der Sternwar in Leiden", hvis tre første Bind indeholde værdifulde Afhandlinger og Iagttagelser af ha særlig angaaende Planeternes Diametre Mars's Overflade. Af hans populære Skrifte ved hvilke han vakte Publikums Interesse f Astronomi i den Grad, at der allerede v indsamlet 30,000 Gylden til Bygningen af d nye Observatorium, inden Staten traadte til, b fremhæves »De Sterrenhemel« (Amster. 184 og 1847), som ogsaa er oversat paa Dansk Mathilde Ørsted („Stjærnehimlen", Kbh. 1867 K. tog ogsaa ivrig Del i Arbejderne for de „europæiske Gradmaaling", af hvis permanen Commission han siden 1867 var Medlem.

Kaiser, Friedrich, tysk Dramatiker, f. 181 i Biberach, kom meget tidlig til Wien, hvo han, efter at have studeret ved Universitete først slog ind paa Embedsbanen; men da allerede hans første dramatiske Forsøg, Farce „Hans Hasenkopf" (1835), gjorde Lykke pa Leopoldstädter Theatret, opgav han snart igje denne Vej for ganske at ofre sig for Theaterdigtningen. 1839—59 var han knyttet til de nævnte Theater, og baade i denne Periode o senere skrev han nu en talrig Mængde „Possen" Sangspil og Folkeskuespil („Der Rastelbinder" „Ein Lump", „Der Viehhändler aus Oberösterreich" o. m. a.), hvoraf mange endnu hav bevaret deres Yndest. Trods sin usvækkede Produktivitet — han skrev ogsaa forskjellige folkelige Romaner og theaterhistoriske Værker — maatte K. i de senere Aar af sit Liv stadi kæmpe med Fattigdom og døde 1874 i Wien den yderste Nød.

Kaiser, Friedrich, tysk Maler, f. 21 Jan 1815 i Lörrach i Baden, var først Lithograph men har under Paavirkning af Horace Vernet udviklet sig til Historie- og Slagmaler. Siden 1850 har han levet i Berlin. Han maler dels Emner fra Fortiden, som „Slaget ved Tagliacozzo", dels Nutidsæmner, f. Ex. „Kejser Wilhelm inspicerer en Artilleriposition foran Paris".

Kaiser, Jan Willem, hollandsk Kobberstikker, f. 5 Jan. 1813 i Amsterdam, er Professor ved Kunstakademiet og Directeur ved Museet smstds. Han har bl. a. stukket Admiral Ruijters Død efter Pieneman, hans første større Blad, der vakte Opsigt, Skyttegildet efter van Helst, den saakaldte „Nattevagt" efter Rembrandt, Borgemester Six efter samme o. fl.

Kaiserfeld, Morits v., østerrigsk Politiker, f. 1811 i Steiermark, studerede Retsvidenskab, men hengav sig derefter til Styrelsen af sine Godser; han var 1849 Medlem af den tyske Nationalforsamling i Frankfurt, men tog ingen

ns Forhandlinger. 1861 valgtes K.
steiermarkiske Landdag og derfra til
ts Underhus og var Talsmand for
ise af Landsdelenes Selvstændighed.
K. virksom Del i Angrebet paa Mi-
elcredi, fordi det havde standset Rigs-
:n, og hævdede stærkt Nødvendigheden
ning med Ungarn. 1867 virkede K.
:m af de vigtigste Udvalg for For-
Omdannelse i den angivne Retning
slutning af Forliget med Ungarn.
var K. Formand i Underhuset og
ilbud om at blive Minister; dette
. men blev Landshøvding i Steier-
.1884) og 1872 livsvarigt Medlem
set.

oschen, ældre Sølvmønt i Østerrig,
den eller 9½ Øre.

erg, Stad i den tyske Prov. Øvre-
M. n. v. for Kolmar. 3,000 I.
ger paa Vogesernes Vestside og har
Vinavl i Omegnen. Gammelt Slot,
:r fra Frederik Barbarossas Re-

utern, Stad i bayersk Pfalz ved
uter, 7 M. v. til n. for Speier.
885). Bomuldsmanufakturer, Gar-
rnværker. K. er i industriel Hen-
betydeligste Stad i Pfalz. I Nær-
e Preusserne over de franske 1793.

erth, Stad i den preussiske Rhin-
Rhinens højre Bred, 1¼ M. n. n. v.
orf. 2,500 I. Her er en 1836 af
edner stiftet Diakonisseanstalt, der
til Mønster for mange lignende.
ninarium. Silkevæveri.

Qual), 1) en beklædt og til Anlægs-
Skibe indrettet Kyststrækning ved en
), Kanal ell. desl., især naar Be-
er udført af Sten (Kajmur); 2) den
saadan Strækning løbende Gade.
er en Beklædningsmur (s. d. A.);
se bliver større end en alm. Beklæd-
fordi Jorden bag Muren maa an-
t være gjennemblødt, og fordi de
n oplagte Varer kunne give stor
Bygningen af Kajmure giver ofte
il store Funderingsarbejder. Selve
opføres af hugne Sten, Béton eller
Mursten; i de to sidste Tilfælde
g ofte et Parement af hugne Sten,
Bæltet mellem højst og lavest Vand-
K. maa forsynes med Skure til
af Varer og Gods, med Kraner
og Ladning samt med Fortøjnings-
gøredskaber. Foruden de fornødne
r den gaaende og kjørende Færdsel
paa de fleste K. i større Havne
or (Havnespor), saa at Jærnbane-
(Godsvognene) kan føres umiddel-
i Forbindelse med det under Los-
adning værende Skib eller med Op-
ved K. og Omladning paa almin-
e spares.

rønlandsk og overhovedet eskimoisk
lhundeskind, indrettet til én Person.
rsk, d. s. s. Allike.

e den ene Ende af en Raa ud af den
tilling, dels for ved Vendinger med
Sejlfartøjer at faa Raaen om paa den anden Side af Masten, dels for ikke med de større Skibe i Havnen at genere forbigaaende Skibe med den langt udragende Raanok.

Kak-, Kako- (gr. κακός), giver i sammensatte Ord Betydn. af slet, fordærvet, saaledes i Kacheri, Kakodæmon, Kakophoni.

Kakadū, s. **Papegøje**.

Kakerlāk (Blatta), Insektslægt af de skindvingede Hjælmkjævers Orden med bredt, fladt Legeme, Løbeben, Hovedet dækket af Forbrystet, lange, tynde Følehorn og fladtliggende Vinger. Det er graadige, altædende, lyssky Dyr, der paa Grund af deres Legemsform kunne komme ind gjennem snævre Spalter og volde megen Fortræd ved at fortære alle Slags organiske Stoffer. I Europa forekomme flere smaa Arter, men desuden ere med Søfarten nogle store Arter blevne indførte og ere nu især hyppige i større Søstæder paa varme Steder, f. Ex. i Fabriker, Bagerier, Brænderier osv., men forekomme ikke i det frie. K. lægge deres Æg indesluttede i en stor, fast Kapsel. S. ogsaa **Albino** under **Albinisme**.

Kakkelovn, s. **Opvarmning**. **Kakkelovnsexamen** kaldtes tidligere ringeagtende en Art privat Indskrivning som Student ved Kjøbenhavns Universitet uden offentlig Examination, blot i Følge Modenhedsattest, udstedt af en akademisk graderet, dog med den Forpligtelse, at vedkommende skulde tage en Art Præliminærexamen, før han indstillede sig til Embedsexamen. Den bestod kun fra Universitetsfundatsen af 7 Maj 1788 til den blev ophævet ved Frdn. af 22 Marts 1805. Oehlenschläger maatte høre en Del af Baggesen, fordi han kun var „Kakkelovnsstudent“.

Kakodyl, $As_2(CH_3)_4$, et organisk Radical, danner en i Luft selvantændelig Vædske af højst modbydelig Lugt. Det vindes ved Destillation af dets Chlorforbindelse med Zink. Chlorforbindelsen faas atter af Kakodylilte (Alkarsin) og rygende Saltsyre. **Kakodylilte** kan bl. a. faas ved tør Destillation af eddikesurt Kali med Arsensyrling som en afskylig lugtende, meget giftig Vædske. Ved Iltning af K. eller Kakodylilte dannes den krystallinske **Kakodylsyre**, der, skjønt den indeholder over 50 pCt. Arsenik, ikke synes at være meget giftig.

Kakodǣmon, ond Aand.

Kakophoni, Mislyd, Misklang.

Kălafat, Stad i Konger. Rumænien ved Donau, lige over for Widdin, med 3,000 I., god Havn og stærk Smughandel. K. er bekjendt ved Tyrkernes heldige Kampe 1854 under Omer Pascha mod Russerne.

Kalahāri, en betydelig Landstrækning i Sydafrika, der mellem Namaqualandet mod V. og Betschuanerlandet mod Ø. strækker sig fra Ngamisøens Sydside til hen imod Oranjefloden. Landet skildredes tidligere som en aldeles ubeboelig og uigjennemtrængelig Ørken, men nyere Rejser have godtgjort, at denne Skildring i alt Fald er ikke lidet overdreven. Det gjennemskæres af dybe Flodsenge, der dog kun i den vaade Aarstid ere vandførende.

Kalamāika, egtl. **Kolomyjka**, en opr. lillerussisk Nationaldans, hvortil Musiken bestaar af to korte Repriser i ¾ Takt, og af lidenskabelig Charakter.

Kalamáta, Hovedstad i den græske Prov. Messenien ved Koronbugten. 7,000 J. Ærkebispesæde. Silkevæveri. — K. blev ødelagt af Ibrahim Pascha under den græske Frihedskrig.

Kálamis, græsk Billedhugger, ældre Samtidig af Phidias, havde allerede 468 f. Chr. Navn som Kunstner og dannede Overgangen fra den strængere, æginetiske til den mere frie Stil, som Phidias i højere Grad udviklede. Mange Arbejder af ham saas i Athen og paa Peloponnes. Foruden Gudebilleder udførte han ogsaa Heroer og havde navnlig Ry for sine Gjengivelser af Dyr, mest Heste. Han arbejdede saa vel i Marmor som Malm og forstod tillige den vanskelige Kunst at udføre Billedstøtter i Guld og Elfenben, en Kunstgren, som Phidias udviklede til Fuldkommenhed.

Káland ell. **Kalent,** Navn paa Broderskaber af Gejstlige (**Kalandsherrer**) og Lægfolk (**Kalandsbrødre**), der i Middelalderen dannede sig paa mange Steder i Frankrig, Tyskland og de nordiske Riger, med den Forpligtelse at holde Bønner og Messer for levende og døde Medlemmer og Slægtninge. Navnet hidrører fra, at de oprindelig holdt deres Forsamlinger paa den første Dag i Maanederne (Kalendæ). Ved frivillige Afgifter og Legater fik de rigelige Midler til at stifte egne **Kalandshuse.** Det fromme Øjemed blev imidlertid tidlig glemt, og Sammenkomsterne tjente snart kun til Gjæstebud og Sviregilder. Paa Reformationens Tid bleve K. for det meste ophævede og deres Ejendomme anvendte til almennyttige Øjemed. I Danmark kaldtes de i ældre Tid i Almindel. Gilder (s. d. A.). Her skete ved Reformationen den Forandring med Kalandsforsamlingerne, at de verdslige Medlemmer udelukkedes, saa at de bleve rent gejstlige Conventer, maanedlige Sammenkomster mellem hvert Herreds Præster, hvis Hovedformaal det var at forhandle kirkelige Sager, men hvor dog tillige, ligesom i ældre Tid, den legemlige Føde kom til at spille en saa vigtig Rolle, at de kun alt for ofte udartede til Æde- og Drikkegilder, der vare til stor Plage for mange af Præsterne, hvorfor Regeringen, som i Begyndelsen havde opmuntret til deres Indførelse, 1618 forbød dem og i Stedet for befalede, at der skulde holdes Landemoder to Gange aarlig i hvert Stift.

Kalánder. De fleste blot nogenlunde fine Stoffer faa en Appretur, der især gaar ud paa at give dem Glathed eller endog Glans; til denne Del af Opgaven bruges som oftest en K., der sædvanlig bestaar af en Metalvalse (Støbejærn, Bronze ell. Messing), opvarmet med en gløbende Bolt eller Vanddampe, samt over og under den en Valse af sammenpressede Papirskiver eller Høvlspaaner, der med et stærkt Tryk presses mod Metalvalsen og saaledes glatter Tøjet, der passerer imellem denne og Papirsvalserne. Apparatet anvendes ogsaa til Glitning af Papir.

Kalános, en af de indiske Vismænd, som Grækerne kaldte Gymnosophister, fulgte efter Alexander d. stores Indbydelse med den makedoniske Hær og endte, da han blev gammel og svagelig, sit Liv ved at opbrænde sig selv (rimeligvis i Susa).

Kalauria, s. **Poros.**

Kalavrita, Bjergstad i den græske Pro Achaja og Elis, 5 M. s. ø. for Patras. 1,200 Her begyndte 23 Marts 1821 den græske O stand mod Tyrkiet. I Nærheden ligger d befæstede, rige græske Kloster Megaspileon m et Mariabilled, som efter Folketroen skal v malet af Evangelisten Lucas. Klosteret, der sk være stiftet i det 5te Aarh., besøges meget Pilegrime.

Kalb, Charlotte v., f. 1761 i Waltershause ved Gotha som Baronesse Marschalk v. Osthei mærkelig ved sit fortrolige Forhold til fle af de betydeligste tyske Digtere, paa hvis Ud vikling hun med sin rigtbegavede Aand o lidenskabelig-sværmerske Natur fik en ikke ring Indflydelse. Schiller omgikkes hende først Mannheim (1784—85), kort efter at hun havd indgaaet et Fornuftgiftermaal med Major v. K., senere i Weimar, hvor hun 1787 opslog sin Bopæl; deres i Begyndelsen lidenskabelige Forbindelse afdæmpedes senere til roligt Venskab. Til Jean Paul stod hun i en Aarrække (særlig 1796—98) i et meget intimt, sværmerisk Forhold; han skildrede hende som Titaniden Linda i „Titan", ligesom hun for Schiller til Dels havde været Forbilledet baade til Dronningen og til Prinsesse Eboli i „Don Carlos". Ogsaa Goethe, Herder og andre af den weimarske Kreds og senere Fichte og Hufeland hørte til hendes Venner og Beundrere. Ved ulykkelige Familieforhold, Tabet af sin Formue og en stedse tiltagende Blindhed kom hun efterhaanden i stor Nød, men fik, da hun 1820 var bleven fuldstændig blind, en Fribolig i Slottet i Berlin og døde her 1843. 1829 udkom hendes Erindringer under Titelen „Charlotte", 1846 hendes Brevvexling (i 4 Bd.); desuden har Köpke 1852 og Palleske 1879 skrevet biografiske Værker om hende og P. Nerrlich 1882 udgivet hendes Breve til Jean Paul.

Kalbe, Stad i den preussiske Prov. Sachsen ved Floden Saale, 3 M. s. t. ø. for Magdeburg. 9,000 J. Fabrikation af Klæde, Papir, Roesukker og Olje. Brunkulsgruber.

Kalbeck, Max, tysk Lyriker og Musikkritiker, f. 1850 i Breslau, studerede i sin Fødeby, gik 1872 paa P. Heyses Opfordring til München, hvor han tilbragte nogle Aar som Huslærer og var Medlem af Digterselskabet „Krokodil", og lever nu i Wien som Musikreferent. Hans Skrifter om Rich. Wagners „Nibelungen" og „Parsifal" have oplevet flere Oplag, og i en Række Digtsamlinger („Aus Natur und Leben" 1870, „Wintergrün" og „Neue Dichtungen" 1872, „Nächte" 1879, „Zur Dämmerzeit" 1881) har han vist sig som en begavet Lyriker af den Geibelske Skole.

Kálchas, Grækernes berømte Seer og Tegnudlægger paa Toget til Troja, Søn af Thestor fra Mykenæ eller Megara, forudsagde f. Ex. Grækerne i Aulis, hvor længe Toget vilde vare, af Tallet paa de Spurve, en Slange opaad; han døde af Græmmelse over, at Mopsos havde overtruffet ham i Sandsigerkunsten. Paa Højen Drion i Apulien havde han et Orakel, hvis Svar man modtog, naar man havde lagt sig til at sove paa Skindet af en sort, til ham ofret Vædder.

Kaldsret ell. Ret til at besætte juridiske eller

: Embeder i et vist District tilkom forhen
nark i flere Tilfælde den private Gods-
ldnævnelsen af Retsbetjenten (Birkedom-
paa Godset tilkom saaledes de Godsejere,
e benaadede med Birkeret (s. Birk), og
elsen af Præsten enhver privilegeret Ejer
ædegaard; men efter at denne Bestikkel-
sesret i Beg. af dette Aarh. var bleven
t til en blot Forslagsret, er nu ogsaa
phævet ved Grundlovens § 92. Ved
rundlovsbestemmelse er ogsaa den pri-
e Godsejers Ret til at kalde Degnen
er Degneembedets Ophævelse Skole-
i det District, hvor Degnen før boede,
rt. Derimod bestod den enhver Besid-
vist Qvantum Hartk. i de andre Skole-
tilkommende Ret til at beskikke Skole-
endnu indtil Loven af 8 Marts 1856,
denne Ret blev ophævet og overdraget
edirectionen efter Sogneforstanderska-
stilling.
ophon, opfundet af Wheatstone, bestaar
længer, som med den ene Ende ere be-
et Fodbræt og paa den anden bære
spejlende Kugle. Sættes de i Sving-
vil Spejlbilledet af en Lysflamme i
estrive Linjer, der ere desto mere ind-
i jo flere svingende Dele Stangen

ffkop, et 1819 af Brewster opfundet
it, i hvilket man betragter et Antal
regelmæssige, farvede Glasstykker eller
Gjenstande, der ere anbragte ved Enden
ejle, som ere stillede i et indvendig
er, og som med hinanden danne en
r gaar et lige Antal Gange op i 360°.
ientagne Spejlinger danne Spejlbil-
llige med Gjenstandene selv et sym-
ele, som i mange Tilfælde bliver
kt. Den mindste Omordning af Gjen-
f. Ex. ved at man ryster eller drejer
tet, gjør Forandring i Billedet, og
aaledes tilvejebringe en Mangfoldig-
ikke Tegninger.
r (af Kalendæ) bruges endnu i samme
som Almanak, eller ogsaa bet. det
e, hvorpaa Aarets Længde bestemmes
igt Brug, for at det saa nær som
n falde sammen med det egentlige
er 365,2422 Dage. I ældre Tider
aaneaar paa 355 Dage, og den om-
ensstemmelse søgtes da tilvejebragt
maaneder, som indskødes efter for-
egler: den bedste af disse var Me-
s, hvorefter der blev 7 Skudmaane-
ar (s. Chronologi). Ikke desto mindre
n Julius Cæsars Tid kommen i en
virring, at en Forbedring blev paa-
nødvendig. Cæsar benyttede dertil
eren Sosigenes, som ganske tilsidè-
ynet til Maanen og bestemte det
e Aar til 365 Dage, idet der hvert
dskødes 1 Dag. Skuddagen var op-
e 29 Febr., men Dagen efter 24 Febr.,
des dobbelt. Denne kaldtes i den
. den 6te før 1 Marts, sextus ante
Martias (udtrykt ante diem sextum
lartias). Da der saaledes blev to
kaldtes Skudaaret annus bissextilis.

Denne K. er bekjendt under Navn af den julianske. Den indførtes 46 f. Chr., hvilket Aar for at bringe Aarstiderne tilbage til de Maaneder, hvor de forhen havde været, maatte regnes for 445 Dage og derfor kaldtes Forvirringens Aar (annus confusionis). Den julianske K. vilde have været fuldkommen brugbar, dersom det tropiske Aar havde været netop 365¼ Dag eller kun havde afveget umærkelig derfra. Men da det kun er 365,2422 Dage, er altsaa det julianske Aar 0,0078 Dage for stort, hvilket udgjør omtr. 7 Dage i 900 Aar. I det 16de Aarh. begyndte man at føle denne Fejl, idet f. Ex. Jævndøgn og Solhverv ikke længer faldt paa den 21de som forhen, men kjendelig tidligere. 1582 indførtes derfor af Pave Gregor XIII den efter ham opkaldte gregorianske K. Fejlen rettedes ved at udelade 10 Datumer efter 4 Oct., saa at den paafølgende Dag kaldtes den 15de. Og for at undgaa en lignende Fejl i Fremtiden bestemtes, at de Aarstal, der vare delelige med 100, ikke længer skulde være Skudaar, undtagen naar ogsaa Aarhundredernes Antal var deleligt med 4. Saaledes ere 1700, 1800 og 1900 ikke Skudaar, men 1600 og 2000 ere det. Den julianske K. var altsaa 10 Dage bagefter den gregorianske ved dennes Indførelse. Fra 1700 steg denne Forskjel til 11 og fra 1800 til 12 Dage. I de protestantiske Lande varede det dog af Had til Paven længe, inden man vilde antage denne forbedrede K.; i Danmark og Norge indførtes den først under Kong Frederik IV 1700 ved at man bortkastede de sidste 11 Dage af Februar, saa at man efter 18 Febr. skrev 1 Marts; i England 1752 og i Sverige 1753. Russerne og Grækerne ere de eneste europæiske Folk, der endnu benytte den julianske K.; disse skrive saaledes 9 Marts, naar vi skrive 21 Marts. Efter 1900 vil Forskjellen blive 13 Dage. Den gregorianske K. giver dog 1 Dag for mange i 3,333 Aar. — Den republikanske K. blev indført i Frankrig ved et Conventsdecret af 5 Oct. 1793; i Følge den regnedes Tiden fra Republikens første Dag 22 Sept. 1792 (Aar 1, 2, 3 osv.); Maanedernes Navne hentydede til Aarstiden: Efteraarsmaanederne Vendémiaire, Brumaire, Frimaire, Vintermaaned. Nivôse, Pluviôse, Ventôse, Foraarsmaaned. Germinal, Floréal, Prairial, Sommermaaned. Messidor, Thermidor, Fructidor (s. de enkelte A.); hver Maaned bestod af 30 Dage og deltes i 3 Decader; ved Aarets Slutning efter Fructidor indskødes 5 Dage og i Skudaar 6 Udfyldingsdage (jours complémentaires). Den varede noget ind i Kejserdømmet og blev ophævet ved et Senatsdecret af 9 Sept. 1805, som bestemte, at fra 1 Jan. 1806 skulde den gregorianske K. gjenindføres i hele Frankrig. — Den jødiske K., saaledes som den for Tiden benyttes, indførtes 360 af Patriarchen Hillel; Beregningen førtes tilbage til Verdens Skabelse, der sattes til Aar 1. Aarets Begyndelse er ved Efteraarstid, og hver Maaned begynder ved Nymaane eller strax efter, naar Maanen som en smal Segl kommer til Syne om Eftermiddagen. Aarstallet i den jødiske K. er 3760 ell. 3761 større end i den christelige. Det jødiske Aar er et bundet Maaneaar, d. v. s.

Maanedernes Længde svarer i Gjennemsnit nøjagtig til Tiden mellem to paa hinanden følgende Nymaaner; men for at faa de forskjellige Festdage til nogenlunde at falde paa de samme Aarstider, indskydes saa hyppig som det findes fornødent en Skudmaaned. Det almindelige jødiske Aar kommer saaledes til at holde 12, Skudaaret derimod 13 Maaneder. De almindelige Aar have 354 og Skudaaret 384 Dage; men for at undgaa at der nogen Sinde skal følge 3 høje Helligdage paa hinanden eller Helligdage, paa hvilke visse Arter af Arbejde, saasom Begravelse af Døde, ere forbudte, indskydes en Dag i Aaret eller en Dag udelades i dette, og der findes derfor 6 forskjellige Slags Aar: almindelige paa 353, 354 og 355 Dage og Skudaar paa 383, 384 og 385 Dage. En Følge heraf bliver ogsaa, at Nyaarsdag kun kan falde paa en Mandag, Tirsdag, Torsdag eller Lørdag; Paaskedag kan kun falde paa en Søndag, Tirsdag, Torsdag eller Lørdag. Gjennemsnitlig blive 19 jødiske Aar lig 6939,6897 Dage, medens 235 Middelmaanelunationer ere lig 6939,6884 Dage, eller 19 saadanne Aar ere 1 Min. 4½ Sec. længere end de burde være for at følge Maanens Bevægelse, en Uoverensstemmelse, som dog først efter Forløbet af 15,833⅓ Aar vil blive til en hel Dag. Sammenligner man det jødiske Aar med Middelsolaaret, vil man finde, at 19 jødiske Aar ere 2 Timer 6 Minutter længere end 19 Middelsolaar, hvilket bliver til en Dag efter Forløbet af 217¼ Aar. Følgen heraf vil blive, at de jødiske Festdage i Tidernes Løb ville træffe senere og senere i de christnes Aar. Alle Fest- og Fastedage ere faste, eller de falde paa bestemte Dage i Maaneden, dog med Undtagelse af at 3 Fastedage, saafremt de falde paa en Lørdag, sættes til Dagen efter, at en enkelt Fastedag sættes to Dage tidligere i Ugen i samme Tilfælde og endelig, at Purimsfesten, som almindelig findes i Maaneden Adar, i Skudaar flyttes til den følgende Maaned We-Adar (Skudmaaneden). — **Muhammedanernes** Aar er et rent Maaneaar paa 354 ell. 355 Dage med 12 Maaneder paa 29 ell. 30 Dage. Deres Nyaar (s. Hedschra) 1305 er 19 Sept. 1887, Nyaar 1307 28 Aug. 1889 osv.

Kalĕnder, s. Dervisch.

Kalĕndæ, hos Romerne den 1ste Dag i hver Maaned; den var helliget Juno. Da K. var Betalingsdag for Renter, omtales „de sørgelige K." ofte som Skyldnernes Rædsel. »Ad Kalendas Græcas« er ensbetydende med aldrig, da Grækerne ikke havde K.

Kalĕrgis, Demetrius, græsk General, f. 1808 paa Kreta, opdragen i St. Petersborg, kæmpede tappert i den græske Frihedskrig under Karaiskakis, var senere Adjudant hos Capodistrias og var med i Kolokotronis's Sammensværgelse 1832 og 1834. Som Oberst i Rytteriet spillede K. en vigtig Rolle ved Statsomvæltningen 15 Sept. 1843 og blev Generaladjudant hos Kong Otto indtil Aug. 1845. Han bosatte sig derefter i London, hvor han kom i fortroligt Forhold til Prins Louis Napoleon (N. III), og blev i Foraaret 1848 en Tid lang holdt fængslet som mistænkt for nye Oprørsplaner. Da Vestmagterne i Juni 1854 tvang Kong Otto til at skifte Ministre, blev K. ved fransk Indflydelse Krigsminister indtil Oct. 1855 og viste stor Iver for at undertrykke Røverbanderne. 1859 blev K. Afsending i Paris, men opgav Posten efter Kong Ottos Fordrivelse i Oct. 1862. D. 24 Apr. 1867.

Kălevala, finsk Folkeepos (s. Finland).

Kalf, Willem, hollandsk Maler, f. før 1630 i Amsterdam, d. 1693, vandt Navn som Maler af døde Gjenstande, navnlig Køkkensager. Bekjendte Billeder af ham findes i Paris, Rotterdam, Amsterdam o. fl. St. Ogsaa Malerisamlingen i Kjøbenhavn har et mindre Arbejde af denne Mester.

Kalfătre, inddrive opplyndset Værk i Sprækkerne (Naadderne) mellem Plankerne i Dækket eller Klædningen af et Skib for at gjøre dem vandtætte. Efter at Værket er inddrevet, hældes smeltet Beg deri, dels for at holde paa Værket, dels for endnu bedre at hindre Fugtigheden i at trænge ind.

Kalgŭjev, s. Kolgujev.

Kăli kaldes Iltet (ikke sjælden ogsaa Hydratet) af Kalium.

Kaliber, det indvendige Tværmaal af Løbet i et Skydevaaben, der ofte benyttes som Maalenhed ved Constructionen; det udtrykkes i Tomme- eller i en nyere Tid i Metermaal. K. bruges som Betegnelse for Skytssorter og det dertil hørende Materiel; man taler saaledes om 11 Tomm.s eller 29 cm.s Kanoner, hvortil høre 11 Tomm.s eller 29 cm.s Affutager osv. Dog benyttede man her, navnlig i ældre Tid, oftest en anden Maade at betegne K. paa, nemlig i Pundetal, der da enten betegnede Vægten af den massive, runde Støbejærnskugle, som Kanonen udskyder eller kunde udskyde, eller Vægten af den Granat, som Kanonen i Virkeligheden udskyder, stundum endog Vægten af den Graastenskugle, som vilde passe i Løbet. Disse conventionelle Betegnelser af K. vare derfor meget vildledende; en dansk 3pds. Kanon havde saaledes samme K. som den engelske 12pds., den preussiske 4pds. og den norske 2¼ Tomm.s Riffelkanon, den danske 84pds. Riffelkanon samme K. som den ældre danske 50pds. Mortĕr, den preussiske 25pds. Mortĕr, den preussiske 96pds., den engelske 9 Tomm.s, den norske 7 Tomm.s og den franske 22 cm.s Riffelkanon. Nu om Stunder betegner det danske Landartilleri K. for næsten alt sit Forladeskyts, glatløbet saa vel som riflet, Kanoner saa vel som Morterer, ved den runde, massive Jærnkugles Vægt i Pund, for det moderne riflede Bagladeskyts derimod ved Løbets Tværmaal i Centimeter, hvilken sidste Betegnelse i Norge er antagen for alt Skyts; det danske Søartilleri betegner alt sit Skyts ved Løbets Tværmaal i Tommer. Haandskydevaabnenes K. betegnedes fordum ved Lødigheden, d. e. ved det Antal runde Blykugler, nøje passende til Løbet, der tilsammen udgjøre et Pund; de glatløbede Infanterigeværer vare saaledes i Almindel. 16lødige. **Kalibrĕring** gaar ud paa at undersøge, om et Glasrør er lige vidt overalt. Bringer man en Draabe Kviksølv ind i et snævert Rør, trækker den sig ud til en fin Søjle; denne forskydes frem og til-

og har den overalt samme Længde, er
lige vidt overalt.
idása, Indiens største Digter, antages
e levet c. 550 e. Chr. S. Sanskrit.
if, rettere Khalif, arab., Efterfølger, d.
Prophetens, Betegnelse for Muhammeds
ilgere som de troendes Behersker og gejst-
verhoved. Kalifatet kaldes derfor det af
ne 632 grundlagte Rige, der i Løbet
Par Menneskealdere fik en større Ud-
ng, end det romerske Kejserrige i sin
ode, og som holdt sig indtil 1258. Da
med ikke efterlod sig nogen Søn og
ode fastsat, hvem der skulde være hans
lger, opstod strax efter hans Død Stri-
r; men hans Svigerfader Abu-Bekr fik
agten over hans Fætter og Svigersøn
blev altsaa den første K. (632—34).
: under ham begyndte Arabernes Land-
stog, nemlig til det tilgrænsende Sy-
m da hørte til det græske Kejserdømme.
den K., den tarvelige og strænge Omar
4), ligeledes Muhammeds Svigerfader,
e 635—39 ved Feltherren Chaled Sy-
ndtagelse, vandt tillige Jerusalem, Me-
ien og ved Feltherren Amru Ægypten
nt indledede Persiens Tilknytning. Den
., Othman (644—56), en Svigersøn
ammed, vandt Persien og Nordafrikas
en havde væsentligst Betydning ved at
Koranens Text. Hans tyranniske Ad-
mkaldte Oprør, og han selv myrdedes.
endelig Ali til Magten (656—61),
chiiterne regne for den første retmæs-
Han maatte dog kæmpe med indre
saaledes Omars Søn Talha og Sy-
tatholder Moavija, og skjønt han sej-
Slaget ved Basra, havde hans Herre-
un ringe Varighed, og han faldt lige-
r Morderhaand. Hans Søn Hassan
illig Magten, og nu grundlagde Moa-
1—80) Omaijadernes Hus, som
i næsten 90 Aar. Medens de ældste
boet i Medina og Ali i Kufa ved
flyttede Moavija Sædet til Damaskus,
en i hans tidligere Statholderskab.
videde Riget ved Landvindinger i
sien, hvor Samarkand indtoges 670,
e end videre Kilikien og Rhodos og
9 forgjæves Angreb paa Constantino-
t udvirkede, at Kalifatet blev arveligt,
idtil K. valgtes; men hans nærmeste
ere maatte dog kæmpe med Medbejlere
ke Sekter, og først Abdel-Malik (685
k igjen Herredømmet over alle Mos-
Han tilknyttede Dele af Armenien og
, samt Kairvan og Tunis og gjorde
til Sicilien og Sardinien. Under
n, Valid I (705—15), naaede Kali-
største Højde; hele Turkestan og Sa-
ndtes, samt den vestlige Del af Afrikas
og Spanien (711). Hans Broder,
an (715—17), indtog Georgien, men
frugtesløst Angreb paa Constantino-
værgedes med græsk Ild. Nu fulgte
svage K., hvoriblandt Hedscham (724
i at Arabernes Fremrykning i Europa
fet ved Nederlagene ved Poitiers 732
nne 736. Under Marvan (745—50)
rejste Abbassiderne sig til Opstand; disse, som stammede fra Muhammeds Farbroder Abbas, overvandt og dræbte Marvan og udryddede alle Omaijaderne paa to nær, af hvilke den ene, Abderrahman, 755 grundlagde et selvstændigt Kalifat i Cordova. Den første K. af Abbassidernes Hus var Abul Abbas (750—54); efter ham fulgte Broderen Almansur (754—75), som gjorde Landvindinger i Armenien og Indien, men især vandt Ry ved sin Iver for Videnskab og Kunst og ved Grundlæggelsen af Bagdad, Kalifatets sidste Hovedstad (758). Ham fulgte Sønnen Muhammed al Mahdi (775—85) og dennes Sønner Musa al-Hadi og Harun ar-Raschid (786—809), under hvem Kalifatet naaede sin største Glans, men allerede viste Tegn til Opløsning, idet Aghlabiterne i Tunis (801) og Edrisiderne i Fes rev sig løs. Det gik ikke bedre under Haruns Søn Almamun (813—33), idet Khorasan blev uafhængigt (821); men til Gjengjæld tilknyttedes Sicilien og Sardinien (830), som forblev under K. indtil 1030. Broderen Motassim (833—42) begyndte at bruge tyrkiske Lejetropper, og disse vandt snart samme Indflydelse som Prætorianerne i Rom, idet de ind- og afsatte K. og til sidst styrede Riget ved deres Høvding „Emir al Omra" (fra 935). Selvstændige Riger dannedes i Ægypten under Tulunider (877—905) og senere Fatimider (909), samt i Persien under Buider (925). Omtr. 950 blev Emirværdigheden arvelig i Buidernes Slægt, medens K. tabte al Betydning, og endnu flere Lande rev sig løs; 1062 fortrængte Togrul Beg, Seldschukernes Høvding, Buiderne og satte den fangne K. i Frihed; men Herredømmet gik nu over til Togrul Begs Slægt, indtil Mongolerne 1210 stød den til Side og endelig fratog den 37te abbassidiske K., Abdallah al Mostasem Billah, Bagdad (1258). Dog vedblev Abbassiderne at have arvelig Ret til K.s gejstlige Værdighed, og Mameluk-Sultanen Bibars i Ægypten og hans Efterfølgere havde ved Siden af sig en saadan K. (i alt 17), indtil Tyrkerne under Selim I 1517 indtog Ægypten og tvang den sidste til at afstaa Kalifatet, som senere er forblevet arveligt hos de tyrkiske Sultaner. Dog godkjendes disse hverken af Marokkanerne eller af de schiitiske Persere. — Siden 969 havde Fatimiderne grundlagt et eget Kalifat i Ægypten (indtil 1171), og i Spanien holdt de omaijadiske K. sig indtil 1031, hvorefter der dannedes en Række selvstændige Riger i Granada, Sevilla, Toledo o. fl.

Kalippos, en græsk Mathematiker, som 330 f. Chr. indførte en Forbedring i den græske Kalender; s. Chronologi.

Kalirrhoe, s. Edessa.

Kalisch, 1) Gouvernement i russisk Polen, omgivet af Preussen mod V. og for øvrigt af Gouv. Warschau og Piotrkov. 207 □ M. med 765,000 I. (1881). Landet hører til den østeuropæiske Slette og gjennemstrømmes af Floden Warthe, der fra v. S. optager Grænsefloden Prosna. 2) Hovedstad i Gouv. K., 28 M. v. til s. for Warschau ved Floden Prosna. 20,000 I. K. er en af Polens smukkeste Stæder, grundlagt i Midten af det 7de Aarh. Be-

tydelige Klæde- og Linnedfabrikker. 28 Febr. 1813 sluttedes i K. Forbund mellem Rusland og Preussen mod Napoleon I.

Kālisch, David, tysk Humorist og dramatisk Forfatter, f. 1820 i Breslau af jødiske Forældre, opholdt sig i sin Ungdom nogle Aar i Paris som Correspondent til tyske Blade, vendte 1846 tilbage til Tyskland og stiftede i Revolutionsaaret i Berlin Vittighedsbladet „Kladderadatsch", som han i Begyndelsen selv næsten ene skrev, og som hurtig vandt overordentlig Popularitet. Med ikke mindre Bifald optoges hans samtidig begyndte dramatiske Virksomhed, ved hvilken han blev Fader til den snart ogsaa af andre Forfattere (Röder, Jakobsohn o. fl.) dyrkede „Berliner Localposse". Sine talrige Stykker af denne Art („Hunderttausend Thaler", „Berlin bei Nacht" o. m. fl.) udgav han samlede i „Berliner Volksbühne" (4 Bd., 1864) og „Lustige Werke" (5 Bd., 1870—71), sine satiriske Couplets, hvori han særlig excellerede, under Titelen „Berliner Leierkasten" (3 Samlinger, 1857—66). K. fortsatte sin dobbelte Virksomhed i Berlin indtil sin Død 1872.

Kālisch, Ludw., tysk Forfatter, f. 1814 i Lissa i Posen af jødiske Forældre, d. 1882 i Paris, hvor han havde opholdt sig siden 1849 som politisk Flygtning, skrev humoristiske og satiriske Fortællinger og Skizzer samt interessante Billeder af Livet i Frankrig og England, bl. a.: „Buch der Narrheit" (1845), „Lustiges in Wort und Bild" (1848), „Paris und London" (1851), „Heitere Stunden" (2 Bd., 1875), „Gebunden und ungebunden" (1876), „Pariser Leben" (1881).

Kālium, K, et Metal, der ikke findes frit i Naturen, men hyppig i Forbindelser, saaledes som kiselsurt Kali i nogle af de almindelige Stenarter, Feldspat og Glimmer, begge Bestanddele af Granit; ved Stenarternes Forvitring bliver K. en Bestanddel af Jordbunden, hvorfra det optages af Planterne, især Landplanterne, som plantesure Salte og derfor gjenfindes i disses Aske som kulsurt Kali. Derfor bruges Staßfurtersaltene (s. nedenf.) meget til Gødning. I det dyriske Legeme findes K. især som phosphorsurt Kali og i ringe Mængde som Chlorkalium; som Chlorkalium forekommer K. ogsaa i ringe Mængde i de fleste naturlige Vande. I den nyere Tid har man fundet forskjellige Kalisalte i betydelig Mængde i den øverste Del af Stensaltlagene i Staßfurt (preuss. Sachsen) (s. Staßfurtersalte) og Kalucz (Galizien), og Kaliumforbindelserne vindes fra 1862 fortrinsvis af disse Mineralier, især af Carnallit, som behandles med en til fuldstændig Opløsning utilstrækkelig Mængde varmt Vand, hvorved indblandet Kogsalt og Kieserit (svovlsurt Magnesia) blive tilbage. Ved Afkøling af Opløsningen udskilles Chlorkalium, medens Chlormagnium bliver i Moderluden. Omdannelsen af Chlorkalium til svovlsurt Kali og kulsurt Kali sker væsentlig paa samme Maade som Omdannelsen af Kogsalt til Soda. Fremdeles vindes nogle Kalisalte af Søvandet, idet man ved Inddampning og systematisk Krystallisation udskiller først Kogsalt, dernæst en aldeles lignende Blanding af Salte som dem, der naturlig findes ved Staßfurt; dernæst af Planteaske (Potaske), som udludes og inddampes, hvorved svovlsurt Kali og andre tungere opløselige Salte udskilles, medens Moderluden, der fortrinsvis indeholder kulsurt Kali, inddampes og gløgdes (Potasken var før Staßfurterlagenes Opdagelse den vigtigste Kilde til Kaliumforbindelser); fremdeles af Roesukkermelasse, Tangaske og af det Vand, hvori man har vasket Faareuld (den raa Faareuld taber ved Vaskning omtr. $\frac{1}{3}$ af sin Vægt, og det opløste bestaar især af Kalisæber). — Metallet K. blev opdaget af Davy 1807 ved Sønderdeling af Hydratet ved den galvaniske Strøm. Nu fremstilles det især ved Hvidgløgning af en Blanding af kulsurt Kali og Kul, hvorved det kulsure Kalis Ilt og Kulstof gaa bort som Kulilte. K. er sølvhvidt, meget blødt og smidigt, lettere end Vand (Vf. 0,89), har paa friske Snitflader stærk Glans, men taber denne yderst hurtig i almindelig Luft, idet det overtrækkes med et tyndt Lag Kalihydrat. Det er ved 0° sprødt, smelter ved 62°,5 og bliver i Gløgdhede til en grøn Damp. Da det iltes saa let i Luften, opbevares det under Stenolje (en Blanding af Kulbrinter). Ved Smeltning i Luft brænder det med Flamme til Kali, K_2O, en hvid, sprød Masse, der under Ildphænomener forener sig med Vand til Kalihydrat. Kastet paa Vand sønderdeler K. dette, danner Kalihydrat, som opløses, og udvikler Brint under en saa betydelig Varmeudvikling, at Brinten tændes og brænder (med violet Flamme af indblandede Kaliumdampe). I Ilt brænder K. ved Opvarmning til gult Kaliumoverilte, KO_2; ogsaa i iltholdige Luftarter kan K. brænde paa Grund af sin store Tilbøjelighed til at forene sig med Ilt, saaledes i Kvælstofsveilte og Kulsyre. Det brænder i Chlor og Chlorbrinte under Dannelse af Chlorkalium, i Svovlbrinte under Dannelse af Svovlbrintekalium, i Phosphorbrinte under Dannelse af Phosphorkalium osv. Kalihydrat, KHO, vindes i Almindel. ved at behandle en varm Opløsning af kulsurt Kali med læsket Kalk (Kalkhydrat), hvorved dannes Kalihydrat, der opløser sig, og kulsur Kalk, der udskilles. Ved Inddampning af Opløsningen faas Kalihydratet til sidst som en hvid, smeltet Masse, der bl. a. støbt i Stænger anvendes i Medicinen som Ætsmiddel under Navnet »Lapis causticus chirurgorum«. Det smeltede Kalihydrat angriber alle Kar stærkt (mindst Sølv); Kalihydrat opløses let i Vand under stor Varmeudvikling; det flyder endog hen i fugtig Luft; Opløsningen reagerer stærkt alkalisk, tiltrækker Kulsyre af Luften, forsæber Fedtstofferne (s. Sæbe) og udskiller paa Grund af sin Opløselighed og sin store Tilbøjelighed til at forene sig med Syrer næsten alle andre Baser af deres Salte; undertiden opløser det, anvendt i Overskud, igjen den udskilte Base. Kalihydrat er ogsaa opløseligt i Vinaand og kan derved skilles fra indblandet kulsurt Kali. Kalihydrat sønderdeles ikke ved Gløgning. Ved Gløgning af svovlsurt Kali med Kul faas Svovlkalium (Kaliumsulfid) K_2S, der opløses i Vand under Varmeudvikling og ved Ophedning i Luften igjen brænder til svovlsurt Kali. Mætter man en Opløsning af Kalihydrat med Svovlbrinte, faas Svovlbrinte-

um (Kaliumsulfhydrat), KHS. Disse Opløs-
ger kunne ved Kogning med Svovl optage
e Svovl og danne Flersvovlkalium, f. Ex.
$_5$, **Svovllever**, hvilket sidste ogsaa, dog
ere rent, faas ved Sammensmeltning af
urt Kali med Svovl. Af disse Opløsninger
: Syrer et meget findelt Svovl, **Svovl-**
k (lac sulfuris), der anvendes i Medicinen.
:tidig dannes et Kalisalt af vedkommende
:, og Svovlbrinte udvikles. **Kulsurt Kali**
umcarbonat), K_2CO_3, gaar urent i Han-
som Potaske (s. ovenf.). Rent vindes
:d Glødning af renset Vinsten, idet dennes
: samt Overskuddet af Kulstof brænder bort
and og Kulsyre. Ogsaa ved at mætte en
Potaskeopløsning med Kulsyre, hvorved
:re kulsure Kali udkrystalliserer, og gløde
vindes rent kulsurt Kali. Det neutrale
krystalliserer vanskelig (med 1½ Molecule
, flyder hen i Luften, og Opløsningen
er alkalisk; det sure Salt, $KHCO_3$, kry-
rer let, er langt tungere opløseligt, og
ningen reagerer neutralt. Produktionen
aske anslaas til c. 1 Mill. Centner aarlig.
urt Kali (Kaliumsulfat), K_2SO_4, vindes
:ore (s. ovenf.) og renses ved Omkrystalli-
det er temmelig tungtopløseligt i koldt
og benyttes til Alun eller omdannes til
. **Chlorkalium**, KCl, vindes ligeledes
store og anvendes til Salpeter, Alun
aske. Om **Jod- og Bromkalium** s. **Jod** og
om **chlorsurt Kali** (Kaliumchlorat) s. **Chlor**;
eetersurt Kali (Kaliumnitrat) s. **Salpeter**;
lsurt Kali s. **Vandglas**; om **Cyankalium**,
nkalium (Kaliumferrocyanid og Kalium-
anid), **cyansurt Kali**, **Rhodankalium** s. **Cyan**;
lsurt Kali s. **Syresalt**; om **vinsurt Kali**
n. Næsten alle Kaliumsalte ere farve-
letopløselige i Vand, **Fluorsiliciumkalium**
gule, krystallinske **Chlorplatinkalium** (s.
ere næsten uopløselige, det chlorsure
Vinsten meget tungtopløselige.

sin, Stad i det russiske Gouv. Tver,
ø. n. ø. for Tver ved Volga. 7,000 I.
ustri.

(lat. calix), Drikkekar, Bæger, navnl.
:r, der bruges ved den hellige Nadvere.
dragelse for Lægfolk i den romerske
iver sig fra det 12te Aarh., blev ret-
rt ved Læren om concomitantia, Blo-
stedeværelse i Legemet, og først sanc-
1415 paa Conciliet i Konstanz.

CaO, Iltet af Metallet Calcium (s.
er en hvid, jordagtig og usmeltelig
der smager og reagerer alkalisk. K.
heftig Glødning af kulsur K. (s.
alkbrænding); ved Henliggen tiltrækker
yre og Vand af Luften og omdan-
en pulverformet Blanding af kulsur
alkhydrat. Befugtes brændt K. med
rener den sig dermed under betyde-
endvikling til et fyldigt Pulver, **Kalk-**
$(OH)_2 = CaO, H_2O$. Med mere Vand
alkhydrat en hvid Grød, der som læsket
et med Sand, bruges af Murerne som
med endnu mere Vand dannes **Kalk-**
tynd Vælling, der udrørt med en stor
Vand ved Henstand giver en klar
alkvand; dette indeholder i kold Til-

stand omtr. $\frac{1}{770}$ Kalkhydrat, i kogende mindre. Kalkvand reagerer alkalisk, tiltrækker Kulsyre af Luften og udskiller efterhaanden al K. som kulsur K. Det anvendes i Sukkerraffinaderierne til at gjøre haardt Vand blødt og i Medicinen. K. anvendes foruden som Bygningsmateriale paa mange Maader i Techniken, til at mætte Syrer osv. og er i mange Fabrikationer, directe eller indirecte, af stor Vigtighed. **Kulsur Kalk** (Calciumcarbonat), $CaCO_3$, er det i Naturen mest udbredte Kalksalt; det forekommer som Kalksten, Kridt (Skrivekridt, Blegekridt), Mergel; krystallinsk som Kalkspat, Aragonit, Marmor; Skaller af Snegle og Muslinger og af andre Bløddyr og Leddyr, ligesom Æggeskaller, ægte Perler osv. bestaa hovedsagelig af kulsur K. Den faas som et pulverformet Bundfald ved Fældning af et opløst Kalksalt med kulsur Ammoniak. Kulsur K. er næsten uopløselig i Vand, men opløselig i kulsyreholdigt Vand; derfor findes den almindelig i alt Kilde- og Brøndvand i Danmark. Ved Glødning taber kulsur K. sin Kulsyre (s. **Kalkbrænding**), ligeledes ved Behandling med Syrer under Dannelse af Syrens Kalksalt. Paa denne Maade fremstilles den meste Kulsyre til kunstige Mineralvande. **Svovlsur K.**, s. **Gips**, **Alabast**, **Anhydrit**. **Chlorkalk**, s. **Blegekalk**. **Normal phosphorsur K.** (Calciumphosphat), $Ca_3 . 2PO_4$, udgjør Hovedbestanddelen af de højere Dyrs Knokler, af Apatit og Koprolitherne; den findes ligeledes i Asken af mange Planters Frø, saaledes i Kornsorterne, og gaar derfra over i Dyrene. Den er uopløselig i Vand og faas som et hvidt Bundfald ved Fældning af ammoniakalske Opløsninger af Kalksalte med phosphorsurt Natron. Derimod opløses den let af Syrer. Behandles den med Svovlsyre, dannes svovlsur K. og fri Phosphorsyre eller med mindre Svovlsyre sur phosphorsur K., $CaH_4 . 2PO_4$. Herpaa beror dens Anvendelse saa vel til Phosphor som til de som Gødningsmiddel saa berømte **Superphosphater**, der netop bestaa af en Blanding af svovlsur K., sur phosphorsur K. og noget ikke sønderdelt normal phosphorsur K. **Oxalsur K.**, s. **Oxalsyre**. Forskjellige **kiselsure Kalksalte** forekomme naturlig (s. **Augit**, **Hornblende**, **Wollastonit**). Kiselsurt K. udgjør en vigtig Bestanddel af de fleste Sorter **Glas**. De fleste Kalksalte ere tungt- ell. uopløselige i Vand, men opløselige i Salt- ell. Salpetersyre. **Kalk**, Metalkalk, brugtes i ældre Tid som Navn paa det, vi kalde Metalilte. **Kalkbrænding.** Naar opløst kulsur Kalk afsætter sig, virker den som Bindemiddel, saaledes ved Mundingen af kalkholdige Kilder og paa Veje, hvor Kalken vexelvis opløses af kulsyreholdigt Vand og afsættes ved dettes Bortttørring. I Murværk vilde denne Bindingsmaade være upraktisk; man benytter derfor Kalken kulsyrefri og lader den efter Anvendelsen efterhaanden indsuge Kulsyre og derved blive stedse stærkere bindende. Men kulsyrefri faar man Kalken ved at brænde den. Til god Luftmørtel maa man vælge en Kalksten, der er saa fast, at den ikke falder itu til Smuler, som stoppe Trækket, og helst fri for organiske Bestanddele (Østers- og Muslingeskaller), der kunne foranledige Dannelsen af mager, halvkulsur Kalk, endelig ogsaa saa temmelig fri for

alle Haande uorganiske Indblandinger. Brændingen skal foregaa ved en tilstrækkelig høj Varme, ved uren Kalk dog ikke altfor høj, og tilstrækkelig langsomt for at undgaa Sprængning af Stenene. Jo mere Kalken siden ved Læskningen omdanner sig til en fin Slik, jo federe den er, desto bedre. Er den mager, hidrører det fra organiske Substanser, fra Magnesia, fra for hurtig eller for stærk Brænding. Dødbrændt kaldes Kalk, som enten indeholder for meget Ler osv. (s. **Cement**) eller er halvbrændt. K. kan til Nød i det smaa foretages i Gruber eller Miler, men langt fordelagtigere i Ovne, af hvilke man har flere Arter, nogle for en mindre, andre for en større Bedrift. Man har Schachtovne, hvori Kalken brændes lagvis, blandet med Stenkul, andre, hvor Flammen fra Brændselet gjennemstrømmer den med Kalk fyldte Ovn. Man har Ovne, som for hver enkelt Brænding maa afkøles, andre med „uafbrudt Fyring", hvor man stødvis kan fylde Kalksten paa for oven og trække brændt Kalk ud for neden. En af de bedste Kalkovne er Rüdersdorferovnen, en Schachtovn af sidstnævnte Beskaffenhed, omgiven af Gallerier, hvorfra man gjennem tre temmelig nær Bunden anbragte Ildsteder fyrer med flammende Brændsel og under uafbrudt Gang arbejder overmaade rask, indtil Ovnen trænger til en Udmuring. Ved meget store Bedrifter bruges Ringovne (s. d. A.). Jævnlig benyttes ogsaa den udviklede Kulsyre f. Ex. i Roesukkerfabrikerne, og her have Ovnene da en egen Indretning og egen Drift, for at Kulsyren kan leveres saa ren som muligt. **Kalkvand**, s. **Mineralvand**.

Kalkar, Christ. Andr. Herm., dansk Gejstlig, f. 27 Nov. 1802 i Stockholm, hvor hans Fader da var Rabbiner, blev indtil sit 10de Aar opdraget i Kassel og kom derpaa i Borgerdydskolen i Kjøbenhavn, hvorfra han dimitteredes 1819. I nogle Aar studerede han Jura, men 1823 lod han sig døbe og underkastede sig 1826 den theol. Embedsexamen; han fik 1833 den philosoph. Doctorgrad fra Universitetet i Kiel, blev 1839 Dr. theol. og rejste 1842 med kgl. Understøttelse udenlands for at samle Oplysninger til Reformationstidens Historie. Fra 1827 var K. Adjunct, senere Overlærer ved Odense Kathedralskole og blev 1843 Sognepræst i Gladsaxe. Ved Siden af sin præstelige Gjerning udfoldede K. en betydelig literær Virksomhed; blandt hans Skrifter maa nævnes „Bibelen ell. den hellige Skrift, paa ny oversat af Grundtexten" (1845—47), „Livsbilleder af Guds Riges Historie" (4 Bd., 1856—85), „Den evangeliske Missions Historie" (1857), „Den katholske Missions Historie" (1862), „Missionen blandt Jøderne" (1868), „Den christelige Mission blandt Hedningerne" (1879, 2 Bd.) og „Israel og Kirken" (1881). Med særlig Interesse arbejdede K. for at vække Sans i den danske Menighed for den christelige Mission blandt Hedninger og var i adskillige Aar Formand for det danske Missionsselskab, ligesom ogsaa for det danske Sømandsmissionsselskab. 1869 tog han sin Afsked som Præst og bosatte sig i Kjøbenhavn, hvor han siden levede, optaget af literære Sysler og sit Arbejde for Missionssagen. 1871—80 udgav han „Theol. Tidsskrift". Stor Fortjeneste af den danske Kirke indlagde han sig ved den Revision af den autoriserede Bibeloversættelse til det gamle Test., som han udførte i Forening med Stiftsprovst Rothe og Professor Hermansen. D. 2 Febr. 1886.

Kalkbrenner, Fried. Wilh. Mich., f. 1784 i Kassel, d. 1849 i Paris. Faderen, **Christian K.**, f. 1755, der var en frugtbar Componist og Musikforfatter af underordnet Betydning, kom 1798 til Paris, hvor han Aaret efter blev Chordirecteur ved den store Opera og døde 1806. Sønnen blev 1798 i Pariser Conservatoriet Elev af Adam i Claverspil og af Catel i Theori. 1803 sendte Faderen ham til Wien, hvorfra han efter dennes Død kom tilbage til Paris og gjorde stor Lykke baade som Clavervirtuos og som Lærer. 1814—23 levede K. i London, men vendte efter en Concertrejse gjennem Tyskland 1824 tilbage til Paris, hvor han blev Medejer af Pleyels Claverfabrik, der nu tog et stort Opsving. Senere forlod K. kun Paris et Par Gange for at give Concerter i Tyskland og Belgien. Som Virtuos nød han alles Beundring. Af hans talrige Compositioner er derimod en stor Del af mindre Betydning (Salonsager, Phantasier, Variationer osv.), medens der ogsaa findes solidere Sager, Kammermusik, Claverconcerter og Studieværker. Af disse bruges endnu adskillige. K. erhvervede sig stor Rigdom, levede som en Fyrste og efterlod en for sin Ødselhed bekjendt Søn, **Arthur K.**, der var en talentfuld Claverspiller, døde 1869 og testamenterede et Musikerselskab 120,000 Frcs.

Kalksinter, en hvid eller gul, kornet, krystallinsk Kalksten, der forekommer som Drypsten i de bekjendte Kalkstenshuler, som findes i mange Kalkbjærge (Adelsberggrotten, Baumannshulen o. lign.), eller afsættes af rindende, kalkholdigt Vand, som f. Ex. ved Tivoli i Nærheden af Rom, hvor den kaldes Travertin, eller ved den varme Kilde i Carlsbad, den saakaldte Sprudelsten. I Almindel. bestaar den af Kalkspat; dog er den traadede og stænglede K. ikke sjælden Aragonit.

Kalkspat, et Mineral, der bestaar af kulsur Kalk, krystalliserer i hexagonale Former som Rhomboedre, Skalenoedre og sexsidede Prismer, har tre tydelige Gjennemgange, som svare til Grundrhomboedrets Flader og skære hinanden under en Vinkel af 105° 5'. Haardheden er 3 (ridser altsaa Gips, men ridses af Flusspat). K. er et af de mest udbredte Mineralier, er smukkest udkrystalliseret paa Gange og har meget forskjellige Farver efter de indblandede Stoffers Beskaffenhed. Den fuldkommen gjennemsigtige, vandklare Varietet, der forekommer paa Island, kaldes Dobbeltspat; de jordagtige, tætte eller krystallinske kaldes Kalktuf, Kalksinter, Kalksten, Marmor og Anthrakonit.

Kalksten, en Bjærgart, hvis Hovedbestanddel er kulsur Kalk, bruser ved Tilsætning af en Syre og er enten krystallinsk (Marmor) eller tæt, uden egentlig krystallinsk Textur (Kalksten i snævrere Forstand). Til den sidste regnes en Mængde forskjellige neptuniske Dannelser

ed mere eller mindre tydelig Lagdeling, hvilke
te danne meget betydelige Bjergmasser af
ere Tusende Fods Mægtighed og i Almindel.
a Navn efter den Formation, hvortil de
re, f. Ex. silurisk, devonisk, Lias- og Jura-
lften, eller efter de i den mest fremtrædende
rsteninger, Hippuritkalk, Koralkalk, Bryozo-
k. Muslingkalk osv. Den indeholder hyppig
ganiske Levninger, navnlig Bløddyrskaller og
ralgrene; ja mange K. bestaa næsten ene
af, idet disse løse Masser senere ere blevne
mmenkittede ved et kalkholdigt Bindemiddel.
tte er saaledes Tilfældet med Faxekalken og
tstenen, der henhøre til den danske Kridt-
nation. K. anvendes til Kalkbrænding, til
gningssten, Fliser, architektoniske Øiemed og
Gødningsmiddel, alt efter Farven, Tæt-
en og de indblandede Stoffers Beskaffenhed
Mængde. En til Juraformationen hørende,
et tæt og finkornet, pladeformet K. (So-
oferskifer) har fundet en udstrakt Anven-
e som lithographisk Sten. Skjønt Kridtet
glig Tale ikke henregnes til K., bør det
sættes i Klasse hermed baade paa Grund
in chemiske Sammensætning og sin Dan-
emaade.

alktuf, Kildekalk, en hvid, graa eller gul,
s Kalksten, afsat af kalkholdigt Kildevand
Fordampningen af den i Vandet opløste
Kulsyre, og hvori man ofte træffer Lev-
er af Planter og Dyr, der under K.s
nelse ere blevne indhyllede i den bund-
e kulsure Kalk, hvilket er Aarsagen til
Porøsitet. I Danmark forekommer den
lland ved Nørlund, Skanderborg, Vejle,
ælland ved Adelersborg, Roskilde og Vin-
llerne, ved Liselund paa Møen o. fl. St.
tre Tider anvendtes den meget som Byg-
materiale i vore Kirker og maa ikke for-
s med den vulkanske Tufsten fra Rhin-
e, der ligeledes er anvendt enkelte Steder
den jyske Halvø som Bygningsmateriale,
. i Ribe Domkirke. Nu bruges K. kun
lkbrænding og som Mergel.

lkuld, den af slagtede Faars Skind i
rederierne med Kalk bortætsede Uld.

lkun (Meleagris Gallopavo) hører til de
ige Hønsefugle, blandt hvilke den ud-
r sig ved Hovedets og Halsens nøgne,
e Hud og den nedhængende Hudlap fra
oben, samt derved, at Halen kan rejses
ias ud i Form af et Hjul. Den vilde
bor Nordamerikas Skove fra Canada til
o (sydligere, i Mellemamerika, findes en
aende Art, M. ocellata); Hunnen er mørke-
uden synderlig Metalglans; Hannens
varierer fra Sort til en glinsende Kob-
ve; Sving- og Styrefjerene ere kantede
Sort. Den tamme K. er altid mindre end
lde, fra hvilken den nedstammer, da Spa-
i sin Tid have overført den fra Mexico
ropa. Kalkunavlen udfordrer, naar den
ykkes, større Omhu end anden Hønseavl.

l, Abraham, dansk Historiker, f. 1743 i
nhavn, blev 1756 Student og 1762 theol.
dat. 1765—80 var K. Universitetsbiblio-
, blev 1770 Professor i Græsk, 1781
orie og Geographi og døde 5 Dec. 1821
tatsraad (siden 1811). K. var en overordentlig lærd Mand og samlede et meget stort Bibliothek, men skrev kun mindre Afhandlinger. Hans „Verdenshistorie" (1776) var længe en almindelig brugt Lærebog i de danske Skoler, og hans Flid og Hukommelse satte ham i Stand til at oplyse en Mængde Enkeltheder, ligesom han med stor Velvilje understøttede andre Videnskabsmænds Arbejder. K. udgav 8de og 9de Del af Suhms „Danmarks Historie" (1806—12). Han deltog i Stiftelsen af „Selskabet for Borgerdyd" 1785 og af „Borgerdydsskolen" paa Christianshavn 1795.

Kallebodstrand, Farvandet mellem Sjælland og Amager, hvis nordlige Del optages af Kjøbenhavns Havn.

Kallehave, Færgested i det sydlige Sjælland ved Ulvsund, med Færgefart til Koster paa Møen v. for Stege.

Kalligráph, Skjønskriver. **Kalligraphi**, Skjønskrivekunst, Skjønskrivning.

Kallikrates, to græske Kunstnere i det 5te Aarh. f. Chr., af hvilke den ene tillige med Iktinos byggede Parthenon og senere de lange Mure, den anden, fra Lakedæmon, udmærkede sig ved Forfærdigelsen af overordentlig smaa Sculpturarbejder af Jærn, Elfenben osv.

Kallikrátidas, spartansk Flaadeanfører, slog 406 f. Chr. Athenienseren Konon, men blev s. A. besejret af Athenienserne i Slaget ved de arginusiske Øer, hvor han faldt.

Kallimachos, græsk Billedhugger af den attiske Skole fra Tiden om 420 f. Chr., udmærkede sig især ved sin Dygtighed i den tekniske Behandling og sin meget affilede Udførelse; men den Friskhed, som gav den ældre Kunst sit Særpræg, gik derved tabt hos ham. Han er mest navnkundig ved sine kvindelige Billedstøtter. Tillige nævnes han som Opfinder af det korinthiske Søjlecapitæl.

Kallimachos, græsk Digter og Videnskabsmand i den alexandrinske Periode, f. i Kyrene, aabnede c. 250 f. Chr. i Alexandria en Skole for Grammatik og de skjønne Videnskaber, blev Forstander for det alexandrinske Bibliothek og udgav en stor Mængde Skrifter, af hvilke der foruden nogle Brudstykker kun er opbevaret 73 Epigrammer og 6 Hymner; hans Digt om Berenikes Haar er os bekjendt ved Catuls latinske Oversættelse.

Kallinos fra Ephesos, Grækernes ældste elegiske Digter, levede i det 7de Aarh. f. Chr. Hans Digte vare af politisk-heroisk Indhold; deres Gjenstand var Opfordringer til kjækt Forsvar af Fædrelandet mod Fjendernes Angreb. Vi have kun et længere Brudstykke, der findes i Bergks »Poetæ lyrici Græci«.

Kalliope, en af de 9 Muser, opfattedes senere fortrinsvis som den episke Digtnings Muse; efter Mythen var hun Moder til Orpheus og Linos, til Rhesos og Hymenæos, til Sirenerne o. fl. Hun fremstilles sædvanlig med en Voxtavle og en Skrivepen (Stilus) i Haanden.

Kallipástavarer kaldes Gipsafstøbninger af en særlig ren Gipsmasse, naar de, efter at være fuldkommen færdige og tørre, gjennemtrænges med Stearinsyre eller Paraffin og derefter poleres. For at give K. en varmere Tone farves Paraffinet eller Stearinsyren først

tyrer for Sandheden. Deres Antinomisme slog over i den frækkeste Libertinisme.

Kainsk, Stad i Vestsibirien paa Barabinskij-steppen ved Floden Om, 55 M. v. for Tomsk. 4,000 J. Vigtige Markeder.

Kairin, Oxyhydromethylchinolin, anvendes som Lægemiddel til at nedsætte Febertemperatur.

Käiro ell. **Kahira**, Ægyptens Hovedstad og Vicekongens sædvanlige Residens, ligger ¼ M. fra den højre Nilbred, 2 M. oven for Deltaets Begyndelse. 375,000 J. (1882), hvoraf c. 22,000 Fremmede. K. har for det meste snævre og krumme Gader med Lerhuse, men dog ogsaa smukke Kvarterer med prægtige Bygninger og storartede, paa europæisk indrettede Hoteller samt henved 400 Moskeer, blandt hvilke El-Hakim og den fra det 9de Aarh. hidrørende Tulun samt den saakaldte Blomstermoskee El-Azhar og Sultan Hassans Moskee ere de mærkeligste; i Forbindelse med El-Azhar staar en af talrige Studerende besøgt muhammedansk Højskole med et Bibliothek paa 25,000 Bd. Ogsaa findes her en Mængde christne Kirker og Capeller og en halv Snes Synagoger, talrige Undervisningsanstalter, Bazarer, Kaffehuse, offentlige Bade og Herberger for den store Mængde Fremmede, som gjæste Staden. Blandt de store offentlige Pladser udmærker navnlig Esbekieh sig ved talrige Kaffehuse og andre nye Bygninger. Her er et stærkt Citadel med et vicekongeligt Palads, Kanonstøberi og Vaabenfabrik. Industri og Handel ere i rask Opkomst, navnlig siden K. er sat i Jærnbaneforbindelse med Alexandria og Suez. Den er et Hovedsæde for muhammedansk Theologi og Lovkyndighed, har en Retsskole, et ægyptologisk Institut, et 1875 stiftet geographisk Selskab, forskjellige Theatre og talrige Velgjørenhedsanstalter. Blandt K.s Forstæder ere de mærkeligste: Bulak paa en Ø i Nilen med et stort Palads, Toldhus, Daareanstalt, ægyptisk Museum og Observatorium, og gammel K. med de saakaldte „Josephs Kornkamre", 7 store, firkantede Bygninger. — Allerede under Kambyses skal her være grundlagt en By eller Fæstning, kaldet Babylon, og under Romerne blev den Standkvarter for en romersk Legion. Da Amru havde indtaget Ægypten 640, grundlagdes her en ny Hovedstad Fosthath og 970 lidt sydligere det egentlige K., som blev udvidet og omgivet med Mur af Saladin og forskjønnet af de senere Sultaner. 1517 indtoges K. af Tyrkerne og 1798 af Franskmændene efter Slaget ved Pyramiderne (indtil 1801); 1811 foretog Mehemed Ali her sit Blodbad paa Mamlukerne.

Kairvan ell. **Kairoan**, Stad i Tunis i Afrika, 16 M. s. for Tunis. 10,000 J. Vigtig Handelsplads. — K. blev anlagt 672 af Saracenere ell. Arabere, var længe Hovedstad for det muselmanske Afrika og betragtes endnu som en hellig Stad, til hvis paa 500 Granitsøjler hvilende, pragtfulde Moskee der gjøres talrige Valfarter.

Kaisärije, 1) Oldtidens Cæsarea ad Argæum, Stad i Lilleasien ved den nordlige Fod af det høje Bjærg Erdschisch og ved Floden Karasu, der falder i Kysyl-Irmak. 60,000 J. Farverier, Salpeterværker. Handel med Korn og tørret Kjød. Staden skildres af Rejsende som selv for en tyrkisk By usædvanlig smudsig. 2) K., Oldtidens Cæsarea Palæstinensis, s. Cæsarea.

Kaiser, Frederik, hollandsk Astronom, f. i Amsterdam 10 Juni 1808, blev 1826 Observator ved Observatoriet i Leiden, 1837 Directeur for samme Observatorium og Lector i Astronomi ved Universitetet, 1840 overordentlig og 1845 ordentlig Professor i Astronomi; d. 28 Juli 1872. Han bragte atter den praktiske Astronomi til Ære ved Universitetet i Leiden, fik 1860 bygget et nyt Observatorium og begyndte Udgivelsen af „Annalen der Sternwarte in Leiden", hvis tre første Bind indeholde værdifulde Afhandlinger og Iagttagelser af ham, særlig angaaende Planeternes Diametre og Mars's Overflade. Af hans populære Skrifter, ved hvilke han vakte Publikums Interesse for Astronomi i den Grad, at der allerede var indsamlet 30,000 Gylden til Bygningen af det nye Observatorium, inden Staten traadte til, bør fremhæves »De Sterrenhemel« (Amster. 1845 og 1847), som ogsaa er oversat paa Dansk af Mathilde Ørsted („Stjærnehimlen", Kbh. 1867). K. tog ogsaa ivrig Del i Arbejderne for den „europæiske Gradmaaling", af hvis permanente Commission han siden 1867 var Medlem.

Kaiser, Friedrich, tysk Dramatiker, f. 1814 i Biberach, kom meget tidlig til Wien, hvor han, efter at have studeret ved Universitetet, først slog ind paa Embedsbanen; men da allerede hans første dramatiske Forsøg, Farcen „Hans Hasenkopf" (1835), gjorde Lykke paa Leopoldstädter Theatret, opgav han snart igjen denne Vej for ganske at ofre sig for Theaterdigtningen. 1839—59 var han knyttet til det nævnte Theater, og baade i denne Periode og senere skrev han nu en talrig Mængde „Possen", Sangspil og Folkeskuespil („Der Rastelbinder", „Ein Lump", „Der Viehhändler aus Oberösterreich" o. m. a.), hvoraf mange endnu have bevaret deres Yndest. Trods sin usvækkede Produktivitet — han skrev ogsaa forskjellige folkelige Romaner og theaterhistoriske Værker — maatte K. i de senere Aar af sit Liv stadig kæmpe med Fattigdom og døde 1874 i Wien i den yderste Nød.

Kaiser, Friedrich, tysk Maler, f. 21 Jan. 1815 i Lörrach i Baden, var først Lithograph, men har under Paavirkning af Horace Vernet udviklet sig til Historie- og Slagmaler. Siden 1850 har han levet i Berlin. Han maler dels Æmner fra Fortiden, som „Slaget ved Tagliacozzo", dels Nutidsæmner, f. Ex. „Kejser Wilhelm inspicerer en Artilleriposition foran Paris".

Kaiser, Jan Willem, hollandsk Kobberstikker, f. 5 Jan. 1813 i Amsterdam, er Professor ved Kunstakademiet og Directeur ved Museet smsts. Han har bl. a. stukket Admiral Ruijters Død efter Pieneman, hans første større Blad, der vakte Opsigt, Skyttegildet efter van Helst, den saakaldte „Nattevagt" efter Rembrandt, Borgemester Six efter samme o. fl.

Kaiserfeld, Morits v., østerrigsk Politiker, f. 1811 i Steiermark, studerede Retsvidenskab, men hengav sig derefter til Styrelsen af sine Godser; han var 1849 Medlem af den tyske Nationalforsamling i Frankfurt, men tog ingen

:s Forhandlinger. 1861 valgtes K.
teiermarkske Landdag og derfra til
:s Underhus og var Talsmand for
se af Landsdelenes Selvstændighed.
k. virksom Del i Angrebet paa Mi-
lcredi, fordi det havde standset Rigs-
n, og hævdede stærkt Nødvendigheden
ning med Ungarn. 1867 virkede K.
m af de vigtigste Udvalg for For-
Omdannelse i den angivne Retning
lutning af Forliget med Ungarn.
var K. Formand i Underhuset og
ilbud om at blive Minister; dette
men blev Landshøvding i Steier-
(1884) og 1872 livsvarigt Medlem
et.

ischen, ældre Sølvmønt i Østerrig,
ien eller 9⅓ Øre.

rg, Stad i den tyske Prov. Øvre-
M. n. v. for Kolmar. 3,000 I.
ier paa Vogesernes Vestside og har
inavl i Omegnen. Gammelt Slot,
r fra Frederik Barbarossas Re-

utern, Stad i bayersk Pfalz ved
ter, 7 M. v. til n. for Speier.
885). Bomuldsmanufakturer, Gar-
nvarker. K. er i industriel Hen-
etydeligste Stad i Pfalz. I Kar-
e Preusserne over de franske 1793.

erth, Stad i den preussiske Rhin-
hinens højre Bred, 1¼ M. n. n. v.
rf. 2,500 I. Her er en 1836 af
edner stiftet Diakonisseanstalt, der
il Mønster for mange lignende.
inarium. Silkevæveri.

uai), 1) en beklædt og til Anlægs-
kibe indrettet Kyststrækning ved en
, Kanal ell. desl., især naar Be-
r udført af Sten (Kajmur); 2) den
aadan Strækning løbende Gade.
er en Beklædningsmur (s. d. A.);
e bliver større end en alm. Beklæd-
fordi Jorden bag Muren maa an-
være gjennemblødt, og fordi de
oplagte Varer kunne give stor
Bygningen af Kajmure giver ofte
l store Funderingsarbejder. Selve
pføres af hugne Sten, Béton eller
Mursten; i de to sidste Tilfælde
z ofte et Parement af hugne Sten,
Jaltet mellem højst og lavest Vand-
K. maa forsynes med Skure til
af Varer og Gods, med Kraner
g Ladning samt med Fortøjnings-
jøredskaber. Foruden de fornødne
: den gaaende og kjørende Færdsel
aa de fleste K. i større Havne
r (Havnespor), saa at Jernbane-
Godsvognene) kan føres umiddel-
Forbindelse med det under Los-
dning værende Skib eller med Op-
ed K. og Omladning paa almin-
: spares.

onlandsk og overhovedet eskimoisk
hundeskind, indrettet til ēn Person.

k, d. s. s. Alke.

den ene Ende af en Raa ud af den
illing, dels for ved Vendinger med
Sejlfartøjer at faa Raaen om paa den anden Side af Masten, dels for ikke med de større Skibe i Havnen at genere forbigaaende Skibe med den langt udragende Raanok.

Kak-, **Kako-** (gr. κακός), giver i sammensatte Ord Betydn. af slet, fordærvet, saaledes i Kachexi, Kakodæmon, Kakophoni.

Kakadu, s. Papegøje.

Kakerlak (Blatta), Insektslægt af de skindvingede Hjælmkjævers Orden med bredt, fladt Legeme, Løbeben, Hovedet dækket af Forbrystet, lange, tynde Følehorn og fladtliggende Vinger. Det er graadige, altædende, lyssky Dyr, der paa Grund af deres Legemsform kunne komme ind gjennem snævre Spalter og volde megen Fortræd ved at fortære alle Slags organiske Stoffer. I Europa forekomme flere smaa Arter, men desuden ere med Søfarten nogle store Arter blevne indførte og ere nu især hyppige i større Søstæder paa varme Steder, f. Ex. i Fabriker, Bagerier, Brænderier osv., men forekomme ikke i det frie. K. lægge deres Æg indesluttede i en stor, fast Kapsel. S. ogsaa Albino under Albinisme.

Kakkelovn, s. Opvarmning. **Kakkelovnsexamen** kaldtes tidligere ringeagtende en Art privat Indskrivning som Student ved Kjøbenhavns Universitet uden offentlig Examination, blot i Følge Modenhedsattest, udstedt af en akademisk graderet, dog med den Forpligtelse, at vedkommende skulde tage en Art Præliminærexamen, før han indstillede sig til Embedsexamen. Den bestod kun fra Universitetsfundatsen af 7 Maj 1788 til den blev ophævet ved Frdn. af 22 Marts 1805. Oehlenschläger maatte høre en Del af Baggesen, fordi han kun var „Kakkelovnsstudent".

Kakodyl, $As_2(CH_3)_4$, et organisk Radical, danner en i Luft selvantændelig Vædske af højst modbydelig Lugt. Det vindes ved Destillation af dets Chlorforbindelse med Zink. Chlorforbindelsen faas atter af Kakodylilte (Alkarsin) og rygende Saltsyre. **Kakodylilte** kan bl. a. faas ved tør Destillation af eddikesurt Kali med Arsensyrling som en afskylig lugtende, meget giftig Vædske. Ved Iltning af K. eller Kakodylilte dannes den krystallinske **Kakodylsyre**, der, skjønt den indeholder over 50 pCt. Arsenik, ikke synes at være meget giftig.

Kakodæmon, ond Aand.

Kakophoni, Mislyd, Misklang.

Kalafat, Stad i Konger. Rumænien ved Donau, lige over for Widdin, med 3,000 I., god Havn og stærk Smughandel. K. er bekjendt ved Tyrkernes heldige Kampe 1854 under Omer Pascha mod Russerne.

Kalahari, en betydelig Landstrækning i Sydafrika, der mellem Namaqualandet mod V. og Betschuanerlandet mod Ø. strækker sig fra Ngamisøens Sydside til hen imod Oranjefloden. Landet skildredes tidligere som en aldeles ubeboelig og nigjennemtrængelig Ørken, men nyere Rejser have godtgjort, at denne Skildring i alt Fald er ikke lidet overdreven. Det gjennemskæres af dybe Flodsenge, der dog kun i den vaade Aarstid ere vandførende.

Kalamaika, egtl. **Kolomyika**, en opr. lillerussisk Nationaldans, hvortil Musiken bestaar af to korte Repriser i 2/4 Takt, og af lidenskabelig Charakter.

Kalamáta, Hovedstad i den græske Prov. Messenien ved Koronbugten. 7,000 J. Erkebispesæde. Silkevæveri. — K. blev ødelagt af Ibrahim Pascha under den græske Frihedskrig.

Kálamis, græsk Billedhugger, ældre Samtidig af Phidias, havde allerede 468 f. Chr. Navn som Kunstner og dannede Overgangen fra den strængere, æginetiske til den mere frie Stil, som Phidias i højere Grad udviklede. Mange Arbejder af ham saas i Athen og paa Peloponnes. Foruden Gudebilleder udførte han ogsaa Heroer og havde navnlig Ry for fine Gjengivelser af Dyr, mest Heste. Han arbejdede saa vel i Marmor som Malm og forstod tillige den vanskelige Kunst at udføre Billedstøtter i Guld og Elfenben, en Kunstgren, som Phidias udviklede til Fuldkommenhed.

Káland ell. **Kalent**, Navn paa Broderskaber af Gejstlige (**Kalandsherrer**) og Lægfolk (**Kalandsbrødre**), der i Middelalderen dannede sig paa mange Steder i Frankrig, Tyskland og de nordiske Riger, med den Forpligtelse at holde Bønner og Messer for levende og døde Medlemmer og Slægtninge. Navnet hidrører fra, at de oprindelig holdt deres Forsamlinger paa den første Dag i Maanederne (Kalendæ). Ved frivillige Afgifter og Legater fik de rigelige Midler til at stifte egne **Kalandshuse**. Det fromme Øjemed blev imidlertid tidlig glemt, og Sammenkomsterne tjente snart kun til Gjæstebud og Sviregilder. Paa Reformationens Tid bleve K. for det meste ophævede og deres Ejendomme anvendte til almennyttige Øjemed. I Danmark kaldtes de i ældre Tid i Almindel. Gilder (s. d. A.). Her skete ved Reformationen den Forandring med Kalandsforsamlingerne, at de verdslige Medlemmer udelukkedes, saa at de bleve rent gejstlige Conventer, maanedlige Sammenkomster mellem hvert Herreds Præster, hvis Hovedformaal det var at forhandle kirkelige Sager, men hvor dog tillige, ligesom i ældre Tid, den legemlige Føde kom til at spille en saa vigtig Rolle, at de kun alt for ofte udartede til Æde- og Drikkegilder, der vare til stor Plage for mange af Præsterne, hvorfor Regeringen, som i Begyndelsen havde opmuntret til deres Indførelse, 1618 forbød dem og i Stedet for befalede, at der skulde holdes Landemoder to Gange aarlig i hvert Stift.

Kaländer. De fleste blot nogenlunde fine Stoffer faa en Appretur, der især gaar ud paa at give dem Glathed eller endog Glans; til denne Del af Opgaven bruges som oftest en K., der sædvanlig bestaar af en Metalvalse (Støbejærn, Bronze ell. Messing), opvarmet med en glødende Bolt eller Vanddampe, samt over og under den en Valse af sammenpressede Papirskiver eller Høvlspaaner, der med et stærkt Tryk presses mod Metalvalsen og saaledes glatter Tøjet, der passerer imellem denne og Papirsvalserne. Apparatet anvendes ogsaa til Glitning af Papir.

Kalános, en af de indiske Vismænd, som Grækerne kaldte Gymnosophister, fulgte efter Alexander d. stores Indbydelse med den makedoniske Hær og endte, da han blev gammel og svagelig, sit Liv ved at opbrænde sig selv (rimeligvis i Susa).

Kalauria, s. **Paros**.

Kalavrita, Bjærgstad i den græske Pr Achaja og Elis, 5 M. s. ø. for Patras. 1,200 Her begyndte 23 Marts 1821 den græske O stand mod Tyrkiet. I Nærheden ligger d befæstede, rige græske Kloster Megaspileon m et Mariabilled, som efter Folketroen skal va malet af Evangelisten Lucas. Klosteret, der sk være stiftet i det 5te Aarh., besøges meget Pilegrime.

Kalb, Charlotte v., f. 1761 i Waltershause ved Gotha som Baronesse Marschalk v. Ostheim mærkelig ved sit fortrolige Forhold til fle af de betydeligste tyske Digtere, paa hvis Ud vikling hun med sin rigtbegavede Aand o lidenskabelig-sværmerske Natur fik en ikke ring Indflydelse. Schiller omgikkes hende først Mannheim (1784—85), kort efter at hun havd indgaaet et Fornuftgiftermaal med Major v. K. senere i Weimar, hvor hun 1787 opslog si Bopæl; deres i Begyndelsen lidenskabelige For bindelse afdæmpedes senere til roligt Venskab. Til Jean Paul stod hun i en Aarrække (særlig 1796—98) i et meget intimt, sværmersk Forhold; han skildrede hende som Titaniden Linda i „Titan", ligesom hun for Schiller til Dels havde været Forbilledet baade til Dronningen og til Prinsesse Eboli i „Don Carlos". Ogsaa Goethe, Herder og andre af den weimarske Kreds og senere Fichte og Hufeland hørte til hendes Venner og Beundrere. Ved ulykkelige Familieforhold, Tabet af sin Formue og en stedse tiltagende Blindhed kom hun efterhaanden i stor Nød, men fik, da hun 1820 var bleven fuldstændig blind, en Fribolig i Slottet i Berlin og døde her 1843. 1829 udkom hendes Erindringer under Titelen „Charlotte", 1846 hendes Brevvexling (i 4 Bd.); desuden har Köpke 1852 og Palleske 1879 skrevet biografiske Værker om hende og P. Nerrlich 1882 udgivet hendes Breve til Jean Paul.

Kalbe, Stad i den preussiske Prov. Sachsen ved Floden Saale, 3 M. s. t. ø. for Magdeburg. 9,000 J. Fabrikation af Klæde, Papir, Roesukker og Olje. Brunkulsgruber.

Kalbeck, Max, tysk Lyriker og Musikkritiker, f. 1850 i Breslau, studerede i sin Fødeby, gik 1872 paa P. Heyses Opfordring til München, hvor han tilbragte nogle Aar som Huslærer og var Medlem af Digterselskabet „Krokodil", og lever nu i Wien som Musikreferent. Hans Skrifter om Rich. Wagners „Nibelungen" og „Parsifal" have oplevet flere Oplag, og i en Række Digtsamlinger („Aus Natur und Leben" 1870, „Wintergrün" og „Neue Dichtungen" 1872, „Nächte" 1879, „Zur Dämmerzeit" 1881) har han vist sig som en begavet Lyriker af den Geibelske Skole.

Kálchas, Grækernes berømte Seer og Tegnudlægger paa Toget til Troja, Søn af Thestor fra Mykenæ eller Megara, forudsagde f. Ex. Grækerne i Aulis, hvor længe Toget vilde vare, af Tallet paa de Spurve, en Slange opaad; han døde af Græmmelse over, at Mopsos havde overtruffet ham i Sandsigerkunsten. Paa Højen Orion i Apulien havde han et Orakel, hvis Svar man modtog, naar man havde lagt sig til at sove paa Skindet af en sort, til ham ofret Vædder.

Kaldsret ell. Ret til at besætte juridiske eller

mbeder i et vist District tilkom forhen
't i flere Tilfælde den private Gods-
ævnelsen af Retsbetjenten (Birkedom-
ı Godset tilkom saaledes de Godsejere,
enaadede med Birkeret (s. Birk), og
en af Præsten enhver privilegeret Ejer
egaard; men efter at denne Bestikkel-
t i Beg. af dette Aarh. var bleven
il en blot Forslagsret, er nu ogsaa
ævet ved Grundlovens § 92. Ved
ndlovsbestemmelse er ogsaa den pri-
Godsejers Ret til at kalde Degnen
Degneembedets Ophævelse Skole-
et District, hvor Degnen før boede,
. Derimod bestod den enhver Besid-
st Qvantum Hartk. i de andre Skole-
lkommende Ret til at beskikke Skole-
nu indtil Loven af 8 Marts 1856,
nne Ret blev ophævet og overdraget
rectionen efter Sogneforstanderska-
lling.

hon, opfundet af Wheatstone, bestaar
ger, som med den ene Ende ere be-
Fodbræt og paa den anden bære
lende Kugle. Sættes de i Sving-
Spejlbilledet af en Lysflamme i
ive Linjer, der ere desto mere ind-
o flere svingende Dele Stangen

ip, et 1819 af Brewster opfundet
i hvilket man betragter et Antal
elmæssige, farvede Glasstykker eller
nstande, der ere anbragte ved Enden
e, som ere stillede i et indvendig
, og som med hinanden danne en
aar et lige Antal Gange op i 360°.
tagne Spejlinger danne Spejlbil-
e med Gjenstandene selv et sym-
, som i mange Tilfælde bliver
Den mindste Omordning af Gjen-
Ex. ved at man ryster eller drejer
, gjør Forandring i Billedet, og
ledes tilvejebringe en Mangfoldig-
e Tegninger.

af Kalendæ) bruges endnu i samme
m Almanak, eller ogsaa bet. det
hvorpaa Aarets Længde bestemmes
t Brug, for at det saa nær som
falde sammen med det egentlige
365,2422 Dage. I ældre Tider
neaar paa 355 Dage, og den om-
sstemmelse søgtes da tilvejebragt
aaneder, som indskødes efter for-
er: den bedste af disse var Me-
hvorefter der blev 7 Skudmaane-
(s. Chronologi). Ikke desto mindre
Julius Cæsars Tid kommen i en
ring, at en Forbedring blev paa-
ødvendig. Cæsar benyttede dertil
en Sosigenes, som ganske tilside-
et til Maanen og bestemte det
Aar til 365 Dage, idet der hvert
ødes 1 Dag. Skuddagen var op-
9 Febr., men Dagen efter 24 Febr.,
dobbelt. Denne kaldtes i den
en 6te før 1 Marts, sextus ante
rtias (udtrykt ante diem sextum
rtias). Da der saaledes blev to
ldtes Skudaaret annus bissextilis.

Denne K. er bekjendt under Navn af den julianske. Den indførtes 46 f. Chr., hvilket Aar for at bringe Aarstiderne tilbage til de Maaneder, hvor de forhen havde været, maatte regnes for 445 Dage og derfor kaldtes Forvirringens Aar (annus confusionis). Den julianske K. vilde have været fuldkommen brugbar, dersom det tropiske Aar havde været netop 365¼ Dag eller kun havde afveget umærkelig derfra. Men da det kun er 365,2422 Dage, er altsaa det julianske Aar 0,0078 Dage for stort, hvilket udgjør omtr. 7 Dage i 900 Aar. I det 16de Aarh. begyndte man at føle denne Fejl, idet f. Ex. Jævndøgn og Solhverv ikke længer faldt paa den 21de som forhen, men kjendelig tidligere. 1582 indførtes derfor af Pave Gregor XIII den efter ham opkaldte gregorianske K. Fejlen rettedes ved at udelade 10 Datumer efter 4 Oct., saa at den paafølgende Dag kaldtes den 15de. Og for at undgaa en lignende Fejl i Fremtiden bestemtes, at de Aarstal, der vare delelige med 100, ikke længer skulde være Skudaar, undtagen naar ogsaa Aarhundredernes Antal var deleligt med 4. Saaledes ere 1700, 1800 og 1900 ikke Skudaar, men 1600 og 2000 ere det. Den julianske K. var altsaa 10 Dage bagefter den gregorianske ved dennes Indførelse. Fra 1700 steg denne Forskjel til 11 og fra 1800 til 12 Dage. I de protestantiske Lande varede det dog af Had til Paven længe, inden man vilde antage denne forbedrede K.; i Danmark og Norge indførtes den først under Kong Frederik IV 1700 ved at man bortkastede de sidste 11 Dage af Februar, saa at man efter 18 Febr. skrev 1 Marts; i England 1752 og i Sverige 1753. Russerne og Grækerne ere de eneste europæiske Folk, der endnu benytte den julianske K.; disse skrive saaledes 9 Marts, naar vi skrive 21 Marts. Efter 1900 vil Forskjellen blive 13 Dage. Den gregorianske K. giver dog 1 Dag for mange i 3,333 Aar. — Den **republikanske K.** blev indført i Frankrig ved et Conventsdecret af 5 Oct. 1793; i Følge den regnedes Tiden fra Republikens første Dag 22 Sept. 1792 (Aar 1, 2, 3 osv.); Maanedernes Navne hentydede til Aarstiden: Efteraarsmaanederne Vendémiaire, Brumaire, Frimaire, Vintermaaned. Nivôse, Pluviôse, Ventôse, Foraarsmaaned. Germinal, Floréal, Prairial, Sommermaaned. Messidor, Thermidor, Fructidor (s. de enkelte A.); hver Maaned bestod af 30 Dage og deltes i 3 Decader; ved Aarets Slutning efter Fructidor indskødes 5 Dage og i Skudaar 6 Udfyldingsdage (jours complémentaires). Den varede noget ind i Kejserdømmet og blev ophævet ved et Senatsdecret af 9 Sept. 1805, som bestemte, at fra 1 Jan. 1806 skulde den gregorianske K. genindføres i hele Frankrig. — Den **jødiske K.**, saaledes som den for Tiden benyttes, indførtes 360 af Patriarchen Hillel; Beregningen førtes tilbage til Verdens Skabelse, der sattes til Aar 1. Aarets Begyndelse er ved Efteraarstid, og hver Maaned begynder ved Nymaane eller strax efter, naar Maanen som en smal Segl kommer til Syne om Eftermiddagen. Aarstallet i den jødiske K. er 3760 ell. 3761 større end i den christelige. Det jødiske Aar er et bundet Maaneaar, d. v. s.

Maanedernes Længde svarer i Gjennemsnit nøjagtig til Tiden mellem to paa hinanden følgende Nymaaner; men for at faa de forskjellige Festdage til nogenlunde at falde paa de samme Aarstider, indskydes saa hyppig som det findes fornødent en Skudmaaned. Det almindelige jødiske Aar kommer saaledes til at holde 12, Skudaaret derimod 13 Maaneder. De almindelige Aar have 354 og Skudaaret 384 Dage; men for at undgaa at der nogen Sinde skal følge 3 høje Helligdage paa hinanden eller Helligdage, paa hvilke visse Arter af Arbejde, saasom Begravelse af Døde, ere forbudte, indskydes en Dag i Aaret eller en Dag udelades i dette, og der findes derfor 6 forskjellige Slags Aar: almindelige paa 353, 354 og 355 Dage og Skudaar paa 383, 384 og 385 Dage. En Følge heraf bliver ogsaa, at Nyaarsdag kun kan falde paa en Mandag, Tirsdag, Torsdag eller Lørdag; Paaskedag kan kun falde paa en Søndag, Tirsdag, Torsdag eller Lørdag. Gjennemsnitlig blive 19 jødiske Aar lig 6939,6897 Dage, medens 235 Middelmaanelunationer ere lig 6939,6884 Dage, eller 19 saadanne Aar ere 1 Min. 4½ Sec. længere end de burde være for at følge Maanens Bevægelse, en Uoverensstemmelse, som dog først efter Forløbet af 15,833⅓ Aar vil blive til en hel Dag. Sammenligner man det jødiske Aar med Middelsolaaret, vil man finde, at 19 jødiske Aar ere 2 Timer 6 Minutter længere end 19 Middelsolaar, hvilket bliver til en Dag efter Forløbet af 217½ Aar. Følgen heraf vil blive, at de jødiske Festdage i Tidernes Løb vilde træffe senere og senere i de christnes Aar. Alle Fest- og Fastedage ere faste, eller de falde paa bestemte Dage i Maaneden, dog med Undtagelse af at 3 Fastedage, saafremt de falde paa en Lørdag, sættes til Dagen efter, at en enkelt Fastedag sættes to Dage tidligere i Ugen i samme Tilfælde og endelig, at Purimsfesten, som almindelig findes i Maaneden Adar, i Skudaar flyttes til den følgende Maaned We-Adar (Skudmaaneden). — **Muhammedanernes** Aar er et rent Maaneaar paa 354 ell. 355 Dage med 12 Maaneder paa 29 ell. 30 Dage. Deres Nyaar (s. **Hedschra**) 1305 er 19 Sept. 1887, Nyaar 1307 28 Aug. 1889 osv.

Kalënder, s. **Dervisch**.

Kalēndæ, hos Romerne den 1ste Dag i hver Maaned; den var helliget Juno. Da K. var Betalingsdag for Renter, omtales „de sørgelige K." ofte som Skyldnernes Rædsel. »Ad Kalendas Græcas« er ensbetydende med aldrig, da Grækerne ikke havde K.

Kalërgis, Demetrius, græsk General, f. 1803 paa Kreta, opdragen i St. Petersborg, kæmpede tappert i den græske Frihedskrig under Karaiskakis, var senere Adjudant hos Capodistrias og var med i Kolokotronis's Sammensværgelse 1832 og 1834. Som Oberst i Rytteriet spillede K. en vigtig Rolle ved Statsomvæltningen 15 Sept. 1843 og blev Generaladjudant hos Kong Otto indtil Aug. 1845. Han bosatte sig derefter i London, hvor han kom i fortroligt Forhold til Prins Louis Napoleon (N. III), og blev i Foraaret 1848 en Tid lang holdt fængslet som mistænkt for nye Oprørsplaner. Da Vestmagterne i Juni 1854 tvang Kong Otto til at stifte Ministre, blev K. ved fransk Indflydelse Krigsminister indtil Oct. 1855 og viste stor Iver for at undertrykke Røverbanderne. 1859 blev K. Afsending i Paris, men opgav Posten efter Kong Ottos Fordrivelse i Oct. 1862. D. 24 Apr. 1867.

Kälevala, finsk Folkeepos (s. **Finland**).

Kalf, Willem, hollandsk Maler, f. før 1630 i Amsterdam, d. 1693, vandt Navn som Maler af døde Gjenstande, navnlig Køkkensager. Bekjendte Billeder af ham findes i Paris, Rotterdam, Amsterdam o. fl. St. Ogsaa Malerisamlingen i Kjøbenhavn har et mindre Arbejde af denne Mester.

Kalfätre, inddrive opplukket Værk i Sprækkerne (Naadderne) mellem Plankerne i Dækket eller Klædningen af et Skib for at gjøre dem vandtætte. Efter at Værket er inddrevet, hældes smeltet Beg deri, dels for at holde paa Værket, dels for endnu bedre at hindre Fugtigheden i at trænge ind.

Kalgüjev, s. **Kolgujev**.

Käli kaldes Iltet (ikke sjælden ogsaa Hydratet) af Kalium.

Kaliber, det indvendige Tværmaal af Løbet i et Skydevaaben, der ofte benyttes som Maalenhed ved Constructionen; det udtrykkes i Tomme- eller i en nyere Tid i Metermaal. K. bruges som Betegnelse for Skytsforter og det dertil hørende Materiel; man taler saaledes om 11 Tomm.s eller 29 cm.s Kanoner, hvortil høre 11 Tomm.s eller 29 cm.s Affutager osv. Dog benyttede man her, navnlig i ældre Tid, oftest en anden Maade at betegne K. paa, nemlig i Pundetal, der da enten betegnede Vægten af den massive, runde Støbejærnskugle, som Kanonen udskyder eller kunde udskyde, eller Vægten af den Granat, som Kanonen i Virkeligheden udskyder, stundum endog Vægten af den Graastenskugle, som vilde passe i Løbet. Disse conventionelle Betegnelser af K. vare derfor meget vildledende; en dansk 3pds. Kanon havde saaledes samme K. som den engelske 12pds., den preussiske 4pds. og den norske 2½ Tomm.s Riffelkanon, den danske 84pds. Riffelkanon samme K. som den ældre danske 50pds. Morter, den preussiske 25pds. Morter, den preussiske 96pds., den engelske 9 Tomm.s, den norske 7 Tomm.s og den franske 22 cm.s Riffelkanon. Nu om Stunder betegner det danske Landartilleri K. for næsten alt sit Forladeskyts, glatløbet saa vel som riflet, Kanoner saa vel som Morterer, ved den runde, massive Jærnkugles Vægt i Pund, for det moderne riflede Bagladeskyts derimod ved Løbets Tværmaal i Centimeter, hvilken sidste Betegnelse i Norge er antagen for alt Skyts; det danske Søartilleri betegner alt sit Skyts ved Løbets Tværmaal i Tommer. Haandskydevaabnenes K. betegnedes fordum ved Lødigheden, d. e. ved det Antal runde Blykugler, nøje passende til Løbet, der tilsammen udgjøre et Pund; de glatløbede Infanterigeværer vare saaledes i Almindel. 16lødige. **Kalibrering** gaar ud paa at undersøge, om et Glasrør er lige vidt overalt. Bringer man en Draabe Kviksølv ind i et snævert Rør, trækker den sig ud til en fin Søjle; denne forskydes frem og til-

; har den overalt samme Længde, er
ȝe vidt overalt.
ifa, Indiens første Digter, antages
levet c. 550 e. Chr. S. Sanskrit.
rettere Khalif, arab., Efterfølger, d.
ophetens, Betegnelse for Muhammeds
ere som de troendes Behersker og gejst-
rhoved. Kalifatet kaldes derfor det af
632 grundlagte Rige, der i Løbet
ır Menneskealdere fik en større Ud-
, end det romerske Kejserrige i sin
e, og som holdt sig indtil 1258. Da
ed ikke efterlod sig nogen Søn og
: fastsat, hvem der skulde være hans
r, opstod strax efter hans Død Stri-
nen hans Svigerfader Abu-Bekr fik
en over hans Fætter og Svigersøn
lev altsaa den første K. (632—34).
nder ham begyndte Arabernes Land-
g, nemlig til det tilgrænsende Sy-
da hørte til det græske Kejserdømme.
t K., den tarvelige og strænge Omar
ligeledes Muhammeds Svigerfader,
635—39 ved Feltherren Chaled Sy-
agelse, vandt tillige Jerusalem, Me-
: og ved Feltherren Amru Ægypten
ndledede Persiens Tilknytning. Den
Othman (644—56), en Svigersøn
med, vandt Persien og Nordafrikas
havde væsentligst Betydning ved at
oranens Text. Hans tyranniske Ad-
aldte Oprør, og han selv myrdedes.
ndelig Ali til Magten (656—61),
iterne regne for den første retmæs-
Han maatte dog kæmpe med indre
aledes Omars Søn Talha og Sy-
holder Moavija, og skjønt han sej-
get ved Basra, havde hans Herre-
ringe Varighed, og han faldt lige-
Norderhaand. Hans Søn Hassan
ig Magten, og nu grundlagde Moa-
-80) Omaijadernes Hus, som
æsten 90 Aar. Medens de ældste
oet i Medina og Ali i Kufa ved
ottede Moavija Sædet til Damaskus,
i hans tidligere Statholderskab.
ede Riget ved Landvindinger i
t, hvor Samarkand indtoges 670,
end videre Kilikien og Rhodos og
forgjæves Angreb paa Constantino-
bvirkede, at Kalifatet blev arveligt,
til K. valgtes; men hans nærmeste
maatte dog kæmpe med Medbejlere
Sekter, og først Abdel-Malik (685
gien Herredømmet over alle Mos-
ı tilknyttede Dele af Armenien og
amt Kairvan og Tunis og gjorde
il Sicilien og Sardinien. Under
Valid I (705—15), naaede Kali-
rste Højde; hele Turkestan og Ga-
es, samt den vestlige Del af Afrikas
Spanien (711). Hans Broder,
(715—17), indtog Georgien, men
ugtesløst Angreb paa Constantino-
rgedes med græsk Ild. Nu fulgte
ige K., hvoriblandt Hedscham (724
t Arabernes Fremrykning i Europa
ved Nederlagene ved Poitiers 732
e 736. Under Marvan (745—50)

rejste Abbasiderne sig til Opstand; disse, som stammede fra Muhammeds Farbroder Abbas, overvandt og dræbte Marvan og udryddede alle Omaijaderne paa to nær, af hvilke den ene, Abderrahman, 755 grundlagde et selvstændigt Kalifat i Cordova. Den første K. af Abbassidernes Hus var Abul Abbas (750—54); efter ham fulgte Broderen Almansur (754—75), som gjorde Landvindinger i Armenien og Indien, men især vandt Ry ved sin Iver for Videnskab og Kunst og ved Grundlæggelsen af Bagdad, Kalifatets sidste Hovedstad (758). Ham fulgte Sønnen Muhammed al Mahdi (775—85) og dennes Sønner Musa al-Hadi og Harun ar-Raschid (786—809), under hvem Kalifatet naaede sin største Glans, men allerede viste Tegn til Opløsning, idet Aghlabiterne i Tunis (801) og Edrisiderne i Fes rev sig løs. Det gik ikke bedre under Haruns Søn Almamun (813—33), idet Khorasan blev nafhængigt (821); men til Gjengjæld tilknyttedes Sicilien og Sardinien (830), som forblev under K. indtil 1030. Broderen Motassim (833—42) begyndte at bruge tyrkiske Lejetropper, og disse vandt snart samme Indflydelse som Prætorianerne i Rom, idet de ind- og afsatte K. og til sidst styrede Riget ved deres Høvding „Emir al Omra“ (fra 935). Selvstændige Riger dannedes i Ægypten under Tulunider (877—905) og senere Fatimider (909), samt i Persien under Buider (925). Omtr. 950 blev Emirværdigheden arvelig i Buidernes Slægt, medens K. tabte al Betydning, og endnu flere Lande rev sig løs; 1062 fortrængte Togrul Beg, Seldschukernes Høvding, Buiderne og satte den fangne K. i Frihed; men Herredømmet gik nu over til Togrul Begs Slægt, indtil Mongolerne 1210 stød den til Side og endelig fratog den 37te abbassidiske K., Abdallah al Mostasem Billah, Bagdad (1258). Dog vedblev Abbassiderne at have arvelig Ret til K.s gejstlige Værdighed, og Mameluk-Sultanen Bibars i Ægypten og hans Efterfølgere havde ved Siden af sig en saadan K. (i alt 17), indtil Tyrkerne under Selim I 1517 indtog Ægypten og tvang den sidste til at afstaa Kalifatet, som senere er forblevet arveligt hos de tyrkiske Sultaner. Dog godkjendes disse hverken af Marokkanerne eller af de schiitiske Persere. — Siden 969 havde Fatimiderne grundlagt et eget Kalifat i Ægypten (indtil 1171), og i Spanien holdt de omaijadiske K. sig indtil 1031, hvorefter der dannedes en Række selvstændige Riger i Granada, Sevilla, Toledo o. fl.

Kalippos, en græsk Mathematiker, som 330 f. Chr. indførte en Forbedring i den græske Kalender; s. Chronologi.

Kalirrhoe, s. Edessa.

Kalisch, 1) Gouvernement i russisk Polen, omgivet af Preussen mod V. og for øvrigt af Gouv. Warschau og Piotrkov. 207 □ M. med 765,000 I. (1881). Landet hører til den østeuropæiske Slette og gjennemstrømmes af Floden Warthe, der fra v. S. optager Grænsefloden Prosna. 2) Hovedstad i Gouv. K., 28 M. v. til s. for Warschau ved Floden Prosna. 20,000 I. K. er en af Polens smukkeste Stæder, grundlagt i Midten af det 7de Aarh. Be-

tydelige Klæde- og Linnedsfabrikker. 28 Febr. 1813 sluttedes i K. Forbund mellem Rusland og Preussen mod Napoleon I.

Kalisch, David, tysk Humorist og dramatisk Forfatter, f. 1820 i Breslau af jødiske Forældre, opholdt sig i sin Ungdom nogle Aar i Paris som Correspondent til tyske Blade, vendte 1846 tilbage til Tyskland og stiftede i Revolutionsaaret i Berlin Vittighedsbladet „Kladderadatsch", som han i Begyndelsen selv næsten ene skrev, og som hurtig vandt overordentlig Popularitet. Med ikke mindre Bifald optoges hans samtidig begyndte dramatiske Virksomhed, ved hvilken han blev Fader til den snart ogsaa af andre Forfattere (Röder, Jakobsohn o. fl.) dyrkede „Berliner Localposse". Sine talrige Stykker af denne Art („Hunderttausend Thaler", „Berlin bei Nacht" o. m. fl.) udgav han samlede i „Berliner Volksbühne" (4 Bd., 1864) og „Lustige Werke" (5 Bd., 1870—71), sine satiriske Couplets, hvori han særlig excellerede, under Titelen „Berliner Leierkasten" (3 Samlinger, 1857—66). K. fortsatte sin dobbelte Virksomhed i Berlin indtil sin Død 1872.

Kalisch, Ludw., tysk Forfatter, f. 1814 i Lissa i Posen af jødiske Forældre, d. 1882 i Paris, hvor han havde opholdt sig siden 1849 som politisk Flygtning, skrev humoristiske og satiriske Fortællinger og Skizzer samt interessante Billeder af Livet i Frankrig og England, bl. a.: „Buch der Narrheit" (1845), „Lustiges in Wort und Bild" (1848), „Paris und London" (1851), „Heitere Stunden" (2 Bd., 1875), „Gebunden und ungebunden" (1876), „Pariser Leben" (1881).

Kalium, K, et Metal, der ikke findes frit i Naturen, men hyppig i Forbindelser, saaledes som kiselsurt Kali i nogle af de almindelige Stenarter, Feldspat og Glimmer, begge Bestanddele af Granit; ved Stenarternes Forvitring bliver K. en Bestanddel af Jordbunden, hvorfra det optages af Planterne, især Landplanterne, som plantesure Salte og derfor gjenfindes i disses Aske som kulsurt Kali. Derfor bruges Staßfurtersaltene (s. nedenf.) meget til Gødning. I det dyriske Legeme findes K. især som phosphorsurt Kali og i ringe Mængde som Chlorkalium; som Chlorkalium forekommer K. ogsaa i ringe Mængde i de fleste naturlige Vande. I den nyere Tid har man fundet forskjellige Kalisalte i betydelig Mængde i den øverste Del af Stensaltlagene i Staßfurt (preuss. Sachsen) (s. **Staßfurtersalte**) og Kalucz (Galizien), og Kaliumforbindelserne vindes fra 1862 fortrinsvis af disse Mineralier, især af Carnallit, som behandles med en til fuldstændig Opløsning utilstrækkelig Mængde varmt Vand, hvorved indblandet Kogsalt og Kieserit (svovlsurt Magnesia) blive tilbage. Ved Afkøling af Opløsningen udskilles Chlorkalium, medens Chlormagnium bliver i Moderluden. Omdannelsen af Chlorkalium til svovlsurt Kali og kulsurt Kali sker væsentlig paa samme Maade som Omdannelsen af Kogsalt til Soda. Fremdeles vindes nogle Kalisalte af Søvandet, idet man ved Inddampning og systematisk Krystallisation udskiller først Kogsalt, dernæst en aldeles lignende Blanding af Salte som dem, der naturlig findes ved Staßfurt; dernæst af Planteaske (Potaske), som udludes og inddampes, hvorved svovlsurt Kali og andre tungere opløselige Salte udskilles, medens Moderluden, der fortrinsvis indeholder kulsurt Kali, inddampes og glødes (Potasken var før Staßfurterlagenes Opdagelse den vigtigste Kilde til Kaliumforbindelser); fremdeles af Roesukkermelasse, Tangaske og af det Vand, hvori man har vasket Faareuld (den raa Faareuld taber ved Vaskning omtr. ⅓ af sin Vægt, og det opløste bestaar især af Kalisæber). — Metallet K. blev opdaget af Davy 1807 ved Sønderdeling af Hydratet ved den galvaniske Strøm. Nu fremstilles det især ved Hvidglødning af en Blanding af kulsurt Kali og Kul, hvorved det kulsure Kalis Ilt og Kulstof gaa bort som Kulilte. K. er sølvhvidt, meget blødt og smidigt, lettere end Vand (Vf. 0,89), har paa friske Snitflader stærk Glans, men taber denne yderst hurtig i almindelig Luft, idet det overtrækkes med et tyndt Lag Kalihydrat. Det er ved 0° sprødt, smelter ved 62°,5 og bliver i Glødhede til en grøn Damp. Da det iltes saa let i Luften, opbevares det under Stenolje (en Blanding af Kulbrinter). Ved Smeltning i Luft brænder det med Flamme til **Kali**, K_2O, en hvid, sprød Masse, der under Ildphænomener forener sig med Vand til Kalihydrat. Kastes paa Vand sønderdeler K. dette, danner Kalihydrat, som opløses, og udvikler Brint under en saa betydelig Varmeudvikling, at Brinten tændes og brænder (med violet Flamme af indblandede Kaliumdampe). I Ilt brænder K. ved Opvarmning til gult **Kaliumoverilte**, KO_2; ogsaa i iltholdige Luftarter kan K. brænde paa Grund af sin store Tilbøjelighed til at forene sig med Ilt, saaledes i Kvælstofoverilte og Kulsyre. Det brænder i Chlor og Chlorbrinte under Dannelse af Chlorkalium, i Svovlbrinte under Dannelse af Svovlbrintekalium, i Phosphorbrinte under Dannelse af Phosphorkalium osv. **Kalihydrat**, KHO, vindes i Almindel. ved at behandle en varm Opløsning af kulsurt Kali med læsket Kalk (Kalkhydrat), hvorved dannes Kalihydrat, der opløser sig, og kulsur Kalk, der udskilles. Ved Inddampning af Opløsningen faas Kalihydratet til sidst som en hvid, smeltet Masse, der bl. a. støbt i Stænger anvendes i Medicinen som Ætsmiddel under Navnet »Lapis causticus chirurgorum«. Det smeltede Kalihydrat angriber alle Kar stærkt (mindst Sølv); Kalihydrat opløses let i Vand under stor Varmeudvikling; det flyder endog hen i fugtig Luft; Opløsningen reagerer stærkt alkalisk, tiltrækker Kulsyre af Luften, forsæber Fedtstofferne (s. **Sæbe**) og udskiller paa Grund af sin Opløselighed og sin store Tilbøjelighed til at forene sig med Syrer næsten alle andre Baser af deres Salte; undertiden opløser det, anvendt i Overskud, igjen den udskilte Base. Kalihydrat er ogsaa opløseligt i Vinaand og kan derved skilles fra indblandet kulsurt Kali. Kalihydrat sønderdeles ikke ved Glødning. Ved Glødning af svovlsurt Kali med Kul faas **Svovlkalium** (Kaliumsulfid) K_2S, der opløses i Vand under Varmeudvikling og ved Ophedning i Luften igjen brænder til svovlsurt Kali. Mætter man en Opløsning af Kalihydrat med Svovlbrinte, faas **Svovlbrinte-**

Kaliumsulfhydrat), KHS. Disse Opløs- kunne ved Kogning med Svovl optage Svovl og danne Flersvovlkalium, f. Ex. Svovllever, hvilket sidste ogsaa, dog urent, faas ved Sammensmeltning af Kali med Svovl. Af disse Opløsninger Syrer et meget findelt Svovl, Svovl- ac sulfuris), der anvendes i Medicinen. ig dannes et Kalisalt af vedkommende og Svovlbrinte udvikles. **Kulsurt Kali** carbonat), $K_2 CO_3$, gaar urent i Han- m Potaske (s. ovenf.). Rent vindes Glødning af renset Vinsten, idet dennes mt Overskuddet af Kulstof brænder bort og Kulsyre. Ogsaa ved at mætte en taskeopløsning med Kulsyre, hvorved kulsure Kali udkrystalliserer, og gløde des rent kulsurt Kali. Det neutrale stalliserer vanskelig (med 1½ Molecule flyder hen i Luften, og Opløsningen alkalisk; det sure Salt, $KH CO_3$, kry- let, er langt tungere opløseligt, og gen reagerer neutralt. Produktionen anslaas til c. 1 Mill. Centner aarlig. **Kali** (Kaliumsulfat), $K_2 SO_4$, vindes (s. ovenf.) og renses ved Omkrystalli- t er temmelig tungtopløseligt i koldt benyttes til Alun eller omdannes til **Chlorkalium**, K Cl, vindes ligeledes e og anvendes til Salpeter, Alun . Om **Jod- og Bromkalium** s. **Jod** og **chlorsurt Kali** (Kaliumchlorat) s. **Chlor**; rsurt Kali (Kaliumnitrat) s. **Salpeter**; t Kali s. **Vandglas**; om **Cyankalium**, lium (Kaliumferrocyanid og Kalium- d), **cyansurt Kali**, **Rhodankalium** s. **Cyan**; t Kali s. **Syresalt**; om **vinsurt Kali** Næsten alle Kaliumsalte ere farve- opløselige i Vand, **Fluorsiliciumkalium** le, krystallinske **Chlorplatinkalium** (s. næsten uopløselige, det chlorsure insten meget tungtopløselige.

, Stad i det russiske Gouv. Tver, n. ø. for Tver ved Volga. 7,000 J. ri.

: calix), Drikkekar, Bæger, navnl. der bruges ved den hellige Nadvere. agelse for Lægfolk i den romerske r sig fra det 12te Aarh., blev ret- ved Læren om concomitantia, Blo- evarelse i Legemet, og først sanc- 15 paa Conciliet i Konstanz.

O, Iltet af Metallet Calcium (s. en hvid, jordagtig og usmeltelig smager og reagerer alkalisk. K. heftig Glødning af kulsur K. (s. **brænding**); ved Henliggen tiltrækker og Vand af Luften og omdan- pulverformet Blanding af kulsur hydrat. Befugtes brændt K. med ter den sig dermed under betyde- vikling til et fyldigt Pulver, **Kalk-** H)$_2$ = Ca O, H_2 O. Med mere Vand hydrat en hvid Grød, der som læsket med Sand, bruges af Murerne som d endnu mere Vand dannes **Kalk-** d Vælling, der udrørt med en stor and ved Henstand giver en klar **vand**; dette indeholder i kold Til- stand omtr. $\frac{1}{700}$ Kalkhydrat, i kogende mindre. Kalkvand reagerer alkalisk, tiltrækker Kulsyre af Luften og udskiller efterhaanden al K. som kulsur K. Det anvendes i Sukkerraffinaderierne til at gjøre haardt Vand blødt og i Medicinen. K. anvendes foruden som Bygningsmateriale paa mange Maader i Techniken, til at mætte Syrer osv. og er i mange Fabrikationer, directe eller indirecte, af stor Vigtighed. **Kulsur Kalk** (Calciumcarbonat), Ca CO_3, er det i Naturen mest udbredte Kalksalt; det forekommer som Kalksten, Kridt (Skrivekridt, Blegekridt), Mergel; krystallinsk som Kalkspat, Aragonit, Marmor; Skaller af Snegle og Muslinger og af andre Blød- og Leddyr, ligesom Æggeskaller, ægte Perler osv. bestaa hovedsagelig af kulsur K. Den faas som et pulverformet Bundfald ved Fældning af et opløst Kalksalt med kulsur Ammoniak. Kulsur K. er næsten uopløselig i Vand, men opløselig i kulsyreholdigt Vand; derfor findes den almindelig i alt Kilde- og Brøndvand i Danmark. Ved Glødning taber kulsur K. sin Kulsyre (s. **Kalkbrænding**), ligeledes ved Behandling med Syrer under Dannelse af Syrens Kalksalt. Paa denne Maade fremstilles den meste Kulsyre til kunstige Mineralvande. **Svovlsur K.**, s. **Gips**, **Alabast**, **Anhydrit**. **Chlorkalk**, s. **Blegekalk**. **Normal phosphorsur K.** (Calciumphosphat), $Ca_3 . 2 PO_4$, udgjør Hovedbestanddelen af de højere Dyrs Knokler, af Apatit og Koprolitherne; den findes ligeledes i Asken af mange Planters Frø, saaledes i Kornsorterne, og gaar derfra over i Dyrene. Den er uopløselig i Vand og faas som et hvidt Bundfald ved Fældning af ammoniakalske Opløsninger af Kalksalte med phosphorsurt Natron. Derimod opløses den let af Syrer. Behandles den med Svovlsyre, dannes svovlsur K. og fri Phosphorsyre eller med mindre Svovlsyre sur phosphorsur K., Ca $H_4 . 2 PO_4$. Herpaa beror dens Anvendelse saa vel til Phosphor som til de som Gødningsmiddel saa berømte Superphosphater, der netop bestaa af en Blanding af svovlsur K., sur phosphorsur K. og noget ikke sønderdelt normal phosphorsur K. **Oxalsur K.**, s. **Oxalsyre**. Forskjellige **kiselsure Kalksalte** forekomme naturlig (s. **Augit**, **Hornblende**, **Wollastonit**). Kiselsurt K. udgjør en vigtig Bestanddel af de fleste Sorter Glas. De fleste Kalksalte ere tungt- ell. uopløselige i Vand, men opløselige i Salt- ell. Salpetersyre. **Kalk**, Metalkalk, brugtes i ældre Tid som Navn paa det, vi kalde Metalilte. **Kalkbrænding**. Naar opløst kulsur Kalk afsætter sig, virker den som Bindemiddel, saaledes ved Mundingen af kalkholdige Kilder og paa Veje, hvor Kalken vexelvis opløses af kulsyreholdigt Vand og afsættes ved dettes Borttørring. I Murværk vilde denne Bindingsmaade være upraktisk; man benytter derfor Kalken kulsyrefri og lader den efter Anvendelsen efterhaanden indsuge Kulsyre og derved blive stedse stærkere bindende. Men kulsyrefri faar man Kalken ved at brænde den. Til god Luftmørtel maa man vælge en Kalksten, der er saa fast, at den ikke falder itu til Smuler, som stoppe Trækket, og helst fri for organiske Bestanddele (Østers- og Muslingeskaller), der kunne foranledige Dannelsen af mager, halvkulsur Kalk, endelig ogsaa saa temmelig fri for

alle Haande uorganiske Indblandinger. Brændingen skal foregaa ved en tilstrækkelig høj Varme, ved uren Kalk dog ikke altfor høj, og tilstrækkelig langsomt for at undgaa Sprængning af Stenene. Jo mere Kalken siden ved Læskningen omdanner sig til en fin Slik, jo federe den er, desto bedre. Er den mager, hidrører det fra organiske Substanser, fra Magnesia, fra for hurtig eller for stærk Brænding. Dødbrændt kaldes Kalk, som enten indeholder for meget Ler osv. (s. Cement) eller er halvbrændt. K. kan til Nød i det smaa foretages i Gruber eller Miler, men langt fordelagtigere i Ovne, af hvilke man har flere Arter, nogle for en mindre, andre for en større Bedrift. Man har Schachtovne, hvori Kalken brændes lagvis, blandet med Stenkul, andre, hvor Flammen fra Brændselet gjennemstrømmer den med Kalk fyldte Ovn. Man har Ovne, som for hver enkelt Brænding maa afkøles, andre med „uafbrudt Fyring", hvor man stødvis kan fylde Kalksten paa for oven og trække brændt Kalk ud for neden. En af de bedste Kalkovne er Rüdersdorferovnen, en Schachtovn af sidstnævnte Beskaffenhed, omgiven af Gallerier, hvorfra man gjennem tre temmelig nær Bunden anbragte Ildsteder fyrer med flammende Brændsel og under uafbrudt Gang arbejder overmaade rask, indtil Ovnen trænger til en Udmuring. Ved meget store Bedrifter bruges Ringovne (s. d. A.). Jævnlig benyttes ogsaa den udviklede Kulsyre f. Ex. i Roesukkerfabrikerne, og her have Ovnene da en egen Indretning og egen Drift, for at Kulsyren kan leveres saa ren som muligt. **Kalkvand**, s. Mineralvand.

Kalkar, Christ. Andr. Herm., dansk Gejstlig, f. 27 Nov. 1802 i Stockholm, hvor hans Fader da var Rabbiner, blev indtil sit 10de Aar opdraget i Kassel og kom derpaa i Borgerdydskolen i Kjøbenhavn, hvorfra han dimitteredes 1819. I nogle Aar studerede han Jura, men 1823 lod han sig døbe og underkastede sig 1826 den theol. Embedsexamen; han fik 1833 den philosoph. Doctorgrad fra Universitetet i Kiel, blev 1839 Dr. theol. og rejste 1842 med kgl. Understøttelse udenlands for at samle Oplysninger til Reformationstidens Historie. Fra 1827 var K. Adjunct, senere Overlærer ved Odense Kathedralskole og blev 1843 Sognepræst i Gladsaxe. Ved Siden af sin præstelige Gjerning udfoldede K. en betydelig literær Virksomhed; blandt hans Skrifter maa nævnes „Bibelen ell. den hellige Skrift, paa ny oversat af Grundtexten" (1845—47), „Livsbilleder af Guds Riges Historie" (4 Bd., 1856—85), „Den evangeliske Missions Historie" (1857), „Den katholske Missions Historie" (1862), „Missionen blandt Jøderne" (1868), „Den christelige Mission blandt Hedningerne" (1879, 2 Bd.) og „Israel og Kirken" (1881). Med særlig Interesse arbejdede K. for at vække Sans i den danske Menighed for den christelige Mission blandt Hedninger og var i adskillige Aar Formand for det danske Missionsselskab, ligesom ogsaa for det danske Sømandsmissionsselskab. 1869 tog han sin Afsked som Præst og bosatte sig i Kjøbenhavn, hvor han siden levede, optaget af literære Sysler og sit Arbejde for Missionssagen. 1871—80 udgav han „Theol. Tidsskrift". Stor Fortjeneste af den danske Kirke indlagde han sig ved den Revision af den autoriserede Bibeloversættelse til det gamle Test., som han udførte i Forening med Stiftsprovst Rothe og Professor Hermansen. D. 2 Febr. 1886.

Kalkbrenner, Fried. Wilh. Mich., f. 1784 i Kassel, d. 1849 i Paris. Faderen, Christian K., f. 1755, der var en frugtbar Componist og Musikforfatter af underordnet Betydning, kom 1798 til Paris, hvor han Aaret efter blev Chordirecteur ved den store Opera og døde 1806. Sønnen blev 1798 i Pariser Conservatoriet Elev af Adam i Claverspil og af Catel i Theori. 1803 sendte Faderen ham til Wien, hvorfra han efter dennes Død kom tilbage til Paris og gjorde stor Lykke baade som Clavervirtuos og som Lærer. 1814—23 levede K. i London, men vendte efter en Concertrejse gjennem Tyskland 1824 tilbage til Paris, hvor han blev Medejer af Pleyels Claverfabrik, der nu tog et stort Opsving. Senere forlod K. kun Paris et Par Gange for at give Concerter i Tyskland og Belgien. Som Virtuos nød han alles Beundring. Af hans talrige Compositioner er derimod en stor Del af mindre Betydning (Salonsager, Phantasier, Variationer osv.), medens der ogsaa findes solidere Sager, Kammermusik, Claverconcerter og Studieværker. Af disse bruges endnu adskillige. K. erhvervede sig stor Rigdom, levede som en Fyrste og efterlod en for sin Ødselhed bekjendt Søn, Arthur K., der var en talentfuld Claverspiller, døde 1869 og testamenterede et Musikerselskab 120,000 Frcs.

Kalksinter, en hvid eller gul, kornet, krystallinsk Kalksten, der forekommer som Drypsten i de bekjendte Kalkstenshuler, som findes i mange Kalkbjærge (Adelsberggrotten, Baumannshulen o. lign.), eller afsættes af rindende, kalkholdigt Vand, som f. Ex. ved Tivoli i Nærheden af Rom, hvor den kaldes Travertin, eller ved den varme Kilde i Carlsbad, den saakaldte Sprudelsten. I Almindel. bestaar den af Kalkspat; dog er den traadede og stænglede K. ikke sjælden Aragonit.

Kalkspat, et Mineral, der bestaar af kulsur Kalk, krystalliserer i hexagonale Former som Rhomboedre, Skalenoedre og sexsidede Prismer, har tre tydelige Gjennemgange, som svare til Grundrhomboedrets Flader og skære hinanden under en Vinkel af 105° 5'. Haardheden er 3 (ridser altsaa Gips, men ridses af Flusspat). K. er et af de mest udbredte Mineralier, er smukkest udkrystalliseret paa Gange og har meget forskjellige Farver efter de indblandede Stoffers Beskaffenhed. Den fuldkommen gjennemsigtige, vandklare Varietet, der forekommer paa Island, kaldes Dobbeltspat; de jordagtige, tætte eller krystallinske kaldes Kalktuf, Kalksinter, Kalksten, Marmor og Anthrakonit.

Kalksten, en Bjærgart, hvis Hovedbestanddel er kulsur Kalk, bruser ved Tilsætning af en Syre og er enten krystallinsk (Marmor) eller tæt, uden egentlig krystallinsk Textur (Kalksten i snævrere Forstand). Til den sidste regnes en Mængde forskjellige neptuniske Dannelser

mere eller mindre tydelig Lagdeling, hvilke
danne meget betydelige Bjergmasser af
Tusende Fods Mægtighed og i Almindel.
Navn efter den Formation, hvortil de
f. Ex. silurisk, devonisk, Lias- og Jura-
n, eller efter de i den mest fremtrædende
ninger, Hippuritkalk, Koralkalk, Bryozo-
Muslingkalk osv. Den indeholder hyppig
iske Levninger, navnlig Bløddyrskaller og
rene; ja mange K. bestaa næsten ene
idet disse løse Masser senere ere blevne
nkittede ved et kalkholdigt Bindemiddel.
er saaledes Tilfældet med Faxekalken og
ten, der henhøre til den danske Kridt-
ion. K. anvendes til Kalkbrænding, til
ngsten, Fliser, architektoniske Øjemed og
ødningsmiddel, alt efter Farven, Tæt-
og de indblandede Stoffers Beskaffenhed
ngde. En til Juraformationen hørende,
tæt og finkornet, pladeformet K. (So-
rskifer) har fundet en udstrakt Anven-
om lithographisk Sten. Skjønt Kridtet
g Tale ikke henregnes til K., bør det
ttes i Klasse hermed baade paa Grund
chemiske Sammensætning og sin Dan-
naade.
uf, Kildekalk, en hvid, graa eller gul,
Kalksten, afsat af kalkholdigt Kildevand
rdampningen af den i Vandet opløste
lsyre, og hvori man ofte træffer Lev-
af Planter og Dyr, der under K.s
se ere blevne indhyllede i den bund-
kulsure Kalk, hvilket er Aarsagen til
orøsitet. I Danmark forekommer den
id ved Nørlund, Skanderborg, Vejle,
und ved Adelersborg, Roskilde og Vin-
rne, ved Liselund paa Møen o. fl. St.
Tider anvendtes den meget som Byg-
ateriale i vore Kirker og maa ikke for-
ned den vulkanske Tuffsten fra Rhin-
der ligeledes er anvendt enkelte Steder
jyske Halvø som Bygningsmateriale,
Ribe Domkirke. Nu bruges K. kun
brænding og som Mergel.
ld, den af slagtede Faars Skind i
erierne med Kalk bortætsede Uld.
n (Meleagris Gallopavo) hører til de
: Hønsefugle, blandt hvilke den ud-
sig ved Hovedets og Halsens nøgne,
Hud og den nedhængende Hudlap fra
n, samt derved, at Halen kan rejses
ud i Form af et Hjul. Den vilde
· Nordamerikas Skove fra Canada til
(sydligere, i Mellemamerika, findes en
de Art, M. ocellata); Hunnen er mørke-
en synderlig Metalglans; Hannens
rierer fra Sort til en glinsende Kob-
; Sving- og Styrefjerene ere kantede
t. Den tamme K. er altid mindre end
, fra hvilken den nedstammer, da Spa-
sin Tid have overført den fra Mexico
pa. Kalkunavlen udfordrer, naar den
s, større Omhu end anden Hønseavl.
Abraham, dansk Historiker, f. 1743 i
on, blev 1756 Student og 1762 theol.
. 1765—80 var K. Universitetsbiblio-
blev 1770 Professor i Græsk, 1781
e og Geographi og døde 5 Dec. 1821
Graad (siden 1811). K. var en over-
ordentlig lærd Mand og samlede et meget stort Bibliothek, men skrev kun mindre Afhandlinger. Hans „Verdenshistorie" (1776) var længe en almindelig brugt Lærebog i de danske Skoler, og hans Flid og Hukommelse satte ham i Stand til at oplyse en Mængde Enkeltheder, ligesom han med stor Velvilje understøttede andre Videnskabsmænds Arbejder. K. udgav 8de og 9de Del af Suhms „Danmarks Historie" (1806—12). Han deltog i Stiftelsen af „Selskabet for Borgerdyd" 1785 og af „Borgerdydsskolen" paa Christianshavn 1795.

Kallebodstrand, Farvandet mellem Sjælland og Amager, hvis nordlige Del optages af Kjøbenhavns Havn.

Kallehave, Færgested i det sydlige Sjælland ved Ulvsund, med Færgefart til Koster paa Møen v. for Stege.

Kalligrāph, Skjønskriver. **Kalligraphī**, Skjønskrivekunst, Skjønskrivning.

Kallikrates, to græske Kunstnere i det 5te Aarh. f. Chr., af hvilke den ene tillige med Iktinos byggede Parthenon og senere de lange Mure, den anden, fra Lakedæmon, udmærkede sig ved Forfærdigelsen af overordentlig smaa Sculpturarbejder af Jærn, Elfenben osv.

Kallikrātidas, spartansk Flaadeanfører, slog 406 f. Chr. Athenienseren Konon, men blev s. A. besejret af Athenienserne i Slaget ved de arginusiske Øer, hvor han faldt.

Kallimachos, græsk Billedhugger af den attiske Skole fra Tiden om 420 f. Chr., udmærkede sig især ved sin Dygtighed i den techniske Behandling og sin meget affilede Udførelse; men den Friskhed, som gav den ældre Kunst sit Særpræg, gik derved tabt hos ham. Han er mest navnkundig ved sine kvindelige Billedstøtter. Tillige nævnes han som Opfinder af det korinthiske Søjlecapitæl.

Kallimachos, græsk Digter og Videnskabsmand i den alexandrinske Periode, f. i Kyrene, aabnede c. 250 f. Chr. i Alexandria en Skole for Grammatik og de skjønne Videnskaber, blev Forstander for det alexandrinske Bibliothek og udgav en stor Mængde Skrifter, af hvilke der foruden nogle Brudstykker kun er opbevaret 73 Epigrammer og 6 Hymner; hans Digt om Berenikes Haar er os bekjendt ved Catuls latinske Oversættelse.

Kallinos fra Ephesos, Grækernes ældste elegiske Digter, levede i det 7de Aarh. f. Chr. Hans Digte vare af politisk-heroisk Indhold; deres Gjenstand var Opfordringer til kjækt Forsvar af Fædrelandet mod Fjendernes Angreb. Vi have kun et længere Brudstykke, der findes i Bergks »Poetæ lyrici Græci«.

Kalliope, en af de 9 Muser, opfattedes senere fortrinsvis som den episke Digtnings Muse; efter Mythen var hun Moder til Orpheus og Linos, til Rhesos og Hymenæos, til Sirenerne o. fl. Hun fremstilles sædvanlig med en Voxtavle og en Skrivepen (Stilus) i Haanden.

Kallipāstavarer kaldes Gipsafstøbninger af en særlig ren Gipsmasse, naar de, efter at være fuldkommen færdige og tørre, gjennemtrænges med Stearinsyre eller Paraffin og derefter poleres. For at give K. en varmere Tone farves Paraffinet eller Stearinsyren først

med lidt Gummigut og Drageblod. K. have nærmest Udseende af voxet Merskum.

Kallirhoe, en ung Pige fra Kalydon, der blev elsket af Dionysos's Præst Koresos. Da denne ikke fandt Gjenkjærlighed og Dionysos derfor, bevæget ved sin Præsts Bønner, hjemsøgte Beboerne af Kalydon med Afsindighed, skulde i Følge et Orakelsvar K. ofres for at udsone Gudens Vrede; men Koresos ofrede sig for hende, og K. dræbte sig selv ved den efter hende opkaldte Kilde. En Kilde i Attika i Ilissosflodens Leje kaldes ogsaa K. (eller Enneakrunos).

Kallisthenes fra Olynth, f. c. 360 f. Chr., Søstersøn af Aristoteles, af hvem han blev opdraget sammen med Alexander d. store, ledsagede Alexander paa hans Tog; men da han ytrede sig misbilligende om den af Alexander fordrede slaviske Ærefrygt, faldt han til sidst som et Offer for Hofmændenes Had 328 f. Chr. De betydeligste blandt hans Skrifter vare »Hellenica« og »Persica«, af hvilke kun ubetydelige Brudstykker ere opbevarede. Den K. tillagte „Alexanders Historie" er et Produkt af den tidlige Middelalder.

Kallisto, Datter af Arkadieren Lykaon, var en af de Nympher, der hørte til Artemis's Følge. Da hun ved Zeus var bleven Moder til Arkas, blev hun af Hera forvandlet til en Bjørn; i denne Skikkelse blev hun skudt af Artemis eller Arkas, hvorpaa hun under Navnet Arktos blev optaget blandt Stjærnerne. Arkas blev forvandlet til Stjærnen Arkturus.

Kall Rasmussen, Michael Nicolai Christoffer, f. 25 Juni 1816 i Kjøbenhavn, Student 1834, ansat 1845 ved Gehejmearchivet, først som Copist, til sidst (fra 1851) som Registrator; fik 1856 Professortitelen og døde 12 Marts 1863. I de sidste Aar (fra 1860) var han Secretær i „Danske Selskab". Hvad han har skrevet er kun mindre Tidsskriftartikler, men han var i Besiddelse af en forbavsende Viden, navnlig i personalhistorisk Retning, som har efterladt sig talrige Spor i andres Arbejder.

Kallun, Drøvtyggernes saakaldte fjerde Mave, ogsaa kaldet Løben. S. **Drøvtyggere**.

Kallundborg, Kjøbstad i det nordvestl. Sjælland, Holbæk Amt, 12 M. v. for Kjøbenhavn, ved det indre af den 2 M. lange **Kallundborgfjord** mellem Halvøerne Refsnæs og Asnæs, ligger dels paa en Høj (Overbyen), dels paa dennes Skraaning ned mod Fjorden. 3,167 I. (1880). Kirken er opført af Esbern Snare i Slutn. af det 12te Aarh.; den er bygget i Korsform med 4 høje, ottekantede Taarne for Enderne af Korsets Arme og et femte, højere over Korsets Midte. Dette sidste styrtede ned 1827, men er nu ved Kirkens Restauration 1871 gjenopført. Raadhuset er opført 1854. Havnens Dybde er 10—11 F. Byens Handel bestaar fornemmelig i Kornudførsel. Den samlede Toldindtægt udgjorde 1884 49,000 Kr.; Handelsflaaden tæller 8 Fartøjer over 4 Tons med samlet Drægtighed 468 Tons. K. har Jærnbaneforbindelse med Kjøbenhavn over Holbæk og Roskilde og Dampskibsforbindelse med Aarhus. Byens Øvrighed er en Borgemester, der tillige er Byfoged og Skriver. Af andre Embedsmænd er her en Sognepræst, en Kateket, en Amtsforvalter, en Districtslæge, en Postmester og en Toldforvalter. K. er Valgsted for Holbæk Amts 4de Folketingskreds og hører til 2det Udskrivningsdistrict. — K. har sin Oprindelse fra den af Esbern Snare samtidig med Kirken ved Hærvig byggede Borg, der i Slutn. af det 13de Aarh. kom under Kronen. Efter Christian II.s Flugt 1523 blev Slottet overgivet til den nye Konges Tilhængere ved Forræderi af Lensmanden Claus Erikssen Ravensberg, som man derfor gav Ogenavnet „Slippeslot". K. Slot var af Vigtighed som Opbevaringssted for Rigets Dressel og Archiv (indtil 1582; s. **Gehejmearchivet**), ligesom det ogsaa til forskjellige Tider benyttedes til Fængsel for betydelige Statsfanger. Den afsatte Konge Christian II levede her fra 1549 til sin Død 1559. Det blev ødelagt af Svenskerne 1659. K. havde i Middelalderen et Graabrødrekloster (stiftet 1239), der ved Reformationen blev forandret til en Ladegaard for Slottet, og en Kirke, St. Olai, der var ældre end Vor Frue og endnu stod i Beg. af dette Aarh., ligesom Byen har vedblevet at benytte dens Kirkegaard. K. er ikke i de senere Aar gaaet frem i samme Forhold som de fleste andre danske Kjøbstæder, dels paa Grund af, at den store Trafik, som Smakkefarten til Aarhus forhen gav, ophørte, da Forbindelsen imellem Sjælland og Jylland kom til at gaa over Korsør, dels som Følge af, at Holbæk og Slagelse have draget ikke lidet af Byens tidligere Handel til sig. Jærnbaneforbindelsen med Kjøbenhavn vil dog maaske efterhaanden ophjælpe Byen en Del.

Kalmänk, kipret Bæv af Kamuldgarn med tvunden Kjæde, utvunden Islæt, glittet i en Kalander.

Kalmar kaldes ved Middelhavet visse tiarmede Blæksprutter af Loligo-Slægten med et hornagtigt Rygblad under Huden, hvis Form minder om en Fjerpen (calamus).

Kalmük, omtr. d. s. s. Dyffel.

Kalmüker (tyrk. Khalimak) ell. Øloter og Dsungarer, en Stamme af de egentlige Mongoler, Undersaatter dels af det russiske, dels af det chinesiske Rige. Næsten uden Undtagelse ere de Hyrder, som vanke omkring paa Stepperne fra Volga indtil Højasiens Ørkener og Højfjælde. Deres Hovedsæde er Dsungariet, men derfra vandrede i det 17de Aarh. nogle Stammer ud, som dels leve i Sibirien ved Tobol, dels mellem Volga og Ural; en Afdeling af disse var det, der 1771 under store Farer og Besværligheder drog tilbage fra det europæiske Rusland til China. Det er fra K., at man sædvanlig har taget de ufordelagtige Skildringer af de mongolske Folkeslags smudsige Hudfarve og flade Ansigter. Deres Historie er nøje forbunden med Mongolernes, idet man ikke kan afgjøre, hvor stor en Del K. udgjorde af disses Horder. K. have nu antaget den fredelige buddhistiske Religion og have tabt deres Uafhængighed, dels til China, dels til Rusland. Deres Præsteskab har en Art theologisk Lærdom, væsentlig hentet fra chinesiske og tibetanske Skrifter; K. have ogsaa en national Heltedigtning.

Kálnoky, Gustav [ki], Greve, østerrigsk Diplo-

1832, var 1859—70 østerrigsk Legations-
r i London og 1874—79 Afsending i
havn, samt derefter i St. Petersborg,
an i Nov. 1881 blev Udenrigsminister, i
Stilling han har arbejdet for Ved-
elsen af det gode Forhold imellem de
ige Kejsermagter og særlig for et nøje
d med Tyskland.
sa [lohtscha], Stad i Ungarn i en sum-
i ved Donau, 15 M. s. for Buda-Pest.
. Ærkebispesæde, smukt Kathedralkirke
ærkebiskoppeligt Palads. Udstrakt Vin-
vl.
ypi, en af Talbot 1828 opfunden Frem-
ade til at frembringe Photographier
ir.
k kaldes baade Tatarernes Lamme-
r og Armeniernes høje Filthatte.
, en af Færøerne øst for Østerø, over
g og indtil ½ M. bred, ¾ □ M. med
er 200 J., er høj og stejl og har
Fuglebjærge.
, 1) Gouvernem. i det indre Rus-
givet af Gouv. Moskva, Tula, Orel
enst. 562 □ M. med 1,132,000 J.
Landet er fladt og gjennemskaaret af
Volgas Vanddistrict hørende Floder,
den vigtigste er Oka. Omtrent Halv-
Landet er bedækket med Skov, for
len tilhørende Kronen. De vigtigste
sprodukter ere de almindelige Korn-
t Hør og Hamp. Af Mineralier er
betydeligste. 2) Hovedstad i Gouv.
oden Oka, 22 M. s. s. v. for Moskva.
(1884). Bispesæde med Gymnasium
Kirker. Læder- og Sejldugsfabriker,
erier og Oljemøller samt betydelig
Stort Artillerietablissement.
ngen af en Ko (Tyrekalv, Kviekalv),
ere andre Dyr, som Hjorten (Hjorte-
adyret, Rensdyret. Om Jødernes
f en Guldkalv s. d. A. K. kaldes
ille Ø ved Siden af en større, som

rland, en jydsk Adelsmand paa Val-
rdags Tid, som under Fejden 1368
over til de holstenske Grever og til
forlenedes med Aalborghus og Ri-
Da han i Henhold til den mellem
Greverne sluttede Fred skulde over-
n de to Slotte og paa ny aflægge
, udbrød Kong Valdemar i Følge
ldsagn med de bekjendte Ord: „Atter-
er en god Ko; han gik bort som en
er han som en Ko kommen igjen
Chr. Winther har behandlet denne
med poetisk Frihed — i et ypper-
igt.
nesøn, s. Krumsdlingeætten.
tad i Schwarzwaldkredsen i Kongor.
rg, 4 M. v. til s. for Stuttgart ved
old i en snæver Dal i Schwarzwald.
etydelige Uldmanufakturer og Gar-
ndel med Skovbrugsprodukter og
n herværende Missionsforening har
Mængde religiøse og opbyggelige

s [ria], 1) Stad i det tidligere
v. Suvalki, 38 M. n. ø. for War-

schau. 11,000 J., for største Delen Jøder. Vig-
tig Handel. 2) Flække i det østerrigske Kron-
land Galizien, 3 M. s. v. for Krakow, i en
bjærgfuld Egn, med 1,200 J. og et prægtigt
Bernhardinerkloster, hvis Valfartskirke aarlig
besøges af over 200,000 Pilegrime.

Kalveknæ, en Misdannelse af Knæet (sæd-
vanlig af begge), hvorved dette bøjes i en
Vinkel med Spidsen ind ad, saa at de ind-
vendige Flader af begge Knæ berøre hinanden,
medens Skinnebenene ved efter vige ud fra
hinanden. K. udvikler sig sædvanlig i Puber-
tetsalderen og findes især hos svagelige In-
divider, der hurtig skyde i Vejret, navnlig naar
deres Beskæftigelse medfører, at de maa staa
meget eller bære svare Byrder; en Slaphed i
Knæleddets Baand danner i Forbindelse med
Legemets Vægt den egentlige Aarsag til K.

Kalvskindet, en lille Slette, som nu ligger
inden for Throndhjem Bys Grænser, bekjendt
af det Slag 19 Juni 1179, hvori Kong Sverre
overvandt Erling Skakke og Magnus Erlings-
søn, og hvori Erling faldt.

Kalvø, en Ø i Skanderborg Sø, hvor der
1168—72 var et Kloster, som derpaa flyttedes
til Øm (s. d. A.).

Kalydon, Ætoliens Hovedstad ved Floden
Euenos, er i Sagnet bekjendt ved det kalydo-
niske Vildsvin, som Artemis, fortørnet paa Kong
Oeneus, havde udsendt for at hærje Kalydoniernes
Marker. For at nedlægge det samlede Oeneus's
Søn Meleagros Grækenlands berømteste Helte;
Atalante, Meleagros's Elskede, traf endelig
Dyret med en Pil, hvorpaa det blev nedlagt.

Kalymnos, en 2 □ M. stor, bjærgfuld Ø ud
for Lilleasiens Sydvestspids, n. for Øen Kos,
er frugtbar og frembringer Vin, Figen, Oli-
ven og Honning. Mange af Beboerne ere
gode Svampedykkere. Befolkningen angives til
15,000, som for en stor Del leve i Staden K.,
der har en god Havn og livlig Handel.

Kalypso, hos Homer Datter af Atlas, som
beboede Øen Ogygia; efter at Odysseus paa
Hjemrejsen fra Troja var strandet der, tilbød
K. ham Udødelighed, hvis han vilde blive hos
hende. Da han stadig vægrede sig herved, idet
han længtes efter sit Hjem, holdt hun ham til-
bage i 7 Aar, indtil hun paa Zeus's Befaling
lod ham rejse paa et Skib, hun selv havde
hjulpet ham at bygge.

Kalø, en lille Ø ved Østsiden af Jylland i
den efter samme opkaldte Kalø Vig, forbundet
med Fastlandet ved en Stendæmning. K. Slot
blev anlagt af Erik Menved 1313, efter at han
havde dæmpet den store Bondeopstand i Jyl-
land. Hans Efterfølger maatte nedbryde det,
men det blev snart igjen opført og var der-
efter Sædet for en kongelig Lensmand. Gust.
Vasa holdtes i Forvaring her 1518—19. Chri-
stian V forærede Slottet til sin Halvbroder,
Grev Ulr. Fred. Gyldenløve, som 1672 lod det
nedbryde og anvendte Materialierne til at
bygge sit Palais paa Kongens Nytorv i Kjø-
benhavn (nu Charlottenborg); men endnu er
en betydelig Ruin af Slottet tilbage. ½ M.
fra denne inde i Landet ligger den nuværende
Hovedgaard K., der fordum var Ladegaard til
Slottet.

Kam. Nedekamme dannes ved Udskæring af

Tænder i Plader, som fremstilles ved Udpresning i varm Tilstand, naar Materialet er Oxehorn, Heste- og Oxeklove ell. Skildpadde, ellers ved Udskæring. K. betegner ogsaa Tænder af Træ paa Tandhjul (Kamhjul) ell. korte Arme, som staa ud fra en Axel (Kamvelle).

Kāma, en sejlbar Flod i Rusland, udspringer i den østlige Del af Gouv. Wjatka og falder efter et meget bugtet Løb af henv. 300 M.s Længde i Volga neden for Kasan.

Kāmala (Glandulæ Rottleræ) er Kjertelhaarene af en ostindisk Vortemælksplante (Rottlera tinctoria). De indeholde et harpixagtigt Stof og anvendes som Lægemiddel mod Bændelorm.

Kamālje, s. Camail.

Kamarān, en Ø i det røde Hav ved Arabiens Vestkyst, under 5½° n. Br., tilhører Englænderne, som 1859 erhvervede den ved Kjøb af en arabisk Høvding. Station for den engelske Skibsfart; godt Vand.

Kambōdja, 1) ell. Mekong, en betydelig Flod i Asien, udspringer rimeligvis midt i Tibet, gjennemløber dette og det sydvestlige China under Navnet Lantsan, flyder paa en kort Strækning gjennem det østlige Birma, træder derefter ind i Siam, hvis østlige Del den gjennemløber fra N. til S., derfra ind i den franske Skytsstat K. og falder slutteligt gjennem det franske Cochinchina ud i det chinesiske Sydhav. Ved sit Udløb danner den et stort Delta. 2) En under fransk Overhøjhed staaende Skytsstat i Bagindien, omgiven af Siam, Annam, fransk Cochinchina og Siam-Bugten. 1,523 □ M. med 1,500,000 J. Landet er bjærgfuldt mod V., hvorimod den østlige Del paa begge Sider af Floden er en frugtbar Slette, der er udsat for Oversvømmelser. De vigtigste Naturfrembringelser ere Ris, Arekanødder, Betel, Krydderier og fortrinlige Træsorter. Af vilde Dyr forekomme Elefanter, Bøfler og Vildsvin, og Skovene ere rige paa Vildt. Af Husdyr ere Svinene talrigst. Bjærgene i Landets vestlige Del indeholde meget Jærn. Hovedstad Udong. K. er i Juni 1884 annecteret af Frankrig, idet der er sikret Kongen en aarlig Civilliste paa 300,000 Pjastre mod at K. bliver en Del af det i fransk Besiddelse værende „indo-chinesiske Rige". Slaveriet skal afskaffes.

Kambȳses (gammel-pers. Kambujiya), Konge over Perserne og Mederne, Søn af Cyrus og Kassandane. 529 f. Chr. fulgte han sin Fader paa Tronen. Han bragte 525 Ægypten under persisk Herredømme, ligeledes Kyrenæerne og Libyerne; derimod var han uheldig i sine Foretagender mod Carthago og Æthioperne. Efter sin Tilbagekomst til Ægypten forfaldt han til Drik og viste stor Grusomhed; selv flere af sine nærmeste Slægtninge og sin egen Broder Smerdes lod han dræbe. Paa Tilbagerejsen til Persien, hvor en Opstand imod ham var udbrudt, døde han af Følgerne af et Saar, som han tilfældigvis var kommen til at tilføje sig selv, 522 f. Chr.

Kāmeke, Georg v., preussisk General, f. 14 Juni 1817 i en gammel pommersk Slægt, indtraadte 1834 i Ingenieurcorpset og blev 1850 Capitain i Generalstaben. 1858—60 var K. ansat i Krigsministeriet og gjorde fra 1863 Tjeneste som Stabschef ved et Hærcorps. 1866 udmærkede K. sig ved Gitschin og Königgrätz, blev efter Krigen Inspecteur ved Ingenieurcorpset og 1868 Generallieutenant. 1870 førte han en Division, ledede 6 Aug. Stormen paa Højderne ved Spicheren, deltog i Slagene ved Metz og Gravelotte 14 og 18 Aug. og indtog Fæstningerne Thionville, Montmédy og Mézières. I Slutn. af Dec. fik K. den øverste Ledelse af Ingenieurarbejderne foran Paris og blev i Febr. 1871 Chef for Ingenieurcorpset og Generalinspecteur for Fæstningerne, senere tillige Medlem af det tyske Forbundsraad samt Formand for dettes Hærudvalg. I Jan. 1873 blev K. tysk Vicekrigsminister og i Nov. s. A. virkelig Krigsminister indtil Marts 1883.

Kamel (Camelus). K. høre til Drøvtyggerne, men afvige fra de øvrige D. ved at mangle Horn og Takker, ved at have Hjørnetænder i begge Kjæver, 2 Fortænder i Overmunden, men kun 6 i Underkjæven, samt derved, at de ikke som andre Drøvtyggere gaa paa sidste Taaled og Hoven alene, men paa en under alle 3 Taaled anbragt Trædepude. Det er store, temmelig højbenede Dyr med lang Hals og nedhængende Mule, 1 ell. 2 Pukler paa Ryggen, en uldagtig Haarklædning af brunagtig Farve og en svag Bagkrop med fremtrædende Laar samt en oxeagtig Hale. Charakteristisk for K. ere ogsaa de nøgne, haardhudede Steder paa Brystet og Benene, hvorpaa de hvile, naar de knæle eller lægge sig ned. Den egentlige K., med 2 Pukler, (C. bactrianus) holdes som Husdyr af de mongolske og tatariske Folkefærd i Asien og det sydlige Rusland, Dromedaren (C. Dromedarius), med ēn Pukkel, derimod af de arabiske Stammer i det vestlige Asien og nordlige Afrika. En egen Race af Dromedarer er den hurtigløbende Mahari. K. og Dromedaren høre til de for Mennesket nyttigste og uundværligste Dyr. De anvendes begge som Lastdyr til at bære tunge Byrder gjennem udstrakte Ørkener („Ørkenens Skib"), og kun ved dem er den ældgamle Karavanhandel mellem Syden og Norden igjennem de afrikanske og asiatiske Ørkener bleven mulig; de udmærke sig i lige høj Grad ved Styrke, Hurtighed, Udholdenhed, Nøjsomhed (de taale længe at tørste og tage til Takke med den tarveligste Planteføde, som Ørkenen byder dem) og Lydighed. K. benyttes desuden til Trækdyr, Dromedaren til Ridt og i Krigen som ellers Hesten, og saa vel deres Kjød og Mælk som deres Hud og Haar have stor Betydning i Araberens og Kalmukkens Økonomi; den tørrede Gødning er det i Ørkenen hyppigst forekommende og anvendte Brændsel. K. kjendes kun som Husdyr; de vilde K., som forekomme f. Ex. ved Lob-Noor ere næppe andet end forvildede Efterkommere af løssluppne Individer. Til Kamelfamilien hører ogsaa Lamaslægten (s. Lama).

Kamel, en Art Pontoner, der benyttes til at løfte dybtlastede Skibe med, saa at de kunne flyde ind over et grundt Farvand.

Kamelgarn spindes i Regelen af Angoragedens fine, snehvide, sjældnere graa eller sorte Haar, undertiden af Kamelens Grundhaar, og bruges til Posamentmagerarbejde, samt til

ne Tøier (Mohairs), især som Islæt
eljæde.

lhalsflue (Rhaphidia), Insektslægt af
jernes Orden, kaldt saaledes paa Grund
ingstrakte, stærkt bevægelige første Bryst-
m, naar Insektet bereder sig til An-
ldes i Bejret med bøjet Hoved; de
er ere klare med tæt Ribbenet; Hunnen
et med en Læggebraad. Det er baade
e og som Larver graadige Rovinsekter;
leve under Træbark.

øt, som ofteſt et uldent Stof af Kam-
tvunden Kjæde og utvunden Islæt.
er man ogsaa K. et Silketøj, hvis
svagt tvunden af forskjelligfarvede
nedens Islætten (der ved Halvsilke-K.
t Bomuldsgarn) har en tredje Farve
faar et eget, isprængt Udseende.

ets-Podolskij, Hovedstad i det russiske
dolien, 170 M. s. til v. for St. Pe-
23,000 J., hvoraf Halvdelen Jøder.
holst Ærkebispesæde og romersk-ka-
esæde, begge med herlige Kathedral-
olig Industri.

kája, Kosakſtække i de donske Kosak-
i Rusland ved Floden Donez, 15
Novo-Tscherkask. 12,000 J.

, Stad i Konger. Sachsen ved Flo-
-Elster, 4½ M. n. ø. for Dresden.
lldmanufakturer, Kornmarkeder. Les-
by.

, Garn af Kamuld.

llede (Ctenobranchia, Pectinibran-
iers Benævnelse paa den Afdeling
som have Gjæller og Skal, og hos
llerne sidde i en egen Hule under
verste Omvrid og have Form af en
dobbelt Kam. Hertil hører den
af de skalbærende Havsnegle.

, Tandhjul med Trætænder (Kamme)
ul (s. d. A.).

bugten strækker sig fra det sorte Hav
ven Krim tæt s. s. v. for Sevastopol
under Belejringen af denne Stad
en franske Flaade som Hovedstation.

lomst (Matricaria Chamomilla),
de kurvblomstredes Familie, Aster-
n har gule Skiveblomster og hvide
er samt fintdelte Blade; fra Gaase-
m den ligner meget, adskilles den
agelige Lugt og ved Manglen af
Kurvlejet; den er vildtvoxende i
Norge. Blomsterkurvene indeholde
e og Bitterstof og anvendes som
, ofteſt i Form af Te. Romersk K.,
af Anthemis nobilis, indeholder
standdele og anvendes paa samme
en hører ligeledes til Kurvblom-
ilie, men til Slægten Gaaseurt,
ner paa Kurvlejet. Med disse maa
es M. inodora, norsk Balder-
ligeledes voxer vildt hos os, men
ugtløs; den er mange Steder et

t til Opvarmning af et Locale tje-
aabent Ildsted. K. anbringes lige
korstensrør, hvorigjennem Røgen
Da K. fordrer stærk Træk, maa
e sit eget Skorstensrør. For at
Varmen ikke strax skal gaa bort gjennem Skor-
stenen, indsnævres den øverste Del af Kamin-
rummet noget. Aabningen ud imod Stuen
omgives med en mere eller mindre prydet Ind-
fatning, der tillige med det foran Aabningen
anbragte Gitter ofte danner det smukkeste Parti
i Værelsets Decoration. K. give kun en ringe
Nyttevirkning, og da Ilden kun virker ved
Udstraaling, blive de enkelte Dele af Værelset
højst ulige opvarmede; paa den anden Side
frembringer den flammende Kaminild et Ind-
tryk af Hygge. K. anvendes mest i England.
Kaminovnen er en Modification af K., idet der
oven paa denne er anbragt et System af Jærn-
rør, hvorigjennem Røgen ledes for derved at
bringes til at afgive mere Varme i Localet.
Sign. Opvarmning.

Kammer (af gr. *κάμαρα*, et Værelse med et
hvælvet Loft, en dækket Vogn o. desl.) beteg-
nede oprindelig det afsondrede Værelse, hvori
de frankiske Konger opbevarede deres Privat-
ejendom. Senere kom K. til at betyde de
Grene af Administrationen, som modtog først
Indtægterne af Domainerne, senere alle Stats-
indtægterne. **Kammermester** var i Middelalderen
Benævnelsen for en højtstaaende kongelig Em-
bedsmand, som styrede Kongens Pengevæsen.
Kammercollegiet, egtl. Skatkammercollegiet ell.
Rigsskatmesterens Collegium, kaldtes det efter
Souverænetetens Indførelse i Danmark under
4 Nov. 1660 ved den saakaldte Provisionalordi-
nans oprettede Collegium, hvem Bestyrelsen af
Statens Finansvæsen var overdragen, og hvoraf
de forskjellige finansielle Forvaltningsautorite-
ter, der bestod indtil 1838, have udviklet sig.
Af Kammercollegiet opstod saaledes i Danmark
Rentekammeret og Generaltoldkammeret. Og-
saa i Tyskland fandtes tidligere i de fleste
Stater en Regeringsautoritet, der kaldtes K.,
hvorunder forskjellige Sider af Politivirksom-
heden og Administrationen, især den finansielle,
henlagdes, og alt, hvad der henhørte under
Kammeret, kaldtes Cameralvæsen (jvfr. **Came-
ralvidenskaberne**). **Kämmerer** (Camerarius) kaldtes
i Tyskland den, der stod i Spidsen for Kam-
meret; Rigets Ærke-K. var til sidst Kurfyrsten
af Brandenburg. I Danmark brugtes Benæv-
nelsen kun om nogle af de højeste Embeds-
mænd ved Øresunds Toldkammer. **Kammer**
bruges ogsaa i flere Lande som Betegnelse for
de lovgivende Forsamlinger, idet der navnlig
skjelnes imellem Et- og Tokammersystemet. Paa
det første afgav den franske Nationalforsamling
og Nationalconvent 1789—95, Nationalfor-
samlingerne 1848—51 og 1871—75 og de spanske
Cortes 1810-14 og 1868—70 Exempler. Og-
saa Grækenland, Serbien og Bulgarien have
kun ét Kammer. Hvor der findes to Kamre,
betegnes sædvanlig det mere folkelige (Depu-
teretkammeret, Folketinget) som andet K. I
Skydevaaben er K. den bageste Del af Løbet,
i hvilken Krudtladningen faar sin Plads; Be-
nævnelsen bruges især, naar dette Rum er
skarpt afsondret fra den øvrige Del af Løbet,
enten derved, at det har et mindre Tværmaal,
som i Morterer og Haubitser, eller derved, at
det som i Riffelkanonerne er glatboret, medens
den øvrige Del af Løbet er riflet. **Kammer-
ladning**, en især i Norge og Sverige almin-

delig Benævnelse for, hvad vi i Danmark sædvanlig kalde Bagladning.

Kammeradvocat kaldes i Danmark den Højesteretsadvocat, hvem det Hverv er overdraget paa det offentliges Vegne at føre de Statens Finanser vedkommende Retssager.

Kammerdug, s. Batist.

Kammermusik bet. oprindelig den verdslige Musik, som opførtes ved Privatconcerter i Fyrsternes og de fornemmes Huse. De medvirkendes Antal var i Regelen ikke stort, og Kammerstilen var derfor mest beregnet paa Solister eller mindre Chor. Efterhaanden droges Orchestret ind med, og K. omfattede da al Musik, som ikke kunde henføres til Kirkemusik eller dramatisk Musik. Nu skjelner man mellem Concertmusik og K. og forstaar ved den første sædvanlig en for Concertsalen passende Musik, i hvilken Orchestret er medvirkende, og ved den sidste en verdslig Musik, i hvilken et indskrænket Antal Solospillende og Solosyngende medvirke, og som bedst egner sig til Udførelse i et mindre Rum. Særlig forstaar man dog ved K. saadanne Musikstykker, som ere strevne i Sonateform eller med denne beslægtede Former for ēt eller flere Instrumenter, der alle ere Hovedstemmer: Duo, Trio, Kvartet, Kvintet osv. **Kammermusiker** og **Kammersanger**, en Instrumentist eller en Sanger, som er ansat ved et fyrsteligt Capel eller Theater; ofte, f. Ex. i Danmark, kun en Titel.

Kammerret kaldtes i Danmark og Norge den Domstol, hvilken Paakjendelsen af alle Sager angaaende de kongelige (d. e. Statens) Indtægter tidligere var overdraget, men som blev ophævet 1771 ved Oprettelsen af Hof- og Stadsretten, under hvilken alle det Slags Sager, der endnu kaldes **Kammersager**, da bleve henlagte, indtil de et Par Aar efter endelig bleve lagte ind under ethvert Steds almindelige Underret, hvilket allerede tidligere var sket i Norge.

Kammersluse, s. Sluse.

Kammertone bet. tidligere den dybe Stemmetone, som brugtes ved Kammermusik, i Modsætning til den i Kirken brugelige Chortone, der da sædvanlig var en Heltone højere (jvfr. **Chortone** under **Chor**); men K. nærmede sig efterhaanden mere og mere Chortonen, og nu kan Forskjellen mellem dem anses for hævet. K. bliver da nu den gængse Stemmetone, efter hvilken alle Instrumenters Tonehøjde reguleres. Udgangspunktet for Stemningen er i Almindel. det enstregede a; men til Fastsættelsen af en absolut Tonehøjde for denne Tone er man kun naaet i Frankrig, hvor den siden 1859 officielt er ansat til 870 Svingninger i Sekundet. Denne Stemmetone (diapason normal) er vel indført i enkelte større Byer uden for Frankrig, men i de fleste Orchestre er K. en Del højere end den franske og dernæst indbyrdes meget ulig. I den nyeste Tid har der atter ved Sammenkomster og Commissioner ytret sig en stærk Trang til en almindelig gjældende K., og det synes som om Pariser K., der allerede 1885 er bleven gjældende i flere store tyske Byer, vil blive den dominerende.

Kammin, Stad i den preussiske Prov. Pommern ved Floden Dievenow, der ved sit Udløb i Østersøen danner en større Sø, 8 M. n. til ø. for Stettin. 6,000 I. Smuk Domkirke. Handel med Hør. Fiskeri. Den kaldes i de nordiske Sagaer Steinborg.

Kammusling (Pecten), Muslingslægt af dem, der kun have ēn Lukkemuskel, med en tynd, foroven lige afskaaren, for Resten afrundet, ribbet Skal; den højre Skal er i Regelen mere hvælvet og har et Udsnit for Foden og dens Byssus (især udviklet hos Ungerne), den venstre mere flad, Hængslet svagt. Kappen er aaben, frynset, i Kanten besat med talrige Føletraade og farvede Øjne, Gjællerne trævlede, Læbefligene til Dels krusede, Foden lille, fingerformet. Saa vel Dyret som Skallerne have ofte ret smukke Farver. Der kjendes over 100 levende Arter (foruden flere Hundrede fossile) fra alle Have; i de nordiske Have findes adskillige anselige Arter (P. islandicus, maximus, opercularis osv.), der kunne spises. Ved at klappe med Skallerne kunne visse K., især som Unger, gjøre lange Spring gjennem Vandet. Jvfr. **Falsk-musling**.

Kampen, Stad i Konger. Nederlandene, Prov. Over-Ijsel, ved Floden Ijsel, 1 M. fra dens Udløb i Zuidersøen. 17,000 I. Betydelig Handel med Korn og Kvæg. Maskinbyggeri. Smukt bygget Stad.

Kampen, Nik. Godfr. van, hollandsk Historiker, f. 1776, d. 1839 som Professor i hollandsk Sprog og Historie ved Athenæet i Amsterdam, skrev bl. a. paa Hollandsk Korstogenes Historie (4 Bd., 1822-26), Literaturens og Videnskabernes Historie i Nederlandene (3 Bd., 1821—26), Nederlændernes Historie uden for Europa (3 Bd., 1831—33), Tildragelserne under det franske Herredømme i Europa (8 Bd., 1815—23) og den 15aarige Fred i Europa (1832), samt paa Tysk Nederlandenes Historie til Heeren og Ukerts Samling (3 Bd., 1831—33).

Kamphøvener, Bernhard C., dansk Botaniker, f. 10 Maj 1813, holdt 1837, 1839 og 1840 Forelæsninger i Forstbotanik og var 1844—45 Docent i dette Fag, indtil han rejste ud med „Galathea" som Expeditionens Botaniker; hans fuldstændig nedbrudte Helbred nødte ham til at forlade Expeditionen før dennes Slutning; han kom hjem og døde 20 Juli 1846. K. var en meget ivrig og dygtig Botaniker. Han har kun udgivet et Par mindre Skrifter, der fremkom under hans Virksomhed som Forstdocent.

Kamptz, C. Alb. Chr. H., f. 1769 i Schwerin, blev 1799 Dommer i den mecklenburgske Landret, 1804 i Rigskammerretten i Wetzlar og 1810 i Kammerretten i Berlin. 1812 blev K. refererende Raad og 1817 Directeur for Politiministeriet, overtog 1824 desuden Posten som Directeur for Undervisningsvæsenet og var 1830—42 Justitsminister med det særlige Hverv at fremme Lovrevisionen i Rhinlandene. K. besad grundige juridiske Kundskaber og har store Fortjenester af Lovgivningen i Preussen, men optraadte skarpt mod de frisindede Bestræbelser hos den studerende Ungdom, hvorfor ogsaa hans „Codex der Gendarmerie" 1817 blev opbrændt ved Wartburgfesten. Foruden en Række Skrifter om mecklenburgske Retsforhold udgav K. 1813—46 „Jahrbücher f. d. preuss. Gesetzgebung, Rechtswissenschaft und

valtung" (66 Bd.), 1817—39 „An-
preuss. Staatsverwaltung" og „Die
- u. statut. Rechte d. preuss. Mo-
Bd., 1826—28), samt 1847 „Staats-
nerkungen über d. königl. dänisch.
fe", rettet mod de slesvigholstenske
om Arvefølgen i Hertugdømmerne.
49.

le, s. Tromle.

tka, en c. 9,000 □ M. stor Halvø
ste Asien mellem Beringshavet og
, ligger mellem 51° og 64° n. Br.
Cap Lopatka, er en lav og smal
Landet er næsten overalt bjærg-
get vulkansk, højest mod Øst. Man
udslukte og 12 endnu virksomme
landt hvilke den over 15,000 F.
hev, og en stor Mængde varme
olfatarer. Floden K. flyder fra S.
Beringshavet i en Dal mellem to
Bjærgene ere til Dels bedækkede
Skove, men danne andre Steder
epper, der en stor Del af Aaret
e. Kornavl finder ikke Sted, men
liggende Dale trives Roer, Kaal
vel. Klimaet er særdeles strængt
maaneders Vinter. Indbyggerne
Kamtschadálere) udgjøre næppe over
ne meget Indianerne paa Nord-
rdvestkyst. De ere et Fisker- og
hente Hovedbestanddelen af deres
havet og Floderne, og hvis vig-
ere halvvilde Hunde. Længst mod
e som Nomader af deres Rens-
Petropaulovsk (Peter-Pauls-
østkysten med c. 500 J. er Landets
t. — K. blev opdaget af Kosakker
utn. af det 17de Aarh. og 1697
Russerne.

Den lange, mindre krusede Uld,
il Fabrikation af glatte og fine
kæmmet, hvorved Taverne lægges
og de korte udsondres; deraf

n med „Kamme" besat Belle, d. e.
En K. bruges især i Stampe-
kammene hæve Stamperen, og i
, hvor K. baade er Vandhjuls-
Kamme løfter Hamrene.

Stad i det russiske Gouv. Sa-
den Volga, 22 M. s. til v. for
000 J. Saltoplag. Talgsmelte-
fart.

lække i Galilæa i Nærheden af
u Landsbyen Kanna, var Apo-
Zelotes's Fødeby, hvorfor han
teren. I K. forvandlede Jesus
ll ved et Bryllup Vand til Vin.
græsk Billedhugger fra Sikyon,
6te og Begyndelsen af 5te Aarh.
til Kunstnerkredsen fra Tiden
Der nævnes en Aphrodite i Guld
i Korinth, en Apollon i Bronze
en Apollon i Cedertræ til Theben.
i British Museum, ligeledes en
el som en anden i endnu stræn-
erlin tillægges denne Kunstner.
Stad paa den japanske Ø Nippon
s. v. for Tokio, ved Jedobug-

tens Vestside, var i Aarhundredets Midte en
ussel Fiskerby; men nu, da den er en af de for
den almindelige Handel aabnede Havne, er den
en rask opblomstrende Stad med c. 110,000 J.
og mange betydelige Handelsetablissementer.
Med det hosliggende Jokohama (65,000 J.)
danner K. saa godt som ēn Stad, hvis Ind-
førsel 1884 havde en Værdi for Varer af 71
Mill. Kr. og ædle Metaller 8 Mill. Kr. mod
Udførsel af Varer 79 Mill. og ædle Metaller
11 Mill. Kr. De vigtigste Indførselsartikler
ere Bomulds- og Uldstoffer, Udførselsartikler
Raasilke og Te.

Kanál som Betegnelse for en Del af det
aabne Hav er egtl. d. s. s. Stræde, Sund, Bælt,
men anvendes sædvanl. kun om bredere Vande
(St. Georgskanalen, Nordkanalen, Bahama-
kanalen, K. ved Mozambique). Særlig betegner
K., Franskmændenes La Manche, den Del af At-
lanterhavet, som ligger mellem Englands Syd-
kyst og Frankrigs Nordkyst, og som ved Calais-
strædet forbindes med Nordsøen. Som dens Be-
grænsning mod det aabne Atlanterhav regnes
almindelig en Linje fra Englands Sydvestspids,
Landsend, til Spidsen af den bretagniske Halvø
i Frankrig. Dens Længde er derefter 75 M.
med størst Bredde 35 M. og 1400 □ M.s Areal.
Den største Ø i K. er Wight ved Englands
Sydkyst; Seine er den eneste betydelige Flod,
hvis Vande falde i K. — K. betegner ogsaa
en ved Kunst dannet, bred og dyb Vandgrav.
Oprindelig anlagdes K. for at overrisle og
derved frugtbargjøre Landstrækninger eller for
at udtørre sumpede Egne, altsaa for at tillede
eller aflede Vand. Senere fandt de en mere
udbredt Anvendelse som Forbindelsesled mellem
sejlbare Vande (Floder, Indsøer, Have), og
denne Art K., Skibsfartskanalerne, har en Tid
lang i forskjellige Lande spillet en vigtig Rolle
som Handelsveje. Rigtignok havde i den nyere
Tid Jærnbanerne, der ikke alene paa mange
Steder lettere lade sig udføre, men ogsaa afgive
et hurtigere og sikrere Communicationsmiddel,
stillet Kanaltransporten betydelig i Baggrunden
og for en stor Del atter ført Kanalbygningen
tilbage til dens oprindelige Øjemed; men i
den seneste Tid have dog Anskuelserne paa dette
Punkt forandret sig væsentlig, og man har indset,
at K. kunne indtage en betydningsfuld Plads som
Færdselsveje ved Siden af Jærnbanerne. For-
delen ved K. er da navnlig, at de ere virkelig
offentlige Veje, som, naar kun ikke Aarstiden
hindrer det, kunne benyttes af enhver med eget
Fartøj til hvilken som helst Tid og mellem
hvilke som helst Punkter. Den store Hurtighed
og Sikkerhed, hvormed Befordringen sker paa
Jærnbanen, har stor Betydning for Personbefor-
dringen og for Gods, der ikke fylder meget;
men for mange Arter af Gods betyde de mindre
Befordringsudgifter paa K. meget imod Hur-
tigheden og Sikkerheden ved Jærnbanetrans-
porten. At Jærnbanerne ville være mindst
farlige for de K., ad hvilke man med Søskibe
uden Omladning kan komme fra et Hav til et
andet, er en Selvfølge. — Det synes utvivl-
somt, at China i umindelige Tider har haft
Skibsfartskanaler, om end i en noget raa og
ufuldkommen Skikkelse; men de første Kanal-
anlæg, om hvilke der foreligger historisk Beret-

ning, fandtes i Ægypten. Her anlagdes de allerede i Oldtiden ikke alene i det Øjemed at lede Nilens frugtbargjørende Vand ud over Landets tørre Egne; men flere af Ægyptens Konger have ogsaa ladet udføre K. for Skibsfartens Skyld, og saaledes blev det røde Hav forbundet med Middelhavet — hvilken Forbindelse dog først fik praktisk Betydning i den nyeste Tid ved Anlæget af Suezkanalen (s. Suez). I Europa fandtes der i det 11te Aarh. Skibsfartskanaler i Italien, og i det 14de Aarh. blev Elben forbunden med Østersøen ved Travekanalen. I det følg. Aarh. skete der et vigtigt Fremskridt i K.s Udvikling ved Opfindelsen af de saakaldte Kammer- ell. Skibssluser (s. Sluse), idet man ved disse opnaaede at kunne hæve og sænke Skibene fra et Vandspejl til et andet og altsaa etablere Skibsfart mellem Vande, selv om de ligge i meget forskjellig Højde for hinanden eller ere adskilte ved Højdedrag. I denne Hensigt anlægges K. trappeformig med saa lange vandrette Strækninger som muligt, og ved de omtalte Sluser bringer man paa hvert af disse Trin paa den Tid, da et Fartøj skal passere det, Vandstanden til den fornødne Højde. Ligger det ene af de Vande, der skulle forbindes, højere end det andet, afgiver det førstnævnte Fyldvand til Sluserne. Anderledes stiller det sig, naar der ligger en Højderyg mellem Vandene og Forholdene ikke tilstede en Gjennemskjæring af Højdedraget. I dette Tilfælde maa der paa det højeste Punkt (Delingspunktet) ligge en Vandbeholder, tilstrækkelig stor til at forsyne K.s Sluser til begge Sider nedad med Fyldvand. Det kan derfor ofte blive nødvendigt her at anlægge kunstige Søer, der kunne opsamle Vandet fra Omegnen. Undertiden maa man endog pumpe Vandet op i disse Beholdere. Ved Anlæget af slige K. vil derfor Bestemmelsen af Delingspunktet, som man søger at faa saa lavt beliggende som muligt, være af størst Betydning ved Valget af Linjen. Paa Grund af Vandmangel i de højere Egne kan man nødes til at føre K. i en Tunnel gjennem Højderyggen; paa nogle Steder har man ogsaa, navnlig ved mindre Anlæg, brugt at afbryde K. og lade Baadene trække ad Skraaplaner over det mellemliggende Højdedrag. I Amerika har man endog ved større K. befordret Fartøjerne paa Jærnbane over Vandskjellene. Er Delingspunktet bestemt, søger man herfra den nemmeste Vej til de Vande, der skulle forbindes. Hvor K. støder paa mindre Vandløb, optages disse i den eller ledes under den i Rør. Skal man passere større Floder eller Slugter, føres K. over ved Hjælp af Aquæducter. Pludselige og hyppige Drejninger af K. søger man at undgaa, da de genere Farten. Er dette ikke gjørligt, udvides K. i Rundingerne. K. gjøres i Regelen saa brede, at to Skibe kunne passere hinanden. Desuden anlægges der paa passende Steder Udvidelser (Kanalhavne), hvor Skibe kunne losse og lade uden at fornlempe Passagen. K.s Dybde retter sig væsentligst efter de Fartøjers Dybgaaende, for hvilke den er bestemt. Den stedse ensartede Vandstand er en Hovedbetingelse og maa undertiden reguleres ved kunstige Midler (Hæverter). K.s Sider og Bund maa sikres saaledes, at det indledede Va[...] saa lidt som muligt siver ud, og at Jordtryk[...] udvendig fra ikke presser Væggene ind. Ved K[...] der tilsigte en Forbindelse med Havet, anlæg[...] ges der om fornødent Flodsluser og Flodport[...] Fartøjerne, der passere K., blive i Almind[...] trukne af Mennesker eller Trækdyr, hvorfor d[...] paa den ene eller paa begge Sider anlægg[...] en Trækvej. Denne Transportmaade er i [...] selv fordelagtig, da f. Ex. en Hest paa [...] nogenlunde bred K. i Skridt kan trække me[...] end 60 Gange saa meget som paa en Chaussé[...] og heri ligger væsentligst Grunden til den sto[...] Indflydelse, som K. tidligere have haft p[...] flere Landes Udvikling. Naar Dampskibe b[...] nyttes til Kanalfart, vælges helst Skruesktib[...] da K.s Sider lide meget ved Bølgeslaget [...] Hjulskibe. Hyppigere benyttes dog Dam[...] kraften paa den Maade, at der paa Bu[...] den af K. ligger en Kjæde, der kan føres [...] over en Tromle paa Skibet; denne Trom[...] drejes ved Dampkraft paa Skibet, og det[...] føres derved fremad. Et saadant Fartøj ka[...] da slæbe flere andre. — Kanalvæsenet indtag[...] en meget forskjellig Plads i de forskjellige Lan[...] efter disses naturlige Beskaffenhed. Mest ud[...] viklet er det i Holland, Belgien, Frankri[...] England og Nordamerika. I Sverige mærke[...] Trolhätta-K., der danner en Del af den Van[...] forbindelse, som forener Kattegattet med Øster[...] søen (s. Götaelv og Götakanal). I Danmark er[...] de væsentligste: paa Sjælland Esromkanal fr[...] Esromsø til Kattegattet, Frederiksværkskan[...] mellem Arresø og Roskildefjord, den Danne[...] skjoldske K. fra Bavelsesø til Karrebæksminde[...] paa Fyn Odensekanal, der fører fra Odense t[...] Odensefjord; og i Jylland Løgstørkanal, der fo[...] faa Aar siden er anlagt mellem det østre og vestr[...] Limfjordsbassin for at gjøre det muligt fo[...] Skibsfarten at undgaa Grundene og Bankern[...] i Fjorden uden for Løgstør. Af særlig stor[...] Kanalarbejder i den nyere Tid mærkes Suez[...] kanalen og Panamakalen (s. disse A.), hvilke[...] sidste endnu er under Arbejde. I den nyes[...] Tid er man i Tyskland begyndt med stor Iv[...] at kaste sig over Udviklingen af Kanalnette[...] Blandt forskjellige større tyske Kanalarbejde[...] der nu skulle paabegyndes, maa udhæves Kanale[...] mellem Nordsøen og Østersøen, der skal udga[...] fra Brunsbüttel ved Elben og derfra føres ove[...] Rendsborg til Kiel og bygges saaledes, at sa[...] vel de største Handelsskibe som de største Pan[...] serskibe skulle kunne passere den og derve[...] undgaa Omvejen ad Skagen. Størst Betyd[...] ning vil denne K. faa i militær Henseende ve[...] i Krigstid at tilstede den tyske Flaade en a[...] Udlandet uafhængig Vej mellem de to Have.

Kanáris, Konstantin, græsk Søhelt, f. 179[...] paa Øen Ipsara, var oprindelig en simpe[...] Skibsfører, men udmærkede sig under Frihedskrigen gjentagne Gange ved den Dygtighed o[...] Snildhed, hvormed han ved Brandere ødelagde tyrkiske Krigsskibe; saaledes stak han 19 Jun[...] 1822 Ild paa det tyrkiske Admiralskib ved Chios netop som Tyrkerne fejrede Øens Ødelæggelse, og 22 Nov. s. A. brændte han et andet Admiralskib ved Tenedos. 17 Aug. 1824 tog K. Hævn over Ipsaras Plyndring ved at ødelægge nogle tyrkiske Skibe ved Samos og redde[...]

ne Ø fra en lignende Skæbne som
: Forsøget paa at ødelægge den tyrkiske
lexandrias Havn i Aug. 1825 mis-
1827 var K. Repræsentant for sin
ationalforsamlingen og blev n. A.
laaden, men trak sig efter Capodi-
rd 1831 tilbage til Syra. Senere
igjen i Tjenesten, blev 1847 Se-
r 1848—49 Førsteminister og 1854
neminister. 1861 fik han Tilbud
sværdigheden og en stor Aarpenge,
det; i Jan. n. A. vilde Kongen
am at danne et nyt Ministerium,
vede streng Overholdelse af For-
blev derfor vraget. Efter Ottos
i Oct. 1862 blev K. Medlem af
ge Regering indtil Febr. 1863 og
raaret s. A. til Kjøbenhavn for at
ns Vilhelm (Georg I) den græske
rts 1864—Marts 1865 var han
Afbrydelse Førsteminister og dan-
den russisk-tyrkiske Krig i Juni
nisterium, omsluttende Førerne af
ands politiske Partier; han døde
77.

Stad i Afghanistan i Asien, 62
Kabul, paa en frugtbar Slette
rne Argandab og Tarnak. 15,000 J.
en 1842 i Tilbagegang; den talte
il 60,000 J.

, s. **Syges.**

ask Maal paa flydende Varer, lig
vfr. **Kanna, Kanne.**

r (Nepenthes), eneste Slægt af en
familien beslægtet Plantefamilie,
rter, som kun forekomme i Tro-
i det malayiske Ørige. Blom-
a og ubetydelige, men desto mærk-
: Bladene. Disse have en lang,
e Bladstilk, som hos mange af
i et krukkeformet Legeme, der er
t, at Krukkens Aabning vender
rsynet med et tilleddet Laag; paa
derside findes en utallig Mængde
af disse assondres en Vædske, der
kken mer eller mindre, og i hvilke
yr. K. hører nemlig til de kjød-
er. Krukkerne kunne blive tem-
os en Art, N. Rajah fra Borneo,
. lange tillige med Laaget, saa at
og firføddede Dyr kunne drukne

n lille Flod i Canton Bern i
pringer paa Berneralperne, løber
forener sig med Simme i Nær-
ts Udløb i den vestlige Del af
Den efter Floden opkaldte **Kan-**
perlige Græsgange. Over **Kander-**
nordlige Fod af Doldenhorn fører
. over Gemmipasset til Badet Leuk.

rne, en spredt liggende Landsby
d, ved Vesterhavet, c. 2 M. s. v.
ned Redningsstation.

iha Kent [kæhn], nordamerikansk
3 Febr. 1820 i Philadelphia, gik
kibslæge med et nordamerikansk
China og det indiske Øhav og
ypten og Europa 1845 tilbage til
han besøgte 1846 Afrikas Vestkyst
og deltog senere i Kystopmaalinger ved Mexico. 1850—52 tog han som Læge Del i den første nordamerikanske Franklinexpedition, hvis Udbytte han meddelte i et 1854 udgivet Værk. 1853—55 foretog han med Skibet „Advance" et nyt Tog til Polarhavet og mente her gjennem Smiths Sund v. om Grønland at have naaet det aabne Polarhav under 82° n. Br. Efter to yderst besværlige Overvintringer paa Østsiden af Smiths Sund maatte han forlade det indefrosne Skib og naaede efter mange Farer paa Baade tilbage til de danske Kolonier i Grønland. Beretningen om denne Rejse nedlagde K. i »Arctic Explorations in the years 1853—55« (2 Bd., 1857), hvormed maa sammenholdes de af hans danske Ledsager Carl Petersen udgivne „Erindringer fra Polarlandene" (1857). K.s Helbred var bleven nedbrudt af disse Rejser, og han døde i Havana 16 Febr. 1857.

Kane Bugten [kæhn] kaldes Havet mellem Nordgrønland mod Ø. og Grinnell Landet mod V. Indløbet fra Baffinsbugten dannes af Smiths Sund og Udløbet til Nordpolarhavet af Kennedy Kanalen. Sundets østlige Del begrænses af den mægtige Humboldt Gletscher.

Kanel. Kanelbark er et meget almindelig brugt Krydderi, der tillige finder Anvendelse som Lægemiddel. Navnet K. (af lat. canella, et Rør) brugtes oprindelig i Middelalderen om forskjellige Krydderier, der bragtes i Handelen som rørformede Barkstykker, men bruges nu kun om Barken af forskjellige Arter Kaneltræ (s. nedenf.). Som Krydderi bruges væsentlig kun Cassiakanel, der er billigere end den ceylonske K. (Barkstykkerne kun papirtynde); som Lægemiddel anvendes begge Sorter. De indeholde **Kanelolje** (eller Cassiaolje), hvis Hovedbestanddel er **Kanelaldehyd**, en farveløs, oljeagtig Vædske, som i Luften bliver brun og iltes til **Kanelsyre**, der ogsaa findes i forskjellige Balsamsorter (f. Ex. Peru- og Tolubalsam). Kanelbarken finder i Medicinen Anvendelse som Tinctur (**Kaneldraaber**) og **Kanelvand**, især mod Diarrhoe og mod Blødninger fra de kvindelige Kjønsorganer. **Kanelblomster** anvendtes tidligere som Krydderi. **Kaneltræ**, ægte (Cinnamomum zeylanicum), et paa Ceylon vildtvoxende, nu i flere tropiske Lande, f. Ex. Mauritius og Vestindien dyrket, indtil 30 F. højt Træ, af Laurbærfamilien, med altidgrønne, oftest modsatte, ægformede, helrandede, 3—5nervede, læderagtige Blade og smaa, gulhvide Blomster; Frugten et Bær af Form og Størrelse omtr. som en Slaaenfrugt. Af dette Træs Bark faas den ægte ceylonske Kanel, medens derimod den indiske K. (Cassia cinnamomea) faas af Cinnamomum Cassia, et i China vildtvoxende og paa Java og andre indiske Øer dyrket Træ. I Handelen forekommer hyppigst dette sidste Slags saa vel som Cassia lignea, der er Barken af en Varietet af det ægte K. Medens Kanelbarken har været Handelsvare i umindelige Tider, gaar Kaneltræets Cultur ikke stort mere end 100 Aar tilbage, idet man foretog de første Plantninger paa Ceylon i Aarene 1765—70.

Kanelsten, en Ædelsten, s. **Granat.**

Kanem, et Negerrige i Afrika, ø. for Tsad

Søen, med Hovedstad Mao, der skal have c. 10,000 J. og er en vigtig Plads i Karavanhandelen.

Kanephører, d. e. Kurvebærersker, kaldtes i Athen de Jomfruer, som ved Fester og højtidelige Processioner bar paa Hovedet i pragtfulde Kurve de til Ofringerne hørende hellige Redskaber.

Kanin (Lepus cuniculus) hører til Hareslægten og skjelnes fra Haren ved sin mindre Størrelse, sine kortere Øren og Bagben. Den vilde K. er rødgraa med hvid Bug, den tamme graa, sort, broget eller hvid; i sidste Tilfælde har den røde Øjne, da den er en saakaldt Albino. En Afart er **Angora-K.** ell. Silkeharen med lange, bløde Haar. I Sydeuropa lever K. vild, og som forvildet (d. e. nedstammende fra tamme K.) forekommer K. mange Steder i Europa, f. Ex. i Klitterne paa Amrum. Ved deres selskabelige, gravende Levemaade ere K. meget forskjellige fra Harerne; de ere endnu mere frugtbare end disse, idet Hunnen 4—8 Gange om Aaret føder 5—6 Unger, som ere blinde den første Uge efter Fødselen. Hvor K. formere sig meget stærkt, blive de besværlige ved at underminere den dyrkede Jord, og man søger da at standse deres overhaandtagende Mængde ved at jage dem, f. Ex. med Fritter. I flere Lande holdes K. som et fordelagtigt Husdyr, idet Kjødet er velsmagende; de fodres med Klid, Roer, Kartofler, Hø, Kaalblade o. l. og maa holdes i tørre og lune Stalde.

Kanitz, Ph. Felix, østerrigsk (ungarsk) Rejsende, f. 1829, satte sig 1858 det Maal nøjagtig at undersøge de slaviske Landskaber paa den tyrkisk-græske Halvø og foretog en Række omfattende Rejser i disse. Frugter heraf ere: „Serbien, hist.-ethnogr. Reisestudien" (1868, 2den Udg. 1877) og „Donau-Bulgarien und der Balkan" (1860—75, 2den Udg. 1882, 3 Bd.).

Känizsa [scha], **Nagy-K.** [nadj] (Store-K.), Flække i Ungarn, 27 M. s. v. for Buda-Pest. 18 000 J., hvoriblandt mange Jøder. Tobaksavl. Store Teglværker. Handel med Korn og Svin.

Kanna var Grundenheden i det forrige svenske Rummaal, lig $\frac{1}{10}$ sv. Kub. Fod eller 2,709 danske Potter. **Kannland**, ældre svensk Markmaal, lig 1,000 sv. Kvadrat Fod eller 223,7 danske Kvadrat Alen.

Kanne, Maal for flydende Varer i Tyskland og Holland, lig den franske Liter eller 1,036 danske Potter.

Kanne, Søren Mikkelsen, en jysk Bonde fra Omegnen af Grenaa, er bekjendt for den behjærtede Daad, han udførte ved i Febr. 1835 at redde en Mand fra et strandet Skib. Paa Grund af den stærke Paalandsstorm var det ham umuligt at naa ud til Skibet med Baad, og han greb da til den i den voldsomme Bølgegang yderst vovelige Fremgangsmaade at begive sig derud til Hest. Det lykkedes ham at faa Skipperen, den eneste, der var tilbage paa Skibet, fra dette over paa den ene Hest, og, idet han holdt den udmattede Mand fast paa den med den ene Haand, styrede han med den anden begge Hestene tilbage gjennem det oprørte Hav. Regeringen belønnede ham, og S. S. Blicher forevigede hans Minde i et bekjendt Digt.

Kannegießer, Carl Ludw., tysk Digter og Oversætter, f. 1781 i Wendemark i Brandenburg, beklædte efterhaanden forskjellige preussiske Skoleembeder og døde i Berlin 1861. Større Betydning end hans originale, for største Delen dramatiske Arbejder (bl. a. „Schauspiele für die Jugend", 3 Bd., 1844—45) have hans Oversættelser af fremmede Digtere, især de af Dante („Dantes Göttliche Komödie", 1809—21; „Dantes Lyrische Gedichte", 1827) og af Troubadourerne („Gedichte der Troubadours", 2den Udg. 1855), samt hans „Vorträge über eine Auswahl von Goethes lyrischen Gedichten" (1830).

Kännik, s. **Capitel**.

Kännstadt, Stad i Neckarkredsen i Württemberg ved Floden Neckar, $\frac{3}{5}$ M. n. ø. for Stuttgart. 16,000 J. Livlig Industri. Badested med jærnholdige Kogsaltkilder, der anvendes som Kissingervandet, men have en svagere Virkning end dette.

Kano, Stad i Fellatastaten Sokoto i Sudan i Afrika, 12° n. Br., 26° ø. L., i en vandrig og usund Egn, med 50,000 J. og betydelig Industri i Bomuldsvarer, Indigofarveri, Skotøj og Vaaben samt udstrakt Handel, der drives med Karavaner paa Timbuktu, Mursuk og Tripolis. Karavanerne samles her sædvanlig fra Januar til April, og Stadens Befolkning naar da op til 100,000 Mennesker.

Kanobin, Stad i det asiatiske Tyrki, Syrien, 3 M. s. ø. for Tripolis, anses for Maroniternes Hovedstad. Deres Patriarch bor her i et stort Kloster, hvis Kirke oprindelig skal være opført af Theodosius den store.

Känon, gr., Maalestok, Rettesnor, Regel, blev i det kirkelige Sprog først brugt om den uforfalskede christelige Lære som den sande Rettesnor for Christnes Tro og Levned i Modsætning til Kjætternes vrange Lære og gik derefter i 4de Aarh. over til at betegne den af Kirken anerkjendte Samling af hellige Skrifter som de, der indeholde denne Regel for Lære og Liv. Om Fastsættelsen af, hvilke Skrifter der skulle regnes for **kanöniske**, samt om Modsætningen mellem disse og de apokryphiske Skrifter s. **Bibel** og **Apokrypher**. Efter at Tridentinerconciliet havde stillet det gamle Test.s Apokrypher paa lige Trin med de kanoniske Skrifter, søgte flere senere katholske Theologer at mildne denne Bestemmelse ved at skjelne mellem **protokanoniske**, d. e. de Skrifter, som Oldkirken og Protestanterne kalde kanoniske, og **deuterokanoniske** Bøger, d. e. Apokrypherne; men denne Distinction er aldrig bleven godkjendt af de kirkelige Myndigheder. Om **Muratoris K.** s. **Muratori**. Ordet K. bruges i Romerkirken ogsaa om en af en Kirkeforsamling given Kirkelov, fremdeles om Præstens Bønner ved Hostiens Indvielse og endelig om Fortegnelsen over de hellige eller kanoniserede. I Bogtrykkerierne bet. K. uden Hensyn til Snittet en vis Størrelse af Skrifter, der sjældnere anvendes til Titler, som oftest kun til Plakater o. desl. K. kaldte end videre Pythagoras det Monochord, ved hvis Hjælp han beregnede Tonernes Intervalforhold; hans Tilhængere fik derfor Navnet **Kanöniker**. I vor Musik er K. en contrapunktisk Musikform, i hvilken flere Stemmer, som indtræde

bre med korte Mellemrum, udføre odi fra Begyndelsen til Enden i ligning. Alle Stemmer synge altsaa nme, men paa et forskjelligt Tids- e paa et andet Trin (jvfr. Imita- Fnklang og Octav forekomme hyp- her kan Imitationen være ganske et K. indrettet saaledes, at hver n Afbrydelse kan begynde forfra, kal være, kaldes det uendeligt. de K., som de fleste kjende fra i Skolen, og som enten ende ene Stemme holder op efter den es at den sidst indtraadte Stemme r, eller med en særlig tilføjet alle Stemmer. Er et K. skrevet ; med et System til hver Stemme, aabent; men er kun den første ret og i denne ved et eller andet) antydet, hvor de andre Stemmer :, kaldes det lukket. **Kanonicitet** egrebet af de Egenskaber ved Bi- ke Bøger, i Følge hvilke de aner- være af guddommelig Oprindelse l Rettesnor for christeligt Liv og ät, s. **Capitel**. **Kanonisation** kaldes hvilken Paven optager en Afdød merske Kirkes Helgener. Efter ation er gaaet forud, blive den Persons Undergjerninger under- velse i et Slags Proces, ved elens Advocat" (advocatus dia- epræsenterer Modstandernes Me- mindste tre vidnefaste Under- oves til en K. Efter **Kanonisa-** heldige Udfald drager Paven i essiou til Peterskirken og for- Lyden af Basuner, Klokker og ye Helgens Navn. Det officielle er udfærdiges om denne Hand- kaldes **Kanonisationsbulle**, bliver Paven og alle Cardinalerne. id krævede Folket Retten til at r; fra 993 gjorde Paverne For- ret dertil, og fra 1170 er dette n græske Kirke tilkommer Ene- reere Helgener Patriarchen af

Kanonisk, hvad der hører til med Kanon. Anvendt paa de r betyder k. „forfattet af en ophet eller Apostel". **K. Alder**, gelsen af et kirkeligt Embede er. **K. Liv**, det for Medlem- romersk-katholske Domcapitler elbundne Liv; jvfr. **Capitel**. **K.** icum) har sit Navn af de Reis- l. Kanoner, der i Tidens Løb i den christne Kirke, og betegner ns Sprogbrug Indbegrebet af nmelser, saaledes som de inde- etssamlinger, der efterhaanden i Kirken. Udtrykket k. R. er ydigt med katholsk Kirkeret; det væsentlige Indholdet af corpus og danner for saa vidt en den nyere katholske Kirkeret, g beror paa Tridentinerconci- sser og paa Concordaterne og lerne fra dette Aarh., ved hvilke den ældre Ret paa mange Maader er bleven modificeret. Den k. R. indeholder desuden en Mængde Bestemmelser om Forhold, der nu paa Grund af Kirkens forandrede Stilling over for Staten ere unddragne Kirkens Omraade og gaaede ind under Statens Afgjørelse. Rigtignok paastaar den katholske Kirke ogsaa sine Bestemmelsers vedvarende Gyldighed og fordrer principmæssig den samme prædominerende Magt og Uafhængighed lige over for Staten og den verdslige Lovgivning, som den besad i Middelalderen; men siden det 15de Aarh. har den ikke kunnet gjøre disse Grundsætninger gjældende. **K. Straffe**, Kirkestraffe, der ere fastsatte i Kirkelovene. **K. Timer**, s. **Horæ canonicæ** og **Chortjeneste** (under **Chor**).

Kanōn, den almindelige Benævnelse for den Art af svært Skyts, som fortrinsvis er bestemt til at udskyde sine Projectiler mod verticale Maal i strakte Baner og derfor med forholdsvis store Krudtladninger. I Tidernes Løb har K. undergaaet meget betydelige Forandringer i Form og Indretning. De ældste Ildvaaben fra det 14de Aarh. vare næppe andet end ganske korte, i den bageste Ende lukkede og med et Fænghul forsynede Rør, smeddede eller metalstøbte, og kun i Stand til med ringe Kraft at udslynge deres Sten- eller Blykugler. Det var et Fremskridt, da man gav Vaabnet Form af et længere Rør, hvorigjennem Stenkuglen udstødes, og til hvis bageste Ende man føjede et særegent Kammerstykke af noget mindre Tværmaal og bestemt til at rumme Krudtladningen; ofte var det lange og vide Rør eller Piben nedfældet og med Jærnbaand befæstet i en Tømmerstok, der bagtil havde en trugformet Fordybning, hvori Kammerstykket kom til at ligge, idet det med en Tud traadte ind i Pibens bageste Aabning. Dog finder man stundum Kammerstykket og Piben forfærdigede i ēt Stykke. Slige „Stenbøsser", „Skjærmbrækkere", „Pothunde", og hvad de for øvrigt kaldtes, vare i fuld Brug i det 15de Aarh.; men fra dettes Slutning begyndte man at gaa over til et fuldkomnere Slags Skyts, de egentlige K. Saa længe man brugte Stenkugler, maatte man holde sig til store Kalibre for at opnaa nogen Virkning; efter at man, som det synes i Beg. af det 15de Aarh., havde begyndt at støbe Jærngods, blev mod Slutn. af Aarh. Jærnkuglerne almindelige til K., som da ikke længer behøvede de store Kalibre. Efter 1500 blev det derhos almindeligt at støbe Skytset af Metal eller Jærn i ēt Stykke med fast Bund og med et fra Ende til anden cylindrisk Løb; udvendig fik K. cylindriske Tapper, med hvilke den hvilede i Lavetten, for øvrigt kun understøttet under Bunden med en Skrue ell. Kile, hvormed der kunde gives den en større eller mindre Højderetning; paa Bunden var sædvanlig anbragt en Knap, „Druen", paa Midten to Hanke, „Delfinerne", saaledes kaldte efter Forsiringen; for øvrigt var K. udvendig sædvanlig prydet med Friser og Baand og med en Forstærkning omkring Mundingen, „Hovedet". Hovedsagelig i denne Skikkelse holdt den glatløbede K. sig i Brug til efter Midten af det 19de Aarh. Man havde dem af meget forskjellige Kalibre og Vægte. I det 16de

Aarh. gjorde man sædvanlig de mindre Piecer uforholdsmæssig lange, 30 indtil 60 Kalibre i Løbet, saa at det ikke var uden Anledning, at Benævnelsen „Slanger“ var en af de almindeligste for saadanne, ved Siden af andre som „Sakere“, „Falkonner“ og Falkonetter“; „Kartover“ var derimod Navnet paa de sværere K., der vare ikkun 16—22 Kalibre lange, og efterhaanden blev Kartovconstructionen den almindelige ogsaa for det lettere Skyts, saa at K. af alle Slags i Regelen vejede mellem 130 og 200 Kuglevægte og benyttede Krudtladninger, som efterhaanden fra hel og ½ sank ned til ⅓ og ¼ Kuglevægt. Omtr. fra 1550 begyndte man at benævne K. efter Kuglens Pundevægt, og efterhaanden førtes man til kun at støbe visse bestemte Klasser af K. og disse efter bestemte Tegninger, idet man i Frankrig holdt sig til 4, 8, 12, 16, 24 og 32pds., medens næsten alle andre Lande optog en anden, den gamle spanske Kaliberrække af 3, 6, 12, 18, 24, 36 og 48pds. K.; først i de glatløbede K.s allersidste Tid gik man ud over dette sidste Kaliber, i Danmark f. Ex. til 60pds. og 84pds., i Nordamerika endog til en 15“s eller 360pds. Fremskridtene i denne lange Tid fra c. 1500 til 1850 indskrænkede sig for øvrigt til, at man lærte at proportionere K. bedre efter deres Bestemmelse og tilvirke dem og deres Kugler nøjagtigere, saa at man til Fordel for Virkningen kunde formindske Spillerummet mellem Kuglen og Løbet osv. Den Ensformighed, man allerede fra Slutn. af det 17de Aarh. havde gjennemført ved selve K., overførte man først henved 100 Aar senere paa det tilhørende Materiel af Affutager m. m., i hvis Construction der Tid efter anden gjordes store Fremskridt. I Beg. af dette Aarh. blev det Brug at lade K. udskyde foruden Kugler og Kardæsker tillige Granater og Granatkardæsker, og 1822 gav Paixhans Ideen til at støbe Bombekanoner, d. e. K. af svære Kalibre, men kun bestemte til at udskyde Bomber eller Granater og derfor forholdsvis lette, men for øvrigt ganske eller næsten ens med de sædvanlige K. — I Løbet af de sidste 30 Aar har Artilleriet undergaaet en stor Omvæltning derved, at Riffelkanonen næsten ganske har fortrængt den gamle glatløbede K. paa Grund af den overlegne Skudsikkerhed, hvormed den udskyder sine Spidsprojectiler paa Afstande, som de glatte K. end ikke kunde naa med deres runde Kugler. De riflede K. dele sig i to Slags. De af dem, som ere til at lade fra Mundingen, have hovedsagelig samme Form som de glatte K.; kun er der i Løbet skaaret et Antal skrueformig snoede Riffelgange, i hvilke Projectilet griber ind med sine Knaster, d. e. fremstaaende Vorter af et blødt Metal; under Udfarten af Løbet tvinges Projectilet derved til at sno sig om sin lange Axe, og det er denne roterende Bevægelse, som under Projectilets Flugt gjennem Luften tvinger det til at holde Spidsen fremefter og hindrer eller rettere formindsker de tilfældige Afvigelser. Slige riflede Forladekanoner indførtes allerførst i Frankrig og adopteredes derefter af mange Stater, saaledes ogsaa i alle tre nordiske Riger, idet de besidde et stort Fortrin i deres simple Indretning. Denne har man til en vis Grad givet Afkald paa for at opnaa en bekvemmere Betjening og en Overlegenhed i Skudsikkerhed, efter at man senere lidt efter lidt i næsten alle Lande har antaget riflet Bagladeskyts. Efter at man tidligere har gjort mange Forsøg paa at indrette K. til at aabne og lukke i Bunden, saa at Kuglen og Krudtet ad den Vej kunde bringes ind i Løbet, lykkedes det først efter 1840 Nutidens udviklede Teknik at tilvejebringe brugbare Bagladekanoner; ved i disse at gjøre den bageste Del af Løbet noget videre og ved at udskære Riffelgange i den forreste Del af Løbet indrettede man sig Riffelkanoner, som kunde udskyde Spidsprojectiler, der paa den cylindriske Del ere omstøbte med en Trøje af Bly eller omlagte med Ringe af Kobber, som, naar Projectilet skydes ud gjennem det riflede Løb, tvinges til at tage Form efter Riffelgangene og følge disses Snoning, idet Blytrøjen eller Kobberringene for øvrigt fylde Løbet, saa at intet af Krudtgassen kan slippe ud forbi Projectilet. Indførelsen af Riflingen af K. gjorde det nødvendigt at give disse en større Styrke end forhen. Støbejærnet og Bronzen lade sig endnu bruge til de mindre Kalibre af Riffelkanoner; for de større Arter har man hjulpet sig ved at omlægge Støbejærnskanoner med en Trøje af Staalringe over hele den bageste Del, som er mest udsat for at sprænges, eller man har grebet til at tilvirke hele K. af Støbestaal, eller man har fulgt den først af Armstrong anvendte Methode at bygge K. af flere Rør af Staal og Smeddejærn uden om hverandre. Nødvendigheden af at forøge K.s Styrke har især gjort sig gjældende derved, at Panserskibenes Opkomst og Udvikling har tvunget til at gaa til stedse sværere Arter af Riffelskyts; medens de største K. endnu for faa Aar siden vejede c. 10,000 Pd. og udskød Kugler paa c. 60 Pd. med 15 Pd. Krudt, har man allerede nu Riffelkanoner paa over 200,000 Pd.s Vægt, der udskyde Spidsprojectiler paa 1,600—2,000 Pd. med 7½ Centner Krudt til Ladning. — Med Hensyn til Anvendelsen inddeles Landartilleriets K. sædvanlig i 3 Klasser. Feltkanoner veje sædvanlig mellem 550 og 1,600 Pd. og udskyde Projectiler paa 7—22 Pd.; de ere lette nok til at følge Tropperne i alle Slags Terrain og virksomme nok mod Tropper og mod de i Felten sædvanlig forekommende Maal, som Mure, svage Jordvolde osv. I nogle Hære, der maa være belavede paa at føre Krig til Fjælds, har man Bjærgkanoner af 150—300 Pd.s Vægt, lette nok til at trækkes af en Hest, eller endog transporteres i Kløvsadel paa Muldyrs Ryg. Den anden Klasse, Fæstnings- og Belejringskanoner, veje mellen 1,200 og 6,000 Pd. og udskyde Projectiler paa indtil 100 à 160 Pd.; de ere for tunge til at manøvreres i aaben Mark, men kunne dog kjøres i deres Lavetter ad banede Veje og ere handelige nok til at kunne opstilles paa Batterier og Fæstningsværker under en Belejrings vexlende Begivenheder. Kystkanoner endelig ere de sværeste Piecer, til hvis Transport og Opstilling der kræves særlige Midler; indtil for faa Aar siden vexlede deres Vægt mellem 6 og 10,000 Pd., deres Projectiler mellem 30 og 120 Pd.; men Panserskibenes

har medført Nødvendigheden af „Pan-
:", en Klasse af Kystkanoner, der veje
) indtil over 200,000 Pd. og udskyde
r af 100—2,000 Pd.s Vægt. Disse
ville naturligvis ogsaa en fremragende
Bevæbningen af Nutidens Krigsskibe,
der for øvrigt ogsaa indgaar K. af de
asser sige ned til de Smaapiecer
r Hundrede Punds Vægt, som med-
Fartøjernes Armering. **Kanonåde,**
ldning. **Kanonbaad**, et mindre, ar-
sskib, der fører én eller to Kanoner,
dog ofte kunne være af temmelig stor
De ældre K. vare to Slags: **Kanon-**
rmerede med en 60- og en 24-pundig
Kanonjoller, armerede med en 60-
non. De vare vel forsynede med
benyttes med rum Vind, men vare
ıst bestemte til at komme gjennem
d Roning. **Kanonmetal**, s. **Bronze.**
den firkantede Aabning i et Skibs
m to Fastespanter, bestemt til Place-
nonen. Den nederste Flade i denne
sebænken og den øverste Flade

ier ell. Stiftsdamer kaldtes saadanne
den romerske Kirke, der efterlignede
s kanoniske Liv. Den Regel, som
ig d. fromme lod give dem i Aachen
etydelig mildere end Nonnernes.
erne bleve efterhaanden Forsørgel-
for Adelens ugifte Døtre.
, Kyststad i det gamle Nedreægypten
værende Abukir. **K.-Stelen**, med
nemlig hieroglyphisk, demotisk og
rift, blev af de ægyptiske Præster
re for Ptolemæos III. Den blev
n i San (Tanis) og afgiver et
vis for Hieroglyphtolkningens Rig-

, Stjærnebilledet Skibets (Argos)
stjærne, usynlig i Europa.
en af de forenede Stater i Nord-
given af Staterne Colorado mod V.,
od N. og Missouri mod Ø., In-
riet og en endnu ikke i nogen Stat
Landstrækning mod S. 3,860 □ M.
) I. (1880; 364,000 I. 1870). Af
ı (1880) vare 952,000 Hvide, 43,000
. 800 Indianere. Landet har en
lende, bølgeformet Overflade med
. Det gjennemskæres af talrige
hvilke de betydeligste ere Kansas,
ved Foreningen af de to Floder
n og Smoky-Hill og falder i
som paa en Strækning danner
rdøstgrænse; Arkansas flyder fra
ne gjennem Statens sydlige Del,
itoriet og Staten Arkansas til
Landet er i det hele meget frugt-
en den sydvestlige Del, der hører
e amerikanske Ørken. Den store
rnbane, der gaar midt igjennem
Ø. mod V., har tillige med den
S. anlagte Atchison-Topeca-Santa
er fortsættes gjennem Ny Mexico
Hav, bidraget betydelig til dets
ovedstad Topeca. — K. hørte op-
en franske Prov. Louisiana og siden
til Territoriet Nebraska, men oprettedes 1854
til et eget Territorium og blev strax Gjen-
stand for Strid imellem de to store Dele af Uni-
onen, idet Slavestaterne ønskede at indføre
Slaveriet her. Da Flertallet af de virkelige
Nybyggere kom fra Norden og følgelig vare
derimod, trængte Mænd fra Missouri paa Valg-
dagene ind i K. og skaffede sig ved Vold Fler-
tal i den lovgivende Forsamling; og da hine
ikke vilde taale denne Adfærd, som begunstigedes
af Unionsgouverneuren, begyndte en blodig
Kamp med Brand og Plyndringer, i hvilke
Æventyrere baade fra Nord- og Sydstaterne tog
Del (s. **Brown**, John), og som blev et Forspil
til den store Borgerkrig 1861—65. Da det
ikke lykkedes med Vold at gjøre K. til Slavestat,
søgte Demokraterne i Congressen 1858 at lokke
Nybyggerne til at gaa ind paa den ulovlig
givne „Lecompton-Forfatning" (med Slaveri)
ved i saa Fald at love K. øjeblikkelig Op-
tagelse i Unionen og desuden betydelig Land-
udvidelse; men et stort Flertal vragede Til-
budet, og K. blev derfor først ophøjet til Stat
(uden Slaveri) 29 Jan. 1861. K. har senere
været i rask Udvikling; den styres af en Gouver-
neur, valgt paa 2 Aar, et Senat af 40 paa
4 Aar og en lovgivende Forsamling af 125 paa
2 Aar valgte Medlemmer. Til Repræsentant-
huset vælger K. 7 Medlemmer.

Kansas City [sitti], Stad i Staten Mis-
souri i Nordamerika, ved Missouri Flodens
højre Bred, hvor den optager Kansas. 56,000
I. (1880). Vigtigt Jærnbaneknudepunkt. Livlig
Handel.

Kansler (lat. cancellarius) kaldtes i Mid-
delalderen den Embedsmand, som havde at
udfærdige Kongens Breve og offentlige Skri-
velser; det var som oftest en Gejstlig. I Dan-
mark traadte **den kongelige K.** i Stedet for den
tidligere Hofcapellan (baade Andreas og Peder
Sunesøn, samt flere senere Bisper i Ros-
kilde vare K.), og han førte baade Underhand-
linger med de fremmede Magter og forestod
den Del af Retsplejen, som hørte under Kon-
gens Retterting. Før Reformationen var K.
den tredje Embedsmand i Riget, efter Drosten
og Marsken; efter Reformationen, da K. op-
hørte at være gejstlig, indtog han den anden
Plads i Rigsraadet næst efter Hofmesteren (Jo-
han Friis var K. 1536—70, Niels Kaas 1573
—94, Christian Friis til Borreby 1596—1616
og hans Navne til Kragerup 1616—39, Chri-
stian Thomesen Sehested 1640—57). I Beg.
af det 14de Aarh. oprettedes et nyt Embede
som **Rigens K.** (Justitiarius), hvem Retsplejen
overdroges; det var en verdslig Adelsmand,
og hans Plads i Rigsraadet afhang af hans
Embedsalder i dette. Ogsaa nævnes i det 15de
og 16de Aarh. et Par af Roskilde Bisper
(t. Ex. Lage Urne) som **øverste K.**, der synes
at have ført et Tilsyn med de to andre K.s
Embedsførelse. Under Enevælden fik K. (Peder
Reedz 1661—74) en anden Stilling som Præ-
sident i Cancelliet, og Navnet ophørte snart;
derimod vare de senere **Storkanslere** (Griffen-
feld 1673—76, Fred. Ahlefeld 1676—86, Con-
rad Reventlow 1700—8, U. A. Holstein 1721—30)
i Virkeligheden Førsteministre, men senere bort-
faldt Titelen. I Norge nævnes fra det 13de

Aarh. en **Kongens K.** som Afløser af den tidligere Hofcapellan, men Stillingen var i lang Tid ikke saa fast som i Danmark, ej heller saa betydelig og beklædtes som oftest af Provsten ved Mariekirken i Oslo. Efter 1537, da Norges Selvstændighed ophørte, forestod **Norges Riges K.** Retsplejen indtil 1660. I Sverige foregaar ved Reformationen en lignende Forandring med K. som i Danmark; **Rigskansleren** var indtil 1680 en af de høje Rigsembedsmænd, i det sidste halve Hundredaar den egentlige Førsteminister, men afløstes da af Cancellipræsidenten. Desuden omtales fra Carl IX.s Tid en **Hofkansler**, der 1634 fik Sæde i Cancelliet og 1809 blev dets øverste Embedsmand næst Præsidenten, med Sæde i Statsraadet; men 1840 blev Posten inddraget. I England er **Lordkansleren** paa én Gang Storseglbevarer, Formand for Overhuset og for Højesteret, samt for Kanslerretten; han er end videre Overformynder, fører Tilsyn med de offentlige Stiftelser, udnævner Dommere og besætter de fleste af Kronens Præstekald. Finansministeren kaldes **Statkammerkansler** (Chancellor of the Exchequer), og der er en egen K. for Hertugdømmet Lancaster, i Virkeligheden en Minister uden Portefeuille. Irland har en egen Lordkansler, som forestaar Retsplejen. Frankrigs K. var før Revolutionen Rigets højeste Embedsmand og uafsættelig; han toges ud af de retslærdes Stand. Under det første Kejserdømme blev Cambacérès **Ærkekansler**. Den samme Titel bar i det tyske Rige Ærkebiskoppen af Mainz, der som saadan førte Forsædet paa Rigsdagen. Det nordtyske Forbund fik 1867 en **Forbundskansler**, som fra 1871 blev tysk **Rigskansler**. Preussen havde 1746—55 haft en **Storkansler** (Cocceji) og 1810—22 en **Statskansler** (Hardenberg). I ældre Tid var der en **Hofkansler** for hver af det østerrigske Monarchis større Dele; under Navnet **Statskansler** var Kaunitz 1753—92 og Metternich 1821—48 Førsteminister. Beust bar 1867—71 Titel **Rigskansler**. Som Bindeled mellem Regeringen i Ungarn og Kejseren i Wien stod før 1848, samt paa ny 1861—67, en Hofkansler, men denne Stilling er nu bortfalden. Flere Ridderordener have en **Ordenskansler**, og saa vel de svenske som de engelske og tyske Universiteter have en K. som Forstander med en **Vice-** eller **Prokansler** til Hjælper. Ogsaa Kjøbenhavns Universitet havde en K., indtil Reformationen Biskoppen i Roskilde, siden 1586 Kongens K.; men efter 1660 var Cancelliets Præsident i Regelen „Patron" for Universitetet indtil 1805, med en særlig Prokansler 1755—64. — **Kanslerretten** (High Court of Chancery) var siden 1067 en egen Domstol i London under Lordkanslerens Forsæde, men blev 1876 en Afdeling af Englands High Court of Justice. Den havde sin store Betydning ved at hævde „Billighed" (equity) i Modsætning til den strænge Ret (law) og kunde derfor paakaldes som Appelbomstol. Derimod blev den i den senere Tid (bl. a. i flere af Dickens's Romaner) stærkt angreben for sin langsomme og kostbare Procedure. Irland havde ligeledes indtil 1877 en egen K., som nu er forenet med de andre Domstole i Dublin.

Kant er i et Hjørne eller Flerplanslegeme den rette Linje, hvori to sammenstødende Planer skære hinanden.

Kant, Immanuel, berømt tysk Philosoph, den nyere Philosophis Grundlægger, f. 22 Apr. 1724 i Königsberg. Efter at have studeret ved Universitetet i sin Fødeby tilbragte han nogle Aar som Huslærer, men optraadte 1755 som Magister legens i Königsberg, hvor han 1770 udnævntes til Professor i Logik og Metaphysik. Forskjellige Kaldelser til Halle, Jena, Erlangen og Mitau afslog han, og han var i sit hele Liv kun faa Gange uden for Königsberg, aldrig uden for Provinsen. K.s Liv, som hengik stille og regelmæssig, var præget af streng Sandhedskjærlighed og stor Redelighed; om hans omfattende og mangesidige Kundskaber vidne hans Skrifter. Han døde 12 Febr. 1804. I K.s System samle den tidligere Philosophis Hovedretninger sig, og fra K. udgaa alle Nutidens betydeligste Forsøg. Skjønt K. træder i Forhold til alle tidligere Hovedretninger, er han saa langt fra at være Eklektiker, at han i Originalitet maaske er enestaaende. Directe og nærmest tager K. sit Udgangspunkt fra Humes Skepticisme. Den dogmatiske Idealisme havde i naiv Tillid til Erkjendelsens Paalidelighed trot at kunne naa en objectiv gyldig Viden om Tingenes Væsen. Paa denne dogmatiske Selvsikkerhed var der begyndt et Angreb af den realistiske Philosophi i England, især gjennem Humes Tvivl om Aarsagsbegrebets Gyldighed. K. søger paa følgende Maade at bilægge denne Strid. Selv om vor Erkjendelse beror paa Erfaring, følger deraf ikke, at den beror paa Erfaring alene; vi maa tvært imod forudsætte, at der hos os selv findes subjectiv aprioriske Forudsætninger, hvorved vi samle og ordne Erfaringens Materiale, og hvorved overhovedet en Erfaring bliver mulig. Bestemmes nu Metaphysik som en Erkjendelse a priori, d. e. af ren Forstand og af ren Fornuft, bliver Spørgsmaalet om Metaphysikens Mulighed enstydigt med det Spørgsmaal, om der gives rent aprioriske Erkjendelser, som ere almengyldige eller nødvendige. Hvad K. vil, er ikke en Undersøgelse af Gjenstandene, men af vor egen Erkjendelse, for saa vidt denne a priori skal være mulig; en saadan Erkjendelse kalder K. „transscendental" og den tilsvarende Philosophi „Transscendentalphilosophi". Sin Opfattelse af vor Erkjendelses Betingelser og Omfang og dens Forhold til Erfaringen udviklede K. i sine tre „Critiker". „Critik der reinen Vernunft" udkom 1781, men blev i Begyndelsen dels misforstaaet, dels overset, hvorfor han 1783 udgav „Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik", som fremstiller den samme Sag paa en mere anskuelig og letfattelig Maade. Som aprioriske Forudsætninger for al Erfaring paaviser han paa Sansningens Omraade Tid og Rum, de Anskuelsesformer, ved hvilke alt Fornemmelsesindhold ordnes, og paa Forstandens Omraade Kategorierne, de Grundbegreber, ved hvilke de i Tid og Rum anskuede Phænomener bearbejdes af Tænkningen. Den vigtigste Kategori er Aarsagsbegrebet, hvis Gyldighed vi maa forudsætte for at en fra subjectiv Ideassociation forskjellig, objectiv Erfaring skal blive mulig. Paa

former og Kategorier kan der bygges
Videnskaber, som gjælde for al Er-
emlig Mathematik og ren Natur-
Denne sidstes vigtigste Sætning er
thvert Phænomen har sin Aarsag.
Videnskaber have ingen Gyldighed
i Erfaringen givne Phænomeners
)et Spørgsmaal staar i det mindste
t ikke „Tingen i sig“ (Tilværelsen
, afset fra de Former, under hvilke
)en) er af en helt anden Beskaffen-
at udstrække Kategorierne ud over
gjøre vi dem til Ideer, det vil
le deres Erkjendelsesværdi og have
ng af ledende og vækkende Princip.
en absolut Aarsag har f. Ex. kun
ing at advare os mod at standse
vor Forsken efter Aarsager. Ved
e Grad skarpsindig Undersøgelse
ndelig, at de sædvanlige „Beviser“
Tilværelse og Menneskets Udøde-
paa Fejlslutninger og Tilsnigelser.
er practischen Vernunft“ (og
udkommet Skrift: „Grundlegung
sik der Sitten“) giver K. Grund-
in Ethik. Medens Fornuften paa
e Omraade er bunden til Erfa-
træder den som ubetinget Lov-
:t praktiske Omraade. Det ube-
den theoretiske Fornuft ikke kunde
middelbart til os gjennem den
tuft. Her er ikke Forskjel mellem
og Phænomen: i det katego-
:rativ, det absolute Pligtbud,
t sande Væsen sig. Med skarp
enhver theologisk og psychologisk
af Ethiken hævder K. Menneskets
:d (Autonomi) som den, der har
jet Indre. Men han mener, at
t kunne fastholde den ideale Lovs
er til at opstille religiøse Postu-
Tilværelse, Viljens Frihed, Sjæ-
)ed), som dog ikke maa forvexles
'e Lærdomme, da de kun ere Ud-
bjectiv Fornødenhed. I „Reli-
) der Grenzen der reinen Ver-
n nærmere udtalt sin Opfattelse
og dens Forhold til Ethiken. I
:rtheilskraft“ giver K. Grund-
tiken og tillige Antydninger dels
etning, dels i Retning af den
lingshypothese. Af hans mindre
)ikke især de, der gaa forud for
nen Vernunft“, ere af stor In-
staaelsen af K.s Udviklingsgang)
meine Naturgeschichte und Theo-
:ls“ (1755), i hvilket han frem-
mte Hypothese om vort Sol-
)else (s. **Kosmogeni og Kosmologi**),
nes Geistersehers“ (1766), hans
den speculative Philosophi, et
ldeste Arbejder.
s, en gammel, berømt græsk Fa-
:s K., f. i Constantinopel i Beg.
rh., udmærkede sig som Felt-
smand under Kejserne Andro-
III og blev efter den sidstes
ynder for hans Søn, den 9-aarige
om siden blev gift med hans

Datter **Helene**. Af Ærgjerrighed eller for med mere Kraft at kunne forsvare Riget mod Bulgarer og Tyrker satte han sig selv paa Tronen 1347, men nedlagde Kronen 1355 og trak sig tilbage i et Kloster, hvor han skrev sin Tids Historie i et Værk, der findes i 3dje Bd. af »Corpus script. hist. Byzant.«. Han skal være død c. 1380. Hans Søn, **Matthias K.**, søgte efter sin Faders Tronfrasigelse at gjøre sine formentlige Rettigheder til Tronen gjældende, men traadte tilbage 1357; hans anden Datter, **Theodora**, blev gift med Sultan Orchan. Under Tyrkernes Herredømme hørte K. til de fornemste Fanariotfamilier i Constantinopel, og flere Medlemmer af denne Familie have været Hospodarer i Moldau og Valachiet. Senere har den bosat sig i Rusland. Jvfr. **Cantacuzene**.

Kantār, Vægt i Grækenland, Rumænien og Tyrkiet, omtr. 112 danske Pd., som ogsaa adskillige Steder i Nordafrika og Asien, hvor Størrelsen kan variere fra 60 til 500 danske Pd.

Kantemir, Demetrios, Hospodar i Moldau, f. 1673 i en græsk Familie, indlod sig utilfreds med Porten i hemmelig Forbindelse med Peter d. store og fulgte efter dennes uheldige Tog 1711 med ham til Rusland, hvor han blev ophøjet i Fyrstestanden, levede siden paa sine Godser og døde 1724. Han har skrevet »Historia de ortu et defectione imperii Turcici 1300–1711« (udg. paa Tysk 1745). — Hans Søn, **Antioch K.**, f. 1708, d. 1744, i længere Tid russisk Gesandt i London og Paris, skrev Satirer i Horats's, Juvenals og Boileaus Maner. Han var den første, der benyttede det russiske Sprog i Kunstpoesiens Tjeneste.

Kantschintschinga, et af Jordens højeste Bjærge, ligger i Himalajakjæden paa Nordøstgrænsen af Nepal. 27,350 F. højt.

Kanūn (arab. Qanoun), et orientalsk Strængeinstrument, som har nogen Lighed med vor Cither. 75 Tarmstrænge (3 ensstemte til hver Tone) ere spændte over en firkantet Resonansbund med to Lydhuller og spilles med en Staaltunge.

Kaolin, en fra Chineserne stammende Benævnelse paa Porcelænjord, der var kjendt og brugt i China længe før Christi Fødsel, medens Porcelænsfabrikationen i Europa først opstod i Begyndelsen af det 18de Aarh.

Kaper kaldes den private Person, som i en Søkrig forsynes med Autorisation (**Kaperbrev**) af en af de krigførende Magter til at gjøre Bytte ved Skibe, som han i dette Øjemed for egen Regning udruster. De Regler, K. og de til Godsets Prisbedømmelse oprettede Domstole have at følge, bekjendtgjøres i Almindel. ved Krigens Begyndelse forud af de krigførende Magter ved særegne **Kaperreglementer**. I den senere Tid har Kapervæsenet bestandig mere og mere faaet den offentlige Mening i den civiliserede Verden imod sig. Under de sidste Søkrige i Europa, navnlig siden 1848, have derfor ingen Kaperbreve været udstedte, og ved Declarationen af 16 Apr. 1856 udtalte de i Parisercongressen deltagende Magter sig for en fuldstændig Afskaffelse af Kaperiet, hvilket derefter tiltraadtes af alle Europas andre Magter.

En Magt, nemlig Nordamerika, har imidlertid ikke villet gaa ind herpaa, med mindre hele det Princip, at privat Ejendom er god Prise i Søkrige, bliver ophævet.)

Kapernaum (d. e. Trøstens By), en By i Galilæa ved Genesarethsøens nordvestlige Bred, tæt ved den Landevej mellem Damaskus og Havet, som i Oldtiden var en af de vigtigste Færdselsveje i Palæstina. Her opholdt Jesus sig, efter at have forladt Nazareth, saa meget, at K. i Skriften kaldes hans egen By, men dens Beboeres Vantro over for ham fremkaldte den straffende Propheti i Matth. XI, 23—24, som har faaet sin foreløbige Opfyldelse derved, at K. er bleven saa fuldstændig ødelagt, at man ikke en Gang med Sikkerhed kan angive Stedet, hvor den har ligget. De fleste søge dens Sted i Ruinerne ved det nuværende Tell Hum.

Kapers, de i Salt og Vineddike nedsyltede Blomsterknopper af Capparis spinosa, en med Korsblomsterne nær beslægtet Busk fra Middelhavslandene.

Kapidschi, Dørvogter i Serailet. Formanden for K. kaldes **K.-Badschi**.

Kaplak ell. **Kaplaken**, holl. (egtl. Tøj til en Hue), accorderet Godtgjørelse, som udbetales en Skipper tillige med hans Fragt, og som almindelig udgjør 5 à 10 pCt. af denne.

Kapnist, Vasilij Vasiljevitsch, russisk Lyriker, f. 1756, d. 1823, var Statsraad og Medlem af Akademiet og levede til sidst paa sit Gods Obuchovka i Lillerusland. 1806 udkom hans lyriske Digte samlede; de udmærke sig ved en klar og ren Form. Han hører til Derschavins pseudo-klassiske Gruppe. Hans Komedie »Jabedy« („Lovtrækkeri", 1799) revser med skarp og mærkværdig hensynsløs Satire den russiske Embedsstands Brøst. — Hans Datterdatter, **Elisaveta Vasiljevna Kobylin**, gift med Grev Salias, har under Pseudonymet „Eugenia Tur" skrevet Noveller; 1859 udkom 4 Bind i Moskva.

Kápolna, Landsby i Ungarn, 13 M. ø. n. ø. for Buda-Pest, hvor de ungarske Insurgenter bleve slagne 27 Febr. 1849.

Kaposvár, Flække i Ungarn, 22 M. s. s. v. for Buda-Pest. 10,000 I. Vinavl og betydelig Tobaksavl.

Kapp, Friedrich, tysk Politiker og Forfatter, f. 1824 i Hamm i Westfalen, blev 1845 ansat ved Overlandsretten i sin Fødeby, deltog i Sept. 1848 i Opstanden i Frankfurt og i Maj 1849 i den i Pfalz og maatte derfor 1850 udvandre til Nordamerika, hvor han levede i New-York som Sagfører. K. virkede her for Dannelsen af det republikanske Parti og blev 1866 Statscommissær for Indvandringen, men vendte 1870 tilbage til Tyskland og bosatte sig i Berlin. 1872—84 var K. Medlem af den tyske Rigsdag og hørte til det nationalliberale Parti. Han har skrevet en Række Skrifter til Nordamerikas Historie, især for saa vidt Tyskere have øvet Indflydelse paa dets Udvikling og Politik: Levnedsbeskrivelser over de to tyske Generaler fra Frihedskrigen Steuben (1858) og Kalb (1862), de tyske Fyrsters Soldaterhandel til Amerika (1864) og den tyske Indvandrings Historie (1868, ny Udg. 1884), Frederik d. store og de forenede Stater (1871), samt Slaveriets Historie i Nordamerika (1861). D. 1884.

Kappadokien, i Oldtiden et anseligt Landskab i det vestlige Asien, for en Del det senere Karamanien; under Persernes Herredømme omfattede det alle Landene mellem Halys og Euphrat og var inddelt i to Satrapier: **Store-K.** (det senere egentlige K.) og **Lille-K.** (det senere Pontos). Beboerne af den ved det sorte Hav liggende Del kaldtes Leukosyrer, af den øvrige Del Kappadoker. Beboerne af K. vare tapre, men stod i Ry for Troløshed.

Kappe kaldes hos Bløddyrene den Del af Huden, der er særlig udviklet til at omslutte og beskytte enten hele Legemet eller den Del af dette, der indeholder nogle af dets vigtigste Redskaber, f. Ex. Hjærtet og Gjællerne. Hos nogle omslutter den kun en lille Del af Legemet, f. Ex. hos de nøgne Landsnegle, hos andre Bagkroppen og samtlige Indvolde; Hoved og Fod kunne da ofte trækkes inden for den. Naar der findes en Skal, er denne i Regelen afsat af K. og især af den tykkere, muskel- og kjertelrige **Kappebræmme**, i Modsætning til hvilken man betegner den øvrige Del af K. som **Tyndkappen**. **Kappehule** er den af K. begrænsede Hule mellem den og Kroppen, hvori Gjællerne som oftest have deres Leje, og hvori Fordøjelseskanalen og Forplantningsredskaberne aabne sig; ogsaa Aanderørene høre til K., og Sanseredskaberne ere undertiden anbragte i dens Rand.

Kappe (Slutrende), tætsluttende Rende af Træ, Jærn ell. Sten om en Del af et Vandhjuls Omkreds. S. ogsaa **Hvælving**.

Kappe, ældre svensk Kornmaal, lig $1\frac{3}{4}$ Kannor ell. $\frac{1}{32}$ Tunna, d. e. 4,741 danske Potter eller 1,083 Fjerdingkar. **Kappland**, ældre svensk Flademaal, lig 391,5 danske □ Alen eller 0,896 Fjerdingkar Land.

Kappel, 1) Flække i Slesvig ved Slien, 4 M. n. ø. for Slesvig. 3,000 I., der for en stor Del ernære sig ved Fiskeri. — 2) Kirkeby i Cant. Zürich i Schweiz, 2 M. s. for Zürich, med 800 I., bekjendt af Katholikernes Sejer over Zürcherne 11 Oct. 1531 og Zwinglis Fald, for hvem der 1838 er oprejst et Monument paa Valpladsen, ligesom ogsaa af to Fredsslutninger mellem de reformerte (Zürich og Bern) og Katholikerne (Unterwalden, Uri, Schwyz, Luzern og Zug) 16 Nov. 1529 og 22 Nov. 1531.

Kapper, Siegfried, tysk Forfatter, f. 1821 i Smichow ved Prag af jødiske Forældre, var siden 1860 Læge i Jungbunzlau i Böhmen og døde 1879 paa en Rejse i Pisa. Efter at han allerede tidlig havde gjort sig bekjendt ved vellykkede Oversættelser af slaviske Folkesange („Slavische Melodien"; 1844), foretog han 1847—51 vidtstrakte Rejser gjennem alle de sydslaviske Lande for at studere disses Cultur, Sprog og Literatur. Paa Grundlag af disse Rejser og Studier udgav han dernæst en Række interessante, dels ethnographiske, dels poetiske Værker, af hvilke kunne fremhæves: „Südslavische Wanderungen" (2 Bd., 2. Udg. 1853), „Christen und Türken" (2 Bd., 1854), „Fürst Lazar, epische Dichtung nach serbischen Sagen" (2. Udg. 1853), „Die Gesänge der Serben" (2 Bd., 1852). Han har end videre skrevet:

ische Poesien aus dem 10—12. Jahrh." orskjellige Rejseværker over Böhmen lig Romaner og politiske Digte.

en Frugt, hvis Frøgjemme er tørt igende og i Regelen indeslutter flere n egentlige K. er dannet af flere : og for det meste regelmæssig; dens ing sker oftest ved Klapper ell. Tæn- tiden ved Huller. Særegne Former Ballen og Bællekapslen, begge f kun ēt Frugtblad, hint opsprin- gge Sømmene, denne i Bugsømmen ulpen, dannet af to Frugtblade og med en hindeagtig, af de vægstillede annet Skillevæg, og Buddiken, fig paa tværs med et Laag.

et Bidsel med Jærn over Hestens :det for Mundbidsel, hvorved Hesten ; til at bære Halsen lige. Sægge holde ham i Ave.

k kaldtes i Middelalderen Landet n. iske Hav fra Floden Ural over den og nedre Volga til Don, hvilket ı Batu, Dschingiskhans Sønnesøn, erfølgere dannede Midtpunktet for et l Rige (den gyldne Horde), ibet e fit Herredømme over Rusland, og Kaukasien, men senere opløste Riger. Endnu den Dag i Dag be- net K. den Gren af den tatariske :, der bebor, og den tyrkisk-tatar. bliver talt i de russ. Kongeriger ; Kasan, og som har en egen, skjønt kjendt Literatur.

tyrk. Fordrejning af »Capitano«; scha, Storadmiral og Marinemini- Pascha af 3 Hestehaler og Medlem

otaniken Benævnelsen paa det ene Slags Elementærorganer, hvoraf ere opbyggede. K. dannes, idet Celler ere stillede i Række over og træde i indbyrdes Forbindelse Skillevæggene resorberes; herved der mer eller mindre lange Rør, : Væxten som et selvstændigt Hele med ejendommelig localiserede For- hvorefter de optræde som Spiral- r, Trappekar, Netkar og Porekar; meget vide, saa at de kunne ses tte Øje, f. Ex. paa en gjennem- stamme. Deres Indhold svinder idlig bort, og deres vigtigste Func- derfor at lede Luften. K. findes msterplanterne og de højere Spore- s Mosserne og alle lavere stillede Foruden disse egentlige K. eller s der ogsaa hos alle højere Planter Sirør (f. d. A.) og hos mange . d. A.). K. i Anatomien, f. undt, Karstræng, en Stræng af Cel- ldvikling og Function afvige fra de Væv og gjennemsætte dette som e. I Stænglerne iagttages K. ikke erskæring eller anden Præparation, ræde de derimod frem som Blad- ertiden — og dette finder navn- os mange fine Rødder — findes midtstillet K.; ellers er der i Re-

gelen flere, som ere ordnede i ēn eller flere Kredse, hvilke dog hos de enkimbladede Planter med tykkere Stængler blive utydelige. I K. findes Dannelsesvævet. Hos de enkimbladede kaldes K. lukkede, d. e. Dannelsesvævet er paa alle Sider omgivet af Væv, der er traadt over i Hviletilstand, og gaar selv tidlig over i denne Tilstand; hos de tokimbladede ere K. aabne, d. e. ethvert K.s Dannelsesvæv er forbundet med sine Naboers, hvorved der dannes en uafbrudt Ring, Cambiairingen, der betinger den stærke Tykkelsesvæxt. Naar K. saaledes faa en stor Massendvikling, tabe de Charakteren af Strænge og danne i Forening den sammenhængende Vedmasse, medens der udad til afsættes Bast og Grænsen mellem de oprindelige K. kun antydes af Marvstraalerne. K. have ogsaa faaet Navn af Ledningsstrænge, forbi de i væsentlig Grad gjøre Tjeneste ved Transporten af Næringssaften.

Karā, tyrk., d. e. sort, som Kara deñyz, det sorte Hav, Karakalpak, En med sort Hue, Karahissar, den sorte Fæstning, Karasu, det sorte Vand.

Kara, Grænseflod mellem Europa og Asien, falder ud i den kariske Bugt.

Kara-Georg, s. Czerny-Georg. **Karageörgević**, s. Alexander K. Dennes Søn, Peter K., f. 1844, ægtede 1883 den montenegrinske Fyrste Nikizzas ældste Datter Zorka (f. 1864) og er nu Prætendent til Serbien, fjendtlig mod Huset Obrenović.

Karādžić, Vuk Stefanović [dschitj], serbisk Forfatter, f. 7 Nov. (26 Oct.) 1787 som Søn af jævne Landsbyfolk. Uden nogen Sinde at have gaaet i Skole forstod han paa egen Haand at erhverve sig omfattende Kundskaber ikke blot med Hensyn til alt, hvad der angik hans eget Folk og dets Minder, men ogsaa f. Ex. i fremmede Sprog. 1804 sluttede han sig til Opstanden mod Tyrkerne, var Secretær hos flere Stormænd og brugtes i forskjellige Bestillinger og Sendelser. Efter Serbiens Fald maatte han 1813 flygte til Wien, hvor han (bortset fra forskjellige Rejser, dels til Rusland, dels til Serbien) siden den Tid levede, sysselsat med videnskabelige Arbejder, indtil sin Død 20 Jan. 1864. K. har først fremdraget det serbiske Folkesprog og gjort dette til Skriftsprog (i Modsætning til det tidligere, af det slaviske Kirkesprog mere eller mindre paavirkede Skriftsprog); han har gjennem Tilføjelse af forskjellige nye Tegn bragt det serbiske (cyrilliske) Alphabet i Overensstemmelse med Talesproget og skabt en ganske fortrinlig Retskrivning, der vel først vakte megen Modsigelse, men efterhaanden er bleven almindelig antagen; han har derhos lagt Grunden til den grammatiske Behandling af det serbiske Sprog og har endelig de allerstørste Fortjenester ved at have fremdraget de rige Skatte af serbisk Folkedigtning o. lign. Hans Hovedværker ere en serbisk Sproglære (1814, overs. paa Tysk af Grimm 1824) og Ordbog (1818, ny Udg. 1852), Samlinger af serbiske Folkesange (»Srpske narodne pjesme«; ældste Samling 1814—15, 2 Bd., 2den Udg. 1823—24, 3 Bd.; 1833 4de Bd.; 3dje Udg. 1841—46, 3 Bd.; efterfulgt af 4de og 5te Bd. 1862 og 1865, samt et særligt Bd. Sange fra Herzegovina 1866), hvilke overalt

have vakt den største Opmærksomhed og ere blevne delvis oversatte paa mange forskjellige Sprog; end videre serbiske Ordsprog (»Poslovice«, 1836, ny Udg. 1849) og Æventyr og Fortællinger (»Pripovijetke«, 1853); en Oversættelse af det nye Testament (1847) samt forskjellige Arbejder til Oplysning af Serbiens Historie og Folkeliv.

Karāsto, s. Sachalin.

Karahissār, 1) Afium-K., befæstet Stad i Lilleasien, 37 M. s. s. ø. for Constantinopel ved Floden Akkar-Su. 15,000 J. Tilvirkning af Opium, sort Filt og Vaaben. Her er et mærkeligt, i Klippen udhugget Kloster. — 2) Schabin-K., Stad i Lilleasien, 18 M. s. v. for Trapezunt. 25,000 J. Bjergværksdrift paa Alun, Kobber og Sølv. Betydelig Vinavl. Staden er i Forfald.

Karaiber, Karaibiske Øer, s. Cariber.

Karaiskākis, Georg, græsk Frihedskæmper, f. 1782 af Suliotslægt, tjente først som Armatol under Ali Pascha i Janina og sluttede sig 1821 strax til Frihedskampen. K. var en af de dygtigste Førere og var bl. a. med at forsvare Missolonghi 1825—26; han bekæmpede enhver Tanke om Forlig med Tyrkerne paa andet Grundlag end Grækenlands Uafhængighed, men viste ligesom andre Høvdinger stor Selvraadighed over for Regeringen. 1826 fik K. Overanførselen i Livadia, vandt 5 Dec. en smuk Sejer ved Arachova, men faldt i Maj n. A. ved Forsøget paa at undsætte Akropolis i Athen.

Karaiter, s. Karæer.

Karāk, Ø i den persiske Bugt i Asien, 6 M. v. n. v. for Abuschehr. ½ □ M. stor, frugtbar og vandrig; bebos af Lodser og Fiskere. Perlefiskeri. Øen holdtes besat af Hollænderne 1754—1765, af Englænderne 1838—1841 og 1856.

Karakalpāker (d. e. Sorthuer), en tyrkisk Stamme, der fornemmelig lever paa Stepperne omkring Aralsøen og ved Syr-Darjas nedre Løb, ved Siden af de beslægtede Stammer Kirgiserne og Turkomannerne. De drive Hjorder eller leve af Agerbrug og staa under egne Khaner, men ere nu alle underkastede Ruslands Herredømme.

Karakorūm, 1) en mægtig Bjergkjæde i Asien, udgaar s. for Pamir-Højlandet fra Hindukuschbjergene mod Ø. S. Ø. og danner paa en Strækning af over 50 M. Indusdalens Nordgrænse. Denne Bjergmasse staar efter de nyeste Jagttagelser i Højde og Vildhed kun lidet tilbage for Himalaja, og her er maalt Punkter, der nærme sig Mount Everest i Højde, saaledes Dapsang (27,460 F.). Passene ø. for dette Bjerg ligge i over 17,000 F.s Højde. — 2) En Samling Ruiner i Khalkasmongoliet, 60 M. s. v. for Kiachta, var en Gang hele Mongoliets Hovedstad og Residens for Dschingiskhans første Efterfølgere.

Karamān, Stad i Lilleasien, 15 M. s. ø. for Konia ved Foden af Taurus. 10,000 J. **Karamanien,** ældre Benævnelse paa et Landskab i det indre Lilleasien n. for Taurusbjergene, der for største Delen bestaar af tørre, nøgne Stepper.

Karamsin, Nikol. Michailovitsch, Skaberen af den nyere russiske Literatur, f. 12 Dec. 1766 i Gouv. Simbirsk, blev opdraget i en tysk Professors Hus i Moskva, gik efter fuldendte Universitetsstudier i Militærtjeneste og gjennemrejste 1789—90 det sydlige og vestlige Europa. Efter sin Hjemkomst udgav han forskjellige Tidsskrifter (1791—1803) og skrev heri bl. a. „En rejsende Russers Breve" (6 Bd., 1797—1801). Han brød herved en ny Bane i sit Fædrelands Literatur, idet Romantiken fra nu af fik betydelig Indflydelse og nye Strømninger fra det dannede Europa ledtes ind i Rusland. En af hans Medkæmpere var Digteren Dmitriev. Efter at K. 1803 var bleven Rigshistoriograph, begyndte han at samle Materialier til sit berømte Nationalværk „Det russiske Riges Historie" (med Bludows Fortsætt. 12 Bd., 1816—29 o. oft., ogsaa overs. i forskjellige Sprog). Han er en streng Conservativ og Forsvarer af det russiske Autokrati. K. har ogsaa skrevet lyriske Digte og Noveller; d. 1826.

Karassoutsas, Joh. [sūt], nygræsk Digter, f. 4 Juli 1824 i Smyrna, udgav 1839 Digtsamlingen »Λύρα« og 1840 »Μούνα δηλάζουσα«. Han studerede derpaa i Athen og offentliggjorde 1846 »Κωδιναί Μελῳδίαι« (Morgenmelodier) og 1849 »Ποιητικὸν Ἀπάνθισμα« (Poetisk Blomstersamling). 1850 blev K. Professor i Fransk ved Gymnasiet i Nauplia, 1852 forflyttet til Athen; han dræbte sig selv 3 Apr. 1873. Hans Maal er en klassisk ren Form og Klarhed i Følelsens Udtryk. Blandt hans senere Digtninger maa mærkes en lyrisk Samling fra 1860 og det fortællende Digt Κλεονίκη fra 1868.

Karasū, 1) ell. Karasubasār, Stad i det russiske Gouv. Taurien, paa Halvøen Krim, i en smuk Dal paa Nordsiden af de tauriske Bjerge, 13 M. n. ø. for Sevastopol. 12,000 J. Livlig Industri i Læder, Sæbe og Lervarer. — 2) Flere Smaafloder i det europæiske og asiatiske Tyrki.

Karāt, s. Juvel. **Karatéring** kaldes Blandingen af Arbejdsguld med Sølv (hvid K.), Kobber (rød K.) eller begge (blandet K.). En saadan Legerings Guldholdighed udtrykkes i Karat som Brøkdel af 1 Mark (lidt mindre end et halvt Pund), idet 1 Mark er lig 24 Karat à 12 Øren. Guld til 14 K. 6 Gr. f. Ex. bestaar af 14½ Dele Guld og 9½ Dele fremmed Metal. Vægten af Ædelstene bestemmes ogsaa efter Karat, brugt som Vægtenhed.

Karategin, et Højland i Asien mellem den russiske Prov. Ferghana, fra hvilken det skilles ved Saraffchan-Bjergene, og Højlandet Pamir mod S.

Karatheōdory, Alex., tyrkisk Diplomat, f. 1834 i Constantinopel af græsk Fanariotslægt, nød en ypperlig Uddannelse og blev tidlig ansat mellem Regeringens Tolke. K. blev særlig forfremmet af Safvet Pascha, var hans Raadgiver under den europæiske Conference i Constantinopel 1876—77 og under Fredsunderhandlingerne i San Stefano i Febr. 1878; han blev snart efter Udenrigsminister (den første christne i denne Stilling) og var Tyrkiets første Afsending paa Congressen i Berlin i Sommeren 1878, men blev i Juli n. A. afskediget fra Statstjenesten.

Karatōva, Stad i den tyrkiske Prov. Mole-

) M. n. n. v. for Saloniki. 9,000
jværksdrift paa sølvholdigt Kobber.
lse af Kobbertøj.
ev, Stad i det russiske Gouv. Orel,
til n. for Orel. 12,000 J. Store
r. J Omegnen mange Oljemøller
gerier.
i ell. **Karatschi**, en blomstrende Sø-
i Prov. Sindh i det nordvestlige
ved den vestlige Indusarms Udløb
e Hav. 74,000 J. Jærnbane langs
estside til Afghanistans Grænse og
. til Lahore.
e, de store Rejseselskaber i Mellem-
og i Afrika, som slutte sig sammen
e gjennem Ørkenerne. K. dannes
enten af Kjøbmænd eller af Pile-
rlig bekjendt er den saakaldte hel-
m til visse bestemte Tider udgaar
æder i Asien (navnlig Damaskus)
il Mekka. **Karavanserai**, Karavan-
ge Bygninger, som ere anlagte i
Byerne eller paa Landevejene, til
ejsende.
v, Petko, bulgarsk Statsmand, f.
lovo i Østrumelien, studerede i
il 1871, valgtes 1879 til den bul-
alforsamling og var et Par Gange
en Statsforandringen 1881; han
fter til Philippopel, hvor han blev
og vandt stor Indflydelse paa den
holder Alex. Vogorides. Ved Bul-
arien 1884 blev K. paa ny valgt,
ormand for Nationalforsamlingen
Førsteminister, havde vigtig Del i
en i Østrumelien i Sept. 1885 og
gtighed under de følgende diplo-
andlinger. Derimod indtog K. en
tydig Holdning under Fyrst Alex-
nelse fra Landet i Aug. 1886; han
dlem af Regentskabet, men afgik i
s Hustru, **Katharine K.**, er ligeledes
Moskva og er Forfatterinde; hun
Iver for den kvindelige Under-
rnme, men skal tillige have øvet
Indflydelse paa Bulgariens poli-
som Mad. Roland paa Frankrigs
tionen.
ell. **Berria**, Stad i den tyrkiske
onien, 9 M. v. s. v. for Saloniki.
Bomuldsvæveri, Farveri (tyrkisk
ærheden brydes rødt Marmor. K.
Beroea.
s. **Kar.**
s. **Kræft.**
Gastralgi, Smerte eller Trykken i
gr. *καρδία*), kan dels skyldes Syg-
i denne Egn liggende Organer,
en, dels være af rent nervøs Na-
rampe.
: Cartouche), Pose af Papir til
f Røgtobak; Haartop („tage En
K. kaldes særlig den Pose, hvori
en til en Kanon føres ind i den-
Ladningen. Medens man tidli-
rudtet løst ind i Løbet med en
paa Enden af en lang Stang,
dolf den første, som lod fine Felt-
med K., hvorved han opnaaede et

stort Fremskridt i Skydningens Hurtighed. K. forfærdigedes oprindelig af Pergament, senere af stærkt Papir (**Kardusspapir**), nu som oftest af et tæt, uldent Tøj, som Haardug eller Etamin, eller af et af Silkeaffald tilvirket Stof, Amiantin.

Kardzag, Flække i det ung. Comitat Jazygien, 19 M. ø. til s. for Buda-Pest. 16,000 J., for en stor Del Reformerte. Vin- og Kvægavl; udstrakt Dyrkning af Meloner.

Kardæsk (af lat. carduus, Tidsel) kaldes en stor, af gode Svinehaar forarbejdet Børste, der i Forbindelse med Striglen anvendes til at pudse og rense Hestens og Kvægets Hud. K. (fr. cartouche) kaldes ogsaa et Projectil til Brug for Kanoner paa korte Afstande mod udækkede Tropper, bestaaende af en Blikbøsse med Laag og Bund af Pladejærn, fyldt med et stort Antal mindre Kugler af Jærn ell. Zink; de sidste bruges især til Riffelkanoner for at slaane disses Løb, i hvilket Øjemed man ogsaa udstøber Bøssen med Svovl. Idet K. udskydes af Kanonen, brister Bøssen, og Kuglerne sprede sig kegleformig mod Maalet ligesom Haglene fra en Jagtbøsse.

Karèjning. Vævede Sager af grov Kamuld stives undertiden ved en K., der bestaar i, at det vaade Tøj i udstrammet Tilstand trækkes over Gløder, saa at det kan oprulles tørt.

Karelien, det gamle Landskabsnavn for den sydøstl. Del af Storfyrstendømmet Finland og de tilgrænsende Strækninger af Rusland.

Karfunkel kaldtes i Oldtiden et ildrødt Mineral (rimeligvis Granat ell. Rubin), som man i Middelalderen tillagde vidunderlige Egenskaber. Det skulde saaledes lyse i Mørke og gjøre den, der bar det, usynlig.

Karien, det sydvestligste Landskab i Lilleasien. Dets Indbyggere vare rimeligvis af semitisk Stamme; men Befolkningen blandedes ved Indvandring navnlig af Joner i det nordlige og i Syd af Dorer, der dannede et Forbund af 6 Stæder, af hvilke Halikarnassos var den betydeligste; senere kom det under det persiske Rige, med hvilket det delte Skæbne. **Karerne** vare ilde berygtede, og deres Navn gjaldt hos Romerne og Grækerne som Betegnelse for troløse Mennesker.

Karin Månsdotter, s. **Katharina Månsdotter.**

Kariske Hav, den Del af det nordlige Ishav, som ligger mellem Novaja-Zemlja og Asiens Nordkyst og mod V. lukkes af Øen **Vaigats**; n. om denne løber det 5 M. brede **kariske Stræde**, ogsaa kaldet den **kariske Port**, s. om Øen **Vaigatsstrædet**. De senere Aars Forsøg paa en regelmæssig Besejling af dette Hav synes ikke at skulle føre til det attraaede Resultat.

Karleby, 1) **Gamle-K.**, Søstad i det finske Gouv. Vasa ved den bottniske Bugt, 15 M. n. ø. for Vasa, med 2,000 J., Skibsbyggeri og Handel med Tømmer og Tjære. — 2) **Ny-K.**, Søstad i samme Gouv., 10 M. n. ø. for Vasa ved den bottniske Bugt, med 1,200 J. Begge Stæder ere anlagte af Gustav Adolf.

Karlstein, en af Böhmens interessanteste Klippeborge, ligger 3 M. s. v. for Prag. Den er opført 1348 og blev restaureret 1835 af Kejser Frants. Kongerne af Böhmen opholdt sig her

en Del af Aaret og havde her deres Skatkammer, ligesom ogsaa de tyske Rigsklenodier opbevaredes her 1410—21. Den gamle Slotsbrønd er 244 F. dyb.

Karmarsch, Carl, berømt Technolog, f. 17 Oct. 1803 i Wien, blev 1830 første Director og tillige Lærer i Technologi og (indtil 1840) i theoretisk Chemi ved den højere Industriskole i Hannover, i hvilken Stilling han døde 24 Marts 1879. Blandt hans mange fortjenstlige Skrifter udhæves som de vigtigste: „Handbuch der mechanischen Technologie“ (5te Udg. ved Hartig 1875—76), mange Artikler i Prechtls „Technologische Encyklopädie“ (20 Bd.), af hvilket han var den virksomste Medarbejder, og til hvilket han efter Prechtls Død har udgivet en Række Supplementbind, samt „Geschichte der Technologie“ (1872).

Karmäther, en religiøs og politisk muhamedansk Sekt, der fremstod hen imod Slutn. af det 9de Aarh. i Nærheden af Kufa og udgav sig for at høre til Schiiterne, idet de anerkjendte Ali og de 7 Imamer. Skjønt de tilsyneladende antog de fleste af Muhammedanismens Forskrifter, forklarede de dog en stor Del paa allegorisk Maade, nægtede desuden Aabenbaringsdogmet og lovede Afskaffelsen af alt Slaveri. Den sidste Omstændighed skaffede dem en meget stor Udbredelse og Magt, saa at i det 10de Aarh. hele den østlige Del af Arabien befandt sig i deres Vold; herfra udbredte de sig over Ægypten, Syrien, Irak og rykkede frem under Kalifen Mothaded indtil Kufa, som de plyndrede 898. Deres berømteste Anfører var Abu-Thahir, som gjorde Byen Hadjar i Bahrein til sin Residens og ved idelige Streiftog foruroligede Palæstina og Syrien, hvor de endog truede Damaskus. 930 plyndrede de Mekka efter at have dræbt over 2,000 Mennesker, bortført den hellige sorte Sten fra Kaabaen og fyldt Brønden Zemzem med Lig. Omtr. 20 Aar efter tilbagesendte de den sorte Sten, der blev indfattet paa sin Plads i den østlige Mur, efter at Kalifen af Bagdad havde ladet sætte et Stykke af den over Indgangen til sit Palads. Herfra skriver sig Benævnelsen „Port“ for at betegne de orientalske Sultaners Boliger. Lidt efter lidt tabte de deres Magt og bleve forjagne ind i Arabiens Ørkener, hvor de forsvandt hen imod det 11te Aarh.

Karmø, Ø paa Norges Vestkyst uden for Buknfjorden, n. v. for Stavanger. Den er vel ikke meget mere end 3 □ M. (177 □ Kilom.) stor, men har over 12,000 I. og hører saaledes til Norges bedst befolkede Egne. Dette skyldes til Dels Øens frugtbare Jordbund og milde Klima, dog ogsaa de rige Sildefiskerier, som i flere Menneskealdere have været drevne ved dens Kyster, nær Forbjærget Skudesnæs. Paa Øen findes Ladestederne Skudesnæshavn (1,200 I.) og Kopervik (800 I.), hvilke ligeledes skylde Vaarsildfiskeriet deres Opkomst, fremdeles Vigsnæs Svovlkis- og Kobberværk, der ejes af et fransk Selskab og er Norges betydeligste Bjærgværk. Øen, der i ældre Tider kaldtes Karmt ell. Kormt, omtales allerede tidlig i Historien og er rig paa Oldtidsminder. Jvfr. Avaldsnæs.

Kärnak, Landsby i Øvreægypten ved Nilens højre Bred, paa hvis Grund en Del af det gamle Theben laa. Her findes Karnak-Templet, der blev opført til Ære for Guden Ammon, og hvorpaa der blev bygget i over 2,000 Aar. Det var det største Tempel i det gamle Ægypten, i lang Tid det egentlige Rigstempel, og den Rejsende beundrer endnu de herværende Tempelruiner som de største, ikke blot i Ægypten, men maaske i hele Verden; den saakaldte Seti-Sal med sin Skov af 134 Søjler af overordentlig Størrelse har næppe sin Lige.

Karnal ell. **Kurnal**, 1) Stad i engelsk Ostindien, Nordvestprovinserne, 18 M. n. for Dehli. 20,000 I. — 2) Stad i Præsidentskabet Madras i engelsk Ostindien, 58 M. n. n. v. for Madras ved Floden Tumbadra. 20,000 I.

Karnap [näpp] kaldes i Bygningskunsten et med Tag og Vinduer forsynet Fremspring paa en Bygningsfaçade, som for det meste, i en Højde af 1ste eller 2det Stokværk, bæres af Consoller, men undertiden ogsaa, saaledes som de to store K. paa Charlottenborg og de mindre paa Rosenborg, ere førte helt ned til Jorden. Medens K. i ældre Tider vare meget almindelige endog paa mindre Privathuse, have de i lang Tid været forbudte i borgerlig Bygningskunst saa vel her som andensteds, men tillades i den senere Tid igjen, navnlig i Hjørnehuse. K. ere ejendommelige saa vel for Middelalderens som for Renaissancens Bygningsstil.

Karneades, skeptisk Philosoph af det nyere Akademi, f. c. 213 f. Chr. i Kyrene, var en Discipel af Hegesinos, hvem han fulgte i Bestyrelsen af Akademiet, og havde med Jærnflid gjort sig bekjendt med den philosophiske Literatur, især med Chrysipps Skrifter. Han deltog tillige med Kritolaos og Diogenes fra Seleukia 156 f. Chr. i det berømte Philosophgesandtskab til Rom, hvor han gjorde et dybt Indtryk ved sin glimrende Veltalenhed og skarpe Dialektik, men især ved den Dristighed, hvormed han drøftede de gjældende sædelige Grundsætninger. Han efterlod sig ingen Skrifter; hans Lære er bekjendt især gjennem hans Discipel Klitomachos. Af Charakter var han heftig og opfarende, men en retskaffen Mand. Han døde c. 129 f. Chr. K.s Philosophi, som er en nærmere Udvikling af Arkesilaos's Skepticisme, er nærmest af negativ Natur og gaar især ud paa at angribe Stoicismen; K. søgte at bevise Videns Umulighed, idet han angreb det stoiske Sandhedskriterium; der gives ingen Iagttagelse af den Art, at den ved sine egne Kjendemærker skulde kunne godtgjøre sin Sandhed; thi ved Siden af enhver sand Forestilling kan der opstilles en falsk, som ikke kan adskilles fra hin, fordi Overgangen fra det sande til det falske sker gjennem saa mange Mellemled, at Grænsen aldrig lader sig paapege. K. bekæmpede ligeledes den stoiske Theologi og Teleologi; selv om Verden er den skjønneste og bedste, kunde dette være Naturlovenes eget Værk; tilmed modsiger Gudsbegrebet sig selv, da det hverken kan være begrænset eller ubegrænset, hverken legemligt eller ulegemligt osv. Som ægte Skeptiker nægter K. ikke Gudsbegrebets Realitet, men lader det staa uafgjort hen. Skjønt en sikker Viden ikke kan naas

edes altid bør tilbageholde vor Dom,
Sandsynligheden tilbage, og paa
vi bygge vor Handlen og hele vort
iv. Som det er K.s Fortjeneste i
t have udarbejdet Skepticismen og
n omfattende Begrundelse, saaledes
gsaa nærmere undersøgt Sandsyn-
Grader og Betingelser.
(fr. corniche) kaldes i Bygnings-
Sformet Led, der benyttes i Ge-
øjlers Fodstykke o. desl. Undertiden
Urette hele Gesimsen K.
nthal, Stad i Böhmen ved Floden
t n. ø. for Prag, med 17,000 J.,
elvstændig Commune, men kan dog
es som en Forstad til Prag. Her
igt Invalidehus, en smuk Caserne
industriel Virksomhed. Staden er
nybygget med mange smukke Byg-
egelmæssige Gader.
Nagy- [nadj-kâhrolj], Stad i Un-
l. ø. til n. for Buda-Pest. 13,000
Slot med prægtige Haver, der til-
Karoly. Gymnasium. Linned-
væveri. Frugtbar Omegn.
ne, en af de mellemeuropæiske
, omkranse Ungarn og Transsyl-
ndende ved Presburg, hvorfra de
od Nord mellem Mähren og Un-
Længde af 24 M. under Navnet
ne. Fra den Egn, hvor Oders
Kilder findes, bøje de mod Ø.
Karpatherne mellem Galizien og
Længde af 28 M. indtil Floden
er er Bjærgmassens højeste Del,
d Eisthalerspitze (8,430 F.),
erspitze, Lomnitzerspitze og
fl. Punkter af c. 8,000 F.s Højde.
ænker Højlandet sig mod den un-
i to Terrasser, Fatra eller de
almbjærge (indt. 5,000 F.) og
t. 3,500 F.). Øst for Poprad gaar
mod Ø., S. Ø. og S. under
v Karpatherne til Transsylva-
. Det højeste Punkt er her Czer-
60 F.). De transsylvanske K. om-
sylvanien og opfylde dets Indre
bløbere. De danne navnlig paa
siden høje og stejle Kjæder, hvis
er naa op mod 8,000 F. Ved
r Hovedkjæden til Donau og dan-
ge overfor liggende serbiske Bjærge
Pas Jærnporten, der tidligere
lig Hindring for Sejladsen paa
ere rige paa Mineralier (Salt,
Kobber, Jærn, Salpeter m. m.).
aa i de lavere Dele mest af Bøg
F.s Højde og højere oppe Naale-
imod 6,000 F. K. danner Nord-
Majs og Vin; den sidste dyrkes
n, men findes af fortrinlige Arter
s Sydside, hvor den voxer til en
im. 1,000 F.
prinus Carpio), en ved sin noget
Form, store Skæl, nøgne Hoved,
ned Skjægtraade og lange Ryg-
n Gatfinnen med stærk, savtakket
) udmærket Art af Karpefamilien,
ed gul Bug; den har hjemme i
det sydlige Europa, og i Danmark antages den at være indført i Midten af det 16de Aarh. (af Peder Oxe). Den naar en Længde af et Par Alen, en Vægt af indtil 40 Pd. og er meget sejlivet og frugtbar. Afarter af K. ere **Spejlkarpen** med enkelte Rækker af meget store Skæl og **Læderkarpen**, gamle K. uden Skæl. **Karpefamilien** (Cyprinoidei) hører til de bløð- og bugfinnede, med Luftgang forsynede Fiske, hvis Svømmeblære er afsnøret i to Rum; de ere altid beklædte med glatte, som oftest store og glinsende Skæl, undtagen paa Hovedet, have ofte Skjægtraade, men aldrig Hudfinne (som Karpelaxene) og ofte (som Karpen) en stærk, takket Straale forrest i nogle af Finnerne. De mangle altid Tænder i selve Munden og have kun Tænder af forskjellig Form paa de nedre Svælgben; deres Føde bestaar dels af halvraadne Plantestoffer, dels af Orme o. desl. Legemsformen er en Del forskjellig. De ere alle Ferskvandsfiske, som bebo det nordlige tempererede Bælte samt Asiens Fjældvande, Ostindien og det indiske Ørige; i de fleste af Afrikas og i Sydamerikas ferske Vande erstattes de af Karpelaxene. Artsantallet er overordentlig stort; alene i Danmark findes over 20 Arter: Karpen, Karudsen, Barben, Grundlingen, Emderen, Brasenen, Blegen og et Par andre Abramis-Arter, Rudskallen, Skallen, Emden, Døbelen, Stamskallen, Løjeren, Aspen, Sabelkarpen, Elritsen og 3 Smerlingarter.

Karpelax (Characini), en i Afrikas og Sydamerikas Ferskvande levende artrig Fiskefamilie, der navnlig ved Svømmeblærens Forhold slutter sig til Karpefiskene, ved den lille, mellem Ryg- og Halefinne anbragte „Hudfinne" til Laxene. Legemsformen og især Tandforholdene vise mange Modificationer hos de forskjellige Slægter. Visse Former (af Serrasalmo-Gruppen) have en for saa smaa Fiske frygtelig Bevæbning af hajagtige Tænder og frygtes derfor meget af Mennesker og Lastdyr, der ville svømme over de sydamerikanske Floder; skrækkelige Lemlæstelser, ja selv Døden, skulle ofte have været Følgen, naar et svømmende Dyr eller Menneske stødte paa en Flok af disse saakaldte „Pirayer". Dog anse nogle Rejsende Fortællingerne om disse Fiskes Farlighed for meget overdrevne.

Karpenisi, Stad i den græske Prov. Ætolien og Akarnanien, 9 M. n. n. ø. for Missolonghi, i en bjærgfuld Egn. 1,000 J. Markos Bozzaris faldt her 21 Aug. 1823 ved et Angreb paa Paschaen af Skutaris Lejr.

Karpinski, Franciszek, polsk Digter, f. 1741 i Galizien, blev underviist i Jesuiterskolen i Lemberg, levede derpaa i Wien, blev Forpagter i Galizien, 1788 Secretær hos Fyrst Adam Czartoryiski i Warschau og blev som saadan bekjendt med Kong Stanislaus August. Hoflivet og hans senere Stilling som Lærer i adelige Huse tiltalte ikke den hjærtelige og ligefremme Mand, som man lærer at kjende i hans Sange og Idyller. 1791 fik han et Par Statsgodser i Litauen overdragne paa 50 Aar; her levede han i et patriarchalsk Forhold til sine undergivne og oprettede en Skole, hvori han stundum selv underviste. I sine sidste Aar gik

han i Barndom og talte altid paa Rim. Han døde 1825. K. er Forfatter til en Tragedie »Judyta«; hans Memoirer ere udgivne af Moraczewski, hans øvrige Værker af Dmochowski.

Karpokrates ell. **Karpokras**, Gnostiker, levede i den første Halvdel af det 2det Aarh. i Alexandria. Efter hans System, som stillede Jesus, Pythagoras, Platon og Aristoteles i lige Linje, er det sanselige for den sande Gnostiker rent ligegyldigt, saa at han frit kan hengive sig til alle Kjødets Lyster; thi han er saa ophøjet over det kjødelige, at hans Nedsænkelse deri ikke kan besmitte hans Indre. K.s begavede Søn, Epiphanes, skaffede ved sin Veltalenhed Sekten mange Tilhængere, men døde allerede 17 Aar gl. af Udsvævelser efter at have leveret et Værk om „Retfærdigheden", hvori han udviklede den Tanke, at Naturloven er den højeste Lov, og at Synden kun kommer fra de menneskelige Love, der stride mod Naturloven og de Drifter, der ere nedlagte i Menneskene. Til Ære for ham byggede **Karpokratianerne**, der holdt sig til ind i det 6te Aarh., et Tempel paa Øen Kephalonia. Ved Slutningen af deres Agaper fejrede de concubitus promiscuus.

Karr, Jean Bapt. Alph., fransk Forfatter, f. 1808 i München, Søn af en talentfuld Pianist, gik i Skole i Paris i Collège Bourbon, hvor han en kort Tid var Lærer, blev Medarbejder af »Figaro« og vandt snart Ry for sin ætsende Vittighed. I Romanen »Sous les tilleuls« (1832), der skylder en ulykkelig Ungdomskjærlighed sin Tilblivelse, dæmrer et smertelig oprevet Følelsesliv frem bag haanende Spot og en forceret aandrig Fremstilling, hvori man mærker Hoffmanns Indflydelse. De samme Egenskaber vise sig i Fortællingerne »Une heure trop tard« (1833) og »Vendredi soir« (1835); »Le chemin le plus court« (1836) skal være en Skildring af hans fortvivlede ægteskabelige Forhold. »Geneviève« (1838), »Clotilde« (1839) og »Hortense« (1842) samlede K. siden i et Bind med Titel »Ce qu'il y a dans une bouteille d'encre«. En bitter Verdensbetragtning gaar gjennem dem alle; Fremstillingen er omhyggelig udarbejdet; Stilen er simpel og concis; K. skyr Billeder og Adjectiver og bliver stundum dunkel ved epigrammatisk Korthed. 1839 blev han Hovedredacteur af »Figaro« og stiftede samtidig »Guêpes«, et satirisk Maanedsskrift (til Dels samlet i 4 Bind, 1853 og 1859), der vakte storartet Opsigt og Skandale ved de hensynsløse og giftige Angreb paa Samtidens Latterligheder; Forfatterinden Louise Colet gjorde endog Forsøg paa at myrde Forfatteren. I samme Retning gaa senere satiriske Skrifter, som »Une poignée de vérités« (1857), »Menus propos« (1859) o. fl. I de senere Aar har K. boet i Nizza og drevet Blomstergartneri som pasioneret Havedyrker (en Georgine har Navn efter ham). 1860 udkom hans »Oeuvres complètes«, og 1869 skrev han en Række ugentlige Feuilletoner i »L'opinion nationale« under den gamle Titel »Guêpes«. 1866 udkom hans Lystspil »Les roses jaunes«, fra 1869 til 1879 en Række Humoresker: »Les dents du dragon«, »La maison close«, »La promenade des Anglais«, »Notes de voyage d'un casanier«, »Le livre de bord« o. fl. »Galetés romaines« (1870), »Dieu et diable« og »Le credo du jardinier« (1875) ere bidende Satirer paa Katholicismen.

Karrebækøminde, Toldsted og Udhavn for Næstved ved Susaaens Udløb i Vordingborgbugten, 1 M. s. v. for Næstved.

Karriol, en simpel Cabriolet ell. en let, tohjulet Vogn.

Karrös, s. **Caplandet**.

Kars, befæstet Stad i det russiske Transkaukasien, 25 M. s. v. for Tiflis. Sæde for en armenisk Biskop. 20,000 J. Livlig Handel. — K. var i det 9de og 10de Aarh. Sæde for et armenisk Fyrstehus, blev i det 11te Aarh. indtaget af Tyrker, i det 13de og 14de af Mongoler og ofte belejret i Krigene mellem Persien og Tyrkiet i 16de—18de Aarh. I Juli 1828 indtog den russiske General Paskevitsch K., og 27 Nov. 1855 maatte den engelske General Williams efter et haardnakket Forsvar overgive K. til Russerne. Ved Beg. af den russisk-tyrkiske Krig 1877 blev K. indesluttet af Russerne under Loris Melikov, men fik 11 Juli Undsætning af Tyrkerne under Mukhtar Pascha; efter dennes Nederlag 15 Oct. blev K. paa ny indesluttet af General Lazarev under Storfyrst Michaels Overledelse; 11 Nov. begyndte Beskydningen, og i Natten mellem 17 og 18 Nov. toges Forterne med Storm.

Karsch, Anna Louisa (sædvanl. **die Karschin**), tysk Digterinde, f. 1722 ved Schwiebus i Brandenburg som Datter af en Krovært Dürbach, voxede op paa Landet uden synderlig Undervisning, blev to Gange ulykkelig gift og henlevede saaledes Tiden indtil sit 40de Aar under store Gjenvordigheder, indtil hendes Talent til at skrive Lejlighedsvers efterhaanden havde vakt Opmærksomhed og en Baron v. Kottwitz tog sig af hende, befriede hende for hendes anden Mand, en fordrukken Skræder K. i Fraustadt (i Posen), og bragte hende til Berlin. Her indførtes den nyopdagede Digterinde strax baade i literære og aristokratiske Kredse, og hendes Digte, som hun producerede med stor Lethed, beundredes almindelig langt over Fortjeneste („den preussiske Sappho"). Senere, da hun ikke længere var i Mode og Understøttelserne tog af, levede hun i meget trange Kaar; Frederik II, som hun idelig havde besunget, vilde intet gjøre for hende; først et Par Aar før sin Død fik hun af hans Efterfølger skjænket et lille Hus i Berlin, hvor hun døde 1791. Hendes „Gedichte" (1ste samlede Udg. 1792, med Biographi ved hendes Datter) indeholde mange tomme Rimerier, men dog ogsaa, især i de religiøse og patriotiske Oder (i Ramlers, hendes Lærers, Maner), Udslag af et virkelig poetisk Talent. En nyere Biographi af K. er leveret af Heinze (1866). — Hendes Datter, **Caroline v. Klencke** (f. 1754, d. 1802), og dennes Datter, **Wilhelmine de Chézy** (f. 1783, d. 1856, gift med Orientalisten A. L. de Ch., s. d. A.), optraadte ligeledes som Digterinder.

Karschi, Stad i Khanatet Buchara i Asien, 23 M. s. ø. for Buchara. 10,000 J. Berømte Kniv- og Klingefabriker.

Karse (Lepidium), Slægt af Korsblomsterne med hvide Blomster og kort, rund, vinget

der kun har ēt Frø i hvert Rum.
(L. sativum) dyrkes hos os en Del
a Grund af sine skarpe Blade. Dens
aar tilbage til Oldtiden, hvor den
ave været meget udbredt samt ogsaa
Frøenes Skyld; dens oprindelige
naaske Persien. En anden Art, be-
er Navnet Salomos Lysestage,
lig vildtvoxende i Danmark, navnlig
e Marker, i Norge derimod sjældnere
e sydligste Egne; den er en kraftig
is ejendommelige Forgrening giver
de af en mangearmet Lysestage.
et Kalkstensplateau i det østerrigske
Krain, der danner en ufrugtbar, af
ler og Sænkninger opfyldt Højslette,
e indtil 4,300 F.s Højde.
Som en Forberedelse til Spinding
ver (Blaar, Bomuld, kort Faareuld,
retages sædvanlig en **Kartning**, der
aa at gjøre de enkelte Taver ind-
ængige og til sidst parallele. Hvad
oretages ved Haandkarter ell. Karte-
estaar den i at behandle Materialet
lader, tæt besatte med Kartetænder,
g to sammenhængende ere bøjede af
g bagfra stukne ind igjennem Karte-
rmed Fladerne ere beslaaede. Efter
z, hvori Tænderne føres, ville de
ellesskab forarbejde Taverne eller
ttage det kartede Materiale fra den
ndkarter have smaa, plane Karte-
res med Haandtag. Kartemaskiner
d Kartevalser af meget forskjellig
dog arbejde de ved Bomuldskarte-
det meste imod et af plane Karte-
et, facetteret Hylster. Ved Haand-
d de ældre Uldkartemaskiner afgives
orte, trillede Loketter (Tøjer), ved
r for Bomuld og Blaar som en
stemt Længde, ved de nyere Uld-
: (Forspindekarter) som et større
er af ubestemt Længde og trillede
t taale en Opvikling. Paa Ma-
alle Slags Taver 2—3 Gange:
Klaring (der undertiden falder
tning.
(Dipsacus Fullonum), en syd-
lante af en med Kurvblomsterne
et Familie, Kartebollefamilien.
sterstand er valseformet og meget
dene fremragende, stive og forsy-
n tilbagebøjet Krog i Spidsen,
anvendes i Fabriker ved Opkrads-
ebet. Et Par andre Arter ere vildt-
anmark, men sjældne.
(Solanum tuberosum), Plante af
ilien, har hjemme i Chile, men
es for tvivlsomt, om den i vild
forekommet i Peru og Ny-Gra-
en den derimod var udbredt som
inden Amerikas Opdagelse. Uden
ar dyrket i Mexico, var den der-
n eller anden Maade kommet til
Nord-Carolina vel omtr. midt i
h. og herfra ved Raleigh til Eu-
medens Spanierne dog allerede
den 1580; dette maa derfor sættes
, den først var kjendt i Europa.

I Brasilien kjendes Kartoffelplanten først fra en sen Periode. Den er en af de vigtigste Culturplanter, hvilket den skylder sine melholdige Knolde, der ere Opsvulmninger paa tynde, under Jorden krybende Stængler, og navnlig for fattige Folk udgjør den et særdeles væsentligt Fødemiddel; desuden spiller K. en stor Rolle som Brændevinsplante, da der kan fremstilles Alkohol af dens Stivelse (s. Brændevin). K. dyrkes saa vel i Mark som i Have i en stor Mængde Varieteter, der i et ubegrænset Antal kunne forøges ved Frøplanter. Sædvanlig forplantes de ved Knolde, der hele eller ituskaarne om Foraaret nedlægges i Rader efter Ploven eller med Spaden for derefter, som andre Rodfrugter, at holdes hyppede og rensede under deres Vaxt. Efter K.s Art og Jordens Culturstand bruges til Udsæd 5—10 Tdr. pr. Td. Ld., færrest Tønder af de smaa, hvorefter høstes 90—180 Tdr. K. dyrkes sikrest i nopdyrket Land, hvorimod de tabe i Smag og Sundhed ved Aar for Aar at dyrkes paa samme Sted; de ynde en dybt bearbejdet, løs og vel gødet Jord, kunne trives selv i Sand og indtage for saadanne Jorder en vigtig Plads i Sædskiftet. Med Undtagelse af Knoldene indeholde næsten alle Plantens Dele giftige Stoffer. Siden 1845 har Kartoffeldyrkningen lidt et Knæk ved Kartoffelsygen, der det nævnte Aar navnlig gjorde stor Skade i Irland, for hvis Beboere K. især have megen Betydning. **Kartoffelsvampen** (Phytophtora infestans), der fremkalder Kartoffelsygen, hører til Vandsvampenes Afdeling og er en Snylteplante. Naar de af den angrebne Knolde spire, udvikler Svampen sig med inde i Stænglerne, hvorved dens af ēn Celle bestaaende Løv, Myceliet, grener sig og antager betydelige Dimensioner; til sidst trænge Grene af dette ud gjennem Bladenes Spalteaabninger og danne ligesom et Overtræk af Skimmel, og samtidig hermed begynde Bladene ogsaa gjærne at blive brune og visne og kunne som Følge deraf ikke fungere normalt; paa dette Skimmel frembringes nu en talløs Mængde smaa Formeringslegemer, der spredes og i fugtigt Vejr spire og angribe andre Blade eller Knolde. **Søde K.** s. d. A.

Kartoffelbille ell. **Coloradobille** (Chrysomela decemlineata), en Guldbilleart, der baade som Larve og som voxen lever paa og af Kartoffelplantens Blade og Stængler. Æggene afsættes paa Bladenes Underside; Larven er omtr. 5 Lin. lang, gulagtig med en Række sorte Pletter hen ad Siden og med sort Hoved og Ben; Billen er ligeledes omtr. 5 Lin. lang, 2½ Lin. bred, oval, med hvælvet Ryg, glinsende bleggul med sorte Striber paa Dækvingerne og sorte Pletter paa Forbrystet. Den formerer sig overmaade stærkt, idet hver Sommer frembringer 3 Kuld, af hvilke det sidste overvintrer i Jorden og kommer frem samtidig med de unge Kartoffelblade, som undertiden næsten fuldstændig bortædes. Dens Hjem er Colorado, vest for Klippebjergene, hvor den oprindelig nærede sig af en Natskyggeart (Solanum rostratum), men da Culturen øst fra naaede til disse Egne, kastede den sig over den nærbeslægtede Kartoffelplante (Solanum tuberosum) og bredte sig i kort Tid fra Mark til Mark mod Øst,

tiltagende i stort Antal, saa at man oftere har set flere Sværme paa mange Tusende Individer; i 16 Aar har den bredt sig over et Areal af 40—50,000 □ Mil; maaske vil den ved Udførsel fra Amerika kunne brede sig endnu videre og f. Ex. ogsaa blive en Landeplage i Europa. Mariehøns og Snyltefluer saa vel som enkelte andre Insekter fortære dens Æg og Larver. Bedst modvirker man K. ved at samle Æggene, Larver og Biller af Planterne eller ved at bestrø disse med Aske, Gips og Mel, blandet med „Parisergrønt“.

„Kartoffelkrigen“ kaldte man spotvis den ublodige bayerske Arvefølgekrig 1778, fordi det mest gik ud over Kartoflerne paa Markerne.

Kartov, det 16de Aarh.s Benævnelse for Kanoner af 20 Pd.s og større Kalibre, i Regelen ikke længere end 18—22 Gange Løbets Tværmaal og af omtrent 200 Kuglers Vægt.

Karuds (Cyprinus carassius), en ved sin høje og sammentrykte Form, store Skæl, lille Mund og Mangel paa Skjægtraade udmærket Art af Karpefamilien, der kan opnaa en Længde af c. 16 Tomm. og en Vægt af et Par Pund. Den forekommer i ferske Vande, navnlig i Søer og Damme i Mellemeuropa, men ogsaa i Ruslands og Sibiriens Saltsøer. Det er en rolig, graadig, sejlivet Fisk, der finder sig tilfreds i det mindste Vandhul, lader sig fodre med alskens Affald, selv med Faaremøg, og holder Livet, begravet i Dyndet, selv naar Vandet, hvori den opholder sig, tørrer ind eller bundfryser. Kun i Legetiden stige de op til Overfladen. Da K. er saa let at holde og afgiver et velsmagende Fødemiddel, er den meget almindelig i vore ferske Vande. Man skjelner mellem to Afændringer: **Søkaruds** (C. Carassius Bl.), meget kort og høj, med større Skæl, og **Damkaruds** (C. Gibelio), mindre, mere langstrakt og mindre høj, egentlig blot en ved mindre rigelig Føde og andre ugunstige Omstændigheder fremkommen Vantrivning af Søkarudsen; ved at sætte denne i Damme fremkommer Damkarudsen og omvendt. Ogsaa Farven varierer: oventil er den olivengrøn indtil næsten sortladen, nedentil messinggul, Rygfinnen hos de lysere Former, der have hjemme i klart Vand med Plantebund, olivengrøn, Halefinnen ligeledes, men med røde Straaler, de andre Finner rødlige og sorte i Spidsen.

Karup Aa, Vandløb i Jylland, udspringer i den sydlige Del af Viborg Amt og løber med nordlig Retning forbi Skive til Limfjorden. I de senere Aar er K. ved Hedeselskabets Medvirkning kanaliseret og i stor Udstrækning benyttet til Engvanding.

Karve, norsk, d. s. s. Kommen.

Karyatider kaldes i Bygningskunsten kvindelige, beklædte Billedstøtter i en mere architektonisk Stil, der tjene til at bære et Bjælkeværk paa lignende Maade som Søjlerne. Navnet siges at være kommet af den græske By Karyæ, hvis Kvinder formedelst Oprør dømtes til at være Trælle. Dog er det rimeligt, at K. snarere forestille Kanephorer ved den panathenæiske Fest. Til de berømteste høre de K., som smykke Erechtheion paa Akropolis i Athen. Tronstolen paa Christiansborg var prydet med to K. af Thorvaldsen, som bar Baldachinen. Ordet kan ikke bruges om tilsvarende mandlige Billedstøtter. Jvfr. Telamon.

Karæer ell. Karaiter, en omtr. i Midten af det 8de Aarh. stiftet jødisk Sekt, der i Modsætning til Rabbaniterne forkastede Talmud og Overleveringen og vendte tilbage til den umiddelbare Opfattelse af den hellige Skrift. De udbredte sig i Palæstina, Syrien, Ægypten, Afrika og Tyrkiet; i lang Tid var Kairo Sædet for deres Forstander, Nasi eller Chacham. De have efterladt sig en Del exegetiske og polemiske Skrifter.

Kasān (tatar., d. e. Kjedel), 1) Gouvernem. i det østlige Rusland, omgivet af Gouv. Vjatka, Ufa, Simbirsk og Nischnij-Novgorod. 1,157 □ M. med 1,931,000 I. (1881). Landet er en af Volga gjennemstrømmet Slette, der langs Flodens Vestside har en Række Højder, som endog naa op mod 1,000 F.; dets østlige Del optages af lave Udløbere fra Uralbjergene. Volga optager her talrige Floder, af hvilke den betydeligste er Kama, som selv optager Vjatka. Klimaet er udpræget Fastlandsklima med lang og streng Vinter og hed Sommer. Agerdyrkning og Kvægavl ere Hovederhverv. Befolkningens Hovedmasse er Russere; desuden ere hen imod 500,000 Tatarer og andre Asiater. — Gouv. K. hørte i ældre Tid til et tatarisk Rige af s. N., som opstod i det 15de Aarh., da Timur ved Erobringen af Riget Kaptschak havde svækket den gyldne Hordes Magt og dette derefter havde opløst sig i flere Stater, K., Astrachan, Krim osv. Khanatet K. omfattede de nuvær. Gouv. K., Simbirsk, Pensa, Vjatka og Perm; dets Regenter kæmpede med vexlende Held mod de russiske Storfyrster, indtil Ivan Vasiljevitsch I overvandt dem 1487 og Ivan V. II erobrede Landet 1552. 2) Hovedstad i Gouv. K. ved Volga og Kasanka, 96 M. ø. for Moskva. 145,000 I. (1884), hvoraf omtr. ⅕ Muhammedanere. K. er Sæde for en græsk Metropolit og den øverste muhammedanske Gejstlighed, har en Kathedralkirke med et undergjørende Mariabilled („Gudsmoder af K.“), et Universitet og flere højere Undervisningsanstalter, henimod 40 Kirker og 10 Mosteer, stor Børs, Fabriker for Læder, Jærnvarer, Sæbe, Klæde og Kattun. Betydelig Handel paa Sibirien. Det oprindelige, 1257 anlagte K. blev erobret og ødelagt af Ivan II, hvorefter Staden flyttedes til den nuværende Plads. Den har ofte lidt meget ved Ildebrande.

Kasanlik, s. Kesanlyk.

Kasānskaja, Kosakslække i Rusland, i de donske Kosakkers Land, ved Floden Don, 41 M. n. n. ø. for Novo-Tscherkask. 12,000 I.

Kasbēk, s. Kaukasus.

Kasbin ell. Kasvin, Stad i den persiske Prov. Irak-Adschemi i Asien, 20 M. v. n. v. for Teheran, paa en af Bjærge omgiven, frugtbar Slette. 40,000 I. Fabrikation af Silke- og Bomuldsstoffer og Vaaben. Livlig Handel.

Kaschān, Stad i den persiske Prov. Irak-Adschemi, 25 M. s. for Teheran, anlagt af Harun ar-Raschids Yndlingshustru Zobeide. 30,000 I. Kongeligt Palads. Tilvirkning af Guldbrocade, Kobbervarer, Bomulds- og Silkestoffer. Betydelig Handel.

Kāschau, Stad i Ungarn ved Floden Hernad,

l. ø. for Buda-Pest. 26,000 J. (1880). Bispesæde, smukt Domkirke, Tøjhus, kejserlig Tobaksfabrik, talrige prægvatbygninger. Fabrikation af Pa- r, Handsker, Klæde, Stentøj m. m. Handel med Vin, Korn og Tobak. den overvandt den kejserlige General ngarerne 11 Dec. 1848.

r, Stad i det under China hørende stan, 120 M. ø. for Buchara. 70,000 andre Angivelser kun 20,000). Sta- Forfald, da dens Handel i den nyere ukken til Jarkand. Her er den tata- ionalhelgen Hasreti Afaks Gravsted, staden anses for hellig; den tæller Mosteer og talrige muhammedanske Industrien leverer gode Tæpper, Bomuldsstoffer. Her eller i Nær- rdedes 26 Aug. 1857 den berømte ldolf Schlagintweit, da han fra Øst- nnem Buchariet vilde trænge frem n.

r, 1) en under engelsk Højhed staaende i det nordvestlige Forindien, bestaar egentlige, for sin Naturskjønhed be- hmirdal i Himalaja, der ligger 5,600 indesluttet mellem 15,000 F. høje gjennemstrømmet af Indus's Bi- ilam og Tschinab; b) Dschamu, rfor indtil Pandschab; c) de tidligere Provinser Balti og Ladak m. m., der f. for, dels paa begge Sider af Kara- jene og gjennemstrømmes af Indus. Det hele er 3,300 □ M. med omtr. . Befolkningen bestaar af Muham- brahminske Hinduer og buddhistiske . Det egentlige K. har fra Oldtiden mt for fine finuldede Geder og For- af fortrinlige fine Shavler. — Det om 1586 under Stormogulen, 1752 hanerne og 1819 under Sikherne. ng, der som Maharajaen af Lahores rede over K., stillede sig under Eng- Krig mod Pandschab 1845 paa disses rholdt derfor de to hidtilværende ser K. og Kohistan som et selv- tige. Allerede 1835 havde han tibetanske Ladak og 5—6 Aar senere alti med flere mindre Dele af Ti- llertid maatte han ved Forlig af jende den britiske Overhøjhed, en ille betale c. 14 Mill. Kr. og erlægge men ubetydelig Tribut. — 2) K. ell. . e. Solstaden, Lykkens Bolig), Hoved- stad i K. ved Floden Dschilam, 40 M. Lahore, 5,600 F. over Havet i den schmirdal. 140,000 J. Blandt Byg- r den mærkeligste den store Moskee, nne rumme 60,000 Mennesker, og træs Kuppel bæres af 384 Søjler Træsort. Gaderne ere slet brolagte maadelig byggede. Shavlsvæveriet, e sysselsatte 120,000 Mnsk., er nu ske ophørt.

r, et fint, blødt Beklædningsstof, vævet 4-skaftet Kiper af Kamgarn, enten rgedens Haar ell. af fin Faareuld. r (Kaszébi), en lille, slavisk Befolk- egnen af Danzig. De maa anses for Efterkommere af de gamle pommerske Slaver (Vender) og tale endnu en ejendommelig, med Polsk nærmest beslægtet Dialekt, som dog mere og mere fortrænges dels af Polsk, dels af Tysk. Cenova har leveret forskjellige Arbejder paa og om K.s Dialekt.

Kasembes Rige, et mægtigt, temmelig velordnet Negerrige i det indre Afrika, s. for Tanganjikasøen og n. for Bangveolosøen. Landet er bjærgfuldt og driver betydelig Handel med Slaver, Elfenben og Kobber.

Kasimir, et tyndt, klædeagtigt Stof, 4skaftet, sjældnere 3skaftet, vævet af fint Uldgarn, svagt valket og ruet, men stærkt overskaaret.

Kasimov, Stad i det russiske Gouv. Rjæsan, 15 M. ø. n. ø. for Rjæsan ved Floden Oka. 14,000 J., hvoriblandt mange muhammedanske Tatarer. Pottemagerier, Garverier, Rebslagerier, stærk Pelshandel.

Kaskelot [kått], Pot- eller Spermacethval (Physeter macrocephalus), en stor Hval, der navnlig udmærker sig ved sit store, tykke og butte, fortil ligesom afskaarne, uformelige Hoved, hvis Størrelse skyldes det saakaldte „Hvalrav" eller „Spermacet", der indeholdes i to store Hulheder i Bindevævet under Huden og oprindelig er flydende, men størkner, naar det flyder ud og afkøles. Hannen bliver omtr. dobbelt saa stor som Hunnen, hin 30 (efter nogle Angivelser indtil 40 ell. 45) Alen, denne 15 Alen. K. hører til Tandhvalernes Gruppe, hvor den foruden ved sin Hovedform, ved Sprøjtehullets Beliggenhed, skjævt til venstre i Hovedets Forkant, og den lave, knudeformede Rygfinne udmærker sig ved sin lange, smalle Underkjæve, der bærer en Række tykke, butte Tænder, som gribe ind i Gruber i Overkjævens Beklædning; i Bunden af disse, men løst i Tandkjødet, ikke hæftede til Overkjæven, sidde nogle hemmede Tænder. K. lever især af Blæksprutter, var fordum udbredt over alle Have, især de nordlige, og optraadte da i store Flokke — efter Alder og Kjøn — de udvoxede Hunner i Flokke paa 200, anførte af 1—3 gamle „Tyre", der dog ere udsatte for at fortrænges af de yngre Hanner, hvis disse formaa at overvinde dem; nu ere de ved Forfølgelser blevne meget sjældnere, og Pothvalfangsten, der drives baade for Spækkets og Spermacettens Skyld, men er besværligere og farligere end Bardehvalfangsten, er nu mest henlagt til Sydhavet, om det end kan hænde, som f. Ex. 1853, at en Flok paa 6 Stykker strandede højt oppe i Adriaterhavet. Jvfr. **Ambra**. — I den senere Tid har man lært at kjende **Dværgkaskelotter** (Euphysetes) i de indiske Have, 3—4 Alen lange Tandhvaler med høj Rygfinne, lille, rundt, hajagtigt Hoved (Munden nedenunder), Sprøjtehullet paa Panden, men ogsaa her skjævt til venstre, korte Kjæver med faa (9) Tænder i Underkjæven osv.

Kaskö, en god Havn i det finske Gouv. Vasa ved den bottniske Bugt, 11 M. s. til v. for Nikolajstad (Vasa), med 800 J.

Kasongos Rige, en Negerstat i det indre Sydafrika mellem 5° og 10° s. Br., 40° og 45° ø. L. Hovedstad Kilemba. Den skal omfatte et Areal af over 6,000 □ M. og have c. 400,000 J.

Kaspiske Hav, den største bekjendte Indsø, ligger mellem Europa og Asien, mod S. omgivet af Persien, ellers af Rusland. Længden fra S. mod N. er c. 160 M. med en Middelbredde af 50 M. og et Fladeindhold af c. 7,400 □ M. Vandfladen ligger 83 F. under det sorte Havs Niveau og synker stadig dybere paa Grund af den overordentlig stærke Fordampning, hvis Virkninger Tilløbet af de store Floder Volga, Ural, Kura og Terek ikke er i Stand til at opveje. Den nordlige Halvdel har kun ringe Dybde, og Havbunden sænker sig kun langsomt mod S. til 48 F.s Dybde; længer mod S. har man paa 200 Favne ikke fundet Bund. Saltholdigheden er ringere end i det aabne Hav; derimod indeholder Vandet mere svovlsurt Magnesia. Den paa Østsiden liggende, næsten lukkede Bugt Adschi-Darja ell. Karabugas, hvis Indløb er Karabugasstrædet, har dog saa salt Vand, at ingen Fisk kan leve deri. Med Undtagelse af Øerne i og i Nærheden af Volgadeltaet findes kun faa Øer. Havet er fiskerigt, og her findes mange Sælhunde. Sejladsen er vanskelig.

Kasr-el-Kebir, s. Alcazar.

Kassāla, Stad i Nubien i Afrika, omtrent midtvejs mellem Chartum ved Nilen og Massaua ved det røde Hav. 10,000 I. K. var før det store Oprør Hovedstad i en ægyptisk Provins og drev betydelig Handel. Grundlagt 1820.

Kassāndra, ogsaa Alexandra, Datter af Priamos og Hekabe, Tvillingsøster til Helenos. Begge Børnene havde ved den thymbræiske Apollons Gunst faaet Spaadomsevne; men da K. ikke vilde høre Apollons Bønner om Kjærlighed, straffede denne hende ved at bevirke, at ingen troede hendes Spaadomme. Efter Trojas Fald tog K. tillige med de andre Kvinder sin Tilflugt til Athenes Tempel, fra hvilket Ajax Oileus's Søn med Vold bortslæbte hende; ved Byttets Deling tilfaldt hun Agamemnon, hvem hun som Slavinde fulgte til Grækenland; der blev hun tillige med Agamemnon dræbt af Klytæmnestra.

Kassāndra Bugten strækker sig fra det ægæiske Hav ind i Tyrkiet mellem Halvøerne Kassandra og Longos.

Kassāndros, Konge i Makedonien, Søn af Alexander d. stores Feltherre Antipatros, en herskesyg og voldsom Mand, kæmpede efter sin Faders Død 319 med Polysperchon om Herredømmet i Makedonien, som det til sidst lykkedes ham at erholde, ægtede Alexander d. stores Datter Thessalonike, men behandlede for øvrigt Alexanders Familie med stor Grusomhed; saaledes lod han baade hans Moder Olympias, hans Enke Roxane og hans Søn, den unge Alexander, dræbe. Han deltog i den store Forbindelse mod Antigonos og dennes Søn, Demetrios Poliorketes, som medførte Slaget ved Ipsos, og døde 298, efterladende sig 3 Sønner, som kæmpede om Regeringen.

Kassebælg (Kasseblæser), en forældet Blæseindretning, dannet som en oftest enkeltvirkende, kvadratisk Trykpumpe af Træ, hvoraf tre sædvanlig arbejde sammen for at give en jævn Vindstrøm.

Kassel, indtil 1866 Hovedstad i Kurfyrstendømmet Hessen, der nu udgjør en Del af den preussiske Prov. Hessen-Nassau, ved Floden Fulda, 23 M. s. v. for Magdeburg. 63,000 I. (1885). K. er en smuk By med mange Pragtbygninger, hvoriblandt Residensslottet, Museet, den katholske Kirke, Slottet Bellevue, Banegaarden o. fl. Blandt de offentlige Pladser fremhæves Friedrichspladsen med Landgrev Frederik II.s Marmorbilledstøtte og den runde Königsplatz med et mærkeligt Echo. Det tidligere kurfyrstelige Bibliothek tæller 100,000 Bd. og 1,400 Haandskrifter. Industrien er meget betydelig, og navnlig maa fremhæves en stor Maskinfabrik og Fabriker for Jærnbanevogne, physiske og mathematiske Instrumenter og Papir. Betydelig Handel med Uld og Skind. Sommerresidensen Wilhelmshöhe (s. d. A.) ligger 1 M. v. for K. og er forbundet med denne ved en snorlige, paa begge Sider af Landsteder og Haver indfattet Chaussée.

Kasselaas, en fast Laas (ikke Hængelaas), med Omsvøb og Dækplade, saa at Rigelen er helt indelukket. I strængere Forstand betyder K. en Laas, der er lagt helt uden paa en Port, Dør osv., saa at den med sin hele Tykkelse springer frem paa den ene Side (paalagt Laas).

Kasselergult, en smuk Malerfarve, bestaar af et basisk Chlorbly ($Pb_8\ O_7\ Cl_2$). **Kasselergrønt**, en Farve, der væsentlig bestaar af mangansurt Baryt.

Kassiopeia, et Stjærnebillede paa den nordlige Himmel i Mælkevejen, kjendeligt ved 5 klare Stjærner, der omtrent danne Figuren af et W. Dette Stjærnebillede er hos os circumpolart, d. e. det gaar aldrig ned. 1572 opdagede Tyge Brahe i dette Stjærnebillede en ny Fixstjærne, s. Foranderlige Stjærner. Efter Mythen var K. gift med Kepheus og Moder til Andromeda.

Kastālia, en Kilde paa Skrænten af Parnassos oven for Delphi, der antoges at staa i Forbindelse med Floden Kephissos og gjaldt for at være et Afløb af den underjordiske Flod Styx; den var Muserne (derfor kaldte Kastalider) helliget og skal have faaet Navn efter en ung Pige, som styrtede sig i den, idet hun flygtede for Apollon.

Kastamūni ell. Kastambūl, Stad i Lilleasien, 16 M. v. s. v. for Sinope, angaves tidligere at have 50,000 I., men er nu stærkt i Tilbagegang.

Kastanie (Castanea vulgaris), af Skaalbærernes Familie, har 3 Hunblomster og senere 3 Nødder ell. hos de gode Varieteter kun 1 stor Nød i Skaalen, der er beklædt med stikkende Pigge og aabner sig ved 2—4 Klapper; det er et indtil 70 F. højt Træ med store, aflange, savtakkede og glatte Blade i 2 Rækker. Veddet ligner meget Egens. K. spiller som Skovtræ navnlig en særdeles vigtig Rolle i Italien, men dyrkes i hele Sydeuropa, helt op i Tyskland og Frankrig; ogsaa i Japan og det tempererede Nordamerika forekommer den; dens Cultur gaar langt tilbage, og allerede paa Plinius's Tid kjendte man hos Romerne flere Varieteter. I Norditalien og Sydfrankrig ere Frøene et vigtigt Næringsmiddel for den fattigere Del af Befolkningen.

af portug. casta, Race, Art, egtl. hvad
nt, ublandet, af lat. castus), Benæv-
arvelige Stænder, d. e. Klasser af
et, der ere saa skarpt afgrænsede fra
, at Medlemmerne deraf maa for-
en Klasse, som de ved Fødslen til-
at altsaa ingen ved Dygtighed kan
il en højere eller ved Giftermaal gaa
anden. Kastevæsenet forekommer i
ge, strænge Form kun i Indien
ı Manus Lovbog), hvor det har her-
800 f. Chr. lige til den Dag i Dag.
:llen har næppe udviklet sig af Stands-
alene, men hidrører sandsynligvis
forskjellige Nationaliteters eller i det
tammers Blanding ved Indvandring
ıg. Det indiske Ord for K. er varna,
r Farve. Hos Ægypterne fandtes
amme Forstand som hos Inderne.
desmærker lære os, at Sønnerne kunde
dre Livsstillinger end Fædrene, at
:son kunde være Præst, Kriger og
dsmand, samt at en Præst kunde
ruger, i hvilket Tilfælde han under-
ırdbrugerens Vilkaar. Ved **Kaste-**
r man i Nutiden en Tilbøjelighed
Stænder til at afslutte sig for
mere at have sine egne Interesser
› det heles Tarv.

Mainz.

af Sæden, den oprindelige Maade
ı udtærskede Sæd paa ved med en
)sle at kaste den hen over et Logulv
: den vægtige Kjærne, der kastes
fra den lettere, det svange Korn,
oner, der lægge sig i de forreste
bejdet udføres nu hurtigere og bedre
iner; s. **Rensemaskine.** Ordet bruges
at betegne den Udluftning af Sæ-
etages med nogle Dages Mellem-
ıen rensede Sæd ligger ophobet paa
ım bestaar i med Skovlen at flytte
:n. K., en Formforandring, ved
tensionerne af en Gjenstand for-
aa usymmetrisk Maade. Støbe-
iste sig ved Afkøling i Formen,
Hærdningen og Træ ved Indtør-
vindet er forskjelligt i forskjellige
Ved den Maade, hvorpaa f. Ex.
mles, hindrer det ene Stykke ved
paa langs det andet fra at kaste
s. K. kaldes hos Dyrene Fødslen
ikke udviklet Foster (Abort), som
omgivet af Fosterhinderne eller
det er senere hen i Drægtigheden,
normal Fødsel (en for tidlig Fød-
osteret da undertiden er i Stand
Hos Koen har K. stor Betydning,
en indskrænkes i høj Grad, efter-
kommer til at føde til den be-
og Koen ofte ikke bliver ren, d.
n holdes tilbage i Børen og frem-
:d Forraadnelsen Betændelse, ilde-
ad eller hektisk Feber. K. frem-
orskjellige Aarsager, f. Ex. Stød
Fosterets Død, hidsige Sygdomme,
›er, maaske undertiden ved Smitte
ı af Bakterier fra andre Køer,
tet), men ofte viser den sig i stor
Udbredelse i Kostalde uden nogen kjendelig Aarsag og gjør da stort Afbræk i Udbyttet af Mejeriet. Køer, som tidligere have kastet, have stor Tilbøjelighed til at kaste igjen. Er Børen først begyndt at trække sig sammen (Beer vise sig), lader K. sig ikke hindre.

Kăstor, s. **Dioskurerne.** K. (*α* geminorum), Stjærne af 2den Størrelse i Stjærnebilledet Tvillingerne i Dyrekredsen, egtl. en Dobbeltstjærne (Afstand 6").

Kastōria ell. **Kesriē**, Stad i den tyrkiske Prov. Albanien, ved Bjærgsøen K., 19 M. v. for Saloniki. 8,000 J. Græsk Ærkebispesæde. Vinavl.

Kăstri, en Landsby i den græske Prov. Phthiotis og Phokis, 1 M. s. v. for Bjærget Parnas, med Ruiner af det gamle Delphi.

Kastriōta, s. **Skanderbeg.**

Kastro, s. **Chios.**

Kastropp, Gustav, tysk Digter, f. 1844 i Salmünster i Kurhessen, lever som Musiklærer i Weimar. Hans originaleste Arbejde er det storstilede, tankerige Epos „Kain" (1880); af hans øvrige Skrifter kunne fremhæves den lyriske Rhapsodi „König Elfs Lieder" (1875) og de dramatiske Digtninger „Suleika" (1876) og „Dornröschen" (1878).

Kastrup, Landsby i Taarnby Sogn paa Østsiden af Amager, ¾ M. s. ø. for Kjøbenhavn, med en lille Havn, Kalkbrænderi, Glasværk, Saltraffinaderi, Ølbryggeri og flere industrielle Anlæg. Opførelsen af et Kystbatteri er paabegyndt.

Kasuār (Casuarius galeatus), en paa Ceram (Molukkerne) levende Strudsfugl med overordentlig smaa, aldeles uudviklede Vinger med 5 tykke og stive Svingfjerribber uden Fane, et mere høneagtigt Næb end de ægte Strudses og en tæt Beklædning af lange, smalle, dobbelte, sorte Dunfjer, som ere bløde og dunede ved Grunden, men haarde og stride ved Spidsen, hvilken Beklædning i nogen Afstand giver dem Udseende af at være snarere beklædte med Haar end med Fjer. K. har kortere og tykkere Fødder og en kortere Hals end de ægte Strudse; Halsen er til Dels nøgen og udstyret med nedhængende Hudforlængelser paa lignende Maade som Kalkunens og Hovedet med en høj, hornklædt Benkam (Hjælm). K. lever i Kratskove af Frugter, Æg o. desl., er meget hurtig, i Fangenskab forslugen og ondskabsfuld. I den nyere Tid har man opdaget en halv Snes Arter af Slægten K., saaledes en C. australis i den nordlige Del af Nyholland, en paa Nybritannien, den saakaldte Muruk (C. Benetti), og andre paa Aru-Øerne og Ny-Guinea. — Beslægtet med K. er den nyhollandske K. ell. Emuen (Dromaius Novæ Hollandiæ), der er mere højbenet, særdeles langhalset, har fladt Næb og mangler Hjælmkammen og Fjerribberne i Vingerne; den er bleven efterstræbt saa meget, at den inden kort Tid maaske vil være aldeles udryddet. Af Farve er den mørkebrun med sorte og graa Skatteringer. Ungerne stribede, Æggene grønne. Den bebor Ny-Hollands Stepper.

Kat. K. hører til Rovdyrene, blandt hvilke den udmærker sig ved sin smækre, smidige, lavbenede Krop, runde Hoved, hvasse Tunge og indtrækkelige Kløer, dolkformede Hjørnetænder

og faa, men skarpe, savtakkede Kindtænder. **Huskatten** ell. **Tamkatten** (Felis domestica) varierer i Henseende til Farven ligesom andre Husdyr, uagtet den egentlig ikke kan kaldes fuldstændig tæmmet; den søger sin Føde selv og jager i vore Boliger efter de Smaagnavere (Mus og Rotter), der efterstræbe de opsamlede Forraad; det er dog egentlig kun den sorte Rotte, den kan magte; at den ogsaa dræber den brune, er sjældnere. **Vildkatten** (F. catus) er større, stærkere, har en kortere og tykkere Hale og er altid graa med mørkere Striber; oprindelig har den været udbredt over største Delen af Europa, men efterhaanden er den trængt tilbage til visse Bjærgskove: Alperne, de mellemeuropæiske Bjærge, Skotland, men især i Østeuropa og Nordasien; den har tidligere forekommet i Danmark, som dens Skeletdele i Køkkenmøddinger og Moser vise. Den efterstræber især de vilde Hønsefugle; den kan vistnok ikke anses for Stamfader til Huskatten. Til **Katteslægten** høre desuden en stor Mængde andre Arter, der især bebo det hede Jordbæltes Skove; nogle ere ensfarvede, andre stribede, plettede osv. De større kaldes Panthere, naar de ere tegnede med mørke Ringe paa rødgul Bund, f. Ex. Leoparden (F. pardus) i Afrika og en Del af Asien, Jaguaren i Amerika; ogsaa Tigeren, Losserne og Løven ere K. De saakaldte Geparder danne ligeledes en egen Gruppe i Katteslægten, hvis mest udmærkede nu levende Former i Styrke, Størrelse og Blodtørst maa have staaet tilbage for visse uddøde Former i Tertiærtiden (Machairodus, Smilodon). Almindelige Træk, der udmærke den hele Gruppe, ere fremdeles, at de liste sig paa deres Bytte eller lure paa det i et Baghold, f. Ex. ved et Vandsted, især om Natten, og gribe det i et Spring; er det et stort Dyr, lade de det løbe med sig og søge at overrive Halspulsaarerne for at drikke Blodet. Naar det saa styrter, udrive de Hjærtet, Leveren og Lungen, de blodrigeste Indvolde, men fortære kun Kjødet, naar de ikke kunne faa nok af den Føde, der tiltaler dem mest; efter saaledes at have mættet sig, lægge de sig hen at sove; men springe de fejl efter deres Bytte, luske de i Regelen bort og springe ikke efter det igjen. De leve og jage ikke selskabelig, som visse andre Rovdyr, men enkeltvis eller i Forplantningstiden parvis. Det er i Katteslægten, at de farligste Rovdyr findes, da Blodtørst og Vildhed her ere forenede med Smidighed, Styrke og i mange Tilfælde tillige med usædvanlig Størrelse. De fleste klatre i Træer, men ikke alle have den aflange Pupil, der er saa hensigtsmæssig for Natdyr, da den tillader Øjet at lempe sig efter Lysets Styrke.

Kat, den svære Talje, der benyttes til hermed at hejse Ankeret op under Kranbjælken, hvorunder det skal surres. „Den nihalede" K., en Pisk med ni Remme, var tidligere et Strafferedskab, som benyttedes især til Søs, men som nu for største Delen er gaaet af Brug. K., s. **Cavaler**.

Katafalk (it. catafalco), ved Fornemmes Ligbegængelse en Forhøjning, hvorpaa Ligkisten staar; jvfr. Castrum doloris.

Katakomber, underjordiske Gange og Hvælvinger, som efter østerlandsk Skik i Italiens vigtigste Byer tjente de første christne til Gravsteder, under Forfølgelserne ogsaa til Forsamlingssteder. De berømteste K. i Rom ere ved San Sebastiano (i middelald. Latin coemeterium ad catacumbas, fra hvilket Stedsnavn rimeligvis Betegnelsen stammer), San Lorenzo, Santa Agnese o. fl.; nyere Gravninger, især under G. B. de Rossis Ledelse, have fra disse K. bragt vigtige Oplysninger om den ældste christne Kirkes og Kunsts Historie. Andre mærkværdige K. ere i Napoli udhuggede i Capo di Monte. K. under Paris ere forhenværende Stenbrud, hvori man kort før Revolutionens Udbrud kastede Benene fra flere Kirkegaarde, som ryddedes af Sundhedshensyn, og hvori Septembermyrderiernes Ofre begravedes. Ogsaa paa mange Steder i Østerlandene findes K., der benyttes som Begravelsessteder.

Katalekter benævnes i Almindel. udvalgte samlede Brudstykker eller Skrifter; specielt kaldes »Catalecta« en Samling af 14 Smaadigte, som tilskrives Vergil; dernæst ogsaa andre blandede Samlinger af lignende Art. Jvfr. **Analekter**. **Katalektisk** kaldes et Vers, der slutter med en ufuldstændig Fod. I Modsætning hertil kaldes et fuldstændigt Vers **akatalektisk**, **hyperkatalektisk**, naar det har en Stavelse ud over det regelmæssige Antal.

Katalepsi, en ejendommelig, nervøs Sygdom, optrædende i (**kataleptiske**) Anfald, under hvilke den syges Lemmer forblive aldeles ubevægelige i den Stilling, hvori de vare før Anfaldet, eller hvori de under dette bringes ved fremmed Haand, medens den syge selv aldeles ikke formaar at forandre den; Bevidstheden kan samtidig være borte eller til Stede. Anfaldet varer oftest faa Minuter, sjælden flere Timer eller Dage; det ophører, idet den syge ligesom vaagner af en Søvn. K. optræder meget sjælden som selvstændig Sygdom hos Sunde, er derimod hyppigere hos Sindssyge og Hysteriske, samt under St. Veitsdansen og Tarantismen.

Katalog, Fortegnelse, især over Samlinger af videnskabelige og kunstneriske Gjenstande.

Katalyse (egtl. Opløsning), Contact. Der gives i Chemien en Del Processer, der betinges af Tilstedeværelsen af et Stof, som ved Processen ikke synes selv at lide nogen Forandring. Saaledes spalter Gjær Druesukker i Alkohol og Kulsyre; Platinsvamp bringer Brint til at forene sig med Luftens Ilt; ved Indvirkning af Svovlsyre spaltes Vinaand til Æther og Vand, og den samme Mængde Svovlsyre er i Stand til at omdanne en ubegrænset Mængde Vinaand paa denne Maade. Alle saadanne Phænomener kaldtes tidligere **katalytiske** ell. Contactvirkninger og tilskreves en egen katalytisk Kraft, hine Stoffer vare i Besiddelse af. I vor Tid er man trængt nøjere ind i disse Phænomener; man har set, at Sukkerets Omdannelse er en physiologisk Virkning af Gjærplantens Udvikling, at Platinsvamp virker paa Brint ved en Temperaturforhøjelse, som fremkaldes ved den forholdsvis store Mængde Luft, dette fintdelte Legeme fortætter paa sin Overflade, og at Vinaandens Omdannelse til

Svovlsyre bestaar i en Række Pro-
ri Svovlsyren indtræder. Mange
ytiske Virkninger have vel endnu
deres Forklaring, men det er alle-
d vi nu vide, klart, at man under
gnelse har sammenblandet en hel
nensartede Phænomener.
s. Chatanga.
na, blødgjørende Omslag, Grød-

s. Krigsmaskiner.
s. Vandfald og Stær. — Til at be-
ampmaskines Arbejdshastighed kan
keltvirkende Maskiner ikke betjene
d de dobbeltvirkende brugte Regu-
de slet ikke have nogen uafbrudt
J dens Sted benyttes en K., der
ngen af hver Bevægelsesperiode
kke og ved sin paafølgende Synk-
: Begyndelsen af en ny Periode.
en Pumpe, der staar i et Kar
ed Løftningen af Stemplet trækkes
d villig ind gjennem en Ventil;
gen gaar langsomt, fordi Vandet
d igjennem en snæver Aabning,
se afpasses efter som man ønsker
længere Hviletider mellem de
gelsesperioder.
egtl. enhver med forøget Slim-
rbunden (katarrhalsk) Betændelse
ne, bruges mest om den oftest
fremkaldte katarrhalske Betændelse
Snue), Svælgets (Halspine) og
ganernes (Strube- og Brystkatarrh)
Katarrhalsk Feber, en sædvanl. over
der udbredt K., forbunden med
indeligt Ildebefindende, maa ikke
den epidemiske Influenza. Ka-
bhyrene, en Betændelse af Luft-
inde, som giver sig til Kjende ved
af Næsen, i Begyndelsen mere
t, senere mere gulligt og tykt-
r Betændelsens Udstrækning og
Sygdomstegnene være heftigere,
rk Hoste, Feber, Svulst af Kjert-
ehulen og vanskelig Synkning
eller ubetydelige, hvor ofte kun
hinde er betændt. Den hæves
Løbet af en halv Snes Dage
ug af varme Vanddampe, Klid-
binding af Halsen med uldent

rdebog (s. d. A.), Jordeskyldsbog,
er Grundejendommene i et Land
t med Angivelse af deres Stør-
ing, paahvilende Byrder osv.
øre i Jordebogen. S. Matrikel.
, Omveksling, Vending i et
ns Løsn. (modf. Katastase, dens
overhovedet enhver afgjørende
menneskelige Skæbnes, Folke-
ikling.
Jak. Lodewijk ten, berømt neder-
f. 23 Dec. 1819 i Haag. 1838—
n Theologi i Utrecht og beklædte
Præstestillinger, indtil han 1860
msterdam. Allerede 1836 havde
giver et Bind Digte; som Stu-
»Bladeren en Bloemen«, »Rozen«, »Vertaalde Poesie«, alle fra 1839 og »Ahasveros op den Grimsel« (1840, 2den Udg. 1864); »Braga«, som K. forfattede sammen med Winkler Prins (1842—44), er en Række vittige literære Satirer. Hans Lethed i Versification har en improvisatorisk Charakter; i Oversættelser har han ligeledes vist Sprogvirtuositet. Hans senere Poesier ere »De Schepping« (1866, 3dje Udg. 1869), »De Planeeten« (1869, 2den Udg. 1872), »De Jaargetijden« (1871) og mindre Digte, samlede i »Kompleete Dichtwerken« (8 Bd., 1867—73). Hans Prosa hører dels til den kirkelig opbyggelige Literatur, dels bestaar den af Rejseskildringer.

Katechét betegnede i den ældste christne Tid den, som underviste Katechumenerne og forberedte dem til Daaben. Nu forstaas ved K. fornemmelig En, som meddeler Religionsundervisning gjennem Spørgsmaal og Svar; særlig betegner K. i Danmark og Norge en ordineret Mand, som tillige er Førstelærer i en Borgerskole. **Katechétik** er den pastoraltheologiske Disciplin, som udvikler de Grundsætninger og Regler, efter hvilke Børn og Uvidende skulle undervises i Christendommen. **Katechisére**, ved Spørgsmaal at undervise i Religionen; **Katechisatiōn** ell. **Katechēse**, en i denne Form og i dette Øjemed anstillet Undervisning. De kirkelige Forhold i Oldkirken medførte, at der maatte lægges særlig Vægt paa Undervisningen af voxne Katechumener, og i dette Øjemed oprettedes der **Katechetskoler**, hvor de vordende K. skulde uddannes ikke blot til at kunne undervise i Christendommen, men ogsaa til at kunne imødegaa dannede Hedningers Indvendinger og Tvivl. J den berømteste af disse Skoler, den i Alexandria (jvfr. **alexandrinske Skole**), underviste der derfor ikke blot i Exegese og Religionslære, det sidste i Form af en christelig Gnosis, der blev Grundlaget for Udviklingen af den systematiske Theologi, men ogsaa i Talekunst, græsk Literatur og Philosophi. Den christelige Børneundervisning blev derimod i Oldkirken vistnok for en væsentlig Del overladt til Hjemmene, og endnu i Middelalderen var det egentlig kun Brødrene af det fælles Liv og Sekter som Hussiter og Valdensere, der gjorde sig særlig Flid med Børnenes religiøse Undervisning, medens Kirken selv lod Opdragelsen af de voxne igjennem Skriftestolen bøde paa Manglerne ved Ungdomsundervisningen. Med Reformationstiden begyndte derimod Iveren for Børneundervisningen, og Reformatorernes Iver i saa Henseende virkede efterhaanden æggende og tilskyndende paa Romerkirken, navnlig i de Lande, hvor den kom til at staa Side om Side med protestantiske Kirkesamfund. Hvor mange Katechismer Reformationstiden end frembragte, var det imidlertid dog først Pietismen, som begyndte at udvikle en katechetisk Methode, ligesom den indførte en fyldigere Brug af den hellige Skrift ved Børneundervisningen. Nu først begyndte for Alvor den videnskabelige Behandling af Katechetiken som pastoraltheologisk Disciplin; men det varede ikke længe, inden man med den rationalistiske Tids Frembrud begyndte at indbilde sig, at alle de religiøse Begreber og Sandheder vare latent til

Stede i enhver Barnebevidsthed, og at det altsaa kun gjaldt om ved forstandig affattede Spørgsmaal at vække Børnene til Eftertanke og tvinge dem til at klare sig disse medfødte Begreber. I Sokrates's Samtaler med hans Disciple mente man at have et klassisk Forbillede for denne katechetiske Methode, som man derfor kaldte den sokratiske. Fra modsat Side blev det hævdet, at saa sandt som Christendom er ikke en af Mennesker udtænkt Lære, men beror paa en guddommelig Aabenbaring, er det nødvendigt at bibringe Børnene positiv Kundskab om Aabenbaringens Kjendsgjerninger, inden man kan begynde en begrebsmæssig Drøftelse med dem. Kampen mellem disse to Methoder har medført, at der har udviklet sig den nu almindelig herskende combinerede Methode, der stræber at forene Meddelelsen af positiv Kundskab med den for Børnenes personlige Tilegnelse saa vækkende Spørgeform. **Kirkekatechisationer** afholdes af Præsterne i Kirkerne med Børne eller med den confirmerede Ungdom for at prøve og befæste dem i deres Religionskundskab; tidligere mere almindelige end nu, afholdes de endnu som Regel hver Gang en Biskop visiterer en Menighed.

Katechismus er nu det almindelige Navn paa en kortfattet Lærebog i den christne Religion, der er affattet i Spørgsmaal og Svar og tillige i Indhold og Form har Charakter af en kirkelig Bekjendelse. I Middelalderen kaldtes de Bøger, der lagdes til Grund for den katechetiske Undervisning, ikke K., men »Lucidarius«, »Elucidarius«, »Enchiridion«, »Hortulus« ell. »Paradisus animæ« osv., og de vare ikke altid dialogisk affattede. Indholdet af disse folkelige Lærebøger bestod af 3 Hovedstykker: det apostoliske Symbolum, delt, som paa den Tid sædvanlig, i 12 Stykker efter de 12 Apostle, Fadervor og en kortfattet Pligt- og Sædelære, som fra 14de Aarh. i Regelen behandledes paa Grundlag af de 10 Bud. Hertil var efterhaanden i den katholske Kirke kommen Ave Marie og et Stykke om Sacramenterne. Med delvis Tilknytning til denne middelalderlige Form udarbejdede Luther sin K., og han var den første, som anvendte Navnet K. paa denne Maade om en Bog til Brug ved den katechetiske Undervisning, medens det tidligere var blevet brugt som identisk med Katechisation. Allerede 1520 udgav han: „Eine kurze Form die zehn Gebote und den Glauben zu betrachten und das Vaterunser zu beten“; men senere udarbejdede han først den større K. (**Luthers store K.**), en Haandbog for Gejstligheden, af hvilken der 1860 er udkommet en fuldstændig og tro norsk Oversættelse ved F. W. Bugge, gjennemset af Prof. Caspari, senere den mindre (**L.s lille K.**), bestemt til Lærebog for Folket og for Børn; begge udkom 1529. Her havde han til de 3 Hovedstykker i Bogen fra 1520 føjet de to om Daaben og om Alterens Sacrament. I flere protestantiske Landskirker have begge Luthers K. opnaaet symbolsk Anseelse, den store dog ikke i den Udstrækning som den lille, der ogsaa hører til de nordiske Kirkers symbolske Bøger. Den sidste katholske Biskop i Odense, Knud Gyldenstjerne, kaldte Jørgen Jensen Sadolin til Præst i Odense og lod ham derpaa i sit Navn udgive Luthers K. paa Dansk (1532), ledsaget af mange evangeliske Formaninger. Af denne Bog findes endnu 2 Afskrifter i Universitetsbiblioteket og det store kongel. Bibliothek. Først 5—6 Aar senere fremtraadte den første evangeliske Biskop i Sjælland, Petrus Palladius, med de Udgaver, der have bragt Sadolins i Forglemmelse. Den ene af disse er mærkelig derved, at vi ved denne lære Luthers K. at kjende i den Skikkelse, den havde, da den først kom fra Luthers Haand, men som allerede i samme Aar og i ethvert af de strax paafølgende Aar blev noget forandret. Efter den senere, fuldstændigere Oversættelse af Palladius blev K. siden trykt, snart med, snart uden Tillæg om Brudevielse og Barnedaab; kun foretog man efterhaanden nogle smaa Forandringer. 1616 udkom en ny Udgave med en vis officiel Charakter, maaske besørget af Biskop Resen; denne Text blev efterhaanden den reciperede og vedblev at være det i henved 200 Aar. I Beg. af dette Aarh. begyndte man imidlertid at foretage vilkaarlige Forandringer i Udgaverne, saa at Luthers K. kom i Fare for at forvandles til en ganske anden Bog. Derfor udvirkede Biskop Münter 1813 en kongel. Resolution, efter hvilken Directionen for Vajsenhuset bemyndigedes til at besørge en Oversættelse, der skulde autoriseres til ene at benyttes i Skolerne. Dette Arbejde blev overdraget til J. P. Mynster, der lagde en højtysk Udgave af 1549 til Grund for sin Oversættelse, som derefter blev gjennemset af det theologiske Facultet og udkom 1814. Denne danske Udgave er vedbleven at være den til Brug i Skolerne autoriserede; men ved Siden af den er dog jævnlig en eller anden af de tidligere Udgaver bleven optrykt paa ny. I den reformerte Kirke blev der i Reformationstiden udarbejdet mange K., blandt hvilke de mest bekjendte ere Calvins **Genfer-K.**, hvis anden Udg. af 1542 blev anerkjendt som symbolsk Bog af de fleste reformerte Menigheder i Frankrig og almindelig indført i Skolerne i det franske Schweiz, medens Bullingers **Züricher-K.** af 1555 nød en lignende Anseelse i det tyske Schweiz. Den **heidelbergske K.** udkom 1563 paa Tysk og Latin og blev 1618 af Dordrechtersynoden anerkjendt som symbolsk Skrift. Den er baade Katechisme og Læreskrift; i Nadveren nærmer den sig den lutherske Lære, og om Forudbestemmelse tales der ikke. **Brødremenighedens K.** er: „Der Hauptinhalt der Lehre Jesu Christi“ af 1778. Den anglikanske Kirke benytter den meget kortfattede »Church-catechism« af 1553 og 1572, den presbyterianske »The assembly-catechism« som blev udarbejdet efter Paalæg af Synoden i Westminster 1643. Socinianernes Trosbekjendelse udtales i den større og mindre **rakauske K.** af 1605, oprindelig skrevne paa Polsk, senere overs. paa Tysk og Latin. Kvækerne fik først 1660 en af Stifteren Georg Fox skreven K. i Form af en Samtale mellem en Fader og hans Søn, senere 1673 en af Robert Barclay udarbejdet Samling af lutter Skriftsteder. Den **romerske** ell. **tridentinske K.** udkom 1566 i Rom, skreven af Dominikanere og delt i 4 Parter, Troen, Sacramenterne, de 10 Bud og Bønnen. Den

ıſelſe ſom en ſymbolſk Bog, men
e naar ſaa ſtor Udbredelſe ſom de 2
n Peter Caniſius affattede K., den
mma doctrinæ et institutionis chri-
f 1554 og den lille af 1566, der blev
a en Mængde Sprog og efterhaanden
00 Oplag, men ſom efter Jeſuiter-
Ophævelſe fandt en ſejerrig Rival i
Abbed Felbiger. Som K. i den
rke gjælder den af Petrus Mo-
etropolit i Kijev, affattede Tros-
„den øſterlandſke, katholſke og apo-
rkes rettroende Bekjendelſe", der
utoriſeredes af ſamtlige orthodoxe
er (Conſtantinopel, Alexandria, An-
ruſalem, Moſkva) paa en Synode
inopel 1643. Den kaldes ogſaa
ſtore K." Efter den ſtore K. lod
1 1723 udarbejde en lille K. 1832
Nikolaj I den revidere af Metro-
laret af Moſkva, og 1866 udkom ſaa
riſeret Udgave.

tener kaldtes i den ældſte chriſtne
der og Hedninger, ſom forberedtes
ie i den chriſtne Menighed. Alle-
Tiden af det 2det Aarh. ſkjelnes
: Trin i Katechumenätet; Tertullian
s ſkjelne mellem to Trin, de apo-
ſtitutioner mellem tre. Det førſte
e hørende", audientes, ἀκροώμενοι,
t blev indviet ved Primſigning,
ibet Djævelen uddreves og Aanden
ed Korſets Tegn. De maatte høre
beltage i den førſte Undervisning.
Trin var „de knælende", genuflec-
λίνοντες, ſom maatte være til Stede
nen; de bleve underviſte i Bibel-
10 Bud og Chriſtendommens al-
rundſandheder. Dette Trin op-
ngſte Del af Katechumenattiden.
Trin var „Daabscandidaterne",
, φωτιζόμενοι, der efter fuldendt
imodeſaa Daabens Modtagelſe.
atechumenattid varede 2—3 Aar.
e har man ogſaa kaldt de unge
n ved Religionsundervisning for-
Confirmation og den førſte Nydelſe
K.

kaldes i Philoſophien et Grund-
Tænkningen maa forudſætte for at
jde Erfaringen til videnſkabelig
Allerede Ariſtoteles ſøgte at give
ſaadanne K. I nyere Tid er
orſøg i denne Retning af Betyd-
r den philoſophiſke Erkjendelſes-
ve at gjøre Rede for vor Tænk-
dbegreber, deres Grundlag og
hed. Kategoriſk betyder ubetin-
ken ſkjelner man mellem katego-
hetiſke (betingede) Domme. Kate-
iv var Kants Betegnelſe for det
ligtbud.

n (gr., κατ' ἐξοχήν), fortrinsvis.
Fællesnavn for en Del gnoſtiſk-
kter i Middelalderen, ſom ſynes
s fælles Oprindelſe blandt den
kning i Makedonien. Herfra ud-
til Bulgarien, hvor de fandt ſaa
lſe, at Bulgarer blev et af de
Navne, de ſenere fik i Veſterlandene, hvilket
i Frankrig fordrejedes til Ögenavnet bougres,
ſamt til Thrakien, hvor Bogomilerne (ſ. d.
A.) maa betragtes ſom en ſæregen Form for
K. med en lidt modificeret Lære. Ogſaa Dal-
matien blev et af Hovedſæderne for deres Ud-
bredelſe, og i Bosnien fik de ſaa faſt Fod, at
de holdt ſig lige til Slutn. af det 15de Aarh.,
da de fleſte af dem gik over til Muhammedan-
ismen. Fra den græſke Halvø forplantede ka-
thariſke Handelsmænd deres Lære over til
Italien; herfra udbredte den ſig til Frankrig
og herfra videre til Spanien, Nederlandene
og det veſtlige Tyſkland. I Italien holdt de
ſig længe ſkjulte; førſt 1035 opdagedes de førſte
K. i Egnen om Turin; men det varede ikke
længe, inden de vare ſtærke nok til under Navnet
Patarener for en Tid at modſtaa Romer-
kirkens Magt (ſ. Pataria), og endnu i det 14de
Aarh. havde Inqviſitionen italienſke K. at be-
kæmpe. I Italien fik Navnet K. Formen Gaz-
zari, der paa Tyſk blev til Ketzer, hvoraf vort
„Kjætter". I Frankrig vandt de Tilhængere
rundt om i Landet, i Nordfrankrig dog kun i
mindre Antal — 1022 bleve 13 K. brændte i
Orléans —, medens de i Sydfrankrig vandt
ſaa ſtor Tilſlutning, at Romerkirken i mange
Egne maatte ſiges at være næſten fortrængt.
Her kaldtes de jævnlig Poblicants, fordi de
bleve ſammenblandede med Paulicianerne, ſom
franſke Korsfarere havde omtalt under dette
Navn. 1147 drog Bernhard af Clairvaux
gjennem Sydfrankrig for at bekæmpe dem,
men hans Prædiken lød ſaa godt ſom forgjæves;
Fyrſterne og Adelen ſtod paa deres Side, og
Folket, der ſammenlignede det lade, uvidende og
uſædelige Flertal af de romerſk-katholſke Gejſt-
lige med de fromme og asketiſke bons-hommes,
d. e. „gode Mænd", ell. bons Chrestios, d. e.
„gode Chriſtne", ſom de kaldte „de fuldkomne"
blandt K., hang trofaſt ved disſe ſidſte. 1165
holdt Landets katholſke Biſkopper en offentlig
Religionsſamtale med K.s Gejſtlige, men ud-
rettede intet, og 1167 holdt K. ſelv et Con-
cilium i Toulouſe, hvor der indfandt ſig katha-
riſke Biſkopper ikke blot fra Frankrig, men ogſaa
fra Italien og Orienten. 1178 kom en pavelig
Legat, Peter, ledſaget af Prælater og Munke
for at omvende K.; da hans Sendelſe helt
mislykkedes, blev der prædiket et Korstog
imod dem, og 1180 drog ſaa den førſte Kors-
hær ud imod dem. Den indtog nogle Fæſt-
ninger og ihjelſlog en Del K.; men efter at
den havde opløſt ſig, vandt Kjætteriet faſtere
Fod end nogen Sinde før; den mægtige Grev
Raimund af Toulouſe beſkyttede dem aabenlyſt,
og hele det ſydveſtlige Frankrig ſyntes fuld-
ſtændig tabt for Romerkirken. Efter Opfor-
dring af Pave Innocens III forſøgte Ciſter-
cienſerordenen at føre de vildfarne tilbage til
Kirken, men uden Held. Saa ſendte Paven
Legaten Peter af Caſtelnau ſom Inqviſitor
med udſtrakt Fuldmagt til at undertrykke Kjæt-
teriet, og da han blev myrdet 1209, blev der
paa ny prædiket Korstog, og en vældig Hær
under Anførſel af Grev Simon af Montfort
begyndte nu de gruelige Udryddelſeskrige, ſom
efter Diſtrictet Albigeois, der var ſaa godt
ſom udelukkende beboet af K. (derfor ogſaa

kaldte Albigensere), fik Navnet Albigenserkrigen. Da Staden Béziers var bleven stormet af Korsfarerne, gav Cistercienserabbeden Arnold med Ordene: „Slaa dem alle ihjel; Herren kjender sine" Løsenet til, at alle Byens Indbyggere bleve slagtede uden Hensyn til Alder eller Kjøn, og under lignende Grusomheder bleve store Strækninger af disse skjønne Lande, den Gang maaske de bedst dyrkede og mest civiliserede i Verden, forvandlede til Ørkener, samtidig med at den statskloge franske Konge Philip II August benyttede Lejligheden til at inddrage det hidtil saa godt som uafhængige Land under sit Magtomraade. Efter Raimund VI.s Død (1222) fortsatte hans Søn Raimund VII vel i nogle Aar den ulige Kamp; men 1229 maatte han underkaste sig paa ydmygende Betingelser og maatte derpaa selv fortsætte Krigen imod sine kjætterske Undersaatter; efterhaanden lykkedes det saa Dominikanernes Inqvisition at drukne Kjætteriet i dets Tilhængeres Blod. K.s Lære var en med Manichæismen beslægtet, gnostisk Dualisme, som søgte at forklare sig det ondes Ophav ved at antage to Guder, den gode Gud, som havde skabt al aandelig Tilværelse, og den onde Gud, Materiens Ophav. Hele den materielle Verden er altsaa behæftet med Synd, og enhver, der vil blive frelst, maa frigjøre sig fra det det ondes Magt ved asketisk Forsagelse af alt, hvad der hører Materien til. Navnlig er Ægteskabet en Indstiftelse af den onde Gud, som derved faar flere og flere Sjæle dragne ind under Materiens Herredømme. Den kirkelige Daab, Nadvere og Præstevielse forkastede de lige saa vel som Helgen- og Reliquiedyrkelse, Billeder og Kors, hvorimod de lagde stærk Vægt paa Faste og Bøn. Det nye Testament holdt de højt i Ære, men forklarede det ofte allegorisk, naar dette var nødvendigt for at hævde deres Lære; af det gamle Testament anerkjendte de kun, hvad de kunde bruge, og mente f. Ex., at Moseloven var given af den onde Gud. De havde et ordnet Hierarchi med Biskopper og Diakoner; men naar man har ment, at de ogsaa havde en Pave, er det vist en Misforstaaelse. Den overspændte Askese, som de krævede, nødvendiggjorde, at deres Samfund maatte dele sig i „troende" og „fuldkomne"; de første maatte gifte sig og overhovedet give sig af med verdslige Sysler; kun til de fuldkomne stilledes den asketiske Fordring i hele dens Strænghed; men enhver skulde have det Formaal at komme saa vidt, at han kunde blive optagen blandt de fuldkomne, hvilket skete ved Aandsdaaben, consolamentum, som foregik ved Haandspaalæggelse. De fuldkomne maatte ikke spise andet end vegetabilsk Føde og overhovedet leve et saa strængt Liv, at de fleste først modtog Aandsdaaben paa deres Dødsleje. Valdenserne ere ofte, men med fuldstændig Uret, blevne sammenblandede med K.

Katharina, gr., d. e. „den rene, kyske", flere Helgeninder i den romerske Kirke, af hvilke de berømteste ere: 1) den fortrinsvis saakaldte **hellige K.**, en skjøn og lærd Jomfru i Alexandria, om hvem Legenden fortæller, at hun var af kongelig Slægt og at, da Kejser Maxentius 307 fejrede en Offerfest, erklærede hun Afgudsdyrkelse for en Daarskab og blev derfor kastet i Fængsel. 50 af de lærdeste hedenske Philosopher søgte at omvende hende, men bleve af hende overbeviste om Christendommens Sandhed, saa at de gik i Døden som Martyrer. Selv skulde hun saa radbrækkes, men Hjulet gik itu, og hun blev derpaa halshugget, hvorpaa Engle bar hendes Hoved til Sinai Bjærg. Hun er Skytshelgen for lærde Skoler og philosophiske Faculteter. Mindedag 25 Nov. 2) **K. af Siena**, f. 1347 i Siena, Datter af en Farver, hvis 23de Barn hun var, hengav sig fra det 15de Aar til den strængeste Askese og sluttede sig til Dominikanernes tredje Orden, hvis Dragt hun bar. Allerede som Barn levede hun i bestandige Visioner og Henrykkelser; senere trolovede Christus sig formelig med hende, satte efter hendes egen Beretning en — dog for alle andre usynlig — Ring paa hendes Finger, tog hendes Hjærte ud af hendes Side og satte sit eget i hendes Sted, samt paatrykte hende sine Saarmærker, som dog vare usynlige for andre, medens hun selv stadig følte Smerter i dem. Ydmyg og selvopofrende levede hun for de fattige og syge og viste sig især under Pesten 1374 stor i sin Selvfornægtelse. Derved vandt hun en umaadelig Anseelse, blev Dominikanerordenens Orakel, og hele Italien tilbad hende næsten. Hun opfordrede Pave Gregor XI til Korstog, fik en Fred mæglet med Firenze, trængte ind paa Paven, at han skulde flytte fra Avignon til Rom, og blev imod sin Vilje ofte opfordret til at dømme i sin Tids politiske og religiøse Stridigheder. Hun døde 29 Apr. 1380 i Rom; 1461 kanoniserede Pave Pius II hende, og Urban VIII gjorde 30 Apr. til hendes Mindedag. 3) **K. af Sverige**, Datter af den hellige Birgitta, f. c. 1331 ell. 1332, havde en lignende Skæbne som Moderen, blev gift med en ung Adelsmand, men ledsagede efter dennes Død sin Moder paa hendes Pilegrimsrejser og forestod efter hendes Død Klostret i Vadstena som Abbedisse. Hun døde 1381 og blev kanoniseret 1474. Mindedag 22 Marts. 4) **K. af Bologna**, Clarisserindernes mest berømte Helgen, f. 1413, d. i Bologna 9 Marts 1463, skal have øvet en utrolig Mængde Mirakler baade i levende Live og efter sin Død, men blev dog først kanoniseret 1724. Et hende tillagt Skrift »Revelationes« er fuldt af de utroligste Æventyr. Mindedag 9 Marts. 5) **K. af Genua**, Datter af Vicekongen Fieschi i Napoli, f. i Genua 1447, traadte efter sin letsindige Ægtefælles Død ind i Franciskanerordenen og viste overordentlig Opofrelse som Sygeplejerske under forskjellige Pestepidemier; d. 1510, blev kanoniseret 1737. Mindedag 14 Sept. 6) **K. Ricci**, f. i Firenze 1522 af fornem Slægt, blev 25 Aar gl. Abbedisse i Klostret Prato i Toscana, stod i høj Anseelse for sin Askese og blev af mange af sine Samtidige næsten betragtet som en Prophetinde. D. 1582; kanoniseret 1739. Mindedag 13 Febr.

Katharina, svensk Prinsesse, f. 1584, d. 1638, Datter af Carl IX og Marie af Pfalz, giftede sig 1615 med Pfalzgrev Johan Casimir af Zweibrücken-Kleeburg. Ved dette Giftermaal

Stammoder til to svenske Kongehuse,
Sønnen Carl X Gustav til det pfalz-
ke, gjennem Datteren Christine Mag-
orfarsmoder til Kong Adolf Frederik)
sten-gottorpske.

ia (Jagellonica), f. 1526, en yngre
den polske Konge Sigismund I og
za, blev 1562 gift med Johan, Her-
land (s. Johan III af Sverige), efter
vde afslaaet et Ægteskabstilbud af
II i Rusland. Da Hertugen blev
63, tilbødes hende Friheden tillige
gt Underhold, men dette Tilbud af-
delte Fangenskabet med sin Ægte-
ripsholm. Hun var sin nedarvede
katholske, varmt hengiven, anviste
svenske Ynglinges Opdragelse i
egierne i Udlandet og søgte at vække
nu bestaaende Nonneklostre til nyt
nde fik Jesuiterne Adgang til Kon-
Person. Disses Bestræbelser mødte
medens K. levede, en uovervindelig
Hert. Carls og den luthersksindede
Modstand samt i de Betingelser,
illede for en Forening med den
ke, og maatte efter hendes Død snart
. døde 1583, savnet af Folket for
nhed.

Månsdotter, den svenske Konge
Ægtefælle, skal være født c. 1550
hvor hendes Fader, en Bondesøn,
ongens Livvagt. I sin Opvæxt skal
lpet sin Moder med at sælge Frugt,
Dag ved sin Skjønhed vakte Kon-
somhed. I en Alder af 14 Aar blev
landt Prinsesse Elisabeths Damer,
ort Tid Gjenstand for Eriks liden-
lighed og anvendte som Kongens
skerinde stedse sin Indflydelse hos
ormilde hans voldsomme Sind.
Tilstand af Angst og Samvittig-
bemægtigede sig ham efter Mordet
, fulgte K. ham med utrættelig
rved modnedes hos Erik Beslut-
t ophøje hende til sin Ægtefælle.
. (1567) lod han sig højtidelig
hende; Vielsen foregik dog først
og Dagen efter blev K. kronet
Dronning. Efter Eriks Afsættelse,
s Ophøjelse var en af Hovedaar-
hendes Søn derigjennem legiti-
lev arveberettiget forud for Kon-
fik K. kun af og til Tilladelse til
n i hans Fængsel, men opholdt
Nærhed, saa længe det tillodes
1573 var Åbo Slot hende an-
oldssted, indtil hun 1577 efter
lev forlenet med Liukfiala Gaard
or hun højt agtet for sin Velgjø-
udfrygtighed døde 13 Sept. 1612.
t, hun fødte Erik, døde Arnold
n Børn. Sønnen Gustav, f. i
ndtes 1575 til Preussen, hvor
rvisning ved Jesuiterskolerne i
g Thorn, og opholdt sig senere
Kejser Rudolf II.s Beskyttelse i
han sysselsatte sig med Studier,
tien. 1596 tog han Bo i Thorn,
og 1600 begav sig til Rusland
paa Indbydelse af Boris Godunov, som troede
i ham at finde et Redskab for sine Planer.
Efter Boris's Død blev han kastet i Fængsel,
hvorfra han vel løsgaves 1606, men holdtes
tilbage i Rusland; han døde der 22 Febr. 1607
i Kaschin. Datteren Sigrid, f. 15 Oct. 1566,
d. 24 Apr. 1633, gift med Henrik Classon Tott
og senere med Nils Nilsson (Natt och Dag),
blev Moder til Feltmarschal Åke Tott og Far-
moder til den som Yndling af Dronning
Christine bekjendte Clas Tott.

Katharina af Aragonien, engelsk Dronning, Ferdinand d. katholskes og Isabellas yngste Datter, f. 1483, blev 1501 gift med den engelske Konge Henrik VII.s ældste Søn Arthur, Prins af Wales, og da hun allerede det n. A. var bleven Enke, 1509 med hans kun atten-aarige Broder, den senere Konge Henrik VIII, hvem hun fødte fem Børn, som alle døde undtagen Datteren Marie. Henriks Ønske om at faa en mandlig Arving, i Forening med Lede til hans ældre og svagelige Hustru og hans Forelskelse i Anna Boleyn, fremkaldte den berygtede Skilsmissesproces, som endte med, at Ægteskabet blev erklæret for opløst 1532. K. døde 1536, efter at hun paa sit Dødsleje havde tilgivet Henrik og anbefalet ham sin Datter.

Katharina af Medici, fransk Dronning, Datter af Lorenzo af M., Hertug af Urbino, f. 1519 i Firenze, blev ved den mediceiske Pave Clemens VII.s Indflydelse kun 14 Aar gl. 1533 gift med den franske Konge Frants I.s anden Søn, den 15aarige Henrik, der 1547 besteg Tronen efter sin Fader som H. II. Under sin Ægtefælles Regering viste hun klog Tilbageholdenhed og lod andre beherske den svage Konge, men under sine tre Sønner, der efter hverandre fulgte paa Tronen, Frants II, Carl IX og Henrik III, vandt hun saa meget des større Indflydelse. Hun sluttede sig snart til Huguenotterne, snart til Guiserne, alt som hun frygtede for, at det ene eller det andet af de to Partier under Religions- og Borgerkrigene skulde blive for mægtigt, medens hendes af Herskesyge dicterede Politik gik ud paa at undertrykke dem begge; saaledes var hun den egentlige Anstifter af Bartholomæusnattens Rædsler. Hendes samvittighedsløse Politik undergravede Tronen og bragte Frankrig til Afgrundens Rand; hun fordærvede sine egne Børn for at deres Lastefuldhed kunde gjøre det saa meget lettere for hende at beherske dem og skyede intet Middel til at opnaa sine Hensigter, hverken Gift og Dolk for at rydde sine Modstandere af Vejen eller Benyttelse af sine unge, smukke Hofdamer til at forføre dem, hun vilde lokke over paa sin Side. Med Rette kan hin Tids almindelige Usædelighed og Lastefuldhed lægges hende til Last. Hun byggede ødselt og kostbart. Biblioteket i Paris skjænkede hun de græske Haandskrifter, som hendes Oldefader havde kjøbt efter Constantinopels Erobring. K. døde midt under Borgerkrigen 5 Jan. 1589 i Blois, kort efter Guisernes Mord sammesteds. og saa Maaneder før Mordet paa hendes sidste Søn, som i hende mistede sin Støtte.

Katharina I, Kejserinde i Rusland 1725—27, f. 1684, var rimeligvis Datter af en litauisk Bonde, der senere bosatte sig i Lif-

land. Da hun allerede i sit 3dje Aar mistede begge sine Forældre, blev hun opdraget hos Præsten Glück i Marienburg under Navnet Martha og gift her 1701 med en svensk Dragon. Ved Marienburgs Indtagelse af Russerne 1702 kom hun som Fange i General Scheremetjevs Hænder, derpaa i General Bauers og endelig i Fyrst Menschikovs, der gjorde hende til sin Maitresse. Her saa Czar Peter hende og blev forelsket i hende. Hun blev nu under Navnet K. Alexievna optaget i den græske Kirke og fødte i kort Tid Peter 3 Døtre, af hvilke Anna blev Moder til Kejser Peter III og Elisabeth regerende Kejserinde. 1707 blev hun hemmelig formælet med Peter. Efter den Tjeneste, hun 1711 gjorde ham ved Pruth, da hun bestak Storvezjiren ved Udleveringen af sine Kostbarheder, erklærede Peter hende 1712 offentlig for sin Ægtefælle, 1718 for Kejserinde, og 1724 blev hun kronet i Moskva. I Ægteskabet fødte hun ham endnu 5 Børn, men som alle ligesom hendes førstefødte Datter døde tidlig. K. udøvede stor Indflydelse paa Peter ved sin Skjønhed, Livlighed og Forstand, men i sin sidste Levetid havde han hende mistænkt for at staa i et fortroligt Forhold til Kammerherre Moens, som han derfor lod henrette. Efter Kejserens Død 1725 blev hun ved Menschikovs Hjælp regerende Kejserinde, men som saadan har hun ingen Betydning, da hun ganske overlod Regeringen til Menschikov, hengav sig til Drukkenskab og paa Grund af sit tøjlesløse Levned allerede døde 17 Maj 1727.

Katharina II, Kejserinde i Rusland 1762—96, f. 2 Maj 1729, hed egentlig Sophie Augusta Frederikke og var en Prinsesse af Anhalt-Zerbst. Hendes Fader var preussisk Feltmarschal, og hun blev efter Frederik II.s Anbefaling af Kejserinde Elisabeth valgt til Ægtefælle for Hertug Carl Peter Ulrik af Holsten-Gottorp, der var udset til russisk Tronfølger. 1 Sept. 1745 blev K. gift med ham og antog ved Overgangen til den græske Kirke sit nye Navn. K. stemmede kun lidt med sin Ægtefælle og havde tidlig andre Elskere, saaledes Grev Soltikov (1752), Stanislaus Poniatowski (1755—58) og Gregorius Orlov. Da Peter 1762 var bleven Kejser (P. III), blev Forholdet mere spændt; Elisabeth Voronzov var hans erklærede Elskerinde, og K. kunde vente at blive forstødt og sat i Kloster. For at afværge denne Skæbne besluttede hun at forekomme ham og stiftede med Brødrene Orlovs, Panins og Fyrstinde Daschkovs Hjælp en Sammensværgelse, idet hun stolede paa den almindelige Misnøje, der var imod Peter og hans Forkjærlighed for Tyskerne. Natten til 9 Juli 1762 forlod hun Slottet Peterhof og ilede til St. Petersborg, hvor hun fik Garden med sig, lod sig udraabe til Kejserinde og tog sin Ægtefælle til Fange. 8 Dage efter myrdede Alexej Orlov ham i Fængslet. Samme Skæbne havde to Aar senere en anden afsat Kejser, nemlig Ivan IV, da der gjordes Forsøg paa at udfri ham af Fangenskabet paa Schlüsselburg. K. optog Peter d. stores Gjerning og søgte at indføre europæiske Indretninger i Rusland, men viste større Varsomhed i sin Fremfærd og agtede klogt Folkets Følelser, hvorfor hun altid satte Russere paa de højeste Embedsposter, selv om Udlændinge i Virkeligheden udførte Gjerningen (saaledes Alex. Orlov og Engelskmanden Elphinstone i Søkrigen mod Tyrkerne 1770). K. gjennemførte efterhaanden mange Forbedringer i Lovgivning, Retspleje og Forvaltning; hun inddelte 1775 Riget i Gouvernementer med Tilsidesættelse af de enkelte Landskabers stedlige Ejendommeligheder, anlagde nye Byer og indkaldte tyske Nybyggere til Egnen om Saratov, fremmede Videnskaber og Oplysning, stiftede mange Skoler og milde Stiftelser, men udstrakte Livegenskabet til Lillerusland. Endnu større Betydning havde K.s udenrigske Styrelse, idet hun ved Vold og Svig skaffede Ruslands store Landudvidelser. I tvende Krige 1768—74 og 1788—92 fravev hun Tyrkerne Herredømmet over hele Sydrusland, nord for det sorte Hav, fra Don til Dnjestr; 1784 tilknyttede hun end videre Krim, men Ønsket om at fordrive Tyrkerne fra Europa lykkedes ikke. I Polen indsatte hun sin tidligere Elsker Stanislaus Poniatowski til Konge 1763 og øvede en overvældende Indflydelse paa Landets Styrelse; senere benyttede hun sig af de indre Stridigheder til at sønderlemme det og vandt ved de tre Delinger 1772, 1793 og 1795 hele Litauen og Volhynien, i alt næsten to Tredjedele af det polske Rige. Ogsaa Kurland kom 1762 under Ruslands Overhøjhed og tilknyttedes 1795. Paa Danmark vandt K. stor Indflydelse ved Overenskomsten om Holsten-Gottorps Bytte imod Oldenburg 1774 og ved det væbnede Neutralitetsforbund 1780, i hvilket dog ogsaa Sverige deltog. Da Gustav III 1788 under K.s Krig med Tyrkerne angreb Rusland, knyttede hun Forbindelse med den misfornøjede finske Adel og banede saaledes Vej for Finlands Løsrivelse 20 Aar senere. Senere søgte hun at knytte Gustav IV til sig ved at give ham Anvisning paa Norge, uden Hensyn til at Danmark 1788 trofast havde staaet hende bi — ogsaa heri visende sin Sønneson Alexander I Vej. Under den franske Revolution ophidsede hun Gustav III imod Frankrig og understøttede senere Emigranterne (s. Ludvig XVIII), men vilde ikke selv deltage i Coalitionen og foretrak at bruge Lejligheden til at plyndre Polen. Ligesom Frederik II satte K. Pris paa Samkvem med Tidens literære Notabiliteter (hun var selv Forfatterinde af Skuespil og satiriske Stykker) og hyldedes af de franske Encyklopædister i høje Toner. Ved Siden af disse aandelige Sysler hengav K. sig uden Sky til Vellyst og valgte sine skiftende Elskere uden Hensyn til deres aandelige Evner, alene efter deres legemlige Skjønhed. De fik høje Æresposter og overøstes med Gaver i Penge og Godser, men ikkun Potemkin havde en varig Indflydelse paa Statens Styrelse (fra 1774 til sin Død 1791); den sidste var Platon Subov. K. — „Nordens Semiramis" — døde 17 Nov. 1796 og fulgtes af sin Søn Poul. A. Herzen udgav 1859 2 Bd. „Memoirer" (indtil 1758); senere ere udgivne flere Bind „Breve".

Kathártica, stærkere Afføringsmidler, f. Ex. Sennesblade.

Kathéder, Lærestol, Talerstol. **Kathedersocia-**

i en 1872 udkommen Brochure
im de akademiske Repræsentanter
ilsøkonomiske Retning, der i Mod-
Manchestermændene hævdede Nød-
af Statens directe Indblanding i
e Forhold og disses Ordning fra et
spunkt. De vigtigste Repræsen-
nne Retning (navnlig Schmoller,
, Brentano, Held, Schönberg,
) stiftede i Oct. 1872 i Eisenach
Socialpolitik", der senere har
ekke Møder og udgivet en Del
. Socialisme.
irke, Hovedkirken i den Stad, hvor
er Ærkebiskop har Sæde, er alt-
ntisk med Domkirke, der dog har
: Betydning (s. Dom).
et rørformet Instrument, bestemt
es igjennem Legemets naturlige
en ene Ende, hvormed det ind-
rundet og lukket, kun paa Siderne
et Par Aabninger; den anden
en. K. gjøres enten af Metal
lv, Tin) eller af samme Stoffer
te, der, naar de ere hule og for-
Aabninger i den forreste Ende,
e K. De almindelige K. tjene
lse i Urinrøret for derigjennem
Urinen af Urinblæren eller ind-
er i denne. Katheterisation, Ka-
Indførelse af K. Kathéter kaldes
en retvinklet Trekant, som inde-
te Vinkel. Den tredje Side kaldes
Kathetométer, et i Physiken meget
ument til med stor Nøjagtighed
ette Højder, bestaar af en lodret
ngs hvilken en vandret Kikkert
og ned. Denne indstilles først
aa paa det andet af de to Punkter,
Afstand man vil maale, og paa
kan man da aflæse Højden. Meget
ometeraflæsninger ske med K.
Elektrode under Elektricitet.
e betegner efter sin Afledning
, d. e. overalt) en fremherskende
det almindelige, det hele, i
il Særegenhed og Individualitet.
Kirke kaldte sig meget tidlig den
den almindelige, dels fordi dens
r at omfatte alle Folkeslag,
t gjør Fordring paa at fastholde
andhed i den guddommelige
saaledes som denne af Apostlene
: Menighederne igjennem Inde-
kirkelige Embede. Modsætningen
e sidste Betydning dannedes af
eterodoxe og Schismatikere. Den
fandt sit Udtryk i de almindelige
ger. Men Biskopperne i Rom
nden Fordring paa Overhøjhed
Kirke, og dette hidførte 1054 en
llelse mellem den østerlandske og
Christenhed, saa at der nu opstod
k og en romersk-katholsk Kirke.
græske Kirke snart stivnede i stille-
er, udviklede den romersk-katholske
betydelig Kraft, hvorfor vi ogsaa
katholske Kirkeprincip fuldt ud-
grebet katholsk i den alminde-

lige Bevidsthed sædvanlig falder sammen med Begrebet romersk-katholsk. Denne Kirkes Grundpaastand er, at den har et i Tidernes Løb sig fortsættende Apostolat, der med apostolisk Myndighed og Ufejlbarhed fastsætter Dogmer og leder Kirkens Udviklingsgang. Dette sig bestandig fortsættende Apostolat har sit Udtryk i Traditionen, hvilken der derfor i Romerkirken tillægges samme guddommelige Myndighed som den hellige Skrift, ja, idet Skriften skal fortolkes i Overensstemmelse med Traditionen, stilles denne i Virkeligheden over Skriften. Indehaver af denne Tradition er Episkopatet, der altsaa er Apostolatets Fortsættelse og Arvtager; over Biskoppernes Forsamling paa Concilierne hviler Inspirationens hellige Aand. Paa Episkopatet grundes altsaa Kirkens over al timelig Omskiftelse ophøjede og uforstyrrelige Enhed, men denne det kirkelige Legemes Enhed maa atter centraliseres i et kirkeligt Overhoved, Pavedømmet, der i sig samler den hele Fylde af Kirkens guddommelige Magt og Intelligens. Saaledes maa Episkopatet ende i Primatet, og naar Lateranconciliet 1870 har overført Kirkens Ufejlbarhed paa Paven, naar han taler ex cathedra (jvfr. Pave), ligger dette simpelt hen i det romerske Kirkeprincips Consequens. Romerkirken gjør Fordring paa at være den fuldstændige, synlige Virkeliggjørelse af Christendommens Ide, men faar derved en Udvortes hedens Charakter, som fremtræder i dens Stræben efter verdslig Herlighed og Magt og i dens Lyst til en glimrende Cultus. Som ufejlbar staar den romerske Kirke med ubetinget Myndighed over for de troende, som derfor kun have blindt at lyde Kirkens eller Pavens Bud (Fénélon), og den enkeltes Forhold til Christus er betinget af hans Forhold til Kirken og ikke omvendt (Protestantisme). Som Ihændehaver af guddommelige Kræfter staar den romersk-katholske Gejstlighed højt over Menigheden; Gejstligheden er den egentlige Kirke, og kun hvad der udgaar fra Gejstligheden, har religiøs Betydning og Værd. Højtideligholdelsen af Messen, saa vel som de 7 Sacramenter, der alene kunne meddeles af Præstens Haand, kaste en særegen Glans over det romerske Hierarchi; Cølibatet udsondrer det fra Verden og tilsigter at samle og bevare alle dets Kræfter for Kirkens Øjemed. Man skjelner i Gejstligheden imellem 1) Sæculargejstlige, clerici sæculares, d. e. Præster, som ikke tilhøre nogen Orden eller Congregation; 2) regelbundne Gejstlige, clerici regulares, d. e. Præster, som ere Medlemmer af en Præste-Congregation eller en Munkeorden. Da den romerske Kirke anser sig for eneste Indehaver af den christne Sandhed, gjør den Fordring paa at være den alenesaliggjørende og kan ikke taale nogen fra den afvigende Mening. Derfor er Romerkirken af Princip intolerant, og forfølger den nu ikke Kjættere som tidligere, ligger dette nærmest i dens nuværende verdslige Afmagt. Den vil efter sit Princip ikke taale nogen Indskrænkning i sin Myndighed fra Statsmagtens Side, men gjør Fordring paa Overhøjheden i alle kirkelige Anliggender (Ultramontanisme). I den nyere Sprogbrug bruges K. nu i Regelen som Udtryk for

Indbegrebet af alle disse den romersk-katholske Kirkes Grundsætninger og staar altsaa som Modsætning til „Protestantisme", skjønt de protestantiske Kirkesamfund selvfølgelig gjøre Fordring paa at høre med til den katholske Kirke efter dette Udtryks rette Betydning.

Katholm, en gammel Herregaard i Nærheden af Grenaa. De to Fløje af Gaarden ere opførte 1588—91 af Thomas Fasti. Gaarden er forsynet med flere Taarne og omgiven af dybe Grave. Den har været ejet af mange forskjellige Familier, bl. a. af Fam. Brykke, Fasti, Skeel og Rosenørn.

Katholske Breve, Fællesbetegnelse for Jakobs, Peders, Judas's og Johannes's Breve i det nye Test. Navnet har sandsynligvis sin Oprindelse deraf, at de fleste af disse Breve ikke, saaledes som de paulinske, vare bestemte for en snævrere Læsekreds, men til Oplæsning i hele den katholske, d. e. den almindelige Kirke eller i alt Fald større Afdeling af denne. Efter at Navnet var kommet i Brug for de fleste af disse Breve, udstraktes det da ogsaa efterhaanden til 2det og 3dje Johannes's Brev, skjønt disse ere Privatskrivelser. Tredje og sidste Afdeling af det nye Test.s Kanon, som bestaar af disse Skrifter, kaldtes i den ældre Kirke undertiden **Katholikon**, i Modsætning til Evangelikon og Apostolikon, d. e. Samlingen af de paulinske Breve, men almindeligere var det dog at sammenfatte Apostlenes Gjerninger og alle Brevene under Navnet Apostolos, i Modsætning til Evangelikon, d. e. de fire Evangelier.

Katholske Majestæt, en Titel, som flere af Spaniens Konger antog allerede efter Kirkeforsamlingen i Toledo 589. Som vedvarende Titel skjænkedes den de spanske Konger af Pave Alexander VI, efter at Ferdinand d. katholske havde undertvunget Maurerne 1492.

Katif, El, Stad i det arabiske Landskab El Hasa ved den persiske Bugt (Bahreinbugten), skal have 6,000 J., som drive livlig Handel.

Katkov, Michael [köff], russisk Publicist, f. 1820 i Moskva af adelig Slægt, blev tidlig Professor i sin Fødeby, men tog Afsked 1849 af Hensyn til de Indskrænkninger, Kejser Nikolaj paalagde Universitetslærerne. 1856 begyndte K. at udgive et Blad, hvori han udtalte sig for Selvstyrelse efter engelsk Mønster, altsaa med Adelen som Udviklingens Bærer, og var i flere Aar Ordfører for den frisindede Retning. 1861 overtog han „Moskva Tidende", men oprørt over den polske Opstand 1863 slog han om og blev Talsmand for det reneste Russervæsen, der skulde udstrækkes over alle slaviske Folkeslag; han udvirkede Wielopolskis Fjærnelse fra Polen og Muravievs Sendelse til Litauen, og han vilde ligeledes undertrykke Tyskerne i Østersølandene. Dog fastholdt K. endnu sin Forkjærlighed for Adelen og den store Grundejendom, og den Opposition, han førte imod Embedsstanden, ledede 1866 til Bladets Undertrykkelse. Derimod satte han og Leontejev s. A. igjennem, at Læreplanen ved de højere Skoler helt omdannedes med Fremhævelse af den klassiske Dannelse, og den holdt sig senere. Under Alexander III bekæmpede K. Tanken om at sammenkalde et Udvalg af Provinsforsamlingerne og bidrog til at styrte Loris Melikov; han fastholdt nu den rene Enevælde og fik selv 1881 Tilbud om at blive Undervisningsminister. Dette afslog han, men blev Gehejmeraad.

Katla (ell. Kötlugjá) er en Kraterkløft i Gletscherfjældet Mýrdalsjökull, der i Forbindelse med den vestligere Eyjafjallajökull danner en sammenhængende Iskelstrækning paa Islands Sydland, skillende mellem Rangárvalla og Skaptafells Syslerne. Denne Vulkan antages siden Landets Bebyggelse at have haft i alt 12 Udbrud, af hvilke navnlig de i 17de og 18de Aarh. ved deres Voldsomhed for en Tid gjorde K. til den berømteste islandske Vulkan næst efter Hekla. Den har Gang efter anden udkastet uhyre Sandmasser og samtidig bevirket Iskelsmeltninger, saa at umaadelige Vand- og Ismasser fra Isklen styrtede ned over de underliggende Egne for sluttelig at udgyde sig i Havet. Landet, hvorover disse Iskelstyrtninger („Løb") have taget Vejen, er efterhaanden forvandlet til nøgne, af Iskelelve gjennemfurede Grusmarker og Egnen saa godt som lagt øde.

Katmandu, Hovedstad i den uafhængige Himalajastat Nepal i Forindien, i en højtliggende Dal, s. v. for Bjærget Everest. 50,000 J. Gaderne ere snævre og urene. Stort kongeligt Palads. I Omegnen mange Haver med Orange-, Blomme- og Kirsebærtræer.

Katoptrik, den Del af Optiken, som behandler Læren om Lysstraalernes Tilbagekastning fra Spejlflader.

Katost (Malva), Slægt af Katostfamilien med 3bladet Bibæger. Frugten, der er en Spaltefrugt, ligner en Krans, dannet af mange smaa Nødder. Flere Arter findes vildtvoxende hos os, hvoraf to ere meget almindelige i Danmark, navnlig omkring beboede Steder, sjældnere derimod i Norge, hvor de kun forekomme sydpaa; de have haandlappede, langstilkede Blade og violette Blomster. **Katostfamilien** (Malvaceæ), af de frikronbladedes Orden. Træer ell. Urter. Blade haandribbede med Axelblade, spredte. Blomst regelmæssig, undersædig. Bæger 5bladet, oftest med Bibæger. Krone 5bladet, forneden sammenvoxet med Støvtraadene, som ere mange og indbyrdes sammenvoxede til et Rør. Spaltefrugt eller flerrummet Kapsel. Kim krum; Frøhvide lille. De fleste have hjemme i Troperne.

Katsch ell. **Cutch**, et under engelsk Højhed staaende Radschputfyrstendømme i det vestlige Forindien, hører til Præsidentskabet Bombay, og ligger mellem Provinserne Sindh og Gudscharat, fra hvilken sidste det skilles ved **Katschbugten**, samt begrænses mod V. af det indiske Hav. 306 □ M. med ½ Mill. J. Landets nordre Del optages af Lagunen Ran, der i Regntiden er bedækket med Vand og gjør Landet til en Ø, medens den i den tørre Tid er en moradsig Saltørken. Landets sydlige Del er bjærgfuld og rig paa Jærn og Kul.

Katsena, Stad i den nordlige Del af Fellatastaten Sokoto i Sudan, 35 M. ø. for Sokoto, med livlig Handel. Staden er omgiven med en Jordvold og omfatter et betydeligt Areal.

Katte, Hans Herm. v., en ung Adelsmand, preussisk Lieutenant og Ven af Frederik II som

bleu henrettet i Küstrin 6 Nov. Grund af sin Deltagelse i Frederiks ingt.

et, Havet mellem Jylland og Sve- ved Skagerak i Forbindelse med og ved Øresund, store og lille Østersøen. Det er c. 500 □ M. st mellem Skagen og Marstrand st mellem Randersfjord og Laholms- .) og deles ved en Række Grunde sø, Anholt og Hesselø), som gjen- t fra N. mod S., i to Løb, et mest benyttes af den store Skibs- vestligt, der mest befærdes i den rigsfart. Foruden de nævnte tre ndnu i K. de danske Øer Hirts- elm, Samsø med flere Holme, elave, Vbelø, Sejerø og Nexelø i svenske Kyst, navnlig mod N., en strakt Skjærgaard. De eneste be- løb, som det optager, ere fra Jyl- aa gjennem Randersfjord og fra aelv. Ebbe og Flod er kun ringe, kommer meget stærke Strømninger. ere i slet Ry som et meget vanske- , men bedre Belysning og nøj- maaling har i denne Henseende gunstig Forandring.

d. s. s. Glimmer.

(Lythrum Salicaria), Plante af en og Natlys beslægtet Familie; delig vildtvoxende ved Bredderne Loser o. desl. i Danmark og det e og kjendes let ved fine smukke, adende ax- eller klasestillede Blom- ronblade og 12 Støvdragere og Blade, der ligne Pileblade. dyrkes i Haver.

er kalder man ved Pultlaase de r, der fra Klappens Underside gaa ller ned i Laasen og tjene til i Laasen skjulte Rigel, ligesom i , der ogsaa har et K. paa Enden

tere Chatter) kaldte Romerne en mme ved Rhinen i det nuvæ- n, i hvilket Stammens Navn ret. Efter at de vare optagne store Folkeforbund, nævnes de n romerske Historie.

de svære Tømmere, der paa for- r i Lasten gaa tværs over Skibet ingen til yderligere Styrke.

. Forglemmigej.

Stad i den preussiske Prov. Schle- . ø. for Breslau, i Nærheden af ruse, er først opstaaet i den anden t 19de Aarh. og tæller allerede etydelig Metalindustri, Maskin- bryggerier og Stenkulsgruber.

temmelig groft, tæt, lærredsvævet dels bestemt til at trykkes, dels hvidt og i saa Fald stift og eteret (Bomuldslærred, imiteret trykkeri (Calicottrykkeri, Indienne- es ogsaa som Fællesnavn for al ng af vævede Sager, særlig af , en Industrigren, der har op- deligt Omfang i England, Elsaß, Schweiz, Sachsen, Böhmen, Rhinpreussen o. fl. St. Efter Principerne kan K. deles i 5 Hovedarter: Tavletryk, Bejtsetryk, Reservage- tryk, Enlevagetryk og Ætsbejtsetryk (s. d. A.). Med Hensyn til Maaden at anbringe Farver, Bejtser osv. ved Trykning indtræde atter for- skjellige Tilfælde. Ved Iristryk (s. Irisering), hvor man ønsker Tøjet farvet stribevis med bløde Overgange, bruges Farven tynd og paa- føres med Skiver, der gaa halvt ned i den; ellers bruges den fortykket med Klister, Gummi o. desl., for at den kan holdes i skarpe Con- tourer. Ved Haandtrykningen benyttes lige saa mange Former, som der er Farver, hver for sig begrænset ved Rapportstifter, der sætte Mærker paa Tøjet. Det kan være Blokformer, udskaarne i Træ, Stifteformer, hvor Møn- steret dannes ved fra Træet udstaaende Mes- singstifter, o. fl. Farven udbredes paa Uldtøj, der hviler paa et elastisk Underlag (Chassiet), og Trykningen foregaar paa et elastisk Tryk- bord. Af Trykkemaskiner har man flere Slags; de vigtigste ere Perrotinen og Valsetrykmaski- nen. Ved Perrotinen føres Tøjet rykvis under og omkring et prismatisk Jærntrykbord med en Facet for hver Farve, en Form med ophøjet Præg af hele Tøjets Bredde til Længde og et tilhørende Farveværk for hver Facet. Hver Gang Tøjet standser, modtager det paa hver Facet Trykning med en Farve, og idet det rykker et passende Stykke frem, forsyne Farve- værkerne Formerne med Farve. Valsetryk- maskinerne have en eller flere Valser, hver med et fordybet Mønster til sin Farve, dannet ved Gravering, Ætsning eller Molettering. Under Maskinens uafbrudte Arbejde fyldes Fordybningerne med Farve, og det overflødige skrabes af med en flad Staalklinge. I begge Maskiner følger en Uldbug uden Ende med Tøjet for at skaffe blødt Underlag. Undertiden forbindes flere Slags Trykning med hverandre; man trykker f. Ex. for Haanden eller paa Per- rotine Bouquetter paa et Tøj, der allerede ved en Valsetrykmaskine er helt bedækket med en fin Grund.

Katwijk [vejk] og **K. aan Zee**, to Flækker med i alt 6,000 I. i Prov. Syd-Holland i Nederlan- dene, 1 M. n. v. for Leiden ved Gamle-Rhins Udløb i Nordsøen. De her udførte Vandbyg- ningsarbejder, der have til Formaal at føre den gamle Rhins Vande til Nordsøen, høre til de mærkeligste i den nyere Tid.

Katzbach, Flod i preuss. Schlesien, der ud- springer paa Riesengebirge, løber forbi Liegnitz og fra venstre Side falder i Oder, bekjendt af den Sejer, Preusserne under Blücher her vandt over de franske under Macdonald 26 Aug. 1813 (jvfr. Wahlstadt).

Katzenelnbogen, indt. 1815 et tysk Rigs- grevskab, kom da til Hertugd. Nassau, med dette 1866 til Preussen og udgjør nu en Del af Prov. Hessen-Nassau.

Katzenjammer, tysk, det Ildebefindende, som følger efter et Drikkegilde, „Tømmermænd".

Kauai, s. Sandwichsøerne.

Kaudervælsk (af kaudern, tale utydelig, vælsk, udenlandsk), d. s. s. Jargon.

Kaufbeuren, Stad i den bayerske Prov. Schwaben og Neuburg, tidligere en fri Rigs-

stad, ved Floden Wertach, 10 M. v. s. v. for München. 6,000 J. Bomuldsindustri.

Kauffmann, Angelica, tysk Malerinde, f. 30 Oct. 1741 i Chur i Graubünden, d. 5 Nov. 1807 i Rom, gik efter at have uddannet sig til Kunstnerinde i Milano, Firenze, Rom og Napoli 1753—69 til England, hvor hun kom i stor Anseelse. Efter at være vendt tilbage til Rom ægtede hun den venezianske Maler Zucchi, efter hvis Død 1795 hun blot levede for Kunsten. Paavirket af den Bevægelse, der udgik fra Mengs og Winckelmann, udførte hun dels historiske Billeder i en blød Maner, mest over antike Emner, dels en Mængde Portræter, blandt hvilke Winckelmanns er et af de berømteste. Hun har ogsaa raderet nogle Blade.

Kauffmann, Constantin, russisk General, f. 1818, udmærkede sig tidlig som Ingenieurofficer i Kaukasuskrigene og ved Kars's Belejring 1855. 1861—65 var K. Directeur i Krigsministeriet og understøttede som saadan Miljutin i Hærens Omdannelse. 1867 blev K. Gouverneur i Turkestan, hvor han meget udvidede Ruslands Herredømme; han indtog Samarkand og tvang Emiren af Buchara til Fred og Afhængighed, overvandt Khanen af Chiva 1873 og indlemmede Kokan 1876. D. 1882.

Kauffmann, Heinrich August Theodor, f. 13 Apr. 1819 i Rendsborg, blev 1844 Capitain i Generalstaben og var 1849—50 Souschef i Bülows og senere i Kroghs Stab. 1855 blev K. Amtmand i Kiel og Curator for Kiels Universitet, valgtes n. A. i Holsten til Medlem af Rigsraadet (indt. 1858) og var 1860—63 Militærattaché ved Forbundsdagen i Frankfurt. Han blev derefter Stabschef hos de Meza, men fjernedes ligesom denne strax efter Dannevirkes Rømning, var Generaladjudant hos Kongen 1864—67 og fik Afsked af Hæren som Generalmajor.

Kauffmann, Hermann, tysk Maler, f. 7 Nov. 1808 i Hamborg, studerede nogle Aar i München og maler især Landskabs- og Livsbilleder fra Vintertiden. Hans Søn, **Hugo K.**, f. 7 Aug. 1844 i Hamborg, uddannede sig ved det Städelsche Institut i Frankfurt a. M. og senere i Düsseldorf og Paris til en dygtig Genremaler, i hvis Billeder Dyrelivet spiller en fremtrædende Rolle. Han er bosat i München.

Kaufungen, Landsby i Konger. Sachsen, 7 M. s. s. ø. for Leipzig, paa Grænsen af Hertugd. Sachsen-Altenburg. Her var Ridder Kunz v. K.s Stamslot (s. Prinsrovet).

Kaukasien, et russisk Landskab, hvis nordlige Del regnes til Europa, medens den sydlige Del regnes til Asien, indtager Landstrækningen mellem det sorte og det kaspiske Hav mellem 38° 50′ og 46° 40′ n. Br., mod S. begrænset af tyrkisk Armenien og Persien, mod N. af det asovske Hav, de donske Kosakkers Land og Astrachan. K. deles i følgende Districter og Gouvernementer:

	□ M.	Befolkn. (1882)
Stavropol	1,248	606,500
Distr. Terek	1,108	625,000
Distr. Kuban	1,717	1,084,500
Ciskaukasien	4,073	2,316,000
Overført	4,073	2,316,000
Distr. Daghestan	540	529,200
— Sakatalij	76	75,000
Tiflis	733	717,000
Kutais med Suchum og Batum	659	851,200
Sortehavs Districtet	133	24,500
Elisabethpol	802	631,900
Baku	730	565,000
Erivan	504	577,100
Kars	337	163,000
Transkaukasien	4,514	4,133,900
I alt	8,587	6,449,000.

Befolkningen bestaar omtr. af ⅓ Russere, ⅛ Grusinere, ⅕ Tatarer, ⅛ Armeniere, Resten forskjellige Bjærgfolk (s. nedenf. Kaukasierne), Kalmuker, Nogajere, Jøder, Grækere og andre. Efter Religionsbekjendelsen er henimod Halvdelen græsk-katholske, ⅛ Armenianere og henimod Halvdelen Muhammedanere. Den mægtige Bjærgmasse Kaukasus strækker sig igjennem Landet med sydøstl. Retning fra Halvøen Taman mellem det asovske og det sorte Hav til Halvøen Apscheron i det kaspiske Hav (s. Kaukasus). S. for Kaukasus og parallelt med samme udstrækker sig mellem Floderne Kura og Aras en Bjærgmasse af ringere Højde, sædvanlig kaldet Lille-Kaukasus, hvis højeste Punkt Alagøs er c. 13,000 F. I dette Bjærgland er den 24 □ M. store Alpesø Goktscha ell. Sevanga, hvis Vandspejl ligger 6,100 F. over Havet med Afløb til Floden Aras. Dalen, hvorigjennem Kura flyder, udvider sig mod Ø. og danner flere Sumpstrækninger, samt omkring Flodens nedre Løb den 80 □ M. store Mugansteppe. S. for Alagøs omkring Staden Erivan og paa begge Sider af Aras's øvre Løb er en betydelig Højslette af 3,000 F.s Højde, hvilken mod S. begrænses af Store- og Lille-Ararat (henholdsvis 16,400 og 12,500 F.). Landet n. for Kaukasus er en udstrakt Steppe. — Foruden den allerede nævnte Flod Kura med dens store Biflod Aras, der falder i det kaspiske Hav gjennem et stort Delta, flyde i Transkaukasien Rion til det sorte Hav og i Ciskaukasien Terek gjennem et stort Delta til det kaspiske Hav, Kuban til det sorte Hav og Manytsch langs Nordgrænsen til Don og saaledes til det asovske Hav. Klimaet er selvfølgelig forskjelligt efter Højdebeliggenheden; i flere Egne af Transkaukasien er Aarets Middelvarme over 14°, i Tiflis 13°, men derimod n. for Kaukasus i Kisljar 11° og i Pjatigorsk 10°. Den mindste Regnmængde har Egnen ved Ararat, nemlig kun 6 Tommer, hvorimod den aarlige Regnmængde i Kutaïs ved Floden Rion er 54 Tomm. og i Redutkale ved det sorte Hav n. for Rions Udløb endog 60 Tomm. Med Hensyn til Naturprodukter staar Transkaukasien langt over Landet n. for Bjærgene og har i de mod S. vendte Dale og Sletter en fuldstændig subtropisk Vegetation. Her dyrkes Bomuld, Oliven, Mandler, Figen, Morbærtræer og Majs samt de sædvanlige Kornsorter, af hvilke Hvede endnu dyrkes i 7,500 F.s Højde, Rug og Byg

. Vinavlen er af stor Betyd-
inene ere ikke holdbare ud over 3
Kaukasien har herlige Skove af
taner, Naaletræer, Eg, Bøge og
sidste endnu trives i henv. 9,000
Antallet af Husdyr er meget stort
især Heste, for det meste gode
'kvæg, Faar og Svin, foruden en
eler, Æsler og Mulæsler. I
ige Egne drives stærk Bi- og
vilde Dyr forekomme Leoparder,
akaler, Ræve, Maarder, Ulve,
linger og som Strejfdyr Tigere;
leve Gemser og Stenbukke. En
je ere Græshoppesværmene, lige-
korpioner og Myg; paa Terek-
mange Slanger. Af Mineral-
es Jærn, Kobber, Bly, Kviksølv,
og Alun; men Bjærgværksdriften
Antallet af mineralske Kilder,
om varme, er meget stort, og
ere stærkt benyttede som Sund-
Halvøen Apscheron har en stor
akilder, og saa vel her som paa
n findes Dyndvulkaner. I Om-
vindes megen Asphalt. Indu-
er især Tilvirkning af Stoffer
. Bomuld, Arbejder i Læder,
Metal, navnlig Vaaben og Sølv-
r. Handelen drives fornem-
a Landeveje og til Søs paa det
spiske Hav. Den tiltager stadig,
et af Jærnbanerne fra Nord-
adikaukas og fra Poti ved det
Baku ved det kaspiske Hav især
eget. — Russernes Erobringer
llerede under Peter d. store, der
Del af Landet langs med det
men det blev 1732 igjen givet
maatte Tyrkerne afstaa Kabar-
t kom under Rusland 1802—10;
des 1812 af Tyrkiet, Schirvan
n, og 1828—29 vandtes persisk
oget af tyrkisk Armenien. 1831
n med de hidtil uafhængige
res Prophet Kasi Mullah faldt
et Slag ved Himry, men hans
yl optog Kampen og samlede
Stammer under sig. Russerne
til at bruge meget betydelige
og dog førtes Krigen længe
t Held og med store Ofre.
2 lykkedes det Fyrst Voronzovs
stematiske Krigsførelse, med An-
og Veje og delvis Ødelæggelse
vinde nogen Fremgang. Under
4—56 forsømte Vestmagterne at
idelse med K.s Folk, og efter
sserne under Fyrst Barjatinskij
ordoblet Kraft. I Beg. af 1859
idste Nødraab fra K. til Europa
Apr. s. A. indtoges Fæstningen
ept. Klippereden Gunib, hvor-
selv blev tagen til Fange og
vagt (Muriderne) faldt paa 47
Dermed var Modstanden brudt
else fuldendt; men da Bjærg-
de forlade deres Hjemstavne og
r Russerne anviste dem, foregik
(især 1863—64) en betydelig Udvandring af Abchaser og Tscherkesser til Tyrkiet (Bulgarien og Lilleasien). Siden har Rusland søgt at drage christne Nybyggere til K. og sikre sin Magt ved Jærnbaneanlæg. **Kaukasierne** ere en egen Folkeæt, der i Sprogbygning hverken er beslægtet med den mongolske (højasiatiske) Race eller med Semiter og Indoeuropæere, men dog i Legemsbygning og Udseende staar disse nærmest. Deres overmaade afvigende Sprogarter have været ordnede i 4 Grupper: Georgier (s. d. A.), Lesghier (s. d. A.), Khister (Tschetschenzer) og Tscherkesser, foruden de indoeuropæiske Osseter (s. d. A.). De stemme temmelig over ens i en barbarisk Krigeraand, som har sat dem i Stand til at kæmpe i en Menneskealder imod Russernes Overmagt. Men paa Grund af deres uhelbredelige Uenighed, eller rettere, da hver Dal eller Landsby (Aul) stred for sig, kunde der af deres Guerillabedrifter ikke udvikle sig nogen national Uafhængighed. **Kaukasisk**, det tidligere sædvanlige Navn paa den hvide Race (Æt) af Mennesker, hvortil Europæerne høre; s. **Folkeslag**.

Kaukasus, en mægtig Bjærgmasse mellem det sorte og det kaspiske Hav, danner her Grænsen mellem Europa og Asien. Den strækker sig i 150 M.s Længde og 15—40 M.s Bredde fra Halvøen Taman mellem det sorte og asovske Hav til Halvøen Apscheron i det kaspiske Hav og bestaar af 3 Hovedkjæder, af hvilke den midterste er den højeste, og som i Forbindelse med talrige Tværkjæder danne en Mangfoldighed af Længde- og Tværdale. Man kjender kun ufuldstændig Bjærgmassens geologiske Forhold, men ved dog, at den midterste, højeste Del bestaar af Granitdannelser, mod N. og S. omgiven af Lerskifer, der mod S. er gjennembrudt af mægtige Porphyrmasser. Bjærgkjæderne indeholde talrige vulkanske Dannelser, men ingen virksom Vulkan. Naphtakilder ere talrige paa Halvøen Apscheron, og saa vel her som paa Halvøen Taman findes flere Dyndvulkaner; der forekommer rige Svovllejer. Højden er størst i Midten; vi træffe her fra V. mod Ø. Elbrus (18,040 F.), Kastahtan (16,630 F.) og Kasbek (16,070 F.). Ø. om sidstnævnte gaar den grusiske Militærvej mellem Vladikaukas og Tiflis med Darjalpasset i en Højde af c. 9,000 F. De lavere Dele af Bjærgene ere skovrige, og indtil 9,000 F.s Højde findes gode Græsgange. Snelinjen ligger omtr. under 10,000 F.

Kaulbach, Wilhelm v., tysk Maler, f. 15 Oct. 1805 i Arolsen i Waldeck, d. 7 Apr. 1874 i München, uddannede sig i Düsseldorf under den berømte P. Cornelius og fulgte med denne, da han 1825 forflyttedes til München. I Førstningen lagde han ligesom sin Lærer kun Vægt paa Compositionen og var saa lidt Maler, at hans mest bekjendte Ungdomsarbejde, „Die Hunnenschlacht", oprindelig var udført som Carton. Medens han heri, ligesom i sine senere historiske Compositioner, fremstillede sine mere literære end maleriske Tanker med storstilet Symbolik, traadte i hans satiriske Compositioner, som „Das Narrenhaus" (begge de nævnte Arbejder ere fra 1837), en grel Naturalisme altfor stærkt frem. Men med sin stærke Natur-

hele Ihærdighed arbejdede han sig efterhaanden frem til ogsaa at blive Herre over Farvebehandlingen, uagtet de egentlig maleriske Egenskaber aldrig blev det charakteristiske ved hans Kunst, som selv i hans heldigste Værker aldrig hæver sig over at være symbolsk Billedskrift uden i pathetisk eller satirisk Retning, men rigtignok i saa stor Stil, at den Interesse, der i Tyskland under hele hans Liv knyttede sig til hans Navn, er fuldt berettiget. Af hans store Arbejder i München maa end videre nævnes „Jerusalems Forstyrrelse", i endnu højere Grad en religiøs-symbolsk Skildring af den historiske Begivenhed; den blev udført til Pinakotheket i München 1846. Aaret efter kaldtes han til Berlin, hvor han i Stereochromi udførte 6 store Billeder til Trappehuset i det nye Museum, blandt hvilke han gjentog saa vel Hunnerslaget som Jerusalems Forstyrrelse. Af de øvrige er „Reformationen" mærkeligst ved den energiske Gjengivelse af denne Tidsalders store Personligheder, medens Compositionen, som altid i hans Billeder, er mere for Forstanden end for Øjet. Af senere Arbejder maa fremhæves „Slaget ved Salamis" (1869) og „Nero" (1873). Ved Siden af disse storartede Compositioner udførte han en Mængde Illustrationer, der bleve gjengivne af Tysklands dygtigste Kunstnere. Hans ældste og navnkundigste Værk i denne Retning er Illustrationerne til Goethes „Reineke Fuchs", der vel rammer Digtets satiriske Tone, men savner den friske Naturbund, hvoraf det oprindelige Folkedigt ikke mindre end Goethes Omdigtning er fremvoxet. Han illustrerede ogsaa andre af Goethes Værker, navnlig en Række af hans Kvindeskikkelser, men naaede heller ikke heri Digterens frodige Naturlighed, medens han i sine „Optrin af Schillers Dramaer" kom dennes Pathos nærmere. — Hans Søn, **Hermann K.**, f. 26 Juli 1846 i München, er som Maler Elev af Piloty. Hans Fag er den historiske Genre, „Ludvig XI i Péronne", „Mozarts sidste Time" o. lign. — En Brodersøn af W. K., **Friederich K.**, f. 1822 i Arolsen, uddannede sig hos Farbroderen i München til Historiemaler, men har dog især gjort sig gjældende som Portrætmaler ved Hoffet i Hannover. — Dennes Søn, **Friedrich August K.**, f. 2 Juni 1850 i Hannover, er Genre- og Portrætmaler med Holbein som Forbillede.

Kaunitz, Wenzel Anton v., Fyrst, østerrigsk Statsmand, f. 2 Febr. 1711 i Wien, var som yngre Søn oprindelig bestemt til den gejstlige Stand, men traadte efter sine Brødres tidlige Død tilbage herfra og uddannede sig til Statstjenesten. 1735 blev K. Rigshofraad og Commissær ved den tyske Rigsdag, 1742 Afsending ved det sardinske Hof og 1744 sendt til Bryssel, hvor han efter Ærkehertuginde Marie Annas Død s. A. overtog Styrelsen af de østerrigske Nederlande, indtil de franske Tropper fordrev ham 1746. Paa Fredscongressen i Aachen 1748 viste K. saa stor Dygtighed, at han blev udnævnt til Statsminister; han udtalte sig n. A. for et Forbund med Frankrig imod Preussen, Østerrigs værste og farligste Fjende, og gik 1750—52 som Afsending til Paris, hvor han ogsaa ikke alene udvirkede Udsoning mellem Bourboner og Habsburgere, men endog forberedede det ønskede Forbund imod Preussen. Til Løn blev K. 1753 Statskansler og 1764 Rigsfyrste. Han ledede i næsten 40 Aar Østerrigs Anliggender saa vel indad som udad til, nød Maria Therestas ubegrænsede Tillid og gjaldt for Diplomaternes Orakel, ligesom Metternich i det 19de Aarh. (han kaldtes for Spøg „Europas Kusk"). Han tilraadede Marie Antoinettes Ægteskab med Ludvig XVI, sluttede sig villig til Planen om Polens Deling 1772 og holdt paa Centralisation i den indre Forvaltning, hvorfor han ikke indkaldte Landdagene. Under Joseph II var K.s Indflydelse mindre, og 1792 tog han Afsked. D. 27 Juni 1794.

Kaupanger, en temmelig betydelig Gaard i Sogndals Præstegjæld paa Nordsiden af Sognefjorden i Norge, forhen en adelig Sædegaard. Her laa i Middelalderen en Kjøbstad, Lusa-Kaupangr, som i Urolighederne under Kong Sverre blev afbrændt i Aaret 1184, men snart igjen blev opbygget.

Kaupert, Gustav, tysk Billedhugger, f. 4 Apr. 1819 i Kassel, uddannede sig dels der og dels i München under Schwanthaler. Blandt hans Arbejder nævnes „Løvedræberen", „Moderkjærlighed", en Victoria til Triumphbuen i Frankfurt, en Buste af Carl Gutzkow og flere større Arbejder til Amerika.

Kauscher ell. **Koscher**, hebr., d. e. ren, bruges af Jøderne om det, som det efter deres Religions Forskrifter er tilladeligt at nyde.

Kaustisk, brændende, ætsende, kaldes i Chemien især de fra Kulsyre befriede Alkalier og alkaliske Jordarter. Saaledes er k. Kali d. s. s. Kalihydrat, k. Kalk d. s. s. brændt Kalk. Disse Stoffer virke nemlig ætsende paa organiserede Legemer, idet de angribe og sønderdele de Æggehvidestoffer, hvoraf disse i Almindel. bestaa. I overført Bet. bidende (satirisk), skarp, spydig, som en k. Vittighed. **Kaustika**, d. s. s. Ætsmidler. **Kauterisation**, Ætsning; **kauterisere**, ætse.

Kautokeino, Præstegjæld i det indre af norsk Finmarken, med 700 J., som med Undtagelse af Præsten, Lensmanden og en Handelsmand samtlige ere Lapper, der leve af deres Rensdyrhjorde.

Kautschuk (Gummi elasticum) findes i Mælkesaften af mange Planter. I Sydamerika vindes K. af forskjellige Arter Siphonia, Hevea og Hancornia, i Mellemamerika af Castilloa elastica, i Afrika af Landolphia-, paa Madagascar af Vahea-, i Ostindien af Urceola- og Ficusarter; s. **Vortemælk**. I Almindel. gjør man Indsnit i Træerne, overtrækker Lerfigurer med den udflydende seje Saft og tørrer dem i Solen eller over Ild; naar nu Leret tages ud, bliver K. tilbage i dettes Form, sædvanlig som Pærer eller Flasker. Ogsaa bringer man Saften til at udskille sit K. ved Tilsætning af visse Plantestoffer og presser det udskilte K. i Tøj. Det bedste er Para-K., hvoraf der fra den brasilianske Havn Para aarlig udføres 8,000 Tons. Madagascar-K. er ogsaa fortrinligt. Rent K. er gjennemsigtigt, i tynde Lag farveløst, i tykke gulagtigt. Det er fuldstændig elastisk, bliver i Kulden fast og vanskeligt at bøje, men ikke sprødt, i Varmen blødt, men uden at forandres ved Vandets Koge-

forandres ikke af fortyndede Syrer
r eller af Chlor, men hurtig af
ter= ell. Svovlsyre. Ved omtr.
: det til en klæbrig Masse, der ikke
ved Afkøling. Ophedet i Luften
med sodende Flamme. Det bestaar
Brint ($C_5 H_8$), er uopløseligt i
en opløseligt i Æther, Benzol,
Svovlkulstof. I Chloroform eller
e kvælder det ud og opløses til Dels
nde homogene Vædsker. K. bruges
, til Plader, Rør, Traade (Elast),
lign., til vandtætte Tøjer, til Kit
ulkaniseret K. Dette tilberedes i
d at dyppe K. i en Blanding af
og Chlorsvovl, lade Overskudet af
fordampe ved almindelig Tempe=
afke i svag Kalilud. Det vulk. K.
a ved lav Temperatur sin Blød=
citet, modstaar i høj Grad Sam=
og modstaar ret godt K.s sædvan=
ngsmidler. Gjenstandene forfær=
ndel. af sædvanlig K. og vulkani=
. Vulk. K. bruges til vandtætte
Sprøjteslanger, Gasledningsrør,
, Remme, Fodtæpper, Legetøj,
it for Vaskesvampe, Propper, i
ognfjedre osv. Horniseret K. ell.
artgummi") er vulkaniseret K.,
har forøget Svovlmængden fra
t. og desuden tilblandet andre,
ige Stoffer for at forøge Haard=
itet. Horniseret K. bruges paa
de som Horn eller Fiskeben, til
nplyskel og Paraplygreb, Stokke,
musikalske Instrumenter osv.;
Sand ell. Smergel til Slibe=
sv. Bleget med Chlor ell. Am=
andet med kulsur ell. phosphor=
n. a. danner K. det kunstige
som er ganske hvidt, lader sig
polere og anvendes til Billard=
er, Taster o. m. a. K. tjente til
Aarh. kun til Viskelæder. Vulk.
det og anvendt c. 1840. 1870
tionen af K. sig til c. 120,000
den har siden været i meget stærk

stad i den tyrkiske Prov. Make=
t ægæiske Hav, 17 M. ø. n. ø.
3,000 I. I Omegnen rig
Her fødtes den berømte Pascha af
hemed Ali.
Julia [kævæna], engelsk Forfatter=
af en bekjendt Lingvist, f. 1824 i
: med sine Forældre til England
Paris, hvor hun blev opdraget.
ader 1844 tog Ophold i London,
, hvis literære Tilbøjeligheder
vist sig, Medarbejder af flere
1847 udgav hun Børneskriftet
aths• og 1848 Fortællingen •Ma-
undet paa selvoplevede Begiven=
udkom det biographiske Værk
rance during the 18th Century•;
ed alt har Romanen •Nathalie•
agt hendes Ry. Hun har en stor
Finhed i Fremstillingen og Charak=
der ogsaa komme frem i hendes

senere Romaner •Daisy Burns• (1853), •Seven Years• (1859), •Queen Bell• (1863) og •Beatrice• (1865). Foruden det ovennævnte biographiske Værk har hun i samme Retning leveret •Women of Christianity• (1852), •French Women of Letters• (1861) og •English Women of Letters• (1862). Efter en Rejse i Italien og paa Sicilien udgav hun 1858 •A Summer and a Winter in the two Sicilies•. 1868 kom Romanen •Dora•, 1875 •John Dorrien•, 1877 •Two Lilies•. Hun døde i Nizza 1877; efter hendes Død udgaves en Samling mindre Fortællinger, •Forget-me-nots• (1878).

Kavärna, en lille Havn i Fyrstend. Bulgarien ved det sorte Hav, 6 M. n. ø. for Varna, er af Betydning som Rødhavn.

Kavi er Javas hellige Sprog, opstaaet i de første christne Aarh. ved en Blanding af det malayiske Folkesprog paa Øen og Sanskrit, som de fra Forindien indvandrede Nybyggere talte. I K. er opbevaret en rig, væsentlig indisk Literatur, henhørende til Tiden 800—1400 e. Chr.

Kaviär, Størens saltede Rogn, tilberedes som Delicatesse, især i Rusland (Astrachan). Jo grovere Kornene ere, desto bedre anses den for at være.

Kayser, Carl Joh. Henr., f. 20 Dec. 1811 i Kjøbenhavn, blev Dr. med. 1841, men opgav senere Lægestudiet for Statistiken, i hvilket Fag han blev Professor ved Universitetet 1848. Han var i flere Aar Medlem af Folketinget og Statsrevisor, tog 1865 paa Grund af svækket Helbred Afsked og døde 28 Aug. 1870. Foruden forskjellige mindre Arbejder af statistisk Natur har han skrevet „Om Arbejdets Ordning, en Fremstilling af den politiske Økonomis Grundsætninger" (1857). — Hans Broder, **Harald Hartvig K.**, f. 6 Marts 1817 i Kjøbenhavn, blev 1835 Tømmersvend, 1842 polyt. Candidat og tog Borgerskab 1845 som Tømmermester. K. blev allerede 1848 Borgerrepræsentant, blev siden stadig gjenvalgt og var Forsamlingens Formand 1863—73; fremdeles var han 1848—49 Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling og Folketingsmand 1854—64, samt blev 1871 kongevalgt Landstingsmand. Han var Tingets Viceformand 1879—82 og valgtes 1879 samt paa ny 1883 til Medlem af Rigsretten. Hans praktiske Kundskaber, store Arbejdsomhed og findige Optræden har givet ham en ikke ringe Indflydelse i disse Forsamlinger. Ogsaa var K. i en Række Aar Formand i Industriforeningen, og han er stadig Medlem af en Mængde Bestyrelser og Commissioner.

Kaystros, Flod i Lilleasien, nu Karasu ell. Kütschük Menderes, har sit Udspring paa Bjærget Tmolos i Lydien og falder n. for Ephesos i Havet; den er bekjendt som Samlingsstedet for store Skarer af Svaner.

Kazike, Høvding for Indianere i Mellem= og Sydamerika.

Kazimierz [mirsch], Stad i det polske Gouv. Lublin ved Floden Weichsel, 17 M. s. s. ø. for Warschau. 7,000 I. Betydelig Kornhandel. K. er anlagt af Kong Casimir d. store.

Kazinczy, Franz v. [kåsintsi], berømt ungarsk Digter, f. 1759, var først Advocat og juridisk

Embedsmand, men udnævntes 1786 af Joseph II til Skoleinspecteur i Districtet Kaschau, hvilket Embede han 1791 maatte fratræde som Ikke-Katholik, hvorefter han ganske helligede sig til Literaturen. Livlig interesserende sig for Rádays Bestræbelser for Oprettelsen af et ungarsk Nationaltheater leverede han baade originale Arbejder og Oversættelser fra Tysk, Fransk og Engelsk hertil; hans Kundskab til den europæiske Literaturudvikling satte ham i Stand til at gjøre sit Fædrelands Sprog til Udtryk for en langt rigere Idefylde, end det hidtil havde ejet Former for. Som mistænkt for Deltagelse i Martinovics's Sammensværgelse blev K. 1793 fængslet, dømt til Døden, men benaadet af Kejseren, hvorefter han indtil 1801 drog fra Fængsel til Fængsel. Efter sin Frigivelse fortsatte han sin Virksomhed som udmærket poetisk og prosaisk Oversætter og original Skribent, udgav ældre Forfatteres Værker, blev 1830 Medlem af det ungarske Akademi og døde 1831 af Cholera. 1859 fejrede Akademiet hans 100aarige Fødselsdag (27 Oct.), og han betragtes almindelig som Skaber af det nyere ungarske poetiske og prosaiske Sprog.

Kean, Edmund [kihn], berømt engelsk Skuespiller, f. 4 Nov. 1787 i London, Søn af en omrejsende Skuespillerinde, blev allerede som halvvoxen Dreng paa Grund af sin ualmindelige Smidighed anvendt i Pantomimer. 13 Aar gammel spillede han paa et Provinstheater baade Hamlet og Cato med meget Bifald og vandt derved en Rigmands Interesse, som i 3 Aar holdt ham til Studeringer i Eton. Lyst til vagabonderende Liv drev ham til 18 Aar gl. at gaa ind i et omflakkende Selskab og gifte sig med en af dets Skuespillerinder, med hvem han, skjønt han paa Provinstheatrene ikke blot viste et fremragende Talent som Hamlet, Richard III og Macbeth, men ogsaa med stor Færdighed optraadte som Linedanser og Boxer, levede i elendige Kaar, indtil hans Velynder ogsaa nu tog sig af ham, saa at han 1814 kom til at debutere i London. Han optraadte paa Drurylanetheatret som Shylock, vandt ved original Opfattelse og fortrinlig Udførelse Publikum og blev strax Stjærnen iblandt sine Medspillende, som før Forestillingen havde behandlet ham med Ringeagt. Han kom hurtig til et Repertoire af de store Shakspeareske Tragedieroller, fik en aarlig Indtægt af over 10,000 Pd. St., blev forgudet af Publikum, hædredes med Indbydelser af adelige Familier og førte et Husliv som en Fyrste. Udskejelser, Ødselhed og vildt Liv paa de simpleste Værtshuse gjorde ham imidlertid forsømmelig i sin Kunst og foragtet i sin fornemme Omgangskreds. Efter at han flere Gange havde vist sig beruset paa Scenen og endog var udebleven fra Forestillinger, hvortil hans Navn havde fyldt Huset, nødsagedes Directeuren til 1827 at afskedige ham. Siden trak han omkring uden at kunne finde noget taaleligt Engagement eller igjen komme i Yndest. Dog naaede han i Marts 1833 endnu en Gang at optræde i London som Othello, men sank, skjønt han havde søgt Kraft i spirituøse Drikke, sammen i Slutningen og blev som livløs ført til sit usle Hjem, hvor han opgav Aanden 15 Maj 1833. — Hans Søn, **Charles John K.**, f. 1811 i Waterford Irland, var af Faderen bestemt for Stu ringer, men da han 1827 erfarede, at Fade var ruineret, og at han selv fra nu af maa sørge for sin Existens, gik han til Drurylan theatret, hvor han dog viste sig som en umod Begynder. Efter flere Aars Ophold i Ameri hvor han med utrættelig Flid arbejdede sig o vendte han 1838 tilbage til London, hvor h nu gjorde Lykke, og ægtede 1840 Skuespiller inden Ellen Trée. 1850—59 bestyrede han Prin cesstheatret i London. Han var en fuld kommen Gentleman og højagtet formedelst med megen Ære ført Kunstnerliv. D. Jan. 1868.

Keats, John [kihts], en af de betydeligst engelske Digtere i dette Aarhundredes første De cennier, f. i London 29 Oct. 1796. Han var før bestemt til Lægevidenskaben, men blev snart fuld og helt optagen af Poesien. 1817 udgav han et Bind Digte, der Aaret efter fulgtes af e længere mythologisk Digt, »Endymion«, fuld af ungdommelig Friskhed og sprudlende Phantasi; en haard Kritik af dette Digt i »The Quarterly Review« gik den unge Digter nær til Hjærte. Af hans andre større Digte kunne nævnes »Lamia«, »The Eve of St. Agnes«, med Stof fra Boccaccio, »Isabella« og det betydeligste, »Hyperion«, et Fragment af en sjælden Kraft, Modenhed og Vægt. De udkom alle 1820; samtidig skrev han en Del mindre Digte. Han var imidlertid for at gjenvinde sit Helbred, der havde vist stærke Spor til Tæring, og som var blevet yderligere svækket ved, at han havde plejet en dødssyg Broder, rejst til Italien; men her døde den unge Digter, kun 25 Aar gl., 24 Febr. 1821. Han ligger begravet i Rom, og paa hans Grav staar en Linje af ham selv, som han havde ønsket sat paa sit Gravminde, en Linje, der rummer hans tungsindige Smerte over de bristede Forhaabninger, som Døden sønderrev: »Here lies one whose name was writ in water«. K.s Poesi er af en ejendommelig lødig og vægtfyldig Art; hans Phantasi er frisk og klar og samtidig af en sjælden Kraft og med en energisk formende Evne. Af græsk Aandsliv i dets Blomstring var han en lidenskabelig og forstaaende Beundrer; han delte og gjennemtrængtes af dets Glæde over og Dyrkelse af Skjønheden, som det hedder i hans smukke lille Digt »On a Grecian Urn«: A thing of beauty is a joy for ever. Han var en af Aarhundredets mest lovende engelske Digtere og var ved sin tidlige Død i stigende frodig Udvikling. I Anskuelse og Aandsretning hørte han sammen med Gruppen af de frisindede Digtere, med Byron og Shelley. Den første satte i Begyndelsen ringe Pris paa hans Poesi og stillede sig noget haanlig og affejende over for den, men lærte senere at vurdere og skatte den højt. Shelley beundrede i høj Grad K. og skrev ved hans Død det skjønne Mindedigt »Adonais« over ham; ved Shelleys egen Død, da hans Lig efter den ulykkelige Sejltour blev fundet, fandt man i hans Brystlomme et Bind af K.s Digte. K.s Biographi er bl. a. bleven skrevet af Lord Houghton (1848). Paa Dansk er hans Poesis Ejendommelighed bleven skildret af G.

4de Bd. af „Hovedstrømninger i det
andredes Literatur".
a Theben, Discipel af Sokrates; i
Phædon" omtaler Platon ham som
der vare til Stede ved Sokrates's
philosophiske Samtale „Pinax" (d. e.
illægges ham vistnok med Urette.
it [kætschkæmeht], Stad i Ungarn,
for Buda-Pest. 45,000 J. (1880),
3,000 Reformerte. Vigtige Korn-
Store Sæbefabriker og Garverier.
ı betydelig Vinavl.
ll. Kidron, en Bæk, der dog om
er tør, og den af samme gjen-
de Dal, der ligger imellem Jeru-
ljebjærget. Dalen begynder omtr.
for Damaskusporten i Nærheden
rnes Grave" og udmunder gjen-
Kløft i det døde Hav. Ved Je-
)es Dalen ofte Josaphats Dal, i
rtolkning af Joel III, 17, hvorefter
Dal, i hvilken Herren vil dømme
. I Forbindelse hermed staar den
)liker, Jøder og Muhammedanere
), at K. skal være Skuepladsen for
Dom, hvorfor den ogsaa er meget
legravelsesplads.
], engelsk Kulvægt, lig 424 eng.
: 43,080 danske Pund, omtr. 150

, eng. [kihpsæhk], Ting, der be-
ives for at bevares til Erindring
„Souvenir".
vigtig Handelsplads i Tunis i
R. s. v. for Tunis, ved Handels-
ne Stad til Constantine i Algérien.
s. Ais.
es i Geometrien et Legeme, be-
Cirkel, Grundfladen, og en krum
laden, frembragt af en ret Linje,
n, der bevæger sig saaledes, at
irklens Omkreds, idet den tillige
ı et fast Punkt, Toppunktet, uden
dens Plan. Den rette Linje fra
: Centrum til Toppunktet kaldes
ret, hvis Axen er vinkelret paa
Plan, ellers skjæv. K.s Højde
fra Toppunktet til Grundfladen,
je en ret Linje fra Toppunktet til
rundfladens Omkreds; i den rette
Sidelinjerne lige store og Højden
lxen. K.s Volumen er en Tredje-
tet af Grundflade og Højde. Den
nme Overflade er det halve Pro-
dfladens Periferi og Sidelinjen;
s Overflade har et mindre simpelt
ınemskæres K. med en Plan, pa-
Grundfladen, bliver Snittet en
ar Centrum paa Axen. Mellem
rundfladen afskæres en afstortet K.,
ınes Højde er Afstanden mellem
: Planer, dens Axe Afstanden
ladernes Centrer; er Axen vinkel-
:fladernes Planer, hedder Stub-
s skjæv. Stubbens Volumen er
r + r²), naar h betegner Højden,
ıdernes Radier. Den rette Kegle-
Overflade er πs (R + r), hvor s
elinjen, d. e. et Stykke af en

Frembringer, afskaaret mellem Grundfladernes
Omkredse. — I udvidet Forstand betegner
Keglaflade, konisk Flade, enhver Flade, som
frembringes af en ret Linje, der glider paa en
krum Linje, medens den samtidig gaar gjennem
et fast Punkt. Den ovenfor betragtede Flade
kaldes da særlig circulær Kegleflade. Keglesnit
kaldes de krumme Linjer, som opstaa, naar en
circulær Kegleflade gjennemskæres med en Plan;
efter som Snittet er parallelt med to, ĕn eller
ingen af Keglefladens Frembringere, bliver det
en Hyperbel, en Parabel eller en Ellipse (hvor-
under særlig Cirklen, naar Snittet er parallelt
med Keglens Grundflade). Kegle ell. Skriftkegle,
s. Skrifter. Keglehjul ell. koniske Hjul ere Tand-
hjul, hvis Tænder staa ud fra Kransen under
en skjæv Vinkel med Axlens mathematiske Axe,
og hvor Tænderne selv løbe spidst til, saa at
K. helt indhylles af en stjærneformet Kegle-
flade, hvis Toppunkt falder sammen for begge
de med hinanden indgribende Hjul. Da man
alene ved K. kan faa en jævn Indgribning
imellem Tandhjul paa ikke parallele Axler, have
de afløst Kronhjulene ved alt ikke meget smaat
Maskineri, selv det, der construeres af Træ;
men ved Hjul til smaa Ure o. desl. ere Tæn-
derne saa smalle, at der ingen Ulempe føles
ved Kronhjulene. Det er imidlertid meget
vanskeligt at vælse Tænderne paa K. nøjagtig,
selv med Maskiner.

Keglenæbbede (Conirostres), Fællesbenæv-
nelse for visse Familier af Sangfugle, som besidde
et kegledannet Næb, d. e. et Næb, som er tykt
ved Grunden og derfra løber spidst til uden
at være langt eller tyndt eller synderlig buet
eller udstyret med fremspringende Kanter, f. Ex.
Spurvene (Finkerne), Mejserne og Lær-
kerne.

Keglesnække (Conus), en især det hede Jord-
bæltes Have tilhørende Slægt af de med
Snabel, Laag, Aanderør og Udsnit i Skal-
munden forsynede Havsnegles Gruppe. Skallen
er kegledannet, Toppen næsten flad og Mun-
dingen snæver, Skallens Overflade ofte smukt
tegnet. Nogle meget kostbare Conchylier høre
til denne Slægt, f. Ex. C. cedo nulli og
„Admiralen". Man har berettet, at K.s Bid
var giftigt, og troet at finde dette bekræftet af
Tungetændernes Dolkform.

Keglespil, Spil med ni kegledannede Træ-
stykker, af hvilke det ene i Midten, „Kongen",
er højere end de andre, og efter hvilke der
trilles med en Kugle, „Bossel", hen ad en
dertil lavet Bane.

Kehl, Stad i Storhertugd. Baden ved Rhi-
nen lige over for Straßburg, med 4,000 J.
Jærbanebro over Rhinen, der blev sprængt 1870
i den fransk-tyske Krig.

Kehl (Bygningsvæs.), 1) enhver smal, ud-
hulet Rende (Hulkehl), især naar den tjener
til Forsiring, f. Ex. som Led i en Gesims ell.
lign.; 2) den Rende, som dannes af to Tag-
flader, der støde sammen i en indadgaaende Vinkel
(s. Skotrende). Kehle ell. udkehle, danne K. i et
Bræt eller en anden Gjenstand.

Keighley [Kili], Stad i York-Shire, West-
riding, i England, 3 M. v. n. v. for Leeds,
med 25,000 J. Bomuldsmanufakturer.

Keijser, Hendrik de, nederlandsk Billedhugger

og Bygmester, f. 1565 i Utrecht, d. 1621 i Amsterdam, udførte foruden Børsen en Mængde Bygninger i Amsterdam og bl. a. Raadhuset i Delft. Blandt hans Billedhuggerarbejder er især Monumentet over Vilhelm af Oranien berømt. — **Thomas de K.**, tidligere urigtig kaldet Theodor de K., f. omtr. 1595, d. 1679, Søn eller snarere Brodersøn af H. de K., en udmærket Portrætmaler, hvis Kunst viser Paavirkning af Rembrandt. I Amsterdam findes et stort Skyttebillede af ham. Hans Portræter ere sjældne, men skattes højt i de Samlinger, hvor de forefindes.

Keil, Heinrich Gottfr. Theodor, fortjent Philolog, f. 1822 ved Wismar, blev 1859 Professor i Philologi i Erlangen og 1869 i Halle. Foruden Propertius og Plinius's Breve har han udgivet »Grammatici latini« i 7 Bd. og har gjort sig fortjent ved Bearbejdelsen af Catos og Varros Skrifter om Agerdyrkningen.

Keil, Karl Friedr., en af Nutidens mest ansete confessionelle lutherske Theologer, f. 1807, blev 1833 theol. Prof. i Dorpat, tog 1858 sin Afsked med Pension, bosatte sig saa i Leipzig og har derfra foruden nogle grundige isagogiske og archæologiske Arbejder først i Forening med Fr. Delitzsch udgivet en fortrinlig Fortolkning af hele det gamle Test. og derefter alene begyndt en Fortolkning af det nye Test., hvoraf der allerede foreligger 5 Bind til de 4 Evangelier, Hebræerbr., Peters og Judæ Brev.

Keilhau, Balthazar Mathias, norsk Mineralog og Geolog, f. 2 Nov. 1797 paa Birid Præstegaard nær ved Mjøsen, blev efter en paa offentlig Bekostning foretagen Rejse til Udlandet 1826 ansat som Lector (siden Professor) i Bjærgvidenskaben ved Universitetet i Christiania, idet det tillige blev ham paalagt at foretage mineralogiske Rejser i Landets mindre undersøgte Egne. K. fattede tidlig den Plan at tilvejebringe et geognostisk Kort over Norge. Han besøgte fra 1827 efterhaanden Finmarken, Spitsbergen, Bären-Eiland og Nordlandene og gjorde i en Række af Aar næsten hver Sommer ofte yderst møjsommelige Udflugter til de fleste af Landets sydligere Egne. 1834 blev K. Departementsconsulent for Bjærgværksanliggender, ligesom han omtrent paa denne Tid var Medlem af de Commissioner, der skulde undersøge Forholdene ved Kongsberg Sølvværk og gjøre Udkast til en ny Bjærgværkslov for Norge. Hans med stor Klarhed holdte Forelæsninger omfattede Mineralogi, Geognosi og Læren om den egentlige Grubedrift, et Par Aar tillige Metallurgi og Technologi. Universitetets Mineral- og Bjærgværksamling blev under hans Bestyrelse betydelig forøget og bragt i en fortræffelig Stand. En langvarig og svækkende Sygdom havde imidlertid for længst begyndt at nedbryde hans en Gang saa stærke Helbred. Faa Maaneder efter, at han havde ansøgt om sin Afsked, døde han 1 Jan. 1858. Af K.s mange Afhandlinger og Rejsebetragtninger ere de fleste indførte i „Magasin for Naturvidenskaberne“ og derfra til Dels oversatte i fremmede Tidsskrifter. Her kan nævnes „Granitens og de øvrige saakaldte massive Bergarters samt de krystallinske Skiferes Theori“ (1838). S. A. udkom „Undersøgelser om, hvorvidt i Norge, saaledes som i Sverige, findes Tegn til en Fremstigning af Landjorden i den nyere og nyeste geologiske Tid“, hvori han kommer til det Resultat, at der vel ikke gives sikre Beviser for en saadan Hævning af Norge i den nyere (historiske) Tid, men at der dog er uimodsigelige Kjendsgjerninger nok for, at Landet er steget i en i geologisk Forstand temmelig nærliggende Periode; fremdeles „Om Mærkerne efter en almindelig Afskuring, som vort Nordens Klippegrund har været underkastet“ (1842). K.s største og mest berømte Afhandlinger findes dog i »Gæa Norvegica«, et af ham med Bidrag af nogle andre Videnskabsmænd paa Tysk udgivet Skrift over Norges Geognosi og Orographi. I 1ste Hæfte (1838) har han givet en Fremstilling af „Christiania Uebergangs-Territorium“, med et stort Kort, i 2det og 3dje Hæfte (1844 og 1850) „Ueber den Bau der Felsenmasse Norwegens“, med et geologisk Oversigtskort over det hele Land, og heri nedlagt Hovedresultatet af sine mangeaarige Undersøgelser. Ligesom paa den ene Side K.s overordentlige Arbejdsomhed og Iver for sin Videnskab maa vække Beundring, saaledes have paa den anden Side hans fra de almindelige geologiske Theorier til Dels meget afvigende Meninger vakt Opsigt og for det meste fundet stor Modstand. Mest bekjendt er hans Granittheori. K. vilde nemlig ikke hylde den almindelige Mening, at Granit, Syenit og lignende massive Bjærgarter ere eruptive, d. e. i mere eller mindre flydende Tilstand pressede op af Jordens „glødende Indre“; tvært imod paastod han, at de nævnte Bjærgarter i Tidens Løb ere opstaaede ved Omdannelse (Transmutation, Metamorphisme) af de omliggende, lagdannede Bjærgarters Masse, f. Ex. Granit af Lerskifer, en Theori, som nu næppe har nogen Tilhænger.

Keim, Theodor, protestantisk Theolog af nyrationalistisk Retning, f. i Stuttgart 1825, theol. Prof. i Zürich 1860, i Gießen 1873, d. 1878, har foruden nogle kirkehistoriske Afhandlinger navnlig gjort sig bekjendt ved sine tre i nyrationalistiske Kredse højt ansete Arbejder over Jesu Liv: „Der geschichtliche Christus“ (3dje Opl. 1866), „Geschichte Jesu von Nazara“ (3 Bd., 1867—72) og „Geschichte Jesu nach den Ergebnissen heutiger Wissenschaft, für weitere Kreise übersichtlich erzählt“ (2det Opl. 1875).

Keiser, Reinh., f. 1673 i Nærheden af Leipzig, lærte Musik i Thomasskolen i Leipzig og skrev 1692 et Hyrdespil for Hoffet i Wolfenbüttel, som gjorde stor Lykke og foranledigede ham til 1694 at drage til Hamborg, hvor der fra 1678 bestod en Nationalopera, saa vidt vides den første offentlige Operascene i Tyskland. Her arangerede han i Forening med Mattheson Concerter, i hvilke Datidens bedste Musik opførtes, og her skrev han i Løbet af 40 Aar mindst 116 Operaer, der navnlig udmærkede sig ved en stor Rigdom af Melodier. Han fortjente mange Penge, men satte dem hurtig til igjen og maatte endog en kort Tid forsvinde fra Hamborg som Fallent. 1721 kaldte Frederik IV ham til Kjøbenhavn, hvor han, rimeligvis i to Vintre, dirigerede et tysk Operaselskab og udnævntes til Hofcapelmester. 1728 blev han Matthesons Efterfølger som Cantor

rlen i Hamborg og gav sig nu til
ere Kirkemusik uden dog ganske at
raen. Sine sidste Levedage skal han
jt i Kjøbenhavn hos en Datter, som
Hoffangerinde. Han døde 12 Sept.

dh], en gammel skotsk Familie, som
rltitlen og Arveret til Marschals-
i Skotland. **George K.**, femte
Ægteskabet i Stand mellem Kong
og Anna af Danmark; han døde
orge K., tiende Jarl, f. 1685 i Kin-
ente allerede 1712 som Brigader
lborough, men maatte som ivrig
jte efter Slaget ved Preston 1715,
Parlamentet var erklæret fredløs
Døden. Efter megen Omflakken
Berlin, hvor Frederik d. store gjorde
ouverneur i Neuchâtel, senere til
Madrid, og hos den engelske Re-
rlede hans Gjenindsættelse i alle
r og Værdigheder. Efter et kort
Fædreland vendte han tilbage til
døde paa sit Landsted ved Pots-
— Hans Broder, Jak. K., sædvanl.
Marschal", preussisk Feltmarschal,
otland, tjente som Protestant først
nder Georg I mod Jakobiterne,
en over til Prætendentens Sag,
nes mislykkede Tog til Skotland
atte derpaa flygte ligesom Bro-
r at have opholdt sig i Frankrig
gik han 1728 i russisk Tjeneste,
æsentlige Tjenester i flere Krige,
krigen 1736—37, hvor han blev
ved Bestormelsen af Otschakov, og
inland 1741—44, og blev udnævnt
Men krænket ved Tilsidesættelse
Rusland og gik 1747 til Berlin,
k d. store med Glæde modtog den
riger og erfarne Feltherre, ud-
til Feltmarschal og 1749 til Gou-
rlin og skjænkede ham stor For-
Syvaarskrigen tog han virksom
i Slagene ved Lowositz og Roß-
e Belejringerne af Prag og Ol-
aldt ved det natlige Overfald af
ussernes Lejr ved Hochkirch 14 Oct.
de advaret Kongen mod den far-
han her havde indtaget, og ytret,
ne fortjente at hænges, hvis de
to der, hvortil Frederik spøgende
ret: „Jeg haaber, at de frygte
end for Galgen". Fjenden, der
for hans fremragende Talenter,
pperhed og strænge Retskaffenhed,
ordefærd med alle militære Æres-
og Frederik II lod hans Marmor-
i Berlin.
orge Elphinstone, Viscount [s. o.],
al, f. 1746, yngre Søn af Lord K.,
62 i Tjenesten og blev 1775 Ca-
udmærkede sig i den nordameri-
skrig og 1793 ved Toulons For-
795 som Contreadmiral Caplandet
lon og blev til Lord 1797 ophøjet
1801 til engelsk Peer) som Lord K.
r Middelhavsflaaden nægtede han
jendr Klebers Aftale med Tyr-

kerne og dækkede Abercrombys Udskibning i Ægypten. 1808 holdt han i Nordsøen Øje med Napoleon I.s Forberedelser til en Landgang i England, blev 1805 Admiral og 1814 ophøjet til Viscount. D. 1823.

Kejser kommer af det lat. Familienavn Cæsar, der er blevet en appellativ Benævnelse som den højeste Titel for Regenter efter den berømte Julius Cæsar, med hvem Suetonius ogsaa begynder sine Biographier over de 12 første romerske K. Dog førte den regerende K. i Rom ikke Titlen Cæsar, men Imperator, som er blevet Benævnelsen paa K. hos de romanske Folk (det fr. empereur), og senere Augustus, medens Cæsar betegnede Imperatorens Medregent og Tronfølger. Hos de germanske Folk aabnede Carl d. store Rækken af romerske K., hvortil Paven 800 kronede Frankernes Overhoved baade som Besidder af den højeste verdslige Magt og som Kirkens øverste Skytsherre; ved det frankiske Monarchis Deling 843 fulgte Kejserværdigheden med Italiens Beherster, indtil den ved Otto I.s Kroning 962 blev forenet med den tyske Kongeværdighed, hvilket vedvarede indtil begges Ophør 1806. I Følge en allerede paa Kejser Henrik II.s Tid udviklet Lære kunde ingen i Tyskland valgt Konge føre Kejsertitlen, førend Kroningen i Rom havde fundet Sted. Han kaldtes indtil da kun romersk Konge. Maximilian I fik først pavelig Tilladelse til at føre Kejsertitlen uden Kroning i Rom, og denne Ret tiltog Kejser Ferdinand I og hans Efterfølgere sig indtil 1806. De kaldtes alle „udvalgt Kejser" (imperator electus). Ved Siden af de vesterlandske K. herskede lige til hen imod Middelalderens Slutning (1453) en K. i det byzantinske ell. græske (østromerske) Rige; da Constantinopel 1204 havde faaet latinske K., regerede ved Siden af dem græske K. i Nikæa og i Trapezunt (sidstnævnte Sted til 1461); i Spanien antog enkelte Konger i det 12te Aarh. (Alfons I af Aragonien og A. VII af Castilien) Titel af K. af Spanien. I den nyere Tid have forskjellige Regenter antaget Titel af K.: de russiske Czarer siden Peter d. store 1721, ligesom man ogsaa plejer at henregne de tyrkiske Sultaner som de græske K.s Efterfølgere til K.; Napoleon I kaldte sig som Carl d. stores Efterfølger i et vestligt Verdensrige de franskes K. (1804—14) og Napoleon III ligeledes som sin Onkels Efterfølger (1852—70); 1804 antog den sidste tyske Kejser Frants Titlen K. af Østerrig for sine Arvelande, ligesom i Forudfølelse af sit Fald som tysk K.; 1822 antog Regenten i den da oprettede Stat Brasilien Titel af K., 1871 Kong Wilhelm I af Preussen Titel af tysk K. og 1877 Dronning Victoria Titel af Kejserinde af Indien. I Mexico har der to Gange for en kort Tid været en K. (1822—23 og 1864—67), ligeledes paa Haiti (1804—6 og 1849—58). Ogsaa Regenterne i flere større Stater i Asien og Afrika plejer man at regne blandt K., som i China, Japan, Marokko osv.

Kejserkanalen, 1) en c. 200 Mil lang Kanal i China (chin. Yun-ho), som begynder s. for Jang-tse-kiang, sætter denne Flods og Hoang-hos nedre Løb i Forbindelse og gaar længer mod N. til Pei-ho. 250—1000 F. bred;

anlagt i det 14de Aarh.; er nu paa mange Steder i Forfald. 2) En Kanal i Spanien, 12 M. lang, som gaar langs med Ebro fra Tudela til Zaragoza.

Kejserkrone (Fritillaria imperialis), en bekjendt Haveplante af Kronliliernes Familie med næsten kransstillede Blade, Blomsterne i en Kreds under en Bladdusk, hvormed Stænglen ender; en Honninggrube paa hvert Blomsterblad. Den har hjemme i Persien. En Art af Slægten K. er Vibeæg (F. Meleagris), der er betydelig mindre og har en enlig, men langt større Blomst end hos den alm. K. Blomsterne ere her plettede og minde i Form noget om et Æg.

„Kejserretten", oprindel. tysk Retsbog fra det 14de Aarh., indeholdende en især paa „Schwabenspiegel" støttet, systematisk Fremstilling af den i Franken gjældende Ret, som ogsaa var den for de tyske Kejsere gjældende; men derefter brugtes denne Benævnelse overhovedet om den fra Kejserne udgaaende Ret, derunder ogsaa indbefattet den af Kejserne i Tidens Løb reciperede romerske Ret. I Danmark gik i Middelalderen den romersk-tyske Ret i det hele under Navnet K.; men specielt brugtes denne Benævnelse dog her om et omtr. paa Christian III.s Tid paa Dansk affattet Udrag af Damhouders Værk »Practica rerum criminalium«.

Kejsersnit, den Operation, hvorved et Barn bringes til Verden igjennem et Indsnit udenfra i Underlivsvæggen og Livmoderen, naar Fødslen ad den naturlige Vej er helt umulig, oftest paa Grund af betydelige Forsnævringer af Bækkenrummet, og naar Barnet samtidig viser tydelige Livstegn. Paa Svangre, der dø i Svangerskabets sidste Tid, maa K. foretages strax efter Døden for om muligt endnu at redde Fosteret.

Kejser Wilhelms Øer, en Øgruppe s. for Amerikas Sydspids, n. for Grahams Land, under 66° s. Br., opdaget 1874.

Kékrops, en attisk Autochthon, skal have anlagt Athen og bygget Akropolis. Han indførte Dyrkelsen af Zeus og Athene. Det var under hans Regering, at Athene og Posidon stred om Attika; Posidon bragte ved sin Trefork Havvand til at fremsprudle paa Akropolis; men Besiddelsen af Landet tilkjendtes Athene, der plantede det nyttige Oljetræ.

Kekulé, Friedr. Aug., en af Tysklands mest ansete Chemikere, f. 7 Sept. 1820 i Darmstadt, fra 1856 Privatdocent ved Universitetet i Heidelberg, 1858 Professor ved Universitetet i Gent, senere Prof. i Chemi i Bonn. K. er Theoretiker, men af de Theoretikere, der have støttet deres Theorier ved udmærkede Arbejder af blivende Værd. Han sluttede sig nøje til Gerhardt, men udviklede Typetheorien ved Indførelsen af de blandede Typer saaledes, at den i Grunden ganske tabte Charakter af Typetheori. At Kulstoffet er 4atomet og at Benzolets Constitution maa forklares ved en lukket Ring af Kulstofatomer (s. **aromatiske Forbindelser**) ere Ideer af K., som have haft en overordentlig stor Indflydelse paa den organiske Chemis Udvikling. Hans Arbejder over Thiacetsyren og over den theoretiske Sammenhæng mellem Navsyre, Æblesyre og Vinsyre høre til de smukkeste i den organiske Chemi. 1859 paabegyndte han en endnu ikke fuldendt Lærebog i den organiske Chemi, der ved sin hele Methode vakte overordentlig Opsigt.

Kelât, Stad i Beludschistan i Asien, paa en Højslette 6,000 F. over Havet, 45 M. s. s. v. for Kandahar. 12,000 J. Fabrikation af Vaaben. Khanen af Beludschistan har her et Sommerpalads.

Kéler, Béla, egentlig Albert von Kéler, f. 13 Febr. 1820 i Bartfeld i Ungarn, spillede tidlig Violin, men skulde være Jurist. Dette blev dog opgivet, og i tre Aar maatte han nu beskæftige sig med Landvæsenet, indtil han 1845 omsider bestemte sig for Musiken. Efter at have studeret i Wien, gjorde han sig som Violinist i Theater an der Wien efterhaanden bekjendt ved sine Danse og Marscher, dirigerede 1854 de tidligere Gungl'ske Concerter i Berlin, efter Lanners Død (1855) dennes Orchester i Wien og blev der Militærcapelmester til 1863, hvorefter han var Regimentscapelmester i Wiesbaden, indtil han 1873 gik af paa Grund af Svagelighed; d. 20 Nov. 1882.

Kelheim, Stad i Nedre-Bayern ved Donaus venstre Bred, som her optager Altmühl, 3 M. s. v. for Regensburg. 3,000 J. Store Bryggerier. Betydelig Flodskibsfart og Bygning af lange Flodbaade.

Kelings Øer ell. **Kokus Øerne**, en Gruppe af Koraløer i det indiske Ocean, omkring 12° s. Br. og 116° ø. L. Øerne ere frugtbare og bevoxede med Kokuspalmer og andre nyttige Vækster. 1825 opdagede en engelsk Skibsfører Ross paa Hovedøen Keling en god Havn, Port Albion, hvorfor han med sin Familie og nogle andre nedsatte sig her. Senere er Befolkningen tiltagen noget ved Indvandring fra Bengalen og Java, og da her desuden findes godt Drikkevand og flere gode Havne, benyttes Øerne nu som Kulstation. England har taget dem i Besiddelse 1857.

Keller, Adalbert v., tysk Literator, f. 1812 ved Marbach i Württemberg, studerede 1830—34 Theologi i Tübingen, men gik under Uhlands Vejledning over til Studiet af den vesterlandske Middelalders Literatur. Et længere Ophold i Paris gav som Frugt en Udgave af »Li romans des sept sages« (1836). Efter sin Hjemkomst 1835 blev K. Privatdocent i Tübingen, gik 1840 til Italien, dvælede især i Venezia og Rom og var 1844—50 Professor i tysk Sprog og Literatur og tillige Bibliothekar i Tübingen, hvor han døde 1883. Han har bl. a. udgivet »El Romancero del Cid« (1839), „Altdeutsche Gedichte" (1846), „Gute alte Schwänke" (1847), „Fastnachtsspiele aus dem 15ten Jahrh." (1853, med Tillæg 1858), Grimmelshausens og Hans Sachs's Arbejder, Cervantes's Romaner og Noveller, „Altfranzösische Sagen" (1839—40), „Italienischer Novellenschatz" (1851), Oversættelser af Shakspeares Dramaer og endelig 1865—73 sammen med Holland og Pfeiffer Uhlands „Schriften zur Geschichte der Dichtung und Sage"; 1877 skrev han om „Uhland als Dramatiker".

Keller, Albert, schweizersk Maler, f. 27 Apr. 1844 i Gais i Canton Appenzell, uddannede

chen til en Genremaler, som med
ıv det moderne Liv. I sine senere
ılger han derimod helst Emner fra
ke Oldtid; 1883 fik han saaledes
le i München for „Kejserinde Fau-
otemplet i Præneste".
ugustin, schweizersk Politiker, f. 1805
lev 1834 Seminariedirecteur og fik
:t Ophævelsen af alle Klostre i dette
t foreslog allerede 1844 Jesuiternes
Senere var K. Medlem af Stände-
871 dets Formand. Som Lands-
Aargau hørte han siden 1872 til
den gammelkatholske Bevægelse i
1883.
erdinand, f. 1800, Lærer ved den
ole og Directeur for Museet i
: sig tidlig efter Oldgranskning og
53—54 Pælebygningerne (s. d. A.)
, samt skrev en Række interessante
om dette Fund. D. 1881.
erdinand, tysk Maler, f. 5 Aug.
ruhe, tilbragte sin Ungdom i Bra-
ıan malede Landskaber. I sit 20de
han tilbage til Carlsruhe, hvor
irmers og senere Canons Lærling.
Historie- og Portrætmaler. Blandt
:r kan nævnes „Philip II.s Død",
først vakte Opmærksomhed paa
lingen i Paris 1867, end videre
(1870), „Nero ved Roms Brand"
Hero og Leander" (1880), hans
t. Han er Directeur for Kunst-
ıruhe.
iedr. Ludw. v., schweizersk (tysk)
799 i Zürich, blev 1825 Professor
ı Fødeby og n. A. tillige Dommer.
0 til Lederne for den frisindede
Cantonet, blev Medlem af det
g 1831—37 Præsident for Over-
var Cantonets Repræsentant i
n, hvor han virkede for en For-
Men i Løbet af faa Aar tabte
ındest og traf sig 1839 tilbage fra
iv; han drog 1843 til Tyskland
i Halle og forflyttedes 1847 til
sluttede han sig til den yderlige
:, var 1849 i det preussiske andet
1850 i Erfurtparlamentet Tals-
ıg blev til Løn adlet og Medlem
D. 1860. K. har skrevet vig-
om Romerretten („Der römische
1852; 6te Udg. 1883); hans Fore-
r Pandekterne udgaves 1861.
rard, nederlandsk Forf., f. 1829,
Stenograph ved Generalstaterne,
Redacteur, skrev gode Noveller
n van den praeceptor» (1857),
t en andere Novellen» (1871),
Het ganzenbord of het blauwe
g «Teruggekeerd» (1875). Han
estrævet sine Rejser i Skandina-
, Tyskland og Østerrig.
ttfried, tysk Digter, f. 19 Juli
vilde først være Landskabsmaler,
:udier i denne Retning, først i
dernæst (1839—42) i München,
n forønskede Fremgang, og det
r hans Hjemkomst til Zürich en

skjøn Dag klart, at hans egentlige Kald var Poesien. Tilskyndet af Forfatteren Aug. Follen, hvem han havde forelagt sine lyriske Forsøg, kastede han sig nu med Iver over Digtekunsten og udgav 1846 sin første Samling „Gedichte", der allerede indeholder en Del af hans bedste Poesier. 1848 fik han bevilget et Rejsestipendium af Züricher Senatet og levede saa to Aar i Heidelberg og dernæst fem Aar i Berlin, beskæftiget med Studier og literære Arbejder. I denne Tid udkom en ny Digtsamling, „Neuere Gedichte" (1851), og den allerede i Zürich paabegyndte store Fortælling „Der grüne Heinrich" (4 Bd., 1854), en ejendommelig, romantisk-realistisk Kunstnerroman med et stærkt autobiographisk Element. Aaret efter hans Hjemkomst fulgte saa Novellesamlingen „Die Leute von Seldwyla" (2 Bd., 1856), der endnu klarere end den noget formløse Roman viste K.s Mesterskab i den prosaiske Fortælling. Det varede imidlertid længe, inden man ret fik Øje for hans Betydning, og kun i mindre Kredse skattedes han efter Fortjeneste. Til Dels maaske under Trykket af denne manglende Anerkjendelse udsendte K. i en lang Aarrække intet nyt Arbejde. Først 1872 fremtraadte han paa ny med de graciøst fortalte „Sieben Legenden". Den Modtagelse, som disse og navnlig en ny Udgave af „Die Leute v. S." (4 Bd., 1873—74) fandt, viste, at Samtiden nu var modnet til den rette Vurdering af hans Digtning, og hans Popularitet har siden været i stadig Stigen. Efter at han 1876 havde nedlagt sit 1861 tiltraadte Embede som Statsskriver i Canton Zürich for ganske at kunne hellige sig til literær Virksomhed, udgav han 1878 „Züricher Novellen", 1880 en fuldstændig Omarbejdelse af „Der grüne Heinrich", 1881 en Novellecyclus, „Das Sinngedicht", 1883 en samlet og forøget Udgave af sine Digte. K. er nu almindelig anerkjendt som Tysklands største nulevende Prosaist og som en Lyriker af fremragende Betydning. Hans Skrifter ere Udtalelser af en moderne Aand, prægede af politisk og religiøst Frisind, af en sund, med de reale Vilkaar forsonet Verdensanskuelse og af en borgerlig solid Livsklogskab, der snart med skjælmsk Humor og mild Ironi, snart med skarp Satire, men altid med overlegen Ro betragter og belyser Menneskenes Færden. Som Kunstner er han paa én Gang Realist og Romantiker; i hans ejendommelige, concise og klare Stil smelte de mangfoldigste Farvetoner harmonisk sammen; med samme kunstneriske Sikkerhed former den de anskueligste Billeder, de mest helstøbte Skildelser af det virkelige Liv og indklæder den i Ord de fineste romantiske Stemninger, de mest phantastiske Syner. K.s nyeste Arbejde er en Roman, „Martin Salander".

Keller, Johan Chr. H. R., f. 7 Juni 1830 i Kjøbenhavn, blev 1854 theologisk Candidat og overtog 1856 Døvstummeskolen, grundet paa Talemethoden, men ofrede sig senere især for de aandssvage Børns Undervisning. 1865 stiftede K. en — og senere flere — Anstalter for aandssvage Børn, 1869 et Arbejdshjem for døvstumme Piger og 1879 et Asyl for uhelbredelige Aandssvage. Disse Anstalter samledes 1879 under en fælles Ledelse med K.

stad, ved Floden Wertach, 10 M. v. s. v. for München. 6,000 J. Bomuldsindustri.

Kauffmann, Angelica, tysk Malerinde, f. 30 Oct. 1741 i Chur i Graubünden, d. 5 Nov. 1807 i Rom, gik efter at have uddannet sig til Kunstnerinde i Milano, Firenze, Rom og Napoli 1753—69 til England, hvor hun kom i stor Anseelse. Efter at være vendt tilbage til Rom ægtede hun den venezianske Maler Zucchi, efter hvis Død 1795 hun blot levede for Kunsten. Paavirket af den Bevægelse, der udgik fra Mengs og Winckelmann, udførte hun dels historiske Billeder i en blød Maner, mest over antike Emner, dels en Mængde Portræter, blandt hvilke Winckelmanns er et af de berømteste. Hun har ogsaa raderet nogle Blade.

Kauffmann, Constantin, russisk General, f. 1818, udmærkede sig tidlig som Ingenieurofficer i Kaukasuskrigene og ved Kars's Beleiring 1855. 1861—65 var K. Directeur i Krigsministeriet og understøttede som saadan Miljutin i Hærens Omdannelse. 1867 blev K. Gouverneur i Turkestan, hvor han meget udvidede Ruslands Herredømme; han indtog Samarkand og tvang Emiren af Buchara til Fred og Afhængighed, overvandt Khanen af Chiva 1873 og indlemmede Kokan 1876. D. 1882.

Kauffmann, Heinrich August Theodor, f. 18 Apr. 1819 i Rendsborg, blev 1844 Capitain i Generalstaben og var 1849—50 Souschef i Bülows og senere i Kroghs Stab. 1855 blev K. Amtmand i Kiel og Curator for Kiels Universitet, valgtes n. A. i Holsten til Medlem af Rigsraadet (indt. 1858) og var 1860—63 Militærattaché ved Forbundsdagen i Frankfurt. Han blev derefter Stabschef hos de Meza, men fjærnedes ligesom denne strax efter Dannevirkes Rømning, var Generaladjudant hos Kongen 1864—67 og fik Afsked af Hæren som Generalmajor.

Kauffmann, Hermann, tysk Maler, f. 7 Nov. 1808 i Hamborg, studerede nogle Aar i München og maler især Landskabs- og Livsbilleder fra Vintertiden. Hans Søn, **Hugo K.**, f. 7 Aug. 1844 i Hamborg, uddannede sig ved det Städelsche Institut i Frankfurt a. M. og senere i Düsseldorf og Paris til en dygtig Genremaler, i hvis Billeder Dyrelivet spiller en fremtrædende Rolle. Han er bosat i München.

Kaufungen, Landsby i Konger. Sachsen, 7 M. s. s. ø. for Leipzig, paa Grænsen af Hertugd. Sachsen-Altenburg. Her var Ridder Kunz v. K.s Stamslot (s. **Prinsrøvet**).

Kaukasien, et russisk Landskab, hvis nordlige Del regnes til Europa, medens den sydlige Del regnes til Asien, indtager Landstrækningen mellem det sorte og det kaspiske Hav mellem 38° 50' og 46° 40' n. Br., mod S. begrænset af tyrkisk Armenien og Persien, mod N. af det asovske Hav, de donske Kosakkers Land og Astrachan. K. deles i følgende Districter og Gouvernementer:

	□ M.	Befolkn. (1882)
Stavropol	1,248	606,500
Distr. Terek	1,108	625,000
Distr. Kuban	1,717	1,084,500
Ciskaukasien	4,073	2,316,000
Overført	4,073	2,316,000
Distr. Daghestan	540	529,200
— Sakatalij	76	75,000
Tiflis	733	717,000
Kutais med Suchum og Batum	659	851,200
Sortehavs Districtet	133	24,500
Elisabethpol	802	631,900
Baku	730	565,000
Erivan	504	577,100
Kars	337	163,000
Transkaukasien	4,514	4,133,900
I alt	8,587	6,449,000.

Befolkningen bestaar omtr. af $\frac{1}{6}$ Russere, $\frac{1}{8}$ Grusinere, $\frac{1}{5}$ Tatarer, $\frac{1}{8}$ Armeniere, Resten forskjellige Bjærgfolk (s. nedenf. **Kaukasierne**), Kalmuker, Nogajere, Jøder, Grækere og andre. Efter Religionsbekjendelsen er henimod Halvdelen græsk-katholske, $\frac{1}{8}$ Armenianere og henimod Halvdelen Muhammedanere. Den mægtige Bjærgmasse Kaukasus strækker sig igjennem Landet med sydøstl. Retning fra Halvøen Taman mellem det asovske og det sorte Hav til Halvøen Apscheron i det kaspiske Hav (s. **Kaukasus**). S. for Kaukasus og parallelt med samme udstrækker sig mellem Floderne Kura og Aras en Bjærgmasse af ringere Højde, sædvanlig kaldet Lille-Kaukasus, hvis højeste Punkt Alagøs er c. 13,000 F. I dette Bjærgland er den 24 □ M. store Alpesø Goktscha ell. Sevanga, hvis Vandspejl ligger 6,100 F. over Havet med Afløb til Floden Aras. Dalen, hvorigjennem Kura flyder, udvider sig mod Ø. og danner flere Sumpstrækninger, samt omkring Flodens nedre Løb den 80 □ M. store Mugansteppe. S. for Alagøs omkring Staden Erivan og paa begge Sider af Aras's øvre Løb er en betydelig Højslette af 3,000 F.s Højde, hvilken mod S. begrænses af Store- og Lille-Ararat (henholdsvis 16,400 og 12,500 F.). Landet n. for Kaukasus er en udstrakt Steppe. — Foruden den allerede nævnte Flod Kura med dens store Biflod Aras, der falder i det kaspiske Hav gjennem et stort Delta, flyde i Transkaukasien Rion til det sorte Hav og i Ciskaukasien Terek gjennem et stort Delta til det kaspiske Hav, Kuban til det sorte Hav og Manytsch langs Nordgrænsen til Don og saaledes til det asovske Hav. Klimaet er selvfølgelig forskjelligt efter Højdebeliggenheden; i flere Egne af Transkaukasien er Aarets Middelvarme over 14°, i Tiflis 13°, men derimod n. for Kaukasus i Kisljar 11° og i Pjatigorsk 10°. Den mindste Regnmængde har Egnen ved Ararat, nemlig kun 6 Tommer, hvorimod den aarlige Regnmængde i Kutaïs ved Floden Rion er 54 Tomm. og i Redutkale ved det sorte Hav n. for Rions Udløb endog 60 Tomm. Med Hensyn til Naturprodukter staar Transkaukasien langt over Landet n. for Bjærgene og har i de mod S. vendte Dale og Sletter en fuldstændig subtropisk Vegetation. Her dyrkes Bomuld, Oliven, Mandler, Figen, Morbærtræer og Majs samt de sædvanlige Kornsorter, af hvilke Hvede endnu dyrkes i 7,500 F.s Højde, Rug og Byg

Binavlen er af stor Betyd-
nene ere ikke holdbare ud over 3
aukasien har herlige Skove af
aner, Naaletræer, Eg, Bøge og
idste endnu trives i henv. 9,000
lntallet af Husdyr er meget stort
ær Heste, for det meste gode
væg, Faar og Svin, foruden en
eler, Æsler og Mulæsler. I
je Egne drives stærk Bi- og
vilde Dyr forekomme Leoparder,
ıkaler, Ræve, Maarder, Ulve,
inger og som Strejfdyr Tigere;
leve Gemser og Stenbukke. En
e ere Græshoppesværmene, lige-
orpioner og Myg; paa Terek-
mange Slanger. Af Mineral-
s Jærn, Kobber, Bly, Kviksølv,
g Alun; men Bjergværksdriften
Antallet af mineralske Kilder,
m varme, er meget stort, og
re stærkt benyttede som Sund-
Halvøen Apscheron har en stor
ıkilder, og saa vel her som paa
ı findes Dyndvulkaner. I Om-
indes megen Asphalt. Indu-
r især Tilvirkning af Stoffer
Bomuld, Arbejder i Læder,
etal, navnlig Vaaben og Sølv-
Handelen drives fornem-
Landeveje og til Søs paa det
piske Hav. Den tiltager stadig,
t af Jærnbanerne fra Nord-
dikaukas og fra Poti ved det
laku ved det kaspiske Hav især
get. — Russernes Erobringer
erede under Peter d. store, der
Del af Landet langs med det
ıen det blev 1732 igjen givet
naatte Tyrkerne afstaa Kabar-
kom under Rusland 1802—10;
es 1812 af Tyrkiet, Schirvan
, og 1828—29 vandtes persisk
get af tyrkisk Armenien. 1831
ı med de hidtil uafhængige
es Prophet Kasi Mullah faldt
t Slag ved Himry, men hans
ıl optog Kampen og samlede
stammer under sig. Russerne
il at bruge meget betydelige
og dog førtes Krigen længe
Held og med store Ofre.
lykkedes det Fyrst Voronzovs
ematiske Krigsførelse, med An-
g Veje og delvis Ødelæggelse
inde nogen Fremgang. Under
—56 forsømte Vestmagterne at
else med K.s Folk, og efter
erne under Fyrst Barjatinskij
doblet Kraft. I Beg. af 1859
ste Nødraab fra K. til Europa
pr. s. A. indtoges Fæstningen
pt. Klippereden Gunib, hvor-
elv blev tagen til Fange og
agt (Muriderne) faldt paa 47
ermed var Modstanden brudt
se fuldendt; men da Bjerg-
forlade deres Hjemstavne og
Russerne anviste dem, foregik

(især 1863—64) en betydelig Udvandring af Abchaser og Tscherkesser til Tyrkiet (Bulgarien og Lilleasien). Siden har Rusland søgt at drage christne Nybyggere til K. og sikre sin Magt ved Jærnbaneanlæg. **Kaukasierne** ere en egen Folkeæt, der i Sprogbygning hverken er beslægtet med den mongolske (højasiatiske) Race eller med Semiter og Indoeuropæere, men dog i Legemsbygning og Udseende staar disse nærmest. Deres overmaade afvigende Sprogarter have været ordnede i 4 Grupper: Georgier (s. d. A.), Lesghier (s. d. A.), Khister (Tschetschenzer) og Tscherkesser, foruden de indoeuropæiske Osseter (s. d. A.). De stemme temmelig over ens i en barbarisk Krigeraand, som har sat dem i Stand til at kæmpe i en Menneskealder imod Russernes Overmagt. Men paa Grund af deres uhelbredelige Uenighed, eller rettere, da hver Dal eller Landsby (Aul) stred for sig, kunde der af deres Guerillabedrifter ikke udvikle sig nogen national Uafhængighed. **Kaukasisk**, det tidligere sædvanlige Navn paa den hvide Race (Æt) af Mennesker, hvortil Europæerne høre; s. **Folkeslag**.

Kaukasus, en mægtig Bjergmasse mellem det sorte og det kaspiske Hav, danner her Grænsen mellem Europa og Asien. Den strækker sig i 150 M.s Længde og 15—40 M.s Bredde fra Halvøen Taman mellem det sorte og asovske Hav til Halvøen Apscheron i det kaspiske Hav og bestaar af 3 Hovedkjæder, af hvilke den midterste er den højeste, og som i Forbindelse med talrige Tværkjæder danne en Mangfoldighed af Længde- og Tværdale. Man kjender kun ufuldstændig Bjergmassens geologiske Forhold, men ved dog, at den midterste, højeste Del bestaar af Granitdannelser, mod N. og S. omgiven af Lerskifer, der mod S. er gjennembrudt af mægtige Porphyrmasser. Bjergkjæderne indeholde talrige vulkanske Dannelser, men ingen virksom Vulkan. Naphtakilder ere talrige paa Halvøen Apscheron, og saa vel her som paa Halvøen Taman findes flere Dyndvulkaner; der forekommer rige Svovllejer. Højden er størst i Midten; vi træffe her fra V. mod Ø. Elbrus (18,040 F.), Kastahtan (16,630 F.) og Kasbek (16,070 F.). Ø. om sidstnævnte gaar den grusiske Militærvej mellem Vladikaukas og Tiflis med Darjalpasset i en Højde af c. 9,000 F. De lavere Dele af Bjergene ere skovrige, og indtil 9,000 F.s Højde findes gode Græsgange. Snelinjen ligger omtr. under 10,000 F.

Kaulbach, Wilhelm v., tysk Maler, f. 15 Oct. 1805 i Arolsen i Waldeck, d. 7 Apr. 1874 i München, uddannede sig i Düsseldorf under den berømte P. Cornelius og fulgte med denne, da han 1825 forflyttedes til München. I Førstningen lagde han ligesom sin Lærer kun Vægt paa Compositionen og var saa lidt Maler, at hans mest bekjendte Ungdomsarbejde, „Die Hunnenschlacht“, oprindelig var udført som Carton. Medens han heri, ligesom i sine senere historiske Compositioner, fremstillede sine mere literære end maleriske Tanker med storstilet Symbolik, traadte i hans satiriske Compositioner, som „Das Narrenhaus“ (begge de nævnte Arbejder ere fra 1837), en grel Naturalisme alt for stærkt frem. Men med sin stærke Naturs

hele Iharðighed arbejdede han sig efterhaanden frem til ogsaa at blive Herre over Farvebehandlingen, uagtet de egentlig maleriske Egenskaber aldrig blev det charakteristiske ved hans Kunst, som selv i hans heldigste Værker aldrig hæver sig over at være symbolsk Billedskrift enten i pathetisk eller satirisk Retning, men rigtignok i saa stor Stil, at den Interesse, der i Tyskland under hele hans Liv knyttede sig til hans Navn, er fuldt berettiget. Af hans store Arbejder i München maa end videre nævnes „Jerusalems Forstyrrelse", i endnu højere Grad en religiøs-symbolsk Skildring af den historiske Begivenhed; den blev udført til Pinakotheket i München 1846. Aaret efter kaldtes han til Berlin, hvor han i Stereochromi udførte 6 store Billeder for Trappehuset i det nye Museum, blandt hvilke han gjentog saa vel Hunnerslaget som Jerusalems Forstyrrelse. Af de øvrige er „Reformationen" mærkeligst ved den energiske Gjengivelse af denne Tidsalders store Personligheder, medens Compositionen, som altid i hans Billeder, er mere for Forstanden end for Øjet. Af senere Arbejder maa fremhæves „Slaget ved Salamis" (1869) og „Nero" (1873). Ved Siden af disse storartede Compositioner udførte han en Mængde Illustrationer, der bleve gjengivne af Tysklands dygtigste Kunstnere. Hans ældste og navnkundigste Værk i denne Retning er Illustrationerne til Goethes „Reineke Fuchs", der vel rammer Digtets satiriske Tone, men savner den friske Naturbund, hvoraf det oprindelige Folkedigt ikke mindre end Goethes Omdigtning er fremvoxet. Han illustrerede ogsaa andre af Goethes Værker, navnlig en Række af hans Kvindeskikkelser, men naaede heller ikke heri Digterens frodige Naturlighed, medens han i sine „Optrin af Schillers Dramaer" kom dennes Pathos nærmere. — Hans Søn, **Hermann K.**, f. 26 Juli 1846 i München, er som Maler Elev af Piloty. Hans Fag er den historiske Genre, „Ludvig XI i Péronne", „Mozarts sidste Time" o. lign. — En Brodersøn af W. K., **Friederich K.**, f. 1822 i Arolsen, uddannede sig hos Farbroderen i München til Historiemaler, men har dog især gjort sig gjældende som Portrætmaler ved Hoffet i Hannover. — Dennes Søn, **Friedrich August K.**, f. 2 Juni 1850 i Hannover, er Genre- og Portrætmaler med Holbein som Forbillede.

Kaunitz, Wenzel Anton v., Fyrst, østerrigsk Statsmand, f. 2 Febr. 1711 i Wien, var som yngre Søn oprindelig bestemt til den gejstlige Stand, men traadte efter sine Brødres tidlige Død tilbage herfra og uddannede sig til Statstjenesten. 1735 blev K. Rigshofraad og Commissær ved den tyske Rigsdag, 1742 Afsending ved det sardinske Hof og 1744 sendt til Brüssel, hvor han efter Ærkehertuginde Marie Annas Død f. A. overtog Styrelsen af de østerrigske Nederlande, indtil de franske Tropper fordrev ham 1746. Paa Fredscongressen i Aachen 1748 viste K. saa stor Dygtighed, at han blev udnævnt til Statsminister; han udtalte sig n. A. for et Forbund med Frankrig imod Preussen, Østerrigs værste og farligste Fjende, og gik 1750—52 som Afsending til Paris, hvor han ogsaa ikke alene udvirkede Udsoning mellem Bourboner og Habsburgere, men endog forberedede det ønskede Forbund imod Preussen. Til Løn blev K. 1753 Statskansler og 1764 Rigsfyrste. Han ledede i næsten 40 Aar Østerrigs Anliggender saa vel indad som udad til, nød Maria Theresias ubegrænsede Tillid og gjaldt for Diplomaternes Orakel, ligesom Metternich i det 19de Aarh. (han kaldtes for Spøg „Europas Kusk"). Han tilraadede Marie Antoinettes Ægteskab med Ludvig XVI, sluttede sig villig til Planen om Polens Deling 1772 og holdt paa Centralisation i den indre Forvaltning, hvorfor han ikke indkaldte Landdagene. Under Joseph II var K.s Indflydelse mindre, og 1792 tog han Afsked. D. 27 Juni 1794.

Kaupanger, en temmelig betydelig Gaard i Sogndals Præstegjæld paa Nordsiden af Sognefjorden i Norge, forhen en adelig Sædegaard. Her laa i Middelalderen en Kjøbstad, Lusa-Kaupangr, som i Urolighederne under Kong Sverre blev afbrændt i Aaret 1184, men snart igjen blev opbygget.

Kaupert, Gustav, tysk Billedhugger, f. 4 Apr. 1819 i Kassel, uddannede sig dels der og dels i München under Schwanthaler. Blandt hans Arbejder nævnes „Løvedræberen", „Moderkjærlighed", en Victoria til Triumphbuen i Frankfurt, en Buste af Carl Gutzkov og flere større Arbejder til Amerika.

Kauscher ell. **Koscher**, hebr., d. e. ren, bruges af Jøderne om det, som det efter deres Religions Forskrifter er tilladeligt at nyde.

Kaustisk, brændende, ætsende, kaldes i Chemien især de fra Kulsyre befriede Alkalier og alkaliske Jordarter. Saaledes er k. Kali d. s. s. Kalihydrat, k. Kalk d. s. s. brændt Kalk. Disse Stoffer virke nemlig ætsende paa organiserede Legemer, idet de angribe og sønderdele de Æggehvidestoffer, hvoraf disse i Almindel. bestaa. I overført Bet. bidende (satirisk), skarp, spydig, som en k. Vittighed. **Kaustika**, d. s. s. Ætsmidler. **Kauterisation**, Ætsning; **kauterisere**, ætse.

Kautokeino, Præstegjæld i det indre af norsk Finmarken, med 700 J., som med Undtagelse af Præsten, Lensmanden og en Handelsmand samtlige ere Lapper, der leve af deres Rensdyrhjorde.

Kautschuk (Gummi elasticum) findes i Mælkesaften af mange Planter. I Sydamerika vindes K. af forskjellige Arter Siphonia, Helvea og Hancornia, i Mellemamerika af Castilloa elastica, i Afrika af Landolphia-, paa Madagascar af Vahea-, i Ostindien af Urceola- og Ficusarter; s. **Vortemælk**. I Almindel. gjør man Indsnit i Træerne, overtrækker Lerfigurer med den udflydende seje Saft og tørrer dem i Solen eller over Ild; naar nu Leret tages ud, bliver K. tilbage i dettes Form, sædvanlig som Pærer eller Flasker. Ogsaa bringer man Saften til at udskille sit K. ved Tilsætning af visse Plantestoffer og presser det udskilte K. i Tøj. Det bedste er Para-K., hvoraf der fra den brasilianske Havn Para aarlig udføres 8,000 Tons. Madagascar-K. er ogsaa fortrinligt. Rent K. er gjennemsigtigt, i tynde Lag farveløst, i tykke gulagtigt. Det er fuldstændig elastisk, bliver i Kulden fast og vanskeligt at bøje, men ikke sprødt, i Varmen blødt, men uden at forandres ved Vandets Koge-

vandres ikke af fortyndede Syrer
eller af Chlor, men hurtig af
r= ell. Svovlsyre. Ved omtr.
det til en klæbrig Masse, der ikke
d Afkøling. Ophedet i Luften
ed sodende Flamme. Det bestaar
Brint ($C_5 H_8$), er uopløseligt i
t opløseligt i Æther, Benzol,
vovlkulstof. I Chloroform eller
vælder det ud og opløses til Dels
de homogene Vædsker. K. bruges
til Plader, Rør, Traade (Elast),
yn., til vandtætte Tøjer, til Kit
kaniseret K. Dette tilberedes i
at dyppe K. i en Blanding af
j Chlorsvovl, lade Overskudet af
rdampe ved almindelig Tempe=
ke i svag Kalilud. Det vulk. K.
ved lav Temperatur sin Blød=
tet, modstaar i høj Grad Sam=
; modstaar ret godt K.s sædvan=
smidler. Gjenstandene forfær=
el. af sædvanlig K. og vulkani=
Vulk. K. bruges til vandtætte
prøjteslanger, Gasledningsrør,
Remme, Fodtæpper, Legetøj,
for Vaskesvampe, Propper, i
ynfjedre osv. **Horniseret K.** ell.
tgummi") er vulkaniseret K.,
r forøget Svovlmængden fra
og desuden tilblandet andre,
e Stoffer for at forøge Haard=
et. Horniseret K. bruges paa
som Horn eller Fiskeben, til
lystel og Paraplygreb, Stokke,
nusikalske Instrumenter osv.;
Sand ell. Smergel til Slibe=
. Bleget med Chlor ell. Am=
det med kulsur ell. phosphor=
a. danner K. det kunstige
m er ganske hvidt, lader sig
olere og anvendes til Billard=
, Taster o. m. a. K. tjente til
arh. kun til Viskelæder. Vulk.
et og anvendt c. 1840. 1870
onen af K. sig til c. 120,000
r har siden været i meget stærk

d i den tyrkiske Prov. Make=
agæiske Hav, 17 M. ø. n. ø.
3,000 I. I Omegnen rig
r fødtes den berømte Pascha af
med Ali.
ilia [kævæna], engelsk Forfatter=
en bekjendt Lingvist, f. 1824 i
med sine Forældre til England
aris, hvor hun blev opdraget.
er 1844 tog Ophold i London,
hvis literære Tilbøjeligheder
st sig, Medarbejder af flere
347 udgav hun Børneskriftet
is» og 1848 Fortællingen »Ma-
et paa selvoplevede Begiven=
dkom det biographiske Værk
nce during the 18th Century»;
alt har Romanen »Nathalie«
t hendes Ry. Hun har en stor
nhed i Fremstillingen og Charak=
r ogsaa komme frem i hendes

senere Romaner »Daisy Burns« (1853), »Seven Years« (1859), »Queen Bell« (1863) og »Beatrice« (1865). Foruden det ovennævnte biographiske Værk har hun i samme Retning leveret »Women of Christianity« (1852), »French Women of Letters« (1861) og »English Women of Letters« (1862). Efter en Rejse i Italien og paa Sicilien udgav hun 1858 »A Summer and a Winter in the two Sicilies«. 1868 kom Romanen »Dora«, 1875 »John Dorrien«, 1877 »Two Lilies«. Hun døde i Nizza 1877; efter hendes Død udgaves en Samling mindre Fortællinger, »Forget-me-nots« (1878).

Kavarna, en lille Havn i Fyrstend. Bulgarien ved det sorte Hav, 6 M. n. ø. for Varna, er af Betydning som Nødhavn.

Kavi er Javas hellige Sprog, opstaaet i de første christne Aarh. ved en Blanding af det malayiske Folkesprog paa Øen og Sanskrit, som de fra Forindien indvandrede Nybyggere talte. I K. er opbevaret en rig, væsentlig indisk Literatur, henhørende til Tiden 800—1400 e. Chr.

Kaviar, Størens saltede Rogn, tilberedes som Delicatesse, især i Rusland (Astrachan). Jo grovere Kornene ere, desto bedre anses den for at være.

Kayser, Carl Joh. Henr., f. 20 Dec. 1811 i Kjøbenhavn, blev Dr. med. 1841, men opgav senere Lægestudiet for Statistiken, i hvilket Fag han blev Professor ved Universitetet 1848. Han var i flere Aar Medlem af Folketinget og Statsrevisor, tog 1865 paa Grund af svækket Helbred Afsked og døde 28 Aug. 1870. Foruden forskjellige mindre Arbejder af statistisk Natur har han skrevet „Om Arbejdets Ordning, en Fremstilling af den politiske Økonomis Grundsætninger" (1857). — Hans Broder, **Harald Hartvig K.**, f. 6 Marts 1817 i Kjøbenhavn, blev 1835 Tømmersvend, 1842 polyt. Candidat og tog Borgerskab 1845 som Tømmermester. K. blev allerede 1848 Borgerrepræsentant, blev siden stadig gjenvalgt og var Forsamlingens Formand 1863—73; fremdeles var han 1848—49 Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling og Folketingsmand 1854—64, samt blev 1871 kongevalgt Landstingsmand. Han var Tingets Viceformand 1879—82 og valgtes 1879 samt paa ny 1883 til Medlem af Rigsretten. Hans praktiske Kundskaber, store Arbejdsomhed og findige Optræden har givet ham en ikke ringe Indflydelse i disse Forsamlinger. Ogsaa var K. i en Række Aar Formand i Industriforeningen, og han er stadig Medlem af en Mængde Bestyrelser og Commissioner.

Kaystros, Flod i Lilleasien, nu Karasu ell. Kütschük Menderes, har sit Udspring paa Bjærget Tmolos i Lydien og falder n. for Ephesos i Havet; den er bekjendt som Samlingsstedet for store Skarer af Svaner.

Kazike, Høvding for Indianere i Mellem- og Sydamerika.

Kazimierz [mirsch], Stad i det polske Gouv. Lublin ved Floden Weichsel, 17 M. s. s. ø. for Warschau. 7,000 I. Betydelig Kornhandel. K. er anlagt af Kong Casimir d. store.

Kazinczy, Franz v. [kåsintsi], berømt ungarsk Digter, f. 1759, var først Advocat og juridisk

Embedsmand, men udnævntes 1786 af Joseph II til Skoleinspecteur i Districtet Kaschau, hvilket Embede han 1791 maatte fratræde som Ikke-Katholik, hvorefter han ganske helligede sig til Literaturen. Livlig interesserende sig for Rádays Bestræbelser for Oprettelsen af et ungarsk Nationaltheater leverede han baade originale Arbejder og Oversættelser fra Tysk, Fransk og Engelsk hertil; hans Kundskab til den europæiske Literaturudvikling satte ham i Stand til at gjøre sit Fædrelands Sprog til Udtryk for en langt rigere Idefylde, end det hidtil havde ejet Former for. Som mistænkt for Deltagelse i Martinovics's Sammensværgelse blev K. 1793 fængslet, dømt til Døden, men benaadet af Kejseren, hvorefter han indtil 1801 drog fra Fængsel til Fængsel. Efter sin Frigivelse fortsatte han sin Virksomhed som udmærket poetisk og prosaisk Oversætter og original Skribent, udgav ældre Forfatteres Værker, blev 1830 Medlem af det ungarske Akademi og døde 1831 af Cholera. 1859 fejrede Akademiet hans 100aarige Fødselsdag (27 Oct.), og han betragtes almindelig som Skaber af det nyere ungarske poetiske og prosaiske Sprog.

Kean, Edmund [kihn], berømt engelsk Skuespiller, f. 4 Nov. 1787 i London, Søn af en omrejsende Skuespillerinde, blev allerede som halvvoxen Dreng paa Grund af sin ualmindelige Smidighed anvendt i Pantomimer. 13 Aar gammel spillede han paa et Provinstheater baade Hamlet og Cato med meget Bifald og vandt derved en Rigmands Interesse, som i 3 Aar holdt ham til Studeringer i Eton. Lyst til vagabonderende Liv drev ham til 18 Aar gl. at gaa ind i et omflakkende Selskab og gifte sig med en af dets Skuespillerinder, med hvem han, skjønt han paa Provinstheatrene ikke blot viste et fremragende Talent som Hamlet, Richard III og Macbeth, men ogsaa med stor Færdighed optraadte som Linedanser og Boxer, levede i elendige Kaar, indtil hans Velynder ogsaa nu tog sig af ham, saa at han 1814 kom til at debutere i London. Han optraadte paa Drurylanetheatret som Shylock, vandt ved original Opfattelse og fortrinlig Udførelse Publikum og blev strax Stjærnen iblandt sine Medspillende, som før Forestillingen havde behandlet ham med Ringeagt. Han kom hurtig til et Repertoire af de store Shakspeareske Tragedieroller, fik en aarlig Indtægt af over 10,000 Pd. St., blev forgudet af Publikum, hædredes med Indbydelser af adelige Familier og førte et Husliv som en Fyrste. Udskejelser, Ødselhed og vildt Liv paa de simpleste Værtshuse gjorde ham imidlertid forsømmelig i sin Kunst og foragtet i sin fornemme Omgangskreds. Efter at han flere Gange havde vist sig beruset paa Scenen og endog var udebleven fra Forestillinger, hvortil hans Navn havde fyldt Huset, nødsagedes Directeuren til 1827 at afskedige ham. Siden trak han omkring uden at kunne finde noget taaleligt Engagement eller igjen komme i Yndest. Dog naaede han i Marts 1833 endnu en Gang at optræde i London som Othello, men sank, skjønt han havde søgt Kraft i spirituøse Drikke, sammen i Slutningen og blev som livløs ført til sit usle Hjem, hvor han opgav Aanden 15 Maj 1833. — Hans Søn, **Charles John K.**, f. 1811 i Waterford i Irland, var af Faderen bestemt for Studeringer, men da han 1827 erfarede, at Faderen var ruineret, og at han selv fra nu af maatte sørge for sin Existens, gik han til Drurylanetheatret, hvor han dog viste sig som en umoden Begynder. Efter flere Aars Ophold i Amerika, hvor han med utrættelig Flid arbejdede sig op, vendte han 1838 tilbage til London, hvor han nu gjorde Lykke, og ægtede 1840 Skuespillerinden Ellen Trée. 1850—59 bestyrede han Princesstheatret i London. Han var en fuldkommen Gentleman og højagtet formedelst et med megen Ære ført Kunstnerliv. D. 22 Jan. 1868.

Keats, John [kihts], en af de betydeligste engelske Digtere i dette Aarhundredes første Decennier, f. i London 29 Oct. 1796. Han var først bestemt til Lægevidenskaben, men blev snart fuldt og helt optagen af Poesien. 1817 udgav han et Bind Digte, der Aaret efter fulgtes af et længere mythologisk Digt, »Endymion«, fuldt af ungdommelig Friskhed og sprudlende Phantasi; en haard Kritik af dette Digt i »The Quarterly Review« gik den unge Digter nær til Hjærte. Af hans andre større Digte kunne nævnes »Lamia«, »The Eve of St. Agnes«, med Stof fra Boccaccio, »Isabella« og det betydeligste, »Hyperion«, et Fragment af en sjælden Kraft, Modenhed og Vægt. De udkom alle 1820; samtidig skrev han en Del mindre Digte. Han var imidlertid for at gjenvinde sit Helbred, der havde vist stærke Spor til Tæring, og som var blevet yderligere svækket ved, at han havde plejet en dødssyg Broder, rejst til Italien; men her døde den unge Digter, kun 25 Aar gl., 24 Febr. 1821. Han ligger begravet i Rom, og paa hans Grav staar en Linje af ham selv, som han havde ønsket sat paa sit Gravminde, en Linje, der rummer hans tungsindige Smerte over de bristede Forhaabninger, som Døden sønderrev: »Here lies one whose name was writ in water«. K.s Poesi er af en ejendommelig lødig og vægtfyldig Art; hans Phantasi er frisk og skær og samtidig af en sjælden Kraft og med en energisk formende Evne. Af græsk Aandsliv i dets Blomstring var han en lidenskabelig og forstaaende Beundrer; han delte og gjennemtrængtes af dets Glæde over og Dyrkelse af Skjønheden, som det hedder i hans smukke lille Digt »On a Grecian Urn«: A thing of beauty is a joy for ever. Han var en af Aarhundredets mest lovende engelske Digtere og var ved sin tidlige Død i stigende frodig Udvikling. I Anskuelse og Aandsretning hørte han sammen med Gruppen af de frisindede Digtere, med Byron og Shelley. Den første satte i Begyndelsen ringe Pris paa hans Poesi og stillede sig noget haanlig og affejende over for den, men lærte senere at vurdere og skatte den højt. Shelley beundrede i høj Grad K. og skrev ved hans Død det skjønne Mindedigt »Adonais« over ham; ved Shelleys egen Død, da hans Lig efter den ulykkelige Sejltour blev fundet, fandt man i hans Brystlomme et Bind af K.s Digte. K.s Biographi er bl. a. bleven skrevet af Lord Houghton (1848). Paa Dansk er hans Poesis Ejendommelighed bleven skildret af G.

ie Bd. af „Hovedstrømninger i det
brebes Literatur".
Theben, Discipel af Sokrates; i
hædon" omtaler Platon ham som
er være til Stede ved Sokrates's
ilosophiske Samtale „Pinax" (d. e.
ægges ham vistnok med Urette.
[kætschkæmeht], Stad i Ungarn,
or Buda-Pest. 45,000 J. (1880),
000 Reformerte. Vigtige Korn-
tore Sæbefabriker og Garverier.
betydelig Vinavl.
Kidron, en Bæk, der dog om
r tør, og den af samme gjen-
Dal, der ligger imellem Jeru-
bjærget. Dalen begynder omtr.
or Damaskusporten i Nærheden
ies Grave" og udmunder gjen-
lløft i det døde Hav. Ved Je-
s Dalen ofte Josaphats Dal, i
olkning af Joel III, 17, hvorefter
il, i hvilken Herren vil dømme
J Forbindelse hermed staar den
ker, Jøder og Muhammedanere
at K. skal være Skuepladsen for
m, hvorfor den ogsaa er meget
ravelsesplads.
engelsk Kulvægt, lig 424 eng.
43,080 danske Pund, omtr. 150

eng. [kippsæhk], Ting, der be-
es for at bevares til Erindring
„Souvenir".
vigtig Handelsplads i Tunis i
s. v. for Tunis, ved Handels-
Stad til Constantine i Algérien.
Als.
i Geometrien et Legeme, be-
irkel, Grundfladen, og en krum
den, frembragt af en ret Linje,
, der bevæger sig saaledes, at
lens Omkreds, idet den tillige
t fast Punkt, Toppunktet, uden
ns Plan. Den rette Linje fra
Centrum til Toppunktet kaldes
et, hvis Axen er vinkelret paa
Plan, ellers skjæv. K.s Højde
a Toppunktet til Grundfladen,
en ret Linje fra Toppunktet til
ndfladens Omkreds; i den rette
delinjerne lige store og Højden
en. K.s Volumen er en Tredje-
t af Grundflade og Højde. Den
ne Overflade er det halve Pro-
ladens Periferi og Sidelinjen;
Overflade har et mindre simpelt
emskæres K. med en Plan, pa-
undfladen, bliver Snittet en
Centrum paa Axen. Mellem
undfladen afskæres en **afstumpet K.**,
ies Højde er Afstanden mellem
Planer, dens Axe Afstanden
dernes Centrer; er Axen vinkel-
adernes Planer, hedder Stub-
skjæv. Stubbens Volumen er
$+ r^2$), naar h betegner Højden,
ernes Radier. Den rette Kegle-
Overflade er $\pi s (R + r)$, hvor s
injen, d. e. et Stykke af en
Frembringer, afskaaret mellem Grundfladernes Omkredse. — I udvidet Forstand betegner **Kegleflade**, konisk Flade, enhver Flade, som frembringes af en ret Linje, der glider paa en krum Linje, medens den samtidig gaar gjennem et fast Punkt. Den ovenfor betragtede Flade kaldes da særlig circulær Kegleflade. **Keglesnit** kaldes de krumme Linjer, som opstaa, naar en circulær Kegleflade gjennemskæres med en Plan; efter som Snittet er parallelt med to, én eller ingen af Keglefladens Frembringere, bliver det en Hyperbel, en Parabel eller en Ellipse (hvorunder særlig Cirklen, naar Snittet er parallelt med Keglens Grundflade). **Kegle** ell. **Skriftkegle**, s. **Skrifter**. **Keglehjul** ell. koniske Hjul ere Tandhjul, hvis Tænder staa ud fra Kransen under en skjæv Vinkel med Axlens mathematiske Axe, og hvor Tænderne selv løbe spidst til, saa at K. helt indhylles af en stjerneformet Kegleflade, hvis Toppunkt falder sammen for begge de med hinanden indgribende Hjul. Da man alene ved K. kan faa en jævn Indgribning imellem Tandhjul paa ikke parallele Axler, have de afløst Kronhjulene ved alt ikke meget smaat Maskineri, selv det, der construeres af Træ; men ved Hjul til smaa Ure o. desl. ere Tænderne saa smalle, at der ingen Ulempe føles ved Kronhjulene. Det er imidlertid meget vanskeligt at vælse Tænderne paa K. nøjagtig, selv med Maskiner.

Keglenæbbede (Conirostres), Fællesbenævnelse for visse Familier af Sangfugle, som besidde et kegledannet Næb, d. e. et Næb, som er tykt ved Grunden og derfra løber spidst til uden at være langt eller tyndt eller synderlig buet eller udstyret med fremspringende Kanter, f. Ex. Spurvene (Finkerne), Mejserne og Lærkerne.

Keglesnække (Conus), en især det hede Jordbæltes Have tilhørende Slægt af de med Snabel, Laag, Aanderør og Udsnit i Skalmunden forsynede Havsnegles Gruppe. Skallen er kegledannet, Toppen næsten flad og Mundingen snæver, Skallens Overflade ofte smukt tegnet. Nogle meget kostbare Conchylier høre til denne Slægt, f. Ex. C. cedo nulli og „Admiralen". Man har berettet, at K.s Bid var giftigt, og troet at finde dette bekræftet af Tungetændernes Dolkform.

Keglespil, Spil med ni kegledannede Træstykker, af hvilke det ene i Midten, „Kongen", er højere end de andre, og efter hvilke der trilles med en Kugle, „Bossel", hen ad en dertil lavet Bane.

Kehl, Stad i Storhertugd. Baden ved Rhinen lige over for Straßburg, med 4,000 J. Jærbanebro over Rhinen, der blev sprængt 1870 i den fransk-tyske Krig.

Kehl (Bygningsvæs.), 1) enhver smal, udhulet Rende (Hulkehl), især naar den tjener til Forsiring, f. Ex. som Led i en Gesims ell. lign.; 2) den Rende, som dannes af to Tagflader, der støde sammen i en indadgaaende Vinkel (s. **Skotrende**). **Kehle** ell. **udkehle**, danne K. i et Bræt eller en anden Gjenstand.

Keighley [Kili], Stad i York-Shire, Westriding, i England, 3 M. v. n. v. for Leeds, med 25,000 J. Bomuldsmanufakturer.

Keijser, Hendrik de, nederlandsk Billedhugger

og Bygmester, f. 1565 i Utrecht, d. 1621 i Amsterdam, udførte foruden Børsen en Mængde Bygninger i Amsterdam og bl. a. Raadhuset i Delft. Blandt hans Billedhuggerarbejder er især Monumentet over Vilhelm af Oranien berømt. — **Thomas de K.**, tidligere urigtig kaldet Theodor de K., f. omtr. 1595, d. 1679, Søn eller snarere Brodersøn af H. de K., en udmærket Portrætmaler, hvis Kunst viser Paavirkning af Rembrandt. I Amsterdam findes et stort Skyttebillede af ham. Hans Portræter ere sjældne, men skattes højt i de Samlinger, hvor de forefindes.

Keil, Heinrich Gottfr. Theodor, fortjent Philolog, f. 1822 ved Wismar, blev 1859 Professor i Philologi i Erlangen og 1869 i Halle. Foruden Propertius og Plinius's Breve har han udgivet »Grammatici latini« i 7 Bd. og har gjort sig fortjent ved Bearbejdelsen af Catos og Varros Skrifter om Agerdyrkningen.

Keil, Karl Friedr., en af Nutidens mest ansete confessionelle lutherske Theologer, f. 1807, blev 1833 theol. Prof. i Dorpat, tog 1858 sin Afsked med Pension, bosatte sig saa i Leipzig og har derfra foruden nogle grundige isagogiske og archæologiske Arbejder først i Forening med Fr. Delitzsch udgivet en fortrinlig Fortolkning af hele det gamle Test. og derefter alene begyndt en Fortolkning af det nye Test., hvoraf der allerede foreligger 5 Bind til de 4 Evangelier, Hebræerbr., Peters og Judæ Brev.

Keilhau, Balthazar Mathias, norsk Mineralog og Geolog, f. 2 Nov. 1797 paa Birid Præstegaard nær ved Mjøsen, blev efter en paa offentlig Bekostning foretagen Rejse til Udlandet 1826 ansat som Lector (siden Professor) i Bjærgvidenskaben ved Universitetet i Christiania, idet det tillige blev ham paalagt at foretage mineralogiske Rejser i Landets mindre undersøgte Egne. K. fattede tidlig den Plan at tilvejebringe et geognostisk Kort over Norge. Han besøgte fra 1827 efterhaanden Finmarken, Spitsbergen, Bären-Eiland og Nordlandene og gjorde i en Række af Aar næsten hver Sommer ofte yderst møjsommelige Udflugter til de fleste af Landets sydligere Egne. 1834 blev K. Departementsconsulent for Bjærgværksanliggender, ligesom han omtrent paa denne Tid var Medlem af de Commissioner, der skulde undersøge Forholdene ved Kongsberg Sølvværk og gjøre Udkast til en ny Bjærgværkslov for Norge. Hans med stor Klarhed holdte Forelæsninger omfattede Mineralogi, Geognosi og Læren om den egentlige Grubedrift, et Par Aar tillige Metallurgi og Technologi. Universitetets Mineral- og Bjærgværksamling blev under hans Bestyrelse betydelig forøget og bragt i en fortræffelig Stand. En langvarig og svækkende Sygdom havde imidlertid for længst begyndt at nedbryde hans en Gang saa stærke Helbred. Faa Maaneder efter, at han havde ansøgt om sin Afsked, døde han 1 Jan. 1858. Af K.s mange Afhandlinger og Rejsebetragtninger ere de fleste indførte i „Magasin for Naturvidenskaberne“ og derfra til Dels oversatte i fremmede Tidsskrifter. Her kan nævnes „Granitens og de øvrige saakaldte massive Bergarters samt de krystallinske Skiferes Theori“ (1838). S. A. udkom „Undersøgelser om, hvorvidt i Norge, saaledes som i Sverige, findes Tegn til en Fremstigning af Landjorden i den nyere og nyeste geologiske Tid“, hvori han kommer til det Resultat, at der vel ikke gives sikre Beviser for en saadan Hævning af Norge i den nyere (historiske) Tid, men at der dog er uimodsigelige Kjendsgjerninger nok for, at Landet er steget i en i geologisk Forstand temmelig nærliggende Periode; fremdeles „Om Mærkerne efter en almindelig Afskuring, som vort Nordens Klippegrund har været underkastet“ (1842). K.s største og mest berømte Afhandlinger findes dog i »Gæa Norvegica«, et af ham med Bidrag af nogle andre Videnskabsmænd paa Tysk udgivet Skrift over Norges Geognosi og Orographi. I 1ste Hæfte (1838) har han givet en Fremstilling af „Christiania Uebergangs-Territorium“, med et stort Kort, i 2det og 3dje Hæfte (1844 og 1850) „Ueber den Bau der Felsenmasse Norwegens“, med et geologisk Oversigtskort over det hele Land, og heri nedlagt Hovedresultatet af sine mangeaarige Undersøgelser. Ligesom paa den ene Side K.s overordentlige Arbejdsomhed og Iver for sin Videnskab maa vække Beundring, saaledes have paa den anden Side hans fra de almindelige geologiske Theorier til Dels meget afvigende Meninger vakt Opsigt og for det meste fundet stor Modstand. Mest bekjendt er hans Granittheori. K. vilde nemlig ikke hylde den almindelige Mening, at Granit, Syenit og lignende massive Bjærgarter ere eruptive, d. e. i mere eller mindre flydende Tilstand pressede op af Jordens „glødende Indre“; tvært imod paastod han, at de nævnte Bjærgarter i Tidens Løb ere opstaaede ved Omdannelse (Transmutation, Metamorphisme) af de omliggende, lagdannede Bjærgarters Masse, f. Ex. Granit af Lerskifer, en Theori, som nu næppe har nogen Tilhænger.

Keim, Theodor, protestantisk Theolog af nyrationalistisk Retning, f. i Stuttgart 1825, theol. Prof. i Zürich 1860, i Gießen 1873, d. 1878, har foruden nogle kirkehistoriske Afhandlinger navnlig gjort sig bekjendt ved sine tre i nyrationalistiske Kredse højt ansete Arbejder over Jesu Liv: „Der geschichtliche Christus“ (3dje Opl. 1866), „Geschichte Jesu von Nazara“ (3 Bd., 1867—72) og „Geschichte Jesu nach den Ergebnissen heutiger Wissenschaft, für weitere Kreise übersichtlich erzählt“ (2det Opl. 1875).

Keiser, Reinh., f. 1673 i Nærheden af Leipzig, lærte Musik i Thomasskolen i Leipzig og skrev 1692 et Hyrdespil for Hoffet i Wolfenbüttel, som gjorde stor Lykke og foranledigede ham til 1694 at drage til Hamborg, hvor der fra 1678 bestod en Nationalopera, saa vidt vides den første offentlige Operascene i Tyskland. Her arangerede han i Forening med Mattheson Concerter, i hvilke Datidens bedste Musik opførtes, og her skrev han i Løbet af 40 Aar mindst 116 Operaer, der navnlig udmærkede sig ved en stor Rigdom af Melodier. Han fortjente mange Penge, men satte dem hurtig til igjen og maatte endog en kort Tid forsvinde fra Hamborg som Fallent. 1721 kaldte Frederik IV ham til Kjøbenhavn, hvor han, rimeligvis i to Vintre, dirigerede et tysk Operaselskab og udnævntes til Hofcapelmester. 1728 blev han Matthesons Efterfølger som Cantor

n i Hamborg og gav sig nu til
Kirkemusik uden dog ganske at
n. Sine sidste Levedage skal han
i Kjøbenhavn hos en Datter, som
sangerinde. Han døde 12 Sept.

], en gammel skotsk Familie, som
titlen og Arveret til Marschals-
Skotland. George K., femte
Ægteskabet i Stand mellem Kong
Anna af Danmark; han døde
ge K., tiende Jarl, f. 1685 i Kin-
e allerede 1712 som Brigader
rough, men maatte som øvrig
efter Slaget ved Preston 1715,
arlamentet var erklæret fredløs
Døden. Efter megen Omflakken
rlin, hvor Frederik d. store gjorde
verneur i Neuchâtel, senere til
drid, og hos den engelske Re-
de hans Gjenindsættelse i alle
og Værdigheder. Efter et kort
ædreland vendte han tilbage til
døde paa sit Landsted ved Pots-
Hans Broder, Jak. K., sædvanl.
Marschal", preussisk Feltmarschal,
land, tjente som Protestant først
er Georg I mod Jakobiterne,
over til Prætendentens Sag,
s mislykkede Tog til Skotland
te derpaa flygte ligesom Bro-
at have opholdt sig i Frankrig
k han 1728 i russisk Tjeneste,
ntlige Tjenester i flere Krige,
igen 1736—37, hvor han blev
d Bestormelsen af Otschakov, og
and 1741—44, og blev udnævnt
Men krænket ved Tilsidesættelse
sland og gik 1747 til Berlin,
. store med Glæde modtog den
er og erfarne Feltherre, ud-
Feltmarschal og 1749 til Gou-
n og skjænkede ham stor For-
Syvaarskrigen tog han virksom
Slagene ved Lowositz og Roß-
Belejringerne af Prag og Ol-
t ved det natlige Overfald af
sernes Lejr ved Hochkirch 14 Oct.
advaret Kongen mod den far-
n her havde indtaget, og ytret,
fortjente at hænges, hvis de
der, hvortil Frederik spøgende
: „Jeg haaber, at de frygte
d for Galgen". Fjenden, der
r hans fremragende Talenter,
erhed og strenge Retskaffenhed,
efærd med alle militære Æres-
Frederik II lod hans Marmor-
Berlin.
: Elphinstone, Viscount [s. o.],
f. 1746, yngre Søn af Lord E.,
i Tjenesten og blev 1775 Ca-
mærkede sig i den nordameri-
ig og 1793 ved Toulons For-
5 som Contreadmiral Caplandet
r og blev til Løn 1797 ophøjet
1 til engelsk Peer) som Lord K.
Middelhavsflaaden nægtede han
de Klebers Aftale med Tyr-

kerne og dækkede Abercrombys Udskibning i Ægypten. 1808 holdt han i Nordsøen Øje med Napoleon I.s Forberedelser til en Landgang i England, blev 1805 Admiral og 1814 ophøjet til Viscount. D. 1823.

Kejser kommer af det lat. Familienavn Cæsar, der er blevet en appellativ Benævnelse som den højeste Titel for Regenter efter den berømte Julius Cæsar, med hvem Suetonius ogsaa begynder sine Biographier over de 12 første romerske K. Dog førte den regerende K. i Rom ikke Titlen Cæsar, men Imperator, som er blevet Benævnelsen paa K. hos de romanske Folk (det fr. empereur), og senere Augustus, medens Cæsar betegnede Imperatorens Medregent og Tronfølger. Hos de germanske Folk aabnede Carl d. store Rækken af romerske K., hvortil Paven 800 kronede Frankernes Overhoved baade som Besidder af den højeste verdslige Magt og som Kirkens øverste Skytsherre; ved det frankiske Monarchis Deling 843 fulgte Kejserværdigheden med Italiens Behersker, indtil den ved Otto I.s Kroning 962 blev forenet med den tyske Kongeværdighed, hvilket vedvarede indtil begges Ophør 1806. I Følge en allerede paa Kejser Henrik II.s Tid udviklet Lære kunde ingen i Tyskland valgt Konge føre Kejsertitlen, forend Kroningen i Rom havde fundet Sted. Han kaldtes indtil da kun romersk Konge. Maximilian I fik først pavelig Tilladelse til at føre Kejsertitlen uden Kroning i Rom, og denne Ret tiltog Kejser Ferdinand I og hans Efterfølgere sig indtil 1806. De kaldtes alle „udvalgt Kejser" (imperator electus). Ved Siden af de vesterlandske K. herskede lige til hen imod Middelalderens Slutning (1453) en K. i det byzantinske ell. græske (østromerske) Rige; da Constantinopel 1204 havde faaet latinske K., regerede ved Siden af dem græske K. i Nikæa og i Trapezunt (sidstnævnte Sted til 1461); i Spanien antog enkelte Konger i det 12te Aarh. (Alfons I af Aragonien og A. VII af Castilien) Titel af K. af Spanien. I den nyere Tid have forskjellige Regenter antaget Titel af K.: de russiske Czarer siden Peter d. store 1721, ligesom man ogsaa plejer at henregne de tyrkiske Sultaner som de græske K.s Efterfølgere til K.; Napoleon I kaldte sig som Carl d. stores Efterfølger i et vestligt Verdensrige de franskes K. (1804—14) og Napoleon III ligeledes som sin Onkels Efterfølger (1852—70); 1804 antog den sidste tyske Kejser Frants Titlen K. af Østerrig for sine Arvelande, ligesom i Forudfølelse af sit Fald som tysk K.; 1822 antog Regenten i den da oprettede Stat Brasilien Titel af K., 1871 Kong Vilhelm I af Preussen Titel af tysk K. og 1877 Dronning Victoria Titel af Kejserinde af Indien. I Mexico har der to Gange for en kort Tid været en K. (1822—23 og 1864—67), ligeledes paa Haiti (1804—6 og 1849—58). Ogsaa Regenterne i flere større Stater i Asien og Afrika plejer man at regne blandt K., som i China, Japan, Marokko osv.

Kejserkanalen, 1) en c. 200 Mil lang Kanal i China (chin. Yun-ho), som begynder s. for Jang-tse-kiang, sætter denne Flods og Hoang-hos nedre Løb i Forbindelse og gaar længer mod N. til Pei-ho. 250—1000 F. bred;

anlagt i det 14de Aarh.; er nu paa mange Steder i Forfald. 2) En Kanal i Spanien, 12 M. lang, som gaar langs med Ebro fra Tudela til Zaragoza.

Kejserkrone (Fritillaria imperialis), en bekjendt Haveplante af Kronliliernes Familie med næsten kransstillede Blade, Blomsterne i en Krebs under en Bladdusk, hvormed Stænglen ender; en Honninggrube paa hvert Blomsterblad. Den har hjemme i Persien. En Art af Slægten K. er **Vibeæg** (F. Meleagris), der er betydelig mindre og har en enlig, men langt større Blomst end hos den alm. K. Blomsterne ere her plettede og minde i Form noget om et Æg.

„Kejserretten", oprindel. tysk Retsbog fra det 14de Aarh., indeholdende en især paa „Schwabenspiegel" støttet, systematisk Fremstilling af den i Franken gjældende Ret, som ogsaa var den for de tyske Kejsere gjældende; men derefter brugtes denne Benævnelse overhovedet om den fra Kejserne udgaaende Ret, derunder ogsaa indbefattet den af Kejserne i Tidens Løb reciperede romerske Ret. I Danmark gik i Middelalderen den romersk-tyske Ret i det hele under Navnet K.; men specielt brugtes denne Benævnelse dog her om et omtr. paa Christian III.s Tid paa Dansk affattet Udbrag af Damhouders Værk »Practica rerum criminalium«.

Kejsersnit, den Operation, hvorved et Barn bringes til Verden igjennem et Indsnit udenfra i Underlivsvæggen og Livmoderen, naar Fødslen ad den naturlige Vej er helt umulig, oftest paa Grund af betydelige Forsnævringer af Bækkenrummet, og naar Barnet samtidig viser tydelige Livstegn. Paa Svangre, der dø i Svangerskabets sidste Tid, maa K. foretages strax efter Døden for om muligt endnu at redde Fosteret.

Kejser Wilhelms Øer, en Øgruppe s. for Amerikas Sydspids, n. for Grahams Land, under 66° s. Br., opdaget 1874.

Kekrops, en attisk Autochthon, skal have anlagt Athen og bygget Akropolis. Han indførte Dyrkelsen af Zeus og Athene. Det var under hans Regering, at Athene og Posidon stred om Attika; Posidon bragte ved sin Trefork Havvand til at fremspruble paa Akropolis; men Besiddelsen af Landet tilkjendtes Athene, der plantede det nyttige Oljetræ.

Kekulé, Friedr. Aug., en af Tysklands mest ansete Chemikere, f. 7 Sept. 1820 i Darmstadt, fra 1856 Privatdocent ved Universitetet i Heidelberg, 1858 Professor ved Universitetet i Gent, senere Prof. i Chemi i Bonn. K. er Theoretiker, men af de Theoretikere, der have støttet deres Theorier ved udmærkede Arbejder af blivende Værd. Han sluttede sig nøje til Gerhardt, men udviklede Typetheorien ved Indførelsen af de blandede Typer saaledes, at den i Grunden ganske tabte Charakter af Typetheori. At Kulstoffet er 4atomet og at Benzolets Constitution maa forklares ved en lukket Ring af Kulstofatomer (s. **aromatiske Forbindelser**) ere Ideer af K., som have haft en overordentlig stor Indflydelse paa den organiske Chemis Udvikling. Hans Arbejder over Thiacetsyren og over den theoretiske Sammenhæng mellem Ravsyre, Æblesyre og Vinsyre høre til de smukkeste i den organiske Chemi. 1859 paabegyndte han en endnu ikke fuldendt Lærebog i den organiske Chemi, der ved sin hele Methode vakte overordentlig Opsigt.

Kelāt, Stad i Baludschistan i Asien, paa en Højslette 6,000 F. over Havet, 45 M. s. s. v. for Kandahar. 12,000 J. Fabrikation af Vaaben. Khanen af Baludschistan har her et Sommerpalads.

Kéler, Béla, egentlig Albert von Kéler, f. 13 Febr. 1820 i Bartfeld i Ungarn, spillede tidlig Violin, men skulde være Jurist. Dette blev dog opgivet, og i tre Aar maatte han nu beskæftige sig med Landvæsenet, indtil han 1845 omsider bestemte sig for Musiken. Efter at have studeret i Wien, gjorde han sig som Violinist i Theater an der Wien efterhaanden bekjendt ved sine Danse og Marscher, dirigerede 1854 de tidligere Gungl'ske Concerter i Berlin, efter Lanners Død (1855) dennes Orchester i Wien og blev der Militærcapelmester til 1863, hvorefter han var Regimentscapelmester i Wiesbaden, indtil han 1873 gik af paa Grund af Svagelighed; d. 20 Nov. 1882.

Kelheim, Stad i Nedre-Bayern ved Donaus venstre Bred, som her optager Altmühl, 3 M. s. v. for Regensburg. 3,000 J. Store Bryggerier. Betydelig Flodskibsfart og Bygning af lange Flodbaade.

Kelings Øer ell. **Kokus Øerne**, en Gruppe af Koraløer i det indiske Ocean, omkring 12° s. Br. og 116° ø. L. Øerne ere frugtbare og bevoxede med Kokuspalmer og andre nyttige Væxter. 1825 opdagede en engelsk Skibsfører Ross paa Hovedøen Keling en god Havn, Port Albion, hvorfor han med sin Familie og nogle andre nedsatte sig her. Senere er Befolkningen tiltagen noget ved Indvandring fra Bengalen og Java, og da her desuden findes godt Drikkevand og flere gode Havne, benyttes Øerne nu som Kulstation. England har taget dem i Besiddelse 1857.

Keller, Adalbert v., tysk Literator, f. 1812 ved Marbach i Württemberg, studerede 1830—34 Theologi i Tübingen, men gik under Uhlands Vejledning over til Studiet af den vesterlandske Middelalders Literatur. Et længere Ophold i Paris gav som Frugt en Udgave af »Li romans des sept sages« (1836). Efter sin Hjemkomst 1835 blev K. Privatdocent i Tübingen, gik 1840 til Italien, dvælede især i Venezia og Rom og var 1844—50 Professor i tysk Sprog og Literatur og tillige Bibliothekar i Tübingen, hvor han døde 1883. Han har bl. a. udgivet »El Romancero del Cid« (1839), „Altdeutsche Gedichte" (1846), „Gute alte Schwänke" (1847), „Fastnachtsspiele aus dem 15ten Jahrh." (1853, med Tillæg 1858), Grimmelshausens og Hans Sachs's Arbejder, Cervantes's Romaner og Noveller, „Altfranzösische Sagen" (1839—40), „Italienischer Novellenschatz" (1851), Oversættelser af Shakspeares Dramaer og endelig 1865—73 sammen med Holland og Pfeiffer Uhlands „Schriften zur Geschichte der Dichtung und Sage"; 1877 skrev han om „Uhland als Dramatiker".

Keller, Albert, schweizersk Maler, f. 27 Apr. 1844 i Gais i Canton Appenzell, uddannede

ßen til en Genremaler, som med
d det moderne Liv. I sine senere
lger han derimod helst Emner fra
'e Oldtid; 1883 fik han saaledes
e i München for „Kejserinde Fau-
ltemplet i Præneste".
igustin, schweizersk Politiker, f. 1805
lev 1834 Seminariedirecteur og fik
t Ophævelsen af alle Klostre i dette
t foreslog allerede 1844 Jesuiternes
Senere var K. Medlem af Stände-
871 dets Formand. Som Land-
Aargau hørte han siden 1872 til
den gammelkatholske Bevægelse i
1883.
erdinand, f. 1800, Lærer ved den
ole og Directeur for Museet i
fig tidlig efter Oldgranskning og
3—54 Pælebygningerne (s. d. A.)
samt skrev en Række interessante
om dette Fund. D. 1881.
erdinand, tysk Maler, f. 5 Aug.
uhe, tilbragte sin Ungdom i Bra-
an malede Landskaber. I sit 20de
jan tilbage til Carlsruhe, hvor
rmers og senere Canons Lærling.
Historie- og Portrætmaler. Blandt
r kan nævnes „Philip II.s Død",
først vakte Opmærksomhed paa
ingen i Paris 1867, end videre
(1870), „Nero ved Roms Brand"
hero og Leander" (1880), hans
!. Han er Directeur for Kunst-
ruhe.
iedr. Ludw. v., schweizersk (tysk)
799 i Zürich, blev 1825 Professor
Fødeby og n. A. tillige Dommer.
) til Lederne for den frisindede
Cantonet, blev Medlem af det
1831—37 Præsident for Over-
var Cantonets Repræsentant i
a, hvor han virkede for en For-
Men i Løbet af faa Aar tabte
ndest og trak sig 1839 tilbage fra
v; han drog 1843 til Tyskland
i Halle og forflyttedes 1847 til
sluttede han sig til den yderlige
, var 1849 i det preussiske andet
850 i Erfurtparlamentet Tals-
g blev til Løn adlet og Medlem
D. 1860. K. har skrevet vig-
om Romerretten („Der römische
852; 6te Udg. 1883); hans Fore-
Pandekterne udgaves 1861.
ard, nederlandsk Forf., f. 1829,
Stenograph ved Generalstaterne,
Redacteur, skrev gode Noveller
1 van den praeceptor» (1857),
en andere Novellen» (1871),
let ganzenbord of het blauwe
«Teruggekeerd» (1875). Han
skrevet sine Rejser i Skandina-
Tyskland og Østerrig.
tfried, tysk Digter, f. 19 Juli
vilde først være Landskabsmaler,
ıdier i denne Retning, først i
dernæst (1839—42) i München,
forsnkede Fremgang, og det
: hans Hjemkomst til Zürich en

skjøn Dag klart, at hans egentlige Kald var Poesien. Tilskyndet af Forfatteren Aug. Follen, hvem han havde forelagt sine lyriske Forsøg, kastede han sig nu med Iver over Digtekunsten og udgav 1846 sin første Samling „Gedichte", der allerede indeholder en Del af hans bedste Poesier. 1848 fik han bevilget et Rejsestipendium af Züricher Senatet og levede saa to Aar i Heidelberg og dernæst fem Aar i Berlin, beskæftiget med Studier og literære Arbejder. I denne Tid udkom en ny Digtsamling, „Neuere Gedichte" (1851), og den allerede i Zürich paabegyndte store Fortælling „Der grüne Heinrich" (4 Bd., 1854), en ejendommelig, romantisk-realistisk Kunstnerroman med et stærkt autobiographisk Element. Aaret efter hans Hjemkomst fulgte saa Novellesamlingen „Die Leute von Seldwyla" (2 Bd., 1856), der endnu klarere end den noget formløse Roman viste K.s Mesterskab i den prosaiske Fortælling. Det varede imidlertid længe, inden man ret fik Øje for hans Betydning, og kun i mindre Kredse skattedes han efter Fortjeneste. Til Dels maaske under Trykket af denne manglende Anerkjendelse udsendte K. i en lang Aarrække intet nyt Arbejde. Først 1872 fremtraadte han paa ny med de graciøst fortalte „Sieben Legenden". Den Modtagelse, som disse og navnlig en ny Udgave af „Die Leute v. S." (4 Bd., 1873—74) fandt, viste, at Samtiden nu var modnet til den rette Vurdering af hans Digtning, og hans Popularitet har siden været i stadig Stigen. Efter at han 1876 havde nedlagt sit 1861 tiltraadte Embede som Statsskriver i Canton Zürich for ganske at kunne hellige sig til literær Virksomhed, udgav han 1878 „Züricher Novellen", 1880 en fuldstændig Omarbejdelse af „Der grüne Heinrich", 1881 en Novellecyclus, „Das Sinngedicht", 1883 en samlet og forøget Udgave af sine Digte. K. er nu almindelig anerkjendt som Tysklands største nulevende Prosaist og som en Lyriker af fremragende Betydning. Hans Skrifter ere Udtalelser af en moderne Aand, prægede af politisk og religiøst Frisind, af en sund, med de reale Vilkaar forsonet Verdensanskuelse og af en borgerlig solid Livsklogskab, der snart med skjælmsk Humor og mild Ironi, snart med skarp Satire, men altid med overlegen Ro betragter og belyser Menneskenes Færden. Som Kunstner er han paa én Gang Realist og Romantiker; i hans ejendommelige, concise og klare Stil smelte de mangfoldigste Farvetoner harmonisk sammen; med samme kunstneriske Sikkerhed former den de anskueligste Billeder, de mest helstøbte Skikkelser af det virkelige Liv og indklæder den i Ord de fineste romantiske Stemninger, de mest phantastiske Syner. K.s nyeste Arbejde er en Roman, „Martin Salander".

Keller, Johan Chr. H. R., f. 7 Juni 1830 i Kjøbenhavn, blev 1854 theologisk Candidat og overtog 1856 Døvstummeskolen, grundet paa Talemethoden, men ofrede sig senere især for de aandssvage Børns Undervisning. 1865 stiftede K. en — og senere flere — Anstalter for aandssvage Børn, 1869 et Arbejdshjem for døvstumme Piger og 1879 et Asyl for uhelbredelige Aandssvage. Disse Anstalter samledes 1879 under en fælles Ledelse med K.

som Directeur og med en af Staten indsat Tilsynscomité. 1868 var K. Medstifter af „Foreningen for Abnormskolens Venner"; han har udgivet dels flere Lærebøger for Døvstumme og andre abnorme Børn, dels „Nordiske Blade for Døvstumme" (1863—64) og „Nordisk Tidsskrift for Blinde-, Døvstumme- og Idiotskolen" (1867—84). 1878 fik K. Professortitel. D. 21 Maj 1884. — Hans Svigerinde, Sophie Helene Henriette K., f. 14 Nov. 1850 i Kjøbenhavn, Datter af Syngemester, Prof. H. Rung og tidligere Operasangerinde ved det kgl. Theater Pauline Rung, f. Lichtenstein, viste tidlig ualmindelig musikalsk Begavelse og fik i Hjemmet en alsidig Uddannelse. Hun spillede Guitar, Violin, Claver og Orgel og nød fra det 13de Aar, da Stemmemidlerne allerede tiltrak sig særlig Opmærksomhed, Sangundervisning af Faderen. Denne bragte hende 18 Aar gl. til Italien, hvor hun i nogen Tid studerede hos Lamperti i Milano og hos Romani i Firenze. Senere Rejser førte hende til London, Paris, Wien og atter til Italien. 3 Dec. 1869 debuterede hun paa det kgl. Theater som Agathe i „Jægerbruden" og blev efterhaanden en af vor Operas bedste Støtter. Af det store Antal højst forskjellige Roller, hvori Fru K. er optraadt, kan nævnes Cherubino og senere Grevinden i „Figaros Bryllup", Benjamin i „Joseph", Jenny i „den hvide Dame", Rosina i „Barberen", Liden Kirsten, Tove, Aida, Aase i „Drot og Marsk", Senta i „den flyvende Hollænder".

Keller, Joseph, tysk Kobberstikker, f. i Linz ved Rhinen 31 Marts 1811, d. 30 Maj 1873 i Düsseldorf, uddannede sig under Hübner i Düsseldorf og senere under Forster i Paris. Til hans Hovedværker høre »La Disputa« og „Den sixtinske Madonna" efter Rafael. Han var først Lærer, senere Professor ved Kunstskolen i Düsseldorf. — Hans Broder, Franz K., f. 1821, er ogsaa Kobberstikker i Düsseldorf og arbejder især i Cartonmanér. Blandt hans Arbejder nævnes „Den gode Hyrde" efter Steinle, „Frederik Barbarossas Død" efter Rethel.

Kellermann, Christ. Laur., f. 27 Jan. 1815 i Randers, d. 3 Dec. 1866 i Kjøbenhavn, var 7 Aar gl., da hans Forældre bosatte sig i Wien, og blev 1828 Elev i det derværende Musikconservatorium, hvor han under Jos. Merks Vejledning uddannede sig som Violoncellist. 1836 optraadte han som Concertgiver i Pest o. a. St. og kom 1838 til Kjøbenhavn, hvor hans ualmindelig store og skjønne Tone, hans følelsesfulde og charakteristiske Foredrag særlig af cantabile Sager, deriblandt den bekjendte Romanesca fra det 16de Aarh., henrev og begejstrede hans Landsmænd. Danmark blev fra nu af hans egentlige Hjem, men han tilbragte en stor Del af sit Liv paa Kunstrejser i Udlandet og gjorde overalt (Paris, London, Italien, Tyskland, Rusland) stor Lykke, indtil han 1864 i Mainz ramtes af et apoplektisk Tilfælde, der gjorde en brat Ende paa hans Kunstnerliv. 1849 ægtede han Solodanserinde ved det kgl. Theater, Caroline Wilhelmine K., født Fjeldsted, f. 1821, d. 1881, som fra 1837 til 1861 indtog en fremragende Stilling ved Balletten.

Kellermann, François Christophe, Hertug af Valmy, fransk Marschal, f. 30 Maj 1735 i Straßburg af Kjøbmandsslægt, indtraadte 1752 i Hæren og blev 1756 Lieutenant. K. gjorde Tjeneste i Syvaarskrigen og 1771—72 i Polen, blev 1779 Major og 1788 Maréchal de Camp. Han sluttede sig afgjort til Revolutionen, blev 1792 Anfører over Moselhæren og nødte efter den navnkundige Kanonade ved Valmy 20 Sept. Preusserne til Tilbagetog. I Maj 1793 blev K. forsat til Alpehæren og i Oct. s. A. fængslet, skjønt han havde fremmet Lyons Indtagelse og udjaget de sardinske Tropper af Frankrig. Han blev først frikjendt i Nov. 1794 og blev paa ny Anfører over Alpehæren indtil Sept. 1797. Under Bonapartes Felttog i Italien afgav K.s Hær Reserven, men hin nægtede bestemt at dele Anførselen med ham. Senere brugtes K. til at organisere Gendarmeriet og var gjentagne Gange Chef for Reservehæren, men fik ingen egentlig Tjeneste. 1800 blev han Senator, 1804 Marschal og 1807 Hertug; han stemte 1814 for Kejserens Afsættelse; d. 12 Sept. 1820. — Hans Søn, Franç. Etienne K., f. 1770, anførte 1796 en Rytterbrigade i Italien og blev efter Slaget ved Marengo 1800 Divisionsgeneral, kæmpede 1805 ved Austerlitz, 1807 i Portugal og 1813 ved Bautzen, samt sluttede sig 1815 til Napoleon og førte Rytteriet ved Waterloo. Han blev derfor ikke ansat senere. D. 1835.

Kellett Strædet, en Havarm i Polarhavet n. for Nordamerika, skiller den store Ø Melville fra den mod V. liggende mindre Ø Eglinton og fortsættes mod N. i Fitzwilliams-Strædet mellem Melville og Prins Patricks Land.

Kellgren, Johan Henrik [tjëll], svensk Digter og Publicist, f. 1 Dec. 1751 i Floby i Vestergötland, studerede fra 1768 ved Universitetet i Åbo, hvor han 1772 fik den philos. Grad og 1774 blev Docent i Æsthetik, efter at han allerede den Gang havde gjort sig bekjendt ved flere Digte. Som Huslærer i et fornemt Hus flyttede han 3 Aar senere til Stockholm, hvor han 1778 tillige med Lenngren begyndte Udgivelsen af Bladet „Stockholmsposten". Gustav III udnævnte ham 1780 til sin Husbibliothekar og 1785 til sin Privatsecretær, hvorved han blev sat i Stand til at leve udelukkende for Literaturen. Han døde efter flereaarig Sygelighed 20 Apr. 1795. K. øvede navnlig som Kunstdommer en stor Indflydelse paa den svenske skjønne Literaturs Uddannelse, nærmest efter den franske Smags Regler, som han i den længste Tid af sin Virksomhed hyldede, skjønt han i sine sidste Aar mere og mere hældede til friere Anskuelser. Hans poetiske Arbejder ere dels lyriske, dels dramatiske, af hvilke sidste dog kun den poetiske Indklædning er hans, medens de i Plan, Anlæg og Oprindelse tilhøre Gustav III. Gjennem sine lyriske Digte, blandt hvilke »Nya skapelsen«, »Till Christina«, »Värvisa« o. fl. regnes til det ypperste inden for denne Digtart, som den svenske Skjønliteratur har at opvise, indtager K. en af de første Pladser blandt Sveriges Digtere. Spøgende Vittighed, Elegance og Ynde (ogsaa hvor Indholdet er af temmelig slibrig Art) tillige med en varm, men mandig Følelse, som især i Arbejder fra hans sidste Tid ofte røber

Stemning, ere de charakteristiske Træk
igte. K.s »Samlade Skrifter« (fidste
-85), gjennemsete af ham selv, ud-
hans Død.
isen, Flække i Holsten ved Floden
. n. n. v. for Altona, med 2,200 J.,
stri og Handel.
tysk, Opvarter i et Hotel.
der i Skotland Tangarternes Aske,
forskjellige uopløselige Stoffer inde-
rt Natron, svovlsurt Kali, Chlor-
lornatrium og, hvad der især be-
Bærdi, omtr. 0,1 til 0,8 pCt. Jod
letopløselige Jodmetaller.
ække i Roxburgh-Shire i Skotland
Tweed, 8 M. s. ø. for Edinburgh.
Store Garverier, Korn- og Kvæg-
J Omegnen findes talrige pragt-
æder.
en talrige, til den indo-europæiske
Folkestamme, som i Oldtiden be-
r Del af det vestlige Europa. Hos
ribenter forekomme de under Nav-
n. Celtae og Galli) og Galater.
skille 4 Grene af K.: a) Gallerne
illige med Belgerne i Frankrig og
Britannerne i England; c) Cale-
r Pikter; d) Irerne. De kunne
enføres til to Hovedarter: 1) Gal-
anner og 2) Irer og Caledoner
ra Frankrig udbredte K. sig til
or de blandede sig med de oprin-
ere Ibererne, saa at deraf opstod
aa den spanske Højslette. J Tiden
til c. 400 f. Chr. havde K. besat
Norditalien (Gallia cisalpina, f. Gal-
n af dem var over Rhinen trængt
skland og Alpelandene (Helvetien,
Noricum). Hen imod Slutn. af
. f. Chr. viste K. sig i Syddonau-
onlig i det nuværende Serbien
), hvorfra de gjorde ødelæggende
kedonien og Grækenland (280 an-
phi); en Del af dem drog over
l Lilleasien og stiftede der en Stat,
K. vare stridbare, stolte og uro-
om drev Agerdyrkning og Kvæg-
Industri gik især ud paa Metal-
bejdelse til Vaaben og paa at skaffe
dige Husgeraad og Klæder. Om
n jvfr. Druider. Af K.s Sprog i
e vi, med Undtagelse af korte Ind-
Ogham), ingen sammenhængende
ndesmærker tilbage; derimod ere
Ord optagne i de romanske Sprog.
keltiske Sprogarter have vedlige-
til vore Dage. Disse kunne hen-
o Grene: 1) den gadheliske
hvortil regnes den højskotske (Gæ-
e og den paa Øen Man brugelige
) den kymriske, hvortil hører
kymriske i Wales og Sproget i
gne, samt det i forrige Aarhun-
korniske i Cornwall.
rke i Storbritannien og Irland.
ældste Historie har under de nyere
es Forhandlinger været Gjen-
gen Strid, til Dels foranlediget
ste af de ældre Kildeskrifter øjen-
synlig ere meget upaalidelige, idet de dels
vrimle af alle Haande sagnagtige Legender om
de mange Helgener, hvormed Romerkirkens
Sagnhistorie har udstyret denne Kirkeafdeling,
dels tydelig røbe den Tendens, saa meget som
muligt at dække over den vitterlige Modsætning,
hvori denne Kirkeafdeling flere Aarhundreder
igjennem stod til Romerkirken. Medens romersk-
katholske Theologer have forsøgt at fremstille
den som Romerkirkens lydige Datter og der-
for have ladet den ene efter den anden af dens
Stormænd og berømte Missionærer fra dens
allerældste Tider drage til Rom og hente pavelig
Anerkjendelse, have paa den anden Side adskil-
lige protestantiske Theologer i modsat Tendens
overdrevet Modsætningen og søgt at skildre den
k. K. som en af Rom uafhængig Datter af
Apostelkirken, som en Bærer for den ægte kirke-
lige Tradition, en sand evangelisk Kirke før
Reformationen. Sandheden er vistnok den, at
den k. K. i de første Aarhundreder efter sin
Stiftelse stod paa væsentlig det samme Stand-
punkt som de øvrige occidentalske Kirkesam-
fund, altsaa ogsaa det romerske; men derefter
blev den i flere Aarhundreder afskaaren fra
saa godt som al Forbindelse med den øvrige
Christenhed, hvilket medførte, at den ikke fulgte
med dennes Udvikling, og deraf blev Følgen,
at da den atter kom i Forbindelse med den
øvrige Christenhed, i hvilken Romerkirkens
Suprematì imidlertid havde begyndt at udvikle
sig, viste der sig en Modsætning paa enkelte
Punkter, som ved de romersk-katholske Udsen-
dinges hovmodige og anmassende Optræden
blev til en bitter Strid, i hvilken den natio-
nale Modsætning mellem Kelter og Angel-
sachsere paa mange Maader spillede ind med,
og som til sidst endte med, at den k. K. fuld-
stændig maatte underkaste sig den romerske.
Naar og hvorledes Christendommen først er
kommen til Storbritannien, lader sig ikke af-
gjøre. Beda fortæller, at en britisk Konge
Lucius paa Kejser Marcus Antonius's Tid
skulde have bedet Pave Eleutherius om at faa
Missionærer sendt til sit Rige; men denne
Fortælling viser sig ved nærmere kritisk Under-
søgelse at maatte anses for en i det 6te Aarh.
lavet Tendensdigtning. Efter al Sandsynlig-
hed er Christendommen kommen dertil meget
tidlig; allerede i det andet Aarh. tale Kirke-
fædrene om britiske Christne, og under Dio-
cletians Forfølgelse havde ogsaa disse deres
Martyrer, blandt hvilke særlig fremhæves den
Alban, efter hvem Albani Kirke i Odense har
Navn; men i øvrigt bleve de britiske Christne,
som stod under Constantius Chlorus's milde
Scepter, ligesom hans andre Undersaatter, saa
vidt det stod i hans Magt skjærmede imod
denne Forfølgelses Rædsler. J det 4de Aarh.
mødte britiske Biskopper ved de store Synoder,
og ved Udløbet af Aarhundredet herskede Chri-
stendommen vist over næsten hele Øen indtil
Clyde imod Nord; men efterhaanden som Ro-
merrigets Magt svækkedes, led de christne
mere og mere under de røverske Indfald, som
de hedenske Pikter i Nordskotland og de paa
Irland boende hedenske Skoter idelig gjorde i
den afsides liggende og derfor svagt forsvarede
Provins. 409 opgav Romerne aldeles at

havde deres Herredømme paa Øen, og dermed begyndte en Periode paa 150 à 200 Aar, i hvilken der ruger et næsten fuldstændigt Mørke over den k. K.s Historie. Omtrent samtidig dermed begyndte tilmed Briten Pelagius's Vildfarelser at vække Splid ogsaa blandt hans Landsmænd, og disse ydre og indre Trængsler bleve snart efter yderligere forøgede, efterhaanden som de indtrængende hedenske Angelsachser udryddede baade den keltiske Nationalitet og Christendommen fra næsten hele Øen undtagen Wales's Bjærgegne; men midt under disse Trængselstider begyndte britiske Christne at forkynde Evangeliet for deres keltiske Frænder i Irland og Skotland. Ganske vist maa det anses for Overdrivelse, naar de romerske Legender om Patrick lade ham christne hele Irland; men at Christendommen havde vundet fast Fod i Irland ved Udløbet af det 5te Aarh. maa anses for sikkert, og ligeledes havde den begyndt at vinde Indgang blandt de sydlige Pikter, inden de christne Kelter henimod Midten af det 6te Aarh. atter begyndte at træde i Forbindelse med deres Trosfæller paa Fastlandet, efter at de i den sejerrige Kamp ved Bath 516 havde sikret Wales's nationale Uafhængighed for lange Tider. Rimeligvis var det deres Stamfædre i Bretagne, med hvem de først kom i Berøring, og herfra er det maaske ogsaa, at Munkevæsenet fandt Vej til den k. K., i hvilken det snart opnaaede en overordentlig frodig Blomstring. Det ene Kloster med Hundreder af Beboere rejste sig efter det andet, og fra disse Klostre udgik Skarer af nidkjære Missionærer. Den irske Kirke var kommen i stærkt Forfald, men britiske Munke bragte den paa Fode igjen, og i Løbet af det 6te Aarh. fyldtes „den grønne Ø" med talrige Klostre, blandt hvilke 3 angives at have haft over 3,000 Munke hver. Det Arbejde i Civilisationens Tjeneste, som udførtes af disse Klosterboere, synes at have baaret saadanne Frugter, at Tiden fra det 6te til det 8de Aarh. maaske kan betegnes som det irske Folks lykkeligste Tid. Fra Irland fandt Christendommen Vej til Skotland, som indtil Slutningen af det 6te Aarh. næsten helt og holdent var hedenskt. 563 drog Munken Columba med 12 Ledsagere derover, og snart nedsatte den ene Munkekoloni sig ved Siden af den anden; Midtpunktet for hele Missionen var det Kloster, som Columba 565 stiftede paa Øen Icolmkill, der den Gang førte Navnene Hii, Ja, J eller Iona, hvilket sidste Navn oprindelig ved en Skrivfejl blev til Jona, som saa en lang Tid blev Yndlingsnavnet, fordi det paa Hebraisk betyder det samme som columba paa Latin, nemlig „Due". I 150 Aar blomstrede denne skotske Nationalkirke, og en Tid lang saa det ud til, at den skulde have vundet sejerrig Indgang ogsaa blandt Angelsachserne og fortrængt Romerkirken fra de britiske Øer; men det endelige Udfald blev det modsatte. De keltiske christne i Østengland synes saa godt som ikke at have forsøgt at drive Mission blandt Angelsachserne, med hvem de stadig laa i Krig; men efter at Romerkirkens Missionær Augustinus havde begyndt at vinde fast Fod iblandt Angelsachserne i den sydlige Del af Landet, søgte han 603 at faa Kelterne til at underkaste sig Romerkirken, fra hvilken de adskilte sig ved en mere simpel og skriftmæssig Christendomsopfattelse, idet de vare fri for de i de nærmest foregaaende Aarh. opstaaede misvisende Lærdomme om Brødforvandlingen i Nadveren, om Skærsild og om Ægteskabets Betragtning som et Sacrament. Deres Præster, som kaldtes Culdeer, havde Lov til at gifte sig, de prædikede paa Modersmaalet og brugte ikke tvungent hemmeligt Skriftemaal. Desuden holdt de fast ved den ældste Kirkes Beregning af Tiden for Paaskefesten og brugte en anden Tonsur end Romerkirken. Augustinus's hovmodige Optræden bragte imidlertid Forhandlingerne til at strande, og 31 Aar efter trængte den k. K. nord fra sejerrig ind blandt Angelsachserne med Kong Oswald af Northumberland, der som landflygtig Prins havde fundet Tilflugt i Klosteret paa Hii. Under den fromme og elskelige Aidans Ledelse blev nu hele Nordengland christnet, uafhængig af Rom; men en af Oswalds Efterfølgere, Oswiu, ægtede en Prinsesse fra det romerskfindede Kongerige Kent, og under hendes Indflydelse lod Kongen 664 afholde en Disputats i Streoneshalch, efter hvilken han erklærede sig overbevist om, at Romerkirken havde Ret; han tvang saa hele sit Land til at gaa over til den. Kelterne i Skotland, Irland og Østengland bevarede derimod Aarhundreder igjennem deres Uafhængighed af Romerkirken, som dog sejrede i Irland 1152 og i Wales 1172, medens Kampen i Skotland vedvarede indtil Slutningen af det 13de Aarh. Hvad der havde bidraget meget til at svække den k. K.s Modstandskraft var de frygtelige Ødelæggelser, som Normannernes Vikingetog havde bragt over den, idet Vikingerne fortrinsvis faldt over Klostre og Kirker som de Steder, hvor der var mest Bytte at hente. Selv Klosteret paa Hii blev saaledes to Gange fuldstændig ødelagt. En særegen Betydning for Middelalderens Kirkehistorie fik Striden mellem den k. K. og Romerkirken ved de keltiske Munkes Missionsiver, der drev dem over til Fastlandet. I Hobe paa 12 Mand med Førere som Fridolin, Columban, Gallus, Kilian, Emmeran og Ruprect strømmede de i Hundredvis ind blandt Galler, Friser og Germaner, og hvor de kom frem, anlagde de deres Munkekolonier og vandt ved deres glødende Tro og opofrende Kjærlighedsgjerninger talrig Tilslutning; men i deres Spor fulgte senere romerskfindede angelsachsiske Missionærer, og Kampen fik paa Fastlandet samme Udfald som paa de britiske Øer. Kelterne manglede Angelsachsernes Organisationstalent, og derfor blev det, navnlig som Følge af Bonifacius's (s. d. A.) Virksomhed, Romerkirken, der kom til at høste, hvad de keltiske Missionærer havde saaet.

Kelung, Havnestad paa Nordkysten af den chinesiske Ø Formosa. Kulminer. Besat af franske Tropper 1884—85.

Kemble, John Philipp [kěmmbel], berømt engelsk Skuespiller, f. 1 Febr. 1757 i Preston, kom, efter at han med Held var optraadt paa de fleste større Provinstheatre, 1783 til London, hvor han paa Drurylanetheatret gjorde

Lykke. Her forblev han som
rste tragiske Skuespiller og Regis-
, gjorde de paafølgende Aar Kunst-
anien og Frankrig og vendte der-
il England, hvor han blev Med-
Medentrepreneur for Coventgar-
adtil 1817. Han forlod derpaa
rejste til Schweiz, hvor han døde
823. K. er i de heroiske Roller i
Stykker (som Hamlet, Lear, Mac-
llo) næppe bleven overtruffen. —
:, **Charles K.**, f. 27 Nov. 1775,
:nen i Sheffield 1792, men uden
, og 6 Aar senere paa Covent-
:. Efter Broderens Bortgang fra
ertog han dets Bestyrelse; 1840
tilbage og døde 1854. Han var
ie **Theresia K.**, født de Camp, f.
hvor hun betraadte Scenen som
saa vel her som i London, hvor
marfede sig som Sangerinde og
e, stod hun i stor Yndest hos
un døde 1838. — Datteren, **Fran-**
almindel. kaldt Fanny, tragisk
e, f. 1811 i London, debuterede
entgardentheatret og rejste 1832
hvor hun optraadte med stort
: der en rig Landmand, fra hvem
r efter blev skilt (1849), og be-
siden med Studiet af den dra-
Hun holdt Forelæsninger saa
som i Paris over Shakspeare.
værdifulde og med stort Bifald
matiske Værker har hun skrevet
Digte og Rejseerindringer. —
enere ved sit Giftermaal med en
rs. Siddons, Englands største
iillerinde, Søster til de to først-
5 i Brecknock, blev opdraget for
egyndelsen var hun Sangerinde,
hun over til Dramaet. Hun havde
Figur, ædel Holdning, talende
g og skjøntklingende Talestemme
landsfuldhed og Phantasi med et
fremstillingstalent. 1812 tog hun
enen i Lady Macbeths Rolle og
J. Mitchell K., Søn af Charles
studerede fra 1829 i Göttingen
im og redigerede 1835—45 »Bri-
ign Quarterly Review«, hvorved
Kundskab om tysk Literatur i
dens han fra 1834 holdt Fore-
:r engelsk Sprog i Cambridge.
Skrifter og Udgaver af ældre
nævnes »Beowulf« (1833) med
37), »First History of the Eng-
: or Anglosaxon Period« (1834),
naticus ævi Saxonici« (6 Bd.,
istory of the Saxons in England«
-51), hvilket er hans Hovedværk,
ipers and Correspondence, 1668
/). D. 1857.
vl, en dansk Mand med en for
mindelig humanistisk Dannelse,
sig til Christian II under hans
og i høj Grad vidste at indgyde
Som Kansler fulgte han 1531
orge, og hans alt andet end til-
kjendes ogsaa i flere af Kongens
Skrivelser. Efter Togets ulykkelige Udfald op-naaede han dog hos Frederik I at blive Kloster-forstander i Viborg. Af sin Samtid var han i det hele ilde lidt for sit lidenskabelige og hadske Sind.

Kempen, 1) Stad i den preussiske Prov. Posen, 19 M. s. s. ø. for Posen med 6,000 J., hvoraf Halvdelen Jøder. Livlig Industri og Handel. 2) Stad i den preussiske Rhinprovins, 4 M. n. v. for Düsseldorf. 6,000 J. Døvstummeanstalt. Thomas a Kempis Fødeby.

Kempten, Stad i den bayerske Prov. Schwaben og Neuburg ved Floden Iller, 14 M. v. s. v. for München. 14,000 J. Bomuldsspinderi, Papirfabrikation. K. var tidligere en fri Rigsstad og kom 1802 under Bayern.

Kendal ell. **Kirkby-K.**, Stad i Westmoreland-Shire i England ved Floden Ken og Begyndelsen af Lancaster-Kanalen, med 14,000 J. og betydelige Uld-, Bomulds- og Lædermanufakturer.

Keneh, Stad i Øvreægypten ved Nilens højre Bred, 27 M. s. ø. for Siut. 15,000 J. Vigtig Karavanstation paa Handelsvejen over Koser ved det røde Hav. Mekkakaravanerne holde Rast her paa Hen- og Hjemvejen.

Kĕnilworth, Flække i Warwick-Shire i England, 1 M. n. for Warwick, med 4,000 J. og Ruiner af Slottet K. Dette blev opført af Henrik I i Beg. af det 12te Aarh., senere af Dronning Elisabeth skjænket hendes Yndling Leicester, der her ofte gav glimrende Fester, og endelig fuldstændig ødelagt under Borgerkrigen af Cromwells Soldater.

Kenmare River [kĕnnmæhr], en af de dybe Indskæringer, som Atlanderhavet danner paa Irlands Sydvestkyst i Kerry-Shire.

Kĕnnebec, Flod i Staten Maine i Nordamerika, er Afløb fra Søen Moose-Head og løber mod S. forbi Augusta til Atlanterhavet. I sit Udløb optager den fra h. S. Androscoggin.

Kĕnnedy, John Pendleton [di], amerikansk Forfatter, f. i Baltimore 1795, var i 20 Aar Advocat i sin Fødeby, udgav 1818—20 med sin Ven Peter Hoffmann Cruise »The Red Book«, et Tidsskrift paa Vers og Prosa, der var meget yndet. 1838—43 var han frisindet Congresmedlem, 1852 blev han Marineminister, men gik af 1858 efter at have fremmet Perrys Expedition til Japan og Kanes anden Nordpolexpedition. Af hans Digtninger ere de mest bekjendte: »Swallow Barn« (1832), »Horse-shoe Robinson« (1835). 1849 udgav han »Life of William Wirt«. Under Borgerkrigen skrev han »Mr. Ambrose's Letters on the Rebellion« (1865). Han døde i Newport i Rhode-Island 1870; hans Biographi er skreven af Tuckerman.

Kennedy Kanalen [s. o.], en Havarm, der fra Kane Bugten mellem Grønland og Grinnells Land fører mod N. N. Ø. og fortsættes i Robeson Kanalen, som fører ud i det nordlige Polarhav.

Kenōtikere og **Kryptikere**, Partinavne for de protestantiske Theologer, som 1616—24 stredes om Forstaaelsen af Christi Fornedrelsesstand. Begge Parter vare enige om, at hans guddommelige Natur ikke var undergaaet nogen Forandring ved Menneskevordelsen. Spørgs-

havde deres Herredømme paa Øen, og dermed begyndte en Periode paa 150 à 200 Aar, i hvilken der ruger et næsten fuldstændigt Mørke over den k. K.s Historie. Omtrent samtidig dermed begyndte tilmed Briten Pelagius's Vildfarelser at vække Splid ogsaa blandt hans Landsmænd, og disse ydre og indre Trængsler bleve snart efter yderligere forøgede, efterhaanden som de indtrængende hedenske Angelsachser udryddede baade den keltiske Nationalitet og Christendommen fra næsten hele Øen undtagen Wales's Bjærgegne; men midt under disse Trængselstider begyndte britiske Christne at forkynde Evangeliet for deres keltiske Frænder i Irland og Skotland. Ganske vist maa det anses for Overdrivelse, naar de romerske Legender om Patrick lade ham christne hele Irland; men at Christendommen havde vundet fast Fod i Irland ved Udløbet af det 5te Aarh. maa anses for sikkert, og ligeledes havde den begyndt at vinde Indgang blandt de sydlige Pikter, inden de christne Kelter henimod Midten af det 6te Aarh. atter begyndte at træde i Forbindelse med deres Trosfæller paa Fastlandet, efter at de i den sejerrige Kamp ved Bath 516 havde sikret Wales's nationale Uafhængighed for lange Tider. Rimeligvis var det deres Stamfædre i Bretagne, med hvem de først kom i Berøring, og herfra er det maaske ogsaa, at Munkevæsenet fandt Vej til den k. K., i hvilken det snart opnaaede en overordentlig frodig Blomstring. Det ene Kloster med Hundreder af Beboere rejste sig efter det andet, og fra disse Klostre udgik Skarer af nidkjære Missionærer. Den irske Kirke var kommen i stærkt Forfald, men britiske Munke bragte den paa Fode igjen, og i Løbet af det 6te Aarh. fyldtes „den grønne Ø" med talrige Klostre, blandt hvilke 3 angives at have haft over 3,000 Munke hver. Det Arbejde i Civilisationens Tjeneste, som udførtes af disse Klosterboere, synes at have baaret saadanne Frugter, at Tiden fra det 6te til det 8de Aarh. maaske kan betegnes som det irske Folks lykkeligste Tid. Fra Irland fandt Christendommen Vej til Skotland, som indtil Slutningen af det 6te Aarh. næsten helt og holdent var hedensk. 563 drog Munken Columba med 12 Ledsagere derover, og snart nedsatte den ene Munkekoloni sig ved Siden af den anden; Midtpunktet for hele Missionen var det Kloster, som Columba 565 stiftede paa Øen Icolmkill, der den Gang førte Navnene Hii, Ja, I eller Iona, hvilket sidste Navn oprindelig ved en Skrivfejl blev til Iona, som saa en lang Tid blev Yndlingsnavnet, forbi det paa Hebraisk betyder det samme som columba paa Latin, nemlig „Due". I 150 Aar blomstrede denne skotske Nationalkirke, og en Tid lang saa det ud til, at den skulde have vundet sejerrig Indgang ogsaa blandt Angelsachserne og fortrængt Romerkirken fra de britiske Øer; men det endelige Udfald blev det modsatte. De keltiske christne i Østengland synes saa godt som ikke at have forsøgt at drive Mission blandt Angelsachserne, med hvem de stadig laa i Krig; men efter at Romerkirkens Missionær Augustinus havde begyndt at vinde fast Fod iblandt Angelsachserne i den sydlige Del af Landet, søgte han 603 at faa Kelterne til at underkaste sig Romerkirken, fra hvilken de adskilte sig ved en mere simpel og skriftmæssig Christendomsopfattelse, idet de vare fri for de i de nærmest foregaaende Aarh. opstaaede misvisende Lærdomme om Brødforvandlingen i Nadveren, om Skærsild og om Ægteskabets Betragtning som et Sacrament. Deres Præster, som kaldtes Culdeer, havde Lov til at gifte sig, de prædikede paa Modersmaalet og brugte ikke tvungent hemmeligt Skriftemaal. Desuden holdt de fast ved den ældste Kirkes Beregning af Tiden for Paaskefesten og brugte en anden Tonsur end Romerkirken. Augustinus's hovmodige Optræden bragte imidlertid Forhandlingerne til at strande, og 31 Aar efter trængte den k. K. nord fra sejerrig ind blandt Angelsachserne med Kong Oswald af Northumberland, der som landflygtig Prins havde fundet Tilflugt i Klosteret paa Hii. Under den fromme og elskelige Aidans Ledelse blev nu hele Nordengland christnet, uafhængig af Rom; men en af Oswalds Efterfølgere, Oswiu, ægtede en Prinsesse fra det romersksindede Kongerige Kent, og under hendes Indflydelse lod Kongen 664 afholde en Disputats i Streoneshalch, efter hvilken han erklærede sig overbevist om, at Romerkirken havde Ret; han tvang saa hele sit Land til at gaa over til den. Kelterne i Skotland, Irland og Østengland bevarede derimod Aarhundreder igjennem deres Uafhængighed af Romerkirken, som dog sejrede i Irland 1152 og i Wales 1172, medens Kampen i Skotland vedvarede indtil Slutningen af det 13de Aarh. Hvad der havde bidraget meget til at svække den k. K.s Modstandskraft var de frygtelige Ødelæggelser, som Normannernes Vikingetog havde bragt over den, idet Vikingerne fortrinsvis faldt over Klostre og Kirker som de Steder, hvor der var mest Bytte at hente. Selv Klosteret paa Hii blev saaledes to Gange fuldstændig ødelagt. En særegen Betydning for Middelalderens Kirkehistorie fik Striden mellem den k. K. og Romerkirken ved de keltiske Munkes Missionsiver, der drev dem over til Fastlandet. I Hobe paa 12 Mand med Førere som Fridolin, Columban, Gallus, Kilian, Emmeran og Ruprect strømmede de i Hundredvis ind blandt Galler, Friser og Germaner, og hvor de kom frem, anlagde de deres Munkekolonier og vandt ved deres gløbende Tro og opofrende Kjærlighedsgjerninger talrig Tilslutning; men i deres Spor fulgte senere romersksindede angelsachsiske Missionærer, og Kampen fik paa Fastlandet samme Udfald som paa de britiske Øer. Kelterne manglede Angelsachsernes Organisationstalent, og derfor blev det, navnlig som Følge af Bonifacius's (s. d. A.) Virksomhed, Romerkirken, der kom til at høste, hvad de keltiske Missionærer havde saaet.

Kelung, Havnestad paa Nordkysten af den chinesiske Ø Formosa. Kulminer. Besat af franske Tropper 1884—85.

Kemble, John Philipp [kĕmmbel], berømt engelsk Skuespiller, f. 1 Febr. 1757 i Preston, kom, efter at han med Held var optraadt paa de fleste større Provinstheatre, 1783 til London, hvor han paa Drurylanetheatret gjorde

ig Lykke. Her forblev han som
ørste tragiske Skuespiller og Regis-
l, gjorde de paafølgende Aar Kunst-
panien og Frankrig og vendte der-
til England, hvor han blev Med-
Medentrepreneur for Coventgar-
indtil 1817. Han forlod derpaa
rejste til Schweiz, hvor han døde
1823. K. er i de heroiske Roller i
Stykker (som Hamlet, Lear, Mac-
jello) næppe bleven overtruffen. —
er, **Charles K.**, f. 27 Nov. 1775,
cenen i Sheffield 1792, men uden
ld, og 6 Aar senere paa Covent-
et. Efter Broderens Bortgang fra
vertog han dets Bestyrelse; 1840
tilbage og døde 1854. Han var
rie **Therese K.**, født de Camp, f.
ı, hvor hun betraadte Scenen som
saa vel her som i London, hvor
idmærkede sig som Sangerinde og
de, stod hun i stor Yndest hos
hun døde 1838. — Datteren, **Fran-**
almindel. kaldt Fanny, tragisk
de, f. 1811 i London, debuterede
oventgardentheatret og rejste 1832
hvor hun optraadte med stort
e der en rig Landmand, fra hvem
ar efter blev skilt (1849), og be-
siden med Studiet af den dra-
t. Hun holdt Forelæsninger saa
ı som i Paris over Shakspeare.
e værdifulde og med stort Bifald
amatiske Værker har hun skrevet
Digte og Rejseerindringer. —
senere ved sit Giftermaal med en
Mrs. Siddons, Englands største
spillerinde, Søster til de to først-
55 i Brecknock, blev opdraget for
Begyndelsen var hun Sangerinde,
hun over til Dramaet. Hun havde
k Figur, ædel Holdning, talende
ig og skjøntklingende Talestemme
Aandsfuldhed og Phantasi med et
Fremstillingstalent. 1812 tog hun
cenen i Lady Macbeths Rolle og
– **J. Mitchell K.**, Søn af Charles
studerede fra 1829 i Göttingen
mm og redigerede 1835—45 »Bri-
eign Quarterly Review«, hvorved
: Kundskab om tysk Literatur i
dens han fra 1834 holdt Fore-
ver engelsk Sprog i Cambridge.
Skrifter og Udgaver af ældre
nævnes »Beowulf« (1833) med
37), »First History of the Eng-
e or Anglosaxon Period« (1834),
maticus ævi Saxonici« (6 Bd.,
History of the Saxons in England«
–51), hvilket er hans Hovedværk,
apers and Correspondence, 1668
7). D. 1857.
ovl, en dansk Mand med en for
lmindelig humanistisk Dannelse,
sig til Christian II under hans
og i høj Grad vidste at indbyde
Som Kansler fulgte han 1531
orge, og hans alt andet end til-
kjendes ogsaa i flere af Kongens

Skrivelser. Efter Togets ulykkelige Udfald opnaaede han dog hos Frederik I at blive Klosterforstander i Viborg. Af sin Samtid var han i det hele ilde lidt for sit lidenskabelige og hadske Sind.

Kempen, 1) Stad i den preussiske Prov. Posen, 19 M. s. s. ø. for Posen med 6,000 J., hvoraf Halvdelen Jøder. Livlig Industri og Handel. 2) Stad i den preussiske Rhinprovins, 4 M. n. v. for Düsseldorf. 6,000 J. Døvstummeanstalt. Thomas a Kempis Fødeby.

Kempten, Stad i den bayerske Prov. Schwaben og Neuburg ved Floden Iller, 14 M. v. s. v. for München. 14,000 J. Bomuldsspinderi, Papirfabrikation. K. var tidligere en fri Rigsstad og kom 1802 under Bayern.

Kendal ell. **Kirkby-K.,** Stad i Westmoreland-Shire i England ved Floden Ken og Begyndelsen af Lancaster-Kanalen, med 14,000 J. og betydelige Uld-, Bomulds- og Lædermanufakturer.

Keneh, Stad i Øvreægypten ved Nilens højre Bred, 27 M. s. ø. for Siut. 15,000 J. Vigtig Karavanstation paa Handelsvejen over Koser ved det røde Hav. Mekkakaravanerne holde Rast her paa Hen- og Hjemvejen.

Kenilworth, Flække i Warwick-Shire i England, 1 M. n. for Warwick, med 4,000 J. og Ruiner af Slottet K. Dette blev opført af Henrik I i Beg. af det 12te Aarh., senere af Dronning Elisabeth skjænket hendes Yndling Leicester, der her ofte gav glimrende Fester, og endelig fuldstændig ødelagt under Borgerkrigen af Cromwells Soldater.

Kenmare River [kénnmæhr], en af de dybe Indskæringer, som Atlanderhavet danner paa Irlands Sydvestkyst i Kerry-Shire.

Kennebec, Flod i Staten Maine i Nordamerika, er Afløb fra Søen Moose-Head og løber mod S. forbi Augusta til Atlanterhavet. I sit Udløb optager den fra h. S. Androscoggin.

Kennedy, John Pendleton [di], amerikansk Forfatter, f. i Baltimore 1795, var i 20 Aar Advocat i sin Fødeby, udgav 1818—20 med sin Ven Peter Hoffmann Cruise »The Red Book«, et Tidsskrift paa Vers og Prosa, der var meget yndet. 1838—43 var han frisindet Congresmedlem, 1852 blev han Marineminister, men gik af 1853 efter at have fremmet Perrys Expedition til Japan og Kanes anden Nordpolexpedition. Af hans Digtninger ere de mest bekjendte: »Swallow Barn« (1832), »Horse-shoe Robinson« (1835). 1849 udgav han »Life of William Wirt«. Under Borgerkrigen skrev han »Mr. Ambrose's Letters on the Rebellion« (1865). Han døde i Newport i Rhode-Island 1870; hans Biographi er skreven af Tuckerman.

Kennedy Kanalen [s. o.], en Havarm, der fra Kane Bugten mellem Grønland og Grinnells Land fører mod N. N. Ø. og fortsættes i Robeson Kanalen, som fører ud i det nordlige Polarhav.

Kenotikere og **Kryptikere**, Partinavne for de protestantiske Theologer, som 1616—24 stredes om Forstaaelsen af Christi Fornedrelsesstand. Begge Parter vare enige om, at hans guddommelige Natur ikke var undergaaet nogen Forandring ved Menneskevordelsen. Spørgs-

maalet var, om hans menneskelige Natur ogsaa under hans Fornedrelse havde haft baade Besiddelse og Brug af de guddommelige Egenskaber, om altsaa Christus i sit Kjøds Dage havde været den almægtige Verdensstyrer ogsaa efter sin menneskelige Natur. Begge Parter vare enige om, at Menneskenaturen paa Grund af den personlige Enhed med den guddommelige Natur maatte have besiddet de guddommelige Egenskaber, men medens Universitetstheologerne i Tübingen lærte, at han vel havde gjort Brug af dem, men paa en skjult, hemmelig Maade (κρύψις, Kryptikere), lærte Universitetstheologerne i Gießen og Marburg med Balth. Mentzer i Spidsen, at han frivillig havde berøvet sig selv Brugen af dem, saa længe hans Fornedrelse varede. En af den kursachsiske Regering nedsat Commission med Hoe v. Hoenegg i Spidsen søgte at mægle i denne ufrugtbare Strid, men udtalte sig nærmest til Gunst for Gießenerne. — I nyere Tid kaldes de Theologer Kenotikere, som for at kunne opfatte Jesu Liv her paa Jorden som et sandt Menneskeliv, uden derfor at fornægte hans Guddommelighed, lade hans Kenosis (Udtrykket er hentet fra Phil. II, 8) udstrække sig til den guddommelige Natur, idet de lære, at han ved sin Menneskevordelse afførte sig sin Guddomsherlighed, ikke saaledes at han ophørte at være ét med Faderen og Aanden, men saaledes at han frivillig gav Afkald paa Meddelagtighed i Verdensstyrelsen. Denne Opfattelse følges af de fleste betydelige orthodoxe Dogmatikere i nyere Tid, baade i den lutherske og den reformerte Kirke.

Kensington, tidligere en selvstændig Flække i Middlesex-Shire i England, er nu en af Londons vestlige Forstæder med 170,000 I. Her er et kongeligt Slot, Kensington-House, med stor Park, **Kensington-Gardens**, som er et stærkt besøgt Spaserested for Londonerne; fremdeles et af Hertugen af Sussex stiftet, rigt Bibliothek og et storartet astronomisk Observatorium. Det 1857 i **South-K.** aabnede Museum har store Samlinger, henhørende til Kunst, Kunstindustri, Zoologi o. m.

Kent, det sydligste Shire i England, mod S. og V. omgivet af Sussex og Surrey, mod N. ved Themsen skilt fra Middlesex og Essex og for øvrigt omgivet af Nordsøen og Dover-Strædet. 74 □ M. med 975,000 I. (1881). Kysten langs Themsen er mod V. Marskland, men danner mod Ø. Klinter af Kalk og Ler. Blandt dens mange Øer ere de betydeligste Sheppey og Thanet. Fra denne sidste indtil Deal er Kysten atter lav, men bestaar herfra indtil Hythe for det meste af Kalkklipper. Fra Hythe mod V. strækker Romney-Marsk sig ind i Sussex. Det indre er et indtil 640 F. højt Bakkeland, hvis mest fremtrædende Del er Kalkkjæden Northdowns. De vigtigste Vandløb ere: Medway, der gjennem en bred Munding falder i Themsen ved Sheerness og optager Eden og Beult, og Stour, der falder i Nordsøen gjennem to Arme, som omslutte Øen Thanet. Jordbunden er meget frugtbar og Have- og Humledyrkningen særdeles omfattende. Hovedstad Maidstone. — K. har siden Cæsars Indfald i Landet (Cantium) og siden Stiftelsen af det første angelsachsiske Kongerige K., der til Dels blev besat af Jyderne, spillet en vigtig Rolle i Englands Historie. Her indførtes Christendommen først blandt Angelsachserne ved den hellige Augustin under Kong Ethelbert fra 596, og Canterbury blev dens Hovedsæde i England. — Jarl ell. Hertug af K. har været en Titel for flere yngre engelske Prinser. **Edmund**, Jarl af K., yngste Søn af Edvard I, overtog paa sin Broder Edvard II.s Befaling 1324 Forsvaret af den engelske Besiddelse Guienne mod den franske Konge Carl IV, men blev tagen til Fange. I Paris forbandt han sig med sin Broders Ægtefælle, den franske Konges Søster Isabella, understøttede tillige med sin anden Broder, Jarlen af Norfolk, hendes Landgang i England og stødte Edvard fra Tronen, hvorpaa han overtog Regeringen for sin mindreaarige Brodersøn Edvard III; men ved Isabellas og hendes Elsker Mortimers Intriguer blev han styrtet og med den unge Konges Samtykke af Baronerne dømt til Døden 1330. Det havde været let at finde Dommere, men var vanskeligt at finde en Bøddel, indtil en Forbryder, som derfor blev benaadet, paatog sig Forretningen. Edmunds Datter Johanne blev 30 Aar efter gift med Edvards ældste Søn, den sorte Prins, og var Moder til Richard II. — **Edvard August**, Hertug af K., fjerde Søn af Georg III, f. 1767, tjente 1790—1803 i Hæren, beltog i Angrebet paa Øen Martinique og var senere Gouverneur i Nyskotland og Gibraltar, hvor han ved sin Strænghed fremkaldte Mytteri blandt Tropperne. Han ægtede 1818 Marie Louise **Victoria** af Sachsen-Koburg-Saalfeld (f. 1786, d. 1861, Søster til Kong Leopold I af Belgien), som 1803—14 havde været gift med Fyrsten af Leiningen, og blev ved hende Fader til Englands nuværende Dronning; han døde 23 Jan. 1820. — Dronning Victorias anden Søn **Alfred**, Hertug af Edinburgh, er siden 1866 Jarl af K.

Kent, William, engelsk Kunstner, f. 1685 i Yorkshire, d. 12 Apr. 1748 i London. Han var baade Maler og Bygmester og har især gjort sig bemærket i dette Fag ved Opførelsen af flere adelige Paladser. Han gjorde Tegningen til Mindesmærket over Shakspeare i Westminster-Abbediet. Tillige var han kyndig i Have-Architekturen og indførte de frie Anlæg, som kaldes engelske Haver.

Kentaurer betegnede i de ældste græske Sagn, som hos Homer, en vild og raa Stamme af Bjergboere i Thessalien; siden omtales de i Sagnene som Ixions Børn (s. d. A.) og fremstilles som Dobbeltskikkelser, først et helt Menneskelegeme med en Hestekrop tilføjet bagtil, senere halvt Mennesker og halvt Heste. De omtales især i Forbindelse med Sagnene om Lapitherne (s. d. A.) og Pirithoos's Bryllup samt om Herakles.

Kentucky [tölki], 1) Flod i Staten K. i Nordamerika, udspringer fra Cumberland-Bjergene i Statens østlige Del, løber forbi Francfort og falder fra venstre Side i Ohio. 2) En af de forenede Stater i Nordamerika, omgiven mod N. af Staterne Illinois, Indiana og Ohio, hvorfra den skilles ved Floden Ohio, mod Ø. af Vest- og Øst-Virginia, mod S. af Tennes-

'. af Missouri, fra hvilken den
:sissippifloden. 1,900 □ M. med
(1880), hvoraf 271,000 Negre
Fra Cumberland-Bjærgene, der
grænsen, sendes flere Udløbere
i sydøstlige Del, af hvilke dog
taar 2,000 F. Herefter følger et
illeland, der længer mod V. gaar
. Ohiodalen er paa flere Steder
uttet af Bakkekjæder. Af de tal-
der næsten alle falde i Ohio
nne i Mississippi, ere de bety-
'. mod V. Big-Sandy, der
n mod Vest-Virginia, Licking,
reen, Cumberland og Ten-
ıaet er tempereret, men under-
: Forandringer. Jordbunden er
embringer især Majs, Tobak,
', samt en Del Hvede, Rug,
ıgter og Kartofler. Industrien
Hovedstad Francfort. — K.
get omtr. 1770 og hørte oprin-
n Virginia, men udstiltes der-
t eget Territorium og optoges
i Unionen. K. var en af de
ıfestater", der vel havde Sla-
3 Velfærd dog ikke var bygget
imod maa det tilskrives denne
K. i saa mange Forhold, baade
melige, har staaet tilbage for
o. Under Borgerkrigen 1861
i Unionen, skjønt dens Ind-
stor Del hældede til Sydens
e i Oprørshæren; flere Gange
ı ind over K.s Grænser. Sla-
i først 1867. K. styres af en
gt paa 4 Aar, et Senat af 38
de Forsamling af 100 Med-
epræsentanthuset vælger K. 11

, en bjærgfuld Ø iblandt de
i Oldtiden bekjendt som Dig-
's og Balchyllides's Fødested,
-Kanalen fra Attika og ved
n fra Thermia. 3 □ M. med
er frugtbar og frembringer
ıgt og Silke. Staden Tzia
ı.
en største af de til Grækenland
Øer, ligger i det joniske Hav
ugten. Med tilhørende Smaa-
4 □ M. med 81,000 J. (1879).
ıne en stor Mængde Bugter,
tydeligste er Argostoli-Bugten
, der har gode Havne. De
jennemskære Øens Indre med
V. til S. Ø. og naa deres
400 F.) i Bjærget Elato hen
ıdende. Klimaet er mildt og
:dbunden frugtbar. Der frem-
in, Sydfrugter, Bomuld og
e Korender. Befolkningens
ıf græsk Byrd, udmærker sig
Foretagelsesaand og afgiver
rlige Søfolk. Øens Hoved-
li.
Athen blev efter Sagnet røvet
at vende hans Tanker fra
:n Prokris sendte ham i frem-

med Skikkelse som Bejler til den forladte Kvinde. Hun brød sin Troskabsed, men flygtede, da K. havde givet sig til Kjende, skamfuld til Kreta, hvor hun som Jægerinde fulgte Artemis og af hende fik et altid træffende Spyd. Efter at hun med dette ukjendt var kommen til K., lovede denne hende sin Kjærlighed, hvis hun vilde give ham Spydet. Da hun havde givet sig til Kjende, tilgav Ægtefolkene hinanden deres Utroskab; men den skinsyge Prokris fulgte hemmelig sin Mand paa Jagten, hvor hun blev dræbt ved et Vaadeskud med det omtalte Spyd. K. blev derpaa forvist af Areopagos. K. opfattes som en Personification af Morgenstjærnen, Prokris af Maanen.

Kēphas, det chald. Navn for Peter, bet. ligesom dette en Klippe (Joh. Ev. 1, 43; 1 Kor. IX, 6; XV, 5; Gal. 1, 18; II, 9, 11).

Kēpheus, s. Andromeda.

Kephissos, en Flod i Attika; den faar sit Tilløb fra Bjærgene Brilettos og Parnes og løber gjennem Sletten v. for Athen.

Kēpi, et Slags Hue eller Hat til Soldaterbrug, noget smallere i Pulden end for neden.

Kepler, Johannes, berømt Astronom, f. 27 Dec. 1571 i Württemberg, blev 1593 Professor i Mathematik i Graz, 1599 ved Tyge Brahes Indflydelse kejserlig Mathematiker i Prag, 1610 Professor i Mathematik i Linz og 1628 i Rostock. Han tilbragte den største Del af sit Liv i trykkende Armod, fordi de Gager eller Pensioner, som vare ham tilstaaede, ikke bleve ham udbetalte. Med Tyge Brahe stod han en kort Tid i Forbindelse og arvede efter ham hans fortrinlige Observationer, ved Hjælp af hvilke han fandt de tre berømte Grundlove for Planeternes Bevægelser, som efter ham kaldes de „Keplerske Love". De gaa ud fra det kopernikanske System som Forudsætning, altsaa at Solen er Centrum for Planeternes Bevægelser; og deres Indhold er følgende: 1) Arealerne af de Sectorer, som beskrives af en Planets Radius vector, ere proportionale med de Tider, hvori de beskrives (man havde tidligere antaget, at selve de beskrevne Buer vare proportionale med Tiderne); 2) Banerne ere Ellipser, i hvis ene Brændpunkt Solen findes (man havde forhen antaget dem for Cirkler, dog saaledes, at Solen ikke var i Centrum); 3) imellem Planeternes Omløbstider og deres Middelafstande fra Solen (ell. halve Storaxer) finder den Forbindelse Sted, at Kvadraterne af de første forholde sig som Kuberne af de sidste. Disse Love gjælde ligeledes for Drabanternes Bevægelser om deres Hovedplaneter; men i begge Tilfælde finde Afvigelser Sted, som ere bekjendte under Navnet Perturbationer. K.s vigtigste Værk er »Astronomia nova αἰτιολογητός, s. physica coelestis, tradita commentariis de motibus stellæ Martis, ex observationibus Tych. Brahe« (1609). I dette fremsætter han de to første af de nævnte Love, medens den tredje først fremkom i hans »Harmonices mundi, libri V« (1619). Desuden maa de rudolphinske Tavler næsten ganske tillægges ham. Han døde 5 Nov. 1630 i Regensburg. Hans Skrifter ere udgivne samlede i 8 Bind af Ch. Frisch, »Joannis Kepleri astronomi opera omnia« (Frankf. a. M. 1858—71), i hvis 8de Binds anden

Del findes en omstændelig Levnedsbeskrivelse af K.

Ker i Sammensætn. bet. Kirke, som Kermes og Navne paa bornholmske Kirkesogne, f. Ex. Clemensker, Poulsker, Aaker.

Keramik ell. **Kerameutik**, Kunsten at forfærdige Lervarer, Pottemagerkunst; **keramisk**, hvad der hører til K. **Keramographik**, Maleri paa Lerkar o. desl.; Vasemaleri.

Kĕrasus, i Oldtiden en anselig Handelsstad i Pontos i Lilleasien ved det sorte Hav, hvorfra Lucullus bragte det derefter opkaldte Kirsebærtræ til Europa; nu Kiresün, Sædet for en græsk Biskop, med henved 4,000 J.

Keratītis, Betændelse i Øjets Hornhinde, der navnlig giver Anledning til Dannelsen af smaa Pustler (Phlyktæner), Saar og hvide Pletter paa Hornhinden, staar især hos Børn oftest i Forbindelse med Kjertelsyge.

Kératry, Aug. Hilarion de [tri], f. 1769 af en gammel fransk Adelsslægt. Han sluttede sig oprigtig til Revolutionen, opgav sin Grevetitel og ansøgte Nationalforsamlingen om at indføre lige Arvedeling i de adelige Familier. Alligevel blev han fængslet under Rædselsperioden, men frigiven paa Landboernes Forestillinger. Derefter levede K. alene sysselsat med Landbrug og literære Arbejder, men blev 1818—24 valgt til Deputeretkammeret, hvor han hørte til de liberale. 1827 blev K. gjenvalgt, var 1830 iblandt de 221, som vedtog Mistillidsadressen mod Polignac, protesterede siden mod Juliordonnanserne og fremmede Ludvig Philips Valg til Konge. 1830—48 var han Medlem af Statsraadet, indtil 1837 tillige Deputeret og siden Pair og hørte blandt de maadeholdne conservative. Som Aldersformand i den lovgivende Nationalforsamling 1849 talte K. stærkt mod de radicale, men var en lige saa afgjort Modstander af Prinspræsidentens Politik og protesterede mod Statscoupet 1851, hvorfor Soldaterne maatte bære ham ud af Forsamlingssalen; d. 1859. — Hans Søn, **Emil K.**, f. 1832, indtraadte 1854 som Frivillig i Hæren og blev 1859 Lieutenant, hvorhos han gjenoptog Grevetitlen. 1862—64 deltog K. i Krigen i Mexico, dels som Escadronschef iblandt Contreguerillaerne, dels som Ordonnansofficer hos Bazaine, men tog derefter sin Afsked og angreb i en Række skarpe Artikler Regeringens og Bazaines Færd over for Kejser Maximilian og hele det mexicanske Foretagende. 1869 valgtes K. som Oppositionscandidat til den lovgivende Forsamling og hørte til de 116, som krævede større politisk Frihed under Kejserdømmet, ja opfordrede endog sine Kaldsfæller til at samles 26 Oct. uden at afvente Regeringens Indkaldelse. Efter Revolutionen 4 Sept. 1870 blev K. Politipræfect i Paris indtil 12 Oct., forlod Byen i en Luftballon og gik i en hemmelig, men frugtesløs Sendelse til Madrid, overtog derefter som Divisionsgeneral Commandoen i Lejren ved Coulie i Bretagne, men fjærnedes i Nov. efter en Strid med Gambetta. I Marts 1871 blev K. Præfect i Toulouse og flyttedes i Nov. til Marseille, men viste begge Steder megen Selvraadighed og Fjendskab mod Republikanerne og blev i Aug. 1872 afskediget. Senere har K. ingen Rolle spillet.

Kerbēla, Stad i den tyrkiske Prov. Irak Arabi i Asien, ved en af Euphrats Flodarme, v. for det gamle Babylons Ruiner, skal have 3,000 J. og en stærkt besøgt Valfartsmoskee. De her gjennem lange Tider ophobede Skatte, hidrørende fra de troendes Gaver, bleve bortførte af Wahabiterne 1801.

Kĕrberos, lat. Cerberus, hed den Hund, der bevogtede Indgangen til Underverdenen. Den havde 3 (efter andre flere) Hoveder. Blandt de Herakles paalagte Arbejder var ogsaa det at hente K. op fra Underverdenen.

Kĕrer, Ulykkes- ell. Dødsgudinder, ere hos de ældre græske Digtere Personificationer af de forskjellige Dødsmaader; senere bleve de som Hævngudinder sammenstillede med Erinyerne.

Kerguelen, Yves Joseph de [dø kerglǟng], fransk Viceadmiral, f. 1745 i Quimper, d. 1797, blev af den franske Regering udsendt paa flere Undersøgelsesrejser, hvilke han har beskrevet i »Voyage dans la mer du Nord« (1771) og »Voyages dans les mers australes et les Indes« (1782). 1772 opdagede han **Kerguelens Land**, en Ø i det indiske Ocean under 50° s. Br., 87° ø. L. Cook besøgte den 1774 og kaldte den Desolation. Øen, der er omtr. 60 □ M. stor og indtil 2,500 F. høj, har stærkt indskaarne Kyster og besøges af utallige Søfugle, men er ubeboet. Sejlcoursen fra England til Melbourne i Australien gaar tæt om dens Sydside.

Kerkōper, nogle Smaatrolde ell. Kobolde, som en Gang bleve fangne af Herakles; ved deres Vittighed og pudsige Opførsel indtog de ham saaledes, at han igjen slap dem løs.

Kerkūk, Stad i det asiatiske Tyrki, 32 M. n. for Bagdad. Naphtakilder; Tilvirkning af Svovl. Her er en Moskee, der forhen var en christelig Kirke, og hvor det locale Sagn lader Propheten Daniel ligge begravet.

Kerkyra, Korkyra, s. **Korfu**.

Kermadēc Øerne, en Gruppe af Smaaøer, n. ø. for Ny-Seeland paa begge Sider af 30° s. Br. Den største Ø er Raoul ell. Sunday. Det hele Areal anslaas til 10 □ M. Befolkningen er meget ringe. Opdagede 1793 af d'Entrecasteaux; 1 Aug. 1886 annecterede af England.

Kermān, Hovedstad i den persiske Prov. K. i Asien, 110 M. s. ø. for Teheran. 45,000 J. Staden ligger 5,000 F. over Havet. Fabrikation af Tæpper, Shawler og Vaaben. Betydelig Handel paa Indien.

Kermanschāh, befæstet Stad i den persiske Prov. Ardilan, 55 M. v. s. v. for Teheran i en udmærket frugtbar og vel dyrket Egn. 30,000 J. Livlig Industri og Handel.

Kĕrmes ell. **Kirmes**, tysk (egtl. Kirchmesse), Fest i Anledning af en Kirkes Indvielse i katholske Lande, Marked og den dermed forbundne Lystighed, Folkefest. S. **Kirkeindvielse** under **Kirke**.

Kĕrmesskjoldlus (Coccus Ilicis), en paa **Kermesegen** (Quercus coccifera) i Sydeuropa og Orienten levende Cochenilleart, der især tidligere indsamledes for at benyttes som Farve-

:t „Carmoisin" (s. **Carmin, Co-**
...lus). **Kermesbær** (Grana ker-
...e Hunner af Dyret eller ogsaa
...ugter af Phytolacca decandra,
voxer i Nordamerika og det
og benyttes i samme Henfigt.
e, s. **Antimon.**
, schweizersk Statsmand, f. 1808
n, studerede Retsvidenskab ved
rsiteter, blev 1833 Medlem af
nling og medvirkede 1837 ved
Revision. Da Frankrig 1838
'ouis Napoleon (N. III) udvist
æmpede K. som Prinsens per-
baade i Forbundsdagen og
ngen og hævdede: „Lad os
lad saa komme, hvad der vil!"
ge Bortrejse forebyggede en
ar K. en af Ordførerne ved
ngens Omdannelse; han blev
for Forbundsretten, for hvis
særlig havde virket, og repræ-
n først i National- og siden i
Da Striden med Preussen om
antog en truende Charakter,
ris for at paavirke den franske
væsentlig Del i Sagens fre-
Derfor blev K. ogsaa udnævnt
nding i Frankrig og beklædte
ndtil 1883. Fremdeles med-
og senere ved Oprettelsen og
olytechniske Skole i Zürich.
ndmærket hollandsk Orientalist
f. paa Java 6 Apr. 1833,
n og Berlin, fornemmelig
62 var han Lærer ved Athe-
, derefter Professor i San-
Collegium i Banaras 1863
aldedes til et Professorat i
par. Philologi i Leiden. Af
a nævnes: »Varâha-Mihira's
System of Natural Astrology«,
Engelsk (1865—75); »Ârya-
of Astronomy«, paa Sanskrit
's Çakuntalâ«, overs. paa Hol-
addharma-pundarîka, or the
ie Law«, overs. paa Engelsk
ien" (1871).
ius, tysk Digter, f. 1786 i
Württemberg, blev efter sin
igt som Kontorist i en Klæde-
en og Literærhistorikeren Conz
l at studere i Tübingen, hvor
inen; hans Venskab med Uh-
undet paa fælles Kjærlighed
bragte ham til poetisk Pro-
:tid fuldendte han sit medi-
foretog dernæst en længere
Tyskland og udgav efter sin
Reiseschatten; von dem Schat-
er vakte Opsigt ved Phanta-
og en egen, spillende Humor.
med Uhland, Schwab o. fl.
r Almanach" (1812) og „Deut-
' (1813) findes nogle af K.s
I sine Sange bruger han
i Romancen nyder han det
te staar i hans Lyrik Be-
oj Humor. K. hører til de
fremragende Medlemmer af den schwabiske Digterskole. Hans Digte ere samlede i „Lyrische Gedichte" (5te Opl. 1854), „Der letzte Blütenstrauss" (1852) og „Winterblüten" (1859). 1849 udkom den yndelige „Bilderbuch aus meiner Knabenzeit". Den dyriske Magnetisme og dæmoniske Besættelser sysselsatte ham meget, og han har udgivet flere Arbejder i denne Retning, blandt hvilke „Die Seherin von Prevorst" (5te Opl. 1880). 1818 var han bleven Overamtslæge i Weinsberg, hvor han i sit gjæstfrie Hus stadig samlede talrige Fremmede, især Forfattere, om sig. Næsten blind nedlagde K. 1851 sit Embede, fik Pension fra Bayern og Württemberg og døde i Weinsberg 1862. — Hans Søn, **Theobald K.**, f. 1817, ligeledes Digter og Læge, har skrevet Digte og Fortællinger og desuden gjort sig bekjendt ved magnetiske Cure efter Faderens Theori.

Kéroualle, Louise de [ruall], s. **Portsmouth**, Hertuginde af.

Kĕrria japŏnica, en Busk af Rosernes Familie, der dyrkes meget i Haver, altid med fyldte Blomster. Bladene ere ægformede og groft takkede, Blomsterne gule. Dens Hjem er Japan.

Kerry [kêrri], Shire i Prov. Munster i Irland, omgivet af Atlanterhavet og Shirerne Clare, Limerick og Cork. 87 □ M. med 184,000 I. (1881) imod 294,000 I. i 1841. Landet er bjergfuldt med Punkter, der naa op over 3,000 F. Kysterne ere stærkt indskaarne af Havet, der danner talrige, dybe Bugter, af hvilke de betydeligste ere Shannon-Mundingen, Tralee B., Dingle B., Ballinskellig B. og Kenmare B. Foran Kysterne ligger en Mængde smaa Klippeøer. I Landets Indre findes talrige Søer, blandt hvilke den for sin Naturskjønhed berømte Killarney Sø, der gjennem Floden Laune har Afløb til Dingle B. Klimaet er fugtigt og stormfuldt, hvor ikke Bjærgene yde Beskyttelse mod Atlanterhavets Vinde. I Landets sydvestlige Del findes der store Mosestrækninger; derimod er det i Midten og mod N. vel egnet for Agerdyrkning og har gode Græsgange. Mejeriet indtager den første Plads i Landbruget. Kystbefolkningen driver meget Fiskeri. Industrien er ubetydelig. Bjærgene ere rige paa Jern og Kobber, men Minedriften er forsømt. Hovedstad Tralee.

Kertsch, befæstet Stad i det russiske Gouv. Taurien ved Kertsch-Strædet paa Østsiden af Halvøen Krim. 22,000 I. Frihavn. Museum for græske Oldsager, der indeholder en Mængde mærkelige Fund af Guld- og Bronzesager fra Gravhøje i Omegnen. Betydelig Handel. Saliner. — K., Oldtidens Panticapæum, var oprindelig en milesisk Koloni, anlagt i den første Halvd. af det 6te Aarh. f. Chr.; fra Midten af det 13de Aarh. indtil 1475 hørte den under Genua; ved Freden i Kutschuk-Kainardschi 1774 blev den af Tyrkiet afstaaet til Rusland; 1855 blev den næsten helt ødelagt af den fransk-engelske Flaade ved 4 Dages Bombardement, men er nu atter opbygget.

Kerun, s. **Birket-el-K.**

Kĕrvyn de Lĕttenhove, Jos. M. Br. Const. [hove], Baron, belgisk Historiker, f. 17 Aug. 1817, hengav sig tidlig til Studiet af sit Fædre-

lands Historie og skrev »Histoire de la Flandre« (6 Bd., 1847—50, 3dje Udg. 1874), en literær Studie over Froissart (1858, 2 Bd.) og en over Jakob Artevelde (1863). Fremdeles udgav K. en Række Kildeskrifter til Flanderns og Burgunds Historie, deriblandt Phill. de Comines's Breve og Underhandlinger (1867) og Froissarts Krønniker (25 Bd., 1867—77), samt skrev „De politiske Forhold mellem England og Nederlandene under Philip II" (3 Bd., 1882) og „Huguenotter og Genfere" (3 Bd., 1883—84). Siden 1861 har K. været Medlem af Repræsentantkammeret og var Juli 1870—Dec. 1871 Indenrigsminister i det klerikale Ministerium d'Anethan.

Kesanlyk ell. Kasanlik, Stad i denautonome tyrkiske Prov. Øst-Rumelien, 10 M. n. ø. for Philippopel, paa Sydsiden af Balkan, ved Floden Tundscha. 8,000 J. Tilvirkning af Rosenolje. Herlig Omegn.

Kēsja, gammelnord. Ord, Spyd, Tilnavn for Erik Ejegods ældste Søn Harald.

Kesrik, s. Kasteria.

Kessel, Jan van, d. ældre, f. 1626 i Antwerpen, rejste 1680 til Spanien, hvor han døde; han havde stort Navn som Landskabs-, Dyr- og Blomstermaler. — Hans Søn, Jan van K. d. yngre, f. 1644, d. 1708 i Madrid, var Carl II.s Hofmaler og anset for en dygtig Portrætmaler. — Theodor van K., f. 1620, muligvis af samme Familie, gjorde sig berømt som Raderer og Kobberstikker c. 1650.

Kessels, Mathias, nederlandsk Billedhugger, f. 20 Maj 1784 i Mastricht, d. 3 Marts 1836, uddannede sig dels i Paris og St. Petersborg, dels i Rom, hvor han arbejdede i Thorvaldsens Værksted. K. tiltrak sig først Opmærksomhed ved „den hellige Sebastian"; hans navnkundigste Arbejde er en „Scene af Syndfloden" i kolossal Størrelse.

Kesselsdorf, Kirkeby i Konger. Sachsen, 1½ M. v. for Dresden, bekjendt af Slaget 15 Dec. 1745, det sidste i de schlesiske Krige, hvor Preusserne under Anførsel af Fyrst Leopold af Anhalt-Dessau sejrede over Sachserne og Østerrigerne, hvilken Sejer havde Dresdens Overgivelse og Fredens Afslutning til Følge.

Kēswick, Flække i Cumberland-Shire i England, 3 M. s. ø. for Carlisle. 3,000 J. Fabrikation af fortrinlige Blyanter.

Keszthely [kæst-hælj], Flække i Ungarn ved Sydvestenden af Plattensøen. 6,000 J. Betydelig Vinavl.

Ketōn, Fællesnavn for en Gruppe af organiske Stoffer, der sædvanlig opfattes som Forbindelser af Syreradicaler med Alkoholradicaler. Et Exempel er Acetone (s. d. A.). De bedst bekjendte K. ere flygtige Vædsker, enkelte ere faste Legemer. Charakteristisk for dem alle er, at de ved at optage Brint gaa over til secundære Alkoholer, idet Gruppen -CO bliver til -CH(OH).

Kette, Længdemaal i Tyskland og Østerrig-Ungarn, lig 10 Meter eller 31,862 danske Fod.

Ketteler, Wilh. Emman., Friherre af, romersk-katholsk Biskop i Mainz, f. 25 Dec. 1811 i Münster, var først Officer, men begyndte 1839 at studere Theologi, blev 1846 katholsk Præst i Hopsten i Westfalen og 1848 valgt til Afsending til den tyske Nationalforsamling hvor han tog levende Del i Forhandlingern om Forholdet mellem Kirke, Stat og Skole 1849 blev han kaldet til Provst i Berlin o 1850 til Biskop i Mainz. Her viste han si snart som en ivrig Forfægter af den katholsk Kirkes og Episkopatets Fordringer, skrev ad skillige Skrifter om kirkelige og sociale Spørgs maal, lagde overordentlig Dygtighed for Dagen i Administrationen af sit Stift og viste sig i det hele som en energisk Charakter og en overlegen Aand, hvorfor det ikke varede længe, inden han stod som den anerkjendte Fører for de ultramontane tyske Katholiker. Den samme ubøjelige Stivhed, som han selv viste over for Regeringen i Hessen-Darmstadt under Forhandlingerne om Ordningen af dette Lands kirkelige Forhold, tilskyndede han ogsaa under „Culturkampen" i Preussen dette Lands Biskopper til at vise. Under Vaticanconciliet 1870 bønfaldt han forgjæves Paven om at opgive Ufejlbarhedslæren, men underkastede sig den, da den var vedtaget, og organiserede derefter Centrumspartiet i den tyske Rigsdag. D. 13 Juli 1877.

Kettilmundsson, Matts, svensk Ridder, spillede en fremragende Rolle under Stridighederne mellem Magnus Ladelaas's Sønner. Allerede under Thorgils Knutssons Rigsformynderskab havde han i Krigen mod Russerne 1299 erhvervet sig stor Berømmelse ved sin Tapperhed. Efter Kong Birgers Regeringstiltrædelse slog han sig til dennes Brødre og var stedse Hertug Eriks højre Haand i alle hans Foretagender. Som Eriks Drost satte han sig efter Hertugernes Fængsling i Spidsen for Opstanden mod Kongen, tvang denne til at flygte ud af Riget og blev 1318 paa et Møde i Skara udvalgt til Rigets Drost og Høvedsmand. Allerede n. A., da han lod den unge Magnus Eriksson hylde til Konge, synes han dog at have nedlagt sin Værdighed som Rigshøvedsmand. Længere end til 1322 beholdt han heller ikke Drostembedet, skjønt han som Medlem af Raadet vedblev at deltage i Formynderregeringen og som Høvedsmand i Finland heldig forsvarede dette Landskab mod Russernes Angreb. 1326 sættes almindelig som hans Dødsaar.

Kettler ell. Ketteler, Gotthard, den sidste tyske Ordensmester i Lifland og første Hertug af Kurland, f. 1517 eller 1518 i Mitau. Først som Coadjutor og fra 1559 som Ordensmester stod han i Spidsen for det Parti i Lifland, som ønskede Ordenen ophævet og bragt ind under Polen. 28 Nov. 1561 underkastede han sig i Riga paa Ordenens Vegne Polen og modtog til Gjengjæld Kurland som polsk Len. Han antog Hertugtitlen 6 Marts 1562 og regerede med stor Dygtighed under de meget indviklede og farlige Forhold, da Rusland, Polen, Sverige og Danmark før og efter 1570 kæmpede om hver sin Del af den gamle Ordensstat. D. 1587.

Kettwig, Stad i den preussiske Rhinprov. ved Floden Ruhr, 3 M. n. ø. for Düsseldorf. 4,000 J. Klædefabrikation. Stenkulsgruber.

Keudell, Robert v., tysk Diplomat, f. 1824, beklædte fra 1850 forskjellige Forvaltnings-

ev i Efteraaret 1863 ansat i
Udenrigsministerium. K. var
i stadige Medhjælper og Led-
gene i Böhmen 1866 og Frank-
ia vel som paa hans diploma-
869 gik K. som det nordtyske
nissær til Ægypten for at vare-
elsinteresser ved Suezkanalens
t. A. Gehejmelegationsraad og
den tyske Rigsdag, men ud-
. 1872 til Tysklands Afsending
: og i Apr. 1873 til samme
: italienske Hof.
oprindelig en local Benævnelse
burg forekommende Dolomit,
erført paa hele Formationen,
rrgart hører. Keuperformationen
g af gipsførende Mergellag,
sten og Skiferler, findes mest
ydvestlige Tyskland og er det
iasgruppen, der omfatter bro-
Ruslingkalk og K.
ække med et kongeligt Lystslot i
England ved Themsen, 1 M. v.
en prægtig botanisk Have, den
d, i Forbindelse med et for-
. Astronomisk Observatorium.
jellsill, svensk Digter, f. 1748,
juridiske Studier i Upsala til
. hvor han en Tid sysledе med
cvirksomhed, for hvilken han
somt til Bøde. Dels derved,
sforpligtelser bragtes K.s Øko-
og han tilbragte hele sit Liv
. Omtr. 1770 rømte han til
rld, men vendte tilbage 1778,
) det kgl. Theater, befordredes
tær og Fuldmægtig ved dette,
Secretær ved Tallotteriet og
r Tilbagekomsten til Sverige
e Smaating, Samlinger af
llinger og Digte under Titlen
på gäldstufvan», »Mina tids-
ten», »Bacchi handbibliothek»,
idrag af Bellman. Men hans
: ere hans Komedier, skrevne
Aar af hans Liv (1788—95),
Michel Wingler», »Sterbhus-
lpus» o. fl. Æmnerne ere
ke eller franske Mønstre, men
Originalitet og stort komisk
Digte har K. taget Bellman
n har ikke dennes digteriske
ham jævnbyrdig i Vittighed
ersene med stor Lethed. En
har K. derved, at han er Stifter
Sverige florerende Ordens-
ole».
rstet Stad i det finske Gouv.
D i Ladogasøen, 18 M. n. for
1,200 J.
. Edv. Emil [kæj], svensk Po-
. 1822 i Calmar-Län (af en
adelig skotsk Slægt, som i
e Aarh. kom ind i Sverige),
nt i Lund og gjorde, efter her
et sig Embedsexamen, 1842—
nansdepartementet. 1848 blev
jin Fødeegn, hvor forskjellige

communale Hverv Tid efter anden bleve ham overdragne. Som Repræsentant for sin Egn i Rigsdagens 2det Kammer blev han strax en af „Landtmannapartiet"s Hovedmænd, 1868—83 var han stadig Medlem af Statsudvalget, 1871, 1878 og 1883 ogsaa af de „særskilte" Udvalg for Ordningen af Forsvars- og Grundskatvæsenet. Derhos var han Medlem i adskillige af Regeringen nedsatte Commissioner. Men da det af Regeringen 1882 fremlagte Hærordningsforslag, som var i væsentlig Overensstemmelse med de af K. tidligere fremsatte Anskuelser, var blevet forkastet, søgte og modtog han s. A. Embedet som Postmester i Helsingborg og nedlagde dermed sit Mandat som Rigsdagsmand. Ogsaa som Journalist, som politisk og belletristisk Forfatter har K. udøvet en ikke ringe Virksomhed; 1883 udgav han Begyndelsen af et større literaturhistorisk Arbejde, »Försök till Svenska tidningspressens historia». — En Slægtning af ham, Ern. Axel Henr. K., f. 25 Oct. 1832 i Småland, blev 1848 Student i Lund, gjorde siden sine videnskabelige Studier dels der og i Stockholm, dels i Bonn under Schultze, samt i Berlin under Virchow og blev 1862, efter for den medic. Grad at have offentliggjort en Afhandling »Om smaknervernas ändningssätt i grodtungan» (1861), ordin. Prof. i pathologisk Anatomi ved Carolinska Institutet. I den videnskabelige Verden er han især bleven bekjendt ved de af ham og G. Retzius i Forening udgivne og fremstillede „Studien in der Anatomie des Nervensystems u. des Bindegewebes" (hidtil 2 Bd.), der af det franske Videnskabsakademi lønnedes med Prix Monthyon. Desuden har han i »Medicinskt Archiv» og i »Nordiskt medicinskt Archiv», af hvilke han har været og er Medudgiver eller Hovedredacteur, samt i andre videnskabelige Tidsskrifter offentliggjort adskillige mindre Afhandlinger. K. blev 1871 Medlem af det svenske Videnskabsakademi og 1879 ved Universitets-Jubilæet i Kjøbenhavn Æresdoctor. Efter 1881 at være bleven en af Stockholms Repræsentanter i 2det Kammer var han Medlem af den 1882 nedsatte Skolecomité, til hvilken han har afgivet en udførlig Betænkning, vedrørende de sanitære Forhold i Skolerne.

Keyser, Jacob Rudolf, norsk Historiker, f. i Christiania 1 Jan. 1803, blev Student 1820 og begyndte snart udelukkende at beskæftige sig med historiske Studier, særlig Nordens Historie. Efter et toaarigt Ophold paa Island blev han 1828 Docent og 1829 Lector i Historie og Statistik og 1837 Professor i Historie, fra hvilket Embede han tog Afsked 1862. Han grundlagde og ordnede Universitetets Samling af nordiske Oldsager, hvis Bestyrer han i en Aarrække var. Han døde 9 Oct. 1864. K. var en af Stifterne af „Samfundet til det norske Folks Sprog og Historie", i hvis Samlinger han bl. a. har offentliggjort en Afhandling „Om Nordmændenes Herkomst og Folkeslægtskab", der i lang Tid blev betragtet som Program for den „norske historiske Skole". 1835—37 opholdt han sig i Kjøbenhavn, Lund, Stockholm og Upsala for i de derværende Bibliotheker at undersøge og afskrive Haandskrifter

til den Udgave af „Norges gamle Love indtil 1387", som han i Forening med P. A. Munch senere udgav paa offentlig Foranstaltning (3 Bd., 1846—49; et 4de Bind er 1885 udgivet af G. Storm). Desuden har han i Forening med Munch og C. R. Unger udgivet „Kongespejlet" (1848) og sammen med sidstnævnte „Olaf den helliges Saga" (1849) med flere oldnorske Skrifter. Hans vigtigste Arbejder, der vidne om grundige Kundskaber og udmærke sig ved en klar og beherstet Stil, ere „Den norske Kirkes Historie under Katholicismen" (2 Bd., 1856—58) og „Norges Historie" (2 Bd., 1866—70), den sidste efter K.s Død udgiven og fortsat indtil 1387 af Professor O. Rygh. Denne har ogsaa udgivet hans „Efterladte Skrifter" (2 Bd., 1866—67) og „Samlede Afhandlinger" (1868). De første indeholde K.s Forelæsninger over „Nordmændenes Videnskabelighed og Literatur i Middelalderen", „Norges Stats- og Retsforfatning i Middelalderen" og „Nordmændenes private Liv i Oldtiden"; i de sidstnævnte findes bl. a. optaget den ovennævnte Afhandling „Om Nordmændenes Herkomst og Folkeslægtsskab" og et 1847 udgivet Skrift, „Nordmændenes Religionsforfatning i Hedendommen".

Keyser, Nicaise de, belgisk Maler, f. 26 Aug. 1813 i Sandvliet ved Antwerpen, blev uddannet ved Kunstakademiet i Antwerpen, hvor han vandt 1834 Opmærksomhed ved en „Christi Korsfæstelse". Han har siden gjort sig bekjendt ved større Slagmalerier og historiske Billeder. 1865—66 udsmykkede han Forhallen til Kunstakademiet i Antwerpen med Malerier. Blandt hans Portræter fremhæves „Dame i sort Atlaskes Kjole". Siden 1855 har han været Directeur for Kunstakademiet i Antwerpen.

Key-West [kih-uest], en lille Søstad paa Thompson-Øen, en af de saakaldte Florida-Keys i Vestindien ud for Staten Floridas Sydende, med god Havn og vigtigt Fyr. 10,000 J. Telegraphledning til Havana.

Khalif, s. **Kalif.**

Khan, tyrk., Fyrste, de mongolske og tatariske Fyrsters Titel; ogsaa et offentligt Herberg i Østerlandene. **Khakhân,** Fyrsternes Fyrste, Titel for de mongolske Souveræner. **Ilkhan** (s. d. A.), Storkhan, Storhersker. **Khanât,** en K.s Værdighed eller Land.

Khattischerif, s. **Hattischerif.**

Khedive, d. e. Underkonge, siden 1867 Titel for Vicekongen i Ægypten.

Khokan, s. **Kokan.**

Khorasân, Provins af Persien, s. **Persien.**

Khulûm, betydelig Handelsstad i det nordlige Afghanistan i Asien, 35 M. n. til v. for Kabul, skal have 60,000 J.

Khyber, s. **Kaibar.**

Kiächta ell. **Kiachta,** Stad i det russiske Transbaikalien i Asien, s. for Baikalsøen paa den chinesiske Grænse. 5,000 J. Den tidligere særdeles vigtige Handelsforbindelse med China tager nu til Dels Vejen over Urga og gaar til Dels ad Søvejen. I December holdes her en stor Messe.

Kia-Kiang, en betydelig Flod i China, der med Retning fra S. mod N. gjennemløber Prov. Kiangsi og ved sit Udløb i Søen Pojang danner et stort Delta. Fra Pojang har den Afløb til Jang-tse-kiang.

Kiama, en Handelsplads i Gando Riget i Afrika under 9½° n. Br., 10 M. v. for Niger-Floden, skal have 30,000 J.

Kiang, d. s. s. **Kulan,** s. **Æsel.**

Kibitka, et russisk Kjøretøj, en Bræddevogn, hvis bageste Sæde er overdækket.

Kidderminster, Stad i Worcester-Shire i England ved Floden Stour, 3 M. n. for Worcester. 24,000 J. Betydelige Silke- og Uldmanufakturer. Mindesmærke for Rowland Hill. **Kidderminstertæpper** ere dobbelte Tæpper, vævede med to Kjæder, hver med sin Farve, af tvundet Kamuldgarn og to Islætter i de samme Farver af utvundet Karteuldgarn. Ved at lade Islætten og Kjæden gaa op eller ned i det dobbelte Væv paa rette Sted kan man skaffe begge Farver enten ublandede eller forskjellig blandede i Ripre eller Figurer. Ret og Vrange have her det samme Mønster, men med ombyttede Farver.

Kiddike, s. **Rødbike.**

Kiel, Stad i Holsten ved det indre af Kieler-Fjord, som her danner en fortrinlig Havn, 12 M. n. for Hamborg og 30 M. s. v. for Kjøbenhavn, har tillige med Brunswiek 52,000 J. (1885). Den egentlige Stad er gammel og snævert bygget, men uden om den ligger en ny Stad med mange smukke Kvarterer. K. er Sæde for Overappellationsretten for Slesvig og Holsten, og her er et 1665 stiftet Universitet med Bibliothek paa 187,000 Bd., 1 katholsk og 3 lutherske Kirker, et gammelt Slot med Kunstmuseum og smuk Have, en lærd Skole, en Marineskole, et Forstakademi, Skibsværfter og Fabriker for Tobak, Sukker, Olje, Sæbe og Uldvarer, Jernstøberier og Maskinværksteder. Siden K. ved Freden i Wien 1864 kom i Preussens Besiddelse er her anlagt en storartet Krigshavn, til hvis Forsvar saa vel Frederiksorts Søbatteri er ombannet til en Fæstning som og mægtige nye Værker ere anlagte. I Jan. holdes aarlig det saakaldte Kieler-Omslag, der er den sædvanlige Termin for Holsten. — K. skal allerede have existeret i det 11te Aarh. og var tidligere en blomstrende Handelsstad, der i det 14de Aarh. indtraadte i Hanseforbundet. Efter Hertugdømmernes Deling 1544 hørte K. til den gottorpske Del og blev efter Slesvigs Erobring 1713 Sædet for Hertugen og Regeringen, men kom ved Magestiftet 1773 i Forbindelse med den kongelige danske Del af Holsten. 14 Jan. 1814 sluttede Danmark her Fred med Sverige, hvorved Norge tabtes, og ligeledes med England. **Kielerbugt,** den Del af Østersøen, som indesluttes af Slesvigs Sydøstkyst og Holstens Nordkyst. Den afsætter mod S. den 2 M. lange **Kielerfjord,** hvis inderste Del er Kiels Havn.

Kiel, Friedrich, f. 7 Oct. 1821 i Puderbach (Westfalen), d. 14 Sept. 1885 i Berlin, udmærket Musiktheoretiker og betydelig Componist, tilbrog sig tidlig Fyrsten af Berleburgs Opmærksomhed og kom efter at have nydt Undervisning af Casper Kummer i Koburg ved Fyrstens Hjælp til Berlin, hvor han med Iver studerede hos Dehn (1842—44), efterhaanden ar-

n til en anset Stilling og 1870 Composition ved Højskolen for Værker ere dels Claversager og (7 Trioer, 3 Kvartetter og 2 Claver, 2 Strygekvartetter, 5 oloncelsonater), dels Kirkemusik Oratoriet Christus, Missa so-mater, Tedeum, en Psalme) værker.

Gouvernement i russisk Polen, sterrig og Gouv. Piotrkov og □ M. med 634,000 J. (1882). on Overflade, der mod N. i den naar 2,000 F. Weichsel-største Delen af Syd- og Øst-ager herfra talrige Smaafloder. Gouv. K., 21 M. s. for War-. I Omegnen betydelig Bjærg-Jærn, Kobber, Bly og Stenkul.

exander Lange, norsk Forfatter, 8 Febr. 1849, blev Student idisk Examen 1871. Han kjøbte værk ved Stavanger, hvis Drift l han 1881 solgte det og flyt-avn, som han atter forlod 1883; har han boet i Nærheden af erede tidlig gav han sig meget Studier, og han foretog 1878 ris, hvor han opholdt sig nogle ere nogle af hans første Ar-il, og herfra hjemsendte han a Hjemvejen", der optoges i dsskrift". Det følgende Aar egentlige Debut som Forfatter Samling „Novelletter", der ns senere Arbejder udkom i Opl. 1884); derefter fulgte emrum Romanen „Garman & dje Opl. 1882), „Nye Novel-let Opl. 1881), „For Scenen" g 1881), der foruden det oven-„Paa Hjemvejen" indeholder ste Arbejder: „Hans Majestæts hele er ingenting", fremdeles dsfolk" (1881, 2det Opl. s. A.), fortælling" (1881, 3dje Opl. „Skipper Worse" (1882, 2det hvilken den tidligere udkomne rse" danner Fortsættelsen, og fra Danmark" (1882, 2det 3 udkom Romanen „Gift" og sættelse „Fortuna" samt 1888 randes og K. i Fællesskab be-ring af K.s Roman af samme & Worse", Skuespil i 4 Akter. anen „Sne" og Lystspillet „Tre il de moderne realistiske Forfat-Samtiden med stærkt fremtræ-reformatorisk Tendens. Hvad er „Overklassen" — Bureau-eoisiet med deres Fladhed og ykleri og Fejhed, deres forlorne Last — medens han sympathi-undets Stifbørn, de smaa og tige og fortrykte. Paa Grund ndens kunne hans Skildringer skjæve; men de synke aldrig eller det raa. K. er i Be-pt Blik for det charakteristiske, særlig for Livets Latterligheder og Skyggesider, og af et satirisk Lune, som stundum kan være bidende, men altid er aandrigt og ofte vittigt. Dertil kommer et Sprog, hvis legende Lethed og Elegance gjør Læsningen af hans Bøger til en æsthetisk Nydelse, og som fra hans første Fremtræden vandt ham Læseverdenens Sympathi. Højest staa hans novellistiske Værker, særlig „Garman & Worse" med sine friske Virkelighedsbilleder fra den vestlandske Kystby, hvortil næsten alle hans Fortællinger ere henlagte, og „Skipper Worse" med sin levende og sympathetiske Fremstilling af en religiøs Vækkelsesprædikant. Svagere ere hans dramatiske Arbejder, som heller ikke have gjort synderlig Lykke paa Scenen.

Kiellerup, Theodor Julius, dansk Maler, f. 7 Marts 1818 i Kjøbenhavn, vandt Navn som Dyrmaler, men flyttede 1841 til München, hvor han sluttede sig til den der blomstrende Kunstskole; han døde her 14 Maj 1850. Blandt hans Arbejder maa fremhæves „Vildsvin, som angribes af Hunde" og „Gemser, som anfaldes af en Los i en Bjærgegn".

Kielmannseck, Johan Adolph Kielmann von, gottorpsk Statsmand, f. 1612 i Itzehoe. I en Alder af 24 Aar fik han Ansættelse hos Hertug Frederik III af Gottorp, og af denne og Sønnen Christian Albrecht anvendtes han meget. Som Gesandt førte han saaledes Underhandlingerne i Kjøbenhavn 1658, hvorved Hertugen fik Souveræniteten i Slesvig. Senere var han som Regerings- og Kammerpræsident Sjælen i den gottorpske Politik, og da den gik imod den danske, bleve han og Griffenfeld Modstandere. Den sidste sejrede, da Christian V i Rendsborg tvang Hertugen til et Forlig, der berøvede ham hans Souverænitet (Juli 1675), og K. maatte give Løfte om intet at foretage til Skade for den danske Konge. Da man paa dansk Side mente, at dette ikke blev overholdt, fængsledes K. tillige med sine Sønner og førtes til Kjøbenhavn. Ligesom Beslutningen herom fattedes i det sidste Gehejmeraadsmøde, hvori Griffenfeld deltog, saaledes fandt Fængslingen Sted paa den samme Dag (11 Marts 1676), da den danske Rigskansler styrtedes. K. døde under Fangenskabet 8 Juli 1676; hans Sønner løslodes det følg. Aar. Den borgerligfødte Mand var af Kejseren bleven ophøjet i den tyske Friherrestand.

Kiepert, Heinr., bekjendt Geograph og Kartograph, f. 31 Juli 1818 i Berlin, skaffede sig først et Navn ved „Atlas von Hellas und den hellenischen Colonien", efter hvilket han udgav „Bibelatlas" og flere Kortværker. Senere studerede han især Lilleasiens Geographi, berejste selv Landet og udgav „Karte von Kleinasien" og „Karte des türkischen Reichs in Asien". 1845—52 bestyrede han det geographiske Institut i Weimar, men vendte 1852 tilbage til Berlin, hvor han 1858 blev optaget i Videnskabernes Akademi og 1854 begyndte at holde Forelæsninger ved Universitetet, ved hvilket han 1859 blev ansat som Professor. Af hans nyere Kortarbejder maa fremhæves „Neuer Handatlas der Erde" (40 Blade, 1857—61, ny udvidet Udgave 1881 o. fl.) og »Atlas antiquus« (10de Opl. 1885). Foruden en stor

Mangde andre Kortarbejder, dels selvstændige, dels henhørende til forskjellige Specialværker, har han desuden leveret en Mængde Afhandlinger over forskjellige i Forbindelse med den ældre og nyere Geographi staaende Emner.

Kierkegaard, Peter Christian, f. 6 Juli 1805 i Hillerød, blev Student 1822, theol. Cand. 1826, foretog 1829—30 en videnskabelig Udenlandsrejse i Tyskland, Frankrig og Nederlandene, under hvilken han 1829 fra Universitetet i Göttingen fik den philosophiske Doctorgrad; 1836 disputerede han ved Kjøbenhavns Universitet for Licentiatgraden i Theologien. Siden holdt K. bl. a. moralphilosophiske og theologiske Forelæsninger. Fra 1831 sluttede han sig til Grundtvig i dennes Betragtning af Trosbekjendelsen og Traditionen, „Kirkeordet" og den hellige Skrift og begges indbyrdes Forhold. 1842 blev han Sognepræst i Pedersborg og Kindertofte, 1856 Biskop over Aalborg Stift. 4 Sept. 1867 overtog han Cultusministeriet og førte en heftig Debat med Landstinget for at sætte Valgmenighedsloven igjennem, men nedlagde sin Portefeuille efter et halvt Aars Forløb, kort efter at Landets andre Biskopper havde udstedt en offentlig Protest mod Valgmenighedsloven. 1875 tog han sin Afsked som Biskop og har siden den Tid levet i Aalborg som Privatmand. K. har vundet Navn som en fremragende Prædikant og Forfatter til flere dygtige theologiske Smaaskrifter og en Mængde Artikler i forskjellige theologiske og kirkelige Tidsskrifter. — Hans Broder, **Søren Aaby K.**, f. 5 Maj 1813 i Kjøbenhavn, blev 1830 Student fra Borgerdydskolen smstds., theol. Cand. 1840, Magister 1841, gjorde 1841 og 1843 Rejser til Berlin, første Gang nærmest for at lære den nyere Schellingske Philosophi at kjende, og levede derefter ugift i Kjøbenhavn til sin Død 11 Nov. 1855. Skrifter, uden Hensyn til Pseudonymitet: „Af en endnu Levendes Papirer" (1838), „Om Begrebet Ironi" (1841), „Enten-Eller" (1843), „To, tre og fire opbyggelige Taler" (1843), „Frygt og Bæven" (1843), „Gjentagelsen" (1843), „To, tre og fire opbyggelige Taler" (1844). „Philos. Smuler" (1844), „Begrebet Angst" (1844), „Forord" (1844), „Tre Taler ved tænkte Lejligheder" (1845), „Stadier paa Livets Vej" (1845), „Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift" (1846), „En literær Anmeldelse" (1846), „Opbyggelige Taler i forskjellig Aand" (1847), „Kjærlighedens Gjerninger" (1847), „Christelige Taler" (1848), „Lilien paa Marken" (1849), „Tvende ethisk-relig. Smaaafhandlinger" (1849), „Sygdommen til Døden" (1849), „Ypperstepræsten — Tolderen — Synderinden" (1849), „Indøvelse i Christendom" (1850), „En opbyggelig Tale" (1850), „To Taler ved Altergangen om Fredagen" (1851), „Om min Forfattervirksomhed" (1851), „Til Selvprøvelse" (1851), „Dette skal siges osv." (1855), „Hvad Christus dømmer om officiel Christendom" (1855), „Guds Uforanderlighed" (1855), „Øjeblikket" (1855). Efter hans Død udkom „S. K.s Bladartikler" (1857), udgivne af R. Nielsen, „Synspunktet for min Forfattervirksomhed" (1859), udg. af P. C. K., „Af S. K.s efterladte Papirer", ved H. P. Barfod og Dr. H. Gottsched (1869—81). — K. var en rigt udstyret Aand og ejede et dybt Sind. Allerede fra Barndommen af var han under sin Faders Paavirkning ledet i en streng christelig religiøs Retning, som blev afgjørende for hans senere Liv og hele Færd. Med en tidlig modnet Bevidsthed gjennemførte han omfattende Studier i Theologi, Philosophi og Æsthetik. Gjennem Hegel, hos hvem han fik udviklet sin Dialektik og Forkjærlighed for Speculationen, førtes han tilbage til den tyske Idealisme fra Kant og til Studiet af Grækerne, navnlig Platon og Aristoteles. I Æsthetiken paavirkedes han nærmest af Heiberg, men ogsaa af de tyske Æsthetikere og af Digterne, især af Grækerne, Shakspeare og de tyske Romantikere. Af det skjønnes Kunstformer var det nærmest Poesien og til Dels Musiken, som beskæftigede ham, medens Billedkunsten stod ham fjærnere. For de reale Videnskaber havde han ingen Interesse. Som Menneske var K. en sympathetisk Natur med en mærkelig Evne til at drage Mennesker til sig og til at opmuntre, trøste og læge, men ogsaa til at anvende bidende Satire og Ironi for at holde Smaaligheden og Relativiteten paa Afstand, naar han frygtede for, at Idealerne skulde krænkes. Hans Livs ene og absolute Formaal var at gjøre det religiøse Ideal kjendeligt og at holde det i Ære. I dette Formaals Tjeneste anvendte han udelukkende sine rige Aandens Gaver; han staar som en religiøs „Charaktertænker" i Nutiden. Under en rastløs Virksomhed udfoldede han inden for et Tidsrum af 12 Aar en Produktivitet, som i Henseende til Originalitet og Dybde, skarpsindig Dialektik og gjennemtrængende Reflexion, bidende Vid og digterisk Sympathi, forsonende Humor og ophøjet Pathos søger sin Lige. — Christendommen er ikke en videnskabelig Theori, men Liv og Existens; dens Sandhed er ikke Videnskabens upersonlige, men Existensens personlige Sandhed. Videnskaben har en berettiget, men underordnet Betydning inden for det humane Livs Sphære, men den kan intet afgjøre om den existerendes personlige Forhold til Christendommens Sandhed, fordi dette Forhold er uendelig Lidenskab og Fordybelse i Existensen, hvormed Videnskaben er incommensurabel. Den videnskabelige Betragtning spørger om Christendommens historiske eller philosophiske Sandhed og antager, at Tilegnelsen følger af sig selv, men er ikke uendelig personlig i Lidenskab interesseret for sit Forhold til denne Sandhed. Den speculative Religionsphilosophi saa vel som den uphilosophiske Theologi ere derfor ude af Stand til at fatte det i Christendommen, hvorpaa det kommer an. Det samme gjælder om Historien, dels fordi den forholder sig objectivt, d. e. lidenskabsløst til det, der er Gjenstand for Individets lidenskabeligste Interesse, dels fordi den historiske Sandhed i sit Maximum kun kan give en Tilnærmelse, hvorpaa man vil bygge Afgjørelsen om en evig Salighed. Tilegnelsens Inderlighed er Sandheden. Subjectiviteten er Sandheden. Da det netop kommer an paa Tilegnelsens Lidenskab, opfattes Christendommens sande Væsen kun af den, der som troende

fastholder dens Sandhed, og af
Lidenskab forkaster den. Existen-
forskjellige Livstrin med dertil
anskuelser. Den æsthetiske
æsentlig Nydelse, den ethiske
og Sejer, den religiøse Exi-
I Udviklingen af disse Existens-
K. ikke paa de enkelte Stadier
t Skyld, men alene paa dette
jed at gjøre opmærksom paa det
christelige". For med Eftertryk
ndre Christendommen fra alle
rrer maatte disse fremstilles i
m; men idet K. ikke selv hviler
uelser, lader han dem repræ-
kjellige digtede Individualiteter
der ligesom skulle fjærne Læser
Interesse af Forstaaelsens Idea-
selvsamme Interesse gjør „den
delelse" nødvendig. I. Den
xistens er Umiddelbarhed, og
en her ikke bestemt som Aand.
er Nydelse, Lykke og Ulykke udv-
elser. Livet er en lidenskabelig
blikket, hvori Continuerligheden
eves paa det tilfældige og for-
Aanden bliver sig ikke bevidst
Gyldighed. Hvor en Bevægelse
g imidlertid er begyndt, men
ræder Tungsindet; men fælles
e Stadier er Fortvivlelse, hvad
ren selv ved det eller ikke. For-
lbredelsesmidlet. Endelig For-
hærdelse; men absolut Fortviv-
Hengivelse, Uendeliggjørelse.
nmer II. den ethiske Exi-
or paa et Valg, dog ikke nær-
t mellem Godt og Ondt, men
orved selve Distinctionen Godt
eller forkastes. Dette Valg er
neste absolute Valg, der gives.
n har det æsthetiske Selv valgt
yldigt og som ethisk Existens
v; men Friheden kan han kun
t bestandig realiserer den, hvor-
o ipso er handlende. Opgave
egori, og Opgavens Betingelse
jennemsigtighed for sig selv i
hvori han ser sig selv paa ēn
mene og det individuelle Men-
er denne Forudsætning er det
e Pligten, der udtrykker Iden-
absolute Afhængighed og den
og af den samme Forudsæt-
Forpligtelse for ethvert Men-
Kald, hvori han som i en
es Orden paa ēn Gang ud-
n-menneskelige og det indi-
ydre, Udfaldet, er det ethisk
utningen, Villien til det gode,
. Men Individet segner under
absolute Fordring, og det
at være en Gjennemgangs-
elsens Øieblik behøves der en
derved fremkommer III. den
tens. Dens første Form er
lighedes Religiøsitet, ikke den
e. Den betegner den absolute
absolute Formaal, handlende

udtrykt i Existensens Ombannelse. Her er Gjerning den højeste Pathos (Liden). Den existerende er paa ēn Gang uendelig og endelig; men at ville en evig Salighed er absolut at ville og forlanger, at han handlende ombanner sin Existens, idet han forsager Endeligheden i Forhold til den evige Salighed; og dog vedbliver Endeligheden at bestaa. At være uden Lidelse er at være uden Religiøsitet. Lidelsens Betydning er Selvtilintetgjørelsen, som ikke er en modløs Opgivelse af sig selv, men en anstrængt Arbejden med Forstaaelse af, at al vor Formaaen og Ikke-Formaaen dog kun er Spøg. Det væsentlige Udtryk for Forholdet til en evig Salighed er Bevidstheden om Skyld; men Skyldbevidstheden er her endnu en naturlig menneskelig Følelse, fordi det evige endnu overalt omfatter den existerende. Naar derimod det evige selv bestemmer sig som et Timeligt i Tiden, som et Historisk, fremkommer Bruddet, som er Paradoxet. Dette er den paradox-dialektiske, specifisk christelige Religiøsitet. Den troende Christen baade har og bruger sin Forstand, men i Forhold til Christendommen tror han mod Forstand og bruger alligevel Forstanden for nemlig at passe paa, at han tror mod Forstanden. Tro hører væsentlig hjemme i det paradox-religiøse. Her tros i Kraft af det absurde, det specifisk christelige: at en evig Salighed afgjøres i Tiden ved Forholdet til noget Historisk, og at en evig Salighed forventes i Tiden ved et Forhold til et Andet i Tiden. Det paradox-religiøse bryder med det naturlige Menneskeliv og stiller Modsætningen absolut mellem Existensen og det evige. Paradoxet fremtræder her i Syndsbevidstheden, at Individet ved at være blevet til er blevet en Synder; fremdeles i Forargelsens Mulighed, idet der fordres Tro mod Forstand; og endelig i Sympathiens Smerte, idet den troende her ikke kan sympathisere med ethvert Menneske som Menneske, men væsentlig kun med de christne. Med Læren om Synden begynder Christendommen, og Syndsbevidstheden bliver Spændkraften. Syndens Modsætning er Tro. Betingelsen for at tro paa Christus er at være samtidig med ham, ikke i Herlighedens Skikkelse, men saaledes som han gik paa Jorden, i Fornedrelsens Skikkelse; thi kun saaledes har han existeret. Den christnes Opgave er at blive Christi Efterfølger i Fornedrelsens Stand, i Kjærlighed til Næsten, i ubetinget at ville det sande, i Afdøethed fra Verden, i Lidelse, ikke blot den indvortes, men den udvortes i Had, Forfølgelse og Bespottelse. Heraf følger Dommen over den bestaaende Christenhed, at den er Affaldet fra Christendommen; thi det bestaaende er Ensartethed mellem Christendom og Verden. Den uden fra kommende Lidelse er forsvunden; Afgjørelsens Alvor er borte; alle ere Christne. Men idet Christendommens ideale Fordring er nedstemt, er Christendommen borte. Det var herimod, at K. i sin sidste Levetid rejste en heftig og lidenskabsfuld Indsigelse, som satte Affecterne i den højeste Spænding og undergravede hans Livskraft. Der blev kæmpet hidsig fra begge Sider; men selv Modstandere ville ikke nægte, at K. staar som

en mægtig Skikkelse i Landens Verden, og at han blev sit Ideal tro til det sidste.

Kierulf, Otto Richard, f. 27 Jan. 1825 i Christiania, Fætter til Halfdan og Theodor Kjerulf, blev Officer 1842 og gik 1847 ind i Artilleribrigaden, i hvilken han 1856 blev Capitain og 1860 Oberstlieutenant og Felttøjmester. 1 Nov. 1871 udnævntes han til norsk Statsminister i Stockholm, som Medlem af det Stangske og siden 1880 af det Selmerske Ministerium; 1883 blev han med sine Colleger sat under Anklage for Rigsretten og 17 Marts 1884 dømt til Embedsfortabelse. I Maj s. A. blev K. udnævnt til Felttøjmester med Obersts Rang. Som Lærer ved den militære Højskole 1851—60 har han udgivet sine Forelæsninger over Artillerividenskabens theoretiske Del.

Kieserit, et i Stensaltet ved Staßfurth forekommende Mineral, der har graa Farve og bestaar af Magnesiumsulfat med et Molecule Vand. Det indsuger begjærlig mere Vand og gaar derved efterhaanden over til Bittersalt.

Kiesewetter, Raphael Georg (senere adlet som Edler von Wiesenbrunn), f. 1773 i Holleschau i Mähren, d. 1 Jan. 1850 i Baden ved Wien, beklædte forskjellige Embedsstillinger, indtil han 1845 pensioneredes som Hofraad. K. var fra Barndommen en stor Musikven, samlede paa Partiturer, fordybede sig i historiske Undersøgelser, studerede 1803 tillige Musiktheori hos Albrechtsberger og blev efterhaanden en Autoritet paa Musikhistoriens Omraade. Hans Hovedværker ere: „Die Verdienste der Niederländer um die Tonkunst" (1828), „Geschichte der europäisch-abendländischen Musik" (2det Opl. 1846), „Über die Musik der neueren Griechen" (1838), „Die Musik der Araber" (1842), „Guido von Arezzo" (1840), „Schicksale und Beschaffenheit des weltlichen Gesangs vom frühen Mittelalter bis zur Erfindung des dramatischen Stils" (1841) o. fl. K. var Onkel til den berømte Musikhistoriker Ambros.

Kighoste, en epidemisk og smitsom Børnesygdom, der dog ogsaa kan angribe Voxne og i Regelen ikke plejer at angribe samme Individ mere end én Gang. K. begynder i Almindel. med en katarrhalsk Hoste, som lidt efter lidt antager en krampagtig Charakter, med en Mængde kort efter hverandre følgende korte Udaandinger og derpaa en enkelt, besværlig og pibende Indaanding. Hosten indfinder sig i Paroxysmer, hyppigst om Natten, efter Maaltiderne eller Sindsbevægelser; Barnet mærker i Forvejen, at Anfaldet nærmer sig, bliver uroligt og ængsteligt og søger Støtte helst i oprejst Stilling. Under Anfaldet taber det helt Vejret, bliver blaat i Ansigtet, og Blødninger kunne endog indfinde sig af Næsen eller under Øjets Bindehinde. Mod Slutningen af Anfaldet opspytter det en sej, lang Slim; ofte følger tillige Opbrækning af de nydte Fødemidler. K. plejer at vare i flere Uger, gaar da lidt efter lidt igjen over til en Katarrh og er i Regelen ikke farlig, undtagen naar den compliceres med Capillærbronchitis og Lungebetændelser, der enten selv kunne medføre Døden eller gaa over i Lungesvindsot.

Kijev, 1) Gouvernement i det sydlige Rusland, omgivet af Gouv. Minsk, Tschernigov, Poltava, Cherson, Podolien og Volhynien 926 □ M. med 2,507,000 J. (1882). Landet er en frugtbar, bølgeformet Slette, hvis Østgrænse dannes af Floden Dnjepr, der herfra optager flere Smaafloder, af hvilke den betydeligste er Pripet. Landbrug, saa vel Korn som Kvægavl, er Hovederhverv; ogsaa findes her store Skove. 2) Hovedstad i Gouv K. ved Floden Dnjeprs højre Bred, 102 M. s. v. for Moskva. 127,000 J. (1880). K. er Sæde for en russisk Ærkebiskop, en græsk uneret Biskop og Generalcommandoen i et Militærdistrict. Her er et kejserligt Palads, talrige Kirker, hvoriblandt to prægtige Kathedralkirker, mange Klostre, Universitet med stort Bibliothek og astronomisk Observatorium, Theater, Hittebørnshospital, Børs, store Caserner, Arsenal m. m. Industrien er meget betydelig, navnlig i Fajence, Læder, chemiske Præparater og Mineralvande. I Januar holdes her et stærkt besøgt Marked. Over Dnjepr fører en prægtig Kjædebro. — K., der er anlagt i det 9de Aarh., var 1037—1300 Ruslands Hovedstad, kom 1320 under Litauen og 1650 under Polen, som atter maatte afstaa det 1686.

Kikerært (Cicer arietinum), en med Vikken nærbeslægtet Plante af de ærteblomstredes Familie, med kjertelhaaret Stængel og uligefinnede Blade, enkeltstillede, purpurfarvede Blomster og 2-fræede Bæller, har hjemme i Sydeuropa og dyrkes der meget for sine melholdige Frø-Skyld, der ere et ypperligt Næringsmiddel.

Kikkert, et optisk Instrument, som tjener til at se fjærne Gjenstande under en større Synsvinkel og tydeligere, end det kan ske i samme Afstand med blotte Øjne. Ved de almindelige K. opnaar man det tilsigtede Øjemed ved flere Linser, hvori Lysstraalerne brydes. Den Linse, som vender hen imod Gjenstanden og kaldes Objectivet, frembringer et omvendt og formindsket Billede af Gjenstanden, hvilket bliver desto større, jo større Linsens Brændvidde er. Det saaledes frembragte Billede betragtes atter igjennem den Linse, som er nærmest Øjet, det saakaldte Ocular, et Forstørrelsesglas, hvorved det opnaas, at Billedet betragtet igjennem Ocularet ses under en større Synsvinkel end Gjenstanden betragtet med blotte Øjne. Med Hensyn til Ocularerne ere K. forskjellige. Ved den hollandske ell. galileiske K. (Felt- og Theaterkikkert) er Ocularet en straalespredende Linse, anbragt foran det Billede af Gjenstanden, Objectivet skulde danne, hvorved de Straalekegler, som vilde løbe sammen i Billedets forskjellige Punkter, bringes til at spredes, saa at der i Øjet kan fremkomme et tydeligt Billede af Gjenstanden; denne K.s Længde maa af denne Grund være lidt mindre end Forskjellen imellem Objectivets og Ocularets Brændvidder. Ved den keplerske eller astronomiske K. er Ocularet et Forstørrelsesglas, gjennem hvilket Billedet ligefrem betragtes; man faar derved omvendte Billeder af Gjenstandene, men til astronomisk Brug er dette ikke til Hinder; denne K.s Længde er lidt mindre end de to Brændvidders Sum. Den giver en meget stor Forstørring, men Synsfeltet er kun ringe;

a galileiske K. Ved den terre-
Icularet et sammensat Mikroskop
iørrelse; denne, saa vel som den
giver oprette Billeder. I Stedet
ien kan man bruge et Hulspeil;
avn af Speilteleskop. — K. er
609 af Hans Lippersheim, en
Middelburg, og kort efter atter
orimod Kepler 1610 angav den
ldte Construction. Det er Ga-
rtjeneste først at have anvendt
igte Himmellegemerne med. I
r K. temmelig ufuldkommen, da
f to forskjellige Mangler: den
e kan give Linsens Flader anden
lefladens, og denne er ikke den
den anden, at de forskjellige
rydes forskjellig, saa at Billedet
af farvede Rande og derved
at have disse Fejl brugte man
t. med temmelig smaa Objec-
randvidder vare overordentlig
rbejdede Huygens hyppig med
126 Fods Brændvidde med en
: 6 Tommer, men derved blev
yssvagt. Newton opgav ganske
f K. og bragte Speilteleskopet
det syntes, som om dette In-
vinde Fortrin for K., indtil
s Dollond at construere farve-
sammensatte af en Samlelinse
g en Spredelinse af Flintglas,
r atter K. vundet Anseelse frem-
et. De fortrinligste K. ere for-
unhofer i München og i det af
stitut, hvor det er lykkedes at
ten fejlfrie Objectiver med en
4 Tommer og en Brændvidde
, der udrette langt mere end
peinstrumenter. Enkelte K.,
es, med Objectiver paa 1 Alens
vel at have ydet god Tjeneste,
rhold til Størrelsen. **Kikkert-**
vellering.

ies) ere dels visse Slags Be-
cuit), dels de saakaldte Bis-
lvirkes fabrikmæssig i meget
ær i England. Det charakte-
r, at de tilberedes uden Gjæ-
nddelene (for Beskøjter blot
Band, for Biscuits desuden
m. a.) blot blandes omhyg-
nde Dej, som udvalses under
nes ved forskjellige mechaniske
ilig paa et Baand uden Ende
Ovnen til fuldstændig Ud-
meget hygroskopiske og opbe-
ikkasser. De indeholde sæd-
ndre Vand end almindeligt
for paa samme Vægt en be-
ingsværdi, som dog formind-
gere Fordøjelighed. Analyser
ts viste omtr. 7,8 pCt. Vand,
9 Fedtstof, 17 Sukker, 58
in, 1 Aske.

gr. χίλιος, 1000), i Sam-
Ord, som bet. Maal ell.
n Enhed, 1000 Gange saa
hvis Navn det føjes (s. u.
o. fl. følg. A.). **Kilo** betegner særlig Kilogram (s. d. A.).

Kilare [lāhr], metrisk Flademaal, lig 1000 Arer ell. 253,797 danske □ Alen, d. e. 18,13 Td. Land.

Kilauea, en henved 4,000 F. høj Vulkan paa den sydlige Side af Havaii, den største af Sandwichsøerne i det store Ocean.

Kilbeggan, Stad i Westmeath-Shire i Prov. Leinster i Irland ved Floden Brosna, 11 M. v. for Dublin. 10,000 I. Tobaksfabriker, Brændevinsbrænderier.

Kilbrennan Sund, en Havarm, der i Vestskotland fører fra Nordkanalen ind mellem Halvøen Cantire og Øen Arran.

Kilda, Saint [sænnt], 1) en lille, ensom Klippeø i Atlanterhavet, 10 M. v. for Øen North-Uist, henregnes til Hebriderne. 1 □ M. med c. 100 I. 2) Stad i Kolonien Victoria i Australien, tæt s. for Melbourne, med 24,000 I., er en af Melbournes Forstæder.

Kildare [dæhr], Shire i den nordlige Del af den irske Prov. Leinster. 31 □ M. med 72,000 I. (1881; 114,000 i 1841). Sydvestgrænsen dannes af Floden Barrow, medens Liffey gjennemskyder Shirets nordøstlige Del. I Hovedsagen er Shiret et Sletteland, hvorfra Bjergpartier have sig ø. for Liffey og mod N. V., hvor for øvrigt den store Mose Bog of Allen opfylder Landet. Korn- og Kvægavl samt nogen Uldindustri er Befolkningens vigtigste Erhverv. Hovedstad K., 7 M. v. s. v. for Dublin, med 2,000 I.

Kilderkin, engelsk Ølmaal, lig 18 Gallons eller 84,68 danske Potter.

Kile er en Maskine, der bruges til Spaltning. Det er et tresidet Prisme, hvorpaa de to Hovedflader danne en spids Vinkel med hinanden; den drives med denne skarpe Kant foran ned i det Legeme, der skal spaltes, og jo spidsere Vinklen er, desto mindre Kraft behøver man at anvende for at overvinde en vis Modstand. Gnidningsmodstanden hindrer K. i at springe tilbage. Den er gjærne af Jærn eller Staal; i en vis Forstand ere mange andre Redskaber, som Knive, Saxe, Mejsler osv., at betragte som K. Ved Hjælp af K. kan man udøve Sidetryk ud fra de to Hovedflader; dette benyttes f. Ex. til Oljepresning.

Kileramme kaldes i Bogtrykkerierne den nu brugelige Jærnramme, hvori Formen er befæstet ved smaa Kiler.

Kileskrift kaldes under ét en Række vestasiatiske Skriftarter fra Oldtiden, hvis fælles Særkjende er, at den Grundbestanddel, hvoraf de enkelte Skrifttegn ere sammensatte, regelmæssig har Form af en Kile (eller en Pilespids). Af de forskjellig Arter af K. maa først nævnes den assyrisk-babyloniske, som navnlig træffes i de talrige, i et semitisk Sprog affattede Mindesmærker, der i den nyere Tid ere fremdragne i Ninive og Babylon, og hvis Læsning allerede har kastet et hidtil uanet Lys over disse Egnes Historie. Denne K. er overordentlig indviklet og kunstig og indeholder en stor Mængde Tegn, hvilke dels ere Stavelsetegn, dels Ideogrammer (Begrebstegn), dels kunne være begge Dele (som naar et Tegn kan bruges til at udtrykke baade Stavelsen at og

Begrebet „Fader", assyr. abu, eller et andet baade Stavelsen sis og Begrebet „Broder", ass. ahu), ja ofte endog kunne have flere forskjellige Betydninger („Polyphoni"; f. Ex. naar det samme Tegn afvexlende kan udtrykke Stavelserne ut, tam, par, lah o. fl. a. samt Begreberne „Sol", ass. samsu, „Dag", ass. yumu, „Hav", ass. tihamti, og endnu flere). Forklaringen til denne Besynderlighed i Skriftens Indretning maa søges i, at den, oprindelig vistnok som en Billedskrift, er bleven til hos et andet Folk, sandsynligvis den ikke-semitiske Urbefolkning i Chaldæa („Akkad" eller „Sumir"?), i hvis Sprog den ideographiske Betydning og Lydværdien have dækket hinanden, og at den saa derfra er bleven optagen uforandret af Babylons og Assyriens Semiter. Dette ejendommelige Forhold bliver bestyrket og oplyst ved en Række mærkelige Tavler med grammatisk-lexikalske Optegnelser (Syllabarer), der ere fundne i Ninive. I Assyrien ophører Anvendelsen af K. med Ninives Fald (c. 600 f. Chr.); i Babylonien vedbliver derimod Brugen af K. og af det babylonisk-semitiske Sprog endnu efter Babylons Erobring af Perserne (538 f. Chr.); men med Achæmenidernes Fald (330) forandrer dette sig, og kun enkelte Spor af K. til hellig Brug ere endnu tilbage fra Antiochos d. stores Tid. — Nær ved denne Art af K. staa nogle Arter, der ere fundne henholdsvis i Susiana (Elam) og Armenien; men Tydningen af vedkommende Indskrifter er endnu ikke sikker. — Andre Arter af K. træffes i Persien under Achæmeniderne (navnlig Darius Hystaspes og Xerxes), hvis Indskrifter regelmæssig ere affattede i tre forskjellige Sprog, hvert skrevet med sin Art K. Den første Plads indtager altid Oldpersisk, skrevet med en Art K., der kun indeholder et forholdsvis ringe Antal Tegn (c. 40) og i det væsentlige er en Bogstavskrift, om end med enkelte Minder om, at den maa være udviklet af en ældre Stavelse- og Begrebsskrift. Oprindelsen til denne, den yngste og simpleste af alle Arter K., er uklar; men sandsynligvis maa dog Kilden søges i den assyrisk-babyloniske Skrift. Den anden Art af Achæmenidernes K. er en Stavelseskrift (med enkelte Begrebstegn), der tydelig er udviklet af den assyrisk-babyloniske, men dog er langt simplere end denne (i alt med kun lidt over 100 Tegn). Det Sprog, som skrives med denne K., og som enten maa være Medisk eller have hørt hjemme i Susiana (uheldig er Benævnelsen Skythisk, som enkelte Forfattere have brugt), er hverken arisk eller semitisk. Medens man tidligere, dog med meget løse Grunde og afgjort med Urette, har villet finde et vist Slægtskab mellem det og de finsk-ugriske eller de tatariske Sprog, har man i nyere Tid søgt at paavise Berøringspunkter med sydkaukasiske Sprog (Georgisk). Den tredje Art endelig er samme Skrift og samme semitiske Sprog, som vi finde i Babylon (og Assyrien). Antallet af achæmenidiske Indskrifter er kun ringe, sammenlignet med de assyrisk-babyloniske. De fleste ere fundne i Ruinerne af Persepolis eller i Nærheden deraf; den største og vigtigste af dem alle er dog den fra Behistân (s. d. A.). — Dechifreringen af K. udgik fra den simpleste Art, den oldpersiske, idet det lykkedes F. G. Grotefend 1802 ved en Række geniale Combinationer at paavise Navnene Darius, Hystaspes, Xerxes og enkelte andre Ord; men kun nogle ganske faa Tegn vare dermed rigtig forklarede. I en længere Aarrække skete ingen videre Fremskridt (Rask opdagede Betydningen af et Par Tegn); men navnlig fra 1836 tog en Række Lærde, blandt hvilke særlig maa nævnes Burnouf, Chr. Lassen og H. C. Rawlinson, alvorlig fat paa Gaadens Løsning, støttede af et større Materiale end man tidligere havde haft og af bedre Hjælpemidler med Hensyn til de beslægtede iranske Sprog og Sanskrit, idet Sammenligningen med disse Sprog var det eneste Middel, man havde, til Forstaaelse af Indskrifternes Sprog, og 1846 var ikke blot Betydningen af denne Arts samtlige Skrifttegn fuldstændig sikret, men ogsaa alle de enkelte Indskrifter i det væsentlige rigtig fortolkede. Idet Forstaaelsen af de oldpersiske Indskrifter skred frem, vandt man derved et Grundlag for Udtydningen af deres Oversættelser i de to andre Arter af Achæmenidernes K. Dechifreringen af den anden („mediske") Art grundlagdes 1844 af N. L. Westergaard, der tillige saa, at Sproget i den hverken var arisk eller semitisk. Westergaards Forsøg fortsattes af Holtzmann, Hincks og navnlig Norris og J. Oppert. Dechifreringen af den tredje achæmenidiske Art og den dermed identiske fra Ninive og Babylon frembød særlige Vanskeligheder, og det varede længe, inden man naaede til Klarhed over denne Skriftarts Væsen. I Hovedsagen er dog Gaaden nu at betragte som løst, om der end med Hensyn til Enkeltheder endnu kan være mange Tvivl eller uopklarede Punkter. Som Mænd, hvem Opnaaelsen af disse storartede Resultater særlig skyldes, maa (bortset fra de første, famlende Forsøg) nævnes Hincks, Rawlinson, Norris; de Saulcy, Oppert, Ménant, G. Smith o. fl.

Kilia, 1) s. Donau. 2) Stad i det russiske Gouv. Bessarabien, ved den nordre Donauarm K., 4½ M. fra det sorte Hav. 9,000 J. Livlig Skibsfart, Handel og Fiskeri.

Kilian, **Kyllena**, den hellige, Frankernes Apostel, en Irlænder, der efter romersk-katholske, sagnagtige Beretninger skal have forladt sit Fødeland 686 for at hellige sig til Missionsvirksomheden. Han skal da med 12 Ledsagere, blandt hvilke Presbyteren Koloman og Diakonen Donatus ell. Totnan fremhæves, have begivet sig til Würzburg i det austrasiske Rige, derpaa være rejst til Rom og af Paven være bleven udnævnt til Biskop, saa have omvendt og døbt den frankiske Hertug Gozbert, men til sidst tillige med sine Ledsagere være bleven myrdet af dennes Ægtefælle Gailana, der vilde hævne sig, fordi K. havde forlangt af Gozbert, at han skulde skille sig ved hende, da hun tidligere havde været hans Broders Hustru. Det eneste i denne Beretning, som kan anses for paalideligt, er, at K. har virket som Missionær i Egnen omkring Würzburg i Slutningen af 7de Aarh.; men lige saa sikkert maa det anses for at være, at Fortællingen om hans Rejse til Rom er en

e irste Missionærer stod den Modsætning til Romerkirken (s. Mindedag 8 Juli.

et Landskab i den sydøstlige Del ved Middelhavet lige over for) Vest er Landet opfyldt med aa i Forbindelse med Tauros; aabne de kilikiske Passer Adgang og frugtbare østlige Del, hvor arsos (nu Tersus) laa. Længst de amaniske Passer, nordligst det iske, gjennem hvilket Perser- en paa Alexander d. store var l Issos, da Alexander allerede de sydlige, saakaldte syriske Passer, ndte om og mødte Fjenden ved ndbyggere vare berygtede som er det assyriske Herredømmes e ogsaa under Persernes Over- i indfødte Fyrster, der førte itelen Syennesis; senere hørte ke Rige, indtil Pompejus Aar det.

ro, et over 18,000 Fod højt, i Østafrika, under 3° s. Br.

, 1) Shire i den irske Prov. Lein- ned 100,000 I. (1881; 183,000 i jen dannes af Floden Barrow, nsen optager Suir og længer Landet er i Hovedsagen dækket og kun mod Ø. naa 1,600 F.; Lore og den sydl. Del er Lav- g er Befolkningens Hoveder- dstad i K.-Shire ved den sejl- e, 13 M. s. v. for Dublin. mmelt Slot, smuk Kathedral- og anglikansk Bispesæde. Uld- Brænderier.

ke i Mayo Shire i den irske t, ved Killala Bugten, 1,000 I. tholsk Bispesæde.

lo], Stad i Clare-Shire i i Irland ved Floden Shan- for Limerick. 2,000 I. Angli- Bispesæde. Prægtig Bro over

, Stad i Kerry-Shire i Prov. nd paa Nordsiden af den for ed berømte og stærkt besøgte 000 I.

kränki], Bjergpas i Perth- d, 5 M. n. til v. for Perth, Sejer, som de jakobitiske Høj- scount Dundee her vandt over ropper 27 Juli 1689. Dundee

abrikstad i Ayr-Shire i Skot- Irvine, 4 M. s. s. v. for 0 I. Uld-, Bomulds-, Silke- turer.

trisk Vægtenhed, lig Vægten af t Vand af største Tæthed, lig 2 danske Pund. Kilogrammeter hvilket Arbejdet (s. d. A.) oftest er det Arbejde, der udføres, hæves 1 Meter i lodret Ret- 6,?? Pundfod.

risk Rumenhed, i Rumindhold lig 1 Kub. Meter eller 32⅓ dansk Kub. Fod, holdende 1000 Liter eller 1035,048 danske Potter.

Kilometer, metrisk Længdemaal, lig 1000 Meter eller 3186,2 danske Fod. En Middelmeridiangrad indeholder 111,1, en Ækvatorialgrad 111,31 K.

Kilpatrick, Stad i Dumbarton Shire i Skotland, ved Udløbet af Forth-Clyde Kanalen i Floden Clyde. 7,000 I. Papirfabriker og Hammerværker.

Kilre siges et Sejl at gjøre, naar Vinden kommer ind i det temmelig nær i Retning af samme, saaledes at det slaar frem og tilbage i Stedet for at være udspilet.

Kilrush [rösch], Stad i Clare-Shire i Prov. Munster i Irland, ved Nordsiden af Floden Shannons Munding. 5,000 I. God Havn. Søbade.

Kim kaldes Anlæget til den nye Plante, saa længe det endnu er indesluttet i Frøet, og som har dannet sig af Kimblæren efter dennes Befrugtning. K. bestaar af Kimrod, Kimstængel, Kimknop og Kimblade, der ere til Stede i et Antal af 1 eller 2, hvorefter vi faa den systematiske Inddeling: Enkimbladede og Tokimbladede; kun hos en Del af Naaletræerne findes der flere. Hvilken Bygning Plantens øvrige Blade ellers have, ere Kimbladene i Regelen meget simpelt udstyrede, uden Indskæringer i Randen eller stærkt fremtrædende Ribber, og hvor der er to, ere de modsatte, hvor der er flere, kransstillede. S. for øvrigt **Frø**, **Spiring**. **Kimblære**, **Kimplet**, s. **Æg**. Jvfr. ogsaa **Kimblad** og **Kimlag**.

Kimberley [li], Stad i Prov. K. i Griqua Landet i den nordlige Del af Caplandet i Sydafrika, under 28° 53′ s. Br., 43° 10′ ø. L. K., der er opstaaet i de senere Aar siden de rige Diamantfund i Omegnen, har henved 30,000 I.

Kimberley, John Wodehouse, Jarl [s. o.], engelsk Statsmand, f. 17 Jan. 1826, fulgte 1846 efter sin Farfader som Lord Wodehouse. K. var 1852—56 Understatssecretær i Udenrigsministeriet, 1856—58 Afsending i Rusland og Juni 1859—Aug. 1861 paa ny Understatssecretær. I Dec. 1863 gik K. som overordentlig Afsending til Kjøbenhavn for at øve „Pression" paa den danske Regering og opnaa Novemberforfatningens Tilbagekaldelse. I Oct. 1864 blev han Vicekonge i Irland og 1 Juni 1866 ophøjet til Jarl K., men kort efter fjærnet ved det liberale Ministeriums Fald. I Dec. 1868 blev K. Lordseglbevarer og 1870 Statssecretær for Kolonierne indt. 1874, samt paa ny 1880—82, men ombyttede da Posten med den som Statssecretær for Indien indt. Juni 1885. Febr.—Juli 1886 indtog K. atter den sidstnævnte Post.

Kimblad kaldes i Embryologien de simple Cellelag, som danne det første Anlæg til Dyre- (og Menneske-) Fosteret og udgjøre de Grundorganer, hvoraf alle Dyrets fremtidige Væv udvikle sig. Efter Befrugtningen undergaar Ægget den saakaldte „Blommekløvning" (s. **Æg**), d. v. s. den oprindelig enkelte Ægcelle deler sig i flere „Kløvningskugler", der hver ere en Celle, og af disse fremgaa atter K. Hvor Udviklingsforholdene ere simplest, som hos mange lavere Dyr og blandt Hvirveldyrene hos Branchiostoma, ordne Kløvningscellerne sig til en hul Blære, „Blastula", hvis Væg be-

staar af et enkelt Cellelag; dette bliver ved den saakaldte „Gastrulation" dobbelt, idet Blæren krænges ind i sig selv og danner et bægeragtigt Legeme, „Gastrula", hvis Væg altsaa udgøres af to Cellelag, det ydre K., Ektodermen eller Epiblasten, og det indre K., Entodermen eller Hypoblasten, hvilken sidste udklæder Gastrulaens indre Hule, Urtarmen, der aabner sig udad i Urmunden og hos alle Dyr senere danner Tarmrørets Epithel og de fra dette udgaaende Dannelser (Kjertler osv.); imellem disse to oprindelige K. opstaar senere det mellemste K., Mesodermen eller Mesoblasten. Simplest sker dettes Dannelse ved, at det indre K. krænger sig ud i to hule Sække, hvis ene Væg slutter sig til Ektodermen, den anden til Entodermen, medens det indesluttede Hulrum bliver til Krophulen. Disse tre K. optræde hos alle Dyr, men deres Dannelse modificeres ofte, navnlig hvor Ægget er i Besiddelse af en saakaldet Næringsblomme, saaledes at den i det mindste tilsyneladende afviger fra den fremstillede Type, som det især er Haeckels Fortjeneste ved sin „Gastræatheori" at have bragt i Anvendelse paa Kimbladdannelsens forskjellige Former. Hos Hvirveldyrene udvikles af det ydre K. Overhuden (med de fra den opstaaede Organer, Kjertler, Haar osv.) samt Centralnervesystemet (Hjærne og Rygmarv), af det indre K. Tarmens Epithel og af det mellemste K. Legemets øvrige Organer (Muskler, Skelet osv.).

Kimchi, en berømt rabbinsk Slægt fra Narbonne, til hvilken høre Joseph K. og hans to Sønner Moses og David i det 12te og 13de Aarh. (s. **Hebr. Sprog** og **Jød. Literatur**).

Kimløg, Yngleknopper, kaldes saadanne løg- eller knoldlignende Knopper, der løsne sig fra Moderplanten, falde til Jorden og derpaa ere i Stand til at føre et selvstændigt Liv og udvikle en ny Plante. K. findes f. Ex. hos flere Arter Løg i Blomsterstanden, hos Ildlilien og Vorterod i Bladhjørnerne, hos Stenbræk paa Rodstokken.

Kimmērier omtales af Homer i dunkle Udtryk som et fjærnt Folk i Vesten, hvorhen Solen ikke trænger, og som bor i Mørke, medens Herodot skildrer dem som et Nomadefolk ved det sorte og asovske Hav, der fordrevne af Skytherne trængte ind i Lilleasien i det 8de og 7de Aarh. f. Chr. De assyriske Kileskrifter vise imidlertid, at K. (ass. Gimr, hebraisk Gomer) er det semitiske Navn paa Skytherne. Det er saaledes en vild Hypothese af de græske Geographer, at en Stamme af K. er vandret mod Vest til Germanerne og blandt dem gjenfindes som Cimbrer.

Kimmingen paa et Skib eller Fartøj er den Del af Skroget, som paa Grund af sin runde Form først vilde naa Jorden, dersom det staaende med Kjølen paa denne blev krænget over. K. er i Sømandssproget den synlige Grænse mellem Himmel og Hav, naar man er saa langt ude, at man ikke har Land i Sigte. Ved Hjælp af denne bestemmes Solens og Stjærnernes Højde, idet man med en Sextant maaler deres Afstand fra denne. Den saaledes maalte Højde bliver imidlertid for stor paa Grund af, at K. er noget under den astronomiske Horizont. Man maa derfor fra den maalte Højde fradrage en Rettelse, kaldet **Kimmingdalingen**, der er afhængig af Øjets Højde over Vandfladen, for at erholde Himmellegemets apparente Højde. Kimmingdalingen er vel ogsaa for en Del afhængig af Atmosphærens Tilstand, men denne tages sjældnere i Betragtning, idet man antager en Middeltæthed for denne.

Kimōlo, d. s. s. Argentiera.

Kimon, Søn af Miltiades, udmærkede sig som Feltherre og Statsmand paa Perserkrigenes Tid. Efter Slaget ved Salamis commanderede han tillige med Aristides den atheniensiske Flaade og bidrog væsentlig til, at Athenienserne fik Hegemoniet. 469 f. Chr. sejlede han med en betydelig Flaade til Lilleasien, hvor han ved Floden Eurymedon paa én Dag fuldstændig slog Persernes Flaade og Landhær. Efter Aristides's Død og Themistokles's Landsforvisning spillede K. en fremragende politisk Rolle i Athen, men senere vandt hans politiske Modstandere, navnlig Perikles, en stedse større Indflydelse, og K. maatte 460 gaa i Landflygtighed. Efter Slaget ved Tanagra 457 blev han efter Perikles's Tilskyndelse tilbagekaldt, hvorpaa det lykkedes ham at bevæge sine Landsmænd til en Krig med Perserne; K. løb ud med en Flaade paa 200 Skibe, med hvilke han belejrede Byen Kition paa Cypern; under denne Belejring døde han 449.

Kimpolūng, 1) Stad i Konger. Rumænien, 19 M. n. n. v. for Bukurescht. 10,000 J. Handel paa Transsylvanien. 2) Stad i det østerrigske Hertugd. Bukovina, 12 M. s. s. v. for Czernowitz. 5,000 J.

Kinbūrn, Fæstning i det russiske Gouv. Taurien paa en Landtunge, der begrænser Floden Dnjeprs Liman mod S., lige over for Otschakov, blev 14—17 Oct. 1855 indtaget af en fransk-engelsk Hær under Bazaine og holdt besat til Maj 1856.

Kincārdine [din], Shire i den østlige Del af Mellemskotland, omgivet af Nordsøen mod Ø. og for øvrigt af Shirerne Aberdeen og Angus ell. Forfar. 18,6 □ M. med 35,000 J. (1881). Grampianbjærgenes Forgreninger indtage Shirets vestlige, nordlige og midterste Del; Resten hører til Strathmore-Dalen. De vigtigste Vandløb ere Dee og North-Esk. Dalene indeholde frugtbart Kornland, Bjærgene gode Græsgange. Hovedstad Stonehaven.

Kinch, Jakob Frederik, f. 23 Maj 1817 i Vordingborg, Student 1835, philologisk Candidat 1843, blev 1848 Adjunct ved Ribe Kathedralskole og 1858 Overlærer sammesteds; havde Sæde i Folketinget 1858—61. Han har skrevet en udførlig „Ribe Bys Historie og Beskrivelse" indtil 1660 (2 Bd., 1869—84), der hviler paa omfattende Kildestudier. Af hans i forskjellige Tidsskrifter optagne Afhandlinger maa fremhæves dels culturhistoriske Skildringer fra det 16de og 17de Aarh., dels Bidrag til Oplysning af den danske Middelalders Historie.

Kind, Johan Friedr., tysk Digter, f. 1768 i Leipzig, studerede i sin Fødeby, var 1793—1814 Advocat i Dresden og levede derpaa, blot literært beskæftiget, her indtil sin Død 1843. Han skrev en stor Mængde Fortællinger, Digte og Skuespil i den da herskende romantiske Smag,

bekjendt som Forfatter af Texten Webers berømte Opera „Der 21).
Thessalier, der ledsagede den ge Pyrrhos paa hans Tog til udmærkede sig ved sin Stats- s plejede at sige, at K. vandt ed sin Klogskab og Veltalenhed, ved Sværdet. K. døde paa den hos foretog sin Expedition til
kaldes den Del af Bevægelses- mhandler Beskrivelsen af Lege- elser uden Hensyn til de Aar- ke de ere fremkaldte.
1 10 M. lang og indtil 6 M. vestlige Del af Bass Strædet stralien og Tasmanien. Den er evoxet med Skov. 2) K. Sund, gt, der fra det indiske Ocean i Nordaustralien s. for Dam-
ohn Locke, engelsk Politiker, f. Søn af Lord K., nedstammede i a Philosophen John Locke, efter ildtes. Han blev 1847 liberalt m for Øst-Surrey og virkede især f Arveloven for Landejendomme lige Deling, naar der ikke var tedet for den ugjældende Arve- søn), for Afskaffelse af forældede ophævet 120 saadanne) og for ilgretten. Siden 1851 foreslog Nedsættelse af Census i Grev- Pd. St., indtil Valgreformen ldelse af hans Ønske; ogsaa fik gbarhedscensus for Underhus- afskaffet og stemte stadig for nnings Indførelse. 1874 trak fra det offentlige Liv og døde
r. Will. [læhk], engelsk Forfatter 1811, var 1837—56 Sagfører. rlandene beskrev K. 1844 under 1-, som gjorde megen Lykke. 857 til Underhuset og gjen- 868, da hans Valg forkastedes estikkelser. K. hørte til de af- deltog i Jan. 1858 i Angrebet rston for Loven om Sammen- fremmede Fyrster og gav sig lkeretlige Spørgsmaal; bl. a. rkt Savoiens Tilknytning til ttede skarpe Angreb paa Kejser Politik og hemmelige Planer. i hans »History of the Rus- —56« (5 Bd., 1863—75) og i ec. 1851« (1867).
nas, dansk Psalmedigter, f. Slangerup, Søn af en fattig r stammede fra Skotland, blev fra Frederiksborg Skole til g 1658 theol. Examen, var i slærer hos Fru Lene Rud til blev 1662 personel Capellan hos st Peter Worm i Kirkehelsinge, eftersulgte i Embedet; efter ægtede han Formandens unge e dog kort efter, og K. giftede sig da med en Forpagters Enke. 1668 blev K. Præst i Slangerup. Her vandt han et stort Navn som Psalmedigter og dygtig Prædikant, saa at Griffenfeld blev opmærksom paa ham. Han udgav flere historisk-patriotiske Digte, som „Kroneborgs Beskrivelse“ (1672), „Samsøes Beskrivelse“, tilegnet Griffenfeld, „Dens Besidder (1675), „Christian V.s Ledingstog 1675 og to Anhange dertil“ (1676—77). Men hvad, der især grundlagde hans Digterry, var hans aandelige Digte. 1674 udgav han første Part af sit „Aandelige Sjunge-Chor“, en til Kongen dediceret Samling af Psalmer og Bønner, bestemte til Husandagt, hvilken „med stor Hjertenslyst og Begjærlighed af Høje og Lave blev modtaget“, blev oversat paa Tysk, Svensk og Latin og hurtig oplevede flere Udgaver. K. var selv musikalsk og lod med sit Sjungechor følge Melodier, til Dels laante fra verdslige Sange, maaske ogsaa nogle fra skotske Folkemelodier. 1677 blev K. Biskop i Fyn. 1681 udkom anden Part af hans „Aandelige Sjungechor“, hvori han overgik alt, hvad der hidtil var udkommet af dansk aandelig Poesi. Denne Del tilegnede han Dronn. Charlotte Amalie med Hentydninger til „dem, der maaske i 30 Aar havde ædt Fædrelandets Brød uden at ville lære 30 danske Ord, og som indbildte sig, at det var et Vadmels Sprog, de ikke gad tage paa deres Silketunger“ — Ord, hvori hans Harme over det tyske Hofparti, der havde styrtet Griffenfeld, kommer stærkt frem. Derfor vendte ogsaa Hofgunsten sig ofte imod ham, men i Biskop Hans Bagger og den kongelige Confessionarius Peter Jespersen havde han formaaende Beskyttere. 1682 blev K. creeret til Doctor i Theologien og 1683 „imod hans Tanke og Begjæring“ ophøjet i Adelstanden; hans Vaaben er en Halvmaane med tre Stjærner og derover en Pegasus. 1683 fik han kongelig Befaling til at udgive en Kirke-Psalmebog for Danmark og Norge. Af denne Sag tog han sig med megen Iver, digtede selv en stor Del nye Psalmer, samlede Bidrag fra andre og anlagde endog et Bogtrykkeri i Bispegaarden, hvor Vinterhalvparten blev trykt 1689. K. fik Eneret til Udgivelsen af denne Psalmebog i 20 Aar, men en Maaned efter blev dette Privilegium ham atter frataget og endog det hele Hverv med at udarbejde en Psalmebog overdraget en anden. Dette krænkede K. dybt. 1694 døde hans Hustru, og inden Aaret var omme, giftede han sig tredje Gang med Birgitte Balslev, Datter af Dr. med. B., Herre til Fraugdegaard, hvoraf K. saaledes blev Ejer. Dette vakte megen Opsigt og ond Omtale. 1696 blev der nedsat en Commission til at udarbejde en ny, fuldstændig Psalmebog baade til Kirkebrug og Husandagt; en stor Del af K.s Psalmer blev optaget heri, og K. fik 10 Aars Privilegium til at udgive den. 1699 udkom denne Psalmebog i Odense og blev indført i alle Landets Kirker i Begyndelsen af det nye Aarh. Det er denne Psalmebog, der fører Navnet af K.s Psalmebog, skjønt altsaa med Urette. Det blev end videre overdraget K. at udarbejde Graduale eller Psalmemelodier til Kirkerne. Bogen blev ham en rig Indtægtskilde. K.s undertiden temmelig stærkt fremtrædende Embedsmyndighed

indviklede ham i forskjellige heftige Stridigheder, bl. a. med Stiftamtmand Winterfeldt og med Stiftsprovst Carstens, der var gift med hans Stifdatter. Under en Proces med denne sidste døde K. 14 Oct. 1703. Sagen blev efter hans Død paadømt i Højesteret til hans Fordel. Endnu høre K.s Psalmer til de ypperste, den danske Kirke ejer, og flere Steder har hans Psalmebog holdt sig endnu. 1875 rejstes der ham en Mindestøtte i Odense, 1883 en i Slangerup.

King's bench [bentsch], court of K. b. (eller Queen's bench), af lat. Bancus regis, Kongens Bank, s. Court.

Kings County [kŏunti], Shire i den irske Prov. Leinster, stilles mod N. fra Galway ved Floden Shannon og er for øvrigt omgivet af Shirerne Westmeath, Meath, Kildare, Queens og Tipperary. 36 □ M. med 68,000 J. (1881) imod 147,000 J. 1841. Landet har i det hele en bølgeformet Overflade, der i S. og S. V. i Slieve Bloom Bjærgene har Højder over 1,700 F. Floden Shannon danner Vestgrænsen og staar ved den store Kanal i Forbindelse med Liffey, der har sit Udløb ved Dublin. Shannons betydeligste Bifløb her er Brosna. Agerdyrkning er Hovederhverv. Shirets Hovedstad er Tullamore.

Kingsley, Charl. [li], engelsk Forfatter, f. 1819 i Devon-Shire i sin Faders Præstegaard, blev efter at have studeret i London og Cambridge Præst i Eversley i Hamp-Shire og Kannik. Hans Fortælling »Alton Locke, Tailor and Poet, an Autobiography« (1850) slog stærkt ned i Publikum med sine Skildringer af det sønderrevne i det moderne Samfundsliv. I »Yeast, a Problem« (1851) falder han hen i det abstract mystiske. 1852 udgav han »Phaeton or Loose Thoughts on Loose Thinkers« samt en Prædikensamling; »Westward ho!« (1855) har sit Stof fra Elisabeths Tid. I en Art historisk Roman »Hypatia, or New Foes with an Old Face« (1858) behandler han Christendommens første Tider. Baade som Literat og Prædikant er han en for de ulykkelige og fattige varmt følende Philanthrop uden dog at hylde den moderne Socialisme. 1859 blev han Professor i nyere Historie i Cambridge; 1864 udgav han en Række Foredrag under Titlen »The Roman and the Teuton«. Desuden er han Forfatter til en »History of England for Boys«. 1863 udkom Digtet »Andromeda« og Æventyret »The Water Babies«, 1866 Romanen »Hereward, the Last of the English« (oversat paa Dansk 1883 af Lennbach under Titlen „Hørvard den aarvaagne"), 1867 »The Hermits«, 1869 »How and why?«. 1869 nedlagde K. sit Professorat og blev Domherre i Chester og 1871 i Westminster. 1870—71 gjorde han en Rejse til Vestindien, som han beskrev i »At Last: a Christmas in the West-Indies«; 1873—74 holdt han Forelæsninger i Nordamerika og fortsatte efter sin Hjemkomst sin philanthropiske Skribentvirksomhed. D. 1875 i Eversley. Hans Enke udgav 1876: »Charles K., his Letters and Memoirs of his Life«. — Hans Broder, Henry K., f. 1830, d. 1876, er bekjendt som Romanforfatter.

Kings-Lynn [linn] ell. Lynn Regis, Stad i Norfolk-Shire i England ved Floden Ouse, 8 M. v. til n. for Norwich. 18,000 J. Skibsbyggeri og Kornhandel.

Kingsmill Øer, s. Gilberts Øer.

Kingston [kingst'n], 1) K. upon Hull, s. Hull. 2) K. upon Thames, Stad i Surrey-Shire i England ved Themsen, 2 M. s. v. for London. 10,000 J. Store Handelshaver. De gamle sachsiske Konger bleve kronede her. 3) K., Stad i Prov. Ontario i Canada i Nordamerika, ved Ontariosøens Østende. 15,000 J. Katholsk Bispesæde. Betydelig Handel. Skibsbyggeri og Maskinfabrikation. 4) Stad paa Sydkysten af den engelske Ø Jamaica i Vestindien med 35,000 J., fortrinlig Havn og livlig Handel og Skibsfart. 5) Hovedstad paa den engelske Ø St. Vincent i Vestindien, ligger paa Øens Sydside. 10,000 J. God Red.

Kingstons Ventil, en konisk Ventil, der anbringes i Skibssiden paa Rør, der udmunde under Vandets Overflade, til yderligere Sikkerhed, saafremt det her anbragte Rør skulde sprænges.

Kingstown, Stad i Dublin-Shire i Prov. Leinster i Irland ved det irske Hav, 1 M. s. ø. for Dublin. 20,000 J. God Havn.

King Williams Town, s. Kaffraria.

Kinkajū ell. Snohalebjørn (Cercoleptes caudivolvulus), et lille Rovdyr, beslægtet med Vaske- og Næsebjørnen, med smækker Krop, tæt, brun Pels, kort Snude, lave Ben med stærke, krumme Kløer og lang, korthaaret Snohale; det bebor det tropiske Amerika og lever paa Træerne, hvor det ligger stille om Dagen, men om Natten er paa Færde efter Frugter, Æg, Honning, smaa Pattedyr og Fugle.

Kinkel, Gottfried, tysk Kunsthistoriker og Digter, f. 11 Aug. 1815 i Rhinpreussen, blev 1838 Docent i Kirkehistorie ved Universitetet i Bonn og 1840 tillige Hjælpepræst ved den evangeliske Menighed i Köln, men maatte 1843 paa Grund af sin heterodoxe Retning og fordi han havde ægtet en fraskilt Kone (s. nedenf.) opgive sin Lærerpost og blev samtidig afskediget som Præst. K. gav sig nu alene af med Kunsthistorie, blev 1846 overordentlig Professor heri (var bl. a. W. Lübkes Lærer) og udgav „Die altchristliche Kunst" (1845). 1848 slog K. ind paa Politiken, udstedte socialdemokratiske Opraab til Arbejderne og stiftede Haandværkerforeninger, valgtes 1849 til det 2det preussiske Kammer, hvor han hørte til yderste Venstre, og deltog siden i Opstanden i Baden og Pfalz. Her blev han fangen og dømt til livsvarigt Fængsel, men befriedes i Nov. 1850 fra Spandau Tugthus af sin Hustru og Studenten (den senere amerikanske Statsmand) Karl Schurz og flygtede til England, hvor han holdt Forelæsninger over Kunsthistorie og tysk Literatur. 1866 blev K. Professor i Kunsthistorie i Zürich, hvor han skrev flere dygtige Skrifter om Rubens og om Oldtidens Bygningsværker m. m. Hans tiltalende, men i og for sig ikke meget betydelige Digtninge vandt, vel til Dels paa Grund af Forfatterens personlige Skæbne, overordentlig Popularitet; en Samling „Digte" udkom saaledes 1843—72 i 7 Oplag; et større episk Digt, „Otto der

aede 1846—77 endog 50 Oplag.
882. — **Hans Hustru, Johanne**
l, f. 1810, ægtede 1832 en Bog=
teur, men stilte sig snart fra
)elte K.s politiske Æventyr og
mhed, skrev 1849 sammen med
„Fortællinger“ og senere en for=
an „Hans Ibeles in London“
og var tillige Musiklærerinde og
n omkom 15 Nov. 1858 ved i
rte ud af et Vindue.
. s. s. **Konk.**
:gjæld i Nordre=Bergenhus Amt
ude mod Havet, mellem Sogne=
rdfjord. Her drevés tidligere
:t betydeligt Vaarsildfiskeri (det
e Distrikt).
:ap [nærhd], et højt Forbjærg
ige Del af Aberdeen=Shire i

et i Kinne og Kinnefjerdings
stergötland i Sverige ved en
(Kinnaviken) liggende Bjærg,
meget for sine herlige Udsigter
Beliggenhed som for sin yppige
staar i nøje Forbindelse med
)stiske Bygning. K. er ligesom
nærliggende isolerede Bjærge
rette Lag, henhørende til den
luriske Formation, hvilke ere
Grundfjældet (Gnejs) i følgende
Fucoidsandsten, derefter Ole=
ifer og bituminøs Kalk), Cera=
d, lysegraa Kalksten), nedre
(grønagtig Griffelsten), Or=
d ell. graa Klæbersten), Bey=
aa Kalksten), Trinucleusskifer
Brachiopodskifer (grøngraa Kalk
erskifer), øvre Graptolithskifer
r), det hele oventil dækket af
Diabas), der i Istiden har
erliggende Lag og derved be=
sseform, som udmærker Vest=
disse savne dog Falbygdens
e, Halle= og Hunnebjærg 5te—
Lag, medens Lugnåsbjærget,
lder de cambriske Lag (Sand=
:), tillige savner Trapdækket).
ækning i N. og S. af c. 13,
8 Kilom., med en Højde af
'et.) over Venern og omfatter
Af de ovenfor nævnte Sten=
Orthoceratitkalken udstrakt An=
sten og Bygningssten (Kin=

enten frivillig eller efter Ind=
:des i Form af Extract af
:r, især Pterocarpus=Arter.
af de forskjellige Kinosorter
. A.); de anvendtes tidligere

. 1) Shire i Mellemskotland,
rne Perth og Fife; 3,6 □ M.
381). Bjærgland med mange
f hvilke den betydeligste er
) Hovedstad i K.=Shire ved
: Bred. 2,000 J.
:hl], Stad i Cork=Shire i
Irland, 3 M. s. for C. med
6,000 J. og en fortrinlig befæstet Havn. Det tidligere herværende Orlogsværft er nu i Queenstown. Vigtigt Sildefiskeri.

Kinsbergen, Jan Henrik van, hollandsk Admiral, f. 1735, havde allerede vundet en anset Stilling i den nederlandske Flaade, da han 1770 gik i russisk Tjeneste og 1773 i det sorte Hav vandt en glimrende Sejer over en langt overlegen tyrkisk Flaade. 1776 vendte K. tilbage til sit Fædreland og havde en væsentlig Del i Sejren ved Doggersbank 1781 over den engelske Flaade under Parker. K. ydede ogsaa vigtige Tjenester under Krigen 1793—94 og førte 1795 Arvestatholderen til England. Derefter levede K. som Privatmand, og skjønt han af Kong Ludvig Bonaparte fik høje Æresposter og Titel Greve af Doggersbank, vilde han dog ikke tjene under Napoleon I. K. døde 1819. Han var tillige en frugtbar Forfatter over Søvæsen og Søkrig.

Kinyras, Søn af Apollon, Konge paa Cypern og Præst ved Aphrodites Tempel i Paphos. Med sin egen Datter avlede han en Søn **Adonis,** hvorefter han i Fortvivlelse dræbte sig selv.

Kinzig, Flod i Tyskland, udspringer paa Schwarzwald, løber gjennem Württemberg og Baden og falder tæt ved Kehl i Rhinens højre Bred.

Kiösk kaldes i Østerlandene et paa Søjler hvilende Havetelt.

Kioto, Stad paa den japanske Ø Nippon, ved Sydenden af den store Sø Biva. 240,000 J. K. var indtil 1869 Mikadoens Residens og har en stor Mængde Buddhatempler, 2 store kejserlige Palladser og talrige mærkelige Bygninger. I et af Templerne findes en Klokke, der skal veje henved 1½ Mill. Pund. Livlig Industri i Porcelæn, ædle Metaller og Kobber. Her er Rigets Mønt.

Kiper. Naar alle Traadene i et Væv overalt følge den samme, simple Lov, og denne ikke, som i Lærred, gaar ud paa 1 op, 1 ned, kaldes Vævet kipret. Der gives mange Slags K., af hvilke det simpleste er 3K. eller 3traadet K., hvor Loven lyder: 1 op, 2 ned, eller, hvad der bliver det samme: 2 op, 1 ned; dernæst 4K.: 2 op, 2 ned, sjældnere: 1 op, 3 ned. De følgende K. kunne end yderligere variere, ogsaa ved Regelen for Stillingen af de enkelte Traades Forbindelsespunkter, der giver K. enten et stribet eller et prikket Udseende (krydset K. ell. Atlaskiper). Almindeligst ere de K., hvor Loven er: over 1, under de øvrige, saa at Tøjet paa den ene Side (Retten) har Strøg paa langs, fordi Kjæden ligger flot, paa Vrangen omvendt. Disse K. bruges saaledes til Atlas (med indtil 10 Traade), til Damask o. fl. Man har ogsaa K., der have Ret paa begge Sider (2sidede K.); blandt disse bruges mest det omtalte 4K. (4skaftet Tøj). Til K. henregnes ogsaa i udvidet Betydning nogle andre Slags Væv, hvor hver anden Traad følger samme Lov; man har saaledes et nægte 2sidet K., hvor hver anden Islættraad ligger flot paa Retten, hver anden paa Vrangen, og hvor Islætten saaledes aldeles skjuler den stærke, men simple Kjæde paa begge Sider.

Kippinge Kilde paa Falster, i gamle Dage en berømt „hellig“ Kilde, en af de mest besøgte

i Danmark. Især ved St. Hans Dags Tider valfartedes der til den, og endnu for 100 Aar siden havde Troen paa dens helbredende Kraft ikke tabt sig hos Almuen.

Kirchbach, Wolfgang, tysk Digter, f. 18 Sept. 1857 i London af tyske Forældre, lever i München. Hans Skrifter, saa vel de poetiske som de prosaiske, vidne om Tankerigdom, frugtbar digterisk Phantasi og ikke ringe Fremstillingsevne; men hans ivrige Stræben efter Originalitet i Emner og Former fører undertiden til Bizarreri eller Uklarhed, og hans Skildringers poetiske Anskuelighed lider ikke sjælden under en altfor fremtrædende philosophisk Reflexion. K. har skrevet: „Salvator Rosa", historisk Roman (1880; oversat paa Dansk af Joh. Magnussen), „Märchen" (1880), „Kinder des Reichs" (1883), en Novellesamling, hvori han forsøger at skildre Livet i det nye tyske Rige, som det former sig efter de forskjellige Stammers Ejendommeligheder, „Ausgewählte Gedichte" (1883), „Ein Lebensbuch", en Samling af Kritiker og Reflexioner (1885), o. fl.

Kirchberg, Stad i Konger. Sachsen, 2 M. s. for Zwickau, med 7,000 J. Uldmanufakturer, Ølbryggerier.

Kirchheim unter Teck, Stad i Jagstkredsen i Konger. Württemberg, ved Floden Lauter, 3 M. s. ø. for Stuttgart. 7,000 J. Stort kongeligt Slot. Livlig Industri i Trævarer og musikalske Instrumenter. Betydelig Frugtavl; Kvæg- og Kornhandel. Staden tilhørte tidligere Hertugerne af Teck, af hvis ældgamle Stamslot der findes Ruiner paa et nærliggende, 2,400 F. højt Bjærg.

Kirchheiner, Johan Frederik, dansk dramatisk Sanger, f. 5 Maj 1798 i Kjøbenhavn, fratraadte sin Stilling som Lieutenant i Kyradsererne for at blive Tenorist ved det kongel. Theater, hvor han 1 Sept. 1823 debuterede som Girolamo i „Agnese". Skjønt begavet med en ualmindelig smuk og kraftig Tenor og et mandigt, for Scenen særdeles heldigt Ydre gjorde han i Begyndelsen ikke synderlig Lykke, da han manglede Varme; men 1826 aabnede han sig pludselig en glimrende Kunstnerbane, idet han som Georges Brown i „den hvide Dame" overraskede ved Kraft, Ild og Inderlighed i Sangforedraget, kjæk og munter Tone i Dictionen og Frihed i Bevægelserne. Fra nu af blev levende Bifald ham til Del ved næsten enhver Optræden; det steg til Begejstring, da han i Maj 1830 som Masaniello i „den stumme" imponerede ved sin sjælfulde og charakteristiske Sangudførelse, sin gløbende Lidenskabelighed og skjønne Plastik. I disse Fremstillinger, saa vel som i Robert af Normandiet, Fra Diavolo og flere andre, baade muntre og alvorlige Charakterer, havde han Glansroller saa vel fra Spillets som fra Sangens Side, men fra 1838 begyndte han at anvende sit Talent med Skjødesløshed og blev derfor 1842 afskediget. D. 11 Aug. 1865.

Kirchhoff, Gust. Rob., berømt tysk Physiker, f. 12 Marts 1824 i Königsberg, blev 1847 Privatdocent i Berlin, 1850 Professor i Breslau, 1854 i Heidelberg og 1875 i Berlin, hvor han er Medlem af Videnskabernes Akademi. Grundlæggelsen af Spectralanalysen (s. d. A.), som K. foretog sammen med Bunsen, er vel hans mest fortjenstfulde Arbejde (1861), men i øvrigt har han foretaget fortrinlige Undersøgelser paa alle Physikens Omraader, saaledes i Elektricitetslæren, Optiken, Læren om Udvidelsen ved Varmen, Dampes Spænding osv.

Kirchhoff, Johann Wilhelm Adolf, bekjendt Philolog, f. 6 Jan. 1826 i Berlin, fra 1865 ordentlig Professor ved Universitetet smstds. Foruden med Studiet af Homer (som Tilhænger af Lachmann, s. d. A.), Euripides og Nyplatonikerne har han beskæftiget sig med Epigraphik. Som Resultat af disse Studier foreligger „Die umbrischen Sprachdenkmäler", udgivet sammen med Aufrecht (Berl. 1845—51), og navnlig hans paa Akademiets Foranstaltning udgivne »Corpus inscriptionum atticarum« (Berl. 1873). Allerede tidligere havde han bearbejdet en Del af 4de Bind af »Corpus inscriptionum græcarum« (1859), som indeholdt de christelige Indskrifter.

Kirchner, Albert Emil, tysk Maler, f. 12 Maj 1813 i Leipzig, d. 4 Juni 1885, uddannede sig i Leipzig og Dresden og har især gjort sig bekjendt som Architektur- og Landskabsmaler. Han har malet 6 store Billeder til det nye Pinakothek i München.

Kirchner, Theodor, f. 9 Dec. 1823 i Neukirchen ved Chemnitz, en betydelig Claverkomponist i mindre Former og som saadan en af den Schumannske Skoles første Repræsentanter. Han var den første Elev af Conservatoriet i Leipzig, beklædte forskjellige Stillinger i Winterthur, Zürich, Meiningen og Würzburg, hvor han var Directeur for den kgl. Musikskole til 1875, og bosatte sig 1883 i Dresden. Foruden Claversagerne (over 50 Værker) have nogle Sange, deriblandt „Sie sagen, es wäre die Liebe", gjort K.s Navn bekjendt i vide Kredse.

Kirgisernes Land, ældre Benævnelse for den udstrakte Steppe i Asien, som ligger mellem det kaspiske Hav og Altaibjærgene og mellem Floden Irtysch og den store Sørække, der fra Aralsøen strækker sig mod Ø. til Issyk Kul. Landets Grænser ere ubestemte; dets Areal anslaas sædvanlig til c. 40,000 □ M. med en Befolkning af over 3 Mill. Kirgiserne ere med Hensyn til Herkomst Tyrker, meget blandede med Mongoler og til Dels med iranske Perser. De tale en tyrkisk Dialekt og bekjende Islam, men have hverken Moskeer eller Præster. De elske Musik og have navnlig en stor Mængde Sange. K. ere et nomadiserende Hyrdefolk med meget krigerske Tilbøjeligheder, men ærlige og gjæstfri. Faste Boliger (Stavka) have kun deres Sultaner, medens Folket bor i Filttelte (Jurter) for 5—10 Personer hvert, sædvanlig samlede i store Grupper (Auler) paa 30—50 Jurter. Agerdyrkningen er ubetydelig, men, hvor den drives, staar den paa et respectabelt Udviklingstrin. Industrien bestaar fornemmelig i Forfærdigelse af Filt og Stoffer af Kamelhaar. Ved Russernes seneste Fremtrængen i Mellemasien er hele Kirgisersteppen bleven underlagt deres Herredømme og fordelt til forskjellige Provinser. Sædvanlig skjelnes mellem 1) den store Horde (Ulu Djus) mellem Søerne Balkasch og Issyk Kul; 2) den mellemste Horde (Orta Djus), n. for Balkaschsøen; 3) den lille

Dins), mellem Aralsøen, det
lralfloden; 4) den indre ell.
rde paa Rynsteppen mellem
og Ural; 5) den sorte Horde
amennye-K.), tidligere langs
nu omkring Søen Issyk Kul.
lexios I **Komnenos**.
r., f. 1788 i Stadil nær ved
) 1823 Gaardejer og var 1836
edlem af den nørrejyske Stæn-
oor han var den mest frem-
tant for Bondestanden. 1848
en grundlovgivende Rigsfor-
1849 Medlem af Landbocom-
øgte 1853 forgjæves Valg til
1876.
ähldi], Stad i Fife-Shire i
h-Fjorden, 2½ M. n. for Edin-
Linnedmanufakturer. Sten-
rkt besøgte Søbade.
s. **Kendal**.
kørkübri], 1) Shire i det syd-
mgivet mod S. af Solway-
rigt af Shirerne Wigton, Ayr
☐ M. med 42,000 J. (1881).
dt med store øde Strækninger
Kyster, der danne flere gode
og Faareavl ere de vigtigste
get. 2) Hovedstad i K.-Shire
Udløb i Solway-Fjorden,
Edinburgh. 3,000 J.
mer en mægtig Troldkvinde,
, der boede paa Øen Ææa
Palads beskæftigede sig med
Tjenerinder vare Skov- og
ysseus landede paa sin Hjem-
Z, hvor de af hans Stal-
avde sendt forud som Spej-
forvandlede til Svin; men
r bleven advaret af Hermes
e faaet en Urt, der virkede
fter, tvang hende til at hæve
hvormed hun havde bundet
ive dem deres menneskelige
Derpaa tilbragte Odysseus
ende.
νριακή, d. e. „tilhørende
erforstaaet *οἰκία*, d. e. Hus,
Hus") betegner nærmest den
den christne Menighed for-
stjeneste, derefter de kirke-
Institutioner og Skikke og
e Samfund, Menigheden,
amfund af alle de troende
dre Afdelinger deraf, hvad
den er confessionel, natio-
sk, hvorved der fremkommer
Ordet bruges i de keltiske,
ske Sprog og er fra Syd-
t til os, medens de romanske
som ere dannede efter det i
kommende gr. *ἐκκλησία*, lat.
e troendes Samfund er den
Jesus Christus og vedbliver
anisk Forbindelse med ham,
l ham ikke blot er historisk,
iøst; thi den opstandne og
r er for de troende stedse nær-
n dens usynlige og allesteds-

nærværende Konge og Herre. Christus er Hovedet, Menigheden Lemmerne; han er det levende Vintræ, Menigheden Grenene (jvfr. Eph. IV; Joh. Ev. XV). I Guds Ord og Sacramenterne har K. sine ydre Kjendetegn; den kaldes den hellige, fordi den Helligaand er dens Udviklings Princip og dens Formaal Menneskenes Forløsning og Helliggjørelse; den kaldes den almindelige, fordi den er bestemt til at omfatte alle Folkeslag og i denne sin Bestemmelse bevarer den hele og fulde christne Sandhed, i Modsætning til alt falsk individuelt og kjætterisk; og den er tillige den ene K., fordi den har ēn Herre, ēn Aand og ēt Hoved, som er Christus; men den Ufuldkommenhed, hvormed Christendommen tilegnes af de troende, har medført, at denne ene K. under sin historiske Udvikling har spaltet sig i en Mangfoldighed af Confessioner eller Kirkeafdelinger. Som de største iblandt disse staa den **græske** og **romerske K.**, skilte fra hinanden 1053; fra denne sidste har i det 16de Aarh. den **evangeliske** ell. **protestantiske K.** udsondret sig, og denne har atter spaltet sig i den **lutherske** og den **reformerte K.**; navnlig fra denne sidste, men til Dels ogsaa fra de andre har der atter udviklet sig en Mængde mindre Kirkesamfund, **Sær-** ell. **Sekt-K.**, blandt hvilke Methodisternes og Baptisternes maa nævnes som de betydeligste. En Forening af den lutherske og den reformerte K. i Preussen og nogle andre tyske Lande stiftedes 1817 ved Dannelsen af den **evangelisk-unerede K.** De protestantiske Kirkesamfund skjelne i deres Udvikling af K.s Begreb mellem den usynlige K., det indre, usynlige Samfund imellem alle troende til alle Tider og paa alle Steder, og den synlige K., det udvortes Samfund, hvori Ordet lyder herlig og Sacramenterne synlig forvaltes. Den usynlige K. er kun ēn, den synlige K. derimod spaltet i **confessionelle K.** En saadan Forskjel mellem en synlig og en usynlig K. anerkjendes derimod ikke af Romerkirken, som anser sig for den ene sande K., uden for hvilken ingen kan blive frelst. Efter det forskjellige Forhold, hvori K. stiller sig til Staten, tales der om **Kirkestat**, **Statskirke** ell. **Frikirke**. Det første er Idealet for Romerkirken, der kræver Statens Underordning under K.; de lutherske K. bleve derimod i Reformationstiden ved Tidernes Ugunst Statskirker, og mange af dem, deriblandt ogsaa den danske Folkekirke, have endnu ikke opnaaet den relative Uafhængighed, som de efter deres Ide maa arbejde paa at opnaa. Om Frikirke s. **Frie Menigheder**. For saa vidt K. under sine timelige Vilkaar maa udvikle sig i Strid med Verdensmagterne, taler man om den **stridende K.**, som dog tillige er den **sejrende K.**, der bestaar i Kampen og skal „triumphere" ved Dagenes Ende. **Kirkeaar** kaldes den Cyklus af aarlige christelige Fester og Søndage, som i den romerske og protestantiske Kirke begynder med den første Søndag i Advent og sluttes Lørdagen før denne. Begyndelsen af K. falder mell. 26 Nov. og 4 Dec. I den græske Kirke begynder K. 1 Sept. **Kirkeagende**, s. **Agende**. **Kirkeban**, s. **Ban**. **Kirkebod**, s. **Bod** og **Pønitens**. **Kirkebog** ell. **Ministerialbog**, en til Optegnelse af de i en

Kirke udførte kirkelige Handlinger indrettet Protocol. Forholdene i de lutherske Statskirker medførte, at Staten maatte lægge særlig Vægt paa, at Fortegnelserne over Daabs- og Confirmationshandlinger, Brudevielser og Begravelser bleve nøjagtig førte, da Udskrifter af disse K. gjaldt og i Danmark endnu gjælde som borgerlige Legitimationspapirer. I Danmark skal derfor i hvert Pastorat føres dobbelte K., en af Sognepræsten og en af Kirkesangeren — i Kjøbstæderne Klokkeren — og disse to Exemplarer skulle jævnlig confereres med hinanden, men maa af Hensyn til Ildsvaade aldrig være en Nat over i samme Hus. I Norge føres disse Bøger af Præsten alene. Tidligere fandtes der i K. ogsaa nøjagtig Fortegnelse over alle, som flyttede fra og til Pastoratet, men Fortegnelsen herover føres nu paa Landet af Sognefogederne, i Byerne af Politiet. I de Lande, hvor borgerligt Ægteskab er indført, fører den borgerlige Øvrighed Protocol over Fødsler, Ægteskaber og Dødsfald, og det er kun Udskrifter af denne, der gjælde som borgerlige Legitimationspapirer. **Kirkecommissioner** ell. Udvalg til Drøftelsen af kirkelige Spørgsmaal i den danske Folkekirke have været nedsatte to Gange. Den første, der nedsattes efter en Ordre af 17 Dec. 1853, bestod af 8 Gejstlige, 2 theol. Professorer og 8 verdslige Medlemmer og endte sine Forhandlinger 2 Juni 1854. Dens vigtigste Resultat var Lovarbejdet om Sognebaandets Løsning, der udkom som Lov 4 Apr. 1855. Den anden K., nedsat ved Ordre af 18 Juni 1868, bestod af 9 Gejstlige, 1 theol. Professor og 12 verdslige Medlemmer og endte sine Møder 31 Maj 1870. Dens meget omfattende Forhandlinger førte ikke til noget praktisk Resultat. **Kirkedag, den evangeliske**, i Tyskland. I Dec. 1848 sammentraadte adskillige af Tysklands mest bekjendte protestantiske Theologer, Præster og Lægfolk til en første K. i Wittenberg for at danne et evangelisk Kirkeforbund for Tyskland, der satte sig den Opgave at opretholde og organisere de evangeliske Kirkesamfund, ikke ved Hjælp af en Union, der udslettede de confessionelle Forskjelligheder, men ved en kirkelig Confoderation. Som medberettigede anerkjendtes først og fremmest den lutherske, reformerte, unerede Kirke og Brødremenigheden. K., der først var fremtraadt i Modsætning til de revolutionære Rørelser 1848, da Staten i Tyskland maatte prisgive sin christelige Charakter, tabte sin oprindelige Hensigt, Afslutningen af et Kirkeforbund, af Syne, da den politiske Reaction gjenindførte Landsherrens Kirkemagt, og de K., der efterhaanden bleve afholdte i de fleste større tyske Stæder, fik derfor mindre og mindre Betydning; man drøftede brændende Kirkespørgsmaal og Midlerne til at gjenoplive kirkelig Sans og Liv; men praktiske Resultater kom der ikke ud af dem. Efterhaanden trak flere og flere af de mest ansete Mænd sig tilbage; K., som først var bleven afholdt hvert Aar, holdtes saa kun hver 2det eller 3dje Aar, og siden 1872 er ingen K. bleven afholdt. **Kirkeforfatning** er den Kirkens indre Ordning, gjennem hvilken den lovgivende og fuldbyrdende Kirkemagt udøves. Allerede fra Begyndelsen af det 2det Aarh. fremtræder den under Episkopatets Form, hævdet af Biskop Ignatius af Antiochia og senere udviklet af Cyprian i Carthago. Gjennem Patriarchatet gaar K. bestandig videre fremad i monarchisk Tendens, indtil den i Vesterlandene ender i den romerske Biskops Primat ell. Papalsystemet, som den romerske Kirke bestandig har hævdet med absolut monarchiske Former. Derimod beholdt den græske Kirkes Forfatning en mere aristokratisk Charakter med Patriarcher, Metropoliter og Biskopper. Fra Constantin d. Stores Tid hævdede den romerske Kejser en Overbiskops Stilling med Hensyn til Kirkens ydre Anliggender, en Forandring af Forholdet mellem Kirke og Stat, mod hvilken Donatisterne skarpt polemiserede. I Byzants sank Kirken efterhaanden ned til den yderste Afhængighed af Staten (Statskirkedømme), af Hoftheologerne retfærdiggjort ved Opfattelsen af Kejseren som Ypperstepræst paa Melchisedeks Vis. Samtidig fandt igjennem hele Middelalderen den modsatte Udvikling Sted i Vesterlandene, idet Paverne gjorde Fordring paa Kirkens Overhøjhed over Staterne og arbejdede paa Gjennemførelsen af et Theokrati. Have end de politiske Forhold i den nyere Tid umuliggjort Virkeliggjørelsen af den romerske Kirkes Fordringer, fastholder den dog endnu Principet i den theokratiske K. Luther lærte, at Kirke og Stat strængt bør stilles ad, og egentlig ønskede han saa vel som Melanchthon en K. med Biskopper, Ældste og Kirkemøder (Synoder), hvor Menigheden tillige kom til sin Ret. Men paa Grund af Forholdene maatte han søge Understøttelse hos Fyrsterne, og derved banedes Vejen for Statskirken i de lutherske Lande, hvor Fyrsten blev Overbiskop (Summepiskopatet) og Kirken ofte kom i den ulykkeligste Afhængighed af den verdslige Magt. Calvins Grundtanke med Hensyn til K. var Theokratiet, som han vilde gjennemføre i Genf, hvad dog ikke fuldstændig lykkedes. Senere optoge Skotterne Tanken og kæmpede for den. Her udviklede sig en Presbyterialforfatning med stræng Kirketugt og lovmæssigt Væsen. Gjennem Synoderne (Synodalforfatning) havde Menighederne Indflydelse paa Kirkens Anliggender. I Nordamerika har man gjennemført en fuldkommen Adskillelse af Stat og Kirke; den sidste Statskirke her, den i Massachusetts, blev hævet 1833; hvert religiøst Samfund sørger her for sig selv og for hvad det behøver til sin Existens. I Frankrig og Holland yder Staten det nødvendige til Kirkernes Underhold, men fordrer saa ogsaa til Gjengjæld en Tilsynsret, som navnlig i Holland er bleven misbrugt i høj Grad. I Danmark blev ved Grundloven af 1849 den gamle Statskirke afløst af Folkekirken med Løfte om en særegen K., hvilket Løfte dog aldrig er blevet virkeliggjort. Egentlig er Kirken i Danmark endnu factisk, ligesom i Norge, en Statskirke. Jvfr. **Kirkemagt. Kirkeforsamling**, s. **Concilium. Kirkefred** kaldes Kirkens Ret til Ukrænkelighed. Den gjaldt i Middelalderen lige med Kongefreden. Enhver Krænkelse af kirkelige Personer og Sager og enhver Misgjerning, som udøvedes paa et kirkeligt Sted,

treboddelt. **Kirkefædre** (Patres
s efter den i den protestantiske
ende Sprogbrug de Mænd, som
, Skrifter og Levned bleve det
Ledere fra 2det til 6te Aarh.;
tirke udstrækker Tiden til ind i
J Tiden forud for K. staa de
re; efter dem følge Middel-
istikere. Studiet af K.s Skrif-
ristik ell. Patrologi. Under
Hedenskabet og de forskjellige
K.s Skrifter som et natur-
r Christendommens Sandheder,
iere praktisk Charakter, senere
enskabelig Dygtighed. Blom-
lder i det 4de og 5te Aarh.
atn. af det 2det Aarh. udfoldede
tninger blandt K., den alexan-
easiatiske og den nordafrikanske
et følgende Aarh. kom den antio-
i Naturanlæg og national Udvik-
orskjellige politiske Forhold frem-
mgaaende Forskjel paa Orien-
tens K. Hos de græske K. findes
Uafhængighed i Tænkningen, og
her en philosophisk-videnskabelig
ns Occidentens K. med over-
Tendens sædvanlig ville fastne
faste, traditionelle Former. De
den græske Kirke ere Clemens
Origenes, Athanasius, Basilius,
den latinske Tertullian, Ambro-
s, Hieronymus, Gregor d. store,
afslutter K.s Række. Den bedste
Skrifter haves i Mignes siden
dkommende »Patrologiæ cursus
oraf der hidtil er udkommet c.
gaard. De christne i de første
som den romerske Lov fordrede,
" Brødre uden for Staden paa
ser" (κοιμητηρια, dormitoria),
t valgte Steder, der vare i Nær-
erneß Grave, dels over Jorden
nderjordiske Huler (Katakomber
r). Da man opreiste Kirker over
blev den frie Plads om Kir-
gaarden, benyttet til Begravel-
„sovende". Da Helgenreli-
bleve flyttede til de for dem i
gede Kirker, kom ogsaa imod
rbud den „sovende" Menighed
kun højere Gejstlige, Kirkepa-
r bleve begravede i Kirken selv,
døde deres Hvilested uden for
Gaardsplads (K.), der efter al-
gnedes til 30 Skridt fra Kirke-
agtedes som indviet Rum og
hørende de døde. J de større
enhver Sognekirke sin „Gaard"
plads for de den tilhørende
un naar Pladsen var for lille
heden tiltog for stærkt, blev
a Slutn. af det 14de Aarh.,
sespladser (Assistenskirkegaarde,
egaarde) uden for Stædernes
n da man i Almindel. ogsaa
eds en Kirke eller et Capel,
eller anden Helgen, vedblev
holde sig i den nu en Gang

antagne Betydning. Jvfr. Campo Santo. **Kirkegangskone** kaldes en Kone, som første Gang efter sin Nedkomst og Helbredelse besøger Kirken, sædvanlig omtrent 6 Uger efter Forløsningen, ofte ogsaa tidligere, og i den Anledning anmeldes for Præsten, som da ved Gudstjenestens Begyndelse i Overværelse af de gifte Kvinder i Menigheden modtager hende ved Indgangen til Kirken med en lykønskende og formanende Tiltale og Takkebøn. Kun den hæderlige, gifte Kone tilkommer den Ære at „holde sin Kirkegang", medens den Kvinde, som har født uden for Ægteskab, er udelukket derfra. J de senere Aar er denne Skik i Danmark og Norge gaaet af Brug i næsten alle Landets Kjøbstæder, medens den endnu mangesteds overholdes i Landmenighederne. **Kirkegods**, Indbegrebet af alle de materielle Gjenstande, Kirken er i Besiddelse af til Udøvelsen af sin Opgave. K. er enten Stiftelsesgods (dos) eller erhvervet efter Stiftelsen (bonum noviter acquisitum). Oprindelig tilhørte al Kirkeejendom de enkelte Menigheder, som deraf havde at bestride de nødvendige Udgifter, navnlig Løn til de kirkelige Embedsmænd, Anskaffelse og Vedligeholdelse af Kirkeinventariet og Kirkebygninger. Allerede førend Christendommen blev anerkjendt som Statsreligion, besad de christne Menigheder factisk K.; under Forfølgelserne blev det confiskeret, men atter gjengivet ved Christendommens Anerkjendelse. Ved Constantin d. store fik Kirkerne samme Ret som andre moralske og juridiske Personer og kunde som saadanne modtage Legater og besidde Godser. Især blev den 321 givne Ret til at testamentere til Kirken en uudtømmelig Rigdomskilde for denne. Bestyrelsen af K. laa fra den Tid. mest i Biskoppens Haand. Efterhaanden vandt Kirken umaadelige Jordegodser og fik paa disse Jurisdiction og Immunitet, hvilket medførte, at de højere Gejstlige bleve fornemme Magthavere; i Tyskland vare „de gejstlige Fyrster" i Besiddelse af samme souveræne Magtfylde som de verdslige. Ved Tiendeydelserne voxede ogsaa K. bestandig, og i det 15de Aarh. ejede Kirken i Tyskland en Fjerdedel af Landet, i Spanien en Sjettedel. Ved Reformationen bleve de fleste gejstlige Godser seculariserede; en umaadelig Rigdom tilfaldt derved Fyrsterne og Adelen, som kappedes om at plyndre Kirken. Selv i Schweiz kunde Calvin ikke sikre K., og Kirkens Kar gik oftest i Møntens Smeltedigler. J enkelte Lande blev vel en Del af K. anvendt til milde Stiftelser og videnskabelige Øjemed; men det meste gik over i Magthavernes Hænder, og Luther klagede over Præsternes elendige Vilkaar, samt over, at de uden Grundejendom vare udsatte for den raa Hobs Ringeagt, baade den paa Borgen og den i Bondegaarden. J den franske Revolution opstilledes den Grundsætning, at K. tilhører Nationen, hvilket vedtoges af Nationalforsamlingen 10 Oct. 1789. Som Følge heraf paafulgte en almindelig Secularisation. Dog bleve senere de fleste kirkelige Bygninger og en Del af Godserne atter indrømmede til kirkelig Brug og stillede til den gejstlige Øvrigheds Disposition, men det vedblev dog at være Stats- eller Communalejendom. Noget lignende er gjennemført i dette Aarh. i de andre

romanske Lande. I Danmark og Norge er K. en af de ældste Ejendomme, som kan paavises; de ældste Documenter, vi have, fra det 11te Aarh., ere Gavebreve, ved hvilke forskjellige Ejendomme skjænkes til bestemte gejstlige Embeder. Paa Reformationens Tid gjorde Staten sig en betydelig Fordel af at secularisere Klostrene, de bispoppelige Lensgodser og Tiender samt andre under Kronen inddragne kirkelige Indkomster. Medens man inddrog de bispoppelige Indkomster som forbrudte Len og satte de nye Bispopper paa fast Gage, blev det imidlertid udtrykkelig i Kirkeordinansen erklæret, at Præsteskabet skulde beholde den det tilkommende Tredjedel af Korn- og Kvægtienden, ligesom fra Arilds Tid, tillige med Præstegaardene, Ofrene m. m. Heller ikke varede det længe, at Bispopperne stod paa fast Gage; paa Grund af Klager over denne Lønningsmaade gjengav man dem 1558 og 1560 en vis Del af de Kronen tillagte Tiender tillige med andre ældre Indtægter. Selve Kirkebygningerne med de til deres Vedligeholdelse henlagte Tiender, Ejendomme og øvrige Indtægter bleve efterhaanden i større og større Antal Gjenstand for Bortforlening med Ret til at oppebære Indtægterne imod at vedligeholde Kirkebygningen, og dette gav atter Anledning til at de bleve Gjenstand for Kjøb og Salg, og at mange „Kirkeejere" for at gjøre sig deres Ejendomsret saa frugtbringende som muligt anvendte saa lidt som muligt paa Kirkens Vedligeholdelse, hvilket navnlig paa Landet har givet Anledning til megen Vandalisme over for vore Kirkebygninger. I nyeste Tid er der ved hensigtsmæssige Lovbestemmelser sat Grænser for dette Uvæsen. Da Frederik III skyldte en anselig Sum til de fattiges Kasse, især til Børnehuset i Kjøbenhavn, skjænkede han for at gjøre Udvej for denne Sum alle Præstegaardene paa Landet i Danmark til Børnehuset paa den Maade, at hver dalevende Præst paa Landet maatte kjøbe sin Præstegaard og saa igjen lade sig den betale af sin Eftermand. Fra denne Handel skriver sig den Indløsningssum, som Præsterne endnu maa udrede for deres Præstegaarde. Siden 1848 har „Venstre" arbejdet paa at faa det tilbageblevne K. overført paa Statsbudgettet og derved erklæret for Statens Ejendom, over hvilken den frit kan disponere. Præsterne skulde da blive Statstjenere alene og sættes paa fast, af Staten udredet Gage, ligesom man allerede har sat Bisperne paa fast Gage og inddraget de dem efter Reformationen tilbagegivne Tiender. Ogsaa er der fra Regeringen, som dog ikke hidtil har billiget at inddrage K. i Statskassen, fremkommet Forslag om at sætte Præsterne paa fast Gage. I Sverige tilsigter man ogsaa en forandret Lønningsmaade af Præsterne, dog saaledes at K. ikke inddrages under Finanserne. Ved Reformationen og ved Omvæltningerne i det 18de og 19de Aarh. bleve de gejstlige Rigslande i Tyskland seculariserede. **Kirkehistorie** kaldes den videnskabelige Fremstilling af den christne Religions og Kirkes Oprindelse og Udvikling i Tiden. Den er et Afsnit af den almindelige Religionshistorie og maa, da Christendommen træder i Forhold til andre Religioner, mest under Stridens Form, tage Hensyn til disse og paavise Forholdet. Idet Christendommen ikke blot er et Trosprincip, men ogsaa et Culturprincip, kommer K. tillige til at udgjøre en Del, og det en meget betydningsfuld, af den almindelige Culturhistorie. K.s Kilder ere Samtidiges Beretninger, Breve og Læreskrifter fra indflydelsesrige kirkelige Personligheder, Prædikener, Liturgier, Bekjendelsesskrifter, Kirkeforsamlingernes Beslutninger, pavelige Aktstykker af enhver Art, Hyrdebreve, Munkeregler, Legender, Nekrologer osv., samt de saakaldte stumme Kilder, architektoniske og kunstneriske Mindesmærker; men over for mange af disse Kilder maa der anvendes omhyggelig Kritik. Efter Stoffet deles K. i 1) den ydre K., som handler om Kirkens Udbredelse (Missionshistorien) og dens Forhold til Staten, og 2) den indre K., som behandler Dogmets eller Theologiens Historie, Forfatningen, Gudstjenesten, den kirkelige Sang og Kunst, Sæderne og Menighedslivet, endelig kirkelig Statistik. Den almindelige K. giver Beretning om hele den christne Kirkes Vilkaar; den specielle omhandler Kirken i de enkelte Lande under de forskjellige Confessioner. Almindelig er det blevet vedtaget at dele Stoffet i tre Hovedperioder: Oldtidskirken, Middelalderskirken og den nyere Tids Kirke. Oldkirken omslutter atter Apostelkirken, Martyrkirken indtil 313 og Kejserkirken indtil 590, det Tidspunkt, da Tyngdepunktet i Udviklingen begynder at flytte sig fra de klassiske over til de germanske og germaniserede Folkeslag. Middelalderskirken begynder med Missionskirken indtil 814, hvorpaa Pavekirken udvikler sig, først i Stigen indtil 1048; paa sin Højde staar den indtil c. 1300; fra da af er den i stadig Synken indtil 1517. Med dette Aar begynder den nyere Tids K., som omfatter Reformationen i dens Vært og Udvikling indtil 1648, den protestantiske Kirkes Anerkjendelse ved den westfalske Fred; fra den Tid af indtræder Kirken i en Opløsningstid, der varer til lidt ind i det 19de Aarh., da et nyt Afsnit begynder med vore Dages Kirke. — Den første Begyndelse til en kirkelig Historieskrivning have vi i Evangelierne og Apostlenes Gjerninger. Fra Midten af det 2det Aarh. forfattede Hegesippus fra Lilleasien en Samling af kirkelige Overleveringer, hvoraf vi endnu have nogle Brudstykker tilbage. Som K.s Fader nævnes Eusebius fra Cæsarea, hvis K. gaar til 325. Den blev fortsat i det 5te Aarh. af Arianeren Philostorgius og Katholikerne Sokrates, Sozomenus, Theodoret, Theodorus og Euagrius. Rufinus af Aquileia i det 5te Aarh. gjorde et Udtog af Eusebius, til hvilket Aurelius Cassiodorus i det 6te Aarh. føjede et Udtog af Eusebius's Efterfølgere, hvilke Udtog tilsammen, »Hist. eccl. tripartita«, var den almindelige Lærebog i K. indtil Reformationen. For Middelalderen have vi de ikke synderlig paalidelige byzantinske Historieskrivere og Grækeren Nicephorus Kallistus i det 14de Aarh. Gregor af Tours's »Hist. eccl. Francorum« gaar til 591, Beda d. ærværdiges »Hist eccl. gentis Anglorum« til 731, Adam af Bremens »Gesta Hammenburg. eccl. pontificum«, vigtig for Nordens

Et af de bedste Arbejder fra
var »Libri XIII historiæ eccle-
rdericus Vitalis, en Munk i
. 1142. Ellers var det meste
ialderen frembragte kun over-
tioner eller ikke altid paalidelige
virkelig kritisk videnskabelig Be-
begyndte først ved Reforma-
maa især nævnes „de magde-
er“ i 13 Bd., med et Aarh. i
Kæmpeværk af Flid og Lærdom,
ærkt fremtrædende polemisk Ten-
(1559—74) af flere lutherske
Matthias Flacius i Spidsen.
ede Cardinal Cæsar Baronius
ine »Annales ecclesiastici« i
a til 1192, og hvis Betydning
Meddelelsen af talrige hidtil
ker, uddragne af Vaticanets
m paa den anden Side inde-
uhjemlede Paastande, at endog
nken Ant. Pagi fandt sig foran-
'rive derimod. Blandt de re-
storikere fandt Baronius Mod-
). Hottinger, Fr. Spanheim
m. og Jak. Basnage, men saa
e franske Katholiker Alexander
y, Bossuet og Jansenisten
ig i deres Benyttelse af Kil-
polemisk Interesse, og det
senere den tyske Convertit F.
Franskmanden Montalembert,
nyere katholske Kirkehistorikere
Henrion og Rohrbacher og Ty-
jer og Brück. En mere upar-
kom derimod frem hos Ka-
idnu højere Grad hos de af
Forskninger paavirkede Forfat-
linger, Möhler og Kraus. —
antiske Kirkehistorikere vedblev
tagdeburgske Centuriers Exem-
Grad at være Polemikere i deres
ersøgelser; men efter at G. Ca-
en Række Afhandlinger havde
Tendens, fulgte hans Disci-
Pietist Gottfr. Arnold, i sin
irchen- u. Ketzergeschichte“ den
idens, idet han med stor Par-
ive alle Haande Sværmere og
eres Opposition imod Kirken.
nservative Modstandere maa
J. G. Walch og Semmen
it Siegm. Jak. Baumgarten,
. v. Mosheim søgte at hævde
begge Partiers Fordringer.
e dristig, ofte altfor dristig,
eliggende Kildeskrifter, men
i for en saadan friere, mere
n ogsaa ofte rationaliserende
t, som derefter fremtraadte i
srige Værk. Den hermed be-
e Behandling af K. kom dog
fveje i Friherre v. Spittlers
ikerede Fremstilling, saa vel
or hvem K. egentlig var „de
iers Historie“, medens Stäud-
belser for at forklare alle K.s
ent subjective Motiver bragte
Behandling i saadant Vanry,

at der opkom en ny Retning, som med Op-givelse af al Pragmatisme kun gik ud paa at fastslaa Kjendsgjerningerne. Dennes dygtigste Repræsentanter ere Gieseler, hvis „Lehrbuch der Kirchengeschichte“ med sine i Noter under Texten meddelte Uddrag af Kildeskrifter er et Mønster paa bestandig videnskabelig Forskning, og Niedner. Som den egentlige Fader for den nyere Behandling af K. i Tyskland maa dog nævnes Neander, der i sin „Geschichte der christlichen Religion u. Kirche“ søgte at gjøre K. opbyggelig uden derfor at slaa af paa Fordringen til videnskabelig Grundighed. Neanders milde Irenik kom i hans Discipel Hagenbachs ellers tiltalende Fremstilling ofte til at slaa over i en Indifferentisme, som fandt sin Modsætning hos de strængt confessionelle Kirkehistorikere, blandt hvilke vi i den lutherske Kirke maa nævne Guericke, H. Schmid, Lindner og Kurtz, i den reformerte Herzog og Ebrard; Hasse og Hase have derimod i deres aandrige Fremstillinger holdt sig upaavirkede af al Confessionalisme. I den franske protestantiske Kirke have Lutheraneren Charl. Schmidt og i den reformerte F. Guizot, Merle d'Aubigné, E. Pressensé og G. Felice givet gode, til Dels fortrinlige Bidrag til K. Englænderen H. H. Milman har i sin »History of Christianity« leveret et af de betydeligste nyere Værker i kirkelig Historieskrivning. I den tübingske Skole er K. bleven Gjenstand for en lignende Behandling som Isagogiken, og her maa Skolens Stifter F. C. Baur nævnes som den ypperste Repræsentant, der i Irvingianeren Thiersch fandt en fuldt jævnbyrdig Modstander med Hensyn til Behandlingen af Oldkirkens Historie. Den danske Kirkes Historie er skildret af E. Pontoppidan i „Annales ecclesiæ Danicæ oder Kirchengeschichte des Reichs Dänemark“ (4 Kvartbd., 1741—52), F. Münter i „Kirchengeschichte von Dänemark und Norwegen“ (3 Bd., 1825—31), L. Helveg i „Den danske Kirkes Historie efter Reformationen“ (2 Bd., 2den Udg. 1857—83) og „Den danske Kirkes Historie til Reformationen“ (2 Bd., 1862—70). Særdeles fortjente af den danske Kirkes Historie ere fremdeles Biskop Engelstoft, Provst Ludv. Koch og Dr. H. F. Rørdam ved forskjellige kirkehistoriske Skrifter og ved de af sidstnævnte redigerede „Ny kirkehistoriske Samlinger“ fra 1857. En almindelig K. paa Dansk er bleven streven først af L. Holberg, senere af Fr. Hammerich, „Den christne Kirkes Historie“ (3 Bd., 1868—71), og i allernyeste Tid har Prof. Fr. Nielsen begyndt en noget udførligere Fremstilling, hvoraf 1ste Bind, indeholdende Oldkirken, er udkommet. Den norske K. er streven af F. Münter, R. Keyser og Prof. Bang, den svenske af H. Reuterdahl, Cornelius og Anjou. **Kirkeindvielse**, den højtidelige Indvielse af en nybygget eller en paa Grund af omfattende Restaurationsarbejder i længere Tid ubenyttet Kirke. K. har sit Forbillede i den jødiske Tempelvielse, til Minde om hvilken Encaeniefesten fejredes, og man ved med Sikkerhed, at K. allerede paa Constantin d. stores Tid brugtes i den christne Kirke. I Romerkirken udføres K. af Biskoppen efter et i Pontificale Romanum foreskrevet Ritual. Dagen før den egentlige K. nedlægger

Bispoppen en eller anden Reliqvie af en Helgen i Kirkens Højalter, og denne Helgen er da Kirkens Skytspatron, efter hvem den i Regelen faar Navn. I nyere Tid bruger man dog stundum ogsaa andre Navne (Himmelfartskirken, Helligaandskirken osv.). I den protestantiske Kirke sker K. ved en højtidelig Gudstjeneste, ved hvilken i Danmark Bisfoppen og flere af de ældste og mest ansete Gejstlige i Egnen ere virksomme. Baade i Romerkirken og i flere protestantiske Lande fejres Kirkens Indvielsesdag ved en aarlig tilbagevendende Fest, hvis tyske Navn Kirchmesse er bleven forkortet til Kirmesse eller Kirmes, Kermes. Dette Slags Fester forekommer allerede i det 9de Aarh., men de ere i Tidernes Løb gaaede over til at blive Folkefester, ofte med meget støjende Forlystelser. I Østerrig og enkelte andre Lande fejres en for hele Landet fælles Kermes om Efteraaret efter endt Høst, og Festens oprindelige kirkelige Betydning træder derfor nu tilbage for dens Betydning som Høstfest. **Kirkekar** eller **hellige Kar** (vasa sacra) kaldes de Kar, der benyttes til Gudstjenesten, navnlig ved Sacramenternes Forvaltning, saasom Kalken, Vinkanden, Patenen ell. Oblattallerkenen, Oblatæsken, Døbefonten osv. **Kirkemagt** (Potestas ecclesiastica) er Kirkens Magtfuldkommenhed til at ordne og styre sine egne Anliggender. Besidderen af denne Magt er Kirken selv, ikke Staten. Gjenstand for K. ere alle Anliggender af kirkelig Natur: Lære, Cultus, Disciplin, Kirkegods, men ikke verdslige Anliggender. K. er lovgivende (P. legislativa), fuldbyrdende (P. administrativa) og dømmende (P. jurisdictionis). Men disse af Kirkens Væsen fremgaaende Forhold kunne ikke efter deres hele Indhold fastslilles paa nogen absolut bindende Maade, men maa udvikle sig forskjellig efter de forskjellige virkelige Forhold, under hvilke Kirken udfolder sin Virksomhed. Den lovgivende K. udøvedes i den ældste christne Tid af Apostlene og Menighedens Ældste og gik derpaa over til Biskopperne og de ældste, som forsamlede sig paa Synoder. Men fra den Tid, da Christendommen var bleven Statsreligion, søgte den romerske Kejser at indtage en Pontifex Maximus's Stilling til Kirken; allerede Constantin d. store ansaa sig for Biskop for Kirkens ydre Anliggender, og hans Efterfølgere øvede jus circa sacra som umotvistelig Ret og vare i Forbindelse med Synoderne Indehavere af den lovgivende Magt. Denne Ordning vedblev at bestaa i det græskromerske Rige; ogsaa nu staar Kejseren af Rusland i Spidsen for Kirken i sit Rige; ved Siden af ham staar den hellige Synode som et gejstligt Ministerium. I det vestromerske Rige tilkæmpede Paverne sig efterhaanden den øverste K.; men i de protestantiske Lande kom K. under de vanskelige Forhold i Reformationstiden i Statsmagtens Haand (s. **Kirkeforfatning**), og selv hvor der blev indrettet Consistorier eller Synoder, blev disses Magtomraade i høj Grad indskrænket, og ofte vare de kun raadgivende Forsamlinger. En særegen Kirkemagt er Patronatsretten, den mange Kirkepatroner tilhørende Ret til at vælge de ved Kirken ansatte Gejstlige. I Danmark vare indtil 1849 mange adelige Godsejere i Besiddelse af denne Ret; men siden den Tid er den her i Landet aldeles ophævet, ligesom i Norge siden 1814 og 1821. Romerkirken opfatter K. som en Myndighed, der kan udøves med samme ydre Tvang, som Staten kan anvende i sin Udøvelse af den verdslige Magt; Udøvelsen af denne K. tilkommer i sin Helhed Paven, der udøver den ved Hjælp af Cardinalcollegiet og undertiden ved tilkaldte Synoder. Middelalderens Kirkelære adskilte i den klerikale K. en dobbelt Side, en indre (potestas ordinis, sacramentalis) og en ydre (potestas jurisdictionis). Gjenstanden for den førstes Virksomhed er Frembærelsen af Forsoningsofret, Tilvejebringelsen af Christi reale Legeme; den ydre K.s Virksomhed gaar ud paa at berede Christi mystiske Legeme, d. e. hans Menighed. Denne Adskillelse har den romerske Kirke senere fastholdt. Efter de protestantiske Grundsætninger har Kirken Ret til 1) at bestemme Lærebegrebet i Overensstemmelse med den hellige Skrift (jus confessionis et fidei); men dog beholder den enkelte Ret til selvstændig Prøvelse; Samvittighedsfriheden bliver altsaa ukrænket; 2) Ret til at reformere (jus reformandi); 3) Ret til at anordne Gudstjenesten (jus sacrorum s. liturgicum); 4) Ret til Selvregering (jus regiminis); 5) Ret til at vælge Mænd til Gudstjenestens Udøvelse (jus sacerdotii); 6) Ret til at udøve Kirketugt (jus correctionis s. disciplinæ ecclesiasticæ) og til at straffe med Udelukkelse af Kirkesamfundet (jus excommunicationis). K. kaldes efter Matth. XVI, 19 og XVIII, 18 ogsaa Nøglemagten. Spørgsmaalet om, hvem der egentlig besidder K. i Danmark, er endnu ikke klaret; flere Gange er det i den nyeste Tid bragt paa Bane, og man har søgt at finde en kirkelig Løsning ved Oprettelsen af et eget Organ for den danske Folkekirke; men disse Bestræbelser have endnu ikke ført til noget afsluttende Resultat, og factisk udøves K. af Statsmagten, der dog i alle vigtige Sager raadfører sig med det siden 1884 bestaaende Kirkeraad, hvis Myndighed dog kun er raadgivende. **Kirkemøder.** Skandinaviske K. ere blevne holdte 1857 i Kjøbenhavn, 1859 i Lund, 1861 i Christiania og 1871 i Kjøbenhavn. Den overvejende Del af Forhandlingerne drejede sig paa de tre første Møder om den grundtvigsk-kirkelige Anskuelse; paa det sidste Møde blev denne saa vidt muligt holdt uden for Forhandlingerne, for at andre af Dagens kirkelige Spørgsmaal kunde blive drøftede. 1886 afholdtes under stærk Tilslutning et dansk kirkeligt Møde i Kjøbenhavn, og den Imødekommen, som de forskjellige kirkelige Partier der viste over for hverandre, gjør det sandsynligt, at saadanne K. fremtidig ville blive holdte med et Par Aars Mellemrum. **Kirkens Vadmel** kaldtes i Middelalderen en Afgift, som Tiendeyderne havde at svare de gejstlige. Den bestod af nogle Alen groft Klæde; det blev efterhaanden Skik at væve det saa løst og aabent som muligt, saa at Navnet K. V. blev berygtet og betegnede det allerslettteste Klæde, som man havde ondt ved at sælge paa Markederne. Senere anvendte man K. V. i billedlig Betydning om slette Prædikener, der vare

| sammenhængende i Bygningen,
tangen Præst betalte Menigheden
nt og gav „Bæv" tilbage for
lt væve K. B." eller simpelthen
derfor d. s. s. at holde et slet,
nde Foredrag. **Kirkeordinans** kal-
formationens Indførelse i Dan-
ristian III udstedte Kirkelov, der
er for, hvorledes Gudstjenesten
gaar ud paa at haandhæve dens
harakter. Udkastet til K. blev
le „højlærde Mænd og Prædi-
af Kongen, sendt til Wittenberg
es af Luther og de øvrige Theo-
ter vedtaget af Rigsraadet og
Kongen 2 Sept. 1537; Bugen-
a Andel i den. 3 Maaneder
, men paa Latin. 1539 blev
s oversat paa Dansk og i denne
seglet af Kongen og 22 Rigs-
i 1539. K. suppleredes 1556
ladius udgivne „Alterbog" og
taaende uforandret i halvandet
Lov optog det meste af dens
da der var noget, som ikke
passende Plads i denne, blev
til Gjenstand for en ny Lov-
hristian V 1682—85 lod ud-
il. Den danske K. blev „mid-
ndført i Norge 1539; en norsk
ndbragt paa en Herredag i Sta-
Kirkeraad, Kirkesenat, kaldes den
Autoritet i et Land eller en
r enten samme Myndighed som
eller kun raadgivende Stemme.
Tilfældet med det i Danmark
aende K., i hvilket indtil vi-
s 7 Biskopper, en theologisk
Professor have Sæde. **Kirke-**
m. Kirkeregimente, s. **Kirkemagt.**
lesiasticum), Indbegrebet af
ens Medlemmers Rettigheder
i Videnskab er K. Indbegrebet
ninger, efter hvilke de Rets-
lde for en Kirke som Helhed
elte Medlemmer, bestemmes.
naturlige K., der udledes af
og Væsen, og den positive K.,
de gjældende kirkelige Love
En fælles Kilde for alle Con-
den hellige Skrift. Specielle
atholske K. ere Traditionen,
ecretalerne, Kirkeforsamlin-
rdaterne. Kilderne for den
re Kirkeordinanserne, de sym-
kirkeretlige Bestemmelser i de
rundlove samt de Love eller
m ere udstedte af de Myn-
den lovgivende Virksomhed i
dskirke tilkommer. **Kirkesang.**
ogn kalder man et District,
edlemmer i alt, hvad der
og Betjening med kirkelige
henviste til ēn eller flere for
itte Præster. I den romerske
tte Forhold sig efterhaanden
Forhold, at et Sognebarn
ggender ikke turde henvende
n end sin egen Præst, idet

endog Præsten paa Helligdagen, inden han begyndte Messen, skulde spørge, om der var noget Medlem af et andet Sogn i Kirken, som med Foragt for sin egen Præst vilde høre Messen der; hvis der fandtes nogen saadan, skulde han strax drives ud af Kirken og tvinges til at vende tilbage til sit eget Sogn. Ingen Præst havde Ret til at lade et Medlem af en anden Menighed være til Stede i den Kirke, hvor han messede, med mindre den fremmede var paa Rejse eller i Besøg i Sognet. Dette tvungne Forhold mellem Præsten og hans Menighed har man kaldt **Sognebaand**. Denne Tvang indskrænkedes dog betydelig ved Munkeordenernes Opkomst, idet mange af disse fik Tilladelse til at rejse omkring og prædike og modtage Skriftemaal, hvor de kom frem. Det var vel Munkene forbudt uden Præstens Tilladelse at benytte hans Kirke, men for at opnaa Tilladelse til at meddele Absolution behøvede de kun at henvende sig til Biskoppen, som ikke godt kunde afslaa en saadan Begjæring. Kanonisterne opregne desuden visse Tilfælde, i hvilke det var et Sognebarn tilladt uden at flytte fra K. at tage sin Tilflugt til en anden Skriftefader. Saadanne Tilfælde vare: naar den offentlige Sjælesørger var altfor uerfaren, eller naar han var en Vranglærer eller hengiven til en eller anden Last, eller naar den Synd, som skulde bekjendes, var begaaet imod ham. For at hævde den kirkelige Orden vedtog man ogsaa almindelig i den protestantiske Kirke, at intet Sognebarn maatte optages i en fremmed Menighed, førend han var løst fra sit tidligere Sogneforhold. Dette skete enten ved det saakaldte **Dimissoriale**, et Vidnesbyrd, ved hvilket den vedkommende gejstlige bevidnede, at Ihændehaveren var løst fra sin Parochialforpligtelse, saa at han kunde lade sig optage i en anden Menighed eller lade en kirkelig Handling fuldbyrde ved en anden Gejstlig, eller ved en **Exparochation**, en Kjendelse fra den overordnede Kirkeautoritet, ved hvilken det tillodes en Mand med sin hele Husstand at udtræde af den tidligere Sogneforbindelse. Disse Foranstaltninger har man imidlertid i den nyere Tid ikke fundet tilstrækkelige til at hævde det enkelte Sognemedlems frie Selvbestemmelsesret. Man har derfor ad Lovens Vej anordnet **Sognebaandenes Løsning**, d. e. man har givet enhver Ret til efter forudgaaende Anmeldelse for vedkommende kirkelige Myndighed, her i Danmark for Provsten, at vælge hvilken Præst han vil, og som dertil er villig, til sin Sjælesørger og altsaa lade sig og sin Familie betjene af ham ved Kirkens Naademidler. Sognebaandets Løsning indførtes i Danmark ved Lov af 4 Apr. 1855, i Sverige ved Frdn. af 20 Sept. 1859. Et betydeligt Skridt videre i denne Retning er for Danmarks Vedkommende Valgmenighedsloven af 15 Maj 1868 (s. **Frie Menigheder**). **Kirkestol**, ældre Benævnelse for en Bog, der skulde findes ved hver Kirke, og hvori dens Ejendomme, Inventarium og Indtægter skulde indføres. **Kirkestraf** er en Straf, som Kirkemagten bestemmer for kirkelige Forseelser (s. **Ban** og **Bod**). Den romerske Kirke gjør principielt Fordring paa

Myndighed til at straffe gejstlige Personer for alle Forseelser, ogsaa Overtrædelser af de rent borgerlige Love; den protestantiske Kirke overlader disse sidste til Statens Straffemyndighed, og selv med Hensyn til Embedsforseelser er den rent kirkelige Straffemyndighed i de fleste protestantiske Lande stærkt indskrænket; i Danmark f. Ex. er Højesteret øverste Instans ogsaa i kirkelige Retssager. **Kirketoner**, de 8 diatoniske Octavarter, som dannede Grundlaget for Melodierne i den gammel-christelige Kirkesang, og paa hvilke Kirkemusiken senere lige til Midten af det 17de Aarh. byggedes. De vare overførte fra det græske Tonesystem og bestod kun af Stamtoner (uden chromatiske Forandringer). Biskop Ambrosius i Milano brugte i Slutn. af det 4de Aarh. 4 saadanne Octavarter, nemlig fra d—d′, e—e′, f—f′ og g—g′. Disse 4 oprindelige eller authentiske K. foragede Gregor d. store i Slutn. af det 6te Aarh. med 4 Sidetoner, de saakaldte plagale (af gr. πλάγιος, skraa, sidevendt), der begyndte fra Underkvarten til den tilsvarende authentiske K.s Grundtone. Man betragtede nemlig Octaven som en Combination af en Kvint og en Kvart, f. Ex.

$$d—d' = \overset{5}{\frown}\overset{4}{\frown}$$
d—d′ = d—a—d′,

og Kvinten som det vigtigste Interval efter Octaven; Gregor lod derfor de 5 første Toner (Kvinten) i hver af de authentiske K. blive staaende og flyttede de 4 sidste Toner (Kvarten) en Octav ned, f. Ex.

d. e. f. g. a. h. c′. d′. = 1ste auth. K.
A. H. c. d. e. f. g. a.......... = 1ste plag. K.

De 8 K. (med deres Midtpunktstoner) fulgte da efter hverandre saaledes:

1) d—a—d′ (dorisk)
2) A—d—a (hypodorisk)
3) e—h—e′ (phrygisk)
4) H—e—h (hypophrygisk)
5) f—c′—f′ (lydisk)
6) c—f—c′ (hypolydisk)
7) g—d′—g′ (mixolydisk)
8) d—g—d′ (hypomixolydisk).

K. angav ikke nogen absolut Tonehøjde; de syngende bestemte selv denne. Ambrosius og Gregor benævnede K. med græske Talnavne; de tilføjede græske Landskabsnavne, i hvilke „hypo“ (under) betegner den plagale K., brugtes først i det 10de Aarh.; jvfr. Dorisk Toneart. Efterhaanden kom endnu 4 K. til, som byggedes paa Plagaltonerne A og C, og som Glareanus i det 16de Aarh. gav Borgerret i Systemet, nemlig

9) A—e—a (æolisk)
10) E—a—e (hypoæolisk)
11) c—g—c′ (jonisk)
12) G—c—g (hypojonisk).

Den joniske blev Mønsteret for vort Durkjøn, og den æoliske, med en Forhøjelse af det 7de Trin, Ledetonen, for vort Mollkjøn. Plagaltonen var altsaa en Affødning af den tilsvarende authentiske; de have begge samme Grundtone, men paa et forskjelligt Trin. I den authentiske var Primen Grundtone og Kvinten Midtpunkt; i den plagale var Kvarten Grundtone og tillige Midtpunkt. De authentiske Melodier stræbte derfor opad mod Octaven for atter at vende tilbage til Grundtonen, medens de plagale drejede sig om Grundtonen, men med en overvejende Tendens til at gaa nedad til Underkvarten. Man vil derved forstaa, at f. Ex. 1ste og 8de K., uagtet de indeholde samme Tonefølge, ingenlunde vare identiske. En anden Ejendommelighed var Halvtonernes Stilling; thi medens vore to Tonekjøn kun have to forskjellige Beliggenheder for Halvtonerne, vexlede disse i K. paa højst ulige Maade. K. vare allerede som melodiske Formler charakteristiske, men de fik dog først deres egentlige Betydning, da de bleve Grundlag for harmonisk Behandling; thi vel krævede Flerstemmigheden Afvigelser fra den strænge Diatonik ved Indskydning hist og her af chromatiske Halvtoner, men Kjendingsmærkerne for hver K. opretholdtes og gav hin Tids Tonestykker en ejendommelig Farve og et særegent Præg. **Kirketugt** (disciplina ecclesiastica) kaldes Kirkens Opsyn med Menighedsmedlemmernes religiøs-sædelige Liv, udøvet ved Formaninger og Kirkebod. Allerede i den gamle Kirke bleve Kjættere, Frafaldne og haardnakkede Syndere udelukkede fra Kirkesamfundet (excommunicerede) og først igjen optagne efter tilstrækkelig at have godtgjort deres Anger. Et firdobbelt Bodsstadium blev efterhaanden gjort gjældende. Stærkest blev K. hævdet af de sværmerske Partier, f. Ex. Montanisterne og Donatisterne, medens den i den katholske Kirke mere og mere tabte sin Strænghed. I de evangeliske Kirker har især Calvin vidst at gjennemføre en stræng K., medens den lutherske Kirke fra Begyndelsen af i denne Henseende har fulgt en mildere Praxis. Først blev den i de lutherske Kirker udøvet af Præsterne, men allerede mod Slutn. af det 16de Aarh. blev den paa Grund af Misbrug mest forbeholdt Consistorierne, indtil den Aand, der gik gjennem det 18de Aarh., saa godt som ganske fik den sat ud af Brug; men den i Danmark gjældende Lovgivning tillader dog endnu at nægte saadanne grove Syndere, som ved deres Liv give vitterlig Forargelse, Adgang til at deltage i Nadveren og til at fungere som Daabsfaddere, ligesom Kvinder, der have født i Utugt, ikke kunne indledes som Kirkegangskoner (s. d. A. samt Ban og Penitens). **Kirkevisitation** kaldes en af den kirkelige Øvrighed ved udsendte kirkelige Embedsmænd paa Stedet selv foretagen Undersøgelse af en eller flere Menigheders hele kirkelige Tilstand. Paa Luthers Opfordring afholdtes den første protestantiske K. 1527—29; den udstrakte sig saa vel til Kirken som til Skolen. Endnu foretage Provster, Biskopper, Decaner, Superintendenter og Inspectorer i de protestantiske Kirker aarlige eller dog regelmæssige K. i Kirkedistricterne. I Danmark udføres K. af Biskopperne, der dog undertiden ogsaa meddele Provster Fuldmagt til at visitere paa deres Vegne. **Kirkeværger** kaldes de Mænd, der ere indsatte til at føre det nærmeste Opsyn med saadanne Kirker, som ikke ejes af en enkelt privat Mand, og bestyre deres økonomiske Forhold.

Kirkebø, et Sogn i den sydlige Del af den store Ø Strømø blandt Færøerne, var i over 400 Aar Bolig for Øens katholske Biskopper og havde da et Præsteseminarium. Her er en temmelig betydelig Ruin af en aldrig fuldendt Kathedralkirke.

ndervisningsministeriet i Dan-
kaldet Cultusministeriet) om-
esager, Universitetet med Poly-
talt, det højere og lavere Skole-
:ønden det kgl. Theater og de
linger. I Preussen er ogsaa
et henlagt under K., medens i
ande (Italien, Spanien og Por-
Alm. ogsaa i Frankrig) Sta-
:d Kirkesagerne udøves af In-
Nederlandene havde 1858—62
nisterier for katholsk og refor-
:en de ere nu inddragne under
:erier. Siden 1848 har Dan-
nde Kirke- og Undervisnings-
'ad 1848, Madvig 1848—51,
851—52, Simony 1852—53,
53—54, Hall 1854—59, Mon-
[. Borgen 1859—60, Monrad
T. Engelstoft 1864, Heltzen
:rup 1865, Rosenørn-Teilmann
ierkegaard 1867—68, A. Han-
E. Rosenørn 1869—70, Hall
saae 1874—75, J. C. Fischer
F. Scavenius siden 1880.
t gejstlig Stat i Mellemitalien,
ven som den romersk-katholske
b havde Souverænitet, bestod
t 8de Aarh. med enkelte korte
370, da den sidste Rest gik op
'ien, og omfattede før 1860 et
752 □ M. med 3,200,000 J.
ved en Gave af den frankiske
ille, der skjænkede Pave Ste-
af Exarchatet, som Langobar-
t fra de græske Kejsere, men
rankerne. Denne Gave blev
ıve fornyet 774, og hertil
ngdømmet Benevent. Men
Forøgelse vandt K. i Beg.
:rh. ved Arven af Mark-
e af Toscanas Besiddelser,
:rne havde langvarige Stri-
:jserne. Pave Innocens III
ınerkjendt som Souveræn i
'ske Adels Trods og de jævn-
Rom bragte imidlertid Cle-
at forlægge Pavens Sæde
n Clemens VI 1848 kjøbte
ıe I af Neapel, og hvor Pa-
1376. Pave Julius II til-
enna og 1513 Bologna, Cle-
:ark Ancona; da Huset Estes
1598, vandtes Ferrara, og
n sidste Hertug testamenteret
26. Pavernes Deltagelse i
Politik (især mod de tyske
nske Kongers Erobringspla-
i forskjellige Krige (saaledes
i den spanske Arvefølgekrig).
ıgsler bragte den franske Re-
Frankrig tog 1791 Avignon
esiddelse i Følge et Decret
:ingen, og da Pave Pius VI
ı til Republikens Fjender,
:eden i Tolentino 1797 ikke
Landskaber, men tillige Ro-
og Ferrara, som bleve lagte
Republik. Et Opløb i Rom

28 Dec. foranledigede i Febr. 1798 en fransk Hærs Indrykning og Proclameringen af en romersk Republik, som dog snart igjen blev ophævet ved Russernes og Østerrigernes sejerrige Fremtrængen; den nye Pave Pius VII tog igjen Rom i Besiddelse 1800 og stod i nogle Aar i venskabeligt Forhold til Frankrig. Men da han vægrede sig ved at indføre Code Napoléon og erklære England Krig, fratog Napoleon I ham 1807 den Del af K., der laa øst for Apenninerne, og indlemmede den i Kongeriget Italien; 2 Febr. 1808 rykkede et fransk Corps ind i Rom, og 17 Maj 1809 blev Resten af K. indlemmet i den franske Kejserstat og Rom erklæret for en fri kejserlig Stad. Paven blev ført til Frankrig, hvor han maatte forblive, indtil Napoleons Fald 1814 igjen satte ham i Besiddelse af K. i samme Omfang som før den franske Revolution, dog med Undtagelse af Avignon og Venaissin. Med Gjenoprettelsen af Pavens verdslige Magt vendte snart den gamle Vilkaarlighed og slette Forvaltning tilbage (med Prælater i alle højere Embeder og talrige Forrettigheder for Gejstligheden), medens Ønskerne om politisk Frihed og national Enhed holdt Folket eller dog dets højere Klasser i stadig Gjæring, ligesom i det øvrige Italien. 1831 fandt en Opstand Sted i Romagna, hvor Paven 26 Febr. erklæredes afsat; men østerrigske Tropper undertrykkede snart Forsøget og holdt Bologna besat indtil 1838, medens Franskmændene besatte Ancona. De fremmede Magter tilraadede Pave Gregor XVI en Del Reformer, og han lovede 5 Juli 1831 baade frie Byraad og Provinsialstænder samt Forvaltning ved Lægfolk; men Løfterne holdtes ikke, og det gamle Systems indgroede Misbrug vedligeholdtes. De hemmelige Selskaber vedbleve at blomstre, og nye Opstande forsøgtes i Bologna 1843 og Rimini 1845. Med Pius IX kom 1846 en ny Aand i Regeringen; politisk Amnesti gaves til 6,000 Fanger og 18,000 Flygtninge; Censuren mildnedes; en Borgergarde oprettedes, og en bedre Communalordning indførtes; 19 Apr. 1847 oprettedes en raadgivende Statsconsulta (samlet 15 Nov.) af Medlemmer, udnævnte for de enkelte Landskaber, og i Dec. særskilte Ministerier for hver Gren af Forvaltningen; men endnu vare alle Ministrene Gejstlige, og først 12 Febr. 1848 optoges 3 Lægmænd. 10 Marts dannedes et helt Lægministerium, dog med en Cardinal, Antonelli, i Spidsen, og 4 Dage efter gaves en Forfatning med to Kamre (et af Paven valgt Senat og et under meget indskrænkede Regler valgt Deputeretkammer), men der tilstodes dem kun ringe Magtfylde, og Cardinalcollegiet fik Veto mod alle Love. Det viste sig dog snart, at Pius IX ikke en Gang kunde finde sig heri, og at han i Grunden kun havde haft i Sinde at gjennemføre de Reformer, som lovedes 1831. Han forstod heller ikke at forlige sin Stilling som Kirkens universelle Overhoved med den som verdslig og national Fyrste og dadlede 29 Apr. som Pave den Krig, hans Regering foretog mod det „katholske" Østerrig. Under et Tryk fra de demokratiske Klubber i Rom, som lededes af hjemvendte Flygtninge, maatte han 4 Maj danne et nyt Ministerium med

Mamiani som Leder, men det kunde intet udrette, da det ikke vandt hans Tillid og Understøttelse. I Sept. paatog Rossi sig det vanskelige Forsøg at forsone Pavens Magt med Folkets naturlige Krav ved helt at adskille den verdslige og gejstlige Myndighed, saa at de kun mødtes i Pavens Person; han bragte ogsaa nogen Orden til Veje og indførte flere Forbedringer, men faldt 15 Nov. for Morderhaand. Nu tiltrodsede Romerne sig paa ny et Ministerium under Mamiani, men 25 Nov. flygtede Pius IX hemmelig fra Rom til Gaëta, hvor han over for baade Romerne og de fremmede Magter protesterede imod det flete og haardnakket afviste ethvert Forslag om Udsoning. Magten i K. gik derfor fra de maadeholdne over til de radicale; i Slutn. af Dec. dannedes en foreløbig Regering, og 21 Jan. 1849 valgtes ved almindelig Valgret en grundlovgivende Forsamling, som 8 Febr. (med 120 St. mod 10) erklærede Pavens verdslige Magt for afskaffet og udraabte den romerske Republik. Saa vel under den foreløbige Regering som under selve Republiken, der fra 30 Marts styredes af Triumvirerne Armellini, Mazzini og Saffi, indførtes mange Forbedringer i Lovgivning og Skattevæsen samt en Række Indskrænkninger i Gejstlighedens Rettigheder; Lord Palmerston gav dem senere det Skudsmaal, at Rom aldrig havde været bedre forvaltet. Men de katholske Magter vilde ikke finde sig i Omstyrtelsen af Pavens verdslige Magt, og snart besluttede Frankrig, Østerrig, Spanien og Neapel en fælles Intervention. 25 Apr. 1849 gik et fransk Troppecorps under General Oudinot i Land ved Civita Vecchia, og 30 Apr. begyndte Kampen om Rom; men først 3 Juli lykkedes det efter en heftig Modstand, ledet af Garibaldi, at indtage Byen. Skjønt det udtrykkelig var lovet af Frankrigs diplomatiske Agent Lesseps, at Romernes Frihed skulde agtes, og skjønt det vistnok ogsaa havde været Præsidenten Louis Napoleons Ønske at forsone Pavemagten med Tidens Fremskridt (s. Rev, Edg.), blev der dog intet deraf. K., hvis østlige Landskaber imidlertid bleve besatte af Østerrigerne, prisgaves tvært imod til en grusom Undertrykkelse, og Præsterne tog streng Hævn over alle, som havde deltaget i Opstanden (i et Aar bleve 1,644 henrettede, og 1854 taltes i K. 13,000 politiske Fanger, samt 19,000 Flygtninge derfra). I Apr. 1850 vendte Pius IX selv tilbage til Rom og styrede fra nu af i afgjort reactionær Aand med Antonelli som Statssecretær, medens Kløften mellem ham og hans Undersaatter udvidedes mere og mere. Saa snart Østerrigerne efter Nederlaget ved Magenta havde rømmet Bologna 11 Juni 1859, rev straz hele Romagna sig løs og indsatte en foreløbig Regering, medens et Forsøg af Byen Perugia paa at følge Exemplet blev haardt straffet af et Corps pavelige Schweizere. Trods Villafrancafredens Bestemmelse nægtede Romagna at vende tilbage under Pavens Herredømme, vedtog Tilslutning til Kongeriget Sardinien og dannede fra 1 Jan. 1860 tillige med Parma og Modena det nye Landskab Emilia under Farinis Dictatur. Et Brev fra Kejser Napoleon III af 31 Dec. 1859 tilraadede Paven at give Afkald paa Romagna mod en Aarpenge, medens et officiøst Flyveskrift (»Le Pape et le Congrès« af Laguéronnière) vel i Princippet forsvarede Pavens verdslige Magt, men med et saa lille Landomraade som muligt („Rom og en Have“, som man senere sagde). Pius IX afviste Forslaget med Harme, og nu blev 18 Marts 1860 Romagna indlemmet i Sardinien, efter at en almindelig Folkeafstemning med over 200,000 St. mod 244 havde udtalt sig derfor, medens fra Rom det store Ban udslyngedes mod alle Deltagerne i dette „Kirkeran“. For at hævde Resten af sin Magt lod Paven General Lamoricière danne en Hær af Lejetropper fra alle Verdens Kanter, især Franskmænd; men dette førte i Sept. til et Sammenstød med den sardinske Regering, hvis Hær under Cialdini slog de pavelige Tropper ved Castelfidardo og nødte Lamoricière til at overgive sig i Ancona, hvorefter hele Umbrien og Markerne 26 Dec. tilknyttedes til Sardinien efter at have vedtaget en saadan Forandring med umaadeligt Flertal. Vanlysningerne gjentoges, og ethvert senere Forslag fra italiensk eller fransk Side om Udsoning mod Afkald paa de tabte Landskaber besvaredes uforanderlig med Pavens »Non possumus« (Vi kunne ikke), skjønt der samtidig tilbødes store Rettigheder for den katholske Kirke („en fri Kirke i en fri Stat“). Derfor holdt ogsaa Italienerne saa meget fastere paa den i Marts 1861 udtalte Sætning: „Rom er Italiens Hovedstad“ og paa Nødvendigheden af helt at adskille Pavens verdslige og gejstlige Magt. Ved Septemberaftalen 1864 gik Kongeriget Italien ind paa at overtage en forholdsvis Del af K.s Statsgjæld imod at opnaa de franske Troppers Bortgang fra Rom, hvor de vare forblevne siden 1849. Dette skete ogsaa i Efteraaret 1866, men da Garibaldi i Oct. n. A. havde gjort sit Tog ind i K. og var naaet til Mentana, 1 Mil fra Rom, og kun kunde fordrives derfra 3 Nov. ved et fransk Hjælpecorps, forblev dette staaende i Civita Vecchia, indtil Krigen 1870 gjorde dets Tilbagekaldelse fornøden. Efter det franske Kejserdømmes Fald besluttede den italienske Regering at gjøre Ende paa Pavens verdslige Magt, og 12 Sept. rykkede en Hær ind i K., overalt vel modtagen af Indbyggerne. 16 Sept. overgav Civita Vecchia sig, og efter at have skudt Brèche i Muren ved Porta Pia 20 Sept. rykkede de italienske Tropper ind i Rom. De besatte hele Byen, selv det leoninske Kvarter paa højre Tiberbred, der først var tiltænkt Paven som souveræn Besiddelse, men hvis Indbyggere nægtede at ville skilles fra det øvrige Rom. En Folkeafstemning 2 Oct. gav 133,681 Stemmer for og 1,507 (deraf 858 i selve Rom) imod en Tilslutning til Kongeriget Italien, og derefter indlemmedes den sidste Rest af K., uden at nogen fremmed Magt tog Hensyn til de pavelige Protester.

Kirkevaag, s. Kirkwall.

Kirkilisseh, Stad i den tyrkiske Prov. Rumelien, 7 M. ø. for Adrianopel, med 14,000 I., der ere en Blanding af Bulgarere, Tyrker, Grækere og Jøder. Betydelig Tilvirkning af Sukkervarer og Handel med Smør og Ost.

en tyrkisk Mønt lig 40 Parà

aal], den vigtigste By paa Orkn-
Skotland, paa Nordsiden af Øen
Mainland, med 4,000 I. Stor
fra det 12te Aarh. — K. hed i
, da Øerne hørte under Norge,
kjuvágr), var de orknøiske Jar-
og blev tidlig Sædet for Øernes
Haakon d. gamle døde her paa sit
itland 1263. Af Jarlegaarden og
Bispegaard findes endnu Ruiner.
Johann Philipp, f. 1721 i Saal-
ilstadt, d. 1783 i Berlin, en af
es betydeligste Theoretikere, lærte
Lexikographen Gerber og senere
i. 1741—51 opholdt han sig i
blem af forskjellige fyrstelige Ca-
erpaa til Dresden og endelig til
an ved Grauns Indflydelse blev
s Frederik d. stores Søster Amalie
kunst des reinen Satzes" (1774—
„Grundsätze des Generalbasses"
plag), „Die wahren Grundsätze
der Harmonie" (1773) ere hans
r.

faas ved Gjæring og Destilla-
kirsebær, som nemlig indeholde
Frugtsukker. Undertiden til-
ingen de knuste Stene, hvad dog
t K. Det er ligefrem en Bræn-
en egen sødlig Smag og Lugt.
, d. s. s. Kjærnebider.
(Cerasus), Slægt af Stenfrugt-
und, glat Frugt uden Dug og
Sten. Hertil det sure K. (C. vul-
sien, dyrket i en Mængde For-
reller), og Fugle-K. (C. avium),
almindelig dyrket, men ogsaa
uropa; dette adskilles fra hint
at dets Blade ved den øverste
har 2 Kjertler, som mangle
l høre de søde Kirsebærsorter,
Syltekirsebærrene tilhøre den
ichsel-K. (C. Mahaleb), der voxer
eder i Europa, dog ikke hos os,
tende Weichseltræ til Piberør.
Padus) har Blomsterne i smukke,
, der først udfolde sig efter Løv-
smaa, sorte, sammensnerpende
r vildtvoxende hos os. Kirse-
ber af forskjellige Krægearter
jær Planteslim, men benyttes

kersey), et groft, valket, men
Uldtøj, der mest bruges til

anlig kaldet „liden K.", en i
lt Søster til Valdemar d. store,
t blev forført af sin Slægtning
ngens Fraværelse. Da Kongen
ge, fortalte Dronningen ham,
t, men han vilde ikke tro hende
r Bud efter Søsteren. Hun
kat født et Barn, men for at
e red hun strax til Broderen
lstenen i Dansen paa Slottet,
død om i Dansen med Kon-
ledes fortæller den islandske
Folkevise hendes Dødsmaade, hvorimod den danske (og svenske) lader hende overstaa Dansen, men derpaa, da hendes Tilstand røbes, blive pisket ihjel af Kongen. Hun jordedes i Vestervig, hvor man i en Dobbeltgrav har ment at have fundet Levningerne af hendes og Buris's Lig (s. Buris). Historisk taget er der bl. a. den Vanskelighed ved Sagnet, at man ikke kjender nogen Søster til Valdemar I, hvis Alder passer med liden K.s, hvorfor ogsaa nogle have ment, at hun snarere har været en ægte Datter af ham; men heller ikke som saadan kjender Historien hende.

Kisamo Bugten skærer sig fra Middelhavet ind i den nordvestlige Del af den tyrkiske Ø Kreta.

Kis-Ber, Flække i Ungarn, 10 M. v. for Buda-Pest, med berømt Stutteri.

Kischinev [neff], Hovedstad i det russiske Gouv. Bessarabien ved Floden Byk, 20 M. n. v. for Odessa. 130,000 I. (1880). Ærkebispesæde. K. er i sin nuværende Skikkelse en ny By og en af Ruslands smukkeste Stæder; 1812 var her kun 4,000 I. Blandt offentlige Bygninger mærkes det kejserlige Palads med herlig Park, flere Kirker, Børsen o. fl. Staden skylder sin raske Fremvæxt til den udbredte Handel og omfattende Industri, navnlig i Bomuld og Silke.

Kischm ell. Tavilah, en Ø i Ormus-Strædet, som danner Indløbet til den persiske Bugt, 12 M. lang og c. 3 M. bred, med c. 15,000 I., staar under en arabisk Scheik, der er Vasal af Maskat.

Kisel, d. s. s. Silicium. Sjældnere bruges K. synonymt med Kiselsyre. **Kiselfluorbrintesyre**, Kiselflussyre, s. Fluor og Silicium. **Kiselgalmej**, s. Galmej. **Kiseljord** (tysk Kieselguhr), Infusoriejord, er en væsentlig af mikroskopiske Kiselalger (Diatomeer) bestaaende, hvid ell. gullig Jordart, der indeholder 80—97 pCt. Kiselsyre og derfor ofte anvendes ved Fabrikationen af Vandglas, som Polermiddel, hvorfor den ogsaa kaldes Polerskifer, samt til Dynamit. Den findes i mægtige Lag i de forenede Stater, ved Franzensbad i Böhmen, ved Lüneburg og i Danmark paa Øen Mors, hvor den kaldes Moler. **Kiselsinter**, et af kiselholdigt Kildevand afsat, tæt, stalaktitisk eller porøst Mineral, der i Hovedsagen bestaar af Kiselsyrehydrat, og som navnlig afsættes i betydelige Lag ved varme Kilder paa Island (Gejser), i Yellowstone Nationalpark i Nordamerika og paa Ny-Seeland. **Kiselskifer**, en tæt, skifret Kvarts, hvis mørke Farve hidrører fra indblandet Jærnilte, Ler ell. Kulstof. Den sorte, finkornede K. kaldes lydisk Sten (Probersten) og benyttes ved den foreløbige Bestemmelse af Mængden af Guld og Sølv i disse Metallers Legeringer, idet man sammenligner Stregen, som disse give paa Stenen, med den, som faas ved Probernaale af Legeringer, hvis Sammensætning er bekjendt. **Kiselsyre**, s. Silicium.

Kiselalger, s. Alger.

Kisfaludy, Alex. [kischfaludi], ungarsk Digter, f. 22 Sept. 1772, studerede en Tid lang Jura i Presburg, men traadte 1793 som Cadet ind i den østerrigske Hær, var med i Felttog i Tyskland og Italien og studerede midt under Krigslivet fremmede Sprog og Literaturer. 1801 tog han

sin Afsked. Hans lyriske Hovedværk »Himfy' szerelmei« (1801) udkom anonymt, men de i werthersk Stemninger vibrerende Sange vakte Ungdommens Begejstring, og K. gik under Navnet „den store ubekjendte". »Boldog szerelem« (1807, under Navn) er et Slags Fortsættelse deraf; s. A. udgav han de følelsesfuldt og elegant fortalte Sagn fra Ungarns Fortid. Som Tragediedigter har K. dannet sig efter Schiller. 1830 blev han Medlem af det ungarske Akademi og tilbragte sine sidste Dage paa sit Gods. Han døde 30 Oct. 1844. — **Carl K.**, Broder til den foreg., f. 6 Febr. 1788, var 1804—10 østerrigsk Militær, blev ved sin Hjemkomst forstødt af sin Fader paa Grund af en Kjærlighedsforstaaelse og levede derefter i Wien af at male Smaabilleder. Efter at være bleven forsonet med Faderen tog han 1817 Ophold i Pest og levede fra nu af for Literaturen. Hans Digte, Fortællinger og Dramaer vakte usædvanlig Yndest, og navnlig gjælder han for Grundlægger af det ungarske Lystspil. Hans Sujetter ere nationale og godt lagte til rette for Scenen; hans Intriguer ere fint anlagte og hans Komedier fulde af Liv og Humor. Hans Tidsskrift »Aurora« fortsattes af Bajza. K. døde 21 Nov. 1830; et belletristisk Selskab i Pest (siden 1836) bærer endnu hans Navn. Hans Værker ere udgivne af Toldy (10 Bd., 1831; 5te Opl., 8 Bd., 1859).

Kislar-Aga (d. e. Opsynsmand over Pigerne), den Gilding, som er Overintendant ved Sultanens Harem.

Kisljär, befæstet Stad i det russiske Gouv. Stavropol i Ciskaukasien ved Floden Terek, 10 M. fra dens Udløb i det kaspiske Hav. 10,000 J., for største Delen Armeniere. Bomulds- og Silkevæveri. Livlig Handel.

Kiss, Ernst, Friherre, ungarsk General, f. 1800, var 1848 Husaroberst i den østerrigske Hær, kæmpede som ungarsk General med Tapperhed imod Serbernes Opstand og blev i Dec. Overcommandant i Sydungarn. K. deltog i Frihedskrigen til det sidste og blev efter Görgeis Capitulation henrettet i Arad 6 Oct. 1849.

Kisselev, Nikolaj [kesseff], russisk Diplomat, f. 1800 af en gammel Adelsslægt, blev tidlig Legationssecretær i Berlin og 1829 i Paris, stod fra 1841 som Chargé d'affaires i Spidsen for Gesandtskabet og blev virkelig Minister 1842 indtil Krimkrigens Udbrud 1854. Han sendtes 1856 til Rom som Affending ved Pavehoffet, ægtede 1864 Enkefyrstinde Torlonia og forflyttedes derefter til Firenze, hvor han døde 1869. — Hans ældre Broder, **Paul K.**, f. 1788, indtraadte 1806 i Hæren og tog hæderlig Del i Krigene 1807 og 1812, samt var Adjudant hos Alexander I 1814—15. Han blev 1819 Stabschef ved Fyrst Wittgensteins Hærcorps, indførte mange Forbedringer i den militære Forvaltning og straffede strængt alskens Misbrug. 1828 udarbejdede K. tillige med Diebitsch Planen for Felttoget mod Tyrkiet og udmærkede sig flere Gange under Krigen; han var derefter Gouverneur i Balachiet og Moldau 1829—34 og indførte en hidtil ukjendt Orden i Forvaltning og Skatteopkrævning, samt fastsatte Grundlaget for disse Landes fremtidige Sty[illegible] [illegible] blev K. Medlem [illegible]

og 1838—56 Minister for Domænerne, i hvilken Stilling han indlagde sig overordentlige Fortjenester, især ved at fremme de 18 Mill. Kronbønders aandelige og timelige Udvikling. 1839 blev K. Greve og i Nov. 1856 Affending i Frankrig (indtil 1862); han forblev boende i Paris og døde 24 Nov. 1872.

Kissingen, Stad i den bayerske Prov. Nedre-Franken og Aschaffenburg ved Floden Saale, 6 M. n. til v. for Würzburg. 4,000 J. Frugt- og Vinavl. Smukt og stærkt besøgt Bad med kolde, kulsyreholdige Kogsaltkilder, der anvendes baade som Bade (Pandur, Soolsprudel) og til Drikning (Rakoczy), navnlig ved Sygdomme i Underlivets Organer.

Kistna ell. **Krischna**, Flod i Forindien, udspringer paa de vestlige Gatsbjærge under 18° n. Br., løber først mod S. Ø. og optager fra venstre Side Bhima og paa Grænsen af Præsidentskabet Madras fra højre Side Tumbabra, samt fortsætter derefter sit Løb mod Ø. som Grænseflod mellem Nisams Stat og Madras. Ved Udløbet i den bengalske Bugt danner den et betydeligt Delta.

Kistophører kaldes et Slags Mønter fra nogle Stæder i det pergamenske Rige, af omtrent 4 Drachmers Værdi. Navnet har sin Oprindelse deraf, at de paa Averfen ere prægede med en saadan cista mystica, som man plejede at bære omkring ved Bachusoptogene; paa dens halvt aabnede Laag findes Billedet af en Slange, Frugtbarhedens Symbol; den hele cista er omslynget af en Vedbendkrans. Paa Bagsiden af Mønten findes der Slanger, der sno sig om en Vase (eller efter en anden Forklaring: Demeters af 2 Slanger trukne Vogn), samt den Stads Mærke, Sigil, i hvilken Mønten er slaaet.

Kis-Ujszállás [kisch uissahllahsch], Stad i Ungarn, 18 M. ø. for Buda-Pest. 11,000 J. Reformert Gymnasium. Betydelig Vinavl i Omegnen.

Kiß, August Carl Eduard, tysk Billedhugger, f. 1802 i Paprotzan ved Pleß i Overschlesien, d. 1865 i Berlin, uddannede sig under Rauch og senere hos Tieck. Et af hans navnkundigste Værker er „En ridende Amazone". Senere udførte han ogsaa Emner af Livet og den hellige Skrift og mere monumentale Arbejder, navnlig Rytterstøtter, hvori dog ankes over, at Hesten i Regelen er bedre end Rytteren.

Kit kaldes dels visse Bindemidler, som halvt eller helt flydende bringes mellem ens- eller uensartede Flader, som derved skulle forenes, dels Masser, der skulle udfylde Aabninger. Begge Slags K. skulle baade adhærere til de omgivende Flader og efter Hærdning have tilstrækkelig Fasthed. Strængt taget forstaar man dog ved K. kun saadanne Bindemidler, hvis Hærdning beror paa en chemisk Forandring, og derved adskiller K. sig paa den ene Side fra f. Ex. Lim og Klister, hvis Hærdning kun betinges af Opløsningsmidlets Fordampning, paa den anden Side fra f. Ex. Harpix og Slaglod, hvis Hærdning kun betinges af Afkøling. Efter det egentlige Bindemiddel kan K. deles i 1) **Olje- eller Fernisskit**, Linolje eller Linoljefernis sammenrørt med forskjellige Stoffer, som Sølverglød, Mønje, Bly- eller Zinkhvidt [illegible] hertil hører det alm. Glarmesterkit, der be-

e og Kridt; Tilsætning af Sølver-
ridt fremskynder dets Hærdning,
t hele ved dette Slags K., dels
t den tørrende Olje bliver fast,
nelse af oljesure Salte. 2) Har-
inger af forskjellige Harpixer i
n. og med Tilsætning af pulver-
anser, der hindre K. i at springe;
t alm. Lak, som bestaar af Schel-
a, Kridt, Tungspat og Cinnober;
smeltning af Svovl med Harpix
jefernis, tit ogsaa med Tilsæt-
pulverformede Stoffer, saas K.
ig Styrke). 3) Kautschuk- og Gut-
ctil Marinelim, som faas ved
Kautschuk i Terpentinolje ell.
armning med Schellak eller As-
i høj Grad modstaar Fugtighed).
lebes tjener en stærk Snedkerlim-
dkogt med Kalkmælk, til at be-
olderne paa Petroleumslamper).
gehvidekit (af sammenløben Mælk,
ning er befriet for Vallen, eller
ller halvraadden Plantelim fra
rne med læsket Kalk, Magnesia,
.) opnaar især med Tiden en
ardhed, men staar sig ikke fuld-
mod Fugtighed. 6) Mineralkit af
Slags, f. Ex. Kridt med Vand-
spaan med ganske lidt Svovl-
Salmiak, hvorved tilsigtes Dan-
bindende basiske Jærnilteilesalte;
Chlormagniumopløsning; Zink-
ærk Chlorzinkopløsning (Sorels
a
en temmelig øde Bjærgmasse i
r med vest-østlig Retning strækker
Isthmens Nordende, med Punkter
F. I Oldtiden var K. bekjendt
for bakchiske Orgier og bersmt
g Pentheus's Død.
Johan Adolf, dansk Lithograph, f.
e sig i Em. Bærentzens Institut
og oprettede 1850 med I. W.
Stentrykkeri, hvorfra en Mængde
Blade ere udgaaede. Navnlig
isement stor Fortjeneste af Ud-
n allerede talrige Række „Bil-
nske Malere", som med stort
nede paa Stenen af K. Han
lem af Kunstakademiet. — Hans
broder K., f. 1821, d. 1868, var
ærer, siden 1849 i Forbindelse
aard om et stort xylographisk

t [sænnt], f. Christoph, St.
tad i den bayerske Prov. Nedre-
chaffenburg, ved Floden Main,
Würzburg. 7,000 I. Livlig
nedvarer, Øl, Brændevin og
Handel med tørrede Blommer.
a af de chinesiske for den frem-
aabne Havne ved Floden Jang-
llem denne og Søen Pojang.

, Stad paa den chinesiske Ø
ainanstrædet. 90,000 I.
pan.
Stad i Lilleasien, 27 M. s. ø.

for Constantinopel 60,000 I. Mærkelig gammel Moskee og flere christne Kirker. Stærk Avl af Frugt, Tobak og Balmner. Vigtig Handel paa Constantinopel, Smyrna og Bagdad. — Fredslutning 4 Maj 1833 mellem Tyrkiet og Vicekongen af Ægypten.

Kivi (Apteryx), en for Ny-Seeland ejendommelig Fugleslægt (en lille, afvigende Strudseform), af Størrelse omtrent som en Høne, lavbenet, med kraftige Fødder, et langt, buet, sneppeagtigt Næb og en tæt Beklædning af bløde Dunfjer, der ogsaa skjule de yderst smaa, for Svingfjer blottede, med en krum Klo væbnede Vingestumper. Den er et natligt Dyr, der om Dagen ligger skjult i en Jordhule, som den har gravet sig i Bregnekrattet, og om Natten søger sin Føde, bestaaende af Smaadyr, i den bløde Jord. Ny-Seelænderne jage den om Natten ved Fakkelskin med Hunde, og deres Høvdinger smykke sig med dens Hud, anvendt som Kappe.

Kiærskou, Frederik Christian, dansk Landskabsmaler, f. 26 Marts 1805 i Kjøbenhavn, uddannede sig ved Kunstakademiet, hvor han to Gange fik Præmie for Landskabsmaleri og 1840 Rejsestipendium paa to Aar. Han opholdt sig dels i München, dels i Tirol, blev ved Hjemkomsten agreeret og 1844 Medlem af Akademiet. 1859 fik han Titel af Professor. Hans Billeder udmærke sig ved et omhyggeligt Valg af tiltalende Motiver, men lide af nogen Conveniens i Behandlingen. Den kgl. Malerisamling, Kongens Privatsamling, Grev Moltke o. fl. eje Arbejder af ham.

Kiörboe, Carl Frederik [tjör], Dyrmaler, f. 1 Juni 1799 i Slesvig. Faderen var Nordmand og Moderen svensk; K. traadte i svensk Krigstjeneste og fik 1837 Ritmesters Titel, men udtraadte af Tjenesten 1845. I sine første Tjenesteaar begyndte han uden al akademisk Undervisning at dyrke sine rige Naturanlæg for Malerkunsten, udstillede efter 1830 Jagt- og Dyrstykker, men begav sig 1840 til Paris, hvor han siden blev boende, og hvor han vandt sin fulde kunstneriske Uddannelse; d. 2 Jan. 1877 i Dijon. K. anses for en af den nyere Tids mest udmærkede Dyrmalere; mest bekjendt er hans Hundebillede „Oversvømmelsen", for hvilket han fik den store franske Guldmedaille og Æreslegionens Kors. Ypperlige i Henseende til sin Charakteristik ere hans Rævebilleder. Ogsaa i Rytterbilleder har han udmærket sig.

Kjankary, Stad i Lilleasien, 14 M. n. ø. for Angora. 18,000 I. Handel med Uld og Salt.— K., er Oldtidens Gangra (s. d. A.), der var de paphlagoniske Kongers Residens.

Kjartan, en af Hovedpersonerne i Laxdæla Saga eller Fortællingen om Laxaadalens Beboere, var Søn af Høvdingen Olav Paa i det vestlige Island og udmærkede sig i lige Grad ved Skjønhed, Elskværdighed og som Idrætsmand. Han opdrages i Hjemmet sammen med sin jævnaldrende Slægtning Bolle, og de to Fostbrødre, der slutte sig nøje sammen, ere saa at sige uadskillelige. Jævnlig aflægge de Besøg paa en af Nabogaardene, hvor den skjønne, højtbegavede, unge Enke Gudrun lever i sin Faders Hus. Mellem hende og K. udvikler der sig et Kjærlighedsforhold, uden at det

dog kommer til nogen ligefrem Trolovelse. Imidlertid rejse Fostbrødrene udenlands, og K. udmærkes nu i den Grad ved det norske Hof, at Bolles Misundelse vækkes, og der opstaar Kulde mellem de før saa gode Venner. K. maa endnu blive en Tid i Norge (som Gissel, under Forhandlingerne om Christendommens Antagelse paa Island), hvorimod Bolle vender tilbage og beretter — hvad der gik som et Rygte mellem Islænderne i Norge — at Kong Olaf Tryggvesson endog agter at tilbyde K. sin Søsters Haand. Støttet af sine Frænder bejler derefter Bolle til Gudrun, som halvt tvungen indvilger i Ægteskabet; først derefter vender K. tilbage. Ogsaa K. gifter sig da, halvt paa Trods. Nu udvikler sig et spændt Forhold mellem de to Familier. Gudruns hemmelige Skinsyge paa K., hvem hun bestandig elsker, K.s tilbagetrængte Harme over for Bolle øger Fjendskabet, indtil K. tilføjer Bolle og hans Hus saadanne Forhaanelser, at Gudrun tvinger sin Mand til et Overfald paa K., der koster denne Livet. Sagaen standser dog ikke hermed. I det følgende berettes Bolles Drab og Hævnen for dette; Gudrun, hvis tredje Mand Bolle er, bliver endnu en Gang gift. — Fra Laxdæla Saga har Oehlenschläger hentet Stoffet til sin Tragedie „Kiartan og Gudrun".

Kjedelgreb, s. Gudsdom.

Kjedelhugst, ved Skovbruget en Hugstføring, som bestaar deri, at mindre, runde Pladser midt i den Bevoxning, der staar for Foryngelse, afdrives i den Hensigt, at opnaa en fuldstændig Tilsaaning af samme ved Frøaffald fra de omstaaende Træer. Man har ogsaa gjort Pladserne firkantede og ladet dem vexle skakbrætformig med bevoxede Pladser af samme Form og Størrelse; men i begge Tilfælde giver denne Hugstføring Vinden for meget Indpas, og den bruges derfor nu næppe meget.

Kjedelsten kaldes det faste Bundfald, som afsætter sig i Dampkjedler ved Fordampning af Vand, der ikke er chemisk rent. Det bestaar hovedsagelig af Kalk ell. Gips og er til stor Ulempe for Driften derved, at det som slet Varmeleder dels forøger Forbruget af Brændsel, dels bevirker, at Kjedelpladerne ikke afkøles tilstrækkelig paa de Steder, hvor Flammen virker, saa at de endog kunne blive gløddende; derved svækkes deres Modstandsevne, og der kan endog opstaa Fare for Explosion. Man maa derfor enten forebygge K.s Dannelse eller fjærne den inden den bliver saa tyk, at der kan opstaa Fare for Kjedlen. Det bedste er at bundfælde de Stoffer, der give Anledning til Stendannelsen, i Vandet, som bruges til Kjedlens Forsyning, inden det sættes paa Kjedlen; det kan imidlertid kun lade sig gjøre i det store. Ved mindre Anlæg nøjes man med at tilsætte Stoffer, som holde K. opløst, eller som bevirke, at den afsætter sig som Slam; med saadanne „Midler mod K." drives der imidlertid en Del Bedrageri, og man bør derfor ikke bruge dem, førend man har faaet dem anbefalet fra sagkyndig Side. Endelig kan man, og det er det almindeligste, ved Hjælp af Hammer og Mejsel befri Kjedlen for det Lag Sten, der har afsat sig siden sidste Rensning, idet da Erfaringen maa lære, hvor ofte dette Arbejde skal foretages.

Kjeld, egtl. Tjeld, norsk, d. s. s. Strandskade.

Kjeld, St., Ketillus ell. Chillianus, dansk Nationalhelgen, f. i Beg. af det 12te Aarh. i Landsbyen Vinninge i Nærheden af Randers af adelig Slægt. Hans Lærdom og Gudsfrygt skaffede ham et berømt Navn. 1130 blev han Kannik i Viborg og erhvervede sig ved at undervise Børn og skrive eller afskrive mange Bøger saadan Anseelse, at han efter nogle Aars Forløb blev Provst ved Domkirken; kort efter skal han ved sine Bønner have standset en stor Ildebrand i Byen. Senere deltog han i et Gesandtskab til Lund for at underhandle med Ærkebiskop Eskil og Svend Grade om Fred imellem denne og Modkongen Knud. Af Kirkens Indtægter brugte han saa meget i godgjørende Øjemed, at de andre Kanniker, misfornøjede med det tarvelige Liv, de derved bleve tvungne til at føre, fordrev ham, hvorpaa han i nogle Aar var Præst i Aalborg; men da han herfra gjorde en Romerrejse for at faa pavelig Tilladelse til at drage ud som Missionær til Venderne, fik han vel denne, men Paven vilde, at han først skulde gjenindsættes i sin Stilling i Viborg, og kort efter at dette var sket, døde han i Viborg 27 Sept. 1150. I Følge et vistnok urigtigt Sagn skal han være død som Martyr, myrdet under Bønnen i Æsmild-Klosters Kirke. 1151 blev hans Lig flyttet til Viborg Domkirke, men først ved en Bulle af 1188 blev han kanoniseret. Hans Levninger gjemtes i et gyldent Skrin, som i forgyldte Kjæder var ophængt under Hvælvingen i St. K.s Capel i Viborg Domkirke, og som ved højtidelige Lejligheder blev baaret om i Procession. Ogsaa efter Reformationen bevaredes Skrinet, indtil Domkirkens Brand 1726. K.s Mindedag var 8 Juli.

Kjeldrup, Anton Edvard, dansk Landskabsmaler, f. 16 Febr. 1826 i Slesvig, udstillede første Gang 1849. Han udviklede sig langsomt; men en Rejse, som han 1867 foretog til Tyskland, aabnede hans Øje, og efter at den directe Paavirkning var overvunden, tog hans Fremstilling et stort Opsving, og han indtog en smuk Plads i Kredsen af de danske Landskabsmalere, da han bortkaldes af Brystsyge allerede 22 Maj 1869.

Kjellberg, Joh. Frithiof [tjëll], svensk Billedhugger, f. 5 Febr. 1836 i Jönköping. 1853 kom han paa Kunstakademiet i Stockholm, tiltraadte 1860 en udenlandsk Kunstrejse, opholdt sig 1861—62 i Paris og derefter i Rom, til han 1868 kom tilbage til Stockholm. S. A. blev han Medlem, 1871 Viceprofessor og 1873 Prof. i Figurtegning og Modellering ved Kunstakademiet smstds.; d. 16 Dec. 1885. K.s betydeligste Arbejde er det store, 1885 afslørede Linné-Monument i Stockholm, men desuden har han udført adskillige Grupper („Legende Fauner", „Starkad, bortførende Alfhild") og Relieffer („Drenge, som springe Buk", „Amor og Døden", „Satyr, legende med Fauner" m. fl.) samt en Mængde Portrætbuster og Medailloner.

Kjeltring (af gammeldansk „keltre", sv. kälta, trygle, overhænge), Prakker, Stodder, bruges

af En, der viser lav, nværdig
ragerst Opførsel. Ratmands=
Jylland kaldes af Almuen K.,
kringlatin.
des enhver Afgjørelse af en
lke er en egentlig Dom, altsaa
fgjørelser, som træffes, ikke af
t af andre judicielle eller ikke=
teter (Fogeds=, Stifts= ell. Amts=
tbvæsens= og andre lignende
ogsaa den af private Voldgifts=
Decision kaldes en K.), dels
r, som under en Retssags Drift
rlelig Domstol, uden at hele
gjøres. I en anden Forstand
nge Tilfælde om en Afgift,
ten til det offentlige eller dog
en offentlig Handlings Fore=
), eller til en privat Mand
t, enhver ny Tiltræder af en
Regelen maa erlægge til Jord=

tikel, kaldes i adskillige Sprogs
Ord, som føjes til Navneord
rd brugte Ord for at betegne,
s bestemt eller ubestemt, og
ghed er et Stedord eller en
t saadant, f. Ex. Bogen (hvor
en svækket Form af Sted=
store Bog, en Bog (hvor en
rdet en), fransk le livre (le af
), un livre. De fleste Sprog
avisk, mangfoldige ikke=indo=
) have intet K., nogle (som
k, de semitiske Sprog) kun
ubestemt, meget sjælden om=

Beskjendt Mand.
:ts mere sammensatte Affon=
innes af Celler, **Kjertelceller,**
ellig Maade omkring en Ud=
igjennem de i K. afsondrede
:s. De simpleste K. bestaa
t Indkrængning af den Flade,
(Slim= og til Dels Fedt=
flere saadanne smaa Sække
ng en Udføringsgang, opstaa
. (Bugspyt=, Spyt=, Taare=,
r ere byggede som en Drue=
ane mere rørformede, blindt
er kunne være enten enkelte
Svedkjertler) eller mere for=
:, Nyrerne); atter andre (Le=
jaa sammensat Bygning, at
henføre til nogen af disse
Lymphekjertlerne dele egent=
ed de andre K., men ere for
rskjellige fra disse. K. ud=
disse Bestanddele af Blodet
ertlerne, Nyrerne) eller til=
Stoffer af Blodets Bestand=
:, Mavesaft=, Spyt=, Bug=
:n, Testiklerne osv.); denne
gaar i Kjertelcellerne, som
langt talrigere og stærkere
dste Art af K. **Kjertelsyge,**
:ver, „Kjertler“, en sygelig
er sig ved en stærkt udtalt
aardnakkede, langsomt for=
løbende, navnlig betændelsesagtige Lidelser i Hud (Hudsygdomme), Slimhinder (Katarrher), Led (Leddesvamp), Knokler (Betændelse, Benedder, Rekrose), Sanseorganerne (Øjenbetændelser, Øreflaad), men fremfor alt i Lymphekjertlerne (hvoraf Navnet); det er især Halsens, Brystets og Underlivets Lymphekjertler, der svulme og betændes, hvorved paa det første Sted ofte Bylder og udbredte Saar opstaa. De, der lide af K., frembyde oftest et eget Udseende (skrophuløst Habitus), charakteriseret ved Blegbed, slet Ernæring af Legemet, Ophobning af Fedt paa visse Steder af dette, især Læber og Næse, som derved blive tykke, slap Muskulatur osv. K. har især hjemme i den nordlige Del af det tempererede Bælte og tilhører saa godt som udelukkende Barnealderen efter det første Aar. Den taber sig i Almindelighed ved Pubertetеn og ender kun sjælden med Døden, som Følge af en af de nævnte locale Lidelser; undertiden gaar den over i Tuberkuløse. K. kan nedarves fra skrophuløse Forældre eller skyldes en for høj Alder hos disse eller for nært Slægtskab imellem dem eller hidrøre fra, at en af dem har lidt af Lungesvindsot, Kræft, vidt fremskreden Syphilis, eller ogsaa kan den opstaa hos Barnet som Følge af uhensigtsmæssig Ernæring i den første Barnealder, Mangel paa Bevægelse og frisk Luft samt andre ugunstige hygieiniske Forhold. **Kjertelmave,** det forreste Afsnit (Proventriculus) af Fuglenes Mave, der indeholder de Kjertler, som afsondre Mavesaften. K. er i Almindelighed mindre udviklet hos de Fugle, hvor Kroen er stor; den er hos planteædende Fugle skarpt adskilt fra Kraasen, medens den er mindre stærkt sondret fra denne hos Fugle, der leve af Rov.

Kjerteminde, Kjøbstad i det nordøstlige Fyn, Odense Amt, paa Sydsiden af Halvøen Hindsholm, ved **Kjerteminde Fjord,** der skyder sig ind fra Store Bælt, og over hvilken fører en lang Bro. 2,488 J. (1880). Offentlige Bygninger ere St. Laurentiuskirken (indviet 1476), Raadhuset, Fattighuset, Sygehuset og Skolerne. De vigtigste Næringsveje ere Handel og Fiskeri af Sild, Makrel og et Slags fede Flyndere („K. Raadmænd“). Byens Øvrighed er en Borgemester, der tillige er Foged og Skriver samt Herredsfoged og Skriver i Hindsholm Herred. Af andre Embedsmænd er her en Sognepræst, en Katechet, en Districtslæge og en Toldforvalter. Telegraphstation. Toldindtægten 1884—85 udgjorde 35,000 Kr., hvoraf 4,500 Kr. Brænderiafgift. Kornvarer ere den vigtigste Udførselsartikel og udgjorde 1884 i alt 4,4 Mill. Pd., største Delen Byg og Rug. Ved Toldstedet var hjemmehørende 34 Smaafartøjer af 1,350 Tons, hvoraf et Dampskib paa 29 Tons. I Byens Sparekasse indestaar omtr. 1 Mill. Kr. K. hører til Odense Amtstuedistrict og er Valgsted for Amtets 2den Folketingskreds. — K. fik Kjøbstadprivilegier 1413 af Erik af Pommern. 31 Oct. 1659 blev Byen, der tillige med Øen den Gang holdtes besat af de svenske, befriet af en hollandsk Flaade under Admiral Ruijter, som dækkede de danske og allierede Troppers Landgang.

Kjerulf, Halfdan, norsk Componist, f. 15 Sept.

1815 i Christiania, d. 11 Aug. 1868 ved Greffen Bad. Hans Fader var juridisk Embedsmand, og Sønnen, der blev Student 1834, studerede en Tid Jura. Hans Lyst stod imidlertid til Musikken, for hvilken han til sidst — efter en haard Sygdom og Faderens Død — valgte at ofre sig helt. Men først efter den fortjente tyske Musiker Arnolds Ankomst til Landet 1847 fik K. hos ham ordentlig Undervisning i Theori m. m. og rejste nu 1850 med offentligt Stipendium til Leipzig, hvor har i 1 Aar studerede under Richter. K. boede senere — bortset fra enkelte Feriereiser til Udlandet — som Componist og Pianolærer i Christiania, gav i Slutningen af 50-Aarene sammen med J. G. Conradi Orchester- og Chorconcerter, hvor det vocale ledebes af K., skrev, mest i sin Ungdom, Musikanmeldelser i Aviserne, men optraadte ellers sjælden offentlig. Det er væsentlig som Componist, K. har vundet et Navn i den nordiske Musikverden. Hans trykte Værkers Tal er c. 30, hvoriblandt: 16 Hæfter Romancer og Sange, 10 Hæfter Pianomusik, en længere Række Mandssange, „Troubadouren" for Solo og Chor m. m. Til disse mindre Former begrænsede han sin Composition, og det Præg af Bemod og Resignation, som fremkaldtes ved hans isolerede kunstneriske Stilling, hans Sygelighed og sene Udvikling, og som hvilede over hele hans Personlighed, har ogsaa farvet hans Musik. Han var Romantiker og modtog blivende Indtryk under sit Ophold i Leipzig, hvor Romantiken (Mendelssohn og Schumann) den Gang blomstrede. Han førte disse Indtryk over paa norsk Grund og blev Skaberen af den norske Romance, med et ofte stærkt, men altid discret og nobelt accentueret Grundtræk, hentet fra den norske Folkemusik. Hans Composition udmærker sig ved en flydende, klar og ædel Melodi, original som Conception, stemningsfuld og skær i Toner, med aandrig Behandling af Accompagnementet og en gjennemarbejdet og behersket Form. Det elegisk-erotiske var Tyngdepunktet i hans Begavelse som Lyriker, det bristige og lidenskabelige var ham mere fremmed. Hans Romancer ere blevne meget sungne, og af hans Mandssange høre flere (Brudefærden, Norges Fjælde, Serenade m. fl.) til Sangforeningernes stadige Repertoire. Hans kritiske Klarhed, der i hans egen Musik lod ham concentrere sin Kraft inden for det Omraade, hvor han kunde yde sit bedste, fik i det daværende norske Musikliv en betydningsfuld Indflydelse paa Publikums Begreber om Kunst og den musikalske Smag i det hele. 1874 rejstes ham et Monument paa „Halfdan Kjerulfs Plads" i Christiania. — Hans Broder, **Theodor K.**, f. i Christiania 30 Marts 1825, blev Student 1843 og underkastede sig Bergexamen 1847. Han blev 1850 Universitetsstipendiat i Oryktognosi og Geognosi og foretog samme Aar en geologisk Reise paa Island. Efter et Studieophold i Udlandet beskæftigede han sig et Par Aar fornemmelig med Undersøgelser af de i geologisk Henseende saa interessante Strøg omkring Christiania; herom har han skrevet en Prisafhandling (1855) og offentliggjort „Das Christiania-Silurbecken, chemisch-geognostisch untersucht" (1855). I disse paaviste han Lagenes Foldning og de her optrædende massive Bjærgarters (Granit, Syenit m. fl.) eruptive Natur, paa samme Tid som han godtgjorde Uholdbarheden af den af hans Lærer Keilhau (s. d. A.) opstillede Transmutationstheori. Han blev 1858 dennes Efterfølger som Lector i Mineralogi (1866 Professor) og blev samme Aar stillet i Spidsen for Norges geologiske Undersøgelse med Tellef Dahll som Assistent. Beretninger om Resultaterne af de med Bistand af yngre Bjærgmænd aaarlig foretagne Undersøgelsesreiser findes i „Nyt Magazin for Naturvidenskaberne", af hvilket K. siden 1857 er Medudgiver, og til Dels i Christiania Videnskabsselskabs Forhandlinger samt i Beretningerne om de skandinaviske Naturforskermøder; i disse har K. fra 1856 af taget virksom Del. Foruden det 1857 udkomne Værk „Ueber die Geologie des südlichen Norwegens von Th. K. mit Beiträgen von T. Dahll" kan blandt K.s Arbejder fra disse Aar nævnes det af ham og Professor M. Sars 1860 udgivne Universitetsprogram „Jagttagelser over den postpliocene eller glaciale Formation i en Del af det sydlige Norge", hvori paavistes Tilstedeværelsen af Morænerækker i Øst og Vest for Christiania; desuden er særskilt publiceret Arbejder af flere yngre Bearbejdere. 1866 udkom K.s og Dahlls „Geologisk Kort over det søndenfjældske Norge i 10 Blade med Profiler og Text", der paa Grundlag af tidligere Kort og Jagttagelser af Keilhau m. fl. indeholder Resultatet af Undersøgelserne 1858—65 i Christiania, Hamars og Christianssands Stifter. Medens fra nu af Dahll overtog Ledelsen af Undersøgelserne i det nordligste Norge, ledede K. disse i Bergens og Throndhjems Stifter; han udgav 1879 „Udsigt over det sydlige Norges Geologi", ledsaget af et Atlas og Oversigtskort (Aaret efter ogsaa udkommen paa Tysk), paa samme Tid som Dahll havde fuldendt Udarbejdelsen af et geologisk Kort over det nordlige Norge; siden den Tid har den geologiske Undersøgelse fornemmelig været optaget med Udgivelsen af Detailkort i Maalestokken 1 : 100,000. Af K.s øvrige Arbejder ere de vigtigste Universitetsprogrammerne „Om Skuringsmærker, Glacialformationen og Terrasser samt om Grundfjældets og Sparagmitfjældets Mægtighed" (2 Dele, 1870 og 1872) og „Om Stratificationens Spor" (1877) samt den i 3 Oplag udkomne Lærebog „Stenriget og Fjældlæren". Han har ogsaa udgivet nogle Digtsamlinger (1848, 1854 og 1866) og offentliggjort forskjellige Skizzer fra sine Reiser. Jvfr. **Kierulf.**

Kjøve, d. s. s. Rovmaage.

Kjæde ell. Rending er i alle Slags Tøjer undt. de egentlige Tricots, som ingen K. have, det System af Traade, der løbe paa langs i Vævet. **Kjædebom**, d. s. s. Garnbom, s. **Bom.** **Kjæder** forekomme i højst forskjellige Former og Dimensioner, der fremkalde lige saa store Forskjelligheder i Frembringelsesmaaden. Hvor Styrken er Bisag, støber man (især forstrede) K., saaledes af Jærn til Smykker og Gravgelændere, af Bronze til Lysekroner; hvert andet Led gjøres da sædvanlig af sammenbøjet og undertiden af loddet Traad. Næsten alle fine og mange temmelig grove K. dannes helt af glat, kruset

ı Maade forstrket Traad, til iceret Indstikning af hvert Led de, Bøjning og Vridning paa De sværeste K. (Kjættinger) e ere dannede af smeddede og Led af Jærn, saaledes at ofte et er udspændt ved en støbt :. skulle udholde et Træk, men nne bøjes til alle Sider, bruges den vaucansonske Baandkjæde g andre lignende; lige fra de :e til de største Kraner bruges adanne Tilfælde de saakaldte ed have hver to Huller, gjen-Bolte tværs paa K.s Ret-else af to paa hinanden føl-r K bruges i Maskinvæsenet, orplante Bevægelse, vikles de rbeskiver, som paa Kanten ere se Tænder, der trænge ind i edes hindre en Glidning af Overflade. Saaledes kan man orplante selv overmaade store n i maadelig Afstand og med Elektrisk eller galvanisk K., Batteri.

Jærnkjæder ophængt Hænge-

: Brøk, hvis Nævner er et Brøk, hvis Nævner atter er : Brøk, o. s. fr., enten til en i det uendelige. De K., der es, ere de, i hvilke alle Tæl-sædvanlig Brøk forvandles til at man først dividerer Tæller Telleren og derpaa gjør det nerens Partialbrøk o. s. fr. : først [illegible],

og til sidst $\frac{1}{2+\frac{1}{3+\frac{1}{7+\frac{1}{4}}}}$.

iilde opstaa, naar man af K. ørste Nævner eller de to første osv., kaldes **Convergenter** orte Exempel $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{7}$, $\frac{22}{51}$, $\frac{91}{211}$, e naturligvis er lig den op-Disse Convergenter have føl-: 1) de ere uforkortelige; s større og mindre end den 3) de nærme sig mere og e mod) den oprindelige Brøks Brøk, hvis Værdi ligger imel-onvergenter, maa have større begge. Det er denne sidste r K. praktisk Interesse, idet l til at udtrykke tilnærmede mindst mulige Tal. K. ere natiken af Lord **Brounker** Gang anvendte en saadan til lens Areal.

s i Geometrien den krumme ogen, fuldkommen bøjelig og Kjæde) danner ved sin egen hænges i to Punkter. Den Bygningskunsten, fordi de vælvinger udøve det mindste et. Ved en Kjædebro hænger Kjæden vel omtrent efter denne Linje, men den modificeres ved den paahængte, vandrette Bro, saa at den nærmer sig til at være en Parabel.

Kjæderegel kaldes en Regningsregel for Forvandling af et Slags Maal, Vægt ell. Mønt til et andet, naar Forholdet ikke er umiddelbart bekjendt, men givet gjennem flere Mellemled.

Kjæft ell. **Kjæve**, den Del af Tænger, Skruestikker og Filekloer, hvormed Arbejdet umiddelbart fastholdes.

Kjælderrnand, en simpel Vittighed, der i Regelen fremkommer ved et Ords Benyttelse i flere Betydninger.

Kjærbølling, Niels, f. paa Als 1805, d. 1870, tog Skolelærerexamen 1827 og blev Lærer i Marstal, derpaa i Ærøskjøbing, hvor han anvendte sin Fritid til at studere Botanik og Ornithologi; 1844 blev han Inspecteur ved det af Haveselskabet for Jylland, Fyn og Slesvig oprettede Haveanlæg ved Snoghøj, hvor han med Held virkede for Udbredelsen af Havedyrkning, bl. a. ved at udgive en Haandbog i Frilands- og Blomstergartneri (1843) og som Redacteur af den af det nævnte Selskab udgivne Have-Avis (1844—47). Med kongelig Understøttelse udarbejdede han fra 1847—1852 sit Hovedværk: »Ornithologia Danica, Danmarks Fugle i colorerede Afbildninger med fuldstændige Beskrivelser“, hvortil der 1854 og 1856 udkom Supplementer; det samlede Værk har ogsaa Titelen: »Icones Ornithologicæ Scandinaviæ« (2den, ved J. Collin omarbejdede Udgave udkom 1875—77); i videnskabelig Henseende er dette Værk vel uden synderlig Betydning, men det indeholder gode, selvstændige Iagttagelser over Fuglenes Levevis. K. er desuden Forfatter til et Par mindre ornithologiske Afhandlinger. 1852 modtog K. Diplom som Doctor philosophiæ fra Universitetet i Jena; 1859 grundlagde han den zoologiske Have ved Kjøbenhavn i den daværende „Prinsesse Vilhelmines Have“ og udvidede den senere (1861 og 1867) til i alt 3 Td. Land (nu 13½ Td.); ved hans Død overgik den til hans Søn, som 1872 overdrog den til et Aktieselskab.

Kjærlighedsdrik, hos Grækerne *φίλτρον*, et til Dels af stadelige Substanser af Dyre- og Planteriget tilberedt Tryllemiddel, der skulde lede Ens Kjærlighed paa en bestemt Gjenstand, kunde kun anvendes i en overtroisk Tid, eftersom slige Midler (Aphrodisiaca) vel kunne vække den physiske Drift til det andet Kjøn, men den psychiske Tilbøjelighed ikke lader sig frembringe ved physisk virkende Midler.

Kjærlighedsmaaltid ell. **Agape** kaldte man i den ældste christne Kirke de fælles Aftensmaaltider, ved hvilke Omkostningerne af Kjærlighed (gr. *ἀγάπη*) til Brødrene bleve bestridte af de mere formuende. Man begyndte og sluttede disse Maaltider med Bøn, og under dem sang man aandelige Sange. Efter K. fulgte sædvanlig den hellige Nadvere. Men efterhaanden udskilte man Nadveren derfra, saa at denne mere og mere blev en Bestanddel af Gudstjenesten. Men derved blev paa den anden Side K. til et sædvanligt Gjæstebud, ved hvilket Maadeholdenhedens Grænser ikke sjælden bleve

overskrevne. Allerede Synoden i Laodikea 363 forbød de gejstlige at deltage deri, og hen imod Slutn. af 4de Aarh. vare K. aldeles afskaffede. Brødremenigheden har optaget dem paa ny.

Kjærlighedsretter (cours d'amour). Man har før med Urette paastaaet, at der i Middelalderen i Frankrig fandtes kvindelige Domstole, som afgav Kjendelser i Kjærlighedsspørgsmaal. Af Troubadourernes Digte fremgaar kun, at Elskende jævnlig lod deres smaa Uenigheder afgjøre af en Voldgiftsmand, sædvanlig en berømt Minnesanger, at man ved Hoffernes selskabelige Sammenkomster ofte forelagde og afhandlede Kjærlighedsspørgsmaal, og at saadanne Sammenkomster af Digterne undertiden benævnes »cort«.

Kjærlighedsæbler, s. Tomat.

Kjærne (Nucleus) kaldes den Del af Frøet, som ligger inden for Frøskallen; den bestaar af Kimen og Frøhviden eller, naar denne mangler, alene af hin (s. Frø). K. betegner i Mellerne de grovere Dele, der ere, foruden Mel og Klid, et Produkt af Sædens første Overmaling, i Metalstøberier den indvendige Del af Formen til hule Gjenstande; i Horn er K. den compacte Del, især det indvendige af den, der indeholder det bedste Materiale, i Træ dels Veddet overhovedet til Forskjel fra Splinten, dels Veddets inderste og fasteste Del (Kjærneved). **Kjærneraad**, en hos mange Træer ikke ualmindelig Sygdom, som viser sig deri, at Stammens indre Dele (Kjærneveddet) antage en mør, trøsket Textur og til sidst gaa fuldstændig i Forraadnelse. Som oftest begynder den i Roden, breder sig derfra op efter i Stammen og kan da tage betydelig Overhaand uden at give sig til Kjende ved noget ydre Tegn eller i nogen væsentlig Grad at svække Træets Væxt. Dog kan den ogsaa foranlediges ved en stærk ydre Beskadigelse, saasom Afbrydning af Toppen eller større Grene, og den udbreder sig da fra det beskadigede Sted ned ad i Stammens Indre. I sidste Tilfælde fremkaldes og vedligeholdes Forraadnelsen paa sædvanlig Maade ved Luftens og Fugtighedens forenede Indvirkning; i første har den sandsynligvis sin Grund i en usund eller altfor rigelig Ernæring. **Kjærneridser** fremkomme især for Enderne af fældet Træ ved uforsigtig Udtørring og hindres ved finere Træsorter derved, at man limer Papir paa Endesnittet. **Kjærneskallet** kaldes Træ, der langt inden for Barken har en krum Spalte, fremkommen ved Adskillelse imellem to paa hinanden følgende Aarringe. **Kjærnestammer**, de til Podning bestemte unge Træer, som ere fremkomne af lagte Kjærner. **Kjærnetræer**, Træer, som man lader bære Frugt uden at forædle dem.

Kjærnebider ell. Kirsebærfugl (Cocothraustes vulgaris), Fugl af Finkegruppen, med særdeles tykt Næb, plump Krop, korte Vinger og temmelig livlige Farver, findes i det nordlige tempererede Jordbælte fra Europa til Japan, fører en temmelig omstrejfende Levemaade og lever af alle Slags Frø, navnlig af Kirsebærkjærner, hvis Skal den formaar at knække med sit kraftige Næb, hvorimod den bortkaster Kjødet.

Kjærnefrugtfamilien (Pomaceæ), Træer af de frikronbladedes Orden med fjerribbede Blade med Axelblade. Blomsterne regelmæssige, oversædige; 5 Bæger- og Kronblade, mange Støvdragere, enkelt Støvvej. **Kjærnefrugt**, d. Frugtbunden bliver kjødet og stærkt udvikl og omslutter et tørt Frøgjemme, **Kjærnehuset**, der er 1—flerrummet og indeslutter flere Frø Kjærnerne. Frøhvide mangler; Kim ret. Til hører den nordlige Halvkugle.

Kjærnemælk, s. Mælk.

Kjærneskygge, s. Skygge.

Kjærnetheori. Efter denne Theori, som Laurent lagde til Grund for de organiske Forbindelsers Systematik, findes i alle organiske Forbindelser visse Stamkjærner (noyaux fondamentaux), der bestaa af Kulstof og Brint i simpl Forhold. Af disse dannes igjen afledede Kjærner, idet Brintatomerne kunne erstattes me en æqvivalent Mængde af andre Grundstoffe eller af sammensatte Radicaler (s. Substitutionstheori). Men desuden kan der til en Kjærn (Stamkjærne eller afledet Kjærne) lejre sig e ubestemt Antal Atomer, som igjen kunne fjærne uden Erstatning. De afledede Kjærner vise alle Forhold stor Lighed med Stamkjærnerne, medens de Forbindelser, der ere dannede ved Tilslutning af andre Atomer til Kjærnerne, have en fra dem ganske forskjellig chemisk Charakter. Paa en Tid, da vor nuværende organiske Chemis Systematik var ganske ubekjendt, da Begrebet Homologi ikke existerede, var K. et ypperligt Grundlag for Systematiken, blev derfor ogsaa benyttet i Gmelins „Handbuch d. org. Chemie", men vandt ellers ingen Tilslutning eller Anerkjendelse. Ikke desto mindre indeholder den de vigtigste Ideer, hvorpaa vor Tids chemiske Theori hviler, og denne sidste har i Virkeligheden udviklet sig saaledes, at den frembyder en overraskende Lighed med en noget modificeret K. At dette fortrinsvis gjælder de aromatiske Forbindelsers Theori, er naturligt, da Grundlaget for K. netop var Laurents Undersøgelser over en aromatisk Forbindelse, Naphthalin.

Kjærte, Voxlys (s. Lys), som bæres i Haanden, f. Ex. ved kirkelige Processioner i de katholske Lande. Elektrisk K. er Navnet paa flere Slags elektrisk Lys, især Jablochkoffs, der bestaar af to Kulstænger, som i ringe Afstand ere parallele med hinanden og adskilte ved Kaolin; Lyset brænder imellem Kulspidserne i den ene Ende, og Kaolinen smelter efterhaanden som Kullene fortæres. **Kjærtesvende** kaldtes de Mænd, som gjorde den indre Tjeneste i Hirden (s. d. A.) og opvartede ved Kongens Bord; det var især unge Mænd af god Familie, som saaledes begyndte deres Tjeneste i Hirden og her oplærtes i gode Sæder og Vaabentjeneste. Jvfr. Page.

Kjærv, s. Trave.

Kjætter (opstaaet af gr. *καθαροί*, d. e. „rene"; jvfr. Katharer) kaldes i det kirkelige Sprog de, som afvige fra de rettroende (orthodoxe) kirkelige Læresætninger ell. Dogmer. Allerede tidlig udelukkede Biskopperne K. af Kirkesamfundet, i hvilket de først efter mange Slags Bodsøvelser igjen turde indtræde. Fra Constantin d. stores Tid tabte de ogsaa deres borgerlige Rettigheder, bleve landsforviste eller vel endog dømte til Døden. Ved Dødsstraffens Execution benyttedes den verdslige Magt, da Kirken ikke

udgyde Blod. **Kjætterdaab**
tere udførte Daab; hvorvidt
dighed, var Gjenstand for
Slutn. af det 2det Aarh.
g afrikanske Kirke benægtede
m derimod optog uden Gjen-
der traadte over til den ka-
r de blot vare døbte i den
s eller Christi Navn. I det
herom ført en lidenskabelig
phanus, Biskop i Rom, paa
Cyprian fra Carthago og
area paa den anden. Tre
afgjort over paa de sidstes
rne under Kejser Valerian
inden den blev bilagt, men
ttelse vandt mere og mere
blev stadfæstet af det første
inum i Nikæa 325. **Kjætter-**
te indtil Inqvisitionens Op-
oppelige Jurisdiction. For
disse Domstoles Virksom-
ne desuden særskilte Kjætter-
ænket Fuldmagt og det Hverv
Kjættere (jvfr. Inqvisition).
n antog Kjætterforfølgelsen en
kning, da Protestanterne fra
punkt maatte betragtes som
otestantiske Kirke gjorde sig,
Aarh., skyldig i intolerant
ledes troende; Servets Død
Vidnesbyrd herom. Men i
g en større Mildhed ind-

de. **Kjættingpumpe**, en Art
ere benyttedes om Bord i
ende af to Rør, et firkantet
hvilke bevægede sig en Kjæt-
orsynet med en Del runde
de blevne trukne op igjen-
Rør, trak Vandet op med
f Kjættingen tilvejebragtes
ul eller Lanternebrev oven
ori Kjættingen var i Ind-

nekket og Hvirveldyrene de
e Grundlaget for Ansigtets
e Tænderne. De to Over-
mmet imellem Øje-, Næse-
hesteskoformede Underkjæve-
Mundhulen nedad til, kan
ftige Tyggemuskler bevæges
g udfører derved Fødens
ning i Mundhulen (Tyg-
ogsaa de haarde Bidered-
agte i Munden i forskjelligt
Blæksprutter, Snæg, visse
hyldyrene; end videre de
rringens Tjeneste staaende
hos Leddyrene; mere spe-
Par af disse Kindbakker
dibler), 2det K. ell. Under-
eller der tales om 1ste og
ølgende, der mere og mere
idelige Fodform, kaldes hos
ødder (pedes maxillares).
g tykt Stammeafsnit, som
l Gavnbrug og derfor ved
s særskilt. Efter Sorte-

ringsreglementet af 11 Oct. 1882 forstaas ved K. uklødede Klodse af Løvtræstammer med en Diameter af 14 Tommer eller derover 4 Fod fra Afhugningsstedet ved Stykkets Rodende.

Kjæx, nydannet norsk Ord, d. s. s. Kiks (s. d. A.).

Kjøbenhavn, Danmarks Hovedstad, Kongens sædvanlige Residens og Regeringens og Rigsdagens Sæde, ligger paa begge Sider af det smalle Sund, der adskiller Sjælland fra Amager og danner Byens Inderhavn, under 55° 41' 13" n. Br. og 30° 14' 30" ø. L., 65 M. s. s. ø. for Christiania, 70 M. s. v. for Stockholm og 39 M. n. ø. for Hamborg. 280,054 I. (1 Febr. 1885), 234,850 (1880), 181,291 (1870), 155,143 (1860) og 129,695 (1850). Af Befolkningen 1880 vare 3,030 Jøder, 1,156 romersk-katholske, 585 Reformerte, Methodister og Anglikanere, 360 Irvingianere, 286 Baptister, 178 Mormoner og 408 uden positiv Religion. Staden bestaar af: 1) *det egentlige K.* paa Sjællandssiden med Citadellet Frederikshavn, begrænset dels af Resterne af de tidligere Volde, dels af de paa disses Plads anlagte Boulevarder. 2) *Christianshavn* paa Amagersiden, forbunden med K. ved 2 Broer, Knippelsbro og Langebro. 3) *Forstæderne*, paa Sjællandssiden *Øster-, Nørre-* og *Vesterbro*, paa Amagersiden *Amagerbro*. Til K.s ældste Del hører *Slotsholmen* med *Christiansborg Slot* (for Tiden efter Branden 1884 kun en Ruin), *Ministerialbygningerne*, *Tøjhuset* og *Børsen*, omgiven af Kanaler, der ere Levninger af tidligere Sunde, over hvilke der fører 7 Broer: Prinsens Bro ell. Tøjhusbroen, Marmorbroen, Stormbroen, Højbro, Holmensbro og 2 Jernbanebroer. Foruden Kanalen omkring Slotsholmen findes i det egentlige K. endnu Kanalen Nyhavn, der fra Inderhavnen strækker sig op mod Kongens Nytorv, og over hvilken er ført en Bro i Forlængelse af Toldbodgaden. *Christianshavn* (s. d. A.) bestaar, foruden den bebyggede sydlige Del, af forskjellige private Skibsværfter, en Del af Artilleriets Etablissementer og Orlogsværftet, som indtager den nordlige Del. Den bebyggede Del gjennemskæres af Christianshavns Kanal, over hvilken fører 3 Broer, Børnehusbroen, Snurrebroen og Bildersbro. N. for Orlogsværftet ligger den ved Opfyldning dannede Refshale Ø, paa hvilken et storartet Maskinværksted og Skibsbyggeri er etableret; ved Hjælp af en lang Dæmning og en Bro er der nu Passage til Øen fra Christianshavns Vold. Efter at Nedbrydningen af Fæstningsværkerne om det egentlige K. delvis er tilendebragt, er der paa det Bebyggelsen tidligere unddragne, egentlige Fæstningsterrain mellem Hovedvolden og de 3 Ferskvandssøer *St. Jørgens Sø* (Bassin for Vandvæsenet), *Peblinge Sø* og *Sortedams Sø* dels foretaget omfattende Byggearbejder, dels etableret flere Haveanlæg. For Øjeblikket (Vinteren 1886—87) maa disse Arbejder anses som saa godt som afsluttede paa Strækningen mellem Sølvgadens Forlængelse og Gyldenløves Gade, hvor med Undtagelse af to større Haveanlæg (Botanisk Have og Ørsteds Park) en fuldstændig Bebyggelse har fundet Sted. Mellem sidstnævnte Gade og Vesterbros

Passage er det Terrain, der ikke er bebygget, ligeledes blevet anvendt til et Haveanlæg; mellem Vesterbros Passage og Kallebodstrand ere Sløjfningsarbejderne næsten helt tilendebragte, men for den Strækning Vedkommende, der ligger imellem Sølvgadens Forlængelse og den tidligere Østerport, ere de endnu ikke paabegyndte, medens dog her Fæstningsterrainet, navnlig de tidligere Udenværker, er ombannet til et større Haveanlæg (Østre Anlæg) og det nærmest Sortedams Sø liggende Jordstykke (mellem Søen og Farimagsgade) er blevet fuldstændig bebygget. Den betydelige Forøgelse af Folkemængden i de sidste 30 til 40 Aar har imidlertid ganske naturlig medført en Bebyggelse ogsaa i andre Retninger. For den egentlige Bys Vedkommende har denne navnlig omfattet Gammelholmskvarteret (tidligere en Del af Orlogsværftet) og Nyboder (af Christian IV anlagt til Boliger for Flaadens underordnede Personale), og for de udenbys Kvarterers Vedkommende har den ført til en Sammenbygning af Amagerbro med Sundbyøster og Sundbyvester, af Vesterbro med Frederiksberg, af Nørrebro med Utterslev By og endelig af Vester-, Nørre- og Østerbro indbyrdes. Efter Optællingen 1 Febr. 1885 havde Frederiksberg Commune 34,518, Sundbyerne tilsammen 11,835 og Utterslev 2,822 J. J alt havde saaledes K. og de dermed sammenbyggede Byer 329,224 J. Af de offentlige Pladser ere de betydeligste: **Kongens Nytorv**, omtr. 6 Tdr. Ld. stor, med en i Bly støbt, uheldig Rytterstatue af Christian V, anbragt i et mindre Haveanlæg. **Frederikspladsen** eller **Amalienborg Plads** med en prægtig Rytterstatue af Frederik V, støbt i Bronze og afsløret 1771. **St. Annæ Plads** (tidligere Garnisonspladsen). **Gammeltorv** og **Nytorv**, det første med et Springvand, benyttes som Torvepladser. **Højbroplads**, benyttet som Frugt- og Grønttorv. **Nikolai Plads** med det smukke **Nikolai Taarn**, der nu benyttes som Brandvæsenets Hovedstation, og fra hvis Platform gives Tidssignaler. **Graabrødretorv**, tidligere kaldet „Ulfelds Plads“ efter en her for Corf. Ulfeld rejst Skamstøtte, der nedtoges i Begyndelsen af Christian VIII.s Regering. De to sidstnævnte Pladser benyttes til Slagterboder. **Hauserplads**, anlagt efter Bombardementet 1807. **Kultorvet** og **Halmtorvet**, benyttede som Forhandlingssteder, resp. for Brændsel og Fourage. **Frue Plads** mellem Universitetet og Frue Kirke; Buster af Universitetsprofessorerne J. F. Schouw og H. N. Clausen ere opstillede ved Indgangen til Universitetet, ligesom Buster af Biskop J. P. Münster og Componisten Weyse have faaet Plads paa begge Sider af Kirkens nordre Indgangsdør. **Slotspladsen** foran Christiansborg med nette Haveanlæg; foran Slottets Hovedport en Rytterstatue af Frederik VII, opreist 1873. Blandt de offentlige Bygninger fremhæves de kongel. Slotte **Christiansborg** (hvis Hovedbygning ved Branden 3 Oct. 1884 aldeles afbrændte, saa at kun Murene staa tilbage), **Amalienborg** og **Rosenborg**, der findes beskrevne i egne Artikler. Paa Christiansborg havde Rigsdagen og Højesteret deres Localer; efter Branden ere de midlertidig anbragte, hin i Fredericiagadens Caserne (det forhenværende Landcadetakademi), denne i Palaiet paa det søndre Hjørne af Bredgade og Frederiksgade. **Charlottenborg** paa Kongens Nytorv med Kunstakademiets Localer. **Nationaltheatret**, ligeledes paa Kongens Nytorv; dets Façade er smykket med to siddende Statuer af Holberg og Oehlenschläger. **Prinsens Palais** bag Christiansborg med Localer for det oldnordiske, det ethnographiske og flere Museer. **Ministerialbygningerne, Tøjhuset** og **Børsen** paa Slotsholmen. **Nationalbanken**, opført i florentinsk Stil, beliggende i Gammelholmskvarteret, **Raad- og Domhuset** ved Nytorv. **Postgaarden med Telegraphstation** paa store Kjøbmagergade. **Toldbygningerne** ved det nordre Indløb til Havnen. **Sølvgadens Infanteri-caserne, Jærnbanegaarden, Mønten, Kunstudstillingsbygningen** ved Charlottenborg, **Straffeanstalten** paa Christianshavn, **Amtets Ting- og Arresthus** paa Blegdamsvejen. Af andre fremtrædende Bygninger mærkes **Industriudstillingsbygningen** i Vesterbros Passage, **Studenterforeningens Bygning** ved Holmens Kanal, **Frimurerlogen** i Klerkegade og **det techniske Institut**. Kirkerne ere: **Vor Frue Kirke**, Stadens Hovedkirke, hvor Kongerne af den oldenborgske Stamme indtil Souverænitetens Indførelse bleve kronede, afbrændt ved Bombardementet 1807, gjenopført 1811—29 og smykket med Thorvaldsens Marmorstatuer af Christus og Apostlene samt med flere Basrelieffer; uden for Kirkens Hovedindgang Bronzestatuer af Moses og David. **Christiansborg Slotskirke** med Billedhuggerarbejder af Freund, Bissen o. fl. **Petri Kirke**, en gotisk Korskirke, siden 1585 Sognekirke for K.s tyske Beboere, ødelagt ved Branden 1728, men atter opført indtil 1731; dens Taarn med Spir er 248 F. højt. **Trinitatis Kirke**, oprindelig bygget af Christian IV og Frederik III som Studenterkirke, med det mærkelige **Rundetaarn**, hvis øverste Del tidligere anvendtes som astronomisk Observatorium, ligesom Pladsen over Kirkens Hvælvinger var indrettet til Locale for Universitetsbiblioteket. **Helligaands Kirken** (fuldstændig ombygget 1878—80). **Holmens Kirke**, oprindelig en af Frederik II opført Ankersmedje, men af Christian IV ombannet til Kirke, med det i Beg. af det 18de Aarh. opførte Gravcapel, der gjemmer Støvet af Søheltene Niels Juel og Tordenskjold. **Garnisons Kirke**, oprindelig bestemt alene for K.s Garnison, men nu Sognekirke. **Citadellets Kirke** for dettes Garnison. **Vor Frelsers Kirke** paa Christianshavn, indviet 1696, med et prægtigt Spir med en udvendig Vindeltrappe, der fører op til en Kugle af 4 Alens Diameter, oven paa hvilken er en 5 Alen høj Bronzefigur af Frelseren med Sejersfanen; Spirets Højde er 288 F. **Frederikskirken**, ligeledes paa Christianshavn. **St. Johanneskirken** paa Nørrebro, indviet 1861. **St. Stephanskirken**, ligeledes paa Nørrebro, indviet 1874. **St. Paulskirken** i Nyboder, indviet 1877; **St. Jakobskirken** paa Østerbro, indviet 1870, og St.

n paa Vesterbro, indviet 1880.
ere for største Delen opførte
ige Gaver. Under Fuldendelse
en, væsentlig ved en Privat-
bethed, efter at den i over
nstaaet ufuldført. Samtlige
er tilhøre den lutherske Folke-
onfessioners Kirker og Bede-
gste: Reformert Kirke i
lagt 1688, afbrændt 1728 og
Den katholske St. Ansgars
og St. Knuds Capel ved
russiske Kirke i Bredgade,
et i Baggesensgade for Bap-
lsk-apostoliske Kirke i
r Irvingianere, den engelsk-
rke i Stormgade, Martins
rimenighed) ved Vodroffsvej,
t i Rigensgade m. fl. Her-
regnes den mosaiske Sy-
gade, indviet 1833 og re-
irkegaardene omkring Kir-
i Kirkernes Indre benyttedes
elsespladser; men disse ere
orstæderne. Videnskabe-
I første Række fremtræder
t, stiftet af Christian I 1478.
Universitetsbibliothe-
e Museum og den saakaldte
ig indtager det en Firkant
, Fiolstræde, Krystalgade og
nuværende Universitetsbyg-
1—36, efter at den ældre
i Aske ved Bombardementet
e med Universitetet staar det
servatorium paa en til-
nnet Rest af den tidligere
langt fra Rosenborg Slot;
rvatoriet er en Statue af
videre henhøre til Univer-
ke Laboratorium i Ny
hirurgiske Akademi i
hysiologisk Laboratorium og
ve med mange Værthuse
iet. Som staaende i For-
rsitetet maa endnu nævnes
Regensen, stiftet af Chri-
623, beboet af 100 Stude-
ollegium, stiftet 1691, nu
Borchs Collegium, stiftet
ende; Valkendorfs Col-
5, nybygget 1865—66, for
Universitetet er knyttet be-
nderstøttelse for Studerende,
rederik II stiftede Commu-
enskabelige og højere Under-
aa endnu nævnes: den
reanstalt, Landbohøj-
skolen for Flaaden (den
Frederiksberg Slot), Me-
samt flere private Latin-
andre videnskabelige An-
danske Gradmaaling, det
nt og Søkortarchivet. For-
evnte Universitetsbibliothek
enede tidligere Classenske
rnamagnæanske Haandskrift-
henved 300,000 Bd. og 5,000
. endnu det store konge-

lige Bibliothek paa omtr. 500,000 Bd. og 20,000 Haandskrifter, samt flere mindre Bibliotheker og det kongel. Gehejmearchiv. Af Kunstanstalter og Samlinger maa fremhæves: Nationaltheatret. Kunstakademiet, stiftet af Frederik V 1754 med Localer paa Charlottenborg. Thorvaldsens Museum med den store Kunstners Grav og hans til K. skjænkede rige Samlinger, opført 1839—48. Den kongel. Malerisamling, efter Christiansborgs Brand henflyttet til Udstillingsbygningen ved Charlottenborg, den Moltkeske Malerisamling, den kongel. Kobberstiksamling, Antiksamlingen, de danske Kongers chronologiske Samling paa Rosenborg, det oldnordiske og det ethnographiske Museum samt den kongel. Mønt- og Medaillesamling, Artilleriets historiske Vaabensamling o. fl. Antallet af Selskaber og Foreninger til Fremme af Videnskab, Kunst og almennyttige Formaal er meget stort. De betydeligste ere: Videnskabernes Selskab, det nordiske Oldskriftselskab, det geographiske Selskab, Landhusholdningsselskabet, Selskabet til Havedyrkningens Fremme, Kunstforeningen, Musikforeningen, Foreningen til Søfartens Fremme, Industriforeningen, Haandværkerforeningen, Arbejderforeningen af 1860. Særlig maa her fremhæves Carlsbergfondet, stiftet af Capit., Brygger Jacobsen, stort 2,200,000 Kr. Af Hospitaler og Sygehuse ere de betydeligste: Frederiks Hospital, opført 1752—57 mellem Bredgade og Amaliegade med Plads for 400 Syge. (Paatænkes flyttet). Communehospitalet, opført 1859—63 ved Sortedams Sø med Plads for c. 800 Syge. Almindeligt Hospital, stiftet 1769 som Plejestiftelse og Arbejdshus, senere udvidet til Hospital, men siden 1885 udelukkende Lemmestiftelse, beregnet paa i alt 1,691 Individer og med Plads for 131 Syge. Garnisonssygehuset i Rigensgade, oprettet 1816. Fødsels- og Plejestiftelsen i Amaliegade for Barselkvinder, tillige Jordemoderskole. Søetatens Hospital i Nyboder. Amtssygehuset i Ryesgade. St. Johannes Stiftelse, et Arbejdshus for 606 Personer, tillige med en Optagelsesanstalt for 120 Børn, et Sygehus for 236 Patienter og 80 Reconvalescenter, samtlige beliggende i Ryesgade. Epidemihospitalet paa Blegdamsvejen for 180 Patienter. Øresunds Hospitalet for Koppepatienter og lign. Syge. Vestre Hospital for 200 Patienter, navnlig lidende af Kjønssygdomme. St. Joseps Hospital i Griffenfelds Gade, aabnet 1875 af franske barmhjærtige Søstre. Dronning Louises Børnehospital i Øster-Farimagsgade, aabnet 1879; 70 Senge. Diakonissestiftelsens Hospital i Frederiksberg. De fleste af disse Hospitaler ere aabnede i Aarene efter 1865. Sindssygeanstalten for K. er paa den Communen tilhørende Gaard Bistrup ved Roskilde. Af milde Stiftelser er Antallet meget stort. De mest fremtrædende ere: Vartov Hospital, stiftet 1475 af Christian I under Navnet Helligaands Hospital, nu beliggende ved Philosophgangen, med Pladser for 519 Lemmer af begge Kjøn. Abel Cathrines Stiftelse, tidligere i Dronningens Tvær-

gade, nu flyttet til Abel Cathrinesgade, for 32 fattige og syge Kvinder. **Alderstrøst** paa Nørrebro med Friboliger eller billige Lejeboliger for trængende Haandværkere. **Kjøbenhavns Sygehjem**, opført 1857—59 ved frivillige Gaver og et Lotteri, for de mere velstillede Klasser; kan optage 100 Personer. **Frederik VII.s Stiftelse i Gyldenløves Gade** for fattige Kvinder af Arbejdsklassen. **Opfostringshuset**, stiftet 1753 af Frederik V for c. 100 Drenge, har siden 1880 en ny Bygning paa Kalkbrænderivejen. **Det kongel. Vajsenhus**, stiftet af Frederik IV 1727, en Opdragelsesanstalt for 120 Forældreløse og tillige Skole for et større Antal Børn, som have mistet deres Forsørgere. **Blindeinstitutet**, grundlagt 1811 af et privat Selskab. **Døvstummeinstitutet**, oprettet 1807. **Idiotanstalten**, oprettet 1855 ved private Bidrag. Den jødiske Menighed har ligeledes talrige Stiftelser og Velgjørenhedsanstalter. Ved Siden af de egentlige Stiftelser virke talrige Selskaber for Lindring af Armod og Nød. Det officielle Fattigvæsen har desuden Arbejdshuse i forskjellige Kvarterer af Staden, blandt hvilke det betydeligste er den saakaldte **Ladegaard** uden for St. Jørgens Sø. (Skal flyttes). Blandt de ved Folkemængdens stærke Forøgelse bevirkede omfattende Byggeforetagender fortjener Opmærksomheden særlig at henledes paa **Arbejderboligerne**. Stødet til disses Opførelse blev givet af Lægeforeningen, som efter Choleraepidemien 1853 paa Østerfælled byggede flere Huslænger, der senere ere betydelig forøgede; i Aarene 1878—79 har den ladet bygge lignende Boliger paa Strandvejen lidt n. for Lille Vibenshus. Antallet af Beboere paa begge Steder er nu c. 2,650. Lignende Boliger ere nu ved privat Virksomhed opførte i Nyboder (114 Lejligheder), ved Jagtvejen (112 Lejligheder), ved Godthaabsvejen af det Classenske Fideicommis de saakaldte Classenske Boliger med tilhørende Kirke, der nu have 1,650 Beboere, paa Christianshavn af Christianshavns Understøttelsesforening (omtr. 200 Lejligheder) og af Arbejdernes Byggeforening, der ved smaa ugentlige Indskud samler Capital til Opførelse af mindre Huse, som ved Lodtrækning fordeles blandt Medlemmerne og blive disses Ejendom ved lempelige maanedlige Afdrag. Kjøbenhavn er rigt paa **Forlystelsesetablissementer**, af hvilke de betydeligste ere, foruden det alt nævnte Nationaltheater: Casino, Folketheatret, Dagmartheatret, Tivoli og de mange Forlystelsessteder i Forstæderne. Af **offentlige Spasereanlæg** mærkes Langelinje langs Øresund med Mindesmærke for Iver Hvitfeldt, Kongens Have med Statue af H. C. Andersen ved Rosenborg Slot, Østre Anlæg og Ørsteds Park paa det tidligere Fæstningsterrain, den sidste med en Statue af H. C. Ørsted og flere Afstøbninger. Af **Monumenter** skulle endnu mærkes: Frihedsstøtten i Vesterbros Passage til Minde om Stavnsbaandets Løsning, en Statue af Christian IV paa Rosenborg Slots nordre Side, Statuer af Tordenskjold og Niels Juel, henholdsvis uden for Holmens Kirke og paa en Plads ved Holmens Kanal, Monumentet over de faldne af 2 Apr. 1801 paa Holmens Kirkegaard og over de i d to slesvigske Krige faldne paa Assistenskirkegaarden. De stærkest besøgte Dele af Staden smukke Omegn ere Frederiksberg Have o Søndermarken, Charlottenlund og Jægersborg Dyrehave. **Communicationsmidler**. Efterhaanden som Bebyggelsen er tiltagen, e Trangen til en hurtig og let Forbindelse mellem Byens forskjellige Dele søgt afhjulpen blandt andet ved Etableringen af Sporvejslinjer, der dels fra Periferien af det hel bebyggede Complex føre ind til Centrum, dels i forskjellige Afstande fra dette tilvejebring Kredsforbindelser. For Øjeblikket findes allerede 11 saadanne Sporvejslinjer, og der søge stadig Concession paa nye Linjer. Lang Strandvejen fører desuden en Dampsporve fra Østerbros "Triangel" over Hellerup ti Klampenborg. Foruden af Droschker med fa Holdeplads og Sporvogne besørges ogsaa Communicationen for en Del ved Færgebaade i Havnen. Foruden Telegraphstationerne paa Postgaarden, Jærnbanen, Børsen og Toldboden fortjener endnu at nævnes det i de senere Aa anlagte betydelige Telephonnet, der desuden har Forbindelse med Omegnen og Nabobyerne. **Stadens Bestyrelse** bestaar af Magistraten (Overpræsidenten, 4 Borgemestre og 4 ulønnede Raadmænd) og Borgerrepræsentationen med 36 valgte Medlemmer, hvoraf 6 afgaa aarlig. Budgettet for 1886 angav de samlede løbende Indtægter til 7,405,727 Kr., hvoraf Skatter og Afgifter 6,027,157 Kr., Bistrup Gods og Skove 92,207 Kr., Jorder og faste Ejendomme 296,634 Kr., Gasværkerne 422,439 Kr., Renteindtægt 337,400 Kr. og Fattigvæsenets særlige Indtægter 154,000 Kr. Udgifterne vare: Administration 498,401 Kr., Pensioner og Understøttelser 120,961 Kr., Fattigvæsen 1,134,336 Kr., Hospitalerne 706,932 Kr., Sindssygeanstalten 283,436 Kr., Skolevæsen 1,035,303 Kr., Politi 717,836 Kr., Brolægnings- og Vejvæsen 598,703 Kr., Vandvæsen 241,797 Kr., Brandvæsen 246,314 Kr., Renovationsvæsen 178,213 Kr., forskjellige Udgifter 437,924 Kr., Renter af Gjæld 709,479 Kr., Afdrag 496,095 Kr. Stadens Gjæld udgjorde ved Udgangen af 1885 20,672,100 Kr. **Industrien** har i den sidste Menneskealder hævet sig betydelig, baade for den egentlige Haandværksdrifts og for den større Industris Vedkommende. Af de større industrielle Etablissementer maa fremhæves Burmeister & Wains til et Aktieselskab overgaaede storartede Maskinværksted og Jærnskibsbyggeri, flere store Maskinværksteder og Jærnstøberier, 2 Porcellænsfabriker, hvoraf den ene er forbunden med Fajancefabriken Aluminia, flere Pianofortefabriker, Fredens Mølles og Øresunds chemiske Fabriker, Fabriker for Spillekort, Olje, Stearinlys, Farvevarer og Rensning af Stenolje m. m., Bayersk- og Hvidtølbryggerier, Brændevinsbrænderier, Dampmøller, Sukkerraffinaderier, Dampvæverier og Kalkbrænderier. Af fabrikmæssig drevne Haandværk maa nævnes Møbelsnedkeriet, der staar paa et højt Trin, flere Drejerværksteder og Arbejdet i ædle og uædle Metaller. **Handelen**. Hosfølgende gives en Oversigt over

ler i Ind- og Udførselen fra
or Aaret 1884. De i Paren-
Tal gjælde for Aaret 1874.
mere Bestemmelse er given,
i det følgende Millioner Pd.
ndelsgødning 21,8 Mill. Pd.
(0), Klude 2,4 (1,0), Oliekager
8 Mill. Snuse (0), Øl 21,700
0 Pd. (21,400 og 136,000),
Potter og 4,7 Mill. Pd.
og 4,3 Mill. Pd.), salt og
20,6), Faar, Geder og Kid
00), Heste 1,820 Stkr. (1,949),
Kalve 16,151 Stkr. (11,804),
39,723 Stkr. (7,108), tørr.
Skalfrugter 0,8 (0,8), Oranger
84,910 Tdr. (53,809), Raps-
Tdr. (27,941), Kløverfrø 3,8
7 (0,9), andet Frø 1,8 (4,0),
,7), Glas og Glasvarer 4,2
og Terpentin 2,5 (2,0), Tjære
468), Hamp m. m. 3,6 (3,0),
d. (426,746), Hør og Blaar
5,098), Mursten 26,9 Mill.
ntøj og Fajence 8,9 Mill.
elan m. m. 204,569 Pd.
1,7 (13,2), Flæsk og Skinker
17,751 Tdr. (0), Byg 105,611
nner og Ærter 34,498 Tdr.
40,254 Tdr. (41,002), Hvede
,894), Majs 307,773 Tdr.
68 Tdr. (1,705), Rug 219,147
ikker 3,994 Tdr. (137), Mel
5 Mill. Pd. (1,8), Krydderier
12,173 Com.-Læster og 3,4
Com.-Læster og 1,4 Mill.
varer 15,7 (12,0), Raametaller
og Staal, uforarbejdet og
0,1), Olier 26,8 (14,5), Ost
(2,8), Ris 27,2 (10,5), Salt
og Huder, raa 3,2 (3,0), for-
Pd. (269,000), Smør 7,4
), Sukker, Sirup og Mallas
,479 Pd. (557,881), Tobak
,9 (5,0), Tømmer og Træ
r (21,756), 1,8 Mill. Kub.-
34,971 Favne (26,398), Træ-
. (4,2), Uld 1,7 (1,1). Væg-
e Indførsel udgjorde 2,596
Af Toldindtægten 1884,
Mill. Kr., svarede Sukker
turvarer 4,140,000, Metaller
,000, Kaffe 884,000, Tobak
0, Tømmer og Træ 427,000,
og 10 Artikler tilsammen
14,717,000 Kr. Den sam-
nderiindtægt 1884 udgjorde
14,033,567 Kr. 1874. Ud-
jorde: Handelsgødning 14,3
lude 4,9 (2,3), Oliekager 2,6
2 (3,1), Æg 25,1 Mill. Stkr.
ter (0,6) og 0,7 Mill. Pd. (0,3),
0 (10,700), Heste 217 (438),
800 (13,700), Svin 7,100
ter 3,5 (0,3), Frø af Kløver
Have- og Markvækster 6,2
Flæsk og Skinker 15,0 (7,4),
1,4 (0,9), Kornvarer 218,000
l og Gryn af Byg 2,5 (5,4),

Hvede 50,5 (61,2), Rug 16,4 (20,1), Metaller og Metalvarer 27,8 (1,0), Olier 3,6 (0,9), Papir 0,6 (0,7), Ris 14,8 (0), Salt 1,5 (0), uberedte Skind og Huder 5,0 (3,9), Smør 20,9 (21,7), Sukker 6,3 (3,1), Tran 2,7 (2,4), Uld 2,6 (3,1). Udførsel 1884 i alt 332 Mill. Pd. (212). Skibsfarten paa Udlandet udgjorde 1884 for Indgaaende (Havarister og Forbisejlende medregnet) 6,889 Sejlskibe af 328,123 Tons Drægtighed og 306,152 Tons Bestuvning og 5,880 Dampskibe af 1,479,357 Tons Drægtighed og 671,875 Tons Bestuvning og for Udgaaende 6,331 Sejlskibe af 482,142 Tons Drægtighed og 44,814 Tons Bestuvning og 5,850 Dampskibe af 1,420,030 Tons Drægtighed og 216,555 Tons Bestuvning. Af de indgaaende Skibe vare under dansk Flag 1,172 Sejlskibe af 67,376 Tons Drægtighed og 60,134 Tons Bestuvning og 4,318 Dampskibe af 912,824 Tons Drægtighed og 366,118 Tons Bestuvning, af de udgaaende 1,043 Sejlskibe af 171,780 Tons Drægtighed og 19,381 Tons Bestuvning og 4,192 Dampskibe af 885,405 Tons Drægtighed og 149,803 Tons Bestuvning. Af fremmede Skibe deltog i Skibsfarten for Ind- og Udgaaende: svenske Skibe 10,214 med 202,730 Tons Bestuvning, norske 645 med 86,112 Ts., russiske 215 med 25,383 Ts., tyske 1,446 med 86,133 Ts., deraf fra Slesvig og Holsten 355 med 16,790 Ts., engelske 776 med 218,758 Ts., hollandske 227 med 15,521 Ts., andre 15 med 1,629 Ts. De i Kjøbenhavn hjemmehørende Skibe udgjorde, foruden 615 Baade under 4 Tons, i alt 292 Sejlskibe af 25,025½ Ts. og 171 Dampskibe af 76,142½ Ts. Af Dampskibene vare 66 af en samlet Drægtighed af 60,765½ Ts. eller i Gjennemsnit 920 Ts. Antallet af Brændevinsbrænderier i K. og District var 49 med en samlet Produktion af 11,097,074 Potter 8° Brændevin, der svarede en Afgift af 924,236 Kr. Af Institutioner til Fremme af Handel og Omsætning indtage Bankerne den vigtigste Plads. De betydeligste af disse ere: Nationalbanken med 27 Mill. Kr. Aktiecapital og et Gjennemsnitsudbytte i de senere Aar af c. 8 pCt. Privatbanken med Grundfond 12 Mill. Kr. og Udbytte 1884 af 7 pCt., 1885 4½ pCt. Kjøbenhavns private Laanebank med 4 Mill. Kr. Aktiecapital og 5 à 6 pCt. Udbytte. Industribanken med 1 Mill. Kr. Aktiecapital og 5 pCt. Udbytte. Den danske Landmandsbank med 24 Mill. Kr. Aktiecapital og c. 7 pCt. Udbytte. Med den er forenet en Hypothekbank for Laan i faste Ejendomme, der tilsammen har udlaant c. 40 Mill. Kr. Handelsbanken med Aktiecapital 12 Mill. Kr. og Udbytte 4—6 pCt. Af Creditforeninger ere de vigtigste: Creditkassen for Husejere, Creditforeningen for Grundejere i Kjøbenhavn og Omegn, Creditforeningen for Haandværkere og Industridrivende i Kjøbenhavn, Creditforeningen af Grundejere i Østifterne, Creditkassen for Landejendomme i Østifterne og Creditforeningen for Ejere af mindre Landejendomme i Østifterne. Af Sparekasser ere de betydeligste: Sparekassen for Kjøbenhavn og Omegn, der 31 Marts 1886 skyldte Interessenterne 61½

Mill. Kr. og havde et Reservefond af 6 Mill. Kr. Bikuben, der forruden Sparekasse virker som Børne- og Alderdomsforsørgelseskasse. Ved Udgangen af 1885 indestod 32 Mill. Kr., og Reservefonden udgjorde 1,8 Mill. Kr. Dansk Arbejderbank, hvori indestod 31 Marts 1886 c. 7½ Mill. Kr. Af Forsikringsforeninger ere de vigtigste: Livsforsikrings- og Forsørgelsesanstalten af 1871, der 31 Dec. 1885 ejede c. 52 Mill. Kr., Hafnia, hvori var forsikret c. 24 Mill. Kr., og Skjold med Livsforsikring 16 Mill. Kr. og Invaliditetsforsikring 21½ Mill. Kr., Brandforsikringen for Landbygninger, der 1 Apr. 1886 havde en Forsikringssum af 1,427½ Mill. Kr. og en Formue af 2⅓ Mill. Kr., Kjøbstædernes almindel. Brandforsikring, hvis Risico 31 Oct. 1886 var 347 Mill. og Formue 1,872,400 Kr., Kjøbenhavns Brandforsikringssocietet med forsikret Capital 235 Mill. Kr., Kjøbenhavns Brandassurancecompagni for Varer og Effecter med 85 Mill. forsikret Capital og Reservefond 226,000 Kr., det kongel. octroierede almindel. Brandassurancecompagni for Varer og Effecter med Forsikring for c. 142 Mill. Kr. og Reservecapital c. 1 Mill. Kr., det gjensidige Brand- og Livsforsikringsselskab Danmark med Brandforsikring 352½ Mill. Kr., nye danske Brandforsikring med Aktiecapital 2¼ Mill. Kr. og 205 Mill. Kr. forsikret Beløb. Af andre Selskaber ere de betydeligste de 4 Søforsikringsforeninger; det store nordiske Telegraphselskab med Capital 27 Mill. Kr. og 6,164 Sømil Længde af de forskjellige Søtov vedligeholder Forbindelsen mellem Vest- og Nordeuropa og Østasien; det forenede Dampskibsselskab med Capital 15 Mill. Kr.; Antallet af dets Skibe er 86 med samlet Drægtighed af c. 50,000 Tons. — Danmarks Hovedstad omtales første Gang under Navnet Havn 1043, da her leveredes en Søtræfning imellem Magnus d. gode og Svend Estridsøn. Derefter nævnes den ikke før 1167, atter i Kampen mellem Norske og Danske, idet Erling Skakke vilde gaa i Land her, hvilket hindredes af Biskop Absalon. Denne opførte samme Aar en Borg, ogsaa kaldet Havn, paa en Ø, senere kaldet Slotsholmen, uden for Landsbyen Havn for at sikre Kysten mod røverske Anfald. Kong Valdemar I havde, rimeligvis kort forinden, skjænket Absalon Byen og en betydelig Del af det omliggende Land, en Gave, som Absalon siden overdrog til Roskilde Bispestol, hvilket stadfæstedes af Pave Urban III 1186. Fra den Tid steg Byen (Kjøbmandehavn) hurtig i Betydning. Jakob Erlandsøn gav som Biskop i Roskilde K. dets første Stadsret 1254. Allerede i det 13de Aarh. havde K. to Klostre: et Graabrødrekloster (stiftet 1238), hvorefter Graabrødretorv (en Tid lang kaldt Ulfelds Plads, fordi Corf. Ulfelds Skamstøtte stod her, hvor hans Gaard havde ligget) endnu bærer Navn, og Helligaandsklostret ell. Helliggejstes Hus, hvilket her, som i andre Stæder, tillige var Sygehus (dets Kirke var Helligaands Kirke); Byens to andre Klostre, St. Claræ Kloster (hvorefter endnu en Gade, Klareboderne, benævnes) og Carmeliterklostret i St. Pedersstræde (senere af Christoffer Valkendorf indrettet til en Studenterbolig), bleve først stiftede hen imod Slutningen af den katholske Tid. K. havde ogsaa i en tidligere Periode flere Kirker, som nu ere forsvundne, saaledes de to gamle Sognekirker St. Clemens (ved Kattesundet), der blev nedlagt ved Reformationen, og St. Nikolai (berømt bl. a. ogsaa af Tausens evangeliske Prædiken), der brændte 1795 (s. ovenf.); St. Gertruds Kirke eller Capel (ved St. Gertrudsstræde) og St. Annæ Capel, der hørte til et Hospital af samme Navn (ved St. Annæ Plads). I Midten af det 14de Aarh. maatte Roskilde Bispestol midlertidig overdrage Staden og Slottet til Valdemar Atterdag; men efter hans Død fik Bisperne K. tilbage, dog kun for en kort Tid, thi Erik af Pommern tiltvang sig 1416 K., som siden forblev under Kronen. Christoffer af Bayern gjorde K. til Residensstad. K. har til forskjellige Tider modtaget betydelige Udvidelser (Byens Østerport laa i en tidligere Periode for Enden af Østergade), især under Christian IV, som anlagde Christianshavn og Nyboder, og Frederik III; under Frederik V bebyggedes den smukke østlige Del af Staden (imellem St. Annæ Plads og Esplanaden), som efter denne Konge fik Navnet Frederiksstad. — K. blev tidlig befæstet og har ofte været Gjenstand for fjendtlige Anfald og Belejringer, saaledes 1248, da det blev indtaget og opbrændt af Lybekkerne; 1259, da det erobredes af den rygiske Fyrste Jaromar; 1368, da baade Byen og Slottet bleve indtagne og ødelagte af Valdemar Atterdags forenede Fjender; 1428, da Dronn. Philippa med Held forsvarede det mod Hansestædernes Angreb; 1523, da K. holdt sig for Christian II mod Frederik I, som først 6 Jan. 1524 ved Capitulation kom i Besiddelse af Staden; 1535—36, da den først efter et helt Aars Belejring i Grevens Fejde overgav sig til Christian III; 1658—60, da den blev belejret af den svenske Konge Carl Gustav (som foretog den mislykkede Storm Natten 10—11 Febr. 1659) og ved sit heltemodige Forsvar reddede Riget fra Undergang; 1700, da den blev bombarderet af en engelsk-hollandsk-svensk Flaade, og 1807, da den efter 3 Nætters Bombardement (2—5 Sept.) maatte capitulere med Englænderne, som bortførte Flaaden. Om Slaget paa K.s Red 2 Apr. 1801 s. Anden April. — Af mærkelige Rigsforsamlinger i K. bør anføres: to Herredage i Reformationsperioden, 1530, hvor Hans Tausen og de andre evangeliske Lærere overleverede Frederik I deres Trosbekjendelse, og 1533 i Anledning af Kongevalget efter denne Konges Død, hvilket dog ikke her kom i Stand; Rigsdagen i Oct. 1536, paa hvilken Reformationen indførtes i Danmark, og Rigsdagen i Oct. 1660, paa hvilken Arvekongedømmet indførtes. Af Fredslutninger i K. maa nævnes to: 17 Juli 1309, som gjorde Ende paa den langvarige Krig mellem Danmark og Norge, og 27 Maj 1660, som endte den svenske Krig under Frederik III. — Fra 1511 til 1654 hjemsøgtes Staden 19 Gange af Pest ell. pestagtige Sygdomme, og 1711 bortrev Pesten c.

'er. I Sommeren 1853 blev
Cholera, som bortrev c. 4,100
Voldsomme Ildebrande have
|e anrettet store Ødelæggelser:
store Ildebrand 20—23 Oct.
640 Huse samt 5 Kirker; 26
bte Christiansborg; den anden
5—7 Juni 1795 fortærede 943
lai Kirke og Raadhuset; i det
ırdement 1807 brændte Frue
:tsbygningen og 305 Huse; og
rndte Christiansborg igjen. —
for sit tapre Forhold under
lejring fik K. 24 Juni 1661
rederik III. Sin Communal-
. af Christian VIII ved Frdn.
, og 4 Marts 1857 udstedtes
gelsen af Stadens communale
.s Slot (om hvis ældre Hist.
a Christoffer af Bayerns Tid
s Hovedsæde; her foregik 1660
:ingen og Arvehyldingen. Et
ie, det saakaldte „blaa Taarn",
atsfængsel (s. Blaataarn); paa
:gik ofte Henrettelser (Chri-
ʒ, Ped. Galt, Dina o. fl.).
stor Bekostning ombygget af
ı Christian VI lod det strax
:fstigelse i Bund og Grund
te paa dets Sted den præg-
Christiansborg (s. d. A.). —
:riks havn paa K.s Øst-
d, langs med hvilket gaar
anlagt af Frederik III 1662
are Staden fra Søsiden og
ommende Tilfælde at kunne
s Besoldning i Ave; her have
er flere bekjendte Mænd hen-
anger, saaledes Griffenfeld,
al M. Stenbock, Struensee

:r den midterste østre Del af
btagelse af Staden K. og dens
ie Amager og Saltholm samt
ıskildefjord. Det er omgivet
enhavns Grund, Øresund
e, Holbæk og Frederiksborg
R. med 121,488 J. (1880;
0). Amtet har 2 Kjøb-
ied 5,893 J. og Kjøge med
Dets nordlige og vestlige
Bakkeland, der mod S. gaar
re Slette „Heden". I Am-
er Farum Sø og Fure Sø,
aaen have Afløb til Sundet,
d Bagsværd, Lyngby, Gjen-
Amtets 216,000 Tdr. Land
200 Tdr. Ld.) var 1881 be-
, hvoraf 2,900 med Hvede,
35,700 med Byg, 23,000
med Bælgsæd og 10,200 med
rholdet 15 Juli 1881 var
)0 Stkr. Hornkvæg, 29,200
vin. Amtet omfatter for-
æder Herrederne Sokkelund
ıdgjøre „Gamle K.s Amt",
org, Tune og Ramsø, der
oskilde Amt". Det danner
ænseende 2 Kjøbstad- og 5
Landjurisdictioner og i gejstlig Henseende 3 Provstier under Sjællands Stift. Det hører til 1ste Udskrivningsdistrict og til Sjællands nordre Physikat; det danner 2 Amtstuedistricter, Kjøbenhavn og Roskilde. Med Hensyn til Rigsdagsvalg deles det i 5 Folketingskredse og hører til 2den Landstingskreds.

Kjøbenhavnsposten, dansk Dagblad, stiftet 1827 af A. P. Liunge, nærmest som et literært Blad, blev 1835—39 redigeret af Giødwad og O. Lehmann som et udpræget Oppositionsorgan og derefter indtil 1859 af Grüne (s. d. A.).

Kjøbmandsøjne kaldes paa Island en i de nordiske Have almindelig, større Gople med et hueformet, indvendig mørkeblaat, i Randen lappet Legeme (Medusa hyazinthina).

Kjøbstad, en med Ret til Handel, Haandværksdrift og overhovedet til alt, hvad der gaar ind under Begrebet borgerlig Næring, forsynet By. Ved den nye Næringslov for Kongeriget Danmark bortfaldt vel (navnl. fra 1 Jan. 1862) K.s Forrettigheder fremfor Landet i Henseende til Næringsdrift for en stor Del; men ligesom dog ikke al Forskjel i saa Henseende udslettedes, saaledes ville en Mængde vigtige Forskjelligheder i Henseende til Retsvæsen, Politivæsen (Bygningsvæsen, Sundhedsvæsen osv.), økonomiske Forhold m. m. bestandig vedblive at bestaa mellem de tæt bebyggede K. og Landet. Enhver K. udgjør ogsaa, dog i Forbindelse med dens nærmeste Omland, en egen Commune med sin særegne Communalbestyrelse (Magistrat og Borgerrepræsentanter). Det nævnte finder ogsaa i alt væsentligt Anvendelse paa Norge. Tillige kan imidlertid bemærkes, at K. her altid have særskilt Repræsentation paa Stortinget, valgt enten af den enkelte K. alene eller af flere i Forening. Heri ligger nu den væsentligste Forskjel mellem K. og Ladesteder (s. d. A.). — Allerede i den hedenske Tid nævnes adskillige K. i Danmark, som Roskilde, Odense, Viborg, Ribe, Hedeby ell. Slesvig, Lund og Skanør (i Skaane). Deres Antal og Betydning tiltog, efterhaanden som den stigende Cultur og Handelens Opblomstren fremkaldte nye Haandværk og Næringsveje og bevirkede en skarpere Adskillelse mellem Landbrug og Kjøbstadnæring. K.s Oprindelse er for øvrigt af forskjellig Art: nogle hidrøre fra en for Handel og Søfart heldig Beliggenhed i Forbindelse med Nærheden af en befæstet Borg til Værn mod Sørøvere (som Kjøbenhavn, Helsingør, Vordingborg, Aalborg, Flensborg); andre skylde deres Oprindelse til et paa Stedet værende Kloster (Næstved, Sorø, Præstø, Slangerup, Maribo, Mariager o. fl.), atter andre et kongeligt Slot (Skanderborg, Hillerød) osv. Mange af K. have oprindelig været Landsbyer, endnu flere maaske Fiskerlejer. K.s Udvikling fremmedes meget ved Gilderne. Efterhaanden fik K. deres egne Domstole, hvilke de tidligere havde haft til fælles med det nærmeste Landdistrict, ligesom ogsaa egne Love og en selvstændig Bestyrelse. Om Kjøbstadlovene s. Stadsret. Retten plejedes paa Bytinget af Borgerne ved Nævninger og Sandemænd; men senere mistede Borgerne den dømmende Magt. K.s Bestyrelse ledes af en Borgemester og

23*

et Byraad, hvis Medlemmer ogsaa valgtes af Borgerne, sædvanl. blandt Gildebrødrene, hvortil Byernes mest ansete Mænd hørte; desuden var der i hver K. en kongelig Foged, som skulde varetage Kongens Interesser og vaage over Lovenes Efterlevelse. Men ligesom Folkets Indflydelse paa det offentlige i det hele aftog, saaledes tabte sig ogsaa efterhaanden K.s frie og selvstændige Forfatning, og det var først hen imod Slutningen af Souverænitetsperioden, at en saadan igjen kom til Live. Den communale Forfatning i K. er grundet ved Frdn. af 24 Oct. 1837; ved Lov af 31 Marts 1860 er Valgbarhed og Valgret udstrakt til samtlige Communernes skattepligtige Beboere; deres nuværende Styrelse hviler paa Lov af 26 Maj 1868.

Kjødmanger, ældre Benævnelse for Slagter; deraf Kjødmagergade, egtl. Kjødmangergade (d. e. Slagtergade). Denne Gade i Kjøbenhavn, som oprindelig hed Bjørnebrogade, fik nemlig i det 15de Aarh. Navn efter de deri værende Slagterboder.

Kjødædende Planter kaldes de Blomsterplanter, som ere indrettede til at fange og fastholde samt fordøje Dyr, hovedsagelig smaa Insekter. Fangeredskaberne ere Bladene, der hos disse Planter have et fra det sædvanlige afvigende Udseende, idet de ere besatte med bevægelige Haar, der kunne lukke sig sammen om og fastholde Dyrene, eller Bladpladens to Halvdele kunne forholdsvis hurtig smække sammen, eller Bladet har Form af en Krukke, i hvilken der findes en Vædske, osv. Er der fanget et Dyr af eller anbragt et Stykke Kjød paa vedkommende Organ, udskilles der Pepsin og en organisk Syre med samme Virkning som Mavesaften; det fordøjelige opløses og opsuges, medens det ufordøjelige, Chitin-Substansen, bliver liggende tilbage. Rod-Udviklingen er ofte svag hos herhen hørende Planter, der derimod i Regelen ere forsynede med Kjertelhaar. Exempler ere Soldug, Fluefanger, Cephalotus, Kandebæreren o. fl. Kjendskabet til disse Forhold tilhører den nyeste Tid og er bl. a. blevet meget befordret ved Darwins Undersøgelser.

Kjøge, Kjøbstad paa Sjællands Østkyst, i Kjøbenhavns Amt, ved Kjøge Bugt, ligger paa et fladt Terrain ved Kjøge Aaens Udløb i Bugten og ved den sjællandske Sydbane, 5 M. s. v. for Kjøbenhavn. 3,122 J. (1880). K. har en smuk St. Nikolaikirke (opført 1324), et Raadhus og flere milde Stiftelser, deriblandt Steens Boder for 24 Fattige og et Arbejds- og Fattighus for c. 40 Lemmer, en Papirfabrik, Tobaksfabrik og 2 Brændevinsbrænderier. Havn af 11 F.s Dybde. Udførselen udgjør kun nogle faa Tusende Tdr. Kornvarer. Toldindtægt 1884 i alt 68,000 Kr., hvoraf 8,000 Kr. Brænderiafgift. Handelsflaaden udgjorde 7 Sejlfartøjer over 4 Tons af 411 Tons Drægtighed. Byens Øvrighed er en Borgemester, der tillige er Byfoged og Skriver samt Foged og Skriver i Bjeverskov Herred og Valls Birk. Andre Embedsmænd ere Sognepræsten, en Katechet, en Postmester, en Toldforvalter og en Telegraphbestyrer. Byen er Valgsted for Amtets 4de Folketingskreds. I Byens Sparekasse indestod 2,312,000 Kr. (1880). — K. var allerede til som Kjøbstad i det 13de Aarh., men laa da noget længere borte fra Stranden; under Erik Menved blev Byen flyttet til sit nuværende Sted. Senere blev den befæstet, og under Kjøbenhavns Belejring 1659 lod Carl Gustav Fæstningsværkerne restaurere for at sikre sig en Retraiteplads. I Middelalderen havde K. et Graabrødrekloster (stiftet af Kong Hans 1484) ligesom ogsaa et St. Gertruds Capel. Ved K. leveredes 29 Aug. 1807 en Træfning mellem Englænderne og det danske Landeværn. Ingen dansk By har vel givet Anledning til saa mange Benævnelser og dermed forbundne, nu til Dels forsvundne Mundheld og Talemaader (som „K.-Øl", „K.-Handsker", „K.-Marked", „K.-Kag", „lade se K.-Hons" osv.), hvilket synes at tyde paa, at denne By fordum har indtaget en betydeligere Plads blandt Danmarks Kjøbstæder end nu. Om „K.-Huskors", som er opfrisket ved J. L. Heibergs Vaudeville af s. N., s. Brunsmand. **Kjøge Bugt**, en af Østersøen dannet bred Indskæring paa Sjællands Østside, der er historisk mærkelig ved Niels Juels berømte Sejer over den svenske Flaade 1 Juli 1677 og ved Træfningen 4 Oct. 1710, som har gjort Iver Hvitfeldts Navn udødeligt.

Kjøl, den underste, solide Bjælke ell. Samling af Bjælker paa et Skib, som danner Grundlaget for dette. **Kjølbrudt** siges et Skib at være, naar Kjølens Underkant ikke danner en ret Linje som Følge af, at Sammenføjningen af Tømrene giver sig ved de i Skibet anbragte Vægte. **Kjølhale** et Skib er, medens dette flyder paa Vandet, ved Gier fra Toppen af Masten ned til Bulværket eller et andet fast Punkt at hive det over paa Siden, saa at Kjølen kommer over Vandet, i den Hensigt at reparere eller rense Skibets Bund. **Kjølhales** var fordum en almindelig Straf for Matroser. Et Stykke Tov toges fra den ene Side neden om Kjølen op paa den anden Side og befæstedes om Livet paa Manden, der med Vægte anbragte om Benene blev skudt ud fra Rokken af Storraaen og halet op igjen paa den anden Side af Skibet. Dersom den straffede ikke kom dybt nok under Kjølen, søndersloges i Regelen hans Hoved. **Kjølsvin**, det svære Tømmer i Bunden af Lasten i et Træskib, som gaar gjennem hele Skibets Længde, griber om alle Bundstokkene (s. d. A.) og hviler paa Kjølen, hvortil det er boltet. **Kjølvand**, den i temmelig lang Afstand synlige Fure i Vandet, som Skibet efterlader sig.

Kjølen har fra de ældste Tider været Navnet paa den Fjældkjæde, som fra Finmarken indtil Femundsøen følger Grænsen først mellem Norge og Rusland, derefter mellem Norge og Sverige, og som danner Vandskjellet mellem Ishavet og det norske Hav paa den ene Side og den bottniske Bugt paa den anden. I den nordlige Del har K. ingen synderlig Højde, og den Fjældryg, der som en østlig Fortsættelse gaar sønden for Tana- og Pasvigelvens Kilder, taber sig efterhaanden i russisk Lapland. Paa Strøget mellem Tromsø Amts Grænser og Røros fremtræder den derimod med betydelig Mægtighed, og mange Toppe hæve sig her til en Højde af 3,800—5,700 F. (1,200—1,800

jeste af disse er Sulitjelma
n i Salten, 6,000 F. (1,880
ækket af store Snefonner og Is-
for Røros fortsættes K. mel-
n og Fæmunsøen, hvorefter den
g Rigsgrænsen, som den nu
n ved Faxefjæld træder ind
den, efterhaanden sænkende sig,
mellem Dalarne og Vermland.
:sk, s. Snækker.
eteropoda), en det aabne Hav
Sneglegruppe, udmærket ved
rykte Form, der gjør den skikket
som Svømmeredskab. Hertil
ægter: Pterotrachea, aldeles
naria med en lille, glasagtig,
der kun beskytter Gjællerne
lanta, der er udstyret med en
neutrykt Skal og med et Laag,
dennes Aabning. Som hos
Dyr er deres Legeme fuld-
t.
er Udtrykket for det physiolo-
omfatter den store Adskillelse
de Individer i to Klasser, den
en, der er i Stand til at be-
gtning af deres Bestemmelse
s Forplantelse. Denne Mod-
hankjøn og Hunkjøn gjenfindes,
ster i den lavere Plante- og
hos alle levende Skabninger;
egge K. hos samme Individ
nterne, Undtagelse hos Dy-
emtræder med K.s Fordeling
divider hos alle høiere Dyr
sin fulde Udvikling og giver
alene i Forskjelligheden af de
unctionerne bestemte Organer,
: Legemets Bygning, Udtryk,
et forskjellige sjælelige Præg.
ræder dette frem i sin videste
de fineste Nuanceringer og
g ved den udprægede For-
ndens og Kvindens Gemyt,
os dem saar saa meget større
Menneskets moralske Følelse
tinctive Drifter, der hos Dy-
dne frem som Kjønsdriften.
es hos Mennesket og Dyrene
Testikel, altsaa de Organer,
Kjønsstofferne, Æg og Sæd,
dskaber, som tjene som Ud-
jønsstofferne, Æggeleder og
e Hjælpeorganer, som staa i
disse og finde Anvendelse
gen, ved Fosterets Udvikling
et udgjøres Kjønsredskaberne
rnes Vedkommende af Støv-
for Løvdeplanternes af Sæd-
ie) og Frugtlegeme (Arche-
Jvfr. Befrugtning. — Ogsaa
jøre Forskjel paa hvad man
kjøn, d. v. s. de henføre ethvert
af to eller flere Kategorier,
i et eller andet Forhold til de
m end med den allerstørste
hed i de enkelte Associationer,
dtryk i en mere eller mindre
l dels i selve Substantivets,

dels i de sig dertil refererende Ords (navnlig Adjectivers og Pronominers) grammatiske Form. De semitiske Sprog adskille saaledes to K., Hankjøn (Masculinum) og Hunkjøn (Femininum), hvorhos i disse Sprog Subjectets K. ogsaa til Dels kan afspeile sig i Verbets Former; de indoeuropæiske Sprog have oprindelig tre K., Hankjøn, Hunkjøn og Intetkjøn (Neutrum), hvilke i disse yngre Sprog (i Regelen som Følge af, at Forskjelligheder i grammatisk Form ere udviskede ved lydlig Afslibning) ere blevne indskrænkede til to, f. Ex. i de romanske Sprog til Hankjøn og Hunkjøn, i almindel. dansk (og norsk) Tale og Skriftsprog, bortset fra Pronominerne han og hun, til Fælleskjøn og Intetkjøn (Denkjøn og Detkjøn), medens Dialekterne paa de danske Øer og i Norge endnu mere ell. mindre gjennemgaaende have bevaret de oprindelige tre K. Endnu videre gaar f. Ex. vestjysk Dialekt, Engelsk o. a. Sprog, der helt have opgivet den grammatiske Kjønsforskjel. Som Exempler paa Sprog, der aldeles ingen grammatisk Kjønsforskjel have udviklet, kunne nævnes de finsk-ugriske, de tatariske, de indochinesiske o. a., hvorimod de sydafrikanske Bantusprog have et temmelig stort Antal Kategorier af ganske samme Art som vore K. Vel at adskille fra de grammatiske K. er den lexikalske Forskjel mellem Benævnelser paa Væsener af Han- og Hunkjøn, som Mand—Kone, Lærer—Lærerinde, Tyr—Ko o. lign., en Forskjel, der selvfølgelig ogsaa findes i Sprog, som slet ikke kjende grammatiske K.

Kjøng, Kirkeby i Sjælland, Præstø Amt, Hammer Herred, 2 M. v. for Præstø. Det tidligere herværende store Damask- og Linnedvæveri blev 1852 flyttet til Vintersbølle ved Vordingborg.

Kjøngs Plaster indeholder Mønje, Campher og Stenolje; det bruges meget mod Betændelser.

Kjønsnævn kaldtes i Danmark fordum de med selve den Part, til hvis Fordel de aflagde Eden, beslægtede Mededsmænd, som i mange Tilfælde brugtes efter de ældre Love, navnlig jyske Lov og de senere. S. Ed.

Kjørvel (Anthriscus), Slægt af Skjærmplanterne; dens Smaafrugter have en Fure paa Bugfladen og ende i et kort Næb. Hertil høre **Havekjørvel** (A. Cerefolium), der er haaret, og hvis Smaasvøb er dannet af 2—3 lancetformede Blade, en almindelig Køkkenplante. **Vild K.** (A. sylvestris), bedst kjendt under Navnet Skarntyde, er en meget almindelig vildtvoxende Plante; den er stor og kraftig med glat, furet Stængel og Smaasvøbet dannet af omtr. 5 ægformede Blade; intet Storsvøb og glatte, aflange Frugter. Blomsterne ere hos begge hvide og Bladene 3-dobbelt snitdelte.

Klaczko, Juda, siden Julian [klätschko], f. 1828 i Wilna af jødiske Forældre, viste sig i meget ung Alder at være ualmindelig begavet, saa at der 1839 blev trykt et Digt af ham i et Blad i St. Petersborg; senere oversatte han et større Digt af Mickiewicz paa Hebraisk og udgav 1842 en Samling hebraiske Digte og Fortællinger. Efter at have studeret i Tyskland flyttede K. 1849 til Paris, hvor han blev døbt og sluttede sig til de liberale Katholiker

under Falloux og Montalembert. K. blev Bibliothekar ved den lovgivende Forsamling og skrev Artikler i »Revue des deux Mondes« om Nutidens politiske Historie. Især vakte „Europa, Polen og Danmark“ (1865) og „Forløberne for Sadowa“ (1868) megen Opsigt, fordi de paaviste de hemmelige Traade og Underhandlinger, som havde ført til Begivenhederne 1863—66. 1869 kaldtes K. til Wien som Hofraad i Udenrigsministeriet og valgtes til den galiziske Landdag, samt derefter til Rigsraadets Underhus og den østerrigske Delegation, hvor han over for de tyske Medlemmer hævdede Østerrigs Interesse i et frit Polen; men han opgav snart disse Stillinger og vendte 1875 tilbage til Paris. Et nyt Skrift „De to Kanslere“ (d. v. s. Bismarck og Gortschakov) vakte 1876 ligeledes stor Opsigt.

Kladde, Udkast til en skriftlig Udarbejdelse; en med mindre Omhu ført Regnskabsbog, som er bestemt til senere at renskrives.

Kladno, Stad i Böhmen, 2 M. v. n. v. for Prag, i en skovrig Egn med 14,000 I. Storartet Jernværk og Stenkulsgruber.

Klafter ell. Faden, ældre tysk Længdemaal, svarende til den danske Favn, men oftest noget mindre. I Bjergvæsenet bruges Lachter.

Klage er i Norge den techniske Benævnelse paa Begjæringen om Indkaldelse til Forligelsescommissionen (i Danmark **Forligsklagen**); den, som begjærer nogen indkaldt, hedder **Klageren** og den indkaldte **Indklagede**.

Klagenfurt, Hovedstad i det østerrigske Hertugd. Kärnten ved Floden Glan, 32 M. s. v. for Wien. 19,000 I. Bispesæde, prægtig Domkirke, stort Stænderhus, gammel Borg, smukt bispeligt Palads med righoldige Samlinger, Theater m. m. Staden er regelmæssig bygget med mange storartede Privathuse. Fabrikation af Geværer, Blyhvidt, Uldvarer, Tobak og Lædervarer. Smuk Omegn med mange Borgruiner og talrige prægtige Nybygninger. De tidligere Fæstningsværker ere ombannede til herlige Spaseregange.

Klaj, Johann, tysk Digter, f. 1616 i Meißen, studerede Theologi i Wittenberg, var 1644—50 Lærer i Nürnberg og døde 1656 som Sognepræst i Kitzingen. I Nürnberg nød han stor Anseelse som Poet, sluttede sig nøje til Harsdörffer og Birken (s. disse A.) og tilstræbte ligesom disse Digtere i talrige, til Dels i Forening med dem udarbejdede Hyrdedigte („Pegnesisches Schäferspiel“, „Fortsetzung der Pegnitzschäferei“ osv.), i sine gejstlige Sørgespil („Der leidende Christus“ o. a.) og religiøse Sange en følelsesfuld Idealisme og en Rigdom i den poetiske Form, der dog kan blive til Svulst og Forskruethed og smagløst Rimkunstleri.

Klammer, ( ) eller [ ], i Skrift bruges til Omslutning af en indskudt Sætning ell. blot et enkelt Ord, f. Ex. Navnet paa et i Texten forklaret Begreb; i Mathematik betegne de, at det inden for K. staaende Udtryk skal betragtes som en Størrelse for sig. K. i Nodeskrift, s. **Accolade.**

Klampenborg, en 1845 anlagt Vandcuranstalt med tilhørende Søbade, 1¼ M. n. for Kjøbenhavn (Lyngby Sogn) i det sydøstlige Hjørne af Dyrehaven, har en overordentlig smuk Beliggenhed ved Sundet lige ved Fiskerlejet Taarbæk og bliver derfor meget benyttet i Badesæsonen, ogsaa af Fremmede, og som Forlystelsessted. En Jernbane og en Dampsporvej sætte K. i hurtig Forbindelse med Kjøbenhavn.

Klaner (Dermestes), smaa Biller med et langagtigt, næsten trindt Legeme, leve som Biller og Larver (brune, laadne) i Pelsværk, uldne Tøjer, tørret Kjød o. desl. og gjøre derved ofte stor Skade i Oplag, Spisekamre og Museer. D. lardarius, Flæskeklaner (3½ Linje), sort med et graat, sortplettet, laadbent Baand over Dækvingerne. D. pellio, Pelsklaner (2½ Linje), sort med en hvid Prik paa hver Dækvinge.

Klang, en Lyd, der bestaar af forskjellige Toner, som frembringes paa ēn Gang. En enkelt Tone frembringes næsten aldrig af de musikalske Instrumenter. **Klangfarve** er Tonens ejendommelige Charakter, der betinges af det Instrument, hvorpaa den frembringes. Den har sin Grund i de forskjellige Toner, hvoraf Klangen bestaar. En Stræng frembringer saaledes Toner, hvis Højder forholde sig som Tallene 1, 2, 3, 4, 5, ...; men efter Stedet og Maaden, hvorpaa Strængen sættes i Svingninger, staar Styrken af disse Toner i et forskjelligt Forhold; deraf den forskjellige Klangfarve i to Toner eller rettere Klange, der ellers ere lige stærke og have samme Højde. En elastisk Stang giver Toner, der forholde sig som Tallene 1, 4, 9, 16 .... **Klangfigurer,** s. **Chladni.** **Klangkjøn,** d. s. s. Tonekjøn.

Klaphingst, s. **Hest.**

Klapjagt, s. **Jagt.**

Klapka, Georg, ungarsk General, f. 7 Apr. 1820 i Temesvar af sydslavisk Slægt, indtraadte 1838 i Hæren og var 1842—47 Lieutenant i den ungarske Garde i Wien. 1848 gik K. ind i den ungarske Hær, førte et Compagni Honveds mod Serberne, ledede Fæstningsarbejderne ved Komorn og Presburg og blev i Nov. Stabschef hos General Kiss i Banatet. I Jan. 1849 blev K. Chef for et Hærcorps og udmærkede sig i Slagene ved Kapolna (26—28 Febr.) og Komorn (26 Apr.). Til Løn blev K. i Maj Krigsminister og vilde føre Hæren lige imod Wien; men Overgeneralen Görgei vilde ikke udføre denne Plan og drog i Stedet for mod Buda, hvorved Østerrigerne fik Tid til at samle sig. K. tog derfor i Juni paa ny en Commando, deltog i Kampene ved Waag og Komorn og blev i Juli Commandant i denne Fæstning, som han forsvarede med megen Dygtighed og Udholdenhed, selv efter Görgeis Overgivelse, hvorfor han ogsaa ved sin Capitulation 27 Sept. fik meget gunstige Vilkaar for sine 18,000 Md. K. gik derefter til London og siden til Genf, hvor han 1856 valgtes til det store Raad. 1859 rejste K. til Italien for at forberede et Indfald i Østerrig ved det adriatiske Hav og 1866 til Preussen, hvor han under Krigen dannede en ungarsk Legion, mest af Overløbere, uden dog at faa Anvendelse for den. 1867 vendte K. tilbage til Ungarn og har siden været et fremragende Medlem af Underhuset. 1877 drog han til Tyrkiet og vilde danne en ungarsk Le-

mod Rusland; han fremkaldte
nstrationer i Ungarn til bedste

Blæresæl.
vefsygdom, Sygdomme i Hjer-

Crotalus), en ved sin Stør-
ed udmærket, før Nord- og
lteristisk Hugormeslægt, hvis
med en saakaldt Bjælde ell.
ies derved, at ved hvert Skifte
Stykke af den afkastede Ham
ran de allerede ved tidligere
e Ringe. I Nordamerika har
t K. sjælden og fortrængt den

rt. Heinr., en af sin Tids mest
ere, f. 1 Dec. 1743 i Wernige-
. Jan. 1817 i Berlin, var først
in, senere Prof. i Chemi ved
Berlineruniversitetets Stif-
r ved dette. K. har store For-
tiphlogistiske Theoris (s. Phlo-
lse i Tyskland. Han var en
lytiker, opdagede Uran, Zirkon,
dfæstede ved nøjagtige Forsøg,
lur, Chrom, Beryllium og Yt-
Stoffer, opdagede Honning-
gte en stor Mængde Mine-
nden en Mængde i forskjellige
te Afhandlinger „Beiträge
ß der Mineralkörper“ (5 Bd.,
emisches Wörterbuch“ (5 Bd.,
„Chem. Abhandl. gemischten
— Hans Søn, Heinr. Jul. K.,
og en af Grundlæggerne af
hilologi, f. i Berlin 11 Oct.
om ganske ung begyndte han
studere de orientalske Sprog,
gjorde sig tidlig bekjendt ved
rifter. Efter at være bleven
emiet for orientalske Sprog
, skulde han 1805 ledsage
Peking, men maatte vende
Da han var kommen til-
m af Akademiet overdraget
e og ethnographiske Under-
slandene. Resultaterne har
skjellige Værker: „Reise in
Georgien in d. J. 1807 u.
12—14; forøget fransk Udg.
tatist. Beschreib. des östl.
„Beschreibung der russ. Pro-
m Kaspischen u. Schwarzen
t Udgaven af Güldenstädts
ien u. Imirethi“. 1812 tog
sisk Statstjeneste, rejste 1814
5 til Paris, hvor han 1816
ofessor i de asiatiske Sprog
1835. Af hans mange om
om vidnende Arbejder maa
: „Verzeichniß der chines.
Bücher u. Manuscr. d. kgl.
(Par. 1822); »Asia poly-
gatlas, 1823); »Tableaux
ie« (4 Bd.); »Mémoires re-
34); »Aperçu général des
duit de l'original japonais-

Klapsko, en ved Møllekværne almindel. Indretning til at regulere Sædens Tilstrømning.

Klar er til Søs et Commandoord, der i Reglen benyttes foran enhver Manøvre for at tilkjendegive, at enhver Mand skal søge sin Post og der afvente Ordren for Manøvrens Begyndelse, f. Ex. k. til at vende, k. ved Mærse Fald osv. **Klart Skib** kaldes den Orden og Tilstand, hvori et Skib befinder sig, naar Kanonerne skulle bruges i Tilfælde af Bataille: Kanonerne staaende klare til Skud, Krudt og Ammunition ved Kanonerne tillige med de fornødne Reservedele, enhver Mand paa den for ham bestemte Plads, Krudtmagasinet oplyst og forsynet med Mandskab, Pumper, Sprøjter og Brandredskaber klare til Brug, Vaaben i Mærsene, Mandskabet forsynet med Vaaben til Entring eller til at afslaa Entring m. m.

Klare. Vædsker, som ikke kunne blive klare ved simpel Filtrering, kunne klares enten ved Henliggen, hvorved de faste eller slimede Urenheder sætte sig, eller, hvis de indeholde Æggehvide, ved Kogning og Skumning, idet da Æggehviden coagulerer og samler Urenhederne til et Skum. Indeholder Vædsken ikke Æggehvide, kan saadan tilsættes i Form af Hønseæggehvide, Blod ell. lign. Ogsaa andre Stoffer, som Caraghenmos, Afkog af Rønnebær eller Rosinkjærner, Alun, bruges til at k. Vædsker, alt efter Urenhedens Beskaffenhed. Sjældnere bruges Udtrykket k. om en Klaring ved Destillation, f. Ex. af Brændevin. **Klaring** af Uld, s. Karte.

Klarelven, en af den skandinaviske Halvøs betydeligste Floder, Afløb for Fæmundsøen i Norge (s. Fæmund), gaar ved Sandkällefossen over Rigsgrænsen ind i Vermland. Under Navn af Storelven ell. K. løber den derpaa i sydøstlig, til sidst i mere sydlig Retning, med en Længde af omtr. 24 M. (192 Kilom.) og under stadige Bugtninger, gjennem det nævnte svenske Landskab i hele dettes Længde og falder ved Carlstad ud i Venern med to Udløbsarme. K. optager en Mængde mindre Vanddrag; men danner ingen Sø; den er rig paa Fosser, men har intet betydeligere Fald.

Klarere, bringe paa det rene; betale en Regning ell. især Told for et Skib.

Klase, s. Blomsterstand under Blomst.

Klasse (af lat. classis), Afdeling af en Flerhed efter visse Kjendetegn; i Naturhistorien et systematisk Begreb, omsluttende flere Ordener, medens flere K. udgjøre en Række. S. Dyr.

Klasselotteriet, s. Lotteri.

Klassisk. Hos Romerne kaldtes de rigeste og fornemste Borgere, som hørte til den 1ste af de af Servius Tullius indrettede 6 Klasser, fortrinsvis classici, hvoraf Ordet classicus, k., siden er blevet brugt i Betydning af fortrinlig, mønsterværdig, især om Skrifter og Kunstværker. **K. Skribenter** ell. Forfattere ere de, som i deres Fag regnes for de bedste; specielt bruges det om de gamle græske og latinske Forfatteres Skrifter (den k. Literatur, den k. Oldtid). **K. Dannelse** kaldes den Dannelse, som har Studiet af den græske og romerske Oldtids Literatur og Historie til Grundlag. **Klassicitet**, k. For-

trinlighed og Autoritet. **Klassicisme**, Forkjærlighed for den k. Oldtid og den fra samme udgaaende Aand og Smag i Literatur og Kunst, i nyere Tid især i Modsætning til Romantisme.

Klatreaborre, s. **Krybefisk**.

Klatrefuglene (Scansores), en (af de nyere ornithologiske Systemer dog ikke anerkjendt) Orden i Fugleklassen, kjendes derpaa, at af de 4 Tæer vende de 2 fortil, de 2 bagtil: foruden Bagtaaen er nemlig tillige Ydertaaen (sjældnere Indertaaen) drejet tilbage, hvilken Fodform, den saakaldte **Klatrefod**, er særdeles skikket til at omfatte Grene. Papegøjerne afgive et fortrinligt Exempel paa Klatreevnens Udvikling; Spætterne besidde tillige den Evne at kunne løbe op og ned ad Træstammerne paa Grund af Fodens særegne Form og Halens ejendommelige Bygning. K. opholde sig næsten bestandig i Træerne (dog gives der ogsaa Jordgjøge, Jordspætter og Jordpapegøjer, der vel have en Klatrefod, men i Regelen en kraftigere Fodform, kortere Tæer, kortere og mere lige Kløer end de paa Træerne levende typiske Former af de samme Familier) og ruge i Træhuller, men synge ikke. Nogle nære sig af Frugter, andre af Insekter. Her i Norden findes kun faa Former (1 Gjøg, 9 Spætter); i Tropelandene spille de en større Rolle. De vigtigste Familier ere Gjøgene, Spætterne, Tukanerne og Papegøjerne, samt nogle andre udelukkende i de varme Lande hjemmehørende Grupper (Bucco, Trogon, Musophaga, Galbula).

Klatrende Dyr træffe vi baade blandt Pattedyrene, Fuglene og Krybdyrene; for at kunne klatre op ad Træstammerne fordres hos Pattedyrene i Regelen en egen Fodform, nemlig enten Hænder, som hos Aberne, Pungrotterne og Pungaberne (paa Baglemmerne), ell. Krogpoter, som hos Dovendyrene, eller særdeles skarpe Kløer, som hos Katte, Maarder, Egern, eller en Snohale (Aber, Klatrepindsvin, Pungdyr). K. Fugle, d. e. som kunne løbe op ad Træstammer, skylde denne Evne sædvanlig til en særegen Udvikling af Bagtaaen ell. Bagkløen eller til Besiddelsen af en Støttehale (f. Ex. Spætte, Spætmejse, Træløber). Af k. Krybdyr kunne udhæves Chamæleonerne, Gekkoerne, Træleguanerne og Træslangerne, og blandt Padderne kunne Løvfrøerne anses for klatrende. Blandt Fiskene skulle visse Krybefiske (Klatreaborrer) kunne komme op ad en Træstammer til Bladskedernes Vandsamlinger. **K. Planter** kalder man saadanne, hvis Stængler ikke selv have Styrke til at holde Planten oppe, men hvor dette finder Sted ved særegne Redskaber, f. Ex. Hæfteslivér (Vedbenden) ell. Slyngtraade, der vikle sig om et andet Legeme, oftest en anden Plante, og kunne være af meget forskjellig Oprindelse, f. Ex. svarende til en Gren (hos Vinranken), til Smaablade (Ærter og Vikker), til Bladstilk (Clematis) eller Axelblade (Sarsaparillen) osv. Forskjellige fra K. ere slyngende Planter; her er det selve Stængelen, der lægger sig i mer eller mindre tætte Vindinger om et andet Legeme, f. Ex. Humle, Hørsilke o. a.

Klatrespidsmus (Tupaja, Cladobates), en for Ostindien og dets Øer charakteristisk Pattedyrslægt af Insektædernes Orden, udmærket ved sin egernagtige Lemme- og Legemsbygning; de fleste have ogsaa en egernagtig Hale, og de klatre i Træerne ligesom Egern, men leve væsentlig af Smaadyr, ligesom de andre Insektædere, hvis Tandforhold og lange, spidse Hovedform de ogsaa besidde. Fra Spidsmusene afvige de ved de store Øjne og de af Pelsen fremtrædende Øren. Størrelsen er 4—10 Tomm.

Klatuld, løse, urene Uldtotter, affaldne ved Klipningen og Sorteringen; ogsaa af Urin stærkt farvet Uld fra Benene og Halen.

Klause, s. **Cañons**.

Klausen, Henrik Kristen Johan, norsk Skuespiller, f. i Kopervik 14 Febr. 1844, optraadte første Gang i Bergen 14 Aar gammel og kom 1863 til „det norske Theater" i Christiania, hvor han senere med kortere Afbrydelser har spillet, fra 1872 engageret ved „Christiania Theater". Han hører til den norske Scenes dygtigste, alsidigste og mest anvendte Kunstnere. Af hans mange Roller kunne nævnes: Ludvig XI i „Gringoire", Caligula i „Fægteren fra Ravenna", Harpagon i Molières „Den gjerrige", Lundestad i „De unges Forbund", Peer Gynt, Shylock, Bisp Nicolas i „Kongsemnerne", Morten Kil i „En Folkefjende". Han besidder ikke liden Komik og stor Evne til at charakterisere.

Klausenburg, magyar. Kolosvár, Stad i Ungarn, Transsylvanien, ved Floden Lille-Szamos, 48 M. ø. s. ø. for Buda-Pest. 30,000 J. (1880), for største Delen Magyarer, men blandede med Tyskere, Armeniere, Grækere, Valacher, Jøder og Zigeunere. Universitet, aabnet 1873, flere Gymnasier og andre Læreanstalter, Fødselsstiftelse og Vajsenhus. Gammelt, befæstet, men nu forfaldet Slot, med en 420 F. dyb Brønd; mange smukke Privatbygninger, tilhørende Landets høje Adel. Fabrikation af Klæde, Roesukker, Spiritus, Papir og Fajence. Stærkt besøgte Hestemarkeder.

Klausthal, Bjergstad i den preussiske Prov. Hannover, ligger i Harzen, c. 1,800 F. over Havet, 10 M. s. s. ø. for Hannover. 9,000 J. Mønt, Bjergskole med stor Model- og Mineralsamling, Forstakademi. Livlig Metalindustri. I Omegnen Jærn-, Bly- og Sølvværker.

Klazomenæ, en af Jonernes 12 Stæder paa Lilleasiens Vestkyst, nu Kelisman.

Kleanthes, stoisk Philosoph, Zenons Discipel og Efterfølger paa Lærerstolen, var fra Assos i Lilleasien (3dje Aarh. f. Chr.). K. var en charakterfast, arbejdsom og nøjsom Mand, men af langsom Fatteevne og ringe aandelig Bevægelighed; derfor opstillede han selv intet nyt, men holdt sig til sin Lærers System. Han skal først have været Nævekæmper og levede i Athen som Daglejer; en ham tilbudt offentlig Understøttelse afslog han efter Zenons Raad, ligesom han ogsaa skal have vægret sig ved at blive athenienisk Borger. Der fortælles, at, da han paa Grund af Sygdom havde fastet et Par Dage, tilføjede han sig frivillig Døden ved fortsat Udhungring. Senere lod det romerske Senat hans Billedstøtte opstille i Assos. Hans talrige Skrifter (mest af moralsk Indhold) ere

an hans Hymne til Zeus er

Baptiste [klebähr], fransk Gene-
1753 i Straßburg af fattige
uddanne sig til Architekt, men
Bekjendtskab med to bayerske
m han viste en Tjeneste, da de
e paa Gaden, og fulgte med
, hvor han blev uddannet paa
'6—83 var K. østerrigsk Officer
nspecteur for de offentlige Byg-
. 1792 indtraadte K. frivillig
iart Adjudant hos Custine og
Mainz, samt havde det Mod
General for Revolutionstribu-
es derefter til Vendée, hvor
ygtighed og tillige holdt paa
ørelse; han kæmpede som Divi-
er Jourdan ved Fleurus 1794
nde Aar, men blev tilsidesat
de i to Aar uden for Tjene-
e K. med Bonaparte til Ægyp-
indtog Gaza og Jafa og sej-
Tabor; han overtog Anførselen,
rejste til Frankrig. K. sluttede
El Arisch Aftale med den
ore Sidney Smith, om at
mod at faa uhindret Tilbage-
r med Vaaben og Bagage;
Keith krævede Overgivelse,
paa ny, slog Tyrkerne ved
g Kairo og var i kort Tid
Ægypten, da han blev myrdet
Muselman 14 Juni 1800 (s.
ed Marengo). K.s Lig førtes
1818 til Straßburg, hvor et
ere er rejst ham.
, f. 1793 i Köln, d. 1882 i
n Tid lang de musikalske Op-
odebys Domkirke, men kom
hvor han blev Lærer i Con-
anistskolen og Sanglærer ved
ns kirkelige Musik, deriblandt
b", „Jephtha" og „David",
e.
t Sophus, f. 17 Aug. 1824
ev 1840 Student og 1845
I Foraaret 1848 blev K.
slesvigske Regeringscommis-
d den grundlovgivende Rigs-
Landstingssecretær 1850—54.
Landsoverretsassessor i Vi-
1857 til Kjøbenhavn og blev
Sø- og Handelsretten, hvis
ed mundtlig Procedure og
t indledede og udviklede med
iden Jan. 1877 er K. Højeste-
8 valgtes K. til Folketinget
lfbrydelser, men for stiftende
nts 5te Kr., Thisted, Aalborg
org) haft Sæde i dette Ting,
undt en indflydelsesrig Stil-
det nationalliberale Partis
Medlemmer. I Juni 1872
nister først i Holsteins, senere
inisterium, indtil Juni 1875,
i den politiske Kamp imod
kre; han gjennemførte 1874
itning og fulgte i Sommeren

f. A. som den første Minister for Island med Kongen til Øens Tusendaarsfest. Under den politiske Krise i Nov. 1877 efter den foreløbige Bevillingslovs Forkastelse og under Tvisten imellem de tvende Ting om Finansloven i Maj 1882 var K. virksom for at mægle imellem Partierne, og i de sidste Aar har K. staaet som en af Repræsentanterne for det antiministerielle Højre. K. har ikke alene som Rigsdagsmand og Minister taget virksom Del i Lovgivningsarbejdet, men ogsaa som Medlem (til Dels Formand) for en Række vigtige Commissioner, saaledes Stempelpapirs-C. 1858—60, Straffelov-C. 1857—64, Kirke-C. 1868—70, Proces-C. 1868—76, Sø- og Handelslov-C. siden 1870, samt den fælles nordiske Vexellov-C. 1877—78 og Sølov-C. 1883. Ogsaa har K. siden 1872 været Medlem (siden 1877 Formand for den danske Afdeling) af Styrelsen for de nordiske Juristmøder. Ved Upsala Universitetets Jubelfest 1877 blev han juridisk Æresdoctor. Han udgav 1861—64 til Menigmands Brug „Samling af Love og Anordninger m. m. af mere almindelig Interesse" (5 Bd.).

Klein, Joh. Adam, tysk Dyr- og Landskabsmaler samt Raderer, f. 24 Nov. 1792 i Nürnberg, d. 21 Maj 1875, arbejdede først i sin Fædreneby og senere i München, men foretog ogsaa Rejser i Ind- og Udlandet, navnlig Italien. Han er især heldig i Fremstillingen af Dyr og har leveret en stor Række større og mindre Raderinger, hvoraf der udkom en samlet Udgave paa over 100 Blade 1844—48. Fortegnelsen over alle hans Blade omfatter 366 Nr. De høre til de bedste Frembringelser i denne Retning i den nyere Kunst.

Klein, Johann Evangelist, østerrigsk Maler, f. 1823 i Wien, d. 1883 i Venezia, uddannede sig i sin Fødeby og i Venezia, hvor han studerede det ældste Kirkemaleri og Glasmaleriet. Hans Hovedværker ere en Del Cartons til Væg- og Glasmalerier i Kirker i Köln, Wien o. a. St.

Klein, Jul. Leopold, tysk Forfatter, f. 1804 i Miskolcz i Ungarn, underviistes af tyske Lærere og fattede meget tidlig en glødende Begejstring for Schillers Dramaer; han studerede i Wien og senere i Berlin og tog i sidstnævnte By Lægexamen, hvilken han dog aldrig praktisk benyttede: hans dramatiske Studier og Forsøg optog ham ganske; og da han, især ved sine mange Rejser (i Italien, Grækenland osv.), havde opbrugt sin Privatformue og hans Skrifter kun indbragte ham lidet, maatte han ernære sig som Theaterrecensent, men kom efterhaanden i stor Nød, der først i hans sidste Aar mildnedes noget ved en Pension fra Schillerstiftelsen. Han døde 2 Aug. 1876 i Berlin uden at have bragt sit storartet anlagte Værk „Die Geschichte des Dramas" til Ende, skjønt der alt var udkommet 13 Bd. deraf (1865—76). Ligesom dette enestaaende Arbejde vidne ogsaa hans talrige Skuespil (Sørgespillene „Maria von Medici", 1841, „Kavalier und Arbeiter", 1850, „Strafford", 1862, „Heliodora", 1867, „Richelieu", 1872 o. fl., Lystspillene „Die Herzogin", 1848, „Voltaire", 1862) om deres Forfatters geniale Kraft, Rigdom paa Ideer og sjældne

Indsigt i Dramaets Væsen; men her som der savnes ofte Klarhed og Begrænsning. Af hans Dramaer, af hvilke kun faa ere opførte, udkom 1871—72 en samlet Udgave i 7 Bd.

Klein, Vilhelm, dansk Architekt, f. 6 Marts 1835 i Kjøbenhavn, har uddannet sig ved Kunstakademiet og har bl. a. opført Industriforeningsbygningen i Kjøbenhavn (1872). Han har virket meget for Kunsthaandværkets Udvikling og er Forstander for „Tegneskolen for Kvinder".

Kleineh, Oskar, finsk Maler, f. 1846 i Helsingfors, har uddannet sig i Düsseldorf og Carlsruhe under H. Gude og er især bekjendt for sine Søstykker.

Kleinmeister er en især i Tyskland, men dog ogsaa andenstedś vedtagen Betegnelse for en Gruppe tyske Kobberstikkere, som i det 16de Aarh. uddannede sig under Albr. Dürers Paavirkning og for største Delen arbejdede i lille Format. En Del af dem var tillige Malere. Fremhæves kunne Aldegrever, Beham, Bink, Pencz o. fl.

Kleist, Ewald Chr. v., tysk Digter, f. 1715 i Pommern, studerede fra 1731 Jura, Literatur, Philosophi og Mathematik i Königsberg og rejste derpaa til Danmark, hvor han 1736 blev Officer. 1740 fordrede Frederik II af Preussen hans Tilbagekomst; han blev da Lieutenant ved et preussisk Regiment i Potsdam, hvor han lærte Gleim at kjende; denne opmuntrede ham til digterisk Produktion. Hans efter Englænderen Thompsons Forbillede forfattede beskrivende Digt „Der Frühling" (1749) vandt en næsten enestaaende Popularitet ved en simpel, tiltalende Naturskildring; senere førte Lessing, med hvem han under et Ophold i Leipzig sluttede Venskab, ham ind paa den fortællende Poesi, og hans herhen hørende Digte (som Idyllen „Irin" og Heltedigtet „Cissides und Paches") ere omhyggelig behandlede og vise en mild varm Følelse, men røbe ingen stor Phantasi. K. gik imidlertid frem paa den militære Bane og blev Major, men i Slaget ved Kunersdorf blev han under Angrebet paa et fjendtligt Batteri ramt af en Kardæskkugle, der knuste hans højre Ben. Han blev udplyndret paa Valpladsen, blev først forbunden den næste Dag og døde af sit Saar 12 Dage efter, 24 Aug. 1759. Den nyeste Udgave af hans Værker er besørget af A. Sauer (3 Bd., 1881—83).

Kleist, Heinr. v., tysk Digter, f. 18 Oct. 1777 i Frankfurt a. d. O., slog ind paa den militære Bane, men tog sin Afsked allerede som Secondlieutenant og studerede 1799—1800 Philosophi og Mathematik i sin Fødeby. 1800 blev han ansat i Finansdepartementet i Berlin, hvilken Stilling han kort efter forlod for at rejse i Frankrig og Schweiz. 1804—6 var han ansat ved Domainevæsenet i Königsberg, blev paa en Rejse til Dresden tagen til Fange af de franske 1807 og ført til Frankrig, hvor han blev holdt fast i flere Maaneder. Derpaa drog K. til Dresden, hvor han i Forbindelse med Ad. Müller redigerede Tidsskriftet „Phöbus" (1808). Omtr. fra 1802 var han optraadt som Digter. Han var greben af Romantiken, men besad en langt klarere og mere haandgribelig Plastik, end det var almindeligt at finde hos denne Retning; dermed forenede han Glød og Farvepragt. Der var i hans Natur vild Lidenskabelighed og mandig Energi, men ogsaa et stærkt nervøst-irritabelt Element, et Hang til pinligt Grubleri og opfarende Voldsomhed, der undertiden fører ham til Skjævhed i hans Digtning. Hans Stil er knap og plastisk, men bliver i hans sidste Tid ofte skruet og haard. Af hans Dramaer maa fornemmelig mærkes Lystspillet „Der zerbrochene Krug" og de ved energisk indtrængende Psychologi fortræffelige Skuespil „Käthchen v. Heilbronn" og „Der Prinz v. Homburg". Blandt hans Fortællinger er „Michael Kohlhaas" (overs. paa Dansk af Oehlenschläger) et Mesterstykke, ikke mindst ved sin energiske Localfarve. I Dramaet „Die Hermannsschlacht", i lyriske Digte og politiske Artikler (hvilke sidste dog ikke naaede til Offentliggjørelse) gav han sit ubændige Had til Franskmændene Luft. Siden Freden i Tilsit betoges K. stadig stærkere af Tungsind og Fortvivlelse over sit Fædrelands forsmædelige Stilling, hvortil kom Trykket af egne ulykkelige Forhold. Da Krigen brød ud mellem Frankrig og Østerrig, vilde han gaa til Wien, men Freden skuffede hans Haab om Befrielse fra Napoleons Aag, og mere mismodig end nogen Sinde vendte han fra Prag tilbage til Berlin. Her lærte han den sygelig geniale Henriette Vogel, en Kjøbmands Hustru, at kjende; de førtes sammen af Kjærlighed til Musiken i et rent Venskabsforhold. I et exalteret Øjeblik lovede K. at opfylde det første Ønske, hun bad om. Kort derpaa bad hun ham om at dræbe hende, og K. skød da først hende og derpaa sig selv nær ved Potsdam 21 Nov. 1811. Hans Skrifter ere udgivne af Tieck og Köpke og sidst og fuldstændigst af Th. Zolling (4 Bd., 1885); hans Breve af E. v. Bülow, Koberstein og K. Biedermann; biographisk-kritiske Skrifter om ham have Julian Schmidt (1859), Ad. Wilbrandt (1863), Th. Zolling (1882) og O. Brahm (1884) leveret.

Kleist-Retzow, Hans Hugo v., preussisk Politiker, f. 1814 i Pommern, blev 1844 Landraad og 1851—58 Overpræsident i Rhinprovinsen. 1848 deltog K.-R. i det saakaldte Junkerparlament, var 1849—52 Medlem af andet Kammer, samt 1850 af Folkehuset i Erfurt og blev 1858 af Familien Kleist sat ind i Herrehuset, hvor han hører til Førerne for Junkerpartiet. 1877 valgtes han til den tyske Rigsdag og blev 1883 Gehejmeraad.

Kleistogáme ell. clandestine kalder man visse Blomster, der vise den Ejendommelighed, at de slet ikke aabne sig, saa at Støvdragerne og Arrene maa fungere i den lukkede Blomst; Fremmedbestøvning er derfor umulig hos disse, der tillige ere smaa og oftest have svagt udviklede Støvknapper. De Planter, der have k. Blomster, f. Ex. Skovsyre, Liden Tvetand, flere Viol-Arter osv., have dog desuden ogsaa normalt udseende Blomster, men de k. Blomster sætte rigeligst Frø.

Klek, et lille Fort i Herzegovina, inden for Halvøen Sabbioncella.

Klemm, Friedr. Gustav, tysk Culturhistoriker, f. 12 Nov. 1802, blev 1831 ansat ved det kongel. Bibliothek i Dresden og var 1852—63

d. 26 Aug. 1869. Han har
ach der Geschichte, Sage u.
„Handbuch d. german. Alter-
35), „Allg. Culturgesch. der
Bd., 1843—52) med dens
j. Culturwissenschaft" (2 Bd.,
Frauen" (6 Bd., 1854—58)
en" (2 Bd., 1865).
' kaldes nogle 1555 udstedte
ger, hver for sit Stift, hvor-
s Indtægter bestemtes og til
Sognenes Tal formindskedes
Nedbrydelse og Annecterin-
nedes. Navnet kommer af
enævnelse paa Rigets store

st. Edv., svensk Bogkjender,
Stockholm, blev Student i
846 Embedsexamen for Ind-
iet og ansattes 1847 ved det
i Stockholm; 1859 blev han
865 Overbibliothekar og har
dretningen af den nye Biblio-
Ordningen af Bogerne deri
1868 blev han i Lund Æres-
i. Lige siden Stiftelsen af
riftselskab har K. været det
Medlemmerne i dette Sel-
ngar» han bl. a. har udgivet
lens bibelarbeten», »Skrå-
a Birgittas uppenbarelser»,
ns rimkrönikor» og »Sven-
llor». Desuden har K. ud-
er af flere Kildeskrifter for
samt adskillige bibliogra-
istoriske Arbejder og Afhand-

Hermann, f. 1813 i Han-
tiserende Læge smsts. 1881,
nymet Herm. v. Maltitz
6—69 en lang Række Folke-
cultur- og literaturhistorisk
tsche Gespenst", 1846, „Eine
849, „Lessing", 1850, „Her-
n", 1855, „Lukas Cranach",
og von der Leine", 1861,
Hof- und Familiengeschich-
Politik des Herzens", 1869
nder sit virkelige Navn tal-
inske og diætetiske Skrifter,
ave fundet stor Udbredelse,
r Seele", „Katechismus der
Weib als Gattin", „Hans-
dheitslehre", „Illustrirtes
chungen" o. fl. Endelig er
til en meget læst Biographi
t (7. Opl., 1875).
leinod, af klein, lille, og
Ting, man sætter stor Pris
ar Gjenstand af Guld og
Krone, Scepter osv., der
rs Kroning.
tysk Architekt, f. 29 Febr.
net Hildesheim, d. 26 Jan.
ddannede sig i Braunschweig
under Percier. Han blev
os Kongen af Westfalen og
neste hos Kong Maximilian
han efterhaanden opførte i
München Glyptotheket, Odeon, Krigsministeriet, Hertug Max's Palais og Bazaren. Fra 1826 byggede han Pinakotheket (fuldendt 1836), det kongel. Residensslot, Ruhmeshalle (1843) i München og Walhalla. Paa en Rejse til Grækenland 1834 udkastede han ogsaa der storartede Bygningsplaner, og 1839 kaldtes han til St. Petersborg for at lede Bygningen af Isaaksirken og lægge Grunden til Kejserpalaiet. Münchens Propylæer fuldendte han 1858. K. var ogsaa architektonisk Forfatter.

Kléobis og **Biton**, Sønner af Heras Præstinde i Argos, hvem Solon i sin Samtale med Krøsos regnede for de lykkeligste efter Atheneren Tellos. De havde begge vundet Sejre i Væddekampe, og en Gang, da Trækdyrene udebleve, trak de selv deres Moders Vogn en Strækning af 45 Stadier til Gudindens Tempel. Til Løn for dette Bevis paa barnlig Kjærlighed anraabte Moderen Gudinden om at lade hendes Sønner opnaa Gudernes største Velsignelse; hun blev bønhørt, og Ynglingene slumrede ind for aldrig mere at vaagne.

Kleombrotos, Konge i Sparta, var Agis III.s Medkonge og søgte ligesom denne at forbedre Spartas Forfatning (s. Agis). Medens Agis blev dræbt 240, lykkedes det K. ved det sejrende Partis Hjælp at undslippe.

Kleomédes, græsk Astronom, levede formodentlig kort før Chr. F. Af ham haves et Værk om Stjærnerne; den bedste Udgave heraf er »Cleomedis Meteora, a Rob. Balforeo lat. versa» (Bordeaux 1605). Han allerede angav Refractionen som Grund til, at saa vel Maanen som Solen kunne ses samtidig over Horizonten ved en Maaneformørkelse.

Kleómenes, 2 græske Billedhuggere, Fader og Søn, fra Athen, i Tiden 220—180 f. Chr. Den ældre er navnkundig ved sin Statue af den saakaldte mediceiske Venus, den yngre ved den under Navn af Germanicus berømte Portrætstatue.

Kleómenes, 3 spartanske Konger. K. I, fra 520 f. Chr. Demaratos's Medkonge, anførte 510 den spartanske Hjælpehær, som skulde gjenindsætte Alkmæoniderne i Athen og føre disses Leder Klisthenes tilbage; men K. begunstigede Klisthenes's Medbejler Isagoras, til hvem han vilde overdrage den højeste Magt. Paa Grund af flere vilkaarlige Handlinger maatte K. flygte fra Sparta og dræbte sig selv i et Anfald af Vanvid, skjønt han blev tilbagekaldt. — K. II, Søn af Kleombrotos, regerede fra 370 f. Chr. uden at udmærke sig ved større Bedrifter. — K. III, Søn af Leonidas, slog gjentagne Gange det achæiske Forbunds Tropper, tilintetgjorde 225 f. Chr. Ephorernes Magt og gav Staten dens gamle Institutioner tilbage. Overvunden i Slaget ved Sellasia 222 henvendte han sig til den ægyptiske Konge Ptolemæos Euergetes, men blev efter dennes pludselige Død kastet i Fængsel af hans Efterfølger P. Philopator, hvorpaa han efter et forgjæves Forsøg paa at fremkalde en Opstand i Alexandria mod Kongen dræbte sig selv 219.

Kléon, atheniensisk Demagog, spillede en fremtrædende Rolle i Athen efter Perikles's Død 429—22. Han var en Mand af Folket, en yndet om end noget heftig og raa Taler.

Han var først Modstander af Krigspartiet imod Perikles, men traadte senere i Opposition til Fredspartiet under Nikias. Det var paa hans Tilskyndelse, at Folket vedtog Dødsdommen over Borgerne i Mitylene, men til Held for K. fortrød det allerede den følgende Dag. Begunstiget ved et Sammentræf af heldige Omstændigheder lykkedes det ham 425 at tage en Del paa Øen Sphakteria indesluttede Spartanere til Fange; men paa et senere Felttog mod den spartanske Hærfører Brasidas faldt han 422 f. Chr. i et Slag ved Amphipolis. Aristophanes har med stor Bittighed persifleret ham i sit Lystspil „Ridderne". Det bør dog tilføjes, at vi kun kjende K.s Charakter og Handlemaade efter hans Modstanderes Beretninger.

Kleopatra, flere bekjendte Kvinder i Oldtiden. K., Datter af den makedoniske Konge Philip og Olympias og Helsøster til Alexander d. store, blev 336 f. Chr. gift med sin Morbroder, Kong Alexander af Epirus; det var under Bryllupsfesten i Ægæ, at hendes Fader blev myrdet. Som Enke blev hun gift med Perdikkas; hun blev dræbt paa Antigonos's Foranstaltning 309. — K. hed ogsaa Philips anden Ægtefælle, efter at han havde forstødt Olympias. — Den mest bekjendte er K., Datter af den ægyptiske Konge Ptolemæos Auletes, f. 69 f. Chr. Da hun i Forening med sin Broder Ptolemæos, hvem hun efter ægyptisk Sædvane maatte ægte, skulde føre Regeringen, blev hun fortrængt af sin Formynder Pothinos og Anføreren for Hæren, Achillas. Hun drog til Syrien, hvor hendes Skjønhed gjorde Indtryk paa Cæsar, der gjenindsatte hende i sine Rettigheder. Hun besøgte ham i Rom sammen med sin yngre Broder, hvem hun efter den ældres Død havde ægtet, men som hun snart ryddede af Vejen. Efter Cæsars Død vendte hun tilbage til Ægypten og holdt sig i Begyndelsen neutral; senere vidste hun i den Grad at fængsle Antonius (41), at han under sit Ophold i Orienten levede sammen med hende og aldeles tilsidesatte sin Ægtefælle Octavia, Octavians Søster. De kaldte sig selv Osiris og Isis og forlangte at tilbedes som Guder. I Krigen mellem Octavian og Antonius stod K. den sidste bi; i Slaget ved Actium deltog hun med 60 Skibe og bidrog ved sin Flugt til, at Slaget tabtes. Antonius fulgte hende; men da Octavian var kommen til Alexandria, knyttede K. hemmelige Underhandlinger med ham; ved det af K. selv udbredte Rygte om, at hun havde dræbt sig, styrtede Antonius sig i sit Sværd. Octavian lod sig imidlertid ikke bedaare af K., og da hun mærkede, at hun var bestemt til at føres med til Rom for at forherlige Octavians Triumph, dræbte hun sig selv 30 f. Chr. ved et Slangebid. Med hende uddøde Ptolemæernes Dynasti i Ægypten. Foruden sin store Skjønhed skal hun have haft betydelige Evner, især literær Begavelse, og skal have talt 7 Sprog. Hun havde tre Børn med Antonius og, efter nogles Sigende, en Søn, Cæsarion, med Julius Cæsar.

Kleopatras Naale kaldes tvende Obelisker, der oprindelig vare rejste foran Solguden Ras Tempel i Heliopolis omtr. 1600 f. Chr., men som 22 f. Chr. af en romersk Præfect flyttedes til Alexandria. Den ene, der var falden om, skjænkedes 1819 af Mehemed Ali til England og blev 1877 i et eget dertil bygget Jærnhylster, som slæbtes af et Dampskib, overført til England, hvor den opstilledes i London paa Themsens nordre Bred, nær ved Waterloo-Broen. Den anden skjænkedes af Ismail Pascha til Nordamerika og overførtes 1880 til New-York, hvor den rejstes i Centralparken. Den første er 66, den anden 69 F. høj.

Kleopatras Slange, s. Brilleslange.

Klephter (nygr., Røvere) kaldtes de vaabnede Skarer af Grækere, som efter det græske Riges Erobring af Tyrkerne holdt sig uafhængige i Bjærgene og derfra førte en stadig Hævnkrig mod de vantro; de holdt derved Fædrelandsfølelsen vaagen hos deres Landsmænd, ligesom Hajduker blandt Serberne, og bleve derfor ofte besungne i Folkeviserne; til dem flygtede alle, som vare komne i Strid med tyrkiske Myndigheder og Stormænd. Fra Slutn. af 17de Aarh. vandt K. stor Udbredelse især i det nordlige Grækenland, og siden 1740 førtes en vedholdende Krig med Tyrkerne, som kun under Ali Pascha havde Held til at kue dem. Ved Frihedskrigens Udbrud 1821 dannede K. et Grundlag for Hetæriets Tropper, og derfra udgik de tapre, men selvraadige Førere Kolokotronis og Odysseus. Spor af K. ere efterladte i de Røverbander, som endnu langt senere have hærjet Grækenland og de tilgrænsende tyrkiske Landskaber. Jvfr. Armatoler.

Klepsydra er et Vandur, bestaaende af et for neden gjennemboret Kar, af hvilket en vis Mængde Vand løber ud i en vis Tid. K. benyttedes først i Athen, senere i Rom som Maal for den Tid, i hvilken en Advocat maatte tale for Domstolen, som Maal for Vagttiden osv.

Kleptomani, s. Vanvid.

Klerus (gr. κλῆρος, d. e. „Lod") var i den ældste christne Kirke det oprindelige Navn paa hele Gudsfolket, „Guds Lod" (ordo Dei), men allerede i det 2det og 3dje Aarh. fik det en forandret Betydning og brugtes alene om Præsteskabet, der som levitisk Orden udskiltes fra det læge Folk (λαός). Efterhaanden som Kirken mere og mere udviklede sig i hierarchisk Retning, blev K. mere og mere betragtet som den egentlige Kirke, Mellemmændene imellem Herren og Menigheden. (Jvfr. Hierarchi og Katholicisme). De protestantiske Kirkesamfund have aldrig optaget Navnet K., som derimod endnu stadig bruges af Romerkirken. Romerkirken paalægger alle Medlemmer af K. (Klerikere, Clerici, Klerke; collect. fr. clergé, eng. clergy, af lat. clericatus) 1) at afholde sig fra Drikkelag, Maskerader, Dans, Skuespil, Jagt osv.; 2) at klæde sig tarvelig og anstændig, at bære Tonsur, ikke at bruge Paryk og ikke at lade Skjægget voxe; 3) Cølibat (s. d. A.); 4) at afholde sig fra alle verdslige Forretninger, Statstjeneste, Krigstjeneste, Handel og Virksomhed som Læge eller Jurist; 5) daglig at bede de ved Breviaret foreskrevne Bønner. Desuden tillægger den dem følgende Forrettigheder: 1) privilegium canonis, d. e. den, der mishandler en Kleriker, bliver strax excommuniceret; 2) privilegium immunitatis (jvfr. Immunitet); 3) bene-

ıtiæ, d. e. der maa aldrig læg-
nere af en Klerikers Indtægter
ır nok tilbage til ikke at lide
;ium forl, d. e. en Kleriker maa
:rdslige Domstole. Dette sidste
Romerkirken dog ikke formaaet
er for Statsmagtens Modstand.
kaldtes i Middealderen en
g, der ikke var ansat i noget
. Saadanne Gejstlige drog
ıd Bispopper og Præster deres
dhjælpere imod fri Forplejning
jørelse. Den katholske Kirke
denne Skik, som foranledigede
:g, ved forskjellige Love, navnlig
Bispopperne at overtage Ved-
rholdning, naar de ordinerede
ar kaldet til et bestemt Embede.
er hører til Klerus, Gejst-
. er i flere Lande, især i Frank-
Tyskland, brugt af Modstan-
nelse for de Partier, der hævde
stesskabs Indflydelse.
i den preussiske Rhinprovins,
for Düsseldorf, 1 M. fra Rhi-
Fabrikation af fine Jern-
Tobak og Uldvarer. Livlig
brend. — K. var Hovedstad i
e Hertugdømmet K., der 1368
Grevskabet Mark, 1511 med
og ved disse Landes Deling
ındenburg (Preussen). 1801
ige og 1805 den østlige Del
rfra det hele 1814 atter kom

:erkel, dansk Genealog og He-
i Kjøbenhavn. Han hed opr.
øjedes 1747 i Adelsstanden
. Han var ansat i Højeste-
:cretær og Assessor; d. 14
) han har udgivet, er kun
men han var en ivrig Samler
ndredets lærdeste Kjender af
ıistorie. Hans store genealo-
nlinger bleve efter hans Død
ɔg henlagte i Gehejmearchivet,
opbevares og jævnlig raad-
n nyere Tids mere kritiske
ndet meget at rette i hans
llinger og Hypotheser.
ıens ydre, træagtige, af flere
Bedækning, der efter Malin-
tning skilles fra Melet eller
Gryn. Selv de melfattigste
en betydelig Næringsværdi,
til Kreaturføde.
:tegner samtlige Vejrforhold
ılig for saa vidt de have Ind-
e- og Planteverdenen. K.
ısvis til at bero paa Luftens
ıhed, og til Dels paa Vejr-
Varmegraden paa samme Sted
andrer sig kjendelig i Aarenes
netop afgive lige saa megen
modtager. Jorden opvarmes
; Straaler, og ethvert Sted
dtage Varme i den Tid, da
orizonten; men paa samme
:dstraale Varme til Himmel-
rummet; altsaa vil ethvert Sted bestandig afgive Varme. Solstraalerne varme desto stærkere, jo mere lodret de træffe, og derfor have Landene i Nærheden af Ægvator det varmeste K. Men foruden Stedets Afstand fra Ægvator have endnu andre Forhold Indflydelse paa Varmegraden. Jo højere et Sted ligger, desto stærkere virke Solstraalerne paa Grund af den klarere Luft; men i samme Grad bliver Udstraalingen begunstiget, og da den foregaar bestandig, Bestraalingen kun den halve Tid, maa en Forøgelse af Højde medføre en Formindskelse af Varmegrad. Fremdeles beror Varmegraden ogsaa paa Overfladens Beskaffenhed (idet f. Ex. et mørkt Jordsmon vil opvarmes stærkere end hvidt Sand og dette stærkere end Vand), paa Overfladens Skraaning, paa Retningen af de herskende Vinde, paa Regnmængden og Vandets Fordampning. Men K. beror ikke alene paa Middeltilstanden for hele Aaret, men meget mere paa, hvorledes Varmen og de andre Forhold ere fordelte i Aarets Løb. I Nærheden af Ægvator er Varmegraden næsten ganske ens hele Aaret igjennem, da der kun er ubetydelig Forskjel paa Dagenes Længde; men en lignende Jævnhed af Varmen forefalder ogsaa tilnærmelsesvis paa de store Have, hvor Solstraalerne ikke kunne tilvejebringe nogen stærk Ophedning og Udstraalingen ikke nogen stærk Afkøling, paa samme Tid som Strømningerne i Havet yderligere befordre en jævn Varmegrad. I store Landstrækninger derimod er Forholdet et andet; man har der betydelig Forskjel paa Vinter og Sommer. Man skjelner derfor imellem **Søklima** og **Fastlandsklima** som to Yderligheder, imellem hvilke man undertiden indskyder Kystklima som en Mellemtilstand. At Europa ligger under langt gunstigere K. end den østlige Kyst af Nordamerika, skyldes to Aarsager. Den ene er, at Europas vestlige Kyst beskylles af den fra de varmere Egne kommende Golfstrøm og derved opvarmes, medens Nordamerikas Østkyst beskylles af en kold Polarstrøm; den anden er den store Mængde Varme, som tilføres os med den tilbagevendende Sydvestpassat (s. **Passat**) og kommer os til gode ved de Vanddampe, som denne Vind fører med sig, og som fortættes hos os, medens den tilbagevendende Passat i Nordamerika allerede har afgivet sine Dampe, længe forend den kommer til den østlige Kyst. — Man gjør Forskjel paa det tropiske, det tempererede og det kolde K. Det **tropiske K.** har næsten lige lange Dage hele Aaret igjennem og som Følge deraf ingen Forskjel paa Aarstidernes Varme. Varmegraden er paa lavtliggende Steder høj; paa Højsletterne kan den derimod være meget mild. Den aarlige Regnmængde er i Regelen overordentlig stor og falder væsentlig paa den Tid af Aaret, da Solen kommer højst paa Himlen. Regnen nedstyrter da med en saadan Voldsomhed, at man kan øse det ferske Regnvand op fra Havets Overflade. Paa mange Steder haves en dobbelt Regntid. Paa Smaaøer er Regntiden mindre stærkt fremtrædende og udebliver undertiden, hvorved Misvæxt foraarsages. Det **tempererede K.** har tydelig Forskjel paa Varmegraden i Vinter og Sommer og har

altsaa en Tid, da Plantevæxten hviler. Regnmængden er i det hele mindre end i det tropiske K., men indtræffer paa forskjellige Tider, idet de varmeste Egne af det tempererede K. have deres største Regnmængde om Vinteren; derefter følger et Bælte med Efteraars- og Foraarsregn og endelig et Bælte med fremherskende Sommerregn (s. **Regn**). Det **kolde K.** har næsten kun to Aarstider, en lang Vinter, i hvilken Solen i flere Dage eller Nætter ikke lader sig se, og en kort, mild Sommer, hvor Varmegraden kan stige tilstrækkelig til at nogle faa Planter kunne komme til Modenhed; at Varmen kan stige saa højt, skyldes væsentlig den Omstændighed, at Solen i Løbet af nogle Dage eller Uger slet ikke synker under Horizonten; Dagene ere i alt Fald lange. **Klimätfeber**, febrile, i Troperne forekommende Sygdomme, navnlig lettere, sporadiske Tilfælde af gul Feber, Malariafeber osv. At K., som man har antaget, skulde gjøre den, som har overstaaet den, mindre modtagelig for Klimaets skadelige Indvirkning, er vel tvivlsomt. **Klimätisk Cur**, Benyttelsen af den gunstige Indflydelse, som visse klimatiske Forhold udøve paa forskjellige Sygdomme. Det er navnlig Sø- og Bjergklimaets styrkende Indvirkning og den beskyttende Indflydelse, som det varme Klima udøver paa visse ømfindtlige, navnlig til Forkølelsessygdomme og deres Følger tilbøjelige Naturer, der benyttes til k. C. Fremfor andre Sygdomme er det Lungesvindsoten og Kjertelsygen, der paavirkes ved Sommerophold paa den først nævnte og Vinterophold paa den sidst nævnte Art af **klimatiske Cursteder**, men endnu mange andre Sygdomme, navnlig i Nervesystemet og Fordøjelsesorganerne, egne sig fortræffelig til k. C. Den k. C. understøttes ved passende Diæt, Bade- og Brøndcure, Drue- og Vallecure osv. **Klimatologi** er Læren om de forskjellige Landes klimatiske Forhold og Undersøgelsen af de locale Forholds Indflydelse derpaa.

Klimax, gr., Trappe, Stigen; Udtrykkets stigende Forstærkning i Talen. **Klimakterisk** kaldes den Alder hos Kvinden, i hvilken hun mister sin Forplantningsevne, idet Ægdannelsen og Menstruationen ophøre. Dette sker imellem det 45de og 50 Aar. Ligesom den k. Alder undertiden kan medføre Bedring i visse Sygdomme, saaledes medfører den paa den anden Side ogsaa undertiden Sygdomme, enten staaende i Forbindelse med Menstruationens Ophør eller af anden Natur. Mindre almindelig bruges Benævnelsen k. Alder i videre Betydning om den Livsperiode, da det begynder at gaa tilbage med Legemet i det hele, og man taler da ogsaa om en k. Alder hos Manden imellem det 50de og 60de Aar. **K. Aar** kaldes hvert 7de Aar i det menneskelige Liv, i hvilket man tidligere har antaget, at der foregik en større Forandring i Legemets Udvikling, og som derfor ansaas for farligt, især det 63de, som derfor særlig kaldtes det k. A. Lærde Afhandlinger ere i sin Tid skrevne »de annis climactericis« af Henr. Rantzau, Salmasius o. fl.

Klin, Stad i det russiske Gouv. Moskva, 12 M. n. v. for M. 7,000 J. Største Delen af K. brændte 27 Juli 1885. K. er Stamsæde for Familien Romanov, fra hvilken det nuværende Kejserhus er udgaaet.

Klingberg, Henrik Matthias Vilh., en i sin Tid bekjendt kjøbenhavnsk Læge, f. 17 Aug. 1774, tog chirurgisk Examen og blev 1794 ansat som Reservechirurg i Søetaten, i hvilken han efterhaanden tjente sig op, indtil han 1824 blev Stabschirurg. Ved Siden deraf havde han en betydelig Praxis, i hvilken han var anset som en dygtig, omhyggelig og menneskekjærlig Læge, særlig Børnelæge. 1808 blev han Professor i Anatomi ved Kunstakademiet, en Stilling, hvortil hans uddannede Kunstsans og ikke ubetydelige Tegnefærdighed gjorde ham vel skikket. D. 17 Apr. 1835.

Klingemann, Ernst Aug. Friedr., tysk dramatisk Digter, f. 1777 i Braunschweig, studerede i Jena, fik ved Besøg i Weimar, hvor den Goethe-Schillerske Scene stod paa sit højeste, Interesse for Literatur og Theater og blev 1813 Bestyrer for Theatret i sin Fødeby, hvilket ved hans Virksomhed vandt stort Ry. Hans Dramaer, for største Delen Sørgespil og historiske Skuespil, ere væsentlig dygtige Rontinearbejder med vel beregnet Effect. Han døde 1831.

Klingenberg, Poul, Stifteren af det danske Postvæsen, f. i Hamborg, kom under Kong Frederik III til Danmark, hvor han først blev ansat som Krigscommissær i Jylland, senere som Admiralitetsraad i Kjøbenhavn. 1653 ordnede han Postvæsenet i de danske Stater og bestyrede det under Navn af Generalpostmester for egen Regning indtil 1685, da han for 12,000 Rd. Spec. afstod sin Rettighed til Grev Chr. Gyldenløve. Efter Souverænitetens Indførelse blev han brugt i flere Sendelser til Udlandet, navnlig til Holland. Han blev adlet 1669 og erhvervede sig efterhaanden betydelige Godser, baade i Holsten, i Jylland og paa Laaland. Foruden sin Dygtighed som Forretningsmand omtales han af sine samtidige som en Mand af Kundskaber, især i Botaniken, hvorfor han ogsaa havde udmærkede Frugthaver ved sine Ejendomme.

Klinger, Friedr. Maxim. v., tysk Digter, f. 19 Febr. 1752 i Frankfurt a. M. af fattige Forældre, begejstredes tidlig for det Rousseauske Naturevangelium og begyndte allerede som Student i Gießen at skrive Dramaer i denne Aand; 1776 blev han Digter ved det Seylerske Skuespilselskab, 1778 østerrigsk Lieutenant under den bayerske Arvefølgekrig og gjorde efter Freden nogle Rejser. Hans Digtninge fra denne Tid (Skuespillene „Otto", „Die Zwillinge" o. fl.) vise en stor Naturkraft og lidenskabelig Voldsomhed, forenet med Foragt for al Kunstform, og høre ganske til den tyske Literaturs „Sturm- und Drangperiode", der ogsaa har sit Navn efter et af hans Dramaer („Sturm und Drang", 1776). 1780 gik han til St. Petersborg og blev Officer og Forelæser hos Storfyrst Paul, gjorde en stor Rejse i Europa i hans Følge, blev 1785 ansat ved Cadetcorpset, steg under Katharina II til Oberst og blev under Paul Generalmajor og Directeur for Ridderakademiet. I et virksomt praktisk Liv udfoldede sig hans mandige og bestemte Charakter, og under

intredes og klaredes hans
Form nu nærmest blev den
|te Roman med strengt mo=
ns; dog beholdt den stadig
ing af det forfærdende og en
Grundtone. Foruden Ro=
Leben, Thaten und Höllen=
eltmann und der Dichter",
stgeborener im Paradiese" o.
enere Skrifter endnu nævnes
trachtungen und Gedanken".
ham stadig stige; 1811 blev
nant, Cadetchef og Præsident
ementet og fik Indtægterne
Kurland. Da han i Slaget
de mistet sin eneste Søn, over
æd sig blind, trak han sig
lsk Ensomhed. D. 25 Febr.
re Skuespil ere samlede i
1786—87) og „Neues The=
)), medens hans „Werke"
) og „Ausgewählte Werke"
æsentlig kun indeholde de

tysk Tegner og Raderer, f.
Leipzig, er Elev af Gussow
mærksomhed ved en Række
gninger, „Phantasier over en
tegnede den Dame, som har
enere ere udkomne i Rade=
Ophold i Brüssel udgav han
og Aaret efter, 1881, fik
ke Illustrationer i Træsnit
lmor og Psyche" efter Apu=
saa malet, men hans Male=
chnisk Virtuositet at kunne
s Raderinger.

ervisning ved Sygesengen
Institutioner, ved hvilken en
rvisning finder Sted. Den
faste Ophold i et Hospital,
riske K. ell. **Polikliniken** (By=
ls ved den kliniske Læges
Hjem, dels derved, at de
bestemte Tider hos Lægen
d af denne. **Klinisk Daab**
um) kaldtes i den gamle
n Baptizanden modtog paa
nkelse med Vand, i Stedet
højtidelige Neddyppelse i
a ugjærne dette Slags
i Neocæsarea 314 beslut=
edes dobt kunde beskikkes
3dje og 4de Aarh. udsatte
af Daaben til Dødslejet
nne fortsætte deres kjødelige
t de dog nok inden deres
til paa deres sidste Syge=
live gjorte delagtige i den
e.

et Fartøj at være, naar
ning er saaledes anbragt,
eller Række Bræder stedse
nedenfor værende og er be=
Nitnagler. De indvendige
ved gjøres en Del smal=
et var kravelbygget.

Murstèn, der ere stregne
haardt brændte, at de
næsten slet ikke suge Vand. Til Vandbyg=ningsarbejder og til Gulve ere K. de bedste af alle brændte Sten, og i Holland, hvor deres Fabrikation er meget udviklet, og hvor der er Mangel paa naturlige Sten, bruges de til Fortove og Landeveje (s. **Chaussée**).

Klinkerfues, Ernst Friedr. Wilh. [fuhs], tysk Astronom, f. 29 Marts 1827 i Hofgeismar i Hessen, blev 1851 Assistent og 1855 efter Gauß's Død Observator ved Observatoriet og Assessor ved det kongel. Videnskabernes Selskab i Göttingen, 1859 Medlem af Observatoriets provisoriske Direction, 1863 overordentlig Prof. i Astronomi og 1868 Directeur for Observatoriets praktiske Afdeling; han aflivede sig selv 28 Jan. 1884. Foruden som Opdager af sex Kometer og flittig Iagttager og Beregner er han bekjendt ved dygtige, hyppigst i „Abhandlungen der K. Gesellschaft der Wissenschaften in Göttingen" offentliggjorte, theoretiske Arbejder angaaende den sphæriske Astronomi, Dobbeltstjerne=, Komet= og Planetbaners Beregning, de absolute Perturbationers Bestemmelse, Sammenhænget mellem Kometer og Stjerneskud (s. d. A.), Indflydelse af Lyskildens Bevægelse paa Lysets Brydbarhed m. m. I hans „Theoretische Astronomie" (Braunschw. 1871) findes adskillige vanskelige Punkter behandlede fra nye Synspunkter. Han var ogsaa Meteorolog, og hans Vejrprognoser nød stor Tillid. Sit mechaniske Talent viste han ved Opfindelsen af meteorologiske Instrumenter, navnlig af Bifilar=Hygrometret, som han beskrev i „Theorie des Bifilar=Hygrometers" (Göttingen 1875), samt af en Indretning til samtidig Antændelse af Gasblus, der i nogen Tid var i Virksomhed i Göttingen og flere engelske Fabriker.

Klinkhjul, s. **Indklinkning**.

Klinomèter, et Apparat til at maale den Hældning, en Flade eller Linje danner med Horizontalplanen, bestaar af en inddelt, cirkelformet Ring, i hvis Midte er anbragt et fritthængende Lod, hvorved Afvigelsen bestemmes. I Geognosien benyttes K. til at maale Jordlagenes Hældning (Fald), og for tillige at kunne bestemme Retningen af Faldet er det forsynet med et Compas. K. er ogsaa Navnet paa et Apparat, der bruges til at undersøge et Skibs Styrlastighed (Forskjellen mellem Dybgaaende agter og for).

Klint, en høj Kyststrækning, som Møens K., Stevns K. „**Klintekongen**" spiller en vigtig Rolle i Sagnene; jvfr. Navnene „Kongsbjærget" og „Dronningestolen" paa høje Punkter af Møens K.

Klint, Gustaf af, svensk Viceadmiral og Hydrograph, f. 31 Maj 1771 i Carlskrona. 10 Aar gl. blev han Cadet ved Orlogsflaaden, og i Krigen 1788—90 udmærkede han sig som Lieutenant og Flagadjudant hos Storadmiralen. Efter Krigens Slutning blev K. Lærer ved Cadetskolen, hvilken Stilling gav ham Lejlighed til paa de til Cadetternes Øvelse foretagne Expeditioner at anstille en Mængde Observationer og Maalinger i Østersøen og Nordsøen og derved gjøre sig nøje bekjendt med disse Farvande. 1797 gjorde han Flagadjudants og Flagcapitains Tjeneste paa den svenske Escadre,

som i Forening med en dansk skulde beskytte begge Landes Handel; 1814 gjorde han, ligeledes som Flagcapitain, Tjeneste i den norske Krig og blev efter Krigens Slutning Contreadmiral. Fra den Tid og indtil sin Død 30 Apr. 1840 var han uafbrudt beskæftiget med at udarbejde og paa egen Bekostning at udgive »Sveriges Sjöatlas«, d. e. Kort over de Sverige omgivende eller af svenske Skibe fortrinsvis besøgte Farvande.

Klinte (Agrostemma Githago), Plante af Nellikefamilien, har linjeformede Blade og lange, spidse Bægerflige, der rage op over Kronen; denne mangler Bikrone og er violet. Almindeligt Ukrudt i Vintersæden.

Klinte Sø, en nu udtørret lille Sø i det nordvestlige Sjælland, ved Kattegattet mellem Isefjord og Sejerø Bugten, har Afløb til Kattegattet. Nord for Søen ligger Klintebjerg, hvor der tidligere dreves et Kalk- og Cementværk.

Klio, Historiens Muse, Datter af Zeus og Mnemosyne, bærer som Symbol en Bogrulle.

Klipfisk, den flakte, Hoved og Indvolde berøvede, saltede, pressede og tørrede Torsk.

Klipper, en i Nordamerika opkommen Art hurtigsejlende Koffardiskib, som paa en vis Maade mere gjennemskærer Vandet end glider hen over det. K. ere meget skarpe og vise overalt blide Overgange i Formen uden nogen pludselig Krumning.

Klipping, en firkantet Mønt med rundt Præg, i Regelen af ringere Værdi, hyppig anvendt i det 16de Aarh. Christian II fik deraf Tilnavnet „Kong K.", og Frederik II maatte for at holde den slette K., han lod slaa under Syvaarskrigen, i den nominelle Cours ved en Frdn. af 27 Apr. 1564 under Livsstraf tilholde alle, at modtage den for den fastsatte Værdi.

Klipsøm kaldes til Forskjel fra smeddede Søm de, som dannes ved Udklipning af Baandjærn. De have næsten ganske fortrængt hine.

Klire (Totanus) ell. Tite, Slægt af Sneppefamilien, med middellangt eller langt Næb og med høje og tynde Ben; det er sky, hurtig flyvende Fugle, der opholde sig ved Bredden af fersk Vand, sjældnere ved Havet, og leve af Orme, Insekter, smaa Muslinger osv. Kjødet er meget velsmagende. Hertil høre Muddersneppen (T. hypoleucus), Rødben (T. calidris, fuscus), Svalesneppen (T. ochropus), Tinksmed-K. (T. glareola) og Hvidkliren (T. glottis).

Klissov, Landsby i den sydlige Del af det russiske Gouv. Kielce, i Omegnen af Krakow, bekjendt ved Carl XII af Sveriges Sejer over August II af Polen 19 Juli 1702.

Klisteraal, d. s. s. Eddikeaal.

Klisthenes, Søn af Megakles, gav efter Pisistratidernes Fald 510 f. Chr. det atheniensiske Demokrati et nyt Opsving, hvorfor han i Almindel. nævnes ved Siden af Solon som Skaber af den atheniensiske Forfatning. Indførelsen af Ostrakismen tilskrives ham. Blandt hans vigtigste Foranstaltninger var Inddelingen af Folket i 10 Phyler i Stedet for de 4 gamle; Raadet forøgede han til et Antal af 500 Medlemmer; en umiddelbar Følge af hans Institutioner var, at Magistraterne bleve valgte ved Lodtrækning i Stedet for ved Haandsoprækning.

Klit, en Flyvesandsbakke, opstaaet derved, at Vinden ophober det bevægelige Sand paa de Steder, hvor der er Læ. Den er derfor af en bevægelig Natur („levende K."), indtil Plantevæxten dækker den. De højeste K., man kjender (ved Kysten af Sahara), ere 600 F. høje, medens de i Danmark ikke overstige 100 F. S. Flyvesand.

Klitmøller, Ladeplads, Fiskerleje og Toldsted i Jylland, Thisted Amt, 2 M. n. v. for Thisted ved en lille Bugt af Vesterhavet. I de senere Aar er her oprettet et ret godt besøgt Badehotel.

Klitómachos fra Carthago, skeptisk Philosoph af det nyere Akademi, en Discipel af Karneades og hans Efterfølger i Akademiet. Det er gjennem K.s Skrifter, at vi kjende Karneades's Philosophi. Han kom til Athen og blev undervist af Karneades, udmærkede sig ved grundige Kundskaber i den peripatetiske og stoiske Philosophi og ved sin Kritik af disse Skolers Dogmatisme. Han døde c. 110 f. Chr.

Klitos, Alexander d. stores Rytteranfører og Ven, reddede Kongen i Slaget ved Granikos 334 f. Chr., men blev senere dræbt af Alexander selv ved et Gilde, hvor han havde rost Kong Philip paa Sønnens Bekostning.

Klittag, d. s. s. Hjælme.

Kloák, underjordisk Ledning, der tjener til Bortledning af Regnvand, Spildevand, Grundvand osv. En K. maa være tilstrækkelig stor til at kunne bortlede Overfladevandet og have tilstrækkeligt Fald og hensigtssvarende Form for at det daglige Spildevand kan faa saa stor Hastighed, at der intet Bundfald afsætter sig. En K., der paa denne Maade holder sig selv ren, kaldes selvrensende. Kan denne Selvrensning ikke opnaas, maa man ved Skylning holde K. ren. Skylningen kan ske saa vel med rent Vand som ved selve Kloakvandet, der ved Stemmeporte ell. lign. opstuves og derpaa pludselig gives Afløb. Den indvendige Overflade af K. skal være jævn og glat for ikke at give Anledning til, at noget af Kloakindholdet skal klæbe ved Væggene, og K. skulle være tætte for at ikke Kloakvandet skal sive ud og inficere den omgivende Jordbund. De kunne bygges af Murværk, Béton, glasserede Lerrør, Jærnrør o. lign. K.s Udløb maa lægges paa Steder, hvor det udstrømmende Kloakvand ingen Skade kan gjøre. Naar undtages de Byer, der ligge ved Havet, er det sjælden, at en By kan finde et saadant Udløbssted for sit Kloakvand, og man maa da søge paa anden Maade at uskadeliggjøre det. Man har paa mange Steder og mange Maader søgt at iværksætte dette ved chemiske Midler, uden at det kan siges at være lykkedes endnu; derimod har man været heldigere med at anvende Kloakvandet til Overrisling; denne Methode har allerede i lange Tider været anvendt i Edinburgh, dog paa en temmelig urationel Maade, men er senere sat i System en Mængde Steder i England. Af tyske Byer, der anvende Kloakvandet til Overrisling, kunne nævnes Berlin, Breslau og Danzig; ved Paris findes et stort Anlæg af denne Art. Her i Landet anvendes Kloakvandet fra Nakskov paa samme Maade. Naar man har tilstrækkelige Arealer

opnaar man ved Jordbundens
forenede Virksomhed en saa
dig Rensning af Kloakvandet
)e. Der dyrkes paa de over=
a vel Græs= som Kornsorter,
Slags Grøntsager; ved Paris
Plantninger af de Urter, der
ıefabrikationen. Ved mange
'orholdene saaledes, at Kloak=
es Udløb først maa oppum=
npeanlæg af denne Art findes
g i Berlin. Her i Landet
nlæg baseret paa Oppump=
n findes en lille Kloakpumpe=
Amager. Foruden ved saa=
'umpeanlæg har man ogsaa
saa vel ved Udløbet som paa
unkter ved fortættet Luft
For at formindske den Vand=
ære at oppumpe, maa man
rfladevandet under stærkere
; directe Afløb, og dette har
ere Steder har anvendt det
System", det vil sige, at
: Kloakledninger, der da kun
oner, kun optager Spilde=
ıtet eller kun en ringe Del af
Dette sidste gives da gjen=
:er særlige Ledninger Afløb
løb. K. maa med passende
es med Nedgangsbrønde med
overfladen. De i Gaden
nne være gjennembrudte, og
ıinger kan da den friske Luft
'luften ud, saa at Luften i
Man har ogsaa forsøgt at
t lede Luften til Fabriks=
bygge særegne Skorstene
:d at føre Tunrør op ad
en endnu er denne Opgave
:ende. Tilløbet til K. sker
jjennem mindre Ledninger,
enen anbringes en Brønd
n maa for at hindre Sand
have Slamfang og for ikke
'til Udstrømning af Kloak=
:ed Vandlaas (s. d. A.). Fra
t ligeledes gjennem mindre
a vel de til Husledningerne
ikke Ledninger som de op
gaaende Faldrør maa have
re tætte, være aflukkede fra
ɔarlig Vandlaas og kunne
ıf frisk Luft, til hvilken
e Friskluftsindstrømnings=
medens Faldrøret er ført op
'ent for oven. Alle Afløb
ȝ Vandlaas. Hvor Vand=
føres Afløbet fra disse
s øvrige Spildevand til K.
ıtvise Sammensætning har
samme for Byer med og
;andclosetter. En særegen
:ansportere Excrementerne
ke, lukkede Ledninger er an=
'aldte „Liernurs System",
med eller uden Vandfor=
af fortyndet Luft suges til
vor de fabrikeres til Pou=
drette (s. d. A.). Liernurs System har til Dato ikke fundet videre Udbredelse. — K. vare allerede kjendte i Oldtiden. I Rom bleve store Kloakanlæg paabegyndte af Tarqvinius Priscus og fortsatte af Tarqvinius Superbus, der have Æren af Bygningen af den store Cloaca maxima, som endnu for en Del benyttes i sit oprindelige Øjemed. Den begyndte ved Forum og udmunder i Tiberen og er saa stor at, som Plinius siger, „et Hølæs kan kjøre derigjennem". I Middelalderen glemtes, som saa meget andet, Kunsten at bygge K., og denne er først i Nutiden atter kommen til sin Ret. For Øjeblikket staar Kloakbygningen højst i England, Tyskland og Nordamerika. Her hjemme har Prof. Colding stor Fortjeneste af Opstillingen af Regler for den rationelle Beregning af K.s Dimensioner og Fald.

Kløb, et Redskab til at indspænde i en Skruestik saadanne Gjenstande, der vilde blive skamferede ved umiddelbart at trykkes af Skruestikkekjæsternes ru Inderflader.

Kløbstræ, de c. 4—8 Tomm. tykke Stænger, som især dannes af yngre Træers grenfrie Stammer. Det vindes navnlig ved Gjennemhugning i midaldrende Bevoxninger og danner Mellemleddet mellem Kløvebrænde og Ristræ. Er det af en nogenlunde rank Form og tjenligt til Gavnbrug, kaldes det ogsaa ofte S t a n g = t r æ. Da det omtrent har samme Tykkelsedimensioner som Fagotbrænde, opskæres det til Brændsel bestemte K. ikke sjælden til denne Form af Favnebrænde (s. Fagot). I Sorteringsreglementet af 11 Oct. 1882 kaldes det her beskrevne Sortiment Rafter, medens Benævnelsen K. kun bruges om sunde Stammer eller Grene af fra 7 til 14 Tomm. i Diameter, 4 F. fra Afhugningsstedet ved Stykkets Rodende, hovedsagelig egnede til Gavnbrug og afkortede i bestemte Længder. Denne Art K. kan opskæres til Kløvebrænde.

Klokke. Materialet til Kirkeklokker var forhen udelukkende Klokkemetal (s. Bronze), i den nyeste Tid tillige Støbestaal, som er billigere og giver en omtrent lige saa smuk Klang. Til K. i Ure bruges ligeledes en binær Bronze med noget mere Tin end Klokkemetal, til Bordklokker algierst Metal, stærkt legeret Sølv, til Jærnbaneklokker haardt Støbejærn. Klangens Renhed beror, naar Materialet er Bronze, især paa Legeringens Renhed, dens Styrke saa vel paa Formen og Metallets Tykkelse paa de forskjellige Steder som paa Maaden at bruge K. paa, idet f. Ex. en svingende K. lyder stærkere end en, der hænger stille. Tonens Dybde, der navnlig afhænger af Klokkemundingens Diameter, bestemmes forud ved forskjellige, gjennem Erfaring indvundne Regler. De største Kirkeklokker i Verden ere „Czar Kolokol" (Klokkekongen) og „Bolschoj" (den store), begge i Moskva; de veje henholdsvis c. 4,000 og 1,000 Ctnr. „Kejserklokken" i Domkirken i Köln vejer 543 Ctnr. — K.s Indførelse til Brug i de christne Kirker tilskrives i Regelen, men uden tilstrækkelig historisk Begrundelse, Bisskop Paulinus af Nola (d. 431). Sikkert er det, at de i Begyndelsen af 7de Aarh. vare i Brug baade i Rom, hvor Pave Sabinian (604—6) skal have indført dem, og i det frankiske Rige, hvor

Carl d. store ivrig sørgede for den almindel. Indførelse af dem. I den østlige Kirke kom de først i Brug hen imod Slutn. af det 9de Aarh. I Begyndelsen ophængte man dem i særlige **Klokketaarne** ved Siden af Kirkerne; senere sammenbyggedes Taarnet med Kirken; men endnu findes adskillige saadanne enestaaende Klokketaarne. **Klokkedaab** er en i den romerske Kirke siden det 8de Aarh. sædvanlig Skik, ved hvilken Miserere og den 28de Psalme afsynges, Klokken først afvaskes og siden salves med den hellige Olje, og en Daabsformular fremsiges. Klokken faar ved denne Lejlighed tillige Navn efter en eller anden Helgen, som ogsaa anses for dens Fadder. Den evangeliske Kirke betragter denne Handling som en Vanhelligelse; stundum holdes der ved Klokkers Ophængning en simpel kirkelig Højtidelighed, ved hvilken Klokkernes Bestemmelse udvikles for Menigheden; men selv dette er ikke overalt Tilfældet.

Klokke (Campanula), Slægt af Klokkefamilien, der omfatter Planter med helkronede, oversædige, fuldstændige og regelmæssige Blomster og en flerrummet Kapsel. Af K., hvis Krone er mer eller mindre klokkedannet, og hvis Kapsler springe op ved Huller paa Siden, ere flere Arter vildtvoxende hos os; de udmærke sig navnlig ved deres smukke, blaa eller violette, klokkeformede Kroner. De almindeligste ere den rundbladede K. (C. rotundifolia) med runde, tidlig henvisnende Rodblade og linjeformede Stængelblade; den voxer paa aabne Steder og har mindre, blaa Kroner; den nældebladede K. (C. Trachelium), der er kraftigere og har nældeagtige Blade og store, violette Kroner; den voxer i Skove og Krat; den ensidige K. (C. rapuncoloides) med Blomsterne vendende til ēn Side; denne sidste er dog næppe oprindelig vildtvoxende her i Landet, men er et almindeligt Ukrut i Haver og lidt vanskelig at udrydde paa Grund af sine lange Rødder. En almindelig Stueplante er C. pyramidalis med en prægtig, høj, pyramideformet og rigt blomstrende Blomsterstand; den blomstrer i sit 3dje Aar og gaar derpaa ud. Den voxer vild i Sydeuropa.

Klokkedyr, s. **Infusionsdyr**.

Klokkefrø (Bombinator igneus), en lille, tudseagtig Frø, oventil brunlig, underneden rødgul, med store, sorteblaa Pletter, ogsaa kaldt „Peder Oxes Frø“, fordi den skal være indført i Danmark og Skaane af P. O.; Hannens Stemme ligner en fjærn Klokkeringen. Dens Forekomst er mere bunden til enkelte Steder end vore andre Frøers.

Klokkehyacinth (Endymion nutans), Plante af Kronliliernes Familie med klokkeformede, blaa Blomster i ēnsidig Klase. Dyrkes hos os i Haver og forekommer mange Steder i Europa som vild, men er dog oprindelig indført.

Klokkepolyp (Campanularia), Slægt af Goplepolyper med grenet Stamme, beklædt med et Chitinrør, der udvider sig til Bægere, som omslutte de enkelte Individer; af disse gives der nogle med Mund, omgiven af Fangarme, der sørge for Ernæringen, medens andre ere mund- og armløse, anbragte i lukkede Bægere; disse opamme de kjønnede Individer, der hos nogle Arter af K. blive til frie Smaagopler, hos andre derimod ere fastsiddende og mindre udviklede. K. findes i de fleste Have.

Klokkeronsdag, en ældre Betegnelse for Askeonsdag, Onsdagen før Paaske, fordi man da plejede at binde Knevelen fast i Kirkeklokkerne og først løse den Paaskemorgen.

Klokkeslæt er et bestemt Tidsmoment, udtrykt efter den sædvanlige Inddeling af Tiden i Timer, Minuter og Sekunder, hvorefter vore Ure ere indrettede. Astronomisk bestemt er K. det samme som det Himmellegemes eller det Punkts Timevinkel, hvorefter Tiden regnes, idet denne Vinkel udtrykkes i Timer i Stedet for i Grader (15 Grader lig 1 Time; hele Cirklen lig 24 Timer). K. efter sand Tid er Solens Timevinkel, K. efter Middeltid Middelsolens, K. efter Stjærnetid Nulpunktet af Vædderens Timevinkel. — Da Timevinklens ene Ben er Meridianen, maa K. i samme Øjeblik være forskjelligt paa de forskjellige Steder af Jorden, og Klokkeslætsforskjellen maa netop være lig Afstanden imellem de to Steders Meridianer, udtrykt i Tid. Men dette er ogsaa Længdeforskjellen. Altsaa er Klokkeslætsforskjellen imellem to Steder paa Jorden det samme som deres Længdeforskjel, hvilken Omstændighed benyttes til at finde Længdeforskjellen. S. ogsaa **Tid**.

Klokkespil som musikalsk Instrument, s. Carillon. **Elektrisk K.**, et Legetøj, hvor en isoleret Knevel bringes til at svinge frem og tilbage imellem en Klokke, der staar i Forbindelse med en Elektrisermaskine, og en anden, der er afledet til Jorden.

Klopp, Onno, tysk Historiker, f. 9 Oct. 1822 i Ostfriesland, blev 1845 Lærer ved Gymnasiet i Osnabrück og skrev „Gesch. Ostfrieslands“ (3 Bd., 1854—58), men opgav 1858 sit Embede for helt at vie sig til historiske Arbejder. K. udgav en Række Skrifter, som vistnok hvile paa flittige Studier, men tillige paa en ensidig Opfattelse, saaledes „Friedrich II v. Preußen und die deutsche Nation“ (1860, ny Udg. 1867) og „Tilly im 30jährigen Kriege“ (2 Bd., 1861), hvori han optraadte som Tillys Forsvarer. Derefter overtog K. Udgivelsen af Leibniz's Værker (10 Bd., 1864—77), traadte samtidig i personligt Forhold til Kong Georg V og blev 1865 ansat i Husministeriet. Han fulgte 1866 Kongen i Landflygtighed til Hietzing, gik 1873 over til den katholske Kirke og skrev „Der Fall des Hauses Stuart“ (12 Bd., 1875—86).

Klopstock, Friedr. Gottlieb, berømt tysk Digter, f. 2 Juli 1724 i Quedlinburg. Allerede som 16aarig Gymnasiast i Schulpforta fattede han Planen til sit store Epos „Messias“, af hvilket han udarbejdede de første Sange, medens han studerede Theologi i Jena (1745—46). I Leipzig lærte han at kjende Cramer, Schlegel, Rabener og Zachariä, der den Gang udgave „Bremer Beiträge“, hvori Messiadens tre første Sange indrykkedes anonymt 1748 og gjorde en mægtig Virkning. S. A. blev K. Huslærer i Langensalza, hvor han havde en ulykkelig Kjærlighedshistorie, hvis Gjenstand, hans Cousine Sophie Schmidt, han har besunget i Oder under Navnet Fanny. 1750

der havde følt sig stærkt greben
t. til Zürich, hvor han opholdt
. Med sit Epos og sine Oder
i den tyske Literatur ved ganske
j fra den aandløse Efterligning
som den gottschedske Skole
et. Den tyske Poesi løftedes
Phantasiens og Følelsens Re-
l blev Phantasien hos ham ofte
taaget og Følelsen overspændt
Ved at betone Nationalitet,
: og Christendom vilde han
rakterløse Kosmopolitisme, det
(derfor ivrede han mod Rimet
st rimfrie Vers i antike, for
næppe opfattelige Rhythmer)
annede Kredse fra Voltaire og
pher sig udbredende Fritænkeri.
", et Slags national-heroiske
r øvrigt, ligesom hans bibelske
have ringe dramatisk Værd,
isteren Hermann som Repræ-
Frihed og Uafhængighed; han
den nordiske Mythologi, som
kjendte eller forstod synderlig
Staffage i Stedet for den an-
og i sin religiøse Lyrik præ-
tiserende Følelsesreligion, der
r sig fra den stive gammeldags
n i mange Kredse herskende,
ietisme. K. var en højtbe-
væget Digternatur, men han
de Klarhed og Evne til at be-
e sig. Ved Bernstorffs Ind-
1751 indbudt til Kjøbenhavn
r blev tilstaaet ham en Pen-
for at han kunde fuldende sin
opholdt sig i Danmark, boende
, fejret ved Hoffet og i alle
dse, fremkaldende et klopstocksk
Parti i den danske Literatur
ig stærkest ses hos Ewald), ind-
fulgte Bernstorff efter dennes
odser i Holsten, og tog 1771
aborg. Han beholdt sin Pen-
k, fuldendte sin „Messias"
Markgrev Frederik af Baden
te snart tilbage til Hamborg,
en Niece, Joh. v. Winthem
Meta Moller, besungen af
af „Cidli", havde han mistet
døde 14 Marts 1803. Han
stor Pragt i Ottensen ved
Side. Den overdrevne, hos
lse grænsende Beundring for
avde alt da for længst tabt
tore Indflydelse paa Udvik-
ke Poesi og det tyske Sprog
Den fuldstændigste Udgave af
i 11 Bd. (1844—45); Dele
ing ere udgivne af Klamer
appenberg (1867) o. a., Bi-
ographi leverede af Cramer
er (1831), D. F. Strauß

Theodor, Marinemaler, f.
d. 1876, besøgte først Kunst-
lin, Dresden o. fl. St. og
ge J. C. Dahls Anvisning
til Danmark for at studere Marinemaleriet under Eckersberg. Han foretog gjentagne Rejser, dels til Island og Færøerne med Frederik VII (den Gang Kronprins), for hvem han udførte adskillige Billeder, dels mod Syden til Middelhavet og Italien. 1840 blev han Medlem af Kunstakademiet i Kjøbenhavn.

Kloster (af lat. claustrum, d. e. et indelukket Sted) kaldes den Bygning eller Samling af Bygninger, i hvilke Munke og Nonner leve i Fællesskab efter visse Regler. I Alm. er den hele Klostergrund omgiven med en Mur med kun én Indgang, og dette Indelukke danner det claustrum ell. clausura, som Klosterboerne ikke maa forlade uden særlig Tilladelse. Selve Bygningerne udgjøre i Regelen en Firkant, der omslutter en indre **Klostergaard**, rundt om hvilken der paa Bygningernes indvendige Side løber en ud mod Gaardspladsen aaben Buegang, **Korsgang, Klostergang**. Den ene af de 4 Fløje er **Klosterkirken**, ved hvilken der er ansat en særlig **Klosterpræst**. Bygningsstilen er snart den byzantinske, snart den romanske, snart den gotiske. I nederste Etage findes sædvanlig det saakaldte Talreværelse, i hvilket de fremmede blive indførte, og Refectoriet eller Spisesalen tillige med Forsamlingssalen, i hvilken K.s Beboere daglig komme sammen for at høre et Capitel af deres Regel forelæse; her drøftes ogsaa K.s Anliggender (Convent, Capitel). I anden Etage findes de snævre, simpelt indrettede Celler med et Vindue til Klostergaarden eller Haven; Cellerne staa ved en Gang i umiddelbar Forbindelse med Kirkens Chor. Kun de overordnede indrømmes der et rummeligere Værelse. I mange ældre K. var der ikke Celler, men en fælles Sovesal, i hvis Midte Abbedens Seng stod. De andre Rum, som Skatkammer, Bibliothek, Undervisningsværelse, Fremmedværelse, Udhuse osv., staa i Henseende til Udstrækning i Forhold til K.s Midler og Charakter. Adskilligt i den ydre Indretning, som en i Midten anbragt Brønd eller Fontaine, er ejendommeligt for de græske K. Den kunstneriske Udstyrelse og den rene Bygningsstil kunne især træde frem i Klosterkirken, Korsgangen og Indgangsporten. Det nærmeste, umiddelbare Tilsyn med et K. føres af den af Biskoppen eller Capitlet udnævnte Prior, Abbed, Superior eller Provst, i Nonneklostrene af en Priorinde, Abbedisse, Superiorinde, Provstinde eller Domina. Flere K., som følge samme Regel, danne en **Klosterorden**. K. i et helt Dioces staa under Biskoppen, mange dog ogsaa under en Ordensgeneral, der kun er den pavelige Stol ansvarlig (**eximerede K.**). Alle de egentlige Klosterboere (Munke og Nonner) ere forpligtede til Lydighed, Kyskhed og Armod; men det sidste af disse tre Klosterløfter formildes i Romerkirken ved Distinctionen mellem høj, højere og højeste Armod. K., som forpligte sig til høj Armod, have Lov til at eje saa megen Grundejendom, at Beboerne kunne leve deraf; den højere Armod tillader ikke Besiddelsen af Grundejendom, men vel rørlig Ejendom; kun den højeste Armod vil sige virkelig Fattigdom, som f. Ex. hos Capucinerne. Personlig Ejendom maa ingen Klosterboer besidde.

Før nogen Mand eller Kvinde faar Lov til at aflægge Løfterne, maa de først have tilbragt 1 Aar i K. som **Novicer**; efter at have aflagt Løfterne kaldes de **Professer**. Brud paa Klosterløfterne, som i sin Tid straffedes med Døden, straffes nu med strænge Bodsstraffe. Munkene kalde hverandre indbyrdes Broder (frater), Nonnerne Søster (soror); hine tiltales af Lægfolk med Navnet Pater (Fader). Efterhaanden har der i K. uddannet sig forskjellige Bestillinger som Bibliothekar, Lector, Økonom, Kjældermester, Portner og Circator; den sidste har det Hverv at efterse Sove- og Arbejdsværelserne og at kalde til Bøn; alle de nævnte sammenfattes under Navnet **Klosterofficialer**. Den anden Hovedklasse af Personalet i et K. bestaar af Converserne og Lægbrødrene (Conversi et fratres laici), der ere verdslige Personer, som af forskjellige Aarsager give sig ind i K. — De første K. forekomme i det 4de Aarh. i Øvreægyptens Ørkener. Den hellige Antonius samlede c. 305 et Antal Eneboere, som byggede deres Boliger ved Siden af hverandre, og hans Discipel Pachomius stiftede 340 en regelmæssigere Forbindelse af Eneboere paa Niløen Tabenna; hans Regel følges endnu i flere græske K. Snart fyldtes ogsaa Palæstina, Syrien og Armenien med Munke- og Nonneklostre. I Vesterlandet indførtes K. ved Athanasius, Ambrosius og Hieronymus, i England ved Augustinus, i Irland ved Patrick, i Tyskland ved Bonifacius. De fleste af Orientens K. husede næsten udelukkende Almuesfolk, som gik i K. for at undgaa Krigstjeneste, Skatter og Arbejde og saa oven i Kjøbet erhverve sig Ros for Hellighed; derfor fandt Staten sig gjentagne Gange foranlediget til at stride ind imod denne Løben i K. I Vesterlandene fandtes der derimod i K. talrige Medlemmer af Folkenes ædleste Slægter, og her bleve K. Hovedsæderne baade for Videnskabelighed og for stor Vindskibelighed baade i Haandværk og Agerbrug, saa at de fik overordentlig Betydning for Culturens Udvikling. Navnlig fik Klosterskolerne (s. nedenfor) stor Betydning for Ungdommens Opdragelse. De berømteste vesterlandske K. vare Vivarium i Calabrien, stiftet af Cassiodorus, Monte Cassino ved Napoli, stiftet 529 af Benedict af Nursia, hvis Regel gik over paa alle Vesterlandets K., Bobbio i Norditalien, stiftet af Columban for at bekæmpe Hedenskabet og Arianismen, Iona i Skotland, stiftet 565 af Columba, Bangor i Ulster i Irland, Wearmouth i England, berømt ved sin Videnskabelighed, i Frankrig St. Denis ved Paris, Gammel-Corvei i Picardiet, Clugny i Burgund og Citeaux ved Dijon. For Sydtyskland bleve St. Gallen, Reichenau, Lorsch og Hirsau, for Mellemtyskland Fulda, Hersfeld og Fritzlar, for Nordtyskland Ny-Corvei Midtpunkter for christelig Cultur. I Danmark oprettedes de første K. rimeligvis under Knud d. store. De store Rigdomme, som K. efterhaanden samlede sig, fremkaldte næsten overalt megen sædelig Slaphed hos Klosterboerne, og de mange Reformer, som man rundt om søgte at gjennemføre, virkede i Regelen kun kort; det var derfor intet Under, at den offentlige Mening i Reformationstiden med stor Styrke vendte sig mod K. Hvor Reformationen sejrede, blev Klostergodset dels inddraget i Staskassen, dels anvendt til at ophjælpe Skolevæsenet eller Gudstjenesten, dels brugt til at oprette Forsørgelsesanstalter for ugifte Adelsdamer. I Danmark fik de fleste Klosterboere, naar de ønskede det, Lov til at blive i K. indtil deres Død. Maribo K. bestod endog indtil 1621, da Christian IV ophævede det, fordi det ikke vilde lykkes at opretholde god Tugt blandt Søstrene der. I de katholske Lande rejste der sig i det 18de Aarh. stærk Uvilje imod K., som nu bleve betragtede som Sæder for Overtro og Lediggang. Kejser Joseph II skal have ophævet 1,300 K. I Frankrig blev alt Klostergods 1789 erklæret for Nationalejendom, og efter Rhinforbundets Oprettelse gik det ogsaa stærkt ud over Tysklands K.; men Napoleon I.s Fald fremkaldte en Restauration ogsaa af Klostervæsenet. I Frankrig f. Ex., hvor der ved dette Aarh.s Begyndelse ikke fandtes Nonner, var der allerede 1830 22,000 og 1878 c. 128,000; samtidig rejste sig det ene K. efter det andet ikke blot i de katholske Lande, men ogsaa i flere af de protestantiske, navnlig i Tyskland og England. Fra 1850 til 1872 steg f. Ex. Klosterboernes Antal i Stiftet Köln fra 272 til 3,132; men denne stærke Udbredelse gjorde rundt omkring Statsmagterne betænkelig. Portugal gjorde Begyndelsen, thi her blev allerede 1834 en stor Mængde K. ophævede; men af ganske anderledes indgribende Betydning var Ophævelsen af K. i Kongeriget Italien 1866 og den preussiske Lov af 31 Maj 1875, hvorved alle Ordener og Congregationer med Undtagelse af dem, der udelukkende viede sig til Sygepleje, bleve ophævede. Et lignende Slag ramte K. i Frankrig ved Loven af 19 Marts 1880, der fordrev c. 7,500 Munke og c. 14,000 Nonner fra deres K. (jvfr. **Munk** og **Eneboer**).
Klosterskoler vare i Middelalderen Undervisningens Midtpunkter, i Østen først ordnede i det græske Munkedømmes contemplative Aand af Basilius d. store (s. 329), i Vesten af Benedict af Nursia (s. 480) i asketisk Aand. Benedictinerskolerne bredte sig over den vestlige Halvdel af Syd- og Mellemeuropa og de britiske Øer og stod i Blomst fra Carl d. stores Tid til Pave Gregor VII.s. Deres historiske Rolle har været at overføre den gamle klassiske og christelige Dannelse til de nye, romansk-germanske Folkeslag. Store Lærde og Gejstlige ere udgaaede fra dem eller have ledet dem, som Paul Warnefrid, Gerbert, Alcuin, Hrabanus Maurus, Ansgar; de berømteste Skoler vare i Tours, Hirsau, St. Gallen, Fulda. Først optog de kun pueri oblati, d. e. vordende Munke, senere ogsaa andre Gejstlige, fra Carl d. stores Tid alle, som vilde uddannes til Statens eller Kirkens Tjeneste. En Synode i Aachen 817, som forbød Lægfolks Optagelse, førte til Dannelsen af scholæ exteriores for Lægfolk ved Siden af scholæ interiores for Munke med endnu strængere Disciplin som Hovedforskjellen fra hine. I Elementarfagene underviste en almindelig Munk, scholasticus, i de højere Fag en Lærd, magister, med seniores, ofte mange, til Hjælp. Latin var Tale- og Undervisnings-

ig, Skrivning og Psalmesang
næst Bibelkundskab og Gram-
og Dialektik (Trivium), paa
öuden Arithmetik, Geometri,
tik (Quadrivium). Som Lære-
Ex. Martianus Capellas En-
g Cassiodorus's »Institutiones
ines«; desuden læstes Kirke-
erne. I det hele havde Under-
rkt formelt Præg. Fra det
Benedictinerskolens Indfly-
es af Augustinernes og Fran-
læ claustri for Munke, cano-
l), der mere havde Folkets
men den hævede sig igjen en
i Frankrig i det 17de Aarh.,
elig bearbejdede Historien og
or Adelsynglinge og højere
ter Reformationen drog Je-
en stor Del Undervisningen
ıde til sig. I de protestan-
:klostergodset for en Del til
)eholdt Navnet K. Bekjendte
embergske, oprettede 1556 for
dygtigste Elever fra de øvrige
ıanne dem til Gejstlige.
Communitetet.
. Stad i Ærkehertugd. Øster-
M. n. n. v. for Wien. 7,000 I.
ıg Flodskibsfart. Storartet
kibsbyggeri. Seværdigt Au-
d rigt Bibliothek og flere

f. Seven.
Rorerne (f. d. A.).
, den første Generalsuperin-
og Holsten, f. 1606 i Lipp-
studerede Theologi i Rostock,
ılev udnævnt til Professor.
tian IV ham som General-
Slesvig med Forpligtelse
i Flensborg, hvor han til-
Præst ved St. Nikolai Me-
Han har indlagt sig en vis
d sin Iver for den orthodoxe
resse for det tyske Sprog.
ede ham i en heftig Strid
lger Rosenkrantz, hvem han
lde Papisters, Socinianeres
Bildfarelser, og med Præsten
n indstævnede som Bagvasker
tand. Af mere indgribende
at han af egen Magtfylde
ke og plattyske Sprog som
borg Provsti og i Stedet der-
erne det højtyske. Han døde
kjøbenhavn 1668.
ılovesyge, godartet, en Ud-
kvæget, Faaret og Svinet,
er i Forbindelse med Mund-
tsom og viser sig med nogle
om Epizooti med en stor Ud-
rk altid indført ved Smitte
giver sig til Kjende ved stærk
lse i Huden paa Fødderne,
d. e. Spalten mellem de
en, Klovene, hvor der dan-
:r; naar disse briste, opstaar
først hele til efter længere

Tids Forløb. Betændelsen kan ogsaa angribe Leddet med paafølgende Benedder. K., ondartet, hos Faaret, er ligeledes en meget smitsom chronisk Betændelse i Fødderne, især i Kronen, Ballerne og Klovevigen, der forekommer hos Faar af Merinos Racen ved fugtigt Vejrlig og ved Græsning paa lave, fugtige Steder; især hyppig i Tyskland.

Klub (eng. club), en i selskabeligt eller politisk Øjemed stiftet Forening. Politiske K. spillede navnlig en Rolle under Revolutionen af 1789, saaledes Jakobinernes, Cordeliernes, Feuillanternes osv.

Kluften kaldes undertiden i Træstammer Retningen efter Radius, fordi Træet lettest spalter efter denne.

Klumpfisk, d. s. s. Maanefisk.

Klumpfod, en hyppigst medfødt eller i den tidlige Barnealder opstaaet Misdannelse af Foden, hvorved denne er drejet saaledes, at den ydre Fodrand vender nedad og danner Støttepunktet under Gangen, Tæerne indad og Fodsaalen altsaa bagtil eller endog opad, i hvilket sidste Tilfælde den syge gaar paa den øvre Flade af Foden.

Klumpp, Friedr. Wilh., württembergsk Skolemand, f. 1790, blev 1821 Professor ved det mellemste, 1838 ved det øverste Gymnasium i Stuttgart. Sine Tanker om de lærde Skolers Reform udtaler han i sit Skrift „Die gelehrten Schulen nach den Grundsätzen des wahren Humanismus und den Anforderungen der Zeit“ (1829—30). Han forkaster deres udelukkende klassisk-philologiske Grundlag, som den gjennem Christendommen og de moderne Videnskaber udviklede Menneskeslægt ikke længer kan nøjes med. Anskuelsesevnen og Sprogevnen hos Barnet (jvfr. Pestalozzi) skal udvikles gjennem reale Fag og Modersmaalet; først efter det 10de Aar maa Undervisningen i fremmede Sprog, navnlig i Latin, indtræde, og Sprogstoffet skal paa praktisk Vis meddeles før de grammatiske Regler (jvfr. Hamilton, Jam., til hvem han henviser). Desuden maa Legemsøvelser have deres Plads i Skolen. Slottet Stetten blev 1831 indrettet til en Undervisningsanstalt efter hans Plan, men han ledede den kun i nogle Aar. Andre Skrifter af ham ere „Ueber die Errichtung von Realschulen“ (1836) og „Das Gymnasium in Stuttgart“ (1838). Som „Oberstudienrath“ udarbejdede han 1845 en Skoleplan for Württembergs lærde Skoler. D. 1870.

Klunker, det allersimpleste Lærred af Skjætteblaar, tjenligt især til Gulvklude.

Klup, et Redskab til Skrueskæring. Ogsaa et Instrument, hvormed Skovbrugeren maaler Træstammers og andre runde Træstykkers Diameter. Man har det i flere forskjellige Former, der dog alle have det til fælles, at Afstanden mellem to mod hinanden bevægelige, men bestandig indbyrdes parallele Arme kan maales paa en inddelt Stang, langs hvilken den ene af Armene under Bevægelsen glider. De forskjellige Klupformer kunne henføres til 3 Hovedarter: 1) Den ældre, mest almindelige K., hvis ene Arm er fast forbunden med Maalestokken under en ret Vinkel, medens den anden, ligeledes under en ret Vinkel med Maalestokken, er fastgjort paa en samme omsluttende

Skyder og kan bevæges frem og tilbage, saaledes at Stammen, der skal maales, kan bringes imellem Armene og dens Diameter derefter aflæses paa Maalestokken. Af denne Klupform, der er modificeret paa flere Maader, er Standingers — hvor en Afvigelse i Armenes Parallelisme, som let fremkommer derved, at Skyderen for at være let bevægelig ikke kan slutte ganske nøje om Maalestokken, ved en ret hensigtsmæssig Foranstaltning søges forebygget — en af de bedste. Ved en anden meget praktisk Form, der nu er indført i de danske Statsskove, er Skyderen indrettet saaledes, at den slutter løst om Maalestokken, men at Armen alligevel stiller sig lodret paa denne, naar den under Brugen trykkes mod Stammen. Dette opnaas derved, at Skyderen under Armens lodrette Stilling kun ligger an mod Stangen med den fremad vendende Bagkant og tilbage vendende Forkant, men for øvrigt er udvidet indefter fortil og udefter bagtil. Naar K. aabnes, vil Armen derfor falde forover og komme til at sidde løst paa Stangen, hvorved Bevægelsen uden Skade for Redskabets Paalidelighed væsentlig lettes. 2) Den af Oberforster Friederich i Böhmen opfundne og af Burckhardt anbefalede K. stiller sig fra den foregaaende derved, at begge Armene ere fast forbundne under rette Vinkler hver med sin Maalestok, medens Bevægelsen foregaar derved, at disse to Maalestokke, der ere sammenpløjede efter Længden, glide hen ad hinanden. Denne Bevægelse frembringer temmelig megen Friction; men naar denne formindskedes ved Anbringelse af Frictionsruller, vilde et omhyggelig udført Apparat af dette Slags uden Tvivl være meget brugbart. 3) Den tredje Hovedform er Lütkens Saxklup, hvor Armene ikke sidde paa Maalestokken, men paa et saxformig bevægeligt Kors saaledes, at de ved den ene Ende tæt foran Haandgrebene ere fæstede til samme ved Bolte, om hvilke de kunne dreje sig, og ved den anden under Brugen fremad vendende Ende gaa gjennem Skydere, der ligeledes ved bevægelige Bolte ere fæstede til Korsarmene. Naar alle fire Befæstelsespunkter ere lige langt fra Korsets Midtbolt, ville Armene under alle K.s Stillinger bevare deres Parallelisme, saa at Diameteren af en Stamme, som Armene fra begge Sider bringes til at berøre, kan aflæses paa en inddelt Maalestok, der ved den ene Ende med en bevægelig Bolt er fastgjort tæt foran Haandgrebet paa den ene Arm og gjennem en dertil indrettet Styring glider over den anden. Maalestokken, som kan aftages og vendes, er paa den ene Side inddelt i Længdemaal, paa den anden i Kvadratmaal. Skyderne ere af Metal og forsynede med Frictionsruller, mod hvilke Armene holdes stadig tiltrykte ved en Fjeder. Bevægelsen er derfor meget let, og, da Skyderne uden Skade for Nøjagtigheden kunne være tilstrækkelig rummelige, vil den Udvidelse, Træet i Kluparmene kunde lide ved Indsugning af Fugtighed, og som tit i fugtigt Vejr kan gjøre K. af andre Constructioner ubrugelige, her hverken forringe Instrumentets Brugbarhed eller Maalingens Nøjagtighed. Til Diametermaaling bruges ogsaa undertiden en Art Krumpasser, der dog ikke synes at have fundet nogen stor Udbredelse.

Klyde (Recurvirostra avocetta) eller Brogeblit, Skomagerfugl, Vadefugl af Sneppefamilien, hvid med sorte Vinger, med langt, tyndt, fladtrykt og bøjeligt, stærkt opad krummet Næb, med lang Hals og lange Ben, hvis Tæer ere forbundne ved en Svømmehud. K. opholder sig ved Havbredder, hvor den løber om, vader eller svømmer, fanger Insekter, smaa Krebsdyr o. lign.; Æggene lægges i en Fordybning i Sandet eller Græsset.

Klyds, Huller i Boven af et Skib, udforede med Bly eller Jærn, bestemte til derigjennem at føre Ankertovene eller Kjættingerne for at befæstes til Ankerne.

Klynger (Rubus), Slægt af Rosenfamilien med Flerfoldsfrugt, hvis Smaafrugter ere Stenfrugter, og hvoraf flere Arter ere velbekjendte paa Grund af deres spiselige Bær. Hindbær (R. idæus), almindelig vildtvoxende i Europas og Asiens tempererede Egne, har været dyrket fra Middelalderen; den har røde, undertiden gule Bær. Brombær (R. fruticosus) er en meget almindelig, vildtvoxende Busk med sorte, glinsende Bær og femkoblede Blade. Korbær (R. cæsius) med blaaduggede Frugter, trekoblede Blade og nedliggende Stængler er hyppig ved Gærder, i Krat og Skove. Multebær (R. Chamæmorus) med mørkegule Bær er en urteagtig Plante, hvis egentlige Hjem er Norge; hos os findes den paa nogle Steder i det nordlige Sjælland og Jylland, f. Ex. Lille Vildmose. Fruebær (R. saxatilis) er ligesom foregaaende en urteagtig Plante, hvis golde Stængler ere lange og nedliggende, de frugtbærende derimod oprette, Bladene trekoblede og Bærrene smukt højrøde, men sure; hist og her i Skove. Til disse urteagtige K.-Arter hører ogsaa den nydelige lille R. arcticus, der paa Norsk kaldes Aakerbær ell. Bjørnebær; i Danmark findes den ikke, derimod i det nordlige Norge og Sverige samt i Finland. Den minder om Multebær, men har rosenrøde Blomster og mørkerøde, meget aromatiske Frugter. Multebær gror mest i Moser, denne mere paa græsbevoxede Steder. Foruden disse findes der hos os en Mængde andre Arter og Former af Slægten K., der ligne Brombær og navnlig i Fyn og det østlige Jylland ere stærkt fremtrædende.

Klyster, Lavement, Indsprøjtning af en Vædske i Endetarmen, hyppigst for derved at fremkalde Aabning. Det almindelige afførende K. bestaar af Havresuppe med lidt Olje, Salt og Sukker i, men man anvender ogsaa K. bestaaende af koldt Vand, Sæbevand og andre Vædsker, der ved en let Irritation af Tarmen kunne bringe denne til at udtømme sit Indhold. Ogsaa til at standse heftige Diarrhoer anvendes K., oftest en Stivelseopløsning med eller uden Opium. De saakaldte nærende K., hvorved Bouillon, Mælk, Æggeblomme, Pancreasemulsion osv. indsprøjtes i Endetarmen, anvendes, naar Ernæringen ad den sædvanlige Vej er umulig. K. bibragtes („sattes") tidligere mest med en almindelig stor Sprøjte, Klystersprøjte, eller med Klysopumpe, en Trykpumpe,

chukslange forbindes med en
engere Rør, som føres op i
ved Bødsken kan drives højere
Mængde end med Sprøjten.
d indhældes K. sædvanlig i
nem en Tragt med en lang
er ender i en Spids; ved at
er eller mindre højt, bliver
K. trænger ind i Tarmen,
.

ens Elskede, der af Sorg over
vandledes til „Solblomsten“
lejer sig efter Solen).
Datter af Kong Tyndareos
øster til Helena, var gift med
Moder til Iphigenia, Elektra
er Agamemnons Fraværelse
ja indlod hun sig i en straf-
t med Ægisthos og dræbte
en sin Ægtefælle efter dennes
es hævnede sin Faders Død
eren, hvorfor han blev for-
e, indtil han fandt Hvile
n frikjendt af Areopagos.
sejl paa et Skib, som hejses
Forstangen og en Bøjle paa
om, der danner Forlængelsen
samme Maade, som Stæn-
ngelsen af Masterne.
Kastet, rigtig tæt af Karte-
lere Gange, valkes stærkt,
de fine Sorter endog mange
øses og decateres.
, glimmerrige og frugtbare
Karskjorden. At klæge er at
ig op og sprede dem ud over

Flueslægt med Stikkemund,
attedyr; i daglig Tale kal-
nser“, uagtet de ere me-
disse i Bygning og Leve-
de Fluer“, uagtet de som
meget store Øjne. De ere
e for Heste og Hornkvæg.
nod i Jorden.
rede, inddampede og filtre-
gksaft), der ved videre For-
e krystalliseret Sukker. S.

ngsbevægelser, hvorved intet
aven er tom.
a), Slægt af de ærteblom-
ed 3koblede Blade, hoved-
nd, sambladede Kroner og
Mange af dem ere vildt-
els mindre og finere med
s større og kraftigere med
omster. Rødkløveren (T. pra-
e Stængel, Hvidkløveren (T.
e krybende Stængel og meget
ifterskafter. Harekløveren (T.
eget almindelig paa tørre
Blomsterhovedet graaagtigt
je Bægerhaar. Beslægtede
enst K. ell. Alsike-K. (T. hy-
ven almindelig som Foder-
Tid og kjendes fra hvid K.
ler og rosenrøde Blomster
blomstringen tilbagebøjede

Stilke, samt Jordbær K. (T. fragiferum), der vokser paa Strandenge og har oppustede Bægere, hvilket giver dens Blomsterhoved Lighed med en Frugt. K. er en fortrinlig Foderplante, der fortæres af Kreaturerne dels i frisk Tilstand, dels i tørret (som Hø); den er desuden, hvor den vil lykkes, navnlig paa kraftige og nymerglede Jorder, en vigtig Mellemfrugt i Sædskiftet, da dens rige Rodvækst forøger Madjordens Forraad paa letfordøjelig Planteføde. K., der dog først med Aarhundredets Begyndelse fandt almindelig Udbredelse i vort Jordbrug, taaler imidlertid ikke at dyrkes for ofte paa samme Sted, men kræver et Mellemrum af 8—12 Aar. De fleraarige Arter, som Rødkløver, Alsikekløver og Hvidkløver, udsaas om Foraaret, sædvanlig blandt Vaarsæd, sjældnere blandt Vintersæd, og blive da tjenlige til at afgræsses eller høstes i den næstfølgende Sommer, i hvilken Rødkløveren, der hyppigst saas, kan naa en Vækst af 2—3 F. og i et Par Slæt give 4—8 Læs Kløverhø. Udsæden er af denne Art 12—16 Pd. pr. Td. Land, af Hvidkløveren, der navnlig benyttes til Faaregræsgange, 8—10 Pd., og ligeledes af Alsikekløver; men sædvanlig benyttes de samlede og i Forbindelse med forskjellige Græsarter, navnlig for at sikre Græsningen i andet og tredje Aar, i hvilke K. ofte gaar bort. Der bruges i saa Fald en forholdsvis tættere Udsæd, som 15 Pd. Græsfrø og 12 Pd. Kløverfrø, hvoraf Hvidkløver og Alsikekløver udgjøre henholdsvis 1 og 3 Pd. En enaarig Art, Blodkløver (T. incarnatum), saas om Efteraaret paa Stubben og kan da give en god Afgrøde til Afgræsning i Foraaret; dog ædes den ikke begjærlig af Kreaturerne. Den dyrkes meget i sydligere Lande; der bruges en Udsæd af henved 40 Pd.

Kløveshøj, en 322 F. høj Bakke i det vestlige Sjælland, ø. for Tis Sø, med vid Udsigt over det omliggende Land.

Kløvtræ kaldes i Sorteringsreglementet af 11 Oct. 1882 sundt, lige og knastfrit Træ af mindst 7 Tomm.s Diameter, tjenligt til Gavnbrug og udkløvet som Brænde.

Kmety, Georg [kmætti], ungarsk General, f. 1810, var 1848 østerrigsk Officer, tog glimrende Del i den ungarske Frihedskrig først som Chef for en Bataillon Honveds, han selv havde uddannet paa 6 Uger, siden som Divisionsgeneral og flygtede i Aug. 1849 til Tyrkiet. Her antog K. Muhammedanismen, førte som Ismail Pascha 1854—55 et Hærcorps i Lilleasien og medvirkede kraftig ved Kars's Forsvar. K. blev til Løn Gouverneur i en lilleasiatisk Provins, sendtes 1860 til Syrien for at undertrykke Urolighederne og i Maj n. A. til Kreta som Gouverneur; d. 1865.

Knagge, et i nogle Egne brugt Navn for Trætænder i Tandhjul.

Knaldgas ell. **Knaldluft** er egentl. en Blanding af 2 Rumfang Luft og 1 Rumf. Ilt; dog bruges Navnet ogsaa om andre Luftblandinger, som explodere ved Antændelse, saaledes Blandinger af Gas og Ilt eller Luft; Chlorknaldluft er en Blanding af lige Rumfang Chlor og Brint. Ved Forbrænding af Brint eller Gas i Ilt ved Hjælp af særegne Haner frembringes meget høje Temperaturer, som benyttes

til Platinsmeltning, Lodning af Blyplader i Svovlsyrefabrikerne osv. Jvfr. **Brint** og **Drummondsk Lys**.

Knaldsalte. **Knaldguld** faas som et brunt, ved Ophedning eller Slag heftig explloderende Legeme, naar man fælder en neutral Opløsning af Guldchlorid med Ammoniak eller opvarmer frisk fældet Guldilte dermed. Af Sølvilte vindes ved svag Opvarmning med Ammoniak det sorte, endnu voldsommere exploderende **Berthollets Knaldsølv**. Ved Opløsning af Kviksølv i Salpetersyre ved svag Varme under Tilsætning af Alkohol faas farveløse Krystaller af Howards **Knaldkviksølv**, $C_2N_2O_2Hg$, der anvendes i stor Maalestok til Fænghætter og især til Kobberpatroner. Af 1 Pd. Kviksølv faas 30,000 Fænghætter. Paa samme Maade som Knaldkviksølv vindes det endnu voldsommere exploderende **Knaldsølv**, der er aldeles analogt sammensat. Den Syre, **Knaldsyre**, hvoraf disse sidste K. afledes, lader sig ikke isolere.

Knaldtræ (Hura crepitans), fra Sydamerika, tilhører Vortemælksfamilien og har faaet sit Navn deraf, at Frugten, der er en træagtig, flerrummet, fladtrykt-kugleformet Kapsel, ved Modenheden springer op med et Knald omtrent som et Pistolskud; skaaret over inden Modenheden og kogt i Olje for at hindre Opspringning bruges den meget som Sandhus. K. udmærker sig ved en særdeles skarp, giftig Mælkesaft, og Frøene ere overordentlig heftig purgerende.

Knapp, Alb., Psalmedigter, f. 1798 i Würtemberg, Sognepræst i Stuttgart, har foruden „Christliche Gedichte" (1829, 3dje Opl. 1843) og „Neuere Gedichte" (1834) bl. a. udgivet „Evangelischer Liederschatz für Kirche und Haus" (3dje Udg. 1865), der indeholder en værdifuld Samling af Lovsange fra alle christne Aarhundreder. D. 18 Juni 1864.

Knappenaale forfærdiges til Sørgenaale af Jærntraad, ellers af meget glat, rund og stivtrukken Messingtraad, der rettes ved at trækkes mellem flere i Zigzag stillede Stifter paa et Rettetræ, afklippes 100—200 ad Gangen i 2-, 3- eller 4dobbelte Længder, der spidses for begge Ender paa en filehugget Skive (Spidsring) og derpaa afklippes fra begge Ender i enkelte „Skafter", d. e. Naalelængder. Hovederne dannes ved Opsnoning af lidt tyndere og aldeles blød Traad over en tykkere, stiv Traad til lange „Spindler", hvoraf klippes godt to Omgange til hvert Hoved. Dette stikkes paa Skaftet og præges fast mellem to Staalstempler paa „Vippen", et lille Faldværk, der bevæges med Foden. Sørgenaalene blive anløbne eller sværtede; Messingnaalene blive bejtsede og hvidkogte (s. **Fortinning**). Til sidst blive de fleste Naale stukne i **Breve**. Man har Maskiner til at forfærdige Naalene; disse faa da ikke deres Hoveder paa den beskrevne Maade, men ved Oppresning af selve Skaftets Ende. Ligeledes har man Maskiner, der afklippe en lang Strimmel Papir til Breve, folde dem og stikke Naalene ind. Ved Fabrikationen af K. for Haanden er den billige Pris opnaaet ved en meget vidt dreven Deling af Arbejdet, saaledes at i de store Fabriker hver enkelt Arbejder, for største Delen Kvinder og Børn, kun giver sig af med ēn af de mange Dele, hvoraf hele Fabrikationen bestaar.

Knapper forfærdiges af mange forskjellige Materialer, dels med 2—5 Huller helt igjennem, dels med et Øje eller stærke Traade paa Bagsiden for at kunne sys fast. Tinknapper støbes af legeret Tin i Metalformer, 2delte, naar K. skulle have Huller eller fastloddede Øjne, 3delte, naar de støbes med Øjne. Man har ogsaa K. af Messing og desl., støbte i Sand med en udstaaende Tap, der gjennembores paa tværs, eller med et indstøbt Øje af Jærntraad. De fleste, til sidst ofte forgyldte Messingknapper ere dog udpressede af Plader, prægede og ved Lodning forsynede med Øjne. Ofte ere de hule, af to tynde, paa Randen ved Ombøjning forbundne Plader og i Midten fyldte med Kit, Pap eller en tynd Zinkskive. Overtrukne K. ere sædvanlig dannede paa lignende Maade af to tynde Skiver af Jærnblik med Pap inderst, Brunel eller Silketøj uden paa og lidt Lærred stikkende frem af et Hul paa Bagsiden, alt forbundet i en Presse ved Ombøjning af Randen af den yderste Skive. Finere, overtrukne K. ere som Posamentmagerarbejde flettede over Knapformer af Træ- ell. Benskiver. Hornknapper, enten af Spaaner eller som Knapformer udsavede af Plader med Kronbor, presses varmt, hvorved Øjet af Jærntraad tillige befæstes. Perlemorknapper drejes, og Øjet presses ind i et skraat underdrejet Hul paa Bagsiden. Smaa K. med 3—4 Huller af Email („Porcelænsknapper"), der nu ere saa almindelige, formes af en letsmeltelig, pulverformet Blanding med ganske lidt Mælk ved Presning og ophedes i en Muffelovn ved en moderat Varme, saa at de sintre sammen uden at smelte.

Knardrup Kloster laa i Sjælland, Gandløse Sogn, Ølstykke Herred, ved en Sø, 2½ Mil n. v. for Kjøbenhavn, hvor Landsbyen K. nu ligger. Det var en Kongsgaard, som Christoffer II 1326 efter sin Dronning Euphemias Tilskyndelse forvandlede til et Kloster, der fik sine første Munke fra Sorø og altsaa henhørte til Cistercienserordenen. Det stod ved Magt indtil Reformationen, blev seculariseret og 1538 henlagt under Kjøbenhavns Universitet, hvis Professorer 1546 paa Grund af en Pest i Kjøbenhavn for en kort Tid flyttede herud. 1561 tilbyttede Kongen sig det for Jagtens Skyld.

Knaresborough [næhrsborro], Stad i Yorkshire, Westriding, i England, 3 M. n. til ø. for Leeds, med 5,000 J. og Linnedmanufakturer. Sundhedsbrønd.

Knast kaldes en Dannelse i Veddet, der fremkommer der, hvor Grenene udgaa; den er spids indadtil og breder sig udefter, og Grunden hertil er den, at Grenen, der opstaar paa Modergrenen, medens denne endnu kun har ēn Aarring, i Begyndelsen naturligvis er ganske tynd, men lægger et nyt Lag paa for hvert Aar, idet dens Dannelsesvæv hænger sammen med Modergrenens. Den forskjellige Uddannelse af disse K. frembringer forskjellige Tegninger i Veddet.

Knaster, s. **Canaster**.

ig, tydsk Maler af den franske
. 1829 i Wiesbaden, uddan-
ldorf, men hans Talent ud-
erst ret i Paris. K. forener
ng med en glimrende Frem-
denne ikke er fri for bestemt
moderne franske Skole. Han
l sine Emner fra det tydske
ian skildrer med psykologisk
hans Arbejder kunne nævnes
(1858) og „Barnedaaben“
agde hans Ry og bleve gjen-
af J. Ballin. Af hans senere
vnes „De falske Spillere“ i
e gamle synge, saa pibe de
369), „Paa gale Veje“ (1876)
Coulisserne“ (1880).

idw. v., tydsk Forfatter, navn-
it mangeaarige Venskabsfor-
narske Digterkreds, f. 1744
erstein i Franken, var først
og blev 1774 Opdrager for
is Constantin. Paa en Rejse
v og dennes ældre Broder,
de han i Frankfurt Goethes
tillede ham for Prinserne og
d hans Kaldelse til Weimar.
udt fik Hverv som Opdrager
Pension samt Titel af Major
rlende i Jena, Weimar og
et med mineralogiske Stu-
ysler og i fortrolig Omgang
land og især med Goethe,
de to Aar; han døde 1834
Aar gl. De værdifuldeste
rbejder ere Oversættelserne
8) og Lucretius (1816). Af
historisk Henseende ere „K.s
ß u. Briefwechsel“ (3 Bd.,
es Briefwechsel mit K.“ (2
Briefw. mit seiner Schwe-
58).

r sig gjennem en smal Aab-
ind i Halvøen Mols i det
or den danner en god og
.

frey [nēl], tydsk Portrætmaler,
1723, uddannede sig under
Bol, senere under Maratti
ngland, hvor han af Carl II
Hofmaler. Baade for de
andre Souveræner, ligesom
Verden overhovedet, malede
rtræter, blandt hvilke især
e sig ved Dygtighed i Ud-
ig Colorit.

isk Guddom, der hos Græ-
Khnuphis ell. Chnubis, og
Navn var Chnum ell Num,
og ved Katarakterne. Han
ernes og Menneskenes For-
n ses han paa Pottemager-
menneskelig Skikkelse eller
oraf i Følge Mythen Men-
hele Natur er udgaaet.
med et Vædderhoved, hvis
t ud; Hieroglyphen, hvor-
ves, er et Kors med Hank.

Fried., Friherre v. dem, preussisk General, f. 1768, deltog som Lieutenant i Krigen 1792—95 og blev 1802 Major i Generalstaben; han fremsatte allerede 1799 Forslag til en Landmilits og vilde have de grusomme Straffe for Hæren afskaffede. 1806 ledsagede han Kongen i Slaget ved Auerstädt og reddede ham fra Fangenskab. 1811 sendtes K. til Rusland for at mægle Fred mellem det og Frankrig; han var 1813 Kongens Generaladjudant og modarbejdede Blüchers raske Krigsførelse, særlig Toget til Paris, ligesom han tidligere havde modsat sig Landeværnets Ordning og Landstormens Opbud. 1825 blev K. General, fik 1831 Anførsel over Hæren ved den polske Grænse og døde 1848 som Generalfeltmarschal.

Kniaziewicz, Karl [knævitsch], polsk General, f. 1762, udmærkede sig i Kampen mod Rusland 1792—94, blev fangen og først løsladt ved Kejser Pauls Tronbestigelse 1796. Han drog derpaa til den polske Legion, som dannedes i Italien, og deltog med Hæder i Krigene 1797—98, samt 1800 i Slaget ved Hohenlinden, men tog efter Freden i Lunéville 1801 sin Afsked, da han saa sine Forhaabninger om sit Fædrelands Gjenoprettelse skuffede. Først 1812 viste K. sig atter paa Kamppladsen og udmærkede sig ved Smolensk og Moskva i Spidsen for en Division polske Tropper. Haardt saaret ved Beresina trak han sig tilbage til Galizien, hvor han blev erklæret for Krigsfange. 1814 overdrog Alexander I K. at danne en ny polsk Hær, men han tog Afsked, da Polens politiske Selvstændighed ikke stræbedes, og levede siden i Dresden. Den Indflydelse, han herfra øvede paa sine Landsmænd, vakte den russiske Regerings Mistanke, og den gjorde 1826 forgjæves Forsøg paa at faa ham udleveret. Efter den polske Opstands Udbrud 1830 overtog K. en Sendelse til Paris, hvor han saa sit sidste Haab for Polen glippe; han forblev her til sin Død 9 Maj 1842.

Kniaznin, Franciszek [knjäsch], polsk Digter, f. 1750, indtraadte som ung i Jesuiterordenen, blev Lærer ved dennes Collegium i Warschau og efter Ordenens Ophævelse Secretær hos Fyrst Adam Czartoryiski, i hvis Datter han forelskede sig, hvilken ulykkelige Kjærlighed i Forbindelse med hans Fædrelands tragiske Skæbne gjorde ham afsindig 1796. Hans Lyrik er ikke uden en vis original Phantasi, men glider ofte over i Svulst og Unatur. Desuden har han skrevet et Epos »Balon« og oversat Ossian. Sine sidste Aar tilbragte han paa Landet paa en af Fyrst Czartoryiskis Besiddelser i en fuldkommen Sløvhedstilstand. Han døde 1807.

Knidos, lat. Gnidus, Stad nær ved Forbjerget Triopion i Karien, hørte til det doriske Forbunds 6 Stæder; der fandtes i den flere Templer for Aphrodite, som derfor kaldtes „den knidiske“.

Knieper, Hans [kniper], Maler fra Antwerpen, fik 1578 af Frederik II Bestalling som kongelig Maler og malede for denne og Christian IV dels Portræter, dels Cartons til Tapeter. Saaledes ere de vævede Tapeter i Kronborg med den danske Kongerække af K.; ligeledes malede han c. 1586 for Tyge Brahe, som kalder ham »Pictor regius coronæburgensis«.

Knigge, Adolf, Friherre af, tysk Forfatter, f. 1752 i Bredenbeck ved Hannover, d. 1796 i Bremen, udbyttede siden 1780 sine i et bevæget Liv, ved Hoffer og paa Rejser indvundne Erfaringer i en lang Række Prosaarbejder (Skuespil, komiske Fortællinger, Satirer, moraliserende Skrifter), prægede af Forstand og Lune, af hvilke især to have holdt sig i Yndest: det ogsaa paa Dansk oversatte Værk „Über den Umgang mit Menschen" (1788) og den lille komiske Roman „Die Reise nach Braunschweig" (1792).

Knight [najt] bet. i England en Ridder, et Medlem af den laveste Klasse af Adelen. Ogsaa kaldes Underhusmedlemmerne fra Grevskaberne K., fordi i den ældste Tid kun Riddere valgtes hertil. K. of the Garter, Ridder af Hosebaandsordenen.

Knight, Charles [s. o.], engelsk Forfatter, f. 1791, grundlagde 1811 et Blad i Windsor (indt. 1827) og gjorde 1820—22 det første Forsøg med et billigt Underholdningsblad. Han flyttede 1822 til London og grundlagde »K.s Quarterly Magazine«, hvori bl. a. Macaulay skrev sine første Artikler, blev senere Udgiver af Skrifter for „Selskabet til nyttige Kundskabers Udbredelse" og begyndte 1832 sit »Penny Magazine« (indt. 1845), hvorpaa fulgte 1835—58 »Penny Cyclopædia« (senere omarbejdet til »National Cycl.« i 22 Bd.). Fremdeles har K. udgivet »Life of Shakspeare« og en meget agtet Udgave af hans Værker, en populær »History of England« (8 Bd., 1856—60), samt flere Flyveskrifter mod Papirsskatten og om Forholdet imellem Capital og Arbejde (»Knowledge is Power«). Han døde 1873.

Knight, Sir John Prescott [s. o.], engelsk Maler, f. 1803, d. 1881, hørte til de mest yndede Portrætmalere. Blandt hans Billeder nævnes Portræterne af Hertugen af Cambridge og af Maleren Eastlake.

Knight, Th. Andr. [s. o.], f. 1759 i London, d. 1838, mangeaarig Præsident for det store londonske Selskab til Havedyrkningens Fremme, har store Fortjenester af Havekunstens Udvikling, dels ved sine talrige Forsøg med Formering og Dyrkning af Planter, dels ved sin Virksomhed som Forfatter i plantephysiologisk og gartnerisk Retning.

Knights of labour [najts ov læbør], „Arbejdets Riddere", kaldes et 1878 i Staden Reading stiftet og over en stor Del af Nordamerika udbredt Arbejdersamfund (efter Sigende 1 Mill. Medlemmer), der i Lighed med de engelske Fagforeninger, men omfattende Arbejdere af mange forskjellige Fag, vil stræbe at fremme Arbejdernes Tarv (ved Organisation af Forbrugs- og Produktionsforeninger, ved Indsættelse af Voldgiftsretter mellem Arbejdere og Arbejdsgivere) og at regulere Arbejdslønnen og Arbejdstiden. Det vil dog alene bruge lovlige Midler og kun gribe til Arbejdsstandsning, naar en mindelig Overenskomst forgjæves er forsøgt. Det er nærmest ordnet ligesom Frimurersamfundet, og i Spidsen staar en Stormester, siden 1879 T. V. Powderley, f. 1849.

Kniphof, Claus, en af Christian II.s mest uforfærdede Sømænd, en Stifsøn af Malmøs bekjendte Borgemester Jørgen Mynter, var født i Kjøbenhavn. Medens Christian II levede i Landflygtighed, tumlede K. om i Vesterhavet i Kamp med sin Konges Fjender, navnlig Hanseaterne, hvis Skibe han overalt forfulgte og opbragte. Under Forberedelserne til et Tog op til Norge, hvis Øjemed var at vinde dette Land for Kong Christian, blev han 7 Oct. 1525 angreben af en overlegen hamborgsk Flaade ved Gretsiel i Ostfriesland og efter en kraftig Modstand tagen til Fange. Et Par Uger efter henrettedes han i Hamborg som Sørøver, og 74 af hans Folk delte efterhaanden hans Skæbne. Man kjender ikke mindre end 5 samtidige Viser om K.s Undergang.

Kniplinger forfærdiges af Hørtraad, Silke, Bomuld ell. Uld (er Materialet et andet end Hørtraad, bruges oftest Benævnelsen Blonder) ved Knipling, Syning eller Vævning. Kniplingen foretages over Pergament, hvorpaa Mønsteret er angivet med smaa Huller; i disse stikkes, efterhaanden som man skrider frem, Knappenaale, omkring hvilke man fletter den paa smaa Spindler opviklede Traad. Syningen foregaar i Regelen paa en kniplet eller vævet Grund (Blondegrund). Vævningen, som er af nyere Oprindelse, har for største Delen fortrængt de andre Fremgangsmaader ved sin Prisbillighed; men de „ægte" K. holde sig dog stedse paa Markedet som en udsøgt Luxusartikel. Syede K. forfærdigedes allerede i Midten af det 15de Aarh. i Italien, kniplede i Slutningen af samme Aarh. i Nederlandene, hvorfra Kunsten efterhaanden udbredte sig til det øvrige Europa. Nu forfærdiges K. især i Belgien, den nordvestlige Del af Frankrig samt de sachsiske Erzgebirge; de fra Brüssel, Alençon, Mecheln og Valenciennes ere særlig berømte og have hver sin forskjellige Charakter. De tønderske K. udmærke sig især ved deres Styrke.

Kniplingstræ (Lagetta lintearia) har en saa kraftig udviklet Bast, at denne har faaet teknisk Anvendelse. K. tilhører Daphnefamilien, hvortil ogsaa Pebertræ hører, og har hjemme paa Jamaica.

Knippel, tyk Stok. K. ell. Stangkugle, et forældet, fordum til Søs anvendt Projectil for Kanoner, bestaaende af to Kugler, forenede ved en Smedbejerns Stang, hvis Flugt igjennem Luften naturligvis var ganske uberegnelig, saa at det kun kunde bruges paa meget korte Afstande. **Knippelbrænde** er ofte ensbetydende med Fagotbrænde; dog skjelner man ogsaa ofte saaledes imellem disse to Ord, at Knippel betyder det af gamle Træers Grene, Fagot det af unge, ukløvede Stammer dannede Favnebrænde, saa at altsaa det første svarer til G r e n e -, det sidste til S t a m m e f a g o t t e r.

Knipperdolling, Bernh., Anfører for de münsterske Gjendøbere, født i Münster, optog de hollandske Gjendøbere Matthijs og Joh. Bockhold hos sig og udøvede et Rædselsherredømme, da han af Gjendøberne blev valgt til Borgemester i Münster. Da Johan af Leiden blev Konge, blev K. Statholder; efter Stadens Erobring blev han paa grusom Maade henrettet 1536 og hans Ben ophængte i et Jærnbur paa Kirketaarnet.

Knipperpiller ell. Søjleknipper kaldes i Bygningskunsten en i smækrere Søjler udarbejdet

Knorring, Sophia Marg. v., svensk Forfatterinde, var en af de Damer, der især bidrog til at udvikle den sociale Roman i Sverige og gjøre denne Gren af den svenske Literatur bekjendt ogsaa i Udlandet. F. 29 Sept. 1797. Datter af Hofmarschal Zelow, ægtede hun 1820 Major, senere Oberst, Friherre Sebastian v. K. Allerede i sit 7de Aar skrev hun smaa Fortællinger og Noveller, men 1834 udgav hun anonymt sin første Roman »Kusinerna«, der vakte usædvanlig Opmærksomhed; senere, stadig anonymt, fulgte temmelig hurtig efter hverandre »Vännerna« (1835), »Axel« (1836), »Qvinnorna« (1836), »Illusionerna« (1836), »Tante Lisbeths 19de Testamente« (1838), »Ståndsparalleler« (1838), »Skizzer« (1841), »Torparen och hans omgifning« (1843), »Förhoppningar« (1843), »Nya Skizzer« (1845). Hun skildrede helst Livet i de højere Samfundskredse, let og livlig og paa en Maade, som vidner om sin Jagttagelsesevne; dog viste hun sig i Stand til ogsaa træffende at skildre det egentlige Folkeliv. Mindre Bifald end de foregaaende Arbejder vandt hendes sidste Skrift »Bref till hemmet« (1847), der er skrevet under stadig Tiltagen af en Brystsygdom, hvoraf hun døde 13 Febr. 1848.

Knosos ell. **Knossos**, Kretas gamle Hovedstad, paa Øens Nordside, Kong Minos's Residens, i Nærheden af Labyrinthen.

Knot, norsk, d. s. s. Kvægmyg, s. **Myg**.

Knowles, James Sheridan [nohls], engelsk Dramatiker, f. 1784 i Cork, blev Skuespiller af Begejstring for Kunsten, dog uden synderligt Talent; men hans Digte, navnlig Balladen »The Welsh Harper« og Dramaet »Leo the Gipsy« (1830), vandt Bifald. Hans senere Tragedier, hvoriblandt »Caius Gracchus« og »William Tell«, gjorde stor Lykke paa Scenen baade i England og Amerika. De ere skrevne i en pyntelig Stil, uden dygtig Charaktertegning, og deres Følsomhed udarter til det grædevorne. Som det bedst lykkede anses »The Love-Chase« (1836); ogsaa »The Hunchback« (1831) er bekjendt. Hans Romaner, som »George Lovell« (1847) og »Fortescue« (s. A.), ere uden Betydning. 1835 gjorde K. en Rejse til Nordamerika, hvor han spillede i sine Stykker, men 1845 forlod han Theatret af religiøse Skrupler, blandede sig i theologiske Stridigheder og rejste om som Baptistprædikant. D. 1862.

Knownothings [nohnödhings] (de intetvidende), Navn for et nordamerikansk Parti (oprindelig et hemmeligt Samfund), omtr. fra 1850, tidligere kaldte „Nativister“ ell. „Amerikanerne“. Det havde til Valgsprog „Amerikanerne skulle styre Amerika“, var rettet mod Indvandrerne, især mod de katholske Irlændere og de religiøst indifferente Tyskere, og foreslog, at man for at bryde deres Indflydelse skulde kræve et langt Ophold i Unionen som Vilkaar for Borgerret. 1855 fremkaldte K. flere voldsomme Optrin i de store Byer i de vestlige Stater (de skød endog med Kanoner mod Irlænderne), men vandt kun ringe politisk Indflydelse. 1856 blev ved Præsidentvalget K.s Candidat Fillmore kun valgt i Maryland, og 1860 trængte Slavérispørgsmaalet dem aldeles i Baggrunden.

Knox, John [nox], Skotlands Reformator, f. 1505 i Gifford ved Haddington, var en Tid lang Docent i Theologi og scholastisk Philosophi ved Akademiet i St. Andrews og optraadte allerede her som Modstander af Pavedømmet. Da St. Andrews 1547 blev indtaget af Franskmændene, kom K. i Fangenskab, og i 19 Maaneder var han paa de franske Galejer. Efter sin Befrielse 1549 vendte han tilbage til England, hvor han optraadte som evangelisk Prædikant; men efter Dronning Maries Tronbestigelse maatte han 1554 flygte til Genf, hvor han 1556 blev Præst for de derboende landflygtige engelske Protestanter. Her sluttede han sig nøje til Calvin og arbejdede med paa den engelske Bibeloversættelse, der gaar under Navnet „Genferbibelen“. 1559 kom K. tilbage til Skotland, hvor han prædikede i Perth mod „Afgudstjenesten“; under Borgerkrigen traadte han op som en Dommer i Israel og godtgjorde med det gamle Test. i Haanden Opstandens Berettigelse. 1560 blev K. Præst i Edinburgh. S. A. havde han en Hoveddel i Udarbejdelsen af „den skotske Bekjendelse“ (confessio scotica); ogsaa af Kirkeordinansen (book of discipline) var han Hovedforfatteren; han ordnede en Liturgi for den skotske Kirke og fik Genferbibelen indført. I alle disse Skrifter kommer den calvinske Grundtanke frem; kun er Læren om Forudbestemmelsen fremstillet i varsomme Udtryk. 1561 kom Marie Stuart tilbage til Skotland og virkede for at beskytte sine Trosfæller, Katholikerne. K. prøvede paa hendes Omvendelse, men da dette ikke hjalp, kaldte han hende fra sin Prædikestol en Jesabel. En ny Borgerkrig udbrød; K. stævnede Dronningen for Hor og Mord, og Marie maatte 1567 flygte ud af Riget. Han døde 24 Nov. 1572. — K. har givet Skotlands presbyterianske Kirke dens Præg. Tanken om de udvalgtes Magt, om Gudsvælden (Theokratiet), i Kraft af hvilken Kirken skal staa som Statens Herre, har han gjennemført i sin Kirkeordning. Han besad en voldsom Veltalenhed og et skarpt Vid, en Villje, der aldrig lod sig bøje, og var som skabt til Kamp. Hans Prædikener ere Bodsprædikener, klare og skarpe i Tanke og Udtryk, og udøvede en stor Virkning. Det blev sagt ved hans Grav af Landets nyvalgte Styrer: „Han frygtede aldrig noget Menneskes Aasyn“; derimod var den lille Mand med det skrøbelige Legeme en Skræk for Hoffet og de romersksindede, og „Marie Stuart frygtede for hans Bønner mere end for 10,000 Mand“. Han var to Gange gift, og i hans huslige Kreds hang alle ved ham med stor Kjærlighed.

Knoxville [noxvill], Stad i Staten Tennessee i Nordamerika, 33 M. ø. for Nashville, ved Floden Holstons Udløb i Tennessee, med 10,000 J., var tidligere Statens Hovedstad.

Knud I og III, Konger i Danmark, s. **Hardeknud**.

Knud (II) **d. store** ell. **d. mægtige**, Konge i England (med Sydskotland), Danmark og Norge, Søn af Svend Tveskjæg og hans Dronning Gunhild, f. c. 995, fulgte med sin Fader til England paa dennes Erobringstog 1013 og blev ved hans Død af Hæren udraabt til Konge der 1014. Da der udbrød en almindelig Opstand

St. Albani Kirkechor, og snart udbredte der sig Rygter om Jærtegn ved hans Grav. 1095 blev Liget henflyttet til den Stenkirke, som K. havde begyndt at opbygge tæt ved St. Albani Trækirke; 1100 blev han paa sin Broder Erik Ejegods Foranstaltning kanoniseret af Pave Paschalis II og 19 Apr. 1101 højtidelig skrinlagt og Helgenskrinet hensat paa Kirkens Højalter. Saaledes fik Danmark sin første nationale Helgen, til hvis Grav der igjennem hele Middelalderen gjordes hyppige Valfarter. — K.s Enke, Dronning Edele, Datter af Grev Robert I af Flandern, forlod Danmark efter sin Ægtefælles Mord og begav sig med sin unge Søn Carl den danske til sin Hjemstavn; desuden havde Kongeparret to Døtre: Cæcilie, der var gift med den götlandske Jarl Erik, og Ingerid, g. m. Folke d. tykke i Sverige og ved ham Stammoder til Folkungeslægten.

Knud (V) Magnussøn, Konge i Danmark 1147—57, Søn af Magnus Nielsøn og den polske Prinsesse Richiza, blev valgt til Konge paa Viborg Ting efter Erik Lam 1147, medens man i Sjælland og Skaane valgte Svend Eriksøn (Grade); Danmark blev derved Scenen for en tiaarig Borgerkrig. Efter at et Forlig endelig var indgaaet om at dele Riget, blev K. lumskelig myrdet af Svend under et Gjæstebud i Roskilde 9 Aug. 1157. K. havde 1156 under et Ophold i Sverige ægtet en Datter af Kong Sverker I. Han havde to uægte Sønner, som begge ere blevne bekjendte, den hellige Niels og Valdemar, Biskop i Slesvig.

Knud (VI) Valdemarsøn, Konge i Danmark 1182—1202, Søn af Valdemar d. store og Dronn. Sophie, f. 1163. Endnu som Barn og længe før sin Tronbestigelse blev han kronet til Konge, en Skik, hans Fader indførte for at sikre Danmark mod en Gjentagelse af de tidligere Tronstridigheder, og som hans Efterkommere paa Tronen plejede at følge. K.s Kroning stod i Forbindelse med og fandt Sted ved Ærkebisk. Eskil samme Dag som hans Farfader Knud Lavards højtidelige Skrinlæggelse i Ringsted Klosterkirke, 25 Juni 1170. K.s Regering, der begyndte ved hans Faders Død 1182, var en Fortsættelse af dennes kraftige og vise Styrelse, idet den unge Konge og hans Land vedblev at nyde godt af de to berømte Brødre, som under Valdemar havde været Rigets Støtter, Absalon og Esbern Snare. En Opstand af Skaaningerne, der ikke vilde erkjende ham for Konge, blev snart dæmpet (jvfr. **Harald Skreng**). Den tyske Kejser Frederik Barbarossas Forsøg paa at bringe K. til at anerkjende hans Lenshøjhed afvistes paa det bestemteste ved Absalon. Den pommerske Hertug Bugislav, som Kejseren ophidsede til at gjøre Angreb paa Danmark, led et stort Nederlag til Søs, og efter at have underkastet sig Venden 1185 kaldte K. sig „de danskes og Slavernes (Vendernes) Konge“, hvilken Titel hans Efterfølgere have beholdt. Senere gjorde K. to Tog til Estland (1194 og 1196) og tvang Indbyggerne til at antage Christendommen; men saa snart han havde forladt Landet, gik det erobrede igjen tabt, og det raa Folk vendte atter tilbage til sin gamle Hedningetro. Imidlertid var der indgaaet et Forbund mellem flere nordtyske Fyrster imod Danmark, og pa samme Tid gjorde en dansk Kongesøn, Valdemar Biskop i Slesvig, Oprør og antog Konge navn. Men denne blev tagen til Fange, o mod Landets udvortes Fjender kæmpede Kongens Broder, Hert. Valdemar, med glimrend Held: Ditmarsken underkastede sig, og hele Holsten blev erobret 1201. Under sin Broders stor Fremgang i Nordalbingien døde K. 12 Nov 1202; han blev begravet hos sine Foraldr og sin Farfader i Ringsted Kirke. K. var ku 14 Aar gl., da han 1177 af politiske Hen syn blev gift med den berømte bayersk-sachsisk Hert. Henrik Løves Datter Gertrud, der va betydelig ældre og Enke efter den tyske Kong Conrad III.s Søn, Hert. Frederik af Rotenburg hun døde 1 Juli 1196 og blev begravet i W i Skaane. Deres Ægteskab var barnløst.

Knud, Søn af den vendiske Prins Prisla og nærbeslægtet med det danske Kongehus, ide hans Moder Katharine var en Datter af Knu Lavard. Han havde Forleninger i Danmar (Laaland) og skal have anlagt Nyborg. Han døde som Munk i St. K.s Kloster i Odens 1183 og blev begravet i St. K.s Kirke.

Knud, uægte Søn af Valdemar Sejer med Esbern Snares Enke Helene, f. 1211, blev a sin Fader først udnævnt til Hertug af Reval og 1232 af Bleking, men maatte under Eri Klipping ombytte denne Provins med Laaland; d. 1260 og begravet i Ringsted Kirke. Han var gift med en brandenburgsk Prinsesse Hedvig og efterlod sig to Sønner, Svantepolk, som tog sit Ophold i Sverige, og Erik, der blev Hertug af Sønderhalland.

Knud Danaást (d. e. de danskes Kjærlighed), Gorm d. gamles og Thyre Danebods ældste Søn. Paa et Tog til Friesland siges han af den tyske Konge Henrik Fuglefænger at være bleven tvungen til at antage Christendommen. Han omkom paa et af sine Søtog c. 940; der fortælles endog, at han skal være falden for sin Broder Harald Blaatands Haand. K. var særlig yndet af sin Fader, og Efterretningen om hans Død skal have fremskyndet den gamle Konges Død. En Søn af ham var Guldharald.

Knud Lavard (d. e. Herre), „den hellige Hertug K.“, Søn af Erik Ejegod og Dronn. Bothilde, f. 12 Marts c. 1091 i Roskilde. Da hans Forældre 1103 drog til det hellige Land, fik han den ansete Høvding Skjalm Hvide til Fosterfader; efter sin Farbroder Niels's Tronbestigelse blev han i nogen Tid opdraget ved Kongens Hof, og senere tilbragte han flere Aar i Tyskland hos Hert. Lothar af Sachsen, der senere blev Kejser. 1115 blev han mod at betale Kong Niels en stor Sum Penge udnævnt til Hertug i Sønderjylland, og ved sine fortrinlige Egenskaber vandt han snart Folkets almindelige Kjærlighed. Sine to ældre urolige Brødre Harald Kesja og Erik Emune vidste han at holde i Tømme; sin Provins, hvis Bestyrelse i den senere Tid havde været højlig forsømt, rensede han for Røvere; og Landets Grænse forsvarede han kraftig mod Venderne; navnlig bekrigede han med Held sin Fætter, den vendiske Fyrste Henrik, og vandt endog hos Fjenden en saadan Anerkjendelse, at han,

sproget. Hans Hovedværk i denne Retning er „Unorsk og norsk eller fremmedords avløsning" (1881). Saa vel om disse Æmner som om Skoleanliggender har han i Aviser og Tidsskrifter skrevet en Mængde Afhandlinger og udgivet flere Skrifter, af hvilke de vigtigste ere: „Haandbog i dansk-norsk Sproglære" (1856) og en Lærebog i samme (1857, 3dje Opl. 1880), „Det norske Målstræv" (1867), „Nogle Språl- og Skolespørgsmål" (1869), „Den landsgyldige norske uttale" (1876), „Skolen og Fremmedordene" (1881), „Af Maalstriden 1881" samt „Norsk Blandkorn" (3 Hæfter, 1882—85).

Knudshoved, 1) en lang, smal og lav Landtange, der i det sydlige Sjælland v. for Vordingborg strækker sig mod V. N. V. ud i Inderhavet mellem Sjælland og Laaland. Paa Vestenden er et Fyr. 2) Den sydlige Pynt af den lille Halvø Østerø, der skiller Nyborg Fjord fra Store Bælt. Fyr.

Knud Sø, en af de saakaldte Himmelbjærgsøer i Jylland, ligger østlig for Himmelbjærget, modtager Afløbet fra de mindre Peters Sø, Benge Sø og Ravn Sø og har selv Afløb mod V. til Gudenaa, der her kaldes Allingaa og danner den lille Birk Sø.

Knurhane (Trigla), Fiskeslægt af Ulkefamilien, udmærket ved et firkantet, benpansret, pigget Hoved og et smækkert, fintskællet Legeme; Rygfinnen er dobbelt, Brystfinnerne store, deres 3 nederste Straaler frie, udelte og nerverige (sandsynligvis Føleredskaber), Bugfinnerne ligeledes store, anbragte under Brystfinnerne, Øjnene store. Naar de optages af Vandet, lade de høre en knurrende Lyd. K. ere udmærkede Svømmere, men opsøge dog deres Føde nær ved Bunden. Ved vore Kyster findes den graa K. (T. Gurnardus) og den røde K. (C. Hirundo).

Knut, en af Læderremme flettet Pisk, anvendtes i Rusland indtil Midten af det 18de Aarh. til Fuldbyrdelse af Prygleſtraffen ved Forbrydelser af alle Arter, siden Katharina II mest paa Forbrydere, som sendtes til Sibirien. Den er nu afskaffet.

Knut Eriksson, svensk Konge, Søn af Erik d. hellige, naaede først efter en fleraarig uheldig Strid og 3 Aars Landflygtighed at komme i Besiddelse af Riget efter at have overrasket og nedhugget Carl Sverkersson paa Visingsö 1167. For at være sikker maatte han dog endnu i 5 Aar kæmpe med Carls Frænder. Fra den Tid regerede han i Fred; med den norske Konge Sverre var han i god Forstaaelse, og selv med Danmark synes han at have opretholdt Freden, skjønt de danske Oprørere fandt Tilflugt i Sverige, ligesom ogsaa det Sverkerske Hus fik Understøttelse af sine danske Frænder. Derimod hærjedes Rigets østlige Kyst af estiske Sørøvere, der 1187 trængte ind i Mälaren og plyndrede og brændte Sigtuna. K. døde i Efteraaret 1195 eller Foraaret 1196; han efterlod sig 4 Sønner (s. Erik X) og i det mindste én Datter, Sigrid, hvis Sønnesøn Knut efter Erik XI.s Død optraadte som Kronprætendent (s. Folkungarne).

Knuth, en gammel mecklenborgsk Adelsslægt, der i det 17de Aarh. kom til Danmark. **Adam Levin K.** til Gisselfeld, Gehejmeraad, Overkammerjunker og Amtmand over Kjøbenhavns Amt, f. 1648 i Mecklenborg, var en af Christian V.s tyske Yndlinge, som udøvede en betydelig Indflydelse paa Kongen; han døde ugift faa Maaneder før denne, 13 Jan. 1699. Han var en særdeles dygtig Godsejer. — Hans Broder, **Eggert Christoffer K.**, f. 1643, d. 1697, blev ligeledes Gehejmeraad og Amtmand og erhvervede sig ved Giftermaal Herregaarden Aarsmarke paa Laaland. — En Søn af ham, **Adam Christoffer K.**, den første Greve af Knuthenborg, Gehejmeraad og Kammerherre, f. 1687, blev ophøjet til Greve 1714; d. 1736. Fra ham nedstammer den nulevende Slægt K., der har delt sig i 3 Linjer: den Knuthenborgske, den Christiansdalske (Liliendalske) og den Conradsborgske. — **Frederik Marcus** Grev K. til Knuthenborg, f. 11 Jan. 1813 i Christiania, hvor hans Fader da var Amtmand over Akershus Amt (døde s. A.), arvede 1818 Knuthenborg efter sin Farfader og opdroges af sin Morbroder, Grev A. W. Moltke. 1829 blev K. Student og 1833 juridisk Candidat, rejste i to Aar i Udlandet sammen med Hall og overtog derefter Styrelsen af sine Godser. K. viste heri stor Dygtighed, anlagde bl. a. Bandholm Havn og var senere meget ivrig for at fremme Fæstegodsets Overgang til Selvejendom. 1844 og 1846 var K. Stænderdeputeret; han blev i Maj 1847 Amtmand i Sorø og i Dec. s. A. tillige Overdirecteur for Sorø Akademi, med det Hverv at gjennemføre den af Christian VIII paatænkte Omdannelse, men optoges i Marts 1848 i den nye Regering som Udenrigsminister. Skjønt oprindelig Helstatsmand sluttede K. sig afgjort til den nationale Politik og afgik i Nov. 1848, da Frederik VII bestemt forkastede Tanken om Slesvigs Deling. K. blev derefter kongevalgt Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling og n. A. af den store Landbocommission; han var 1852—53 Folketingsmand og 1854—55 Landstingsmand, samt fra 1851 Forstander for Herlufsholm. D. 8 Jan. 1856. — Hans yngre Søn, **Adam Vilhelm K.**, f. 1853, er siden 1874 Grevskabet Knuthenborgs Besidder.

Knuthenborg, Grevskab paa Laaland, oprettet 19 Apr. 1714 for ovennævnte Grev A. Chr. Knuth, i hvis mandlige Afkom det er gaaet i Arv, omfatter 9 Godser med et Jordtilliggende af 4,288 Td. Land og 2,650 Td. Land Skov. Grevskabets Størrelse er 1,121 Td. Htl.; Fideicommiscapitaler paa c. 2,380,000 Kr. K., Grevskabets Hovedsæde, liggende ¾ M. n. for Maribo, er det gamle Aarsmarke (Aasmark), som i det 16de og 17de Aarh. tilhørte Familien Urne, derpaa Fam. Lerche, fra hvilken det kom til Fam. Knuth. Hovedbygningen paa K. er nedreven; Greven bor paa Bandholmsgaard.

Knutsson, Torgils, sædvanl. kaldt Thorkel, en af det svenske Aristokratis ædleste Repræsentanter i Middelalderen. Han var Marsk allerede hos Magnus Ladulås og ledede som saadan og som Formynder Regeringen under hans Sønners Mindreaarighed. Han sørgede især for Landets indre Anliggender, søgte at sætte Grænser for de gejstliges Friheder og Forrettigheder og foranstaltede en Revision af Uplandsloven; det var kun for at indskrænke Karelernes og Russernes ødelæggende Indfald,

Manualer kaldes Manualkobbel, men af et Manual med Pedalet Pedalkobbel. I nyere Orgeler har man for øvrigt forskjellige Slags Koblinger.

Kobber, Cu, forekommer i Naturen undtagelsesvis som saadant i store Masser (f. Ex. ved Øvresøen), oftere som Ilte (Rødkobbermalm) eller kulsurt Salt (Kobberlasur, Malachit), som oftest som Svovlkobber (Kobberglans) og da i Regelen forbundet med Svovlforbindelser af andre Metaller (Kobberkis, broget Kobbermalm, Fahlerts). Til Udvinding af K. af disse Forbindelser fjerner man indblandet Gangart ved Pokning, Udvaskning, Slemning osv. og har derefter ved de iltede Malme blot en simpel Afiltning med Kul tilbage, men ved de svovlholdige en lang Række Operationer, der væsentlig bero paa, at de fremmede Metaller iltes lettere end K. og derfor efterhaanden kunne fjernes med Slakken som kiselsure Salte, medens K. har større Tilbøjelighed til at forene sig med Svovl. Derfor befris de kobber- og jernholdige Malme ved Ristning for en Del af Svovlet, der gaar bort som Svovlsyrling; herved iltes Svovljernet for største Delen til Jernilte, medens Svovlkobberet enten slet ikke eller kun ufuldstændig iltes. Dernæst sker Redsmeltningen enten i Schacht- eller Flammeovne. Meget hyppig bruges en combineret Fremgangsmaade. Anvendes Schachtovne, smeltes den ristede Malm lagvis med Kul og slakkedannende Stoffer (Tilslag), hvorved erholdes en Kobbersten, som ved Siden af mindre Mængder af Svovljern og andre Svovlmetaller væsentlig indeholder alt K. som Kobberforsvovle (s. nedenfor), medens Slakken indeholder Jernet som kiselsurt Jernilte o. m. a. Ved gjentagen Ristning af Kobberstenen og derpaa følgende Redsmeltning og ved Tilslag og Kul gaar Resten af Jernet i Slakken, medens K. (idet Kobberilte og Kobberforsvovle gjensidig reducere hinanden) faas for neden som Svovlkobber med c. 95 pCt. K. Dette renses ved Smeltning i Blæsebælgsild, hvorved fortrinsvis fremmede Metaller og Svovl iltes og tillige med noget Kobberforilte gaa i Slakken. Endelig støbes K. (Garkobber) i smaa Barrer eller hyppigere: man stænker Vand paa det smeltede Metal og tager det størknede af i Form af Skiver (Rosettekobber). Anvendes Flammeovne, saa vexler Ristning og Smeltning med hinanden, men de Processer, der foregaa, ere væsentlig de samme som ovenfor. Det erholdte K. indeholder dog gjærne Kobberforilte og er skjørt, hvorfor det smeltes, bedækket med Kulpulver, og under Omrøring med en frisk Birkestang (Hammergaring). Fortsættes denne Reduction for længe, kan et indblandet Spor af Arsen- eller Antimonsyre reduceres og K. derved atter blive skjørt. Grubevandet indeholder ofte Kobbervitriol af forvitret Svovlkobber; deraf kan man udfælde K. (Cementkobber) ved al Slags Jernaffald. Fattige Kobbermalme, hvis Kobberforbindelser ere opløselige i Syrer eller ved Ristning kunne gjøres opløselige deri, udluder man med Jernchlorid og Saltsyre under Paablæsning af Luft; herved opløses K. som letopløseligt Chlorid (s. nedenf.), idet Jernchloridet afgiver Chlor, men igjen under Luftens Indvirkning optager Chlor af Saltsyren. Til sidst udskiller alt Jern sig som Jerntveiltehydrat, og af Kobberchloridopløsningen udskilles K. med Jern. Produktionen af K. kan ansláas til 950,000 Ctr. aarlig, hvoraf Nordamerika leverer $\frac{1}{3}$, Peru og Chile næsten $\frac{1}{5}$, Tyskland $\frac{1}{8}$, England $\frac{1}{5}$; dog variere Angivelserne stærkt. — Chemisk rent K. faas ved at afilte rent Kobbertveilte i ren Brint eller ved at sønderdele et Kobbersalts Opløsning ved den galvaniske Strøm. Det rene K. er stærkt glinsende og smukt rødt; yderst tynde Blade lade grønt eller blaat Lys gaa igjennem sig. Det er haardt, elastisk, klingende, sejt, krystalliserer regulært, har Vægtfylden 8,93 og smelter ved 1330°. I fugtig Luft bliver det paa Overfladen først sortegraat, derpaa til blaagrønt basisk kulsurt Kobberilte (Ir, som ofte urigtig kaldes Spanskgrønt). Ved Ophedning i Luften ilter det sig først overfladisk til rødbrunt Kobberilte (det yderste Lag paa nyt, ikke poleret Kobberarbejde), derpaa til en Blanding af Tveilte og Forilte (Kobberhammerskæl), til sidst til sort Kobbertveilte. Det smeltede K. indsuger reducerende Luftarter, som det ved Afkøling igjen taber under Sprøjtning, hvorved det bliver blæret. Af denne Grund og paa Grund af det høje Smeltepunkt egner K. sig ikke til Støbning, men det smeddes, valses og trækkes saa meget lettere, som det vanskelig bliver stift og derved skjørt. Den farligste Indblanding i K. er Bismut, hvoraf allerede 0,02 pCt. gjør det rødskjørt, 0,05 pCt. koldskjørt. K. opløses meget vanskelig i Saltsyre under Brintudvikling, lettere i varm stærk Svovlsyre, let i Salpetersyre, ogsaa i andre svagere Syrer (som Eddikesyre), naar Luften har Adgang (vigtigt med Hensyn til Anvendelsen af Kobberkar i Husholdningen). Af K.s Ilter ere **Kobberforilte**, Cu_2O, og **Kobbertveilte**, CuO, de vigtigste. Kobberforilte findes naturligt som Rødkobbermalm; det kan dannes ved Ophedning af Kobbertveilte med findelt K. eller ved til en Druesukkeropløsning at sætte Kobbervitriolopløsning, derpaa Natronlud i Overskud og opvarme den blaa Vædske; herved udskilles det som et rødt Pulver. Det farver Glas rubinrødt ved Sammensmeltning dermed. Af Iltsyrer (men ikke af Brintsyrer) spaltes det i Almindelighed til K. og Kobbertveiltesalt. Kobbertveilte findes sjælden i Naturen; det faas som et sort Pulver ved at gløde Hydratet, det kulsure eller det salpetersure Salt eller ved Ophedning af K. i Luften. Hydratet faas som et blaat Bundfald ved Fældning af et Kobbertveiltesalt med Natron; ved Kogning med Vædsken taber det noget Vand og bliver sort. Af Svovlforbindelserne findes **Kobberforsvovle** (Kobbersulfure), Cu_2S, naturligt som Kobberglans og kan dannes ved at brænde K. i Svovldamp eller sammensmelte K. med Svovl. **Kobbertvesvovle** (Kobbersulfid), CuS, faas vandholdigt som et sort Bundfald ved at fælde et Kobbertveiltesalt med Svovlbrinte. Kobberforiltesaltene have liden Interesse. Kobbertveiltesaltene ere blaa eller grønne i vandholdig Tilstand, i vandfri hyppig farveløse. De ere stærke Gifte og smage ubehagelig metallisk. Jern udskiller af de svagt sure Opløsninger metallisk K. Med Ammoniak danne

lig foretages Correctioner ved alle Manerer med Gravstikken. Om Aquatintamaneren s. Aquatinta. Arbejdet med kold Naal bestaar i at trykke saa dybe Linjer med en spids Naal, at de strax ere dybe nok; ved denne Maner, ligesom ved Graveringen, maa Graden strabes bort. Ved den sorte Kunst, der nu ikke bruges mere, bliver hele Pladen gjort ru ved en Molette eller en tandet Mejsel; de lyse Pletter skaffes til Veje ved Skrabning, de hvide ved Skrabning og Blankgnidning, Contourlinjer ved Gravering. Nu kalder man sort Kunst en Radering, hvor Skyggerne for Nemheds Skyld ere dannede med smaa Moletter. Kobberplader mangfoldiggjøres ved galvanoplastisk Udfældning over en Matrice, der ligeledes kan være et Produkt af Udfældning over en raderet, graveret osv. Kobberplade eller af en stærk Presning af en Blyplade mod Kobberpladen. Man har ogsaa flere Maader til at danne en Matrice uden nogen forud dannet Kobberplade (s. Galvanographi, Stylographi). Aftrykningen paa Papir sker ved en stiv Farve, i Regelen af Linoljefernis og Kønrøg. Naar Kobberstikket skal overføres paa Fajence o. desl., bruges en dertil stikket Emailfarve. Hele Pladen indgnides med Farve, og det overflødige gnides derefter bort med Klude; til sidst renses Pladen med Lud eller med lidt Porcelænsjord o. desl. paa Haanden. Det fugtede Papir lægges paa den rensede Plade, undertiden chinesisk Papir nærmest Pladen, derover tykkere Papir med lidt Klister. Over Papiret lægges en Uldduug, under Pladen et Bræt, og derefter føres det hele gjennem en Valsepresse. De første Aftryk af Kobberpladerne ere de bedste; Samlere sætte mest Pris paa Kunstnerens egne Prøvetryk, der ere uden Underskrift (épreuves d'artiste), dernæst paa dem, hvor Kunstneren har sat sit Navn, men ikke tilføjet Underskrift (avant la lettre), eller hvor denne kun er svagt indridset (avant la lettre finie ell. avec la lettre grise). Om Kobberstikkerkunstens Historie s. Artiklerne om Kunst i de forskjellige Lande samt Aquatinta og Radering.

Kobbertraad, s. Metaltraad.

Kobeljaki, Stad i det russiske Gouv. Poltava ved Floden Vorskla, 7 M. s. til v. for Poltava, med 13,000 J.

Kobell, Ferdinand, tysk Landskabsmaler, f. 1740 i Mannheim, d. 1799 som Galleriinspecteur i München, har især gjort sig bekjendt ved en Mængde smukke og vellykkede Raderinger, udgivne 1809 i Nürnberg under Titel »Oeuvres complètes de K.« — Hans Broder, Franz K., f. 1749, d. 1822, var Maler og Tegner, hans Søn, Wilhelm v. K., f. 1766, d. 1855, Slagmaler. — En Sønnesøn, Franz v. K., Mineralog og Digter, f. 1803 i München, hvor han døde 1882, udnævntes 1826 til Professor i Mineralogi ved det derværende Universitet. Han har leveret en stor Mængde specielle mineralogiske og krystallographiske Arbejder; af mere almindeligt Indhold bør nævnes hans „Geschichte der Mineralogie" (1864) og „Tafeln zur Bestimmung d. Mineralien" (12te Udg. 1884). 1840 opfandt han Galvanographien og 1855 det til krystallographiske Undersøgelser vigtige Stauroskop. K. har i Tyskland tillige skaffet sig et Navn som Folkedigter ved sine Digtsamlinger i overbayriske og pfalziske Dialekter, „Gedichte in oberbayr. Mundart" (7de Opl. 1875), „Schnadahüpfln und Sprüchln" (2det Opl. 1852) o. fl. — En Fætter til Ferdinand K., Hendrik K., f. 1751 i Rotterdam, d. 1799 smstds., var en dygtig Somaler; hans Søn, Jan K., f. 1782 i Utrecht, d. 1814 i Amsterdam, dannede sig efter Paulus Potter og regnes for en af de dygtigste hollandske Dyrmalere i den nyere Tid.

Koben, en Jærnstang, firkantet i den ene Ende og bøjet om i en stump Vinkel samt kløftet og saaledes vel skikket som Brækjærn til dermed at trække Spiger ud eller andet lignende.

Koberstein, Karl Aug., tysk Literærhistoriker, f. 1797 i Rügenwalde, var i en lang Aarrække Gymnasialprofessor i Schulpforta; d. 1870. Hans Hovedværker ere „Grundriß d. Geschichte der deutschen Nationalliteratur" (1826, 6te Opl. ved Bartsch i 5 Bd. 1882), som fra en kortfattet Skolebog efterhaanden voxede til et omfattende og fortrinligt videnskabeligt Værk, fremdeles „Laut- und Flexionslehre der mittelhochdeutschen und der neuhochdeutschen Sprache" (1862) samt „Vermischte Aufsätze zur Litteraturgeschichte und Aesthetik" (1851).

Kobi, s. Gobi.

Kobjælde (Pulsatilla), Slægt af Ranunkelfamilien, hvoraf et Par Arter ere vildtvoxende hos os paa tørre Bakker og blomstre tidlig paa Foraaret; det er lave, silkehaarede Planter med store, violette, nikkende Blomster, der ligesom hos Anemonerne have enkelt Blomsterdække, men adskille sig fra disse ved deres efter Blomstringen langt udvoxende Grifler, hvorved der dannes ligesom en lille Kost af hver Blomst.

Koblenz, stærkt befæstet Hovedstad i den preussiske Rhinprovins, ved Sammenløbet af Floderne Rhin og Mosel (deraf dens lat. Navn Confluentes, d. e. de sammenløbende), 10 M. s. o. for Köln. 32,000 J. (1885). Blandt Stadens Bygninger fremhæves det gamle kurfyrstelige Palads, det nye Slot, der nu bebos af Militærgouverneuren, flere gamle Kirker, de af den commanderende General, Overpræsidenten og Commandanten beboede Bygninger o. fl. K.s Industri er meget betydelig og omfatter Fabrikation af Blikvarer, Klæde, Tobak, musikalske Instrumenter og mousserende Vine. Handelen og Skibsfarten paa de to Floder er meget omfattende. Lige over for K. paa den højre Side af Rhinen ligger Fæstningen Ehrenbreitstein. Over Mosel fører en Jærnbanebro og en prægtig i det 14de Aarh. opført Stenbro paa 14 Buer, ligesom der ogsaa er ført en Jærnbanebro og en Skibsbro over Rhinen. I den nyeste Tid er der udført storartede Arbejder for at omdanne K. og Ehrenbreitstein til en af Europas stærkeste Fæstninger. De danne tilsammen en befæstet Lejr, der kan optage 100,000 Md. — Et andet K. er en lille By i Cant. Aargau i Schweiz ved Rhinen, hvor den optager Aar; den har sit Navn af samme Grund.

Kobling, en saadan Forbindelse mellem to Axler i Flugt, at den ene tvinger den anden til at dreje sig paa samme Maade. Skal K. indrettes saaledes, at den drevne Axel til sine

et danſk Blad og fik ved dennes Hjælp kgl. Privilegium dertil (ſ. Dannevirke). Den Uvilje, ſom dette vakte hos Slesvigholſtenerne, nødte K. til 1848 at flygte til Kongeriget, men i Sept. 1849 vendte han tilbage og gjenoptog ſin Virkſomhed. 1852 grundlagde han tillige Ugebladet „Budſtikken", ſom Præſten F. C. Boiſen ledede. Men da K. 1855 kom i Strid med de danſke Embedsmænd, ſolgte han i Nov. ſ. A. baade „Dannevirke" og Trykkeriet og flyttede til Kjøbenhavn, hvor han levede ſom Photograph. D. 2 Nov. 1880.

Koch, Robert, f. 11 Dec. 1843 i Klausthal, var førſt praktiſerende Læge i Hannover og Poſen, 1872—80 Phyſicus i Wollſtein (Kredſen Bomſt), i hvilken Stilling han offentliggjorde en Række bakteriologiſke Underſøgelſer over Saarinfection, Septikæmi og Miltbrand, der vakte ſtor Opſigt og foranledigede hans Kaldelſe til Berlin ſom ordentligt Medlem af „Reichs-Geſundheitsamt". 1882 opdagede han Tuberkelbacillen. 1883 gik han ſom Leder af den tyſke Choleraexpedition til Ægypten og Indien for at ſtudere Choleraens Forhold og opdagede her Kommabacillen hos Choleraſyge, ſom han anſer for Aarſagen til Sygdommen. 1885 blev han Profeſſor i Hygieine ved Berlins Univerſitet. K.s Hovedfortjeneſte er hans Opdagelſe af paalidelige Methoder til Studiet af Bakteriernes Forhold.

Kochanowſki, Jan, polſk Digter, f. 1532, ſtuderede, efter at have bereiſt en Del af Europa, antik Literatur og Philoſophi og blev ved ſin Hjemkomſt Secretær hos Kong Sigismund Auguſt, der brugte ham til diplomatiſke Sendelſer. 1558 deltog han i Toget til Moſkva. Han ſkrev foruden gode latinſke Digte polſke, der udmærke ſig ved en ejendommelig fin Ynde; hans »Threny«, Elegier, hvori han begræder ſin Datters Død, ere klasſiſke i den polſke Literatur. Hans Mønſter er Horats. Uden at forlade Katholicismen blev K. ſtærkt berørt af Reformationen, hvorfor hans Skrifter ſenere bleve forbudte. Han døde i Lublin 1584. — Hans Neven, Piotr K., d. 1620, overſatte Arioſt og Taſſo paa Polſk.

Kochel, en lille Alpeſø i den ſydlige Del af den bayerſke Prov. Øvre-Bayern, ligger henved 2,000 F. over Havet og beſøges meget af Touriſter.

Kocher, en lille Flod i Konger. Württemberg, ſom ved Heilbronn falder i Neckar.

Kochowſki, egtl. Nieczuja-K. v. Kochow, Hieronymus Veſpaſian, polſk Digter, f. c. 1630, ſtuderede i Krakow, tog ſom Soldat Del i Kampen mod Koſakker og Svenſkere og var Øjenvidne til Wiens Befrielſe af Sobieſki, ſom han beſang i et Digt (1684). D. 1699. Til Morſkab for ſine Krigskammerater digtede han lyſtige, ugenerte Sange, desuden Satirer og Epigrammer (»Lyricorum polskich ksiąg V«, 1674); ſenere ſkrev han religiøſe Digte og hiſtoriſke Værker.

Kock, Charl. Paul de, franſk Romanforfatter, f. 1794 i Paſſy, Søn af en under Revolutionen guillotineret hollandſk Banquier, kom i Handelslære, ſom han forlod for at ſkrive gruopvækkende Melodramer og laabe Farcer, der dog ſnart glemtes for hans Romaner. Disſe ere fulde af Lune og realiſtiſk Jagtagelſesevne, men bevæge ſig i Kredſe, hvor Driſterne ytre ſig ugenert; Handlingen foregaar ſædvanlig i Værtshuſe og Danſelocaler, og hans kvindelige Heltinder ere Boutiks- og Syjomfruer, Tjeneſtepiger o. desl., opfattede i al deres Realitet, godmodige og morſomme, men levende for Øjeblikkets Lyſt og ſkildrede med uſminket Drøjhed. »Georgette«, »Gustave«, »La femme, le mari et l'amant« og »Le cocu« („Hanrejen") høre til den Tid, da han endnu ikke overdrev ſin Maner. De læſtes overalt i Europa, men kun i Smug af Damer af den fine Verden. D. 30 Aug. 1871. — Hans Søn, Henri de K., f. 1821, har arbejdet i lignende Retning ſom Faderen.

Kock, Jørgen, ſ. Mynter.

Kock, Reimar, en fremragende lybſk Krønnikeforfatter, f. i Beg. af det 16de Aarh. i Wismar, d. 1569 i Lübeck. 1524 blev han Munk i Franciskanerkloſtret i Lübeck, hvor 140 Aar tidligere den bekjendte Detmar havde vakt Sans for Hanſaens Hiſtorie. Senere gik han over til den lutherſke Lære og blev c. 1540 Præſt ved St. Petri Kirke i Lübeck. Hans Hovedværk er den endnu udgivne ſtore lybſke Krønnike, ſom han 1549 overrakte Raadet i Lübeck. Originalhaandſkriftet brændte 1728 i Kjøbenhavn med Biſkop Worms ſtore Bibliothek. En fortrinlig Afſkrift findes i det ſtore kongelige Bibliothek. Værket omfatter Tiden fra 789 til 1549 og er iſær for Tidsrummet 1520—36 en af de vigtigſte Kilder til Nordens Hiſtorie. Det paatænkes nu udgivet.

Kodalen, ſ. Schodalen.

Kode kaldes den Del af Foden hos Heſten, ſom er dannet af Kodebenet og dettes Forening opentil med Mellemfodsbenet (Kodeleddet) og nedad med Kronbenet (Kronleddet). Omgivet af ſtærke Sener og Baand bidrager det væſentlig til at give Benet Elaſticitet, men er ogſaa derved let udſat for at tage Skade ved Overanſtrængelſe og Forvridning. K. kan være ſtejl og kort eller endog fremſtikkende eller lang og gjennemtrædende.

Kodjak, ſ. Kadjak.

Kodriver (Primula), Slægt af Kodriverfamilien, der hører til de helkronedes Orden og har underſædige, regelmæsſige og 5tallige Blomſter; Støvdragerne ere 5 og ſidde lige ud for Kronfligene; Frugten er en enrummet Kapſel med fri, midtſtillet Frøſtol. Af K. ere flere Arter med gule Kroner almindelige og velbekjendte Foraarsplanter paa vore Enge, f. Ex. hulkravet K. (P. officinalis) med 5 mørkegule Pletter i Svælget; dens Blomſter ere rige paa Honning og bruges til Te. P. sinensis fra China med lyſerøde Blomſter og Aurikler (P. Auricula) fra Alperne ere yndede Prydplanter.

Kodros, Søn af Melanthos, Athens ſidſte Konge. Da Oraklet havde erklæret, at Athenienſerne vilde ſejre over Dorerne, der havde gjort et Indfald i Attika, hvis K. fandt Døden, ofrede han ſig efter Sagnet frivillig for Fædrelandet, idet han forklædt ſom Bonde indlod ſig i Strid med en Dorer og lod ſig dræbe af denne 1066 f. Chr. Da Athenienſerne ikke anſaa nogen for værdig til at være Konge efter en ſaadan Mand, valgte de hans Søn Medon til livsvarig Archont.

Novelle „Liv af Død“ og 1846 af den i vor Literatur ret mærkelige, af Kierkegaards æsthetiske Skrifter paavirkede, psychologiske eller pathologiske Roman „Kjød og Aand eller de to Veje, en Sjælehistorie“. 1875 udkom en ny Roman „Livslænker“. Til den kierkegaardske Fejdeliteratur bidrog K.-H. med Indlæggene „S. Kierkegaard mod H. Martensen“ og „S. Kierkegaard mod det bestaaende“, 1856 og 1857, ligesom han i førstnævnte Aar udgav „Tegnet fra Himlen, en christelig psychologisk Afhandling“, 1859 „Nyt Gammelt, Breve over Tertullian“, 1862 „Skabelsen, en polemisk Udtalelse“ og 1864 „En Røst i Ørken fra Prædikestolen“. I den politiske Debat i Aarene nærmest efter 1864 deltog K.-H. med Skrifterne „Et Blik efter Dannevirke“, „Nationalitet og Christendom“ og „Et Folk — Folket, Bidrag til Demotheismens Charakteristik“. 1876 udkom „Prædiken og Politik, en Undersøgelse“ og 1885 „Ere vi fremdeles Lutheranere?“, et Skrift, der viste, at K.-H. paa væsentlige Punkter havde nærmet sig Romerkirkens Opfattelse af Christendommen.

Kog, inddiget Marskstrækning.

Kogerør, s. Dampkjedel.

Kogle, s. Naaletræer.

Koglear (Scirpus), Slægt af Halvgræsfamilien. Den under Benævnelsen „Siv“ almindelig bekjendte Plante, der voxer i stor Mængde ved vore Søbredder og er let kjendelig ved sine lange, trinde, glatte og bladløse Stængler, er en K. (S. lacustris).

Koglepalmer (Cycadeæ), Orden af de nøgenfrøedes Klasse; tvebo. Hanblomsterne sidde i endestillede Kogler og dannes af Skæl, der paa Rygsiden bære talrige enrummede Støvknappe. Hunblomsterne have nøgne, oprette Æg, snart enlige, opadrettede, indføjede mellem Bladfligene, snart parvis, vendende nedad, siddende paa den underste Side af skjoldformede Skæl. Frøhvide. To Kimblade. I deres almindelige Udseende ligne de Palmerne, idet de have finnede Blade, samlede i Spidsen af Stammen, men disse Blade ere ikke som hos Palmerne omfattende ved Grunden; ligesom hos Bregnerne ere Bladene i Begyndelsen ofte indrullede, men de ere tykkere og mere læderagtige. K. spillede en langt større Rolle i tidligere Jordperioder; nu kjendes kun omtr. 50 Arter, der fortrinsvis findes i Indien, Madagaskar og Australiens Ækvatorialegne, men dog ogsaa ere repræsenterede i Afrika og Amerika.

Kogning indtræder, naar der fra en Vædskes Bund udvikler sig Dampbobler, som stige op igjennem Vædsken. Betingelsen for, at K. skal indtræde, er, at Dampene kunne holde Ligevægt med det Tryk, som virker paa dem. Er K. begyndt, kan Vædskens Varmegrad ikke drives højere, da al den tilførte Varme føres bort med Dampene. Derimod vil Kogepunktet (Vædskens Varmegrad under K.) stige med stigende Tryk, ved Forøgelse af Vædskens Højde i Karret og ved Forøgelse af Vedhængningen imellem Vædske og Kar. Er Vædsken luftholdig, vil der under dens Opvarmning ske en Fordampning i disse Luftblærer ligesom ellers fra Overfladen, og har Dampen i disse naaet det tilstrækkelige Tryk, stiger Boblen til Vejrs, og K. er i Gang. Men er Vædsken fri for Luft, maa Dampen for at kunne komme til Vejrs overvinde Vædskens Sammenhængskraft (Cohæsion), og dens Kogepunkt ligger da langt højere. Medens Dampboblerne stige til Vejrs, ville de udvide sig, da Trykket paa dem bliver mindre, og samtidig afkøles de lidt; idet de forlade Vædsken, have de den Temperatur, ved hvilken mættede Dampe have et Tryk, der er lig den ydre Lufts Tryk; er dette uforandret under K., faa ogsaa Dampene fra den kogende Vædske en constant Temperatur. K. i Hø grunder sig paa, at det, der bevirker, at Maden bliver vel kogt, kun er Varme, men ikke Bevægelserne i Vandet. Den anvendes navnlig ved Tilberedelse af Grød og K. af store Stykker Kjød. Fremgangsmaaden er den, at Maden først koges i nogen Tid (c. ¼ Time for store Kjødstykker) paa et Ildsted, hvorefter Gryden, der har et tætsluttende Laag, anbringes i en Kasse med Hø, saaledes at dette er tæt pakket uden om Gryden, medens der gjærne lægges en Pude over Laaget. Den Temperatur, ved hvilken f. Ex. Kjød bliver velsmagende, ligger langt under 100°, thi denne Temperatur har, selv naar Kjødet koges paa Ildsted, kun det yderste Lag, medens de indre Dele, som smage bedst, have en betydelig lavere Temperatur; ved Forsøg under K. af store Skinker har man fundet, at der i det indre først efter 2½ Times Forløb naas det levende Dyrs Varmegrad og først efter 4 Timers Forløb 55°, den Temperatur, ved hvilken Trichiner dræbes. Men ved en saa langvarig K. tabe de ydre Dele i Velsmag og Udseende, og da det har vist sig, at Varmen vedbliver at trænge ind i Kjødet, efter at det er taget op af det kogende Vand, saa indses det let, at Anbringelsen i Hø ell. lign. efter nogen Tids K. maa kunne træde i Stedet for den fortsatte K. Ved Forsøg med 10 Potter kogende Vand fandtes dettes Temperatur at synke fra 100° til 89½° i Løbet af 4 Timer, efter at det var hensat i Hø. Et Stykke Kjød i Vandet frembringer en hurtigere Nedgang i Temperaturen, men den synker ikke ned under den til Kjødets Velsmag udkrævede.

Kogsalt, Køkkensalt, s. Salt. **Kogsaltvand**, s. Mineralvand.

Kogsbølle, s. Holkenhavn.

„Kohéleth“ ell. „Prædikeren“, Navnet paa en Bog i det gamle Test., som tillægges Kong Salomo, men aabenbart er af betydelig senere Oprindelse.

Kohinoor [nur], s. Diamant.

Kohl, Joh. Georg, tysk Rejsebeskriver, f. 28 Apr. 1808 i Bremen, var 1832—38 Huslærer for to Adelsfamilier i Lifland og fik derved Lejlighed til at besøge St. Petersborg og gjennemrejse flere Dele af Rusland og Polen. De Skildringer, han udgav heraf, samt af Forholdene i Østersøprovinserne (1841, tilſ. 9 Bd.), vandt saa meget Bifald, at K. hengav sig til alene at foretage Rejser og skildre disse. K. gjennemrejste efterhaanden Østerrig og Ungarn (1842), de britiske Øer (1843—44), Danmark og Hertugdømmerne Slesvig og Holsten (1846), Schweiz, Holland og Sydtyskland. I sine Rejsebeskrivelser viser han sig baade som en skarp og omhyggelig Iagttager og som en livlig og

Tanke, og sikkert er det, at en Dansk, Peter Plett, 1791 har udført K.; imidlertid blev det ikke ham, der skulde høste Æren for at have bragt den ud i Verden, men derimod Englænderen Jenner (s. d. A.), der vel ogsaa var den, som først opfattede Ideen i dens fulde, store Betydning. Efter at Jenner 1798 havde offentliggjort den første Beretning om sine Forsøg, indførtes K. hurtig overalt, de fleste Steder endog som lovbefalet Foranstaltning, i Danmark og Norge navnlig ved F. C. Winsløws Bestræbelser. Medens nogle af de vaccinerede for stedse ere befriede for at angribes af Kopperne, har Erfaringen vist, at Dispositionen hertil hos de fleste vender tilbage efter 7—10 Aars Forløb; selv om Kopperne da som oftest optræde i en meget mild Form, er det dog raadeligt at gjentage K., revaccinere, efter en vis Tids Forløb, navnlig hvis Koppeepidemier herske. Den sjældne Forekomst af de ægte Kokopper har altid været en Hindring for at tage Vaccinen directe fra Køerne, hvorfor man almindelig har taget den fra Pustlerne paa vaccinerede Børn (saakaldet humaniseret Lymphe). Da man i sjældne Tilfælde herved har haft det Uheld at overføre smitsomme Sygdomme (især Syphilis) fra et Barn til et andet, har man i den senere Tid paa mange Steder anvendt den „animale Vaccination", hvorved Vaccinen overføres til Kalve, fra hvilke saa atter Lymphen tages til Vaccinationen af Mennesker. Ogsaa hos os er den animale Vaccination i den nyeste Tid bleven indført ved Siden af Vaccination med humaniseret Lymphe.

Kokospalme (Cocos), Slægt af Palmefamilien, med finnede Blade, Enboblomster i Kolber (for oven talrige Støvblomster, for neden forholdsvis kun faa Hunblomster), før Blomstringen indesluttede i et fælles, til sidst træagtigt Hylster, 1 Frugtknude med 3 enfrøede Rum, af hvilke de 2 slaa fejl, Frugten en enrummet og enfrøet Stenfrugt. De fleste Arter findes i det tropiske Amerika, men den bedst kjendte, den almindelig K. (C. nucifera), synes at have sit oprindelige Hjem i de ostindiske Kystlande og paa Øerne syd for Asien, hvorfra den nu er udbredt over hele den tropiske Zone, dels som forvildet, dels som dyrket. Stammen kan naa en Højde af indtil 60—80 F., Bladene en Længde af 12—16 F., og dens under Navn af Kokosnød bekjendte Stenfrugt er af Størrelse som et Menneskehoved og tresidet-ægdannet af Form; under den brungraa Overhud findes et tykt, først saftigt, svampet, senere tørt Lag, som gjennemvæves af en Mængde seje Trævler (Karbundterne); Stenen er ægformet, mørkebrun, benhaard og ved Grunden tilsyneladende forsynet med 3 Huller, hvoraf dog de 2 kun ere Fordybninger, det 3dje derimod et virkeligt Hul, inden for hvilket den lille Kim har sin Plads, indesluttet i den store Frøhvide, som indvendig er forsynet med en stor Hulhed, hvori findes en mælkelignende Vædske (Mælken). Anvendelsen af K. er mangfoldig, og næsten alle Plantens Dele ere brugbare paa forskjellig Maade. Frøhviden er et velsmagende og i mange Egne et vigtigt Næringsmiddel; tillige har den Betydning paa Grund af den deri indeholdte Olje. Mælken har ogsaa en behagelig Smag, og af den Saft, der udflyder af Indsnit i de udviklede Blomsterstande, faas Palmevin. Stenen benyttes til Drejerarbejde, og det den omgivende trævlede Væv til Maatter, Tovværk o. desl. I mange Egne anvendes Stammerne til Tømmer, Bladene til Tage og Bladstilkens Trævler til forskjellige Fletarbejder. **Kokosnødolje**, et hvidt eller grønligt, salveagtigt Fedtstof, der vindes ved Udkogning af de knuste Kokoskjærner (som indeholde 68 pCt. Fedtstof) med Vand, og som smelter ved 20°. Den er en Blanding af forskjellige (4 ell. 5) Fedtstoffer. K. bruges til Sæbe. Den hvide Natronsæbe, som vindes deraf, skummer let, men indeholder en stor Mængde Vand, og dens Lugt er ikke behagelig.

Kokytos, i Oldtiden 1) en Flod i Epiros, som efter et længere underjordisk Løb udgyder sig i den acherusiske Sø; 2) i Mythologien en af Floderne i Underverdenen, en Arm af Styx, der falder i Acheron; over den fører Charon de afdødes Sjæle.

Kola, 1) s. Archangel. 2) Stad i det russiske Gouv. Archangel ved en Bugt af det nordlige Ishav, med 800 I., blev i Krigen 1854 bombarderet af en engelsk Flaade.

Kolárier, Fællesnavn for et Folkeslag i Nordindien, hvortil Santhaler, Kharier, Paharier o. fl. høre.

Kolb, Georg Friedr., tysk Statistiker, f. 14 Sept. 1808 i Speier, blev som Borgemester her Medlem af det tyske Parlament 1848, levede 1853—60 i Schweiz, deltog senere i Redactionen af „Frankfurter Zeitung" og var 1863—72 Medlem af det bayerske Deputeretkammer, hvor han forfægtede „føderalistiske" og demokratiske Ideer. Hans Hovedværk er „Handbuch d. vergleich. Statistik" (8de Udg. 1879) med Fortsættelsen „Statistik der Neuzeit" (1883). D. i München 16 Maj 1884.

Kolbatz, Landsby i Bagpommern i Nærheden af Stettin, havde i Middelalderen et Cistercienserkloster, stiftet c. 1172, som stod i Forbindelse med de sjællandske Cistercienserklostre Esrom, hvorfra det 1174 fik Munke, og Sorø. Den ældste Del af den endnu bevarede Klosterkirke i K. staar i nært Slægtskab med de ældste danske Teglstenskirker, uden Tvivl en Følge af, at Opførelsen af den er ledet af de esromske Munke.

Kolbe, et kugle- ell. pæreformet Kar med smal Hals og tyndvægget Bund, sædvanlig af Glas, bruges i Chemien til Destillation, Digerering, Luftudvikling, Opløsning osv. K. paa Haandskydevaaben, den tykke Haandende af Skaftet. S. ogsaa Blomsterstand under Blomst.

Kolbe, Hermann, en af Tysklands mest udmærkede Chemikere, f. 27 Sept. 1818 i Elliehausen ved Göttingen, d. 25 Nov. 1884, blev efter at have studeret Chemi i Göttingen under Wöhler og efter 1842—45 at have været Assistent hos Bunsen i Marburg, 1845—47 hos Playfair i London, 1851 Prof. i Chemi i Marburg, 1865 i Leipzig, hvor han byggede det berømte Laboratorium, der endnu kan regnes mellem de hensigtsmæssigste i Europa. Af K.s talrige Arbejder mærkes især hans Undersøgelser om fugtigt Chlors Indvirkning paa Svovlkulstof, om nogle „parrede" Forbindelser

nesfelivet, det historiske og det personlige, til Gjenstand og med Sang til Indledning og Afslutning. Gjennem sig selv kom han til Grundtvigs Tanke om Højskoler for Bønder med Oplysning til eneste Formaal og Lysten til eneste Drivkraft og med Kundskabsmeddelelse alene i den personlige Vækkelses Tjeneste, og han virkeliggjorde denne Tanke fornemmelig ved sin gjennem Erfaring og Selvtænkning modnede, halv sokratiske Personlighed, hvis Grund var „Kjærlighed til sin Gud og sit Fædreland", og hvis Virkemidler vare en ubøjelig Vilje, en skarp Forstand og et eget Greb paa at ramme sikkert med sine Ord. Han gav tillige Stødet til frie (d. e. private) Børneskoler paa Landet, saa nær som muligt knyttede til Hjem og Familieliv, i Overensstemmelse med Barnealderens Natur virkende uden Lectielæsning og Overhøring, gjennem Lærerens Tale og Børnenes Sang ved Siden af Øvelse i de nødvendige Færdigheder. „Den kyndige skal tale, de ukyndige tie og høre".

Koldbrand, Gangræn, local Død, Ophør af Livet i en enkelt Del af Legemet, hidrører fra, at Ernæringen af denne forstyrres paa en eller anden Maade (Standsning af Blodløbet i den, Knusning, Forfrysning, Ætsning osv.). Den bortdøde Del tørrer undertiden ind til en haard, sort, indskrumpet Masse (tør K., Mumification), men hyppigst gaar den over i Forraadnelse, ganske som naar andre dyriske Substanser forraadne under Indvirkning af Varme og Fugtighed (fugtig K.). I Knoglerne, hvor K. kaldes Nekrose, frembringer den næsten slet ingen synlige Forandringer i den angrebne Del. K. kan kun helbredes, naar den bortdøde Del (Brandskorpe, Eschara, i Knoglerne Sequester) skiller sig fra Legemet og falder af, hvilket sker ved en begrænsende Betændelse paa Overgangen imellem det døde og levende (Demarcationen); sker dette ikke, dør Individet ved Udtømmelse af Kræfterne eller Infection med de forraadnede Vædsker (Septikæmi). **Gammelmandskoldbrand** (senil ell. spontan K.), en tør K., sædvanlig i Underextremiteterne, især Tæerne, der skyldes den med Alderen ofte følgende Forkalkning af Pulsaarernes Vægge.

Kolderup-Rosenvinge, Janus Laurits Andreas, udmærket dansk Retslærd, f. 10 Maj 1792 i Kjøbenhavn, blev Student 1809 og tog jurid. Examen 1813. Allerede inden den Tid havde han vundet en af Universitetet udsat Prisopgave over Spørgsmaalet om de gamle Loves Betydning for Fortolkningen af Christian V.s Lov; den Retning af Retsstudiet, paa hvilken han herved var slaaet ind, forfulgte han nu ogsaa i Fremtiden med al sin Kraft og indlagde sig derved store Fortjenester af den danske Retshistorie. 1815 tog han Licentiatgraden og 1817 Doctorgraden i Lovkyndigheden; s. A. blev han ansat som jurid. Professor ved Universitetet (hvor han allerede siden 1815 havde været Adjunct ved det jurid. Facultet), og i denne Stilling blev han til sin Død. I Forbindelse hermed var han imidlertid tillige Medlem af Directionen for Universitetet og de lærde Skoler fra 1834 til denne Institutions Ophævelse 1848. Han døde som Conferensraad 4 Aug. 1850 i Nantes paa Tilbagerejsen fra et Bad i Pyrenæerne. Foruden en Mængde vigtige retshistoriske Afhandlinger har han skrevet det ypperligt „Grundrids af den danske Retshistorie" i 2 Dele (3dje Udg. 1860) og har hos ogsaa gjort sig højlig fortjent ved sine Udgaver af gamle danske Love (5 Bd., 1821–46) og sine Udvalg af gamle danske Domme afsagte paa Kongens Retterting og paa Landstinget (4 Bd., 1842—48). Han udgav fremdeles Resten ogsaa Lære- ell. Haandbøger i Politiretten, Folkeretten, Kirkeretten, den juridiske Encyklopædi m. m.

Koldewey, Karl, tysk Nordpolfarer, f. 18[...] i Hoya i Hannover, gik 1853 til Søs og blev 1861 Styrmand, uddannede sig videre ved Hannovers polytechniske Skole og Göttingens Universitet og ledede 1868—69 to tyske Nordpolfarter. 1875 blev K. Forstander for det tyske Riges nautiske Observatorium („Seewarte") i Hamborg.

Koldfeber, den i vore Egne hyppigste Malariasygdom, bestaar i Anfald (Paroxysmer) af Feber, begyndende med Kuldegysninger, hvorefter der følger Hede og Sved; Anfaldene vare 6—10 Timer og vende tilbage til samme Tid den næste Dag (Hverdags- ell. Quotidianfeber) eller med 1 (Andendags- ell. Tertianfeber) eller 2 Dages (Tredjedags- ell. Quartanfeber) Mellemrum (Apyrexi), i hvilket den syge paa nogen Mathed nær befinder sig ret vel. Undertiden kommer Feberen kun ufuldstændig eller slet ikke til Udbrud, men afløses da af andre Symptomer (Nervesmerter, Kramper, Hududslæt, Blødninger osv.), der optræde med samme Regelmæssighed som ellers Feberen, de saakaldte larverede ell. maskerede K. I andre Tilfælde, der hos os kun indtræffe enkeltvis under store Epidemier, men i Malariaegnene ere hyppigere, er det alvorligere, ja endog livsfarlige Symptomer (Collaps, Kramper, Bevidstløshed, Aandenød osv.), der ledsage Anfaldet eller ganske beherske dette, de saakaldte perniciøse K., som sædvanlig dræbe ved det andet eller tredje Anfald, naar ikke passende Midler forinden anvendes. — Utallige Epidemier af K. have hersket siden de ældste Tider. I dette Aarh. drog en forfærdelig Epidemi over hele Europa 1826—2[...] efter den hede Sommer 1826; sin største Intensitet naaede den langs Nordsøens Kyster (hvoraf Navnet „Kystepidemien") i Holland, England, Danmark, en Del af Sverige og Norge, naaende helt op til Bergen, hvor den ellers aldrig viser sig. Efter den hede Sommer 1846 begyndte K. igjen efter flere Aars Mellemrum at udbrede sig over en stor Del af Europa og Nordamerika; den naaede især 1854 en overordentlig Udbredelse i Sverige, til Dels i perniciøse Former, saa at det hed „paa mange Steder var lettere at tælle de sunde end de syge". I Norge er K. i det hele sjælden; i Danmark hersker den endemisk i de side Egne paa Laaland og Falster, hvor den dog i den senere Tid er aftaget betydelig under Indflydelsen af den tiltagende Drainering af Jorden.

Kolding, Kjøbstad i Jylland, Vejle Amt, smukt beliggende ved Kolding Aaens Udløb i Kolding Fjord og ved den østjyske Længdebane, 26 M. v. til s. for Kjøbenhavn. 7,141 I[...]

jærn, hvor den hidrører fra lidt Phosphor og kan gaa saa vidt, at Constructioner, der ere stærke nok om Sommeren, kunne briste ved deres egen Vægt i streng Vinterkulde.

Koldtvandspumpe, s. Dampmaskine.

Kolettis, Joannis, græsk Statsmand, f. 1788 nær ved Janina i Albanien, studerede Lægevidenskaben i Bologna og bosatte sig derefter i sin Hjemstavn. K. hørte tidlig til Hetæriet og var 1821 blandt de første, som kaldte til Kamp mod Tyrkerne. N. A. deltog han i Forsamlingen i Epidauros, var med at udarbejde og vedtage Uafhængighedserklæringen og blev derefter Krigsminister. Som Exarch paa Euboa vandt han Sejer over Tyrkerne og blev i Dec. 1823 Medlem af det udøvende Raad; han stræbte især at hævde Regeringens Myndighed over for de egenraadige Krigshøvdinger og lod sig af sin Iver herfor forlede til Snigmordet paa Odysseus. 1827 fik K. Nationalforsamlingen i Trøzene bragt i Stand, var en Tid lang Minister under Capodistrias, men traadte siden som Tilhænger af Frankrig i Opposition imod ham og var efter hans Mord 1831 Medlem af Regeringen, indtil det bayerske Regentskab kom. 1833 blev K. Indenrigsminister og fjernedes 1835 som Afsending i Paris, men hjemkaldtes 1844 og blev Første- og Udenrigsminister til sin Død 12 Sept. 1847. Som Førsteminister har K. væsentlig Skyld i Indførelsen af de senere almindelig brugte Valgbestikkelser.

Kolgujev [jeff], en klippefuld og moradsig Ø i det nordlige Ishav, mellem Halvøen Kanin og Novaja Zemlja, hører til det russiske Gouv. Archangel og besøges af og til af russiske Jægere og Fiskere.

Kolibri (Trochilus), en for Amerika ejendommelig Familie af Skrigefugle, udmærkede ved deres Lidenhed, pragtfulde, spillende, metalliske Farver, hurtige, summende Flugt og store Livlighed; de gjøre derfor mere Indtryk af hurtigflyvende, funklende Insekter end af Fugle, naar de fare forbi saa hurtig som en Pil. De korte Fødder, det lange, tynde Næb, den lange, dybt kløftede Tunge, de spidse Vinger ere betegnende for disse ofte med Fjerdusker, Fjertoppe og andre Prydelser udstyrede, nydelige Smaafugle, der i Solskinnet fare fra Blomst til Blomst og i Flugten uden at sætte sig sænke deres Næb og Tunge dybt ind i Blomsterkronernes Rør for at snappe smaa Insekter og Blomsterhonning. Deres nydelige lille Rede er dannet af fine Plantedele, f. Ex. Bomuld, Plantesilke, Bregneskæl, og hæftet til et Blad, nogle Straa eller mellem to Kviste; den indeholder to Æg, og Moderen bygger den højere, alt som Ungerne voxe. De fleste tilhøre kun Amerikas hede Bælte, men enkelte Arter strejfe dog om Sommeren temmelig højt op i Nordamerika eller omvendt mod Syd indtil Patagoniens Grænser. Hunnerne besidde aldrig Hannernes Fjer- og Farvepragt, og det samme gjælder i endnu højere Grad om Ungerne.

Kolik, Bugvrid, enhver Smerte i Tarmene, der ikke skyldes Betændelse eller andre organiske Forandringer i dem. K. kan opstaa ved Ophobning af Luft (Vindkolik) eller Excrementer i Tarmene, ved Fødens Overgang fra Maven i Tarmen i ufordøjet Tilstand, ved Gjæring af Tarmens Indhold (især hos smaa Børn), ved Orm, Forkølelse (rheumatisk K.) eller endelig som en rent nervøs Smerte, især hos hysteriske Kvinder, samt ved Blyforgiftninger (Bly- ell. Malerkolik). Den saakaldte Skjøgekolik, der meget hyppig angriber offentlige Fruentimmer, skyldes lette Betændelser i de indvendige Kjønsorganer eller deres Omgivelser og er saaledes egentlig slet ingen K.

Kolin, Stad i Böhmen ved Elben, 7 M. ø. for Prag. 12,000 J. Jærnværk, Bomuldsvæveri. Her slog den østerrigske Feltmarschal Daun Preusserne under Frederik II 18 Juni 1757 og reddede derved Prag.

Kolind Sund, tidligere en 2¾ M. lang og ⅛—½ M. bred Indsø paa Jyllands østlige Halvø, der ved Grenaa forbi Kjøbstaden G. havde Afløb til Kattegattet. Den har sit Navn efter Kirkebyen Kolind ved dens Vestende og har tidligere været en Del af Havet, der i Forbindelse med de Kærstrækninger, der fortsætte den mod N. V. til Randersfjord, som et Sund har adskilt den nordlige Del af Halvøen fra den sydlige. Søen er nu med stor Bekostning udtørret. Skjønt dette Foretagende langt fra har bragt Aktionærerne det ventede Udbytte, er det dog for saa vidt lykkedes, som der i Stedet for Søen er kommet gode Enge og frugtbar Agermark.

Kolje, norsk, d. s. s. Kuller.

Koljütschin Bugten skærer sig fra det nordlige Ishav ind i Tschuktschernes Land i det nordøstlige Sibirien.

Kollár, Joh., berømt bøhmisk Digter, f. 29 Juli 1793 i Ungarn, studerede Theologi i Presburg, hørte dernæst Forelæsninger i Jena og fik 1819 gejstlig Ansættelse ved den slaviske Menighed i Pest. 1849 blev han kaldet til Wien som Regeringens politiske Tillidsmand. Allerede 1821 udkom hans første czechiske Digtsamling »Básně« (de senere Oplag kaldtes »Slávy dcera«), der ligesom hans Samling af slovakiske Folkesange »Narodnie Zpiewanky« var en af de Bøger, der indvarslede den nyere Skole i den bøhmiske Literatur. Senere vendte K. sig navnlig mod slavisk Lingvistik og Archæologi; han viser sig i herhen hørende Arbejder som en ivrig Panslavist med et phantasifuldt historisk Blik. Ogsaa som gejstlig Taler nød han stort Ry. Fra 1849 til sin Død 29 Jan. 1852 var K. Professor ved Universitetet i Wien.

Kolling, Harald Johan Frederik, dansk Skuespiller, f. i Kjøbenhavn 29 Apr. 1835, var først ansat paa en Tobaksfabrik, men følte sig saa stærkt dragen af Scenen, at han søgte Engagement hos Kammerraad Lange og betraadte Skuepladsen, da denne 1857 aabnede Folketheatret. Fra en ganske underordnet Stilling arbejdede han sig her ved sin Flid og sine medfødte dramatiske Anlæg op til at blive denne Scenes ypperste Kunstner saa vel i de komiske som i de alvorlige Roller. 2 Sept. 1870 debuterede han som Griffet i „Coliche“ paa det kgl. Theater, der havde engageret ham paa tre Aar, men allerede efter den første Saisons Udgang fik han, kjed af sin Uvirksomhed ved Nationalscenen, sit Engagement løst og vendte tilbage til Folketheatret. — Hans

kaldte **Kolonialpolitik**, der nærmest havde til Formaal at hindre K. i at sælge deres Frembringelser til andre Lande end Moderlandet og at tvinge dem til at hente alle deres Fornødenheder fra dette; man ofrede saaledes helt K.s Udvikling i Haab om at fremme Moderlandets Interesser og tilsidesatte dem ogsaa paa andre Maader. Følgen blev, at først Nordamerika (1776—83) og senere Haiti (1803) og de spanske K. i Syd- og Mellemamerika (1817—26) rev sig løs. England har helt opgivet dette uretfærdige System og givet sine K. udstrakt Selvstyrelse, medens andre Stater endnu vedligeholde mere eller mindre deraf. Man kan ved disse K. skjelne mellem Handels-K. (især i Indien), Plantage-K. (som i Vestindien), Bjergværks-K. (som de spanske K. i Amerika) og Agerbrugs-K. (som i Nordamerika, Canada og Australien). Endelig har man Straffe-K. (Australien, Cayenne, Ny-Caledonien, Sibirien) og Militær-K. (i Oldtiden og tidligere i Rusland). I Midten af det 18de Aarh. indkaldtes Tyskere til at opdyrke Heden i Nørrejylland, og disse Nybygder paa Alheden og Randbølheden kaldes ogsaa K. Det Land, som nu har de fleste K., er England, hvis Besiddelser ere spredte i alle Verdensdele; derefter kommer Holland og Portugal, som hver til sin Tid indtog den højeste Rang; Frankrig har i vore Dage stræbt at udvide sine K. baade i Bagindien, Australien og Senegambien, og ogsaa Tyskland har i den nyeste Tid søgt at faa K. Danmark solgte 1846 og 1850 sine K. i Indien og paa Guineakysten og har kun de tre dansk-vestindiske Øer samt Grønland tilbage. Sverige solgte 1878 Øen St. Barthélemy i Vestindien, som det havde ejet siden 1784. **Kolonialraad** kaldes den ved Lov af 26 Marts 1852 indførte repræsentative Forsamling for de dansk-vestindiske Øer. Ved Lov af 27 Nov. 1863 blev Forholdet omordnet saaledes, at der oprettedes to K., et for St. Croix og et for St. Thomas med St. Jan, og at disse Raad baade kom til at deltage i Bestyrelsen af vedkommende Communes økonomiske Anliggender og tillige fik Del i Udøvelsen af Lovgivningsmagten for Øerne, idet der før Udstedelsen af nogen Lov, som indeholder Bestemmelser, der særlig vedkomme de vestindiske Øer, i Regelen skal gives vedkommende K. Lejlighed til at ytre sig derom, og saadanne Lovbestemmelser, der alene vedrøre Forhold inden for Øernes Grænser, i Almindel. endog gives i Anordninger, der vedtages alene af Kongen og vedkommende K. i Forening. **Kolonialvarer**, Raaprodukter fra de ostindiske og vestindiske Kolonier, især Kaffe, Sukker, Rum, Te, Krydderier, Ris, Bomuld, Farvetræ og andre Træsorter. **Kolonist**, Indbygger i en Koloni. **Kolonisere**, grundlægge en Koloni.

Kolonidyr ell. sammensatte Dyr (animalia composita), de lavere Dyr, som formere sig ved Knopskydning eller Deling ligesom Planterne, og hos hvilke de nye, knopskudte Individer vedblive at staa i organisk Forbindelse indbyrdes og med Moderdyret, saa at det hele danner en sammensat Organisme, hvori det enkelte Dyr nyder en vis, ikke fuldstændig Selvstændighed, men til en vis Grad deler godt og ondt med det hele, bidrager til at føde det og selv ernæres af det. Vi træffe K. blandt Salperne, Søpungene, Bændelormene, Koraldyrene og Goplerne, samt hos visse Infusionsdyr (Klokkedyrene). I Regelen er en saadan Koloni fæstet til en eller anden Gjenstand, sjældnere fritsvømmende (Salpekjæder, Blæregopler). Ofte bestaar Kolonien af Dyr af forskjellig Bygning, af hvilke nogle varetage Ernæringen, andre Forplantningen, og undertiden (hos Blæregoplerne) frembyder den en broget Blanding af forskjellig byggede Individer, hver med sin særegne Stilling i det heles Tjeneste. Forskjelligt fra dette Forhold er de selskabelige Dyrs, hvor hvert Individ i organisk Henseende er aldeles uafhængigt af de andre.

Kolophon, en af Jonernes 12 Stæder paa Kysten af Lydien, udmærkede sig i sin Blomstringsperiode ved sin Sømagt og sit fortrinlige Rytteri. K.s Havnestad var Notion. I Nærheden laa den klariske Apollons berømte Orakel.

Kolophōn, en Harpix, der bliver tilbage, naar man destillerer de forskjellige Arter Terpentin med Vand; s. **Harpix** og **Terpentin**. Den bruges bl. a. til at bestryge Hestehaarsbetrækket paa Violinbuen, for at dette lettere kan gribe Strængen. Navnet kommer af ovennævnte græske Stad K., som allerede tidlig var berømt for sin Harpix.

Koloss [lōss] kaldtes enhver Billedstøtte af usædvanlig Størrelse, hvorpaa navnlig den assyriske og ægyptiske Kunst har frembragt mærkelige Exempler, saaledes Memnonsstøtterne ved Theben, 52 F. høje. Særlig bruges dette Ord om **K. paa Rhodos**, der forestillede Solguden (Helios) og i Oldtiden regnedes mellem Verdens syv Underværker; den stod ved Indsejlingen til Søstaden Rhodos, paa Øen af samme Navn, bærende et Fyr i sin oprakte Haand; den var af Malm, 140 F. høj og vejede 7,000 Centner. Derimod haves der i Oldtidens Beretninger ingen Hjemmel for, at Figuren, som sædvanlig siges, stod skrævende over Indløbet. Den var udført af Billedhuggeren Charis knap 30 Aar f. Chr., men allerede lidt over et halvt Hundredaar efter Fuldførelsen laa den atter i Grus. Blandt K. fra Oldtiden ere Phidias's chryselephantine „Zeus“ og „Athene“ de to berømteste; fra den nyere Tid kunne, blandt flere, nævnes „Bavaria“ i München, „Arminius“ i Teutoburgerskoven og „Friheden oplysende Verden“ ved New-Yorks Havn, alle i Malm. Malerier med kolossale Figurer ere forholdsvis sjældnere og forekomme sædvanlig kun i monumental Kunst. **Kolossāl** er Udtrykket for, hvad der er af umaadelig ell. usædvanlig Størrelse.

Koloscher kaldte Russerne nogle Indianerstammer, der bo paa den Del af Nordamerikas Vestkyst, som de en Gang havde tilegnet sig, men som nu er afstaaet til de forenede Stater. De kalde sig selv Tlinkit, d. e. Mennesker. De saa vel som deres Naboer Kenaierne og Atnaerne have i Levemaade og Dygtighed i Søvæsen mest Lighed med det mere udbredte Eskimofolk.

Kolossæ, i Oldtiden en folkerig Stad i Phrygien i Lilleasien, som 65 blev ødelagt ved et Jordskjælv, men siden gjenopbyggedes og blom-

tioner af K. ere Vaudeville, Conversations-stykke, Farce o. fl. Jvfr. Digtekunst.

Komet (af gr. κόμη, Haar, Hale), Halestjerne, en Klasse af Himmellegemer, der ligesom Planeterne bevæge sig om Solen efter de keplerske Love, men for øvrigt ere højst forskjellige fra hine. Deres Baner ere ikke, som Planeternes, temmelig runde, der nærme sig Cirkelen, men meget langstrakte og nærme sig Parablen. Da man her fra Jorden kun kan forfølge K. gjennem meget smaa Stykker af deres lange Baner, er det hyppigst umuligt at afgjøre, om disse afvige lidt fra Parablen. Afgjort hyperbolske Baner har man hidtil ikke fundet. Derimod have nogle K. vist sig at løbe i afgjort elliptiske Baner, og de maa da med kortere eller længere Mellemrum vende tilbage til Solens Nærhed, d. e. være periodiske. En K.s Periodicitet erkjendes enten derved, at dens Løb under en Tilsynekomst tydelig er en Ellipsebue, eller derved, at tidligere sete K. have gjennemløbet samme Bane. Sikkert periodisk anses en K. dog først for at være, naar den opfylder begge disse Betingelser. Thi man har paa den ene Side K., der afgjort viste et elliptisk Løb, men som dog ikke have været til at finde igjen. Paa den anden Side har man K., der have løbet i samme Bane, uden at denne dog kan svare til saa kort en Omløbstid, f. Ex. K. fra 1827, 1852 og 1877. Man kjender for Tiden (1886) 13 sikkert periodiske K. med følgende Omløbstider: Halleys 76 Aar, Pons-Brooks's 71, Tuttles 14, Fayes 7½, d'Arrests 6½, Bielas 6½, Tempels første 6, Pons-Winneckes 6, de Vicos 5¼, Brorsens 5½, Tempel-Swifts 5½, Tempels tredje 5 og Enckes 3⅓ Aar. De ere, med Undtagelse af Halleys, teleskopiske. Adskillige i de senere Aar opdagede nye K. kunne dog forventes at ville vise sig igjen til de forud beregnede Tider og derved forøge Antallet af de sikkert periodiske K. — K.s Udseende er ligeledes aldeles forskjelligt fra Planeternes. De bestaa af en ofte gullig Kjærne af ringe Diameter, omgiven af en Taagemasse, Koma, hvilke tilsammen danne K.s Hoved, samt af en Hale. Dog vise teleskopiske K. ofte ingen Hale og heller ikke nogen egentlig Kjærne, idet de kun vise sig som en udvisket eller kornet Taagemasse med en Condensation. Processerne, der foregaa i en vel udviklet K., naar den nærmer sig Solen, ere følgende. Fra Kjærnen udgaar der i Retning af Solen en stadig stærkere Udstrømning, der i ringe Afstand fra Kjærnen bøjer sig til Siderne ligesom Toppen af et Springvand, for derpaa at strømme i modsat Retning, nemlig bort fra Solen, og danne Halen, som derfor ofte er mørk i Midten; ofte udgaar der dog ogsaa directe fra Hovedet en smal Lysstribe ned gjennem Midten af Halen. Undertiden danner der sig ogsaa en Hale indad mod Solen, ja enkelte K. have haft flere Haler i forskjellige Retninger, K. 1744 endog 6. Nævnte Udstrømninger foregaa ofte i flere Lag adskilte ved mørkere Mellemrum som et Slags Bølger, og disse Bølger kunne forfølges langt ned gjennem Halen. Saa vel Udstrømnings- som Haleretningen svejer undertiden pendulmæssig om en Middelretning; Halen krummer sig undertiden betydelig, er oftest vifteformig, og den Side af den, der er forrest i K.s Løb, er skarpere begrænset end den anden. Medens en K.s Kjærne ofte kun er saa Hundrede Mil i Diameter og Hovedet ofte bliver desto mindre, jo mere K. nærmer sig Solen, udvikler Halen sig ofte til en forbavsende Længde, saa at den spænder over betydelige Dele af Himlen og bliver flere, ja 20 à 30 Millioner Mile lang. Naar K. efter Periheliet fjærner sig fra Solen, aftage Udstraalingerne, Halen skrumper ind, Kjærnen udvides og spreder sig, og K. faar mere og mere Udseendet af en diffus Taagemasse. — I Henseende til den physiske Beskaffenhed maa K.s Stof være yderst tyndt og let; thi en Fixstjærne formørkes ikke kjendelig, naar en K. passerer over den, og en Planets Løb perturberes aldeles ikke af en nær K., medens denne mægtig paavirkes af Planeten. I Spectroskopet vise K. altid samme Spectrum, nemlig tre lysende Zoner, tydende paa glødende Kulbrinter, samt særlig i Kjærnen et svagt, continuert Spectrum, tydende paa tilbagekastet Sollys; et Par K. med usædvanlig lille Perihel-Afstand have ogsaa i den Tid, de vare meget nær ved Solen, vist en gul, lys Linje, tydende paa glødende Natriumdampe. K. ere altsaa til Dels selvlysende, hvilket ogsaa ses af deres undertiden pludselige Spring i Lysstyrke. At K. imidlertid ogsaa bestaa af faste Partikler, ses, foruden af det nævnte reflecterede Sollys, ogsaa af deres 1866 af Schiaparelli paaviste Sammenhæng med Stjærneskud (s. d. A.). Efter at han har lært at beregne disse Sværmes Baner om Solen, har man fundet flere og flere, der ere identiske med visse K.s Baner. Endskjønt disses Aggregat-Tilstand kan være særdeles forskjellig fra, hvad vi kjende her paa Jorden, kan man derfor i det hele nok antage, at K. ere Sværme af mer eller mindre faste og usammenhængende Partikler, der, idet de fra de fjærne kolde Regioner nærme sig Solen, begynde at fordampe, navnlig paa den mod Solen vendte Side. Samtidig vækker denne repulsive Kræfter, muligt i Følge Zöllner af elektrisk Natur, der drive de af disse Dampe og Dunster dannede Udstrømninger over paa den fra Solen vendte Side og derved bevirke Haledannelsen. Ved visse mathematiske Udtryk for saadanne Repulsivkræfter er det lykkedes Bredichin i Moskva at gjøre ganske godt rede for Halernes nys nævnte forskjellige Former. — K.s Oprindelse. Hvis K.s Baner vare hyperbolske, vilde de i uendelig Afstand fra Solen endnu have en constant kjendelig Hastighed, og K. kunde da antages at komme fra og vandre til andre Sole. Men i en parabolsk Bane er Hastigheden i store Afstande fra Solen forsvindende lille, og K. antages derfor af mange at høre til vor Sol, i alt Fald i den Forstand, at de følge denne paa dens Vandring gjennem Verdensrummet. Mulig er det Sværme, dannede af fjærne Partier af den Urtaage, af hvilken Solen og Planeterne antages at være fremgaaede (s. Kosmogoni). Weiss og Schiaparelli have paavist, at, naar en saadan Sværm nærmer sig Solen, vil dens Stof mere og mere strække og

af det komiske; **Komiker**, den, der spiller komiske Roller i et Stykke, lystig, morsom Person; **komisk**, hørende til Lystspillet, lystig, morsom.

Komma, gr., d. e. Indsnit, et lille Interval, som ikke kan betegnes i vor Nodeskrift, men som fremkommer i den mathematiske Klanglære ved Sammenligning og Beregning af Intervallerne i den rene diatoniske Scala. Det findes i to Størrelser. Det syntoniske ell. Didymos's K. angiver den lille Forskjel mellem den store og den lille Heltone, f. Ex. mellem c-d og d-e. Det ditoniske ell. Pythagoras's K. er lidt større. Da det syntoniske forekommer hyppigst og 9 saadanne sammenlagte omtrent udgjøre en stor Heltone, siger man ganske i Almindel., at et K. er $\frac{1}{9}$ af en Heltone. — Hos de græske Rhetorer betegner K. et kortere Led af en Sætning eller Periode, hvorefter der i Talen gjøres et kort Ophold (jvfr. **Kolon**); dernæst bliver K. Navnet paa det Interpunktionstegn (,), der skal betegne et saadant kortere Ophold i Talen.

Kommen (Carum Carvi), af Skjærmplanternes Familie, har hvide Blomster og dobbelt snitdelte Blade med linjeformede Afsnit; den vorer i Mellem- og Nordeuropa og er almindelig hos os. Paa Grund af den stærke ætheriske Olje bruges Frugterne meget i Husholdningerne som Krydderi samt i Brændevinsbrænderierne. **Kommenolje**, den ætheriske Olje, der giver Frugten dens Lugt, benyttes som Lægemiddel. **Romersk K.**, s. **Cuminol**.

Komnenos, en Fyrsteslægt, som 1057—1185 beklædte den græske Kejsertrone i Constantinopel og 1204—1461 den i Trapezunt; den sidste Kejser her, **David K.**, blev paa Sultan Muhammed II.s Befaling henrettet i Adrianopel 1462. De mest bekjendte Komnener vare **Alexios I**, hans Søn **Johannes** II og Datter **Anna**. Slægten kom senere til Corsica; men at Familien Bonaparte skulde nedstamme fra K., er en ubevist Paastand. En vis Demetrios K., f. 1750 paa Corsica, d. 1821 i Frankrig, blev af den franske Regering erkjendt for Efterkommer af de gamle K.

Komorn, stærk Fæstning i Ungarn ved Donaus venstre Bred, paa Østenden af Donauøen Store-Schütt, 10 M. v. n. v. for Buda-Pest. 13,000 I. Vinavl, betydelig Handel med Korn, Tømmer, Vin og Fisk. Fæstningen, der ligger afsondret fra Staden, er anlagt af Matthias Corvinus og udvidet i Beg. af det 19de Aarh.; den var i de ungarske Insurgenters Besiddelse fra 1848 til 27 Sept. 1849, da den maatte capitulere.

Komos, hos Grækerne Drikkelagenes og den overgivne Munterheds Guddom, der fremstilles som en bevinget Yngling, omgiven af Kjærlighedsguder og Drikkebrødre.

Komotau, Stad i Böhmen, 11 M. n. v. for Prag. 10,000 I. Uldmanufakturer. Fabrikation af Magnesia og Glaubersalt, Flasker og Roesukker.

Kompert, Leopold, tysk Novellist, f. 15 Maj 1822 i Münchengrätz i Böhmen af jødiske Forældre, maatte af Mangel paa Existensmidler opgive sit i Prag paabegyndte Universitetsstudium og gik til Wien, hvor han fik en Huslærerplads; denne opgav han imidlertid snart og var saa et Par Aar æsthetisk Medarbejder ved et Blad i Preßburg, blev dernæst Huslærer hos Grev Andrassy, redigerede 1848—52 „Österreichischer Lloyd" i Wien, var atter Huslærer, denne Gang i Pest, og tog endelig 1857 blivende Ophold i Wien, hvor han 1882 blev Æresborger; d. 23 Nov. 1886. Hans Arbejder, der have forskaffet ham et anset Navn som Novellist, ere næsten udelukkende Skildringer af det afsondrede jødiske Folkeliv i Böhmen og Ungarn i ældre og nyere Tid. Han fortæller med dramatisk Liv og tegner fine Figurer skarpt og ofte med stor psychologisk Finhed, men er, især i fine senere Arbejder, ikke altid fri for trættende Maner. Rækken af mindre Fortællinger begyndte med „Aus dem Ghetto" (1848), hvorefter fulgte „Böhmische Juden" (1851), „Neue Geschichten aus dem Ghetto" (1860) og „Geschichten einer Gasse" (1865); hertil slutte sig tre Romaner: „Am Pflug" (1855), „Zwischen Ruinen" (1875) og „Franzi und Heini" (1880). 1882 udkom hans „Gesammelte Schriften" i 8 Bd.

Kondör (Vultur s. Sarcoramphus gryphus), Amerikas anseligste Grib, sort (Hunnen graabrun) med et hvidt Bælte over Vingerne og et Halsbaand af bløde, hvide Fjer og med ejendommelige Hududviklinger paa Hovedet og Halsen, bebor Andesbjærgene, paa hvis høje Fjældtinder den ruger, men i hvis Dale den søger sin Føde, bestaaende af styrtede Dyr (Muldyr, Lamaer), unge Faar og Geder. Ved Hjælp af sit fortrinlige Syn opdager den sit Bytte i stor Afstand, som den tilbagelægger i overordentlig kort Tid; derimod er dens Lugtesans særdeles svag ligesom hos andre Aadselfugle. **Kongegrib** (V. papa), en Art Grib, beslægtet med Kondoren, af Størrelse som en Gaas, gulhvid, spillende i det rødlige, med sort Hale og sorte Vinger, i Syd- og Mellemamerika.

Kondurängo, Barken af Gonolobus Condurango, kom for en halv Snes Aar siden i Ry som Middel mod Kræft, men det viste sig snart, at det ikke havde de forventede Virkninger, og det bruges derfor næppe mere i Medicinen.

Kondylöm, bløde, varteformede Udvækster, der ofte følge med Dryppert og findes i Urinrøret og Moderskeden samt de Steder af den ydre Hud, der blive befugtede med Dryppertvædsken.

Konéwka, Paul, tysk Maler, f. 1841 i Greifswald, d. 1871 i Berlin, vandt Navn ved sine med Pensel efterlignede Silhouetbilleder, hvoraf navnlig Silhouetterne til Goethes „Faust" og Shakspeares „Skærsommernatsdrøm" vakte Opmærksomhed.

Kongbjærgene, s. **Afrika**.

Kong Carls Land, en Ø i det nordlige Polarhav, ø. for Spitsbergen, henved 70 □ M. stor, med uregelmæssige, stærkt indskaarne Kyster og høje, snedækkede Bjærge, opdaget 1870. Landet har allerede været set af Englænderne 1617 og kaldtes da Wycheland; men dets Beliggenhed var da urigtig bestemt.

Kongeaa ell. Skodborg Aa udspringer i den nordligste Del af Slesvig og løber mod V., for største Delen paa Grænsen af Jylland og Slesvig, til Vesterhavet. Længde 7½ M. Den optager fra Jylland Vejen Aa.

Kongebrev kan overhovedet betyde enhver af

Skjær, saa at Træet kommer til at ligne Palisandertræ.

Kongevand, en Blanding af i Almindel. 4 Dele Saltsyre og 1 Del Salpetersyre, indeholder Chlor, frigjort ved Salpetersyrens iltende Virkning paa Saltsyrens Brint, og tillige forskjellige Forbindelser af Kvælstof med Ilt og Chlor. Disse udvikles luftformige ved svag Varme og kunne fortættes til gule, meget flygtige Vædsker. Flere af dem kunne ogsaa dannes directe af Kvælstoftveilte og Chlor. K. anvendes til Opløsning af Guld („Metallernes Konge", hvoraf Navnet), Platin og de øvrige ædle Metaller, undtagen Sølv.

Konghella, s. Kongelf.

Konglebit, norsk, d. s. s. Krognæb, s. Dompap.

Kongo, s. Congo. Paa den i den nævnte Art. omtalte Conference i Berlin vedtoges 26 Febr. 1885 Oprettelsen af en Kongostat; Conferencens Beslutninger bleve vedtagne af de belgiske Kamre 28 og 30 Apr. s. A. Den staar under Kongen af Belgiens Souverænetet i Personalunion med Belgien og er erklæret for stedse neutral. Statens Grænser ere fastsatte ved Overenskomster med Tyskland af 8 Nov. 1884, med Frankrig af 5 Febr. 1885 og med Portugal af 14 Febr. 1885. Det samlede Areal efter de af Frankrig anerkjendte Grænser udgjør omtr. 37,700 □ M. og efter de af Tyskland anerkjendte Grænser c. 28,000 □ M. Handelen er fri i hele Kongogebetet, og der maa kun opkræves de til Forvaltningens Opretholdelse og de nødvendigste Indretninger fornødne Afgifter. De vigtigste Udførselsartikler ere Palmekjærner, Jordnødder, Palmeolje, Kaffe, Sesam, Kautschuk, Farvetræ, Gummi, Copal, Vox, Orseille, Elfenben og Skind. De vigtigste Indførselsartikler ere: Skydevaaben, Krudt, Spirituosa, vævede Stoffer og Glasvarer.

Kongsbacka ell. Kungsbacka, Søstad i Halland imellem to Arme af Kongsbackaå, ½ M. fra dens Udløb i en Vig af Kattegattet. 700 I. (1885). Handel med Trævarer.

Kongsberg, Bjærgstad ved Numedalslaagen i Norge, ligger næsten 500 F. (154 Met.) over Havet. Den blev anlagt 1624, efter at den første Sølvanviisning Aaret i Forvejen var bleven opdaget af en Bondedreng, Jakob Kristofferssøn Grosvold, som vogtede Kvæg paa Fjældet. Byens Skæbne var derfor ogsaa siden væsentlig knyttet til det berømte Sølvværks Omskiftelser, hvilket i den længste Tid blev drevet for Statens Regning. Omtr. 1760—68 havde begge deres mest glimrende Periode, da Sølvværkets Udbytte i ét Aar steg til 35,318 Mark og Byens Folkemængde samtidig til 8,000 I. Men fra denne Tid aftog Udvindingen af Sølv, saa at Staten omsider maatte give et Tilskud af indtil 200,000 Rd. aarlig til Udgifterne. 1805 blev Værket for offentlig Regning nedlagt, hvorimod Staten tillod Private at drive Værkets Gruber. Da dette kun fandt Sted i en meget indskrænket Maalestok, sank Byens Folkemængde 1815 til 3,900 I. 1816 begyndte den norske Regering atter at drive Sølvværket, dog indtil 1830 kun med ringe Held, saa at Byens Folkemængde 1835 endog var aftagen til 3,500 I. Men fra dette Aar begyndte den forenede Armen- og Kongens Grube at levere saa meget Malm, at Driften gav et stort Overskud. Det højeste aarlige Udbytte havdes 1833, neml. 39,871 Mark fint Sølv; i de følgende 25 Aar varierede det mellem 18,000 Mark i 1853 og 38,128 Mark i 1848; efter 1859 holdt det sig i 22 Aar mellem 13,000 og 20,000 Mark, men i de sidste Aar har Udbyttet igjen været i Stigning og naaede i Budgetaaret 1884—85 c. 30,600 Mark. Til Sølvværket høre ikke alene Smeltehytter, som efterhaanden ere meget forbedrede, men ogsaa mærkværdige Stoller eller Tunneler for at lette Transporten til Gruberne. Aabningerne af de højstliggende af disse ere 1,900 F. (600 Met.) over Havet, medens Bunden er i en Dybde af 2,250 F. (700 Met.), altsaa en Del under Havets Niveau. Dybest ned til Bjærgets Fod gaar Christians Stolle, hvorpaa der under mange Afbrydelser har været arbejdet i Løbet af et Aarhundrede; den er den længste af alle Stoller i norske Bjærgværker og er bestemt til at skaffe en sammenhængende Forbindelse mellem samtlige nu drevne Gruber. Den samlede Arbejdsstyrke ved Grube- og Hyttedriften udgjør for Tiden omtr. 300 Mand. 1854 besluttedes at sælge de mere afsides liggende af de gamle Gruber til private Compagnier. Som Følge deraf oprettedes 1857 paa Aktier et nyt, „Vinorens" Sølvværk, som imidlertid lige siden Driftens Begyndelse blev drevet med Tab og derfor nu er nedlagt. Foruden de til Sølvværket hørende Indretninger har K. en Møntindretning og en Vaabenfabrik, begge tilhørende Staten. Her findes desuden en offentlig Middelskole, en elementær Borgerskole og en Skovskole. Byen havde 1875 4,400 og 1885 4,600 I.

Kongsbjærg, det højeste Punkt paa Møen, ligger i Øens sydøstlige Del s. for Klintholm og er 453 F. højt.

Kongsvinger, Kjøbstad i Hedemarkens Amt i Norge, ligger paa Glommens vestre Bred i den Vinkel, som Elven danner, idet den forandrer sit sydlige Løb til et vestligt. 1,300 I. Over Byen, som, indtil den 1854 fik Kjøbstadrettighed, kaldtes K. Søre, hæver sig den 1683 fuldførte Bjærgfæstning, Kongsvinger, 760 F. (240 Met.) over Havet, der under de tidligere Krige dannede et vigtigt Støttepunkt under Forsvaret mod Sverige. Nu har den tabt sin Betydning og er uden Garnison, men har en Commandant.

Kongsæmne, norsk, arveberettiget til Kongedømmet, Kronprætendent. Tronarvingen kaldtes K. fra Tronen blev ledig indtil Hyldingen som Konge.

Konià ell. Konieh, Oldtidens Ikonion, Stad i Lilleasien, 63 M. s. ø. for Constantinopel, paa en frugtbar Slette. 12,000 I. K. er Sæde for en Generalgouverneur og en græsk Metropolit. Læderindustri. Staden er i Forfald. Fra 1074 til Slutn. af det 13de Aarh. var K. Residens for de seldschukiske Sultaner, af hvis prægtige Palads der findes mærkelige Ruiner.

Koning ell. Koninck, Salomon de, hollandsk Maler, f. 1609, d. 1668, en af Rembrandts betydeligste Elever, var dygtig baade som Maler og Raderer. Moltkes Malerisamling har et

udg. af W. Grimm 1840 og 1841), Fortællingen „Der Schwanritter“ (udg. af Roth 1861), det allegoriske Digt „Die Klage der Kunst“ (udg. i v. d. Hagens „Minnesinger“, 3dje Bd.) og det ufuldendte Epos „Der trojanische Krieg“ (50,000 Vers, udg. af A. v. Keller 1858). — Om de tyske Konger af samme Navn s. Conrad.

Konrad Gislason (Konráð Gíslason), f. 3 Juli 1808 paa Gaarden Langamýri i Skagafjords Syssel paa Islands Nordland, Søn af den som Autodidakt og historisk Samler bekjendte Bonde Gísli Konráðsson, blev Student 1831, udnævntes 1848 til extraordinær Docent og 1862 til ordinær Professor i de nordiske Sprog ved Kjøbenhavns Universitet; tog Afsked 1886. Han har navnlig gjort sig bekjendt ved sproglig-grammatiske og lexikalske Arbejder, samt Saga-Udgaver; hans Specialstudium er den islandske Skjaldepoesi, til hvilken vanskelige Literaturgren han har det fortroligste Kjendskab, og i Henseende til hvis Forstaaelse han er i Stand til at yde noget overordentligt. Af hans Arbejder kunne fremhæves — foruden en Del Afhandlinger i islandske Blade og Tidsskrifter, særlig »Fjölnir« 1835 o. flg. — »Um Frumparta Íslenzkrar Túngu í Fornöld«, 1846 (indeh. en oldislandsk Lydlære, som den fremgaar af Haandskrifterne), „Dansk-islandsk Ordbog“, 1855, »Njála«, 1875 o: flg. (indeh. en omfattende, endnu ikke afsluttet Udg. af Njáls Saga, med Commentar til de deri forekommende Skjaldevers).

Konsk, Stad i russisk Polen, Gouv. Radom, 17 M. s. f. v. for Warschau. 14,000 J. Storartet Jernhammerværk.

Konstantinogorsk, et stærkt besøgt Badested (Svovlbade) i den nordvestl. Del af Districtet Ter i det russiske Ciskaukasien, i Nærheden af Georgijevsk. 2,000 J.

Konstanz ell. **Kostnitz**, Stad i Søkredsen i Baden ved Rhinens Udløb af Bodensøen. 15,000 J. (1885). Bispesæde; mærkelig Domkirke. Uld-, Bomulds- og Linnedmanufakturer. En Jernbanebro forbinder K. med Forstaden Petershausen paa den højre Rhinbred, hvor der er et storhertugeligt Slot, som tidligere var et Kloster. — K. var en fri Rigsstad indtil 1548, da den blev erklæret i Achten, fordi den ikke vilde antage Interimet, og af Kejser Carl V skjænket hans Broder Ferdinand, hvorpaa den forblev under Østerrig, indtil den 1805 blev afstaaet til Baden. Den er især bleven berømt ved den her holdte Kirkeforsamling 1414—18. Omgivet af en glimrende Hofstat holdt Pave Johan XXIII sit Indtog i K. 28 Oct. 1414. Efterhaanden samledes her fra alle Lande 29 Cardinaler, 3 Patriarcher, 33 Ærkebiskopper, henimod 150 Biskopper, over 100 Abbeder, et stort Antal Professorer, Doctorer, Præster og Munke, i alt henved 18,000 Gejstlige, foruden en Mængde Gesandter, Fyrster og Adelsmænd, saa at Kirkeforsamlingen tillige blev en europæisk Congres. Kirkens Reformation paa Hoved og Lemmer sattes som Conciliets Hovedopgave; desuden skulde der arbejdes for Ophævelsen af Schismaet, og Wiclefs og Hus's Lærdomme skulde prøves og bedømmes. Jean Charlier de Gerson, der mødte som Kansler for Universitetet i Paris og fransk Gesandt, blev snart Sjælen i Forhandlingerne. Tillige med Cardinalen Pierre d'Ailly satte han igjennem, at Conciliet erklærede sig for ganske uafhængigt, og, om fornødent gjordes, myndigt til at afsætte alle tre Paver; Afstemningen skulde ske efter Nationer og ikke efter Hoveder. Der overraktes Conciliet et Anklageskrift, som beskyldte Johan XXIII for Mord, Utugt, Simoni osv.; han flygtede da forklædt som Staldkarl, hvorpaa Conciliet afsatte ham som uforbederlig. Derpaa takkede Gregor XII frivillig af, og Benedict XIII blev afsat 1417. Forgjæves søgte nu Kejseren at faa Reformationen gjennemført, inden der blev valgt en ny Pave; den kloge Cardinal Colonna blev valgt som Martin V, og nu var det forbi med al Reformation. Han omspændte Conciliet med sine Intriguer, sluttede Separatforlig med de enkelte Nationer og forlod til sidst Staden i et glimrende Optog. Saaledes kom Conciliet saa godt som ikke til at udrette noget for Reformationen, medens dets Færd mod de bøhmiske Reformatorer Hus og Hieronymus kaster en mørk Skygge over den hele Forsamling.

Kontór (it. Contoro, fr. Comptoir, eng. Countinghouse), Kjøbmænds og overhovedet Forretningsmænds Skrivestue; derfor ogsaa en Skrivestue i en offentlig Autoritets Localer, oftest saaledes, at der tillige tænkes paa vedkommende Gren af Forretningerne ell. Afdeling af Embedspersonalet, saa at det betegner en Del af Administrationen. K. betyder ogsaa et Handelsdepot, navnlig for store Handelsselskaber i Udlandet (kaldes ogsaa Factori). — „Kontoret“ betegnede specielt en Del af Bergen, endnu kaldet „Tyskebryggen“, hvor de hanseatiske Kjøbmænd („de kontorske“) fordum havde deres Sæde.

Kop, hollandsk Kornmaal, lig 1 Liter ell. 1,035 danske Potter. I det ældre Amsterdammermaal var det $\frac{1}{11}$ Schepel ell. $\frac{1}{10}$ danske Potter.

Kopaïs, en Sø i det gamle Bøotien, nu Topoljassøen, gjennemstrømmet af Kephissosfloden (nu Mavroneri), i Oldtiden bekjendt for de ved dens Bredder voxende Siv, der afgav udmærkede Fløjterør. Dens Udtørring er paatænkt.

Kopál, Stad i det russiske District Semipalatinsk i Sibirien, 70 M. s. for Semipalatinsk. 7,000 J. Staden er opstaaet efter 1850 og er en vigtig Stabelplads for Handelen paa Mongoliet og Turkestan.

Kopeika ell. **Kopek**, en russisk Kobbermønt, hvoraf 100 paa en Rubel, af Værdi c. 2½ Øre.

Kopernikus, Nikolaus, f. 19 Febr. 1473 i Thorn, d. 24 Maj 1543, var den bekjendte Ophavsmand til det nu almindelig antagne kopernikanske Verdenssystem. Han studerede i Thorn Medicin, Mathematik og Astronomi og gik 1497 til Italien, hvor han studerede i Bologna. Efter Tilbagekomsten til Fædrelandet blev han Kannik ved Domkirken i Frauenburg. Siden 1516 søgte han nærmere at bestemme Maanens Omløbstid. Men især er han bleven bekjendt for sit Verdenssystem (s. d. A.), hvorom dog Ideen allerede havde været fremsat hos Grækerne. Hans Værk derom har Titlen »De orbium coelestium revolutionibus libri VI«. Det var skrevet 1530, men blev først trykt 1543 i Nürnberg, og han

som fremkalder et rigeligt, stinkende Flaad fra Næseborene, om hvilke der danner sig mørke Skorper. Naar K. briste, danner der sig runde Skorper, der falde af, naar Saarene i Huden ere lægte med dybe Ar. K. paa Øjets Hornhinde efterlade ofte Blindhed. K. kunne blive ondartede, brandige, og ere da meget dødelige; i Almindel. er Dødeligheden mellem 25 og 50 pCt. De vise sig i Danmark kun efter Indførelse ved Smitte ved syge Dyr, Huder, Uld osv. 1861 vare de paa Bornholm. For at formilde Sygdommen i en Flok, kan man indpode Sygdommen ved Lymphe fra K. af et Dyr, der kun er angrebet i en mildere Grad, eller ved gjentagne Podninger med en saadan Lymphe, som da kaldes mitigeret L. Særegne Podningsanstalter for at frembringe en mitigeret L. findes i Østerrig.

Koppesalve, s. Brækvinsten.

Koprolith, d. e. Møgsten, fossile Excrementer og Knogler af Forverdenens Krybdyr og Fiske. De findes ofte i store Masser i forskjellige Sand-, Ler- og Kalklag, mest i Liasformationen i England, og anvendes særdeles meget til deraf at fabrikere den saakaldte sure phosphorsure Kalk, der anvendes som Gødningsmiddel. De indeholde især phosphorsur og kulsur Kalk med lidt Kiselsyre, Magnesia, Jærn og organisk Materie (nogle faa Procent); i deres hele Sammensætning nærme de sig overhovedet meget til Sammensætningen af Ben; kun er største Delen af disses organiske Bestanddele forsvunden. De egentlige K. (Excrementerne) have tillige en videnskabelig Betydning, for saa vidt som de have givet Oplysning om Tarmkanalens Bygning hos de paagjældende Dyr og om Beskaffenheden af deres Næringsmidler.

Kopskat (tysk Kopfsteuer) kaldes en Skat, der hviler paa Personerne som saadanne uden Hensyn til deres Indtægter. Da den var let at paaligne, har den existeret i de fleste Lande og blev ogsaa i Danmark, efter at den flere Gange forbigaaende var paalagt i Krigstid, ved Frdn. af 23 Sept. 1762 under Navn af Extraskat paalagt som permanent Skat, dog saaledes, at Børn under 12 Aar ikke medregnedes. Efterhaanden som de egentlige Principer for Beskatning gjorde sig gjældende og ogsaa i Praxis fandt Anerkjendelse, blev K. de fleste Steder opgivet, i Kongeriget ved Frdn. af 6 Maj 1812 om en Ildstedskat, hvorimod den i Slesvig og Holsten existerede endnu 1848, ligesom den i Vestindien svaredes af de ufrie (erlagt af Planterne) indtil Emancipationen.

Kopsten ell. **Kop**, i Murhaandværket d. s. s. Binder (s. d. A.).

Kopsætning, Anvendelsen af Blodkopper, i Almindel. for derved at fremkalde en local Blodudtømmelse. Man frembringer da først en Gruppe af smaa Saar i Huden ved en flerbladet Snæppert og dækker derefter rask disse med en lille Glaskop, i hvilken man har fortyndet Luften ved at holde den et Øjeblik over en Flamme; idet Koppen suger sig fast, fyldes den med Blod fra Saarene. Flere saadanne Blodkopper sættes ved Siden af hverandre for at fremkalde en mere eller mindre rigelig Blodudtømmelse. Undertiden sætter man blot et Antal af Glaskopperne paa Huden uden først at have saaret denne (tørre Blodkopper, Vindkopper) for ved den derved fremkaldte Blodoverfyldning af Huden at bevirke en Afledning til denne. K. hører til de lavere chirurgiske Operationer, som det i Danmark tillades deri indøvede Personer efter en aflagt Prøve at udføre.

Kopter (i Landet selv Kubt, uden Tvivl en Forkortelse af det græske Navn Ægypter) kaldes de i Ægypten endnu tilbageværende christne Levninger af Landets oprindelige Befolkning, de gamle Ægyptere. De ere mørkebrune (ikke sorte) af Farve, have flade Pander, sorte Øjne og sort, ofte kruset, men ikke uldagtigt Haar, fremstaaende Kindben, tykke Læber, tyndt Skjæg og alvorlige, næsten tungsindige Ansigtstræk. De ere jakobitiske Christne og staa under en Metropolit i Kairo samt 12 Biskopper; nogle faa af dem høre til den katholske Kirke. Deres Antal er c. 150,000. I det daglige Liv betjene de sig af det arabiske Sprog; det koptiske Sprog bruges endnu kun ved Gudstjenesten og i Skrift, men tales slet ikke og forstaas i Almindel. ikke af Folket. Den koptiske Literatur bestaar næsten kun af religiøse Bøger (Oversættelser af Bibelen, Helgenlegender, Prædikener o. desl.). Skriften blev ved Christendommens Indførelse laant fra Grækerne, dog med Bibeholdelse af 6 Bogstaver af den hieratiske Skrift (s. Hieroglypher). Man adskiller 3 Dialekter i dette Sprog. Grammatiker over samme har man af Peyron, Tattam, Schwartze og Stern, Ordbøger af Peyron, Tattam og Parthey. Men foruden K. maa ogsaa Ægyptens undertrykte muhammedanske Fellaher (Agerdyrkere) væsentlig antages at være denationaliserede Efterkommere af Pharaonernes gamle Undersaatter.

Korah, en Levit, bekjendt ved sin Opstand mod Moses (4 Moseb., Cap. XVI), blev med sine Medskyldige Dathan og Abiram opslugt af Jorden. K.s Efterkommere, „K.s Børn", et Sangerchor paa Josaphats Tid, nævnes i Psalmernes Bog som Forfattere til 11 Psalmer.

Koraldyr (Anthozoa), Dyr med et cylindrisk Legeme, en af bevægelige Fangarme omgiven Mund og en særegen Mave ell. Fordøjelseshulhed, hvis nederste Aabning kan aabnes og lukkes og saaledes afspærres fra eller sættes i Forbindelse med et System af Rum, som fortsætte sig ud i hver sin Fangarm og dannes derved, at der fra Dyrets Sidevægge til Maven gaar et System af lodrette, stjerneformig anbragte Skillevægge. Naar disse ere til Stede i større Antal, ere de fremkomne efterhaanden, og de yngre ere da til Dels ufuldstændige, d. e. naa ikke helt ind til Maven. Til Randen af disse ufuldstændige Skillevægge eller af den neden for Maven liggende Del af de fuldstændige ere Forplantningskjertlerne hæftede; derimod findes der ingen Redskaber for Blodets Omløb eller særlige Sanseredskaber. Det grebne Bytte, bestaaende af andre Havdyr, ofte forholdsvis temmelig store, som Smaafiske, Krebsdyr og Skaldyr, bliver af Fangarmene nedbragt i Maven, der udsuget og de ufordøjelige Dele igjen udstødte af Mun-

sætning til Vest- og Sydsiden, hvor Sommervarmen afkøles af en behagelig Søbrise. Havnene ere i Regelen ikke isbundne, men Floderne fryse gjærne til 1—2 Maaneder om Vinteren. Der synes ikke at være nogen bestemt Regntid, og der kan endogsaa af vedvarende Tørke fremkaldes Hungersnød. Denne Omstændighed har uden Tvivl sin Grund i, at man har omhugget Skovene. Bjærgene siges at indeholde forskjellige Mineraler, som Guld, Sølv og Bly; men man har forgjæves søgt efter Kul. Hidtil har der kun været ringe Udbytte af Bjærgværksdriften, hvilket dog maaske kommer af, at Regeringen har Eneret i denne Henseende. De vigtigste Landbrugsprodukter ere Ris og Hvede, der høstes 2 Gange aarlig. Hornkvæget er talrigt, og af andre Husdyr findes smaa, men stærke Heste, Hunde og Svin; Geder ere sjældne, og Faar findes ikke. Af den øvrige Dyreverden forekomme Tigre, Leoparder, Vildsvin og Hjorte og paa Sydsiden Aber. I de større Floder ses af og til Krokodiler, og Fiskeri er en vigtig Næringsvej. De vigtigste Udførselsartikler ere Huder, Horn, Ben, Ris, Bønner, tørret Fisk, samt noget Guld og Silke. Der indføres mest Bomuldstøjer, Glas, Papir og Tændstikker. Værdien af Indførselen 1883 angives til c. 8 Mill. Kr. og af Udførselen til noget over 6 Mill. Kr., hvoraf ædle Metaller c. 2 Mill. Kr. Et Telegraphkabel forbinder K. med Japan. Hovedstaden er Hanjang ell. Sëul. Koreanerne ere stærkt byggede, i Regelen høje, med god Holdning, brede Skuldre, velskabt Hoved, men flad Næse, sorte Øjne og sort, til Dels krøllet Haar. De ere listige, mistænksomme og tilbøjelige til Grusomhed, dovne og kun lidet tilbøjelige til Vindskibelighed. Kvinderne maa udrette alt besværligt Arbejde. Deres Klædebragt ligner mest Chinesernes. Regeringsformen er uindskrænket monarchisk; Kongen regerer ved sex Ministre og en civilmilitær Gouverneur over hver af de 8 Provinser. Alle Embedsmænd maa betale for deres Embeder og desuden stille en betydelig Caution for deres Opførsel, samt til Dels efterlade Kone og Børn i Hovedstaden som Gisler. Det turde heraf være en Følge, at de gjøre sig betalte paa anden Maade. De i Statskassen indflydende Indtægter angives til kun 3 Mill. Kr. og bestaa fornemmelig af Tiende. — Fra det 17de Aarh. indtil 1876 stod K. i en Art Vasalforhold til China, der dog kun bestod i, at hvert Tronskifte maatte anmeldes og at der hvert Aar sendtes et Gesandtskab til China. 26 Febr. 1876 anerkjendte imidlertid Japan K.s Uafhængighed, fik Ret til consularisk Repræsentation og Adgang til flere Havne. Senere have ogsaa Storbritannien, det tydske Rige, Italien og Rusland sluttet Handelstractater med K.

Koréa Bugten kaldes den nordlige Del af det gule Hav mellem den chinesiske Prov. Liao-Tong og Halvøen Korea. Det samme Navn bærer ogsaa en Indskæring fra det japanske Hav paa Koreas Østside, der ogsaa kaldes Broughton Bugten.

Koreischiter kaldes en arabisk Stamme, der udleder sin Slægt fra Ismael; den overtog efter Stammen Khozaa Overopsynet med Helligdommen i Mekka i det 5te Aarh., og til den hørte Propheten Muhammed.

Køren, Johan, norsk Zoolog, f. i Bergen 6 Juli 1809, tog 1836 medicinsk Examen, blev 1838 Compagnichirurg, men tog Afsked 1854 for udelukkende at kunne ofre sig for sin Stilling som Conservator ved Bergens Museums naturhistoriske Afdeling, af hvilken han har indlagt sig megen Fortjeneste; denne Post beklædte han fra 1845 til sin Død 3 Oct. 1885. Af de zoologiske Arbejder, som findes fra K.s Haand, ere kun et Par udgivne af ham alene; hans første Afhandlinger, der findes i det svenske Videnskabsakademis „Handlingar" for 1844, ere udgivne i Forening med den svenske Zoolog M. W. v. Düben, og senere var Dr. D. C. Danielssen (s. d. A.) hans Medarbejder. Særlig maa nævnes Bidragene til »Fauna littoralis Norvegiæ«, 2det og 3dje Bd. (2det udgivet 1856 af M. Sars, K. og Danielssen, 3dje 1877 af de to sidst nævnte) samt „Nye Alcyonider, Gorgonider og Pennatulider tilhørende Norges Fauna" (1883). End videre have K. og Danielssen bearbejdet en stor Del af det af denne paa den norske Nordhavsexpedition 1876—78 indsamlede Materiale; angaaende disse Undersøgelser findes flere Afhandlinger („Fra den norske Nordhavsexpedition") i „Nyt Magasin for Naturvidenskaberne", ligesom Resultaterne af dem offentliggjøres i den officielle Beretning om Expeditionen.

Korender ell. **Korinther**, de ærtestore, kugleformede, tørrede Frugter uden Kjærner af en Varietet af Vindrueplanten, Vitis vinifera.

Korfu ell. **Kerkyra**, 1) en af de til Grækenland hørende joniske Øer, ligger i det joniske Hav ved Vestkysten af den tyrkiske Prov. Albanien, hvorfra den skilles ved Korfu-Kanalen, og udgjør tillige med den sydligere liggende Leukada ell. Santa Maura og flere Smaaøer Nomarchiet K., der er 20 □ M. stort med 106,000 J. (1879). Heraf udgjør K. 13 □ M. med 78,000 J. Øen er bjærgfuld, højest mod N., hvor den i Pantokratoras naar 2,800 F. Medens Bjærgene i det hele ere temmelig nøgne, ere Dalene frugtbare og ret vel dyrkede. De gjennemflydes af talrige Bjærgstrømme, der for det meste om Sommeren mangle Vand. Kornavlen dækker nogenlunde Forbruget, og desuden avles Oranger, Lemoner og Oliven, hvis Olje er den vigtigste Udførselsartikel. Biavlen er betydelig, og der udføres megen Honning og Vox. 2) Stad paa Østkysten af Øen K. 17,000 J. Staden bestaar af 4 Dele og 3 Forstæder og er Sæde for Provinsøvrigheden, en græsk Biskop og en katholsk Ærkebiskop. De mærkeligste Bygninger ere det smukke Gouvernementspalads, 3 Kirker, Casernerne og Arsenalet. Her er et 1824 stiftet Universitet. K. har en god Havn og driver levende Handel. — K., Grækernes Kerkyra eller Korkyra, antoges i Oldtiden at være identisk med Phæakernes Ø Scheria. K., som oprindelig beboedes af Liburniere, blev koloniseret af Korinthiere før 700 f. Chr., blomstrede op ved en levende Handel paa det joniske og adriatiske Hav og anlagde vigtige Kolonier, som Epidamnos, Apollonia, Leukas o. a. Den stod

forekommer A. digitatum („Dødningehaand"); i de nordligere Dele af Atlanterhavet og i Ishavet optræde flere af de træformig grenede Arter, ofte paa betydelige Dybder.

Korkyra, s. Korfu.

Kormak (Kormákr Ögmundarson), islandsk Skjald fra det 10de Aarh., er Hovedpersonen i den efter ham opkaldte Saga, der dog hverken ved Omfang eller Fremstilling er betydelig, men som indeholder talrige — ejendommelige, men meget forvanskede — Vers, over hvilke Sagaen synes at være bygget. Fortællingens Hovedindhold danner K.s ulykkelige Kjærlighed til Stengerd; Skuepladsen er det nordlige Island. Ved sin Heftighed og Ustadighed forspilder K. sin Lykke, og Stengerd bliver gift med en anden. K. flakker om i Udlandet, vender tilbage til Island, nærmer sig paa ny Stengerd, der nu er for anden Gang gift, og kommer som Følge heraf i et fjendtligt Forhold til hendes Mand. K.s urolige Liv slutter med, at han saares dødelig under en Kamp i Skotland.

Korn, Fællesnavn for de Sædarter, der dyrkes i et Land, navnlig som Føde for Mennesker. I mere indskrænket Betydning betegner K. en bestemt Kornsort, der er eller fra gammel Tid har været fremherskende i et Land ell. en Provins; saaledes kaldes paa de danske Øer, i det sydlige Norge og Sverige Byg i daglig Tale K. S. ogsaa Mont. Kornlove. I Almindel. sigter man ved Udtrykket K. til de engelske K., mod hvilke der blev ført en Kamp, der vakte hele Europas Opmærksomhed, og hvis Udfald i flere Henseender har virket paa andre Landes Kornlovgivning. K. skrive sig i England fra gammel Tid, idet Indførsel af Kornvarer allerede 1463 blev forbudt, med mindre Prisen var stegen til en vis Højde. Navnlig fra 1689 tilsigtedes der ved K. bestemt en Beskyttelse af det engelske Agerbrug, idet der til det betingede Indførselsforbud sluttede sig Udførselspræmier. Efter at Kornpriserne under de langvarige Krige i dette Aarh.s Begyndelse vare stegne saa højt, at mange Jorder vare tagne i Brug, hvis Dyrkning kun kunde betale sig ved meget høje Priser, vedtoges 1815 en Lov af Parlamentet, i Følge hvilken Indførsel af fremmed Hvede var forbudt, saa længe Prisen i Indlandet paa hver Quarter ikke naaede 80 Shilling; for de øvrige Kornsorter blev der fastsat et lavere Maximum. Dette Maximum blev efterhaanden nedsat, og man gik 1828 over til den bevægelige Scala, i Følge hvilken Tolden rettede sig efter Priserne, saaledes at den faldt ved de højere Priser, men steg ved de lavere. Denne Lovgivning foranledigede, at Priserne i det hele holdt sig i en trykkende Højde, og der dannede sig derfor den bekjendte Anti-cornlaw-league (s. d. A.) under Ledelse af Cobden, som til sidst satte igjennem, at K. hævedes 1849. Denne Foranstaltning havde velsignelsesrige Følger: Kornpriserne faldt, og Indførselen steg betydelig, uden at Landejendomsbesidderne led derunder, idet det vilde have været dem umuligt at skaffe Brød til den saa stærkt voxende Befolkning (Indførselen af Hvede er nu omtrent dobbelt saa stor som den indenlandske Produktion), medens denne muliggjorde mere indbringende Culturer. I Frankrig gjennemførtes den bevægelige Scala ved en Række Love 1819—32, saaledes at Landets Grænsestrækning deltes i 8 Sectioner; for hver af disse bestemtes særskilte Gjennemsnitspriser, efter hvilke Tolden rettede sig baade for Ud- og Indførsel. Det hele meget kunstige System ophævedes ved en Lov af 15 Juni 1861, der indførte en ensformig Indførselstold. I Danmark hævedes det 1735 udstedte, senere ved en talrig Række Love snart mildnede, snart skærpede Forbud mod Indførsel af Korn ved Frdn. af 6 Juni 1788, der fastsatte en bestemt Indførselstold af 40 Sk. pr. Td. Hvede, 24 Sk. pr. Td. Rug og 16 Sk. pr. Td. Byg. Først 1846 hævedes Indførselstold af Kornvarer. Kornskat, en af de ældste Skatter i Danmark; den var allerede 1663 paabudt aarlig og svaredes til Dels in natura. Den blev 1813 forenet med flere ældre Skatter og inddroges fra 1818 under den almindelige Landskat (Gammelskat). Kornskrue, s. Conductor. Kornvægt, s. Lodvægt.

Korn, ældre svensk Vægtenhed, lig $\frac{1}{100}$ svensk Ort eller $42\frac{1}{2}$ Milligram, altsaa lig 0,085 Ort af den nye danske Vægt eller 0,01088 Kvintin af den gamle.

Kornbeck, Johan Peter, dansk Maler, f. 5 Jan. 1837, uddannede sig i nogen Tid under Heinr. Hansens Vejledning, senere i Italien paa egen Haand til Architekturmaler og har vundet et Navn i dette Fag, navnlig ved fine Billeder fra Italien og Dalmatien.

Kornbille, s. Calandra.

Kornblomst, s. Knopurt.

Kornelkirsebær (Cornus mascula), et Træ af Kornelfamilien, der er beslægtet med Skjærmplanterne, udmærker sig ved meget haardt Ved, hvoraf bl. a. de bekjendte Ziegenhainere forfærdiges. Frugterne syltes hyppig. Et Par andre Arter af samme Slægt voxe vildt hos os, deriblandt den nydelige lille Hønsebær (C. suesica), en urteagtig Plante med modsatte, ægdannede Blade og højrøde Bær; i Danmark forekommer den navnlig i Jylland, men er sjælden i Fyn og Sjælland; i Norge (Skrubbær) er den almindelig gjennem hele Landet.

Kornerup, Andreas, dansk Geolog, f. 7 Febr. 1857, deltog i Aarene 1876, 1878 og 1879 i de herfra udsendte videnskabelige Expeditioner til Grønland, paa hvilke han trods sin Ungdom lagde meget Talent for Dagen baade som Geolog og som Tegner. 1879 udnævntes han til Docent i Jordbundslære ved Landbohøjskolen, men virkede kun en kort Tid i denne Stilling, da en Sygdom, han havde paadraget sig paa den sidste Rejse, bortrev ham 3 Sept. 1881.

Kornerup, Jakob, f. i Roskilde 19 Nov. 1825, blev Student 1845, studerede derpaa Kunsthistorie og blev Elev af Kunstakademiet, rejste 1854—55 og atter 1860 i Udlandet. Han hjalp Worsaae ved Undersøgelser af Stendysser og Kirker og har skrevet Beretningen om Udgravningen af Jellingehøjene og Beskrivelsen af Roskilde Domkirke i „Danske Mindesmærker". K. har især gjort sig fortjent ved Restaurationen en Del af vore ældste Kirker og Fremdragelsen af disses gamle Kalkmalerier, og i Aarbøger for nordisk Oldkyn-

uden det sædvanlige K. ere det græske K. (s. **Andreaskorset**) og det jerusalemske, som ser saaledes ud: ☩. Jvfr. ogsaa **Hagekors** og **Triskeler**. **Korsbrødre** ell. **Korsbærere**, s. **Flagellanter**. **Korsbyrd** var en katholsk Skik, som bestod i, at Præsten gik omkring i Sognet i den anden Uge efter Trinitatis og velsignede Mark og Eng, Hus og Hjem, Folk og Fæ og derfor oppebar Offer eller Gaver. Ved Reformationens Indførelse søgte man at forvandle K. til en Bededag med kirkelig Gudstjeneste, men allerede 1560 forekommer den som en blot Offerdag uden al Kirketjeneste. **Korsets Ophøjelsesfest** (festum exaltationis sanctæ crucis, „Korsmisse"), 14 Sept., blev stiftet af Kejser Heraklios, da han 628 havde tvunget Perserne til at tilbagegive den Halvdel af det saakaldte „hellige" Kors, som Kejserinde Helena havde ladet blive tilbage i Jerusalem, men som den persiske Kong Chosru, da han 616 havde erobret Staden, havde ført med sig til Persien. Heraklios lod det 631 atter oprejse paa Golgatha, hvorfra det senere kom til Constantinopel, hvorhen allerede Helena havde sendt den første Halvdel. I Vesterlandene indførtes Festen af Pave Honorius I. I den græske Kirke skal denne Fest tillige minde om, at Helena fandt Korset; men i Vesterlandene indførte Gregor I en særlig Fest til Minde herom (festum inventionis sanctæ crucis), hvilken henlagdes til 3 Maj, skjønt Traditionen lader Helena finde Korset 6 Marts. **Korsgang**, s. **Kloster**. **Korsherrer** ell. **Korsordenen**, ogsaa kaldt „den bethlehemitiske Orden", en gejstlig Ridderorden, stiftet i Palæstina paa Korstogenes Tid. I det 13de Aarh. trak den sig tilbage til Østerrig, Böhmen, Mähren, Schlesien og Polen og underkastede sig aldeles Munkeregelen. Ordenen har endnu rige Besiddelser i Böhmen; Stormesteren bor i Prag, hvor man ogsaa træffer K. blandt Universitetets Professorer. **Korsprøve**, s. **Gudsdom**.

Kors, det røde, Forening, stiftet 1875 for paa Grundlag af Beslutningerne paa Genferconferencen 1864 at supplere den Virksomhed, der fra Statens Side ydes til Syges og Saaredes Pleje under Krigsforhold, med en organiseret Privathjælp. Foreningen lader dertil egnede Kvinder uddanne som Sygeplejersker; for at disse efter endt Læretid kunne faa Lejlighed til at vedligeholde det lærte og erhverve sig yderligere Øvelse, ere de i Fredstid stillede til Raadighed for Publikums private Sygepleje. Fremdeles hører det til Formaalet for det r. K. at anskaffe saadanne Gjenstande henhørende til Sygeplejen, som Staten ikke selv kan skaffe eller opbevare i Fredstid (Forbindingsgjenstande osv.), eller som det ikke kan forlanges, at Staten skal yde (alle Ting, der komme ind under Begrebet Comfort), og endelig Gjenstande, der ville være af Værdi for de fra Lazaretherne tilbagevendte Soldater som Forebyggelsesmidler imod nye Sygdomme (forskjellige Klædningsstykker). Da Foreningen er et Led af den store Kjæde af over alle Lande udbredte internationale Foreninger under det r. K., der i Henhold til Genferconventionen have Ret til gjensidig at paakalde hverandres Hjælp, forestod den i Efteraaret 1877 i Følge Opfordring en særlig Indsamling her til Lands navnlig af Sygeplejemateriale til de saarede under den russisk-tyrkiske Krig.

Korsakov, Alexander [koff], russisk General, f. 1753, var tidlig en af Katharina II.s Elskere og tog 1795 som Oberst Del i Felttoget til **Holland** og 1796 i Krigen i Persien; han sendtes 1799 med 40,000 Md. for at forstærke **Suvarovs** Hær i Italien, men led et fuldstændigt **Nederlag** ved Zürich i Kamp med Masséna. 1801—30 var K. Generalgouverneur i **Litauen**; d. 1840 som Medlem af Rigsraadet.

Korsblomstrede (Cruciferæ), Familie af de frikronedes Orden. Urter med spredte, i Regelen fjerribbede Blade uden Axelblade. Blomsterstanden midtpunktsøgende. Blomsten regelmæssig og undersædig, 4 Bæger- og Kronblade, 4-mægtige Støvdragere, Frugt Skulpe. Frøhvide mangler; Kim krum. Den er udbredt over hele Jorden, men forekommer især i Sydeuropa og Lilleasien.

Korsfisk, **Korstrold**, d. s. s. **Søstjærne**.

Korsnæb (Loxia), en for Nordens Naaletræskove ejendommelig Finkeslægt, udmærket derved, at Undernæbbets Spids forlænger sig op forbi Overnæbbets, saa at Næbspidserne krydses. Hunnerne og Ungerne ere graagrønne, Hannerne gule eller røde. Næbbets ejendommelige Form gjør dem det muligt at skille Kogleskællene fra hverandre for at komme til Frøet og letter dem særdeles at klatre, hvilket de gjøre med stor Behændighed. Fødderne kunde de benytte som Hænder til at holde og vende Føden; ogsaa fortære de Rønnebærkjærner. Deres Reder ere lukkede og dannede af Lav og Mos; deres Forplantningstid er temmelig ubestemt og indtræder ofte midt om Vinteren, medens alt endnu er dækket af Sneen. Det er Strejffugle, der visse Aar ere hyppige paa Steder, hvor de ellers savnes, og om Vinteren strejfe mod S. efter Rønnebærrene. Deres Sang er ubetydelig. I Træbur lade de sig ikke holde, da de sønderguave Tremmerne. Her i Norden findes 3 Arter. De fleste Ornithologer berette, at Hannen undergaar en betydelig Forandring med Alderen og fra rød bliver blegere og mere gul, men efter andre er dette kun Tilfældet i Fangenskab.

Korstog kaldes overhovedet Tog for Christendommen (Benævnelsen kommer af Christi **Kors**), enten for at beskytte den mod Forfølgelser af de vantro eller for at omvende og undertvinge Hedninger (som de danskes Tog til Estland, de tyske Ridderes Kampe med de hedenske Preussere) eller for at udrydde Kjættere (som mod Albigenserne); men især forstaar man ved K. de Tog, som det vestlige og sydlige Europas Folkeslag fra Slutn. af det 11te indtil hen imod Slutn. af det 13de Aarh. foretog til Palæstina for at udfri Christi Grav og de hellige Steder af Muhammedanernes Hænder. Anledningen til disse Tog var de Mishandlinger, som de christne Pilegrimme maatte udstaa i det hellige Land, efter at de raa seldschukiske Tyrker havde fortrængt de tolerante Arabere fra Besiddelsen deraf. De hjemkomnes Skildringer af Aabenbaringer og Mirakler, der havde mødt dem paa de hellige Steder, og af de østerlandske christnes Lidelser fremkaldte

Svends (s. d. A.) Ankomst til Lilleasien med 1,500 danske Krigere. Det 1ste K. gav Anledning til Oprettelsen af gejstlige Ridderordener (Johanniterridderne, Tempelherrerne og de tyske Riddere), som spillede en vigtig Rolle under de christnes Besiddelse af det hellige Land. Det er besunget af Tasso i hans „Befriede Jerusalem", hvori Tankred er den første Helt. — Et halvt Aarh. senere gav Tyrkernes Erobring af Edessa, der var ligesom et Bulværk for de christne Besiddelser mod Angreb øst fra, 1144 Anledning til det 2det store K. (1147—49), hvortil Pave Eugen III og Abbed Bernhard af Clairvaux opbød Christenheden, og som blev foretaget af den tyske Konge Conrad III og den franske Ludvig VII, men fik et højst uheldigt Udfald: Begges Hære bukkede for største Delen under i Lilleasien for Besværligheder, især foraarsagede ved Grækernes Fjendskab, og Hungersnød, eller faldt i Kampen med Seldschukerne; Kongerne kom vel med Levningerne til Jerusalem, men kunde ikke gjenoprette de lidte Tab. — Jerusalems Erobring 1187 af Saladin foranledigede det 3dje K. (1189—92), idet Christenhedens tre mægtigste Fyrster, Kejser Frederik Barbarossa, den franske Konge Philip August og den engelske Richard Løvehjærte, besluttede at gjenerhverve de tabte Frugter af de første Korsfareres Anstrængelser, men uden Held. Kejseren førte under mange Besværligheder en velrustet Hær gjennem Lilleasien, men druknede i en Flod i Kilikien, hvorpaa hans Hær opløste sig og kun en Del af den sluttede sig til de andre Korsfarere; de to Konger naaede vel til Søs det hellige Land og erobrede Acre 1191, men alle videre Foretagender lammedes ved Uenighed og Skinsyge imellem dem, saa at først Philip August vendte hjem og derefter Richard efter at have sluttet en treaarig Vaabenstilstand med Saladin, under hvilken de christne fik Adgang til Jerusalem imod at betale en Afgift. — Som det 4de K. plejer man at regne det Tog, der sat i Gang ved Pave Innocens III af franske Riddere under den venezianske Doge Dandolo (1202—4) ikke blev til noget K., idet disse Korsfarere standsede i Constantinopel, stødte det der regerende græske Dynasti fra Tronen og oprettede det latinske Kejserdømme.— Børnekorstoget kaldes den sværmerske Attraa efter at befri den hellige Grav, som i Aaret 1212 greb Børnene i Frankrig og Tyskland; i store Sværme drog de tyske over Alperne til Italien, men omkom for største Delen af Sult og Nød; de franske faldt i Marseille i Hænderne paa Slavehandlere, som solgte dem i Ægypten. — Et K. til Ægypten, foretaget 1217 af den ungarske Konge Andreas II og fortsat 1218 af Grev Vilhelm af Holland, regnes undertiden for det 4de (i Stedet for det før nævnte) eller 5te Hovedkorstog; men sædvanl. forstaar man ved det 5te K. det, som Kejser Frederik II foretog (1228—29), hvilket førte til en 10aarig Vaabenstilstand med den ægyptiske Sultan og Jerusalems og de hellige Steders Udlevering til de christne; men Pavens fjendtlige Fremfærd nødte Frederik kort efter hans Kroning i Jerusalem til at vende tilbage til Europa, og 1244 gik Jerusalem atter tabt til Kovaresmierne. — Rækken af de Helte, som kæmpede for Erobringen af det hellige Land, afslutter den franske Konge Ludvig d. hellige, som kun med Møje fik det 6te Hovedkorstog i Gang (1248—54). Han drog til Ægypten for ved dette Lands Erobring at aabne sig Vej til Jerusalem og indtog Damiette, men blev under sin videre Fremtrængen mod Kairo indesluttet mellem Nilens Arme og Kanaler og nødt til at overgive sig med sin af Sygdom, Hunger og Kamp svækkede Hær. Efter at have løskjøbt sig for en stor Sum Penge og Tilbagegivelsen af Damiette begav han sig til Ptolemais og vendte efter at have ordnet de christnes Anliggender i Orienten tilbage til Frankrig. — Ludvigs senere Tog mod Tunis, paa hvilket han døde, og som regnes for det 7de K. (1270), kan kun uegentlig kaldes et K. — De christne Stæder i Orienten gik efterhaanden tabt, og ved Acres Erobring 1291 — netop 100 Aar efter, at den var kommen i de christnes Hænder — ophørte den sidste Rest af christent Herredømme i disse Egne. Saaledes var altsaa det egentlige Maal for to Aarhundreders store Anstrængelser ikke blevet naaet; men K. havde indirecte medført saa mange Fordele, der ikke laa i Ophavsmændenes Plan, at de i culturhistorisk Henseende gjøre Epoche i den europæiske Middelalders Historie. Vel havde Europa ved disse Tog mistet henved 6 Mill. af sine Beboere, Fyrsterne havde maattet paalægge deres Undersaatter tunge Byrder til Udredelse af Krigsomkostningerne, fromme Lægmænd havde skjænket, solgt eller pantsat deres Gods til Kirken, Klostrene havde formeret sig, og Kirkens Magt var tiltaget stærkt; men paa den anden Side maatte den nøjere Forbindelse mellem Europas Folkeslag, som K. medførte, Borgerstandens Løftelse og Adelsvældens Indskrænkning, det ved disse Tog aabnede Handelssamkvem og Bekjendtskab med Orienten og de herfra til Vesteuropa forplantede Kundskaber og Kunster give et mægtigt Stød til Oplysningens Fremme. Man kan derfor sige, at K. slog sig selv ihjel, thi den ved dem udbredte Oplysning bevirkede, at den romantiske Begejstring, som de skyldte deres Oprindelse, efterhaanden gav Plads for en forstandigere Anskuelse, der ikke kunde betragte dem som Midler til at fremme Guds Sag; derfor var det med Ulyst, at den oplyste Hohenstaufer Frederik II gjorde sit K., og hans yngre samtidige, den fromme franske Konge, kostede det stort Besvær at fremmane en svunden Tids Aand for at faa de sidste satte i Gang.

Korsør, Kjøbstad i Sorø Amt i Sjælland, paa en Landtunge, der skiller K. Nor fra Store Bælt, ligger ved Endepunktet af den sjællandske Midtbane. 3,954 J. (1880). Dens offentlige Bygninger ere Kirken (St. Pauls), ny opbygget 1871, Raadhuset og Jærnbanegaarden. Byen staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med Nyborg og Kiel. Byens Øvrighed er en Borgemester, der tillige er Byfoged og Byskriver. Af andre Embedsmænd er her en Sognepræst, en Stadslæge, en Toldforvalter og to Controlleurer, en Postmester og en Telegraphbestyrer. Handel, Haandværk og

1875 ombannet i Overensstemmelse med den i hele det russiske Rige indførte Værnepligt. Deres Hovedvaaben ere Lanse og Gevær; deres Heste ere smaa, men ligesom de selv overordentlig udholdende; deres første Rytterangreb er voldsomt; ellers kunne de ikke modstaa ordentligt Rytteri. Den hele Kosakstyrke angives til 170,000 Mand. — K. opstod først i 14de Aarh. som en Art Krigersamfund i Ukraine (d. e. Grænselandet) mod Tyrkiet, hvorfor de kaldtes ukrainske K.; deres Forposter stod neden for Dnjeprs Vandfald (porogi) og kaldtes de „zaporogiske"; de organiseredes af den polske Konge Stephan Bathori under en Hetman, men gjorde sig snart næsten uafhængige; siden 1667 stod K. østen for Dnjepr under Czaren. Men da disse efter Mazeppas Overgang til Carl XII vare blevne aldeles underlagte Rusland og deres Kampdygtighed ikke længer tiltrængtes i Ukraine, flyttedes en stor Del af dem til andre for Krig mere udsatte Grænser, hvor de nu danne en Mængde Militærkolonier. De vigtigste Afdelinger af dem ere nu: 1) de tschernomorske (sorte Havs) ell. kubanske K. paa Grænsen mod Kaukasus, Levninger af de ukrainske K.; 2) de donske K. med Hovedstaden Tscherkask, som ere de talrigste og mest civiliserede; de ere væsentligst af storrussisk Oprindelse og bleve organiserede 1570 af Ivan II. Fra de sidste ere udgaaede 3) de jaikske K. ved Floden af dette Navn paa Grænsen mod Kirgiserne; efter at de under Pugatschev havde gjort Oprør imod Katharina II, omdøbte hun dem og endog deres Flod til Ural; og 4) de sibiriske K., som have koloniseret Sibirien for Russerne og nu ere udbredte over hele Nordasien, især langs hele Ruslands Grænse mod det chinesiske Riges tyrkiske, mongolske og mantschuriske Folkestammer. Hele Kosakbefolkningen angaves 1880 til 2,150,000 I.

Koscher, s. Kauscher.

Koscinszko, Thaddæus [kostschüsch], polsk Frihedskæmper, f. 12 Febr. 1746 i en gammel litauisk Adelsslægt, uddannedes ved Fyrst Adam Czartoryskis Foranstaltning i Frankrig til Officer og vendte hjem 1774 som en dygtig Ingenieur. K. blev strax Capitain, men efter en ulykkelig Kjærlighedsforstaaelse med en Stormands Datter forlod han 1777 Polen og drog n. A. til Nordamerika, hvor han udmærkede sig i Frihedskrigen, blev Washingtons Adjudant og Ven og forfremmedes til Brigadegeneral. 1786 kom K. tilbage til sit Fædreland, blev 1789 Generalmajor og erklærede sig for den frie Forfatning af 1791. Under den følgende Krig holdt K. sig ved Dubienka 17 Juli 1792 med 4,000 Md. mod 16,000 Russere og trak sig tilbage uden store Tab; men da Kongen svigtede Polens Sag, drog K. bort og tog Ophold i Leipzig; den franske Nationalforsamling gjorde ham til fransk Borger. Efter et Besøg i Italien optraadte K. 1794 i Krakow og stillede sig i Spidsen for Rejsningen; han valgtes af Nationalforsamlingen til Overfeltherre og slog med 4,000 Polakker, som kun vare væbnede med Leer og Spyd, 6,000 Russere, drog til Warschau og indsatte en provisorisk Regering, men formaaede ikke at tøjle Anarchiet og nedlagde sit Dictatur. I flere Maaneder modstod K. Russernes og Preussernes Hære med sine slet væbnede Bondeskarer; men i det afgjørende Slag ved Maciejowice 10 Oct. 1794 maatte han bukke under for tredobbelt Overmagt og faldt haardt saaret i russisk Fangenskab. At han ved denne Lejlighed skal have udraabt »Finis Poloniæ« (Nu er det ude med Polen!), er kun en Legende. 1797 gav Kejser Paul ham fri og viste ham megen Agtelse; men K. vilde ikke modtage det Gods, Kejseren tilbød ham, og drog til Nordamerika. Herfra sendtes han 1798 til Frankrig, hvor hans Landsmænd i den polske Legion gav ham Sobieskis Sværd, som de havde fundet i Loreto. K. afslog alle Napoleons Tilbud om at deltage i hans Krige, især 1806, fordi han ikke ventede Hjælp af ham til Polens Frigjørelse og desuden havde lovet Kejser Paul ikke at kæmpe imod Rusland. Indtil 1814 levede han i Fontainebleau, opfordrede indtrængende Alexander I til at gjenoprette Polen og bosatte sig 1816 i Solothurn, hvor han døde 15 Oct. 1817. Aaret forinden havde han frigivet sine livegne Bønder i Polen. 1818 førtes hans Lig til Domkirken i Krakow, og et Mindesmærke rejstes for ham paa en Høj uden for Staden.

Kosegarten, Ludw. Theobul, tysk Digter, f. 1 Febr. 1758 i Mecklenburg, studerede i Greifswald, blev Rector i Wolgast, 1792 Præst paa Rügen, hvor han levede et patriarchalsk Liv med sin Familie og Menighed, blev 1808 Professor i Historie, siden theologisk Prof. og Præst i Greifswald og døde 26 Oct. 1818 som Universitetets Rector. Hans Digte, lyriske og lyrisk-episke, ere følelsesfulde og velformede, men skæmmes tit af Ordbram. En samlet Udg. udkom 1824—27 i 12 Bd. Foruden nogle Romaner har han desuden leveret Oversættelser af engelske og danske Folkesange og udgivet Taler og mindre Prosaskrifter. — Hans Søn, **Joh. Gottfried Ludwig K.**, f. 10 Sept. 1792, begyndte sine Universitetsstudier i Greifswald, hvor han lagde sig dels efter theologiske, dels efter historiske Videnskaber. 1812—14 opholdt han sig i Paris og studerede der de orientalske Sprog. Efter at være vendt tilbage til Greifswald arbejdede han fornemmelig i Orientalsk til 1817. 1817—23 var han Professor i Jena, hvor han hjalp Goethe med hans „Westöstlicher Diwan". 1823 overtog han Professoratet i Theologi, gammeltest. Exegese og orientalske Sprog i Greifswald. Han har indlagt sig betydelige Fortjenester af det nedertyske Sprog og nedertysk Historie i Pommern, som fra 1837 blev hans Hovedstudium. D. 18 Aug. 1860. Af hans Skrifter nævne vi »Chrestomathia Arabica« (1818), »Amrui Moallaka, Arabice et Latine« (1819); »Abu-Dschaferi Taberistanensis Annales, Arabice et Latine« (2 Bd., 1831—38); »Pantschatantrum, Pars I, textum Sanscritum simpliciorem tenens« (1848); „Geschichte der Universität Greifswald" (2 Bd., 1856—57); „Wörterbuch der niederdeutschen Sprache" (1856—60; afbrødes ved hans Død).

Kosel, Fæstning i den preussiske Prov. Schlesien ved Floden Oder, 16 M. s. ø. for Breslau. 5,000 I. Flodskibsfart.

Rotationshastigheden, Taagen blev mere og mere fladtrykt, Grænsen for Centrifugalkraftens Ligevægt med Tiltrækningskraften rykkede nærmere til Centrum, og det Stof, der endnu var uden for denne Grænse, vedblev at rotere som en selvstændig Ring uden om den sammentrukne Taage. Det er ved Bristningen af saadanne efterhaanden fra den fortættede Soltaage udskilte Ringe, at disses Stof efterhaanden har samlet sig til Taagekloder, af hvilke saa Planeterne og deres Maaner ere fremgaaede paa samme Maade som Solen og Planeterne af den oprindelige Taage. Rotationerne og Banebevægelserne foregaa alle i samme Retning som den oprindelige Taages Rotation, fordi en Rings ydre Partier ved Gnidning har faaet samme angulære (altsaa større lineære) Hastighed som de indre, førend den er bristet. Smaaplaneterne ere fremgaaede af et Ring-Complex, der vel er bristet, men hvis Stof senere ikke har kunnet samle sig; ēn Ring, nemlig Saturns, er slet ikke bristet. Banernes Afvigelser fra Cirkelformen og fra Solæqvatorens Plan kunne være fremkomne ved Ujævnheder i Taagens Temperatur og Masse. Zodiacallyset er svage Rester af den oprindelige Taage, som ikke ere blevne dragne ind til nogen af de dannede Kloder. Kometerne ere oprindelig fremmede for vort Planetsystem. Laplaces Hypothese, der illustreres ved det smukke Experiment af Plateau (s. d. A.), frembyder en Del Vanskeligheder. At de yderste Planeters Maaner og Rotationer ere retrograde, har man forklaret ved, at de fjærne og tidligst dannede Ringe, af hvilke Uranus og Neptun ere fremgaaede, have været saa tynde, at deres ydre Partier ikke have kunnet tilgnide sig ens angulær Hastighed med de indre, der altsaa ved Bristningen have haft større lineær Hastighed og derved gjort Rotationsretningen retrograd. At Ringdannelserne ere foregaaede i Spring, forklares ved den Afkøling og det deraf følgende Fald mod Centret, der foregaar paa Soltaagens nye Overflade, idet Ringen løsner sig fra denne, og denne Forklaring fører endog til den Antagelse, at Tidsintervallerne mellem de forskjellige Ringes Dannelse have været lige store. Ogsaa det, at Solen trods den fra Taagen stadig foregaaede Varmeudstraaling har og bevarer sin nuværende høje Temperatur, finder sin Forklaring i den stedfundne og endnu stadig umærkelig stedfindende Sammentrækning, der avler Varme. Men regner man ud, hvor lang Tid Solen kan have brugt om fra en Størrelse, svarende til Jordbanens Diameter, at trække sig sammen til sin nuværende Størrelse, faar man for Jordens Alder kun faa Millioner Aar, medens Geologerne fordre Hundreder af Millioner Aar. Denne Omstændighed i Forbindelse med de ydre Planeters paa en mindre Afkøling tydende Udseende og Uranus's og Neptuns retrograde Maanebaner og Rotationer har ledet Faye til at antage, at Soltaagen allerede ved sin Opstaaelse, f. Ex. ved sin Løsrivelse fra en endnu primitivere Taage, har haft hvirvlende Bevægelser, af hvilke der allerede i Taagens Indre er resulteret Ringlag med fælles angulær Hastighed og deraf dannede Planeter, endnu førend alt det øvrige Taagestof har concentreret sig til et Centrallegeme, Solen, og at kun Uranus og Neptun senere ere opstaaede af udskilte Ringlag, hvis ydre Partier derfor have bevæget sig langsommere end de indre og derved foraarsaget retrograde Rotationer og Maanebaner. Kometerne ere i Følge Faye dannede af saadanne Taagepartier, der i Hvirvlen ere undgaaede Ophobningen i Solen eller Ringene. Planetbanernes og navnlig Planetæqvatorernes ofte betydelige Hældninger mod Solæqvatoren forklarer G. H. Darwin (s. d. A.) som en Virkning af Ebbe og Flod, ligesom han ogsaa lader i alt Fald vor Maane løsrive sig fra sin Planet, da denne allerede er bleven afkølet til en klæbrig Masse. — Stjærnerne i Mælkevejsystemet, hvortil vor Sol hører, ligge væsentlig nær en og samme Plan; Taagepletternes hyppig elliptiske Udseende tyder paa, at ogsaa disse Systemers Kloder eller Masser have samme Tilbøjelighed til at samle sig i ēn Plan som Kloderne i vort Solsystem. Dette førte allerede Kant til den Antagelse, at Udviklingen i disse Systemer af højere Orden er foregaaet paa lignende Maade som i vort Solsystem, og man kan saaledes tænke sig hele den physiske Verden efterhaanden udviklet af en eneste directe skabt Urtaage. — For hvert Himmellegeme især kan, naar det først fra Taage har concentreret sig til Klode, Udviklingen tænkes at foregaa gjennem de Afkølingsstadier, der repræsenteres ved hvide, gule og røde Stjærner (s. Fixstjærner), ned til Skorpedannelsen, der efter en ved Opblusninger (s. Foranderlige Stjærner) antydet Kamp ender med at gjøre Stjærnen til en fuldstændig kold og mørk Klode. Om dette Stadium maa betragtes som Stjærnens definitive Død, eller om den af Stjærnerne i Rummet udstraalede Energi paa en eller anden Maade vender tilbage, er et Spørgsmaal, som Naturvidenskaben savner Analogier til at behandle; for øvrigt gjælder om alle kosmogoniske Hypotheser, hvad Laplace skrev om sin, at de maa modtages med den Mistillid, som i Naturvidenskaben alt det bør indgyde, der ikke er et Resultat af Jagttagelse eller Beregning. **Kosmologi** (Læren om Verden) er i speculativ-philosophisk Betydning Læren om Verdens Tilblivelse, Bestemmelse, Betydning, Liv m. m., i astronomisk Betydning den paa Jagttagelser, Analogier og Sandsynligheder grundede Lære dels om Verdens Dannelse og Udvikling, s. Kosmogoni, dels om Verdens nuværende Bygning og Udstrækning, ogsaa kaldet Kosmographi, samt om de i samme forekommende Bevægelser og andre Forhold i Almindelighed. Om Forholdene i vort Planetsystem s. Verdenssystemer. Før Kopernikus antoges Fixstjærnerne i Almindelighed at sidde paa en Sphære, der dannede Verdensgrænsen og bestod af meget klar Materie, medens den grovere Materie som et Slags Bundfald var concentreret i Sphærens Centrum, Jorden. Kepler tænkte sig Fixstjærnerne fordelte inden for et stort og fjærnt sphærisk Lag, der havde Planetsystemet til Midtpunkt, og hvis ydre Kugleflade dannede Verdens Grænse. Han tænkte sig dog Muligheden af, at Fixstjærnerne kunde være Sole, ligesom vor, omkredsede af

og forlagde i Jan. 1849 Rigsdagen til Debreczen, hvor den 14 Apr. udtalte Huset Habsburgs Afsættelse og Ungarns Uafhængighed under K. som Gouverneur med næsten dictatorisk Myndighed. Dog kunde han ikke hævde sin Magt over for Görgei, hvem han selv havde draget frem og sat i Spidsen for Hæren, og efter dennes Nederlag nedlagde K. sin Magt 11 Aug. og flygtede faa Dage efter til Tyrkiet. Her holdtes han interneret i to Aar, men løslodes i Aug. 1851 (henrettedes in effigie 22 Sept. i Ungarn) og drog til Søs til England og derfra til Nordamerika; begge Steder modtoges han med Begejstring. Derefter bosatte K. sig i London, indgik et revolutionært Triumvirat med Mazzini og Ledru-Rollin og stiftede senere med Klapka og Türr den ungarske Agitationscomité i Genua. 1859 flyttede K. til Italien og søgte herfra at fremkalde en Rejsning i Ungarn. Han opfordrede i Nov. 1861 den italienske Regering til et Angreb paa Østerrig og udstedte Manifester til sine Landsmænd, baade i Juli 1866 ved Krigens Udbrud og 1867 med Advarsler mod at gaa ind paa de østerrigske Tilbud. Han valgtes siden flere Gange til det ungarske Underhus, men afslog Valget og nægtede at vende tilbage, saa længe Habsburgerne regerede, endog da en særlig Deputation 1877 kaldte ham hjem til Ungarn. Hans „Skrifter fra Emigrationen" udkom 1881—82 i 3 Bd.

Kostambûl, s. Kastamuni.

Koster, Færgested paa Møen, v. for Stege ved Ulvsund, med Færgefart til Kallehave i Sjælland.

Kost og Tæring, egtl. Benævnelsen for den personlige Ulejlighed, Tidsspilde, Rejseudgifter m. m., som paadrages en Part ved en Proces, er i den nuværende juridiske Sprogbrug i enkelte Tilfælde, navnlig naar Sagen afvises ell. Modparten udebliver, Betegnelsen for samtlige de en Part ved en Proces paabyrdede Omkostninger, som det paalægges Modparten at erstatte ham.

Kostomárov, Nikolaj Ivanovitsch [roff], russisk Lærd og Digter, f. 1817 i Lillerusland, studerede i Charkov. 1844 udgav han et Værk om den russiske Folkepoesis historiske Betydning og 1846 en slavisk Mythologi. Som Digter optraadte han først under Pseudonymen Jeremie Halka. Som Panslavist blev han fængslet i St. Petersborg og derefter forvist til Saratov. 1856 blev han amnesteret, strev atter historiske Værker, bl. a. „De nordisk-russiske Folkestater", Tragedien „Cremutius Cordus", Digte og en Række historiske Romaner. 1859 blev han Professor i Historie i St. Petersborg, men tog 1862 sin Afsked paa Grund af Studenteruroligheder. Hans fleste historiske Arbejder ere samlede i »Istoričeskija monografiji i izslědovanija« (12 Bd., 1868). 1873—76 udkom hans „Russisk Historie i Biographier", 1883 „Mazeppa og hans Tilhængere" og siden Afhandlinger over den lillerussiske Folkepoesis Historie. D. 1885.

Kostromá, 1) Gouvernement i det indre Rusland, omgivet af Gouv. Vologda, Vjatka, Nischnij-Novgorod, Vladimir og Jaroslav. 1,538 □ M. med 1,209,000 J. (1881). Landet er Slette og gjennemstrømmes af **Volga** med dens Bifloder **Kostroma, Unscha** og **Vetluga.** Agerdyrkning er Hovederhverv; Hør og Hamp dyrkes i stor Udstrækning. En stor Del af Arealet indtages af Skov og Hede. Vigtigt Flodfiskeri. — 2) Hovedstad i Gouv. K. ved Floden K.s Udløb i Volga, 40 M. n. ø. for Moskva. 30,000 J. (1880). Smuk Kathedralkirke. Fabrikation af Lædervarer, Lærred, Sejldug og Sæbe.

Koswig, Stad i Hertugd. Anhalt ved Elben, 8 M. ø. s. ø. for Magdeburg, med 4,000 J. Industri- og Landvæsensakademi. Klædefabrikation og Ølbryggeri.

Kotah, Hoved- og Residensstad i Radschputstaten K. (179 □ M. med 530,000 J.) i det engelske Præsidentskab Bengalen i Forindien. Staden ligger 40 M. s. v. for Agra ved Floden Tschambal, er stærkt befæstet, har et Castel med et smukt fyrsteligt Residensslot og driver betydelig Industri og Handel.

Kothurne, hos de gamle en særegen Art Fodbedækning, der oprindelig blev benyttet af Jægere og senere af Æschylos blev indført som en væsentlig Del af den tragiske Skuespillers Costume. Den tragiske K. bestod af en firdobbelt Korksaal, der var beregnet paa at gjøre Skuespillerens Figur højere. Efterhaanden blev K. et Symbol paa Tragedien ligesom soccus (den lave Sko) paa Komedien, og navnlig betegnede man derved tragisk Udtryksmaade og Sprog, undertiden ogsaa, ligesom nu, en højtravende og svulstig Fremstilling.

Kotkarle (d. e. Hytteboere, af Kot, Hytte) brugtes som en foragtelig Benævnelse om Bønderne i Sjælland og Skaane, der rejste sig under Striden imellem Kong Christoffer I og Ærkebisp. Jakob Erlandsøn 1256 og drog omkring i Landet, væbnede med Køller og Knipler, under Udøvelse af store Voldsomheder. De skaanede lige saa lidt Gejstligheden som Adelen, fordi Grunden til Opstanden var det Tryk, som begge disse Stænder udøvede paa Almuen. Kongen slog de sjællandske Bønder ved Lejrebro. Man kan sammenligne denne Rejsning med la Jacquerie i Frankrig 100 Aar senere.

Kotræ (Galactodendron utile), et i det nordlige Sydamerika hjemmehørende Træ af Brødfrugtfamilien, indeholder i Stammen en rigelig og velsmagende Mælk, der flyder ud ved Indsnit og er et godt Næringsmiddel.

Kotschy, Theod., tysk Botaniker, f. 1813 i østerrigsk Schlesien, d. 1866, berejste 1839 Kordofan, 1840 og 1862 Cypern, 1841 Lilleasien, 1842—43 Persien, 1855 Ægypten og Palæstina og gav Skildringer fra sine Rejser.

Kóttabos, et fra Sicilien til Grækenland forplantet og der ved Drikkelag almindel. yndet Selskabsspil, som bestod i, at hver enkelt, idet han tænkte paa sin Elskede, saa behændig kastede den sidste Rest af sit Bægers Indhold hen paa en over Hovedet af en Bronzefigur svævende Vægtskaal, at denne fyldtes og faldt ned paa Hovedet af Figuren. Af den derved fremkaldte Lyds større eller mindre Kraft eller Klarhed sluttede man sig til sin Elskedes større eller ringere Gjenkjærlighed.

Kottbus, Stad i den preussiske Prov. Bran-

ning i et krystallinsk Medium, offentliggjort i »Acta Mathematica« 1885. Efter at hun i Vintersemestret havde holdt Forelæsninger ved Stockholms Højskole, blev hun 1884 ordinær Professor i Mathematik smstds.

Kovending, den Vending med Skibet, hvorved man falder af, indtil Vinden er agter ind, og atter luver op, indtil man ligger bi de Vind over den anden Bov; denne Manøvre benyttes i Regelen kun, naar Stagvending ej er mulig, da den dels er langsommere end denne, dels mindre fordelagtig ved Krydsning, især naar man øfte maa vende.

Kovno, 1) Gouvernem. i det vestl. Rusland, omgivet af Gouv. Kurland og Vilna samt Polen og Østpreussen. 738 □ M. med 1,427,000 J. (1881). Det er et skovrigt Bakkeland, gjennemskaaret af talrige Vandløb, der dels løbe mod S. til Floden Njemen, dels mod N. til Østersøen og Riga Bugten. Agerdyrkning er Hovederhverv, Rug den vigtigste Kornsort og Hør, Hamp og Humle stærkt dyrkede Handelsplanter. — 2) Hovedstad i Gouv. K. ved Floden Njemen, 90 M. s. v. for St. Petersborg. 48,000 J., (1883), hvoraf omtr. Halvdelen Jøder. Smukt Raadhus. Tilberedning af fortrinlig Mjød. Betydelig Handel. 24 Juni 1812 gik Napoleon I her over Njemen.

Kovs er en Jærnring, hvis Yderside er hul, saa at et Tov eller en Strop, der passer i denne Hulhed, kan befæste K. paa det Sted, hvor den skal benyttes. Den hyppigste Anvendelse af K. er i Rakken af en Blok til en Talje, og i den er da smeddet en Hage til Taljens Befæstelse. Dernæst benyttes ogsaa K. til at lede en løbende Ende igjennem eller i Tampen af et Stykke Tov, der da med et Sytov gjennem K. befæstes til et eller andet Sted. — K. betyder ogsaa Drikkeskaal og i Sønderjylland tillige Hvælvingen i en Bagerovn.

Kraal [krahl], et hollandsk Ord, der bet. en Samling af Hytter i Sydafrika, især hos Hottentotterne.

Kraase, den muskuløse, knusende Del af Fordøjelseskanalen, i Modsætning til den Del af samme, hvori de til Mavesaftens Afsondring bestemte Kjertler have deres Plads (Kjertelmaven, s. d. A.), naar disse Dele, som hos mange Fugle og Insekter, udgjøre sondrede Afsnit af Fordøjelseskanalen. Hos Fuglene er K. især stor og tykvægget, men med snævert Hulrum, hos planteædende Arter; indvendig er den overtrukken med en hornhaard Beklædning, som spiller en Rolle ved Knusningen af Føden; hos Fugle, der leve af Rov (som Rovfugle, Maager, Hejrer, Storke), er K. rummelig, tyndvægget og mindre skarpt afskilt fra Kjertelmaven.

Krabát (jvfr. fr. Cravate, s. d. A.), vildt, ustyrligt Menneske; **krabát**, udmærket, stærkt virkende.

Krabbe. K. eller de korthalede Krebsdyr (Crustacea decapoda brachyura) kjendes fra Rejerne og de andre langhalede Krebsdyr derved, at Skjoldet er kort, bredt og fladt og Halen ikke et muskuløst Svømmeredskab, men indskrænket til en ubetydelig Plade, der bæres indslaaet under Bugen i en dertil passende Fordybning og kun er udstyret med 2—4 lidet udviklede, i Forplantningens Tjeneste staaende Fodpar; det sidste (3dje) Par Kjæbefødder er pladeformet og danner et Dække under de øvrige Mundsfødder. Følehornene ere altid meget smaa og kunne i Regelen trækkes ind og ligesom Øjnene skjules i Huler i Skjoldets Rand. De 5 Fodpar ere i Regelen lange og vel udviklede til Gang og Løb; sjældnere er det bageste Par, og endnu sjældnere ogsaa de andre, brede, flade, randhaarede og uddannede til Svømning (Svømmekrabber); 1ste Fodpar danner i Regelen et Par kraftige Knibetænger (Saxe). Skjoldets Form er meget forskjellig, ofte højst besynderlig; ikke sjælden er det laaddent, tornet, knudret osv. K. gjennemgaa en betydelig Forvandling, idet de som nysudklækkede Larver have en vel udviklet Hale, omtr. som Rejernes, og Kjæbefoddernes Sidegrene (Palper) uddannede til Svømmeredskaber; Larvens Skjold er sædvanlig forlænget i 2—3 lange Torne, der overgaa det flere Gange i Længde og hjælpe til at holde Ligevægt i Vandet, i hvis Overflade Larverne svømme i store Skarer. De egentlige Ben, som senere benyttes til at krybe eller svømme med, ligge paa dette Udviklingstrin endnu sammenfoldede under Bugen. K. ere især talrige i de tropiske Have. Af de ved vore Kyster forekommende kunne udhæves: Strandkrabben (Carcinus), flere Arter Svømmekrabber, Sandkrabberne (Hyas), Stankelbenskrabberne, Taskekrabben, den hos Muslinger og Snegle hospiterende Pinnotheres, Troldkrabben osv.

Krabbe, en berømt dansk adelig Familie, der allerede forekommer i første Halvd. af det 14de Aarh. **Erik Johansen K.** var Munk i St. Knuds Kloster i Odense, da han 1362 blev valgt til Biskop smstds.; han døde 1376. — **Tyge K.** til Bustrup (i Salling) og Vegholm (i Skaane), f. 1474, dansk Rigsraad under 4 Konger. Under Hans's Regering overfaldt han 1510 med 400 Ryttere og nogle Fodfolk den svenske Anfører Aake Hansøn (Thott) i Fantehullet i Skaane og nedsablede ham og en Del af hans Folk. 1523 var han en af Førerne for den jydske Adel i dens Opstand mod Christian II og blev derfor s. A. af Frederik I udnævnt til Marsk. Som Lensmand paa Helsingborg maatte han under Søren Norbys Indfald i Skaane 1525 først trække sig tilbage til Malmø, men slog snart i Forening med Johan Rantzau Fjenden ved Lund og derpaa ved Brunktoftelund. Skjønt en udpræget Modstander af Christian II.s Parti og den nye Troslæres Tilhængere blev han dog under Grevefejden Grev Christoffers Mand og sad som saadan 13 Jan. 1535 paa Helsingborgs Slot, da han ved uventet at bestyde Lybækkerne og Folkepartiet gav Anledning til, at det skaanske Hovedslag i denne Krig blev vundet af de kongel. danske og svenske Tropper. D. 23 Juni 1541. — Hans Søn, **Erik K.** til Bustrup, Rigsraad, f. 1512, d. 1564, er bekjendt for sin Lærdom og Klogskab i Statssager; han foranledigede en ny Udgave af Saxo (Bas. 1534), oversatte Jyske Lov paa Tysk, skrev en juridisk Afhandling om Strandingsgods, paabegyndte en Lovsamling, der endnu findes i Haandskrift, og digtede nogle Psalmer. Han blev jævnlig sendt paa Rejser til forskjellige Lande i sit Fædrelands Anliggender.

Krabbekrigen, s. Krabbe, Iver Tagesen.

Krabbsbørste, en Metaltraadsbørste, som bruges til Rensning af File, til at give forgyldte Metalsager og farvede Guldsager Halvglans osv.

Kradsere (Acanthocephala, Echinorhynchus), en nærmest til Rundormene hørende Gruppe af Indvoldsorme, udmærkede ved en med skarpe Kroge tæt besat Snabel, ved hvis Hjælp de hæfte sig fast i andre Dyrs Tarmvægge eller bane sig Vej gjennem deres Væv; de mangle Mund og Fordøjelseskanal. En af de mest bekjendte Arter er E. gigas, Kæmpekradseren, i Svinets Tarm, af Størrelse som en Spolorm; den findes som Larve i Oldenborrelarver, som Svinene gjærne fortære, naar de gaa paa Marken og rode i Jorden. Andre Arter af K., der findes som voxne i Tarmen hos Vandfugle, Frøer eller Fiske, forekomme i Larvetilstanden hos Ferskvandskrebsdyr.

Kradsuld fremstilles ved at opkradse uldne Klude paa en Valse med fine og tætte Tænder af Støbestaal; har ringe Styrke og ingen Valkeevne; bruges til Tæpper, Forfalskning af Klæde osv.

Krafft, Adam, Billedhugger fra Nürnberg, f. c. 1450, d. 1507 i Schwabach, forfærdigede en Mængde endnu bevarede Arbejder til Kirkerne i Nürnberg, Schwabach o. fl. St., ligeledes Ciboriet i Domkirken i Ulm, dels fritstaaende Sculpturer, Tabernakler, Alterbaldachiner o. desl., dels Relieffer. Han hører til de bedste tyske Kunstnere fra Middelalderen. Til hans mest berømte Arbejder høre Reliefferne til syv „Stationer“ (Fremstillinger fra Christi Vandring til Golgatha), som sandtes paa en Vej uden for Nürnberg, og et Sacramentshus i Lorenzkirken smstds.

Krafft, David v., Portrætmaler, f. 1655 i Hamborg, Søstersøn af Ehrenstrahl, indkaldtes til Sverige 1675 og blev af Dronning Ulrika Eleonora sat i Stand til 1684 at foretage en Udenlandsrejse, paa hvilken han, til Dels for hendes Regning, portræterede flere kongelige og fyrstelige Personer i Danmark, Tyskland og Østerrig og studerede i Bologna og Venezia. 1696 rejste han tilbage til Stockholm, blev adlet 1719, Hofintendant 1720 og døde 1724 i Stockholm. Hans mest bekjendte Arbejder i Sverige ere Portræterne af Carl XII og dennes Generaler paa Drottningholm.

Krafft, Johann Aug., dansk Genremaler, f. 26 Apr. 1798 i Altona, uddannede sig ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn og senere i Udlandet i Dresden og München, hvor han levede 1821—23. Han rejste 1826 til Rom, hvor han malede et Optrin af Carnevalet (1828). Men allerede 29 Dec. 1829 bortrev Døden ham, efter at han havde givet ikke talrige, men smukke Beviser paa sit Talent. Thorvaldsens Museum ejer et lille Billede af ham, og den kongel. Malerisamling i Kjøbenhavn et ufuldendt Genrestykke, hans sidste Arbejde.

Krafft, Per, den ældre, svensk Portrætmaler, f. 1720 i Arboga, Elev af J. H. Scheffel, studerede i Kjøbenhavn og sendtes paa Grev Thotts Bekostning til Tyskland og Frankrig for at copiere fremragende Mestres Arbejder, blev Professor ved Kunstakademiet i Baireuth, efter en Rejse til Rom Hofmaler hos Kong Stanislaus i Nancy, vendte 1768 tilbage til Sverige, hvor han blev Professor og Medlem af Kunstakademiet, og døde 1793. K. var en af de mest ansete Portrætmalere paa Gustav III.s Tid og har bl. a. malet Bellmans Portræt. — Sønnen, **Per K. d. yngre**, f. 177[?], uddannede sig i Paris under David og døde som Hof-Portrætmaler samt Professor ved Kunstakademiet 1863. Ogsaa han var fortrinsvis Portrætmaler, og hans historiske Billeder „Slaget ved Hogland“, „Carl Johans Kroning“, „Kronprins Oscars Bryllup“, ere egentlig Portrætgrupper.

Krafft, Peter, østerrigsk Maler, f. 1780 i Hanau, d. 1856 i Wien, kom som fattig Dreng til Wien og arbejdede sig op til Kunstner nærmest i Davids Retning. Det lykkedes ham at foretage en Kunstrejse til Frankrig og Italien. Efter sin Hjemkomst nedsatte han sig i Wien og vandt Navn dels ved Billeder, udførte i en friere og mere levende Stil, som „Landeværnsoldatens Afsked“, „Landeværnsoldatens Hjemkomst“, forskjellige Slagbilleder m. m., dels ved fine Portræter. Han blev senere Professor ved Kunstakademiet og Directeur for Billedgalleriet i Wien. — Hans Broder, **Joseph K.**, f. 1787, d. 1828, var en dygtig Portrætmaler.

Krafla [kråbla], et vulkansk Højdedrag i det nordøstlige Island, som i Forbindelse med det nærliggende Leirhnúkr er blevet bekjendt af en Række voldsomme Udbrud i Aarene 1724—29. Egnen hærgedes af Jordskjælv, Sand- og Askeregn og Lavastrømme, hvilke sidste til Dels udgød sig i den nærliggende Sø Myvatn. Medens K. kun havde et enkelt, rigtignok særdeles voldsomt Udbrud, under hvilket dog kun Sand og Aske udslyngedes, udsendte Leirhnukr gjentagne Gange fra forskjellige Kratere umaadelige Lavamasser.

Kraft er i Physiken Aarsagen til Forandringerne i et Legemes Bevægelse, altsaa til Overgang fra Hvile til Bevægelse og til Forandring af Bevægelsens Hastighed eller Retning; bevæger et Legeme sig uden Paavirkning af nogen K. eller paavirket af Kræfter, der holde hinanden i Ligevægt, er dets Bevægelse jævn (med uforandret Hastighed) og retlinjet. Naar et Legeme er Gjenstand for en af de nævnte Forandringer, skyldes det en fra et andet Legeme udgaaende K., men dette andet Legeme paavirkes da af en lige saa stor, fra det første udgaaende K. (Action er lig Reaction). En K. staar i ligefremt Forhold til den Hastighedsforandring, den fremkalder. Som Enhed for K. bruges i Physiken og delvis i Techniken 1 Dyn, hvorved forstaas den K., der, virkende i 1 Sekund paa Massen 1 Gram (1 Kubikcentimeter Vand ved 4°), giver denne en Hastighedsforøgelse (Acceleration) af 1 Centimeter (s. Enhed). I Stedet for at maale K. ved dens Acceleration kan man ogsaa maale den ved den K., der holder den i Ligevægt (Fjedervægt, s. Dynamometer). Kræfter, der have virket paa forskjellige Legemer i lige store Tider, staa i ligefremt Forhold til de derved opstaaede Bevægelsesmængder, d. e. Masse multiplic. med Hastigheden. Et Legeme, der bevæger sig, har i hvert Øjeblik en vis levende K., hvorved for-

studerede i Udlandet og udmærkede sig fremfor sine Landsmænd ved at tage den medicinske Doctorgrad i Montpellier (1585), hvor Prøven var meget vanskeligere end i Basel og Padua, som alle andre valgte. Kort efter sin Hjemkomst 1586 blev han pædagogisk Professor ved Universitetet, 1590 Professor i Mathematik og Physik, men naaede ikke det medicinske Professorat, til hvilket man i den Tid kun kom igjennem de først nævnte, da han allerede døde 1600. Han var navnlig en ivrig og dygtig Chemiker. — **Hans Broder, Niels K.,** dansk Historieskriver, f. i Ribe, kom 1567 til Kjøbenhavns Universitet og førte et meget uroligt Liv, idet han som ung snart færdedes i Udlandet, hvor han c. 1583 blev Dr. jur., snart var ansat i forskjellige Skoleembeder (som Rector først i Ringkjøbing og siden i Kjøbenhavn), som han igjen opgav; selv efter at han 1589 var bleven extraordinær Professor i Historien og 1592 Prof. i Græsk, anvendtes han hyppig i diplomatiske Sendelser. 1594 blev K. Vedels Efterfølger som kongel. Historiograph med Forpligtelse til at skrive paa Latin. Han døde 14 Maj 1602, efter at han kort i Forvejen var bleven Forstander for Sorø Skole. Hans mest bekjendte Værk, som han efterlod i Haandskrift og ikke fik fuldendt, er »Annales Christiani III« (gaar til 1550), udg. med Stephanius's Fortsættelse af Gram 1737, men mest benyttet i den danske Oversættelse med Anmærkninger og Tillæg af Sandvig (3 Bd., 1776—79, 4to). Af hans øvrige Arbejder maa fremhæves: »De Republica Lacedæmoniorum«, der oftere er udgivet.

Krag, Johan, Biskop i Roskilde, er næppe af den foran anførte (jydske) adelige Slægt. Han blev Biskop 1290, gav som saadan Kjøbenhavn en ny Stadsret 1294 og døde 5 Aug. 1300.

Krage (Corvus cornix), Art af Ravneslægten, graa med sorte Vinger, Hoved og Hale; den lever af alle Slags dyrisk og Planteføde, bygger sin simple Rede i Skoven eller paa den nøgne Klippe, hvor Træer ikke findes, og søger om Høsten ud paa Markerne, om Vinteren til Byerne eller Havkysten for at opsøge alle Slags Affald og dyriske Levninger. Den sorte K. (C. corone) anses nu blot for en Varietet af den almindelige graa K.; den er i Danmark temmelig sjælden, endnu sjældnere paa den skandinaviske Halvø, medens den er meget hyppig i sydligere og østligere Lande. Ved at fortære en Mængde Insektlarver gjøre K. megen Nytte.

Krageklo (Ononis), smaa, tornede Buske af de ærteblomstredes Familie, med enkelte eller koblede Blade; nogle voxe vildt hos os; Blomsterne røde, sidde enkeltvis eller to sammen i Bladhjørnerne.

Kragerø, Kjøbstad i Norge, Bratsberg Amt, ved Skagerak, som 1885 havde 5,200 I. Den har en god Havn, megen Skibsfart, samt betydelig Udførsel af Trælast, Apatit og Is, men er uregelmæssig bygget paa bratte Klipper, dels paa en fra Fastlandet udstikkende Halvø, dels paa den lille Ø Kragerøen, hvorefter Byen har sit Navn. Dens Handelsflaade talte 1884 170 Skibe med en samlet Drægtighed af 59,000 Tons.

Kragsten eller Consolsten, en fra en Mur fremspringende Sten, der tjener til at bære en Balcon, Gesims ell. desl.; er det en Bue ell. Hvælving, der understøttes, kaldes K. Kæmfersten. Paa lignende Maade anvendes fremspringende Bjælker, **Kragbjælker,** som ofte lægges f. Ex. under Dragere og Brobjælker for at formindske disses fritliggende Længde.

Kragujevats, Stad i Kongeriget Serbien, 13 M. s. f. ø. for Belgrad. 7,000 I. Fyrsteligt Slot. Kanonstøberi.

Krain, en af det østerrigsk-ungarske Monarchis Bestanddele med Titel af Hertugdømme, omgives af Istrien, Kärnten, Steiermark og Kroatien og hører til de i Rigsraadet repræsenterede Landsdele. 182 □ M. med 481,000 I. (1881), hvoraf over 90 pCt. Slovener og omtr. 6 pCt. Tyskere, Resten for største Delen Kroater. Med faa Undtagelser bekjender Befolkningen sig til den romersk-katholske Religion. K. er et Bjergland, hvis nordlige Del optages af de sydlige Kalkalper, Mangart Bjergene mod N. V. med det over 9,000 F. høje Terglou og Flitschpasset, og Karavankerne paa Nordgrænsen mod Steiermark. Mod Ø. langs Floden Save sænker Bjerglandet sig stærkt. Den sydlige Del af Landet indtages af de juliske eller Krainer Alperne, hvorhen høre den høje Karst, Birnbaum Skoven mod S. V. og Uskoker Bjergene mod S. Ø. paa Grænsen af Kroatien. Disse Bjerges højeste Punkter naa ikke 6,000 F.; de danne ikke sammenhængende Kjæder, men ere stærkt gjennemskaarne af Kløfter og have en stor Mængde Huler, hvoriblandt den bekjendte Adelsberg Grotte. Landets Hovedflod er Save ell. Sau, der udspringer paa Mangart Bjergene og her optager Feistritz og Sau fra venstre Side og Soura, Laibach og Gurk fra højre Side. Laibach udspringer i Landets sydvestlige Del under Navnet Poik, løber gjennem Adelsberg Grotten, kommer forstærket ud af denne, forsvinder atter og træder paa ny frem ved Ober-Laibach som en sejlbar Flod. Kulpa flyder langs Sydøstgrænsen ind i Kroatien. Af Søerne er den betydeligste Zirknitz Søen. Af det hele Areal er 14 pCt. Agerland, 17 pCt. Enge og Haver, 24 pCt. Græsgang, 39 pCt. Skovland, 1 pCt. Vinland og 5 pCt. uproduktivt Land. Kornavlen dækker ikke Befolkningens Forbrug; i flere Egne drives betydelig Frugt- og Hampavl. Kvægavlen er af størst Betydning i Landets nordlige og østlige Del. Af Mineralprodukter vindes Kviksølv i Gruberne ved Idria, samt Jærn, Bly og Brunkul. Den store Industri er ikke stærkt udbredt og findes væsentlig kun i Laibach og Omegn. Hovedstad Laibach. — Landets Navn betyder Grænse (slov. krajna), idet det fordum dannede Grænsen mellem Slavernes og Tyskernes Bopæle. Carl d. store erobrede K. og gav det til Hertugen af Friaul. Fra 972 havde det egne Markgrever; da disse vare uddøde, blev Hert. Frederik d. stridbare af Østerrig forlenet dermed, og 1364 forenedes hermed nogle Dele af Landet, som indtil da havde tilhørt Greverne af Tirol. Siden den Tid har K., med Undtagelse af 1809—13, da det hørte til Frankrig (de illyriske Provinser),

vedkommende Evne eller Drift, og tillige vise sig nødvendig ved en tilsvarende Fremstaaenhed af Hjærneskallen. K.s Skaber, Lægen F. J. Gall (f. 1758 i Tiefenbrunn i Württemberg), optraadte først i Wien med sin Lære og holdt her Forelæsninger over den, som dog snart bleve forbudte. 1804 forenede han sig med den dygtige Anatom J. C. Spurzheim (f. 1776 i Nærheden af Trier) for ved hans Hjælp yderligere at udvikle og udbrede Læren, i hvilket Øjemed de først foretog en større Rejse og 1808 nedsatte sig i Paris, hvor de igjen begyndte at holde Forelæsninger og i Forening udgav et fortjenstfuldt Værk om Hjærnens Anatomi og Physiologi. Spurzheim begav sig 1813 til England, hvor han ligeledes holdt meget besøgte Forelæsninger, og 1832 til Boston, hvor han døde s. A., medens Gall allerede var død 1828 i Paris. Den gallske Lære fandt talrige Tilhængere og Modstandere og har endnu sine Forsvarere; men lige saa rimelig den Grundtanke er, hvorfra Gall gik ud, at nemlig visse Hjærnedeles og Evners Udvikling kunne staa i Forhold til hinanden, lige saa uvidenskabelig og fejlagtig er den Maade, hvorpaa han søgte at løse Opgaven; for det første er hans Fordeling af de enkelte Evner til de forskjellige „Organer" aldeles vilkaarlig og uden nogen som helst Begrundelse, og dernæst er det vel rigtigt, at Hjærneskallens indvendige Flade er formet efter Hjærnens Overflade, men derimod svare Ophøjningerne og Fordybningerne paa Hjærneskallens udvendige Flade aldeles ikke til dem paa dens indvendige Flade, og dermed falder den gallske Lære i dens praktiske Anvendelse.

Krankenheil-Tölz, Badested i Øvrebayern, 6 M. s. for München, 2,000 F. højt i Isardalen ved Foden af Alperne, har svage Kogsaltkilder med lidt Jod, der anvendes mod Kjertelsyge, gammel Syphilis og forskjellige Underlivssygdomme.

Krántor fra det kilikiske Soli (4de—3dje Aarh. f. Chr.) kom til Athen, hvor han besøgte Platonikeren Xenokrates's Skole, og levede i Venskabsforhold med Polemon og Arkesilaos, hvilken sidste han vandt for Akademiet, og hvem han testamenterede sin betydelige Formue. K. var en af de betydeligste Repræsentanter for det gamle Akademi. Paa Grund af sine ethiske Principers Renhed nød han stor Anseelse.

Krantz ell. **Crantz**, Albert, nordtysk Historieskriver, f. i Hamborg i Midten af det 15de Aarh. Han studerede Lovkyndighed, Theologi og Historie i Köln og Rostock og blev efter lange Rejser i Vest- og Sydeuropa Professor i Philosophi og Theologi ved Universitetet i Rostock. 1492 vendte han tilbage til sin Fødeby, hvor han døde 1517. Af Raadet i Hamborg blev han oftere brugt i diplomatiske Sendelser; saaledes nævnes han som Opmand i Forliget i Hamborg 1500 imellem Kong Hans og Hert. Frederik paa den ene og Ditmarskerne paa den anden Side. I sine forskjellige Værker vedrørende Nedertyskland, som alle ende med c. 1500, nemlig »Metropolis« (Nordtysklands Kirkehist.), »Vandalia« (de slaviske Folks Hist.), »Saxonia« (den sachsiske Folkestammes Hist.), giver han vigtige Bidrag til Danmarks Hist.; men især er hans »Chronica regnorum aquilonarium« (Straßb. 1545, Fol.) en Hovedkilde til vort Fædrelands og Nordens Hist. i det 15de Aarh.

Krap (Rubia tinctorum), Plante af Krapfamilien, en navnlig i Troperne hjemmehørende Familie med oversædige Blomster, Stenfrugt eller Spaltefrugt og modsatte eller kransstillede Blade. K. er en temmelig stor Plante med tilbagekrummede Smaatorne, smaa, gulgrønne Blomster og Bladene gjærne 6 i Kreds. K. anvendes til at farve Bomuld og Uld især rødt (tyrkisk rødt), brunt og violet, dog ogsaa sort. Den bedste K. kommer fra Smyrna og Cypern (umalet under Navnet Lizari ell. Alizari). Den betydelige Krapdyrkning i Omegnen af Avignon, i Holland, Schlesien og Elsaß har ved Opdagelsen af Krapfarvestoffernes Fremstilling ved Synthese næsten tabt sin Betydning; dog synes K. i Uldfarverierne ikke ganske at kunne erstattes af de kunstige Farvestoffer. Den friske Rod indeholder to Farvestoffer, Purpurin og Rubertythrinsyre, hvilken sidste ved svag Svovlsyre eller ved en Gjæring (i gammel K.) spaltes til Sukker og Alizarin. **Krapextracter** af forskjellig Art (Garancin, Purpurin o. fl.), som indeholde Farvestoffet i betydelig mere concentreret Tilstand end Roden, gaa i Handelen, men ville sikkert efterhaanden fortrænges af de kunstige Farvestoffer. **Kraplak** er en Forbindelse af K.s Farvestoffer med Lerjordhydrat; det bruges baade i Oljemaleriet og i Kattuntrykkerierne.

Krapf, Johan Ludvig, tysk Missionær, f. 1810 nær ved Tübingen, gik 1837 i det engelske Missionsselskabs Tjeneste og drog n. A. til Abessinien. Her virkede han indtil 1853 og gjorde desuden flere Rejser til det indre Østafrika (bestrevne 1858). K. var 1867 Lord Napiers Tolk paa det engelske Tog til Abessinien. D. 1881. Efter hans Død udkom en Ordbog i Suahelisproget (1882).

Krapótkin, Peter, Fyrste, russisk Socialist, af en gammel Adelsslægt, f. c. 1840, var Officer og lagde sig efter Studiet af Geographi; han gjorde flere Rejser til Sibirien og China og blev Secretær for det geographiske Selskab i St. Petersborg, samt Kammerherre hos Kejserinden. Paa en Rejse til Belgien og Schweiz blev K. bekjendt med »Internationale« og begyndte efter sin Hjemkomst 1872 at agitere iblandt Arbejderne; han blev 1873 fængslet ved Forræderi, men flygtede fra Fængslet 1876 og fortsatte sin Virksomhed i Schweiz og Sydfrankrig. 1881 blev K. udvist af Genf og 1883 i Lyon dømt til 5 Aars Fængsel, men benaadet i Jan. 1886.

Krarup, Ove Thomas Nikolai, f. 19 Dec. 1799, d. 19 Juni 1862 som Sognepræst til Flødstrup og Ullerslev i Fyn, hvor han havde levet i 10 Aar efter fra 1825 at have haft et Par jyske Kald, havde foruden at være en nidkjær Præst tillige altid været en flittig Landmand og har skrevet en Del større ell. mindre Afhandlinger til Vejledning navnlig for den mindre Jordbruger; i Flødstrup indførte han et usædvanlig intensivt og veldrevet Jordbrug, der dog efter Indførelsen 1858 af kunstig Vanding efter engelsk Mønster ikke kunde undgaa at

Krause, Friedr., tysk Philosoph, f. 6 Maj 1781, studerede under Fichte og Schelling i Jena, hvor han senere optraadte som Privatdocent, uden hverken her eller i Berlin, Göttingen eller München, hvor han senere forsøgte sig, at have Held med sig som akademisk Lærer. Lige til sin Død, 27 Sept. 1832, kæmpede han med Nød og Sorg. Han var en idealistisk Natur og en alvorlig Tænker, som ad sin Vej kom til Ideer, der have Slægtskab med Hegels. Han blev saa meget des mere fordunklet af sin berømte Medbejler, som hans egen Fremstilling er uklar og utilgængelig ved hans selvlavede „tyske“ Terminologi. Ejendommelig for K. er dels hans dobbelte Methode: Analyse og Construction (medens Hegel kun betragtede Constructionen som den rette Methode), dels hans religionsphilosophiske Lære: „Panentheismen“, der vel lærer, at Gud og Verden ere ēt, men dog hævder Guds Personlighed. Som Retsphilosoph har K. haft størst Indflydelse. Hans Discipel Ahrens (s. d. A.) gjorde i franske Fremstillinger K.s System bekjendt for de romanske Folk, hos hvilke det særlig har slaaet an. K. lægger megen Vægt paa Samfundets Natur som et organisk Hele paa forskjellige Udviklingstrin. Sunde Ideer afvexle hos ham med overspændte og mystiske Forestillinger.

Krause, Heinrich, nyrationalistisk Theolog, f. 1816 nær ved Berlin, var en af Hovedmændene ved Stiftelsen af den saakaldte „Protestantenverein“ og var fra 1854 til sin Død 8 Juni 1868 som Udgiver af „Protestantische Kirchenzeitung für das evangelische Deutschland“ den egentlige Fører for den saakaldte „kirkelige Liberalisme“ i Preussen.

Krauss, Marie Gabriele, f. 24 Marts 1842 i Wien, fremragende dramatisk Sangerinde (Sopran), udgaaet af Conservatoriet i Wien, hvor hun 1860—68 paa Hofoperaen med stigende Held sang alle de store Sopranpartier. Hun blev derpaa engageret ved den italienske Opera i Paris, gjorde 1872 stor Lykke i Napoli og blev 1874 engageret ved den store Opera i Paris, hvor hun var en af Hovedstøtterne indtil 1885. Senere er hun optraadt som Gjæst i Brüssel og paa andre Steder og har bestandig hævdet sig som en af Nutidens største Operasangerinder.

Kraveben, Nøgleben, s. **Arm.**

Kravelbygget siges et Fartøj at være, naar den udvendige Klædning er saaledes anbragt paa Indtømmerne, at den udvendige Side bliver glat; modsat klinkbygget.

Kreatin, $C_4H_9N_3O_2$, findes i alle Hvirveldyrs Kjød og i ringe Mængde i Hjærnen og Blodet, men ikke i Urinen. Man faar det som farveløse Prismer ved af et Koldtvandsudtræk af hakket Kjød at fælde Albuminet ved Kogning, Phosphorsyre med Barytvand og inddampe Filtratet. Ved Kogning af K. med Barytvand spaltes det i Urinstof og Sarkosin, hvilket sidste ligesom K. er et svagt basisk Alkaloid, der kan dannes synthetisk, og hvoraf man igjen kan danne K. Koges K. med fortyndede Syrer, taber det Vand og omdannes til **Kreatinin,** en noget stærkere Base, som ikke findes i Kjødet, men i Urinen. I Berøring med Alkalier optager den igjen Vand og danner Kreatin.

Kreatūr (lat. creatura, Skabning) anvendes i Landbruget som Fællesbetegnelse for Husdyrene. En Forkortelse heraf er Ordet **Kræ,** der navnlig bruges i Sammensætninger, som Fjerkræ, Smaakræ. Uegtl. bet. K. En, der ufortjent trækkes frem af højere staaende, af hvem han derfor er afhængig.

Krebs, s. **Flodkrebs** og **Krebsdyr.** **Krebseøine** kaldes smaa uregelmæssige, rundagtige Concrementer af kulsur Kalk, der afgaa ved Flodkrebsens Hudskifte og især samles i Moldau. De anvendes imod Tarmkatarrh hos spæde Børn og brugtes tidligere til at fjærne fremmede Legemer fra Øjet. **Krebsen** (Cancer), det 4de Stjærnebillede i Dyrekredsen. Efter Mythen var det den Krebs, der bed Hercules i Hælen, da han bekæmpede den lernæiske Slange; den blev af Juno sat paa Himlen. Det indeholder ingen enkelte mærkelige Stjærner, men derimod en Stjærnegruppe, Krybben (Præsepe), som for det blotte Øje viser sig som en Taage. **K.s Vendecirkel,** s. **Vendecirkel.**

Krebs, Andreas Samuel, f. i Slesvig 10 Marts 1766, blev Officer 1786, commanderedes 1788 til Norge og avancerede til Major og Chef for det norske Jægercorps; han deltog med Hæder i Krigen 1808—9, blev 1810 Commandant paa Kongsvinger og Chef for det s. A. oprettede Akershusiske Infanteriregiment, 1813 Oberstlieutenant og fik 1814 det Hverv at bevogte Grænsen ved Kongsvinger under Krigen mod Sverige; her leverede han 2 og 5 Aug. med det ham underlagte Corps Fjenden de for Nordmændene heldige og ærefulde Træfninger ved Lier og Matrand. 1815 udnævntes han til Oberst og blev 1818 tillige Chef for første Akershusiske Infanteribrigade, men døde 28 Marts s. A. i Christiania.

Krebs, Carl Aug., f. 16 Jan. 1804 nær Weimar, d. 16 Maj 1880 i Dresden, hed egtl. Miedcke, men antog sin Adoptivfader, Operasanger J. B. Krebs's Navn, hvem han væsentlig skyldte sin musikalske Uddannelse. Efter et Studieaar i Wien hos Seyfried blev han 1826 tredje Dirigent ved Hofoperaen, 1827 Capelmester i Hamborg og 1850 Hofcapelmester i Dresden. Han pensioneredes 1872. K. var baade udmærket Dirigent og Pianist og har tillige skrevet Claversager, Kirkemusik, to Operaer og en Del Sange, som have været meget yndede. — **Aloysia K.-Michalesi,** hans anden Hustru, f. 29 Aug. 1826 i Prag, var en betydelig Operasangerinde (Altistinde), fra 1850 til 1870 ved Hofoperaen i Dresden. — En Datter af dette Ægteskab, **Mary K.,** f. 5 Dec. 1851, er en af vor Tids berømteste Pianistinder; hun har concerteret overalt (1871 i Amerika), især i London, og bl. a. 1880 i Kjøbenhavn i Musikforeningen.

Krebs, Frederik Christian, f. 15 Oct. 1814 i Kjøbenhavn, tog 1841 medicinsk Embedsexamen og gjorde i flere Aar Tjeneste som Skibslæge ved Flaaden. 1847 blev K. Districtslæge paa Læsø, forflyttedes 1855 til Skjelskør og blev 1871 Stiftsphysikus i Odense. K. tog siden 1859 flittig Del i Drøftelsen af offentlige Anliggender; saaledes udtalte han sig 1859—

berømte Liqueurer. Vigtig Handel. Bro over Dnjepr.

Kreml ell. **Kremlin** bet. paa Russisk en Fæstning ell. en med Vold eller Mur omgiven, sædvanlig indre Staddel, men betegner særlig K. i Moskva, s. **Moskva**.

Kremnitz, Bjærgstad i Ungarn, 18 M. n. til v. for Buda-Pest. 9,000 J. Guld- og Sølvbjærgværker. Fabrikation af Papir og Stentøj. Mønt, hvorfra udgaa de bekjendte Kremnitzerducater. Seværdig Vandledning, der fra en Afstand af over 2 Mil fører det for Bjærgværksdriften nødvendige Vand til de høistliggende Gruber.

Krempe, Stad i K.-Marsk i Holsten ved K. Aa, 6 M. n. v. for Altona, 1,200 J. — K. var allerede Kjøbstad i Midten af det 13de Aarh., blev befæstet 1535, udholdt en lang Belejring 1628 af de kejserlige, men maatte endelig overgive sig af Mangel paa Proviant. Fæstningsværkerne bleve sløjfede c. 1700.

Krems, Stad i Ærkehertugd. Østerrig ved Donau, som her optager Floden K., 8 M. v. n. v. for Wien. 11,000 J. Raadhus med mærkeligt Archiv. Kejserlig Salpeter- og Krudtfabrik. Betydelig Vinhandel.

Kremsier, Stad i det østerrigske Markgrevsk. Mähren ved Floden March, 8 M. ø. til n. for Brünn. 12,000 J. Ærkebispen af Olmütz har her et pragtfuldt Sommerresidensslot med smuk Have, Bibliothek og Kunstsamlinger. Klædefabrikation, Pottemageri. — Her holdt den østerrigske Rigsdag sine Møder Nov. 1848 —Febr. 1849 efter at være bleven flyttet fra Wien som Følge af Opstanden der.

Kremsmünster, Flække i Ærkehertugd. Østerrig ved Floden Krems, 4 M. s. s. v. for Linz, med 1,000 J. og et 772 stiftet, berømt og særdeles rigt Benedictinerabbedi med herlig Kirke, rigt Bibliothek, Observatorium, værdifulde videnskabelige og Kunstsamlinger og flere Undervisningsanstalter.

Krenkerup, s. **Hardenberg-Reventlow**.

Kreon, Konge i Theben, Søn af Menøkeus, Broder til Jokaste, overgav, da Ødipus havde dræbt Sphinx, sit Rige til denne og Jokaste og overtog det igjen, da Ødipus's Søn Eteokles senere var falden i Tvekamp med sin Broder Polynikes. Da Antigone mod hans Befaling havde begravet sin Broder Polynikes, lod han hende dræbe, hvorefter en lang Række af Ulykker traf det thebanske Kongehus. S. ogsaa **Kreusa**.

Kreosot, en oljeagtig, stærkt lysbrydende, ufarvet Vædske, der ved Henstand bliver rød, af en gjennemtrængende, røglignende Lugt, tungere end Vand, tungtopløselig heri, derimod i alle Forhold opløselig i Vinaand og Æther. Den fremstilles af Bøgetjære og indeholder forskjellige Bestanddele, især Phenoler af forskjellig Art. Hvor tidligere K. blev anvendt, bruges nu jævnlig Carbolsyre.

Krep, Krepon (fr. Crêpe, crépon), et lærredsvævet, svagt slaaet Tøj af Kamgarn. Efter Farvningen koges det og faar ved Garnets ulige Indløbning et kruset Udseende. **Krepflor**, ogsaa kaldt Krep, sjældnere Flor, er gazevævet af ren Silke, saa vel i Kjæde som Islæt, vexelvis snoet til højre og til venstre. Krepningen sker derved, at Tøjet fugtet med varmt Vand børstes med Kalveskind eller føres imellem opvarmede, fint riflede Metalvalser; Silken kan ogsaa kreppes med Valser inden Vævningen. **Krepbobinet** er Bobinet med et meget fint Mønster, der giver det Lighed med Krepflor.

Krepokak, det grønlandske Navn for en til de langhaandede Finhvaler ell. de saakaldte „Pukkelhvaler" (kaldte saaledes, fordi Rygfinnen er mindre og mere pukkelagtig end hos de andre Hvaler) hørende Art (Megaptera Boops s. longimana). Da K. er af en kortere og plumpere Bygning og mere tranrig end de andre Finhvaler, jagedes den tidligere regelmæssig af Grønlænderne. Den bliver 30 Alen lang ell. derover.

Krestovskij, Pseudonym for Chvoschtschinskaja, Nadeschda Dmitrijevna, russisk Forfatterinde, f. 1827, hvis Digte fra 1847, Novelle „Anna Michailovna" (1850), Romaner „Landsbyskolelæreren" og „Den store Bjørn" høre til de bedste russiske nyrealistiske Digtninge. 1883 begyndte Udgivelsen af hendes samlede Værker i St. Petersborg.

Kreta ell. **Candia**, en tyrkisk Ø i Middelhavet, hvis nordligste Punkt kun ligger 12 M. s. s. ø. for Cap Malea, det sydøstligste Punkt af Morea. K. er 36 M. lang fra V. mod Ø. og paa det bredeste 7 M. bred; den har med tilliggende Smaaøer et Areal af 157 □ M. med 280,000 J., hvoraf 185,000 Christne, Resten Muhammedanere. Det almindelige Talesprog er Græsk. Øen er bjærgfuld med 3 forskjellige Bjærgsystemer: Aspravuna ell. Sfakia mod V. med Punkter indtil 8,000 F. Psilorithi ell. Ida i Midten, ligeledes indtil 8,000 F. og Lasithi mod Ø. indtil 7,000 F. Mellem de to sidstnævnte strække sig Messara Sletten, der mod S. lukkes af Messara Bjærgene. Alle disse Bjærge have et brat Fald mod S., jævnere mod N., paa hvilken Side der findes flere ret betydelige Sletter og herlige Dale, ligesom ogsaa Nordkysten har flere gode Havne, hvilke derimod ganske mangle paa Sydsiden. Bjærgene udsende til alle Sider talrige Vandløb, der dog alle ere smaa. Klimaet er meget mildt, Sommervarmen c. 30°, Aarets Middeltemperatur 17°. Øen er berømt for sin Frugtbarhed, hvorfor den i Oldtiden ogsaa kaldtes „de saliges Ø"; Landbruget staar imidlertid i Nutiden kun paa et lavt Trin. Hovedfrembringelserne ere: Oliven, Silke, Vin, Sydfrugter og Hør. Af Husdyrene ere Faar og Geder de talrigste. Øens Hovedstad er Megalokastron ell. Candia paa Nordsiden. — I den fjærne Oldtid var K. bebygget af flere Folkestammer og blev ved sin Beliggenhed naturlig Hovedbroen for Phønikernes Vandringer over Havet til Europa. Deraf opstod mange Sagn om Zeus's Fødsel paa Bjærget Ida, om Europes Bortførelse, om den mægtige Konge og vise Lovgiver Minos, om Uhyret Minotauros o. fl. Senere indvandrede Dorer fra Peloponnes, undertvang de ældre Indbyggere og udbredte deres Sprog og Sæder paa „Øen med de 100 Byer", som Homer kalder K. Den var delt i en Mængde Smaastater, som indbyrdes krigede imod hinanden, og Forsøg paa at samle K. til et Forbund (Synkretisme)

Kreyßig, Friedr., tydsk Literærhistoriker, f. 1818 ved Mohrungen i Østpreussen, var tillige en udmærket Skolemand og havde store Fortjenester af det preussiske Realskolevæsens Udvikling. Hans aandfulde, ved klar og anskuelig Fremstilling udmærkede literær- og culturhistoriske Værker fremgik for en Del af de talrige Foredrag, som han gjennem en lang Aarrække holdt for videre Kredse, først i Elbing, ved hvis Realskole han var ansat 1845—69, senere rundt om i forskjellige tydske Byer; saaledes: „Justus Möser“ (1856), „Geschichte der französischen Nationalliteratur“ (5te Opl. 1879), „Vorlesungen über Shakspeare“ (3dje Opl. 1877) og „Vorlesungen über den deutschen Roman der Gegenwart“ (1869). Foruden disse kunne nævnes „Studien zur französischen Literaturgeschichte“ (1864), „Shakspeare-Fragen“ (1871) og „Die französische Geistesrichtung im 19ten Jahrh.“ (1873). K. døde 1879 som Realskoledirecteur i Frankfurt a. M.

Kridt (Navnet stammer rimeligvis fra creta, en Lerart, som i Oldtiden hentedes fra Øen Kreta; senere blev creta alba den almindelige latinske Benævnelse paa K.), den hvide, jordagtige og affarvende Kalksten, der især forekommer i betydelige Masser i Møens og Stevns Klinter, paa flere Steder i Sjælland (ved Vester-Egede, i Kastrup Skov ved Ringsted, Præstø), i Jylland ved Mariager, Aalborg, i Vester-Hanherred, Thy og paa Mors, end videre paa Rügen, i England, Frankrig og Belgien. K. er for en stor Del dannet af Kalkskaller, hidrørende fra en stor Mængde mikroskopiske Dyr (Rhizopoder) saa vel som fra Brachiopoder, Mosdyr, Muslinger og Søborrer, og er som et fint Kalkmel afsat lagvis i et dybt, roligt Hav uden senere at have været udsat for chemisk Indvirkning, hvilket er Grunden til denne Bjærgarts ringe Sammenhængskraft. I K. forekomme en Mængde Knolde af sort Flint, for en stor Del hidrørende fra Kiselsvampe, ordnede lagvis, parallelt med Kridtlagene, saa vel som ogsaa enkelte Nyrer af Svovlkis, men den egentlige Masse er saa godt som ren kulsur Kalk. K. bruges som Skrivemateriale (i Danmark især fra Stevnsklint), som Farve- og Polermiddel, til forskjellige chemiske Anvendelser og til Kalkbrænding, det sidste dog kun paa saadanne Steder, hvor der er Mangel paa bedre Kalksten. — **Kridtformationen** betegner i Geognosien den yngste Afdeling af de mesozoiske Dannelser, afsat i den Periode, der gik umiddelbart forud for den tertiære Tid. Kridtet er ikke den eneste, men en meget fremherskende Bestanddel i denne Formation, hvortil ogsaa henregnes foruden forskjellige Kalkstene flere Mergelarter og Sandsten. I England og Frankrig dannes de dybeste Lag af Grønsand; derefter kommer Kridt uden Flint, som atter dækkes af Kridtlag med sort Flint. Kvadersandsten og Plänerkalk i Tydskland ere dermed samtidige Dannelser. Her i Norden er især den yngste af de vesteuropæiske Dannelser stærkt udviklet, nemlig Skrivekridt med underordnede Flintlag, hvormed K. er afsluttet i hine Lande; men hos os er den igjen dækket af det for Danmark ejendommelige „nyere Kridt“, der bestaar af Faxekalk, Saltholmskalk, Limsten, Blegekridt, samt det yngste Grønsand; eller med andre Ord: der er i denne Periode, rimeligvis ved en Hævning af Havbunden, sket en Overgang fra Dybvandsdannelser til Stranddannelser. I disse Lag findes der, ligesom overhovedet i hele K., kun faa Plantelevninger, men desto flere Dyreforsteninger, deriblandt, foruden de ovennævnte, de velbekjendte Vættelys. Lagenes Aldersfølge hos os ses tydeligst i Stevns Klint, hvor de ligge næsten vandret: nederst Skrivekridt, derefter et meget tyndt Lerlag, der danner Overgangen til det nyere Kridt, som her bestaar af en Art Faxekalk og den øverst afsatte Limsten. Paa andre Steder, som i Møens og Rügens Klinter, træffe vi derimod Skrivekridtet under meget forvirrede Lejringsforhold, bevirkede ved senere Forstyrrelser, saa at Kridt- og Flintlagene her have betydelige Hældninger og hyppig ere stærkt bøjede. — Det nordeuropæiske Kridthav strakte sig fra den sydlige Del af England over den nordlige Del af Frankrig og Tydskland indtil Skaane, men var adskilt fra det sydeuropæiske Kridthav (Middelhavspartiet), hvori baade Bjærgarter og Forsteninger have en fra de nordiske afvigende Charakter.

Kridthus, en af Almuen endnu i forr. Aarh. brugt, men nu aldeles forsvunden lille Metalcylinder med Laag for begge Ender og Bund i Midten, til at gjemme Kridt eller især Erindringstegn og Penge i; at „være i K. hos En“ betyder derfor at være højt anskreven hos ham.

Kridtpibe. Materialet dertil er en fin, plastisk, graalig Lersort (Pibeler, hvid Bolus), der brænder sig hvid og porøs, saa at den med Begjærlighed suger Vand. Leret trilles ud til en Stilk, som gjennembores paa fri Haand og presses ind i en todelt Metalform, hvor tillige Hovedet dannes. Efter en Tørring og Afpudsning brændes K. i store Potter omgivne af Pibestumper. K. fabrikeres især i Gouda (ogsaa i Köln), men medens man tidligere anslog den aarlige Produktion til 60 Mill., er den nu stærkt aftagen.

Kridtsten, s. Limsten.

Kridttegningsmanér kaldes i Kobberstik og Lithographi de Fremgangsmaader, hvorved Kunstneren i sin Gjengivelse søger at opnaa en lignende Virkning som i en Kridt- ell. Kultegning. Jvfr. Crayon.

Krieger, Andreas Frederik, Gehejmeetatsraad, f. 4 Oct. 1817 i Colbjørnsvig ved Arendal i Norge. Allerede det n. A. flyttede hans Moder med ham til Kjøbenhavn, hvor han 1833 blev Student og 1837 tog juridisk Examen med Udmærkelse. Han disputerede 1841 for Licentiatgraden, foretog en toaarig videnskabelig Udenlandsreise, blev 1843 Cancellist, n. A. Lector og 1845 Professor i Retsvidenskaben. Denne Post ombyttede han 1855 med Embedet som Departementschef i det slesvigske Ministerium, men holdt desuden Forelæsninger over slesvigsk Ret. Fra hans Universitets-Virksomhed skriver sig „Grundlag for Forelæsninger over den danske Privatrets almindelige Del“ (1849—50) og „Den slesvigske Formueret, Familieret og Arveret“ (2 Bd., 1855). Ogsaa ledede K. 1848—51 Udgivelsen af „Anti-

e Fragmenter", var senere Med-
:. Paulsens og J. C. Larsens
iden 1875 været Formand for den
renings danske Afdeling, samt
ldgivelsen af „Nordisk Rets-
Fra 1848 tog K. virksom Del
iv. Samtidig med, at han
t virksomt Medlem af Kjøben-
præsentation, havde han Sæde
undlovgivende Rigsforsamling
det første Folketing 1849—52.
nte Forsamling blev den vig-
rdfører for Grundlovsudvalget
og i Folketinget indtog han
remragende Pladser; han var
ørste Talere, og i flere vigtige
eloven og Rigsretsloven, havde
Del. Som en af Lederne for
ale Parti (han var Medbestyrer
tingen 1851) vakte han imid-
nernes Forbitrelse, og det lyk-
udelukke ham ved Folketings-
Derimod var han 1851 af Re-
udnævnt til en af de saakaldte
skulde forhandle om Slesvigs
nmark og Holsten. 18 Oct.
denrigsminister (indtil 26 Juli
nførte flere vigtige Love, der-
loven af 1857 og Loven om
banes Anlæg. I Juli 1858
sministeriet, men var paa ny
r i Maj—Nov. 1859. R. A.
etsassessor, indt. 1870. For-
857 af Landstinget valgt til
r han øvede stor Indflydelse,
andlingerne om November-
63, i hvilken Sag han var
vides han at have haft ikke
bejdelsen af de danske Noter
Tyskland, hvorhos han 1864
rks Afsendinge paa London-
A. valgtes K. i Kjøbenhavn
1866 til Rigsdagens Lands-
jan siden uafbrudt har haft
remragende Del i Forhand-
idere var K. 1860—61 For-
Undersøgelsescommission om
866 for Commissionen om
ets Forsvarsvæsen, 1867 for
nen og 1868—77 for Commis-
rede en Omordning af Rets-
79—83 for Commissionen om
ninger og 1881 for den om
gaard. 28 Maj 1870 blev K.
i 1872 Finansminister (indtil
æmpede med Alvor og Dygtig-
ede Venstres Krav paa Parla-
ennemførelse. Da han som
e Salget af Marmorkirkens
, blev han 1877 sat under
nen frifunden. 1880 var K. en
for Overenskomsten om Hær-
og i de sidste Aar har han
„liberale" Opposition imod
.

iede Kamp mellem Folkeslag
mellem organiserede Parti-
Stat (Borgerkrig). I Mod-
rre Krigsoperationer af af-

gjørende Betydning kaldes mindre Foretagender til Forbindelse eller Understøttelse af hine den ikke K. **Krigsartikler**, almindelig Benævnelse for de militære Hovedlove. Grundlaget for den i Danmark og Norge gjældende militære Ret indeholdes endnu i de 3 saakaldte **Krigsartikelsbreve**, nemlig det af 1683 for Landetaten (udstedt paa Tysk, men udkommet i autoriseret dansk Oversættelse 1808), det af 1752 for Søetaten og det af 1756 for Landtjenesten ved Søværnet. Dog have begge Lande faaet nyere militære Straffelove, Norge 1866, Danmark 1881. **Krigsbrug**, den lidt efter lidt ved Praxis hævdede Fremgangsmaade under visse krigerske Forhold, f. Ex. Behandlingen af Krigsfanger. **Krigskunst**, den Videnskab, der behandler Krigsførelsen; den udvikles bl. a. ved det af **Krigshistorien** overleverede Stof. **Krigsmaskiner** hos de gamle, opfundne af Grækerne, Makedonerne og Romerne og til Dels endnu benyttede i Middelalderen, kunne deles i 3 Klasser: Maskiner til Dækning og Forsvar, Angrebsmaskiner og Kastemaskiner. Blandt Dækningsmaskinerne vare de almindeligst brugelige plutei, aabne Skjærme, forsynede med Hjul, et Slags bevægelige Værn for de Skytter, der afskød Pile mod en beleiret Bys Murtinder; vineæ, Stormtage, under hvilke Stormcolonner kunne rykke frem mod Murene; naar disse Maskiner vare forsynede med Hjul, kaldtes de testudines. Angrebsmaskinerne vare: Murboreren (terebra), et stærkt Spidsbor, bestemt til at aabne Fugerne i faste Mure; Murbrækkeren (aries), en lang Bjælke med jærnbeslaaet Hoved, der hang frit i et under et Brædtag anbragt Stillads; sat i Bevægelse med Haandkraft benyttedes den til at støde Breche i Murene. Undertiden var Murbrækkeren anbragt i det nederste Stokværk af et bevægeligt Taarn, der for oven var forsynet med en Overfaldsbro, ad hvilken Soldaterne kunde storme over paa Muren, medens Murbrækkeren arbejdede for neden. Med Stormhagen (harpago) forsøgte man at rive Murtinderne ned samt at bemægtige sig eller tilintetgjøre fjendtlige K. Med den saakaldte tolleno kunde ved Hjælp af et Vippeapparat 20—30 Mand ad Gangen hæves op til Kanten af en Bys Mure; hvor Skibe kunde nærme sig Murene, benyttedes Stormstiger (sambucæ), hvis ene Ende ved Tove, der førtes over Masterne, bragtes i Højde med Murens Rand. Kastemaskinerne kunne sammenlignes med Flitsbuer i store Dimensioner; den bevægende Kraft frembragtes ved snoede Dyresener, der gjærne anbragtes ligesom Snorene paa en Sav paa begge Sider af Maskinerne; midt i Senernes Snoning sad der Stænger, der ved at slaa tilbage satte Projectilet i Bevægelse. Dette bestod ved catapultæ i Pile, der udslyngedes gjennem en vandret Rende (mindre Maskiner af denne Art til Feltbrug kaldtes scorpiones), medens balistæ (hvilket Navn ogsaa brugtes i mere omfattende Betydning) udkastede Stene eller lign. i Buer. De havde en betydelig Kraft, og Skudvidden var c. 1,200 F. I den senere Kejsertid førte hver Legion 55 carroballistæ (lette Balister paa Hjul) med sig i Felten. **Krigsministeriet** har under sig alle Anliggender vedrørende Hæren og For-

svaret til Lands, samt Fæstningerne. I Preussen var indtil 1872 ogsaa Flaaden henlagt derunder, og det samme er endnu Tilfældet i Østerrig. 1869—84 vare i Danmark med korte Afbrydelser Krigs- og Marineministeriet forenede under samme Minister, og stærke Ønsker næredes om begges Samling til et fælles Forsvarsministerium. I England vare indt. 1854 K.s Forretninger fordelte mellem tvende Ministre (secretary for war og at war), men Krimkrigen godtgjorde Misligheden ved denne Ordning; derimod ere endnu de egentlige Commando- og Forfremmelsesforhold overdragne Hærens øverste Chef (Commander in Chief). Østerrig og Ungarn have ved Siden af det fælles K. tvende særlige Ministerier for Landevarnet. Siden 1848 har Danmark haft følgende Krigsministre: Tscherning 1848, C. F. Hansen 1848—51, J. S. Fibiger 1851, Flensborg 1851—52, C. F. Hansen 1852—54, R. Lüttichau 1854—56, C. C. Lundbye 1856—59, Thestrup 1859—63, Lundbye 1863—64, Reich 1864, C. F. Hansen 1864—65, Neergaard 1865—66, W. Raasløff 1866—70, W. Haffner 1870—72, Thomsen 1872—74, Steinmann 1874—75, Haffner 1875—77, Dreyer 1877—79, W. Kauffmann 1879—81, R. Ravn 1881—84 og J. Bahnson siden 1884. **Krigsretter.** De ejendommelige Forhold i Militæretaten, som dels nødvendiggjøre særegne Kundskaber til Bedømmelsen af de der opstaaende Retsspørgsmaal, dels udfordre en særegen Hurtighed i Retsplejen og navnlig Muligheden af at kunne holde Ret til en hvilken som helst Tid og paa et hvert som helst Sted, hvor Krigsmagten befinder sig, have medført Oprettelsen af egne Retter i Militæretaten, navnlig til Behandlingen af de criminelle Sager. Disse Retter — K. i vidtløftig Forstand — bestaa ikke af fast ansatte Dommere, men af Militære, som for hver enkelt Gang beskikkes af Jurisdictionschefen (den overordnede Befalingsmand, i hvis Navn Retten sættes), hvorhos det retskyndige Element i dem repræsenteres af Auditeuren. For at undgaa den betydelige Ulempe, det vilde medføre for den militære Tjeneste, hvis hele det betydelige Antal Personer, som udfordres til Besættelsen af en egentlig K., skulde være til Stede under ofte talrige og langvarige Møder, som medgaa til en Sags Behandling fra dens Begyndelse til dens Ende, foregaar hele Sagens Undersøgelse for et ringere Antal Personer, det saakaldte **Krigsforhør**, og kun selve Paakjendelsen af Sagen sker i en med det fulde Antal Dommere besat egentlig K. I Krigsforhøret er det Auditeuren, som har at lede hele Undersøgelsen, og de tilstedeværende Militære have, foruden at vaage over, at Rettens Værdighed respecteres af de mødende, kun at fungere som Vidner; i den dømmende Ret har derimod Auditeuren kun at gjøre Forslag til Dommen, hvorimod denne selv afsiges af de militære Dommere. Rettens Sammensætning afhænger af den anklagedes Charge ell. Sagens Vigtighed. Man skjelner i den Henseende først og fremmest imellem Armé-K. (General- ell. Over-K.) og Afdelings-K. og Krigsforhør; de første nedsættes over Stabsofficerer (d. e. Oberster og højere Officerer) og i særlig vigtige Sager, de sidste over alle ringere Militære. Afdelings-K. (Bataillons- og Garnisons-K.) have igjen en forskjellig Sammensætning, efter som den anklagede er en Officer (i hvilket Tilfælde den kaldes en Stabs-K.), eller han er en Underofficer eller Menig (i hvilket Tilfælde den kaldes en simpel Afdelings-K.). I Søetaten skjelnes i den danske Lovgivning efter den anklagedes Charge mellem Over- og General-K. (for de højere Officerer) og den combinerede Ret (for alle Sømilitære fra Capitainer og ned ad samt for Søetatens civile Betjente), eller paa Søtogter mellem Over-K. og den simple K. Fra de militære Retter finder i Almindel. ingen Appel Sted, hvorimod de vigtigere Sager efter Paadømmelsen indsendes (remitteres) til Generalauditoriatet for med dettes Indstilling at forelægges Kongen til Resolution, inden Dommen exeqveres. Kun i civile Sager finder der efter den danske Lovgivning Appel Sted fra Afdelings-K. til General- ell. Over-K., og ligeledes i visse Sager fra den combinerede Ret til en egen, halv militær, halv civil Domstol, Over-Admiralitetsretten. I Danmark er det nemlig ikke blot de criminelle, men ogsaa (dog kun uden for Kjøbenhavn) de militæres civile Sager, som høre under K. Paa omtrent samme Maade ere K. og den for disse stedfindende Proces indrettede i Norge, hvor nu dog i Fredstid blot Straffesager og Sager angaaende den militære Tjeneste eller de militære Ting høre under disse Retter. I Fredstid kan ogsaa i alle vigtigere Tilfælde Dommen paaankes til Højesteret, der i saa Fald besættes med tvende høje Officerer foruden det sædvanlige Antal Højesteretsdommere. **Krigsskat** kaldes enhver Skat, der udskrives i Anledning af en Krig, og kan følgelig antage meget forskjellige Former og optræde baade som directe og indirecte Skat. Indkomstskatten er saaledes flere Gange under forskjellige Former bleven benyttet her i Landet som extraordinær K. (1676, 1710 o. følg. A., 1743, 1810, 1848 — combineret med en Capitalskat samt en Forhøjelse af Hartkorns- og Bygningsskatterne — og 1864), og sidst nævnte Aar indførtes tillige (ved foreløbig Lov af 19 Febr., stadfæstet ved Lov af 5 Aug.) en Tillægsafgift til Tolden af flere vigtige Varer (Vin, Spirituosa, Kaffe, Cichorierødder, Sukker, Te og Tobak), der senere vedblivende opkræves. Dens Betegnelse er „Krigstillæget“, der ogsaa udstraktes til den indenlandske Brændevinsafgift, som herved forhøjedes med 50 pCt. **Krigsskibe**, armerede Skibe, bestemte til Landets Forsvar eller til Søhandelens Beskyttelse. De kunne være panserede, d. e. belagte med tykke Jernplader, der i højere eller mindre Grad sikre dem mod Gjennemtrængning af fjendtlige Kugler, eller de kunne mangle en saadan Beskyttelse. Indførelsen af Pansersystemet har gjort det nødvendigt at reducere Skibenes Højde over Vandlinjen, ligesom ogsaa den samlede Kanonvægt i høj Grad er bleven formindsket; færre Kanoner, men af en overordentlig stor Vægt, ere traadte i Stedet for det store Antal af mindre Kaliber. De upanserede K. deltes i følgende Klasser Skibe: Tredækkere med tre lukkede Dæk og et

Kanoner, Tobakkere, ofte kaldte
)gsskibe, med to lukkede og et
;regatter med et lukket og et
Corvetter, Brigger, Skonnerter
med et aabent Dæk med Ka=
le, den kongelige norske, i Chri=
rst oprettet 1750 under Navn
thematiske Skole" og fik 1798
iorske militære Institut", samt
gelige norske Landcadet=Corps",
vibeholdtes indtil Planen for
Den nuværende Plan er ap=
ingel. Resolution af 26 Aug.
, Fremstilling paa Kortet af
:. Tropperne blive marke=
lige Tegn. To Partier ope=
ien, og en upartisk Instans,
Domme, f. Ex. om Resultatet
amp, enten udelukkende efter
ver den foreliggende strategiske
tuation eller efter Terning=
Maade anvendes især, naar
omme frem imod hinanden i
under lige gode Forhold. Le=
hos efter endt Spil en be=
K. kaldes taktisk eller strate=
det bevæger sig paa Taktikens
Forpostsjeneste, Kamp, eller
, f. Ex. Hærenes Opmarche
: til Grænsen. K. er oprinde=
)en preussiske Krigs= og Do=
:ißwitz og senere udviklet af
remierlieutenant R., til en
blev anbefalet af den preus=
schef. Det drives nu i de
en god Øvelse i Troppeføring.
's i Vestervig Sogn, Thisted
iden af Nissum Bredning.
nindste Andeart, hyppig baade
i den skandinaviske Halvø, hvor
saa vel i Lavlandet som helt
Vidjeregion lige til de nord=
yngler ved Bredderne af ferskt
ndre sky end de fleste Vild=
let at skyde.
ius), en til Schizopoderne hø=
gt, der i Ydre ligner Rejerne,
e anbragte uden for Skjoldet,
en af Fodderne. Pelagiske Dyr
Have, hvor de spille en Rolle
el for visse Finhvaler (Blaa=

det sydlige Rusland, omgivet
, Strædet ved Kertsch, det
ts Underafdeling Sivasch eller
er ved den kun 1 M. brede
Perekop forbunden med Fast=
n Del af Gouv. Taurien.
. 420 □ M. med en Befolk=
)0 for største Delen muham=
samt Jøder, Zigeunere, Rus=
Bulgarere. De nordlige to
ndet ere en lav Steppe, der
æsgange for talrige Hjorde
Heste og Kameler, men hvis
oranderligt og usundt, navn=
or Landet er stærkt udsat for
fordærvelige Uddunstninger.
l af Halvøen dækkes af de

tauriske Bjærge, der med en Middelbredde af 4 M. strække sig fra Cap Chersonnes til Kaffa Bugten, og hvis højeste Punkt Tschatyr=Dagh er c. 4,840 F. Denne Bjærgkjæde er gjennemskaaren af en Mængde Tværdale, der ere rigt bevoxede med Skov og have en rent subtropisk Vegetation. Det betydeligste Vandløb er Salgir, der udspringer paa Tschatyr=Dagh og falder i det raadne Hav; Alma, Katscha, Belbek og Tschernaja løbe med nordvestlig Retning til det sorte Hav. Dens Hovedstad er Simferopol. — K. kaldtes af Grækere og Romere Chersonesus Taurica (den tauriske Halvø), hvorefter det endnu bærer Navn Taurien, og var beboet af Skyther og siden 600 f. Chr. tillige af græske Nybyggere. Disse Nybygder forenedes under Perserkrigene, og 438 f. Chr. oprettedes Kongeriget Bosporos, som 94 f. Chr. kom under Mithridat d. store (der dræbte sig paa K. 63 f. Chr.) og efter Pharnakes's Nederlag 47 f. Chr. i Afhængighed af Rom. Under Folkevandringen blev ogsaa K. stærkt hjemsøgt, og 640 kom det under det græske Kejserdømme. I det 13de Aarh. bemægtigede Genueserne sig Kaffa og andre Stæder paa Sydkysten, men derefter indtoges Halvøen af Mongolerne og blev en Del af Riget Kaptschak. 1441 blev K. et eget Rige, hvis Khan 1475 maatte erkjende den tyrkiske Sultan som Overherre; men 1774 udvirkede Russerne, som tragtede efter Herredømmet over det sorte Havs Nordkyst, at Khanen skulde være uafhængig. Da hans Stilling derved blev uholdbar, idet han i Virkeligheden helt lod sig lede af Rusland, medens hans Undersaatter hældede til deres Trosfæller Tyrkerne, lod Katharina II K. besætte 1783 og indlemmede det u. A. i sit Rige, hvilket Porten maatte anerkjende ved Freden i Jassy 1792. Under den orientalske Krig (ogsaa kaldt Krimkrigen) var K. 1854—55 Skuepladsen for de største militære Tildragelser. 1 Sept. 1854 førte de forbundne engelske, franske og tyrkiske Flaader (33 Linjeskibe, 100 Dampskibe og 4—500 Transportskibe) den ved Varna samlede Hær, 36,000 Franskmænd, 26,000 Engelskmænd og 6,000 Tyrker, over til K., hvor man haabede ved Halvøens Indtagelse og Sortehavsflaadens Ødelæggelse at tilføje Ruslands Magt et føleligt Knæk. Den franske Hær anførtes af St. Arnaud, den engelske af Lord Raglan. Uden Modstand besattes Eupatoria 13 Sept., og Landstigningen foregik nu her, hvorefter de forenede Hære slog 33,000 Russere under Fyrst Menschikov ved Floden Alma 20 Sept. Muligvis kunde Sevastopol have været indtaget ved et raskt Overfald, saaledes som et Rygte — efter Sigende bragt af en ridende Tatar — ogsaa fortalte; men da de nordlige Forter vare for stærke, vovedes intet saadant Forsøg, og St. Arnaud bestemte sig da til at gaa øst om Byen og angribe den sønden fra, skjønt Russerne derved beholdt Forbindelsen med Rusland og uhindret Adgang for Tilførsler og Forstærkninger. St. Arnaud døde allerede 26 Sept. og fulgtes af Canrobert. Havnen ved Balaklava indtoges 28 Sept., og en regelmæssig Belejring begyndte. 9 Oct. aabnedes Løbegravene trods de Vanskeligheder, den haarde, stenede

Jordbund lagde i Vejen, og 19 Oct. begyndte den første Beskydning med 116 Kanoner, dog uden Frugt. Lige saa lidt udrettede Flaaden mod Landbatterierne, og ved at sænke deres større Skibe i Havnens Indløb havde Russerne spærret Adgangen. 25 Oct. angreb den russiske General Liprandi det engelske Rytteri ved Balaklava og tilføjede det svære Tab trods dets glimrende Tapperhed, og 5 Nov. angreb Russerne den forskansede Lejr, men led et alvorligt Nederlag ved Inkjerman (siden kaldt „Slagterbænken") og tabte 8,600 Døde og Saarede, dobbelt mod Fjendens Tab. Vinteren hengik med gjentagne mindre Udfald, og Sevastopols Belejring gik en Tid lang over til at blive en Væddestrid i at opføre storartede Angrebs- og Forsvarsværker; men det slette Vejr og det strænge Arbejde i Løbegravene fremkaldte Sygdomme, der tog stærk Overhaand, især hos Engelskmændene, hvis Forplejningsvæsen var meget slet ordnet, saa at de savnede baade Levnedsmidler og varme Klædningsstykker (s. Nightingale, Florence). I Slutn. af 1854 var der af de 56,000 Md., som efterhaanden vare komne til K., kun 25,000 tilbage og deraf knap 11,000 vaabenføre; Rytteriet havde næsten mistet alle sine Heste. Stormene paa det sorte Hav vanskeliggjorde i høj Grad Forsyningen og medførte store Tab af Mennesker og Skibe. Den franske Hær led vistnok mindre, fordi alt var bedre forberedt, men mistede dog ogsaa mange Folk og maatte stadig have Forstærkninger; den talte i Febr. 1855 75,000 vaabenføre, og dertil kom endnu Omar Pascha med 30,000 Tyrker. Men samtidig var den russiske Hær voxet til 150,000 Md.; 17 Febr. gjorde den under General Chrulev et mislykket Angreb paa Tyrkerne i Eupatoria. 9—22 Apr. fandt den anden Beskydning Sted med 508 Stykker svært Skyts, men Russernes Ild var næsten lige saa stærk, og deres Forraad paa Kanoner og Projectiler syntes uudtømmeligt. Imidlertid var Menschikov 20 Marts bleven afløst som Overgeneral af Gortschakov og 16 Maj Canrobert af Pélissier. I Slutn. af Maj blev de allierede Hæres Styrke bragt op til 175,000 Md., deraf 100,000 Franskmænd, 32,000 Engelskmænd, et sardinsk Hjælpecorps paa 15,000 Md. under Lamarmora og 28,000 Tyrker og Ægyptere; den var saaledes Russerne overlegen i Tal. 22 Maj afgik en Flaade af 57 mindre Skibe med 15,000 Md. Landgangstropper til det asovske Hav, ødelagde en Del Smaabyer, Kornoplag og Handelsskibe og besatte for en Tid Kertsch og Jenikale. Medens dette Togt nærmest havde til Formaal at gjøre Russernes Forsyning vanskeligere, foretoges 8 Juni et Angreb paa Sevastopol, hvor det under blodig Kamp lykkedes at tage „de hvide Værker" ved Forstaden Karabelnaja og „den grønne Høj" ell. „Mamelon"; men Stormen paa den egentlige Fæstning 10 Dage senere (Waterloodagen) mislykkedes aldeles og kostede 5,000 Md. paa hver Side. Kort efter døde Lord Raglan af Cholera 28 Juni og fulgtes af sin tidligere Stabschef, Simpson. Pélissier arbejdede nu paa at komme Fæstningen nærmere, inden han vovede et nyt Angreb; Tiden hengik derefter med Anlæg af Miner og Contraminer, hvorved der ofte fandt blodige Sammenstød Sted i Løbegravene eller i de underjordiske Gange. For at standse Fjendens Fremtrængen gjordes 16 Aug. et almindeligt Angreb af Russerne (200,000 Md.), men dette Slag ved Tschernajafloden endtes med store Tab (henved 9,000 Md., 5 Gange saa mange som de allieredes); og snart efter vare Belejringsarbejderne komne Fæstningen saa nær, at Russerne ikke længer kunde istandsætte Forskansningerne, til Trods for General Todlebens Iver og Dygtighed. Ogsaa mistede de daglig flere Hundrede Md. ved den fjendtlige Ild, og 5 Sept. begyndte den tredje Beskydning, langt voldsommere og mere uafbrudt end de tidligere, fra 700 Stykker af det sværeste Skyts. Den skulde kun danne Indledning til den almindelige Storm og fortsattes til Middagen 8 Sept., lige indtil Stormen skulde foretages. Ved denne lykkedes det Franskmændene under Mac Mahon at indtage Malakovtaarnet (det gjordes af Zouaver under Afsyngning af Marseillaisen) og efter en yderst heftig og blodig Kamp at hævde denne Besiddelse, medens Angrebet paa de nærmeste Værker, „den lille Redan", og Engelskmændenes Angreb paa „den store Redan" slog fejl trods glimrende Tapperhed. Alligevel var Sejeren afgjort med det første Held; men Dagen havde kostet de allierede 10,000 og Russerne 13,000 Md. Om Natten gik den russiske Hær i lange, tavse Rækker over den Skibsbro, der var lagt over Havnen, til dennes nordlige Side, medens de stak Ild paa Byens sydlige Del og paa de tilbageblevne Skibe, sprængte Fæstningsværkerne og flere Krudtmagasiner i Luften og ødelagde saa meget som muligt. I de første Par Dage kunde de allierede slet ikke gaa ind i Byen paa Grund af Branden og de springende Miner, og der var heller ikke Tale om at forfølge Russerne; dog fik de endnu et betydeligt Bytte af 4,000 Kanoner, ½ Mill. Projectiler og store Masser af Levnedsmidler og Tømmer. Den nordlige Del af Byen var dog stadig i Russernes Hænder, men da Togets Hovedformaal var naaet, nemlig Krigshavnens og Flaadens Ødelæggelse, indskrænkede Hærene sig mest til en iagttagende Stilling, indtil Freden i Paris i Marts 1856 gjorde Ende paa Krigen. De sidste Tildragelser i denne vare et Tog af Bazaine til Kinburn og nogle Smaafægtninger ved Eupatoria.

Krimitschau, Fabrikstad i Kongeriget Sachsen, 2 M. n. v. for Zwickau ved Floden Pleiße. 20,000 I. (1885). Betydelige Uldspinderier, Klæde- og Maskinfabriker.

Kringen ell. **Kringlen**, et Bjærgpas i Gudbrandsdalen i Norge, bekjendt fra Skottetoget (s. d. A.).

Kris, malayisk Dolk, tveægget og i Regelen mere eller mindre slangebugtet, sjældnere lige; Hæfte og Skede hos de fornemme rigt udstyrede.

Krishna, en af Heroerne i den indiske Sagnhistorie, en Ætling af Yadavaslægten og Pandusønnernes trofaste Forbundsfælle i den store Kamp, der danner Grundlaget for det episke Digt „Mahabharata". Efter Buddhismens Udbredelse tiltog K.s Anseelse efterhaanden saaledes, at han ikke blot blev betragtet som

·barelse af Vishnu (den 8de
·er), men anset for en Gud,
eltede sammen med Vishnus.
Krise betegner en afgjørende
ndring i en Sag; særlig for-
der Tilstand, der medfører en
rstyrrelse i de enkeltes øko-
Efter sin forskjellige Frem-
egnes K. enten som en indu-
test har sin Grund i en ufor-
idelse af nogle Produktions-
ktion) eller en altfor udstrakt
apital i industrielle Foreta-
eproducere den forbrugte Ca-
en **Handelskrise** (s. d. A.), der
Grund i Misbrug af Credit
handelsspeculationer. Ogsaa
sociale Omvæltninger kunne
niske K. under forskjellige
i Lægevidenskaben beteg-
ider acute febrile Sygdomme
nde Bedring, der navnlig er
n rask Synken af Legemets
ens Hyppighed, undertiden
d af Sved eller Hududslæt,
vn, Bundfald i Urinen osv.
Læren om K. en større Rolle
n mente, at Vendingen i
kaldtes ved en Udskilning af
r, der vare Aarsag til Syg-
i de **kritiske Afsondringer**, navn-
t, men denne Forestilling er
r en saadan Afsondring Sted
er den en Følge af denne og
en. **Kritiske Dage**, de Dage,
rinsvis skulde indtræde, især
Dag. **Kritisk Alder**, s. Almak-
k **Temperatur** kaldes i Phy-
rews opdagede Temperatur,
Legeme kun kan existere i
d, saa at det er nødven-
ne fortætte en Luftart til
faa dens Temperatur ned
kommende Legeme ejendom-
ilsyrens k. T. er saaledes
der er over 31° varm, kan,
s nok saa store Tryk, ikke
etning kræver, at dens Tem-
31°, og den sker ved desto
were Temperaturen er. Har
en lav Temperatur faaet al
og saa opvarmer den under
ryk, vil det vise sig, at naar
er naaet, bliver al Vad-
at der er slet nogen Rum-
a at Overgangen er umærke-
e har en saadan k. T., men
meget højt. Manglen paa
k. T. har bevirket, at det
før de saakaldte permanente
og Brint bleve fortættede;
aet dem afkølet tilstrækkelig.
nt fortættet ved Afkøling til
Tryk af c. 600 Atmosphærer.
m, s. **Glarmesterarbejde**.
det gamle Phokis i Nær-
ter hvilken den **krisæiske Bugt**,
lona, havde Navn; da Ind-
kat paa dem, der valfartede

til Delphi, blev Byen ødelagt af Amphiktyonerne i den første hellige Krig (596—586 f. Chr.) og dens Omraade indviet til Apollon.

Kristensen, Evald Tang, Søn af Skolelærer A. Christensen, f. 24 Jan. 1843 i Nørre-Bjært ved Kolding, henlevede sin Barndom paa forskjellige Steder i Jylland, senest i Brandstrup ved Viborg, hvor Stedfaderen var bleven Skolelærer. Efter nogle Aars Ophold paa Seminariet i Lyngby dimitteredes K. 1861 og virkede derefter som Almueskolelærer. Som Lærer og Kirkesanger i Gjellerup ved Herning begyndte K. 1866 sin Indsamling af Folkeminder. Af disse Samlinger, der navnlig stamme fra Hedeegnen (Hammerum Herred), er 1871—84 udgivet — til Dels med offentlig Understøttelse — 7 Bind „Jyske Folkeminder", bestaaende af Folkeviser, Sagn og Æventyr, og Udgivelsen fortsættes bestandig. Særlig maa fremhæves I—II Bd., som indeholde flere Hundrede middelalderlige Folkeviser, der indtil vore Tider have været bevarede ved mundtlig Tradition. For det af K. 1884 stiftede „Dansk Samfund til Indsamling af Folkeminder" udgiver han Tidsskriftet „Skattegraveren". Efter nogle Aars Ansættelse i Faarup flyttede K. 1884 som Skolelærer og Kirkesanger til Brandstrup. Han har skrevet ikke faa mindre Arbejder og Bidrag til Tidsskrifter.

Kritèrium, Kjendemærke, hvorved man adskiller det sande fra det falske; Forsøgsvæddeløb mellem 2- og 3aarige Heste.

Kritias, den voldsomste blandt de saakaldte 30 Tyranner i Athen, var Hovedføreren for det terroristiske Parti i denne Regering; han faldt i Piræeus's Gader under Oligarchernes Kamp mod de hjemvendende Demokrater under Thrasybulos 403 f. Chr. I Literaturen har han erhvervet sig et Navn baade som Philosoph, Taler og Digter.

Kritik betegner i Almindel. en skarp Prøvelse og Vurdering af en Sag. Den **philologiske K.** er den Del af den philologiske Videnskab, der har til Formaal Prøvelsen af et antikt Skriftværk, dels med Hensyn til dets Ægthed, dels med Hensyn til dets Integritet i Enkelthederne. Den specielle Retning af K., som ved Gisning søger at restituere den oprindelige Text hos en Forfatter og rense den for de i Haandskrifterne forplantede Forvanskninger og Fejlskrifter, kaldes **Conjecturalkritik**. I Philosophien fik K. en egen Betydning hos Kant. **Kriticisme** kalder han det Standpunkt, hvor man nærer omfattende Mistillid til alle Metaphysikens synthetiske Sætninger, saa længe det ikke er indset, at den almindelige Grund for Rigtigheden af slige Sætninger indeholdes i de væsentlige Betingelser for vore Erkjendelsesevner. Kant stillede sig herved i Modsætning til Dogmatismen og Skepticismen. **Kritiker**, Bedømmer; **kritisere**, prøve, bedømme. **Kritisk**, hvad der hører til Kritik; **k. Philosophi** er det samme som Kriticisme. S. ogsaa **Krisis**.

Kritios, græsk Billedhugger af den ældre attiske Skole, udførte i Forening med Nesiotes to Billedstøtter af Tyrandræberne Harmodios og Aristogiton, hvilke opstilledes 476 f. Chr. Tvende Billedstøtter i Napolis Museum holdes for Copier efter dem.

Kriton, en atheniensisk Borger, en trofast Ven af Sokrates, hos hvem han var til Stede, da han tømte Giftbægeret. Platon har opkaldt en Dialog efter ham.

Kro, sækformet Udvidelse af Spiserøret, som tjener til en foreløbig Opbevaring og Udbløduing af Fødemidlerne. Den kan paavises hos højere og lavere Dyr af meget forskjellige Grupper, f. Ex. hos mange Fugle, visse Bløddyr (Blæksprutter) og Insekter.

Kroatien og Slavonien, et ungarsk Landskab, omfatter Landet mellem Floderne Save og Drave tillige med Syrmien mod Ø. og det kroatiske Kystland. 772 □ M. med 1,892,000 J. (1881), hvoraf 74 pCt. Kroater og 23 pCt. Serber, Resten Tyskere, Magyarer, Italienere og Jøder. Over ⅘ af Befolkningen høre til den romersk-katholske Kirke, ⅓ til den græske og Resten til den evangeliske. Landet er dels Slette, dels Bjærgland. Fra Steiermark og Krain stryge Kalkalpernes Udløbere ind i K. og fortsættes ind i Slavonien, hvor Bjærgene efterhaanden blive lavere og fladere, men paa ny hæve sig i Fruska-Gora i Syrmien langs højre Bred af Floden Drave. Kystlandet er bjærgfuldt og opfyldes af høje Alpekjæder. De eneste Floder af Betydning ere de foran nævnte Drave og Save, der falde i Donan. Jordbunden er i det hele frugtbar, dog mest i Slavonien, hvor der foruden den sædvanlige Kornavl ogsaa drives udstrakt Frugtavl (Sveskeblommer) og Vinavl. De store Skove have fortrinligt Tømmer. I Kvægavlen have i Slavonien Svinene og i K. Faarene størst Betydning; Bi- og Silkeavl drives i temmelig stort Omfang. Fra de talrige Sumpe og Damme bringes en Mængde Blodigler i Handelen. Af Mineralprodukter have kun Svovl, Marmor og Bygningssten større Betydning. Industrien er kun lidet udviklet, hvorimod Handelen er temmelig omfattende, navnlig Transithandelen. Undervisningsvæsenet staar kun paa et lavt Trin. Hovedstad Agram. — K. er tillige med Slavonien og den 1881 indlemmede Militærgrænse et selvstændigt Land under Ungarns Krone; dets Stilling er ordnet ved Overenskomster med Ungarn af 1868 og 1878. Det styres af en Ban med tre særlige Ministre, der ere ansvarlige for K.s Landdag, medens en ungarsk Minister for K. i Budapest er Bindeleddet imellem K. og Kejser-Kongen. Det har fuldstændig Selvstændighed i Lovgivning og Forvaltning, kroatisk Forvaltnings- og Skolesprog og en særlig Højesteret. 45 pCt. af Landets Indtægter skulle medgaa til dets indre Anliggender; Resten flyder i den ungarske Statskasse. K. sender 40 Medlemmer til det ungarske Underhus og 3 til Overhuset foruden Magnaterne; til den ungarske Delegation vælges 12 af disse Repræsentanter. Landdagen, som aarlig samles i Agram, bestaar af Biskopperne, Magnaterne, Overgespanerne og 112 paa tre Aar valgte Medlemmer, i alt 158. K. deles i 8 Grevskaber og 6 Distrikter; siden 1874 er Forvaltningen adskilt fra Retsplejen, som varetages af 6 Over- og 42 Underdomstole. **Kroaterne** ere et sydslavisk Folk, der allerede fra det 7de Aarh. af omtales som boende i Dalmatien samt Dele af Illyrien og Pannonien, ved Siden af de nær beslægtede Serber. En fast, med Dialektgrupperingen stemmende Sproggrænse mellem Serber og K. lader sig imidlertid nu ikke drage; de tale alle i det væsentlige et og det samme Sprog, det serbiskkroatiske (en Tid ogsaa kaldet „det illyriske"), og Navnet Kroater betegner nu nærmest kun Indbyggerne i selve K. (ogsaa den betydelige Del af disse, der ikke tale Kroatisk, men en slovensk Dialekt), medens de øvrige Efterkommere af de gamle Kroater benævne sig med forskjellige Enkeltnavne. Om Sproget, særlig Skriftsproget, har derimod Benævnelsen Kroatisk en videre Anvendelse, idet det betegner den Form af det fælles Sprog, der benyttes af de romersk-katholske Serbo-K. og skrives med latinsk (i ældre Tid med glagolitisk) Alphabet, i Modsætning til det serbiske, de græsk-katholske „Serbers" Sprog, der skrives med cyrillisk Alphabet. Medens der i det sydlige Dalmatien, særlig i Ragusa (hvis Dialekt nærmest stemmer med syd-Serbisk), fra Slutn. af det 15de til Beg. af det 18de Aarh. blomstrede en overordentlig rig poetisk Literatur, væsentlig under Indflydelse af den italienske Renaissance, men uden Forbindelse med selve Folket og endnu mindre med Stammefrænderne uden for Dalmatien, fremkaldtes de første Tilløb til en egentlig kroatisk Literatur (bortset fra nogle gamle Krønniker o. l.) ved Reformationen og vare af religiøst Indhold. Men Protestantismen undertrykkedes, og fra Midten af det 17de Aarh. var hele K. katholsk; alt streves paa Latin, der ogsaa blev Stats- og Retssprog, og Folkesproget brød næsten ingen sig om. Først ved Overgangen fra det 17de til det 18de Aarh. skrev P. Ritter eller Vitezovich (d. 1713) Bøger i kroatisk Sprog og fik et Bogtrykkeri oprettet; men den kroatiske Literatur indskrænkede sig dog i lang Tid til Opbyggelses- og Lærebøger. Et helt nyt Opsving indtraadte i dette Aarh., navnlig fra Trediverne af, da Følelsen af Enheden med de sydslaviske Stammefrænder vaktes og man indsaa, at en Tilnærmelse til disse, under det stærke Tryk fra Ungarernes Side, vilde være en Livsbetingelse for den kroatiske Nationalitet („Illyrismen"). Dette førte til Uddannelsen af et fast kroatisk Skriftsprog, i større Tilslutning til det serbiske og de gamle dalmatiske Digteres Sprog og med Opgivelse af den temmelig urene Dialekt i det egentlige K. Den største Fortjeneste i denne Retning, ligesom af Indførelsen af en fortræffelig Retskrivning, har Ljudevit Gaj (s. d. A.). End videre maa blandt betydeligere Digtere og Forfattere nævnes Stanko Vraz (f. 1810, d. 1852), Kurelac, Brødrene Mažuranić, J. Kukuljević, M. Stojanović, A. Veber o. m. a., af Videnskabsmænd Fr. Rački, V. Jagić o. a. Af stor Betydning blev dernæst Oprettelsen af „det sydslaviske Akademi" (Jugoslavenska akademija) i Agram 1867, der allerede har udfoldet en stor Virksomhed ved Udgivelsen af ældre kroatiske Literaturmindesmærker (»Starine«), de ældre dalmatiske Digteres Arbejder, et videnskabeligt Tidsskrift (Rad jugoslavenske akademije) o. a., ligesom det har paabegyndt en stor serbisk-kroatisk Ordbog (s. Daničić). Hertil sluttede sig 1871 Oprettelsen

niversitet i Agram. Ældre
rer haves bl. a. af Kornig
ovechky (1825), nyere serbisk=
Berlić (1854), Mažuranić
Budmani (1867); Ordbøger
), Belloßtenecz (1740), Jam=
tulli (Ragusa 1806), Fröhlich
Sulek (1856—60). — K. kom
donanlande paa Augusts Tid
indtoges 489 af Østgoterne
65 af Avarerne. 640 ind=
e (Chorvaterne) nord fra og
Det kom 806 under Fran=
omme og 864 under de græske
snart uafhængigt, og 925
ngenavn. 1091 indtog den
vislaus I K. indtil Save, og
under selvstændige Hertuger
en blev 1309 knyttet umid=
n. Da Ferdinand I af det
e Hus 1526 valgtes til Konge
jan ogsaa n. A. hyldet af
de senere Krige hærjede
K. og indtog 1592 en større
Fæstningen Bihatsch, der fik
. og knyttedes til Bosnien;
elen af K. indtaget af Tyr=
99 maatte disse paa ny af=
13 var det vestlige K. for=
rigs illyriske Provinser. I
rde K., der længe havde følt
stærke nationale Stræben
Opstand og erklærede sig til=
en uafhængigt af Ungarn;
ačić førte de en haardnakket
ede derved til den ungarske
kelse, men fik ingen anden
blive erklæret for et særligt
kun gav en formel Selv=
Octoberdiplomet 1860 havde
e af de enkelte Landes Uaf=
ste i K. et stærkt Røre for
union saa vel med Østerrig
hvorhos det krævede Fiumes
s Indlemmelse og Dalma=
tning med K. og Slavonien
gt" Rige. Paa Landdagen
kom disse nationale Ønsker
den afslog Opfordringen om
terrigske Rigsraad, men viste
mod at slutte sig til Ungarn
n Hofkansler og Højesteret,
ningsselvstændighed. Den
g, som gjærne vilde bruge
lagyarernes Modstand, ind=
de forlangte Institutioner,
kjende den usikrede statsret=
d. I Vinteren 1865—66
at tilvejebringe en Overens=
arn og K., men forgjæves,
ne Paastande, og Modstanden
Biskop Stroßmayers Ledelse.
8 kom en Udsoning i Stand,
Selvstændighed. Nye Riv=
lerede 1870, da det natio=
de gamle Krav; forgjæves
ddagsopløsninger, og ende=
ni 1873 en ny Aftale om
skomsten af 1868 og yder=
ligere Udvikling af K.s Selvstændighed. I Aug. s. A. blev Militærgrænsen „provinsialiseret", d. v. s. henlagt under Banens Styrelse, og 1881 indlemmedes den helt i K. Ikkun Spørgsmaalet om Fiume henstaar uafgjort, og Dalmatien holdes vedblivende adskilt fra Stammelandene.

Krogen ell. **Ørekrog**, et befæstet Slot ved Helsingør, opført i Begynd. af det 15de Aarh. af Erik af Pommern i Stedet for det ældre Slot Flynderborg, rimeligvis nærmest for Øresundstoldens Skyld. I Grevens Fejde kom det i Lybekkernes Hænder, men blev tilbageerobret af de kongelige Tropper 11 Jan. 1536. K. laa paa samme Sted som Kronborg, hvilket Frederik II byggede i Stedet derfor.

Krogerup, et Herresæde i Nordsjælland, Frederiksborg Amt, smukt liggende ved Humlebæk i Nærheden af Øresund, tilhørte i det 17de og 18de Aarh. Familien Rosenkrantz, derpaa Familien v. d. Maase og ejes nu af Familien Brun.

Krogh, Gerhard Christoph, dansk Feltherre, f. 10 Oct. 1785 paa Gaarden Aastrup ved Haderslev, blev Officer i Frederik VI.s Regiment, førend han var 10 Aar gl., og vedblev at tjene i dette, senest som Regimentschef, lige til 1842, idet han tillige 1826—39 var Kammerherre ved Frederik VI.s Hof. Kort før Krigens Udbrud 1848 var K. bleven Generalmajor, og han var udset til Øverstbefalende for den active Hær, men maatte træde tilbage for Oberst Hedemann. Efter dennes Fratræden i Juli 1848 fik K. dog Overcommandoen, som ligeledes var ham betroet ved Felttogets Aabning 1849, men allerede 13 Apr. blev han tillige med sin Stabschef, Oberst Læssøe, afskediget fra denne Post i Anledning af den uheldige Affaire i Ekernførdefjord, i hvilken de dog begge vare uden Skyld. Endelig stilledes K. ved Feltogets Begyndelse 1850 paa ny i Spidsen for Hæren, i hvilken Post han forblev til Krigens Slutning og navnlig indlagde sig Fortjeneste i Slaget ved Isted, idet han ikke vilde høre Tale om at afbryde Slaget, da de ugunstige og højst overdrevne Efterretninger om Udfaldet af Sammenstødet i Øvre-Stolk begyndte at gjøre hans Omgivelser betænkelige. Efter Krigen var K. commanderende General først i Slesvig, dernæst i Holsten, indtil Sygdom 1857 tvang ham til at søge Fritagelse for Tjenesten. 1858 tilstodes der ham en Dotation af Statskassen, 30,000 Kr. Han døde 12 Apr. 1860 i Kjøbenhavn og ligger begravet paa Flensborg Kirkegaard ved Siden af dem, der under hans Anførsel gav deres Liv hen ved Isted.

Krogk, Henrik, dansk Maler, f. 1671 i Flensborg, d. 1738, kom i sit 17de Aar til Kjøbenhavn for at lære Malerkunsten hos P. Andersen. Han var udenlands 1693 og endnu to Gange og studerede sidste Gang i Italien under Maratta, hvem han efterlignede, dog paa en temmelig haandværksmæssig Maade. Skjønt allerede et stort Tal af hans Arbejder er ødelagt, vidne endnu en Mængde Billeder om den Lethed, hvormed han malede.

Krognæb, s. Dompap.

Krohg, Christian, norsk Statsmand, f. paa Romerike 15 Jan. 1777, blev Student 1794

og juridisk Candidat 1797 ved Kjøbenhavns Universitet, ved hvilket han allerede 1800 blev Adjunct ved det juridiske Facultet og 1803 extraordinær Professor i Lovkyndighed, medens han samtidig først var Lærer og senere Auditeur ved Søcadetakademiet. 1804 blev han forflyttet til Norge som Assessor i Throndhjems Stiftsoverret og udnævntes, efter som Repræsentant for denne By at have mødt ved det overordentlige Storting i Høsten 1814, i Nov. s. A. til Statsraad. Fra dette Embede søgte han allerede det følgende Aar Afsked, som dog først bevilgedes ham i Oct. 1818, da han overtog Udarbejdelsen af en ny Crimininallov og samtidig indtraadte som Formand i den af Rigsforsamlingen paa Eidsvold 1814 nedsatte Lovcomité, af hvilken han allerede den Gang var bleven valgt til Medlem. I denne Egenskab maatte han deltage i forskjellige Lovgivningsarbejder, som i Forening med hans Deltagelse i flere langvarige Storting hindrede ham i at fuldføre sit Udkast til Criminalloven førend han døde 10 Nov. 1828. K. indtager en mærkelig og fremtrædende Plads i Norges constitutionelle Udviklingshistorie som Medlem af det overordentlige Storting 1814, de ordentlige Ting 1821, 1824 og 1827 samt de overordentlige 1822 og 1828, til hvis mest fremragende Medlemmer han hørte, og af hvilke han gjentagne Gange valgtes til Præsident. I Særdeleshed ansaas den Betænkning, han 1824 skrev over de kongelige Forslag til Forandringer i Grundloven, hvoriblandt ogsaa om absolut Veto for Kongen i almindelige Lovsager, og som, gaaende ud paa Forkastelse af dem alle, blev bifaldet af Stortinget, for at være et af de grundigste Statsskrifter, der ere skrevne i Norge, ligesom den vidner om Forfatterens sjældne Evner og sunde politiske Blik. Han paabegyndte 1803 Udgivelsen af „Juridisk Archiv", som senere fortsattes af A. S. Ørsted. 1838 rejstes i Christiania efter privat Subskription en Mindestøtte over ham. — Hans Søn, **Georg Anton K.**, f. ved Throndhjem 13 Marts 1817, ivrig Forkæmper for den skandinaviske Enhedstanke, blev 1842 juridisk Candidat, gik derefter ind i et Regeringskontor og blev 1857 Fuldmægtig i Indredepartementet. Han døde 13 Apr. 1873. 1848 deltog han i det første slesvigske Felttog og var en Tid ansat ved General Schleppegrells Stab. Ved Siden af sin Embedsstilling udfoldede han en omfattende publicistisk Virksomhed, idet han 1855—65 redigerede den norske Afdeling af „Nordisk Universitetstidsskrift" og i en Aarrække var Medarbejder af flere norske samt et Par svenske og danske Blade, hvor han fornemmelig behandlede Spørgsmaal vedrørende Nordens Historie, den politiske og literære Skandinavisme og de unionelle Forhold mellem Norge og Sverige. — Hans Søn, **Christian K.**, f. i Christiania 13 Aug. 1852, gik efter at have fuldført sine juridiske Studier ved Christiania Universitet 1873 til Carlsruhe, hvor han blev Gussows Elev, og fulgte med sin Lærer til Berlin, da denne kaldtes did. Senere har han — med Stipendium — uddannet sig i Paris. Hans Kunst har en stærkt udpræget realistisk Tendens og fremtræder med en bjærv, næsten altid slaaende Colorit, men ofte under en flygtig Udførelse. Han tilhører den impressionistiske Retning. 1886 udgav han i Christiania Romanen „Albertine", som beslaglagdes af Politiet og foranledigede en Retssag, hvori der idømtes ham en Bøde; i Marts 1887 udstillede han et Billede af Romanens Hovedfigur.

Krohn, Frederik Christoffer, dansk Medailleur, f. 4 Aug. 1806 i Sorø, d. 13 Sept. 1883, uddannede sig ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn til Billedhugger og vandt 1825—26 dets Sølvmedailler. De følgende Aar udførte han flere Arbejder til Christiansborg Slot samt en Del Buster. Imidlertid gik han under Freunds Vejledning over til Medailleurfaget og vandt 1835 Akademiets store Guldmedaille ved en Skuepenge over Digteren Wessel. Derpaa rejste han med offentlig Understøttelse udenlands indtil Efteraaret 1839 for at uddanne sig til Møntmedailleur. 1 Jan. 1841 fik han Ansættelse baade ved Mønten i Altona og i Kjøbenhavn som Medailleur, og alle vore nyere Mønter skyldes saaledes hans Virksomhed. Han afgik 1873. Desuden har han udført nogle Medailler, saaledes i Anledning af Reformationsfesten 1836 og Christian VIII.s Død 1848. — Hans ældste Søn, **Pietro K.**, f. 23 Jan. 1840, fik som lovende Figurmaler Akademiets Rejseunderstøttelse og forblev i Udlandet til 1878. Efter sin Hjemkomst har han mere virket som Tegner i Literaturens og det kgl. Theaters Tjeneste; han blev 1880 Økonomiinspecteur ved dette sidste.

Krohn, Michael, norsk Forretningsmand, f. i Bergen 14 Maj 1793, stiftede der i Tyverne et Firma, hvis Chef han i en Aarrække var. Han har indlagt sig store Fortjenester saa vel af sin Fødeby, i hvis communale Liv han spillede en fremragende Rolle, som af Landet i det hele ved at sætte sig i Spidsen for Oprettelsen af „Bergens Søforsikringsselskab" (1845), det første i sit Slags i Norge, og af „Det bergenske Dampskibsselskab" (1851), ligesom han ogsaa var en af Grundlæggerne af et mechanisk Værksted i Bergen. En Ø i Nordishavet er af Geographen Petermann opkaldt efter ham. D. 31 Aug. 1878. — Hans Søn, **Georg Herman K.**, f. i Bergen 1831, studerede en Tid Theologi, men opgav Studierne, debuterede paa Scenen (i Bergen) som Erasmus Montanus 1856 og kom 1860 til „det norske Theater" i Hovedstaden, hvorfra han senere gik over til „Christiania Theater". Han gjorde flere Gange Studiereiser til Paris. K. var en intelligent og fint charakteriserende Kunstner; navnlig mindes hans epochegjørende Lundestad i Ibsens „De unges Forbund", hvilken Rolle han skabte ved Stykkets Fremkomst 1869. Ogsaa i den moderne franske Komedie og Conversationsstykket vandt han Bifald. Men da hans Talent netop stod i sin bedste Blomstring, angrebes han af en Sindssygdom og døde i Maj 1870.

Kroja, befæstet Stad i det tyrkiske Albanien, 4 M. s. f. ø. for Skutari. 6,000 I. Garverier. K. var i sin Tid Residens for Skanderbeg (Georg Kastriota), som fødtes her 1404. Omegnen bebos af christne Miriditer.

Krokkleven, en brat Fjældvæg v. for Christiania, hvorfra man har en storartet Udsigt

og Ringerike, medens man i
Gausta og Norefjeld tillige
øvrige Fjælde i Thelemarken
Den frygtelige Kløft (Klev),
jen tidligere styrtede ned til
st af en herlig Chaussée over
umledal.
dgjøre en Hovedafdeling (Or-
nes Klasse, have et langstrakt
ammentrykt Hale, lave Ben, en
fladt, mere eller mindre langt
gle endog overordentlig langt
væbnet med kegledannede,
ngs med den hele Kjæverand,
oldsvis stort Gab, da Mund-
tilbage. Tungen er flad og
Mundhulens Gulv, at den
d af Munden. Huden er paa
rne og Halen afdelt i store
llene (hos de sydamerikanske
Bugskallene) er der udviklet
de danne ligesom et Panser.
aabne sig i Snudespidsen,
t tilbage, at K. kan aande
rende paa sit Bytte med op-
lot Snudespidsen er i Vand-
e Arter skulle blive over 20
indste kun 3 eller lidt der-
bevæge de sig temmelig be-
saa mere Vanddyr, der om
e mellem Sivene eller lade
rømmen, men ere i Bevæ-
Deres Føde bestaar især af
g Vandfugle, Fiske osv.; ofte
og Stene som Hjælpemiddel
en at knuse Knogler og lig-
Dele. Som Unger og i
lade de en brølende Stemme
der have en fast Kalkskal,
del. i Sandet, men efter-
dre Dyr; naar de udklækkes,
, og de voxe langsomt, men
gamle. I den hede Aars-
Dvale, begravede i det hær-
rre K. indskrænkede til det
kan deler dem i 3 Slægter:
igator), med kortere Hoved
Svømmehud mellem Bag-
ra Amerika; ægte K. (Cro-
e Hoved og større Svømme-
de i Afrikas, Indiens, det
s, Vestindiens og Mellem-
Indsøer og Brakvande samt
er med meget langt udtruk-
ndien. I Fortiden havde
else; der findes i Europas
e Dannelser Levninger af
dilformer, og de gaa i det
Juratiden; ja der findes
ilagtige Dyr i endnu ældre
n tertiære Tid levede der i
3 nu levende Slægter; i
ialagtige Former hyppige;
mer især Slægten Teleo-
Dyre havde megen Lighed
adskilte sig fra disse ved
r af to Rækker store Ben-
nser af flere Rader mindre
nden Form af Hvirvlerne;

det var Havdyr, hvis Størrelse var fra 3 til 10 Alens Længde. **Krokodilletaarer** kaldes hyklerisk Graad for at skuffe andre, efter det Sagn, at Krokodilen, naar den lurer paa Rov, efterligner et grædende Barns Stemme.

Krolevets, Stad i det russiske Gouv. Tschernigov, 20 M. ø. for Tschernigov. 14,000 I. Stærkt besøgt aarlig Messe.

Kroman, Kristian Frederik Vilhelm, dansk Philosoph, f. 29 Marts 1846 i Maribo. Efter at have forsøgt sig som Sømand, som Kjøbmand og som Skolelærer fattede han Lyst til at studere Philosophi og tog derfor Studenterexamen (1869). Efter 1874 at have underkastet sig Magisterconferens i Philosophi disputerede han 1877 for Doctorgraden over Skriftet: „Den exacte Videnskabs Indlæg i Problemet om Sjælens Existens“. Hans philosophiske Hovedværk er „Vor Naturerkjendelse“ (1883), som var en prisbelønnet Besvarelse af en af Videnskabernes Selskab stillet Opgave. K.s Standpunkt er charakteriseret ved en skeptisk Holdning over for speculative Anskuelser og dogmatiske Paastande, ved en skarp kritisk Undersøgelse af Erkjendelsens Principer, hvilke han kun betragter som Postulater, og ved en paa grundig mathematisk og naturvidenskabelig Dannelse støttet Forfølgelse af de erkjendelsestheoretiske Spørgsmaal over paa Fagvidenskabernes Omraade. Desuden har K. udgivet „Kortfattet Tænke- og Sjælelære“ (1882) og „Om Maal og Midler for den højere Skoleundervisning“ (1886). Dette sidste Skrift, der i en livlig Form drøfter de forskjellige Lærefags pædagogiske Betydning, har vakt stor Opmærksomhed og bragt nyt Røre i Striden om Skolens Ordning. Endelig har K. udgivet nogle populære og naturvidenskabelige Smaaskrifter og forskjellige Oversættelser (bl. a. Elzes Skrifter om Byron og om Walter Scott). 1883 blev han Docent og Aaret efter Professor i Philosophi ved Kjøbenhavns Universitet.

Kronach ell. **Kranach**, Stad i den bayerske Prov. Øvre-Franken, 5 M. n. n. v. for Baireuth. 4,000 I. Ølbryggeri, Tømmerhandel. I Omegnen talrige Stenbrud. Maleren Lucas Cranach fødtes her 1472.

Kronberg, Joh. Julius, svensk Historie- og Genremaler, f. 11 Dec. 1850 i Carlskrona, kom i 13aars Alderen til Stockholm, indtraadte 1864 ved Kunstakademiet og blev der Elev af Höckert. Efter 1870 at have faaet den store Guldmedaille tiltraadte han 1873 en Kunstrejse til Udlandet som Statens Stipendiat. Over Düsseldorf og Paris rejste han til München, hvor han 1875 udstillede en „Jagtnymphe“ (nu i Nationalmuseet i Stockholm) og 1876 „Baaren“, hvilke Billeder vakte stor Opsigt, i Særdeleshed paa Grund af deres ypperlige Farvevirkning. Ogsaa i de nærmest følgende Aar, i hvilke han 1877 fra München flyttede til Rom og 1878—79 besøgte Ægypten og Nordafrika, vedblev han i sine Billeder: „Amorin“ (1878), „Bacchanttoget“ (1881), „Sommeren“ og „Høsten“ (1882) m. fl., snart i mythologisk, snart i allegorisk Form, med Forkjærlighed at fremstille Livsglæden. Men i sine sidste større Arbejder har han behandlet egentlige historiske Æmner af mere alvorlig Art,

som i „Kleopatras Død“ (1883), „David og Saul“ (1885). K. er siden 1880 Medlem af Kunstakademiet i Stockholm, hvor han 1885 blev Viceprofessor i Tegning.

Kronbor, et lige afskaaret Staalrør med Savtænder paa Kanten, bruges til af tynde Træ-, Horn- eller Benplader at udskære runde Skiver til Knapper, Jettons osv.

Kronborg Slot og Fæstning ligger paa en Odde, der strækker sig ud i den smalleste Del af Øresund, lige ø. for Helsingør. Det er opført af Frederik II 1574—82 i Renaissancestil; Murene ere beklædte med hugne gullandske Kvadersten. Der, hvor Slottet byggedes, laa dèt ældre Slot Krogen, men en kgl. Befaling bød 1577, at det nye Slot skulde føre Navnet K. I den første Tid tjente K. ofte til Opholdssted for den kongelige Familie. 24 Sept. 1629 anrettede en heftig Ildebrand stor Skade paa Slottet. Som Fæstning har K. aldrig kunnet opfylde sin Bestemmelse at beherske Sundet. 6 Sept. 1658 faldt det ved Gust. Wrangels List og Commandanten Oberst Beenfeldts Fejhed i Svenskernes Hænder. Ved Hofrevolutionen 17 Jan. 1772 blev Dronn. Caroline Mathilde med sin spæde Datter ført til K., hvorfra Dronningen i Maj s. A. blev afhentet af et engelsk Krigsskib. Fæstningsværkerne ere forbedrede under forskjellige Konger, sidst og især under Frederik VI. Nu bruges K. nærmest som Caserne. Den i Slottet værende Kirke havde fra Beg. af dette Aarh. ligget øde, indtil den under Christian VIII blev smukt restaureret og højtidelig indviet 1843. Efter K. kaldtes forhen et Amt, som nu er forenet med Frederiksborg Amt, og kaldes endnu K. Amtstue paa Esrom.

Krone (lat. corona) betegner i moderne Stater — i Stedet for det østerlandske Diadem — den fyrstelige Værdighed og i Modsætning til Staten Statsoverhovedets Rettigheder og Ejendom (Krongodser). Man skjelner i Heraldiken mellem Kejser-, Konge-, Hertug-, Fyrste-, Greve-, Friherre- og adelige K. Paven bærer den tredobbelte K. (Tiara). Af historisk berømte K. kunne nævnes den lombardiske Jærnkrone og den ungarske K., som begge udmærke sig ved deres høje Alder. Angaaende de danske Kongekroner s. Regalier. Jvfr. ogsaa Kroning. K. kaldes i Botaniken den inden for Bægeret staaende Bladkreds i en fuldstændig Blomst (s. Blomst). K. er ogsaa Enheden i det paa Guld grundede fælles Møntsystem for Danmark og Sverige (siden 1 Jan. 1875) og Norge (siden 1 Jan. 1877). Sammenlignes Værdien af K. med de tidligere benyttede Møntenheder, er den lig den halve ældre danske Rigsdaler Rigsm., lig den ældre svenske Rigsdaler og lig en kvart ældre norsk Speciesdaler. K. deles i 100 Øre. I Guld findes Mønter paa 20 og 10 K., af Finhed 900 Tusendedele, i Sverige derhos Mønter paa 5 K. af samme Finhed. Guldmønterne ere saaledes udmøntede, at man af 1 Kilogr. f. G. erholder 248 Mønter paa 10 K. Sølvmønterne ere Skillemønter; af disse findes Mønter paa 2 og 1 K. (af Finhed 900), 25 Øre (Finhed 600) og 10 Øre (Finhed 400), samt i Sverige og Norge Mønter paa 50 Øre (Finhed 600). Om K. som Guldmønt i Portugal s. Corea. Som Guldmønt i Tyskland findes siden 1876 enkelte og dobbelte K. (Finhed 900) af Værdi 10 og 20 tyske Rigsmark eller henholdsvis 8 K. 89 Øre og 17 K. 78 Øre. Før 1876 fandtes i Tyskland og Østerrig i Guld hele og halve K. (Finhed 900) af Værdi 24 K. 80 Øre og 12 K. 40 Øre.

Krone, den nordlige (Corona borealis), et smukt Stjærnebillede imellem Bootes og Hercules. Deri er en Stjærne af anden Størrelse, Gemma eller Ædelstenen (α coronæ).

Kronecker, Leopold, berømt tysk Mathematiker, f. i Liegnitz 7 Dec. 1823 af jødisk Herkomst. Efter at have taget Doctorgraden ved Berlins Universitet 1845 levede han en Tid som Privatmand, dels i sin Fødeby, dels i Berlin, hvor han senere blev Professor; siden 1886 er han Medlem af det danske Vidensk. Selskab. Han har dels i „Journal für die reine und angewandte Mathematik“, af hvilken han er Medudgiver siden Borchardts Død, dels navnlig i Berlinerakademiets „Monatsberichte“ saa vel som i andre Tidsskrifter offentliggjort en Mængde Specialafhandlinger, som behandle de vanskeligste Spørgsmaal paa Taltheoriens, Algebraens og Functionslærens Omraade. Af disse kunne særlig nævnes: Doctorafhandlingen »De unitatibus complexis« (1845), „Ueber die algebraisch auflösbaren Gleichungen“ (1853—56), »Sur la résolution de l'équation du 5ième degré« (1858) og „Grundzüge einer arithmetischen Theorie der algebraischen Grössen“ (1882).

Kronfistel, et Fistelsaar, som har sit Sæde i Kronen hos Hesten lige over Hovens øverste Rand, oftest bagtil hen imod Ballen. Dette Fistelsaar staar i Forbindelse med en Ulceration af Dragtbruskene, der ligge til begge Sider bagtil under Kronen og Hoven. Det er en langvarig og farlig Sygdom, oftest fremkaldt ved Stengalle eller Brandbyld, der ledsages af Halthed; den gjør Hesten ubrugelig i lang Tid eller endog for bestandig.

Kronglas ell. **Crownglas** kaldes 1) det bedste hvide Kaliglas, som bruges baade til de mindre lysbrydende Linser i achromatiske Objectiver, medens det blyholdige Flintglas bruges til de mere lysbrydende, og til de bedste Varer i Pladeglas og Hulglas. 2) Vinduesglas, der er skaaret ud af Maaneglas (s. Glas), i Modsætning til det ulige almindeligere Valseglas.

Kronhjort ell. **Krondyr** (Cervus elaphus), 2 Alen høj (over Skulderen) og 2½ Alen lang, udmærker sig ved sin smækre, men dog kraftige Bygning, høje, spinkle Ben og knejsende Hals; Farven er brun, om Sommeren mere rødlig, om Vinteren mere graalig. Hinden er mindre og spinklere og savner baade Takkerne og de lange Haar paa Halsen, som udmærke den voxne Han, især i Parringstiden. Takkerne lægges vandret tilbage, naar K. løber; de ere høje, trinde, med fortilvendte Grene, fint furede og knudrede. Det første Sæt fremkommer, naar K. er 9 Maaneder gl., som udelte Spidser („Spidshjort“); det andet, der i Almindel. ogsaa er udelt, sjældnere todelt („Gaffelhjort“), naar den er 2 Aar gl. Med hvert Aar forøges nu Grenenes Antal, saa at

r 5 Aar gl., har 10 ell. 12; der ingen bestemt Lov for Hor- K. med 18 eller flere „Ender" ældningen sker om Foraaret g allerede i Juni og Aug. ere igjen. Brunsttiden begynder e kæmpe da indbyrdes, og den en hel Flok Hinder om sig. : Tid ere de vilde og modige um Mennesker. K. opholde sig Skove, hvor de alt efter Aars- af forskjellig Plantefode; om nd paa Græs- og Kornmar- se, men vende hjem igjen ved oprindelig været meget hyppig n af Europa og Asien indtil i Danmark, hvor K. tidligere alle Skove (hvorom de talrige rne vidne), findes den nu uden i Dyrehaver, i Norge kun a Vestlandet.

Kamhjul ere Tandhjul, hvis a Kransen parallelt med Axlen.

. Sønner af Kronos, bruges ele om Kronos's Børn, Zeus, Hera, Demeter og Hestia. Søn, d. e. Zeus.

den højtidelige Indsættelse f en Monarch, hvorved denne Forfatningen og Kronen paa- ældste Oprindelse til K. maa herfra kom den til det vest- i Rom til Constantinopel og te Riger i det vestlige Europa, villing blev en kirkelig Insti- ingen skete i Rom; i Frankrig Rheims, i England i West- Preussen i Königsberg (siden te danske Konge, som med at være bleven kronet, er g den med denne forbundne s af Ærkebispen i Lund, men nogen bestemt Stad før efter an I kronedes i vor Frue n. Her foregik den indtil Indførelse, fra hvilken Tid rederiksborg Slotskirke med stian VII.s; der fandt Sted Slotskirke. Christian VIII ste Konge, som blev kronet 60 har K. kun fundet Sted rn, Rusland samt Sverige ge var den første K. (Mag- 164) knyttet til Ærkebiskop- orsøg, men den optoges dog s Efterfølgere; K. var ikke bestemt Sted og har fundet Throndhjem og Oslo (den I Grundloven af 1814 be- en skal krones i Thrond-

849 Betegnelse for de enkelte amlede østerrigske Monarchi, igjen gaaet af Brug.

ceæ), Familie af de enkim- ækket 6bladet, farvet, under- re; 3rummet, flerfrøet Kap- øg. De ere udbredte over næsten hele Jorden, dog fortrinsvis i den gamle Verdens tempererede og subtropiske Egne.

Kronløse (Apetalæ), den ene af de tokimbladedes 3 Hovedafdelinger, omfatter de Planter, hos hvilke altid Kronen, ofte tillige Bægeret mangler, i hvilket sidste Tilfælde Blomsterne altsaa ere nøgne. Da man har fundet, at de herhen hørende Planter for en stor Del staa de frikronede betydelig nærmere end de helkronede, har man været tilbøjelig til i den senere Tid at ophæve de K. som selvstændig Afdeling og derimod ført dem sammen med forskjellige Familier af de frikronede Planter, til hvilke de saa komme til at forholde sig som reducerede Former.

Kronmast, en Naaletræstamme af saa betydelige Dimensioner, at den kan anvendes til Mast i store Skibe.

Kronobergs Län [bèrj] i Sverige, den sydvestlige Del af Småland (Konga, Uppvidinge, Norrvidinge, Kinnevalds, Albo og Sunnerbo Herreder), inddelt i 5 Fogderier, med kun ēn Kjøbstad Vexiö og en Flække Ljungby, har et Areal af c. 180 □ M. (9,950 □ Kilom.) med 167,806 I. (1884). Af hele Arealet optages mere end ½ af Skov, næsten ¼ af Eng og ikke fuldt $\frac{1}{12}$ af dyrket Jord. 1883 fandtes 7,619 Heste, 122,577 Stk. Hornkvæg, 76,078 Faar, 698 Geder og 26,286 Svin. Länet har sit Navn efter et Krongods, der er anvist til Landshøvdingens Lønning. Paa en Ø i Helgasøen ligge Levningerne af K.s Slot, en af Sveriges skjønneste Ruiner.

Kronos, Uranos's og Gæas Søn, den yngste af Titanerne, fratog sin Fader Verdensherredømmet og ægtede sin Søster Rhea. Da det var blevet spaaet ham, at han skulde blive styrtet af et af sine Børn, slugte han dem alle (Hestia, Demeter, Hera, Hades og Posidon) strax efter deres Fødsel; men da Zeus var bleven født, lod Rhea K. sluge en indsvøbt Sten i Stedet. Efter at Zeus var bleven voxen, tvang han K. til at give de slugte Børn fra sig, og disse hjalp Zeus i Kampen med Titanerne, der bleve nedstyrtede til Tartaros.

Kronprins, Betegnelse for den regerende Konges ældste Søn, Tronarvingen. **Kronprinsesse**, K.s Ægtefælle eller Kongens ældste Datter, naar der ikke er født nogen ældre Kronprins.

Kronrage, s. Tonsur.

Kronstadt, 1) stærk Søfæstning i det russiske Gouv. St. Petersborg paa en Ø i den finske Bugt, 4 M. v. for St. P. 48,000 I. (1880). K. er Sæde for det russiske Admiralitet, har en Koffardihavn og to Krigshavne, der ere Østersøflaadens Hovedstation, store Skibsværfter, Dokker, Marinearsenal, Søfartskole og betydelig Handel. Fæstningen er anlagt af Peter d. store, og dens Værker søges stadig forstærkede. 1885 er aabnet en Skibsfartskanal fra K. til St. Petersborg, der er sejlbar for de største Søskibe. 2) Stad i Ungarn, Transsylvanien, 15 M. ø. til s. for Hermannstadt. 30,000 I. (1880), bestaaende af Tyskere, Magyarer, Valacher og Grækere. K. bestaar af en nedre, med Mure omgiven Stad og 3 Forstæder. Gammelt, befæstet Slot, smuk gotisk protestantisk Kirke, Raadhus med højt Taarn, Børs og Caserner. Kobbervalseværk, Papirfabrik, Linned-,

Uld- og Bomuldsvæveri. Betydelig Handel med Korn, Hornkvæg, Box m. m. I Nærheden mange Mineralkilder. Om Sommeren er Staden stærkt besøgt af de rige Bojarfamilier fra Rumænien.

Kronthal, Bad i den preussiske Prov. Hessen-Nassau, 3 M. n. ø. for Wiesbaden, med svage Kogsaltkilder, der anvendes imod Dyspepsi, Mave- og Brystkatarrh samt begyndende Lungesvindsot.

Kroop (Struma), Svulst af Skjoldbruskkjertlen, fra først af beroende paa en simpel Forstørrelse af denne, hvortil senere slutte sig forskjellige andre Forandringer i den. Den svulne Kjertel dækker hele Forsiden af Halsen, som derved bliver usædvanlig tyk, kan endog gaa helt ned paa Brystet og ved det Tryk, som den udøver paa Luft- og Spiserøret samt Blodkarrene, medføre forskjellige Farer, selv Døden. K. hersker endemisk paa mange Steder, især i Bjærgegne, hvor den ofte er forbunden med Cretinisme (Schweiz, Frankrig, Tirol, Himalaja, Cordillererne osv.), ogsaa i visse Floddale (Po, Seine, Niger osv.). K. angriber især Kvinder og optræder ikke før det 7de—8de Aar, hyppigst ved Puberteten. Dens Aarsager ere fuldstændig ukjendte. K. hos Hesten, d. s. s. Kværke. Menigmand kalder. ogsaa ofte en almindelig Forkølelseshoste (Katarrh) saaledes.

Krossing, Nicolai Ulrik, f. 13 Juni 1798, fra 1828 Lærer ved Borgerdydskolen paa Christianshavn, har foruden „Poetisk Læsebog" (1829; 6te Udg. 1858) og en Samling Opgaver til danske Stile udgivet et Bind „Digte" (1858), hvori han samlede de kjønne og af en ren Følelse fremgaaede, om end ikke betydelige Poesier, han Tid efter anden havde frembragt. D. 1872. — **Hans Broder**, Peter Casper K., f. 21 Aug. 1793 i Kjøbenhavn, d. 1 Sept. 1838 smstds., lærte Musik af Kunzen og blev 1816 Organist ved Frederikskirken paa Christianshavn. 1820—27 var han tillige Syngemester ved det kongel. Theater. Han var en dygtig Lærer i Musiktheori og har bl. a. componeret en Symphoni, en Pianokvintet samt mange Lejlighedscantater.

Krotoschin, Stad i den preussiske Prov. Posen, 12 M. s. s. ø. for Posen, med 8,000 I., hvoriblandt mange Jøder. Hebraisk Bogtrykkeri, Uld- og Linnedvæveri, Tilvirkning af Bundtmagervarer, Tobak og Cichorie. Slot, der tilhører Fyrsten af Thurn og Taxis.

Kruckov, Christence, en adelig Dame fra Fyn, som, gjentagne Gange beskyldt for Trolddom, til sidst henrettedes 1621. Man antager, at „den halshuggede Jomfrus" Legat ved Kjøbenhavns Universitet er stiftet af hendes efterladte Midler.

Krudt, en mechanisk Blanding af Salpeter, Trækul og Svovl i et Forhold af omtr. 6 Vægtdele Salpeter med 1 af hver af de andre Bestanddele; dog varierer Blandingsforholdet noget efter K.s Bestemmelse, f. Ex. til Brug i Jagtvaaben eller i Kanoner, og selv det til Krigsbrug bestemte K. er forskjellig sammensat i de forskjellige Stater og i de til forskjellig Brug bestemte Arter af K. En Blanding af Salpeter og Kul udgjør allerede et Slags K., idet den ved Antændelse forpuffer under Udvikling af en stor Mængde luftformige Stoffer; men Luftudviklingen forøges ved Tilsætningen af Svovl, som tillige gjør det muligt at tilvirke K. i Form af Korn i Stedet for som et Pulver, hvad der er af den største Betydning for den attraaede Kraftudvikling. Videnskaben er endnu ikke ganske paa det rene med Enkelthederne af den chemiske Proces, der foregaar ved K.s Forbrænding; men i de store Hovedtræk synes den dog at bestaa deri, at den salpetersure Kali afgiver Ilt, som forener sig med Kulstoffet til Kulsyre, der ligesom det frigjorte Kvælstof udvikler sig luftformig, medens Salpeterens Kalium med Svovlet danner et fast Residuum, Svovlkalium, der dels bliver tilbage som „Krudtslam", dels rives med ved Explosionen i fintfordelt Tilstand og giver Krudtrøgen dens Farve. Af fuldt saa stor Vigtighed for K.s Anvendelse som Mængden og Sammensætningen af Forbrændingsprodukterne er Maaden og især Hurtigheden, hvormed Forbrændingen foregaar; den foregaar nemlig efterhaanden, idet hvert Korn efter sin Antændelse forbrænder lagvis fra Overfladen og desuden Ilden kun forplanter sig med en vis Hastighed igjennem en Krudtladning fra det først antændte Punkt; ved at variere Kornenes Størrelse og Vægtfylde har man det derfor i sin Magt at paavirke Gangen i K.s Forbrænding i det Øjemed at opnaa en stor Kraftudvikling uden at drive Spændingen af de udviklede Luftarter op til en Højde, som Vaabnene ikke vilde være i Stand til at modstaa. K. vejer som oftest 53—62 Pd. pr. Kubikfod, svarende til en Vægtfylde af 0,86—1,00; men det enkelte Korns Vægtfylde falder ved de forskjellige Sorter mellem 1,45 og 1,85. Det fuldstændig pulveriserede Melkrudt bruges ikke til Skydevaaben; det til Militærbrug bestemte Riffelkrudt tæller omtr. 15,000 Korn, det sædvanlige Kanonkrudt derimod 500—2,000 Korn i hvert Kvint; til Brug i Nutidens sværeste Skyts har man indført det saakaldte kubiske K., hvis terningdannede Korn have et Tværmaal af c. 5—6 Linjer, og det „prismatiske" K., hvis Korn — om man ellers kan kalde dem saaledes — have Form af sexkantede Prismer, c. 1½ Tomme i Diameter og 1 Tomme høje. En ganske særegen Art af Prismekrudt er det i Tyskland opfundne og i de sidste Aar til svære Riffelkanoner meget benyttede „brune" eller „Chocoladekrudt", der afviger fra alt andet derved, at det kun indeholder nogle faa Procent Svovl, og at det er lavet af meget svagtbrændte Kul; Fremgangsmaaden ved dets Tilvirkning er endnu ikke offentliggjort i sine Enkeltheder. — Ved Tilvirkningen af K. renses først de enkelte Bestanddele; Kullene brændes med megen Omhu af en let Træsort, som Elle- og Tørstetræ, eller stundum af Hampestængler eller Vinranker. Bestanddelene pulveriseres og blandes omhyggelig under Tilsætning af lidt Vand i roterende Tromler eller paa Valsemøller, sjældnere Stampemøller. Blandingen presses til en haard Kage, som oftest under hydraulisk Tryk; Kagen sønderbrydes til Korn, som poleres mod hverandre, stundum med lidt Graphit, dernæst tørres ved en temmelig lav Temperatur og endelig sorteres efter Finheden og befris for

er af den allerstørste Vigtighed,
s Dag efter anden, Aar ud, Aar
tig samme Beskaffenhed. For at
te er Tilfældet, maatte man skyde
Vaaben, for hvilke det er bestemt,
ng overbevise sig om, at Prøve-
tid tilnærmelsesvis bibragte Kug-
mt Hastighed. Saadanne Prøver
meget kostbare, og da andre
if hvilke man har anvendt mange
: noget nær illusoriske, maa Ga-
.s Godhed søges i en strængt
dtil Detaillerne ensartet Fabri-
jodt som alle Lande er man der-
n blevet ledet til at lægge Til-
K. til Hærens Behov under Ar-
relse. I de senere Aar er dette
Tilfældet i Danmark med Fre-
esom i Norge med Skars Krudt-
Sverige endnu forsyner sig fra
eller. — K. synes at have været
rrn Oldtid hos Østasiens Folke-
først af Byzantinerne, senere
rne benyttede „græske Ild" har
en Del været en Anvendelse af
om drivende Kraft i egentlige
nen snarere til Brandprojectiler
Vaaben, der have lignet vore
lesteuropa er der Spor til, at
jendt, men ikke brugt i Kri-
je i Middelalderen; først i det
det kommet i almindelig Brug
ned Skydevaaben; det kommer
ien 1326, i Frankrig og Eng-
339, i Danmark 1372. Tradi-
K.s eller vel egentlig Krudt-
ndelse skulde skyldes en tysk
Schwarz (som opr. var Nav-
er gammel, men meget tvivl-
is Fremskridt har efterhaanden
de explosive Stoffer til Maa-
en af Salpeterkrudtet; men
ir kunnet fortrænge dette som
abnenes Drivkraft; dertil virke
e paa Vaabnene, idet de for-
reget hurtigere end K., men
re Gasudvikling; kun til Jagt-
ydebomulden fundet en hidtil
nset Anvendelse. Derimod har
vel som Nitroglycerinen og
enne (Dynamit og Lithofrac-
d pikrinsurt Kali tilberedt K.,
fundet en Del Anvendelse i
ved andre Mineringsforeta-
i Sprængningsvirkning over-
tet, som af den Grund da
il blive helt fortrængt fra det
sen, navnlig Sominerne. I
r det lykkedes, i det mindste
at ombytte K. som Spræng-
r med Skydebomuld og andre
holdte, meget explosive Stof-
nit osv.), idet man er kommet
t forebygge, at disse Spræng-
l Explosion i Granaten ved
modtager ved Skuddet.
særgelsen kaldes en Forbin-
i England af nogle i deres
n Kong Jakob I skuffede og

derfor forbitrede Katholiker. Ledede af en Adelsmand, Rob. Catesby, besluttede de at sprænge Kongen og Parlamentet i Luften for saaledes at hævne den katholske Kirke og bane Vejen for en Regering, der vilde være den mere gunstig. En af de sammensvorne, Thom. Percy, lejede i Maj 1604 et Hus ved Siden af Parlamentsbygningen for derfra under Jorden at gjennemgrave Muren til denne. Da man allerede halvvejs havde gjennemgravet den tykke Mur, erfarede man, at Kjælderen under selve Parlamentsbygningen var til Leje. Den blev derpaa lejet af en af de sammensvorne, Guy Fawkes, som her efterhaanden anbragte en stor Mængde Krudt og traf alle Foranstaltninger til at udføre deres Forehavende, naar Parlamentet samledes 5 Nov. 1605; Guy Fawkes skulde antænde Minen ved en Forbindelse, som, inden Ilden naaede Krudttønderne, skulde give de sammensvorne Tid til at frelse sig. Men det hele blev opdaget og forpurret ved et anonymt Brev, som Lord Monteagle, en Katholik og Ven af flere af de sammensvorne, modtog 10 Dage før Parlamentets Aabning med Advarsel mod at give Møde. Kjælderen blev undersøgt tidlig om Morgenen, da Udaaden skulde finde Sted, og Fawkes greben paa fersk Gjerning. Catesby, Percy og nogle andre, der havde taget Flugten, omkom under et fortvivlet Forsøg paa Modværge; Fawkes og de øvrige bleve dømte til Døden for Højforræderi og henrettede 30 Jan. 1606, og et Par Jesuiter havde som Deltagere i Complottet Dagen efter samme Skæbne.

Krueger, Adalbert [krü], tysk Astronom, f. 1832 i Marienburg, var som Observator ved Observatoriet i Bonn Deltager i det store Værk „Bonner Durchmusterung" (s. Argelander), blev 1862 Prof. ved Universitetet og Directeur for Observatoriet i Helsingfors, hvor han bestemte alle Stjærnerne indtil 9de Størrelse mellem 55° og 65° nordlig Declination, blev 1876 P. A. Hansens Efterfølger som Directeur for Observatoriet i Gotha og 1881 Prof. ved Universitetet og Directeur for Observatoriet i Kiel, hvor han siden da ogsaa har redigeret „Astronomische Nachrichten".

Krug, Wilh. Traugott, tysk Philosoph, f. 1776 i Radis ved Wittenberg. Han studerede ved Universiteterne i Wittenberg, Jena og Göttingen. 1801 blev han Professor i Philosophi i Frankfurt a. d. O.; 1805 kom han som Kants Efterfølger til Königsberg. 1809 blev han kaldet til Universitetet i Leipzig, hvor han blev til sin Død 1842. — K. tog sine Udgangspunkter hos Kant, hvis Tanker han fra flere Sider søgte at popularisere, og deri bestaar egentlig hans Fortjeneste. Paa de Punkter, hvor han er uenig med Kant, bringer han ikke noget nyt. Hans Skrifter ere udkomne i mange Oplag og oversatte paa Nygræsk, Latin og Polsk. Men i Realiteten er K. vidtløftig og træder ofte det fladt, som hos Kant traadte frem i charakteristisk Ejendommelighed. Han er at betegne som Halvkantianer. Philosophi er Jegets Erkjendelse af sig selv. I enhver bestemt Bevidsthed indeholdes der en Synthesis af Væren og Viden, hvilket vilde være umuligt, naar ikke Væren og Viden oprindelig vare forbundne i os og gjen-

sidig bestemte hinanden. Til denne oprindelige Synthese vise alle Bevidsthedens empiriske Syntheser tilbage som til en oprindelig Kjendsgjerning, der danner Philosophiens Grænse, da den ikke videre lader sig aflede. Uden synderlig Dybde eller Originalitet har K. ved sin forstaaelige Fremstilling bidraget til Udbredelsen af kantiske Philosophemer, ligesom han ogsaa fortjener Anerkjendelse for sin religiøse og politiske Frisindethed.

Krukowiecki, Jan [wiëtski], Greve, polsk General, f. omtr. 1770, tjente 1796—1806 i den østerrigske Hær og derefter i den polske og blev 1813 General. 1830 sluttede K. sig til Opstanden og blev Gouverneur i Warschau, men fjærnedes for Ulydighed mod General Skrzynecki og sluttede sig derefter til de yderlige Demokrater for ved deres Hjælp at komme til Magten. Da hans Parti sejrede i Warschau efter Blodbadet i Fængslerne 15 Aug. 1831, blev K. valgt til Præsident for Regeringen; men fordi han selv mistvivlede om en heldig Udgang, udfoldede han kun ringe Virksomhed, ja svækkede endog Forsvaret ved at trække Tropperne bort fra Fæstningsværkerne og sluttede 6 Sept. Aftale med Russerne om Stadens Overgivelse. K. stempledes derfor af sine Landsmænd som Forræder; i tre Aar holdtes han interneret i Kasan, levede siden i trange Kaar i Warschau og døde 1850.

Kruman, Stad i Böhmen ved Floden Moldau, 19 M. s. for Prag. 8,000 J. Glas- og Papirfabrikation, Bomulds- og Uldmanufakturer, Hørspinderi. Fyrst Schwarzenberg har her et prægtigt Slot med Bibliothek, Billedgalleri og Vaabensamling.

Krumhorn (fr. cromorne, ital. cormorne), et forældet Blæseinstrument af Træ, som bestod af et Rør, hvis nederste Ende var bøjet i en Halvkreds og løb ud i en Lydtragt. Det blev intoneret gjennem et Rør, som var indesluttet i en med Mundhul forsynet Kapsel. Man havde større og mindre Slags, altsaa med forskjellig Grundtone, men Toneomfanget var i Regelen kun en Duodecime.

Krummacher, Friedr. Adolf, tysk Forfatter, f. 1768 i Westfalen, d. 1845 som pensioneret Præst i Bremen. Han er især bekjendt ved sine Parabler („Parabeln“, 9de Opl. 1876), der udmærke sig ved kjærlig Natur- og Menneskeopfattelse, men tit ere svulstig allegoriserende og uden egentlig kunstnerisk Tilsnit; de fandt i sin Tid mange Efterlignere. Desuden har han leveret andre allegorisk-didaktiske og religiøse Digtninge samt theologiske Skrifter.

Krummedige, en gammel holstensk Adelsslægt, som første Gang nævnes 1247, og som uddøde i Slutn. af det 16de Aarh. Den udbredte sig i det 15de og 16de Aarh. over alle tre nordiske Riger og stod i Slægtskabsforbindelse med de mest ansete adelige Familier i disse Lande. **Erik K.** traadte under de slesvigske Stridigheder paa Erik af Pommerns Tid over paa Kongens Side og vandt hans Gunst og dermed høje Embedsstillinger. — Hans Søn, **Hartvig K.**, Høvedsmand paa Akershus og Medlem af Norges Rigsraad, stod 1449—50 i Spidsen for det danske Parti i Norge, som endelig skaffede Christian I dette Riges Krone. Han nød derfor i Begyndelsen stor Anseelse hos denne Konge og blev udnævnt til Norges Hofmester. Senere aftog hans Indflydelse. Han døde c. 1476 som en af Norges rigeste Jordegodsejere. — Hans Søn, **Henrik K.**, norsk Rigsraad, der ogsaa i nogle Aar var Høvedsmand paa Akershus og senere paa forskjellige Steder, sidst paa Varberg, lignede Faderen i Dygtighed, Hensynsløshed og Godskjærhed. Da der efter det uheldige Ditmarsktog udbrød Oprør i Norge, blev K., som hørte til det danske Parti, belejret paa Bohus, hvor han da var Lensmand; efter at være undsat fra Danmark rykkede han mod Akershus. **Knud Alfsøn**, Hovedanføreren for den norske Bevægelse, ilede Slottet til Undsætning, men da han mistvivlede om Vaabenlykken, indlod han sig i Underhandlinger og gik mod sikkert Lejde om Bord paa K.s Skib. Det gamle, fra Fædrene arvede Fjendskab mellem de to Mænd blussede imidlertid op under Mødet; det kom til Kamp, og Knud blev nedhugget med flere af sine Ledsagere (18 Aug. 1502). Skjønt Kongen var vel tilfreds hermed, maatte han forflytte K. til Danmark. Da Lybekkerne havde gjort Landgang paa Laaland og gik frem med Mord og Brand, overfaldt K., der var sat i Spidsen for den danske Flaade, dem i Nærheden af Nakskov i Aug. 1510 og slog dem, saa at de maatte flygte til deres Skibe og forlade Øen. Han døde 1530 paa sin Gaard Mogenstrup i Skaane.

Krumning, **Krumningsradius**, s. **Osculering**.

Krumpasser, Passer med indadkrummede Ben, til at maale Tykkelsen af runde Gjenstande.

Krumpen, en dansk Adelsslægt, af hvilken de mærkeligste vare **Stygge K.**, den sidste katholske Biskop i Børglum, der 1519 blev Biskop Niels Stygge Rosenkrands's Medhjælper og 1533 Enebiskop, fængslet med de andre Biskopper i Aug. 1536, men igjen løsladt efter Reformationens Indførelse, d. 1551 i Asmild Kloster, hvormed han var forlenet, og hans Broder **Otte K.** til Trudsholm (i Randers Amt), der under Christian II anførte den danske Hær paa Toget til Sverige, som han erobrede efter Slaget ved Bogesund 1520, og 44 Aar derefter i sin høje Alder som Rigsmarsk en kort Tid var Overanfører i Begyndelsen af den nordiske Syvaarskrig under Frederik II. Rigsmarsk var han 1554—67; han døde som den sidste Mand af Slægten 29 Juni 1569, henved 90 Aar gl. Begge Brødre, ligesom i det hele Slægten, der ikke synes at have været synderlig udbredt, have deres Begravelser i Mariager Kirke.

Krumslutning, en militær Straf, der for mindre Forseelser anvendtes paa menige Soldater og bestod deri, at den paagjældende i en Tid af indtil 48 Timer, dog ikke mere end 6 Timer ad Gangen, lagdes med Legemet i en forover sammenbøjet Stilling. Den er i Danmark og Norge afskaffet ved de nu gjældende militære Straffelove.

Krumstav, s. **Bispestav** und. **Bisp**.

Krumtap, en Maskindel, som bruges til at forvandle en retlinjet, frem- og tilbagegaaende Bevægelse til en roterende ell. omvendt, er en rund Tap, der drejer sig om en dermed parallel Axel, med hvilken den er fast forbunden. En af dens vigtigste Anvendelser er ved Damp-

r den overfører Stempelstangens Maskinens Hovedaxel enten med (Forbindelsesstangen) alene ell. ogram, Balancier og Plejlstang d. K.s „døde Punkter" ere de, ell. Trak, der udgaar fra Stem- le virker til at frembringe Om- mor denne kun vedligeholdes ved erti.

red, f. 1812 i Essen, udviklede Friedr. K. (f. 1787, d. 1826) 1810 taalstøberi i Essen til Verdens og Jærnværk. Sit store Opsving det umaadelige Antal Kanoner, først for Preussen, og da denne Krigene viste sig saa fortrinligt, re Stater; men Værket leverer taalestøbt fortrinlige Varer af anden Axler, Kjedelplader osv. Det 5 c. 20,000 Arbejdere og 450 paa 18—19,000 Hestes Kraft; aarlig 260,000 Tons Staal og færdigt til Brug, hvortil daglig ,000 Tons Kul og 1,500 Tons sen.

Stad i Kongeriget Serbien, 22 Belgrad. 4,000 J. Græsk Bispe- Residens for Serbiens Fyrster.

r., tysk Dramatiker, f. 15 Dec. d, studerede Philologi, tilbragte England som Opdrager og var stallærer i Minden, men slog en journalistiske Bane; 1855— vedredacteur af „Kölnische Zei- siden levet i Berlin og fra rg. Først 1868 optraadte han forfatter med Sørgespillet „Die derpaa efterfulgtes af en lang affattede Tragedier („Wullen- „König Erich", 1871, „Moritz 1872, „Marino Falieri", 1876, 878, „Raven Barnekow", 1880, . fl.), hvis virkelige Værd ingen- det Bifald, de have vundet.

n, f. 1753, d. 1827 som Pro- skrev bl. a. det for sin Tid „Atlas u. Tabellen zur Über- e aller europ. Länder u. Staa- 1841). — Hans Søn, Friedr. , f. 1790, Professor i Halle Dorpat 1828—58, skrev 1819 en Herodots Udmaaling af Pontus —27 sit Hovedværk „Hellas", utsche Alterthümer" (4 Bd.). n sig over Russernes og Østersø- Historie og skrev „Anastasis der), »Necrolivonica« (1842, ny esch. d. Ostseeprovinzen" (1846), tmannorum, Wariago-Russo- I. D. 1866.

s, f. 1778 i Kjøbenhavn, d. vor han havde taget Bopæl de v. Han har skrevet en Mængde (Digte, Skuespil og Fortæl- en Gang et Navn baade som fatter, især som Novellist.

, Christian IV.s Frille i de hans Liv efter Bruddet med 629. Næppe havde Kongen 1648 lukket sine Øjne, før Kirstine Munks Svigersøn Corfitz Ulfeld lod den dødssyge „Fru" Vibeke fjærne fra Rosenborg, og da hun faa Uger efter døde, lod han hende, ledet af smaalig Hævnlyst, begrave paa en haan- lig Maade. Hun var Moder til Ulrik Christian Gyldenløve (f. 1630) og Elisabeth Sophie Gyl- denløve.

Krusemynte, s. Mynte.

Krusenstern, Adam Joh., russisk Søfarer, f. 8 Nov. 1770 i Estland, tjente fra 1790 paa den engelske Flaade og stod, efter at være vendt tilbage til Rusland, i Spidsen for den første russiske Verdensomsejling (1803—6), som han beskrev i „Reise um die Welt" (1810—12). For at finde en Passage nord om Asien udforskede han 1815 Beringsstrædet, men kunde ikke naa sit Maal. 1826 blev han udnævnt til Vice- admiral og Næstcommanderende for Søcadet- corpset. Foruden et pragtfuldt »Atlas de l'Océan pacifique« (1824 og følg. A.) har han udgi- vet „Beiträge zur Hydrographie der größeren Oceane", en righoldig Ordbog over nogle øst- asiatiske og nordamerikanske Folkeslags Sprog, m. m. D. 12 Aug. 1846.

Krushjul, de til Dannelsen af Kruskanter, især paa drejede Metalsager, bestemte Roletter.

Krustiske Instrumenter (af gr. *χρουστικός*) kaldes ikke alene de egentlige Slaginstrumenter (s. Instrument i Musik), men alle Instrumenter, hvis Toner fremkomme ved Slag eller Stød, f. Ex. Claveret.

Krybbebiden kaldes den Uvane hos Hesten, at den, naar den har tygget Foderet, sætter Fortænderne fast mod Krybben eller en anden haard Gjenstand og først da synker det, ofte med en egen, ræbende Lyd. Det er ogsaa hyppig Tilfældet, at Hesten uden for den Tid, da den æder, ligeledes bider fast i Krybben og da synker Luft (Vindsluguing) eller samtidig op- ræber Luft. Den udspiles da ofte stærkt af den i Maven opsamlede Luft, og der opstaar Kolik, Fordøjelsesbesværligheder, ligesom det ogsaa er muligt, at disse Lidelser kunne være Aarsager til K., som for øvrigt mest findes hos Luxusheste, der staa meget i Stald, hvor den ene Hest kan lære denne Uvane af den anden. Paa Grund af de Forstyrrelser i For- døjelsen og Ernæringen, der ere en Følge af eller i Følge med K., er den en væsentlig Fejl hos Hesten, om hvis Tilstedeværelse man kan have en Formodning, naar man ser Fortænderne stærkt afslidte. Der er foreslaaet flere Midler for at vænne Hesten af med denne Uvane, f. Ex. en Læderrem, spændt fast om Gullen, en bevægelig Krybbe, som sænker sig, naar Hesten bider i den, at sætte Hesten paa Græs osv., men de hjælpe i Re- gelen ikke. Den regnes i Hestehandelen til de „skjulte" Fejl, for hvilke Sælgeren maa indestaa.

Krybben (fr. Crèche, ital. Presepe) har i romersk-katholske Lande en lignende Betydning som Juletræet hos Protestanterne. Siden den hellige Franciscus Juleaften 1223 indrettede en K., har den Skik at indrette K., i Regelen forsynede med Figurer af Træ eller Pap, til Minde om Jesu Fødsel, udbredt sig mere og mere i alle katholske Lande og trængte efter- haanden fra Kirkerne ud iblandt Familierne.

I den nyeste Tid har den confessionelle Modsætning mellem K. og Juletræet begyndt at tabe sig noget i de Lande, hvor begge Confessioners Tilhængere leve blandede mellem hverandre, idet K. har begyndt at finde Indgang ogsaa hos Protestanter ligesom Juletræet blandt Katholiker. K. (Præsepe), Stjærnegruppe i Krebsen.

Krybdyr (Reptilia), Klasse af Hvirveldyrrækken, omfattende af nulevende Dyreformer de fire Ordener: Øgler, Slanger, Krokodiler og Skildpadder. Det er koldblodige Dyr, d. v. s. Legemsvarmen er foranderlig og afhængig af Omgivelsernes Temperatur. Huden er enten skælklædt (Øgler og Slanger) eller dækket med større Skjolde (Krokodiler og Skildpadder); begge Slags Hudbannelser ere Fortykkelser i Læderhuden, adskilte ved Mellemrum af tyndere Beskaffenhed og dækkede af den hornagtige Overhud, der er afdelt paa tilsvarende Maade, og som hos de skælklædte K. jævnlig skiftes, enten stykkevis eller som en sammenhængende Ham. Skællenes Læderhudsparti bestaar i Regelen af blødt Bindevæv, men kan forbene, som hos Snogeøglerne; i stor Maalestok indtræder Forbening i de store Hudafdelinger, som charakterisere Skjoldkrybdyrene, som derved blive pansrede over en stor Del af Kroppen. Særegne Dele af Huden kunne være udstyrede med Kjertler, som Øglernes Laarkjertler, Krokodilernes og Skildpaddernes Underkjæve- og Halskjertler, der afsondre et moskusagtigt Stof; i øvrigt er Huden ofte stærkt farvet, og mange K. udmærke sig ved livlige og spraglede Tegninger, især de, der leve i Træer eller færdes i Solskin, medens de natlige og Ørken- og Steppeformerne sædvanlig have mere uanselige Farver; nogle kunne skifte Farve (Chamæleon og flere andre Øgler). For Skelettets Vedkommende kan fremhæves, at Hovedskallen er forbunden med Rygraden ved én Nakkeledknude ligesom hos Fuglene, at Underkjæven er sammensat af flere Stykker og forbunden med Tindingebenet ved et Ledben, som er bevægeligt hos de skælklædte, men ubevægeligt hos de skjoldklædte K.; Hvirvellegemerne ere i Regelen hule for paa, hvælvede bag paa, Ribbenene vel udviklede og bevægelige, med Undtagelse af Skildpaddernes, der ere sammenvoxede med Rygpanseret. Skildpadderne have hornklædte, tandløse Kjæver, medens de øvrige K. ere forsynede med Tænder, der sædvanlig ere af en spids Kegleform og hos Øgler og Slanger foruden paa Kjæverne kunne være anbragte i Ganen. K. aande ved Lunger, der i det hele have en simplere Bygning end hos Pattedyr og Fugle, men ofte ere meget store; Struben har vel et Strubehoved og Stemmebaand, men de fleste K. ere dog stumme og indskrænke sig til at udstøde en hvislende Lyd; kun Gekkoerne, Krokodilerne og nogle Skildpadder lade oftere deres Stemme høre, de sidste især som Unger og i Forplantningstiden. Hjærtet har to Forkamre, men de to Hjærtekamre ere ufuldstændig adskilte, hvorved der indtræder en Blanding af det arterielle og det venøse Blod; hos Krokodilerne ere dog Hjærtekamrene fuldstændig adskilte, men en særegen Forbindelse mellem de store Karstammer tilvejebringer en lignende Blanding. Nervesystemet udmærker sig ved en ringere Størrelse og Udvikling af Hjærnen end hos de varmblodige Dyr; Sanserne ere temmelig sløve og Aandsevnerne i det hele temmelig ringe. K. ere sejlivede og kunne ofte sulte forbavsende længe; de voxe langsomt, men nogle af dem kunne til Gjengjæld opnaa en høj Alder (100—200 Aar). En ydre Kjønsforskjel er ofte til Stede, idet Hannerne dels kunne være udstyrede med særegne Prydelser, dels kunne overgaa Hunnerne i Størrelse (men det modsatte er dog Tilfældet hos Slanger og ægte Firben); de fleste K. lægge Æg, som de nedgrave i Jorden eller Sandet eller iblandt organiske Stoffer, hvor Forraadnelsesvarmen kan understøtte Solvarmen ved Udklækningen; adskillige Øgler og Slanger udruge imidlertid Æggene i Moders Liv, saa at de føde levende Unger (ere ovo-vivipare). Omhu for Æg og Unger vises kun af den nordamerikanske Kaiman samt af de Pythonslanger, der ruge deres Æg ved at lægge sig sammenrullede paa dem. Æggene have hos de fleste en blødere, lidet kalkholdig Skal, men hos Krokodilerne er den en fast Kalkskal som hos Fuglene. Der gives af K. baade klatrende, svømmende og underjordisk rodende Former, men de fleste holde sig til Jordoverfladen, hvor deres forholdsvis ringe Bevægelighed forbyder dem større Vandringer; saadanne synes derimod at foretages af Havskildpadderne, der aarlig trække ind til Yngelpladserne ved Stranden og derpaa ud paa Dybet, samt til Dels af Havslangerne. Det hede Jordbælte er rigest forsynet med K., og deres Tal indskrænkes stærkt mod de koldere Jordbælter; i Danmark findes saaledes kun 6 Arter (3 Øgle- og 3 Slangearter). I de middelvarme Lande tilbringe K. Vintertiden i Dvale, skjulte i Jorden, og en Del af Tropelandenes Krokodiler, Skildpadder og Kvælerslanger tilbringer den tørreste Tid i en lignende Dvale. I geologisk Henseende frembyde K. megen Interesse; alle Nutidens Ordener ere repræsenterede i tidligere Jordperioder, idet Krokodiler kjendes fra Triastiden af, Skildpadder fra Jura, Slanger fra den ældre Tertiærtid, medens Øglerne gaa længst tilbage, nemlig til den permiske Tid. Krybdyrklassen naaede aabenbart sin Culmination i Jordens Middeltid (Trias-, Jura- og Kridtformationen), da den udfoldede en stor Rigdom af Former, til Dels af Kæmpestørrelse og med særegne Bygningsforhold, der vanskelig lade disse uddøde Skikkelser indordnes blandt de nulevendes Afdelinger, saaledes Kæmpeøglerne, Flyveøglerne, Ichthyosaurerne, Plesiosaurerne o. fl. (s. disse A.).

Krybefisk (Anabas), en lille Familie af ostindiske og afrikanske Fersk- og Brakvandsfiske, om nogle af hvilke det fortælles, at de af sig selv gaa op paa Land, navnlig for i den tørre Aarstid at finde Steder, hvor Vandet endnu ikke er helt fordampet, og ved Hjælp af deres stive Finnestraaler og Gjællelaagsorganer endog kunne klatre op ad Træstammerne ved Flodbredden, hvor man har fundet dem i de smaa Vandsamlinger ved Bladenes Grund. Vist er det, at de kunne holde længere ud paa det tørre end de fleste andre Fiske, og Grunden dertil er vistnok den, at Gjællebuernes næst-

ombannet til krusede Blade, der
muligt at vedligeholde Aande-
Bandet. I deres øvrige Bygning
i K. Aborrerne nær, naar und-
ısformen er kortere, Rygfinnen
nnen ofte temmelig uudviklet.
phalus („Slangehoved"), der har
de, Opholdssted og en lignende
ællehulen som de ægte K., af-
meget ved Legemsformen og
Legemet er mere trindt og
edet fladere, beklædt med store
ıalerne bløde, Skællene glatte.
stor Sejlivethed uden for Vandet.
ketræ (Caryophyllus aromati-
lolukkerne hjemmehørende Træ
n, som dyrkes adskillige Steder
ınde. **Nelliker** (Cariophylli)
Blomsterknopper, der for Tiden
Mængde af over 2 Mill. Pund.
killer man engelske Compagni-
inanelliker, hollandske Com-
ourbonnelliker, Cayennenelliker.
ıas af Nelliker ved Destillation
en skarp, brændende Smag og
jt som Nelliker og anvendes
Lægemiddel og til Parfumer.
kalde Gartnerne alle de Køkken-
es i Husholdningen paa Grund
jt, som en eller anden af deres
Bladene eller Frøet, har. —
), Familie af de enkimbladede
med krybende Rodstok eller
en overfædig; Blomsterdækket
l Støvdrager; Frugt kapsel-
; trerummet. Hjem mellem
ig i Asien.
bara Juliane, Fru v., f. 21 Nov.
terdatter af Feltmarschal Mün-
g paavirket af Tidens Fri-
igte sin Ungdom i lutter Ad-
ægtede hun Baron K., som
e, og fulgte ham til Venezia
ıenhavn, hvor han var russisk
s rolige Følelser og formelle
llede ikke hendes overspændte
ıd ham 1789, drog til Paris
re Forbindelser (bl. a. med
. Pierre). Vel levede Ægte-
ımmen i Berlin (1791—93),
e hun om i Tyskland, Schweiz
hun stiftede Bekjendtskab med
:in og Chateaubriand. 1802
j udgav n. A. Romanen »Va-
Skildring af hendes eget Liv.
ıelskabslivets Nydelser og re-
:t pludseligt Dødsfald (1805)
il tyske Mystikere og Herrn-
:e 1806 i Forbindelse med den
. Luise og ofrede sig for de
bosatte sig senere i Baden
endt med Kejser Alexander I,
til Paris og stærkt paavir-
nken om den hellige Alliance).
efter en Missionsvirksomhed i
gsland, fik stærk Tilstrømning
er om Bod og Omvendelse,
f Myndighederne og udvistes
Hun bosatte sig i Riga, hvor
hun hengav sig alene til Fattigpleje, søgte 1821 forgjæves at formaa Alexander I til at hjælpe Grækerne og drog 1824 efter Opfordring af Fyrstinde Galizin til Krim, hvor hun døde 25 Dec. s. A.

Kryds, den nederste, til Krydsbenet (s. Bækken og Hvirvel) svarende Del af Ryggen. **Krydslamhed**, den Lamhed hos Dyrene, som indtager den bageste Del af Legemet og i Regelen er en Følge af en Sygdom i Rygmarvens bageste Del og de Nerver, som herfra udgaa til den bageste Del af Kroppen og Bagbenene. Den kan ogsaa vise sig som Sygdomstegn ved Sygdomme i Nyrerne (Nyrebetændelse) og andre Baglivsorganer, saasom Forstoppelse, Rygmarvstyphus, Rheumatisme i Lændens og Krydsets Muskler.

Kryds, et Afledningstegn i Musik, som betegner en Forhøjelse af Stamtonen. Enkeltkrydset ♯ angiver en (lille) Halvtones Forhøjelse, Dobbeltkrydset × en Forhøjelse paa 2 Halvtoner. Det enkelte Tegn angiver altsaa en dobbelt Forhøjelse. Oprindelig skrev man et liggende Dobbeltkryds som Tegn for enkelt Forhøjelse, og dette forekommer allerede hos de ældste franske Contrapunktister i Slutn. af det 13de Aarh. Man tænkte ikke paa, at den musikalske Orthographi i Tidernes Løb skulde nødvendiggjøre et Tegn for Dobbeltforhøjelse.

Krydse, den Manøvre, man foretager med et Skib for at komme frem i Vindens Retning, idet man snart paa den ene, snart paa den anden Side sejler Vinden saa nær som muligt (bi de Vind).

Krydsforbandt, et Murforbandt (s. Forbandt), bestaaende af vexlende Binder- og Løberskifter, i hvilke Stenene ere ordnede saaledes, at de lodrette Fuger (Stødfugerne) i alle Binderskifterne ligge lodret over hinanden ligesom ved Blokforbandtet, medens Løberskifterne ere ordnede saaledes, at Stødfugerne i det ene Skifte ligge lige under Midten af Løberne i det næste Løberskifte; derved komme Stødfugerne i 1ste, 5te, 9de ...., i 2den, 4de, 6te .... og i 3dje, 7de, 11te .... Skifte til at træffe lige over hverandre.

Krydsforhør (cross-examination) kaldes i den engelske Proces, hvor Vidnerne afhøres af Parterne selv, deres Udspørgelse af Modpartiet i det Øjemed at indvikle dem i Modsigelse eller paa anden Maade svække deres Troværdighed.

Krydshug, s. Fil.

Krydsmejsel, en smal, tyk Mejsel til at hugge Render ud i Metal, ofte blot som et lettende Forarbejde for den brede Mejsel.

Krydsmærs, Mærset paa den agterste Mast (Mesanmasten) i et tremastet Skib.

Krydsning siges at finde Sted, naar Dyr af forskjellig Race parres indbyrdes; Udtrykket er ogsaa blevet benyttet om Parring af Dyr af forskjellige Familier eller Stammer af samme Race. Det, man tilsigter ved K., er at fremkalde en Forening og Sammensmeltning af de forskjellige Former og Anlæg for derved at tilvejebringe Dyr, der forene begge Racers gode Egenskaber eller danne ligesom en Mellemform af begge. Erfaringen har ogsaa godtgjort, at dette kan opnaas; men lige saa ud-

mærkede Individer som Brugsdyr man har erholdt ved en saadan K. af rene Racer, lige saa upaalidelige have disse Dyr vist sig som Tillægsdyr, naar de skulde forplante deres gode Egenskaber paa Afkommet, og vil man bevare de samme Former, har man altid maattet gaa tilbage til de oprindelig benyttede Racer og ikke kunnet benytte noget af de ved K. frembragte Individer (Halvblod). I Hesteavlen har man især benyttet sydlandske og orientalske ædle Hingste til Parring med Nordeuropas grovere Racer; i Kvægavlen har man brugt engelske Korthornstyre paa jyske Køer; og engelske Kjødfaar med vor grove Landrace har ogsaa givet et godt Resultat. En saadan K. er kaldet en enkelt K. i Modsætning til den Fremgangsmaade, hvor man fortsætter at krydse det frembragte Halvblod med Hundyr af den ædle Race, hvorved man til sidst erholder Dyr, der ikke i Udseende afvige fra den oprindelige ædle Race (en gjennemført K., Forædling). Man vil dog se, at saadanne Dyr af og til kunne udarte, naar man ophører med den ædle Race, og Afkommet kan antage den grovere Races Præg (Udartning, Tilbageslag); for at raade Bod herpaa vil det være nødvendigt at foretage en saakaldet Opfriskning af Blodet ved paa ny i nogle Slægtled at benytte Dyr af rent ædelt Blod. K. i **Planteriget** kan finde Sted i meget forskjellige Grader, nemlig mellem forskjellige Blomster paa samme Plante, mellem forskjellige Individer af samme Art, mellem forskjellige Arter inden for samme Slægt og endelig mellem Arter af forskjellige Slægter. De to første Arter K. gaa ind under de normale Bestøvningsforhold hos Blomsterne, idet disse nemlig paa mange Maader ere indrettede paa at undgaa det Tilfælde, at det befrugtende Støv kommer til at fungere i den samme Blomst, i hvis Støvdrager det er dannet (s. **Bestøvning**). K. mellem forskjellige Arter fører til Dannelsen af Bastarder eller Hybrider, og Betingelsen for at dette skal kunne finde Sted er, at de paagjældende Planter ere systematisk beslægtede, men Evnen til Bastarddannelse er i øvrigt meget forskjellig udviklet i forskjellige Plantegrupper; Liliefamilien, Natskyggefamilien, de maskeblomstrede, Kodriverfamilien, Lyngplanterne, Ranunkelfamilien, Nellikefamilien, Katost-, Cactus- og Rosenfamilien samt fremfor alle Pilene have saaledes let ved at danne Bastarder; derimod har det været vanskeligt at frembringe Bastarder i Græssenes, Nældernes, de læbeblomstredes og Korsblomsternes samt de ærteblomstredes Familie. Inden for en og samme Familie kan der i denne Henseende være Forskjel mellem Slægterne; saaledes ere inden for Natskyggefamilien Tobak og Pigæble villige, selve Natskyggeslægten derimod vanskelig til Bastardering. K. mellem forskjellige Slægter er iagttaget i nogle faa Tilfælde. Der gives tillige en uforklarlig sexuel Affinitet, der gjør visse Arter mere tilbøjelige til K. end andre; saaledes krydses f. Ex. Æble- og Pæretræ ikke, hvorimod det gaar let med Fersken- og Mandeltræ. Bastarden staar i sine systematiske Kjendetegn mellem Forældrene, oftest saaledes, at den omtrent holder Midtvejen imellem dem, og Stammeformernes Kjendetegn blive i Almindel. saaledes overførte paa Bastarden, at begge Forældrenes Indflydelse spores i hvert Kjendetegn; dog sker det ogsaa, at Bastarden arver visse af Faderens og visse af Moderens Egenskaber helt og holdent, f. Ex. Smag og Lugt efter den ene og visse Formforhold efter den anden. Foruden de nedarvede faar Bastarden ofte helt nye Egenskaber, som ingen af Forældrene havde. K. har stor Betydning i Havekunsten ved Tiltrækningen af Culturformer og i Vindyrkningen ved at visse Bastarder af Vinsorter vise megen Modstandskraft mod Druelusen og Vinstoksvampen.

Krydspejling, s. Pejle.

Krydsvinde, s. Bradspil.

Krüger, Franz, tysk Maler, f. 1797 i Radigast ved Köthen, d. 1857 i Berlin, udmærkede sig især som Portrætmaler og ved Fremstillingen af store Pragtbilleder med mange Portrætfigurer. Paa Grund af den fortrinlige Gjengivelse af Hestene paa hans Jagt- og Paradebilleder fik han Tilnavnet „Pferde-K."

Krüger, Hans Andersen, rettere Andreasen, f. 6 Apr. 1816 i Bevtoft i Haderslev Vesteramt, blev 1841 Ejer af sin Fædernegaard og Kroen (kjøbte senere Møllen) og var 1845 Medstifter af den slesvigske Landboforening. N. A. blev K. Repræsentant i den slesvigske Forening og valgtes i Jan. 1847 til Stænderdeputeret for det 1ste Landdistrict; men skjønt han saaledes var vel kjendt af sin nærmere Kreds, var han dog ikke fremtraadt offentlig, førend han 18 Marts 1848 i den oprørske „forenede Stænderforsamling" i Rendsborg over for de ophidsede Tyskere paa Dansk protesterede mod et Slesvigholsten og mindede om, at „der var et dansk og danskfindet Sønderjylland, som ikke vilde indlemmes i det tyske Forbund, men stræbe efter en stedse nærmere Forbindelse med Danmark". Kort efter var K. med at udstede Adressen fra Nordslesvig til det danske Folk, maatte flygte fra sit Hjem til Kongeriget og gjorde under Krigen den danske Hær vigtige Tjenester, hvorfor han 16 Aug. 1848 blev Danebrogsmand. I Apr. 1851 udnævntes K. blandt de 21 „Tillidsmænd" (Notabelforsamlingen) i Flensborg for at raadslaa om Slesvigs Stilling, og 1853—63 var han Medlem af de slesvigske Stænder, men uden at tage væsentlig Del i Forhandlingerne, da L. Skau var det danske Mindretals fornemste Ordfører. I Febr. 1856 valgtes K. til Rigsraadet, og her forelagde han i Marts 1861 et Udkast til en ny Forfatning for Kongeriget og Slesvig i nøjeste Overensstemmelse med Grundloven af 1849, men blev tilbagevist af Regeringen og Flertallet; derimod blev han i Oct. udnævnt til Ridder af Danebrog. Næste Foraar gjentog K. Forslaget og fremkaldte derved Løftet om den senere Novemberfatning, hvorefter han i Marts 1864 i Vestjylland valgtes til Rigsraadets Landsting, men uden at tage Sæde heri paa Grund af Krigens Gang. Efter Freden var K. Nordslesvigernes anerkjendte Fører og selvskrevne Repræsentant. I Febr. 1867 valgtes han til den nordtyske Rigsdag (gjenvalgtes i Aug. s. A. og i Marts 1871 til den nye tyske Rigsdag og var da desuden de danskes Candidat i Mellemslesvig) og

sammen med Ahlmann den Er-
Medlemmerne: „Vi ere Danske,
: Danske, og vi ville behandles
er Folkerettens Forskrifter". I
gtes de ligeledes til det preus-
men udelukkedes i Dec., fordi
:flægge Ed uden Forbehold; de
)ct. u. A., og da Huset hverken
n eller udskyde dem, nedlagde de
: med en Protest. 4 Gjenvalg
ikke til deres Optagelse i Land-
em kun Anledning til nye Ind-
es forstod K. i Rigsdagen ved
:jlighed at bringe Nordslesvigs
Stilling i Erindring, og det
Dygtighed, ene i den frem-
g, at han vandt baade Mod-
se og Udlandets Opmærksomhed,
alle Danskes Taknemmelighed.
.870 blev K. tillige med flere
igere ført til en Fæstning i
der holdt fangen. Ogsaa efter
idtil sin Død Medlem af den
j gjorde gjentagne Forsøg paa
e Kaar for sine Landsmænd.
sin politiske Virksomhed drev
; Dygtighed et stort Landbrug.
j. 1881. Et Mindesmærke rej-
r. 1884 i Ribe.

Wilhelm, tysk Philolog, f.
neren, studerede efter at have
dskrigen 1813—15 i Halle og
Aar som Skolemand i Ber-
:ferede fra 1838; d. 1876. K.
tjent ved grundige Udgaver af
did og Xenophons Anabasis;
Skrift har han ogsaa udgivet
hans „Griechische Sprachlehre
te Opl. 1875) under fortjent
ar forfattet en „Geschichte der
ution unter Karl I" (1850).

n, dansk Chirurg i forr. Aarh.,
ig fortjent ved sine energiske
it bringe Chirurgien paa Fode
f. 1687 af tysk Familie blev
r, men erhvervede sig alle-
else som Chirurg, blev 1720
; ved Kongens Drabantgarde,
ter og Livchirurg hos Frede-
ars Tid efter i Unaade, rejste
r han studerede Chirurgi hos
mærkede Lærere, kom tilbage
schirurg hos Christian VI. I
abschirurg Montzinger indgav
Oprettelsen af Theatrum ana-
im (s. **Chirurgi**), for hvilket han
ider og tillige Generaldirec-
ien, i hvilken Stilling han
e sig Fortjeneste ved at sørge
laadens Forsyning med Chi-
sættelsen af lønnede Districts-
m i Landet. Ogsaa i Stif-
s Hospital havde han væsent-
øde 1760.

je, norsk, den tretaaede Maage
).

agetap.

Andrejevitsch [löff], russisk
r. 1768 i Moskva, blev 1812
ansat ved det kejserlige Bibliothek, 1830 Statsraad, stod i høj Gunst hos Alexander I og Nikolaj og døde 21 Nov. 1844. Som yngre skrev han Dramaer, men mest berømt blev han ved sine Fabler, der ere virkelig nationale Digtninge, frigjorte for den i den ældre russiske Literatur evindelige Efterligning af udenlandske Mønstre. De ere trængte ind i alle Samfundslag i Rusland og ere oversatte i flere Sprog; 1883 udkom de i 21de Oplag.

Kryokonit er en af Nordenskiöld anvendt Betegnelse for et graat, lerlignende Pulver, som af ham indsamledes 1870 paa Indlandsisen i Grønland og tilskreves kosmisk Oprindelse. Ved mikroskopiske Undersøgelser af senere indsamlede Prøver er det godtgjort, at det i Hovedsagen bestaar af Kvarts, Feldspat, Glimmer og Granat, altsaa med andre Ord kun er meget findelt Gneis, som ved Fjældenes Hensmuldren er af Stormene ført ind paa Indlandsisen.

Kryolith, et meget sjældent Mineral, der hidtil saa godt som udelukkende er fundet paa Teltpladsen Ivigtut ved Arsukfjorden i Sydgrønland, 20 M. v. n. v. for Julianehaab, hvor hele Kryolithlaget kun har en Udstrækning af omtr. 500 Fod i Længden og 100 Fod i Bredden. I ren Tilstand har den en hvid Farve, der giver den en svag Lighed med Is, hvorefter den har faaet Navn (gr. κρύος, Is), men største Delen er stærkt blandet med Jernspat, Svovlkis, Kobberkis, Blyglans og Kvarts. K. forekommer krystalliseret i triklinske Krystaller, der have en vis Lighed med Flusspatterninger, men mest bjærv med tre næsten indbyrdes vinkelrette Gjennemgange; det har en Haardhed, der er lidt mindre end Kalkspatens, og er en chemisk Forbindelse af Fluor, Aluminium og Natrium. Det skyldes Jul. Thomsen, at dette Mineral, der først opdagedes 1795, har faaet en teknisk Anvendelse til Fabrikation af Soda og svovlsur Lerjord, og baade ved Kjøbenhavn, i Tyskland og Nordamerika har man anlagt flere Sodafabriker, hvor der alene anvendes K. som Raamateriale. Thomsen er nemlig den første, der har paavist, at K. kan decomponeres ved at gløde med Kalk, hvorved der dannes Fluorcalcium, Lerjord og Natron. Ved at udlude den glødede Masse faas en Opløsning af Lerjord-Natron, der mættes med Kulsyre, og den derved dannede Soda udkrystalliseres, medens en Forbindelse af Lerjord, Natron og Kulsyre efterlades uopløst og ved Tilsætning af Svovlsyre omdannes til den i Farverierne anvendte svovlsure Lerjord. Den rene K. benyttes ogsaa ved Fabrikationen af Mælkeglas. For Retten til at bryde K. ved Ivigtut maa Kryolith-Mine- og Handelsselskabet svare en Afgift til Staten, som har udgjort omtr. 100,000 Kr. aarlig.

Kryophor eller Frostskytter, et af Wollaston opfundet Apparat, der tjener til at vise den ved Fordampning frembragte Kulde. Det bestaar af et Glasrør, som ved hver Ende er udblæst til en Kugle. Det indeholder saa meget Vand, at den ene Kugle halvt kan fyldes dermed; men Luften er omhyggelig bortskaffet, saa at Røret kun indeholder Vand og Vanddampe. Bringes nu alt Vandet over i den ene Kugle og den anden anbringes i en Kuldeblanding (Is og Salt), ville Vanddampene

her fortættes, Vandet i den anden Kugle vil fordampe, og denne Fordampning foregaar saa livlig, at Vandet efter nogle Minutter begynder at fryse.

Krypte ell. **Kryptkirke** kaldes en Kjælderkirke under større katholske Kirker, enten under hele Bygningen eller alene under Choret, som i Middelalderen brugtes til Gudstjeneste eller vistnok snarest til Begravelsescultus, men i den senere Tid som Gravhvælvinger. Anlæggelsen af K. stammer uden Tvivl fra den ældste christne Tid, da man sædvanlig holdt Gudstjenesten i eller ved Martyrernes Grave. Under Viborg Domkirke er en K., og under Domkirken i Lund findes den største K. i Norden.

Kryptocalvinisme kaldes den hemmelige Forkjærlighed for Calvins Nadverlære, for hvilken man beskyldte flere lutherske Theologer af Melanchthons Retning, som derfor ogsaa kaldtes *Philippister*. Striden mellem den strænge Lutheranisme og denne Retning førtes især i Hamborg (Præsten Joach. Westphal, ivrig Lutheraner), i Bremen (den calviniserende Domprovst Hardenberg) og i Heidelberg med stor Heftighed. Ogsaa i Wittenberg vandt Philippisterne betydelig Indgang ved Kurfyrstens Livlæge Caspar Peucer, Melanchthons Svigersøn, men 1574 bleve K. fordrevne og Peucer kastet i Fængsel. I Danmark hørte Niels Hemmingsen til den philippistiske Retning.

Kryptogāmer, s. Sporeplanter.

Kryptographi, d. s. s. Lønskrift.

Kryptorchisme, den Tilstand, i hvilken Testiklerne ikke ligge i Pungen, men i Lyskekanalen, er en Følge af en mangelfuld Udvikling, idet Testiklerne, som oprindelig ligge i Bughulen og mod Slutningen af Fosterlivet stige ned herfra gjennem Lyskekanalen til Pungen, blive liggende paa Veien.

Kryslinger, Krusbær, d. s. s. Tyttebær.

Krystāl blev hos de gamle udelukkende anvendt om Bjergkrystallen og bruges endnu ofte i det daglige Liv i denne Betydning. Blandt Mineralerne og de ved Kunst dannede chemiske Forbindelser betegner det derimod ethvert fast Legeme, der har en af Stoffets Natur afhængig Form, i Regelen begrænset af rette Flader. Disse ere ordnede symmetrisk i Forhold til visse gjennem K.s Midtpunkt tænkte Linjer, de saakaldte Axer (s. Krystallographi), og K. maa nærmest betragtes som et individualiseret Legeme. Krystalformen afgiver et væsenligt Kjendemærke til at adskille de forskjellige Mineraler fra hinanden. K. optræde ogsaa yderst almindelig i Planterne og henregnes til disses Biprodukter; de kunne tilhøre meget forskjellige Krystalsystemer, og en af de hyppigst forekommende Forbindelser er oxalsur Kalk; de spille en Rolle under Stofskiftet, men ēn Gang dannede benyttes de ikke mere og findes derfor f. Ex. i Mængde i de ved Løvfaldet afkastede Blade. **Krystālelektricitēt** ell. Pyroelektricitet kaldes den Elektricitet, som fremkommer i Turmalinen og flere andre Krystaller, naar de opvarmes eller afkøles. Saa længe Varmegraden er uforandret, er Krystallen uelektrisk; de Steder, som ved stigende Temperatur blive positiv elektriske, blive negative ved synkende, og omvendt. **Krystallinske** (modsat amorphe) kaldes Mineraler og Bjergarter, f. Ex. Marmor og Granit, naar de bestaa af saa tæt sammenhobede Individer, at den *ydre* Krystallisation derved er hemmet i sin Udvikling, medens den *indre* i mange Tilfælde lige fuldt kan paavises i Gjennemgangene, de Retninger, hvori Smaadelenes Sammenhængskraft lettest lader sig overvinde. **Krystallisatiōn**, Dannelsen af Krystaller ved Legemernes Overgang fra den luftformige eller draabeflydende Tilstand til den faste. Kogsalt, Alun, Glaubersalt osv. udkrystallisere af vandige Opløsninger ved Inddampning eller Afkøling. Svovl, Svovlantimon og Bismut krystallisere efter Smeltning, Arseniksyrling, Salmiak, Jod o. fl. a. ved en Afkøling af disse Stoffer i Dampform (Sublimation). I Almindel. erholdes færre, større og fuldstændigere udviklede Krystaller, jo langsommere K. foregaar. **Krystallochemi**, Læren om Sammenhængen mellem Krystalformen og den chemiske Sammensætning. Jvfr. Isomorphi og Polymorphi. **Krystallographi**, Læren om Krystallernes ydre Form og Structur, er først uddannet som selvstændig Videnskab i Slutn. af forrige Aarh. Linné havde vel tidligere antydet, hvor vigtigt et Kjendemærke Krystalformen er ved Mineralernes Bestemmelse, men uden at det dog lykkedes ham at opstille noget brugbart Krystalsystem. Derimod forfulgte Romé Delisle de af Linné fremsatte Anskuelser, og i den af ham 1783 udgivne K. efterviste han især Vinklernes Uforanderlighed ved samme primitive Krystalform, hvor store Forandringer end Sidefladerne kunne være underkastede. Hans Samtidige og Medbejler paa de krystallographiske Undersøgelsers Omraade Haüy maa dog anses for den egentlige Grundlægger af den nyere K., og det af ham givne Grundlag for denne Videnskab er ogsaa i alt væsentligt senere blevet bibeholdt af hans Efterfølgere. Han godtgjorde især Betydningen af Krystallernes Gjennemgange, disses constante Vinkelforhold, samt Afledningen af et Minerals forskjellige Krystalformer af sammes primitive Form, hvorimod hans hertil knyttede Lære om Krystallernes Dannelse ikke har kunnet staa sin Prøve. Manglerne ved Haüys krystallographiske System vare dels de ufuldkomne Vinkelmaalinger, der senere ere rettede efter Opfindelsen af bedre Apparater (s. Goniometer), dels en for stor Vilkaarlighed i Opstillingen af et begrænset Antal primitive Former uden at eftervise flere af disses indbyrdes Afhængighed af hverandre. I de senere af Tyskerne Weiß, Mohs, Naumann o. fl. opstillede krystallographiske Systemer er der tillagt Krystalaxerne den rette Betydning, hvoromkring Fladerne gruppere sig symmetrisk, og derved har det været muligt inden for hvert enkelt System at aflede de ved ethvert Mineral optrædende Former af en af disse (Grundformen) efter visse bestemte Regler og tillige betegne dem ved simple og naturlige Formler. Ved Inddelingen af de enkelte Former i visse Grupper, **Krystalsystemer**, er altid Axernes Antal, Stilling og relative Størrelse Hovedsagen. Tænker man sig tre lige store Axer, hvoraf hver enkelt er vinkelret paa de to andres Plan, haves Former henhørende til 1) det *regulære* (tesserale) *System*, f. Ex. Tærnin-

t (Kogsalt, Alun, Flusspat,
o. m. a. krystallisere i dette
; hvis kun de to vandret stil-
e store, den lodrette (Hoved-
re eller mindre, haves 2) det
tragonale) System med 4,
etrisk stillede Flader omkring
l især høre firsidede Prismer
der med kvadratisk Grundflade.
t, Kobberkis o. fl. findes kry-
System. Ere derimod ingen
lige store, faas Former hen-
rhombiske System, hvori
er ere de rhombiske og rect-
samt firsidede Dobbeltpyrami-
Grundflade (Aragonit, Tung-
Tænker man sig end videre
ret paa tre lige store Axer, der
Plan og støde sammen under
hvorved 3, 6, 9, 12 osv. Fla-
symmetrisk om Hovedaxens
er), haves Former henhø-
xagonale System, hvoraf
t regulære sexsidede Prisme,
eltpyramide og Rhomboedret
lspat, Smaragd osv.). Ende-
n et Par andre, det rhom-
rystalformer (det monokliniske
n), hvori Axerne ere mer eller
ede i Forhold til hverandre,
jttages ved Feldspat, Augit,
, Kobbervitriol osv. Mine-
m de ved Kunst fremstillede
er krystallisere ikke blot i de
ote enkelte Former, men i
ere 2, 3 eller flere af disse
nde til samme Krystalsystem)
ne Krystal, der da kaldes en
aaledes danner f. Ex. Bjærg-
en Combination af det re-
isme og den sexsidede Dob-
stallernes optiske Egenskaber
g i K. For det første be-
den af de opstillede Krystal-
gulære Krystaller have enkelt
alle Retninger, de enaxede
ske og hexagonale) kun i en
med Hovedaxen (de kaldes
de), medens de øvrige (de
niske og trikliniske Krystaller)
lebrydning i to Retninger,
elt Straalebrydning i alle
e kaldes optisk toaxede Kry-
r man derved i Stand til at
Minerals Krystalsystem selv
f Krystaller, hvilket i den
aet en udstrakt Anvendelse
iske Undersøgelse af Bjærg-
o, s. Dialyse; i Botaniken
K. en Form, hvorunder
ne optræde i Planternes
fra de egentlige Proteïn-
rystallignende Form og fra
at de svulme i Vand. Kry-
lte Krystalformer, dannede
etrilov, og som kunne træde
hverandre til sammensatte
. Krystallographi.

n (Cancer, Carcinoma), en overordentlig ondartet Sygdom, der især angriber Livmoderen, de kvindelige Bryster, Maven, Leveren og Endetarmen. Den bestaar i Dannelsen af mere eller mindre begrænsede Svulster og Knuder, sammensatte af Celler, der nærmest ligne Epithelialceller, og som ere indesluttede i et af Bindevæv dannet Grundlag (Stroma). K. medfører ikke alene omfangsrige locale Destructioner og Saar, men har ogsaa en stor Tilbøjelighed til at udbrede sig fra det først angrebne til længere bortfjærnede Organer (K.s Metastase) og angriber tillige i høj Grad hele Legemets Ernæring, idet den fremkalder en udtalt kachektisk Tilstand (Kræftkachexi). K. voxer temmelig hurtig og vender næsten altid tilbage (recidiverer), efter at den er fjærnet ved Operation. Der er haardere (Skirrhus) og blødere (Marvsvamp, Medullærkræft) Arter af K. Aarsagerne til K. ere ukjendte; ikke usandsynligt er det, at mechaniske Indvirkninger af forskjellig Natur (hyppig gjentagen Irritation) spille en Rolle derved, men der udfordres dog vistnok ogsaa en egen Disposition til at angribes af K., som kan nedarves. K. findes ogsaa hos Husdyrene, især hos Hunden, Hesten og Oxen; dens Forløb er her mere langsomt og langt mildere, skjønt der ogsaa til Tider kan vise sig betydelige Kræftsvulster, især i Mælkekjertlerne. I Straalen forekommer K. ikke sjælden (raadden Straale); der danner sig da betydelige Saar med en misfarvet, stinkende Pusafsondring. K. er en Sygdom, som ofte hjemsøger Frugt- og andre Træer; den kan til Dels foranlediges ved stærk Beskadigelse af Træernes Stammer og Grene, ved Angreb af Dyr, ved forskjellige Snylteplanters Nærværelse osv., men Hovedaarsagen til den maa vistnok nærmest søges i en uheldig Beskaffenhed af Jordbunden, især Kulde og overdreven Fugtighed deri. Naar Træer komme i Berøring med Tjære, eller Stenkulgas kan naa hen til deres Rødder, kunne de ogsaa angribes af dette Onde, der bestaar i en Forraadnelse af Basten og kjendes derpaa, at Barken paa de angrebne Steder bliver brun eller sort, revner og efterhaanden løsner sig; Splinten og Veddet blive sorte, som om de vare forbrændte, og udsende en ætsende Vædske. De nyeste Erfaringer have vist, at Sygdommen er ulægelig.

Kræge (Prunus), Slægt af Stenfrugtfamilien med saftig, glat, blaadugget Frugt, hvis Sten er sammentrykt, glat eller rynket, uden Huller. Hertil Alm. K. (P. insititia), en Busk med fløjelshaarede unge Grene og kuglerunde Frugter; den er oprindelig vildtvoxende i Sydeuropa og det sydlige Kaukasien; hvad der derimod findes af den nordligere i Europa er rimeligvis Levninger af dyrkede Planter, da den i mange Tider har været Culturplante; hertil skal den bekjendte Blommesort Reine-Claude høre. Slaaentornen (P. spinosa), en lav, stærkt tornet Busk med smaa, kuglerunde, meget sammensnerpende Frugter, er alm. vildt voxende. Blommetræet (P. domestica), et lille Træ med glatte unge Grene og noget aflange Frugter, synes at høre hjemme i det vestlige Asien, men har i Aartusender været dyrket i en Mængde Sorter over en stor Del af Europa. Om Hægebærtræet s. Kirsebærtræ.

Krækkebær, Krækling, s. Revlingbær.

Kræts, det Affald, der samles, hvor man bearbejder ædle Metaller. Det deles i Guldkræts (Fejeskarnet), Essekræts, Slibekræts osv. **Krætsvaskningen,** for at indvinde især Guldet, bestaar i en Gløduing, Stødning af grovere Dele og enten Slemning med Vand eller Amalgamering med Kviksølv under stadig Omrøring i en **Krætsmølle,** Udpresning og Fordampning af Kviksølvet. Man slutter med Afdrivning, Indsmeltning med Salpeter eller Affinering.

Krøderen, en vakker Indsø i Buskeruds Amt i Norge, 5 M. (40 Kilom.) lang med et Fladeindhold af 38 □ Kilom. Den gjennemstrømmes af Hallingelven, en Biflod til Dramselven.

Krøkle, norsk, d. s. s. Smelt.

Krølhaar dannes af halvlange Heste- og Kohaar ved Kogning, Spinding og Slagning til et fast slaaet Tov, Bagning og Opplukning. Bruges til Udstopning.

„Krønnikernes Bøger", det store historiske Værk i det gamle Test., som indeholder Jødernes Historie fra David til 588 f. Chr. Jøderne kaldte det „Dagenes (d. e. Dagsbegivenhedernes) Bog", „Tidshistorie", Hieronymus derefter »Chronicon totius historiæ divinæ«, Grækerne „Paralipomena", d. e. Supplementbøger (til Samuels og Kongernes Bøger). Oprindelig udgjorde Esras og Nehemias Bøger vistnok integrerende Dele af dette Skrift, men bleve senere skilte ud derfra. Fremstillingen løber parallelt med Fremstillingen i Samuels og Kongernes Bøger og har vistnok til Dels benyttet de samme Kilder, men er næppe fuldt saa paalidelig og dvæler fortrinsvis ved Juda Riges Historie.

Krøs, **Krøsjertler,** s. Underliv. I Bødkerarbejde er K. den Fure tværs over Staverne ved begge Ender, hvori Bundene finde deres Leje. K. dannes enten med et **Krøsjærn** med Savtænder eller en **Krøshøvl,** et Slags Nothøvl; i begge Tilfælde tjener et Anslag til Styring mod Stavernes allerede afrettede Ender.

Krøsus, Alyattes's Søn, Lydernes sidste Konge, udvidede sit Rige mod Ø. til Floden Halys og bragte de græske Stæder paa Lilleasiens Kyst under sit Herredømme. „K.s Rigdomme" ere blevne til en Talemaade. Ved en Sammenkomst mellem ham og Solon, der dog i chronologisk Henseende er usandsynlig, lod Solon sig saa lidt imponere af hans foreviste Skatte, at han paa Spørgsmaalet om, hvem der var det lykkeligste Menneske, i Stedet for K. først nævnede Athenienseren Tellos, der levede i en lykkelig Stat, havde gode Børn og Børnebørn, som alle overlevede ham, og med Ære faldt i et for Athenienserne sejerrigt Slag; dernæst Kleobis og Biton (s. d. A.) og endelig erklærede det umuligt før Livets Ende at dømme om et Menneskes Lykke. Da K. ønskede at angribe Perserne, raadspurgte han det delphiske Orakel, som han havde overøst med Gaver; det svarede, at han vilde tilintetgjøre et stort Rige, hvis han gik over Halys. Uden at se det tvetydige i Svaret angreb han Cyrus; Krigen endte med, at hans Hovedstad Sardes blev indtagen og han selv fangen (c. 550 f. Chr.). Baalet, hvorpaa han, efter Herodots Beretning, skulde lide Døden, var allerede blevet antændt, da han tre Gange udra Solons Navn. Forundret herover lod C K. nedtage af Baalet, og da han havde om hans Samtale med Solon, gjorde ham til sin Raadgiver; en lignende Sti havde han ogsaa hos Cyrus's Efterfølger K byses.

Krøyer, Henrik Nikolai, f. 22 Marts 1 i Kjøbenhavn, d. 14 Febr. 1870 sm en af de lærdeste og mest fortjente nor Zoologer, blev Student 1816, begyndte at dere Medicin, men lagde sig siden efter storie og Philologi, gik 1821 til Grækenl for at deltage i Frihedskrigen, men fo det efter nogle Maaneders Forløb og ve over Italien tilbage til Kjøbenhavn (18 Han blev 1826 Adjunct i Stavanger og gyndte der sine zoologiske Studier, som fortsatte i Kjøbenhavn fra 1830. K. del i den af den franske Regering 1838—39 sendte Expedition til Nordcap og Spitsberg der ogsaa besøgte det nordlige Norge, og „Bellonas" Togt til Sydamerika 1840—41 o gjorde 1853—54 en Rejse til Kysterne af Ve europa og Nordamerika for at studere Fiskeriernes Tilstand; desuden berejste han ofte d danske Kyster i samme Øjemed. Han var fr 1842 til Oct. 1869 Inspecteur ved det naturhistoriske Museum, fra 1845 i flere Aar Docent i Zoologi ved den kongel. Veterinærskole. Foruden nogle zoologiske Lærebøger og talrige, især ichthyologiske og karcinologiske, Afhandlinger i det af ham udgivne „Naturhistorisk Tidsskrift" (6 Bd., 1837—49) og senere i den af Schiødte udgivne Fortsættelse har K. udgivet „De danske Østersbanker" (1837), „Danmarks Fiske" (4 Bd., 1838—53) og redigeret den karcinologiske og ichthyologiske Afdeling af det store Billedværk »Voyage en Scandinavie, en Laponie, en Islande et au Spitsberg«, udgivet af Gaimard paa den franske Regerings Bekostning, samt leveret forskjellige Afhandlinger især over Krebsdyr og Orme i „Videnskabernes Selskabs Skrifter" og „Oversigter". Af hans Indberetninger og Optegnelser om de danske Fiskerier er en Del bleven offentliggjort i Ursins „Almenlæsning" og i „Tidsskrift for Fiskeri". I de senere Aar af sit Liv var K. haardt hjemsøgt af legemlige Lidelser. Venner og Tilhængere af hans videnskabelige Retning foranstaltede udført en Medaille til hans Ære, som dog ikke blev færdig før efter hans Død. — Hans Søn, **Peter Severin K.,** f. 23 Juli 1851 i Stavanger, uddannede sig til Kunstner ved det techniske Institut og Kunstakademiet i Kjøbenhavn indtil 1870. Aaret efter vakte han Opmærksomhed ved et kraftigt og levende Portræt af Maleren O. D. Ottesen. Ved Siden af Portræter malede han ogsaa Genrebilleder, navnlig fra danske Fiskerlejer, men dyrkede ogsaa Historiemaleriet og vandt Akademiets mindre Guldmedaille for en Carton, „David for Saul med Goliaths Hoved". Som en af de mest lovende yngre Kunstnere fik han 1878 det Stoltenbergske Stipendium og tilbragte derefter flere Aar i Udlandet. Efter at have malet næsten et Aar under Bonnat i Paris, besøgte han Spanien, vendte tilbage til Paris og besøgte derpaa Italien. Af hans fra Rejsen hjemsendte Billeder

a Søndag i Granada" (den kgl. Sardineri i Concarneau" og arbejdere". Et i Paris ud- italienske Hattemagere" vandt e paa Salonen 1881, ligesom Alingsmedaillen ved Akademiet samme Billede og en Por- 4 fik han endnu en Guld- n. I de senere Aar har han ore Friluftsbilleder fra Ska- vori han især lægger an paa kraftig Farvevirkning. Blandt er i Interieurer kunne næv- Frokost i Skagens Kro" og ". K. har ogsaa udstillet som er, som Aquarel- og Pastel- tegner med Kul eller Blyant.

Broder, Hans Ernst K., f. jøbenhavn, d. 24 Marts 1879 dent 1815, men opgav senere dyrke Musik og virkede i en Lærer i Claverspil og Sang, udnævntes til Hofcantor ved lotskirke. Hans flerstemmige de ham Navn som Componist, Oehlenschlägers „Der er et en af vore mest yndede Na-

Historieskriver fra Karien, op- tingen af det 5te Aarh. ved livlæge og skrev i jonisk Dia- 3 Bøger og et mindre Skrift ker heraf ere samlede af Mül- m Græcorum fragmenta».

El-Medain, befæstet Stad ved f Tigris, var til sidst Hoved- iske Rige; Ruinerne vidne forbums Pragt.

ns Hypanis, Flod i Rus- paa Nordsiden af Kaukasus, iber først mod N. og senere gjennem to Mundinger i jovske Hav. Fra venstre Side ige Tilløb fra Kaukasus.

mongolsk Hersker, f. 1216, ngiskhan, blev 1250 sin ældre r i Nordchina og 1259 efter llernes øverste Hersker. Han en ny Hovedstad Peking og det sydlige China. Senere Landvindingstog til Bag- Java, men uden Held. Med hed søgte K. at tilegne sig relse, men sluttede sig senere amaisme; han opførte præg- ldt et glimrende Hof, samt klet Postvæsen i sit store Rige. ar ham, som Marco Polo ng Aarrække tjente.

rning, et Flerplanslegeme, 6 Kvadrater. Den har altsaa c, af hvilke enhver er vinkel- vilke den støder sammen. Den gulære Hexaeder og er et af ter. En K. er bestemt alene benævnes ofte derefter, som Kanten er en Alen, Kubik- n Enhed ved Maaling af ges den Terning, hvis Kant er Længdeenheden (f. Ex. Kubikalen, Kubikfod, Kubiktomme osv.). Rumindholdet af en K. er da 3dje Potens af Kantens Antal af Længde- enheder; f. Ex. hvis Kanten er 5 Alen, er Indholdet 125 Kubikalen. I Arithmetiken kal- des derfor 3dje Potens K. **Kubikmaal** ere Ku- berne af Længdeenhederne, der, som ovenfor nævnt, bruges som Maal paa Rumindhold. 1 Kubikalen er $2^3 = 8$ Kubikfod, 1 Kubikfod $12^3 = 1728$ Kubiktommer osv. **Kubiktal** af et Tal, det Tal, der opløftet til 3dje Potens frembringer det givne. **Kubisk**, hvad der har Form af en Kubus; **k. Ligning**, en algebraisk Ligning af tredje Grad.

Kudlich, Hans, østerrigsk Politiker, f. 1823, blev 1848 i Rigsdagen en af Lederne for det yderste Venstre og var særlig Ophavsmanden til Bøndernes Frigjørelse. K. tog virksom Del i Revolutionen i Wien i Oct. 1848, undkom herfra og deltog n. A. i Opstanden i Pfalz, flygtede til Schweiz og drog siden til Nord- amerika, hvor han blev Læge. 1872 besøgte K. sit Fædreland og modtog mange Hæders- beviisninger (blev Æresborger i Wien), men vendte derefter tilbage til New-York.

Kudowa, Landsby i preussisk Schlesien, 4 M. v. for Glatz, nær ved den bøhmiske Grænse, 1,220 F. over Havet, har Kilder med glau- bersaltholdigt Jernvand, der især benyttes ved Menstruationsbesværligheder og Nerve- sygdomme.

Kueit, El-, Stad i den arabiske Prov. El- Hasa, ved Nordenden af den persiske Bugt, skal have henved 15,000 I. og drive livlig Handel og Fiskeri.

Kuf, et rundgattet, galeasetaklet Skib.

Kufa, tidligere en vigtig Stad i det tyrkiske Ejalet Bagdad ved Euphrat, Kalifen Alis Re- sidens (s. Ali), nu kun en Landsby. **Kufisk Skrift** kaldes efter denne By den ældste Form af det arabiske Alphabet (s. **Arab. Sprog**). **K. Mønter**, muhammedanske Mønter med k. eller lignende ældre Skriftart, forekomme af Guld, Sølv og Kobber.

Kuffertfisk (Ostracion), en de varmere Have tilhørende Fiskeslægt af de fastkjævedes Fa- milie, udmærket ved sit stive, 2—5kantede, ben- pansrede Legeme, hvoraf kun Underkjæven, Fin- nerne og Halen ere bevægelige; Tænderne ere faa, store og sammentrykte, skikkede til at af- gnave Koralgrene eller knuse Bløddyrskaller.

Kuffertkjedel, d s. s. Bognkjedel.

Kufstein, befæstet Stad i Tirol ved Floden Inn, 9 M. ø. n. ø. for Innsbruck. 2,500 I. Fæstningen Geroldseck har tidligere været be- nyttet som Statsfængsel, men er nu Caserne. Cementfabrikation.

Kugle, i Mathem. et rundt Legeme, i hvis begrænsende Flade, **Kuglefladen**, alle Punkter have samme Afstand fra et indenfor liggende Punkt, Centrum. En ret Linje fra Centrum til et Punkt i Fladen kaldes Radius, en ret Linje, som igjennem Centrum forbinder to Punkter af Overfladen, Diameter. Kugle- fladen kan tænkes opstaaet derved, at en Halv- cirkel drejer sig om sin Diameter. Størrelsen af K.s Overflade er $4\pi r^2$, af K.s Volumen $\frac{4}{3}\pi r^3$, naar Længden af Radius betegnes r. K. kaldes ogsaa det massive, kugleformede Projectil

til de glatløbede Kanoner og Haandskydevaaben. Til de sidste ere K. altid blevne støbte af Bly; til det svære Skyts tildannedes K. eller Klo- derne, som de fordum kaldtes, oprindelig af Sten; sjældnere smeddedes de af Jærn eller støbtes af Bly over en indvendig Kjærne af et mindre kostbart Stof; først fra Slutn. af det 15de Aarh. kom de støbte Jærnkugler i almindelig Brug. S. for øvrigt Projectil.

Kuglebille, s. Pillebille.

Kuglelak, en Forbindelse af Fernambuktræets Farvestof og Lerjord. Man udtrækker Træet med Alunopløsning og fælder med Potaskeopløsning, hvorved Lerjordhydratet udskilles og tager Farvestoffet med; Bundfaldet blandes med Melstof, formes til Kugler og tørres.

Kugler, Franz Theodor, Kunsthistoriker, f. 19 Jan. 1808 i Stettin, blev 1833 Professor ved Kunstakademiet og Docent ved Universitetet i Berlin, senere Medlem af Senatet og 1843 af Ministeriet kaldet til at overtage Kunstens Anliggender. Hans Hovedværker i Kunsthistorien ere „Geschichte der Malerei“ (3dje Opl. 1867), „Handbuch der Kunstgeschichte“ (5te Opl. ved Lübke 1871—72), „Geschichte der Baukunst“ (3 Bd., 1853—54, fortsat af Burckhardt og Lübke). Hertil slutte sig hans historiske Arbejder: „Geschichte Friedrichs d. großen“ (illustreret af A. Menzel 1840; uden Illustr., 10de Opl. 1879) og „Neuere Geschichte d. preussischen Staats und Volks von der Zeit des großen Kurfürsten“ (1844). K. skrev ogsaa Dramaer og Noveller; Dramaerne „Jacobäa“ og „Doge und Dogaressa“ ere i saa Henseende at nævne. K. døde 18 Marts 1858, sysselsat med Udgivelsen af sine ældre Værker; en Samling af hans Afhandlinger under Titel „Kleine Schriften und Studien zur Kunstgeschichte“ (3 Bd., 1853—54) var allerede udgivet.

Kuglesprøjte, s. Mitrailleuse.

Kuguār ell. Puma (Felis concolor), næst efter Jaguaren Amerikas største Katteart, men meget spinklere, med mindre Hoved og kortere Ben. Paa Grund af sin Størrelse og Farve — den er nemlig gulgraa uden Pletter eller Striber — kaldes den ofte „den amerikanske Løve“, men en nærmere Undersøgelse af dens Bygning og Naturel viser, at Løven ikke er dens nærmeste Slægtning; K. har hverken dennes Styrke eller dens Mod, anretter vel store Ødelæggelser mellem de mindre Pattedyr og større Fugle, men flygter for Mennesket og Hunden; den hører til samme Gruppe som de ensfarvede større Katte med rund Pupil (f. Ex. F. Yaguarundi og F. eyra), hvilke den dog langt overgaar i Størrelse. Dens Udbredelse gaar fra det nordlige Patagonien indtil op i de forenede Stater og fra Lavlandets Urskove til den evige Snes Grænser.

Kuhi Baba, den vestlige Del af den mægtige Bjærgkjæde Hindukusch i Afghanistan i Asien, indtil 17,000 F. høj og stilt fra Hovedkjæden ved det 12,000 F. høje Pas Hadschi Kak vest for Kabul.

Kuhlau, Frederik Daniel Rudolf, f. 11 Sept. 1786 i Uelzen i Hannover, d. 12 Marts 1832 i Kjøbenhavn, fik den første musikalske Undervisning af Faderen, der var Hoboist. Da Familien flyttede til Lüneburg, bidrog Organisten der til at udvikle Drengens overordentlig Evner. Disse viste sig især, da han i længe Tid maatte holde sig inde efter at have mist det højre Øje ved et Fald paa Gaden, v forbavsende Fremskridt paa Claveret. Det mulig, at han senere har opholdt sig i Brunsvi men den højere Uddannelse i Musik fik ha dog først i Hamborg, hvor den grundige Theoretiker C. F. Schwenke, Ph. Em. Bachs Efterfølger som Cantor og Musikdirector, levent interesserede sig for ham. Schwenkes Lærdomme faldt i god Jord, og i forholdsvis kor Tid lærte den unge Musiker at behandle de van skeligste Musikformer. Hans musikalske Dygtighed, hans velklingende Claverstykker og Sang og hans ypperlige Claverspil skaffede ham Venner og Elever, og de trange Kaar, der hidti havde fulgt ham, afløstes af økonomisk Belvære Da nødtes han til at flygte for at undgaa Udskrivning til fransk Krigstjeneste, og i Slutningen af 1810 kom han til Kjøbenhavn, som fra nu af blev hans Hjem; derfra udgik Tidens Løb saa at sige alle de forskjelligartede Compositioner, der gjorde hans Navn beröm ikke blot inden for hans nye Fædrelands snævr Grænser, men vidt omkring i alle Lande. En overvejende Del af hans Instrumentalmusik er for Claver, dels i Forbindelse med andre Instrumenter (Concerter og Kammermusik), dels for Claver alene til 2 og 4 Hænder (Sonater, Rondoer, Variationer osv.). Til disse sidste høre hans bekjendte mindre Arbejder, der ved deres klare Form, flydende Melodi og fingernemme Passager afgive et tiltrækkende og næsten unndværligt Æmne til Undervisningsbrug. Claveret var nemlig hans egentlige Instrument, men han havde for øvrigt en mærkelig Gave til at skrive bekvemt og velklingende for alle Slags Instrumenter. Et Bevis derpaa ere hans talrige Compositioner for Fløjte lige fra Soloer for 1 til Kvartetter for 4 Fløjter, der have givet Anledning til, at alle fremmede Biographer betegne ham som udmærket Fløjtevirtuos, uagtet han kun i sine Drengeaar har syslet med dette Instrument. Et andet Bevis kan hentes fra hans Orchesterouverturer, der ikke blot udmærke sig ved rig Opfindelse og omhyggelig Udarbejdelse, men tillige ved en glimrende Instrumentation. Disse Ouverturer ere Indledningsstykker til hans dramatiske Arbejder, der indtage en betydningsfuld Plads i hans musikalske Virksomhed. Det gik K. som andre, at en ypperlig Musik ikke var nok til at bære en Opera igjennem, naar Texten svigtede sin Opgave. Dette skete med hans „Elisa“ (1820) og „Hugo og Adelheid“ (1827); han havde desuden det særlige Uheld med „Trylleharpen“ (1816) at maatte lide under den Storm, som rejste sig mod Textens Forfatter, Baggesen. Ved andre Lejligheder, hvor Texten indeholdt heldigere musikalske Momenter, forstod hans Toner at bøde paa Manglerne, saasom i hans første Opera „Røverborgen“ (1814) og i „Lulu“ (1824). Denne sidste med den pragtfulde Ouverture, de ejendommelige Hexesange, de dæmoniske Viser og Chor, og i Modsætning dertil de følelsesfulde og melodirige Partier paa andre Punkter, er ubetinget K.s betydeligste Værk for Scenen og viser tillige hans Perfectibi-

nappe Tvivl om, at den er et
Indtryk, han kort forinden havde
en Rejse i Udlandet, hvor han
ed Beethoven og andre Musikere
er, som den Gang vare ukjendte
hans ypperlige Musik til Skue-
i Shakspeare" (1826) var en stor
ykket, og Musiken til „Elverhøj"
in paa sin ejendommelige Maade
ske Folkesange, vil til alle Tider
d om, at K. ogsaa var dansk
Det er en Selvfølge, at K.
øvede stor Indflydelse paa de
yngre musikalske Talenter, og
næst ved sin Virken som Lærer
Musiktheori meget til Musikens
mark. Man maa derfor beklage,
ende ikke ret havde Øjet aabent
nester. Han opnaaede aldrig
ing. 1818 udnævntes han til
men uden Gage; 1818 fik han
med Forpligtelse til at spille
og aarlig componere et Stykke
Theatret, og først 1828 for-
med 300 Rd., medens Weyse
9 havde 1,000 Rd. som Com-
maatte forsørge sine Forældre
dre af sin Familie, var han
ykket af Næringssorger, der i
eranstrængelse og uregelmæssig
tede hans Liv.
t, udmærket comparativ Sprog-
læggeren af den comparative
Nov. 1812, d. 5 Maj 1881.
inger i den sammenlignende
har han meddelt navnlig i det
(i Begyndelsen med Aufrecht)
rift für vergleich. Sprachfor-
eiträge zur vergleich. Sprach-
han paabegyndte tillige med
Hans vigtigste Arbejde i com-
isk Retning er „Die Herab-
und des Göttertranks" (1859).
udgivet adskillige tyske Sagn
var i en meget lang Aarrække
nske Gymnasium i Berlin og
ur for samme.
f. 1667 i Geising i Sachsen,
, var baade dygtig Viden-
tsiker. 1684 blev han Orga-
rken i Leipzig, men studerede
Jura ved Universitetet og blev
blev han Cantor ved Tho-
Bach blev hans Efterfølger),
n Advocatur. Han skrev mu-
er paa Latin, havde grun-
ade i døde og levende Sprog
igter. Hans Sonater for
ste Claverstykker, der frem-
Titel.

Kuhreihen (fr. Ranz des va-
ssen) kaldes de simple Me-
izerhyrderne blæse paa Alpe-
epiben. Rousseau beretter,
erne i Paris bleve syge af
hørte en K., og at det der-
f var forbudt at spille en

turlig Klippeport i det saa-
kaldte sachsiske Schweiz, 1 M. n. for Schandau, er et stærkt besøgt Udflugtspunkt.

Kuilenburg [køj], s. Culenborg.

Kuijp, Aelbert [køjp], hollandsk Maler, s. Cuijp.

Kujavien, et frugtbart Landskab paa Weichsels venstre Bred, som nu for største Delen hører til den preussiske Prov. Posen, med Stæderne Inowraclav og Brzesk, udgjorde forhen et eget Fyrstendømme, der senere kom til Polen, og et Bispedømme.

Kuka, Hoved- og Residensstad i Riget Bornu i Sudan i Afrika, 1½ M. v. for Tsadsøen under 13° n. Br. 60,000 J. Her er et betydeligt Slavemarked, men ogsaa anden Handel, der tiltrækker Kjøbmænd endog fra fjærne Dele af Afrika.

Kukker, d. s. s. Gjøg.

Ku-Klux-Clan, et hemmeligt Samfund, som siden 1867 dannedes i de tidligere Slavestater af den nordamerikanske Union og var rettet mod den Ordning af Samfundsforholdene, der var gjennemført ved Borgerkrigen 1861—65. Det øvede mange Voldsgjerninger saa vel imod Negrene som imod Indvandrerne fra Nordstaterne, der havde medvirket til Negrenes Ligestilling, og søgte at skræmme Negrene fra at bruge deres politiske Rettigheder. Værst dreves Uvæsenet i Sydcarolina, der jo ogsaa fremfor alle var Slavestat. Congressen gav 1871 Præsidenten næsten dictatorisk Magt for at undertrykke K.; dog indtraf indtil 1876 spredte Vidnesbyrd om dets Virksomhed, og endnu 1883 dukkede det op i Georgia.

Kukolnik, Nestor, russisk Digter, f. 1808, optraadte 1833 med den dramatiske Digtning »Torquato Tasso«, der 1840 fulgtes af en historisk Tragedie med Chor, »Knjaz Cholmskij«. 1841 udkom den ved Fortællertalent og Opfindelsesgave fortrinlige Roman »Evelina de Vallerol«. 1845—46 ledede K. en illustreret Tidende og skrev Noveller, der udmærke sig ved tro Opfattelse af det historisk charakteristiske, men den mere og mere fremtrædende Realisme kunde han ikke følge. 1865 udgav han en Novelle „De to Søstre" med Stof fra den polske Opstand. D. 1868.

Kuku-Noor, en betydelig Alpesø i Højasien, i det nordlige Tibet, c. 10,000 F. over Havet, 37° n. Br., 117—118° ø. L., c. 15 M. lang og halv saa bred, indeholder flere Øer.

Kul, s. Kulstof. Kulbrænding. Ved Forbrændingen af Træ, Tørv og Stenkul foregaa samtidig to chemiske Processer: en Destruction af Brændslet, der deles i luftformige Produkter og Kul, og en Forbrænding af hver af disse for sig. Forbrændingen udvikler Varme, hvoraf noget gaar med til at destruere den anden Del af Brændslet; og hvor man behøver en concentreret Hede, er det derfor nødvendigt eller dog hensigtsmæssigt at destruere Brændslet forud og benytte Kullet alene til Ophedningen. Saaledes danner man Cokes ved Forkulning af Stenkul; saaledes brænder man ofte Kul af Træ, sjældnere af Tørv. K. foregaar som oftest i Miler, lave, kuppelformede Stakke, hvori Træet er symmetrisk ordnet om en Stok i Midten, og som udvendig ere dækkede med Græstørv, Mos o. desl., der kan følge med, naar Milen under Forbrændingen synker sammen.

Milen tændes i Midten nederst, og Forbrændingen ledes ved Dækning af Aabninger. Da de luftformige Produkter, i Yde rlaget Eddikesyre, Tjære osv. saaledes gaa til Spilde, foretages K. ogsaa i Ovne af forskjellig Art og Størrelse, der dog, da de opvarmes udvendig fra, ikke kunne give ens brændte Kul, eller i flyttelige Miler med Jærnpladebedækning. Til Krudtfabrikationen, hvor det er af stor Vigtighed saa vel at bestemme Forkulningsgraden som at undgaa Sand, der kunde bevirke Explosioner, foretages K. sædvanlig i Jærncylindre, der ophedes inden fra ved umiddelbart paaledede overhedede Vanddampe og samtidig udvendig fra ved en passende Circulation af Ildstedets Forbrændingsprodukter. Foruden Temperaturen er det især Træsorten, der bestemmer Kullenes Godhed til Krudt.

Kulān, det vilde Æsel, s. **Æsel**.

Kulbrinte, Forbindelse af Kulstof og Brint. Man kjender et overordentlig stort Antal af dem. 1) De mættede K., C_nH_{2n+2}, eller Paraffinerne forekomme alle i amerikansk Petroleum. Det laveste Led, CH_4, ogsaa kaldt Sumpgas, let K., dannes bl. a. ved langsom Forraadnelse af organiske Legemer uden Luftens Adgang og udvikler sig derfor i Sumpene; det er ogsaa den, der i Stenkulsgruberne giver Anledning til de frygtelige Explosioner (hvorom Grubenavne „Schlagendes Wetter", „Feurige Schwaden", »Firedamp«, »Feu terrou ou grisou« ere Vidne), idet den med almindelig Luft danner en exploderende Blanding (s. **Davys Sikkerhedslampe**); det er den, der driver Petroleumskilderne i Vejret. Den dannes ved tør Destillation af mange organiske Legemer og udgjør en vigtig Del af Belysningsgas. Det er en farveløs Luftart, lettere end den atmosphæriske Luft. De højere Led i denne Række ere Vædsker; de findes i Petroleumsæther, endnu højere Led i Belysningspetroleum og de Smøreoljer, der vindes af raa Petroleum; de højeste Led ere faste Legemer; en Blanding af dem er Paraffin. Disse K. angribes ikke selv af kraftige Reagenser, som stærk Svovlsyre, Salpetersyre, Chromsyre osv.; deraf Navnet (parum affinititatis). Derimod danne de med Chlor og Brom talrige Substitutionsprodukter (s. **Substitution**); et saadant Produkt af Sumpgas er Chloroform, der dog ikke fremstilles ad denne Vej. 2) Æthylēnrækken, C_nH_{2n}, eller Olefinerne; alle disse K. have samme procentiske Sammensætning, men forskjellige Egenskaber. Det laveste Led, C_2H_4, er tung K., ogsaa kaldt Æthylēn, oljedannende Gas, Elayl. Den, ligesom mange Led af Rækken, dannes ved tør Destillation af organiske Stoffer, hvorfor de findes i Træ- og Stenkulgas og i Tjære; ren faas Æthylēn ved Opvarmning af Vinaand med stærk Svovlsyre, som berøver Vinaanden 1 Molecule Vand. Charakteristisk for Gruppen er, at alle Leddene forene sig med to Atomer Chlor, Brom eller Jod, med Brintsyrer, med concentreret Svovlsyre. Det saaledes dannede Chloræthylēn er en Vædske, „de hollandske Chemikeres Olje", som har givet Æthylēn Navnet oljedannende Gas. De laveste Led i denne Række K. ere Luftarter (Æthylēn har omtrent samme Vægtfylde som almindelig Luft), der dog kunne fortættes til Vædsker, de højere Vædsker, de højeste faste Legemer. 3) Acetylēnrækken, C_nH_{2n-2}, er mindre vigtig; det mest bekjendte Led er Acetylēn. Alle disse K. høre til de fede Legemers Gruppe. Imellem denne og de aromatiske Forbindelser staar 4) en Række K. $C_{10}H_{16}$, de saakaldte Terpēner. Hertil høre saare mange ætheriske Oljer, Terpentinolje, Citronolje, Pomeransolje, Bergamotolje, Lavendelolje, Enebærolje o. fl. 5) Af de aromatiske K. ere de vigtigste Benzol med alle de deraf afledede K., Naphtalin, $C_{10}H_8$, og Anthracen, $C_{14}H_{10}$, der alle findes i Stenkulstjæren (jvfr. de enkelte Art.).

Kuldamp, s. **Kulstof**. **Kuldampforgiftning**, den sygelige Tilstand, der indtræder ved Indaanding af Kuldamp eller den Luftblanding, der udvikles af glødende Kul ved den i disse stedfindende ufuldstændige Forbrænding, og hvis skadeligste, egentlig giftige Bestanddel Kuliltеn er. Den i Blodet optagne Kulilte paavirker navnlig Nervesystemet; Virkningen er ganske analog med de narkotiske (bedøvende) Gifters. I de ringere Grader af K. indtræder kun Hovedpine, Svimmelhed, Døsighed, Susen for Ørene, i de højere Grader Bevidstløshed med fuldstændigt Tab af Følelse og Bevægelse, undertiden Kramper og til sidst Ophør af Aandedrættet og Hjærteslaget med paafølgende Død. Inden Forgiftningen er kommen saa vidt, kan den syge reddes ved frisk Luft og anden passende Behandling. K. opstaar hyppigst af Uforsigtighed ved Tilstedeværelsen af glødende Kul (Kulbækkener osv.) i slet ventilerede Rum eller ved Tillukning af Kakkelovnsspjældet, førend Kullene ere helt udbrændte i Ovnen; i andre Tilfælde fremkaldes den forsætlig i selvmorderisk Øjemed.

Kuldeblanding. Til at opløse letopløselige Salte i Vand medgaar hyppig en betydelig Mængde Varme, som Omgivelserne da maa afgive. Det viser sig f. Ex. ved Opløsning af Salpeter, Chlorcalcium, salpetersur Ammoniak, Rhodankalium, Jodkalium osv. Varmen medgaar til at bringe det faste Legeme i opløselig Form. Herpaa bero mange af de Midler, der anvendes til at frembringe kunstig Kulde, de saakaldte K. Ved at opløse en Blanding af 5 Dele Salmiak og 5 D. Salpeter i 19 D. Vand synker Temperaturen f. Ex. fra + 10° til ÷ 12°. Blandes 1 D. Kogsalt med 3 D. Sne, begge af ÷ 1°, blive begge flydende, og Temperaturen synker til ÷ 21°,3. Temperaturforringelsen kan beregnes af den ved Indvirkning af Bestanddelene absorberede Varmemængde ved Division med Blandingens Varmefylde. I den nyere Tid bruges dog endnu hyppigere, i det mindste i det store, til Frembringelse af kunstig Kulde det Forhold, at der til hurtig Fordampning af Vædsker ligeledes medgaar en betydelig og i Almindel. endnu større Mængde Varme. I de saakaldte Ismaskiner frembringes Kulden saaledes ved hurtig Fordampning af Ammoniak, Vand eller Æther. Ogsaa her kan Temperaturforringelsen beregnes af den latente Fordampningsvarme ved Division med Dampens Varmefylde.

Kuldgravning kaldes den Gravning, hvorved

det næstøverste Spademaal, enten
det øverste Spademaal, hvilket
ordel lader sig gjøre, hvor Jor-
ulturstand og har et dybt Muld-
n), eller blot graves, efter at
fjærnet, og atter dækkes med
Dette sidste er i Regelen paa
et meget lønnende Arbejde, da
herved kunne udvikle sig desto

isaa Ili, Hovedstad i den chi-
Dsungariet ell. Ili ved Floden
Balchasch Søen, angives at have
er en vigtig Karavanstation og
for Ruslands Handel med det
og Tibet. Rusland har her
onsulat og et Factori. Efter at
igere Tid havde holdt K. og
ing besat, har det 1881 igjen
China.
. f. s. at kæntre med et Skib
iaa at Kjølen vender op.
andsby i Bulgarien i Nærheden
:kjendt af den russiske General
r over Tyrkerne under Stor-
Pascha 11 Juni 1829.
, i Geognosien en af de ældste
om har faaet Navn efter de i
de saa vigtige Stenkullag, der
deri. Hertil hører 1) nederst
Kulkalken), i England, Frank-
g Nordamerika, affat efter den
de og bestaaende af Kalksten
tede Koraller og andre Salt-
'ere, samt mindre gode Kul;
enkulformationen, hvori
: Gange gjentagen Afvexling
en og mørkt Skiferler med
g af Stenkul og Kuljærnsten,
at i bassinformede Fordybnin-
e dog ofte ved Hævning eller
: forrykkede i deres oprindelige
høj Grad vanskeliggjør Bear-
igene. Forsteningerne ere for-
g Sumpplanter, der maa have
t, da de i Lerlagene fundne
bevaret de fineste Nervefor-
:t ikke vilde have været Til-
lagene hidrørte fra Drivtøm-
des der mangfoldige Stammer
en, altsaa paa Voxestedet. De
nende Planter ere Kryptoga-
:dtil 40 F. høje Padderokker
F. høje Ulvefodsplanter (Le-
træagtige Bregner, end videre
:kelte Naaletræer, hvilket hen-
nnelse, der har nogen Lighed
ørvemoser, og et Klima, som
aade varmere og fugtigere end
' især udbredt i Nordamerika,
, Frankrig, Tyskland og Spa-
ikke i de skandinaviske Lande.

oolies), det indiske Folkenavn
:ske Folk), kalde Europæerne
derklasse i Indien og China,
i Byerne. Efter at Negrenes
t afskaffet i de europæiske Kolo-
: Negre viste sig at være dovne
eller altfor kostbare som lejede Arbejdere, be-
gyndte man at hente de flittige og nøjsommere
indiske og chinesiske K. i hele Skibsladninger,
ligesom de ogsaa til Dels frivillig udvandrede
paa egen Bekostning. Der findes nu mange
Tusende af saadanne asiatiske Arbejdsfolk især
paa Mauritius og Bourbon, paa Cuba og de
vestindiske Øer, især Trinidad, samt i Syd-
amerika i Guajana og Peru. Chineserne i Au-
stralien, Californien og Java ere derimod fri-
villige Udvandrere. Man har paavist, at disse
K. paa nogle Steder, især i Peru og Brasilien,
hyppig have været behandlede omtrent lige
saa uretfærdig som Negerslaver. Derfor have
ogsaa flere Regeringer underkastet Kulindfør-
selen en skarp Control, saaledes i Indien ved
den „indiske Emigrationsact" (1871).

Kulikhân, s. Nadir Schah.

Kuling er et til Søs og nu ogsaa i meteoro-
logiske Vejrberetninger almindelig anvendt Ud-
tryk for den forskjellige Styrke af Vind. Til Søs
anvendes 12 Kulingsgrader (i Følge Beaufort),
til Dels bestemte ved de Sejl, en Fuldrigger
kan føre, naar den krydser; disse ere med til-
tagende Styrke: Laber K., Laber Bramsejls K.,
Bramsejls K., Mærssejls K., Enkeltrebet Mærs-
sejls K., Torebet Mærssejls K., Trerebet Mærs-
sejls K., Klodsrebet Mærssejls K., Undersejls
K., Storm, Flyvende Storm, Orkan. Til
Lands ere to og to sammenfattede i ēn Be-
tegnelse, saa at vi kun faa 6 Grupper: Svag
K., Frisk K., Stiv K., Haard K., Storm,
Orkan.

Külkun, d. s. s. Kyn-Lyn.

Kullaberg kaldes den Bjærgaas, som fort-
sætter den saakaldte „Skånska Söderåsen" og
danner den yderste Del af Skaanes vestligste,
mellem Øresund og Skelder- ell. Kullabugten
fremspringende Odde, bekjendt under Navnet
Kullen. Bjærget, hvis højeste Top naar c. 600
F. (188 Met.) over Havet, bestaar af rødlig,
gneisagtig Granit. Paa den stejle Klippe yderst
mod N. V. er et Fyrtaarn, c. 250 F. (78 Met.)
over Havet. Sagnet fortæller, at i Valdemar
Sejers Dage levede der paa K. en Mand, kaldt
„Kullamanden", som besad Kundskab om skjulte
Ting; han skal have forudsagt Kongen hans
og hans Sønners Skæbne.

Kulla Gunnarstorp, Herresæde i Allerums
Sogn i Skaane, c. 1 M. fra Helsingborg, er
bekjendt for sin herlige Udsigt over Sundet og
den danske Kyst. Det tilfaldt ved Ægteskab Grev
B. J. E. v. Platen, som 1865—76 lod den
nye, pragtfulde Hovedgaard opføre.

Kullak, Theod., f. 1818 i Krotoschin, d.
1 Marts 1882 i Berlin, studerede først Me-
dicin, men kastede sig derefter paa Musiken,
som han fra Barndommen med Iver havde
dyrket, og blev under Vejledning af Taubert
og Czerny en udmærket Pianist. 1850 stiftede
han i Forening med Marx og J. Stern et
Conservatorium i Berlin, men forlod dette 1855
og grundlagde selv et Musikinstitut, der snart
stod i stort Ry, og hvorfra en Mængde dygtige
Elever ere udgaaede. En stor Del Clavercom-
positioner, mest i brillant Stil, samt udmær-
kede Studieværker („Schule des Octavenspiels",
op. 48) vidne baade om Talent og Dygtig-
hed. — Hans Broder, Adolf K., f. 1823, d.

1862 i Berlin, var ogsaa en dygtig Pianist og har udgivet adskillige Afhandlinger om Musik.

Kullberg, Carl Anders, svensk Digter, f. 26 Oct. 1815 i Vestergötland, blev Student i Upsala 1835, men vendte efter at have tilbragt nogle Aar ved Universitetet tilbage til sin Fødebygd, hvor han siden har opholdt sig, udelukkende helligende sig til literære Sysler; han udgav 1850 et Bind »Dikter«, men har især gjort sig bekjendt ved sine Oversættelser af Tassos „Befriede Jerusalem" (1860—61), Ariosts „Den rasende Roland" (1865—70) og Petrarcas „Canzoner, Ballader og Sestiner" (1880), af hvilke den første af det svenske Akademi lønnedes med Carl Johans Pris; siden 1865 er han Medlem af det nævnte Akademi, og 1877 blev han Æresdoctor i Upsala.

Kullen, s. **Kullaberg**.

Kuller (Gadus Æglefinus), norsk Hyse, Kolje, Torskeart, mørkegraa med hvid Bug og en sort Plet over Brystfinnerne, bliver 3 F. lang eller derover; dens Udbredelse er omtrent den samme som Torskens, men den gaar ikke saa langt ind i Østersøen som denne og ikke saa langt op paa det lavere Vand. Som Fødemiddel staar den tilbage for Torsken.

Kuller ell. Dødkuller, en Sygdom hos Hesten, der ytrer sig ved en høj Grad af Døsighed og Følesløshed; Gangen er tung, Hesten lader sig vanskelig vende eller rykke tilbage, den lystrer ikke Tøjlerne og ænser ikke meget Straf. Er den først kommen i Gang, gaar den mechanisk fremad med sænket Hoved og lader sig ikke let standse igjen. Sygdommen beror paa en større Ansamling af Vand i Hjærnekamrene (Hjærnevattersot), der trykker paa Hjærnen, hvorved dens Function hemmes, saa at Sanserne sløves og Følsomheden aftager. Naar der opstaar en stærkere Blodtilstrømning til Hjærnen hos dødkullerske Heste, som ved Ophold i lumre Stalde, stærk Bevægelse, Solhede osv., kunne de let blive rasende („rasende K."), hvorfor det er forbudt at bruge kullerske Heste til offentlig Personbefordring. De egne sig kun til langsom Kjørsel, især til Markarbejde. Det er en arvelig Sygdom, som meget vanskelig lader sig helbrede radicalt, og den betragtes i Almindelighed i Hestehandelen som en skjult Fejl, for hvilken Sælgeren skal indestaa, da den ikke let opdages, naar den er til Stede i en ringere Grad, eller først viser sig tydelig, naar Hesten tages i Brug især til sværere Arbejde eller hurtigere Bevægelse.

Kullet, uden Horn (k. Oxe), skaldet (den „kullede Greve"); en k. Kirke er den, som er uden Taarn.

Kullmann, Eduard Fr. L., f. 1853 i Neustadt-Magdeburg, Bødkersvend, blev flere Gange straffet for Voldsomheder og blev som Medlem af en katholsk Svendeforening saaledes ophidset, at han 13 Juli 1874 i Kissingen gjorde et Mordforsøg paa Fyrst Bismarck. Han dømtes derfor til 14 Aars Tugthusstraf.

Kulm, 1) Stad i Vestpreussen, 15 M. s. for Danzig i Nærheden af Weichsels højre Bred. 10,000 J. Cadetskole, stiftet af Frederik II. Linned- og Uldmanufakturer. Anlagt 1230 af Sværdridderne og senere en vigtig Hansestad; den tilfaldt Preusserne ved Polens første Deling. 2) Landsby i Böhmen, 2 M. n. ø. for Töplitz, bekjendt af Slaget 30 Aug. 1813, hvor de allierede sejrede over Franskmændene under Vandamme.

Kulmann, Elisabeth, Digterinde, f. 1808 i St. Petersborg som Datter af en russisk Officer, levede efter dennes Død med sin Moder, en tyskfødt Dame, i trykkende Fattigdom og døde 1825, knap 17½ Aar gammel, udtæret ved legemlige Savn og aandelig Overanstrængelse. Hun skal, allerede flere Aar før sin Død, have forstaaet elleve Sprog og bevæget sig med Lethed i otte af dem; desuden havt omfattende Kundskaber i Mathematik og Physik og betydelig Færdighed i Musik og Tegning. Hendes 1835 udgivne „Sämtliche Dichtungen" (8de Opl. 1857; et Udvalg med biographisk Indledning ved Fr. Miltner 1875) indeholde originale Poesier paa Tysk, Russisk og Italiensk og desuden Oversættelser (paa Tysk) af russiske, italienske, spanske, portugisiske, engelske og græske Digtere samt af nygræske Folkesange.

Kulmbach, Stad i den bayerske Kreds Øvre-Franken, 3 M. n. n. v. for Baireuth. 6,000 J. Ølbryggerier, Bomuldsmanufakturer. I Nærheden af Staden ligger den 1807 sløjfede Bjærgfæstning Plaßenburg, der nu anvendes som Fængsel.

Kulmule, **Kulmund**, d. s. s. Blister.

Kulpa, Flod i det ungarske Konger. Kroatien og Slavonien, løber i en Strækning paa Grænsen af Krain og falder fra højre Side i Save.

Kulsbjærgene, et Bakkeparti i det sydlige Sjælland, n. ø. for Vordingborg, fra hvis højeste Punkt, 340 F., der haves en vid Udsigt.

Kulsejl (af „kule") tjene i Skibe til at bringe frisk Luft ned i dette. Almindelig syes de af Sejldug i Form af et Rør og ere da til at borttage eller anbringe efter Omstændighederne, men undertiden ere de af Jærnplader og da faststaaende. I begge Tilfælde ere de aabne forneden og lukkede foroven, men gjennem en Aabning paa Siden ved Overenden blæser den friske Luft ned; denne Aabning er ofte forsynet med en fremstaaende Vinge paa hver Side for bedre at fange Vinden. De virke kun ved frisk Kuling.

Kulskifer, en i Kulformationen forekommende, mørk, kulstofholdig Skiferler, der meget ofte indeholder Aftryk af Planter.

Kulstof, C, er et overordentlig udbredt Grundstof; det forekommer som Hovedbestanddel af Anthracit, Stenkul, Brunkul, i alle organiske Legemer, i Atmosphæren som Kulsyre; de kulsure Salte danne hele Bjærgformationer (Kridt, Kalksten, Marmor, Dolomit). Rent findes K. naturlig i to Former, Diamant og Graphit, mindre rent som Anthracit. Stenkullene indeholde desuden omtr. 5½ pCt. Brint og vexlende Mængder af Ilt og Kvælstof, Brun- og Tørvekul endnu mere Ilt. Alle organiske Legemer give ved Ophedning uden Luftens Adgang et mere eller mindre porøst Kul; saaledes vindes Trækul ved Forkulning af Træ (s. **Kulbrænding**), Tørvekul af Tørv, Cokes af Stenkul, Blodkul af Blod, Benkul af Ben (idet de limgivende Væv forkulles; Benkullene indeholde da tillige 90 pCt. kulsur og phosphorsur

Svovlcalcium, fra hvilke Stoffer
:s ved Behandling med Saltsyre).
' Kienrauch ell. Kienruß, af Kien,
ul, dannet ved ufuldstændig For=
stærkt sodende Brændstoffer, som
man lader Røgen møde udspændt
paa Kulstøvet afsætter sig. Alle
annede kunstige Kul ere stærkt
: en særlig Evne til at absorbere
ge Farvestoffer osv. Derfor bru=
l at filtrere Vand igjennem, til
og Desinfection, idet de ilde=
rter synes efterhaanden at iltes
nes Porer optagne Luft; Dyrkul
ul) til Affarvning af Sukkersaft.
ge Forbindelser ere Gjenstanden
organiske Chemi. Her nævnes
gle faa; de øvrige maa søges
ellige Artikler. K. danner to
og Kulilte. **Kulsyre**, CO_2, dannes
g af Kulstof i et Overskud af
Den findes i ringe Mængde i
1 Rumfang i 3500 Rf. Luft),
e Mineralvande og i mindre
e naturlige Vande; i vulkanske
den frem af Jorden (Hunde=
oli, Giftdalen paa Java); de
til Atmosphærens K. ere Dyre=
og Forraadnelsen af organiske
rne indaande den gjennem deres
ade i Lyset dens Ilt; den er
il Planternes Kulstof og der=
e til Dyrenes. De sidstes Tem=
derfra, at de forbrænde Blo=
K., som de da udaande. K.
undel af de mange naturlige
Den fremstilles hyppigst af disse,
lk ved Tilsætning af Saltsyre;
en egentlige K., H_2CO_3, men
s strax i Vand og Anhydridet
ndelig kaldes K. Dette An=
veløs Luftart uden Lugt, med
Smag, 1½ Gang vægtfyldigere
' Luft, saa at man kan hælde
il et andet. I Vand er den
ig; ved 0° optager Vand 1,8
)° 0,9 Rumf. Dette Forhold
et ved stærkere Tryk, men da
umf. K. en langt større Vægt
gt Tryk. Paa K. beror Drikke=
usserende Drikkes forfriskende
kt Tryk eller lav Temperatur
il en Vædske, der koger ved ÷
dampning forbruger saa megen
ryser til en snelignende Masse.
ther frembringer denne ved
luftfortyndet Rum en Tem=
10°. Flydende K. kommer
store Smeddejernsbeholdere
som mechanisk Kraft, dels til
n. a. I K. slukkes de fleste
er; dog brænder ophedet Ka=
ium deri under Udskillelse af
rer ikke Aandedrættet, men
være giftig. I Rum, hvor
e, kan Kulsyremængden stige
trykkende Fornemmelse, man
ikke fra, at Kulsyremængden
a forskjellige Uddunstnings=
produkter. De kulsure Salte forekomme i Mængde i Naturen, især kulsur Kalk, Baryt, Magnesia, Jernforilte, Zinkilte, ogsaa kulsur Kobberilte. Alle kulsure Salte, undtagen de kulsure Alkalier, ere uopløselige i Vand, men mange ere opløselige i kulsyreholdigt Vand. De fleste tabe ved simpel Ophedning deres Kulsyre (sign. **Kalk**); kun kulsur Kali, Natron og Baryt kunne glødes uden at afgive Kulsyre. **Kulilte**, CO, er ogsaa en farveløs Luftart, men den kan først fortættes ved samtidig Anvendelse af meget lav Temperatur og stærkt Tryk. Den dannes ved Ophedning af Kul i Kulsyre, ved ufuldstændig Forbrænding af vore Brændmaterialer, ved Ophedning af Oxalsyre med stærk Svovlsyre (samtidig med Kulsyre). Den brænder i Luften under stærk Varmeudvikling med blaa Flamme til Kulsyre. Den blaa Flamme, man saa hyppig ser, naar større Mængder glødende Kul ligge over hverandre, skyldes K., dannet derved, at den i Nærheden af Risten dannede Kulsyre afiltes ved at passere de glødende Kul. Den er meget giftig, og fra den hidrøre de hyppige Ulykkestilfælde med **Kuldamp**, som for en stor Del bestaaer af K. Med Ilt og Brint eller med Ilt, Brint og Kvælstof danner Kulstof de fleste organiske Legemer, med Brint de saakaldte **Kulbrinter**, med Kvælstof **Cyan**, med Svovl **Svovlkulstof**, med Chlor forskjellige Chlorkulstoffer, der dog kun have ringe Betydning (C_2Cl_6 har været brugt som anæsthetisk Middel); en vis Mængde Kulstof giver hyppig Metallerne ejendommelige Egenskaber (s. især **Jern**).

Kulsukker (Symphytum), Slægt af de rublabedes Familie. Bikronblade sylspidsede, Smaafrugterne jævne. Læge=K. (S. officinale), der findes hist og her hos os ved Søbredder og lignende Steder, er en anselig Plante med vinget Stængel og violette eller hvidgule Blomster.

Kulsyre, s. **Kulstof**.

Kuluglier kaldes i Berberiet, især i Algérien, de af Tyrker og mauriske Kvinder avlede Børn.

Kum ell. **Kom**, en for en Del forfalden Stad i den persiske Prov. Irak=Adschemi, 15 M. s. til v. for Teheran, paa en frugtbar Slette. 20,000 I. Talrige muhammedanske Helgengrave, til hvilke gjøres hyppige Valfarter.

Kuma, Flod i det russiske Gouv. Stavropol, udspringer paa Nordsiden af Kaukasus og falder i det kaspiske Hav.

Kumäner (magyar. Kun, græsk Uzoi), et Folk af tyrkisk Herkomst, som i det 11te Aarh. over Volga og Jaik trængte ind i Europa og udbredte sig n. for det sorte Hav indtil Donaumundingerne; de bleve ved deres Røvertog farlige for det græske Kejserdømme, men bleve i det 13de Aarh. underkastede Mongolerne og forsvinde siden af Historien. Nogle af dem bosatte sig i Ungarn, hvor to Landskaber ved Theiß, **Store- og Lille-Kumanien**, have Navn efter dem, men disses Indbyggere ere nu ganske magyariserede.

Kumässi, Hoved= og Residensstad i Negerriget Aschanti i Øvre=Guinea i Afrika, 30 M. fra Guinea=Bugten. 40,000 I. Byen er omgivet med Mure, regelmæssig anlagt med lige og renlige Gader og driver betydelig Handel saa vel med Kysten som med det indre Afrika.

30*

Kongens Palads er opført af hollandske Bygmestere og rigt prydet med ædle Metaller og Snitværk.

Kum-Kalë, befæstet Stad i Lilleasien, paa Sydsiden af det vestlige Indløb til Dardanel-Strædet. 2,000 J.

Kummer, Ernst Eduard, tysk Mathematiker, f. 29 Jan. 1810 i Sorau, var 1832—42 Lærer ved Gymnasiet i Liegnitz, derefter Professor i Breslau, fra 1856 i Berlin; 1884 opgav han sin Lærervirksomhed. Han har ved Siden af en lang Række videnskabelige Afhandlinger af første Rang, omhandlende de forskjelligste Dele af Geometrien og Analysen, udfoldet en meget betydelig Lærervirksomhed og tæller blandt sine Elever adskillige af sit Lands berømteste Mathematikere, hvorfor ogsaa hans 50 Aars Doctorjubilæum 1881 blev fejret under stor Deltagelse.

Kumunduros, Alexander, græsk Statsmand, f. 1814 i Messenien af Mainotslægt, kom 1833 til Athen for at studere, men maatte af Pengemangel afbryde sin Uddannelse. 1841 deltog K. frivillig i Opstanden paa Kreta og blev 1843 Secretær hos Th. Grivas, som brugte ham i vigtige Hverv. 1844 blev K. Advocat og fik snart Lejlighed til at vise sin Dygtighed ved at standse Urolighederne i Messenien. 1851 valgtes han til Deputeretkammeret, udmærkede sig ved sin Veltalenhed og blev 1855 Formand, samt 1856 Finansminister under Bulgaris, men sluttede sig senere til dennes Modstandere og var 1857—59 paa ny Minister under Miaulis. 1862 fik K. Tilbud om at indtræde i Ministeriet, men afslog det og traadte i Forbindelse med Zaimis, Lederen for den snart følgende Opstand; han blev derefter Justitsminister og havde væsentlig Del i Udarbejdelsen af den nye Forfatning, samt virkede som Indenrigsminister 1864 for de joniske Øers Tilslutning. 1865 blev K. første Gang Førsteminister, en Stilling, han senere indtog 5 Gange; han var 1874—82 næsten uafbrudt Medlem af Regeringen. Som Førsteminister 1867—68 understøttede K. efter Evne Kretensernes Opstand; ligeledes stræbte han at forberede Grækenland til Deltagelse i den russisk-tyrkiske Krig og havde væsentlig Fortjeneste af Thessaliens Tilknytning. Ogsaa havde K. større eller mindre Del i Affattelsen af de fleste organiske Love. Med en Afbrydelse paa faa Maaneder var K. Førsteminister fra Sept. 1877 indtil Marts 1882. D. 10 Marts 1883.

Kumys tilberedes ved Gjæring af Hoppemælk paa de kirgisiske Stepper og indeholder foruden Vand Vinaand, Kulsyre, Mælkesukker, Mælkesyre, Fedt, Ostestof og Salte. Benyttes i den nyere Tid som Lægemiddel mod Brystsyge.

Kunaxa, Stad i Babylonien, c. 10 M. n. for Babylon, bekjendt ved den Sejer, som den persiske Konge Artaxerxes II her vandt over sin Broder, den yngre Cyrus, som havde gjort Oprør imod ham, 401 f. Chr.

Kunduriotis, Lazaros, f. 1768 paa Øen Hydra, Skibsreder, udrustede under den græske Frihedskrig 8 Skibe til Kampen og ofrede derpaa sin Formue. Dog tog han ikke umiddelbart Del i Kampen, men var Formand for Øens Raad; d. 1852. — Hans Broder, Georg K., tog virksom Del i Kampen og valgtes 1824 og 1825 til Formand for Grækenlands udøvende Raad, men havde mange Vanskeligheder at kæmpe imod over for Høvdingerne paa Peloponnes. 1826—27 hørte han til det engelske Parti, men stillede sig under Capodistrias og efter hans Død fjendtlig imod det; han blev 1843 Formand for Statsraadet og døde 1858. — En Søn af ham, Andreas K., var 1861—62 Minister under Miaulis i det saakaldte „Blodministerium".

Kundûz, befæstet Stad i det nordl. Afghanistan ved en af Amu-Darjas Kildefloder, 33 M. n. for Kabul i en usund Egn.

Kunersdorf, Landsby i den preussiske Prov. Brandenburg, ¼ M. ø. for Frankfurt a. d. O., er mærkelig ved de forenede Russeres og Østerrigeres Sejer under Soltikov og Laudon over Frederik II af Preussen 12 Aug. 1759.

Kungelf, s. Kongelf.

Kung-fu-tse, d. e. Læreren eller Mesteren Kung, tidligere almindelig skrevet i den latiniserede Form Confucius, berømt chinesisk Philosoph og Reformator, f. 551, d. 478 f. Chr. Han levede paa en urolig Tid, da det regerende Dynasti havde ondt ved at hævde sin Myndighed lige over for anmassende Lensfyrster, der laa i stadig indbyrdes Strid. Hans Fader var en tapper Kriger, der avlede K. i andet Ægteskab, da han allerede var gammel, og døde, da Sønnen var 3 Aar. Om K.s Barndom fortælles kun lidet; det mest betegnende er, at han „legede Ceremonier". Han blev gift i sit 19de Aar og var i nogen Tid Inspecteur over Kornforraadet i hans Fødeland Lu. I sit 22de Aar optraadte han som Lærer, men tilskrev sig ikke selv nogen Originalitet; han vilde kun indprente de gamle Tiders Lærdomme. Han gav sig meget af med Musik og den gamle Literatur, og da hans Ry efterhaanden steg, blev der flere Gange tilbudt ham Embede, men først i sit 50de Aar tog han mod Ansættelse som første Magistratsperson. Fra nu af steg han i Værdighed, indtil han til sidst blev Justitsminister. K. var den første, der fattede Tanken om en Jury. Han gik frem med Strænghed mod Forbrydere og de ulykke, indskrænkede de store Familier, undertvang Lovløshed og Røveri og ordnede til samme Tid Etiquette- og Ceremonivæsenet. Hans Bestyrelse hævede Lu over rivaliserende Stater, men derved fik han ogsaa Bagvaskere og Fjender, og hans Stilling blev til sidst saa pinlig, at han tog sin Afsked. Fra nu af vandrede han om i 13 Aar, forgjæves søgende en Fyrste, der vilde regere efter hans Grundsætninger. Der blev tilbudt ham Penge og Pladser, men han tog ikke imod dem. Han arbejdede nu kun paa Revisionen af de gamle Bøger og døde under Skuffelser. Men næppe var han død, før hans Anseelse steg med hver Dag. Der blev rejst Templer for ham; man ofrede Frugt og Grønt til ham og vandrede som Pilegrime til hans Grav; ved alle Chinas Læreanstalter danner hans Lære endnu Grundlaget for alt, hvad der foredrages. K. var en Mand af praktisk Retning; han vilde ikke speculere over det hinsidige („naar du ikke kjender Livet, hvorledes kan du da vide noget om Døden"), hvorfor man ogsaa har sagt om

han end ikke irreligiøs, var han
igion. Ved en streng Opfyldelse
giøse Ceremonier synes han kun
l Hensigt at fremme Ærbødighed
indelag. Han indprentede sønlig
g prædikede Sanddruhed, men
sin Ed; Chineserne i vore Dage
indelig for Bedragerskhed. Han
de selv samme Ord som 400 Aar
s, at man skal gjøre mod andre,
at de skulle gjøre mod os, men
spurgt om, hvad han tænkte om
at man skal gjengjælde Ondt med
han: „hvormed vil du da gjen-
nej, gjengjæld Ondt med Ret-
Godt med Godt“, og paa mange
esernes hellige Skrifter er Gjen-
n paa det tydeligste udtalt og
ævdet, ligesom ogsaa den Dag
: er fød for Chineseren. S. Chi-
under **China.**
s. **Kungsbacka.**
tad i det russiske Gouv. Perm,
or Perm. 11,000 J. Garverier,
, Alabastbrud.
to fyrstelige Helgeninder i den
, om hvem Sagnet fortæller, at
levet i jomfrueligt Ægteskab.
er af Grev Siegfried af Luxem-
ed Kejser Henrik II; da Bagvaskelse
Rygte, underkastede hun sig en
ustadt over gloende Plovjærn
d sin Uskyldighed. Saaledes for-
men det modbevises af forskjellige
ren, hvori denne ytrer Haab om
et barnløse Ægteskab har givet
Sagnet. Efter Kejserens Død
ter; hun døde 3 Marts 1040
Angiv. 1038) og blev begravet
sin Ægtefælle i Domkirken i
niseret af Innocens III 1200.
g er hendes Mindedag. — Den
af den ungarske Konge Bela IV,
eslaus V af Polen, helligede sig
eje, gik ogsaa som Enke i Klo-
292; kanonis. 1690 — Danske
K. vare Knud d. stores Datter
ronning (s. d. A.), som Tyskerne
n sidste Hertug af Sønderjyl-
Egtefælle; sidstnævnte er blandt
e jordede fyrstelige Personer.
er i Alm. enhver ved Øvelse
hed, i snævrere F. („de skjønne
der gaa ud paa at frembringe
nkalde Skjønhedsindtryk: Byg-
dhuggerkunst og Maleri (s. Bil-
Digtekunst, Skuespilkunst og
ekunst. **Frie K.** (artes liberales,
næ) kaldte de gamle de Kund-
gheder, som sømmede sig for
Modsætning til Slavernes for
echaniske Beskæftigelser (artes
) Middelalderens Universiteter
7 f. K: trivium, nemlig Gram-
og Rhetorik, og quadrivium,
tik, Geometri, Astronomi og
emi, Navn paa højere, af Staten
støttede Kunstskoler, hvor yngre
n uden Betaling, nyde Under-

visning i Tegning, Maling, Modellering og de Fag, der ere nødvendige for at uddannes til Kunstner. Der uddeles almindelig til Eleverne Belønninger (Pengepræmier, Medailler o. desl.), medens der for de mere fremrykkede Kunstnere gives Grader ved Akademiet, saaledes at agreeres eller at blive Medlemmer deraf, hvilke sidste i Almindelighed have visse Rettigheder og Pligter og tillige med de fast ansatte Lærere (Professorer) danne et Slags Bestyrelse. For øvrigt ere disse Forhold forskjellig ordnede ved de forskjellige Akademier. Middelalderens Malerlav, helligede St. Lucas (Venezia 1345, Firenze 1350), ere snarere Kunstforeninger, medens det af Federigo Zucchero 1593 i Rom stiftede St. Lucasakademi mere har Lighed med de moderne K. Det første K. i moderne Forstand blev stiftet 1648 i Paris af Ludvig XIV. Derefter dannedes der efterhaanden K. ogsaa i de andre Lande. Det første i Tyskland blev stiftet af Sandrart i Nürnberg 1662; dernæst fik Berlin 1694, Dresden 1697 og Wien 1726 sit K. De i München (stiftet 1770) og i Düsseldorf (stiftet 1820) have udøvet megen Indflydelse paa den nyere tyske Kunst. Kjøbenhavn fik først et mindre K. 1738, der udvidedes og flyttedes til sit nuværende Sted Charlottenborg 1754; dets Stiftelse dateres derfor fra Kong Fredrik V.s Fødselsdag 31 Marts s. A., da det aabnedes. I de første 18 Aar havde det en fransk Periode, væsentlig under Salys Ledelse. Imidlertid voxede en dansk Kunstnerkreds op, som 1772 kuldkastede Fremmedherredømmet; de fleste Udlændinge forlod Akademiet, som under sin Abildgaard-Wiedeweltske Periode betydelig udvidedes og allerede da fik Indflydelse paa Haandværket. Dets særlige Delagtighed i Haandværksstandens Dannelse blev fastslaaet ved Fundatsen af 28 Juli 1814. Under den følgende Periode, som især præges af Eckersbergs Indflydelse paa Kunsten, øvede Hetsch og H. E. Freund en vigtig Paavirkning paa Haandværket. Ved Forordningen af 28 Juli 1857 hævedes denne Forbindelse samtidig med, at Næringsfrihed indførtes; men samtidig fik K.s kunstneriske Medlemmer først fuld Indflydelse paa dets Anliggender, og saaledes har Forholdet holdt sig indtil Nutiden, da man har iværksat en tidssvarende Omordning. K. i Stockholm stiftedes af C. G. Tessin 1735, stadfæstedes og fik Privilegier af Gustav III 1773; dets nuværende Ordning daterer sig fra 2 Jan. 1866. **Kunsthistorie** eller Fremstillingen af Kunstens Udvikling gjennem Tiderne og Efterretninger om dens Dyrkere begyndte egentlig først at komme frem i Middelalderen ved Videnskabernes Gjenfødelse, skjønt der allerede i Oldtiden fandtes Spirer dertil, uden at disse udvikledes videre. Dog indskrænkede den nyere K. sig i Begyndelsen mest til Efterretninger om Kunstnere i biographisk Form, til Dels chronologisk ordnede. Forfattere fra den Tid ere, foruden Ghiberti, hvis Værk ej blev trykt, Vasari og noget senere Palladio, Ligorio, Vignola. Endnu senere skrev Lanzi Italiens K., medens Fiorillo paatog sig i større Sammenhæng at skrive en almindelig K. Et vigtigt Bidrag til K. gav Füeßli ved sit „Künstler-

lexikon". I den nyere Tid have tyske Forfattere som Kugler, Schnaase, Lübke o. fl. stræbet sammenhængende videnskabelige K., medens en Mængde ogsaa tyske, men især franske, engelske og italienske Forfattere have leveret mange værdifulde kunsthistoriske Værker, behandlende dels enkelte Partier, dels en enkelt Kunstart eller en enkelt Kunstners Liv udførlig, ofte med et betydeligt og kostbart Apparat af oplysende Tegninger. Et andet kunsthistorisk Apparat skyldes atter Tyskland i Naglers „Künstlerlexikon" (22 Bd., 1835—53), hvoraf en ny Udgave ved J. Meyer begyndte 1870. Omtrent samtidig fremkom Kunstnerlexika i Frankrig, England o. a. St., som oftest dog udelukkende omfattende det enkelte Lands Kunstnere. I Danmark har K. først sent haft Dyrkere; de ældste Bidrag for danske Kunstneres Vedkommende findes i Sandvigs „Collectanea" (til Dels udskrevet af Weinwich i hans K. og Kunstnerlexikon), i „Danske Magazin" og i Oversættelser af fremmede K. (saaledes Büschings). I lexikalsk Form er Danmarks K. fuldstændigst behandlet i Ph. Weilbachs Kunstnerlexikon. N. L. Høyen har stor Fortjeneste navnlig af Danmarks Kirkebygningers K.; hans Virksomhed i denne Retning er fortsat af Pastor Helms, Kornerup, Løffler o. fl. I almindelig K. og kunstæsthetisk Retning har navnlig J. Lange Fortjeneste, baade som Docent og som Forfatter. **Kunstkammeret** kaldtes de af Frederik III i sidste Halvdel af det 17de Aarh. grundlagte Samlinger, som vare opstillede i 2den Etage af den Bygning, der nu optages af det store kgl. Bibliothek. Ligesom andre samtidige „Kunst- og Raritetskamre" indeholdt det en broget Blanding af fortræffelige og værdiløse Sager: naturhistoriske og ethnographiske Gjenstande, Oldsager fra alle Lande, Mønter, Kunstsager, Malerier, Møbler og Curiosa fra forskjellige Tider. Denne chaotiske Masse ordnedes efterhaanden i Naturalkammeret, Artificielkammeret, Vaabenkammeret, Møntkammeret, Perspectiv- og Modelkammeret, Heltekammeret, hvori saas Billeder af berømte Mænd og Kvinder, osv., men en Ordning af denne Art kunde ikke tilfredsstille vort Aarh.s Krav paa videnskabelig ordnede Museer. Efter at de forskjellige offentlige Samlinger efterhaanden vare grundlagte uden for K., bleve dettes forskjellige Afdelinger afgivne til de nye Institutioner, hvad der var af største Betydning for disses hurtige Udvikling. Resterne af K. opstilledes af C. J. Thomsen (s. d. A.) i et „**Kunstmuseum**", men ogsaa dette rummede mange uensartede og betydningsløse Bestanddele, hvorfor det blev opløst 1866 og fordelt til andre Samlinger (s. **Antiksamling**). Hvad der herefter var tilbage, blev magasineret i Christiansborg Slot, hvor det gik tabt ved Slottets Brand. **Kunstudstillinger** (fr. Expositions, eng. Exhibitions) kalder man periodiske Opstillinger af Kunstværker, som sættes offentlig til Skue, dels af Kunstakademierne, dels paa mere privat Maade af Kunstforeninger, forsamlede Kunstnere o. desl., i den Hensigt enten offentlig at gjøre Rede for deres Virksomhed eller at vinde Publikums Interesse for Kunstværkerne. Allerede 1673 foranstaltede Akademiet i Paris sin første Udstilling; nu har man ved de fleste Akademier K. enten hvert eller hvert andet Aar. I den ældre Tid sondredes bestemt mellem visse sjældnere K., den saakaldte „Salon", hvor kun Medlemmer og Professorer udstillede Arbejder, og de almindelige aarlige Udstillinger for Elever og Agreerede, samt for dem, der i Aarets Løb havde malet Receptionsstykker for at blive Medlemmer; men denne Sondring er efterhaanden bortfaldet. Ved Kjøbenhavns Akademi blev kun holdt 4 „Saloner" (1769, 1778, 1794, 1815). 1821 ophævedes Forskjellen mellem „Salon" og K., og alle Kunstnere have siden den Tid aarlig udstillet deres Arbejder i Akademiets Locale. Fra 1857 fik K. en delvis Selvstændighed ved Siden af Akademiets øvrige Anliggender under Ledelse af en Udstillingscomité, men den er vedbleven at være knyttet til Akademiet, ogsaa efter at man 1883 har faaet en særlig, dels til K., dels til nogle af Akademiets Samlinger opført Bygning bag ved Charlottenborg.

Kunstdrift ell. **Byggelyst**, det Instinkt (s. d. A.) hos Dyrene, der driver dem til at opføre mere eller mindre kunstige Boliger, i det hele dog mere for Ungernes end for deres egen Skyld. Den er ikke meget udpræget hos Pattedyrene (mest hos Gnavere, f. Ex. Egern, Bæver, Bæverrotte og Havremus), men desto mere hos Fuglene (s. **Rede**). Hos Insekterne afgive Termiter, Myrer, Bier og Hvepse Exempler paa en stærk Udvikling af Byggelysten. Sjældnere vise Krybdyr og Fiske (f. Ex. den nordamerikanske Alligator, Hundestejlen, visse Maller, Læbefiske, Kutlinger, Flodulken osv.) Spor til K.

Kunzen, Fred. Ludv. Æmilius, f. 24 Sept. 1761 i Lübeck, viste tidlig ualmindeligt Talent for Musik og slægtede i denne Henseende sin Fader og Farfader paa, der begge vare ansete Musikere og Organister. K. tænkte desuagtet paa at blive Jurist, men gjorde under sit Ophold ved Universitetet i Kiel Bekjendtskab med Mænd som den musikelskende Prof. C. F. Cramer, J. A. P. Schultz o. fl., valgte snart Musiken og rejste 1784 til Kjøbenhavn for at gjøre sine musikalske Evner frugtbringende. Det mærkeligste større Arbejde fra den Tid var Musiken til Baggesens Opera „Holger Danske", der ved de to første Opførelser 1789 gjorde stor Lykke, men snart blev henlagt paa Grund af den Kamp, som opstod om denne Opera og Operaformen i det hele mellem Baggesen og hans Modstandere. Kort efter forlod K. Danmark og tilbragte 6 Aar i Tyskland, dels som Medarbejder ved musikalske Tidender, dels som Capelmester ved Theatrene i Frankfurt og i Prag. 1795 kaldtes han til Kjøbenhavn for at afløse sin Velynder og Ven Schultz som Capelmester, og dette Embede beklædte han indtil sin Død 28 Jan. 1817. — K. har store Fortjenester af Musikens Udvikling i Danmark. Han var ikke blot en udmærket Dirigent og begavet Componist, men tillige en intelligent og fordomsfri Musiker, der langt forud for sine danske Samtidige fattede Mozarts store Betydning. Paa den dramatiske Musiks Omraade var Mozart hans Ideal. Dette fremgaar af hans Syngestykker, blandt hvilke her kunne an-

ten", der for øvrigt allerede var
ſeatret i Frankfurt („Das Feſt
og kun blev omarbejdet til Brug
: Scene, „Hemmeligheden" og
(1796), „Erik Ejegod" (1797),
302), „Gyrithe" (1807). Trods
ad bragte han 1798 første Gang
ozart frem paa den danske Scene.
ſan tutte«, ſom dog (under Rav-
Skole") paa Grund af uheldige
r omtrent gjorde Fiasco ved Op-
afventede bedre Tider og havde
er mange Anſtrængelſer 5 Maj
Don Juan" frem for det danſke
optog Værket med jublende Bi-
midlertid ingenlunde en ſlet og
af Mozart; han beſad baade
ed og Rigdom i det muſikalſke
igte og udviklede den Viſetone,
den nyere danſke, og han havde
en muſikalſke Skat, ſom gjemtes
inſke Folketone. K. fik vel fin
ſom dramatiſk Componiſt, men
ſtrevet Oratorier og Cantater
re Periode mange Inſtrumen-
.
edſtad i Gouv. K. i Storfyr-
land, 50 M. n. v. for St.
en Halvø i Kalaveſi Søen.

d i den hollandſke Del af Øen
re aſiatiſke Archipelag, ved Ku-
Øens veſtlige Del. Frihavn.
Leopold, øſterrigſk Maler, f.
, uddannede ſig i Wien og
malede dels Alterbilleder til
re monumentale Billeder al
iſſe ſidſte fremhæves „Auſtria",
oriſke Figurer, i Statholder-
gelſesſal i Wien.
t til Jærns Omſmeltning al-
tovn, ſædvanlig lige op og ned,
men ofte firkantet udvendig,
jævnlig er beklædt med Jærn.
inges i afvejede Portioner ind
en drives ind temmelig langt
mhuller, ſædvanlig to i Tallet;
n tappes ud gjennem et Tap-
ſtoppet med en Lerprop.
uppelhvælving (Bygningsvæſe-
Af mærkelige ældre K. nævnes
n, ſom er den ældſte, og So-
ſtantinopel.
(Oldtidens Cyrus), Flod i
nskaukaſien, udſpringer i de
n. v. for Kars og løber med
ig forbi Tiflis til det kaſpiſke
beligſte Biſloder ere fra højre
tidens Araxes) og fra ven-
og Alaſan. Længde 120 M.
g, øſterrigſk Politiker, f. 1811
ſlægt, blev tidlig Medarbejder
rigſke Blade og grundlagde
Ugebladet „Grenzboten" for
nſke Bevægelſe og vakte en
Belgien. 1842 flyttede K.
for at knytte Øſterrig nær-
, men opgav dets Ledelſe i
var bleven valgt til Frank-

furtforſamlingen. I Oct. 1848 nedlagde K. ſit Valgbrev og overtog i Wien Bladet „Oſt-deutſche Poſt", der ſkulde forſvare Tyſkernes Ret imod Slaverne; men efter Krigen 1866 lod K. det gaa ind, misfornøjet med Øſterrigs Udſtillelſe fra Tyſkland. Fra 1861 var K. Medlem af den nedreøſterrigſke Landdag og af Rigsraadets Underhus og hørte i begge Forſamlinger til de tyſke liberales Ordførere. D. 1884.

Kurdân, ſ. Beiram.

Kurdiſtan (d. e. Kurdernes Land) betegner i udvidet Betydn. det Bjærgland, ſom fra Ararat og Søen Van ſtrækker ſig mod S. mellem Floden Tigris og Perſien til hen imod Bagdad. Det har gode Skove og mange ſmukke, af klare Floder gjennemſtrømmede Dale, der frembringe herlig Vin og ypperlige Frugter. Kvægavlen er meget betydelig. **Kurderne**, hvis Antal angives til c. 2 Mill., ere et næſten uafhængigt Folk af indoeuropæiſk Oprindelſe og bekjende ſig til Muhammedanismen. De leve af Agerdyrkning og Kvægavl. Medens de af ældre Forfattere ſkildres ſom uforbederlige Røvere, ſaa de af nyere et noget bedre Vidnesbyrd. De ſtaa under en Mængde Smaafyrſter, der tidligere levede i idelige Fejder, men blandt hvilke de tyrkiſke Paſchaer dog have formaaet at tilvejebringe en mere rolig og ordnet Tilſtand.

Kure, et ældre Navn for Borg- og Taarnvægtere.

Kurêter, i Oldtiden 1) et vildt Folk, der førſt boede paa Euboa, ſiden i Ætolien og endelig i Akarnanien; 2) Zeus's og Rheas Præſter paa Kreta, ſom opførte Vaabendanſe ved disſe Guddommes Feſter (Larmen af deres Vaaben ſkal efter Sagnet have hindret Kronos i at høre den nyfødte Zeus's Skrig og derved frelſt dennes Liv). De ſammenblandes hyppig med Korybanterne.

Kurfyrſter (d. e. kaarende, vælgende Fyrſter, af küren, kaare) kaldtes i det tyſke Rige de Fyrſter, ſom havde Ret til at vælge Rigets Overhoved, Kongen eller Kejſeren. Efter at Carolingerne, under hvem Riget havde været arveligt, vare uddøde i den tyſke Linje 911, forenede Hertugerne over de gamle Hovedſtammer Sachſer, Franker, Bayrer, Schwaber og Lothringer ſig om at lede Valget, naar en Konge var død. Antallet af de fyrſtelige Vælgere var fra førſt af ubeſtemt; ſenere gik de gamle Hertugers Magt og Indflydelſe over paa beſtemte Værdigheder og Territorier, navnlig paa Ærkebiſkopperne af Mainz (der ſædvanlig indtog den førſte Plads, hvorfor Valget ogſaa foretoges i hans Dioces), af Trier og af Köln, ſamt Pfalzgreven ved Rhinen, Hertugen af Sachſen, Markgreven af Brandenburg og Kongen af Böhmen, der allerede ved Richard af Cornwallis's Valg 1256 traadte frem ſom fortrinsvis berettigede Vælgere og det tyſke Folks Repræſentanter. Denne høje Stilling vidſte disſe 7 Fyrſter i den følgende Tid at hævde, og efter at de 1338 havde ſluttet den ſaakaldte **Kurforening** i Renſe for at ſikre deres Valgret mod fremmed Indblanding, navnlig af Paverne, ſtadfæſtede Kejſer Carl IV i den gyldne Bulle 1356 deres Myndighed. Ved Valget, ſom ſkulde ſke i Frankfurt, var Stemmeflerhed afgjørende; Kro-

ningen skulde foregaa i Aachen. Med Undtagelse af, at Kongen af Böhmen fra Wenceslaus's Afsættelse 1400 til 1708 ikke udøvede sine Rettigheder i Kurfyrstecollegiet, blev K.s Tal uforandret indtil den westfalske Fred. Da Frederik V af Pfalz var erklæret i Riges Acht og hans Kurværdighed overdraget til Bayern, oprettede man 1648 en 8de Kurværdighed for Pfalz paa den Betingelse, at den atter skulde ophøre, hvis den bayerske Wittelsbacher Linje uddøde, i hvilket Tilfælde den bayerske Kurværdighed paa ny skulde tilfalde Pfalz. 1692 kom en 9de Kur til for Braunschweig-Lüneburg (Hannover), som dog først efter langvarig Modstand af Rigsstænderne, især af K., blev indført i Kurcollegiet 1710. Da Huset Bayern uddøde 1777 og dets Lande tilfaldt Pfalz, gik den bayerske Kurværdighed ind, og K.s Tal gik igjen ned til 8. K., som havde deres Værdighed arvelig efter Førstefødselsretten, ligesom Kurlandene vare udelelige, gjorde Udkast til Valgcapitulationen og dannede paa Rigsdagene et eget Collegium; de havde kongelig Rang (dog uden Titel af Majestæt) og vare frie for Rigskammerrettens og Rigshofrettens Jurisdiction; de vare ogsaa i Besiddelse af Ærkeembederne (s. d. A.). K. af Mainz havde som Tysklands Ærkekansler Directoriet over Rigsdagene og Kurfyrsteraadet samt Ledelsen af Kejservalget og stod efter Reformationen i Spidsen for de katholske Rigsstænder (Corpus Catholicorum); han eller K. af Köln forrettede Kejserkroningen, efter som den foregik i den enes eller i den andens Stift. K. af Pfalz var under Kronvacancen Rigsvicar i Franken, Bayern, Schwaben og ved Rhinen, ligesom K. af Sachsen i Landene under sachsisk Ret; sidstnævnte stod i Spidsen for de evangeliske Rigsstænder (C. Evangelicorum). Efter de Forandringer, som i Følge den franske Revolution foregik i Tysklands Omfang og Organisation, blev ved Ordningen 1803 kun én gejstlig K. tilbage, nemlig K. af Mainz som Rigsærkekansler, hvorimod der oprettedes 4 nye verdslige Kurværdigheder, Baden, Würtemberg, Hessen-Kassel og Salzburg; den sidste, der var oprettet for den forrige Storhertug af Toscana, forlagdes 1805 til Würzburg. Ved Rhinforbundets Stiftelse og det tyske Riges Opløsning 1806 tabte Kurværdigheden sin Betydning; Titlen afløstes af Konge- eller Storhertugtitlen, og kun Regenten i Hessen-Kassel vedblev at føre Kurfyrstetitlen, ogsaa i det tyske Forbund, hvor han havde Rang næst efter Kongerne, indtil denne sidste K. ophørte ved hans Lands Indlemmelse i Preussen 1866.

Kurhessen, s. Hessen-Kassel.

Kurilerne, en Øgruppe i det store Ocean, der i en Kjæde strækker sig fra Kamtschatkas Sydspids Cap Lopatka til den japanske Ø Jeso. Øerne ere bjærgfulde og meget vulkanske, men kun sparsomt beboede af et Jæger- og Fiskerfolk, der ligner Kamtschadalerne. De vigtigste Øer ere fra N. mod S. Paramuschir, Onekotan og Simusir, der høre under Rusland, Urup, Iturup og Kunaschir, der regnes til Japan. **Kuriler Strædet**, mellem Sydspidsen af Kamtschatka og den japanske Ø Paramuschir, fører fra det store Ocean ind i det ochotske Hav.

Kürische Haff, en Kystsø i den preussiske Prov. Øst-Preussen, skilles ved den 14 M. lange, smalle Landtunge kurische Nerung fra Østersøen, til hvilken den har Afløb gjennem den snævre Aabning ved Memel, er c. 30 □ M. stort og optager flere Vandløb, af hvilke Memel ell. Njemen er det eneste af Betydning.

Kurland, et Gouvernem. i det vestlige Rusland, omgivet af Østersøen og Riga Bugten samt Gouv. Lifland, Vitebsk og Kovno. 496 □ M. med 688,000 I. (1880). K. er et Sletteland med Fald mod N. og paa mange Steder, navnlig ved Kysterne, med sumpet Jordbund. De vigtigste Vandløb ere Düna og Aa, der falde i Riga Bugten, og Windau, der falder i Østersøen. Agerdyrkning er Hovederhverv; en stor Del af Arealet er skovbevoxet. Befolkningen bestaar af Letter, der her kaldes Kurer, Liver, Tyskere, der navnlig bo i Stæderne eller som Godsejere paa Landet, Polakker og Jøder. Hovedstad Mitau. — K. tilhørte tillige med Lifland fra Midten af det 13de Aarh. Sværdridderne; da disse ikke længere kunde forsvare sig mod Russernes Indfald, afstod den sidste Ordensmester Gotthard Kettler 1561 Lifland til den polske Konge og beholdt K. med det dertil hørende Semgallen som verdsligt Hertugdømme under Polens Lenshøjhed. Han indførte Reformationen og døde 1587, hvorpaa Landet gik i Arv til hans Efterkommere. En af disse, Fred. Vilhelm, blev 1710 gift med den russiske Prinsesse og senere Kejserinde Anna Ivanovna, men døde allerede 1711 i sit 19de Aar; med hans Onkel Ferdinand uddøde Kettlers Slægt 1737, hvorpaa Kejserinde Anna fik sin Yndling Biron (s. d. A.) indsat til Hertug i K. Hans Søn Peter var den sidste Hertug, idet Katharina II strax efter Polens Opløsning 1795 indlemmede K. i Rusland.

Kurmark kaldtes indtil det tyske Riges Opløsning 1806 den større Halvdel af Mark Brandenburg (den mindre Del hed Neumark) og omfattede Altmark, Vormark ell. Priegnitz, Mittelmark, Uckermark m. m.

Kursk, 1) Gouvernem. i det sydlige Rusland, omgivet af Gouv. Orel, Voronesch, Charkov, Poltava og Tschernigov. 844 □ M. med 2,308,000 I. (1881). Landet er en bølgeformet Slette, gjennemskaaren af Floderne Seim, Psiol og Vorskla, der høre til Dnjeprs, og Donetz med dens Biflod Oskol, der hører til Dons Flodsystem. Agerdyrkning er Hovederhverv; der dyrkes megen Hamp, Hør, Humle og Tobak. 2) Hovedstad i Gouv. K., 62 M. s. til v. for Moskva. 32,000 I. Bispesæde. Stort gejstligt Seminarium med 1000 Elever. Her holdes aarlig en stor Messe, der samler indtil 80,000 Kjøbmænd saa vel fra Europa som fra Asien, og hvormed tillige er forbundet et stort Hestemarked.

Kurtz, Joh. Heinr., tysk Theolog af gammellutherisk Retning, f. 1809 i Nærheden af Aachen, blev 1850 ansat som theol. Prof. ved Universitetet i Dorpat, men tog 1870 sin Afsked og lever siden den Tid i Tyskland, beskæftiget med literære Arbejder. Det er navnlig det gamle Testament og Kirkehistorien, han har gjort til Gjenstand for sine Studier, og som hans Hoved-

rones hans „Geschichte des alten
b., den mindre „Lehrbuch der Hei-
e" (16de Udg. 1884) og den endnu
e „Biblische Geschichte" (38te Udg.
store „Handbuch der Kirchenge-
for theologiske Studerende bereg-
der Kirchengeschichte" (9de Opl.
o forskjellige danske Oversættel-
lle har været den ogsaa her i
rugte „Studenterbog", og den
Dansk oversatte kortfattede „Lebe-
storien for højere Læreanstalter".
. Ny-Lattaku, Stad i Batla-
i Sydafrika, n. for Griqua-
000 I., er en vigtig Missions-

ede (Compositæ), Familie af de
den. Urte- ell. træagtige Plan-
jerribbede Blade uden Axelblade.
en Kurv; Blomsten oversædig;
de, knokformet; Kronen 5delt.
med sammenvoxede Støvknappe.
en Frøhvide. De kunne ind-
ronede, Læbekronede og Rør-
ed Udelukkelse af den mellemste
etandsgruppen med lutter
kroner, Astergruppen med
ekroner og tungedannede Rand-
rtgruppen med lutter rør-
og Tidselgruppen, lige-
b en ringformet Opsvulmning
et er den største Plantefamilie,
Arter og udgjør $\frac{1}{10}$ af de to-
ter. Har navnlig hjemme i
g varme Egne, flest i Amerika.
e er en Bue, sammensat af et
kelbuer, der have fælles Tan-
ammenstødspunkter og lodret
elslinjen (jvfr. Hvælving).
Kurgraven, den ældste Befæst-
g til Værn mod Tyskland, var
stige jyske Konge Godfred under
Kejser Carl d. store i Beg. af
bestod af en Vold, som kun
ed en foranliggende dyb Grav,
nje overskærer Kropperhede fra
sydvestlige Vig af Slien) til
ideaa, i en Længde af 3 M.
blev understøttet af Naturen,
ende, i hine Tider ubeboede
dtil Ejderen var opfyldt med
Moradser. I det næste Aarh.
gere opført et nyt og stærkere
e, for hvilket K. derefter kom
Udenværk.
tysk Literærhistoriker, f. 1805
Forældre, som allerede som
d, blev 1827, da han stude-
Leipzig, indviklet i de mod
ne" rettede Undersøgelser, gik
hvor han studerede orientalske
inesisk, men vendte 1830 til-
. Her var han journalistisk
München, hvor han samtidig
ger over chinesisk Grammatik,
urg. I sidstnævnte By blev
art for Udgivelsen af et Op-
e Zeit", idømt to Aars Fæst-
dennes Afsoning gik han til

Schweiz og fik her Ansættelse som Professor i tysk Sprog og Literatur, først i St. Gallen, derpaa (fra 1839) i Aarau, hvor han siden 1846 tillige var Cantonsbibliothekar. D. 1873. K. havde 1830 strevet et Værk paa Fransk om China og 1836 en Oversættelse af en chinesisk Digtning, „Das Blumenblatt", men vandt først literær Anseelse ved sine talrige Arbejder over tysk Literatur, af hvilke især „Geschichte der deutschen Literatur" med Prøver af Forfatterne (3 Bd., 1851—59; 7de Udg. i 4 Bd., 1876—82) med Rette har faaet stor Udbredelse, men ogsaa „Handbuch der poet. Nationalliteratur der Deutschen" (3 Bd., 1840—43; 3dje Opl. i 6 Bd., 1859) og „Handb. d. deutsch. Prosa" (3 Bd., 1845—52) ere grundige og instructive Haandbøger. Derimod have hans Udgaver af ældre og yngre tyske Forfattere (Burkhard Waldis, Grimmelshausen, Schiller, Goethe) mindre Værd.

Kurz, Herm., tysk Digter, f. 30 Nov. 1813 i Reutlingen, studerede Theologi i Tübingen og privatiserede derpaa, literært beskæftiget, i forskjellige württembergske Byer, længst i Stuttgart, indtil han 1863 ansattes som Universitetsbibliothekar i Tübingen; her døde han 1873. Som hos de schwabiske Digtere i Almindelighed er ogsaa i K.s Digtning Gemytsvarme og jævn Folkelighed fremherskende Egenskaber, men de ere her forbundne med større kunstnerisk Smag og Indsigt end hos de fleste af hans Landsmænd. Hans prosaiske Skrifter ere for største Delen Fortællinger af Folkelivet, saaledes „Der Sonnenwirt" (3 Bd., 1855), hans bedste og mest bekjendte Arbejde, og Samlingerne „Der Weihnachtsfreund" (1856) og „Erzählungen" (3 Bd., 1859—61). Foruden disse maa nævnes Romanen „Schillers Heimatsjahre" (2 Bd., 1843). Af Ariosts „Rolando" og af Gottfried v. Strassburgs „Tristan und Isolde" leverede han (1840 og 1844) fortræffelige Oversættelser, og i de sidste Aar af sit Liv var han Paul Heyses Medarbejder ved Udgivelsen af „Deutscher Novellenschatz" og „Novellenschatz des Auslandes". Efter hans Død udgav Heyse hans „Gesammelte Werke" (10 Bd., med Biographi, 1874—75).

Kurzbauer, Eduard, østerrigsk Maler, f. 1840 i Wien, d. 1879 i München, uddannede sig i Wien og hos Piloty i München til en fremragende Genremaler. Blandt hans Arbejder nævnes „Indfangne Flygtninge" og „Landfest i Württemberg".

Kusch Abasi, s. Scala nuova.

Kusken (Auriga), Stjernebillede ø. for Perseus. Heri en Stjerne af første Størrelse, Geden (Capella), og to mindre s. for samme, Kiddene (Hoedi). De findes i Mælkevejen.

Kussoblomster, Hunblomsterne af Brayera anthelminthica, et Træ af Rosenfamilien, der vorer i Abessinien. Benyttes som Lægemiddel mod Bændelorme.

Kustendsche ell. **Kostandschi**, befæstet Stad i Konger. Rumænien, Prov. Dobrudscha, ved det sorte Hav, 38 M. ø. for Bukurescht. 10,000 I. Jærnbaneforbindelse med Tschernavoda ved Donau. Søbade.

Kutais, forhen Mingrelien, 1) Gouvernement i det russiske Transkaukasien, mod N.

begrænset af Kaukasus's Hovedkjæde, der her har Punkter indtil 16,000 F.s Højde, og mod S. af de indtil 9,000 F. høje Persathi Bjærge. 375 □ M. med 570,000 J. Gjennem Landets Midte flyder Rion til det sorte Hav over en frugtbar Slette. Kvægavl er Befolkningens Hovederhverv. 2) Hovedstad i Gouv. K. ved Floden Rion, hvor den træder ud af Bjærgene. 13,000 J. Livlig Handel. Tidligere Hovedstad i Konger. Imerethi.

Kutĕragummi, s. Bassoragummi.

Kutling, norsk Suter (Gobius), Fiskeslægt af de brystbugfinnedes og pigfinnedes Gruppe, udmærket derved, at Bugfinnerne ere sammenvoxede og ombannede til et tragtdannet Redskab. Det er i det hele Smaafiske, der opholde sig paa lavt Vand tæt ved Bredden; de fleste Arter tilhøre de varmere Have; dog findes der ogsaa flere ved de danske og nordiske Kyster. Hos nogle har man iagttaget en lignende Redebygning som hos Hundestejlen. I det indiske Hav gives der nogle afvigende Former med ikke sammenvoxede Bugfinner, som formaa at benytte deres Bryst- og Bugfinner ligesom Poter og derfor ofte stige op paa Stene og Klipper oven for Vandet for at jage efter Insekter.

Kutschkesangen, en tysk Soldatervise, som opkom under Krigen med Frankrig 1870—71 og fik stor Udbredelse for sin haanlige Omtale af Napoleon III. Den udgaves for at være skreven af en Infanterist Kutschke, men var i Virkeligheden forfattet af en Feltpræst H. A. Pistorius (f. 1811, d. 1877).

Kütschuk-Kainărdschi, Flække i Fyrstendømmet Bulgarien, 2 M. s. ø. for Silistria, bekjendt af Freden 21 Juli 1774, som endte den første Krig mellem den russiske Kejserinde Katharina II og Tyrkiet; dette afstod Asov, Fæstningerne Kinburn, Kertsch og Jenikale m. m. og indrømmede Russerne fri Skibsfart paa det sorte Hav.

Kuttenberg, bøhm. Hora-Kutná, Bjærgstad i Böhmen, 8 M. ø. til s. for Prag. 13,000 J. De herværende, 1237 opdagede Sølvminer med en 2,000 F. dyb Schacht ere i stærkt Forfald, hvilket til Dels ogsaa gjælder om de tidligere righoldige Bly- og Kobberværker. Vigtig Bomuldsindustri og Roesukkerfabrikation.

Kutter, et Skib med ēn Mast. Paa Grund af dens Form og det store Sejlareal egner den sig til hurtig Sejlads. Ofte benyttes Ordet K. til at betegne et til Lystsejlads bestemt Fartøj, hvad enten det har ēn eller to Master.

Kutting, Maal for flydende Varer paa Island, lig 8 Potter.

Kutūsov, Michael [sof], russisk Feltherre, f. 16 Sept. 1745, indtraadte 1761 i Hæren og deltog 1764—69 i Krigen i Polen og 1770—74 imod Tyrkerne. 1787 blev K. Gouverneur paa Krim og udmærkede sig 1788—90, især ved Otschakovs og Ismails Indtagelse. 1801 blev K. Generalgouverneur i St. Petersborg og førte 1805 den russiske Hær i Slaget ved Austerlitz, der blev leveret imod hans Vilje. K. var senere Generalgouverneur i Litauen og førte 1811—12 Hæren imod Tyrkerne, hvem han ved sin Energi tvang til Freden i Bukarest. K., som derved havde vundet stor Folkeyndest, fik i Aug. 1812 Overanførselen i Kampen mod Napoleon I og viste stor Klogskab saa vel ved sin Tilbagevigen som i Slaget ved Moskva og under Forfølgelsen af den tilbagegaaende Fjende, særlig i Slaget ved Smolensk; han vandt Titel „Fyrst Smolenskij" og blev Marschal. 25 Marts 1813 udstedte K. i Kalisch et Opraab til Tyskerne om at rejse sig imod Napoleon, men døde en Maaned senere af Overanstrængelse i Bunzlau i Schlesien 28 Apr. 1813. Et Mindesmærke er rejst ham i St. Petersborg foran Isaakskirken.

Kuvlunger kaldtes det Parti, som bestaaende af Levninger af Magnus Erlingssøns Tilhængere stiftedes 1185 for at opretholde de kirkelig-oligarchiske Synsmaader og bekæmpe Kong Sverre; det tog til Høvding en (virkelig eller foregiven) Søn af Kong Inge, der fordi han havde været Munk i Hovedøen af Birkebenerne kaldtes Kuvlung (af kufl, Munkehætte); det havde sine Holdepunkter om Oslo, men satte sig flere Gange i Besiddelse af Nidaros og Bergen, indtil det blev overvundet af Kong Sverre 1188.

Kux (bøhm. kukus), Aktie i et Bjærgværk.

Kuxhaven [sen], Flække i det til Hamborg hørende Amt Ritzebüttel, paa Sydsiden af Elbens Udløb i Nordsøen. 2,000 J. Havn, Lods- og Ovarantæneanstalter. Stærkt besøgte Søbade.

Kvabbe, norsk Lake (Lota vulgaris), en Torskeart, ligner Langen, men er forholdsvis kortere, har et bredt Hoved, en kort, stump Snude og en mere fremtrædende Bug; Farven er marmoreret af Gult og Sort. Den kan blive 3—4 F. lang. K. er en Ferskvandsfisk, der er udbredt over næsten hele Europa og findes i flere af de danske Søer; den er sejlivet og træg og lurer paa sit Bytte, skjult under en Sten paa Bunden af Vandet. Kjødet er velsmagende og let fordøjeligt. Havkvabbe (Motella) kaldes en nærstaaende Slægt af Torskefamilien, udmærket derved, at den første Rygfinne er ganske lav, og ved Tilstedeværelsen af flere Skjægtraade paa Snuden; for øvrigt ligne de K. og Langen. Flere Arter leve i de nordiske Have (M. cimbria, mustela, tricirrata).

Kvabso (Cyclopterus lumpus), ogsaa kaldet Stenbider, Kulso, Graaso, Havpadde (norsk „Rognkaxe"), er en ved sin plumpe, korte, kantede Legemsform, sit hæslige Ydre og sin slimede, med enkelte (7) Rækker af Benknuder væbnede Hud udmærket Fisk af Skivefiskenes Familie. Farven er hos Hunnen mørk, graabrun eller graasort med lysere Bug, hos Hannen i Legetiden graablaa med smuk orangegul eller rød Bug. Skelettet er temmelig blødt og svampet. K. kan blive ½ Alen lang og naa en Vægt af 3—4 Pd.; den er udbredt fra Grønland til Englands Sydkyst og dybt ind i Østersøen; som andre Bundfiske er den dorsk og sejlivet og holder sig i Regelen stille, hæftet ved sin (af Bugfinnerne dannede) Sugeskive; kun i Legetiden kommer den nærmere op til Kysten. Hannen bevogter Æggene. Som Næringsmiddel staar Hunnen (Kvabsoen) ved sit overordentlig løse Kjød tilbage for Hannen (Stenbideren).

Kvaderformation, en i Mellemeuropa meget udbredt Afdeling af Kridtformationen, der under-

kvadersandsten, Planer og yngre
ndsten. **Kvadersandsten**, en fin-
bsten, der især er charakteristisk
ichsiske Schweiz, hvor den paa
ens ulige Modstandsevne mod
rder i maleriske Søjler, Pyra-
vinger. Navnet hidrører fra,
sig kløve i regelmæssige Kvadre,
aa benyttes meget som Byg-
jsen.
store tilhuggede Sten, i det
oftest kaldte „hugne Sten",
il Mure, som skulle være af
elig Styrke og Skjønhed, saa-
Kajer, Pragtbygninger m. m.
særlige Former efter den Con-
de skulle anvendes, eller de ere
bere og Bindere, disse sidste
haleform. I Kvaderstensmure
t gotiske Forbandt (s. Forbandt).
nentsiden) og de yderste Dele
Flader giver man i Regelen
ning end de øvrige Dele. Paa
ostbarhed opføres sjælden hele
nen man anvender dem kun
en, medens den indre Del
ires af raa eller brændte Sten.
r række da Binderne ind og
: mellem denne og Ydermu-
ısmure anvendes ofte Ankere,
per til Forbindelse mellem de
i Danmark anvendes til K.
onere Sandsten og Kalksten.
astronomisk Instrument, for-
elen af en Cirkel, der tjener
rnernes Højde i et hvilket
, naar den kan drejes om en
: til at maale Stjernernes
aar den er fast anbragt paa
ord—Syd bygget Mur (qua-
Tychonicus). Denne sidste
e Brahe og forbedredes af
ved Anbringelsen af en Kik-
:l hin bevægelige som denne
maattet vige Pladsen for
antredsen, der ere forsynede

arallelogram med lige store
Vinkler. Som Enhed ved
ges det K., hvis Side er
Ex. Kvadratfod (□'), det
1 Fod). Fladeindholdet af
ı Potens af Sidens Antal
s. Ex., hvis Siden er 5
: 25 Kvadratalen. I Arith-
erfor 2den Potens K. I
noteres ♮, et Gjenkaldelses-
t, der hæver Virkningen af
♯ ell. ♭ for alle efterfølgende
tavn i samme Takt. × ell.
nstændighederne ved 𝄪 ell.
skriver sig fra B quadrum
Alphabet i Mus.). K. (ell.
ogtrykkerierne et Stykke til
re aabne Rum i en Co-
adratindhold, d. s. s. Flade-
2den Potens af Tallene i

Talrækken (altsaa 1, 4, 9, 16 osv.). **Kvadratisk**, hvad der har Form af et Kvadrat; **kvadratisk Ligning**, en algebraisk Ligning af 2den Grad. **Kvadratrod** af et Tal, det Tal, som opløftet til 2den Potens frembringer det givne; f. Ex. K. af 64 er ± 8, fordi $(\pm 8)^2 = 64$. **Kvadratskat**, s. **Bygningsafgift**. **Kvadratskrift**, saaledes kaldt efter sin regelmæssige Form, eller assyrisk Skrift (»Ktáb Assuri«), fordi den siges at være bragt af Esra fra det assyriske, d. e. chaldæiske, Exil, er Navnet paa den nyere hebraiske Skriftart, der hen imod det 1ste Aarh. f. Chr. fortrængte den ældre, sædvanlig kaldt »Ktáb Ibri«; denne sidste sluttede sig til den samaritanske og phønikiske Skriftart og holdt sig endnu paa Hasmonæernes Mønter fra det 2det Aarh. f. Chr. Jvfr. **Hebraisk Sprog**. **Kvadratur**, Forvandling af en plan Figur til et lige saa stort Kvadrat. Løsningen af denne Opgave ved geometrisk Construction, d. v. s. ved Brug alene af Passer og Lineal, er for de r e t l i n j e d e Figurers Vedkommende let; derimod er C i r k l e n s K. en uløselig Opgave, som for øvrigt heller ikke har praktisk Interesse, da man kan beregne Cirklens Fladeindhold med saa stor Tilnærmelse, man vil, og for saa vidt ogsaa bestemme et med Cirklen lige stort Kvadrat. I videre Forstand bruges Ordet K., især i Integralregningen, om Beregningen af enhver Figurs Fladeindhold. K. i Astronomien, s. **Aspecter**. **Kvadrere** er i Arithmetiken at opløfte til 2den Potens, i Geometrien at forvandle en Figur til et lige saa stort Kvadrat.

Kvagga, s. **Tigerhest**.

Kvaksalver kaldes enhver, der uden at have taget den anordnede Lægeexamen eller paa anden Maade at have faaet Regeringens Autorisation til at udøve Lægepraxis giver sig af med at tage Syge i Cur. Efter den gjældende danske Lovgivning straffes den, der driver **Kvaksalveri**, med Bøder eller simpelt Fængsel, under skærpende Omstændigheder med Fængsel paa Vand og Brød. Efter den gjældende norske Lovgivning er K. nu ikke i og for sig strafbart, men kun under qualificerende Omstændigheder, saasom naar det øves paa en bedragersk Maade eller der derved tilføjes Skade.

Kvalk, **Kvalkved**, s. **Snebolle**.

Kvalme, den ubehagelige Fornemmelse, der plejer at gaa forud for Brækning, men ogsaa kan opstaa uafhængig heraf ved forskjellige Indvirkninger, skyldes en Paavirkning af visse ubekjendte Følenerver.

Kvalø, to Øer ved det nordlige Norges Kyst, som have deres Navn af Hval, der her udtales Kval. Den sydlige K. ligger v. for Tromsø og er 13¼ □ M. (746 □ Km.) stor med 1,900 I. Den nordligere, som hører til Finmarkens Amt, og paa hvis Vestside Kjøbstaden Hammerfest er beliggende, er 6 □ M. (339 Km.) og har, Byen iberegnet, 2,350 I.

Kvan (Archangelica), Slægt af Skjærmplanternes Familie, ere særdeles store og kraftige Planter med kjødfulde Rødder, oppustede Bladskeder og flere Gange fjersnitdelte Blade samt efter Blomstringen stærkt hvælvede Skjærme; de voxe paa fugtige Steder, baade ved Vandløb og ved Stranden, og findes saa vel i Danmark som i Norge.

Kvantsvis (tysk: Quant, Skin, forstilt Handling), paa Skrømt, for et Syns Skyld.

Kvart (af lat. quartus, den fjerde) bet. i Musik den 4de Tone i en Toneart eller et Interval paa 4 Trin, som forekommer i 3 Størrelser. Den rene K. bestaar af en stor Ters og lille Sekund (c-f af c-e og e-f), den forstørrede af en stor Ters og stor Sekund (c-fis af c-e og e-fis), den formindskede af en lille Ters og lille Sekund (c-fes af c-es og es-fes). Da den forstørrede K. bestaar af 3 Heltoner, kaldtes den tidligere Tritonus. K. kaldes ogsaa A-Strængen (den 4de Stræng) paa Bratschen og Violoncellen, og denne Benævnelse er overført paa Violinens A-Stræng, skjønt denne er 3dje Stræng (Violinens 4de Stræng kaldes Kvint). I Fægtekunsten betegner K. et Hug eller Stød mod Modstanderens venstre Side, enten Hoved og Hals (høj K.) eller Bryst (dyb K.). S. ogsaa Format. K. sat til Instrumentnavne bet., at Arten stemmer en K. højere eller dybere end Hovedinstrumentet, f. Ex. Kvartfløjte, Kvartfagot. Kvartcirkel, s. Kvint.

Kvartāl, Fjerdingaar; kvartaliter, fjerdingaarsvis.

Kvartēr (af fr. quartier) betegner alm. en Fjerdedel af et Hele, saaledes ¼ Time og ¼ Alen ell. 6 Tommer; dernæst betyder det saa vel en Del af en By, Stadsdel, som spec. en Bolig. Kvarterfrihed, s. Asylret; Kvarterstrid, den Strid, som Ludvig XIV førte med Pave Innocens XI om Kvarterfriheden. Kvarter i Militærspr. den en Soldat eller en Afdeling anviste Bolig, i Modsætn. til Bivouak ell. Lejr; ogsaa d. s. s. Skaansel, Pardon (give K., bede om K.). Hovedkvarter, Boligen for den øverstcommanderende for en Hær i Felten, dernæst det den øverstcommanderende umiddelbart tildelte Personale eller endelig selve den øverstcommanderende. Vinterkvarter, i en ældre Tids Krigsførelse de Byer og Egne, hvor en Hær indkvarterede sig for den Aarstid, hvor det ublide Vejrlig lagde Hindring i Vejen for Krigsforetagenderne og disse derfor stilledes i Bero af begge de krigsførende. K. er til Søs en Inddeling af Mandskabet. Til Orlogs deles dette i to K., Kongens og Dronningens K. eller styrbords og bagbords K., saaledes at, efter at Mandskabet har erholdt sit Nummer, udgjøre alle de ulige Nummere styrbords og alle de lige Nummere bagbords K. Kvartermester, den laveste Klasse Underofficerer om Bord i et Krigsskib. Kvartermand, Opsynsmand ved Fabrikarbejde. Første og sidste Kvarter ere de Maanephaser, som finde Sted, naar Maanen er fjærnet 90° i Længde fra Solen og derfor viser sig halvt oplyst. I første K. er den begrænsende rette Linje til venstre, i sidste til højre.

Kvartēt (it. quartetto, fr. quatuor), en Composition for fire Sangstemmer eller for fire Instrumenter. Da Firstemmigheden lige fra det 15de Aarh. viste sig heldig at kunne omfatte den harmoniske Fuldstændighed og Tydelighed i Forening med Fremstillingens Simpelhed og Udførelsens Overkommelighed, blev K. en fortrinsvis benyttet Kunstform. Den mangestemmige Sættemaade, som udviklede sig et Par Hundrede Aar senere, indskrænkede noget Brugen af Kvartetformen. Men mod Slutningen af det 18de Aarh. tog med den instrumentale og i vort Aarh. med den firstemmige Chorsang K. nyt Opsving. Man har K. for Damestemmer (to Sopraner, to Alter), for Mandsstemmer (to Tenorer, to Basser), for blandede Stemmer (Sopran, Alt, Tenor, Bas) og endelig i mangfoldig Sammensætning for Instrumenter. Den vigtigste og den, for hvilken de betydeligste Componister med Forkjærlighed have stræbt, er Stryge-Kvartetten (to Violiner, Bratsch, Violoncel). Claver-Kvartet betyder, naar ikke anderledes forklares, Claver, Violin, Bratsch og Violoncel. Solo-Kvartet kaldes en K. for fire enkelte Sangstemmer, i Modsætning til Dobbelt-Kvartet, der fordrer to Personer paa hver Stemme, eller til Chor-Kvartet. Solo-Kvartet for Instrumenter kaldes den K., hvori Principalstemmen er et Soloparti og de tre andre Stemmer underordnede som dennes Ledsagere. K. bruges snart om Compositionen, snart om fire Personer, der udføre en K., snart endelig om Stemmerne eller Instrumenterne, som den tager i Brug.

Kvartprocentskatten, en ved forskjellige Forordn. af 1768 og 1773 paabudt Afgift af ¼ pCt. af de i faste Ejendomme udlaante Capitaler; den ophævedes 1809, men blev dog bestaaende i de vestindiske Besiddelser.

Kvarts, et af de mest udbredte Mineraler, der krystalliserer i Combinationer af sexsidede Prismer (med Tværstriber paa Sidefladerne) og Pyramider, henhørende til det hexagonale System, men ogsaa forekommer bjærv; den har et muslet Brud, Haardheden 7 (ridser Glas, men ridses ikke af Staal) og Vægtfylden 2,7. K. bestaar af Kiselsyre og er i den reneste Tilstand som Bjærgkrystal farveløs og glasglinsende, men efter Beskaffenheden og Mængden af indblandede Stoffer forekommer K. med meget forskjellige Farver og danner en Mængde Varieteter. Som nogle af de vigtigste maa foruden Bjærgkrystal især udhæves Amethyst, almindelig K., Jaspis, Kiselskifer, Hornsten, Flint, Chalcedon, Carneol saa vel som Agat, der er en Blanding af flere Varieteter. Til K. henregnes ogsaa Opal (s. d. A.), et Hydrat af Kiselsyre. De smukkere Varieteter af K. henhøre til Halvædelstenene. Den almindelige K. er en vigtig Bestanddel af flere Bjærgarter, især Granit og Gneis, ligesom den ogsaa i Form af Sand og Sandsten er overordentlig udbredt i hele Jordskorpen. De reneste Varieteter af K. benyttes i Glasfabrikationen.

Kvas, det almindelige Navn paa alle Skov-Effecter af svage Tykkelsedimensioner og uregelmæssig grenet Beskaffenhed. Det kan altsaa dannes baade af gamle Træers Topgrene og af hele unge Træer, hvis Stammer ere for tynde til at aflægges som Klodstræ eller opskæres i Fagotter og for uregelmæssige til at afgive særegne Gavntræsortimenter, saasom Humlestager, Tækkekjæppe o. desl. Den sidstnævnte Art af Effecter, der navnlig vindes ved Gjennemhugning, kaldes dog ogsaa ofte Ristræ. I Sorteringsreglementet af 11 Oct. 1832 er den øverste Tykkelsegrænse for K. ansat til 4 Tommer. I samme skjelnes derhos imellem

hele unge Træer, Udhugs=
af store Gjennemhugningstræer,
ere af Fagotdimensioner, og
pen af gamle Træer, der falde
elsen.
:iskekvase, et mindre Sejlskib,
ansport af levende Fisk paa
inger. Lastrummet staar ved
i Forbindelse med Søen, saa
det stedse kunne bevæge sig i

'vaase, isl. Kvásir), i den nord.
:d, der efter „den yngre Edda"
lgende Maade. Aserne laa i
rne. De sluttede endelig Fred
g gik saa til et Kar og spyt=
de skiltes ad, vilde Aserne
Fredsmærke forgaa og skabte
var saa vis, at ingen kunde
noget, som han ikke kunde
drog om i Verden for at lære
om. En Gang kom han til et
Dværge, Brødrene Fjalar og
ede ham afsides, dræbte ham
lod løbe i tre Kar, hvorpaa
det med Honning; deraf op=
der havde den Egenskab, at
deraf, blev Skjald eller Vis=
ne sagde Dværgene, at K. var
n egen Visdom.
ret Drik, i sin simpleste Form
r (altsaa et Slags Øl), der
nydes i Rusland.
., s. **Blomsterstand**.
d. s. s. Helleflynder.
:esrod, de underjordiske Ud=
s eller Senegræs (Agropyrum
tdelig forekommende Græsart;
ker og ere officinelle. Kvik=
lrgræssene og kjendes let paa
ar, der vende den flade Side
paa Grund af fine lange Ud=
et besværligt Ukrut i Haver.
gsand, d. s. s. Flyvesand.
ksølv (Hydrargyrum, Argentum
s), Hg, et sølvhvidt, glinsende,
Temperatur flydende Metal af
det fryser ved ÷ 39°,4 og lader
trent som Bly; det koger ved
mper allerede kjendelig ved al=
atur. Da Dampene ere gift=
re skadeligt at opholde sig i
pildt ell. desl. Fintdelt, f. Ex.
Saltopløsninger eller Sam=
Fedt, er K. et graat Pulver.
ngder af fremmede Metaller
nne aflange Draaber (i Stedet
l at efterlade en mørk Hale
ides gedigent (indsprængt som
en den største Mængde vindes
Destillation under Luftens
Svovlet iltes til luftformig
er med Kalk, hvorved dannes
vovlcalcium og K., eller med
fig med Svovlet til Svovl=
ste K. anvendes til Uddragning
af deres Malme (s. **Amalgama**=
rgning (s. **Amalgam**), til For=
Forgyldning), til mange phy=

siske Instrumenter og i Medicinen. — K. danner to Ilter. Forilte, Hg_2O, faas som et sort Pulver ved at man fælder opløselige Kviksølvforiltesalte med Kalilud, men er dog altid blandet med Tveilte og metallisk K. Det sønderdeles let i K. og Tveilte og anvendes noget i Medicinen. Tveiltet, HgO, faas paa lignende Maade af Tveiltesalte som et gult Pulver. Det kan ogsaa dannes ved Ophedning af K. i Luften til henimod dettes Kogepunkt, men saaledes faas det kun vanskelig, fordi det allerede ved samme Temperatur delvis sønderdeles i K. og Ilt. Herved blev Ilten bl. a. opdaget. Bedst vindes det ved Ophedning af det salpetersure Salt, revet sammen med K., hvilket sidste da iltes af Salpetersyren. Saaledes dannet er det et rødt Pulver, der bruges i Medicinen, bl. a. til „rød Øjensalve". Med Svovl danner K. kun ēn Forbindelse, **Svovlkviksølv**, HgS. Det findes naturlig som Cinnober; det kan dannes ved at man river K. og Svovl sammen under svag Opvarmning; det saaledes dannede sorte Pulver sublimerer til en brun Krystalmasse, der ved Pulverisering bliver rød. Fældet af en Opløsning er Svovlkviksølv sort, men Cinnober kan ogsaa vindes paa den vaade Vej i meget pragtfulde Nuancer. Svovlkviksølv er uopløseligt i Salpetersyre. K. danner 2 Chlorforbindelser, **Kviksølvchlorure**, Hg_2Cl_2, et uopløseligt, ikke meget giftigt, hvidt Pulver (s. **Calomel**), og **Kviksølvchlorid**, $HgCl_2$, et opløseligt, yderst giftigt, krystallinsk Salt (s. **Sublimat**); begge bruges i Medicinen, Chloridet desuden undertiden til Conservering; s. **Kyanisering**. Det vindes sædvanlig ved Ophedning af en Blanding af Kogsalt og svovlsurt Kviksølvtveilte, hvorved Chloridet sublimerer. Ogsaa Chloruret lader sig fremstille paa lignende Maade, nemlig ved Ophedning af Kogsalt, svovlsurt Kviksølvtveilte og lige saa meget K., som det svovlsure Kviksølvtveilte indeholder. Det sublimerer da ligeledes. Ogsaa faas det ved at bundfælde salpetersurt Kviksølvforilte med Saltsyre som et hvidt Pulver. Med Ammoniak giver Chloridet et hvidt Bundfald, $HgClNH_2$, der som „hvidt Præcipitat" bruges i Medicinen. Af svag og kold Salpetersyre opløses K. til **salpetersurt Kviksølvforilte** (Mercuronitrat), af stærk og varm til **salpetersurt Kviksølvtveilte** (Mercurinitrat). Begge ere farveløse Salte. Det første giver som alle Kviksølvforiltesalte med Ammoniak et sort Bundfald, der som Mercurius solubilis Hahnemanni anvendes i Medicinen. Kviksølvtveiltesalte give med Jodkalium et skarlagenrødt, uopløseligt Bundfald af **Kviksølvjodid**, HgJ_2, som ved Ophedning sublimerer i gule Krystaller, der ved den svageste Berøring skifte Farve og igjen blive skarlagenrøde. Kviksølvforiltesalte give med Jodkalium uopløseligt gulliggrønt **Kviksølvjodure**, Hg_2J_2. Om **Cyankviksølv** s. **Cyan**; **Knaldkviksølv**, s. **Knaldsalte**. Alle Forbindelser af K. give ved Ophedning med brændt Kalk et graat Sublimat, som under Lupen viser sig at bestaa af Draaber af metallisk K. K. har været kjendt fra Oldtiden. Romerne bearbejdede allerede Minerne i Almaden. Det meste K. faas endnu derfra, fra Idria, Peru, Californien og China. Den aarlige Produktion

er omtr. 10 Mill. Pd. **Kviksølvforgiftning**, Mercurialisme, Hydrargyrisme, den sygelige Tilstand, der kan opstaa ved uforsigtig Omgang med Kviksølv eller dets Forbindelser. Den acute K., der næsten udelukkende skyldes forsætlig eller uforsætlig Nydelse af Sublimat, optræder som en heftig Tarmbetændelse. Indtil Lægehjælp kan faas, maa man begunstige den i Regelen tilstedeværende Brækning og give Æggehvide, udrørt i Vand, eller i Mangel deraf Mælk. Den chroniske K., der opstaar, naar smaa Mængder Kviksølv lidt efter lidt optages i Blodet, viser sig ved en ejendommelig Betændelse i Mundens Slimhinde med Saardannelse og Affondring af en rigelig Mængde tyndt Spyt (Salivation), stærk Skjælven af hele Legemet, Lamhed, Hududslæt og en Kachexi, der kan ende med Døden; den kan være Følge af en længe fortsat Brug af Kviksølv som Lægemiddel, men opstaar dog hyppigere hos Arbejdere, der have meget at gjøre med Kviksølv og navnlig ere meget udsatte for Dampene af det metalliske Kviksølv (Forgyldere, Spejlfabrikanter, Arbejdere i Kviksølvminer).

Kvindelod, i Retssproget d. s. s. Søsterlod (s. **Broderlod**).

Kvindesagen er Fællesbetegnelsen for de Bestræbelser, som i vor Tid rundt om i Europa og Nordamerika rettes mod det Maal, at skaffe Kvinden Ligestilling med Manden („Kvindens Emancipation"), dels i aandelig Udvikling, dels i Adgang til Erhverv, dels i retslige Forhold og endelig i Deltagelse i det offentlige Liv. Det første Stød til denne Bevægelse gaves ved den franske Revolution og den aandelige Vækkelse, som gik forud herfor, og den spores omtrent samtidig i Nordamerika, England og Frankrig. Baade St. Simon og Ch. Fourier optog Kvindens Ligestilling i deres Program, men hos Enfantin blev den nærmest en Frigjørelse for de sædelige Baand, en Kjødets Emancipation. I længere Tid var det kun enkelte Forfattere, saaledes G. Sand og Ed. Laboulaye, der tog Ordet dels for Kvindens aandelige Frigjørelse fra Fordomme og sædvanemæssig Tvang, dels for en Forbedring af hendes retslige Stilling; først efter 1848 fremtraadte K.s Forsvarere med praktiske Forslag. Tidligere gjaldt den Opfattelse, at kun Mænd egnede sig til og havde Brug for en højere Uddannelse; da Kvinderne vare henviste til Hjemmets Gjerning, kunde de nøjes med en mindre fyldig, mere overfladisk Undervisning og i de højere Samfundsklasser med visse selskabelige Talenter. Nu gjordes gjældende, at Kvinden havde naturligt Krav paa at udvikle sine Evner i fuld Udstrækning, og at det derefter maatte staa hende frit at bruge dem paa enhver Plads, som Naturen selv anviste. Hun vilde formentlig blive dygtigere baade som Hustru og Moder, naar hun havde en grundig Uddannelse; og naar hendes Sans derved vaktes for alvorligere Sysler, vilde hun mindre hengive sig til tomme Fornøjelser og til kostbar Pyntelyst. Senere er Spørgsmaalet opstaaet, om Kvinden skulde have samme Undervisning som Manden eller kun en jævnbyrdig, og om den ogsaa paa de højere Trin skulde være fælles ligesom i Almueskolen. Naar Talen blev om, hvilke nye Stillinger der saaledes aabnedes for Kvinder, opkom først Tanken om kvindelige Læger, dels fordi Lægekunsten i Oldtiden og hos uciviliserede Folk fortrinsvis øvedes af Kvinder, dels fordi utvivlsomt mange Kvinders Helbred har lidt Skade derved, at Blufærdighed har afholdt dem fra at søge mandlige Lægers Raad i kildne Tilfælde. Man iagttog fremdeles, at Kvinden havde særlige Anlæg for Undervisning og viste større Taalmodighed og Udholdenhed, saa at hun paa de første Trin endog havde væsentlige Fortrin for Manden; og endelig viste det sig, at enkelte Kvinder udmærkede sig i Fag, man tidligere havde tænkt sig forbeholdte Mændene (Mathematik, Astronomi), ligesom de ogsaa i Literatur og Kunst kunde opnaa en høj Rang. Lettere Adgang til Erhverv forsvaredes med Henvisning til, at man hidtil havde holdt det for Kvindens eneste eller dog naturligste Kald at blive gift, medens Erfaringen lærte, at i de fleste europæiske Lande var der flere Kvinder end Mænd, og at altsaa en stor Del af hine vare dømte til enlig Stand og derfor havde naturlig Adkomst til frit at maatte ernære sig selv. Dertil kommer, at Fabrikindustrien, som har afløst Husfliden, har tiltaget sig meget Arbejde, der forhen øvedes alene af Kvinder (Vævning m. m.); disse maatte derfor søge Arbejde og Underhold i andre Erhverv. I nær Forbindelse hermed staar Spørgsmaalet om en bedre retslig Stilling. Medens Romerretten tillagde Kvinden fuldt Særeje og Særaadighed, var hun til Trods for Middelalderens ridderlige Forgudelse i Virkeligheden efterhaanden kommen under et varigt Formynderskab, saa at Retshandeler kun vare mulige for hende ved en Mands (Værges eller Husbonds) Medvirkning. Samfundets Beskyttelse maatte derfor gaa ud paa at sikre Hustruen Raadighed over, hvad hun personlig ejede (i de højere Samfundsklasser) eller vandt ved sit Arbejde (i de lavere Lag), være sig som Værn imod Ægtefællens Vilkaarlighed eller Ødselhed. End videre krævede simpel Retfærdighed, at Kvinder fik lige Arveret med Mænd, og uden Myndighed kunde de ikke drive selvstændigt Erhverv. I sidste Række træder Spørgsmaalet om Kvindens Deltagelse i de offentlige Anliggenders Røgt, hvilket mentes at skulle stride imod „Kvindeligheden" og Kvindens naturlige Kald i Hjemmet. Paa den anden Side paastodes, at hun har Krav paa at øve en vis Indflydelse paa Lovgivningen, da Lovene jo ogsaa gjælde for hende og kunne rettes imod hende, at den tidligere Uret i Lovgivningen ene skyldes Mandens Vilkaarlighed og Egennytte og at Kvinder om mange Forhold have en helt anden Opfattelse end Mænd. Endelig henvistes til, at ikke faa Kvinder have vist endog fremragende Dygtighed som Statsstyrere og at andre have udfoldet en gavnlig Virksomhed til Ordning af Sygepleje, Fængselsvæsen, Fattigpleje o. lign., saa at der i Kvindekjønnet findes Kræfter, som hidtil ere forblevne næsten ubrugte, men som bør komme Samfundet til gode. — I England og Nordamerika, hvor Agtelsen for den personlige Frihed er størst, er ogsaa K. videst fremskreden. I England have Kvinder

taaet Adgang til Universiteterne
iske Grader; der findes ikke faa
er (siden 1865), og ligeledes i
Indien. Mange Kvinder ere
fentlige Kontorer, samt i Post-
:senets Tjeneste, og mangfoldige
ftens borgerlige Erhverv. Ugifte
ange haft Myndighed lige med
70—82 have Hustruerne efter-
fuld Raadighed over deres sær-
er Arbejdsfortjeneste. Fremdeles
69 de skatydende Kvinder (altsaa
r Enker) Valgret til Byraadene
Valgret og Valgbarhed til Skole-
gsaa senere er indrømmet dem
e og ved Valg af Fattigværger.
siden 1867 kæmpet for at skaffe
algret, og der synes at være
il, at dette snart vil indtræde.
lige Parlament gav dem 1881
Kolonierne i Nordamerika og
til Dels givet Kvinder Valg-
n og paatænke at tilstaa den
. I de forenede Stater er
ling endnu gunstigere. Allerede
haft fuld Frihed til at opnaa
og der er gjort udstrakt Brug
ade i højere og lavere Skoler
. 1850 optraadte den første
senere er Tallet voxet til 2,500
1869 kom den første Sagfører;
nne rundt om i Unionen, og
ave taget Kvinder til Præster.
nd ere mange Kvinder ansatte
saa vel som i alle Slags bor-
Rundt om i Nordstaterne er
Menneskealder givet Love for
s Retsstilling; ikke faa Stater
Kvinder Stemmeret i Skole-
ofte Tanken om at tilstaa dem
litisk Valgret; to af de vest-
(Wyoming 1869 og Washing-
saa Henseende gaaede forud
: staaet sig vel derved. Der-
aterne tilbage i dette som i
rgsmaal. Skjønt Frankrig
jav Kvinder lige Arveret og
Mænd, har Lovgivningen ellers
rrdig imod dem, og det uagtet
mklasserne, indtage en agtet
egelen have væsentlig Del i
Hustruen passer Kassen og
Kun enkelte Kvinder have
telse, men i de sidste Aar er
ilighed dertil ved nye Stats-
offentlig Tjeneste er der givet
hidtil i ringe Udstrækning.
lien og Spanien, saa vel som
gien, ere næsten ens med de
Italien Særeje mellem Ægte-
og der er stillet Forslag om at
mmunal Valgret. I Tyskland
delserne sig næsten alene til
Adgang til Erhverv, og her
: Kvindens Gjerning tilhører
sidste Menneskealder have de
a mange Maader forbedret
. 1857 tilstod Danmark Kvin-
ned Manden, samt den ugifte
Kvinde lige Myndighed og Næringsfrihed. Derimod er Hustruen vedblivende umyndig og uden mindste Raadighed over Fællesboet, selv naar dette hviler paa hendes Formue. Kun er der 1880, og nærmest af Hensyn til Arbejdersker, givet Hustruen Raadighed over, hvad hun selv fortjener. 1875 fik Kvinder Adgang til Universitetet og dets Examiner, kun den theologiske fraregnet; der er nu 3 kvindelige Læger og 24 Studenter. Enkelte Kvinder have faaet Ansættelse i Statstjenesten, dog kun i underordnede Poster. 1871 stiftedes „Dansk Kvindesamfund", for at fremme K.; men først 1884 vandt det nogen synderlig Udbredelse og har siden 1885 udgivet et Maanedsblad, „Kvinden og Samfundet". Af dets tidligere Virksomhed er fremgaaet en Handelsskole og en Tegneskole for Kvinder. Norge tilstod 1854 Kvinder lige Arv, 1863 lige Myndighed (1845 under Curator) og 1866 lige Næringsret, samt 1881—84 Adgang til Universitetet og dets Examiner. 1884 oprettedes en Kvindesagsforening. Sverige havde allerede 1845 givet lige Arveret, men først 1884 lige Myndighed (1863 med en højere Alder end for Mændene); ogsaa ophævedes først 1872 „Giftemandsretten", d. v. s. Kvindens Forpligtelse til at indhente Samtykke til sit Ægteskab hos sin Giftemand (Fader, Broder eller anden Slægtning). 1874 fik Hustruen en lignende Ret som ved den danske Lov 1880. 1870—73 aabnedes Adgang til Universitetet og dets Examiner. 1859—85 udgaves »Tidskrift för Hemmet« som Organ for K., og 1873 stiftedes en særlig Forening for den gifte Kvindes Ret, end videre 1884 »Fredrika Bremer-Förbundet« som Hovedforening for K.s Fremme og en særlig Kvindeforening i Göteborg. I Sverige, saa vel som i Finland, have skatydende Kvinder Stemmeret ved communale Valg og Møder, samt ved Præstevalg. Ogsaa paa Island tilstodes der dem communal Valgret 1882. Af K.s Forkæmpersker i Norden bør fremhæves Math. Fibiger, Pauline Worm, Camilla Collett, Fredrika Bremer og Sophia Leijonhufvud Adlersparre.

Kvindesygdomme, i snævrere Betydn. kun Sygdomme i Fødselsdelene, i videre Betydn. tillige flere andre, især for Kvinden ejendommelige Sygdomme, Hysteri, Blegsot osv.

Kvint (af lat. quintus, den 5te) bet. i Musik den 5te Tone i en Toneart eller et Interval paa 5 Trin, som forekommer i 3 Størrelser. Den *rene* K. bestaar af en stor og en lille Ters (c-g af c-e og e-g), den *forstørrede* af to store Terser (c-gis af c-e og e-gis), den *formindskede* af to smaa Terser (c-ges af c-es og es-ges). Den rene K. er efter Octaven den fuldkomneste Consonans og af stor Betydning i Harmonien, idet den er en væsentlig Bestanddel af det harmoniske Fundament: Dur- og Molltreklangen. Treklangene paa Tonica, Overkvint (Overdominant) og Underkvint (Underdominant), f. Ex. f-a-c-e-g-h-d, ere Indbegrebet af, hvad vi kalde Toneart, og indeholde samtlige Tonearters Toner. Tonearternes Slægtskab i vort tempererede Tonesystem grunder sig ogsaa paa Kvintforholdet,

idet Over- og Underdominanten ere Tonicaer til de Tonearter, som ere nærmest beslægtede med Hovedtonearten (f. Ex. Dominanterne til c' ere g' og f; G-Dur og F-Dur ere derfor nærmest beslægtede med C-Dur). Hermed staar den saakaldte **Kvintcirkel** i Forbindelse, hvorved forstaas Udviklingen af vort tempererede Tone- og Toneartsystem ved med C som Udgangspunkt at gaa opad og nedad i Kvinter:

opad: c-g-d-a-e-h-fis-cis-gis-dis-ais-eis og his (= c)

nedad: c-f-b-es-as-des-ges-ces-fes-bes-eses-ases og deses (= c),

hvorved man altsaa ved den 12te K. kommer tilbage til Udgangstonen C. Da en nedadgaaende K. er enstydig med en opadgaaende Kvart, kan den ene Tonekreds ogsaa beregnes efter opadgaaende Kvarter, og denne kaldes da Kvartcirkel. K. kaldes E-Strængen paa en Violin (s. **Kvart**). K. kaldes end videre en aaben Fløjtestemme i Orgelet, der stemmer en ren K. højere end Principalen. K. bruges endelig ligesom Kvart til at betegne Stemmehøjden for enkelte Afarter af Instrumenter. — Som Vægtenhed bet. K. efter den nye Vægtinddeling, som fra Juli 1861 er indført i Danmark (ved Lov af 19 Febr. s. A.), $\frac{1}{100}$ Pund, lig 1,28 Kvintin eller 5 franske Gram. Den deles i 10 Ort.

Kvintet (it. quintetto, fr. quintuor), en Composition for fem Sangstemmer eller fem Instrumenter. K. forekommer ligesom Kvartet i mangfoldige Sammensætninger og bruges paa samme Maade ogsaa om Personerne, der udføre den, om Instrumenterne eller Stemmerne, hvoraf den dannes. En Stryge-Kvintet omfatter i Regelen to Violiner, to Bratscher og Violoncel, en Claver-Kvintet i Regelen Claver med den normale Strygekvartet.

Kvintin, Lod af den ældre danske Handelsvægt, hvoraf 4 paa et Lod eller 128 paa et Pund, lig 0,78 Kvint af den nuværende Vægt.

Kvædetræ (Cydonia vulgaris), et middelhøjt Træ af Kjærnefrugtfamilien, har afvexlende, ægformede, helrandede Blade, der paa Overfladen ere glatte, paa Underfladen gulhvidtfiltede; Blomsterne ere enlige med kjerteltandede Bægerflige og hvide eller blegrøde Kronblade, der tillige med Griflerne og Støvdragerne ved Grunden ere filtede. De pære- eller æbledannede, filtede Frugter have en sammensnerpende Smag og ere i raa Tilstand uspiselige, men benyttes til Most, Geléer o. desl. De kjendes let fra andre Frugter af samme Familie derved, at de indeslutte mange Kjærner, som sidde i flere Etager. K. antages at høre hjemme i det sydøstlige Europa og Orienten, men dyrkes nu og forekommer ligeledes forvildet i største Delen af Europa og flere Steder i Amerika. **Kvædekjærner**, Frøene af Cydonia vulgaris, ere omgivne af en slimholdig Hinde, hvorfor de svulme op i Vand og give, rystede med dette, en mere eller mindre tykflydende Slim, der benyttes som Lægemiddel under Navn af Kvædeslim.

Kvæg (af oldn. kvikr, d. e. levende), tidligere kaldet „kvikt Fæ" (s. **Fæ**), betegner Husdyr (af Oxeslægten), som malkes, og hvis Kjød spises; **snaat** K. omfatter, foruden Kalve, tillige Faar og Lam. **Kvægavl** omfatter Kvægets Pasning, Opdrætning, Pleje og Afbenyttelse. Den spiller en vigtig Rolle i Agerbruget og er den bedste Støtte for dette. For at fremme K. har man enten søgt at forbedre Landets egne Kvægracer ved en hensigtsmæssig Parring og Pasning, eller man har indført fremmede, forædlede Racer og enten holdt en saadan som ren Race eller parret den med Landracen. Man kan adskille to Slags Kvæg, Malkekvæg og Fedekvæg, der ere væsentlig forskjellige i Bygning og udmærke sig enten ved at give rigelig Mælk eller ved let at lade sig fede. Til et af disse Slags kan man henføre de fleste gode Racer; en Forening af begge Egenskaber opnaas vanskelig; man søger derfor ved K. at udvikle Dyrene i den ene eller anden Retning. For at fremme K. har man i en lang Aarrække i Danmark ved Dyrskuerne præmieret de bedste Tillægsdyr, saa vel Tyre som Køer, især naar de ere tillagte hos Ejeren og fremstillede i Samlinger. Som en udmærket Malkerace her i Landet kan nævnes Anglerkvæget; det jyske Kvæg udmærker sig mere som Fedekvæg. **Kvægsyge** ell. **Kvægpest**, en hos Kvæget forekommende, meget farlig og højst smitsom Typhus, der kun udvikler sig selvstændig hos Kvæget paa Ruslands Stepper, men derfra kan udbrede sig ved Smitte til det vestlige Europas Kvægracer. Det er den mest frygtede og dræbende Kvægsygdom; der dør c. 90 pCt. af de angrebne Dyr. Det var navnlig i det forr. Aarh., at den anrettede store Ødelæggelser; i Danmark var den saa voldsom 1745—51 og udbredte en saadan Rædsel, at en almindelig Bededag blev anordnet 9 Apr. 1745. I de to første Aar af dette Tidsrum døde over en halv Mill. Stk. Kvæg, og E. Viborg angiver Tallet i de 7 Aar til c. 2 Mill.; senere har den hersket flere Gange her i Landet, senest i Holsten 1814. I England og Holland var den meget udbredt 1865, i Frankrig og Tydskland 1870 og 1871. Helbredelsen af de angrebne Dyr er meget usikker. De Midler, som almindelig benyttes for at hindre Sygdommens Udbredelse, ere Nedslagtning af sygt og smittet Kvæg, Afspærring af de smittede Besætninger selv ved Militærhjælp, Forbud mod Indførsel af Kvæg og raa Produkter af dette fra angrebne Lande, omhyggelig Desinfection osv. En international Congres i Wien 1871 fastsatte almindelige Regler, som skulle følges i alle europæiske Lande, da man nu ved den lette Communication og Tilførsel af Kvæg fra det indre Rusland med Jærnbanerne til Vesteuropa umulig kan holde Smitten aldeles borte. Forsøg af Prof. Jessen i Dorpat paa ved en mitigeret Lymphe at bibringe Kvæget Sygdommen — der som andre lignende smitsomme Sygdomme kun angriber Dyret én Gang — i en mildere Grad, ere ikke lykkedes. K. kan ogsaa angribe de vildt levende Drøvtyggere og Faaret, men hos det sidste Dyr er den langt mildere end hos Oxen. **Kvægtorv**. I de fleste større Byer er der indrettet offentlige K., oftest i Forbindelse med offentlige Slagtehuse. Et K. maa foruden de nødvendige Administrationsbygninger indeholde Stalde til Heste, Kvæg, Kalve og Svin, Lammefolde, Opbindepladse, Kontorer for de handlende, Qvarantænestalde

igheds Skyld maa der indrettes
: og Kloakindløg og alle Veje
re godt befæstede. Kjøbenhavns
1878–79 efter Prof. Hans J.
ger.

vægsølv, s. Kviksand, Kviksølv.
religiøst Samfund, stiftet i Eng-
Skomageren George Fox (s. d.
selv „Vennerne" eller „Lysets
nen fik Navnet K., fordi Fox
n blev stillet for Retten, opfor-
ne til at skjælve (to quake) for
e ere udgaaede fra den engelske
; men deres mystiske Spiritua-
dem til Miskjendelse af Kir-
ler. Bibelen kalde de vel et
en i Virkeligheden er den for
t Efterklang af Herrens levende
r i den troendes Indre, dens
t Gjenskin af „det indre Lys",
i os" har tændt i Aanden til
se og Helliggjørelse. Sacramen-
e og betragte det som hedensk
tte Meddelelsen af Guds Naade
nlige Tegn. Til denne For-
ns historiske Grundvold passer
ogsaa opløse selve det udvortes
Ordnet Gudstjeneste, Psalme-
Musik, Kirkeforfatning og særligt
ave de afskaffet som overflødigt
ologisk Videnskabelighed have
or, da enhver K. jo „har Chri-
og altsaa ikke trænger til Op-
r derfor egentlig en Selvmod-
dog holde et Slags Gudstje-
k af gik deres Sammenkomster
de sad dødsstille, indtil Aanden
r anden, Mand eller Kvinde,
og tog Ordet. Kom Aanden
gik de fra hverandre paa samme
vare komme sammen, uden at
vore Dage have de dog, for
ere endte i aabenbar Christus-
Trang til en bedre Samfunds-
: nu baade Kirketjenere, d. e.
ere, og Menighedsældste, der
tere i deres indbyrdes Stridig-
øder" (meetings) til at afgjøre
r og fungere som Overdomstole.
lig i tidligere Tider altid som
, stilfærdige og fredsommelige
paa en Gang asketiske og spids-
lighed' gav sig Udtryk i For-
Forlystelser, af Modens For-
et selskabelige Livs Fordringer.
en Gang vedtagne Dragt med
Hat for Mandsfolkene, Kyse og
r Kvinderne taaltes lige saa
skab, Utugt, Banden eller Ure-
Forfølgelse fra Statens Side
over sig ved at nægte at aflægge
ten, at gaa i Krig og at be-
r at aabne dem et Fristed for
r var det, at Will. Penn
sylvania. Under Vilhelm III
me Tolerance i England som
, og 1715 bleve de for be-
or at aflægge Ed. I det 18de
K. sig i høj Grad ved alle

Haande philanthropiske Bestræbelser. De stiftede Hospitaler og Velgjørenhedsanstalter og stræbte at forbedre Fangernes Skæbne; siden 1727 protesterede deres Generalforsamlinger hvert Aar imod Slavehandelen; den nordamerikanske K. Woolman og den franske K. Benezet maa nævnes ved Siden af Wilberforce som de ivrigste Bekæmpere af Slaveriet. Will. Allen ved Slutn. af det 18de Aarh. og Elisab. Fry virkede for en bedre Ordning af Fængselsvæsenet. I Løbet af det 18de Aarh. slappedes den rigoristiske Strænghed i Sæderne, hvilket fremkaldte en Spaltning imellem de tørre (strænge) og de vaade. Dertil kom senere nye Spaltninger, foranledigede ved den Rationalisme, der efter at K. i nogen Tid havde været frie for Forfølgelser kom frem som den nødvendige Consequens af deres Spiritualisme; det naturlige Menneskes sunde Fornuft gjorde Fordring paa at anerkjendes for „det indre Lys", og derfor forkastede de rationalistiske K. alt, hvad de ikke kunde forstaa. Anna Barnard ivrede mod Underet, især mod Christi overnaturlige Fødsel; forstødt af sine Trosfæller i England drog hun til Amerika, hvor hun vandt Tilhængere. Den nordamerikanske Frihedskrig fremkaldte et Parti af fægtende eller frie K., der erklærede Krigstjeneste for tilladt. Elias Hicks i Long-Island begyndte 1822 i Prædikener og Skrifter at bestride alle, som stille Christus over andre Mennesker; Møderne i Philadelphia og London 1829 excommunicerede ham og hans talrige Tilhængere som Kjættere og Frafaldne; men hans Lære har i Virkeligheden Consequensens Ret over for K.s orthodoxe Lære, saaledes som denne indeholdes i de allerede i Stifterens Levetid affattede Skrifter af deres to Dogmatikere, Rob. Barclay og George Keith (der senere selv gik tilbage til den anglikanske Kirke og bekæmpede K.). I Modsætning til Hicksiterne opstod 1837 de saakaldte Evangelical Friends, der stillede Bibelen over „det indre Lys." K.s Antal har i lang Tid været aftagende og udgjør nu næppe mere end 60,000, deraf nogle smaa Samfund i Holland og Pyrmont, c. 20,000 i England og Irland, Resten i Nordamerika.

Kvælerslange. K. udmærke sig i flere Henseender fra de andre giftløse Slanger. Hovedet har en mere langstrakt, næsten hundeagtig Form; det er sjælden belagt med regelmæssige Plader, men i Regelen med smaa Skæl; Kroppens ere mindre og talrigere end ellers, Bugskinnerne smallere, Halen i Regelen en kort Gribehale, som kan gribe om Træstammer og Grene; ved dens Grund, paa hver Side af Gattet, sidder en lille Klo, det eneste ydre Spor af de for Resten inden for Huden liggende, aldeles hemmede Baglemmer. K. have deres Navn deraf, at de omslynge deres Bytte med deres lange Krop og knuge det, saa at det kvæles og mange af dets Knogler knuses, inden de lade det gaa ned gjennem deres overordentlig udvidelige Gab og Svælg. Da mange af dem (de saakaldte Kæmpeslanger) opnaa en betydelig Størrelse (10—20 Alen — siges der), ere K. til Dels meget farlige for store Pattedyr, undertiden endog for Mennesker. Nogle ere Skovdyr,

der holde sig fast til Træstammerne og derfra omslynge deres Bytte; andre ere Ferskvandsdyr, der enten søge deres Bytte svømmende eller ved Bredden lure paa de Dyr, der komme ned for at drikke, f. Ex. Anacondaen. Python-Arterne, med Tænder i Mellemkjæven, tilhøre den østlige Halvkugle (Afrika, Ostindien med det indiske Archipel og Nyholland); Boa-Arterne, uden Mellemkjævetænder, derimod de hede Dele af Amerika (Boa constrictor, murina, canina); dog gives der ogsaa nogle smaa Boaformer paa den østlige Halvkugle, som paa en Maade danne Overgangen til den 3dje Hovedslægt, Sandkvælerne (Eryx), smaa Slanger med lille Hoved, smaa Øjne, svage, graalige eller brunlige Farver og uden Snohale; bebo Ørkener og Skovegne, f. Ex. i Arabien og Afrika. Mange af de større K. udmærke sig ved en rèt smuk Farvetegning.

Kvælning, Suffocation, i videre Betydning Livets Tilintetgjørelse ved Aandedrættets Indskrænkning eller Standsning, enten som Følge af den omgivende Lufts Fordærvelse (i slet ventilerede, overfyldte Rum) eller paa Grund af alle Haande Hindringer for Luftens Indtrængen i Lungerne. Den ved K. fremkaldte Mangel af Ilt og Ophobning af Kulsyre i Blodet gjør dette uskikket til at ernære Nervecentrerne, hvis Virksomhed derfor ophører. I snævrere og især retslig Bet. forstaas ved K. den voldsomme Standsning af Aandedrættet ved forsætlig Sammensnøring af Halsen udenfra (Strangulation) med Hænderne, Reb, Tørklæder osv., eller ved Tilstopning af Næse og Mund. Hængning er en Art Strangulation. Spørgsmaalet om, hvorvidt Døden har fundet Sted ved K., og om denne er udøvet af den paagjældende selv (ved Selvmord) eller af andre (ved Drab), er et af dem, der hyppigst stilles Retslægen.

Kvælstof (Nitrogenium), N, et luftformigt, farveløst Grundstof, der udgjør omtr. $\frac{4}{5}$ af den atmosphæriske Luft. Det er lidt mindre vægtfyldigt end denne, er først i den nyeste Tid ved samtidig Anvendelse af meget lav Temp. og stærkt Tryk fortættet til Vædske, der ved hurtig Fordampning fryser, kan ikke brænde, slukker Ild og nærer ikke Aandedrættet (deraf Navnene K., sv. »qväfve«, tysk „Stickstof", fr. azote). K. udgjør en Bestanddel af det naturlige Salpeter, Ammoniak og Ammoniaksalte, af Stenkul, af overordentlig mange organiske Legemer, saaledes af Albuminstoffer, vore vigtigste Fødemidler, Lim, Alkaloiderne, Urinstof og Urinsyre. Det dyriske Legeme formaar ikke at optage K.; dette maa først forarbejdes af Planterne til kvælstofholdende organiske Forbindelser. Hvorledes Planterne assimilere deres K., er ikke ganske sikkert; det er afgjort, at de ikke eller dog kun undtagelsesvis (visse Vælleplanter) optage frit K. af Luften, og det synes vist, at de ikke optage det i Form af Ammoniak, men som salpetersure og salpersyrlige Salte, om det end maa indrømmes, at Planterne kunne optage K. i Form af Ammoniakforbindelser. K. kan faas rent ved at fjerne Ilten af Luften ved brændende Phosphor eller gløende Kobber, ved at opvarme en Opløsning af salpetersyrligt Ammoniak, som derved sønderdeles til Vand og K., eller ved til Ammoniakvand at lede Chlor, som forener sig med Ammoniakens Brint og frigjør K. K. forener sig vanskelig directe med andre Stoffer; med Ilt forener det sig langsomt ved Indvirkningen af den elektriske Gnist, navnlig ved Tilstedeværelse af Alkali eller Vanddamp. Under visse Omstændigheder, saaledes ved de fleste Forbrændinger, forener K. sig med Vand til salpetersyrligt Ammoniak: $N_2 + 2H_2O = N(NH_4)O_2$. Med Kulstof forener det sig let ved Tilstedeværelse af stærke Baser til Cyanmetaller. I Rødglødhede forener det sig med Bor, Magnium og Titan o. fl. Af Kvælstofilter kjendes: **Kvælstofforilte**, N_2O, der faas ved Opvarmning af salpetersurt Ammoniak. Det er en Luftart, der kan fortættes til Vædske ved meget lav Temperatur; ved Fordampning af det flydende fryser Resten. Den har ildnærende Egenskaber, virker ved Indaanding berusende („Lystgas") og bruges af Tandlægerne som Bedøvelsesmiddel. **Kvælstofilte**, NO, dannes ved Opløsning af Metaller i Salpetersyre under samtidig Dannelse af salpetersurt Metalsalt, f. Ex. $3Cu + 8HNO_3 = 3CuN_2O_6 + 2NO + 4H_2O$. Det er en farveløs Luftart, der kun kan fortættes under lignende Forhold som K. selv; den har ildnærende Egenskaber og forener sig med Ilt eller Luft til røde Dampe: efter Iltmængden Salpetersyrlinganhydrid, N_2O_3, og Salpeterundersyre, NO_2. Dette Forhold har stor teknisk Betydning; s. **Svovlsyre**. Det femte Kvælstofilte, Salpetersyreanhydrid, N_2O_5, har ringe Interesse. Om K.s Brintforbindelser s. **Ammoniak, Ammonium, Amid**. Om Forbindelserne med Ilt og Brint s. **Salpetersyre**. Her maa ogsaa erindres Salpetersyrling, NHO_2, der vel ikke kjendes som saadan, men hvoraf mange Salte, i hvilke Brint er erstattet af Metal, have Vigtighed. Om organiske Kvælstofforbindelser s. især **Cyan, Amin, Imid, Aminsyrer, Albuminstoffer, Alkaloider, Nitroforbindelser, Gjæring**. K. blev opdaget 1772, samtidig af Rutherford og Scheele.

Kvænangen, Fjord i Tromsø Amt i Norge, omgiven af høje Fjælde, til Dels dækkede af Jøkler, der paa enkelte Steder gaa lige ned til Havet.

Kvæner var i Middelalderen Nordboernes Navn paa det Folk, som boede om det inderste af den bottniske Bugt, det nuværende Vesterbotten og Østerbotten; det tilsvarende finske Navn er Kainulaiset, sv. Cajaner. Det bruges endnu i det nordlige Norge om dem, som fra disse Landskaber eller fra Finland overhovedet ere indvandrede til det nordligste Norge, altsaa Finlænderne. Navnet K. blev tidlig af Nordboerne sammenblandet med kván og kona (kvinna), hvorved **Kvænland** blev opfattet som „Kvindernes Land" og paa det overført de klassiske Sagn om Amazonerne (s. d. A.). **Kvænbyen** kaldes den af indvandrede K. (Finlændere) beboede Del af Vadsø (s. d. A.).

Kværke ell. Krop, en hos Hesten, især under dens Udvikling, altsaa indtil det 6te Aar, forekommende smitsom Sygdom, der beror paa en Betændelse i Luftvejenes Slimhinde og giver sig til Kjende ved Feber, gulagtigt, klumpet Flaad af Næsen, Hoste, vanskelig Synkning og Aande-

ı betydelig Svulst af Kjertlerne
som gaar over til Bylddannelse.
ıindelig en Maaneds Tid. Syg-
ılive ondartet, idet Feberen bli-
ler den kaster sig hen paa andre
ndige (Lungerne) eller udvendige,
Materiens Overgang i Blodet;
omvankende K. Den maa ikke
en almindelig Forkølelseshoste
i daglig Tale ofte kaldes Krop.
ŀrÿn, Mel.
ın Afgift for Fritagelse for Le-

ærværne.
ldre dansk Benævnelse for Ho-
Saaredes Forplejning. 1658
enhavn et K. for Søfolk (s. Sø-
nere et for Landmilitsen, det
hospital paa Ladegaarden, hvis
6 anvendtes til at optage St.

kaldes efter Englænderen Kyan
maade at gjennemtrænge Træ
ing af Kviksølvsublimat for at
Forraadnelse.
s. Anilin.
ea.
ert, dansk Maler, f. 2 Maj 1803
. 16 Febr. 1886 i Rom, ud-
els ved Akademiet, hvor han
Medailler 1820—29, dels hos
s gavnlige Indflydelse fik Be-
s hele Virksomhed. 1830 rejste
med Kunstakademiets Stipen-
ıg tog siden fast Ophold der.
or en den Gang helt ny Ret-
ved fine smaa lunefulde Livs-
den kongel. Malerisamling fra
Rejse bl. a. ejer det bekjendte
Atelieret" og „Bruden pyntes"
alien, Thorvaldsens Museum
o der, hvilke alle udmærke sig
og Charakter i Opfattelsen,
jønhed i Farven. Lunet af-
landen af en blød, sentimental
mere og mere gik i religiøs
i enkelte Billeder, f. Ex. i
useum, spores endnu Kunst-
jælmeri. Jævnsides gav han
iske og religiøse Emner og
Par Altertavler; senere stu-
ldre italienske Malerkunst og
ter sin Overgang til Katho-
in Opfattelse heraf til Grund
ske Produktion. 1851 blev
rmunk under Navnet Fra
ldt sig som saadan først i 4
Kloster, senere i et Capu-
, hvor han levede og malede
ieste, indtil dette blev ned-
dt han Bolig i Klostret til
ar 1838 bleven agreeret af
fik Aaret efter Udstillings-
v først 1877 ved Valg optaget
Mindesmærke er rejst paa hans
-katholske Kirkegaard i Rom.
lh., f. 1810 i Bleckede i det
Apr. 1882 i Schwerin, fik
annelse i Schwerin og Ber-
lin. Efter at han en Tid lang havde opholdt sig i Wien og Paris blev han Capelmester i Stuttgart 1851, men opgav denne Stilling 1861. Hans talrige Sange for ēn og flere Stemmer have fundet stor Udbredelse og gjort hans Navn i høj Grad populært i Tyskland. Ogsaa hans Kvartetter for Mandsstemmer og en halv Snes Sonater eller Duetter for Claver og Violin eller Violoncel ere meget bekjendte. 1847 bragte han i Stuttgart sin Opera „Der Prätendent" til Opførelse, men skjønt den strax gjorde Lykke, blev den dog snart glemt.

Kyffhäuser, et 1,400 F. højt Bjærg i den nordlige Del af Fyrstend. Schwarzburg-Rudolstadt med interessante Ruiner af den gamle Borg Kyffhausen, hvorfra haves en herlig Udsigt.

Kyhn, Peter Vilhelm, dansk Landskabsmaler, f. 30 Marts 1819 i Kjøbenhavn, uddannede sig paa egen Haand til Kunstner omtrent fra sit 20de Aar og var 1851—53 udenlands med Kunstakademiets Rejseunderstøttelse. Han har en egen Smag for store, vidtstrakte Udsigter, som han ved sin Dygtighed i Tegning forstaar at give noget højst tiltrækkende, og vandt ved sin samvittighedsfulde Behandling stor Opmærksomhed. Den kongel. Malerisamling ejer flere Billeder af K. i denne Retning, bl. a. „Udsigt ved Bjærgelide". I senere Arbejder som „Kølig Sommeraften" og „Sommeraften ved Himmelbjærget" træder en levende Naturstemning frem med smuk Farvevirkning. K. er ogsaa Raderer, og flere af hans Blade ere udgivne af „Den danske Radereforening".

Kühne, Gust., tysk Forfatter, f. 27 Dec. 1806 i Magdeburg, studerede Philosophi i Berlin under Schleiermacher og Hegel, tog Doctorgraden og begyndte dernæst en omfattende journalistisk og æsthetisk Forfattervirksomhed, der snart skaffede ham en fremragende Plads blandt „det unge Tysklands" Mænd; dog var han mere moderat end de andre Førere. 1835—42 redigerede han i Leipzig „Zeitung für die elegante Welt" og 1844—59 Ugeskriftet „Europa". Siden 1856 har han boet i Dresden. Hans Noveller, Romaner og Dramaer ere nærmest Frugten af sin Reflexion, aandrig Jagttagelsesevne og dygtige historiske Studier; intet Under derfor, at hans værdifuldeste Arbejder maa søges blandt hans Charakteristiker og Kritiker (især „Deutsche Charaktere", 4 Bd., 1866). En Samling af hans ældre Skrifter udkom 1862—67 i 12 Bd.; af hans senere kunne nævnes „Römische Sonette" (1869) og „Romanzen, Legenden und Fabeln" (1880).

Kyholm, en lille Ø i Kattegattet ved Samsøs Nordøstkyst, havde tidligere et Ovarantæneetablissement samt Lodsstation og Fyr.

Kykláderne, en græsk Øgruppe i den sydlige Del af Archipelagus, udgjøre en Provins (Nomarchi) af Kongeriget Grækenland. 49 □ M. med 132,000 J. (1879). De betydeligste Øer ere: Andro, Tzia, Tino, Thermia, Syra, Dili, Mykono, Serpho, Sipheno, Antiparo, Paro, Naxia, Amorgo, Milo, Kimolo, Polykandro, Sikino, Nio, Santorin og Anaphe. Øerne ere bjærgfulde, men frugtbare og frembringe Vin, Olje, Korn, Frugt, Silke og Bomuld. Hermu-

polis paa Østsiden af Syra er Provinsens Hovedstad.

Kyklōper (d. e. rundøjede) kaldtes efter Hesiodos 3 Sønner af Uranos og Ge, Brontes, Steropes og Arges, der skildres som vældige Kæmper med ēt Øje; de smeddede Lynstraalerne til Zeus. Uranos skjulte dem som alle sine øvrige Børn i Jordens Skjød; efter at de havde hjulpet Kronos til Herredømmet, bleve de ogsaa holdte fængslede af ham, indtil endelig Zeus befriede dem og i dem fandt trofaste Tjenere. Senere bleve de dræbte af Apollon, fordi Zeus havde slaaet dennes Søn Asklepios ihjel med en Lynstraale. Hos Homer fremtræde K. i en anden Opfattelse; de ere hos ham et raat og kraftigt Kæmpefolk, der bor yderst mod Vest, blottede for al Cultur og ubekjendte med Love og ordnede Statsforhold. Som Repræsentant for disse Væsener fremtræder Menneskeæderen Polyphemos. Da man senere ansaa Sicilien for de homeriske K.s Hjem, tænkte man sig dem som Smeddeguden Hephæstos's Medhjælpere, idet man gjenoptog Forestillingen om K. som dem, der smeddede Lynstraalerne for Zeus; de havde deres Værksteder under Ætna og paa den nærliggende vulkanske Ø Lipari, hvor de vare beskæftigede med at smedde Lynstraalerne til Zeus og Vaaben til Heroerne. **Kyklōpmure**, kolossale Mure fra en tidlig Oldtid, der sandsynligvis oprindelig stamme fra Pelasgerne, men senere paa Grund af deres mægtige Udseende holdtes for Værker af Kykloperne. Endnu er der, navnlig i det gamle Argolis og Etrurien, ikke ubetydelige Levninger tilbage af disse Mure. De ere opførte af store, uregelmæssige og mangekantede Stenblokke og kaldes derfor ogsaa Polygonmure. Stenene ere glat bearbejdede i Fugerne og ikke forbundne ved nogen som helst Mørtel, men ordnede i godt Forbandt uden store Mellemrum. Nu til Dags bruges Benævnelsen **Kyklopmurværk** ofte for Murværk af kløvede Sten, selv om disse, saaledes som det oftest er Tilfældet, ere formurede i Mørtel.

Kylling, Peter, den dygtigste danske Botaniker før den linnéiske Tid, f. c. 1650 i Assens, d. 1686, blev 1682 udnævnt til Botanicus regius i Kjøbenhavn. Hans Arbejder »Catalogus plantarum CCCCIV in luco aureo s. Gyldenlund provenientium« (1684) og »Viridarium danicum, s. Catalogus latino-danico-germanicus plantarum in Dania indigenarum« (1688) ere endnu vigtige Kildeskrifter for den danske Flora.

Kylon, en Athenienser af Eupatrideslægt, besatte som Leder af en Sammensværgelse mod de øvrige Eupatrider Borgen i Athen 612 f. Chr. Archonten Megakles, Søn af Alkmæon, indesluttede Borgen, hvor der snart opstod Hungersnød. K. og hans Broder undflyede; men de øvrige Deltagere i Sammensværgelsen, der havde søgt Tilflugt ved Gudernes Altre, bleve dræbte. Trods en af Epimenides fra Kreta senere foretagen Renselse bleve dog Megakles, med hvis Billigelse Drabet var sket, og hele Alkmæonideslægten i den følgende Tid betragtede som en til Gudernes Straf hjemfalden Slægt.

Kyme, s. **Cumæ**.

Kymeneelv, Flod i Finland, danner Afløbet fra Päjäne Søen til den finske Bugt. Paa en Ø i dens Munding ligger Fæstningen **Kymenegard**.

Kymográphion, et Apparat, hvorved visse Bevægelser (Kviksølvsøjlens Stigen og Synken i et Manometer, Pulsen osv.) kunne optegnes, idet de ved en egen Mechanisme meddeles til en Pen, som skriver paa en Strimmel Papir, der ved et Urværk bevæges forbi den.

Kymrer, s. **Kelter**, af hvilke K. (i videre Forstand) udgjøre den ene Hovedgren. Særlig betegnes med K. Beboerne af Wales (Cymraig). De ældste kymriske Sprogmindesmærker (Glosser) gaa tilbage til 8de eller 9de Aarh. Fra de senere Aarhundreder haves en ret betydelig middelalderlig Literatur af Digte, Krøniker, Love o. a.; ogsaa i vore Dage plejes Sproget med Iver og staar i literær Udvikling over alle de andre endnu levende keltiske Sprog. Brugeligst Grammatik og Ordbog af Spurrell.

Kynast, en Granitkegle i Riesengebirge i den preussiske Prov. Schlesien, s. for Hirschberg, med Ruiner af et ved Sagn og Sange bekjendt Slot, som blev ødelagt af Lynild 1675. Derefter benævnes et „Standesherrschaft", som tilhører Greverne Schaffgotsch, der i sin Tid ejede Borgen.

Kyndelmisse, en katholsk Kirkefest, der højtideligholdes til Minde om Marias Renselse, d. e. hendes første Besøg i Templet efter Jesu Fødsel (Luc. II, 22 ff.), og derfor ogsaa kaldes Marias Renselsesfest. Da en Moder efter 3 Moseb. XII. 2—7, naar hun havde født et Drengebarn, skulde vente 40 Dage, førend hun maatte bringe Renselsesofret, blev denne Fest ansat til 2 Febr., der falder 40 Dage efter Christi Fødselsfest, 25 Dec. Den blev indført i det 6te Aarh. Allerede paa Bedas Tid plejede Præster og Menighed paa denne Dag at drage med brændende Voxkjærter under Sang fra Kirken gjennem Byen. Nu blive i Romerkirken paa denne Dag alle de Kjærter indviede, som i det kommende Aar skulle anvendes til kirkeligt Brug; dels af Hensyn hertil, dels med Henblik til Luc. II, 32 kaldes K. ogsaa Lysmesse (missa candelarum s. luminum). I den græske Kirke hedder Festdagen Hypanthe (d. e. Mødet) til Minde om, at den gamle Simeon kom Jesusbarnet i Møde ved Frembærelsen i Templet (s. Luc. II, 25 ff.).

Kyniske Skole søgte Lyksaligheden ved den størst mulige Indskrænkning af Fornødenhederne. Mennesket skal have nok i sit eget Indre. Erkjendelsen har kun Værd som Middel til aandelig Frihed. Over for andre Mennesker optraadte den k. Philosophi dels som Lægen over for de syge, dels som den skarpe og modige Spotter over deres Daarligheder. Da Kynikerne agtede alt ydre for ligegyldigt, maatte de ofte vække Forargelse. Kynismen minder dels om Middelalderens Tiggermunke, dels om det 18de Aarhundredes Fordring om at vende tilbage til Naturen. Den gik over til Stoicismen, men fremtræder igjen i Kejsertiden som en egen Retning. S. **Antisthenes**, **Cynisk** og **Diogenes** fra Sinope.

Kyn-Lyn ell. **Kuön-luön**, en betydelig, men kun

Bjergkjæde i det indre Højasien,
tenen Gobi mod S. og skiller den
hvis Plateau den danner Nord-
i er kun nærmere udforsket i den
men synes at have en endnu be-
nhøjde end det sydligere Hima-
Bjergtoppe naa næppe over 21,000
erne ligge derimod imellem 15,000
i Højde.
llæ (d. e. Hundehovederne), to Højе
i Thessalien, ved hvilke Pelo-
eranber af Phera og selv faldt
T. Flamininus overvandt Phi-
inien 197 f. Chr.
, en ved sin Skjønhed udmærket
Kess, Søn af Telephos. Han
ig af Apollon og blev af denne
et Cypresstræ, da han hentæredes
i Uforsigtighed at have dræbt en
it.
bigs.
ukkel, s. Rygradskrumning. Ky-
mmelig for eller lidende af K.
Søn af Korinthieren Ætion, styr-
iadernes Herredømme i Korinth,
indskrænket Hersker i 30 Aar og
ingen til sin Søn Periandros.
r. cuirasse, Benævnelsen for den
plade af Staalblik, som endnu
svære Rytteri, Kyrasérerne, i
de Hære. Benævnelsen kommer
idet den Brystplade saa vel som
stærkninger, saasom Albu- og
n- og Benskinner, der brugtes
d Ringbrynjen i det 13de—15de
færdigedes af brændt Læder.
Chlamydophorus truncatus), en
Bæltedyrform, der bebor Chiles
der under Jorden ligesom en
ger fra de andre Bæltedyr der-
gskjoldet er delt i Bælter, samt
Hoved, en mindre og nedad bøjet
sine mægtige Gravekløer, der
dyrenes i Styrke. Bugen og
ækkede med lange Haar.
aldtes et Landskab paa Nord-
, der fra Ptolemæernes Tid
stæder ogsaa bar Navn af Penta-
akte sig fra Philænernes Altre
yrte til Floden Palinros; mod
til Ørkenen Phazania (Fessan).
fra de tilgrænsende Lande, var
og frugtbart Landskab, der frem-
Olje, Vin, Honning og Dadler.
). f. Chr. blev Landet koloniseret
Thera og udviklede sig hurtig
sfart, Handel og Kunst blom-
321 blev K. erobret af Ptole-
on. Den sidste af Ptolemæerne
dsatte Romerne til sin Arving
hr.), hvilke i Begyndelsen er-
jor frit, men senere gjorde det
Forbindelse med Kreta. Hoved-
ia i det indre af Landet, 80
sten. Staden var prydet med
pler, blandt hvilke især et
dmærkede sig. K. var bekjendt
kede Læger; den var Philoso-
is's og Annikeris's samt Dig-

teren Kallimachos's Fødeby. **Den kyrenæiske Skole**, stiftet af Aristippos (s. d. A.), betragtede Øjeblikkets Nydelse som det højeste Gode. Den bestod kun i nogle faa Slægtled og gik senere over i Epikuræismen.

Kyrie eléison (gr., d. e. Herre, forbarm dig!), Bønnen om Forbarmelse i den 51de og 123de Psalme, blev tidlig i den græske Kirke en staaende Formular i den almindelige Kirkebøn. Pave Sylvester I (314—35) skal have indført de græske Ord i den romerske Kirke, hvor de bleve ophøjede til et selvstændigt Stykke i Liturgien. De fandt Plads i Messen efter Indgangen (Introitus). Den gejstlige intonerer K. e., og i de Kirker, hvor der er Musik, synges det derpaa af Sangerchoret med Orchesteraccompagnement, hvormed den musikalske Messe begynder. Det synges ogsaa undertiden i protestantiske Kirker.

Kürnberger, Ferdin., tysk Forfatter, f. 1823 i Wien, begyndte sin journalistiske Løbebane smstds., tilbragte siden 1848 en Aarrække i forskjellige tyske Byer og vendte 1866 tilbage til Wien; d. 1879. K. var fremfor alt en frisk og aandrig Feuilletonist, i Besiddelse af en glimrende stilistisk Evne; men ogsaa hans Romaner („Der Amerikamüde", omhandlende Nik. Lenau, 1856, og „Der Haustyrann", 1876) og mange af hans Noveller („Ausgewählte Novellen", 1857, „Novellen", 3 Bd., 1861, „Novellen", 1878 o. fl.) indtage en høj Rang ved Originalitet i Opfindelsen og fængslende Fremstilling. Mindre bekjendte ere hans for øvrigt talentfulde Dramaer („Catilina", „Firdusi"). Af hans Feuilletoner udkom Udvalg under Titlerne „Siegelringe" (1874, mest af historisk-politisk Indhold) og „Literarische Herzenssachen" (1877).

Kysinge Fjord paa Østkysten af Nørrejylland, 2 M. s. for Aarhus, har ved Norsminde Afløb til Kattegattet.

Kyst kaldes den Del af et Land, der ligger ved Hav eller Sø; dog kaldes Søkysten sædvanligst Bred, medens dette Udtryk kun sjældnere bruges om Havkysten. K. kunne være stejle og da tillige ofte klippefulde, sønderrevne og dybt indskaarne eller flade, sandede, uden charakteristisk Fjorddannelse. De første danne ofte gode naturlige Havne, da Havet ved dem sædvanlig er dybt; men de kunne være vanskelige at besejle paa Grund af Skjær, smalle Løb, uregelmæssig Strømsætning o. desl. Kystlinjens Løb eller K.s Form har stor Betydning for det paagjældende Land, idet en stærkt indskaaren K., der aabner en bekvem Adgang til Landets Indre, tjener til at lette dets Delagtiggjørelse i den almindelige Samfærdsel og de denne ledsagende Culturstrømninger. Europa og Afrika danne i denne Henseende mærkelige Modsætninger, ligesom i Europa selv Grækenland og den pyrenæiske Halvø. **Kystfund** er Navnet paa en egen Art Fund fra den ældre Stenalder i Danmark. Der er oftere ved Kysterne eller paa lave Grunde i Stranden og i Indsøer fundet større Samlinger af Stensager, afslaaarne Hjortetakker osv., og der er al Grund til at antage, at disse Sager ere henlagte af Urbeboerne som Ofre til Guderne, idet de mente, at de herved vilde sikre sig Lykke

paa Fiskeri og Jagt. **Kysthospital**, et Hospital ved Kysten af Havet, bestemt til Behandling især af kjertelsyge Børn. De mest bekjendte K. findes i Berck sur Mer og Margate. K. paa Refsnæs ved Kallundborg, hvis Opførelse skyldes Dr. Engelsteds Bestræbelser, er et af de bedste, der findes; det har Plads til 120 Børn. Søluften og Bade ere de vigtigste Helbredelsesmidler paa K.

Küstrin, befæstet Stad i den preussiske Prov. Brandenburg, ved Warthes Udløb i Oder, 11 M. ø. for Berlin. 14,000 J. Et forhenværende kongeligt Slot er nu Caserne; bag dette blev Lieutenant Katte skudt 6 Nov. 1730 som delagtig i det af Prins Frederik (F. II) gjorte Forsøg paa Flugt. Dampmøller og store Kornmagasiner. Russerne bombarderede Staden 15—22 Aug. 1758; Fæstningen overgav sig til de franske 1 Nov. 1806, blev belejret fra 24 Febr. 1813 af Russerne og Preusserne og capitulerede 7 Marts 1814.

Kysyl-Irmak, Oldtidens Halys, Flod i det asiatiske Tyrki, har sine Kilder dels paa Taurus, dels paa Antitaurus og falder efter 130 M.s stærkt krummet Løb i det sorte Hav, 10 M. ø. for Sinope.

Küssnacht, Flække i Canton Schwyz i Schweiz ved Vierwaldstätter Søen og ved Foden af Rigi. 3,000 J. Silke- og Bomuldsvæveri. I Nærheden var den saakaldte „hohle Gasse", en nu forsvunden Hulvej, hvor Vilh. Tell i Følge Sagnet skal have dræbt Landfogden Gessler ved et Pileskud. Her ligger „Tells Capel".

Kythēra, Ø s. for Lakonien, nu Cerigo (s. d. A.). Der opsteg efter Sagnet Aphrodite af Havets Skum, hvorfor hun ogsaa kaldes K. eller **Kytherēa**.

Kythnos ell. Thermia, en af de græske Kyklader i det ægæiske Hav, v. for Øen Syra. 2¼ □ M. med 4,000 J. Frugtbar Ø med mange varme Kilder, hvoraf Navnet Thermia.

Kyzikos, en milesisk Koloni paa en Landtange ved Propontis's sydlige Kyst, hævede sig hurtig til Betydning og Velstand. Dens Troskab mod Romerne i den 3dje mithridatiske Krig skaffede den Rettigheder som civitas libera. Bekjendte ere de der prægede Guldmønter, Cyziceni (i Værdi 28 Drachmer).

Kähler, Ludw. Aug., tysk Novellist, f. 1775 i Mark Brandenburg, d. 1855 som pensioneret theologisk Professor i Königsberg, skrev i sine yngre Aar, foruden nogle Romaner, af hvilke især „Hermann v. Löbeneck" (1808) vandt stort Bifald, en Række dygtig componerede og livfuldt fortalte Noveller („Die drei Schwestern", „Schönlieschen" o. fl.), som 1819 udkom samlede under Titlen „Epheuranken".

Kællingtand (Lotus), Slægt af de ærteblomstredes Familie med trekoblede Blade og mangefrøet, trind, ret Bælg. En Art (L. corniculatus) er almindelig vildt voxende hos os. Blomsterne, der ere gule, ofte med højrød Tone, sidde 4—6 sammen.

Kælvningsfeber, en Feber, der viser sig hos Koen nogle Dage efter Fødslen og enten beror paa en Betændelse af Børen og derpaa følgende Opsugning af Raad og dettes Overgang i Blodet (Pyæmi) med Byldbannelse i forskjellige Organer eller ogsaa viser sig ved en betydelig Liden af Nervesystemet med Lamhed, Krampe, Raseritilfælde osv. Det er en meget farlig Sygdom; den forekommer ofte udbredt, især i Brænderistalde.

Kæmfer, den øverste Del af en Hvælvingspille eller Grænsen mellem denne og Hvælvingen, s. **Hvælving**. Denne Grænses Skæringslinje med Hvælvingens indre Flade kaldes **Kæmferlinjen** (Begyndelseslinjen, Fødselslinjen); den antydes i Regelen ved en Gesims eller en fremspringende Sten, **Kæmferstenen** (s. **Kragsten**).

Kæmmerēr, s. **Kammer**.

Kæmner (i Middelalderens Lat. camerarius) kaldes i Kjøbstæderne den Embedsmand, hvem Bestyrelsen af Byens Pengevæsen er overdragen. Denne Bestilling var efter Christian V.s Lov et borgerligt Ombud, hvortil hvert Aar en af Byens Borgere udnævntes af Magistraten; men nu er der paa de fleste Steder ansat en fast, lønnet K., som udnævnes af den samlede Communalbestyrelse. I Kjøbenhavn bestyres for øvrigt selve Kassererforretningerne ikke af K., idet en egen Embedsmand dertil er ansat.

Kæmning i Techniken foretages navnlig med Faareuld, der er for lang til at kartes, vel ogsaa med Floretsilke osv. Længe kæmmedes Ulden alene med Haanden ved to stærkt ophedede Jærnriver med lange, tætte Tænder i flere Rader, idet den rensede og vel indfedtede Uld, der sad paa Kammene, vexelvis rededes ud med Tænderne paa den anden Kam. Man har dog ogsaa i en Del Aar brugt Maskiner, der arbejde portionsvis med Ulden siddende i Tænder paa to meget store, hule, dampvarmede Hjulkranse, skjævt stillede med de parallelt med Axerne staaende Tænder vendte mod hinanden, saa at de under en Omdrejning og samtidig Tilnærmelse kunne gjensidig kæmme hinandens Uld. Endelig har man faaet et helt andet System af Maskiner med smaa Forandringer, egnede til Uld eller endog Bomuld af forskjellig Længde. Materialet, ordnet som en Bæge, redes foreløbig ved en Kamvalse med skjævt udstaaende Tænder og behandles derefter paa en Kæmmemaskine. De yderste Taver kæmmes ud; en Tot af disse udrykkes gjennem en indstukken Kam, kæmmes derefter ogsaa i den bageste Ende og lægges straat op ad den forrige Tot, saa at der paa ny dannes en uafbrudt Bæge. De kortere Taver, der blive siddende i Kamtænderne (Uldblaar, kort Bomuld), skydes ud og kartes.

Kæmpe (Plantago major), Plante af Vejbredfamilien, en med Kodriverne beslægtet lille Familie med sambladede, undersædige Blomster, hvori Firtallet er gjennemgaaende, og som i det hele er temmelig ubetydelig. K. har ægformede, bueribbede Blade, rosetformig samlede ved Jorden; derfra udgaa Skafter, der ende i et langt, meget tætblomstret Ax. Frugten, der er en Buddike, indeslutter 8—16 Frø, bekjendte som Føde for Canarifugle. Meget almindelig vildt voxende hos os, navnlig paa Veje og lignende Steder, hvor der ogsaa findes flere beslægtede Arter.

Kæmpedyr (Megatherida, Gravigrada), en mærkelig Gruppe af uddøde Pattedyr, som i

Tid beboede de varmt tempererede
Strøg af Nord- og Sydamerika,
Skeletter nu findes opbevarede i
og Diluvialdannelser. De hørte
es (Edentaternes) Orden, vare
gtede med Dovendyrene og kunne
ned de ligeledes uddøde Skjold-
Dels at udfylde Mellemrummet
- og Dovendyrene. De overgik
nu levende Former af begge disse
t i Størrelse, da de mindste
som de nu levende Tapirer og
vore Elefanter, med hvilke de
kunne maale sig i Henseende
ningens Plumphed og Lemme-
Styrke. Hovedet var lille og
dyrenes i Bygning, og Tæn-
de ogsaa i Tal og Form med
undtages, at Tyggefladen hos
(Megatherium), som levede af
Palmeblade o. desl., var udstyret
Tværrygge; hos de andre (Megal-
, Scelidotherium), der levede af
, f. Ex. maaske af de paa Kalk-
Urskovens Træstammer voxende
oideer o. desl., vare Tænderne
og udhulede paa Tyggefladen
Dovendyrene. Huden synes at
ld af Benknuder og har derfor
ret svagt besat med Børster, ikke
og lang Pels som Dovendyre-
ale var af middelmaadig Længde
os Dovendyrene), af stærk Byg-
støttede uden Tvivl deres Be-
overordentlig plumpe og stærke
omtrent lige lange, men deres
alligevel, at K. ikke have kunnet
som andre Dyr, men kun have
sig paa lignende Maade som
agtet deres kæmpemæssige Stør-
agtige Bygning gjorde dem det
tre i Trætoppene som Doven-
dform og Fodbygning, skjønt i
plumpere Skikkelse, K. ganske
de uden Tvivl haget sig frem
ppernes Ujævnheder eller klatret
møjsommelig op ad Urskovens
r at afgnave de der voxende saft-
og de Redskaber, hvormed de
sig frem, vare de store, krumme
e altid havde 3 paa Forfødderne,
paa hver Bagfod.

(Cervus eurycerus, giganteus,
ernicus), en uddød Hjorteart,
e fundne først i Irland, senere
eder i Mellemeuropa, i Dan-
ske enkelte Levninger. Den ud-
r ved Takkernes uhyre Stør-
og ved Halsens dertil svarende
bygning; skjønt den selv ikke var
lsdyr, maalte den dog over 5
Spidsen af Takkerne; i Formen
aadyrets og Elsdyrets.

. Gravhøj.

ng (Tridacna gigas), en i det
Hav, især paa Koralrevene le-
overordentlige Størrelse og fine
ede, flere Hundrede Pund tunge
et Muslingart.

Kæmper, Kæmperlinje, s. Kæmfer.

Kæmpesalamander (Cryptobranchus japonicus), en paa Japan i ferskt Vand levende Øglepadde, som naar en Længde af 5—6 F.; det er dog ikke nogen ægte Salamander, men en Menopoma, hos hvilken Gjælleaabningen lukkes med Alderen. En Art er i den senere Tid opdaget i det indre China. I den tertiære Tid levede ēn eller to Arter af omtr. samme Størrelse i Europa (C. primigenius, ogsaa kaldt Andrias Scheuchzeri, til Erindring om, at Scheuchzer ansaa dens Skelet for et Menneskeskelet og for et Vidnesbyrd om Syndfloden: homo diluvii testis).

Kæmpeslange, de større Former af Kvælerslanger.

Kæmpeviser eller bedre Folkeviser kaldes en omfattende Digtning, der efter sit Indhold tilhører Middelalderen — hvis ypperste Frembringelse i dansk Literatur den udgjør —, hvorimod Sprogformen gjennemgaaende er yngre, da Viserne først i det 16de og 17de Aarh. ere nedskrevne, ja nogle endog først i vore Dage ere optegnede efter mundtlig Meddelelse af Almuesfolk. Folkevisedigtningens Oprindelse er omtvistet. Til en vis Grad kan denne Digtning kaldes Fælleseje for de germanske Folk, og i Danmark har den naaet en ualmindelig Frodighed. Viserne bestaa af rimede, 2- eller 4-linjede Vers, sluttende med et Omkvæd, en Linje, som gjentages efter hvert Vers eller Strophe. De maa efter deres Charakter nærmest henføres til Balladen eller Romancen, idet de efter Indhold og Fremstillingsform staa paa Overgangen mellem fortællende Digte og Stemningsdigtning. Grundtonen er vemodig, og de ofte saare skjønne Melodier have en tilsvarende tungsindig Klang. Viserne ere sikkert saa godt som alle „Danskvæder", bestemte til Afsyngning som en Dansen ledsagende Musik; selve Versene bleve da sungne af en enkelt, Omkvædet derimod af alle Deltagerne. Dette, der egentlig skulde angive Visens Grundstemning, staar dog ofte kun i ringe Forbindelse med Digtets Indhold. Folkevisernes Forfattere ere ukjendte; da Viserne skildre os de højere Standers Liv i den katholske Middelalder, føres vi derigjennem til de Samfundskredse og den Tid, hvor Forfatterne maa søges. Fra Adelens Borge sank Viserne efterhaanden ned til Almuen, hvor de til Dels ere forblevne til vore Dage. Største Delen af de bevarede ere dog optegnede af adelige Damer i de nærmeste Hundredaar efter Reformationen. Viserne inddeles sædvanlig i 1) de mythisk-heroiske ell. egentlige K., 2) Trylleviser, 3) historiske Viser, 4) Ridderviser. Grupperne 1 og 2 have bevaret mange hedenske Forestillinger, ja endog Oldtidsstof; Gruppe 3 giver os en vistnok omtr. samtidig, men i høj Grad ved subjectiv Opfattelse omformet Fremstilling af historiske Personer eller Begivenheder; Gruppe 4 — i Forbindelse med Gruppe 3 — er rig paa fængslende og oplysende Billeder af Culturforholdene paa den Tid. Imellem Folkeviserne i de tre nordiske Riger bestaar en nøje Forbindelse. Efter i det 18de Aarh. at have været Gjenstand for stærk Undervurdering er denne

Folkepoesi i 19de Aarh. kommen i høj Grad til Ære. Helt har den dog aldrig savnet Beundrere; herom vidne de forskjellige Udgaver: Vedels 100 Viser, 1591, med Tillæg 1657; Peder Syvs 200 Viser, 1695; Abrahamsons, Nyerups og Rahbeks 5 Bd. danske Viser fra Middelald., 1812—14. 1853 paabegyndte Sv. Grundtvig sin omfattende, paa Fuldstændighed beregnede Textudgave, „Danmarks gamle Folkeviser", der ved hans Død 1883 efterlodes uafsluttet; en mindre Samling, „Danmarks Folkeviser i Udvalg" (1882), er af Sv. Grundtvig poetisk-kritisk bearbejdet og udgiven til Almenlæsning. Den overordentlige Betydning, som Folkevisedigtningen, fra dette Aarh.s Begyndelse, har haft for den danske Skjønliteratur, kan her blot antydes.

Kæmpeøgler (Dinosauria), nogle store Landøgler, hvis Knogler findes i Dannelser af Trias-, Jura-, Weald- og Kridtformationen; de besad en plump Bygning og uhyre Størrelse, som man dog visinok har overdrevet meget, idet man sammenlignede deres Tænder eller enkelte Knogler med Leguanen og lignende langstrakte Øgleformer og deraf beregnede deres Størrelse; denne har dog for de størres Vedkommende overgaaet de største nu levende Landpattedyrs; dog var der ogsaa mindre Former af denne uddøde Krybdyrtype. Bagkroppens og Baglemmernes stærke Udvikling i Sammenligning med Forlemmerne synes at vise, at de, i det mindste til Dels, vare hoppende eller springende Dyr, af et kænguruhagtigt Udseende; det er vel muligt, at en Del af de større Fodspor, man har tilskrevet uddøde Kæmpefugle, hidrøre fra K., i hvis Bækken og Lemmebygning der for øvrigt er enkelte Træk, som pege hen paa en Tilnærmelse til de strudseagtige Fugle. Slægten Iguanodon besad en lignende Tandform (sammentrykte, i Randen takkede Tænder) som vor Tids Leguaner (Iguana) og antages derfor at have levet af Frugter og anden Planteføde. Andre, f. Ex. Megalosaurus, med høje, spidse, sammentrykte og skarpe Tænder, vare aabenbart Rovdyr.

Kæneus, Søn af Lapithen Elatos, var først Kvinde, men blev af Posidon til Løn for sin Kjærlighed efter sit eget Ønske forvandlet til Mand og gjort usaarlig. K. deltog i den kalydoniske Jagt og Argonautertoget; men i Kampen med Kentaurerne blev han af disse tilbænget med Sten og Træstammer og sank i Jorden.

Kænguruh (Macropus, Halmaturus), springende, planteædende Pungdyr, af mer eller mindre anselig Størrelse, som bebo Nyholland og Tasmanien. Deres Baglemmer ere lange og stærke, indrettede til Spring, de 2 Tæer udstyrede med brede, hovagtige Kløer, Halen lang og kraftig, saa at den kan afgive Støtte, naar de sidde, og et Ror, naar de springe; i Modsætning til denne Bagkroppens kraftige Udvikling er Forkroppen svag og Forlemmerne korte. Hovedet er langagtigt, Ørene lange, Tænderne indrettede til at afgnave og tygge Græs og lignende Plantedele ($\frac{6}{2}$ Fortænder, ingen Hjørnetænder eller kun 1 for oven, foldede Kindtænder). De egentlige K. eller Steppe-K. bebo Nyhollands Græsstepper eller de med Bregner og Buske bevoxede Egne, hvor de have deres egne Gangstier i det høje Krat, dannede af deres stadige Trin. Naar de græsse, er Forkroppen bøjet ned ad mod Jorden, men ved den mindste Anelse om Fare — og deres Syn og Hørelse ere overordentlig skarpe — rejse de sig i Vejret i deres fulde Højde og sætte afsted i store Spring. De jages meget for deres Kjøds Skyld, men ikke uden Besvær; den største Art (M. giganteus) er i oprejst Stilling saa høj som en Mand og kan kun jages af egne, dertil afrettede Hunde, som dog ofte komme galt fra det, enten fordi K. rammer dem med et Spark med sine kraftige Bagben, eller fordi den vender sig mod sine Forfølgere og tildeler dem dygtige Smæk med Forpoterne, der ere vel udstyrede med Kløer, eller griber dem og holder dem under Vandet, indtil de kvæles. Visse mindre, hareagtige Arter bebo de tætte Mimose- og Mangroveskove ved Kysten og have deres banede Smutveje i dette ellers uigjennemtrængelige Krat. De saakaldte Bjærg-K., som udmærke sig ved noget kortere Bagfødder, der underneden ere beklædte med en haard, vortet Hud, og en mere busket Hale end de andre K., bebo Bjærgegnene, hvor de springe med samme Sikkerhed som Gemsen; de søge deres Tilflugt i Klippehuler, og man finder i de af dem beboede Egne virkelige Bjærgstier, der skyldes dem. Endnu mere afvigende ere de saakaldte Træ-K. (Dendrogalus) paa Ny-Guinea, med stærkt busket Hale og endnu kortere Bagben, der forholdsvis ikke ere længere end hos mange andre, ikke egentlig springende Dyr, f. Ex. Pungrotterne. — Fjærnere fra dem staa de smaa K.-Rotter (Hypsiprymnus), af Harens Størrelse, med kortere og mere rundt Hoved og kortere Øren; nogle have en rotteagtig, skællet Hale, men hos andre er den mere busket og benyttes som et Slags Snohale til at samle Græsset sammen med; de leve for en Del af Rødder, som de opgrave med Forpoterne. I Tandforhold afvige de ogsaa en Del fra de ægte K. og nærme sig til de andre planteædende Pungdyr.

Kænguruh Øen, en større Ø ved Australiens Sydkyst, ud for St. Vincent Bugten, 20 M. lang og indtil 8 M. bred. Dens Indre er et med Buskværk bedækket Højland, der indeholder flere Søer.

Kæntre. Naar et Skib eller Fartøj ved Vindens Tryk i Sejlene eller ved for megen Vægt i den ene Side bringes til at hælde saa meget til den ene Side, at det ikke rejser sig mere, vil det k. eller gaa rundt, indtil Bunden vender i Vejret. Strømmen siges at k., naar den, efter at have løbet i en Retning, begynder at løbe i den modsatte.

Kær, store, lavtliggende og vaade Landstrækninger, der især ere bevoxede med Halvgræs i meget charakteristiske Tuer, som træde endnu mere frem derved, at Kreaturerne under deres Gang i K. omgaa dem og derfor nedtræde Jorden omkring dem. Underlaget ligger i ringe Dybde, hvorfor der ikke har kunnet finde nogen Tørvedannelse Sted, som i Kærmoserne. Er Underlaget Mergel, kan K. opdyrkes med Fordel; ellers forvandles det ved Udgrøftning og

Tuerne til en Kareng. Det
nd har især store Kærstrækninger.
rvemsse.
Calla palustris), s. Calla.
n af det østerrigsk-ungarske Mo-
ıele med Titel af Hertugdømme,
Tirol, Salzburg, Ærkehertugd.
ermark, Krain og Italien. 188
),000 J. (1880), hvoraf ¾ Tyskere
ovener. Efter Confessionen ere
testanter, 1,000 Jøder, Resten
ke. K. er helt igjennem Bjærg-
N. og S. sænker sig ned mod
, som med Retning fra V. mod
ıer Landet og her optager flere
Bjærgene n. for Drau høre til
; Groß-Glockner paa Græn-
r over 12,000 F. høj og danner
here. Bjærgene blive vel lavere
have dog, navnlig paa Grænsen
rk, talrige Punkter af c. 8,000
. for Drau løbe de sydlige Kalk-
. under Navnet de carniske
T. som Karavankerne; mod
nsen af Steiermark og Krain er
0 F. høje Grintove. Af de
re de betydeligste Wörth- ell.
, Ossiach- og Millstadt-
for Drau. Antallet af Land-
kort. Klimaet er temmelig raat.
13 pCt. Agerland, 12 pCt. Eng
pCt. Græsgang, 39 pCt. Skov-
dyrkeligt Bjærgland. De vig-
er ere Rug og Havre, men
ker ikke forbruget; Vinavl
i Lavantdalen. Bjærgværks-
et betydelig, navnlig paa Bly,
og Brunkul. Industrien er i
Forfatning og leverer især
ıalvarer, Blyhvidt, Klæde og
andelen er temmelig ubetydelig.
jenfurt. — K. var i Oldtiden
et keltisk Folk, hvoraf Landets
til Noricum og kom med dette
id til Romerriget. Efter at
Tid lang havde hørt til et af
stiftet slavisk Rige Carantania,
tore det 788 til det frankiske
atte en Markgreve over det.
Verdun 843 kom det til Ludvig
denne Død 876 til hans
loman af Bayern, hvortil det
nder hans Søn Arnulf og
g Barn. Kejser Otto II gjorde
Istrien og Friaul til et eget
om 1269, da Hertugstammen
til Kong Ottokar af Böhmen,
ne af Tirol og endelig, da
e uddøde, 1339 til Østerrig,
Tid, med Undtagelse af den
on 1809—18, har tilhørt, fra
el af Kongeriget Illyrien og
et eget Kronland.
horum), Slægt af Halvgræs-
navnlig charakteriseret derved,
nede Blomsterdække efter Af-
er ud og danner en Tot, der
Flere Arter ere almindelige
Enge.

Kästner, Abraham Gotthelf, tysk Forfatter, f. i Leipzig 1719, blev allerede i sit 20de Aar Docent i Mathematik og Philosophi og 1746 Professor i Mathematik ved sin Fødebys Universitet; 1756 kaldtes han til Professor i Mathematik og Physik i Göttingen, hvor han døde 1800. K. var ikke blot en dygtig Mathematiker („Anfangsgründe der Mathematik", 4 Bd., 1758—69, 6te Opl. 1800; „Geschichte der Mathematik", 4 Bd., 1796—1800), men øvede ogsaa i en længere Periode — skjønt hans egne Bidrag til Skjønliteraturen ikke vare særlig betydelige — saa vel gjennem udbredte personlige Forbindelser som ved sine skarpe og sunde kritiske Domme en ikke ringe Indflydelse paa de literære Bevægelser i Tyskland. I den afgjørende Fejde mellem „Leipzigerne" og „Schweizerne" stillede han sig nærmest paa Gottscheds Side, men vurderede for øvrigt, ogsaa efter dennes Død, hans Betydning upartisk og træffende („Über Gottscheds Charakter", 1767). Som Digter naaede han højest i Epigrammet og Satiren; men hans „Vermischte Schriften" (1755—72, i forøget Skikkelse som „Gesammelte schönwissenschaftliche Werke", 4 Bd., 1841) indeholde dog tillige, foruden en Række interessante prosaiske Stykker, en Del endnu læseværdige lyriske Digte, især Elegier (f. Ex. „Die Zufriedenheit").

Købke, Christen Schiellerup, dansk Maler, f. 26 Maj 1810 i Kjøbenhavn, kom 1823 til Kunstakademiet for at uddanne sig til Kunstner og malede samtidig hos Prof. Lorentzen indtil dennes Død 1828, hvorpaa han gik over til Eckersberg. Han malede i Førstningen mest Portræter, men lagde sig ogsaa efter Genremaleriet, medens han samtidig raderede flere Blade; 1838 rejste han med kongelig Understøttelse udenlands og opholdt sig en Tid lang i Rom. Nogle Partier fra Capri, hvoraf den kongel. Malerisamling ejer ét, bleve malede paa denne Tid. Medens han i sine smukke, fordringsløse Partier fra Kjøbenhavns nærmeste Omegn havde vist en overordentlig fin Følelse for den nordiske Sols ejendommelige Glans, forstod han i sine italienske Landskaber med samme Naturfølelse at gjengive Sydens glødende Lys med slaaende Kraft. Ogsaa i sine Figurbilleder viste han en sjælden Dygtighed i Behandlingen; en Del Portræter ere i privat Eje, medens i den kongelige Malerisamling kun det lille Brystbillede af en dansk Matros vidner om hans Dygtighed i denne Retning. Efter Hjemkomsten 1842 hemmede personlige Bekymringer for en Tid hans Virksomhed; da han atter stod rede til at tage fat med Kraft, bortrev en Sygdom ham 7 Febr. 1848.

Köchlin, en Slægt af Fabrikanter i Mühlhausen i Elsaß, hvem Udviklingen af Byens Industri nærmest skyldes. **Samuel K.** (f. 1719, d. 1771) oprettede 1746 tillige med Dollfus en Fabrik for brogede Bomuldstøjer, og af hans Sønner bleve 6 Fabrikanter. Den ældste, **Jean K.**, f. 1746, d. 1836, grundlagde tillige med to Brødre Huset K. Frères og oprettede siden den højere Handelsskole og et Vajsenhus i Mühlhausen. Sin største Udvikling fik Fabriken og Handelshuset fra 1802 under hans Sønner

Nicolas K. (f. 1781, d. 1852) og Jacques K. (f. 1784, d. 1834). Den første bidrog desuden mægtig til Byens Opkomst, byggede et helt nyt Kvarter og fik 1837 den første Jærnbane i Elsaß anlagt; han var 1814 frivillig Ordonnansofficer i den franske Hær og søgte 1815 at organisere en Guerilla i Vogeserne. Han var 1826—41 Deputeret, understøttede Julirevolutionen, men hørte siden til den dynastiske Opposition og udnævntes 1848 til Regeringscommissær i Øvrerhin. Jacques var 1814—20 Maire i Mühlhausen og derefter liberal Deputeret indtil 1826; han blev 1822 straffet med ½ Aars Fængsel for sine Klager over Regeringens Adfærd i Oberst Carons Sag. Den tredje Broder, Daniel K., f. 1785, d. 1871, var en dygtig Chemiker og gjorde flere vigtige Opdagelser med Hensyn til Tøjernes Farvning. — En Fætter, André K., f. 1789, d. 1875, traadte 1808 ind i og blev 1818 Chef for Dollfus og Miegs store Etablissement i Mühlhausen og grundlagde siden en eget Fabrik for Maskinbygning og Jærnstøberi; han var Maire 1830—48 og som saadan meget ivrig for Skolevæsenets Fremme, samt i samme Tidsrum flere Gange Medlem af Deputeretkammeret.

Köchly, Hermann August Theodor, tysk Philolog, f. 1815 i Leipzig, blev 1850 Professor i den græske og romerske Literatur i Zürich og 1864 i Heidelberg; d. i Triest 1876. Blandt hans Arbejder maa fremhæves 7 Afhandlinger »De Iliadis carminibus« og hans Udgave af de efter hans Mening ægte Sange i Iliaden »Iliadis carmina XVI scholarum in usum restituta«. Almindelig Anerkjendelse har K.s og W. Rüstows „Geschichte des griech. Kriegswesens“ opnaaet ligesom en Samling „Griech. Kriegsschriftsteller“ med tysk Oversættelse og Forklaring og „Einleitung in Cäsars Commentarien über den Gallischen Krieg“, ved hvilke Arbejder Rüstow ligeledes medvirkede.

Köhler, Chr. Louis Heinr., f. 5 Sept. 1820 i Braunschweig, d. 16 Febr. 1886 i Königsberg, vidt bekjendt især som Pianist, Musikforfatter, Clavercomponist og Lærer, var efter at have nydt god Undervisning i sin Fødeby (1839—43) for at uddanne sig videre i Wien under Sechter, Seyfried, Czerny og Bocklet. Efter at have virket som Theatercapelmester flere Steder kom han 1847 til Königsberg, hvor han som Lærer, Sangforeningsdirigent, Kritiker, Leder af en Musikskole og utrættelig Componist navnlig af Studieværker for Claver skabte sig et meget anset Navn. Han var en af sin Tids mest fremragende Claverlærere, Czernys værdige Efterfølger. Omtr. 300 Værker, mest Claversager.

Køkkenmøddingerne, der navnlig forekomme i Mængde ved de fra Kattegat indskaarne Fjorde i Jylland, Fyn og Sjælland, ere udstrakte Dynger af Affald fra Maaltider, holdte af den ældste Stenalders Befolkning, som levede ved Kysterne og udelukkende ernærede sig ved Jagt og Fiskeri. De bestaa for største Delen af Skaller af fortærede Østers, Hjerte- og Blaamuslinger og Strandsnegle samt af Knogler af Vildt, til Dels spaltede for Marvens Skyld, navnlig af Kronhjort, Raadyr og Vildsvin, sjældnere af Bæver, Sælhund og Uroxe; desforuden forekomme Fugle- og Fiskeben i Mængde og Ben af mange Rovdyr, Ræv, Maard, Ulv, Los, Bjørn osv. Dyngerne indeholde fremdeles stenlagte Arnesteder med Kul, Skaar af raat forarbejdede Lerkar og talrige Redskaber af Sten og Ben tillige med Affald fra disses Tilvirkning. Den rette Opfattelse af disse Rester af en fjern og primitiv Cultur fremgik som Resultat af sammenhængende Undersøgelser, der foretoges af en under det danske Videnskabernes Selskab 1848 nedsat Commission, bestaaende af G. Forchhammer, J. Steenstrup og J. J. A. Worsaae. Tidligere antog man K. for at være hævede Østersbanker eller naturlige Stranddannelser. Af Bearbejdelsen af det naturhistoriske Materiale fra disse Dynger har J. Steenstrup stor Fortjeneste, og i det hele vakte Undersøgelserne i de danske K. en saadan Opmærksomhed, at den danske Betegnelse K. i mange Lande bruges om lignende Affaldsdynger fra den fjærne Oldtid. S. Stenalder.

Kölcsey, Franz v. [költschei], ungarsk Digter og Skribent, f. 1790 i Transsylvanien, gjorde allerede i Skolen betydelige Sprog- og Literaturstudier; Bekjendtskabet med Kazinczy var ham i denne Henseende en aandelig Spore. I Pest traadte han fra c. 1809 i livlig Berøring med Ungarns literære Mænd, navnlig med Paul Szemere, og udgav sine første Poesier 1813 i Horváths Damekalender og i »Erdélyi museum«. I den moderne ungarske Literatur har K. især Betydning ved sin Iver for Form og Smag i Poesien; men hans kritiske Optræden vakte saa megen Irritation, at han i nogle Aar standsede den, indtil han fra 1826 i Forening med Szemere udgav Tidsskriftet »Élet és irodolam« (Liv og Literatur), hvortil han selv leverede philosophiske, kunsthistoriske og kritiske Bidrag af stor Betydning. K. var tillige Sagfører og blev 1819 Overnotar, i hvilken Stilling han udfoldede stor Veltalenhed. Paa Landdagen 1832—36 sad K. som Deputeret for Comitatet Szathmár og var en af de liberale Koryphæer, men nedlagde sit Mandat paa Grund af en illiberal Fordring af hans Valgkreds. Efter sin Hjemkomst døde han pludselig 1838, medens han udarbejdede et Forsvar for sin Ven Wesselényi. K. var Medlem af det ungarske Akademi. 1840—48 udkom hans Værker, besørgede af Eötvös, Szalay og Szemere; hans Dagbog kunde af politiske Hensyn først udgives 1848.

Kølende Lægemidler (Refrigerantia), som fortyndede Syrer, Salpeter, Vinsten, benyttedes især tidligere meget indvendig i den Hensigt at formindske Legemsvarmen; hvor det kommer an paa at faa en meget høj Temperatur til at falde, anvende Nutidens Læger andre Midler, men disse tillægges ikke Navnet „kølende“. Kølende Pulver bestaar væsentlig af Salpeter og sur vinsur Kali; det virker let afførende.

Køleovn, s. Glas.

Kølle, et Slagvaaben i Form af en tyk Stok, hvis Tykkelse voxer mod Enden; Baglaar af et slagtet Dyr; s. ogsaa Malt.

Kølle, Claus Anton, dansk Landskabsmaler,

27 i Sandby paa Laaland, d. 2
Kjøbenhavn, kom 1842 til Kjø-
'alerlære og blev 1847 Maler-
dig med at han arbejdede som
:n dog paa Kunstakademiet, hvis
han vandt 1850—52. Hans
:ode været at blive Decorations-
:der Uddannelsen paa Akademiet
| mere og mere til Landskabs-
: han 1860—62 rejste udenlands
| Understøttelse, var det som en
'ovende yngre Landskabsmalere.
mindede han om den Eckers-
og enkelte Studiebilleder fra
Behandlingen Const. Hansens
:emstillinger af saadanne Em-
faar han et selvstændigere
:re større Landskaber fra Roms
os allerede den milde, poetiske
rening med en sikker og smukt
ikke meget energisk Gjengi-
en. Hvad enten han malede
je Fjældsider eller de stejle
løen, blev det under hans
ige Idyller, kjærtegnede af et
Sollys. I sine senere Aar
Gange at kappes med Blomster-
nstillingen af en landskabelig
rig Blomstervæxt; han raadede
Træk og en fyldigere Farve-
:an vilde have ventet. Hans
d som Kunstner var fordrings-
orbunden med en høj Grad af
agelsen og Selvstændighed i

:laviger), en i Myretuer le-
ingeløs, 1½ Linje lang, brun
fit Navn af sine kølleformede
Munddele ere saa ufuldstændige,
kan sørge for sin Næring, men
e, hos hvilke den er et Slags
pleje paa enhver Maade. Paa
: en Del Børster, som Myrerne
Munden og udsuge, og som
ivl afsondre en for Myrerne

(Clavicornia) kaldes de Biller,
:e mere eller mindre køllefor-
t de yderste Led ere de tykkeste
fra aftage i Tykkelse mod
: kan derunder sammenfatte
:rnbassefamilien (de bladhor-
nerne (Rovbillerne), Aadsel-
ne og Vandkjærgruppen samt
ilier.
lava, Coryne), Goplepolyper,
om et Rør, der bliver jævnt
Ende, som bærer Munden;
: Del, „Polyphovedet", findes
spredte eller ordnede i Kreds
n tynde, rørformede Del er
t med et tyndt Chitinrør. De
r ere hos nogle Former fast-
dviklede „Kjønskapsler"; hos
: sig efter at have antaget
aagopler. K. leve i Havet;
Cordylophora) forekommer i

Ludvig, f. 1728 af pommersk

Adelsslægt, var først Major i hessisk Tjeneste og blev 1766 Oberst i den danske Hær. K. skal have været en af de Officerer, som 1771 tog fremragende Del i Theaterspektaklerne i Anledning af Brebals „Dramatiske Journal"; han var 1772 en af Hovedmændene i Sammensværgelsen mod Struensee. Han fuldbyrdede selv Struensees og Brandts Fængsling og blev til Løn Generallieutenant og Generaladjudant samt Deputeret i Generalitetet og adlet som Køller-Banner, men allerede 1773 fjærnet fra Kjøbenhavn som Commandant i Rendsborg og 1777 afskediget fra Hæren som General. D. 30 Apr. 1811.

. **Kölliker**, Rud. Albert, berømt Anatom, f. 6 Juli 1817 i Zürich, blev 1847 Professor i Anatomi og Physiologi i Würzburg og har især gjort sig fortjent af den mikroskopiske Anatomi, til hvis Udvikling han ved sine Undersøgelser har bidraget særdeles meget. Af herhenhørende Arbejder kunne nævnes „Mikroskopische Anatomie" (2 Bd., 1850—54), „Handbuch der Gewebelehre des Menschen" (5te Opl. 1867) og »Icones histiologicæ« (2 Bd., 1864—65). Af hans mere zoologisk-zootomiske Arbejder fortjener hans Monographi af Søfjerene (Pennatuliderne) især at fremhæves (1872). 1886 blev han Medlem af det danske Videnskabernes Selskab.

Köln, befæstet Stad i den preussiske Rhinprovins ved Rhinens venstre Bred lige over for Deutz, hvormed den er forbundet ved en 1,250 F. lang Skibsbro og en 100 F. længere Jærnbanegitterbro paa 5 mægtige Piller. 161,000 I. (1885), for største Delen Katholiker. Ærkebispesæde. Af Kirkerne er den mærkeligste Domkirken, som oprindelig allerede var indviet 873, og som, efter at være afbrændt 1247, blev paabegyndt 1248 af Ærkebiskop Conrad v. Hochstaden ved Bygmesteren Heinr. Sunere. Den er bygget i Form af et latinsk Kors med 5 Skibe. Arbejdet skred frem, om end langsomt, indtil 1499, da det standsede for lang Tid, og først i dette Aarh., navnl. under den sidst afdøde Konge af Preussen, blev der atter med Kraft taget fat paa det. Endelig er Kirken fuldt færdig bleven indviet 15—16 Oct. 1880. Den gjemmer mange mærkelige Reliquier, saaledes af de hellige tre Konger. Af de øvrige Kirker fortjene at fremhæves St. Peterskirken med et herligt Maleri af Rubens, Ursula ell. de 11,000 Jomfruers Kirke og den prægtige Jesuiterkirke Marias Himmelfarts Kirke. Andre mærkelige Bygninger ere Raadhuset fra det 13de Aarh., Herrehuset ell. Gürzenich med en 170 F. lang, 70 Fod bred og 45 F. høj Sal, Tøjhuset, Ærkebiskoppens og Regeringens Palais, storartede Fængselsbygninger, det nye Theater, Centralbanegaarden, den nye Synagoge o. fl. Her er talrige gode Undervisningsanstalter, flere Bibliotheker, en botanisk og en zoologisk Have, samt flere Museer for Kunst og Oldsager. Industrien er meget udviklet, navnlig Bomuldsspinderi, Fabrikation af Uld- og Silkestoffer, Læder, Tobak, Sukker, Farver, Stentøj, Porcelæn, Maskiner og Liqueurer. Særdeles vigtig er Tilberedningen af Kölnervand (Eau de Cologne). Handel og Dampskibsfart

ere meget betydelige. — K. blev grundlagt af Romerne 37 f. Chr., fik af Kejser Claudius I til Ære for hans Ægtefælle Agrippina 50 Navnet Colonia Agrippina (af C. er dens senere Navn kommet), blev 475 de frankiske Kongers Residens, kom 843 til Lothringen og 870 til det tyske Rige. 1254 tiltraadte K. Rhinstædernes Forbund og var senere en af Hansaens 4 Kvarterstæder. I det 13de Aarh. talte Staden 17,000 Væverstole, og den havde i det 14de Aarh. 150,000 I. Senere gik den imidlertid tilbage paa Grund af indre Uroligheder, der jævnlig gjentoges indtil Slutn. af det 17de Aarh. — Ærkebisped. K. blev grundlagt af Carl d. store. I Beg. af 11te Aarh. blev det et Kurfyrstendømme. Den sidste Kurfyrste blev 1794 fordreven af de franske. 1801 forenedes det med Frankrig, 1814 med Preussen. Om Kunstnere fra K. s. Lochner.

„Kölnische Zeitung", et i Köln udkommende Blad, som allerede kjendes i 17de Aarh., har siden 1841 været et af de betydeligste tyske Blade, Organ for en frisindet og national Udvikling. Over for Danmark har „K.-Z." været mere retfærdigt og maadeholdent end de fleste andre tyske Blade; det tog tidlig Ordet for en national Løsning af det slesvigske Spørgsmaal. 1882 havde „K.-Z." 36,000 Holdere, og 1875 fik det en særlig Telegraphtraad lagt til sig fra Berlin.

Kölpin, Alexander, fremragende dansk Chirurg i Slutn. af forr. Aarh., f. 1731 i Uetersen, studerede Chirurgi i Kjøbenhavn ved Theatr. anat.-chir., var 1756—63 Regimentsfeltskær i Jylland, studerede derpaa to Aar i Udlandet, blev ved sin Hjemkomst Overchirurg ved Frederiks Hospital, hvilket han var 1766—76, og senere Hofchirurg. Ved Oprettelsen af chirurgisk Akademi, hvori han selv havde megen Del, blev han Professor ved dette, men afgik 1794 og døde 1801. Han var en dygtig Chirurg, men tillige en yderst ærgjerrig Natur.

König, Ewald Aug., tysk Romanforfatter (til Dels under Pseudonymen Ernst Kayser), f. 22 Aug. 1833 i Barmen, begyndte 1861 som Bogholder i Elberfeld at skrive Noveller og humoristiske Billeder fra Militær- og Kjøbmandslivet; da disse og et Par Romaner, hvormed han dernæst forsøgte sig, vandt Bifald, opgav han 1868 Forretningsvejen, bosatte sig i Neuwied og senere i Köln og udfoldede en overordentlig Produktivitet som novellistisk Forfatter. Hans Romaner, Noveller og Humoresker udgjøre allerede henved 100 Bd.; nogle af de mest bekjendte ere: „Bei der Infanterie" (1864), „Humoristische Bilder aus dem Kaufmannsstande" (1864), „Der Deserteur" (1867), „500,000 Thaler" (1868), „Die Geheimnisse einer großen Stadt" (1870), „Durch Kampf zum Frieden" (1871), „Die Tochter des Franctireurs" (1873), „Humoresken aus dem Soldatenleben" (1873), „Die Wege zum Glück" (1878), „Schuld und Sühne" (1880), „Ein verlorner Sohn" (1882).

König, Friedr., f. 1774, d. 1833, tysk Mechaniker, oprindelig Bogtrykker, opfandt og byggede 1811 i London den første Hurtigpresse. To saadanne Maskiner leverede han til Bladet »The Times«, som 29 Nov. 1814 første Gang trykkedes paa disse. 1817 flyttede K. tillige med sin Medhjælper Bauer til Tyskland og oprettede i Oberzell ved Würzburg et Værksted, som endnu bestaar og har vundet megen Anseelse; indtil 1885 havde det leveret 3,500 Hurtigpresser.

König, Gottlob, f. 18 Juli 1776 i Hardisleben i Sachsen-Weimar, d. 22 Oct. 1849 i Eisenach, kom efter at have nydt en meget tarvelig Undervisning i Almueskolen i sin Fødeby til Zillbach, hvor han 1794—96 oplærtes i Forst- og Jagtvæsenet i Heinrich Cottas derværende Forstskole. Senere deltog han i de preussiske Forstindretningsarbejder i Westfalen og blev 1805 Revierførster i Ruhla, hvor han snart begyndte at undervise Forstlærlinge, der optoges som Kostgængere i hans Hus. I Tidens Løb voxede disse Lærlinges Antal, og da hans Svoger Cotta 1810 kaldtes fra Zillbach til Tharand, udviklede hans Læreanstalt sig til et formeligt Forstinstitut, der 1813 bestemtes til at erstatte den nedlagte Skole i Zillbach med det Formaal at uddanne praktiske Districtsbestyrere. 1821 kaldtes han til Formand for den ny oprettede storhertugelige Forsttaxations-Commission og 1829 til Medlem af Overforstamtet i Eisenach, hvorhen han 1830 flyttede sin Læreanstalt, der samtidig ophøjedes til Statsinstitution. 1837 udnævntes han til Overforstraad. K. virkede ikke alene i det praktiske Liv ved fra Grunden af at reorganisere det weimarske Forstforvaltnings- og Forstindretningsvæsen, men ogsaa i Literaturen, hvor Forstmathematiken („Die Forstmathematik", 1855; 5te Opl. 1864) navnlig var hans Fag, og hvor han i flere Retninger brød nye Baner ikke alene for Masse- og Tilvæxtbestemmelsen, men ogsaa ved Hævdelsen af en correct mathematisk Fremgangsmaade for Skovværdiberegningen og Skovstatistiken, til hvilke to Fag han paa denne Maade kan siges at have lagt den første Grundvold. Ved særlig at betone Vigtigheden saa vel af Jordbundens som af det enkelte Træindivids Pleje gav han i sin „Die Waldpflege" (1849; 3dje Opl. 1875) ligeledes det første Stød til den nuværende Retning i Driftslæren, den saakaldte Træarts- og Jordbundsdrift.

Königgrätz, en forhen befæstet Stad i Böhmen ved Floden Adlers Udløb i Elben, 13 M. ø. til n. for Prag. 8,000 I. Bispesæde. Forfærdigelse af musikalske Instrumenter og Handsker. — Her stod 3 Juli 1866 det afgjørende Slag i Krigen mellem Preussen og Østerrig; Preusserne, c. 220,000 Md. stærke, anførtes af Kong Vilhelm med General Moltke som Stabschef, Østerrigerne og deres Forbundsfæller Sachserne, c. 205,000 Md., af Felttøjmester Benedek. Slaget varede fra Kl. 8 Morgen til Kl. 8 Aften; det begyndte med et Angreb af Prins Fred. Carls Hær og var i flere Timer uafgjort, idet Angrebene paa Skovene ved Bistritz mislykkedes og medførte store Tab; men Kl. 2 kom den anden preussiske Hær under Kronprinsen til fra Øst og stormede Højderne ved Chlum, som var Hovedpunktet i Fjendens Stilling. Østerrigerne tabte ved K. (Slaget kaldes ogsaa „Sadowaslaget") 5,000 Døde, 14,000 Saarede og 19,000 Fanger, samt 161

isfernes Tab af Døde og Saa-
0 Md.
Stad i Böhmen ved Elben, 14
or Prag. 7,000 J. Betydeligt
og Bomuldsvæveri, Garveri og
ation. I Fløjtuglen paa en
ke fandtes 1817 et Haandskrift
iiske Folkesange („Königinhofer-
af stort poetisk Værd, men hvis
ses for yderst tvivlsom. K. blev
sterne 1421.
1) stærkt befæstet Hovedstad i
Prov. Øst-Preussen, paa begge
n Pregel, 1 M. fra dens Ud-
e Haff, 70 M. ø. n. ø. for Ber-
J. (1885). K. er Sæde for
n og forskjellige Domstole. Blandt
Bygninger mærkes Domkirken,
, restaureret 1856, den katholske
el. Slot med Kirke og oven over
f. lang og 57 F. bred Sal, Bør-
, det store Hospital med Sinds-
t med rig Malerisamling, Post-
og Tøjhuset. Her er et 1544
t med storartet, 1844—63 opført
iothek paa 210,000 Bd., ypper-
rium, botanisk Have m. m.; tal-
ingsanstalter, ogsaa for Blinde
, en Kunstskole samt en stor
ninger med videnskabelige og
. Industrien er meget betyde-
Metalvarer, Læder, Uldvarer,
Præparater, Øl, Spirituosa,
ker, Klæde, Sejldug og Tov-
Handel, der for Søhandelens
drives fra Pillau. Den er dog
r, navnlig i Begyndelsen af
tilbage, væsentlig paa Grund
Toldpolitik. K. blev anlagt
—1525 Residens for den tyske
tere og siden for Hertugerne af
losophen Kants Fødeby. — 2)
Stad i Hertugd. Sachsen-Ko-
M. s. v. for Koburg, i en
bayerske Unter-Franken, med
berømte Astronom Joh. Müller
6 og antog efter K. Navnet
. — 3) K. in der Neumark, Stad
Prov. Brandenburg, 12 M.
n. 7,000 J. Gammelt Raad-
k Kirke med herligt Orgel.
Johannes Pet. Ferd., f. 18
Kjøbenhavn, var 1835—73 Ad-
eriksborg lærde Skole (siden
af Overlærer) og d. 16 Febr.
arbejdede allerede 1833 genealo-
over de nordiske Kongehuse —
er den oldenborgske Stamme
kom i ny omarbejdet Udgave;
anst Chronologi (1848) og Bio-
Danmarks (og Islands) Bi-
den katholske Tid og efter Re-
Ogsaa var han Medudgiver af
af „Nordisk Conversations-
var en flittig og omhyggelig

Jakob Twinger v., Straßburgs
f. 1349, d. 1395 som Kannik
n smsteds. Hans store Krønnike

indeholder dels en Verdenshistorie, dels Elsaß's og særlig Straßburgs Historie. Skrevet paa Tysk og i et folkeligt Sprog har hans Værk faaet en stor Popularitet og Udbredelse. Det er udgivet i „Samml. d. Chron. d. deutschen Städte“, Bd. VIII—IX, München 1870, men Haandskriftet gik med mange andre videnskabelige Skatte tabt ved Straßburgs Bibliotheks Brand under Preussernes Bombardement 1870.

Königshütte, Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 12 M. s. ø. for Oppeln, ved Grænsen af Polen. 32,000 J. (1885). Betydelig Bjergværksdrift og Fabrikation af Jern- og Staalvarer.

Königslutter, Stad i Hertugd. Braunschweig, 3 M. ø. for Braunschweig. 3,000 J. Ølbryggeri. I Nærheden af Staden ligger Klostret K. med prægtig Kirke, i hvilken Kejser Lothar II og hans Gemalinde ere begravne.

Königsmark, en i ældre Tider i Brandenburg bosat Slægt, af hvilke flere allerede i det 14de Aarh. kom til Sverige; navnlig efter Trediveaarskrigen blev Familien for anden Gang naturaliseret i dette Land. **Hans Christoph v. K.**, f. 1600 i Brandenburg, gik 1630 fra kejserlig i svensk Tjeneste, hvor han udmærkede sig i Trediveaarskrigen; i Spidsen for en særskilt Afdeling erobrede han 1645 Bremen og Verden og overrumplede 1648 Prag. Han døde 1663 i Stockholm som svensk Greve, Feltmarschal, Rigsraad og Generalgouverneur over Bremen, efterladende sig en næsten fyrstelig Formue. — Hans Søn, **Otto Wilhelm v. K.**, f. 1639, anvendtes tidlig i diplomatiske Hverv, tog senere Tjeneste i den franske Hær og udmærkede sig i Rhinlandene og Flandern under Turenne og Condé. 1674 blev han kaldt hjem og overtog 1676 som Feltmarschal Befalingen over de svenske Tropper i Pommern; men misfornøjet med Forholdene i Sverige, hvor Familien ved Reductionen mistede en stor Del af sin Formue, skaffede han sig Tilladelse til at gaa i fremmed Krigstjeneste med Vibeholdelse af sine Embeder og gik 1685 til Ungarn. Af Raadet i Venezia blev han valgt til commanderende General over Republikens Hær i Krigen mod Tyrkerne, erobrede Morea 1686—88 og indtog Athen, men døde sidstnævnte Aar af Pest under Belejringen af Negropont. Han efterlod sig ingen Børn. — Hans ældre Broder, **Curt Christopher v. K.**, f. 1634, svensk Generalmajor og Felttøjmester, faldt i hollandsk Tjeneste under Belejringen af Bonn 1673, efterladende sig 2 Sønner og 2 Døtre. — Den ældste Søn, **Carl Johan v. K.**, f. 1659, bekjendt for sit forvovne Mod og sine romantiske Æventyr, gjennemstrejfede som vandrende Ridder næsten hele Europa, kæmpede mod Maurerne i Afrika, mod Tyrkerne i Grækenland og døde 1686 under Farbroderens Felttog paa Morea. — Den yngre Søn, **Philip Christopher v. K.**, f. 1662, Generalmajor i sachsisk Tjeneste, forsvandt 1694, medens han opholdt sig i Hannover; uden Tvivl blev han myrdet, fordi han stod i fortroligt Forhold til Kurprinsesse Sophie Dorothea, der var gift med den senere Konge af England, Georg I. — En Søster til ham var **Maria Aurora v. K.**, f. c. 1668, „den

berømteste Kvinde i to Aarhundreder", som Voltaire siger. Ved Talenter, Aand og Skjønhed vakte hun Opsigt, hvor hun optraadte, og havde allerede været Gjenstand for flere tyske Fyrsters Hyldest, da hun 1694 i Familieanliggender tog til Dresden, hvor Kurfyrst Fredr. Aug. (August II af Polen) snart blev hendes Elsker; 1696 fødte hun ham den senere saa bekjendte Søn Morits af Sachsen. Efter Sønnens Fødsel ophørte det ømme Forhold til August, der dog fremdeles agtede hende højt for hendes Vid og Klogskab, Egenskaber, som Kongen søgte at vende sig til Nytte i Politiken, idet han gjennem hende prøvede paa at indlede Underhandlinger med Carl XII, der dog nægtede at modtage hende. De sidste Aar af sit Liv tilbragte hun for det meste i Quedlinburg, hvor hun ved Augusts Indflydelse blev valgt til Provstinde 1700; hun døde 16 Febr. 1728. — Hendes ældre Søster, **Amalie v. K.** (d. 1740, Moder til den i Sveriges Historie sørgelig bekjendte Grev Charl. Emil Lewenhaupt) var den sidste i Sverige af Slægten K.

Königssee, s. **Bartholomæussee**.

Königstein, Stad i Konger. Sachsen ved Elbens venstre Bred, 3½ M. s. ø. for Dresden. 4,000 I. I Nærheden af Byen paa en Sandstensklippe, 770 F. over Elben, 1,120 F. over Havet, ligger den berømte Bjærgfæstning K. med en 600 F. dyb Brønd.

Königswart, Flække i Böhmen, 1 M. v. for Marienbad, i et Fyrst Metternich tilhørende Herskab. 2,000 I. Her er et fyrsteligt Slot med seværdigt Capel, Kunstsamlinger og smuk Park. K. har flere Mineralkilder, der besøges som Eftercur efter Carlsbad og Marienbad.

Königswinter, Stad i den preussiske Rhinprovins ved Rhinen, 4 M. s. ø. for Köln. 3,000 I. Rige Stenbrud.

Könnern, Stad i den preussiske Prov. Sachsen, 3½ M. n. n. v. for Halle. 4,000 I. Betydelige Møllestensbrud. Kalk- og Teglbrænderier.

Køursg, s. **Kulstof**.

Köping [tjø], Landstad og Havneplads i Vestmanland i Sverige, paa begge Sider af Köping Aa, c. ¼ M. fra dens Udløb i Mälarens vestligste Vig. 3,400 I. (1885). Mechanisk Værksted; Handel med Jærn og Korn. Ved private Jærnbaner staar K. i Forbindelse dels med det nærliggende Bjærgværksdistrict, dels med Statens Jærnbaner.

Köprili ell. **Velese**, Stad i den tyrkiske Prov. Makedonien ved Floden Vardar, 20 M. n. v. for Saloniki. 20,000 I. Silke- og Tobaksavl.

Köprili ell. **Kjuprili**, en oprindel. albanesisk Familie, der var flyttet til Köpri i Lilleasien, og som i Tidsrummet 1656—1710 gav det tyrkiske Rige 5 dygtige og fortjente Storvezirer. **Mehemed K.**, f. 1585, svang sig fra Køkkendreng i Serailet efterhaanden op til Statholder i Damaskus og blev 1655 under Sultan Muhammed IV.s Mindreaarighed som 71aarig Olding, skjønt han hverken kunde læse eller skrive, Storvezir med uindskrænket Myndighed. Med stor Kraft gjenoprettede han Sultanens Myndighed i hele Riget og vakte nyt Liv og Kamplyst i det tyrkiske Folk; han gjenoprettede Krigstugten i Hæren, sikrede Rigets Grænser ved Fæstningsanlæg og Dardanellerne ved nye Slotte, fyldte Statkammeret ved stræng Orden og ved Confiskationer og befæstede Portens Anseelse over for Udlandet. Hans Politik var snu og undersfundig, hans Charakter haard og hævngjærrig, hans Fremfærd klog og fast, men skaanselløs. Han døde 1 Nov. 1661 i Adrianopel. — **Achmed K.**, Søn af den foreg., f. 1626, fulgte sin Fader som Storvezir 1661. Under hans kraftige, retfærdige og milde Styrelse førtes de forskjellige Krige, hvori Porten var indviklet, i det hele med Held (han tabte dog Slaget ved St. Gotthard mod Montecuculi 1664 og ved Chotin mod Johan Sobieski 1673); Landets Velstand hævede sig, og Literaturen blomstrede ved den Beskyttelse, der ydedes Videnskabsmænd og Digtere, da han selv var videnskabelig dannet. Han døde paa en Rejse i Lejren ved Adrianopel 30 Oct. 1676. — Hans Broder, **Mustapha K.**, med Tilnavnet „den dydige", traadte som Storvezir fra 1689 i hans Fodspor; han faldt i Slaget ved Salankemen 19 Aug. 1691. — **Hussein K.**, Fætter til de to foreg., blev, efter at Tyrkiet under hans nærmeste Forgængere havde været uheldigt i Krigene mod næsten alle sine Naboer, Storvezir 1697 og sluttede Freden i Carlowitz 1699; han tog sin Afsked i Sept. 1702 og døde et Par Uger efter. — **Numan K.**, Søn af Mustapha K., var Storvezir Juni —Aug. 1710, men blev, da han fraraadede Krig med Rusland for Carl XII.s Skyld, sendt tilbage til sit forrige Statholderskab Negropont.

Kørne, den Behandling, hvorved Bygkornet frigjøres for sin Stak; dette sker med større eller mindre Lethed i de forskjellige Aaringer og udføres dels med Plejlen eller ved Heste, der træde Stakken af ved at vade i Kornet, dels ved dertil indrettede **Kørnemaskiner**.

Körner, Carl Theod., tysk Digter, f. 23 Sept. 1791 i Dresden. Allerede fra sin Barndom indsugede han Begejstring for Schiller, til hvis fortroligste Venner hans Fader hørte, og gjorde tidlig poetiske Forsøg. I to Aar studerede han Mineralogi i Freiberg og gik 1810 til Leipzig, hvor hans ungdommelige, forcerede Higen efter at leve genialt bragte ham i Situationer, der nødte ham til at forlade Universitetet. I Wien, hvor han forlovede sig, bragte han nogle Lystspil, der høre til de bedre tyske, paa Scenen. Hans alvorlige Dramaer mangle Charakteristik, men hans Schillerske Pathos, der anslog ædle Strænge, begejstrede Ungdommen; navnlig gjælder dette om „Zriny". Allerede 1812 udnævntes han til kejserlig Theaterdigter, men da næste Aar Frihedskrigen brød ud, drog han strax med, og samtidig offentliggjorde han en Række Digte, som viste, at hans egentlige Fag var den patriotiske Opsang. Webers Melodier gjorde disse ungdomsfriske og kjække Digte endnu mere populære. Han traadte ind blandt Lützows Jægere og blev siden Chefens Adjudant. Efter at være saaret i en Træfning ved Kitzen faldt han 26 Aug. 1813 i en Fægtning paa Landevejen mellem Schwerin og Gadebusch og begravedes i Nærheden under en stor Eg, hvor der senere er rejst ham et Min-

314 udkom hans Krigs- og Fri-
:ste Sang samlede under Titlen
Schwert" (senere talrige Oplag);
K. Streckfuß hans „Sämtliche
Opl. 1855).
sch], 1) Flod i Ungarn, udspringer
Transsylvanien og løber mod
den ungarske Slette, hvor den
ʒ fra venstre Side. 2) Nagy-K.
-K.), Flække i Ungarn, 10 M.
a-Pest. 23,000 J., for største
nerte. Kvæg- og Vinavl. 2)
.), Flække 8 M. s. v. for Nagy-K.

ad i den preussiske Prov. Pom-
i. ø. for Stettin, 1 M. fra Øster-
J. Jærnstøberi, Maskinfabrik,
arverier og Papirfabriker. Stort

Stad i Bulgarien ved Floden
M. s. v. for Sofia. 10,000 J.
. Vaabenfabrikation. J Nær-
ilder.
nrich Adolph, f. 4 Oct. 1846,
fik tidlig en god musikalsk Ud-
blev senere Theolog, i Krigen
og efter at have beklædt flere
(1871—73 holdt han Forelæs-
Musiktheori i Tübingen) Præst
or Oratorieforeningen i Frie-
Bodensøen 1878. „Geschichte der
iß" (1874, 3dje Opl. 1884) og

„Die Tonkunst. Einführung in die Ästhetik der Musik" (1878) ere hans vigtigste Arbejder.

Köstlin, Julius, protestantisk Theolog, f. i Stuttgart 17 Maj 1826, theol. Prof. i Göttingen 1855, i Breslau 1860 og i Halle siden 1870, har navnlig gjort sig bekjendt ved nogle fortræffelige Skrifter om Luthers Liv og Lære (især „Martin Luther, sein Leben und seine Schriften", 2 Bd. 1875; 3dje Opl. 1883), de bedste og grundigste Arbejder, der hidtil ere skrevne derom.

Köstlin, Karl Reinh., tysk philosophisk og æsthetisk Forfatter, f. 28 Sept. 1819 i Urach i Württemberg, siden 1857 Professor i Æsthetik i Tübingen. Hans Hovedværk er „Ästhetik" (2 Bd., 1863—69), udmærket ved klar og overskuelig Fremstilling; af hans øvrige Skrifter maa fremhæves: „Goethes Faust, seine Kritiker und Ausleger" (1860), „Hegel" (1870), „Über den Schönheitsbegriff" (1879). Han har udgivet Schweglers „Geschichte der Philosophie" (1857) og „Geschichte der griechischen Philosophie" (1859) samt Hölderlins Digte (1884).

Köthen, Stad i Hertugd. Anhalt, 6¼ M. s. s. ø. for Magdeburg. 16,000 J. Hertugeligt Slot med Malerisamling; det nye Slot og flere Kirker. Voxblegeri, Maskinfabrikation, Uldspinderi, Garveri, Bog- og Stentrykkeri, Sukker- og Tobaksfabrikation, betydelig Korn- og Uldhandel. Vigtigt Jærnbaneknudepunkt. J Omegnen drives Havedyrkning i stor Udstrækning. Brunkulgruber.

L.

Bogstav i vort Alphabet og det
, hører til Tandlydene (s. Med-
merkst Taltegn betyder L 50,
dvanl. Lucius, Lex (Lov) eller
Naturhistorien betegner L. (For-
né) ved Navne, at Artsbeteg-
inné (f. Ex. Homo sapiens, L.).
: Pd. Sterling.
tidligere et Benedictinerabbedi,
esiddelse i den preussiske Rhin-
ydenden af den lille Laach
il n. for Koblenz. Den præg-
pført i Slutn. af det 11te og
te Aarh. og tilhører Staten.
:uld af Faar, som klippes 2
t.
jere urigtig skrevet Longen),
største Elve. 1) Gudbrands-
d af Lesjeskogens Vand paa
2,000 F. over Havet, og gjen-
ydvestlig Retning Gudbrands-
en ved Lillehammer falder i
e 25 M. (190 Kilom.). Nogle
llehammer udvider den sig til
. Blandt dens mange Bifloder
instra, hvilken sidste kommer
nde Fjældvand Bygdin, samt
gste. 2) Numedals-Laagen ud-
tore Fjældsø Nordmandslaagen

paa Hardangervidden, 4,000 F. over Havet, strømmer i sydøstlig Retning gjennem Numedal og Sandsvær, forbi Kongsberg og endelig gjennem Jarlsberg og Larviks Amt, indtil den falder i Havet lidt øst for Larvik. Længde 40 M. (300 Kilom.). J Nærheden af Kongsberg danner Elven den betydelige Labrofos. Navnet L. (oldn. logr) gjenfindes i Labro, Lardal og Larvik.

Laaka, Gaard i Nannestad Præstegjæld i vestre Romerike i Norge, ved Leirelven; her stod 9 Marts 1240 det Slag mellem Hertug Skule og Birkebenerne, som Skule vandt, og som aabnede ham Vejen til Oslo.

Laaland, en af de danske Øer i Østersøen s. for Sjælland, hvorfra den skilles ved en med en Mængde Smaaøer opfyldt Havarm. Mod V. skilles den fra Langeland ved Langelands Bæltet, mod Ø. fra Falster ved Guldborg Sund og har mod S. Østersøen. Arealet er 21¼ □ M. med 66,795 J. (1880), hvoraf 12,400 i Kjøbstæderne. Øens største Længde fra V. mod Ø. er 7¾ M.; Bredden vexler mellem 2 og 3½ M. Kysterne ere i det hele stærkt indskaarne (Nakskov Fjord mod V. og Rødby Fjord mod S.) og flade med foran liggende Grunde, navnlig mod S. Sydkysten maa i stor Udstrækning ved Diger beskyttes mod Oversvømmelse. Intet Punkt af Øen naar 100 F.s Højde. Gjen-

nem Øen fra N. til S., over Maribo Sø, strækker sig en Lavning, der kun hæver sig faa F. over Havet. Grundbeskaffenheden har en Del Lighed med Marskegnenes, idet Overfladen for det meste kun er lidet hævet over Havet og Jordbunden i Regelen bestaar af fed Lerjord, for det meste med Mergel som Underlag. Mosearealet er ubetydeligt, men derimod findes her store Skove (c. 24,000 Tdr. Ld.), fornemmelig Eg og Bøg, ligesom der langs Veje, Hegn og Skjel overalt findes Plantninger af Piletræer. Af Søer findes her Maribo Sø, noget over 1 M. lang og i Gjennemsnit ¼ M. bred, og flere mindre. Vandløbene ere ubetydelige. Øen har 5 Kjøbstæder, Maribo, Nakskov, Nysted, Rødby og Saxkjøbing, og deles i 4 Herreder; den udgjør 5 Kjøbstad- og 8 Landjurisdictioner, af hvilke sidste 4 ere forbundne med Kjøbstadjurisdictioner. I Forening med Falster og de omliggende Smaaøer danner L. Maribo Amt og i gejstlig Henseende **L.-Falsters Stift**, delt i 4 Provstier, som blev oprettet 30 Dec. 1803, da disse Øer, som tilforn altid havde hørt til Fyns Stift, fik deres egen Biskop. — I den tidligere Middelalder have Vender fra Østersøens lige overfor liggende sydlige Kystlande haft deres Sæde paa L., hvoraf endnu flere Byers Navne bære Præg. Senere var Øen oftere overladt forskjellige Prinser af det danske Kongehus, og i Rigets Opløsningsperiode under Kong Christoffer II og efter hans Død var største Delen af den tillige med Falster i den holstenske Grev Johans Hænder.

„Laalands Vilkaar“, en 1446 paa L.s Landsting indgaaet Forening mellem den laalandske Adel og Gejstlighed, hvorved en Del Bestemmelser om Landboforholdene, navnlig sigtende til Bøndernes Undertrykkelse, vedtoges.

Laale, s. **Løve**.

Laan (Statslaan), s. **Statsgjæld**. **Laanehuse**, Lombarder, kalder man saadanne offentlige Anstalter, der mod haandfaaet Pant forstrække med Pengebeløb paa kort Tid mod billige Renter. L. udsteder Bevis for Pantet, der indeholder Pantsætterens Navn, den udlaante Sums Størrelse, Beskrivelse af Pantet m. m. Den, som med dette i Hænde indfinder sig inden Forfaldsdagen og betaler det udlaante Beløb, faar Pantet udleveret; melder ingen sig, sælges Pantet, og det Overskud, som dette giver ud over den udlaante Sum, tilbagebetales Pantsætteren, for saa vidt han melder sig. Det første egentlige L. blev oprettet 1461 i Perugia af Minoritermunken Barnabas; senere bleve de indførte i Lombardiet og udbredte sig derfra over hele Europa. Rentefoden i saadanne Anstalter maa være højere end den sædvanlige, fordi Administrationen bliver forholdsvis kostbar paa Grund af de mange smaa Poster og de mange daarlige Betalere. L. ere i det hele nyttige, men kunne naturligvis ogsaa misbruges derved, at man benytter dem til at skaffe sig Midler til Fornøjelser, der kræve Udgifter, som overstige Vedkommendes Kræfter, til lettere Afsætning af stjaalet Gods osv. Jvfr. **Assistenshus**.

Laar, Pieter van [lahr], paa Grund af sin Krøblingefigur kaldt Bamboccio, holl. Maler og Raderer, f. omtr. 1613 i Laaren i Nordholland, rejste tidlig til Frankrig og derpaa til Rom, hvor han opholdt sig i 16 Aar i Omgang med Poussin, Claude Lorrain og Sandrart. 1650 vendte han tilbage til Holland og nedsatte sig i Haarlem, hvor han døde 1674, efter almindelig Antagelse ved Selvmord. Hans Billeder, som efter hans Tilnavn kaldes Bambocciader (s. d. A.), forestillede Markeder, Bondelystighed i Kroer og paa Landsbygader, Gjøgler- og Zigeunerliv i det fri og udmærke sig ved aandrig Opfindelse, Sandhed i Udtrykket og en smuk Behandling, i Modsætning til Tidens maniererede Stil. L. har ogsaa raderet nogle Blade.

Laarartérie, **Laarben**, **Laarhoved**, s. **Ben**. **Laarbøjning**, s. **Lyske**.

Laaring, den runde Form af Skibet agter ude under Gallerierne.

Laas, Navn paa en Mængde forskjellige Gjenstande, der dog vistnok alle med Undtagelse af Geværlaasen tjene til at lukke for eller forbinde noget. Ved Befæstelsen af Tandhjul, Skiver osv. paa en Axel bruges saaledes sædvanlig en L., bestaaende af en Not (Rende) i Axlen og en tilsvarende i Navet, hvori inddrives en „Nøgle“ (Kile). De enkelte Dele af en Form af Metal, Gips, Ler osv. ere tilpassede ved L., som her betyder forskjellig dannede Fremspring og aldeles tilsvarende Fordybninger paa Berøringsfladerne. Falsen paa en Daase eller Æske kaldes undertiden L.; ligeledes paa Spaanæsker det Sted, hvor begge Enderne af Spaanen ere lagte over hinanden og ligesom syede sammen; end videre paa en Sax eller Tang det Sted, hvor Skruen eller Nitten er anbragt. Af L. i strængere Forstand findes atter mangfoldige Arter, hvoraf de vigtigste ere de, der anbringes paa Døre, Skuffer osv. for at formene Uberettigede Adgang. Hovedstykket i en saadan er en tilstrækkelig stærk „Rigel“, der ved at skydes ind i en dertil bestemt Aabning („Sluttet“) bevirker Lukningen. For øvrigt maa der gjøres Forskjel paa Dørlaase, som kunne være paalagte, indlagte eller indstukne, Skab- ell. Skuffelaase, Pultlaase, Pengekistelaase og Hængelaase. Hvor Fordringerne til Sikkerheden ikke ere særdeles store, holder man sig ved L.s Mechanisme sædvanlig til 3 Hovedformer: den tyske, den franske og Bastardlaasen. Den tyske L. er en Modification af den skydende Falle (s. **Falle**); den aabnes med en Nøgle, som sætter Riglen i Bevægelse ved Kammens Tryk paa et „Angreb“, undertiden blot en ombøjet Forlængelse af Riglen, og den holdes aaben ved Friction mellem Nøglekammen og Angrebet; naar Nøglen drejes tilbage, driver en Fjeder Riglen ud og lukker L. Denne L. bruges paa Grund af dens Ufuldkommenhed ikke meget. Om Bastardlaasen s. d. A. Den franske L. har en Rigel med Hakker, hvori en „Tilholder“ ved Hjælp af en Fjeder griber ind, saaledes at Riglen ikke kan bevæges, naar Tilholderen ikke først løftes ud af Indgribning. Til den Ende er Tilholderen forlænget med en „Lap“, saaledes beliggende, at Kammen af Nøglen, naar denne drejes rundt, først løfter Tilholderen og derpaa, ved at gribe fat i Indsnit eller frem-

amme paa **Riglen**, fører denne bage. Ved L., som skulle frem- illerhed mod uretmæssig Opluk- man kan opnaa ved de bestrevne man vel ogsaa holde sig navnlig ten af den franske L., idet man de Reglehuller eller endog Regle- ætning, der fordrer tilsvarende en, eller ved Fixerer vanskelig- gen for uvedkommende, hvorhos ilstrækkelig Soliditet vanskeliggjør . Skjønt mindre almindelige de egentlige Sikkerhedslaase ell. laasene (s. d. A.) en ulige større en at de i Regelen koste mere.

laas.
aldtes i den ældre danske Ret en m, som man under Jagttagelsen n processuel Fremgangsmaade til Laas") ved Kongens Ting a Rigens Ret havde adskilt sig egen Domstol, ved denne Ret paa en Ejendom, hvortil man dkomst.

l, Lo, Tærskegulv i en Lade; øjning, hvorpaa man kjører ind

an de [bi], fransk Mystiker, f. e, udtraadte 1639 af Jesuiter- 1640 Kannik i Amiens, men gik den reformerte Kirke, inden for efter beklædte forskjellige Præste- krig, Schweiz, Holland og Tysk- v paa Grund af sin sværmerske alt forholdsvis hurtig fordreven linger. Han ivrede mod For- og Videnskab, sværmede for t og vilde oprette en Menighed ødte, der skulde drive det til Til sidst trak han sig med en lille Westfalen, hvorfra han fort- mod alle Kirker som „Satans Forvist herfra drog han til Bre- g til Altona, hvor han døde hans Tilhængere, **Labadisterne**, den lærde og fromme Anna n, f. 1607 i Köln, d. 1678 i friesland. Hun forfattede i Al- nighedens Historie i »Eucleria is electio« (1673), et Skrift, Anseelse.

alm], Landsby i det franske lærheden af den venstre Rhône- n. v. for Grenoble. Mærkelig med en underjordisk Kanal og

Jean [lü], fransk Cardinal, f. Poitou af lav Herkomst. Han deler hos Kong Ludvig XI, hos stor Yndest; men da han blev t staa i hemmelig Forbindelse f Burgund, lod Ludvig ham snævert Jernbur, i hvilket han ır. Efter Ludvigs Død kom re og Værdighed; Pave Six- m som Legat til Frankrig og til Biskop af Albano. Han døde

af Bethuel, Broder til Rebekka og Morbroder og Svigerfader til Patriarchen Jakob, der var gift med hans to Døtre Lea og Rachel, boede i Harrán i Mesopotamien. Hans Opførsel mod Jakob har gjort L. til en Apellativbenævnelse paa et ubehageligt, uop- dragent Menneske.

Labarre, Théodore [bāhr], f. 1805 i Paris, d. 9 Marts 1870, berømt fransk Harpevirtuos og Componist, Elev af Bochsa og i Conser- vatoriet af Fétis og Boieldieu, gjorde sig vidt bekjendt ved Concertrejser, hvorefter han levede afvexlende i London og Paris. Her var han Orchesterchef i Opéra comique 1847—49, blev 1851 Chef for Napoleon III.s Privatcapel og 1867 Professor i Harpespil ved Conservatoriet. Foruden ni Operaer og Balletter har L. com- poneret en stor Del Harpesager, mange meget yndede Romancer og skrevet »Méthode com- plète pour la harpe«.

Lăbarum kaldtes i den seneste romerske Kej- sertid Hærens Hovedfane, i hvilken Constantin d. store havde ladet anbringe Korsets Tegn samt de græske Begyndelsesbogstaver af Christi Navn (X og P).

La Bassée [seh], Stad i det franske Dep. Nord, 3 M. s. v. for Lille. 3,000 J. Bety- delig Industri i B. og Omegn.

Labätt, Leonard, f. 1838 i Stockholm, frem- ragende Operasanger (Heltetenor), Elev af Musikconservatoriet sammesteds og af Masset i Paris, debuterede 1866 i Stockholm som Tamino i „Tryllefløjten". Fra 1868 var han i en Aarrække knyttet til Hofoperaen i Wien som en af dennes betydeligste Kunstnere. Der- efter er han optraadt som Gjæst paa forskjel- lige Scener.

La Bédoyère, Charles Angel. Huchet, Grev [doajähr], fransk General, f. 17 Apr. 1786, tjente med Udmærkelse i Krigene 1806—18 og forfremmedes til Oberst. Da Napoleon 1815 vendte tilbage fra Elba, førte L. B., som fra Grenoble sendtes ud imod ham, sit Regiment over til ham og gav derved de andre Hær- afdelinger et Exempel. Til Løn blev han General og Pair; han var Kejserens Adjudant under Felttoget og talte 22 Juni i Pairskam- meret med Heftighed imod Bourbonernes Gjenindsættelse og for Napoleon II.s Ret. Han vilde derefter drage til Nordamerika og havde faaet Pas af Fouché, men vendte ubefindig til- bage til Paris for at se sin unge Hustru og blev strax efter sin Ankomst fængslet 2 Aug. og efter Krigsrets Dom skudt 19 Aug.

Labenwolf, Pancraz, tysk Billedhugger og Metalstøber, f. 1492 i Nürnberg, d. 1563, var Lærling af Peter Vischer og har bl. a. udført „Das Gänsemännchen", en bekjendt komisk Figur ved Fruekirken i Nürnberg, og et Spring- vand i Raadhusgaarden smstds. — Hans Søn, **Georg** L., d. 1585 i Nürnberg, traadte i Fa- derens Fodspor som Metalstøber og udførte bl. a. et stort og for sin Tid prægtigt Springvand, en „Neptunsbrønd", som hans Søn og Broder- sønner opstillede 1583 i Slotsgaarden paa Kronborg. Det findes ikke mere.

Laberdan, saltet Torsk.

Labĕrius, Decimus, anset romersk Mime- digter, f. 106, d. 43 f. Chr. I en Alder af 60 Aar blev han, skjønt han hørte til Ridder-

standen, af Cæsar tvungen til selv offentlig at recitere sine Mimer, noget, der efter romerske Love havde Tabet af borgerlige Rettigheder til Følge. Over den Uret, han saaledes havde lidt, beklager han sig i et endnu opbevaret Brudstykke og hævner sig paa Cæsar med frimodig og træffende Spot. Bortset fra dette Brudstykke er saa godt som intet opbevaret af hans Mimer.

Laber Kuling (holl. labber), Navnet paa den svageste Kulingsgrad til Søs.

Labiāl, hvad der hører til ell. vedkommer Læberne (lat. labia). **Labiallyd**, Læbelyd (b, p, m o. fl.). **Labialpibe**, Læbepibe, s. **Labium**.

Lābiau, Stad i den preussiske Prov. Preussen, 5 M. ø. n. ø. for Königsberg, ved den lille Flod Deime i Nærheden af Kurische Haff. 5,000 J. Betydeligt Fiskeri. 1656 sluttedes her en Tractat mellem Preussen og Sverige.

Labiche, Eugène Marie [bīsch], fransk dramatisk Forfatter, f. i Paris 1815. Han debuterede i Literaturen med Noveller og Romaner, som ikke slog an. Han fandt sit Omraade, da han skrev Farcer, excentriske og kaade, men med et usvigteligt Humør og med skarpt Øje for, hvorledes en genial Hovedskuespillers Lune kunde bære de urimeligste Situationer og faa middelmaadige Kræfter til med Virkning at gruppere sig om Farcens Hovedfigur. Palais Royal, Vaudeville, Gymnase og Boulevardtheatrene have opført en Masse af L.s Stykker. Fra 1851 er hans »Chapeau de paille d'Italie.« Af den øvrige store Mængde maa mærkes: »Si jamais je te pince« (1855), »Le voyage de M. Perrichon« (1859), »Les petits oiseaux« (1862), »Moi« (der gik 1864 paa Théâtre-français), »Un mari qui lance sa femme« (1864), »Le cachemire« (1870), »Madame est trop belle« (1874), »La charge de cavalerie« (1876). 1880 blev L. Medlem af Akademiet efter Saint-René Taillandier.

Labiēnus, Titus Attius, tjente som Legat under Cæsar i den galliske Krig. Han var dennes dygtigste og mest betroede Feltherre og fik 50 f. Chr. Overbefalingen i Gallia cisalpina. Ikke des mindre sluttede han sig i Borgerkrigen til Pompejus, men fulgtes overalt af Uheld og faldt i Slaget ved Munda 45 f. Chr. — En Søn af ham, **Q. Attius L.**, blev af Brutus og Cassius sendt til Partherkongen Orodes for at søge Hjælpetropper. Efter i nogen Tid at have kæmpet med Held mod Antonius's Tropper blev han slaaet af en af dennes Legater og faldt i Slaget.

Labitzky, Jos., bekjendt Dansecomponist, f. 1802 i Schönfeld i Böhmen, død 1881 i Carlsbad, hvor han havde været Dirigent for Orchestret.

Lābium (lat., d. e. Læbe), paa de runde Metalpiber i Orgelet, den noget fladtrykte Del af Piben, i hvilken Udsnittet (Munden) er anbragt. Den øverste Del deraf (Overlabiet) hører til Pibens Corpus, den nederste (Underlabiet) til Pibens Fod. Paa de firkantede Træpiber skraaner Overlabiet nedad mod Pibens Kjærne og ender i en skarp Kant, medens Underlabiet staar frem. **Labialpiber** ell. Fløjtepiber ere alle saadanne, som have L.

Lablache, Luigi [blāsch], berømt dramatisk Sanger, f. 4 Dec. 1794 i Napoli, d. 23 Jan. 1858 smstds., Søn af en indvandret fransk Kjøbmand, var Elev af Conservatoriet (della pietà de Turchini) og omtrent 15 Aar gammel i Besiddelse af en ganske sjælden skjøn Basstemme. Han var allerede en paa de italienske Scener feteret Sanger, da han over Milano og Venezia 1824 kom til Wien. Kongen af Neapel udnævnte ham til Kammersanger og drog ham atter paa et Par Aar til San Carlinotheatret i Napoli, men 1830 gik hans Vej til Paris, hvor han fejrede stadige Triumpher, indtil han 1852 trak sig tilbage. Kun i Sommermaanederne plejede han at besøge London, Petersborg ell. Tyskland. Ved Stemmens Skjønhed, Bøjelighed og sjældne Uddannelse og et ægte musikalsk og dramatisk Foredrag var L. et af disse vocale Phænomener, som meget sparsomt vise sig. Hans »Méthode de chant« og hans Vocaliser indtage en høj Rang.

Laboratōrium, et Locale, indrettet til chemiske Arbejder; i Militærvæsenet et Værksted til Forfærdigelse af Hærens Ammunition. **Laborānt**, En, der arbejder i et Laboratorium; tidligere forstodes ved L. en Alchemist. **Laborēre** (egtl. arbejde), lide af, som l. af en Sygdom.

Laborde, Jean Jos. de [bōrrd], fransk Rigmand, f. 1724, tjente som Kjøbmand i Bayonne en meget stor Formue og brugte den til at fremme almennyttige Formaal. Choiseul udnævnte ham 1759 til Hofbanquier og ophøjede hans Ejendomme til et Marquisat. Under den nordamerikanske Frihedskrig forstrakte han Statskassen med 12 Mill. Frc.s, ligesom han udførte flere store Byggearbejder i Paris. Ikke des mindre blev han under Rædselsperioden fængslet som Royalist og henrettet 18 Apr. 1794. — Hans Søn, **Alex. Louis Jos. de L.**, f. 1774, tjente 1793—95 i den østerrigske Hær, men fulgte 1800 med Lucien Bonaparte til Spanien, hvilket Land han i flere Aar gjennemrejste. 1809 blev L. ansat i Statsraadet, fulgte Kejser Napoleon I til Spanien og n. A. til Østerrig og var 1814 som Stabschef i Nationalgarden en af Underhandlerne ved Paris's Overgivelse. 1822—40 var L. Deputeret og sluttede sig 1830 strax til Julirevolutionen; han var en kort Tid Seinepræfect og siden Adjudant hos Ludvig Philip; d. 24 Oct. 1842. L. er især bekjendt ved flere store kunsthistoriske Værker: »Description des nouveaux jardins de la France et de ses anciens châteaux« (1808—15), »Voyage pittoresque et hist. en Espagne« (4 Bd., 1807—18), »Itinéraire de l'Espagne« (5 Bd., 1809, 3 Udg. 1827), »Les Monuments de la France« (1816—36), »Voyage pittoresque en Autriche« (3 Bd., 1821—23), »Versailles ancien et moderne« (1840). — Hans Søn, **Léon Emm. Jos. de L.**, f. 1807, var 1831—36 ansat i diplomatiske Poster, men hengav sig derefter alene til videnskabelige Sysler. 1845—48 og 1850—57 var han Conservator ved Samlingerne i Louvre, blev 1857 Generaldirecteur for Frankrigs Archiver, 1868 Senator og døde 1869. Han har bl. a. skrevet: »Voyage de l'Arabie Pétrée« (1830—33), Voyage en Orient« (38 Hæfter, 1837—64), »Hist. de la découverte de l'imprimerie« (1836), »Hist. de la gravure«

Les ducs de Bourgogne«, Studier
t og Industri i Nederlandene og
det 15de Aarh. (3 Bd., 1849—51)
enaissance des arts à la Cour de
851—55).
ère, Henry [buschär], engelsk Stats=
'92, valgtes 1826 til Underhuset og
ede nasbrudt Byen Taunton som
det liberale Parti. 1832 blev L.
slord, 1835 Vicepræsident og 1839
ident for Handelsministeriet, 1846
er for Irland, men overtog 1848
ndelsministeriet (indtil 1851) og tog
i Tilbagekaldelsen af Navigations=
5—58 var L. Statssecretær for Kolo=
højedes 1859 til Peer som Lord
og døde 1869. — Hans Broder=
L., f. 1831, var 1854—64 ansat i
Tjeneste og 1865—68 Medlem af
; han valgtes 1880 paa ny i Nort=
mmen med Bradlaugh og hører til
e radicale.
e, Edouard René Lefèbvre [bu=
Forfatter og Politiker, f. 18 Jan.
ede Retsvidenskab og var ved Si=
lige Skriftstøder. 1839 udgav han
u droit de propriété foncière dep.
og søgte 1842 i et Skrift om
t gjøre sine Landsmænd bekjendte
ke retshistoriske Skole. 1842 blev
og strev 1843 om „Kvindernes ret=
j fra Romernes Tid til vore Dage“,
om det førstnævnte kronedes af
Senere udgav L. tvende Skrifter,
Frankrigs ældre Ret; han blev 1849
sammenlignende Retsvidenskab
da han blev Administrator for
France, og var siden 1855 Udgiver
ist. du droit français et étranger«.
han en flittig Medarbejder af »Revue
ondes« og »Journal des Débats«,
56 »Hist. polit. des États-Unis«
pl. 1876) og udgav samtidig en
handlinger om „Tyskland og Sla=
Opl. 1876). Særlig søgte L. at
ndsmænd Kjendskab til Forholdene
ka og den der gjældende Selv=
odsætning til den franske Centrali=
jerings=Formynderskab; han frem=
i en satirisk Roman »Paris en
863, 27 Opl. 1872, overs. paa Dansk
re fulgte en lignende Roman »Le
e« (1868); ogsaa har L. skrevet flere
»Abdallah« (1859, overs. paa Dansk
ntes bleux« (to Samlinger Æven=
67 udgav han Franklins Værker og
ontesquieus (7 Bd.). L. tog liv=
frisindede Opposition imod Kejser=
øgte 1863—69 forgjæves Valg til
e Forsamling. I Juli 1871 valg=
tionalforsamlingen, blev snart et
Medlem af venstre Centrum og
rfatningsforhandlingerne 1873 og
en ivrig Talsmand for en maade=
lik. Ogsaa kæmpede han varmt for
sfrihed. 1875 valgtes L. til livs=
: og var n. A. Formand for Comitéen
delse af Nordamerikas Hundred=
ighed. D. 24 Maj 1883. —

Hans Søn, **Antoine R. P. de L.**, f. 1833, indtraadte 1870 i den diplomatiske Tjeneste og blev 1878 Afsending i Lissabon og 1885 i Madrid.

Labourdan [burdāng], et baskisk Landskab, tidligere Labort eller Labourd, delt mellem Frankrig (Dep. Nedre=Pyrenæerne) og Spanien. Hovedstaden var Bayonne (Lapurdum).

La Bourdonnais, Bertr. Franç. Mahé de [burdonnā], fransk Søofficer, f. 1699, traadte 1719 i det fransk=indiske Compagnis Tjeneste og medvirkede 1724 væsentlig til Indtagelsen af Mahé (hvorfor han fik dette Navn føjet til sit eget). 1735 blev han Gouverneur paa Øerne Isle de France og Bourbon og bragte dem i en blomstrende Tilstand. Med Held kæmpede han 1743—46 mod Engelskmændene i Indien, indtog Byen Madras, men opgav den igjen imod en stor Løsesum og blev derfor efter sin Hjemkomst til Frankrig 1748 kastet i Bastillen, men efter tre Aars Fængsel frikjendt for Beskyldning for Forræderi; d. 1753.

La Bourdonnaye, Franç. Régis, Greve [burdonnāh], fransk Politiker, f. 19 Marts 1767, emigrerede 1792 og kæmpede siden i Vendée, indtil Opstanden her blev undertrykt. Han medvirkede 1814 til Kongedømmets Gjenoprettelse og viste sig efter 1815 som en af de mest fanatiske Royalister, idet han krævede en Mængde Undtagelser fra Amnestien (han fik derfor Øgenavnet „den hvide Jakobiner“). Som Fører for yderste Højre i Deputeretkammeret bekæmpede L. med Heftighed Minister Decazes og forsvarede 1820 den strænge Lov mod Pressefriheden, ligesom han 1825 trængte paa Skadeserstatning til Emigranterne. Aug.—Nov. 1829 var L. Indenrigsminister, blev ophøjet til Pair i Jan. 1830, men levede efter Julirevolutionen i Stilhed til sin Død 1839.

Labradōr bruges sædvanl. som Fællesnavn for den c. 24,000 □ M. store Halvø i Nordamerika, der omgives af Hudsons Bugten, Hudsons Strædet, Davis Strædet, Atlanterhavet og St. Lawrence Bugten. Det er, saa vidt man kjender det, et øde Klippeland med store, mosgroede Stenflader og talrige Søer, der for det meste have Afløb til Hudsons Bugten; derfra hæver der sig Punkter indtil 4,000 F.s Højde. Klimaet er overordentlig strængt; i Missionsstationen Nain under 57° n. Br. paa Østsiden er Aarets Middelvarme ÷ 4°, medens den i Ny=Archangel under samme Bredde ved det store Ocean er + 5°. Plantevæksten er som Følge heraf meget sparsom; af Træer forekomme forskjellige forkrøblede Popler, Naale= og Piletræer indtil hen imod 58° n. Br. De vigtigste Mineralprodukter ere Jærn, Kobber, Marieglas og Labradorsten. Befolkningen bestaar af Indianere, Eskimoer og europæiske Kolonister, tilsammen noget over 7,000 Mennesker. Jagt paa Pelsdyr og Fiskeri er Hovederhverv; Herrnhuterne have her flere Missionsstationer.

Labradōr, et Mineral, en Kalk=Natron=Feldspat (egtl. en Blanding af Albit og Anorthit), der har Navn efter det første Findested, Labradorkysten, men som senere er fundet andre Steder, og som er en væsentlig Bestanddel af adskillige plutoniske Bjærgarter, som Dolerit, Gabbro o. fl. L. er farveløs, hvid eller graa,

ofte med et overordentlig smukt rødt, grønt eller blaat Farvespil, og benyttes da til Ringsten, Daaser osv.

Labrănda, i Oldtiden en Flække i Karien, 68 Stadier fra Staden Mylasa, med et berømt Zeustempel, hvori der fandtes et Bassin med tamme Fisk, der vare smykkede med Guldhalsbaand og Ringe.

Labruyère, Jean de [bryiähr], fransk Skribent, f. rimeligvis 1646. Fra et Oppebørselsembede i Caen, som han havde kjøbt, blev han paa Bossuets Foranstaltning kaldt til Paris som Lærer i Historie for en Sønnesøn af den store Condé, til hvis Person han var knyttet lige til sin Død 1696. Hans »Caractères de Théophraste« (1688) er blevet et klassisk Værk i den franske Literatur ved Stilens udpenslede Elegance og ved de skarpe Iagttagelser af Tidens Liv og Sæder.

Labsalve (Sømandsspr.), indsmøre med Tjære.

Labuan, en lille Ø paa Nordsiden af den store Ø Borneo i det store ostindiske Archipelag, har siden 1846 tilhørt England. 21 □ M. med 6,000 I. Kulminer. Vigtig Kulstation i Victoria for Dampskibe, der fare mellem Singapur og Hongkong.

Labyrinth kaldtes i Oldtiden en vis Art af Bygninger eller underjordiske Klippehuler, som indeholdt mange indbyrdes sammenhængende Kamre og kun havde faa Ind- og Udgange, saaledes at de, der vare komne derind, let kunde fare vild. Mest bekjendt var den kretensiske L. ved Knosos (jvfr. **Naxos**, **Minotauros**); dens Opførelse tillægges Dædalos, men antages nu kun at være en Mythe. — Den ægyptiske L. laa i Nærheden af Arsinoë i Mellemægypten; dens Ruiner bleve 1843 aftegnede af en preussisk Expedition; de ere omtrent 1,000 F. i Kvadrat; 3 mægtige Bygninger udgjorde Fløjene; den fjerde Side dannede en Pyramide, og det hele indeholdt en stor Mængde Smaakamre og Gange, dels over, dels under Jorden. **L.**, s. **Øre**.

Labyrinthgjællede, systematisk Benævnelse for Krybefiskene; den hidrører fra Gjællebuernes ejendommelige Uddannelse.

Labyrinthkorāl (Mæandrina), Stjernekoraller, hvor de enkelte „Stjerner" ikke ere skarpt adskilte, men danne sammenløbende, bølgeformede Fordybninger hen ad Koralmassens Overflade.

Labyrinthodŏnter, s. **Urpadder**.

Lac, lat., Mælk; **L. sulfuris**, Svovlmælk (s. **Kalium** og **Svovl**).

Lacaille, Nicol. Louis de [kāi], fransk Astronom, f. 1713, d. 1762. Efter fra 1739 at have deltaget med Cassini og Maraldi i den geodætiske Opmaaling af Frankrig, blev han 1746 Lærer i Mathematik ved Collège Mazarin i Paris og gjorde 1750—53 en Rejse til det gode Haabs Forbjærg, paa hvilken han udrettede overordentlig meget til Videnskabens Fremme. Han foretog her en ny Gradmaaling, som stadfæstede Theorien om Jordens Fladtrykning, og bestemte i 127 Nætter Stillingen af 9,800 hidtil ubestemte Stjærner imellem Sydpolen og Stenbukkens Vendecirkel, af hvilke de fleste vare enten usynlige eller vanskelige at observere i Frankrig. Ved en stor Mængde Observationer af Maanen samt Planeterne Mars og Venus bestemte han disse Himmellegemers Parallaxe med en hidtil ukjendt Skarphed. Desuden bestemte han nøjagtig det nævnte Forbjærgs Længde og Bredde, og paa Tilbagevejen opmaalte han Øerne Isle de France og Bourbon. Af hans Skrifter mærkes: »Leçons élémentaires d'astronomie« (4de Udg. af Lalande, 1780), »Astronomiæ fundamenta« (1757), »Coelum australe stelliferum« (udg. af Maraldi 1763), »Observations sur 515 étoiles du zodiaque« (udg. af Bailly 1763).

Lacalprenède, G. de Costes de [prønähd], fransk Digter, f. 1610 af gammel Adelsslægt fra Gascogne, kom 1632 til Paris, blev Officer i Garden og vandt stor Gunst ved Hoffet ved sit Talent til at fortælle morsomme Historier. Han er Forfatter til vidtløftige Romaner, som »La Cléopâtre« (1647), med Sans for Charaktertegning, og en Del Tragedier, hvoriblandt »Le comte d'Essex« i sin Tid var yndet. D. 1663.

Lacaussade, A. [kosāhd], fransk Digter, f. 1820 paa Øen Bourbon, gik i Skole i Nantes 1829—34, forsøgte at blive Advocat og derefter Læge, men uden Held. Efter at have ladet nogle Vers trykke i »Revue de Paris« udgav han 1839 Digtsamlingen »Les Salaziennes«, dediceret til V. Hugo, oversatte Ossian og vendte 1840 tilbage til sin Fødeø, hvis Natur han har skildret smukt i flere af sine Poesier. 1843 kom han til Frankrig, blev Secretær hos Sainte-Beuve og arbejdede i flere Tidsskrifter, indtil han 1852 blev Medlem af Redactionen af »Revue contemporaine«, hvori flere af hans »Études critiques de poètes et d'auteurs contemporains« have været trykte. 1859 blev han Redacteur af »Revue européenne«. Hans Digte (den sidste betydeligere Samling er »Poèmes et paysages« fra 1852) ere paavirkede af Hugo og Lamartine. 1879 blev L. Conservator ved Bibliothèque Mazarin og har senere af og til udgivet Digtsamlinger, som Akademiet har prisbelønnet.

Lacaze-Duthiers, Félix Joseph Henri de [lakāhs-dytiē], fransk Naturforsker, f. 1821 i Dep. Lot-et-Garonne, studerede i Paris Lægevidenskaben, men helligede sig derefter til Zoologien og vandt snart ved sine Arbejder over forskjellige lavere Dyr et anset Navn; 1854 blev han Professor i Zoologi i Lille; 1862 sendtes han af Regeringen paa en videnskabelig Undersøgelsesrejse til Middelhavet, hvis Resultater han nedlagde i Monographien: »Histoire naturelle du Corail« (1863). Han efterfulgte 1865 Valenciennes som Professor ved det naturhistoriske Museum i Paris, blev 1868 Professor i Zoologi ved Faculté des sciences i Paris og 1871 Medlem af Académie des sciences. Han foretog i det følgende Aar talrige zoologiske Undersøgelser ved Frankrigs og Algeriens Kyster og oprettede 1873 det zoologiske Sommer-Laboratorium i Roscoff paa Bretagnes Kyst, der 1881 efterfulgtes af et lignende Anlæg for Vinterstudier ved Banyuls sur Mer (Laboratoire Arago) paa Kysten af Dep. Øst-Pyrenæerne. Af L.s mange Arbejder over Bløddyr af de forskjellige Klasser nævnes »Histoire de l'organisation et du développement, des mœurs etc. du Dentale«

1873 stiftede han Tidsskriftet »Archives de Zoologie experimentale et générale«, er en fremragende Plads blandt videnskabelige Tidsskrifter.

[dej], eng., d. e. Lakfarve, et Farve- ls ved at udtrække Stoklak (s. Schellak) g Sodaopløsning; den nærmere Be- r ubekjendt. L. indføres fra Ost- ıaa, firkantede Kager eller som et sort Pulver. Det indeholder i Al- ıtr. 50 pCt. Farvestof og anvendes ing for Cochenille til Rødfarvning af England.

e, Bern. Germ. Etienne de la Ville, [sepähd], fransk Zoolog, f. 1756 rofessor ved Museet i Paris, blev teret, 1799 Senator, 1809 Stats- g 1814 efter Bourbonernes Til- Pair af Frankrig. Hans vigtigste : »Histoire naturelle des Quadru- ıares et des serpens« (2 Bd., 4to, »Hist. nat. des poissons« (5 Bd.,), »Hist. nat. des Cetacés« (1 Bd.. danne Fortsættelser af Buffons store ie. D. 1825.

Franç. d'Aix de [schähs], Jesuit, ı Den Aix i Dep. Loire, blev 1675 udvig XIV valgt til Skriftefader. ıede bevarede han under særdeles Forhold indtil sin Død 1709. Han aa vidt muligt mæglende mellem g forstod stedse at bevare Kongens averne til Landstedet Mont-Louis, XIV skjænkede ham, bleve 1804 til en Kirkegaard Père-L., den ønneste i Paris.

andie, Pierre [schangbodi], fransk . f. 1807, kom efter et bevæget Ung- an havde saaledes været Handels- g ansat ved Jernbanen) til Paris, 332 tog Del i de Saint-Simoni- elser og levede et literært Zigeuner- ıans »Fables« (1839, 2den Saml. t Akademiets Pris og skaffede hans else. Efter Februarrevolutionen i Blanquis og Esquiros's Klub- arresteret i Junidagene og senere 1851, udgik med Nød og neppe De- levede derefter kummerlig i Brys- abler af moralsk Tendens have vun- ved deres elegante Form. D. 1872.

e, M. L. Dugès [schapähl], berømt emoder, f. 1769 i Paris, d. 1822, megen Gavn for Fødselsvidenskaben elsen af en talrig Mængde Elever re gode Skrifter.

e [schätr'], Stad i det franske Dep. Floden Indre, 4 M. s. o. for Châ- 5,000 J.

Ch. Alex. [schö], fransk Sagfører, v Advocat i Tulle og vandt 1840 orsvarer for Mad. Lafarge. 1844 Paris og blev siden bekjendt som en Mængde criminelle (til Dels Sager, bl. a. for Troppmann 1870. Napoleonist stillede L. sig 1869 til ris imod Jul. Simon, men faldt 1873 var han Forsvarer for Mar- ıe. D. 1882.

Lachaussée, Pierre Claude Nivelle de [schöseh], fransk Dramatiker, f. 1692, d. 1754, er bekjendt som den første, der i Frankrig søgte at bryde den conventionelle Tragedies Eneherredømme ved at indføre det saakaldte borgerlige Drama eller Grædekomedien. Hans Forsøg gav Anledning til literære Kampe, i hvilke L. til Dels havde Voltaire paa sin Side. Til hans mest bekjendte Stykker hører »L'école des mères« (1744).

Lachesis, en af Moirerne (s. d. A.).

Lachmann, Karl, tydsk Kritiker og Philolog, f. 4 Marts 1793 i Braunschweig, d. 13 Marts 1851 som Professor i Philologi i Berlin. Hans Kritik havde først det gamle tydske Nationalepos til Gjenstand, f. Ex. i Skriftet „Ueber die ursprüngliche Gestalt des Gedichts von der Nibelungen Not" (1816). Selve Digtene udgav han 1826 og 1840 „Zwanzig alte Lieder von den Nibelungen", hvori han kun har optaget de Digte, han ansaa for ægte. Ved sin Afhandling „über althochdeutsche Betonung und Verskunst" (1831) lagde han Grunden til den tydske Metrik. Den i de oven anførte Skrifter anvendte kritiske Methode overførte han paa Behandlingen af Homer; i „Betrachtungen über die Ilias" (1837) fremsatte han den berømte „Liedertheori", hvorved han delte Iliaden i afsluttede Digte, som han tillagde forskjellige Forfattere. Paa begge Omraader er dog hans Kritik bleven stærkt angreben. Af hans mange Udgaver af latinske Forfattere fortjener hans „Lucretius" (1850) Omtale.

Lachner, Franz, f. 2 Apr. 1804 i Rain ved Donauwörth, fik først musikalsk Undervisning af sin Fader, der var Organist, men uddannede sig senere i München og endelig i Wien, hvor Stadler og Sechter vare hans Lærere. 1826 blev han Capelmester ved Kärntnerthortheatret, kaldtes derfra 1834 til Mannheim og blev 1836 Hofcapelmester i München og 1852 tillige bayersk Generalmusikdirector. 1865 søgte han sin Afsked, som først meddeltes ham 1868 efter tre Aars Permission. Den særlig i München fremtrædende Wagner-Dyrkelse, der ikke havde hans Sympathi, havde gjort ham hans Stilling meget vanskelig. Dygtighed og Utrættelighed have præget hele hans Virksomhed, og han ansaas med Rette i sin Tid for en af Tydsklands bedste Capelmestere. Som Componist har L. med Held arbejdet i næsten alle Kunstformer og af og til leveret Værker, der høre til den nyere Tids bedste. Navnlig have hans syv Orchestersuiter skabt ham et stort Navn. 8 Symphonier, Kammermusik, Vocalværker, 3 Operaer, Oratorier og anden Kirkemusik, i alt henved 200 Værker, vise ham som Klassicitetens Repræsentant, dog med fuldkommen moderne Harmonik. — Han har 5 Søskende, der have ofret sig til Musik, nemlig 2 Søstre, der ere ansatte som Organister, og 3 Brødre. Af disse fremhæves Ignaz L., f. 1807, der 1831 blev Hofmusikdirector i Stuttgart, derpaa Capelmester i Hamborg, 1858—61 Capelmester i Stockholm og derefter til 1875 i Frankfurt a. M., og Vincenz L., f. 1811, Capelmester i Mannheim fra 1836 til 1873 med faa Afbrydelser. Disse Brødre have ogsaa som Componister agtede Navne.

Lachter, et i de tyske Bjærgværker og i Norge tidligere benyttet Længdemaal, lidt over en dansk Favn.

Lac-Lac, et lignende Farvestof som Lac-dye, vindes paa lignende Maade.

Laclos, Pierre Ambr. Franç. Choderlos de [klō], fransk Forfatter og Politiker, f. 1741, Artilleriofficer, hørte ved Revolutionens Udbrud til Hertugen af Orléans's nærmeste Venner og var hans vigtigste politiske Agent. 1791 var L. Redacteur af Jakobinerklubbens Blad og affattede sammen med Brissot det Opraab, som fremkaldte Optøjerne paa Marsmarken 17 Juli; han blev fængslet i Apr. 1793 og først frigiven efter Robespierres Fald. Bonaparte udnævnte ham til General i Artilleriet. D. 1803. L. skrev den for sin Usædelighed berygtede Roman: »Les liaisons dangereuses« (4 Bd., 1782).

Lacombe, Louis [lōngb], f. 1818 i Bourges, d. 30 Sept. 1884, berømt fransk Klavervirtuos og Componist, Elev af Conservatoriet i Paris til 1832, hvorpaa han med Søsteren, Félicie L., gjorde en Concertrejse, der endte 1834 i Wien, idet han her optog Studierne under Czerny, Sechter og Seyfried. 1839 kom han tilbage til Paris. Foruden Solostykker og Kammermusik for Claver, Sange og nogle dramatiske Symphonier (hvori Vocalsoli og Chor) have især hans Opera »La Madone« (Théâtre lyrique, 1860) og en præmiebelønnet Cantate til Udstillingen 1878, »Sappho«, tiltrukket sig Opmærksomhed.

Lacordaire, Henri [dähr], berømt fransk Prædikant og Forfatter, f. 1802 i Landsbyen Recey sur Ourcq i Dep. Côte d'Or, optraadte allerede 1821 som Advocat i Paris, men lod sig 1824 optage i Seminariet St. Sulpice, blev 1827 viet til Præst og grundlagde 1830 tillige med Lamennais (s. d. A.) og Montalembert Bladet »L'avenir«, som af Pave Gregor XVI blev fordømt ved Rundskrivelse 18 Sept. 1832. L. drog til Rom og bad om Tilgivelse; fra 1835 optraadte han med overordentligt Held som Prædikant i Notre Dame i Paris. 1840 blev han Dominikanermunk og skrev i den Anledning »Vie du St. Dominique« (1841; 3dje Opl. 1844), 1848 Medlem af den constituerende Forsamling, 1860 Medlem af det franske Akademi. D. 1861.

Lacretelle, Jean Charl. Domin. [krøtähl], fransk Historieskriver, f. 3 Sept. 1766 i Metz, kom 1787 til Paris. I Juli 1792 var L. tillige med sin Velynder Hertugen af Liancourt indviklet i en Plan til at frelse Ludvig XVI, som kun strandede paa Kongens Ubestemthed. Da L. 1793 forsvarede Girondinerne mod Jakobinerne, blev han forfulgt og maatte for at undgaa dem lade sig indskrive i Hæren; men efter Robespierres Fald bekæmpede han som Journalist Revolutionens Udskejelser. Derfor blev han i Sommeren 1797 fængslet som Royalist og holdtes fangen i næsten 2 Aar. L. blev 1800 Medlem af Pressebureauet, 1810 Censor og 1812 Professor i Historie (indt. 1848). Han hilste 1814 Kongedømmets Gjenindførelse og den frie Forfatning med Glæde og fulgte 1815 Ludvig XVIII til Gent, blev ogsaa kongel. Censor og 1822 adlet, men blev sine frisindede Anskuelser tro og fik 1827 som Formand for Akademiet (Medlem siden 1811) dette til at protestere mod Udkastet til en ny streng Presselov. L. døde 26 Marts 1855. Han har skrevet en Række historiske Skrifter: »Précis hist. de la Révol. franç.« (5 Bd., 1801—6), »Hist. de France pendant le 18ème siècle« (6 Bd., 1808—12), »Hist. de la Révol. franç.« (6 Bd., 1821—25), »Hist. du Consulat et de l'Empire« (4 Bd., 1846), »Hist. de France depuis la Restauration« (3 Bd., 1829—35) og sine Erindringer under Navnet »Dix années d'épreuves pendant la Révolution« (1840). — Hans Søn, Henri L., f. 1815, er Forfatter til lyriske og dramatiske Digte. Mest bekjendt er »Fais ce que dois«, et versificeret Treaktsdrama, der 1856 gjorde en Del Lykke paa Théâtre français. 1871 blev han Deputeret for Saône-et-Loire, traadte ind i Gruppen »L'union républicaine« og var 1877 med i Oppositionen mod Ministeriet Broglie. Hans sidste betydeligere Arbejde er Komedien »L'amant malgré lui« (1873).

Lacroix, Octave [kroā], fransk Forfatter, f. 1827, studerede som ganske ung romanske Sprog, gik derfra over til Juraen, men slog endelig opmuntret af Sainte-Beuve og Mérimée ind paa Literaturen, var en Tid lang Secretær hos den første og leverede literære Kritiker til de store Blade, blev 1864 fast Medarbejder af »Moniteur universel«, men er mest bekjendt ved sit Enaktslystspil i spansk Stil »L'amour et son train« (1855). I de senere Aar har han mest givet sig af med Kunstkritik; hans Organ har været »Le journal officiel«.

Lacroix, Paul [s. o.], pseudon. »Bibliophile Jacob«, fransk Skribent, f. 27 Febr. 1806 i Paris, besørgede allerede som Skolediscipel en Udgave af Clém. Marot, forsøgte sig tidlig i versificerede Lystspil, arbejdede i »Figaro« og andre »petits journaux« og udgav et helt Bibliothek af historiske Romaner. De have mest Interesse ved den lærde historiske Staffage, der røber Forfatterens Studium af Middelalderens og Renaissancens Kunst og Literatur, hvis betydeligste Frugt fra denne Tid er »Le moyen âge et la renaissance« (5 Bd., 1847—50). En Mængde historiske Monographier, bibliographiske og antiqvariske Arbejder, Udgaver af ældre Forfattere (hvoriblandt Rabelais med en god Biographi) skyldes ligeledes L. Fremdeles har han oversat Aretino og Z. Werners Drama „Den 24 Februar" og skrevet Femaktsdramaet »La maréchale d'Ancre«. 1851—52 udkom »Histoire de la prostitution chez tous les peuples du monde«. 1855 blev han Conservator ved Arsenalets Bibliothek. Af hans senere Arbejder maa mærkes: »Les arts au moyen-âge et à l'époque de la renaissance« (1868), »Vie militaire et religieuse au m-â. et à l'ép. de la ren.« (1872), »Le dix-huitième siècle, institutions, usages et costumes« (1874), »Le dix-septième siècle« (1880) og »Directoire, Consulat et Empire; mœurs et usages, lettres, sciences et arts en France 1795—1815«. D. 16 Oct. 1884. — Hans Broder, Jul. L., f. 1809, har foruden et stort Antal Romaner leveret Dramaer og lyriske Digte, oversat Sophokles's „Kong Ødipus" (opført med græsk Scenearrangement 1858) samt Shakspeares „Kong Lear" og „Mac-

udgav han en Samling patrio-
r, »L'année infâme«.
yslv. Franç. [s. o.], fransk Mathe-
765, d. 25 Maj 1843 som Pro-
ollège de France i Paris, skrev
Lærebøger over alle Grene af den
natik, navnlig »Traité du calcul
et du calcul intégral« (1797),
différences et des séries« (1800)
s mathématiques« (10 Bd., 1797
s enkelte Bind ere flere Gange
versatte i fremmede Sprog.
, en Regningsmønt i Calcutta,
Rupeer ell. c. 171,000 Kr.
Cana, R. [i], spansk Digter, f.
id, forlod Embedsbanen for at
den dramatiske Digtning. Fra
Død 1795 skrev han omtr. 300
s Sujetter mest ere tagne fra
ns og Almnens Liv, som han mo-
at deltage i. Skjønt af fornem
ed Adgang til de adelige Kredse
n Snedkers Hus. Hans Stykker
ede, men fulde af Lune og Liv,
e og flydende.
Christi (lat., d. e. Christi Taarer)
le Gallitti, en fin, sød, mørkerød
vorer ved Foden af Vesuv.
, Lucius Cœlius L. Firmianus,
tter i det 4de Aarh., af Fødsel
tere Lærer i Veltalenhed i Niko-
est Opdrager for Constantin d.
Crispus, blev paa Grund af sit
g kaldt „den christne Cicero" og
L. er mangesidig lærd og dannet,
Dybde og Skarphed i Tanke.
teste Skrifter ere »Institutiones
De mortibus persecutorum«.
Lactokrit, s. Mælk.
m, den indtørrede Mælkesaft af
Arter; s. Salat.
ul, Aabning, tomt Sted, f. Ex. i

, en gammel normannisk Slægt,
te Aarh. drog over til England
rik II nedsatte sig i Irland, hvor-
ere hen i Tiden kom dels til Rus-
Østerrig. Til Rusland kom den
er L., f. 1678 i Limerick, der som
Stuarterne maatte forlade sit
derpaa efterhaanden var i fransk,
russisk Krigstjeneste. L. tog frem-
i Ruslands Krige under Peter d.
re og steg til de højeste militære
Han døde som Generalguver-
1751 i Riga. — Hans Søn, Grev
L., f. 1725 i St. Petersborg,
i østerrigsk Tjeneste og blev 1750
udmærkede sig i Syvaarskrigen,
ylirch, og var 1758—59 Stabs-
n. 1766—73 var han Præsident
raadet og viste sig som en dygtig
; han blev Joseph II.s fortrolige
e ham 1788 paa Felttoget mod
1801 som Feltmarschal.
Mellem-Tibet, et af Floden
omstrømmet Bjergland paa Nord-
alaja i Asien, hører nu til Riget
. A.).

Ladanum, en Harpix, der faas af flere i Sydeuropa voxende Cistusarter, er tidligere bleven anvendt som Lægemiddel.

Lade (oldn. Ladir, oprindel. Hladir), gammelt norsk Jarlesæde, bekjendt baade af de mægtige derefter opkaldte Jarler (Sigurd Jarl, Haakon Jarl) og som et Hovedsted for den hedenske Offertjeneste med et berømt Tempel. Senere var L. Krongods, derefter Klostergods (Bakkekloster) og efter Reformationen atter Krongods, indtil det 1574 solgtes. Gaarden er endnu en betydelig Ejendom, en Fjerdingvej ø. for Trondhjem, men det store, moderne Vaaningshus er uden Minder om de tidligere Besiddere.

Lade kaldes paa en Væv den Ramme, hvori Ritten, der bruges til at slaa Islætten ind imod det færdige Væv, er anbragt. Ved Haandvæven sidder Ritten for neden, og L. svinger om to faste Punkter for oven; ved Maskinvæve af Træ er sædvanlig Forholdet ligedan, men ved dem af Jærn er L. stillet omvendt: Ritten sidder for oven, og L. drejer sig om to Punkter ved Foden af Væven.

Ladebrev, s. Connossement.

Ladegaard, oprindel. Benævn. for en Gaard, opført til Besørgelsen af den hele eller en Del af den til et kongeligt Slot eller en Herregaard hørende Avling. Nu ere disse Gaarde imidlertid til Dels blevne selvstændige Ejendomme, og nu forstaas derfor ved L. en Landejendom, som i Henseende til sin Størrelse og retlige Stilling staar imellem Sædegaarde og Bøndergaarde, og hvortil ofte hører eller har hørt et vist Qvantum Bøndergods. Den uden for Kjøbenhavn liggende, særlig saakaldte „L." er Frederiksberg Slots forrige L., der nu bruges som Tvangsarbejdsanstalt; den paatænkes nedlagt og Arbejdsanstalten henflyttet til en Grund ved Nørre-Alle.

Ladegaardsøen ved Christiania, s. Bygdø.

Ladested, bymæssig bebyggede Strøg paa Landet i Norge, der have erholdt nogle af Kjøbstædernes (s. d. A.) Forrettigheder. De fleste L. have nu egen Communalbestyrelse og ere ofte i Henseende til Administration særegne Regler undergivne, have f. Ex. ligesom Kjøbstæderne Politimester, hvilken dog i Almindel. er Fogeden i det omliggende Landdistrict.

Ladikieh ell. Latakieh, det gamle Laodicea, Stad i Syrien, 20 M. v. s. v. for Aleppo ved Middelhavet. 10,000 J. Havnestad for Aleppo. L. er flere Gange bleven haardt hjemsøgt af Jordskjælv. Den vigtigste Udførselsartikel er fortrinlig Tobak; derefter Bomuld, Galæbler og Sesam.

Ladinere, det i nyere Tid almindeligst brugte Fællesnavn for den ejendommelige romanske Befolkning i Alpedalene n. ø. for Italien fra Graubünden til Friaul ved Adriaterhavet. Omtrent hver Dal har sin Dialekt, og intet fælles Baand knytter disse sammen, ja Sproget har ikke engang noget fælles Navn. I en Del af Engadindalen kaldes det Ladin (af Latin), hvorfra Fællesnavnet Ladinsk er udgaaet, andre Steder Romansk (Rumonsch, Romannsch o. lign.), hvorefter man ogsaa har kaldt det Rhætoromansk; ogsaa Churvælsk efter Byen Chur, der nu for øvrigt er helt tysk. De ladinske

Dialekter ere mesterlig behandlede af Ascoli. — **Ladinos** kaldes i Mellemamerika døbte Indianere og Blandinger af saadanne.

Ladislaus, 7 Konger i Ungarn og 1 Konge i Neapel (af Huset Anjou). **L. I** d. **hellige**, Konge i Ung. 1077—95, sørgede for Christendommens Udbredelse, hvoraf han fik sit Tilnavn, og erobrede Kroatien. — **L. V**, d. s. s. Wladislaw III, Konge i Polen (s. **Wladislaw**). — **L. VI Postumus**, Konge i Ungarn og Böhmen, Søn af den tysk-ungarsk-bøhmiske Konge Albrecht II og Dattersøn af Kejser Sigismund, af det habsburg-østerrigske Hus, f. 1440, fulgte i Ungarn efter den foreg. 1444 under Formynderskab af Joh. Hunyades, som forsvarede Riget tappert mod Tyrkerne. Efter dennes Død lod den unge Konge sig lede af Yndlinge, navnlig Grev Cilley; han døde 1457, kun 17 Aar gl. — **L. VII**, ligeledes Konge baade i Ungarn og Böhmen, Brodersøn af L. V og Søstersøn af L. VI, af det jagellonske Hus, s. **Ungarn** (Hist.).

Ladmirault, Louis René Paul de [lamirō], fransk General, f. 1808, tjente i Algérien 1831—52 og blev 1845 Brigadegeneral. 1859 førte L. med Udmærkelse en Division ved Melegnano og siden ved Solferino, som han indtog med Storm. 1866 blev han Senator og førte 1870 med Dygtighed et Hærcorps i Slagene ved Metz indtil Fæstningens Overgivelse og i Maj 1871 imod Communens Opstand. L. var derefter Gouverneur i Paris indtil 1878, valgtes 1876 til Senatet (gjenvalgt 1882) og var flere Gange en af dets Næstformænd.

Ladning, det Quantum Krudt, hvormed et Skydevaaben lades. I ældre Tid afmaaltes L. for hvert enkelt Skud, og Krudtet førtes løst ind i Løbet med en Forladning for at samle det i Løbets bageste Del. Nu bruger man til Krigsvaaben altid L., der forud ere afvejede paa Laboratoriet og fyldte i Patroner ell. Karduser. I den nyeste Tid har man begyndt til Militærrifler at benytte L., som efter at være fyldte i Kobberpatronerne ere sammenpressede til en fast og haard Masse; man opnaar derved, at Krudtets Forbrænding ikke foregaar saa hurtig, at Krudtgassens Spænding i Løbet naar en Højde, der kunde være farlig for Vaabnets Styrke, men at Spændingen dog holder sig forholdsvis høj under Projectilets Bevægelse fremad gjennem Løbet, saa at dette opnaar en stor Hastighed i det Øjeblik, det forlader Mundingen. — L. kaldes ogsaa den Proces, at gjøre et Legeme elektrisk; Legemet „lades“ altsaa med Elektricitet. L. kan ske derved, at man tilfører Legemet Elektricitet fra en Elektricitetskilde (en Conductor paa en Elektrisermaskine); dertil kræves der et vist Arbejde, thi naar der er ført selv den ringeste Mængde Elektricitet ind i Legemet, vil denne frastøde den ny tilkommende o. s. fr., saa at der maa udføres et Arbejde imod den elektriske Kraftvirkning, et Ladningsarbejde, svarende ganske til det Arbejde, man maa udføre imod Tyngdekraften, naar man vil stable en Søjle af Sten op; Arbejdet er i Begyndelsen lille, men vokser efterhaanden. Det lader sig let godtgjøre, at Arbejdet, der er anvendt til L., er lig det halve Produkt af den Elektricitetsmængde, der er ført ind i Legemet, og det derved opnaaede Potential; for dette Arbejde har man Udlæg i det Arbejde, man maa udføre for at dreje Skiven rundt i Maskinen; største Delen af dette Arbejde omsættes til Varme (ved Gnidningen), men en ringe Mængde til Elektricitet. Udlader man Lederen, d. e. forlader Elektriciteten den, udfører den derved det samme Arbejde igjen (Ex. den elektriske Vind, som strømmer ud fra Spidser, har bevægende Kraft; Luften opvarmes ved Dannelsen af en elektrisk Gnist, osv. En stærk elektrisk L., d. e. en stærk Ophobning af Elektricitet, finder Sted i Condensatorerne (s. d. A.); en af denne Art er Franklins **Ladningstavle**, en anden **Ladnings-** eller **Leidnerflasken** (s. d. A.).

Ladoga, 1) Europas største Indsø, ligger i det vestlige Rusland, omgiven af Finland og Gouv. Olonetz og St. Petersborg; c. 330 □ M. stor, dyb og fiskerig, men vanskelig at besejle formedelst de mange Grunde og de hyppige og voldsomme Storme. Den modtager Afløbet fra Søerne Saima gjennem Vuoxenelven, Onega gjennem Svir og Ilmen gjennem Volchov og har Afløb til den finske Bugt gjennem Neva. Den har Kanalforbindelse med det hvide og det kaspiske Hav. 2) **Ny-Ladoga**, Stad i det russiske Gouv. St. Petersborg, ved Volchovs Udløb i Ladoga Søen. 5,000 I. Rigt Fiskeri.

Ladronerne (d. e. Røverøerne) ell. Marianerne, en Øgruppe i Australien mellem 12° og 22° n. Br., 160° og 163° ø. L., bestaar af 14 større og en Del smaa Øer, mest af vulkansk Oprindelse, hvoraf kun de 5 sydligste ere beboede. 20 □ M. med c. 9,000 I. Flere af de smaa Øer have virksomme Vulkaner. Overalt, hvor der ikke mangler Vand, ere Øerne særdeles frugtbare og frembringe Majs, Ris, Bomuld m. m. De af Spanierne indførte europæiske Husdyr ere nu for det meste forvildede. De vigtigste af Øerne ere: Guam med S., 9 □ M. med 6,000 I.; her er paa Vestsiden den regelmæssig byggede By Agaña, der er Sæde for den spanske Gouverneur; Rota, 2 □ M.; Tinian, henimod 3 □ M., med talrige, mærkelige Ruiner; Seypan, 3 □ M., ligeledes med mærkelige Bygningslevninger. — Øerne bleve opdagede af Magalhaës 1521 og skulle den Gang have haft henved 100,000 I., hvis Antal imidlertid hurtig svandt ind under det spanske Herredømme; 1668 bleve de tagne i Besiddelse af Spanierne. De kaldtes en Tid lang Lazarusøerne paa Grund af en hyppig forekommende Hudsygdom.

Lady [lēdi] var tidligere de engelske Dronningers, senere de engelske Prinsessers Titel. Den tilkommer nu egentlig kun Peerernes og Baronetternes Fruer og den højere Adels Døtre, men bruges i det daglige Liv om enhver gift Dame af Stand.

Ladycloth [lēdiklohdd], stærkt Shirting.

Laeken [lāken], en af Brüssels Forstæder med 20,000 I. og et kongeligt Residensslot med smukke Haveanlæg, bygget 1782 for den østerrigske Statholder i Nederlandene. Her er en gotisk Kirke med de belgiske Kongegrave og i Omegnen en stor Mængde Landsteder.

René Théod. Hyacinthe, f. 17 Febr.
nper i Bretagne, blev 1806 Læge
ker og ved Corvisarts Død 1821
c. Klinik, men døde allerede 13
L. var den største af alle Frank-
jer i Begyndelsen af dette Aarh.;
alene den, der ivrigst søgte at
kliniske Medicin i Bichats Aand
mist Grundlag, men har tillige
: sig berømt ved Opdagelsen af
n (»de l'auscultation médiate»,
. 1836), der i Forbindelse med
opfundne Percussion har gjort
ren om Brystorganernes Syg-
8 rejstes ham en Mindestøtte i

en af Arkesios og Chalkomedusa,
ysseus, havde i sine yngre Aar
den kalydoniske Jagt og i Argo-
Under sin Søns Fraværelse levede
g Ensomhed paa Ithaka, fjærnt
et af en gammel Slavinde. Hans
)dysseus's Hjemkomst skildres i
Odysseen.

arles Auguste, Marquis de [fahr],
f. 1644, kæmpede som ung under
ı Louvois afbrød hans militære
55 udkom hans »Poésies«, lette
risninger af Livsnydelsen. D.

larie Capelle, Mad. [farsch], f.
et, Datter af en Oberst, ægtede
kejer L., for hvem hun ingen
e, og som havde skuffet hende
regivender om Rigdom. Hun
d nogle Kager, hvoraf han døde
og blev efter en langvarig Pro-
Lachaud førte hendes Sag, i
mt til livsvarig Tugthusstraf,
352 og døde i Nov. s. A. Til
dblev hun at paastaa sin Uskyl-

Giuseppe, italiensk Politiker, f.
ı, blev 1834 Advocat og deltog
en politisk Bevægelse paa Si-
n derfor maatte forlade indtil
in Hjemkomst gjenoptog L. sin
maatte for at undgaa Forføl-
Firenze, hvor han 1847 grund-
som Organ for Italiens En-
dsbestræbelser. Da Opstanden
icilien i Jan. 1848, ilede L.
lem af Parlamentet og fik den
styndsomst vedtaget, hvorefter
om, Toscana og Sardinien for
og overtale Hertugen af Ge-
age Siciliens Krone. I Aug.
inister og fortsatte Modstanden
hvorpaa han i Apr. 1849 for
i Landflygtighed til Turin.
i nøje Forbindelse med Ca-
iciliens Opstand 1848—49" (2
ns Historie 1815—50" (6 Bd.).
ecretær for den italienske Na-
og i Sommeren 1859 reorga-
ı som Formand med det For-
jele Italien under Huset Sa-
1860 sendte Cavour ham som
icilien, men Garibaldi udviste
ham; og i Dec. var han en kort Tid Indenrigsminister paa Sicilien. N. A. blev han Deputeretkammerets Næstformand. D. 1863.

Lafayette [faëtt], Stad i Staten Indiana i Nordamerika, ved Floden Wabash, 13 M. n. v. for Indianapolis. 15,000 I. Vigtigt Jernbaneknudepunkt.

Lafayette, Marie Jean Paul R. Y. Gilb. Motier, Marquis de [faiëtt], f. 6 Sept. 1757 paa Slottet Chavagnac i Auvergne, var allerede ved sin Fødsel faderløs (Faderen faldt ved Minden) og mistede tidlig sin Moder, hvilket satte ham i Besiddelse af en stor Formue. 1774 ægtede L. Hertugen af Noailles's Datter (f. 1758, d. 1807) og kom derved ind i fornemme Forbindelser, men trods Udsigten til høje Stillinger ved Hoffet foretrak han den militære Løbebane. Den nordamerikanske Frihedskrig vakte L.s varmeste Interesse, og uagtet Regeringens Forbud drog han 1777 til Nordamerika, hvor han strax blev Generalmajor og under Washington, hvis Venskab han vandt, fik rig Lejlighed til at udmærke sig. I Febr. 1779 vendte L. tilbage til Frankrig, hvor han modtoges som Dagens Helt, gik n. A. igjen til Nordamerika som Forløber for det franske Hjælpecorps og medvirkede 1781 væsentlig til at fremtvinge General Cornwallis's Overgivelse. Derefter bosatte L. sig paa sit Gods i Auvergne, blev 1787 Medlem af Notablernes Forsamling og krævede her politiske Reformer og Sparsommelighed i Statshusholdningen samt Indkaldelse af Rigsstænderne. 1789 valgtes L. til disse som Repræsentant for Adelen, men stemte strax for deres Sammensmeltning og blev Nationalforsamlingens Næstformand. 11 Juli forelagde L. Udkast til „Menneskerettighedernes Erklæring", hvori Opstand kaldes „den helligste af alle Pligter", fordi „den lovlige Tilstand var Trældom"; han blev 15 Juli sat i Spidsen for den Deputation, der sendtes til Paris for at lykønske Borgerne til Bastillens Indtagelse. Her valgtes L. til Chef for den ny oprettede Nationalgarde, ordnede den og gav den dette Navn samt den trefarvede Fane. Hans Folkeyndest slog vel ikke altid til for at overholde Ordenen, men 6 Oct. var det dog ham, der frelste Kongefamilien, da Pøbelen drog ud til Versailles og indtog Slottet, hvorefter han førte den i Sikkerhed til Paris. Alligevel blev han hadet og mistænkt af Hoffet, især af Dronningen, medens samtidig hans Tanker om et liberalt Kongedømme med to folkevalgte Kamre og suspensivt Veto samt Kirkens Uafhængighed af Staten, alt efter nordamerikansk Mønster, ikke tilfredsstillede Republikanerne. Ved Kongens Flugt til Varennes i Juni 1791 led L.s Folkeyndest et slemt Knæk, da han med sit Liv havde indestaaet for hans Forbliven i Paris; 17 Juli s. A. viste han for sidste Gang sin Magt ved at undertrykke Opløbet paa Marsmarken. I Oct. efter Forfatningens Udstedelse nedlagde L. sin Commando, men 1792 udnævntes han til Chef for Ardennerhæren. Paa Efterretning om Pøbelens Voldsomheder i Paris skrev L. 16 Juni 1792 et truende Brev til Nationalforsamlingen og kom 28 Juni selv til Paris, forlangte Klubbernes Lukning og Sikkerhed for den con-

stitutionelle Trone; men den Kulde, hvormed Forsamlingen modtog ham, fordi han havde forladt sin Post over for Fjenden, og den Ligegyldighed, han mødte hos Nationalgarden, som han søgte at samle, viste, at hans Indflydelse var forbi. Paa den anden Side afvistes hans Plan om at føre Kongen til Compiègne under Hærens Beskyttelse, fordi Kongen troede paa de fjendtlige Troppers Sejer. Da Kongen 10 Aug. var bleven gjort til Fange, lod L. Nationalforsamlingens Udsendinge fængsle og søgte at faa Departementerne og Hæren til at gjøre Modstand; men da det mislykkedes, flygtede han tillige med Alex. Lameth og Ch. Latour-Maubourg til Flandern. Herfra førtes de til Olmütz, hvor L. holdtes i haardt Fangenskab indtil Freden i Campoformio 1797, da Bonaparte tiltvang sig hans Frigivelse. De to næste Aar tilbragte L. først i Holsten og siden i Holland; han kom tilbage til Frankrig 1799 og levede i Stilhed under hele Kejserdømmet. I de 100 Dage 1815 søgte Napoleon I forgjæves at vinde L., bl. a. ved Tilbud om Pairsværdigheden; L. førte tvært imod som Medlem og Næstformand i Deputeretkammeret en haardnakket Opposition imod ham og krævede efter Waterlooslaget Kammerets Permanens og Kejserens Afsættelse, hvorefter han blev sendt ud til de allierede Hære for at standse deres Fremrykning. L. levede derefter stille indtil 1818, da han valgtes til Deputeretkammeret, hvor han hørte til yderste Venstre og gjentagne Gange talte imod Regeringens reactionære Forholdsregler og for de revolutionære Udbrud i Italien og Spanien. Ogsaa tog L. Del i Militærsammensværgelsen 1820—21. 1824—25 foretog L. en Rundrejse gjennem Nordamerika, hilstes overalt med de største Æresbevisninger og fik en stor Gave i Penge og Jord. Efter sin Hjemkomst blev L. igjen Deputeret og en af Frihedens Bannerførere, og da Julirevolutionen udbrød 1830, stillede han sig strax paa Folkets Side, valgtes 29 Juli til Chef for Nationalgarden i Paris og afviste bestemt Carl X.s Tilbud om et nyt Ministerium. Over for Ludvig Philip fremsatte han Revolutionens Program som „en folkelig Trone, omgiven af republikanske Institutioner", hvilket i hans Øjne vilde være „den bedste Republik". Han blev til Løn 26 Aug. Chef for hele Frankrigs Nationalgarde (indt. 26 Dec.); men han følte sig snart frastødt af Ludvig Philips kolde og egoistiske Stræben og Cas. Périers conservative Politik og sluttede sig igjen til Oppositionen. I Maj 1832 underskrev han dennes Klager over Regeringen, og 5 Juni s. A. fulgte han General Lamarques Lig til Jorden. L. døde 20 Maj 1834, almindelig agtet som en af Frankrigs reneste politiske Charakterer og som en ægte Frihedsven. Hans „Erindringer, Brevvexling og Haandskrifter" udgaves 1837—38 i 6 Bd. — Hans eneste Søn, **George Washington L.**, f. 1779, tjente 1800—7 som Husarlieutenant, men udtraadte af Hæren, da hans Navn viste sig som Hindring for Forfremmelse; 1822—48 var han næsten stadig Deputeret og hørte til Venstre. D. 1849. — Dennes Søn, **Oscar L.**, f. 1815, tjente som Artilleriofficer i Algérien, var 1848 Regeringscommissær i Dep. Seine-Marne og derefter indtil 1851 Medlem af Nationalforsamlingen, hvor han hørte til de maadeholdne Republikanere. I Febr. 1871 valgtes han paa ny til Nationalforsamlingen, hvor han indtog en lignende Holdning; han blev 1875 livsvarig Senator og døde 1881. — Den yngre Broder, **Edmund L.**, f. 1818, var ogsaa 1848 Medlem af Nationalforsamlingen, men hældede mere til højre Side, blev 1876 Senator, gjenvalgt 1879, og hører til Republikanerne.

Lafayette, Marie Madeleine [s. o.], fransk Forfatterinde, f. 1632, Datter af Grev Lavergne, glimrede som ganske ung i Hôtel Rambouillets Kreds, men hendes Sans for det ukunstlet naturlige bevarede hende for den deri herskende Maner. 1655 blev hun gift med Grev de L., og hendes Hus blev nu et nyt Centrum for aandrige og lærde Mænd. Mad. de Sévigné og Mad. La Rochefoucauld hørte til hendes nærmeste Venner; Huet, Lafontaine og selv den store Condé ydede hende deres Hyldest. Hendes Romaner udkom først pseudonymt, saa at hun senere havde Møje med at hævde sit Forfatterskab til nogle af dem, som »Zayde«. Mest bekjendt er »La princesse de Clèves« (1678; nyeste Udg. 1878), der fremstiller virkelige Personer fra Ludvig XIV.s Hof. Mad. de L. gjør Epoche i Romanen ved at lade sund Sans og naturligt Udtryk afløse de tidligere monstrøse Opfindelser og den snørklede Stil. Hun døde 1693.

Lafitte, Jacques [fitt], fransk Finansmand og Statsmand, f. 24 Oct. 1767 i Bayonne af fattige Forældre, ansattes 1788 hos den rige Banquier Perregaux i Paris og blev 1800 Associé og 1805 hans Efterfølger i Firmaet. Fremdeles blev L. Formand for Handelskammeret i Paris, 1809 Directeur og 1814 Gouverneur for Frankrigs Bank. 1815 forstrakte L. Ludvig XVIII og senere den midlertidige Regering og Staden Paris med betydelige Summer af sin egen Formue. 1816 blev L. Deputeret og siden stadig gjenvalgt; han bekæmpede med Styrke Regeringens reactionære Politik. Dog understøttede han 1824 Villèles Plan om en Rentereduction, men foreslog 3 Aar efter at sætte Ministeriet under Anklage. Længe før Julirevolutionen imødesaa L. en Krisis og kastede sine Øjne paa Ludvig Philip, og da Kampen udbrød, var hans Hus et Midtpunkt for de deputerede. 29 Juli erklærede han Carl X.s Tilbud at være komne „for silde", og det skyldes ham, at Ludvig Philip blev valgt af de deputerede. L. blev 3 Aug. Formand i Deputeretkammeret, 11 Aug. Minister uden Portefeuille og 3 Nov. Første- og Finansminister, dog kun indtil 13 Marts n. A., da Kongen hemmelig modarbejdede ham. Imidlertid havde Revolutionen ødelagt hans Rigdom; han maatte 1833 sælge sine Ejendomme for at dække sin Gjæld, og kun en Nationalsubskription reddede hans prægtige Hus i Paris fra at dele denne Skæbne. 1837 grundlagde L. en Discontobank, men den fik ikke synderlig Fremgang. Som Deputeret hørte L. vedblivende til Oppositionen og udtalte sig flere Gange med stor Styrke mod Juliregeringen

ligefrem, at han havde med-
)prettelse. Han døde 26 Maj
:este Datter ægtede 1828 en
. Rev.
:s Philippe [fõng], f. 1781 i
lærte Violin af Kreutzer og
verordentligt Bifald som Con-
:e Kunstrejser. 1808—14 var
)os Kejseren af Rusland, og
te Violinist ved Ludvig XVIII.s
Jaa en Rejse i Sydfrankrig,
i Forening med Pianisten
Postvognen, og han knustes
ar skrevet 7 Violinconcerter
e mindre Stykker for Violin,
ved 200 Romancer, af hvilke
: meget yndede.
g. [fongtähn], tysk Roman-
raunschweig, studerede Theo-
var 1780—89 Huslærer, blev
ved den preussiske Hær og
1801 i Halle, hvor han døde
100 Bd. omfattende, i sin
ghed læste Romaner og For-
over af triviel Sentimen-
t efter det rørende, men ere
jed og Færdighed. Den ro-
kritik fjærnede efterhaanden
dem. Selv var L. en tyk,

in de [s. o.], berømt fransk
621 i Château-Thierry, hvor
forstembedsmand. Efter en
Opdragelse gjorde han For-
d paa den gejstlige Vej, men
leve uafhængig og at følge
)elser bragte ham til at for-
Reims. Midt i et regel-
edshistorier rigt Liv fandt
at læse Klassikerne i vidt
: gl. ægtede han en meget
in Faders Valg og over-
e, som han imidlertid lod
En Kjærlighedshistorie med
til en Skilsmisse. Nu førte
nientelív, læste og morede
t havde Lyst til, men hans
:s naive Egoisme og elsk-
t vandt ham Venner. Den
ndant Fouquet tog sig af
f Hjærtens Lyst Del i det
tre Liv paa sin Beskytters
Fouquets Fald 1661 drog
ting Jannart til Limoges,
ekomst fik han en Beskytter-
af Bouillon, paa hvis Slot,
s Fødeby, han blev Kjæle-
eds af fornemme Damer.
f Orléans udnævnte ham
:erjunker, men han gjorde
komme til Hoffet i Ver-
)vig XIV gjorde hans Poesi
alante Væsen et frastødende
luttede han et varmt Ven-
Boileau og Molière, i hvis
er Navnet »Le bonhomme«.
sin Roman »Psyché« har
Vennekreds. 1665 udgav
ntes«, korte, gratiøse For-
tællinger, som oftest slibrige, i Boccaccios Ma-
ner; 1668 begyndte han at offentliggjøre sin
lange Række »Fables« (12 Bøger), hvori han skju-
ler en skjælmsk, stundum skarp Satire under gamle,
velbekjendte Dyrefablers tilsyneladende barnlig-
uskyldige Form, i Vers, der i Lethed og Vel-
klang ikke ere overgaaede af nogen fransk Digter.
Mindre betydelige ere hans Theaterstykker,
Epistler, Ballader og lettere Poesier; dog lader
hans gratiøse Geni sig heller ikke uden Vid-
nesbyrd i disse. Hele hans Liv førtes paa
andres Bekostning; i alt praktisk var han indo-
lent og ubehjælpsom som et Barn. Efter hans
forrige Beskytterindes Død levede han i Huset
hos Mad. de la Sablière, som ogsaa sørgede
for hans 14aarige Søn, og som, selv efter at
hun havde trukket sig tilbage fra Verden, lod
L. bo i sit Hotel. Efter megen Modstand fra
Kongens Side blev han 1684 optagen som
Medlem af Akademiet sammen med Boileau.
En Tid lang førte han nu atter et lystigt Liv
i et fornemt Hus og havde en Kjærligheds-
historie endnu i sit 68de Aar. Efterhaanden
som hans Helbred aftog, syntes han at lide af
Anger over sit foregaaende Liv. Han døde 13
Apr. 1695 i Paris. Taine har i »L. et ses
fables« (1861) givet en fortrinlig Charakteristik
af L. og hans Digtning.

Lafosse, Antoine [foss], Seigneur d'Aubigny, fransk Dramatiker, f. 1653, d. 1708, var ansat i diplomatiske Embeder, skrev Digte og Tragedier. Hans »Manlius« hører til de bedste Exemplarer af den akademiske Tragediedigtning.

Laft, norsk, Hjørne i en Træbygning, det Punkt, hvor Stokkene ere sammenfældede i Hjørnet.

Lafuénte, Modesto, spansk Historiker, f. 1806, Professor i Astorga, stiftede 1837 et satirisk Blad og flyttede 1838 til Madrid, blev siden Medlem af Deputeretkammeret, Directeur for »Escuela superior de diplomática« og Formand for Archivernes og Bibliothekernes Styrelse. Hans talrige satiriske Skrifter (under Navnet „Fray Gerundio") udkom 1844—50 i 24 Bd.; desuden skrev L. en ypperlig „Spaniens Historie" i 30 Bd. (1850—66). D. 1866.

Lag, Leje, hvad der er lagt (sammen), saaledes en Stabel (Ved), en jævnt udbredt Masse, Række, Kreds, Selskab (Samlag), Følge, Orden, Grad, Maal osv. I Sammensætninger kommer det ofte af det oldn. Flertalsord lög (Lov), f. Ex. Lagmand, Lagrette (s. Alting), Lagting.

Lägan ell. Lagaa, en af Sydsveriges Hovedfloder, har sit Udspring c. 1 M. (10 Kilom.) s. for Vettern i Småland, flyder mod S. gjennem Søen Vidöstern, hvor den fra venstre Side optager Afløbet fra Flåren, vender sig, efter fra højre Side at have optaget Afløbet fra Bolmen, mod V., løber igjennem den sydlige Del af Halland, hvor den til sidst bugter sig mod N., og falder efter et Løb af c. 26 M. (190 Kilom.) ud i Laholmsbugten.

La Gardie, de [de la gärdi], den tredje i Rækken af de grevelige Familier i det svenske Ridderhus, nedstammer fra Frankrig, hvor Stamfaderen Robert, der skrev sig som Herre til de to i Languedoc liggende Godser Roussol og la Gardie, levede i Slutn. af det 14de

Aarh. Dennes Sønnesøns Søn, Jacques, havde 3 Sønner: Augier, Étienne, Stamfader til den franske, i Midten af det 17de Aarh. uddøde Linje, og Pontus. — **Pontus de L.**, f. 1520 paa Roussol, havde gjort flere Felttog i Piemont og Skotland, da han 1565 med en Deling franske og skotske Soldater ved Varbergs Overgivelse gik fra de danske over til Svenskerne. Ved Krigskyndighed og Klogskab erhvervede han sig Erik XIV.s Tillid, saa at Kongen 1568 lod ham tage Tjeneste hos Hert. Johan, for saaledes at faa Kundskab om dennes Forehavender. Han skal imidlertid have været den, som først foreslog Johan at afsætte Erik, hvortil han bidrog som en af Anførerne for Hertugens Tropper. Ved Johans Kroning 1569 blev han slaaet til Ridder, blev 1571 Friherre og brugtes dels som Gesandt til Tyskland, Frankrig, Nederlandene og Italien, dels ved Hæren i Lifland. Hjemkommen fra et Gesandtskab til Rom fik han 1580 Kong Johans nægte Datter, Sophie Gyllenhjelm, til Ægte og udnævntes s. A. til Feltoberst i Finland. Han forjog Russerne fra Finland og Estland og erobrede Ingermanland, men druknede 5 Nov. 1585 i Nærheden af Reval paa Hjemrejsen fra en Fredsunderhandling med Russerne. — Hans Søn, **Jakob de L.**, f. 20 Juni 1583 i Reval, fik sin Opdragelse ved Morfaderen, Kong Johans Hof og traadte 17 Aar gl. i Krigstjenesten. 1600—1 gjorde han i Lifland sit første Felttog, i hvilket han udmærkede sig ved Forsvaret af Fæstningen Volmar, efter hvis Overgivelse han i 4 Aar holdtes tilbage i Polen som Fange. Siden gik han til Nederlandene, hvor han uddannede sig i Krigskunsten under Moritz af Oranien. Ved sin Hjemkomst blev han sat til Anfører for de Tropper, som skulde understøtte Czar Vassilij Schuiskoi. Med 4,000 Md. brød han 1609 ind i Rusland og befriede den i Moskva af Polakkerne belejrede Czar, men maatte derpaa med ikkun 400 Md. Svenske og Finner, paa alle Sider omgiven af Fjenden, tiltræde Tilbagetoget til Grænsen, efter at Resten af hans Corps, for største Delen udenlandske, hvervede Tropper, var gaaet over til Polakkerne. Da Schuiskoi var styrtet, bemægtigede de L. sig 1611 Kexholm, indtog Novgorod med Storm og sluttede et Forlig, hvori Russerne forpligtede sig til at anerkjende en af Carl IX.s Sønner som Storfyrste. Men da Gustav II Adolf tøvede med at gaa ind paa denne Overenskomst, maatte de L. paa ny begynde Krigen, som han førte med Held, indtil Kongen 1614 selv overtog Befalingen. De L., som imidlertid 1613 var bleven Rigsraad og 1615 blev Greve, ledede derpaa Fredsunderhandlingerne, som endte 1617 ved Freden i Stolbova, den fordelagtigste Fred, Sverige nogen Sinde har sluttet med Rusland. Efter s. A. at være bleven Rigsmarsk, fuldførte han tillige med Gust. Horn Erobringen af Lifland, hvor han blev tilbage som Generalgouverneur til han 1629 vendte tilbage til Sverige for at overtage den ham som Marsk tilkommende Præsidentplads i Krigscollegiet. Under den tyske Krig sørgede han for Troppernes Udrustning og besørgede efter Gustav Adolfs Død fornemmelig Forretningernes Gang hjemme, medens Oxenstjerna endnu opholdt sig i Tyskland. Efter Oxenstjernas Hjemkomst anvendte han stedse sin egen Indflydelse for at styrke Rigskanslerens, uden med da hans egen Søn efter Dronn. Christines Regeringstiltrædelse optraadte som Oxenstjernas Modstander. De L. var en aaben, tapper og dygtig Mand; han anvendte betydelige Pengesummer paa Velgjørenhedsanstalter og Anlæggelsen af Skoler paa sine anselige Godser og Forleninger; d. 12 Aug. 1652. Med sin Ægtefælle, Gustav Adolfs Ungdoms elskede, Ebba Brahe, havde han 6 Sønner og 8 Døtre; af Sønnerne overlevede 4 ham: Magnus Gabriel, Jakob Casimir, Von: Frederik og Axel Julius. — **Magnus Gabriel de L.**, f. 15 Oct. 1622, fik som alle Jak. de L.s Sønner en omhyggelig Opdragelse, til hvis Fuldendelse han 1640 tiltraadte en Rejse over Nederlandene til Frankrig, hvor han blev modtaget af Hoffet paa den mest forekommende Maade. Efter den danske Krigs Udbrud deltog han i Felttoget i Skaane 1644, men forlod allerede i Høsten s. A. Hæren og begav sig til Stockholm, hvor Christine paa samme Tid selv overtog Regeringen som myndig. I sit vindende Væsen, sit smukke Ydre, sin Kjærlighed til Lærdom, sine gode Kundskaber, sin Veltalenhed og Lyst til Pragt havde han netop de Egenskaber, som ud fordredes til at spille en fremragende Rolle ved et Hof som Christines. Snart blev han og saa Dronningens erklærede Yndling, udnævntes allerede i Beg. af det n. A. til Oberst ved Garden, blev kort derefter, paa Dronningens Anbefaling, trolovet med hendes Cousine, Pfalzgrevinde Marie Euphrosyne, og sendtes 1646 som Ambassadeur til Frankrig i Spidsen for et glimrende Gesandtskab, hvilket medtog en betydelig Del af de til Hærens Fornødenheder bestemte franske Subsidier. Af den franske Regering blev han vunden for dennes Interesser og overførte sin egen Tilbøjelighed for denne Magt paa Dronningen; han bevirkede derved hendes Unaade mod Oxenstjerna, der desuden skal have talt mod de L.s Udnævnelse til Rigsraad. Denne Værdighed naaede han dog 1647, efter at hans Giftermaal i Forvejen var bleven fejret af Dronningen med stor Pragt kort efter hans Hjemkomst. Overøst med Forleninger og Embeder — han blev 1648 General, 1649 Generalgouverneur i Lifland, 1651 Rigsmarschal, 1652 Rigsskatmester — var de L. i fl. Aar den, til hvem man henvendte sig for at udvirke, hvad der kunde naas ad Supplikantvejen. Men lidt efter lidt saa han sig tilbagetrængt i Dronningens Yndest af den franske Læge Bourdelot og, da denne 1653 havde forladt Sverige, af den spanske Gesandt Pimentelli. Da han for at gjenvinde sin tidligere Indflydelse tog sin Tilflugt til Beskyldninger, som han ikke kunde bevise, blev han s. A. forvist fra Hoffet, hvortil han først efter sin Svoger, Carl X.s Tronbestigelse paa ny fik Adgang. Som det synes paa egen Begjæring fik han 1655 Fuldmagt som Kongens Stedfortræder i Ingermanland, Estland og Lifland. Som saadan ledede han fra den østlige Side Angrebet paa Polen og Forsvaret mod Rusland,

døje skarpe Irettesættelser af
sommelighed. Desuagtet blev
ns han i Oliva underhandlede
olen, udnævnt til Rigskansler
XI.s Formyndere. I denne
i mange Aar den mest ind-
egeringen. Men Formynder-
lende Holdning i den ydre
ens slette Husholdning med
, der yderligere bortkastedes
nske Vaaben ingenlunde hæder-
emen, formindskede i væsent-
Indflydelse. Ved Carl XI.s
else steg for en Tid atter de
m han søgte at befæste, idet
sen af et Cabinetsraad væn-
at forbigaa Raadet; det var
om først fremkom med Pla-
lden. Men efterhaanden for-
a Kongens Tillid ved det af
de „Sovekammerraad". Vel
Hverv at lede Forsvaret af de
:, men han indsandt sig sent
blev, da han endelig var an-
slaaet ved Uddevalla. Paa
ns Misfornøjelse trak han sig
ne Godser, indtil han 1680
Virksomhed som Rigsdrost og
a Hofret. Ved Reductionen
mod; trættet af de dermed føl-
og Ydmygelser tog han 1685
og døde 26 Apr. 1686. Som
la Universitet viste han stor
ildhed mod dette; hans Ind-
Formynderregeringen bevir-
af Antiqvitetscollegiet, Stif-
Universitet m. m., og han
derhovedet Navn af Sveriges
— Sønnen, **Gust. Adolf de L.**,
havde udført flere diplomatiske
73 blev Rigsraad; han brugtes
i juridiske og camerale Sager
at som Præsident i den pom-
ascommission — et Hverv,
med en Dygtighed og Upar-
de ham baade Kongens Bifald
e Adels Agtelse. Han døde
1695. — **Jakob Casim. de L.**,
opnaaede som Broder til en
istines Yndlinge og fra 1652
n, den smukke Ebba Sparre,
g Befordring, idet han alle-
af 24 Aar var Generalmajor
nder Carl X Gustav deltog
else i Felttogene i Polen og
658 General, var ved Frede-
en af de første, som besteg
e paa Toget over Bælterne
af Fodfolket, men faldt 7
elejringen af Kjøbenhavn. —
., f. 1630, var Generalmajor,
Rigsraad, blev 1679 Præ-
Hofret og døde 1692, efter-
om Forfatterinder bekjendte
ie, f. 1657, d. 1697, og Jo-
1661, d. 1708. — **Axel Jul.**
. 1710, deltog i Felttogene
Carl XI, blev 1674 Rigs-
challieutenant og var 1687—

1704 Generalgouverneur i Estland. — En af hans Sønner, **Magnus Julius de L.**, f. 1668, tjente i den spanske Arvefølgekrig ved den franske Hær, hvis Bagage han reddede i Slaget ved Malplaquet, deltog senere i Carl XII.s Felttog, blev sluttelig Rigsraad og Oberstmarschal; d. 1741. — Hans Datter, **Eva de L.**, f. 1724, d. 1786, gift med Cancellipræsidenten Grev Clas Ekeblad, blev 1748 Medlem af det svenske Videnskabernes Akademi. — Hendes Broderson, **Jakob Gust. de L.**, f. 16 Juni 1768, blev 1792 Capitainlieutenant ved Livdrabanterne, brugtes senere i flere diplomatiske Sendelser og var 1799—1801 Minister i Wien. Efter Revolutionen 1809 var han en af de mest indflydelsesrige „Gustavianere" (som arbejdede for at sikre Prinsen af Vasa Tronfølgen), hvorfor han længe var Gjenstand for Regeringens Mistillid og for en Tid fjærnedes fra Sverige som Minister i Spanien 1813—15. Senere fik han dog flere Tillidshverv og Udmærkelser, var Formand i Commissionen for de offentlige Anliggender fra 1819, lige til denne Institution ophørte 1840, blev Overstmarschal 1829 og var Landmarschal paa Rigsdagen 1834—35; han døde 26 Apr. 1842. For de communale Anliggender samt for Folkeskolevæsenet lagde han megen Virksomhed for Dagen og bidrog til Oprettelsen af flere velgjørende Anstalter. Som Ven af Literaturen oprettede han paa sit Gods Löberöd et anseligt Bibliothek og en særdeles rig Samling af historiske Aktstykker, af hvilken senere (af hans Arvinger skjænket til Universitetsbiblioteket i Lund) et Udtog paa hans Bekostning er udgivet under Titlen »De la Gardiska Archivet« (20 Bd., 1831—43).

Lagdømme. I Middelalderen var Norge inddelt i L., hvis første Indretning begynder i 9de og 10de Aarh. og siden efterhaanden udvidedes. L. vare 4, nemlig: 1) Frostatingslog, som omfattede det nordenfjældske Norge tillige med Jemtland og Herjedalen. Dets Tingsted var Halvøen Frosta i Throndhjemsfjord eller Byen Nidaros (Throndhjem). 2) Gulatingslog, som omfattede Bergens og Christiansands Stift tillige med Hallingdal og Valders; Tingsted Gula uden for Sognefjord eller Bergens By. 3) Eidsivatingslog, som omfattede det nuværende Hamars Stift samt Buskeruds Amt og Romerike; Tingsted Eidsvold. 4) Borgartingslog, som omfattede Bratsberg, Jarlsberg og Larvik, Aker og Follo, Smaalenene og Bohuslän; Tingsted Sarpsborg.

Lagerbjelke, Axel, f. 1703 af en 1698 adlet svensk Slægt, sattes som Viceadmiral ind i Rigsraadet 1765 af Huepartiet, men afskediges 1769, blev 1766 Friherre og døde 1782. — Hans Søn, **Joh. Gust. L.** til Elfsjö, f. 1745, tog Del i Syvaarskrigen som Underlieutenant ved Flaaden, ved hvilken han til sidst tjente sig op til Overadmiral, anvendtes under Gustav III.s og følgende Regeringer meget i flere af Statsstyrelsens Grene, var 1809 Medlem af Rigsforstanderens Conseil, blev s. A. Greve og døde som Præsident i Kammerretten 1812. — En yngre Søn af ham, **Gust. L.**, f. 22 Marts 1777, traadte 15 Aar gl. ind i Can-

celliet, blev Cabinetssecretær 1801, hvorefter han i de nærmest følgende Aar som Referent i samtlige Regeringsanliggender ledsagede Gustav IV Adolf paa dennes stadige Rejser, og deltog senere som tjenstgjørende Hofkansler i den tilforordnede Regering, indtil han 1807 trak sig tilbage til Privatlivet. Ved Revolutionen 1809 indkaldtes han i Conseilet; det var ham, som indledede Fredsunderhandlingerne med de fjendtlige Magter samt opsatte den af Rigsforstanderen til Stænderne afgivne Beretning om de Begivenheder, som vare foregaaede og havde foranlediget Revolutionen. Efter den nye Regeringsforms Antagelse indtraadte han i Statsraadet, men gik allerede s. A. som overordentlig Gesandt til Paris, hvor det, efter at Freden var bleven afsluttet 1810, lykkedes ham nogenlunde at opretholde Forliget med Frankrig, trods de ved Continentalsystemet opkomne Forviklinger. Ogsaa efter at han 1811 var bleven kaldt tilbage, opholdt han sig vedblivende flere Aar i Paris som Privatmand. Efter Tilbagekomsten til Sverige blev han Greve 1821 og var 1823—27 første Directeur for det kongel. Theater, som under hans Bestyrelse havde en af sine mest glimrende Perioder. Under Rigsdagen 1828—30 betraadte han paa ny den politiske Bane, indkaldtes 1831 for anden Gang i Statsraadet og udkastede nu saa vel Planen til, som tog selv Opsynet over den officielle Regeringsavis »Statstidningen«. Han døde som Statsraad 24 Maj 1837. I »Notices biographiques« (udg. 1867) efterlod han en Redegjørelse for den første Del af sin politiske Virksomhed. — Hans Brodersøn, **Gust. L.** til Elfsjö, Greve, f. 6 Oct. 1817, optraadte efter at have taget jurid. Examen første Gang paa Rigsdagen 1844—45 som Slægtens Hovedmand og allerede paa Rigsdagen 1847—48, hvor han ligesom paa de tre nærmest følgende Rigsdage var Formand i Constitutionsudvalget, som en af Førerne for Majoriteten i Ridderhuset. Han udnævntes til Landshøvding i Södermanlands Län 1858, var Landmarschal paa de to sidste Stænderrigsdage og har efter Repræsentationens Omdannelse, som Medlem af 1ste Kammer, 1867—76 og 1881—87 været Kammerets Formand.

Lagerbring, Sven, svensk Historiker, f. 24 Febr. (6 Marts) 1707 i Bosjö Klosters Menighed i Skaane, hvor Faderen Ebbe Bring (af en fra Norge nedstammende Slægt) da var Sognepræst, kom 1720 til Universitetet i Lund og blev her 1731 Adjunct i Jura. Som Informator i det Fersenske Hus opholdt han sig derefter flere Aar i Stockholm, hvor han foretog flittige Forskninger i Rigsarchivet og Antiqvitetscollegiet. 1741 vendte han tilbage til Lund som Akademisecretær, fra hvilken Bestilling han 1742 gik over til Professoratet i Historie. Han blev under Navnet L. adlet 1769 — s. A. som han havde begyndt at udgive sin berømte »Svea Rikes historia« (4 Bd., 1769—83). N. A. fik han fuldstændig Tjenstledighed for uforstyrret at kunne fortsætte dette, ikke ved Fremstillingens Kunst, men ved omfattende og samvittighedsfuld Granskning af alle ham tilgængelige Kilder udmærkede Arbejde, det første kritiske i Sveriges historiske Literatur. D. 15 Dec. 1787 i Lund. Foruden sit nævnte store Arbejde, som han ikke naaede at afslutte, udgav han to »Sammandrag af Svea Rikes historia« (1775 og 1778—80) samt en Mængde historiske, topographiske og literærhistoriske Skrifter og Afhandlinger. — Hans Søn, **Carl L.**, f. 1751, begyndte sin Embedsbane i Rigsarchivet, gik derfra over til Cabinettet for de udenrigske Anliggender, men udnævntes 1778 til Protocolsecretær i Krigsexpeditionen og gjorde under den øvrige Del af Gustav III.s Regering Tjeneste dels som Referent i Krigsanliggenderne, dels som Medlem af „Krigs-Beredningen". Han indsattes af Gustav III under dennes sidste Sygdom som Statssecretær i den tilforordnede Regering 1792, men fjærnedes allerede s. A. herfra, udnævntes til Landshøvding i Södermanland, men afskedigedes, efter at være funden indviklet i Armfelts Brevvexling, ogsaa fra denne Plads 1794 og levede som Privatmand indtil han 1796 udnævntes til Overpostdirecteur. Da Gustav IV Adolf var bleven myndig gjenindsattes L. 1797 i sin tidligere Statssecretærbestilling, hvilken han beholdt og med Flid og Duelighed røgtede under hele Kongens Regeringstid. 1809 traadte han ind i Rigsforstanderens Conseil og var den, som opsatte Proclamationen om Regeringsforandringen. Han blev s. A. paa ny Overpostdirecteur, var Landmarschal paa den 1812 i Anledning af den forestaaende Krig med Frankrig sammenkaldte Rigsdag, indkaldtes s. A. i Statsraadet, ophøjedes til Friherre 1813, til „En af Rigets Herrer" 1814, til Greve 1818 og døde som Statsraad 14 Marts 1822.

Lagerheim, Carl Erik, svensk Statsmand, f. 1742 i Stockholm, Søn af en Gravør Bergqvist, blev 1772 Assessor i Commercecollegiet, adledes 1777 med Navnet L. og blev Commerceraad 1792, efter at han havde udkastet den Finansplan, som antoges af det hemmelige Udvalg paa Rigsdagen i Gefle s. A. 1794 blev han Vicepræsident i Statskontoret, men maatte allerede n. A. tage Afsked, fordi de af ham ved denne Anstalt foretagne Reformer opvakte Magthavernes Misfornøjelse. Han udnævntes 1796 af Gustav IV Adolf til Chef (senere Præsident) i Statskontoret og foreslog og iværksatte som saadan de Forholdsregler, hvorved Finanserne sattes i saadan Stand, at de, ogsaa under de følgende Krigsaar, nogenlunde kunde holdes oppe. Han ophøjedes i Friherrestanden 1807 og blev ved Revolutionen 1809 paa Præsidentpladsen, som han beklædte til sin Død 1813.

Lagerlöf, Petrus, svensk Lærd, f. 1648 i Vermland, ansattes i sit 33te Aar, efter endte akademiske Studier og nylig hjemkommen fra en toaarig Rejse i Udlandet, som Bibliothekar hos M. G. de La Gardie, paa hvis Anbefaling han udnævntes til Prof. i Upsala (i Logik og Metaphysik 1682, i Poesi 1684, i Veltalenhed 1687). Derfra kaldtes han til Stockholm som Rigshistoriograph 1695, men døde allerede 1699. L. gjorde sig berømt som latinsk Digter og Taler, men stod hos sin Samtid ogsaa i høj Anseelse som svensk Digter; hans Digte og Taler bleve dog først samlede længe efter

t latinske af Ålf (»Orationes, pro-
carmina«, 1780), de svenske af
de Del af »Svenska författare«).
Ptolemæos.
. l'agio, d. e. Opgjæld), hvad der
af Vexelskyldneren som Godtgjø-
Skade, Vexeleieren lider ved ikke
aling paa rette Sted. Jvfr. Agio.
i Norge oprindelig Navnet paa
som paa Grund af deres Lov-
g en ledende Stilling til Tings,
. af 12te Aarh. en kongel. Em-
lidt efter lidt fik virkelig døm-
ighed og endte med at blive Lag-
e Dommer. L. afskaffedes 1797
Lagtingene, i hvis Sted Stifts-
aadte.

], Stad i det franske Dep. Seine-
oden Marne, 3 M. ø. for Paris.
ydelig Handel med Ost (»fromage

ta, Stad i den brasilianske Prov.
i ved Søen af s. N., 12 M. n.
i Preto, med 4,000 J. I Nær-
ge Kalkstenshuler med fossile

s. Delagoa Bai.
na, s. Como. L. di Garda, s.
d' Iseo, s. Iseosøen.
ore [maddschöre], Romernes La-
Indsø i Norditalien paa Al-
', strækker sig med sin Nordende
ensin i Schweiz. Søens Vand-
2 F. over Havet; den er 8½ M.
M. bred, 5 □ M. stor og meget
inemstrømmes af Floden Ticino
dens bjergfulde Omgivelser ere
res mange Naturskjønheder. I
borromeiske Øer (s. d. A.).
Stad i Syditalien, 20 M. s. ø.
R. fra Policastro Bugten. 4,000

tad i den portugisiske Prov. Al-
tterhavet, 24 M. s. for Lissa-
Havn, nogen Handel og Fiskeri.
eligt engelsk Etablissement paa
Afrika, v. for Nigerdeltaet, var
oedsæde for Slavehandelen. L.
lev 1861 afstaaet til England
dviklet sig til en temmelig be-
er har mange smukke Bygnin-
tirker. L. med District tæller
f i Staden over 50,000.
af de sydligste østerrigske Øer i
ud for Ragusa i Dalmatien,
steile Kyster. 1,500 J. Fyr-

of. Louis [grängsch], en af det
des største Mathematikere, f. 25
rin, d. 10 Apr. 1813, blev i
rofessor i Mathematik ved Ar-
urin. Efter Frederik II.s Ind-
1766 til Berlin som Directeur
Eulers Sted. Efter Kongens
an 1787 til Paris, hvor han
ofessor ved den polytechniske
ent for Commissionen til Ind-
ye Maal- og Møntsystem, lige-
tidligere var Medlem af Akade-
miet. Af Napoleon I blev han udnævnt til Senator og Greve. L. har store Fortjenester af Udviklingen saa vel af Differential- og Integralregningen som af Ligningernes Theori og den rationelle Mechanik. Den saakaldte Variationsregning kan betragtes som hans Opfindelse. Blandt hans Værker, som udmærke sig ved Elegance i Fremstillingen, udhæves »Théorie des fonctions analytiques« (1797), »Traité de la résolution des équations numériques de tous les degrés« (1798) og »Mécanique analytique« (1788). Desuden har han offentliggjort en stor Mængde Specialafhandlinger i de af Akademierne i Turin, Berlin og Paris udgivne Skrifter.

Lagrange-Chancel, F. J. [s. o. schangsäl], fransk Digter, f. 1677 ved Périgueux, d. 1758 smstds., viste allerede i sin Ungdom stor Lyst til at skrive Satirer og Dramaer, traadte frem i Paris som næppe voxen med en Tragedie »Jugurtha«, blev Page hos Prinsessen af Conti og betroet til Racines Bejledning. I Tjeneste ved Hertuginden af Orléans's Hof udviklede han en stor Frugtbarhed i en lang Række Etiquettetragedier, talentløse Efterligninger af Racine. Heldigst er »Ino et Mélicerte«. Hans Strid med Hertugen af La Force om Forfatterskabet til en Tragedie førte til bitre Stridsskrifter og Satirer. L. havde i disse fornærmet Regenten Hertugen af Orléans; han sad fængslet et Par Aar, undveg og kom endelig efter lang Omflakken tilbage til Paris efter Regentens Død, men en skandaløs Familieproces og literære Stridigheder optog Resten af hans Liv.

La Granja [gränhha], kongel. Lystslot ved San Ildefonso i Spanien, 8 M. n. til v. for Madrid, bekjendt af Revolutionen 12 Aug. 1836, hvorved Tropperne nødte Regentinden i Spanien, Dronn. Marie Christine, til at antage Constitutionen af 1812.

Lagretten kaldtes fra de ældste Tider baade i Norge og paa Island det Udvalg af Tingmændene, der udøvede den dømmende Myndighed. Men efter at denne i Norge væsentlig er gaaet over til de af Kongen udnævnte Underdommere (Byfogder og Sorenskrivere), er L. indskrænket til i visse Sager (Odelssager, Livs- og Æressager) at deltage med Underdommeren i Dommens Afsigelse, samt for øvrigt dels at være Retsvidner og dels at afgive Skjøn om visse factiske Omstændigheder, Taxter o. desl. Medlemmerne af L. kaldes **Lagrettesmænd.**

Lágrime de Gallitti, it., s. Lacrymæ Christi.

Lagrimóso, it., grædende, klagende, musik. Foredragsbetegnelse.

Lagting kaldtes de for hvert af de 4 store Lagdømmer, hvori Norge i Middelalderen var inddelt, stedfindende, baade med lovgivende og dømmende Magt udrustede Folkeforsamlinger (svarende til de danske Landsting). Med Udvidelse af Lagmandens Myndighed fulgte, at Lagdømmerne deltes mellem Lagmændene, og saaledes fik større Dele af Lagdømmerne deres egne L. Imidlertid mistede disse Ting efterhaanden al Andel i den lovgivende Magt og beholdt blot tilbage Betydning som Domstole, idet de navnlig stedse mere uddannede sig til

formelige Overretter, til hvilke der appelleredes fra Retterne i første Instans. Paa denne Maade vedligeholdt L. sig lige til 1797, da de ophævedes og i deres Sted Stiftsoverretter indførtes. Efter Islands Forening med Norge blev dets gamle Alting ombannet til et L. efter norsk Mønster, og siden oprettedes flere andre L. som Domstole i anden Instans; men de ophævedes alle 1800 og afløstes af den islandske Landsoverret. Ogsaa Færøerne havde indtil 1816 en egen Overret under Navnet L.; nu bruges dette Navn om det 1852 oprettede Amtsraad (Amtmand, Provst og 18 folkevalgte Medlemmer), som foruden at forvalte Øernes økonomiske Anliggender har at afgive Betænkning over og gjøre Forslag til nye Love. I Norge er L. nu Navnet paa den ene Afdeling af Stortinget, bestaaende af en Fjerdedel af dettes Medlemmer (for Tiden 29), hvilke vælges af og blandt disse sidste ved Begyndelsen af hver Legislaturperiode. Love maa først antages i Odelstinget og dernæst i L. og i Mangel heraf med to Tredjedels Flertal i Plenarmøde. L. i Forening med Højesteret udgjør Rigsretten.

Laguât ell. **El-Aghuat**, Oase i den algierske Sahara i Nordafrika, 45 M. s. for Algier med en Stad af s. N., der er en vigtig Handelsplads og har en fransk Garnison.

La Guéronnière, Louis Etienne Arthur D. H., Vicomte [geronniæhr], fransk Publicist, f. 1818 af en adelig Slægt i Poitou, kom 1848 til Paris, hvor Lamartine gjorde ham til sin Cabinetschef. Efter Lamartines Udtrædelse af Regeringen var L. Medarbejder i hans Blad »Bien public« og traadte 1850 i Spidsen for hans nye Organ »Pays«. De bleve dog snart uenige, da L. sluttede sig til Napoleonisterne; i Dec. 1851 forsvarede han ivrig Statscoupet, blev valgt til den lovgivende Forsamling og 1853 Statsraad og Directeur for Pressebureauet. Samtidig fortsatte L. sin literære Virksomhed og udgav 1856 en Række »Études et portraits politiques«. Mest bekjendt blev han dog ved en Række Flyveskrifter om Frankrigs ydre Politik, der formentlig vare inspirerede af Kejseren og bestemte til at forberede eller prøve den offentlige Mening, saaledes »Napoléon III et l'Angleterre« i Marts 1858, »Napoléon III et l'Italie« i Jan. 1859, »Le Pape et le Congrès« i Dec. s. A. osv. 1861 blev L. Senator og viste sig som en veltalende Forsvarer for Regeringens italienske Politik, medens han desuden vilde hævde en friere Retning i den indenrigske Styrelse. 1862 overtog han Ledelsen af Bladet »France« og blev i Sept. 1868 Affending i Brüssel indtil Kejserdømmets Fald. Senere spillede L. ingen politisk Rolle, men ledede Bladet »Presse«. D. 23 Dec. 1875.

Lagûne kaldes en lavvandet Havbugt, som ved en smal Landstrimmel er næsten skilt fra Havet og sædvanlig optager en Flod, der efterhaanden udfylder den. Ved ufuldendte Deltadannelser træffer man saadanne (Po- og Nildeltaet). Ogsaa de langs den preussiske Østersøkyst liggende „Haffe" maa betragtes som Lagunsøer, saa vel som de langs Jyllands Vestkyst fra Hanstholmen til Hjertingbugten spredte, lavvandede Fjorde og Indsøer, der snart ere i Forbindelse med Havet, snart skilte derfra ved Tilstopning af Mundingerne. Lignende Forhold finde Sted i Frankrig, saa vel ved Atlanterhavs- som ved Middelhavskysten. A. l... der man ogsaa det af et ringformet Koralrev omsluttede Vand (s. Koralrev).

Lâgus, Vilh. Gabr., finsk Historiker, f. 25 Juli 1786 i Idensalmi i Savolax, gjorde sine akademiske Studier dels i Åbo, dels fra 1802 i Upsala, hvor han 1812 fik den philosophiske Grad samt tog jurid. Licentiatexamen. n. A. blev han Adjunct i økonomisk og Handelslovkyndighed ved det finske Universitet, var Medlem af de 1823 nedsatte Commissioner for en ny Kirkelov samt for Reguleringen af Universitetets Lovgivning og Administration og udarbejdede det første Udkast til Universitetets nye Statuter. S. A. blev han Prof. i almindelig Lovkyndighed, men gik 1852 over til Professoratet i civil Lovkyndighed, hvorfra han 1858 tog Afsked. Han døde 18 Dec. 1859 i Helsingfors. L. gjorde det til sin Hovedopgave at samle Materialer til Finlands Historie og anstillede i den Hensigt udholdende Archivforskninger, hvis Udbytte han meddelte dels i Kildesamlinger, som »Handlingar t. upplysning i Finlands kyrkohistoria, Ny följd« (1836—39) og »Handlingar och uppsatser rör. Finlands kyrkohistoria« (1845—50), dels i særegne Specialafhandlinger eller Noter til andres Opsatser, som »Åbo hofrätts historia« (1834), »Anteckningar rör. 1741 och 1742 årens Finska krig« (1853), »Undersökningar om Finska adelns gods och ätter« (1858) m. fl. — Hans Søn, **Jak. Joh. Wilhelm L.**, f. 5 Maj 1821 i Åbo, blev 1846 Docent i græsk Literatur i Helsingfors, foretog 1850—54 i ethnologiske, archæologiske og sprogvidenskabelige Øjemed en Rejse gjennem Sydrusland, Tyrkiet, Grækenland og Italien, blev 1857 Professor i orientalsk Literatur, men overgik 1866 til Professoratet i græsk Literatur, blev 1880 adlet og fik 1883 Titel af Statsraad. Foruden Afhandlinger i klassisk Philologi samt en fuldstændig »Lärokurs i arabiska språket« (1866—78) har han udgivet adskillige literær-historiske Skrifter, blandt hvilke mærkes »Skalden J. H. Kellgrens finska lefnadsminnen« (1884). — Hans Broder, **Vilh. Gabriel L.**, f. 7 Apr. 1837, fra 1874 Lector ved Lyceet i Viborg, har offentliggjort lyriske Digtninge, fortællende og dramatiske Digte samt et Par literaturhistoriske Arbejder: »Den finsk-svenska litteraturens utveckling« (1766—67) og »Bidrag t. kännedom om Finlands tillfällighetspoesi under frihetstiden« (1867), og har desuden udfoldet en ret betydelig journalistisk Virksomhed, særlig som Grundlægger og Redacteur af Bladet »Östra Finland« (fra 1877).

Laharpe, Fréd. César [la-arp], schweizersk Statsmand, f. 6 Apr. 1754 i Vaud, blev 1783 af Katharina II valgt til Hovmester for hendes Sønnesønner Alexander (A. I) og Constantin, men fjærnedes 1793, fordi han i et Skrift havde opfordret Indbyggerne i Vaud til at løsrive sig fra Bern. L. bosatte sig i Paris og fortsatte sine Angreb paa Patricierne i Bern, samt fremkaldte 1797 Frankrigs Indblanding

n af den helvetiske Republik; han
edlem af dens Directorium og
or Strænghed, men styrtedes 1800
ny til Paris. 1801 gjorde L. et
land og vendte sig 1814 paa ny til
or at udvirke Vauds og Aargaus
som selvstændige Cantoner. Han
Medlem af Canton Vauds store
1828, medvirkede 1831 til den nye
j døde 30 Marts 1838.
ean Franç. de [s. o.], fransk Digter
20 Nov. 1739 i Paris. En fattig
uretfærdig Behandling i Skolen
lig hans Sind. 1763 skrev han
Warwick«, der gjorde Lykke, men
lheld med senere Dramaer, et
eskab og Fattigdom bragte ham
eskyttelse i Ferney hos Voltaire,
ırmt af ham og endog tillod, at
lettelser i hans Vers. 1768 kom
Paris og optraadte c. 1770 i
n literær Kritiker. Hans Kritik
giver en god Maalestok for det
ds Æsthetik kunde præstere, men
: Udtryksmaade og yderlige Hen-
alte stor Forbitrelse og gjorde
ıstand for de mest nærgaaende
montel, der holdt Talen over
r i Akademiet ved dennes Op-
ıe tydelig paa hans Uforbrage-
e senere Tragedier gjorde Lykke,
tydning fik L.s Virksomhed som
Lyceet. Hans »Cours de littéra-
et moderne« er Frugten deraf;
ere endnu oplysende, men i det
ıanglet L. paa grundig Kundskab.
re ubetydelige. Skjønt Voltai-
publikaner blev han arresteret
ængslet skete der et Omslag hos
gik ud som Royalist og orthodox
Tid maatte han gaa i Landflyg-
om tilbage efter 18 Brumaire;
v han sin »Corréspondance lit-
en russiske Storfyrst Paul. Han
kjendelse Chateaubriands Debut.
803.
ı æh], s. Haag.
h. Ludvig, Kobberstikker, f. 1765
833, kom til Kjøbenhavn og ud-
ı Kunstakademiet, hvor han 1792
ıdre Guldmedaille. Han gjorde
: som Portrætkobberstikker. Under
ıgland stak han flere Blade med
efter Tegninger af Eckersberg og
Slaget paa Reden, Kjøbenhavns
ıbardement m. m.
:], egtl. Etienne Vignoles, fransk
ong Carl VII, kæmpede i Spidsen
:ne mod Englænderne, fra hvem
brede flere faste Pladser, og er
el for sin romantiske Tapperhed
:ofaste Hengivenhed for Jeanne
øde 1443 i Montauban paa en
ngen som Følge af sine mange

ɟilippe de [s. o.], fransk Mathe-
aris 18 Marts 1640, d. 21 Apr.
t Maler og Architekt, men ud-
:nere som geometrisk Forfatter

(Elev af Desargues) og fuldendte den Picardske Gradmaaling.

Lahn, Flod i Tyskland, udspringer i den sydlige Del af den preussiske Prov. Westfalen og løber gjennem Prov. Hessen-Nassau og Storhertugd. Hessen til Rhinen.

Lahn, tynde og smalle Metalbaand, dannede ved Udplatning af Guld- eller Sølvtraad; bruges til Guld- og Sølvspind og til Cantiller.

Lahnstein ell. **Ober-L.**, Stad i den preussiske Prov. Hessen-Nassau ved Rhinen, hvor den optager Floden Lahn, 1 M. s. for Koblenz. 6,000 J. Bjergværksdrift paa Sølv, Bly og Kobber. Sundhedsbrønd. Ruiner af Bjergslottet Lahneck.

La Hogue, Cap [aahgk], Forbjærg i det franske Landskab Normandiet, Dep. La Manche, n. v. for Cherbourg, bekjendt af Søslaget 29 Maj 1692, hvor en langt overlegen engelsk-hollandsk Flaade sejrede over den franske under Tourville.

Laholm, fordum **Lagaholm**, svensk By i Halland paa den sydlige Bred af Lagan, c. ¾ M. (6 Kilom.) fra dens Udløb. 1,546 J. (1885). Handel med i Omegnen forfærdigede Uldvarer; godt Laxefiskeri; Station paa Vestkystbanen. Paa en lille Ø i Lagan, n. ø. for L., der som Kjøbstad omtales allerede i det 13de Aarh., laa Lagaholms ell. L.s Slot, som efter at være ødelagt under Unionens og den nordiske Syvaarskrigs Fejder paa ny opførtes af Christian IV, men atter blev nedrevet 1675. **L.s Bugt**, en bred Bugt af Kattegattet uden for L., hvor Lagan falder ud.

Lahöre ell. **Lahaur**, Hovedstad i den britiske Prov. Pandschab i Forindien og tidligere Hovedstad i Sikhernes Rige, ved Floden Ravi, 60 M. n. v. for Delhi. 150,000 J. (1881). En stor Del af L. ligger nu i Ruiner. De mærkeligste Bygninger ere Stormogulernes Palads, en af Aureng-Zeb opført pragtfuld Moskee, et storartet Mausoleum for Schah Dschihân og den af Englænderne grundlagte Højskole. Betydelige Bæverier og Vaabenfabriker. — L. var indtil 1008 Sædet for indfødte Fyrster og derefter for Ghasnevider og Ghurider, plyndredes 1241 af Mongolerne og indtoges 1525 af Sultan Baber, hvorefter den blev en af Pragtbyerne i Stormogulens Rige. 1746 kom L. i Sikhernes Eje, indtoges 1846 af Englænderne og indlemmedes 1849 i de engelske Besiddelser.

Lahr, Stad i Storhertugd. Baden, 11 M. s. s. v. for Carlsruhe. 10,000 J. Betydelig Industri i Tobak, Uld-, Bomulds-, Silke- og Linnedvarer, Cichorie, Læder m. m.

Laibach, Hovedstad i det østerrigske Hertugdømme Krain ved Floden L., 37 M. s. v. for Wien. 26,000 J. (1880). Den egentlige Stad er snævert og gammeldags bygget, men Forstæderne have smukke Gader og Torve. Mærkelig Domkirke og Ursulinerindekirke med pragtfuldt Højalter. Af andre Bygninger fremhæves den gamle Borg, Raadhuset og Theatret. Her er flere højere Undervisningsanstalter og videnskabelige Selskaber. Fabrikation af Bomuldsvarer, chemiske Præparater, Sukker, Lervarer og Maskiner. Betydelig Handel. — Her holdtes 26 Jan.—12 Maj 1821 en Congres, hvor den russiske og den østerrigske Kejser og deres Statsmænd mødtes med Affendinge fra de andre Stor-

magter og med Kongen af begge Sicilierne, og hvor der aftaltes Gjenoprettelsen af den gamle Tingenes Orden i Neapel og Sardinien trods Englands Indsigelse imod denne Intervention i Nabostaters indre Forhold.

Laigle [lægl], Stad i det franske Dep. Orne ved Floden Rille, 7 M. n. ø. for Alençon. 5,000 I. Betydelig Industri i fine Jern- og Messingvarer.

Laing, Alex. G. [læng], engelsk Officer og Afrikareisende, f. 1794 i Edinburgh, gjorde 1822—23 fra Sierra Leone en Reise op ad Floden Gambia og foretog 1825 en anden Reise fra Tripolis for ad denne Vej at udgranske Nigerflodens Udspring. Han kom i Aug. 1826 til Timbuktu, men da han rejste videre, blev han fangen af en arabisk Scheik og dræbt 27 Dec. s. A., fordi han ikke vilde gaa over til Muhammedanismen.

Laird [læhrd], skotsk (eng. Lord), Herre, Godseier; jvfr. Clan.

Lairesse, Gerhard de [lærēs], flamsk Maler og Raderer, f. 1640 i Liège, blev undervist i Malerkunsten af sin Fader og af B. Flemael, men tog især Nic. Poussin til Mønster. I sit 50de Aar blev han blind, men benyttede sin tvungne Fritid til at forfatte et Værk over Malerkunsten, »Het groot Schilderboek«. Han døde 1711 i Amsterdam. L.s Arbejder udmærke sig ved Klarhed og Rigdom i Compositionen, Behagelighed i Farven, men ikke altid correct Tegning; ogsaa er især i hans senere Billeder Anordningen opstillet, og Figurerne savne Liv. Der er Arbejder af ham i de fleste større Malerisamlinger, saaledes ogsaa i Kjøbenhavns.

Laïs, to ved deres Skjønhed udmærkede græske Hetærer. Den ældre, fra Korinth, levede paa den peloponnesiske Krigs Tid og drog de rigeste og fornemste Mænd til sig, ogsaa Philosopher; saaledes nævnes Aristippos mellem hendes Beundrere. Den yngre L. var Datter af Alkibiades's Veninde Timandra og blev født i Hykkara paa Sicilien, hvorfra hun kom til Korinth. Apelles skal have ladet hende oplære. Senere drog hun til Thessalien, hvor Kvinderne af Misundelse over hendes Skjønhed skulle have stenet hende i et Aphroditetempel.

Laisant, Charles A. [læsāng], fransk Politiker, f. 1841, udmærkede sig 1870 som Ingenieurcapitain ved Forsvaret af Fort Ivry ved Paris, men tog 1875 Afsked og valgtes n. A. til Deputeretkammeret, hvor han har hørt til de udprægede radicale og særlig har virket for Reformer i Hæren (Tjenestetidens Nedsættelse til 3 Aar, Afskaffelse af etaarige Frivillige). Siden 1879 er han Redacteur af Bladet »Petit Parisien«.

Lak og **Lakfernis**, s. Fernis. Segllak bestaar hovedsagelig af Schellak med Tilsætning af lidt Terpentin for at blive letflydende, Kridt eller deslige for at blive mindre sprødt og Cinnober eller et andet Farvestof, der kan taale Heden. Ved simpel L. erstattes en stor Del af Schellakken med almindelig Harpix. **Lakering**, Bedækning med Lak eller Lakfernis; men da Betydningen af disse Ord er noget vaklende, gjælder det samme om L., der egentlig betegner en Gjenstands Bedækning med et uigjennemsigtigt, farvet Lag, hvori en Harpixfernis (s. Fernis) er Bindemidlet, men ogsaa f. Ex. bruges om malede, navnlig oljemalede Gjenstandes Fernisering med Copalfernis. L. i strængere Forstand udføres paa Sager af Metal (især Blik), Træ, Papirmasse o. fl.; men naar undtages, at navnlig Træ maa tørres langsomt, medens især Metal kan taale den hurtigere og stærkere Ovntørring, er Fremgangsmaaden i det væsentlige ens. Smaating, især af Smeddejærn, lakeres ofte sort med Konrøg, udrevet i Schellakfernis. L. med Terpentinfernis, især af Dammar, stryger sig blank, men den bruges næsten kun til hvid L. Som oftest bruges fede Fernisser især af Copal, til Sort ogsaa af Asphalt eller af Rav. L. bestaar af Grunding, Anstrygning, Decoration og Fernisering. Grundingen med en stærk, sort Lakfernis paa den glatte, men matte Grund falder ofte bort; Anstrygningen foretages med finere Pigmenter af den bestemte Farve; begge føres paa i gjentagne tynde Lag, der hver for sig udtørres og slibes stedse glattere, saa at man til sidst har en jævn, men mat Flade at decorere paa. Decorationen udføres saa fladt som muligt, til Dels med Bladguld, Bronzepulver eller Farvepulvere paa klæbrige Partier. Derover ferniseres gjentagende med klar Copalfernis i Lag, der efterhaanden slibes stærkere; haard Copal poleres til sidst med Haanden; blød Copal bliver efter Slibningen i halvtør Tilstand gjort blank i Tørreovnen. Ligeledes kan Asphaltlak, ofte decoreret med Guldblade, uden al Bedækning gjøres blank i Ovnen. **Lakfarver** dannes ved at bundfælde de blandede Opløsninger af det saa vidt muligt rene Farvestof og Lerjord- ell. Tintveiltesalte med kulsurt Kali eller Natron. Bundfaldene, som ere chemiske Forbindelser af Farvestoffet med Tintveilte eller Lerjord eller med basiske Salte af disse Ilter, anvendes baade som Olje- og Vandfarver, undertiden ogsaa i Porcelænsmaleriet (de fleste Koboltfarver ere L., s. Kobolt). Dog gaa ogsaa mange mechaniske Blandinger af hvide Stoffer, som Kridt, Gips, Lerjord, med Farvestofferne under Navn af L. Jvfr. Carmin. L. anvendes ikke som saadanne i Farverierne, men fremstilles her paa selve Tøjerne (s. Farvning).

Lake, norsk, d. s. s. Kvabbe.

Lakediverne, en Samling af smaa, med Koralrev omgivne Klippeøer i det indiske Ocean mellem 10° og 12° n. Br., 35—50 M. fra Malabarkysten. Fladeindholdet anslaas i alt til c. 36 □ M. med en Totalbefolkning af 14,000 Mennesker af arabisk Herkomst og Muhammedanere, men talende en malayisk Dialekt. De fleste Øer have godt Drikkevand og frembringe i stor Mængde Kokosnødder, Bananer og Betel. Øerne tilhøre England. De bleve opdagede af Vasco da Gama 1499.

Lakedæmon, s. Sparta.

Lakej (af et arab. Ord, som bet. den, der gaar foran, hvoraf sp. lacayo), Tjener hos Fyrster og fornemme Personer.

Lakisterne (»the Lakists«, Benævnelsen dannet af lake (Indsø), forbi flere af disse Digtere boede i Egnen om Søerne i Cumberland),

f den engelske nyromantiske Skole,
„Søskolen“ (the Lake-School); s.
ar und. England.
t blaat Farvestof, vindes af for-
rter, især Lecanora og Variolaria,
i, idet disse overgydes med Urin
tning af Kalk og Potaske henstaa
der Omrøring, hvorved Massen
violet og til sidst blaa. Den blaa
es med Kridt eller Gips og for-
, der sønderdelte i smaa, firkan-
komme i Handelen. Farvestoffet
et af en rødfarvet, svag Syre,
te ere blaa. Herpaa beror An-
Lakmustinctur, et vandigt Udtræk
ned farvet Filtrerpapir, Lakmus-
Lakmuspapir farves nemlig rødt
g rødt (med Syrer farvet) Lak-
s blaat med Alkalier. Et ganske
f (s. Bezetta), men som ogsaa
af Lakmusplanten (s. nedenfor)
l. a. til Farvning af Skorpen
ost; det bliver vel gulrødt med
erpaa grønt med Alkalier. Lak-
zophora tinctoria), af Borte-
voxer vildt i Sydeuropa og
yrkes f. Ex. i Languedoc.
Luknow, Stad i de britiske Nord-
Forindien ved Floden Gumti, en
Bifloder, 36 M. n. v. for Ba-
I. (1881). L. yder i Frastand
ue med sine talrige Kupler og
en Virkeligheden med snævre,
og maadelige, straatakte Ler-
nshytter svarer ikke hertil. Det
kongelige Slot er en storartet,
erordentlig Pragt udstyret Byg-
ftige Haver, men nu i Forfald.
, navnlig i Silke og Læder.
ervatorium. — Allerede under
var L. en stor By, og 1775
nsstad for Kongen af Audh og
re den rigeste Stad i det mu-
dien næst efter Delhi. 10 Juni
prør i L. blandt Seapoyerne,
ene maatte indeslutte sig med
n (900 i alt) i Residentskabs-
J. Inglis heltemodig forsva-
elock 26 Sept. bragte Undsæt-
Colin Campbell 22 Nov. sine
til Cawnpur, og først 19 Marts
delig indtagen af de engelske

sydøstlige Landskab i Græken-
ogsaa efter Hovedstaden Sparta.
onisk bruges om Udtryk, der
akoneres Vis sagde meget i

(Glycyrrhiza glabra), af de
er vildtvoxende i Sydeuropa
steds paa Grund af sin Rod,
ts, bekjendt som slimløsende
kommer i Handelen enten
rllet; den førstnævnte, russisk
f G. echinata; den sidstnævnte,
, af G. glabra. Ved Udkog-
e med Vand faas Lakritssaft,
mer i matte, sorte, haarde
g Smag; i Apotheket tilbe-
redes af denne renset Lakritssaft, Extractum Glycyrrhizæ, og engelsk Lakrits, der faas i tynde, glinsende Stænger og indeholder lidt Gummi.

Lakschmi, Lykkens og Skjønhedens Gudinde i den indiske Mythologi.

Lakskjoldlus (Coccus lacca), en i Ostindien paa Figentræerne levende Skjoldlus (Cochenille); hvor de sidde tæt sammen paa de unge Grene, udsvede de en sej Vædske, der størkner til det saakaldte Gummilak (s. Schellak).

Lalande, Jos. Jérôme le François de [lalångd], berømt fransk Astronom, f. 11 Juli 1732 i Bourg-en-Bresse. I sin Ungdom bestemtes han til Jurist, men studerede desuden Mathematik og Astronomi og sendtes 1751 af Akademiet til Berlin for at anstille de Observationer af Maanen, som i Forbindelse med Lacailles* i Cap skulde tjene til at bestemme Maanens Parallaxe. 1752 vendte han tilbage til Frankrig, praktiserede for at føje sin Fader i kort Tid som Advocat i sin Fødeby og gik derpaa til Paris, hvor han 1753 blev Medlem af Videnskabernes Akademi, 1761 Prof. i Astronomi ved Collège de France og 1768 Directeur for Observatoriet, hvilken Stilling han beklædte indtil sin Død 4 Apr. 1807. L. har især givet sig af med Planeternes Theori. Hans Hovedværk er »Traité d'astronomie« (1764). Af hans øvrige Skrifter nævnes »Bibliographie astronomique« (1802), »Des canaux de navigation et spécialement du canal de Languedoc« (1778) og »Abrégé de navigation historique, théorique et pratique« (1793). 1759—75 og 1794—1807 redigerede han den store franske Almanak, »Connaissance des temps«, og 1760—92 »Journal des Savans«. Hans logarithmiske og trigonometriske Tavler ere endnu i Brug. Den af ham udgivne »Histoire céleste Française« (Par. 1801) indeholder Iagttagelser af henved 50,000 Stjærner, der ogsaa senere ere udkomne som en til 1 Jan. 1800 reduceret Katalog ved Francis Baily (Lond. 1847). Iagttagelserne ere dog ikke udførte af ham, men for en stor Del af hans Brodersøn, Michel Jean Jérôme le François de L., f. 1766, d. 1839, og en stor Del af Beregningerne af dennes Hustru.

Lalanne, Franç. Ant. Maxime [lånn], fransk Tegner og Raderer, f. 1827, var Elev af Gigoux og har udført en Mængde aandfulde Raderinger, for en Del til »Gazette des beaux arts«. Han har tillige stræbet saa vel om Raderkunsten som om Kultegning.

Lalita Patan, Stad i den uafhængige Himalayastat Nepal i Forindien, tæt s. for Katmandu. 24,000 I. Tilvirkning af grovere Bomuldstøjer, Kobber- og Messingvarer.

Lallemand, Charl. Franç. Ant. [lall'mång], fransk General, f. 23 Juni 1774 i Metz, Søn af en Parykmager, indtraadte 1792 i Hæren og udmærkede sig i de følgende Krige, saa at han 1811 blev Brigadegeneral og Baron og 1813 førte en Afdeling af den franske Hjælpehær i Holsten. 1815 sluttede L. sig strax til Napoleon I og blev Generallieutenant og Pair; efter at han havde kæmpet tappert ved Waterloo, forlangte han, men forgjæves, at maatte ledsage Napoleon til St. Helena. L. søgte først at faa Ansættelse i Tyrkiet og Persien og drog,

efter hjemme at være dødsdømt, til Nordamerika, hvor han søgte at grundlægge en Nybygd (et „Asyl") for franske Flygtninge i Texas; Forsøget strandede, og L. bosatte sig ved New-Orleans. Herfra stod L. i stadig Brevvexling med St. Helena og nærede Planer om at befri Napoleon. Senere ledede han en Skole i New-York. Efter 1830 vendte L. hjem, blev 1832 Pair, 1837 Commandant paa Corsica og døde 9 Marts 1839.

Lallerstedt, Sv. Gustaf, svensk Politiker, f. 1816 i Östergötland, tog 1837 i Upsala juridisk Examen og var siden ansat, dels, for en kort Tid, ved det svenske Gesandtskab i Berlin, dels i Kammercollegiet og i det almindelige Brandforsikringsselskab. For at kunne deltage i det politiske Liv skaffede han sig efter Faderens Død Borgerret som Grosserer i Vadstena. Som Repræsentant for denne Stad tog han Del i Rigsdagene 1856—58, 1859—60, 1862—63 og optraadte her som Talsmand for Repræsentationens Ret til at ytre sig over Ledelsen af den ydre Politik, for Nationaliteternes Ret, for Udvidelsen af Kvindens Rettigheder og for Reformer i Bank- og Brændevins-Lovgivningen. Han var Medlem af den 1858 nedsatte Finanscomité og indvalgtes, da Allmänna Hypotheks-Banken 1861 oprettedes, i Directionen for denne; d. 1864. I Journalistiken virkede L. som Medejer i »Bore« og senere, i en længere Tid, i »Aftonbladet«. Desuden udgav han et Par politisk-økonomiske Smaaskrifter og traadte 1856, i Anledning af Krigen mellem Rusland og Vestmagterne, op med et navnlig mod Politiken af 1812 rettet Skrift, »La Scandinavie, ses Craintes et ses Espérances«, som i den Tid vakte megen Opsigt. — Farbroderen, Jakob L., s. Letterstedt.

Lally-Tollendal, Thomas Arthur, Greve [li-tollangdāl], fransk General af irsk Slægt, f. 1702, tjente 1733—35 i den polske Arvefølgekrig og fra 1741 med Udmærkelse i den østerrigske Arvefølgekrig i Spidsen for et irsk Regiment, samt deltog 1745 i Carl Edvards Tog til Skotland som Prinsens Adjudant. 1757 blev L.-T. udnævnt til Generalcommandant over de franske Besiddelser i Indien, kæmpede tappert mod en overlegen engelsk Hær og maatte i Jan. 1761 overgive sig i Pondicherry. Da han nu blev beskyldt for Forræderi, fik han Tilladelse til at forlade sit Fangenskab i England for at rejse til Paris og retfærdiggjøre sig, men blev sat i Bastillen, dødsdømt af Parlamentet og henrettet 9 Maj 1766. Ti Aar senere blev Sagen gjenoptagen af hans Søn, Trophime Gérard L.-T. (f. 1751, d. 1830), med Voltaires Understøttelse, hans Uskyldighed godtgjort og Æresoprejsning vunden. Sønnen var 1789—91 Medlem af Nationalforsamlingen, søgte at mægle mellem de modstridende Retninger og at grundlægge et frit Kongedømme med to Kamre; han flygtede 1792 til England, hjemvendte 1800 og søgte som Pair efter 1830 igjen at forsone Kongedømmet og Friheden.

Lāma (Auchenia), en til Kamelfamilien hørende Pattedyrslægt, som paa de sydamerikanske Cordillerers Højsletter og i Patagoniens Lavland repræsenterer Asiens og Afrikas Kameler, fra hvilke de afvige ved mindre Størrelse, Mangel af Pukkel og nogle Forskjelligheder i Tandforholdene og Fodformen. Man skjelner mellem 4 Arter eller Afarter af L. Som tamme eller halvtamme forekomme den egentlige L., der især i Peru benyttes som Lastdyr til Transport af Varer over Andeskjæden, Pakaen ell. Alpakaen, der er mindre og holdes for Uldens Skyld, Vicunjaen ell. Vigognen, der jages af samme Grund, ligesom Huanacoen (Guanacoen) for Kjødets Skyld.

Lāma, et tyndt og løst, klædeagtigt Uldtøj, temmelig ligt Flonel; det er svagt valket, ru paa Retten og løselig overskaaret.

Lāma, Navnet paa en Præst i Tibet; Lamaismen kalder man den Form, Buddhismen har antaget i Tibet, Mongoliet og hos Kalmukerne. Guddommens Repræsentant er Ypperstepræsten Dalai-L., der bor i et Slot eller Kloster paa Bjærget Potala ved Hlassa. Naar D.-L. dør, maa Lodbet afgjøre, hvilken nyfødt Dreng der har de fornødne Egenskaber til at lade ham gjenfødes i; dog gjøre ogsaa andre Indskydelser sig gjældende. Ved Siden af D.-L. staar Bogdo- ell. Teschu-L. i Klostret Taschu-Lumpo, som er lige med den første i Hellighed. Begge ere de under chinesisk Overherredømme anerkjendte af China som Tibets gejstlige og verdslige Overhoveder.

Lamarck, Jean Baptiste Antoine Pierre Monet de, berømt fransk Naturforsker, f. 1 Aug. 1744 i Picardiet, d. 18 Dec. 1829 efter at have været blind i 17 Aar, traadte 1760 i Krigstjeneste og deltog i Syvaarskrigen, men vendte sig efter at være bleven saaret til naturvidenskabelige Studier. Hans første større botaniske Arbejde er »Flore française« (1780), hvori han anvendte sine egen Classificationsmethode, der dog ikke vandt Bifald, hvorfor Bogen senere omarbejdedes af Decandolle. L. overtog Botaniken i Pancoukes »Encyclopédie méthodique«, men skrev kun de to første Bind. 1791 begyndte han at udgive »Tableau encyclopédique et méthodique de la botanique«, men ogsaa heraf skrev han kun de to første Bind selv. 1788 blev han ansat ved Jardin des plantes som Botaniker og 1793 som Zoolog. Af hans zoologiske Værker nævnes »Système des animaux sans vertèbres« (1801), »Histoire des animaux sans vertèbres« (1815—22, udg. igjen efter hans Død 1835—45, 10 Bd.), »Philosophie zoologique« (1809; den senere af Darwin gjenoplivede „Nedstamningstheori" af Arterne er her først fremsat) og »Description des coquilles fossiles des environs de Paris« (1802—6).

Lamarck, Greve af, s. Aremberg.

Lamārmora, Alfons Ferrero, italiensk General og Statsmand, f. 17 Nov. 1804 i Turin af en gammel piemontesisk Adelsslægt, blev 1823 Artillerilieutenant og 1845 Major. I Krigen 1848 udmærkede han sig flere Gange, især ved den Fasthed, han viste under Folkeopløbet i Milano paa Tilbagetoget. Under Vaabenstilstanden sendtes L. til Paris for at faa en fransk General til Øverstbefalende i Italien, blev i Oct. Brigadegeneral og var en kort Tid Krigsminister. I Slaget ved Novara 1849 deltog L. ikke, men stod med et Hærcorps i Parma; han sendtes derfra i Apr. mod Genua, der havde

og udraabt Republiken, og tvang
gdighed. 2 Nov. 1849 blev L.
: og forstod med stor Dygtighed
re Hæren og udvikle den baade i
Kraft; han forlod kun denne Post
55 at overtage Commandoen over
Hær paa Krim, hvor han lige-
ede sig, især ved Tschernaja, og
dnævnt til General, den højeste
sardinske Hær. Han overtog nu
inisteriet, indtil Krigen udbrød
en han fulgte Kongen som Stabs-
paa ny Minister efter Fredens
Jan. 1860. I Jan. 1861 sendtes
isk Ærende til Berlin og i Maj
Petersborg, blev i Nov. Gou-
apoli, og 30 Sept. 1864 Første-
ninister, i hvilken Stilling han
elspagten med den tyske Told-
Forsvarsforbundet med Preussen.
dbrød i Juni 1866, forlod han
g blev Stabschef ved Pohæren,
laget ved Custozza og nedlagde
Post. Oct. 1870 Jan. 1871 var
r i Provinsen Rom. Flere Gange
re Angreb paa den preussiske Re-
ns Adfærd under Krigen 1866,
re Flyveskrift »Un poco piu di
der vakte megen Opsigt. D.

Maxim., Grev [märk], fransk
2 Juli 1770, traadte 1792 ind i
mærkede sig ved sin personlige
vorfor han 1800 blev Brigade-
isionsgeneral efter at have be-
ingen i Calabrien. 1808 indtog
i, og 1809 deltog han med Hæder
Wagram. L. gjorde derefter
panien 1810—14 og førte i de
15 Overcommandoen i Vendée
listiske Opstand, men maatte der-
18 opholde sig i Udlandet. 1828
eret, hørte til Oppositionen, og-
, og optraadte med Forlangende
Indlemmelse og om Hjælp til
de af Cholera 1 Juni 1832, og
efærd foresaldt republikanske De-
som endte med blodige Optrin.
Alphonse de [tihn], berømt fransk
tsmand, f. 21 Oct. 1790 i Mâcon
Hans Fader, der var af gam-
Capitain, da Revolutionen ud-
de 1790 hans Moder (født des
r af en Opdragerinde for Her-
ans's Børn. Faderen var med,
, der forsvarede Kongen 10 Aug.
hyggede, men undkom til Mâcon.
fter bleve han og Konen arre-
deren fik først sin Frihed ved
Fald. Derefter tog Familien
byen Milly ved Mâcon, hvor
elig Barndom med næsten fuld-
; han og Moderen elskede hin-
sværmersk Maade, men nød
deres Følelser paa ægte Rous-
lémaque, Bibelen, Tassos Jeru-
or alt Bernardin de St. Pierre
Yndlingslæsning. 12 Aar gl.
e Latin af Nabosognets Vicar,

men gik paa Jagt med ham i Stedet for. Efter et kort Ophold i en Skole i Lyon blev han undervist af Jesuiterne i Belley; derpaa kom han tilbage til Forældrene, hvor Livet deltes mellem Landvæsen, Jagt og Læsning af de italienske Klassikere, Shakspeare, Milton og Ossian, hvilken sidste ganske betog L.; da der var opstaaet et Kjærlighedsforhold mellem ham og en ung Pige i Nabolaget, corresponderede de i ossiansk Stil. For at rive ham ud af dette Forhold sendte Forældrene ham først til Paris og derefter paa en Rejse til Toscana, men uden deres Vidende rejste han videre til Rom og Napoli, næsten uden en Skilling i Lommen. Sammen med en Skolekammerat sejlede han med Fiskerne om paa Bugten ved Napoli, lærte en Fiskerfamilie paa Procida at kjende, i hvis Hus han boede et halvt Aar, og glædede sig ved den Interesse, Folkene havde for de Digterværker, han læste for dem. Et platonisk Kjærlighedsforhold til Husets Datter Graziella, som han har helliget en Episode i sine »Confidences«, afbrødes ved et Brev fra hans Moder, der kaldte ham hjem; Graziella døde af Sorg. Efter Restaurationen, som L. i Følge sine Familietraditioner hilste med Glæde, traadte han ind i Garden, opholdt sig i Schweiz og Savoien under de 100 Dage, levede derpaa et vildt Garnisonsliv i Paris, hvorfra Moderen ogsaa kaldte ham tilbage; imidlertid var hans Familie ved forskjellige Uheld bleven ruineret. Han adspredte sig fra det ensomme Liv i Hjemmet ved Rejser til Savoien, gjorde med en Ungdomsven Valfarter til Rousseaus Ungdomshjem Les Charmettes og kom i Forbindelse med den royalistisk-katholske Familie le Maistre. I Fædrenehjemmet var hans første Lærer hans eneste Omgang; han hældede til Encyklopædismen, og de læste og disputerede ivrig sammen. Denne Periode af hans Liv har ogsaa et mystisk Kjærlighedsforhold; Gjenstanden har han kaldt Julie, sig selv Raphael. Efter en farlig Sygdom begav L. sig 1820 til Paris med sin Digtsamling »Méditations poétiques«, til hvilken han med stort Besvær fik en Forlægger; men siden Chateaubriands »Génie du christianisme« havde ingen fransk Bog vakt en saadan Opsigt; i mindre end 4 Aar solgtes 45,000 Exemplarer. Den idealistisk-mystiske Erotik, det bevægede Følelsesliv, Versets naturlige, iørefaldende Rhythmus, der mere skyldtes en umiddelbar Sans end bevidst Kunst, den store Rigdom paa fine Billeder, paa mystiske, i Farver hensvømmende Tanker, den drømmende Sympathi med Naturen, der mindede om Rousseau, en æsthetisk, halv pantheistisk Katholicisme — alt dette kom Tidens poetiske Trang i Møde, og man oversaa gjærne det uklare i Tanke og Udtryk og en selvbehagelig Salvelse, som dog gjør sig stærkere gjældende i L.s senere Arbejder. »Le lac« er den mest oplysende Prøve paa denne L.s Ungdomspoesi. Man sporer tydelig Indflydelse af Byron og af de engelske Lakister. »Nouvelles méditations« (1823) anslaa de samme Strænge. Strax efter den første Samlings Udgivelse blev L. ansat ved Gesandtskabet i Napoli. Her vandt hans Poesi ham en meget rig og aandrig Englænderindes

var ikke blot Soldat, men ogsaa en dygtig Taler og Skribent.

Lambert, Juliette [langbæhr], fransk Forfatterinde, f. 1836, i andet Ægteskab gift med Edmond Adam, der blev Politiprefect efter Revolutionen af 4 Sept. 1870 og døde 1877. Under sit første Ægteskab med La Messine udgav hun 1858 »Idées antiproudhoniennes sur l'amour, les femmes et le mariage«. Under sit Pigenavn har hun siden udgivet kritiske, historiske, statsøkonomiske Værker, Romaner og Noveller. Efter den fransk-tyske Krig var hendes Salon Samlingssted for Republikens Berømtheder i Politik og Literatur. 1879 stiftede hun »Nouvelle Revue« som en moderne Medbejler til »Revue des deux mondes«.

Lambert af Hersfeld, en af Kildeskribenterne til Tysklands Historie, Munk i Benedictinerabbediet i Hersfeld i Hessen, gjorde c. 1058 en Rejse til Jerusalem og døde 1088 i Klostret Saalfeld. Efter sin Tilbagekomst fra det hellige Land skrev han »Chronicon historicum apud Germanos«, som i Korthed beskriver Tiden fra Verdens Skabelse til 1050 og derefter fortsætter Historien selvstændig til 1077 (udg. i Pertz's »Monumenta German. histor.«, 3dje og 5te Bd.). Hans Troværdighed og Upartiskhed er i nyere Tid bleven stærkt omtvistet.

Lambertus, Martyr og Helgen, levede i det 7de Aarh. og var i henv. 40 Aar Biskop i sin Fødeby Mastricht. Han udmærkede sig ved sine christelige Dyder og sin Iver for Christendommens Udbredelse, men blev ihjelslaaet 17 Sept. 708 ell. 709, som det siges, af nogle Slægtninge af Pipin af Héristals Concubine Alpaïs, Carl Martels Moder, til Straf fordi han havde søgt at faa Pipin til at skille sig ved hende. Hans Dødsdag er hans Mindedag.

Lambesc, Carl Eugen af Lothringen, Fyrste af [langbæsk], f. 1751 i en Sidelinje af Huset Lothringen, var 1789 Oberst for det franske Rytterregiment Royal Allemand og medvirkede ved sin voldsomme Adfærd imod Borgerne i Paris 12 Juli til at fremkalde Angrebet paa Bastillen. 1791 skulde han med sit Regiment hjælpe til at dække Kongens Flugt og emigrerede strax efter; han tjente i den østerrigske Hær i Krigene mod Frankrig 1792—99 og udmærkede sig særlig i Belgien 1794. Efter Restaurationen 1814 udnævntes L. til fransk Pair og Hertug af Elboeuf, men vedblev at bo i Wien til sin Død 1825.

Lambessa [langbæsa], Stad i den franske Prov. Constantine i Nordafrika, 14 M. s. for Constantine, benyttedes tidligere som politisk Deportationssted og har et Cellefængsel for 400 Fanger. Jærnbane over Constantine til Philippeville ved Middelhavet.

Lambeth [læmbeth], et Kirkesogn, der nu udgjør en Del af London, paa den sydlige Side af Themsen. I L. døde Kong Hardeknud pludselig ved en Bryllupsfest 1042.

Lambruschini, Luigi [skini], Cardinal, f. 1776 i Genua, indtraadte i Barnabiterordenen og blev 1819 Ærkebiskop i Genua, 1824 pavelig Nuntius hos Carl X og 1831 Cardinal. Under Pave Gregor XIV blev L. 1836 Statssecretær for de udenlandske Anliggender, Bestyrer af Skolevæsenet og Secretær for de pavelige Breve og var i disse Stillinger en afgjort Modstander af politiske Fremskridt. Ved Pavevalget 1846 havde L. ved første Afstemning flest Stemmer, men under Pius IX tabte han sin Indflydelse, skjønt han endnu beklædte høje Embeder. I Nov. 1848 flygtede L. ligesom Paven til Napoli, vendte tilbage til Rom 1850 og døde 1854.

Lamé, Gabriel, fransk Mathematiker, f. 22 Juli 1795 i Tours, d. 1 Maj 1870, var 1832—44 Professor ved den polytechniske Skole i Paris, fra 1848 Prof. i Sandsynlighedsregning ved Faculté des sciences. Han har særlig gjort sig bekjendt ved en Række Afhandlinger vedrørende den mathematiske Physik, navnlig Varmelæren. En særegen Klasse transcendente Functioner fører Navn efter ham.

Lamégo, Stad i den portugisiske Prov. Beira, noget s. for Floden Douro, 9 M. ø. for Oporto. 8,000 J. Bispesæde. Vinavl. Handel med Skinker. 1143 holdtes her en mærkelig Rigsforsamling, ved hvilken en Grundlov for Portugal vedtoges.

Lamennais, Hug. Félicité Rob. de [lamm'næ], f. 19 Juni 1782 i St. Malo, er en af de mærkeligste Forfattere i den nyere franske Literatur. 1816 blev han præsteviet og optraadte snart i en Række Skrifter, deriblandt det berømte »Essai sur l'indifférence en matière de religion« (4 Bd., 1817—24, ny Udg. 1872) som en ivrig Forsvarer af Ultramontanismen mod den moderne Tidsaand. Nødvendigheden af en ufejlbar Kirke som Indehaver af den guddommelige Sandhed satte han mod Tidens Frihedsstrav, et i Kjærlighed som i Had glødende Sind mod dens religiøse Ligegyldighed, og han optraadte aabenlyst med Fordringen paa det romerske Theokratis Overhøjhed over Konger og Fyrster. Den Gang blev han erklæret for at være Kirkens ypperste Søn, og endnu den Dag i Dag henter Ultramontanismen sine ypperste Vaaben fra hans aandfulde Skrifter fra denne Periode. Men i Julidagene slog L. om og blev nu Folkesouverænitetens ligesaa begejstrede Apostel, som han forhen havde været Theokratiets. At forene Friheden med Katholicismen blev nu hans Livs Grundtanke; samtidig ivrede han for Kirkens fuldkomne Uafhængighed af Staten derved, at Klerus atter blev fattig og fri. I Forbindelse med Grev Montalembert og den unge Præst Lacordaire grundlagde L. 1830 Bladet »L'avenir« som Organ for de nye Ideer. »L'avenir« blev snart en aandelig Magt i Frankrig, men Foretagendet maatte strande baade paa den frie Tanke og den romerske Ufejlbarhed. 18 Sept. 1832 udstedte Pave Gregor XVI sit berømte Hyrdebrev, hvori han fordømte det, der var kommet frem i »L'avenir«. Lacordaire og Montalembert faldt til Føje og gav derved Stødet til Opløsningen af den Skole, L. havde stiftet; men han trak sig tilbage til La Chênaie i Bretagne, og her brød hans Vrede ud mod den Kirke, der havde fordømt ham. I det berømte Skrift »Paroles d'un croyant« (1834), som i faa Aar udkom i 100 Oplag, og som Paven i sin Banbulle kaldte „lidet i Omfang, men uhyre stort i Daarskab“, udtalte han sig i apokalyptiske Billeder og den mest ophøjede Pro-

Kongedømmets Fald og Romer-
udelser. Dog gaar der ogsaa gjen-
volutionære Prophetier en inderlig
befvarede Pavens Bandbulle med
Rome« (2 Bd., 1836—37), hvori
uldstændig med Kirke og Stat;
atiets Apostel blev han nu mere
en over i Socialisternes og Com-
'ejr og endte med at sætte den al-
:nneskeforstand i Christendommens
-51 tog han i den constituerende
Forsamling Plads paa „venstre"
Febr. 1854. Hans Skrifter, blandt
emhæves »Le pays et le gouver-
»), som paadrog ham 1 Aars Fæng-
Fr.s Bøde, »Esquisses d'une phi-
l1—43), »De la religion« (1841),
ls et Darvans« (1843), saa vel som
telse af Evangelierne (1846) vidne
hans Forfattertalent og om hans
: demokratiske Grundsætninger.
n betyder Klage, Klagesang; La-
ldes derfor de tre Afsnit af Jere-
inge, som afsynges i den romerske
sidste Dage i den stille Uge.
je, jamre. **Lamentabile** ell. **la-**
klagende, musik. Foredragsbe-

arles M. F., Grev, fransk Adels-
Oct. 1757, tog hæderlig Del i
kanske Frihedskrig og blev der-
1789 valgtes L. til Rigsstan-
sig strax til tredje Stand og
mand for Friheden (imod Kon-
Benaadningsret, for Præsternes
. var en af Stifterne af Jako-
nen udvandrede 1792 til Ham-
a 1795 grundlagde et Handels-
dte L. tilbage, tjente under Na-
Divisionsgeneral, valgtes 1827
og var 1830 blandt de 221,
e mod Polignacs Styrelse. D.
— Hans Broder, **Alexandre Th.**
28 Oct. 1760, var Rochambeaus
: nordamerikanske Krig og ind-
rsamlingen samme Stilling som
:nere blev L. dog Medlem af
Klub og søgte i Apr. 1791 lige-
at formaa Kongen til oprigtig
den frie Forfatning, hvorhos
tningens endelige Gjennemsyn
ke Kongens Myndighed. 1792
major under Lafayette, flygtede
d fangen i Olmütz indtil 1795.
cefter i Broderens Handelsfor-
ndte 1800 og var Præfect under
blev Pair i de 100 Dage og
frisindet Medlem af Deputeret-
18 Marts 1829. Han har skre-
lling af den constituerende Na-
zs Historie (1824).
Julien Offray de [mætri],
Philosoph, f. 23 Dec. 1709 i
erede i Paris og Caen, senere
verhave. Som Militærlæge paa
den franske Hær faldt han i en
hvilken han mente at iagttage,
gemlige Befindende paavirkede
z blev derefter ivrig Materialist.

Dels ved sine Angreb paa det medicinske Facultet i Paris, dels ved den kaade og letfærdige Maade, hvorpaa han udtalte sine materialistiske Anskuelser, paadrog han sig Forfølgelse og Uvenskab. Frederik II af Preussen indbød ham til Berlin, hvor han døde 11 Nov. 1751. L. er en af de mest udprægede materialistiske Forfattere (skjønt han lejlighedsvis indrømmer, at han ikke ved, hvad Materie er). Men foruden den almindelige materialistiske Theori finder man i hans Skrifter (af hvilke »L'homme machine«, 1748, og »Histoire naturelle de l'âme« ere de vigtigste) mange skarpsindige Bemærkninger om psychologiske og physiologiske Spørgsmaal.

Lamhed, Paralyse, den sygelige Tilstand, i hvilken Evnen til vilkaarlige Bevægelser er svækket eller ophævet enten paa Grund af en Forstyrrelse i Hjernecentrernes Virksomhed, hvorved Udførelsen af den til enhver Bevægelse nødvendige Viljesytring bortfalder, eller paa Grund af en Hindring for Viljesytringens Ledning fra Hjernecentrerne til Musklerne gjennem Nervetraadene. L. er hyppigst forbunden med Følesløshed og oftest kun et Symptom paa Sygdomme i Hjernen (cerebral L.), Rygmarven (spinal L.), Nerverne eller deres Omgivelser (peripherisk L.), sjældnere, f. Ex. i Hysterien, optrædende uden nogen saadan paaviselig materiel Aarsag som „Neurose". L. er snart fuldstændig, snart ufuldstændig (Paresis), snart udbredt over største Delen af Legemet, snart kun over dettes ene Side (Hemiplegi, især ved Hjernesygdomme), eller kun i Underkroppen (Paraplegi, ved Rygmarvssygdomme), eller endnu mere begrænset, undertiden endog til en enkelt Muskel (ved peripherisk L.). Ved længere Varighed af L. svækkes Ernæringen i de lammede Dele, som svinde hen (atrophiere), sædvanlig blive mindre varme, tilbøjelige til Koldbrand osv.

Lami, Eugène Louis, fransk Maler, f. 12 Jan. 1800, Lærling af Gros og Horace Vernet, var først Lithograph, blev derpaa Maler, men har især vundet Navn ved sine Vandfarvemalerier, efter at han, under et Ophold i England, havde uddannet sig i denne Retning. Hans Billeder, der dels tilhøre Nutidslivet, som „Et Bal i Tuilerierne", Architekturbilleder fra Genua og lign., dels den historiske Genre, som „Marie Stuart og Knox", Optrin fra ældre og nyere Krige, Slaget ved Alma, udmærke sig ved Elegance i Behandlingen og lyse Farver.

Lămia eller Zitunni, Hovedstad i den græske Prov. Phthiotis, ligger i en Sumpegn v. for Zitunni Bugten, 20 M. n. v. for Athen. 6,000 J. Bispesæde. Livlig Handel med Olje, Ris, Bomuld og Tobak. **Lamiske Krig** kaldtes den Krig, som Athenienserne og deres Forbundsfæller efter Alexander d. stores Tid førte mod dennes Feltherre Antipatros, der maatte indeslutte sig i Staden Lamia 323. Det følgende Aar bleve Grækerne overvundne og maatte paa ny underkaste sig Makedonien.

Lamlash [læmlæsch], Stad paa Østsiden af Øen Arran i Clyde Fjorden i Skotland, med 6,000 J. God Havn. Betydeligt Sildefiskeri.

Lammefjord, s. Isefjord.

Lammegrib (Gypaëtus barbatus), en Rovfugl

af anselig Størrelse, der bebor Centralasiens og Sydeuropas Bjærge, f. Ex. Alperne. Skjønt efter Næb og Fodform at henføre til Gribbene, er den dog i mange Henseender en Overgangsform fra dem mod Ørnene, til hvilke den ogsaa nærmer sig ved Hovedets og Halsens Fjerklædning. Ogsaa i Levemaaden er den en Mellemting mellem begge; man ser ikke L. flokke sig som Gribbene; de leve kun i Nødsfald af friske Aadsler, og de bringe deres Unger ikke Føden i Kroen, som Gribbene, men i Kloen. De leve især af Lam, Gemsekid o. desl., og for saa vidt de ogsaa fortære større Dyr, dræbe de disse ved, at de styrte ind paa dem og søge at faa dem til at styrte ned af Klipperne; der gives adskillige authentiske Beretninger om, at de have bortført Børn til deres Reder.

Lammermoor [læmmermuhr] ell. Lammermuir, et Bjærgstrøg i Sydskotland imellem Haddington- og Berwick-Shire, som danner Vandskjellet mellem Forth og Tweed, bekjendt af W. Scotts Roman „Bruden fra L.“ og Donizettis Opera »Lucia di L.«

Lammers, Gustav Adolph, norsk Gejstlig, f. i Kjøbenhavn 1802, kom allerede i sin Barndom med Forældrene til Norge, hvor han 1825 blev theologisk Candidat. 1827 blev han Hospitalspræst i Throndhjem, forflyttedes 1835 til Bamble, hvor han 1839 og 1842 var Stortingsmand fra Bratsberg Amt, og udnævntes 1848 til Sognepræst til Skien. Her bragte hans særegne religiøse Synsmaade ham efterhaanden i Strid med Statskirken, af hvis Paabud om at meddele Absolution ved Nadveren uden forudgaaende privat Skriftemaal han særlig følte sin Samvittighed besværet; da han ikke fandt sig tilfreds med en Ordning, hvorefter hans Personelcapellan skulde besørge en Del af de præstelige Forretninger, tog han 1856 Afsked og meldte sig ud af Statskirken. Snart efter stiftede han en saakaldt „fri apostolisk-christelig Menighed“, der antog en Bekjendelse, som væsentlig nærmede den til Baptisterne. For denne virkede L. baade i Skrift og Tale, men meldte sig atter, efter at der var udbrudt Stridigheder mellem ham og hans Menighed, ind i Statskirken 1861. De følgende Aar opholdt han sig mest i Tyskland, sysselsat med kunstneriske Arbejder, hvorfor han havde ikke ringe Anlæg, uden at deltage i det offentlige Liv. Han døde i Skien 1878. Den Lammerske Frikirke existerer endnu, men tæller ikke mange Hundrede Medlemmer.

Lamont, Johann v. [mõng], tysk Astronom og Physiker, f. 13 Dec. 1805 i Braemar i Skotland, blev opdraget i det skotske Seminarium i Regensburg, blev 1828 Assistent og 1835 Observator ved Observatoriet i München, 1827 Medlem af Videnskabernes Akademi i München, 1852 Prof. i Astronomi ved det derværende Universitet; d. 6 Aug. 1879. Han udfoldede en stor Virksomhed som Iagttager, og de af hans Zone-Observationer dannede Kataloger indeholde c. 30,000 Stjernepositioner. Ogsaa Meteorologien dyrkede han ivrig. Mest bekjendt er han dog ved sine saa vel theoretiske som praktiske magnetiske Arbejder. Han opdagede den magnetiske Declinations tiaarige Periode og berejste med en af ham selv construeret magnetisk Rejsetheodolit Bayern, 1856 Sydfrankrig, Spanien og Portugal og 1858 Nordtyskland, Holland, Belgien og Danmark, for derved at skaffe sig Data til sine magnetiske Kort. Hans „Handbuch des Erdmagnetismus“ (Berl. 1849) og hans populære „Astronomie und Erdmagnetismus“ (Stuttg. 1851) nyde stor Anseelse.

Lamoral, s. Egmont.

Lamoricière, Christophe L. L. Juchault de [stæhr], fransk General, f. 5 Febr. 1806 i Nantes af en gammel legitimistisk Slægt, gik 1830 som Ingenieurofficer til Algérien. Han blev snart sat i Spidsen for det første arabiske Bureau og 1833 Bataillonschef i Zouaverne, hvis Organisation især skyldes ham, bidrog 1837 væsentlig til Constantines Indtagelse og blev 1840 Brigadegeneral. 1844 deltog L. i Slaget ved Isly, var 1845 Overgeneral i Algérien og nødte 1847 Abd-el-Kader til Overgivelse. Som Deputeret (fra 1846) hørte L. til den constitutionelle Opposition, og under Februarrevolutionen 1848 søgte han, der af Thiers var udset til Krigsminister, at opretholde Kongedømmet under Hertuginden af Orléans's Regentskab, men underkastede sig siden den provisoriske Regering. Under Juniopstanden førte L. en Division med udmærket Dygtighed og Tapperhed og var derefter Krigsminister indtil Dec. s. A. I Juli 1849 sendtes L. i et diplomatisk Hverv til den russiske Kejser i Anledning af Ungarn, men dettes Skæbne var afgjort inden hans Komme, og L. tog Afsked i Oct. Siden var han i den lovgivende Forsamling en af Prinspræsidentens bestemte Modstandere og blev derfor fængslet ved Statscoupet 2 Dec. 1851 og udvist af Frankrig, men fik 1857 Tilladelse til at vende hjem. L. levede nu i Stilhed, indtil han 1860 kaldtes til Rom for at organisere Pavens lejede Tropper; men allerede 18 Sept. blev hans Hær slaaet ved Castelfidardo af Sardinierne og han selv tagen til Fange i Ancona og 29 Sept. hjemsendt. D. 11 Sept. 1865.

Lamothe, Jeanne de Luz, de St. Remy, de Valois, Grevinde af [mõtt], Hovedpersonen i den berygtede „Halsbaandshistorie“, f. 1756 i en uægte Linje af Huset Valois, søgte efter at være bleven gift med Grev L. 1780 at gjøre sin Lykke i Versailles i Hoffets Nærhed. Snu og intrigant vidste hun at udbrede den Mening, at hun stod i fortroligt Forhold til Dronn. Marie Antoinette, hvorved Cagliostro og andre Eventyrere vare hende behjælpelige. Hun gav sig Udseende af at kunne forsone Cardinal Fyrst Louis af Rohan, som havde mistet Hoffets Gunst, med Dronningen og lokkede mange Penge fra ham som Laan til Dronningen. I Aug. 1784 skaffede hun ham et natligt Stævnemøde i Haven ved Versailles med en lejet løsagtig Kvinde, som lignede Dronningen. Til sidst fortalte hun ham, at Dronningen havde stor Lyst til et pragtfuldt Diamantsmykke, som to Juvelerer havde falbudt for 1,600,000 Frcs., at hun ønskede at kjøbe dette uden Kongens Vidende og betale det efterhaanden, og at Cardinalen kunde gjøre sig hende højlig forbunden ved at afslutte Kjøbet i Dronningens Navn samt sende hende Smykket

reviuden. For at bestemme ham
nn ham en Billet med Dronnin-
 rone Navn. Den lettroende Rohan
; Greviuden fik Halsbaandet, af
dtog Diamanterne, som hun solgte
785). Trods al hendes List op-
ageriet efter et halvt Aars Forløb,
ne henvendte sig til Dronningen
a de aftalte Afbetalinger. Grev-
engslet 18 Aug., og Dommen faldt
6. Hun blev dømt til at tag-
rændemærkes paa begge Skuldre,
varigt Fængsel. Fra La Salpê-
en man havde bragt hende, lyk-
de i Juni 1787 at undkomme til
n døde i London 23 Aug. 1791
ra et Vindue ned paa Gaden.

e-Vayer, Franç. de [lø vajé],
Philosoph, f. 1588 i Paris. Ved
l'instruction de M. le dauphin»
ede han Richeliens Opmærksomhed
lev først Opdrager for Hertugen
n senere Hert. af Orléans) og
auphinen (den senere Kong Lud-
n blev senere Statsraad og døde
ørte til en Række af Forfattere,
gjorde deres Skepticisme med,
ne for Troen derved bortryddedes
gne, Charron og senere Huet og
kaldte derfor sin Anskuelse „chri-
. I det 17de Aarh. var han en
rfatter.

Ant. Houdart de [mŏtt], fransk
72 i Paris, gik efter en mis-
e af Fortvivlelse ind i Trappist-
løb snart fra Klostret og skrev
ope galante», som Campra, lige-
rende Munk, satte Musik til. L.
e tre Enheder i Tragedien og
edier i Prosa, men var dristi-
 end i Praxis. Hans bedste
Inès». En slet Oversættelse af
og ham spottende Epigrammer,
Rousseau, hans uheldige Med-
demiet. Heldigst var han som
som 54aarig, blind Mand vexlede
e erotiske Breve med den 50-
nde af Maine. D. 1731.

ouqué, [s. o. fukē], s. Fouqué.
age, Jos. Ed. [motrühsch], fransk
4, blev 1830 Lieutenant og var
eneral, udmærkede sig i Slaget
 og ved Stormen paa Malakov
Divisionsgeneral, hvorefter han
 Tjeneste i den italienske Krig
gtes 1869 til den lovgivende For-
r 1870 udset til Senator, men
Commando, da Krigen udbrød,
 gjaldt for at være afgjort lej-
 Sept. blev L. sat i Spidsen
, men fjærnedes af Gambetta,
 havde kunnet hindre Orléans's
873 var L. med at dømme Ba-
3.

Adrien [murätt], fransk Vi-
var 1789 Vicar for Biskoppen
af Mirabeaus Medarbejdere med
kespørgsmaal; han blev 1791 Vi-
valgtes til Nationalforsamlingen,
hvor han 7 Juli 1792 fik alle Partier til at
indgaa en Forsoning og alle Medlemmer til
at love Forfatningen Troskab, dog uden nogen
varig Frugt. Fængslet efter Lyons Indtagelse
1793 blev L. henrettet 11 Jan. 1794.

Lampadius, Wilh. Aug., tysk Chemiker, f.
1772, d. 1842 som Professor i Chemi og Me-
tallurgi ved Bjærgakademiet i Freiberg, har
især gjort sig fortjent ved sine Skrifter om
Metallurgien.

Lampe. Herved maa forstaas ethvert Apparat
til at frembringe Lys og Varme ved Forbræn-
ding af draabeflydende eller luftformige Lege-
mer, uagtet Sprogbrugen vilkaarlig udelukker
nogle saadanne. Ofte gjælder det at frembringe
Lys ved Forbrænding af fed Olje, og af saa-
danne L. gives der mange Arter, dels efter
Formen af Brænderen, dels efter Forholdene
ved Niveauet. Ved den antike L. og ved Kokken-
lampen synker dette efterhaanden, og L. brænder
stedse slettere; ved Astrallampen er Beholderen
saa flad, at Synkningen i Løbet af én Aften
bliver ubetydelig; er den ringformede Beholder
saaledes kileformig dannet, at den i ingen Ret-
ning kan kaste Helskygge, kaldes L. Sinumbra-
lampe. Natlamper undgaa Synkningen ved at
Vægen svømmer oven paa Oljen. Adskillige L.
haveset fast Niveau derved, at en højere liggende,
lufttæt Beholder er aaben for neden og af-
spærret af Oljen; saaledes de simple Lanterne-
lamper, der fyldes i omvæltet Stilling, og
Studerelamper med omvendt Oljeflaske. De
fuldkomneste L. ere de, der have en fritstaaende
Brænder, og hvor Oljen drives op fra Foden,
saa at den stadig løber over; saadanne ere de
hydrostatiske L., hvor Trykket af en Vædske
benyttes, Urlamper (Carcellamper), hvor Oljen
pumpes op af et Urværk, og Moderateurlam-
per, hvor Stigningen bevirkes ved Trykket af
en vunden Fjeder paa et stort Stempel. Af andre
Slags Belysningslamper mærkes Damplam-
per, hvor Flammen selv fremkalder Dampen
af en Spiritus, der er gjort lysende ved Ter-
pentinolje, omtrent ligesom ved den her saa-
kaldte Belysningsvædske, der andensteds kaldes
Camphine, men som ikke maa forvexles med
Camphin, som er renset Terpentinolje uden Spi-
ritus. En Tid lang brugtes Camphin meget
i L., der maatte have et meget stærkt Træk,
for at L. ikke skulde ose. Baade fed Olje og
Belysningsvædske tillige med de til dem hø-
rende L. ere dog næsten fuldstændig fortrængte
af det billige Petroleum og den tilsvarende
Petroleumslampe med en dybtliggende Be-
holder, stærkt Træk og ejendommelige Bræn-
dere (s. Brænder). Enhver god L. har en Glas-
skorsten, som skal tilvejebringe et tilstrækkeligt
og regelmæssigt Træk. Den bestaar i Regelen af
to Cylindre, forbundne ved et ganske kort, ind-
knebet Mellemstykke; ved Overgangen fra den
større til den mindre drives Luften stærkt ind
imod Flammen. Om elektriske L. s. d. A. under
Elektricitet. Blandt L. til Ophedning mær-
kes Berzelius's Spirituslampe med argandsk
Brænder, som brugtes i chemiske Laborato-
rier, men nu snart ganske er fortrængt af
Bunsens Gaslampe med dens mange Haande
Afændringer, hvor Belysningsgassen, inden
den tændes, blandes med Luft og saaledes giver

en næppe lysende, men stærkere hedende Flamme; Knaldluftslampen, som ogsaa kan bruges til Belysning (s. **Drummondsk Lys**), og de mange Haande Blæselamper, hvor Luft og Gas jævnlig i Forvejen ophedes stærkt, og Lampeovne, hvor man ved at hindre Udstraalingen opnaar meget højere Temperaturer end det tidligere var muligt. En nærmere Beskrivelse af disse er ikke vel mulig uden Afbildninger.

Lampedūsa, en til Sicilien hørende lille Ø i Middelhavet, midt imellem Malta og Afrika, benyttes som Deportationssted.

Lampefeber kalder man den Forknyttelse, som ofte betager uerfarne Skuespillere i det Øjeblik, de skulle træde frem paa Scenen.

Lamprecht, der Pfaffe, middelhøjtysk Digter af gejstlig Stand, sandsynligvis fra Rhinegnen, forfattede i første Halvdel af det 12te Aarh. efter et fransk Forbillede et endnu bevaret Digt om Alexander d. store, hvori dennes med alskens fantastiske Æventyr udsmykkede Historie fortælles i en ret livlig og kraftig Stil. Denne „Alexanderlied" er udgivet bl. a. af Maßmann (1837), Weismann (1850) og Kinzel (1884).

Lampret [prētt] (Petromyzon), Fiskeslægt af Rundmundenes Orden, med trindt, aaledannet, nøgent, slimet Legeme, uden Bryst- eller Bugfinner; bagtil ender det med den sammentrykte Hale, der er udstyret med en Finnebræmme; fortil findes den skaalformede, med hornagtige Tandknuder forsynede Sugemund, det uparrede Næsebor, 2 Øjne og paa hver Side 7 Gjællehuller. 3 Arter forekomme hos os: **Havlampret** ell. Regenøje (P. marinus), graa, marmoreret med Sort, indtil 3 F. lang, lever i Havet, men gaar ligesom Laxen op i fersk Vand for at lege; den skal fæste sig paa og udsuge større Fisk og anses paa nogle Steder for et fortrinligt Fødemiddel. De to mindre Arter, **Flodlampret** (P. fluviatilis) og den lille Negenøje (P. planeri), begge blaagraa med hvid Bug, forekomme, navnlig den sidste, kun i fersk eller brakt Vand, hvor man ofte kan træffe dem i stor Mængde, fastsugede til Stenene og udgjørende et kjært Bytte for Storken og andre Vadefugle. Flodlampretterne gjennemgaa en Forvandling; Larven er den saakaldte „Høraal", der tidligere opfattedes som en egen Slægt (Ammocoetes), da den i flere Bygningsforhold meget afviger fra den voxne L., i det ydre saaledes ved ikke at have en Sugemund eller Horntænder. Hos den lille Negenøje lever Larveformen 3 Aar og naar samme Størrelse som den voxne; Forvandlingen foregaar her meget hurtig, og naar den voxne Form har fuldendt sin Forplantning, maa den dø, da dens Tarmkanal ved Forvandlingen er indsnævret til en tynd Traad.

Lampridius, Ælius, romersk Historieskriver, c. 300 e. Chr., en af de saakaldte scriptores historiæ Augustæ, har skrevet Kejserne Commodus's, Antoninus Diadumenus's, Heliogabals og Alexander Severus's Levnedsbeskrivelse.

Lămpsakos, Stad i Lillemyfien (nu Lapsaki), ved Dardanelstrædet. L. var Hovedsædet for Dyrkelsen af Priapos, der skal være født her; af Perserkongen Artaxerxes I blev den tillige med Magnesia og Myus skjænket til den landflygtige Themistokles.

Lāna, lat., Uld. **L. philosŏphica**, gammelt Navn paa det uldlignende Zinkilte, der faas ved Forbrænding af Zink.

Lanark [lănærk], 1) Shire i Sydskotland, omgivet af Shir. Dumbarton, Stirling, Linlithgow, Edinburgh, Peebles, Ayr og Renfrew. 42 □ M. med 942,000 J. (1881). Fra den sydlige, bjærgfulde Halvdel sænker Landet sig mod N. og N. V. Det gjennemstrømmes af Floden Clyde. Af størst Betydning er den store Rigdom paa Stenkul, Jærn, Bly og Skifer. I Landbruget gaar Kvægavlen foran Agerdyrkningen. 2) Hovedstad i L.-Shire, 7 M. s. v. for Edinburgh. 6,000 J. Bomuldsindustri. I Nærheden danner Floden Clyde 3 seværdige Vandfald.

Lancaster [lănkæster], 1) Shire i England, ogsaa kaldt **Lancashire**, omgivet af den irske Sø samt Shir. Cumberland, Westmoreland, York, Derby og Chester. 88 □ M. med 3,454,000 J. (1881). L. deles ved den store Morecambe Bugt i to Dele, af hvilke den nordlige kaldes Districtet Furneß; til dette hører Øen Walney. I den sydlige Hoveddel dannes Østgrænsen af en Fortsættelse af York- og Derby-Shires Højder, der sænke sig mod V. og efterlade et temmelig bredt, fladt Kystbælte med udstrakte Tørvemoser. Den nordlige Del af Districtet Furneß optages af Cumberland Bjærgenes Udløbere, der have Punkter paa henv. 3,000 F. De vigtigste Vandløb ere fra S. mod N. Mersey, Ribble, Wyre, Lune og Leven; den sidste er Søen Winandermeres Afløb. Landet er i en overordentlig Grad gjennemskaaret af Jærnbaner og Kanaler. Klimaet er mildt og fugtigt. Kvægavl er Landbrugets vigtigste Gren. Af langt større Betydning er imidlertid den til de rige Kullejer og Jærnminer knyttede storartede Industri i Bomuld, Uld, Silke, Linned, Maskiner, Jærnvarer, Glas, chemiske Præparater m. m. Shirets vigtigste Byer ere Liverpool med 580,000 J. (1885), Manchester med Salford 541,000, Oldham 126,000, Bolton 110,000, Blackburn 113,000 og Preston 100,000 J. 2) Hovedstad i L.-Shire ved Floden Lune, 45 M. n. v. for London. 21,000 J. Stort Slot, der nu benyttes som Domhus og Fængsel. Bomulds- og Silkemanufakturer. Handel og Skibsfart. Den 14 M. lange **Lancaster-Kanal** føres her ved en storartet Ledning over Floden Lune. — Om Jarlerne og Hertugerne af L., som dannede to Sidelinjer af det engelske Kongehus Anjou ell. Plantagenet, s. **Plantagenet**. I det engelske Ministerium sidder fra gammel Tid en „Kansler for Hertugdømmet L.", men han har som saadan næsten ingen Forretninger og gjør kun Tjeneste som Minister uden Portefeuille.

Lancaster [s. o.], Stad i Staten Pennsylvania i Nordamerika, 8 M. s. ø. for Harrisburg ved en lille Flod, der falder i Floden Susquehanna. 26,000 J. hvoriblandt en stor Mængde Tvækere. Døvstummeinstitut. Bomuldsmanufakturer, Vaaben- og Maskinfabriker.

Lancaster, Jos. [s. o.], s. **Indbyrdes Undervisning**.

Lancaster Sund [s. o.], den Havarm, som i Nordamerikas Polararchipelag fører fra Baffins Bugten til Barrow Strædet. Baffin opkaldte

: en engelsk Søfarende, **Jam. Lan-**
r en ivrig Forkæmper for Tanken
en nordvestlig Gjennemfart fra
: til det store Ocean.
ra Søen [langslö], en af Heltene
neske Cyklus's episke Digtninge;
| **Fransk Literatur** und. **Frankrig.**
gaar ligesom Brochering ud paa
klare Tøjer med tætte Partier,
ved Brochering hver Figur udføres
en Islæt, føres her Islætten helt
: løst paa Vrangen mellem Figu-
klippes da de løse Traade bort.
], et navnlig til Aareladning an-
ent, bestaar af et lille, spidst, tve-
ad med et af to bevægelige Horn-
sat Skaft.
schäno], Stad i Syditalien, 20
voli i Nærheden af Adriaterhavet.
rkebispesæde. Livlig Handel paa
Grækenland.
icolas [langkrä], fransk Maler,
s, d. 1743, arbejdede i Watteaus
ligesom denne Medlem af Kunst-
aris som »peintre des fêtes ga-
ins Billeder findes i Louvre „De
' og i Stockholm „Selskab, som
ik".
Lapol. [langbä], fransk Gram-
52 i Paris, Forfatter af Gram-
tika, der i sin Tid nød megen
er Pseudonymen Eug. de Massy
t flere Romaner.
n, s. **Ammann.**
tad i den bayerske Prov. Pfalz
Queich, 3 M. s. v. for Speier.
ærdig Kirke, store Caserner, Tøj-
briker og livlig Handel. — L. er
lev 1291 Rigsstad, kom 1648 og
er Frankrig, der befæstede Staden
endelig 1815 som tysk Forbunds-
yern. Siden 1867 er L. ophørt
ndsfæstning.
et Slags Rejsevogn, hvis Ruf
oten og slaas ned fortil og bagtil,
avn af, at Kejser Joseph I første
n saadan, da han 1702 drog mod
aulet [langdolä], lille Landauer.
r, især paa Island, **Landsæde**
den gamle Benævnelse paa en
ndbsforeninger ell. **landøkonomiske**
re den nyere Tids Udvikling.
Aarh. have vi 1 (det kongel.
agsselskab); indtil 1840 fand-
b 1886 mindst 80 landøkono-
i Danmark, foruden forskjellige
ielle Opgaver, vedrørende Land-
ode fra Begyndelsen af til Op-
e forbedrede Redskaber, senere
forbedre Kvægavlen, navnlig ved
ddeling af Præmier. I de se-
Opgaverne betydelig udvidede
saa vel fra Jordbrugernes som
ide i stadig Stigning, ligesom
gger Beslag paa flere og flere
møde med den dertil fornødne
idenskabelige Uddannelse. **Den**
· **og Landbohøjskole** tæt ved Kjø-
et 25 Aug. 1858, en af Staten

oprettet videnskabelig Undervisningsanstalt, der blev fremkaldt ved Trangen dels til et udvidet Locale for Veterinærskolen, dels til en fuldstændigere og mere ordnet Undervisning for Landmændene. Senere er ogsaa Undervisningen i Havebrug, Skovbrug og Landmaaling henlagt hertil. For Landmændene er oprettet en særlig Landbrugsexamen, for hvilken Undervisningstiden er beregnet til 20 Maaneder, delt i 3 Semestre; senere er der givet de studerende Ret til, naar det ønskes, at udvide Forberedelsestiden til fuldt 2 Aar. Et nyt Cursus begynder aarlig 23 Aug. Undervisningen staar aaben for enhver mod en ringe Betaling, der henlægges til Stipendiefondet, for de Forelæsninger, Eleven ønsker at høre. Kun for at optages som fast Elev, hvilket giver Adgang til fri Undervisning og Stipendier, men ikke gjøres til Betingelse før at kunne underkaste sig Landbrugsexamen, maa Vedkommende godtgjøre at være i Besiddelse af de fornødne Forkundskaber. Til L. hører intet Avlsbrug, men der er rigelig Plads til Forsøgsmark og botanisk Have; ogsaa gode videnskabelige Samlinger ere grundlagte.

Landbrug kaldes i videste Forstand den Virksomhed, der har til Maal at gjøre sig Jordens plantefrembringende Evne nyttig; den deles derefter i Agerbrug, Havebrug og Skovbrug, der atter have udviklet sig til selvstændige Fag, som hver kræver en særlig Uddannelse og hver har en selvstændig Literatur. I snævrere Betydning forstaas ved L. fortrinsvis Dyrkningen af Jorden ved Heste- eller Dampkraft til Frembringelse af de Planter, der benyttes til Menneskenes og Husdyrenes Ernæring. L. omfatter saaledes Agronomi, Agerbrug med Engbrug, Kreaturhold og Driftslære eller de indvundne praktiske og videnskabelige Resultaters rette Anvendelse paa en Gaards Drift; hertil hører Benyttelsen af Capitaler og Arbejdskraft, den hele praktiske Ordning af et L. tillige med Bogføring. — L.s første Oprindelse er Nomadelivet, der indskrænkede sig til at drage Nytte af Jordens naturlige Plantevæxt som Næring for Kreaturerne; tidlig traadte Kornavlen til, der dreves som et nødvendigt Onde af de ugunstigst stillede i Samfundet og kun fortsattes, indtil Jorden var fuldstændig udpint, hvilken Drift (Rovdrift) endnu i vore Dage benyttes i ny opdyrkede Egne og Lande. Allerede 200 Aar f. Chr. indførtes et regelmæssigere Agerbrug, det saakaldte Vangbrug, hvor Kornavlen støttedes ved Tilskud fra Enge og Udmarker; hertil hørte Indførelsen af Brakken til Rensning og Skjørning af Jorden, og navnlig var Trevangsbruget almindelig udbredt i Europa og holdt sig omtrent til Midten af det 18de Aarh., da den rationelle Skole grundlagdes og indførte Vexelbruget tillige med Kløver- og Kartoffelavl. Et nyt Opsving fik L. ved det mere videnskabelige Grundlag, som Liebig indførte 1840, hvorefter L. drager sig til Nytte ikke blot den praktiske Erfaring og Øvelse, men i stadig stigende Grad Videnskaber som Botanik, Zoologi, Mineralogi, Mechanik, Physik, Chemi og Technologi og saaledes meget nærmer sig til at være anvendt Naturvidenskab. Kjendskab til L. kræver derfor en Forening af Theori

og Praxis, som har medført Oprettelsen af Landbrugsskoler og Landboforeninger, der ogsaa ganske tilhøre vort Aarhundrede og særlig den sidste Menneskealder. **Landbrugsforeninger**, s. **Landboforeninger**. **Landbrugsskoler** ere Undervisningsanstalter for vordende Jordbrugere. De første oprettedes af Fellenberg 1804 paa Hofwyl for mindre og af Thaer 1806 paa Möglin for større Jordbrugere; deres Tal er stadig tiltaget i de fremmeligere Lande, først med samtidig Undervisning i det praktiske og theoretiske Landbrug, senere mere og mere med Opgivelse af Undervisningen i det praktiske Landbrug, saaledes at det videnskabelige Landbrug nu ofte læres ved Universiteterne uden Forbindelse med et Avlsbrug, hvortil Kjendskabet dog i saa Fald forudsættes. I Danmark undervises i Landbrug ved Landbohøjskolen, paa Næsgaard, ved Landvæsensinstitutet i Odense (oprettet 1855) og Landboskolerne i Lyngby (opr. 1867) og Tune (opr. 1871). Jvfr. **Folkehøjskoler**. I Norge var det den af det norske Jordbrug saa højt fortjente Jakob Sverdrup (d. 1841), der oprettede den første L. paa sin Gaard Semb i Nærheden af Horten i Jarlsberg og Larviks Amt. Denne Læreanstalt, som i lang Tid havde en Understøttelse af Statskassen af 600 Spd. aarlig, gik 1848 over til en Amtsskole, men blev 1860 nedlagt. Overhovedet ere de allerfleste af de mange i Fyrrerne oprettede Amtsskoler (d. e. mindre Landbrugsskoler, der underholdtes af Amtscommunen, til Dels med Tilskud af Statskassen) senere blevne nedlagte, og for Tiden bestaar der kun 6 saadanne Læreanstalter, nemlig i Smaalenenes, Hedemarkens, Christians, Stavangers samt Søndre og Nordre Bergenhus Amter. Norges eneste højere L. traadte efter langvarige Forhandlinger i Virksomhed 1859 paa Gaarden Aas (s. d. A.). Denne Skoles Bestemmelse er at meddele saa vel theoretisk som praktisk Undervisning i Landbrug; Undervisningen meddeles i 2 Afdelinger, en lavere og en højere, efter en af Departementet for det indre bifaldet Plan. **„Landtbruksakademien“ i Stockholm** stiftedes 1811 og indviedes 1813. Dets Opgave er at virke for det svenske Landbrugs og dertil hørende Næringsvejes Fremvæxt. Foruden et Capitalfond paa 227,000 Kr. har Akademiet af Statens Midler faaet anvist en aarlig Bevilling paa c. 30,500 Kr. Med Undtagelse af Aarene 1822—26 har Akademiet udgivet et periodisk Skrift, som siden 1877 bærer Titlen »Kgl. L.s handlingar och tidskrift«.

Landbygningskunst, den Del af Bygningskunsten, som beskæftiger sig med Udkast til og Opførelse af Bygninger paa Landjorden.

Landcadetcorps, **det danske**, en fra 1713 indtil 1861 bestaaende Opdragelsesanstalt for unge Mennesker, især Officerssønner, der forberedede sig til at indtræde som Officerer i Infanteriet og Rytteriet; lige fra 1720 til sin Ophævelse havde L., en Tid lang dog i Fællesskab med Søcadetterne, sit Locale paa **Landcadetakademiet**, en anselig, 1704 til Operahus opført Bygning i Kjøbenhavn, der senere har været benyttet en kort Tid af den militære Højskole, dernæst som Caserne og nu for Tiden som midlertidigt Locale for Rigsdagen, efter at denne var bleven husvild ved Christiansborg Slots Brand 1884. **Det norske L.**, s. **Krigsskole**.

Landdag kaldes Folkerepræsentationerne i de fleste tyske Lande, bl. a. Preussen og Bayern, og ligeledes i de enkelte østerrigske Landskaber samt i Finland. Ogsaa hed i 15de—17de Aarh. Stændernes Forsamlinger i Slesvig og Holsten L.

Landdrost, s. **Drost**.

Landdyr (i Modsætn. til Ferskvands- og Havdyr) udgjøres især af Pattedyrene, Fuglene, Krybdyrene, Padderne, Insekterne, Tusendbenene og Edderkopperne, af hvilke Klasser i det mindste de fleste ere L.; desuden høre enkelte Krebsdyr (Landkrabber, Bænkebidere), Orme (Regnorme) og en stor Del Snegle til L. Der kan igjen efter deres Leve- og Bevægelsesmaade sondres mellem klatrende, flagrende, flyvende, springende og robende L. Dyr med en mere eller mindre amphibialsk Levemaade danne en Overgang fra de ægte L. til Vanddyrene. For L.s geographiske Udbredelse kan man ligesom for Landplanterne opstille visse geographiske Riger, f. Ex. 1) Polarriget, 2) det tempererede Nordamerika, 3) det tempererede Europa og Asien (hvoraf Middelhavslandene, det store sydeuropæisk-asiatiske Bjergparti, de store Stepper og Japan kunne betragtes som søregne Provinser), 4) det tropiske Amerika (med Vestindien, Andesplateanerne og de store Steppepartier som særegne Provinser), 5) Afrika (med Sahara og Arabien som egen Provins), 6) Madagaskar, 7) Indien og det indiske Ørige, 8) Nyholland: hvert Rige med sin ejendommelige Dyreverden. Andre (som Sclater) opstille kun 6 store zoogeographiske Provinser: den palæarktiske, æthiopiske, indiske, australske, nearktiske og neotropiske Region. Dyrelivets Mangfoldighed og Fylde og Forskjelligheden i Faunernes Sammensætning paa samme Bredde aftage fra Ægvator mod Polerne, førstnævnte tillige fra Lavlandet mod Bjergtoppene (s. **Alpedyr**).

Landeck, Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 12 M. s. for Breslau. 3,000 J. I den nærliggende Landsby Thalheim er det stærkt besøgte Bad L. med Svovkilder af 18°—23°. Paa en nærliggende Bjergtinde findes Ruiner af Borgen Karpenstein, hvorefter det betydeligste Vandfald i Sudeterne er opkaldt.

Landefred kaldes i Almindel. den Tilstand af offentlig Sikkerhed og Ro, under hvilken Lovene og Øvrigheden yde Sikkerhed for Liv og Ejendom og de enkelte Borgere eller Samfund i Staten afgjøre opkommende Stridigheder ikke ved Vold og Selvtægt (hvilken Tilstand betegnes ved „Næveretten“), men ved Domstolenes Hjælp, under hvilken altsaa ingen private Fejder finde Sted. En saadan fandtes i Oldtidens ordnede Stater, men kun i ringe Grad i Middelalderen, da Kongernes Magt lige over for de selvraadige Lensmænd og Communer var ringe og enhver var eller troede sig at være anvist til at skaffe sig selv Ret, hvorved det naturligvis gik ud over de svagere. Imod det heraf følgende Uvæsen oprettedes Gudsfreden (s. d. A.) og stiftedes Foreninger mellem Stæderne, som Hansen o. desl., men L. kom først virkelig i Stand, da mere ordnede

jold tilvejebragtes ved Konge-
delse og Lensvæsenets Indskrænk-
skete dette i Tyskland, da Kejser
1495 i Worms publicerede „den

ell. Provstemøder, som de
ites, ere aarlige Sammenkomster
rovster med Biskoppen. L. bleve
en Forordn. af 1 Maj 1618,
iem en dømmende Myndighed,
de Sammenkomster, som ogsaa
fundet Sted, mest kun holdtes
ien her kunde bekjendtgjøre de
dninger, der angik Gejstligheden,
ie Monita. Efter den anførte
lde L. nu regelmæssig holdes to
et i hvert Stift, ved Midsom-
teraaret, og under Stiftslens-
ede skulde alle Provster mødes
De Straffe, som denne Dom-
nme, vare af ren kirkelig Art:
Degne Afsættelse fra Embedet
for andre Udelukkelse fra Nad-
ettelse. Dersom andre Straffe
e, blev den paagjældende over-
rgerlige Øvrighed. I Pietis-
e man at faa det verdslige og
t af L. og i dets Sted gjøre
nventer, der kunde tjene som
emme den religiøse Opvækkelse,
rne førte ikke til det tilsigtede
kop Münter søgte i Beg. af
rh. at tilvende dem større In-
de sædvanlige Forretninger at
denskabelige Forhandlinger, der
20 Jan. 1809 bleve formelig
se kom ogsaa i enkelte Stifter
men hendøde igjen efter nogle
i den senere Tid er L.s Virk-
ven udvidet, idet der, efter at
Forretningssager ere tilende-
les om kirkelige Spørgsmaal,
paa almindelig Interesse. Til
ske Forhandlinger, ved hvilke
mning finder Sted eller Beslut-
ydes i nogle Stifter alle Stif-
elebes har Regeringen stundum
Lovudkast om de kirkelige An-
Betænkning. Landemodsretten
Stiftamtmand og Biskop sem
faaet Stiftsprovsten, da dette
l Skriver. Landemodsforhand-
gjøres for hvert enkelt Stifts
Landemodsakterne (Acta synoda-
ige Mellemninstans, som i Norge
kaldes Consistorialretten
iftamtmand og Biskop, enkelte
ig med flere lærde Mænd og
. er her ukjendt, og ikke heller
irke nogen anden officiel Re-

Grænseskjel mellem By og
onet paa en Gade i Kjøben-
ældre Tid var Byens Grænse
Side.
rd og John, to Brødre, hvis
de til Opdagelserne i Afrika,
Cornwall. Richard ledsagede
kom hjem efter dennes Død

1827 og forelagde Regeringen en Plan til Nigerens Undersøgelse, som bifaldtes. Ledsaget af John foretog han denne Rejse 1830, paa hvilken en af de vigtigste Opgaver i Afrikas Geographi løstes, nemlig Opdagelsen af Nigers Udløb i Beninbugten; Rejsen er beskreven i »Journal of an expedition to explore the course and termination of the Niger« (3 Bd., 1832). Paa en ny Expedition omkom Richard 1834; John døde i England 1839.

Landerneau [langdernō], Stad i det franske Dep. Finistère, 3 M. ø. n. ø. for Brest. 7,000 I. Fabrikation af Læder og Lærred. Havn.

Landerupgaard, Filial af Flakkebjærg Opdragelsesanstalt (s. d. A.).

Landes [langd], Departement i Frankrig, omgivet af Dep. Gironde, Lot-Garonne, Gers og Nedre-Pyrenæerne samt Atlanterhavet. 169 □ M. med 301,000 I. (1881). Departementet er et Sletteland, i hvis sydlige Del s. for Floden Adour Udløbere fra Pyrenæerne danne enkelte frugtbare Bakkepartier, der for en stor Del benyttes som Vinbjærge. N. for Adour findes udstrakte Hedestrækninger, efter hvilke Departem. har faaet Navn; disse ere nu for en stor Del beplantede med Naaletræer, der ere i god Fremvæxt. Langs Atlanterhavets Kyst strækker sig et skovbevoxet Klitbælte, bag hvilket ligger en Række Laguner (»étangs«), der gjennem Klitterne have Afløb til Havet. Det vigtigste Vandløb er Adour, der paa Sydgrænsen optager Gave de Pau og falder i Atlanterhavet neden for Bayonne. Klimaet er mindre varmt, end Breddebeliggenheden antyder; i Omegnen af Lagunerne er Vinteren hyppig ledsaget af en for Sundheden skadelig Taage. De vigtigste Kornsorter ere Hvede, Majs, Hirse og Rug; desuden avles Hør, Hamp og megen Vin, der dog mest benyttes til Destillation af Brændevin. Kun faa Mineralprodukter ere Gjenstand for Benyttelse; derimod findes en Mængde saa vel varme som kolde mineralske Kilder. De vigtigste Industrigrene ere Brændevinsbrænderi, Fabrikation af Sejldug, Fajence og Olje, samt Indvinding af Beg og Harpix. Hovedstad Mont de Marsan.

Landeshut, Stad i den preussiske Prov. Schlesien, ved Floden Bober og ved Riesengebirges nordlige Fod, 7 M. s. for Liegnitz. 7,000 I. Kulværker. Hørspinderi, Linnedvæveri og Blegerier.

Landesmann, Heinr., tysk Forfatter under Pseudonymen Hieronymus Lorm, f. 9 Aug. 1821 i Nikolsburg i Mähren. Hans Barndomsundervisning hemmedes af svære Sygdomme, og i sit 15de Aar blev han fuldstændig døv og næsten blind, hvortil senere er traadt en delvis Lamhed. Ikke des mindre har han med utrolig Energi vundet en grundig og omfattende Viden og udfoldet en betydelig Forfattervirksomhed. 1846, da hans første kritiske Arbejde, „Wiens poetische Schwingen und Federn“, skulde udkomme, flygtede han af Frygt for den deri directe angrebne Metternichske Censur til Berlin og vendte først efter Revolutionsdagene 1848 tilbage til Wien, hvor han forblev boende indtil 1873; siden har han levet i Dresden. L.s Hovedbetydning beror paa hans aandrige philosophiske, kritiske og literære

Essays. Som Philosoph hylder han Schopenhauer og Buddhismen; han udvikler, at Pessimismen er den eneste Livsanskuelse, der lader sig forstandsmæssig begrunde, men indrømmer Tilstedeværelsen af en medfødt „grundløs Optimisme" som en Gave af „Lykkens Muse" til enkelte udkaarne; som den mest attraaværdige Lykke priser han Tænkerens af lidenskabsløs Betragtning optagne Quietisme. Ogsaa i sine formskjønne „Gedichte" (samlet Udg. 1880) optræder han som Pessimismens Apostel. Hans Essays og Kritiker ere udkomne samlede under forskjellige Titler, som: „Philosophisch-kritische Streifzüge" (1873), „Geflügelte Stunden" (3 Bd., 1875—76), „Der Naturgenuß" (1876), „Der Abend zu Hause" (1881), „Natur und Geist" (1884) o. fl. Hans talrige Romaner og Noveller have trods interessante Enkeltheder, navnlig i den psychologiske Skildring, intet fremragende Værd.

Landeværn, den Del af den tyske Hær, som ikke hører til den staaende Hær, men som rekruteres ved det Mandskab, der har udtjent ved denne, eller som ikke ved Udskrivningen har kunnet optages i dennes Rammer. L., som oprettedes 1813 i Preussen efter Scharnhorsts Forslag, udgjorde tidligere en langt større og vigtigere Del af Preussens Krigsmagt, end det gjør efter den 1859 gjennemførte Hærordning, men har dog baade 1866 og 1870—71 ydet vigtige Tjenester og er 1867—72 bleven indført i alle til det tyske Rige hørende Stater. Østerrig og Ungarn have ogsaa L. (i Ungarn kaldte Honveds), og den franske Territorialhær og den italienske Mobilmilits svare til det tyske L. Her i Danmark var L. en i Aaret 1801 af Hærens udtjente Soldater dannet Milits, organiseret paa Papiret i Bataillоner og Regimenter. Under Kjøbenhavns Belejring 1807 vare 8 Bataillоner af L. indkaldte til Forstærkning af Garnisonerne i Kjøbenhavn og paa Kronborg; med Resten af Sjællands og Smaaøernes L., 11 Bataillоner, forsøgte den commanderende General i Sjælland, Castenskjold, at foretage en Diversion mod Belejringshæren; men uden al Øvelse, uden kyndige Officerer og yderst tarvelig udrustet blev dette Corps af L. med største Lethed splittet ad i en Træfning ved Kjøge 29 Aug. af et engelsk Corps af snarest lidt overlegen Styrke, anført af General Sir Arthur Wellesley. Kort efter, i Febr. 1808, blev L. ophævet og dets Mandskab overført til Bataillоner og Compagnier, som knyttedes til den staaende Hærs Regimenter og Corpser. I den norske Hær haves et L. af Mandskab, der har gjennemgaaet en Rekrutskole i 30 Dage eller udtjent i Infanteriets og Artilleriets Linje; det er formeret i Compagnier, der ere knyttede til tvende Vaabens Bataillоner.

Landfoged, Navnet paa Underøvrigheden paa den vestindiske Ø St. Jan. Paa Færøerne haves ogsaa en L., men denne er her fortrinsvis Oppebørselsbetjent. Det samme gjælder om Landfogedembedet paa Island, som er forbundet med Byfogedembedet i Reykjavik.

Landgilde (egtl. Landgjæld) er i Danmark Benævnelsen for den i Almindel. dels i Korn, dels i Penge fastsatte aarlige Afgift, som Fæsteren af en Bondegaard har at erlægge til Ejeren. Om dens Størrelse nogen Sinde har været fast og urokkelig, saaledes at Ejeren ikke af en ny tiltrædende Fæster kunde betinge sig saa høj en L., som han vilde, er omtvistet; men nu beror dens Størrelse i alt Fald aldeles paa Overenskomst imellem Ejeren og Fæsteren. I Norge svarer hertil Landskyld.

Landgreve, oprindel. d. s. s. Landsdommer, hvem Kejseren havde overdraget Opsigten over en Provins eller et helt Land (jvfr. Greve), var siden det 12te Aarh. Titel for dem, der beklædte de gamle Greveembeder, i Modsætning til Lensgreverne. Titlen holdt sig arvelig i det hessiske Fyrstehus; efter at være afløst i de to Hovedlinjer, den kurfyrstelige og storhertugelige, førtes den kun af den 1866 uddøde regerende Linje Hessen-Homburg (Landgrevskabet H.-H.) og føres endnu i Kurlinjen af de yngre Prinser og Hovederne for Sidelinjerne.

Landhandel, s. Landsprang.

Landhusholdningsselskabet, det kgl. danske, stiftet 1769 af et lille Antal Fædrelandsvenner, har ved Hjælp af sin Formue, der 1810 beløb sig til 50,000 Kr. og senere er stegen til henved 300,000 Kr., haft en ikke ringe Indflydelse paa det danske Landbrugs Udvikling. Hertil har det virket ved at belønne og udgive Prisskrifter og indtil 1841 i det hele ved et udstrakt Præmiesystem. Senere har Selskabet mere umiddelbart søgt at fremme Landbruget, navnlig ved sin Lærlinge-Institution, ved at uddanne Mejersker og i den nyere Tid ved Uddannelsen og Benyttelsen af Consulenter med særlig Fagdannelse. Selskabet har ogsaa virket og virker fremdeles ved Uddeling af Bøger til Sognebogsamlinger og ved Udgivelsen af Skrifter. Det fejrede 1869 sin Hundredaarsfest, i hvilken Anledning der ved frivillige Bidrag stiftedes et „Fond til Landmænds Uddannelse", til Beløb 22,000 Kr., som dog skjænkedes Selskabet med særegne Betingelser for dets Bestyrelse og Anvendelse. Selskabets aarlige Indtægter udgjøre omtr. 50,000 Kr., hvoraf Statens Tilskud 16,200 Kr. og Medlemsbidraget (à 20 Kr.) over 18,000 Kr.; dette var 1854 sunket ned til 770 Kr. Selskabet er 1872 blevet reformeret med nye Love og et udvidet Bestyrelsesraad.

Landi, Gasparo, italiensk Historiemaler, f. 1756 i Piacenza, d. 1830, uddannedes i Rom, men tilegnede sig ved Studiet af det 16de Aarh.s store Mestre en bedre, ham ejendommelig Stil, idet han søgte at forbinde Venezianernes Farvegivning med den lombardiske Skoles Clair-obscur. Skjønt hans Talent for Opfindelse ikke var rigt, regnes han dog med til Stifterne af det nyere italienske Maleri.

Landini, Taddeo, italiensk Billedhugger og Bygmester fra Firenze, d. 1594, er især bekjendt ved »Fontana delle Tartarughe« (Springvandet med Skildpadderne) i Rom, udført 1585, et af Renaissancens mest tiltrækkende Værker i sin Art.

Landkort, Tegninger, som fremstille enten hele Jordens Overflade eller større eller mindre Dele deraf. Da Jordens Overflade er kugleformet, kan et Kort aldrig i stræng Forstand

ganske tro Fremstilling, efterdi
e ikke kan udfoldes i en Plan
Dog, naar Kortet ikke omfatter
stor Del af Jordens Overflade,
t ved en hensigtsmæssig Projec-
live saa ringe, at de efter Maale-
g kunne bemærkes og saaledes i
figes ikke at være til Stede. Ved
udstrækninger, som ere Gjenstand
iske eller topographiske Kort, an-
rthographiske Projection, ved
den koniske eller Mercators.
i skulle fremstille hele Jorden i to
niglober), bruges den stereo-
Projection, som dog ogsaa godt
til mindre Dele. Disse Projec-
krevne hver paa sit Sted. Efter
ge Omfang adskiller man Plani-
emstille hele Jordfladen, delt i to
erdenskort, der fremstille den op-
fuldstændig Flade; Generalkort,
i større, og Specialkort, der om-
e Del af Jordoverfladen. Efter
e Bestemmelse adskiller man Post-
Jærnbane-, Krigskort o. fl.; efter
de alene eller fornemmelig frem-
hiske, hydrographiske, ethnogra-
stiske osv. Kort. I den nyeste
Reliefkort, som i Aftryk (f. Ex.
masse) fremstille Jordoverfladens
Fordybninger osv. — Hos Græ-
de Anaximandros 600 f. Chr. have
i med Sikkerhed lade saadanne
avise før c. 500 f. Chr. Ptole-
e Geometrien til at tegne L.,
on udførte L. til hans Geo-
e. Chr. En Copi af et romersk
r langt fra at være et L. i den
Betydning) fra det 3dje Aarh.
aldte »Tabula Peutingeriana«.
n forfattede Araberne L. Fra det
arh. har man nogle Kort navn-
iere. Af Korttegningens grad-
og Tilvejebringelsen af gode L.
jt, Haand- og Skolebrug have
af Mænd gjort sig fortjente,
er kun skulle nævnes Behaim,
). Cassini, Homann, D'Anville,
id Weiland, Stieler, Kiepert,

Gecarcinus), nogle i det varme
nde Krabber, som opholde sig
Strand eller paa fugtige Bakke-
i det indre af Landet. De bo
Jordhuller, som de forlade om
søge deres Føde, der bestaar i
erne ere ikke deres væsentligste
n Gjællehulen, hvis indre Vægge
ed Aarer, og som altsaa kan virke
Om nogle Arter berettes det,
l bestemte Tider drage i store
lle Hindringer i lige Linje til
at lægge deres Æg; efter at
aet deres Forvandling vandre
Land.
des den 1879 af Irlænderen
stiftede politiske Forening, som
t Jorden, der nu tilhører de
engelske Godsejere, igjen skal komme i de irske
Bønders Eje.

Landmaaling har til Øjemed at tilvejebringe en Opmaaling af større eller mindre Partier af Jordoverfladen. Ved L. forskaffer man sig et Billede af Terrainet parallelt med Jordens Overflade, medens Højdeforskjellighederne udmaales ved Højdemaaling (s. d. A.). L. kaldes den lavere, naar det Stykke Land, der skal opmaales, er saa lidet, at Jordens Krumning ikke kommer i Betragtning, i modsat Fald den højere. For den lavere L. er den nærmeste Opgave at tilvejebringe et Kort, d. e. en plan Figur, ligedannet med Terrainets vandrette Projection. Paa Kortet kunne da Afstande mellem to Punkter udmaales, Arealer beregnes og Projecter til Arbejder indlægges, som da fra Kortet kunne overføres til Marken. Selve Opmaalingen reducerer sig til Bestemmelse af Punkter; de rette Linjer bestemmes ved to Punkter, krumme ved flere Punkter. For at opmaale og afsætte et saadant System af Punkter, gaar man i Almindelighed frem paa den Maade, at man først maaler et System af Hovedpunkter og Hovedlinjer og derpaa binder Massen af Punkter, Detailpunkterne, til dette System. Hovedpunkterne bestemmes enten ved Vinkelmaal og kun ét Længdemaal, Triangulation, eller ved Vinkelmaal og Længdemaal i Forening, Polygonmaaling, eller ved Længdemaal alene, Linjetriangulation. Ved Triangulationen tænker man sig det valgte Antal Punkter forbundne ved Linjer, hvorved hele Terrainet deles i et Net af Trekanter. Har man da med stor Nøjagtighed maalt ēn Linje af dette Trekantsnet, kan man ved at maale Vinklerne i Trekanterne bestemme alle de øvrige Punkter. Hvor Udsigten er stærkt begrænset, vil det være vanskeligt at anvende Triangulationen, og man anvender da Polygon- ell. Omfangsmaalingen, hvor man forbinder Hovedpunkterne ved rette Linjer til et sammenhængende System af brudte Linjer, hvis indbyrdes Stilling bestemmes ved Maaling af de rette Linjers Længde og af de Vinkler, de danne med hverandre. Ved Linjetriangulationen bygges et Trekantsnet udelukkende ved Maaling af Længden af Trekanternes Sider. Til Hovedlinjerne kunne nu Detailpunkterne indmaales, idet man fra Punkter i Hovedlinjerne kan bestemme Punkter ved Vinkelmaal alene (den sjældnest anvendte Methode), ved Combination af Vinkel- og Længdemaal (hyppigst) eller ved Længdemaal alene. Ved Opmaalingen kan man enten notere Størrelsen af de maalte Længder og Vinkler og senere construere og tegne Kortet, eller man kan arbejde med Maalebordet (s. d. A.), hvorved Punkterne aflægges paa Kortet i Marken. Ved Arbejdet med Maalebordet anvendes Diopterlinealen (s. d. A.), dog hyppigst med Kikkert i Stedet for Dioptere. Ved den ovenfor omtalte Maaling af Længder anvendes til Smaamaalinger Maalebaandet, ellers Kjæden eller Staalbaandet (i Almindel. af Længde 50 Fod). Hvor overordentlig stor Nøjagtighed kræves, anvendes Maalestænger. Til middelbar Længdemaaling anvendes Distancemaaler (s. d. A.). Til Vinkelmaaling anvendes hyppigst Theodo-

liten, sjældnere og med mindre Nøjagtighed Sextant og Bonssole. Ved Detailmaalingen, hvor et Punkt ofte bestemmes ved Hjælp af Perpendiculæren fra Punktet paa en Hovedlinje, anvendes til Bestemmelsen af den rette Vinkel Vinkelspejlet, et Spejlinstrument med Spejlene stillede under en Vinkel af 45° mod hinanden. Ved den højere eller geographiske L. maa i det mindste to Hovedpunkter, i saa stor Afstand fra hinanden som muligt, være astronomisk bestemte, d. e. deres Polhøjder og Forskjellen imellem deres Længder bekjendte. Man begynder dernæst med et Net af store Trekanter, der bestemmes trigonometrisk som før; kun bliver Beregningsmaaden noget mere sammensat, da Jordens Krumning maa tages i Betragtning og Trekanterne altsaa betragtes som sphæriske. Kun ēn Linje behøver at maales; men dette maa ske med den yderste Omhu og med Stænger, hvilket er den nøjagtigste Maade. Da Stængernes Længde er afhængig af Temperaturen, maa denne tages i Betragtning, og for saa vidt Maalingen ikke kan ske horizontalt, maa Hældningen tages i Beregning. Fra disse store Trekanter gaas over til de før nævnte mindre, som behandles paa den beskrevne Maade. — Den Videnskab, som handler om L., kaldes ogsaa Geodæsi, hvorved dog nærmest forstaas den højere. Den lavere kaldes stundum praktisk Geometri. S. ogsaa Gradmaaling.

Landmandsbank, Hypothek- og Vexelbank, den danske, i Kjøbenhavn, stiftet 5 Oct. 1871 med en Aktiecapital af 6 Mill. Rd., der dog først var fuldt indbetalt 1 Juli 1875 (aabnet 2 Jan. 1872 med en indbetalt Capital af 2,4 Mill. Rd., 1 Juli 1873 udvidet til 3 Mill. Rd.) og 1885 er bleven fordoblet til 24 Mill. Kr., har til Formaal „at udvikle Crediten i Agerbrugets og de andre Erhvervsgrenes Tjeneste", i hvilket Øjemed den dels inddrager de sædvanlige Bankforretninger under sin Virksomhed, dels virker som Hypothekbank (s. d. A.), idet den giver opsigelige og uopsigelige Laan i faste Ejendomme og tilvejebringer de dertil fornødne Pengemidler ved Udstedelsen af Hypothekobligationer i bestemte, samlede Serier, fremlagte til offentlig Subskription. Banken har aabnet flere Filialer i Kjøbstæderne.

Landmandsforsamling, almindelig dansk. De 3 første afholdtes 1845—47, efter de tyske Vandreforsamlingers Mønster alene som Forhandlingsmøder; efter Krigen afholdtes de 6 næste, stadig med vexlende Mødesteder, i Forbindelse med Dyrskuer og andre Landbrugsudstillinger, i Regelen hver andet Aar, medens de 5 næstfølgende (1863—78) ere afholdte med 3 Aars Mellemrum, hvorefter der er begyndt med 5 Aars Mellemrum. Men stadig ere Møderne tiltagne i Omfang og Betydning som Middel til at udbrede nyttig Kundskab om Landbrugets og dets Hjælpemidlers Udvikling.

Landmilits, s. Milits.

Landmærker, saadanne Mærker eller Punkter paa Land i Nærheden af Søen, som paa Grund af deres høje Beliggenhed eller særegne Form let kunne skjelnes fra Søen i lange Afstande. Saadanne kunne være Kirker, Møller, Bjærge, større Træer eller lignende. De benyttes af de søfarende for at undgaa de for Sejladsen farlige Grunde eller for derved at kunne bestemme deres Plads i Nærheden af Land.

Landnámabók (d. e. Bosættelses-Bogen) er et til den middelalderlige islandske Literatur hørende Værk af højst ejendommelig Art. Indholdet er genealogisk-topographisk og giver en udførlig Redegjørelse for Islands første Bebyggelse, idet de enkelte „Landnamsmænd" (Nybyggere; nám af nema, tage) opregnes med Anførelse af deres Slægtregister, og der gjøres Rede for de Landstrækninger, hver af dem tog i Besiddelse (deres landnám). Bogen skal indeholde c. 3,000 Personnavne, 1,400 Stedsnavne. Som den oprindelige Forfatter til L. angives Are frode, men vi kjende kun Værket i senere Bearbejdelser, navnlig saaledes som det er blevet udvidet dels ved Snorre Sturlasons Brodersøn, den bekjendte Skjald og Historieskriver Sturla Thordsson, dels ved den noget yngre, c. 1300 levende Lagmand Hauk Erlendsson.

Landon, Charles Paul [langdōng], fransk Maler, Kobberstikker og Kunstforfatter, f. 1760 i Nonant, d. 1826 i Paris, var Elev af Regnault, men har størst Betydning ved sine Værker over Kunst, hvoriblandt især maa nævnes »Annales du musée et de l'école moderne des beaux arts« og »Les vies et les œuvres des peintres les plus célèbres«.

Landon, Letitia Elizabeth [lǣnnden], engelsk Digterinde, f. 1802 i Chelsea, blev paa Grund af talentfulde Ungdomsdigte optaget i Londons literære Kredse, hvilket gav det engelske Snerperi Anledning til at smedde Rygter om hende, der krænkede hende dybt. Efter sin Faders Død maatte hun ernære sig og sin Moder ved literær Virksomhed, skrev Romanen »The Improvisatrice« (1824) og en hel Del smukke melodiske Digte under Mærket L. E. L. 1838 ægtede hun Mr. Maclean, der var Gouverneur i en afrikansk Koloni, og drog derhen med ham s. A., men fandtes faa Uger efter død i sit Værelse med en Flaske Blaasyre i Haanden. Om det var et forsætligt Selvmord, er ikke blevet oplyst.

Landor, Walter Savage [lǣnn], engelsk Forfatter, f. 1775 af en rig Adelsslægt, udgav allerede som Oxforderstudent et Bind Digte 1795. Ved Udbruddet af den spanske Frihedskrig samlede han paa egen Bekostning et Troppecorps, som han selv førte til Galicien. Derefter drog L. til Frankrig og opholdt sig fra 1815 i Italien, hvor han begyndte at udarbejde sine »Imaginary Conversations of Literary Men and Statesmen« (1824—29). Af hans andre Værker kunne nævnes: Ungdomsdigtet »Gebir« (1798), som han selv oversatte paa Latin, »Imaginary Conversations of Greeks and Romans« (1853) og Digte. Mod Slutningen af sit Liv levede han atter nogle Aar i England (i Bath), men trak sig i sine sidste Aar igjen tilbage til Italien, til Egnen ved Firenze, hvor han døde 1864. Han var en selvstændig og selvbevidst Natur, lige til sin Død en ivrig Republikaner. Hans Digtning er kun lidet populær; af græsk Liv og Aand, som han bl. a. har skildret i sine »Imaginary Conversations«, var han en god Kjender. Hans Biographi er bl. a. skrevet af John Forster.

ng kaldes i Danmark Handelen paa
Modsætning til Handelen i Kjøb-
Medens L. tidligere var forbudt,
gsloven af 29 Dec. 1857 nu med
rænkninger tilladt Handel lige saa
ndet som i Kjøbstæderne. Hertil
orge **Landhandel**, der nu paa det
e er fri overalt og for alle. Jvfr.
ering.
er i Preussen den af Kongen valgte
altnings-Embedsmand for en Kreds,
Godsejer i denne.
s [langdrøsi], Stad i det franske
ved Floden Sambre, 10 M. s. ø.
3,000 J. Oljemøller. Tidligere

, Stad i den bayerske Prov. Øvre-
Floden Lech, 7 M. v. til s. for
5,000 J. Ølbryggeri, Kvæg- og
r.

an der Warthe, Stad i den preus-
Brandenburg ved Floden Warthe,
n. for Berlin. 24,000 J. Livlig
æder, Uldstoffer, Tobak og Pa-
arksteder. Storartede Planteskoler
er. Uldmarkeder og omfattende

aere, s. **Landsting**.
Sir Edwin Henry [lænnsir], engelsk
Raderer, f. 7 Marts 1802 i Lon-
t. 1873, Søn af Kobberstikkeren
52), dannede sig under Haydons
est efter ældre Mestere, især Wee-
de en høj Grad af Dygtighed i
rkunstens Arter, men især som
et han raadede over en sjælden
opfatte og gjengive Dyrelivets
ndommeligheder; hertil kommer
Skjønhed i den maleriske Be-
n har ogsaa malet al fresco ved
af Buckingham-House og selv
de, medens en Mængde af hans
gjengivne i Kobberstik og Litho-
e Kunstnere, saaledes en Række
Lewis, forestillende Hundyr med
For fine fortræffelige Hunde-
es han „Hundeverdenens Shak-
t Billedhugger modellerede han
sons Monument paa Trafalgar-
ns ældre Brødre vare ogsaa Kunst-
Thomas L. (f. 1796, d. 1880), der
er i London og bl. a. har gjort
d Stik efter ovennævntes Ma-
rles L. (f. 1798, d. 1879), der
r.
ap [lænns], Englands Sydvest-
all-Shire.
Grevinde, s. **Montez**, Lola.
ning, s. **Forvisning**.
ed ell. **Landshøjhed**, Territo-
betegner Statens Herredømme
vergivne Distrikter og Personer.
hovedstad i den bayerske Prov.
ved Floden Isar, 8 M. n. ø.
18,000 J. Fabrikation af Uld-
Lervarer og Læder; store Øl-
rn-, Kvæg- og Humlehandel.
s Bygninger fremhæves et kgl.
rtinskirken med et 468 F. højt

Taarn, Raadhuset og flere forhenværende Klostre. I Nærheden Slottet Trausnitz og Cistercienser-Nonneklostret Seligenthal, hvis Kirke indeholder talrige Gravmæler over nedrebayerske Hertuger. 1392—1505 var L. Sædet for en egen Linje af det bayerske Hus. Det 1800 fra Ingolstadt til L. forlagte Universitet blev 1826 flyttet til München.

Landshøvding, fra 1 Apr. 1873 Titel paa den øverste Embedsmand paa Island. — I Sverige er **Landshöfding** ell. „Konungens Befallningshafvande" Benævn. paa den Embedsmand, der med Undtagelse af den dømmende og militære Myndighed udøver den højeste Myndighed i hvert af de 24 Län, hvori Landet er delt, svarende til Amtmand i Danmark og Norge.

Landskabsmaleri dyrkedes maaske forholdsvis mindst i Oldtiden; dog fremgaar det af skriftlige Efterretninger og antiqvariske Fund, at det har været drevet til en ikke ringe Grad af Fuldkommenhed, skjønt man jævnlig tillige symboliserede Naturgjenstandene ved menneskelige Skikkelser m. m.; denne Fremstillingsmaade holdt sig endog ned i den christelige Tid. Nord for Alperne begyndte i Flandern Brødrene v. Eyck at udføre en landskabelig Baggrund i deres religiøse Billeder, hvorfra Overgangen dannedes til det selvstændige L., som i Nederlandene fra det 16de Aarh. fandt alvorlige Dyrkere. Ogsaa den gamle tyske Skole, Dürer og Cranach osv., fandt Behag i at have Landskaber som Baggrund til deres Figurer. Til den ældre nederlandske Skole hørte Flamlænderne Savery, Momper og Vinckebooms, medens Rubens dannede Overgangen til den senere, overordentlig dygtige Skole af Landskabsmalere, hvoraf, ikke fri for Paavirkning af der italienske og franske L., fremgik Kunstnere som Svanevelt, Both, Ruisdael, Everdingen, Brill o. fl. Samtidig dyrkedes L. i Holland som Stemningsmaleri med Farvevirkningen som Hovedsag af Kunstnere som Rembrandt, v. Goijen, Hobbema o. fl. I Italien havde i den venezianske og bolognesiske Skole uddannet sig et L., som Tizian, Giorgione, Caraccierne, Domenichino og Salvator Rosa udviklede til en høj Grad af Fuldkommenhed, medens imidlertid tre franske Kunstnere i Rom førte L. ind paa nye Spor, nemlig Poussin, Dughet og Claude Lorrain (s. **Gellée**). Det 18de Aarh. gled hen uden væsentlig Indflydelse paa L.; betydeligt Navn fik kun Gainsborough i England og J. Vernet i Frankrig, medens med vort Aarhundrede en ny Æra begyndte. Lessing o. fl. dannede en Skole af Landskabsmalere i Düsseldorf, Diday og Calame i Genf, Koekkoek og Schotel i Nederlandene, medens i Frankrig især Regnier og Lepoittevin, i England Turner have faaet Navn; noget senere forberedte Th. Rousseau og Dupré det nyere franske L., der har fundet en overvældende Kreds af talentfulde Dyrkere, hvoriblandt kunne fremhæves Huet, Corot, Breton, Millet o. fl., medens i England Constable, Callcott, Lee, Graham o. fl. fortsatte, hvad Turner havde begyndt. I Norge dyrkedes L. foruden af Dahl, der hører til en ældre Skole, af Fearnlay, i den nyere Tid især af Gude, Eckersberg, Müller o. fl., der have uddannet sig i Tyskland. Sveriges betydeligste ældre Landskabsmaler var

Fahlcrantz, til hvem Stäck, Palm o. fl. sluttede sig. I den nyere Tid har der med Bergh, Wahlberg, Walqvist o. fl. dannet sig en talrig Skole af dygtige Landskabsmalere. I Danmark vakte Pauelsen og Juel først Interessen for det danske Landskab, idet det tidligere L. havde en aldeles conventionel Charakter; men da disse ikke optraadte som egentlige Landskabsmalere, var det især dette Aarh.s Kunstnere, Dahl, Møller, Eckersberg, der brød Banen for den danske og førstnævnte tillige for det norske Landskab. Medens endnu enkelte Kunstnere mere sluttede sig til, hvad der præsteredes af L. i Udlandet, udviklede sig i Danmark en betydelig Skole af Landskabsmalere. som uden at slutte sig sammen i Henseende til Anskuelser og Maner have det til fælles, at de alle have gjort den danske Natur til Gjenstand for et omhyggeligt Studium. De forskjellige Retninger repræsenteres nærmest af Buntzen, Skovgaard, Lundbye, Rump og Kyhn, til hvem yngre Kunstnere som Kølle, La Cour, Foss, Friis, C. Petersen o. fl. have sluttet sig. I den nyeste Tid har atter Stemningsmaleriet, hvori Gjengivelsen af Formen ofres for Indtrykket, saa vel i Udlandet som i Danmark haft en Modetid, som sikkert ikke vil være uden stor Betydning for det maleriske Foredrag, medens dog Sansen for en formfuldere Gjengivelse af Landskabet allerede paa ny er vakt.

Landskat. Denne Benævnelse omfatter egentlig hele det ved Frdn. af 15 Apr. 1818 paabudte Skattebeløb, men i Regelen forstaar man derved kun Nyskatten (i Modsætn. til Gammelskatten) eller den Del af L., som svares efter nyt Hartkorn, og som nu efter Lov af 20 Juni 1850 og Lov af 26 Maj 1868 udgjør 60 Sk. (1 K. 25 Ø.) pr. Td. Ager og Engs Hartkorn og 3 Rd. 70 Sk. (7 Kr. 45 Ø.) pr. Td. Skovskyld.

Landsknegte, Benævnelse paa et fra Slutn. af det 15de til noget ind i det 17de Aarh. hyppig anvendt Fodfolk, dannet paa den Maade, at den Fyrste, der ventede Krig, overdrog en Krigsoberst ved Hverving, navnlig i Tyskland, at reise et Regiment af L., der modtog Haandpenge til derfor selv at besørge deres Udrustning og for øvrigt tjente for maanedlig Sold, saaledes at Fyrsten kunde aftakke dem, naar han ikke længer havde Brug for dem. L. vare bevæbnede med Piker, Slagsværd og Luntebøsser i noget vexlende Forhold. Ved deres Tøjlesløshed bleve de til en ødelæggende Plage, ej alene for de Lande, hvor Krigen førtes, men ogsaa for dem, hvor de ved Aftakkelsen bleve sluppne løs uden at være underkastede nogen Ave eller Krigstugt, og hvor de ofte i længere Tid holdt sig samlede i Bander i Forventning af, at en anden Fyrste, maaske den, de nylig havde kæmpet imod, kunde faa Brug for dem. Det var derfor et stort Fremskridt, da de lejede Bander af L. efterhaanden i det 17de Aarh. afløstes af de hvervede, staaende Hære. — Et Hasardspil har efter dem Navnet **Landsknegt.**

Landskrona, Stabelstad i Sverige paa Skaanes vestre Kyst. 11,263 I. (1885). Sukkerfabrik, chemisk-techniskt Fabrik, 2 Jærnstøberier m. m.; Hovedudførsel Korn og Trævarer. God og rummelig Havn med indtil 9 Met.s Dybde ved Losseбryggen. 1884 sandtes 13 Fartøjer paa 2,815 Tons (et Dampfartøj paa 584 Tons); s. A. udgjorde Toldoppebørslen 2,201,600 Kr. Ved to private Jærnbaner staar Staden i Forbindelse med Vestkystens Stæder og med Statens Jærnbaner. — L., der fik sine første Privilegier 1413 af Erik af Pommern, var fordum befæstet, men vedligeholdes fra 1870 ikke længer som Fæstning; Slottet anvendes som Straffefængsel. C. 1½ M. (11 Kilom.) ø. for L. blev den danske Hær under Christian V slaaet af Svenskerne under Carl XI 14 Juli 1677.

Landskyld, i ældre Tid i Norge d. s. s. Forpagtningsafgift (d. e. Landgilde), Lejlændingens aarlige Betaling til Jorddrotten for en bygslet Gaard eller Gaardpart; den svaredes almindelig i Naturalpræstationer efter Egnens Vilkaar (Korn, Huder, Smør, Fisk o. lign.). Da L. efter Magnus Lagabøters Reform blev Norm for Skatten paa faste Ejendomme, bevirkede dette, at man ikke gjærne forhøjede den, men hvis Jordværdien steg, tog dette igjen under andre Former (Indfæstningssum, Tredjeaarsleje o. lign.). L. blev saaledes en uforanderlig Grundafgift. Ved „løs L." forstaas den, som Jordejeren forbeholder sig ved Salg af Gaarden, og som altsaa gaar over paa den nye Ejer; Staten, Kirken og offentlige Stiftelser tilkommer der saaledes i Norge „løs L." af en Mængde Ejendomme, som før har tilhørt dem. Jvfr. **Matrikel-Skyld.**

Landslod (egtl. Landslot, af oldn. lutr, Del) kaldes i det nordenfjældske Norge den Afgift, som Fiskerne betale til Grundejeren for at turde reise Boder o. lign. paa Fiskepladsene.

Landsoverretter kaldes Domstolene i 2den Instans i Danmark, svarende til Stiftsoverretterne i Norge. Af saadanne Retter gives to, nemlig en i Kjøbenhavn (forenet med Hof- og Stadsretten) og en i Viborg, begge oprettede 1805 i Stedet for de tidligere Landsting. Allerede 1800 fik Island sin L. og 1804 de dansk-vestindiske Øer, hvor den siden 1857 beklædes af en Overdommer.

Landstad, Magnus Brostrup, norsk Gejstlig og Digter, f. i Maasø i Vestfinmarken 7 Oct. 1802; han blev 1827 theologisk Candidat, 1828 residerende Capellan til Gausdal, 1834 Sognepræst til Hviteseid (i Thelemarken) og 1839 sin Faders Eftermand i Nabosognet Silgjord. Under sit Ophold her begyndte han at samle Viser og Sange og udgav 1853 sin Samling af „Norske Folkeviser", i sit Slags den betydeligste i den norske Literatur. Fra disse Aar skriver sig ogsaa et ikke ringe Antal religiøse og andre Digte, som han lod indrykke i forskjellige Blade og Tidsskrifter, samt „Nesland Kirke", en Digtcyklus i Kæmpevisestil, der udkom 1852. Imidlertid var han 1848 bleven Sognepræst til Frederikshald og valgtes 1854 til Provst i Nedre Borgesyssel Provsti, men forflyttedes derpaa 1859 til Sandeherred ved Sandefjord. Efter Regeringens Opfordring var L. fra 1852 sysselsat med at udarbejde et Udkast til en ny Psalmebog, hvilket blev færdigt 1861; det gjennemsaas af en Commission og blev efter nogle faa Forandringer 1869 autoriseret til Brug ved den offentlige Gudstjeneste under Navn af L.s „Kirkesalmebog"; denne er efterhaanden indført i de fleste af

lenigheder. 1877 tog han af Hel-
n Afsked og boede i Christiania til
Oct. 1880, sysselsat med forskjel-
re Arbejder. I disse Aar udgav
je og Digte, mest fra gamle Dage"
„Gamle Sagn om Hjartdølerne"

g kaldtes den oprindelig baade med
og dømmende Myndighed udrustede
Folkeforsamling for hver enkelt af
vinser, hvoraf Danmark i den ældste
Fra først af existerede der vel kun
Ting, nemlig det skaanske (som
Lund), det sjællandske (ved Ring-
jydske (ved Viborg); men senere fik
ønderjylland sit eget L. (ved Urne-
n det samme blev ogsaa i Tidens
et med Fyn, Laaland-Falster og
a med Bornholm. Imidlertid havde
iden mistet hele deres lovgivende
, saa at de nu ikke længer vare
f faste Landsdommere beklædte Over-
hvilke der appelleredes fra Under-
hvis Domme igjen indankedes,
igere for Danehoffet, saaledes nu
Ting og endelig efter dettes Op-
Højesteret. I denne Skikkelse ved-
bestaa lige til 1805, da de ved
Jan. afløstes af de nu bestaaende
tter. Ved Grundloven er Benæv-
ven indført igjen, men i en ganske
ning, idet det nu er Navnet paa
ling af den danske Rigsdag. Denne
laar af 66 Medlemmer, hvoraf de
r Livstid af Kongen og de øvrige
olket ved middelbare Valg, hvor-
ltals-Valgmaaden anvendes, for et
8 Aar, saaledes at Halvparten af-
de Aar.
, Stad i bayersk Pfalz, 8 M. v.
peier. 4,000 I. Ruiner af Franz
s Borg.
ell. Isthme, et smallere Stykke
orener to bredere Landstrækninger
Vande.
sCommissioner, et særegent Slags
toriteter, hvem Afgjørelsen af visse
aal, der udfordre landøkonomiske
g ofte kræve en Undersøgelse paa
anmark er overdraget. De simple
e ere Overlandvæsenscommissionerne,
af hine afsagte Kjendelser appel-
Slags Commissioner bestaa for-
mand af nogle Landvæsenscommis-
idanne findes i ethvert Amtsraads-
t Antal, som ere fast beskikkede til
Aarrække at beklæde denne Stil-
em udnævnes nogle enkelte i hver

r. „Vætter" ere i Følge Folke-
aturlige Væsener, oprindelig dels
de. Til de gode regnedes i Old-
kaldte L. eller Landets Skyts-
en Guderne særlig Lysalferne.
mi, Landhusholdning, d. s. s. Land-
en noget videnskabelig Natur.
oldn. landaurar) kaldtes i Old-
e den Told, som betaltes af Ud-
kom for at handle. Den siges at

være indført af Harald haarfagre, som paabød L. for hver Udvandrer for at indskrænke Udvandringen. For Islændingerne bestemte Olaf d. hellige, at hver Islænding i Norge skulde betale ½ Mark Penge, men til Gjengjæld fik visse Særrettigheder. L. ophævedes ved Islands Forening med Norge 1262—64.

Lane, Edw. William [læhn], udmærket engelsk Orientalist, f. 17 Sept. 1801, var først Kobberstikker, men opgav denne Stilling og gik for sin Helbreds Skyld 1825 til Ægypten, hvor han tilbragte 3 Aar og samlede Materialer til det bekjendte Arbejde »Manners and Customs of the modern Egyptians«, der afsluttedes ved et andet Ophold i Kairo 1833—35 og udkom 1836, indeholdende den bedste Beskrivelse af det moderne borgerlige Liv i Ægypten. Herefter fulgte 1838—40 en Oversættelse af 1001 Nat, forsynet med en Mængde Noter og Oplysninger om Orientens Liv (2den Udg., Lond. 1849). 1842—49 opholdt L. sig igjen i Kairo, ledsaget af sin Søster, der har udgivet »Letters from Cairo« (1844—46); her forberedte han Grundlaget for et stort arabisk Lexikon ved en Afskrift af det største hidtil bekjendte Lexikon »Tàdj el-arus«, hvis Forfatter levede i forrige Aarh., og af et lignende ældre, »Lisàn ul-Arab«, fra det 13de Aarh. Efter sin Tilbagekomst til England 1849 anvendte L. sin øvrige Levetid paa at afslutte dette Arbejde. Ved hans Død 10 Aug. 1876 vare 5 Bind udkomne (1863—74), og to mindre Dele samledes og trykktes efter hans efterladte Papirer. Selv i denne mangelfulde Tilstand er dette Arbejde det bedste arabiske Lexikon, vi besidde.

Laneend [læhn-endt], s. Langton.

Lanfranc [langfräng], berømt Scholastiker, f. 1005 i Pavia, d. 1089 som Ærkebiskop af Canterbury, var først Jurist, men indtraadte 1042 i Klosteret Bec i Normandiet, var 1045—66 dets Prior og henledede i den Tid Opmærksomheden paa sig ved sit energiske Forsvar for Brødforvandlingslæren imod Berengar af Tours's Angreb. Som Abbed for et Kloster i Caen fra 1066 ydede han Vilhelm Erobreren saadanne Tjenester, at denne 1070 gjorde ham til Ærkebiskop i Canterbury, i hvilken Stilling han, støttet af sin Konge, vovede at hævde sin Uafhængighed over for en saa myndig Pave som Gregor VII.

Lanfranco, Giovanni, Maler og Kobberstikker, f. 1581 i Parma, d. 1647 i Rom, uddannedes i Caraccis Skole, men studerede samtidig Correggio. Han har malet en Del saa vel i Olje som al fresco til forskjellige Paladser i Rom, men hans betydeligste Værker ere hans Kuppeldekorationer, navnlig i Kirkerne St. Andrea della Valle og San Carlo di Catinari i Rom samt Jesuiterkirken i Napoli, hvilke vakte Samtidens Beundring. Han har ogsaa stukket i Kobber sammen med Badolocchi, efter Rafaels Loggier i Vaticanet.

Lanfrey, Pierre [langfrä], fransk Historieskriver, f. 26 Oct. 1828 i Chambéry, fik sin første Uddannelse i et Jesuitercollegium, men blev udvist, da han havde gjort Udkast til en Afhandling imod Ordenen. 1857 udgav L. et velskrevet Arbejde »l'Église et les philosophes du 18ème siècle« og n. A. »Essai sur la Ré-

volution française», udarbejdet med streng Kritik og rettet mod de Forfattere, som forgudede hin Tid og dens Mænd. 1860 fulgte en »Hist. polit. des Papes«, som blev sat paa det pavelige »Index« over forbudte Bøger, 1863 »Le rétablissement de la Pologne« og 1864 »Études et portraits politiques« (3dje Udg. 1874); men hans Hovedværk er »Hist. de Napoléon I« (indtil 1812, 5 Bd., 1867—75), der søger at sønderrive det Væv af Usandfærdighed og Forvanskning, hvormed Kejserdømmets Historie er bleven overspundet af blind Beundring for dets Helt. L. blotter skaanselløst hans Fejl og Uretfærdigheder og hævder med stor Strænghed, at Geniet ikke har Ret til at sætte sig ud over Moralens Love, og at Enkeltmands Enevælde aldrig kan være et Land til Baade. Skjønt afgjort Republikaner udtalte L. sig i Begyndelsen af 1871 stærkt imod Gambettas Styrelse, hvilken han betegnede som „Udygtighedens Dictatur", og som Medlem af Nationalforsamlingen forsvarede han den maadeholdne Republik, hvorhos han 1871—73 var Affending i Bern. 1875 valgtes L. til livsvarig Senator. D. 15 Nov. 1877.

Lang, Heinr., en af de mest fremragende nyrationalistiske Theologer, f. 14 Nov. 1826 i Frommen i Württemberg. Hans Fader var Præst, og selv bestemte han sig tidlig for det theologiske Studium. 1842—48 studerede han ved Universitetet i Tübingen, og hans Ophold der blev afgjørende for hans Liv. Den udmærkede negative Bibelkritiker og Kirkehistoriker F. C. Baur var den Lærer, til hvem han nærmest sluttede sig, og som hans Discipel begyndte han sin Præstegjerning. Som Præst i Wartau i Cant. St. Gallen fra 1848 vandt han sin Menigheds Kjærlighed ved den Omhu, hvormed han tog Del i dens Glæder og Sorger. 1863—71 var han Præst i Meilen ved Zürichersøen, derefter først Diakon, siden Sognepræst ved St. Peter i Zürich. 1859—71 udgav han Tidsskriftet „Zeitstimmen aus der reformirten Kirche der Schweiz" og fra 1872 i Forening med Langhans Tidsskriftet „Reform", hvorved han bidrog meget til Nyrationalismens Udbredelse; senere traadte han i Forbindelse med den nyrationalistiske „Protestantforening" i Tyskland og optraadte som Festprædikant ved dens Aarsmøder. Blandt hans Skrifter maa især mærkes „Versuch einer christl. Dogmatik" (2det Opl. 1865), „Ein Gang durch die christliche Welt" (2det Opl. 1870), „Religiöse Charaktere" (2det Opl. 1872), „Stunden der Andacht" (1862—65), „Martin Luther" (1870) og „Religiöse Reden" (2det Opl. 1876). D. 13 Jan. 1876.

Langaa, Jærnbanestation i Jylland, $1\frac{3}{4}$ M. s. v. for Randers, ved Gudenaa. Herfra udgaar den jyske Tværbane over Viborg, Skive og Struer til Holstebro.

Langbath-Ebensee, en Commune i Øvre-Østerrig ved Sydenden af Traun Søen, med 5,000 J. og betydelige Saltsyderier, hvortil Saltsoolen føres gjennem milelange Rørledninger fra de omliggende Saltværker.

Langbein, Aug. Friedr. Ernst, tysk Digter, f. 1757 i Nærheden af Dresden, d. 1835 som æsthetisk Censor i Berlin, gjorde i sin Tid stor Lykke med sine komiske Romaner („Thomas Kellerwurm" o. a.) og især med sine talrige, for største Delen skjæmtende eller let satiriserende Smaafortællinger paa Vers. Ganske vist raader han ogsaa over et vist Lune og en bestikkende Lethed i Formen, men han savner Originalitet; fra Indholdets og Tankens Side ere hans Produkter i Regelen ubetydelige; hyppig røbe de Forkjærlighed for det letfærdige. Hans „Sämtliche Gedichte" udkom 1838 i 4 Bd., hans „Sämtl. Schriften" 1845 i 16 Bd.

Langdysse, s. Dysse.

Lange (Gadus Molva, M. vulgaris), Torskeart, udmærket ved fladt, smalt Hoved, langstrakt, bagtil sammentrykt Krop, en forreste, kortere og en bageste, lang Rygfinne og lang Gatfinne samt ved at have en Skjægtraad under Hagen; oventil er den graabrun, nedenunder hvid; Finnerne have en mørk Kant, som igjen indfattes af en hvid Linje. L. skal kunne blive 7 F. lang. Den opholder sig især paa dybt Vand (2—300 Favne) og lever mere enlig end de andre Torskearter. Ved Norges Kyst forekommer ogsaa en mindre Art, Birke-L., der holder sig nærmere Land i de dybe Fjorde.

Lange, dansk Adelsslægt, af hvilken en Linje kaldte sig L., en anden Munk. **Jens Iversen L.,** Bisp i Aarhus (fra 1449), forskjønnede og udvidede Aarhus Domkirke; d. 9 Maj 1482. — **Niels L.** til Kjærgaard i Jylland, Ridder og Rigsraad, havde betydelige Forleninger i Jylland og var en rig og mægtig Mand; d. 1565. Over hans Grav i Hunderup Kirke rejste hans Enke et prægtigt, i Udlandet udført Marmormonument. Han havde en uægte Søn, **Christen L.,** som 1572 optoges i Adelsstanden (i Stedet for Faderens 3 Roser fik han kun 1 Rose i sit Vaaben). — Om **Erik L.** til Engelsholm, gift med Tyge Brahes Søster Sophie, s. Sophie Brahe.

Lange, Algot, f. 17 April 1850 i Calmar, blev Student i Upsala 1869 og tog forberedende juridisk Examen, men valgte at benytte sig af sine ualmindelige Evner som Sanger og debuterede 1872 paa den svenske Opera i Helsingfors i „Villars's Dragoner". 1877 gik han derfra til Paris, studerede et Aar ved Conservatoriet, navnlig under Obin, og blev i Nov. 1878 ansat ved Operaen i Stockholm, som han forlod 1884 for at modtage Ansættelse ved det kgl. Theater i Kjøbenhavn. 1874 havde L. studeret nogen Tid i St. Petersborg, og i Sommeren 1882 besøgte han London og atter Paris. Af hans mange Roller kunne som nogle af de vigtigste nævnes: Don Juan, Wilhelm Tell, Greven i „Figaro", Mephistopheles (baade Gounods og Boitos), Bertram i „Robert", Toreadoren i „Carmen" og Bertran de Born.

Lange, Christian Christoph Andreas, norsk Historiker, f. 13 Aug. 1810 paa Stabæk ved Christiania, blev 1833 theologisk Candidat, 1834 Lærer ved Søcadetinstitutet i Fredriksværn og 1845 Rigsarchivar, i hvilket Embede han døde 10 Maj 1861. For at samle Bidrag til Norges Historie foretog han Rejser i Norge, Sverige, Danmark, Nordtyskland, Holland og Belgien og afsluttede 13 Sept. 1851 en Convention med den danske Regerings Befuldmægtigede, i Følge hvilken en stor Del i danske Archiver beroende Archivsager, vedrørende norske Forhold, afgaves til

Rigsarchivs Samlinger først under
else ere blevne ret tilgængelige for
an lagde Planen til »Diplomatarium
«, af hvilket han i Forening med
r udgav 5 Samlinger (1851—61),
idet til Oprettelsen af det „histo-
tiftfond" til med Statsunderstøttelse
ildeskrifter til Norges Historie; han
58 Kildeskriftfondets første Bestyrer
som saadan Udgivelsen af „Norske
, 2det Bd. (1858—60) og „Norske
nter", 1ste Bd. (1861). Han har
dgivet „De norske Klostres Historie
ren" (1845—47, 2den omarbejdede
, 2den Udgave af „Jacob Kalls
' (1859) samt fra 1857 af J. E.
adte Manuskript til et norsk For-
fra 1814, som han førte frem til
aden redigerede han de 5 første
det af ham selv 1847 grundlagte
skrift for Videnskab og Literatur"
udgiver af „Norske Samlinger",
849—52).
rnst Philipp, tysk Romanforfatter
onymen Phil. Galen, f. 21 Dec.
sdam, studerede Medicin (særlig
me), var 1840—78 Læge i den
er og lever nu som pensioneret
sin Fødeby. Siden 1852 har han
over 100 Bind Romaner, af hvilke
rves de, der ere byggede paa hans
Erfaringer som Læge, som „Der
. James" (1854), „Fritz Stilling"
Einsiedler vom Abendberg" (1876).
handle Nordtysklands nyere Hi-
des forherliger han i „Andreas
56) og til Dels i „Die Tochter
ten" (1865) den slesvig-holstenske
Han besidder Opfindsomhed og Evne
rtælling og dygtig Landskabsskil-
rætter ved sin Bredde.
ederik Olaus, dansk Pædagog, f.
3 i Kjøbenhavn, blev 1833 Over-
11 Rector ved Vordingborg lærde
Docent i Pædagogik ved Univer-
Febr. 1862. Hans Skrifter ere
og pædagogiske: „Græsk Grammatik
", „Almindel. Grammatik" (Brud-
olen og Livet" (1856) o. fl. Al
ar for ham (i Modsætning til
) samme Formaal: opdragende til
se at forberede Personlighedens
else ved at udvikle Evnen til at
t tro, Omraader, som det er Dan-
ige Opgave at forsone uden Dua-
alistisk og realistisk Dannelse fuld-
hinanden, saa at lærd Skole og
er med sit Princip, er uberettiget.
net arbejder den delvise Dannelse
plitter i Stedet for at samle. —
Carl Georg L., f. 4 Dec. 1834
g, siden 1877 Lector i pathologisk
Universitetet, 1885 Professor,
gjort sig bekjendt som Specialist i
nene og ved literære Arbejder,
fremhæves: „Forelæsninger over
Pathologi", I (1871—76), „Erin-
Forelæsninger over alm. patholog.
878—83). — Dennes Broder, Ju-
lius Henrik L., f. 19 Juni 1838 i Vordingborg, blev Student 1858 og førtes gjennem philologiske Studier ind paa Kunsthistorien. Efter at have taget Magisterconferens i dette Fag 1866, blev han 1870 Docent heri ved Kunstakademiet, 1871 ved Universitetet, medens han tillige 1874—82 var Akademiets Secretær. Han er Medlem af Videnskabernes Selskab i Kjøbenhavn og af Kunstakademiet i Stockholm. Foruden strængt videnskabelige Afhandlinger, som „Om det joniske Capitæls Oprindelse", „Om en Række antike Figurer", „Den antike Malerkunsts Levninger", „Sergel og Thorvaldsen" (1886), har han tillige i Tidsskrifter meddelt en Mængde Studier, dels over nordisk, dels over fremmed, navnlig fransk Kunst i den nyere Tid, hvoraf en Del ere samlede i „Nutids-Kunst" (1873) og „Billedkunst" (1884). Han har tillige bearbejdet Lübkes Kunsthistorie med særligt Hensyn til den nordiske Kunst (1872, 2den Udg. 1881). I Anerkjendelse af hans aandsfulde Syn paa Kunsten og dens Frembringelser, hans fine Smag og ualmindelige Fremstillingsevne blev han 1886 Æresdoctor i det philos. Facultet ved Kjøbenhavns Universitet. 1885 udgav han fire Dramaer under Titel „Kunst og Politik".

Lange, Jacob, Domprovst i Lund, medens Jens Grand var Ærkebiskop, blev under dennes Strid med Erik Menved tagen til Fange tillige med Ærkebiskoppen af Kongens Broder Christoffer 1294 og henſat i haardt Fængsel paa Kallundborg Slot. Løsladt heraf tyede han til Paven i Rom, hvor han fremkom med sine Klager, og hvor han døde 19 Oct. 1297, inden Sagen var afgjort.

Lange, Johan M. C., dansk Botaniker, f. 20 Marts 1818 nær ved Fredericia, blev 1851 Bibliothekar og Conservator ved den botaniske Have, rejste 1851—53 med offentlig Understøttelse i Frankrig og Spanien, blev 1858 udnævnt til Udgiver af »Flora Danica« og s. A. til Docent ved Landbohøjskolen og fungerede fra 1856 til 1876 som Directeur for den botaniske Have i Kjøbenhavn. Foruden mange større og mindre Afhandlinger har han udgivet „Haandbog i den danske Flora" (1851, 4de Udg. siden 1886), »Pugillus plantarum imprimis Hispanicarum« (i naturh. Foren.s videnſk. Meddelelser), »Descriptio, iconibus illustrata, plantarum novarum vel minus cognitarum Hispaniæ, adjectis Pyrenaicis nonnullis« (Fasc. I—IV, 1864—66) og sammen med M. Willkomm »Prodromus floræ Hispaniæ« (3 Bd., 1861—80). Af »Flora Danica« har han udgivet Fasc. 45—51 og Suppl. 2—3, hvormed Værket er afsluttet (1883). — Hans Brodersøn, Thor N. L., f. 9 Apr. 1851 i Kjøbenhavn, blev 1869 Student fra Metropolitanskolen og tog 1874 philologisk Embedsexamen, hvorefter han siden 1875 har været ansat som Lector ved et adeligt Akademi i Moskva. Allerede i Hjemmet havde han gjort sig bemærket som en smagfuld Oversætter af Folkepoesi fra forskjellige Lande; fra Moskva har han senere udgivet disse Oversættelser, samlede og forøgede med nye, i de to Samlinger „Fra fremmede Lande" (1876) og „Nogle Folkeviser" (1878); mere almindelig Opmærksomhed vakte dog hans fortrinlige Oversættelse af H. W. Longfellows „Den gyldne Legende" (1880; 2det Opl. 1882).

I „Fra Rusland" (1882) har han samlet nogle Dagbladsskildringer af russiske Tilstande og enkelte originale Stemningsdigte af høj Rang. I »Wesnà« (d. e. Foraar; 1886) har han givet en lille udvalgt Samling af sit nye Hjemlands betydeligste yngre Prosaforfattere.

Lange, Joh. Pet., tysk Theolog, f. 1802 ved Elberfeld, studerede i Bonn, blev 1826 Præst i Wald ved Solingen, 1832 i Duisburg, 1841 Prof. i Kirkehistorie og Dogmatik i Zürich, 1854 i Bonn, hvor han 1860 tillige blev Consistorialraad. Foruden talrige Digtninge, deriblandt ogsaa religiøse Digte, har han skrevet en stor Mængde theologiske Skrifter baade over de systematiske, exegetiske og historiske Fag, men mest bekjendt blev dog hans Navn ved det af ham i Forening med en Del andre Theologer 1857—78 udgivne „Theologisch-homiletisches Bibelwerk", en udførlig Fortolkning til hele Bibelens Grundtext, forsynet med homiletiske Anvisninger. D. 9 Juli 1884. — Hans Søn, Friedrich Alb. L., f. 28 Sept. 1828, studerede Philologi i Zürich og Bonn, virkede i nogle Aar som Skolemand i Köln og derefter som Privatdocent i Bonn, senere paa ny som Skolemand i Duisburg. Ved Siden af philosophiske Studier gav han sig ogsaa af med socialpolitisk Virksomhed, dels som Avisredacteur, dels ved Udgivelsen af Folkeskrifter, og paadrog sig derved flere Presseprocesser. Efter at han havde udgivet „Die Arbeiterfrage" (1865), sit philosophiske Hovedværk „Geschichte des Materialismus" (1865) og „Mills Ansichten über die sociale Frage" (1866) forlod han Tyskland og drog, for at saa friere Grund under Fødderne, til Schweiz, hvor han først virkede som Lærer, Boghandler og ivrigt Medlem af demokratiske Foreninger, senere som philosophisk Professor i Zürich. Af den preussiske Minister Falck blev han kaldt tilbage til Tyskland som Professor i Marburg (1872), men led allerede da af den Sygdom, som 21 Nov. 1875 lagde ham i Graven. Efter hans Død udkom „Logische Studien" (1877), Begyndelsen af et ufuldendt logisk Værk. L. er en af de betydeligste Repræsentanter for Nykantianismen, Fornyelsen af den kritiske Philosophi. Ejendommelig for ham er Hævdelsen af en gjennemført mechanisk Naturforklaring samtidig med Anerkjendelsen af, at Tilværelsens aandelige Side er den fundamentale. Philosophisk Speculation opfatter han som en berettiget Digtning, ved hvilken en ideal Livsanskuelse faar sit Udtryk. I „Gesch. des Materialismus" skildrer han paa en særdeles aandsfuld og lærerig Maade Materialismens Hovedformer og Naturvidenskabens Udviklingsgang og knytter dertil en Fremstilling af sine egne Theorier. Bogen er skreven i en glimrende Form og beaandet af den varmeste Interesse for videnskabelige, ethiske og sociale Problemer. Hans nationaløkonomiske Skrifter gaa i radical Retning, uden at han dog er en dogmatisk Tilhænger af Socialismen.

Lange, Otto Vincent, f. 1797 i Jernaker ved Randsfjorden, blev Student 1814, men hindredes ved Sygdom i at tage theologisk Embedsexamen. 1823 blev han Bestyrer af Arendals Realskole, og 1834 udnævntes han til Toldkasserer smstds. Han mødte som Repræsentant for denne By og Grimstad paa samtlige Storting fra 1833 til 1854, hvor han vandt megen Anseelse, og blev sidstnævnte Aar Statsraad og Chef for Finans- og Tolddepartementet, hvilket Embede han beklædte til 1868, da han tog Afsked. Han døde 1870. Hans Fortjenester af Norges Finans- og Toldvæsen ere meget betydelige; navnlig var han virksom som Medlem af den 1839 nedsatte Commission til Revision af Toldlovgivningen og Toldtarifferne.

Lange, Thomas, f. i Kjøbenhavn 30 Nov. 1829, kom allerede i sin spæde Alder, paa Grund af Moderens Død, i Huset hos sin Morbroder, som var Præst i Ho ved Varde, og med hvem han senere flyttede til hans nye Kald i Ringkjøbingegnen. Han henlevede saaledes sin Barndom under Paavirkning af den ejendommelige vestjydske Natur, hvis Stemningsindtryk han trolig bevarede, til de i hans modne Alder kom til at give det mest originale i hans Forfatterskab dets Præg. Fra Viborg Skole dimitteredes L. 1848 og tog 1857 den theologiske Embedsexamen. I Mellemtiden debuterede han som Forfatter med et Indlæg i den kierkegaardske Strid: „Rimbrev til Defensor fidei, alias Stud. theol. Thurah". I Tidsskriftet „Nord og Syd" optoges i Aarene 1858—59 adskillige mindre Arbejder af L., raisonnerende Afhandlinger om poetiske og psychologiske Æmner, der røbede et gjærende Tankeindhold, erhvervet baade ved Læsning og ved selvstændig Reflexion, men ikke altid sejrrigt i sin Kamp for at naa frem til Klarhed i en gjennemsigtig Form. 1858 udkom en Række Skildringer under Titlen „I Ungdommen", efterfulgt 1859 af „Modepræsten, et Slags Novelle", og „Kirken med Straatag, Skildring fra Vesterhavet", 1860 af „Smaaskrifter" og 1863 af „Poetiske Naturer". Selv hvor disse Arbejder nærme sig Novellegenren, er i dem et ligesom ulegemligt Element fremherskende, som gjorde dem det vanskeligt at faa ret Hold i Læseren. Det viste sig imidlertid i de Digterværker, hvormed L. egentlig brød igjennem, at dette ulegemlige var en Frugt netop af hans ejendommelige Naturbetragtning, af den phantasifuldt betingede Reflexion, i hvilken han omsatte og gjengav Indtrykkene fra Barndomsegnen, og da de forunderlige Naturphænomener fra Vestkysten, sammenvævede med de optrædende Skikkelsers sjælelige Liv, viste sig at være skildrede bedst i deres Stemningsfylde netop ved at holdes saaledes i Anelsens Halvlys, gik det op for Læseverdenen, at et nyt Stykke af vort Folke- og Landskabsliv, om end begrænset i Omfang, var lagt ind under Digtningens Omraade af denne paa én Gang reflecteret sondrende og romantisk-følelsesfuldt samlende Forfatterpersonlighed. Det var med „Æventyrets Land, et Billede af Livet og Naturen ved Blaavandshuk", at Gjennembruddet til Publikums varige Opmærksomhed fandt Sted 1865 (3dje Opl. 1880). Senere fulgte „Aaen og Havet" (1870, 2det Opl. 1872), „Romantiske Skildringer" (1872, med den for L.s sarte Fremstillingskunst saa betegnende Skizze „De faldende Blade"), Fortællingen „De

" (1875), de ældre og nyere Stil-
Livet og Naturen" (1876), For-
„Et Symposion" (1877) og „Nyt
, „Skizzer og Eventyr" (1881),
ʒhedshistorie" (1882), „Sølvbryl-
Højgaard" (1883) og „Fortællinger"
, der ikke har benyttet sin theolo-
t til at betræde Embedsvejen, lever
n; 1883 fik han Titel af Professor.
. Jacob, en af Danmarks ypperste
ere og Samlere, f. 23 Jan. 1710
g Præstegaard i Thy, blev 1728
tog 1732 theol. Embedsexamen.
e han Fædrelandets Historie og
sit Yndlingsstudium, og ved en
rsættelse af den islandske Kristni-
ristendommens Indførelse paa Is-
: han sig Vej til Hans Grams
ken berømte Lærde tog ham i sit
Aar brugte ham som Amanuensis
l. Bibliothek. I Slutn. af 1744
t Ide i Forening med nogle Ven-
et Selskab for det danske Sprogs
stories Forbedring (stiftet 8 Jan.
Formand han blev, og som saadan
Danske Magazin" (6 Bd., 1745—
sten alt skyldes ham. Ved Grams
ev L. Gehejmearchivar, i hvilken
forblev til sin Død 16 Aug. 1775.
änische Bibliothek" (de 3 første
-39, som han udgav i Forening
ere sjællandske Biskop L. Harboe)
Magazin" udgav L. flere Skrifter
ger til Belysning af Enkeltheder
Historie. Men hvad der især har
avn udødeligt, er ved Siden af
azin", at han begyndte Udgivelsen
te Værk, der i Almindel. opkaldes
emlig den under Navnet »Scrip-
Danicarum medii ævi« bekjendte
Middelalderens Kildeskrifter til den
e, med lærde oplysende Anmærk-
af han dog kun oplevede selv at
e Bind udgivne (1772—74, Fol.;
1776—92, ere udgivne af Suhm,
af Engelstoft og Werlauff; 9de
t til de foregaaende 8 Bd., udkom
den efterlod han i Haandskrift
ngfoldige historiske Kilder og Af-
Bibliothek), og hans Navn er
store haandskrevne Diplomatarium
ivet (s. Diplomatarium).
en af de danske Øer i Østersøen,
em Store Bælt, Østersøen og
7 M. lang og indtil 1 M. bred,
; M. og 20,652 I. (1880), hvoraf
3,179. Overfladen er bakket, men
ikke sammenhængende; det højeste
F. over Havet. Jordbunden er
: meget frugtbar, leret mod S.
lettere mod V. og N. Paa Vest-
e Halvdel skære flere Nor sig
L. hører til Fyns Stift, Svend-
g omfatter Nørre og Sønder
med Rudkjøbing danne et Kreds-
t udgjør Svendborg Amts 6te
s med Valgsted i Rudkjøbing. —
Diplomer og Skrifter fra 15de
almindelig Lavind. Den hørte

til Kong Abels Fædrenegods, som derefter tilfaldt hans Slægt; en af hans Sønnesønner, Erik Langben, kaldes specielt Hertug af L. I Danmarks Opløsningsperiode under Christoffer II var Drosten Laurits Jonsen forlenet med L.; Valdemar Atterdag bragte igjen Øen tilbage under Kronen. Største Delen af L. hører under Grevskabet L., oprettet 20 Juni 1672, og det dermed forenede Stamhus Ahlefeldt (opr. 1765), hvilke gaa i Arv gjennem den første Besidder, Grev Fred. Ahlefeldts mandlige Slægt, Familien A.-Laurvigen. Grevskabets Hovedsæde er Tranekjær Slot. Til Grevskabet hører c. 2,019 Td. Hartk. og 1,688,000 Kr i Fideicommiscapitaler. L.s Bælt, s. Bælt.

Langelek, norsk, et langt og smalt Instrument med Strænge til at spille paa, et Slags Guitar.

Lange-Müller, Peter Erasmus, f. 1 Dec. 1850 paa Frederiksberg, var af Faderen, Højesteretsassessor M., bestemt til Studeringerne, men nød i Opvæxten tillige Musikundervisning af G. Matthison-Hansen. 1870 blev han Student fra Metropolitanskolen og begyndte det statsvidenskabelige Studium, men besøgte tillige et Aars Tid Musikconservatoriet, hvor Neupert var hans Lærer i Claverspil (1871—72). En fra Barndommen svag Helbred hemmede de ualmindelige Evners hurtige Udvikling, og først 1874 valgte L. Musiken og udgav som op. 1 „Fem Sange af Salomon og Sulamith". Paa denne vellykkede Debut fulgte Orchestersuiten „I Alhambra" (spillet i Concertforeningen), flere Sange og Chorsager og som op 7 den store Opera „Tove" med Text af Componisten, der opførtes første Gang paa det kgl. Theater 19 Jan. 1878 og gjorde ikke ringe Lykke. Claverstykker, Romancer, Chorværker, Symphonien „Efteraar" (spillet i Concertforen.), Musik til Theaterstykkerne „I Mester Sebalds Have", „Fulvia", „Der var engang —", Operaen „Spanske Studenter" (kgl. Theater 1883) og en til Opførelse antagen Opera „Jeanna", Digtningen af Ernst v. d. Recke, have til 1887 givet Opustallet 31. 1876 var L. et halvt Aar i Spanien, Frankrig og Schweiz, 1879 med det Anckerske Legat mest i Schweiz og 1884—85 halvandet Aar i Wien, München, Tirol og Paris. Helbredshensyn have dog været Hovedsagen ved disse Rejser.

Langen, Joh. Georg v., anset tysk Forstmand, der i forrige Aarh. levede ved Hertug Rudolphs Hof i Blankenburg og indførte en ordnet Drift af de blankenburgske Skove. 1737 indkaldtes han til Norge for at ordne og forbedre Behandlingen af de kongsbergske Skove og udfoldede her en stor Virksomhed. Ved en noget hensynsløs Optræden skaffede han sig imidlertid efterhaanden mange Fjender, hvorved hans Stilling til sidst blev saa ubehagelig, at han allerede 1742 fandt sig foranlediget til at forlade Landet og vende tilbage til Braunschweig. Senere, da den fortjente og virksomme Overjægermester Gram i Danmark havde begyndt at organisere Behandlingen af de danske Statsskove, kaldtes L. til hans Bistand 1763. Han tog ogsaa her fat med megen Kraft og tilendebragte i Løbet af c. 2 Aar samtlige nordsjællandske Skoves Opmaaling og Taxation. De ligeledes forfattede Driftsplaner vare

beregnede paa 100 Aar eller endog længere Tid, men fik langtfra saa stor Varighed. Allerede 1771 blev den langenske Forstordning ved en Cabinetsordre af Struensee sat ud af Kraft, dog saaledes, at man foreløbig skulde vedblive at arbejde efter den, indtil en ny Ordning kunde skaffes til Veje. Dette mislykkedes; men ved den afsagte Dødsdom var Interessen for den langenske Forstordning dog væsentlig svækket, saa at den kun førte en sygelig Tilværelse og efter Grams Fratrædelse 1778 synes at være stillet fuldstændig i Bero. L., som i sine sidste Aar havde været svag og aandssvækket, saa at han ikke kunde forestaa Ledelsen af Driften, var allerede død 1776; han ligger begravet i Gjentofte Kirke. De saakaldte langenske Plantager, som hidrøre fra de Culturer, der i den Tid, Forstordningen stod ved Magt, kom til Udførelse, og hvoraf spredte Rester endnu findes rundt om i de nordsjællandske Skove, vidne om den Energi og Dygtighed, hvormed der i dette korte Tidsrum er blevet arbejdet i Skoven.

Langenbeck, Conr. Joh. Mart., f. 1776 i Horneburg i Hannover, fra 1804 extraord. og fra 1814 ord. Prof. i Anatomi og Chirurgi i Göttingen og Generalchirurg for den hannoverske Hær, d. 1851, var en af sin Tids dygtigste Chirurger. — Hans Søn, **Maximil. Adolf L.**, f. 1818 i Göttingen, blev 1846 Prof. ved Universitetet smsteds., nedlagde sit Embede 1848 og flyttede 1851 til Hannover, hvor han siden har levet som praktiserende Læge; han har gjort sig bekjendt som dygtig Chirurg og Ophthalmolog. — Dennes Fætter, **Bernhard Rud. Conr. v. L.**, f. 1810 i Hannover, 1842 Prof. i Chirurgi i Kiel, 1848 kaldet i samme Egenskab til Berlin, 1866 tillige Generalstabslæge for den preussiske Hær, trak sig 1882 tilbage til Privatlivet (i Wiesbaden); han har store Fortjenester af den operative Chirurgi, navnlig Krigschirurgien, særlig af Resectionerne og de plastiske Operationer.

Langenbielau ell. **Bielau**, den største Landsby i Preussen, ligger i Prov. Schlesien, 7 M. s. s. v. for Breslau, har 13,000 J. og betydelig Industri, navnlig Linned- og Bomuldsvæveri og Roesukkerfabrikation. L. bestaar egentlig af 4 Communer og har en Længdeudstrækning af næsten 1 Mil.

Langenbrücken, Flække i Storhertugd. Baden, 3½ M. n. ø. for Carlsruhe. 1,500 J. Svovlkilder.

Langendijk, Pieter [dejk], nederlandsk Digter, f. 1683 i Harlem, var en fattig Haandværker til han, 66 Aar gammel, fik et lille Embede i sin Fødeby, hvor han døde 1756. 16 Aar gl. skrev han Lystspillet »Don Quichot of de bruiloft van Camacho«, senere de burleske Stykker: »Krelis Louwen of Alexander de Groote op het poëtenmaal« og »De Wiskunstenaars of't gevluchte juffertje«. Hans beskrivende Digte og Tragedier ere glemte; betydeligere er hans Samling »Herders-, Visschers- en Veldzangen«.

Langensalza, Stad i den preussiske Prov. Sachsen ved Floden Salza, 4 M. n. v. for Erfurt. 11,000 J. Stort Raadhus. Uld- og Bomuldsindustri, Bryggerier, Roesukkerfabrik. Svovlkilde med Badeanstalt. Her stod 27 Juni 1866 en heftig Kamp mellem den fra Hannover bortdragne Hær (20,000 Md.), med hvilken Kong Georg V fulgte, og de preussiske Fortropper (9,000 Md.); disse bleve trængte tilbage, men om Natten kom betydelige Forstærkninger til, og 28 Juni maatte den hannoverske Hær capitulere og blev opløst.

Langenschwalbach, Stad i den preussiske Prov. Hessen-Nassau, 2 M. v. til n. for Wiesbaden. 3,000 J. Mineralkilder.

Langenthal, Flække i Cant. Bern i Schweiz, 5 M. n. ø. for Bern. 4,000 J. Livlig Industri og Handel, navnlig med Emmenthalerost.

Langer, Anton, f. 1824 i Wien, d. 1879 smsteds., hører til de dygtigste og frugtbareste Wiener Folkeskribenter. Foruden talrige Folkekomedier og „Possen" til forskjellige Forstadstheatre (for en Del udgivne i „Wiener Volksbühne", 1859—64) og enkelte vellykkede Forsøg i den højere Lystspilgenre skrev han en lang Række folkelige Romaner af historisk og socialt Indhold („Die Carbonari in Wien", „Die Schweden vor Wien", „Dämon Branntwein" o. m. fl.), virkede desuden som Theaterrecensent og Feuilletonist og redigerede siden 1850 et satirisk Ugeskrift i Wiener Dialekt, „Hans Jörgel".

Langer, Carl Hermann Theodor, tysk Kobberstikker, f. 1819 i Leipzig, uddannede sig i Dresden under Steinla og har stukket dels efter tyske Kunstnere som Schnorr og Schwind, dels efter berømte gamle Mestre, som Rafael, Murillo, Giorgione o. fl., samt Landskaber efter sine egne Tegninger.

Langeroog, en af de langstrakte, flade og sandede Øer i Nordsøen ved Nordkysten af den preussiske Prov. Hannover, med henv. 200 J., der ernære sig som Fiskere.

Langesund, Ladested i Norge ved Indløbet til L.s Fjord, har nogen Udførsel af Trælast, Apatit m. v., samt Skibsfart, Fiskeri og Søbade. 1,400 J. (1885). **Langesunds Fjord**, en bred Bugt af Skagerak, der skyder sig ind mellem Bamble i Bratsberg Amt og Brunlanæs i Jarlsberg og Larviks Amt; den omslutter flere Øer og sender smallere Fjordarme ind i Landet, deriblandt Frierfjord (s. d. A.) mod Nord og Eidangerfjord mod Nordost.

Langfjældene kaldes med et fælles Navn den Del af den norske Fjældmasse, som under forskjellige Navne strækker sig fra Dovre mod S. imellem Bergens Stift i V. og Hamars, Christiania og Christianssands Stifter i Ø., og hvis vestlige Arme opfylde Bergens Stift i Form af høje, ubeboelige Fjældmarker mellem Fjordene, medens de mod Ø. danne en Række af Elve gjennemstrømmede Dale imellem Fjældryggene. Bredden af L.s ubeboelige Fjældmarker og Aase er 5—15 M. Paa L. findes store Isbræer. Middelhøjden er 4—5,000 F.; Snegrænsen indtræder ved c. 4,800 F. De nordligste og tillige højeste Dele af L. ere Jotunfjældene (s. d. A.). Sønden for disse Fjælde ligger Filefjæld, med hvilket Navn den omkringboende Almue betegner den Del af Fjældet, hvorover den nordlige Hovedvej fører paa Strøget mellem Valders og Lærdal i Sogn. Pashøjden paa denne Vej er omtrent 4,000 F. (1,240 Met.); noget lavere ligge de bekjendte Fjældstuer Nystuen og Maristuen. Derefter

dalsfjældene, hvorover Hoved-
fra Hallingdal til Sogn med en
3,600 F. (1,130 Met.), og endnu
Syd Hallingdalsfjældene
jerfjældene.
g ell. Fredagen før Paaske høj-
i den protestantiske Kirke som
or Jesu Død og regnes derfor
s største Helligdage, medens den i
hvor dens kirkelige Navn er dies
e er egentlig Helligdag, men kun
fredag. I den gamle Kirke var
paa hvilken de, som vare belagte
raarig Kirkebod, fortrinsvis bleve
ies absolutionis).
s. Mankefødder.
Carl Gotthard, tysk Architekt,
808, skrev sig fra Schlesien, hvor
n Del, navnlig i Breslau; hans
dog „Brandenburger-Thor“ i
Slags antik Stil. — Hans Søn,
L., f. 1781, d. 1869, var lige-
r, navnlig bekjendt for sine Thea-
Breslau, Berlin og Leipzig.
Steph., Cardinal og Ærkebiskop
), blev af Pave Innocens III
ng Johan uden Land, da han
Capitlet i Canterbury til at
ne Venner. L.s Udnævnelse blev
gen til den langvarige Strid
og Kongen, som endte med dennes
derlag og Grundlæggelsen af det
Charta.
i Bygningskunsten Benævnelsen
ovedel, Midterskibet med eller
, i Modsætning til Choret og
saadant findes.
test aflange Jordhøje med paral-
ifrundede Ender, i Regelen uden
nkreds, hvorved de i det ydre
Langdysserne (s. Dysse), ere i
e i Danmark; de fleste, med en
il 250 F., findes i Thy, langt
ige Jylland og paa Øerne. De
Slutningen af Stenalderen og
ren. I Norge ere L. af en lig-
yppigere; de tilhøre her for-
af Jernalderen.
Maryan [giëvitsch], polsk Fri-
5 Aug. 1827 i Posen, studerede
Prag og aftjente sin Værnepligt
Artilleri. 1860 gik L. til Pa-
ærer ved Mieroslawskis polske
siden forlagdes til Italien; han
Garibaldi paa Toget til Neapel
2 til London og Paris i Hverv
atiske Centraludvalg. I Jan.
Polakkernes Opstand i San-
e uden Held flere heftige Kampe
og blev 10 Marts Overgeneral
ten 17—19 Marts slaaet i tre
ved Zagosz og nødt til at gaa
igsk Grund. Her holdtes L. i
til Febr. 1865, drog derefter
bosatte sig i Solothurn. Se-
Tid lang i tyrkisk Tjeneste,
efter i Paris i stor Trang indtil
1881.
n staaende Axel, paa hvis øverste

Ende Løberen i en almindelig Møllekværn er befæstet.

Langland (ell. **Longland** ell. **Langley**), William [længlænnd], engelsk Digter fra det 14de Aarh., f. omtrent 1332, fik en god Opdragelse og førte et noget omvankende Liv; en Tid boede han i London, men synes at have tilbragt sine sidste Aar i Vest-England, hvor han ogsaa i yngre Dage har opholdt sig. Han døde omtr. 1400. Hans store Digt er »The Vision of William concerning Piers the Plowman«, en omfangsrig allegorisk Digtning, rig paa satiriske Angreb paa Tidens Fejl og Laster baade hos Præster, Adelsmænd og Rigmænd. Digtningen sysselsatte L. hele hans Liv, og han omarbejdede den gjentagne Gange meget betydelig. Den er skrevet i allitererende Vers og har i sin Sprogform langt mere af det gamle angelsachsiske Element end Chaucers samtidige Poesi.

Langlès, L. Matthieu [langglähs], fransk Orientalist, f. 1763, studerede de orientalske Sprog ved Collège de France og udgav »l'Alphabet mandchou« samt »Instituts militaires et politiques de Tamerlan«, overs. fra Persisk (1787), »Contes, fables et sentences, tirés de différents auteurs arabes et persans« (1788) m. m. Han døde 1828. Man har bl. a. af L. en Udgave af et Stykke af 1001 Nat: »Les voyages de Sindbad, le marin et la ruse des femmes« (1814) og af Amiots »Dictionnaire mandchou-français«.

Langley, William [længli], s. **Langland**.

Langlois, Amédée Jérôme [langgloā], fransk Politiker, f. 1819, var 1841—48 Søofficer og derefter Medarbejder ved Proudhons Blad; han stillede sig 1849 forgjæves til Valg som Socialist og blev efter Oprøret i Paris s. A. dømt til Deportation. 1865 var L. hos Proudhon i hans sidste Levedage og vaagede siden over Udgivelsen af hans Værker; han deltog 1869 i den internationale Arbejdercongres i Basel og blev i Sept. 1870 Bataillonschef i Nationalgarden, udmærkede sig under Paris's Belejring og blev Oberstlieutenant. L. valgtes 1876 til Deputeretkammeret (indt. 1885) og var i flere Aar Medlem af Finansudvalget og dettes Ordfører for Hærudgifterne.

Langnau, Flække i Cant. Bern i Schweiz, 3 M. ø. for Bern i Emmendalen. 7,000 I. Linned-, Bomulds- og Uldindustri; betydelig Tilberedning af Emmenthalerost. L. anses for en af de rigeste Communer i Schweiz. 1849 er her oprejst et Mindesmærke for de i Sonderbundskrigen faldne af den bernske Hærafdeling.

Langobarder (maaske af barda, parta, Stridsøxe; efter Sagnet skal L. betyde „langskjæggede“ og Navnet være givet dem af Odin), et krigersk, germansk Folkeslag af Svevernes Stamme, som paa Christi Tid boede ved Nedreelben i det lüneburgske (Bardowieck). Efter senere Sagn, som først findes optegnede i 7de Aarh. og senere fra Italien naaede til Danmark, hvor de optoges og omarbejdedes af Saxo, skulle L. have boet i »Scadanauia« (Skaane); da en stor Misvæxt og Hungersnød indtraf i Landet, blev der gjort det Forslag paa Tinget at dræbe alle gamle Folk, for at der kunde blive Forraad nok for dem, der

vare vaabenføre og dyrkede Jorden; men en anset Kvinde Gambara (hos Saxo Gambaruc) forestillede sine Landsmænd, at det var naturligere og menneskeligere, at nogle af de unge og stærke drog ud for at opsøge sig andre Bopæle, og da hendes Forslag vandt Bifald, blev det ved Lodkastning bestemt, hvem der skulde forlade deres Fædreland; i Spidsen for de bortdragende stod Gambaras Sønner Ajo og Ibor (hos Saxo Aage og Ebbe; Sagnet er behandlet af Oehlenschläger i hans Syngespil „Langbarderne"). Tacitus og Vellejus omtale L. som en af Germanernes mest krigerske Stammer. Fra det 2det Aarh. e. Chr. forsvinder deres Navn, indtil man i Slutn. af det 5te Aarh. finder dem bosatte som et halvt christnet ariansk Folk i den nordlige Del af Pannonien. De omstyrtede her 512 Herulernes og 566 Gepidernes Rige og gjorde sig til Herrer over hele Pannonien, indtil de 568 under deres tapre Anfører Alboin (s. d. A.) gik over Alperne og bemægtigede sig Norditalien, som efter dem fik Navnet Lombardi, hvorpaa Pavia blev L.s Sæde. Deres Herredømme strakte sig end videre over Ligurien, Toscana og de syditalienske Hertugdømmer Benevent og Spoleto. Efter den anden Konge Klephs Død 575 regerede i 9 Aar 36 Hertuger, der hver bestyrede sit District, indtil de valgte Klephs Søn Authari til Konge (584—90); han indførte en ordnet Retsforfatning, søgte at forene Landets gamle romerske Befolkning med sit Folk under fælles Love og lod Stæderne i alt væsentligt beholde deres gamle Selvstændighed. Hans Enke, den bayerske Prinsesse Theodelinda, ægtede Hertug Agilulf (s. d. A.) af Turin, som herved besteg Tronen; hun var Pave Gregor d. store ivrig hengiven, og fra hendes Tid gjorde Katholicismen raske Fremskridt hos L. Theodelinda blev fulgt af Ariovald og Rothari, der efter hinanden vare gifte med hendes Datter; den sidstes Regering er mærkelig ved den langobardiske Folkeret, der udstedtes i det latinske Sprog under Titlen »Edictum« 22 Nov. 643, under senere Konger revideredes og fuldstændiggjordes og siden længe efter det langobardiske Riges Undergang blev Grundlaget for det opvaagnende Retsstudium i Middelalderen. Med Rotharis Efterfølger Aribert, Theodelindas Brodersøn af de bayerske Agilolfingers Stamme, begynder Rækken af de katholske Konger. Med Afbrydelse i Tidsrummet 662—71, i hvilket Usurpatoren Grimoald, Hertug af Benevent, havde opkastet sig til Konge, holdt Theodelindas Slægt sig paa Tronen til 702; dog kunde Riget hverken indadtil opnaa nogen fast Enhed og Styrke eller udadtil udvide sig synderlig paa Grund af Partikampe og Oprør af Hertugerne, der fra at være Statholdere gjorde sig saa godt som uafhængige af Kongerne, og af hvilke de mægtigste vare Hertugerne af Salerno og Benevent. Efter en 10aarig Periode, fuld af Rystelser, hævede Liutprand (713—44) L.s Rige til dets højeste Magt; han erobrede en stor Del af Exarchatet og holdt med Kraft og Klogskab Riget samlet. Men Pavernes Politik bevirkede snart ved fremmed, navnlig frankisk Hjælp dets Undergang. Liutprands anden Efterfølger Aistulf (749—56) optog hans Plan til Italiens Erobring, men blev af den frankiske Konge Pipin d. lille nødt til at afstaa det erobrede Exarchat, som Pipin skjænkede til Paven. Aistulfs Efterfølger Desiderius (756—74) kom snart i fjendtligt Forhold til Paverne Stephan III og Hadrian I, hvilken sidste, da Langobarderkongen rykkede frem mod Rom, kaldte Carl d. store, som nylig havde forstødt Desiderius's Datter, til Hjælp; denne gik med en Hær over Alperne, indtog Pavia, satte Desiderius i Kloster og gjorde saaledes i Maj 774 Ende paa det langobardiske Rige, som havde bestaaet i 206 Aar og nu blev indlemmet i det frankiske Monarchi, men som ellers beholdt sin gamle Forfatning. Et Opstandsforsøg af nogle l. Hertuger 776 havde Ophævelsen af Forfatningen og Indførelsen af det frankiske Bestyrelsessystem til Følge, saa at de urolige Hertuger afløstes af Grever som Statholdere. Dog overlevede i mere end 200 Aar de l. Fyrstendømmer i Syditalien, Benevent, Capua og Salerno, det nordlige Kongerige. L. smeltede snart sammen med de øvrige Indbyggere til et romansk Folk, og i det 10de Aarh. var deres germanske Sprog aldeles forsvundet. Af en Literatur i L.s Modersmaal er der intet Spor; selv Folkesagnene forplantedes i det latinske Sprog. L.s Historie er skrevet af Paul Warnefrid. De l. Konger kronedes med Jærnkronen (s. d. A.).

Langrand-Dumonceau, André [langgrang-dymongsō], belgisk Finansmand, f. 1823, var ansat ved en Bank og fattede 1852 den Plan at gjøre Capitalen „christelig", d. v. s. at lade den tjene kirkelige Formaal. Med Præsteskabets Hjælp grundlagde han en Bank i Brüssel med gejstlige Agenter rundt om i Landet, stiftede efterhaanden 24 Aktieselskaber og fik store Capitaler samlede, hvormed han gjorde alle Haande omfattende Forretninger. Han udnævntes af Paven til romersk Greve til Løn for de Tjenester, han havde ydet Kirkens Sag; men 1870 gik Banken fallit efter store Svindlerier. Efter 8 Aars Undersøgelser blev L. 1879 dømt til 15 Aars Fængsel for bedragerisk Fallit, men han havde da for længe siden unddraget sig Straffen ved Flugt til Nordamerika.

Langres [langr], stærkt befæstet Stad i det franske Dep. Øvre-Marne paa L.-Plateauet, 1,330 F. over Havet, 4 M. s. til ø. for Chaumont. 7,000 I. Bispesæde, smuk Kathedralkirke. Møllestensbrud i Omegnen. Diderots Fødeby.

Langside [længsajd], Landsby i Skotland ved Glasgow, hvor Marie Stuarts Tropper 13 Maj 1568 bleve aldeles slagne af de skotske Insurgenter, hvilket Nederlag havde Dronningens Flugt til England til Følge.

Langsynethed, Presbyopi, en Synsanomali, der bestaar i, at Gjenstande, som ligge i en vis Nærhed af Øjet, ikke kunne ses. L. beror paa en Formindskelse af Øjets Accommodationsevne, sædvanlig fremkaldt af med Alderen følgende Forandringer i Linsen, hvorved den bliver fastere og derfor ikke saa let forandrer Form. L. maa ikke forvexles med Hypermetropi.

Langsø er Navnet paa flere Indsøer i Nørre-Jylland, saaledes en af Himmelbjærgsøerne tæt

›rg, gjennemstrømmet af Gudenaa.
s. v. for Ry og Tjele L. s. v.
egge med Afløb til Gudenaa.
sædvanlig kaldt Piz-Languard, et
høit Bjærg i Berninagruppen i
bünden i Schweiz, ¼ M. ø. for
Bjærgets Top er forholdsvis let
g frembyder en overraskende vid
. og S. V., hvor man ved helt
ı opdage det 20 M. fjærne Fin-
| Jungfrau og det 24 M. fjærne

[langgedökj, en af Frankrigs gamle
›oraf er dannet Dep. Øvre-Ga-
, Aude, Hérault, Gard, Lozère,
vre-Loire. Provinsen, der er rig
:ſtvine), havde sit Navn af det
›vençalske) Sprog Langue d'oc (s.
und. Frankrig). L.-Kanalen ell.
ı (Canal du midi), en 30 M.
Sydfrankrig, som forbinder Flo-
og saaledes Atlanterhavet med
anlagt 1666—80.
ell. languido, it., smægtende,
ıgsbetegnelse.
Hub. [langgæ], aandrig politisk
1518 i Viteaux i Bourgogne.
: i Leipzig, Padua og Bologna
549 i Wittenberg Venskab med
som først endte med dennes Død
-57 foretog han udstrakte Reiser
Danmark, Sverige, Finland og
ıstav Vasa opfordrede ham 1554
ı Expedition for at finde Nord-
ıen han afslog det. 1559 traadte
ıen af Sachsens Tjeneste og be-
dennes Gesandt under Bartho-
i Paris, hvor han reddede flere
:s Liv, men til sidst maatte skjule
gaa Døden. Han tilbragte sine
ıderlandene og døde i Antwerpen
est bekjendte Værk er »Vindiciæ
›s, s. de principis in populum,
principem legitima potestate«
ıa fransk 1581), hvori han under
us Brutus" i Hovedsagen frem-
elser om Fyrsternes og Folkenes
tigheder og Forpligtelser, som
ıd for den nyere Tids liberale
atsret og Politik. I hans Breve
iticæ et historicæ ad Philip. Syd-
1633 i Frankfurt, og »Epistolæ
nerarium«, udg. 1646 i Gro-
talrige Oplysninger til Dan-
Historie.
ılinurus), Slægt af langhalede
et ydre minder om Hummeren,
sig fra denne ved sine lange og
ı (af 2det Par) og ved at ingen
r Ben have Kløsaxe, men alle
mpelt, kloformet Led. L. fore-
ıarmere Have, f. Ex. i Middel-
Arter blive meget store (1½ Fod
d.s Vægt) og skattes som Spise.
meget afvigende Stilkelse (s.

danske Smaaøer: en i Ulvsund
ı (hører til Kallehave Sogn), en
d og en ved Fyns Nordkyst v.

for Halvøen Hindsholm, hvormed den ved Ind-
dæmning er sat i Forbindelse.

Langøre, Havn paa Øen Samsø, paa Nord-
siden af Staunsfjord, med 10 til 12 F.s Dybde.

Lanista, Gladiatorlærer, s. Gladiatorer.

Lanjuinais, Jean Den. Greve [langschyinä],
fransk Politiker, f. 12 Marts 1753, blev 1771
Sagfører og 1775 Professor i Kirkeret ved
Akademiet i Rennes; optraadte allerede 1779
i Bretagnes Stænder med et politisk Reform-
program og var 1789 Medlem af Rigsstæn-
derne; han tog fremragende Del i Edsfæstelsen
i Boldhuset og var en af Grundlæggerne af
Club Breton, den senere Jakobinerklub. I
Conventet kæmpede L. med stort Mod imod
Revolutionens Udskejelser, krævede en ordnet
Retsforfølgning i Sagen mod Ludvig XVI og
støttede Girondinerne, ja vovede endog 2 Juni
1793 at angribe Jakobinerne og at advare imod
det kommende Rædselsregimente. L. blev der-
efter sat under Bevogtning, men flygtede til
sin Hjemstavn, hvor han i 18 Maaneder holdtes
skjult af sin Hustru og en Tjenestepige. I
Marts 1795 indtog L. paa ny sin Plads i
Conventet og var Talsmand for Maadehold
og Retfærdighed. Han blev derfor ogsaa valgt
i 73 Departementer til de ældres Raad (indtil
1797), blev 1800 Medlem af Senatet og, skjønt
han havde modsat sig saa vel det livsvarige
Consulat som Kejserdømmet, 1808 udnævnt til
Greve. Under Napoleons Regering hengav L.
sig mest til videnskabelige Arbejder; han virkede
1814 for hans Afsættelse og blev Pair, var i
de 100 Dage Formand for Deputeretkammeret
og støttede Forslaget om hans fornyede Af-
sættelse, hvorhos han i de følgende Aar som
Pair kæmpede imod Reactionen lige saa ufor-
trødent som tidligere imod Omvæltningen. D.
13 Jan. 1837. — Hans Søn, Victor A., Vi-
comte L., f. 1802, var 1838—48 Medlem af
Deputeretkammeret og hørte til den dynastiske
Opposition, som krævede en Valgreform; han
sluttede sig oprigtig til Republiken og var Juni
—Oct. 1849 Handels- og Agerbrugsminister.
1851 gjorde han Indsigelse imod Statscoupet
og hørte siden 1863 til Oppositionen i den
lovgivende Forsamling. D. 1869.

Lanner, Jos. Franz Carl, f. 1801 i Wien,
d. 1843 i Oberdöbling ved Wien, fortjener at
nævnes først blandt den nyere Tids Danse-
componister. Ikke alene ere hans Danse fulde
af melodisk Ynde og sprudlende Liv og ofte
ejendommelige i harmonisk og rhythmisk Hen-
seende, men L. er tillige Opfinderen af den
nu brugelige, udvidede Valsform (Wiener-
valsen). I Spidsen for det af ham dannede
Orchester var han i en Aarrække Wienernes
erklærede Yndling. L. havde tjent sig en stor
Formue og var bleven udnævnt til Capel-
mester for et Borgerregiment og til Æres-
borger af Staden Wien, da han blev bortrevet
ved en pludselig Død. Over 20,000 Mennesker
fulgte ham til Jorden.

Lannes, Jean [lann], Hertug af Montebello,
fransk Marschal, f. 11 Apr. 1769, var Farver,
da han 1792 indtraadte i Hæren, og svang sig
saa hurtig op, at han 1795 var Oberst. 1796
udmærkede L. sig bl. a. ved Lodi og Arcole; han
fulgte med Bonaparte til Ægypten, hvor han

særlig medvirkede til Abukirs Indtagelse, og vendte 1799 med ham tilbage til Frankrig, hvor han ydede vigtige Tjenester ved Statscoupet 18 Brumaire. L. blev nu Chef for Consulargarden, førte 1800 Fortroppen paa Toget over St. Bernhard, sejrede ved Montebello og deltog i Slaget ved Marengo, hvorefter han en kort Tid var Afsending i Lissabon. 1804 blev L. Marschal og fik Hertugtitel; han førte 1805 Hærens højre Fløj ved Austerlitz og slog 1806 Preussernes Fortrop under Prins Louis Ferdinand ved Saalfeld, blev haardt saaret ved Pultusk s. A. og udmærkede sig paa ny ved Friedland 1807 og i Spanien, hvor han indtog Zaragoza 1808. 13 Maj 1809 rykkede L. i Spidsen for Hæren ind i Wien, men i Slaget ved Aspern borttog en Kanonkugle begge hans Ben, og han døde 9 Dage efter, 31 Maj. For hans glimrende Tapperhed har man givet ham Navne som „den franske Hærs Ajax“ og „den moderne Roland“. — Hans ældste Søn, Napoléon A. L., Hertug af Montebello, f. 1801, blev 1815 Pair, men indtog først 1830 sit Sæde; han var oprindelig Legitimist, men sluttede sig 1833 til Julikongedømmet og gik i diplomatisk Hverv til Norden, blev 1836 Afsending i Schweiz og tiltvang sig Udvisning af de politiske Flygtninge, men havde nær fremkaldt et Brud ved sin hovmodige Optræden i Anledning af Prins Louis Napoleons Ophold. I Apr. 1839 blev han Udenrigsminister, dog kun for 6 Uger, derefter Afsending i Neapel, indtil han 1847 blev Marineminister. I Nationalforsamlingen 1849—51 hørte L. til Højre, trak sig efter Statscoupet tilbage til Privatlivet, men modtog 1858 Posten som Afsending i Rusland indtil 1864 og var derefter Senator; d. 1874. — Den yngre Broder, Gust. Olivier L., Greve Montebello, f. 1804, indtraadte 1830 i et Rytterregiment, udmærkede sig i Algérien og blev 1848 Oberst, samt 1849 Adjudant hos Prins-Præsidenten. 1855 blev han Divisionsgeneral; han førte 1862—66 Commandoen over det franske Corps i Rom, blev 1867 Senator og døde 1875.

Lannion [lanniong], Stad i det franske Dep. Côtes du Nord, 8 M. v. n. v. for St. Brieuc, i Nærheden af Kanalen. 6,000 I. Havn og livlig Handel.

Lansberg, egtl. Lansbergh, Philips van, hollandsk Astronom, f. 1561 i Goes i Zeeland, hvor han senere blev Læge og Præst, d. 1632 som Privatmand i Middelburg. Hans »Progymnasmata astronomiæ restitutæ« (1629) blev oversat paa flere Sprog. Han blev indviklet i mange Stridigheder. Imod Keplers Rudolphinske Tavler fremkom han med »Tabulæ motuum cælestium perpetuæ« (1632), der vare mindre gode end hine, men dog bevirkede, at Horrox og Crabtree iagttog den af hine ikke forudsagte Venuspassage 1639. Hans »Opera omnia« udkom 1663.

Lansdowne, William Petty, Marquis af [lænnsdovn], engelsk Statsmand, f. 2 Maj 1737, arvede 1761 sin Faders Peersværdighed som Jarl Shelburne og viste sig snart som en dygtig Taler. Han understøttede Fredslutningen 1763 og var en kort Tid Præsident for Handelsraadet, modsatte sig med Kraft Beskatningen af de nordamerikanske Kolonier og var 1766—68 under Lord Chatham Statssecretær for Kolonierne. Ogsaa bekæmpede han de følgende Ministeriers Politik med stor Dygtighed, indtil han 1782 selv blev Udenrigsminister og kunde slutte Fred. Efter Lord Rockinghams Død s. A. overtog han Forsædet i Ministeriet, men fortrængtes i Febr. 1783. Han hjalp Pitt at fortrænge Coalitionsministeriet, men blev ikke selv Minister. 1784 blev han ophøjet til Marquis L.; han trak sig tilbage til sine Godser og tog kun sjælden Del i Overhusets Forhandlinger som Medlem af Oppositionen. — Hans Søn, Henry Petty, Marquis af L., f. 2 Juli 1780, valgtes 1802 i Calne til Underhuset, hvor han hørte til den liberale Opposition, og blev 1806—7 Skatkammerkansler under Fox. 1809 blev han ved sin ældre Broders Død Peer og førte nu i en Snes Aar med stor Dygtighed Oppositionen mod Toryregeringen og Forsvaret for frisindede Reformer, især Negrenes Frigivelse og Katholikernes Ligestilling. 1827 blev L. Indenrigsminister under Canning og gjennemførte vigtige Formildelser af Straffelovene, var derefter en kort Tid Udenrigsminister og 1830—34, 1835—41 og 1846—51 under de liberale Ministerier Præsident for Geheimeraadet og Regeringens Ordfører i Overhuset. 1853—58 var han Minister uden Portefeuille. D. 31 Jan. 1863. — Hans Søn, H. Th. Petty, f. 1816, sad 1837—56 i Underhuset som Lord Shelburne, blev derefter Peer som Lord Wycombe og 1863 Marquis L.; han døde 1866. — Dennes ældste Søn, H. Ch. Keith, Marquis af L., f. 1845, var 1872—74 Understatssecretær for Hæren og 1880—82 for Indien. L. udtraadte af Misnøje med den irske Landbolov, men overtog 1883 Posten som Vicekonge i Canada. — Om den yngre Broder, Edm. Fitzmaurice, s. d. A.

Lanse, det til Rytteriets Brug bestemte lange Spyd, bestaaende af en Træstage og en til denne ved lange Skinner befæstet Od eller Klinge, ofte prydet med et lille Flag. L. var i det mindste fra Midten af det 12te til efter Midten af det 16de Aarh. det jærnklædte Rytteris vigtigste Vaaben og er efter Begyndelsen af dette Aarh. i mange Hære bleven gjenoptaget som Vaaben for en Del af Rytteriet, de saakaldte Lansenérer ell. Ulaner. Middelalderens Rytterlanse havde sædvanlig en meget tyk Stage med et Indsnit og ofte med et lille rundt Jærnskjold til Beskyttelse for Haanden; den var saa tung, at den ikke lod sig føre løst under Armen, men maatte hvile paa en fra Harniskens Brystplade fremstaaende Hage eller Krog, „Resten“. Især til Turnering brugtes meget svare, indtil 60 Pd. tunge L., enten med skarp Od eller med en saakaldt „Kronike“ (d. e. lille Krone), der ikke kunde trænge ind, men alene bibringe det Stød, hvorved Modstanderen skulde kastes af Sadlen.

Lansing, den politiske Hovedstad i Staten Michigan i Nordamerika, ligger inde i Landet, 17 M. v. n. v. for Detroit. 8,000 I. Frugtbar, skov- og kulrig Omegn.

Lans-le-Bourg [lang lø buhr], Flække i det franske Dep. Savoien, ved Foden af Mont Cenis, 11 M. ø. s. ø. for Chambéry. 2,000 I. Her

n af Napoleon I anlagte Vej over
s, der nu er afløst af en Jernbane
ærget.
et i ældre Tid meget yndet Kort-
ns Femkort, der spilledes af 3 eller
den, der fik 5 Kort af samme
e L. og vandt. Det vigtigste Kort
iphilius (jvfr. Udtrykket „en Lyk-
ilius").
f. Laterne.
et meget sjældent Metal, som blev
Mosander 1839 i det Cerinmilte,
l da havde holdt for homogent.
et (gr. λανθάνειν, være skjult).
, Stad i den chinesiske Prov. Schensi
af den chinesiske Mur, 150 M. v.
ng. Betydelig Handel med Mon-

, Stad i Latium, s. ø. for Rom,
t appiske Vej, havde et berømt
Juno Sospita.
iovanni, italiensk Statsmand, f.
iale i Piemont, blev Læge i sin
men var 1845 Medlem af det li-
s Forening „Landhusholdnings-
valgtes 1848 til det sardinske De-
r, hvor han hørte til det maade-
re. Senere sluttede L. sig til
lev 31 Maj 1855 Undervisnings-
58 Finansminister indtil Cavours
li n. A. 1860 valgtes L. til For-
neret, og i Sept. 1864 blev han
nister og gjennemførte Regerin-
g til Firenze, men udtraadte i
3 Sept. 1867 valgtes L. paa ny
men nedlagde snart denne Post,
enig med Ministeriet Menabreas
og førte siden Oppositionen imod
n i Nov. 1869 gjenvalgtes til
' Ministeriet af, og L. blev selv
enrigsminister. Det faldt i hans
ide Italiens Enhed ved Roms
g at foretage en ny Flytning af
r, samt at gjennemføre „Sa-
g de romerske Klostres Indbra-
ort efter at det sidste var sket,
nni 1873. D. 9 Marts 1882.
rco, italiensk Forfatter, f. 1830.
t sig til den saakaldte „romerske"
mod „Verismen", saa vel i sine
voraf de mest bekjendte ere »Al-
og »La Rupe degli amanti«, som
ke Afhandling »Della decadenza

f. Canariske Øer.
i, italiensk Archæolog, f. 1732 i
lmo ved Macerata, d. 1810 som
Accademia della Crusca i Fi-
Jesuit, som især har Betydning
ien ved sit Værk »Storia pittorica
Opl. 1815). Blandt hans andre
aggio di lingua etrusca« (1789)
Hans »Opere postume« udgav

ke i Norditalien, 4 M. n. v. for
den Stura. 6,000 J. Mærkelig

Konge i Theben, Søn af Eteokles.
Regering foretog Epigonerne (s.

d. A.) deres Tog mod Theben. L. nedlagde Adrastos's Søn Ægialeus, men blev selv fældet af Alkmæon.

Laodikea, flere Stæder i Asien i Oldtiden, opkaldte efter Seleukos I.s Moder Laodike. 1) I L. i Phrygien ved Lykos blev der i den apostoliske Tid grundlagt en christelig Menighed, til hvilken Paulus, som det fremgaar af Kol. 4, 16, skrev et Brev, som maa være gaaet til Grunde, hvis det da ikke, som mange nyere Theologer antage, er identisk med Ephesebrevet. Den sidste af de 7 Menighedsskrivelser i Joh. Aab. (III, 14—22) er rettet til denne Menighed. Senere blev Byen bekjendt ved Kirkeforsamlingerne 363 og 476. Paa den første blev der vedtaget vigtige Bestemmelser angaaende det nye og det gamle Test.s Kanon; den sidste blev afholdt mod Eutyches's Tilhængere. Ved Flækken Eski-Hissar findes storartede Ruiner af Theatre og Templer i den fordum berømte Stad. 2) To Stæder i Syrien, L. ad Libanum i Cølesyrien og L. ad Mare ved Middelhavet, nu Ladikieh (s. d. A.).

Laokoon, Søn af Antenor, var den thymbræiske Apollons og Posidons Præst i Troja. Han advarede forgjæves sine Landsmænd mod den Træhest, ved hvilken det lykkedes Grækerne at indtage Troja, ja kastede endog sin Lanse imod den; men netop som han var i Færd med at bringe Posidon et Offer, blev han angrebet af to Slanger, der over Havet kom fra Tenedos; de omslyngede ham og hans to Sønner og kvalte dem. Dette efterhomeriske, af de græske Digtere ofte benyttede Sagn har faaet særlig Betydning for os ved et Sculpturværk, som 1506 blev fundet i Rom; denne saakaldte **Laokoonsgruppe** er et Værk af Billedhuggerne Agesandros, Polydoros og Athenodoros fra Rhodos. Jvfr. Lessing.

Laomedon, Konge i Troja, Søn af Ilos og Euridike; under hans Regering byggede Apollon og Posidon Mure om Troja. Da L. forholdt dem den betingede Løn, hævnede de to Guder sig ved at hjemsøge Landet med Pest og ved at sende et Søuhyre, til hvilket L.s Datter Hesione skulde gives til Pris. Hun blev reddet af Herakles; men ogsaa mod ham brød L. sit Ord, hvorpaa Herakles angreb Troja, ved hvilken Lejlighed L. og hans Sønner med Undtagelse af Podarkes omkom. S. Hesione.

Laon [lang], Hovedstad i det franske Dep. Aisne, 16 M. n. ø. for Paris. 10,000 J. Kathedralkirke fra det 12te Aarh. Lærreds- og Strømpevæverier. Slag 9—10 Marts 1814, hvor Blücher sejrede over Franskmændene. 9 Sept. 1870 overgav L. sig til Tyskerne uden Kamp.

Laos eller rettere **Lao**, de med Siameserne nærbeslægtede Folk mellem Floderne Me-khong og Saluen, n. for Riget Siam, op imod China. De deles i de hvide L. (Lao-pung-kah) og de sorte L. (Lao-pung-dam). De staa under Høvdinger, der betale Tribut til Siam.

Lao-tse, chinesisk Philosoph og Religionsstifter, ældre Samtidig af Kung-fu-tse, der efter at have besøgt ham skal have sagt: „Jeg kommer fra L. og er stum af Forbavselse over denne Mands Iderigdom og Tankeflugt". Dog vare de Modsætninger, thi medens Kung-fu-tse grunder Menneskets Lykke paa denne Verden, lærer L.,

at man ikke maa fortabe sig i Verden, men skal drage sig tilbage i sig selv og ved at stræbe efter Hjertets Renhed, Aandens Ro og Herredømme over Lidenskaberne bevare Guddommen i sit Indre og derved naa den sande Lykke. L. fordømte Dødsstraffen. Hans Lære er nedlagt i „Tao-te-king", sidst oversat af R. Plänckner 1870.

Laparotomi, Bugsnit, s. Bug.

La Paz, 1) Hovedstad i Staten Nedre-Californien i Mexico, ved den californiske Bugt. 4,000 J. 2) Stad i Republiken Bolivia i Sydamerika, 16° 30′ s. Br., 40° 20′ v. L. 26,000 J. Staden ligger over 11,000 F. over Havet. Bispesæde; tidligere Landets Hovedstad. Universitet og flere højere Undervisningsanstalter; prægtig, men ikke fuldført Kathedralkirke, Vajsenhus. Betydelig Handel. Guld- og Sølvminer.

Lapéyrouse ell. **La Pérouse**, Jean Franç. de Galaup [laperūhs], fransk Søfarer, f. 1741 i Albi, tjente med Hæder paa den franske Flaade under d'Estaing i den nordamerikanske Frihedskrig og udførte 1782 med Held et Tog mod de engelske Etablissementer ved Hudsonsbugten. Efter Fredsslutningen blev det overdraget ham at bringe en af Ludvig XIV udkastet Plan til geographiske Opdagelser og Oprettelse af nye Handelsforbindelser til Udførelse. I Aug. 1785 gik han under Sejl, gjorde vigtige Opdagelser ved Asiens nordøstlige Kyst i Farvandene mellem Korea, Japan og Kamtschatka og ankrede 1788 i Botany-Bay paa Australiens Fastland. Fra den Tid fattes directe Efterretninger om Expeditionens Skæbne; men den engelske Capitain Dillon fandt 1826 og Dumont d'Urville 1828 Beviser for, at L. er forulykket med sine Skibe paa Øen Vanikoro. Den efter L.s Dagbog forfattede Beretning »Voyage autour du monde« (4 Bd., 1797, med Atl.) er af Vigtighed for den nautiske Geographi. **La Pérousestrædet** fører imellem den japanske Ø Jeso og den russiske Ø Sachalin fra det japanske til det ochotske Hav.

Laphjul kaldes et Vandhjul, naar Skovlerne staa uden for Kransen, befæstede paa Støtter, der udgaa fra denne. Skovlerne maa her være tykkere for at være tilstrækkelig stive; men de kunne lettere enkeltvis fornyes end ved Ringhjul.

Lapidārskrift, en latinsk Skrift (Antiqua), som kun betjener sig af Uncialer og søger at efterligne Indskrifternes Bogstavformer. L. kalde Bogtrykkerne et Slags Titelskrift, der skal ligne Metalbogstaver, ligesom de anbringes paa Sten, og derfor ere dragne med dobbelte Linjer og Skygge paa den ene Side. **Lapidarstil**, den for de gamle, navnlig romerske Indskrifter ejendommelige Stil og Udtryksmaade.

Lăpis, lat., Sten. L. calaminăris, lat. Navn paa Galmej. L. causticus chirurgōrum, kaustisk Kali (s. Kalium), støbt i Stænger. L. infernălis, Helvedesstén, salpetersurt Sølvilte, støbt i Stænger, s. Sølv. L. lăzuli, d. s. s. Lasursten.

Lapĭther, et mythisk Folk i Thessalien, der nedstammede fra Apollon. Ved deres Konge Pirithoos's Bryllup med Hippodamia vilde den berusede Kentaur Eurytion bortføre Bruden. Der opstod derfor en Kamp mellem Kentaurer og L., der endte med Kentaurernes Fordrivelse. Denne Kamp var et yndet Motiv i Oldtidens Kunstværker.

Laplace, Pierre Simon, Marquis de [plāhs], berømt fransk Mathematiker og Astronom, f. 28 Marts 1749 i Beaumont-en-Auge i Dep. Calvados, d. 5 Marts 1827 i Paris. Mathematiske Afhandlinger, som han allerede 1766 begyndte at offentliggjøre i Lagranges Turiner-Memoirer, skaffede ham Pladsen som Lærer i Mathematik ved sin Fødebys Militærskole og snart efter den som Examinator ved det kgl. Artillericorps i Paris; 1773 blev han Medlem af Akademiet. I de første Revolutionsaar var han sammen med Lagrange Medlem af Commissionen for Maal og Vægt og Professor ved l'école normale, under Consulatet 1799 Indenrigsminister og derefter Medlem af Senatet og dettes Kansler indtil 1803, da han trak sig tilbage til rent videnskabelige Sysler. Af Napoleon blev han gjort til Greve, af Ludvig XVIII til Pair og Marquis. Hans Værker bleve efter hans Død udgivne paa offentlig Bekostning i 7 Bind (Par. 1843—48; en ny Udg. paabegyndtes 1878). L. var den største og frugtbareste Dyrker af den physiske Astronomi efter Newton. Hans store Værk »Mécanique céleste« (Bd. I—II, Par. 1799, Bd. III—IV 1804, Bd. V 1825) omfatter næsten alle analytiske Problemer angaaende Himmellegemernes Bevægelser, den elliptiske Bevægelse, Perturbationer, Klodernes Figur, Præcession og Nutation, Ebbe og Flod, Refraction, de enkelte Planeters og deres Maaners Theorier m. m. og er derved den moderne theoriske og physiske Astronomis Fundamentalværk. I sin mere populære »Exposition du système du monde«, der fra 1796 til 1835 oplevede 6 Udgaver, fremsætter han sin Kosmogoni (s. d. A.). I »Théorie analytique des probabilités« (1812, 3dje Udg. 1820) og i »Essai philosophique sur les probabilités« (Par. 1814, 6te Udg. 1840) findes hans vigtige Undersøgelser over Sandsynlighedsregning.

La Plata, 1) ell. **Rio de la Plata** („Sølvfloden"), en betydelig Flodmunding i Sydamerika mellem Staterne Uruguay og Argentina, dannes ved Foreningen af den mægtige Flod Parana med Uruguay. Strax efter Foreningen har den en Bredde af 5 M., der efterhaanden voxer indtil 30 M. Den fører en saa overordentlig Vandmængde til Havet, at man endnu 150 M. fra dens Munding kan iagttage en mægtig, mod Ø. løbende Ferskvandsstrøm. Sejladsen paa P. er vanskelig paa Grund af talrige Rev, stærke og foranderlige Strømninger og pludselige heftige Storme, „Pamperos", der blæse fra Pampassletterne s. v. for Floden. Af dens Kildefloder dannes Parana i Brasilien under 20° s. Br. og 33° v. L. ved Sammenløbet af Rio Paranahyba og Rio Grande, af hvilke hin udspringer paa Vestsiden af Grænsebjærgene mellem Prov. Goyaz og Minas Geraes under 16° s. Br. og denne under 23° s. Br. paa Nordsiden af det 8,500 F. høje Bjærg Itatiaya i Serra do Mantiqueira. Efter Sammenløbet har Floden Hovedretning mod S. S. V., senere mod V., indtil den paa Sydgrænsen af Paraguay forener sig med den nord fra kommende Para-

:ana optager i denne Del af sit Løb
Sider talrige Bifloder, af hvilke de
ere Tieté, Parana-Panema,
Iguassu, alle fra venstre Side. Pa-
springer i det indre af Prov. Matto
lem 14° og 15° s. Br. og løber
aa en Strækning som Grænseflod
silien og Bolivia, derefter gjennem
iguay og endelig som Grænse mel-
Stat og Argentina. Den optager
)der, af hvilke de betydeligste ere
kommende Pilcomayo, der dan-
i mellem Paraguay og Argentina,
o. Begge disse Floder udspringe
det sydlige Bolivia og have syd-
retning. Efter Foreningen flyder
od S. og optager her fra h. S.
er ligesom den foregaaende kommer
Uruguay udspringer i det østlige
Prov. Santa Catharina og dannes
menløbende Kildefloder. Den lø-
)d V., derefter mod S. V. som
nellem Argentina paa den ene Side
og Uruguay paa den anden og
nederste Del af sit Løb en betyde-
Den optager talrige Tilløb, navn-
re Side. Flodgebetet for det her
Flodsystem overstiger 60,000 □ M.
Hovedstad i Staten Buenos Ayres,
i Floden, 6 M. ø. f. ø. for Buenos
llerede 25,000 I. (1885) og truer
en farlig Concurrent for Buenos
låta Staterne, s. Argentina.
nolfo di, italiensk Bygmester, s.
mbio.
Ubetydeligheder.
:r (Podiceps), Fugleslægt af Lom-
lie, ogsaa kaldt Silkeand ell. Gum-
Dopping), udmærket ved at mangle
tæt, elastisk, paa Bugen hvid og
:dragt, meget korte og smalle Vin-
ttil siddende Lappefødder med stærkt
Mellemfod, lange Fortæer med
ehud og aldeles flade, pladefor-
en tynd Hals og et spidst, lige,
gt Næb. De opholde sig ved ferskt
fortrinlig, men gaa slet. Reden
f Siv o. desl. og svømmer paa
have livligere Farver end de andre
re ofte prydede med Fjertoppe og
5 Arter findes i Skandinavien,
e om Sommeren; om Vinteren
j paa Søer i det sydlige Europa,
3. De leve af Vandplanter, Fiske

aldes Fuglefoden, naar hver enkelt
)en med en mer eller mindre bred
Det er enten en Vadefod, som
is og Vandhøns, eller en Svømme-
'aaren (lappet) Svømmehud, som
'erne.
l, Joh. Mart., tysk Historiker, f.
i Hamborg, var 1818 Minister-
:lin og blev 1823 Archivar ved
chiver i sin Fødeby indtil 1863;
865. L. skrev en „Geschichte v.
)til 1154, 2 Bd., 1834—37), men
lers særlig over Hamborgs og
torie og udgav mange Special-
afhandlinger og Kildeskrifter herom („Zeit-
schrift f. hamb. Gesch.", 5 Bd., 1841—66,
„Chroniken d. Stadt Hamburg", 1852—61,
o. fl.), desuden „Dietmar af Merseburg" (1839),
„Adam af Bremen" (1846) og flere ældre tyske
Digtere (Lauremberg, P. Fleming o. a.).

Lapper, et Folk af den ugriske (finsk-ugriske) Stamme (sml. Finner). De kalde sig selv Same, og deres Sprog er beslægtet med Finnernes (Suomernes), omtrent i samme Forhold som det danske og tyske. L. udmærke sig ved en lille og spæd Legemsbygning; Mændene ere sjælden mere end 54 Tomm. (140 Cm.) høje, Kvinderne forholdsvis mindre; de mest ublandede have en brunlig Hudfarve, bredt Ansigt, udstaaende Kindben, mørke Øjne og et sort, siltret Haar. De sædvanlige Skildringer af deres mongolske Hæslighed navnlig i Sammenligning med Finnerne indeholde adskillige Overdrivelser. L. have, saa langt tilbage Historien kjender dem, haft deres Tilhold i de nordligste Egne af Rusland, Sverige og Norge. De russiske L., hvis Antal er mindre end 2,000, bo væsentlig paa Kolahalvøen i Gouvernementet Archangel. Denne Halvøs Beboere kaldtes af Nordmændene Ter-Finner, ligesom endnu en Del af Kysten af Russerne kaldes den terske. I Sverige findes omtrent 6,500 L., bosatte i de saakaldte Lappmarker (Torneå, Luleå, Piteå, Umeå og Åsele Lappmark). De fleste L. tilhøre for Tiden Norge, hvor deres Antal 1875 var 15,700, foruden omtrent c. 1,800 Personer af norsk-lappisk Byrd og c. 1,100, som vare Blandinger af L. og Finner. L. udgjøre altsaa tilsammen næppe 30,000 Mennesker, spredte over vidtstrakte Ødemarker og splittede mellem tre forskjellige Sprogarter. I Norge have de fleste L. deres Tilhold i Finmarkens og Tromsø Amter, hvor den største Del af dem har faste Bopæle ved Kysterne og Elvene og ernærer sig paa samme Maade som de derboende Nordmænd (Sølapper eller Søfinner). Kun en mindre Del (1875 c. 1,100) lever som Nomader af Renhold (Fjældlapper). Med deres Renhjorde opholde disse sig om Vinteren paa de uhyre Fjældvidder i det indre af Landet, hvor Renen opsøger sin Næring (Renlav) under Sneen, medens de om Sommeren søge ud mod Havet, til Øerne og de store Halvøer mellem Finmarkens Fjorde. Ogsaa et stort Antal af de svenske L. flytter om Sommeren ud til Norges Kyster, navnlig i Tromsø Amt. Disse Vandringer have i de sidste Aartier idelig fremkaldt Tvistigheder med de fastboende, som, hvad de svenske L. angaar, har foranlediget langvarige Forhandlinger mellem de norske og svenske Myndigheder („Lappesagen"). Ved en 1883 af Norges Storting og Sveriges Rigsdag vedtaget Lov har dog dette interunionelle Spørgsmaal nu i alt Fald foreløbig faaet sin Løsning. Renlavmarkerne i Norge, Sverige og Rusland vare før fra umindelige Tider fælles for Fjældlapperne fra alle tre Riger. 1852 afspærredes imidlertid den russiske Grænse for de svenske og norske L.; det var en pludselig og ubesøjet Foranstaltning, som har fremkaldt megen Nød, navnlig blandt de norske Fjældlapper, hvis Antal derfor ogsaa siden den Tid

har været i stærkt Aftagende, idet det er gaaet ned fra 1,945 i 1855 til 1,100 i 1875. Jvfr. i øvrigt Finmarken og Finner. **Lappland** kaldes undertiden med et fælles Navn de af Lapperne beboede Strækninger i det nordlige Rusland, Sverige og Norge, særlig dog i det førstnævnte Land.

Laprade, Victor Richard de [prāhd], fransk Digter, f. 1812, debuterede 1839 med det i Lamartines Maner holdte Digt »Parfums de Madeleine«; hans senere Poesier have ligeledes et stærkt idealistisk Anstrøg, saaledes »Colère de Jésus« (1840) og »Psyché« (1841); 1844 udkom »Odes et poèmes«. 1847 blev L. Professor i fransk Literatur i Lyon, men afskediges 1861 paa Grund af en politisk Satire »Les muses d'État«, indrykket i »Le Correspondant«. Hans »Poèmes évangéliques« (1852) og »Symphonies« (1855) skaffede ham en Plads i Akademiet, hvor han 1858 afløste A. de Musset. Hans sidste større Digt er »Pernette« (1868); 1873 udkom »Poèmes civiques«. Efter 1870 var L. Deputeret og tilhørte venstre Centrum til 1873, da han nedlagde sit Valgbrev. 1878 udkom hans »Oeuvres poétiques«. D. 1883.

Lapsi (lat., d. e. faldne) kaldtes i de første Aarh. e. Chr. de christne, som under Forfølgelserne faldt fra Troen. Man skjelnede mellem: 1) sacrificati og thurificati, de der virkelig havde bragt Ofre eller tændt Virak for Afguderne; 2) libellatici, de, som uden virkelig at have gjort dette ved Bestikkelse skaffede sig et Bevis (libellus) fra Øvrigheden for at have gjort det; til disse kom under den diocletianske Forfølgelse endnu 3) traditores, de, der havde udleveret hellige Skrifter eller kirkelige Gjenstande. Spørgsmaalet om Gjenoptagelsen af L. fremkaldte meget alvorlige Stridigheder, navnlig i den romerske og den nordafrikanske Kirke; s. Novatianere.

Lāpsus cālami, lat., Skrivfejl; l. lingvæ, Fortalelse; l. memōriæ, Hukommelsesfejl.

Lar, Hovedstad i den persiske Prov. Laristan, 37 M. s. s. ø. for Schiras. 12,000 J. Herlig Omegn, der i stor Mængde frembringer Korn, Bomuld og Tobak.

Laraisch, s. Arisch, El-.

Laramie, en Højslette i Klippebjærgene i Nordamerika, mellem 42° og 43° n. Br., 88° og 89° v. L., hvis sydlige Del gjennemskæres af Stillehavsbanen.

Larchevêque [larschvæhk], s. l'Archevesque.

Larcy, Ch. P. R. de Saubert, Baron [si], fransk Statsmand, f. 1805, indskreves 1826 blandt Advocaterne i Paris og udmærkede sig efter 1830 ved sin Veltalenhed i politiske Retssager, ligesom ved et Flyveskrift om „Revolutionen i Frankrig“ (1831). 1839—46 var L. Medlem af Deputeretkammeret, hvor han hørte til den legitimistiske Opposition, og 1843 var han blandt de 5 Deputerede, som bragte Greven af Chambord deres Hylding i London. 1848 valgtes L. til Nationalforsamlingen og stemte stadig med Højre, men deltog i Dec. 1851 i Protesten mod Statscoupet. I Febr. 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen og blev kort efter af Thiers udnævnt til Handelsminister. Han udtraadte i Nov. 1872 og var siden en af Lederne for det royalistiske Højre. I Nov. 1873 blev han Minister for de offentlige Arbejder under Broglie indtil Maj 1874, og 1877 valgtes han til livsvarig Senator; d. 1882.

Lardner, Dionys., engelsk Physiker og Mathematiker, f. 3 Apr. 1793 i Dublin, blev 1828 Professor i Physik og Astronomi ved Londoner-Universitetet, hvor han begyndte Udgivelsen af den store, efter ham opkaldte »Cabinet Cyclopædia«, som udgjør 133 Bd., og hvori han selv skrev de mathematiske og physiske Artikler. En Kjærlighedshistorie paadrog ham en Bøde af 8,000 Pd. St. og Afskedigelse fra sin Stilling; han gik til Paris og senere til Nordamerika, men kom 1845 tilbage og udgav derefter »On railway economy« (1850), »Handbook of natural philosophy and astronomy« (6 Bd., 2det Opl. 1855) m. m. Han døde paa en Rejse i Napoli 29 Apr. 1859.

Larer, s. Penater.

Larévelliière-Lepeaux, Louis Marie [larevæijæhr løpō], fransk Revolutionsmand, f. 25 Aug. 1753, hengav sig tidlig til videnskabelige Studier og var en ivrig Tilhænger af Rousseau. Han valgtes 1789 til Rigsstænderne og stemte gjennemgaaende med de yderligste Fremskridtsmænd, skjønt han i Maj 1791 aabent erkjendte, at „Frankrig vilde miste sin Frihed og Ro, hvis det ophørte at have en Konge, og vilde da blive et Bytte for Partiernes Despotisme“. I Conventet stemte L. 1793 for Kongens Henrettelse, men kæmpede med Mod og Styrke mod Jacobinerne; han blev derfor erklæret fredløs sammen med Girondinerne i Juni 1793, men holdt sig skjult under Rædselstiden og optoges paa ny i Forsamlingen i Marts 1795. L. søgte nu at indtage en Mellemstilling mellem Partierne, blev Medlem af Forfatningsudvalget og senere af Velfærdsudvalget, derefter Formand for de ældres Raad og 31 Oct. 1795 Medlem af Directoriet. Som saadan arbejdede L. utrættelig i Forretningernes Varetagelse, men høstede megen Spot ved sin Iver for at grundlægge en ny Religion (Theophilanthropi) med tilhørende Cultus. 1797 sluttede L. sig til Barras og Rewbell om at gjøre Statscoup imod Monarchisterne, men nødtes selv i Juni 1799 til at trække sig tilbage og holdt sig siden uden for det politiske Liv, alene sysselsat med naturvidenskabelige Studier, og nægtende at aflægge Ed til Napoleon I. Skjønt „Kongemorder“ blev L. ikke forvist 1816; d. 27 Marts 1824.

Largentière [larschangtiæhr], Stad i det franske Dep. Ardèche, 5 M. s. v. for Privas. 2,000 J. Silkespinderier. Mærkelige Drypstenshuler i Omegnen.

Larghetto [gæt], s. Largo.

Largillière, Nicolas [schiliæhr], fransk Maler, f. 1656 i Paris, d. 1746 smsts., lærte Malerkunsten i Antwerpen og gik derfra til England, hvor han arbejdede for Lely og tildrog sig Carl II.s Opmærksomhed. Ikke des mindre vendte han paa Grund af Forfølgelserne mod Katholikerne tilbage til Frankrig, hvor han især som Portrætmaler vandt stort Bifald; dog malede han ogsaa baade historiske Stykker og Genrebilleder.

Lārgo, it., bredt, Tempobetegnelse for Tone-

: ſkulle gaa meget langſomt og ud-
:n fuld og vægtig Tone. L. er Be-
bet langſomſte Tempo; dog tilføjes
endnu molto, hvorved Langſom-
igere accentueres. **Larghetto** (Di-
Largo) angiver et Tempo, ſom er
ıd Largo og nærmer ſig Andante;
i Regelen til Toneſtykker af en
g Charakter.
ndsby i Skotland, Ayr-Shire, ved
. 4,000 J. Søbade. Her ſtod
1263 det Landſlag mellem Kong
konsſøn og Skotterne, ſom ſkotſke
:e ſom en Sejer for Skotterne,
islandſke Sagaforfatter (Sturla
gjør det til en Sejer for Nord-

Stad i den til Grækenland af-
af den tidligere tyrkiſke Prov.
Hovedſtaden i Nomarchiet L., ved
ımoria, 28 M. n. v. for Athen.
Livlig Induſtri i Bomulds- og
Saffian og Tobak. Farverier.
:nes Herredømme førte den Nav-
·hr.
en Kyſtſtrækning i Perſien, fra
det mod B., udgjør den ſydlige
Kirman, Oldtidens Karamanien.
rgfuldt, men lidet frugtbart, da
Band. Befolkningen, der hører
:ammer, ſtaar under Scheiker, der
til Perſien.
lug. Arth. de [rihv], Phyſiker, f.
: Genf, blev allerede 1823 Pro-
ik ved Akademiet ſmſtds. Han
revet »Traité d'électr. théor. et
-58); hans Underſøgelſer angaa
:lektriſke Strøm og dens ther-
ſke og chemiſke Virkninger. 1828
ıf Pariſerakademiet en Pris paa
or den Opfindelſe at forgylde
v galvaniſk i en alkaliſk Badſke.
873.'
erre de [vë], franſk komiſk Forfat-
i Troyes, d. c. 1612. Han var
Collegiatkirken St. Etienne i
ıligvis af ital. Herkomſt (l'arrivé
ıto). Han arrangerede Sujetter
:talienſke Commedia dell' arte,
ttere ſom Grazzini til franſke
:er med de komiſke Gamle, li-
og militære Storſkrydere. Af
; esprits« tog Molière Harpa-
Monolog i »l'Avare« om det
krin og Regnard Scenen i »Re-
, hvor Merlin indbilder Gé-
Hus er beſængt med Spøgeri,
gaaet over i Holbergs „Abra-

trandſted i Norge, liggende ved
ens Øſtſide, lidt ſønden for

fr. [moajänt], graadopvækkende,

ıd paa Sydſiden af Øen Cypern.
ı og livlig Handel. Saltværk.
Kirke og græſk Lazaruskirke.
ravmæler med phønikiſke Ind-

La Roca, Cap, det veſtligſte Punkt af Europas Faſtland, 8° 10' ø. L., 38° 46' n. Br.

La Roche, Carl [roſch], tyſk Skueſpiller, f. 1796 i Berlin, debuterede 1811 i Dresden og kom 1822 til Weimar, hvor han i Omgang med Goethe vandt ſin højere kunſtneriſke Uddannelſe; fra 1833 til ſin Død 11 Marts 1884 virkede han ved Burgtheatret i Wien og var baade i Lyſtſpillet og i Tragedien en af denne Scenes Prydelſer.

La Roche, Sophie v. [ſ. o.], tyſk Forfatterinde, f. 1730 i Kaufbeuren ſom Datter af en anſet Læge Gutermann, d. 1807 i Offenbach ſom Enke efter Statsraad G. M. La R., der havde været anſat i mainziſk og ſenere i trierſk Tjeneſte. Begavet og flerſidig dannet ſtod hun i nær Berøring med, til Dels i fortroligt Venſkabsforhold til adſkillige af Tidens literære Storheder, førſt og fremmeſt til Wieland, hendes Fætter, med hvem hun ſom ung havde været forlovet et Par Aar, og ſom 1771 gjennemarbejdede og udgav hendes førſte og meſt bekjendte Roman, „Geſchichte des Fräuleins v. Sternheim", dernæſt ogſaa til Goethe, hvem hun i hans Ungdom var en moderlig Veninde, og i hvis Liv desuden baade hendes Datter Maximiliane (Brentano) og ſenere dennes Datter Bettina (v. Arnim) kom til at ſpille en Rolle. Hendes talrige ſtørre og mindre Skrifter — ligeſom den ovennævnte, moraliſerende Fortælling i den engelſke Familieromans Maner — vandt i ſin Tid Biſald.

Larochefoucauld [laroſchfukō], en gammel, vidtforgrenet franſk Adelsſlægt, der regner en **Foucauld de Laroche** (1020) for Stamfader. **François L.**, Kammerherre hos Ludvig XII, holdt Frants I over Daaben og blev 1515 Greve; en anden **Franç. L.** blev 1622 Hertug. Hans Søn af ſ. N., f. 1613, d. 1680, tog Del i Intriguerne mod Richelieu og i Frondens Uroligheder og gjorde ſenere ſit Hus i Paris til et Samlingsſted for Tidens fremragende Mænd og Kvinder. Hans »Mémoires« (1662) give en meſterlig Skildring af hin Tids Hiſtorie, og hans »Maximes et réflexions morales« (1665) gjælde endnu ſom Mønſter for klaſſiſk Proſa. — **Louis Alex.**, Hertug af L. og Larochegnyon, f. 1743, ſluttede ſig vel 1789 til tredje Stand, men modſatte ſig dog Revolutionens Udſkejelſer og blev dræbt af Pøbelen i Giſors 14 Sept. 1792 ved Stenkaſt. To Brødre L. af en anden Linje, Biſkopper i Beauvais og Saintes, vare kort i Forvejen omkomne i Paris ved Septembermyrderierne. — En Fætter, **Franç. Alex. Fréd.**, Hertug af **L.-Liancourt**, f. 1747, havde endnu før 1789 paa ſit Slot Liancourt nær ved Clermont ſtiftet en Mønſterſkole for Soldaterbørn og ſluttede ſig med Iver til Revolutionens Sag, idet han ſærlig virkede for de fattige Klasſers Vel. Som Kongens Garderobemeſter gav han Ludvig XVI om Natten 14 Juli Kundſkab om Baſtillens Indtagelſe og raadede ham til at kalde Necker tilbage. („Det er jo en Revolte," ſagde Kongen. „Nej, Sire, det er en Revolution," ſvarede L.). Senere hørte han til Feuillanternes Klub og ſøgte 1792 at redde Kongen ved at foreſlaa ham at tage til Rouen, hvor han ſelv havde Commando. Han flygtede til England og gjen-

nemrejste 1795—97 Nordamerika, hvorover han senere udgav en berømt Rejsebeskrivelse (8 Bd.). 1800 vendte han hjem til Frankrig og virkede senere som Formand for alskens almennyttige Selskaber (Fængselsreform, Sparekasser o. fl.). 1814 blev han Pair og hørte til den frisindede Opposition. D. 27 Marts 1827. Han havde tre Sønner: 1) **François**, Hertug af L., f. 1765, d. 1848, var Brigadegeneral under Kejserdømmet. 2) **Alexandre**, Grev L., f. 1767, d. 1841, tjente 1792 i Hæren under Lafayette, men maatte flygte som Deltager i en Plan til at redde Kongen ud af Paris; han kom hjem 1800 og var Diplomat under Kejserdømmet, blev senere Deputeret og 1831 Pair. 3) **Fréd. Gaétan**, Marquis af L., f. 1779, d. 1863, var 1827—48 som Deputeret en ivrig Hævder af den constitutionelle Frihed og senere Talsmand for Slaveriets Afskaffelse o. desl. — **Jules L.**, Søn af Grev Alexandre L., f. 1796, d. 1856, blev 1828 Adjudant hos den senere Kong Ludvig Philip, 1830 Deputeret og 1839 Pair som Hertug af Estissac. — Til en Sidelinje hørte **Ambroise Polycarpe L.**, Hertug af Doudeauville, f. 1765, d. 1841, som var blandt Emigranterne indtil 1800, og som 1822 blev Generalpostdirecteur og 1824—27 var Minister for det kgl. Hus. — Hans Søn, **Sosthène L.**, Hertug af D., f. 1785, d. 1864, var 1814 Adjudant hos Greven af Artois (Carl X) og 1815 et ivrigt Medlem af la chambre introuvable. — Hans ældste Søn, **Stanislas L.**, f. 1822, blev 1864 Hertug af D. og faldt 18 Oct. 1870 ved Châteaudunns Forsvar; den yngre, **Marie Charles Sosthène**, Hertug af **L.-Bisaccia**, f. 1825, valgtes 1871 til Nationalforsamlingen og var her en af Førerne for Legitimisterne, blev i Dec. 1873 Afsending i London indtil Sommeren 1874 og foreslog forgjæves Kongedømmets Gjenoprettelse. Siden 1876 er han Medlem af Deputeretkammeret.

La Rochejaquelein [laroschschak'läng], fransk Adelsslægt, bekjendt for sine legitimistiske Grundsætninger. **Henri Duvergier**, Grev **de L. R.**, f. 1772, blev 1791 Officer i den kongelige Garde og drog efter 10 Aug. 1792 til Vendée, hvor han var en af Opstandens tapreste Førere. Han blev i Oct. 1793 Overgeneral og slog flere Gange de republikanske Tropper, men faldt 4 Marts 1794 ved Nouaillé. — Hans Broder, **Louis Duverg.**, Marquis **de L. R.**, f. 1777, emigrerede og tjente i Condés Hær, vendte 1801 amnesteret tilbage, men vilde ikke modtage nogen Ansættelse under Napoleon I. 1814 førte han Hertugen af Angoulême ind i Bordeaux, hvorfor Ludvig XVIII udnævnte ham til Maréchal de camp; under de 100 Dage landede han med engelsk Understøttelse i Vendée og stillede sig i Spidsen for Vendéerne, men faldt ved St. Gillet 4 Juni 1815. 1802 havde han ægtet **Marie Louise Victoire** (f. 1772, d. 1857), Enke efter Marquis de Lescure, en anden af Vendéernes Førere. Hun havde fulgt sin Mand i Kampen og efter hans Fald udstaaet mange Farer. — **Aug. Duverg.**, Grev **de L. R.**, Broder til de to foreg., f. 1784, tjente fra 1809 i Hæren og blev 1812 haardt saaret og fangen i Rusland; han kæmpede 1815 i Vendée med Broderen og blev atter haardt saaret, deltog 1823 som Generalmajor i Toget til Spanien og som Frivillig i den russisk-tyrkiske Krig 1828, hjalp Hertuginden af Berry 1832 i hendes Opstandsforsøg og blev fraværende dømt til Døden, men 1835 frifunden og levede siden stille til sin Død 1868. — **Henri Aug. Duverg.**, Marquis **de L. R.**, Søn af Louis, f. 28 Sept. 1805, indtraadte 1821 i Hæren og deltog som sin Farbroder i Krigene 1823 og 1828, blev 1825 Pair, men opgav sit Sæde efter Julirevolutionen. 1842 valgtes han til Deputeret, hævdede først Legitimiteten, men vilde senere forlige den med Folkesouverænetetsprincipet og modsatte sig i dettes Navn, at Hertuginden af Orléans i Febr. 1848 maatte overtage Regentskabet for sin Søn. Han sluttede sig derefter til Republiken, men stemte i Nationalforsamlingen (1848—51) ofte med Højre. Dog vilde han, at Præsidenten skulde vælges af Forsamlingen, og foreslog senere, at Folket skulde stemme, om det vilde have Monarchi eller Republik. Efter Statscoupet 1851 godkjendte L. den nye Regering og blev i Dec. 1852 Senator; han viste sig som en ypperlig Taler og udgav en Del politiske Flyveskrifter; d. 7 Jan. 1867. — En yngre Broder, **H. Louis Lescure Duverg.**, Grev **de L. R.**, f. 1809, kæmpede 1832 i Vendée, gik derefter til Portugal og faldt 1833 for Dom Miguels Sag.

La Roche sur Yon [larôsch syr iông], under Napoleon I og II **Napoléon Vendée**, Hovedstad i det franske Dep. Vendée, 50 M. s. v. for Paris. 8,000 J. Stadens Navn var 1814—48 Bourbon-Vendée.

La Rochelle [schähl], s. **Rochelle, La.**

Laromiguière, Pierre [giæhr], fransk Philosoph, f. 1756, traadte ind i Congregationen Pères de la doctrine chrétienne. Da han ved Revolutionen blev revet ud af sin Virksomhed som Lærer, skrev han »Projets d'éléments de métaphysique« (1793), et usuldendt Arbejde, som imidlertid kom Abbed Sieyès for Øje og bevirkede, at L. blev kaldt til Paris, hvor han efterhaanden blev Medlem af Instituet og Professor i Philosophi ved Fac. des lettres. Hans Forelæsninger, som hørtes af Eliten af den videnskabelige Verden i Paris, varede kun 2 Aar (1811—12); derpaa trak han sig tilbage og udarbejdede sine Forelæsninger, som udkom under Titlen »Leçons de philos. sur les principes de l'intelligence, ou sur les causes et sur les origines des idées«, som har oplevet 7 Udgaver. L. døde 1837 i Paris. Hans Betydning ligger, afset fra hans glimrende og klare Fremstillingsform, deri, at han over for Condillac hævder Opmærksomhedens og Activitetens Betydning for Erkjendelsens Udvikling.

La Roncière le Noury, Camille Ad. M. Cl. de [rongsiæhr lö nuri], fransk Søofficer, f. 31 Oct. 1813, Søn af en Divisionsgeneral, tjente fra 1830 i den franske Flaade og blev 1851 Fregatcapitain. Han førte med Udmærkelse et Skib i Krimkrigen 1853—54 og 1856 »Reine Hortense« paa den videnskabelige Rejse, Prins Napoleon foretog i de nordlige Have. Derefter brugtes L. i flere diplomatiske Sendelser og var 1860 Chef for den Flaade, der gik til Syrien, blev n. A. Contreadmiral og Directeur i Marineministe-

de 1867 den Opgave at føre de
per hjem fra Mexico, hvorefter
readmiral og Senator. Da Krigen
, var L. udset til at være Chef
rtflaaden, der skulde gaa til Øster=
der Paris's Belejring gjorde L.
neste som Anfører for de Søfolk,
ved Forternes Forsvar, og senere
nsgeneral i og om St. Denis;
e han 21 Dec. Angrebet paa le
71 valgtes L. til Nationalforsam=
: han hørte til Napoleonisterne;
76 Senator, men afskedigedes i
for et heftigt Angreb paa Præsi=
14 Maj 1881. Siden 1872 var
for det geographiske Selskab.
ariano José de, spansk Skribent,
Madrid, kom som Barn med sin
ar Læge hos Joseph Bonaparte,
og opdroges ganske paa Fransk.
n med sin Familie til Spanien.
s Ønske, der gik ud paa, at han
Medicin, valgte han Literaturen
Stærkt hemmet af den urime=
lykkedes det ham først efter den
elov af 1832 at røre sig friere.
e da Tidsskriftet »El pobrecito
ori han i Brevform med aandrig
Fremskridtets Sag. Da dette Blad
Censuren, fortsatte L. sin Virk=
ume Aand i »Revista española«
ido« under Pseudonymen Figaro.
ligner Jouys, men L. er langt
335 nød han megen Hyldest paa
Portugal, Frankrig og England.
r røbe et ikke ubetydeligt poetisk
hans Roman »Doncel de Don
oliente« er en mat Efterligning
L. var for øvrigt af et melancholsk
ke mildnedes ved hans ulykkelige
kt Brud med hans Elskerinde,
, foranledigede, at han skød sig
. Hans Jordefærd vidnede om
ige Popularitet, og den 18aarige
rede her med en versificeret Tale
mte Humorist. Hans Søn, Luis
er bekjendt ved Dramaerne »El
Lavapiés« og »Felices los que

n Domin., Baron de [larrā], f.
au ved Bagnères de Bigorre af en
allerede tidligere havde frembragt
Læger, var i Begyndelsen Skibs=
rofessor ved Val de Grace i Paris,
e sig dog især sin Berømmelse
irurg for den franske Hær, i
lab han ledsagede Napoleon I
e dennes Felttog og indlagde sig
baade af Militærchirurgien og
n. Senere blev han General=
Invalidehotellet, men nedlagde
1836 og døde 1842 i Lyon.
Adolf [rōngsch], tysk dramatisk
Hamborg 8 Marts 1838, ud=
Leipzigs Musikconservatorium og
Capelmester ved en Række tyske
ved Krolls Theater i Berlin,
fra 1866, da hans »Eventyr=
roße Loos« havde gjort Lykke

paa sidstnævnte Scene, ganske for den drama=
tiske Digtning; siden 1874 har han desuden
været Directeur, først for et Theater i Breslau,
dernæst for „Deutsches Theater" i Berlin. Efter
en Række Farcer skrev han 1873 Folkestuespillet
„Mein Leopold", der ved sin dybere Charak=
teristik og sunde Humor vakte Forventninger,
som hans senere Arbejder („Hasemanns Töch=
ter", „Dr. Klaus", „Der Kompagnon" o. fl.)
trods det Bifald, hvormed de ere blevne mod=
tagne, næppe kunne siges at have opfyldt.

Larsen, Alfr. Chr., Nyrationalismens be=
tydeligste Talsmand i Danmark, f. i Randers
12 Jan. 1840, blev theol. Cand. 1862, var
indtil 1870 Lærer ved Borgerdydskolen paa Chri=
stianshavn og er siden den Tid ansat ved det
store kongelige Bibliothek. 1865 henledede han
Opmærksomheden paa sig ved en dygtig Afhand=
ling „Samvittighed og Videnskab", og 1866—73
skrev han en Række Fortolkninger til de fleste
af Brevene i det nye Test.; under Udarbej=
delsen af disse fjærnede han sig mere og mere
fra Kirkens Lære, saa at de sidste af hans exe=
getiske Arbejder, navnlig hans 1873 udgivne
Fortolkning til det første Brev til Korinthierne,
repræsentere et udpræget rationalistisk Stand=
punkt. Dette kom ogsaa frem i forskjellige mindre
theologiske Afhandlinger, blandt hvilke navnlig
et lille Skrift „Om Nadveren" (1871), hvori
han hævdede en zwinglians Nadverlære, vakte
megen Opsigt. Siden 1875 har han tillige
dels i Tidsskriftet „Det nittende Aarhundrede",
dels i Form af selvstændig udkomne Smaaskrifter
skrevet forskjellige Afhandlinger af statsøkono=
misk og politisk Indhold. Foruden de under
hans eget Navn udkomne Skrifter har han
siden 1876 under Navnet Theodorus skrevet:
„Breve til en Landsbypræst" (1876), „Politik
og Religion" (1879), „Det nye Testament og
den danske Folkekirke" (1881), „Religion og
Sædelighed" (1882), „Om Friheden" (1883),
„Peter Nicolai Holst, det 18de Aarhundredes
Søren Kierkegaard" (1884), „Det nye Te=
stament og den historiske Kritik" (1885) o. fl.
L. besidder ikke egentlig Lærdom, men han har
en sjælden Evne til at give en klar og let til=
gængelig Fremstilling af Resultaterne af egne
og andres Undersøgelser og formaar desuden
at lægge sin Personlighed saaledes ind i
sine Skrifter, at de gjøre Indtryk af at være
fremgaaede af en levende Overbevisning; hans
Forsøg paa at mægle mellem Tro og Vantro,
Christendom og Fritænkeri maa dog siges at
være afvist fra begge Sider.

Larsen, Carl Fred. Emanuel, dansk Ma=
rinemaler, f. 15 Sept. 1823 i Kjøbenhavn, d.
24 Sept. 1859, studerede Malerkunsten under
Eckersberg og Kloss og gjorde derpaa 1845
en Rejse til Island efter at have udstillet sit
første Arbejde, „En Morgen ved Sjællands
Kyst", f. A. Da han havde vundet den Neu=
hausenske Præmie, foretog han med Akademiets
Rejseunderstøttelse 1852—54 en Rejse i Eng=
land og Frankrig og opholdt sig navnlig ved
Marseille. Den kongel. Malerisamling i Kjø=
benhavn ejer tre Billeder af L., der vise ham
som en alvorlig og tænksom Kunstner med
mere Friskhed og Kraft i Udtrykket end Har=
moni i Helheden. Af disse maa fremhæves

„Aften ved Middelhavet" og „En Formiddag i Øresund", hans sidste større Billede og i alle Henseender hans Hovedværk.

Larsen, Johannes Ephraim, en af Danmarks mest udmærkede Retslærde, f. 11 Febr. 1799 i Kjøbenhavn. Efter 1816 at have underkastet sig den juridiske Examen for Ustuderede blev han ansat først som Copist og derefter som Fuldmægtig under Kjøbenhavns Politi; men hans videnskabelige Interesse drev ham snart til Studeringerne, og 1819 tog han Examen Artium, 1825 den fuldstændige juridiske Examen. Samtidig med sin Virksomhed som Politiembedsmand hengav han sig fra nu af ivrig til videnskabelige Sysler, navnlig retshistoriske Arbejder, og henledede især den almindelige Opmærksomhed paa sig ved sine 1827—28 udgivne ypperlige „Bidrag til de danske Provinsiallovbøgers Historie". 1831 blev han derefter ansat som Professor i Lovkyndighed ved Kjøbenhavns Universitet, og i denne Stilling forblev han, indtil han 1856 udnævntes til Justitiarius i Højesteret efter først at have faaet Titel af Conferensraad; en Sygdom bortrev ham allerede 16 Nov. s. A. I sine senere Aar deltog L. med stor Iver i det politiske Liv. Allerede i Provinsialstænderne havde han givet Møde som Medlem for Universitetet; men det var dog især efter 1848, at hans politiske Virksomhed vandt Betydning, idet han baade i den grundlovgivende Rigsforsamling og paa Rigsdagen bestandig viste sig som et af det nationalliberale Partis mest fremragende Medlemmer. Han var 1852—53 Ordfører for Oppositionen mod Arvefølgeloven og skrev 1852 en ypperlig Betænkning om Fæstesagen. 1855—57 var han Formand i Rigsretten. Endnu langt større ere imidlertid L.s Fortjenester som Videnskabsmand. Det maa for største Delen siges at være ham, der har bragt det umaadelige Stof, hvormed Ørsted havde beriget den danske Retsvidenskab, i System, og i flere Grene af Jurisprudensen har han leveret ganske fortrinlige Arbejder, navnlig i Retshistorien, hvor han foruden de allerede ovenfor nævnte endnu har skrevet flere andre udmærkede Afhandlinger, og i Processen, hvor han i Forening med P. G. Bang har udarbejdet en „Systematisk Fremstilling af den danske Procesmaade" (1841—43). L.s Retning som Jurist var i det hele historisk og modsat den philosophiske. En Udgave af hans samlede Skrifter udkom 1857—61 i 10 Bd.

Larsen, Søren Eskildsen, f. i Kjerteminde 16 Febr. 1802, blev Docent ved chirurgisk Akademi 1829, var Reservechirurg ved samme 1836—42 og Overchirurg ved Almindeligt Hospital 1843—63, i hvilken Stilling han nød stor Anseelse som dygtig Chirurg og Operateur.

Larsson, Carl, svensk Tegner og Genremaler, f. 28 Maj 1853 i Stockholm, Søn af en Arbejdsmand, blev i 13 Aars Alderen fra Folkeskolen optagen som Elev ved Kunstakademiet, hvor han 1876 fik den kgl. Medaille. Allerede i 16 Aars Alderen begyndte han at arbejde som Tegner for et af de illustrerede Blade i Stockholm, og efter at han havde forladt Kunstakademiet fortsatte han sin Virksomhed som Illustrator. Blandt de af ham illustrerede Arbejder mærkes Sätherbergs »Blomsterkonungen«, Wallins »Dödens engel«, Tegnérs »Nattvardsbarnen«, C. Boghs „Sandhedens Pilegrimsgang" m. m. Efter at han to Gange havde gjort kortere Kunstrejser til Frankrig, begav han sig 1881 for 3dje Gang til Paris, hvor han opholdt sig i 5 Aar og med Iver og Dygtighed lagde sig efter Aquarelmaling. Paa Salonen 1883 fik han 3dje Guldmedaille for en Aquarel, „Paa Landet", og 1884 indkjøbtes hans Aquarel „Dammen" til den franske Stats Samlinger. 1886 modtog han Forstanderpladsen ved Göteborgs Museums Tegneskole.

Larsson ell. **Larson**, Sim. Marcus, svensk Maler, f. 1825, var en Bondesøn og kom først i Sadelmagerlære i Stockholm, men hans rige Anlæg for Kunsten førte ham ind paa hans rette Bane, og 1846 blev han Elev af Kunstakademiet, hvor han mest helligede sig til Landskabsmaleriet. Under et Ophold i Helsingborg fik han Lejlighed til i Kjøbenhavn at se Melbyes Søstykker og nød derefter i kort Tid dennes Undervisning. Fra den Tid vendte han sig til Marinemaleriet og efter at have gjort nogle Sørejser studerede han i Düsseldorf 1852 under A. Achenbach og fandt i Tyskland Afsætning for sine Billeder. 1855 begav han sig til Paris og fik der ved Verdensudstillingen mention honorable for sit store „Landskab med Vandfald". Han kom hjem 1858 og byggede sig en Villa i Omegnen af Vimmerby, men da den brændte og hans Billeder ikke længer fandt Afsætning hjemme, begav han sig 1860 paa Rejser til Finland, Rusland og London og fortjente der betydelige Summer. Men hans uordentlige Levevis gjorde, at intet forslog; han styrtede sig i Udsvævelser, som ødelagde hans Helbred, og døde i den yderste Fattigdom 25 Jan. 1864 i London. L. var en udmærket Colorist, men det lidenskabelige og voldsomme i hans Temperament traadte ogsaa frem i hans kunstneriske Frembringelser.

Larva, hos Romerne en af de mange Betegnelser for spøgelseagtige Væsener, der antoges at bringe Ulykke (jvfr. Lemures); ogsaa Skelet, Maske. Heraf ogsaa det naturhistoriske Begreb Larve (s. Forvandling).

Larvik (før Laurvig), Kjøbstad i Norge ved en Fjord af Skagerak, tæt ved Numedalslaagens Munding. Byen, der fik Kjøbstadsrettigheder 1671 og tidligere var Hovedsædet i Laurvigs Grevskab, har betydelig Skibsfart og Udførsel af Trælast, en 1880 anlagt Badeanstalt med en svovlholdig alkalinsk og flere rene Jernkilder samt en offentlig Middelskole, der har sit Locale i den saakaldte „Herregaard", fordum Greverne af Laurvigens Residens. 11,000 I. (1885). Ved den gjennem Byen strømmende Farriselv laa det bekjendte Fritsø (s. d. A.) Jernværk, nu nedlagt; paa dets Grund er i de senere Aar anlagt store Savbrug, Træsliberier og Møllebrug. I Omegnen findes Landets smukkeste Bøgeskove. L.s Fogderi er den sydlige Halvdel af Jarlsberg og L.s Amt og har 11,000 I. Laurvigs Grevskab, et af Norges betydeligste Jordegodser, blev som det i Rang første Grevskab i Danmark og Norge oprettet 1671 for Ulr. Fred. Gyldenløve, fra hvem det

hans Efterkommere, Greverne af ·Laurvig. Da den sidste af disse den mandlige Arvinger, kom Greverne Ahlefeld, som 1805 solgte heder til Kongen, der igjen 1817 revskabet, hvis Lensprivilegier der· , til tre private Mænd. Fra disse til Familien Treschow, som endnu

s (af lat. larynx, Strubehoved), Strubehovedet, der især ytrer sig Hoste og Aandenød, er enten acut l eller croupøs Natur (s. Struberonisk og da oftest staaende i For· Lungesvindsot ell. Syphilis. La·rren om Sygdommene i Strube·pngoskop, Laryngoskopi, s. Strubespejl. , Forsnævring af Rummet i Stru· navnlig Stemmeridsen af for· g (Betændelser, Ødem, Svulster : Aandebrættet i større eller min· laryngotomi, s. Tracheotomi.

[ut. Charl. Louis de [sâl], fransk , f. 1775, traadte 1793 som me· Rytterregiment ridende Jægere og fficer. Ved sin Tapperhed i Kri· a (især ved Rivoli) og i Ægypten b Pyramiderne) svang L. sig op lev 1805 Brigade· og 1807 Di· [og faldt 1809 i Slaget ved

malie v. [sô], f. 1815, var fra 1849 e for de „barmhjærtige Søstre" ved ·Hospitalet i Bonn og udmærkede ensens Krige 1864, 66 og 70 ende Omhu, hvormed hun plejede aarede Krigere; men da hun ikke ste sig Ufejlbarhedsdogmet, blev jaget ud af Hospitalet, og efter 872 blev hendes Lig berøvet den hvori det skulde have været be·

, Fray Bartolomé de, f. 1474 i g 1498—1500 i Columbus's Rejse og gik 1502 til Haiti, hvor han bviet til Præst. 1511 drog han r han som Præst ved sin Menne· sandt stor Indflydelse hos India· rde sig bekjendt ved sin Iver for deres Stilling og især modar· ldeling til de spanske Erobrere. nt til Biskop i Chiapa i Mexico Resultatet af sine christelige Be· t fjærnet fra det tilsigtede Maal, tilbage til Spanien og døde i Hans Hovedværk er ·Relacion de de las Indias·.

, Emm. Aug. Dieudonné, Mar· s], f. 1766, emigrerede tidlig og Condés Hær i Worms; han sendtes sk Hverv til England og deltog til Quiberon. Under Consulatet i og udgav 1802—3 sit ypperlige geogr·. 1809 deltog L. frivillig om sendtes mod Englænderne i lev til Søn ansat i Statsraadet evnt til Kammerherre og Greve. L. i Statsraadet at underskrive ærens Afsættelse og gik til England hellere end at tjene Bourbonerne, men kom hjem under de 100 Dage og bad derefter om Tilladelse til at følge med til St. Helena. Dette blev ham indrømmet, og L. viste her Napoleon den ømmeste Omsorg og blev hans fortroligste Omgangsven; Indholdet af de daglige Samtaler opskrev han hver Aften, og disse Optegnelser bearbejdedes senere til ·Mémorial de Sainte Hélène· (8 Bd., 1822—23), en vigtig Kilde til Kejserdømmets Historie. Et Brev, L. havde skrevet til Lucien Bonaparte, og hvori han uforbeholdent havde udtalt sig om den slette Behandling, Napoleon nød, vakte Hudson Lowes Vrede, og L. blev i Nov. 1816 sendt til Cap, hvor han holdtes fangen i 8 Maaneder, og derfra tilbage til Europa. Her levede L. i Frankfurt og Belgien og fik først efter Napoleons Død 1821 Tilladelse til at komme til Frankrig. 1831 og 1839 valgtes han til Deputeretkammeret og hørte her til yderste Venstre; han døde 1842. — Hans Søn, Emm. Pons Dieud. L., f. 1800, fulgte 1815 med sin Fader til St. Helena, hvor han tjente Napoleon som Secretær, og bortsendtes ligeledes 1816. Først 1819 fik han under et paataget Navn Tilladelse til at komme til Frankrig og studerede nu Retsvidenskab i Straßburg og Paris. Da H. Lowe 1822 var kommen til England, ilede L. derover, udfordrede ham og slog ham offentlig med sin Ridepisk i Ansigtet, da han undslog sig, men maatte strax forlade Landet for at undgaa Tiltale. I Nov. 1825 blev L. i Paris overfaldet af to Snigmordere og farlig saaret, og Mistanken faldt da paa H. Lowe som Ophavsmanden, fordi han den Gang var i Byen. 1830 tog L. virksom Del i Julidagenes Kampe og var derefter liberal Deputeret lige til 1848; han gik 1837 i diplomatisk Sendelse til Haiti og fulgte 1840 med Fyrsten af Joinville, da han skulde hente Napoleons Aske til Frankrig. 1852 blev L. Senator og døde 1854.

Lasciate ogni speränza, voi ch'entrate! it. [laschâte önji·vöi kentrâte], „lad alt Haab fare, I, som træde herind!", Indskriften over Helvede i Dantes „Gudd. Kom."

Lasciv [siv], kaad, letfærdig; Lascivität, Kaadhed, Letfærdighed.

Lasco, Johannes a, ell. Laski, Jan, Reformator, f. 1499 i Warschau, tilhørte en af Polens fornemste Adelsslægter og sluttede under sine Studier i Basel Venskab med Erasmus og flere af Schweizerreformatorerne, men vendte 1526 tilbage til sit Fædreland som Tilhænger af en jævnt fremskridende Reformation efter Erasmus's Mønster og steg nu fra den ene kirkelige Værdighed til den anden; men da han 1536 blev udnævnt til Biskop i Kujavien, afslog han dette Embede, gav Afkald paa alle sine andre indbringende Præbender, erklærede sig aabent for Protestant og forlod sit Fædreland. Efter flere Aars omskiftende Liv modtog han 1542 Udnævnelse til Præst i Emden og Superintendent i Ostfriesland, hvor han blev til 1549. Fortrængt herfra fulgte han Cranmers Indbydelse til England, hvor han virkede som Præst for de i London boende protestantiske Udlændinge, indtil Edvard VI.s Død 1553 tvang ham og hans Menighed til at flygte for „den blodige Maria". De søgte nu et Tilflugtssted i Dan·

mark, men bleve uskaansomt udviste, da de ikke vilde gaa over til Lutherdommen. Midt om Vinteren maatte de indskibe sig til Tyskland og fandt her baade i Rostock, Lübeck og Hamborg en endnu brutalere Behandling end i Danmark. Omsider lykkedes det L. at skaffe dem velvillig Modtagelse i Ostfriesland, hvor han 1554 paa ny overtog sin tidligere Gjerning; men allerede 1555 drog han til Frankfurt am Main og var der i 1½ Aar Præst for Fremmedmenigheden. Da han havde faaet denne organiseret, vendte han 1556 tilbage til Polen, hvor han trods Jesuiternes energiske Modstand fik Adelen til paa Rigsdagen at vedtage Tolerancebestemmelser for Protestanterne. Som Superintendent for de reformerte Menigheder i Lille-Polen virkede han ivrig for den Sammenslutning mellem Lutheranere, Reformerte og Bøhmiske Brødre, som først 10 Aar efter hans Død kom i Stand i Sendomir. Desuden udarbejdede han i Forening med nogle Venner en polsk Bibeloversættelse, som han opnaaede at faa færdig inden sin Død 13 Jan. 1560.

Lasēre kalder man i Malerkunsten at lægge en transparent Farve (en Lasur) over den malede Grund, saaledes at de underliggende Farver skinne igjennem eller blande sig med Lasurfarven til en ny Tone. Jvfr. **Dækfarve** og **Lasur**.

La Serēna, s. **Coquimbo**. Staden har efter de nyeste Oplysninger 12,000 J.

La Seyne [sæhn], Stad i det franske Dep. Var, ved det indre af Toulon-Bugten. 9,000 J. Storartede Skibsværfter.

Lask, det Forbindelsesstykke, som lægges paa Siden af Jærnbjælker, Jærnbaneskinner, Stænger, Plader osv., hvor disse samles efter Længden. Til Forbindelse af to Jærnbjælker, der støde sammen under en Vinkel, anvendes en **Vinkellask**. At **laske** er at samle ved Hjælp af L.

Laskaris, Konstantin, en lærd Græker, som 1454 efter Constantinopels Erobring flygtede til Italien, hvor han i Rom, Napoli, Milano og Messina optraadte som Lærer i græsk Sprog og Literatur; d. 1493. Hans græske Grammatik (»Erotemata«) har Interesse som det ældste trykte græske Skrift. — Til samme Familie hørte **Andreas Johannes L.**, med Tilnavnet Rhyndakenos; han levede først ved Lorenzo af Medicis Hof, for hvem han i Grækenland opkjøbte græske Haandskrifter, og senere i Paris og Rom, hvor han døde 1535. Foruden forskjellige grammatiske Afhandlinger og Digte har han leveret Udgaver og Forklaringer af flere græske Forfattere.

Lasker, Eduard, tysk Politiker, f. 14 Oct. 1829 i Provinsen Posen, Søn af en jødisk Kjøbmand, studerede 1847—48 i Breslau Mathematik, deltog i Oct. 1848 i Wiens Opstand og studerede derefter Retsvidenskab i Breslau. Efter afsluttet Examen tilbragte L. tre Aar i England for at lære dets Retsforhold nøje at kjende; han blev 1858 ulønnet Assessor ved Stadsretten i Berlin, men forfremmedes ikke uagtet sin Dygtighed og Arbejdsiver, fordi han var Jøde. 1870 blev L. Sagfører og 1875 Medlem af Forvaltningsretten. Allerede tidlig tog L. Del i det politiske Liv, skrev 1861—64 en Række ypperlige Artikler om Preussens Forfatningsforhold (udg. samlede 1874) og valgtes 1861 til Underhuset, hvor han som Medlem af Fremskridtspartiet kraftig hævdede Husets Bevillingsmyndighed. 1866 var L. med at grundlægge det nationalliberale Parti, der af Hensyn til Krigens lykkelige Udfald vilde Forlig og Samvirken med Regeringen; og siden var L. baade i Landdagen og i Rigsdagen en af Partiets Førere, samt tog ved sin Veltalenhed og praktiske Indsigt en fremragende Del i næsten alle store Spørgsmaal, baade retlige og almindelig politiske. Særlig Opsigt vakte L.s Optræden i Febr. 1873, da han angreb Handelsminister Itzenplitz for hans Uddeling af Jærnbaneconcessioner og Gehejmeraad Wagener for Misbrug af politisk Indflydelse til at skaffe sig Fordele ved Stiftelse af Aktieselskaber og derved nødte begge til at opgive deres Embeder. Skjønt L. jævnlig støttede Regeringen, hævdede han altid sin Uafhængighed og havde især siden 1878 gjentagne Sammenstød med Bismarck om dennes nye Skattepolitik. 1880 skilte L. sig af samme Grund fra sit Parti og sluttede sig 1882 til det nye Fremskridtsparti. Han døde 5 Jan. 1884 under et Ophold i Nordamerika.

Lassa ell. **Hlassa**, Hovedstad i Tibet i Asien, 29° n. Br., 109° ø. L., over 10,000 F. over Havets Niveau. Befolkningen angives til 50,000. Staden er omgiven med en høj Mur; Husene ere af Sten, 2—3 Etager høje. Her er et kolossalt Kloster, der anses for Tibets Midtpunkt og er Regeringens Sæde. Handel og Industri skildres som ret betydelige. L. er Lamaismens hellige Stad og besøges aarlig af mangfoldige Pilegrime.

Lassalle, Ferdin. [säll], f. 11 Apr. 1825 i Breslau, blev som Søn af en velhavende jødisk Kjøbmand bestemt for Handelen, men hengav sig efter to Aars Ophold ved Handelsskolen i Leipzig til Studiet af Philosophi og Retsvidenskab, først ved Universitetet i Breslau, siden i Berlin, og tildrog sig snart Opmærksomhed ved sin Begavelse og sine omfattende Kundskaber. Men netop som man ventede at se de første Frugter af hans Studier, blev han indviklet i en Sag, som i henved 9 Aar lagde Beslag paa hans Kræfter og Virksomhed i ganske andre Retninger, idet han nemlig tog ivrig Parti for Grevinde Hatzfeld, som paa den Tid førte en Skilsmissesproces med sin Mand, og offentliggjorde et Forsvarsskrift for hende, som paadrog ham en Proces for Bagvaskelser, der endte med, at han blev dømt til en Pengebøde, Fængsel og Tabet af sin borgerlige Ære for 5 Aar. Kort efter blev han derhos anklaget for Andel i et i Grevinde H.s Interesse foretaget Tyveri af Documenter, for hvilken Anklage han imidlertid efter en glimrende Forsvarstale for Edsvornerretten i Köln i Aug. 1848 blev frifunden. Da han ganske kort efter tog Del i de af det demokratiske Parti i Düsseldorf i Anledning af Striden mellem Regeringen og Nationalforsamlingen fremkaldte Uroligheder, blev han paa ny arresteret i Nov. s. A. og blev, skjønt frifunden for Anklagen om at have kaldt Borgerne til Vaaben mod Regeringen, dømt til 6 Maaneders Fængsel for Opfordring til at gjøre Modstand mod Politiet.

ngslet vedblev han imidlertid sin
atte Kamp for Grevinde Hatzfeld,
st 1854 lykkedes ham at faa tilende-
et Forlig med Grev Hatzfeld, der
e ham selv en finansielt uafhængig
Nu optog han igjen sine afbrudte
udgav 1858 et ved Lærdom og
hed lige udmærket Skrift, „Die Phi-
akleitos des Dunkeln von Ephesos“
senere efterfulgtes af „Das System
nen Rechte“ (2 Bd., 1861). Den
Conflictstid“ vakte paa ny hans
r det politiske Liv, og da han ikke
sine radicale Ideer Indgang hos
Borgerparti, henvendte han sig til
og holdt 12 Apr. 1862 i en Arbej-
i Berlin en Tale (senere udgivet i
under Titel „Arbeiterprogramm;
onderen Zusammenhang der gegen-
eschichtsepoche mit der Idee des
es“), der paadrog ham Fængsels-
Proces fremkaldte imidlertid nye
for hans Sag, hvorved han stedse
gen til Arbejderne. Disse udbad
ening om Arbejderbevægelsen og
af Schulze-Delitsch forfægtede For-
jer af Arbejdere, hvilket foranledi-
Offenes Antwortschreiben an das
ee zur Berufung eines allgem.
eitercongresses zu Leipzig“ (1863),
ottede Schulzes Bestræbelser som
g derimod tog Ordet for egentlige
reninger. Sine Anskuelser ud-
nderligere i forskjellige, til Dels
bejdermøder i Leipzig, Frankfurt
mt i sit polemiske Skrift „Herr
lze v. Delitzsch oder Capital und
l). Kort efter dette sidste Skrifts
v han ved en Kjærlighedshistorie
Helene v. Dönniges indviklet i
hvilken han faldt 31 Aug. 1864
if Genf. En Skildring af hans
er bl. a. givet af G. Brandes
yst 1877).
illiam, Kjøbmand i Liverpool, f.
9 i Bolton, har ved Siden af
schel og Lord Rosse vundet et
d Forfærdigelsen af store Spejle
og ved de med dem gjorte astro-
gelser. Efter at have forfærdiget
7 Tommers Aabning, opfandt
ny Polermaskine, ved Hjælp af
eb et Spejl af 2 Fods Aabning
Brandvidde. Med dette opdagede
847 Neptuns Drabant, i Sept.
g med Bond) en 8de Saturns-
erion, og 1851 to nye Uranus-
mbriel og Ariel. 1852 flyttede
Instrument til Malta, hvor han
et endnu større af 4 Fods Aab-
ds Brændvidde, med hvilket han
er og Taagepletter, af disse sidste
er sin Tilbagekomst til England
ig et Observatorium ved Maid-
han efter at have forbedret sin
døde 4 Oct. 1880. Hans 4 Fods
er gaaet til Grunde, hvorimod
f hans Døtre er blevet skjænket
iet i Greenwich.

Lassen, Christian, udmærket Orientalist, f. 22 Dec. 1800 i Bergen, hvorfra han 1818 blev Student i Christiania. For at studere oldindisk Sprog rejste han til Heidelberg, Bonn, Paris og London og nedsatte sig derpaa 1827 i Bonn, hvor han 1840 blev Professor i den gammel-indiske Literatur. Af hans mange og fortjenstlige Skrifter maa fremhæves hans Udgaver af »Sánkhya-kárikâ« (1832), af »Gîtagovinda« (1836), samt i Forbindelse med A. W. Schlegel af »Hitopadeça« (1829—31) og efter Schlegels Død af »Bhagavadgítâ« paa ny (1846). Med E. Burnouf udgav han »Essai sur le Pali« (1826), og i »Institutiones linguæ pracriticæ« (1837) skildrede han de af Sanskrit afledte Folkemaal, som bruges i de indiske Dramaer. Han viste Vejen til den rette Dechiffrering af den oldpersiske Kileskrift (1836) og har leveret vigtige Bidrag til Læsningen af de arianske Mønter (1838) saa vel som af sanskritiske Indskrifter. Hans indholdsrige Hovedværk er „Die indische Alterthumskunde“, 4 store Bind m. Anhang (1847—62, 2det Opl. 1—2 Bd., 1867—74), en af de vigtigste Kilder til Indiens Historie. Til Universitetsbibliotheket i Christiania skjænkede han i Anledning af dets Jubilæum 1870 den største Del af sin rige Bogsamling. D. 8 Maj 1876. — Hans Brodersøn, **Hartvig Marcus L.**, f. i Bergen 9 Aug. 1824, blev Student 1842 og gav sig allerede tidlig af med literære Sysler. Efter det norske Studentersamfunds Opfordring overtog han Udgivelsen af „Henrik Wergelands samlede Skrifter“ (9 Bd., 1852—57), af hvilke han ogsaa har besørget et Udvalg (3dje Udg. 1876) samt en ny Udgave „H. W.s Digterværker og prosaiske Skrifter“ (Kbh. 1881—84). Siden 1853 er han Lærer ved Nissens Pigeskole i Christiania; 1857 blev han Redacteur af Ugebladet „Skillings-Magazin til Udbredelse af almennyttige Kundskaber“, og fra 1868 er han tillige Udgiver af det populære Tidsskrift „Folkevennen“. Af hans Arbejder bør nævnes „Breve fra Henrik Wergeland“ (1867), „Henrik Wergeland og hans Samtid“ (1869, 2det Opl. 1877), „Afhandlinger til Literaturhistorien“ (1877) samt Oversættelser af nogle af Shakspeares Skuespil. Desuden har han udgivet flere Læsebøger i Modersmaalet, hvorhos han som æsthetisk Consulent for Christiania Theater har oversat eller bearbejdet en Del sceniske Arbejder.

Lassen, Edvard, f. 13 Apr. 1830 i Kjøbenhavn, hvorfra hans Fader et Par Aar efter flyttede til Brysel. Her blev han 12 Aar gl. Elev af Conservatoriet, fik første Præmie i Claverklassen 1844, i Harmoniklassen 1847 og 1851 for Composition Prix de Rome. Efter at have besøgt Tyskland og i flere Aar Italien vendte L. hjem med en Opera „Kong Edgard“, som han ikke kunde faa frem i Brysel, men som ved Liszts Hjælp opførtes i Weimar 1857 og skaffede ham Udnævnelse til Hofmusikdirecteur og, da Liszt 1861 opgav sin Stilling, til Hofcapelmester i Weimar. Foruden to senere Operaer maa af L.s mange Compositioner nævnes Musik til Hebbels „Nibelungen“, 11 Charakterstykker for Orchester, til Sophokles's „Ødipus i Kolonos“, til Goethes „Faust“,

Symphonier, Ouverturer, Cantater og et stort Antal Romancer og Sange, der til Dels ere meget udbredte og værdifulde. L. har ikke alene et stort Navn som Componist, men tillige som fortrinlig Dirigent en væsentlig Del i Weimars høje Standpunkt i musikalsk Henseende.

Lassen, Jens, af jysk Bondeslægt, f. c. 1625, blev 1651 Renteskriver. Under Svenskernes Belejring af Kjøbenhavn fik han paa mange Maader Lejlighed til at lægge sit patriotiske Sindelag, der intet Offer skyede, for Dagen. Regeringen lønnede ham ved at udnævne ham til Admiralitetsraad, Landsdommer i Fyn og Assessor i Højesteret, men den saa sig i lang Tid ikke i Stand til at betale ham hans Løn for disse Embeder, ligesom den kun kunde godtgjøre ham hans Forstrækninger under Belejringen (nogle Hundrede Tusende Rdl. efter hans egen Opgivelse) ved at overlade ham Jordegods i Stedet, deriblandt Dalum Amt i Fyn. Paa Grund af de vanskelige Tider gik det imidlertid stærkt tilbage for ham, saa at hans Skatterestancer 1681 beløb sig til 163,000 Rdl., og han mistede derfor atter en Del af sine Besiddelser. D. 1706.

Lassen, Lorentz Fjelderup, dansk Søofficer, f. 1759, berømt ved sin Deltagelse i Slaget 2 Apr. 1801. Hans Skib, Blokskibet „Prøvestenen", laa sydligst i Linjen og var som Følge heraf det, der begyndte Slaget, og et af de sidste, der holdt op med at skyde. Paa Grund af sin Stilling i Linjen blev hans Skib beskudt af ethvert af de engelske Skibe, efterhaanden som de kom op til det; flere Gange tændtes Ild i Skibet, men hver Gang slukkedes den. 3 Gange blev Vimplen nedskudt og lige saa ofte atter hejst, indtil L. efter kun at have to brugelige Kanoner tilbage maatte beslutte sig til at forlade Skibet. Krudtet blev kastet over Bord, og L. forlod Skibet med saa mange af Besætningen, som Fartøjerne kunde rumme, forinden de engelske besatte det. Han døde 27 Juli 1837 i Kjøbenhavn.

Lassen, Peder, dansk Retslærd, f. 1606 i Randers. Efter at have studeret dels i Kjøbenhavn, dels i Udlandet, opnaaede han ved sine fornemme Velynderes Hjælp et Kanonikat i Aarhus. 1645 blev han dernæst brugt i en diplomatisk Mission til Kejser Ferdinand III, men denne Løbebane tiltalte ham ikke. Efter Oprettelsen af Højesteret 1661 blev han Assessor i denne og fik senere Titel af Justitsraad. Paa samme Tid var han et af de mest fremragende Medlemmer af de forskjellige Commissioner, som nedsattes for Udarbejdelsen af Christian V.s danske Lov. L. var iblandt dem, der 1663 afsagde Dommen over Corf. Ulfeld, og i sin sidste Levetid skæmmede han sit Navn ved 1676 at deltage i Domfældelsen over Griffenfeld, hvilket ogsaa siden skal have voldet ham bitre Samvittighedskvaler. 5 Oct. 1681 døde han efter at have oprettet flere store Stiftelser af sin betydelige Formue.

Lassen, Wilhelm, norsk Genealog, f. paa Hadeland 2 Oct. 1815, blev 1837 juridisk Candidat, 1850 Fuldmægtig i Postdepartementet, 1856 Bureauchef, fra hvilket Embede han tog Afsked 1881. Han har udgivet „Norske Stamtavler, I" (1868), men har ikke yderligere offentliggjort noget af sine betydelige genealogiske Samlinger, som han derimod med stor Beredvillighed har stillet til Raadighed for Udgivere af saadanne Arbejder.

Lasser v. Zollheim, Joseph, østerrigsk Statsmand, f. 1815, var ansat ved Kammerretten i Wien, da han 1848 valgtes til den østerrigske Rigsdag, hvor han blev Rapstformand og særlig virkede for Hoveriets Afløsning og Bøndernes Frigjørelse. 1849 blev L. Ministerialraad og 1859 Sectionschef i Indenrigsministeriet, 20 Oct. 1860 Justitsminister (efter Goluchowskis Afgang i Dec. midlertidig Førsteminister) og i Febr. 1861 Minister for den politiske Forvaltning (indtil Juli 1865), i hvilken Stilling han arbejdede for den constitutionelle Helstats Gjennemførelse. 1867 deltog L. som maadeholden liberal i det østerrigske Underhus, blev n. A. Statholder i Tirol (samt Friherre) og havde her at kæmpe imod de klerikale. Da han i Sommeren 1871 stemte imod Ministeriet Hohenwart, blev han afskediget, men i Nov. s. A. Indenrigsminister; han gjennemførte 1873 den nye Valglov for Rigsraadet, afgik 1878 og døde 1879.

Lasso, lang Rem med en Kugle i den ene Ende, som i Sydamerika bruges til dermed at fange vilde Heste eller Oxer.

Lasso, Orlando di, f. 1520 i Mons i Hainaut, en af det 16de Aarh.s mest fremragende Componister. Han hed oprindelig Roland de Lattre, men forandrede sit Navn, da hans Fader som Falskmøntner dømtes til en vanærende Straf. Kun 16 Aar gl. gik han til Italien, ansattes 1541 som Capelmester ved Laterankirken, men opgav denne Stilling for at rejse hjem og opholdt sig derpaa en Tid lang i Frankrig, England og Holland. 1557 kaldte den musikelskende Hertug Albert V af Bayern ham til München og udnævnte ham 1562 til sin første Capelmester. Senere blev han optaget i Adelstanden, benaadet med Ridderordener af Pave Gregor XIII og den franske Konge Carl IX og døde omgivet af Glans og Anseelse 1594 i München. Allerede som ungt Menneske vakte han Opsigt ved sine Compositioner, men det var dog først i München, at hans Geni ret udfoldede sig. Musiken blev dyrket der med stor Iver, og hin Tids betydeligste Musikere, deriblandt Cyprian de Rore, stod i det bayerske Hofs Tjeneste. Disse Omgivelser virkede heldig paa L.s Udvikling og gav hans Værker et Præg af Selvstændighed, Liv og Frihed, som stille dem fra alle andre paa hin Tid og udbredte hans Ry til alle Sider. Hans Produktivitet grænser til det fabelagtige. Hans Værkers Antal overskrider langt 2,000, hvoraf en Tredjedel vare verdslige Compositioner. En fuldstændig Samling blot af hans Motetter, som udkom efter hans Død, udviser et Antal af 512 (for 2 til 12 Stemmer).

Lasson, Peter Carl, f. 14 Nov. 1798 i Bærum ved Christiania, blev 1822 juridisk Candidat, 1828 Højesteretsadvocat, 1837 Højesteretsassessor, 1848 Sorenskriver i Aker og 1855 Justitiarius i Højesteret, hvilket Embede han beklædte til sin Død 5 Juni 1873. Han var en skarpsindig Jurist og indlagde sig Fortjeneste

m af flere Lovcommissioner; som
han i Forening med Professor F.
Advocat J. C. Lous udgivet „Be-
n Forandringer i Straffeprocesslov-
ned eller uden Jury" (3 Bd., 1856
t Supplement af L., „Om Straffe-
Historie i ældre Tid" (1858). Af
:r ere „Haandbog i den norske Pro-
e, 1835—48) og „Haandbog i Cri-
(2 Dele, 1848—51), begge med
er, de vigtigste; desuden bør nævnes
essen i dens nyeste Skikkelse" (ano-
„Om Appel i civile Sager" (1869)
nling af Bidrag til Strafferetten"
Han var Medudgiver af „Juridiske
(1826—30) og 1836 en af Stif-
orsk Retstidende", som han redi-
—48.

, større Rumenhed for Kornvarer.
r følgende, udtrykt i danske Ton-
(24 Tonnen), for Rug og Hvede
vre 27,27. Bremen (40 Scheffel)
nborg (60 Faß) 23,704. Han-
dalter) 21,497. Sachsen, for Rug
Wispel) 107,47, for Byg og Havre
5,82. England (10 Quarters)
land (30 Mud ell. Hektolitres)
r det gamle Amsterdammermaal
,807. — Ogsaa bruges Ordet som
stor Vægtenhed (Skibslast, lig
mtr. lig 4,000 Pund.
Skib det Rum, som findes under
bestemt til Henstuvning af Pro-
, Krigsammunitionen eller Lad-

yst [di], et Sted uden for store
hvor Skibene lades og losses;
Navn paa Stadkvarterer, Gader
Danzig, Stettin o. fl.).
en Afgift, der opkræves af ind-
Skibe med et fast Beløb pr. be-
rcelæst uden Hensyn til Varernes
Denne meget uhensigtsmæssige
Lov af 4 Juli 1863 under Navn
er fastsat til 8 Sk. af hver be-
i indenrigsk og 48 Sk. (1 Kr. pr.
udenrigsk Fart, er oftere fore-
hvilket dog hidtil kun er sket for
dske Skibsafgifts Bedkommende
(1887) midlertidig for et Tids-
r for den udgaaende udenrigske
edkommende.
east, eng. [lihst], skjønt sidst, dog

rvet som Brunel, men mindre fast.
ieter, hollandsk Maler, f. 1581
. efter 1632, var i Italien Elev
og har sin største Betydning som
ærer i Amsterdam. „Christi Fød-
ns Museum viser Slægtskab med
J Bedestolen paa Frederiksborg
ndre Billede, hvorom det samme

t ubestemt Begreb; nærmest be-
t af Lasursteneu tilberedte blaa
Ultramarin) eller dens Efterlig-
t enhver gjennemsigtig farvet An-
)ækfarver og Lasere). Endelig bet.
en smuk gul Farve, der frem-

bringes paa den ejendommelige Maade, at en Blanding af Ler og Hornsølv lægges paa Overfladen af de færdige Varer, der ved en maadelig Ophedning indsuge Sølvet og farves helt igjennem deraf. **Lasursten** (Lapis lazuli), et for sin smukke blaa Farve bekjendt Mineral, hvoraf man tidligere tilberedede den kostbare Ultramarin, men som man nu har set sig i Stand til at fremstille ved Kunst. Den bestaar i Hovedsagen af Kiselsyre, Lerjord, Natron, Kalk og Svovl og forekommer mest i bjærge Masser i kornet Kalksten i Sibirien, China og Chile. Paa Grund af sin Farve, og da den kan modtage en smuk Politur, benyttes den til forskjellige Smykkegjenstande, Daaser og Mosaik; men Haardheden er kun 5,5, saa at den ved Brugen let bliver mat. L. var allerede kjendt af Grækerne og Romerne under Navn af Saphir.

Laßberg, Joseph, Friherre af, en af det germanistiske Studium højt fortjent Samler og Forsker, f. 1770 i Donaueschingen, d. 1855, opgav 1817 sin Stilling som Forstembedsmand og levede, udelukkende optaget af sine Studier og i livlig Forbindelse med alle fremragende Germanister, først paa Landsædet Eppishausen i Thurgau, dernæst paa Slottet Meersburg ved Bodensøen, hvor han med patriarchalsk Gjæstfrihed modtog de talrige Forskere, som hans rige Samlinger drog derhen. Af hans Værker er det vigtigste: „Liedersaal; Sammlung altdeutscher Gedichte aus ungedruckten Quellen" (4 Bd., 1820—25). Hans Samling af gammeltyske Haandskrifter, 273 i Tallet (deriblandt et efter ham benævnt Hovedmanuskript til „Nibelungenlied"), kom efter hans Død til det Fürstenbergske Bibliothek i Donaueschingen.

Latakieh, d. s. s. Ladikieh.

Lateau, Louise [tô], hører til den med Katharina Emmerich (s. d. A.) begyndende Række af stigmatiserede Jomfruer i den nyeste Tid. Datter af en Jærnbanearbejder i Bois d'Haine i Belgien, fik hun 24 Apr. 1868 Saarmærker, som blødte hver Fredag. J Juli 1868 begyndte hun at have ekstatiske Syner, og fra Marts 1871 afholdt hun sig, efter hvad der blev paastaaet, aldeles fra at spise og drikke, naar undtages, at hun daglig nød Nadveren. Den romersk-katholske Gejstlighed i Egnen med Biskop Dumont af Tournay i Spidsen betragtede hendes gaadefulde Tilstand som et Mirakel, Gud gjorde for at tilkjendegive, at den Kirke, hun tilhørte, var den eneste sande; men 1875 gjorde L.s Søster en Ende paa de Skuespil, Gejstligheden opførte med hende, ibet hun nægtede alle Gejstlige Adgang til den syge Kvinde, som samme Aar blev undersøgt af en Commission, bestaaende af Medlemmer af det medicinske Facultet i Brüssel, der erklærede, at hun led af „stigmatisk Neuropathi". 1880 blev Biskop Dumont af Paven erklæret for sindssyg og derfor afsat. D. 25 Aug. 1883.

Latént, skjult; l. **Sygdomme**, saadanne S., som under en Del af eller under hele deres Forløb ikke give sig til Kjende ved noget Symptom. L. eller bunden Varme, s. **Fordampning og Smeltning**.

Lateránet, en Plads og et Palads i Rom, i hvilket sidste Paverne residerede, indtil de for-

lagde deres Sæde til Avignon; efter deres Tilbagekomst valgte de Vaticanet eller Qvirinalet til Residens. **Lateránkirken** kaldes den ved Siden af Paladset opførte Kirke, St. Johannes af L.; den er Roms og den romerske Kirkes Hovedkirke (mater ecclesiarum urbis et orbis) og Pavens Sognekirke, udmærket ved Rigdom paa Reliqvier og ved Mindet om de her 1123, 1139, 1179, 1215 og 1512—17 afholdte Kirkeforsamlinger, **Lateránsynoderne**. Navnet L. viser tilbage til det gamle Rom, da domus Lateranorum regnedes blandt Stadens prægtigste Bygninger. Nero confiskerede det, da et Medlem af Familien, Plautius Lateranus, havde deltaget i en Sammensværgelse. Senere blev Paladset hyppig beboet af Kejsere. Constantin d. store skal have skjænket det til den romerske Biskop Sylvester og bygget Kirken ved Siden af, som derfor oprindelig kaldtes Basilica Constantini.

Lāteris (lat., Genitiv af latus, Side; i Bogf. „Summa" underforst.), Sidens Sum; **laterére**, opsummere de enkelte Regnskabsposter sidevis for at overføre Summen paa næste Side.

Latērna, lat., Lygte. **L. māgica** ell. Trylle-lygten antages at være opfunden i det 17de Aarh. af A. Kircher. Den bestaar af en Kasse, hvori der er anbragt en med gjennemsigtige Farver paa Glas malet Figur, som bliver stærkt belyst ved en Lampe med Hulspejl, ved Drummondsk eller elektrisk Lys. Uden for denne Figur er en Linse, som anbragt i en passende Afstand kan frembringe et skarpt begrænset og forstørret Billede paa en hvid Væg i et mørkt Værelse. Da Billedet er omvendt, maa Figuren stilles forkert. Denne simple Indretning er i Tidernes Løb bleven betydelig forfinet. Man har forsøgt at lade Billederne danne sig paa Røg, hvorved de syntes at være i Bevægelse; man har ladet Billederne være bevægelige og desuden vise sig først ganske smaa og derefter med voxende Størrelse, saa at det ser ud, som om Billedet nærmede sig hurtig fra en stor Afstand. Denne Brug af L. m. har faaet Navn af Phantasmagori. De saakaldte Taagebilleder (Dissolving views), ved hvilke Overgangen fra det ene Billede til det andet sker igjennem en utydelig Sammenblanding af begge, tilvejebringes ved to L. m., som ere rettede hen paa det samme Sted, saa at man ved at tildække Linserne kan efter Behag vise det ene eller det andet Billede eller dem begge paa ēn Gang. **Laterne** bruges især om de til Søs anvendte Lygter; efter den forskjellige Anvendelse, man gjør af dem, føre de forskjellige Navne: Batteri-, Campagne-, Dampskibs-, Falderebs-, Signallaterne o. fl. **Dampskibslaterner** ere de L., som ethvert Dampskib under Gang er pligtigt at holde brændende fra Solnedgang til Solopgang, nemlig en med hvidt Blus fra Toppen af Fokkemasten, en med grønt Blus fra højre Side (styrbords Side) og en med rødt Blus fra venstre Side (bagbords Side). Sejlskibene ere ligeledes pligtige at føre de her nævnte farvede L., medens det ej er tilladt dem at føre Toplaternerne. Denne Bestemmelse er vedtaget af alle søfarende Nationer som et Hjælpemiddel til at undgaa Paasejling. Ethvert til Ankers liggende Fartøj skal paa Toppen af Masten holde brændende en L. med hvidt Blus. I Techniken er **Laterne** Navnet paa en Combination af to Skiver, samlede ved et Antal parallele Stokke, der ere ordnede regelmæssig i en Kreds (Laternedrev, s. **Drev**). Ogsaa bet. L. de store Blikkander, hvori Bægerne opsamles i Spinderierne, saa vel som (i Bygningskunsten) Overbygningen af en Kuppel. **Laternestol**, en forældet Spindestol.

Lātet ăngvis in hĕrba, lat., „der ligger en Slange skjult i Græsset"; pas paa, at du ikke lader dig overliste.

Latham, Rob. Gordon [læhthæm], engelsk Sprogforsker og Ethnolog, f. 1812, siden 1840 Professor i engelsk Sprog og Literatur ved Universitetet i London. Hans Hovedværk er »The English Language« (2 Bd., 1841; 9de Opl. 1875), som giver en Fremstilling af det engelske Sprogs Historie; senere Arbejder af ham ere »History and Etymology of the English Language« (1845), »Natural History of the Varieties of Man« (1850) og »Descriptive Ethnology« (2 Bd., 1859); efter en Rejse i Danmark og Norge skrev han »Norway and the Norwegians« (2 Bd., 1840).

Latimer, Hugh [lættimer], engelsk Gejstlig, f. c. 1480, erklærede sig under Henrik VIII for Reformationen og blev 1535 Biskop af Worcester, men da han ikke vilde aflægge Ed paa de 6 af Kongen opstillede Trosartikler, fratraadte han denne Post og blev kastet i Tower. Løsladt under Edvard VI stod han, uden at beklæde noget kirkeligt Embede, sammen med Cranmer og Ridley i Spidsen for Reformationen. Under Dronning Marie blev han kastet i Fængsel og blev der i to Aar, og i Oxford besteg han 16 Oct. 1555 sammen med Ridley Baalet med de Ord: „Vi ville i Dag med Guds Hjælp tænde et Lys i England, som aldrig mere skal blive slukket".

Latinere (Latini) kaldtes de italiske Beboere af det gamle **Lātium** i Italien mellem Apenninerne og det tyrrhenske Hav; de vare i den gammelromerske Tid delte i en Mængde Communer, blandt hvilke Antium, Aricia, Lanuvium, Velitræ og Suessa Pometia vare de betydeligste. Alba longa var, indtil den blev erobret af Tullus Hostilius, Hovedstaden i det **latinske Forbund**, der bestod af 30 smaa Republiker. 338 f. Chr. kom alle Latinernes Stater under romersk Overherredømme. Da Volskerne, Hernicerne og Ausonerne bleve forenede med Latinernes Gebet, fik dette Navn af Latium novum. L. fik nu en særegen Ret, Jus Latii ell. **Latinitéten**, forskjellig fra Forbundsfællernes (Socii) og de fremmedes (Peregrini), hvilken Ret Romerne undertiden ogsaa skjænkede til andre Stæder, navnlig til latinske Kolonier. **Latinisére**, efterligne Latinernes Udtryksmaade, give et Ord en latinsk Endelse, oversøre paa Latin.

Latinske Kejserdømme kaldes det af Korsfarerne paa det 4de Korstog 1204 i Constantinopel oprettede Kejserdømme med vesterlandske Regenter, der bestod til 1261. De 6 l. Kejsere vare Balduin I (som Greve af Flandern B. IX, 1204—6), hans Broder Henrik (1206—16), deres Svoger Peter, Greve af Auxerre

av, som dog ikke kom til at regere, Robert af Courtenay (1221—28), Brienne (1228—37), egentlig som for sin senere Svigersøn, Roberts lduin II, under hvem Constantinopel obret af Michael Palæologos. Jvfr. g Græske Kejserdømme.

Kirke, den romersk-katholske Kirke, ng til den græske eller østerlandske.

Romerskt Sprog.

efter et senere, etymologisk Sagn ne en latinsk Oldtidskonge, som rentum (mellem Ostia og Lavinium) modtog Æneas, hvem han gav sin nia til Ægte.

fr. [tŷ], geogr. ell. astr. Bredde; , Omfang; især bruges Ordet i enen om det Spillerum, den Imøde-Briser ell. lign., der kan vises en

ärier, d. e. vidhjærtede, kaldtes en videnskabelig-frisindede og kir-ite Retning, som opkom i England det 17de Aarh. Dens Tilhængere je mod den exclusive Calvinisme, rt gjældende paa Synoden i Dor-jelnede mellem væsentlige og uvæ-isætninger. Dens berømteste Re-er William Chillingworth (d. 1644), Prædikant John Tillotson, Erke-interbury (d. 1694), og Gilbert fatter til en engelsk Reformations-715). Senere overførte man Navnet der ikke stod i Forbindelse med , og L. blev nu ofte brugt om-ydende med Socinianer, Deist og den nyeste Tid er hin ældre Ret-kommen frem i det bredkirkelige engelske Kirke. I Moralen be-. de Moralister, der opstille min-jædelige Principer. Latitudinarisme, d over for Modsætningen mellem e Confessioner.

. Latinere.

Leto.

heod. Baillet, Grev [tŷhr], f. 1780 l østerrigsk, oprindelig burgundisk hans Fader deltog som Feltmar-7 i Krigen mod Frankrig og døde Præsident for Hofkrigsraadet), var mester og blev 30 Apr. Krigsmi-Bataillon, der skulde sendes imod de 6 Oct. Mytteri, stormede Krigs-g dræbte L. under store Mishand-efter Liget blev slæbt gjennem Ga-ngt paa en Lygtepæl, hvilket Op-edførte Hoffets Flugt fra Wien og ing til Hovedstadens Oprør.

'Auvergne [latŷhr doverni], en slægt, hvis Historie gaar tilbage Aarh., og til hvilken den berømte orte. Af en nægte Sidelinje var Corret de L., „Frankrigs første . 23 Nov. 1743. Han traadte 1767 som Underlieutenant, var 1781 i ste og kom ved Revolutionskrigens Hæren ved Østpyrenæerne. Her an sig saa meget, at han, stadig Generalsværdigheden, blev sat i Spidsen for det forenede Corps af 8,000 Grenaderer, som dannede Hærens Fortrop, og som i den Grad blev Fjendernes Skræk, at de kaldte den „Helvedescolonnen“. Det var dog ikke alene som tapper Soldat, at L. udmærkede sig; ogsaa i Krigsraadet forlangte man altid at høre hans erfarne Stemme. Da han efter Freden med Spanien 1795 vilde sejle tilbage til Bretagne, blev han fangen af Engelskmændene og maatte tilbringe et helt Aar i Fangenskab. Senere traadte han atter ind i Hæren som Frivillig i Stedet for en Vens eneste Søn, der var udskreven som Soldat; han tog 1799 Del i Felttoget i Schweiz under Masséna og gik 1800 til Rhinhæren; Førsteconsulen gav ham ovennævnte Ærestitel. Han faldt i en Træfning ved Neuburg i Bayern 27 Juni 1800. L. var desuden Forfatter af Skrifter om Breton'ernes Sprog og Oldsager. — H. C. V. A., Fyrst L. d'A., f. 21 Oct. 1823, indtraadte 1841 i det franske Diplomati og var 1857—61 Affending i Turin, beklædte derefter i kort Tid Posterne i Berlin og Rom og sendtes 1863 til London, hvor han n. A. deltog i Conferencen om den dansk-tyske Sag og 1867 om det luxemburgske Spørgsmaal. Juli —Dec. 1869 var L. Udenrigsminister, blev derefter Affending i Wien indtil Aug. 1870 og paa ny Udenrigsminister indtil Kejserdømmets Fald. D. 1871.

Latour-Maubourg, Marie Charles Cés. de Fay, Greve [latŷhr mobŷhr], fransk General, f. 1758, var 1789 Oberst og valgtes til Rigsstænderne, hvor han sluttede sig til tredje Stand og 1791 var en af de tre Commissærer, som hentede Kongen tilbage til Paris efter hans mislykkede Flugt. 1792 var L. Maréchal de Camp under Lafayette, delte hans Flugt og Fangenskab i Olmütz indtil 1797 og blev 1801 Medlem af den lovgivende Forsamling, 1806 Senator. 1814 underkastede han sig Bourbonerne, blev 1819 Pair og døde 1831. — Hans Broder, **Marie Victor de Fay**, Marquis de L., f. 1766, var 1789 Lieutenant i den kgl. Garde og hjalp at frelse Dronningen under Pøbelens Tog til Versailles 6 Oct. 1792 anførte L. et Rytterregiment under Lafayette og flygtede ligesom Broderen med ham til Belgien. 1797 vendte han tilbage, var Adjudant hos Kléber paa Toget til Ægypten 1798—1800, blev Brigadegeneral ved Austerlitz og førte en Division i Spanien 1808—11 og i Rusland 1812, hvor han udmærkede sig ved Borodino; i Slaget ved Leipzig 1813 mistede han sit ene Ben. Han gjaldt for en af Frankrigs bedste Rytteregeneraler. Efter Restaurationen blev L. Pair og 1817 ophøjet til Marquis, var 1819—21 Krigsminister og blev 1822 Gouverneur for Invaliderne, men fulgte 1830 Carl X i Landflygtighed og blev 1835 Hovmester for Greven af Chambord. D. 1850.

La Trappe [trapp], en af Skov og Klipper indesluttet, vanskelig tilgængelig Dal i Normandiet, Dep. Orne, 6 M. n. ø. for Alençon, mærkelig som Trappistordenens Stiftelsessted.

Latreille, Pierre André [latrāij], udmærket fransk Zoolog og Entomolog, f. 1762 i Brives (Dep. Corrèze), d. 1833 som Professor ved Museet i Jardin des plantes og Medlem af Aka-

demiet. Af hans talrige Arbejder maa fremhæves »Histoire naturelle des Salamandres« (1800), »Hist. naturelle des Reptiles« (4 Bd.), »Précis des caractères génériques des Insectes« (1796), »Genera Crustaceorum et Insectorum« (4 Bd., 1806—7), »Hist. naturelle des Crustacés et des Insectes« (14 Bd., 1802—15), »Hist. naturelle des fourmis« (1802), »Esquisse d'une distribution générale du règne animal« (1824), »Familles naturelles du règne animal« (1825), samt mange Artikler i forskjellige Tids- og Selskabsskrifter, Rejseværker m. m. 4de og 5te Bind af Cuviers »Règne animal« (2den Udg.) fyldes ogsaa L.

Latrin, Lokum, Skarnkiste.

Lattaku, Ny, s. Kuruman.

Latün (sp. laton, fr. laiton), Messingblik, navnlig de tykke Plader.

Latværge (Electuarium), en pharmaceutisk Benævnelse paa Lægemidler af grødet Consistens, der tilberedes ved at udrøre i Regelen pulveriserede Plantedele med Honning eller Sirup.

Laub, Ferd., f. 1832 i Prag, d. 17 Marts 1875 i Gries (Tirol), udmærket Violinvirtuos, fik sin musikalske Uddannelse paa Conservatoriet i Prag. 1853—55 var han Concertmester i Weimar og blev derpaa Soloviolinist i det kongel. Capel i Berlin. Paa en af sine Concertrejser besøgte han Kjøbenhavn, hvor han optraadte i Musikforeningen 1857. 1864 forlod L. Berlin, kom til Wien og fortsatte, beundret overalt, Concertrejsen til Rusland, hvor han 1866 modtog et glimrende Tilbud som første Soloviolinist og Lærer ved Conservatoriet i Moskva. Sine rigelige Ferier benyttede han stadig til Concertrejser, men 1874 viste sig den Sygdom, der endte hans Liv. Han søgte sin Afsked og kom i November meget lidende til Carlsbad. Han har componeret nogle faa af Virtuoserne benyttede Solostykker for Violin.

Laub, Hardenach Otto Conr., f. 6 Aug. 1805 i Frørup Præstegaard i Fyn, hvor hans Fader var Præst, blev 1830 theol. Cand., 1834 Sognepræst i Nyslinge, 1845 i Brahetrolleborg og 1854 Biskop i Viborg Stift, i hvilken Stilling hans milde og elskværdige Personlighed, som dog var forenet med stor Charakterfasthed, gjorde ham ualmindelig afholdt baade af Præster og Menigheder. Som Forfatter skaffede han sig ogsaa et godt Navn ved forskjellige mindre theologiske Afhandlinger og Tidsskriftsartikler. Sygdom tvang ham til at tage sin Afsked, hvorefter han levede i Kjøbenhavn som Privatmand til sin Død 26 Maj 1882. Ved Kjøbenhavns Universitets 400aarige Jubelfest 1879 blev han Æresdoctor i Theologien. 1885 udgav F. L. Mynster „Biskop O. L.s Levned, en Livsskildring i Breve, første Tidsrum 1821—54", som væsentlig bestod af Breve, vexlede imellem L. og Præsten Christian Mynster, og efter F. L. Mynsters Død har L.s Svigersøn, Pastor G. Schepelern, 1886 fortsat Arbejdet ved at udgive L.s Brevvexling med Biskop Martensen.

Lauban, Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 9 M. v. til s. for Liegnitz. 11,000 J. Seværdig Kirke. Bomulds- og Linnedvæveri; Kattuntrykkeri.

Laube, Heinrich, tysk Forfatter og Dramaturg, f. 18 Sept. 1806 i Schlesien, studerede i Halle og Breslau og gik 1831 til Leipzig, hvor han gav sig af med literære Sysler. Som Deltager i demokratiske Foreninger (L. hørte til „det unge Tyskland") blev han 1834 udvist fra Sachsen, holdtes 9 Maaneder fængslet i Berlin og fik 1838 en ny Fængselsstraf. Efter en større Rejse i Frankrig tilbragte han en Aarrække som Forfatter i Leipzig, indtil han 1849 kaldtes til Wien, hvor han styrede Burgtheatret indtil 1867; han havde 1869—70 Ledelsen af Leipzigs Theater, men gik tilbage til Wien og grundlagde et nyt Stadttheater, hvilket han med Afbrydelser ledede 1872—80. Blandt L.s Skrifter bør nævnes de historisk-politiske Skizzer „Das neue Jahrhundert" (2 Bd., 1832—34), Romanen „Das junge Europa" (4 Bd., 1833—37), „Reisenovellen" (6 Bd., 1834—37), „Moderne Charakteristiken" (2 Bd., 1835) og „Das erste deutsche Parlament" (3 Bd., 1849); fremdeles Sørgespillene „Monaldeschi" (1834), „Struensee" (1847), „Graf Essex" (1856), Lystspillet „Die Karlsschüler" (1847), samt den paa gode Tidsbilleder fra Trediveaarskrigen rige Roman „Der deutsche Krieg" (1863—66). L. har realistisk Tendens, en frejdig Friskhed i Fremstillingen og en god Teknik; dog har hans Virksomhed som Dramaturg utvivlsomt haft større Betydning end hans Forfatterskab. Hans „Gesammelte Schriften" udkom i 16 Bd. 1875—81, hans „Dramat. Werke" i 12 Bd. 1880. D. 1 Aug. 1884.

Laubenheim, Landsby i Storhertugd. Hessen-Darmstadt ved Rhinen, i Nærheden af Mainz, med fortrinlig Vinavl.

Lauchhammer, et betydeligt Jærnværk i den preussiske Prov. Sachsen, 17 M. ø. for Halle.

Lauchstädt, Stad i den preussiske Prov. Sachsen, 1½ M. s. v. for Halle. 2,000 J. Sundhedsbrønd.

Laud, Will. [laahd], f. 1573, blev 1628 Biskop i London og 1633 Ærkebiskop af Canterbury. I denne Stilling indførte han en ny Liturgi i katholsk Aand; da han ogsaa søgte at indføre den i Skotland, fremkaldtes der Opstand, som gav Stødet til den engelske Borgerkrig. Efter Parlamentets Sejer blev han 1641 sat i Tower og 1645 halshugget paa Towerhill. Blandt hans Skrifter er den af Wharton 1695 udgivne Dagbog vigtig for den Tids Historie.

Laudābilis ell. forkortet **laud.** (d. e. rosværdig), 1ste Charakter ved vore Embedsexaminer. **Laud. et quidem egrēgie**, 1ste Charakt. med Udmærkelse. **Laud. p. c.** (Abbrev. for præ cēteris), d. e. særdeles rosværdig, tidligere en Specialcharakter, der svarer til „Udm. godt".

Laudānum, oprindel. Benævnelse for Opium, betegner nu kun et bestemt Opiumsudtræk med Malagavin, L. liquidum Sydenhami eller Vinum Thebaicum crocatum, der tillige indeholder Bestanddelene af Kanel, Safran og Nelliker og er et stærkt virkende Præparat.

Lauda Sion Salvatōrem, lat. („Pris Frelseren, Zion!"), en af Thomas Aquinas for-

ıens, som i Romerkirken synges paa
ȝemsfest.
ır tèmporis ácti, lat. (Horats: Ars
„Lovpriser af den svundne Tid", En,
inder Fortiden bedre end Nutiden.
ale [läähderdähl], Dalstrækningen ved
nder i det sydøstlige Skotland, efter
: gamle Familie Maitland har faaet
)ertugtitel. **Will. Maitland L.**, Stats=
s Marie Stuart, dræbte sig selv
ke at falde i Fjendens Hænder ved
Overgivelse. — **John Maitl.**, Jarl
ertug af L., f. 1616, var 1638—47
tant blandt de skotske Insurgenter,
iden om, blev Royalist og holdtes
Fangenskab efter Slaget ved Wor=
) blev han Statssecretær for Skot=
ır 1669—74 Medlem af det be=
)alministerium, i hvilken Stilling
te sine forrige politiske og religiøse
Han døde 1682. — **James Mait=**
ıf L., f. 1759, blev 1781 valgt til
hvor han udmærkede sig som Taler
ɔttede sig til Ch. Fox. Han var
Commissærerne ved Anklagen mod
og valgtes 1790 efter sin Faders
ıerhuset, hvor han med stor Iver
Pitts krigerske Politik og forsvarede
Revolution. 1806 blev L. britisk
glbevarer for Skotland og sendtes
for at underhandle om Fred, men
er Udbruddet af Krigen med Preus=
rte endnu i en Række Aar til den
ıposition i Overhuset, dablede 1807
Kjøbenhavn, talte 1816 for Na=
givelse og 1817 imod Indskrænk=
Friheden, men sluttede sig senere
e og modsatte sig kraftig Valg=
1804 skrev L. imod Ad. Smiths
quiry into the nature and origin
alth») og 1809 om Indiens For=
rslag, som til Dels udførtes 1858.
1839.
ıt. („Lovsange"), en af de daglige
t romerske Breviar. Den synges
d Morgengudstjenesten, den saa=
e".
. **Laudon**, Gideon Ernst, Friherre,
ıeral, f. 2 Febr. 1717 i Lifland i
; skotsk Slægt, indtraadte 1732 i
ıske og rykkede i Tyrkerkrigen op
ıtenant, tilbød 1740 Preussen sin
n blev vraget og kæmpede 1745
i Bayern. I Syvaarskrigen ud=
g gjentagne Gange, især ved Prag,
Kunersdorf; han blev Feltmarschal
ral i den bayerske Arvefølgekrig
indtog 1789 Belgrad. D. 14 Juli

, 1) et 1815—64 til det danske
ende Hertugdømme i Nordtyskland,
il 1876 stod i Personalunion med
en nu udgjør en Kreds af Prov.
olstein, er mod S. ved Elben skilt
og for Resten omgivet af Ham=
:, Lübeck, Mecklenburg=Strelitz
ırg=Schwerin, men omsluttende
mecklenburgske Enclaver. 21,8
19,651 J. (1871). L. hører til
den nordtyske Slette. De vigtigste Vandløb
ere **Bille** og **Delvenau**, der falde i Elben,
Steckenitz, der er Afløb fra **Mölln Søen**,
og **Wakenitz**, der er Afløb fra den 1½ M.
lange **Ratzeburg Sø** og falder i Trave. For=
uden de nævnte Søer er her den 2 M. lange
Schall Sø. Steckenitz og Delvenau ere for=
bundne med hinanden ved en Kanal af 1 M.s
Længde. Jordbunden er i det hele frugtbar;
Skovarealet indtager ⅙ af Landet. — L.s ældste
Indbyggere vare Polaberne, en vendisk Stamme,
som blev undertvungen af de sachsiske Hertuger
Henrik d. stolte og Henrik Løve; den sidste
grundlagde Bispedømmet Ratzeburg. Da han
1180 mistede sine Lande, kom L. under Grev
Bernhard af Askanien, som byggede Borgen L.,
men 1202—27 maatte underkaste sig Danmark.
Ved de sachsiske Landes Deling 1260 blev Jo=
han Hertug af Sachsen=L., hvor hans Linje
uddøde 1689, og nu satte Hertug Georg Vil=
helm af Braunschweig=Celle (en Ætling af
Henrik Løve) sig med Magt i Besiddelse af
Landet og blev godkjendt som Hersker 1702.
Efter hans Død 1705 tilfaldt hans Lande hans
Brodersøn Georg Ludvig, Kurfyrst af Hanno=
ver og senere Konge i Storbritannien (G. I).
Tillige med Hannover kom L. 1806 under
Frankrig, overlodes 1814 til Preussen og bort=
byttedes 1815 imod svensk Pommern til Dan=
mark, som 1816 tog det i Besiddelse, men lod
det beholde sin særskilte Forvaltning og egne
Indretninger. L. blev kun lidet paavirket af
det slesvigholstenske Røre og holdt sig meget
tilbage under Oprøret 1848—50; det fik 20 Dec.
1853 en ny Forfatning for sine særlige An=
liggender og en ny Sammensætning af sit
„Ritter= und Landschaft", og ved Fællesforfat=
ningen 1855 fik det 2 Medlemmer i Rigs=
raadet. Men allerede 21 Oct. 1856 (endnu
før Holsten) indgav L., hvis Fædrelandskjær=
lighed var aldeles particularistisk, nærmest af
Frygt for at miste sine store Domainer til bedste
for Helstaten, en Klage til den tyske Forbunds=
dag over Fællesforfatningen som krænkende Lan=
dets Selvstændighed og Ligeberettigelse og gav
saaledes Stødet til Forbundets Indblanding i
de danske Anliggender. I Nov. 1858 blev L.
ligesom Holsten udskilt af Helstatsforfatningen,
i Dec. 1863 besat af tyske Executionstropper
og 30 Oct. 1864 afstaaet til Preussen og Øster=
rig, hvorefter Kongen af Danmark i sin Af=
skedshilsen gav det en ufortjent Ros for dets —
i hvert Fald kun rent passive — Troskab. Ved
Overenskomsten i Gastein 14 Aug. 1865 solgte
Østerrig for 5 Millioner Kroner sin Ret over
L. til den preussiske Konge, som vel holdt det
i Personalunion og lod det styre særskilt med
Bismarck som Minister, men ikke stadfæstede
dets Forfatning. Optagelsen i det nordtyske
Forbund 1867 og Indlemmelsen i Toldforenin=
gen medførte for L. store Tab i Indtægt, og
i Stedet for det tidligere betydelige Overskud
kom nu et betydeligt Underskud. En Deling
af Domainerne mellem Kongen og Landet 1871
skilte det ved Godserne i Amtet Schwarzenbeck,
der gaves Bismarck som Dotation; og L. maatte
selv overtage den Gjæld, der stiftedes 1865 af
Kongen for at udrede Salgsprisen til Østerrig.
Ogsaa ophævedes lidt efter lidt alle de særlige

gammeldags Indretninger, hvori dets Indbyggere fandt Behag, og 1 Juli 1876 indlemmedes L. i Preussen som en Kreds, hvorved dets „Ritter- und Landschaft“ sank ned til at blive en simpel Kredsdag. 2) Stad i Hertugd. L. ved Elben, 5 M. ø. s. ø. for Hamborg. 5,000 J. Tegl- og Kalkbrænderier. Livlig Flodskibsfart. Dampfærge over Elben. 3) Stad i den preussiske Prov. Pommern, 8 M. v. n. v. for Danzig. 8,000 J. Garverier og Bryggerier.

Laufberger, Ferdinand, østerrigsk Maler, f. 1829 i Mariaschein i Böhmen, d. 1881, uddannede sig i Prag og Wien og malede saa vel Historiemalerier som humoristiske Genrebilleder. Under en større Rejse 1862—63 fik han Øjet op for den italienske Renaissance, dels for Kunstnere som Luca della Robbia, dels for det store monumentale Maleri, som han derpaa bragte i Anvendelse i Wien. Mest ejendommelig er hans Sgraffito-Frise paa Ydersiden, samt Loftsmalerierne paa Trappegangen i Oesterreichisches Museum i Wien.

Laufen, et lille Slot i Schweiz, ¼ M. s. for Schaffhausen ved Rhinfaldet, som man her har den bedste Lejlighed til at betragte.

Lauffen, Stad i Konger. Württemberg ved Floden Neckar, 4 M. n. for Stuttgart. 4,000 J. Herlig Omegn. Vinavl.

Lauge Gudmundsøn, en dansk Ridder, besvogret med Skjalm Hvides Slægt, som, da han var kommen i Strid med sin Konge, Erik Plovpenning, begav sig til Hert. Abel i Slesvig og ophidsede denne mod Broderen. I Kongens Mord (1250) spillede L. Hovedrollen; efter Abels Død flygtede han med den kongelige Krone og store Skatte, som han havde faaet af denne Konge, til Kiel, men kom her ved Brætspil i Strid med sin Medspiller, som stak ham ihjel paa Stedet 1252.

Laugée, Déstré François [loasché], fransk Maler, f. 1823, Lærling af Picot, kastede sig med Forkjærlighed over Skildringer af Bondelivet, som „Høstkarlens Frokost“, „Nellikeplukning i Picardiet“, „Det gode Budskab“ o. fl., men malede ogsaa Optrin af Helgeners Liv i en jævn, naturlig Fremstilling; af de herhen hørende Arbejder maa „Den hellige Elisabeth af Frankrig, som vasker Fødder paa Fattige“, regnes for hans Hovedværk.

Laun, Friedr., Pseudonym for Romanforfatteren Fr. Aug. Schulz (s. d. A.).

Launceston [lanstn], Stad paa den engelske Ø Tasmania s. for Australiens Fastland ved Floden Tamar, 8 M. fra dens Udløb i Bass-Strædet. 13,000 J.

Launitz, Eduard Schmidt v. d., tysk Billedhugger, f. 1797, d. 1869 i Frankfurt a. M., var Lærling af Thorvaldsen og medvirkede ved dennes Restauration af Æginetergrupperne. Hans Hovedarbejder findes i Frankfurt, saaledes det store Mindesmærke om Bogtrykkerkunstens Opfindelse, Billedstøtter til Udsmykning af Theatret, Børsen og Helligaandshospitalet m. m.

Laupaar, den gamle nordiske Benævnelse paa Skudaar (eng. leapyear), nu kun brugelig i Norge i Benævnelsen **Laupaars-Messe,** 24 Februar (Skuddagen, jvfr. **Kalender**).

Laura, Petrarcas Elskede, fejret af ham i Digte, antages almindel. at have været Adelsmanden Audibert de Noves's Datter og Hugues de Sades Ægtefælle. Hun skal være død i Avignon af Pesten 1348.

Laurahütte, Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 12 M. s. ø. for Oppeln. 10,000 J. Betydeligt Jærnværk.

Laureātus, lat., En, der er kronet med Laurbærkrans. Poëta l., kronet Digter.

Laurēlius, Olof Larsson, svensk Biskop, f. 1585, Bondesøn fra Vestergötland, blev efter at han i Tyskland havde faaet den philosophiske Grad 1621 ansat som Prof. i Upsala først i Philosophi, derpaa i Theologi; 1640 forflyttedes han til Stockholm som Sognepræst ved Storkirken, blev s. A. Dr. theol. og 1647 Biskop i Vesterås, hvor han døde 1670. L. nød Anseelse som en af sin Tids lærdeste svenske Theologer; som Medlem af de til Kirkeordningens Revision 1650 og 1655 nedsatte Comiteer udarbejdede han to Forslag til en Kirkeordning der i væsentlig Grad lagdes til Grund for Kirkeloven af 1686; under de syncretistiske Stridigheder optraadte han som ivrig Forfægter af Concordieformlen. Blandt hans Skrifter mærkes »Enfaldiga frågor och spörsmål om vår Christendoms stycker«, der endnu mange Steder i Sverige anvendes ved Religionsundervisningen.

Lauremberg, Hans Willmsen, tysk Digter, f. 1590 i Rostock, var først Professor i Poesi og Mathematik ved Universitetet smstds. og ansattes 1623 som Lærer i Mathematik ved Sorø Akademi, hvor han døde 1658. L. er den betydeligste tyske Satiriker i det 17de Aarh. I sine paa Plattysk skrevne Satirer („Veer Schertz-Gedichte“, 1652; nyeste Udg. ved Braune, 1879) drager han med sundt og skarpt Vid til Felts mod Tidens Forkertheder, især mod dens Nyhedssyge og Modegalskab og sine Landsmænds kritikløse Efteraben af det franske i Dragt, Levevis og Sprog, priser i Modsætning hertil det gode gamle, det jævne og naturlige og bekæmper da ogsaa ivrig den Opitz'ske Kunstpoesi og det højtyskes Eneherredømme som Literatursprog. Hans egen Stil og Fremstilling er bred og djærv realistisk, ikke bange for det drøje og platte, hans Vers med Flid kunstløse og uregelmæssige. Hans andre, til Dels højtyske Arbejder (Bryllupsdigte, komiske Fortællinger, Skuespil) ere uden synderligt Værd.

Laurens, Jean Paul [lorangs], fransk Maler, f. 1838, Lærling af Cogniet, er en af Realismens mest fremtrædende Repræsentanter, som med Forkjærlighed dvæler ved Livets mørke Sider og næsten i alle sine Billeder gjengiver Optrin, hvori et Lig spiller Hovedrollen, „Catos Død“, „Tiberius's Død“, „Hertugen af Enghiens Henrettelse“, „Den østerrigske Generalstab ved General Marceaus Lig“ o. fl. Den tørre, graalige og tunge Farve i Forbindelse med noget storladent i Anlæg og Udførelse passer godt til hans Æmner.

Laurens, Jules Joseph Augustin [s. o.], fransk Maler, f. 1825 i Carpentras, var Lærling af Delaroche og udførte en Del smukt behandlede Malerier, mest med Æmner fra Østerland. Mest bekjendt er han dog som Lithograph ved sine heldige Gjengivelser efter de

iſke Meſtre, Delacroix, Diaz, Cabanel,
)ia Bonheur o. fl.
:, Aug. [lorāng], berømt fransk Che-
1807 i La Folie nær ved Langres, d.
53. Ligeſom hans Søn Ch. Gerhardt
L. førſt Berømmelſe efter ſin Død.
af den polytechniſke Skole blev han
arateur ved l'École centrale des arts
, derpaa ved Porcelænſfabriken i Sèv-
a gaa let hen over de Vanſkeligheder,
: havde at overvinde; for at friſte
tte han arbejde hos en ſimpel Par-
Paris. Endelig blev han 1838 Pro-
Chimie i Bordeaux og 11 Aug. 1845
erende Medlem af Akademiet. Dette
ıns Lyſt til at vende tilbage til Viden-
rndpunkt, Paris. 1846 kom han der-
paa en 4de Sal og arbejdede i Nor-
Laboratorium. 1850 ſyntes endelig
ıabninger om et Profesſorat at ſkulle
Pladſen ſom Profesſor i analytiſk
Collège de France var ledig, Arago
ıderſtøttede kraftig hans Anſøgning,
tut indſtillede alligevel Balard, ſom
vde et Profesſorat ved Sorbonne,
, og L. ſaa ſig paa ny ſkuffet. Han
ı 1848 Møntguardein, men Møn-
ıntet Laboratorium, ſom egnede ſig
ıbelige Arbejder, og L. maatte ud-
limrende Underſøgelſer i en fugtig
or han paadrog ſig den Lungebetæn-
koſtede ham Livet. — Den Række
. under de Forhold, hvorunder han
udført, er beundringsværdig. Han
ted at underkaſte Naphtalin, en da
dt Kulbrinte, en nøjagtig Under-
nſtillede over 100 nye Legemer deraf,
ſis af disſe Arbejder grundede han
ntheorien og Kjærnetheorien. Hvad
'e Chemi ſkylder ham, kan ikke her ud-
e; men det var L.s ſkarpe Tanker og
nalyſer, der i Forbindelſe med Ger-
eraliſationsevne ſtyrtede den gamle
n officielle Chemi affærdigede i Al-
:es nye Ideer med haanlige Ord,
) ikke tabt, og ſelv Berzelius maatte
:undre L.s Arbejder for deres Rig-
ıg Nøjagtighed. Fra 1833 til hen
Død indeholder »Annales de Chimie
ique« langt over 100 Afhandlinger
Z ſine ſidſte Dage, da hans Helbred
ıam at arbejde i Laboratoriet, ſkrev
rømte »Méthode de Chimie«; den
ham endnu paa hans Dødsleje, og
Død blev den udgivet af Biot. Den
:n ſkarp Kritik af de beſtaaende Theo-
ı hver Side findes nye Ideer frem-
Datiden havde forkjætret, men hvor-
en har bygget en ny theoretiſk Chemi.
ıg hans Kampfælle Gerhardt levede
misKjendte. Men da de vare døde
:e Jeckerſke Legat ſkulde gives til
ıvde gjort ſig meſt fortjente af den
hemi, fandt Akademiet ingen vær-
L.s og Gerhardts Enker.
François [ſ. o.], belgiſk Hiſtoriker
b, f. 8 Juli 1810, var 1835—80
Civilret ved Univerſitetet i Gent
det en omfattende, ſaa vel lærd ſom
aandfuld „Folkerettens Hiſtorie", der tillige
fremſtiller Culturens Udvikling i det veſtlige
Europa (18 Bd., 1850—70). Fremdeles ſkrev
han »Les principes de droit civil français« (33
Bd., 1869—79) og »Le droit civil internatio-
nal« (8 Bd., 1880—82), ſamt udarbejdede efter
Regeringens Opfordring et Udkaſt til en ny
Civillovbog (1882 flg.). Endelig har han i en
Række Skrifter med ſtor Varme kæmpet imod
det klerikale Partis Indflydelſe.

Laurentie, Pierre S. [lorangti], fransk Hi-
ſtorieſkriver og Publiciſt, f. 1798, var 1818—22
Lærer ved den polytechniſke Skole og 1822—26
Undervisningsinſpecteur. Som flittig Med-
arbejder af Bladet »Quotidienne« (ſiden 1818)
og ſenere Redacteur af »Union« forſvarede L.
med ſtor Dygtighed klerikale og legitimiſtiſke
Grundſætninger. L. har desuden ſkrevet »Hi-
stoire des ducs d'Orléans« (4 Bd., 1832—34),
»Hist. de France« (8 Bd., 1841—43, 4de Udg.
1873) og »Hist. de l'empire romaine« (4 Bd.,
1861—62). D. 1876.

Laurentius, den hellige, Diſcipel af Pave
Sixtus II og Diakon i Rom, blev fængslet
under Chriſtenforfølgelſen under Keiſer Va-
lerian og i Følge gamle Sagn langſomt brændt
paa en Jærnriſt paa den viminalſke Høj 258.
Mindedag 10 Aug. Mange Kirker og Kloſtre
ere blevne indviede til ham, ogſaa i Norden
(L. ell. **Lars**), bl. a. Domkirken i Lund med
det tilliggende ſtore **St. Laurentiuskloſter**, hvis
Kanniker valgte Ærkebiſkoppen, ſom ofteſt blandt
deres egen Midte, og det prægtige Kloſterſlot
Escorial i Spanien. **Laurentius-Strømmen**
ell. **L.s Taarer**, ogſaa Perſeiderne, kaldes de
Stjærneſkud (ſ. d. A.), der falde omkring 10 Aug.

Laurentius Andreæ, ſ. Andreæ.

Laurentius Petri, ſ. Petri.

Lauréus, Alexand., ſvenſk Maler, f. 1783 i
Finland, hvor Faderen, Dr. A. **Laureus**, var
Provſt, kom 19 Aar gl. til Stockholm, hvor
han efter endt Curſus ved Malerakademiet vakte
Opmærkſomhed ved ſine Bambocciader og Lys-
virkningsſtykker, begav ſig 1818 til Paris og
blev der Elev hos Herſent. 1822 drog han til
Rom, malede ſiden meſt Scener af det ita-
lienſke Folkeliv, men døde allerede 1823.

Lauricocha [lötſcha] ell. **Lauri Søen**, en Bjærgſø
i Andeskjæden i Peru i Sydamerika under
10° 10′ ſ. Br., betragtes ſom Amazonflodens
Kilde.

Laurion, et Bjærgſtrøg i Grækenland i det
ſydlige Attika, med et i Oldtiden navnkun-
digt Sølvværk, ſom tilhørte Staten Athen og
var meget indbringende. Driften fortſattes
indtil hen imod Chriſti Fødſel, da Sølv- og
Blyminerne regnedes for at være udtømte. I
den nyeſte Tid er Driften bleven gjenoptagen
1864 af en Franſkmand Roux og en Italiener
Serpieri, ſom baade bearbejdede de gamle Vær-
ker og de omliggende Dynger af Slakker; men
de kom ſnart i Strid med den græſke Rege-
ring om Ejendomsretten, der ved Dom til-
kjendtes Staten og ikke den Commune, af hvilken
de havde tilkjøbt ſig Værkerne, og ſenere om
Brugen af Affaldsdyngerne, ſom Regeringen
ikke vilde medregne under den givne Bevilling.
Grækerne troede nemlig, at her var en ſtor
Rigdomskilde funden, og vilde ikke lade Ud-

landinge faa den i deres Hænder. Frankrig og Italien blandede sig i Striden, og det var nær kommet til et Brud; men 1873 dannedes et græsk Selskab, som kjøbte Bevillingen, og nu kom en Aftale i Stand. For Tiden drives Minerne af to græske og tre franske Selskaber, og en By paa 5,000 Mennesker er opstaaet derved.

Lauriston, Alex. Jacq. Bern. Law, Marquis de [loristŏng], fransk Marschal, f. 1768, Sønnesøn af Svindleren J. Laws Broder, var Bonapartes Kammerat i Krigsskolen i Brienne og blev 1795 Oberst i Artilleriet. 1800 blev L. Adjudant hos Førsteconsulen og brugtes dels i Felten, dels i diplomatiske Hverv, saaledes 1801 til Danmark, 1810 ved Underhandlingen om Kejserens Ægteskab og 1811 i Sendelse til Rusland. L. besatte 1806 Dalmatien og forsvarede Ragusa imod Russerne; han medvirkede 1809 væsentlig til Sejren ved Wagram og blev 1810 Greve. 1813 førte L. et Hærcorps ved Elben, blev slaaet af Blücher ved Katzbach og tagen til Fange efter Slaget ved Leipzig. 1815 holdt L. sig tilbage, blev til Løn Pair og 1817 Marquis, 1820 Minister for det kgl. Hus og 1821 Marschal; han førte 1823 en Reservehær paa Toget til Spanien. D. 1828.

Laurits Jonsøn, dansk Drost, en af de tre Stormænd, som stod i Spidsen for det Adelsparti, der i Forening med den holstenske Greve Gert nødte Kong Christoffer II til at forlade sit Rige og satte den unge sønderjyske Hertug Valdemar paa Tronen 1326. Ved Danmarks Udstykning i denne Anledning fik han Langeland, Taasing og Ærø. Den sidste Ø havde han tidligere haft i Pant, men Kongen havde 1323 frataget ham den og derved gjort ham til sin Fjende. Han døde 6 Apr. 1340, 5 Dage efter Grev Gerts Drab.

Lausanne [losănn], Hovedstad i Cant. Vaud i Schweiz ved Genfersøens nordlige Bred, 7 M. n. ø. for Genf. 30,000 I. (1880). Herlig gotisk Kathedralkirke, gammelt Slot, der nu er Raadhus, stor Kornhalle, Straffeanstalt, Banegaard, Posthus, Theater og den prægtige Bygning for Forbundsretten. Talrige Undervisningsanstalter, Blindeinstitut og Daareanstalt. Industrien bestaar fornemmelig i Ølbryggeri, Bomulds- og Uldspinderi. Handelen med den i Omegnen producerede gode Landvin er temmelig betydelig. Rundt om L. findes talrige smukke Landsteder.

Lauscha, Landsby i det tyske Hertugdømme Sachsen-Meiningen, 7 M. ø. til s. for Meiningen. 3,000 I. De herværende Glashytter tilvirke især Glasperler og Legetøj.

Lausitz, en Landstrækning i det østlige Mellemtyskland, som tidligere dannede to selvstændige Markgrevskaber, Øvre-L. mod S., en Afvexling af lavt Bjergland og Sletter, der nu hører til den nordvestlige Del af Kongeriget Sachsen og den vestlige Del af preussisk Schlesien, og Nedre-L. mod N., der indtager den sydligste Del af den preussiske Prov. Brandenburg. — L. (Lusatia), beboet af en slavisk Folkestamme Lusitzerne (Lusici), stod i den tidligere Middelalder dels under Polens og derpaa Böhmens, dels under Markgreverne af Meißens Højhed. Ved Giftermaal og Kjøb kom i det 13de og Beg. af det 14de Aarh. det meste af L. under Markgreverne af Brandenburg. Da den brandenburgske Linje af den askaniske Stamme var uddød 1319, gav Kejser Ludvig af Bayern Nedre-L. tillige med Brandenburg til sin Søn Ludvig, medens Øvre-L. underkastede sig den bøhmiske Konge Johan af Luxemburg. 1467 overgav L. sig til den ungarske Konge Matthias Corvinus; 1526 kom det tillige med Böhmen under Ferdinand I af Østerrig. Under Trediveaarskrigen besatte Kurfyrst Johan Georg I af Sachsen 1620 L. i Kejserens Navn og fik det ved Freden i Prag 1635 med alle Højhedsrettigheder som et bøhmisk Len af Kejseren. Ved Sachsens Deling 1815 fik Preussen hele Nedre-L. og den nordlige og østlige Del af Øvre-L.; den mindre Del af sidstnævnte, der forblev ved Sachsen, udgjør Regeringsdistrictet Bautzen.

Lauter, Biflod til Rhinen fra venstre Side, danner i Halvdelen af sit Løb Grænsen mellem det bayerske Pfalz og Elsaß.

Lauterbach, Johann Christoph, f. 24 Juli 1832 i Kulmbach i Bayern, en af Nutidens første Violinister, fik sin første Uddannelse i Würzburg, studerede (1850) i Brüssel under Bériot og Fétis og gjorde sig allerede der gjældende ved fremragende Evner. 1853 fik han Ansættelse som Lærer ved Conservatoriet i München, hvorfra han 1860 gik som Concertmester og Conservatorielærer til Dresden. L. har gjort talrige Kunstrejser og overalt, i London, Paris, Kjøbenhavn (i Musikforeningen 1875), hævdet sig baade som Solist og i Kammermusik som en Kunstner af høj Rang.

Lauterbrunnen, Commune i Schweiz, Cant. Bern, 1½ M. s. for Interlaken, med 2,000 I.; den snævre, af den hvide Lütschinen gjennemstrømmede Lauterbrunnendal besøges meget af Turister paa Grund af det omtr. 1,000 F. høje, ad en stejl Klippevæg nedstyrtende Staubbachfald.

Lauterburg, befæstet Stad i Elsaß ved Floden Lauters Udløb i Rhinen, 7 M. n. ø. for Straßburg. 2,000 I.

Lauth, Franz Joseph, f. 1822, siden 1836 Professor i Ægyptologi ved Universitetet i München, har leveret flere ægyptologiske Arbejder, der vidne om megen Lærdom og Skarpsindighed, om end ofte noget dristig Combinationsevne, som „Moses der Ebräer" (1869), „Aegyptische Chronologie" (1877) og „Aus Aegyptens Vorzeit" (1880).

Lautrec, Odet de Foix, Herre af [lotrĕk], af en Sidelinje af Greverne af Foix, fransk Marschal, udmærkede sig i Krigene i Italien under Ludvig XII og Frants I og var ved Begyndelsen af sidstnævnte Konges Krige med Kejser Carl V Statholder i Milano, men blev fordreven af de kejserlige 1522, da han af Mangel paa Penge ikke kunde holde sine Tropper samlede. I den næste Krig stormede han 1528 Pavia, som han gav til Pris for sine tøjlesløse Soldater, og rykkede mod Napoli, men blev under denne Stads Belejring bortreven af en smitsom Sygdom, som hjemsøgte Hæren, 16 Aug. s. A.

Lauwer-Zee, en Bugt af Nordsøen, som

ind imellem de hollandske Provinser
og Groningen.
[losöng], s. **Biron og Montpensier.**
ldes de Foreninger af Haandværkere
blende af samme Slags, der i Mid-
udviklede sig i Danmark og Norge
andre europæiske Stater og bidrog
til Kjøbstædernes og Borgerstandens
Det var oprindelig Regelen, at
de opnaa Borgerskab paa en Næring,
n der var oprettet L., uden først at
kreven som Medlem i L., og dette
ikke blive uden først at have op-
els i **Lavsartiklerne** (de ethvert enkelt
specielle Privilegier), dels i andre
ser fastsatte Betingelser (navnlig at
tjent et vist Antal Aar i L., dels
, dels som Svend, at han havde af-
ig Svende- og Mesterprøve, m. m.);
nyere Tid har Anskuelsen om denne
Uretfærdighed og Skadelighed i na-
omisk Henseende bestandig mer og mer
jældende overalt, og i de fleste Lande
for nu ogsaa bleven ophævet. Be-
gjorde Frankrig, hvor Turgot ved
af Febr. 1776 ophævede „de sæl-
rannikke, mod Menneskeligheden og
r stridende Lavsanordninger"; ved
f Aug. s. A. satte imidlertid hans
Clugny disse Anordninger igjen i
til de under Revolutionen ved Lov
rts 1791 aldeles ophævedes og ikke
levne gjenindførte. Hvad Danmark
r allerede tidligere Tvangen til at
L. her bleven noget slappet ved Ad-
at blive Frimester, og efter Nærings-
9 Dec. 1857 hævedes Lavsbaandet
1 Jan. 1862, saa at enhver nu kan
rgerskab paa enhver Næring uden
at indtræde i noget L., hvorimod
ndelser ere vedblevne at bestaa som
oreninger, af hvilke det beror paa
, om han vil være Medlem eller
L. har en selvvalgt Bestyrelse, be-
n Oldermand (Formanden) og nogle
vortil endnu kommer et vist Antal
tter; L.s Svende danne derhos en
delse, hvis Formand kaldes Old-
rge har Udviklingen været omtrent
som i Danmark, idet navnlig ved
Apr. 1866 Lavsvæsenet er afskaffet.
hn [laah], f. 1671 i Edinburgh,
velhavende Guldsmed, gav sig
ied Handels- og Finansspecula-
er at han havde berejst Europa og
ort flere Fyrster Forslag om Op-
Creditanstalter, bleve hans Planer
gne i Frankrig. Herom s. **Handels-**
maatte trække sig tilbage og flyg-
n. af 1720 til Brüssel, idet han
en sin store Formue. L., hvem man
ikke kan frakjende enkelte rigtige
jenere til Venezia, hvor han levede
og maatte tage sin Tilflugt til
Erhvervskilde, Spil. Han døde i
og efterlod kun en Diamant til
0,000 Livr., som han plejede at
ar han var i Nød.
Gruppe af meget forskjellige Sten-
arter af trachytisk eller basaltisk Sammensætning, og hvis Hovedcharakter er, at den har været smeltet og i denne Tilstand er flydt ud af Nutidens Vulkaner. **Trachytlava** udmærker sig sædvanlig ved lysere, **Basaltlava** ved mørkere Farver paa Grund af den deri værende Augit og Magnetjærnsten. Ogsaa Tætheden er meget forskjellig, saa at L. endog kan blive glasagtig (Obsidian), medens den i Nærheden af Overfladen i Regelen er mere porøs, slakket eller svampagtig (Pimpsten), hvilket hidrører fra de i Størkningsøjeblikket undvegne Vanddampe. Hermed staar i nøje Forbindelse dens større eller mindre Evne til at kunne danne en frugtbar Jordbund. Dette sker nemlig hurtigst i samme Forhold, som den er mere porøs og feldspatrig og Klimaet varmere. I Italien har man allerede i Oldtiden anvendt L. i stor Maalestok som Bygnings- og Vejmateriale.

Lavagna [vānja], Flække i Norditalien, ved Genua Bugten, 5 M. ø. s. ø. for Genua, med 2,500 J., var i Middelalderen Hovedstad i Greverne af L.s udstrakte Besiddelser. S. **Fiesco.**

Laval, Hovedstad i det franske Dep. Mayenne ved Fl. Mayenne, 34 M. v. s. v. for Paris. 28,000 J. Bispesæde. Gammel, uregelmæssig bygget Stad med talrige Linnedmanufakturer, Papirfabrikation og Savmøller. Betydelig Lærredshandel.

Lavalder kaldes den Alder, ved hvis Opnaaelse en Persons Handlinger faa juridisk Betydning, og navnlig bruges dette Udtryk om den Alder, hvormed den criminelle Tilregnelighed indtræder. Denne criminelle L. er efter den danske og norske Lovgivning i Almindel. 15 Aar; dog straffes ogsaa Børn paa 10 Aar for visse Forbrydelser med mindre Straffe. Den fulde criminelle Tilregnelighed indtræder paa den anden Side først med det 18de Aar.

La Valetta, stærkt befæstet Hovedstad paa den engelske Ø Malta i Middelhavet, ligger paa et Forbjærg paa Øens Nordøstkyst mellem to rummelige Havne og har 77,000 J. Staden bestaar af 5 Dele, der næsten kunne betragtes som lige saa mange særlige Fæstninger. Af disse ligger den egentlige Stad med Fortet St. Elmo paa Halvøen mellem de to Havne; den er rig paa Pragtbygninger, blandt hvilke særlig fremhæves den forhenværende Ordenskirke med talrige Gravmæler for Ordenens Stormestre og Riddere, det gamle Ordenspalads, tidligere Stormesterens, nu den engelske Gouverneurs Residens, Ordenshuset med et Bibliothek paa 100,000 Bd. og en rig Samling af Øens Oldsager. Her er et 1838 stiftet Universitet og et stort Operahus, der er nyopført efter en Brand 1873. L. er en Frihavn og driver overordentlig vigtig Handel. — Efter Johanniterriddernes Fordrivelse fra Rhodos blev L. 1530 Ordenens Hovedsæde og fik Navn efter Stormesteren **Jean de L.** (f. 1494, d. 1568), som sejerrig forsvarede Staden mod Tyrkerne.

Lavalette, Ant. Marie Chamans, Grev [lētt], f. 1769 som Kjøbmandssøn i Paris, indtraadte 1789 i Nationalgarden og var 6 Oct. med at beskytte Kongehuset. 1792 gik L. frivillig ind i Hæren, kæmpede ved Rhinen og i Vendée og blev 1796 som Capitain efter Slaget ved Arcole Adjudant hos Bonaparte. Denne brugte

ham som Secretær ved Underhandlingerne i Leoben og senere som Mellemmand over for Directoriet; gav ham Emilie Louise Beauharnais (Broderdatter af Josephines første Ægtefælle) til Hustru og tog ham med sig til Ægypten. 1800 blev L. Generalpostdirecteur og 1808 Greve. Han mistede sit Embede ved Restaurationen 1814, men overtog det paa egen Haand 20 Marts 1815, endnu førend Napoleon var kommen til Paris. Til Løn blev L. Pair, men fængsledes 18 Juli og dømtes fra Livet. Hans Hustru reddede ham ved at besøge ham Dagen før Henrettelsen 20 Dec. og bytte Klæder med ham; han holdtes skjult i Paris i over 14 Dage og bragtes af tre Engelskmænd (derimellem General Wilson) over Grænsen. L. levede nu i Bayern hos sin Svoger Eugen Beauharnais, fik 1822 Tilladelse til at vende tilbage og døde 1830. Hans Hustru (f. 1781) blev sindssyg 1816 og døde 1855.

La Valette, Charl. J. M. Fél., Marquis [s. o.], fransk Statsmand, f. 25 Nov. 1806, indtraadte 1830 i det franske Diplomati og var 1837—40 Legationssecretær i Stockholm og 1841—45 Generalconsul i Alexandria. 1851 sendtes L. til Constantinopel og førte her Forhandlingerne om de hellige Steder, men tog sin Afsked i Apr. 1853, da Forviklingerne med Rusland begyndte, og blev s. A. Senator. I Maj 1860 sendtes L. paa ny til Constantinopel og derfra i Aug. 1861 til Rom (indt. Oct. 1862). I Marts 1865 blev L. Indenrigsminister og udstedte 16 Sept. 1866 som midlertidig Udenrigsminister en mærkelig Rundskrivelse, der billigede de i Tyskland foretagne Indlemmelser og hævdede Nationalitetsprincipet som nyt Grundlag for det europæiske Statssystem. Endelig blev L. i Dec. 1868 Udenrigsminister og arbejdede for Fredens Vedligeholdelse, men maatte afgaa i Juli 1869, da Kejseren vilde slaa ind paa et friere System, og var nu Affending i London indtil Jan. n. A. D. 2 Maj 1881.

Lavalette, Sophie [s. o.], s. **Gay.**

La Vallière, Louise Françoise de Labaume Leblanc de [liæhr], Ludvig XIV.s Maitresse, f. 7 Aug. 1644 i Tours. Hun kom tidlig til Hoffet, hvor hun blev Hofdame hos Hertuginden af Orléans, Henriette af England. Uagtet hun ikke var nogen Skjønhed, ja endog haltede lidt, fængslede hun dog alle ved sin yndefulde og elskværdige Optræden. Hun elskede tidlig Kongen og søgte at bekæmpe denne Tilbøjelighed. Ludvig selv blev først 1661 forelsket i hende; i to Aar var deres Forbindelse en Hemmelighed for Hoffet. Hun fødte Kongen 4 Børn, hvoraf to levede. Af Anger og Smerte over at se Mad. Montespan stige i Kongens Gunst og senere at indtræde i hendes Plads, forsøgte hun gjentagne Gange at flygte fra Hoffet, men vendte atter tilbage, indtil hun 1674 offentlig forlod Hoffet og gik i Carmeliterindernes Kloster i Paris. Efter en lang Aarrækkes strænge Bodsøvelser gjenfandt hun sin Ro og døde 6 Juni 1710, efter at hendes Medbejlerske, som hun kjærlig trøstede, havde søgt sin Tilflugt sammesteds. Hun anses for Forf. til »réflexions sur la miséricorde de Dieu« (1685).

Lavārd, Herre, det eng. lord, Tilnavn for Erik Ejegods Søn Knud og Sverres ældste Søn Sigurd.

Lavarter, s. **Laver.**

Lāvater, Joh. Casp., berømt Theolog og Physiognomiker, f. 15 Nov. 1741 i Zürich, stod ved sin Opfattelse af Religionen som „umiddelbar Følelse af Gud" i skarp Modsætning til den i hans Tid herskende Rationalisme. Tilhørende en velhavende Familie var han i Stand til at udfolde en storartet Gjæstfrihed, der bragte ham i Forhold til mange af Tidens ypperste Mænd, medens hans Forfattervirksomhed og hans Rejser bragte ham i Berøring med andre af disse. Til forskjellige Tider af sit Liv har han til sin Vennekreds kunnet henregne ikke blot sine Aandsfrænder Jacobi, Hamann, Oberlin og Stolberg, men ogsaa Goethe, Herder o. a. Allerede 1762 blev han præsteviet; men først efter at han 1768 havde vakt almindelig Opsigt ved sine „Aussichten in die Ewigkeit", en Bog, der vidnede om Tankerigdom og dyb religiøs Følelse, men tillige om Hang til mystisk Phantasteri, indtraadte han 1769 i Embedsvirksomhed som Diakon i sin Fødeby, hvor han senere blev Sognepræst ved St. Petri Kirke. Som Præst udmærkede han sig baade som Prædikant og som nidkjær Sjælesørger, og tillige udfoldede han en storartet Godgjørenhed; men i øvrigt strakte hans Virksomhed sig langt ud over hans Hjemstavns Grænser. Rundt om i Tyskland var der Familier, hvis Sjælesørger han blev ved sin vidtstrakte Brevveksling, og hans Rejser i Tyskland kom derfor til at ligne Triumftog; med samme Begejstring blev han modtaget overalt. Han var en meget frugtbar Forfatter, ikke blot som Theolog, men ogsaa som Digter; mest Opsigt vakte dog hans „Physiognomische Fragmente" (4 Bd., 1775—78). For at godtgjøre, at Ansigtsdannelsens ydre Træk afgav Vidnesbyrd om Beskaffenheden af det usynlige Indre samlede han en utrolig Mængde Portræter af bekjendte Mennesker fra alle Egne og søgte nu ved Hjælp deraf at bringe Physiognomiken i videnskabeligt System, et Phantasteri, som mærkelig nok deltes af Goethe, der hjalp ham med Udarbejdelsen af Bogen. I sin Theologi var han fjærn fra al Confessionalisme; men hans skarpe Angreb paa Rationalismen, navnlig i „Pontius Pilatus" (4 Bd., 1782—85), bragte ham i spændt Forhold til mange af hans tidligere Venner, bl. a. Goethe. Paa den anden Side kan det fra Orthodoxiens Standpunkt med fuld Ret hævdes, at hans levende Indbildningskraft ofte førte ham ind i Sværmerier, som ikke stemme med sund Gudsfrygt. L. var en varm Patriot, som, da Schweiz blev undertrykt af den franske Republik, skrev saa djærvt imod Undertrykkernes Voldsgjerninger, at det var underligt, at han slap for Forfølgelser fra Regeringens Side. En midlertidig Fængsling beroede paa en Misforstaaelse; men da Zürich under Massénas Kampe med Russerne paa ny var kommen i Franskmændenes Hænder, blev han af en vagabonderende fransk Soldat skudt i Brystet 26 Sept. 1799, og af dette Saar døde han efter lange og haarde Lidelser 2 Jan. 1801. Han er bleven meget forskjellig bedømt, snart Gjenstand

Benndring, snart for spottende

[vàāhr], Stad i det franske Dep. Tarn
n Agout, 5 M. s. v. for Albi. 4,000
elig Silkeindustri.
e, s. Lovbyde.
en gammel juridisk Benævnelse for
paa hvilken en Person er indstævnet
e for Retten. S. Forelæggelse.
e, Emile de [lavlǟh], belgisk Na-
om, f. i Brügge, 5 Apr. 1822, Prof.
rsitetet i Liège fra 1864, har bl.
vet »Le marché monétaire et ses
865), »De la propriété et de ses for-
tives« (1873, udg. i forkortet Overs.
1876), »Le socialisme contempo-
31).
nt [mång], s. Mynster.
l (Lavandula), Slægt af de læbe-
hvoraf flere Arter dyrkes i Haver
af deres stærke og behagelige Lugt,
g hjemme i Middelhavslandene; det
rende Urter med blaa Blomster-Ax.
Flække paa Østsiden af Lago Mag-
orditalien, med 2000 J. Silkeavl
ibsfart paa Søen, navnl. Overfart
omeiske Øer.
ichenes), Klasse af Løvsporeplanterne.
ar baade af Hyfer og af bladgrønt-
r, Gonidier, og kan have et meget
Udseende, fra det buskede og stærkt
d Hæftetraade løst tilhæftede Løv
eagtige, fladt udbredte og til Under-
lvoxede; hos nogle er det næsten
e. Det bestaar yderst af et fastere
aget, inderst af et løsere, Marvlaget,
disse af Gonidier; forene Goni-
lere sammen og omspindes af Hyfer,
Soredier, der ere vegetative Forme-
r. Sporehusene have i Regelen
Skaal eller et Skjold, paa hvis
sporelejet er fladt udbredt. Spo-
s i kølleformede Celler, indtil 8 i
mange L. findes ogsaa Sædhuse,
paa Overfladen som smaa Vorter.
overordentlig stor Udbredelse, hvilket
s sjældne Nøjsomhed; de forlange
et Underlag samt frisk Luft; dog
aft dem særlig gunstig. De kunne
Betingelser, hvor al anden Vege-
op, og saa Betydning ved at bane
re Planter, idet de bevirke For-
e uorganiske Masser, hvorpaa de
n nyere Tid har man fremsat den
L. ikke ere selvstændige Organismer,
mbination af Alger og Svampe,
(Hyferne) skulde snylte paa hine
), en Theori, der trods den Mod-
ar mødt, dog maa siges at være
mindelig antagen, da den støttes
ægtige Grunde.
Sømandssproget krydse, ved ugun-
tart styre i ēn, snart i en anden
eraf i overf. Bet. gaa forsigtig til

, L. Gabr. Léonce de [vērnj],
tter og Politiker, f. 24 Jan. 1809,
nsat i Statsraadet og senere Under-
Udenrigsministeriet, samt var 1846
—48 Deputeret. Siden var L. flittig Med-arbejder i »Revue des deux Mondes« og »Journal des Économistes« og skrev tvende værdifulde Skrifter om Landbrugsforholdene paa de britiske Øer (1854) og i Frankrig siden 1789 (1860, 3dje Udg. 1866), begge overs. paa Dansk; end videre om de franske Nationaløkonomer i det 18de Aarh. (1870) og om Provinsforsamlingerne under Ludvig XVI (1879). 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen og stemte i de første Aar sammen med Monarchisterne, men dannede 1875 sammen med Wallon en egen lille Gruppe, der gjorde Udslaget ved Forfatningslovenes Vedtagelse. L. blev derfor livsvarig Senator og stemte senere med Republikanerne. 1876 blev han Professor i Landøkonomi ved det agronomiske Institut. D. 18 Jan. 1880.

Laverna, hos Romerne Tyvenes Skytsgudinde.

Lawes, Sir John Bennet [laahs], f. 1814, studerede efter endt Opdragelse i Eton 1832—35 i Oxford, senere navnlig Chemi i London. Som Besidder af Godset Rothamsted i Hertfordshire i England er han især siden 1838 bleven bekjendt for sine store Fortjenester af Agerdyrkningschemien. I praktisk Retning tillægges ham med Rette Æren for Løsningen af en stor Mængde Spørgsmaal af landøkonomisk Interesse; saaledes var han bl. a. den første, der indsaa Betydningen af den sure phosphorsure Kalk. 1843 byggede han i Nærheden af London den første Fabrik til Tilvirkning af sur phosphorsur Kalk. I videnskabelig Retning har han oplyst en lang Række Forhold vedrørende Planternes og Dyrenes Ernæring, og hans Fædreland tilkjender ham Prisen for store, uegennyttige Arbejder i det almene Vels Interesse. Samtlige publicerede Arbejder af ham ere foretagne i Forening med J. H. Gilbert. Mest Opsigt gjorde de Forsøg, hvorpaa han støttede Angrebet (1847) paa den af Liebig opstillede og tidligere almindelig antagne „Mineraltheori“ for Planternes Ernæring, hvilket Angreb ledede til en langvarig Strid, hvis Hovedpunkt var Spørgsmaalet om, hvorvidt en Jords Frugtbarhed kunde vedligeholdes ved Erstatning af de mineralske Bestanddele, der bortføres ved Afgrøderne, hvad L. og Gilbert bestred, idet de i Modsætning hertil hævdede Nødvendigheden af at tilføre Jorden Kvælstof, hvilket Liebig mente var overflødigt, da, som han troede, Planterne formaaede at drage alt det Kvælstof, de behøvede, fra Luften — en Evne, som de L.-Gilbertske Forsøg noksom bevise, at de ikke besidde. Deres Forsøg have desuden omfattet Spørgsmaalene om Jordens Udpining ved de forskjellige Afgrøder, Sædskiftet, Græsblandinger, Gødning og Kreaturernes Fedning. L. har 1872 testamenteret sit Laboratorium, Forsøgsmarken og en Capital af 100,000 Pd. St. til Forsøgenes Fortsættelse som Gave til det engelske Landbrug. 1882 blev han Baronet.

Lavet [vėtt], s. Affutage.

Lave Øer ell. **Tuamotu**, den østligste Øgruppe i Polynesien, mellem 14° og 25° s. Br. og 131° og 107° v. L. Øerne staa under fransk Protectorat. Deres Antal er omtr. 80,

der næsten alle ere flade Lagunøer, bestaaende af ring- eller bueformede Koralrev, bælkede med en tynd, men frugtbar Jordskorpe. Fladeindholdet anslaas til c. 20 □ M. med en Befolkning af noget over 6,000 Mennesker. Af Planteriget ere de vigtigste Repræsentanter Kokospalmer, Pandanustræer, Bananer, Batater og Taro. Af Dyreriget findes nu Rotter, Katte, Hunde, Svin og Geder samt mange Insekter; ved Kysterne forekomme en stor Mængde Skildpadder og paa Koralrevene Perlemuslinger. Befolkningen er af malayisk Race, mest civiliseret paa de vestlige Øer, hvor den for en stor Del har antaget Christendommen, mindre paa de østlige, hvor der endnu skal findes Menneskeædere. Øerne opdagedes først af Hollænderen Schouten, der 1616 med Le Maire gjennemsejlede det store Ocean og gav dem Navnet „det farlige Archipelag".

Lavhævd, et gammelt nordisk Retsudtryk, som oprindel. betegner den Ret, en Person, naar han i 3 Aar har været i uanfægtet Besiddelse af en fast Ejendom, derved erhvervede til selv at føre Beviset for sin Ejendomsret til den, hvilket nemlig efter den Maade, hvorpaa Beviset den Gang førtes (ved den paagjældendes egen og Mededsmænds Ed), var en Fordel. Da dette Forhold senere forandredes saaledes, at det tværtimod blev en Byrde at føre Beviset, blev det ikke længer fornødent at vente i 3 Aar, men enhver, som havde erhvervet en fast Ejendom, fik Ret til strax efter behørig Indstævning af alle vedkommende at bevise sin lovlige Adkomst til den og saaledes erhverve L. paa den. Ved Indførelsen af Hævd som Erhvervelsesmaade og ved Ordningen af Tinglæsningsvæsenet er imidlertid nu Erhvervelsen af L. hos os for det meste bleven overflødig og derfor næsten ganske gaaet af Brug. Ved Lov af 6 Marts 1869 er i Norge L. udtrykkelig afskaffet, og i Stedet bestemt, at den, som i Hævdstid uden tinglæst Adkomst har besiddet en fast Ejendom som Ejer, efter en alminbelig Stævning til alle vedkommende kan vinde Ejendomsdom.

Lavind, Langelands gamle Navn.

Lavine kaldes en Snemasse, der fra Bjærgenes Sneregion glider eller styrter ned i en Dal. Man skjelner mellem de Smaaskred, ved hvilke en Snemasse gaar bort gjennem en ell. anden Fure, Sneskjoldenes Nedstyrtning og de egentlige Lavinskred. Ved Sneskjoldenes Nedstyrtning forstaar man Faldet af Snemasser, der ved Snefog ere optaarnede paa Fjældtinderne uden ordentligt Underlag, og som derfor ved deres Vægt styrte ned. Af de egentlige L. ere **Støvlavinerne** de uregelmæssigste og tillige de farligste. De dannes om Vinteren og i det tidligste Foraar, naar store Masser løs Sne falde paa et fast, skraanende Snetæppe, der ikke afgiver noget Grundlag, og de kunne sættes i Bevægelse ved den mindste Rystelse, fremkaldt maaske ved en Gemses Trin, maaske ved Faldet af en Sneklump. Den hele Masse styrter da med forfærdelig Larm og ledsaget af voldsomme Vindstød ned i Dalene og river alt med sig, der møder den paa dens Vej. **Grundlavinen** er en tæt sammenpakket, med Isklumper opfyldt Snemasse, der er kommen i Bevægelse, fordi Föhnvinden eller Foraarssolen har opblødt dens Grundlag. Den dannes derfor i Foraaret eller Forsommeren, paa hvert enkelt Sted sædvanlig til temmelig bestemt Tid, frembringer ikke i sit Fald de Støvlavinen ledsagende ødelæggende Luftbevægelser, men bliver, naar den er kommen i Ro, liggende meget længere end hin paa Grund af sin fastere Consistens og tør ofte først op næste Foraar. I Naturens Husholdning spiller Lavindannelsen en betydningsfuld Rolle, idet den befrier de højere Alperegioner fra uhyre Snemasser, som der næppe vilde kunne optøs, og som derfor vilde i høj Grad hindre Plantelivets Udvikling. Allerede faa Dage efter Sneskredet rører der sig derimod nu paa den saaledes blottede Grund et livligt Plante og Dyreliv. Det vigtigste Beskyttelsesmiddel mod L. er Skovplantning paa Bjærgskrænterne, der dog er meget forsømt i Alperne; en Del bestaaende Skove ere fredlyste.

Lavinium, Stad i Latium, s. for Rom, var efter Sagnet anlagt af Æneas og opkaldt efter dennes Ægtefælle **Lavinia**; nu Flækken Pratica.

Lavland kaldes i Modsætning til Højland de Dele af det faste Land, der ikke hæve sig betydelig over Havets Overflade. Nogle L. ligge endog dybere end denne, f. Ex. en Del af Turans L. i Asien, enkelte Marsker i Holsten og Holland samt Dele af Deltaer.

Lawn-tennis [laahn], eng., Spil med Bold og Catcher, der spilles af to, tre eller fire paa en ved et Net i Midten delt, afstukken, lang og smal Plads.

Lavoir, fr. [lavoāhr], Vaskebækken.

Lavoisier, Antoine Laurent [voasjē], Frankrigs berømteste Chemiker, f. 16 Aug. 1743 i Paris, Søn af en velhavende Kjøbmand, der selv en Ven af Naturvidenskaberne stod i Forbindelse med de berømteste Naturforskere i Paris og gav Sønnen en udmærket Opdragelse. Denne gav sig tidlig af med Mathematik, Astronomi, Botanik, Mineralogi og Geognosi; i Chemi var G. F. Rouelle hans Lærer. 21 Aar gl. vandt han en Præmie for en af Pariserakademiet udsat Prisopgave om store Byers Gadebelysning, men lod sine fattigere Concurrenter dele de 2,000 Livr. Især paa Grund af dette Arbejde blev L. allerede 1768 Medlem af Akademiet, og fra dette Tidspunkt helligede han sig næsten udelukkende til Chemien. For at skaffe sig Midler til sine kostbare Forsøg søgte han og fik en Generalforpagters indbringende Stilling, og nu fulgte det ene glimrende Arbejde paa det andet, medens hans omfattende Kundskaber og klare Hoved samtidig blev benyttet af Regeringen i talrige Commissioner. Saaledes kom han 1776 i Spidsen for Bestyrelsen af Salpeter- og Krudtfabrikationen; 1790 blev han Medlem af Commissionen til Regulering af Mønt og Vægt, 1788 Administrator for Caisse d'escompte; 1791 lod den constituerende Forsamling en af ham udarbejdet »Traité sur la richesse territoriale de la France« trykke paa Statens Bekostning. Men alle disse hans Fortjenester af Fædrelandet, alle hans glimrende Arbejder for Videnskaben, hvor hans Navn aldrig vil dø, kunde ikke redde ham fra Guillotinen. Paa en taabe-

bning blev han anklaget, og da en af
ıner, Loysel, havde Mod til at træde
ɔpregne, hvad Videnskaben skyldte L.,
:et fra Tribunalets Præsident kun:
ıvons plus besoin des savants«. 8
l gik „Generalforpagteren Nr. 5" til
:n med den Ro og Resignation, hvor-
den Gang døde. — L. er epoche-
i Chemiens Historie. Han indførte
titative Methode, nøjagtige Vægt-
ſer, og bliver derved Opdager af
erne. Hans Arbejder danne Grund-
en hel ny Videnskab; han har skabt
n kalde Chemi. Phlogistontheorien,
helt Aarh. havde skjult Sammen-
ıellem Stof og Forbindelse, sank i
t Par Aar for hans aandrig udtænkte,
e nøjagtige Forsøg, hvoraf han med
ranske Logik drog nimodsigelige Con-
. At Stofferne ved Iltning tiltage
ɔg at dette beror paa, at de optage
ette Princip ogsaa gjælder for de
Forbrændinger, hvor Forbrændings-
e, Kulsyre og Vanddamp, ere usyn-
:ter, at Luftformen overhovedet kun
regattilstand, som alle Haande Le-
:ne antage, at Aandedrættet er en
ngsproces som alle andre, og at den
til den dyriske Varme — det er
og kun enkelte Exempler paa L.s
, der ere saa talrige, at vi maa nøjes
Antydninger. Hans mange Afhand-
es i Pariserakademiets Memoirer, i
le physique« og »Annales de chi-
hans Skrifter kunne her kun næv-
:ules physiques et chymiques« (1774),
de chimie« (udgivne efter hans Død)
ɔerømte »Traité élém. de chymie,
ans un ordre nouveau et d'après
ertes modernes« (1789), hvori han
ringsværdig Klarhed udvikler en hel
kab. En samlet Udgave af hans
udgivet af Dumas paa Statens

familien (Laurineæ), en til de kron-
ladedes Klasse hørende Plante-
je, løvrige Træer, sjældnere Halv-
afvexlende, hele, fjernervede Blade;
have et 4—6delt Blomsterdække,
ıe Støvdragere, hvis Støvknapper
ɔed Klapper, og en enrummet Frugt-
ugten er Bær eller Stenfrugt. Fa-
især udbredt i begge Halvkuglers
ɪrgegne og udmærker sig ved aro-
offer, som indeholdes i Bark og
ertil høre Lavrbær-, Campher- og
Sassafras, Benzoin o. fl. Lavrbærtræ
ɔbilis), et til L. hørende Træ af
e med elliptiske, læderagtige Blade
ɪrne i Skjærme, Frugten et Bær.
prindelig hjemme i Lilleasien og er
edt til alle Middelhavslandene. Bær
ıvendes i Medicinen, de sidste tillige
ri. L. var i Oldtiden helliget Apol-
ɪrkransen Symbol paa Berømmelse.
e [lāārens], en betydelig Fabrik-
en Massachusetts i Nordamerika ved
:rimack, 5 M. n. for Boston. 39,000

Lawrence, John L. M., Lord [ſ. o.], f. 4 Marts 1811 i Richmond i York-Shire, Søn af en Officer i den indiske Hær, der havde kæmpet mod Tippo Saib, kom 1829 til Indien som Skriver, beklædte senere flere civile Embeder og vandt overalt et godt Navn som Finansmand og Administrator. 1846 blev L. øverste Embedsmand for det nyvundne Landskab ved Satladsch og 1849 efter Sikhernes fuldstændige Undertvingelse en af de tre Regeringsmedlemmer i Pandschab og 1852 Overcommissær. Her gjennemførte L. et helt nyt Forvaltningssystem med en saadan Dygtighed og Retsind, at dette nyerobrede Land under det store Oprør 1857 blev Englænderne tro, ja endog ydede det mange Soldater. Et Forsøg af Seapoyerne paa at gjøre Mytteri blev med Lethed undertrykt og haardt straffet, og senere kunde L. sende alle sine Tropper mod Delhi. Han regnedes derfor ogsaa blandt dem, der havde gjort mest for at hævde Englands Herredømme. Dronningen ophøjede ham 1858 til Baronet, og Parlamentet bevilgede ham en Aarpenge af 2,000 Pd. St. Ogsaa blev L. Medlem af det indiske Raad og i Dec. 1863 Vicekonge i Indien, i hvilken Stilling han særlig sørgede for de lavere Folkeklasser og viste Iver for at udbrede Christendommen og indføre Bibelens Læsning i Skolerne, idet han i Christendommens Fremgang saa en Borgen for Englands Magt. 1869 blev L. hjemkaldt og ophøjet til Peer som Lord L. af Pandschab; 1870—73 førte han Forsædet i Londons nye Skoleraad. I Overhuset optraadte L. senere som afgjort Modstander af Jarl Beaconsfields Politik i Afghanistan. D. 27 Juni 1879. — Hans ældre Broder, **Henry L.**, f. 1806, indtraadte 1823 i den indiske Hær og udmærkede sig i Krigene mod Afghaner og Sikher; han var under den store Opstand 1857 Øverstbefalende i Laknau og døde 4 Juli af et Skudsaar.

Lawrence, Sir Thomas [ſ. o.], engelsk Portrætmaler, f. 4 Maj 1769 i Bristol, d. 7 Jan. 1830, vakte allerede som Barn stor Opsigt ved sin Færdighed i Tegning; han var Elev af en Maler i Bath og ernærede sig i Forstningen ved at tegne Portræter til en beskeden Pris, men 1787 kom han til London og vakte snart Opmærksomhed ogsaa som Maler; han blev 1792 Hofmaler og 1820 Præsident for det kongel. Kunstakademi i London. 1818 fik han den Bestilling af Prinsregenten at male de i Aachen forsamlede Fyrster og Ministre. L. var overordentlig skattet som Portrætmaler og fik sine Billeder betalte med meget høje Priser, men han var dog stadig i Pengeforlegenhed, fordi han anvendte alt paa at kjøbe Kunstværker. De bedste af hans Portræter vidne om en aandrig, om end maaske vel blød Behandling og en dygtig Teknik.

Lawrence, Will. Beach [ſ. o.], nordamerikansk Retslærd, f. 1800 i New-York, blev 1823 Sagfører og var 1826—28 Legationssecretær i London. 1830 overtog L. igjen sin Stilling som Sagfører i sin Fødeby, men bosatte sig 1850 i Rhode-Island og fik her flere høje Embeder. L. har særlig Fortjeneste af Folkerettens Studium, udgav 1855 og 1863 Wheatons »Elements of International Law« med en omfat-

tende Commentar (4 Bd., 1868—80) og skrev selv »Visitation and search« (1858) og »Étude de droit international sur le mariage« (1870). D. 1881.

Lawrence Floden, St. [s. o.], er Afløbet fra de 5 store canadiske Søer i Nordamerika. Som dens Kildeflod betragtes St. Louis, der falder ud i Superior- ell. Øvre Søens Vestende (Fond du Lac). Øvre Søen har gjennem St. Marys og Michigan Søen gjennem Mackinaw Strædet Afløb til Huron Søen, som gjennem St. Clair og Detroit har Afløb til Erie-Søen. Fra denne gaar Afløbet gjennem Niagara med det berømte Vandfald til Ontario, fra hvis Østende (de 1,000 Øers Sø) den egentlige L. tager sin Begyndelse. Herfra løber den med nordøstl. Retning gjennem Nedre-Canada forbi Montreal og Quebec og udvider sig derfra efterhaanden saa betydelig, at den gjennem en næsten 20 M. bred Munding falder ud i **St. Lawrence Bugten**, den Del af Atlanterhavet, som indesluttes af Canada, New Foundland og New-Brunsvic, og som staar i Forbindelse med selve Havet ved Belle-Isle Strædet n. om New Foundland, Sydstrædet mellem denne Ø og Øen Cap Breton og Canso Strædet (Gut of Canso) mellem Cap Breton og Fastlandet. L.s vigtigste Bifloder ere fra venstre Side Ottawa, St. Maurice og Saguenay og fra højre Side Richelieu fra Champlain-Søen og Chaudière. Den samlede Længde af Vandforbindelsen med et Flodgebet af 60,000 □ M. anslaas til c. 460 M., hvoraf 130 M. paa den egentlige L. Denne kan indtil Quebec besejles af de største Søskibe.

Lavrettesmænd, d. s. s. Lagrettesmænd, s. **Lagretten**.

Lavskov, en Skov, der holdes i lav Ombrist og forynges ved Rodstævning.

Lawsonie (Lawsonia alba), en i Ægypten hjemmehørende, buskagtig Plante af Kattehale-Familien, er anset i Orienten for sine duftende Blomster og et gult Farvestof, der faas af Bladene, og hvormed Kvinderne farve deres Negle og Haar; s. **Alkanna**.

Lavtryksmaskine, s. **Dampmaskine** und. **Damp**.

Lavværge kaldes den Mand, en Enke har antaget til at hjælpe hende med Bestyrelsen af hendes Formue. Efter den Maade, hvorpaa den danske Lovgivnings Bestemmelser om denne Gjenstand forstaas, beror det imidlertid paa enhver Enkes Godtbefindende, baade om hun vil antage en L. og om hun vil benytte ham. Undtagelsesvis kan dog Øvrigheden, naar den finder en Enke uskikket til selv at styre sine Anliggender, beskikke hende en fast L., som hun ikke kan afskedige, og hvis Samtykke da vil være nødvendigt til, at hun kan indgaa Forpligtelser. I Norge har enhver myndig Kvinde Ret til at begjære sig af Øvrigheden opnævnt en L., men denne er blot hendes Raadgiver i Formueanliggender og gjør ingen Indskrænkning i hendes selvstændige Handleevne. Hustruer, der bestyre Fællesboet for deres forsvundne Mænd, maa have L., og dennes Stilling er her nærmest en Curators (i Danmark ansættes en Værge med en lignende Stilling). Er Manden derimod umyndiggjort, i hvilket Tilfælde der i Danmark kun gjælder den Regel, at der sættes ham en Værge, kan det i Norge efter Omstændighederne overlades Hustruen at bestyre Boet med eller uden Bistand af en Curator.

Lax (lat. laxus), vid, rummelig, **løs**, ikke videre samvittighedsfuld.

Lax (Salmo Salar) har en langstrakt Legemsform, et nøgent Hoved med temmelig stort, tandbevæbnet Gab og temmelig smaa, sølvblanke Skæl; Ryggen er mørkere, og sorte Pletter (hos Ungerne til Dels røde) ere spredte over Siderne og Rygfinnen. Hos Hannen danner Spidsen af Underkjæven ofte en opstaaende Krog eller Hage. L. naar en Vægt af 30 Pd., sjælden meget mere. Hvert Aar vandrer L. fra Havet op ad Floderne til de lavere Vandløb for at forplante sig og tilbage igjen ad samme Vej; den forekommer derfor baade i de nordiske Have fra Norges Nordspids til Bretagne og i alle i disse Have faldende Floder, ad hvilke den f. Ex. gjennem Rhinen gaar langt op i Schweiz. Paa mange Steder er Laxefiskeriet i Floderne derfor af overordentlig Betydning. I Danmark findes det betydeligste Laxefiskeri i Randersfjord og ved Bornholm. Hvor L. og Ørredfiskeri er aftaget stærkt som Følge af altfor stærke Efterstræbelser, har man i senere Tider søgt at ophjælpe det ved den saakaldte kunstige Fiskeavl. Ved sin besværlige Vandring mod den rivende Elvstrøm lægger L. ofte en forbavsende Styrke og Udholdenhed for Dagen, springer over 8—16 F. høje Vandfald og andre Hindringer. Opgangen finder i Danmark især Sted i Januar og Februar, Nedgangen allerede i April; som „Nedfaldsfisk“ er L. afmagret og ubrugelig som Fødemiddel. Mærkelig er ogsaa den Sikkerhed, hvormed den Aar efter Aar ved at finde det samme Vandløb. Under sit Ophold i Havet lever den af mindre Fisk, f. Ex. Sild; den efterstræbes stærkt af Sælhunde, Oddere og Vandfugle. L.s Kjød er rødt, meget fedt og noget vanskeligt at fordøje. I de store svenske Søer gives der ægte L., som ikke vandre ud i Havet, men blot op i Elvene og tilbage til Søerne igjen. Andre Arter af Laxeslægten ere Graalaxen (S. Eriox) og Hvidørreden (S. Trutta), som ligeledes vandre fra Aaløbene ud i Havet, hvorimod Bækørreden eller Forellen (S. fario) altid forbliver i det ferske Vand, men i Legetiden søger op til de laveste Bække. Rødbingen ell. Fjældørreden (S. Salvelinus) forplanter sig derimod i stillestaaende Vand og søger blot op til de lavere Steder. **Laxefiskenes Familie** er indskrænket til den nordlige Halvkugles Have og Ferskvande og hyppig i dens koldere Bælte; den omfatter foruden den egentlige Laxeslægt bl. a. Smelten, Lodden, Helten, Snæbelen, Stallingen og Guldlaxen. **Laxørred** kaldes dels de mindre Laxearter, dels Laxens Yngel.

Laxantia, lat., Afføringsmidler. **Laxere**, fremkalde Afføring; føre af. **Wiener Laxerdrik**, et Udtræk med Vand af Sennesblade, Coriander og Korender, hvortil sættes Manna og vinsurt Kali; den er et stærkt Afføringsmiddel. **Laxerkorender**, Korender gjennemtrukne med en Sirup af Sennesblade, bruges som Afføringsmiddel hos Børn.

), en af de mægtige, fra Nord mod
de Fjorde, som Ishavet sender
marken i Norge. L. ligger mel-
gerfjord og Tanafjord; paa dens
Bred ligger det ensomme Lebesby

e (Galaxias), Slægt af laxeagtige
iden Skæl og Hudfinne; forekommer
i Australien og det sydlige Syd-

g, et keiserligt Lystslot i Østerrig
Schwechat, 2 M. s. for Wien, med
ark paa Øer i Floden, hvori Fran-
t Efterligning af en Ridderborg i

Scopelus), en lille Fiskefamilie, der
aabne Hav, Smaafiske med stort
lab, ofte med meget lange Tænder,
vergange fra en meget langstrakt
og høj, sammentrykt Legemsform,
beklædte med store, blanke Skæl-
prydede med regelmæssige Rækker
Pletter (Lysredskaber?); nogle Arter
lyse. Ved Hudfinnen minde de
og de høre ligesom disse til de
bugfinnede Fiske.
, norsk, d. s. s. Glansfisk.
en dansk adelig Familie. **Hans L.**
Erkebiskop i Lund, kronede Chri-
jern i Ribe Domkirke 1 Jan. 1443
Maj s. A. — **Povl L.** var dansk
: under Kong Hans og ejede
i Sjælland, Fyn, Skaane og Hal-
edgaarde og 900 Bondergaarde.
Dag, da han gik fra Slottet i
22 Juni 1502, paa Højbro over-
jelstukket af Adelsmanden Ebbe
som var sammen med Bjørn An-
rpaa kastet halvdød ud over Broen
:d de Ord: „Du hedder L.; lyd
som din Art er." Den mægtige
Mord blev ikke alene ustraffet,
anlagde endog Sag mod den myr-
td, og L. blev, efter at Sagen
af Rigsraadet, kjendt skyldig i
rbindelse med de svenske Op-
ns store Besiddelser tildømtes Kro-
ane Dom, der var fældet ikke efter
ter romersk Ret, har været ret-
nu ikke; et Bevis for L.s Brøde
en dette er jo paa den anden Side
igt til at erklære ham uskyldig.
nke synes dog at falde paa Kong
tfærdighed. Efter mange Aars
Frederik I Arvingerne Erstatning
dbrenearv ved at overlade dem
Sjælland og Fyn.
. Louis [laiā], fransk Dramatiker,
e 1789 Opsigt ved sin Tragedie
. en Declamation mod Intole-
mere ved »L'ami des lois« (Jan.
maskeret Forsvar for den fangne
med Udfald mod Robespierre og
mmunen forbød den fortsatte Op-
Folk stormede Theatret og hujede
da han viste sig. Forfatteren kla-
entet over Communen, Stykket
. Ludvig XVI læste det i sit
d Møje undgik L. at blive arre-

steret. Under Consulatet besørgede han den literære Kritik i »Moniteur«, skrev philanthropiske Dramaer og Digte, blev Lærer ved et Par Lyceer og endelig Professor i Literatur efter Delille. Han døde 1838. — Hans Sønnesøn, **Léon L.**, f. 1810, var en frugtbar Komediedigter, blandt hvis Skuespil »Le duc Job« (1860) er bekjendt her. Han tog Livet af sig 1872.

Layard, Henry Austen [læhrd], engelsk Oldgransker og Diplomat, f. 5 Marts 1817 i en oprindelig fransk Huguenotslægt, gjorde 1839—42 Rejser i Tyrkiet og Lilleasien og begyndte 1845, opmuntret ved Franskmanden Bottas lykkelige Fund og understøttet af den engelske Afsending i Constantinopel, Stratford Canning, Udgravninger ved Mosul efter det gamle Ninive. Da de snart bragte gode Frugter, fik L. Statstilskud til at fortsætte, og han bragte nu store Paladser for Dagens Lys og hjemsendte talrige Sculpturer og Indskrifter til britisk Museum; ogsaa udstrakte han sine Udgravninger til Babylon. 1849 blev L. Attaché i Constantinopel og beskrev sine Undersøgelser i tvende Skrifter »Niniveh and its Remains«, (1849) og »Niniveh and Babylon« (1853). 1852 var L. en kort Tid Understatssecretær i Udenrigsministeriet og valgtes til Underhuset, hvor han 1853 optraadte som Forsvarer for en kraftig Politik i Orienten og 1854 forlangte en parlamentarisk Undersøgelse over hele Krigsførelsen, hvilket medførte Ministeriet Aberdeens Fald. Ogsaa under Palmerston hørte L. til de uafhængige liberale, var en af Lederne for Foreningen for Forvaltningsreformer og en bestemt Modstander af Regeringens Udenrigspolitik; han fortrængtes derfor ved Valgene 1857. L. valgtes 1860 igjen til Underhuset og var 1861—66 paa ny Understatssecretær i Udenrigsministeriet, blev 1868 Commissær for de offentlige Arbejder og 1869 Afsending i Madrid. I Marts 1877 forflyttedes han til Constantinopel, hvor han kraftig støttede Beaconsfields østerlandske Politik og sluttede Tractaten om Cypern. Til Løn blev han adlet 1878, men fjærnedes fra sin Post 1880 og blev først paa ny indsat 1885, da det conservative Parti igjen kom til Roret.

Lazareth [rëtt], Hospital, bruges især som Benævnelse for de militære Felthospitaler. Navnet har sin Oprindelse fra Lazarusordenen, der besørgede Sygeplejen i Middelalderens vigtigste Hospitaler, de for spedalske.

Lázaro, San, en af Venezias Laguneøer i Norditalien, med et berømt Mechitaristerkloster, der bebos af armeniske Munke og har et værdifuldt Bibliothek og en lærd Dannelsesanstalt, fornemmelig for unge Armeniere, med rige Samlinger og et eget Bogtrykkeri. Forstander for denne Anstalt er en Ærkebiskop. I Bibliotheket findes talrige Haandskrifter fra det 8de og 9de Aarh.

Lázarus, Broder til Martha og Maria i Bethania, blev af Jesus opvakt fra de døde (Joh. 11te Cap). Mindedag 17 Dec. I Lignelsen om den rige og den fattige kalder Jesus den fattige L. (Luc. XVI. 20). Paa Korstogenes Tid dannede sig i Palæstina **Lazarusordenen** ell. den hellige Lazarus's Hospitals-

[illegible] Aarh. især [illegible] fik Til- [illegible] og først blev [illegible] Missionens [illegible] af Vincentius [illegible] med Sygepleje, [illegible] Hedningemission. [illegible] af Urban VIII [illegible] i Polen under [illegible] Fædre, samt i Frank- [illegible] overlevede Revolutionen, [illegible] udsendt sine Missionærer [illegible]

[illegible] tysk Philosoph, f. 15 Sept. [illegible] Søn af en som dygtig Tal- [illegible] Rabbiner, blev 1840 Handels- [illegible] opgav Handelsvejen, gjennemgik [illegible] i Braunschweig og studerede i Ber- [illegible] Naturvidenskab, Jura og Philo- [illegible] Han virkede derefter som Privatlærer [illegible] og skrev „Das Leben der Seele in Mono- [illegible]phien“ (2 Bd., 1856—58; 3dje Opl., 3 Bd., [illegible] 85). 1860 blev han Prof. i Psychologi i Bern, 1868 Lærer i Philosophi ved Krigs- akademiet i Berlin, 1873 Prof. ved Univer- sitetet smsteds. Foruden sit ovennævnte Hoved- værk har han skrevet „Ideale Fragen“ (1878), „Reden und Vorträge“ (3 Opl. 1885) o. m.; siden 1859 er han sammen med H. Steinthal Udgiver af „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft“. L. er udgaaet fra den Herbartske Skole, men dennes ejendomme- lige Theorier træde hos ham tilbage for den beskrivende Psychologi. Især ved at betone de psychologiske Phænomeners sociale Betingethed har L. indlagt sig Fortjeneste.

Lăzarusgerne, s. Labrønerne.

Lazer, Laser, en med Georgierne (s. d. A.) beslægtet Stamme i Landskabet Lazistân ved det sorte Hav i det nordøstlige Armenien; de antages at være de gamle Kolchier.

Lazzări, Donato, it. Bygmester, s. Bramante.

Lazzarōner (it. lazzaroni, af Lazarus), den laveste Klasse af Byen Napolis Indbyggere, som skaffe sig Midlerne til at tilfredsstille deres faa Fornødenheder ved at gjøre Tjeneste som Dag- lejere, Bude, Sjovere osv. og for Resten til- bringe en stor Del af Døgnet paa Gader og Torve; de ere letsindige, muntre og sorgløse, men tillige dovne og overtroiske.

Lăzzi (latterlige Gebærder, Løjer) kaldes de extemporerede Narrestreger, hvormed Harlekin i den italienske Folkekomedie vilkaarlig afbryder Scenerne; i den egentlige Komedie bruges Ud- trykket om Ansigtsfordrejelser og overdreven, plat Spas, hvormed dens lystige Personer jage efter Hobens Bifald.

L. c. (d. e. lŏco citāto, lat.), paa anførte Sted.

Lea, Labans ældre Datter, Patriarchen Ja- kobs første Hustru, fødte denne Sønnerne Ru- ben, Simeon, Levi, Juda, Isaschar og Sebu- lon, samt Datteren Dina.

Leade, Jane [lihd], f. 1623 nær ved Norfolk i England, mente allerede i sit 19de Aar at have en Aabenbaring af Jesus, var en ivrig Beundrer af Böhmes Skrifter, giftede sig 1644 med en from og rig Kjøbmand i London, efter hvis Død 1670 „Visdommen, Guds evige Jomfru“ aabenbarede sig for hende og skjæn- kede hende „en gylden Bog“. Hun stiftede nu det saakaldte „philadelphiske Selskab“, der skulde være en Forening af alle virkelig gjenfødte, og som i England blev heftig forfulgt, men dog udbredte sig baade til Holland og Tysk- land og vakte megen Røre til midt ind i det 18de Aarh. Efter at have skrevet en stor Mængde Tractater, hvori hun fremsatte sine sværmerske „Aabenbaringer“, døde hun 1704.

Leadville [lĕdvill], Bjergstad i Klippebjer- gene i Staten Colorado i Nordamerika, paa Sydsiden af det 14,000 F. høje Mount Lin- coln. Skjønt først anlagt 1877, har L. allerede 30,000 J. (1883). Omfattende Bjergværks- drift, navnlig paa Sølv og Bly. L. staar i Jærnbaneforbindelse med den store Linje, der forener Union-Pacific-Linjen med den sydlige Pacific-Linje.

League [lihg], engelsk Vejmaal, lig 3 Miles, er af tre forskjellige Størrelser, ligesom Mile; s. Mile.

Leake, William Martin [lihk], engelsk Ar- chæolog, f. 1777, d. 1860, har især gjort sig fortjent ved sine Undersøgelser i Grækenland 1804—9; han har udgivet »Travels in the Mo- rea« (1830), »Travels in Northern-Greece«, »Topography of Athens« (1841), »Greece at the end of twenty-three years protection«.

Leăl, Gomes, portugisisk Digter, f. c. 1850. 1881 udgav han »A Traição, carta a El Rei D. Luis«, der skaffede ham en politisk Fængsels- straf. Der er Lidenskab og radicalt Frisind i hans Digte »Hereje« (1881), »A Canalha«, »O Antechristo« og »Claridades do sul«.

Leăl, José da Silva Mendes, portu- gisisk Digter og Diplomat, f. i Lissabon 1820, blev 1861 Deputeret, siden Udenrigsminister, saa Gesandt i Paris og 1882 i Madrid. Foruden nogle historiske Værker har han ud- givet Romanerne »Um sonho na vida« (1844), »A flor do mar« (1845), »A menina do Val de Mil«, »Os mosqueteiros da Africa«, »O Calabar, historia brazileira do sec. XVII« (1863). Hans 60 Theaterstykker ere for en stor Del Bearbejdelser efter det franske; af dem med nationale Æmner maa mærkes: »Pedro«, »Egas Moniz« og »O tributo das cem donzellas«, »A escala social«, Lystspillet »O tio André que vem do Brazil«, Zarzuelaen (d. e. et Slags Vaudeville) »Receita para curar saudades« og Syngestykket »O caçador«. I hans »Can- ticos« findes udmærkede lyriske Stykker og Romancer.

Leamington [lĕmingt'n] ell. Royal-Lea- mington-Spa, Stad i Warwick-Shire i England, 4 M. s. ø. for Birmingham. 23,000 J. Stærkt besøgt Sundhedsbrønd. L. er en af Englands smukkeste Byer og ligger i en herlig Egn. Hestevæddeløb.

Leănder, s. Hero.

Leavenworth [lĕvennordh], Stad i Sta- ten Kansas i Nordamerika, ved Floden Mis- souris højre Bred, 13 M. n. ø. for Topeka. 17,000 J. Talrige Savmøller. Jærnindustri.

Lebadēa, Stad i Bøotien, v. for Kopaissøen, nu Livadia, havde i Oldtiden et berømt Orakel i den saakaldte Trophonios's Grotte.

Lebas, Phil. Franç. Jos. [løbā], fransk Ar-

ind, f. 1765, var 1789 Advocat i
| sluttede sig strax til den politiske
valgtes 1792 til Conventet og knyt-
je til Robespierre. Han blev i
Medlem af Sikkerhedsudvalget,
St. Just som Regeringscommissær
en og viste personlig Tapperhed;
Robespierre styrtedes, at fængsles
ham, befriedes af Henriot og op-
javes Robespierre til kraftig Mod-
dræbte sig selv Dagen efter, 28

J. L. Jos. [løbō], belgisk Stats-
Jan. 1794, blev Advocat i Liège
e tillige med Ch. Rogier et libe-
mt var med at stifte „den natio-
ion“ imellem Liberale og Klerikale
e Belgien fra Holland. I Sept.
n Generaladvocat i Liège og De-
bekæmpede Forbindelsen med
Hertugen af Nemours's Valg til
1831 som Udenrigsminister Under-
med Stormagterne og fik „de 18
tagne af den belgiske Congres.
r L. Justitsminister og sluttede
L.s Ægteskab med Ludvig Phi-
og den nye Overenskomst i Lon-
ere Gouverneur i Namur og 1839
Frankfurt, hvor han førte Under-
om Luxemburgs Deling. 1840—41
Udenrigsminister og han tog indtil
g Del i det parlamentariske Liv
liberales Førere. D. 19 Marts

Oldtiden en af de joniske Kolo-
tasiens Vestkyst, n. v. for Ephe-
eromt Apollontempel.
icolas [løblāng], f. 6 Sept. 1742
, var Livlæge hos Hertugen af
gav sig en Del af med Kry-
g Chemi og opfandt den efter
Methode til Fabrikation af Soda
hvilken lige til den nyeste Tid
rvejende Mængde af dette vigtige
s. Men L. kom ikke til at nyde
pfindelse. Han havde indrettet
ensigtsmæssig Fabrik i Franciade
nis), men da Velfærdsudvalget
e alle gode Borgere til at med-
aringer paa Sodafabrikationens
idelte L. sin Methode til Comi-
olertid ikke holdt den hemmelig,
d og Belgien, der ufortøvet ind-
dem, der høstede Nytten deraf.
var behæftet med en Gjæld til
Orléans, og da dennes Formue
t, solgte den samme Velfærds-
t den derved maatte ruinere L.,
Auction for at dække Gjælden,
fuldt opnaaedes. Først efter 12
ationer fra L.s Side overlod
igjen Ruinerne af Fabriken og
krævede samtidig Liquidation af
nne blodige Uretfærdighed bragte
sig selv af Dage 16 Jan. 1806.
bmond [løbōff], fransk General,
9, blev 1832 Lieutenant og 1837
tilleriet. L. udmærkede sig f. A.
onstantine, var 1848—50 Under-
directeur for den polytechniske Skole og blev 1852 Oberst. I Krimkrigen var L. først Stabschef ved Artilleriet, tog vigtig Del i Slaget ved Alma og blev derefter Brigadegeneral, samt ledede den ene Fløjs Beskydning af Sevastopol. 1857 blev L. Divisionsgeneral, anførte 1859 det af ham selv organiserede Gardeartilleri og afgjorde dermed til Dels Slaget ved Solferino. 1866 sendtes L. til Venetien for at modtage dette Land af Østerrigerne og overgive det til Italien, blev i Jan. 1868 Chef for Hærcorpset i Toulouse, i Aug. n. A. Krigsminister og i Marts 1870 Marschal. Som Minister forsømte L. at gjennemføre den af hans Forgænger Niel udtænkte Hærordning, og han maa bære en væsentlig Del af Ansvaret for Hærens Ufuldtalligħed og mangelfulde Udrustning, især fordi han i Juli 1870, da Krigen forestod, bestemt forsikrede om Hærens ypperlige Tilstand. Som Kejserens Stabschef forestod L. Hærens Opstilling langs Grænsen, men blev efter de første Nederlag i Aug. fjærnet fra denne Post; derimod førte han med stor Dygtighed et af Hærcorpserne ved Metz, indtil Capitulationen bragte ham i Fangenskab. Siden har L. levet som Privatmand.

Lebon, Joseph [løbōng], fransk Revolutionsmand, f. 1765 i Arras, var 1789 Oratorianermunk og overtog n. A. et Kald som edsæstet Præst. 1791 giftede han sig og sluttede sig nøje til Revolutionspartiet, men viste dog som Maire i sin Fødeby stort Maadehold. 1793 kom L. ind i Conventet og sendtes i Oct. tilbage til sin Hjemstavn som Regeringscommissær. Under Trykket fra Paris blev L. nu en af de værste og grusomste Tyranner; han fængsledes kort efter Robespierres Fald og blev henrettet 16 Oct. 1795.

Lebrun, Charles [løbrōng], fransk Maler, f. 24 Febr. 1619 i Paris, d. 12 Febr. 1690, var Søn af en Billedhugger og blev ved Kanslerens Séguiers Protection Elev af Vouet, men uddannede sig videre i Rom under Poussin. Efter Hjemkomsten blev han Præsident for det nystiftede Kunstakademi, i hvis Grundlæggelse han havde haft Del, „Kongens Maler“ samt Directeur for Gobelinsfabrikerne og udøvede i denne Stilling en stor Indflydelse paa alle Kunstens Grene, som dog næppe i alle Henseender var ganske heldig (jvfr. Fransk Kunst und. Frankrig). Begavet med en rig Opfindelsesevne og megen Lethed i Fremstillingen producerede han en Mængde store historiske Billeder, som trods deres livlige Anordning ikke havde haft aandelig Dybde nok til at erindres længe, hvis de ikke havde faaet fornyet Interesse derved, at flere af Datidens betydeligste Kobberstikkere gjengav dem. Blandt hans Arbejder kunne fremhæves de fem store Billeder med Darius's Historie, som findes i Louvre og væsentlig lagde Grunden til hans Ry, og de 21 store Billeder til Galleriet i Versailles.

Lebrun, Charles Franç. [s. o.], fransk Statsmand, f. 19 Marts 1739, blev 1762 Advocat og kom snart efter i Forbindelse med den senere Kansler Maupeou. Denne skaffede ham 1766 Embede som kongel. Censor og 1768 som Generalinspecteur for Domainerne, og L. var hans fornemste Hjælper og skrev saaledes hans Taler

ved Parlamenternes Opløsning 1771. Maupeous Fald 1774 medførte L.s Afskedigelse, og han hengav sig nu alene til literære Sysler (oversatte Tassos befriede Jerusalem 1774 og Homers Iliade 1776; Odysseen fulgte 1809). 1789 vakte L. Opsigt ved sit Skrift »La voix du citoyen", der forudsagde meget, som senere skete. Han valgtes til tredje Stand og viste sig som en oprigtig Ven af Reformer og som Talsmand for en maadeholden Frihed (Tokammersystem); især tog han Ordet i Finans- og Forvaltningsspørgsmaal. 1791 overtog L. Forvaltningen i Dep. Seine-Oise, men trak sig tilbage ved Kongedømmets Afskaffelse; han blev i Sept. 1793 fængslet og kun befriet ved Robespierres Fald. 1795 blev L. Medlem — senere Formand — af de ældres Raad og 1799 valgt til tredje Consul, styrede Finanserne og havde store Fortjenester af Forvaltningens Ordning (bl. a. af Regnskabsrettens Grundlæggelse). 1804 blev L. Ærkeskatmester og Hertug af Piacenza; han ledede 1806 Gennas Indlemmelse og styrede 1810—13 med stor Dygtighed Holland. L. underkastede sig 1814 Bourbonerne og blev Pair, men mistede denne Værdighed 1815—19, fordi han i de 100 Dage overtog Hvervet som Stormester for Universitetet. D. 6 Juni 1824.

Lebrun, Elisabeth Louise de [s. o.], f. Vigée, fransk Malerinde, f. 16 Apr. 1755 i Paris, d. 30 Marts 1842, var meget bekjendt som Portrætmalerinde og besøgte efter Udbruddet af den franske Revolution næsten alle Europas Hoffer, indtil hun 1809 atter bosatte sig i Frankrig. Blandt hendes Billeder kunne fremhæves Lady Hamilton som Bacchantinde og Portræt af Mad. Staël.

Lebrun, Pierre Ant. [s. o.], fransk Digter, f. 29 Dec. 1785 i Paris, skrev allerede Digte som Elev i Prytanée og efter Austerlitzslaget »Ode à la grande armée«, som Napoleon I og de fleste tilskreve Ecouchard-L., og som denne ikke fralagde sig; da Sandheden kom frem, tog Kejseren den unge Digter under sin Beskyttelse. Denne forherligede ogsaa hans senere Bedrifter i Sange. En Sinecure som Skattekasserer i Havre gav L. Otium nok til literær Virksomhed; denne Plads mistede han ved Restaurationen. 1820 gjorde hans Tragedie »Marie Stuart« stor Lykke; og da den romantiske Skole kom til Orde, lempede L. sin Diction efter dens Fordringer og vandt dens Velvilje. 1820—21 rejste han i Grækenland og skrev efter sin Hjemkomst et Digt om Napoleons Død. 1856 opførtes hans Tragedie »Le Cid d'Andalousie«; s. A. besøgte L. Walt. Scott paa Abbotsford; 1828 udkom det smukke Digt »La Grèce«. S. A. blev L. Akademiker og trak sig mere og mere tilbage fra Literaturen, men blev efter at have beklædt forskjellige Embeder Pair 1839. Han var Ven af Béranger og V. Hugo, for hvilken sidstes Optagelse i Akademiet han ivrig virkede. 1853 blev han Senator. Den sidste samlede Udgave af hans »Oeuvres« udkom 1863. D. 27 Maj 1873.

Lebrun, Pierre Henri H. M. Tondu [s. o.], fransk Minister, f. 1763, var bestemt til Gejstlig, men opgav dette og drog til Belgien, hvor han som Journalist spillede en Rolle ved Opstanden 1787, men siden bekæmpede den klerikale Retning, den tog. 1791 førte L. en belgisk Deputation frem for Nationalforsamlingen og blev efter Kongedømmets Fald i Aug. 1792 Udenrigsminister ved Girondinernes Indflydelse. Som saadan underskrev han Kongens Henrettelse og Krigserklæringen mod Spanien og England; men 22 Juni 1793 blev han afsat og fængslet. L. undkom i Sept. fra Fængslet, men blev opdaget og henrettet 27 Dec. for sin Forbindelse med Girondinerne.

Lebrun, Ponce Denis Ecouchard- [s. o.], fransk Digter, f. 1729 i Paris, gjorde sig først bekjendt ved en Ode om Jordskjælvet i Lissabon 1755, ved hvilket hans Ven, Racines Sønnesøn, var bleven dræbt. Senere Oder, Studier efter Pindar og Lucretius, vakte Jubel ved sonor Klang og snildt anvendt Ord- og Billedpragt, saa at man gav ham Tilnavnet „den franske Pindar". I Anledning af at han, ikke uden Lapseri, havde offentliggjort et Svar fra Voltaire paa en Ode, han havde sendt ham for derved at paakalde Voltaires Hjælp for en trængende Slægtning af Corneille, kom han i Strid med Fréron, hvori han viste stort Talent for snærtende Satire. Hans ondskabsfulde Sind kom frem i den Brutalitet, hvormed han behandlede sin Hustru, som han tidligere havde fejret i begejstrede Elegier; en Skilsmisse fandt Sted, der pecuniært ødelagde L. Greven af Artois og Hoffet understøttede ham; L. takkede med smigrende Digte, hvilket dog ikke hindrede ham i siden at blive rød Jakobiner, haane Marie Antoinette og besynge Robespierre; senere strøede han poetisk Virak for Napoleon I. Han døde 1807. — Broderen, J. E. Ecouchard-L., f. 1738, d. 1765, skrev ogsaa Digte og Satirer.

Leccage [lekkåsche], hvad der gaar til Spilde ved Læk i Fade o. desl.; overhov. Tab, Brøst.

Lecce [lĕtsche], Stad i Syditalien, $1\frac{1}{2}$ M. fra Adriaterhavet, 45 M. ø. f. ø. for Napoli. 26,000 J. (1880). Bispesæde. Prægtig Kathedralkirke. Handel med Olje, Tobak og Bomuld, der dyrkes i Omegnen.

Lĕcco, Flække i Norditalien ved Sydenden af Como Søens østlige Arm. 8,000 J. Jærnindustri og betydelig Handel.

Lech, Flod i det sydlige Bayern, udspringer i Nærheden af Grænsen mod Tirol og løber med nordlig Retning forbi Augsburg til Donau. Længde 33 M. I en Træfning ved L. 5 Apr. 1632 blev Tilly dødelig saaret. S. for Augsburg strækker sig langs Floden den 5 M. lange Slette Lechfeld, bekjendt ved Kejser Otto I.s Sejer over Ungarerne 955.

Lech, efter Sagnet den første Regent i Polen, skal c. 550 være kommen fra Kroatien til Storpolens Sletter og der have grundet den første polske Stad Gnesen. I Virkeligheden er L. kun en Personification af Polakkernes gamle Stammenavn, Lecher ell. Lechiter.

Lechevalier, Jean Bapt. [løsch'valiē], fransk Archæolog, f. 1752, berejste Orienten og derpaa hele Europa, d. 1836 som 1ste Conservator ved Bibliotheket St. Geneviève i Paris. Hans Hovedværker ere »Voyage de la Troade« (3 Dpl. 1802) og »Voyage de la Propontide et du Pont-Euxin«.

Lechhausen, Commune i Kongeriget Bayern

Lech, ¼ M. fra Augsburg. 8,000
lig Industri i Silke- og Bomulds-
bug og kirkelige Bygnelser.
f. Korinth.
w. H. [lekki], engelsk Historieskriver,
ved Dublin, udgav allerede 1861
Skrift »The Leaders of Public Opi-
land« (udg. paa ny 1871—72) og
865 ved sin »History of the Rise
:e of the Spirit of Rationalism in
Opl. 1869), der viste ham som en
fterfølger af Buckle. Senere fulgte
European Morals from Augustus
igne« (1869, 3dje Opl. 1877) og
ngland in the 18th Cent.« (1878—
som Fortsættelse af Macaulay.
Charles Vict. Emman. [løklæhr],
al, f. 17 Marts 1772, traadte 1792
taillon af Frivillige og blev 1793
eltog i Toulons Belejring og i
Fleurus og blev 1795 Comman-
eille, hvor han forlovede sig med
Søster Pauline. L. fulgte 1796
til Italien som hans General-
ev n. A. Brigadegeneral og holdt
ilano, var 1798 med paa Toget
og blev, efter at have medvirket
pet 18 Brum., Divisionsgeneral
en under Moreau. 1801 drog L.
gjennem Spanien og tvang Por-
b; 1802 fik han Ledelsen af Toget
rde sig i Løbet af 3 Maaneder til
Toussaint l'Ouverture til Fange,
ny Opstande at kæmpe imod og
af den gule Feber.
Michel Théodore [løklæhr], fransk
77 i Paris, var indtil 1819 ansat
selsembedsmand, levede siden af
og forfattede sine og nydelige
er, »Proverbes dramatiques«,
i sin Tid indrykkedes i »Revue
ndes«. Til de mest bekjendte høre:
les cartes«, »L'humoriste«, »L'in-
contreux«, »Le jury«, »La manie
s«, »Le mariage manqué«. D.

Charl. de [lekløhs], f. Clusius.
exandre Charles [løkokk], f. 3 Juni
, Offenbachs Rival paa Operet-
e, Elev af Conservatoriet i Paris,
357 med den af ham og Bizet
Operette »Le docteur Miracle«,
syv derpaa følgende af ham
rde middelmaadig Lykke. Først
é« (1868) gik godt, opførtes i kort
nge og gik til Udlandet. Fra den
. til det store Publikums mest
onister, og han overgik Offenbach
Nøjagtighed og Omhu i den musi-
Af hans nogle og tyve senere
e uden for Frankrig mest bekjendte
ladame Angot«, »Les 100 vierges«
flé-Girofla« (1874), »La petite
6), »Le petit duc« (1878).
Lisle, Charles Marie [løløngt
sk Digter, f. 1818 paa Øen Ré-
en 1847 hæst fast Bolig i Paris og
e »Poèmes antiques« (1853) og
oésies« (1855) Berømmelse for
sin Versvirtuositet i Gautiers Maner. Siden
har han oversat Iliaden, Hesiod, Theokrit
og flere græske Digtere og har hævet sig til
en Førsterangs Lyriker ved Versets Klang,
Stemningens Energi og Tankens Originalitet.
Blandt hans Samlinger mærkes »Poèmes bar-
bares« (1862) og »Poèmes tragiques« (1883, for-
øget Udg. 1886); desuden Digtet »Caïn« (1883).
Han anses som Høvding for den saakaldte ny-
hedenske Skole, »Les Parnassiens«; han tager
sit Stof baade fra den klassiske, indiske og
nordiske Mythologi. Der bebudes fra hans
Haand, foruden en Oversættelse af Aristo-
phanes, to større Digtninger »L'Apollonide«
og »Les États du Diable«. 1887 blev han
Medlem af Akademiet som V. Hugos Efter-
følger.

Lecouvreur, Adrienne [løkuvrøhr], berømt
fransk Skuespillerinde, f. 1690, d. 1730, debuterede
i Straßburg og optraadte 1717 paa Théâtre
français i Paris med overordentligt Bifald.
I Henseende til Dictionen var hun den første,
der brød med Traditionen; i Stedet for den
syngende og declamerende Maade, man hidtil
havde udtrykt sig paa, indførte hun den natur-
lige Tale med logisk Betoning paa Scenen.

Le Croisic [løkroasik], Stad i det franske
Dep. Nedre-Loire, 10 M. v. for Nantes, ved
Atlanterhavet (Rade du Croisic). 3,000 I.
Søbade. Betydelig Salttilvirkning.

Lectie, Pensum, som Disciplene i en Skole
skulle lære til en bestemt Dag; tidligere: Af-
deling, Klasse i en Skole, f. Ex. Mesterlectie,
øverste Klasse. **Lectiön**, Forelæsning, Under-
visning; ogsaa Irettesættelse; i Kirkesproget
Oplæsningen af enkelte bibelske Afsnit under
Gudstjenesten. Til de bibelske Afsnit sluttede
sig i den romerske Kirke snart tillige Læsestykker
af Kirkefædrenes Skrifter og navnlig af Martyr-
legender. En Samling af saadanne Afsnit,
som brugtes til Oplæsning, kaldtes **Lectionā-
rium**. Til Oplæsningen ansattes **Lectører**, Gejst-
lige af lavere Rang. Endnu indvies i Romer-
kirken Gejstlige til L., men Indvielsen dertil
bliver nu strax efterfulgt af en Indvielse til
en højere Grad. **Lector** kalder man nu en ved
de bispelige Seminarier ansat Lærer; ogsaa
er det Benævnelse paa Universitetslærere, navn-
lig i de levende Sprog og i enkelte andre Fag.
Lecture, fr. [lyhre], Læsning, det i Skrifter
meddelte Stof til Læsning.

Led, Articulation, en Forbindelse mellem to
eller flere af Skelettets Knogler, der tillader
en mere eller mindre fri Bevægelse af disse
mod hinanden. I dette Øjemed ere de Ender
eller Flader, hvormed Knoglerne berøre hin-
anden, **Ledfladerne**, afrundede og tildannede paa
den hensigtsmæssigste Maade, forsynede med et
glat og elastisk Overtræk af Brusk, **Ledbrusk**, og
forbundne ved en stærk Hinde, **Ledkapslen**, der
er udspændt imellem Ledfladernes Omkreds og
saaledes i Forbindelse med disse danner et af-
grænset Rum, **Ledhulen**; denne er indvendig
beklædt med en tynd, glat Hinde, Synovial-
hinden, som afsondrer en klæbrig, æggehvide-
og slimholdig Vædske, **Ledvædsken**, Synovi, der
letter Bevægelsen af Leddet. Forbindelsen imel-
lem Knoglerne styrkes desuden ved forskjellige
Baand, der oftest ligge uden paa Kapslen,

sjældnere inden i Ledhulen. Efter hvert Leds særlige Bestemmelse ere disse Hovedtræk i dets Bygning afændrede paa en særegen Maade, navnlig med Hensyn til Formen af Ledfladerne, der snart ere kugleformede, snart elliptiske, snart cylindriske osv. og derefter enten tillade en Bevægelse i alle eller kun i visse Retninger. **Dobbelte L.**, s. **Engelsk Syge.** **Falsk L.**, Pseudarthrose, kan opstaa ved en ufuldstændig Heling af Benbrud, idet Brudenderne ikke forenes ved fast Callus, men kun ved fibrøst Væv og selv undertiden forandres saaledes, at Forbindelsen faar nogen Lighed med et virkeligt L. I dette Tilfælde hindrer den abnorme Bevægelighed paa Brudstedet naturligvis mere eller mindre Brugen af Lemmet. Undertiden søger man ad operativ Vej netop at tilvejebringe et f. L., navnlig ved Sygdomme i Skulder- og Albueledet, der gjøre det nødvendigt at borttage det naturlige Led ved Resection. **Ledemod**, den imellem to Led liggende Del af et Lem, f. Ex. Underarmen imellem Albu- og Haandleddet. **Ledmus**, frie, bevægelige smaa Legemer i Ledhulerne, især Knæets, bestaaende af Brusk, oftest hidrørende fra sygelige Udvæxter i Leddet, sjældnere opstaaede ved Afstødning af Stykker af Ledbrusken. De hindre Leddets Bevægelse meget, foraarsage hyppige Anfald af Betændelse i det og kunne fjærnes ved Udskæring. **Ledesvamp**, Tuberkulosen i Leddene (især Knæ- og Fodled), forbunden med en meget langsomt forløbende Betændelse i disse, hvorved deres Hinder og Baand og de omgivende Dele svulne og fortykkes, medens Huden beholder sin naturlige Farve (heraf Navnet Tumor albus, hvid Svulst). Af og til tager Betændelsen desuden et acut Forløb, der let fører til Dannelsen af Bylder og Fistler i Leddets Omgivelser. Secundære, ufuldstændige eller fuldstændige Forvridninger opstaa hyppig som Følge af L. Den kan ende med Døden ved Hektik. **Ledevand** (Hydarthrus), en ved en Betændelse i Ledkapslen fremkaldt Ansamling af Vædske i dennes Hule. **Ledeværk**, rheumatiske Smerter i Leddene.

Led, i det jurid. Sprog d. s. s. Grad. **Ledarv**, d. s. s. gradual Arv, s. **Grad.**

Lēda, den ætoliske Konge Thestios's Datter, gift med Tyndareos, Konge af Sparta, med hvem hun avlede Klytæmnestra og Kastor, medens hun ved Zeus blev Moder til Helene og Polydeukes (Pollux). Sagnene indeholde meget forskjellige Beretninger om deres Fødsel; det mest bekjendte lader Zeus besøge L. i en Svanes Skikkelse, hvorpaa L. lagde 2 Æg, af hvilke det ene indeholdt Zeus's, det andet Tyndareos's Børn.

Leddyr (Articulata), en af Dyrerigets Hovedafdelinger, hvis Særkjende er, at Legemet er afdelt i Led, der i det hele kunne betragtes som ensbetydende eller homologe Dele, om end disse Led og de dem tilhørende Lemmer ofte antage meget forskjellig Bygning og Omfang i Legemets forskjellige Dele. Leddelingen er saaledes væsentlig et Huden vedrørende Forhold, men afspejler sig dog ogsaa mere eller mindre i den indre Bygning, navnlig i Nervesystemets, i hvilken Henseende det er charakteristisk for L., at der paa Bugsiden af Dyret findes en dobbelt Nervesnor, der i hvert Led har en dobbelt Nerveknude, hvorfra der udgaar Nerver til Musklerne, Lemmerne osv., fra den forreste ogsaa til Munddelene; fra denne forreste Nerveknude udgaa igjen to Nervesnore, der omslutte Svælget og forene sig med den oven i Hovedet liggende dobbelte Hjærneknude, der plejer at forsyne Øjnene og Følehornene med Nerver. Hos mange L. smelte Legemets Led delvis sammen (Edderkopper, Krabber), stundum samtlige (f. Ex. Miderne), og Nerveknuderne kunne da smelte sammen til en stor Centralnervemasse; hos de lavere Orme er Leddelingen endnu ikke indtraadt, Nervesnorene derfor adskilte og uden Knuder og kun forbundne ved Hjærneknuderne. L.s Række er overordentlig artrig og spiller en stor Rolle i Naturens Liv, baade som ødelæggende og som afgivende Fødemiddel for Dyr af andre Klasser. De inddeles i 1) **ægte L.** (Arthropoda) med leddede Lemmer og i Regelen haardt Hudskelet, og 2) Orme. De ægte L. omfatte 4 Klasser: Insekter, Edderkopper, Tusendben og Krebsdyr.

Ledeaccord, s. **Ledetone.**

Ledecurve kaldes ved Turbiner de Blikstrimler, der skulle tvinge Vandstraalen ind paa Hjulet i en bestemt Retning. Ogsaa d. s. s. Ledelinje.

Lēdeganck, Karl Ludv., flamsk Digter, f. 1805, d. 1847, har navnlig vundet sig et Navn som Lyriker. Han er stærkt paavirket af Byron. Hans samlede Digte udgaves 1856 (2 Opl. 1868).

Ledelinje kaldes i Geometrien en fast Linje, hvorpaa en anden, bevægelig Linje tænkes at glide under sin Bevægelse.

Ledemod, s. **Led.**

Ledemotiv kaldes i nyere Operaer, Oratorier, Programsymphonier osv. — især hos Rich. Wagner, som lader L. spille en vigtig Rolle — et oftere tilbagevendende Motiv af rhythmisk, melodisk, vel ogsaa harmonisk Prægnans, der paa Grund af den Situation eller de Ord, hvormed det første Gang meldte sig, faar en særlig Betydning og stedse, naar det senere høres, fremkalder Erindringen om hin Situation eller hine Ord.

Leder, s. **Elektricitet** og **Varme.**

Ledetone, i videre Forstand enhver Tone, der i sin Forbindelse med andre Toner er bunden til en bestemt Fremskridning; man betegner dog især med dette Navn det 7de Trin i Dur- og Mollscalaen, der næsten uimodstaaelig stræber hen til at opløses i Grundtonens Octav. Denne L. har ogsaa sit særlige Navn, Subsemitonium modi (Toneartens Underhalvtone) ell. blot Semitonium (Halvtonen). Franskmændene kalde den Note sensible ell. Note caractéristique. **Ledeaccord** kaldes enhver Accord, som leder over fra en Toneart til en anden, og navnlig Dominantaccorden, fordi denne hyppigst bruges som Forbindelsesled.

Ledevand, s. **Led.**

Ledharve, s. **Foldharve.**

Leding (oldn. leiðangr) kaldtes i de nordiske Lande i den tidligere Middelalder den Befolkningen paahvilende Pligt, at deltage i Landets Forsvar; da disse Krigstog i Regelen foregik til Søs, kaldtes det „at ro L." Landsdelene

:n inddeltes i mindre Districter,
skulde udrede et Skib (i Danmark og
sipan, i Norge Skibrede). Le-
var forskjellig, eftersom Krigen førtes
Landets Grænser til dets Forsvar
ngende Fjender, eller den var en
i fremmed Land; i første Tilfælde
selv de ufri, gribe til Vaaben, i
de bestod Ledingspligten i, naar
et udgik, at udruste og bemande de
det paalaa Befolkningen at stille.
e paahvilede de jordegne Bønder
, som i Forhold til deres Land-
else skulde udrede alle Udgifterne
Anskaffelse, Vedligeholdelse og
g efter Tour møde til personlig
dem; ogsaa Kjøbstæderne havde
spligt. De, der vare fritagne for
Stedet en Afgift, som kaldtes Kvær-
jaanden, maaske allerede i det 13de
tes den Skik, at der i de Aar, da
betaltes en Afgift, Ledingspenge;
edes dog Naturalafgifter i Stedet.
„Leding" endnu Benævnelse paa
aardenes faste Grundskatter.
'g, norsk, Markedsplads, især i

sis), Slægt af de ottearmede Koral-
betragtes som en Hornkoral, hvis
af afvexlende Kalk- og Hornled,
dog efterhaanden fortrænges af
ældre Del af Stammen og Gre-
mmer i de varme Have, f. Ex.
ean, beslægtede Former (Mopsea)
e nordlige Have.
rekommer i Teknikken i mange
Vandledning, Varmeledning osv.),
erhos i Fysikken ofte til at be-
altraad, hvorigjennem der sendes
ømme, f. Ex. Telegraph-Led-
dersøiske L. s. Kabel. S. ogsaa
Varme. Elektrisk Ledningsmodstand
Modstand, den elektriske Strøm
Vej i Ledningen; Strømmens
omvendt Forhold til den sam-
Traads L. staar i ligefremt For-
dens Længde, i omvendt Forhold
nit og afhænger ellers af Traa-
thed. L. vøxer med Traadens
nen er Ledningen en Elektrolyt,
ndte Sted. S. Elektriske Enheder.
Miecyslav, Grev, Cardinal, f.
ved Sandomir af gammel polsk
dannedes i et Jesuitercollegium
præsteviet 1845. Pius IX ud-
sin Husprælat og sendte ham
elig Delegat til Sydamerika,
ev han udvist 1861 af General
olumbia. L. var derefter Nun-
og blev 1866 Ærkebiskop i Po-
t han i Førstningen Polakkernes
ræbelser nede og virkede alene
ke Kirkes Fremme, ligesom han
t i Rom kraftig kæmpede for
arhed og Enevælde i Kirken.
reussiske Regering i Nov. 1870
fordringer om at gjenoprette
ge Magt (L. rejste selv til Ver-
jemed), sluttede han sig aabent

til sine Landsmænds Sag og ledede Præsteskabets Modstand imod de nye Kirkelove 1873. L. blev derfor 1874 sat i 2 Aars Fængsel og dømtes til Afsættelse, medens Paven 1875 ophøjede ham til Cardinal. 1876 drog han til Rom og modarbejdede efter Evne en Udsoning mellem Pavestolen og den preussiske Regering; men 1883 blev han sat i Spidsen for en af de pavelige Commissioner og 1885 Præfect for de pavelige Breve og saaledes formelig fjærnet fra sit Stift.

Ledorme (Annulata, Annelider) eller Rødblodorme, den Iglerne og Børsteormene omfattende højere Afdeling af Ormene, som er udstyret med et leddet Legeme, en dertil svarende Anordning af Nervesystemet (s. Leddyr) og i Almindel. et meget udviklet Aaresystem med et ofte farvet (rødt, grønt) Blod.

Ledreborg, Grevskab i Sjælland, Kjøbenh.s Amt, oprettet 23 Marts 1746 for Grev Joh. Ludv. Holstein, hvis Sønnesøns Søn er den nuværende Besidder. Det er paa c. 1,370 Tdr. Hartk. med Fideicommiscapitaler paa c. 212,000 Kr., og det omfatter Godserne L. og Skullerupholm samt Gaarden Kornerupgaard. Til Grevskabet høre betydelige Skove. Dets Hovedsæde, L. Slot (som det almindelig kaldes i Egnen), ligger 1½ M. s. v. for Roskilde, tæt ved Landsbyen Lejre. Den smukke og anselige Hovedbygning, der er opført af den første Greve i fransk Stil, i Stedet for den ældre Lejregaard, som i det foregaaende Aarh. var oprettet af den bekjendte Rentemester Henrik Müller, ligger temmelig højt for Enden af en Dal, hvis bratte Sider ere besatte med Skov, og gjennem hvis Grund der flyder en lille Aa; den bestaar af to Etager med Altaner, to Sidegallerier og en stor Portbygning med Taarn og Spir og har en smuk lille Kirke. I Dalen foran Hovedbygningen er et storartet Parkanlæg, hvortil der hyppig gjøres Udflugter fra Omegnen. Paa Gaarden findes fra den Videnskaberne i saa høj Grad yndende J. L. Holsteins Tid en værdifuld Haandskriftsamling (Katalogen over den trykt 1848).

Ledru-Rollin, Alex. Aug. [lødrȳ rollǟng], fransk Statsmand, f. 2 Febr. 1808, blev 1830 Advocat i Paris og vandt stor Anseelse ved sine Forsvarstaler i politiske Sager; han var desuden en frugtbar juridisk Forfatter. 1841 valgtes L.-R. til Deputeret og hørte til yderste Venstre, grundlagde 1845 Bladet »Réforme« og hævdede deri Nødvendigheden af at forbedre Arbejdernes Kaar. 1847 tog han fremragende Del i Agitationen for en Valgreform, og 24 Febr. 1848 hindrede han ved sin Tale Regentskabets Proclamering, indtil en Folkehob kom og sprængte Deputeretkammeret. Han blev derefter Medlem af den provisoriske Regering og Indenrigsminister, organiserede Valgene til Nationalforsamlingen med almindelig Valgret og søgte at lede dem i republikansk Aand ved at udsende Regeringscommissærer og Rundskrivelser (forfattede af Jules Favre); han repræsenterede, hvad man kaldte „Terrorismen uden Guillotine". 16 Apr. hindrede L.-R. vel Arbejdernes Forsøg paa at omstyrte Regeringen, men Nationalforsamlingen modtog ham dog 4 Maj med Kulde og valgte ham kun modstræbende til det udøvende Ud-

... og fjernedes ... Præsident- ... og siden var ... 11 Juni ... Toget til Rom ... dette forkastedes, ... Paris og maatte ... holdt sig skjult, ... hvor han med Kos- ... et revolutionært ... han til Døden som ... i Tibaldis Mordforsøg ... III; han blev først amne- ... sig i Paris, men holdt sig ... Tildragelser meget tilbage. ... dog Valg til Nationalfor- ... døde 31 Dec. s. A.

... [...døk], hollandsk Maler, s. Ducq,

... Kirkeby i Sjælland, Kjøben- ... Smørum Herred, 2½ M. v. n. v. ... Kjøbenhavn. Kirken, der ejes af Kjøben- ... Universitet, er en „Dobbeltkirke“, d. e. ... Stokværk; Underkirken har 3 Rækker ... der bæres af 4 Søjler. En om- ... Restauration paatænkes.

Lee [lih], en oprindelig engelsk Adelsslægt, der regner sit Stamtræ tilbage til Vilhelm Erobrerens Dage, og af hvilken **Richard L.** 1650 som ivrig Tilhænger af Kong Carl I maatte gaa til Virginia. Her hørte Familien siden til de mest formuende og ansete, og af den udgik flere Mænd, som spillede en vigtig Rolle i den nordamerikanske Frihedskrig, saaledes **Richard H. L.**, f. 1732, d. 1794, der 1764—74 tog megen Del i de politiske Stridt, som gik forud for Koloniernes Løsrivelse, og 1776 først foreslog deres Uafhængighedserklæring, ligesom han 1787 var med at udarbejde Unionsforfatningen; og **Henry L.**, f. 1756, d. 1818, der udmærkede sig som Rytteranfører og siden var Gouverneur i Virginia og Congresmedlem. — Dennes Søn, **Robert Edw. L.**, f. 19 Jan. 1807, uddannedes 1825—29 i Westpoints Krigsskole til Ingenieurlieutenant og kom ved Giftermaal i Besiddelse af G. Washingtons Ejendomme. Senere brugtes L. ved flere Befæstningsanlæg, blev Capitain 1838 og Oberstlieutenant 1847 efter at have udmærket sig i den mexicanske Krig. 1852 blev L. Directeur for Westpoint, sendtes 1855 tillige med Mac Clellan til Krim for at iagttage Krigen og derefter til Texas mod Indianerne, samt fik 1859 det Hverv at undertrykke J. Browns Oprørsforsøg i Harpersferry. Da Slavestaternes Opstand udbrød i Apr. 1861, besluttede L. sig til at følge sin Fødestats Fane, skjønt Overanførselen over Unionstropperne blev ham tilbudt. Han blev først sat i Spidsen for Hæren i Nordvirginia og fra Sommeren 1862 for hele Sydstatshæren i og om Richmond, og han ledede nu i 3 Aar Kampen, som oftest mod en betydelig Overmagt, idet han lige meget udmærkede sig ved strategisk Snille, Energi og Organisationstalent. I en Række blodige Slag (ved Chickahominy, Fredericksburg, Chancellorsville o. fl.) sejrede L. over de skiftende Unionsgeneraler (Mac Clellan, Pope, Burnside og Hooker), og gjorde to Gange Indfald i Maryland og Pennsylvania, men blev i Juli 1863 slaaet ved Gettysburg af Meade og maatte endelig se sin Hær opslidt i et haardnakket Felttog mod Grant, indtil han 9 Apr. 1865 var nødt til at overgive sig med sine sidste Tropper efter Richmonds Indtagelse, hvorved Krigen var til Ende. L., hvis Formue var bleven ødelagt, og hvis Ejendomme til Dels vare blevne confiskerede, blev 1865 Forstander for en lærd Skole i Lexington, blev amnesteret i Dec. 1868 og døde 12 Oct. 1870, begrædt af alle Sydstatsboere, der i ham saa deres tapreste og ridderligste Fører. — En Søn, **Will. F. L.**, og en Brodersøn, **Fitz Hugh L.**, udmærkede sig under Borgerkrigen som Ryttergeneraler i Sydstatshæren.

Lee, Anna [s. o.], s. **Shakers**.

Lee, Nathaniel [s. o.], engelsk dramatisk Forfatter, f. 1657, d. 1692. Han var oprindelig Skuespiller, men har gjort sig bekjendt som frugtbar Tragediedigter. Foruden at være Drydens Medarbejder som dramatisk Forfatter, har L. selv skrevet elleve Tragedier, af hvilke kunne mærkes: »The Rival Queens, or Alexander the Great«, »Mithridates« og »Lucius Junius Brutus«. Han led flere Gange under Anfald af Afsindighed og var endog ēn Gang fire Aar paa Sindssygehospitalet Bedlam. Han døde i stor Fattigdom.

Lee, Sam. [s. o.], en af de betydeligste engelske Orientalister, f. 1783, blev 1819 Prof. i Arabisk, 1833 tillige i Hebraisk ved Universitetet i Cambridge; d. 1852. Blandt hans Arbejder ere at nævne: »Grammar of the Hebrew language« (1831), »Hebr., Chaldaic and English Dictionary« (1840) og en Oversættelse af Jobs Bog (1837); desuden nye Udgaver af det gamle og nye Test. paa Syrisk, Malayisk, Persisk og Hindustansk, af Psalmerne og Evangelierne paa Koptisk og Arabisk.

Lee, Sophie og Harriet [s. o.], engelske Forfatterinder, Døtre af en Skuespiller ved Coventgardentheatret. Sophie, f. 1750, skrev 30 Aar gl. Lystspillet »The Chapter of Accidents«, der opførtes med Bifald paa Haymarkettheatret, og grundlagde med Harriet (f. 1756) en Pigeskole i Bath. Her udgav hun 1784 en Roman, »The Recess, or a Tale of Other Days«, en Art Forløber for den senere historiske Roman. 1797—1805 udgav Søstrene i Forening »Canterbury Tales« (hvoriblandt en Fortælling er benyttet af Byron til Sørgespillet »Werner«). Efter at have trukket sig tilbage fra Skolen 1803 døde Sophie 1824. Af Harriets Værker mærkes Romanerne »The Errors of Innocence« (1786) og »Clara Lennox« (1797) samt nogle Lystspil og Dramaer. Hun døde først 1851.

Leech, John [lihtsch], engelsk Tegner, f. 1817, d. 1864, hører til Rækken af de udmærkede engelske Kunstnere, der have vundet Navn som Caricaturtegnere, navnlig til det engelske Vittighedsblad »Punch«. Han illustrerede og saa Bøger og skal. have udført 50,000 Tegninger.

Leeds [lihds], en overordentlig vigtig Fabrik- og Handelsstad i England, York-Shire, Westriding, 8 M. n. ø. for Manchester ved Floden Aire og ved den store Leeds-Liverpool Kanal, med 333,000 I. (1885), er Hovedsædet

ngelske Klædefabrikation og Klæde-
har desuden en betydelig Industri
Silke, Bomuld, Papir, Maskiner,
ods, Glas og Fajence. L. bestaar
e Del med snævre og uregelmæssige
en nyere Del med smukke Torve,
ge Gader og mange prægtige Byg-
Blandt disse fremhæves de to store
ller, hvoraf den ene har 1,200 Bu-
farvet Klæde og den anden 1,800
Uldstoffer, Basaren, den 1826 op-
tige Torvehalle, Domhuset med
ørsen og den store Cavalericaserne.
Ch. Osborne, Hertug af [s. o.], s.

k], Stad i Stafford-Shire i Eng-
n. for Stafford. 13,000 I. Silke-
er.

ad i den preussiske Prov. Hannover
Leda, som tæt v. for L. falder i
000 I. Navigationsskole, Jærn-
k, Fabriker for Sukker, Cichorie,
n., store Blegerier, Ølbryggerier og
brænderier, Skibsværfter. Store
er. Havnen er tilgængelig for Far-
00 Tons.

en, Hovedstad i den hollandske
land, 15 M. n. n. ø. for Amster-
00 I. (1880). Staden har 12 Kirker,
adhus, Fabriker for musikalske In-
og Vogne, samt livlig Handel med
æg.

oek, Antonij van [huk], berømt
aturforsker, f. 24 Oct. 1632 i Delft,
1723, blev meget ung sendt til
Handelslære, men vendte snart til-
Fødeby, giftede sig tidlig og ofrede
af og til sin Død uafbrudt til de
Undersøgelser, der have gjort hans
erømt, fordi han ved sine Opfin-
n forfærdigede selv sine Forstør-
og Opdagelser lagde Grunden til
ving i Physiologien og Zoologien.
e saaledes Blodets Overgang fra
til Venerne gjennem Haarkarrene,
legemerne, opdagede Sædsimene,
og deres mærkelige Gjenoplivelses-
Blandt hans Skrifter kunne nævnes
ngen en Beschouwingen» (1634),
n van onsigtbaren verborgentheden»
ana Naturæ» (1680—95), »Epistolæ
» (1719) o. fl. De ere samlede
ldstændig eller godt udgivne) under
ra omnia s. arcana naturæ» (1724).
Islands [siunørd-ējlends], er den
ævnelse paa de England tilhørende
ndien fra Dominica imod N. til
.

Eugène [løsebvhr], fransk Ægypt-
Nov. 1838, har især beskæftiget
mmelægyptisk Religion; hans vig-
hørende Arbejde er »Les yeux
875).

Franç. Jos. [løsæhvr], fransk Mar-
Oct. 1755, Søn af en Møller i Elsaß,
ind i den kongel. Garde og var
nt, reddede 12 Juli s. A. sine
Folkehobens Raseri og blev saaret,
yttede Kongens Tanter ved deres
Afreise. 1792 blev L. Capitain i Nationalgarden, og allerede n. A. steg han til Brigade- og 1794 til Divisionsgeneral. L. medvirkede væsentlig til Sejren ved Fleurus, kæmpede senere ved Rhinen og hjalp Bonaparte ved Statscoupet 18 Brum. 1804 blev L. Marschal, anførte 1806 Garden i Slaget ved Jena, indtog 1807 Danzig og vandt derved Titlen Hertug af Danzig. 1808 førte L. et Hærcorps i Spanien, 1809 en bayersk-fransk Hær i Tirol og siden ved Wagram, og 1812 var han Chef for Garden paa Toget til Rusland. 1814 underkastede L. sig Bourbonerne og blev Pair; han indtog denne Stilling i de 100 Dage og blev derfor strøget 1815—19; d. 14 Sept. 1820, efter at have overlevet 12 Sønner.

Lefebvre, Jules Joseph [s. o.], fransk Maler, f. 10 Marts 1836 i Tournan, er Elev af Cogniet og har vundet Navn ved sine Figurbilleder, navnlig af nøgne unge Kvinder, saasom „Sandheden" (1870), der blev kjøbt til Luxembourg.

Lefebvre-Desnouettes, Charles [s. o. dænuǣt], fransk Ryttergeneral, f. 1773, indtraadte 1792 frivillig i Hæren og var 1800 Capitain og Bonapartes Adjudant i Slaget ved Marengo. 1804 blev L. Oberst, 1806 Brigade- og 1808 Divisionsgeneral, samt Greve; han blev 1809 tagen til Fange i Spanien af Engelskmændene, men flygtede fra England og var med paa Toget i Østerrig s. A. 1812 fulgte L. Napoleon I paa Toget i Rusland; han udmærkede sig 1813 ved Bautzen og 1814 ved Brienne. I de 100 Dage 1815 sluttede L. sig strax til Napoleon I, kæmpede ved Waterloo og flygtede derefter til Nordamerika, idet han dødsdømtes hjemme; han omkom 1822 ved et Skibbrud paa den irske Kyst, da han rejste hjem for at hente sin Hustru.

Lefèvre, Jacques [s. o.], s. **Faber,** Jak.

Lefèvre-Deumier, Jules [s. o. dømiē], fransk Digter og Skribent, f. 1797, efterlignede i sine Ungdomspoesier Soumet. Hans bedste Digtsamling, »Confidences» (1833), røber meget Studium og Smag. Desuden har L. leveret en Række Biographier af franske og udenlandske Berømtheder, bl. a. »Oehlenschläger, le poëte national du Danemark» (1854). Efter Revolutionen 1848 blev han en af Louis Napoleons ivrigste Tilhængere og udnævntes først til Præsidentens Privatbibliothekar, derefter til Bibliothekar i Elyséepaladset og Tuilerierne. S. A. som han døde (1857) udkom hans Digtsamling »Le Couvre-feu».

Leffler, Magnus Gustaf Mittag-, svensk Mathematiker, f. 16 Marts 1846 i Stockholm, Broder til Forfatterinden Anna Charlotta Edgren (s. d. A.), blev efter at have foretaget en længere Studierejse til Tyskland og Frankrig Docent i Upsala, derefter 1877 Professor i Helsingfors, hvorfra han 1881 vendte tilbage til Sverige som Professor i Mathematik ved den da nylig oprettede Stockholms Højskole. Fra 1883 er han Medlem af det svenske Videnskabsakademi. L. har offentliggjort adskillige betydningsfulde Afhandlinger om Functionslæren og kan nævnes som en af de mest fremragende Dyrkere af denne Gren af Mathematiken, saaledes som den er udviklet af Weierstraß. Han grundede 1882 »Acta mathe-

matica», hvilket Tidsskrift han vedblivende redigerer.

Lefló, Ad. Emm. Ch. [løflō], fransk General, f. 1804, gik 1831 som Lieutenant til Algérien, udmærkede sig 1837 ved Constantines Indtagelse og blev Capitain, var senere Bataillonschef ved Zouaverne og i Marts 1848 Brigadegeneral, hvorefter han gik i diplomatisk Sendelse til Rusland. Fra Marts 1849 sad L. i Nationalforsamlingen som ivrig Tilhænger af Højre, men deltog 1851 i Oppositionen mod Præsidenten og foreslog i Nov. tillige med de andre Quæstorer at give Forsamlingen Raadighed over Hæren. Han blev derfor fængslet under Statscoupet og forvist indtil 1859. Siden levede L. i Stilhed, indtil Septemberrevolutionen 1870 gjorde ham til Krigsminister; men hverken under Paris's Belejring eller under Kampen mod Communen spillede han nogen væsentlig Rolle. I Juli 1871 gik han som fransk Affending til St. Petersborg indt. 1879, da han traadte tilbage i Privatlivet.

Lefort, Franz Jac. [løfāāhr], f. 1656 i Genf, kom 1675 til Rusland, hvor han først blev Secretær hos den danske Affending, men n. A. russisk Capitain; han sluttede sig 1682 til den unge Czar Peter Alexievitsch og blev hans fortroligste Ven. Efter Peters Tronbestigelse organiserede han Ruslands Krigsvæsen og lagde Grunden til dets Sømagt; han blev 1694 Storadmiral og indtog 1696 Asov, ledsagede 1697 Peter paa hans Udenlandsrejse og døde 12 Marts 1699. L. besad en omfattende og uddannet Forstand, skarp Dømmekraft, Aandsnærværelse og en sjælden Dygtighed til at benytte Personer og Omstændigheder.

Lefranc, Pierre Charl. Jos. Aug. [løfrāng], fransk Dramatiker, f. 1814, d. 1878, var i lang Tid beskæftiget ved Smaabladene. Han var i sin Tid en af de populæreste Farceleverandeurer til Palais-Royal-Theatret; »En manches de chemise« (1851), »Un Ut de poitrine« (1853), »Un mauvais coucheur« (1854) vakte, da de fremkom, stormende Lystighed.

Lefranc de Pompignan, Jean Jacques [s. o. dø pongpinjāng], fransk Digter, f. 1709, d. 1784, oversatte Æschylos og Vergils »Georgica«, optraadte i sine »Poésies sacrées« mod Voltaire, men uden paa nogen Maade at kunne maale sig med sin Modstander. Blandt hans Tragedier mærkes »Didon« (1734).

Lefse, norsk, Kage, Fladbrød, især om det fine og bløde, som man kan bestryge med Smør og bøje sammen.

Leg kaldes dels Fiskenes og andre Vanddyrs Forplantning, d. e. Æggenes Aflægning, Befrugtning og hvad dermed staar i Forbindelse, dels selve de aflagte eller nedgravede Æg- ell. Rognmasser.

Legāl (af lat. lex, Lov), overensstemmende med Loven; **Legalitēt**, Lovmæssighed. **Legāl-Medicīn**, d. s. s. Retslægevidenskab.

Legāt (lat. Legatum) kaldes en Afdøds Bestemmelse om, at en vis Del af hans Formue, især en enkelt bestemt Gjenstand eller en Capital af en vis Størrelse, af dem, der behandle hans Bo (hans Arvinger eller Skifteretten), skal overgives en Person, som altsaa ikke bliver den afdødes virkelige Arving og som saadan indtræder i hans Retsforhold overhovedet, uden i det hele eller for en Quotadel, men kun erhverver Ret til den paagjældende enkelte bestemte Del af hans Efterladenskaber. Et L. er saaledes en Art testamentarisk Bestemmelse, nemlig en saadan, hvorved der ikke begrundes en Universalsuccession, men en Singularsuccession, og den derved indsatte Person kaldes i Modsætning til en egentlig Arving **Legatār**; i mindre nøjagtig Sprogbrug indbefattes Legatarer imidlertid ogsaa ofte mellem Arvinger. L. kaldes ogsaa selve den ved en legatarisk Bestemmelse bortskjænkede Gjenstand. **Legēre**, bortskjænke ved L. **Legāt** (lat. Legatus), hos Romerne oprindel. offentligt Sendebud, Gesandt, som Senatet regelmæssig valgte af sin Midte; fremdeles paa Republikens Tid Feltherrernes og Statholdernes nærmeste Medhjælpere, Hærens Næstcommanderende og Understatholdere; i Kejserperioden de enkelte Hæres Anførere. Nu er L. en Titel for Udsendinge fra den romerske Curie. Der skjelnes mellem to Slags L., legati nati (fødte L.) og dati eller missi. Fødte L. kaldes Ærkebisperne af Gnesen-Posen, Köln, Salzburg og Prag, til hvis Ærkebispestole Legaturen for bestandig er knyttet. Oprindelig havde disse de samme Rettigheder, som pavelige L. overhovedet. Men siden det 16de Aarh. er deres Magt i den Grad indskrænket, at de egentlig kun have Hæderstitlen tilbage. Til legati missi ell. dati, de udsendte L., høre: 1) Delegater, hvem Fuldmagt i et enkelt Anliggende er betroet; 2) apostoliske Nuntier, der have at fuldbyrde de pavelige Ordrer efter det Mandat, der er dem meddelt; de besidde i Almindel. den ordinære Jurisdiction i den dem anviste Provins, kunne afgjøre de sædvanlige reserverede Tilfælde (s. **Casus reservati**) og meddele Indulgenser for over 100 Dage men under 1 Aar; 3) Legati a latere, d. e. af Paven delegerede Cardinaler, der optræde som virkelige Repræsentanter for Paven og ere i Besiddelse af mangfoldige af de højeste Prærogativer. Fra de med hele Autoritetens Fylde udrustede legati a latere ordinarii skjelnes l. extraordinarii, der affendes i særegne, vanskelige Tilfælde, som Sammenkaldelsen af et Concilium, et Gesandtskab til en Konge osv. Medens legati a latere uomtvistet have Rang med Gesandter af 1ste Grad (ambassadeurs), er det omstridt, om der tilkommer Nuntierne højere Rang end 2den Klasse (med envoyés, befuldmægtigede Gesandter og Ministre). **Legatiōn**, Sendelse, bruges hyppig ensbydigt med Gesandtskab; Betegnelsen **Legationssecretær** er gaaet over til at blive en Titel, der ogsaa tildeles Functionærer i Udenrigsministeriet, ligesom **Legationsraad** og **Gehejmelegationsraad**.

Legāto ell. **ligato**, it., bundet, sløjfet (i Superlativ **legatissimo**), bet. i Musik, at Tonerne skulle følge tæt sluttede efter hverandre, dog saaledes, at de ikke forbindes ved uvedkommende Mellemtoner. Paa Tasteinstrumenter sker Sløjfningen ved Afløsningen af Fingrene, idet den ene Finger løfter sig fra Tasten i samme Øjeblik, som den anden Finger anslaar den følgende Taste (jvfr. **Bindebue**).

Legeme kaldes i Physiken et opfyldt Rum,

Rum, der gjør Modstand imod andre stræbe at indtage dets Plads. Det, lder Rummet, kaldes Materie. Man L. visse almindelige Egenskaber, nem- opfyldning, Sammenhængskraft og d. Den første af disse betragter man estræbelse til Udvidelse, en indbyrdes ig imellem Materiens Dele, Sam- kraften derimod som en Tiltrækning em. Naar et L. ikke forandres, hid- fra, at disse Kræfter holde hinanden Overvindes Sammenhængskraften, ielt. Delene kunne atter deles osv., gen Grænse kan angives; man tænker t man til sidst kommer til Smaadele, som ikke yderligere kunne deles, saa ecule er den mindste Del af et L., staa som saadant. Moleculerne inde- ier, der kun kunne adskilles ad che- Mængden af Materie i et L. kaldes ; som Enhed for denne tages nu i Massen af 1 Cubikcentimeter Vand Om Tilstandsformen af de phy- lggregatform. Ved et geometrisk L. begrænset Del af Rummet, bortset of, der fylder det; et L. har 3 Ud- der sædvanlig kaldes Længde, Højde. Er L. begrænset af lutter ider det Flerplanslegeme (s. d. A.), llers kaldes det rundt L.

(af lat. legenda, neutr. plur. d. e. det, ses) betegner oprindelig de Uddrag, mle romerske Kirke foranstaltede af s og Helgenernes Levnedsbeskrivelser ng i Kirkerne under Gudstjenesten ne ved Munkenes Sammenkomster. ndte man nu legenda (som fem. om en enkelt til gudstjenstlig Brug rtyr- ell. Helgenhistorie, og idet er lidt saa bort fra saadanne For- rindelige Bestemmelse og kun tænkte ndhold, kom Navnet L. efterhaan- etyde en Fortælling om en Helgens hvilken Betydning i den nyere almindelige. Blandt Middelalde- samlinger ell. Legendarier stod især bus a Voragine (13de Aarh.) for- ldte »Legenda aurea« ell. »Historia i høj Anseelse. Det værdifuldeste ittende Værk om Helgenernes Hi- let og udarbejdet af de saakaldte under Navn af »Acta Sanctorum« vare allerede i Oldtiden og bleve Middelalderen fulde af Sagn og retninger, og dette bedredes ikke, den kirkelige Literatur over i den fi og der ofte bleve fabelagtig ud- or har i den nyere Tid L. som kirke- iet Bibetydningen af noget fabel- aalideligt, som Modsætning til den istorie. Under Titel af „De hellige 59) har C. J. Brandt udgivet en samling efter et Haandskrift paa ibliothek i Stockholm, det eneste arium, som er levnet os. — I d forekommer L. ogsaa som Be- Musikstykker af episk-lyrisk Beskaf- il Emnet (Text ell. Program) er et Helgensagn. I Numismatiken betyder L. Indskriften paa en Mønt.

Legendre, Adrien Marie [løschängdr], fransk Mathematiker, f. 18 Sept. 1752 i Paris, d. smstds. 10 Jan. 1833 som Prof. i Mathematik ved l'École militaire. Blandt hans Skrifter mærkes »Élémens de géométrie« (1790 o. oft.), et fortrinligt Arbejde, »Mémoires sur les transcendantes elliptiques« (1794), »Essai sur la théorie des nombres« (1798, med Supplem. 1816; 3. Udg 1830, 2 Bd.), »Nouvelle théorie des parallèles« (1803), »Nouvelles méthodes pour la détermination des orbites des comètes« (1805).

Legendre, Louis [s. o.], fransk Revolutionsmand, f. 1755, Slagter i Paris, sluttede sig 1789 med Iver til Bevægelsen og havde væsentlig Del baade i Stormen paa Bastillen og i Toget til Versailles. 1791 var L. Formand i Cordeliereernes Klub og hjalp at fremkalde Opløbet paa Marsmarken 17 Juli; han deltog 1792 i Stormen paa Tuilerierne og var i Conventet en af de ivrigste Terrorister. L. blev Medlem af Sikkerhedsudvalget, var meget virksom for at fortrænge Girondinerne og lod endog Danton falde, hvem han hidtil havde sat meget højt, men sluttede sig 27 Juli 1794 til Robespierres Modstandere og havde vigtig Del i hans Fald. Derefter blev L. en ivrig Talsmand for Maadehold og angreb med stor Skarphed dem, der havde været Robespierres Hjælpere, medens han fremkaldte Løsladelse af talløse uskyldige Fanger. Han viste stort Mod i Oct. 1795 ved at forsvare Conventet mod Oprørerne i Paris og valgtes til de ældres Raad, men spillede ikke nogen stor Rolle. D. 13 Dec. 1797. Han efterlod sit Lig til det lægevidenskabelige Facultet for at kunne være Menneskeheden til Nytte ogsaa efter Døden.

Legentil, Guill. Hyac. Jos. J. B. de la Galaisière [løschangti], fransk Astronom, f. 1725 i Coutances i Normandiet, blev 1750 Assistent ved Observatoriet i Paris, 1753 Medlem af Videnskabernes Akademi; d. i Paris 1792. Han blev sendt til Indien for at iagttage Venuspassagen 1761; men Krigen mellem England og Frankrig hindrede ham i at lande i rette Tid. Han forblev nu i Indien de følgende 8 Aar for at afvente Venuspassagen 1769, som han dog atter blev hindret i at iagttage ved ugunstigt Vejr. Sit Ophold i Indien benyttede han til vigtige Studier af Refractionen, Magnetnaalens Afvigelser, Ebbe og Flod, Indernes Astronomi m. m.

Leger, Louis Paul [lesche], fransk Sprogforsker, f. 1843 i Toulouse, studerede de slaviske Sprog, gik 1872, befuldmægtiget af Regeringen, til Rusland og fik 1874 Ansættelse som Lærer i slaviske Sprog ved Skolen for de orientalske Sprog i Paris. Af hans Værker nævnes: »Chants héroïques et chansons populaires des Slaves de Bohême« (1866), »La Bohême historique et littéraire« (1867), »Le monde slave« (1872), »Études slaves« (1873 og 1880), »Contes slaves« (1882), »La Chronique de Nestor« (1884).

Legêring, sammensmeltet Blanding af forskjellige Metaller. Hvorvidt saadanne ere me-

chaniske Blandinger eller chemiske Forbindelser, er ofte ikke let at afgjøre; sædvanligst maa de vistnok betragtes som Blandinger af virkelig indgaaede chemiske Forbindelser med Overskud af det ene eller det andet Metal. Man kjender kun ganske enkelte L., hvor Forbindelsen bevislig er chemisk, saaledes L. af 2 Dele Tin og 1 Del Bly (s. Snel); men det er sandsynligt, at det ofte er Tilfældet. L. ere snart lidt mere, snart lidt mindre vægtfyldige end beregnet; i andre Henseender fremkomme derimod temmelig constante Forandringer ved Forbindelsen af to Metaller. L. ere saaledes lettere smeltelige, haardere, mere tilbøjelige til at blive stive ved Valsning o. desl., mere skarpstøbelige og, for saa vidt de bestaa af forskjellig farvede Metaller, langt lysere, end man skulde vente efter Sammensætningen. Naar man vil legere flere Metaller sammen, kan man ofte ophede dem samlede i en Digel, men strængsmeltelige Metaller, der skulle legeres med letsmeltelige, især tillige let iltelige Metaller, ophedes forud alene, og disse tilsættes senere. Ikke alle Metaller kunne danne L. indbyrdes; navnlig er Jærnet ofte uvilligt dertil. Blandt de vigtigste L. nævnes forskjellige Bronzer, Messing, Tombak og Nysølv, Amalgamer, Britanniametal, Skriftstøbermetal o. fl. Det Guld og Sølv, der forarbejdes, indeholder altid en Del Kobber, ligesom Tinnet plejer at indeholde Bly.

Leggiero, leggieramente, con leggierezza, it. [leddschēro, leddscheramēnte, leddscherētsa], let, med Lethed, bet. i Musik et let og flygtigt Foredrag af en Figur eller en længere Sætning i et Tonestykke.

Legiōn, hos Romerne (legio) Benævnelsen paa en Hærafdeling paa c. 6,000 Mand Fodfolk og Rytteri; de deltes i 10 Cohorter, disse igjen i 3 Manipler, der hver omfattede 2 Centurier. Ogsaa i den nyere Tid har denne Benævnelse været brugt, især om Corpser, som ved forskjellige Lejligheder ere blevne oprettede af hvervede Fremmede (**Fremmedlegioner**). **Legio** bruges ogsaa om en stor, uoverskuelig Mængde, som „Deres Tal er L." **Légion d'honneur,** fr. [leschiōng donnøhr], Æreslegionen (s. d. A.).

Legislatīv, hvad der hører til Lovgivningen. **Legislatūr,** Lovgivning, ogsaa lovgivende Forsamling. **Legīster,** s. **Decretister.**

Legitīm, lovlig, bruges særlig om det Kongedømme, der hviler paa Læren om Arverettens Ukrænkelighed, i Modsætning til det, der er et Udtryk for Folkeviljen eller er grundlagt ved en Omvæltning. I England vare Stuarterne l. fremfor det hannoverske Hus, i Frankrig den bourbonske Linje (Greven af Chambord) l. fremfor den orléanske (Ludvig Philip), i Italien de bourbonske og habsburgske Fyrstehuse l. i Modsætning til Kong Victor Emanuel, og i Tyskland (Hannover og Braunschweig) er det welfiske Hus (Hertugen af Cumberland) l. fremfor Kongen af Preussen. **Legitimister,** Hævdere af Legitimitetens Grundsætninger over for Læren om Folkesouveræneteten; særlig om den bourbonske Linjes Tilhængere i Frankrig siden 1830. Efter Greven af Chambords Død 1883 er Flertallet af L. smeltet sammen med Orléanisterne. L. er ogsaa i Spanien brugt om Tilhængerne af den ældre Don Carlos og hans Æt (Carlister). **Legitimatiōn** bet. en Bekræftelse, afgiven af nogen, hvis Erklæring angaaende det paagjældende Forhold maa staa til troende. Navnlig kaldes et Document, der ved den Bevidnelse, det indeholder, tjener til at bevise, at en Person er den, han udgiver sig for, eller i den Stilling, han angiver, en L. Særlig bruges Udtrykket L. til at betegne den Handling, hvorved en Fader erkjender et uægte Barn for sit og ganske eller til Dels tillægger det et ægte Barns Rettigheder (**legitimēre** bet. erklærer det for legitimt, d. e. lovligt). Dette kan efter den danske og norske Ret ske paa 2 Maader, enten derved, at Barnets Forældre senere ægte hinanden (per subsequens matrimonium), hvorved nemlig Barnet i et og alt, uafhængig af Forældrenes Vilje, opnaar et ægte Barns Stilling, eller derved, at Faderen til Tinge erklærer Barnet for sit (**Kuldlysning**), paa hvilken Maade imidlertid Barnet ikke i alle Henseender og navnlig ikke i Henseende til Arveretten opnaar fuldkommen samme Rettigheder som et ægte Barn, samt endelig efter dansk Ret tillige ved en speciel kongelig Bevilling, paa hvis nærmere Indhold i ethvert enkelt Tilfælde det da beror, hvilke Rettigheder Barnet derved erhverver.

Legnago [lenjāgo], Fæstning i Norditalien ved Floden Adige, 5 M. s. ø. for Verona. 14,000 I. Livlig Handel. L. er det sydøstlige Hjørne i den saakaldte „Fæstningsfirkant". Egnen s. for L. mellem Adige og Tartaro er meget sumpet og har betydelig Risavl.

Legnano [lenjāno], Flække i Norditalien, 3½ M. n. v. for Milano ved Floden Olona. 5,000 I. Bomulds- og Silkeindustri. Kejser Frederik Barbarossa led her et stort Nederlag 29 Maj 1176 i Kampen mod de lombardiske Stæder.

Legouvé, Gabriel Marie Jean Baptiste [leguvē], fransk Digter, f. 1764 i Paris. Hans Fader, en udmærket Advocat og poetisk Dilettant, efterlod ham en stor Formue. L. arbejdede med Iver paa sin literære Uddannelse; hans Poesi er mere Frugt af Studium og Smag end af Inspiration. Paavirket af Geßner og Klopstock skrev han 1793 Tragedien »La mort d'Abel«, der gjorde Lykke trods Laharpes bitre Kritik. I »Epicharis et Néron« (1794) findes dristige Allusioner til Robespierres Tyranni. Elegiske og didaktiske Digte, hvoriblandt »Le mérite des femmes« (1801), forøgede hans Ry. Hans sidste Tragedie »La mort de Henri IV« viser tydelig Æmnets Uforenelighed med den klassisk-akademiske Behandling. 1807 blev han Directeur for »Mercure de France«. Et uheldigt Fald fremskyndede hans Død 1812. — Hans Søn, **Ernest** L., f. 14 Febr. 1807 i Paris, debuterede med didaktiske og dramatiske Digtninge og vandt 1829 Akademiets Pris ved Digtet »Découverte de l'imprimerie«. Efter Forsøg i Novellen og Romanen skrev han Tragedien »Médée«, hvori Rachel trods sin Forpligtelse nægtede at spille, hvorfor hun efter en Proces blev dømt til en Mulkt paa 5,000 Frcs. 1856 gjorde Md. Ristori glimrende Lykke ved at spille Hovedrollen (i italiensk Oversættelse). L. er en talentfuld og kyndig Dra-

og skjønt han i Arbejder, som ere ud-
e sammen med Scribe (»Adrienne Le-
» 1848, »Les contes de la reine de
1850, »Bataille des dames« 1851 o.
tordner sig dennes Maner, viser han
selvstændige Arbejder, som »Les deux
es de cheminée« (1857) og »Le Pam-
857), i Besiddelse af en mild Ge-
Poesi. L. har desuden oversat Æschy-
ometheus og leveret dygtige Artikler
og Tidsskrifter. 1864 oplæste han
Institutets offentlige Møder Sce-
et Drama »Les deux reines« om
August og Ingeborg, hvis Opfø-
nsuren hindrede. Af hans versifi-
ystspil er hos os opført »Un jeune
qui ne fait rien« (1861). Fra 1840
Roman »Edith de Falsen«, fra 1848
morale des femmes«, fra 1864 »Jean
, fra 1872 »Conférences parisiennes«,
»Petit traité de lecture à haute voix«
de la lecture«. L. er en elskværdig
sin Ungdomstids Frankrig, ridderlig
g vel øvet i al ridderlig Idræt; sær-
a en Mester i Fægtekunsten.
. Alphonse [løgrō], fransk Maler og
f. 8 Maj 1837 i Dijon, har siden
t i London, hvor han har fast Stil-
University College og South Ken-
Museum. Han har malet en Del
der, mest af religiøst Indhold, men
Navn ved sine Raderinger.
Pierre [s. o.], fransk Billedhugger,
Paris, d. 1719 i Rom, fik allerede
Aar den store Guldmedaille, hvor-
gik til Rom og udførte flere Arbej-
l. a. Statuen den hellige Dominicus
kirken og S. Ignatius til Jesuiter-
erefter vendte han tilbage til Paris,
udførte en Del Billedstøtter til
Versailles. I sin Opfattelse saa vel
Virksomhed tilhører han den i Italien
e berninifke Stil, hvori hans Billed-
ateranskirken og Jesuiterkirken i Rom
e.
(Iguana), Øgleslægt af anselig Stør-
en Farve med livlig Tegning, lever
ne i Sydamerika og Vestindien og
g af Frugter. L. har en sammen-
ællet Krop, et pyramideformet, skæl-
d, en kort, tyk, fløv, kun lidet be-
unge, kraftige Lemmer med lange
Kløer, en meget lang, sammentrykt
edhængende Hudfold under Struben
opstaaende Skæl dannet Kam langs
ggen. Kjævetænderne ere sammen-
finttakket Rand. L. spises i Syd-
– Til L.-Familien hører en stor
ver de tropiske og varmt tempererede
ordelte Øgleformer; man deler dem
Verdens L. (Iguanini pleurodontes)
Sydamerika og den gamle Ver-
l. acrodontes) i Asien, Afrika og
der adskilles ved den Maade, hvor-
rne ere fæstede til Kjæven. I begge
ves der analoge Slægter, der ere
øje Gjengivelser af hverandre; de
: hele siges at være enten Træ-L.
ter), og de besidde da mere eller
mindre de ovenfor for L. anførte Ejendomme-
ligheder, eller Jord-L. (Jord-Agamer), med
kort, nedtrykt Krop, tornede Skæl, især paa den
korte, tykke Hale, lave Ben, korte Tæer og
Kløer, brunlige ell. graalige, med deres Om-
givelser (Jord, Hede, Sand) mere stemmende
Farver, ofte med et hæsligt, afskrækkende Ydre.
Jvfr. **Anolis, Basilisk og Drage.**

Legumin, Plantecasein, et Albuminstof, der findes i Bælgplanternes Frø, især i Bønner, Ærter, Linser; L. er opløseligt i Vand, men danner med alkaliske Jordarter Forbindelser, der coagulere i Varmen. Derfor kan man f. Ex. ikke koge Ærter møre i haardt Vand. L. coagulerer under lignende Betingelser som Casein, og paa denne Maade tilbereder man i China Ost af Bælgplanternes Frø. **Leguminøser,** d. s. s. Bælgplanter.

Leh, Stad i Forindien, i Gholab Sings under engelsk Højhed staaende Rige, ved Floden Indus, under 34° 10′ n. Br., over 11,000 F. over Havet. 38,000 J.

Lehe ell. **Bremerlehe,** Flække i den preussiske Prov. Hannover, i et Marskdistrict 1 M. n. for Bremerhafen. 9,000 J. Havn ved Weser. Skibsbyggeri.

Lehmann, Caroline, en af de betydeligste danske Sangerinder, f. 6 Apr. 1825 i Kjøbenhavn, d. 15 Oct. 1879 smstds., nød tidlig Undervisning af Carl Helsted og indtraadte ganske ung i det kongel. Theaters Chor. 1848 debuterede hun som Benjamin i „Joseph“, 1849 optraadte hun med stigende Held som Agathe i „Jægerbruden“, Mariotta i Gades Opera, Anna i „Hvide Dame“, Clara i „Ludlams Hule“ og i Musikforeningens Concerter, men 1852 tog hun, utilfreds med de knappe Vilkaar og Forholdene paa den Tid, sin Afsked og gik efter et kort Ophold i Tyskland til Amerika. Efter at hun som Concert- og Oratoriesangerinde havde gjort megen Lykke i Boston, St. Louis, New-York og mange andre Byer vendte hun 1855 tilbage og optraadte i en halv Snes Aar med Held mest som Operasangerinde, først i Amsterdam, derpaa i Berlin, München, Breslau, Stockholm, Wiesbaden o. fl. St. 1856, 1858 og 1860 aflagde hun Besøg i Kjøbenhavn og optraadte dels i Concerter, dels paa Scenen. Af hendes henved 50 Primadonna-Partier kunne Donna Anna i „Don Juan“, Norma samt Fides i „Propheten“ nævnes blandt hendes Glansroller. I de senere Aar, før hun trak sig tilbage, medvirkede hun jævnlig i Concerter.

Lehmann, Charles Henry, fransk Maler, f. 1814 i Ottensen ved Altona (eller i Kiel), d. 1882, var Elev af Ingres i Paris, hvor han har vundet sig et Navn ved historiske Malerier, blandt hvilke maa fremhæves en Række af 56 allegoriske Billeder til Festsalen i det under Communen nedbrændte L'hôtel de ville i Paris. I sine senere Aar malede han en Del Portræter af fremragende Personligheder. — Hans Broder og Elev, **Rudolf L.,** f. 19 Aug. 1819 i Ottensen, har især faaet Navn ved sine italienske Livsbilleder og ved Portræter. Siden 1866 har han levet i London.

Lehmann, Lilli, en af Nutidens berømteste og alsidigste dramatiske Sangerinder, f. 24 Nov.

1848 i Würzburg. Faderen var Tenorist, og Moderen, Marie Löwe, som i Prag gav Undervisning i Sang og Harpe, uddannede selv Lilli og Søsteren Maria, den bekjendte Coloratursangerinde i Wien (f. 1851). Lilli begyndte i Danzig som Coloratursangerinde 1868, blev et halvt Aar efter af Heinrich Laube draget til Leipzig og et Aar derefter til Berlin, hvor hun sang i 15 Aar. Samtidig har hun jævnlig sunget i Concerter og Oratorier og givet Gjæsteroller i Dresden, Wien, Stockholm og London. I Efteraaret 1885 modtog hun et glimrende Tilbud fra New-York; 1887 optraadte hun i Kjøbenhavn. Hendes Roller ere baade „Nattens Dronning", „Zerline", Dronningen i „Huguenotterne", „Carmen" osv. og „Donna Anna", „Fidelio", „Norma", „Isolde", „Brynhilde" osv. Uden at Stemmen er særdeles stor, formaar hun ved sin udmærkede Sangkunst, sit baade elegante og ædle Foredrag og sit store dramatiske Talent at fyldestgjøre saa forskjellige Rollers Fordringer, om end de Wagnerske store dramatiske Kvinderoller, der særlig fordre Stemmekraft, mindre passe for hende.

Lehmann, Peter Martin Orla, dansk Statsmand, f. 19 Maj 1810 i Kjøbenhavn, Søn af daværende Assessor i Commercecollegiet **Mart. Chr. Gottlieb L.** (f. 1775, d. 1856 som Conferensraad, 1832—40 Deputeret i det nævnte Collegium). Skjønt Faderen var afgjort tysk af Sindelag og 1816 i stærke Udtryk misbilligede Tanken om at frede det danske Sprog i Mellemslesvig, fordi han regnede Slesvig som et Danmark uvedkommende Land, og skjønt O. L. blev opdragen paa Tysk i Hjemmet og gik i tysk Skole, blev han dog tidlig greben af dansk national Følelse og var endog udpræget dansksindet. 1827 blev L. Student og 1833 jurid. Candidat; han var allerede 1832 Ordfører for Studenterne ved et Fakkeltog til Prof. H. N. Clausen og skrev s. A. sin første politiske Artikel, en Anmeldelse af Grev F. A. Holsteins Flyveskrift om Provinsialstænderne (tilraadede heri bl. a. et særligt Alting for Island). I Oct. 1835 sluttede L. sig til „Kjøbenhavnsposten", hvis Leder J. F. Giødwad var, og tog 1836 i Trykkefrihedsselskabet Ordet for at vække Folkets Interesse for Sønderjylland. I Dec. 1839 gik L. over til „Fædrelandet", da det blev Dagblad, og var en af dets Redacteurer indt. Juli 1842; ligeledes var han Ordfører for Studenterne, da de i en Adresse i Dec. 1839 bad Christian VIII om en fri Forfatning, og blev 9 Apr. 1840 valgt til Borgerrepræsentant i Kjøbenhavn (Viceformand 1841—48) og i Dec. s. A. Stænderdeputeret. Et Par Maaneder senere blev L. anklaget af Generalfiskalen for en Tale, han havde holdt paa et Folkemøde paa Falster, fordi han havde rost det constitutionelle System og gjort skarpe Udfald mod Enevælden. Til Trods for en glimrende Forsvarstale for Højesteret blev L. i Jan. 1842 dømt til 3 Maaneders Fængsel, men vandt herved en overordentlig Folkeyndest. I Stænderforsamlingen i Roskilde udtalte L. sig 1842 for almindelig Værnepligt og for Holstens Udskillelse, og ved 28 Maj-Festen s. A. opstillede han ligefrem „Danmark til Eideren" som politisk Program. Ogsaa stod L. i Forbindelse med P. H. Lorenzen og paavirkede hans Optræden i de slesvigske Stænder. 1843 var L. Medstifter af det skandinaviske Selskab og Medlem af dets Bestyrelse (indt. 1849) og udtalte saa vel paa Skamlingsbanken som i Stænderforsamlingen Tanken om nøje aandelig og politisk Sammenslutning af Nordens Folk. Ved det nordiske Studentermøde i Kjøbenhavn holdt L. 24 Juni 1845 en begejstret Tale, ved hvilken han under Hentydning til Boldhuset i Versailles 1789 tog alle de tilstedeværendes Løfte, ja Ed paa Troskab imod den nordiske Enhedstanke; han blev tiltalt for Højforræderi, men frifunden. Aaret forinden var L. bleven Højesteretsadvocat og havde ægtet Marie Puggaard (f. 1821, d. 1849). 1846 stillede L. i Stænderne Forslag om en fri Forfatning for Kongeriget og Slesvig med en frisindet Valglov, og i Maj s. A. var han Medstifter af Bondevennernes Selskab. N. A. rejste han med sin svagelige Hustru til Italien, men ved Budskabet om Christian VIII.s Død i Jan. 1848 ilede han hjem og tog nu fremragende Del i de politiske Tildragelser. Han var Ordfører paa de tvende Casinomøder 11 og 20 Marts, forfattede Borgerrepræsentanternes Adresse til Kongen og de Resolutioner, hvori Folkeviljen gav sig Udtryk, og blev 24 Marts Minister uden Portefeuille. Som saadan affattede han Kongens Svar til den slesvigholstenske Deputation, medens han i privat Forhandling drøftede Slesvigs Deling som Løsning, og gik 27 Marts paa diplomatisk Rejse til Berlin og London for at standse Preussens Indblanding og opnaa Englands Mellemkomst. I Maj var L. Regeringscommissær i Nørrejylland og tog vigtig Del i Grundlovsudkastets Affattelse, men afgik i Nov. som Minister og blev vraget ved et Omvalg til den grundlovgivende Rigsforsamling. Derimod blev L. Amtmand i Vejle Amt, hvor han senere vandt stor Yndest, og blev som saadan fangen af Slesvigholstenerne ved Koldings Indtagelse i Apr. 1849 og ført til Gottorp og Rendsborg, hvor Pøbelen gav sin Harme Luft imod L. som den forvovne Modstander af de tyske Overgreb. Dog fik L. paa Æresord Frihed for at besøge sin Hustru paa Dødslejet og jordfæste hendes Lig, men først efter Vaabenstilstanden i Aug. blev han løsladt. 1851—52 var L. Folketingsmand og siden Sept. 1854 Landstingsmand, hvorhos Landstinget 1855 valgte ham til Rigsretten og 1856 til Rigsraadet. I Landstinget indtog L. i en lang Aarrække den ledende Stilling og var dets Ordfører i næsten alle vigtigere Sager (1855—61 for 33 Udvalg). 1860 tog L. med Varme Ordet for at hævde den almindelige Valgret imod de Conincks Angreb, men talte samtidig bittert om „den plebejiske Aands onde Instinkter" og vakte det stærkeste Mishag hos Bondevennerne. 1861 var L. med at affatte den store Folkeadresse, som fik 71,000 Underskrifter, og hvori der lovedes Regeringen al mulig Støtte til Hævdelse af Slesvigs Forbindelse med Danmark, og i Sept. s. A. blev han Indenrigsminister indt. Dec. 1863. Han valgtes 1864 til Rigsraadets Landsting og tog væsentlig Del i Forfatningsforhandlingerne 1865—66, men efter Grundlovens Revision tabte L. sin Ind-

var kun Ordfører 1865—69 i Spørgs-
n Islands Forfatning. Derimod var
—70 Formand for den danske Folke-
og hans Skrift „Om Aarsagerne til
Ulykke" (1864) fik i kort Tid 8 Op-
øde 13 Sept. 1870; hans i Forvejen
elbred fik det sidste Knæk ved Bud-
Frankrigs afgjørende Nederlag og
nets Fald; han havde sat alt sit
Danmarks Oprejsning til en fransk
Tyskerne. L. var en enthusiastisk
og Patriot, men hans varmblodige
ødede ham ikke sjælden til uforsigtige
som krænkede andre og skadede den
ilde gavne. Hans efterladte Skrifter
72—74 i 4 Bd. af H. Hage og C.
En Fætter af ham, **Theod. H. W. L.**,
lendsborg, deltog 1848—50 i Op-
frivillig og Officer, blev 1851 Ad-
og valgtes 1859 til den holstenske
amling, hvor han snart blev en af
Oppositionen mod Danmark. Og-
?. 1859 i Stiftelsen af den tyske
rein" og fik i Jan. 1861 dennes
deling til at udtale sig for Sles-
lstens nøjeste Tilslutning til det
sfens Ledelse samlede Tyskland;
m gav han paa Forhaand Til-
breren". Han blev derfor tiltalt,
n og døde snart efter, 1862.
oni i Fyn, Svendborg Amt, op-
. 1781 af Poul Abrah. L.s fynske
nne Mand hørte til en oprindelig
Familie, der under Trediveaars-
dvandret i Danmark, og han havde
odser saa vel paa Laaland efter
lbrah. L. (hvis Udenlandsrejse i
n er bleven sat i urigtig For-
Tordenskjolds Dødshistorie), som
n Farbroder, Joh. L., hvilke vare
t rig Vinhandler i Kjøbenhavn og
1731. Baron P. A. L. døde som
1804; af hans laalandske Godser
Baronier, Guldborgland og Sen-
tede. Baroniet L., der nu ejes
e Besidders Efterkommere paa
(for Tiden Udenrigsminister,
Rosenørn-L.), er af Størrelse
l. med c. 1,155,000 Kr. i Fidei-
er og omfatter Godserne Hvid-
, Lehnskov (oprindel. Lindskov),
Heldager med et Jordtilliggende
Td. og c. 2,195 Td. Ld. Skov.
d i den preussiske Prov. Bran-
. v. f. v. for Berlin. 2,000 I.
enværende Cistercienserkloster,' i
e Markgrever af Huset Anhalt

n], kaldet »le Romain«, fransk
re c. 1550, d. 1600, skrev bac-
g udgav Olivier Basselins Ly-
under Navnet Vaux-de-Vire.
Tider paavist, at de fleste Sange
en bekjendte Vise om den røde
gtede af L. H. og ikke, som tid-
af Basselin. L. H.s Drikkesange
s Forargelse; de nægtede ham
han maatte gaa til Rom for at
hvorfor han fik Tilnavnet „Ro-

meren". »Les Vaux de Vire de Jean le H.« ere udgivne 1875 af A. Gasté.

Lehrte, Commune i den preussiske Prov. Hannover, 2 M. ø. for Hannover, er et Knudepunkt for Jernbanelinjerne Berlin-Köln og Hamborg-Hildesheim.

Leibniz, Gottfr. Wilh., Baron v., berømt Philosoph og Mathematiker, f. 6 Juli 1646 i Leipzig, hvor hans Fader var juridisk Prof. Han lagde sig først efter Retsvidenskaben, men droges under sine mange Studier navnlig hen til Philosophien og Mathematiken, idet han tidlig paavirkedes af Jak. Thomasius og Erh. Weigel. Den juridiske Doctorværdighed, som man trods flere ypperlige Afhandlinger paa Grund af hans store Ungdom nægtede ham i Leipzig, opnaaede han i Altdorf ved Afhandlingen »De casibus perplexis in jure« (1666); han afslog et Professorat, som man her tilbød ham. Med Baron Boyneburg, hvem han 1667 havde lært at kjende, gik han til Mainz, hvor han traadte i Forhold til Kurfyrsten Joh. Philip af Schönborn, hos hvem han snart blev Raad ved den øverste Domstol. Han begyndte paa denne Tid at give sig af med Politiken og søgte bl. a. at aflede Ludvig XIV.s Opmærksomhed fra Tyskland ved at give ham Anvisning paa Ægypten, i hvilken Anledning han under et Ophold i Paris skrev »Consilium Ægyptiacum«; men skjønt Planen strandede, blev denne Rejse over Paris til London af stor Betydning for ham. Han stiftede nemlig ved denne Lejlighed personligt Bekjendtskab med Datidens største Lærde og vedligeholdt senere en livlig Brevvexling med flere af disse. I disse Breve saa vel som i de forskjellige mindre Meddelelser, som han fra Tid til anden offentliggjorde, særlig i »Acta eruditorum«, maa man søge Oplysninger om hans mathematiske Speculationer, som i øvrigt paa det nøjeste hænge sammen med hans philosophiske System og paa en Maade danne Grundlaget for dette. Som Mathematiker deler han med Newton Æren for Opfindelsen af Differentialregningen (s. d. A.). Den første skriftlige Meddelelse om denne Methodes simpleste Anvendelser skriver sig fra Newton i et Brev af 10 Dec. 1672; L.s første Brev derom er dateret 11 Nov. 1678 (eller 1675). Offentliggjørelsen blev først gjort af L. i en Afhandling i »Acta eruditorum« 1684, medens Newtons Methode ikke offentliggjordes før 1687 i hans »Principia«. Fra først af fremtraadte den nye Methode hverken hos Newton eller hos L. som noget fuldt færdigt, snarere som Generalisation af ældre specielle Fremgangsmaader, og Forarbejderne vare i Virkeligheden naaede saa vidt, at begge de store Mænd meget vel uafhængig af hinanden kunne have gjort Opfindelsen. Under saadanne Forhold kan det synes urimeligt at spørge om Prioriteten paa Opfindelsen af en Methode, hvis Betydning som saadan først bliver klar efterhaanden som den udvikles. Ikke des mindre gav netop dette Spørgsmaal Anledning til en literær Debat, som fra begge Sider førtes med største Bitterhed og først ophørte lang Tid efter begge Hovedmændenes Død. Newton og hans Tilhængere beskyldte L. for Plagiat. Om L. mu-

lig kan have haft Kjendskab til Newtons Brev af 1672, før han skrev sin første Meddelelse, lader sig ikke afgjøre, men selv om saa var, maa bemærkes, at L.s Opfattelse og Fremstilling af Methoden helt igjennem er grundforskjellig fra Newtons og aldeles selvstændig. Og naar dertil kommer, at den Form, hvori L. har fremsat den, og de Betegnelser, han først har anvendt for Differentialer og Integraler, senere ere blevne adopterede af alle Landes Mathematikere, saa berettiger alene dette Factum L. fuldt til at stilles ved Siden af Newton og med ham dele Æren for Opfindelsen af en af de mest frugtbare Methoder i Mathematiken. 1676 fulgte L. Hertugen af Hannovers Kaldelse som Bibliothekar og Raad, og fra den Tid af udfoldede han en omfattende og storartet Virksomhed i Hannover. Senere fik han den Opgave at forfatte Huset Brunsvigs Historie og skrev i den Anledning »Codex juris gentium diplomaticus« (1693—1700), »Script. rerum Brunsvic. illustrationi inservientes« (1707—1711), »Accessiones historicæ« (1698—1700) og »Annales imperii occid. Brunsvic.« (først udgivet 1843—45). Ved sin Indflydelse formaaede han Frederik I til 1700 at stifte et Videnskabernes Akademi i Berlin, hvis første Præsident L. var. Lignende Forsøg i Dresden og Wien mislykkedes for ham. Han beskæftigede sig ogsaa ivrig med Planen til en Forening af den protestantiske og den katholske Kirke og corresponderede i den Anledning med Pelisson og Bossuet; hans »Systema theologicum« blev først trykt 1819 i Paris. Efterhaanden som hans Berømmelse voxede, steg han til høje Værdigheder. Han døde 14 Nov. 1716 i Hannover. L.s fleste Arbejder ere kun mindre Afhandlinger, spredte omkring i lærde Tidsskrifter og i Breve; af philosophiske Afhandlinger gives der kun to større, »Essai de Théodicée« mod Bayle (Amsterdam 1710) og »Nouveaux essais« mod Locke (først udg. 1765); desuden kan nævnes hans Monadologi, »Princ. philos. ad principem Eugenium« (1714). Guhrauer udg. 1838—40 „L.s deutsche Schriften“, Erdmann 1840 hans samlede philosophiske Skrifter. Klopp har foranstaltet en fuldstændig Udgave efter Originalmanuskripterne (11 Bd., 1863—84), Foucher de Careil en anden. 1883 rejstes ham et Mindesmærke, en Bronzestatue, i hans Fødeby. — I Henseende til omfattende Viden og genial Produktion staar L. som en af Menneskeaandens Heroer. I Forbindelse med en saa at sige alt rummende Hukommelse besad han en umættelig Trang til Viden og Udholdenhed i at arbejde, hvortil kom, at de Aandsgaver, som ellers findes fordelte, vare samlede hos ham. Han var et lige saa praktisk som theoretisk Hoved, lige saa empirisk som speculativ. Ingen Kreds af menneskelig Viden var ham fremmed; og i denne Viden var han ikke blot grundig, men han beherskede den med sin geniale Aands høje Overlegenhed. Som Opfinder af Differentialregningen erobrede han en ny Verden for Mathematiken og gav Midler til en fuldstændig Reform af Naturvidenskaberne. Ved at udvikle sin Lære om „Monaderne“ indførte han i Philosophien et nyt og frugtbart Princip, som efter i lange Tider at have ligget unyttet hen netop i vor Tid atter lever op og viser sin Spirekraft og Uudtømmelighed. L. var ikke nogen Stridens Mand; overalt gik han ud paa at forsone Modsætningerne, idet han forudsatte, at enhver af dem indeholdt noget godt og berettiget. Han vilde forsone Oldtidens og den nyere Tids Philosophi, Protestantisme og Katholicisme, Tro og Viden, det almene og det individuelle, det totale og det enkelte; overalt havde han Blik for det omfattende (han syslede saaledes med Tanken om et Universalsprog); men hans mangeartede Virksomhed tillod ham ikke at udarbejde nogen sammenhængende og gjennemført Fremstilling af sin Philosophi; han kastede en Overflødighed af rige Motiver ud i Breve, Smaaafhandlinger og selv paa Smaasedler, som kun give et fragmentarisk Hele. „Hans Philosophi er en Mælkevej fuld af herlige og glimrende Tanker, men intet Sol- eller Planetsystem“. Grundbegrebet i L.s Philosophi er Virksomhed, nærmere Selvvirksomhed. Det i Sandhed værende, Tilværelsens Grund, er en Uendelighed af substantielle Enkeltvæsener (Monader), hvoraf hver enkelt er en i sig afsluttet Individualitet, udelelig, immateriel, uimodtagelig for ydre Paavirkning, af sjælelig Natur eller dog analog med Sjælen, med Mulighed til uendelig Selvudvikling og Drift til Selvvirksomhed. Ved sin indre ejendommelige Selvvirksomhed er enhver Monade qvalitativ forskjellig fra alle andre (Princ. individuationis), og der gives ikke i Verden to Væsener, som ere absolut uadskillelige (Princ. indiscernibilium). Al indbyrdes Vexelvirkning er udelukket fra Monaderne, men den søges erstattet paa anden Maade. Enhver Monade stræber nemlig som forestillende Væsen at repræsentere (afspejle) det hele Universum og at lade det komme til Realitet i sig; dog er Monaden som Mikrokosmus ikke en lille Model af Universet, men Forholdet er saaledes, at et kyndigt Øje fra den enkelte Monade vilde kunne slutte til det hele Universum, ligesom der paa Grund af den gjennemgaaende uendelige Sammenhæng kan sluttes f. Ex. fra en enkelt Dyreknogle til hele Organismens Skikkelse og Bygning. Herfra stammer den vidunderlige Harmoni i Tilværelsen. Denne Repræsentation eller Forestilling naar den enkelte Monade formedelst sin Naturs Begrænsning kun til en vis Grad, og den indeholder saaledes ved Siden af sin Activitet et Princip for Passivitet, Lidelse, som kommer frem i den uendelige Gradation af hemmet, d. e. forvirret Forestillingsvirksomhed. Idet saaledes Grundlaget for den hele Verden er en Uendelighed af Monader, har Forestillingsvirksomheden ikke blot en psychologisk, men en universel metaphysisk Betydning. Materien i den vulgære Betydning har aldeles ingen Realitet; den er ikke andet end forvirret Forestilling og udtrykker kun Lidelse, Uklarhed og Ufrihed; Materien er kun et Phænomen, begrundet i Monadens indre Begrænsning; i denne Begrænsning bærer saaledes enhver endelig Monade Legemlighedens Princip i sig. Sjælen er en til tydelig Forestilling eller til Bevidsthed udviklet Monade; men hvad vi ellers

)e Ting, er slumrende, uudviklede
. Overalt er der Spirer og Livs-
, som maaske en Gang vilde udvikle
sener af vore Lige. I sin „Theodicé"
L. en optimistisk Anskuelse, i Følge
et onde kun er den mørke Skygge,
ıødvendig for at hele Maleriet kan
harmonisk Kunstværk. Skjønt L.s
ıdeholder mange frugtbare Spirer,
længe unyttet hen og traadte i
for den Idealisme, som udvikledes
til Hegel; men i den nyere Tid er
dualistiske, monadiske Element draget
dsætning til Speculationens almene
: paa en ejendommelig Maade og i
ner blevet benyttet af Tænkere som
; Lotze.

' [lĕster], 1) Shire i England, om-
hir. Nottingham, Lincoln, Rutland,
on, Warwick og Derby. 38 □ M.
)0 I. (1881). L. er et bølgeformet
hvis højeste Punkter ikke overstige
loden Trent berører Nordgrænsen
· herfra Soar med Wreak; paa
n flyder Avon, der falder i Severn,
døstgrænsen Welland. Klimaet er
ıindre fugtigt end i Egnene nær-
t. Jordbunden er i det hele leret
Udstrækning udlagt til Græsning.
Faareavl er vel Hovedsagen i Land-
n ogsaa Kornavlen staar paa et højt
n her tilberedte Ost (Stilton) er
De vigtigste Mineralprodukter ere
Gips og Granit. — 2) Hovedstad
. 19 M. n. n. v. for London ved
ır, 122,000 I. (1881). Særdeles
Uldindustri og Kniplingsvæveri.
ıtad med flere mærkelige Kirker.
r romerske Oldsager. Stor Daare-
pitaler og Fængsel.

Jarl af [s. o.], s. **Dudley** (Robert)
l'Amaury (Sim.).

g. I Følge den islandske Fristats-
vare Høvdingerne (Goderne) for-
kort efter Altingets Slutning at
ıde med deres Tingmænd, det saa-
hvor de paa det forløbne Alting
ve offentliggjordes.

et gamle Lugdunum Batavorum),
hollandske Prov. Syd-Holland, 2
r Haag ved Oude-Rhijn. 41,000
Smukt bygget Stad i en over-
ugtbar, af mangfoldige Kanaler
·en Egn. Berømt Universitet med
hek, rige Samlinger og udmærket
)e, flere lærde Selskaber, det be-
erste Bogtrykkeri, stort Raadhus og
tlse. Betydelig Industri i Linned-
Jærnstøberi m. m. Livlig Handel
ıgsprodukter, Uld og Uldvarer. L.
g 1574 ved sit heltemodige For-
panierne og fik til Løn for sin
t Universitet (1575).

t, Joh. Gottl., tysk Læge og Phy-
), siden 1743 Professor i Duis-
I, skrev bl. a. »de aquæ commu-
.s qualitatibus« (1756), hvori er
saakaldte **leidenfrostske Forsøg**: Op-
n Skaal af Sølv meget stærkt og
bringer deri noget Vand, vil dette samle sig
til en Draabe, som uden at koge kun fordamper
meget langsomt. Afkøles Skaalen, vil Draa-
ben, naar Varmegraden er sunken til et vist
Punkt, pludselig udbrede sig, og der indtræder
da en Kogning og en Fordampning saa pludse-
lig, at den kan kaldes en Explosion. Dette
Forhold har rimeligvis sin Grund deri, at
Vanddraaben holdes svævende i Skaalen paa
et Lag af Vanddampe, som stadig fornys og
hindrer en hurtig Meddelelse af Varmen fra
Skaalen til Vandet, saaledes at den ringe
Mængde Damp, der udvikles af dette, kan
bortføre den Varmemængde, Vandet modtager
fra Skaalen. Vandets Varmegrad er nogle
Grader lavere end Kogepunktet. Alle andre
Vædsker vise et lignende Forhold, men den
Varmegrad, Skaalen maa have, er desto højere,
jo højere Vædskens Kogepunkt er. Bringer
man draabeflydende Svovlsyrling, hvis Koge-
punkt ligger ved ÷ 10°, i en Digel, som hol-
des glødende inde i en Ovn, vil Vædsken be-
vare en Varmegrad af omtr. ÷ 12°, saa at
nogle Draaber Vand, der bringes ned i Væd-
sken, øjeblikkelig vilde fryse til Is. Man har
overtydet sig om, at man uden Beskadigelse
kan dyppe Haanden i stærkt ophedet smeltet
Bly eller endog i smeltet Jærn, naar blot
Metallets Overflade er ren og Huden hel.
Man har forklaret dette Phænomen derved, at
Fugtigheden i Huden skulde komme i samme
Tilstand som Vandet ved L.s Forsøg, altsaa
ikke blive saa stærkt ophedet, at jo den uføl-
somme Yderhud i en kort Tid kunde hindre
en smertelig Indvirkning af Varmen.

Leidnerflaske, opfunden af Kleist 1745 og af
Cunæus i Leiden 1746, er en Form for en
elektrisk Condensator (s. d. A.). L. bestaar af
en Flaske af godt isolerende Glas, udvendig
og indvendig beklædt med Stanniol; i en
Træprop i Flaskehalsen er fastgjort en Metal-
stang, der foroven ender i en Kugle, og fra
hvis nederste Ende der hænger en Metaltraad
ned til Berøring med den indre Belægning.
Naar man vil lade L., holder man den i Haan-
den, hvorved den ydre Belægning er afledet
til Jorden, og bringer Kuglen — og dermed
den indre Belægning — i Berøring med Elek-
tricitetskilden, i Almindelighed en Elektriser-
maskines Conductor. Naar Ladningen er fuld-
ført, kan L. udlades ved, at den ydre og indre
Belægning bringes i ledende Forbindelse med
hinanden; der dannes da en meget stærk Gnist,
og hvis Ledningen tilvejebringes ved, at man
lægger en Haand paa hver af Belægningerne,
føler man et stærkt Stød. — Flere L. kunne
samles til et **Leidnerbatteri** eller elektrisk Batteri
derved, at de ydre Belægninger forbindes le-
dende med hinanden (Flaskerne stilles paa samme
Stykke Stanniol) og de indre Belægninger
ligeledes (Kuglerne forbindes ved en Stang
eller Kjæde).

Leidy, Joseph [lējdi], nordamerikansk Na-
turforsker, f. 9 Sept. 1823 i Philadelphia,
siden 1853 Professor i Anatomi i sin Fødeby,
har dels Fortjenester af Studiet af de lavere
Dyreformer i hans Fædreland (»A flora and
fauna within living animals«, flere Afhand-
linger om Indvoldsorme, om forskjellige In-

sekters Anatomi, om Mosdyrene, om Slimdyrene (»Fresh-water Rhizopods of North-America«, 1879)), dels af Kundskaben om Nordamerikas uddøde Pattedyr og Krybdyr (»The ancient Fauna of Nebraska« (1852), »The extinct Mammalian Fauna of Dakota and Nebraska« (1868), »Contributions to the extinct vertebrate Fauna of the Western Territories« (1873)).

Leighton, Sir Frederick [læhtn], engelsk Maler, f. 3 Dec. 1830 i Scarborough i Yorkshire, uddannede sig dels i Italien, dels i Tyskland og endelig i Bryssel, hvor han udstillede sit første Arbejde „Cimabue ser Giotto som ung Hyrde“ (1847). Efter et Ophold i Frankrig og senere paa ny i Italien blev han Medlem af og derpaa Præsident for Kunstakademiet i London, hvor han siden har været bosat. Han maler dels Billeder i den historiske Genre over Emner fra Bibelen og Oldtidens Historie, dels Historiemalerier i strængere Stil, f. Ex. i South Kensington Museet. Han skattes som en af Englands betydeligste Kunstnere i Nutiden. Ogsaa som Billedhugger er han optraadt, med en Athlet i Bronze.

Leijoncrona, Christoph., svensk Digter og Diplomat, f. c. 1660, Søn af Hofintendant Joh. L., som under Navnet Holm begyndte sin Løbebane som Hofskrædder hos Dronning Christine og 1653 blev adlet, ansattes 1688 ved det svenske Gesandtskab i London og blev 1703 Envoyé der; d. 1710 smstds., under Forsøget paa, som der fortælles, at drukne sin Sorg i Glasset over Nederlaget ved Pultava. I Besiddelse af en for sin Tid usædvanlig Magt over Formen viser L. sig i sine bedste, ofte sørgmodige, men undertiden lette og spøgende Smaadigte som en med inderlig og varm Følelse udrustet Digter; hans Digte ere af Hanselli udgivne i »Samlade vitterhetsarbeten af Svenska författare« (6te Del, 1863).

Leijonhufvud [huvud], en svensk Slægt (s. Jutta), af hvilken en Broder Symonsson levede c. 1350. En Ætling af ham, Ridder og Rigsraad Erik Abrahamsson til Loholmen, optraadte først som Tilhænger af Sten Sture, som 1512 satte ham til Høvedsmand i Vestergötland. Efter Stens Død understøttede han Christian II.s Sag, men blev ikke des mindre et af Ofrene ved det stockholmske Blodbad 1520. — Hans Datter, Margaretha Eriksdotter, blev, skjønt allerede trolovet med Svante Stensson Sture, 1536 Gustav I.s anden Ægtefælle og gjorde sig som Dronning højt elsket saa vel af Kongen som af det svenske Folk; d. 1551. — Hendes Søster, Märta Eriksdotter, er bekjendt som Svante Stensson Stures stolte, af Skæbnen haardt prøvede Hustru; d. 1583. — Den ældre Broder, Abraham Eriksson, blev gjennem sin Sønnesøn, Gust. Eriksson L., Stamfader for den nu levende friherrelige Slægt L. — Den yngre Broder, Sten Eriksson, Rigsraad og Ridder, f. 1518, blev Friherre ved Erik XIV.s Kroning og nød megen Tillid hos denne Konge i de første Aar af hans Regering. Fra 1563—65 sad han fangen i Danmark. Efter sin Hjemkomst sluttede han sig, til sidst anklaget for Højforræderi, til sine Søstersønner Hertugernes Parti og blev ved Stockholms Indtagelse 1568 saaret til Døden. Hans Enke og Børn fik 1569 grevelig Rang. — Sønnen, Grev Axel Stensson, af Johan III udnævnt til Rigsraad (1586) og Statholder i Finland (1587), men 1590 dømt til at miste sine Embeder, holdt under Striden mellem Sigismund og Carl IX snart med det ene, snart med det andet Parti; saaledes sad han 1600 i Blodretten over de fangne Raadsherrer, men maatte kort efter rømme Landet for at undgaa at blive fængslet. Han begav sig til Tyskland, hvor hans Efterkommere kaldte sig snart Lewenkopf, snart Lewenhaupt, hvilket sidste Navn senere antoges af hele den grevelige Gren. S. videre Lewenhaupt. — Knut Erik Otto, Baron L., Premierlieutenant, f. 1823, var blandt de første fra Broderrigerne, der ilede Danmark til Hjælp ved den første slesvigske Krigs Begyndelse, men blev dødelig saaret i Slaget ved Dybbøl 5 Juni 1848.

Leine, Flod i den preussiske Prov. Hannover, udspringer i Omegnen af Klausthal og løber mod N. forbi Hannover til Aller, der er Biflod til Weser.

Leiningen, et 1806 mediatiseret tysk Fyrstehus, hvis Besiddelser staa dels under Badens, dels under Bayerns og Hessens Højhed. Dronning Victorias Moder, Prinsesse Victoria af Sachsen-Koburg, var i første Ægteskab gift med Fyrst Emich Carl af L., og hans Sønnesøn, Ernst (f. 1830), er den nuværende Fyrste. Af en Sidelinje, som har Grevesværdighed, var Carl v. L., f. 1819, som 1848 var østerrigsk Officer og sluttede sig til den ungarske Frihedskamp; han udmærkede sig og blev General, men efter Görgeis Overgivelse blev han henrettet 6 Oct. 1849. Ligeledes Grev Christian F. E. v. L., f. 1812, der som østerrigsk Oberst udmærkede sig i Kampen mod Ungarn, især ved Temeswars Forsvar, og 1850 var Commissær ved Forbundsdagen i Frankfurt og 1851 i Kurhessen. 1853 gik han i en særlig Sendelse til Constantinopel og tvang ved sin kraftige Optræden Tyrkerne til at standse Krigen mod Montenegro. D. 1856.

Leinster [linnster], den sydøstligste af Irlands 4 Provinser, omgiven af de tre andre Prov., den irske Sø og Georgskanalen. 358 □ M. med 1,279,000 I. (1881). Landets østlige Del v. for Dublin har Bjærgcharakter med Punkter af indtil 3,000 F.s Højde, og herfra strækker sig et Højdedrag mod S. S. V. til Floden Barrows venstre Bred. For Resten er det med Undtagelse af enkelte isolerede Bjærgpartier en af talrige Vandløb gjennemskaaren Slette, hvis nordlige Del indeholder en Mængde Søer. De vigtigste Vandløb ere fra N. mod S. Dee, Boyne, Liffey, Slaney og Barrow med dens Bifloder Nore og Suir. Shannon berører paa en kort Strækning Provinsens Vestgrænse. Agerdyrkning, Kvægavl og Linnedindustri ere Hovederhverv. Provinsen deles i 12 Shirer eller Counties: Dublin, Wicklow, Wexford, Kilkenny, Carlow, Kildare, Queens, Kings, West-Meath, East-Meath, Longford og Louth.

Leiocōme, fr., d. s. s. Dextrin.

Leipa, s. Böhmisch Leipa.

Stad i Konger. Sachsen ved Smaa-Kiße og Parthe, 14 M. v. n. v. for 149,000 J. (1881); Forstadscom-nebregnede, 190,000 J.; ved Ud-1885 havde selve Staden 170,000 henværende Fæstningsværker, der nu tede til smukke Parkanlæg og Alleer, den egentlige Stad fra de store og stæder. Her findes en stor Mængde Bygninger, af hvilke kun skal næv-rægtige Nikolaikirke, Thomaskirken, ken, Johanneskirken, den katholske ynagogen; det saakaldte „Pleißen-i Trediveaarskrigen benyttedes som g hvis høje, runde Taarn tidligere som Observatorium; Universitetet n"), flere højere Undervisnings-losthuset, det saakaldte „Gewand-stor Concertsal, Museet, det gamle Raadhus, „Auerbachs Hof" med elder, den almindelige tyske Credit-en og Klædehallen, Theatrene, Cen-z Jærnbanegaardene. L. er Hoved-n tyske Boghandel; her holdes des-3 store Handelsmesser og et Uld-de for den tyske Rigsret. Af Banker Institutioner findes her en Filial af gsbank, Leipziger Bank og 4 andre samlede Omsætning 1880 udgjorde ll. Kr. Ogsaa Industrien er meget og her findes store Bogtrykkerier, er, Garverier, Tobaksfabriker, briker, Etablissementer for mathe-hysiske Instrumenter m. m. For-itetet med rigt Bibliothek (350,000 rige hertil knyttede Anstalter, et Observatorium m. m. er her en ere Undervisningsanstalter, et be-onservatorium, et Kunstakademi og linger. Blandt de mange Mindes-smykke L., skal her kun nævnes erich August I.s Marmorstatue, atue og Mindesmærkerne for Ge-Gellert, Thaer, Hahnemann og owski. L. havde i Beg. af det un 34,000 J. — L. (af slav. Lipa, første Gang som By 1015; den fik rev Otto den rige (1156—89) sine fer (den tredje 1459) og havde 13de Aarh. blomstrende Handel og 09 grundlagdes Universitetet. I difke Krig maatte L. 1547 udholde Belejring af Kurfyrst Johan Fre-diveaarskrigen stod to store Slag rhed paa Breitenfeld (s. d. A.), ept. 1631 og 23 Oct. 1642; i n blev L. haardt hjemsøgt, og 1813 store Folkeslag, som frigjorde Napoleon I.s Aag og brød Frank-t i Europa. 14—20 Oct. forefaldt tninger ved L., men de afgiørende 6 og 18 Oct. Baade Napoleon ige Stormagter havde efterhaan-deres Stridskræfter sammen paa d Leipzig, saa at ¹ Mill. Md. anoner stod imod hinanden. Lige franske Hær paa 180,000 Md. stod e, den schlesiske under Blücher og den bøhmiske under Fyrst Schwarzenberg (134,000 Md.); senere kom Nordhæren under den svenske Kronprins Carl Johan (50,000 Md.) til og andre Forstærk-ninger, saaledes 50,000 Russere under Ben-nigsen, saa at Overtallet blev meget stort; endelig gik 18 Oct. det württembergske Rytteri og de sachsiske Tropper over til deres Lands-mænd. 18 Oct. samledes Kampen mere og mere omkring L., som blev indesluttet fra alle Sider, efter at Franskmændene vare drevne ud af de omliggende Landsbyer. Om Natten be-gyndte deres Tilbagetog; om Formiddagen 19 Oct. stormedes Forstæderne af de fjendtlige Hære, og mange Franskmænd druknede i Elster, fordi Broen blev sprængt for tidlig. Bl. a. faldt Fyrst Poniatowski, som med sine polske Krigere havde vist glimrende Tapperhed, me-dens de franske Marschaller Lauriston og Mac-donald bleve Krigsfanger. I alt tabte Fransk-mændene 78,000 Md., deraf 25,000 Fanger og 300 Kanoner: Fjenden 51,000 Md. Ogsaa Kongen af Sachsen blev tagen til Fange og 23 Oct. ført til Berlin. **Leipziger-Colloquium**, en Disputation, som Luther holdt 27 Juni til 16 Juli 1519 med Eck og Carlstadt i Pleißen-burg i L., især angaaende Læren om det pave-lige Primat; ogsaa en Religionssamtale imel-lem lutherske og reformerte Theologer 1631 for at tilveiebringe Enighed i de dogmatiske Differenser mellem begge Kirker. **Leipziger-Interim**, s. **Interim**.

Leirhnúkr [læjr], s. **Krafla**.

Leiria, befæstet Stad i den portugisiske Prov. Estremadura ved Floden Lis, 16 M. n. til ø. for Lissabon. 4,000 J. Bispesæde med smuk Domkirke, gammelt Slot. I Nærheden er Landsbyen Marinha Granda med storartet Glasværk.

Leith [lihdh], Stad i Edinburgh-Shire i Skotland ved Forth Fjorden, ½ M. n. for Edin-burgh, hvormed den er forbunden ved en næ-sten uafbrudt Husrække. 61,000 J. (1881). L. er at betragte som en Forstad til E. og staar i et vist municipalt Afhængighedsforhold til Hovedstaden. Blandt Stadens Bygninger frem-hæves den gotiske Johanneskirke, Fængslet, Raadhuset, Børsen, Toldbygningen og Sø-hospitalet. Den er en vigtig Handelsstad med store kostbare Dokker, betydelig Skibsfart og Handel, navnl. med Korn, Kvæg, Gødnings-stoffer, Trælast og Uld. Fabrikation af Sejl-dug, Tovværk, Glas, Sæbe og Maskiner. Skibsbyggeri. Store Salterier.

Leitha, en Biflod, som Donau optager fra højre Side, udspringer i Nedre-Østerrig og danner paa en Strækning Grænsen mod Un-garn, hvoraf Benævnelsen paa de to Dele af det østerrigsk-ungarske Monarchi, den **cisleithanske** (tysk-slaviske) og **transleithanske** (ungarske). Paa højre Side af L. langs Ungarns Grænse række sig **Leithabjærgene**, en smal Udløber af de steiriske Foralper, c. 2,000 F. høj.

Leithenerblaat eller Thénards Blaat frem-stilles ved at fælde de blandede Opløsninger af Alun og et Koboltsalt med Soda, hyppig under Tilsætning af phosphorsurt eller arsensurt Natron, og gløde det udvaskede Bundfald. Det ligner ved Dagslys Ultramarin, men er ved kunstigt Lys smudsig violet. Det benyttes

i Vand-, Olje- og Porcelænsmaleriet, men især til Trykning af Værdipapirer, fordi Tryk dermed ikke kunne photographeres.

Leitmeritz, Stad i det østerrigske Kongerige Böhmen, ved Elben, 7 M. n. n. v. for Prag. 11,000 J. Bispesæde. Prægtig Kathedralkirke fra det 11te Aarh. Betydelig Industri i Linnedvarer, Klæde og Læder. Kornhandel. Herlig og yderst frugtbar Omegn, der kaldes „Böhmens Paradis".

Leitrim [litrim], Shire i den irske Prov. Connaught, grænser mod N. til Donegal Bugten og er for øvrigt omgivet af Shirerne Fermanagh, Cavan, Longford, Roscommon og Sligo. 29 □ M. med 88,000 J. (1881). Shiret gjennemskæres fra N. mod S. af Floden Shannon, som i dets Midte danner Søen Allen. Landet ø. for Floden er i det væsentlige Bakkeland, gjennemstrøget af mange lave Kjæder og med talrige Smaasøer. Den øvrige Del er Bjærgland, hvis højeste Punkter ikke overstige 2,000 F. Ogsaa her findes talrige Søer, af hvilke de betydeligste ere Melvin, Macnean, Glenade og Glencar. Klimaet er raat og fugtigt, undtagen i de mod N. og V. beskyttede Dale. Kvægavl er den vigtigste Gren af Landbruget, Havre den mest dyrkede Kornart. Af Mineraler forekomme Jærn-, Bly- og Kobbermalme samt Stenkul; men de ere kun i ringe Grad Gjenstand for Bearbejdelse. Hovedstad Carrick on Shannon.

Leiv (Leifr), Søn af Grønlands Opdager Erik d. røde, f. paa Island c. 970, drog tidlig paa Rejser, gjorde Olaf Tryggvessøns Bekjendtskab i Norge og paatog sig paa hans Anmodning at christne Grønland, hvilket ogsaa lykkedes for ham. Paa Tilbagerejsen opdagede han en Del af det nordøstlige Nordamerika og overvintrede et Sted ved Kysten, hvor Landet af Opdagerne efter et af dets Produkter kaldtes Vinland; paa Hjemvejen bjærgede de Besætningen af et forulykket Skib og bragte de 15 skibbrudne i god Behold med til Grønland. Det lykkelige Udfald af L.s Foretagender skaffede ham Tilnavnet „den heldige". Han, der efter Faderens Død blev Landets ypperste Høvding, maa være død c. 1021. — I Maj 1887 rejstes ham et Mindesmærke i Boston.

Leixner-Grünberg, Otto v., tysk Forfatter, f. 24 Apr. 1847 i Saar i Mähren, studerede i Graz og München, levede i sidstnævnte By, væsentlig beskæftiget som Theaterkritiker, indtil 1874 og flyttede dernæst til Berlin, hvor han først var Medredacteur af „Die Gegenwart" og nu redigerer „Deutsche Romanzeitung". Han har skrevet gode Noveller, Digte og kritiske Essays, men især gjort sig bekjendt ved en Række siden 1880 udgivne populære literær-, kunst- og culturhistoriske Værker, som „Illustrirte Literaturgeschichte der vornehmsten Culturvölker" (4 Bd.), „Geschichte der bildenden Künste", „Unser Jahrhundert" (2 Bd., udg. i dansk Bearbejdelse af F. C. Granzow, 1885—86) o. fl.

Lejde, Tilsagn, Løfte, især om personlig Fred og Sikkerhed; **Lejdebrev**, skriftlig Forsikring desangaaende.

Lejean, Guillaume [ləschäng], fransk Ethnograph og Rejsende, f. 1825, skrev allerede 1850 en Bog om „Bretagne og dets Historie" og foretog 1857—58 Rejser i Tyrkiet, hvis Udbytte han nedlagde i en ypperlig Afhandling i „Petermanns Mittheilungen" om det europæiske Tyrkis Ethnographi (1861). L. rejste 1860—61 i de øvre Nillande indtil Gondokoro, blev 1862 Consul i Abessinien, men n. A. fængslet af Kejser Theodor og senere udvist. Disse Rejser beskreves i »Voyage à l'Abyssinie« (1862—64) og »Voyage au deux Nils« (1865—68). Derefter foretog L. en Rejse gjennem Lilleasien og Persien til Kaschmir og gjennemrejste 1867—70 paa ny Tyrkiet, sysselsat med at udarbejde et stort Atlas herover. D. 1871.

Lejemaal kaldes det ved en Lejecontract stiftede Retsforhold.

Lejermaal, den jurid. Benævnelse for den med Besvangrelse forbundne Løsagtighedsforseelse, der begaas af to ugifte Personer. Straffen for L. overhovedet, som bestod i Bøder og aabenbart Skriftemaal, blev ophævet af Struensee og, skjønt indført paa ny igjen efter hans Fald, dog atter endelig afskaffet i Beg. af dette Aarh. Løsagtighedsforseelser, der begaas af ugifte Personer, straffes nu kun under særegne qualificerede Omstændigheder, navnlig naar de indeholde et Brud paa særlige Pligter, hvori Manden staar til Pigen, eller denne endnu er et Barn, eller naar de ere forbundne med Frihedskrænkelse over for Pigen eller med Concubinat, og i disse Tilfælde da uden Hensyn til om Besvangrelse har fundet Sted. I Norge er derhos den strafbar, som har besvangret eller ladet sig besvangre af tre forskjellige Personer uden at være kommet i Ægteskab med nogen af dem.

Lejlighedsdigte kaldes saadanne Digte, som opstaa efter udvortes Tilskyndelse af en tilstedeværende Anledning, altsaa ikke skyldes en fri Inspiration, men et bevidst Forsæt, endog en directe Bestilling. Medens efter Goethes Udsagn ethvert lyrisk Digt i sin dybeste Grund og i en højere Betydning er et L., gjælder det om de Digte, som særlig kaldes saaledes, at de fra Digterens Standpunkt rettest maatte betegnes som Ulejlighedsdigte. **Lejlighedstaler** ell. Casualtaler kaldes især gejstlige Taler, som holdes i særlige Anledninger, f. Ex. Brudevielsestaler, Ligtaler, Taler ved Kongers Kroning osv.

Lejlænding kaldes i Norge, paa Island og Færøerne den, der har bygslet en Bondegaard, d. v. s. lejet den mod en Afgift, som i alt Fald for en Del erlægges ẽn Gang for alle, forud for Gaardens Overtagelse (Indfæstnings- eller Bygselsum). Efter norske Lovs rette Forstaaelse maatte ved Jordleje de Former vælges, der gjorde den til Bygsel, og for denne vare bestemte Regler foreskrevne: hverken Indfæstningssummen eller Tredjeaarstagen, som erlagdes hvert tredje, eller Landskylden, som erlagdes hvert Aar, maatte overstige bestemte Beløb, og Bortfæstelsen maatte ske paa Lejlændingens og Enkes Levetid (Livsfæste). I Praxis har man imidlertid paa Grund af Lovens manglende Klarhed for længst anset sig berettiget til ogsaa at udleje Jord paa andre Vilkaar, og Følgen heraf er bleven, at end ikke

om Lejlændingsvæsenet have
til Hinder for afvigende Af=
eget Omraade; herved er det
;t ud i det flydende. Efter at
andringen af 4 Juli 1884 ikke
der have bygslet, men enhver,
Tid end fem Aar har lejet
paa Landet, ere blevne stemme=
Bygselbegrebet tabt næsten al

.

)aa fri Mark, hvor en Troppe=
) i kortere eller længere Tid,
:n under aaben Himmel, under
ller i Hytter, byggede af de
Stedet tilbyder. For at fremme
: Uddannelse sammendrages
Øvelseslejre, og hvor saadanne
ter andet paa samme Sted,
)sen egner sig fortrinlig til
, eller fordi den er henlagt
lig til denne Brug, har man
staaende L., hvor der byg=
er i det mindste Barakker,
r osv. til Tropperne, saa at
ig kunne siges at ligge i L.
skanset L. forstaar man en
)k til at rumme en Armé og
System af Befæstningsværker;
som er omgiven med beta=
an Rummet inden for disse
forskanset L.

y i Sjælland, Kjøbenhavns
Sogn, tæt ved Ledreborg, i
som Sædet for de danske

jærgarts Stilling i Forhold
nde Masser. De neptuniske
n afsatte vandret, det yngre
:e. Blive nu saadanne Lag
ryk, eller bringes de ved Hæv=
e en skjæv Stilling, vedblive
at være indbyrdes parallele.
rensstemmende L., hvor=
Foldningen eller Hævningen
ıdrette Lag komme til at dække
ı de L. i Forhold til de for=
ringsforholdene faa saaledes
g ved Bestemmelsen dels af
Alder, dels af Tiden, hvori
styrrede, nemlig efter Dan=
yrrede, men før de vandrette
Derved har man udfundet,
: og Pyrenæerne ere hævede
nemlig i Tertiærtiden.

i den gamle tyske Kirke de
aalet, der af Folket ved Pro=
l. bleve knyttede til „Kyrie
et; dette danner stedse Om=
Strophe. Det var Begyndelsen
esang.

paa den Arm af Floden Rhin,
ene flyder mod V. forbi Rot=
Udløb i Nordsøen forener sig

Louis [løkäng], berømt fransk
28 i Paris, d. 1778, var først
)m ved Voltaires Understøttelse
paa Théâtre français 1750.
ur var lille, hans Ansigtstræk
nædle og Stemmen hæs og ubøjelig, for=
maaede han dog at skabe storartede Figurer,
der ved den kunstneriske Begejstring og Kraft,
som gjennemstrømmede dem, rev alle med sig.
Han søgte at indføre en naturlig Declamation
paa Scenen i Stedet for den tidligere svulstige
Pathos. Hans »Mémoires« udgaves af hans
Søn.

Lekanger, Præstegjæld i Bergens Stift i
Norge, smukt beliggende paa Nordsiden af
Sognefjorden. Mellem L. og det noget vest=
ligere liggende Balestrand strækker sig den hen=
rivende Syrstrand (Søstrand), Skuepladsen for
det gjennem Tegnérs Digt bekjendte Fridthjofs=
Sagn.

Lelewel, Joachim, polsk Historiker og Poli=
tiker, f. 21 Marts 1786 i Warschau, begyndte
allerede 1807 at udgive historiske Arbejder, dels
om Polens ældre Historie, dels om Oldtidens
geographiske Kundskaber og Opdagelser. 1821
blev han Professor ved Universitetet i Wilna,
og hans ildfulde Forelæsninger bidrog stærkt
til at vække den polske Folkeaand, nære Hadet
mod Rusland og opflamme Uafhængigheds=
lysten, hvorfor han ogsaa blev afskediget 1824.
L. flyttede nu tilbage til Warschau, udgav 1829
en populær „Polens Historie“ (siden udk. fl.
Gange) og Skrifter om dets ældre Rets= og
Literaturforhold; et af hans Hovedværker, „Po=
lens Historie under Stanislaus August“, kunde
først udkomme 1831 paa Tysk. 1828 valgtes
L. til Rigsdagen, og 1830 var han en af Hoved=
mændene for Opstanden; han blev først Under=
visningsminister under Chlopicki og udarbejdede
Manifestet til Europas Folk, var derefter Med=
lem af Nationalregeringen og samtidig For=
mand for det demokratiske Partis Klub. 1831
flygtede L. til Paris, levede 1832 paa Lafayettes
Landsted, men blev 1833 udvist af Frankrig
og bosatte sig i Brysfel. Her forfattede L. en
stor Mængde Skrifter, som alle hvile paa grun=
dige Studier og dels omfatte Geographiens
Historie (»Pytheas«, 1836, »Géogr. des Arabes«,
2 Bd., 1851, »Géogr. du moyen âge«, 4 Bd.,
1852—57) og Numismatiken (»Numismatique
du moyen âge«, 1835), dels Polens Historie
(„Gesch. Litauens u. Kleinrußland bis zur
Union mit Polen“, 1839, »Considérations sur
l'état polit. de l'anc. Pologne«, 2 Bd., 1844,
»La Pologne au moyen âge«, 3 Bd., 1846—
51). Under et Besøg i Paris døde L. 29 Maj
1861. Hans polske Værker udkom samlede i
20 Bd. 1853—76.

Leloir, Jean Baptiste Auguste [løloāhr],
fransk Maler, f. 1809 i Paris, har malet dels
Historiebilleder, dels Genrebilleder, begge Arter
over religiøse Emner. — Hans Hustru, **Hé=
loïse**, født Colin, f. 1820 i Paris, var ogsaa
Malerinde, især i Vandfarve. — Deres Søn,
Louis Auguste L., f. 15 Marts 1843, d. 28 Jan.
1884 i Paris, fulgte omtr. samme Retning
som Faderen i Valget af Emner, men søgte
i sine senere Billeder at efterligne Meissonier.

Lely, Pieter, mere bekjendt under Navnet
P. van der Faes, Portrætmaler, f. i Soest i
Westfalen 1618, blev sendt til Holland for at
lære Malerkunsten og overgik snart sin Lærer
som Landskabsmaler; dog helligede han sig først
senere, efter at have set og studeret van Dijcks

Billeder i England, udelukkende til Portrætmaleriet. Blandt hans Portræter, der udmærke sig ved Elegance, fin Opfattelse og en klar, varm Colorit, lykkedes Kvinderne bedst, men dog har han ikke alene i fortræffelige Mandsportræter, men ogsaa i historiske Billeder vist sig som en dygtig Kunstner. L., der levede sin meste Tid i England, døde 1680 i London.

Lem, Peder Mandrup, f. 1754 i Kjøbenhavn, d. 1826 smstds., den betydeligste, i hvert Fald den første danske Violinist, der udmærkede sig baade som Solospiller, paa Kammermusikens Omraade og i Orchestret. Hans Compositioner, to Symphonier, et Oratorium „Christi Kirke“ og Smaating, mest Claversager, hvoraf dog intet synes opbevaret, skal tillige have røbet den dygtige Musiker. 1770 debuterede han i „det musikalske Selskabs“ Concert i Raadhusstræde. Under Concertmester Hartmanns Vejledning fortsattes hans Uddannelse, indtil han med kongel. Understøttelse, omtr. 20 Aar gl., gik til Wien og Italien. Som en færdig Kunstner vendte han hjem 1783, blev efter sin Lærer Concertmester ved det kongel. Theater, udnævntes senere til Professor og var højt anset baade som Violinvirtuos og som Lærer. 1809 spillede han en Concert af Spohr (første Gang en saadan spilledes offentlig hos os), og denne Optræden synes at have været den sidste offentlige af L. Han skal med et ædelt Foredrag have forenet en udmærket Technik og et elegant Buestrøg, og han blev Mønstret for de senere danske Violinister.

Lemaire, Philippe Honoré [lø mæhr], fransk Billedhugger, f. 1798, d. 1880, er bekjendt ved sit store Gavlrelief over Madeleine-Kirken i Paris, forestillende Dommedag.

Le Maire Strædet [s. o.] ligger ved Sydenden af Sydamerika mellem Ildlandet og Staaten Island.

Lemaître, Frédéric [lø mæhtr], genial fransk Skuespiller, f. 9 Juli 1800 i Havre, var, skjønt han med Undtagelse af en kort Tid, hvori han var ved Théâtre français, bestandig spillede paa Boulevardtheatrene, siden 1826, da han tiltrak sig hele Paris's Opmærksomhed i Dramaet „Tredive Aar af en Spillers Liv“, saa vel i England som i Frankrig beundret som en ved Natursandhed uovertræffelig Kunstner. Han var Forfatter til et Drama „Robert Macaire“, hvori han selv spillede Titelrollen. D. 26 Jan. 1876 i Paris.

Leman, norsk, d. s. s. Lemming.

Léman, Lac [lemäng], d. s. s. Genfersøen.

Le Mans [lø mäng], Hovedstad i det franske Dep. Sarthe, ved Floden Sarthe, 25 M. v. s. v. for Paris. 49,000 J. (1881). Bispesæde; Kathedralkirke med herlige Glasmalerier, gammelt Slot og Kornhalle. Lærreds- og Voxblegerier. Handel med Korn, Kløverfrø, Vin og Brændevin.

Lembcke, Chr. Ludv. Edvard, f. 15 Juni 1815 i Kjøbenhavn, dimitteret 1833 fra Metropolitanskolen, tog 1838 theol. Embedsexamen, hvorpaa han 1841—46 var Adjunct i Vordingborg, og 1849 den philologiske Examen. Strax efter blev han ansat som Adjunct ved Odense Kathedralskole og 1850 som Conrector ved den danske lærde Skole i Haderslev, hvor han forblev, indtil Preusserne 1864 ophævede Skolen, da han begav sig til Kjøbenhavn og med sine forrige Colleger deltog i Oprettelsen af „Haderslev Læreres Skole“. Som Skolemand har L. skrevet et Par Programmer: „Stændernes Forhold i Middelalderen“ og „Oversigt over Europas Folkestammer“, men sin største literære Virksomhed har han udfoldet som Udgiver og Oversætter af baade antike og moderne Klassikere. 1855 udkom „Horats's Oder og Breve til Skolebrug“ og 1858 „Udvalg af Horats's Oder og Satirer“. 1861 paabegyndte L. en Omarbejdelse af Foersoms Oversættelse af ti Shakspearske Tragedier, der dog under Arbejdet stedse mere blev til en ny Oversættelse og fra 1864 fortsattes med Oversættelsen af alle Shakspeares øvrige dramatiske Værker, der fuldendtes 1873; en ny Udg. udkom 1877—79. Med Byrons „Sardanapal“ begyndte L. 1873 en Oversættelse af udvalgte dramatiske Digte og Fortællinger af denne Digter, hvis „Manfred“ han allerede havde oversat 1843; desuden foreligger der Oversættelser af Moore'ske Digte, af Swinburnes „Erechtheus“ og Tegnérs „Frithiof“ fra hans Haand. Ogsaa som selvstændig Forfatter har L. givet et smukt Vidnesbyrd om sit digteriske Talent ved den lille, 1870 udgivne Samling „Digte og Sange“, blandt hvilke især de, der ere fremkaldte af Smerten over Sønderjyllands Tab, have vundet stor Popularitet. Fra Tiden før 64 stammer det bedst kjendte af L.s Digte: „Vort Modersmaal“. Ved Universitetsjubilæet 1879 blev han som Shakspeares Oversætter hædret med Tildelingen af den philosophiske Doctorgrad.

Lemberg, polsk Lwów, Hovedstad i det østerrigske Kongerige Galizien, 80 M. n. ø. for Wien. 110,000 J. (1880), hvoraf en stor Mængde Jøder. Staden er Sæde for en romersk-katholsk, en græsk-uneret og en armenisk Ærkebiskop. Den bestaar af en indre Stad og flere Forstæder. Af offentlige Bygninger fremhæves de forskjellige Kathedralkirker, Synagogerne, det nye Raadhus, den romersk-katholske Ærkebiskops Palads, Bazaren og Theatret. Her er et Universitet, flere højere Undervisningsanstalter, et Døvstumme- og et Blinde-Institut og mange Stiftelser for Fattige og Syge. Livlig Industri i Liqueurer, Voxlys, Sæbe, Metalvarer m. m. Handelen, der næsten udelukkende er i Jødernes Hænder, har stort Omfang, og her holdes aarlig fra 6 Jan. en 6 Ugers Messe, der tillige er et vigtigt Pengemarked. — L., der er anlagt 1250, var tidligere befæstet; men Voldene ere nu ombannede til Haveanlæg.

Lemcke, Karl, tysk Æsthetiker, f. 26 Aug. 1831 i Schwerin, blev 1867 Professor i Æsthetik og Kunsthistorie i Heidelberg, ansattes 1873 i samme Egenskab ved Kunstakademiet i Amsterdam og 1876 ved den polytechniske Højskole i Aachen. Hans Hovedværker ere „Populäre Aesthetik“ (5te Udg. 1879) og „Geschichte der deutschen Dichtung von Opitz bis Klopstock“ (2den Udg. 1882); til Dohmes store Værk „Kunst und Künstler“ (1877 ff.) har han leveret dygtige Monographier over nederlandske Kunstnere.

ier, Jaques [lømersjē], fransk Byg-
omkring 1580, d. 1660, uddan-
i Rom 1607—20 og byggede efter
en for Cardinal Richelieu det senere
Palais Royal» og en Del af Louvre,
dfirkant han afsluttede efter større
det oprindelige Anlæg.
er, Louis Jean Népomucène [s. o.],
ter, f. 1771 i Paris, gjorde allerede
Revolutionen ved sine Tragedier og
errorismen ved dristige Allusioner i
'e révolutionnaire» (1795). »Aga-
(1797) gjorde ham berømt, og paa
s Tid deltog han i den lystige Tøj-
om da charakteriserede Selskabslivet.
jan i et intimt Forhold til Napo-
taalte mærkværdig dristige Ytringer
n da han var bleven Kejser, fjær-
fra ham; dog slog Napoleon aldrig
nden af ham. Skjønt legemlig
ald i hans Barndom havde gjort
am) arbejdede han utrættelig; han
en Mængde Skuespil, episke, lyriske
Digte, hvor hans Trang til noget
Udtryk i sære Bizarrerier; men da
iske Skole vandt Terrain, var han
ede Modstander. Siden 1810 var
n af Akademiet og holdt siden
er over Literaturen i »Athénée».
hans sære Digt »La Panhypocri-
comédie infernale du XVI siècle»
L. havde mangesidige Kundskaber,
etiske Begavelse var brudstykkeagtig.

Ric. [løm'ri], en for sin Tid ud-
niker, f. 1645 i Rouen, studerede
satte sig derpaa som Lærer i Chemi
r, men gik atter til Paris, hvor
e et Apothek og holdt stærkt besøgte
er over Chemi. 1683 maatte han
nt vandre til England, kom dog
til Paris, men maatte paa Grund
ser, fremkaldte ved det nantiske
velse, og Nød gaa over til Ka-
Fra 1699 var han Medlem af
emiet. L. døde 1715. Han skrev
labelige Afhandlinger; hans Hoved-
de Chymie» (Paris, 1675), op-
nkrig 13 Oplag og blev oversat i
— Hans Søn, Louis L., f. 1677,
ligeledes en anset Chemiker.
tad i Fyrstendømmet Lippe i Tysk-
n. n. ø. for Detmold. 6,000 J.
lebdværi. Forfærdigelse af Mer-
oveder.
Antoine Marin [lømiähr], fransk
23, d. 1793, skrev som Secretær
orpagteren Dupin didaktiske Digte,
58 med Tragedien »Hypermnestre»,
f en Række andre, hvori Forfat-
Originalitet ved gruopvækkende
izar Stil, men tillige udmærker
vis Tankerigdom. Den liberale
Stykker som »Guillaume Tell»
Begejstring. Af hans didaktiske,
ømte Digte mærkes »La peinture»

h. Phil., Maler, f. 1631 i Nürn-
f J. M. Weyer, gjorde 1653 en

Kunstrejse til Italien, efterlignede Bourguignon og Bamboche og malede Jagtstykker og Slagmalerier, der roses for Liv og Varme. 1683 indkaldtes han til Sverige af Dronning Hedvig Eleonora for paa Drottningholm at forherlige hendes Ægtefælles og Søns Bedrifter. I store Vægmalerier i Oljefarve har han efter Dahlbergs Kort i Fugleperspectiv fremstillet Slag fra polske og skaanske Felttog. Af disse meget medtagne Malerier, der have Fortjenester i Composition og Tegning, synes dog at fremgaa, at han ikke har været stærk i Coloriten. Han døde i Fattigdom 1711 i Stockholm.

Lemma, gr., Laanesætning, en Sætning, som laanes fra et andet Omraade af Undersøgelsen for at anvendes som Led i et Bevis, og som altsaa der, hvor den anvendes, forudsættes bevist.

Lemmer, Havnestad ved Zuider Søen i den hollandske Prov. Friesland, 6 M. s. for Leeuwarden. 2,000 J. Skibsværfter.

Lemmergat, et Hul i Bundstokkene af et Skib til at give Vandet i Lasten frit Løb i langskibs Retning.

Lemming ell. **Leman** (Myodes), Slægt af Studsmusenes Familie, der tilhører det nordlige Polarbælte. En af de berømteste Arter er den saakaldte norske L. (M. lemmus), hvis Pels er broget af Rødgult og Sort. Den norske Fjældbryg er dens rette Hjem; der graver den sine Gange i den bløde Engbund mellem Dværgbirkene, og derfra foretager den af og til med ubestemte Mellemrum om Efteraaret Udvandringer i umaadelige Skarer efter en bestemt Linje, som hele Skaren holder trods alle Hindringer, indtil de naa Atlanterhavet eller den bottniske Bugt. Hvor et saadant Tog er kommet frem, ser det ud, som om Ilden var gaaet hen derover; Rovdyr og Rovfugle fortære mange af dem, og Resten styrter sig i Havet og bliver ved at svømme, indtil de drukne. Næppe Hundrededelen vender næste Aar tilbage til Fjældene igjen. Deres Vandringer finde især Sted om Natten.

Lĕmnius, Simon, egentl. Margadant, tysk Satiriker, f. i Beg. af 16de Aarh. i Graubünden, studerede i Ingolstadt og Wittenberg, hvor han kom i Venskab med Melanchthon. 1538 vakte en Samling Epigrammer af ham Skandale ved Spot over wittenbergske Autoriteter og ved Lovtalerne over Luthers Fjende, Ærkebisp og Cardinal Albrecht. Luther blev rasende og sørgede for, at Bogtrykkeren blev straffet og Forfatteren relegeret fra Universitetet. L. var imidlertid draget til Basel og udgav igjen sine med en ny „Bog" forøgede Epigrammer med grove Udfald mod Luther. Imod dem skrev Camerarius sine »Elegiæ hodoiporikæ»; nu kom L. med sin »Apologia», hvor han end mere rasede mod Luther. Den er nu en bibliographisk Sjældenhed ligesom hans voldsomme Satire mod „det vellystige Wittenberg", som han under Pseudonymen Lucius Pisæus Juvenalis udgav under Titelen »Monachopornomachia». 1540 blev L. Lærer ved Gymnasiet i Chur i Graubünden, hvor han døde 1550. Han har oversat Odysseen (1549) og 1542 udgivet »Amorum libri IV» og det episke Digt

„Die Räteis" (ny Udg. 1883). Strobel udgav 1792 hans Biographi.

Lēmnos, tyrkisk Limni, it. Stalimene, en tyrkisk Ø i den nordl. Del af det ægæiske Hav, 10 M. fra Indløbet til Dardanel Strædet, 9 □ M. med 12,000 J. (mest Grækere), er bjergfuld med udslukte Vulkaner og mange varme Kilder. Jordbunden er tør og lidet frugtbar. Der tilvirkes meget Søsalt. **Lemnisk Jord**, d. s. s. Bolus.

Lemoine ell. **Lemoyne**, François [ləmoāhn], fransk Maler, f. 1688 i Paris, tog Guido Reni og C. Maratta til Mønstre. Han blev Professor ved det franske Kunstakademi og 1736 kongel. Hofmaler. L. regnes for en af de sidste gode Malere fra Ludvig XIV.s Tid, skjønt man allerede i hans Arbejder ser Kunstens Forfald. Hans Hovedværk er et stort Loftsmaleri i Versailles, „Hercules's Apotheose". Han tog sig selv af Dage 1737.

Lemoine, Gustave [s. o.], fransk dramatisk Forf., f. 1802, traadte først op som Forfatter af Librettoer og Romancer, hvortil hans senere Hustru, Loisa Puget, satte Musik. Senere skrev han Dramaer og Lystspil, blandt hvilke »Une femme qui se jette par la fenêtre« (1847) er bekjendt hos os („En Kone, som springer ud af Vinduet"). For Donizetti skrev han Texten til »Linda di Chamounix«, ligeledes »Le feu à une vieille maison« („Ildebrand i gamle Huse"). Han har henlevet sin Alderdom i Stilhed paa en Ejendom i Pyrenæerne og er formodentlig død. — Hans Broder, **Adolphe L. Montigny**, f. 1805, d. 1880, Directeur for Gymnase, leverede ogsaa adskillige Lystspil og Vaudeviller. Han var gift med den berømte Skuespillerinde Rose Chéri.

Lemoine ell. **Lemoyne**, Jean Baptiste [s. o.], f. 1704 i Paris, d. 1778, var en af de bedste franske Billedhuggere i det 18de Aarh.; flere Bronzestatuer (baade staaende Figurer og Rytterstatuer) skyldes hans Kunst. Navnlig udførte han Ludvig XV.s Statue flere Gange, ligeledes en stor Mængde Portrætbuster.

Lemoinne, John Em. [s. o.], fransk politisk Forfatter, f. 17 Oct. 1815 i London af franske Forældre, sluttede sig 1840 til »Journal des Débats« og blev senere en af dets vigtigste Medarbejdere, især om udenrigske Spørgsmaal. Medens L. oprindelig hyldede det liberale Kongedømme under det orléanske Hus, sluttede han sig 1875 oprigtig til Republiken og bekæmpede med stor Kraft og Dygtighed Reactionen 1877. Han blev 1875 optagen i det franske Akademi og 1880 valgt til livsvarig Senator.

Lemōn, d. s. s. Limon. **Lemonaske**, Aske af L.

Lemon, Marc [lĕmmen], engelsk Forfatter, f. 1809, d. 1870, skrev 60 Lystspil, adskillige Romaner og Æventyr, men blev især bekjendt som Medarbejder (siden 1841) og senere Redacteur af Vittighedsbladet »Punch«.

Lemot, François Frédéric [ləmō], fransk Billedhugger, f. 1773 i Lyon, d. 1827 i Paris, udførte bl. a. det store Basrelief over Louvre-Colonnaden, en Billedstøtte af Ludvig XIV til Lyon og den nye Rytterbilledstøtte af Henrik IV til Pont-neuf (1818) i Paris. Den blev støbt af Bronze, taget fra Vendômesøjlens Napoleonsstøtte og flere andre til Gjengjæld for, at den ældre Billedstøtte af Henrik IV (af Dupré) under Revolutionen var bleven indsmeltet til Kanoner 1792.

Le Moule [lø muhl], Stad paa Nordøstsiden af den franske Ø Guadeloupe i Vestindien. 9,000 J.

Lemoyne, André [ləmoāhn], fransk Digter, f. 1822, studerede Jura i Paris, men blev 1848 Sætter i et Bogtrykkeri. 1860 blev hans Digtsamling »Stella Maris — Ecce Homo — Renoncement« kronet af Akademiet. Senere Samlinger: »Les sauterelles de Saintonge« (1863), »Les roses d'Antan« (1865), »Les charmeuses« (1867) samt Romanerne »Une idylle normande« (1874) og »Alice d'Evran« (1876) ere hans mest bekjendte Arbejder.

Lempster, s. Leominster.

Lĕmures kaldtes hos Romerne de afdødes Sjæle, især de onde, der viste sig som natlige Spøgelser; disse søgte man at forsone eller bortmane og fejrede til den Ende aarlig i Midnatstimerne 9, 11 og 13 Maj Festen **Lemuria** med særegne Ceremonier, der ere beskrevne af Ovid i 5te Bog af hans »Fasti«.

Lemvig, Kjøbstad i Jylland, Ringkjøbing Amt, Skodborg Herred, ved en Vig af Limfjorden, 9 M. v. til n. for Viborg. 1,710 J. (1880). Offentlige Bygninger ere Kirken, det nye Tinghus, Borgerskolen, Amtssygehuset og Fattiggaarden. Øvrigheden er en Borgemester, tillige Herredsfoged i Skodborg og Vandfuld Herreder. Gejstlige Embedsmænd ere Sognepræsten og en Katechet, der tillige er første Lærer ved Borgerskolen. Andre Embedsmænd: en Toldinspecteur og en Toldcontroleur, en Postexpediteur, der tillige er Telegraphbestyrer, og en Districtslæge. Inspecteuren for Redningsvæsenet paa Vestkysten bor i L. Valgsted for Amtets 2den Folketingskreds. Her er en Bank og en mindre Sparekasse. En privat Jærnbanelinje til Vemb sætter L. i Forbindelse med den jyske Vestbane. Agerbrug og sædvanlig Kjøbstadnæring ere Befolkningens Hovederhverv. Handelen er temmelig ubetydelig. Toldindtægten udgjorde 1885 i alt 36,000 Kr. Til Tolddistrictet var 1885 hjemmehørende i alt 212 Baade af og under 4 Tons og 15 Fartøjer af 312 Tons. — L. nævnes allerede som Kjøbstad 1234.

Lemvig, Anders, en af de første indfødte medicinske Professorer ved Kjøbenhavns Universitet, f. 1538 i Lemvig, forestod i 7 Aar Skolen her, studerede fra 1565 Medicin i Udlandet, blev 1577 Professor og døde 1603. Han var en dygtig Lærer og en heldig og omhyggelig Læge.

Len (bet. egtl. Laan), Navn for den Form af Besiddelse fra Middelalderen, hvorefter Ejendomsretten tilhører én, **Lensherren**, men Brugsretten en anden, **Lensmanden**. **Lensvæsenets** historiske Oprindelse er først i de sidste Aartier bleven ret opklaret. Allerede hos Germanerne paa Tacitus's Tid ses Høvdingerne omgivne af en Hird af haandgangne Mænd (comitatus), og da Angelsachserne havde erobret Britannien, gjenfindes her det samme Forhold. De rigere Frimænd satte en Ære i at være Kongens Hirdmænd, og til Gjengjæld for deres Krigstjeneste modtog de Løn, Jordejendomme

er over deres undergivne; saaledes
Tjenesteadel, Thegnerne; Lens-
dog ikke, thi deres Gods var
Kongens. — I de Riger, som
rundlagde paa Fastlandet, vare
gyndelsen overmægtige, fordi de
som Kejsernes Efterfølgere, og
Tale om Hird. Efterhaanden
sank og Befolkningen stiltes i
rklasse og en af denne afhængig
ltog Stormændene (seniores) sig.
Kronens Rettigheder over deres
De omgave sig med væbnede Tje-
nere Vassaller), som de lønnede
eller ved Tildeling af L. (bene-
feudum) mod Troskab og Tje-
in d. lille og Carl d. store atter
det frankiske Rige, anvendte de
at knytte Stormændene til sig.
il dem af Krongodset; Embeds-
des med saadanne L., og snart
bedet selv som L., Indehaveren
Godsherre over for Districtets
er den hele retsløse Tilstand
e Godsejere Børn hos de mæg-
deres Gods til disse og fik det
. imod Vassalpligter. Af alle
Forhold opstod efterhaanden
er Feudalsystemet, der træ-
let frem i Frankrig ved Aar
er da helt opløst i store Len,
eller Grevskaber, der atter be-
L., Baronier, Ridder- eller
ensmanden aflægger Troskabsed
Lensherren (suzerain) og skylder
elser, især Krigstjeneste, Penge
ærlige Tilfælde, som f. Ex. naar
l udløses af Fangenskab; til
Lensherren værne og hjælpe sin
er arveligt; det kan forbrydes
ud (s. Felony), men falder ellers
Lensherren, naar Lensmandens
dog er Lensherren Formynder
myndige Søn og bortgifter hans
m, han mener at kunne betro
a de fast bestemte Forpligtelser
souveræn Herre i sit L. og
fulde Statsmyndighed; Kongen,
ltheorien „ejer“ hele Landet, er
afmægtig og kun Herre i sin
Reden under Lensmændenes
den store, livegne Bondestand;
senet have enkelte bevaret deres
msret (s. Allodium).. I lignende
ensvæsenet sig i Tyskland og
a Normannerne 1066 erobrede
førtes Feudalsystemet ogsaa her;
ttedes nu som Lensmænd. —
emkommer paa den Tid, da
Spydstagen“, og søger at bygge
det personlige Troskabsforhold
g og Kriger. Det er en Over-
em den oldgermanske Stamme-
n senere Middelalders Stænder-
n udøver Statens Herreret over
og opfatter dette Herredømme
Ejendomsret; over for Stats-
dskrænker den sig til saadanne
mme sig for en fri Kriger. I

Oldtiden vare alle frie Mænd Krigere, kun Trællene ikke; i Lenstiden ere kun Lensmændene Krigere, ikke Bondestanden. I Oldtiden betalte den frie Mand ingen Skat; i Lenstiden betaler Bonden Skat (Landgilde) til Lensmanden, men denne ikke til Kongen; i den moderne Stat betale alle Skat. Lensvæsenet, der medførte Statens Opløsning og endeløse indre Fejder, blev uthaaleligt, da Civilisationen steg og andre Interesser end de krigerske gjorde sig gjældende. I Frankrig vandt de capetingiske Konger Magten i hele Riget ved succesiv Udvidelse af deres Domaine. I Tyskland og Italien opløstes Storrigerne helt i Territorier, men inden for hvert af disse besejrede Fyrsterne efterhaanden Lensmændene. I England lykkedes det tidlig Kongerne at tage Braadden fra Lensmændene. Meget længere end deres politiske Indflydelse beholdt Lensmændene deres udstrakte Rettigheder over for deres undergivne, i Frankrig saaledes til Revolutionen, i Tyskland endog til 1848. — I Danmark er et Lensvæsen i europæisk Forstand aldrig kommet til fuld Udvikling, om end der er Begyndelsen dertil. Adelen opvoxede her af „Herremændene“, der lovede Kongen Ryttertjeneste (Rostjeneste, s. Adel) og nøje svare til de engelske Thegner (s. ovenf.). De Administrationskredse, hvori Danmark var delt, kaldtes L. og styredes af adelige Lensmænd, der deraf skyldte Rostjeneste; i øvrigt havde nogle deres L. frit, andre mod en aarlig Afgift, atter andre mod fuldstændigt Regnskab. Den afgiftsfrie Lensmand ligner meget den franske Lensmand; dog har han ikke Lenet arveligt; Regnskabsfogeden ligner derimod mere en moderne Embedsmand, og efter Statsomvæltningen 1536 blev der stedse flere af de sidste og færre af de første, indtil de alle under Enevælden afløstes af de fastlønnede Amtmænd. 1671 oprettedes en ny saakaldet **Lensadel**, idet Besidderne af store Landejendomme i Formen tog disse til L. af Kongen imod at faa særlige Rettigheder og saaledes, at disse L. (Grevskaber og Friherskaber ell. Baronier) efter en bestemt Successionsorden gik udelte i Arv til den første Besidders Efterkommere og kun efter Slægtens Uddøen faldt tilbage til Kongen. — I Norge er i alt Fald siden det 16de Aarh. **Lensmand** Navnet paa en Klasse Bestillingsmænd paa Landet, der have dels administrative, dels judicielle Hverv inden for et Herred. De ere saaledes Politifunctionærer under Fogden, have at afholde Udpantninger for Skatter m. m. De udnævnes af Amtmanden, som bog i saa Henseende er temmelig bunden til Herredsbestyrelsens Forslag. (Kr. E.)

Lena, nu **Kungslena**, Sogn og Landsby i Vartofta Herred i Vestergötland i Sverige. 31 Jan. 1208 overvandt Erik X Knutsson her Sverker II, hvis Hær for største Delen bestod af danske Tropper under Anførsel af de krigserfarne Sunesønner. — 2) En af det nordlige Asiens mægtige Floder, udspringer paa Baikalsøens vestlige Randbjærge og løber i en mod Ø. vendt Bue uden om Sin Bjærgene forbi Staden Jakutsk, hvorfra den løber mod N. til Ishavet. Ved sit Udløb danner den et stort Delta. Dens Længde anslaas til 600 M.; dens vigtigste Bifloder ere fra højre Side

[illegible]

Lenau, [illegible]

[illegible] drog han 1832 til Amerika for at [illegible] Men denne Rejse blev ham en [illegible] Skuffelse baade i aandelig og materiel Henseende; han vendte allerede 1833 med nedbrudt Helbred tilbage til Tyskland. Her var imidlertid hans Navn bleven berømt ved de 1832 udgivne „Gedichte“, der 1838 fulgtes af „Neuere Gedichte“. Hans Lyrik har en forunderlig henrivende Klang og rummer en [illegible] Naturanskuelse, der udfolder sig i friske og originale Billeder og Tanker, ofte i en gribende simpel Folkevisetone. Men ofte sænker han sig ned i en melancholsk Mystik, igjennem hvilken noget vildt, dæmonisk bryder frem; tit gjør han bitre Udfald mod sine Kritikere. 1836 udkom „Faust“, der i en overvejende lyrisk Form gjennem en Cyklus Digte fremstiller Fausts fortvivlede Kamp for at blive lig med Gud og hans Pagt med Djævelen, og hvori L. har nedlagt al sin egen Sjæls Skepsis og Sønderrevethed. Hans Herredømme over Sprogets Musik gjør navnlig stærk Virkning paa de Steder, hvor Mephistopheles udfolder sin dæmoniske Magt, som i den berømte Scene med Violinspillet; men i det hele falder Digtet fra hinanden i glimrende Brudstykker. Mere episk Holdning have „Savonarola“ (1837) trods det sig deri stærkt bredende speculative Element og „Die Albigenser“ (1842), men overalt viser han, at hans Hovedstyrke er det lyriske, ikke mindst, hvor hans for Aandens og Hjertets Frihed begejstrede Sjæl bryder frem. L. levede siden sin Hjemkomst mest i Wien og Stuttgart; 1844 slog hans længe ulmende Sindslidelse, fremmet ved aandelig Overanstrængelse og en omflakkende, uregelmæssig Levevis, ud i aabenlyst Vanvid; han opholdt sig paa et Par Sindssygeanstalter uden at blive helbredet og døde 22 Aug. 1850. Anast. Grün udgav 1851 hans „Dichterischer Nachlaß“, hvis Hoveddigt er det i Dramaform skrevne „Don Juan“. H. L. Martensen har i Heibergs „Perseus“ skrevet en Analyse af L.s „Faust“. [illegible]

Lenbach, Franz, tysk Maler, f. 13 Dec. 1836 i Schrobenhausen i Oberbayern, lærte først [illegible] Han har malet mange af de [illegible] Personligheder, [illegible] Kong Ludvig II af Bayern, Bismarck, Moltke, Rich. Wagner, [illegible] Paul Heyse med flere. Han lever i München.

Lenclos, Anne, sædvanlig kaldet Ninon de [langklŏ], berømt fransk Skjønhed, f. 1615 i Paris i en adelig Familie fra Touraine, i den første Halvdel af sit Liv bekjendt for sin letsindige og frivole Opførsel, i den anden erhvervede som Midtpunkt for det selskabelige og aandelige Liv i Paris, idet hendes Hus var Samlingssted for Frankrigs Skjønaander og Hofmænd, paa hvilke hun endnu mere end hendes Samtidige, Marion Delorme, udøvede en Tiltrækningskraft i Lighed med Oldtidens Hetærer. For øvrigt ere de fleste Biographier af hende fulde af uberviste og usandsynlige Historier, og selv hendes Breve, som kort efter hendes Død bleve udgivne, ere — efter Voltaires Udsagn — næsten alle uægte. Henr. Hertz har i Skuespillet „Ninon“ (1848) behandlet et meget usikkert Sagn, i Følge hvilket en Søn af hende skal være bleven forelsket i hende i hendes 50de Aar og have dræbt sig selv, da han kom til Kundskab om, at han var hendes Søn. Hun døde 1705 efter at have fyldt sit 90de Aar.

Lendermand, nydannet Ord af oldn. lendr madr, Mand, der har kongel. Land til Benyttelse; saaledes kaldtes i Middelalderen de norske Magnater, som, uden at have nogen egentlig offentlig Jurisdiction, havde Tilsyn med Politi- og Retsvæsen inden for deres Districter og til Gjengjæld fik Indtægter af noget Krongods; fra 1277 ombyttedes i officiel Stil Titelen L. med Baron. I det 13de Aarh. overtog L. ofte Stillingen som Sysselmænd; derved blev Lendermandsværdigheden efterhaanden overflødig, og Haakon V besluttede 1308, at den skulde ophøre med de daværende Indehaveres Død.

Lenglet du Fresnoy, Nicol. [langglē dy frenoā], en meget virksom fransk Forfatter, f. 1674, d. 1755, paadrog sig ved sine frie Ideer og frisindede Ytringer en Række Fængslinger, især i Bastillen. Af hans Skrifter ere de vigtigste: »Histoire de Jeanne d'Arc«; »Hist. de la philosophie hermétique; »Méthode pour étudier la géographie«; »Méthode p. étudier l'histoire«.

koran, befæstet Stad i det russiske Trans-
ien, Gouv. Baku, ved det kaspiske Hav,
f. f. v. for Baku. 5,000 J. Havn.
bade.

ep, Stad i den preussiske Rhinprovins,
f. til ø. for Elberfeld ved Floden Lenne,
000 J. og berømte Fabriker for Klæde
Uldstoffer. Uldmarkeder.

ep, Jak. van, en af de mest fremragende
jollandske Digtere, f. 24 Marts 1802, er
kjendt ved det didaktiske Digt »Bouw-
(1842) og ved sine ypperlige Romaner
)s van Dekama« (1837), »Haarlem's Ver-
, »De lotgevallen van Klaasje Zevenster«
. fl.. Blandt hans Dramaer maa mærkes
ene »Het dorp aan de grenzen« og »Het
r de grenzen« (begge 1830) og det yndede
iwe van Waardenburg« (1859). »Roman-
Verken« (23 Bd.) og »Poetische Wer-
3 Bd.) udkom henholdsvis 1855—72
—72. D. 25 Aug. 1868.

ren, Anna Marie, berømt svensk Digter-
18 Juni 1754 i Upsala, Datter af Prof.
Malmstedt, som gav hende en lærd
lse, saa at hun skal have hjulpet Fa-
d at rette Studenternes latinske Ud-
r. Hun gjorde sig først bekjendt ved
elser for Theatret, blandt hvilke Over-
af Marmontels „Zémire og Azor“ er
gste. 1780 blev hun gift med Secretær,
ommerceraad C. P. L. (f. 1750, d.
ellgrens Ven og Medarbejder i »Stock-
ten«. Af og til dukkede et Digt
op i dette Blad, men først fra
rede hun større Bidrag. I Begyn-
skrev man Kellgren disse kvikke, ori-
træffende Skildringer af Samtidens
liv; først senere blev det bekjendt, at
omne fra Fru L.s Pen. Selv ønskede
meget som muligt at unddrage sig
mhed og kunde aldrig bevæges til at
e Digte, der i Afskrifter vare spredte
Landet; forgjæves søgte det svenske
ved en Deputation at overtale hende
udkom først efter hendes Død med
af Rosenstein. „Hun gjemte“ —
jén — „sin Lyre under sit Sybord“.
n i sin Skildring af Middelklassen
v III.s Tid figes at indtage en lig-
os som Bellman i sine Skildringer af
Klasser. Ogsaa ere hun, Bellman
de mest populære af Sveriges Dig-
t døde efter en langvarig, smertelig
Marts 1817.

Alexandre [lønoähr], fransk Antiqvar,
Paris, d. 11 Juni 1839 som Con-
r Kunstskattene i Kirken St. Denis,
bekjendt ved »Musée des monumens
(1800—22), »Histoire des arts en
811) og »Observations sur la pein-
erre« (1824). — Hans Søn, Alex.
f. 21 Oct. 1801, uddannede sig til
men har størst Fortjeneste af sin
Interesse for Frankrigs Mindes-
Han fik Ideen til Foreningen af
lunÿ og Palais des Thermes til
et gallo-romansk Museum og del-
chitekt i Omordningen. Desuden
raadt som Forfatter med en Række
Skrifter om Frankrigs Architektur og dets Oldtidsminder.

Lenormand, Marie Anne [lønormäng], fransk Spaakvinde, f. 1768, begyndte tidlig at forudsige Folk deres Skæbne af Kortlæggen osv. og forstod med Snuhed at gjøre sig dette indbringende. Under det første Kejserdømme kom hun i stort Ry, især ved Kejserinde Josephines Gunst, og hendes Hus besøgtes stærkt baade af Fornemme og Ringe. 1809 blev hun udvist af Frankrig, fordi hun indlod sig i politiske Intriguer; hun hævnede sig i et Skrift »Souvenirs prophétiques d'une Sibylle sur les causes de son arrestation«, hvori hun forudsagde Napoleon I.s Fald, men udgav det først 1814 efter Restaurationen. 1818 besøgte hun de allierede Monarcher i Aachen og blev vel modtaget, navnlig af Kejser Alexander I, som havde stærkt Hang til det mystiske. Siden levede hun i Brüssel og Paris, hvor hun døde forglemt 1843. Megen Opsigt vakte hendes »Mémoires historiques secrètes de l'impératrice Joséphine« (2 Bd., 1820), som indeholde interessante Efterretninger om Kejserinden.

Lenormant, Charles [s. o.], fransk Oldgransker og Møntkjender, f. 1802, fulgte 1828 Champollion paa hans Rejser i Ægypten og blev 1832 ansat ved Antiksamlingen. 1835—46 holdt L. Forelæsninger i Historie, og 1848 blev han Professor i ægyptiske Oldsager. D. 1859. Foruden mange Specialafhandlinger har L. udgivet »Trésor de numismatique« (5 Bd., 1836—50) og »Élite des monuments céramographiques« (3 Bd., 1844—57). — Hans Søn, François L., f. 1837, optog tidlig sin Faders Studier og blev 1862 Institutets Bibliothekar og 1874 Professor i Archæologi; d. 1883. Hans vigtigste Arbejder ere: »Manuel d'histoire ancienne de l'Orient« (3 Bd., 1868), »Lettres assyriologiques« (4 Bd., 1871—74), »Les premières civilisations« (2 Bd., 1874), »Les origines de l'histoire« (1880—82).

Lenôtre, André [lønôhtr], fransk Havearchitekt, f. 1603, d. 1700, indførte i Frankrig den saakaldte „franske“ Havestil (s. **Havevæsen**). Havebruget fik ved ham et mægtigt Opsving i Frankrig, navnlig da Ludvig XIV benyttede sig af L.s Talent og Opfindsomhed til at faa anlagt de kostbare Haveanlæg ved Versailles, Meudon, Fontainebleau o. fl. 1675 blev han adlet.

Lenox ell. **Lennox**, skotsk Adelsslægt. **Mathew Stuart,** Greve af L., var gift med Kong Jakob V.s Halvsøster Margrete Douglas og Fader til Henr. Darnley, Marie Stuarts Ægtefælle. Efter Murrays Mord 1570 blev han Regent i sin Sønnesøn, Jakob VI.s Mindreaarighed, men blev overfaldet og dræbt 1571. — Ang. Slægten s. for øvrigt **Richmond.**

Lénström, Carl Jul., svensk Forfatter, f. 7 Maj 1811 i Gefle, fra 1836 Docent i Literaturhistorie i Upsala, fra 1843 Lector i Philosophi i Gefle, er siden 1845 Præst i Vester-Löfsta og blev 1865 Dr. theol. I Aarhundredets anden Tredjedel var L. en af Sveriges flittigste Forfattere; han udgav det literære Blad »Eos« (1839—40), Lærebøger i Æsthetik, Literatur- og Kunsthistorie, saasom: »Konsttheoriernas historia« (1839), »Svenska poësiens

Vitim, Olekma [illegible] -och Side Viljui. [illegible] i

Lenain, Antoine [illegible] videre 1588 i Laon, [illegible] tyrske og og Matthieu L., [illegible] mindre, udmærkede [illegible] og Overgilder, Bagist[illegible] med meget [illegible] i Osnabrück, uddøde 1648 [illegible] blev 1637 Raad

Lenäbr[illegible] [illegible] Frederik

Lenam, [illegible] denne Fyrste som lennam, [illegible] Trone, paa ny i [illegible] hos ham. 1660 [illegible] og Assessor i [illegible] 1668. Han var [illegible] betydelig Indflydelse [illegible] Politik. — Hans Søn, [illegible] d. 1726, anvendtes som [illegible] Hoffer og blev 1699 [illegible] 1712 Stiftamtmand i Fyn [illegible] 1682 blev han tillige [illegible] **Johan Hugo L.**, f. 1640, d. 1716, [illegible] Diplomat og indtog høje Stil[illegible] Administrationen, ophøjet i Adels[illegible]

[illegible] Barkporer, kaldes smaa Prikker, [illegible] i Barken af mange Træer, f. Ex. [illegible] og som ere porøse Steder i Kor[illegible] de komme til at staa i Luftskiftets [illegible] De synes at være det samme for [illegible] som Spaltaabningerne for den egent[illegible]

Lentini, Oldtidens Leontinoi, Stad paa Sicilien ved en Sø af s. N., 3 M. s. til v. for Catania. 11,000 J. Berømte Pottemagerier. I Omegnen findes mange Oldtidslevninger og de saakaldte „Kyklopernes Grotter", som i de ældste christne Tider bleve benyttede som Kirker.

Lento, lentamente, it., langsomt, bet. som Tempobetegning næsten det samme som Largo.

Lentulus, Tilnavnet for en Familie i den romerske Slægt Cornelierne. De mest bekjendte af dem, der førte dette Navn, vare følgende. **Publius Cornelius L. Sura** blev udstødt af Senatet paa Grund af sit usædelige Levned; senere sluttede han sig til Catilina og blev henrettet tillige med de andre fangne Sammensvorne.

Publius Cornelius L. Spinther virkede som Consul Aar 57 f. Chr. med stor Iver for Ciceros Tilbagekaldelse fra Landflygtigheden; senere sluttede han sig til Pompejus's Parti.

- **Lucius Cornelius L. Crus**, Clodius's Anklager, en ivrig Modstander af Cæsar, flygtede efter Slaget ved Pharsalos til Ægypten, hvor han blev dræbt.

Lenz, Heinr. Osc., tysk Geolog, f. 1848 i Leipzig, studerede i sin Fødeby og i Wien og foretog derefter zoologiske Rejser i Ungarn, Slavonien og Böhmen. 1874—77 gik han for det tysk-afrikanske Selskab i Berlin til Vestafrika og undersøgte Ogove- og Gabungebetet; paa en ny Rejse 1879—81 besøgte han fra Tanger Timbuktu og foretog endelig 1885—87 en tredje Rejse gjennem Afrika, fra Vest til Øst, væsentlig følgende Congo-Floden. Han har skrevet „Skizzen aus Westafrika" (1878) og „Timbuktu" (2 Bd., 1884); siden 1883 er han Generalsecretær for det geogr. Selskab i Wien.

Lenz, Joh. Michael Reinhold, tysk Digter, f. 1751 i Lifland, studerede Theologi i Königsberg og udgav her et større beskrivende Digt, „Die Landplagen" (1769). 1771 kom han som Rejseledsager for et Par unge Adelsmænd til Straßburg, hvor han sluttede sig nøje til Goethe og hans Kreds og udfoldede stor Virksomhed som Digter og Kritiker i den der herskende revolutionære, „kraftgeniale" Retning. Hans holdningsløse, excentriske Væsen lod ham ingensteds komme til Ro: efter et Ophold ved Hoffet i Weimar (1776), hvor han dog snart gjorde sig umulig, gik han til Lavater i Zürich og derfra atter til Tyskland. 1778 blev han vanvittig og hentedes næste Aar af sin Broder tilbage til Rusland; han døde forglemt og i største Elendighed 1792 i Moskva. L. hører til de mest fremtrædende Repræsentanter for den tyske „Geniperiode" og er vel den bedst begavede næst efter Goethe, hvem flere af hans Arbejder ved deres Fremkomst tillagdes. Som de andre „Stürmer und Dränger" opfyldt af lidenskabelig, men uklar Begejstring for Shakspeare og for det Rousseauske Naturevangelium, vilde han totalt reformere baade Kunsten og Samfundet gjennem sine fortrinsvis dramatiske Produktioner. Af disse ere de interessanteste: Skuespillene „Der Hofmeister", „Der neue Mendoza" og „Die Soldaten", dernæst hans „Anmerkungen über's Theater" og den satiriske Skizze »Pandaemonium germanicum«. Gjennem hans forcerede, formløse Naturalisme aabenbarer sig en virkelig digterisk Evne, især i Retning af dramatisk Charakteristik. Tieck udgav 1828 hans „Ges. Schriften" i 3 Bd. med en interessant Indledning.

Lenzen, Stad i Preussen, Prov. Brandenburg, ½ M. fra Elben, 19 M. n. v. for Berlin, i en under Navnet „Lenzener-Wische" bekjendt frugtbar Marskegn, med 3,000 J., er historisk mærkelig ved Tyskernes Sejer under Kong Henrik I over Redarierne 929. Til Slottet L. førte Grev Henrik af Schwerin Valdemar Sejer og hans Søn Valdemar d. unge efter at have taget dem til Fange paa Lyø 1223.

Leo, Stjærnebillede, s. Løven.

Leo, 13 Paver. **L. I d. store**, Pave 440—61, kan kaldes den første „Pave" og „Pavedømmets" Grundlægger, da det var ham, der først udtalte Ideen om den romerske Biskops Primat over den hele christne Kirke, dogmatisk begrundet ved Christi Ord til Peter, Matth. 16, 16—19, Luc. 22, 32 og Joh. 21, 15—17. Han var en født Herskernatur, klog og ubøjelig, dertil højtbegavet som Theolog, førte Strid med Priscillianisterne, Monophysiterne og Pelagianerne; i et Brev til Patriarchen i Constantinopel Flavian udviklede han med Klarhed og Dybde Læren om de to Naturer i Christus, hvilket Brev fik afgjørende Indflydelse paa Conciliet i Chalkedon. Derimod mødte Conciliet hans Fordring paa at erkjendes som Kirkens Primas med at stille Patriarchatet i Constantinopel lige med Pavestolen, og ogsaa ved andre Lejligheder bleve hans Fordringer tilbageviste, men paa den anden Side vandt han mere end én Sejer, som blev betydningsfuld for

452 fik han Attila til at fjærne
, og 456 frelste han Staden for
ige Ødelæggelse, hvormed Genserik
hvorimod det ikke lykkedes ham at
Plyndring. Ogsaa som Sjæle-.
ædikant har han et Navn. — L.
—83, forbedrede den gregorianske
fastede den paa det 6te alm. Conci-
dtalte Fordømmelse over Pave
— L. III, Pave 795—816, kronede
Carl d. store til Kejser. — L. IV,
5. — L. V, Pave 903, havde kun
Maaneds Tid, da det lykkedes hans
tage ham til Fange og saa ham
I, Pave 928—29, og L. VII, Pave
ede i Pornokratiets bedrøvelige
l skal have været en from Munk,
ldstændig afhængig af Marozias
h II. — L. VIII, Pave 963—65, blev
Pavestolen af Kejser Otto I, efter
Dec. 963 havde afsat Johan XII,
i Febr. 964 maatte L. flygte fra
Rom, hvorpaa Kejseren undertvang
te L. tilbage og afsatte Modpaven
- L. IX, Pave 1048—54, begyndte
Kirken i Hildebrands Aand; under
te det fuldstændige Schisma mel-
dets og Vesterlandets Kirker 1054.
ve 1513—21, anden Søn af Lo-
dici, f. 1475 i Firenze, Ven og
Kunster og Videnskaber, men uden
ristendom og Kirke, pragtsyg og
ertil en Mand af den fineste Klas-
e. Især i Tyskland og Schweiz
ge Afladsbreve til Peterskirkens
til sine Finansers Forbedring.
belser for at bringe et Korstog i
frugtesløse; derimod havde han
paa det glimrende Laterancon-
at faa Frants I af Frankrig til
den pragmatiske Sanction; men
av Afladshandelen Stødet til Lu-
inglis Fremtræden som Reforma-
orbandt han sig med Kejser Carl V
. — L. XI, Pave 27 Dage 1605, lige-
entiner af Huset Medici. — L. XII,
29, f. 1760 i Genua, fordømte ved
tiltrædelse Frimureriet og Bibelsel-
ede 1825 et Jubelaar, ved hvilket
Afholdelsen af Bønner om Kjæt-
belse, og beatificerede Minoriter-
anus, der skal have faaet stegte
flyve. — L. XIII (Gioacch. Pecchi,
10), blev 1846 Ærkebiskop i Peru-
dinal, 10 Febr. 1878 valgt til Pius
ger og udstedte i Oct. 1878 sit første
vori han forlangte Kirkestaten gjen-
Sulen f. A. kom det andet, hvori
testantismen Skyld for Socialis-
omst. 1879 talte han om den
hed uden Lige", at Protestanterne
e Rom i deres Skoler vove at
rn i deres „afskyelige Vildfarelser".
e Optræden over for den prote-
ven har han altsaa fulgt sin For-
spor; derimod synes han at ville
n Fremgangsmaade end denne over
e Regeringer, med hvem Pave-
Strid ved hans Regeringstiltræ-
delse. Det lykkedes ham ved Varsomhed og Smidighed at undgaa et Brud med Frankrig efter de strænge Forholdsregler mod Jesuiterne og andre Munkeordener 1880, og med stor Klogt har L. forhandlet med den preussiske Regering og 1883—87 opnaaet Ophævelse af de vigtigste Indskrænkninger, som Culturkampen havde medført i den katholske Kirkes Frihed. Man tror derfor endog paa Muligheden af en Forsoning mellem Pavestolen og Kongeriget Italien.

Leo, 6 græske Kejsere, s. Græske Kejserdømme.

Léo, André, Pseudonym for Mad. L. Champseix, født Béra, fransk Forfatterinde, f. 1829; hun blev gift med Journalisten Champseix, som efter Statscoupet 1851 blev forvist fra Frankrig og døde 1861. Fra L. udgav 1862 Romanen »Un mariage scandaleux«, der gjorde Lykke, 1864 »Les deux filles de M. Plichon«, 1865 »Jacques Galeron«, 1866 »Un divorce«. Under Communardopstanden 1871 var hun Medarbejder af »La Sociale« og flygtede efter Versaillestroppernes Sejer til Schweiz. Siden have hendes Romaner faaet Plads i Feuilletonen i »Siècle«, »Républ. franç.« o. fl.

Leo, Heinrich, tysk Historieskriver, f. 1799, stod i sine Ungdomsaar i nøje Forbindelse med „Turnvater" Jahn og det hele Burschenschaftsvæsen, men brød hermed 1820 og blev først en ivrig Tilhænger af Hegel og fra 1833 en afgjort Modstander af den nyere Liberalisme og en ensidig Beundrer af de ældre Tilstande i Stat og Kirke. Dette kom især til Syne i hans „Handbuch d. Gesch. des Mittelalters" (1830) og den senere „Lehrbuch der Universalgeschichte" (6 Bd., 1835—44, 3dje Opl. 1849—53), medens hans „Gesch. der ital. Staaten" (5 Bd., 1829—30), „Zwölf Bücher niederländ. Gesch." (2 Bd., 1832—35) og „Vorlesungen über d. Gesch. des deutschen Volks und Reichs" (5 Bd., 1854—66) ere holdte mere objectivt. Fremdeles har L. udgivet „Beowulf" og flere oldtyske Sprogmindesmærker. 1828 blev L. Professor i Halle og 1863 livsvarigt Medlem af Herrehuset. D. 1878.

Leo, Leon., f. 1694, d. 1746 i Napoli, studerede Musik under Pitoni i Rom og Scarlatti i Napoli, blev Capelmester ved Conservatorierne der og uddannede mange udmærkede Elever, som Pergolesi, Sacchini, Piccini, Hasse. Han var sin Tids berømteste Componist, skrev henimod 40 Operaer, mange Kirkestykker, blandt hvilke et Miserere for 8 Stemmer er særlig berømt, og hævede i Forbindelse med Durante den neapolitanske Skole til den mest ansete i Italien.

Leoben, Stad i det østerrigske Hertugd. Steiermark, ved Floden Mur, 6 M. n. v. for Graz. 6,000 J. Jærn- og Kobberhammerværker og betydelig Handel med de her tilvirkede Varer. 18 Apr. 1797 afsluttedes her Fredspræliminærerne, der førte til Freden i Campoformio mellem Frankrig og Østerrig.

Leobschütz, Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 7 M. s. for Oppeln, 12,000 J. Uld- og Linnedindustri og Glasfabrikation; vigtige Hør- og Kornmarkeder.

Leochares, græsk Billedhugger af den yngre attiske Skole, virkede indtil c. 328 f. Chr.

Sammen med Skopas arbejdede han paa Mausoleet i Halikarnassos; med Lysippos udførte han en Bronzegruppe af Alexander d. store paa Jagt, ligesom han skal have udført en Række Billedstøtter af ham og hans Slægt i Guld og Elfenben i Olympia. Den „Ganymed, som bortføres af Ørnen", der i et Marmorexpl. findes i det vaticanske Museum, er en Gjengivelse af et Værk i Malm af L.

Leominster ell. **Lempster** [lemmster], Stad i Hereford-Shire i England, 3 M. n. for Hereford. 6,000 J. Industri i Klæde og Læder. Korn- og Kvæghandel.

León, 1) en af Spaniens gamle Provinser, der fører Titel af Kongerige, er omgivet af Galicien, Asturien, Gammel-Castilien, Estremadura og Portugal og omfatter efter den nu gjældende Inddeling følgende Provinser:

	□ M.	Befolkning (1883)
Leon........	290	356,000.
Zamora.....	194	255,000.
Salamanca..	232	291,000.
	716	902,000.

Undertiden regnes ogsaa Provinserne Palencia og Valladolid til L. Nordgrænsen dannes af de cantabriske Bjærge, som sænke sig ned mod Gammel-Castiliens Højslette, der med en bølgeformet og af mange Kløfter og Floddale furet Overflade indtager Provinsens midterste og østre Del; mod V. og S. hæver Landet sig atter i Sierra de la Culebra ved Portugals Nordøstgrænse og i Sierra de Gata i den sydvestl. Del af Salamanca. Landet hører til Dueros Flodgebet, der her fra højre Side optager Valderaduey og Esla og fra venstre Side Tormes, Yeltes og Agueda. Klimaet er om Foraaret mildt og behageligt, i Sommermaanederne hedt og i Vintertiden meget koldt. Bjærgene have gode Skove af Kastanie-, Valnød- og andre Træsorter. Højsletten er blottet for Træer, og man kan sige ogsaa for Huse; de faa, der findes, ere for det meste opførte af en Blanding af Ler og Straa og uden Vinduer. Sletten er vel egnet til Kornavl, men Agerbruget er kun lidet udviklet. Der dyrkes de almindelige Kornsorter, Vin og Hør. Tallet af Hornkvæg, Faar, Æsler og Muldyr er meget stort. Industrien er ubetydelig. Kongeriget L. var en af Spaniens ældste christne Stater, der 1037 blev forenet med Castilien, men atter 1157 skilt derfra indtil 1230, da de paa ny forenedes for ikke senere at skilles. — 2) Hovedstad i Prov. Leon, 39 M. n. v. for Madrid, med 12,000 J. Bispesæde. Herlig gotisk Kathedralkirke og det forhenværende Kloster San Isidor med gamle Kongegrave. — 3) Stad i Republiken Nicaragua i Mellemamerika mellem Managua Søen og det store Ocean, var tidligere Landets Hovedstad og skal da have haft over 80,000 J., men er nu i Forfald paa Grund af de talrige Revolutioner og har kun 17,000 J. Dens Kathedralkirke anses for et af de betydeligste Bygningsværker i det forhenværende spanske Amerika. Universitet, stiftet 1812.

Léonard, Hubert [nåhr], f. 7 Apr. 1819 i Vallaire ved Liège, fremragende Violinlærer og Virtuos, samt produktiv Componist for sit Instrument (ti Concerter og Concertstykker, mange Charakterstykker, Phantasier, Variationer, Duetter med Claver over Operamotiver, Transcriptioner osv. samt udmærkede Studiesager). 1836 blev han Elev af Conservatoriet i Paris, 1844 begyndte han sine vidtløftige Concertrejser, 1848 kaldtes han som Bériots Efterfølger til Brüssel, hvor han virkede som Violinprofessor ved Conservatoriet til 1866, da han bosatte sig i Paris, hvor han siden baade som Concertspiller og meget søgt Lærer nyder stor Anseelse. 1851 giftede han sig med den udmærkede Sangerinde Antonia Sitcher de Medi, med hvem han til Midten af Tredserne gjorde talrige og indbringende Concertrejser, der ogsaa førte ham til Kjøbenhavn.

Léonard, St. [sæng -nåhr], Stad i det franske Dep. Øvre-Vienne, ved Floden Vienne, 2½ M. ø. for Limoges. 4,000 J. Fabrikation af Uldstoffer og Papir.

Leonard af Pisa, ogsaa kaldet Fibonacci (d. e. filius Bonacci), var en Kjøbmandssøn fra Pisa, f. 1180, d. c. 1250. Som Kjøbmand foretog han udstrakte Rejser i Middelhavslandene, og han, der havde faaet en udmærket Opdragelse, benyttede Lejligheden til at sætte sig ind i Mathematiken, saaledes som denne Videnskab var udviklet af Araberne. Ved sit store Værk »Liber Abaci« (1202, første Gang udgivet i Trykken 1857 af Fyrst Buoncompagni), saa vel som ved flere andre Skrifter, har han mere end nogen anden bekjendt Forfatter bidraget til at omplante Arabernes mathematiske Viden paa vesteuropæisk Grund og særlig til at udbrede Kjendskabet til det af Inderne opfundne Talsystem og Regning med dette.

Leonārdo da Vinci [vintschi], s. Lionardo da Vinci.

Leonforte, Stad paa Sicilien, 8 M. v. til n. for Catania. 12,000 J.

Leonhard, Karl Cäsar v., tysk Naturforsker, f. 1779 ved Hanau. Efter at have beklædt forskjellige Livsstillinger blev han 1818 ansat som Professor i Mineralogi og Geologi ved Universitetet i Heidelberg, hvor han døde 1862. Han har udgivet „Die Basaltgebilde" (1832) og flere i sin Tid meget brugte geognostiske Haandbøger, men er især bekjendt som Udgiver af „Taschenbuch für d. gesammte Mineralogie" (1807—29), der efterfulgtes af „Jahrbuch für Mineralogie, Geognosie, Geologie u. Petrefactenkunde", som han redigerede i Forening med H. G. Bronn fra 1830 til sin Død.

Leonhardt, G. Adolf W., tysk Retslærd, f. 6 Juni 1815, blev 1842 Advocat i Hannover og skrev 1846—50 en dygtig Commentar til den hannoverske Straffelovbog. 1848 blev L. ansat i Justitsministeriet, blev 1853 Overjustitsraad, 1862 Generalsecretær og 1865 selv Minister. Uden at bekymre sig om de politiske Omskiftelser arbejdede L. med stor Flid og Dygtighed for Retsplejens Ombannelse (1850—52) og andre store Lovgivnings-Arbejder (den fælles tyske Verellov og Handelslovbog) og var samtidig en frugtbar juridisk Forfatter („Die Justizgesetzgebung des Königr. Hannover", 1851—52, 4de Opl. 1867; „Zur Reform des Civilprocesses in Deutschland", 1865). De af ham

annoverske Love tjente til Mønndre tyske Lande. I Dec. 1866 præsident for Overappellations-t, forflyttedes i Sept. s. A. til ræsident for den nye Overappel-de nyerhvervede Lande og blev i dikus og livsvarigt Medlem af i Dec. Justitsminister. I denne emførte L. ikke alene en Række iske Love, men ogsaa den fælles bog 1871 og den tyske Retsord-:eslovgivning 1877—79. Men e Kræfter paa dette store Værk, . 1879 tage sin Afsked og døde

partansk Konge, fandt Heltedøden, sen for 300 Spartanere i Passet iodsatte sig Xerxes's Indtrængning . Chr. — L. II modsatte sig sin III.s Forsøg paa at gjenoprette fatning i Sparta og blev Ene-hr. Forsøget gjenoptoges med 5on, Kleomenes III. — S. R. græske Epigramdigtere, den ene '0 f. Chr., den anden fra Aleran-Aarh. e. Chr.

ldes de Stjerneskud (s. d. A.), ng 13 Nov.

lad, civitas Leonina, kaldes den mkring Peterskirken, som Pave med en Mur for at beskytte :enernes Indfald. Paa Toppen ske Høj findes endnu Rester af stort Hjørnetaarn, medens det er ødelagt ved Udvidelsen af Borgos Tilvært.

rs, nogle i Middelalderen yn-:xameter og Pentameter, hvis ning rime sig, opkaldte efter en

:r (Navnet efter det gamle Kon-ır de fra først af forfærdigedes) , alt Slags nægte Guld- og deraf forfærdiget Spind, Ga-og andet Guldtrækkerarbejde.

istina, den mest bekjendte af IV.s Børn i hans andet (mor-tlab med Kirstine Munk, f. 8 Juli riksborg, blev i sit 16de Aar ft paa Kjøbenhavns Slot med bre Adelsmand Corfitz Ulfeld, jerfader blev ophøjet til Stat-:havn og senere til Rigshof-t rigt bevægede Liv, hun førte lles Side, maa henvises til Med aldrig svigtende Hengi-hun sig til ham; ikke blot de Lykkens Sol skinnede paa ham, gangens mørke Dage delte hun , indtil deres Veje Aaret før s ad, idet hun i Maj 1663 nske Nederlande, hvor de da England for efter hans Ønske en Sum, som han i sin Tid l II. Under hendes Ophold i danske Regering Nys om, at rræderske Planer for imod den, e derfor, at den engelske Re-Minde til, at man med List bemægtigede sig hende og førte hende til Danmark. Ankommen til Kjøbenhavn indsattes hun i Blaataarn paa Slottet, og her tilbragte hun 22 Aar (Aug. 1663—Maj 1685), uden at der var gaaet nogen Dom over hende eller hun var bleven overbevist om nogen Brøde. En gribende Skildring af de Lidelser, hun her gjennemgik, har hun efterladt sig i sit saakaldte „Jammers-Minde", som efter det originale Haandskrift i en af hendes Descendenter, Grev Joh. Waldstein-Wartembergs Eje er udgivet 1869 i Kjøbenhavn af S. B. Smith (3dje Udg. 1885, Folkeudg. 1887; ogsaa oversat paa Tysk og Engelsk). I Begyndelsen var hendes Fængsel meget haardt, men efterhaanden tilstodes der hende Begunstigelser, og den største af disse var det, at der gaves hende Lejlighed til at beskæftige sig med literære Sysler, hvad der baade i og for sig interesserede hende og udfyldte den lange Tid. Da endelig 1685 hendes gamle Fjende Enkedronning Sophie Amalie var død, var dermed den egentlige Hindring for hendes Løsladelse fjernet: hendes Fængselsdør aabnedes, og hun fik anvist Maribo Kloster til Opholdssted med en ret betydelig Pension. Her tilbragte hun sine sidste 13 Leveaar, og her døde hun 16 Marts 1698; hun ligger begravet i Maribo Kirke. Det charakteristiske ved hende er hendes efter Faderen arvede, nalmindelig viljestærke Personlighed i Forbindelse med en lige saa nalmindelig Forstand. Ogsaa som Forfatterinde indtager hun en høj Rang, navnlig ved sit „Jammers-Minde", som man med Rette har betegnet som det 17de Aarh.s ypperste danske Prosaværk. Af hendes øvrige Værker bør endnu nævnes en lille fransk Autobiographi, der gaar fra hendes Fødsel til c. 1670 (udg. i „Danske Samlinger", 2den Række, 1ste Bd.). En fortrinlig Skildring af hendes hele Liv har S. B. Smith givet („Leon. Christina Grevinde Ulfeldts Hist.", 2 Bd., 1879—81).

Leontinoi (ell. Leontion), i Oldtiden en græsk Stad paa Østsiden af Sicilien ved Floden Lissos, nu Lentini (s. d. A.); den blev undertvungen i det 5te Aarh. f. Chr. af det nærliggende Syrakus og ødelagt af Romerne i den 2den puniske Krig.

Leóntium, en ved Aand og Skjønhed udmærket Hetære i Athen, Veninde af Epikur, maaske den samme, som Hermesianax har besunget.

Leopárd ell. **Parder** (Felis pardus) hører ligesom Jaguaren til de saakaldte Panthere, d. e. store, plettede Katte. Den er ⅓ mindre end Tigeren, af en spinklere Bygning, har længere Hale, korte Øren og en kort, tæt, glat Pels. Grundfarven er lysere eller mørkere orangegul (hvid paa Bugen), med smaa, sorte Pletter paa Hovedet og langs ud ad Ryggen, men paa Siderne med 6—10 Rækker sorte Ringe, der omslutte en mere mørkerød Plet, undertiden med en sort Plet i Midten. Ogsaa Halen og Benene ere plettede. En større Form kaldes Panther, den med mange Rækker af Pletter L., med færre Parder, men det er næppe særskilte Arter. L. er udbredt over hele Afrika og en Del af Asien indtil Kaukasus, Aralsøen og Dekan og jager alle Slags tamme og vilde

større Pattedyr. I Centralasien repræsenteres den af en anden Art med længere Pels og lysere Grundfarve (F. irbis), paa Java af F. marmorata.

Leopärdi, Giacomo, Greve af, berømt italiensk Digter og Skribent, f. 29 Juni 1798 i Mark Ancona. Som Barn viste han et glimrende Sproggeni, var hjemme i de moderne Hovedsprog, skrev som ung Latin og Græsk som sit Modersmaal og disputerede paa Hebraisk med lærde Jøder. Med idealistisk Sværmeri for det antike Liv forbandt han en glødende Patriotisme, men Italiens ulykkelige Forhold, hans legemlige Svaghed og hans Omgivelsers Mangel paa Evne og Vilje til at forstaa hans Stræben frembragte en dyb Melancholi hos ham. 16 Aar gl. havde han oversat og commenteret Plotins Liv af Porphyrios. En græsk Ode til Posidon, som han sendte til et Blad i Milano, ansaa Philologer for ægte. Fra Recanati skrev han sine første Digte, hvori han navnlig udaander sin patriotiske Smerte i storartet Pathos med en Skjønhedssans i Formen, der minder om Grækerne; samtidig arbejdede han philologisk med de græske Kirkefædre, Hesiod, Horats og Vergil. Hans Fader var misfornøjet med den Retning, hans Aand tog, navnlig da han efter smertelige Kampe opgav al religiøs Tro og havnede i den fuldstændigste Skepticisme og Had til Katholicisme og Christendom overhovedet. 1822 kom L. første Gang til Rom, men kæmpende med Fattigdom og Sygdom maatte han besørge Arbejde for Boghandlerne, da han ikke vilde modtage et Professorat i Græsk ved et tysk Universitet, som Niebuhr tilbød ham. Efter sin Hjemkomst til Recanati 1823 fik han et Tilbud fra en Boghandler i Milano om Udgivelsen af sine Værker og tilbragte derpaa nogle Aar i Bologna og Rom og navnlig i Firenze, hvor han sluttede Venskab med Niccolini, Gioberti, Lamartine og lærte Manzoni at kjende; men hans Sygdom tog til, Benene bleve bløde i hans Legeme, og han blev skjæv i Skulderen. 1834 slæbte han sig til Napoli, ledsaget af sin Ven Ranieri, og døde 14 Juni 1837. Hans lille Bind lyriske Digte ere blevne klassiske i Italiens moderne Literatur; i Dictionens Kraft og rene Skjønhed, i Tankernes ophøjede Klarhed, i det energiske Udtryk for Fortvivlelsens Pathos er han uopnaaelig. Hans »Operette morali« (1827), smaa Afhandlinger og Dialoger, vise samme fortvivlede Livsanskuelse som hans Lyrik, men ere fulde af genial Originalitet. Paa Dødslejet skrev han et humoristisk Epos »Paralipomeni della Batracomiomachia« med Satire over Samtidens politiske Stridigheder, der skildres som Kampe mellem Mus og Frøer. Hans Ven Ranieri udgav 1846—80 hans »Opere« i 4 Bind; 1878—80 udgav Cugnoni »Opere inedite«; sml. »Bibliografia Leopardiana« (1882). Bouché-Leclerq har leveret en god Biographi, »G. L. Sa vie et ses œuvres« (1874); sml. Monfredini »La vita e le opere di G. L. (1881), Piergigli »Nuovi documenti intorno agli scritti ed alla vita di G. L.« (1882), Ranieri »Sette anni di sodalizio con G. L.« (1880). Paa Tysk findes Oversættelser af L.s Digte af Kannegießer, Hamerling og Brandes, paa Dansk af S. Schandorph.

Leopärdo, Alessandro, ital. Billedhugger og Bygmester fra anden Halvdel af det 15de Aarh., kaldet del Cavallo, levede og virkede i Venezia og døde mulig først efter 1540. Hans Hovedværk, et af de smukkeste Billedhuggerarbejder for den Tid, er Gravmælet over Dogen Andrea Vendramin (d. 1478), med en rig plastisk Udsmykning; ogsaa Malmfødderne til de tre store Flagstænger paa St. Marcuspladsen ere af ham. Han udførte i Malm den store Rytterbilledstøtte af Colleoni, som Andrea del Verrocchio havde gjort Modellen til, og som staar foran Scuola di S. Marco og Kirken S. Giovanni e Paolo.

Leopold I, tysk Kejser 1658—1705, fjerde Søn af Kejser Ferdinand III og den spanske Prinsesse Marie Anna, f. 9 Juni 1640, efter sine ældre Brødres Død Arving til sin Faders Trone, blev 1655 valgt til Konge i Ungarn, 1656 til Konge i Böhmen og 1658 til tysk Kejser, uagtet alle Ludvig XIV.s Bestræbelser for at vinde Kejserkronen. L. førte næsten under hele sin Regering Krige, dels med sin ovennævnte Svoger, den franske Konge, mod hvem han deltog i de forskjellige Coalitioner, i den hollandske Krig 1672—79, den pfalziske Arvefølgekrig 1688—97 og den spanske Arvefølgekrig fra 1701 for at bringe Tronfølgen i Spanien til sin anden Søn Carl; dels med Tyrkiet, først fra 1662, hvilken Krig Montecuculis Sejer ved St. Gotthard a. d. Raab 1664 gjorde Ende paa, og en senere, langvarigere, i hvilken Tyrkerne 1684 belejrede Wien, som reddedes ved Johan Sobieski, hvorefter Prins Eugens Sejre omsider førte til den fordelagtige Fred i Carlowitz 1699, der tilbagegav Østerrig de af Tyrkerne tidligere gjorte Erobringer i Ungarn paa et Par befæstede Stæder nær. Den sidste Tyrkekrig stod i Forbindelse med Ungarernes Opstand. I Ungarn havde den tyske Regerings despotiske og uretfærdige Fremfærd fremkaldt en Sammensværgelse og efter dennes blodige Undertrykkelse en Opstand under Tököly. Under de østerrigske Vaabens heldige Fremgang mod Tyrkerne lod L. Ungarn erklære for et Arverige 1687; men fortsatte Undertrykkelser fremkaldte en ny Opstand. Midt under denne og den spanske Arvefølgekrig døde L. 5 Maj 1705. L., som havde været bestemt til den gejstlige Stand og var bleven opdraget af Jesuiter, lod sig for en stor Del beherske af disse og var kun lidet skikket til Regeringsforretninger; raadvild og i højeste Grad langsom forsømte han de bedste Lejligheder til vigtige Foretagender. Ellers var han en Mand af agtværdig Charakter, førte et afmaalt, regelmæssigt Liv, var en kjærlig Familiefader, from, næsten til Bigotteri, velgjørende, men tillige intolerant og haard lige over for politiske Forseelser. Han fremmede Kunster og Videnskaber og var selv saa grundig undervist, at han, skjønt uden fremragende Evner, gjaldt for sin Tids lærdeste Fyrste. For sit Hus vandt L. Tirol ved Arv efter en Sidelinje. Han var tre Gange gift: i sit første Ægteskab med den spanske Konge Philip IV.s Datter Margrete

han Fader til Marie Antonia,
med Kurfyrst Maximilian Ema=
:1; hans tredje Ægtefælle, Eleo=
re af Pfalz=Neuburg, fødte ham
eph I og Carl VI, som efter hin=
am paa Tronen.
tysk Kejser, f. 5 Maj 1747,
Kejser Frants I og Marie The=
65 sin Fader som Storhertug i
og styrede dette Land ypperlig
i fremmede Handel og Industri,
itterne, gav en god Straffelov=
Inqvisitionen og gjennemførte
dning af Forholdet mellem Stat
ebr. 1790 blev L. ved Broderen
i tysk Kejser og Hersker i Øster=
andt Ungarn og Belgien i stor
ølge af Josephs Reformer; ved
Middelvej mellem Eftergivenhed
gjenoprettede han den indre
gede sig med Preussen paa Con=
enbach i Juli 1790 og sluttede
et i Sistova 1791. Den franske
emskridt og Hensynet til hans
XVI.s Skæbne ledede L. til en
med Kong Fred. Vilh. II af
Ilnitz i Aug. 1791 og til et
nd 7 Febr. 1792, medens han
det tilbøjelig til Krig. L. døde
Siden 1764 var L. gift med
Datter af Carl II af Spanien
ete ham 12 Sønner og 4 Døtre;
vare Kejser Frants I, Ferdinand,
oscana 1790—1824, og Erke=
blev en navnkundig Feltherre.
levede kun L. i $2\frac{1}{2}$ Maaned.
onge i Belgien 1831—65, f.
om Prins af Sachsen=Koburg,
af sin Søsters Giftermaal
onstantin 1808 russisk General
Alexander I til Congressen i
on I.s Trusler nødte L. 1810
island, men 1813 vendte han
fulgte med Kejseren i Kri=
sonlig ved Bautzen og Leipzig)
ris, London og Wien. Under
land havde L. vundet Tron=
IV.s Datter Prinsesse Char=
og ægtede hende 2 Maj 1816,
e i Nov. 1817 Enkemand. L.
Stilhed, indtil man i Febr.
Kongeværdigheden i Græken=
nogen Betænkning afslog han
Stormagterne ikke vilde give
lige geographiske og nationale
rved Udsigt til en rolig Ud=
ob modtog L. 12 Juli 1831
i Belgien og tiltraadte 21 Juli
at have besvoret Forfatningen,
ax forlangte Kamrenes Sam=
Stormagterne i London aftalte
ug. 1832 ægtede L. den franske
ilips Datter Louise (f. 1812,
hans Styrelse af Belgien f.
un bør det fremhæves, at L.
om et Mønster paa en con=
, der strængt overholdt Lige=
de to store Partier og correct
t parlamentariske System uden
dog at opgive en stor personlig Indflydelse og med sikker Takt vogtede paa Folkestemningen. Ogsaa skal det ikke glemmes, at han efter Februarrevolutionen 1848 ligefrem tilbød de politiske Partiers Førere at fratræde, hvis Folket foretrak Republiken og Tilslutning til Frankrig, ved hvilket Skridt han endnu nøjere bandt Folket til sig. Iblandt Europas Fyrster nød L. stor Agtelse som en klog og omsigtsfuld Raadgiver, og ofte var han Mægler i Tvistigheder mellem Staterne; den Indflydelse, han saaledes øvede, kom i høj Grad Belgien til Gode. L. døde 10 Dec. 1865 paa Slottet Laeken. Foruden Sønnen Leopold II efterlod han sig en Søn Philip, Greve af Flandern, f. 24 Marts 1837, gift 1867 med Marie af Hohenzollern (f. 1845), og en Datter Charlotte, f. 7 Juni 1840, g. 1857 med Erkehertug Maximilian af af Østerrig, siden Kejser i Mexico.

Leopold II, Konge i Belgien siden 1865, den foreg.s Søn, f. 9 Apr. 1835 i Brüssel, fik 1840 Titlen Hertug af Brabant og ægtede 22 Aug. 1853 Erkehertug Josephs af Østerrigs Datter Marie Henriette (f. 1836). Siden foretog han flere større Rejser i Europa og Østerlandene og tog desuden som Medlem af Senatet (siden 1853) oftere Del i dets Forhandlinger om ikke=politiske Spørgsmaal. 10 Dec. 1865 arvede L. Kronen og har siden omhyggelig stræbt at fortsætte sin Faders System, at stille sig over de politiske Partier, ligesom han 1870 strængt hævdede Belgiens Neutralitet. Særlig Interesse har L. vist for Undersøgelsen og Civilisationen af Sydafrika; han stiftede 1877 et internationalt Selskab i dette Øjemed og udsendte 1879 Stanley til Kongolandet. 1885 antog L. Titel Konge af Kongo. Hans eneste Søn, Leopold, f. 1859, døde 1869; hans Datter Stephanie, f. 1864, ægtede 1881 Erkehertug Rudolf, den østerrigske Kronprins; og hendes ældre Søster Louise, f. 1858, ægtede 1875 Prins Philip af Sachsen=Koburg.

Leopold II, Storhertug i Toscana 1824—59, Søn af Storhert. Ferdinand III og Sønnesøn af Kejser L. II, f. 3 Oct. 1797 i Firenze, fulgte 1824 sin Fader i Regeringen og styrede Landet med Mildhed og et vist Frisind, saa at Toscana før 1848 regnedes for det frieste og lykkeligste Land i Italien. Han forberedede selv en Udgave af Lorenzo af Medicis Værker (1825) og tillod ogsaa de store Naturforskermøder. 1848 maatte L. give en fri Forfatning, stifte Ministre og paaføre Østerrig Krig, men kunde ikke finde sig i sit Folks Ønsker om national Enhed og Frihed og flygtede i Febr. 1849 til Neapel til sin Svoger, Kong Ferdinand II. I Apr. blev han dog kaldt tilbage, men sluttede sig efter sin Hjemkomst i Juli s. A. nøje til Østerrig, beholdt i længere Tid østerrigske Tropper i Landet og indledede en stræng politisk og kirkelig Reaction med Forfølgelser mod de liberale Førere og imod Protestanter, hvorhos Forfatningen blev ophævet 1852. Saa snart den italienske Krig udbrød 1859, forlangte Folket og Hæren, at L. skulde slutte Forbund med Sardinien mod Østerrig; da han nægtede dette og endog tænkte paa at lade Firenze bombardere, blev han fordreven 27 Apr., og hans senere Tronfrasigelse 21 Juli til bedste for Sønnen

Ferdinand (IV), f. 10 Juli 1835 (1868 gift med Alice af Parma), var ikke i Stand til at aabne denne Adgang til Magten. Siden opholdt L. sig i Østerrig til sin Død 29 Jan. 1870.

Leopold I, Fyrste af Anhalt-Dessau, s. Anhalt.

Leopold, Carl Gustaf af, svensk Digter og Literat, f. 1756, d. 9 Nov. 1829. Allerede som Student indvikledes han i en heftig Polemik med Kellgren, som havde recenseret en Ode af ham ved Kronprinsens Fødsel 1778. Han begav sig senere til Greifswald, hvor han blev Magister og 1782 Docent i Literaturhistorie; kort efter blev han 2den Raadsbibliothekar i Stralsund. 1784 vendte han tilbage til Sverige som Lidénsk Bibliothekar i Upsala og udgav der Digte og Afhandlinger, som foranledigede en Kaldelse til Stockholm 1786 for at hjælpe Kongen med hans dramatiske Arbejder. S. A. blev han valgt ind i det svenske Akademi; 1787 blev han kongel. Bibliothekar ved Drottningholm og 1788 Kongens Haandsecretær. Han nød Kongens fortrolige Venskab, fulgte ham paa et af Felttogene i Finland og brevvexlede med ham under hans Rejser. Efter Gustavs Død udgav L. „Extraposten" 1792—95, men opholdt sig største Delen af denne Tid (Oct. 1793—Juni 1795) i Linköping, væsentligst af økonomiske Grunde. Efter Kellgrens Død 1795 erkjendtes L. almindelig som Nationens betydeligste Digter og Kunstdommer; hans Tragedier „Odin" og „Virginia", strævne efter den franske Tragedies Regler, ere i sin Art de bedste i den svenske Literatur; hans alvorlige Digte udmærke sig ved en pragtfuld Diction, ofte med tankevægtigt Indhold og varm Følelse; Lethed og Ynde betegne hans skjæmtsomme Digte. Hans Prosa er stundum noget tung, men i Polemik og Satire har han i den svenske Literatur haft faa Ligemænd. Under Gustav IV Adolfs frihedsfjendtlige Regering hørte han til de Mænd, som holdt de liberale Ideer i Live, og ved sine Opsatser og Afhandlinger om philosophiske og sociale Emner øvede han megen Indflydelse. Man har med Rette kaldt ham denne Tids „Sophiarch". Efter Revolutionen 1809 lyttede man til hans Raad ved Indretningen af den nye Regeringsform, og selv har han væsentlig Del i Udarbejdelsen af Trykkefrihedsforordningen. Af Gustav IV var L. 1799 bleven udnævnt til Cancelliraad; efter Regeringsforandringen blev han adlet 1809 og fik 1818 Titel af Statssecretær. Som den yppersie og mest alsidige Repræsentant for en ældre Tids Dannelse blev han bittert og ubillig angrebet af den nyromantiske Skole. Selv deltog han kun i Striden mod denne Skole med nogle Digte, en Recension og spredte Ytringer i et Par Afhandlinger. I sine sidste Aar, som foruden af de hadefulde Anfald fra 1822 forbitredes ved Blindhed, helligede han sig til philosophisk Forskning. Hans »Samlade Skrifter« udkom i 6 Bind 1814—33; af hans »Poetiska arbeten« udgaves 1873 et nyt Oplag i 2 Bind.

Leopoldsordenen, 1) østerrigsk Civil- og Militærfortjenstorden, stiftet 1808 af Kejser Frants, bestaar af 3 Klasser. 2) Belgisk Civil- og Militærfortjenstorden, stiftet 1832 af Kong Leopold I, falder i 4 Klasser (Storkors, Commandeurer, Officerer og Riddere).

Leotychides, Konge i Sparta af Proklidernes Slægt, regerede efter Demaratos's Fald fra 491 f. Chr. sammen med Kleomenes I og Leonidas og bidrog væsentlig til Søsejren over Perserne ved Mykale 479, men blev paa et Tog mod Thessalierne anklaget for at have ladet sig bestikke og døde i Landflygtighed i Tegea 466 f. Chr.

Léouzon-Leduc, Louis Antoine [le-usōng le dyk], fransk Literat, f. 1815, gjorde betydelige Rejser i de nordlige Lande, med hvis Historie og Literatur han gjorde sig bekjendt. Frugter af hans Studier foreligge i flere Værker, som »Histoire littéraire du Nord« (1850), »Gustave III, roi de Suède« (1860), »Le conflit dano-allemand« (1864), i et stort Værk over Finland og en Oversættelse af det finske Epos „Kalevala". Desuden maa mærkes »Voltaire et la police« (1867) og »Poèmes nationaux de Suède« (1867). Han døde 1871.

Lepage, Jules Bastien- [bastiēng løpāsch], fransk Maler, f. 1848 i Damvilliers, d. 1884 i Paris, var Elev af Cabanel og udmærkede sig især ved fine i realistisk Retning udførte Portræter, blandt hvilke især Portrætet af Sarah Bernhardt vakte almindelig Opmærksomhed. Han malede ogsaa Livsbilleder, saaledes „Den gamle Kone i Kartoffelmarken" og »L'amour au village«, et af hans sidste Arbejder.

Lepanto, tyrk. Ainabachti, nygræsk Epaktos, i Oldtiden Naupaktos, Stad i den græske Prov. Ætolien og Akarnanien paa Nordsiden ved Sundet mellem Patras-Bugten og Lepanto- ell. Korinth-Bugten. 2,000 J. L. er mærkelig ved Søslaget 7 Oct. 1571, som Juan d'Austria med en spansk-italiensk Flaade vandt over Tyrkerne.

Lepelletier, Louis Mich. [løpeltiē], Greve af St. Fargeau, f. 1760, Generaladvocat ved Parlamentet i Paris, blev 1789 Medlem af Rigsstænderne som Deputeret for Adelen og sluttede sig ivrig til Revolutionen. Han udtalte sig for Afskaffelsen af alle Adelsrettigheder og Titler og skrev et Udkast til en ny Straffelovbog, hvorefter alle grusomme og vanærende Straffe skulde afskaffes og Dødsstraffen kun anvendes paa politiske Forbrydere. Under Sagen mod Ludvig XVI stemte han for Kongens Død uden Udsættelse og blev derfor dræbt af en Gardesoldat Pâris paa en Restauration i Palais Royal 20 Jan. 1793. Conventet erklærede L. værdig til at optages i Pantheon og hans eneste Datter for Nationens Adoptivbarn. — Hans Broder, Félix L., f. 1769, var 1789 Adjudant hos Fyrst Lambesc og var en Modstander af Revolutionen, men blev efter Broderens Død en ivrig Jakobiner og var 1796 indviklet i Babeufs Sammensværgelse. Efter Attentatet mod Førsteconsulen 1800 skulde L. deporteres, men undkom til Italien og fik Lov at vende tilbage 1805. Under de 100 Dage gjorde han stor Opsigt ved som Medlem af de deputeredes Kammer at proclamere Napoleon I som Fædrelandets Frelser, hvorfor han blev forvist 1816. Han drog til Frankfurt a. M., hjemvendte 1830 og døde 1837.

Lepidodéndron, en af Fortidens mest ka-

Planter, der henhører til Ulvefods-
en adskiller sig fra Nutidens smaa
ed, at den var træformig med indtil
Stammer. Forsteninger af L. ere
i de palæozoiske Formationer, og
teslægt culminerer i Stenkulsfor-
vori den sammen med padderokliq-
niter og enkelte Naaletræer dan-
e Skove. Disse udmærkede sig dog
dividernes Antal og Størrelse end
ifoldighed af Former.
, Lithionglimmer, et Mineral af
ler rødlig Farve, der, som Navnet
en lithionholdig Glimmer. Den
Granit paa Øen Utö i Sverige,
. fl. St.
a, s. Lungeskt.
Tilnavn i Æmiliernes patriciske
test bekjendte Medlemmer af denne
lgende. Marcus Æmilius L. gjorde
8 f. Chr. et mislykket Forsøg paa
sullanske Statsforfatning; han
a til Sardinien, hvor han fandt
Hans Søn, Marcus Æmilius L.,
da denne drog til Spanien, efter-
m Bypræfect; efter Cæsars Mord
g til Antonius's Parti; da senere
andt sig med Antonius, blev han
den tredje i Triumviratet og fik
af Provinserne Afrika. Han spil-
nderordnet Rolle i Triumviratet,
raf af Octavian 36 og døde 13

ierre Guill., fransk Ingeniør, f.
6, var Udstillingscommissær ved
gen 1855, ved Verdensudstillin-
1862 og Præsident for Organi-
rdensudstillingen i Paris 1867,
oldelse han udnævntes til Se-
r særlig syslet med sociale Ar-
v »Le Réforme sociale en Eu-
e l'observation des peuples euro-
2 Bd.; 2den Udg. 1866), »La
le et l'Assemblée« (1874) med
lignende Retning.
ell. Le Poittevin, Edmond Mo-
voatväng], fransk Maler, f. 1806
'0 smstds., var Elev af Hersent
har malet Fremstillinger af Men-
s forskjelligste Forhold, Jagt-
lleder m. m., er han dog især
Sømaler. Blandt hans Bil-
re udmærke sig ved glimrende
Grundighed og Natursandhed,
s „Linjeskibet »Le Vengeur«'s
„Vinter i Holland".
dalskhed. Leproseri, middelalder-
for et Hospital for Spedalske.
tidens Eleusis, Landsby i den
ttika, 2 M. n. v. for Athen,
et Demetertempel.
Richard, Ægyptologiens Grund-
id, f. 23 Dec. 1810, foretog 1842
lse af den preussiske Konge en
pedition til Ægypten, fra hvil-
vendte tilbage til Berlin. En
ing om sin Rejse meddelte han
Aegypten, Aethiopien und der
Sinai" (1852), men det viden-
skabelige Resultat har han nedlagt i det 12
svære Bind stærke, monumentale Pragtværk
„Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien"
(1849—59). For øvrigt har han klart og aand-
rig behandlet flere Sider af den ægyptiske Old-
tid, særlig Chronologien i sin „Chronologie der
Aegypter" og „Aegypt. Königsbuch" (1858). Ved
Siden deraf har han drevet lingvistiske Stu-
dier, hvorom hans »Insciptiones Umbricæ et
Oscæ« (1841) og „Nubische Grammatik" (1880)
vidne, ligesom han i »Standard alphabet« (1855),
der er vedtaget af de fleste Missionsselskaber,
har opstillet et almindeligt lingvistisk Alphabet
til Brug ved uskrevne Sprog og ved Om-
skrivning af fremmede graphiske Systemer. L.,
der 1846 var bleven Prof. ord. i Berlin og
1850 Medlem af Akademiet, foretog 1866 en
ny Rejse til Ægypten; 1873 blev han Over-
bibliothekar ved Bibliotheket i Berlin og døde
i denne Stilling 10 Juli 1884. Han ordnede
og opstillede de ægyptiske Mindesmærker i Ber-
lins „nye Museum".

Leptocardii, systematisk Benævnelse for den
laveste Afdeling af Fiskeklassen, d. e. Trævle-
munden (Branchiostoma); Benævnelsen L. har
Hensyn til, at disse Smaafiske kun have pul-
serende Aarer og mangle et eget Hjærte.

Leptön, græsk Kobbermønt, hvoraf 100 paa
en Drachme, nøjagtig lig den franske Centime
eller c. ¾ Øre.

Le Puy [lø pyi], Stad i det franske Dep.
Haute Loire, ved Floden Loires venstre Bred,
60 M. s. til ø. for Paris. 15,000 J. Bispe-
sæde. Gammel, højt liggende Kathedralkirke med
mærkeligt Mariabillede af Cedertræ, der i det
8de Aarh. skal være bragt hertil fra Palæstina.
I Laurentiuskirken er Duguesclins Gravmæle.
Betydelig Kniplingsindustri.

Le Quesnoi [lø kænoä], befæstet Stad i det
franske Dep. Nord, 8 M. s. ø. for Lille. 4,000 J.
Stort Militærhospital.

Ler, en meget udbredt Jordart, en chemisk
Forbindelse af Kiselsyre, Lerjord og Vand. I
ren Tilstand har det en hvid Farve og kaldes
Porcelænjord, men som oftest er det blandet
med mere eller mindre Jærnilte, kulsur Kalk,
Sand, Glimmer og andre mineralske Stoffer
og faar da Navn efter Farven eller Bestand-
delene (Blaaler, Glimmerler osv.), der alle i
Hovedsagen ere at anse for Decompositions-
produkter af forskjellige feldspatholdende Bjærg-
arter. I ubrændt Tilstand anvendes det til
Modellering, vandtætte Dæmninger osv., lige-
som dets Tilstedeværelse i den dyrkede Jord-
bund er en af de væsentligste Betingelser for
dennes Frugtbarhed. I Danmark er det især
Brunkul- og Rullestensformationen, der inde-
holde dette i Techniken og i Agerbruget uund-
værlige Materiale. **Lerbor**, et simpelt Redskab
til at udbore Sprænghuller i fugtig Sten med
Ler. **Lerjord**, Al_2O_3, Iltet af Aluminium,
faas ved at fælde Alun med Ammoniak eller
Svovlammonium og ophede eller gløde det ud-
skilte geléeagtige Hydrat som et hvidt, først
i Knaldluftsflammen smelteligt Pulver. Ikke
glødet er L. opløselig i Syrer og Alkalier (undt.
Ammoniak); glødet opløses den meget vanskelig.
Ved Glødning med lidt salpetersurt Koboltilte
giver L. en blaa Masse, væsentlig af samme Be-

Vitim, Olekma og Aldan, fra venstre Side Viljui.

Lenain, Antoine [lønäng], fransk Maler, f. 1588 i Laon, og hans Brødre, Louis L., f. 1593, og Matthieu L., f. 1607, der ligeledes vare Malere, udmærkede sig især ved Livsbilleder, Bondegilder, Vagtstuer o. desl., som de gjengav med meget Lune og Dygtighed. De to ældste døde 1648, Matthieu først 1677 i Paris.

Lenäper („Lenni-Lennape"), s. Delawarer.

Lenau, Nikolaus, egtl. Niembsch v. Strehlenau, berømt tysk Digter, f. 13 Aug. 1802 i Csatád i Ungarn, studerede fra 1819 ved forskjellige østerrigske Højskoler Philosophi, Jura, Landvæsen og til sidst Medicin, men opgav, da han 1830 havde arvet en lille Formue, sine Studier for udelukkende at leve for Digtekunsten. 1831—32 opholdt han sig i Baden og Württemberg, hvor han knyttede Forbindelser med de schwabiske Digtere, af hvilke især G. Schwab begejstredes stærkt for hans Poesier og ved sin literære Indflydelse blev ham til stor Nytte. Plaget af et stadig tilbagevendende Tungsind saa vel som af Lede ved de herskende politiske og sociale Tilstande, drog han 1832 til Amerika for at samle nye Indtryk og tillige frugtbargjøre sin Formue ved Landkjøb. Men denne Rejse blev ham en fuldstændig Skuffelse baade i aandelig og materiel Henseende; han vendte allerede 1833 med nedbrudt Helbred tilbage til Tyskland. Her var imidlertid hans Navn blevet berømt ved de 1832 udgivne „Gedichte", der 1838 fulgtes af „Neuere Gedichte". Hans Lyrik har en usædvanlig henrivende Klang og rummer en dybsindig Naturanskuelse, der udfolder sig i friske og originale Billeder og Tanker, ofte i en gribende simpel Folkevisetone. Men ofte sænker han sig ned i en melancholsk Mystik, igjennem hvilken noget vildt, dæmonisk bryder frem; tit gjør han bistre Udfald mod sine Kritikere. 1836 udkom „Faust", der i en overvejende lyrisk Form gjennem en Cyklus Digte fremstiller Fausts fortvivlede Kamp for at blive lig med Gud og hans Pagt med Djævelen, og hvori L. har nedlagt al sin egen Sjæls Skepsis og Sønderrevethed. Hans Herredømme over Sprogets Musik gjør navnlig stærk Virkning paa de Steder, hvor Mephistopheles udfolder sin dæmoniske Magt, som i den berømte Scene med Violinspillet; men i det hele falder Digtet fra hinanden i glimrende Brudstykker. Mere episk Holdning have „Savonarola" (1837) trods det sig deri stærkt bredende speculative Element og „Die Albigenser" (1842), men overalt viser han, af hans Hovedstyrke er det lyriske, ikke mindst, hvor hans for Aandens og Hjærtets Frihed begejstrede Sjæl bryder frem. L. levede siden sin Hjemkomst mest i Wien og Stuttgart; 1844 slog hans længe ulmende Sindslidelse, fremmet ved aandelig Overanstrængelse og en omflakkende, uregelmæssig Levevis, ud i aabenlyst Vanvid; han opholdt sig paa et Par Sindssygeanstalter uden at blive helbredet og døde 22 Aug. 1850. Anast. Grün udgav 1851 hans „Dichterischer Nachlaß", hvis Hoveddigt er det i Dramaform skrevne „Don Juan". H. L. Martensen har i Heibergs „Perseus" skrevet en Analyse af L.s „Faust". Værker vedrørende Digterens Liv og Charakter haves af Uffo Horn, Opitz, Niendorf, Frankl og navnl. af hans Svoger, A. Schurz („L.'s Leben", 1855). 1853 udgav Mayer „L.s Briefe an einen Freund". Den bedste og fuldstændigste Udgave af hans „Sämtl. Werke" er den 1882 i 2 Bd. udkomne (med Biographi).

Lenbach, Franz, tysk Maler, f. 13 Dec. 1836 i Schrobenhausen (Øvrebayern), lærte først Murerhaandværket, men fik ved at gjøre Bekjendtskab med Münchens Kunstskatte Lyst til at være Maler. Uddannet dels hos Piloty der, dels paa Rejser, navnlig i Italien, hvor han paavirkedes stærkt af den venezianske Skole, blev han snart en fremragende Portrætmaler, hvis Billeder, ved Siden af den største Simpelhed i Anordningen, udmærke sig ved slaaende Liv og glimrende Farve. Han har malet mange af sit Fædrelands mærkeligste Personligheder, Kejserne Wilhelm og Franz Joseph, Kong Ludvig II af Bayern, Bismarck, Moltke, Rich. Wagner, Lißt, Poul Heyse med Hustru osv. Han lever i München.

Lenclos, Anne, sædvanl. kaldt Ninon de [langklô], berømt fransk Skjønhed, f. 1615 i Paris i en adelig Familie fra Touraine, i den første Halvdel af sit Liv bekjendt for sin letsindige og frivole Optræden, i den anden anerkjendt som Midtpunkt for det selskabelige og aandelige Liv i Paris, idet hendes Hus var Samlingssted for Frankrigs Skjønaander og Hofmænd, paa hvilke hun endnu mere end hendes Samtidige, Marion Delorme, udøvede en Tiltrækningskraft i Lighed med Oldtidens Hetærer. For øvrigt ere de fleste Biographier af hende fulde af ubeviste og usandsynlige Historier, og selv hendes Breve, som kort efter hendes Død bleve udgivne, ere — efter Voltaires Udsagn — næsten alle uægte. Henr. Hertz har i Skuespillet „Ninon" (1848) behandlet et meget usikkert Sagn, i Følge hvilket en Søn af hende skal være bleven forelsket i hende i hendes 50de Aar og have dræbt sig selv, da han kom til Kundskab om, at han var hendes Søn. Hun døde 1705 efter at have fyldt sit 90de Aar.

Lendermand, nydannet Ord af oldn. lendr maðr, Mand, der har kongel. Land til Benyttelse; saaledes kaldtes i Middelalderen de norske Magnater, som, uden at have nogen egentlig offentlig Jurisdiction, havde Tilsyn med Politi- og Retsvæsen inden for deres Distrikter og til Gjengjæld fik Indtægter af noget Krongods; fra 1277 ombyttedes i officiel Stil Titelen L. med Baron. I det 13de Aarh. overtog L. ofte Stillingen som Sysselmænd; derved blev Lendermandsværdigheden efterhaanden overflødig, og Haakon V besluttede 1308, at den skulde ophøre med de daværende Indehaveres Død.

Lenglet du Fresnoys, Nicol. [langglä dy frenoä], en meget virksom fransk Forfatter, f. 1674, d. 1755, paadrog sig ved sine frie Ideer og frisindede Ytringer en Række Fængslinger, især i Bastillen. Af hans Skrifter ere de vigtigste: »Histoire de Jeanne d'Arc«; »Hist. de la philosophie hermétique; »Méthode pour étudier la géographie«; »Méthode p. étudier l'histoire«.

ıkorân, befæstet Stad i det russiske Trans-
ien, Gouv. Baku, ved det kaspiske Hav,
. s. s. v. for Baku. 5,000 J. Havn.
Bade.
ıep, Stad i den preussiske Rhinprovins,
s. til ø. for Elberfeld ved Floden Lenne,
000 J. og berømte Fabriker for Klæde
Uldstoffer. Uldmarkeder.
ep, Jak. van, en af de mest fremragende
hollandske Digtere, f. 24 Marts 1802, er
kjendt ved det didaktiske Digt »Bouw-
(1842) og ved sine ypperlige Romaner
ɔs van Dekama« (1837), »Haarlem's Ver-
›, »De lotgevallen van Klaasje Zevenster«
. fl.. Blandt hans Dramaer maa mærkes
ene »Het dorp aan de grenzen« og »Het
ır de grenzen« (begge 1830) og det yndede
ıwe van Waardenburg« (1859). »Roman-
Verken« (23 Bd.) og »Poetische Wer-
3 Bd.) udkom henholdsvis 1855—72
—72. D. 25 Aug. 1868.
ren, Anna Marie, berømt svensk Digter-
18 Juni 1754 i Upsala, Datter af Prof.
Malmstedt, som gav hende en lærd
lse, saa at hun skal have hjulpet Fa-
ɛd at rette Studenternes latinske Ud-
er. Hun gjorde sig først bekjendt ved
elser for Theatret, blandt hvilke Over-
af Marmontels „Zémire og Azor" er
gste. 1780 blev hun gift med Secretær,
ommerceraad C. P. L. (f. 1750, d.
ɛllgrens Ven og Medarbejder i »Stock-
ten«. Af og til dukkede et Digt
op i dette Blad, men først fra
rede hun større Bidrag. I Begyn-
skrev man Kellgren disse kvikke, ori-
træffende Skildringer af Samtidens
liv; først senere blev det bekjendt, at
omne fra Fru L.s Pen. Selv ønskede
meget som muligt at unddrage sig
ɔmhed og kunde aldrig bevæges til at
te Digte, der i Afskrifter vare spredte
Landet; forgjæves søgte det svenske
ved en Deputation at overtale hende
udkom først efter hendes Død med
e af Rosenstein. „Hun gjemte" —
gén — „sin Lyre under sit Sybord".
n i sin Skildring af Middelklassen
v III.s Tid figes at indtage en lig-
ɔs som Bellman i sine Skildringer af
Klasser. Ogsaa ere hun, Bellman
r de mest populære af Sveriges Dig-
ı døde efter en langvarig, smertelig
; Marts 1817.
Alexandre [lənoāhr], fransk Antiqvar,
Paris, d. 11 Juni 1839 som Con-
r Kunstskattene i Kirken St. Denis,
bekjendt ved »Musée des monumens
(1800—22), »Histoire des arts en
811) og »Observations sur la pein-
erre« (1824). — Hans Søn, Alex.
f. 21 Oct. 1801, uddannede sig til
men har størst Fortjeneste af sin
Interesse for Frankrigs Mindes-
Han fik Ideen til Foreningen af
Cluny og Palais des Thermes til
et gallo-romansk Museum og del-
rchitekt i Omordningen. Desuden
raadt som Forfatter med en Række

Skrifter om Frankrigs Architektur og dets Oldtidsminder.

Lenormand, Marie Anne [lənormāng], fransk Spaakvinde, f. 1768, begyndte tidlig at forudsige Folk deres Skæbne af Kortlæggen osv. og forstod med Snuhed at gjøre sig dette indbringende. Under det første Kejserdømme kom hun i stort Ry, især ved Kejserinde Josephines Gunst, og hendes Hus besøgtes stærkt baade af Fornemme og Ringe. 1809 blev hun udvist af Frankrig, fordi hun indlod sig i politiske Intriguer; hun hævnede sig i et Skrift »Souvenirs prophétiques d'une Sibylle sur les causes de son arrestation«, hvori hun forudsagde Napoleon I.s Fald, men udgav det først 1814 efter Restaurationen. 1818 besøgte hun de allierede Monarcher i Aachen og blev vel modtaget, navnlig af Kejser Alexander I, som havde stærkt Hang til det mystiske. Siden levede hun i Bryssel og Paris, hvor hun døde forglemt 1843. Megen Opsigt vakte hendes »Mémoires historiques secrètes de l'impératrice Joséphine« (2 Bd., 1820), som indeholde interessante Efterretninger om Kejserinden.

Lenormant, Charles [s. o.], fransk Oldgransker og Møntkjender, f. 1802, fulgte 1828 Champollion paa hans Rejser i Ægypten og blev 1832 ansat ved Antiksamlingen. 1835—46 holdt L. Forelæsninger i Historie, og 1848 blev han Professor i ægyptiske Oldsager. D. 1859. Foruden mange Specialafhandlinger har L. udgivet »Trésor de numismatique« (5 Bd., 1836—50) og »Élite des monuments céramographiques« (3 Bd., 1844—57). — Hans Søn, **François L.**, f. 1837, optog tidlig sin Faders Studier og blev 1862 Institutets Bibliothekar og 1874 Professor i Archæologi; d. 1883. Hans vigtigste Arbejder ere: »Manuel d'histoire ancienne de l'Orient« (3 Bd., 1868), »Lettres assyriologiques« (4 Bd., 1871—74), »Les premières civilisations« (2 Bd., 1874), »Les origines de l'histoire« (1880—82).

Lenôtre, André [lənōhtr], fransk Havearchitekt, f. 1603, d. 1700, indførte i Frankrig den saakaldte „franske" Havestil (s. **Havevæsen**). Havebruget fik ved ham et mægtigt Opsving i Frankrig, navnlig da Ludvig XIV benyttede sig af L.s Talent og Opfindsomhed til at faa anlagt de kostbare Haveanlæg ved Versailles, Meudon, Fontainebleau o. fl. 1675 blev han adlet.

Lenox ell. **Lennox,** skotsk Adelsslægt. **Mathew Stuart,** Greve af L., var gift med Kong Jakob V.s Halvsøster Margrete Douglas og Fader til Henr. Darnley, Marie Stuarts Ægtefælle. Efter Murrays Mord 1570 blev han Regent i sin Sønnesøn, Jakob VI.s Mindreaarighed, men blev overfaldet og dræbt 1571. — Ang. Slægten s. for øvrigt **Richmond.**

Lénström, Carl Jul., svensk Forfatter, f. 7 Maj 1811 i Gefle, fra 1836 Docent i Literaturhistorie i Upsala, fra 1843 Lector i Philosophi i Gefle, er siden 1845 Præst i Vester-Löfsta og blev 1865 Dr. theol. I Aarhundredets anden Tredjedel var L. en af Sveriges flittigste Forfattere; han udgav det literære Blad »Eos« (1839—40), Lærebøger i Æsthetik, Literatur- og Kunsthistorie, saasom: »Konsttheoriernas historia« (1839), »Svenska poësiens

historia» (1839—40), »Sveriges litteratur- och konsthistoria i utkast» (1841), »Handbok i sköna konsternas historia» (1848), end videre theologiske Haandbøger, Prædikener, lyriske og episke Digte, Noveller og en Mængde mindre Afhandlinger, Tidsskriftsartikler og Oversættelser.

Lente, Theodor, f. 1605 i Osnabrück, uddannet som Jurist i Tyskland, blev 1637 Raad og Kammersecretær hos Ærkebiskop Frederik af Bremen og fik 1648, da denne Fyrste som Frederik III besteg den danske Trone, paa ny Bestalling som Kammersecretær hos ham. 1660 blev han Raad, tysk Kansler og Assessor i Statscollegiet; d. 20 Febr. 1668. Han var en højtbetroet Mand med betydelig Indflydelse paa den udenrigske Politik. — Hans Søn, **Christian L.**, f. 1649, d. 1725, anvendtes som Diplomat ved forskjellige Hoffer og blev 1699 Overkrigssecretær, 1717 Stiftamtmand i Fyn og 1722 Gehejmeraad. 1682 blev han tillige med Broderen, **Johan Hugo L.**, f. 1640, d. 1716, der ogsaa var Diplomat og indtog høje Stillinger i Administrationen, ophøjet i Adelsstanden.

Lenticeller, Barkporer, kaldes smaa Prikker, der findes i Barken af mange Træer, f. Ex. Hyld og El, og som ere porøse Steder i Korken, hvorved de komme til at staa i Luftskiftets Tjeneste. De synes at være det samme for Korken som Spaltaabningerne for den egentlige Overhud.

Lentini, Oldtidens Leontinoi, Stad paa Sicilien ved en Sø af s. N., 3 M. s. til v. for Catania. 11,000 I. Berømte Pottemagerier. I Omegnen findes mange Oldtidslevninger og de saakaldte „Kyklopernes Grotter", som i de første christne Tider bleve benyttede som Kirker.

Lēnto, **lentamēnte**, it., langsomt, bet. som Tempobetegning næsten det samme som Largo.

Lēntulus, Tilnavnet for en Familie i den romerske Slægt Cornelierne. De mest bekjendte af dem, der førte dette Navn, vare følgende. **Publius Cornelius L. Sura** blev udstødt af Senatet paa Grund af sit usædelige Levned; senere sluttede han sig til Catilina og blev henrettet tillige med de andre fangne Sammensvorne. — **Publius Cornelius L. Spinther** virkede som Consul Aar 57 f. Chr. med stor Iver for Ciceros Tilbagekaldelse fra Landflygtigheden; senere sluttede han sig til Pompejus's Parti. — **Lucius Cornelius L. Crus**, Clodius's Anklager, en ivrig Modstander af Cæsar, flygtede efter Slaget ved Pharsalos til Ægypten, hvor han blev dræbt.

Lenz, Heinr. Osc., tysk Geolog, f. 1848 i Leipzig, studerede i sin Fødeby og i Wien og foretog derefter zoologiske Rejser i Ungarn, Slavonien og Böhmen. 1874—77 gik han for det tysk-afrikanske Selskab i Berlin til Vestafrika og undersøgte Ogove- og Gabungebetet; paa en ny Rejse 1879—81 besøgte han fra Tanger Timbuktu og foretog endelig 1885—87 en tredje Rejse gjennem Afrika, fra Vest til Øst, væsentlig følgende Congo-Floden. Han har skrevet „Skizzen aus Westafrika" (1878) og „Timbuktu" (2 Bd., 1884); siden 1883 er han Generalsecretær for det geogr. Selskab i Wien.

Lenz, Joh. Michael Reinhold, tysk Digter, f. 1751 i Livland, studerede Theologi i Königsberg og udgav her et større beskrivende Digt, „Die Landplagen" (1769). 1771 kom han som Rejseledsager for et Par unge Adelsmænd til Straßburg, hvor han sluttede sig nøje til Goethe og hans Kreds og udfoldede stor Virksomhed som Digter og Kritiker i den der herskende revolutionære, „kraftgeniale" Retning. Hans holdningsløse, excentriske Væsen lod ham ingensteds komme til Ro: efter et Ophold ved Hoffet i Weimar (1776), hvor han dog snart gjorde sig umulig, gik han til Lavater i Zürich og derfra atter til Tyskland. 1778 blev han vanvittig og hentedes næste Aar af sin Broder tilbage til Rusland; han døde forglemt og i største Elendighed 1792 i Moskva. L. hører til de mest fremtrædende Repræsentanter for den tyske „Geniperiode" og er vel den bedst begavede næst efter Goethe, hvem flere af hans Arbejder ved deres Fremkomst tillagdes. Som de andre „Stürmer und Dränger" opfyldt af lidenskabelig, men uklar Begejstring for Shakspeare og for det Rousseauske Naturevangelium, vilde han totalt reformere baade Kunsten og Samfundet gjennem sine fortrinsvis dramatiske Produktioner. Af disse ere de interessanteste: Skuespillene „Der Hofmeister", „Der neue Mendoza" og „Die Soldaten", dernæst hans „Anmerkungen über's Theater" og den satiriske Skizze »Pandaemonium germanicum«. Gjennem hans forcerede, formløse Naturalisme aabenbarer sig en virkelig digterisk Evne, især i Retning af dramatisk Charakteristik. Tieck udgav 1828 hans „Ges. Schriften" i 3 Bd. med en interessant Indledning.

Lenzen, Stad i Preussen, Prov. Brandenburg, ½ M. fra Elben, 19 M. n. v. for Berlin, i en under Navnet „Lenzener-Wische" bekjendt frugtbar Marskegn, med 3,000 I., er historisk mærkelig ved Tyskernes Sejer under Kong Henrik I over Redarierne 929. Til Slottet L. førte Grev Henrik af Schwerin Valdemar Sejer og hans Søn Valdemar d. unge efter at have taget dem til Fange paa Lyø 1223.

Leo, Stjærnebillede, s. **Løven**.

Leo, 13 Paver. **L. I d. store**, Pave 440—61, kan kaldes den første „Pave" og „Pavedømmets" Grundlægger, da det var ham, der først udtalte Ideen om den romerske Biskops Primat over den hele christne Kirke, dogmatisk begrundet ved Christi Ord til Peter, Matth. 16, 16—19, Luc. 22, 32 og Joh. 21, 15—17. Han var en født Herskernatur, klog og ubøjelig, dertil højtbegavet som Theolog, førte Strid med Priscillianisterne, Monophysiterne og Pelagianerne; i et Brev til Patriarchen i Constantinopel Flavian udviklede han med Klarhed og Dybde Læren om de to Naturer i Christus, hvilket Brev fik afgjørende Indflydelse paa Conciliet i Chalkedon. Derimod mødte Conciliet hans Fordring paa at erkjendes som Kirkens Primas med at stille Patriarchatet i Constantinopel lige med Pavestolen, og ogsaa ved andre Lejligheder bleve hans Fordringer tilbagevíste, men paa den anden Side vandt han mere end én Sejer, som blev betydningsfuld for

452 fik han Attila til at fjerne
, og 456 frelste han Staden for
dige Ødelæggelse, hvormed Genserik
hvorimod det ikke lykkedes ham at
Plyndring. Ogsaa som Sjæle-
rædikant har han et Navn. — L.
2—83, forbedrede den gregorianske
sfæstede den paa det 6te alm. Conci-
ldtalte Fordømmelse over Pave
— L. III, Pave 795—816, kronede
Carl d. store til Keiser. — L. IV,
55. — L. V, Pave 903, havde kun
Maaneds Tid, da det lykkedes hans
tage ham til Fange og faa ham
I, Pave 928—29, og L. VII, Pave
vede i Pornokratiets. bedrøvelige
I skal have været en from Munk,
ldstændig afhængig af Marozias
h II. — L. VIII, Pave 963—65, blev
Pavestolen af Keiser Otto I, efter
Dec. 963 havde afsat Johan XII,
i Febr. 964 maatte L. flygte fra
Rom, hvorpaa Keiseren undertvang
te L. tilbage og afsatte Modpaven
– L. IX, Pave 1048—54, begyndte
Kirken i Hildebrands Aand; under
te det fuldstændige Schisma mel-
dets og Vesterlandets Kirker 1054.
ve 1513—21, anden Søn af Lo-
dici, f. 1475 i Firenze, Ven og
Kunster og Videnskaber, men uden
ristendom og Kirke, pragtsyg og
ertil en Mand af den fineste Klas-
e. Især i Tyskland og Schweiz
ge Afladsbreve til Peterskirkens
til sine Finansers Forbedring.
belser for at bringe et Korstog i
frugtesløse; derimod havde han
) paa det glimrende Laterancon-
at faa Frants I af Frankrig til
den pragmatiske Sanction; men
gav Afladshandelen Stødet til Lu-
inglis Fremtræden som Reforma-
forbandt han sig med Keiser Carl V
. — L. XI, Pave 27 Dage 1605, lige-
entiner af Huset Medici. — L. XII,
29, f. 1760 i Genua, fordømte ved
tiltrædelse Frimureriet og Bibelsel-
ede 1825 et Jubelaar, ved hvilket
Afholdelsen af Bønner om Kjæt-
delse, og beatificerede Minoriter-
anus, der skal have faaet stegte
flyve. — L. XIII (Gioacch. Pecchi,
10), blev 1846 Ærkebiskop i Peru-
dinal, 10 Febr. 1878 valgt til Pius
jer og udstedte i Oct. 1878 sit første
vori han forlangte Kirkestaten gjen-
Julen s. A. kom det andet, hvori
testantismen Skyld for Socialis-
omst. 1879 talte han om den
thed uden Lige", at Protestanterne
e Rom i deres Skoler vove at
rn i deres „afskyelige Vildfarelser".
e Optræden over for den prote-
den har han altsaa fulgt sin For-
spor; derimod synes han at ville
n Fremgangsmaade end denne over
e Regeringer, med hvem Pave-
Strid ved hans Regeringstiltrædelse. Det lykkedes ham ved Varsomhed og Smidighed at undgaa et Brud med Frankrig efter de strenge Forholdsregler mod Jesuiterne og andre Munkeordener 1880, og med stor Kløgt har L. forhandlet med den preussiske Regering og 1883—87 opnaaet Ophævelse af de vigtigste Indskrænkninger, som Culturkampen havde medført i den katholske Kirkes Frihed. Man tror derfor endog paa Muligheden af en Forsoning mellem Pavestolen og Kongeriget Italien.

Leo, 6 græske Kejsere, s. **Græske Keiserdømme.**

Léo, André, Pseudonym for Mad. L. Champseix, født Béra, fransk Forfatterinde, f. 1829; hun blev gift med Journalisten Champseix, som efter Statscoupet 1851 blev forvist fra Frankrig og døde 1861. Fru L. udgav 1862 Romanen »Un mariage scandaleux«, der gjorde Lykke, 1864 »Les deux filles de M. Plichon«, 1865 »Jacques Galeron«, 1866 »Un divorce«. Under Communardopstanden 1871 var hun Medarbejder af »La Sociale« og flygtede efter Versaillestroppernes Sejer til Schweiz. Siden have hendes Romaner faaet Plads i Feuilletonen i »Siècle«, »Républ. franç.« o. fl.

Leo, Heinrich, tysk Historieskriver, f. 1799, stod i sine Ungdomsaar i nøje Forbindelse med „Turnvater" Jahn og det hele Burschenschaftsvæsen, men brød hermed 1820 og blev først en ivrig Tilhænger af Hegel og fra 1833 en afgjort Modstander af den nyere Liberalisme og en ensidig Beundrer af de ældre Tilstande i Stat og Kirke. Dette kom især til Syne i hans „Handbuch d. Gesch. des Mittelalters" (1830) og den senere „Lehrbuch der Universalgeschichte" (6 Bd., 1835—44, 3dje Opl. 1849—53), medens hans „Gesch. der ital. Staaten" (5 Bd., 1829—30), „Zwölf Bücher niederländ. Gesch." (2 Bd., 1832—35) og „Vorlesungen über d. Gesch. des deutschen Volks und Reichs" (5 Bd., 1854—66) ere holdte mere objectivt. Fremdeles har L. udgivet „Beowulf" og flere oldtydske Sprogmindesmærker. 1828 blev L. Professor i Halle og 1863 livsvarigt Medlem af Herrehuset. D. 1878.

Leo, Leon., f. 1694, d. 1746 i Napoli, studerede Musik under Pitoni i Rom og Scarlatti i Napoli, blev Capelmester ved Conservatorierne der og uddannede mange udmærkede Elever, som Pergolesi, Sacchini, Piccini, Hasse. Han var sin Tids berømteste Componist, skrev henimod 40 Operaer, mange Kirkestykker, blandt hvilke et Miserere for 8 Stemmer er særlig berømt, og hævede i Forbindelse med Durante den neapolitanske Skole til den mest ansete i Italien.

Leoben, Stad i det østerrigske Hertugd. Steiermark, ved Floden Mur, 6 M. n. v. for Graz. 6,000 J. Jærn- og Kobberhammerværker og betydelig Handel med de her tilvirkede Varer. 18 Apr. 1797 afsluttedes her Fredspræliminærerne, der førte til Freden i Campoformio mellem Frankrig og Østerrig.

Leobschütz, Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 7 M. s. for Oppeln, 12,000 J. Uld- og Linnedindustri og Glasfabrikation; vigtige Hør- og Kornmarkeder.

Leochares, græsk Billedhugger af den yngre attiske Skole, virkede indtil c. 328 f. Chr.

Sammen med Skopas arbejdede han paa Mausoleet i Halikarnassos; med Lysippos udførte han en Bronzegruppe af Alexander d. store paa Jagt, ligesom han skal have udført en Række Billedstøtter af ham og hans Slægt i Guld og Elfenben i Olympia. Den „Ganymed, som bortføres af Ørnen", der i et Marmorexpl. findes i det vaticanske Museum, er en Gjengivelse af et Værk i Malm af L.

Leominster ell. **Lempster** [lemmster], Stad i Hereford-Shire i England, 3 M. n. for Hereford. 6,000 J. Industri i Klæde og Læder. Korn- og Kvæghandel.

León, 1) en af Spaniens gamle Provinser, der fører Titel af Kongerige, er omgivet af Galicien, Asturien, Gammel-Castilien, Estremadura og Portugal og omfatter efter den nu gjældende Inddeling følgende Provinser:

	□ M.	Befolkning (1883)
Leon	290	356,000.
Zamora	194	255,000.
Salamanca	232	291,000.
	716	902,000.

Undertiden regnes ogsaa Provinserne Palencia og Valladolid til L. Nordgrænsen dannes af de cantabriske Bjærge, som sænke sig ned mod Gammel-Castiliens Højslette, der med en bølgeformet og af mange Kløfter og Flodbale furet Overflade indtager Provinsens midterste og østre Del; mod V. og S. hæver Landet sig atter i Sierra de la Culebra ved Portugals Nordøstgrænse og i Sierra de Gata i den sydvestl. Del af Salamanca. Landet hører til Dueros Flodgebet, der her fra højre Side optager Valderaduey og Esla og fra venstre Side Tormes, Yeltes og Agueda. Klimaet er om Foraaret mildt og behageligt, i Sommermaanederne hedt og i Vintertiden meget koldt. Bjærgene have gode Skove af Kastanie-, Valnød- og andre Træsorter. Højsletten er blottet for Træer, og man kan sige ogsaa for Huse; de faa, der findes, ere for det meste opførte af en Blanding af Ler og Straa og uden Vinduer. Sletten er vel egnet til Kornavl, men Agerbruget er kun lidet udviklet. Der dyrkes de almindelige Kornsorter, Vin og Hør. Tallet af Hornkvæg, Faar, Æsler og Muldyr er meget stort. Industrien er ubetydelig. Kongeriget L. var en af Spaniens ældste christne Stater, der 1037 blev forenet med Castilien, men atter 1157 skilt derfra indtil 1230, da de paa ny forenedes for ikke senere at skilles. — 2) Hovedstad i Prov. Leon, 39 M. n. v. for Madrid, med 12,000 J. Bispesæde. Herlig gotisk Kathedralkirke og det forhenværende Kloster San Isidor med gamle Kongegrave. — 3) Stad i Republiken Nicaragua i Mellemamerika mellem Managua Søen og det store Ocean, var tidligere Landets Hovedstad og skal da have haft over 80,000 J., men er nu i Forfald paa Grund af de talrige Revolutioner og har kun 17,000 J. Dens Kathedralkirke anses for et af de betydeligste Bygningsværker i det forhenværende spanske Amerika. Universitet, stiftet 1812.

Léonard, Hubert [nâhr], f. 7 Apr. 1819 i Vallaire ved Liège, fremragende Violinlærer og Virtuos, samt produktiv Componist for sit Instrument (ti Concerter og Concertstykker, mange Charakterstykker, Phantasier, Variationer, Duetter med Claver over Operamotiver, Transcriptioner osv. samt udmærkede Studiesager). 1836 blev han Elev af Conservatoriet i Paris, 1844 begyndte han sine vidtløftige Concertrejser, 1848 kaldtes han som Bériots Efterfølger til Brüssel, hvor han virkede som Violinprofessor ved Conservatoriet til 1866, da han bosatte sig i Paris, hvor han siden baade som Concertspiller og meget søgt Lærer nyder stor Anseelse. 1851 giftede han sig med den udmærkede Sangerinde Antonia Sitcher de Medi, med hvem han til Midten af Tredserne gjorde talrige og indbringende Concertrejser, der ogsaa førte ham til Kjøbenhavn.

Léonard, St. [sæng -nâhr], Stad i det franske Dep. Øvre-Vienne, ved Floden Vienne, 2½ M. ø. for Limoges. 4,000 J. Fabrikation af Uldstoffer og Papir.

Leonard af Pisa, ogsaa kaldet Fibonacci (d. e. filius Bonacci), var en Kjøbmandssøn fra Pisa, f. 1180, d. c. 1250. Som Kjøbmand foretog han udstrakte Rejser i Middelhavslandene, og han, der havde faaet en udmærket Opdragelse, benyttede Lejligheden til at sætte sig ind i Mathematiken, saaledes som denne Videnskab var udviklet af Araberne. Ved sit store Værk »Liber Abaci« (1202, første Gang udgivet i Trykken 1857 af Fyrst Bnoncompagni), saa vel som ved flere andre Skrifter, har han mere end nogen anden bekjendt Forfatter bidraget til at omplante Arabernes mathematiske Viden paa vesteuropæisk Grund og særlig til at udbrede Kjendskabet til det af Inderne opfundne Titalsystem og Regning med dette.

Leonárdo da Vinci [vintschi], s. **Lionardo da Vinci.**

Leonforte, Stad paa Sicilien, 8 M. v. til n. for Catania. 12,000 J.

Leonhard, Karl Cäsar v., tysk Naturforsker, f. 1779 ved Hanau. Efter at have beklædt forskjellige Livsstillinger blev han 1818 ansat som Professor i Mineralogi og Geologi ved Universitetet i Heidelberg, hvor han døde 1862. Han har udgivet „Die Basaltgebilde" (1832) og flere i sin Tid meget brugte geognostiske Haandbøger, men er især bekjendt som Udgiver af „Taschenbuch für d. gesammte Mineralogie" (1807—29), der efterfulgtes af „Jahrbuch für Mineralogie, Geognosie, Geologie u. Petrefactenkunde", som han redigerede i Forening med H. G. Bronn fra 1830 til sin Død.

Leonhardt, G. Adolf W., tysk Retslærd, f. 6 Juni 1815, blev 1842 Advocat i Hannover og skrev 1846—50 en dygtig Commentar til den hannoverske Straffelovbog. 1848 blev L. ansat i Justitsministeriet, blev 1853 Overjustitsraad, 1862 Generalsecretær og 1865 selv Minister. Uden at bekymre sig om de politiske Omskiftelser arbejdede L. med stor Flid og Dygtighed for Retsplejens Omdannelse (1850—52) og andre store Lovgivnings-Arbejder (den fælles tyske Vexellov og Handelslovbog) og var samtidig en frugtbar juridisk Forfatter („Die Justizgesetzgebung des Königr. Hannover", 1851—52, 4de Opl. 1867; „Zur Reform des Civilprocesses in Deutschland", 1865). De af ham

nnoverske Love tjente til Møn-
ldre tyske Lande. I Dec. 1866
præsident for Overappellations-
, forflyttedes i Sept. s. A. til
ræsident for den nye Overappel-
de nyvundne Lande og blev i
bilns og livsvarigt Medlem af
i Dec. Justitsminister. I denne
emførte L. ikke alene en Række
iske Love, men ogsaa den fælles
bog 1871 og den tyske Retsords-
eslovgivning 1877—79. Men
e Kræfter paa dette store Værk,
. 1879 tage sin Afsked og døde

partansk Konge, fandt Heltedøden,
sen for 300 Spartanere i Passet
odsatte sig Xerxes's Indrykning
. Chr. — L. II modsatte sig sin
s III.s Forsøg paa at gjenoprette
fatning i Sparta og blev Ene-
hr. Forsøget gjenoptoges med
Søn, Kleomenes III. — S. R.
græske Epigramdigtere, den ene
70 f. Chr., den anden fra Alexan-
Aarh. e. Chr.
ldes de Stjærneskud (s. d. A.),
ng 13 Nov.
tad, civitas Leonina, kaldes den
mtring Peterskirken, som Pave
med en Mur for at beskytte
cenernes Indfald. Paa Toppen
ske Høj findes endnu Rester af
stort Hjørnetaarn, medens det
s er ødelagt ved Udvidelsen af
Borgos Tilvækst.
rs, nogle i Middelalderen yn-
xameter og Pentameter, hvis
ning rime sig, opkaldte efter en

er (Navnet efter det gamle Kon-
or de fra først af forfærdigedes)
, alt Slags uægte Guld- og
deraf forfærdiget Spind, Ga-
og andet Guldtrækkerarbejde.
ristina, den mest bekjendte af
IV.s Børn i hans andet (mor-
skab med Kirstine Munk, f. 8 Juli
eriksborg, blev i sit 16de Aar
ft paa Kjøbenhavns Slot med
ldre Adelsmand Corfitz Ulfeld,
gerfader blev ophøjet til Stat-
havn og senere til Rigshof-
t rigt bevægede Liv, hun førte
elles Side, maa henvises til
Med aldrig svigtende Hengi-
hun sig til ham; ikke blot de
Lykkens Sol skinnede paa ham,
gangens mørke Dage delte hun
r, indtil deres Veje Aaret før
es ad, idet hun i Maj 1663
nske Nederlande, hvor de da
England for efter hans Ønske
en Sum, som han i sin Tid
l II. Under hendes Ophold i
danske Regering Nys om, at
ræderske Planer for imod den,
e derfor, at den engelske Re-
Minde til, at man med List
bemægtigede sig hende og førte hende til Danmark. Ankommen til Kjøbenhavn indsattes hun i Blaataarn paa Slottet, og her tilbragte hun 22 Aar (Aug. 1663—Maj 1685), uden at der var gaaet nogen Dom over hende eller hun var bleven overbevist om nogen Brøde. En gribende Skildring af de Lidelser, hun her gjennemgik, har hun efterladt sig i sit saakaldte „Jammers-Minde“, som efter det originale Haandskrift i en af hendes Descendenter, Grev Joh. Waldstein-Wartembergs Eje er udgivet 1869 i Kjøbenhavn af S. B. Smith (3dje Udg. 1885, Folkeudg. 1887; ogsaa oversat paa Tysk og Engelsk). I Begyndelsen var hendes Fængsel meget haardt, men efterhaanden tilstodes der hende Begunstigelser, og den største af disse var det, at der gaves hende Lejlighed til at beskæftige sig med literære Sysler, hvad der baade i og for sig interesserede hende og udfyldte den lange Tid. Da endelig 1685 hendes gamle Fjende Enkedronning Sophie Amalie var død, var dermed den egentlige Hindring for hendes Løsladelse fjærnet: hendes Fængselsdør aabnedes, og hun fik anvist Maribo Kloster til Opholdssted med en ret betydelig Pension. Her tilbragte hun sine sidste 13 Leveaar, og her døde hun 16 Marts 1698; hun ligger begravet i Maribo Kirke. Det charakteristiske ved hende er hendes efter Faderen arvede, ualmindelig viljestærke Personlighed i Forbindelse med en lige saa ualmindelig Forstand. Ogsaa som Forfatterinde indtager hun en høj Rang, navnlig ved sit „Jammers-Minde“, som man med Rette har betegnet som det 17de Aarh.s ypperste danske Prosaværk. Af hendes øvrige Værker bør endnu nævnes en lille fransk Autobiographi, der gaar fra hendes Fødsel til c. 1670 (udg. i „Danske Samlinger“, 2den Række, 1ste Bd.). En fortrinlig Skildring af hendes hele Liv har S. B. Smith givet („Leon. Christina Grevinde Ulfeldts Hist.“, 2 Bd., 1879—81).

Leontinoi (ell. Leontion), i Oldtiden en græsk Stad paa Østsiden af Sicilien ved Floden Lissos, nu Lentini (s. d. A.); den blev undertvungen i det 5te Aarh. f. Chr. af det nærliggende Syrakus og ødelagt af Romerne i den 2den puniske Krig.

Leontium, en ved Aand og Skjønhed udmærket Hetære i Athen, Veninde af Epikur, maaske den samme, som Hermesianax har besunget.

Leopard ell. **Parder** (Felis pardus) hører ligesom Jaguaren til de saakaldte Panthere, d. e. store, plettede Katte. Den er ⅓ mindre end Tigeren, af en spinklere Bygning, har længere Hale, korte Øren og en kort, tæt, glat Pels. Grundfarven er lysere eller mørkere orangegul (hvid paa Bugen), med smaa, sorte Pletter paa Hovedet og langs ud ad Ryggen, men paa Siderne med 6—10 Rækker sorte Ringe, der omslutte en mere mørkerød Plet, undertiden med en sort Plet i Midten. Ogsaa Halen og Benene ere plettede. En større Form kaldes Panther, den med mange Rækker af Pletter L., med færre Parder, men det er næppe særskilte Arter. L. er udbredt over hele Afrika og en Del af Asien indtil Kaukasus, Aralsøen og Dekan og jager alle Slags tamme og vilde

større Pattedyr. I Centralasien repræsenteres den af en anden Art med længere Pels og lysere Grundfarve (F. irbis), paa Java af F. marmorata.

Leopārdi, Giacomo, Greve af, berømt italiensk Digter og Skribent, f. 29 Juni 1798 i Mark Ancona. Som Barn viste han et glimrende Sproggeni, var hjemme i de moderne Hovedsprog, skrev som ung Latin og Græsk som sit Modersmaal og disputerede paa Hebraisk med lærde Jøder. Med idealistisk Sværmeri for det antike Liv forbandt han en glødende Patriotisme, men Italiens ulykkelige Forhold, hans legemlige Svaghed og hans Omgivelsers Mangel paa Evne og Vilje til at forstaa hans Stræben frembragte en dyb Melancholi hos ham. 16 Aar gl. havde han oversat og commenteret Plotins Liv af Porphyrios. En græsk Ode til Posidon, som han sendte til et Blad i Milano, ansaa Philologer for ægte. Fra Recanati skrev han sine første Digte, hvori han navnlig udaander sin patriotiske Smerte i storartet Pathos med en Skjønhedssans i Formen, der minder om Grækerne; samtidig arbejdede han philologisk med de græske Kirkefædre, Hesiod, Horats og Vergil. Hans Fader var misfornøjet med den Retning, hans Aand tog, navnlig da han efter smertelige Kampe opgav al religiøs Tro og havnede i den fuldstændigste Skepticisme og Had til Katholicisme og Christendom overhovedet. 1822 kom L. første Gang til Rom, men kæmpende med Fattigdom og Sygdom maatte han besørge Arbejde for Boghandlerne, da han ikke vilde modtage et Professorat i Græsk ved et tysk Universitet, som Niebuhr tilbød ham. Efter sin Hjemkomst til Recanati 1823 fik han et Tilbud fra en Boghandler i Milano om Udgivelsen af sine Værker og tilbragte derpaa nogle Aar i Bologna og Rom og navnlig i Firenze, hvor han sluttede Venskab med Niccolini, Gioberti, Lamartine og lærte Manzoni at kjende; men hans Sygdom tog til, Benene bleve bløde i hans Legeme, og han blev skjæv i Skulderen. 1834 slæbte han sig til Napoli, ledsaget af sin Ven Ranieri, og døde 14 Juni 1837. Hans lille Bind lyriske Digte ere blevne klassiske i Italiens moderne Literatur; i Dictionens Kraft og rene Skjønhed, i Tankernes ophøjede Klarhed, i det energiske Udtryk for Fortvivlelsens Pathos er han uopnaaelig. Hans »Operette morali« (1827), smaa Afhandlinger og Dialoger, vise samme fortvivlede Livsanskuelse som hans Lyrik, men ere fulde af genial Originalitet. Paa Dødslejet skrev han et humoristisk Epos »Paralipomeni della Batracomiomachia« med Satire over Samtidens politiske Stridigheder, der skildres som Kampe mellem Mus og Frøer. Hans Ven Ranieri udgav 1846—80 hans »Opere« i 4 Bind; 1878—80 udgav Cugnoni »Opere inedite«; sml. »Bibliografia Leopardiana« (1882). Bouché-Leclerq har leveret en god Biographi, »G. L. Sa vie et ses œuvres« (1874); sml. Monfredini »La vita e le opere di G. L. (1881), Piergigli »Nuovi documenti intorno agli scritti ed alla vita di G. L.« (1882), Ranieri »Sette anni di sodalizio con G. L.« (1880). Paa Tysk findes Oversættelser af L.s Digte af Kannegießer, Hamerling og Brandes, paa Dansk af S. Schandorph.

Leopārdo, Alessandro, ital. Billedhugger og Bygmester fra anden Halvdel af det 15de Aarh., kaldet del Cavallo, levede og virkede i Venezia og døde mulig først efter 1540. Hans Hovedværk, et af de smukkeste Billedhuggerarbejder for den Tid, er Gravmælet over Dogen Andrea Vendramin (d. 1478), med en rig plastisk Udsmykning; ogsaa Malmfødderne til de tre store Flagstænger paa St. Marcuspladsen ere af ham. Han udførte i Malm den store Rytterbilledstøtte af Colleoni, som Andrea del Verrocchio havde gjort Modellen til, og som staar foran Scuola di S. Marco og Kirken S. Giovanni e Paolo.

Leopold I, tysk Kejser 1658—1705, fjerde Søn af Kejser Ferdinand III og den spanske Prinsesse Marie Anna, f. 9 Juni 1640, efter sine ældre Brødres Død Arving til sin Faders Trone, blev 1655 valgt til Konge i Ungarn, 1656 til Konge i Böhmen og 1658 til tysk Kejser, uagtet alle Ludvig XIV.s Bestræbelser for at vinde Kejserkronen. L. førte næsten under hele sin Regering Krige, dels med sin ovennævnte Svoger, den franske Konge, mod hvem han deltog i de forskjellige Coalitioner, i den hollandske Krig 1672—79, den pfalziske Arvefølgekrig 1688—97 og den spanske Arvefølgekrig fra 1701 for at bringe Tronfølgen i Spanien til sin anden Søn Carl; dels med Tyrkiet, først fra 1662, hvilken Krig Montecuculis Sejer ved St. Gotthard a. d. Raab 1664 gjorde Ende paa, og en senere, langvarigere, i hvilken Tyrkerne 1684 belejrede Wien, som reddedes ved Johan Sobieski, hvorefter Prins Eugens Sejre omsider førte til den fordelagtige Fred i Carlowitz 1699, der tilbagegav Østerrig de af Tyrkerne tidligere gjorte Erobringer i Ungarn paa et Par befæstede Stæder nær. Den sidste Tyrkekrig stod i Forbindelse med Ungarernes Opstand. I Ungarn havde den tyske Regerings despotiske og uretfærdige Fremfærd fremkaldt en Sammensværgelse og efter dennes blodige Undertrykkelse en Opstand under Tökölyi. Under de østerrigske Vaabens heldige Fremgang mod Tyrkerne lod L. Ungarn erklære for et Arverige 1687; men fortsatte Undertrykkelser fremkaldte en ny Opstand. Midt under denne og den spanske Arvefølgekrig døde L. 5 Maj 1705. L., som havde været bestemt til den gejstlige Stand og var bleven opdraget af Jesuiter, lod sig for en stor Del beherske af disse og var kun lidet skikket til Regeringsforretninger; raadvild og i højeste Grad langsom forsømte han de bedste Lejligheder til vigtige Foretagender. Ellers var han en Mand af agtværdig Charakter, førte et afmaalt, regelmæssigt Liv, var en kjærlig Familiefader, from, næsten til Bigotteri, velgjørende, men tillige intolerant og haard lige over for politiske Forseelser. Han fremmede Kunster og Videnskaber og var selv saa grundig undervist, at han, skjønt uden fremragende Evner, gjaldt for sin Tids lærdeste Fyrste. For sit Hus vandt L. Tirol ved Arv efter en Sidelinje. Han var tre Gange gift: i sit første Ægteskab med den spanske Konge Philip IV.s Datter Margrete

han Fader til Marie Antonia,
med Kurfyrst Maximilian Ema-
n; hans tredje Ægtefælle, Eleo-
re af Pfalz-Neuburg, fødte ham
eph I og Carl VI, som efter hin-
am paa Tronen.
tysk Keiser, f. 5 Maj 1747,
Keiser Frants I og Marie The-
'65 sin Fader som Storhertug i
og styrede dette Land ypperlig
i fremmede Handel og Industri,
itterne, gav en god Straffelov-
Inqvisitionen og gjennemførte
dning af Forholdet mellem Stat
ebr. 1790 blev L. ved Broderen
tysk Keiser og Herster i Øster-
andt Ungarn og Belgien i stor
ølge af Josephs Reformer; ved
Middelvej mellem Eftergivenhed
gjenoprettede han den indre
gede sig med Preussen paa Con-
enbach i Juli 1790 og sluttede
et i Sistova 1791. Den franske
emskridt og Hensynet til hans
XVI.s Skæbne ledede L. til en
med Kong Fred. Vilh. II af
llnitz i Aug. 1791 og til et
nd 7 Febr. 1792, medens han
det tilbøjelig til Krig. L. døde
Siden 1764 var L. gift med
Datter af Carl II af Spanien
ode ham 12 Sønner og 4 Døtre;
vare Keiser Frants I, Ferdinand,
oscana 1790—1824, og Ærke-
blev en navnkundig Feltherre.
levede kun L. i 2½ Maaned.
onge i Belgien 1831—65, f.
om Prins af Sachsen-Koburg,
) af sin Søsters Giftermaal
onstantin 1808 russisk General
Alexander I til Congressen i
on I.s Trusler nødte L. 1810
sland, men 1813 vendte han
fulgte med Keiseren i Kri-
sonlig ved Bautzen og Leipzig)
ris, London og Wien. Under
land havde L. vundet Tron-
IV.s Datter Prinsesse Char-
og ægtede hende 2 Maj 1816,
e i Nov. 1817 Enkemand. L.
Stilhed, indtil man i Febr.
Kongeværdigheden i Græken-
nogen Betænkning afslog han
Stormagterne ikke vilde give
lige geographiske og nationale
rved Udsigt til en rolig Ud-
od modtog L. 12 Juli 1831
i Belgien og tiltraadte 21 Juli
at have besvoret Forfatningen,
ax forlangte Kamrenes Sam-
Stormagterne i London aftalte
ug. 1832 ægtede L. den franske
ilips Datter Louise (f. 1812,
hans Styrelse af Belgien f.
nn bør det fremhæves, at L.
om et Mønster paa en con-
, der strængt overholdt Lige-
de to store Partier og correct
t parlamentariske System uden

dog at opgive en stor personlig Indflydelse og med sikker Takt vogtede paa Folkestemningen. Ogsaa skal det ikke glemmes, at han efter Februarrevolutionen 1848 ligefrem tilbød de politiske Partiers Førere at fratræde, hvis Folket foretrak Republiken og Tilslutning til Frankrig, ved hvilket Skridt han endnu nøjere bandt Folket til sig. Iblandt Europas Fyrster nød L. stor Agtelse som en klog og omsigtsfuld Raadgiver, og ofte var han Mægler i Tvistigheder mellem Staterne; den Indflydelse, han saaledes øvede, kom i høj Grad Belgien til Gode. L. døde 10 Dec. 1865 paa Slottet Laeken. Foruden Sønnen Leopold II efterlod han sig en Søn Philip, Greve af Flandern, f. 24 Marts 1837, gift 1867 med Marie af Hohenzollern (f. 1845), og en Datter Charlotte, f. 7 Juni 1840, g. 1857 med Ærkehertug Maximilian af af Østerrig, siden Keiser i Mexico.

Leopold II, Konge i Belgien siden 1865, den foreg.s Søn, f. 9 Apr. 1835 i Brüssel, fik 1840 Titlen Hertug af Brabant og ægtede 22 Aug. 1853 Ærkehertug Josephs af Østerrigs Datter Marie Henriette (f. 1836). Siden foretog han flere større Rejser i Europa og Østerlandene og tog desuden som Medlem af Senatet (siden 1853) oftere Del i dets Forhandlinger om ikke-politiske Spørgsmaal. 10 Dec. 1865 arvede L. Kronen og har siden omhyggelig stræbt at fortsætte sin Faders System, at stille sig over de politiske Partier, ligesom han 1870 strængt hævdede Belgiens Neutralitet. Særlig Interesse har L. vist for Undersøgelsen og Civilisationen af Sydafrika; han stiftede 1877 et internationalt Selskab i dette Øjemed og udsendte 1879 Stanley til Kongolandet. 1885 antog L. Titel Konge af Kongo. Hans eneste Søn, Leopold, f. 1859, døde 1869; hans Datter Stephanie, f. 1864, ægtede 1881 Ærkehertug Rudolf, den østerrigske Kronprins; og hendes ældre Søster Louise, f. 1858, ægtede 1875 Prins Philip af Sachsen-Koburg.

Leopold II, Storhertug i Toscana 1824—59, Søn af Storhert. Ferdinand III og Sønnesøn af Keiser L. II, f. 3 Oct. 1797 i Firenze, fulgte 1824 sin Fader i Regeringen og styrede Landet med Mildhed og et vist Frisind, saa at Toscana før 1848 regnedes for det frieste og lykkeligste Land i Italien. Han forberedede selv en Udgave af Lorenzo af Medicis Værker (1825) og tillod ogsaa de store Naturforskermøder. 1848 maatte L. give en fri Forfatning, stifte Ministre og paaføre Østerrig Krig, men kunde ikke finde sig i sit Folks Ønsker om national Enhed og Frihed og flygtede i Febr. 1849 til Neapel til sin Svoger, Kong Ferdinand II. I Apr. blev han dog kaldt tilbage, men sluttede sig efter sin Hjemkomst i Juli s. A. nøje til Østerrig, beholdt i længere Tid østerrigske Tropper i Landet og indledede en stræng politisk og kirkelig Reaction med Forfølgelser mod de liberale Førere og imod Protestanter, hvorhos Forfatningen blev ophævet 1852. Saa snart den italienske Krig udbrød 1859, forlangte Folket og Hæren, at L. skulde slutte Forbund med Sardinien mod Østerrig; da han nægtede dette og endog tænkte paa at lade Firenze bombardere, blev han fordreven 27 Apr., og hans senere Tronfrasigelse 21 Juli til bedste for Sønnen

Ferdinand (IV), f. 10 Juli 1835 (1868 gift med Alice af Parma), var ikke i Stand til at aabne denne Adgang til Magten. Siden opholdt L. sig i Østerrig til sin Død 29 Jan. 1870.

Leopold I, Fyrste af Anhalt-Dessau, s. Anhalt.

Leopold, Carl Gustaf af, svensk Digter og Literat, f. 1756, d. 9 Nov. 1829. Allerede som Student indvikledes han i en heftig Polemik med Kellgren, som havde recenseret en Ode af ham ved Kronprinsens Fødsel 1778. Han begav sig senere til Greifswald, hvor han blev Magister og 1782 Docent i Literaturhistorie; kort efter blev han 2den Raadsbibliothekar i Stralsund. 1784 vendte han tilbage til Sverige som Lidénsk Bibliothekar i Upsala og udgav der Digte og Afhandlinger, som foranledigede en Kaldelse til Stockholm 1786 for at hjælpe Kongen med hans dramatiske Arbejder. S. A. blev han valgt ind i det svenske Akademi; 1787 blev han kongel. Bibliothekar ved Drottningholm og 1788 Kongens Haandsecretær. Han nød Kongens fortrolige Venskab, fulgte ham paa et af Felttogene i Finland og brevvexlede med ham under hans Rejser. Efter Gustavs Død udgav L. „Extraposten" 1792—95, men opholdt sig største Delen af denne Tid (Oct. 1793—Juni 1795) i Linköping, væsentligst af økonomiske Grunde. Efter Kellgrens Død 1795 erkjendtes L. almindelig som Nationens betydeligste Digter og Kunstdommer; hans Tragedier „Odin" og „Virginia", strevne efter den franske Tragedies Regler, ere i sin Art de bedste i den svenske Literatur; hans alvorlige Digte udmærke sig ved en pragtfuld Diction, ofte med tankevægtigt Indhold og varm Følelse; Lethed og Ynde betegne hans skjæmtsomme Digte. Hans Prosa er stundum noget tung, men i Polemik og Satire har han i den svenske Literatur haft faa Ligemænd. Under Gustav IV Adolfs frihedssky Regering hørte han til de Mænd, som holdt de liberale Ider i Live, og ved sine Opsatser og Afhandlinger om philosophiske og sociale Emner øvede han megen Indflydelse. Man har med Rette kaldt ham denne Tids „Sophiarch". Efter Revolutionen 1809 lyttede man til hans Raad ved Indretningen af den nye Regeringsform, og selv har han væsentlig Del i Udarbejdelsen af Trykkefrihedsforordningen. Af Gustav IV var L. 1799 bleven udnævnt til Cancelliraad; efter Regeringsforandringen blev han adlet 1809 og fik 1818 Titel af Statssecretær. Som den yppersté og mest alsidige Repræsentant for en ældre Tids Dannelse blev han bittert og ubillig angrebet af den nyromantiske Skole. Selv deltog han kun i Striden mod denne Skole med nogle Digte, en Recension og spredte Ytringer i et Par Afhandlinger. I sine sidste Aar, som foruden af de hadefulde Anfald fra 1822 forbitredes ved Blindhed, helligede han sig til philosophisk Forskning. Hans »Samlade Skrifter« udkom i 6 Bind 1814—33; af hans »Poetiska arbeten« udgaves 1873 et nyt Oplag i 2 Bind.

Leopoldsordenen, 1) østerrigsk Civil- og Militærfortjenstorden, stiftet 1808 af Kejser Frants, bestaar af 3 Klasser. 2) Belgisk Civil- og Militærfortjenstorden, stiftet 1832 af Kong Leopold I, falder i 4 Klasser (Storkors, Commandeurer, Officerer og Riddere).

Leotychides, Konge i Sparta af Prokliderness Slægt, regerede efter Demaratos's Fald fra 491 f. Chr. sammen med Kleomenes I og Leonidas og bidrog væsentlig til Søsejren over Perserne ved Mykale 479, men blev paa et Tog mod Thessalierne anklaget for at have ladet sig bestikke og døde i Landflygtighed i Tegea 466 f. Chr.

Léouzon-Leduc, Louis Antoine [le-usóng ls dyk], fransk Literat, f. 1815, gjorde betydelige Rejser i de nordlige Lande, med hvis Historie og Literatur han gjorde sig bekjendt. Frugter af hans Studier foreligge i flere Værker, som »Histoire littéraire du Nord« (1850), »Gustave III, roi de Suède« (1860), »Le conflit dano-allemand« (1864), i et stort Værk over Finland og en Oversættelse af det finske Epos „Kalevala". Desuden maa mærkes »Voltaire et la police« (1867) og »Poèmes nationaux de Suède« (1867). Han døde 1871.

Lepage, Jules Bastien- [bastiëng løpäsch], fransk Maler, f. 1848 i Damvilliers, d. 1884 i Paris, var Elev af Cabanel og udmærkede sig især ved sine i realistisk Retning udførte Portræter, blandt hvilke især Portrætet af Sarah Bernhardt vakte almindelig Opmærksomhed. Han malede ogsaa Livsbilleder, saaledes „Den gamle Kone i Kartoffelmarken" og »L'amour au village«, et af hans sidste Arbejder.

Lepanto, tyrk. Ainabachti, nygræsk Epakto, i Oldtiden Naupaktos, Stad i den græske Prov. Ætolien og Akarnanien paa Nordsiden ved Sundet mellem Patras-Bugten og Lepanto- ell. Korinth-Bugten. 2,000 J. L. er mærkelig ved Søslaget 7 Oct. 1571, som Juan d'Austria med en spansk-italiensk Flaade vandt over Tyrkerne.

Lepelletier, Louis Mich. [løpeltië], Greve af St. Fargeau, f. 1760, Generaladvocat ved Parlamentet i Paris, blev 1789 Medlem af Rigsstænderne som Deputeret for Adelen og sluttede sig ivrig til Revolutionen. Han udtalte sig for Afskaffelsen af alle Adelsrettigheder og Titler og strev et Udkast til en ny Straffelovbog, hvorefter alle grusomme og vanærende Straffe skulde afskaffes og Dødsstraffen kun anvendes paa politiske Forbrydere. Under Sagen mod Ludvig XVI stemte han for Kongens Død uden Udsættelse og blev derfor dræbt af en Gardesoldat Pâris paa en Restauration i Palais Royal 20 Jan. 1793. Conventet erklærede L. værdig til at optages i Pantheon og hans eneste Datter for Nationens Adoptivbarn. — Hans Broder, Félix L., f. 1769, var 1789 Adjudant hos Fyrst Lambesc og var en Modstander af Revolutionen, men blev efter Broderens Død en ivrig Jakobiner og var 1796 indviklet i Babeufs Sammensværgelse. Efter Attentatet mod Førsteconsulen 1800 skulde L. deporteres, men undkom til Italien og fik Lov at vende tilbage 1805. Under de 100 Dage gjorde han stor Opsigt ved som Medlem af de deputeredes Kammer at proclamere Napoleon I som Fædrelandets Frelser, hvorfor han blev forvist 1816. Han drog til Frankfurt a. M., hjemvendte 1830 og døde 1837.

Lepidodendron, en af Fortidens mest ka-

Planter, der henhører til Ulvefods-
en adskiller sig fra Nutidens smaa
ed, at den var træformig med indtil
Stammer. Forsteninger af L. ere
i de palæozoiske Formationer, og
eslagt culminerer i Stenkulfor-
vori den sammen med padderokkig-
itter og enkelte Naaletræer dan-
Skove. Disse udmærkede sig dog
dividernes Antal og Størrelse end
foldighed af Former.

, Lithionglimmer, et Mineral af
er rødlig Farve, der, som Navnet
n lithionholdig Glimmer. Den
Granit paa Den Utö i Sverige,
. sk. St.

l, s. **Lungesyge.**

Tilnavn i Æmiliernes patriciske
test bekjendte Medlemmer af denne
lgende. **Marcus Æmilius L.** gjorde
8 f. Chr. et mislykket Forsøg paa
sullanske Statsforfatning; han
a til Sardinien, hvor han fandt
Hans Søn, **Marcus Æmilius L.**,
da denne drog til Spanien, efter-
m Bypræfect; efter Cæsars Mord
g til Antonius's Parti; da senere
andt sig med Antonius, blev han
den tredje i Triumviratet og fik
if Provinserne Afrika. Han spil-
derordnet Rolle i Triumviratet,
raf af Octavian 36 og døde 13

erre Guill., fransk Ingenieur, f.
6, var Udstillingscommissær ved
gen 1855, ved Verdensudstillin-
1862 og Præsident for Organi-
rdensudstillingen i Paris 1867,
oldelse han udnævntes til Se-
r særlig sysles med sociale Ar-
v »Le Réforme sociale en Eu-
e l'observation des peuples euro-
2 Bd.; 2den Udg. 1866), »La
le et l'Assemblée« (1874) med
lignende Retning.

ll. **Le Poittevin**, Edmond Mo-
poatvæng], fransk Maler, f. 1806
0 smstds., var Elev af Hersent
ar malet Fremstillinger af Men-
s forskjelligste Forhold, Jagt-
lleder m. m., er han dog især
Sømaler. Blandt hans Bil-
re udmærke sig ved glimrende
Grundighed og Natursandhed,
„Linjeskibet »Le Vengeur«'s
„Vinter i Holland".

dalskhed. Leprøseri, middelalder-
for et Hospital for Spedalske.

tidens Eleusis, Landsby i den
ttika, 2 M. n. v. for Athen,
et Demetertempel.

Richard, Ægyptologiens Grund-
d, f. 23 Dec. 1810, foretog 1842
lse af den preussiske Konge en
pedition til Ægypten, fra hvil-
endte tilbage til Berlin. En
ing om sin Rejse meddelte han
Aegypten, Aethiopien und der
Sinai" (1852), men det viden-
skabelige Resultat har han nedlagt i det 12 svære Bind stærke, monumentale Pragtværk „Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien" (1849—59). For øvrigt har han klart og aandrig behandlet flere Sider af den ægyptiske Oldtid, særlig Chronologien i sin „Chronologie der Aegypter" og „Aegypt. Königsbuch" (1858). Ved Siden deraf har han drevet lingvistiske Studier, hvorom hans »Inscriptiones Umbricæ et Oscæ« (1841) og „Nubische Grammatik" (1880) vidne, ligesom han i »Standard alphabet« (1855), der er vedtaget af de fleste Missionsselskaber, har opstillet et almindeligt lingvistisk Alphabet til Brug ved uskrevne Sprog og ved Omskrivning af fremmede graphiske Systemer. L., der 1846 var bleven Prof. ord. i Berlin og 1850 Medlem af Akademiet, foretog 1866 en ny Rejse til Ægypten; 1873 blev han Overbibliothekar ved Biblioteket i Berlin og døde i denne Stilling 10 Juli 1884. Han ordnede og opstillede de ægyptiske Mindesmærker i Berlins „nye Museum".

Leptocardii, systematisk Benævnelse for den laveste Afdeling af Fiskeklassen, d. e. Trævlemunden (Branchiostoma); Benævnelsen L. har Hensyn til, at disse Smaafiske kun have pulserende Aarer og mangle et eget Hjærte.

Leptōn, græsk Kobbermønt, hvoraf 100 paa en Drachme, nøjagtig lig den franske Centime eller c. ⅔ Øre.

Le Puy [lø pyī], Stad i det franske Dep. Haute Loire, ved Floden Loires venstre Bred, 60 M. s. til ø. for Paris. 15,000 J. Bispesæde. Gammel, højt liggende Kathedralkirke med mærkeligt Mariabillede af Cedertræ, der i det 8de Aarh. skal være bragt hertil fra Palæstina. I Laurentiuskirken er Duguesclins Gravmæle. Betydelig Kniplingsindustri.

Le Quesnoi [lø kænoā], befæstet Stad i det franske Dep. Nord, 8 M. s. ø. for Lille. 4,000 J. Stort Militærhospital.

Ler, en meget udbredt Jordart, en chemisk Forbindelse af Kiselsyre, Lerjord og Vand. I ren Tilstand har det en hvid Farve og kaldes Porcelænjord, men som oftest er det blandet med mere eller mindre Jærnilte, kulsur Kalk, Sand, Glimmer og andre mineralske Stoffer og faar da Navn efter Farven eller Bestanddelene (Blaaler, Glimmerler osv.), der alle i Hovedsagen ere at anse for Decompositionsprodukter af forskjellige feldspatholdende Bjærgarter. I ubrændt Tilstand anvendes det til Modellering, vandtætte Dæmninger osv., ligesom dets Tilstedeværelse i den dyrkede Jordbund er en af de væsentligste Betingelser for dennes Frugtbarhed. I Danmark er det især Brunkul- og Rullestensformationen, der indeholde dette i Techniken og i Agerbruget uundværlige Materiale. **Lerbor**, et simpelt Redskab til at udbore Sprænghuller i fugtig Sten med Ler. **Lerjord**, Al_2O_3, Iltet af Aluminium, faas ved at fælde Alun med Ammoniak eller Svovlammonium og ophede eller gløde det udskilte geléeagtige Hydrat som et hvidt, først i Knaldluftsflammen smelteligt Pulver. Ikke glødet er L. opløselig i Syrer og Alkalier (undt. Ammoniak); glødet opløses den meget vanskelig. Ved Glødning med lidt salpetersurt Koboltilte giver L. en blaa Masse, væsentlig af samme Be-

skaffenhed som Leithenerblaat (s. d. A.). Blandes Lerjordsalte med Farvestofopløsninger, fældes ved Alkalier Forbindelser af Lerjordhydrat med Farvestoffet; s. **Lakfarver.** **Lerjærnsten**, en tæt, lerblandet Brunjærnsten. **Lerskifer**, en lagdelt og tilsyneladende ensartet Bjærgart, der er en mekanisk Blanding af Ler med yderst fine Glimmerblade og Kvartskorn. Den har sædvanlig en graa eller sortegraa Farve og giver ved at ridses en hvid Streg, Alunskiferen derimod en sort. Lagdelingen antyder, at L. er en neptunisk Bjærgart, der er undergaaet en betydelig Hærdning, hvad enten det er sket ved Tryk eller Opvarmning. Paa dens Egenskab, at kunne kløves i tynde Plader, i Forbindelse med dens Middelhaardhed beror Anvendelsen til Tagskifer, Skrivetavler, Grifler, Slibestene osv. De betydeligste Skiferbrud findes i Harzen, Thüringen, Rhinegnene, Skotland og Wales, ved Liège, Angers og Grenoble, hvoraf nogle vides at have været i Drift i flere Hundrede Aar. I Danmark forekommer der forskjellige L. i den sydlige Del af Bornholm. **Lervarer.** Ler egner sig derved til Forfærdigelsen af Gjenstande af de forskjelligste Former, at det i fugtig Tilstand er plastisk og efter at være tørret modtager i stærk Hede en ofte betydelig Haardhed. Men Leret har en saare forskjellig Værdi efter Indblandingernes Mængde og Beskaffenhed. Det maa altid anses for et Produkt af Feldspats Forvitring; men kun, hvor det ligger paa dennes Lejringssted, er det rent nok (s. **Kaolin**) til at bruges til de fineste Varer, eller i alt Fald kun blandet med saadanne Sand- og Grusdele, der let kunne fjærnes ved Slemning. Hvor Leret er bortskyllet og flyttet til et nyt Leje, er det sædvanlig i høj Grad blandet med fremmede Legemer, især Kalk og Jærn, der dels give det Farve, dels gjøre det mere letsmelteligt, saa at det kan brændes ved en lavere Temperatur, men efter Brændingen er mindre haardt og stærkt. Leret bruges næsten aldrig som det er; efter Omstændighederne slemmes det eller blandes med fint Sand, malet Kvarts, Feldspat osv., især for at blive fint, let at forme og tørre; i alt Fald gjennemæltes det og benyttes derpaa til de forskjellige Slags L. Det reneste Ler giver saaledes det ægte Porcelæn, der brændes to Gange og sidste Gang bedækkes med en meget strængsmeltelig Glasur. Af noget mindre rent Ler faar man ved Bedækning under sidste Brænding med en fin, letsmeltelig Glasur de forskjellige Slags Fajence, hvorimod Kridtpiber holdes uden Glasur og derfor kun brændes én Gang ligesom Terracotta af fint, men noget jærnholdigt Ler og alle simplere Varer: det egentlige Stentøj, der glasseres med Kogsalt, Pottemagervarer, der næsten altid glasseres med Bly, Mursten, der slet ikke glasseres, Ildepotter, der smøges, og de ildfaste Sten og Digler af farvede, men strængsmeltelige Lersorter. Se nærmere de enkelte Artikler.

Lerche, Vincent Stoltenberg, norsk Genre- og Architekturmaler, f. i Tønsberg 5 Sept. 1837, tog Artium 1855 og drog allerede Aaret efter til Düsseldorf, hvor han blev Elev ved Akademiet. Under Rejser langs Rhinen og til Venezia udviklede han sig hurtig som Architekturmaler (Aquarel), men Staffagen trængte mere og mere Architekturen i Baggrunden, og han viste sig som en humoristisk Fremstiller af det Liv, der udvikler sig i Skyggen af de middelalderske Monumenter, særlig af Klosterlivet i Rhinegnene. Paa samme Tid gik han mere og mere over fra Aquareller til Oljemalerier. Han er bosat i Düsseldorf. Af hans Billeder mærkes: „Det indre af Lambertuskirken i Düsseldorf“ i Bergens Malerisamling, „Klosterbibliothek“ i Stockholms Nationalmuseum, „Cardinal“ og „Tiendedag i et Kloster“, begge i Christiania Nationalgalleri, „Den pantsatte Bondedreng“ i Slottet i Christiania.

Lerchenborg, Grevskab i Sjælland, Holbæk Amt, oprettet 26 Maj 1818 for Gehejmeraad og Amtmand Chr. Corn. Lerche af hans Godser L. og Aunsøgaard, besiddes nu af hans Sønnesøns Søn. Det er paa c. 1,086 Td. Hartk. med Fideicommiscapitaler paa c. 2,700,000 Kr. Under Hovedgaardene ligge c. 3,010 Td. Land og c. 1,776 Td. Land Skov. L., Grevskabets Hovedsæde, ligger paa den sydlige Side af Kallundborgfjord, lige over for denne Kjøbstad, og er opført 1742 af Gehejmeraad og General Grev Chr. Lerche, Gaardens første Ejer af denne Familie, i den Tids Palaisstil. Til Gaarden hører en stor Have, til Dels i gammel fransk Stil.

Lerici, Stad i Norditalien ved Spezzia-Bugtens Østside. 6,000 I. Skibsværfter. Fiskeri.

Lérida, Stad i den spanske Prov. Catalonien ved Floden Segre, 18 M. v. til n. for Barcelona. 19,000 I. Smuk Kathedralkirke; stærkt Citadel med en gammel aragonisk Kongeborg. Bomulds-, Læder- og Papirfabriker. — L. er Romernes Ilerda, bekjendt af Cæsars Sejer over Pompejus's Generaler 49 f. Chr.

Lerinske Øer, 2 Smaaøer i Middelhavet ved Kysten af det franske Dep. Søalperne. Den største af Øerne, St. Marguerite, har et Fort med Statsfængsel, i hvilket den under Navnet „Manden med Jærnmasken“ bekjendte Statsfange holdtes indesluttet. Efter den fransk-tyske Krig sad Marschal Bazaine fangen her fra Begyndelsen af 1874, men undslap i August s. A. ved sin Hustrus Hjælp. Badehoteller. Den mindre Ø, St. Honorat, har Ruiner af et forhen berømt Abbedi.

Lérius, Theodor van, belgisk Kunsthistoriker, f. 1819, har ved at gjennemforske de nederlandske, navnlig flanderske Archiver kastet Lys over mange uklare Punkter i den ældre Tids Kunsthistorie og fremdraget mangt et Navn af Glemselens Mørke. En stor Del af sin Granskings Resultater har han nedlagt i den i kunsthistorisk Henseende vigtige 2den Udgave af Antwerper-Museets Katalog. Tillige har han i Forening med Rombouts udgivet et større Værk med archivistiske Studier over St. Lucasgildet i Antwerpen. — Hans Fætter, **Joseph Hendrik Franciscus van L.**, f. 1823, d. 1876 i Mecheln, uddannet i Brysel og Antwerpen og Elev af Wappers, var en dygtig Maler, der vandt Navn dels ved historiske Billeder som „Jean Darc foran Paris“, dels ved almenmenneskelige Emner som „Sorg og Glæde“, „Guldalderen“, men dog navnlig ved fine Portræter af Damer og Børn.

François de Roxas de Sandoval,
spansk Statsmand, f. c. 1550, d.
:r Philip II.s Død udnævntes han
nister og Hertug af L. Hans Sty-
lykkebringende for Spanien. De
e og Flaader led Nederlag paa Ne-
Englænderne og Hollænderne, og
ndt til at slutte Fred med England
anerkjende Hollands Uafhængighed
især har han gjort sig forhadt ved
n mod Moriskerne (s. d. A.). 1618
rdinal, men samme Aar afsat fra
r, hvori han efterfulgtes af sin
ere anklaget og idømt en betydelig
ning til Staten for sin Embeds-

), Mich. [toff], russisk Digter, f.
)ardeofficer og blev paa Grund af
Inledning af hans fortrolige Ven
ød sendt til Kaukasushæren, hvor
en Duel 1841. Han var en med
lagtet Natur, stærkt paavirket af
'e Verdenssmertes Poesi, der er
el i hans Roman „Vor Tids Helt"
ne „Dæmonen" og „Tscherkesser-
vis Helte ere Omskrivninger af
). Derimod er „Sang om Czaren
jevitsch" aldeles objectiv og i en
)t Folketone.
Snyltedyrslægt med et ormformet,
eme, fra hvis bageste Del udgaa
sammenrullede Æggesnore; dets
dstyret med Forlængelser, der ligne
n og fæste sig i Fiskenes Gjælle-
tjød, f. Ex. L. branchialis paa
æller. I mere omfattende Betyd-
adskillige med de ægte L. mere
nærbeslægtede Former, som snylte
Gjæller, Hud, Finner, Øjne osv.
ernæopoda, Chondracanthus), L.
ne. For saa vidt Hannerne ere be-
)e altid meget smaa, af en ufuld-
ı dog krebseagtig Form og træffes
Hunnerne, især nær ved disses
g. Tidligere antog man L. for
efterhaanden som man opdagede,
havde Spor til Lemmer, og at de
lækkede Unger svømme frit om og
anden Smaakrebsyngel, viste det
tte sig nøje til de andre Snylte-
g til Fiskelusene.
Slange, i den græske Mythologi
:d 9 Hoveder, af hvilke ét var
t huserede i Sumpen Lerna i Ar-
erakles af Eurystheus havde faaet
dræbe den, forbandt han sig med
paa han med Pile forjog den fra
a der, hver Gang han afhuggede
:ede to frem, brændte han Saarene
: Træstammer og fik saaledes Bugt
over det udødelige Hoved lagde
)eblok.
rū] er Navnet paa adskillige franske
andt hvilke maa nævnes: 1) Charles
ıme L., Landskabsmaler, f. 1814 i
var Elev af Corot og gjorde Frem-
Deder og Moser til sin Specialitet.
Maler, f. 1829 i Verdun, er Elev
:n sluttede sig under Paavirkning

af Gérôme til de saakaldte Neo-Grækere, d. e. Malere, som gjøre Oldtidens Liv i Grækenland og Italien til Gjenstand for deres Pensel; saaledes malede han „Ligfærd i et Columbarium", „Improvisatoren hos Sallustius". 3) **Eugène L.**, Maler, ligeledes Lærling af Picot, har kastet sig over Gjengivelsen af Bondelivet i Bretagne. Af hans Arbejder maa nævnes „Den nyfødte" og „Recommendationsbrevet". 4) **Frédéric Etienne L.**, Billedhugger, Elev af Jouffroy, har bl. a. udført en „Blomsterpige" (Luxembourg) og en „Jeanne Darc" (1880, i Compiègne).

Leroy, André [lōroa], f. 1801, Planteskoleejer i Angers, hvor baade hans Fader og Bedstefader havde drevet Handelsgartneri, samlede Planter fra mange Egne af Jordkloden og gjorde dem ved intelligent Arbejde bekjendte for sin Samtid. Han har bl. a. skrevet en fortræffelig »Dictionnaire de Pomologie«. D. 1875.

Leroy-Beaulieu, Pierre Paul [s. o. boliö], fransk Nationaløkonom, f. 9 Dec. 1843 i Saumur, blev 1872 Prof. i Finansvidenskab ved École libre des sciences politiques og stiftede Ugebladet »L'Économiste français«; han har bl. a. udgivet »De la colonisation chez les peuples modernes« (1873), »De l'état social et intellectuel des populations ouvrières« (1868), »Traité de la science des finances« (2det Opl. 1879) og »De la repartition des richesses« (2den forøgede Udg. 1883).

Leroy de St. Arnaud [s. o. dø sængt arnō], s. **Arnaud**.

Le Royer, Phil. Elie [lø roajē], fransk Statsmand, f. 1816, blev 1855 Advocat i Lyon og 1870 Generalprocureur smstds., viste under Krigen stor Dygtighed og Fasthed i dette vanskelige Hverv indtil Jan. 1871 og blev derefter valgt til Nationalforsamlingen. Han sluttede sig til det republikanske Venstre og tog virksom Del i Forhandlingerne; det var i Anledning af L.s Tale, at de Demonstrationer foretoges fra højre Side, som i Maj 1873 medførte Grévys Afgang som Formand. 1875 blev L. livsvarig Senator og 1879 Justitsminister; siden 1880 er han Senatets Formand.

Lervigs Fjord, et Sund blandt Færøerne, der adskiller Østerø fra Kalsø og Borø.

Lerwick [lērrik], Stad i Skotland paa Østsiden af Øen Mainland, den største af Shetlandsøerne, ved Bressa Sund, der aarlig er Samlingssted for store Flaader af Sildefiskere. 3,000 I. God Havn.

Lesage, Alain René [løsāhsch], berømt fransk Forfatter, f. 8 Maj 1668. Om hans Ungdom vides næsten intet; efter mislykkede Forsøg paa at tjene sit Brød som Advocat gav han sig til at oversætte spanske Dramaer og Avellanedas „Don Quixote", men vakte først Opmærksomhed ved det kvikke, folkelige Stykke »Crispin rival de son maître«. Næsten 40 Aar gl. bearbejdede han Spanieren Guevaras Roman »El diablo cojuelo« under Navn af »Le diable boiteux« (1707), men gjorde den langt livligere og morsommere. I Komedien »Turcaret« (1709), hvis Opførelse vanskeliggjordes ved Hoffets Modstand, giver han en skarp og lunefuld Skildring af Finansmata-

borernes Kneb og Kjæltringestreger, navnlig udmærkende sig ved ypperlige Enkeltheder, men uden egentlig Composition. Samme Hensynsløshed i den Retning hersker i hans geniale Hovedværk »Gil Blas de Santillane« (1715), men en Rigdom paa Figurer og Situationer fra alle Samfundslag, et uudtømmeligt godt Humeur hos Helten med den bøjelige, sig let lempende Moral af lignende Art som Figaros hos Beaumarchais gjør dette Arbejde til et klassisk Tidsmaleri. Senere Undersøgelser have vist, at L. vel ogsaa har brugt spanske Kilder, af hvilke han har laant enkelte Træk, men at »Gil Blas« med fuld Ret maa kaldes hans Ejendom. Hvad han senere skrev, indeholder vel Stænk af hans rige Lune, men det er let henkastede Theaterstykker og Fortællinger, som han skrev for at subsistere; thi han var ikke skikket til at gjøre Lykke hos de store, og Boileau affærdigede hans Værker med fornem Kulde. Svagelig og døv døde han i Huset hos sin Søn, der var Domherre i Boulogne, 17 Nov. 1747.

Lesbōnax, græsk Rhetor fra det 1ste Aarh. e. Chr., sandsynligvis fra Mytilene paa Lesbos, er Forfatter til 2 Kunsttaler, der findes i Bekkers samt Baiters og Sauppes »Oratores Attici«.

Lĕsbos, nu Mytilini ell. Metellino, tyrk. Midylly, en tyrkisk Ø i det ægæiske Hav ved Lilleasiens Vestkyst, ud for Adramitibugten; 29 □ M. med 60,000 J., mest Tyrker. Den er bjergfuld og vulkansk med flere varme Kilder, meget frugtbar og frembringer en rig Høst af Olje, Silke, Bomuld, Galæbler og Sydfrugter, navnlig Figen. Dens Skove indeholde fortrinligt Skibstømmer. Paa Sydsiden er de to dybe Bugter Kaloni og Jero. Det højeste Bjerg Olympus er 3,000 Fod. Hovedstaden Mytilini ell. Kastro paa Østsiden har 10,000 J. I Marts 1867 anrettede et heftigt Jordskjælv forfærdelige Ødelæggelser paa Øen. — Blandt Øens 9 fordum blomstrende Stæder vare Mytilene og Methymna de vigtigste. Den fik navnlig Betydning som Hovedsæde for de lilleasiatiske Æoler. Paa den peloponnesiske Krigs Tid stod den under Athen, senere under Mithradates og Romerne. De gamle Lesbiere udmærkede sig ved deres Dannelse og fine Sæder, men tillige ved Udsvævelser og Hang til Fornøjelser. En Mængde berømte Mænd ere udgaaede fra denne Ø. I Midten af det 14de Aarh. blev L. af den græske Kejser afstaaet til den genuesiske Familie Gateluzo; den sidste Hertug af denne Slægt Nikola blev 1462 fordrevet af Sultan Muhammed II.

Lesche, hos Oldtidens Grækere en til selskabeligt Samkvem bestemt Bygning; navnlig var den med Polygnotos's Malerier udsmykkede L. i Delphi berømt.

Lescot, Pierre [leskō], fransk Architekt, f. 1510 i Paris, d. 1578 som Abbed i Clugny og Kannik ved Domkirken i Paris, har vundet Ry som Bygmester af den vestlige Façade af Louvre (fra 1546), et af de skjønneste Exempler paa fransk Renaissance med dens consequentere Anvendelse af klassiske Motiver. Billedhuggeren Goujon udførte den plastiske Udsmykning, og disse Kunstneres Fællesarbejde medvirkede ikke lidet til det harmoniske Indtryk, Bygningen gjør. Den smukke »Fontaine des Innocens« er et tidligere Arbejde af L.

Lescure, Louis Marie [leskȳhr], Marquis, fransk Adelsmand, f. 1766, var 1793 en af Vendéernes dygtigste og tapreste Førere, mn faldt 3 Nov. s. A. (s. La Rochejaquelein).

Lesczinsky, rettere Leszczyński [leschtschinski], en polsk Adelsslægt, af hvilke flere have vundet et Navn i Historien. Mest bekjendt er Stanislaus L. (s. d. A.), Konge i Polen, med hvem Slægten uddøde paa Mandssiden; hans Datter, Marie L., f. 1703, blev 1725 gift med den franske Konge Ludvig XV og døde 1768.

Lĕsghier, Indbyggerne i Daghestan (eller Lesghistan) paa Nordostsiden af Kaukasus hen imod det kaspiske Hav, bestaa af 6 Folk med særegne, men beslægtede Sprog: Avarer, Kasi-Kumüker, Akuscha, Kubatschi, Kiiriner og Uder; det sidste bor nu kun i to Landsbyer nær Byen Nukha paa Sydsiden af Kaukasus, men er en Levning af et større Folk, som nævnes af græsk-romerske Forfattere. L., som nu ere omtr. 400,000 i Antal, mest Muhammedanere, ere frygtede Røvere, men søgte som Arbejdsfolk; hvert Folk beherskes af egne Høvdinger, hvis Vasalforhold til Russerne er meget løst.

Lĕsina, en af de østerrigske Øer i Adriaterhavet ved Dalmatiens Kyst. 5 □ M. med 15,000 J. Her avles fortrinlig Vin, gode Figen, Korn og megen Honning. Klimaet er saa mildt, at Daddelpalmen voxer i Friland. Hovedstaden L., med 2,000 J., er Sæde for en Biskop og har en god Havn.

Lesja, Præstegjæld i Norge, øverst i Gudbrandsdalen, paa Grænsen mod Romsdalen. Her laa tidligere et Jærnværk, Lesjeværk, der blev sat i Drift omkring 1650, men nedlagdes 1812, efter at de nærliggende Skove vare udhuggede. I Nærheden ligger det lille Lesjeværks ell. Lesjeskogens Vand, der danner det fælles Udspring for Rauma, som i nordvestlig Retning gjennemstrømmer Romsdalen, og Laagen, der løber mod S. Ø. gjennem Gudbrandsdalen.

Leskien, Aug., tysk Sprogforsker, f. i Kiel 1840. Efter at han i Kiel og Leipzig havde studeret klassisk Philologi og sammenlignende Sprogvidenskab og derefter fortsat disse Studier i Jena, under Vejledning af Schleicher, med særligt Henblik paa de slaviske Sprog, blev han, efter en kort Tid at have virket som Docent i Jena, og Professor i sammenlignende Sprogvidenskab i Göttingen, 1870 kaldet til det nyoprettede Professorat i slaviske Sprog i Leipzig. Hans vigtigste Arbejder ere „Handbuch der althulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache“ (1871, ny Udg. 1886) og et Prisskrift „Die Declination im Slavisch-litauischen und Germanischen“. Han er bl. a. Medredacteur af „Archiv für slavische Philologie“, hvortil han har leveret adskillige Bidrag.

Leskōwatz, Stad i Konger. Serbien, 33 M. s. ø. for Belgrad, ved Morava. 11,000 J. Handel med Hamp.

Leslie, Alexander [lĕsli], Jarl af Leven, en af Trediveaarskrigens og den engelske Borgerkrigs mest bekjendte Generaler, f. c. 1590 i Skotland af en gammel adelig Familie. Efter med Berømmelse at have tjent under Prins

Nederlandene, gik han i Gustav Adolphs
hvor han blev Feltmarskal. Han
erede i Stralsund 1628 under dets
ge Forsvar mod Wallenstein, fordrev
kejserlige fra Rügen og tjente med
nmelse i den svenske Hær, indtil han
tilbage til Skotland. Her tog han
ven over Covenanternes Hær, som
ind i England, og var en af Par-
Commissærer, der i Ripon 1640
orliget med Kong Carl. Denne ud-
im til Lord Balgonie og Jarl af
l. Efter Kongens Henrettelse slut-
ig varmt til den unge Konges Sag
som Frivillig i Slaget ved Dunbar;
lev han tagen til Fange, sat i Tower
ft fri paa Dronningen af Sveriges
an døde 1661 paa sit Gods i Skot-
ham nedstammer den endnu blom-
gt Jarlerne af Leven og Melville.
Charles Robert [s. o.], Genremaler
f. 1794 i Clerkenwall i England af
Forældre, d. 1859 i London, levede
Amerika og England, men tilhører
nd som Kunstner. De for det meste
ner, som han malede snart efter
r, navnlig Shakspeare, snart efter
bære Præg af et originalt Lune,
en dygtig Behandling af det tech-
kan nævnes »Taming of the shrew«
ierry wifes of Windsor«. — Hans
es Dunlop L., f. 1835 i London, Elev
er ogsaa Figurmaler; han vælger
elige Emner, „En Fastedag i Klo-
staa", »Home, sweet Home« osv.
e Søn, Robert L., er Somaler.
John [s. o.], engelsk Physiker, f.
tland, d. 1832. Efter at have fore-
Rejser i Europa og Amerika blev
Professor i Mathematik, 1819 i
kab i Edinburgh. Han har opfundet
hermometret, construeret et Hy-
et Apparat til Bestemmelse af
emers Vægtfylde og opdaget Ban-
ng ved Hjælp af Fortynding af
det.
Thom. Edw. Cliffe [s. o.], engelsk
nom, f. 1827 i Irland, blev 1853
Retsvidenskab og Nationaløkonomi i
882. En Række Afhandlinger sam-
Land systems and industrial eco-
eland, England and continental
870), en anden i »Essays in pol.
hilosophy« (1879).
Napoléon [lespähs], kaldet Léo,
nt, f. 1815, var 1862 en af Stif-
petit journal«, i hvilken han skrev
Causerier under Pseudonymen T i-
imm, som vare Modelæsning i
9 gik han over til »Le petit Moni-
er Forfatter til »Histoire répu-
lustrée de la révolution de février«
nogle Romaner og Noveller. D.

les d'Olonne [læ sabl d'olōn],
ranske Dep. Vendée, 5 M. v. s. v.
Yon, ved Atlanterhavet. 10,000 I.
værft, Søfartskole. Sardinfiskeri.

Les Saintes [læ sængt], en Gruppe af Smaaøer i Vestindien, s. for den franske Ø Guadeloupe. 2 □ M. med 2,000 I. Øerne ere bjergfulde og temmelig høje. De vigtigste Frembringelser ere Kaffe og Sukker.

Lesseps, J. Bapt. Barth., fransk Diplomat, f. 1766, fulgte 1785—87 Lapérouse paa hans Jordomsejling indtil Kamtschatka og rejste hjem gjennem Sibirien, hvorefter han 1790 udgav en Dagbog over Lapérouses Rejse (en ny Beskrivelse 1831) og vigtige »Observations sur la Sibérie«. 1793 blev L. Consul i St. Petersborg, fulgte 1794 med den franske Afsending til Constantinopel og blev 1798—1801 tillige med denne holdt fængslet i „de 7 Taarne"; han var 1802—12 Generalconsul i St. Petersborg, 1815—33 i Lissabon og døde 1834. — Hans Broder, **Matth. Max. Prosper L.**, f. 1774, blev allerede 1794 ansat ved Legationen i Marokko og brugtes senere i forskjellige Sendelser til de nordafrikanske Lande og Syrien, sidst i Tunis, hvor han døde 1832. — Dennes Søn, **Ferdinand L.**, f. 19 Nov. 1805, gjorde fra 1825 Tjeneste ved Consulaterne i Lissabon og Tunis, blev 1831—38 Consul i Alexandria, hvor han udmærkede sig ved flere Lejligheder, bl. a. under Pesten 1834—35, sendtes derefter til Malaga og 1842 til Barcelona, hvor han viste stor Kraft og Dygtighed under Bombardementet s. A. 1847 ophøjedes L. til Generalconsul og 1848 til Afsending i Madrid, men fulgte 1849 som diplomatisk Commissær med den franske Hær til Rom og stræbte her at opnaa en fredelig Overenskomst med den romerske Republik, medens hans Regering bag hans Ryg arbejdede paa at omstyrte denne. Misfornøjet herover tog L. sin Afsked. 1854 besøgte L. paa ny Ægypten og fattede her Planen om at gjennemskære Suezlandtangen, hvilket Maal han siden viede alle sine Kræfter. Det lykkedes ham ogsaa baade at overvinde de Vanskeligheder, Tyrkiet og England satte derimod, og at tilvejebringe de betydelige Pengesummer, som dertil skulde medgaa. 25 Apr. 1859 begyndte Arbejdet, og 16—20 Nov. 1869 indviedes den færdige Kanal; til Løn fik L. Storkorset af Æreslegionen, og n. A. fandt han ogsaa i England megen Paaskjønnelse for det fuldbragte Kæmpeværk (blev Æresborger i London). Derimod faldt L. 1869 igjennem ved Valg til den lovgivende Forsamling i Marseille imod Gambetta og havde 1876 ikke bedre Held ved Valg til livsvarig Senator. 1873 fremsatte L. en Plan til en Jærnbane fra Orenburg gjennem Mellemasien til Indien og 1880 en anden til Gjennemskæring af Panamatangen. Et Aktieselskab herfor dannedes, og i Jan. 1884 paabegyndtes Arbejdet. Ligeledes støttede han Tanken om at danne et Indhav i Algérien. 1885 blev han Medlem af Akademiet.

Lessines [lessihn], Stad i den belgiske Prov. Hainaut ved Floden Dender, 4 M. n. til v. for Mons, med 7,000 I. og betydelig Linnedindustri: Stenbrud og Garverier.

Lessing, Gotthold Ephraim, berømt tysk Forfatter, f. 22 Jan. 1729 i Kamenz i Øvrelausitz, viste allerede i Skolen usædvanlig Opvakthed og Alsidighed og kom 1746 til Leipzig, hvor Faderen, der var Præst, vilde, at han skulde stu-

dere Theologi; men han kastede sig, i Omgang med Kästner, Mylius og Chr. Weiße, især over Philologi og de skjønne Videnskaber, drev ivrig Legemsøvelser og fik stor Interesse for Theatret. Den berømte Skuespildirectrice Neuber bragte hans Lystspil „Der junge Gelehrte“ paa Scenen; desuden skrev han smaa anakreontiske Digte. 1748 drog L. med Mylius efter et kort Ophold i Wittenberg til Berlin, hvor han udgav „Beiträge zur Historie und Aufnahme des Theaters“, Digte og nogle Oversættelser, som han for Udkommets Skyld besørgede for Boghandlere. 1752 tog L. Magistergraden i Wittenberg, omgikkes i Berlin med F. Nicolai, Ramler og Mos. Mendelssohn, arbejdede ved den af Mylius udgivne „Vossische Zeit.“ og fuldendte i Potsdam „Miss Sara Sampson“ (1755), et Sørgespil i Diderots borgerlige Maner, det første tyske Drama, der brød med de franske akademiske Regler. 1755—58 var L. i Leipzig, hvor han havde en ubehagelig Proces med en Kjøbmand, med hvem han skulde have foretaget en stor Rejse, og som vilde undrage sig sine Forpligtelser, da den blev afbrudt, og hvor han knyttede et intimt Venskab med E. v. Kleist. I Berlin stiftede han med Nicolai og Mendelssohn det kritiske Tidsskrift „Briefe, die neueste Literatur betreffend“ (1759), skrev Fabler og begyndte Sørgespillet „Virginia“, der først fuldførtes 1772 under Navn af „Emilia Galotti“. 1760 optoges han i det berlinske Videnskabernes Akademi og rejste s. A. til Breslau som Secretær ved det schlesiske Gouvernement, i hvilken Stilling han forblev til 1765. Her skrev han sit udmærkede Lystspil „Minna von Barnhelm“, som Goethe erklærer for banebrydende i den tyske Literatur. I Breslau tog han livlig Del i det selskabelige Liv, ogsaa i det stærkt grasserende Hazardspil, men drev tillige storartede Studier, hvis ypperste Frugt blev „Laokoon, oder über die Grenzen der Malerei und Poesie“ (1766), klassisk i Stil og Indhold, epochegjørende ved det æsthetiskkritiske Skarpblik og ved sit hidtil ukjendte Blik paa Aanden i Oldtidens Kunst. Efter et Par Aars Ophold i Berlin modtog L. en Indbydelse til at oprette et Nationaltheater i Hamborg, men Skuespillerkjævlerier og Mangel paa Praktik hindrede hans storartede Planer, hvorimod hans „Dramaturgie“ (1767—69), hvori han kæmpede for det engelske Drama mod det franske, havde en lignende Betydning for Samtiden som „Laokoon“ paa sit Omraade. Det var hans Hensigt at drage til Italien og virke efter Winckelmanns Forbillede, da han blev kaldet til Bibliothekar i Wolfenbüttel 1770. Her bragte han flere glemte literære Sjældenheder for Lyset, som Berengar af Tours's Skrift om Nadveren mod Lanfranc, og udgav 1774—78 „Wolfenbüttelsche Fragmente eines Ungenannten“ (hvis Forfatter var H. S. Reimarus), som bragte L., der i lige Grad var en Modstander af den gammeldags stive Orthodoxi og den moderne flade Forstandsoplysning, ind i heftige theologiske Polemiker. Hans Hovedangriber var den orthodoxe Præst i Hamborg Goeze, mod hvem L. skrev det aandfulde Skrift „Anti-Goeze“. 1779 udgav han Dramaet „Nathan der Weise“, et Indlæg for en frisindet Tolerance og en human, paa Fornuft og Intelligens hvilende naturlig Religion, hvis Hovedtanke, udtrykt i philosopherende Form, han nedlagde i „Die Erziehung des Menschengeschlechts“ (1780), der indeholder Spiren til Herders Anskuelse af „Historiens Philosophi“. Her, som overalt, viser L. sig som en fribaaren, efter Lys og Klarhed higende, ædel Aand. Han var en Forløber for den senere store Periode i den tyske Poesi, uden at poetisk Begavelse var hans Centrale, gjennemskuede klart sin Tids Digtekunsts Aandløshed og hævdede den frie Udvikling af det medfødte Geni i Naturens og de store Forgængeres Skole. Skjønt han slet ikke var Systematiker, var han dog den, der lagde Grundvolden for en philosophisk Æsthetik, og hans theologiske Stridsskrifter gav den traditionelle Dogmatik Dødsstødet. Hvad der forøgede hans Magt, var, at han var en ægte Sandhedsridder, og hans klare og skjønne Fremstilling gjorde hans Skrifter til den dannede Verdens Ejendom. 1775 foretog han en Rejse til Wien, hvor han fik en ærefuld Modtagelse, og hvorfra han rejste til Italien med Prins Leopold af Brunsvig. Efter sin Hjemkomst ægtede han (1776) den begavede Kjøbmandsenke Eva König, med hvem han længe havde været forlovet, men mistede hende allerede efter et Aars Ægteskab. Til dette haarde Slag kom de ovennævnte forbitrende Stridigheder og en tiltagende Sygelighed; han døde 15 Febr. 1781 paa en Rejse i Brunsvig. De bedste Udgaver af hans Værker ere Lachmanns (13 Bd., 1838—40) og Hempels (20 Bd., med Anm.). Biographiskkritiske Skrifter om L. haves af Danzel-Guhrauer (2. Udg. 1880—81), A. Stahr (1859), Sime (1877), Düntzer (1882), Er. Schmidt (endnu ufuldendt) o. fl. 1853 afsløredes hans kolossale Statue af Rietschel i Brunsvig. — **Karl Frederik L.**, Brodersøns Søn af den foreg., f. 1808 i Breslau, d. 5 Juni 1880 i Carlsruhe, nød sin første Undervisning i Kunsten i Berlin og fulgte derfra med Schadow til Düsseldorf 1826. Hans første Arbejder vare især Landskaber; senere malede han dels romantiske Billeder efter Ballader og Sange: „Das trauernde Königspaar“, „Lenore“ o. fl., dels historiske Fremstillinger: „Hussiterprædikenen“, „Hus paa Conciliet i Kostnitz“, „Hus paa Vejen til Baalet“. Efter i en Række af Aar at have været Professor i Düsseldorf blev han 1858 Galleridirecteur i Carlsruhe. Her malede han bl. a. „Disputationen mellem Luther og Eck“ (1867).

L'Estocq, Joh. Herm. [lestók], f. 1692 i Celle, gik 1713 som Chirurg i Peter d. stores Tjeneste, blev efter hans Død af Katharina I udnævnt til Læge ved hendes Datter Elisabeths Hof og ledede med lige saa stor Klogskab som Dristighed den Hof- og Militærrevolution, som hævede Prinsessen paa Tronen 1741. Elisabeth overvældede ham derfor med Æresbevisninger og brugte ham til de mangfoldigste Forretninger. Dette paadrog ham Fjendskab og Misundelse; han blev anklaget og fremstillet som strafskyldig, fængslet og 1753 sendt i Forvisning. Peter III kaldte ham tilbage og gav ham hans Æresposter igjen; han døde 1767.

Lesueur, Charl. Alex. [løsyøhr], fransk Rej-

:rforsker, f. 1778 i Havre, d. 1857
af Museet smstds., begyndte sin
) som Kanoner paa et af Baudin
Krigsskib, der var udsendt paa et
; Jorden; Baudin blev opmærk-
s Tegnetalent, fritog ham for
: og anvendte ham som Tegner,
tskab han i Forbindelse med Ex-
aturforsker Péron hjembragte en
Tegninger og Exemplarer (over
00 Arter) af Dyr fra fremmede
g Have, især Sydhavet, hvilket
Dels blev benyttet til disse For-
ge aux terres australes» og til
Arbejder, f. Ex. over Meduserne
ene i »Annales du Muséum»
1815 rejste L. til Nordamerika
tudier og Indsamlinger til Pari-
hans Ophold i Philadelphia hid-
ge Bidrag til Fristaternes Fauna
iske Tidsskrifter.

Le Sueur, Eustache [s. o.], en
gste Mestere i den ældre franske
1617, d. 1655 i Paris, var Elev
:n nogen Sinde at have forladt
han ikke uden Held Rafael til
s Hovedarbejder ere 22 Billeder,
:ener af St. Brunos Liv, malede
erkloster i Paris, nu i Louvre,
a, der viser sig for St. Martin",
rythologiske Fremstillinger lige-
s Galleri, hvilke tilhøre en tid-
: hans Liv, medens han dog alle-
gjort sig fra Vouets Maner. Ved
kunstakademiet i Paris var han
første Professorer. — **En Mu-
ean François L.**, f. 1760 i Nær-
ille, død 1837 i Paris, opnaaede
første Capelmester ved Kirken
ocents og 1786 ved Notre Dame
ik han et stort Orchester og op-
positioner, af hvilke særlig en
alouverture fremkaldte en heftig
Da samtidig hans Opera »Télé-
:des af den store Opera, trak L.
:nøjet ud paa Landet, men 1793
Paris og fik baade den nævnte
:raer opførte paa Théâtre Fey-
servatoriets Stiftelse 1794 blev
dette, men nye Stridigheder,
iklede sig, da han ikke kunde faa
r frem paa den store Opera,
ie Stilling og bragte ham haarde
1804 antog Napoleon ham efter
sin Hofcapelmester, og dermed
r Tilværelsen ophørt. Napo-
gte ingen Standsning i Frem-
Overcapelmester, Hofcomponist,
sition ved Conservatoriet, Aka-
ret paa alle Maader. Han har
Skrifter og sine Compositioner
Indflydelse, og han betragtes
)en nyere Tid mere og mere
:or Berlioz og som Program-
ige Ophavsmand.
letum, Død), dødelig, og Le-
hed, bruges især i Retslæge-
at betegne Saar, som medføre

Letellier, Michel [lətelliē], fransk Kansler, f. 1603, benyttedes først af Richelieu 1640 imod det oprørske Normandi, blev senere udnævnt til Statssecretær og sluttede sig under Frondekrigen til Mazarin. Efter dennes Død havde han stor Indflydelse paa Ludvig XIV og blev 1677 udnævnt til Kansler. Han var tillige med sin Søn Louvois en af Huguenotternes ivrigste Forfølgere og undertegnede faa Dage før sin Død (Oct. 1685) det nantiske Edicts Ophævelse. S. Louvois og Estrées, L. C. L. d'.

Lethargi, lethargisk Tilstand (af Lethe), ældre Benævnelse for en Bedøvelsestilstand af nervøs Natur, som den f. Ex. iagttages hos hysteriske Kvinder.

Lēthe, en Flod i Underverdenen, af hvilken de afdødes Sjæle drak Forglemmelse af alle jordiske Lidelser, inden de kom i Elysion.

Lethraborg, d. s. s. Ledreborg.

Letmatros, d. s. s. Jungmand.

Lēto (hos Romerne Latona), Datter af Titanen Koos og Phøbe, blev ved Zeus Moder til Apollon og Artemis. Hun flakkede om fra Land til Land, forfulgt af den skinsyge Hera, indtil endelig den svømmende Ø Delos (s. d. A.) gav hende et Tilflugtssted, hvor hun bragte sine Børn til Verden. Hun dyrkedes i Forening med sine Børn.

Letronne, Jean Antoine [ləträän], fransk Archæolog, f. 1787 i Paris, blev Professor i Historie og Archæologi ved Collège de France og Directeur for det kongel. Bibliothek; d. 1848 i Paris. Hans Hovedværker ere »Recherches pour servir à l'histoire de l'Égypte pendant la domination des Grecs et des Romains» og de efter et Haandskrift i det kongel. Bibliothek udgivne »Fragments des poèmes géographiques de Scymnus de Chio et du faux Dicéarque», end videre »Recueil des inscriptions grecques et latines de l'Égypte» og »Diplomes et chartes de l'époque Mérovingienne».

Le Trosne [s. o.], f. 1728 i Orléans, 1755—75 Advocat i denne By, d. 1780 i Paris, sluttede sig tidlig til den af Quesnay stiftede physiokratiske Skole, hvis Lærdomme han forsvarede i en stor Mængde Journalartikler og fremstillede i tre Skrifter, »De l'ordre social» (1777), »De l'intérêt social» (1777) og »De l'administration provinciale» (1779).

Lette, Wilhelm Ad., preussisk Embedsmand, f. 1799, indtraadte 1825 i Statstjenesten og blev 1843 Gehejmeregeringsraad i Indenrigsministeriet, 1845 Præsident for Landvæsenscollegiet. 1848 var L. Medlem af den tyske Nationalforsamling og 1852—58 af det preussiske Underhus, hvor han særlig virkede for at frigjøre Bønderne for Afhængighed af Godsejerne. L.s Tilslutning til den frisindede Opposition medførte 1854 hans Afskedigelse fra Posten i Indenrigsministeriet. 1867 blev han Medlem af den nordtyske Rigsdag; d. 1868. L. har ogsaa grundlagt mange almennyttige Foreninger, bl. a. „Lette-Verein" for at fremme Kvinders Adgang til selvstændigt Erhverv.

Letter, en Folkestamme i Kurland og det sydlige Lifland, beslægtet med Litauerne (s. d. A.) og de gamle Preussere, henv. 1 Million Mennesker, der ernære sig ved Agerdyrkning. Det lettiske Sprog savner ikke Dyrkelse og har

navnlig en rig Folkepoesi, men ellers ingen original Literatur. Sproglærer af Stender (1761 og 1783) og Bielenstein (1863); Ordbøger af Stender og af Ulmann (1872). Det „lettiske literære Selskab", stiftet 1824, har virket meget for Undersøgelsen og Uddannelsen af Sproget.

Letterstedt, Jak., svensk Mæcen, f. 15 Dec. 1796 i Vallerstads Sogn i Östergötland, hvor Faderen J. G. Lallerstedt var Gaardejer. Efter at have naaet Myndighedsalderen nedsatte han sig i Nærheden af Stockholm som Forpagter af et Brændevinsbrænderi; men som Følge af forskjellige Uheld saa han sig efter et Aars Forløb ude af Stand til at fyldestgjøre sine Forpligtelser og forlod derfor 1819 hemmelig Sverige. Over London begav han sig til Caplandet, hvor han under det antagne Navn L. indtraf i Begyndelsen af 1820. Ved Giftermaal kom han i Besiddelse af Jordejendom og lagde nu ved heldige industrielle Foretagender Grunden til en hurtig voxende Formue. Med denne fulgte forskjellige borgerlige Tillidshverv; han blev Medlem af Municipalstyrelsen, en af Grundlæggerne for og Directeur i Cape Good Hope Bank, samt en Tid ogsaa Medlem af den lovgivende Forsamling. 1841 udnævntes han til svensk-norsk Consul og blev 1857 Generalconsul. Efter 4 Gange at have besøgt Europa og sit Fædreland forlod han 1860 Caplandet for at bosætte sig i Paris, hvor han døde 18 Marts 1862. Ved testamentarisk Bestemmelse skjænkede L. 27,000 Pd. St., under Bestyrelse af det svenske Videnskabs Akademi, til Grundlæggelse af følgende 3 Stiftelser: J. L.s Stipendiefond (oprindelig Capital 5,000 Pd.), hvis Rente anvendes dels til aarlige udenlandske Rejsestipendier for Svenske, dels til Dannelsen af et Fond for et indenlandsk Rejsestipendium; end videre den L.ske Prisstiftelse (5,000 Pd.), hvoraf Aarsrenten anvendes til Belønning af et af svenske Mænd i det foregaaende Aar udgivet, udmærket, originalt Arbejde eller en vigtig Opdagelse, til Belønning for en i det foregaaende Aar udført Oversættelse, til Understøttelse af vigtige videnskabelige Undersøgelser m. m.; endelig den L.ske Forening, som bestaar af et af svenske, norske og danske Mænd dannet Selskab med det Formaal at „befordre Fællesskab mellem de 3 nordiske Riger i Henseende til Industri, Videnskab og Kunst". Siden 1878 udgiver den L.ske Forening et »Nordisk Tidskrift för vetenskap, industri och konst«.

Lettre, fr. [lett'r], Bogstav, Type; à la l., bogstavelig; l. de change [dø schangsch], Vexel; l. de créance [kreängs], Creditiv. **Lettres de cachet** [dø kaschä], forseglede Breve, kaldtes i Frankrig før Revolutionen de af Kongen alene udstedte og med hans mindre Segl (cachet) lukkede Breve, i Modsætning til de aabne, af Ministrene tillige underskrevne og med det store Segl forsynede Breve. Siden Ludvig XIV.s Tid øvedes derved en meget mislig Cabinetsjustits, idet der uden Rettergang paabødes snart Forvisning fra Landet eller Hovedstaden, snart Fængsling, især i Bastillen, af Mænd, man vilde fjerne eller straffe, stundum ogsaa for at unddrage fornemme Forbrydere fra retslig Forfølgelse eller skille en Familie af med slette eller urolige Medlemmer (f. Ex. Mirabeau). Der drevet endog den Misbrug, at et l. d. c. som en Raadesag tilstodes med aaben Plads til Navnets Udfyldning. De afskaffedes af Nationalforsamlingen 1789.

Lettre (af lat. littera, Bogstav), d. s. s. Skrifter. **Lettremetal**, d. s. s. Skriftstøbermetal.

Letværk, den Mechanisme i Møller, hvorved Afstanden mellem begge Stenene i Kværnen kan nøje reguleres.

Leu, August Wilhelm, tysk Landskabsmaler, f. 1819 i Münster i Westfalen, uddannede sig i Düsseldorf og har især gjort Bjergnaturen til Gjenstand for sit Studium. Under Rejser i Norge, Schweiz og Tirol malede han en Række Billeder fra disse Egne, „Parti af Berchtesgaden", „Norsk Vandfald", „Fra Hardangerfjord" o. fl. — Hans Søn, August L., f. 1852, d. 1876, var Faderens Lærling og en meget lovende Dyr- og Landskabsmaler.

Leubus, Landsby i den preussiske Prov. Schlesien, ved Oder, 6 M. v. n. v. for Breslau. 2,000 J. Her er i en forhenværende Klosterbygning et meget anset Sindssygehus.

Leuca, Capo di, ell. Capo Santa Maria di L., Italiens Sydøstspids, hvori den apuliske Halvø ender.

Leuchtenberg, et Herskab i den bayerske Kreds Overpfalz, 4 □ M. med 7,000 J., har Navn efter et gammelt Bjergslot L. og havde indtil 1646 Landgrever. Det overdroges 1817 af Kong Maximilian I tillige med en Del af Fyrstend. Eichstädt til hans Svigersøn, Eugen Beauharnais, som derefter kaldte sig Hertug af L. Han var f. 3 Sept. 1781, Søn af Alex. B. og den senere Kejserinde Josephine, fulgte med sin Fader i Krigen, efter hans Død med General Hoche og da Moderen havde giftet sig paa ny, med sin Stiffader Nap. Bonaparte paa Felttogene i Italien og til Ægypten. 1805 blev han ophøjet til fransk Prins og Vicekonge i Italien; han ægtede 1806 Prinsesse Amalie Augusta af Bayern (f. 1788, d. 1851) og blev 1807 adopteret af Kejseren som Arving til Kongeriget Italien. Han styrede dette Land ypperlig og vandt Folkets Hengivenhed, men lagde derhos stor militær Dygtighed for Dagen i Krigen 1809 og paa Toget til Rusland; ja det var nærmest ham og Ney, det skyldtes, at en Del af Hæren blev reddet. 1813 afgjorde han Sejren ved Lützen, men var n. A. ikke i Stand til at redde Kongeriget Italien. Han drog derefter til Tyskland, tog ingen Del i Tildragelserne 1815 og levede i Stilhed til sin Død 21 Febr. 1825. Et Mindesmærke af Thorvaldsen er rejst over ham i Michaelskirken i München. Han efterlod sig to Sønner og fire Døtre. Den ældste Søn, August Eug. Napol., f. 9 Dec. 1810, var i Febr. 1831 udset til Konge i Belgien, men vragedes efter Ludvig Philips Indsigelse; han ægtede 26 Jan. 1835 Dronning Maria da Gloria af Portugal, men døde 28 Marts s. A. Den anden Søn, Maximilian Eug. Napol., f. 20 Oct. 1817, ægtede 1839 den russiske Kejser Nikolajs ældste Datter Maria og havde med hende fire Sønner og to Døtre, som optoges i det russiske Kejserhus og fik

Romanovskij. Han var en ivrig Mi-
og døde 1 Nov. 1852 af en Lunge-
se, han havde paadraget sig paa en
elig Vandring i Ural. Hans Enke
d. 1876) ægtede 1856 Grev Strogá-
i hans Sønner er **Nikolaj**, f. 1843,
gift med Nadine Annenkov, Fyrstinde
ais, og **Eugen**, f. 1847, siden 1878
Sinaide Skobelev, Grevinde Beau-
en tredje **Søn**, **Sergej**, f. 1849, faldt
Rustschuk. — Af Eugen af L.s Børn
hine, f. 1807, gift 1823 med Kong
if Sverige og Norge, d. 1876; **Eu-**
808, gift 1826 med Fyrst Frederik
ollern-Hechingen, d. 1847; **Amalie**, f.
1829 med Kejser Pedro I af Bra-
1873, og **Theodolinde**, f. 1814, gift
Grev Vilhelm af Württemberg, d.

en Aminsyre, der bl. a. dannes ved
f Horn med fortyndet Svovlsyre.
sitt], et graalighvidt Mineral, der
kiselsyre, Lerjord og Kali og krystal-
1 af 24 Trapezer begrænset tetra-
1, som har megen Lighed med det
ositetraeder. Det forekommer i La-
lesuv.
Karl Georg Fried. Rud., tysk Zoo-
tom, f. 1823 i Helmstedt, studerede
a under R. Wagner, blev 1850
Gießen og er siden 1869 Prof. i
n har især Fortjeneste af det ana-
ologiske Studium af de lavere Dyr.
f hans Studier dreje sig om Ind-
g andre Snyltere („Untersuchungen
spiralis", 1861, „Die Blasenband-
ihre Entwickelung", 1856, „Die
:s Menschen u. die von denselben
ı Krankheiten", 1862—76; en ny
gyndt siden 1879, hvoraf 1ste Bind
886), en anden om Forplantningen
enogenetiske Insekter („Zur Kennt-
terationswechsels und der Parthe-
: den Insekten", 1858), en tredje
phismen i Dyreriget og Blære-
er den Polymorphismus der Indi-
ie Erscheinungen der Arbeitsthei-
latur" (1851; „Zoologische Unter-
853—54). De aarlige Beretninger
tet i de lavere Dyrs Naturhistorie.
Naturgeschichte" for Aarene 1848
attede af L.
Louèches [luæsch], lille By i
i Schweiz, ved Rhône, hvor-
n Bro. 1,500 J. I en Bjærg-
n. for L. ligger Badet L., fr.
:s **Bains** [læ bæng], 4,500 F.
artet Alpenatur og varme, indif-
alkilder, der anvendes mod Gigt,
, Kjertelsyge og haardnakkede chro-
omme. De badende tilbringe
Træk i store Bassiner for omtr.
g underholde sig ved Læsning og
a svømmende Borde, paa hvilke
ndet indtage deres Maaltider.
υκός, hvid, hvoraf ogsaa Leu-
et. i Sammensætn. hvid, hvidlig,
hoe, Leukom, Leukæmi.
ukas, it. Sa. **Maura**, en af de
joniske Øer ved Grækenlands Vestkyst, s. for Arta Bugten, 8½ □ M. stor. Den er bjærgfuld med Toppe, der naa op til 3,500 F. Dens Sydspidse, det nuværende Cap Ducato, hed hos de gamle den leukadiske Klippe, fra hvilken efter Sagnet Digterinden Sappho skal have styrtet sig i Havet. Hovedstaden **Amaxiki** paa Nordspidsen er Sæde for en Biskop, har to Havne og 6,000 J., der drive Handel og Skibsfart.

Leukippos, græsk Philosoph i det 5te Aarh. f. Chr., var samtidig med Anaxagoras og Empedokles. Han grundlagde den atomistiske Lære, som dog først grundig og consequent er udviklet af hans Discipel Demokritos (s. d. A.).

Leukom, hvide Pletter paa Hornhinden som Følge af forudgaaende Betændelse og Saardannelse.

Leukorrhoe [rē], s. **Flaad**, hvidt.

Leukothea, s. **Ino**.

Leuktra, Flække i Bøotien s. v. for Theben, bekjendt ved Epaminondas's Sejer over Spartanerne, der gjorde Ende paa disses Overmagt i Grækenland, 371 f. Chr.

Leukæmi, en Sygdom, i hvilken de farveløse Blodcellers Mængde forøges betydelig paa de røde Bekostning, saa at Blodet i de højeste Grader af Sygdommen endog kan indeholde næsten lige saa mange af de første som af de sidste. De farveløse Blodceller dannes dels i Milten, dels i Lymphekjertlerne, dels i Benmarven, og i Overensstemmelse hermed kan L. afhænge af sygelige Tilstande enten i Milten (lienal L.), i Lymphekjertlerne (lymphatisk L.), hvilke Organer hos leukæmiske Individer ere stærkt svulne, eller i Benmarven (myelogen L.). L. medfører Blegher, Kortaandethed, Blødninger og mere eller mindre stærkt udtalt Forstyrrelse af Ernæringen (Kachexi), der kan ende med Døden. Aarsagen til L. er ubekjendt. Den angriber hyppigere Mænd end Kvinder.

Leuning, Carl P. G., f. 27 Maj 1810 i Førslev ved Fuglebjærg, blev 1842 juridisk Candidat og 1848 Fuldmægtig i det islandske Departement, 1856 Departementschef i Justitsministeriet og i Nov. 1865 Justitsminister, dog ikkun tjenstgjørende indtil Apr. n. A. 1864—66 var han Medlem af Rigsraadets Landsting. D. 21 Juni 1867. Hans Navn er nærmest knyttet til Gjennemførelsen af „Alm. borgerlig Straffelov" af 1866.

Leuthen, Landsby i den preussiske Prov. Schlesien, 2 M. v. til n. for Breslau, historisk mærkelig ved Frederik II.s Sejer over Østerrigerne 5 Dec. 1757.

Leuthold, Heinr., tysk Digter, f. 9 Aug. 1827 i Canton Zürich, studerede Jura ved de schweizerske Universiteter, tilbragte nogle Aar som Lærer i Sydschweiz, Frankrig og Norditalien, kom 1857 til München, hvor han levede i fortrolig Omgang med de der boende Digtere, især med Heyse og Geibel (med hvilken sidste han 1862 udgav en Samling fortræffelige Oversættelser, „Fünf Bücher französischer Lyrik"), og sluttede sig til den nationale Frihedsbevægelse; han maatte her, senere i Frankfurt, Stuttgart og fra 1865 atter i München ernære sig som Kritiker og politisk Journalist, men følte sig stadig utilfreds med denne Virksomhed, hvortil han efter sin Natur og

Aandsretning ogsaa kun libet egnede sig, og levede bestandig under trykkende Næringssorger, især fordi en tiltagende Brystsygdom gjorde ham uskikket til Arbejde; han blev 1877 sindssvag og døde 1 Juli 1879 i en Sindssygeanstalt ved Zürich. L. er en Lyriker af høj Rang. I sin Digtnings Grundtone nærmest beslægtet med Lenau og denne jævnbyrdig i intensiv lyrisk Kraft, overtræffer han ham vel endog i Sprogets Melodiøsitet og i kunstnerisk Formbehandling. Stærk og varm Følelse, aandrig Reflexion, bidende Vid og Ironi finde lige sikkert deres Udtryk i hans „Gedichte“ (første Gang samlede 1879, kort før hans Død), der bevæge sig i de forskjelligste Former og klart afspejle hans ideale Stræben og trodsige Resignation, hans Frihedsbegejstring, hans brydsomme Livs faa lykkelige Dage, dets mange indre og ydre Kampe og bitre Skuffelser.

Leutze, Emanuel, tysk Maler, f. 1816 i Gmünd i Württemberg, d. 1868 i Washington, tilbragte sin Barndom i Amerika og havde allerede vundet Navn som Kunstner, da han 1841 gik til Düsseldorf for at uddanne sig under Lessing. Han har malet en Del Fremstillinger dels af Columbus's Liv, dels af Englands Historie. Til hans Hovedbilleder høre „Washingtons Overgang over Delaware“ (malet 1852) og „Slaget ved Monmouth“ (1854). Han havde et stort Navn baade i Tyskland og Amerika.

Leuven [løvähn], Pseudonym for Adolph, Grev Ribbing, fransk Dramatiker, f. 1800, Søn af den efter Gustav III.s Mord forviste svenske Grev R. Han blev opdraget i Bonapartismen. Han var i mange Aar andres Medarbejder i en Masse Stykker og blev 1862 Directeur for Opéra comique. Af Stykker, hvortil han udelukkende er Forfatter, fremhæves »L'automate de Vaucanson«. Lige til Treserne arbejdede han stadig som Theaterforfatter („Fregatcapitainen“ o. m. a.), og han havde sin Del i mange paa Opéra comique opførte Arbejder. D. 1884.

Le Vaillant, Franç. [lø vajäng], fransk Rejsende og Ornitholog, f. 1753 i Surinam, d. 1824 i Champagne, rejste to Gange (1780—83 og 1783—85) i Sydafrika. Hans Skrifter »Voyage dans l'intérieur de l'Afrique« (2 Bd., 1790) og »Second voyage etc.« (3 Bd., 1795) høre til de interessantere Rejseværker og hans »Histoire naturelle des oiseaux de l'Afrique« (5 B., 1798—1812) til hans vigtigste ornithologiske Arbejder, hvis Fortrin dog ofte svækkes ved Upaalidelighed og Unøjagtighed.

Lewald, Fanny, tysk Forfatterinde, f. 24 Marts 1811 i Königsberg af jødiske Forældre, lod sig døbe i sit 17de Aar, hvilket Skridt hun dog snart fortrød. Hendes Fader, en dannet Kjøbmand, tog hende 1831 med paa en stor Rejse i Tyskland og Frankrig, hvor hun begejstredes for den politiske Liberalisme. Hendes nedenf. nævnte Fætter Aug. L. gjorde hende opmærksom paa hendes Talent, og 1841 udgav hun sin første Novelle, „Der Stellvertreter“, i dennes Blad „Europa“. Nogle Romaner, der udkom anonymt („Clementine“, 1842, „Eine Lebensfrage“, 1845, o. fl.) vise hendes sociale og politiske Frisind. 1845—46 rejste hun i Italien; Rejsens Frugt er „Italienisches Bilderbuch“ (1847). Bekjendtskabet med Ad. Stahr, hvem hun ægtede 1854, har haft stor Indflydelse paa hendes senere Skrifter, blandt hvilke de fortrinligste ere „Diogena, Roman von Iduna, Gräfin H(ahn)-H(ahn)“ (1847), en ypperlig Parodi paa denne Forfatterindes Maner, Romanen „Prinz Louis Ferdinand“ (1849), Fortællingerne „Deutsche Lebensbilder“ (4 Bd., 1856), Landsbyhistorien „Das Mädchen von Hela“ (1860), Romanerne „Von Geschlecht zu Geschlecht“ (1863—65), „Die Erlöserin“ (1873), „Stella“ (1883). 1861 udgav hun sin Selvbiographi. Hun viser stor Jagttagelsesevne, tegner sine Charakterer med Sikkerhed og røber megen Skjønhedssans i Fremstillingen. Ved sine „Osterbriefe für die Frauen“, aftrykte 1863 i „Nationalzeitung“, satte hun Spørgsmaalet om Kvindernes Anvendelse til Haandværket under Discussion og fortsatte den i „Briefe für und wider die Frauen“ (1870). 1871—74 udgav hun sine „Gesammelte Werke“ i 12 Bd. — **Joh. Karl Aug. L.**, tysk Forfatter, f. 1792 i Königsberg, førte et æventyrligt Ungdomsliv, som han har skildret i sine „Aquarelle aus dem Leben“ (1836—40), var med i Befrielseskrigen som militær-administrativ Embedsmand, skrev dernæst i Breslau under Omgang med Holtei Lystspillet „Der Großpapa“ under Navnet Kurt Waller, traadte 1818 op som Skuespiller, blev Medlem af Theaterdirectionen i flere tyske Stæder, bl. a. i Hamborg, tilbragte en Aarrække paa Rejser, tog 1834 Ophold i Stuttgart, grundede 1835 „Europa, Chronik der gebildeten Welt“, der snart blev Tysklands mest læste og indflydelsesrige literære Tidsskrift, og skrev talrige Romaner og Noveller, hvori der ses et alsidigt Talent med Evne til yndefuld Fremstilling, men med Flygtighed i Udarbejdelsen. Efter at have virket som Journalist i Frankfurt 1848 og 1849 overtog han i Stuttgart Medredactionen af det conservative Blad „Deutsche Chronik“ og blev Regisseur ved Hoftheatret. Denne Stilling opgav han atter 1861 efter at være traadt over til den katholske Kirke, flyttede til Baden-Baden og senere til München og døde her 1871. I sine sidste Aar havde han skrevet en Række ultrakatholske Romaner og Noveller, som dog ingen Udbredelse fandt. Af hans talrige Rejseskildringer og dramaturgiske Skrifter ere en Del samlede i „Ges. Schriften“ (12 Bd., 1843—46).

Levallois Perret [løvalloā perræ], en Forstad tæt n. v. for Paris, mellem Fæstningsmuren og Seine. 30,000 J. (1881).

Levāna, romersk Gudinde, hvis Indflydelse man tilskrev, at Faderen optog det nyfødte Barn, der blev lagt for hans Fødder, og saaledes paatog sig dets Opfostring. Jean Paul gav et Værk om Opdragelsen Navnet L.

Levang, det almindelige Udtryk til Søs for, hvad man til Lands kalder Gulvskrubbe.

Levanger, Kjøbstad i Norge, beliggende i en særdeles smuk og frugtbar Egn ved det indre af Throndhjemsfjorden i Nordre Throndhjems Amt. Byen, som fik Kjøbstadsrettighed 1836, driver nogen Handel med Jemtland, men er

ar gaaet tilbage, navnlig efter brand, som 1877 lagde saa godt i Aske. 900 J. (1885).

le levant, it. il levante, den , d. s. s. Orienten), Østerland, des i Almindelighed Kystlandene e Del af Middelhavet, navn- Syrien og Ægypten; deraf de herværende Havne drevne Handel og arabisk Kaffe l. K., over Havnene paa disse Kyster. kipret ell. stundum smaamønstret

haler, Sølvmønt i Østerrig- d 833½), af Værdi 3 Kr. 74 Øre.

Émile [løvassöhr], fransk Natio- Statistiker, Medlem af Institut de is 1828, siden 1876 Professor ved nce, har taget en fremragende statistiske Congresser og stadig edelsen af Geographiens Stu- g. Blandt hans Skrifter frem- estion de l'or» (1858), »Histoire rières en France depuis la con- César jusqu'à la révolution» nce industrielle en 1789» (1865), t de géographie» (1868—75; as).

Nicolas Prosper [s. o.], fransk jer, f. 1791 i Picardiet, død kom i sit 16de Aar til Paris, første Gang optraadte i Ope- 9aarigt Ophold i London og han tilbage til Paris og ind- n mest fremragende Plads ved var lige udmærket ved sin Me- Stemmes Styrke og Omfang. ansat som Lærer i lyrisk Decla- nservatoriet, og fra 1845 sang Gange paa Scenen, som han forlod.

erre [løvassäähr], fransk Skue- i Fontainebleau, var først ved terede 1830 i Marseille og kom -Royal Theatret i Paris, hvor mindre Afbrydelser nær virkede bte sig et Ry som fremragende er og som Foredrager af komiske gjæstede han flere af Udlandets aadte ogsaa i Kjøbenhavn. D.

n lille Havn i Fife-Shire i orth-Fjorden, 4 M. n. til ø. for 3,000 J.

der, fr. tableaux vivants, Gjen- Malerkunstens eller Plastikens lp af levende Personer. Jvfr.

, en Benævnelse til Søs for illede saaledes, at Vinden kom- sse; Sejlene ville derved komme og tilbage.

Adam Ludv., svensk Feltherre, ons Søn af Grev Axel Stens- ons), valgte, skjønt han havde pdragelse, Krigerstanden og ud- andt de svenske Tropper, der Sold. Efter Freden levede uden Ansættelse, indtil han 1700 blev Oberst for et til Lifland bestemt Regiment; med dette slog han 1703 ved Zjaggerini et 6 Gange saa stærkt russisk Corps, hvorefter han blev udnævnt til Generalmajor og Overstcommanderende i Kurland. 1705 vandt han Sejren ved Gemänerthof og blev derefter udnævnt til General og Gouverneur i Lifland, hvilket Land han heldig forsvarede, indtil han 1708 fik Befaling til at støde til Hovedhæren. Ved Ljesna slog han sig igjennem den tre Gange saa stærke russiske Hær og forenede sig med Carl XII under Toget mod Ukraine, hvor det efter den svenske Hærs Nederlag ved Pultava blev L.s Lod at afslutte Capitulationen med Russerne. I Fangenskabet nedskrev han sine Memoirer, »Enväldets skadliga påföljder och Aggets bittra frukter« (udg. 1757); imidlertid blev han udnævnt til Rigsraad 1718, men kom aldrig til at tiltræde dette Embede; han døde som Fange i Moskva 1719. — **Charles Emil L.**, Greve, f. 28 Marts 1691, Søn af en Fætter af den foreg., traadte 19 Aar gl. ind i den svenske Hær, udmærkede sig under Krigen i Tyskland, fulgte Carl XII 1716—18 som Lieutenant ved Drabanterne og blev Generalmajor 1722. Valgt til Landmarschal paa Rigsdagen 1734 sluttede han sig allerede da til Hattepartiet og optraadte 1738 paa Rigsdagen som en af dettes Ledere og som ivrig Talsmand for Krig mod Rusland. Udnævnt til General 1740 og paa ny valgt til Landmarschal paa Rigsdagen 1740—41 blev han udset til Øverstcommanderende for Hæren under den mod Rusland erklærede Krig. Først ved Rigsdagens Slutning og efter Nederlaget ved Vilmanstrand ankom han til Hæren, med hvilken han i Nov. faldt ind i Rusland. Men efter at han i Anledning af det i Rusland samtidig indtrufne Regentskifte havde ladet sig narre til en Vaabenhvile og denne uventet var bleven opsagt, trak han sig uden Forsøg paa kraftig Modstand tilbage, indtil han fandt sig indesluttet ved Helsingfors. Her modtog han Rigsraadets Befaling til at nedlægge Commandoen, blev fængslet ved Tilbagekomsten til Stockholm og stilledes til Ansvar for en af Stænderne nedsat Commission, der dømte ham til Døden. Efter et mislykket Forsøg paa at undvige blev han halshugget 4 Aug. 1743. — Hans Søn, Grev **Charles Emil L.** d. yngre, en af Rigets Herrer, f. 1721, d. 1796, var 1789 et af Gustav III.s Redskaber til at gjennemføre Forenings- og Sikkerhedsakten, som han i Egenskab af Præsident i Ridderhuset underskrev.

Lever, Legemets største Kjertel, ligger til højre i Underlivets øverste Del, lige under Mellemgulvet, befæstet ved flere Baand. Den har en aflang, fladtrykt Form med en øvre, hvælvet og nedre, udhulet Flade. Fortil paa den nedre Flade er Galdeblæren befæstet til den. Alt det fra Maven, Tarmen, Milten og Bugspytkjertlen kommende Blod, der indeholder en stor Del af Fordøjelsens Produkter, passerer gjennem L., førend det optages i det store Kredsløb; det samler sig nemlig i en stor Blodaare, Portaaren, der træder ind i L. omtrent midt paa dennes nedre Flade og forgrener sig igjennem hele dens Substans i et overordentlig fint og tæt Net af Haarkar, der atter samle sig i 3—4 store Blodaarer, Levervenerne,

som igjennem L.s bageste Rand udmunde i den nedre Hulaare lige før dennes Indtræden i Hjærtets højre Forkammer. Masterne af dette Haarkarnet ere udfyldte af L.s egentlige Kjertelceller, de store, kantede, tæt sammentrængte **Leverceller**. Efter denne Bygning af L. skulde man antage, at den maatte være bestemt til at udøve en meget betydelig Indflydelse paa det fra Tarmkanalen kommende Blod, men nogen sikker Kundskab herom har man ikke, og man kjender kun de to Hovedprodukter af L.s Virksomhed, Galden og Leversukkeret. Galden optages i Galdegangens Forgreninger, der som et fint Net gjennemvæve hele L., og udgydes i Tarmen; Sukkeret, der er identisk med Druesukker, optages i Blodet igjennem Levervenerne og synes hurtig at forsvinde i dette. **Leversygdommene**, der navnlig bestaa i forskjellige chroniske Forandringer af Leverens Substans, pleje at indvirke betydelig paa hele Legemet og staa ofte i nøje Forbindelse med Uregelmæssigheder i de øvrige Underlivsorganers Virksomhed.

Lever, fr. [løvē], Opstaaen om Morgenen, Morgenopvartning hos Fyrster og andre fornemme Personer.

Lever, Charles [livver], engelsk Romanforfatter, f. 31 Aug. 1809 i Dublin, studerede Medicin ved det derværende Universitet og gik derfra til Göttingen, hvor han rigtig morede sig ved „das fidele Burschenleben", som han ved sin Hjemkomst uden Held søgte at nationalisere. 1832 tog han medicinsk Examen i Dublin, gik til Amerika som Læge paa et Emigrantskib, praktiserede en Tid lang i Irland og gik 1837 til Bryssel som Gesandtskabslæge. Kort forinden havde han til »Dublin University Magazine« sendt sin Roman »Harry Lorrequer«, der optoges med Bifald. 1842—45 redigerede han det nysnævnte Tidsskrift i sin Fødeby, hvor han var afholdt i vide Kredse som en vittig Selskabsmand. 1845 rejste han i Tyskland og Italien, blev engelsk Consul i Triest og udfoldede der sin rigeste Produktion. Fra den Tid er »The Dodd Family Abroad« (overs. paa Dansk af L. Moltke), »Tony Butler«, »Sir Brook Fossbrooke« o. fl. En ægte irsk Charakterskildring er hans »Con Cregan, the Irish Gil Blas« (1857). Hans sidste Roman er »Lord Kilgobbin« (1872). L. udmærker sig ved Skildringer af irske Typer, sangvinske Naturer, der tumles om i lystige Æventyr; han fortæller med godmodig Humor og er ikke bange for stærke Caricaturer. Han døde 1 Juni 1872 i Triest efter at han 1871 paa en Rejse til Irland havde modtaget et Æresdiplom som Doctor ved Dublins Universitet.

Leverance [rängse], Levering, Ydelse; bruges navnlig om enkelte ved Loven eller særlig Contract hjemlede Ydelser i større Omfang. **Leverandeur** [rangdør], En, som paatager sig at levere noget.

Leverpletter, smaa, brunlige Pletter i Huden, der skyldes Afsætning af et Farvestof i denne.

Leverrier, Urb. Jean Jos. [leverriē], berømt fransk Astronom, f. i St. Lô 11 Marts 1811, erhvervede sig 1846 et enestaaende Navn ved sin theoretiske Opdagelse af Neptun, idet denne hidtil ukjendte Planet fandtes meget nær det Sted, hvor L. gjennem Perturbationerne i Uranus's Løb havde regnet ud, at den maatte søges (s. **Adams**, J. C., og **Galle**). L. blev 1846 Medlem af Institutet og Prof. i Astronomi ved Faculté des sciences, 1852 Senator og Inspecteur for det højere Undervisningsvæsen og 1854 efter Aragos Død Directeur for Observatoriet i Paris. I dette Embede afløstes han paa Grund af Uoverensstemmelse med Observatoriets øvrige Astronomer 1870 af Delaunay, men blev efter dennes Død 1873 atter indsat i det med visse Indskrænkninger. D. 23 Sept. 1877, 31-Aarsdagen for Neptuns Opdagelse. Foruden ved denne har han gjort sig højt fortjent ved en ny Udarbejdelse af alle 8 Hovedplaneters Theori med tilsvarende Tavler, hvilke fortrængte de til Almanakernes Beregning tidligere anvendte. Da Jagttagelserne af Mercur ikke stemme med Theorien, tilskrev han dette Tilstedeværelsen af ēn eller flere intra-mercurielle Planeter og søgte ad forskjellige Omveje at hidføre Opdagelsen af en saadan, uden at det dog lykkedes ham paa denne Maade ogsaa at udvide Planetsystemets Grænser indad til. L. har end videre beskæftiget sig med Planetoiderne, med flere Kometer m. m. og gjort sig fortjent ved Indretningen af den meteorologiske Tjeneste i Frankrig samt ved Stiftelsen af Selskabet »Association scientifique«.

Leverrim kaldes de tomme og fade Improvisationer, hvormed man i Danmark i det 16de og 17de Aarh. i Mangel af Drikkeviser krydrede Maaltidet, og som begyndte, naar Fiskeleveren kom paa Bordet. I „Halvandet Hundrede artige Rim om Leverne" (1689) gaves Anvisning for dem, som ikke selv kunde rime.

Levertran, Torskelevertran, faas af Leveren af forskjellige Torskearter enten ved frivillig Udflydning eller ved Udpresning. Den varierer i Farve fra hvidgul til brunlig og anvendes meget i Medicinen, især mod Kjertelsyge og i Lungesvindsot.

Lewes [ljüis], Hovedstad i Sussex-Shire i England, 9 M. s. for London. 6,000 I. Betydelig Uldhandel. Slag 14 Maj 1264, hvor Kong Henrik III blev fangen af Greven af Leicester.

Lewes, George Henry [s. o.], engelsk Literat, f. 1817 i London, studerede først Medicin, men blev paa en Rejse i Tyskland 1839 greben af Interesse for Literaturhistorien, som han studerede efter en storartet Maalestok. Blandt hans herhen hørende Arbejder maa mærkes »Lope de Vega and Calderon«, hans berømte »Life of Goethe« (1856), »Biographical History of Philosophy«; desuden har han oversat A. Comtes »Philosophie Positive« og skrevet nogle Romaner, samt Tragedien »The Noble Heart«. I de senere Aar gav L. sig af med physiologiske og psychologiske Studier, hvoraf der foreligger Værker som »Problems of Life and Mind« (1874—75), »The Physical Basis of Mind« (1877). En Samling dramaturgiske Charakteristiker og Studier har han leveret i sin Bog »On Actors and the Art of Acting«. D. 1878. Som Literaturhistoriker forener L. grundig Nøjagtighed med en livfuld og smuk Fremstilling.

d, sandsynlig, kaldes den Alder, i hvilken
n af et vist Antal til samme Tid fødte
r efter de almindelige Dødeligheds-
vil være bortdød, idet hver Person da
megen Sandsynlighed for at komme
re til den ene eller den anden Halv-
m Maalestok for Levedygtigheden hos
lk eller til en vis Tid er den sand-
l. en højst ufuldkommen Angivelse,
aldeles intet Hensyn tager til, naar
gjenlevende Halvdel vil være bortdød,
den for den først bortdøde Halvdels
ende intet oplyser om Dødeligheden
is i de forskjellige Aldersklasser, hvor-
Tilfældigheder øve en stor Indfly-
navnlig en stærk Dødelighed blandt
irker, at den f. L. bliver meget lav;
lev den i London i forrige Aarh. ansat
Aar, fordi af et vist Antal Nyfødte
viste sig at være død i de første 4
. Efter Finlaisons Tabeller for Eng-
derimod den f. L. der 55 Aar, efter
imidlertid kun 45. I Danmark er
dyfer for 1840—49 beregnet til 47,₈₀
, 50,₈₂ for Kvinder; senere er den
-59 beregnet til henholdsvis 48,₄ og
en enkeltes Levesandsynlighed findes
d i en Dødlighedstavle, der angiver,
ge af et vist Antal (f. Ex. 10,000)
er dør i hvert Aldersaar, indtil de
døde, at opsøge Antallet af over-
den paagjældendes Aldersaar saa vel
Aldersaar, som der spørges, om han
e; Forholdet imellem disse Tal an-
den Chance, han har for at leve
ette Aar. Spørges f. Ex. om Sand-
i af, at en 45aarig Mand vil leve
ndnu, er denne efter den af Dr.
1845—54 beregnede Overlevelses-
115 : 357 eller omtr. som 1 : 3; af
tidig Fødte leve nemlig i 45Aars-
7, og af disse opnaa kun 115 65-
n. S. Middellevetid.

, Cornelia, dansk Forfatterinde, f.
836. Under Signaturen J udgav
sit første Arbejde, Fortællingen „En
Historie", som modtoges med stort
har oplevet fire Oplag. Under samme
gte i Aarenes Løb flere Samlinger
r, 1863 „Skizzer af Hverdagslivet",
a", 1875 „Livsbilleder", de fleste af
inger foreliggende i flere Oplag som
yrd om den Yndest hos Læseverde-
ette fordringsløse Forfatterskab har
fe sig ved sin milde Aand og sæde-
d.

atriarchen Jakobs tredje Søn med
Efterkommere, Leviterne, udkaaredes
n ved Israels Helligdom. Ved Ero-
Canaan fik de intet særskilt Stam-
r anvistes dem derimod 48 Stæder,
ring i Landet, til Bopæl. L. i snæv-
kaldes de af Levi Stamme, der ikke
arons Familie; dem paalaa det at
Præsterne ved deres gudstjenstlige
r. Leviticus kaldes 3dje Mosebog,
fornemmelig indeholder Forskrifter
ueſtens Ordning.
, et hebr. Navn paa et stort Havdyr,
der i Job XI, 20 ff. fremstilles som et Exempel paa Herrens Almagt og Skaberkraft; efter et talmudisk Sagn er det en Fisk, der skal overvindes af Engelen Gabriel. L., s. Great Eastern.

Levin, Israel, f. 16 Maj 1810 i Randers, Student 1829, arbejdede i nyere Dansk og samlede et betydeligt Stof til en dansk Ordbog. Disse Samlinger afkjøbte Staten ham 1858 for en aarlig Understøttelse af 800 Rd., og ved hans Død 4 Juni 1883 gik de over i det store kgl. Bibliothek. Af hans Skrifter maa nævnes som de betydeligste: „Haandbog i det danske Sprogs Grammatik; 1 Hæfte, Lydlære og Kjønslære" (1844) og „Til Kritiken af det synonyme i Dansk" (1860). Desuden har han besørget Udgaver af Holbergs Danmarks Historie (3 Bd., 1856), Holbergs Komedier i 1 Bd. (1860) og Wessels Skrifter (2 Bd., 1861—62).

Lewinsky, Joseph, østerrigsk Skuespiller, f. 20 Sept. 1835 i Wien, debuterede 1855 paa et mindre Theater smstds., spillede i Provinserne og blev 1858 af Laube engageret ved Burgtheatret, hvor han tre Aar senere fik livsvarig Ansættelse. L. er en af Nutidens største Charakterskuespillere og fineste Shakspeare-Fortolkere; han har med stort Held givet Gjæsteroller paa næsten alle Tysklands større Scener.

Levinsohn, Anna Henr., født Andersen, kgl. Kammersangerinde, f. 8 Jan. 1839 i Kjøbenhavn, Elev af Prof. Carl Helsted, debuterede 20 Dec. 1860 paa det kgl. Theater som Nanette i „Den lille Rødhætte" og var til 6 Juni 1879, da hun som Marie i „Regimentets Datter" optraadte sidste Gang, en værdifuld Støtte for Operaen, idet hun med en smuk og godt udviklet Sopranstemme forenede en vindende Person. Af hendes mange Roller nævnes fremdeles Zerline, Cherubino, Susanne, Papagena, Anna i „Jægerbruden", Rosina i „Barberen", Rachel i „Jødinden", Leonora i „Troubadouren", Dronningen i „Hans Heiling", Venus i „Tannhäuser".

Leviratsægteskab (af lat. levir, Svoger), Svogerægteskab, Ægteskab med sin Broders sønneløse Enke, som den overlevende Broder hos Jøderne i Følge den mosaiske Lov (5 Moseb. XXV, 5—10) var forpligtet til at indgaa, medens Ægteskab med en Svoger ellers var forbudt. Han kaldtes Goel, d. e. Løser. Den førstefødte Søn i et saadant Ægteskab regnedes for den afdøde Mands Søn.

Lewis [ljúis], den største og nordligste Ø blandt Hebriderne ud for Skotlands Vestkyst; 42 M. lang og 2—7 M. bred, 39 □ M., med 25,000 J. Den er bjærgfuld (indtil 2,600 F.) med stærkt indskaarne Kyster og en Mængde Søer. Jordbunden er temmelig gold; dog avles en Del Rug, Havre og Kartofler. Sildefiskeri er en vigtig Erhvervskilde. Øens større nordlige Del hører til Ross-Shire, dens sydlige Del Harris til Inverness-Shire.

Lewis, Edmonia [s. o.], nordamerikansk Billedhuggerinde, Datter af en Indianer og en Negerinde, f. 1843, levede i Skovene som Jægerinde og Fiskerpige, men fik ved Synet af Franklins Billedstøtte Lyst til at være Kunstner. Hun uddannede sig først paa egen Haand, siden i

Rom; to Grupper efter Longfellows „Hiawatha“ holdes for hendes bedste Arbejder.

Lewis, Frederick Christian [s. o.], engelsk Tegner og Kobberstikker, f. 1779 i London, d. 1856 i Enfield, arbejdede en Tid for Maleren Lawrence, hvis Billeder han gjengav med Held i Punktermaner. Hans sidste større Arbejde var en Række paa 100 Blade efter Tegninger af Claude Gellée i Brit. Mus. — Hans Søn, **John Frederick L.**, f. 1805 i London, d. 1876 smstds., var først Dyremaler, men kastede sig efter en Rejse i Spanien (1835) over Livsbilleder, især Fremstillingen af prædikende Munke, Tiggere m. m.; derpaa førte en Rejse i Orienten, som varede i 10 Aar, ham ind paa saadanne Emner som „Et Harem“, „Kilde i Ørkenen“, „Bazar i Kairo“, der udmærkede sig ved den største Nøjagtighed i Costume, Architektur og Decoration.

Lewis, Georges Cornewall [s. o.], engelsk Statsmand og Historiker, f. 21 Apr. 1806, blev 1831 indskrevet som Advocat, men hengav sig til literære Sysler, især til Studiet af Oldtidens Historie. L. var en flittig Medarbejder i lærde Tidsskrifter og skrev bl. a. Afhandlinger „Om Brug og Misbrug af den politiske Terminologi“ (1832) og „Om Autoritetens Indflydelse paa Meninger“ (1849), der udmærke sig ved stor Tankefylde, samt om „De romanske Sprogs Oprindelse og Dannelse“. Som Medlem af den irske Kirkecommission foreslog han 1836 Ophævelse af Statskirken. 1839 arvede L. sin Faders Post som en af Fattigcommissærerne (indtil 1847), valgtes derefter til Underhuset og beklædte indtil 1852 tre Understatssecretærposter. Han overtog nu Ledelsen af »Edinburgh Review« og skrev sit Hovedværk »Inquiry into the credibility of early Roman history« (2 Bd., 1855). 1855 valgtes L. igjen til Underhuset og blev strax Skatkammerkansler indtil 1858, i Juni 1859 Indenrigs- og i Juli 1861 Krigsminister; han udfoldede i disse Poster en stor Arbejdsomhed, medens han samtidig fortsatte sine Studier lige til sin Død 13 Apr. 1863. 1863 udgav L. en „Dialog om den bedste Regeringsform“, og 1864 udkom »Essay on the Administration of Great Britain from 1783 to 1830«.

Lewis, Matthew Gregory [s. o.], ofte kaldet „Monk-Lewis“, engelsk Romanforfatter, f. 1775, d. 1818. Han var stærkt paavirket af tysk Romantik og har bl. a. oversat Ballader af Bürger paa Engelsk. Han har Forkjærlighed for det rædselsfulde og mystiske. Hans mest bekjendte Roman er »The Monk« (1795). I sine senere Aar var han en god Ven af Byron.

Levita, Elias, berømt jødisk Grammatiker, f. 1472 i Neustadt ved Nürnberg, d. 1549 i Venezia, var Forfatter til en Del grammatiske Værker over det hebraiske Sprog. Et af hans mest bekjendte Værker er »Masoreth hammasoreth«, d. e. clavis Masoræ (paa Tysk ved Semler 1772). S. Hebr. Sprog og Jød. Literatur.

Levkøjta, s. Nikøjta.

Levkøj (Matthiola), Slægt af de korsblomstrede, har linjeformede Stulper og røde eller hvide, velluktende Blomster og voxer vildt ved Sydeuropas Strandbredder, men dyrkes almindelig i Haver, dels Sommerlevkøj (M. annua), dels Vinterlevkøj (M. incana).

Levy, Morits Marcus, døbt Carl Edvard Marius, dygtig praktisk Fødselshjælper og Universitetslærer, f. 8 Sept. 1808 i Kjøbenhavn, begyndte som ung Læge at lægge sig efter Fødselsvidenskaben og Børnesygdomme, opnaaede 1837 en Stilling som Læge ved Børneplejestiftelsen, blev 1840 Lector, 1841 extraord. Prof. i Fødselsvidenskaben ved Universitetet samt Overaccoucheur ved Fødselsstiftelsen, 1842 Stadsaccoucheur og 1850 ord. Prof.; han døde 30 Dec. 1865. Hans mest bekjendte Arbejder ere „Om Collisionen mellem Perforation og Kejsersnit“ (1840) og „Kortfattet Anvisning for unge Mødre til sundhedsmæssig Forplejning af deres spæde Børn“ (1845; 4de, af hans Søn omarbejdede Udg. 1885).

Levy, Moritz, f. 16 Nov. 1824, uddannedes til Handelen i Hamborg og Vestindien og ansattes 1850 som Fuldmægtig under Intendanturen ved Hovedkvarteret i Slesvig, senere ved Centralkassen i Flensborg og i Finansministeriet; han udnævntes 1854 til midlertidig Controleur og s. A. til Møntagent ved Mønten i Altona. Under Handelskrisen 1857 blev han (22 Dec.) ansat som Committeret i Nationalbanken og samtidig constitueret som Directeur; 28 Marts 1861 udnævntes han til kgl. Directeur i Banken og 1864 til Etatsraad. Ved Siden af sin Virksomhed i Nationalbanken har L. taget virksom Del i forskjellige offentlige Anliggender af økonomisk Natur og været Medlem af forskjellige Commissioner, blandt hvilke kunne nævnes Mønt-, Meter- og Sparekassecommissionerne; særlig indlagde han sig Fortjenester ved Møntreformens hurtige og energiske Gjennemførelse, i Anledning af hvilken han 1874—76 var constitueret som Møntdirecteur, ligesom han 1881 var Danmarks Delegerede paa Møntconferencen i Paris. Sin levende Interesse for alle økonomiske Spørgsmaal har han ofte haft Lejlighed til at lægge for Dagen, bl. a. som Formand for Bestyrelsen af „nationaløkonomisk Forening“.

Lexëll, Anders Johann, f. 1740 i Åbo, blev, efter at have været Docent i Mathematik ved Universitetet i Åbo, 1768 Prof. i Mathematik i St. Petersborg og 1771 ordentligt Medlem af det derværende Akademi; han var ogsaa Medlem af Akademiet i Stockholm; d. i St. Petersborg 1784. L. er Forfatter til en stor Mængde Afhandlinger af mathematisk og astronomisk Indhold og udmærkede sig som en skarpsindig Beregner særlig af Venuspassagerne og af den efter ham opkaldte Komet (s. d. A.)

Lexikon, s. Ordbog. Lexikográph, Ordbogsforfatter.

Lexington, 1) Flække i Staten Massachusetts i Nordamerika, 2 M. n. v. for Boston. 19 Apr. 1775 flød her det første Blod i den nordamerikanske Uafhængighedskamp. 2) Flække i Staten Virginia, 24 M. v. for Richmond, med 2,000 I. 3 M. s. s. v. for L. er en mærkelig Naturbro over det lille Vandløb Cedar-Creek, der i en Højde af 250 F. over Vandspejlet hviler paa to stejle Klippevægge med 60—80 F.s indbyrdes Afstand. Selve Broens Klippemasse har en Tykkelse af 40 F. og er for oven bevoxet med mægtige Træer. 3) Stad i Staten Kentucky, 5 M. ø. s. ø. for

:d 17,000 J. Statsuniversitet.
:i i Metal-, Bomulds- og Uld-

Leiden.
nst Victor, bekjendt tydsk Kliniker,
tzig, var først Militærlæge, blev
Pathologi og Therapi og Di-
t medicinske Klinik i Königsberg,
samme Egenskab til Straßburg,
)f. og Directeur for den propæ-
i Berlin og har især sysselsat
ygdommene. Hans Hovedværk er
Rückenmarkskrankheiten" (2 Bd.,

anz, tydsk Zoolog og Anatom, f.
nburg, blev 1857 Professor i
1875 Prof. i sammenlignende
n; siden 1886 er han Medlem af
nskabernes Selskab. Han har især
)m Undersøger af Dyrevævenes
Bygningsforhold: „Lehrbuch d.
57), „Ueber d. Bau u. Stellung
" (1859), foruden flere andre
)m Hjuldyrene, „Naturgeschichte
(1860), „Die Molche d. Fauna
" (1868), „Die in Deutschland
a d. Saurier" (1872), „Tafeln
nat." (1864), „Der Eierstock und
je der Insekten" (1866), „Ueber
n Bedeckungen der Amphibien"
suchungen zur Anatomie u. Hi-
hiere" (1881).

:it [lajs], belgisk Maler, f. 1815
). 1869, var Elev af Braekeleer
først af den franske Skole, i
an malede en Del Æmner af
'ie. Derefter tog han Rembrandt
g malede med glimrende Farve-
ier som „Rubens ved Skytte-
st Bryllup", „Optrin i Barts-
Senere, da han kastede sig over
ddelalderen, lagde han sig efter
Stil, som om Udførelsen var
Æmnet, idet han efterlignede
ng og andre af den Tids Ma-
høre „Faust uden for Byens
cht Dürer maler Erasmus" o. fl.
kommer rigest til Udtalelse i
illeder i Antwerpens Raadhus,
mner af Carl V.s og Mar-
s Historie. Han raderede ogsaa
Stil. Den svenske Maler Grev
t hans Lærling.
ynas.
ermit], den sydligste Gruppe
. for Sydamerika. Den bestaar
Smaaøer, blandt hvilke den
p Hoorn med Forbjærget af
° 59' s. Br., 49° 36' v. L.
sp. hombre, Menneske), et fra
iende Kortspil, der sædvanlig
4 Personer.
. L'Hospital, Mich. de [lopitāl],
1560—68, f. 1505, var Advocat
aad i Paris, blev af Margrete,
lerry, udnævnt til hendes Hus-
til Overintendant for Finan-
ants II kom han i Statsraadet,

og Katharina af Medici gjorde ham 1560 til Kansler, paa hvilken høje Post han søgte at forsone de ved religiøse og politiske Stridigheder adskilte Partier i Frankrig og at bringe Orden i Finanserne og Bestyrelsen. Men l'H.s Maadehold paadrog ham Mistanke om at være hemmelig Hugenot; han maatte 1568 nedlægge sit Embede og døde 1573 midt under Borgerkrigen, mod hvilken han stedse havde opløftet sin advarende Stemme. »Oeuvres de l'Hôpital« (5 Bd., Paris 1824—26) ere udgivne af Dufey de l'Yonne.

L'Hôpital, Marquis de [s. o.], f. i Paris 1661, d. 1704, opgav den militære Løbebane for helt at kunne hengive sig til Studiet af Mathematiken. Han har Fortjenesten af ved sit Værk: »Analyse des infiniment petits« (Paris 1696) at have indført den da nylig opfundne Infinitesimalregning i Frankrig, men den nye Lære indbragte i Førstningen den lærde Marquis megen Spot fra hans Landsmænds Side.

Liaison, fr. [liæsōng], Forbindelse, bruges især om illegitime Kjærlighedsforbindelser.

Liākura, Oldtidens Parnassos, en Bjærgmasse i Mellemgrækenland, paa Nordvestgrænsen af Prov. Livadia, 7,740 F. høj.

Liancourt [liangkūhr], Hertug af, s. La Rochefoucauld.

Liāner, Fællesbenævnelse paa træagtige Slyngplanter af de mest forskjellige Familier, der optræde i stor Mængde i de tropiske Urskove og væsentlig bidrage til at give disse deres ejendommelige Charakter.

Liang (paa Engelsk kaldet tael), chinesisk Mønt-enhed af Værdi 5 Kr. 34 Øre.

Liao-tung Bugten er den nordøstlige Del af det Indrehav, som fra det gule Hav gjennem Petschili Strædet strækker sig ind i det nordøstlige China, og hvis sydlige Del kaldes Petschili Bugten.

Lias [lejas], en i Geognosien anvendt Betegnelse for det ældste Led af Juraformationen, er først kjendt i England, hvorfra Navnet hidrører, der er en provinsiel Udtale af layers, Lag. Paa Grund af Hyppigheden af dertil hørende mørke Ler- og Skiferarter har man i Tyskland givet den Navn af den „sorte Jura". En Grænsedannelse mellem L. og den underliggende Keuper er den rhætiske Gruppe, hvortil de i Skaane og paa Bornholm forekommende Kullag med talrige Plantelevninger henregnes.

Libānios, græsk Sophist, f. c. 315 i Antiochia i Syrien, lærte afvexlende i Nikomedia og Constantinopel og var Ovæstor under Kejser Julian; d. 393 i Antiochia. Af hans talrige Skrifter ere Talerne, Declamationerne og Brevene de vigtigste.

Libanon (hebr., d. e. de hvide Bjærge, Snebjærgene), den fra Oldtiden navnkundige Bjærgkjæde i Syrien, som parallelt med Middelhavet og adskilt fra dette ved et lavt og jævnt Kystland udstrækker sig fra Floden Litani (Oldtidens Leontes), der danner Nordgrænsen for Palæstinas Højland, mod N. N. Ø. i en Længde af 20 M. indtil Floden Kebir under 34° 40' n. Br. Regner man til L. den lave Kystkjæde n. for Kebir indtil Floden Asi

(Oldtidens Orontes), bliver Længden omtr. 40 M. Det egentlige L. har en Middelbredde af 4 M. med stejlt Affald ned mod Dalen Cølesyrien, der skiller det fra Antilibanon, jævnere mod Middelhavet. Bjergkjæden er højest i den nordligste Del, Dschebel-Makmel, hvor vi møde Punkterne Dhor-el-Chodib (10,080 F.) og Fum-el-Misab (10,020 F.). De i Oldtiden saa berømte Cederskove ere nu næsten ganske forsvundne; nu findes her i Skovregionen væsentlig kun Fyrretræer. Paa Vestsiden er der store Plantninger af Morbærtræer, og her drives en ikke ubetydelig Silkeavl. Befolkningen (c. 400,000) bestaar af forskjellige Stammer, blandt hvilke Druser og Maroniter ere de vigtigste.

Libatiōn, hos Romerne et Slags Offer, sædvanlig et Drikoffer, der for det meste bestod i, at man udgød Vin paa Gudernes Altre, idet man tillige lagde en Kage derpaa og opbrændte en Del af denne; ogsaa den Skik før Drikkelaget at udgyde nogle Draaber Vin paa Jorden til Guderne kaldtes L.

Libau, Stad i det russiske Gouv. Kurland ved Floden Libaus Udløb i Østersøen, 27 M. v. til s. for Riga. 27,000 J. Havn. Udførsel af Korn, Hør og Hamp. Søbade. Der er nu Tale om her at anlægge en Krigshavn, da Forholdene med Hensyn til Besejlingen ere gunstigere end ved Kronstadt.

Libāvius, Andr., f. i Halle, d. 1616 som Director for Gymnasiet i Koburg, var den første af Paracelsus's Tilhængere, der forholdt sig kritisk til Læreren. Skjønt endnu hildet i mange af Tidens Vildfarelser bestemmer han Medicinens Stilling til Chemien rigtigere, er en dygtig Chemiker, især Analytiker, og den første, der har samlet de da vundne Erfaringer i en Lærebog under almindelige Synspunkter.

Libel [bēll] (af lat. libellus, lille Bog), Smædeskrift. Libellātici, s. Lapsi.

Libĕlle, Niveau ell. Vaterpas, et Instrument, der benyttes til at prøve, om en Plan eller en Linje er vandret. Den bestaar enten af en rund Metaldaase, for oven lukket med en paa den indvendige Side hulsleben Glasplade (Daaselibelle), eller af et Glasrør, hvis øverste Del er sleben efter en Cirkel med meget stor Radius, og som ligger i en Metalindfatning (Rørlibelle). Daasen eller Røret er næsten helt fyldt med Vinaand, Svovlæther ell. Svovlkulstof, og den lille Luftboble, som derved dannes, vil altid stille sig paa det øverste Sted. L. er saaledes indrettet, at Boblen nøjagtig stiller sig paa Midten af Røret eller Daasen, naar det Underlag, hvorpaa den sættes, er vandret. De simplere L. ere undertiden indfattede i Træ. S. ogsaa Nivellering, Vaterpas og Guldsmed.

Liber, lat., Bog. L. dātious ell. Gavebog kaldes en Klosterprotocol, i hvilken de til Klostret skjænkede Gaver indførtes. Den Skik at holde L. d. skal i Danmark først være indført eller i alt Fald udvidet og forandret af Ærkebiskop Jens Grand med Hensyn til St. Laurentii Kloster i Lund. Den har bevirket, at mange Efterretninger, som ellers vilde være tabte, ere opbevarede. Nu er enhver Sognepræst i Danmark forpligtet til at føre en L. d., i hvilken alt hvad der forefalder, som er af Vigtighed for hans Præsteembede, skal indføres. L. pontificālis, en gammel Pavekrønnike, som gaar til Stephan VI.s Dødsaar 891.

Liber, hos Romerne et af Bacchus's Tilnavne (s. Dionysos). Paa hans Fest, Liberālia, 17 Marts, anlagde de romerske Ynglinge paa Capitolium den mandlige Toga.

Liberāl (af lat. liber, fri), frisindet, fordomsfri; Liberalitét, Frisindethed, Gavmildhed. Som Partinavn brugtes L. først i Spanien under Ferdinand VII i Modsætning til de servile; senere især i Tyskland om dem, der arbejdede for frie Forfatninger, medens i England de tidligere Whiger antog dette Navn, da Toryerne efter Valgreformen 1832 kaldte sig Conservative. I Danmark kaldtes før 1848 alle Fremskridtsvenner „Nationalliberale", men skilte sig senere i tvende Partier, idet Bondevennerne dannede en egen Gruppe, ligesom der 1861 i Tyskland udviklede sig „Fremskridtsmænd" i Modsætning til „Gammel-L." Siden 1883 er i Danmark L. brugt særlig til at betegne de tidligere Højremænd, som stillede sig mere eller mindre fjendtlig imod Ministeriet Estrup. I Sverige dannedes 1868 et „nyliberalt" Parti under Friherre A. E. Raabs Ledelse, men det holdt sig kun en kort Tid. Liberale Union var 1855 i Spanien Navn for en Sammenslutning af de frisindede Grupper, men brugtes efter 1858 alene som Betegnelse for et Mellemparti under O'Donnells og Rios Rosas's Ledelse.

Liberi, d. s. s. Livrée.

Libĕria, en Negerrepublik paa Vesterkysten i Afrika, omfatter Kystlandet langs Guinea Bugten mellem 7° og 10° n. B. Fladeindholdet kan ikke nøje angives, men anslaas til henimod 700 □ M. med c. 18,000 civiliserede og 1,050,000 indfødte Negre. Jordbunden er meget frugtbar og frembringer Ris, Sukkerrør, Kaffe, Arrowrod, Bomuld, Indigo, Palmeolje og mangfoldige andre tropiske Produkter, der allerede ere Gjenstand for en forholdsvis omfattende Handel. Hovedstad Monrovia med 3,000 J. I Spidsen for den udøvende Magt staar en paa 4 Aar valgt Præsident, der kan gjenvælges. Lovgivningsmagten er hos et Senat med 8 paa 4 Aar valgte og et Repræsentantkammer med 13 paa 2 Aar valgte Medlemmer. Den øverste Domstol bestaar af en Overdommer og 4 Dommere. Alle Religionsbekjendere have fri Religionsøvelse. Statsindtægten, hvoraf ⅘ Told, udgjorde 1882 i alt c. 700,000 Kroner. Handelen drives fornemmelig med England, Belgien, Hamborg og Nordamerika. Værdien af den aarlige Udførsel anslaas til henimod 2 Mill. Kroner. — L. blev grundlagt 25 Apr. 1822 som en Nybygd af frie Negre; Stifterne var det 1816 i Washington oprettede „Selskab til Bosættelse af frie Farvede fra de forenede Stater", som afkjøbte de omboende Stammer en Kyststrækning øst for Cap Mesurado. Hovedstaden fik sit Navn efter Unionens Præsident Monroe. L. maatte i lang Tid kæmpe mod Nabostammernes Angreb, men efterhaanden lykkedes det at slutte Fred og Forbund med disse og at bringe dem under Koloniens Indflydelse; Afskaffelse af Slavehandel og Slaveri opstilles altid som

Vilkaar for Forlig. Lidt efter lidt ud-
Nybyggernes Selvstændighed; de fik
at vælge deres Embedsmænd og Med-
af Raadet, og 1839 udstedtes en fri For-
1845 forenedes med L. hele Landet ved
rove, hvor en Nybygd var bleven grund-
i af et pennsylvanisk Selskab, og 24 Aug.
læredes L. for en uafhængig Republik.
ørste Præsidenter vare Mulatterne J.
der fra 1841 var Gouverneur (1848
og St. A. Benson (1856—68), begge
Gange. En tredje Nybygd, Mary-
indlagt 1834 fra Staten af s. N., blev
læret uafhængig og 1857 forenet med
nuværende Præsident hedder Rich. W.
(siden 1884).

ius, Pave 352—66, blev afsat 355 og
Beroe i Thrakien, fordi han var en
lthanasius; da han 358 bekjendte sig
rianismen, blev han tilbagekaldt og
in Værdighed. Hans Mindedag som
: i den romerske Kirke 27 Aug., i den
rke 23 Sept.

Georg Emil, dansk Landskabsmaler,
1820 i Kjøbenhavn, Elev af J. L.
r udstillet siden 1837. Efter en
rejse med akademisk Understøttelse
) blev han agreeret af Kunstakade-
nere har han 1875 været udenlands
lukerske Legat. Blandt hans Værker
æves „Slottet i Heidelberg" (1862,
Moltke).

s, d. e. Friheden, hos Romerne Fri-
rbinde, for hvem Tib. Sempronius
byggede et Tempel paa Aventiner-
aa Mønter fremstilles hun med en
aanden samt med en Lanse og et
hedshorn.

, fr., Frihed; s. Égalité.

, fr., et Menneske af letfærdige
inger, udsvævende, ryggesløst Men-
ertinage [nāsche], Letfærdighed, Ryg-
Libertinere ell., som de selv kaldte
tualer, en pantheistisk-antinomistisk
Reformationstiden. L. kunne be-
Aflæggere af Brødrene af den frie
aadte først i Nederlandene, udbredte
over Frankrig og vandt i Genf en
der spillede over i det politiske.

r, et uheldigt tysk-dansk Ord, der
i, som interesserer sig for eller ønsker
i Besiddelse af et eller andet.

, gammel-italisk Gudbom, i hvis
, hvad der hørte til Ligbegængelserne,
eller lejet, ligesom der blev ført en
de afdøde.

: [būrn], Stad i det franske Dep.
d Floden Dordogne, hvor den optager
. ø. n. ø. for Bordeaux. 13,000 J.
dogne fører en 700 F. lang Bro.
af Roesukker, Glas, Tovværk m. m.
g Handel med Salt, Vin og Kvæg.
det lat. Navn paa Stjernebilledet
Dyrekredsen. L. metrica, ogsaa kaldet
o, det spanske Pund, lig 2 danske

n. Maanens Rotation foregaar i en
m nøjagtig falder sammen med dens
om Jorden; heraf bliver Følgen, at
den altid vender den samme Side mod Jorden,
dog med nogle smaa Afvigelser, der kaldes
L. De ere 3. 1) Den daglige ell. parallak-
tiske L. er en Følge af, at vi ikke betragte
Maanen fra Jordens Centrum, men fra Over-
fladen. Derved bliver den synlige Del af
Maanens Overflade ikke ganske den samme paa
forskjellige Steder af Jorden eller paa samme
Sted ved dens Op- og Nedgang. Tænker man
sig den fra Jordens Centrum synlige Del af
Maanen betegnet ved en Cirkel paa dens Over-
flade, vil en anden Cirkel, 1° fra samme, be-
grænse de Dele af Maanen, som formedelst
denne L. til forskjellige Tider og Steder kan
blive synlig. 2) Den maanedlige L. i
Længde grunder sig derpaa, at medens Maa-
nens Rotation er jævn, er dens fremskridende
Bevægelse under dens Omløb om Jorden ikke
jævn. Derved bliver et Bælte af omtr. 8°
synligt øst og vest for den ellers synlige Middel-
overflade. 3) Den maanedlige L. i Bredde
grunder sig paa, at Maanens Ækvator ikke
falder sammen med Banens Plan, men danner
en Vinkel dermed af $6\frac{1}{2}°$, hvorved et Bælte af
samme Størrelse til visse Tider bliver synligt
nord og syd for Middeloverfladen.

Libretto (it., en lille Bog) kaldes Texten
(Textbogen) til større Vocalværker, især Ope-
raer. Librettist kaldes Forfatteren til en Ope-
ratext.

Libri, Guill., ital. Mathematiker, f. 1803 i
Firenze, Professor først i Pisa, siden i Paris,
skrev Artikler i Crelles „Journal für die reine
u. angew. Mathematik", særskilt udg. under
Titel »Mémoires de math.« (1835), samt et
større Værk, »Hist. des sciences mathém. en
Italie« (2den Udg. 1865). 1850 dømtes han
til 10 Aars Tugthusstraf for at have fravendt
de offentlige Bibliotheker, over hvilke han havde
Overopsyn, flere kostbare Bøger og Manu-
skripter. Dommens Virkning undgik han ved
at flygte til England; d. 1869.

Libūrnia, i Oldtiden og Middelalderen et
Landskab i Illyrien mellem Istrien og Dal-
matien, ved det adriatiske Hav, som paa denne
Side ogsaa kaldtes det liburniske Hav; det om-
fattede den vestlige Del af det nuværende Kroa-
tien og den nordlige Del af Dalmatien til-
lige med et Antal mindre Øer ved Kysten.

Libuša [scha], i de bøhmiske Sagn yngste Dat-
ter af Czechernes Hersker Krok, efter hvis Død
c. 700 hun blev valgt til Dronning i Böhmen.
Hun ægtede Przemysl, en Bonde, som hendes
Sendebud fandt bag hans Øxne ved Ploven,
og skal være død c. 738. Sagnet gjør hende
til begejstret Prophetinde, lader hende have
anlagt Prag og opdaget Landets Bjærgværker.

Libyen, Afrikas ældste Navn, bruges hos de
gamle Grækere dels for at betegne hele Afrika,
for saa vidt det var dem bekjendt, dels som
Navn for den vest for Ægypten og Æthio-
pien liggende Del af Nordafrika og endelig sær-
lig om Kystlandet mellem Ægypten og Syr-
terne. Den libyske Ørken var tidligere Navnet
for hele Sahara, nu kun for dens nord-
østlige Del.

Licāta, Stad paa Siciliens Sydkyst ved Flo-
den Salsos Udløb i Middelhavet, 17 M. s. ø.
for Palermo. 16,000 J. Maadelig Havn.

Udførsel af Svovl og Kornvarer, navnlig fortrinlig Hvedemel. Ruiner af Oldtidens Gela.

Licens (lat. licentia), Tilladelse, Frihed, Bevilling, Fribrev, navnlig de under Napoleon I.s Continentalsystem indrømmede Undtagelser for enkelte Personer eller Foreninger; ogsaa Dispensationer fra visse Forskrifter og Bestemmelser i Klostrene. **Licentia poëtica**, digterisk Frihed (i Udtryksmaaden). **Licentiät**, akademisk Grad, ringere end Doctorgraden; hos os indskrænket til det theologiske Facultet. Den giver Ret til at holde Forelæsninger.

Lichēner, d. s. s. Laver. **Lichenologī**, Læren om Laverne; det vigtigste danske lichenologiske Arbejde er „Lichenes Daniæ ell. Danmarks Laver" af J. S. Deichm. Branth og E. Rostrup (1869). **Lichenin**, Lavstivelse, Mosstivelse, udgjør en væsentlig Bestanddel af Laverne og betinger disses Anvendelighed som Fødemiddel; i forholdsvis størst Mængde forekommer det hos Mannalav, Rensdyrlav og islandsk Mos.

Lichfield [litschfihld], Stad i Stafford-Shire i England, 3½ M. s. ø. for Stafford. 8,000 J. Seværdig Kathedralkirke. Bryggerier. Jærn- og Stenkulsgruber.

Lichnowsky, Felix, Fyrst, f. 1814 i Schlesien, drog 1837 til Don Carlos for at kæmpe for hans Sag og blev hans Generadjudant; han skrev senere „Erinnerungen aus Spanien 1837—39". 1847 blev L. Medlem af „Herrecurien" i den preussiske Landdag og 1848 af det tyske Parlament, hvor han var en af Højres mest ansete Talere. Under Tumulten i Frankfurt 18 Sept. 1848 blev han myrdet af Pøbelen tillige med H. A. Auerswald.

Lichtenau, en herrnhutisk Missionsplads i Sydgrønland, n. v. for Cap Farvel, med en Befolkning 1880 af 9 Europæere og 647 Grønlændere.

Lichtenau, Vilhelmine, Grevinde, f. 1754 som Datter af en Musiker Enke i Potsdam, blev 1766 bekjendt med Prins Frederik Vilhelm (senere Kong F. V. II) ved sin ældre Søster, som havde vundet Prinsens Tilbøjelighed. Han lod hende uddanne og traadte snart i et nøje Forhold til hende. Hun ægtede for et Syns Skyld hans Kammertjener Rietz, og da hendes Elsker 1786 blev Konge, blev hun ophøjet til Grevinde L. og overøstes med Gaver. L. øvede et fuldstændigt Herredømme over ham, idet hun ligesom Mad. Pompadour taalte, ja ledede flere andre Kjærlighedsforbindelser. Hun ledsagede 1792 Kongen paa Toget til Frankrig og fik Skyld for at have fremkaldt Krigen; 1795 gjorde hun med umaadelig Bekostning en Rejse til Italien. Strax efter Kongens Død 1797 blev hun sat i Fængsel og hendes Ejendomme inddragne; hun blev igjen løsladt efter 3 Aars Forløb med en ringe Aarpenge og fik ved Napoleon I.s Hjælp 1809 en Del af sine Godser tilbage. D. 1820.

Lichtenberg, Georg Christoph, tysk Physiker og humoristisk Skribent, f. 1742 ved Darmstadt, blev ved et Uheld i sin Barndom Krøbling for hele Livet, studerede Mathematik og Naturvidenskaber, især Physik og Astronomi, i Göttingen, hvor han 1770 blev Professor, gjorde flere Rejser til England, samlede et ypperligt physisk Apparat, der senere blev Universitetets Ejendom, og gjorde vigtige physiske Opdagelser. Samtidig fulgte han alle Tidens aandelige Bevægelser, til hvilke han forholdt sig ironisk-kritisk; i Polemiken mod Lavater om Physiognomiken og mod Voß om Udtalen af Græsk viser han glimrende Vid og Skarpsindighed; blandt hans større Afhandlinger kunne fremhæves: „Ueber Physiognomik" og „Timorus" (mod Lavater), „Parakletor" (mod „Stürmer und Dränger"), „Ueber den Roman" og „Ueber die Pronunciation der Schöpse des alten Griechenlands" (1782). Til Göttingeralmanaken, som han siden 1778 redigerede, samt til forskjellige Tidsskrifter leverede han fortrinlige Bidrag og skrev end videre en højst aandrig „Erklärung von Hogarths Kupferstichen" (1794—99, siden oftere udgiven og fortsat af andre). I sine sidste Aar var han tungsindig og menneskesky. D. 1799. Hans „Vermischte Schriften" (første Gang udg. 1800—6 i 9 Bd.) indeholde foruden hans satiriske og kritiske Skrifter og en Mængde interessante Notitser af forskjellig Art tillige mathematiske og naturvidenskabelige Afhandlinger. De efter ham opkaldte **lichtenbergske Figurer** opstaa, naar man lader en elektrisk Gnist slaa over paa Overfladen af en slet Leder, f. Ex. Harpix eller Glas, og derefter bestrør Overfladen med et fint Støv, som Hexemel eller Mønje; de Spor, Elektriciteten har fulgt, ville holde noget af den tilbage og derved tiltrække Støvet. Det viser sig da, at den positive Elektricitet forgrener sig, idet den udbreder sig, saa at Støvfiguren ligner en Plante med mangfoldige fine Grene og Blade, medens den ved den negative Elektricitet væsentlig bestaar af runde Pletter.

Lichtenberg, Landsby i den preussiske Prov. Brandenburg, tæt ø. for Berlin. 12,600 J. Talrige Landsteder, tilhørende velhavende Berlinere.

Lichtenfels, en herrnhutisk Missionsplads i Sydgrønland, under 63° n. Br., med en Befolkning 1880 af 5 Europæere og 202 Grønlændere.

Lichtenstein, Mart. Heinr. Carl, Gehejmeraad og Professor i Zoologi ved Berlins Universitet samt Directeur for det zoologiske Museum i Berlin, f. 1780 i Hamborg, d. 1857 af Cholera paa Dampskibet mellem Korsør og Kiel efter et kort Besøg i Kjøbenhavn. 1803—6 var L. Lærer og Huslæge hos den hollandske General Janssens, der var Gouverneur paa Cap, og ledsagede ham paa en 7 Maaneders Rejse i det indre af Landet. Hans „Reisen im südlichen Afrika" (2 Bd., 1810—11) hører til de bedste naturhistoriske Rejsebeskrivelser.

Lichtenstein, Ulrich v., s. **Ulrich v. L.**

Lichterfelde, Landsby i den preussiske Prov. Brandenburg, 1 M. s. v. for Berlin, med 4,000 J., Cadetakademi (880 Elever), Progymnasium og Sygehus. Banegaarden er ved en elektrisk Jærnbane forbunden med Cadetakademiet.

Lichtervelde, Flække i den belgiske Prov. Vest-Flandern, 3 M. s. s. v. for Brügge. 6,000 J. Kniplingsindustri.

Lichtwer, Magn. Gottfr., tysk Digter, f. 1719 i Wurzen ved Leipzig, beklædte forskjellige Embeder under den preussiske Forvaltning

som Regeringsraad i Halberstadt 1783.
„Vier Bücher Aesopischer Fabeln in
ner Schreib-Art" (1748, 5te Udg. 1782),
aa af Fabler og satiriske Smaafortæl-
finder man større Liv og Anskuelighed
tillingen, skarpere Vid og ofte en dy-
mere utvungen „Moral" end i største
if hans Samtids talrige Frembringelser
Art. Derimod er hans Læredigt „Das
r Vernunft" (1758) tørt og upoetisk.
o, Giov. Antonio Regillo da Pordenone
aliensk Maler, mest bekjendt under Nav-
enone, f. 1484 i Friuli, d. 1539 i Fer-
lhører den venezianske Skole og var
farligste Medbejler i Retning af Car-
s Blødhed, medens han stod tilbage
te Mester i aandigt Udtryk. Hans
rker findes i Venezia, i St. Rochus's
i Akademiet. Udmærkede Portræter
aand findes i Rom o. fl. St. i England.
as, en plebejisk Slægt i Rom, der
ragede frem i Republikens første Tid.
s L. var blandt de første Almuetribuner
r. — Mest bekjendt er Cajus L. Calvus
navnet Stolo, som under sit 10aarige
t tillige med sin Collega Cajus Sex-
gjennemførte de vigtige, efter ham
licinifke Love, i Følge hvilke den ene
for Fremtiden skulde vælges blandt
te. — Til denne Slægt hørte ogsaa Fa-
Crassus og Lucullus (s. disse A.).
as, romersk Kejser, f. i Dacien c. 250
Byrd, udmærkede sig i Krigstjenesten,
af Kejser Galerius ophøjet til Au-
g regerede som saadan i Illyricum.
erius 311 var død, delte L. Herre-
med Maximian, men sluttede sig 313
antin og slog s. A. Maximian ved
, hvorefter han blev Herre over hele
Allerede det følgende Aar søgte han
Constantin d. store, med hvis Søster
ia han var gift, men blev to Gange
maatte afstaa betydelige Provinser
vestlige Kejserdømme. 323 begyndte
in Krigen paa ny, i hvilken L. blev
g dræbt i Slaget ved Chrysopolis 324.
tion, den offentlige Opbydelse og Over-
af en Forpligtelse til den, som erklærer
til at overtage den for den mindste
. Det er navnlig Leverancer til det
og Udførelsen af Arbejder for det
e, som paa denne Maade licitéres bort.
er, hos Romerne de højere Embeds-
offentlige Betjente; med deres Fasces
oran Øvrighedspersonerne og banede
samt fuldbyrdede de af disse idømte
raffe (Piskning, Halshugning osv.). En
havde 12 L., en Prætor i Rom 2, i
n 6.
, Joh. Henr., svensk Lærd, f. $\frac{4}{11}$ Jan.
Linköping, var 1765—70 Docent i Hi-
mt Bibliothek-Amanuensis ved Uni-
i Upsala og blev derpaa Adjunct i
ved Lunds Universitet, men kom aldrig
træde denne Post, fordi han kort efter
af en lammende Gigt, der snart nødte
at tage Afsked og for bestandig holde
Ved en ikke ubetydelig Formue var
i Stand til vedblivende at hellige sig til
literære Beskæftigelser og stod derfor til Trods
for sin Sygdom i uafbrudt Forbindelse med
Flertallet af Sveriges samtidige fremragende
Videnskabsmænd og Skribenter; han samlede et
betydeligt Bibliothek, som han skjænkede til
Bibliothekerne i Upsala, Lund og Linköping.
Til videnskabelige eller velgjørende Indret-
ninger gav han ogsaa største Delen af sin For-
mue. Ved sin Afsked fik han Titel af Professor
(1776); han døde 23 Apr. 1793. Af L. har
man »Historiola litteraria poëtarum suecan.«
(1764—72), »Catalog. disput. in academiis et
gymnasiis Sueciæ habitarum« (1778—80) m. m.

Lidkjøb, i dagl. Tale **Litkjøb**, kaldtes det
Drikkelag, som efter en ved de fleste ældre danske
Kjøbstadlove stadfæstet Sædvane i Almindel.
holdtes, naar der var afsluttet en Handel
om rørlige Ting, og hvorved efter flere af
disse Love Handelen først fik Retsvirkning.
Skjønt denne Skik nu for længe siden har tabt
al Betydning, idet enhver Contract i Almindel.
er fuldkommen forbindende, selv om ingen
Formaliteter ere iagttagne ved dens Afslut-
ning, er det dog endnu ofte Brug ved Handeler
imellem Almuesfolk „at drikke L.".

Lidköping [tjø], Landstad i Vestergötland og
Skaraborgs Län i Sverige, paa Venerns syd-
lige Bred ved Udløbet af Lidan, som deler L.
i to Halvdele, den gamle Stad (fik Privilegier
i det 15de Aarh.) og den nye Stad (anlagt
1672). God Havn. 4,850 J. (1885). Livlig
Handel med Korn. L. staar ved 2 private Baner
i Forbindelse med det svenske Jærnbanenet.

Lidner, Bengt, svensk Digter, f. 16 Marts
1757 i Göteborg, kom 17 Aar gl. til Univer-
sitetet i Lund, hvor han gjorde sig bemærket
ved poetiske Anlæg, men tillige ved et højst
uordentligt Levned, hvorfor han 1776 maatte
forlade Universitetet. Han studerede derpaa
nogen Tid i Greifswald og i Rostock og blev
1779 i Stockholm ansat i Krigsexpeditionen.
For under Grev Creutz's Opsyn at uddanne sine
Anlæg sendtes han af Gustav III til Paris,
men da han ogsaa her viste den samme Let-
sindighed, blev han hjemsendt 1782. Efter at
han en kortere Tid havde søgt sit Ophold som
Privatlærer, blev i de sidste Aar Skribentvirk-
somheden hans eneste, om end knappe Ind-
tægtskilde. D. 4 Jan. 1793 i Stockholm. L.
var en med glødende Phantasi og letbevægelig
Følelse udrustet Digternatur; nogle af hans
Digte, som „Spastaras Død", „Aaret 1783" og
„Medea", indtage en fremragende Plads i den
svenske Skjønliteratur. L.s »Samlade arbeten«
ere sidst udgivne 1877.

Lido kaldes med et Fællesnavn de lange og
smalle Øer, som skille Venezias Laguner fra
Adriaterhavet.

Lidser, runde (f. Ex. Snørelidser) ell. flade
(f. Ex. Bæger til Lys), flettes paa fri Haand
ell. paa Flettemaskiner, indrettede til at føre
en Række Spoler paa forskjellige Maader, va-
rierende efter L.s Beskaffenhed.

Lie, Jonas Lauritz Idemil, norsk Digter,
f. 6 Nov. 1833 i Eker ved Drammen, hvor
hans Fader var Procurator, kom ved Faderens
Forflyttelse til Tromsø som Byfoged allerede
i 6 Aars Alderen til en Landsdel, hvis stor-
slaaede og ejendommelige Natur stærkt paavir-

lede hans Sind. Den Berørelse, i hvilken han her kom med Sølivet, vakte hos ham Lyst til at gaa til Søs, og 12 Aar gammel sendtes han til Frederiksværn for at komme ind paa Søcadetinstitutet; da hans Nærsynethed hindrede dette, gik han i 4 Aar paa Bergens Latinskole. Efter at han derpaa en kort Tid havde været Elev af Heltbergs „Studenterfabrik" i Christiania paa samme Tid som Bjørnson, Ibsen og Vinje, blev han 1851 Student og begyndte at studere Jura, medens han samtidig ved stadig Omgang med de nævnte Kammerater hendroges til literære Sysler. 1858 tog han juridisk Embedsexamen og nedsatte sig n. A. som Overretssagfører paa Kongsvinger, hvor han inden kort Tid fik en temmelig omfattende Praxis; men 1867 indtraf en Krise, der ramte Forretningsmænd i Solør saa stærkt, at L. fandt sig foranlediget til at opgive sin Sagførervirksomhed og flytte til Christiania med den Beslutning at leve af og for sin Pen. Som Sagfører havde han nemlig ikke opgivet sine literære Sysler, og flere Christianiablade havde jævnlig indeholdt Bidrag fra hans Haand. En Samling Digte, han udgav 1867, vakte liden Opmærksomhed; men medens han nu blev optagen af at skrive Avisartikler og Correspondancer, lagdes der i ikke ringe Grad Beslag paa ham som Lejlighedsdigter, og i denne Retning præsterede L. Ting, der stod langt over det almindelige. Der var dog næppe nogen, som anede, at han skulde blive en af Norges første Digtere, førend han 1870 udgav „Den Fremsynte eller Billeder fra Nordland", en Bog, der vakte en overordentlig Opmærksomhed og efterhaanden er udkommen i 7 Opl.; den skaffede med ét sin Forfatter et Navn som Digter og det følgende Aar et Rejsestipendium, hvorved han sattes i Stand til at besøge sit Barndomshjem i Nordland og derefter at rejse til Italien, hvor han i omtrent 2 Aar opholdt sig i Rom. Her skrev han Fortællingen „Tremasteren Fremtiden eller Liv nordpaa" (1872, 4de Udg. 1885), der ligesom hans første Arbejde udmærker sig ved sine friske Skildringer af Livet og Naturen i Nordland; f. A. udgav han „Fortællinger og Skildringer fra Norge" (3dje Opl. 1880) og skrev derpaa 1873 „Lodsen og hans Hustru", der udkom det følgende Aar (inden Aarets Udgang var 3dje Opl. udkommet; 6te Opl. 1886). Han vendte nu hjem til Norge, hvor Stortinget 1874 bevilgede ham Digtergage, men slog i sin Digtning ind paa en Bane, der viste sig at være mere fremmed for hans Begavelse; ved Jul 1875 udkom nemlig „Faustina Strozzi", en versificeret Skildring i dramatisk Form af en Episode i den italienske Frihedskamp, der trods flere gode Enkeltheder maa regnes blandt hans svageste Arbejder. I sine næste Fortællinger, „Thomas Ross" (1878) og „Adam Schrader" (1879), behandlede han Emner fra Livet blandt de højere Kredse i Byerne, men uden egentligt Held, hvilket ogsaa var Tilfældet med Skuespillet „Grabows Kat" (1880), der opførtes i Christiania og Stockholm uden at gjøre Lykke. Han gik nu atter tilbage til Søfortællingen og viste da paa ny sit Talent i „Rutland" (1880) og i „Gaa paa!" (1882, 2det Opl. s. A.); i disse træder hans Dygtighed som frisk og kraftig Fortæller maaske endnu bedre frem end tidligere, paa samme Tid som han mere har nærmet sig de moderne realistiske Forfattere; til disses Skole viser det sig, at han helt ud har sluttet sig i „Livsslaven" (1883) og „Familien paa Gilje. En Interieur fra Firtiaarene" (s. A.; 2det Opl. 1887), hvori han behandler de tilsidesattes tunge Lod. Hans sidste Arbejder ere „Otte Fortællinger" (1885) og „Commandeurens Døtre" (1886). Hans Ophold i Norge blev imidlertid ikke af lang Varighed; han drog temmelig snart til Tyskland, hvor han opholdt sig paa forskjellige Steder, og 1882 til Paris; her har han boet siden den Tid, i nært Forhold til Bjørnson. — Som det af ovenstaaende fremgaar, har L. forholdsvis sent slaaet igjennem som Forfatter, og hans Produktion er ogsaa af temmelig forskjelligt Værd. Men naar han bevæger sig paa sit særegne Felt — Skildringen af den hjemlige, særlig den nordlandske Natur og det dermed sammenvoxede simplere Folkeliv — har han frembragt Arbejder af en Skjønhed, Kraft og Originalitet, som sikrer ham en fremragende og ejendommelig Plads inden for den nyere norske Literatur. Hans Stil, som stundum kan være knudret, bliver da lige saa naturlig som original, og over det hele hviler et Skjær af friskt og godmodigt Lune, som i høj Grad vinder ham Læseverdenens Sympathi.

Lie, Lars Johannes, norsk Anatom, f. i Christiania 30 Marts 1831, blev medicinsk Candidat 1858 og var 1862—82 ansat som Prosector ved Universitetets Anatomikammer, medens han samtidig fra 1858 af var Marinelæge. 1882 udnævntes han til Overlæge i Marinen med Bopæl paa Horten. Skrifter: „Lærebog i descriptiv Anatomi" (2 Bd., 1867—69); „Chirurgisch-anatomischer Atlas" (1880—84). — Hans Fætter, **Sophus L.**, fremragende Mathematiker, f. paa Nordfjordeid i Bergens Stift 17 Dec. 1842, blev 1859 Student og underkastede sig 1865 Reallærerexamen. Efter denne fortsatte han sine mathematiske Studier, 1869—70 under et Ophold i Tyskland og Frankrig, og tog efter sin Hjemkomst 1871 den philosophiske Doctorgrad for en Afhandling „Over en Klasse geometriske Functioner". S. A. blev han Universitetsstipendiat i Mathematik, og da han det følgende Aar søgte en Professorpost i Lund, oprettedes en extraordinær Professorpost for ham for at beholde ham i Fædrelandet. I dette Embede virkede han, indtil han i Begyndelsen af 1886 kaldtes til Professor i Mathematik ved Universitetet i Leipzig. 1876 var han en af Grundlæggerne af „Archiv for Mathematik og Naturvidenskab", af hvilket han siden den Tid har været Medredacteur; i Forening med Overlærer L. Sylow har han paa offentlig Foranstaltning besørget en ny Udgave af »Oeuvres complètes de Niels Henrik Abel« (2 Bd., 1881). Mest bekjendt har L. gjort sig ved en af ham angiven ny Methode til Integration af partielle Differentialligninger, til hvilken han var bleven ledet ved geometriske Betragtninger over et n-dimensionalt Rum, og som i Overskuelighed overtræffer alle tid-

e. I umiddelbar Forbindelse
:n Række Undersøgelser om Com-
som om „Berøringstransforma-
ldede, fordi Curver, der have
efter Transformationen beholde
. De indvundne Resultater sam-
større Afhandling, „Begründung
:entheorie der Berührungstrans-
: 8de Bd. af „Mathematische An-
Senere har han i en Række
„Christiania Videnskabsselskabs
, „Archiv for Mathematik og
", „Mathematische Annalen" og
for Videnskabsselskaberne i Ber-
og Leipzig dels ene, dels i For-
Klein udviklet Theorien videre
lægtede Emner (Fladers Krum-
fladernes Theori osv.).

Dorothea, født Sølver, dansk
. f. 1 Juli 1784, blev som Barn
:t kongel. Theaters Danseskole,
ısen, debuterede 1802 som Ful-
ille Matros" og gjorde megen
i Syngespillet som i Skuespillet
Talent hende snart et betyde-
, og hun blev en af Theatrets
)arakterskuespillerinder. Tallet
ller naaede næsten 200. 1830
eatret og døde 29 Juli 1838.
ıed kongel. Skuespiller og Re-
Julius L., ligeledes i en Aar-
nens Støtter, d. 1845. — Deres
Theodor Jul. L., f. 24 Jan. 1823,
)ent, men debuterede 1845 som
s „Joseph" og var til 1886, da
bage, en meget benyttet San-
iller. Af hans mange Roller
ı nævnes Figaro i „Barberen",
„Den Stumme" og Eleazar i
Hans Hustru, Johanne Emilie
:, f. 31 Oct. 1831, d. 5 Maj
anſat ved Balletten, men de-
som Adelaide i „Røverborgen"
ter i 20 Aar en smuk Stilling
:rinde. Af hendes store Reper-
nes Cherubino og senere Grev-
os Bryllup", Zerline, Donna
ra i „Don Juan", Anna og
Hans Heiling", Agathe i „Jæ-
athilde i „Wilh. Tell", Mar-
", Leonora i „Troubadouren",
Iphigenia og Lucia.

Chr. Vilh., Højesteretsadvocat,
0 i Roskilde, blev 1837 Stu-
ıridisk Candidat, var 1843—48
ı Højesteretsadvocat Sporon og
Udenlandsrejse 1849—50 selv
at 1851. Han vandt særlig Ry
for det Ørstedske Ministerium i
1855—56 og senere som den
Sagfører i Spørgsmaalet om
Baroniet Taasinge 1861 og var
in Modstander i disse to Sa-
ck; den mest ansete Advocat i
361—66 var L. Folketingsmand,
)e, og blev derefter, da han
et sidste Valg i Grundlovs-
algt Medlem af Landstinget.
: han været dettes Formand og
siden 1870 Medlem af Rigsretten. Desuden har L. haft mange offentlige Tillidshverv, bl. a. som Medlem af Kirkecommissionen (1868—70), af Commissionen for Retsplejens Omordning (1868—77) og som Curator i Frederik VII.s Bo. Han er Medlem af Bestyrelsen for det Raben-Levetzauske Fond (siden 1871) og af Christiansdal Kloster (siden 1869).

Liebenau, Stad i det østerrigske Kongerige Böhmen, 10 M. n. ø. for Prag. 3,000 I. Betydelig Fabrikation af slebne Glasvarer, der forsendes til alle Egne af Jorden.

Liebenberg, Frederik Ludvig, den omhyggelige Textkritiker og Udgiver af vore klassiske Forfattere, f. i Kjøbenhavn 16 Aug. 1810, hørte til det navnkundige Rusbold fra 1828; han knyttede sig nær til Studenterforeningen og var i en Aarrække et trofast og virksomt Medlem af den. 1843 udgav han Schack Staffeldts samlede Digte i 2 Bd., hvortil sluttede sig andre to med Samlinger til Digterens Levned. L.s „Betænkning over den holbergske Orthographi" (1845) indledede hans for det holbergske Samfund besørgede Udgave af Holbergs Komedier i 8 Bd. (1848—54), hvortil senere — 1856 — kom en Udgave af „Peder Paars" (3dje Udg. 1879) og 1866 af Holbergs „Mindre poetiske Skrifter". Ewalds samlede Skrifter udgav L. i 8 Bd. 1850—55, den forkortede Udgave af Bredahls dramatiske Scener i 3 Bd. 1855, F. J. Hansens poetiske Skrifter i 2 Bd. 1857; 1857 begyndtes den store, med udførlig Textkritik udstyrede Udgave af Oehlenschlägers poetiske Skrifter i 32 Bd., efterfulgt af „Erindringerne" i en sammentrængt Skikkelse; endelig udgaves 1877 Aarestrups „samlede Digte" (med en Charakteristik af Digteren ved G. Brandes).

Liebenstein, et fra Nordtyskland meget besøgt, smukt og landligt Badested i Thüringerwald i Hertugd. Sachsen-Meiningen, 4 M. n. for Meiningen, 940 F. højt, med mildt Sommerklima, Vandcur, Vallecur, Granbarbade, Soolbade og en stærk Jærnkilde. I Nærheden smukke Borgruiner.

Liebenzell, Badested i Konger. Württemberg, ved Floden Nagold i en dyb Dal i Schwarzwald, 4 M. v. for Stuttgart. 1,000 I. Kobberhammerværk. Betydelig Hjoravl.

Liebertwolkwitz ell. **Wolkwitz**, Flække i Konger. Sachsen, 1 M. s. ø. for Leipzig, er historisk mærkelig ved den her 1707 afsluttede Overenskomst mellem Carl XII af Sverige og Kejser Joseph I om Religionsfrihed for de protestantiske Schlesiere og ved en heftig Fægtning 16 Oct. 1813 mellem Østerrigere og Franskmænd.

Liebfrauenmilch, en yndet Rinskvin, har Navn af „Liebfrauenkirche" i Worms, i hvis Omegn den vοxer.

Liebig, Justus, Friherre v., berømt Chemiker, f. 8 Maj 1803 i Darmstadt, hvor Faderen var Materialist, viste tidlig udpræget Tilbøjelighed for Chemien og foretog allerede i sit 18de Aar en vanskelig og farlig Undersøgelse af Knaldsyren, som han fuldendte efter ved Humboldts Indflydelse at have faaet Adgang til Gay-Lussacs Laboratorium. Senere studerede han i Bonn og Erlangen, blev 1824 extraordinær, 1826 ord. Professor i Chemi i Gießen, 1845

Friherre og 1852 Professor i Chemi i München. L.s Laboratorium i Gießen var i en Række af Aar Mønsteret for Laboratorier rundt om i Europa, der samlede en Skare yngre Videnskabsmænd, som her fik deres Uddannelse, og hvis Arbejder L. benyttede. Han har udført en stor Række Arbejder og gjort en Mængde Opdagelser navnlig i organisk Chemi, som have været af fremragende Betydning for Videnskabens Udvikling; mange af dem ere udførte i Forbindelse med hans Ven Wöhler, hvis Navn paa dette Omraade altid vil være nøje knyttet til L.s. En af L.s største Fortjenester af den organiske Chemi er den af ham angivne Methode til Elementæranalyse af organiske Stoffer. Han var tillige en flittig Skribent, og mange af hans Skrifter have udøvet en uberegnelig Indflydelse, navnlig paa Agricultur og Lægevidenskab. L. skrev saaledes den chemiske Del af Geigers „Handb. d. Pharmacie" (1839), „Die Chemie in ihrer Anwend. auf Agricultur" (9de Opl. 1875), „Die Thierchemie in ihrer Anwend. auf Physiologie u. Pathologie". Hans „Chemische Briefe" ere udkomne i mange Oplag og oversatte i mange Sprog, ogsaa paa Dansk. Fremdeles maa mærkes hans „Anleitung z. Analyse organischer Körper" (1837). Med andre Chemikere udgav L. „Handwörterb. d. reinen u. angewandten Chemie", „Annalen d. Chemie" og „Annalen d. Chemie u. Pharmacie", „Jahresberichte über d. Fortschritte d. Chemie" osv. Ingen kan nægte den store og gavnlige Indflydelse, L. har haft paa Chemiens Udvikling, men det maa ogsaa indrømmes, at de talrige Angreb, for hvilke han har været Gjenstand, navnlig paa Grund af den Dristighed, hvormed han udkastede nye Theorier paa temmelig løse Grundlag, og den Arrogance, hvormed han kritiserede andre Chemikeres Arbejder, ingenlunde altid vare uberettigede. Han døde 18 Apr. 1873 i München; 1877 rejstes ham et Mindesmærke i hans Fødeby. **L.s Kjødextract**, inddampet Udtræk af Kjød, indeholder, hvad der kan udtrækkes af Kjødet med Vand; den er derfor intet egentligt Næringsstof trods L.s Udtalelser i denne Retning, men nærmest et Incitationsmiddel for Fordøjelsen, omtrent som Te og Kaffe. L.s K. indeholder 16—22 pCt. Vand, 17—22 pCt. Mineralsalte (især phosphorsurt Kali og Chlornatrium) og 56—67 pCt. organisk Stof, derimellem dog meget lidt Albuminstoffer. At derfor ½ Teskefuld af L.s K. skulde kunne give en stor Skaal Ris, Bønner og Grønt fuldkommen Charakter af Kjødnæring, som L. paastaar, er aldeles urimeligt.

Liebknecht, Wilhelm, tysk Socialdemokrat, f. 1826 i Gießen, Student, deltog 1848 i Opstanden i Baden og sad i 8 Maaneder fangen, men undkom 1849 til Schweiz og derfra til England, hvor han forblev til 1862. L. blev 1865 udvist af Preussen for Agitation iblandt Arbejderne og bosatte sig i Leipzig, men maatte 1881 efter Proclamering af den „lille Belejringstilstand" tage Bolig i Borsdorf. 1867 valgtes L. til den nordtyske Rigsdag og grundlagde 1868 „Demokratisches Wochenblatt" som Organ for Arbejderne (senere fik det Navnet „Vorwärts"). 1872 blev L. dømt for Højforræderi til 2 Aars Fængselsstraf, men valgtes under denne 1874 til Rigsdagen, hvori han endnu har Sæde, og 1879 tillige til den sachsiske Landdag.

Lieblein, Jens Daniel Carolus, norsk Ægyptolog, f. 23 Dec. 1827 i Christiania, sysselsatte sig allerede som Student med Ægyptologi og kastede sig efter at have taget philosophisk Embedsexamen 1861 udelukkende over dette Fag. Efter flere Rejser for at studere de ægyptiske Samlinger rundt om i Europa blev han fra 1868 Universitetsstipendiat og paatog sig efter Opfordring f. A. at ordne og katalogisere Stockholms Nationalmuseums Samling af ægyptiske Gjenstande. 1869 var han Ismail Paschas Gjæst ved Suezkanalens Aabning, idet han samtidig benyttede Anledningen til at berejse Landet helt op til Philæ; 1876 oprettedes en extraordinær Professorpost for ham. Inden for Ægyptologien var særlig Chronologien først Gjenstand for hans Studier, og han har opstillet et særligt chronologisk System, som han har motiveret og forsvaret i „Die ägyptische Chronologie, ein kritischer Versuch" (1863), i »Recherches sur la chronologie égyptienne« (1873) samt i flere Afhandlinger i udenlandske Specialtidsskrifter. I samme Hensigt har han ogsaa udgivet »Dictionnaire de noms hiéroglyphiques« (1871), en Samling genealogiske Lister, copierede efter Monumenter i Ægypten og i Europas Samlinger, der tillige er af megen Betydning som Navneregister. Senere har han vendt sin Opmærksomhed paa den ægyptiske Religion og udgivet „Ægyptisk Religion, populært fremstillet" (3 Dele, 1883—85). Af hans andre Arbejder bør nævnes „Die ägyptischen Denkmäler in St. Petersburg, Helsingfors, Upsala und Copenhagen" (1873), »Index alphabétique du livre des morts« (1875), hans ægyptiske Historie i »Illustrerad verldshistoria«, udg. af Wallis (paa Norsk ved Daae og Trolsum), 1ste Bind, og „Handel und Schiffahrt auf dem rothen Meere in alten Zeiten" (1886).

Liebmann, Fred. Mich., dansk Botaniker, f. 1813 i Helsingør, rejste 1840—43 i Mexico, blev 1843 udnævnt til Udgiver af »Flora Danica«, 1845 til Professor i Botanik ved Kjøbenhavns Universitet og 1852 tillige til Directeur for den botaniske Have; d. 1856. L. tilvejebragte paa sine Rejser store Plantesamlinger, men naaede kun til Dels at faa dem bearbejdede selv (s. Ørsted); hans Arbejder over mexicanske Planter findes spredte i Videnskabernes Selskabs Skrifter og naturhistorisk Forenings videnskabelige Meddelelser. Af »Flora Danica« har L. udgivet Fasc. XLI—XLIV og Suppl. I. — Hans Søn, Axel L., f. 1849, d. 1876, var en lovende Componist.

Liechtenstein, et lille souverænt Fyrstendømme i Mellemeuropa, ved Rhinen adskilt fra Cant. St. Gallen i Schweiz og for Resten omgivet af det østerrigske Vorarlberg og Cant. Graubünden. 3 □ M. med 9,000 I. (1880). L. er et Bjergland med Punkter af 9,000 F.s Højde. Indbyggerne ere af alemannisk Stamme og høre til den romersk-katholske Kirke. Agerdyrkning, Vinavl og Kvægavl ere Hovederhverv. Statsforfatningen er constitutionel-monarkisk med en Landdag paa 15 Medlemmer, der aarlig

edstaden Badnz. Fyrsten resi-
og har store Besiddelser i Øster-
ı med i alt 600,000 J., der give
tagt af henv. 3 Mill. Kroner. —
: af Østerrigs ældste Adelsslægter.
. 1560, d. 1627, blev 1618 op-
t. Han tog virksom Del i Ti-
Stridigheder, i Kejser Rudolf II.s
Böhmens Undertrykkelse 1620 flg.
esiddelser af protestantiske Adels-
yne Godser. Johan, Fyrste af
. 1836, udmærkede sig ved sin
d Tyrkerne 1788 og senere mod
1793—1800, samt ved Austerlitz
Efter begge de sidstnævnte Slag
nderhandler. — L. blev 1815
yske Forbund og stemte i For-
id med Østerrig; siden 1852 er
ning med Østerrig, men 1866
er, 80 Md., først paa Krigs-
der var sluttet Vaabenstilstand.
etlig aldeles uafhængigt, men
ı kun en Enclave i Østerrig;
Hær længer og ingen Stats-
1858 er Johan II (f. 1840)
an gav 1862 en fri Forfatning.
nner, Alfred, f. 1842, og
6, ere siden 1878 Medlemmer
Underhus og høre til de ivrigste
det feudale Parti.
)], flamsk Luttich, 1) Prov. af
jien, omgivet af Prov. Luxem-
Brabant og Limburg samt
urg og Rhinpreussen. 52,6
.,000 J. (1885). Prov. hører
loddistrict, som her fra højre
urthe. Den sydlige Del op-
ennernes Udløbere og har
til 2,000 F.s Højde. Land-
erkt udviklet Industri (Klæde,
varer) er Hovederhverv. Af
r forekommer i stor Mængde
l, desuden Kobber, Bly, Alun
er. 2) Hovedstad i Prov. L.,
r Brüssel ved Floden Meuse,
tæder 135,000 J. (1885). L.
Stad med mange mærkelige
iblandt St. Pauls Kathedral-
ken, den fra det 10de Aarh.
: Korsets Kirke og Barthélemy-
Aarh., Justitspaladset, Raad-
stiftet Universitet og det nye
trien er overordentlig betyde-
talrige Vaabenfabriker, der
omtr. 1 Million Krigs- og
kgl. Kanonstøberi, Fabriker for
stalvarer, Spejle, Læder, Klæde,
nbanespinner. I den nærmeste
Jærn- og Kulværker; de sidste
ejdede siden Slutningen af det
delig Handel. Paa en Klippe
ı ligger et stærkt Castel, og det
erligere at befæste den. Over
roer, og Staden er et vigtigt
inkt. — L. forekommer allerede
, da det blev et Bispesæde.
t til en betydelig Størrelse,
frihedselskende Borgere førte
ed Bisopperne, i hvilke det

nære Frankrig gjærne understøttede dem. Carl d. dristige i Forbindelse med Bispoppen erobrede L. 1467, fløjfede dets Mure og bortførte dets Skyts; ogsaa Maximilian I maatte som Ærkehertug to Gange med Magt bringe det til Underkastelse. I Ludvig XIV.s Krige blev det gjentagne Gange erobret af Franskmændene og 1702 af Marlborough i den spanske Arvefølgekrig. Bispedømmet L. indlemmedes 1802 i Frankrig, 1815 i Nederlandene og 1831 i Belgien.

Liegel, G., tysk Pomolog, f. 1777 ved Waldmünchen i Bayern, d. 1861 i Brunnau, har især iagttaget og beskrevet Frugttræer, særlig Stenfrugterne. Bl. a. bærer et System over Blommer hans Navn.

Liegnitz, Stad i den preussiske Prov. Schlesien, 8 M. v. n. v. for Breslau, ved Floden Katzbach. 43,000 J. (1885). Velbygget Stad med et rigt Ridderakademi, Industriskole, Døvstummeinstitut og livlig Industri i Klæde, Bomulds- og Linnedvarer, Læder, Tobak, Sukker og Sæbe samt betydelig Handel. — L. var fra 1164 Residens for Hertugerne i et 34 □ M. stort Fyrstendømme L. af den piastiske Stamme i Schlesien, som uddøde 1675, hvorpaa det kom til Østerrig og 1742 til Preussen. Staden er mærkelig af det store Slag mod Mongolerne 9 Apr. 1241 (ogsaa opkaldt efter det nærliggende Wahlstatt) og af Frederik d. stores Sejer over Laudon 15 Aug. 1760. Frederik Vilh. III.s anden Hustru i morganatisk Ægteskab Auguste, Datter af Grev Ferdinand af Harrach, f. 30 Aug. 1800, d. 5 Juni 1873 i Homburg, fik ved sit Giftermaal med Kongen 1824 Titlen „Fyrstinde af L. og Grevinde af Hohenzollern".

Lier, fr. Lierre, Stad i den belgiske Prov. Antwerpen ved de to Floder Store- og Lille-Nethes Sammenløb, 2 M. s. ø. for Antwerpen. 16,000 J. Fabrikation af musikalske Blæseinstrumenter, Silke- og Kniplingsvæverier og Ølbryggerier. — Christian II af Danmark opholdt sig her 1524—31. Der findes endnu betydelige Levninger af den Bygning, hvori Kongen og hans Familie boede, og den kaldes endnu »het hof van Denemarken«.

Lier, Adolf, tysk Maler, f. 1827 i Herrnhut i Sachsen, d. 1882 i München, lærte Landskabsmaleriet hos Zimmermann, men lagde sig i Paris efter det moderne paysage intime og gjorde Lykke i München ved den fine Naturstemning i hans i denne Retning malede Landskabsbilleder.

Liestall ell. Liechstall, Hovedstad i Cant. Basel-Land i Schweiz, 2 M. s. ø. for Basel, med 5,000 J. Soolbade.

Lieue [liøh], det gamle franske Vejmaal. Der var 3 saadanne. 1) L. de 25 au degré (25 paa en Ækvatorgrad), lig 14,186 danske Fod. 2) L. de 20 au degré ell. L. marine, som indeholdt 3 Milles marins og var lig 17,701 danske Fod. 3) L. de poste, lig 13,662 danske Fod (25,96 paa en Grad). — I Schweiz er en L. itinéraire ell. Vegstunde lig 15,294 danske Fod (23,10 paa en Grad).

Lieukieu Øerne, s. Riukiu Øerne.

Lieutenant, fr. [løjtnant], egtl. den, som træder i en andens Sted under hans Forfald, og derfor brugt i mange Forbindelser, saasom Lord-

lieutenant, Generallieutenant (l. général du roi), bruges fortrinsvis som Betegnelse for den laveste Officerscharge saa vel i Hæren som i Marinen. Sædvanlig er Chargen delt i to Klasser, hos os i Premier- og Secondlieutenant. Efter den danske Hærordning af 1867 og 1880 er det kun Premierlieutenanter, der kunne betragtes som henhørende til den faste Bestanddel af Hæren, dens Cadrer; Secondlieutenanter aftjene egentlig kun deres Værnepligt som saadanne efter forinden at have gjort Tjeneste som Menige og modtaget en kort Uddannelse i en ved deres Afdeling oprettet Skole. For at kunne blive Premierlieutenant maa Secondlieutenanten underkaste sig en yderligere Uddannelse i Officersskolens yngste og næstyngste Klasse; men største Delen af de unge Mennesker, der ønske at træde ind i Hæren som Premierlieutenanter, træde efter at være uddannede som Menige umiddelbart ind i Officersskolens næstyngste Klasse, hvis Afgangsexamen er Betingelse for Udnævnelse til Premierlieutenant. I den norske Hær høre baade Premier- og Secondlieutenanter til det faste Personel og uddannes ved Krigsskolen; men den har tillige værnepligtige L., nærmest svarende til den danske Hærs Secondlieutenanter.

Lieven, en gammel adelig Slægt, som ejer Godser i Lifland og Kurland, og af hvilken den ene Linje i Sverige blev ophøjet i Grevestanden, den anden i Rusland i Fyrstestanden. **Joh. Heinr.**, Greve af L., f. 1670, d. 1733, ledsagede Carl XII paa alle hans Tog. — **Charlotte**, Enke efter den russiske Generalmajor Andr. L., blev som Opdragerinde for Kejser Pauls Børn 1799 ophøjet til Grevinde, 1826 til Fyrstinde og døde 1828. — Af hendes Sønner var **Carl** (f. 1767, d. 1845) Undervisningsminister 1828—33 og siden Overhofmarschal og **Christoph** (f. 1770) 1810—12 Afsending i Berlin og 1812—34 i London; han fulgte 1837 Storfyrst Alexander (A. II) paa hans Rejser og døde 1839 i Rom. Hans Hustru, **Darja** (Dorothea), Fyrstinde af L., f. 17 Dec. 1785 af Familien Benckendorf, øvede ved sin Aand, Dannelse og Elskværdighed en stor Indflydelse i London, hvorhen hun fulgte sin Mand, og bosatte sig 1837 i Paris, hvor hendes Hus ligeledes blev et Midtpunkt for Diplomaterne og Samfundets højeste Kredse, og hvor hun i Virkeligheden var en hemmelig og dygtig Agent for den russiske Regering. Efter Februarrevolutionen 1848 gik hun til London, men kom n. A. tilbage til Paris og levede der paa en kort Afbrydelse nær under Krimkrigen til sin Død 27 Jan. 1857.

Liezen-Mayer, Alexander, tysk Maler, f. 24 Jan. 1839 i Raab i Ungarn, er Elev af Piloty i München og vakte især Opmærksomhed ved „Maria Theresia giver et fattigt Barn Die" (1867). Efter at have levet i Wien og München og malet saa vel Portræter som historiske Compositioner, navnlig efter Digterværker, blev han 1880 Directeur for Kunstskolen i Stuttgart, 1883 Professor ved Akad. i München.

Life-preserver, eng. [lajf], „Livsbeskytter", kort, elastisk Stok med en stor Blykugle i den ene Ende.

Liffey [liffi], Flod i Irland, 8 M. lang, løber igjennem Dublin ud i det irske Hav

Lifland, Gouvernement i Rusland, omg. ivet af Riga Bugten og Gouv. Estland, St. Petersborg, Pskov, Vitebsk og Kurland. 852 □ M. med 1,149,000 I. (1881). Landet er i det hele fladt og vandrigt; foruden den store **Peipus Sø**, der berører Østgrænsen og har Afløb til den finske Bugt gjennem Narova, ere de betydeligste Søer **Virz-Järv**, der gjennem Floden **Embach** har Afløb til Peipus, og **Burtnek**, der har Afløb til Riga Bugten gjennem Floden **Salis**. Andre Vandløb ere **Düna**, **Aa** og **Pernau**, der alle falde i Riga Bugten. Paa flere Steder, navnlig i Landets nordlige Del, findes store Sumpstrækninger. Jordbunden er sandet med talrige Rullesten. Agerbrug og Kvægavl ere Hovederhverv; der dyrkes Rug, Byg, Havre, Hør og Hamp. Skovene ere meget betydelige og levere godt Tømmer. Den vigtigste Industri er Linnedvæveri. Indbyggerne, der næsten alle ere Lutheranere, bestaa dels af Ester, Letter og de med dem sammensmeltede Liver (s. d. A.), hvilke udgjøre Landets Bondebefolkning, dels af Russere og Tyskere, hvilke sidste navnlig ere talrige i Stæderne. — L. var fra gammel Tid kjendt af Nordboerne, som ofte kom derhen paa deres Vikingsfærd, men blev først 1159 bekjendt for det øvrige Europa ved den tilfældige Omstændighed, at et Handelsskib fra Bremen paa en Sejlads til Visby af Modvind blev kastet derhen. Handelen lokkede snart tyske Kolonister dertil; c. 1200 anlagde Biskop Albert Riga, og 1201 stiftede han de liflandske Sværdridderes Orden, som underkastede sig Landet og efterhaanden omvendte Indbyggerne til Christendommen, men tillige øvede et haardt og trykkende Regimente, som ofte fremkaldte Oprør. Da Ordenen ikke kunde modstaa den mægtige Czar Ivan IV Vasiljevitsch, som 1558 angreb L., overgav Hærmesteren Gotthard Kettler 1561 L. til den polske Konge Sigismund II og blev selv som Hertug over L. dennes Lensmand. Czaren gjorde 1570 den danske Prins Magnus til Konge i L., men det var kun en Anledning for ham til at forfølge sine Planer til L.s Erobring og hærje det ulykkelige Land ved blodige Indfald. Under Stridighederne imellem de to Linjer af Vasaslægten maatte Polen først foreløbig ved Stilstanden i Altmark 1628 og senere efter den uheldige Krig med Carl Gustav ved Freden i Oliva 1660 endelig afstaa L. til Sverige, som igjen maatte afstaa det til Rusland ved Freden i Nystad 1721.

Lig, Cadaver, det døde dyriske Legeme. **Ligalkaloider**, **Liggifte**, Ptomainer, giftige Stoffer, der dannes ved Forraadnelse af Æggehvidestoffer, Kjød, Lim osv., som Følge af en Decomposition af disse ved Bakterier. De ligne i Reactioner og Virkninger meget de forskjellige Plantealkaloider, og Kjendskabet til dem er derfor af Vigtighed for Retslægen, men ogsaa for Pathologien ere de af stor Betydning paa Grund af de Forgiftningstilfælde, de kunne medføre, og som længe have været kjendte (saaledes Forgiftningerne ved Nydelsen af fordærvede Fødemidler: Pølsegift, Ostegift o. a.),

: har vidst, hvad det var, der
m. **Ligbaareprøve**, s. Gudsdom.
l. Baalfærd var i Oldtiden en
ndelig Fremgangsmaade (s. Be-
g hos Grækere, Romere, Kelter
; den har i umindelige Tider
i Indien. Christendommen op-
: Skik at begrave Ligene i Jor-
ik derfor efterhaanden af Brug
ie Folkeslag. Under den store
kkede Tanken om L. op i Frank-
Form af Jordefærd blev tilladt
som dog snart atter afskaffedes
et. 1822 brændte Byron Shel-
t aabent Baal paa det toscanske
I det 19de Aarh. have mange
einikere paavist, at Kirkegaardene
re Byer, der jævnlig overskyldes
ne medføre Fare for de om-
ed ved at fordærve Luften, Jor-
andet; man begyndte derfor i
i Italien og Tyskland at drøfte
heden af at finde en anden Form
pløsning. Italienske Læger og
øselsatte sig i nogle Aar med
al og dannede en Forening for
her opførtes det første Crema-
ørtes 1876 den første L. 1877
ningen en Forandring af Be-
entet, hvorved L. i Italien fik
anerkjendt Position. Efter den
et talrige Foreninger og bygget
: i alle Halvøens større Byer.
gaaet videre til de fleste euro-
og L. er nu lovlig i Frankrig,
eiz og i Sachsen-Gotha i Tysk-
er endnu gjøres retslige Van-
øvrige Tyskland. I Sverige har
reninger, som ere i Færd med
torier i Stockholm og Göteborg.
'anske Fristater findes forskjellige
man har i Brasilien og Buenos-
at brænde Ligene af dem, der
Feber. I Danmark stiftedes
." 1881. En Henvendelse til
at give Tilladelse til at udføre
Folketinget vedtog 1883 at hen-
Regeringens fornyede Over-
et kunde blive tilladt for dem,
at faa deres Lig brændte, men
ikke denne Henstilling til Følge.
da 1886 til at bygge sit Cre-
Kjøbenhavn; der findes nemlig
: noget Forbud mod L., lige
udtrykkeligt Paabud om at be-
i Jorden, og Foreningen er
fra, at den for Domstolene vil
Ret til at udføre L. Crema-
erdigt i Sept. 1886 og prø-
., der gav et tilfredsstillende
forvandledes til Aske i c. 1¼
ændingen foregik uden Udvik-
r ubehagelig Lugt. Der føres
m Regeringen og Foreningen
en af at udføre L. — Der
ge Former af **Ligbrændingsovne**;
tsmæssigste maa nævnes Sie-
hvor Varmen opsamles i et
en saakaldte Regenerator, og
i hvilken Ligets Forbrænding fremkaldes derved, at atmosphærisk Luft overhedes ved at gaa gjennem Regeneratoren ind over Liget, saa at dette først udtørres og endelig ved den stærke Varme kommer i Brand af sig selv. En anden hensigtsmæssig Construction skyldes Italieneren Venini (anvendt i Kjøbenhavns Crematorium); her udvikles Gas af Træ; denne blandes med atmosphærisk Luft og antændes. Fordelene ved denne Ovn er, at Forbrændingen foregaar fuldstændig lugt- og røgfrit og med forholdsvis ringe Bekostning. Andre Ovne ere construerede af Spasciani-Mesmer, Bourry, Klingenstjerna o. fl. **Ligfald**, s. Epilepsi. · **Ligpletter**, brunrøde Pletter, der vise sig paa Huden ved Ligets begyndende Forraadnelse paa Grund af, at det decomponerede Blod siver ud i Huden, især paa Legemets lavest liggende Steder; de ere et af de sikreste Dødstegn. **Ligsyn**, den Undersøgelse, der foretages af et Lig for at constatere, at Døden virkelig er indtraadt, skal i Byerne foretages af Læger, paa Landet af to **Ligsynsmænd**, der beskikkes af Politimesteren efter Indstilling af By- eller Sogneraadet. **Ligvagt**, s. Vaagestue.

Lig paa et Sejl, det Tov, der er indsyet langs Kanterne af dette for at styrke det.

Liga, it., s. Ligue.

Ligamént, s. Baand.

Ligārius, Quintus, romersk Senator, Tilhænger af Pompejus, var fra 51 f. Chr. Legat i Afrika. Da han var bleven anklaget som Cæsars Fjende, bevirkede Cicero ved Talen »pro Ligario« (46 f. Chr.), at Cæsar tilgav ham. Senere deltog han i Sammensværgelsen mod Cæsar og omkom i Borgerkrigene.

Ligatūr, chirurgisk Operation, s. Afbinding og Underbinding. I Mus. er L. Binding ved Bindebue af to eller flere Noder paa samme Trin til ēn Node eller ved Sløjfebue af Noder paa forskjellige Trin (jvfr. Bindebue). I Middelalderens Mensuralmusik brugtes ikke Buer. Naar flere Noder skulde synges paa ēn Stavelse, antydedes dette for de mindre Nodeværdiers Vedkommende ved at sætte Noderne tæt sammen, men til de større Nodeværdier (fra Semibrevis opad) havde man i saa Fald særegne Nodeformer, der kaldtes L., og hvis Værdi ikke blot beroede paa Nodeformen, men tillige paa, om Halsen stod paa venstre eller højre Side af Noden. L. kalde Bogtrykkerne to sammenstøbte Bogstaver, f. Ex. ſt, ll.

Ligedannede ere i Geometrien saadanne plane ell. rumlige Figurer, hvis enkelte Linjer (Sider, Diagonaler, Afstande mellem tilsvarende Punkter) alle staa i ēt og samme Forhold, **Ligedannethedsforholdet**. Naar man fra et fast Punkt (Lighedspunktet) trækker rette Linjer til alle Punkter af en given Figurs Omkreds (Overflade) og deler alle disse Linjer i samme Forhold, danne Delingspunkterne en Figur, ligedannet med den givne, og som tillige siges at være i ligedan Beliggenhed med den givne (Jvfr. Homographi). I l. Figurer ere de til hinanden svarende Vinkler lige store; l. Figurers Arealer forholde sig som Kvadratet paa Ligedannethedsforholdet, l. Legemers Voluminer som Kubus paa Ligedannethedsforholdet.

Ligedelere, s. Victualiebrødre.

Ligehøjdecirkel, en Lillecirkellinje paa Jordens Overflade, der har den Egenskab, at et Himmellegemes Højde, maalt i samme Øjeblik i ethvert Punkt af denne overalt har samme Størrelse. Polen for denne Cirkellinje er det Punkt paa Overfladen, som har Himmellegemet i Zenith.

Lige Tal, Tal, hvori 2 gaar op, 2, 4, 6, 8 osv.

Ligevægt kaldes i Physiken en Hvile, som er frembragt ved lige store, modsatte Bestræbelser til Bevægelse. Lovene for Legemernes L. afhandles i Statiken for de faste, i Hydrostatiken for de draabeflydende, i Aërostatiken for de luftformige Legemer. Et Legeme er i stadig L., naar det modarbejder en Flytning ud fra Ligevægtsstillingen, i ustadig L., naar det søger at fremskynde en saadan Flytning, og i ligegyldig L., naar det hverken modarbejder eller fremskynder Flytningen ud fra Ligevægtsstillingen, altsaa forbliver i Hvile i enhver ny Stilling, man giver det (Ex. Et Legeme, der kan dreje sig om en vandret Axe, idet Tyngdepunktet i Legemet ligger henholdsvis under, over eller i Omdrejningsaxen).

Liggeambolt. Til at smedde større Kar benytte Kobbersmeddene L., bestaaende af en Jærnstang, der ligger over en stærk Træklods, og hvis Ender ere bøjede opad og tilbannede som Amboltе, der rage uden for Klodsen.

Liggefil, en paa Værkbordet liggende, stor, flad Fil med fint Hug, som bruges af Guldsmeddene.

Ligger kaldes i en almindelig Møllekværn den nederste, fastliggende Sten.

Liggesaar (Decubitus), Saar, der opstaa under et langvarigt Sengeleje ved det vedholdende Tryk, for hvilket visse Legemsdele (Krydset, Hofterne, Hælene) ere udsatte (Gjennemliggen), navnlig naar samtidig Ernæringen er stærkt sunken (i typhoide Sygdomme, Lamheder osv.). L. ere ofte forbundne med Koldbrand og kunne gribe meget vidt om sig, saa at Knoglerne blottes og angribes af Nekrose osv.

Lighedsregel, d. s. s. Kjæderegel.

Ligkjøb, s. Ligkjøb.

Ligne [linj'], en gammel belgisk Adelsslægt, som stammer fra Byen L. i Hainaut. Anton af L., kaldet „den sorte Djævel" for sin Tapperhed, blev 1513 af den engelske Konge Henrik VIII og den senere Kejser Carl V ophøjet til Fyrste af Mortagne. 1601 fik Slægten Fyrstetitel. — Mest bekjendt er Carl Jos., Fyrste af L., f. 1735, der som østerrigsk Officer udmærkede sig i Syvaarskrigen (blev Oberst 1764) og senere i diplomatiske Sendelser til St. Petersborg (1780 og 1786), hvor han vandt Katharina II.s Yndest, saa at han blev russisk Feltmarschal og fik et Gods paa Krim. Joseph II, til hvem han var særlig knyttet, udnævnte ham 1788 til Felttøjmester, og han førte 1788—89 med Berømmelse Artilleriet i Krigen med Tyrkerne ved Otschakov og Belgrad. Ved Belgiens Indtagelse af Franskmændene 1794 mistede L. sine Godser, men fik dem tilbage 1803. Han stod i Brevveksling med sin Tids store Aander (Voltaire, Rousseau, Goethe, Schlegel o. fl.) og skrev »Mélanges militaires, littéraires et sentimentaires« (34 Bd., 1795—1811), hvortil slutte sig »Oeuvres posthumes« (6 Bd., 1817) og »Lettres et pensées« (2 Bd., udgivne af Mad. Staël-Holstein). D. 1814. — Hans Sønnesøn, Eugène Lamoral, Fyrste af L., f. 1804, var 1830 af et Parti udset til at være Konge i Belgien og stod siden i halv Opposition til Regeringen; han var 1843—48 Afsending i Paris og 1848—49 i Italien, valgtes 1851 til Senatet og var dets Formand indtil sin Død 1880.

Lignin, Træstof, synes at være en compliceret Forbindelse af Cellulose, som danner det egentlige Træ. Det adskiller sig bl. a. fra Cellulose ved at være uopløseligt i Kobberilte-Ammoniak.

Ligning. En L. er i det mathematiske Tegnsprog Udtrykket for, at to Størrelser ere lige store. Disse anbringes paa hver Side af et Lighedstegn, $A = B$, og kaldes henholdsvis L.s venstre og højre Side. De kunne være saa vel Tal- som Bogstavstørrelser. En L. kan være en Identitet eller identisk L. og udtrykker da enten kun, at en Størrelse er lig sig selv ($3 = 3$), eller ogsaa, at to i Form forskjellige Udtryk i Virkeligheden betegne det samme, f. Ex. $(a-b)^2 = a^2 - 2ab + b^2$; i sidste Tilf. kaldes den ogsaa en Formel. En L. i snævrere Forstand udtrykker en Forbindelse mellem ēn eller flere ubekjendte Størrelser, x, y, z ..., og bekjendte Størrelser. Er der kun ēn ubekjendt, x, vil L. kun gjælde, naar der tillægges den ubekjendte visse bestemte Værdier, L.s Rødder, og selve L. kan tjene til Definition af disse. Den Operation, af en forelagt L. at finde Rødderne, kaldes L.s Opløsning og sker ved efterhaanden at ombanne L. til en anden af Formen $x =$ en bekjendt Størrelse, der da vil være en Rod. Af enhver forelagt L. kan nemlig afledes en ny ved paa begge Sider at foretage den samme Operation, f. Ex. addere eller subtrahere samme Tal, multiplicere eller dividere med samme Tal osv. Ved mere sammensatte Operationer maa der dog iagttages visse Forsigtighedsregler, da det kan ske, at den afledede L. ikke er fuldstændig ensgjældende med den oprindelige. Rigtigheden af Opløsningen kan imidlertid altid prøves ved at indsætte hver af de fundne Rødder i den oprindelig forelagte L. Ved Mathematikens forskjellige Anvendelser paa concrete Forhold er det første Skridt sædvanlig at „sætte Opgaven i L." Hyppig er imidlertid denne L. ikke ganske congruent med selve det stillede Problem, idet ikke alle nødvendige Betingelser kunne udtrykkes i L. Det kan derfor ske, at Prøven vel viser, at L. er rigtig opløst, men at dog ingen af de fundne Rødder tilfredsstille den forelagte Opgave. — Med Hensyn til Formen deles L. i algebraiske og transcendente, efter som de indeholde blot algebraiske eller tillige transcendente Functioner af den ubekjendte. En algebraisk L. kan altid bringes paa en saadan Form, at den ubekjendte ikke forekommer i nogen Nævner eller under noget Rodtegn, og derefter ordnes saaledes, at venstre Side fremstiller et Polynomium, medens højre Side er 0. Formen $x^n + a_1x^{n-1} + a_2x^{n-2} + \ldots a_{n-1}x + a_n = 0$, hvor Coefficienterne a ere bekjendte, er altsaa den typiske Form for en ordnet algebraisk L. Den er en numerisk L.

Bogstavligning, efter som Coefficien-
ere Tal eller Bogstavstørrelser. Den
Exponent (her n) angiver L.s Grad
lige Antallet af L.s Rødder. Nogle af
kunne være imaginære; disse optræde
ıafremt Coefficienterne ere reelle, altid
, saaledes at til en Rod $\alpha + \beta\sqrt{-1}$
en anden, $\alpha - \beta\sqrt{-1}$. En L. af ulige
har derfor altid mindst ēn reel Rod.
ningen af L. af 1ste og 2den Grad læres
ndig i den elementære Mathematik; ogsaa
3dje og 4de Grad kunne uden Vanske-
løses; derimod kunne i Almindelighed
5te og højere Grader ikke løses alge-
om end Rødderne i numeriske L. altid
beregnes med hvilken som helst Tilnær-
Man har ogsaa L., som indeholde flere
ubekjendt Størrelse. Til Bestemmelsen
e maa kræves lige saa mange indbyrdes
gige L. som der er ubekjendte, og hele
iet behandles da under ēt, idet man ved
ation ombanner det til lige saa mange
hver med ēn ubekjendt. At finde flere
ubekjendt af en enkelt L. lader sig kun
naar der foruden L. er givet særegne
elser, som kunne træde i Stedet for de
nde L., f. Ex. at de ubekjendte skulle
ele Tal. Saadanne L. kaldes ube-
L., undertiden diophantiske L. De
iske L.s Egenskaber og Opløsning dan-
vedgjenstanden for L.s Theori, der er
de vigtigste Afsnit af Mathematiken.
, Ferrari, Descartes, Vieta, Newton,
Lagrange, Gauß, Abel, Cauchy, Ga-
turm, Hermite, Brioschi, Kronecker og
kunne nævnes som dem, der have de
Fortjenester af Udviklingen af de al-
e L.s Theori. — I den analytiske Plan-
i bruges Betegnelsen en Curves L.
Relation, som maa bestaa mellem
aterne til et Punkt i Planen, for at
ıl være beliggende paa Curven. Op-
man nemlig en vilkaarlig L. mellem x
vor disse betegne de retvinklede Coor-
til et variabelt Punkt af Planen, saa
e L. kun tilfredsstilles, naar til hvert
s visse bestemte y. Det geometriske
r alle de Punkter, hvis Coordinater
ille L., bliver en Curve, som kan siges
fremstillet ved L. Saaledes er ax +
den almindelige L. for en ret Linje,
$x^2 + y^2 = a^2$ fremstiller en Cirkel med
a og Centrum i Begyndelsespunktet.
s kan en Flade i Rummet fremstilles
L. mellem 3 Coordinater; en Rum-
ræver derimod 2 L., som hver for sig
r en Flade. Undersøgelsen af Curvers
rs Egenskaber ved Hjælp af deres L.
Gjenstanden for den analytiske Geo-
Overhovedet anvendes i Analysen L.
at udtrykke Relationer og Betingelser
Størrelser eller Functioner, og en
ngde af de anvendte Slutningsrækker
i ved at operere med L. Disse an-
derfor i de forskjelligste Former, ikke
omtalt til Bestemmelsen af ubekjendte
n ogsaa til Definition af Functioner
ıdersøgelsen af deres Egenskaber (Func-
ninger, Fundamentalligninger). Som en særlig Art herhen hørende L. kan nævnes de saakaldte **Differentialligninger**, som tjene til Bestemmelse af en Function ved Hjælp af en Relation, hvori indgaar dens Differentialcoefficienter (s. d. A.). Man har endelig endnu symbolske L., hvor Lighedstegnet ikke just betegner Ligestorhed mellem Størrelser, men snarere udtrykker, at to ved symbolske Tegn betegnede Operationer ere identiske. Saadanne L. kunne til en vis Grad behandles analogt med virkelige L. I nær Forbindelse hermed staar den Brug, der i Chemien gjøres af L. — **L. af Skatter** kaldes den Fordeling af samme paa de enkelte Skatteydere, som i Henhold til den paagjældende Skattelovs nærmere Bestemmelser foretages af den dertil beskikkede Autoritet under fornødent Hensyn til hver enkelts Skatteevne. For visse Skatters Vedkommende, der hvert Aar paa ny skulle lignes paa samtlige Skatteydere, saaledes f. Ex. den kjøbenhavnske Indkomstskat, beskikkes en særlig **Ligningscommission**, hvis Afgjørelser da stundum atter kunne gjøres til Gjenstand for Paaanke til en Overligningscommission. — Den saakaldte **Ligningsskat** er opstaaet ved Lov af 20 Juni 1850, der ophævede og sammendrog en Del i forskjellige Øjemed paalagte Skatter. Den svares dels af Kjøbenhavn og Kjøbstæderne med et bestemt Beløb — nemlig 106,000 Kr. for Kjøbenhavn, 124,000 Kr. for Kjøbstæderne, med et Fradrag for, hvad der svares af disses Jorder, saa at det samlede Beløb er c. 215,000 Kr. — dels af Hartkornet, for hvilket den udgjør 2 Kr. 50 Ø. pr. Td. Ager og Engs Hartk., 1 Kr. 25 Ø. pr. Td. Skovskyld og 92 Ø. pr. Td. bornholmsk Hartk., hvad der giver en Statsindtægt af c. 948,000 Kr., saa at L. i alt indbringer c. 1,163,000 Kr. — I Astron. betyder **Ligning** (ell. **Ægvation**) en Correction, der skal adderes til en sand eller apparent Værdi for at frembringe en Middelværdi. Saaledes er Centrums-L. Forskjellen mellem Middel- og sand Anomali (s. d. A.), Tids-L. Forskjellen mellem Middel- og sand Soltid og personlig L. Forskjellen mellem Tiden for to Personers Opfattelse af et Phænomen, f. Ex. af Øjeblikket for en Stjærnes Passage over en Traad i Kikkertens Felt. Aarlig L. Maanens Omløbstid er noget afhængig af Aarstiden, længst i Dec. og Jan., kortest i Juni og Juli. Man beregner da først Maanens Sted som om Omløbstiden var ens igjennem hele Aaret. Til de saaledes beregnede Steder føjes en lille Rettelse, som kaldes den a. L. Den er først bemærket af Tyge Brahe. Parallaktisk L. Denne hidrører fra, at Forskjellen mellem Maanens og Jordens Faldrum mod Solen ved Nymaane er større end ved Fuldmaane, saa at Maanens Afstand fra Jorden bliver lidt større og dens Hastighed altsaa lidt mindre i første end i sidste Tilfælde. Da Størrelsen af denne L. afhænger af Forholdet mellem Maanens og Solens Afstand fra Jorden, kan dens iagttagne Størrelse tjene til at finde Solens Afstand fra Jorden, Solens Parallaxe.

Lignit, d. s. s. Brunkul.

Ligny [linji], 1) Stad i det franske Dep. Meuse ved Floden Ornain, 2 M. s. ø. for Bar le Duc. 4,000 I. I den ene af Stadens

Kirker er Marſchallen af Luxembourgs Begravelſe. 2) Landsby i den belgiſke Prov. Namur, 5 M. ſ. ſ. ø. for Bryſſel, hiſtoriſk mærkelig ved Napoleon I.s Sejer over Preusſerne under Blücher 16 Juni 1815.

Ligroin, Petroleumæther, den flygtigere Del af Petroleum (Kogepunkt under 100°, Vægtfylde omtr. 0,68), anvendes ſom Opløsningsmiddel og i den ſaakaldte **Ligroinlampe**, der i Stedet for Oliebeholder har en Svamp, gjennemtrængt med L.

Ligtorn, en begrænſet Fortykkelſe af Overhuden paa de Steder af Foden, der iſær ere udſatte for Tryk af Fodtøjet. L. har Form af en Kegle, hvis Spids er nedtrykket i Huden, hvilket viſtnok hidrører fra, at de ofteſt dannes i Udføringsgangene af Svedkjertlerne ved en tiltagende Ophobning af Overhudsceller i disſe, ſom derved udvides, ſtærkeſt i deres ydre Mundinger.

Ligue, fr. [lige] (it. Liga), betegnede i 15de—17de Aarh. et Forbund, politiſk eller religiøſt, hvad man ſenere har kaldt Coalition ell. Alliance. De meſt bekjendte L. ere følgende. 1) **Ligue du bien public** (d. e. Foreningen til det almindelige bedſte), ſtiftet 1464 imellem den franſke Konge Ludvig XI.s Vaſaller Carl d. driſtige af Burgund, Hertugerne af Berry, Bourbon, Bretagne o. fl. mod Kongen i Anledning af hans Overgreb, og ſom denne efter forgjæves at have prøvet Krigslykken fik ſplittet ved Liſt. 2) **L. i Cambray**, ſtiftet 1508 imellem Pave Julius II, Keiſer Maximilian I, den franſke Konge Ludvig XII, Kong Ferdinand d. katholſke af Aragonien og flere italienſke Stater mod Venezia. Den ſtrandede ſnart paa de forbundnes ſtridende Intereſſer og fulgtes 1511 af 3) **den hellige L. (Liga santa)**, hvorved de øvrige Medlemmer af hin tillige med den engelſke Konge Henrik VIII forenede ſig for at uddrive Franſkmændene af Italien. Den opløſte ſig efter Pave Julius II.s Død. 4) **Den katholſke L.** i Tyſkland dannede ſig 1538 i Nürnberg ſom en Modvægt mod det af Proteſtanterne 1531 ſtiftede ſchmalkaldiſke Forbund. 5) Under de franſke Religions- og Borgerkrige i ſidſte Halvd. af det 16de Aarh. ſtiftedes 1576 atter en **hellig L.** med Hert. Henrik af Guiſe i Spidſen, af hvilken ſenere fremgik den af en Pariſerborger Rocheblond ſtiftede, efter Byens Kvarterer benævnte **de 16s L.**, ſom gik ud paa at gjenoprette og forſvare den katholſke Religion og undertrykke Huguenotterne, ſamt, efter at Dynaſtiet var uddød, at modarbejde Henrik IV.s Tronbeſtigelſe; efter Kongens Udſoning med Paven opløſtes ſnart denne L. 6) **En ny katholſk L.** ſluttedes 1609 i München mod den 1608 ſtiftede proteſtantiſke Union; Bayern ſtod i Spidſen for denne L., ſom ſpillede en vigtig Rolle baade før og under Trediveaarskrigen.

Liguōri, Alfonſo Maria de, f. 1696 af en gammel Adelsſlægt i Napoli, optraadte først ſom Advocat med Udſigt til en glimrende Løbebane. Men 1722 indtraadte han i den gejſtlige Stand og ſtiftede 1732 i Villa-Scala i Benevent den hellige Forløſers Orden, hvis Formaal ſkulde være at tjene de fattige og meſt forladte af Folket ved Sjæleſorg og Ungdommens Undervisning. 1762 blev L. Biſkop af Santa-Agatha de' Gothi i Neapel; 1775 trak han ſig tilbage til Nocera dei Pagani, Hovedſædet for den af ham ſtiftede Orden, hvis Medlemmer bleve kaldte **Liguorianere** ell. Redemptoriſter og iſær fik Betydning, da de optog de ved Ophævelſen af Jeſu Selſkab adſplittede Jeſuiter i deres Skjød. L. døde 1787 og kanoniſeredes 1839. Blandt hans talrige Skrifter vandt navnlig hans Opbyggelſesſkrifter den ſtørſte Anſeelſe i den romerſke Kirke og bleve overſatte paa de fleſte europæiſke Sprog. Ved et Decret af 7 Juli 1871 optog Pave Pius IX ham blandt Doctores ecclesiæ og ſtillede ham ſaaledes paa lige Trin med Oldkirkens og Middelalderens ſtørſte Kirkelærere.

Ligūrer, et uddødt Folkeſlag, ſom i Oldtiden boede i det ſydøſtlige Gallien og det veſtlige Italien omkring det **liguriſke Hav** ell. Bugten ved Genua og i det 2det Aarh. f. Chr. blev fuldkommen bragt under Roms Herredømme. Grænſerne for det under Navnet **Liguria** indbefattede Land vare meget ubeſtemte indtil Auguſts Tid, da den 9de Region i Italien fik dette Navn. De vigtigſte Stæder i Liguria vare Nicæa (Nizza), Genua og Portus Herculis Menoeci (Monaco) paa Kyſten, Asta (Aſti), Dertona (Tortona), Polentia (Pollenza) i det indre. Nu er **Liguria** Navnet paa en Prov. af Konger. Italien, omfattende den ſmalle Kyſtſtrækning langs Genua Bugten fra den franſke Grænſe til Spezia Bugten; 96 □ M. med 911,000 J. (1884). Kyſtlinjen, der er henved 30 M. lang, danner talrige ſmaa Indſkæringer og de to ſtore Bugter ved Rapallo og Spezia. Overfladen er helt igjennem bjærgfuld, mod V. optagen af de liguriſke Alper og for øvrigt af Apenninerne. Langs Kyſten løber den prægtige Kunſtvej fra den franſke Grænſe til Spezia, ſom nu er afløſt af en Jærnbane; desuden ſtaa Genua og Savona i Forbindelſe med det norditalienſke Jærnbanenet. Skjønt Jordbunden ſaa godt ſom overalt er klippefuld, er den dog, hvor Forholdene nogenlunde tillade det, fortrinlig dyrket. Klimaet er i det hele behageligt og ſundt og paa Sydſiden af Bjærgene meget mildt. Dog gjøre ſaa vel kolde Nordvinde ſom Sciroccoen undertiden deres Indflydelſe gjældende. De vigtigſte Produkter ere Sydfrugter, Olje og Vin; her er udſtrakte Skove og gode Græsgange. Hovedſtad Genua.

Liguriſk Republik, ſ. **Genua**.

Ligūſter (Ligustrum vulgare), Buſk af Olivenfamilien med lancetdannede, helrandede Blade og talrige ſmaa, i Top ſamlede, hvide Blomſter af en ſødlig Lugt. Den har hjemme i Mellemeuropa og Øſtaſien og plantes meget i Haver, iſær til Hækker.

Ligūſterſværmer (Sphinx ligustri), en anſelig Sommerfugl af Aftenſværmernes Gruppe, rødlig af Grundfarve, Forvingerne med en lys Stribe langs Randen, Bagvingerne med ſorte Tværbaand og Bagkroppen med ſorte Tværringe. Larven er 3 Tomm. lang, glat og nøgen, grøn, paa hver Side tegnet med 7 ſkraa Striber af Hvidt og Violet; det næſtſidſte Led af Kroppen bærer et ſtort, krumt, oventil ſort, nedentil gult Horn; er meget almindelig paa Liguſter, Aſk og Syren; om Efteraaret forpupper den ſig i Jorden, hvor den overvintrer, til den

springer Puppehnden og som arbejder sig op af Jorden.
ie, af Chineserne kaldte Lutschu og ie Liu-Kiu, en Drække, der mod det østchinesiske Hav og strækker fra Formosa op mod de japanske r, mellem 24° og 29° n. Br. 13 Hovedgrupper, Sannan mod i Midten og Sanbok mod N., nkelte større og henved 40 mindre Højder indtil 2,000 F., ere frugtbyrkede. Hovedprodukterne ere e, Krydderier, Frugter, Sukker, ak, Farvetræ, Campher og gode lf Dyreriget forekomme Hesten, Svinet og Rødvildt, men ingen lineralier Svovl og Salt. Klit og behageligt med en aarlig af c. 22°; men Øerne lide af jælv. Indvaanerne anses for en apanesere og Chinesere, mest ligog bekjende sig dels til Kungfu, dels til Buddhismen. De t godmodigt, med Krig ukjendt vidt fremskredet i Agerdyrkning Øerne staa i Afhængighedsforordlige Grupper til Japan, den ina. Den største Ø er Okinava Gruppen med den for Handelen Nafa paa Sydenden.
n), Slægt af Kronliliernes Faribbede Blade og en Honningfure nes indadvendte Flade. Deres rmere tempererede Del af Europa, amerika, men flere af dem dyrkes ter hos os, f. Ex. den hvide L. fra Østerlandene, den trans Martagon) med kjødfarvede, tilronblade fra Mellemeuropa og ulbiferum) fra Mellem- og Syd-

et, Bourbonernes hvide Fane.
f. Convel.
Andreas Pauli v., f. 1630 i det blet 1654 af Kejseren og 1673 i tyske Friherrestand, blev 1674 inneberg, 1679 Kansler i Sles, 1680 Landraad, 1683 Gehejmentmand i Segeberg, 1700 Overtyske Cancelli; flere Gange var i Wien; d. 22 Aug. 1700. — Friherre, f. 1820 i Holsten, stutysk Sprogvidenskab og 1846—47 oldnordisk Sprog og Literatur. ansat som Secretær i Slesvigigske Departement og var n. A. iske Agent i Berlin. 1852 blev i Jena og 1855 Cabinetsraad og Meiningen. Han udgav „De Folkeviser fra 13de—16de Aarh." 69) og siden 1875 det store tyske rikon („Allgem. deutsche Biogra1887, 27 Bd., omfattende A—O). n Provst for det adelige Kloster

en Sandstensklippe i det sachsiske Elben, lige over for Königstein, sigt over Elbdalen.
er angives at skulle kunne bruges som Forskjønnelsesmiddel for Huden, bestaar væsentlig kun af en Opløsning af kulsurt Kali i parfumeret Vand.

Liljegren, Joh. Gust., svensk Oldforsker, Bondesøn fra Småland, f. 25 Apr. 1789, blev 1811 Student i Lund, hvor han tidlig vendte sig til Studiet af nordisk Archæologi og efter at have taget den philos. Grad blev Docent i »Fäderneslandets antiquiteter« samt extraord. Adjunct, men kaldtes snart til Stockholm, hvor han blandt andre Hverv fik det at besørge en svensk Diplomsamling, og blev til sidst Rigsantiqvar (1827) og Rigsarchivar (1835); d. 2 Juni 1837. Foruden »Diplomatarium Suecanum« (2 Bd., 1829—37, forts. af Hildebrand) mærkes blandt de af L. udgivne Arbejder »Nordiska fornlemningar« (1818—21) samt »Runlära« (1832).

Liljelund, Arvid, finsk Maler, f. 20 Jan. 1844 i Nystad, uddannede sig hos Ekman i Åbo og senere i Düsseldorf, München og Paris. I sine Genrebilleder, hvortil han tager Emner af Hjemmets Liv, tilhører han i malerisk Henseende den tyske Retning, saaledes „Indkjøb af Säkylä-Dragter", „Udbedring af Fiskenettet" o. fl. Han er ogsaa en yndet Portrætmaler.

Liljencrantz, Joh., svensk Statsmand, Præstesøn fra Gefle, f. 1730 med Navnet Westerman. Efter at han 20 Aar gl. var bleven ansat i Commercecollegiet sattes han ved en Statsbevilling i Stand til under flereaarige Rejser at besøge Europas vigtigste Handelspladser samt gjøre sig nøje bekjendt med de commercielle og industrielle Forhold derstedes, indgav ved Hjemkomsten adskillige Forslag til den svenske Handels og Fabrikvæsens Opkomst, blev Commerceraad 1767 og adledes 1768 med Navnet L. Han udnævntes 1773 af Gustav III til Statssecretær ved den da oprettede Handels- og Finansexpedition, afsluttede Opgjørelsen mellem Statskassen og Banken, oprettede Directionen for Udredelsen af Rigets Gjæld (senere kaldt Rigsgjældskontoret), iværksatte Papirpengenes Indløsning og formaaede trods de voxende Statsudgifter at gjenoprette Sveriges Credit i Udlandet. Imidlertid blev han Friherre 1777 og bestikkedes 1778 med Vibeholdelse af sin tidligere Post til Chef for Statskontoret. Da han efter Ansøgning omsider afskedigedes fra Finansstyrelsen, forflyttedes han 1786 til en Plads i Rigsraadet. Da Raadskammeret 1789 opløstes, blev han Præsident i Commercecollegiet, hvilken Post han beholdt til 1812; han blev s. A. Greve og døde 22 Jan. 1815 i Stockholm. L. har efterladt sig Oplysninger om sin Statsmandsvirksomhed i »Anteckningar«, som ere optagne i 8de Bd. af »Historiska Handlingar«.

Lille [lihl], stærkt befæstet Hovedstad i det franske Dep. Nord ved Floden Deule, 27 M. n. n. ø. for Paris i Nærheden af den belgiske Grænse, ligger i en frugtbar Egn. 145,000 J. (1886; heri medregnet de betydelige Forstæder). L. er smukt bygget med brede Gader og store offentlige Pladser. Blandt dens Bygninger fremhæves Raadhuset, Kornhallen, Hospitalet og Tøjhuset. Her er et 1876 stiftet katholsk Universitet, et musikalsk Akademi, flere techniske og andre Læreanstalter, en botanisk Have og

flere Museer. Industrien staar paa et særdeles højt Trin, navnlig i Klæde, Lærred, Bomuldsvarer, Kniplinger, Sukker, Tobak og Læder. Store Oljemøller. — L. er en gammel Stad, hvis første Anlæg foregik i Midten af det 9de Aarh. 1667 kom Staden ved Erobring til Frankrig og blev da stærkt befæstet af Vauban.

Lilleasien (i Oldtiden Asia, senere Asia minor), ogsaa kaldt Anadoli (d. e. Østerlandet) og deraf Natolien, er en fra Asien mod Vest udskydende, stor Halvø mellem det sorte Hav og Middelhavet, for Resten omgivet af Marmara Havet, der ved Constantinopel Strædet (Bosporus) er forbundet med det sorte Hav og ved Dardanel Strædet (Hellespont) med det ægæiske Hav, som danner Halvøens Vestgrænse. Taget i rent geographisk Forstand bliver L.s Fladeindhold c. 8,000 □ M., hvorimod det efter den historiske Begrænsning er henimod 10,000 □ M. Kysterne ere i det hele stærkt indskaarne og danne en Mængde Bugter, af hvilke de mærkeligste ere paa Nordkysten ved Sinope og Ismid, paa Vestkysten ved Edremid, Tschandarlyk, Smyrna, Scalanova, Mendelia og Dschova eller Ko og paa Sydsiden ved Adalia, Tarsus og Iskanderun. Langs hele Sydkysten strækker sig under forskjellige Localnavne Bjærgkjæden Taurus, som for det meste gaar lige til Havet, men dog ogsaa enkeltvis efterlader en flad Kyststrækning. Mod Øst slutter den sig til Armeniens Højland, fra hvilket længer mod Nord udgaar en Bjærgkjæde mod S. V., sædvanlig kaldt Antitaurus, der igjen forener sig med Taurus. Vest for Foreningspunktet ligger L.s højeste Bjærg Erdschias ell. Argæos (12,240 F.). Langs det sorte Hav strækker sig ligeledes en Række Bjærgkjæder, gjennembrudte af Floderne Jeschil-Irmak (Iris), Kysyl-Irmak (Halys) og Sakaria (Sangarius). Disse Kjæders højeste Punkter naa næppe 7,000 F.; Olympos s. v. for Brussa er 6,150 F. I Halvøens vestl. Del, de i Oldtiden saa berømte Landskaber Mysien, Lydien og Karien, møde vi 3 Bjærgkjæder, der med Retning fra Øst mod Vest nærme sig det ægæiske Hav, hvor de danne talrige Halvøer med foranliggende, til Sporadernes Gruppe hørende Øer. I den nordligste af disse Kjæder er det i Oldtiden berømte Bjærg Ida (5,580 F.) n. for Edremid Bugten. Det indre af L., i Oldtiden Landskaberne Kappadokien, Lykaonien, Pisidien, Isaurien, Phrygien og Galatien, er forholdsvis lidet kjendt. Det bestaar for største Delen af udstrakte Højsletter, til Dels skovløse Stepper, fra hvilke der dog paa flere Steder hæver sig temmelig høje Bjærge, hvoriblandt udslukte Vulkaner. Af disse Stepper er den betydeligste den, som indtager største Delen af Prov. Konia, og i hvis nordlige Del ligger den store Saltsø Tüs Tschöllü, 2,700 F. over Havet. Denne er ligesom de mange andre Saltsøer her uden Afløb. Af disse ere de betydeligste Beischehr i Provinsens vestlige Del, der har Afløb til den sydligere liggende Soghla. En anden betydelig Sø er Egerdir, n. v. for Beischehr. L. har et varmt Fastlandsklima med Produkter, der ere de samme som i Sydeuropa. Indbyggerne ere mest af tyrkisk Herkomst (Tyrker, Turkomaner, Kurder o. fl.), men her findes desuden ikke faa Armeniere, Jøder, Grækere og i Stæderne andre Europæere. Den overvejende Del bekjender sig til Muhammedanismen. Antallet angives meget forskjellig, fra 5 til 10 Millioner, og synes i alt Fald mest at nærme sig det sidste Tal. — L. var i de ældste Tider Sædet for en vidt fremskreden Cultur og blev Skuepladsen for mange store Krige. Det var delt imellem mange mindre Folkeslag, mest af semitisk Stamme, bl. a. Myser (med Troja), Phrygier, Karer, Lykier, og kom for største Delen under Lydiens Herredømme; langs Kysterne laa en Række blomstrende græske Kolonier. Ved det lydiske Riges Fald 549 f. Chr. kom L. under Perserne; de græske Koloniers Opstand mod disse fremkaldte Perserkrigene og gjentagne græske Tog til L.; da Perserriget indtoges af Alexander d. store, blev L. en Del af det græsk-makedoniske Rige, og efter den indbyrdes Kamp mellem Alexanders Feltherrer, der fornemmelig førtes i L., kom det under Syrien. Ved dettes Forfald dannedes igjen en Række særskilte Stater, bl. a. Pergamon, Bithynien og Pontos, og disse kom efterhaanden alle under Romernes Herredømme, som allerede 189 f. Chr. efter Sejren over Antiochos III vandt den vestlige Del af L. og 130 f. Chr. omdannede det til en romersk Provins Asien. Under Paavirkning af den overlegne græske Cultur var L. lidt efter lidt blevet græciseret, selv den keltiske Stamme, som var indvandret i det 3dje Aarh. f. Chr. til Galatien. Da Romerriget deltes, hørte L. selvfølgelig til det østromerske Rige; i det 8de Aarh. indtog Araberne en Del deraf, og i det 11te Aarh. satte de seldschukiske Tyrker sig fast og kæmpede her mod Korsfarerne, medens den vestlige og nordlige Del forblev under det græske Kejserdømme. Endelig lagdes her omtr. 1300 Grunden til det osmanske Rige, som snart bredte sig over hele L. og derfra ogsaa hinsides Dardanellerne; 1461 indtoges Trapezunt, det sidste græske Rige. Under Tyrkernes ødelæggende Styrelse er L. bleven et slet befolket og slet dyrket Land, der jævnlig hjemsøges af Hungersnød; kun Ruiner minde om al den Cultur, som er gaaet til Grunde, og kun langs Kysterne findes Levninger af Oldtidens græske Befolkning.

Lillebonne [lilbåän], Fabrikstad i det franske Dep. Nedre-Seine, 5½ M. v. til n. for Rouen, med 5,000 I. og betydelig Bomuldsindustri. I Omegnen er der gjort mærkelige Fund af romerske Oldsager, hidrørende fra den romerske Stad Juliobona.

Lille Bælt, s. Bælt.

Lillecirkel, den Cirkel, der opstaar, naar en Kugle gjennemskæres med en Plan, som ikke gaar igjennem Centrum. En L. er desto mindre, jo længere den skærende Plan er fra Centrum.

Lillehammer, Kjøbstad i Norge, Christians Amt, liggende ved Mjøsens nordligste Ende og Gudbrandslaagens Udløb i samme, anlagt 1827, har en Latinskole, Bankkontor og 1,700 I.

Lillerusland, en Del af det europæiske Rusland, s. for Storerusland; s. Ukraine.

Lillesand, Ladested i Nedenæs Amt i Norge, har betydelig Skibsfart, Skibsbyggeri og nogen Trælasthandel. 1,400 I. (1885).

, i Norge, det vigtigste Knude-
d- og Kongsvingerbanen, be-
no Præstegjæld (Akershus Amt)
f Indsøen Øieren, et Par Mile
nia. Flere betydelige Sav-
, Møller og andre Fabriker.
ia Øieren. 1,150 J. (1875).
politisk Partinavn (oprindelig
de tyske liberale, som efter
Forening af Tyskland uden
Preussens Ledelse, i Modsæt-
ysterne, der helst vilde have
k-ungarske Rige i politisk For-
skland.
t L. eller i det mindste Vaabnet
e) har været baaret af flere
slægter, alle nu uddøde. Mat-
Ridder og Rigsraad Gregers
gressö, havde vundet Doctor-
slandet, blev 1495 Domprovst
Strengnäs, var som saadan
elsesrigeste Medlemmer i det
og deltog i flere af de For-
paa dettes Vegne førtes med
den yngre Sten Stures Død
til Christian II, hvis Sag han
e søgte at gavne. Ikke des
det første Offer for Blodbadet

gammel svensk adelig Slægt.
blev Ridder og Rigsraad ved
ng, men indlod sig 1529 med
Ture Jönsson (3 Roser) og
de Stormænd paa et Forsøg
Almuen til Oprør, og blev
. f. A. — **Johan Nilsson L.**,
42 som Generalguvernør i
nt til Rigstøjmester og Tor-
e Mand ved Hæren i Tysk-
23 Oct. f. A. i Slaget ved

wifts „Gullivers Rejser" et
ggere kun ere en Tomme høje.

ldtidens Navn for Siciliens
p Boev ved Staden Marsala.
anlagde Carthaginienserne her

ndel. et Bindemiddel, og man
i L. i Papir, L. til Appretur.
Betydning er L. den dyriske L.,
ogning af Knogler, Hudaffald
Sener, Brusk osv., der i Lim-
enfattes under Navnet „Lim-
indeholder „limgivende Væv",
adbelene i det dyriske Legeme.
uopløselige i Vand, men ved
i Vand blive de opløste, og
g stivner ved Afkøling til en
er dog endnu uden synderlig
først faas ved Tørring. Den
Skiver og tørres i Luften paa
delige Snedkerlim. L. nærmer
ender, saaledes i Sammensæt-
nstofferne. Man skjelner mel-
elatine), der vindes af Knogler,
), Fiskenes Svømmeblærer osv.,
Chondrin), der faas af unge,
ler og af den permanente Brusk.

Begge bulne ud i koldt Vand, opløses i kogende Vand og stivne ved Afkøling geléeagtig; begge fældes af Garvesyre, men en Opløsning af Benlim fældes ikke af Alun og flere Metalsalte, hvilket er Tilfældet med opløst Bruskslim. Denne sidste har ikke nær saa stor Bindekraft som Benlim og har derfor mindre technisk Betydning. Ved Tilvirkning af Gelatine af Hudaffald osv. renses disse først med Kalk eller i den nyere Tid med Svovlsyrling for at befris for Fedt, Kjød- og Bloddele; anvendes Knogler, udkoges de enten under Tryk, eller man opløser først den phosphorsure Kalk i svag Saltsyre. L. anvendes især som Bindemiddel, dernæst til Geléer, til Hæfteplaster, til tynde Plader (Limfolie, Limoblater, Gelatinekapsler til Lægemidler), til at binde Farvestoffer (Limmaling), til Stuccaturarbejde, til enkelte Appreturer, i Photographien osv. **Flydende L.** er en Limopløsning, hvortil er sat lidt Salpetersyre eller en Blanding af Saltsyre og Zinkvitriol. Den gelatinerer ikke, men binder ret godt og holder sig længe. **Mundlim** er L., blandet med Sukker og Gummi. **Caseinlim** (colle caséine) er en Opløsning af Casein i mættet Boraxopløsning. **Glycerinlim** faas ved Inddampning af en Limopløsning med sit lige Rumfang Glycerin, hvorpaa man støber Massen paa Marmorplader eller i Former. Den er elastisk, raadner ikke og bruges til Farvevalser for Bogtrykkerne, til Stempler o. m. a. S. ogsaa **Husblas. Limning.** Træ, Horn, Ben osv. samles ofte med dyrisk Lim, der udblødes i Vand og smeltes ved Varme uden lang Kogning. Overfladerne passes nøje til hinanden og holdes frie for Fedt; ere de porøse, bør de foreløbig tættes ved Indsugning af Limvand (Limdrænkning) og Tørring. Det overflødige af den endnu varme Lim udpresses omhyggelig, for at Limfugen kan blive fin. L. af Papir gaar ud paa at udfylde Porerne og derved formindske den vandsugende Evne, der bringer Blækskrift til at løbe ud. Naar Maskinpapir limes, sker det næsten altid „i Bøtten" ved Lerjordsæber (s. **Bøtte**); de stærkeste Sorter blive dog ligesom haandformet Papir limede for Haanden, idet nogle Bøger Papir ad Gangen dyppes i tynd dyrisk Lim, som Fabrikanten selv koger af Hudstumper o. desl., udpresses, tørres og derpaa limes anden Gang. Denne Lim styrker Papiret. **Limstang**, en Stang, hvorpaa Fuglefængere befæste deres Limpinde. **Løbe med L.**, gjøre forgjæves Arbejde, gaa forgjæves. **Limkukker**, d. s. s. Glykokol.

Lima, Hovedstad i Republ. Peru i Sydamerika, ligger i en Flodbal $1\frac{1}{2}$ M. fra det store Ocean under 12° 3' s. Br. 100,000 J. L. er Sæde for Republikens Regering og en Ærkebiskop, har mange anselige Bygninger, hvoriblandt Kathedralkirken, flere andre Kirker og Klostre, Regeringsbygningen, Ærkebiskoppens Palads, Mønten og den lovgivende Forsamlings Palads. Det forhenværende Universitet er afløst af videnskabelige Collegier, ved Siden af hvilke der findes flere højere Undervisningsanstalter. Industrien er ubetydelig, men Handelen derimod af stort Omfang. Stadens Havn er ved Callao ved det store Ocean, og den staar i Forbindelse med denne ved en Jærnbane. — L. blev grundlagt af Frants Pizarro

6 Jan. 1535 og til Erindring om Helligtrekongersdag kaldt: Ciudad de los Reyes. Den har gjentagne Gange lidt betydelig ved Jordskjælv, saaledes 1630, 1687, 1746, 1806 og 1828; Jordskjælvet 1746 varede 4 Uger og kostede 5,000 Mennesker Livet. Under Krigen med Chile blev den 17 Jan. 1881 besat af Chilenerne.

Limān (af gr. λιμήν, Havn) kaldes, især i Sydrusland, en til en bred Fjord udvidet Flodmunding, foran og i hvilken der som oftest findes Smaaøer og Grunde.

Limasol ell. **Limisso**, Stad paa Sydsiden af Cypern. 7,000 J. Saltværker og betydelig Vinavl. I Nærheden Ruiner af det gamle Amathus, som var bekjendt i Oldtiden for sin Venusdyrkelse, og som blev ødelagt af Richard Løvehjerte. I Omegnen af L. blev 1875 aabnet et usædvanlig stort Gravmæle, i hvilket bl. a. fandtes et gyldent Scepter af c. 10 Punds Vægt, flere Guldarmbaand og et med Ædelstene smykket Halsbaand.

Limbach, Stad i Konger. Sachsen, 1¼ M. v. for Chemnitz. 8,000 J. Betydelig Fabrikation af Uldvarer og Strømper. Serpentinbrud.

Limbek, Claus, til Tørning, af en Adelsslægt, der rimeligvis nedstammer fra Landsbyen Lehmbek tæt n. for Rendsborg, var en mægtig Ridder, der havde store Besiddelser baade i Nørre- og Sønderjylland i det 14de Aarh. Han havde først under Interregnet gaaet den holstenske Grev Gert til Haande og var af ham 1337 bleven indsat til Statholder i Jylland; men det var især under Valdemar Atterdags Regering, at han spillede en fremragende Rolle ved Krigerdygtighed og diplomatisk Snildhed. 1343 gik han over til Kongen og udnævntes n. A. til Drost, men det gode Forhold mellem ham og Kongen blev ikke af lang Varighed, og gjentagne Gange stod han i Spidsen for Oprør i Jylland og i Forbund med Danmarks Fjender. D. c. 1371. — Hans Søn, **Henneke L.**, greb ogsaa vidt om sig, men hans Overmod fandt en god Modvægt i Dronn. Margretes Klogskab, og hun indløste efterhaanden største Delen af de store Krongodser i Jylland, som havde været ham pantsatte. Han faldt med den slesvigske Hertug Gerhard i Ditmarskerkrigen 1404. — Hans Søn, den yngre **Claus L.**, stod under Erik af Pommerns langvarige Krig med de holstenske Grever om Slesvig i lang Tid i Spidsen for det danske Parti, men gik senere over til Holstenerne og antages at være falden under Forsvaret af sit Slot Tørning, som 1422 blev beleiret af Kongen.

Limburg i Nederlandene var i Middelalderen først et Grevskab, senere et Hertugdømme, der jævnlig var forbundet med Lothringen. 1288 indlemmedes det i Brabant, med hvilket Land det siden delte Skæbne. Efter Belgiens Forbindelse med Frankrig 1794 dannede det to Dep., Ourthe og Nedremaas; 1814 blev det en Provins af Kongeriget de forenede Nederlande. 1830 sluttede L. med Undtagelse af Mastricht sig til den belgiske Opstand; da Forholdet ordnedes 1839, faldt dog hele Landstrækningen ø. for Maas tillige med Mastricht og en Del paa den vestre Maasbred til Holland og blev et tysk Forbundsland, men dette Forhold ophørte ved Forbundets Opløsning 1866. — **Hollandsk L.** er en langagtig smal Landstrækning mellem den hollandske Prov. Nord-Brabant og Belgien paa den ene og Rhinpreussen paa den anden Side, gjennemstrømmet af Floden Maas. 40 □ M. med 252,000 J. (1885), næsten alle Katholiker. L. er et Sletteland med udstrakte Moser og Moradser. Hovedstad **Mastricht**. — **Belgisk L.** omgives af de belgiske Prov. Antwerpen og Syd-Brabant mod V. og Liège mod S. og af de hollandske Prov. Limburg mod Ø. og Nord-Brabant mod N. Østgrænsen dannes for største Delen af Floden Maas. 44 □ M. med 219,000 J. (1885). Provinsen er Sletteland med enkelte Højder mod S. Ø. Maasdalen er meget frugtbar og har gode Enge; Resten af Prov. er sandet med store Heder og Moser. Vigtig Kvægavl; Jærn- og Zinkminer og righoldige Stenkulsgruber. Betydelig Industri, navnlig Brændevinsbrænderi og Roesukkerfabrikation. Hovedstad **Hasselt**.

Limburg, 1) Stad i den preussiske Prov. Hessen-Nassau ved Floden Lahn, 5 M. n. til v. for Wiesbaden. 5,000 J. Katholsk Bispesæde med smuk Kathedralkirke. Livlig Industri. 2) **L.** ell. **Hohen-L.**, Stad i den preussiske Prov. Westfalen, 5 M. v. for Arnsberg, med 5,000 J. og et højtliggende Slot. 3) Stad i den belg. Prov. Liège, 3 M. ø. for Liège. 4,000 J. Berømt for sin Ostefabrikation.

Limbus (lat., Søm, Bælte, Grænsestrækning), efter Romerkirkens Lære et op til Skærsilden stødende, smertefrit Opholdssted for afdøde Menneskers Sjæle. Der er to saadanne: L. patrum (d. e. Fædrenes L.), hvor de under den gamle Pagt hensovede hellige opholdt sig, indtil Christus ved sin Nedfart til Helvede udfriede dem og førte dem til Himlen, og L. infantum (d. e. Børnenes L.), Opholdsstedet for Børn, der ere døde uden Daab. L. kaldes ogsaa Randen af et Cirkelinstrument, paa hvilken Inddelingen er anbragt.

Limerick, 1) Shire i den irske Prov. Munster, omgivet af Shirerne Clare, Tipperary, Cork og Kerry. 50 □ M. med 192,000 J. (1881). Nordgrænsen dannes af Floden Shannons Munding, der optager største Delen af de fra Shiret kommende Vandløb. Fra N. Ø. sende **Slieve-Felim** Bjærgene og fra S. Ø. de over 3,000 F. høje **Galty** Bjærge deres Udløbere ind i Shiret, der for øvrigt kun enkeltvis naar 1,000 F.s Højde. Jordbunden er i det hele frugtbar, og Korn- og Kvægavl ere Befolkningens Hovederhverv. 2) Hovedstad i L.-Shire ved Floden Shannon, 24 M. v. s. v. for Dublin. 41,000 J. (1881). Anglicansk og katholsk Bispesæde. Gammel Kathedralkirke, stor Daareanstalt, Artillericaserne, Børs og store Toldbygninger. Livlig Industri i Linnedvarer og Kniplinger. Betydelig Handel med Papir, Lærred, Klæde, Korn, Smør og Fedevarer.

Limetteolje, en vellugtende, æterisk Olje, der faas af Frugtskallen af Citrus Limetta, en Varietet af Citronen; benyttes af Parfumeurerne.

Limfjorden, en Havarm mellem Nordsøen og Kattegattet, der deler Nørrejylland i to Dele. Den er 21 M. lang og har et Areal af 26½ □ M. Forbindelsen med Vesterhavet skete tidligere ved

Kanal ved Agger og fler nu
inalen noget længer mod S.,
ved det ældgamle Løb s. for
det vestlige Løb er kun 5—8 F.,
11 F.; der arbejdes nu paa
e et noget dybere Løb over
en første Del af Fjorden fra
d Aalborg er kun ¼ M. bred,
herfra til en saakaldet Bred-
e Øerne Egholm, Gjøl og
indsnævres hen imod Løgstør,
Barre med kun 3—4 F. Vand.
enne er her 1857—61 anlagt
ll.s Kanal. V. for Løgstør
ivs-Bredning med Øerne Livs
ne Bredning afsættes mod S.
Sund Skive Fjord og fra
, gjennem Virk Sund, Hjarbæk
udsender Bredningen den stærkt
Nyholms Vejle og Han Vejle,
; M. brede Bugt Lange stilles
Rod V. lukkes Bredningen af
s, nord om hvilken man kom-
ige Sund, Thisted-Bredning,
Næs Sund, medens Salling
m Øen. Fra Næs Sund gaar
d V. til den smalle Landtange,
holm med det egentlige Thy-
Mors og Thyholm ligge for-
holme Øerne Agerø og Je-
i danner her mod S. en efter
ot større Bugt, hvorfra Odde
er til den sidste store Udvidelse,
l, der ved den næsten 2 M.
Lange med det foran nævnte
lles fra Nordsøen. Fjordens
forskjellig og naar paa enkelte
d Fjorden ligge Byerne Hals,
orre Sundby, Ribe, Løgstør,
paa Mors, Thisted og Lemvig.
nu findes en fast Dampskibs-
. Før Gjennembruddet 1825
al Vand og var meget fiskerig.
s imidlertid snart, og Silde-
igere havde været betydeligt,
nske. Derimod fremkom efter-
ns vestlige Del, navnlig i Far-
Struer, talrige Østersbanker,
este Aar have været stærkt be-
en temmelig betydelig Stats-
nes imidlertid nu at være for
og maa derfor hvile i læn-

) i Schweiz, løber gjennem
falder i Floden Aar.
dstad i den preussiske Prov.
. v. for Hannover, med Lyst-
usen med prægtigt Vandspring
veanlæg og det ikke fuldførte
Svovlbad.
nes.
isch], Hovedstad i det franske
ne ved Floden Vienne, 46 M.
. 54,000 I. (1881). Bispesæde.
ed mange Bygninger fra Mid-
blandt en ufuldendt Kathedral-
e Aarh., det biskoppelige Pa-
i Romertiden stammende Vand-
kation af Porcelæn, Uldvarer

og Lærred. Betydelig Handel med Kastanier og andre Landbrugsfrembringelser. Her er et Oldsagsmuseum med mærkelig keramisk Samling.

Limōn, d. s. s. Citron. **Limonāde**, en kølende Drik af Citronsaft, Vand og Sukker.

Limonit, et Mineral, i Hovedsagen Jærntveiltehydrat, ofte blandet med phosphorsurt Jærntveilte og andre Stoffer, saa at det ligesom Myremalm er at anse for en uren Brunjærnsten. **Limonitsand**, forskjellige Lag i Brunkulsformationen (navnlig paa Sylt og i Limfjordpartiet), der bestaa af Sand med Limonit som Bindemiddel.

Limosin, Léonard [säng], fransk Emailmaler, f. c. 1505 i Provinsen Limousin, d. 1575, vandt især Navn ved de efter Limoges opkaldte Emailarbejder (Limosins), som ved ham naaede en overordentlig Fuldkommenhed. Han var uddannet ved Skolen i Fontainebleau og fulgte i fine ældre Arbejder den franske Malemaade, men tog senere Rafael og i det hele de store Italienere til Forbillede. Værker af ham findes i Louvre og i mange Privatsamlinger.

Limousin [musäng], en af Frankrigs gamle Provinser, omfatter Dep. Øvre-Vienne, Corrèze og Creuse.

Limoux [mū], Stad i det franske Dep. Aude ved Floden Aude, 2½ M. s. v. for Carcassonne. 5,000 I. Klædesfabrikation. Handel med mousserende hvide Vine.

Limpōpo, en betydelig Flod i Sydafrika, udspringer i det Bjærgland, som opfylder den sydlige Del af den transvaalske Republik, løber først mod N. V., derefter mod N., N. Ø., Ø. og S. Ø. til det indiske Ocean, som den naar under omtr. 25° s. Br.

Limsten, en sandstenlignende Kalksten, bestaar af Brudstykker af Bryozoer og Bløddyrskaller, forenede ved en kridtagtig Masse, og hører til det af Forchhammer benævnte „nyere Kridt", der er yngre end Skrivekridtet. I Stevns Klint, hvor denne Stenarts Lejringsforhold tydelig kunne iagttages, ere Lagene afsatte i følgende Orden: nederst Skrivekridt, derefter et tyndt Lerlag, derefter en Art Faxekalk og øverst L. Flinten i L. er ikke, som i Skrivekridtet, sort, men oftest graa og danner sammenhængende Lag, der ere stærkt bugtede, som om de vare afsatte i et meget bevæget Hav. L. forekommer desuden ved Herfølge og paa flere andre Punkter i Sjælland, ved Grenaa, Mariagerfjord, Løgstør, Bulbjærg osv., altsaa i en Retning fra S. Ø. til N. V., parallel med de skaanske Gnejsrygge. Man anvender L. dels til Kalkbrænding, hvortil den dog ikke egner sig saa godt som Faxekalk og Saltholmskalk, dels som Bygningsmateriale, til hvilket Øjemed man ved Stevns Klint og i det nordlige Jylland udsaver store, murstenlignende Stykker, de saakaldte „Kridtsten", der især benyttes i den nærmeste Omegn.

Lin, Hør; ogsaa d. s. s. Linklæde (s. Ex. Huelin). **Linbendel**, norsk, d. s. s. Spergel.

Linăres, Stad i den spanske Prov. Jaen, 5 M. n. n. ø. for Jaen. 25,000 I. Bjærgværksdrift paa Bly og Kobber. I Omegnen smukke Egeskove.

Linckwitz, Utilia, Sønnedatter af den bekjendte Maler Karel v. Mander, dansk Skuespillerinde, f. 1710, gik 1747 fra v. Ovotens

Theater (s. Dansk Theater) over til „den danske Skueplads“ og var iblandt det kvindelige Personale dens stærkeste Støtte, ligesom ogsaa Holberg selv satte denne sjælden dannede og dygtige Kunstnerinde meget højt. D. 23 Sept. 1770.

Lincoln, 1) Shire i den østl. Del af England, omgivet af Nordsøen og Bugten the Wash og for øvrigt af Shirerne Norfolk, Cambridge, Northampton, Rutland, Leicester, Nottingham, York Westriding og York Eastriding, hvorfra det skilles ved Floden Humber. 130 □ M. med 470,000 J. (1881). Kystlandet er for det meste lav, frugtbar Marsk med foranliggende, langt udskydende Grunde; i det indre findes flere sammenhængende Kalkkjæder, af hvilke de betydeligste ere Lincoln-Wolds mod Ø. og Lincoln-Heights mod V. Af Floderne er den vigtigste Trent, der i sit Udløb forener sig med Ouse og danner Humber; til the Wash flyde Witham, Welland med Glen, samt Nen. Shiret har flere sejlbare Kanaler og et udstrakt Jærnbanenet. Agerdyrkning og Kvægavl ere Hovederhverv. 2) Hovedstad i L. Shire ved Floden Witham, 26 M. n. for London. 37,000 J. (1881). Bispesæde. Gammel Stad med mange Levninger fra Romertiden og Middelalderen. Prægtig Kathedralkirke, der er en af de skjønneste i England, og gammelt gotisk Raadhus. Uldmanufakturer, store Bryggerier, Garverier og Tobaksfabriker. Kvæg- og Kornhandel. — Ved L. blev den engelske Konge Stephan af Blois 1141 slaaet og fangen af sin Medbejlerske Mathildes Halvbroder, Grev Robert af Gloucester. 3) Stad i Staten Nebraska i Nordamerika, 12 M. s. v. for Omaha City. 13,000 J. Universitet. Saltværk.

Lincoln, Nord-, en af Øerne i Polar-Archipelaget, n. for Nordamerika, v. for Smiths Sund, der skiller den fra Grønland, og n. for Jones Sund, der skiller den fra Nord-Devon, strækker sig langt mod N. under forskjellige Navne, Ellesmere-Land, Grinnell-Land og Grant-Land. Østkysten er stærkt indskaaren, og det er ikke umuligt, at nøjagtigere Undersøgelser ville vise, at Landet bestaar af flere Øer. I Følge de nyere Opdagelsesrejsendes Jagttagelser bøjer Kysten mod V. omtrent under 83° n. Br.

Lincoln, Abraham, nordamerikansk Præsident 1861—65, f. 12 Febr. 1809 i Kentucky, hvor hans Farfader havde hørt til de første Nybyggere og 1784 blev dræbt af Indianerne. L. fulgte 1816 med sine Forældre til Indiana og brugtes tidlig til Markarbejde, medens han kun fik en tarvelig Uddannelse. Senere gav han sig af med Tømmerhugst og flyttede 1830 til Staten Illinois. 1832 deltog han ligesom sin senere Modstander Jefferson Davis i Kampen mod Indianerne og valgtes af sine Kammerater til Capitain, blev derefter Kjøbmand og Postmester, men gav sig til sidst til at studere Retsvidenskab og blev 1836 Advocat i Springfield. Allerede 1834 var han bleven Medlem af Statens lovgivende Forsamling (indtil 1842), virkede ivrig for Whigerne ved Præsidentvalgene 1840 og 1844 og valgtes 1846 til Repræsentanthuset (til 1850), hvor han med Kraft hævdede Partiets Program, Beskyttelsestold, Unionens Myndighed over for Staterne og Slaveriets Afskaffelse i Forbundsdistrictet Columbia, medens han modsatte sig Texas's Tilknytning og Krigen med Mexico. 1858 førte en heftig Kamp imellem L. og Steph. Douglas („Squatter-Souverænetetens“ Hævder) om en Senatorpost for Illinois, men hin faldt igjennem. Derimod blev han i Maj 1860 paa Republikanernes store Partimøde kaaret til Præsident imod W. Seward (med 354 St. imod 110) og i Nov. s. A. valgt dertil af alle Nordstater, dog uden at have Flertal af Vælgerstemmerne. Hans Valg opfattedes strax i Slavestaterne som en Trusel imod deres „husslige Institutioner“ og fremkaldte deres Opstand, og da han i Slutn. af Febr. 1861 rejste til Washington, maatte han bruge stor Forsigtighed for at undgaa Mordforsøg. Ved sin Tiltrædelse til Magten udtalte L. sig meget forsonlig, afviste enhver Tanke om at ville afskaffe Slaveriet eller indskrænke Staternes Rettigheder og opfordrede indtrængende til Enighed og Maadehold, men hævdede med samme Styrke, da Kampen var begyndt, Unionens Ret og Uopløselighed; trods de gjentagne Nederlag, Unionshæren led især i de første Aar, og de umaadelige Ofre, Krigen krævede, holdt L. dog urokkelig fast ved sin Beslutning og indgød Nordstaternes Indbyggere nyt Mod. Skjønt selv en afgjort Fjende af Slaveriet vilde han dog ikke tillade noget Skridt derimod, førend Folkestemningen var fuldt forberedt derpaa og vunden derfor; de Forholdsregler, enkelte Generaler (Fremont) tog paa egen Haand, tilbagekaldtes, og Congressen advaredes imod at give Kampen et revolutionært Præg. L. foreslog derimod at fremme en gradvis Afskaffelse med Vederlag til Ejerne og at føre Negrene bort til Mellemamerika; men da Krigen vedblev, erkjendte han, at man maatte gaa løs paa Ondet i dets Rod, og 22 Sept. 1862 kundgjorde han Slaveriets Afskaffelse i de 11 oprørske Stater fra 1 Jan. 1863. To Aar efter gik L. endnu et Skridt videre ved at foreslaa et Tillæg til Unionsforfatningen, hvorved alt Slaveri forbødes. Imod de enkelte Deltagere i Oprøret viste L. megen Mildhed, og endnu i Dec. 1863 tilbød han enhver Benaadning, som vilde underkaste sig og sværge Unionen Troskab; ja i Jan. 1865 førte han endog fortrolige Underhandlinger med Sydstaternes Ledere, om end uden Resultat, da han fastholdt Fordringen om Underkastelse. I Nov. 1864 gjenvalgtes han til Præsident med stort Flertal i alle Nordstater, og han oplevede endnu at se Richmond indtaget (3 Apr. 1865) og Lees Hær overgive sig (9 Apr.), hvorved Krigen factisk var til Ende; men 5 Dage efter myrdedes han i et Theater i Washington af en fanatisk Tilhænger af Syden, Skuespilleren J. W. Booth. Hans Død 15 Apr. 1865 betragtedes almindelig som en national Ulykke; hans Minde hædredes paa flere Maader, og hans Enke fik en stor Pengebevilling; men det bedste Vidnesbyrd om hans Betydning var, at den Politik, han havde fastholdt, overlevede ham og fuldt gjennemførtes under hans Efterfølger, A. Johnson. L. var en Mand af sjælden Redelighed og Uegennyttighed, med en umaadelig Sejhed i Viljen og en skarp Dømmekraft; dertil kom et rigt og

. Ligesom han i sin Person forenede bedste Egenskaber, var han ogsaa en Type for, hvad det kalder en »self-n«. En Mindestøtte rejstes ham i on 14 Apr. 1876 ved Bidrag ind-landt de farvede, som han havde iheden. — Hans Søn, Robert T. L., Advocat i Chicago, var 1881—85 ister.

er en pharmaceutisk Benævnelse paa r, der gives i tyktflydende Opløsning, rup, Honning eller Glycerin.

lia), Slægt af den med Katostfamilien Lindefamilie, omfatter store Træer ende, hjærtedannede, savtakkede Blade met Blomsterstand, hvis Stilk delvis voxet med et aflangt, bleggrønt Dæk-omsterdækket regelmæssigt, gulgrønt; øvdragere. Frugten en Nød; Blom-ugtende; Blomster i Juni. Veddet fejt og anvendes til forskjelligt finere e, Basten til Fletværk. Blomsterne anvendes som sveddrivende Middel Te. Den smaabladede L. (T. par-et almindeligt Skovtræ hos os paa og i de sydligere Provinser; den e L. (T. intermedia) er den af Ar-plantes hyppigst som Alletræ, men e oprindelig vildt voxende hos os; adede L. (T. grandifolia) er maaske vildt voxende paa enkelte Steder her som Alletræ findes den bl. a. i Fre-Alle. Slægten er udbredt i den nord-ugles tempererede Egne. — L. spil-r Rolle i den danske middelalderlige som et af de smukkeste og af Folket e Træer; mange danske Bynavne ere te med „Lind", og L. havde tidli-ugt større Udbredelse end nu; mangen fremvise endog store Lindeskove.

Jenny Maria, svensk Sangerinde, f. 20 i Stockholm, hvor hun i sit 10de es som Elev ved det kongel. Theater. Elevtid optraadte hun med Bifald iterende Smaastykker, men vakte 1837 Rolle i „Robert" for første Gang mhed paa den lyriske Scene og fik Ansættelse som Sangerinde. For at n Stemme foretog hun 1841 en Rejse hvor hun et Aar gjorde grundige under Garcia. Ved Tilbagekomsten olm høstede hun overordentligt Bifald, uropæiske Ry grundlagde hun egent-lin, hvor hun paa Meyerbeers Op-ptraadte første Gang 1844. I Høsten un over Kjøbenhavn paa ny til Berlin, in 1846—47 gjorde et sandt Triumph-m alle Tysklands store Stæder. Med Held optraadte hun 1847—49 ogsaa og andre Byer i England, hvor hun i høj Grad populær ved at bestemme ig Del af Indtægten ved hendes Con-milde Stiftelser. I denne Tid gjorde søg i Sverige, gav Concerter for for-elgjørende Formaal, samt grundede Fond for Rejsestipendier for svenske . Fra England begav hun sig 1850 til ika efter Overenskomst med Barnum, s Ledelse hun der vakte umaadelig Op-sigt. I Boston giftede hun sig 1851 med den hende ledsagende Pianist og Componist Otto Goldschmidt og kaldte sig derefter J. L.-Goldschmidt. Siden den Tid har hun næsten stadig været bosat i Nærheden af London og er sjælden og kun ved Concerter optraadt offentlig. Derimod har hun modtaget den øverste Ledelse af Royal College of Music, hvor hun selv har givet Undervisning i Sang. Det udmærkede hos L. har ingenlunde været Styrken og Omfanget af hendes Stemme, men meget mere dens Blødhed og fuldt kunstnerisk Uddannelse; dette i Forening med det ædelt sjælfulde i Foredraget er det, der har skabt hendes store Ry som Sangerinde.

Lind, Pet. Engel, f. paa Christianshavn 8 Apr. 1814, blev Student 1831, Cand. theol. 1837, disputerede for den theologiske Licentiatgrad 1839, blev Fængselspræst i Kjøbenhavn 1844, Sognepræst i Sæby i Sjælland 1855 og Biskop i Aalborg Stift 1875. Foruden nogle Noveller og en Række Artikler i theologiske Tidsskrifter og andre Blade har han skrevet to dygtige Afhandlinger om Christendommens Indflydelse paa Folkeslagenes sociale Forhold til Aar 814.

Lindau, Stad i den bayerske Prov. Schwaben og Neuburg paa en lille Ø i Bodensøen, der er forbunden med Fastlandet ved en Dæmning. 6,000 I. Rummelig Havn med Fyrtaarn og en kolossal Stenløve ved dens Munding. God Vinavl i Omegnen.

Lindau, Dietrich Wilhelm, tysk Maler, f. 1799 i Dresden, bosatte sig i Rom, da han paa sin Studierejse kom dertil, og malede Emner af det italienske Folkeliv. For Danmark knytter Interessen for hans Navn sig især til „Thorvaldsen og andre Kunstnere i et romersk Osteri" i Thorvaldsens Museum.

Lindau, Paul, tysk Forfatter, f. 8 Juni 1839 i Magdeburg, opholdt sig, efter at have studeret i Halle, Leipzig og Berlin, flere Aar i Paris, sysselsat med Studiet af ældre fransk Literatur og som Correspondent til tyske Blade og optraadte efter sin Hjemkomst til Tyskland (1864) med Held dels som Kritiker og som Redacteur af forskjellige Blade, af hvilke navnlig Ugebladet „Die Gegenwart" i Berlin under hans Redaction (1872—82) vandt stor Udbredelse, dels (siden 1872) som dramatisk Forfatter. I begge Retninger, dog især som literær og dramaturgisk Kritiker, opnaaede han, ikke mindst ved sin hensynsløse Dristighed og ved praktisk Benyttelse af udvortes Omstændigheder, for en Tid en dominerende Stilling, skjønt hans Arbejders væsentligste Fortrin ere en let, pikant Feuilletonstil og en behændig Teknik. Særlig fremtrædende er Manglen paa Grundighed og Dybde og paa virkelig Originalitet i hans dramatiske og endnu mere i hans novellistiske Produktioner. L. lever i Berlin, hvor han udgiver det 1877 stiftede Maanedsskrift „Nord und Süd". Til de mest bekjendte af hans særdeles talrige Arbejder høre: „Harmlose Briefe eines deutschen Kleinstädters" (2 Bd., 1870—71), „Literarische Rücksichtslosigkeiten" (1870), „Dramaturgische Blätter" (4 Bd., 1875—78), „Ges. Aufsätze zur Literaturgeschichte" (1875), „Nüchterne Briefe aus Bay-

reuth" (1876), dernæst Skuespillene „Maria und Magdalene" (1872), „Tante Therese" (1875), „Gräfin Lea" (1879), „Verschämte Arbeit" (1880), Lystspillene „In diplomatischer Sendung" (1872), „Ein Erfolg" (1874), Novellerne „Kleine Geschichten" (2 Bd., 1871), „Herr und Frau Bewer" (1881), „Toggenburg und andere Geschichten" (1882) og Berlinerromanen „Der Zug nach dem Westen" (1886). Ogsaa har han leveret mange Oversættelser af og Skrifter om fransk dramatisk Literatur. — **Hans Broder, Rudolph L.**, f. 10 Oct. 1830 i Gardelegen, studerede 1849—53 i Berlin, Paris og Montpellier Sprog og Historie, rejste i England og Italien, var i nogle Aar Huslærer i Sydfrankrig, dernæst Privatsecretær hos en fransk Statsmand og Medarbejder ved forskjellige franske Blade og Tidsskrifter, gik 1859 til Asien som schweizersk Handels-Delegeret, tilbragte 10 Aar skiftevis i Indien, China, Japan og Californien, deltog efter sin Hjemkomst til Europa i Krigen mod Frankrig som Referent til „Staats-Anzeiger", var 1872—78 attacheret det tyske Gesandtskab i Paris og ansattes dernæst med Titel af Legationsraad i det tyske Udenrigsministerium. Allerede fordelagtig bekjendt ved talrige Afhandlinger og Bøger af ethnographisk, historisk og politisk Indhold (som »Voyage autour du Japon«, 1863), optraadte L. 1872 tillige som æsthetisk Forfatter med 2 Bd. „Erzählungen und Novellen", der senere efterfulgtes af en anselig Række novellistiske Arbejder, som Romanerne „Robert Ashton" (1877) og „Gute Gesellschaft" (1879), Novellerne „Liquidirt" (1877), „Gordon Baldwin" (1878), „Kleine Welt" (1880) o. fl. Det rige Stof, som hans bevægede Liv tilbød ham, har han i disse vidst at forarbejde til farverige Billeder; men han er tillige en dygtig Skildrer af det sjælelige; med Forkjærlighed vælger han tragiske, ofte halvt eller helt criminalistiske Æmner; hans Stil har en vis fornem Elegance, men dog Liv og Energi.

Lindberg, Jakob Christian, dansk Theolog og Orientalist, f. 14 Jan. 1797 i Ribe, Student 1815, studerede Theologi og især de østerlandske Sprog, samt under Biskop Münters Vejledning Numismatik og Epigraphik og lagde sig samtidig efter Træskærerkunsten for selv at kunne udføre Figurerne til sine antiqvariske Arbejder; 1822 blev han theol. Cand. og s. A. Adjunct ved Metropolitanskolen. 1828 disputerede han for Magistergraden. I den theologiske Strid, som den Gang førtes mellem H. N. Clausen og Grundtvig, deltog L. med stor Iver, kæmpende paa Grundtvigs Side imod Clausen. Hans Flyveskrifter i denne Anledning paadrog ham først en Irettesættelse i Kongens Navn og derefter en Proces, i hvilken han blev anklaget for fornærmelige Sigtelser mod Regeringen. Efter at han havde vundet denne, søgte han 1830 sin Afsked som Adjunct, fra hvilket Embede han var bleven suspenderet, da han blev sat under Tiltale. Derefter privatiserede han i Kjøbenhavn og Frederiksberg, indtil han 1844 beskikkedes til Sognepræst for Tingsted paa Falster, hvorfra han 1857 forflyttedes til Lille-Lyndby i Sjælland. Han døde kort efter den sidste Kaldelse 10 Dec. s. A. L. har indlagt sig stor Fortjeneste ved forskjellige sproglige Værker: „Hebraisk Grammatik" (1822, 2den Udg. 1828), „Analytisk dansk-hebraisk Haandlexikon" (1835), og fornemmelig ved sin Bibeloversættelse, „Biblen ell. den christne Kirkes hellige Skrift, oversat af Grundtexten" (1857), der udmærker sig ved Klarhed og et let og folkeligt Sprog, men ikke er fri for platte Udtryk, af hvilke dog de mest anstødelige ere fjærnede i den af hans Søn, **Niels L.**, d. 1886 som Frimenighedspræst i Kjerteminde, besørgede 2den Udg. (1866).

Lindberg, Joh. August [berj], svensk Skuespiller, f. 3 Sept. 1846 i Hedemora i Dalarne. Efter i 5 Aar at have gjort Tjeneste som Opvarter i et Værtshus kom han som Elev til det kgl. Theater i Stockholm og optraadte allerede 1866 som Skuespiller ved en Provinstrup; han debuterede derpaa 1871 paa det kgl. Theater som Richard Sheridan, men det lykkedes ham ikke at opnaa Ansættelse der. Efter i et Par Aar at have været engageret ved Theatret i Helsingfors og 1875 at have gjort en Studierejse til Paris, debuterede han paa ny paa den kgl. Scene i Stockholm, dog uden større Held end forrige Gang. Derefter var han i længere eller kortere Tid knyttet dels til Nya Theatern i Stockholm og til Theatret i Helsingfors, dels til en Provinstrup, indtil han 1882 selv dannede et Skuespillerselskab. I Spidsen for dette optraadte han ikke blot i de svenske Provinser, men ogsaa 1883 i Kjøbenhavn, overalt høstende stærkt Bifald, især for sin fortrinlige Udførelse af „Hamlet", af „Richard II" og af „Gringoire". Endelig blev han 1884 ansat som Regisseur og Skuespiller ved det kgl. Theater i Stockholm, men forlod det allerede efter et Aars Forløb og har siden da optraadt i Gjæsteroller i Provinserne og i Danmark.

Lindblad, Adolf Fredr., svensk Componist, f. 1 Febr. 1801 i Skeninge, d. 23 Aug. 1878 i Nærheden af Linköping. Han tjente nogle Aar som Handelsbogholder; men hans musikalske Anlæg gjorde sig snart uimodstaaelig gjældende, og ved nogle Velynderes Velvilje sattes han i Stand til 1825—26 i Berlin at gjøre Studier under Zelter samt sætte sig ind i den Logierske Undervisningsmethode. Efter denne Methode oprettede han 1827 i Stockholm en Musikskole, som han opretholdt til 1861. L. componerede Operaen »Frondörerna«, et Par Symphonier, Kvartetter, Trioer og Duetter for Strængeinstrumenter, men har især gjort sig bekjendt ved sine talrige, meget yndede Sange med Pianoforteaccompagnement, til hvilke han selv ikke sjælden forfattede Texten.

Lindblad, Jon. Otto, svensk Componist, f. 31 Marts 1809 i Småland i Carlstorp Sogn, hvor Faderen var resid. Capellan, gjorde sine første Studier i Vexiö, hvorfra han 1829 afgik til Universitetet i Lund. Han blev her tidlig bemærket som Sanger, gjorde sig snart ogsaa bekjendt som Componist og blev den egentlige Stifter af den lundensiske Studentersangforening, for hvilken han componerede største Delen af sine Sange, som senere bleve almindelig sungne i de skandinaviske Lande. 1844 tog han den philos. Grad, men forlod

1847 fik Klokkerkaldet i Mellby
lket han beholdt til sin Død
Af L.s Sange er det langt
tal flerstemmige; blandt disse
tan till landet», »Vårsång»,
og Hymnen »Ur Svenska hjer-
r er bleven svensk National-

ldesberg. Bjergstad i en natur-
Westmanland og Örebro Län i
en Aas ved Bredden af L.-
S. (1885).
en, en jydsk Bissekræmmer i det
m efterhaanden samlede sig en
Hans og hans Sønners Besid-
mindst 22 complette Godser.
le 1704 og døde 1706, 80 Aar
iliens Rigdom tabte sig snart.
nders, svensk Forfatter, f. 8 Nov.
808 sine Studier ved Univer-
Landeværnet at tage Del i Kri-
and og gjorde siden Felttogene
Norge med. Da han efter Kri-
ikke kunde faa activ Tjeneste
ede han sig for Alvor over For-
ven, hvori han allerede forud
ig; dog tog han først 1821 sin
tel af Capitain. Han skrev et
te, adskillige Theaterstykker og
det var egentlig som Publi-
Skribent, at han vakte større
Han var i flere Aar Med-
Allmänna Journalen», overtog
Regning »Stockholmsposten»
ind i Redactionen af »Afton-
geringen nægtede ham at grund-
Theater i Stockholm, udgav
tet »Upplysningar rörande kong-
i Anledning af hvilket han
øden for Majestætsforbrydelse.
da han haardnakket vægrede sig
Naade, frigiven paa Grund af
t almindelig Amnesti for poli-
ser. Endelig lykkedes det ham
Theater (nu Kongl. Dramatiska
and, men han maatte allerede
t til sine Creditorer og paa ny
blicistiske Virksomhed, hvormed
btil sin Død 12 Dec. 1849. De
af L.s politiske Skrifter ere
och 1832» og »Bidrag till Sve-
efter 5 Nov. 1810», begge ret-
Johans Regering.
Isar, svensk Forfatter, Klokker-
nge i Skaane, f. 19 Dec. 1800,
ad, hvor han tidlig gjorde sig
Leilighedsdigte, blev 1831 Do-
Egenskab han holdt Forelæs-
Esthetik og Literaturhistorie, og
1848 som Provst og Sognepræst
ane. Hans Digte udmærke sig
Rigdom i Form samt et glim-
t Sprog. Af L. har man des-
historisk Arbejde, »Svenska Sån-
ikke blev fuldendt, en Mono-
. Schartau, Prædikener m. m.
Amalia, svensk Malerinde, f.
Uden Undervisning begyndte
dom at male Portræter, men da
hun som Kvinde ikke kunde faa Undervisning paa Kunstakademiet i Stockholm, havde hun vanskeligt ved at erhverve sig den nødvendige Uddannelse. Til sidst fik hun 1850 af Akademiet bevilget et Rejsestipendium og rejste til Paris, hvor hun studerede under Tissier, besøgte München og Rom, vendte atter hjem 1856 og blev s. A. Medlem af Kunstakademiet i Stockholm. Emnerne til sine bedste Billeder har hun hentet fra Familielivet, fortrinsvis fra Barneverdenen. De vidne alle om et stort kunstnerisk Talent, en fin og elskværdig Opfattelse og Gjengivelse af det naive som af den dybe Sindsbevægelse; en sand, ædel Kvindelighed lyser ud af dem alle (»Enkan», »Flickan med apelsinen», »Frukost», »Lillans sista bädd» m. fl.). Hendes Portræter høre til de bedste Frembringelser af nyere svensk Kunst og udmærke sig ved en fin Charakteristik, saaledes Tidemands, Reuterdahls o. fl.

Lindelöf, Lorents Leon., finsk Mathematiker, f. 13 Nov. 1827 i Ikalis Sogn i Finland, var ansat ved Observatorierne i Helsingfors og i Pulkova, inden han 1857 blev Professor i Mathematik i Helsingfors, efter at han som Prøve-Afhandling havde offentliggjort »Variationskalkylens theori och dess användning t. bestämmande af multipla intregralers maxima och minima». I videnskabelige Øjemed tilbragte han en Del af Aarene 1858—63 i Frankrig og England og tog imidlertid Del i den af den engelske Regering udrustede Expedition til Spanien for at iagttage Solformørkelsen 1860. 1874 blev han Overdirecteur for Skolevæsenet i Finland, deltog i Stændermøderne 1872 som Universitetets Repræsentant i Præstestanden, 1877—78 samt 1882 som Medlem af Borgerstanden og var den sidste Gang Standens Ordfører; 1883 blev han adlet. Blandt hans Skrifter kan, foruden Prøve-Afhandlingen, nævnes »Leçons de Calcul des Variations» (1861, i Forening med Moigno), »Lärobok i analytisk geometri» (3dje Udg. 1877) samt »Propriétés générales des polyèdres, qui sous une étendue superficielle donnée renferment le plus grand volume», for hvilken sidste Afhandling (indført i »Mélanges mathémat.» 1870) han fik den Steinerske Prisbelønning.

Lindeman, Ludvig Mathias, norsk Componist og Orgelvirtuos, f. 1812, d. 23 Maj 1887, af en gammel norsk Familie, der skal nedstamme fra Morten Luther, og af hvilken flere Medlemmer have været dygtigere Musikere. Faderen, **Ole Andreas L.**, f. 1769, gjorde i Slutningen af forrige Aarhundrede Lykke som Pianist i Kjøbenhavn, døde 1859 som Organist ved Frue Kirke i Throndhjem, var en udmærket Theoretiker og efterlod flere Compositioner, hvoriblandt den indtil den nyeste Tid autoriserede Choralbog for Norge. Af hans Sønner var **Frederik Christian L.**, f. 1804, Faderens Efterfølger som Organist og ualmindelig begavet som Orgelimprovisator og dygtig Theoretiker; d. 1867. **Just A. L.**, f. 1822, var Organist ved Throndhjems Domkirke og Componist; men den mest bekjendte af dem var ovennævnte **Ludvig Mathias L.**, der ansaas for Landets lærdeste Musiktheoretiker og største Contrapunktist. Han har indlagt sig stor Fortjeneste af Psalmesangen og

har paa dette Omraade bl. a. udgivet og delvis componeret Melodier til Landstads store Psalmeværk. 1840 begyndte han og fortsatte senere med offentlig Understøttelse Samlingen og Udgivelsen af „Ældre og yngre norske Fjeldmelodier“, et Fundamentalværk af den største Betydning, med hvilket han syslede lige til sin Død, og hvis hidtil udkomne 2 Bind tælle 539 Melodier; et lige saa stort Antal er færdigt til Udgivelse. Ogsaa i andre Grene af Musikken var han meget virksom; han var en frugtbar Componist (Cantater, Orgelsager, Sonater for Claver, Sange og Chorværker, over 200 Psalmemelodier, Melodier til Brorsons „Svanesang“ osv.), en søgt Lærer og en udmærket Organist, ansat ved Vor Frelsers Kirke i Christiania.

Linden, tidligere en Forstad til Staden Hannover, adskilt derfra ved Floden Ihme, er nu en selvstændig Stad. 22,000 J. Betydelige Fabriker for Bomuldsstoffer, Tapeter, Læder, Sukker, Olje, Farvevarer og Locomotiver.

Lindenau, Flække i Konger. Sachsen, tæt v. for Leipzig. 12,000 J. Store Handelsgartnerier. Teglbrænderier og forskjellig Fabrikvirksomhed.

Lindenau, Bernh. Aug. v., tysk Astronom og Statsmand, f. 1780 i Altenburg, d. 1854. 1801 blev han Baron v. Zachs Medhjælper paa Observatoriet Seeberg ved Gotha, hvis Bestyrelse han selv overtog, 1804 interimistisk og 1808 fuldstændig. 1817 indtraadte han i Statstjenesten og var 1830—43 Indenrigs- og Førsteminister i Kongeriget Sachsen; 1848 var han Medlem af den tyske Nationalforsamling. Blandt hans Skrifter maa nævnes: »Investigatio nova orbitæ a Mercurio descriptæ« (1813) og „Geschichte der Sternkunde im ersten Jahrzehend des 19ten Jahrh.“ (1811).

Lindenborg, Grevskab i Jylland, Aalborg Amt, oprettet 18 Juni 1781 for Grev Heinr. Carl Schimmelmann, hvis Sønnesøns Sønnesøn er den nuværende Besidder. Det omfatter Godserne L. og Gudumlund og flere Gaarde med et Jordtilliggende af 3,879 Td. Land og 1,400 Td. Land Skov. Grevskabets Størrelse er c. 1,686 Td. Hartk., og til det høre Fideicommiscapitaler paa c. 1,081,000 Kr. Hovedgaarden L. tilhørte under Navnet Næsholm i sidste Halvdel af det 14de Aarh. den for længe siden uddøde adelige Familie Kirt og fra Beg. af det 15de Aarh. til Reformationen under Navnet Næs Viborg Bispestol, i hvilket Tidsrum den tillige med de fleste andre Herregaarde i denne Del af Jylland blev brændt af Skipper Clement og hans Tilhængere 1534. Ved Reformationens Indførelse kom den under Kronen og havde fra 1561, da den ved Mageskifte igjen kom fra samme, Ejere af de bekjendte adelige Familier Biffert, Rantzau og Urne; derefter tilhørte den den bekjendte Bogsamler Jørgen Seefeldt og Claus Daa, som gav Gaarden Navnet Daasborg, og hvis Enke Sophie Amalie Lindenov 1681 fik Godset ophøjet til et Baroni under Navnet L. Efter hendes Død tilfaldt dette Grev Chr. Gyldenløve og hans Efterkommere, hvilke 1753 solgte det til Grev A. G. Moltke til Bregentved; denne afhændede det 1764 til ovennævnte H. C. Schimmelmann. **L. Aa**, ogsaa kaldet Seglflod Aa og Stor-Vorde Aa, kommer fra Rold Skov og løber med nordlig Retning gjennem den vestlige Del af den lille Vildmose til Limfjorden.

Lindenbrog ell. **Lindenbruch**, Erpold, tysk Historieforsker, f. 1540 i Bremen, d. 1616 i Hamborg, udgav »Scriptores rerum Germanicarum septentrionalium« og »Historia regum Daniæ« (Leiden 1594).

Lindenov, dansk Adelsslægt. **Godske L.** blev af Christian IV sendt paa to Opdagelsesrejser til Grønland 1605 og 1606; 1610 blev han Holmens Chef; 1611 deltog han som Escadrechef i Calmarkrigen; d. 1623. — **Hans L.** til Iversnæs (nu Wedellsborg i Fyn), en Søn af Rigsraaden Hans L. til Hundslund (f. 1573, d. 1642), f. 1616, blev 1639 gift med en af Christian IV.s Døtre i Ægteskabet med Kirsten Munk, Elisabeth Augusta (s. d. A.); han blev 1640 Rigsraad, men var en ubetydelig, ringe begavet Mand. Han døde 29 Maj 1659 i Kjøbenhavn under Belejringen af Svenskerne. — Deres Datter, **Sophie Amalie L.**, f. 1649, gift med Claus Daa, hvem hun efter Sagnet skal have ladet skyde (1678), fik 1681 sin Mands Gods ophøjet til et Baroni (nu Grevskab) Lindenborg, som fik Navn efter Familien; hun døde 1688. Slægten uddøde 1738.

Lindenschmitt, Wilhelm, d. ældre, tysk Maler, f. 1806 i Mainz, d. 1848, uddannede sig i München og Wien og udførte sine Hovedarbejder, store historiske Frescobilleder, i München, i Hofgarten, Königsbau og Pinakotheket; de have mere Fortjeneste i Henseende til Anordningen end til Udførelsen. — Hans Søn, **Wilhelm L.** d. yngre, f. 20 Juni 1829 i München, var først sin Faders Elev og uddannede sig siden videre i Frankfurt a. M., Antwerpen og Paris. Her malede han sine første større historiske Billeder. Han flyttede 1863 til München, hvor han 1875 blev Professor ved Akademiet og senere dets Directeur. Af hans Arbejder, der have vakt megen Opmærksomhed, kunne nævnes „Der Fischer“ efter Goethes Digt, „Jesuiterordenens Stiftelse“, „Ulrich v. Hutten“, „Vilhelm af Oraniens Mord“ og „Narcissus“, det mærkeligste af hans senere Billeder.

Lindesnæs („Næsset“, oldn. Lidandisnes), Norges sydligste Forbjærg ved Skageral, v. for Mandal, under 57° 59′ nordlig Bredde. Paa L. staar Norges ældste Fyr. Allerede 1650 fandtes her et Slags Fyrindretning, der i Tidens Løb har modtaget mange Forbedringer; nu er den et Kystfyr af 1ste Orden.

Lindet, J. Bapt. Robert [længdǣ], fransk Revolutionsmand, f. 1743, Advocat i Paris, valgtes 1791 til den lovgivende Nationalforsamling og sluttede sig snart til Jakobinerne. I Conventet afgav han 10 Dec. 1792 Beretning om Anklagen imod Ludvig XVI og foreslog i Marts n. A. Oprettelsen af Revolutionstribunalet. Kort efter blev han Medlem af Velfærdsudvalget; han havde store Fortjenester af Forvaltningen og viste Maadehold paa sine Sendelser til Departementerne; han holdt sig tilbage, da Robespierre styrtedes, men forsvarede senere med Kraft Rædselsregeringen imod de nye Magthavere. L. blev

selv fængslet og anklaget, men undgik
:ldelse. I Juli 1799 blev han Finans-
r indtil 18 Brum.; han trak sig siden helt
fra det offentlige Liv og døde 1825.
green, Ferdin. Ludv. Vilh., dansk Skue-
f. 10 Apr. 1770. Lyst til Theatret
ham til at opgive Studeringerne, og
ebuterede han paa det kongelige Theater
nrik i Holbergs „Maskeraden“. Skjønt
drig naaede nogen stor Flersidighed,
en fortræffelig og correct Skuespiller,
udmærkede sig ved sin Tænksomhed og
ctro Spil. Han var en fortrinlig Ko-
ians Figur, Physiognomi og noget pro-
Udtale kom ham ypperlig til Pas i hans
oller, saaledes i „Jeppe paa Bjærget“,
dste Rolle. L. forlod Theatret 1838,
llede sidste Gang 1840, 50 Aar efter
it. Han var en dygtig Eleveinstructeur
:rede tillige i nogen Tid som Scene-
ur. D. 18 Juni 1842.
ren, Erik, f. 2 Febr. 1828 i Upland,
63 Forstander for Haveafdelingen af
ke Landbrugsakademis „Experimental-
r udgivet adskillige Bøger om Have-
som »Trädgårdsbok för norden« (1868),
1862 »Tidning för Trädgårdsodlare«.
olm, Berndt Ad., finsk Landskabsmaler,
j. 1841, tiltraadte 1863 en Kunstrejse
:det, studerede en kort Tid i Düssel-
:re under Gude i Carlsruhe og under
Paris, hvor han opholdt sig i flere
75 flyttede han til Göteborg, for hvis
enum han er Intendant; han er Med-
unstakademiet i St. Petersborg siden
af Kunstakademiet i Stockholm siden
ærlig fra Finlands sydlige Skjærgaard,
:ges Bestkyst og fra Dalsland har L.
otiverne til sine Malerier, som i høj
ne om Kunstnerens samvittighedsfulde
af Naturen.
lm Slot i Svedala Sogn i Skaane,
)estlige Bred af Börringe Sø, er for
en ødelagt. Her sad fra 1389 den
ng Albrecht og hans Søn Erik fangne,
løslodes i Følge et paa Slottet
1395 med Dronn. Margrete afsluttet

, John [li], bekjendt engelsk Bota-
1799, d. 1866, blev 1829 Professor
rsitetet i London. Hans Arbejder ere
ystematiske og indrettede efter et af
opstillet System; som nogle af de
kunne nævnes »An introduction to
al system of botany« (1830) og »The
Kingdom« (1846).
', Albert, tysk Digter, f. 24 Apr.
Sachsen-Weimar, studerede Philologi
ymnasiallærer i Rudolstadt, men opgav
anlediget ved den Lykke, som hans
tede Tragedie „Brutus und Colla-
orde, denne Stilling og flyttede til
ans senere Tragedier („Katharina II“,
thochzeit“, „Marino Falieri“ o. fl.)
den førstes dygtige Composition og
Stil, men drive ofte den Energi i
egningen, som var dens væsentligste
d i det grelle og usande. I de senere
an, dog uden synderligt Held, vendt
sig fortrinsvis til novellistisk Produktion („Ge-
schichten und Gestalten“, 1877, „Völkerfrüh-
ling“, 1881 o. fl.).

Lindorm, et overnaturligt, giftigt Dyr, et Slags vinget Slange eller Drage, der idelig forekommer i Folkeovertroen. I det danske Rigsvaaben findes som repræsenterende Venden en kronet L. ell. Drage.

Lindpaintner, Pet. Jos. v., f. 1791 i Koblenz, studerede Musik under P. Winter i München og skrev der sin første Opera, „Demophon“, en Messe og et Tedeum, som bleve opførte 1811. Efter at have været Musikdirecteur ved Isarthortheatret udnævntes han 1818 til Capelmester i Stuttgart og forblev i denne Stilling til sin Død 1856. Antallet af hans Compositioner er meget stort (28 Operaer, Kirkemusik, Concertmusik, Kammermusik, mange Sange, deriblandt den bekjendte „Fahnenwacht“ osv). L. var en fortrinlig Dirigent, men som Componist mere frugtbar end ejendommelig.

Lindsay, Sir David [sæ], skotsk satirisk Forfatter, f. c. 1490, d. 1557. Han var i stor Yndest hos Kong Jakob V. Hans mest bekjendte Værk er et stort satirisk Drama, »The Satire of the Three Estates«, med Optræden af en Mængde forskjellige allegoriske Personer, som „Smiger“, „Løgn“, „Flid“ osv., i Forening med virkelige Mennesker som Repræsentanter for forskjellige Samfundsklasser. Hans Satire er især rettet mod Gejstligheden. Af hans andre Arbejder kunne mærkes »The Monarchy, a Dialogue betwixt Experience and a Courtier«, samt det mindre Digt »The Complaint of the King's Papingo«, hvori Forfatteren lader Kongens Papegøje drage moraliserende til Felts baade mod Hof og Gejstlighed. Han har opholdt sig nogen Tid i Kjøbenhavn, hvor hans Landsmand Mac-Alpin var Professor; 1591 oversatte Jakob Madsen Kjøbenhavn L.s historiske Digte („de fire Monarchier“, „Lindsays Drøm“, „En Papegøjes Testament“ o. fl.) paa danske rimede Vers.

Lindschöld, Erik, svensk Statsmand, f. 2 Febr. 1634 i Östergötland, Søn af en Borger i Skeninge, hed Lindeman, da han 1651 blev indskreven ved Universitetet i Upsala. Som Gouverneur for Carl X.s nægte Søn, Gustaf Carlsson, tiltraadte han 1659 en Rejse til Udlandet, paa hvilken han ved en Retstvist mellem Pfalz og Mainz vakte megen Opsigt ved sin Optræden til Forsvar for det første. Efter at have afslaaet Tilbud om Professorat saa vel i Lund som i Upsala indtraadte han ved sin Hjemkomst 1668 i Cancelliet, adledes allerede n. A. og var som Expeditions- og Statssecretær for de indre Anliggender den mest indflydelsesrige blandt de Parvenuer, med hvem Carl XI i Begyndelsen af sin Regering omgav sig. For en Tid trængtes han tilbage af Joh. Gyllenstierna, men gjenvandt efter dennes Død Kongens Tillid, som han siden stadig beholdt ved den Duelighed og Arbejdsdrift, han lagde for Dagen i alle de Stillinger, der betroedes ham. Fra 1685 var han Hofkansler og Ordfører i Justitierevisionen; der tilkommer L. en ikke ringe Fortjeneste af Redactionen saa vel af Kirkeloven som af adskillige andre af Carl XI udfærdigede Forordninger, og da paa Forslag af L. som

Landmarschal paa Rigsdagen 1686 en Lovcommission s. N. nedsattes, bestikkedes han til Ordfører i samme. 1687 udnævntes han til kongel. Raad, til Kansler for Lunds Universitet og Greve; han blev til sidst 1688 endog Gouverneur for Kronprinsen (Carl XII); d. 11 Juni 1690. Af sine samtidige ansaas L. for en dygtig Taler og Digter, saa vel i det latinske som det svenske Sprog; hans Digte med et Par af hans Taler findes samlede af Hanselli i 4de Del af »Samlade vitterhetsarbeten af Svenska författare«.

Lindsey, Theoph. [si], f. 1723 i Cheshire, 1763 Præst i Catterick i York-Shire. Da han var kommen i Tvivl om Treenighedslæren, indgav han et Bønskrift til Parlamentet om, at Gejstligheden for Fremtiden ikke maatte forpligtes paa de 39 Artikler, men alene paa den hellige Skrift. Da dette Bønskrift blev forkastet, udtraadte L. af Statskirken og stiftede en unitarisk Menighed i London 1774, som han forestod indtil sit 70de Aar; han trak sig da tilbage og døde i Nov. 1808. I sine mange polemiske Skrifter nægter han Christi Guddommelighed, Arvesynden og Forløsningen.

Lindström, Gust., svensk Palæontolog, f. 27 Aug. 1829 i Bisby, blev 1854 Dr. phil. i Upsala, 1856 Adjunct ved den højere Elementarskole i sin Fødeby og kaldtes 1876 til Stockholm som Intendant for Rigsmuseets palæontologiske Afdeling. Han har især givet sig af med Undersøgelsen af de fossile Brachiopoder, Gasteropoder og Koraller i Gotlands Silurformation og bestrævet dem i de af det svenske Videnskabs Akademi udgivne Skrifter.

Lineāl (egtl. linjeformet), et Redskab af Træ, Metal, Glas osv., hvorefter man trækker rette Linjer. .S. ogsaa Linje.

Lineamēnt, Træk, Ansigtstræk.

Linerle, norsk, d. s. s. graa Vipstjært (Motacilla alba).

Lineǣr kaldes i Algebraen en Function af flere variable Størrelser, x, y, z, v ..., naar den har Formen ax + by + cz + dv ..., hvor Coëfficienterne ikke indeholde de variable. En l. Differentialligning er en saadan, som er l. med Hensyn til den afhængige variable og dens Differentialcoefficienter.

Ling, Peter Henr., svensk Gymnastiker og Digter, f. 15 Nov. 1776 i Ljunga Præstegaard i Småland. Efter at have forladt Gymnasiet i Vexiö og 1793 være bleven Student i Lund, førte han i nogle Aar et omflakkende Liv. Under et Ophold 1799—1804 i Kjøbenhavn, hvor han som væbnet Student var Vidne til Slaget 2 Apr. 1801, gjorde han sig fortrolig med og fattede en levende Kjærlighed for de nordiske Myther og Sagaerne; der skal ogsaa hos ham den Tanke være vaagnet, som efter at han i Fægtning havde fundet det eneste virksomme Helbredelsesmiddel mod et alvorligt Gigttilfælde, blev hans egentlige Livsopgave, nemlig at uddanne et paa anatomisk og physiologisk Grundvold bygget System for Fægtning og Gymnastik, saa vel i pædagogisk og militær som i hygieinisk Henseende. 1805 blev han Fægtemester i Lund, hvorfra han 1813 flyttede til Stockholm som Fægte- og Gymnastiklærer ved Krigsakademiet. Det lykkedes ham nu efter sin Methode at faa oprettet „Gymnastiska-Central-Institutet", for hvilket han selv udnævntes til Forstander; han blev derved Grundlægger af den saakaldte „svenske Gymnastik". Han døde 3 Maj 1839. L. gjorde sig som Digter især bekjendt ved sine nordiske Heltedigte og Skuespil »Gylfe«, »Asarne«, »Tirfing«, »Agne«, »Engelbrecht Engelbrechtsson« m. fl., der 1835 skaffede ham en Plads mellem de 18 i det svenske Akademi. Men af et paatænkt videnskabeligt Værk, omfattende Grundlaget for den pædagogiske, medicinske, militære og æsthetiske Gymnastik, naaede han ikke at udarbejde mere end »Gymnastikens allmänna grunder« (1834—40), samt »Soldat-undervisning i gymnastik och bajonet-fäktning« (1838). Et Udvalg af L.s Skrifter, »Samlade arbeten«, er udg. under Ledelse af B. v. Beskow (3 Bd., 1859—66).

Linga, i Sanskrit d. s. s. Phallos (s. d. A.), fremstiller de mandlige og kvindelige Kjønsdele i Forening og er i den indiske Religion Symbol paa den avlende og skabende Naturkraft.

Lingard, John, engelsk Historiker, f. 1771, uddannet i et Jesuitercollegium i Douai, blev 1800 katholsk Præst i Newcastle og døde 1851. Allerede 1805 hævdede L. i et Stridsskrift, »Catholic loyalty vindicated«, sine Trosfællers Patriotisme, og hans afgjort katholske Standpunkt viste sig senere i hans to Hovedværker, »Antiquities of the Anglo-saxon church« (1809) og »History of England till the revol. 1688« (8 Bd., 1819—25; 6te Opl. 10 Bd., 1854—55).

Lingelbach, Johan, Maler af den hollandske Skole, f. 1622 i Frankfurt a. M., d. 1687 i Amsterdam, levede dels i Holland, hvor han især blev paavirket af Wijnants og Ph. Wouvermann, dels i Italien, hvorfra Motiverne til en Mængde af hans Billeder ere tagne. I Amsterdams Raadhus og Museum findes to af hans Hovedværker, „Raadhusets Bygning" og „En italiensk Søhavn". Han er i Kjøbenhavn repræsenteret i den kongel. Malerisamling, men bedre i Moltkes Samling.

Lingen, Stad i den preussiske Prov. Hannover, ved Floden Ems, 8 M. n. v. for Osnabrück. 6,000 I. Indtil 1819 bestod her et 1685 stiftet Universitet.

Lingerie, fr. [længscheri], Linnedhandel; ogsaa Linnedkammer, hvor Lintøjet gjemmes.

Lingg, Hermann, tysk Digter, f. 22 Jan. 1820 ved Bodensøen, studerede fra 1837 Medicin i München, men fængsledes snart af Poesien. 1843 blev han Dr. med., praktiserede efter at have studeret ved flere Universiteter i sin Fødeby og blev 1846 Militærlæge. 1847 rejste han til Italien, blev 1849 som Følge af et Lejrliv i Felten syg, tog sin Afsked og har siden levet i München. L. er fortrinsvis Lyriker. Efter hans første Samling „Gedichte" (1854), som hans Ven Geibels Anbefaling strax skaffede stor Popularitet, er efterhaanden fulgt sex andre under forskjellige Titler, den sidste, „Schlußsteine", 1878. Hans Digte have en mørk Grundtone, en elegisk, ofte dybt tungsindig Charakter; de bestaa dels af egentlig lyriske Digte i meget vexlende Former, dels af historiske Stemningsbilleder og ere af højst ulige Værd: ved Siden

| phantastiske Digte af betagende
jenhed staa andre, som ere matte
etydelige eller uklare i Tankeind=
og prosaiske i Udtrykket. Især i
amlinger fremtræder ofte en stærk
, der ogsaa gjør sig gjældende i
e Epos „Die Völkerwanderung"
—68). Hans Dramaer, deriblandt
ren" (1864), „Catilina" (1865),
33), have mest lyriske Skjønheder
n Lykke gjort paa Scenen. 1881
„Byzantinische Novellen", 1883
igen „Von Wald und See".
t. Tunge, Sprog. L. franca, det
wendte, nærmest af Italiensk op=
ingssprog.
sa, Flække paa Sicilien, paa Nord=
tna, er et af de sædvanlige Ud=
for Bestigningen af Ætna.
, ell. Pentastoma, Ormemide,
t med et fladt ell. trindt, orm=
t Legeme og 4 smaa Kroge om=
n; Arterne leve i Fordøjelses=
eren, Pandehulerne og Lungen
e Krybdyr og Pattedyr, undertiden
nnesket. Paa Grund af sin Lighed
rmene henregnedes L. forhen til
ne, indtil navnlig Studiet af
orien, som viste, at Ungerne ganske
ver, lærte, at de maa henføres
jagtige Dyr.
imon Nic. Henri [længgæ], fransk
4 Juli 1736, blev 1765 Advocat
rev 1766 »Hist. des révolutions
main« og 1768 »Hist. impartiale
som blev dømt til at brændes,
e tilfredsstillede den nævnte Or=
hans »Théorie des lois civiles«
megen Opsigt, men især hans
or Hertugen af Aiguillon (1770)
politiske Smaaskrifter, der med=
stødelse af Advocaterne 1774. L.
rnal de politique et littérature«
idende Kritik til alle Sider, at
l at forlade Frankrig og drage
vor han begyndte sine »Annales
ortsatte med Afbrydelser indtil
). 1779 fik L. Tilladelse til at
en blev snart efter kastet i Ba=
an sad i 2 Aar, indtil han gav
e Maadehold. L. tyede nu atter
; skrev her (1783) sin »Mémoire
« med skarpe Angreb paa den
spleje. Han bosatte sig derefter i
Ordet for Joseph II.s Optræden i
om fri Skibsfart paa Schelde,
ablet og fik en Aarpenge, men
t denne Gunst ved at tage Parti
Opstand. 1791 vendte L. hjem
trak sig under Rædselstiden til=
et, men blev opdaget og hen=
1794.
f lat. lingua), Sprogkjender,
Lingvistik, Sprogkundskab, Sprog=
vistisk, sprogvidenskabelig.
rmacentisk Benævnelse paa Læge=
gbende Consistens. De benyttes
g paa Huden og tilberedes som
Olier ved Tilsætning af alkaliske
Substanser, som Ammoniakvand, L. ammoniacatum, Kalkvand, L. ad ambustiones, Æggeolje. Sættes til den førstnævnte Campher, faar man tyk Campherolje.

Linje, i Geometrien Grænsen for en ikke i sig selv tilbageløbende Flade; den har ēn Udstrækning, Længde. En ret L. er den, som ikke skifter Plads ved at drejes om to af sine Punkter; den rette L. mellem to Punkter er kortere end enhver anden L. mellem de samme Punkter. I daglig Tale forstaas alm. ved L. en ret L. En krum L. er den, hvoraf ingen Del er ret; den er plan, naar alle dens Punkter ligge i samme Plan (som f. Ex. Cirkel, Ellipse), vindskjæv, hvis dette ikke er Tilfældet (Ex. Vindellinjen). Jvfr. Curve. En brudt L. er den, som bestaar af flere L., der støde sammen to og to. — Ordet L. bruges ogsaa ofte i Betydning af Jordens Ækvator („passere Linjen") og er endelig Navnet paa et Længdemaal i Danmark, tidligere ogsaa i Norge og Sverige, lig $\frac{1}{12}$ Tomme. Naar Decimalinddeling af Foden benyttes, bliver den lig $\frac{1}{10}$ Tomme eller $\frac{1}{100}$ Fod. — Fremdeles betegner L. en Række med hverandre ved Slægtskab forbundne Personer. Den rette op= og nedstigende L. kaldes en saadan Række af Personer, af hvilke den ene nedstammer fra den anden (altsaa Ascendenter og Descendenter); de derimod, som uden at nedstamme den ene fra den anden kun have en fælles Stamfader, siges at være beslægtede med hinanden i Sidelinjen, og det igjen enten i den lige eller i den ulige Sidelinje, efter som de paagjældende Personer begge ere stilte fra Stamfaderen ved lige mange Fødsler, altsaa ere ham beslægtede i samme Grad, eller den ene er stilt fra Stamfaderen ved flere Fødsler end den anden, beslægtet med ham i fjærnere Grad end denne. Det første finder f. Ex. Sted mellem to Søskende eller to Søskendebørn, det sidste mellem Farbroderen og Brodersønnen. I en anden Henseende skjelner man mellem første, anden, tredje osv. Sidelinje, idet man da til den første henregner alle dem, som nedstamme fra den paagjældende Persons Forældre (altsaa hans Søskende og disses Afkom), til den anden dem, der nedstamme fra hans Bedsteforældre osv. **Lineāl** siges Arvegangsmaaden at være, naar den er indrettet saaledes, at den eller (for saa vidt flere ere lige nære) de den afdøde nærmeste Linjer, og kun de, kaldes til Arv efter ham, uden Hensyn til, om der maaske i en fjærnere Linje maatte findes Personer, som staa den afdøde nærmere i Grad end de, der findes i de nærmere Linjer. Paa denne Maade er Arvegangen i det mindste til Dels ordnet i alle Landes Lovgivninger; men i faa er dette Princip gjennemført saa consequent som i den danske og norske.

Linjeornamentik, en Fladedecoration, som udelukkende er bygget paa lineære Motiver, er Udtryk for Menneskets Kunstfølelse paa visse tidlige Udviklingstrin. I Europas Stenalder bestaar Ornamentiken alene i Combinationer af lige Linjer og Punkter; i Bronzealderen anvendes fortrinsvis den buede Linje, i Halvkredse, Kredse, Spiraler, Bølgelinjer osv. Mange af Naturfolkene have kun fjærnet sig

lidet fra denne primitive Kunst, og Levninger af den ere bevarede selv i den højest udviklede Kunst, f. Ex. Mæanderen og Bølgelinjen. S. Dyreornamentik.

Linjeskib, Benævnelse paa de Krigsskibe, der paa Grund af deres Størrelse og Armering ere i Stand til at kæmpe i Slaglinjen. Medens Nutidens L., for saa vidt man endnu anvender dette Navn, ere Panserskibe med faa, særdeles kraftige Kanoner, indtil 36 Stykker, fordelte paa 1—2 Dæk, vare de ældre L. som Følge af, at de ikke vare forsynede med Panser, armerede med et stort Antal Kanoner, fra 60 til 102 Stkr., fordelte paa 3 Dæk, eller de saakaldte Tredækkere med 104—131 Kanoner, fordelte paa 4 Dæk.

Linjesystem. Vort musikalske L. bestaar af 5 Linjer og 4 Mellemrum, der tælles fra neden af op ad og indeholde 9 eller, naar man regner et Trin over og under Linjerne med, 11 Nodetrin. Paa denne Nodestige betegnes Tonerne efter deres Følge i Tonestigen. Nodetrinenes Antal forøges ved Tilføjelse af Bilinjer over og under de 5 Hovedlinjer. Til disse Bilinjer bruges ikke lange Linjer, som vilde forvirre Øjet ved Nodelæsningen, men kun smaa, forkortede Stykker af saadanne. En bestemt Tonehøjde angives ikke ved L.; denne fremkommer først, naar en af Nodenøglerne har fastsat Tonehøjden og Navnet for en enkelt af Linjerne. Derefter retter sig da Navnet og Tonehøjden for de øvrige Nodetrin (s. Nodenøgle). At man er bleven staaende ved 5 Hovedlinjer, har sin Grund i, at dette Antal er let overskueligt, og at de i Sangstemmer hyppigst forekommende Toner ved Hjælp af de forskjellige Regler kunne betegnes paa de 11 Nodetrin uden Tilføjelse af Bilinjer. — Begyndelsen til vort L. skete omtr. i det 10de Aarh., da man trak en rød Linje (chorda) og gjorde denne til Sæde for Tonen f. De Neumaer, som stod over denne Linje, betegnede højere, de under Linjen dybere Toner end f. Senere trak man en gul Linje oven for den røde til derpaa at betegne c, og Neumaerne imellem Linjerne angav da g, a ell. b. Endelig ridsede man med en Stift eller punkterede med sort Farve en Linje over hver af de farvede og naaede saaledes det Firlinjesystem, som brugtes dels med, dels uden farvede Linjer af Guido fra Arezzo, og som endnu er gængs i den romerske Kirkes liturgiske Bøger. Bilinjer behøvedes ikke i hin Tids Musik; men da Toneomraadet udvidedes, slog de 4 Linjer ikke til, og man føjede da lange Linjer til i ubestemt Antal. Dette holdt sig til Trods for Utydeligheden gjennem Aarhundreder, og man træffer endog ind i det 17de Aarh. Systemer paa 8 og 10 Linjer.

Linjetropper, Betegnelse for de Afdelinger, der udgjøre Hærens Hovedstyrke, i Modsætning dels til de udvalgte eller i særligt Øjemed uddannede Elitetropper (s. d. A.), dels til de Tropper, Forstærkning, Landeværn osv., hvis Afdelinger ikke til Stadighed ere formerede i Fredstid.

Linkage er det Affald i Oljefabrikerne, der bliver tilbage ved Oljens Udpresning af Hørfrøet (Linum). Det er et fortrinligt og yndet Kreaturfoder, især til Kalve og Malkekvæg (jvfr. Oljekager).

Links (tysk link), venstre (f. Ex. l. Skrue, s. Højre Skruer).

Linköping [tjø], Stad i Östergötland i Sverige i en frugtbar Egn ved Stångaaen, omtr. ½ M. (5 Kilom.) syd for dens Udløb i Søen Roxen, er Sæde for en Landshøvding og Biskop. 11,284 J. (1885). L. har 3 Kirker, af hvilke Domkirken (opført af Kalkstenskvadre) er en af de største og smukkeste i Norden, et kongeligt Slot, Länslazareth og Cellefængsel. Her er en højere lærd Skole (med Stiftsbibliothek paa 30,000 Bd.), et Seminarium for Folkeskolelærere, Östgöta Hypothekforening, Hovedkontor for Östergötlands private Bank, Station paa østre Stambanen m. m. — L. var i Middelalderen af Betydning som Hovedstad for et af de ældste svenske Bispedømmer, stiftet under Sverker I.s Regering. I L. holdtes 1152 et Kirkemøde, hvorved Svenskerne gik ind paa at erlægge Peterspenge. 1600 foregik her det saakaldte L.s Blodbad, idet Hertug Carl (C. IX) lod nogle af de Adelsmænd halshugge, som havde taget Sigismunds Parti. — L.s Stift, fordelt i 21 Provstier med 148 Pastorater, omfatter hele Östergötland (med Undtagelse af Qvarsebo Sogn) tillige med Tjusts, Tunaläns, Sefvedes, Aspelands samt Norra- og Södra-Wedbo Herreder af Småland.

Linlithgow [go], 1) Shire i Skotland, ogsaa kaldt Westlothian, omgivet af Forth Fjorden og Shir. Edinburgh, Lanark og Stirling. 6 □ M. med 44,000 J. (1881). I dets sydlige højeste Del findes forholdsvis store Moser. Agerdyrkning er Hovederhverv og staar paa et højt Trin. — 2) Hovedstad i L. Shire, 3 M. v. for Edinburgh, med 4,000 J. og Ruiner af et kongel. Slot, i hvilket Marie Stuart blev født.

Linnarsson, Jonas Gustaf Oscar, svensk Palæontolog, f. 1841 i Falköping, d. 1881. 1869 blev han Docent i Mineralogi og Geologi ved Universitetet i Upsala og deltog fra samme Tid indtil sin Død i Sveriges geologiske Undersøgelse; hans mange udmærkede palæontologiske og stratigraphiske Arbejder over Sveriges cambriske og ældre siluriske Formationer, der før ham kun vare meget ufuldstændig undersøgte, have nydt fortjent Anerkjendelse baade i Ind- og Udlandet.

Linne, norsk, indtrædende Mildhed i Luften, Tøvejr.

Linné, Carl v., berømt svensk Naturforsker, f. $\frac{13}{23}$ Maj 1707 paa Capellansædet Råshult i Stenbrohults Sogn i Småland. Gjennem sin Fader Nils Linnæus (fra 1708 Sognepræst i Stenbrohult, d. 1748) fik han allerede i sin Barndom Kjærlighed til Blomsterverdenen. For at tilfredsstille denne tilsidesatte han ved Opdragelsesanstalten i Wexiö de i Skolerne paa den Tid næsten udelukkende drevne humanistiske Studier, saa at han tilsidst af Lærerne erklæredes „Intet at kunne udrette med Bogen". Kun Lectoren i Naturvidenskab nærede en anden Mening, og efter et Aars Undervisning af denne kunde han med gode Vidnesbyrd 1727 afgaa til Universitetet i Lund, hvor han hos sin Vært, Prof. K. Stobæus, fik Adgang til dennes Bog-

...uralieſamling. Efter et Aars Forløb be... ...an ſig alligevel til Upſala, lokket af Ud... til at finde rigere Adgang til videnſka... ...: Hjælpemidler. Under ſine Studier i den ...iſke Have blev han der bemærket af O. ... d. ældre, ſom tog ham til Hjælp ved Ud... ...elſen af ſin »Plantarum circa Upsaliam ... nasc. catalogus«. Anbefalet af Celſius ... Rudbeck d. yngre vandt han ved en Af... ...ng »Præludia sponsaliorum plantarum« ...itel »De nuptiis et sexu plantarum« udg. ...af J. A. Afzelius) i den Grad dennes ..., at han 1730, da Rudbeck havde faaet ...ledighed, beſkikkedes til at beſtride de ...ſke Forelæsninger. Men ſkjønt hans Tid ...s optoges af talrig beſøgte offentlige og ... Forelæsninger ſamt Excurſioner, ſkaf... ...an ſig dog ved at tage Nætterne til Hjælp ...ed til egne Studier, hvorved han alle... ...n lagde Grunden til de videnſkabelige ...er, der ſenere gjorde hans Navn ver... ...rømt. 1731 fik han Tilbud af Viden... Societetet i Upſala om med dets Under... ... at gjøre en Forſkningsreiſe i Lappland. ...oretog denne 1732, og ſ. A. offentlig... han under Titelen »Florula Lapponica« ...etetets »Acta« en Fortegnelſe over den ...eiſen gjorte Høſt af Planter, i hvilken ...nelſe Bærterne ere klaſſificerede efter ...ere ſaa berømte Sexualſyſtem. 1734 ... et Tilbud fra en Belynder om paa Bekoſtning at foretage en Forſkningsreiſe ...ennem Dalarne og dets Bjærgdiſtricter. ...en, hvor han ſyſſelſatte ſig med at op... ...t Syſtem over Stenarterne ſamt med ...de Forelæsninger over Mineralogi og ...kunſt, trolovede han ſig med en Datter ...ovinſiallægen ſamme Steds, Moræus. ...ne ſin vordende Svigerfader ſattes han ... til at foretage en Reiſe til Udlandet og ...35 over Hamborg til Holland, hvor han Harderwijk fik den medicinſke Grad, han havde udgivet Afhandlingen »Hypo... ...nova de febrium intermittentium causa«. ...en fandt han i J. F. Gronovius en ...ger til ſin paa Naturhiſtoriens Omraade ...jørende »Systema naturæ« (1735; 12te ...det ſidſte af L. ſelv redigerede, 3 D., 1766—68) og vandt gjennem denne ...Indbelſesrig Belynder i Boerhave, ſom ...t knytte ham til Holland. Skjønt be... ...aa at vende tilbage til Sverige lod han ...J. Burman overtale til for nogen Tid ...e i Amſterdam, hvor han fuldendte og udgav »Fundamenta botanica« (2det ...740) ſamt »Bibliotheca botanica«, en ...tiſk opſtillet Fortegnelſe over de bota... ...orfattere med korte Oplysninger om Arbejder. Anbefalet af Boerhave til ...eren Clifford modtog han imidlertid et ...om at ordne den ſidſtes Have og rige ...ger i Hartecamp nær ved Haarlem. ...iffords Hjælp ſattes han i Stand til ...aa at beſøge England, hvor han under... ...averne og Samlingerne i Chelſea og ſamt knyttede Forbindelſer med Lan... ...ſk fremragende Naturforſkere. Efter ſin ...komſt til Holland, og medens han var ...t med over Planteſamlingen i Harte-camp at udarbejde Pragtværket »Hortus Cliffordianus«, ſom udkom 1737, udgav han ſ. A. »Genera plantarum« (6te af L. udgivne Opl. 1764), der giver en fuldſtændig, men kort Beſkrivelſe af Planternes Hovedformer, end videre »Flora Lapponica«, ſamt ſom Fortſættelſe af Fundamenta »Critica botanica«, hvori han opſtillede Regler for Plantenavnes Dannelſe. Efter endt Arbejde hos Clifford blev han endnu ½ Aar i Holland for i Leiden at foredrage ſine Fundamenta for Prof. v. Roijen, ſamt hjælpe denne med Ordningen af Univerſitetets botaniſke Have. I Mellemtiden var han Gronovius behjælpelig med Udarbejdelſen af »Flora Virginica« og udgav foruden et Par mindre Skrifter i »Classes plantarum« (1738) en kritiſk Fremſtilling af de tidligere botaniſke Syſtemer. Over Frankrig, hvor han tilbragte nogle Maaneder i fortrolig Omgang med Brødrene Juſſieu, vendte han omſider 1738 tilbage til Sverige. Han nedſatte ſig ſom Læge i Stockholm og fik ſnart en betydelig Praxis. Med Triewald o. fl. grundlagde han 1739 det ſvenſke Videnſkabs Akademi, hvis første Præſes han blev, udnævntes ſ. A. til Admiralitetsmedicus og fik ſamtidig af Bjærgværkscollegiet det Hverv at holde Forelæsninger over Botanik og Mineralogi. Efter at have faaet den Opgave at foretage en videnſkabelig og økonomiſk Underſøgelſesreiſe i nogle af Sveriges Provinſer, udnævntes han 1741 til Prof. i Upſala i praktiſk og theoretiſk Medicin, hvilket Profeſſorat han allerede n. A. fik ombyttet med det medicinſk-botaniſke, der foruden Pharmakologi tillige omfattede Diætetik og Semiotik, ſamt Botanik og Zoologi. Saaledes kunde han nu omgivet af talrige Diſciple hellige ſig til Underſøgelſen, Ordningen og Beſkrivelſen af det righoldige Materiale af Naturgjenſtande, ſom han dels ſelv havde ſamlet, dels fik tilſendt fra alle Jordens Egne, og han blev nu i en lang Række Aar Midtpunktet for den videnſkabelige Forſkning paa Naturhiſtoriens Omraade. Han udgav i denne Periode »Flora Suecica« (1745, 2det Opl. 1755), »Öländska och Gothländska resa« (1745), »Fauna Suecica« (1746, 2det Opl. 1761), »Vestgötha resa« (1747), »Flora Zeilanica« (1747), »Hortus Upsaliensis« (1748), »Materia medica« (1749), »Philosophia botanica« (1751), »Skånska resa« (1751), »Species plantarum«, hvorved Artsnavnene indførtes i Botaniken (1753; 2det Opl., 2 Bd., 1762—63), »Genera morborum« (1763), »Mantissa plantarum« (1767), »Mantissa altera plantarum« (1771), ſamt en Mængde mindre Afhandlinger (for en Del viſtnok udarbejdede af hans Diſciple, men efter hans Anviſning og under hans Ledelſe), hvilke findes ſamlede i »Amoenitates academicæ« (7 Bd., 1749—69; ſidſte forøgede Opl., 10 Bd., 1785—90). I Mellemtiden, udnævnes han til kongel. Archiater 1748 og ophøjedes i Adelſtanden 1757. Han beſtred alle med Profeſſoratet forbundne Forretninger uden Afbrydelſe, indtil han 1774 under en offentlig Forelæsning blev truffet af et Slagtilfælde. Han blev vel ſaa vidt helbredet, at han endnu i nogen Tid kunde udøve ſit Kald, men fornyede Anfald lammede ham paa Legeme og Sjæl; d. 10 Jan. 1778. — Grunden til L.s

store Ry lagdes nærmest ved det af ham opstillede Sexualsystem, men hvor genialt dette end var udtænkt, var det dog kunstigt og betragtedes af ham selv kun som Banebryder for et fuldkomnere, naturligt System. Derimod er det L.s varige Fortjeneste ved Slægts- og Artsbegrebernes nøjagtige Bestemmelse, ved Nomenclaturens og Terminologiens Fastsættelse at have muliggjort en videnskabelig Behandling af Naturhistorien overhovedet og af Botaniken i Særdeleshed (jvfr. **Botanik** og **Dyr**). »Egenhändiga anteckningar af L. om sig sjelf« ere udg. af A. Afzelius (1823). **L.s System.** Medens der i de gængse naturlige Plantesystemer findes 6 Inddelingsgrader, findes der i L.s System kun 4; af disse ere Klassen og Ordenen charakteristiske for L., medens Slægten og Arten mere svare til de samme Begreber hos andre Systematikere. L.s S. er kunstigt, idet der kun tages Hensyn til meget faa Organer, men det er meget overskueligt og var næsten nødvendiggjort af Forholdene paa den Tid, da det fremkom (s. **Botanikens Historie**). Planteriget inddeles i 23 Klasser (Monandria, Diandr., Tri-, Tetr-, Pent-, Hex-, Hept-, Oct-, Enne-, Dec-, Dodec-, Icos- og Polyandria, Di- og Tetradynamia, Mon-, Di- og Polyadelphia, Syngenesia, Gynandria, Mon- og Dioecia, Cryptogamia); af disse have de 10 første henholdsvis 1, 2, 3 osv. frie og lige lange Støvdragere og betegnes derfor Enhannede, Tohannede osv. 11te Klasse, Tolvhannede, har fra 12 til 20 frie Støvdragere; 12te Kl., Bægerhannede, har 20 eller flere frie Støvdragere i en omkrings- eller oversædig Blomst; 13de Kl., Mangehannede, har mange frie Støvdragere i en undersædig Blomst; 14de Kl., Tomægtige, har 4 frie Støvdr., hvoraf de 2 ere længere end de 2 andre; 15de Kl., Firmægtige, har 6 frie Støvdr., hvoraf de 4 ere længere. I 16de Kl., Enknippede, ere Støvtraadene sammenvoxede i 1 Bundt, i 17de, Toknippede, i 2, i 18de, Flerknippede, i flere; i 19de Kl., Rørhannede, ere Støvknappene sammenvoxede, i 20de Kl., Hunbo, ere Støvdragere og Støvvej sammenvoxede. Alle de nævnte Klasser have tvekjønnede Blomster. I 21de og 22de Kl. ere Støvdragere og Støvvej i forskjellige Blomster; 21de Kl., Enbo, har Han- og Hunblomster paa samme Plante; 22de, Tvebo, har dem paa forskjellige. 23de Kl., Løndo, omfatter samtlige Sporeplanter. L.s Klasser inddeles i Ordener, og disse bestemmes i de 13 første Klasser efter Griflernes Antal, Enhunnede, Tohunnede osv., i 14de efter Frugtens Beskaffenhed, i 15de efter Forholdet mellem Skulpens Længde og Bredde, i 16de, 17de, 18de, 20de, 21de og 22de efter Støvdragernes Antal, i 19de efter Kjønnets Fordeling. Ordenerne i 23de Klasse falde sammen med de naturlige Grupper Svampe, Laver osv. — L.s Søn, **Carl v. L. d. yngre**, f. 20 Jan. 1741, udnævntes 1759 til botanisk Demonstrator og 1763 til Faderens eventuelle Efterfølger i Professoratet, hvilket han overtog 1777. Efter at have fuldendt et af Faderen paabegyndt »Supplementum plantarum etc.« (1781) foretog han en videnskabelig Rejse til England og Frankrig i Anledning af Udarbejdelsen af et nyt Oplag af »Systema naturæ«, men døde kort efter Hjemkomsten 1 Nov. 1783. Nogle botaniske Afhandlinger af ham findes optagne mellem Faderens »Amoen. acad.« De værdifulde Linnéske Samlinger solgtes efter den yngre L.s Død til England og tilhøre nu The Linnean Society i London.

Linned, Hørlærred; nu ogsaa om Underbeklædning, Kropstykke, af Hør ell. Bomuld.

Linnell, John, engelsk Maler, f. 1792 i London, d. 1882 smstds., begyndte som Portrætmaler, men kastede sig 1840 over Landskabet, hvori han vandt et stort Navn. I National Gallery findes „Vejrmøllen" og „Skov med fældede Træer"; desuden kunne nævnes „Aftenen før Syndfloden", „Odysseus's Hjemkomst", „Stormen nærmer sig" o. fl. Hans Billeder udmærke sig navnlig ved glimrende Belysning og pragtfuld Luft. Hans 3 Sønner, **James L.**, **Thomas L.** og **William L.**, ere ogsaa bekjendte som Landskabsmalere.

Linnemanns Spade, en af Capitain i det danske Fodfolk Linnemann foreslaaet lille Spade med Blad af Staal og Skaft af Træ, i alt kun 20 Tom. lang og c. 1 Pd. tung, altsaa ikke tungere, end at den kan føres af Infanteristen ved Siden af hans øvrige Udrustning. Den er i de sidste Aartier indført i mange Hæres Fodfolk som et Middel for dette til i kort Tid ved Dannelsen af Løbegrave at befæste sig en valgt Stilling og skaffe sig Dækning mod fjendtlig Geværild. I det danske Fodfolk udrustes hver anden Mand med L.s Spade.

Linnhe, Loch-, en Fjord i Vest-Skotland, strækker sig fra Lorn Fjorden mod N. Ø. ind i Argyle Shire og staar her i Forbindelse med den caledoniske Kanal, der mod N. Ø. ved Inverness Fjorden har Udløb i Moray Fjorden.

Linnig, belgisk Kunstnerfamilie, af hvis Medlemmer fremhæves: **Joseph L.**, f. 1815 i Antwerpen, Landskabsmaler og Raderer, især bekjendt i sidst nævnte Retning. „Landskab ved Sambre", med rig Staffage, regnes for hans Hovedblad og stilles næsten lige med Waterloos Raderinger. — **Willem L. d. ældre**, f. 1820 i Antwerpen, Genremaler, Elev af Leys, har taget Ophold i Tyskland. Af hans Billeder kan nævnes „En Skjænkestue i 17de Aarh.", „Keglespillet", „Spanske Soldater spille Kort". — Hans Søn, **Willem L. d. yngre**, f. 1849 i Antwerpen, har fulgt sin Fader til Weimar og maler Livsbilleder i lignende Retning. — **Egidius L.**, f. 1821 i Antwerpen, Landskabsmaler og Elev af van Bree, har ogsaa udført en Række smukke Raderinger.

Linnæa borealis, en lille, halvbuskagtig Plante af Gedebladsfamilien, har nedliggende, fine Stængler, fra hvilke de faa Tommer høje, blomsterbærende Stængler hæve sig i Vejret; Bladene modsatte, rundagtige, overvintrende; Blomsterne, der oftest sidde 2 og 2 sammen paa nikkende Blomsterstilke, have en tragtformet Krone og fire Støvdragere, af hvilke de 2 ere længere, Kronen hvid med røde Striber indvendig, af en behagelig Lugt. Denne nydelige lille Plante, som Linné optog i sit Navn, er kun fundet et Par Steder i Danmark, men er almindelig i Skandinavien og vokser navnlig i Naaleskove.

n tørrende Olje af Hørfrø, vin-
| af flere Maaneder gamle Frø,
de friske Frø er slimet og uklar.
vendes kold Presning, som kun
:t., til almindelig L. varm Pres-
iver indtil 28 pCt. af en mere
ens Lugt og Smag ere ejen-
nes Vægtfylde 0,935 ved 15°; den
d ÷ 27°, men bliver forinden
løses af 1,6 D. Æther, af 40 D.
logende Vinaand. Hovedbestand-
Linoleïn, et Glycerid af Linolje-
ende fed Syre, der synes at høre
ttigere Syrerække end Oljesyren.
ndeholder L. omtr. 80 pCt., des-
Palmitin og Myristicin. Udstrøget
optager L. Ilt af Luften og gaar
aste, elastiske, i Vand, Vinaand
pløselige Linoxyn, hvis nærmere
etter ikke kjendes. Derpaa beror
lse til Malerfarve. Koges L.,
:fernis, hvis ejendommelige Egen-
ero paa, at L. spaltes til Glycerin
:, hvilken sidste igjen taber Vand
til et kautschukliguende Anhydrid.
L. er Bogtrykſværte. S. ogsaa
eum, et Raastof, hvis detaillerede
ikke kjendes, men som væsentlig
:t malet Korkaffald og iltet Lin-
ringes paa vandtæt Sejldug og
je af Valser paa det omhygge-
med dette. Foruden iltet Linolje
Terpentin, Harpix og Paraffin
lse i L.-Fabrikationen. L. bruges
tæpper og forekommer baade med
brungule Farve og i andre Nu-
ed paatrykkede Mønstre. Fabri-
er sig fra England 1871.
nöng], er egentlig et fint, aabent,
garnsstof; men i Regelen forstaas
jet fint og aabent Slags Batist,
nlig eftergjøres af Bomuld.
nger fra den mythiske Tid, efter
af Apollon, var Orpheus's og
rer i Musik; af denne sidste blev
ler efter et andet Sagn af Apollon,
jog over hans store Kunstfær-

im), Slægt af de ærteblomstredes
trind Griffel og Bællen uden
, etaarige Planter med uligefin-
Den almindel. L. (E. Lens) var
dtiden dyrket af Grækerne, Jø-
ypterne; nu dyrkes den en Del i
ellemeuropa for Frøenes Skyld,
om Fødemiddel. Et Par Arter
nde hos os.
es i Optiken et gjennemsigtigt
oftest af Glas, der er begrænset
lotter eller af en Kuglecalot og
fter Formen faa L. forskjellige
n dobbeltconvexe L. er begrænset
Kuglecalotter, den planconvexe
x Kuglecalot og en Plan, den
e af en convex og en concav Kugle-
ille den første har den stærkeste
en convexconcave ligeledes, men
Kuglecalot har størst Krumning,
ave af en concav Kuglecalot og

en Plan, den dobbeltconcave af to concave Kuglecalotter. Naar Lysstraalerne træffe en L., ville de brydes deri, og ere de Flader, som begrænse L., temmelig smaa i Forhold til den hele Kugleflade, foregaar Brydningen paa en saadan Maade, at alle de Lysstraaler, som ere udgaaede fra ét Punkt, efter Brydningen blive enten igjen forenede i ét Punkt eller dog faa Retninger, som om de udgik fra ét Punkt; finder Straalernes Forening ikke virkelig Sted, men de faa Retninger, som om de udgik fra ét Punkt, kaldes dette et indbildt Foreningspunkt. Det Punkt, i hvilket parallelt indfaldende Straaler forenes, kaldes L.s Brændpunkt, og dets Afstand fra L. kaldes dennes Brændvidde. De tre første af de ovennævnte sex Former af L. (de convexe) have det til fælles, at de ere tykkere i Midten end ved Randen, hvorfor de samle de Straaler, der gaa igjennem dem; de kaldes med et fælles Navn Straalesamlere eller Samlelinser og have et virkeligt Brændpunkt. De tre sidst nævnte ere tyndere i Midten end ved Randen, og Brydningen foregaar saaledes, at Straalerne ved Brydningen blive spredte mere; de kaldes Straalespredere eller Spredelinser og have et indbildt Brændpunkt. Hvorledes Straalepunktet end ligger, vil man altid kunne finde en Lysstraale, der gaar næsten ubrudt igjennem L., og denne Straale kaldes Axestraalen; det Punkt, hvori denne Straale skærer Axen, kaldes L.s optiske Midtpunkt, og dette er fælles for alle Straaler, der gaa ubrudte igjennem L. Ved Straalesamlerne er Forholdet saaledes, at naar Straalepunktet er uendelig fjærnt og Straalerne altsaa træffe L. i parallele Retninger, ville de efter Brydningen forenes i Brændpunktet; jo nærmere Straalepunktet kommer til L., desto længere fjærner Foreningspunktet sig fra den, saa at, naar hint er i en Afstand lig den dobbelte Brændvidde, vil dette være i en lige saa stor Afstand paa den anden Side; kommer hint til Brændpunktet, vil Foreningspunktet fjærne sig i det uendelige. Kommer endelig Straalepunktet inden for Brændpunktet, vil L. ikke længere kunne forene de brudte Straaler, Foreningspunktet bliver indbildt og kommer til at ligge længere fra L. end Straalepunktet, men paa samme Side som dette. Befinder en Gjenstand sig uden for L.s Brændpunkt, ville de Straaler, som udgaa fra ethvert af dens Punkter, forenes til et Punkt i Axestraalen hinsides L., og disse Foreningspunkter tilsammen ville danne et omvendt Billede af Gjenstanden, frit svævende i Rummet, saa at det kan opfanges paa en Skjærm. Billedet bliver mindre eller større end eller lige stort med Gjenstanden, efter som dennes Afstand fra L. er større end, mindre end eller lig den dobbelte Brændvidde. Befinder derimod Gjenstanden sig inden for Brændpunktet, bliver Billedet opret og forstørret, men indbildt, saa at det kun kan ses igjennem L. Straalespredere frembringe altid formindskede, opretstaaende og indbildte Billeder af Gjenstandene. — L. kaldes hyppig Brændglas; de anvendes navnlig i Mikroskoper og Kikkerter (s. d. A.). Om Øjets L. s. Øje.

Linstow, Hans Ditlef Frans, Architekt, f. i

Hørsholm 1788, d. i Christiania 1851, blev Student ved Kjøbenhavns Universitet 1805 og juridisk Candidat 1812. Efter i Kjøbenhavn at have forsøgt sig baade som Maler og Architekt, begav han sig til Norge, hvor han studerede Bjærgvidenskab paa Kongsberg og 1814 blev Lieutenant ved Ingenieurcorpset. 1818 deltog han i Stiftelsen af den norske Kunst- og Tegneskole, og 1823 betroedes ham Opførelsen af Slottet i Christiania, hvilken Opgave han udførte 1825—49. Det ikke i alle Dele heldige Udfald af Slotsbygningens Opførelse tør dog ikke helt skrives paa Architektens Regning, da han havde at kæmpe med overordentlig store Vanskeligheder og knappe Midler. Næppe var Slottet taget i Brug, før han ved en Ulykkeshændelse fandt Døden under Studentermødet i Christiania 1851, da Hestene for hans Vogn løb løbsk.

Linth, en lille Flod i Cant. Glarus i Schweiz, Øvreløbet af Limmat, ved en Kanal, anlagt 1807—22, ledet til Walen Søen, hvorfra dens Vande føres til Zürich Søen.

Linton, Sir James D., Vandfarvemaler, f. 1840 i London, uddannede sig under Leigh og maler Livsbilleder i Vandfarve med megen Virkning. Han er Medlem af Aquarellisternes Forening, og som hans Hovedbillede nævnes „Hans Eminence Cardinalen".

Linton, William, engelsk Kunstner, f. 1790 i Liverpool, d. 1876, uddannede sig paa egen Haand til Landskabsmaler, foretog store Rejser i Europas forskjellige Lande og vandt Opmærksomhed ved sine Billeder; han stak selv i Staal bl. a. et Pragtværk med 50 Udsigter fra Grækenland, udmærkede ved Natursandhed og malerisk Virkning.

Linton, William James, engelsk Illustrator, f. 1812 i London, tegnede til Træsnit til »Ill. London News« og til forskjellige Værker. 1867 flyttede han til New-York og senere til New Haven, hvor han dyrker Aquarelmaleri og tillige er optraadt som Forfatter. — Hans Hustru, Eliza L., født Lynn, f. 1822 i Keswick i Cumberland, har vundet Navn som Novelleforfatterinde. Hendes første Novelle, »Azeth, the Egyptian«, udkom 1846. Siden 1851 har hun været knyttet til Pressen (»The Leader«). Hun udgav 1864 »The Lake Country«, der blev illustreret af hendes Mand. Af hendes Noveller kunne nævnes: »Patricia Kemball« (1874), »The World Well Lost« (1877), »With a Silken Thread« (1880).

Lintrup, Søren, f. 1675 i Lintrup Præstegaard i Ribe Stift, blev 1696 Rector i Bergen, hvor han var en af Holbergs Lærere, 1707 extraordinær Professor ved Kjøbenhavns Universitet, derefter i nogen Tid Biskop i Viborg og endelig 1725 kongel. Confessionarius og ordinær Professor, fra hvilke Embeder han tog Afsked 1730. Han er Forfatter til adskillige theologiske Skrifter og Universitetsprogrammer og udgav J. S. Svanings »Senecæ theologia naturalis«, Ole Borchs akademiske Taler o. fl. Skrifter. Han var en af de første, der viste Interesse for Modersmaalets Anvendelse ogsaa i lærd Literatur, og oprettede, da han 1704 var bleven Provst paa Regensen, et Selskab, hvori Magistre og nogle af de flinkeste Studenter bleve optagne; „de samledes hos ham nogle Gange om Ugen, for paa Dansk at discourere om alle Haande lærde Ting, saasom om Akademier, lærde Collegier, Bibliotheker, nylig afdøde lærde Mænd, nylig udgivne Skrifter, Anekdoter, Controverser, Opdagelser o. desl., men det havde ikke længe Bestand". D. 1731.

Linus, den hellige, efter Sagnet Apostlen Peters Efterfølger paa den romerske Bispestol. Hans Mindedag er 23 Sept.

Linz, Hovedstad i Øvre-Østerrig ved Donaus højre Bred, 21 M. v. for Wien. 39,000 J. (1880). Katholsk Bispesæde. Blandt Stadens Bygninger fremhæves Capucinerkirken, Domkirken, det nye Gymnasium, Stænderhuset, Raadhuset, Bispegaarden, Theatret, det gamle Slot og Regeringsbygningen. Fabrikation af Uldvarer, Tobak og Læder; særdeles livlig Handel og Flodfart. L. var tidligere befæstet med 32 „Maximilianstaarne"; men disse ere nu, som unyttige lige over for Nutidens Artilleri, for største Delen sløjfede.

Lion, Golfe du [golf dy liŏng], „Løvebugten" (tidligere ofte urigtig kaldt „Bugten ved Lyon"), en stor Bugt af Middelhavet paa Frankrigs Sydøstside, hvorved ligge Cette, Marseille, Toulon o. fl. Stæder.

Lionārdo da Vinci [vintschi], italiensk Kunstner, f. 1452 i Vinci ved Firenze, var en uægte Søn af en florentinsk Notar og kom, da han tidlig viste kunstneriske Anlæg, i Lære hos Billedhuggeren og Maleren Andrea del Verrocchio. Skjønt hans Hovedvirksomhed var som Maler, arbejdede han dog baade som Billedhugger og Architekt og havde udstrakte Kundskaber i saa godt som alle Retninger, som Musiker, Geolog, Mathematiker (man tilskriver ham Opdagelsen af Lovene for Perspectivet), Mechaniker, og var baade Digter og videnskabelig Forfatter. Men de mange Kundskaber, som han med utrolig Lethed tilegnede sig, synes han nærmest at have søgt og erhvervet for at komme til bedre Forstaaelse af Malerkunstens Væsen og Grund. Efter et kort Ophold i Rom var han fra 1478 igjen nogle Aar i Firenze, derpaa, som det lader, nogle Aar i Ægypten, hvor han var Ingenieur hos Sultanen i Kairo, indtil han 1485 kaldtes til Milano. Her opholdt han sig til 1499, virksom i de forskjelligste Retninger, og malede i den Tid (1497—98) sit Hovedbillede, den berømte „Nadver" i Refectoriet i Klostret Sta Maria delle Grazie, der desto værre er meget ødelagt, ligesom han i Løbet af disse Aar tillige modellerede en kolossal Rytterbilledstøtte af Francesco I Sforza, der mulig endog før Støbningen blev ødelagt af de gascognske Skytter under Ludvig XII af Frankrigs Ophold i Milano 1499, medens Kunstneren selv maatte tage Flugten. Foruden de Malerier, dels Portræter, dels historiske Billeder, som L. i denne Tid udførte, indrettede og forestod han tillige en Kunstskole i Milano, hvoraf talentfulde og dygtige Elever udgik, for hvem han skrev sit berømte Værk »Trattato della pittura«, (paa ny udgivet med Noter i 3 Bd. og i tysk Oversættelse 1882—83). Heri fremstillede han theoretisk, hvad han selv praktisk gjennemførte, ved den fineste Overgang fra Lys til Skygge at give fine malede

r den størst mulige Runding og stille it i den dem omgivende Luft. I Mi- eltog han ogsaa i Bygningen af Dom- og udførte et Kanalanlæg, hvorved fra Adda førtes ind i Byen. Fra gik han til Venezia, var 1502—3 ejser som Ingenieur for Valentino , og levede derpaa 1503—6 i Firenze. nede han en stor Carton til et Maleri, ulde udføres i Raadhuset. Derved han i Væddestrid med Buonarroti, og Mestres Arbejder vare Gjenstand for de Lovtaler af Samtiden. L.s Carton er og Maleriet, som skulde have frem- Sammenstød ved Anghiari i Kampen Milano og Firenze, blev aldrig udført. 4 opholdt han sig i Milano i den Konge Ludvig XII.s Tjeneste, navnlig fuldføre Kanalen fra Adda, og rejste Rom med nogle af sine Elever. Der han for Paven, Leo X, og forbedrede igsmaaden ved Prægning af Mønter. af Frankrigs nye Konge, Frants I, 1516 til Frankrig, hvor han med sin elzi boede paa Slottet Cloux ved Am- der døde han, 2 Maj 1519. Skjønt ange af sine Arbejder ufuldendte, me- en fortærede adskillige af de fuldførte, de Malerier, man kjender af L., ham ned Italiens største Mestre. Foruden or omtalte Arbejder maa nævnes dels e i Milano, dels de udmærkede Ar- om bevares i Louvre i Paris, Portrætet Lisa, kjendt under Navnet „La Gio- „Johannes Døberen" og det under La vierge aux rochers» bekjendte store ned den hellige Familie i et klippe- dskab. Desuden findes forskjellige Ar- højt Værd spredte i andre Samlinger , i Firenze, Napoli, St. Petersborg, orskjellige Samlinger i England osv. Arbejder, som tidligere gik under L.s kyldes dog hans talrige og dygtige hvoraf flere i Valget af Typer og i ggelige Udførelse sluttede sig meget Mesteren. Blandt disse kunne nævnes , d'Oggiono, Solari, Luini eller i den Tids lombardiske Malerskole. og Kunstvirksomhed er stadig Gjen- Studium, og flere nyere Værker om- nne Sag med stor Grundighed. I ejstes 1872 hans Billedstøtte omgiven , udført af Pietro Magni. Hans Skrifter ere udgivne af J. P. Richter ondon 1883).

», Jean Etienne [tåhr], Maler fra f. 1702 i Genf, d. omtr. 1789, ud- ig i Paris, besøgte derpaa Italien gte i det hele en stor Del af sit Liv r. I England malede han sit bedste .Prinsessen af Wales med sine Søn- an malede tillige gjærne i Pastel og blandt Arbejder af første Slags frem- ns „Chocoladenmädchen" i Dresdens Portræt af en Opvartningspige i Wien. Tvillingbroder, Jean-Michel L., d. 1788, erstikker og Elev af Audran.

le, Joseph [liuvil], fransk Mathe- . 24 Marts 1809 i St. Omer, d. 9 Sept. 1882, blev først, 1833, Professor ved l'École Polytechnique», senere, 1839, ved Collège de France samt Medlem af Længdebureauet. Mest bekjendt er han bleven ved det af ham 1836 stiftede, højt ansete Tidsskrift »Journal des mathématiques pures et appliquées», hvilket han udgav indtil 1874 (fortsat af Resal og senere af Jordan), og hvori han har offentliggjort en lang Række Afhandlinger, af hvilke mange ere af stor Værdi.

Lioy, Paolo, it. Videnskabsmand og Digter, f. 1836. Han har brugt sin poetiske Evne til populær videnskabelig Fremstilling i Værker som »Vita dell' universo», »Escursioni nel cielo», »Conferenze scientifiche», »La legge della produzione dei sessi». Han er en søgt Medarbejder af literære Tidsskrifter og er ved sine Romaner »Tra le Alpi», »Giuseppe Perzilio», »Racconti», »Chi dura la vince» bleven en populær Fortæller.

Lipäriske Øer, Oldtidens æoliske Øer, en Gruppe af 13 Smaaøer i det tyrrhenske Hav, 4—10 M. fra Siciliens Nordkyst. De ere af vulkansk Oprindelse, indtil 3,000 F. høje og meget frugtbare. Hovedøen Lipari er 5 □ M. stor med 16,000 I. og har en Stad af s. N. med 12,000 I. og Bispesæde. Her indvindes en stor Mængde Pimpsten. Syd for L. ligger den ubeboede Volcano med 2 virksomme Vulkaner og n. v. for L. Salina med 4,000 I. Nordøst for L. ligger Panaria og længere borte Stromboli, der er en stedse brændende Vulkan, hvis hvert andet Minut opstigende Ildsøjle om Natten tjener som Fyr for de søfarende. V. for L. ligge de to Smaaøer Felicudi og Alicudi. — Ved de l. Ø. sejrede Romerne under C. Duilius 260 f. Chr. over den carthaginiensiske Flaade.

Liparit, en yngre plutonisk Bjærgart, en Kvartstrachyt, der ligesom Trachyterne optræder i Form af Kupper, Strømme og Gange, i Ungarn, Transsylvanien, paa Island og de lipariske Øer. L. har en lys Farve, er rig paa Kiselsyre (73—82 pCt.) og har i Henseende til Sammensætning megen Lighed med Granit og Felsitporphyr.

Lipezk, Stad i det russiske Gouv. Tambov ved Floden Voronesch, 17 M. v. for Tambov. 14,000 I. Stærkt besøgt Sundhedsbrønd. Mindesmærke for Peter d. store.

Lipinski, Carl Joseph, f. 1790 i Polen, d. 1861 paa sit Gods i Galizien, berømt Violinvirtuos, Elev af sin Fader, der var en begavet Dilettant, ellers Autodidakt. 1810 blev han Concertmester ved Theatret i Lemberg; 1817 gik han til Italien for at høre Paganini, med hvem han var Ven indtil begge uventet traf hinanden i Warschau 1829 og samtidig gav Concerter, begge med Held. L., som paa Concertrejser for længst havde erhvervet sig europæisk Berømmelse, modtog 1839 Ansættelse som første Concertmester ved Hofoperaen i Dresden, hvilken Stilling han først fratraadte samme Aar, som han døde. Af hans mange Compositioner høres endnu især hans Militærconcert, op. 21, D-dur, i Violinvirtuosernes Concerter.

Lipöm, s. Fedtsvulst.

Lippa, Flække i Ungarn, ved Floden Maros, 7 M. n. ø. for Temesvar, ved Jærnbanen til

Transsylvanien. 7,000 J. Skibsbro over Maros. Vinavl; Brændevinsbrænderi.

Lippe, sædvanl. kaldt **Lippe-Detmold**, et Fyrstendømme i det nordvestl. Tyskland, omgivet af de preussiske Prov. Westfalen og Hannover. 22 □ M. med 123,000 J. (1885). Det har en temmelig ujævn Overflade og gjennemstryges til Dels af Teutoburgerskoven og Weserbjærgene, hvilke sidste i Landets sydøstlige Del i Völmerstoot hæve sig til 1,500 F. Floden Weser optager herfra flere smaa Vandløb. En Tredjedel af Arealet er skovbevoxet (Bøg og Eg). Agerdyrkning er Hovederhverv. Mineralrigets Hovedprodukt er Salt. Industrien er ubetydelig. En stor Del af den temmelig fattige Befolkning drager om Sommeren ud paa Arbejde, navnlig ved Teglværker, og der kommer endog ikke faa her til Danmark. — L. hører nu til det tyske Kejserdømme. Regeringsformen er indskrænket ved Landstænder i ét Kammer med 21 valgte Medlemmer. Hovedmassen af Befolkningen bekjender sig til den reformerte Lære. Statsindtægterne for 1886 ansloges til 865,000 Kr., Udgiften c. 15,000 Kr. højere. Adskilt fra Statskassen ere Domainerne, der ere erklærede for fyrsteligt Fideicommis, og hvoraf afholdes Udgiften til Hofholdning og Appanager. — Fyrstehuset L. havde allerede i det 12te Aarh. store Besiddelser i Westfalen. Bernhard VIII (d. 1563) var den første, der kaldte sig Greve af L. Huset deltes 1613 i 3 Linjer: Hovedlinjen L. (Detmold), Brake (uddød 1709) og Bückeburg (s. **Schaumburg-L.**). 1720 blev L. et Fyrstendømme; 1807 tiltraadte det Rhinforbundet. L. optoges 1815 i det tyske Forbund, fik 1836 en stænderisk Forfatning og indtraadte 1842 i Toldforeningen. 1849 omdannedes Forfatningen i frisindet Retning men den tilbagekaldtes 1853, og L. styredes derefter i afgjort reactionær Aand. 1866 sluttede L. sig til det nordtyske Forbund, og Fyrst Leopold søgte 1869 at bringe sit paa det tørre ved en fordelagtig Aftale med Landdagen om Domainernes Overdragelse til Fyrsten. Snart opkom ny Strid dels om Gjenoprettelse af Forfatningen fra 1849, dels om Skatternes Ordning. Den nuværende Fyrste, **Woldemar**, f. 1824, gav 1876 en frisindet Valglov og søgte ved andre Skridt at opnaa Fred med sit Folk. Da han er barnløs, vil Huset L.s Hovedlinje rimeligvis uddø med ham.

Lippe, Leopold, Grev zur, preussisk Minister, f. 1815, blev 1843 Overlandretsassessor og 1849 Staatsanwalt (1851 i Potsdam og 1861 i Berlin). I Marts 1862 blev L. Justitsminister og kort efter livsvarigt Medlem af Herrehuset; 1864 ledede han de preussiske Kronjuristers Undersøgelse om Arvefølgespørgsmaalet i Slesvig og Holsten. L. vakte stor Uvilje ved sine Forsøg paa at indskrænke Dommernes Uafhængighed og Landdagsmændenes Talefrihed, og efter en Strid med Underhuset blev han afskediget i Dec. 1867; han var siden Fører for Junkerpartiets Opposition i Herrehuset, især mod Kirkelovene 1873—75.

Lippert, Philipp Daniel, tysk Tegner, f. 1702 i Meißen, d. 1785 som Conservator for Antikerne ved Kunstakademiet i Dresden, gjorde sig fortjent af Kundskaben om Oldtidens skaarne Stene ved sine Samlinger af Aftryk derefter og sine udførlige Beskrivelser deraf; hine samlede han i sin »Dactyliotheca« (1755—56).

Lippi, Filippo, it. Maler, f. 1412 i Firenze, d. 1469 i Spoleto, blev Carmelitermunk og kaldtes derfor almindel. Fra Filippo. Han tilhører den ældre florentinske Skole, var, som det synes, Elev af Masaccio og udførte navnlig i Domkirkerne i Prato og Spoleto betydelige Frescomalerier, der udmærke sig ved en høj Grad af Naturalisme. De første omhandle Døberens og Stephanus's Historie, de sidste, som fuldførtes af hans Elev Fra Diamante, Frelserens og Madonnas Historie. Hans Staffelibilleder, som nu mest findes i Malerisamlingerne, ere for det meste Alterbilleder og give oftest en elskværdig, næsten genreagtig Fremstilling af den hellige Familie i forskjellige Situationer. L. førte et meget æventyrligt Liv og avlede med en Nonne, som løb bort med ham, en Søn, **Filippino L.**, ligeledes Maler, f. 1457 i Prato, d. 1504, Elev af Boticelli. Denne dygtige Kunstner er bedst repræsenteret i Firenze, dels i Galleria degli Uffizii, dels i Kirken Maria del Carmine. Den kongel. Malerisamling i Kjøbenhavn ejer et Billede af ham.

Lippi, Lorenzo, it. Digter og Maler, f. 1606 i Firenze, d. 1664, udmærker sig i sin Poesi navnlig ved en for den Tid usædvanlig bred, folkelig Tone med talrige locale Hentydninger. Hans Hovedværk er det komiske Epos »Malmantile racquistato«.

Lippspringe, Flække i den preussiske Prov. Westfalen, 1 M. n. n. ø. for Paderborn, med 2,000 J., har ligesom det i samme Egn liggende Inselbad svage, kvælstofholdige Kalkkilder, der anvendes baade til Drikke og som lunkne Bade og i Forbindelse med de der brugte Indaandinger af Kvælstof virke gavnlig mod Brystsyge.

Lippstadt, Stad i den preussiske Prov. Westfalen ved Floden Lippe, 5 M. n. ø. for Arnsberg. 9,000 J. Maskinfabrik. Rebslagerier.

Lips, Johann Heinrich, tysk Maler, Tegner og Kobberstikker, f. 1758 i Kloten ved Zürich, d. 1817, erhvervede sig Navn blandt det forr. Aarh.s ansete Kobberstikkere. — Hans Søn, **Johann Jakob L.**, f. 1790, var ligeledes Kobberstikker; han dræbte sig selv 1833.

Lipsius, Justus, egtl. Joest Lips, Philolog og Kritiker, f. 1547 nær ved Brüssel, d. 1606, kort efter at han var bleven udnævnt til Kongen af Spaniens Historiograph. Han har indlagt sig Fortjeneste af de latinske Klassikeres, især Tacitus's, Kritik og saglige Forklaring samt ved forskjellige Skrifter om græske og romerske Antiqviteter. Hans »Opera omnia« ere 1585 udgivne i 8 Bd.

Lipsius, Rich. Adelbert, protest. Theolog, f. 14 Febr. 1830 i Gera, studerede i Leipzig, blev der Privatdocent 1855 og Prof. extraord. 1859, var fra 1861 Prof. først i Wien, derefter i Kiel og siden 1871 i Jena. Siden 1875 redigerer han: „Jahrbücher für protestantische Theologie", men har desuden udgivet en Række Monographier over Emner fra Oldkirkens Historie og flere dogmatiske Skrifter, deriblandt „Lehrbuch der evangelisch-protestantischen Dogmatik" (2det Opl., 1879).

t ell. Szent Miklos, Stad i Ungarn, 25
. s. for Buda-Pest, 3 M. fra den gali-
nske, er Sæde for Comitatsøvrigheden.
. Stærk Handel med Tømmer og
: flaades paa Floden Waag. Bekjendt
: fine Oste.
lte, en tidligere antagen Bestanddel af
.
, flydende; klar, ren. En Gjælds-
kaldes l., naar baade dens Existens,
: og Forfaldstid er erkjendt eller bevist,
d et notarialiter bekræftet Document
Dom. Derimod kan et privat Gjælds-
i sig selv siges at begrunde nogen l.
da dets Ægthed, om den ikke er-
naa bevises. Imidlertid har Loven
antagne Lære ligestillet ethvert paa
st hvilende Krav med l. Gjæld, for
om den ikke tilsteder, at ikke-liquid
l Haandskrift støttede Krav bringes i
ng i samme Sag af den, som sag-
Betaling af Haandskriftet. Ja dette
begunstiget, for saa vidt som det
ocessuelle Fortrin ikke tilkommer
Krav, der gjennem Erkjendelse ere
od disse maa finde sig i, at modsagte
r bringes i Afregning. Liquidére, op-
egnskab; Liquidatiōn, Opgjørelse, Af-
Liquida, en flydende Medlyd: l, m,

lat., d. e. Vædske, kaldes særlig en
pløsning af et Lægemiddel. Liqueur
, med Sukker og Krydderier destilleret
.
forældet it. Bueinstrument. L. da
t Slags Bratsch, havde 7 Strænge,
e 2 dybeste laa uden for Halsen og
et; L. da gamba var større og havde
rænge over Gribebrættet og 2 uden
. L. rustica (Bondelire) er derimod
anistrum („Drehleier"). — Lira ita-
atenheden i Italien, ganske svarende
nske Franc, af Værdi 72 Øre. Den
) Centesimi.
rsk, d. s. s. Stormdykker, s. Storm-

Stad i den spanske Prov. Valencia,
. for Valencia. 10,000 I. Livlig

Garigliano.
[sāhn], et Aaløb i det østlige Frank-
iger paa Vogesernes sydlige Ende,
: Fæstningen Belfort og falder ved
d i Savoureuse, et Tilløb til Rhô-
Doubs. L. er navnlig bekjendt ved
Sejer, 15—17 Jan. 1871, over
Slaget ved Belfort ell. Héricourt).
[lisbern], Stad i den irske Prov.
im-Shire, ved Floden Lagan, 2 M.
Belfast. 8,000 I. Linnedvæverier.

org Chr. Fr., tysk Oldgransker og
f. 29 Marts 1801, blev 1834 ansat
klenburgske Statsarchiv og Biblio-
. Secretær for den af ham stif-
r für mecklenb. Geschichte und Alter-
". I disse Stillinger grundlagde
ling af Oldsager, udgav Foreningens
:" og 3 Bind „Urkunden" (1837—
41) og forfattede bl. a. omfattende og ypperlige historiske Arbejder over 4 store Adelsslægter, samt 1867 et Skrift om Pælebygningerne i Mecklenburg. 1848 stiftede L. en fælles Forening for de tyske historiske Selskaber, hvorfra senere fremgik det „germanische Museum" i Nürnberg. L. blev 1867 Gehejme-Archivraad og døde 22 Sept. 1883.

Liscow, Christian Ludw., tysk Forfatter, f. 1701 i Mecklenburg, var først preussisk, siden sachsisk Embedsmand, men fik 1750, paa Grund af en frimodig Kritik af Grev Brühls Forvaltning, sin Afsked og døde 1760. Sine Skrifter, der udmærke sig ved Frisind, fin Ironi og skarp Satire mod Tidens Daarligheder, især paa det literære og kirkelige Omraade, samt ved et sjælden rent og kraftigt Sprog, udgav han samlede („Sammlung satirischer und ernsthafter Schriften") 1739; mest Bifald vandt „Die Vortrefflichkeit und Nothwendigkeit der elenden Scribenten".

Liséner, s. Pilastre.

Lisieux [siö], Stad i det franske Dep. Calvados, 6 M. s. for Caen ved Floden Touques. 16,000 I. Storartet Linned- og Uldindustri. Fortrinlig Kvægavl i Omegnen.

Lismore [möhr], Stad i den irske Prov. Munster, Waterford-Shire, ved Floden Blackwater, 8 M. v. til s. for Waterford. 2,000 I. Anglikansk og katholsk Bispesæde med et af Kong Henrik II 1185 opbygget, nu Hertugen af Devonshire tilhørende Slot.

Lispund, en ofte endnu i Danmark benyttet, 1861 ved Lov afskaffet Vægtenhed, 16 Pund. I Norge og Sverige, hvor den blev afskaffet ved Overgangen til Metersystemet, var den henholdsvis lig 16 og 20 Pd.

Lissa, 1) dalmatisk Ø i det adriatiske Hav, skilt fra Lesina ved Lissa Kanalen, 2 □ M. med 8,000 I., har en stærkt befæstet Krigshavn. S. V. for L. Buso med en 1884 fundet „blaa Grotte". — Ved L. stod 20 Juli 1866 et Søslag, hvori den østerrigske Admiral Tegetthoff efter en heftig Kamp slog den italienske Admiral Persano og ødelagde Panserfregatten »Re d'Italia«, medens et andet Panserskib »Palestro« sprængtes i Luften for at undgaa Overgivelse. — 2) L. ell. Polsk-L., Stad i den preussiske Prov. Posen, 9 M. s. s. v. for Posen. 12,000 I., hvoriblandt mange Jøder. Smukt Raadhus. Fabrikation af Tobak, Liqueurer og Pelsværk. — L. var Greverne af Leszczynskis Stamsæde, af hvilke den sidste, Stanislaus L., blev Konge i Polen.

Lissabon, portug. Lisbōa, Hoved- og Residensstad i Konger. Portugal, Prov. Estremadura, ved Floden Tejos nordre Bred, 38° 42' n. Br., 8° 31' ø. L. 248,000 I. (1878), heri indbefattet Belem og flere Forstæder. Staden hæver sig terrasseformig fra Floden, der her udvider sig til en Bredde af 1½ M. Dens ældre, østlige Del er snævert bygget, hvorimod de nyere Dele have brede og lige Gader med moderne Bygninger. De smukkeste og største Pladser ere Handelspladsen ved Tejo med Raadhuset, Toldhuset, Børsen, Ministerialbygningerne og Joseph I.s smukke Rytterstatue; Rocio, nu Dom Pedros Plads, med Dom Pedros Statue, og Victualietorvet. Antallet af Kirker og

forhenværende Klostre er meget stort, og flere af Kirkerne ere baade smukke og pragtfuldt udstyrede, navnlig Klosterkirken i Belem, Antoniuskirken, Jesu Hjærtes Kirke, Kathedralkirken, St. Rochus o. fl. Det kongelige Slot i selve L. er ubetydeligt, hvorimod Slottet i Belem v. for L. er stort og pragtfuldt. Andre mærkelige offentlige Bygninger ere Arsenalet, Theatret San Carlos, Klostret Belem (Bethlehem), det store Hospital o. fl. Her er flere højere videnskabelige og Undervisningsanstalter, deriblandt den kongelige polytechniske Skole, den medicinsk-chirurgiske Skole, Industri- og Handelsskolen, de skjønne Kunsters Akademi og Musikconservatoriet. Af Velgjørenhedsanstalter og milde Stiftelser ere de vigtigste Hittebørnshospitalet, Vajsenhuset, Døvstumme- og Blindeinstituterne. Industrien er betydelig, navnlig i Galanterivarer, Uld-, Bomulds-, Silke- og Hampestoffer, Papir, musikalske Instrumenter, Sukker og Maskiner. Handelen er for en væsentlig Del i engelske Hænder. L.s Havn har stor Betydning for den engelske oversøiske Dampskibsfart. — L., i Oldtiden Olisipo, som romersk Municipalstad Felix Julia, kom efter Romerrigets Fald først under Vestgoternes og fra 712 under Maurernes Herredømme, som kaldte den Al Oschbuna. Portugals første Konge Alfons I tog den 1147 tilbage fra disse ved Hjælp af franske, engelske og tyske Korsfarere, og fra nu af forekommer Navnet L. Fra Edvard I.s Tid (i 15de Aarh.) har L. været Residensstad (med Undtagelse af 1807—21, da Kongehuset opholdt sig i Brasilien) og i Portugals blomstrende Periode Hovedpunktet for dets udbredte Handel og Skibsfart paa de store Besiddelser i Indien og Amerika. Den sank igjen under det spanske Herredømme 1580—1640. Ved det forfærdelige Jordskjælv 1 Nov. 1755 blev Staden for en stor Del ødelagt, og 30,000 Mennesker omkom; flere Gange senere er L. bleven hjemsøgt af mindre Jordskjælv, saaledes 11 Nov. 1858. I Nov. 1807 blev L. besat af de franske Tropper under Junot, men i Aug. 1808 igjen befriet ved Englænderne, hvorefter Wellington 1809—10 opførte de berømte Fæstningslinjer, som begynde n. for Cap de la Roca og strække sig over Torres-Vedras til Tejo. I Juli 1833 blev Staden besat af Villaflor i den retmæssige Dronning Maria II.s Navn.

List, Friedr., tysk Nationaløkonom og Publicist, f. 6 Aug. 1789 i Reutlingen, blev 1817 Professor i Statsøkonomi og Statspraxis i Tübingen, men traadte 1819 over i det praktiske Liv. Han blev valgt til Deputeret af det württembergske Kammer, men paa Grund af Deltagelse i en lithographeret Petition, hvori man klagede over en Del Misligheder ved Forvaltningen og Retsplejen, sat under Tiltale, udelukket fra Landdagen og dømt til Statsfængsel. Efter at han havde udstaaet sin Straf, udvandrede han til Pennsylvania, hvor han udgav et Skrift mod A. Smith, »Outlines of a new system of political economy« (1827). L. gav sig her meget af med Jærnbanevæsenet, opdagede et Kullag og blev derved en velhavende Mand; han traadte i Forbindelse med flere betydelige amerikanske Statsmænd og blev ved deres Hjælp udnævnt til amerikansk Consul, først i Hamborg, senere i Leipzig. Her virkede han ivrig for Jærnbanevæsenet og udgav en „Eisenbahnjournal“ (1835—36). Fra 1837 begyndte L. at syssle med nationaløkonomiske Arbejder; Frugten heraf var hans bekjendte Værk „Nationales System der politischen Oekonomie“ (1841), i hvilket han optræder med en høj Grad af Overmod og angriber A. Smith og den nuværende videnskabelige Udvikling af Nationaløkonomien i haarde og bitre Udtryk. Han vilde grundlægge sit nationaløkonomiske System paa Nationerne og Nationaliteten. Staten skal vaage over Produktionens Gang, men virke ikke saa meget til Forøgelse af Bytteværdiernes Mængde som til en mangesidig Udvikling af de produktive Kræfter. Enhver Nation maa begynde med Handelsfrihed, men naar den er bleven i Stand til selv at fabrikere, skal Beskyttelsessystemet indføres, for at Manufakturkræfterne kunne blive tilbørlig udviklede; har man da hævet sig op til lige Højde med andre Nationer, skal man vende tilbage til Frihandelen. L. kom saaledes til et Beskyttelsessystem, og hans Theorier fandt derfor megen Yndest hos Fabrikanterne, ligesom hos de ensidige Nationalitetsmænd. Han stræbte at gjøre de af ham forfægtede Principer gjældende i den tyske Toldforening, for hvis Udvidelse han virkede gjennem forskjellige Skrifter, ligesom han ogsaa arbejdede for Grundlæggelsen af en tysk Flaade. Han aflivede sig 30 Nov. 1846; 1863 rejstes ham et Mindesmærke i hans Fødeby.

Lista y Aragōn, Alberto [i], spansk Digter og Mathematiker, f. 1775 i Sevilla, studerede Mathematik, hvori han drev det saa vidt, at han i sit 15de Aar ansattes i en offentlig Lærepost deri. 1807 blev han Professor i Poetik og Rhetorik ved sin Fødebys Universitet. 1813 maatte han som franskfindet (afrancesado) forlade sit Fædreland, men 1818 blev han Lærer i Mathematik i Bilbao. Fra 1820 redigerede han i Madrid et Par Tidsskrifter og grundlagde en Opdragelsesanstalt, som Chicaner nødte ham til at opgive. Han drog da til Bayonne og blev Redacteur af et Par andre Blade, der bleve forbudte af Censuren. Samtidig udfoldede han en betydelig digterisk Virksomhed, og navnlig som Lyriker har han vidst at tilegne sig den gammelspanske Farvepragt, forenet med en ham ejendommelig Ynde i Formen. Efter et Ophold i Udlandet vendte han 1833 tilbage og redigerede »Gaceta de Madrid«. 1837 blev han Professor i Madrid i højere Mathematik og var 1838—40 Directeur for et Collegium i Cadiz. Sine sidste Aar levede han i Sevilla. I sine »Trozos escogidos de los mejores hablistas castellanos en prosa y en verso«, »Lecciones de literatura dramática española« samt »Ensayos literarios y críticos« viser han sig som en fin Literator og Kritiker. D. 1848.

Liste, Æggen paa Klæde. **Listetæpper** ere lærredsagtig samlede af Klædeslister; Mønsteret fremkommer ved Ordningen af Listerne efter deres Farve.

Listeafstemning (fransk scrutin de liste) kaldes den Valgmaade, hvorefter der i en Forsamling

Valgkreds vælges et (i Regelen større) Medlemmer, i Modsætning til Enkelt-Valg. L. brugtes under den franske ion (1789—99) til de forskjellige For- :r og paa ny 1848—51 og 1871—75, gjenindført 1885; under Kongedømmet 8 og Kejserdømmet 1852—70 brugtes Enkeltmands-Valg, og ligeledes til etkammeret 1876—84. I Belgien, og Portugal bruges L., ligeledes i siden 1882 og til Dels ved de øster-igsraads- og Landdagsvalg.

og **Mandals Amt**, det sydligste i ligger paa begge Sider af Lindesnæs 'er mod Ø. til Redenæs og mod V. anger Amt. Dets Fladeindhold er M. (7,264 □ Kilom.) med 77,000 I. ndbefattet Byerne. Amtet har 4 Byer, sand, Mandal, Farsund og Flekke-r alle danne særskilte Communer, samt der, fordelte paa 2 Fogderier, Man-30,000 I.) og Listers F. (29,000 I.). Indre optages for største Delen af əløse Partier af Sætersdalens Heder, tning fra N. mod S. gjennemskæres jævnsides løbende Dalfører (Torris-Mandalselvens Dalføre, Kvinesdalen alen). Kyststranden er lavere og ind-f flere Fjorde, men skovløs og i det t sandet og lidet frugtbar. Jord-egunstiges ved et forholdsvis mildt ien besværliggjøres ved Ejendommenes e Udstykning og staar i det hele bage. Skibsfarten er af Vigtighed, Fiskeri efter Makrel, Hummer og Lax; har det kun været undtagelsesvis, at Torskefiskerierne have strakt sig saa lig paa Norges Vestkyst. Baadebyg-udbredt, og de saakaldte „Listerbaade" ıdte. — Det egentlige L. ell. Listerlandet :d og flad Halvø, som skyder ud mel-dalsfjorden og Listerfjorden, og som :n forholdsvis smal Tange er sammen-med Fastlandet. Det omfatter Vanse eld, som er Fogderiets frugtbareste og ɔllede District. Men den lave, aabne arlig for de søfarende, og her findes Redningsstationer og et vigtigt Fyr-unnarshaug, Kystfyr af 2den Orden, 36. 1853—73 var her 3 Fyrtaarne, bst nævnte Aar bleve de 2 nedrevne.

Sir Joseph, berømt engelsk Chirurg, 1827, blev 1855 Fellow of the royal f surgeons i Edinburgh, snart der-of. i klinisk Chirurgi smstds., 1877 samme Egenskab til Kings college i Han har især indlagt sig udødelig For-ved Indførelsen af den antiseptiske andling (s. Antiseptik). 1884 blev han

dyb, en Del af Vesterhavet n. og ø. for paa Øen Sild. Christian IV vandt Maj 1644 en Sejer over en hollandsk dsflaade, som skulde komme Svenskerne .

sso tëmpo ell. **il medësimo movimënto**, le même mouvement, det samme bet. ved Taktartsforandringer i samme ke, at Taktdelene i den nye Taktart skulle udføres i samme Tid som Taktdelene i den foregaaende. Naar f. Ex. $\frac{4}{4}$ afløses af $\frac{2}{2}$, skulle Fjerdedelene gaa ens hurtige i begge Taktarter; naar $\frac{3}{4}$ afløses af $\frac{6}{8}$ eller $\frac{4}{4}$ af $\frac{12}{8}$, skal en $\frac{3}{8}$ Node i den sidste Taktart svare til $\frac{1}{4}$ Node i den første.

Listov, Jens Wilhelm Victor, f. i Kjøbenhavn 25 Sept. 1826, kom som ung ind paa Undervisningens Opgave, der siden da blev hans Livsopgave, og i hvilken han har virket med fremragende Dygtighed. Det er næsten udelukkende Undervisningen i det engelske Sprog, han har viet sine Kræfter, og til Brug ved denne, fra det yngste Barnestadium og op ad, har han efterhaanden udarbejdet et helt System af Lærebøger og Hjælpemidler, hvortil Grunden blev lagt ved hans 1852 udgivne „Engelsk Elementarbog", og som har vundet en overordentlig Udbredelse. En sikker og rolig Tilegnelse af det sproglige Stof, en gradvis Fremadskriden uden Spring er en Hovedejendommelighed ved dette System. Som Sprogmand udmærker L. sig ved stor Kundskab og solid Viden, og som praktisk Pædagog har han erhvervet sig et højt anset Navn. Han har ved sin Virksomhed bidraget særdeles meget til at fremme en paalidelig og grundig Undervisning i Engelsk her i Landet. 1881 fik han Titel af Professor.

Liszt, Franz, udmærket ungarsk Pianist og Ophavsmand til den moderne, storslaaede Claver-technik, f. 22 Oct. 1811 i Landsbyen Raiding ved Oedenburg i Ungarn, lærte først Musik af sin Fader, der selv var en flink Claverspiller. Kun 9 Aar gl. spillede L. offentlig Concerter af Ries og Hummel og producerede sig desuden i fri Phantasi. Dette gjorde han saa talentfuldt, at ungarske Adelsmænd gav ham de fornødne Pengemidler til at opholde sig i Wien og nyde Undervisning af Czerny og Salieri. 1823 kom han til Paris, hvor han snart blev de fornemme Saloners Løve, men ikke des mindre fortsatte sine Studier under Paër og Reicha. Faderens Død 1827 og Moderens deraf foranledigede Ankomst til Paris tvang L. til som Claverlærer at sørge baade for hende og sig selv. Han underviste, componerede, tog ivrig Del i Tidens Bevægelser, vaklede mellem den gejstlige Vej og Kunsten, modtog overvældende Indtryk af Paganini (1831), havde Omgang med Chopin, Berlioz og alle andre Berømtheder og betragtedes af alle som en rigt og højt begavet Natur med en stor Fremtid. I denne Periode fik hans Forhold til Grevinde d'Agoult, bekjendt som Forfatterinde under Navnet Daniel Stern, væsentlig Indflydelse paa hans Liv. Fra 1835 til 1839 var han med hende, som havde forladt sin Mand, først i Genf, saa i Nohant hos George Sand og i Italien. Af tre Børn, som fødtes, blev Cosima først H. v. Bülows, derefter Rich. Wagners Hustru. 1839 sendte L. Grevinden og Børnene til Paris og fortsatte nu sin Virtuosbane ved Triumphtog gjennem Europa til 1849 (Kjøbenhavn 1841). 1836 havde han allerede i Paris ganske besejret sin betydeligste Rival, Thalberg. 1848 modtog han Ansættelse som Capelmester i Weimar, og fra denne Tid begynder hans store Periode

som Componist. Hidtil havde han næsten kun skrevet Claversager, men nu componerede han symphoniske Digtninge for Orchester og store Vocalværker, saasom Festmessen til Indvielse af Basilikaen i Gran, Oratoriet „den hellige Elisabeth“ osv., der kunne betragtes som Illustrationer paa Concert- og Kirkemusikens Omraade af den Reform i Musiken, for hvilken R. Wagner og han selv med deres Tilhængere i en Række af Aar med Ihærdighed og Talent have kæmpet. 1861 forlod han Weimar og gik til Rom, hvor han viede sig til den gejstlige Stand, blev Abbed og opholdt sig til 1870. Siden den Tid skrev han især Kirkemusik. Hvad L. har præsteret som Concertvirtuos, Componist, Forfatter, Lærer, Vejleder og Kunstneres og Kunstens Beskytter er saa stort og mærkværdigt, at han maa betragtes som et ganske exceptionelt Phænomen i Musiktheorien, hvad enten Fremtiden bringer hans Ideer Sejer eller ej. Endnu i Marts 1886 besøgte han rask og rørig Paris og London og hyldedes med Begejstring, hvor han viste sig, men 31 Juli s. A. døde han i Bayreuth.

Lit, fr. [li], Seng. **L. de justice** [li dø schystihs], s. **Parlament**. **L. de parade** [li dø], Paradeseng, ved Udstillingen af Kongers og andre fyrstelige Personers Lig.

Litani, af gr. λιταίνω, beder, en ejendommelig Art af de ved Gudstjenesten benyttede Bønner. Ejendommelighederne bestaa i, 1) at L. ikke bedes af Præsten alene, men Menigheden svarer i korte Sætninger med et ensformigt Omkvæd. Det er ikke en Gang nødvendigt, at Præsten er Forbeder; Stropherne kunne fordeles mellem to Chor, og idet L. er en Mellemting mellem Tale og Sang, kan det saa vel fremsiges som synges, efter som Skik er paa de forskjellige Steder. 2) Alle L. have den samme Begyndelse: »Kyrie eleison«, »Christe eleison«, og den samme Slutning: »Agnus dei, qui tollis« osv. Oprindelig anvendtes L. ved Processioner (hvorfor det ogsaa undertiden ligefrem betyder en Procession), navnlig i det Øjemed at afvende en eller anden Ulykke eller afbede en ell. anden Skyld, hvorfor det ogsaa efter den gammelkirkelige Anskuelse var forbundet med Faste. I den romerske Kirke kan det kun finde Sted Søndag Eftermiddag; i nogle evangeliske Landes Kirker er L. anordnet om Søndagen efter Prædikenen, naar ingen Altergang finder Sted, men anvendes mere ved Onsdags- og Fredagsgudstjenesterne og fortrinsvis ved Bods- og Bededage. Stoffet mellem hin Begyndelse og Slutning afdeles ved det ensformige Omkvæd »Miserere nobis, parce nobis« og bestaar enten af en lang Række forskjellige Navne, Prædicater og Billeder, i hvilke Tilbedelsens Gjenstand (i katholsk L. f. Ex. Christi Legeme, den hellige Jomfru) paakaldes, eller af en Opregning af de Gjenstande, om hvilke der bedes, eller af de Motiver, hvorpaa Haabet om Bønhørelse støtter sig. Den i den evangeliske Kirke benyttede Form af L. hidrører fra Luther. Hos Herrnhuterne er L. en Bedetime, som holdes Søndag Formiddag før Prædikenen. — Den **store Litanidag** indstiftede Pave Gregor d. store til Minde om Pestens Ophør 590, 25 Apr.

Litauen, et tidligere Storfyrstendømme, som nu udgjør største Delen af Vestrusland, er et fladt, sumpet Land, gjennemstrømmet af Floderne Düna, Dnjepr, Njemen og Bug, rigt paa Skove og vel egnet til Korn- og Kvægavl. Det egentl. L. (omfattende de nuværende Gouvernementer Vilna, Grodno og Kovno) var beboet af hedenske Litauere, som i 13de Aarh. kæmpede med Russerne, og hvis Storfyrste Gedimin (1320—40) indtog Volhynien, Podolien og Kijev; hans Søn Olgerd (1345—77) tilknyttede end videre Polotsk og Dele af Novgorod Seversk og Smolensk, ja trængte flere Gange frem lige til Moskva. Hans Søn Jagello ægtede 1386 den polske Kongedatter Hedvig og blev derved selv Konge i Polen; men skjønt L. saaledes blev forenet med Polen, havde det dog i lange Tider selvstændige Storfyrster, Fættere eller yngre Brødre af Kongen, og først 1569 vedtoges paa Rigsdagen i Lublin en virkelig Sammenknytning, hvorefter det polske Sprog og den katholske Kirke fik en stor Udbredelse i L. Ved Polens Delinger kom næsten hele L. under Rusland, baade det egentl. L. og de oprindelig hviderussiske Landskaber (de nuværende Gouvernementer Mohilev, Vitebsk og Minsk), medens en lille Del kom under Preussen (det østlige Østpreussen). Den folkelige Gjæring imod det russiske Herredømme greb ogsaa Polakkerne i L., og baade 1830 og 1863 tog de Del i Opstanden, hvorfor ogsaa de russiske Statholdere (især Muravjev) med største Strænghed have søgt at udrydde eller fortrænge alle polske Elementer, fremme Godsernes Overgang i russiske Hænder og den græske Kirkes Udbredelse blandt Bønderne. — **Litauerne** danne tillige med Letterne og Preussens oprindelige Befolkning en egen Stamme (den baltiske) af den indoeuropæiske Æt, der vel i sproglig Henseende er nærmest beslægtet med Slaverne, men dog bestemt adskilt fra disse; de vare Hedninger til Jagellos Tid. Det **litauiske Sprog**, der endnu tales af omtr. 1½ Mill. Mst. i Dele af Østpreussen og de tilgrænsende Gouvernementer i Rusland, men stadig trænges mere og mere tilbage, dels af Tysk, dels af Russisk, er ved sin formrige og oprindelige Bygning et af de allermærkeligste blandt de nulevende indoeuropæiske Sprog. Af de mange Dialekter ere de vigtigste Grupper den preussisk-l., den russisk-l. og den samogitiske eller schemaitiske (i den vestl. Del af Gouvern. Kovno). Medens Storfyrstendømmet L.s Statssprog i sin Tid ikke var l., men hviderussisk, blev Litauisk, særlig preussisk-L., i det 15de Aarh. hævet til Skriftsprog, men har dog ikke udviklet nogen egentl. Literatur; den eneste nationale Digter er Chr. Donalitius (f. 1714, d. 1780), hvis Digte (i Hexametre) ere udgivne af Schleicher (1865) og Nesselmann (1869). Derimod er Sproget rigt paa Folkesange (dainos, Flert. af dainà), Æventyr (pásakos) o. lign. Grammatiker af Schleicher (1856, med Læsebog af Folkesange, Æventyr o. lign. og Glossar 1857) og Kurschat (1876); Ordbøger af Nesselmann (1851) og Kurschat (1870—83). — Det **unge L.** var det første Navn, som det preussiske Fremskridtsparti fik 1860, fordi mange af dets Medlemmer vare valgte i Østpreussen.

pendēnte (lat. lis, Gen. litis (s. n. Sp.),
Retstvist), det Forhold, som indtræder
en Sag svæver for Retten, bestaar for-
g i, at man kan gjøre Indsigelse mod
smaal om samme Gjenstand. Ikke rente-
Fordringer blive i ethvert Fald rente-
ved L., og Besidderen af den omproce-
ing skylder fra L. af i alt Fald at have
den Mulighed, at den ikke er hans, og
it vise Agtsomhed. Noget Forbud mod
Salg ligger dog ikke heri, naar den
overtager Sagen. Undertiden har L.
irkninger; saaledes maa i Norge den,
sat for et Odelssøgsmaal, ikke hugge
Sagføreren maa ikke tiltransportere
giggjorte Krav.

fransk Litre), Grundenheden for de
Hulmaal, lig 1 Kubikdecimeter eller
e Potter. Vægten af 1 L. destilleret
en Temp. af 4° er lig 1 Kilogr.
ske Pund.

r, Skriftvæsen, Bogvæsen, Indbe-
amtlige til en vis Gjenstand, Viden-
eller Art hørende eller fra et vist
idsrum hidrørende Bøger og Skrifter
historisk, musikalsk, Novelle-L.,
Jærnbane-L., prosaisk, poetisk L.,
osv. L., den gamle, Middelalderens
re L. osv.). Den historiske Frem-
s Begyndelse, Udvikling og Skæbne
istoriens Opgave. **Literāt, Literatus,**
ogkyndig, En, som beskæftiger sig
eller Literatur. **Literǣr,** hvad der
teraturen; **l. Ejendomsret,** en For-
over det af ham skrevne Værk.
Rets Udstrækning efter den danske
vgivning s. **Eftertryk** og **Fortryk.**

Li, et sjældent Metal, der som kisel-
orekommer i Mineralerne Petalit
), som phosphorsurt i Triphyllin.
Alkalimetallerne, men adskiller sig
vrige Metaller af denne Gruppe
e et tungtopløseligt kulsurt og
Salt. L. findes i enkelte Mine-
surt Lithion bruges noget i Me-
bindelser af L. farve en Flamme
sinrød. L. blev opdaget 1817 af

i (af gr. λίϑος, Sten, og γράφω,
Stentryk. **Lithogrāphisk Sten,** en
f overordentlig tæt og ensartet
hvilket er Betingelsen for dens
Stentryk. Hvor stor en Udbre-
formationen har i Mellemeuropa,
un lykkedes at finde fortrinlig l.
rmeste Omegn af Byen Soln-
n.

Lithotripsi, Lithotriti, s. **Sten-**
tomi, s. **Stensnit.**

. s. s. Petrographi.

den 1827 i Frankrig opfundne
ille Billeder ved den Lys- og
, som halv gjennemsigtige Porce-
xlende Tykkelse giver ved at
Lyset. Billedet modelleres i en
Vox bedækket og mod Lyset holdt
er Voxet støbes Gips, og deri
ıet, som derpaa forsigtig tørres

Lītis consōrtium, lat., Procesfællesskab, fin-
der Sted, naar flere Personer ere paa den
Maade indviklede i det samme Retsforhold, at
Sag angaaende dette rejses af eller imod dem
alle under ēt. Dette finder især Sted med
Hensyn til Sager angaaende faste Ejendomme,
der ejes af flere i Forening. **L. consortes** (Sam-
sagsøgere ell. Samsagvoldere) kaldes de Per-
soner, mellem hvilke et saadant Forhold finder
Sted. **L. contestātio** kaldtes i den ældste
Romerret en Retssags Indbringelse fra Prætor
for Dommeren (judex); senere gik dette Navn
efter den romerske Procesmaades Forandring
over til at betegne den første Forhandling
mellem Sagens Parter, og i de nyere Rets-
systemer bruges det derefter navnlig om Sag-
søgtes Gjenmæle mod det rejste Søgsmaal.
L. denunciātio kaldes den Handling, at en af
Parterne i en Retssag meddeler Underretning
om denne Sag til en tredje Mand, der vel
ikke selv gjøres til Part i Sagen, men som
dog mulig vil have Interesse i dens Udfald,
navnlig for saa vidt som det senere maaske kan
foranledige et Regressøgsmaals Anlæggelse
imod ham, f. Ex. naar en Gjenstand, han har
overdraget Sagsøgte og derfor er pligtig til
at hjemle denne, under Sagen bliver denne
frakjendt. Hvorvidt l. d. er sket, vil da kunne
være afgjørende for Regressøgsmaalets Skæbne.

Litle, s. **Basse** og **Rosenfontanus.**

Litolff, Henry, udmærket Pianist og Compo-
nist af Betydning, f. 1818 i London. Faderen
var en Musiker fra Elsaß. L. har ført et meget
bevæget og uroligt Liv, var gift 18 Aar gl.,
kom til Paris, som han forlod 1840, skilt fra
den unge Hustru, og gik saa paa Concertrejser.
1850 giftede han sig i Braunschweig og er-
hvervede derved det Musikforlag, som han nu
gav sit Navn. 1860 overdrog han dette til sin
Stifsøn, skilte sig fra den anden Hustru, kom
til Paris, giftede sig der med en Comtesse de
Larochefoucauld og hævdede sig baade som
Concertspiller, Dirigent og Componist en frem-
ragende Plads. Hidtil havde L. mest skrevet
for Claver (over 100 Værker) og overalt gjort
Opsigt med sine „Concertsymphonier“, men nu
kastede han sig særlig over den dramatiske Musik
og fik en halv Snes Operetter opførte, dels i
Paris, dels i Brysel. 1886 har han dog i
Grunden først haft en virkelig Succes med
den store Opera »Les Templiers« i Brysel.
Hans Ouverture „Robespierre“ er almindelig
bekjendt fra Orchesterconcerterne.

Litorāle, s. **Fiume.**

Litōtes, gr., egentl. Jævnhed, den Tale-
figur, hvorved man vælger et formindskende
ell. svagere Udtryk til at betegne en Gjenstand
for at fremhæve den desto mere (f. Ex. „ikke
smuk“ i Stedet for „styg“).

Litra, lat. littera, Bogstav, som L. A (f. Ex.
ved Husnummere).

Litsenbroder, Tjenestekarl ell. Drager ved
Postvæsenet; Benævnelsen kommer af de Lidser
eller Snore til at binde og bære Tøjet, hvor-
med de maa være forsynede.

Litta, Pompeo, Greve, italiensk Historiker, f.
1781 i Milano, tjente 1807—14 i den italienske
Hær og blev Bataillonschef, men levede siden
som Privatmand. 1848 udnævnte den provi-

soriske Regering i Milano ham til Krigsminister. D. 1852. L. har forfattet et udførligt og pragtfuldt udstyret Værk, »Famiglie celebri Italiane« (136 Fol.-Hft., 1819—52), senere fortsat af hans Søn V. L. i Forbindelse med flere italienske Lærde (47 Hæft., 1860—81).

Littlehampton [littelhǟmmten], Havn i Sussex Shire i England, ved Kanalen, 11 M. s. s. v. for London. 4,000 I. Stærkt besøgte Søbade.

Little-Rock [littelrok], Hovedstad i Staten Arkansas i Nordamerika, paa en Klippe ved Floden A., 77 M. n. n. v. for New-Orleans. 13,000 I. Betydelig Handel. Anlagt 1829.

Littré, M. P. Émile [trē], f. 1 Febr. 1801 i Paris, studerede Medicin, men kastede sig snart over Philologien, som han dyrkede efter en kolossal Maalestok sammen med Lægevidenskabens Historie. L. er vel overhovedet en af vor Tids mærkeligste Polyhistorer. 1839—61 udgav han Text og Oversættelse af Hippokrates, blev som ivrig Demokrat Medarbejder af »National« (til 1851) og forsvarede med Iver den positivistiske, ved Aug. Comte repræsenterede philosophiske Retning. Revolutionen 1848, som han hilste med Begejstring, beredede ham Skuffelser, saa at han for en Tid trak sig tilbage fra politisk Virksomhed. Frugterne af hans store og alsidige Studier foreligge foruden i Artikler til »Revue des deux mondes« i hans Medvirken i den store »Histoire littéraire de la France«, som Académie des inscriptions besørger, men dog navnlig i hans kolossale »Dictionnaire de la langue française« (1863—72), der i Grundighed, Omfang og sproghistorisk Lærdom overgik alt, hvad der var set af moderne Lexikographi. Da det begyndte at udkomme 1863, var der Tale om L.s Optagelse i Akademiet, men Biskop Dupanloups Beskyldning mod ham for Atheisme hindrede det — en Opførsel, der blev skarpt paatalt af Ste-Beuve; da L. senere valgtes (1871), traadte Dupanloup ud. L. har fremdeles leveret »Histoire de la langue française« (1862), philosophiske Skrifter og en Oversættelse af Strauß's „Leben Jesu"; 1863 udgav han »Auguste Comte et la philosophie positive«. 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen og holdt sig til det republikanske Venstre; 1875 blev han livsvarig Senator. Af hans senere Arbejder mærkes »Littérature et histoire« (1875), en Oversættelse paa gammel Fransk af Dantes »Inferno« (1879) og »Études et glanures pour faire suite à l'histoire de la langue française« (1880). D. 2 Juni 1881.

Littrow, Joseph Joh. v., tysk Astronom, f. 1781 i Böhmen, d. 1840, blev 1807 Professor i Astronomi i Krakow, 1810 i Kasan, 1816 Condirecteur for Observatoriet i Buda, 1819 Directeur for Observatoriet i Wien, hvor han blev til sin Død. Blandt hans Skrifter maa nævnes „Theoretische u. praktische Astronomie" (3 Bd., 1821—27), „Anleitung zur Berechnung der Leibrenten und Wittwenpensionen" (1829), flere mathematiske Lærebøger samt den store populære Astronomi „Wunder des Himmels" (1834, 7de Udg. 1886 ved Weiss). Fra 1833 udgav han aarlig „Kalender für alle Stände". — **Carl Ludw. v. L.**, den foreg.s ældste Søn, f. 18 Juni 1811 i Kasan, fulgte 1842 sin Fader som Directeur for Observatoriet og gjorde bl. a. „Die Annalen der Wiener Sternwarte" til en af de vigtigste astronomiske Aarbøger; han opfandt ogsaa en ny Methode til Længdebestemmelser til Søs og ledede Opførelsen af Wiens nye Observatorium, som han dog ikke oplevede at se færdigt; d. i Venezia 16 Nov. 1877. — Hans Søn, **Otto v. L.**, f. 1843, d. 1864, har vundet et Navn ved sine Arbejder om Spectralapparater og Heliostater.

Liturgi (gr., d. e. offentligt Hverv), oprindel. enhver Forretning i det offentliges Interesse og Tjeneste; i Athen navnlig Ledelsen af de offentlige Skuespil, af Folkets Bespisning ved festlige Lejligheder o. desl. I det nye Test. bruges L. om den jødiske præstelige Gudstjeneste (Luc. I. 23). Efterhaanden blev L. i den christne Kirke brugt udelukkende om Præsternes gudstjenstlige Handlinger, og det betegner nu den ordnede offentlige christelige Gudstjeneste; som den, der udfører denne, kaldes Præsten **Liturg**. Desuden bruges L. ogsaa som Betegnelse for det Skrift, der indeholder Formularerne og Forskrifterne for den offentlige Gudstjeneste, altsaa lig Agende eller Ritual. Oldkirken havde mange forskjellige L., til Dels med ældgamle Bestanddele: 1) **De hellige Apostles L.** i Syrien hinsides Euphrat; 2) **den jerusalemske eller Jakobs L.** i Palæstina; 3) **den alexandrinske**, som tilskrives Marcus; 4) **den byzantinske**, affattet af Basilius og senere omarbejdet af Chrysostomus, fortrængte efterhaanden alle de andre fra den græsk-orthodoxe Kirke; 5) **den mailandske**, af Ambrosius, tilskrives efter Sagnet Barnabas; 6) de saakaldte **galliske** og **gotiske** Messer; men den vigtigste af dem alle er 7) **den romerske L.**, der efterhaanden vandt Eneherredømmet i Vesterlandet. Paa gammelt Grundlag (efter Sagnet St. Peters) er den uddannet af Paverne Leo I, Gelasius I og Gregor d. store. Den bestaar af 4 Hoveddele: Sacramentariet (Messebønner), Antiphonariet, Lectionariet og Ordo Romanus (Vejledning til at afholde Messe). Desuden have Nestorianerne, Kopterne, Æthioperne og flere Folk deres særegne L.; særlig er at mærke den **mozarabiske L.** i Spanien. Reformatorerne indførte L. i deres Kirker, og liturgiske Arbejder af Luther ere „Das Taufbüchlein" (1523), „Von der Ordnung des Gottesdienstes" (1523), »Formula missæ« (1523), „Deutsche Messe" (1526), „Das Traubüchlein" (1534). Om den danske og norske L. s. **Alterbog, Kirkeordinans, Ritual.** Om den af Kong Johan III af Sverige indførte Liturgi (den saakaldte røde Bog) s. **Sverige (Kirke).** Om den 1830 i Preussen indførte Agende, der skulde forene Lutheranere og Reformerte s. **Union.** De reformerte L. kunne henføres til 3 Hovedgrupper: 1) de zwingliske eller tysk-schweizerske, 2) de calvinske (fransk-reformerte), 3) de tysk-reformerte med Tilnærmelse til den lutherske Typus. En ejendommelig Stilling indtager den engelske L. (»the book of common prayer«, 1552). Ogsaa Brødremenigheden har en meget ejendommelig L. **Liturgik**, den Del af Pastoraltheologien, der omhandler Præstens Gjerning som Liturg.

ger, den hellige, f. 744 i Friesland,
: fra 775 som Missionær blandt sine
nænd, maatte 784 flygte for Wittekind,
l Rom, men optog senere paa ny sin
ng og blev Biskop i Münster; d. 26
809 i Billerbeck.

kin Dørne, s. Likeis Dørne.

rand ell. Luitprand, ital. Historieskriver,
2, var først Kansler hos Kong Beren-
men gik senere i Kejser Otto I.s Tje-
ulgte denne 961 til Italien og blev 962
i Cremona. 968 og 971 gik han som
Ottos Gesandt til Constantinopel og
'2. Hans Hovedværker ere »Antapo-
som omfatter Aarene 887—949, »De
estis Ottonis Magni« og »De legatione
tinopolitana (udg. i 3dje Bd. af Pertz's
ıenta Germ. historica«). — L., Lango-
nge, s. Langobarder.

Indbegrebet af hele den ejendommelige
hed (Livsprocesserne, Livsphænome-
der ikke alene er Særkjendet, men og-
ndbetingelsen for de levende Legemers
smernes) Tilværelse, i Modsætning til
e (uorganiske). I sin simpleste Form
sig kun som en stadig Vedligeholdelse
ıg) og Forøgelse (Vært) af Legemets
ed Optagelse og Afgivelse af Stoffer
il den omgivende Natur (Stofskifte).
Planternes L. indskrænker sig til dette
benævnte „vegetative L.“, besidde
tillige Evnen til frivillig Bevægelse,
ıg og Tænkning; denne Side af L.,
imalske ell. dyriske L.“, er uad-
knyttet til det for Dyrene ejendomme-
vesystem. En tredje Side af L., In-
Evne til at formere sig (Forplantelse),
baade Planter og Dyr. Livsbetin-
ydre Forhold, der ere nødvendige for
ıaen. At faa L. siges om Fosteret,
begynder at bevæge sig midt i Svanger-
Livseligir er Benævnelsen paa forskjel-
ına, der almindelig indeholde Bitter-
løste i Spiritus. Brama-L. indeholder
er derved farlig for Sundheden, naar
s i større Mængder. Livskraft, en
ien uafhængig Kraft, som man forhen
: at kunne forklare sig det organiske
enomener. Den Retning, der hævder
ı særegen L., kaldes Vitalismen (s. d.
t betragtes nu i Almindelighed som
beligt at antage en saadan Kraft, som
kulde virke paa Materien, især da man
sige andet om den end, at den frem-
e organiske Processer. Den moderne
i stiller som sin Opgave at forklare
ocesser efter de almindelige physiske
ke Love. Hvor dette ikke lykkes, er-
n sig for uvidende, men den anser sig
hjulpen ved at antage en ny Kraft
af de Phænomener, den ikke kan for-
ſær Lotze har godtgjort det uberet-
unyttige i Antagelsen af en L. I
stemt Betydning er L. Indbegrebet af
nergi, en Organisme raader over, og
da ikke af disse Betænkeligheder. Livs-
Baunscheidtisme.

Livthraser, i den nord. Mythologi to
r, der under Ragnarok have skjult sig
for Surts Lue i Hoddmimesholt og næret sig af Morgendug. Af dem befolkes hele Jorden paa ny.

Livadia, 1) Stad i Nordgrækenland, v. for Topoljas Søen, 12 M. n. v. for Athen. 5,000 J. Ærkebispesæde. Ris-, Bomulds- og Silkeavl. Efter denne By kaldtes det gamle Hellas ell. Mellemgrækenland Livadien. 2) Et 7 M. s. for Simferopol smukt beliggende kejserligt Sommerpalads paa Sydsiden af Krim.

Livcorps, Kongens, et Corps af Studenterne ved Kjøbenhavns Universitet, oprettet i Beg. af dette Aarh. (Reglem. af 14 Maj 1808). Siden 1848, da den sidste Skole ved Corpset blev gjennemgaaet af Studenterne fra d. A., existerede det paa Grund af den almindel. Værnepligts Indførelse det n. A. kun paa Papiret, men vedblev dog at bestaa af Navn indtil 1864.

Livegenskab, Navn for det Afhængighedsforhold, hvori Bønderne i en stor Del af Europa tidligere stod til Godsejerne, nærmest svarende til det i Danmark gjældende Vornedskab. L. udvikledes i Regelen som en mildere Form af den tidligere Trældom eller som Frugt af Landets Undertvingelse af fremmede Folkeslag; alene i Rusland blev det indført ved et Fyrstebud 1597 af Boris Godunov og under Katharina II udstrakt til Lillerusland. Den livegne var ikke som Trællen retløs; han kunde have Formue og andre Rettigheder, samt føre Sag for Domstole, men hans personlige Frihed var meget indskrænket, og han var jævnlig prisgivet Herrens Vilkaarlighed. Han kunde ikke forlade Godset uden Herrens Samtykke, gik ved Godsets Afhændelse eller Arv over til den nye Ejer, ja kunde stundum endog overdrages fra en Ejer til en anden; han skulde have Samtykke til at indgaa Ægteskab og maatte derfor udrede en Kjendelse; ligeledes var han undergiven Herrens Revselsesret og var pligtig til visse Arbejdsydelser, hvorhos hans Børn arvede Forældrenes Skæbne. L. ophævedes i England under Elisabeth 1574, i Kongeriget Sardinien 1771 og i Frankrig 1779 paa de kongel. Godser og 1789 paa de adelige. Som Eftervirkning af den franske Revolution fulgte L.s Afskaffelse 1806 i Preussen, 1808 i Storhertugd. Warschau og omtr. samtidig i de mindre tyske Stater; de sidste Rester af L. i Tyskland bortfaldt 1832. I Østerrig og Ungarn afskaffedes L. først 1848. I de russiske Østersølande ophævedes L. 1816—19, men Bøndernes Stilling blev ikke derved — lige saa lidt som i Polen — væsentlig forbedret, fordi de ikke samtidig fik Jord. I det øvrige Rusland indførtes vel under Nikolaj I enkelte Mildnelser, og i stort Omfang tilstodes der de livegne at forlade Godserne og fortjene deres Erhverv i fuld Frihed imod en Afgift til Ejeren (Obrok), men først 1861 blev L. afskaffet, fra Marts 1863 at regne, og Bønderne senere udstyrede med Jord; ligeledes i Polen 1864. I Rumænien afskaffedes L. 1864. For Danmarks Vedkommende træder Vornedskabet i Stedet for L.; det afskaffedes ved Forordn. af 21 Febr. 1702 og i sin mildere Form som Stavnsbaand 1788. I det sydøstlige Slesvig trængte derimod L. ind som Følge af Forbin-

delsen med Holsten; i begge Landskaber afskaffedes det 1797, fra 1 Jan. 1807 at regne.

Livens ell. **Lievens**, Jan, hollandsk Maler, Kobberstikker og Raderer, f. 1607 i Leiden, d. 1663 i Antwerpen, var Elev af Lastmann tillige med Rembrandt, hvem han efterlignede baade i sine historiske Malerier og i sine Raderinger, medens han i sine Portræter efterlignede van Dijck. Han opholdt sig fra 1631 3 Aar i England og malede mange Portræter for Kongen og Hoffet, hvorpaa han vendte tilbage til Holland og med enkelte Afbrydelser levede i Antwerpen. I Brüssel, Antwerpen og Leiden findes værdifulde Arbejder af denne Kunstner, hvis Raderinger ligeledes endnu stedse ere i høj Pris.

Liver, den tidligere Befolkning i den vestlige Del af Livland, hvoraf Landet har Navn. De ere her efterhaanden gaaede op i Letterne, og det liviske Sprog i Livland er fuldstændig uddød i Midten af dette Aarh. Derimod findes der endnu omtr. 2,000 L. (vistnok Efterkommere af de gamle Kurer) paa en lille Kyststrækning af Kurland mellem Domesnæs og Lyserort.

Liverpool [livverpuhl], 1) Stad i Lancashire i England ved Floden Merseys højre Bred, 39 M. n. v. for London med 580,000 J. (1885), ligger dels paa en flad Strækning langs Floden, dels paa Skraaningen af en Højde. Den er en moderne Stad med talrige Pragtbygninger, hvoriblandt Raadhuset, Børsen, Georgshallen, Torvehallerne, Toldhuset, Banegaardene, Sømandshjemmet o. fl. Ved Siden af de mangfoldige prægtige Kvarterer ser man imidlertid ogsaa jammerlige Rønner, beboede af en Befolkning, der staar paa et saare lavt Trin. Under Staden er Jærnbanen fra Manchester ført til Havnene. I Jan. 1886 er aabnet en Tunnel under Mersey, der sætter L. i Forbindelse med det paa den anden Side Floden liggende Birkenhead. Tunnelen har kostet 18 Mill. Kr. Her er en stor Mængde højere videnskabelige Anstalter, offentlige Biblioteker, en botanisk Have og mange Velgjørenhedsanstalter. Skjønt L. ikke er nogen egentlig Fabrikstad i Ordets engelske Betydning, findes her dog en særdeles vigtig industriel Virksomhed, der navnlig omfatter Sukkerraffinaderi, Metalstøberi, Bryggeri, Sæbesyderi, Maskinbyggeri, Glassliberi og alle de Retninger, der betinges af en betydelig Skibsfart. Handelen er af et overordentligt Omfang og drives paa alle Egne af Jordkloden, dog fornemmelig paa Amerika, Afrika og Ostindien. Til dens Fremvæxt bidrager saa vel de udstrakte Kanal- og Jærnbaneforbindelser med Englands vigtigste Steder som den storartede Udvidelse af Dokkerne langs Mersey. Disse (i et Antal af 50) bedække en Længde af over 1 Mil langs Flodbredden. Stadens Handelsflaade har en samlet Drægtighed af henimod 2 Mill. Tons, hvoraf over $\frac{1}{3}$ Dampskibe. Værdien af den aarlige Indførsel udgjør henimod 2,000 Mill. Kr. og af Udførselen omtr. $\frac{2}{3}$ heraf. De vigtigste Indførselsartikler ere: Bomuld, Hvede og Hvedemel, Majs, salt Kjød og Flæsk, frossent fersk Kjød, Smør, Ost, Sukker, Ris, Petroleum, Tobak, Uld, Vin og Brændevin. L. har stor Betydning som Udvandringshavn, og Antallet af de herfra, navnlig til Amerika, befordrede Udvandrere naar op mod 200,000 om Aaret. — L. var i det 17de Aarh. en ubetydelig By, der i Aaret 1700 ikke naaede 6,000 J. Den første Anledning til dens Storhed var Tilsandingen af Chesters Havn. Endnu for 50 Aar siden havde Staden kun 165,000 J. Den nuværende Befolknings ringere Partier bestaar for en stor Del af Irlændere. 2) Stad paa Østkysten af den britiske Koloni New-Scotland i Nordamerika, 18 M. s. v. for Halifax, med 5,000 J. Havn og betydelig Handel, især med Trælast. Skibsbyggeri.

Liverpool, Charl. Jenkinson, Baron Hawkesbury, Jarl af [s. o.], engelsk Statsmand, Søn af Oberst Jenkinson, f. 10 Maj 1727, blev af Lord Bute, hvis Privatsecretær han var, 1761 gjort til Understatssecretær, var under Ministeriet North Vicekrigsmester for Irland og bidrog ved sin Indflydelse hos Georg III meget til Krigen mod de nordamerikanske Kolonier, under hvilken han 1778—82 styrede Krigsdepartementet. Under Pitts Ministerium blev han Kansler for Hertugdømmet Lancaster, 1786 Præsident for Handelsraadet og ophøjet til Baron Hawkesbury, 1796 til Jarl af L. Sygdom nødte ham til at nedlægge Embedet 1801; han døde 17 Dec. 1808. — Hans Søn, **Rob. Banks Jenkinson**, Jarl af L., f. 7 Juni 1770, valgtes 1791 til Underhuset og var som Lord Hawkesbury siden 1796 en af det conservative Partis fremragende Medlemmer. 1801—6 var han efterhaanden Udenrigs-, Krigs- og Indenrigsminister; han blev 1807 paa ny Indenrigsminister og afløste 1809 som Jarl L. Canning i Udenrigsministeriet. Efter Percevals Mord 1812 overtog L. Posten som Førsteminister; han saa sin Politik sejre 1814—15 ved Napoleons Fald, men havde derefter mange Vanskeligheder at kæmpe imod, som Følge af Handelskrisen og den store Nød i England, samt den politiske Gjæring, den vakte. 1827 nødte Sygdom ham til at trække sig tilbage; han døde 4 Dec. 1828. — Titelen Jarl af L. gik over til hans Broder, **Charles Jenkinson**, f. 1784, som 1841—46 var Overhofmester (Lord Steward), og uddøde med ham 1851.

Livgeding, overhovedet enhver aarlig Indtægt eller andet Formuesgode, som det er betinget, at en Person skal nyde, saa længe han lever, bruges i dansk Ret navnlig om det, der efter en Lensbesidders Død paalægges Lenet at udrede til hans Enke til hendes Underhold, saa længe hun lever. Størrelsen af dette L. tillægge Grevernes og Friherrernes Privilegier Lensbesidderen Ret til inden for passende Grænser selv at bestemme før sin Død.

Livia Drusilla, af den claudiske Slægt, f. 57 f. Chr., var først gift med Tib. Claud. Nero, hvem hun fulgte paa Flugten til S. Pompejus; da han forsonede sig med Augustus, vendte hun tilbage til Rom og blev af sin Mand afstaaet til Augustus, som havde forelsket sig i hende og ægtede hende. Hun havde siden stor Indflydelse paa sin Mand, som ved sin Død indsatte hende til Arving sammen med hendes Søn Tiberius; ogsaa under denne øvede hun længe betydelig Indflydelse paa Regeringen,

rius forlod Rom 26. Hun døde 29,
Samtiden troede, at det var hende,
overtalt Augustus til at adoptere
g mange paastod endog, at hun for
e Maal havde ryddet Augustus's
sønner af Vejen.
bleg, gusten.
laës Joh. [vihn], svensk Forfatter,
1781 i Skeninge, var under sin
) i Upsala Medlem af det literære
tterhetens Vänner« og kom derved
indelse med Hammarsköld. Efter
:t juridisk Examen tiltraadte L. en
Auditeur ved et Provinsregiment
:edarbejder i det af Askelöf og
d udgivne literære Blad »Polyfem«,
ndrykkede adskillige polemisk-satiriske
nder Paavirkning af den tyske Ny-
ev han desuden paa den Tid ell.
n til en Mængde større eller min-
ske eller lyriske Digte, Romaner
af hvilke dog den allerstørste Del
offentliggjort. Krigen 1813—14,
n han som Justitiarius fulgte Hæ-
e nogen Tids Afbrydelse i hans
ller. Efter Krigens Slutning op-
paa ny, bosatte sig i Stockholm
ansat i Krigs-Hofretten. Han ud-
e Romaner og mindre Fortællinger,
en humoristiske Roman »Spader
berättelse i bref funne på Dan-
:, overs. paa Tysk af La Motte
den mærkeligste. Men efterhaan-
s Forfattervirksomhed mer og mer
:etning; han leverede hyppige Bi-
if Askelöf udgivne Blade og vakte
onymen Jan Janson ikke ringe
en politisk Brochure »Om mini-
position i Sverige« (1831), hvori
e Fejl, som efter hans Mening
r havde begaaet. 1835 blev han
teur i Fængsels- og Arbejdsvæsenet
denne Stilling for at mildne
ne angaaende Løsgængeri; d. 12
Stockholm. A. J. Arwidsson har
dvalg af »Samlade Skrifter af L.«
—52).

tl. **Livia**, Datter af Livias Søn
først gift med Gajus Cæsar, der-
sus, Tiberius's Søn, som hun
ned Sejan dræbte 23 e. Chr. Hun
nddraget i Sejans Fald og hen-
Chr.

t. Valle Leventina, en snæver
anton Ticino i det sydlige Schweiz,
t henved 8,000 F. høje Pas Nu-
indelse med Rhônedalen. Floden
:inger i Nærheden af Passet og
hele den 11 Mil lange Dal med
ighed af større og mindre Fald,
d sit Udløb i Lago Maggiore kun
Højde af 700 F. Dalen har længe
ng paa Grund af St. Gotthards-
dmunder ved Airolo, hvor ogsaa
)sjærnbanen forlader den største
erefter fortsættes langs Floden til

. Edward [livvingst'n], nordameri-
rd, f. 1764 i Staten New-York, blev 1785 Advocat og 1794 Medlem af Congressen og understøttede som ivrig Demokrat 1800 Jeffersons Valg til Præsident. 1804 flyttede L. til Louisiana, var 1812 Jacksons Adjudant i Kampen mod den engelske Hær og fik 1821 det Hverv at udarbejde en Straffelovbog for Louisiana; den regnes almindelig for et ypperligt Arbejde og blev siden indført i Unionsdistrictet Columbia. 1831 blev L. Unionens Udenrigsminister, 1833—36 Afsending i Paris og døde 1836. — Hans ældre Broder, **Robert L.**, f. 1746, var ogsaa Advocat og 1776 Medlem af Koloniernes fælles Forsamling; han var med at udarbejde Uafhængighedserklæringen. 1780 blev L. Udenrigsminister, 1789—91 Kansler i Staten New-York og 1801—5 Afsending i Paris, hvor han sluttede Tractaten om Louisianas Afstaaelse. Efter sin Hjemkomst virkede han især for Agerbrugets Forbedring, hvorhos han hjalp R. Fulton med Penge til at gjennemføre Planen om et Dampskib. D. 1813.

Livingstone, David, [s. o.], berømt Afrikarejsende, f. 19 Marts 1813 i Landsbyen Blantyre Works i Lanark Shire i Skotland. Efter grundige theologiske og medicinske Studier i det londonske Missionscollegium og efter at have taget den medicinske Grad ved Facultetet i Glasgow sendtes han i Slutn. af 1840 af Missionsselskabet til Afrika. Fra Algoa Bugten drog han 150 Mile mod Nord til Stationen Kuruman, hvor han ankom 31 Juli 1841. Han valgte Mabotsa Dalen ved Floden Limpopos Kilder, 45 Mil nordøst for Kuruman, til sin første Station. Indtil 1852 virkede han væsentligst som Missionær og foretog betydelige Rejser i Sydafrika, snart med sin Hustru (Marie Moffat) og sine Børn, snart i Forening med engelske Sportsmænd, som Mr. Oswell og Mr. Murray. Efter at have gjennemvandret Kalahari Ørkenen naaede han 1 Aug. 1849 Ngami Søen, som ikke før var set af nogen hvid Mand, og 1851 Sambesi Floden. Det følgende Aar sendte han sin Familie til England og helligede nu sit Liv væsentlig til Opdagelsesrejser. Han tog sit Udgangspunkt fra Linijanti, Hovedstad i Makololo ved Sambesi, hvis Konge, Sekeletu, modtog ham med kongelige Æresbevisninger, og i Løbet af 2½ Aar fuldendte han sin første store Rejse, paa hvilken han fulgte Sambesi Floden til dens Munding, og skaffede derved først et nøjere Kjendskab til Mellemafrikas Indre. Efter et Ophold i England 1857—58, hvor han traadte ud af Missionsselskabets Tjeneste og blev udnævnt til Chef for en Expedition til Øst- og Mellemafrika, begyndte han sin anden store Rejse langs med Sambesi, paa hvilken han 1859 opdagede og undersøgte Njassa Søen. I flere Aar opholdt han sig i disse Egne, beskæftiget med at modarbejde Slavehandelen; han mistede her 1862 sin Hustru og vendte, skuffet i sine Bestræbelser, i hvilke han modarbejdedes af Portugiserne, 1864 tilbage til England. Ved offentlig og privat Hjælp udrustedes en ny Expedition med det dobbelte Formaal at undertrykke Slavehandelen og at undersøge Flodforholdene i Egnen mellem Søerne Njassa og Tanganjika, hvor L. paa sin anden Rejse forgjæves havde ventet at finde Nilens Kilder. Fra 1866 til

sin Død 1873 gjennemvandrede L. Landet omkring Nilens Kildesøer. Hans Ledsagere døde, hans videnskabelige Instrumenter og hans Medicinkasse bleve stjaalne, men med en Jernudholdenhed uden Lige, under uhyre legemlige Lidelser, fortsatte han sin farefulde Gjerning. Marts 1868 naaede han Tanganjika, i Juli s. A. Søen Bangveolo; Marts 1869 kom han til Udschidschi, og Marts 1871 naaede han Byen Nyangve ved Lualaba Søen, hvor han forblev i 4 Maaneder, og hvorfra det lykkedes ham at sende en Beretning til Europa om Slavehandlernes umenneskelige Optræden, som vakte en saa almindelig Harme, at en Expedition under Anførsel af Stanley og bekostet af Red. af »New York Herald«, Mr. Gordon Bennett, blev udrustet for at hjælpe L. Stanley fandt ham i Udschidschi 13 Oct. 1871, og i Forening undersøgte de to store Opdagere den nordlige Ende af Tanganjika Søen. 15 Marts 1872 forlod Stanley ham, og 1 Aug. s. A. drog L. ud paa sin sidste Rejse i den Hensigt at omvandre Søen Bangveolo for her at finde Nilens Kilder. Her slog hans gamle Sygdom Dysenteri sig til, og 1 Maj 1873 døde L. i Ilala ved Sydenden af Søen. Hans Lig blev af hans trofaste Ledsagere baaret gjennem Afrika til Sansibar, hvorfra det førtes til England og 18 Apr. 1874 blev bisat i Westminster Abbedi. — L.s Opdagelser ere epochegjørende for Kjendskabet til Afrikas hydrographiske Forhold. Hans Rejser strakte sig fra Cap til Ækvator, fra det atlantiske til det indiske Ocean. Han rejste langsomt og undersøgte omhyggelig, levede sammen med de Folk, hvis Land han gjennemvandrede, ofte uden Ledsager, delende deres Sorger og Glæder. Mindet om ham lever blandt de indfødte Stammer, der næsten alle behandlede ham som et overjordisk Væsen, ligesom han selv altid behandlede dem mildt og venlig. Hans Virksomhed var ikke alene videnskabelig, men almen menneskelig, og hans Exempel har inspireret den store Hær af Opdagere og Missionærer, som nu gjennemvandre Afrika. Hans Valgsprog var: „Frygt Gud og arbejd strængt". Værker: »Missionary Travels and Researches in South Africa« (1857, oversat paa Dansk af M. Wøldike, 1859), »Narratives of an Expedition to the Zambesi and its Territories« (1865, overs. paa Dansk af M. Wøldike, 1868), »Last Journals of D. L. in Central Africa« (1874, overs. paa Dansk af L. Zinck, 1878).

Livius, en romersk plebejisk Slægt. **Marcus L. Salinator** sejrede 207 f. Chr. ved Metaurus over Hannibals Broder Hasdrubal. En Frigiven af ham var Digteren L. Andronicus.

Livius, Titus, en af Romernes berømteste Historieskrivere, f. 59 f. Chr. i Patavium (Padua). Han stod i Anseelse hos Kejser August og opmuntrede Drusus's Søn Claudius, der senere blev Kejser, til at syssle med Historieskrivning. Efter at have tilbragt den største Del af sit Liv i Rom og Neapel døde han 17 e. Chr. i sin Fødeby. L. efterlod et storartet Værk i 142 Bøger, der beskrev Roms Historie fra den ældste Tid til Aar 9 f. Chr. Kun en forholdsmæssig ringe Del er bevaret, nemlig 1ste—10de Bog, der gaa til 293 f. Chr., og 21—45de Bog, der indeholde Begivenhederne fra 218 til 167; desuden haves et mindre Stykke af 91de Bog samt korte Udtog (»Epitomæ«) af samtlige Bøger paa to nær. Som Historieskriver udmærker L. sig ved en livlig og tiltalende Fremstillingsmaade, der især i de indflettede Taler ofte hæver sig til stor Skjønhed og Kraft, hvorimod han som kritisk Historieskriver ikke naar nogen betydelig Rang; hans Paalidelighed er højst forskjellig i de forskjellige Dele af hans Værk efter Beskaffenheden af de Forfattere, som han har lagt til Grund for sin Bearbejdelse. Ogsaa svækkes hans Paalidelighed ved den Partiskhed, han jævnlig lægger for Dagen, idet han strev fra et ensidig romersk Standpunkt.

Livius Andronicus fra Tarent, af Fødsel en Græker; efter at han som Krigsfange var kommen til Rom og senere var bleven frigiven, optraadte han 240 f. Chr. med det første Skuespil i Rom; det blev efterhaanden efterfulgt af flere, baade Tragedier og Komedier, hvilke alle vare Oversættelser eller friere Bearbejdelser af græske Stykker. Desuden oversatte L. Odysseen i saturniske Vers.

Livjægercorps, Kongens, et af Kjøbenhavns forrige Borgercorpser, der bestod af yngre Mænd, som ikke vare i nogen selvstændig borgerlig Stilling (Kontorister, Handelsbetjente osv.). Det skaffede sig et hædret Navn i Kampen med Englænderne 1807 under sin kjække Fører, Major (senere Overkammerherre) F. C. v. Holstein, først ved Vibenshus 17 Aug. og derpaa ved Udfaldene i Classens Have 26 og 31 Aug., og blev først ophævet ved den nye Ordning af Kjøbenhavns Væbning 1870. 1885 har der i Kjøbenhavn dannet sig et frivilligt militært Corps, som har antaget L.s Navn og dets gamle Uniform i en noget modificeret Skikkelse.

Livmoder, det Organ hos Kvinden, der er bestemt til at optage det befrugtede Æg, bevare det, indtil det er modnet, og da udpresse det. Hos den jomfruelige Kvinde danner L. et lille, omtr. 3 Tomm. langt og 2 Tomm. bredt, hult Legeme af Form som en fladtrykt Pære, der med den bredere Del opad er befæstet i den øverste Del af det lille Bækken imellem Endetarmen og Urinblæren. L. bestaar hovedsagelig af Muskelceller, der ere ordnede paa forskjellig Maade i de forskjellige Lag af dens tykke Væg; udvendig beklædes den af Bughinden; dens indre Hule er beklædt med Slimhinde. I dens nedre, smallere Ende, *Moderhalsen*, findes en aflang Aabning, *Modermunden*; i dens øvre Ende indmunde Æggelederne. Moderhalsen rager til Dels frit ned i *Moderskeden*, en 3—4 Tomm. lang, snæver Gang, der opad til hæfter sig fast uden om Moderhalsen, og som fra L. fører ned til de ydre Fødselsdele, hvor den aabner sig imellem Skamlæberne; ogsaa dennes Væg dannes af Muskelceller og beklædes indvendig af en stærkt foldet og rynket Slimhinde. Under Svangerskabet vokser L. for at rumme Ægget i en overordentlig Grad, navnlig ved Forøgelse af Muskelcellernes Antal; ved Enden af Svangerskabet er den 12—13 Tomm. lang og 9—10 Tomm. bred og tillige mere ægformet; den

lt op i Hjertekulen, udfyldende første
)et udspilede Underliv. Efter Fødslen
s den atter, indtil den efter 2—3
Forløb omtr. har antaget sin tid-
n og Størrelse.
Stad i Bosnien i Nærheden af Dal-
rænse, 15 M. v. for Serajevo. 5,000
Handel paa Dalmatien.
Stad i det russiske Gouv. Orel, ved
sna, 14 M. s. s. ø. for Orel. 25,000
øller.
, Stad i Mellemitalien ved Middel-
M. v. til s. for Firenze. 98,000 I.
)oraf 79,000 i den egentlige Stad.
Smukt bygget Stad med godt bro-
r og gjennemskaaren af Kanaler.
ıs Bygninger fremhæves Lazarethet,
net og Synagogen. Befolkningen
tding af næsten alle europæiske Na-
nden Tyrkere, Armeniere og andre;
e meget talrige og anslaas til omtr.
hele Antal. L. driver en særdeles
Vexelforretning og Speditionshandel
nne Henseende en af de vigtigste
sstæder. Dens Havn er befæstet.
er ret betydelig, navnlig i Læder
Slags Glasvarer.
Pund), Hovedenheden i den gamle
t, deltes i 16 Onces à 8 Gros; i
(Poids de table) lig 407,98, i Paris
marc) lig 489,5058 Gram. L. usuel
00 Gram. L. Sterling ell. Pound
engelsk Mønt und. England.
vré], oprindel. i Frankrig det konge-
rskabs Dragt, som leveredes (fr. liv-
tis; nu overhovedet Tjenerklædning.
r (fr. rentes viagères, eng. annuities
kalder man den i Regelen livsvarige,
btægt, som man erhverver derved,
en Anstalt (i tidligere Tid ogsaa til
dbetaler en vis Capital, der tilfalder
om Ejendom. Da man ofrer Capi-
et en Selvfølge, at man faar højere
denne, end man kunde naa ved
den paa sædvanlig Maade. Stør-
Renten afhænger af den paagjæl-
er, idet der kan svares en desto højere
ørre Udsigten er til, at vedkommende
af L. kan ds. L. ere dels simple,
de fra den Dag, da de ere erhvervede,
høre med dens Død, for hvem L. er
dels opsatte, som begynde efter
f en bestemt Tid, men derpaa ved-
n paagjældendes Død, dels endelig
elsesrenter, der udbetales efter
rsons Død til en anden, saa længe
r.
ing kaldes den, hvis Arveret er be-
erpaa, at han nedstammer fra den
Modsætning til Udarving, som be-
arveberettiget Slægtning, der ikke
en afdødes Afkom.
ikring kaldes den Art Forsikring,
Person sikrer en eller flere andre,
hans Død vil være Tab, en Capital
s Indtræden; s. Forsikring. Livsfor-
Forsørgelsesanstalten af 1871 har i Følge
Juni 1870 afløst og i sig optaget saa
ldre Livsforsikringsanstalt i Kjøben-

havn, der traadte i Virksomhed 1 Jan. 1843, som „Livrente- og Forsørgelsesanstalten af 1842". Den nye Anstalt staar ligesom de to ældre under Statens Garanti, men skal have sin egen Formue, der ikke maa sammenblandes med Statsformuen. I Anstalten kan tegnes saa vel Livrenter som Livsforsikring, begge Dele saaledes, at de knyttes enten til et eller til to Personers Liv.

Livsfæste, s. Fæsteforholdet og [illegible].

Livsgave, s. Donatio.

Livsstraf, s. Dødsstraf.

Livstræ, s. Thuja.

Livsvarighed kalder man den hvert enkelt levende Væsen i Følge dets Art tilkommende sædvanlige Levetid. Man skjelner imellem den absolute L., der angiver Levetiden regnet fra Fødslen, og den relative L., der angiver den tilbagestaaende Levetid for et Individ i hvilken som helst Alder. Menneskets absolute L. er ingenlunde ens overalt, men afhænger dels af Raceforskjellen, ja endog Nationaliteten, dels af de geographiske Forhold; men derhos kan den økonomiske, hygieiniske og hele civilisatoriske Udvikling bidrage til at forlænge eller forkorte den. Det antages saaledes almindelig, at den absolute L. for de fleste europæiske Folkeslag nu er større end tidligere; dog ogsaa nyere Undersøgelser vise, at man har været tilbøjelig til at overdrive de nys nævnte Momenters Indflydelse i saa Henseende (jvfr. Middellevetid). Den relative L. har særlig praktisk Betydning, idet den ligger til Grund for alle Livsforsikrings- og Alderdomsforsørgelsesanstalters Beregninger, og den nøjest mulige Fastsættelse af den er en Livsbetingelse for disse Anstalter.

Livø, en Ø i Liv-Bredning i Limfjorden n. for Øen Fur, hvorfra den skilles ved „Favnedybet", og 2 M. s. v. for Løgstør, hørte i Middelalderen til Vitsköl-Kloster og senere til den af dette oprettede Herregaard Bjørnsholm. Paa Øen findes en Del Skov og et Teglværk.

Livøre, norsk, s. Aftægt.

Lizard, Forbjærg paa Sydspidsen af det engelske Shire Cornwall, Englands sydligste Punkt, med 2 Fyrtaarne.

Lizio Bruno, italiensk Digter f. paa Sicilien 1837. Han er polemisk stemt mod Carduccis „Verisme"; hans Kunstideal er idealistisk-romantisk; patriotiske og personlige Følelser gjennemstrømme hans omhyggelig formede Lyrik. Han er vistnok den talentfuldeste italienske Efterromantiker. I nogle Aar har han været Skoleinspecteur i Provinsen Catania.

Ljaa, norsk, ofte udtalt Jaa, Le.

Ljore, norsk, Taghul, Lufthul i Midten af Taget paa et Ildhus eller en Sæter, i ældre Tider i selve Husene (s. Lyre).

Ljunggren, Gust. Hål. Jord. [jüng], svensk Æsthetiker og Literaturhistoriker, f. 6 Marts 1823 i Lund, ved hvis Universitet han 1844 fik den philosophiske Grad og 1847 en Docentplads i Æsthetik efter at have udgivet en Afhandling over Euripides's „Medea". Efter at han 1849—50 havde besøgt Tyskland og Frankrig, overtog han lejlighedsvis Professoratet i Æsthetik og nyere Sprog. Imidlertid udarbejdede han sit første større videnskabelige Værk, »Framställning af de förnämsta esthe-

tiska systemerna« (1856—60, 2. Opl. 1869—80) og fik 1856 det svenske Akademis store Pris for en »Jemförelse emel. Ehrensvärd och Winckelmann som konstfilosofer«. 1859 udnævntes han til Professor i Æsthetik, Literatur og Kunsthistorie og blev 1865 valgt ind blandt de 18 i det svenske Akademi. 1869—70 gjorde han en Udflugt til Italien for at gjøre kunsthistoriske Studier, en Reise, som desuden gav ham Stoffet til de aandrige og kunstnerisk anlagte, genreagtige Skildringer »Från en resa« (1871). Mest bekjendt er L. bleven ved sine literaturhistoriske Arbejder: »Svenska dramat int. slutet af 17de århl.« (1864), »Bellman och Fredmans epistlar« (1867), »Svenska Akademiens historia« (2 Bd., 1886) og især »Svenska vitterhetens häfder eft. Gustaf III.s Död« (hidtil 3 Bd., 1873—83), men desuden har han udgivet en Del mindre (literærhistoriske, kritiske og æsthetiske) Afhandlinger, for en Del samlede i »Smärre Skrifter« (1872—81) samt leveret Texten til Richardts Billeder af »Skånska herregårdar« (1852—63).

Ljungstedt, Aurore Lov. [jüng], svensk Romanforfatterinde, født Hjort, f. 2 Sept. 1821 i Carlskrona, hvor Forældrene, som senere bosatte sig i en af Kolmårdens mest romantiske Egne, dengang havde deres Hjem. Efter at være bleven gift 1846, begyndte hun, først under forskjellige Forfattermærker, siden 1857 under det længe uopklarede Pseudonym Claude Gerard, at skrive for stockholmske Blade en Række phantasifulde og spændende Fortællinger og Romaner: »Psykologiska gåtor«, »Jernringen«, »Den tomma rymden« m. fl. Største Delen af hendes Skrifter ere paa ny udgivne i »Samlade berättelser af Claude Gerard« (9 Bd., 1872—82).

Ljusnan [jühs] ell. Ljusneelv i Sverige, en af Norrlands Hovedfloder, udspringer tæt ved Kjølen, omtr. 3,000 F. (870 Met.) over Havet, løber med sydøstlig Hovedretning gjennem Herjedalen og Helsingland, fra begge Sider optagende en Mængde mindre Vanddrag, og falder ud i den bottniske Bugt, omtr. 1½ M. (12 Kilom.) s. for Söderhamn.

Ljæchovs Øer, en Øgruppe i det sibiriske Ishav under 74° n. Br., 140° ø. L., bekjendt ved de her fundne Rester af Mamutdyr og den store Mængde fossilt Elfenben.

Llandaff [lænndaff], ubetydelig Commune i Glamorgan-Shire i Wales, 1 M. v. for Cardiff. Bispesæde. Gammel, til Dels forfalden Kathedralkirke.

Llandudno [lændöddno], et Badested i Caernarvon-Shire i Wales, 5 M. ø. for Caernarvon paa Østsiden, af Halvøen Orme's Head. 5,000 J.

Llanelly [lænëthli], Stad i Caermarthen-Shire i Wales, 3 M. s. ø. for Caermarthen ved en Vig af den store Caermarthen Bugt. 20,000 J. Kulværker, Kobber-, Jern- og Blyminer. Pottemagerier. Livlig Skibsfart.

Llangollen [længgöthlen], Stad i Denbigh-Shire i Wales, 4 M. s. ø. for Denbigh ved Floden Dee. 3,000 J. Kulgruber, Flonelfabriker. L. ligger i en smuk, af Tourister stærkt besøgt Egn.

Llano estacādo [ljā], en Højslette i Nordamerika, optager den nordøstlige Del af Texas og den østlige Del af New-Mexico. Slettens Middelhøjde naar op mod 4,000 F. Man har tidligere antaget den for et øde Sandstensplateau; nyere Undersøgelser have imidlertid vist, at den paa flere Steder indeholder godt Græsland.

Llanos [ljā] kaldes den nordlige og vestlige Del af den store Orinocoslette i Sydamerika, der omgives af Andeskjæden, Venezuelas Bjærge og Guajanas Højland, naar Atlanterhavet ved Orinocos Munding og mod S. gaar over i de saakaldte Selvas. L. er fuldkommen flade Sletter, hvorover der enkeltvis hæver sig Plateauer (Mesas) af ringe Højde, der danne det næsten umærkelige Vandskjel. Sletterne ere i det hele skovløse, idet der kun i enkelte, til Dels opdyrkede Floddale findes nogle Mauritiuspalmer og lidt Krat og Skov. Paa Grund af det tropiske Klima frembyde de paa ēn Aarstid Synet af en gold Ørken og paa en anden en rigt bølgende Græsvæxt, der giver dem Lighed med Nordamerikas Savanner. Efter Europæernes Hidkomst ere disse Sletter, der tidligere kun husede Rovdyr, Slanger og alle Haande Krybdyr og besværlige Insekter, blevne et Tilholdssted for umaadelige Hjorder af forvildede Oxer, Heste og Muldyr, der afgive en vigtig Indtægt for den spredte Befolkning. I Floddalene avles nu Bomuld, Silke og Tobak.

Llanquihue Sø [ljānki], en betydelig Sø i Chile i Sydamerika, ved Andesbjærgenes vestlige Fod, under 41° s. Br., 130 F. over Havet. Søen har gjennem Floden Maullin Afløb til det store Ocean. Gjennem Rosales-Passet i de Søen mod N. og Ø. omgivende vulkanske Bjærge fører Vejen fra L. til den 1,800 F. højt liggende Sø Nahuel Huapi, hvis Afløb er en af Rio Negros Kildefloder.

Llewellyn, tre Fyrster i Wales. L. I, d. 1021, samlede hele Wales under sit Herredømme og hævdede sin Uafhængighed lige over for Knud d. store. L. II, d. 1242, gift med en uægte Datter af Johan uden Land, kæmpede længe med Englænderne, men maatte 1238 aflægge Hyldingsed. L. III, d. store, f. 1224, d. 1282, besteg Tronen 1246, kæmpede tappert, men uden Held mod Edvard I og blev 1282 forræderisk myrdet paa Slottet Buelht af Edmond Mortimer og Adam Francton.

Llobregāt [ljo], Flod i Spanien, udspringer paa Pyrenæerne, løber gjennem Prov. Catalonien og falder s. for Barcelona i Middelhavet.

Llorēnte, Juan Antonio [ljo], spansk Historieskriver, f. 1756, blev 1779 Præst og 1782 Generalvicar, 1785 Inqvisitionens Commissær i Logroño og 1789—91 ved Hoffets Gunst Generalsecretær ved Inqvisitionen. 1794 fik han det Hverv at foreslaa Reformer i dens Retspleje, men de frisindede Grundsætninger, han hyldede, førte 1801 til hans Afsættelse og Fjernelse fra Madrid. Under Kong Joseph blev L. 1809 Medlem af Statsraadet og fik det Hverv at undersøge Inqvisitionens Archiver og at gjennemføre Munkeordenernes Ophævelse. Han maatte derfor 1814 flygte til Paris, hvor han udgav sit vigtige, paa Aktstykker grundede Værk: »Histoire de l'inquisition d'Espagne« (4 Bd., 1815—17), der vandt stor Udbredelse og oversattes paa flere Sprog. Fremdeles ud-

jan »Mémoires pour servir à l'histoire de
volution d'Espagne« (3 Bd., 1815—19)
ndelig »Portraits politiques des papes«
), men dette paadrog ham Udvisning af
. L. drog da tilbage til Spanien, som
dengang havde faaet en fri Forfatning,
døde kort efter sit Komme til Madrid,
. 1823. Allerede 1805—8 havde han skrevet
riske Oplysninger om de tre baskiske
aber" (5 Bd.).
yd [lojd], engelsk Familienavn og Navnet
ieren af et Kaffehus i London, hvor i
7de Aarh. de private Søassurandeurer
at forsamles. Disse flyttede senere
Locale til en af Børsbygningerne, den
te Royal Exchange, hvor det endnu fin-
nen beholdt det gamle Kjendingsnavn,
Assurandeurer. De danne ikke noget
gt Selskab, da de ikke virke med nogen
nskudt Capital og der ikke bestaar noget
skab imellem dem med Hensyn til selve
n ved Assuranceforetagenderne, idet den
Assurandeur af hver tilbudt Risico for
Regning overtager saa stor en Del, som
der passende. Det er kun de forskjellige
aelige Omkostninger, som en slig Virk-
medfører, der bestrides i Fællesskab,
s Udgifterne til Locale, Havaribureau,
Blade, Telegrammer osv. Over for
um repræsenteres Assurandeurerne af Se-
n, til hvem alle Henvendelser til L.
res, ligesom han holder de enkelte Assu-
rer underrettede om, hvad der indbe-
fra de Agenter og Correspondenter, som
er i alle større Havnestæder. L. udgiver
blad, Lloydslisten, for et Par Aar siden
nsmeltet med »Shipping Gazette«, som
der Oplysninger om ankomne og af-
Skibe og andre Meddelelser af Vigtighed
farten. Desuden udgives ugentlig en
tisk ordnet Liste over de Skibe, der be-
g i oversøisk Fart, saa vel Sejl- som
kibe, med vedføjet Notits om sidste Efter-
fra Skibet. 1834 stiftedes L.s Register
ish and Foreign Shipping. Dette Sel-
der ved særegent ansatte Besigtelsesmænd
e Besigtelse af Skibe, der ønskes klassi-
i L.s Skibsregister, en Bog, der udgives
g aarlig og indeholder en omstændelig
lse af vedkommende Skibes Alder, Byg-
aade og andre Qvalificationer. — I den
Tid er Navnet L. blevet benyttet som
af ikke faa Selskaber, der have Søfart
urancevæsen til Opgave. Saaledes er
çais et 1837 i Paris oprettet Aktie-
til Søforsikring. Deutscher L. i Berlin
ignende, medens Germanischer L. er et
eringsselskab. Den østerrigske L. i Triest
indelig under Navn af Triester-L. en
ng for Søassurandeurer med lignende
l som den engelske. 1836 dannedes der
en „2den Section" af dette Institut i
emed at virke for Dampskibsfartens Ud-
og denne Opgave er efterhaanden ble-
t efter en meget omfattende Maalestok,
s at den østerrigske L. 1886 besad 84
kibe med en Drægtighed af c. 119,000
I de senere Aar har Selskabet ogsaa
vidtudstrakte Skibsværfter. En „3dje
Section" af den østerrigske L., nemlig den
literær-artistiske, begyndte sin Virksomhed 1849.
Denne omfatter et Bogtrykkeri og Udgivel-
sen af et Dagblad, ligesom der ogsaa under
dens Ledelse staar en omfangsrig Læsesalon.
Til de nyttigste Indretninger, der sortere under
denne Afdeling, hører end videre en velordnet
Samling af de bedste geographiske og hydro-
graphiske Kort, af de forskjellige Landes Told-
og Sundhedslove og i det hele af alt saadant
Materiale, som kan være nyttigt for Handels-
standen, Assurandeurerne og de søfarende.

Lloyd, Henry [s. o.], f. 1729 i Wales, rejste 1745 udenlands og overværede Slaget ved Fontenoy, bosatte sig senere i Østerrig og blev 1757 Adjudant hos Feltmarschal Lacy, men forlod 1760 denne Tjeneste og gik til Preussen, hvor han i to Aar var Adjudant hos Hertug Ferdinand af Braunschweig. 1770 blev L. russisk General og udmærkede sig under Silistrias Belejring 1774; han besøgte 1782 General Elliot og gav ham nyttige Raad ved Gibraltars Forsvar; d. 1783 i Holland. Blandt hans efterladte Papirer var en Plan til fremmede Troppers Landgang i England og Forholdsreglerne derimod, hvilken blev trykt 1798. Et større Skrift om Syvaarskrigen udkom 1781.

Lo er den Del af Laden, hvorpaa Sæden først bringes ind for at aflæsses i de tilstødende „Gulve", og hvor Sædens Tærskning og Rensning senere foregaar. Dens Gulv belægges sædvanlig med stampet Ler.

Lô, Saint [sæng], Hovedstad i det franske Dep. Manche ved Floden Vire, 34 M. v. for Paris. 10,000 I. Fabrikation af grovere Uldvarer. Statsstutteri.

Loa, spansk, egtl. Lovtale, almindel. brugt om indledende Forspil til større dramatiske Arbejder, Autos eller Comedias, med hvis Indhold de først stod i Forbindelse; senere gjorde Forfatterne dem til uafhængige Smaastykker, ofte af meget burlesk Charakter.

Load [lohd] ell. Wey, engelsk Rummaal for tørre Varer, lig 10,451 danske Tønder.

Loanda ell. San Paolo de L., Hovedstad i Portugisernes Besiddelser i Nedreguinea i Afrika, ligger ved Bengoa Bugten paa Afrikas Vestkyst under 8¾° s. Br. og skal have 16,000 I., hvoraf 2,000 Hvide. L. er befæstet, har en pragtfuld Kathedralkirke og driver en ikke ubetydelig Handel. Meget usundt Klima; Mangel paa Drikkevand.

Loango, en Benævnelse, der tidligere almindelig benyttedes for den Del af Nedreguinea i Afrika, som optager Kysten mellem 1° og 5° s. Br., med ubestemte Grænser mod det indre. Landets Indre er kun lidet bekjendt; men det synes at hæve sig terrasseformig fra en i det hele stejl Kyst op mod Bjærge, der løbe parallelt med denne. Klimaet synes i det hele at være meget usundt, men Jordbunden frugtbar, dog med store Sumpstrækninger. Vegetationen er fuldstændig tropisk og Dyreverdenen meget rig. Beboerne ere Negre, der henregnes til Bundastammerne og beskrives som kraftige, velbyggede Folk med mindre sort Hudfarve end Negrene i Øvreguinea. Deres Religion er næsten overalt Fetischtilbedelse. De drive Landbrug og Kvægavl og forfærdige

en Del Arbejder af Træ, Metaller og Fletværk. Staden L. ligger i Nærheden af Atlanterhavet paa en udstrakt Slette under 4½° s. Br. Englænderne, Tyskerne og Amerikanerne have her flere Handelsetablissementer.

Loāno, Stad i Norditalien ved Middelhavet, 8 M. s. v. for Genua. 4,000 J. Den efter Staden opkaldte Forsvarslinje, der fra Bormidas Kilder strækker sig over Bjærgene Spinarda, Rocca-Barbena, Melogno og Sette-Pani til Havet, har tidligere spillet en betydelig Rolle i de italienske Krige.

Lobau, en af Donau dannet Ø, 1 M. s. ø. for Wien, bekjendt ved Franskmændenes Overgang over Floden efter Slaget ved Aspern og Eslingen 22 Maj 1809. Den franske General Mouton førte efter den Titlen Greve af L.

Lobe, Johann Christian, f. 1797 i Weimar, d. 27 Juli 1881 i Leipzig, var fra sit 12te Aar Fløjtist i Capellet i Weimar og Virtuos paa sit Instrument og skrev flere Operaer, af hvilke „Die Fürstin von Granada" især gjorde Lykke. 1846 tog han sin Afsked og gik til Leipzig, hvor han blev Redacteur af „Allgemeine musik. Zeitung" og efterhaanden udfoldede en betydelig Forfattervirksomhed. Skjønt L. har componeret fem større og nogle mindre Operaer, Symphonier, Ouverturer, Claverkvartetter og mange Solosager for Fløjte, er det dog især hans Skrifter, der have bevaret Navnets Anseelse, nemlig en Compositionslære i 3 Bd., Musikens Katechismus, „Musikalische Briefe", „Consonanzen und Dissonanzen" osv.

Lobeck, Christian August, anset Philolog, f. 1781, blev 1814 Professor i den gamle Literatur i Königsberg; d. 1860. Hans Hovedværker ere »Aglaophamus seu de theologiæ mysticæ Græcorum causis« (1829), »Paralipomena Grammaticæ Græcæ« (1837), der navnlig behandler den græske Orddannelseslære, og »Pathologiæ linguæ Græcæ elementa« (1853—62).

Lobēlia, en Planteslægt af den med Klokkefamilien nærbeslægtede Lobeliafamilie, der let kjendes paa sin læbeformede Krone, hvis Rør fortil er spaltet til Grunden, og sine sammenvoxede Støvknapper. Yndede Haveplanter. Den Art, man hyppigst ser, er L. Erinus med smaa blaa Blomster. L. cardinalis fra Nordamerika har store skarlagenrøde Blomster. L. Dortmanna voxer vild hist og her ved Søer i Jylland. Familien har navnlig hjemme i de varme Lande og har Betydning som Læge- og Giftplanter paa Grund af den i Stænglen indeholdte Mælkesaft.

Lobenstein, Stad i Fyrstend. Reuß i Tyskland, 9 M. s. til ø. for Weimar, med 3,000 J., var tidligere Residens for Fyrsterne af Reuß-Lobenstein. Mineralbad.

Lob-Noor, en Steppesø i Asien under 39° n. Br. og 107° ø. L., c. 2,100 F. over Havet, optager gjennem Floden Tarim Afløbet fra de Bjærgmasser, som mod V. og N. danne Grænserne for den store Sandørken Gobi eller Schamo.

Lobos Øerne, Lobos de Afuera, en Gruppe af Smaaøer i det store Ocean under 7° s. Br., 15 M. fra Sydamerikas Vestkyst, høre til Republiken Peru og ere rige paa Guano. — L. de Tierra, en noget større Ø 10 M. n. for de foran nævnte Øer.

Lobositz, Stad i Böhmen ved Elben, 7 M. n. n. v. for Prag med 4,000 J., bekjendt af det første Slag i Syvaarskrigen 1 Oct. 1756, hvori Frederik II sejrede over Østerrigerne under Feltmarschal Brown.

Locāl, stedlig, begrænset til eller havende Hensyn til et enkelt Sted; l. Sygdom, en saadan, hvis væsentlige Virkninger ere indskrænkede til et enkelt Organ eller en enkelt Del af Legemet; l. Behandling, en saadan, der kun er bestemt til at vise sine Virkninger paa et bestemt Sted. Localattraction, den Tiltrækning, som nære, store Bjærgmasser eller, som ved Moskva, højst ulige fordelte underjordiske Masser udøve paa det frit hængende Lod. Lodlinjen faar paa saadanne Steder en Retning, der er lidt forskjellig fra den, Jordens Totaltiltrækning alene vilde give den. Da Lodlinjen (ell. en Vædskes Overflade) benyttes ved de astronomiske Længde- og Breddebestemmelser, komme disse paa saadanne Steder til at afvige lidt fra de geodætiske, og herigjennem kan da L. opdages. S. Længde. L. kaldes ogsaa den Tiltrækning, som de om Bord i et Skib værende Jærnmasser udøve paa Compasnaalen, og som foranlediger, at dens Nordpol ikke nøjagtig peger mod den magnetiske Nordpol. Localdeviationen, den Vinkel, som Compasnaalens Retning danner med den magnetiske Meridian. Locāle, et til et bestemt Øjemed indrettet Sted. Localisēre, anvise et Sted, indskrænke inden for bestemte Grænser (en Krig); l. et Skuespil, ved Omarbejdelsen anbringe Personer, Charakterer, Skikke, Begivenheder osv. deri, som ere hjemlige for det Sted, for hvilket Omarbejdelsen er bestemt; localiseret, fortrolig med Stedforholdene. Localitēt, stedligt Forhold.

Locānda, it., Herberg, Værtshus.

Locārno, Stad i Cant. Ticino i Schweiz ved Floden Maggias Udløb i Nordenden af Lago Maggiore. 3,000 J. Betydelig Vinavl.

Locher, Carl, dansk Maler, f. 21 Nov. 1851 i Flensborg, har før en Del uddannet sig ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn til Marinemaler, vandt 1875 den neuhausenske Præmie og fik 1886 det Anckerske Rejselegat. Af hans Arbejder kunne nævnes „Efter Storm; Fiskerne gaa ud" (1881), „Fregatten „Jylland" paa Atlanterhavet" (1883), „Diset Sommerdag i Sundet" (1886).

Lochgelly, Landsby i Skotland, Fife-Shire. Kulminer.

Lōchier, Lochialflaad, s. Barselseng.

Lochlan, det gamle irske Navn paa Norge, i senere Tid ogsaa paa de nordiske Lande i Almindelighed. Det kommer af Loch, Fjord, Sø, og betyder altsaa „Fjordlandet".

Lochmann, Ernst Ferd., norsk Læge, f. i Christianssand 12 Oct. 1820, underkastede sig medicinsk Embedsexamen med Udmærkelse 1843, var et Aar Universitetsstipendiat og blev 1845 Compagnichirurg (1862 Corpslæge) i christianssandske Brigade. 1865 kaldtes han til Universitetet som Docent i Pharmakologi, Toxikologi og Hygieine og udnævntes 2 Aar senere til Professor i disse Fag. 1865 var han Medlem af en i Stockholm sammentraadt Comité til Revision af de tre nordiske Rigers Pharmakopøer og blev derefter 1867 Formand i den norske

nission, der udarbejdede anden Udgave af orste Pharmakopø (1870, 2det Opl. 1879), len han har væsentlig Del. I Dis- nen om de fleste lægevidenskabelige Spørgs- der i de sidste Decennier ere blevne i Norge, har L. været en ivrig Deltager; ir søgt at fremme Overbevisningen om te Infectionssygdommes Udbredelse ved e (Cholera, Typhus, Skarlagensfeber) og heden af med Held at bekæmpe denne ælp af Isolation og Desinfection. 1877 an Æresdoctor ved Upsalauniversitetets ige Jubilæum.

ner, Stephan, tysk Maler, f. i Slutn. 14de Aarh. i Konstanz, d. 1451 i Köln, de især i sit sidste Tiaar sit ejendom- Talent paa en smuk Maade. Han utvivlsomt at have lært hos Wilhelm af med hvem hans Billeder vise Slægt- hans Hovedværk er det saakaldte „Kölner d", en Altertavle med Fløje og med llige tre Kongers Tilbedelse" som Midt- Hele Behandlingen viser Paavirkning Eycks Skole i Flandern.

communes, lat., almindelige, dagligdags ader, fortærskede Udtryk. L. theologici, Melanchthon indført, af mange til ind de Aarh. bibeholdt Benævnelse for Be- ser af den evangeliske Dogmatik.

John [lokk], engelsk Philosoph, f. 29 632 i Wrington nær ved Bristol. Han : Philosophi i Oxford, var en afgjort der af den scholastiske Logik og Meta- men følte sig tiltalt af Klarheden og heden i Descartes's Skrifter. Hans tdium var Medicinen, hvori han end- f Sydenham blev anset for en Auto- Som Gesandtskabssecretær levede han i Berlin, hvorfra han atter vendte til- Oxford og drev naturvidenskabelige . Her gjorde han Bekjendtskab med haftesbury, hvilket blev afgjørende for tere Liv. Efter at han var vendt til- i en Rejse til Frankrig, gjorde han : første Udkast til sit Hovedværk »An :«. Da Shaftesbury var bleven Stor- af England fik L. en anselig Post, kort efter mistede, da hans Velynder Unaade. Han besøgte igjen Frankrig 1679 atter kaldt tilbage af Shaftes- ten da denne paa ny faldt i Unaade, sig med ham til Holland, hvor han ge Efterstræbelser fra sine Landsmænds 1688 vendte han med Prinsen af Ora- nage til England, og udgav kort efter dværk, »An essay concerning human nding in four books« (1690). 1691 m et Par Skrifter af politisk og na- onomisk Indhold; 1693 skrev han »Some concerning education« og 1695 »The leness of Christianity«, som fremkaldte . Et indbringende Embede, som han fra 1695, nedlagde han paa Grund lig Svaghed og døde 28 Oct. 1704. en ædel, aaben og fintfølende Cha- ar, skarpsindig og sandhedskjærlig, men : Dybde. — Som Grundlægger af den Philosophi er L. Englands National- . Al vor Erkjendelse stammer fra Erfaringen alene; der gives intet medfødt i Bevidstheden, hverken Grundsætninger eller Ideer; vor Sjæl er oprindelig som en ube- skreven Tavle (tabula rasa), hvorpaa Erfaringen skriver sit Indhold: »Nihil est in intellectu, quod non ante fuerit in sensu«. Erfaringen er dels ydre (Sensation, Fornemmelse), som hviler paa Iagttagelse af Sansegjenstandene; dels indre (Reflexion), som hviler paa Iagt- tagelsen af vor Forstands egne Virksomheder. Under Erfaringen er Forstanden ganske passiv og modtager sine Enkeltideer, ligesom Spejlet modtager Billedet. Enkeltideerne angive enten en primær Qvalitet, d. e. en saadan, som er uadskillelig fra Gjenstanden (f. Ex. Udstræk- ning ved Legemet), eller en secundær Qva- litet, der ikke saa meget betegner Tingens egen Beskaffenhed som en Fornemmelse i os (det røde f. Ex. beror paa en Configuration af Legemets Dele, men frembringer i os en Farvefornemmelse). Af Enkeltideerne, som Forstanden passivt maa modtage, som de gives den, kan den vilkaarlig danne sammensatte Ideer, der altsaa nærmest ere Tankeobjecter, og hvortil der ikke behøver at svare noget reelt. Substansideen er den vigtigste blandt de sammensatte Ideer; vi danne den, fordi vi i Erfaringen finde, at visse Enkeltideer altid gaa sammen; vi forestille os da et Grundlag (Substrat) som Bærer for de Qvaliteter, der frembringe disse Enkeltideer i os, og kalde denne Bærer Substans; men i sit Væsen er denne Substans os absolut ubekjendt, skjønt der objectivt findes et Noget, som svarer til den. De to Arter af Substanser ere Aand og Legeme, som begge ere os lige ubekjendte. Vi kjende kun de Enkeltideer, hvoraf enhver af dem er sammensat: i Aanden Tænkning og Bevægekraft eller Vilje, i Legemet Soliditet og Bevægelighed. Almenbegreberne, som Slægt og Art, betegne intet virkeligt, thi der exi- sterer kun Enkeltting; de fremkomme ved Sam- menligning og Abstraction og ere kun Pro- dukter af vor Tænkning. Materien er ikke som hos Descartes alene Udstrækning, men Soli- ditet og Uigjennemtrængelighed, og L. udtaler, at Aanden „maaske" er et materielt Væsen. Ved sit Skrift »Some thoughts concerning education«, fra Erfaringen hentede Grundtræk til en Verdensmands Opdragelse, vakte L. de højere Samfundsklassers Interesse for Op- dragelsen. Montaigne har paavirket L., og han igjen Rousseau. Han lægger Vægt paa Eneopdragelse ved en Hovmester af Hensyn til det „hver Menneskesjæl paatrykte ejendomme- lige Præg". Legemet skal styrkes ved „frisk Luft, Legemsbevægelse og Søvn i passende Maal, simpel Føde, ingen Vin eller andre stærke Drikke, liden eller ingen Medicin, ikke for varme eller snævre Klæder, navnlig Hoved og Fødder holdte kolde, og Fødderne flittig vænnede til koldt Vand og Fugtighed", derhos ved Svømning, Dans, Riden, Fægten. End videre skal Opdragelsens Udbytte være: 1) Dyd, tidlig grundlagt paa et rigtigt Gudsbegreb, 2) Klogskab, 3) Levemaade og 4) Kundskaber, disse sidste navnlig reale med den praktiske Anvendelighed for Øje. Opdrageren skal virke ved sit Exempel og begynde med at staa som

streng Autoritet („Giv faa Love, men ere de ēn Gang givne, saa vaag over, at de blive holdte") for efterhaanden gjennem Raisonneren med Barnet at lede det til at blive sin egen Autoritet. Legemlig Revselse gjør den sanselige Natur, ikke Fornuften, til Handlingernes Motiv; derimod er den rette Brug af Æresfølelsen, Sansen for Ros og Dadel (ikke Ærgjerrighed som hos Jesuiterne) det rette Paavirkningsmiddel. Ligesom L. i sit Skrift om Opdragelsen er Rousseaus Forgænger, er han i sit Skrift »On civil government« (1689) Montesquieus Forgænger i at skildre den constitutionelle Forfatning, med særlig Fremhæven af Sondringen mellem den udøvende, den lovgivende og den dømmende Magt.

Lockhart, John Gibson, engelsk Forfatter, f. 1794, blev som Advocat i Edinburgh stærkt tiltrukken af Literaturen og udgav en udmærket Oversættelse af nogle gamle spanske Ballader. En Række locale Personskildringer, »Peters's Letters to his Kinsfolk«, vakte Skandale ved sin skarpe Satire. 1818 blev L. bekjendt med W. Scott, hvis literære og politiske Retning han stod nær, og hvis Datter han ægtede 1820. 1821 udgav han sin paa ypperlige Tidsbilleder rige Roman »Valerius«, der spiller i den første romerske Kejsertid; der fulgte flere Romaner efter, men de ere af mindre Betydning. 1823 udgav L. Oversættelsen »Ancient Spanish Ballads«. 1826 overtog han Redactionen af den conservative »Quarterly Review« og flyttede til London, hvor han øvede stor Indflydelse i Literatur og Politik. Peel skaffede ham en indbringende Sinecure. L. har leveret biographiske Værker af stor Betydning: »Life of Robert Burns« (1828) og navnlig den fortræffelige »Life of Sir Walter Scott« (1837—39). Hans sidste Aar formørkedes ved Tabet af hans Hustru og hans eneste Søn, W. Scotts Arving til Abbotsford; selv døde han 1854.

Lock-out, eng., Arbejdernes Udelukkelse fra Fabriken eller Arbejdsstedet, er Arbejdsherrernes vigtigste Vaaben over for en partiel Arbejdsnedlæggelse (Strike), der kun rettes mod ēn eller nogle enkelte Arbejdsgivere, saa at de øvrige Arbejdere af deres Arbejdsfortjeneste kunne understøtte de strikende Arbejdere og derved holde Striken gaaende, eller som kun iværksættes af enkelte Klasser af Arbejdere i en stor samlet Virksomhed. Ved helt at standse denne og — i første Tilfælde — ved at lukke samtlige Fabriker af samme Art ville Arbejdsherrerne berøve Arbejderne den paaregnede Hjælp fra deres Arbejdsfæller og saaledes fremtvinge en hurtigere Slutning paa Striken, eventuelt tvinge Arbejderne til at give efter.

Lockport [pohrt], Stad i Staten New-York i Nordamerika ved Erie Kanalen, 4 M. n. til ø. for Buffalo, med 15,000 J. og livlig Handel. Store Sluseværker paa Erie Kanalen.

Lockroy, Edouard [lokkroā], fransk Politiker, f. 1838, tog 1860 Del i Garibaldis Tog til Sicilien og ledsagede derefter E. Renan paa hans videnskabelige Rejse til Palæstina og Phønikien. Efter sin Hjemkomst var L. Medarbejder af flere radicale Blade, førte under Paris's Belejring 1870—71 en Bataillon af Nationalgarden og valgtes derefter til Nationalforsamlingen, hvor han strax sluttede sig til yderste Venstre og bl. a. stemte imod Freden. Da Communens Opstand udbrød i Marts 1871, var L. iblandt dem, der søgte at mægle mellem Statens Regering og Hovedstadens nye Styrelse, og opgav sin Plads i Nationalforsamlingen. I Juli 1871 valgtes L. til Paris's Byraad; 1873 valgtes han igjen til Nationalforsamlingen og 1876 til Deputeretkammeret, hvor han bl. a. understøttede Forslaget om uindskrænket Amnesti. L. gjenvalgtes de følgende Aar og var 1885, efter at Listeafstemning var bleven gjenindført, den, der i Paris fik flest Stemmer. I Jan. 1886 blev han Handelsminister og afgik i Maj 1887.

Lockroy [s. o.], egtl. J. P. Simon, fransk dramatisk Forfatter, f. 1803 i Turin, har siden 1827 været Medarbejder af Scribe (i »La marraine«), Bourgeois og Arnould og til de forskjellige Parisertheatre leveret Dramaer, Operatexter og Smaastykker. Af dem kjende vi her »Bonsoir, monsieur Pantalon« (1851), »Les dragons de Villars« (1856), »Un duel sous Richelieu«.

Loccum, et forhenvær. Cistercienserkloster i det Kalenbergske i Hannover, hvor den urolige Biskop Valdemar (Knudsen) af Slesvig tilbragte sine sidste Leveaar og døde 1236; han blev begravet i Klosterkirken.

Lockyer, Joseph Norman [lŏkkier], engelsk Astrophysiker, f. i Rugby 17 Maj 1836, var i nogen Tid ansat i Krigsministeriet, men helligede sin Fritid til spectralanalytiske Studier og er nu ansat ved South-Kensington Museet i London. 1868 opfandt han samtidig med Janssen (s. d. A.) en Maade at se Solprotuberanserne paa daglig; de havde tidligere kun kunnet ses ved Totalsolformørkelser. 1870 iagttog han Totalsolformørkelsen paa Sicilien og 1871 den i Indien. Han er Forkæmper for den Antagelse, at de mange Linjer, som Spectrene af vore chemiske Grundstoffer vise, ere Tegn paa, at disse ere yderligere opløselige, om end ikke i saa lave Temperaturer som vore jordiske.

Locle [lokk'l], Landsby i Cant. Neuchâtel i Schweiz, 2 M. v. n. v. for Neuchâtel. 10,000 J. Betydelig Fabrikation af Ure og Kniplinger. Store Kornmøller.

Lŏco ell. **lu̇ŏgo**, it., d. e. paa Stedet, angiver efter 8va ⁓⁓⁓⁓, at Noderne ikke længer, som denne Betegnelse fordrer, skulle spilles en Octav højere, end de ere skrevne.

Locomobil, Dampmaskine med tilhørende Kjedel paa Hjul, anvendes overordentlig meget i Landbruget, navnlig til Tærskning. Det er Højtryksmaskiner, sædvanlig paa 4—10 Hestes Kraft; Kjedlen har i Regelen Form som en Locomotivkjedel, og Maskinen er da fastgjort oven paa den; Dampcylinderen, hvis Axe er parallel med Kjedlens Længderetning, vender Laaget mod Skorstenen, og Hovedaxlen med Svinghjulet er da anbragt i Nærheden af denne. Man har dog ogsaa L. med staaende, cylindriske Rørkjedler, hvor Maskinen er fastgjort paa Siden af Kjedlen. For Brugen af

Bygninger og let antænde- ; der hos os for at forebygge Regler ved ministeriel An-

)ampvogn under Damp.
kjendt Giftblanderske i Rom m efter Tacitus's Beretning give Kejser Claudius og hans

gtenhed i Danmark, Norge ; Bd., afskaffet ved Lov, men nyttet. S. ogsaa Blylod og

odalskaupo), en Fjældtop i odrette Vægge hæver sig op ens Snehav. Højde 6,500 F.

:irkesogn i Nørrejylland, ved Limfjorden, for største Delen ıd. Her er et Fyr af 1ste lils Lysvidde.
)ge til Søs Vandets Dybde :skaffenhed i Søen. Er Ski- ıge eller Vanddybden ikke for ›ed Haandlod (af Vægt fra 4 dsat Fald anvendes Dybdelod.
ı arcticus), højnordisk Laxefisk, ıelten, hvilken Hunnen ganske Beklædning, Gjennemsigtig- :nde til den ejendommelige ıod Hannen faar et forskjelligt større Bryst-, Bug- og Gat- ı særegen Udvikling af nogle ›anne ligesom to laadne Baand ver Side. L. lever i Havet i Floderne, men træffes i er, som forfølges af de store Madding bruges den derfor t paa Newfoundlandsbankerne capelan).
Stad i det franske Dep. Hé- v. for Montpellier ved Foden 9,000 J. Store Klædefabriker

Norditalien ved Floden Adda, Milano. 26,000 J. Bispe- erier og Fajencefabriker. Til- mesanost. Over Adda fører Træbro, der er mærkelig ved 1796, som Bonaparte vandt e under Beaulien. B. for Bammel-L., i Oldtiden Laus af Milaneserne 1158.
t Fartøj, som Russerne bruge vormed de drive Handel paa . Paa de ægte L., saaledes gamle Dage, vare Bordene i ikke fæstede til hinanden med en Maade syede sammen ved , saadanne L. ses imidlertid

Retning, som en Snor med e Lod antager, naar den er . Den er rettet mod Jordens er vinkelret paa Overfladen Vand.
d Hjælp af et Loddemiddel (Lod), passende Smeltetemperatur, Metallet og være nogenlunde stærkt. Efter Smelteligheden deles Loddene i Snellod, mest rent eller blyholdigt Tin, og Slaglod, mest Kobber-Zinklegeringer, men dog ogsaa andre strængsmeltelige Metaller og Legeringer. Letsmeltelige Metaller kunne alene loddes med Snellod (blød L.); strængsmeltelige Metaller loddes solidest med Slaglod (haard L.), men lettest med Snellod. Loddefugen skal være fin og Fladerne, hvorpaa Loddet skal hæfte, rene; desuden understøttes Fasthæftningen ved et Hjælpemiddel: til blød L. Fedt, Harpix, Salmiak eller Zinkchlorid, til haard L. sædvanlig Borax. L. foregaar ved en Ophedning, efter Omstændighederne over Gløder, i en Flamme, ved et Blæserør; blød L. dog oftest med en Loddebolt af Kobber, dannet som en Hammer med et tyndt Jærnskaft; den ophedes i Trækulild, fortinnes paa Pennen (Æggen) og bruges derpaa til at afsmelte Snelloddet, fortinne Loddefugen og samle Stykkerne.

Lodomérien, det lat. Navn paa det forrige Fyrstendømme Vladimir i Volhynien. Det var fra 12 Aarh. forenet med Galizien og kom ligesom dette 1349 under Polen. Ved Polens første Deling 1772 afstødes det til Østerrig, hvis Herskere derefter antog Titel af Konge af Galizien og L.

Lodret, parallel med Lodlinjen; bruges dog ogsaa i Betydning af vinkelret (s. d. A.).

Lods, den Mand, som kjendt med Grundene og de farlige Steder i et Farvand ledsager Skibene ud og ind ad en Havn eller i snævre Løb, hvor man ikke kan vente, at Sømanden er tilstrækkelig bekjendt. L. ere hos os kongelig ansatte og lodse efter en fast Taxt. **Lodsflag**, det Flag, som hejses, almindelig fra Fortoppen, for at tilkjendegive, at man ønsker Lods om Bord. Det er ofte Nationsflaget, eller, dersom der er en Union i Flaget, benyttes denne omgivet med en hvid Rand som saadant.

Lods ell. **Lodsfisk** (Naucrates ductor), en mindre Makrelfisk (14 Tomm. lang), der ledsager Skibene og Hajerne, af hvis Excrementer den lever, og som den efter Søfolkenes Mening, der støttes af enkelte Naturforskeres Jagttagelse, vejleder til at søge Bytte.

Lodseddel er i spec. jurid. Betydn. et af Skifteforvalteren udstedt Document, som indeholder en Angivelse af, hvad der ved Boets Deling er tilfaldet den paagjældende Arving eller Creditor, til hvem Documentet udstedes.

Lodz [ludsch], Stad i Polen, 16 M. v. s. v. for Warschau. 50,000 J. Stærkt udviklet Industri, navnlig Fabrikation af alle Slags Bomulds- og Uldvarer.

Lovenbom, Samuel, svensk Historiker, f. 1723 i Östergötland, blev 1759 Amanuensis ved det kongel. Bibliothek og Antiqvitetscollegiet og fik 1762 en lignende Post hos Rigshistoriographen; d. 1776. Som selvstændig Forfatter helligede L. sig næsten udelukkende til Personalhistorien; hans vigtigste Arbejde er »Magni Stenbocks lefverne« (4 Bd., 1757—65). Men ved Siden deraf udviklede han en udholdende Virksomhed som Samler og Udgiver af Kildeskrifter vedrørende Sveriges Historie; saaledes udgav han »Handlingar t. Kon. Carl XI.s historia« (13 Saml., 1763—74), »Svenska archivum« (1766—72), »Historiska märkvärdigheter«

(4 Bd., 1767—68), »Upplysningar i Svenska historien« (4 Bd., 1768—71, nyt Opl. 1773—74), »Anecdoter om namnkunniga och märkvärdiga Swenska män« (3 Bd., 1770—75), »Historiska archivum« (1774—76).

Lofoten, Norges største Øgruppe, tilhører Nordlands Amt og ligger nord for Polarcirklen; den strækker sig fra N. Ø. mod S. V., idet den efterhaanden fjærner sig fra Fastlandet, fra hvilket den skilles ved den brede Vestfjord. Det egentlige L. bestaar af fire store Øer, Østvaagø, Vestvaagø, Flakstadø og Moskenesø, foruden Værø, Røst og nogle mindre Øer. I umiddelbart Sammenhæng med L. staa imidlertid Vesteraalens Øer, Hadselø, Langø, Andø og Hindø, blandt hvilke den sidste udmærker sig som den største af alle norske Øer. Begge Øgrupper sammenfattes i Regelen under Navnet **Lofoterne**; de udmærke sig begge ved deres højst ejendommelige Klippeformer. Fjældene i L. og til Dels i Vesteraalen rejse sig paa Vestsiden næsten lodret af Havet og høre med deres bratte Styrtninger og deres takkede Tinder til det vildeste og mest forrevne, men tillige mest storartede og maleriske, som Norges Kyst har at opvise. Sete fra Vestfjorden staa de østlige Øers Fjælde som en kæmpemæssig Mur med Taarne og Tinder (Lofotvæggen), som i Midnatssolens Glød frembyder et Naturskuespil, hvis Mage i Pragtfuldhed man skal have vanskeligt ved at finde noget andet Sted i Verden. Det dyrkelige Land er imidlertid paa disse Øer særdeles indskrænket, og Klimaet frembyder Islands stormfulde Ublidhed med ringe Forskjel paa Sommer og Vinter, om end den sidste ikke opviser høje Kuldegrader. Øerne ere derfor for det meste blottede for Træer, og Agerdyrkningen trives kun paa enkelte mere begunstigede Steder. Heldigere er Landskabet til Kvægavl, da der er gode Græsgange og kun lidet Sne om Vinteren. Imidlertid er det dog fra Havet, at de talrige Beboere hente deres Næring. Hvert Aar fra Februar til April foregaar paa Øgruppens indre Side det store Skreifiskeri (Lofotfisket), naar Skreien (Torsken) i uhyre Stimer søger ind paa Vestfjordens Banker for at gyde sin Rogn. Lofotfisket er ikke blot Norges største, men ogsaa det mest aarvisse Skreifiskeri. Fra de ældste Tider, hvorom man har Efterretninger, høres om de rige Fiskerier („Storfisket“) under disse Øer. 6 à 7,000 Baade, bemandede med henimod 30,000 Fiskere, af hvilke dog et mindre Antal er Egnens egne Beboere, indfinde sig for at tage Del i denne Rigdom. Udbyttet af et Middelfiskeri i vore Dage er omtr. 25 Mill. Skrei, hvilke derhos levere 60 à 70,000 Hektoliter Tran og 30 à 40,000 Hektoliter Rogn, alt til en Værdi af 6 à 7 Mill. Kr. — De ovennævnte to Øgrupper danne tilsammen **Lofotens og Vesteraalens** Fogderi under Nordlands Amt, 70 □ M. (3,852 □ Kilom.) med 26,000 I. (1875).

Loſſcha, ſ. **Lovacz**.

Lofö, c. 1½ M. (11 Kilom.) v. for Stockholm, en af Mälarens største Øer med høje, skovbevoxede Bredder, ved en Bro forbunden med Uplands Fastland. L., som for største Delen ligger under det kongel. Slot „Dr[…]ningholm“, er i Sommertiden et af Stockh[…] Indbyggeres yndede Forlystelsessteder.

Logansport [pohrt], Stad i Staten Ind[…] i Nordamerika ved Floden Wabash, 15 M[…] til v. for Indianapolis. 11,000 I.

Logarithme. Vælger man et bestemt Ta[…] Grundtal, f. Ex. 10, saa lade alle Tal sig fr[…] stille som Potenser af dette. L. af et Ta[…] nu Exponenten af den Potens, hvortil 10 […] opløftes for at frembringe Tallet. Da saal[…] $10^1 = 1$, $10^2 = 100$, $10^3 = 1000$ osv., Log. 10 = 1, Log. 100 = 2, Log. 1000 = […] osv. Da $10^0 = 1$, er Log. 1 = 0. Alle mel[…] liggende Tal, som ikke ere Potenser af 10, […] irrationale L., og disse kunne altsaa kun […] gives tilnærmelsesvis med et vist Antal D[…] maler. L.s hele Tal kaldes Charakteristi[…] Decimalerne Mantissen. Disse L. kald[…] briggiske efter deres første Beregner H[…] Briggs (s. d. A.), og de ere de bekvemmeste […] den praktiske Beregning. Men i Stedet d[…] kunde man ogsaa benytte ethvert andet Gr[…] tal og derved komme til et andet Logarit[…] system. Der er dog kun ēt Slags L., […] benyttes foruden de briggiske; det er de […] turlige ell. hyperbolske L., som ogsaa […] L.s første Opfinder kaldes de Neperskl[…] Neper). Deres Grundtal er et irrationalt […] som forekommer i mange analytiske Udvikli[…] og plejer at betegnes ved Bogstavet e. […] Tal fremstilles ved Rækken $e = 1 + \frac{1}{1.2} + \frac{1}{1.2.3} + \frac{1}{1.2.3.4} +$ osv. og er m[…] Decimaler = 2,7182818. Enhver Briggi[…] udledes af den naturlige L. til samme Ta[…] at multiplicere den med en constant Stør[…] som kaldes Modulus og med 7 Decimal[…] = 0,4342945. I begge Systemer er Log. 1 […] Log. 0 = — ∞ (d. e. negativ uendelig) […] af et Tal imellem 0 og 1 (d. e. af en […] Brøk) negativ. Er derimod Tallet selv […] tivt, har det ingen reel L., eller L. er […] ginær. Dette hindrer dog ikke Brugen af L[…] rithmetavler til Beregning af negative num[…] Værdier, idet man særskilt tager Hensyn […] Tegnet. — L.s Theori indeholdes i følg[…] 4 Sætninger: 1) L. af et Produkt er S[…] men af Factorernes L.; 2) L. af en Quo[…] er Dividendens L. minus Divisors; 3) […] en Potens er lig Rodens L., multipliceret […] Potensexponenten; 4) L. af en Rod er […] Tallets L., divideret med Rodexponenten. […] disse Sætninger ses den overordentlige […] telse, L. kunne yde for Beregningen, naar […] har dem samlede i en Tavle. — Ved **tri[…] metriske L.** forstaas L. af de trigonomet[…] Størrelser eller Functioner, Sinus, Cosi[…] Tangens og Cotangens. — En **Logarithme[…]** indeholder de til alle Tal fra 1 til en […] Grænse hørende Logarithmer. Saadanne […] Ursins med 4 Decimaler, Brochs, Lalandes […] Houëls med 5, Ursins med 6, Schröns med […] Vegas Thesaurus med 10. Disse indehold[…] tillige de trigonometriske Logarithmer. Af Bauer […] haves bekvemme Tavler for Tallene alene saa […] vel med 4 som med 5 Decimaler; disse inde[…] holde tillige **Antilogarithmer**, d. v. s. de Tal, som svare til givne Logarithmer. **Logarithmis[…]**

er logistisk Linje, en krum Linje, hvis
:r ere Logarithmerne af de tilsvarende
:, naar begge udtrykkes ved en vis
ligningen er da $y = \log x$). Den kan
ve den Form, at Abscisserne ere Or-
:s Logarithmer ($y = a^x$, hvor a er Lo-
systemets Grundtal). **Logarithmisk Spi-**
Spiral, hvor den Vinkel, Radius
nner med en fast Axe, er proportional
til Radius vector.
Friedr. v., den betydeligste tydske Epi-
ler i ældre Tid, f. 1604 (ell. 1605) i
af en gammel adelig Slægt, d. 1655
ringsraad hos Hertugen af Liegnitz
I hans „3,000 Sinngedichte" (1654)
an ofte skarpt Vid og syndig Kraft,
mgaaende ere de prægede af en selv-
harakter, en jævn og retfindig Tænke-
en stærk Uvilje mod Tidens Efteraben af
Vøsen; deres Stil og Sprogform, om
skjødesløs, er naturligere og renere,
i Regelen træffer den hos den Tids
tere. For øvrigt er en stor Del af
n ikke egentlige Epigrammer, men
irer eller moralske Tankesprog og Be-
r eller Digte af rent lyrisk Charakter.
egentlig først Lessing, der skaffede den
emte L. den ham tilkommende Plads
e Literatur; 1759 udgav han i For-
Ramler et Udvalg af hans „Sinn-
med sproglig Commentar. Den nyeste
ge Udgave er besørget af G. Eitner

kaldes et Skibs Journal. Heri ind-
bets Courser og Distancer, Vindens
mens Retning og Kraft, Pejlinger,
af Observationerne, de væsentligste
ider, Længde og Bredde og i det
hvad der behøves for til en hver Tid
estemme Skibets Plads. **Logge**, under-
ets Fart. Dette sker ved at finde
e Vej, det gjennemløber i et vist
rum, almindelig 28 eller 14 Se-
g man beregner da, hvilket Stykke
jennemløbe i en Time osv. Dertil
Logglinen, som er befæstet til **Loggflyn-**
Stykke Træ, dannet som en Cirkel-
og forsynet med Bly langs Cirkel-
nen er ved Knobe inddelt i Længder
ne, begyndende i en Afstand af omtr.
ængde fra Loggflynderen. Det Punkt,
nddelingen begynder, er almindelig
:d en Lap Klæde. Naar man nu vil
es Flynderen over Bord, og den vil
en fast Beliggenhed i Vandet; ved
art trækkes Linen ud; naar nu Klædet
il Rælingen, vendes et **Loggglas**, et
der løber ud i 28 Sekunder; efter
rum stoppes Linen, og man under-
r mange Knobe af denne, der er ud-
te angiver da det Antal Kvartmil,
sejler i 1 Time. Naar Logglinen ikke
vikles den om en **Logrulle**.
. [lōſche], it. Loggia, i Bygningskunsten
hvælvet Forhalle, en aaben Buegang
Bygning eller en oven paa et fladt
agt Overbygning til Udsigt. I The-
langs Væggene, som oftest i flere
bragte, aflukkede Afdelinger af Til-

skuerpladser. Endelig betegner L. ogsaa Fri-
murernes Forsamlinger og Forsamlingssteder.
Logier, Johann Bernhard [loschié], f. 1780
i Kaiserslautern, d. 1846 i Dublin, har gjort
sig bekjendt ved Indførelsen af en Læremaade
i Musik, der gik ud paa samtidig Undervisning
i Claverspil til flere Elever, hvorved han an-
vendte den af ham opfundne, saakaldte Chiro-
plast (s. d. A.).
Logik er Læren om den videnskabelige Tænk-
nings almindelige Former og Love. Den ad-
skiller sig fra Psychologien derved, at medens
denne spørger, hvorledes Tænkningen factisk
udvikler sig, spørger Logiken, hvorpaa Tænk-
ningens Gyldighed beror. Som formel L.
søger den alene at fastsætte de Principer, For-
mer og Love, der bør følges; men ofte forstaar
man ved L. ogsaa den philosophiske Erkjendelses-
theori, der undersøger Muligheden af at an-
vende vore Tankeprinciper og Tankelove paa
de i Erfaringen givne Phænomener. **Lōgisk**,
stemmende med Logikens Fordringer; følge-
streng.
Logis, fr. [schih], Bolig, navnl. lejet Bolig.
Logishus, et Hus, hvor Værelser udlejes for
længere eller kortere Tid. **Logisskib**, et Skib,
almindelig et casseret Krigsskib, der benyttes
som Caserne for det indkaldte indrullerede
Mandskab, inden det fordeles paa de udrustede
Skibe.
Logográpher kaldtes de ældste græske Historie-
skrivere før Herodot i det 6te og Beg. af det
5te Aarh. f. Chr., som paa den Tid, da det pro-
saiske Foredrag endnu stod paa et lavt Udvik-
lingstrin, fremstillede Myther og historiske Be-
givenheder i en simpel og kunstløs Form. De
betydeligste af dem vare Hekatæos og Hellanikos.
Logogriph, Ord- eller Bogstavgaade, hvor et
Ord ved Tilføjelse, Borttagelse eller Omsæt-
ning af Bogstaver faar forskjellig Betydning.
Logōne, et Negerrige i Sudan i Afrika s.
for Tsadsøen og v. for Schariſloden, er et frugt-
bart, stærkt befolket Sletteland, der staar i Af-
hængighedsforhold til Sultanen af Bornu.
Muhammedanismen har fra Begyndelsen af
det 19de Aarh. udbredt sig i Landet, men en
stor Del af Befolkningen hænger dog endnu
ved Hedenskabet. Hovedstaden Logon-Birni
skal have livlig Bomuldsindustri og Indigo-
tilvirkning.
Lŏgos (gr., d. e. Ord) brugtes af de alexan-
drinsk-jødiske Philosopher og navnlig af den
betydeligste blandt disse, Philo, som Betegnelse
for den evige guddommelige Fornuft, baade
saaledes som den er til Stede i Gud selv som
hans Selvbevidsthed og som den aabenbarer
sig i Verden, dels som Skaberkraften, dels som
Menneskenes Vejleder til et højere aandeligt
Liv. Philo kalder bl. a. L. den fra Evighed
avlede Guds Søn, den guddommelige Herlig-
heds Afglans og Verdens Skaber, og paa
Grund af disse Udtryk har man ment, at det
er fra Philo at Johannes's Evangelium har
laant sit Logosbegreb, naar det (Cap. I, 1—14)
bruger L. som Udtryk for Christi guddommelige
Natur der fra Evighed har været til hos Gud,
selv er Gud, ved hvem alt er blevet skabt og
som i Tidens Fylde „er blevet Kjød" i Men-
nesket Jesus af Nazareth; ved nærmere Under-

søgelse viser det sig dog, at Philos og Johannes's Forestillinger ere saa væsensforskjellige, at den ene vanskelig kan udledes af den anden. Philos L.-Begreb er et pantheistisk Begreb; det er den græske Philosophis L.-Forestillinger, Ideen om Guds evige Tanke, hvormed Gud tænker baade sig selv og Verden, som Philo har søgt at sammenarbejde med de væsensforskjellige gammeltestamentlige Begreber om Guds skabende Ord og Guds Aand, men det pantheistiske er hos Philo saa fremherskende, at Logos's Menneskevordelse for ham vilde være en utænkelig Tanke. Johannes's L.-Begreb er derimod et theistisk Begreb, fremgaaet af de ovennævnte gammeltestamentlige Begreber, af hvilke der i den senere Jødedom havde udviklet sig Forestillingen om Memra (chald., d. e. Ordet) ell. Chokma (d. e. Visdommen) som selvstændige Hypostaser i Gud. De alexandrinske pantheistiske Forestillinger om L. gaa derimod igjen paa forskjellige Maader i det 2det Aarh.s Gnosis.

Logroño [grōnjo], Stad i den spanske Prov. Gammel-Castilien, Hovedstad i Prov. L., ved Floden Ebro, 14 M. ø. for Burgos. 13,000 I. Handel med Olje og Vin.

Lohäia, Havn i Arabien ved det røde Hav, 50 M. n. for Indløbet til Bab-el-Mandeb Strædet. Udførsel af Kaffe.

Lohals, Ladeplads paa Nordvestsiden af Langeland med en Havn og Færgefart til Fyn.

Lohede, en Hede i Slesvig s. for Danevirke og Staden Slesvig, bekjendt af to for de danske Konger uheldige Slag: 28 Juli 1261 imellem Erik Glipping, som blev tagen til Fange i Slaget, og den sønderjydske Hertug Erik (I), og 30 Nov. 1331 mellem Christoffer II og den holstenske Greve Gert.

„Lohengrin“, et efter Hovedhelten, Parcivals Søn, opkaldt, c. 1300 forfattet, mellemhøjtydsk Digt (udg. af H. Rückert 1858), hvori Sagnet om Svaneridderen er sammenknyttet med det om den hellige Gral og med sagnagtige Fortællinger om Henrik Fuglefængers Bedrifter; benyttet af R. Wagner i hans Opera „L.“

Lohenstein, Daniel Caspar v., tysk Digter af „den 2den schlesiske Skole“, f. 1635 i Nimptsch, d. 1683 som kejserlig Raad og Syndicus i Breslau. Hans Digtning er altid, ligesom Hoffmannswaldaus, et rent udvortes Forstandsprodukt; den i det offentlige som det private Liv høviske og ædruelig sindede Mand hengav sig i sin lyriske Poesi („Blumen“), endnu mere end hans nys nævnte Ven og Forbillede, til cynisk Raahed og svulstig Forskruethed og i sine Tragedier („Ibrahim Bassa“, „Epicharis“ o. fl.) desuden til en Udmalen af blodige Rædsler, der endog overgaar, hvad A. Gryphius havde præsteret. 1689 udkom hans poetiske Skrifter i 2 Bd. („Sämtl. Gedichte“) og s. A. den af hans Broder fuldendte voluminøse Roman „Arminius und Thusnelda“, bred og uden kunstnerisk Composition.

Lohr, Stad i den bayerske Prov. Nedre-Franken ved Floden Main, 5 M. n. v. for Würzburg. 5,000 I. Smukt Raadhus. Fabrikation af Blikvarer. Flodskibsfart, Handel med Hør og Tømmer.

Lohrmann, Wilh. Gotthelf, tysk Selenograph, f. 1796 i Dresden, blev 1817 ansat ved den sachsiske Opmaaling og 1828 Forstander for den techniske Anstalt i Dresden, hvor han døde 1840. Det af ham efter egne Maalinger og Tegninger forfærdigede udmærkede store Maanekort af 3 F.s Diameter blev først udgivet i Leipzig 1878 af Julius Schmidt i 25 Sectioner. 1838 havde han selv i Dresden udgivet sit Kort i formindsket Maalestok, nemlig med 1¼ F.s Diameter.

Loigny [loanji], Landsby i Frankrig, Dep. Eure-Loir, 5 M. s. til ø. for Chartres. Papirfabrik. 2 Dec. 1870 sejrede Tyskerne her over Franskmændene (Slaget ved Orléans).

Loir [loāhr], Flod i det vestlige Frankrig, udspringer i Dep. Eure-Loir og falder efter 37 Miles Løb i Sarthe oven for Angers.

Loir-Cher [loāhr schæhr], Dep. i Frankrig, omgivet af Dep. Eure-Loir, Loiret, Cher, Indre, Indre-Loire og Sarthe. 115 □ M. med 276,000 I. (1881). Departem. gjennemstrømmes af Floden Loire, som fra venstre Side optager Cosson og Beuvron, og af hvis øvrige Bifloder Loir med Braye løber igjennem den nordl. Del og Cher med Sauldre gjennem den sydlige. Landet er højtliggende, men uden Bjærge. Agerdyrkning og Vinavl ere Hovederhverv; Industrien bestaar i Fabrikation af Glas, Læder, Uld- og Bomuldsvarer, Roesukker, Papir, Vineddike og Brændevin. Hovedstad Blois.

Loire [loāhr], 1) Flod i Frankrig, udspringer paa Vestsiden af Cevennerbjærgene i den nordl. Del af Dep. Ardèche i en Højde af 4,000 F. over Havet, løber først mod N. til Digoin, hvorfra den ved Centralkanalen forbindes med Saône, og derfra mod N.V. forbi Nevers til Orléans, hvorfra den med vestsydvestl. Hovedretning løber forbi Blois, Tours og Nantes, og falder ved St. Nazaire i Atlanterhavet. Dens vigtigste Bifloder ere fra højre Side Mayenne og fra venstre Side Allier, Cher, Vienne og Sèvre-Nantaise. Længde 130 M.; Flodgebet 2,200 □ M. Mundingen er sandet, og store Skibe kunne ikke gaa synderlig længere end til St. Nazaire, der er Udhavn for Nantes. — 2) Departem. i Frankrig, omgivet af Dep. Saône-Loire, Rhône, Isère, Ardèche, Øvre Loire, Puy de Dôme og Allier. 86 □ M. med 600,000 I. (1881). Departem. er et Bjærgland, mod Ø. optaget af Cevennerne, mod V. af Forezbjærgene, imellem hvilke ligger den af Loire gjennemskydte Slette, der mod S. kaldes Forez- og mod N. Roanne-Sletten. Agerbruget dækker ikke Befolkningens Forbrug, hvorimod Vinavlen er af stor Betydning. Af Mineralprodukter indvindes en stor Mængde Stenkul og Jærn, samt Bly, Marmor og flere Stenarter; her er mange mineralske Kilder. Industrien staar paa et overordentlig højt Trin, navnlig Maskinværksteder, Vaabenfabriker, Glasværker, Kniplings-, Linned- og Bomuldsmanufakturer. Hovedstad Saint Etienne. — **Nedre L.** (L. inférieure), Departem. i Frankrig, omgivet af Atlanterhavet og Dep. Morbihan, Ille-Vilaine, Mayenne, Maine-Loire og Vendée. 125 □ M. med 626,000 I. (1881). Landet er i det hele fladt; dog danne Udløbere fra Bretagnes Bjærge i den nordlige

lere Bakkestrøg med store Heder. Kysten
r flere Bugter, af hvilke den betydeligste
urgneuf Bugten; i Kystlandet findes rig=
e Saltmoradser. Departem. gjennem=
nes af Loire, som her optager Erdre
vjre og Sèvre=Nantaise fra venstre
Floden Vilaine berører paa en kort
ning Nordgrænsen. Klimaet er tempe=
og sundt undtagen i de med Moradser
te Egne. Foruden de sædvanlige Korn=
dyrkes Vin, Hamp og Hør. Af Mine=
dukter findes Stenkul, Pottemagerler,
Jærn og Tin. Industrien staar paa et
rin, navnlig Skibsbyggeri og de der=
rbundne Virksomheder, Sukkerraffinade=
Garverier, Bomulds= og Uldmannfak=
g Saltværker. Hovedstad Nantes. —
(Haute-L.), Departem. i Frankrig, om=
f Dep. Puy de Dôme, Loire, Ardèche,
og Cantal. 90 □ M. med 316,000 J.
Departem. er bjergfuldt og gjennem=
es af Floderne Loire og Allier, der
s ved Forezbjergene. Bjergene frem=
ydige Spor af vulkansk Virksomhed.
rkningen dækker Befolkningens Forbrug;
n er betydelig, men af maadelig Kva=
Skovene bestaa mest af Naaletræer, Bøg
Af Mineralprodukter ere de vigtigste
l, Antimon, Bly, Jærn, Kobber, Mar=
andre Stenarter; Antallet af mineralske
er meget stort. De vigtigste Industri=
re Tilvirkning af Kniplinger, Baand,
Læder, Uldstoffer og Fajence. Fra De=
udvandrer aarlig en Del af Befolk=
til Nabodepartementerne, hvorfra de
-8 Maanedes Fraværelse vende tilbage
Spareskilling. Hovedstad Le Puy.
t [loarä], Departem. i Frankrig, om=
Dep. Seine=Oise, Seine=Marne, Yonne,
Cher, Loir=Cher og Eure=Loir. 123
med 369,000 J. (1881). Floden Loire
strømmer i en stor Bue Departem.s
l. N. for Floden udstrækker sig Or=
teauet, der danner Vandskjellet mellem
Seine. Departem. har Navn efter
Flod Loiret, der falder i Loire.
g er Hovederhverv, og saa vel Korn=
avlen er betydelig. Af Mineralpro=
r Jærn det vigtigste og af industrielle
ementer Teglbrænderier, Kalkværker,
faktnrer, Eddikebryggerier og Garverier.
d Orléans.
[lóhha], 1) Stad i den spanske Prov.
, ved Floden Jenil, 7 M. v. for Gra=
8,000 J. Fabrikation af Bomulds=
Papir. 2) Stad i Republiken Ecua=
ydamerika, er en over 5,000 F. højt=
Bjergstad, 58 M. s. for Quito, med
. Omegnen har store Skove af China=
r give fortrinlig Chinin.
Sundhedsbrønd og Badested i Ørebro=
ogn i Örebro Län i Sverige, ligger
o Søer, Nörre= og Söndre=Lokarne, i
et Skovegn. L. er bekjendt for for=
mineralholdig Gytje (Dynd), som for=
anses virksomt mod rheumatiske og
Tilfælde.
Søn af en Jætte og en Jættekvinde,
t stor Rolle i den nord. Mythol. Han
er smuk af Udseende, men ond af Sind, usta=
dig i sin Færd, listig og svigefuld. Ofte bragte
han Aserne — til hvem han som Odins Fost=
broder regnes — i den største Forlegenhed,
men ofte hjalp han dem ogsaa med listige Raad.
Med Jættekvinden Angerbode havde han Børnene
Midgaardsormen, Fenrisulven og Hel. Han
voldte Balder den godes Død og bevirkede, at
han ikke blev udløst fra Hel, ligesom han ogsaa
haanede Aser og Asynjer ved Havguden Ægers
Gilde. Gudernes Vrede optændtes derfor imod
ham. „Den yngre Edda" fortæller, hvorledes
L. som Lax skjulte sig i en Fos, men fangedes
af Aserne i det af ham selv opfundne Net; de
bragte ham ind i en Hule, bandt ham, udstrakt
over tre Stene, med Sønnen, Narves Tarme
og hængte en Giftslange over ham, mod hvis
Edder han beskyttes af sin trofaste Hustru Si=
gyn; dog naar det Bækken, hun holder under
Giftdraaberne, er fuldt og hun derfor maa
fjærne sig med dette, drypper Slangens Gift
ham i Ansigtet, og han farer sammen, saa hele
Jorden skjælver. Saaledes ligger han lænket
til Ragnarok, da alle Lænker brydes og han
slipper løs for paa den nyhyre Slette Vigrid
tillige med alle Jætterne at kæmpe den sidste
store Kamp mod Aserne. Meget tyder paa, at
L. er en Ild=Aand, i hvem særlig Ildens for=
dærvelige Virkninger ere personificerede. Skik=
kelsen, som den kjendes fra de os bevarede
Kilder, synes end videre paavirket af Fore=
stillinger laante fra de christnes Djævel (særlig
Lucifer). En anden Form for L.=Skikkelsen
have vi i Jættefyrsten Udgaards=L., hvis Græsse=
lighed udmales af Saxo, der skildrer ogsaa denne
som bunden.

Lokëren, Stad i den belgiske Prov. Øst=Flan=
dern, 3 M. ø. til n. for Gent ved Floden Durme,
der har Kanalforbindelse med Schelde. 18,000
J. Vigtig Bomuldsindustri og Kornhandel.

Lokët, s. Karte.

Lokmân, mythisk Person, er indført af Mu=
hammed i Koranens 31te Sura som Bekjender
af Guds Enhed. Efter Sagnet var han en
æthiopisk Slave, hvem Herren havde tildelt
Visdom i højeste Maal, og en stor Mængde
Fabler, der ere bekjendte under Æsops Navn,
henføres til ham. S. Arab. Literatur.

Lökri, en fordum betydelig Stad ved For=
bjærget Zephyrion i det sydligste Italien, an=
lagt af Lokrere fra Grækenland. Den var den
berømte Lovgiver Zaleukos's Fødeby.

Lökris var Navnet paa 2 Landskaber i det
egentlige Hellas; det vestlige ved den korinthiske
Bugt var beboet af de ozoliske Lokrer, hvis
betydeligste Stæder vare Naupaktos og Am=
phissa; de østlige L. boede ved Euripos og vare
igjen delte i de epiknemidiske og de opuntiske
L. (sydligst).

Lolle ell. Laale, Peder, en dansk Forfatter
fra Middelalderen, der skal have levet paa
Dronning Margretes Tid, leverede en meget
brugt Skolebog med latinske (til Dels for=
franskede) versificerede Ordsprog og tilsvarende
danske, idet han dels samlede en Mængde la=
tinske Ordsprog, som han gjengav ved tilsva=
rende danske, dels oversatte danske Ordsprog
paa Latin. Den ældste Udgave er fra 1506,
besørget af Professorer ved Kjøbenhavns Uni=

verfitet, der paa Titelbladet hædre L. som „de Danskes Lys, blandt lærde Mænd et fremragende Forbillede og Mønster". Christiern Pedersen udgav paa ny Bogen 1515, Hans Slaaning den danske Text 1614, „efterdi disse Ordsprog altid ere holdne udi stor Agt og Pris, ja dagligdags bruges iblandt os Danske", og R. Nyerup en af Forklaringer ledsaget smuk Udgave 1828. Ordnede efter Æmner ere Ordsprogene udgivne 1842 af Sigfr. Ley. Der findes ikke i nogen Literatur en ældre Samling af denne Art.

Lollharder ell. **Lollarder** (af plattysk „lollen" ell. „lullen", d. e. nynne) kaldtes en Forening af fromme Mænd i Antwerpen c. 1300, som under en Pest sluttede sig sammen med det Formaal at pleje de syge og begrave de døde, og som snart fandt Efterlignere i Nederlandene og det vestlige Tyskland. Man kaldte dem ogsaa Matemans, maadeholdne Mænd, eller Alexiusbrødre efter deres Skytshelgen. Det varede ikke længe inden de af Gejstligheden bleve sammenblandede med Begharderne (s. d. A.); Navnet L. blev saa brugt enstydigt med „Kjætter" og „Sværmer", og Inqvisitionen forfulgte dem, indtil Pave Johan XXII gav dem betinget Fred. I England kaldtes Wiclefs Tilhængere L.

Lom, Præstegjæld i Norge, liggende i Christians Amt, øverst i Gudbrandsdalen. Skjønt L. er en højtliggende Fjældbygd, som til Dels skyder fine beboede Strækninger lige ind i Hjærtet af Jotunsfjældene, er Sommeren varm og Kornavlingen sikker; da imidlertid Regnmængden er usædvanlig ringe, har man været nødt til at anlægge lange Vandrender ind over Fjældene, ved Hjælp af hvilke det fornødne Vand ledes ned i Bygden, hvor det derpaa med et Slags Skuffer spredes ud over Agrene. Dette Vandingssystem, som her er gammelt, bruges til Dels ogsaa i de andre Bygder i nordre Gudbrandsdalen. L. Kirke er en af de bedst bevarede og største Stavkirker, maaske 6—700 Aar gammel. **Lomseggen**, Fjældtind i Loms Præstegjæld, har en Højde af 5,800 F. (1,820 Met.).

Lom (Colymbus), Slægt af Dykkernes Familie og Svømmefuglenes Orden; som andre nærbeslægtede have de korte Vinger, og Svømmefødderne sidde langt tilbage, hvorfor deres Holdning er oprejst og deres Gang slet. Fra Alkefuglene og Pengvinerne kjendes de fornemmelig ved den stærkt sammentrykte, skarpkantede Mellemfod, ved de aldeles fladtrykte, pladeformede Negle og derved, at Bagtaaen er udstyret med en lille Svømmehud. Halsen er tynd, Næbet lige, sammentrykt og spidst, temmelig langt, Halen kort og stiv. De tilhøre det høje Norden, ruge kun ved ferskt Vand, føre deres Unger ud i Vandet, saa snart de ere udklækkede, made dem ikke og opholde sig den øvrige Del af Aaret ved Havet. Det er temmelig store Fugle, der leve af Lax, Sild og andre Fisk. Her i Norden findes Imberen ell. Havimberen (C. glacialis) og to andre Arter. Til L.s Familie høre ogsaa Lappedykkerne.

Lombārd, s. **Laanehus**. Navnet, der hidrører fra, at næst efter Jøderne var det især Lombarder, som gav sig af med at udlaane Penge mod Renter og Pant, anvendes endnu o Laan mod haandfaaet Pant. **Lombardstreet** [strib] Navnet paa en Gade i London, hvori de vigtig Firmaer for Pengeforretninger have deres Ko torer, hvorfor det undertiden bruges som Be tegnelse for „Pengemarkedet".

Lombārdi, Alfonso, italiensk Billedhugge f. 1487 i Lucca, d. 1537, udførte fine æld Arbejder i brændt Ler i en realistisk Sti saaledes „Christus og Apostlene" i Domkirk i Ferrara og en Pietà i Krypten under S Pietro i Bologna. Paavirket af Quercia ha hans senere Værker et ædlere Præg; blan disse nævnes „Marias Død" i Terracotta Relieferne paa Forsiden af S. Petronio i Bo logna, Syndefaldet, Bebudelsen og Christi Op standelse. Hans Hovedværk er Gravmælet ov en af Datidens berømte Hærførere, Capita Ramazotto, i S. Michele in Bosco uden f Bologna, udført efter dennes egen Bestilli i hans levende Live (1526).

Lombārdi, Eliodoro, it. Digter, f. 183 tankerig realistisk Lyriker, der i sit Hoveddi »La stampa« har optaget de moderne social Problemer.

Lombardiet udfylder den midterste Del af Norditalien, begrænset mod N. af Schweiz og Østerrig, mod V. ved Ticino skilt fra Piemont, mod S. i Hovedsagen begrænset af Po og mod Ø. af en Linje fra Garda Søen mod S. Ø. 427 □ M. med 3,794,000 I. (1884). Provinsens nordlige Del optages af Alperne, som her danne mange herlige Dale. Den sydlige Del er den overordentlig frugtbare lombardiske Slette. Vandløbene flyde alle til Po. De betydeligste ere fra V. mod Ø. Ticino, Olona, Adda, Oglio med Chiese, og Mincio. Paa Alpernes Sydside ere Søerne Lago Maggiore, L. di Varese, di Como, d'Iseo og di Garda. Talrige Kanaler gjennemskære Landet og forbinde Flodløbene. Klimaet er ikke saa varmt, som man efter Beliggenheden s. for Alperne skulde antage, da Apenninerne mod S. udelukke Indflydelsen fra Middelhavet. Aarets Middelvarme paa den lombardiske Slette er henimod 14°, om Vinteren c. 4° og om Sommeren c. 22°. Regnmængden er paa enkelte Punkter ved Alpernes Fod meget betydelig, indtil 54 Tommer, men paa Sletten i Gjennemsnit c. 34 Tommer. De vigtigste Landbrugsprodukter ere Hvede, Majs, Ris, Hør, Hamp, Humle og Vin. Silkeavlen er overordentlig udbredt. Engene spille en stor Rolle i Landbruget og give indtil 6 Afgrøder om Aaret. Bjærgværksdriften er kun ubetydelig og gaar navnlig ud paa Indvinding af Jærn og Kul. Derimod er Industrivirksomheden særdeles omfattende og leverer især Silkevarer, Bomuldstøjer, Papir, Vaaben, Bijouterier, Jærn- og Bronzevarer, Straahatte, Glasperler og Læder. Hovedstad Milano. — L. hed i Oldtiden Gallia transpadana og beherskedes efter Romerrigets Fald af Østgoterne og siden 569 af Langobarderne, efter hvem det fik Navn. I Beg. af 12te Aarh. vare næsten alle større Byer selvstændige Republiker under den tyske Kejsers Højhed; de kæmpede tappert imod Frederik I, sejrede 1176 ved Legnano og tiltvang sig 1183 Godkjendelse af deres Frihed.

m fulgte indre Stridigheder, og disse rte efterhaanden Opkomsten af herskende er og Dannelsen af flere Smaastater. ørre Del kom under Hertugd. Milano, i Hertugerne af Savoien (Piemont) vest Republiken Venezia øst fra udstrakte Hænder over de nærmeste Strækninger. om Milano under Spanien og 1713 ned Mantua under Østerrig; begge om- s 1797 til den cisalpinske (senere ita- Republik, der 1805 blev Kongeriget Ita- kom 1814 tilbage til Østerrig som en det lombardisk-venezianske Kongerige. iavde indt. 1848 en særlig Forfatning Vicekonge (Ærkehertug Rainer, Kejser I.s Broder) og saakaldte „Central- og congregationer", men nød kun meget lvstændighed og endnu mindre politisk hvorfor ogsaa Følelsen af det frem- redømmes Tryk var meget levende og) gav sig stærkt til Kjende. I Marts rdes Opstand i hele Landet; kun Fæst- bleve i den østerrigske Hærs Magt, tning til Sardinien vedtoges baade Venezia. Faa Maaneder efter var L. ty underkuet, og n. A. delte Venezia Skæbne; men 1859 maatte Østerrig). for Mincio, og efter Nederlaget grätz gav det Afkald paa Venetien, den endelige Fred afstodes til Italien.

do, en ital. Kunstnerfamilie, der levede i Venezia. **Pietro L.**, d. 1515, var og Billedhugger. Han byggede bl. get smukke Palazzo Vendramin-Ca- udførte flere Gravmæler i Sculp-)els i Forening med sine Sønner, Monumentet over Dogen Pietro Mo- 1476). Begge disse Værker høre, Art, til Renaissancens mærkeligste lser. Sønnerne, **Antonio** og **Tul-** fidste døde 1532), høre til Venezias gende Billedhuggere i den Tid og lig Anseelse ved de store Marm- St. Zenos Capel i Marcuskirken. yngre Gren af samme Slægt hører Elev, **Girolamo L.**, der arbejdede med sine Sønner udførte Bronze- „det hellige Hus" samt Hovedpor- kirken. Deres Virksomhed falder l og 1560.

s, Petrus, en af de navnkundigste , Discipel af Abailard, f. i Novara t, var først Lærer og derefter fra i Paris, hvor han døde 1164. og i Dogmatiken »Sententiarum r ogsaa skaffede ham Æresnavnet ntentiarum«, er en Samling af s dogmatiske Udsagn, der ere or- dne med hverandre ved dialektiske Den benyttedes som dogmatisk til Reformationen og blev efter- menteret af ikke mindre end 250 Theologer, de saakaldte „Senten-

en af Sundaøerne i det store øst- elag, ø. for den større Ø Flores, stor og beboet af Malayer under ige Fyrster.

n af Sundaøerne i det store øst- indiske Archipelag, skilles fra Bali mod V. ved Lombokstrædet og fra Sumbava mod Ø. ved Allasstrædet. 100 □ M. med 100,000 I., for største Delen Malayer og Bugier. Øen er bjergfuld, men frugtbar og vel dyrket. Den staar under hollandsk Herredømme.

Loménie, Louis de [ni], fransk Literat, f. 1815, gik fra Latinskolen i Avignon til Paris og udgav 1840—47 en Række ypperlige Biographier (»Galerie des contemporains illustres«) under Pseudonymen »Un homme de rien«. 1845 blev han Ampères Suppleant paa Lærestolen i fransk Literatur ved Collège de France og læste samtidig ved École polytechnique, hvor han 1862 blev udnævnt til Professor; 1864 traadte han fra Collège de France. Af hans øvrige Arbejder maa foruden værdifulde Artikler til »Revue des deux mondes« mærkes den ufuldendte biographiske Serie »Les hommes de 89« og hans paa hidtil utrykte Documenter hvilende »Beaumarchais et son temps« (1855), »La comtesse de Rochefort et ses amis« (1870), »Les Mirabeau« (1879). En Tid lang arbejdede han i »La Presse« under Girardin. 1871 blev han Medlem af Akademiet og døde 1878.

Loménie de Brienne, Etienne Charl. de [ni dø briãn], fransk Finansminister, f. 1727, blev 1763 Ærkebiskop i Toulouse og 19 Sept. 1787 sat i Spidsen for Finansstyrelsen efter Calonne, men kunde ikke bryde Parlamentets Modstand imod et nyt Laan og maatte fratræde i Aug. 1788 efter at have lovet Sammenkaldelse af Rigsstænderne. Paven ophøjede ham til Cardinal, men da Revolutionen kom, sluttede L. sig til den og paastod at have forudset den; han lod sig 1791 edfæste som constitutionel Præst, blev Biskop i Yonne og sendte Cardinalhatten tilbage til Paven, men kunde dog ikke undgaa Revolutionsmændenes Mistanke og blev 1793 holdt fangen i sin Bispegaard i Sens; d. 16 Febr. 1794. — Hans Broder, **Athan. Louis Marie, Greve de L. de B.**, f. 1730, Generallieutenant, var Krigsminister 1787—88 og blev henrettet 10 Maj 1794.

Lomnitzerspitze, s. **Karpatherne**.

Lomond, Loch [lõmønnd], den største Indsø i Skotland, strækker sig fra N. mod S. mellem Shirerne Perth og Stirling mod Ø. og Dumbarton mod V. i en Længde af 5 M., med ringe Bredde mod N., men udvidende sig mod S. til over 1 Mil og er her opfyldt med omtr. 30 skovbevoxede Smaaøer. Dens hele Areal er noget over 2 □ M. Den nordlige Del omgives af Bjærge, der have Punkter af c. 3,000 F.s Højde; men længere mod S. antager Landet Bakkecharakter og er frugtbart, vel dyrket og bebygget med talrige prægtige Herresæder.

Lomonosov, Mich. Vasiljev. [soff], russisk Forfatter, f. 1711, d. 1765, havde erhvervet sig betydelige Kundskaber ved tyske Universiteter, og Kjendskab til de europæiske Hovedliteraturer. Han skrev Oder, Tragedier og Heltedigte og var tillige Philolog, Mathematiker og Naturkyndig. L. forfattede den første russiske Grammatik og Metrik, men hans Poesi var kun Efterligning af italienske, franske og engelske Mønstre. Han beklædte høje Poster i Undervisningsvæsenet og var højt skattet af Katharina II.

Lom-Palanka, befæstet Handelsplads og Dampskibsstation ved Donaus højre Bred i Bulgarien, 5 M. s. til s. for Viddin. 6,000 J.

Lomscha (Łomża), Gouvernem. i russisk Polen, omgivet af Øst-Preussen mod N. og for Resten af Gouv. Plock, Warschau, Siedlce, Grodno og Suvalki. 220 □ M. med 539,000 J. (1882). Det er et Sletteland, hvis højeste Punkt kun naar lidt over 200 F. Floden Bug danner Sydgrænsen og optager i Nærheden af Vestgrænsen Bifloden Narev, som flyder gjennem Midten af Gouv. Begge Floderne have sumpede Bredder. Landbrug er Hovederhverv. — 2) Hovedstad i Gouv. L., 8 M. n. ø. for Warschau, ved Floden Narev. 15,000 J. Handel med Korn, Træ, Tjære. L. var fordum en af Polens betydeligste Stæder og Rigsdagens Sæde.

Lomvie, s. Teiste.

Londemann, Geert, dansk Skuespiller, f. 22 Apr. 1718 i Jylland, hvor Faderen var Præst, studerede efter Faderens Ønske Theologi og fik endog Løfte paa Faderens Kald efter ham, men hans store Tilbøjelighed til Theatret bragte ham til 1747 at gaa til det danske Skuespillerselskab, som s. A. aabnede „Den danske Skueplads" med Holbergs „Politiske Kandestøber", hvori L.s Debut som Henrik vidnede om et stort og allerede usædvanlig uddannet Talent. Efterhaanden udvikledes hans fortrinlige Evner, saa at han snart blev en af „den danske Skuepladses" Bærere. D. 3 Marts 1773.

London, det engelske Riges Hovedstad og Jordens største Stad, ligger paa begge Sider af Themsen, c. 10 M. fra Flodens Munding. Den bestaar egentlig af en Samling af Communer, der hidtil kun i enkelte Forhold have staaet under samme Myndighed. Hele det under denne indgaaende Bycomplex, City medregnet, udgjør et saa godt som helt sammenbygget Areal af 32 □ M. eller saa stort som det nordøstlige Sjælland nord for Linjen Kjøbenhavn-Roskilde, med en Befolkning af 5,300,000 J. (1886). Grunden til denne overordentlige Udstrækning er, at enhver blot nogenlunde velstillet Familie bebor et særskilt Hus. Som Følge heraf var Husenes Antal 1881 ikke mindre end 489,000, hvoraf dog især i City mange kun benyttes som Pakhuse og Kontorlocaler. I Byens nyere Dele ere næsten alle Husene opførte af Mursten og beklædte med Stuk og saa ens byggede, at hele lange Gader se ud som en eneste Bygning. Antallet af Gader udgjør over 26,000 med en samlet Længde af over 1,500 Mil; de ere i det hele godt brolagte med noget højere Fortov paa Siderne og ofte macadamiseret eller med Træblokke forsynet Kjørebane. Da mange Gader have samme Navn, kan det ofte være besværligt at finde Vej; men det talrige, overalt tilstedeværende Politi søger altid med stor Forekommenhed at hjælpe Folk til rette. L. bestaar af 1) City eller den egentlige gamle Stad paa Themsens Nordside, der har sin egen Forfatning under Lordmayoren, en aarlig valgt Øvrighedsperson. Her er Banken, Børsen, Toldhuset, Hovedposthuset, de store Kjøbmænds Forretningslocaler og St. Paulskirken. 2) Westminster, v. for City langs Themsen. Her findes de kongel. Paladser, Parlamentshuset, de højeste Statsmyndigheders Kontorer, en Mængde Kunstsamlinger og for det meste de højere Klassers Boliger. 3) De 5 saakaldte Boroughs: Marylebone, Finsbury og Tower Hamlets, uden om City og Westminster, og Southwark og Lambeth, s. for Themsen. 4) De efterhaanden indlemmede Distrikter, der tidligere vare Forstadscommuner, og som til alle Sider omgive den egentlige Stad. Gaderne udmærke sig i Almindelighed ikke ved deres Bredde, men mange af dem ere meget smukke, saaledes Oxford Street, Regents Street, Piccadilly, New Bond Street, City Street, Victoria Street og Southwark Street. En Særegenhed for L. er de saakaldte „Squares", beplantede, indhegnede Firkanter, der ejes og vedligeholdes af de omboende. De smukkeste ere: Grosvenor-, Cavendish-, Bloomsbury- og Berkeley Square og Kensington Oval. De mærkeligste Torvepladser ere Covent-Garden for Blomster, Frugt og Grøntsager, Fisketorvet Billingsgate, Kjødtorvet ved Newgate, Leaden Torvet for Fjerkræ og Vildt, det nye Kvægtorv mellem Islington og Camden Town, Hestemarkedet Tattersalls, Kludetorvet, Stenkulstorvet o. m. fl. Storartede Bazarer og Butiker findes især i Regents Street, Oxford Street, Burlington- og Lowther-Arcaderne. En Ejendommelighed for L., som dog i den nyere Tid er bleven efterlignet i flere af Continentets større Stæder, navnlig Paris, er de store Parker, som findes rundt om i Staden, og som for en saa uhyre Sammenhobning af Bygninger spille en overordentlig vigtig Rolle som Luftreservoirer. De betydeligste af disse ere: St. James Park, Green Park og Palace Gardens omkring den kongel. Residens, Hyde Park og Kensington Gardens længer mod V., Regents Park mod N. V. og Victoria Park mod N. Ø., alle n. for Themsen, og Battersea-, Southwark- og Greenwich-Park s. for Floden. Disse Parker, af hvilke de ældre ligne naturlige Skove, ere gjennemkrydsede af Veje og Stier for Kjørende, Ridende og Spaserende, som til forskjellige Tider af Dagen samles her i stor Mængde. En Ejendommelighed ved disse Parker, der skyldes det milde og fugtige Klima, er, at naar Græsvæxten er bleven et Par Aar gammel og tilstrækkelig fast, behøver man ikke at holde sig til Vejene, men kan passere omkring overalt, uden derved at gjøre Skade. En anden for L. lige saa glædelig som mærkelig Ejendommelighed er, at det er overordentlig sjælden, at der af Raadhed fremkaldes Beskadigelser paa Plantninger ell. Inventarium i Parkerne. Tidligere hørte Themsens Bredder til L.s mindst tiltalende Partier, men i denne Henseende er der foregaaet en stor Forandring ved Anlæget af en prægtig Kaj langs Nordsiden fra Parlamentsbygningen til Londonbroen. Neden for denne Bro og ø. for Tower begynde de udstrakte Dokker og Pakhuse, der paa begge Sider af Floden strække sig langt mod Øst. Antallet af Kirker, der stadig voxer med Byens Udvidelse, er nu over 600, foruden næsten lige saa mange Capeller og Bedehuse og 12 Synagoger. Kirkerne have i L.s Physiognomi

den samme Betydning som i andre store
ider, idet de for det meste ligge skjulte inde
llem andre Bygninger. Her skal derfor kun
ihaves enkelte af de mærkeligste: St. Pauls-
'en i City, der til Dels er en Efterligning
Peterskirken i Rom, har indtil den nyeste
været saa tæt ombygget, at man vanskelig
kunnet faa noget Overblik over den; men
ia er nu til Dels raadet Bod. Den
mer i sit Indre en Mangfoldighed af
tige Mindesmærker. Westminster Abbe-
s Kirke bag ved Parlamentsbygningen
talrige prægtige Kongegrave og Mindes-
er for næsten alle, der have udmærket sig
glands Historie som Statsmænd, Krigere,
ittere, Kunstnere eller paa anden Maade.
vid ere St. Bartholemew fra Beg. af
2te Aarh., St. Stephans og Temple
en, til Dels en Efterligning af den hel-
lavs Kirke i Jerusalem. Medens i andre
istæder Residensslottene sædvanlig indtage
ørste Plads blandt Bygningerne, er dette
fra Tilfældet her, og flere af de tidligere
ige Paladser ere enten nedbrudte eller
bte til andet Brug. Saaledes var det
ende Fængsel, Bridewell, i Beg. af
6de Aarh. endnu kongel. Residensslot.
ingens nuværende Residens er det tid-
Buckingham Palace; det er i det ydre
imelig tarvelig Bygning, men indvendig
g udstyret. Videre St. James Palace,
ngton Palace og Prinsen af Wales's
ns, Marlborough House. Herhen
esuden regnes den gamle Befæstning
r" ved Østenden af City, opført i Slutn.
11te Aarh. og indtil det 15de Aarh.
isslot. Det tjente derefter længe som
ængsel og benyttes nu dels som Tøjhus,
om Opbevaringssted for Kronens Re-
og andre Samlinger. 30 Oct. 1841
: stor Del deraf et Rov for Flammerne,
: af dets værdifulde Samlinger bleve
e eller stærkt beskadigede. — Af egentlige
ge Bygninger ere de mærkeligste: Par-
tshuset, ved Themsens nordre Bred,
med overordentlig Bekostning i Stedet
1834 afbrændte Westminster Palads,
ovedfaçade af 900 F.s Længde langs
n, mere udmærket ved Pragt end ved
ed. Øst for St. James Park mellem
og Whitehall Pladsen ligger en Række
gsbygninger med Localer for de for-
Ministerier og Ministrenes Embeds-
Længer mod Øst mellem Themsen
n Strand ligger det mægtige Somerset
med Kings College, der afgiver
for talrige Administrationsgrene og en
: Undervisningsanstalter og lærde Sel-
Paa Vestgrænsen af City ligge to store
gscomplexer, Lincolns Inns og
e, begge med smukke Haveanlæg og
Localer for Sagførere og Retsskoler.
: midt i City ligger Englands Bank,
af Børsen mod Ø., Lordmayorens
Mansion House mod S. og Guild-
L.s Raadhus og Banketlocale mod
Foruden de enkelte her nævnte Byg-
indes der naturligvis spredt over hele
stor Mængde Sygehuse, milde Stif-
telser, Undervisningsanstalter, Fængsler og Jærnbanegaarde m. m. Endnu skal her kun nævnes Britisk Museum [s. d. A.], et overordentlig stort Bygningscomplex n. for Oxford Street. Den Del af L., som ligger s. for Themsen, er af nyere Oprindelse og væsentlig Sæde for forskjellige Grene af Stadens Industri. Af mere fremragende Bygninger er her, foruden forskjellige Hospitaler og Fængsler, kun Lambeth Palace, Ærkebiskoppen af Canterburys Residens med udstrakte Haveanlæg. Skjønt det mægtige Aristokrati og de rige Handelsfyrster sætte større Pris paa deres landlige Boliger i større eller mindre Afstand fra Byen og sædvanlig anvende overordentlig betydelige Beløb paa disse, er det dog en Selvfølge, at de ogsaa i selve L. have opført talrige store Pragtbygninger, af hvilke her kun skal nævnes enkelte som Hertugerne af Wellingtons, Northumberlands, Marlboroughs og Bedfords, Marquis'en af Staffords og Jarlerne Spencers og Grosvenors Paladser, hvortil endnu kommer de talrige pragtfulde Klubhuse og de forskjellige Lavs storartede Gildehuse. — I L.s Physiognomi spiller naturligvis Themsen en overordentlig betydelig Rolle som en af Hovedaarerne i den vidunderlige Færdsel af Mennesker og Varer, der Dagen igjennem foregaar i alle Retninger. Neden for Londonbroen møder man de kæmpemæssige Damp- og Sejlskibe, der fra alle Jordens Have bringe deres Fragt herhen, losse den i de udstrakte Dokker og i mærkelig kort Tid indtage ny Ladning for at gaa paa nyt Togt. Oven for Broen er Færdselen ikke mindre betydelig, men af en anden Art, idet det her væsentlig er Kystfarere, Floddampere, Pramme og Baade, som færdes frem og tilbage. Færdselen over Floden foregaar desuden ad henved 20 mægtige Broer, af hvilke enkelte alene for Jærnbaner. Trods deres Mængde og til Dels mægtige Dimensioner have disse Broer dog vist sig utilstrækkelige, og der er derfor under Floden bygget 3 Tunneler for Fodgængere og Jærnbanefærdselen. Ligeledes er der under Staden i alle Retninger ført Jærnbanelinjer, til hvilke der i Gaderne findes talrige Nedgange, og desuden ere mange Jærnbanelinjer førte højt over Huse og Gader. Ved Siden af den overordentlig store hertil knyttede Færdsel gjennemkrydses Staden desuden af en Uendelighed af Omnibusser, Karether, Cab'er og Lastvogne, der hele Dagen igjennem bevæge sig til og fra Byens Midtpunkt. En Hovedgrund til den umaadelig store Personfærdsel er, at Boligerne i de egentlige Forretningskvarterer efterhaanden have maattet rømmes for at give Plads for Forretningslocaler, og at derfor mangfoldige Personer, der daglig have Sysselsættelse i Byens Indre, maa søge deres Boliger maaske milevis borte. Tager man nu dertil i Betænkning, at en Befolkning af næsten 5 Mill. Mennesker til sit daglige Forbrug af Fødemidler, Brændsel, Belysning m. m. kræver en overordentlig omfattende Transport af alle Slags Gjenstande foruden hvad der betinges af den storartede Industri og Handel, vil man kunne forstaa, at der til Trods for de mægtige Anstrængelser, der ere gjorte for at fordele

denne Færdsel, dog næsten over alt i de indre Dele af Staden spores betydelig Trængsel. Ved Siden af de underjordiske Jærnbaner spiller ogsaa det udstrakte System af Rørledninger for Vand- og Gasforsyningen samt for Kloakerne en mærkelig Rolle. Især have Kloakerne foranlediget store Vanskeligheder og overordentlige Udgifter. Strax efter Midten af det 19de Aarh. var Massen af de Urenligheder, der daglig maatte bortføres af Themsen, voxet saa betydelig, at ikke alt det tilstrømmende i én Ebbetid kunde føres til Havet, og at derfor enhver indløbende Flodbølge tilbageførte en Rest af Uhumskheder og efterhaanden i den Grad forgiftede Flodvandet saa langt tilbage, som Tidevandene naa, at alt højere Dyreliv maatte ophøre og at Luften i stor Udstrækning forpestedes. Man nødtes derfor til at føre kæmpemæssige Kloakledninger langs begge Flodbredder saa langt mod Øst, at den derfra i Floden oppumpede Urenlighed kunde føres med Ebben saa langt ud i Havet, at den ikke mere vendte tilbage. — Medens saa godt som alle Grene af Industrien findes repræsenterede i L., ere dog enkelte Retninger særlig blomstrende, saaledes de storartede Ølbryggerier, Brændevinsbrænderierne, Sukkerraffinaderierne, Silkevæverierne, Metalvarefabrikerne, navnlig for Guld- og Sølvarbejder, Vognfabrikerne, Snedkerværkstederne og Tilvirkningen af Beklædningsgjenstande. Selvfølgelig have Handel og Skibsfart et lige saa overordentlig Omfang, og naar en enkelt Artikel som Bomuld undtages, er L. Hovedmarkedet for saa godt som alle Artikler i Verdenshandelen. Værdien af den aarlige Indførsel udgjorde i de nærmeste Aar efter 1880 c. 2,400 Mill. Kr. og af Udførselen c. 900 Mill. Kr. Drægtigheden af de ankommende Handelsskibe udgjorde samtidig i aarligt Gjennemsnit c. 20 Mill. Tons, hvoraf omtr. Halvdelen falder paa Dampskibe. De i L. hjemmehørende Skibe (Flodfarere ikke medregnede) naaede samtidig op til 1,200,000 Tons, hvoraf omtr. Halvdelen Dampskibe. — L. besidder naturligvis en overordentlig stor Mængde Anstalter til Fremme af Videnskab og Kunst. Største Delen af disse skylde private Foreninger og Enkeltmands storartede Gavmildhed deres Fremkomst og Bestaaen. Blandt disse skal her nævnes det 1828 aabnede frie Universitet, der fra Begyndelsen nærmest fremstod som en Protest mod den stive Orthodoxi i Oxford og Cambridge, og som derfor heller ikke har optaget Theologien blandt sine Læregjenstande, der hovedsagelig omfatte Mathematik og Naturvidenskaber. Det er dog i mange Henseender forskjelligt fra Continentets Højskoler og maa snarere betragtes som et Examenscollegium end som en Undervisningsanstalt. Kings College, der ligesom Universitetet har Localer i Somerset House, er for saa vidt en Modsætning til dette, som det fordrer, at dets Medlemmer skulle høre til den engelske Kirke. Dets Hovedfag ere Theologi, Lægevidenskab, Philologi, Philosophi og de techniske Videnskaber. University College, ligeledes en Højskole for Jurister og Læger. Sion College for anglicanske Gejstlige. Gresham College for Theologi, Jura og Naturvidenskaber. De praktiske Retsskoler i Temple, Lincolns Inns, Grays Inn og Sergeants Inn. End videre den storartede Kunst- og Industriskole Mechanics Institution og mange andre. Antallet af Sygehospitaler er meget stort, og af disse underholdes vel nogle af communale Midler, men de fleste dog dels ved Aarhundreder gamle Dotationer, dels ved private Bidrag. Med de fleste af dem er der forbundet medicinske og chirurgiske Skoler. Ogsaa af milde Stiftelser er her naturligvis en stor Mængde, men det turde dog maaske ikke være saa afgjort, som man baade i England og andensteds har været tilbøjelig til at tro, at det her i saa stort Omfang gjennemførte System med Syge- og Fattighjælp ved privat Omsorg er gavnligere og tjenligere for de paagjældende end det communale. Der er i det mindste i de senere Aar kommet Ting for Dagen med Hensyn til flere londonske Velgjørenhedsselskabers Administration, der kun i ringe Grad tale til Fordel for denne. Navnlig synes Misbrug lettere at gjøre sig gjældende ved saadanne Stiftelser, som have en betydelig fra Fortiden hidrørende, fast Dotation, end ved saadanne, der væsentlig ere afhængige af mere eller mindre frie Bidrag. — Sluttelig skal endnu kun nævnes forskjellige af de mest fremtrædende lærde eller almennyttige Selskaber. Royal Society, stiftet 1663, beskæftiger sig især med de exacte Videnskaber. Det kongel. geographiske Selskab, stiftet 1830. Det statistiske Selskab. Selskabet for Oldgranskning. Det kongel. Kunstakademi. Det kongel. Malerakademi. Det Linnéske Selskab med fortrinligt Bibliothek og prægtige Herbarier. Det 1799 stiftede Royal Institution for Great Britain med fortrinligt chemisk Laboratorium, physisk Cabinet og Modelsamling. Det entomologiske Selskab. Det zoologiske Selskab med berømt zool. Have. Det engelske Bibelselskab, der har udbredt hellige Skrifter i Millionvis og i 267 forskjellige Sprog. Haveselskabet med storartede Culturer af alle nyttige Værter. Det kongel. astronomiske Selskab. Det geologiske Selskab med fortrinligt Bibliothek og en rig Samling af Mineraler. Det kongel. asiatiske Selskab, navnlig for Asiens Sprog og Geographi. Ved Siden af disse og mangfoldige andre for de forskjellige Interesserede mere eller mindre tilgængelige Selskaber og Samlinger findes der desuden i Privatmands Besiddelse rige Bibliotheker og Samlinger af forskjellig Art. Med Hensyn til egentlige Kunstværker kan det vistnok med Rette paastaas, at de største Skatte i denne Retning befinde sig i privat Besiddelse, dels i selve L. og dels rundt om paa Landets Herresæder. — L.s Historie gaar tilbage til Tiden før Romernes Herredømme. Under dette (43—409 e. Chr.) blev den efterhaanden en anselig Stad. Den omtales allerede af Tacitus (Londinium) og senere af Ptolemæos og Dio Cassius; den var omgiven af Mure, hvoraf endnu hist og her findes Spor, og var ret jævnlig Hovedkvarter for de romerske Hære og tillige bekjendt som en vigtig Handelsby. Under

ıgelsachsernes Herredømme (449—1066) blev (i Følge Beda) 604 Østsachsernes Hoved- d og omtales som en vigtig Søhandelsstad som Sæde for en Bisköp. Den forsvarede ofte med Held mod Vikingerne, saaledes der Alfred d. store, og senere mod Svend esfjæg, indtil den til sidst underkastede sig Knud store. Edvard Bekjenderen opbyggede West- ster Abbedi, i hvilket han begravedes 1066. der Normannerne tiltog Byen hurtig. Wil- m Erobreren skal have bygget Tower, og ige Klostre og Kirker gav nu Staden et stændig forandret Udseende. En Munk i terbury, Fitzstephan, c. 1200, har efterladt livlig og malende Beskrivelse af Byen. Den nes særlig i Magna Charta, hvor dens le Privilegier bekræftes, og maa allerede betragtes som Englands Hovedstad. Her der den sorte Prins sit Indtog med den ske Konge som Fange, her nedhugges Op- ren Wat Tyler 1381, og under Kampene em den røde og hvide Rose søge begge tier at vinde L.s mægtige Borgerstand. er Tudorerne skifter Byen Udseende, idet alrige Klostre og Abbedier forsvinde; under abeth rejse Theatrene (Globe, Rose, Hope) 1566 grundlægges Børsen, og Stadens ige Tilvæxt vækker Frygt saa vel hos Eli- th som senere hos Stuarterne, der søge at re dens Udvidelse. Dens Indbyggerantal 1630 c. 130,000. Under Borgerkrigen stod paa Parlamentets Side. Sygdomme og brande gjorde ofte stor Skade; 1665 døde 00 Mennesker af Pesten og 2—5 Sept. afbrændte over 13,000 Huse. Efter den store Ildebrand blev Byens Udseende fuld- dig forandret ligesom dens Sundhedstilstand ebredes. Det nantiske Edicts Ophævelse kaldte mange franske Industridrivende til bl. a. oprettedes nu de første Silkemanu- rer. I det 18de Aarh. udvidede Byen sig tig, og i dette er den næsten bleven helt gget og Forstæderne inddragne i Staden. s Indbyggerantal er steget fra 8—900,000 1) til 5,300,000 (1886). I den nyeste Tids rie er L. især bekjendt ved de store Ver- udstillinger 1851 og 1862, og som Sæde n Række politiske Conferencer (s. d. A.), der- dt de to, som særlig vedrøre Danmark, og 1864. **Londontractaten** af 8 Maj 1852, et mellem de fem Stormagter, Sverige Danmark, udtalte Vigtigheden af det danske archis Vedligeholdelse i dets Helhed og tte Prins Christian af Glücksborgs (Chr. Arvefølge dertil.

ndon, Stad i Prov. Ontario i engelsk amerika, ved Themesfloden mellem Huron- riesøen. 20,000 J. Livlig Handel.

ndonderry [ri], 1) Shire i den irske Prov. r, omgivet af Atlanterhavet mod N. og for t af Shirerne Donegal, Tyrone og An- 38 □ M. med 174,000 J. (1881). Lan- r bjærgfuldt med Højder, der naa op over) F. I den vestlige Del flyder Floden le, der inden sit Udløb i Havet danner gh Foyle, 3 M. lang og indtil 2 M. Østgrænsen dannes af Floden Bann, der løb fra Lough Neagh, som berører stgrænsen. Landbrug er Hovederhverv; men omtr. $\frac{1}{3}$ af Arealet er udyrkeligt Bjærg- land. Hovedsædarterne ere Havre, Hør, Kar- tofler og Roer. — 2) Hovedstad i L.-Shire ved Floden Foyles Udløb i Foyle Fjorden, 26 M. n. n. v. for Dublin. 25,000 J. Anglicansk og katholsk Bispesæde. Gammel gotisk Kathedral- kirke, smukt Bispegaard. Livlig Handel paa Nordamerika og Vestindien. Linnedmanufak- turer, Brænderier og Bryggerier.

Londonderry, Ch. Will. **Stewart,** Marquis af [s. o.], f. 1778, indtraadte 1793 i den engelske Hær og deltog 1801 i Krigen i Ægypten, var 1803 Understatssecretær og tjente senere i Spanien under Wellington som Brigadechef og General- adjudant. 1813 sendtes han til den allierede Hær i Tyskland, var 1814 med at undertegne Freden i Paris og havde 1815 Sæde paa Wienercongressen. 1814 ophøjedes han til Peer som Lord Stewart, fik 1819 efter sit Ægteskab med den rige Arving Fanny Vane Tilladelse til at antage hendes Navn og arvede 1822 sin Broder Castlereaghs Titel, Marquis af L. S. A. blev han Afsending i Wien, men snart efter tilbagekaldt og var siden i Overhuset en af de bestemteste Modstandere af ethvert politisk Frem- skridt. Han udtalte sig endog imod Julirevo- lutionen og for Don Carlos, og hans Udnæv- nelse til Afsending i St. Petersborg 1834 vakte saa megen Uvilje, at den maatte tages tilbage. L. har skildret „Krigen i Spanien“ (1829) og „Den sidste Krig i Tyskland og Frankrig“ (d. v. s. 1813—14, 1833). D. 1854.

Longchamps [longschäng], en lille Slette v. for Paris mellem Seine og Boulogneskoven, benyttes som Væddeløbsbane og til Troppe- revuer.

Longe, fr. [löngsche], kaldes den lange Line, hvormed den unge Hest styres, naar den skal bevæges i Kreds om sin Oppasser, „**longeres**“. L. er fæstet til en Ring i Grimens Næsebaand.

Longfellow, Henry Wadsworth, berømt nordamerikansk Digter, f. 27 Febr. 1807 i Port- land i Staten Maine, skrev allerede som Student i Bowdin-College i Brunswick Digte, der vakte saa stort Bifald, at der tilbødes ham et Pro- fessorat i de nyere Sprog ved Collegiet. Inden han tiltraadte dette Embede, berejste han en stor Del af Europa, hvis Hovedlandes Lite- ratur han grundig studerede. 1829 kom han tilbage og vandt ved sin Roman »Outre-Mer« (1835) Berømmelse i hele Amerika. Da Ticknor fratraadte Professoratet ved det amerikanske Cambridge-Universitet, blev L. udnævnt til hans Efterfølger, men gjorde, forinden han begyndte sin Virksomhed, en ny Europasrejse, paa hvilken han ogsaa besøgte Danmark og Sverige, og siden (1842) berejste han Frank- rig, Tyskland og England. I hans talrige poetiske Værker, blandt hvilke de vigtigste ere den af den tyske Romantik farvede Kunstnerroman »Hyperion« (1839), de lyriske Samlinger »Voices of the Night« (1840) og »Ballads and Other Poems« (1841), »The Spanish Student« (1843), »Poems on Slavery« (1843), Novellen »Kava- nagh« (1849), det idylliske Epos »Evangeline« (1849) i smukke Hexametre, »Golden Legend« (1851, gjengiven paa Dansk i fri Oversættelse af Thor Lange) og den berømte »Song of Hia- watha« (1855), spores tydelig den europæiske

Literaturs Indflydelse. Hans Styrke er Følelsens Finhed og Dybde, en opadhigende Romantik, udtrykt i en malende, billedrig Stil; ved Siden heraf er der en vis mandig Sundhed og Jævnhed i Tankegangen. Hans senere Arbejder ere den poetiske Fortælling »The Courtship of Miles Standish« (1858) og »Tales of a Wayside Inn« (1863). 1874 udkom Digtsamlingen »Aftermath«. L. har desuden oversat Dantes „Guddommelige Komedie". 1854 nedlagde han sit Professorat og levede derefter som Privatmand. Paa sin sidste Europasrejse modtog han et Æresdiplom som Doctor fra Oxford og modtoges med stor Pomp overalt i England. Han døde i Cambridge i Amerika 24 Marts 1882.

Lóngford, 1) Shire i Prov. Leinster i Irland, omgivet af Shirerne Roscommon, Leitrim, Cavan og Westmeath. 20 □ M. med 57,000 I (1881). Floden Shannon løber langs Vestgrænsen, danner mod N. den mindre Sø Forbes og mod S. den betydeligere Lough Rea med talrige Smaaøer. Landets Overflade er bakket, men naar kun paa et enkelt Punkt op mod 1,000 F. Af Mineralprodukter forekomme Kul, Jærn og Marmor. Landbrug er Hovederhverv og af dette navnlig Mejeridrift. 2) Hovedstad i L.-Shire, 15 M. v. n. v. for Dublin. 6,000 I. Katholsk Kathedralkirke. Garverier. Kornhandel.

Longhēna, Baldassare, italiensk Bygmester, f. omtr. 1604, d. 1682 i Venezia, var Elev af Scamozzi og har vundet Navn ved Opførelsen af Kirken Sta Maria della Salute i Venezia og et Par smukke Paladser i den senere Renaissances Stil.

Lónghi, Giuseppe, italiensk Kobberstikker, f. 1766 i Monza, d. 2 Jan. 1831 i Milano, begyndte at lære Malerkunsten, men bestemte sig snart udelukkende for Kobberstikket, hvilken Kunst han lærte hos Vangelisti i Milano. Uddannet til Kunstner gik han til Rom, hvor han sammen med sin fortrolige Ven R. Morghen fik den vigtigste Indflydelse paa Kobberstikkerkunstens nyeste Udvikling. Foruden i det regelmæssige Kobberstik har han ogsaa i den friere Maner, hvor Radering forbindes med Brugen af den kolde Naal, udført anselige Arbejder. Hans Stik efter Rembrandt og Rafael have størst Betydning, saaledes efter sidstnævntes „Sposalizio" i Milano. L. dannede en Mængde Elever, hvoraf flere ere blevne berømte Kobberstikkere, f. Ex. Anderloni, Garavaglia, Steinla, Felsing, Jesi, og skrev et Værk over sin Kunst.

Longīnos, Dionys., nyplatonisk Philosoph fra det 3dje Aarh., maaske født i Athen, havde allerede i sin Ungdom haft forskjellige Philosopher til Lærere, deriblandt Ammonios. L. var højt anset som Lærer i Philologi, Rhetorik og Philosophi. Senere kom han til Syrien og blev Dronning Zenobias Lærer og Raadgiver, hvorfor han paadrog sig en saadan Unaade hos Kejser Aurelian, at denne efter Palmyras Erobring 273 lod ham henrette. Han er mest bekjendt ved sit rhetoriske Skrift om det ophøjede (*περὶ ὕψους*).

Long-Island [ɛjlænd], en 44 □ M. stor, langstrakt Ø med c. 700,000 I., der udgjør en Del af Staden New-York og ved L.-I.-Sund skilles fra Fastlandet. Paa Nordsiden af dens Vestende ligger Staden Brooklyn (s. d. A.) lige over for Staden New-York.

Longitudinalmaskine, s. Overskæring.

Longjumeau [ſchymō], Flække i det franske Dep. Seine-Oise, 2 M. s. for Paris, bekjendt af Fredsslutningen 23 Marts 1568, som endte den anden Huguenotkrig, og som kaldes »la petite paix«, fordi den kun varede nogle faa Maaneder.

Longland, William, s. Langland.

Lóngman [mænn], eng. Boghandlerfamilie, stiftet 1725 af Thomas L. (f. 1699, d. 1755) i det samme Hus i Paternoster-Row i London, som Firmaet endnu benytter. Især under Thomas Norton L. (f. 1771, d. 1842) naaede Forretningen en høj Rang; hos ham udkom bl. a. Scotts, Moores, Macaulays, Wordsworths Værker, Chambers's »Cyclopædia« og Lardners »Cabinet Cyclopædia« o. a. Firmaets nuværende Navn er Longmans, Green and Co.

Longobārder, s. Langobarder.

Longomontānus, Christian Severin, dansk Astronom, Søn af fattige Bønderfolk i Landsbyen Longberg ell. Lomberg ved Lemvig, f. 1562, forlod 1577 hemmelig sin Moders Hus og begav sig til Viborg Skole, hvorfra han dimitteredes 1588. Han blev strax anbefalet til Tyge Brahe, hos hvem han arbejdede i 11 Aar, 1589—1600, først paa Hven og siden i Böhmen. 1603 blev han Rector ved Viborg Skole; 1605 ansattes han ved Kjøbenhavns Universitet, hvor han 1607 blev virkelig Professor matheseos, hvilken Stilling han beklædte til sin Død 1647. L.s Hovedværk er »Astronomia danica« (1622, 1640 og 1663), som i lang Tid var et klassisk Værk i Astronomien. Han byggede paa Tyge Brahes Observationer, men fulgte det Kopernikanske System. Da han imidlertid beholdt den gamle Astronomis Form med dens Cykler og Epicykler, fordunkledes han snart af Kepler, der antog den elliptiske Bevægelse. I L.s Tid byggedes Kjøbenhavns Observatorium ell. det saakaldte runde Taarn. Observatoriets Indretning har han selv beskrevet i »Introductio in theatrum Astronomicum Havniense« (1638).

Lóngos, græsk Sophist og Erotiker i det 4de eller 5te Aarh. e. Chr., Forfatter til en Hyrderoman „Poimenika" (Pastoralia), der indeholder Fortællingen om Daphnis's og Chloes Kjærlighedshistorie.

Lóngstreet, James [ſtriht], nordamerikansk General, f. 1821 i Syd-Carolina, uddannedes 1838—42 i Westpoint Krigsskole og tjente 1847 i den mexicanske Krig, hvor han blev haardt saaret. 1852 blev L. Capitain og var 1858—61 Intendant, men indtraadte i Juni 1861 i Sydstatshæren og var Brigadegeneral i Slaget ved Bulls Run. Som Generalmajor under Lee deltog L. 1862 i alle Virginiahærens Kampe, fik i Dec. s. A. et Hærcorps at føre og kæmpede 1863 med stort Mod og Dygtighed ved Chancellorsville og Gettysburg. L. sendtes derefter til Tennessee og deltog i Slagene ved Chickamauga og det senere Felttog i denne Stat, indtil han i Marts n. A. kaldtes tilbage til Virginia. I den morderiske Kamp ved Wildernesś i Maj 1864 blev L. haardt saaret, men var dog med i den sidste Kamp om Richmond i Marts 1865. Allerede 1867 blev L. amne-

stort Embede ved Havneforvalt-
-Orleans.
Laneend, Stad i Stafford-
ad i det saakaldte Potterydistrict,
Stafford. 19,000 J. . Potte-

fr. [gētt], en smal Strimmel
vendes ved Forbindinger.
[longgvihl], Greve af, s. Sues-
af L., s. Dunsis.
vuhd], en Gaard paa Øen St.
eon I.s Opholdssted som engelsk
15—21.
], Fæstning i det franske Dep.
oselle, i Nærheden af den belgisk-
Grænse. 4,000 J.
jène, Marquis af [longlā], fransk
), d. 1886, er især bekjendt ved sine
t formede Romancer og lyriske
: været meget søgte af Componister.
r »Les eaux de Bagnoles« (1863),
an d'une jeune femme« (1863),
ıx maris« (1864) og flere Smaa-
re yndede som let Morskabslec-
orthodox Katholik leverede han
rkelige Festdigte, bl. a. »Hymnes
igieux«. Senere Arbejder ere
a vie et ses œuvres« (1868) og
n histoire et ses légendes« (1873).
unier [long lo saaniē], Hoved-
iske Dep. Jura, 45 M. s. ø. for
0 J. Saltværk. Garveri. Til-
mousserende Vine.
elchior, Greve [lōniaj], ungarsk
f. 1822 af en gammel, reformert
valgtes 1842 til Landdagen og
l Oppositionen. Han tog 1848
Drøftelsen af Loven om Ben-
ørelse, blev i Nov. Understats-
ansministeriet og flygtede 1849
1851 vendte L. hjem, virkede
dbrugets Udvikling, Creditforhol-
g og offentlige Arbejders Fremme,
saa stor Interesse for den refor-
Anliggender og modsatte sig med
ngens Bestræbelser for at ind-
Uafhængighed. Paa Rigsdagen
L. stærke Angreb paa den slette
, men holdt for Resten paa For-
) Østerrig. 1865 var L. Medlem
67 Mands) Forfatningsudvalg og
r. 1867 til den endelige Udsoning,
blev Finansminister indtil Maj
overtog Ledelsen af Monarchiets
ser. S. A. blev L. ophøjet til
ov. 1871 blev L. ungarsk Første-
n maatte allerede efter et Aars
Pladsen. D. 3 Nov. 1884.
hollandske Navn paa et Dekagram.
ap [luhk-ōvt], et Forbjærg i Staten
ta i Nordamerika, danner Syd-
n lange, meget smalle Cedar Ø,
mplico Sund mod S. Ø.
niel Friedrich, tysk Medailleur, f.
burg, d. 1819, Lærling af Lud-
, og hans to Sønner Friedr. og
. (f. 1774, d. 1843) have ud-
Tyskland som Medailleurer og
rksomhed skaffet denne Kunst stor
Anseelse. De virkede alle for største Delen i Berlin.

Lopátka, Cap, danner Sydspidsen af Halvøen Kamtschatka i Østasien.

Lope de Rueda, spansk Digter, f. i Sevilla, uvist hvornaar, var oprindelig Guldslager. Siden vandrede han (mellem 1544 og 66) om med en Skuespillertrup og spillede sine egne Stykker. I morsomme improviserede Smaating traf han det spanske Hverdagsliv paa sin Tid og var ikke bange for drastiske Caricaturer. Efterladte ere Komedierne: »Eufemia«, »Armelina«, »Los engañados« og »Medora«, nogle Hyrdespil, ti lystige Farcer (»Pasos«) og det versificerede Mellemspil »El sordo«, end videre paa Vers »Diálogo de las calzas«. D. 1567.

Lópe de Véga, egtl. L. Felix de V. Carpio, berømt spansk Digter, f. 25 Nov. 1562 i Madrid i en gammel adelig Slægt, mistede tidlig sin Fader, som efterlod Familien i Fattigdom. Allerede som Barn forbavsede han alle ved sit Sprog- og Versificationstalent. 14 Aar gl. løb han fra Skolen med en Kammerat og gjennemstreifede det nordvestlige Spanien under mange Æventyr. Efter sin egen Beretning skal han 15 Aar gl. have taget Del i en mod Terceira rettet Expedition. Biskoppen af Avila tog sig af ham, og ved hans Hjælp fortsatte han sine afbrudte Studier i Alcalá, hvor han havde til Hensigt at tage Tonsuren, men en Kjærlighedshistorie (der let besløret er skildret i hans Roman »Dorotea«, som først udkom 1598) førte mange Udskejelser og Vildskaber med sig. Efter at have brudt med sin Elskerinde drog han til Madrid og var flere Aar i Tjeneste hos Hertugen af Alba, Sønnesøn af den berømte Feltherre, hvis Bedrifter L. forherligede i den pastorale Roman »Arcadia« (udk. 1598), hvor scholastisk Metaphysik, Magi og Hyrdeliv ere forunderlig sammenblandede. Omtr. 1584 ægtede L. Donna Isabel de Urbina, en fornem Dame, og kom, maaske af Skinsyge, til at duellere med en udsvævende Adelsmand, hvem han saarede. Dette i Forbindelse med gamle Historier fra hans Ungdom, som man rippede op i, foranledigede hans Fængsling, der dog snart ophørte. Men han blev forvist til Valencia (1585), den Gang Sædet for en livlig literær Bevægelse. Der virkede Digtere som Tarrega, Aguilar og Guillen de Castro. De bragte den spanske Renaissances Drama, der som andensteds var begyndt med at efterligne Klassikerne, ind paa den nationale Retning, hvis Hoveddigtere bleve L. og Calderon. Kort efter L.s Tilbagekomst til Madrid døde hans Hustru. Hans Sorg over Tabet afløstes snart af en ulykkelig Kjærlighed til den i hans Ballader under Navn af »Felis« besungne Dame (Digtsamlingen »Romancero general« fra 1602): Som ægte spansk Riddersmand søgte han Trøst i Krigsbedrifter, gik med paa den mod England udrustede Armada og var Vidne til dens Undergang, efter at han om Bord paa Krigsskibet „San Juan" havde begyndt at skrive sit Epos »Hermosura de Angelica«, der skulde være en Fortsættelse af Ariosts Digt »Orlando furioso«. Ved sin Tilbagekomst til Madrid 1590 maatte L. atter tjene som Secretær hos flere fornemme Herrer, giftede sig anden Gang 1597 og henlevede nogle faa

lykkelige Aar, medens hans literære Ry var i stadig Tiltagen, især efter at han havde vundet Prisen for Hædersdigtet til San Isidro. Nu udfoldede hans vidunderlige dramatiske Produktionsevne sig i al sin Styrke. Han har efterladt sig 2,200 dramatiske Værker, dels autos sacramentales, dels heroiske Komedier, dels comedias de capa y espada, foruden Mellemspil og Prologer. L. er uudtømmelig i Opfindelsen af sindrige Intriguer; mere realistisk og ikke saa højtflyvende som Calderon giver han sine dramatiske Figurer trods den let skizzerede Tegning mere haandgribelig Natursandhed. Hans Komik slaar gjærne over i det folkelig-burleske. Stoffet er taget fra Sagn, Historie og Mythologi, men uden mindste Tids- eller Localfarve. Han erklærer ligefrem, at han af Hensyn til Publikums Smag kastede alle Regler over Bord, men med en Improvisators Lethed bevæger han sig i alle mulige Versformer. Han dicterede sine Vers hurtigere, end nogen Skriver kunde følge ham. Hans Popularitet var umaadelig. Naar han gik paa Gaden, strømmede Folk ud paa Balconerne for at se ham, og det blev en ordsprogelig Talemaade at betegne noget som ypperligt ved at sige: »Es de Lope«. Foruden de ovennævnte har han skrevet flere store episke Digte og behandlet alle lyriske Digtformer. Rigdom og Hædersbevisninger strømmede ind paa ham, og hans Stykker spilledes rundt om i Italien, ja selv i Serailet i Constantinopel. Hans Kones og nogle af hans Børns Død gjorde et saa stærkt Indtryk paa ham, at han helligede sig til asketiske Øvelser og gik ind i en gejstlig Congregation. 1609 tog han Tonsuren i Toledo og blev 1625 Medlem af Madrids Præsteskab, men samtidig skrev han sine fleste Theaterstykker og ikke de mest moralske. Dog vandt den religiøse Fanatisme mere og mere Magt over ham, og han brugte Bodssvøben, saa at Blodet besprøjtede hans Værelses Vægge. L. døde 25 Aug. 1635, og hans Jordefærd fejredes med fyrstelig Pragt; et i den Anledning opført Drama endte med hans Apotheose. Hans berømteste Stykker ere optagne i det store Samlerværk »Biblioteca de los autores españoles«.

López, Carl Anton, Præsident i den sydamerikanske Stat Paraguay 1844—62, f. 1799, var en Slægtning af Dr. Francia og gjorde sig ved dennes Død 1840 først til Consul (tillige med en anden), 1842 til Førsteconsul og 1844 til Præsident paa 10 Aar. Han mildnede det tidligere Undertrykkelses- og Afspærringssystem og aabnede Paraguay for den udenlandske Handel og for Indvandrere. 1851 deltog L. i Forbundet imod Argentinas Tyran Rosas, fik derfor Statens Uafhængighed godkjendt og ved Handelstractater med Udlandet 1853 den frie Skibsfart paa La Plata slaaet fast. Ogsaa fremmede han den materielle Udvikling, indførte Sukker- og Bomuldsavl, oprettede Fabriker og Skoler, byggede Veje og indrettede en ordnet Forvaltning; men den frie Forfatning med en Congres hvert 5te Aar var et Spilfægteri, og kun paa Skrømt lod L. sig 1854 og 1857 gjenvælge paa kortere Tid, for at Magten kunde gaa i Arv til hans Søn. Ved flere Lejligheder viste L. Vilkaarlighed mod Udlændinge, og han havde gjentagne Stridigheder med Nabostaterne, men vidste at løse dem med stor Snildhed. Han døde 10 Sept. 1862. — Hans Søn og Efterfølger, **Francisco Sol. L.**, f. 1827, blev allerede 1845 sat i Spidsen for Hæren og kæmpede 1852 tappert i Argentina. N. A. sendtes han til Europa, hvor han med Forkjærlighed undersøgte Frankrigs og Preussens militære Forhold, og hvorfra han vendte hjem med Drømme om at spille en stor Krigerrolle og derved udvide sin Magt. L. forøgede derfor Hæren til 80,000 Md., godt ordnede og rustede, byggede Krudt- og Vaabenfabriker og anlagde stærke Fæstninger ved Hjælp af fremmede Ingenieurer, medens unge Mænd sendtes til Europa for at uddannes til Officerer. Ved Faderens Død arvede L. en fast ordnet Stat og et fyldt Skatkammer, samt et hengivent Folk, der med Glæde kaarede ham til Præsidentposten og blev ham tro under de senere Ulykker. 1864 troede L. Tiden kommen til at handle og greb som Anledning Brasiliens Indblanding i Uruguays indre Forhold, hvilket han erklærede for et Brud paa Ligevægten i La Platastaterne. 12 Nov. bortviste han dets Affending, faldt derefter ind i Provinsen Matto Grosso og erklærede den indlemmet i Paraguay. Da Argentina ikke vilde tillade hans Tropper fri Gjennemgang, erklærede L. ogsaa dette Land Krig (i Apr. 1865), opsnappede strax 3 Krigsskibe og rykkede ind i Staten Corrientes, som erklæredes uafhængig. Han haabede derved paa Forbund med General Urquiza i Entrerios, som var misfornøjet med Buenos Ayres's Overvægt; men hans Adfærd drev Argentina til at slutte Forbund med Brasilien, og han fik ikke den Hjælp, han regnede paa. Flaaden, som hans Egensind drev til en ulige Kamp, led et Nederlag ved Riahuelo paa Paranafloden 11 Juni 1865 trods glimrende Tapperhed, og Chefen kastedes derfor i Fængsel; faa Maaneder efter maatte begge hans Hære med stort Tab trække sig tilbage til Paraguay, og den enes Anfører lod L. til Straf skyde. Nu maatte L. føre Krigen paa egen Grund og uden fremmed Hjælp og udfoldede heri en utrættelig Virksomhed og stor Energi; han flyttede Krigsskuepladsen fra den ene stærke Fæstning til den anden og nødte Fjenden til Belejringer, som kostede umaadelige Ofre. Men ved Siden deraf viste L. ikke alene fuldstændig Ringeagt for sine Undersaatters Liv og Landets Ødelæggelse (han fyldte Hæren med unge Drenge, ja udskrev endog Kvinder), men ogsaa oprørende Grusomhed, saa at mange tro Tilhængere og en af hans Brødre faldt som Ofre for hans Mistænksomhed. I Dec. 1868 faldt den sidste Fæstning i Fjendens Vold, men endnu førtes en haardnakket Guerillakamp i det indre af Landet, indtil L., der altid havde vidst at redde sig selv fra Faren og lade sin Hær i Stikken, 1 Marts 1870 indhentedes af et fjendtligt Corps og dræbtes i Kampen. Han havde ikke været gift, men levede med en irsk Dame, Mary Lynch, som havde fulgt med ham fra Europa 1855 og skjænket ham 4 Børn.

López, Narciso, f. 1799 i Venezuela i Sydamerika, kæmpede under Uafhængighedskampen i den spanske Hær og gik 1823 med den til

..., hvor han ægtede en rig Dame. Ved ...inand VII:s Død 1833 var L. tilfældig i ...rid, sluttede sig til Enkedronningens Parti ...llede efterhaanden op til General og Gou...ur i Madrid. Espartero gav ham et Em... paa Cuba, men det mistede han ved hins 1843. 1848 fattede L. den Plan at bringe ... under de forenede Stater; men da Re...jen fik Nys herom, flygtede han til Rhode...d og gjorde herfra i Maj 1850 og siden ...1851 Tog til Cuba med en Flok Even...; begge Forsøg mislykkedes, og sidste blev L. selv fangen og henrettet.

...ez y Portaria, Vicente [i], spansk Maler, ...2 i Valencia, d. 1855 i Madrid, blev Ferdinand VII, for hvis Dronning han ...egnelærer, Generaldirecteur for Kunst...tierne i Madrid, Zaragoza og Valencia. ...r bedst som Portrætmaler; dog har han udført værdifulde Værker i Oljemaleri ...fresco.

...e (Pulex), vingeløs Insektslægt, udmær... Sugemund, sammentrykt Legemsform, mørkfarvet Hudskelet og kraftig Udvik... Lemmerne, der sætter dem i Stand til ...umaadelige Spring. Arterne suge paa ...ige Pattedyr, Hønsene og Mennesket. ...er en lille hvid Maddike, der lever i ...rn, i Gulvsprækker og anden Urenlighed. ...af den i Mellem- og Sydamerika le... Sandloppe (P. penetrans) borer sig ind i ...g Menneskers Hud, svulmer op til en Størrelse og kan foraarsage farlige Be...er, naar den ikke fjærnes. L. ere nær...slægtede med Diptererne (Fluerne).

...efrø (Semina Psyllii), Frøene af nogle ...arter (Plantago Psyllium og arenarium), ...de en Del Planteslim og anvendtes tid...om Lægemiddel; nu bruges de kun som ...iddel paa samme Maade som Kvædeslim.

...den rige [loft], Loptr ríki Guttorms-... 1436, islandsk Stormand i Øfjord paa Nordlandet. L. skal i sine unge ...under et Besøg i Norge være bleven Erik af Pommern (med Vaabenmærke: ...k i blaat Skjold). Hans Tilnavn sigter ...nhyre Jordegods, han begunstiget af ...holdene — Dens Affolkning ved den ...st 1402 — vidste at samle sig. Som ...er han bekjendt navnlig ved et længere ...fin Elskerinde, affattet i vexlende Verse...n saakaldt háttalykill). Fra L. ned...en talrig og vidtforgrenet Slægt.

...son, s. Jón Loftsson.

...ge, August [rängsch], dansk Maler, f. 1833 af danske Forældre i Wienrode i ...n, d. 11 Oct. 1875 i Kairo, uddannede ...r Marstrands Vejledning til en lovende ...s- og Figurmaler. Hans bedste Ar...r „En lille Pige, som hælder Olje i ...e", holdt i pompeijansk Stil.

..., Stad i den spanske Prov. Murcia, ...v. for Murcia ved Floden Sangonera, Spaniens frugtbareste Egne. 28,000 J. ...ndustri i Silke, Soda, Salpeter m. m. ...nen Bly- og Kobberminer.

..., Landsby i Jagstkredsen i Konger. ...berg, 5 M. ø. for Stuttgart, med ... og betydelig Frugtavl samt Produk...tion af Skedevand og Hjortetaksalt. I Nærheden er et forhenværende, 1102 stiftet Benedictinerabbedi med gammel Kirke, der indeholder mange Gravmæler over Medlemmer af Hohenstaufernes Slægt. Talrige Spor af den gamle romerske Grænsevold, der strakte sig fra Donau til Rhinen.

Lorck, Carl Julius, norsk Genremaler, f. i Throndhjem 18 Maj 1829, d. i Christiania 28 Oct. 1882, besøgte Krigsskolen i Christiania inden han viede sig til Kunsten og begav sig til Düsseldorf, hvor han blev Tidemands Elev. Nogen større Selvstændighed vandt han aldrig, men han tilegnede sig ret heldig Tidemands Retning og paavirkedes derhos af Jordan og Ritter. Blandt hans Arbejder kunne nævnes: „Isbekræmmeren i Lodshytten" (1863) i Christiania Nationalgalleri og „Bondepolitikere" i Nationalmuseet i Stockholm.

Lord, Herre, den fælles Titel for Englands højere Adel, samt for Bisopperne, Dommerne ved de højere Retter og enkelte Medlemmer af Regeringen (Skatkammer- og Admiralitets-L.). **Lordkansler**, s. Kansler. **Lordlieutenant**, øverste Embedsmand i et Grevskab; Vicekongen af Irlands Titel. **Lordmayor**, Londons, Yorks og Dublins øverste communale Embedsmand. **Lordship** [schipp], en L.s Værdighed eller det Gods, hvortil den er knyttet.

Lordøse, s. Rygradskrumning.

Loreley, s. Lurlei.

Lorentzen, Christian August, dansk Maler, f. 10 Aug. 1749 i Sønderborg, lærte ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn, rejste derpaa udenlands paa nogle Privatmænds Bekostning i 3 Aar og opholdt sig især i Nederlandene, hvor han i Antwerpen studerede Rubens og van Dijck. Han begyndte at male Emner af den danske Historie („Volmerslaget", „Slaget paa Kjøbenhavns Red 2 Apr. 1801") og Scener af Holbergs Komedier og er saaledes en Forløber for den nationale Bevægelse i Kunsten; dog fattes der hans hele Kunstanskuelse Selvstændighed og Styrke. Ogsaa det nordiske Landskabsmaleri fandt en Dyrker i ham. Han blev 1784 Medlem af Akademiet som Portrætmaler, i hvilket Fag han især var virksom, og 1803 Professor. D. 8 Maj 1828.

Lorenz, Ludvig Valentin, dansk Physiker, f. 18 Jan. 1829 i Helsingør, tog 1852 Examen i anvendt Naturvidenskab ved den polytechniske Læreanstalt og var 1866—87 Lærer i Physik ved Officersskolen; 1877 blev han Æresdoctor i Upsala, 1860 Medlem af det kgl. danske Vidensk. Selskab og fik 1887 Titel af Etatsraad. Han var Medlem af den internationale Commission i Paris (1882), der fastsatte de elektriske Enheder. L.s talrige og udmærkede Arbejder angaa fortrinsvis Optiken og Elektriciteten, og han har stor Fortjeneste af den theoretiske Physiks Udvikling; Lysets Tilbagekastning og Brydning, dets Farvespredning og Lysætherens Svingningstilstand, Identiteten imellem Lyssvingninger og elektriske Strømme osv. har han gjort til Gjenstand for dybtgaaende, mathematiske Undersøgelser, der have grundfæstet hans Ry i den videnskabelige Verden, og hvorved han i betydelig Grad har udvidet Kjendskabet til de indre, moleculære

Forhold i Legemerne. Han har end videre foretaget ypperlige Undersøgelser over Kviksølvets Ledningsmodstand i absolut Maal og 1880 ved en udførlig Forsøgsrække godtgjort Rigtigheden af Wiedemanns og Franz's Lov, at Forholdet imellem Legemernes Ledningsevne for Varme og for Elektricitet ved samme Temperatur er meget nær constant for godt ledende Metallers Vedkommende, og at dette Forhold for de slettere ledende Metallers Vedkommende voxer stærkt, naar Ledningsevnen aftager; end videre at dette Forhold ved forskjellige Temperaturer for alle Metaller, undtagen for Jærn, er proportionalt med den absolute Temperatur. L.s Arbejder findes optagne i Vidensk. Selsk. Skrifter og i „Poggendorffs Ann.“. Af Lærebøger har han udgivet: „Forelæsninger over Naturlære“ (1870), „Læren om Varmen“ (1877), „Læren om Lyset“ (1878) og en mindre Lærebog til Skolebrug.

Lorenzen, Nis, sønderjydsk Bonde, f. 30 Marts 1794 i Lilholt ved Haderslev, var 1836—46 slesvigsk Stænderdeputeret og stillede allerede 1836 Forslag om, at Retssproget skulde være dansk i hele den Del af Nordslesvig, hvor Kirkesproget var det. Han kunde ikke faa det vedtaget den Gang, men 1838 opnaaedes Flertal derfor nagtet de tyske Advocaters og Godsejeres Modstand, og 1840 stadfæstedes det ved kgl. Reskript 14 Maj. L. var ogsaa den, der først talte Dansk i den slesvigske Stænderforsamling, nemlig 23 Oct. 1840, altsaa 2 Aar før P. H. Lorenzen gjorde saa megen Opsigt derved. L. stod 1842 sin Navne trofast ved Siden og fortsatte med stor Djærvhed den Kamp, han da førte for Modersmaalets Ret i Stænderforsamlingen, men holdt sig borte herfra 1844, da Kong Christian VIII lod de danske Nordslesvigere i Stikken. Da Stænderne gjenoprettedes 1854, blev L. kun Suppleant, for at give Plads til L. Skau. D. 14 Marts 1860.

Lorenzen, Peder Hjort, nordslesvigsk Patriot, f. 24 Jan. 1791 i Haderslev af gammel dansk Bondeslægt fra Sundeved (Faderen var Amtsforvalter), blev oplært i Flensborg til Handelen og havde aldeles tydsk Dannelse. 1816 blev L. Kjøbmand i Haderslev, tog allerede 1831—32 livlig Del i den politiske Forhandling ved Artikler til „Kieler Correspondenzblatt“ og valgtes 1835 til Stænderforsamlingen. Her stod L. i de første Aar paa tydsk Side, idet han kun ventede Frihed sønder fra og frygtede Kongelovens Enevælde; han var nøje knyttet til Th. Olshausen. Dog støttede han N. Lorenzens Forslag om dansk Retssprog og vendte sig 1840 bort fra sit tidligere Parti, til Dels paavirket af O. Lehmann. Han opgav 1840 sin Plads i Stænderne som Deputeret for Haderslev, men valgtes i Stedet derfor i Sønderborg og var 1842 Fører for det danske Mindretal, idet han 11 Nov. talte Dansk „og vedblev at tale Dansk“ uden at ænse Slesvigholstenernes rasende Forbitrelse og Formanden Falcks Bud. L. hædredes derfor ved Festen paa Skamlingsbanken 18 Maj 1843 med et prægtigt Sølvdrikkehorn, men blev Gjenstand for alle Haande Forfølgelser fra tydsk Side (udelukkedes fra Byraadet, fik Laan opsagte o. desl.). L. vilde ikke møde i Stænderne 1844, da Kong Christian VIII ved et Sprogpatent 29 Marts forbød de danske Medlemmer at tale Dansk, med mindre de vilde erklære, at de ikke kunde tale Tydsk. D. 17 Marts 1845. — Hans Søn, **H. Rudolf Hjort-L.**, f. 16 Aug. 1832 i Haderslev, blev 1856 juridisk Candidat og 1859 Borgemester i Ekernførde, 1860 Herredsfoged i Satrup, men fordreves herfra 1864. Han bosatte sig n. A. i Haderslev, overtog 1868 Redactionen af „Dannevirke“ og blev — foruden mindre Straffe — 1875 idømt 8 Maaneders Fæstningsfængsel (i Magdeburg). 3 Nov. 1877 blev han som dansk Undersaat udvist af Slesvig, flyttede til Kjøbenhavn og overtog fra 1 Jan. 1878 Redactionen af „Nationaltidende“ og „Dagstelegraphen“. Desuden har H.-L. givet sig af med genealogiske Studier, udgav 1882 og følgende Aar »Annuaire généalogique des maisons princières en Europe du XIXme siècle« (5te Aarg. 1886) og (sammen med A. Thiset) „Dansk Adelsaarbog“ (4de Aarg. 1887).

Lorenzētti kaldes to Brødre, italienske Malere af Sienaskolen, **Ambrogio og Pietro di Lorenzo**, d. omtr. 1348 af Pesten. De holdes nu for de Mestre, som have udført det store Billede „Dødens Triumph“ i Pisas Camposanto, hvilket sædvanlig tillægges Orcagna, samt „Anachoreterne“ smstds. I Siena findes et udmærket Billede af P. L., „Marias Fødsel“, saa vel som ogsaa Billeder i Fresco af Broderen.

Lorenzo Marquez, et Distrikt i Østafrika ved Delagoa-Bugten, hører til Portugisernes Besiddelser. En siden 1823 mellem England og Portugal svævende Strid om Besiddelsesretten til dette District og nogle i Bugten liggende Smaaøer blev 1875 afgjort ved Voldgiftskjendelse af Præsident Mac Mahon, som tilkjendte Portugal Besiddelsesretten.

Lorēto ell. **Loretto**, Stad i Mellemitalien i Nærheden af Adriaterhavet, 3 M. s. til ø. for Ancona, med 8,000 J. og den berømte, siden 1400 stærkt besøgte Valfartskirke med det saakaldte „hellige Hus“, som skal have været Jomfru Marias Bolig i Nazareth, og som Engle 1291 skulle have bragt til Dalmatien og 1294 til L. Den prægtige Kirke, der omslutter Huset, blev begyndt 1464 af Pave Paul II og fuldført af Julius II 1512. Foran Kirken er rejst en Bronzestøtte af Pave Sixtus V. — Ogsaa i Paris findes en Kirke Notre Dame de Lorette.

Lorēto, 1) Stad paa Østsiden af Halvøen Californien i Mexico ved den californiske Havbugt under 26° n. Br. med god Havn, er beboet af christnede Indianere. 2) Stad i den nordøstl. Del af Republiken Peru i Sydamerika ved Amazonfloden, har i den nyere Tid vundet Betydning ved Dampskibsfarten saa vel op ad Floden til Ucayalis Udløb som ned ad den til Brasilien.

Lorette, Benævn. paa de usædelige Kvinder i Paris, som især lægge an paa rige Ægtemænd og fornemme Fremmede, og hvoraf mange for en Tid spille en glimrende Rolle; Navnet skal hidrøre fra, at mange L. boede nær ved Kirken Notre Dame de Lorette. Cocotte er en nyere Benævnelse paa en Variant af disse Existenser.

t], Øjeglas for Nærsynede;
tere], betragte gjennem L.
, Øjeglas til ēt Øje.
. L. (Trichoglossus) er ogsaa
Papegøjeslægt, udbredt over
østlige indiske Øer.
r, ogsaa skrevet Lorch og Lorich,
r og Træskærer, f. 1527 i
første hos en Guldsmed i Lübeck
:t i Tyskland, hvor han arbej-
ge Fyrster baade som Maler
han rejste ogsaa i Frankrig
r endog, som det synes, to
omtr. 1580 levede han i Kjø-
øde 1586 i Rom. Man har
:stik og en større Række Træ-
et Værk med 69 Blade, fore-
og Bygninger m. m. fra hans

efæstet Krigshavn i det franske
6 M. v. til n. for Vannes
af Atlanterhavet. 37,000 J.
g Handelshavn med god Red,
og Marinemagasiner. Astro-
rium. Saltværker. Vigtigt
ig Søhandel.
, Michael [koff], russisk Gene-
6 i Tiflis af armenisk Slægt,
en Cadetskole i St. Peters-
djudant hos Fyrst Voronzov.
L. M. næsten uafbrudt i Kau-
nærkede sig bl. a. ved Kars's
og blev Oberst. 1875 blev
Storfyrst Michael og var
rlen i Krigsførelsen i Asien
879 havde vist stor Dygtighed
sen af Pesten i Volgaegnen,
ralgouverneur i Charkov, i
Dynamitexplosionen i Vinter-
il St. Petersborg og i Aug.
l Indenrigsminister med næ-
Myndighed. Men da han ikke
vertrykke Nihilisternes Volds-
ogsaa ved indgribende Refor-
en fri Forfatning gjøre Ende
Virksomhed, blev han fjærnet
fter Alexander II.s Mord.
nymus, Pseudonym for Heinr.
b. A.).
Douglas, Marquis af [lorrn],
Hertugen af Argyle, blev 1868
juset som Medlem af det libe-
n ægtede 1871 Dronning Vic-
te Datter Louise (f. 1848) og
longe i Canada (indtil 1884).
: Jens, en af Slesvigholstein-
æggere, f. 18 Nov. 1793 paa
Sild, fik sin Uddannelse ved
i Kiel og Jena og blev 1820
og 1826 Kontorchef i det sles-
ancelli i Kjøbenhavn. I Oct.
udnævnt til Landfoged paa sin
den han havde tiltraadt sit Em-
an i Nov. i Kiel, under Ind-
rihedsføre, som udgik fra Juli-
Frankrig, et lille Flyveskrift,
Verfassungswerk in Schleswig-
:i han krævede en fælles For-

fatning for de tvende, formentlig uadskillelige og tyske Lande, aldeles uafhængig af Kongeriget Danmark. Skriftet vakte stor Opsigt og fremkaldte en Række Flyveskrifter for og imod. Regeringen lod L. fængsle 23 Nov. og tiltale, og i Maj 1831 blev han dømt fra sit Embede og til et Aars Fængselsstraf. Efter at have udstaaet denne drog L. 1833 til Brasilien, vendte 1837 tilbage til Europa og bosatte sig i Schweiz, hvor han døde 13 Febr. 1838 ved Selvmord. 1841 udgav G. Beseler et efterladt større Skrift, „Die Unionsverfassung Dänemarks und Schleswigholsteins", der nærmere udviklede og begrundede hans Forslag fra 1830. L. gav ved sin Optræden et vigtigt Stød til Frederik VI.s Løfte om Provinsialstænder og udviklede en demokratisk Slesvigholsteinisme ved Siden af den aristokratiske, som Dahlmann var Bærer af.

Lorrain, Claude [rāng], fransk Landskabsmaler, s. Gellée.

Lorraine [rähn], det franske Navn paa Lothringen.

Lortzing, Gust. Alb., f. 1803 i Berlin, d. 1851 smstds., fik musiktheoretisk Undervisning af Rungenhagen og componerede tidlig Sange og Claverstykker. Som Søn af en Skuespiller betraadte L. allerede i Barndommen Scenen, og efterhaanden opnaaede han et Navn som Skuespiller og Sanger. Hans Compositionstalent gjorde sig samtidig gjældende, og hans femte Opera „Czar og Tømmermand" gjorde 1837 i Berlin en saadan Lykke, at den hurtig gik Tyskland rundt og gik til udenlandske Scener. Af den Snes Operaer L., der stadig maatte arbejde enten som Skuespiller og Sanger eller som Capelmester, strev under en haard Kamp for at ernære sin store Familie, er foruden den nævnte „Die beiden Schützen", „Undine", „Wildschütz" (vistnok hans originaleste Arbejde) og „Waffenschmied" de betydeligste, og disse høre endnu stadig til de tyske Operascenérs Repertoire. Den talentfulde Mand laa tidlig under i Kampen og døde i Armod, men en til Fordel for hans Familie strax efter hans Død iværksat Opførelse af hans Operaer paa forskjellige tyske Theatre indbragte 15,000 Thaler (40,000 Kr.).

Los kaldes en egen Gruppe af Katteslægten, udmærket ved højere Ben, kortere Hale og en Haardusk i Spidsen af hvert Øre. Arterne ere udbredte over en stor Del af Europa, navnlig i Bjærglandene, Asien, Afrika og Nordamerika. Den nordiske L. (Felis lynx) kaldes paa Norsk Gaupe, paa Svensk Lo; hvad Almuen tror er forskjellige Varieteter, Varglo, Räflo, Katlo, er af Nilsson bevist at være forskjellige Aldere og Kjøn hos det samme Dyr. Farven er graa eller brun med mere eller mindre tydelige fortagtige Pletter, om Sommeren mere rødlig, om Vinteren mere graalig. Jvfr. Kat og Caracal. Den findes i Skandinaviens, Mellemeuropas og Sibiriens Bjærgskove, hvor den især efterstræber Harer og Hønsefugle.

Los Angeles, Stad i den sydlige Del af Staten Californien i Nordamerika. 11,000 J. Betydelig Frugt- og Vinavl i Omegnen. Den store californiske Jærnbane støder her sammen med den sydlige Stillehavsbane.

Loschwitz, Landsby i Konger. Sachsen, ved Elben, ½ M. ø. for Dresden, med 3,000 J. og talrige prægtige Landsteder.

Losna, s. Laagen.

Losnaætten kaldes efter Gaarden Losna paa en af Sulendøerne uden for Sognefjorden i Norge en rig adelig Slægt, som skjønt næppe af gammel Adel spiller en fremragende Rolle i det 14de og 15de Aarh. Af denne Slægt kan mærkes **Erlend Philippussøn** (d. 1407), Rigsraad før 1369, senere Fehirde i Bergen og Sysselmand i Nordfjord; han var alligevel kun Hirdmand og vilde ikke lade sig gjøre til Ridder. — Hans Søn, **Eindride Erlendssøn**, Ridder og Rigsraad, var afvexlende Fehirde i Bergen og i Tønsberg samt havde flere store Len; han døde c. 1448. — Hans Søn, **Erlend Eindridssøn**, Ridder og Rigsraad under Christoffer og Christian I, hørte ligesom sin Fader og Farfader til det danskfindede Parti i Rigsraadet og understøttede Kong Christian endog ved et Laan. Med ham uddøde den mandlige Linje; efter hans to Døtre, af hvilke den ældste, Sigrid, var gift med Rigsraaden Bo Fleming, og den anden, Ingjerd, gift først med Olaf Guthormsøn paa Hananger og siden med Rigsraaden Arild Kane (d. 1497), kom hele L.s Gods i det vestenfjældske gjennem Sigrids Datter til den danske Familie **Rosenkrands** (s. d. A.).

Lot [lo], Departem. i Frankrig, omgivet af Dep. Corrèze, Cantal, Aveyron, Tarn-Garonne, Lot-Garonne og Dordogne. 95 □ M. med 280,000 J. (1881). Departem. er et Kalkplateau, hvis østlige Del optages af Udløbere fra Cantals Bjærge. Det gjennemstrømmes fra Ø. mod V. af Floderne **Dordogne** og **Lot**, der danne to Hoveddale med talrige Sidedale. **Lot** udspringer paa Cevennerne i Dep. Lozère, hvorfra den med et meget bugtet Løb tager Retning mod V., indtil den fra højre Side falder i Garonne i Dep. Lot-Garonne. Departem. er et Korn- og Vinland, frembringer derhos en stor Mængde Kastanier, Trøfler og Champignoner. Ogsaa Silkeavlen er betydelig. Af Mineralprodukter forekomme her Kalk og mange nyttige Stenarter samt noget Jærn og Bly; ogsaa findes her flere mineralske Kilder. Industrien er lidet udviklet. Hovedstad **Cahors**. — **Lot-Garonne**, Dep. i Frankrig, omgivet af Dep. Dordogne, Lot, Tarn-Garonne, Gers, Landes og Gironde. 97 □ M. med 312,000 J. (1881). Departem. er et Højland, hvis sydlige Del optages af Pyrenæernes Udløbere. Det gjennemstrømmes af Floden **Garonne**, som her optager en Mængde mindre Vandløb, af hvilke de betydeligste ere fra højre Side **Lot** og fra venstre Side **Gers**. Klimaet er mildt og sundt; Agerdyrkning og Vinavl ere Hovederhverv. Foruden de sædvanlige Kornsorter dyrkes Hør, Hamp, Krap, Runkelroer, Tobak og en stor Mængde Frugt, især Blommer, Figen og Kastanier. Af Mineraler findes Jærn, Bygningssten, gode Lerarter, Skifer og Gips. Industrien er stærkt udviklet, og her findes store Teglværker, Fajencefabriker, Brænderier, Oljemøller, Rebslagerier, Papirfabriker og Garverier. Hovedstad **Agen**.

Lot, Sønnesøn af Tharah, Søn af Haran, fulgte med sin Farbroder Abraham til Canaan og nedsatte sig senere ved Sodoma. Ved denne Stads Undergang flygtede han efter en guddommelig Advarsel til Zoar, hvor han med sine Døtre avlede Sønnerne Moab og Ammon, Moabiternes og Ammoniternes Stamfædre. — L.s Hustru, der imod Guds Forbud saa sig om paa Flugten, blev forvandlet til en Saltstøtte (1 Moseb. 19de Cap.).

Lothar I (en nyere Form af Navnet Chlotar), romersk Kejser, Ludvig d. frommes ældste Søn, f. c. 795, fik, da hans Fader første Gang udstykkede Carl d. stores Rige mellem sine Sønner 817, efter at han hidtil havde bestyret Bayern, Medregentskab i Riget tillige med Kejsertitlen og 820 efter sin Fætter Bernhards Død tillige Italien, til hvis Konge han 822 blev kronet i Milano. Ikke des mindre stod L. i Spidsen for gjentagne Oprør mod sin Fader. Efter dennes Død 840 vilde han tage hele Riget i Besiddelse og regere ligesom denne og Bedstefaderen, men han blev slaaet af sine Brødre Ludvig og Carl ved Fontenoy 841 og maatte slutte Forliget i Verdun 843, hvorved han foruden Kejserværdigheden og Italien fik den smalle Landstrækning imellem Rhone, Saône, Maas og Schelde. Efter at have delt sine Lande 855 imellem sine tre Sønner Ludvig II, som fik Italien og Kejserværdigheden, L. II, som fik den nordlige Del af ovennævnte Landstrækning, der efter ham kaldes Lothringen (d. 869), og Carl, som fik den sydlige, gik han i Klostret Prüm i Ardennerskoven, hvor han døde 28 Sept. 855.

Lothar II af Sachsen, tysk Konge 1125—37 og romersk Kejser 1133, f. 1075, oprindel. Greve af Suplinburg, fra 1106 Hertug af Sachsen, var en haardnakket Modstander af Kejser Henrik V og blev derfor efter dennes Død af det frankiske Kejserhuses Fjender, navnl. ved Hjælp af Ærkebiskop Adalbert af Mainz, valgt til tysk Konge med Forbigaaelse af Henriks Søstersøn, Hertug Frederik af Schwaben. Han maatte kjøbe sin Ophøjelse paa haarde Betingelser, idet han baade maatte opgive alle inddragne Lens Hjemfalden til Kejserkronen og give de kirkelige Valg fri. Efter at have tiltraadt Regeringen fandt han det fremfor alt nødvendigt for at hæve sin egen Anseelse at svække sine farligste Medbejlere, de to hohenstaufiske Brødres Magt; han forlangte derfor de Rigsgodser tilbage, som vare tilfaldne dem ved Arven efter deres Morbroder, den afdøde Kejser, og paa deres Vægring paaførte han dem Krig 1125. Da han imidlertid indsaa Nødvendigheden af at styrke sig imod dem ved en mægtig Forbindelse, giftede han sin 11aarige Datter Gertrud (L. havde ingen Sønner, men to Døtre) med Welferen Henrik d. stolte, Hertug af Bayern, hvem han overlod sit eget Hertugdømme Sachsen, og fra den Tid begyndte den for Tyskland saa ødelæggende og langvarige Kamp mellem Welferne og Hohenstauferne. Brødrene kæmpede længe mandig mod Overmagten (jvfr. Conrad III), men maatte til sidst 1135 falde til Føje, hvorpaa L. gav dem de omstridte Godser tilbage som Rigslen. L. krigede heldig med Slaverne i Böhmen og Polen, hvis Hertuger han gjorde til sine Vasaller, og gav det obo-

Kongedømme til den danske Prins Knud
Ogsaa haandhævede han Rigets An-
Italien, hvorhen han gjorde to Tog:
første lod han sig med sin Dronning
Rom til Kejser 1133; paa det andet,
i foretog 1136, fordi Pave Innocens II
ins Hjælp mod Kong Roger af Sici-
m understøttede Modpaven Anaklet II,
han Apulien og Calabrien. Paa Til-
n over Alperne overraskede Døden ham
hytte i Landsbyen Breitenwang i Nær-
f Trient 3 Dec. 1137. Han blev be-
det af ham stiftede Kloster Königslutter
unsvigske.

m [lòthiænn], det folkelige Fællesnavn
frugtbare Landskab i Skotland s. for
den, der udgjør de 3 Shirer Haddings-
L.), Edinburgh (Mid-L.) og Linlithgow
.

ngen, fransk Lorraine, kaldtes først
i det nordøstlige Gallien, som Kong
fik ved Delingen med sine Brødre (s.
, siden det i Omfang langt min-
Hertugdømme, som 1766 blev en
rovins, der omfattede Dep. Moselle,
, Meuse, Vogeserne og noget af
hin og havde et Areal af c. 378
ed 1 Mill. I. Landet er en Afvex-
Bjærge og frugtbare Dale, rigt saa
andbrugs- som paa Mineralprodukter.
n fransk-tydske Krig 1870—71 maatte
heraf afstaa til Tydskland største Delen
Moselle og den nordøstl. Del af Dep.
tilsammen 106 □ M. med 478,000 I.
vstændige Historie begynder med Caro-
thar II, Kejser Lothar I.s anden Søn,
Delingen med sine Brødre 855 fik
mellem Schelde, Rhinen, Maas og
et saakaldte **lotharingiske Rige** (Lotharii
Lotharingia). Det omfattede det
Holland og Belgien (undt. Flandern),
f Rhinprovinsen samt det nuværende
franske Lothringen. Efter hans Død
det Gjenstand for Strid imellem de
anske Carolinger; Kejser Arnulf gjorde
Søn Zwentepolch til Konge i L. (d.
løs); men ogsaa i den følgende Tid
. at være et Tvistens Æble mellem
og Tydskland, ved hvilket sidste Rige det
varige Kampe for største Delen forblev.
tto I gav det 953 som Len til sin
Erkebiskop Bruno af Köln, med Titel
ertug. Efter dennes Død 965 delte
tto det i to Hertugdømmer, Nedre-
et mellem Rhin, Maas og Schelde,
givet til en Hertug Gottfried, og
, Landet mellem Rhin og Mosel
aas, som blev givet til Grev Fre-
Bar; Trier, Metz, Toul og Verdun
stændige Rigsler. **Nedre-L.** havde i
Løb Hertuger af meget forskjellige
mest bekjendte vare Carolingen Carl,
il den franske Konge Lothar, og Kors-
berømte Anfører paa det første Kors-
fried af B., som blev den første Konge
lem; fra Henrik II (d. 1248) kaldte de
Hovedbestanddelen af Landet Hertuger
ant (s. **Brabant**), og da Hert. Philip
ft 1430, tilfaldt Landet Hertugerne af
Burgund. I **Øvre-L.** uddøde den første Hertug Frederiks Efterkommere 1046, hvorpaa Kejseren gav Landet til Grev Albrecht af Elsaß, hvis Broder Gerhard (fra 1048) betragtes som Stamfader til det lothringske Dynasti. Den sidste umiddelbare Efterkommer af ham, Carl I, døde 1431 som fransk Connétable, hvorpaa Kejser Sigismund forlenede dennes Datter Isabella, gift med René af Anjou, senere Titulærkonge af Neapel (Fader til den bekjendte engelske Dronning Margrete af Anjou), med L. Carls Brodersøn Anton, Greve af Vaudemont, gjorde hende vel den kvindelige Arvefølge stridig, men blev tilfredsstillet derved, at hans Søn Frederik ægtede Isabellas og Renés Datter Jolanthe, hvorved deres Søn René II, da René I.s mandlige Arvinger uddøde 1473, arvede Hertugdømmet, og en Descendent i lige Mandslinje af de gamle Hertuger saaledes blev Stifter af det nyere lothringske Dynasti. René blev fordrevet og hans Land erobret af Hert. Carl d. dristige af Burgund, men han fik det tilbage ved Schweizernes Hjælp og vandt i Forening med dem den afgjørende Sejer ved Nancy 1477. Hans ældste Søn Anton fulgte ham 1508 som Hertug i L.; den yngre, Claude, stiftede Linjen Guise (s. d. A.) i Frankrig med Sidelinjerne Aumale, Elbeuf og Harcourt, som uddøde med Fyrsten af Lambesc (s. d. A.) 1825. Antons (d. 1544) Søn og Efterfølger Frants I efterlod allerede 1545 Hertugdømmet til sin toaarige Søn Carl II, under hvis Mindreaarighed hans senere Svigerfader, den franske Konge Henrik II, tilrev sig Bispedømmerne Metz, Toul og Verdun; han døde 1608. Carls Søn Henrik blev 1625 efterfulgt af sin Brodersøn og Svigersøn Carl III, hvis hele Regering var en Række af Stridigheder med Frankrig, under hvilke han gjentagne Gange blev fordreven fra sit Land og døde i Landflygtighed 1675. Heller ikke hans Brodersøn Carl IV Leopold, der udmærkede sig som østerrigsk Feltherre under sin Svoger, Kejser Leopold I (s. **Carl** af L.), kom i Besiddelse af Landet; først ved Freden i Rijswijk 1697 fik dennes Søn Leopold Joseph Carl det tilbage, men under trykkende Betingelser; bl. a. skulde Nancys og flere andre Stæders Fæstningsværker sløjfes. Han fulgtes 1729 af sin Søn Frants Stephan, under hvem Franskmændene i den polske Arvefølgekrig 1733 atter besatte Landet. Ved Freden i Wien 1735 afstod Hertugen L. til Ludvig XV.s Svigerfader, den tidligere polske Konge Stanislaus Leszczynski, imod at faa Arveret til Toscana. Efter Stanislaus's Død 1766 tilfaldt L. Frankrigs Krone, men regnedes endnu med til det tydske Rige indtil 1801. Under Revolutionen blev L. inderlig sammenknyttet med Frankrig og Forfranskningen senere fortsat med stor Iver. Ved Freden 1871 blev den nordlige Tredjedel af L., som endnu ikke var helt fransk, afstaaet til Tydskland og forenet med Elsaß til et særskilt Rigsland, men en stærk Opposition har vedblivende gjort sig gjældende. Frants Stephan ægtede 1736 Marie Theresia og blev efterhaanden Storhertug af Toscana og tydsk Kejser; hans Æt hersker endnu i Østerrig og kaldes det h a b s b u r g s k - l o t h r i n g s k e H u s.

Lotophager, d. e. Lotusspisere, kaldtes i

Oldtidens Sagn et fredeligt og gjæstfrit Folk paa Nordkysten af Afrika, hvis fornemste Føde var Lotusplantens søde Frugter, hvoraf de ogsaa tilberedte et Slags Vin.

Lotteri, Lötto, er trods det demoraliserende i at opmuntre Spillesygen og Lysten til at blive rig uden Anstrængelse i de fleste Lande gjort til en Statsinstitution, dels fordi derved Bedragerier saa vel som en altfor stærk Ophidselse af Spillesygen forebygges, dels fordi det giver en ikke ubetydelig Indtægt. L. ere to Arter, Tallotteriet ell. det genuesiske L. og Klasselotteriet ell. det hollandske L. I det førstnævnte blive 5 Tal trukne af 90, og Spillerne kunne enten besætte et enkelt Nummer (Udtræk) eller Amber, Terner, Quaterner, Quinterner. Staten skaffer sig nu en Fordel derved, at den sætter Gevinsten langt ringere, end den maatte være efter Sandsynligheden for at vinde. Tallotteriet blev i Danmark oprettet 1771 af den senere Finansraad Koës, som deraf maatte svare en aarlig Afgift af 25,000 Rd. Regeringen udkjøbte det af ham til Driften dannede Interessentskab 1773, hvorefter det blev drevet for Statens Regning; det indskrænkedes 1844 og ophævedes ved Lov af 22 Dec. 1850 fra Udgangen af 1851. Klasselotteriet virker mindre skadelig end Tallotteriet, dels fordi Trækningerne ere sjældnere og Indskuddene højere, saa at den arbejdende Klasse ikke saa let kan tage Del deri og den lokkende Udsigt til mod en ringe Opofrelse at komme i Besiddelse af en stor Gevinst derfor er mindre, dels fordi man ikke her selv kan forlange hvilke som helst Tal paa sin Seddel, da hvert Nummer kun forekommer én Gang, saa at drømte og lignende, efter Tilfældigheden valgte Nummere ikke let kunne komme i Betragtning. Beløbet af Indskuddene fordeles efter en fastsat Plan ved Lodtrækning mellem Spillerne, saaledes at Entrepreneuren kun forbeholder sig en vis Procentandel af Indskuddene. Klasselotteriet opstod i Danmark derved, at Opfostringshuset ved sin Oprettelse fik Privilegium paa at indrette et saadant mod en Afgift til Fattigvæsenet i Kjøbenhavn. Senere overtoges det af Staten, som derfor svarer 25,000 Rd. aarlig til Fattigvæsenet; i de senere Aar er det blevet betydelig udvidet og giver siden den sidste Omdannelse 1870 et aarligt Overskud af c. 800,000 Kr. Industri- og Varelotterier ere senere opkomne her i Landet og have vundet en ikke ringe Udbredelse. Øjemedet er — bortset fra det Formaal at skaffe en Indtægt i et eller andet velgjørende Øjemed, der har fremkaldt flere af de betydeligste iblandt dem, saasom Idiotanstaltens og Sygehjemmets Lotterier — at skaffe en Del Haandværkere af forskjellig Art Afsætning af adskillige Varer, som ellers næppe vilde kunne ventes afsatte. Man har derfor i Almindelighed fortrinsvis kjøbt saadanne Gjenstande, der udmærkede sig ved en særlig omhyggelig, endog kunstnerisk Forarbejdelse, og disse L. have saaledes bidraget ikke lidet til at hæve det danske Haandværk og udvikle en ædlere Smag. Navnlig Kunstflidslotteriet, oprettet til Fordel for Gjenopførelsen af Frederiksborg Slot, satte sig til Opgave at fremme Samvirken imellem Kunstnere og Haandværkere. Fra 1 Apr. 1887 er et „almindeligt dansk Vare- og Industrilotteri" traadt i Stedet for de tidligere bestaaende 6 kjøbenhavnske og 3 Provins-Industrilotterier. I Norge ere L. forbudte ved Lov af 14 Juni 1851, der ogsaa omfatter Falbyden af Lodsedler til udenlandske L. Dog kan Undtagelse gjøres i velgjørende Øjemed samt til Fremme af Husflid, Kunst o. lign. Lotterilaan, s. Statsgjæld.

Lötti, Antonio, f. 1667, blev 1693 Organist og 1736 Capelmester ved San Marco i Venezia, hvor han døde 1740. L. er en af de mest fremragende Kunstnerindividualiteter fra sin Tid og særlig en af den venezianske Skoles største Mestre. Skjønt han har skrevet en Snes Operaer, er det dog især som Kammer- og Kirkecomponist, han har sin Betydning.

Lötto, Lorenzo, italiensk Maler, f. c. 1480 i Venezia, skal være død efter 1554 i Loreto. Han slutter sig nærmest til Giorgione, men efterligner dog ogsaa saa vel Bellini som Lionardo da Vinci. Af hans Billeder fremhæves „Madonna med Barnet" i Neapel, „Kvinden greben i Hor" i Louvre i Paris og nogle Portræter m. m. i Berlin.

Lötus, Lotos, er Fællesnavn for flere til Aakandefamilien hørende Planter, der stod i stor Anseelse i Oldtiden, navnlig hos Ægypterne. Hertil høre 2 Arter af selve Slægten Aakande, nemlig den hvide og den blaa L. (Nymphæa Lotus og N. cœrulea); disse findes endnu i Ægypten, men ere blevne sjældnere. En anden Plante, der bærer Navnet L., er Nelumbium speciosum; denne pragtfulde Plante har store skjoldformede Blade, der paa høje Stilke hæve sig over Vandet, og ligeledes meget store og smukke, røde eller hvide Blomster og Frugter af en meget ejendommelig Beskaffenhed; dennes Hjemstavn er Indien, hvor den endnu forekommer, og hvor Frøene afgive Fødemiddel, men allerede i Oldtiden var den indført i Ægypten, hvor den trivedes saa vel, at den efterhaanden udbredte sig meget og fik Charakteren af en oprindelig vildtvoxende Plante; den er dog for længst, maaske allerede fra det 10de Aarh., forsvunden fra Ægyptens Flora, men har paa mange Maader sat sine Mærker i dette Lands Cultur; dens Blade findes afbildede paa dets Mindesmærker, dens Frugtstilke tjente som Model for Søjlerne i dets Bygninger. Sagnet om Lotophagerne (s. d. A.) kan dog næppe sigte til denne Plante, men til et Træ af Brietornsfamilien, Rhamnus Lotus, med meget velsmagende Frugter.

Lotze, Rudolph Hermann, tysk Philosoph og Physiolog, f. 21 Maj 1817 i Bautzen, studerede i Leipzig Medicin og Philosophi og optraadte som Docent i begge Videnskaber. 1844 kom han som Professor til Göttingen, hvor han virkede en Række af Aar og forfattede sine vigtigste Værker. 1880 modtog han Ansættelse ved Berliner-Universitetet, men døde 15 Juni 1881. — L. er den mest fremragende Repræsentant for den idealistiske Philosophi i Nutiden. Til Forskjel fra den tidligere, speculative Idealisme i Tyskland, søger han at bygge paa naturvidenskabeligt Grundlag, og hans Philosophi er egentlig kun et Forsøg paa at vise, at den moderne Naturvidenskabs Grundbegreber og Grund-

s sidste Consequenser føre til-
ılistiske Opfattelse. Han gaar
e Vej, men slutter tilbage fra
ing til dens Forudsætninger.
denskab søger overalt at gjen-
anisk Forklaring af Phænome-
jender ikke blot denne, men
t saare meget til at skaffe den
ang ved sin Polemik mod An-
særegen Livskraft og ved sin
se af, at Physiologien er en
vidensskab. Se hans Artikel
Wagners „Handwörterbuch der
Allgemeine Pathologie und The-
Allgemeine Physiologie" (1851).
nechaniske Sammenhæng ere vi-
Enden. Denne Sammenhæng
menter, mellem hvilke den be-
ute Elementer kunne ikke være
bstrakte, men maa være Kraft-
vis indre Væsen vi kun kunne
greb ved at tænke os dem i Ana-
aandelige Væsen. Mechanismen
forstaaelig som den ydre Ver-
nnem hvilken Tilværelsens i sig
estanddele staa i indbyrdes Vexel-
det Problem, der har voldet saa
ed, Forholdet mellem Sjæl og
nu let, da det ikke er væsens-
ıg, der skulle paavirke hinanden.
kningen mellem Urbestanddelene
nulig, hvis disse vare selvstæn-
bestaaende Væsener. De kunne
hverandre indbyrdes derved, at
ere Led eller Momenter i en
ıbstans, som virker i dem alle
højeste Lov. Denne Ursubstans
n; L. søger at godtgjøre sin Ret
den som et personligt Væsen.
gjennemfører L. paa Grundlag
ındskabsfylde og med en Skarp-
egrebsudviklingen og en Smag-
emstillingen, der søger sin Lige.
sig ikke blot fra den tidligere
hilosophi ved Hævdelsen af den
ıtursammenhængs Betydning, men
hævde Følelsen og i det hele det
elelivs Ret især over for Hegels
Man kan ikke frikjende ham for
kticisme, idet han ofte bøjer af
de Punkter eller lader religiøse
ræde i videnskabelige Slutningers
ı skarpsindig Tænkning og ædel
e have hos ham indgaaet en sjæl-
else. Vigtigste philosophiske Skrif-
inische Psychologie" (1852), „Mi-
(3 Bd., 1856—64), „Geschichte der
Deutschland" (1868), „Drei Bücher
(1874), „Drei Bücher der Meta-
79). Efter hans Død ere hans
Forelæsningerne udgivne og ud-
alte af til Dels fortrinlige Lære-
philosophiske Discipliner.

[ludeäk], Stad i det franske Dep.
Nord, 5 M. s. for St. Brieuc.
Fabrikation af Lærred og Papir.
erværk.

G. E. [lòuden], s. Loudon.

[ludång], Stad i det franske Dep. Vienne, 7 M. n. n. v. for Poitiers. 4,000 J. Salpeterfabriker. L. led meget i de franske Religionskrige.

Louches [luāhsch], s. Lenk.

Lougen, s. Laagen.

Loughborough [löffbørro], Stad i Leicester-Shire i England ved Floden Soar, 2 M. n. for Leicester. 15,000 J. Strømpevæverier. Bomuldsspinderi.

Lough Neagh [loch nä], den største Indsø i Irland, Prov. Ulster, 7 □ M. stor, gjennemløbes af Floden Bann, som falder ud i Nord-Kanalen. Vandspejlets Højde er 47 F. over Havet. Søen har Kanalforbindelse med Belfast.

Louis [luī], den franske Navneform for Ludvig.

Louis, Pierre Charl. Alex. [s. o.], f. 1787 i Ay i Champagne, opholdt sig efter at være bleven Læge først i Rusland, kom 1823 tilbage til Frankrig og nedsatte sig i Paris, hvor han praktiserede og virkede som Overlæge ved flere af Hospitalerne, men aldrig naaede noget Professorat. 1854 trak han sig tilbage fra sin Virksomhed og døde 1872. Han var først ivrig Tilhænger af Broussais, men blev senere den, der har bidraget mest til at styrte dennes Lære ved Hjælp af sit usædvanlige Talent for en nøjagtig og samvittighedsfuld Jagttagelse ved Sygesengen og Sectionsbordet. L. indførte tillige den „numeriske Methode" i Medicinen, d. e. Statistikens Anvendelse til en nøjagtig Fastsættelse af Sygdommenes Forhold.

Louis, Saint [sænnt lüis], 1) Stad i Staten Missouri i Nordamerika, ved Missisippis højre Bred, 4 M. neden for det Sted, hvor den optager Missouri. 350,000 J. (1880; 1850 78,000). Blandt Indbyggerne ere mange Tyskere. Nogle af Stadens Kvarterer ere prægtig byggede, medens andre endnu bestaa af usle Hytter. Katholsk Ærkebispesæde med storartet Kathedralkirke og talrige katholske, lutherske, anglicanske og andre Kirker og Bedehuse. Beliggenheden ved Missisippi og den store Stillehavsjærnbane, der her paa en 1867 fuldført, mærkelig Bro er ført over Floden, har fremkaldt Stadens overordentlige Opkomst. Her er et Universitet og talrige videnskabelige Anstalter, smukke offentlige Bygninger, derblandt et stort Arsenal, prægtige Hoteller, Raadhus, Toldhus og Børs. Overordentlig betydelig Industri, navnlig Fabriker for Jærnvarer, Kornmøller, Sukkerraffinaderier, Oljemøller, chemiske Fabriker, Rebslagerier, Whiskybrænderier og Tobaksfabriker, samt storartet Handel og Dampskibsfart. Broen over Missisippi hviler paa to i Floden opførte, indtil 200 F. høje Piller; dens Midtbue har en Spænding af 515 F., Sidebuerne hver af 498 F. Den benyttes baade som Jærnbanebro og for almindelig Færdsel. St. L. er anlagt 1764 af Franskmænd. 2) Befæstet Hovedstad i de franske Besiddelser i Senegambien i Vestafrika paa en Ø i Senegalflodens Munding. 15,000 J. Betydelig Handel.

Louis Ferdinand, preussisk Prins, f. 18 Nov. 1772, hed egtl. Frederik Christian Ludvig, men kaldtes Ferdinand efter sin Fader, Frederik d. stores yngste Broder. Han var aandrig, tapper, men i høj Grad excentrisk, bekjendt som

Musikelsker og Componist saa vel som for sit uregelmæssige Liv. Han deltog i Krigen 1792 og stod 1806 i Spidsen for Krigspartiet. Da Krigen udbrød, fik L. Anførselen over Prinsen af Hohenlohes Fortrop, 8,000 Md. stærk, og indlod sig imod et udtrykkeligt Paalæg i Kamp med en langt overlegen fransk Hær ved Saalfeld 10 Oct., fire Dage før Hovedslaget ved Jena og Auerstädt. Corpset blev næsten oprevet, og han selv faldt i Haandgemænget efter et tappert Forsvar, bedækket med Saar.

Louisd'or [luidåähr], en Guldmønt i Frankrig, som først prægedes paa Ludvig XIII.s Tid, og som senere til forskjellige Tider til Dels førte forskjellige Navne (under Ludvig XIV Sol-louisd'or (Louis au soleil), under Ludvig XV de Noailles, Mirliton, Chevalier, under Ludvig XVI Louis neuf); Værdien var 1726 omtr. 18½ Kr., 1785 17½ Kr. 1803 traadte 20- og 40-Francsstykkerne i deres Sted. I Tyskland blev L. eller Pistol det fælles Navn for alle ældre Guldmønter paa 5 Thaler Guld, og som i de forskjellige Lande førte forskjellige Navne, saasom: Augustd'or, Christiand'or, Ernst-Augustd'or, Frederikd'or, Georgd'or, Vilhelmd'or osv., alle af omtrent samme Værdi, omtr. 14 Kr. 77 Øre.

Louise af Mecklenburg, dansk Dronning, Datter af Hert. Gustav Adolf af Mecklenb.-Güstrow, f. 28 Aug. 1667. Da Frederik IV som Kronprins paa en Rejse havde udset hende til sin Brud, blev hun af en dansk Flaade afhentet i Mecklenburg; hun steg i Land ved Gyldenlund (Charlottenlund) 1 Dec. 1695 og holdt 5 Dec. fra Jægersborg sit Indtog i Kjøbenhavn, hvor Brylluppet s. D. højtideligholdtes paa Slottet med stor Pragt. Men hendes Ægteskab var ikke lykkeligt, thi Kongens Hjærte hang ved andre Kvinder, og han levede endog længe i dobbelt Ægteskab. Hun døde 15 Marts 1721 paa Kjøbenhavns Slot og blev begravet i Roskilde Domkirke. Om hendes Børn s. **Frederik IV**.

Louise af England, dansk Dronning, den engelske Konge Georg II.s yngste Barn, f. 18 Dec. 1724 i London, havde Bryllup med Frederik V som Kronprins 11 Dec. 1743 paa Christiansborg. Denne Dronnings Skjønhed og Ynde, venlige, ligefremme Væsen og Kjærlighed til alt Dansk gjorde hende overordentlig elsket, saa at hun i Danmarks nyere Historie indtager en Plads ved Siden af Dronning Dagmar i Middelalderen. Strax ved sin Ankomst til Danmark afskedigede hun sit engelske Følge, lærte Dansk, talte sit nye Hjems Sprog og var altid omgivet af Danske, i hvilken Henseende hun dannede en fuldstændig Modsætning til de foregaaende tyske Dronninger, især den sidste, Sophie Magdalene. Sjælden har derfor noget Dødsfald i Kongehuset vakt en saa dyb Bedrøvelse hos hele Folket som den unge Dronnings, der indtraf 19 Dec. 1751 (Morgenen efter, at hun havde fyldt sit 27de Aar) paa Christiansborg ved en for tidlig Fødsel med en dødfødt Søn; Sorgen fandt sit Udtryk i et Antal af Sørgevers, Sørgetanker og Gravskrifter, hvortil der ikke findes Mage over nogen anden Person i Kongehuset. Dronning L. ligger begravet i Frederik V.s Capel i Roskilde Domkirke. Om hendes Børn s. **Frederik V**.

Louise, Vilhelmine Frederikke Caroline Auguste Julie, af Hessen-Kassel, den nuværende danske Dronning, næstyngste Datter af Landgrev Vilhelm af H.-K. og den danske Prinsesse Louise Charlotte, f. 7 Sept. 1817 i Kassel, blev 26 Maj 1842 gift med sit Næstsøskendebarn, Prins Christian af Glücksborg, og ved sin Broder Frederiks og ældre Søsters Afkald 1851 retmæssig Arving til Danmarks Rige efter Kongeloven; hun overførte i Henhold til Londontractaten 8 Maj 1852 sin Ret til sin Ægtefælle og blev 15 Nov. 1863 Dronning ved hans Tronbestigelse som Christian IX (s. d. A.).

Louise af Savoien, den franske Konge Frants I.s Moder, Datter af Hertug Philip af S., f. 1476, blev 1490 gift med Grev Carl af Angoulême og ved ham Moder til nysnævnte Konge. Da hendes Søn havde besteget Tronen 1515, udøvede L. en afgjørende Indflydelse paa den unge Konge. Hun var Regentinde i Frankrig under Frants's Fangenskab 1525—26 og mæglede Freden i Cambray 1529. D. 1531.

Louise, Mar. Therese, Hertuginde af Parma, Datter af Hertug Carl Ferdinand af Berry, f. 21 Sept. 1819, ægtede 10 Nov. 1845 Hert. Carl III af Parma og overtog efter hans Mord 27 Marts 1854 Statsstyrelsen for sin ældste Søn Robert (f. 1848). Hun regerede i Begyndelsen klogt og forsonlig og viste en vis Uafhængighed over for Østerrig; men snart efter slog hun om, paavirket af Jesuiterne, og viste stor Vilkaarlighed. I Juni 1859 fordreves hun af Landet og døde 1 Febr. 1864.

Louise Augusta, Hertuginde af Augustenborg, f. 7 Juli 1771 paa Hirschholm Slot, Datter af Kong Christian VII og Dronning Caroline Mathilde. 27 Maj 1786 blev hun gift med Hertug Frederik Christian af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenborg og i dette Ægteskab Moder til de to landsforræderske Prinser, Hertug Christian af Augustenborg og Prins Frederik af Nør, og Dronn. Caroline Amalie. Hun blev Enke 1814 og døde 13 Jan. 1843.

Louise Ulrika, s. **Lovisa Ulrika**.

Louisenlund, Gods i Slesvig paa Sydsiden af Slien ved den saakaldte store Bredning, 1¼ M. ø. for Slesvig, hed tidligere „Ziegelhof“ ell. „Teglhave“ (Teglgaard) og var en kongel. Domaine indtil 1770, da Christian VII skjænkede det til sin Søster Louise (deraf dets Navn), gift med Landgrev Carl af Hessen-Kassel, hvis Sommeropholdssted det blev, hvorfor det indrettedes meget smukt som Slot og forsynedes med mange Anlæg. Landgreven døde her 1836. Godset ejes af de glücksborgske Hertuger.

Louisiädearchipelāget, en Øgruppe i Australien ud for Sydøstspidsen af Ny-Guinea. Øerne ere bjærgfulde og synes at være meget frugtbare. Den talrige Befolkning er meget krigersk og hengiven til Menneskeæderi. Den største af Øerne er Rossel mod Ø. Stundum regnes hertil ogsaa de s. for Ny-Britannien liggende Øer, af hvilke den betydeligste er Muju ell. Woodlark.

Louisiāna, en af de sydlige Stater i den nordamerikanske Union, omgiven mod V. af Texas,

sas, mod Ø. af Missisippi og
mexicanske Havbugt. 2,292
000 J. (1880), hvoraf 455,000
Farvede, 850 Indianere og
Jordbunden hæver sig ingen-
er Havet og er langs Missis-
paa en lang Strækning danner
ved den mexicanske Bugt paa
t for Oversvømmelser. Missis-
i Vest Red-River og ophører
ænsefløb. Andre Vandløb ere
anner Vestgrænsen mod Texas,
paa en Strækning danner Øst-
e talrige Søer i Missisippi-
betydeligste Pontchartrain.
ild, dog mindre end i de øst-
nder samme Bredde; den stærke
foranlediger skadelige Uddunst-
lrige Moradser, der fremkalde
iske Sygdomme, navnlig gul
r Del af Landet er overordent-
men kun en forholdsvis ringe
Dyrkning. De vigtigste Land-
ere Bomuld, Sukker, Majs og
airierne i Landets Indre drives
javl. Landets nordlige Del har
e af Naaletræer. Handelen er
vigtig, hvorimod Industrien ikke
rlig Udvikling. Hovedstad New-
styres af en Gouverneur, et Senat
en lovgivende Forsamling af 98
gte paa 4 Aar. Til Unionens Re-
sender L. 6 Medl. — L. blev op-
f Spanieren Fernando de Soto
toges da ikke i Besiddelse. 1682
anden la Salle fra Canada ned
i, tog Landet formelt i Besiddelse
L. efter Ludvig (Louis) XIV. Men
800 Nybyggere derover og grund-
Orleans (kaldt saaledes til Ære
nten); paa samme Tid spillede L.
olle ved Laws Finansoperationer
lskabet). 1764 afstod Frankrig L.,
des hele det bagved liggende Ind-
estemte Grænser mod N., til Spa-
ik det tilbage 1800, hvorefter det
til Nordamerika for 15 Mill. Doll.
s L. som Stat i Unionen, og i
England stod her i Jan. 1815 flere
e Træfninger, da engelske Tropper
Landgang, men med stort Tab dre-
J Dec. 1860 udmeldte L. sig af
ige med de andre Slavestater, men
. 1862 besat af General Butler.
atte L. omdanne sin Forfatning,
erslaveriet og give Negrene bor-
politisk Ligestilling som Betingelse
agelse i Unionen (1868).
e [luisvill], Stad i Staten Ken-
damerika ved Floden Ohio, 10 M. v.
rt. 124,000 J. (1880; 1840 21,000),
der 150,000 J. Universitet og flere
ervisningsanstalter. Betydelig In-
nlig Fabrikation af Dampmaskiner,
Cigarer, Sæbe, Lys, Sukker, Læder
Omfattende Handel, navnlig med
al og Kornvarer. 1858 stødte man
ring af en artesisk Brønd i en Dybde
,000 F. paa en overordentlig mægtig

Mineralkilde, hvis stærkt salt- og kulsyreholdige Vand har en Temperatur af 25°.

Loulé [lulē], Stad i den portugisiske Prov. Algarve, 28 M. s. ø. for Lissabon. 14,000 J. Mauriske Fæstningsværker; stærkt besøgt Valfartskirke.

Loulé, Marquis [s. o.], portugisisk General, f. 1785, Søn af Grev Val de Reis, blev 1807 ophøjet til Marquis L. og førte som ivrig Tilhænger af Napoleon I 8,000 Portugisere til Frankrig, i hvis Krige 1809 og 1812 han med denne „lusitanske Legion" udmærkede sig. Derefter gik L. til Brasilien, hvor han blev Overstaldmester hos Kong Johan VI, med hvem han var opdraget, kom tilbage med ham 1821 og blev 1 Maj 1824 myrdet af Dom Miguel, fordi han hyldede frisindede Anskuelser. — Hans Søn, Nunez, Marquis og siden 1826 Hertug af L., f. 1801, ægtede 1827 Johan VI.s yngste Datter Anna og spillede fra 1850 en vigtig Rolle i Portugals parlamentariske Liv som en af Førerne for de saakaldte „Septembrister". Juni 1856—Maj 1859 og Juli 1861—Apr. 1865 var han Førsteminister og styrede ved Siden heraf snart Udenrigs-, snart Indenrigsministeriet. 1869 blev han igjen Førsteminister, men styrtedes allerede i Maj n. A. af Saldanha. D. 1875.

Loupe, fr. [lūpe], s. Forstørrelsesglas.

Lourdes [lurd], Stad i det franske Dep. Øvre-Pyrenæerne i den smukke Lavedandal, 2 M. s. s. v. for Tarbes. 5,000 J. Skifer- og Marmorbrud. J den nyere Tid, siden Guds Moder 1858 efter Foregivende viste sig i Grotten ved Massavieille, er L. et stærkt besøgt Valfartssted med prægtig Kirke.

Louth [lovth], 1) Shire i Prov. Leinster i Irland, omgivet af den irske Sø og Shirerne Down, Armagh, Monaghan, Cavan og Meath. 15 □ M. med 76,000 J. (1881). Landet er i det hele fladt med enkelte fremragende Punkter, saaledes Belpatrick mod S. V. (770 F.) og den smalle Carlingfjord Kjæde mod N. Ø. paa Landtungen mellem Dundalk- og Carlingfjord-Bugterne med Højder indtil 2,000 F. Floden Boyne danner en Del af Sydgrænsen og falder i Drogheda-Bugten. Desuden gjennemskæres Shiret af talrige mindre Vandløb. Agerdyrkning er Befolkningens Hovednæringsvej, Havre og Byg de vigtigste Sædarter. Hovedstad Dundalk. 2) Stad i Lincoln-Shire i England, 5 M. ø. n. ø. for Lincoln. 11,000 J. Garverier og Jærnstøberier.

Louvain [luvæng], flamsk Löwen, Stad i den belgiske Prov. Brabant ved Floden Dyle, 3 M. ø. for Brüssel. 38,000 J. (1885). Seværdige Kirker, smukt gotisk Raadhus med fortrinlig Malerisamling, Invalidestiftelse, katholsk Universitet. Betydelige Bryggerier og Kornhandel. — L. havde i Middelalderen 200,000 J. og var berømt for fine Uldmanufakturer; men efter en mislykket Opstand 1382 gik en stor Del af Væverne til England, og Stadens Velstand naaede aldrig sin tidligere Højde. Ved L. vandt Kejser Arnulf en stor Sejer over Normannerne 891, som for en Tid gjorde Ende paa deres Ødelæggelser, hvorfor Befrielsesdagen (1 Nov.) aarlig fejredes i Staden til den nyeste Tid. L.s Universitet, stiftet 1425, blev i det 16de

Aarh. anset for det betydeligste i Europa (det skal have talt 6,000 Studerende), var især berømt for sin strænge katholske Lære og blev meget besøgt af Danske (Tausen); efter at være nedlagt i den fransk: Revolutionstid blev det gjenoprettet 1835.

Louvel, Pierre Louis [luvēll], f. 1783, en Sadelmagersvend, der under Napoleon I havde tjent i Rytteriet og senere arbejdede i de kongelige Stalde, myrdede 13 Febr. 1820 Hertugen af Berry af Had til Bourbonerne og blev derfor henrettet 7 Juni s. A.

Louvet de Couvray, Jean Bapt. [luvā do kuvrā], fransk Forfatter og Revolutionsmand, f. 1760, gjorde sig som Boghandlercommis i Paris bekjendt ved sin usædelige Roman »Les amours du chevalier de Faublas« (1787—89, 3 Bd.) og sluttede sig til Revolutionen. Baade i den lovgivende Forsamling og i Conventet hørte L. til Girondinerne, krævede Straf over Deltagerne i Septembermyrderierne og vovede 29 Oct. 1792 at anklage Robespierre for at stræbe efter Dictaturet. I Sagen mod Ludvig XVI stemte L. for Udsættelse af Straffen, og da hans Partifæller fængsledes, flygtede han til Normandiet og holdt sig skjult et helt Aar under allslens Farer (senere skildrede i et interessant Skrift). 1795 indtog L. paa ny sin Plads i Conventet og valgtes senere til de 500's Raad. D. 25 Aug. 1797. L. var en af Revolutionstidens ypperste Talere.

Louviers [luviē], Stad i det franske Dep. Eure ved Floden Eure, 3 M. n. for Evreux. 10,000 J. Prægtig Kathedralkirke. Klæde- og Bomuldsmanufakturer. Betydelig Handel.

Louvois, Franç. Mich. **Letellier**, Marquis de [luvoā], Ludvig XIV.s berømte Krigsminister, Søn af den franske Kansler og Statssecretær for Krigsvæsenet Michel Letellier, f. 18 Jan. 1641 i Paris, blev allerede 1666 selv Statssecretær for Krigsvæsenet (Krigsminister) og udviklede i denne Stilling en overordentlig Duelighed og Virksomhed. Efter Freden i Aachen ombannede han den franske Hær fra Grunden af. I Stedet for det frie Landsknægtesystem og den bevæbnede Milits indrettede han en staaende Hær, i hvilken Adelen blev tvungen til at indtræde som Officerer. Han ordnede Udskrivningsvæsenet, oprettede Orden og Disciplin i Hæren, indførte Uniformer, indkvarterede Tropperne i Caserner og befriede derved Borgerne for mange Ulemper, som den Gang fulgte med Soldaternes Marcher og Ophold, hævede Ingenieur- og Artillerivæsenet ved Vaubans Hjælp til en betydelig Højde og gav overhovedet ved hensigtsmæssig Organisation og klog Bestyrelse den franske Hær en afgjort Overlegenhed i enhver Henseende. Dette viste sig i den hollandske Hævnkrig 1672—78, og efter Freden i Nijmegen stod L. i høj Gunst. De ti Fredsaar 1678—88 faa deres Præg af Reunionskamrenes Oprettelse 1680, Straßburgs Overrumpling 1681 og Tilbagekaldelsen af det nantiske Edict 1685 med de deraf følgende Mishandlinger af Protestanterne (jvfr. **Dragonnader**), Begivenheder, paa hvilke L. har haft en overvejende Indflydelse. Efter Colberts Død 1683 fik L. ogsaa betydelig Del i Finansstyrelsen; men den Myndighed, hvormed han styrede, vakte Kongens Harme, og efter et heftigt Sammenstød i Statsraadet med Ludvig og Mad. Maintenon ramtes L. 16 Juli 1691 af et apoplektisk Anfald, som øjeblikkelig medførte Døden. Kongen skrev den følgende Dag: „Fortæl Kongen af England, at jeg har mistet en dygtig Minister, men at hans og mine Sager ikke derfor ville gaa værre". Heri havde han Uret, thi med L. døde Sejrens Organisator; han var nerstattelig. Som Minister kan han sammenlignes med Carnot, som Menneske derimod ikke. Han levede — skjønt gift — med Maitresser, især den smukke Mad. de Courcelles; han benyttede alle Midler til at styrte sine Rivaler, og han brovtede af de Forfølgelser, som hans skrækkelige Dragonnadesystem medførte. — En Sønnesøn af L. var den berømte Marschal d'Estrées, Sejerherren ved Hastenbeck (s. **d'Estrées**, L. C. L.).

Louvre [lūver], navnkundigt Slot i Paris, stammer fra meget gammel Tid. Den første Gang, det nævnes, er 1204, da Philip August ombyggede L., som den Gang var en Fæstning, og forsynede det med et stort Taarn. Carl V ombyggede det atter (1367), og under ham kom det til at bestaa af 4 Fløje af omtrent samme Udstrækning som det nuværende L. Endelig blev det fra 1546 opbygget paa ny efter Tegning af Architekten Pierre Lescot. Hovedfaçadens Colonnade i italiensk Stil udførtes dog først 1665—70 under Ledelse af Claude Perrault. De Tilføjelser til de andre Fløje, som denne Façade krævede, skete ikke strax, men i anden Halvdel af det 18de Aarh., og først ved 1812 havde L.s Firkant naaet sin nuværende Skikkelse. Imidlertid havde allerede Henrik IV begyndt paa at forbinde L. med Tuilerierne ved et Galleri langs Seinens Bred. Denne Sidefløj med sine prægtige Pavilloner, i hvis Stil de senere Tilbygninger ere holdte, er en af de skjønneste Prøver paa fransk Renaissance. Dette Værk fuldendtes dog ikke, og først Napoleon III var det forbeholdt 1852—56 at forbinde L. og Tuilerierne ved tvende Sidefløje og to lange Gallerier. Medens selve Tuilerierne under Napoleon III vedblev at være Residensslot, anvendtes L. og de nævnte Sidefløje for en Del til Ministerialkontorer, men væsentlig til Museer for Frankrigs rige Kunstskatte. Der er Malerisamlingen, Kobberstiksamlingen, Antiksamlingen, Sculptursamlingen m. m. 2 Maj 1871 i de sidste Dage af Communens Herredømme stak Oprørerne saa vel L. som Tuilerierne i Brand. Det lykkedes imidlertid at redde det meste af hint, hvorimod Tuilerierne og en Del af de mellemliggende Gallerier nedbrændte; disse sidste ere dog opførte paa ny.

Lov, en af de i Følge Statens Forfatning dertil berettigede Organer paa behørig Maade vedtagen Retsrègel. Den lovgivende Magt, som efter Kongeloven var hos Kongen alene (efter Provinsialstændernes Indførelse indhentede han dog først disses Betænkning), er efter den nuværende danske Grundlov hos Kongen og Rigsdagen i Forening. Da saaledes Lovgivningsmagten ikke længer udelukkende er i Hænderne paa Kongen, der derimod endnu bestandig som Enebesidder af den udøvende Magt

tet til at udstede administrative Normer, i der ogsaa nu en terminologisk Forskjel n L. og Anordning. Derimod var dette Ord tidligere netop den almindelige Be-lse, hvorunder alle saa vel L. som admi-ive Bestemmelser sammenfattedes, me- Udtrykket „Loven“ i Modsætning hertil svis brugtes om den af Kong Christian V e Lovbog. I Danmark bruges L. i en sfattende Betydning, at Udtrykket om-omtrent alle af Rigsdag og Konge fat-esslutninger, f. Ex. Bevillinger, hvilket sammen med, at Formerne for Beslut-tes Fattelse, uanset deres Indhold, gjen-ende ere de samme. Den norske Grund-ordner derimod bestemtere Former for ringelsen af „Love“ end af andre Be-er, og i denne Forbindelse er da L. at som en for Statsborgerne i Alminde-bindende Forskrift. Men dernæst bruges aa L. i en formel Betydning om Be-er, som, skjønt det ikke var nødvendigt, dbragte paa den for Love bestemte Maade, navnlig sige, gjennem særskilte Beslut-af Odels- og Lagting og ikke af det Storting. I enkelte Sprog bruges synonymt med Ret, saaledes i England n law, law of evidence). I Fortidens g brugtes L. ogsaa til at betegne Be-) Mededsmænd. At „værge sig ved L.“ værge sig ved Tyltered; s. **Ed.** I Henseende skjelnes imellem „Loven“ den med dens Befalinger, Forbud og og „Evangeliet“ (Forkyndelsen af Guds Forløsningen ved Christus). **Lovbyde,** en ogsaa lavbyde, kaldes det at tilbyde stand, man vil sælge, til de Personer, sse Tilfælde i Følge Lovgivningen ere is berettigede til at kjøbe den, hvis give lige saa meget for den som andre. var det i Følge den ældste danske mindelighed en Forpligtelse for den, sælge sin Landejendom, at l. den til neste Frænder, men denne Retsfæd-nu forsvunden overalt undtagen paa n. Fremdeles maa saa vel i Danmark e den, som vil skedføre sig, først l. sine arveberettigede Slægtninge sine Ejen-**vfast** kaldes et Vidne, ved hvilket der s nogen Mangel, som ganske eller til over det Troværdigheden; ulovfast t Vidne, der lider af en saadan Mangel. er et gammelt juridisk Udtryk, der n den, som er dømt til at betale særegne Virkninger, som en saadan ølge den ældre Ret medførte for den de (at han ikke personlig kunde møde n m. m.), ere imidlertid nu i det faldne. **Lovsigemand** (lögsögumaðr), n for Lovretten i Islands Fribeds-. **Alting. Lovtræller,** En, som for-en.

befæstet Stad i Bulgarien ved Flo-a, 17 M. v. s. v. for Rustschuk.

Hudson [loh], engelsk General, f. 769 i Galway i Irland, blev 1789 g var som Lieutenant 1793 med paa Corsica; senere organiserede han et Corps corsicanske Jægere i engelsk Tjeneste og deltog med dem som Capitain i Krigen i Ægypten 1800. Han var 1806—8 som Oberst Commandant paa Capri, indtil den indtoges af General Lamarque, og derefter paa de joniske Øer. 1813—14 var L. Englands Commissær i Blüchers Hovedkvarter og gjorde 1815 Tjeneste i det sydlige Frankrig, hvorefter han som Generallieutenant sendtes til St. Helena for at bevogte Napoleon I i hans Fangenskab. I dette Hverv viste L. vistnok kun liden Hensynsfuldhed mod sin store Fange og overholdt især et meget strængt Afspærrings- og Udspionerings-system, hvorfor han ogsaa udviste Grev de las Cases og Lægen O'Meara, fordi de ikke adlød hans Paalæg; men han fulgte heri kun nøjagtig sin Regerings Befalinger, og den almindelige Forestilling om hans haarde og skaansel-løse Adfærd skriver sig alene fra de Skildringer, der gaves af Napoleons Ledsagere, og hvori ethvert Skridt fordrejedes, ligesom oprindelig Napoleons egen Hovmod og Haan imod L. umuliggjorde et bedre Forhold imellem dem. Ved sin Hjemkomst blev L. meget uretfærdig behandlet, tilsidesattes af Regeringen trods de gode Løfter, han havde faaet 1816, og skyedes af alle, der lod sig paavirke af de franske Skildringer. Først 1825 blev han Overstbefalende paa Ceylon indtil 1831, men kunde senere hverken opnaa ny Ansættelse eller Pension og døde 10 Jan. 1844 i Fattigdom og Fortrykthed. En sanddru Skildring af Forholdene gaves efter hans egne Optegnelser af Forsyth i »Hist. of the captivity of Napoleon« (3 Bd., 1853).

Lowe, Robert [s. o.], engelsk Statsmand, f. 1811, blev 1842 Advocat, men udvandrede s. A. til New-Sydwales, hvor han vandt Ry som Sagfører og fik Sæde i Koloniens Raad, hvor han hørte til den frisindede Opposition. 1850 vendte L. tilbage til England, vakte Opmærksomhed ved sine Artikler i »Times« om Koloniernes Forhold og valgtes 1852 til Underhuset. I Dec. s. A. blev L. Secretær i det indiske Controlbureau, 1855—58 Vicepræsident i Handelsministeriet og 1859—1864 Præsident for Undervisningsraadet (d. v. s. Undervisningsminister); men ved Valget 1859 i Kidderminster blev han som en formentlig Frafalden fra Folkefrihedens Sag forfulgt af Arbejderne og haardt saaret med Stenkast, og han maatte derfor 1859 og 1865 lade sig vælge i den lille By Calne, der stod under Lord Lansdownes Indflydelse. 1866—67 bekæmpede L. med stor Styrke Forslagene om udvide: Valgret, valgtes 1868 til Underhuset af Londons Universitet, til hvis Raad han havde hørt siden 1860, og blev strax efter Skatkammerkansler. I denne Stilling viste L. udmærket Dygtighed, men en vel smaalig Sparsommelighed, og ombyttede den i Aug. 1873 med Indenrigsministeriet indtil Febr. n. A. L. blev ikke optagen i den nye liberale Ministerium 1880, men ophøjet til Peer som Lord Sherbrooke.

Lovelace [lövlahs], Person i Richardsons Roman »Clarissa Harlowe« (1748), var i lang Tid almindelig Benævnelse paa en Kvindeforfører, omtrent som nu „Don Juan“.

Lowell [löell], en betydelig Fabrikstad i Staten Massachusetts i Nordamerika, 5 M. n. n.

v. for Boston ved Floden Merrimack, med 60,000 J. (1880). Store Bomuldsmanufakturer, der sysselsætte 15,000 Arbejdere, Gulvtæppevæverier og Maskinværksteder.

Lowell, James Russell [s. o.], nordamerikansk Digter, f. 22 Febr. 1819 i Cambridge i Massachusetts, blev 1855 Lærer i nyere Sprog og Literatur ved Harvard-College. 1857—62 udgav han »Atlantic-Monthly« og 1863—72 »North American Review«. 1880 blev han Gesandt i London. 1841 udkom Digtsamlingen »A Year's Life«, 1844 »Prometheus«, 1848 »A Fable for Critics« og »The Biglon Papers« (fortsat med anden Række 1862), 1849 »The Vision of Sir Launfal«, 1873 »Poetical Works«, 1877 »Three Memorial Poems«. Literære Studier ere: »Among my Books« (1870—75) og »My Study Windows« (1870).

Lovén, Nils, svensk Forfatter, f. 18 Juni 1796, Præstesøn fra Reng i Skaane, blev Magister i Lund i sit 21de Aar, kaldtes til Docent i Literaturhistorie 1820 og til extraord. Adjunct i Æsthetik 1822, men slog derpaa ind paa den gejstlige Bane, blev Regimentspræst 1823, Sognepræst i Bemmenhög 1830 og i Espö 1848, hvor han døde 10 Febr. 1858. L. gjorde sig først bekjendt som Oversætter og viste som saadan stort Talent i sin Oversættelse af Camões's „Lusiaderne" (1839 og 1852), for hvilken han af det svenske Akademi fik Carl Johans Pris. Mod Slutningen af sit Liv udgav han en fuldstændig Oversættelse af Dantes „Guddommelige Komedie" (1853—57), ligeledes af stor Fortjeneste. Men det Arbejde, som gjorde ham mest bekjendt, er »Folklifvet i Skytts härad, af Niclovius« (1857, 2det Opl. 1868). Med sin Jagttagelsesevne, varm Følelse og godmodig Humor skildrer han Sæder og Charakterer fra denne lille Krog af sit Fædreland med et Mesterskab, som gjør dette Arbejde klassisk. — Hans Fætter, **Sven Ludv. L.**, f. 6 Jan. 1809 i Stockholm, blev Student i Upsala 1823, men fortsatte sine Studier i Lund, hvor han 1829 tog den philosophiske Grad og 1830 ansattes som Docent i Zoologi. I Løbet af de følgende Aar gjorde han talrige Rejser saa vel til Udlandet som langs med den skandinaviske Halvøs Bestkyst; 1837 besøgte han ogsaa Spitsbergen og gav saaledes Stødet til de fra Sverige senere udgaaede videnskabelige Expeditioner til denne Ø. Han blev 1840 Medlem af det svenske Videnskabsakademi, 1841 Professor samt Intendant ved det zoologiske Rigsmuseum. L. har især helliget sig til Studiet af de lavere Dyr og deres Udviklingshistorie, af hvis Belysning han har indlagt sig stor Fortjeneste, saa vel ved en af ham ved det nævnte Museum oprettet, methodisk ordnet Evertebratsamling, en af de mest fuldstændige i sit Slags, som ogsaa ved talrige i det svenske Videnskabsakademis »Handlingar«, »Årsberättelser« og »Öfversigter« optagne Afhandlinger. — **Otto Christian L.**, f. 12 Marts 1835 i Stockholm, var efter at have taget den medic. Grad fra 1863 Adjunct i Anatomi og Physiologi, derefter fra 1874 Professor i Physiologi ved Carolinska Institutet, inden han 1884 blev Secretær i det svenske Landbrugs-Akademi; fra 1877 er han Medlem af det svenske Videnskabsakademi. L. har, fortrinsvis i »Nordiskt medic. Arkiv«, meddelt en Del anatomiske og physiologiske Afhandlinger.

Lowestoft [lōhstoff], Stad i Suffolk-Shire i England ved Nordsøen, det østligste Punkt af Storbritannien, 8 M. n. ø. for Ipswich. 20,000 J. Havn. Stort Fyrtaarn. Betydeligt Fiskeri.

Lovgivende Forsamling (Assemblée législative) kaldes den Forsamling, som under den første franske Revolution fulgte efter den constituerende Nationalforsamling. Den aabnedes 1 Oct. 1791 og var sammensat af lutter nye Medlemmer, men sluttede sine Møder allerede 20 Sept. n. A. og afløstes af Nationalconventet. En lignende Adskillelse gjøres mellem den constituerende Nationalforsamling 4 Maj 1848—26 Maj 1849 og den lovgivende, der fulgte efter og sprængtes 2 Dec. 1851 ved Napoleon III.s Statscoup. **L. F.** (Corps législatif), Navn paa den Forsamling, som oprettedes 1799 efter Statscoupet 18 Brum. og bestod under Consulatet og Kejserdømmet indtil 1814, og ligeledes den, som oprettedes efter Statscoupet 1851 og holdt sig indtil Kejserdømmets Fald 1870. **Lovgivende Raad** (Legislative council) kaldes i de engelske Kolonier, der have et fuldt repræsentativt System, den Forsamling, som træder i Stedet for Overhuset og snart er valgt af Kronen, snart af Folket; i de andre et Raad, sammensat dels af høje Embedsmænd, dels af Notabler, som Regeringen udnævner.

Lowicz, Stad i det russiske Gouv. Warschau, 10 M. v. til s. for Warschau. 8,000 J. Vigtige Hestemarkeder.

Lovisa, Stad i det finske Gouv. Nyland, ved en Vig af den finske Bugt, 10 M. ø. n. ø. for Helsingfors. 2,000 J.

Lovisa, Wilhelm. Fredr. Alex. Anna L., Dronning af Sverige og Norge, f. 5 Aug. 1828 i Haag, Datter af Prins Wilh. Frederik Carl af Nederlandene og Lovisa Aug. Wilh. Amal. af Preussen, der gav hende en alvorlig og omhyggelig Opdragelse. Trolovet 1849 med daværende Kronprins Carl Ludv. Eug. (Carl XV) kom hun, ledsaget af sine Forældre, 15 Juni 1850 til Stockholm, hvor Bryllupet fejredes 9 Juni s. A. 8 Juli 1859 blev hun Dronning og kronedes i Stockholm 3 Maj og i Throndhjem 5 Aug. 1860. God og fordringsfri, næsten bly, levede hun helst et ubemærket Liv, ofrende sig for Hjemmets Pligter, Velgjørenhed, literære eller kunstneriske Studier; hun blev Beskytterinde for flere Velgjørenhedsanstalter og foranledigede Grundlæggelsen af mange andre. 1869 fejrede hun sin Datters, hendes eneste overlevende Barns Formæling i Stockholms Slotscapel med Danmarks Kronprins, og 1870 overværede hun sit ældste Barnebarns Daab. Men efter at hun i Slutningen af sidstnævnte Aar havde gjort et Besøg i Haag ved sin Moders Dødsleje og efter sin Tilbagekomst plejet sin syge Ægtefælle, angrebes hun af Lungebetændelse, som gjorde Ende paa hendes Liv 30 Marts 1871 paa Stockholms Slot.

Lovisa Ulrika, svensk Dronning, Datter af Kong Fred. Vilhelm I af Preussen, f. 24 Juli 1720 i Berlin, blev 29 Aug. 1744 gift med

svenske Kronprins Adolf Frede-
steg Sveriges Trone. I Cha-
gaver et Billede af sin Broder
Brensen viste hun i Modsæt-
e og svage Ægtefælle stedse en
og Herskesyge ved Siden af
Kunst, Videnskab og et dannet
æder. 1753 stiftede hun „Vit-
en", og ved hendes Hof i Stock-
tningholm eller Ulriksdal vex-
aftenader og Skuespil med vi-
dersøgelser og Samtaler med
ste Lærde og Videnskabsmænd,
er Dalin bidrog til at forher-
Medens L. i denne Henseende
or sin Tids Beundring og Be-
hun i Politiken ikke Nationens
Hun var Sjælen i den Sam-
der 1756 søgte at give Kongen
, og da Forsøget mislykkedes,
de sig i store Ydmygelser fra
ide. Da Revolutionen 1772
ort hendes Forhaabninger om i
ill at finde sin Hævner, hilstes
henrykte Moder som hendes
; men da L. U. ikke formaaede
nflydelse paa den unge Konge,
især i Anledning af hendes
stavs Ægtefælle og ved ufor-
om dennes ægteskabelige For-
stigste Uenighed med sin Søn,
orst paa sin Dødsseng forsonede
paa Svartsjö Slot 16 Juli 1782.
obosits.
rétta), s. Alting.
Linje, en vindskjæv Linje, som
Punkt, der bevæger sig saaledes
af en Kugle, at dets Ret-
ter samme Vinkel med alle de
gaaende Storcirkler, f. Ex. paa
e Meridianer. Dersom denne
gaar Linjen over til en Cirkel,
Ækvator. En saadan Linje vilde
Skib, der bestandig styrede

Loyalität betegne Charakterens
holden ved Ret og Pligt, i
oftab mod Regeringen.
[lōjelti], s. Caledonien, Ny-.
Jones [lojd], fremragende engelsk
16, tog betydelig Del i Forhand-
ankspørgsmaalene og særlig om
f 1844, der danner Grundlaget
ende Ordning af Bank of Eng-
Tilblivelse L. havde ikke ringe
1850 Peer som Lord Overstone;

tatius af [lojōla], s. Jesuiter-

ing], s. Hyacinthe.
, Departem. i Frankrig, omgivet
, Øvre-Loire, Ardèche, Gard
l □ M. med 144,000 J. (1881).
bjærgfuldt, mod S. Ø. opfyldt
e, som ved Floden Tarn skilles
jærgene, efter hvilke det har
. Floden Lot adskiller disse
Margeride Bjærgene, der
Dep. Øvre-Loire; mod N. V.
paa Grænsen af Dep. Aveyron ere Aubrac-Bjærgene. Samtlige Bjærge bære stærke Spor af vulkansk Virksomhed og indeholde en Mængde Huler og Grotter. Foruden de allerede nævnte Floder hører herhen Allier, der paa en Strækning danner Østgrænsen. Kornavlen dækker ikke Forbruget; Rug er Hovedsæd. Desuden avles i Mængde Kastanier, Hør, Hamp, Krap og andre Farveplanter. Paa Mineralprodukter er Departem. meget rigt, navnlig Jærn, Bly, Antimon, Kobber, Stenkul og Porcelænjord; desuden findes her en Mængde saa vel varme som kolde Mineralkilder. Industrien er kun lidet udviklet, for saa vidt den ikke er knyttet til Minernes Bearbejdelse. Hovedstad Mende.

L. S. (d. e. lat. Lŏco Sigilli) betegner i Underskrifter under Love, aabne Breve o. desl. Seglets Plads.

L. St. (sædvanlig betegnet £), Abbrev. for Livre Sterling, d. s. s. Pund Sterling (s. Engelsk Mønt under England).

Lualaba ell. Luvwa, 1) et Localnavn for en Strækning af Congo Flodens øvre Løb, fra Søen Moero mod N. N. V. Afløbet fra den sydligere liggende Sø Bangweolo til Moero er Luapula. 2) En af Congos Kildefloder, udspringer under 12° s. Br. fra en Bjærgmasse s. v. for Bangweolo Søen, løber mod N. V. til Lohemba Søen, derfra mod N. gjennem Kilondscha Søen og en Række mindre Søer og falder forenet med Luvwa ud i Kamolondo Søen.

Lubbe (Gadus Pollachius, norsk Lyr), en Torskeart, olivengrøn eller sortegraa paa Ryggen, sølvfarvet paa Bugen, marmoreret af Graat eller Gult paa Siderne. Den naar undertiden en Længde af 3—4 F., er ikke sjælden i de nordiske Have og viser sig ofte i store Stimer.

Lubbock, John William [løb], engelsk Astronom, f. i London 26 Marts 1803, arvede ved sin Faders Død 1840 dennes Banquierforretning og Baronettitel, blev 1829 Medlem af Royal Society, var 1837—42 Vicekansler ved Londons Universitet og d. 1865. Han har skrevet Afhandlinger af astronomisk og mathematisk Indhold og har navnlig vundet sig et anset Navn ved sine Arbejder i Maanetheorien. — Hans Søn, John L., f. i London 30 Apr. 1834, Baronet, udmærket Naturforsker og Archæolog, er Forfatter til værdifulde Undersøgelser over Insekters og andre Leddyrs Anatomi, Forplantning og Forvandling (»On the ova and pseudova of Insects« 1859, »Notes on Thysanura«, en omfangsrig Monographi af Thysanurerne, udg. af »Roy. Society« 1873, »Monograph of the Collembola«, »On british wild flowers considered in relation to Insects« 1875, »Ants, bees and wasps« 1882), om Døgnfluernes Udvikling, om den mærkelige nye Tusendbenslægt Pauropus o. fl., offentliggjorte i »Philos. Transact.«, »Trans. Linn. Soc.« og andre engelske Tids- og Selskabsskrifter, samt til ansete archæologiske og ethnographiske Skrifter (»Prehistoric times« 1865, 2den Udg. 1869; »The origin of civilisation and the primitive condition of man etc.«, 1870, 4de Opl. 1878). Af den skandinaviske Oldforskning har L. den særlige Fortjeneste at have bidraget meget til at

gjøre dens Resultater bekjendte i videre Kredse. 1869 valgtes han til Underhuset som Liberal, og siden 1880 er han Repræsentant for Universitetet i London.

Lublin, Hovedstad i Gouv. L. i Polen, 21 M. s. ø. for Warschau. 35,000 I., hvoriblandt omtr. ½ Jøder. Kathølsk Bispesæde med Kathedralkirke, smukt Raadhus og stor Synagoge. Betydelig Handel med Klæde, Korn og ungarske Vine. Stærkt besøgte Messer.

Lucanien, bjærgfuldt Landskab i Syditalien mellem den tarentinske Bugt og det tyrrhenske Hav, beboet i den tidligste Oldtid af Ønotrerne, hvortil senere kom Samniter og Grækere, som anlagde Stæderne Pæstum (Posidonia) og Elea ell. Velia paa Vestkysten og Heraklea og Sybaris paa Østkysten.

Lucanus, Marcus Annæus, romersk Digter, f. 39 e. Chr. i Corduba i Spanien, var en Brodersøn af Seneca, blev Ovæstor og Augur i Rom, men indlod sig i en Sammensværgelse mod Nero; da han herfor var dømt til Døden, dræbte han sig selv ved at aabne en Aare 65. Af hans digteriske Arbejder have vi endnu »Pharsalia«, et Heltedigt i 10 Bøger, som skildrer Kampen mellem Cæsar og Pompejus.

Lucar de Barrameda, San, Stad i den spanske Prov. Sevilla ved Guadalquivirs Udløb i Atlanterhavet. 23,000 I. Bomuldsspinderier, Garverier og Liqueurfabriker. Livlig Kysthandel og Flodfart.

Lucaris, Cyrillus, s. **Cyrillus 2.**

Lucas, Evangelisten, var i Følge Col. IV, 14 Læge og var rimeligvis født Hedning og omvendt til Christendommen af Apostelen Paulus, hvem han ledsagede paa flere af hans apostoliske Rejser, ligesom han ogsaa var hos ham under hans Fangenskab. Legenden fortæller, at han ikke blot var Læge, men ogsaa Maler, at han var født i Antiochia i Syrien, havde været en af Jesu 70 Disciple og opnaaede en meget høj Alder. De Grunde, som den nyere Kritik har anført imod at anse ham for Forfatter til det efter ham benævnede Evangelium samt Apostlenes Gjerninger, ere ikke afgjørende. Derimod er det aabenbart en urigtig Tradition, der har gjort ham til Forf. ogsaa til flere apokryphiske Skrifter, f. Ex. Acta Pauli og Liturgiæ XII Apostolorum.

Lucas, Eduard, tysk Pomolog, f. i Erfurt 1816, var 1843—60 ansat som Lærer ved Landbrugsakademiet i Hohenheim, men stiftede derefter for egen Regning et pomologisk Institut i Reutlingen, ved hvilket mange Gartnere af forskjellig Nationalitet have søgt Uddannelse i Havebrugsfaget. L. udgav til sin Død, 1882, en stor Række af Skrifter om Frugttrædyrkning, Haandbøger og Tidsskrifter, („Die Lehre vom Obstbau", 6te Opl. 1877; „Die Lehre vom Baumschnitt", 5te Opl. 1884; „Pomologische Monatshefte", siden 1865, o. fl.).

Lucasakademiet, Accademia di San Luca, er Navnet paa Roms Kunstakademi, opkaldt efter Evangelisten Lucas, der efter Sagnet var Maler. Det stiftedes under Pave Sixtus V, 1588, paa Grundlag af en ældre Kunstskole. Det har en ganske god Kunstsamling. Thorvaldsen var Medlem af L.

Lucas van Leiden, egtl. Luc. Jacobß, hollandsk Maler og Kobberstikker, f. 1494 i Leiden, d. 1533, var saa vel i Maler- som i Kobberstikkerkunsten en af de betydeligste Mestere i den ældre Periode, skjønt der kan ankes paa hans Arbejders Skjønhed baade i Henseende til Opfatning og Tegning. Men en glimrende Virtuositet i Brugen af Penselen og maaske endnu mere af Gravstikken, hvorved han har medvirket væsentlig til Udviklingen af den kunstneriske Teknik, sikrer ham et varigt Navn. Ansete Billeder af ham findes i Louvre i Paris, Eremitagen i St. Petersborg, i Wien, Antwerpen o. fl. St.

Lucayiske Øer, s. **Bahamaøerne.**

Lucca, Stad i Norditalien, 8 M. v. til n. for Firenze, tidligere Hovedstad i Hertugdømmet L. 68,000 I. (1881) i Staden og dens District, hvoraf i den egtl. Stad 20,000. Ærkebispesæde; mærkelig Kathedralkirke San Martino fra det 11te Aarh., Kirken San Frediano fra det 8de Aarh. og San Michele fra samme Tid, Universitet og flere højere Undervisningsanstalter, Bibliothek med mærkelige Haandskrifter fra det 5te og 6te Aarh. Det forhenværende hertugelige Slot er en vidtløftig og i det indre prægtig udstyret Bygning. Af Oldsager findes her Levninger af et romersk Theater og et prægtigt Amphitheater. De tidligere Fæstningsværker ere ombannede til herlige Spaseregange. Betydelig Industri i Silke, Klæde og Papir. I Nærheden berømte varme Bade. — L., i Oldtiden Luca, var en etruskisk Stad og blev 178 f. Chr. en romersk Koloni. Cæsar, Pompejus og Crassus holdt 56 f. Chr. et Møde her for at forny deres Forbund. I Middelalderen delte L. det øvrige Norditaliens Stæders under Østgoters, Langobarders og Frankers skiftende Herredømme og siden 962 under de tyske Kejseres Højhed. Ligesom de andre større Byer blev L. en næsten uafhængig Fristad, der jævnlig stredes med Pisa; 1327 blev for en kort Tid Castruccio Castracani Hertug af L., og siden var det under Pisas Magt, men kjøbte 1370 sin Frihed af Kejser Carl IV og var en selvstændig (aristokratisk) Republik indtil 1805, da det som Fyrstendømme gaves til Napoleons Søster Elisa tillige med Piombino, Massa og Carrara. 1814 blev L. som Hertugdømme givet til Enkedronningen af Etrurien og hendes Børn, men skulde tilfalde Toscana, naar de ved Kejserinde Marie Louises Død selv fik Parma. Efter Dronningens Død 1824 fulgte hendes Søn Carl II, men han forlod L. i Sept. 1847 paa Grund af nogle Uroligheder, og nu blev L. forenet med Toscana; sammen hermed knyttedes det 1860 til Kongeriget Sardinien.

Lucca, Pauline, f. 25 Apr. 1844 i Wien, et af Nutidens største Navne paa Sangens Omraade, uddannedes af Uschmann og Lewy og gik af Mangel paa Midler 1856 ind i Kärntnerthortheatrets Chor. 1859 gjorde hun allerede Opsigt i mindre Partier, sang i Olmütz, dernæst i Prag og blev 1861 fast ansat ved Hofoperaen i Berlin. Hun var den første, som der sang „Margarethe" i Faust (1865), „Afrikanerinden" (1869) og „Mignon", og hendes geniale Udførelse af disse Roller ligesom af en Række Partier i Aubers Operaer gjorde hende til Berlinernes Afgud. 1869 giftede hun sig med

ı, men 1872 brød hun baade
se og sit Forhold til Ber-
:ika, hvor hun giftede sig med
n, i London, Paris, St. Pe-
:veralt beundret, og omsider
rlin. Senere har hun mest
en, hvor hun endnu 1884 og
nda i Ponchiellis Opera og i
vakte den samme Beundring
matiske og vocale Præstationer.
)irolamo, Marchese, preussisk
751 i Lucca, blev 1780 paa
efaling Kammerherre og Bi-
Frederik d. store og brugtes af
flere diplomatiske Sendelser,
789—92. L. viste sig her som
troløs Underhandler og vandt
Tillid; han overværede 1791
eichenbach og fulgte Kongen
1792—94. L. blev derefter
en indtil 1797 og i Paris
han søgte at tilveiebringe et
ellem Frankrig og Preussen.
) Jena sluttede L. 30 Oct. en
ned Napoleon I, men Kongen
ıfskedigede L. Han blev snart
rherre hos Napoleons Søster
af Lucca indtil 1814; d. i

t [lyhs]. f. 1833, fransk Lite-
sav 1859 for Doctorgraden ved
stoire de la Jacquerie d'après
inédits» og 1860 »De Gaidone,
vetusteriore, disquisitio cri-
o han Archivar ved National-
Directeur ved Bibliothèque de
tes. 1862 udgav han det gam-
»Gaidon«, s. A. »Chronique
e premiers Valois«, 1866—77
Froissart«. 1876 kronede Ac.
hans »Histoire de Bertrand
e son époque«.

i den spanske Prov. Cordova,
r Cordova. 20,000 J. Ul-
nt Stutteri.

ēra], det gamle Luceria, Stad
M. n. ø. for Napoli. 14,000 J.

neglebælle.

ı [lutschia], Landsby i Nord-
en af Verona, er historisk mær-
igernes Sejer over Piemonte-
48.

n af de smaa Antiller i Vest-
s. for Martinique, tilhører
2 □ M. med 40,000 J. Den
)prindelse og har mange varme
tigste Mineralprodukt er Svovl.
rugtbar og frembringer de sæd-
ske Plantageprodukter. Hoved-
nage ell. Port Castries.

bastiano di [lutschi], kaldt Fra
Piombo, italiensk Maler, f.
, d. 1547, var Elev af Bellini
Kaldet til Rom af Chigi slut-
r til Buonarroti, efter hvis Teg-
dført Billeder. Fra 1531, da
VII udnævnte ham til Seglbe-
ıns Navn del Piombo, efter det
til Seglene brugelige Bly, ital. piombo) malede han ikke meget. Til hans berømteste Arbejder hører „Lazarus's Opvækkelse" i National Gallery i London, i hvilket Tegningen til Dels skal skyldes Buonarroti. I Berlin findes en Pietà, malet paa Skifer.

Lucidarius kaldte man i Middelalderen Lærebøgerne i den christelige Religion, inden Navnet Katechismus endnu var kommet i Brug. Dog indskrænkede Indholdet af L. sig ikke til theologiske Gjenstande alene, men gav ogsaa ofte Belæringer om andre Ting En dansk L. er udgivet af det nordiske Literatursamfund ved C. J. Brandt 1849. I en Indledning meddeles Efterretninger om L. i forskjellige andre Sprog, hvilke alle synes at staa i nærmere eller fjærnere Forhold til hverandre.

Lūcifer (lat., d. e. Lysbringer), Morgenstjærnens Navn, bruges hos Kirkefædrene som Navn for Satan, fordi de i Es. 14, 12: „Hvorledes er Du falden fra Himlen, Du Morgenstjærne, Du Morgenrødens Søn?" fandt en Hentydning til Satans Fald fra Himlen. S. ogsaa Hesperos.

Lucilius, Cajus, romersk Ridder, f. 148 f. Chr. (efter andre 180) i Suessa Aurunca i Campanien, d. 103 f. Chr. i Napoli, gjælder for at være Grundlægger af den romerske Satire. Horats bebrejder ham ofte Skjødesløshed i Formen, men anerkjender for øvrigt hans Talent. — En yngre L., Procurator af Sicilien, tillægger man i Almindel. et Digt »Aetna«.

Lucina, Lysgudinde, er fortrinsvis et Tilnavn for Juno (eller Diana) som Fødselsgudinde, til Ære for hvem der i Rom i Begyndelsen af Marts fejredes en Fest, paa hvilken de gifte Kvinder i Gudindens Tempel anraabte om at faa et talrigt Afkom.

Lūcius, 3 Paver. L. I, Pave 252—53, anses med Urette for at have lidt Martyrdøden under Kejser Gallus. Denne Pave har en særegen Interesse for Danmark, idet Roskilde Domkirke er indviet til ham (St. Lucii Kirke, hos Hvitfeldt „Luds Kirke"), hvis Hjærneskal, da Kirken stod under Bygning, skal være hentet fra Rom af Domherrer og strax efter Ankomsten have gjort et Mirakel ved at befri Stedet for et Søuhyre, som gjorde Farten paa Isefjorden usikker; hans Navn forekommer ogsaa i Landsbyen Ludserød i Nordsjælland. — L. II, Pave 1144—45, laa under sin korte Regering i Krig baade med Kong Roger af Neapel og med oprørske Partier i selve Rom. — L. III, Pave 1181—85, laa i Strid med Kejser Frederik I om Arven efter Markgrevinde Mathilde og blev samtidig gjentagne Gange fordreven fra Rom af sine egne Undersaatter. Han lyste Ban over Valdenserne.

Luckenwalde, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg, 7 M. s. til v. for Berlin. 14,000 J. Betydelig Industri i Klæde og Papir.

Luckner, Nicol., Grev, fransk Marschal, f. 1722 i Bayern, var først i bayersk, senere i hollandsk og kom 1757 i hannoversk Tjeneste; han udmærkede sig som Husaroberst ved Rosbach og senere i Syvaarskrigen, men gik strax efter Fredslutningen 1763 til Frankrig og blev Generallieutenant. For sit Krigsbytte kjøbte han store Godser i Holsten og blev 1794 dansk Lensgreve. L. sluttede sig til Revolutionen,

blev 1791 Marschal og fik 1792 Anførselen over Nordhæren, men viste kun liden Kraft og Dygtighed og deltog i Lafayettes Planer til en Contrarevolution. Han blev derfor afsat, og da han senere gik til Paris for at kræve den Lønning, han havde til gode, blev han tiltalt og guillotineret i Jan. 1794.

Lucknow ell. **Luknow**, s. **Laknau**.

Luçon [lysōng], Stad i det franske Dep. Vendée, 4 M. s. ø. for Roche-sur-Yon (Napoléon Vendée). 6,000 J. Bispesæde, der i sin Tid beklædtes af den senere som Cardinal Richelieu berømte Statsmand. L. har Kanalforbindelse med Havet. **L.**, s. **Manila**.

Lucrētia, efter det gammelromerske Sagn Tarquinius Collatinus's Hustru, berømt for sin Kyskhed; da hun 509 f. Chr. var bleven voldtaget af Sextus Tarquinius, dræbte hun sig selv og gav derved Stødet til Kongefamiliens Fordrivelse fra Rom og Grundlæggelsen af Republiken.

Lucrētius, Forfatter til Læredigtet »De rerum natura«, s. **Carus**.

Lūcrum, lat., Gevinst, Fordel; lucri causa, for Fordelens Skyld. L. cessans, Tabet af en Fordel, man kunde have haft, hvis en anden ikke ved sin retstridige Handling havde gjort det umuligt for En at opnaa den (f. Ex. det Tab af Fortjeneste, en Haandværksmand lider derved, at en anden tilføjer ham en Legemsbeskadigelse, som gjør ham udnelig til at arbejde for kortere eller længere Tid), kan i Almindelighed ligesom enhver anden retstridig Skade fordres erstattet af den, som er Skyld deri, forudsat dog, at den paagjældende kan paavise at have haft en i det væsentlige sikker Adgang til den omspurgte Fordel. **Lucrēre**, vinde ved, have Fordel af, profitere ved; **lucratīv**, fordelagtig, indbringende, som en l. Forretning.

Lucubratiōn, Natteardejde, bruges især om natlige Studier.

Lucullān (Nero antico), en sort Marmor, en Anthrakonit, der har faaet Navn efter den romerske Consul Lucullus, som var den første, der bragte den til Rom, rimeligvis fra Ægypten.

Lucullus, Luc. Licinius, romersk Feltherre, gjorde sin første Krigstjeneste 90 f. Chr. i den marsiske Krig, kæmpede senere som Sullas Legat heldig mod Mithradat og fik efter at have været Consul 73 Overanførselen i 3dje Krig mod Mithradat, som han slog baade til Vands og til Lands og tvang til at flygte til Tigranes i Armenien; han trængte ogsaa sejerrig ind i Armenien, men maatte paa Grund af Mytteri i sin Hær trække sig tilbage til Pontos og til sidst forladt af sin Hær opgive Asien 66 og overlade Pompejus Frugterne af sin 8aarige Kamp. Fra den Tid levede han i Besiddelse af en uhyre Formue, i Overdaadighed og Yppighed (hvoraf **luculliske Maaltider** ell **Retter** er blevet til et Ordsprog) indtil sin Død, rimeligv. 56 f. Chr. L. forplantede Kirsebærtræet fra Kerasus i Pontos til Europa. — Hans Søn af s. N., der var opdraget af Marcus Cato og Cicero som Formyndere, faldt i Slaget ved Philippi 42 f. Chr. — **Marcus Licinius L.**, førstnævntes yngre Broder, udmærkede sig som Bestyrer af Makedonien 72 f. Chr. ved heldige Erobringskrige i Thrakien.

Lucumōner kaldtes i Etrurien de adelige, af hvis Tal Embedsmændene af s. N. i Landets 12 Republiker eller Forbundsstæder blere valgte.

Lūcus a non lucēndo, en latinsk Talemaade, der er bleven til et Ordsprog for at betegne urimelige Etymologier, som at det lat. Ord lucus (en Lund) skulde komme a non lucendo (af at der ikke er lyst).

Lud er i Almindel. en Opløsning af Kali eller Natron eller deres kulsure Salte. **Bøgelud** er et Udtræk af Bøgeaske, d. e. en Opløsning af urent kulsurt Kali. **Sæbesyderlud** er urene Opløsninger af kaustisk Kali eller Natron. **Ludsalt**, forældet Fællesnavn for de kulsure Alkalier, saaledes at kulsurt Ammoniak kaldtes flygtigt L., kulsurt Kali vegetabilsk L., kulsurt Natron mineralsk L.

Luden, Heinr., tysk Historieskriver, f. 1780, d. 1847, var siden 1806 Professor i Jena, udgav 1814—18 det frisindede Tidsskrift „Nemesis" (12 Bd.) og skrev senere „Gesch. d. Völker u. Staaten des Alterthums" (1814), „Gesch. des Mittelalters" (1821—22) og „Gesch. des deutschen Volks", indtil 1237 (12 Bd., 1825—37).

Ludiāna, Stad i Pandschab i britisk Ostindien, 10 M. ø. s. ø. for Lahore. 50,000 J. Store Caserner. Betydeligt Væveri af ordinære Bomuldstøjer og Shavler.

Ludimagister, lat. (ludus, Skole, magister, Mester), Skolemester, Skolestyrer, i ældre Tid d. s. s. Rector.

Ludlow [løddlō], Stad i Shrop-Shire i England, 5 M. s. for Shrewsbury. 5,000 J. Naturhistorisk Museum. Det forhen stærkt befæstede Slot er nu i Forfald.

Ludlow, Edmund [s. o.], engelsk General og Republikaner, f. 1620, d. 1693, traadte som Frivillig ind i Parlamentets Hær 1642 og blev i Løbet af faa Aar General. Han sluttede sig til det republikanske Parti og blev 1651 Gouverneur i Irland. 1655 maatte han trække sig tilbage fra det offentlige Liv paa Grund af sin Modstand mod Cromwells Planer, men traadte atter frem efter dennes Død og var en af Hærens Anførere. Han forlod England 1660 og tilbragte Resten af sit Liv i Vevey, hvor han døde 1693, og hvor der findes et Monument over ham.

Ludmilla, **den hellige**, gift med Borschiwoi, den første christelige Hertug i Böhmen, og Bedstemoder til den hellige Wenzel, hvem hun opdrog, blev 16 Sept. myrdet efter Befaling af hendes hedenske Svigerdatter Drahomira og blev senere kanoniseret. Paa hendes Dødsdag bliver hendes Grav meget ivrig besøgt, da hun betragtes som Böhmens Skytshelgen.

Ludolf, Hiob, Orientalist, især berømt som Kjender af æthiopisk Sprog og Literatur, f. 1624 i Erfurt, d. 1704 i Frankfurt a. M. Blandt hans vigtigste Arbejder ere »Hist. Aethiopica« (1681), en Commentar til denne Historie (1691) og et Appendix til samme (1693), »Grammatica æthiopica« (1661 og 1702), »Lexicon Aethiop.-Latinum« (1699).

Ludolf van Ceulen (ell. **van Collen**, **Cölen**),

andsk Mathematiker, f. 1540 i Hildesheim, Lærer i Mathematik i Breda, Delft, Am- sam o. a. St.; d. 1610 som Prof. i Krigs- ningskunst i Leiden. I et 1596 udg. Skrift i den Circkel» har han beregnet Værdien af Tal (π, s. Cirkel), som udtrykker Forholdet em Cirklens Periferi og Diameter, med Decimaler; Tallet π kaldes derfor hyppig ham det ludolffske Tal. Efter hans Død ves »De Arithmetische en Geometrische amenten«, hvori π er beregnet med 30 maler.

ds, s. Lucius; Ludse, Bondeform for Kvinde- et Lucie.

udus de sancto Kanuto duce" er Navnet t omtring 1530 af en ubekjendt Forfatter t Skuespil, der behandler Knud Lavard national Stikkelse. Udg. af S. Birket h 1868.

vig I d. fromme (Louis le débonnaire, en godmodig svage; Navnet L. er en nyere af Chlodevig, ligesom Lothar af Chlo- den anden Kejser over det samlede fran- Monarchi 814—40, tredje Søn af Carl re, f. 778, var en godmodig og from, vag Regent, som ikke formaaede at holde sin s af saa forskjelligartede og hverandre mod- ide Elementer sammensatte Rige sammen, n hans Sønners Selvraadighed og Uly- gjorde ham Opgaven endnu vanskeligere. de 783 var han af sin Fader bleven gjort nge i Aquitanien og 813 efter sine ældre es Død paa en Rigsdag i Aachen ud- til Medregent og kronet til Kejser; ved Død n. A. besteg han Tronen. Han bte i Begyndelsen energisk mod Stor- nes Misbrug af Magten, men overgav rt blindt hen til Gejstlighedens Indfly- 817 gjorde han sin ældste Søn Lothar edregent og delte Riget mellem denne e to yngre Sønner, Pipin og Ludvig, foranledigede en Opstand af hans Broder- ernhard (s. d. A.). Da L.s anden Ægte- udith 823 havde født ham en Søn Carl ldede), forandrede han 829 Delingen til for denne, hvorover Sønnerne af første lab gjentagne Gange gjorde Oprør og 833 tog deres Fader til Fange, afsatte g tvang ham til en vanærende Kirkebod; agte Uenighed mellem Brødrene og Fal- barme over Sønnernes Opførsel ham vaa Tronen. Men da han efter Pipins 38 foretog en ny Deling mellem Lothar l med Forbigaaelse af Ludvig, greb denne t herover igjen til Vaaben. Under disse jeder døde Kejseren paa en Ø i Rhinen o Mainz 20 Juli 840 og blev begravet . L. stiftede Klostret Ny-Corvei i West- og foranledigede Christendommens For- e i Norden ved Harald Klaks Daab og s Mission, til hvis Fremme han stiftede ispedømmet Hamborg. Ved hans Søn- m efter at have bekriget hverandre ved t i Verdun delte Monarchiet imellem edes 3 Linjer af Dynastiet; s. Carolinger.

ig II d. tydske, Konge i Tydskland 843— foreg.s tredje Søn, f. 804, fik ved den Deling 817 Bayern og de øst derfor e Lande, ved Forliget i Verdun 843 Tydskland indtil Rhinen og Stæderne Mainz, Worms og Speier. Normannernes stadige Indfald i Nordtydskland gav ham nok at bestille; efter at Hamborg var afbrændt, forenede han det derværende Ærkestift med Bispedømmet Bremen. 858 satte han sig i Besiddelse af Frankrig, som han dog snart igjen maatte rømme, og efter Lothar II.s Død fik han den østlige Halvdel af Lothringen. Medens han rustede sig mod sin Halvbroder Carl d. skaldede, som ved Rænker havde faaet Kejserværdigheden, der tilkom L. som ældre Broder, døde han i Frankfurt a. M. 28 Aug. 876. Hans tre Sønner Carloman, L. d. yngre (d. 882) og Carl (d. tykke) delte hans Rige imellem sig.

Ludvig II, romersk Kejser og Konge i Italien 855—75, ældste Søn af Kejser Lothar I og Brodersøn og Svigersøn af den foreg., f. c. 822, blev 844 kronet af Paven til Langobardernes Konge, 849 antaget af sin Fader til Medregent og kronet i Rom 850; 855 fulgte han ham paa Tronen. Han slog Saracenerne ved Benevent 848 og hævdede Kejserdømmet mod Grækerne, som arbejdede paa at forene det med det byzantinske Rige. Da hans yngste Broder Carl af Burgund døde uden Børn 863, delte L. og den anden Broder Lothar II hans Rige, men da ogsaa Lothar døde 869, bemægtigede hans Farbrødre, L. d. tydske og Carl d. skaldede, sig Lothringen uden Hensyn til L.s nærmere Ret; dog gav førstnævnte, med hvis Datter Ingelberg L. var gift, ham 872 sin Del og tog den først tilbage, da L. døde 13 Aug. 875 uden mandlige Arvinger. Med ham uddøde den italienske Linje af Carolingerne.

Ludvig III, romersk Kejser, med Tilnavnet „den blinde", Søn af Boso, Konge af Provence, og Dattersøn af Kejser Ludvig II, f. 880, Konge i Provence 890 og kronet til Kejser i Rom 901. 905 blev han overfaldet i Verona af Berengar I, blindet og sendt tilbage til Provence, hvor han døde 929.

Ludvig Barn, tydsk Konge 900—11, Søn af Kejser Arnulf, f. c. 894, regnes i Almindelighed blandt Kejserne som Ludvig III eller IV, skjønt han ikke blev kronet. Under ham blev Lothringen, som hans Fader havde givet sin nægte Søn Zwentepolch, ved dennes Død igjen forenet med Tydskland. Ellers var hans Regering kun betegnet ved Anarchi og ødelæggende Indfald af Ungarerne, som man til sidst maatte bortkjøbe ved en aarlig Tribut. Med ham uddøde Carolingerne i Tydskland 911.

Ludvig IV af Bayern, tydsk Kejser 1314—47, yngre Søn af Hert. Ludvig d. strænge af det wittelsbachske Hus og den tydske Konge Rudolf af Habsburgs Datter Mathilde, f. 1286, arvede 1294 Øvrebayern efter sin Fader, medens hans ældre Broder Rudolf blev Kurfyrste af Pfalz, og blev 1314 af 5 Kurfyrster valgt til tydsk Konge, medens de to andre valgte hans Fætter, Frederik d. smukke af Østerrig; efter en 8aarig Krig lykkedes det ham at fange sin Modkonge i Slaget ved Ampfing ell. Mühldorf 1322. Men da L. i Norditalien understøttede Modstanderne af den franske Politik, af hvem den i Avignon residerende Pave Johan XXII var afhængig, satte denne ham i Ban 1334, og L. vanskeliggjorde sig sin Stilling, da han lod sig

krone i Rom til Kejser 1328 og opstillede en Modpave i Nicolaus V; da de fleste italienske Stormænd og Stæder erklærede sig imod ham, maatte han vende tilbage til Tyskland. Da Paven i Avignon ikke alene frakjendte ham Rigsstyrelsen i Italien, men endog i Tyskland, paafulgte paa Kurforsamlingen i Rense 15 Juli 1338 den vigtige Erklæring fra Kurfyrsterne imod Pavens Indblanding i det tyske Kongevalg. L. forøgede sine Familiebesiddelser meget betydelig: 1322 bragte han Brandenburg til sit Hus og overlod det til sin ældste Søn Ludvig; 1341 tog han Nedrebayern i Besiddelse, da hans Svigersøn Hert. Johan af N. var død uden Efterkommere; sin ovennævnte Søn L. giftede han med Margrete Maultasch, Arving til Tirol, og ved sit Giftermaal med Margrete af Holland fik han de 4 Grevskaber Holland, Zeeland, Friesland og Hennegau. Men Forøgelsen af den kejserlige Husmagt mishagede i den Grad de tyske Fyrster, at de gav efter for Pavens og den franske Konges Paavirkning og udnævnte en Modkonge, Carl af Böhmen (Carl IV), 1346. Borgerkrigens Udbrud blev hindret ved Kejserens pludselige Død paa en Bjørnejagt ved Fürstenfels i Nærheden af München 11 Oct. 1347. Stedet, hvor han døde, er betegnet ved en Marmorobelisk; han er begravet i Frue Kirke i München. I to Ægteskaber havde han 6 Sønner, af hvilke den ovennævnte L. d. ældre (i første Ægteskab gift med den danske Konge Christoffer II.s Datter Margrete, hvorfor dennes Broder Valdemar Atterdag blev opdraget ved Kejserens Hof) og de to yngste, L. Romanus (saaledes kaldet, fordi han var født i Rom) og Otto, efter hverandre bleve Markgrever af Brandenburg, Stephan Hertug af Bayern og Vilhelm og Albert efter hinanden Grever af Holland som Arv efter deres Moder. Den anden Søn Stephan har forplantet Slægten indtil den nuværende Konge af Bayern.

Ludvig I—V, Konger i Frankrig af Carolingernes Slægt, s. **Ludvig d. fromme** og **Frankrig** (Hist.). Det gammel-højtyske Digt „Ludwigslied", forfattet af en frankisk Gejstlig i Klostret St. Arnaud i Slutn. af det 9de Aarh., omhandler L. III.s Sejer over Normannerne ved Saucourt i Picardiet 881.

Ludvig VI d. tykke (le gros), den femte Konge i Frankrig af det capetingiske Hus 1108—37, Søn af Philip I, f. 1077, befordrede under sin Kamp med de oprørske Vasaller Borgerstandens Opkomst. De smaa Byer i Midtfrankrig bleve Tilflugtssteder for Folket imod Feudaladelens Lovløshed, og især i Landskaberne omkring Paris tog disse Byer Kongemagtens Parti imod Adelen og tilkjøbte sig til Gjengjæld forskjellige Privilegier af Kongerne, især L. VI. Ligesom enhver Bys Mandskab stillede under en Helgens Banner, saaledes var L. den første franske Konge, som førte sin egen Kirkes Flag, Oriflammen fra St. Denis. Han førte næsten under hele sin Regering Krig med den engelske Konge Henrik I.

Ludvig VII d. yngre (le jeune), Konge i Frankrig 1137—80, Søn af den foreg., f. 1120, er bekjendt dels af sit ulykkelige Korstog, som han foretog i Forening med den tyske Konge Conrad III 1147—49 (det 2det Hovedkorstog), især tilskyndet af Samvittighedsnag over, at 300 Mennesker vare blevne indebrændte i Kirken i Vitry paa et Tog, han gjorde mod Greven af Champagne, dels af Skilsmissen fra sin første Dronning Eleonore af Guienne, hvorved dette Land, da Eleonore ægtede Henrik af Anjou, som kort efter blev Konge i England, tilfaldt de engelske Konger, hvis tidligere store Magt i Frankrig saaledes yderligere forøgedes.

Ludvig VIII Løve (le lion), Konge i Frankrig 1223—26, Søn af Philip II August og Sønnesøn af den foreg., f. 1187. Hans Ægteskab med Blanche af Castilien, Datterdatter af Henrik II af England, bragte ham 1216 et Tilbud fra den engelske Adel om Englands Krone. Men hans Forsøg 1217 paa at sætte sig i Besiddelse af denne mislykkedes. Han døde paa et Korstog mod Albigenserne. Hans yngre Søn Carl af Anjou forplantede Dynastiet til Neapel.

Ludvig IX d. hellige (St. Louis), Konge i Frankrig 1226—70, Søn af den foreg., f. 25 Apr. 1215, besteg 11 Aar gl. Tronen under Formynderskab af sin Moder Blanche af Castilien, som med stor Kraft og Klogskab styrede Riget under L.s Mindreaarighed. Han var en vis og from Konge, som bragte flere Len under Kronen og indførte vigtige Reformer i Retsplejen og Bestyrelsen, saaledes Afskaffelse af Tvekamp som Bevis for Retten og Indførelse af Vidner, samt Oprettelse af en højeste kongelig Domstol, hvortil der kunde appelleres fra Vasallerne, og hvorved Kongemagten betydelig udvidedes. Et mærkværdigt Værk for sin Tid er hans Lovbog, »Établissements de St. L.«, ligesom ogsaa hans pragmatiske Sanction, der ordnede Kirkens Forhold til Staten. Religionssværmeri forledede L. til to Korstog paa en Tid, da Begejstringen for disse Tog var forsvunden, og som derfor ogsaa fik et uheldigt Udfald; paa det første til Ægypten (fra 1248) blev han fangen og kom først efter 6 Aars Fraværelse tilbage; paa det andet til Tunis sammensmeltede hans Hær af pestagtige Sygdomme, som bortrev Kongen selv 25 Aug. 1270. L. blev kanoniseret af Pave Bonifacius VIII 1297; hans Dødsdag er hans Mindedag. Hans ældste Søn Philip III fulgte ham paa Tronen; en yngre, Grev Robert af Clermont, blev Stamfader til Huset Bourbon.

Ludvig X Hutin (d. e. den stivsindede ell. kivagtige), Konge i Frankrig og Navarra (ved Arv efter sin Moder) 1314—16, ældste Søn af Philip IV og Sønnesøns Søn af den foreg., f. 1289, maatte kæmpe med Stormændene, men hans korte Regering er for øvrigt ikke mærkelig. Da han ingen Sønner havde, fulgte hans Datter Johanne ham som Dronning i Navarra og søgte ogsaa at bestige Frankrigs Trone — det første Forsøg af Kvindelinjen paa Tronfølgen i Frankrig — men maatte vige for sin Farbroder Philip V.

Ludvig XI, den sjette Konge i Frankrig af Linjen Valois 1461—83, ældste Søn af Carl VII og Marie af Anjou, f. 3 Juli 1423 i Bourges, var en samvittighedsløs, mistænksom og grusom Fyrste, men sin Tids største Politiker og en udmærket Statsmand. Som de fleste paa sin Tid

han overtroisk og havde ubetinget Tillid til
:ologien. Som Dauphin deltog han i Stor-
ndenes Oprør mod hans Fader (la Praguerie)
) og anførte 1444 Armagnakerne paa et
mod Schweizerne (Slaget ved St. Jakob);
5 maatte han paa Grund af gjentagne Sam-
svargelser mod Faderen tage sin Tilflugt
Hert. Philip d. gode af Burgund og op-
t sig 5 Aar ved hans Hof, indtil han ved
Faders Død besteg Tronen. Som Konge
han under hele sin Regering ud paa at
rtrykke Stormændene og udvide Kongemag-
Mod hans tyranniske og voldsomme Frem-
smaade indgik Vasallerne 1464 Ligue du
public (s. Ligue), men L. vidste at opløse
e efter at have tabt et Slag. Under de
itte Stridigheder med sin farligste Mod-
r, Hert. Carl d. dristige af Burgund, blev
agen til Fange ved en Sammenkomst med
i Péronne og haardt behandlet; senere
han en uheldig Krig med Carls Svoger,
ngelske Konge Edvard IV, og bidrog lum-
til Carls Fald ved hemmelig at nære
edsheden imod ham i de nederlandske Stæ-
g slutte en Subsidietractat med hans
er Schweizerne, som fra den Tid lod
je af de franske Konger til deres Krige.
Slaget ved Nancy 1477 havde stilt hans
jende ved Livet, inddrog han Hertug-
et Burgund; derimod lykkedes det ikke
komme i Besiddelse af flere andre af hans
hvorom der opkom en Strid med Østerrig,
rtsattes efter hans Død. I Slutningen
Regering arvede han Provence, Anjou
aine efter sin barnløse Fætter, Grev Carl
et Anjou, 1481. Sine sidste Leveaar til-
L. under bestandig Dødsfrygt og Mis-
mod alle i det stærkt befæstede og af-
de Slot Plessis-les-Tours, hvor han
30 Aug. 1483. Han har sat sit und-
ge Mærke i Frankrigs Historie som
lægger af det absolute Monarchi, der
Frankrig i de følgende Aarhundreder
en ringe Hensyntagen til dets sande In-
r. Han knuste det gamle Lenevæsen og
e et Autokrati i Stedet for Anarchi;
ntraliserede Styrelsen, paalagde Folket
Byrder, men satte det ogsaa i Stand til
e dem. Han var en Ven af Videnska-
og anses for Forfatter til de to Skrifter
ent Nouvelles nouvelles» (en Efterlig-
„Decamerone") og «Rosier des guerres».
elavigne har gjort L. til Gjenstand for
agedie, der bl. a. er bleven oversat paa
og opført paa den danske Scene.

ig XII, Konge i Frankrig 1498—1515,
f Hert. Carl af Orléans og hans tredje
rlle, Marie af Kleve, Næstsøskendebarn
igersøn af den foreg., f. 27 Juni 1462,
Tronbestigelse Hertug af Orléans, gjorde
rste Prins af Blodet under sin Svoger
III.s Mindreaarighed Fordring paa Re-
bet imod sin Svigerinde Anna af Beau-
søgte at skaffe sig det ved Magt, men
aaet og fangen af dennes Feltherre Tré-
: 1487, hvorpaa han udsonede sig med
og overtalte den skjønne Anna af Bre-
skjønt han selv elskede hende, til at ægte
ige Konge. Da han ved Carls Død
havde besteget Tronen, skilte han sig ved Ludvig XI.s Datter, den vanføre, men af Charakter fortræffelige Johanne, som han kun af Tvang havde ægtet, og giftede sig 1499 med sin Forgængers Enke, som fik stor Indflydelse paa Regeringen. L. vandt ved Mildhed og Retfærdighed i den Grad sit Folks Kjærlighed, at man kaldte ham „Folkets Fader". Hans Regering var en fuldstændig Modsætning til Ludvig XI.s Politik. Denne havde undgaaet alle udenlandske Forviklinger, medens næsten hele L.s Regering var optagen af uheldige Krige i Italien. Som Sønnesøn af Valentine Visconti gjorde han Fordring paa Milano og bemægtigede sig det 1499 efter at have fanget Ludvig Moro. Han erobrede derpaa Neapel i Forbindelse med Ferdinand d. katholske, men denne tilvendte sig det hele. 1508 tog han Del i Ligaen i Cambray mod Venezia, men den hellige Ligue 1511 fremkaldte en Krig mod Frankrig, i hvilken L.s tapre Søstersøn Gaston de Foix vel sejrede ved Ravenna 1512, men Franskmændene efter Nederlaget ved Novara 1513 maatte rømme Italien. Ogsaa den engelske Konge Henrik VIII forenede sig med Frankrigs Fjender og sejrede ved Guinegatte, men L. sluttede Fred med Henrik 7 Aug. 1514 og ægtede, da hans Dronning nylig var død, Henriks Søster Marie. Af Kjærlighed til sin nye, smukke, 16aarige Ægtefælle forandrede L. nu sin hele Levemaade, men fremskyndede derved, i Forvejen svagelig, sin Død, som indtraf 12 Uger efter Brylluppet 1 Jan. 1515. Han havde ingen Sønner, men i sit andet Ægteskab to Døtre, af hvilke han havde giftet den ældste, Claudia, med sin Efterfølger Frants I.

Ludvig XIII, den anden Konge i Frankrig af Huset Bourbon 1610—43, ældste Søn af Henrik IV og Marie af Medici, f. 27 Sept. 1601, besteg Tronen under Formynderskab af sin Moder, hvis Indflydelse vedblev endnu i nogen Tid efter, at L. 1614 var bleven myndig. Ved denne Lejlighed traadte for sidste Gang før Revolutionen Rigsstænderne sammen. Enkedronningen og hendes italienske Yndlinge, Concini og hans Kone Leonora Galligai, fulgte en Politik, der var Henrik IV.s aldeles modsat; Sully fik sin Afsked, Ødselhed og Uorden i Finansstyrelsen tog Overhaand, og man nærmede sig Spanien, saaledes at L. 1615, kun 14 Aar gl., blev gift med den spanske Konge Philip III.s Datter Anna Marie («Anne d'Autriche») og hans Søster Elisabeth senere med hendes Broder, Philip IV. Enkedronningens Regimente blev styrtet 1617 ved den unge Konges Yndling Luynes, som nu fik Herredømmet over den svage Fyrste, men hans Indflydelse vakte Stormændenes Misfornøjelse, og Døden forekom hans sandsynlige Fald 1621. Med Richelieus Indtræden i Statsraadet 1624 fulgte en fuldstændig Vending i Statens Styrelse, der gav L. XIII.s Regering dens Præg, idet denne overlegne Aand snart gjorde sig til Frankrigs uindskrænkede Hersker. Richelieus Hovedplan var at skabe en stærk Kongemagt ved at kue Prinserne, den høje Adel og Embedsadelen, samt at knække Huguenotterne som politisk Parti; hans ydre Politik gik især ud paa at svække de to habsburgske Magter Østerrig og Spanien, og ved de

vanskelige Forhold, hvori han for at opnaa bisse Øjemed indviklede Frankrig, gjorde han sig aldeles uundværlig for den daad- og viljeløse Konge, skjønt denne i lige Grad hadede og frygtede ham; s. for Resten Richelieu. Efter at have bekriget de to ovennævnte Magter i den mantuaske Arvefølgekrig, deltog Frankrig kort efter igjen imod de samme i Trediveaarskrigen, midt under hvilken Richelieu døde 1642. Kongen fulgte snart efter, 14 Maj (s. D., som han havde besteget Tronen) 1543. L. var i høj Grad baade aandelig og legemlig svag og aldeles uskikket til selv at regere. Hans Dronning fødte ham efter et ufrugtbart Ægteskab i 23 Aar to Sønner, L. XIV og Philip, Hertug af Orléans.

Ludvig XIV, Konge i Frankrig 1643—1715, den foreg.s Søn, f. 5 Sept. 1638 i St. Germain, stod, da han kun var 5 Aar gl. ved sin Tronbestigelse, under sin Moder Anna af Østerrigs Formynderskab og Mazarins Indflydelse. Med stor Møje vandt de Sejer over det under Navnet „Fronden" (s. d. A.) med Regeringen utilfredse Parti, og Mazarin vedblev at lede Statens Anliggender, efter at L. 1651, kun 13 Aar gl., var erklæret myndig, under den dobbelte Krig, som han havde arvet efter sin Fader, med Østerrig og Spanien, og som ved den westfalske Fred 1648 forøgede Frankrig med største Delen af Elsaß og ved Pyrenæerfreden 1659 med Roussillon og en Del af Artois. Blandt Betingelserne ved sidstnævnte Fred var den, at L. skulde ægte sit Søskendebarn, den spanske Infantinde Marie Theresia, Philip IV.s ældste Datter, og Brylluppet fandt Sted 9 Juni 1660. Efter Mazarins Død n. A. greb L. selv Statens Ror. Allerede i sit 17de Aar havde han efter Mazarins Opfordring i Jagtdragt og med Ridepisk i Haanden indfundet sig i Parlamentet og tvunget det til imod dets Vilje at indregistrere en Lov. Nu grundede han sit Herredømme paa det despotiske Princip »l'état c'est moi« (Jeg er Staten), omgav sin Trone med Glans og skaffede Frankrig, da han var saa heldig at have sjælden dygtige Mænd ved sin Side, den første Rang blandt de europæiske Stater i enhver Henseende. Uden at være nogen glimrende Begavelse, besad han en mærkelig Evne til at imponere ved en naturlig Ynde og Værdighed og var desuden udrustet med stor Arbejdslyst og Udholdenhed. Ligesom hans Hof var det mest glimrende i Europa, som andre Fyrster søgte at efterligne (blandt andre Christian V), saaledes var det Frankrig, der fra L.s Tid gav Tonen an i Sprog, Literatur og Kunst, Moder og Smag — des værre ogsaa i Sæder —, hvorfor man kalder hans Tid »Siècle de Louis XIV.« Medens Colbert tilvejebragte et udmærket Finansvæsen og hævede Industri og Handel, skabte Louvois en Hær, der afløste den svenske i europæisk Berømmelse, og Vauban sikrede Frankrigs Grænser ved en Række for sin Tid mesterlige Fæstningsanlæg, ligesom de to store Feltherrer Turenne og Condé stod til Tjeneste for at føre L.s ærgjerrige Planer igjennem. Den Kraft, hvormed hans uindskrænkede Regering kunde benytte alle det rige Lands og den krigerske Nations Hjælpemidler, satte ham i Stand til længe at kunne føre de ved ham fremkaldte Krige med Held. Men under al denne ydre Glimmer gik ethvert Spor af Folkets politiske Selvstændighed til Grunde. Aldrig bleve Rigsstænder eller Notabler forsamlede, Adelen mistede Lyst og Evne til at deltage i Styrelsen; den communale Uafhængighed gik tabt, idet alle Udnævnelser og Befalinger udgik fra Kongen selv; de regelmæssige Domstole bleve ofte erstattede af Commissionsdomstole, og ved Lettres de cachet (s. d. A.) kunde han skaffe sine Fjender af Vejen. L. førte en Række Krige. Først fremkom han efter sin Svigerfaders Død 1665 med Fordringer paa en Del af de spanske Nederlande (s. Devolutionsret und. Devolution), men blev ved Triplealliancen tvungen til Freden i Aachen 1668, hvorved han maatte lade sig nøje med nogle af de erobrede Fæstninger i Flandern. Efter 1670 at have taget Lothringen i Besiddelse, fordi dets Hertug havde sluttet sig til Frankrigs Fjender, og faaet Triplealliancen opløst, saaledes at endog England og Sverige bleve hans Allierede, vendte han sig 1672 mod Holland, som i den sidste Krig især havde bidraget til at standse hans Fremgang, og hvis republikanske Forfatning var ham en Torn i Øjet. I Ledtog med England overfaldt han dette Land og erobrede i Hast Halvdelen deraf; men Hollændernes Udholdenhed under deres dygtige Fører Vilhelm III af Oranien og den store Forbindelse, der blev indgaaet til dets Forsvar mellem Brandenburg, Kejseren og det tyske Rige, Spanien og Danmark, satte denne Gang en Grænse for hans Overgreb, saa at han ved Freden i Nijmegen 1678 og 1679 fandt det klogt at give Republiken det erobrede tilbage, men af Spanien fik Franche-Comté og af det tyske Rige Freiburg og Breisach paa den højre Rhinbred. Idet han gjennem de berygtede Reunionskamre af 1680 fortsatte sit Røversystem, tog han flere Districter i Elsaß og paa den belgiske Grænse i Besiddelse og bemægtigede sig 30 Sept. 1681 midt under Freden den vigtige Grænsestad Straßburg. Kejseren kunde intet foretage sig paa Grund af en Tyrkekrig, og det tyske Rige var for svagt og uenigt til at gjøre ham kraftig Modstand. 1681 lod han Tripolis beskyde, 1684 Algier og s. A. Genua, fordi den havde solgt Munition til Sørøverne. I en Strid med Pave Innocens XI om den franske Gesandts Asylret i Rom (Kvarterstriden) tog han endog Avignon og paalagde den pavelige Nuntius Husarrest. Den nærmest følgende Tid er optagen af Religionsforfølgelser: L., der fra sin tidlige Ungdom havde næret en stærk sanselig Tilbøjelighed til Kvindekjønnet (hans mest bekjendte Maitresser ere La Vallière, Montespan og Fontanges), blev i en mere fremrykket Alder devot, lige som for at udsone Fortidens Synder, og lod sig, navnlig efter at han 1685 hemmelig havde ægtet den aldrende Mad. Maintenon, Digteren Scarrons Enke, af sine ivrig katholske Omgivelser forlede til den blodigste Intolerance mod sine protestantiske Undersaatter; ved Ophævelsen af det nantiske Edict 1685 og ved de afskyelige Dragonnader drev han ½ Mill. brave, vindskibelige Borgere ud af Landet og fremkaldte Camisardernes Opstand i Cevennerne. Ved samme Tid fremkom L. med Fordringer paa Pfalz for

Hertuginde Elisabeth Charlotte
da han tillige blandede sig i
rstevalg, dannede der sig en ny
ankrig mellem Tyskland, Eng-
Spanien og Savoien. I den
Krig kæmpedes med vexlende
ødelagt, og begge Parter vare
dsudgydelse trætte af Krigen.
ijswijk 1697 opgav L. endog
idligere Landvindinger. Han
Opmærksomhed henvendt paa
spanske Arv, paa hvilken han
Fordringer for en af sine
iennem Ægteskabet med den
, Philip af Anjou; han naaede
rs Maal, da den sidste Habs-
spanske Krone, hans Svoger
bnævnte Philip til Arving af
; men en ny Forbindelse mel-
tormagter, hvilken senere til-
tugal og Savoien, paaførte
anske Arvefølgekrig, hvori det
ederlag og saa mange Ydmy-
ede politiske Forhold opløste
ancen, saa at Fredslutningerne
g Rastatt og Baden 1714 ikke
ig ud for L., som man efter
kulde have ventet; han sikrede
t Kronen i selve Spanien og
store Lande i den nye Verden.
eringsaar optoges af Forholds-
senisterne. L. døde 1 Sept.
r Anger over at have opofret
or sin Ærgjerrighed og Herske-
Frankrig nagtet den tilsyne-
og Glimmer, som endog har
ere til at kalde denne Konge
en yderst sørgelig Tilstand,
Spiren til de Begivenheder,
gen af Aarhundredet medførte
ser i hele Europa og Omvælt-
europæiske Statssystem. I sit
han kun én voxen Søn, L.
vare døde i de første Børneaar),
1 (jvfr. Dauphin) og Fader til
Bourgogne (der ogsaa døde før
g igjen var Fader til L. XV,
amt til ovennævnte Philip af
La Vallière havde han 4, med
n 6 ægte Børn. L. byggede
validehotel og Versailles's Slot.
ovedet Videnskaber og Kunster
er L.s Regering, saaledes var
tter; hans »Oeuvres« udkom

, Konge i Frankrig 1715—74,
n og Efterfølger af den foreg.,
10, mistede sin Fader, Hertug
gogne, 1712 og blev n. A. Tron-
ældre Broders Død. L. var kun
gl., da han 1 Sept. 1715 kom
g Hertug Philip (II) af Orléans
Regentskabet, under hvilket Frank-
uadrupelalliancen imod Spanien
var Skuepladsen for J. Laws
ier og for Regentens og hans
Dubois's ryggesløse Levned. I
ev L. kronet og i Febr. n. A.
ndig; da Philip af Orléans døde s. A., blev en anden Prins, Hertugen af Bourbon-Condé, Førsteminister. Han sendte 1725 tilbage til Spanien Philip V.s Datter Marie Anna (f. 1718), som 1721 var bleven forlovet med L., og giftede denne med den syv Aar ældre Marie Leszczynska, Datter af Polens tidligere Konge Stanislaus Leszczynski, som boede i Elsaß. Allerede n. A. blev Hertugen af Bourbon fjærnet og afløst af Kongens Lærer, Biskop (senere Cardinal) Fleury, som styrede med stor Selvstændighed indtil sin Død 1743. I de første Aar af sit Ægteskab var L. sin Dronning tro, men forledet af Hertugen af Richelieu hengav han sig til Udsvævelser, og allerede 1732 havde han sin første Frille, Grevinde Mailly (siden 1735 officielt erkjendt som Kongens Maitresse). Fra den Stund sank han stedse dybere og vakte selv i den fordærvede Tidsalder Forargelse ved efterhaanden at knytte utugtige Forbindelser med hendes tre yngre Søstre (af Slægten de Nesle). Fleury søgte ved Sparsommelighed at skaffe Orden i Statshusholdningen, men førte dog Frankrig ind i den polske Arvefølgekrig (1733—35), som vel ikke skaffede Stanislaus Polens Krone, men derimod Lothringen, der efter hans Død skulde tilfalde Frankrig. Fremdeles tog han Del i den østerrigske Arvefølgekrig (1741—48), i hvilken L. selv, paavirket af sin nye Elskerinde, Hertuginden af Châteauroux (en Søster til Grevinde Mailly, som fra 1742 vandt hans fulde Gunst), fulgte med sin Hær 1744—45 paa dens Indfald i Nederlandene. Da L. 1744 blev syg i Metz, viste Folket ham den største Hengivenhed, og da han helbredes, fik han Tilnavnet „den meget elskede" (le bien aimé); men snart skulde Folkets Stemning væsentlig ændres, thi 1745 kom L. ind under sin nye Frilles, Mad. Pompadours Indflydelse, der varede indtil hendes Død 1764, idet hun forstod at nære hans Sanselighed ved at samle Ofre for hans Lyster i sin berygtede „Hjortepark" ved Versailles; hun bortødslede Statens Midler og forfremmede sine Yndlinge paa den skamløseste Maade, til stor Skade for Landets Tarv. Paavirket af den østerrigske Minister Kaunitz og forbitret over Frederik II.s haanlige Omtale fremkaldte hun L.s Deltagelse i Syvaarskrigen (1756—63), der paadrog Frankrig Nederlaget ved Rosbach, og i den dermed forbundne Krig mod England, der medførte Tabet af Canada og af Frankrigs Herredømme i Indien, samt Ødelæggelsen af dets Flaade og fuldstændig Forvirring i dets Finanser. Under Krigen blev Hertugen af Choiseul Minister 1758—70; han tilvejebragte den bourbonske Familietractat, d. v. s. Forbund mellem Frankrig, Spanien, Neapel og Parma, de fire Lande, i hvilke Bourbonerne herskede, gjennemførte 1764 Jesuiternes Fordrivelse fra Frankrig og knækkede Pariser-Parlamentets Myndighed 1766. Allerede to Gange tidligere, 1732 og 1756, havde det gjort Indsigelser mod nye Skattepaalæg og 1756 imod den pavelige Bulle Unigenitus's Gyldighed som Riglov, men havde senere veget for Kongens Paalæg; nu blev det efter ny Modstand indskrænket til at være Domstol uden at have nogen Ret over for de kongelige Forordninger. 1766 vandtes

Lothringen, og 1768 kjøbtes Corsica fra Genua. 1769 kom L. under den sidste og foragteligste af alle sine Friller, Mad. Dubarry, som bragte Forargelsen til dens Højdepunkt. Til Trods for Statens Fattigdom tillod hun sig den skjændigste Ødselhed (forbrugte i 5 Aar 180 Mill. Frcs.), brugte sit Herredømme med den største Vilkaarlighed og nedværdigede L., der fandt Behag i hendes Raahed og under Navnet »la France« i hendes Tjenerlivrée opvartede hende. Hun styrtede Choiseul 1770 og bragte sin Yndling, Hertugen af Aiguillon, og hans Venner, Kansler Maupeou og Finansminister Terray til Magten, hvorefter Parlamenterne 1771 helt ophævedes. Frankrig sank saa dybt i Anseelse, at det ikke kunde gjøre det mindste over for Polens Deling 1772. To Aar senere døde L. 10 Maj 1774, smittet af Børnekopper, som han havde faaet ved Samleje med en ung Pige. Han var da forladt af alle undtagen sine Døtre, der vare trofaste som deres ulykkelige Moder; Folket modtog Budskabet om hans Død med højrøstet Glæde; Forbandelser og Stenkast fulgte den Vogn, hvorpaa man et Par Dage senere uden nogen Ceremoni førte Liget til Kongegravene i St. Denis. L. var som Barn meget svagelig og derhos overmaade magelig og ligegyldig for Statens Styrelse, som han villig overlod Ministrene; dog førte han, nærmest for Fornøjelsens Skyld, et Diplomati bag deres Ryg og havde hemmelig Brevvexling med sine Spioner rundt om i Udlandet. Folkets Ærefrygt for Kongemagten gik aldeles tabt, og Erkjendelsen af Enevældens Fordærvelighed udbredte sig til alle Samfundsklasser, saa at L. i Virkeligheden, om end mod sin Vilje og Vidende, i høj Grad har fremmet den franske Revolution, der paa hans Sønnesøn tog Hævn over hans egen slette Regering. 1757 blev L. Gjenstand for et Mordforsøg, forøvet af Damiens, men det vakte ham ikke af hans Sløvhed, og kun de groveste Misbrug bleve da rettede, uden at nogen varig Bedring indtraadte. L.s Dronning Marie, f. 23 Juni 1703, døde 25 Juni 1768; de havde 10 Børn. Den eneste voxne Søn, Ludvig, f. 1729, d. 1765, var Fader til de tre Konger, Ludvig XVI og L. XVIII, samt Carl X, til Prinsesse Elisabeth, der 1794 omkom under Guillotinen, og til Adelaide, som ægtede Kong Carl Emanuel af Sardinien. Af 8 Døtre efterlod L. sig 4, der alle forbleve ugifte; to, nemlig Adelaide, f. 1732, og Victoire, f. 1733, overlevede Revolutionen, idet de 1791 forlod Frankrig og døde i Triest henholdsvis 1800 og 1799. Hans ældste Datter, Louise Elisabeth, f. 1727, d. 1759, var gift med Hertug Philip af Parma.

Ludvig XVI, Konge i Frankrig 1774—92, Sønnesøn og Efterfølger af L. XV, f. 23 Aug. 1757, var tredje Søn af Dauphinen Ludvig og Marie Josepha (f. 1731, d. 1767), Datter af August III af Polen og Sachsen. Han hed som Prins Hertug af Berry og blev 1765 ved Faderens Død Tronfølger, da hans ældre Broder var død 1761. L. var af Charakter hjærtensgod, sædelig og tarvelig; men han havde kun ringe Aandsevner og især liden Viljekraft; han savnede Interesse for alvorligt aandeligt Arbejde og den Indsigt, hans høje Stilling krævede, men drev med Glæde og en vis Dygtighed praktiske Sysler som Smeddehaandværk og Urmageri. Ogsaa var han ligesom sin Farfader L. XV og sin yngre Broder Carl X meget ivrig for at jage. Han fik af sin Fader en alvorlig og religiøs Opdragelse, savnede ikke almindelige Kundskaber og havde et ret sundt Omdømme, men var magelig af Naturen og blev, inden han kom paa Tronen, holdt aldeles uden for Regeringssagerne. 1770 havde han Bryllup med Marie Theresias yngste Datter, Marie Antoinette, og ved et Fyrværkeri, som Staden Paris gav til Ære for det nygifte Par, indtraf den forfærdelige Ulykke, at flere Hundrede Mennesker omkom i Trængslen, hvad der senere gjaldt som et Varsel om Parrets egne Ulykker. Da Farfaderen døde, modtog L. Budskabet om sin Ophøjelse med stor Ængstelse og Mistillid til sin egen Dygtighed, medens Folket hilsede ham med store Forhaabninger som le bien désiré (den meget ventede). Han havde utvivlsomt den bedste Vilje til at gjøre sit Folk lykkeligt og vilde intet hellere end gjennemføre en hæderlig og retfærdig Styrelse; men han savnede baade Menneskekundskab og Indsigt i Statssagerne og blev kun altfor let et Bytte for fremmed Paavirkning, være sig fra hans Faders Søstre eller hans egne Brødre, fra Ministre eller Hoffolk, eller fra hans Hustru, over for hvem han i en Række Aar var meget sky og tilbageholdende (deres første Barn blev født 1781). L. søgte at gjøre Alverden til Pas, men faldt derved i alskens Selvmodsigelser og svajede som et Rør imellem skiftende Regeringssystemer; hans Reformplaner bleve kun unyttige Forsøg, der opgaves paa Halvvejen, saasnart de mødte Modstand; han afskyede Vilkaarligheder, men greb af Svaghed flere Gange selv til vilkaarlige Forholdsregler og taalte sin Hustrus og sine Brødres taabelige Ødselhed, endskjønt han af Hjærtet ønskede Sparsommelighed for at kunne lindre Folkets Tryk. Han fjærnede strax Mad. Dubarrys Ministerium og gjenoprettede Parlamenterne, fordi den offentlige Mening i disses Ophævelse havde set en Voldsgjerning, men han tog til Førsteminister den gamle Maurepas, der holdt fast ved alle bestaaende Indretninger og savnede Forstaaelse af Tidens Krav. Da Turgot for Alvor vilde fjærne forældede Love og indgroede Misbrug, lod L. ham falde 1776, skjønt han erkjendte, at „kun jeg og Turgot elske Folket“; ikke bedre Skæbne havde den grundhæderlige Malesherbes eller Necker, da han 1781 vilde gjennemføre Sparsommelighed i Statens og Hoffets Husholdning. Uagtet L. følte Misligheden ved at understøtte Nordamerikanernes Opstand imod deres Konge, lod han sig dog forlede dertil for at vinde Oprejsning over England; til en vis Grad var Krigen jo ogsaa heldig for Frankrig, men den forværrede dog Finansernes Tilstand. Ligeledes taalte han Dronningens Letsind i at begunstige Opførelsen af Beaumarchais's „Figaros Giftermaal“, uagtet han indsaa Faren ved dette voldsomme Angreb paa den bestaaende Samfundsordning. Efter at have fjærnet Necker hengav L. sig 1783 til Calonnes letsindige Styrelse, som vel for en Tid ved kunstige

ıſkede Udveje endog til rund-
.er, men efterlod Finanſerne i
:rring, ſaa at L. 1787 blev nødt
otablerne, men dog ſiden ſavnede
:nnemgribende Regeringsſkifte.
nénie de Briennes kortvarige
ıgte L. i aaben Strid med Par-
s, der modſatte ſig nye Skatter
ner; han greb da førſt til vold-
ıregler (Fængſlinger og Forvis-
:rne), men endte med at gjen-
ſom Finansminiſter og ind-
:rne uden at have en faſt Plan
ıeres Virkſomhed ſkulde ordnes,
ndighed der tilkom dem. De
ıug og den lange Udſættelſe af
.il at afhjælde dem havde imid-
ıadan Misſtemning i Folket og
lig Erkjendelſe af et nyt Sy-
gheb, at Rigsſtænderne, da de
n i Maj 1789, vovede at trodſe
ȝ ſom Nationalforſamling tiltog
ive Frankrig en ny Grundlov.
ıg Vankelmod gav dem ſnart
Hænde, men avlede desuden en
mhed imod ham, og da Hoffets
:r gav ſig til Syne, fremkaldtes
nne revolutionære Skridt ſom
Baſtillen 14 Juli og Pariſer-
il Verſailles 5 Oct., der nødte
nilie til at tage Bolig i Tui-
ed give ſig i Hovedſtadens Vold.
nede L. enhver Foreſtilling om
ıor; han forſtod ikke Hertugen
dſagn „det er intet Oprør, men
og ſkrev i ſin Dagbog om den
gnende Ord „Intet", ſkjønt han
s til at optegne ſit Jagtbytte
. førſt havde givet efter, ſandt
i ſin Skæbne og lod Tingene
ade; han aflagde 14 Juli 1790
Folkefeſt paa Marsmarken Ed
ndte Forfatning, men lod ſig
:ronning forlede til at knytte
ed Mirabeau om en maade-
t, uden dog at ville viſe ham
ȝ da Mirabeau døde, vidſte han
ı end at forſøge en Flugt for
ȝ Nationalforſamlingens Ind-
Udlandets Hjælp gjenvinde ſin
'lugten foregik 20 Juni 1791,
kke længer end til Varennes,
. d. A.) kjendte ham, og da de
Grev Bouillé havde ſendt ham
ham ud af Landet, nægtede at
fficerer imod Folket, blev han
Paris og var i Fremtiden kun
Slot, ja i næſten to Maaneder
fra ſin kongelige Myndighed.
ıt. 1791 den færdige Forfatning
ı n. A. et Miniſterium efter Na-
ȝens Ønſke; men ſkjønt han —
amvittighedsſkrupler — i Dec.
dſæſtet Loven om Præſteſkabets
ling, holdt han dog ſenere ſin
ıræſter, ſom ikke vilde aflægge Ed,
edes ſit Samtykke til Loven imod
En anden Tvetydighed gjorde
i, da han i Apr. 1792 ſam-

tykkede i Krigserklæringen mod Øſterrig, men ſamtidig førte hemmelig Brevvexling med de fremmede Fyrſter om at faa Hjælp imod ſit eget Folk og dets nye Forfatning. Derimod viſte han ſtort moralſk Mod, da Folkemasſen 20 Juni trængte ind i Tuilerierne og foruden andre Forhaanelſer ſatte ham den røde Jakobinerhue paa Hovedet; han, der ellers ſavnede kongelig Anſtand, viſte den her til fulde. Men under Stormen paa Tuilerierne 10 Aug. tabte L. Beſindelſen, forbød et alvorligt Forſvar og overgav ſig i Nationalforſamlingens Hænder, ſamt taalte uden Indſigelſe, at den omſtyrtede Kongedømmet. Med megen Værdighed optraadte L., da der anlagdes Sag imod ham ſom „Ludvig Capet" for Sammenſværgelſe mod den offentlige Fred og Folkets Sikkerhed, og førte ſit Forſvar for Conventet 11 Dec. med ſtor Dygtighed og Aandsnærværelſe, heri lignende ſin Lidelſesfælle Carl I. Under Sagens ſenere Førelſe ydede L. ſine Forſvarere god Hjælp, og Budſkabet om Domfældelſen 19 Jan. — 380 imod 310 ſtemte for øjeblikkelig Henrettelſe, efter at 387 havde ſtemt for Dødsſtraf uden noget Forbehold og hele Forſamlingen havde kjendt ham ſkyldig — modtog han med ſtørſte Fatning. Allerede længe havde L. gjort ſig fortrolig med Tanken om ſin Død; 25 Dec. ſkrev han ſit Teſtament, og efter at han 20 Jan. havde taget en rørende Afſked med ſin Huſtru, ſine Børn og ſin Søſter Eliſabeth, fra hvem man ſiden 16 Dec. havde holdt ham ſkilt, blev han næſte Morgen ført til Guillotinen paa Concordepladſen (den Gang Revolutionspladſen, tidligere Ludvig XV.s Plads). Man forbød ham at tale til Folket; kun de Ord „jeg dør uſkyldig" kunde høres, medens Trommehvirvler paa Santerres Bud overdøvede hans Stemme. L. tilføjede da til de omſtaaende, medens Bødelen Sanſon bandt hans Hænder: „jeg er uſkyldig i de Forbrydelſer, man tillægger mig; jeg tilgiver Ophavsmændene til min Død og ønſker, at mit Blod maa ſtyrke Frankrigs Lykke". Liget blev jordet paa Kirkegaarden St. Madeleine, men optoges 1814 og førtes til Kongegravene i St. Denis. Hvor Guillotinen ſtod, rejſtes 1836 Obeliſken fra Luxor. L. efterlod ſig kun to Børn, Ludvig XVII og Marie Thereſe, Hertuginde af Angoulême.

Ludvig XVII, Betegnelſe for Ludvig XVI.s anden Søn, f. 27 Marts 1785, oprindelig kaldet L. Carl, førte Titel af Hertug af Normandiet, indtil han ved den ældre Broders Død 7 Juni 1789 blev Tronfølger. Efter Kongedømmets Omſtyrtelſe 1792 delte L. Kongehuſets Fangenſkab i Temple, Oct.—Dec. ſammen med Faderen og derefter hos Moderen, indtil han i Juni 1793 ſkiltes fra denne og overgaves til en raa Jakobiner, Skomager Simons Varetægt. I Febr. 1793 blev han af ſin Farbroder, den ſenere Ludvig XVIII, proclameret ſom Kong L. XVII og godkjendt af de fremmede Magter, men holdtes i Fangenſkab til ſin Død. Simon mishandlede ham og lagde aabent an paa at fordærve ham, hvorhos han oplærte ham til at gjøre falſke Udſagn mod ſin Moder og Faſter, hvem han dog elſkede højt. I Jan. 1794 fjærnedes Simon fra ſit Vogterhverv, og „Carl Capet" blev nu aldeles

forsømt, baade aandelig og legemlig; han blev yderlig kjertelsyg og næsten fjollet. Først efter Robespierres Fald fik han mildere Kaar og bedre Pleje, men døde allerede 8 Juni 1795. Liget blev jordfæstet paa Kirkegaarden St. Marguerite og overøst med Kalk, hvorfor Ludvig XVIII forgjæves søgte at finde dets Levninger. — Da der hvilede et Mørke over L.s to sidste Leveaar, og da der ikke vistes tilstrækkelig Omhu ved Ligsynet for at sikre Identiteten (hans Søster, den senere Hertuginde af Angoulême, blev ikke tilkaldt), opkom senere Rygter om, at L. hemmelig var ført bort, medens et døvstumt og kjertelsvagt Barn var blevet indsat i hans Sted og derefter var død og jordfæstet i hans Navn. Flere have derfor efterhaanden udgivet sig for L. og vundet en vis Tiltro. Først kom (1799) Jean Marie Hervagault (f. 1781), Søn af en Skrædder fra St. Lô; han blev i flere Aar holdt i Fængsel, men undkom 1809; Mathurin Bruneau (f. 1784), Søn af en Træskomager i Anjou, fremkom 1815, dømtes 1818 til 7 Aars Fængsel og forsvandt efter 1830; Henri Hébert fra Egnen ved Rouen, der kaldte sig „Baron af Richemont og Hertug af Normandiet", fremtraadte 1828 og blev 1834 dømt til 12 Aars Fængsel, undkom til London og døde her 1845 (menes at have været et Værktøj i Politiets Tjeneste); Carl Vilhelm Naundorf, Urmager fra Potsdam, hvor han havde bosat sig 1810, fremtraadte 1834 i Paris og blev af flere Personer erkjendt for L. paa Grund af sin Lighed med den bourbonske Slægt og enkelte mærkelige Hemmeligheder, som han kjendte. Han blev 1836 anklaget som Bedrager, frikjendt som en Phantast og udvist af Frankrig, døde 1845 i Delft. Hans Søn Adalbert „af Bourbon", hollandsk Officer, lagde 1851 og paa ny 1873 i Paris Sag imod Greven af Chambord, hvis Krav som Slægtens Hoved han benægtede, men tabte begge Gange sin Sag, uagtet Jules Favres veltalende Forsvar; d. 1883 i Breda. Baade han og Søsteren Amélie lignede stærkt henholdsvis Hertugen af Berry og Marie Antoinette.

Ludvig XVIII, Konge i Frankrig 1814—24, Broder til L. XVI, f. 17 Nov. 1755, tog i sin Ungdom som „Greve af Provence" (senere som »Monsieur«, d. e. Kongens Broder) liden Del i Hoffets Forlystelser, men gav sig mest af med Bøger og Forfattere, skrev selv Vers og agerede Philosoph. Ogsaa i politisk Henseende stod L. i Opposition til Hoffet og gjaldt for liberal, skjønt han 1774 netop havde fraraadet Parlamenternes Gjenoprettelse; han var med at bekæmpe Calonnes og Briennes Ministerier, ja skal endog selv have forfattet Epigrammer og Anekdoter imod Marie Antoinette. L. nød derfor lige saa megen Folkeyndest som hans yngre Broder Greven af Artois (Carl X) var ilde lidt og ansaas ved Hoffet for en Intrigant, der muligvis kunne ønske at opnaa Regentskabet. Dog viste det sig senere af „den røde Bog", at L. havde faaet en væsentlig Part af Calonnes Pengeuddelinger (14 Mill. Frc.s) og havde brugt umaadelige Summer paa sine Stalde. Under Revolutionen forblev L. i Frankrig indtil 20 Juni 1791, da han trods sit givne Løfte forlod Paris samtidig med Kongen, men heldigere end denne naaede Grænsen. Han paakaldte nu Stormagternes Hjælp mod Omvæltningen, nægtede L. XVI.s Ret til at ændre Forfatningen og fulgte 1792 med paa Toget imod Frankrig. Efter Broderens Henrettelse antog L. Titel af Regent og efter L. XVII.s Død af Konge, proclamerede det gamle Kongedømme og boede i Verona (som „Greve af Lille") indtil 1796, da den franske Hærs Fremrykning nødte ham til at gaa til Tyskland. L. opholdt sig nu først ved Condés Hær, derefter 1798—1801 i Mitau i Kurland, hvor han samlede et lille Hof om sig. 1803 afslog han fra Warschau Napoleon I.s Tilbud om at opgive sine Fordringer paa Frankrig imod et rundeligt Vederlag og gik 1807 til England, hvor han fra 1809 boede paa Slottet Hartwell i Buckingham-Shire. Efter Napoleons Nederlag hævdede L. 1 Febr. 1814 sine „legitime Rettigheder", lovede Amnesti og borgerlig Frihed, gik 26 Apr. til Calais efter Senatets Indkaldelse og drog 3 Mai ind i Paris, men nægtede at anerkjende den af Senatet vedtagne Forfatning og octroierede 4 Juni „i sin Regerings 19de Aar" selv det constitutionelle Charte, der vare mere conservativt. I de 100 Dage flygtede L. 19 Marts til Gent, kom først tilbage 9 Juli og optraadte med Værdighed, dog uden synderlig Frugt imod de allieredes hensynsløse Fordringer (han truede med selv at ville stille sig paa Jenabroen, som Blücher vilde sprænge i Luften), men viste sig ubøjelig med Hensyn til de Forvisninger og Straffedomme, der udtaltes imod Napoleonister og Revolutionsmænd. Siden søgte L. dog at modstaa Ultraroyalisternes Reaction, opløste Chambre introuvable og hyldede Decazes's maadeholdne System, hvorfor hine endog tænkte paa at afsætte ham og gjøre Carl X til Konge. Stemmet ved Hertugen af Berrys Mord 1820 gav L. sig igjen ind under deres og Broderens Indflydelse, hvortil visnok hans personlige Magelighed ogsaa bidrog. Paa sin Dødsseng raadede L. indtrængende Carl X til at overholde Chartet og lavere imellem Partierne, da han ellers forudsaa Farer for det legitime Dynastis Bestaaen; Eftertiden viste, at han havde set rigtig. Han døde 16 Sept. 1824. L. blev 1771 gift med Marie Josephine Louise, Datter af den sardinske Konge Victor Amadeus III (f. 1753, d. 1810 i England), men havde ingen Børn. I de sidste 4 Aar knyttede han et ømt Baand med den unge og smukke Mad. de Cayla, som var skilt fra sin Mand og modtog talrigt Beviser paa Kongens Yndest.

Ludvig Philip, Konge i Frankrig 1830—48, Søn af Hert. Philip af Orléans, f. 6 Oct. 1773 i Paris, blev meget omhyggelig opdraget af Mad. Genlis, nærmest efter Rousseaus Grundsætninger, og lærte ikke alene levende Sprog og Naturvidenskaberne, men ogsaa flere praktiske Færdigheder, medens i det hele hans Forstand uddannedes paa Hjertets Bekostning. Han sluttede sig som Hertug af Chartres strax til Revolutionen ligesom sin Fader, indtraadte i Febr. 1790 i Nationalgarden og 1 Nov. s. A. i Jakobinerklubben, hvor han endog optraadte paa Talerstoler. 1791 førte han som Oberst et Re-

:iennes, var 1792 først Brigade-nsgeneral (under Navnet „Ge- og udmærkede sig under Keller-my og under Dumouriez ved Neerwinden, men maatte efter ; flygte 5 Apr. 1793 for at restordre paa Grund af hans e med Dumouriez og førte i t meget omflakkende Liv. Under und-Latour" gav Prinsen i 8 ervisning ved en Skole i Rei-ıbünden, rejste i Marts 1795 derfra over Kjøbenhavn (boede paa Dronninggaard ved Furesø) Sverige og tilbage til Hamborg. ept. 1796 indskibede sig til Nord-irectoriet havde lovet at frigive og Brødre, naar han selv vilde a. I Nordamerika levede han Brødre indtil 1800 og kom da hvor de opholdt sig i 7 Aar i wickenham ved London. Efter es Død 1807—8 rejste L. P. til-Søster Adelaide, der siden 1792 t sig i Tyskland og Spanien, til r han 25 Nov. 1809 ægtede Kong Datter Marie Amalie (f. 1782, erede i Efteraaret 1808 var L. P., de aflagt en Troskabserklæring til even sendt til Gibraltar for at ourbonerne mod Napoleon I, men den engelske Flaade ført til Eng-i 1810 gik han paa ny til Spanien ring af Cortes for om muligt at Opstand i Sydfrankrig, men dette aldeles. Efter Napoleons Fald til Paris, blev Generaloberst for g flyttede i Juni med sin Familie s Royal. I de 100 Dage nedlagde Kongens Flugt den ham overdragne og gik til England, og da han ved nst modtoges med Kulde og Mis-ngehuset, fordi han i Mellemtiden nævnt som Troncandidat og han udtalte sin Misbilligelse af Rege-ſynsløse Reaction, vendte han til-vickenham og kom først i Febr. 1817 Paris. Her samledes om ham ikke e literære Notabiliteter, men tillige agende Liberale, og hans Hus var for de misfornøjede; selv viste han arsomhed i sin Optræden, og at han ar intrigueret imod den ældre Bour-:, er ikke godtgjort. Tvært imod gjorde af Berrys Giftermaal med en Broder-jans Ægtefælle Forholdet til Hoffet Carl X udstyrede ham 1825 meget ned Apanagegodser. Da Uvejret nær-830, forudsaa L. P. Faren og advarede Carl X, men besluttede samtidig ikke at dennes Skæbne. Da Julirevolutionen dt, fik han 29 Juli Budskab fra Laf-han maatte vælge imellem en Krone jepas; næste Dag bragte Thiers en ny g til Slottet Neuilly, hvor han dog L. P.s ærgjerrige Søster Adelaide, og il L. P. formelt Tilbud fra de depute-at overtage Statsstyrelsen som »Lieute-éral du royaume«. Efter Talleyrands Raad modtog Prinsen dette Tilbud, skjønt hans Ægtefælle advarede ham derfor; s. D. blev han paa Raadhuset godkjendt af Lafayette og Republikanerne, medens han afslog Carl X.s Udnævnelse som Regent for Henrik V. Kamrene indkaldtes 3 Aug., reviderede Chartet og valgte L. P. til „Franskmændenes Konge"; men inden han modtog Kronen, overførte han ved en pro forma-Transaction sine store Godser til sine Børn, hvad der paadrog ham megen Uvilje og Beskyldninger for Havesyge, skjønt han senere med stor Rundhaandethed udstyrede de kongelige Slotte, samlede Kunstsager og grundlagde det nationalhistoriske Galleri i Versailles. Hans Styrelse var en stor Skuffelse for alle, der i Tillid til hans revolutionære Ungdom havde ventet en gjennemgribende Forandring i Regeringssystemet. Strax lovede han de fremmede Magter at overholde Freden og godkjende Wienertractaterne og lod Polen i Stikken, medens han i Fællesskab med England understøttede Belgiens Løsrivelse og de spanske liberale imod Don Carlos; senere tilføjede han Frankrig en haard Ydmygelse ved at svigte Mehemed Ali i den sidste Kamp (1840). Indadtil holdt han vel sit Løfte, at „Chartet skulde blive en Sandhed", saaledes at han altid med stor Samvittighedsfuldhed vaagede over de lovlige Former; men efter først i flere Aar at have fulgt „den gyldne Middelvej" (»le juste milieu«) og med stor Kløgt manøvreret imellem Partierne, vidste han siden at gjøre sig til den egentlige Herskер og holdt fra nu af (1840) haardnakket fast ved Guizots doctrinære Conservatisme, der ved planmæssig Corruption sikrede sig Flertal i Kamrene og modsatte sig enhver politisk Reform, hvor nødvendig den end var, og hvor højrøstet den end krævedes af Folkets store Flerhed, som var udelukket fra enhver directe Indflydelse paa Statsstyrelsen. L. P.s Iver for at sikre sin personlige Magt og Kongehusets Stilling viste sig ogsaa derved, at han indsatte sine Sønner i de højeste Poster i Hær og Flaade og 1846 ofrede det tidligere Forbund med England for ved Intriguer at opnaa sin yngste Søn, Hertugen af Montpensiers Ægteskab med den spanske Dronning Isabellas Søster. Gjentagne Gange maatte L. P. kæmpe mod Oprør og Sammensværgelser, saaledes de republikanske Opstande i Paris og Lyon 1832—34, Hertuginden af Berrys legitimistiske Forsøg 1832 og Louis Napoleons to Forsøg 1836 og 1840; imod hans Liv rettedes 5 Attentater (Fieschis 1835, Alibauds og Meuniers 1836, Lecomtes og Henris 1846). Endelig fremkaldte den fortsatte Modstand imod Valgreformen Februarrevolutionen 1848; først søgte Kongen modstræbende og ved smaa Indrømmelser at dæmpe Stormen, men da denne rejste sig i fuld Kraft, tabte han Hovedet, og uden at agte paa Dronningens Raad om at vise Fasthed og hellere ofre Livet end gaa i ny Landflygtighed lod han sig af Em. Girardin overtale til at frasige sig Tronen til bedste for sin Sønnesøn, Greven af Paris, men vilde endnu i dette kritiske Øjeblik ikke krænke den lovlige Form og gjøre Hertuginden af Orléans til Regentinde. Strax derpaa forlod L. P. Tuilerierne, flygtede forklædt fra Paris til St. Cloud og derfra til Eu og gik

2 Marts om Bord paa et engelsk Dampskib, der førte ham til England, hvor han indtil sin Død 26 Aug. 1850 levede paa Slottet Claremont, der tilhørte hans Svigersøn, Kong Leopold I af Belgien. Af hans Sønner omkom den ældste, Ferdinand af Orléans, 1842 ved et ulykkeligt Tilfælde; de 4 andre, Hertugen af Nemours, Fyrsten af Joinville, Hertugerne af Aumale og Montpensier, overlevede ham (s. disse A.). Af Døtrene blev Louise (f. 1812) gift 1832 med Kong Leopold I (d. 1850), Marie (f. 1813) gift 1837 med Hert. Alexander af Württemberg (d. 1839) og Clementine (f. 1817) gift 1843 med Prins August af Sachsen-Koburg-Kohary.

Ludvig I d. store, Konge i Ungarn af Huset Anjou i Neapel 1342—82 (tillige i Polen fra 1370), Søn af Kong Carl Robert og den polske Prinsesse Elisabeth, f. 5 Marts 1326, besteg Tronen ved sin Faders Død og udvidede Riget betydelig ved Erobringer; saaledes erobrede han Moldau 1352 og Bulgarien 1365 samt fratog Venezianerne Dalmatien. Han gjorde et Indfald i Neapel og fordrev Dronning Johanne I (hans Broder Andreas's Enke), men sluttede dog Forlig med hende, hvorved hun beholdt Landet. Efter sin Morbroder Casimir d. stores Død 1370 blev han valgt til Konge i Polen; hans Rige strakte sig saaledes fra Østersøen til det adriatiske Hav og var et af de mægtigste i Europa. L. befordrede ogsaa Videnskaberne og fremmede Culturen. Han døde 11 Sept. 1382 og efterlod sig kun to Døtre, af hvilke den ældste, Marie, blev Dronning i Ungarn, den yngste, Hedvig, i Polen. — **L. II**, Konge i Ungarn og Böhmen af det jagellonske Hus i Polen 1516—26, Søn af Kong Ladislaus VII, f. 1506, er bleven bekjendt som et sjældent Exempel paa en for tidlig Udvikling: han kom for tidlig til Verden, næsten ganske uden Hud, havde i sit 14de Aar Skjæg, i sit 18de graa Haar osv., og til denne Naturens raske Proces svarede hans Levnedsløb: forlovet, inden han blev født, kronet i sit 2det Aar, Konge i sit 10de, gift i sit 15de (med Kejser Carl V.s næstyngste Søster Marie) og dræbt i sit 20de. Han besteg Tronen under grænseløs Forvirring, foraarsaget ved Stormændenes Anmasselser, indre Tvedragt og Tyrkernes Angreb, og faldt i Slaget ved Mohacz mod disse 29 Aug. 1526.

Ludvig I (egtl. Luis), Konge i Portugal siden 1861, Søn af Dronn. Maria da Gloria, f. 31 Oct. 1838, var netop paa en Rejse i Tyskland, da en heftig Feber 11 Nov. 1861 bortrev hans ældre Broder, Kong Pedro V, og snart efter hans yngre Broder, Ferdinand. L. ægtede 6 Oct. 1862 Maria Pia, Kong Victor Emanuels yngste Datter (f. 1847), og har med hende to Sønner, Carl, f. 1863, og Alfons, f. 1865. L.s Regering har ikke været betegnet ved store Tildragelser, men ved et jævnt Fremskridt i Landets materielle og aandelige Udvikling, medens de finansielle Vanskeligheder endog nødte ham til at nedsætte Civillisten. 1869 fremkom Henvendelser til L. om at modtage den spanske Krone, men da han vel kjendte sit Folks Frygt for at optages i en saadan iberisk Union, afviste han enhver Tanke herom. Han har ogsaa givet sig af med literære Sysler og oversat Shakspeare.

Ludvig I, Konge i Bayern 1825—48, Søn af Kong Maximilian I, f. 25 Aug. 1796 i Straßburg, studerede i Landshut og Göttingen og deltog 1809 i Krigen mod Østerrig, men maatte holde sig borte fra Frihedskrigen 1813—14, skjønt han allerede tidlig sværmede for Tyskhed og Nationalitet og senere med stor Forkjærlighed omfattede Grækernes Frihedskamp. 1818 medvirkede han til Minister Montgelas's Fald og til Bayerns frie Forfatning. Fortrinsvis hengav L. sig til literære Sysler, skrev Digte (en Samling udkom 1829; 3dje Opl. 1839, 4 Bd.; senere „Walhallas Genossen" 1843), færdedes med Kunstnere og samlede Kunstsager til det af ham 1816 opførte Glyptothek i München. 13 Oct. 1825 arvede L. Kronen og var i de første Aar frisindet, men slog snart om og førte et meget vilkaarligt Regimente, medens han samtidig begunstigede det katholske Præsteskab og Gjenoprettelsen af Klostrene. Mest bekjendt gjorde L. sig ved de mange Pragtbygninger, han lod opføre, især i München (Pinakotheket og Ruhmeshalle), samt Walhalla ved Regensburg, og den Iver, han viste for at samle Kunstnere og Videnskabsmænd til dette „Tysklands Athen". 1846 blev L., der altid havde været en Yndér af det smukke Kjøn, indtaget i Danserinden Lola Montez, afskedigede for hendes Skyld sine klerikale Ministre og agerede paa ny frisindet; men hendes Opførsel vakte snart saa megen Uvilje i Folket, at han 11 Febr. 1848 nødtes til at bortsende hende. Det revolutionære Røre, som kort efter opstod i Tyskland, medførte, at L. 20 Marts nedlagde Regeringen til bedste for sin ældste Søn Maximilian II. Foruden denne havde L. med Therese af Sachsen-Hildburghausen (f. 1792, gift 1810, d. 1854) 3 Sønner, Otto, Konge i Grækenland 1832—62, Luitpold (f. 1821), Regent i Bayern siden 1886, og Adalbert (f. 1828, d. 1875), samt 5 Døtre, af hvilke Adelgunde (f. 1823) blev gift med Hert. Frants V af Modena. L. døde 29 Febr. 1868 i Nizza.

Ludvig II, Konge i Bayern 1864—86, den foreg.s Sønnesøn og Søn af Maximilian II, f. 25 Aug. 1845 paa Nymphenburg. Han fik en meget omhyggelig Uddannelse og viste tidlig stor Interesse for Kunst, især Musik, men havde kun brudt sig meget lidt om Statssager, da han 10 Marts 1864 ved Faderens Død kom paa Tronen. Heller ikke som Konge interesserede L. sig for de store politiske Spørgsmaal, der bevægede Tydskland, men mere for at bringe R. Wagners Fremtidsmusik paa Scenen og vakte derved saa megen Misstemning, at han 1866 maatte fjerne Wagner fra sin Omgivelse. For Tysklands Enhed nærede L. varm Følelse, og da det particularistiske Flertal i Kamrene i Febr. 1870 fremtvang Ministeriet Hohenlohes Afskedigelse, tilkjendegav L. tydelig sin Misnøje dermed og nægtede at modtage Kamrenes Adresser. Ligeledes sluttede L. sig i Juli s. A. med Iver til Krigen mod Frankrig, og det var fra ham, at 30 Nov. Opfordringen udgik til de andre tyske Fyrster om at gjenoprette den tyske Kejsertitel. Dog lagde

› flere Lejligheder en vis Skinsyge
oer-Preussens voxende Indflydelse
omhyggelig sin Stilling som Sou-
ıyerns Selvstændighed. I Kirke-
e L. sig paa Gammelkatholikernes
omærkede gjentagne Gange deres
er Döllinger. Han støttede ogsaa
frisindede Ministerium over for
erikale Flertal, baade 1875 og 1882,
de særlig dets Fører Lutz. Den
lbragte L. paa sit afsides Bjergslot
ngau, der stemmede med hans Men-
g exalterede romantiske Griller. Han
de kostbareste Bygninger og udfol-
adelig Pragt ved sit ensomme Hof.
lse med sin Cousine Sophie Char-
7, senere gift med Hert. Ferdinand
afbrød han 1867 temmelig brat.
tricitet gik omsider over i en ud-
osygdom, under hvilken han 13 Juni
de sig i Starnbergsøen, maaske fordi
fratage ham Regeringen; den ledsa-
, Dr. Gudden, der forsøgte at redde
n ved samme Lejlighed. Kongevær-
ik over paa L.s Broder Otto, men
enne lider af Sindssygdom, over-
forstanderskabet af deres Farbroder
. Ludvig I).

Albertsøn, dansk Marsk, d. 1328, s.

Bonaparte, Konge af Holland 1806
onaparte.

II Springeren, Landgreve i Thü-
6—1123, Søn af L. I d. skjæggede,
l have bygget Wartburg og stiftet flere
en er især bekjendt ved Sagnet om
ighedsforbindelse med Pfalzgrev Fre-
f Sachsens skjønne Ægtefælle Adel-
Mand han dræbte 1065 for at kunne
. Paa den dræbte Pfalzgreves Slægt-
ige blev han derfor af Kejser Henrik IV
gen paa Slottet Giebichenstein ved
n undslap derfra ved et dristigt Spring
voraf han skal have faaet sit Tilnavn.
lev han paa ny fangen, men derpaa
g udsonede sin Synd ved fromme
r. Andre udlede hans Tilnavn af
le Slægt (Saliens, d. e. Springer)
at Sagnet er opstaaet ved en Mis-
af dette Navn. L. døde 1123 som
det af ham stiftede Kloster Reinhards-

, Vilhelm I, Markgreve af Baden, en
ids berømteste Generaler, f. 1655 i
Søn af Arveprins Ferdinand Mari-
g Prinsesse Louise Christiane af Ca-
1678 overtog han Styrelsen af Baden
Faders og Bedstefaders Død, men gjorde
bekjendt under Wiens Belejring af
e 1683. I den følgende Krig førte
erbefalingen ved Donau og slog Tyr-
689 ved Missa og 1691 ved Salanke-
an deltog senere med Hæder saa vel i
gske som i den spanske Arvefølgekrig og
en Række fortrinlige Befæstninger fra
wald til Stollhofen ved Rhinen. Han
07.

ig, Carl Friedr. Wilh., udmærket tysk
og, f. 29 Dec. 1816 i Witzenhausen i
Hessen, var først Privatdocent, senere over-
ordentlig Professor i sammenlignende Anatomi
i Marburg, blev 1849 Prof. i Physiologi og
Anatomi i Zürich, 1855 Prof. i Physiologi ved
Militærakademiet Josephinum i Wien, hvorfra
han 1865 forflyttedes til Leipzig som Prof.
ved Universitetet. Hans talrige videnskabelige
Undersøgelser udmærke sig ved Originalitet i
Ideen og en streng logisk Gjennemførelse. Hans
Hovedværk er „Lehrbuch der Physiologie des
Menschen" (2 Bd.; 2det Opl. 1857—61).

Ludwig, Otto, tysk Digter og Æsthetiker, f. 11 Febr. 1813 i Eisleben, viste meget tidlig sjældne Anlæg for Poesi og Musik, begyndte allerede som Dreng at digte og componere Sange, Skuespil og Operaer, men maatte dog tilbringe hele sin Ungdom i en Kjøbmandsbod; først 1839 lykkedes det ham at komme til Leipzig for under Mendelssohns Vejledning at fuldende sin musikalske Uddannelse. En rheumatisk Nervelidelse tvang ham imidlertid snart til at opgive Musiken, og han besluttede da at ofre sig udelukkende for literære Arbejder. Under haarde Lidelser, som han bar med Taalmod, ofte tillige trykket af Næringssorger, tilbragte han sit øvrige Liv i Meißen og (siden 1850) i Dresden, hvor han døde 25 Febr. 1865. L. var en mandig og ædel Aand, udrustet med en rig digterisk Begavelse. Hans Arbejder bære altid Originalitetens Mærke; de ere prægede af kunstnerisk Alvor og sædelig Pathos og vise en hos hans Landsmænd ikke hyppig Evne til kraftfuld realistisk Skildring, i mærkelig Forening med en ofte spidsfindig grublende Forstand og en overmægtig, sygelig anspændt Phantasi, der mangen Gang driver ham ud i det forcerede og gjør hans Stil tung og uklar. Hans stadige Sygdom og vel endnu mere hans overdrevne Selvkritik, der bragte ham til atter og atter at kassere, hvad han havde paabegyndt, medførte, at der trods hans Rigdom paa Ideer kun foreligger temmelig faa færdige Arbejder fra hans Haand. De betydeligste ere Tragedierne „Der Erbförster" (1850) og „Die Makkabäer" (1854), i hvilke han viser ikke ringe Slægtskab med Fr. Hebbel, samt Novellen „Zwischen Himmel und Erde" (1856; oversat paa Dansk af C. F. Molbech 1886). 1870 udkom hans „Ges. Werke" i 4 Bd. med Indledning af Gust. Freytag, 1873—74 udgav M. Heydrich hans „Nachlaß-Schriften" (med Biographi), der foruden talrige dramatiske Fragmenter og Udkast indeholde de højst interessante „Shakspeare-Studien", maaske det værdifuldeste af L.s Skrifter.

Ludwigsburg, Hovedstad i Neckarkredsen i Kongeriget Württemberg, 2 M. n. for Stuttgart, med 16,000 J., et stort kongeligt Slot med Theater, Capel og Kongegrave. Arsenal, Kanonstøberi, Krigsskole og livlig Industri i Klæde, Blikvarer og Stentøj. I Omegnen flere Lystslotte.

Ludwigshafen, 1) Stad i den bayerske Prov. Pfalz ved Rhinen lige over for Mannheim, anlagt 1843, med 21,000 J. (1885), Jærnbanebro over Rhinen, store Bryggerier og livlig Flodskibsfart. 2) Nyanlagt Havn i Storhertugdømmet Baden ved Bodensøens Nordvestende, med 1,000 J.

Ludwigs Kanalen eller Donau-Main Ka-

nalen, den største af Tysklands Kanaler, anlagt 1836—44, gaar fra Floden Regnitz ved Bamberg mod S. til Nürnberg og derfra videre mod S. Ø. til Floden Altmühl, der ved Kelheim falder i Donau. Dens samlede Længde er 24 Mil, Dybden 5 Fod.

Ludwigsluft, Flække i Storhertugd. Mecklenburg-Schwerin, 5 M. s. for Schwerin. 6,000 J. Smukt Slot, der indtil 1837 var Storhertugens sædvanlige Residens og nu benyttes som Sommerresidens. Døvstummeinstitut.

Luf er til Søs et Commandoord til Rorgængeren, at han skal lade Skibet dreje nærmere mod Vinden.

Luffe, Forlemmet hos Hvalerne; Armen er her meget kort, alle Leddene (undtagen Skulderen) stive, Fingrene mangeleddede, uden Klo, begravede i den dem omgivende Hud, det hele dannende et skarplantet Aareblad. En i det ydre lignende Fodform have Sælerne, Ørefælerne, Luffegæssene, Havskildpadderne og blandt de uddøde Krybdyr Ichthyosaurerne og Plesiosaurerne.

Luffegæs, Fedtgæs ell. Pengviner (Spheniscus, Aptenodytes), en mærkelig, til Svømmefuglene hørende Fuglefamilie, som udelukkende bebor de sydlige Have, hvor de i Forplantningstiden samle sig i uhyre Skarer paa Skjær og Øer og ruge, til Dels i gravede Huler, men til Aarets andre Tider ere spredte over Havet, hvor de dykke og tumle sig med stor Færdighed. Det er i Regelen temmelig store Fugle, med de korte, brede Fødder siddende langt tilbage og derfor med opreist Holdning og slet Gang, og med en ejendommelig tæt, næsten kuglesast Beklædning af smalle, skælagtige Fjer; Forlemmerne ere omdannede til Luffer, yde derfor fortræffelig Hjælp til at svømme og dykke og kunne ogsaa bruges til at understøtte Klatringen op ad Klipperne, men Flyveevnen mangle disse Fugle aldeles. Kongepengvinen (A. patagonica), en af de største og smukkeste Arter, fører sit Æg med sig i en midlertidig Rugepose mellem Bagbenene. De ere alle meget fede og leve af Fisk; for deres Unger vise de megen Omhu, men røbe ellers ingen Intelligens.

Luft, atmosphærisk, s. Atmosphære. Brændbar L., forældet Navn paa Brint; dephlogistiseret L. paa Ilt; fix L. paa Kulsyre; hepatisk L. paa Svovlbrinte; inflammabel L. paa Brint; mephitisk L. paa Kulsyre eller Kvælstof; phlogistiseret L. paa Kvælstof. **Luftarter**, s. Aggregatform og Gas. Permanente L. kaldtes tidligere saadanne, som man ikke ved højt Tryk eller lav Temperatur kunde fortætte til Vædsker. De p. L. ere i Almindelighed meget lidet opløselige i Vand. Af Grundstofferne vare Ilt, Brint og Kvælstof, af sammensatte Legemer Kulilte, Kvælstoftveilte, let og tung Kulbrinte, Phosphorbrinte og Acetylen p. L. Siden de banebrydende Forsøg af Cailletet og Pictet 1877 er det nu især ved Wroblewskis og Olszewskis Bestræbelser lykkedes at fordraabe alle p. L., ja at erholde flere af dem i fast Form. Det har da vist sig, at Ilt koger ved — 181°, Kvælstof ved — 193°, Kulilte ved — 190°, Æthylen ved — 103°, let Kulbrinte ved — 164°, Kvælstoftveilte ved — 154°; at Brint kan faas som en farveløs Vædske, hvis Kogepunkt ligger under ÷ 225°, den laveste Temperatur, man hidtil har frembragt, nemlig ved at lade Kvælstof fordampe under et Tryk af 4 Millimetre Kviksølv. Herved bliver Kvælstoffet til et fast, snelignende Legeme, idet dets Frysepunkt ligger ved — 203°. Kulilte fryser ved — 199°, let Kulbrinte ved — 186°. Ilt har man hidtil ikke bragt til at fryse. **Luftballon** [lōng] ell. **Luftskib** bestaar i det væsentlige af en Sæk, som er fyldt med en Luftart, der er lettere end Atmosphæren. Vejer nemlig Sækken tillige med dens Indhold og det, den skal løfte, mindre end den Luft, hvis Plads den indtager, vil den stige op i Luften (1 Kubikfod Luft vejer 8 Kvint i det tomme Rum, 1 Kubikfod Gas c. 4 Kvint, saa at hver Kubikfod Gas kan i Luften bære c. 4 Kvint). Man har indrettet L. paa to forskjellige Maader: Montgolfieren (efter Opfinderne, Brødrene Montgolfier) er en Sæk af Lærred med en Aabning for neden, under hvilken der anbringes en Ild, som fortynder Luften i Sækken og bringer denne til at stige, saa snart den ved Varmen uddrevne Luft vejer mere end Sækken med Tilbehør. Luftskipperne opholde sig paa et Galleri rundt omkring Aabningen. Ved at forstærke eller svække Ilden kan man bringe L. til at stige eller dale. Aërostaten eller Charlieren (efter Opfinderen, Prof. Charles) er en Sæk af ferniseret Silketøj, som er fyldt med en Luftart, der er lettere end den atmosphæriske Luft; man bruger hertil enten Brint eller almindelig Belysningsgas. Luftskipperne opholde sig i en let Baad, Gondolen, ophængt ved et Net, som omgiver den øverste Del af L. De kunne dale ved at man aabner en Klap i den øverste Del af L. og lader noget af Gassen strømme ud, stige ved at man udkaster noget af den medtagne Ballast. Spørgsmaalet om Styringen af Balloner er i de senere Aar rykket godt fremad mod Maalet, navnlig efter at Paris's Belejring gav ny Impuls til L.s Anvendelse. **Luftbrønd**, et brøndformet Indtagelsessted for frisk Luft til Luftopvarmning og Ventilation. **Luftelektricitet**. Naar Luften er klar og blaa, viser den sig at være positiv elektrisk til Vejrs og desto mere, jo højere man kommer; Jorden derimod har et Overskud af negativ Elektricitet. Naar Vanddampene ved deres Fortætning danne Skyer, blive disse ladede med den tilstedeværende positive Elektricitet, der kan bevæge sig omkring i Skyen som i en metallisk Leder; tillige kan Atmosphærens Elektricitet eller en elektrisk Sky virke fordelende paa Elektriciteten i en Sky, og deles denne ved Vinden eller paa anden Maade i to eller flere Dele, faa disse mindre Skyer forskjellige Arter af Elektricitet, saa at der kan slaa Gnister over imellem Skyerne indbyrdes og imellem en Sky og Jorden, i hvilken sidste den elektriske Sky har fremkaldt en Fordeling; disse Gnister kaldes Lyn, og det er det sidste Slags Lyn, der ere farlige („Lynet slaar ned"), idet de kunne tænde Ild og dræbe eller i alt Fald for en Tid lamme et Menneske, de træffe. Naar Lynet slaar ned, sker det navnlig i de bedst ledende Legemer og fremspringende Dele, som Bakker, Træer o. desl. Tordenen er den Lyd,

r ledsager Lynet, ligesom en almindelig elek- isk Gnist ledsages af et Smæld; Tordenen dog langvarig og rullende paa Grund af dens Tilbagekastning fra Skyerne, og fordi r i Regelen dannes flere Gnister paa én ng. Tordenen skyldes altsaa den pludselige varmning af Luften. Da Lyden forplanter med en Hastighed af noget over 1000 Fod Sekundet, kan man finde, „hvor langt Lynet borte", ved at multiplicere 1000 med An- et af Sekunder, der ligger imellem det Øje- , da man ser Lynet; og det, da man hører rdenen. Undertiden mærkes der i stor Af- d fra det Sted, hvor Lynet slaar ned, et kt, undertiden dødeligt Stød, et Bagslag d. A.). S. ogsaa **Elmsild**, **Lynafleder** og **lys**. De saakaldte **Kuglelyn** ere store, triske Ildkugler, der se ud omtrent som anen, naar den staar op i fugtig Luft; de rge sig temmelig langsomt ud fra en Sky pringe, naar de støde imod Jordoverfladen, ogsaa oppe i Luften, med et voldsomt ld; om deres Natur ved man dog intet erligt. **Luftpumpe** anvendes til Fortynding Fortætning af Luft. Den almindelige yndingspumpe bestaar af et nøjagtig ud- t, cylindrisk Pumperør, hvori et Stempel bevæge sig lufttæt op og ned. Stemplet en Ventil, der kan aabne sig opad, naar rykket under Stemplet overstiger Atmo- rens Tryk ovenover. I Stemplets Bund er et Hul med en Ventil over, som kan e sig opad, og fra dette Hul fører der et hen til en Beholder (Glasklokke; Reci- ten), hvori Luften skal fortyndes. Trykkes mplet ned, lukker den sidstnævnte Ventil medens Stemplets Ventil aabner sig, saa n under Stemplet i Pumperøret værende trænger ud; løftes saa Stemplet, vil der et meget ringe Tryk under det, og Luften lokken vil da søge ud, aabne Ventilen i den og udbrede sig i Pumperøret. Ved des skiftevis at hæve og sænke Stemplet nder man Luften, hver Gang Stemplet s. Paa Grund af Vanskeligheden ved at Stemplet, naar Fortyndingen er skredet frem, anvender man i Regelen en Pumpe to Pumperør, hvis Stempler ved Tand- og Tandhjul ere forbundne med hin- t, saaledes at det ene gaar ned, naar det gaar op; Atmosphærens Tryk vil da ne det ene Stempels nedadgaaende Bevæ- lige saa meget, som det hemmer det andets aaende Bevægelse. Et fuldkommen tomt kan naturligvis ikke frembringes paa denne e, fordi man, hver Gang Stemplet hæves, ger en vis Brøkdel af den i Klokken væ- Luftmasse, og der maa altsaa altid blive Luft tilbage; desuden kommer der prak- hindringer, saaledes det „skadelige Rum", met imellem Pumperørets Bund og Under- af Stemplet i dets nederste Stilling, idet to Flader ikke kunne bringes til at slutte s tæt til hinanden, saa at der findes uft deri, som ikke har Tryk nok til at Ventilen. Ved de bedste L. har man ikke t drive Fortyndingen ud over $\frac{1}{1000}$ af sphærens Tæthed. En anden Art af L. viksølvluftpumpen, der er indrettet som et stort Barometer, hvis øverste Del ved en Hane kan sættes afvexlende i Forbindelse med den ydre Luft og med det Rum, hvorfra Luften skal udpumpes, medens Beholderen kan hæves og sænkes, hvilket sker derved, at en Del af Røret bestaar af en Kautschukslange. Hæves Beholderen, stiger Kviksølvet op i Barometerrøret og driver Luften ud igjennem Hanen; sænkes den, naar Hanen er drejet om, vil Luften fra Recipienten udbrede sig over denne og den øverste Del af Barometret. Ved at gjentage Arbejdet kan man fortynde Luften saa meget, at dens Tryk er aldeles umærkeligt. — Fortætningspumpen kan indrettes som den nysnævnte Ventilpumpe, idet de to Ventiler aabne sig nedefter; ved Stemplets nedadgaaende Bevægelse er Ventilen i Stemplet lukket, og Luften under det presses da igjennem Ventilen i Bunden ind i den Beholder, hvori Fortætningen skal foregaa. **Luftskib**, s. **Luftballon** (ovenfor). **Luftspejling**, et Phænomen, der hyppig viser sig over Sletter og Sandørkener, som beskinnes stærkt af Solen. Derved blive nemlig de nederste Luftlag stærkt ophedede og fortyndede og ville bryde Lyset svagere end de højere Luftlag. Ved denne usædvanlige Tilstand bevirkes, at de Gjenstande, som ere noget borte fra Iagttageren og ligge paa Jorden, ikke kunne ses, fordi de derfra udgaaende Lysstraaler brydes opad, hvorimod højere fjærne Gjenstande kunne ses dels directe, dels ved de Lysstraaler, som trænge ned i det laveste Luftlag og brydes opad, hvorved de frembringe et omvendt Spejlbillede, saa at det ser ud, som om Himlen og fjærne høje Gjenstande spejlede sig i et stillestaaende Vand. Undertiden viser L. sig langt mere indviklet, men det er ikke lykkedes at gjøre fuldstændig Rede for alle de iagttagne Phænomener. Dersom de laveste Luftlag ere forholdsvis stærkt afkølede paa en varm Dag (Luften over Vand), saa at Luftens Tæthed aftager rask opefter, ville Lysstraalerne, som fra en Gjenstand gjennemløbe Atmosphæren skraat opefter, bøje af og beskrive en opadvendt Bue, og naar de da træde ind i et Øje, ser dette vedkommende Gjenstand højere oppe i Luften end dens virkelige Plads er (Fata Morgana). **Luftthermometer** grunder sig paa Udvidelsen af en ved Kviksølv eller en anden Vædske afspærret Luftmasse. Det første Thermometer (efter almindelig Angivelse opfundet af Cornel. Drebbel) var et L. Da imidlertid den afspærrede Lufts Rumfang ogsaa forandrer sig ved Forandringer i den ydre Lufts Tryk, kunde L. ikke anses som et brugeligt Instrument; ved de Forbedringer, Pouillet og Regnault indførte ved det, der gjorde det muligt at beregne de Temperaturen uvedkommende Indflydelser, blev det gjort til det eneste fuldkomment paalidelige Thermometer; men da der fordres vidtløftige Beregninger for at udfinde Temperaturen, er det for besværligt at anvende til almindeligt Brug. Skal et Kviksølvthermometer være fuldkommen paalideligt, maa det af og til sammenlignes med et L. **Lufttryk**. Atmosphæren, som omgiver Jorden, er underkastet Tyngdekraften og udøver derfor et Tryk paa Jordens Overflade. Dette Tryk maalte Torricelli (1643) ved at fylde et i den

ene Ende lukket, nogle og tredive Tommer langt Glasrør med Kviksølv, holde Fingeren for Mundingen, vende Røret om, stille den aabne Ende ned i en Skaal med Kviksølv og saa tage Fingeren bort; det viste sig da, at Kviksølvet stillede sig c. 29 Tommer højere i Røret end Overfladen udenfor, og man ser altsaa, at Atmosphærens Tryk, som hviler paa Kviksølvoverfladen i Skaalen, holder Ligevægt med en Kviksølvsøjle som den nævnte. L. angives enten ved Højden af den Kviksølvsøjle, der holder Ligevægt med L., eller ved Antallet af Pund, som Trykket paa en bestemt Flade (1 Kvadrattomme) er lig med, eller i Atmosphærers Tryk; 1 Atmosphæres Tryk er det normale Lufttryk, som er 760 mm. 1 Atmosphæres Tryk paa 1 Kvadrattomme er lig 14½ Pd.

Luftgang, den Kanal, som hos mange Fisk sætter Svømmeblæren i Forbindelse med Spiserøret; man kan til Dels inddele Fiskene efter denne Kanals Tilstedeværelse eller Mangel. S. Fisk.

Luftrør, s. Lunge. **Luftrørshoved**, s. Strubehoved. **Luftrørsgjæller** (Trachégjæller), de bladformede ell. traadformede Forlængelser, hvormed visse Insektlarvers og Nymphers Bagkrop (f. Ex. Guldsmeddenes og Døgnfluernes) er udstyret, og gjennem hvis fine Aanderørsgrene Luften optages i Trachésystemet; de erstatte saaledes Aandehuller. Nogle Medlemmer af Perla-familien (Flørvinger) ere ogsaa som voxne Insekter udstyrede med L.

Luftsvulst, d. s. s. Emphysem.

Lufttræ, d. s. s. Amaranttræ.

Luftvarmeapparat, s. Calorifère, Opvarmning.

Lug [løgg], den engelske Rode, ogsaa kaldt Pole, Perch ell. Rod, lig 5½ Yards eller 16,034 danske Fod. I de forenede Stater i Nordamerika er den 5 Yards ell. 14,567 danske Fod.

Lugano, tysk Lauis, Stad i Cant. Ticino i Schweiz ved Vestsiden af Lugano Søen. 6,000 I. Storartet Regeringsbygning. Livlig Industri i Silke, Læder og Papir. Store Markeder. Stadens Beliggenhed ved den dejlige Sø hidlokker mange Rejsende.

Luganſk, Stad i det russiske Gouv. Jekaterinoslav, 42 M. ø. for Jekaterinoslav. 10,000 I. Kejserligt Jærnstøberi.

Lugdūnum, det gamle lat. Navn paa Lyon, L. Batavōrum paa Leiden.

Lugger, et mindre Fartøj med 2 ell. 3 Master med Ræer og Klyver paa Bovsprydet. Luggersejl kaldes ved mindre Fartøjer Raasejl til Forskjel fra Gaffelsejl ell. Sprydsejl.

Lugo, 1) Hovedstad i den spanske Prov. Lugo i Galicien ved Floden Minho, 11 M. ø. s. ø. for Coruña. 19,000 I. Seværdig Kathedralkirke, smukt Raadhus, Mineralbade, Læderfabriker. Romerske Oldtidsminder. 2) Stad i Norditalien, 3 M. v. for Ravenna. 26,000 I. Handel med Hamp, Hør, Ris og Vin.

Lugt, den Egenskab ved Gjenstandene, der opfattes igjennem Lugtesansen, idet flygtige Dele af hine bringes i Berøring med Lugtenervernes Ender i Lugteorganet (s. Næse). For at dette skal kunne paavirkes af en Gjenstand, maa denne til en vis Grad være flygtig; de Stoffer, der særlig ere i Stand til at paavirke Lugtesansen, kaldes Lugtestoffer. For øvrigt lader L. sig ikke desinere; de ved den vakte Forestillinger ere af rent subjectiv Natur og undertiden af ganske forskjellig Art hos de forskjellige Individer. L.s Hovedbestemmelse synes at være den, at prøve Beskaffenheden af den Luft, der bydes Individet til Indaanding, hvorfor Lugteorganet er anbragt ved Indgangen til Aandedrætsorganet.

Lugūbre, it., sørgende, klagende, musik. Foredragsbetegnelse.

Luhatschowitz i det østerrigske Landskab Mähren, 12 M. ø. til s. for Brünn, 1,600 F. højt i Karpatherne, har kolde kogsaltholdige Natronkilder, der i Virksomhed endog kunne concurrere med Carlsbads, med hvilke de have Anvendelse til fælles.

Luino, Flække i Norditalien ved Lago Maggiore, 4 M. n. v. for Como, med 2,000 I., livlig Handel og Dampskibsfart. Herfra fører en herlig Vej over Lugano til Como Søen.

Luino ell. **Luini**, Bernardino, italiensk Maler, f. c. 1470 i Luino, er, om end ikke Elev af Lionardo da Vinci, dog den Kunstner, der nærmest slutter sig til ham, saa at endog ikke sjælden Billeder, der gaa under Lionardos Navn, ere af L. Hans vigtigste Arbejder saa vel i Fresco som i Olje findes i og i Nærheden af Milano. Det mest berømte er „den hellige Katharinas Lig, baaret af Engle". Han levede endnu 1530.

Luis, portugisisk Navneform for Ludvig.

Luis, San, en af Staterne i den argentinske Republik i Sydamerika, mellem Mendoza og San Juan mod V. og Cordova mod Ø., angives at have et Areal af c. 1,100 □ M. med 76,000 I. Hovedstaden L., 100 M. v. til n. for Buenos Ayres, har 3,000 I.

Luise Aug. Vilhelm. Amalie, preussisk Dronning, f. 10 Marts 1776, Datter af Hertug Carl af Mecklenburg-Strelitz, blev 1793 gift med Kronprins Frederik Vilhelm (F. V. III) og vandt som Dronning Folkets Agtelse og Kjærlighed ved sit Højsind, sin Godgjørenhed og ualmindelige Dannelse. Hun havde ikke ringe Del i Krigen 1806 og søgte forgjæves i Tilsit at opnaa mildere Fredsvilkaar hos Napoleon I. Sorgen over Preussens Ydmygelse medvirkede uden Tvivl til at forkorte hendes Liv; hun døde 19 Juli 1810. I Slotsparken ved Charlottenburg findes et Mausoleum med hendes Billedstøtte af Rauch; 1880 rejstes en staaende Støtte af hende i Berlins Thiergarten. 1814 oprettedes til hendes Ære Luiseordenen for Kvinder, som gjøre sig fortjente af Fædrelandet, især i Krigstid.

Luitprand, s. Liutprand.

Luiz do Maranhão, San [ranjänng], Hovedstad i den brasilianske Prov. Maranhão i Sydamerika, ligger paa en af flere Flodarme dannet Ø ved Atlanterhavets Kyst, mellem 2° og 3° s. Br. 35,000 I., hvoriblandt ikke faa Englændere og Nordamerikanere. Bispesæde med prægtig Kathedralkirke. Sikker, men ikke let tilgængelig Havn. Betydelig Handel.

Luiz Potosi, San, Hovedstad i Forbundsstaten af s. N. i Mexico, sædvanl. kaldt Potosi, 45 M. n. n. v. for Mexico. 35,000 I. P. ligger c. 6,000 F. over Havet. Sølvminer.

Kirker og Klostre. Storartet
det 17de Aarh. talte P. over

elisten, s. Lucas.
oseph [kaschēvitsch], polsk Histo-
ar 1829—52 Bibliothekar ved
thekel i Posen og overtog der-
f nogle Familiegodser; d. 1872.
ı Række Skrifter om de polske
n Reformationen og særlig om
Historie, end videre det polske
torie (1849—51) og om Staden
Tider (1858).
Samosata ved Euphrat, f. c.
først bestemt til at være Sten-
b af Lære og uddannede sig til
ed den Tid forstod en Mand
enskabelig Dannelse og Kundskab
, og som tillige var Mester i
han rejste fra Sted til Sted og
Rigdom ved sine Foredrag. I
der gjorde han sig bekjendt med
nen stillede sig negativt lige over
ige Skolers Resultater. Som
beklædte han en anset Stilling
er hos Retspræsidenten i Alexan-
te en ny Retning i den græske
n satiriske Dialog", og har efter-
re og mindre Arbejder, i hvilke
komisk Kraft revser det urimelige
ende i den gamle Gudetro og
som en Reaction mod Fædernes
havde bragt i Gang, ligesom
mange orientalske Guder, som
ig havde begyndt at dyrke, fandt
ns Øjne; ogsaa Christendommen
aa enkelte Steder, hvad der har
ing til, at senere christne Skri-
dømt ham haardt. Hans Satire
videre i høj Grad Philosopherne,
ne, og Samtidens andre viden-
aler, f. Ex. Rhetoriken og Histo-
n; endelig spottes de almindelige
Fejl overalt i hans Skrifter. „Ud-
ter" af L. ere udgivne i Over-
berg 1881.
r, et 6,160 F. højt Bjærgpas i
a Grænsen af Cantonerne Grau-
Ticino, fører fra Mellem-Rhin
i Leventina Dalen.
f. Lukan.
rst efter Haparanda Sveriges nord-
, Hovedstad i Norrbottens Län,
en Halvø ved Luleelvs Udløb i en
n bottniske Bugt; 3,400 J. (1885).
o Skole; Länslazareth; Afdelings-
Rigsbanken og af Vesterbottens en-
; Slibsværfter; Udførsel af Træ-
kist. Havnen har indtil 29, men
un c. 14 F.s Dybde. Handels-
lod 1884 af 8 Fartøjer paa 1,663
Dampfartøjer paa 105 Tons). Ved
Jærnbane skal L. forbindes med
En stærk Ildebrand i Juni 1887
en midterste og bedste Del af Byen.
ines ved to Hovedarme, hvis Flod-
-Lappmark med c. 664 □ M.s (36,500
) Areal) er en af de vildeste og
rtede Egne i Europa. Den nord-

ligste Arm, Stora-L., udspringer nær ved Su-
litjelma, bestaar først af en Kjæde af ter-
rasseris over hverandre liggende, ved Vandfald
(det betydeligste er Ådna-Muorki-kortje, c.
120 F. højt) forbundne Indsøer, danner efter
Udløbet af den sidste af disse, Stuor-Lule jaur,
endnu et c. 250 F. højt Vandfald (Njommel-
saska, d. e. Harespringet) og forener sig c.
5 M. (40 Kilom.) neden for Jockmock med Lilla-L.,
der ligeledes i den første Del af sit Løb dan-
ner flere ved Vandfald forbundne Indsøer;
derefter tilbagelægger Floden endnu en Stræk-
ning af c. 19 M. (140 Kilom.), inden den
naar Havet.

Lullier, Charles E. [lylië], f. 1839, indtraadte 1856 som Officersaspirant i den franske Flaade, men blev først 1868 Lieutenant, fordi hans ustyrlige Heftighed og Brud paa Disciplinen havde paadraget ham gjentagne Straffe, og kort efter afskediget. L. gik nu til Paris, hvor han gjorde sig bemærket ved at udfordre den bekjendte Duellant Paul Cassagnac, som dog afslog at møde ham; han kom snart i Forbindelse med H. Rochefort og G. Flourens og stillede sig 1869 ved Valgene til den lovgivende Forsamling. I Sept. 1870 blev L. Bataillonschef i Nationalgarden og Delegeret i Forsvarscomiteen, men kort efter sendt til Kjøbenhavn og siden til Nordamerika for at kjøbe Vaaben, men i Virkeligheden for at holdes borte. 12 Marts 1871 kom han tilbage, var 18—22 Marts ved Centralcomiteens Valg Øverstbefalende for Nationalgarden i Paris og viste stor Energi i at gjøre sig til Herre over Byen uden dog at øve Voldsomheder imod Enkeltmand, men blev derefter fængslet og først 14 Apr. sat i Spidsen for Seineflotillen. Da „Communen" ikke vilde følge hans Raad, traadte han i bestemt Opposition imod den, ja knyttede endog i Maj Forbindelser med Myndighederne i Versailles og tænkte paa at tiltage sig et Dictatur. Efter Oprørets Undertrykkelse blev L. dømt til livsvarigt Strafarbejde og i Sommeren 1873 deporteret til Ny-Caledonien.

Lullus, 1) en Angelsachser i det 8de Aarh., blev kaldet til Tyskland af den hell. Bonifacius og blev 754 dennes Eftermand som Ærkebiskop i Mainz. Han stiftede 768 Klostret Hersfeld, hvor han døde 16 Oct. 786, og hvor „Lullusfesten" endnu aarlig 16 Oct. fejres til Ære for ham. 2) Raimund L., spansk Adelsmand, Digter og videnskabelig Forfatter, Philosoph og Theolog, Missionær og Martyr, f. 1235 i Palma paa Mallorca, tilhørte en af Spaniens fornemste Slægter og indtog en af de højeste Stillinger ved Jakob Erobrerens Hof, da han 1265 pludselig brød med det verdslige Liv, han hidtil havde levet, og besluttede at blive Missionær, navnlig blandt Muhammedanerne. I dette Øjemed kastede han sig med Iver over Studiet af Arabisk og andre østerlandske Sprog, studerede samtidig Theologi og Philosophi og opfandt en Methode, ved hvilken han haabede hurtig at kunne indvie selv den mest enfoldige Lægmand i de vanskeligste Problemer og overbevise ham om Rigtigheden af sine Anskuelser. Med fuld Bevidsthed om, hvilken Fare han udsatte sig for, prøvede han denne sin „store Kunst" paa 3 Missionsrejser til Saracе-

nerne i Nordafrika 1291, 1307 og 1315. De to første Gange slap han med at blive mishandlet, fængslet og derefter jaget ud af Landet; men tredje Gang blev han stenet og efterladt som død paa Strandbredden ved Bugia, hvor nogle christne Søfolk fandt ham, inden han endnu havde udaandet, og bragte ham om Bord; men inden de naaede Europas Kyst, var han død. L.s „store Kunst“ (Ars magna s. universalis) bestaar i en schematisk Anordning af almene Begreber, hvorved man skal kunne skaffe sig Forklaring over en hvilken som helst Gjenstand ved at bringe den under et vist Antal Synspunkter og underkaste den visse formelt opstillede Spørgsmaal. Denne udvortes mechaniske Combineren, som kun beroede paa et Spil med Sagens ydre Bestemmelse, og som var uden sand Erkjendelse, var en Frugt af Datidens scholastiske Formalisme og Spidsfindighed. Den „lulliske Kunst“ blev senere optagen og bearbejdet af Bruno.

Lully, ogsaa **Lulli**, **Giov. Bapt.** [lyli], Grundlæggeren af den fransk-nationale Opera, som førtes videre af Rameau og culminerede under Gluck, f. 1633 i Firenze, d. 22 Marts 1687 i Paris, hvor han 1645 begyndte som Kokkendreng hos Ludvig XIII.s Niece, skjønt han var af adelig Byrd. Man blev opmærksom paa hans smukke Violinspil og sørgede for, at han fik Undervisning i Musik; han kom snart saa vidt, at han blev optaget mellem Ludvig XIV.s »24 Violons de la chambre«, og det overdroges ham at componere Musik til Balletterne ved Hoffet. 1672 begyndte han sin dramatiske Virksomhed med et Stykke af Quinault, »Les fêtes de l'Amour et de Bacchus«, hvortil han benyttede de mest yndede Stykker af sine Balletter, men allerede n. A. fulgte den første franske »Tragédie lyrique«, neml. »Cadmus et Hermione« i 5 Acter, og derefter en ny næsten hvert Aar til hans Død. Han har ogsaa skrevet en Del Kirkemusik, der dog var uden større Betydning, samt Musik til et Par Stykker af Molière, i hvilke L. selv spillede Hovedroller. L. var til sin Død Kongens erklærede Yndling og kunde sætte igjennem, hvad det skulde være. Ogsaa Publikum havde han saaledes med sig, at hans Operaer holdt sig omtrent et Aarhundrede paa den franske Scene. Sammenligner man hans Musik med hans italienske Samtidiges, finder man hos disse en melodisk Udvikling, som ikke træffes hos L. De melodiske Udsmykninger, som greb mere og mere om sig i de italienske Operaer, ere banlyste i L.s Værker. Til Gjengjæld er der hos ham en anerkjendelsesværdig Stræben efter ved en prægnant Orddeclamation at tydeliggjøre Personerne og ved simple og ukunstlede Midler at naa en sand dramatisk Virkning.

Lumachélla, opaliserende Muslingmarmor, en forsteningsførende Kalksten i Württemberg og Frankrig, der spiller med røde og grønne Farver og kan modtage en smuk Politur.

Lumbágo, s. Blodskud og Lændesmerter.

Lumbye, **Hans Christian**, f. 2 Maj 1810 i Kjøbenhavn, d. 20 Marts 1874 smsts., blev i sit 14de Aar Trompetist ved Dragonregimentet i Odense og forsattes 1829 til Hestgarden i Kjøbenhavn. Han componerede allerede den Gang Danse og Marcher i de bekjendte smaa Former, men det rette Blik paa Dansemusikken fik han dog først, da et østerrigsk (steiermarksk) Orchester i Sommeren 1839 med en fortrinlig Udførelse introducerede Lanners og Strauss's Danse i Kjøbenhavn. Han dannede da et lignende Orchester, hvormed han i et Par Aar gav Concerter, og drog 1843 i Spidsen for dette ind i det nyoprettede Tivoli, hvor han i 30 Aar var Publikums Yndling, og hvor hans Compositioner med fuld Føje udgjorde en af Etablissementets væsentligste Tillokkelser. Derfra gik hans Ry videre ud i Verden. Mange af hans Danse have stadig hørt til de fremmede Orchestres faste Repertoire, og han blev altid modtaget med stor Anerkjendelse og Bevilje, naar han personlig optraadte i Udlandet. Hans forskjelligartede Danse kunne ogsaa maale sig med de bedste udenlandske, men det ejendommelige hos ham træder dog maaske stærkest frem i hans livsfulde, sprudlende Galopper, paa hvilke hans Champagne-Galop er et udmærket Exempel. — Hans Sønner, **Carl**, f. 1841, og **Georg**, f. 1843, have begge gjort sig fordelagtig bekjendte baade som Dansecomponister og Orchesterdirigenter.

Lumholtz, **Carl Sophus**, norsk Naturforsker og Rejsende, f. i Nærheden af Lillehammer 23 Apr. 1851, tog 1876 theologisk Embedsexamen, men rejste 1880 til Australien, i hvis østlige Del han opholdt sig omtr. 4 Aar, sysselsat med zoologiske Indsamlinger og Undersøgelser, og af denne Tid næsten et helt Aar levede med og blandt Australnegrene ved Herbert River i det nordlige Queensland. 1885 vendte han tilbage med et overmaade rigt Udbytte, hvoraf flere for Videnskaben nye Dyrearter; blandt disse maa særlig nævnes den store Trækænguruh (Dendrogalus), der efter ham har faaet Navnet D. Lumholtzii. Han er nu sysselsat med Udarbejdelsen af en Beskrivelse over sine Rejser.

Lūna, det lat. Navn paa Maanen, Maanegudinden hos Romerne (hos Grækerne Selene). **Lunār**, **lunarisk**, hvad der angaar Maanen. **Lunārium**, et Redskab til at gjøre Maanens Bevægelse omkring Jorden anskuelig. **Lunatiōn**, Tiden mellem en Nymaane og den følgende. **Lunātisk**, lidende af Maanesyge (s. d. A.).

Lūna, en Stad i Norditalien ved Floden Macra tæt ved dens Udløb i det toscanske Hav, blev efter Sagnet i Midten af det 9de Aarh. indtaget ved List af Normannerhøvdingen Hasting (s. d. A.), der stod i den Formening, at det var Rom, han indtog.

Lunch ell. **Luncheon**, eng. [løntsch, løntschon], Frokost.

Lund, Stad i Malmøhus Län i Skaane, c. 8 Kilom. fra Øresund, er Sæde for en Biskop, et Universitet (8—900 Studenter), en højere lærd Skole, et Folkeskolelærerseminarium; end videre findes her Skaanes Hypothekforening og Brandassurancéselskab, et Länslazareth, et Institut for Døvstumme, en Idiotanstalt m. m. Lidt s. for Byen ligger L.s Hospital for Sindssyge. L. har 4 Torve, flere smukke Promenader og aabne Pladser samt en Mængde højst uregelmæssige Gader. Midt i Staden ligge Lundagård, en ved Tegnérs Sange navnkundig Spadsereplads, og Tegnérspladsen med Digte-

itte (rejst 1858), afskilte ved
der strækker sig op til „Helgona-
mgivne af Domkirken, Univer-
iger (Bibliotheket med c. 150,000
ogiske Museum m. m.) og „den
rening" (de studerende „Natio-
Gaard). 14,840 J. (1885). — L.
de i Nordens ældste Historie som
og Skibsfart betydelig Stad, idet
g stod i umiddelbar Forbindelse
ved den nu ubetydelige Højeå.
Betydning fik L., da den blev
Bisstop (1048) og senere for en
104), der indtil 1152 var Over-
en nordiske Kirke og i hele den
beholdt Titelen „Sveriges Pri-
nne Tid var L. det danske Ri-
: og paa en vis Maade ogsaa
vedstad; Kongerne hyldedes paa
Staden liggende St. Lybers (Li-
nu Sliparebacken), og Ærkebi-
te fra deres befæstede Lundegaard,
hørte 40 andre Gaarde, Slotte
gjøre deres Indflydelse gjældende
mod Kongernes Vilje. Absalon
mærkeligt Kirkemøde i L. for at
Ensformighed i Gudstjenesten over
tet. Foruden St. Laurentii Kirke,
idlagt allerede under Bisstop Egino
af Ærkebisstop Eskil 1145, ejede
idste 17 Sognekirker og 4 Klostre,
shus og 1 Hospital for Spedalske,
yrede ved offentlig og privat Gav-
fter at først Carl VIII.s Ødelæg-
Skaane 1452 havde givet Stadens
elstand et svært Stød, nedsank
ormationen i en Tilstand af For-
ydelighed. Dens Kirker nedbrødes
lse af Laurentii Domkirke og St.
sterkirke; dens Folkemængde for-
il et ringe Tal, og dens Pladser
ede. I denne Tilstand var L. ved
trædelse til Sverige 1658, og de
gsaar under Carl XI (Slaget ved
redsslutningen 1679) og Carl XII
ens Forfald, af hvilken den siden
r arbejdet sig op, især ved Hjælp
stiftede Universitet. Især i de sire
nier er dog Stadens Folkemængde
delig forøget og dens Udseende
L.s Stift omfatter Landskaberne
ed Undtagelse af en lille Del af
Gogn) og Bleking, inddelte i 24

hristen Andersen, dansk Digter, f.
on 28 Dec. 1763, blev 1788 Præst
paa Laaland, 1792 til Kjeldby paa
. 1833. Hans „Efterladte Digte"
; de i sin Tid mest bekjendte iblandt
unden ved Jægerspris", „Landsby-
n" samt de to Heroider „Eleonora
Ulfeld til hendes Mand" og „Til
gaard fra hans Hustru". Idyllen
laa bedst for L.s ikke meget fro-
t; at han følte sig hendragen til
rer ogsaa i fremmede Literaturer,
. hans Oversættelse af Theokrit.
Frederik Christian, dansk Maler, f.
1826 i Kjøbenhavn, uddannede sig

ved Kunstakademiet og vandt 1853 den Neuhausenske Præmie for „Episode fra Slaget ved Fredericia" (kgl. Malerisl.). Han havde akademisk Rejseunderstøttelse 1859 og 1862 og det Anckerske Rejselegat 1874. Han har malet adskillige historiske Billeder, „Griffenfeld føres i Fængsel" (1859), „Stormen paa Kjøbenhavn" (1869), „Svenskerne paa Kronborg" (1873, kgl. Malerisl.). Hans Hovedværk er de store Loftsmalerier med religiøse Æmner i Viborg Domkirke (færd. 1876). Han er tillige Portræt- og Genremaler, og blandt hans Arbejder kunne nævnes „Schweizergarden i Vaticanet" (1872), „I et Klosterkøkken" (1877, Christian IX.s Samling).

Lund, Georg Frederik Vilhelm, dansk Philolog og Skolemand, f. i Nykjøbing i Sjælland 28 Juli 1820, disputerede for Magistergraden 1845, blev Doctor 1854 og var Rector i Aarhus 1863—85. Foruden Skoleudgaver af latinske og græske Klassikere har han udgivet den første „oldnordiske Ordføjningslære" (1862) og „Det ældste danske Skriftsprogs Ordforraad" (1877).

Lund, Johan Ludvig Gebhard, dansk Maler, f. 16 Oct. 1777 i Kiel, d. 3 Marts 1867 i Kjøbenhavn, kom hertil for at lære Malerkunsten ved Kunstakademiet og blev tillige Elev af Abildgaard. Allerede 1799 rejste han over Dresden til Paris, hvor han gik i Davids Skole, og videre til Rom, som han naaede 1802. Her malede han bl. a. to store Billeder med Æmner af den trojanske Krig, hvoraf det ene (malet 1807) under Krigsurolighederne forsvandt i England, medens det andet, „Grækerne forlade det brændende Troja" (1810), kom til den kongel. Malerisamling. Dette Arbejde røber mere Paavirkning af Carstens end af David. L. kom hjem 1810, blev agreeret og 1814 Medlem af Akademiet paa sit Maleri „Habor og Signe". Da han ikke blev Professor strax, forlod han atter Danmark 1815 og gik til Italien, hvor han især studerede den ældre florentinske Skole og viste Frugten af disse Studier i nogle Altertavler fra disse Aar, saaledes „Christus i Emmaus" i Østerhæsinge i Fyn (1816) og „Christi Opstandelse" i Petri Kirke i Kjøbenhavn (1818). Sidstnævnte Aar udnævntes han til Professor ved Akademiet og kom derfor hjem 1819. Hans Hovedarbejder ere 4 store Malerier til det nu nedbrændte Christiansborg Slot (1820—48), hvoriblandt „Christendommens Indførelse ved Ansgar" (1826) og „Solens Tilbedelse" (1838), hvilke alle frelstes; end videre Altertavlen i St. Johannes's Kirke paa Nørrebro. I Alderdommen svækkedes hans Syn, og fra 1858 ophørte han at udstille. L. har med Smag og poetisk Følelse repræsenteret en mere idealistisk Retning, samtidig med, at Eckersberg førte den danske Kunst ind paa en sundere Vej; men L. vilde have sikret sig en større Plads i Danmarks Kunsthistorie, hvis han havde kunnet forene sin poetiske Opfattelse med en mere charakteristisk Tegning og en kraftigere Farve.

Lund, Peter Vilhelm, Professor, Dr., berømt dansk Naturforsker og Zoolog, f. 14 Juni 1801 i Kjøbenhavn, rejste 1825—29 i Brasilien, 1829—31 i Sydeuropa og 1832 tilbage til Brasilien og bosatte sig i Lagoa Santa, hvor han døde 25 Maj 1880. Af hans Skrifter ere

de vigtigste hans Undersøgelser over de uddøde Pattedyr, der i den tertiære Tid beboede Brasilien, og hvis Knogler findes i visse Huler i dette Land („Blik paa Brasiliens Dyreverden før den sidste Jordomvæltning", i 8de og 9de Bd. af „Videnskabernes Selskabs Skrifter"). Hans Undersøgelser over dette Emne sikre ham en meget fremragende Plads i Naturforskningens Historie; de afsluttedes med 1844, fra hvilket Tidspunkt, uvist af hvilken Grund, L. opgav sine videnskabelige Studier. L.s Samlinger, der ere af stor Vigtighed som oplysende hans ovennævnte Skrift, ere indlemmede og opstillede i det zoologiske Museum i Kjøbenhavn.

Lund, Troels Frederik, f. 5 Sept. 1840 i Kjøbenhavn, blev Student 1858 og theologisk Candidat 1866; vandt 1871 den philosophiske Doctorgrad ved en Afhandling „Om Sokrates's Lære og Personlighed"; var 1870—75 Stipendiar i Gehejmearchivet; er Lærer ved Officersskolen. Af hans historiske Arbejder bør nævnes „Historiske Skitser" (1875), „Mogens Heinesøn" (1877) og især „Danmarks og Norges Historie i Slutn. af det 16de Aarh." (1879—87), et kæmpemæssig anlagt Værk, af hvis 1ste Afdeling, den indre Historie, der hidtil er udkommet 8 Dele, indeholdende en detailleret culturhistorisk Skildring af Livet paa hin Tid. Bogen er skreven med en Livlighed og Anskuelighed, der have vundet den mange Læsere.

Lundberg, Gustaf [berj], svensk Maler, f. 1695, d. 1786, var Elev af D. Krafft, men opholdt sig 1716—43 i Paris hos Rosalba Carriera, hvor han uddannede sig i Pastelmaleri og 1740 blev Medlem af Kunstakademiet. 1745 kom han hjem, blev Hofmaler, Hofintendant og til sidst Rector ved Kunstakademiet i Stockholm. L. nød længe Anseelse som Sveriges første Portrætmaler og var især heldig i Gjengivelsen af kvindelig Skjønhed.

Lundby, Landsby i Nørrejylland, 1¼ M. s. s. ø. for Aalborg. Her stod 3 Juli 1864 en uheldig Træfning, hvori en Del af 1ste Regiment blev haardt medtagen som Følge af Bagladegeværernes Overlegenhed.

Lundby, Anders Andersen, dansk Maler, f. 16 Dec. 1841 ved Aalborg, uddannede sig, for en Del paa egen Haand, til Landskabsmaler. Han begyndte at udstille 1864 og malede i Førstningen næsten udelukkende Vinterstykker. Efter at have taget Ophold i München, siden 1876, har han dog ogsaa valgt andre Aarstider og gjengivet Sommer- og Efteraarsstemninger dels fra Bayern, dels fra Fædrelandet, som han jævnlig har besøgt.

Lundbye, Christ. Carl, Oberst i Artilleriet, f. 25 Apr. 1812 paa Samsø, var dansk Krigsminister 25 Maj 1856—2 Dec. 1859 og atter 13 Aug. 1863—18 Maj 1864, da han midt under Krigen fik sin Afsked, et Par Maaneder førend Ministeriet Monrad afskedigedes i sin Helhed. Han stod siden den Tid à la suite i Hæren og døde 2 Jan. 1873.

Lundbye, Johan Thomas, dansk Landskabs- og Dyrmaler, f. 1 Sept. 1818 i Kjøbenhavn, kom allerede i sit 14de Aar til at gaa paa Kunstakademiet, og fra sit 17de Aar begyndte han at udstille, i Begyndelsen kun smaa Billeder og mest Dyr. Fra 1836 sysselsatte han sig mere med Landskabet, maaske ligesom for at vinde en Baggrund til sine Compositioner, thi 1841—45 kastede han sig igjen med ny Kraft og Udholdenhed over Studiet af Dyrmaleriet, idet han snart fremstillede Dyrene i det fri, snart førte Beskueren ind i Loer og Stalde og lod ham se dem der i disses dæmpede Lys. Det er ogsaa fra denne Tid, at vi have adskillige værdifulde Malerier, tagne fra Sletterne ved Vognserup og Lundby. 1845—46 foretog han en Rejse gjennem Tyskland og Schweiz til Italien, hvorfra en Mængde aandfulde Studier og Tegninger vidne om det Indtryk, Syden gjorde paa ham. Dog tyede han kort efter Hjemkomsten igjen til Vognserup og tog derfra atter Motiver til interessante Billeder, hvoraf den kongel. Malerisamling ejer ét, „Malkepladsen paa Vognserup Enge" (1847). Da Krigen i Marts 1848 var udbrudt, gik han med som Frivillig, men blev allerede 26 Apr. dræbt ved et Vaadeskud. Der er rejst ham et Minde paa Bedsted Kirkegaard, og paa Muren af Garnisons Kirke i Kjøbenhavn findes hans Portrætfigur i Basrelief af Prof. H. W. Bissen. Skjønt hans Kunstnerbane kun var kort, staar han dog som en fuldmoden, afsluttet Personlighed, hvis Betydning for den danske Kunst, særlig for Dyrmaleriet og Landskabet, er fæstnet for stedse. Han førte den danske Skole ind paa et mere malerisk Foredrag og i det hele større kunstnerisk Frihed i Behandlingen, idet han forstod at forbinde disse Fortrin med en Sandhed i Opfattelsen, der netop giver hans Arbejder deres Poesi. Ved Siden af den friske, men tit alvorlige Naturstemning formaaede han, især i sine Dyrebilleder, at give et rigt Lune frit Løb. Foruden sine udførte Arbejder har han efterladt en stor Mængde Studier og Tegninger, der ikke alene vidne om hans Flid og Samvittighedsfuldhed, men ogsaa om hans klare Blik paa alle Livets Forhold.

Lunde ell. Søpapegøje (Mormon fratercula), en ved Næbformen udmærket Slægt af Alke- ell. Svartfuglefamilien. Næbet er nemlig kort, men meget højt og aldeles skarpt sammentrykt, meget skikket til at vende Stene paa Havbunden og til at grave i denne for at finde Sandaal o. desl., hvilke L. fastholder i den bløde Mundvig, som danner en Fortsættelse af Mundspalten, medens den fanger flere og flyver tilbage til Reden, prydet ligesom med en stor Knebelsbart af de fra begge Mundviger hængende, fangede Smaafisk. L. gaar bedre end de fleste andre Alkefugle, da den blot støtter paa Tæerne; den ruger i stor Mængde paa Fugleskjær i Nordhavet, hvor den graver sin Rede indtil en Alen dybt i den af nedfaldne Stene og Grus dannede saakaldte „Ur", og udgjør i de Egne, hvor den findes (f. Ex. paa Færøerne), en overordentlig vigtig Næringskilde for Beboerne, der dels fange dem ved dertil afrettede smaa Hunde, som gribe dem, idet de komme ud af Reden, eller opsøge dem i denne, dels hale dem ud med en Krogkjæp.

Lunde, Anders Christian, dansk Maler, f. 24 Oct. 1809, d. 26 Oct. 1886, lærte Malerhaandværket, men gjennemgik tillige Kunstakademiets Skoler og udstillede nogle Por-

:. Han gik dog snart efter over til Land-
naleriet og havde 1844—45 Akademiets
underſtøttelse, men var udenlands fra 1842
47. 1857 blev han agreeret af Kunst-
niet. Med en udviklet Sans for An-
igen forbandt han ikke saadanne Fortrin i
og Farve, at han nogen Sinde ret kunde
sig gjældende.

de, Peter Frederik, f. 3 Maj 1803 i
havn, var 1817—29 Underofficer i Ar-
t og blev derefter Jærnstøber i Kjøben-
som saadan havde L. ikke ringe Fortje-
f Artilleriets Udvikling ved sin Støb-
f Projectiler. L. var 1835 Medstifter
og 1838 af Industriforeningen og blev
Borgerrepræsentant indtil 1851 og 1846
Stænderdeputeret. Han tog vigtig Del i
olitiske Skridt, som den frisindede Op-
gjorde under Christian VIII, og var i
agene 1848 Repræsentant for den yder-
tning iblandt Hovedstadens Haandvær-
Ogsaa stod han i Aug. 1848 i Spidsen
podrommederne, som krævede almindelig
og et enkelt Kammer, og var ligeledes
52 Formand for den temmelig radicale
rker-Dannelsesforening. Han søgte
rgjæves Valg til den grundlovgivende
samling og var 1850—52 Folketings-
nen spillede her ingen væsentlig Rolle.
v L. Medejer af et Kul- og Teglværk paa
lm og tilsatte herved sin Formue. Han
siden helt i Skygge og gjorde sig først
a ny bemærket ved halvt socialistiske
om Arbejderforholdenes Ordning, men
un ringe Indgang hos Arbejderne med
n til en „almindelig dansk Velfærds-
".

borg, Fiskerleje og Udskibningssted i
Svendborg Amt, Gudme Herred, ved
Bælt, 2 M. n. ø. for Svendborg. Her
1865 opført Fribolig for Invalider.
Badested.

gren, Bernhard, svensk Palæontolog, f.
. 1843 i Malmø, blev 1867 Docent i
ologi i Lund og 1880 extraord. Pro-
Geologi smsteds. Han deltog 1871 i
geologisk Undersøgelse paa Island og
re foretaget større Studierejser i Tysk-
rankrig og England. De af ham ud-
rbejder angaa især de mesozoiske For-
r i Skaane. Til Jubelfesten ved Kjø-
s Universitet 1879 udgav han »Bidrag
domen om Juraformationen på Born-

gren, Egron Sellif, svensk Maler, f.
. 1815 i Stockholm, blev Elev ved
demiet 1835, rejste til Paris 1839 og
e der under Léon Cogniet, men begav
til Italien og 1849 til Spanien, hvor
lev et Par Aar. I Spanien begyndte
male i Vandfarve. Hans Aquareller
England, og da han 1851 selv begav
en, havde han der allerede et Navn.
ndt Adgang til de fornemste Kredse og
flere Arbejder for Dronning Victoria.
lev det foreslaaet ham at rejse til In-
r at levere Tegninger af den der sted-
Krig, og da Dronningen opmuntrede
rtil, modtog han Tilbudet. Han blev
vel modtagen i Indien og fulgte Lord Clydes
Hær til Laknau, hvorfra han n. A. kom til-
bage til England med næsten 500 Tegninger
fra Felttoget. 1860 blev han et af de 30
Medlemmer i det højt ansete Society of paint-
ers in watercolours. Senere tilbragte han
sin meste Tid udenlands og paa Rejser, men
slog sig omsider ned i Fædrelandet og døde i
Stockholm 16 Dec. 1875. Næsten alle hans
Aquareller befinde sig i England, meget faa i
Sverige; han roses for sin store Magt over
Farvens fineste Nuanceringer, sin Evne til at
opfatte og med nogle Træk gjengive Virk-
ningen af Farve og Lys, saa vel som til at
opfatte det charakteristiske i hvert Træk. I
»En Målares Anteckningar« (3 Dele, sidste Udg.
1883—85) har han givet ypperlige Skildringer
fra sit Ophold i Italien, Spanien og Indien.

Lundh, Gregers Fougner, f. 1786 i Gud-
brandsdalen, blev 1806 Student i Kjøbenhavn,
men traadte ind i Hæren, hvor han 1812
forfremmedes til Capitain. 1814 tog han Afsked
som saadan og blev efter en kort Tid at have
været Bureauchef i et Regeringsdepartement
Lector (1822 Professor) i Technologi, Stats-
økonomi m. v. ved Universitetet i Christiania.
Han omkom ved en Ildebrand 1836. Han
interesserede sig stærkt for Norges Historie og
var Bestyrer for Universitetets senere til Rigs-
archivet overdragne Diplomsamling, der under
hans Bestyrelse tiltog betydelig, fornemmelig
ved de i Bayern opdagede og af Kongen af
Bayern skjænkede norddiske Archivsager, det saa-
kaldte „Christian II.s Archiv", som L. 1829
hentede hjem fra München. Han paatænkte
Udgivelsen af et norsk Diplomatarium, hvor-
paa han 1828 udgav et Prøvehæfte, og var i
Forening med J. Chr. Berg (s. d. A.) den
egentlige Stifter af „Samfundet for det norske
Folks og Sprogs Historie", af hvis „Samlinger"
han var Medudgiver; i disse har han offent-
liggjort flere historiske Afhandlinger.

Lunding, Niels Christian, dansk General, f.
19 Febr. 1795, traadte 1810 ind i Ingenieur-
corpset som Secondlieutenant. 1849 blev han
som Oberstlieutenant efter Vinteren forud at have
forestaaet de Arbejder, som foretoges for at sætte
Fredericia i forsvarsdygtig Stand, udnævnt
til Commandant i denne Fæstning og fyldest-
gjorde i fuldeste Maal under den paafølgende
Belejring de Forventninger, man havde stillet
til ham i denne Post, idet Fæstningens hæder-
lige Forsvar for en væsentlig Del skyldes den
Dygtighed, Utrættelighed og Strænghed, hvor-
med han røgtede sit Hverv og holdt sine Under-
givne til at røgte deres. 1856 fik han Afsked
fra Ingenieurcorpset og blev Commandant paa
Kronborg med Generalmajors Charakter. Men
1864 overtog han paa ny Posten som Com-
mandant i Fredericia. Uagtet Østerrigerne
indesluttede Fæstningen og underkastede den en
ørkesløs Beskydning med Feltskyts, kom det
dog ikke til nogen virkelig Belejring denne
Gang, idet Regeringen, inden en saadan var
begyndt, imod L.s indtrængende Forestillinger
befalede Fæstningen rømmet. Sine sidste Aar
før sin Død 26 Juli 1871 henlevede L. som
Privatmand i Kjøbenhavn.

Lundsbrunn i Vestergötland i Sverige er

højt beliggende i en smuk Egn, c. 1¼ M. n. v. for Skara. Vandet, som indeholder mange kulsyreholdige Salte, anvendes med Held mod Svagheder i Fordøjelsesorganerne samt mod rheumatiske, nervøse o. fl. Lidelser.

Lundström, Ulr. Henr. Mathilda, svensk Forfatterinde, f. 26 Juni 1846 i Beateberg i Vestergötland, hvor Faderen, senere Præst A. Tengbom, den Gang var Skolelærer. Efter at have forladt Pensionen, syslede hun et Par Aars Tid med Undervisning, inden hun 1867, under Pseudonymen Mattis, optraadte som Forfatterinde med en Samling Digte og Fortællinger, »Dagsländor«. Derpaa fulgte en Række Fortællinger »Skal och kärna« (1868—76), Romanen »Baronerna Delvi« (1869) samt adskillige som Avisfeuilletoner offentliggjorte Romaner og Skizzer. Senere har hun tillige skrevet Skuespil, blandt hvilke »Christina Gyllenstjerna« (1871) og »Grim Viking« (1873) ere blevne opførte paa den kgl. Scene i Stockholm. 1873 ægtede hun Journalisten Georg L.; 1883 traadte hun, sammen med Fru O. Moe, som Directrice i Spidsen for et Theaterselskab i Christiania.

Lunel [lynéll], Stad i det franske Dep. Hérault, 3 M. ø. n. ø. for Montpellier. 7,000 J. Fortrinlig Vinavl og betydelig Handel med Muskatvine og Rosiner samt Druebrændevin. Mærkelig Knoglehule i Omegnen.

Lunette [ly], Øjeglas, Brille; halvcirkelformet, i Regelen decoreret Felt over Døre eller Vinduer; halvrundt Vindue. Ogsaa et mindre, fortificatorisk Værk, bestaaende af to i en fremspringende Vinkel sammenstødende Facer, hver med en noget tilbagetrukken Flanke, mellem hvilke findes den aabne eller kun med en Palissaderække eller en creneleret Mur lukkede Strube. L. forekommer meget hyppig i Feltbefæstninger, men dog ogsaa som fremskudt Forværk uden for Fæstninger. S. **Lynetten**.

Lunéville [lynevill], Stad i det franske Dep. Meurthe-et-Moselle, ved Meurthe, 3 M. ø. s. ø. for Nancy. 14,000 J. Det gamle Slot, hvori de sidste Hertuger af Lothringen og Stanislaus Leszczynski residerede, brændte 1849, men blev gjenopført; dets Udbygninger benyttes til Caserne. Fabrikation af Fajence, Silke- og Uldstoffer. — Fredslutning 9 Febr. 1801 imellem Frankrig og Østerrig samt det tyske Rige.

Lunge (Pulmo), Aandedrætsredskabet hos Mennesket og Flertallet af Landdyrene. Mennesket og de højere Hvirveldyr have to L., en højre og en venstre, der udfylde næsten hele Brystkassen. L. er et svampet elastisk Organ, der er forsynet med en overordentlig rigelig og fin Forgrening af Blodkar, og staar i Forbindelse med den ydre Luft ved Luftrøret, Struben (Trachea). Dette er et temmelig vidt, af Bruskringe og Hinder sammensat Rør, der ligger for paa Halsen, foran Spiserøret og bag ved Brystbenets øvre Ende deler sig i to Hovedgrene, Bronchier, én til hver L. Hver af disse to Hovedbronchier deler sig atter gjentagne Gange i mindre og mindre Bronchier, der til sidst ende i en Mængde smaa, næppe med blotte Øjne iagttagelige Blærer, **Lungeblærerne** (Lungevesikler, Alveoler), der ligge tæt op til hverandre, kun adskilte ved tynde, af Bindevæv og elastisk Væv bestaaende Skillevægge, som danne det egentlige Lungevæv; efter en løs Beregning har man anslaaet disses Antal i begge Menneskets L. tilsammen til 17—1,800 Mill. I Lungeblærerne er det, at Luften trænger ind ved Aandedrættet og bringes i Berøring med Blodet, der stadig gjennemstrømmer de fine Haarkar, hvormed Lungeblærernes Vægge ere forsynede. Dette Blod kommer fra højre Hjertekammer igjennem **Lungepulsaaren**, der forgrener sig i Lungerne, og det føres igjennem **Lungeblodaarerne** til venstre Hjertekammer (**Lungekredsløbet**, det lille Kredsløb; s. **Blod**). Om den Mechanisme, hvorved stadig ny Luft føres ind i L., s. **Bryst**. Luftrøret og Bronchierne beklædes indvendig af en Slimhinde, som afsondrer en Slim, hvormed Luftvejene stadig holdes fugtige. L. er udvendig beklædt af en Del af Brysthinden, **Lungesækken**. Ved dybe Spalter er højre L. delt i 3, venstre i 2 Dele, **Lungelapper**. I den forreste Del af venstre L. har Hjertet Plads. **Lungebetændelse, Pneumoni**, en af de hyppigste acute Sygdomme, er især hyppig om Vinteren og Foraaret. Den anses i den nyere Tid for en Infectionssygdom, beroende paa Indvandring af en Mikrokok i Lungerne. Betændelsen kan indskrænke sig til en enkelt Lap af Lungen eller være mere udbredt; Exsudatet (s. **Betændelse**), der sædvanlig er af fibrinøs Natur og blandet med Blod, udfylder Lungeblærerne og Bronchierne i den angrebne Del af Lungen, som derved faar et leverlignende (hepatiseret) Udseende; den ender oftest med Fordeling og bliver sjælden farlig, undtagen hos smaa Børn og gamle eller svage Folk. Forskjellig fra denne fibrinøse (mindre rigtig croupøse) L. er den katarrhalske L., der navnlig forekommer hos Børn, svage Individer og gamle Folk, og ved hvilken Exsudatet er af en slimet Beskaffenhed med mange Celler; den angriber sædvanlig flere Steder af Lungen paa en Gang og er i mange Tilfælde farlig. **Lungeemphysem**, s. **Emphysem**. **Lungeprøve**, et Forsøg, der anvendes af Retslægen for at afgjøre, om et nyfødt, dødt Barn har aandet før Døden eller ikke; i første Tilfælde indeholder Lungen nemlig Luft og vil derfor kastet i Vand svømme oven paa dette, medens den i sidste Tilfælde ikke indeholder Luft og derfor synker til Bunds. **Lungeslag**, en oftest medfødt, rødlig Farvning af enkelte Partier af Huden, der skyldes en sygelig Udvikling af Blodkar i denne. **Lungesvindsot**, Brystsyge, Brysttæring, Lungephthisis, Lungetuberkulose, en mere eller mindre langsomt forløbende, stærkt tærende Sygdom, beroende paa en Afsætning af Tuberkler i Lungerne og sædvanlig ogsaa i andre af Legemets Organer. Den begynder næsten altid i den øverste Del af Lungerne og kan efterhaanden udstrække sig over det meste af disse, saa at kun en ringe Del af dem forbliver brugbar; den viser sig som en Fortættelse af Lungevævet, hvorved det forvandles til en ostelignende Masse, der senere hensmelter og opløses, og herved dannes da større eller mindre Huler i Lungerne (Caverner), der vedblive at afsondre rigelig Slim og Materie, som ophostes. Under Hektik udtømmes Kræfterne efterhaanden, indtil Døden indtræder. Ved pas-

Behandling og under gunstige Omstæn- der kan L. ofte bringes til at staa stille ige Aar, ja undertiden endog helbredes. igle Tilfælde er Anlæget til L. nedarvet orældre eller Bedsteforældre, og Sygdom- udvikles da i Almindelighed ved eller Tid efter Pubertetetn, men i øvrigt kan staa til enhver Tid af Livet, i sjældnere lde som Følge af directe Smitte, hyppigst Indflydelsen af alle saadanne Momenter, ade Lungerne, eller som i høj Grad svække ets Ernæring (fordærvet Luft, daarlig, ɩkelig eller upassende Føde, Sorg, Fat- ı og Nød, Drikfældighed, usunde Be- elser, legemlig eller aandelig Over- ngelse, altfor stillesiddende Liv osv.). L. hyppig en Sygdom, at mindst ⅐ af alle ald skyldes den. Hos os er den særlig i Jylland, mindst hyppig paa Fyn og lige Øer, sjældnere ved Kysterne end Landet. Lungepiben kaldes en Sygdom sten, som ytrer sig ved en ejendommelig e Lyd under Aandedraget, i Almindel. n, naar Hesten bevæges stærkere, og som aa en Hindring for Luftens frie Gjennem- jennem Luftvejene. Den fremkalder da en Engbrystighed (Asthma) hos Hesten. dringen kan ligge i Næsehulen, f. Ex. lyper, men hyppigst i Struben, hvor eridsen forsnævres derved, at der er en) paa den ene Side i de Muskler, som Stemmeridsen (Tudringbrustmusklerne); bliver Stemmebaandet slappet, og ved s Gjennemgang sættes det i Svingnin- orved den ejendommelige Lyd fremkom- Denne Sygdom gjør Hesten næsten al- brugelig, i ethvert Tilfælde til hurtig . Det kan undertiden lykkes ved Ope- at hæve Sygdommen. Ondartet Lunge- n hos Hesten og Oxen forekommende t Brystbetændelse, men dog af en for- Beskaffenhed hos de to Dyrearter. Hos , hvor Sygdommen ogsaa alene kaldes nge, viser den sig epizootisk til enkelte især om Foraaret og Efteraaret, og den er smitsom og ved Smitte altsaa brede sig, fremkaldes den dog ofte ved ımelige Forhold i Luften og i Føde- e, som bevirke en Opløsningstilstand i (Typhus), hvoraf igjen Blodoverfyld- og Betændelsen i Lungen er en Følge. iver sig til Kjende ved Feber, Kort- ed, Hoste, stor Mathed og er ofte tem- ndartet og dødelig. Oxens ondartede æst efter Kvægpesten den værste Sygdom e Husdyr; den er overordentlig smit- har i dette Aarhundrede anrettet be- Ødelæggelse i Tyskland, Frankrig, Bel- g England. I Danmark har den vist e Gange, stedse indført ved fremmed æg fra Udlandet. Den har et langsomt (flere Maaneder), og Lungerne under- ejendommelig Forandring ved Udsved- f Fibrin i Bindevævet mellem Lunge- e, saa at de faa et marmoreret Udseende, charakteristisk for denne Sygdom. Der g senere Brand i Lungerne. Den er farlig; hvis Dyret ikke dør, afmagrer kt, og det varer meget længe, inden det igjen retter sig op. Man har forsøgt ved Ind- podning af Sygdommen med den af en syg Lunge udpressede serøse Vædske at faa Dyrene bibragt denne — hvoraf de kun angribes ēn Gang — ligesom andre smitsomme Sygdomme, i en mildere Grad; det Sted, hvor Podningen foretages, er Halen, som i saa Fald svulmer op og betændes paa den for L. charakteristiske Maade. Det kan dog hænde sig, at der op- staar Brand i Halen, som det da bliver nød- vendigt at amputere. Denne Fremgangsmaade er især bleven benyttet i Tyskland som et Middel til at hindre Sygdommens Omsiggriben i en Besætning, naar Sygdommen er udbrudt. I Danmark er det hidtil stedse lykkedes ved en hurtig Nedslagtning af Besætningerne, som vare angrebne, at hindre Sygdommens Ud- bredelse. **Lungetæring**, en hos Kvæget, især hos Malkekøer, forekommende Sygdom, der anretter stor Ødelæggelse i Mejerier, og som i de senere Aar har udbredt sig betydelig i Danmark. Den giver sig til Kjende ved Hoste, Kortaandethed, Afmagring og en tærende Feber, som til sidst gjør Ende paa Dyrets Liv. Det er en arvelig Sygdom, som ogsaa er smitsom; dens Frem- komst begunstiges meget ved alle Midler, som kunne forøge Mælkeafsondringen mere end til- børlig, og det er derfor ogsaa i Regelen de bedste Malkekøer, som gaa til Grunde ved Sygdommen. Den nærmeste Aarsag til den er Afsætning af smaa Knuder (Tuberkler) i Lun- gerne, som gaa over til Bylder, og den svarer aldeles til Lungesvindsot hos Mennesket. Smit- stoffet er knyttet til en i Tuberklerne fore- kommende Bakterie. Da det nu er gaaet op for den almindelige Bevidsthed, at Sygdommen er smitsom, vilde Foranstaltninger som ved andre smitsomme Sygdomme (Isolering af de syge Dyr og Desinfection) vistnok kunne bidrage væ- sentlig til at standse Sygdommens Udbredning. Mælk af Køer med L., især hvor Yveret er Sædet for Tuberkler, er i raa Tilstand meget farlig at nyde, da den kan overføre Sygdommen paa Mennesket.

Lunge, en dansk adelig Familie, der uddøde paa Mandssiden i Slutn. af det 15de Aarh., men hvis Navn gik over paa den sidste Mands Datterbørn, som dog beholdt deres eget, Fa- miliens Dyres, Vaaben. Et af disse Børn var **Vincents L.**, der, efter at have taget Doctor- graden i Philosophi og gejstlig og verdslig Ret ved fremmede Universiteter, 1521 blev juridisk Professor ved Kjøbenhavns Universitet, men allerede n. A. Lensmand paa Krogen og 1523 sendtes til Norge af Frederik I for at bevæge det nordenfjeldske til at hylde ham, hvilket ogsaa til fulde lykkedes; til Belønning for- lenedes han 1524 med det vigtige Bergenhus. Strax efter sin Ankomst til Norge havde han giftet sig ind i Landets rigeste Slægt ved at ægte en Datter af Rigshofmesteren Nils Henriksson (Gyldenløve) og faaet Sæde i det norske Rigs- raad. I Begyndelsen af Frederik I.s Regering var han som Norges mægtigste Mand den, der i Grunden styrede Norge, men senere mistede han noget af sin Indflydelse. Da han for at virke for Christian III.s Kongevalg kom til Throndhjem, dræbtes han der 3 Jan. 1536, og skjønt man ikke ved, paa hvis Anstiftelse

Morderne trængte ind i hans Herberg, tør man næppe frikjende hans gamle Modstander, Erkebiskop Oluf Engelbrechtsøn for en betydelig Del i den blodige Gjerning, der gav et kort, men indholdsrigt Liv en brat Ende. V. L. er en af de mærkeligste, skjønt ikke ædleste Skikkelser i Norges Historie i det 16de Aarh.; benyttende sig af sine rige Evner, sin fuldendte Dannelse og sit Mesterskab i Rænkespillet arbejdede han utrættelig mod det Maal, hans Begjærlighed efter Magt og Gods satte ham. — **Jørgen L.** til Odden var Rigsmarsk under Christian IV fra 1616 til sin Død 19 Aug. 1619; med hans Søn uddøde Slægten paa Mandssiden 1637.

Lungefisk (Dipnoi), en Afdeling af Fiskeklassen, som ved flere Bygningsforhold indtager en ganske særegen Stilling, idet den frembyder Ligheder dels med fastgjællede Fiske (Chimærer), dels med Ganoider, dels med Padder (Fiskepadder). Der kjendes kun tre Former af L., som hvad det ydre angaar alle ere langstrakte, skælklædte, med spids Hale, om hvilken de uparrede Finner forene sig; de parrede Finner have en anden Bygning end hos nogen anden Fisk og sidde langt fra hinanden, idet Bugfinnerne have Plads i Nærheden af Gattet; de fire Næsebor ligge inden for Læberanden, og Munden er væbnet med sex skarpe Tandplader, hvoraf de fire i Overmunden; af den indre Bygning fremhæves, at Rygraden er uden Hvirvellegemer, der erstattes af en blød Rygstræng, udstyret med forbenede Hvirvelbuer og Torntappe; Hovedskallen er kun delvis forbenet og meget afvigende fra ægte Benfiskes; Finnernes Hud er ikke støttet af ægte Straaler, men af Horntraade som hos Bruskfiskene; Fordøjelseskanalen er kort og udstyret med en Spiralfold; Svømmeblæren er dobbelt eller enkelt (Ceratodus), munder ved en Luftgang i Spiserørets nederste Væg og er uddannet til en virkelig, fungerende Lunge, medens Gjællerne ere temmelig smaa; L. kunne aande ved begge Sæt Aanderedskaber eller ved hvert enkelt Sæt alene, efter Omstændighederne. Svarende til dette dobbelte Aandedræt er Hjærtet af en særegen Bygning, der ligesom Blodkarrenes Ordning minder om Forholdene hos Fiskepadder og Paddelarver. Den tidligst kjendte Form er den sydamerikanske Slægt Lepidosiren, i Bifloder til Marañon; den er langstrakt, aaleagtig, indtil 2 Alen lang; de parrede Finner ere traaddannede, med et indre, leddet Axeskelet af Brusk. I Mellemafrikas Floder findes Slægten Protopterus, der ligner den foregaaende, men er mindre langstrakt og har paa de traadformede Finners ene Side en smal Bræmme, hvis Horntraade støttes af en Række fra Axeskelettet udgaaende Bruskstraaler, samt Spor til ydre Gjæller oven over Gjællespalten; den graver sig i den tørre Aarstid ned i Dyndet, som hærdner om den til en Klump, udforet indeni af den størknede Hudslim og ud for Dyrets Forende forsynet med en fin Aabning, hvorigjennem Aandedrættet vedligeholdes under Dvalen. Man har ført P. i denne Dvaletilstand levende til Europa, hvor de ved at sættes i Vand vaagnede og forlod „Coconen". P. er et graadigt Rovdyr, medens Lepidosiren synes til Dels at leve af Planteføde. I de østlige Nyhollands Floder findes den indtil 3 Alen lange Ceratodus, „Barramunda", med større Skæl og med brede, skælklædte, lanseagtige Bryst- og Bugfinner, der som Slægten har den leddede Bruskstræng og paa hver Side af denne en Række leddede Bruskstraaler; dens Føde synes væsentlig at være Plantedele. Fossile Tandplader af Slægten C. vare før Opdagelsen af den nulevende Art (C. Forsteri) kjendte fra Dyas-, Trias- og Juratiden, og de i den devoniske og Kulformationen forekommende fossile Ctenodipteriner (Ctenodus, Dipterus) synes efter de bevarede Levninger ogsaa at have været L., nogle af betydelig Størrelse (8—9 Alen).

Lungegaarden, en forhen betydelig Ejendom, som nu ligger inden for Bergens Bys Grænser. Her var allerede omkring 1150 et til den hellige Jomfru indviet og af Cistercienser-nonner beboet Kloster, Nonneseter (Nonnusetr), hvortil der laa betydeligt Jordegods. Imod Slutningen af den katholske Tid bleve Nonnerne paa Grund af deres løsagtige og onde Levned udjagede, og efter at Klosteret derpaa i kort Tid havde været beboet af Munke af St. Antons Orden, blev det 1528 ophævet og dets Bygninger og Jordegods af Kong Frederik I skjænket Vincents Lunge til arvelig Ejendom. Denne lod Klosterbygningerne delvis ombygge og oprettede af Godset en adelig Sædegaard, som fik Navn efter Ejeren. Gaarden er nu for længst gaaet over til Uadelige og Jordegodset frasolgt. Af de gamle Klosterbygninger ses dog endnu nogle Levninger. I Nærheden ligger det store **Lungegaardshospital**, en Plejestiftelse for Spedalske.

Lungeorm, Rundorme af Slægten Strongylus, der som Snyltere i Luftvejene hos forskjellige Husdyr (Oxe, Faar, Svin, Hest og Hund) og Husfugle foraarsage forskjellige Sygdomme.

Lungern, Landsby i Cant. Unterwalden i Schweiz ved Sydenden af Lungern Søen og ved den Vej, der fra Luzern fører over Brünigpasset til Haslidalen. 1,500 I. **Lungern Søens** Niveau er ved store Afledningsarbejder 1836 sænket saa meget, at Søen nu næppe har det halve Vandareal mod tidligere.

Lungesnegl. L. udmærke sig i Modsætning til Havsneglene ved at mangle Gjæller, hvorimod Aandehulen er udstyret med et Net af Blodkar og saaledes i Stand til at fungere som Lunge; Luften optages i Almindel. gjennem en Aabning paa Dyrets Side, der fører ind under Kappeskjoldet eller Skalranden og i Lungehulen. L. ere enten Land- eller Ferskvandsdyr. De laagbærende L. (Pulmonata operculifera), hvis Lungehule staar aaben fortil, og som ere forsynede med et Hornlaag paa Foden ligesom de skalbærende Havsnegle, slutte sig i hele deres øvrige Bygning saa nøje til disse, at de trods Manglen af Gjæller næppe bør stilles systematisk fra dem; de have alle en spiralformet Skal, 2 Følehorn og Øjnene siddende ved disses Grund og leve alle paa Land. Slægten Cyclostoma er en af de vigtigste. De ægte L. uden Laag, og hvis Lungehule kun har en Aabning paa den ene Side, udgjøre derimod en fra alle andre Snegle vel adskilt

n deles i 2 mindre: Ferske med 2 Følehorn, ved hvis siddde, og toppet (Limnæa) eller net (Planorbis) eller hueformet ; de maa jævnlig stige op til at aande; og Landsneglene , hvoraf de 2 egentlig ere Øjespiralvreden Skal (Helix, Bulisuccinea, Achatina, Cylindrella,), dels uden Skal eller blot med n Skal skjult i Kappen (Limax, ovsneglen og Agersneglen høre) :ille, hueformet Skal midt paa icella) eller i Bagenden (Testa- : Lungehulens Beliggenhed. L. føde og blive stundum besværren og Landmanden. I den tøri Vintertiden ligge de skalbærende vale, indtrukne i deres Skal, hvis es af et midlertidigt horn- eller g. Ferskvandssneglenes Æg af- .ade som en slimet Rognmasse; lægges derimod mere isolerede og med en fastere Skal, som navnlig re tropiske Bulimus-Arter har med Fugles og Krybdyrs Æggei Størrelse, Form og Beskaffenhed. ıyttes Helix pomatia (Vinsneglen) del. Antallet af bekjendte Arter maade stort (flere Tusende).

Pulmonaria officinalis) af de runilie er en almindelig Foraars- : Skove. Den har regelmæssige, nster, der mangle Bikrone.

:ſt, Stok til Underlag for noget, kkes eller slæbes frem, f. Ex. om om paa Landingspladser nedlægges 'or at Baade kunne glide lettere, 'kes op eller ned.

st slaaet af Hampeblaar og kogt i at bringes til at brænde langsomt og spids Glød, var fordum det al- :iddel til at tænde Ladningen saa vel ŋdevaabenene som ved det svære de første blev Brugen af L. alle- 0 ganske fortrængt (s. Geværlaas); iet holdt L. sig derimod i Brug mod Midten af dette Aarh., da den af den meget sikrere Paatænding unsfængrør. I Jagtsproget er L. n paa Ravens Hale.

, Navn for Faunus (s. d. A.) som lder Ulvene borte fra Hjordene; hans (Lupercal) paa det palatinske Bjerg Hule, i hvilken Gudens i et Gedeļlede Billede var opstillet. Hans rcalia) fejredes af særegne Præster Februar.

Lupinus), Slægt af de ærteblomhjuldannede Blade, har navnlig Sydeuropa. Arterne have Betydning Foderplanter, dels som Prydplanter saaledes navnlig den hvide L. (L. n gule (L. luteus) og den blaa (L. lus). I det nordlige Europa har L. n været kjendt som Prydplante, indtil siden 1850 blev udbredt i Nordtysk- ned Held dyrket paa ugødede, kalk- jærnholdige Sandjorder. Det synes her fortrinsvis at være den gule og den blaa L., der passe for det koldere Klima, og hvis Dyrkning i de senere Aar heller ikke uden Held er forsøgt i Jylland; dog indskrænkes dens Udbredelse betydelig derved, at den vanskelig bærer moden Frugt hos os, saa at Sædekornet i Regelen skal indføres. L. bruges dels som Grøntfoder til Kreaturerne, som dog ikke æde den med Begjærlighed, dels til Grøngødning, hvortil dens dybtgaaende Rødder og frodige Vært gjøre den vel skikket.

Lupulin, ogsaa Humlemel, kaldes de smaa, guldgule, klæbrige Korn, som man kan faa af Humleblomsterne ved Bankning og Sigtning, og som ere særlig rige paa Humlens virksomme Bestanddele. — Ogsaa Navnet paa et flydende Alkaloid i Humle, som har en lignende bedøvende Lugt som Coniin og ogsaa i flere andre Henseender ligner dette.

Lūpus, en navnlig Næsen hjemsøgende Hudsygdom af tuberkuløs Natur, bestaaende i Dannelsen af smaa Knuder, der bryde op og forvandles til Saar, som sædvanlig gribe meget vidt om sig og ofte bortæde hele Næsen.

Lur, et oftere i Sagaerne nævnt Blæseinstrument, der brugtes i Krigen til at sammenkalde Krigsfolket og til at opfordre det til Angreb, rimeligvis det samme Instrument, som med samme Navn i Norge endnu bruges paa Sætrene. Med Navnet L. har man ogsaa betegnet de mærkelige Blæsehorn fra Nordens Bronzealder. Det er lange, smukke, bøjede Bronzehorn, støbte i flere Stykker, der sammenholdes ved Ringe og Tapper, og udstyrede med Klapperblik og Ornamenter. De ere oftere fundne i de gamle danske Lande, parvis, i et enkelt Tilfælde 6 sammen, men udelukkende i Moser, hvor de sikkert ere nedlagte i Følge den samme religiøse Skik, som har medført, at mange andre kostbare og smukke Sager ere blevne nedlagte i Søer og Sumpe (s. Mosefund).

Lure [lyhr], Stad i det franske Dep. Øvre-Saône, 3 M. ø. til n. for Besoul. 4,000 I. Bjergværksdrift paa Jærn. Betydelig Industri i Bomuldsvarer, Glas og Papir. Stenkulslejer.

Lurlei, efter et fra Cl. Brentano stammende Sagn en Nymphe i Rhinen, som ved sin Sang lokkede Forbisejlende til sig og drog dem ned i Bølgerne. Efter hende er **L.-Klippen** opkaldt, en stejl Skiferklippe mellem St. Goar og Oberwesel, 420 F. høj, bekjendt for sit Echo.

Lus (Pediculus), vingeløs Insektslægt af ringe Størrelse, med Sugemund; snylter paa Huden af Pattedyr og lever af Blod. Menneskets Arter kaldes P. capitis (Hovedlus), vestimenti (Kroplus) og pubis (Fladlus). L. stilles maaske naturligst i Nærheden af Tægerne. Jvfr. **Fuglelus**. **Lusefrø** kaldes Frugterne af Sabadilleplanten; de indeholde Veratrin, der er et meget giftigt Alkaloid, hvorfor deres Anvendelse til at fordrive Utøj bør forbydes. **Lusesyge** (Phthiriasis) i dette Ords ældre Betydning, nemlig som en spontan Udvikling af Lus under Huden eller i Bylder paa Grund af „en fordærvet Tilstand af Legemets Vædsker", existerer ikke. Derimod tør det vel ikke benægtes, at den almindelige Kroplus, naar den er til Stede i stor Mængde og derved fremkalder en betydelig Irritation af Huden med

Dannelse af Blegner og Bylder i denne, kan krybe ind i de derved opstaaede Saar under de dem dækkende Skorper og her formere sig, men anderledes tør L. ikke opfattes. En særegen, for L. ejendommelig Art af Lus (»Pediculus tabescentium«) existerer heller ikke.

Lusātia, det lat. Navn paa Lausitz.

Lusiāderne, bekjendt Epos af Camoës.

Lusignan [lysinjāng], Stad i det franske Dep. Vienne, 3 M. s. v. for Poitiers ved den lille Flod Vanne. 1,200 J. — L. er historisk mærkelig som Stamsæde for en i Middelalderen berømt Familie, af hvilken Guido af L. mod Slutningen af det 12te Aarh. blev Konge i Jerusalem og senere paa Cypern.

Lusingāndo, it., indsmigrende, ømt, musikalsk Foredragsbetegnelse.

Lusitānien kaldte Romerne det sydvestlige Hispania, omtr. det nuvær. Portugal.

Lussin, en af de østerrigske Øer i Adriaterhavet, hører under Istrien. Den er 4 M. lang og indtil 1 M. bred, bjergfuld med Punkter indtil 1,800 F. og har 12,000 J., hvis Hovederhverv er Agerdyrkning, Frugt- og Vinavl, Fiskeri og Handel. Paa Østsiden ligge Byerne L. Piccolo og L. Grande med henholdsvis 8,000 og 2,000 J., hvor der drives livlig Handel, Skibsfart og Skibsbyggeri.

Lustre, fr. [lystr], egtl. Glans, Glimmer, kipret Tøj med Kjæde af Bomuld, Islæt af Kamgarn, Alpaka ell. Mohair; Kjæden er altid mørkere end Islætten. 2. ell. Metallustre, en paa Fajence og andre halvfine Lervarer benyttet Decoration, der bestaar i et yderst tyndt Metalovertræk, som oftest paa en af samme Metal farvet Glassur, og som frembringes ved Reduction i en Muffelovn, idet der enten strax er tilsat et reducerende Stof (saaledes Terpentinolje ved Guld- og Platinlustre), eller Overfladen af den metalholdige Glassur reduceres ved Røg.

Lūstrum (af lat. luere, rense, sone), oprindelig det højtidelige Son- og Renselsesoffer, som Censorerne i Rom hvert 5te Aar ved Enden af Census bragte for Folket; deraf et Tidsrum af 5 Aar.

Luszczewska, Jadwiga, pseudon. Deotyma, polsk Digterinde, f. 1836 i Warschau, gjorde tidlig Opsigt som Improvisatrice. Hendes Digte ere samlede i »Improwizacye i poezye« (1854 og 1858) og »Polska w piesni« (1859). 1870 skrev hun „Livets Symphoni“, et begejstret Digt om Beethoven. Hun har desuden digtet et Epos, „Sobiesky ved Wien“, og et Drama, »Mieczysław«.

Luta Rige, s. **Butan**.

Lutātius, en romersk plebejisk Slægt. **Cajus L. Catulus** endte som Consul 242 f. Chr. den 1ste puniske Krig ved en Sejer over den carthaginiensiske Flaade ved de ægatiske Øer. — **Quintus L. Catulus** sejrede som Consul i Forening med Marius over Cimbrerne 102 f. Chr. — Hans Søn af s. N. forsvarede 78 f. Chr. som Consul den sullanske Forfatning mod M. Æmilius Lepidus.

Lutētia ell. **L. Parisiōrum**, det gamle, fra Gallisk hidrørende Navn paa Paris (Cæsars »Bell. Gall.« VI 3, VII 57). Navnet har man urigtig afledet af lat. lutum, Dynd, Ler (jvfr. Navnet Tuilerierne, d. e. Teglbrænderier).

Luth (it. liuto, paa Latin testudo paa Grund af Formens Lighed med en Skildpadde), et Strængeinstrument af persisk eller arabisk Herkomst, som af Maurerne bragtes til Spanien og derfra udbredte sig til alle europæiske Lande, hvor det til Midten af forrige Aarh. baade var Kunstneres og Dilettanters Yndlingsinstrument. Dækket er fladt, Halsen med Gribebræt er temmelig lang og bred og oventil, hvor den ender med en Træplade eller en Hvirvelkasse, knækket stærkt tilbage. Tonen frembringes ved at man river Strængene med Fingrene. L. var oprindelig firstrænget og stemte i c, f, a, d̄, med 2 Tarmstrænge til hver Tone, men senere sattes en 5te Stræng (Kvinten) til, der stemmede i ḡ og ikke var dobbeltchorig. Lidt efter lidt forøgedes Strængenes Antal og Instrumentets Dimensioner saaledes, at Luthfamilien til sidst indeholdt en Række af forskjellige Individer, af hvilke det største hed Stor-Octavbasluth (Archiliuto), det mindste Lille-Octavluth.

Luthardt, Christoph Ernst, tysk Theolog, f. 1823, blev 1854 Professor i Marburg, 1856 i Leipzig. Han tilhører Erlangerskolen og har skrevet flere exegetiske, dogmatiske og ethiske Skrifter samt en Række populære apologetiske Arbejder, hvoraf flere ere oversatte paa Dansk. Det mest udbredte af hans Skrifter er: „Compendium der Dogmatik“, som er en yndet Lærebog for theologiske Studerende og derfor er udkommet i mange Oplag. Som Universitetslærer nyder han megen Anseelse paa Grund af sine ypperlige Gaver som Docent.

Luther, Morten ell. Martin, f. 10 Nov. 1483 i Eisleben, blev døbt Dagen efter og opkaldt efter Dagens Helgen. Hans Fader, Hans L., var en Bondesøn fra Möhra, som drev Bjærgværksdrift først i Eisleben, senere i Mansfeld, hvor L. kom til at henleve sin Barndom. Moderen, Margrethe Lindemann eller Ziegler, tilhørte en borgerlig Familie i Eisenach. I L.s Barndom og første Ungdom vare Faderens Kaar trange; senere kæmpede han sig frem, saa at han endog blev Raadmand i Mansfeld. Meget strængt opdraget i sit Hjem kom L. 14 Aar gl. i Latinskole i Magdeburg og Aaret efter i Eisenach. Her led han megen Nød og var lige ved at drage hjem for at blive Bjærgmand som sin Fader, da en Fru Cotta tog sig af ham og underholdt ham; hos hende lærte han ogsaa at spille paa Luth og Fløjte, hvilket blev ham til stor Glæde hele Livet igjennem. 1501 kom han til Universitetet i Erfurt og studerede Scholastik og den klassiske Literatur; 1502 saa han for første Gang i sit Liv en Bibel; 1503 blev han Baccalaureus og 1505 Magister. Faderen, som nu havde Raad til at understøtte ham, ønskede at han skulde studere Jura, men Læsning i Bibelen havde vakt hans dybe, religiøse Natur til Eftertanke, og dette i Forbindelse med hans Ven Alexius's pludselige Død bragte ham til 17 Juli 1505 at gaa i Augustinerklostret i Erfurt, til stor Overraskelse for hans Venner og til stor Sorg

hans Fader. Her søgte han nu ved den
ngeste Munkeaskese at vinde Fred for sin æng-
: Samvittighed, men Anfægtelserne vendte
indig stærkere tilbage. Da kom Augustiner-
incialen for Tydskland, Johan Staupitz, en
ld af Mystikernes Skole og omvendt gjennem
lvorlig Bodskamp, til Klostret; han forstod,
der bevægede sig i L.s Sjæl, og trøstede
ved at vise ham hen til Frelsen i Jesu
; senere forærede han ogsaa L. en Bibel
ennes store Glæde. Under indre Sjæle-
e blev L. præsteviet 1507. Men Anfæg-
ne vendte nu stærkere end nogen Sinde
je, og L. var Døden nær, da en gammel
k viste ham hen til Troesbekjendelsen og
mmelig til det Led om Syndernes For-
e. Den gamle Mands Tale slog ned i
Sjæl, og idet det gik op for ham, at et
eske ikke kan retfærdiggjøres for Gud ved
Slags Gjerning, men kun ved Troen
Christus, fik han Fred i sin Sjæl. Dette
ndepunktet i L.s Liv og dermed i Kir-
Historie. Efter Staupitz's Raad fordybede
i Bernhards og Augustins Skrifter, men
drev han Studiet af den hellige Skrift
tor Iver. 1508 blev han paa Staupitz's
aling af Kurfyrst Frederik d. vise kaldet
ofessor i Philosophien ved det nyopret-
Universitet i Wittenberg. I sin Munke-
s Anliggender gjorde han 1511 en Reise
m, paa hvilken han fik et stærkt Indtryk
romerske Kirkevæsens Fordærvelse. Paa
Reisen lød Ordene „den retfærdige af
skal leve" for hans Sjæl og styrkede
hans Tro. Dog bevarede han endnu
lde Hengivenhed for Kirken; senere hen
indet om denne Reise større Betydning
m ved at ægge hans Nidkjærhed mod
Kirken. Efter hans Hjemkomst fra Rom
taupitz ham ikke have Ro, førend han
gjøre til Doctor i Theologien 1512.
ptraadte nu som theologisk Lærer og Præ-
i Wittenberg og samlede store Skarer
ved sin bibelske, kjærnefulde Prædiken.
enne Tid brød han aldeles med Schola-
og Aristoteles, hvorimod Mystikere som
: og Gerson drog ham til sig, og han
da det mystiske Skrift „den tydske Theo-
hans Yndlingsbog. Dog kom han bort
ystikens Ensidigheder, efterhaanden som
iere og mere fordybede sig i Paulus's
gustins Skrifter og Livet og Virkelig-
gik op for ham. Endnu var L. langt fra
i om et Brud med Romerkirken, skjønt
Læren om Retfærdiggjørelsen af Troen,
ir Kjærnen i hans Theologi, stod stik
Pavekirken. Men snart skulde Stødet til
ld komme udenfra. Den pragtelskende
Leo X lod nemlig ved denne Tid for at
in Pengeforlegenhed udskrive en almin-
Aflad under Foregivende af derved kun
le Bidrag til Peterskirkens Fuldendelse.
st Albrecht af Mainz, tillige Erkebiskop
agdeburg, paatog sig for en Del af
nd Bestyrelsen af denne Forretning mod
:len af Indtægterne. Blandt de af ham
Afladskræmmere var Dominikaner-
i Joh. Tezel den mest høirøstede og
ngende. I Jüterbock i Nærheden af
Wittenberg drog han hele Skarer af Kjøbere til sig; da lærte L. i Skriftestolen dette Uvæsens fordærvelige Følger at kjende, og Aftenen før Allehelgensdag 31 Oct. 1517 opslog han paa Slotskirken i Wittenberg 95 latinske Theses „til at forklare Afladens Kraft", i hvilke han ikke angreb Afladen selv, kun dens Misbrug; men i den bestemte Henvisning til Frelsen ved Troen paa Christus alene laa Reformationens Grundtanke klart udtalt. Med overordentlig Hurtighed udbredtes disse Theses ikke alene over Tydskland, men over største Delen af Europa. De katholske Biskopper og Doctorer tav stille. Da skrev L. sin „Sermon over Aflad og Naade", og et overordentligt Bifald ledsagede hans Optræden. Dette æggede Tilhængerne af det gamle til Modstand; Tezel opbrændte offentlig L.s Theses og fik nogle Modtheses bragte i Stand. Johan Eck, Prokansler i Ingolstadt, en af den Tids lærdeste Theologer, skrev imod L., og denne svarede med et drøjt Modskrift. Ogsaa Dominikaneren Sylv. Prierias, pavelig Censor over alle i Rom udkommende Skrifter, optraadte mod L., men hans Angreb vare saa uheldige, at L. udgav hans sidste Skrift i Stedet for en Gjendrivelse. Pave Leo X ansaa først den hele Strid for et Munkekjævleri og roste endog Broder Martin som et fortræffeligt Hoved, men besluttede dog omsider at tage alvorlig fat paa Sagen. Den pavelige Fiskal indbragte en Klage mod L., og denne fik Befaling til inden 60 Dage at indfinde sig i Rom for at forsvare sig. Kurfyrst Frederik d. vise fik dog udvirket, at Paven overdrog sin Legat, Cardinal Cajetan, at bilægge Sagen. L. indfandt sig hos ham og beraabte sig paa Bibelen; Legaten svarede med Scholastikerne, fordrede ubetinget Gjenkaldelse og stødte endelig med Stolthed „Bestiet med de dybe Øjne og de underlige Speculationer i Hovedet" fra sig. L. undkom lykkelig fra Augsburg og appellerede nu sin Sag fra „den slet underrettede Pave til Paven, naar han bliver bedre underrettet". I Rom var man misfornøjet, og Paven sendte nu 1519 en smidig Hofmand, den pavelige Kammerherre Carl af Miltiz, til Sachsen for at bilægge Striden. Denne begyndte med at give Tezel en streng Tilrettevisning og kom L. i Møde med indsmigrende Godhed. Dette var at tage L. fra den ømme Side, og han skrev et ydmygt, underdanigt Brev til Paven, hvori han dog bestemt fastholdt Retfærdiggjørelsen af Troen uden Gjerningernes Fortjenstlighed. L. lovede den pavelige Nuntius at afholde sig fra al Polemik, naar hans Modstandere vilde tie; men disse tav ikke. Johan Eck havde stævnet L.s Collega Carlstadt til en Disputats i Leipzig; men Stævningen gjaldt egentlig L., der nu i 14 Dage disputerede med Eck om Pavens Primat, Bod, Aflad og Skærsild og under Disputationen kom til det Resultat, at ikke al hussitisk Lære var Kjætteri. Begge Parter tilskrev sig Sejren. Kampen drev nu L. bestandig videre frem; han indsaa, at han maatte bryde med Pavedømmet og hele det dogmatiske System, hvorpaa dette hvilede. Men i den Trængselsperiode (1520—21), som nu begyndte for ham, holdt han stedse med Klarhed og Bestemthed fast paa Reformationens aandelige

Charakter og afviste den Hjælp med Vaabenmagt, som Ulr. v. Hutten, Franz v. Sickingen og andre tyske Adelsmænd tilbød ham. Hans daværende reformatoriske Standpunkt viser sig klarest i to Skrifter, som han affattede i Begyndelsen af 1520. I det ene „Til den kejserlige Majestæt og den tyske Nations christelige Adel om den christelige Stands Forbedring" siger han, at Paven har bygget tre Straa- og Papirmure, og dem vil L. nu blæse omkuld med Guds Ord. Den ene Mur er Paastanden, at Kirken har Magt over Staten, den anden er Eneretten til at udlægge Skriften, den tredje Eneretten til at sammenkalde Kirkemøderne. Det andet Skrift „Om Kirkens babyloniske Fangenskab" handler om Sacramenterne og forkaster den katholske Form for Nadveren, Transsubstantiationen og Offerideen i Messen. Fra Rom medbragte Eck nu som pavelig Nuntius en Bulle af 15 Juni 1520, hvori L. erklæredes for Kjætter; hans Skrifter skulde brændes, og han selv blev lyst i Ban, hvis han ikke gjenkaldte inden 60 Dage. Imidlertid søgte Miltiz endnu en Gang at mægle Forlig; Følgen blev, at L. skrev et Skrift „Om et Christenmenneskes Frihed", affattet i en rolig, forsonlig Tone, som om der ingen Strid var. Skriftet skulde Miltiz overrække Paven tillige med et Brev fra L. i forsonlig Aand. Dette Brev blev, hvad L. selv kaldte det, et Skilsmissebrev. I Köln, Löwen og Mainz brændte Dominikanerne L.s Skrifter; da gjorde L. det dristigste Skridt i sit Liv og brød ganske med den Kirke, der forstød ham. Ledsaget af talrige Doctorer og Studenter, som han formelig havde indbudt ved et Opslag paa det sorte Bræt, opbrændte han 10 Dec. om Morgenen Kl. 9 den pavelige Bulle og den kanoniske Ret. Uagtet den pavelige Legat protesterede imod, at der skulde forhandles videre med en banlyst Kjætter, blev L. dog efter de tyske Rigsstænders Forlangende stævnet til at møde for Rigsdagen i Worms under kejserligt Lejde. Hans Rejse til Worms var som et Triumphtog, og under en umaadelig Folketrængsel naaede han til Staden 14 Apr. 1521. 17 Apr. blev han kaldet for Rigsdagen. Man fordrede, at han skulde gjenkalde Indholdet af sine Bøger; men hans endelige Svar var, at han hverken kunde eller vilde gjenkalde, med mindre han blev overbevist med Vidnesbyrd af den hellige Skrift eller med andre tydelige og klare Grunde; han sluttede med de Ord: „Her staar jeg; jeg kan ikke andet; Gud hjælpe mig! Amen". Ved sin frimodige Optræden vandt L. mange Riddere og Fyrster for sig, deriblandt ogsaa den unge Hertug Christian, senere Kong Christian III af Danmark; men paa Kejser Carl gjorde han et meget ugunstigt Indtryk. 26 Apr. rejste L. uhindret fra Worms; 26 Maj blev Rigets Akt i de skarpeste Udtryk lyst over ham og alle hans Tilhængere. Paa Foranstaltning af den forsigtige Kurfyrste af Sachsen blev L. paa Vejen fra Worms til Wittenberg overfaldet og, tilsyneladende med Magt, bortført til Bjergslottet Wartburg tæt ved Eisenach. Han blev iført en Ridderdragt og levede paa Borgen under Navnet Junker Georg. Paa Wartburg fik L. Tid til at samle sig efter den stærke Spænding, hvori han nylig havde været; her skrev han „Imod Messens Misbrug" og „Om de gejstlige Løfter og Klosterløfterne" og fattede Planen til en Oversættelse af hele den hellige Skrift, hvoraf han her udførte Oversættelsen af det nye Testament. Af stor Betydning var L.s Ophold paa Wartburg for hans indre aandelige Liv; det neddæmpede hans Higen efter Bedrifter og lærte ham Ydmyghed under indre Kampe og Anfægtelser, som modnede og lutrede hans Charakter. Under L.s Ophold paa Wartburg truedes imidlertid Reformationen af alvorlige indre Farer. I Zwickau opstod der sværmerske Propheter, som derfra drog til Wittenberg, hvor de vandt Carlstadt for sig og i Forening med ham fremkaldte en Fanatisme hos Folket og Studenterne, som gav sig Luft i vilde Udskejelser; man ødelagde Billederne i Kirkerne og jog Præsterne fra Altrene; man vilde have baade Gejstlighed og theologisk Videnskab afskaffet. Melanchthon vaklede, og Kurfyrsten begyndte at blive ængstelig for den Gang, Begivenhederne syntes at ville faa; men saa snart L. fik at vide, hvorledes det gik, forlod han Wartburg uden Kurfyrstens Tilladelse, kom til Wittenberg 7 Marts 1522, prædikede 8 Dage i Træk imod Fanatikerne, og dermed var Sværmeriet til Ende. Samtidig var Reformationen imidlertid udsat for andre Farer. Den religiøse Bevægelse, der udgik fra L., indtraf nemlig samtidig med en dobbelt politisk Bevægelse, nemlig de tyske Ridderes Kamp med Fyrsterne og de tyske Bønders Oprør mod Adelen; baade Ridderne og Bønderne beraabte sig paa L., og Reformationen stod derved i Fare for at blive revet med ind i de politiske Uroligheder og gaa til Grunde i dem; men L. stod fast mod alle politiske Fristelser, fordømte Oprørerne og hævdede med Kraft og Klarhed sin Reformations aandelige Charakter. Paa samme Tid var L. i literær Fejde med Kong Henrik VIII af England og Erasmus af Rotterdam. Under alle disse Kampe fortsatte L. utrættelig sit Arbejde for Reformationen og Ordningen af en ny evangelisk Gudstjeneste. Han hævdede med stor Styrke det almindelige Præstedømme, men ved Siden heraf det særegne Præstedømme som indstiftet af Herren. Præsterne ere „Ordets Tjenere", indsatte til at aflægge Vidnesbyrdet om Evangeliet og forvalte Naademidlerne. I Spidsen for Præsterne sattes Superintendenter (Biskopper) uden den politiske Magt, som de katholske Biskopper havde haft. I Gudstjenesten stræbte L. at fjærne alt, hvad der var trængt ind fra Hedenskab og Jødedom, hvorimod han bevarede en Mængde ærværdige Skikke fra Oldkirken. Hans Grundsætning var, at alt, hvad der var fremkommet under den kirkelige Udvikling, og som ikke stred mod Guds Ord, burde bevares. Modersmaalet indsatte han i dets Ret ved Gudstjenesten, hvis vigtigste Del blev Prædikenen, medens dog ogsaa Psalmesang paa Modersmaalet vaagnede til Liv; L. selv var en udmærket Psalmedigter, og den første evangeliske Psalmebog udkom 1524 i Erfurt. Med Ægtefolks Vielse blev det ved det gamle, men Nadveren blev uddelt under begge Skikkelser. 1528—29 foretog L. og Melanchthon en Visitationsrejse gjennem Kursachsen. Resultatet

ommen evangelisk Kirkeordning for
der snart blev efterfulgt i mange
andskirker; desuden skrev L. efter
sin lille Katechismus for Folket
or Lærerne. Allerede 1523 aflagde
edragt, og 13 Juni 1525 giftede
Katharine v. Bora (s. Bora), med
ede et lykkeligt Familieliv. Idelig
Sygeligheb, næsten altid overvældet
jer og stedse fattet paa sit Endeligt
af truende Rygter om Fjendernes
hans Liv, bevarede han dog et
d samt en frejdig troende Tillid
sig mangen Time i sine Venners
t simpelt Maaltid, med Sang og
rig Samtale og uskyldig, om end
kjæk Spøg. Hans saakaldte „Bord-
de af Aurifaber, ere et Vidnesbyrd
ntidig bevarede han ved sine Raad,
virksomhed, sin udstrakte Brevvex-
Personligheds Magt en overordent-
else paa Reformationens Udbredelse
e, medens hans Bibeloversættelse
tolkning, hans Prædikener og Lære-
edte hans reformatoriske Anskuelser
blandt Folkene og samtidig grund-
y Æra i det tyske Sprogs Udvik-
. Særlig Iver udfoldede han for
Forkyndelsen i Kirkerne og Under-
i Skolerne; derfor ivrede han for
af nye lærde Skoler og Almue-
in Kamp mod Sværmere og Zwing-
i L. til efterhaanden bestemtere og
aget at betone Skriftordet som eneste
rm for christelig Lære og Liv. Der-
han ogsaa fast ved Skriftens Text
Legems og Blods sande Nærværelse i
under Disputationen i Marburg 1529
gli; og med den Lære, at „i, med
Brød og Vin" modtages Herrens
me og Blod — de troende til Vel-
e vantro til Dom — indtog han
g mellem Papisternes og Zwinglia-
tremer. Paa Rigsdagen i Augs-
lagde de protestantiske Stænder 1530
. billigede augsburske Confession;
politiske Stilling, som Reformatio-
efter denne Rigsdag maatte an-
L. fuldkommen imod, skjønt han
de forandre derved. Heller ikke i
g gik alt efter hans Sind, og der var
og andensteds meget, som voldte ham
og Bedrøvelse, mest af alt maaske den
, han og Melanchthon begik, da de
paa at billige Landgreve Philip af
Dobbeltægteskab. Udmattet af sit tunge
lidende af heftige Smerter og til-
Legemssvaghed, længtes han ofte efter
Fred, og denne Bøn blev hørt. I Be-
af 1546 kaldte Greverne af Mans-
i til Eisleben for at han ved en
tjendelse skulde jævne deres indbyrdes
eder. Sysselsat hermed tilbragte han
sidste tre Uger paa sit Fødested, og
entlig forudgaaende Sygdom hensov
ten til 18 Febr. blidt og rolig. Hans
bragt til Wittenberg og bisat i Slots-
L.s samlede Skrifter ere trykte i flere
; den fuldstændigste af de ældre er be-

sørget af Walch (24 Bd., 1740—53), men senere er en Mængde vigtige Prædikener og Breve blevne offentliggjorte, som ere komne med i de nyere Udgaver, blandt hvilke Erlangerudgaven (100 Bd., 1826—73) særlig fortjener at nævnes. **Lutheranere**, oprindelig et af Eck og Henrik VIII benyttet Spottenavn, kaldes de christne, som holde sig til den ved L.s Kirkeforbedring rensede Lære og erkjende den augsburgske Confession som et Udtryk for deres Tro.

Luther, Robert, tysk Astronom, f. 16 Apr. 1822 i Schweidnitz, blev 1841 Observator ved Observatoriet i Breslau, 1843 ved Observatoriet i Berlin og har siden 1851 været Directeur for Observatoriet i Bilk ved Düsseldorf. Han har opdaget 22 Smaaplaneter, deriblandt nogle af de første. Den ham 1855 af det franske Institut tilkjendte Pris overlod han Byen Leiden til Bygningen af dens nye Observatorium.

Luthersk Missionsforening, Mølleriànere, Bornholmere, en i de to sidste Aartier i Danmark opstaaet religiøs Sekt, stiftet af Lægmanden Chr. Møller. Født paa Bornholm var han oprindelig Smed, men vakt ved Præsten Trandbergs Opvækkelsesprædikener sluttede han sig til denne, da han i Juni 1863 dannede sin Frimenighed, og var en af de 9 Lægmænd, som Trandberg allerede i Oct. s. A., altsaa efter en højst utilstrækkelig Forberedelse, udsendte som Prædikanter. Det varede nu ikke længe, inden Møller blev bekjendt med Svenskeren Rosenius's ejendommelige Forkyndelse, der fremhævede det frie og uforskyldte i Guds Naade imod Syndere saa stærkt, at det let kunde komme til at lyde, som om Menneskets eget Forhold til Naaden slet ikke kom i Betragtning. Dette greb Møller, som overdrev det saaledes, at det ikke varede ret længe, inden han satte sig til Dommer ikke blot over Folkekirkens Præster, men ogsaa over sin egen Lærer Trandberg, hvem han snart ligefrem forkjætrede. Han stiftede saa 1869 den „I. M. til Evangeliets Fremme i Danmark", der har vundet megen Tilslutning i forskjellige Egne rundt om i Landet, navnlig paa Bornholm, i Kjøbenhavn, Nordsjælland og Midten af Vestjylland. Uden fuldstændig at ville bryde med Folkekirken undergrave de i Virkeligheden dennes Virksomhed, have deres egne Prædikanter med højst utilstrækkelig Forbannelse, deres egne Missionshuse eller Capeller, hvor de holde Gudstjeneste, i Regelen paa samme Tid som der holdes Gudstjeneste i Folkekirken, bekæmpe paa fuldstændig uluthersk Vis Folkekirkens Lære om Retfærdiggjørelse af Troen og opstille i Stedet derfor en Lære om Retfærdiggjørelse ved Guds Naade uden Betingelser, der vil kunne føre til farlige Consequenser i Henseende til Syndesikkerhed. Desuden føre de vildfarende Lære ogsaa paa andre vigtige Punkter, navnlig med Hensyn til Daaben, hvor deres Lære ligesom Methodisternes kan føre til baptistiske Consequenser.

Lutter, det ved de ældre Destillationsapparater directe af Brændevinsmæsken vundne Destillat, som indeholder omtr. 23 pCt. Vinaand (s. Brændevin).

Lutter am Barenberge, Flække i Hertugd.

Braunschweig, 5 M. s. s. v. for Braunschweig, bekjendt af Tillys Sejer over den danske Konge Christian IV 17 Aug. 1626.

Lutterstal, den Sygdom hos Hesten, at den afsætter en langt større Mængde, klar og lys Urin end i naturlig Tilstand. Herved bliver Hesten mat, falder let i Sved ved Arbejdet, afmagrer og ophører at æde. Sygdommen fremkaldes almindelig ved muggent Foder.

Lutti, Francesca, ital. Digterinde, f. 1831 i det Trientinske, var Elev af Andrea Maffei; hun skrev Digtet »Maria« (1858), Novellen »Rosa e Stella« (1859), »Novelle e liriche« (1862), »Alberto. Poema contemporaneo« (1867), bestandig udviklende sig i Retning af sin og gjennemarbejdet Form. D. 1878.

Lutz, Johannes, bayersk Statsmand, f. 4 Dec. 1826, Søn af en Skolelærer, blev 1850 Sagfører og 1854 Dommer ved Kredsretten i Nürnberg. 1857 blev han Secretær ved Conferencerne om en ny fælles-tysk Handelslovbog, og udgav 1863—66 en Commentar hertil. 1863 blev han Secretær i Kongens Cabinet og 1866 Chef derfor, hvorefter han i Oct. 1867 blev Justitsminister og i Dec. 1869 tillige Kirke- og Undervisningsminister. Den første Post opgav han i Sommeren 1871 efter at have gjennemført en ny Civilproces med Offentlighed og Mundtlighed; og som Kirkeminister havde han den vanskelige Opgave i et stærktkatholsk Land at hævde Statsmagtens Ret og værne Gammelkatholikerne imod Biskoppernes Herskesyge og Uforbragelighed. Herved viste han lige saa megen Varsomhed som Kraft og trodsede fine politiske Modstandere, støttet ved Kongens personlige Tillid. Fremdeles omfattede L. med stor Interesse Tysklands Enhedssag, tog i Efteraaret 1870 virksom Del i Forhandlingerne i Versailles om det tyske Riges Oprettelse og var i Kamrene en ivrig Talsmand for de trufne Aftaler. I Marts 1880 blev L. Førsteminister, 1884 ophøjet til Friherre og 1886 livsvarig Rigsraad.

Luvart, den Side, hvorfra Vinden kommer.

Luve, den Bevægelse, et Skib gjør, hvorved det kommer til at sejle Vindens Retning nærmere.

Luxatiōn, s. **Forvridning**.

Luxdorph, Bolle Villum, bekjendt dansk Lærd af en Slægt, der var bleven adlet 1679 med hans Farfader Bolle L. (f. 1643, d. 1698, Obersecretær i det danske Cancelli, Gesandt i Sverige) og dennes Søskende, f. 1716 paa Gaarden Mørup ved Sorø, blev Student 1733 og n. A. Secretær i det danske Cancelli, 1738 Landsdommer i Sjælland, 1744 Assessor i Højesteret, 1749 Generalprocureur, 1771 første Deputeret i Cancelliet og døde 1788 som Gehejmeraad. Han var en af Stifterne af Selskabet for de skjønne Videnskaber og blev 1780 Præses for Videnskabernes Selskab. Hans Lærdom omfattede forskjellige Grene af Literaturen (Jurisprudens, de gamle Klassikere, Historie, Numismatik); i philosophisk Dannelse stod han over de fleste danske Lærde paa den Tid, og hans »Carmina« vise, at han tillige var en ualmindelig smagfuld latinsk Digter. Han roses som en dygtig Embedsmand og en ualmindelig ædel Charakter. Han var en stor Bogelsker og Bogsamler.

Luxembourg [lyxangbūhr], Palais i Paris, bygget af Enkedronning Marie af Medici 1615—20 og senere beboet bl. a. af Hertug Gaston af Orléans og Greven af Provence (Ludvig XVIII). Under Revolutionen brugtes L. til Fængsel, men Directoriet tog det til Embedsbolig, og siden det første Kejserdømme har L. været dels Senatets, dels Pairskammerets Bygning; 1848 var det Samlingssted for det saakaldte Arbejderparlament. Tillige er her et Museum af Malerier og Billedhuggerværker af nulevende Mestre.

Luxembourg, Franç. Henri de Montmorency, Hertug af [s. o.], fransk Marschal, en af Ludvig XIV.s berømte Feltherrer, Søn af Greven af Bouteville (af en Sidelinje af Slægten Montmorency), som blev henrettet 1627 paa Grund af en Duel, f. 8 Jan. 1628 efter Faderens Død, tog under sin Fætter og gode Ven, den store Condé, Del i Slaget ved Rocroi 1643, udmærkede sig 1648 i Krigen i Spanien, tog under Frondeurolighederne Parti med Condé og kom 1659 benaadet af Ludvig tilbage til Hoffet. Kort efter ægtede han Arvedatteren af Huset L., hvis Navn han derefter antog. I Ludvigs følgende Krige udmærkede L. sig lige meget ved Feltherretalent og Tapperhed, blev i den 1672 begyndte hollandske Krig efter Turennes Død 1675 udnævnt til Marschal og fik Overanførselen over en Del af Hæren, som han med stort Held førte indtil Freden i Nijmegen 1678. Han stod paa Grund af sit Venskab med Condé ikke i høj Gunst hos Ludvig XIV, og han synes endog 1680 at have maattet tilbringe nogle Maaneder i Bastillen. Hans store Dygtighed gjorde ham imidlertid uundværlig. 1690 fik han paa ny Overcommandoen over Hæren i Flandern. Her vandt han de glimrende Sejre ved Fleurus, Steenkerke og Neerwinden (de to sidste over Kong Vilhelm III) og endte Felttoget 1693 med Erobringen af Charleroi. Han døde ved Hæren 4 Jan. 1695. L. var af Legeme svagelig og skjæv, men han havde en fri, skarp og daadkraftig Aand.

Luxemburg, et gammelt Grevskab og senere Hertugdømme i det vestl. Tyskland ved Grænsen af Nederlandene, har Navn af den gamle Borg Lützelburg (Lucilliburgum), hvoraf den nuvær. Stad L. er opstaaet. Den første Greve af L. var Grev Siegfried af Ardennerne, som 963 fik Borgen ved Bytte fra Abbed Wicker i St. Maximin i Trier; han var Fader til den hellige Kunigunde, Kejser Henrik II.s Ægtefælle, og en af hans Efterkommere Grev Hermann blev 1081 valgt til Modkonge mod Kejser Henrik IV (d. 1088). Slægten uddøde med Grev Conrad II 1136, og en ny Linje stiftedes af en Slægtning paa Kvindesiden Henrik I af Hertugerne af Limburgs Slægt, hvis Efterkommere kaldte sig Grever af L. Hans Sønnesøn Henrik III blev 1308 tysk Kejser (H. VII) og Stifter af det **luxemburgske Kejserhus**. Dennes Søn Johan blev ved Giftermaal Konge i Böhmen, og hans Søn Carl 1347 tysk Kejser (C. IV). Under ham blev L. 1354 ophøjet til Hertugdømme. Carls Søn Kejser Wenceslaus overlod L. til sin Broderdatter Elisabeth (først gift med Hert. Anton af Burgund, derpaa med Grev Johan af Holland), der som Enke 1443 afstod alle sine

Rettigheder til L. til Hert. Philip d. gode af
Burgund; s. for øvrigt **Belgien**. L. blev 1815
ned Titel af Storhertugdømme og som tysk
Forbundsland henlagt til Kongeriget de for-
nede Nederlande; men ved den belgiske Re-
olution 1830 sluttede største Delen af L. sig
il Belgien, og Striden endte først 1839 ved
n Deling, nogenlunde efter Sproggrænsen,
a at den større, fransktalende Del tilfaldt
elgien og samtidig udtraadte af det tyske
orbund. Resten organiseredes 1841 som en
en Stat i Personalunion med Holland (tid-
ere var det kun en nederlandsk Provins) med
ndstænder, indtraadte 1847 i Toldforeningen
fik 1848 en fri Forfatning. Denne om-
nnedes dog 1856 ved Forbundsdagens Hjælp
reactionær Retning, og først senere gjordes
gle mindre Indrømmelser for at forsone
temningen, hvorhos der 1884 gaves en ny
alglov. Kong Vilhelm III.s Broder Henrik
rede som Statholder L. fra 1850 til sin Død
79. Under Krigen 1866 holdt L. sig neu-
lt og vilde siden ikke indtræde i det nord-
le Forbund, men blev dog i Toldforenin-
ı. 1867 førte Kongen af Nederlandene
derhandlinger med den franske Kejser om at
ge L. til Frankrig, og en Krig syntes der-
r at skulle udbryde imellem Frankrig og
eussen; men paa Londonconferencen sluttedes
Maj en Overenskomst imellem Stormag-
ne, hvorved L. forblev en uafhængig og neu-
l Stat under fælles Garanti. Preussen
av sin hidtidige Ret til at holde Garnison
orbundsfæstningen L., og dennes Værker ere
n til Dels nedbrudte. Saafremt det neder-
dske Huses Mandsstamme uddør, tilfalder
den afsatte Hertug Adolf af Nassau. — **Stor-
ugdømmet L.**, en i Personalunion med Konger.
derlandene staaende Stat, omgiven af Bel-
n, Rhinpreussen, tysk Lothringen og Frank-
47 □ M. med 210,000 J. (1880), næsten
af tysk Stamme og Katholiker. Landet er
bølgeformet Højslette, hvis højeste Punkt
1,700 F. over Havet, og hvis nordlige Del
er til Ardennerne, medens den sydlige
er til Lothringens Plateau. Den nordlige
er gjennemfuret af snævre Dale og Slugter
har et temmelig raat Klima, hvorimod den
ige er et mere aabent Bakkeland med langt
dere Klima (Middeltemperatur 10°). Mo-
flyder langs Østgrænsen og optager herfra
uer, der har en stor Mængde mindre Bi-
er. Agerbrug, Bjærgværksdrift og en stærkt
iklet Industri ere Hovederhverv, ligesom der
a drives betydelig Handel. Forvaltningen
s af en af Konge-Storhertugen indsat Stat-
er. Lovgivningsmagten er delt mellem ham
Kammeret, som bestaar af 42 paa 6 Aar
te Deputerede, af hvilke Halvdelen afgaar
t 3dje Aar. Valgretten er indskrænket ved
ttecensus. Statsindtægten for 1885 var an-
t til 6,648,000 Kroner; Statsgjælden ud-
de c. 11,6 Mill. Kr., væsentlig hidrørende
Jærnbanebygninger. L. er indlemmet i
tyske Toldforening. Jærnbanerne have en
de af 48 Mil. Af Telegraphbureauer ere
Statsbureauer og 42 falde paa Jærnbanerne.
edstaden L., oprindelig Lützelburg
. den lille Borg), ligger paa en 200 F.
høj Klippe ved Floden Alzette, 5 M. v. s. v. for Trier. 17,000 J. (1880). Den deler sig i Øvrestaden med snævre, til Dels stejle Gader og Nedrestaden med brede Gader og moderne Bygninger. Livlig Industri og Handel. — **Belgisk L.**, Provins af Konger. Belgien, omgiven af Prov. Namur og Liège, Rhinpreussen, Storhertugd. L. og Frankrig. 80 □ M. med 213,000 J. (1885), for største Delen Katholiker. Provinsen er bjærgfuld og har samme Charakter som Storhertugdømmet, men er i det hele bedre dyrket. Den hører til Meuses Floddistrict, som herfra optager Semoy, Lesse og Ourthe; til Moselle flyde Sure og Wilz. Hovedstad Arlon.

Luxeuil [lyxöij], Stad i det franske Dep. Øvre-Saône, 4 M. n. ø. for Vesoul. 4,000 J. Her var tidligere et berømt, af den hellige Columbanus 610 stiftet Abbedi.

Luxor, ægyptisk Landsby paa det gamle Thebens Grund, s. for Karnak, tæt ved den østlige Nilbred, er berømt ved et pragtfuldt, af Amenophis III grundlagt og af Ramses II fuldført Tempel og ved to af Ramses oprejste Obelisker, af hvilke den mindste (62 F. høj) er bragt til Paris og opstillet paa Place de la Concorde.

Luxus anvendes i dobbelt Betydning, efter som man opfatter Begrebet nærmest fra et økonomisk eller nærmest fra et moralsk Synspunkt. I økonomisk Forstand henhører strængt taget til L.-Produktion enhver Frembringelse af Gjenstande (Ydelse af Tjenester), der ikke kunne bidrage til at opretholde og understøtte den menneskelige Arbejdskraft eller gjøre denne mere produktiv, og fra dette Synspunkt maa det da siges netop at være Formaalet for den økonomiske Udvikling at muliggjøre en stedse mere omfattende L.-Produktion, d. v. s. Tilvejebringelse af Gjenstande og Ydelse af Tjenester, der overhovedet bidrage til at gjøre Livet nydelsesrigere og behageligere. Fra dette Synspunkt maa alt Luxusforbrug regnes ligesom et Forbrug af Capital, der ikke erstattes eller reproduceres ved den paagjældende Virksomhed; og Vurderingen af det mere ell. mindre berettigede i en vis L. sker derfor mere fra et moralsk Synspunkt, idet man stempler den L. som utilladelig, der anvendes til at tilfredsstille Nydelsessygen paa en urigtig Maade eller i en Grad, der overstiger den paagjældendes Evne. Der maa da tages et væsentligt Hensyn til Vedkommendes Evne ved Afgjørelsen af, hvad der er L.; og heraf følger, at hvad der er berettiget L. for den, der har en større Indtægt, er uberettiget L. for den, der har en mindre. Selv om Udgifterne til L. i dette Ords videre Betydning falde inden for Grænserne af Indtægterne, anvendes de dog i hvert Fald paa en skadelig Maade, naar de benyttes i Immoralitetens Tjeneste og ikke tjene til at forskjønne Livet, men kun til at tilfredsstille en grov, nædel Nydelsessyge. Man har søgt at modvirke L. ved **Luxuslove** (allerede Romerne gav leges sumptuariæ, og baade i Tyskland, Frankrig, Schweiz, Sverige, Norge og Danmark ere saadanne blevne givne), der bestemme, hvad der er berettiget L., men de have aldrig kunnet opnaa deres Formaal. Man

har tillige beskattet L. directe ved **Luxusskatter**, men disse ere i Regelen blevne ophævede; dog bestaa endnu flere saadanne i England. I Danmark bestaar vel ikke egentlige Luxusskatter, men ved flere Afgifter, navnlig Tolden, er der dog lagt an paa særlig at ramme Luxusforbrug.

Luxuriøs, yppig, ødsel, overdaadig.

Luynes, Charl. d'Albert, Hertug af [lyihn], Ludvig XIII.s Yndling, f. 1578, kom som Page til Henrik IV.s Hof, hvor han gjorde Opsigt ved sin Skjønhed og som Dauphinens Legekammerat vandt dennes Yndest, især ved at afrette Fugle for ham til Jagten, ligesom han ogsaa, efter at Ludvig havde besteget Tronen, blev hans uadskillelige Omgangsven. Han bevirkede 1617 Enkedronningens Fængsling og Marschal d'Ancres (Concinis) Drab, greb nu selv Statsroret, skjønt han manglede baade Kundskab og Erfaring som Statsstyrer, og blev efterhaanden ophøjet til Hertug af L. (efter en By ved Loire), Pair, Connétable og Kansler; men en saa fortjenstløs Mands sjældne Ophøjelse vakte Stormændenes Uvilje, og dette i Forbindelse med hans egen Udygtighed vilde vistnok have styrtet ham, hvis ikke Døden havde forekommet hans Fald 1621. — Hans Søn, **Louis Charles d'Albert**, f. 1620, d. 1690, udmærkede sig baade som Kriger og som gejstlig Skribent. — **Honoré Theod. Paul Jos. d'Albert**, Hertug af L., en Efterkommer af den foreg., f. 1802, d. 1867, Archæolog og Kunstven, benyttede sin store Formue til Understøttelse af Kunster og Videnskaber samt til velgjørende Øjemed. I Nationalforsamlingen 1848—51 stemte han med de maadeholdne Republikanere. Hans Hovedværker ere: »Essai sur la numismatique des satrapies et de la Phénicie sous les rois Achæménides« (2 Bd., 1846) og »Inscriptions cypriotes«. 1862 gav han sin kostbare Møntsamling til Staten.

Luzan, Ignacio de, spansk Forfatter, f. 1702, d. 1754, havde ved langt Ophold i Italien i sin Ungdom og senere som Legationssecretær i Paris ivrig studeret italiensk og fransk Literatur. Hans kritiske og poetiske Virksomhed gik ud paa at bøje den forfaldne spanske Literatur ind i de fransk-akademiske Baner. »La poética ó reglas de la poesia en general« er et Forsøg paa at tvinge spanske Digte ind i de Boileauske Regler. Hans dramatiske Produktion bestod navnlig i Oversættelser af Maffei, La Chaussée og Metastasio.

Luzērn, 1) Canton i Schweiz, omgivet af Cant. Aargau, Zug, Schwyz, Unterwalden og Bern. 27 □ M. med 135,000 I. (1880), for største Delen katholske Tyskere. Cantonet er bjergfuldt, navnlig i den sydlige Del; dets mest fremtrædende Punkter ere Pilatus ved Vierwaldstättersøen og Rothhorn n. for Brienzersøen. Vierwaldstättersøens nordlige Del hører til Cantonet, og dens Afløb Reuß gjennemløber dets østlige Del, optagende fra venstre Side Emme. Vandene fra den nordlige og nordvestlige Del flyde til Aarfloden. N. v. for Staden L. ligger Sempachsøen, der har Afløb til Aar. Agerdyrkning og Kvægavl ere Hovederhverv. Kornavlen overstiger Cantonets eget Forbrug. — L. tiltraadte allerede 1332 Forbundet med de tre første Cantoner (de 4 „Waldstätte"). Reformationen fandt ingen Indgang her, og L. stod i Spidsen for de katholske Cantoner. 1798 omstyrtedes den aristokratiske Forfatning, og L. blev Sædet for den helvetiske Republiks Regering indtil 1802 og derefter et af de tre „Vororte", hvor Forbundsdagen samledes. 1815 gjenoprettedes den aristokratiske Forfatning og det katholske Præsteskabs Magt, og først 1826 fik Protestanterne fri Religionsøvelse. 1831 indførtes en friere Forfatning, men den kuldkastedes 1841 af Landboerne under Ledelse af Joseph Leu, og nu førtes et strængt Regimente imod de liberale, hvorved bl. a. Pressens Frihed og Byen L.s Selvstyrelse indskrænkedes. 1844 indkaldtes Jesuiterne for at overtage den højere Undervisning, men dette fremkaldte gjentagne Forsøg af Flygtninge fra L. i Forbindelse med Friskarer fra andre Cantoner paa at fortrænge den klerikale Regering, dog alle forgjæves; det sidste under Ochsenbein 31 Marts 1845 endte med et fuldstændigt Nederlag. Nogle Maaneder senere blev Leu myrdet (20 Juli), men L. vedblev at være det ledende katholske Canton og stod 1847 i Spidsen for „Sonderbund". Efter dettes Nederlag bleve Jesuiterne fordrevne, Klostrene inddragne og Forfatningen ændret i demokratisk Aand. Først 1871 fik det klerikale Parti igjen Overmagten; og 1875 blev Forfatningen helt omdannet saaledes, at Folkeafstemning blev indført over Love og vigtige Finansbeslutninger. — 2) Hovedstad i Cant. L. ved Vierwaldstättersøens Nordvestende paa begge Sider af Floden Reuß. 18,000 I. (1880). Blandt Stadens 5 Kirker mærkes Stiftskirken St. Leodegar med prægtigt Orgel. Stort Raadhus og righoldigt gammelt Tøjhus. Livlig Industri, navnlig Silke-, Bomulds- og Hørspinderier og Fabriker for Vogne og Maskiner. Tæt ved Staden er i en Sandstensklippe efter Model af Thorvaldsen udhugget en døende Løve til Minde om de i Tuilerierne 10 Aug. 1792 faldne Schweizere. L. besøges om Sommeren meget af Tourister og har derfor en Mængde pragtfulde Hoteller, navnlig langs Søbredden.

Luzk eller **Michailograd**, stærk Fæstning i det russiske Gouvern. Volhynien, 33 M. v. n. v. for Shitomir. 12,000 I. Katholsk Ærkebispesæde. L. afbrændte næsten ganske 1845.

Luzon [lysōng], s. **Manila**.

Lvov, Alexei [lvoff], f. 1799, d. 1870 paa sit Gods i Gouv. Kovno, gik den militære Vej og avancerede til General, men studerede samtidig Musik, spillede udmærket Violin og componerede flere Operaer, Violinsager og mange Sange, der vidne om hans Begavelse. Den russiske Nationalhymne er componeret 1833 af L. til Text af Shukovskij.

LXX (70), den Forkortelse, hvormed man betegner de 70 Fortolkere af det gamle Test.; s. **Septuaginta**.

Lübben, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg, 9 M. s. til ø. for Berlin. 6,000 I. Uld- og Linnedvæverier.

Lübeck, et til Storhertugd. Oldenburg hørende Fyrstendømme, der danner en Enclave i det østlige Holsten, 10 □ M. med 35,000 I.

381), har samme Naturbeskaffenhed og Pro-
kter som Holsten.

Lübeck, en lille Fristat i Nordtydskland, be-
ende af Staden L. ved Floden Trave med
den omliggende Gebet og nogle Enclaver
Holsten og Lauenburg. 5,4 □ M. med 64,000
(1880). Hovedmassen af Befolkningen er
otestanter, henimod 600 Jøder. L. styres i
ge Forfatningen (1875) af et Senat af 14
varige Medlemmer (8 lærde og 6 ulærde,
raf 5 Kjøbmænd), hvis Formand, valgt paa to
, kaldes Borgemester, i Forbindelse med et
gerskab af 120 paa 6 Aar valgte Medlem-
, der har Lovgivnings- og Bevillingsmagt.
det tydske Forbundsraad og til Rigsdagen
er L. 1 Medlem. Budgettet for 1885 ud-
en Indtægt af 2,350,000 Kr.; Statsgjælden
orde 13,755,000 Kr. L. afgiver sit Mand-
til en preussisk Bataillon Fodfolk. Rets-
n varetages af en Landret og en Amts-
Hele L.s Gebet hører siden 11 Aug. 1868
en tydske Toldforening og Staten selv til
ydske Kejserrige. — Staden L. med 55,000
1885) ligger ved Floden Trave, 2 M. fra
Udløb i Østersøen og 8 M. n. ø. for
borg. Det er en gammeldags bygget
med 3 Forstæder, Gymnasium, Skole-
seminarium, Handels-, Navigations- og
striktskole, offentligt Bibliothek paa 100,000
Theater, Sindssygehus og talrige Vel-
nhedsanstalter. Blandt dens Bygninger
ævnes den af Henrik Løve grundlagte,
fuldførte Domkirke; Mariekirken, med 2
ne af 422 F.s Højde, to herlige Orgeler,
ærkeligt Maleri („Dødningedansen") og
e Glasmalerier, samt et gammelt Raadhus
Hansaens Archiv. Industrien er temmelig
elig, navnlig Fabrikation af Sukker, To-
Læder og Lædervarer, Øl og Brændevin.
elen er meget omfattende, navnlig paa
søhavnene. Handelsflaaden 1884 udgjorde
skibe over 18 Tons med 11,000 Tons
tighed, hvoraf 30 Dampskibe med c. 9,000
. — L. nævnes første Gang under Vender-
n Gottschalk (1043—66), men laa den
nordligere ved Schwartaus Indløb i
og blev fuldstændig ødelagt 1138. Den
ende Stad blev bygget 1143 af den hol-
Greve Adolf II. Dens Grundlæggelse
sammen med den Fremrykning af neder-
Stammer fra Flandern, Friesland og
alen, som den Gang fandt Sted hen imod
søens Kyster. 1157 maatte Grev Adolf
den til Henrik Løve, hvorpaa Bispe-
et Oldenburg blev forlagt dertil 1163.
Henriks Fald kom L. umiddelbart under
ydske Kejser; 1201 blev den erobret af
mar Sejer, der som Konge 1203 i L.
g de undertvungne Landes Hylding, men
hans Fangenskab løsrev den sig tillige
det øvrige Nordtydskland og underkastede
jser Frederik II, der 1226 erklærede den
fri Rigsstad. Som Hoved for Hanse-
det spillede L. siden en betydelig Rolle,
i Nordens og især i Danmarks Historie
se), og blev en stor og folkerig Stad,
rte heldige Krige med Konger og Fyrster.
Hanseforbundets politiske Betydning sank
L.s, og Verdenshandelens forandrede
Gang efter de store Opdagelser i det 15de—
16de Aarh. i Forening med Fyrsternes stigende
Magt og de nordiske Landes heldige Stræben
efter at løsrive sig fra den fremmede Stads
trykkende Formynderskab i mercantil Henseende
gjorde, at dens Handel efterhaanden sank ned
til en Skygge af, hvad den tidligere havde
været. Grevens Fejde knækkede dens politiske
Magt. Dog kunde den endnu med Ære del-
tage i den nordiske Syvaarskrig 1563—70 som
Danmarks virksomme Forbundsfælle mod Sve-
rige. Under Trediveaarskrigen, i hvilken Chri-
stian IV sluttede Fred med Kejseren her 12
Maj 1629, tabte L. ganske sin verdenshistoriske
Betydning. Uagtet Danmark 1801 holdt L.
besat og paa samme Tid de mange frie Rigs-
stæder mistede deres Selvstændighed (Edictet
af 25 Febr. 1801), beholdt L. dog sin, og i
nogle Aar gjorde Handel og Industri betydelige
Fremskridt. Som Følge af Preussernes Neder-
lag ved Jena kastede Blücher sig med en Del
af sin Hær ind i Staden, som derpaa 6 Nov.
1806 blev stormet af Franskmændene under en
heftig Gadekamp og i flere Dage plyndret.
Siden den Tid holdtes den besat af franske
Tropper og blev i Dec. 1810 formelig indlemmet
i Kejserdømmet; dens Handel og Omsætning op-
hørte næsten ganske ved Continentalspærringen,
og Beboernes Elendighed var stor. Da Fransk-
mændene ved Fremrykningen af et russisk Corps
i Foraaret 1813 havde forladt Staden, deltog
den i Kampen for Tysklands Befrielse, faldt
vel endnu en Gang i Franskmændenes Hæn-
der, som ganske udpinte den ved Contributioner
og Requisitioner, men blev endelig 5 Dec. s.
A. fuldstændig befriet ved Svenskernes Ind-
rykning, hvorpaa den snart igjen kom til
Kræfter og paa Wienercongressen blev optagen
som fri Hansestad i det tydske Forbund. **Lybske
Ret**, den fra Byen Soest i Westfalen 1167
af Henrik Løve til Lübeck overførte og 1182
af Kejser Frederik I bekræftede Stadsret for
Lübeck, en af de vigtigste af alle tydske Kjøb-
stadretter i Middelalderen, blev efterhaanden
antagen af næsten alle tydske Stæder ved Øster-
søen og i Holsten og trængte ogsaa ind i
Slesvig, hvor den blev optagen i Tønder og
i Burg paa Femern, ja fik endog betydelig
Indflydelse paa Kjøbstadretterne i Danmark
(navnl. er en stor Del af Ribe-Ret tagen af den
l. R.) og i det øvrige Norden. Den ældste
endnu existerende tydske Redaction af den l. R.
er fra 1236, den sidst udkomne Revision fra
1586.

Lübke, Wilhelm, tydsk Kunsthistoriker, f. 1826
i Dortmund, blev 1857 Lærer i Kunsthistorie
i Berlin, forflyttedes derfra 1861 til Zürich,
1866 til Stuttgart og 1885 til Carlsruhe. Af
hans Værker kunne fremhæves „Grundriß der
Kunstgeschichte" (1861, 9de Opl. 1882), hvoraf
der paa Dansk er kommet 2 Udgaver ved Jul.
Lange, „Geschichte der Architektur" (1855; 6te
Opl. 1884) og „Geschichte der Plastik" (1863;
3dje Opl. 1880). Desuden har han skrevet
flere Værker af mere speciel Natur, navnlig om-
handlende Renaissancen i Frankrig, Tyskland
og Italien.

Lycēum (gr. *Λύκειον*), et nær ved Athen
liggende Gymnasium med et til Apollon Lykeios

indviet Tempel og med en prægtig Have, i hvis skyggefulde Gange Aristoteles underholdt sig med sine Disciple. I den nyere Tid er **Lyceer** Benævnelse for højere lærde Skoler ell. lign., i Frankrig (lycée) paa Statsskolerne (i Modsætning til de communale Skoler (Collèges).

Lyd frembringes ved en Art Bølgebevægelse i Luften eller andre elastiske Legemer, ved hvilken der i disse frembringes afvexlende Fortætninger og Fortyndinger. En enkelt Luftrystelse frembringer en kortvarig L.; vedholdende, men uregelmæssige Sitringer frembringe forskjellige Arter af L., som Susen, Knirken osv.; kun naar Sitringerne følge regelmæssig efter hverandre med lige store Mellemrum, fremkommer en L., som kan bestemmes, en saakaldt Tone (s. d. A.). L. kan ikke forplante sig i det tomme Rum. L.s Styrke beror paa Lydgiverens Størrelse (Antallet af svingende Dele) og Udsvingenes Størrelse; end videre paa Lydforplanterens Beskaffenhed (Jorden og Træ forplante f. Ex. L. langt bedre, d. v. s. mere usvækket, end Luft) og paa Afstanden imellem Lydgiveren og Øret, idet L.s Styrke staar i omvendt Forhold til Kvadratet paa denne Afstand; endelig har Ørets Følsomhed Indflydelse, hvilken Følsomhed dels afhænger af indre, Øret vedkommende Forhold, dels af ydre Forhold, som f. Ex. tilstedeværende Bilyd. Ved at begrænse Udstrækningen til Siden af den Luftmasse, der sættes i Svingninger, formindskes L.s Svækkelse, hvorpaa Talerøret og Raaberen bero. Den Hastighed, med hvilken L. forplanter sig, er den samme for alle Arter af L. Ved Forsøg har man fundet, at L. i Luften forplanter sig med en Hastighed af 1,059 F. i Sekundet, naar Varmegraden er 0 Grader, og omtr. 2 F. hurtigere for hver Grad over 0, saa at den ved omtrent 20° gjennemløber 1,100 F. i Sekundet og ved omtr. 13° bruger 22 Sekunder til at gjennemløbe en Mil. Lufttrykkets Størrelse har ingen Indflydelse paa Hastigheden. I Vandet forplanter L. sig med en Hastighed af 4,500 F. og i Jærn med en Hastighed af omtr. 11,000 F. S. **Echo** og **Gjenklang.** — **Sprogets L.** (jvfr. **Bogstav**) frembringes ved den forskjellige Stilling, som dels Mundhulens bløde Dele, dels Stemmeridsen antage, samtidig med at den udaandede Luftstrøm passerer derigjennem. De deles almindelig i Selvlyd eller Vocaler og Medlyd eller Consonanter (s. disse A.); dog er Grænsen mellem disse to Grupper ikke altid ganske skarp, f. Ex. mellem i og j, u og v (w) (jvfr. **Tvelyd**), ligesom visse Medlyd, navnlig de flydende, kunne fungere som Selvlyd, f. Ex. l, n i anden Stavelse af Ord som Handel, bunden. **Lydforskydning** (Lydfremskydning; Oversættelse af tysk „Lautverschiebung") kaldes den af Rask først paaviste, men af J. Grimm noget nærmere udviklede, regelmæssige Lydvexel, hvorved i de germanske Sprog oprindeligt (f. Ex. græsk ell. lat.) k, t, p er blevet til h, þ, f, opr. g, d, (b) til k, t, (p), oprindelige Aspirater (gr. χ, ϑ, φ) til g, d, b, som gr. τρεῖς, lat. tres = oldn. þrír, tre; gr. δύο, lat. duo = oldn. tveir, to; gr. θύρα = oldn. dyrr, Dør. Inde i Ordet er opr. k, t, p snart blevet til h, þ, f, snart rykket videre til g, d, b, hvilket af K. Verner er vist at være afhængigt af den oprindelige Betoning; f. Ex. got. brōþar (tysk Bruder) = gr. φράτωρ, sanskr. bhrā́tar, Broder; got. fadar (tysk Vater) = gr. πατήρ, sanskr. pitár, Fader. „Den anden L." har man kaldet de i Højtysk fremtrædende yderligere Forandringer af visse af de saaledes opstaaede Lyd, f. Ex. zwei, Thür. **Lydlære** er dels d. s. s. Akustik, dels ogsaa den Del af Grammatiken, der omhandler vedkommende Sprogs Lyd, deres Udtale og deres indbyrdes Overgange eller historiske Udvikling. **Lydphysiologi**, Phonetik, Læren om Sproglydenes Dannelse og Væsen, en Videnskab, der staar paa Grænsen mellem Sprogvidenskaben, den almindelige Physiologi og Physiken (Akustiken). Allerede de gamle indiske Grammatikere havde temmelig rigtige Forestillinger om Lydenes Dannelse, medens Grækerne og Romerne i denne Henseende stod længere tilbage. Selvstændigere Jagttagelser begynde i det 16de Aarh. (her maa først og fremmest nævnes det mærkelige Skrift »de literis«, 1586, af den danske Philolog Jac. Madsen Aarhus); men en egentlig systematisk Behandling af L. daterer sig først fra Midten af vort Aarh., og er der end endnu mange uopklarede Punkter, har den unge Videnskab dog allerede faaet en stor Betydning navnlig for Sprogvidenskaben ved de Bidrag, den har ydet til Forstaaelse af Sprogenes Lydudvikling, i praktisk Henseende ogsaa for Sprogundervisningen (især for Døvstumme). Særlige Fortjenester af denne Videnskab have bl. a. Physiologerne Brücke, Czermak, Merkel, Sprogforskerne Sievers, Techmer, H. Sweet, Joh. Storm o. a., Physikerne Chladni og Helmholtz.

Lydda (oprindel. Lod), senere Diospolis, nu Lud ell. Lidda, Stad i det gamle Palæstina, i Benjamins Stamme, ikke langt fra Jafa og Havet.

Lydenburg, Districtshovedstad i Transvaal-Staten i Sydafrika, paa Vestsiden af det c. 8,500 F. høje Bjærg Mauch i Drakenberg Kjæden. Bjærgværksdrift paa Guld.

Lyderhorn, et af de 7 Fjælde, som i en Kreds omringe Bergen.

Lüderitz, Gustav, tysk Kobberstikker, f. 1803, d. 1884, uddannet i Berlin og Paris, blev Professor i sit Fag ved Kunstakademiet i Berlin 1853 og har stukket en stor Del Blade, dels efter de store italienske Mestre, dels efter moderne Kunstnere som Riedel og Vautier.

Lüderitzland, en af de tyske Kolonialbesiddelser i det sydvestlige Afrika, anlagt 1883 af Handelshuset Lüderitz i Bremen, 1884 stillet under det tyske Riges Beskyttelse, indtager Kyststrækningen fra Cap Frio indtil Oranjeflodens Munding, med Undtagelse af Districtet omkring Hvalfiskebugten, der tilhører England. Tyskerne have her forsøgt at grundlægge et Handelsetablissement ved Bugten Angra Pequeña mellem 26° og 27° s. Br.; men det synes ikke som om dette har nogen synderlig Fremtid.

Lüders, Alex., russisk General, f. 1790, indtraadte 1807 i Hæren og deltog i Krigen i Finland 1808. 1831 udmærkede L. sig ved Stormen paa Warschau og blev til Len General-lieutenant, førte 1843—46 et Hærcorps i Kau-

sus og indtog 1845 Fæstningen Dargo, under-
ykkede 1848 Bevægelsen i Rumænien og
ikkede i Juni 1849 ind i Transsylvanien, hvor
n indtog Hermannstadt og slog den ungarske
eneral Bem i to Slag, samt nødte 20,000
garere til at capitulere (31 Juli). 1853
r L. med at besætte Rumænien og rykkede
A. imod Silistria, men maatte paa Grund
Sygdom forlade Hæren. 1855 fik han Com-
ndoen i Bessarabien og i Jan. n. A. Over-
nmandoen paa Krim, hvor han sluttede
abenstilstand. Oct. 1861—Juni 1862 var
Statholder i Polen og blev efter sin Af-
igelse ophøjet til Greve. D. 1874.

ydgate, John [liddgæht], engelsk Digter, f. i
e Halvdel af det 14de Aarh., d. ved Midten af
15de. Han var Benedictinermunk i Bury
uffolk og havde gjort Rejser baade i Frank-
og Italien. Foruden en Mængde mindre,
ilig religiøse Digte har han skrevet tre
e Digtninge: »The Fall of Princes«, der
n versificeret Gjengivelse af en fransk Be-
ivelse af et latinsk Prosaværk af Boccaccio,
: Story of Thebes« og »The Siege of Troy«,
) sidste frie Bearbejdelser og Omdigtninger
dens Aand og Ridderromancernes Stil af
ske og græske Digtninger.

dien, Landskab midt paa Lilleasiens Vest-
tidligere Mæonien, var frugtbart og rigt
Guld; mod V. og S. fandtes Bjærge, saa-
Sipylos og Tmolos; s. for det sidste løb
rosfloden, og n. derfor strakte sig en stor
e, der blev gjennemstrømmet af Hermos,
venstre Bred optog den efter Sagnet guld-
de Paktolos. Lyderne beherskedes af Hera-
til c. 700 f. Chr., da Kandaules blev styrtet
ges (s. d. A.), som grundlagde Merm-
nes Dynasti. L. led under dette meget
mmeriernes Indfald og Voldsherredømme,
disse bleve fordrevne af Kong Alyattes,
dvidede Rigets Grænse mod Øst til Flo-
Halys; men under hans Søn Krøsos (s.
blev L. erobret af Cyrus c. 550, der var
i sine Bestræbelser for at gjøre det tid-
tapre Folk blødagtigt; dog vedblev de
re ansete for Handelsaand og Vindskibe-
(Sølv- og Guldpenge kom først i Brug
Af Stæderne maa foruden de joniske
er paa Kysten fremhæves Residensstaden
s i Hermosdalen. Nord derfor ved den
ske Sø laa Gravstaden, af hvis talløse
øje bl. a. Alyattes's Gravhøj, som He-
beskriver, endnu findes. Ved Sipylos
lagnesia, der er bekjendt af Romernes
over Antiochos d. store 190. **Lydisk** hed
rækerne det Tetrachord (den Kvartart)
diatoniske Tonekjøn, som endte med
onen (c d e f), og det Octachord (den
art), som bestod af 2 saadanne Tetrachorder
f. g-a-h-c), samt den Toneart, der frem-
taar en saadan Octavart transponeredes
anden Udgangstone (a-h-cis-d. e-fis-gis-a).
delalderen betegnede l. Kirketonen f-g-a-h-
f, som sjældnere brugtes paa Grund af
aardtklingende forstørrede Kvart f-h. I
: for h satte man det blødere b, men det
mmelige ved Kirketonen gik derved tabt,
n reduceredes til en Transposition af
den joniske. **Lydisk Sten** (Probersten), en uren, sortfarvet Kvarts, en Art Kiselskifer, som de gamle skaffede sig fra Lydien. Den benyttes til en foreløbig Bestemmelse af Mængden af Guld og Sølv i disse Metallers Legeringer.

Lydmethode, s. **Læsemethoder**.

Lyell, Sir Charles [läjell], berømt engelsk Geolog, f. 14 Nov. 1797 i Skotland, studerede ved Siden af sine Forretninger som Retslærd Geologi, hvorover han 1832 begyndte at holde Forelæsninger ved Kings College i London, og foretog geognostiske Undersøgelsesrejser i Frankrig, Italien, Tyskland, Danmark, Sverige og Nordamerika. I sit Hovedværk »Principles of geology« (1830—33) har han med overordentlig Skarpsindighed og Consequens søgt at godtgjøre, at alle i tidligere Jordperioder skete Forandringer ere foregaaede paa samme Maade og ved de samme Kræfter, som ere virksomme i den nuværende Tid, kun med den Forskjel, at der til hine er medgaaet en, relativt taget, uendelig lang Tid. Han har derved tilvejebragt et Grundlag for en dynamisk Geologi og brudt Staven over Theorien om de store Katastopher i Jordklodens Udviklingshistorie. Til det ovennævnte Arbejde slutter sig hans »Geological evidences of the antiquity of man« (1863), hvori han har nedlagt sine mangeaarige og interessante Undersøgelser om Menneskeslægtens tidligste Fremtræden. Iblandt hans talrige geologiske Afhandlinger, som især ere offentliggjorte i det londonske geologiske Selskabs Skrifter, er der tvende mindre, der vedrøre skandinaviske Forhold, nemlig: »On the proofs of a gradual rising of the land in certain parts of Sweden« (1834) og »On the cretaceous and tertiary strata of the Danish islands of Seeland and Möen« (1835). L. blev Baronet 1864; han døde 22 Febr. 1875 og blev bisat i Westminster Abbedi.

Lygtedrager, s. **Cicade**.

Lygtemand, en Flamme, der skal vise sig i Mørke i Sumpe og lokke den vandrende vild. Man har tænkt sig, at den muligvis kunde hidrøre fra en Udvikling af selvantændelig Phosphorbrinte; men det er tvivlsomt, om L. virkelig existere; i det mindste haves ingen ganske paalidelige Efterretninger derom.

Lygumkloster, s. **Løgumkloster**.

Lykabēttos, nu Hagios Georgios, en næsten isoleret, kegledannet Klippe umiddelbart n. ø. for Athen.

Lykāon, Konge i Arkadien, beværtede en Gang Zeus med en Ret af Menneskekjød; til Straf bleve han og hans 50 Sønner forvandlede til Ulve. Hele hans Slægts Ugudelighed gav Anledning til den deukalionske Syndflod. Sagnet tyder hen paa en tidligere Skik, at bringe Menneskeofre til Lykæos (s. d. A.).

Lykaōnien, Landskab i Lilleasien n. for Kilikiens vestlige Del, med Hovedstaden Ikonion.

Lýkien, bjærgfuldt Landskab paa en Halvø i det sydvestlige Lilleasien ø. for Karien. Indbyggerne vare oprindelig Milyer, efter hvilke Landet ogsaa kaldtes Milyas, hvortil kom Solymerne og især paa Kysten Hovedstammen Termilerne, der af Grækerne kaldes Lykiere, som

det sagdes efter Lykos, Ægeus's Broder. Om deres tidlig udviklede Cultur vidne utallige Gravmæler i Sten, hvis Stil tydelig vise Efterligning af Træconstructioner, medens talrige Theatre og Sculpturlevninger (deriblandt Harpyiemonumentet fra Borgen i Xanthos) bevise Folkets Delagtighed i græsk Dannelse. Lykierne forsvarede deres Uafhængighed mod Krøsos; men Cyrus's Feltherre, Harpagos, erobrede Hovedstaden Xanthos (ved en Flod af samme Navn) efter en haard Kamp. L. optræder dog senere som Athens Forbundsfælle i Kamp mod Perserne, og efter Alexanders Død stod det under Syrien og Rhodos. Efter den makedoniske Krig erklæredes det for frit og bestod som et Forbund af 23 stemmeberettigede Stæder (hvorimellem Olympos og Orakelstaden Patara), under en Lykiarches, indtil det som Del af Provinsen Pamphylien indlemmedes i Romerriget under Claudius. Under Theodosius blev L. en egen Provins med Myra til Hovedstad. De efter 1838 fundne, endnu kun mangelfuldt tydede lykiske Indskrifter vise en med den græske beslægtet Skrift, medens Sprogets Stilling endnu er ganske usikker.

Lykke (af lukke), indhegnet Mark, Vang, Toft; Indelukke; løs Knude.

Lykke, en gammel dansk Adelsslægt. **Iver L.** nævnes i yngre historiske Kilder og i Folkevisen som Anfører for Dronning Margretes Tropper i Slaget ved Falköping (Åsle) 1389, men dette maa bero paa en Fejltagelse, da de ældre Kilder nævne Henrik Parow som Dronningens Feltherre. — **Niels L.** fulgte 1520 med Christian II til Stockholm, hvor han før Blodbadets Begyndelse i en Tale fra Raadhuset søgte at forsvare de forestaaende Henrettelser. Han deltog i Kjøbenhavns Forsvar efter Christian II.s Flugt og sluttede sig siden i Udlandet til denne Fyrste; men han forlod ham og gik over paa Frederik I.s Parti. 1528 ægtede han en Datter af den rige norske Stormand Nils Henriksøn (Gyldenløve) og sendtes op til Norge, i hvis Rigsraad han snart fik Sæde. I Besiddelse af et indsmigrende Væsen lykkedes det ham at vinde betydelig Indflydelse i Norge, og han arbejdede trolig for en nærmere Forbindelse mellem dette Rige og Danmark. 1532 var han en af de Commissærer, hvem Frederik I afsendte med en væbnet Styrke mod Christian II i Norge. Efter sin Hustrus Død (1532) ønskede han at ægte hendes Søster, men dette var ikke tilladt efter den romerske Kirkes Anskuelse, og hans Forhold til Svigerinden, som fødte ham et Barn, fremkaldte almindelig Forargelse. Han blev fængslet af Throndhjems Ærkebiskop Oluf Engelbrechtsøn og i Følge et almindeligt Sagn bragt af Dage ved Røgning i Julen 1535, faa Dage før hans Svoger og Fjende Vincents Lunge maatte lade sit Liv. — Den rige **Frands L.** til Gisselfeld osv., Medlem af det danske Rigsraad, efterlod sig ved sin Død 1655 Jordegods paa 8,000 Tdr. Hartkorn til Deling mellem sine to Børn, en Søn og en Datter. Sønnen, **Kaj L.**, er bekjendt for sin ulykkelige Skæbne. Den unge, letfærdige Adelsmand havde i et privat Brev brugt et højst fornærmeligt Udtryk om Frederik III.s Dronning Sophie Amalie (s. Børting, Peder); da dette Brev 5 Aar senere kom til Kongens Kundskab, søgte Kaj L. at afvende det truende Uvejr ved at give Afkald paa 32,000 Rd. og desuden love 100,000 Rd., men af en eller anden ubekjendt Grund blev Forliget brudt: den første Indbetaling af Pengene udeblev, og Sagen bragtes for Højesteret, hvor den Tilstaaelse, K. L. havde aflagt under Forudsætning af et Forligs Tilvejebringelse, fremlagdes og fik afgjørende Betydning. Allerede 2 Sept. 1661, en Maaned efter at han havde forpligtet sig til at betale hin store Sum, faldt Dommen, der for Majestætsforbrydelse dømte ham fra Ære, Liv og Gods, dog med Fradrag af hans Hustrus Hovedlod og hans Gjæld. Da det imidlertid var lykkedes ham at undkomme over til Skaane, blev Straffen 5 Sept. udført paa hans Billede, og hans store Godser (hvoriblandt Gisselfeld og Rantzausholm) bleve inddragne under Kronen. Af Christian V fik han Tilladelse til at vende tilbage til Danmark, og han tog Ophold hos sin Hustru paa Herregaarden Bidstrup ved Randers, efter hendes Død hos Stifdatterens Mand, Johan Rantzau, paa Herregaarden Bramminge ved Ribe, hvor han døde 1699. Hans Lig hviler i Bramminge Kirke, men Hovedet opbevares i det anatomiske Museum i Kjøbenhavn. Med Urette har K. L. faaet Plads i den danske Historie; det er kun hans Proces, en af Enevældens første betænkelige Livsytringer, der har hendraget Opmærksomheden paa den ubetydelige Mand. 1885 henlagdes K. L.s Rester i en ny Kiste.

Lykke, Peder, af Billernes, ikke af Lykkernes Familie, blev 1401 som Ærkedegn i Roskilde og ligeledes 1404 sendt til England for at knytte en ægteskabelig Forbindelse mellem Erik af Pommern og Philippa af England, hvilket lykkedes. 1409—18 var han Biskop i Ribe og fra 1418 til sin Død 1436 Ærkebiskop i Lund. Sammen med et Par andre danske Gejstlige sendtes han 1414 til den store Kirkeforsamling i Kostnitz, og 1425 holdt han selv en mærkelig Kirkeforsamling i Kjøbenhavn, hvor der toges vigtige Bestemmelser sigtende til at reformere Gejstlighedens fordærvede Sæder.

Lykophron, græsk Grammatiker og Tragiker, f. 270 f. Chr., levede ved Ptolemæernes Hof i Alexandria og er Forfatter til et ved sin Dunkelhed og Forskruethed mærkeligt tragisk Digt „Kassandra" ell. „Alexandra", der indeholder Kassandras Spaadomme over Trojas Fald og de græske og trojanske Heltes Skæbne og slutter med Alexander d. store.

Lyksborg, s. Glücksborg.

Lykurg, Spartanernes Lovgiver i det 9de Aarh. f. Chr. Baade i Oldtiden og i nyere Tider har der hersket megen Tvivl om L.s Liv og Gjerning. Ligesom allerede Plutarch i sin Levnedsbeskrivelse siger, at han intet kan fortælle om L., som ikke er modsagt af andre, saaledes have nyere Forfattere endog villet gjøre hans Liv til en Mythe. Nu synes det dog almindelig fastslaaet, at han har været en virkelig Person, og at han har grundlagt Spartanernes borgerlige og militære Organisation. I Følge Traditionen var han Formynder for sin Neven Labotas, Spartas Konge; tvungen af sine Fjender til at forlade Landet, begav

sig paa lange Rejser, hvorfra han senere
)te hjem med politisk Erfaring og Kundskab.
Hjælp af det delphiske Orakel, som særlig
ies af Dorerne, fuldførte han sit Værk,
gik ud paa indtil de mindste Enkelt-
r at ordne Spartanernes Liv. Han opnaaede
: Resultatet af sit Arbejde og forlod da
rta efter at have bundet sine Landsmænd
fd til aldrig at forandre hans Love. Han
aldrig tilbage; men Oraklet i Delphi
rede, at Sparta vilde blomstre, saa længe
oldt fast ved hans Love; et Tempel blev
t til hans Ære, og han blev dyrket som
Man har i Almindelighed med Plutarch
gjøre L. til første Ophavsmand og For-
af de spartanske Love. I Virkeligheden
an vel kun videre udviklet, hvad der alle-
som Spirer fandtes i Dorernes gamle
oning. Det arvelige Kongedømme, de 28
iter, udvalgte for Livstid, og Folkefor-
igen ere i Hovedtrækkene doriske Typer
ne den Skildring deraf, som findes i
neriske Digte. Ingen af disse Institu-
er ejendommelig for Sparta eller kan
ies L. De vare dog i Oldtiden saa
lelig knyttede til hans Navn, at han vel
ntages at have lagt en fast Grund under
Fremfor alt maa hans Virksomhed have
ud paa at ordne Borgernes sociale Liv.
ningen af Ungdommens Opdragelse og
ilitære Organisation, som i saa høj Grad
Spartanerne fra de øvrige Hellenere,
ham. Han var, som det siges af Grote
y of Greece), snarere Grundlægger af et
! Broderskab end Lovgiver for et politisk
nd. S. Sparta.
rg, attisk Taler, f. c. 395 f. Chr., d. c.
Som Statsmand udmærkede han sig ved
Redelighed og Dygtighed i Styrelsen
nserne og var en ivrig Modstander af
kedoniske Parti. Af hans 15 Taler er
t ene mod Leokrates opbevaret.
os, et af Zeus's Tilnavne efter et Bjærg
. i Arkadien, paa hvilket der stod et
. Ogsaa Pan havde Tilnavnet L. Han
igeledes et Tempel paa dette Bjærg,
eden af hvilket de lykæiske Kamplege

ell. Lilly, John [lilli], engelsk Digter, f.
Kent-Shire, studerede i Oxford; d. 1606 i
Hans mest bekjendte Værk ere de to
r, der fortsætte hinanden: »Euphues,
tomy of Wit« (1579) og »Euphues and
land« (1580). Den Strømning af sti-
unstleri, som udgaaet fra den spanske
isme, forplantende sig i den italienske
stil og den senere franske Rambouillet-
herskede i Europa, bragte L. til Eng-
Shakspeare bl. a. har spottet Maneren
s Ordspil og skruede Metaphorer; den
i England »Euphuism«. L. har des-
evet ret humoristiske Dramaer.
he, den Vædske, der indeholdes i Lege-
mphekar. Disse kunne betragtes som et
g til Blodaaresystemet, idet de alle
elge Blodaarerne, ere byggede omtrent
ie og udtømme deres Indhold i dem.
ynde overalt i Legemet med aabne
eller snarere som store Spalter og
Aabninger imellem Organernes Elementer og
fortsætte sig som temmelig fine, rørformede
Kanaler, jævnlig afbrudte ved egne, hjertelagtige
Organer, Lymphekjertler, af Størrelse omtrent
som en Ært og af en meget sammensat Byg-
ning, igjennem hvilke Lymphen maa passere.
Flertallet af Lymphekarrene samle sig i en fælles
Stamme, Brystgangen, der ligger langs
med Brysthvirvlerne og udmunder i en af den
øvre Hulaares Hovedstammer. L. er en klar,
lysegul Vædske, sammensat omtrent som Blod-
vædsken, kun indeholdende en meget mindre
Mængde Æggehvidestoffer end denne; den
stammer ogsaa for største Delen fra Blodet,
idet den til Dels hidrører fra den af Haar-
karrene udsvedte Blodvædske, som paa denne
Maade føres tilbage til Blodet, men maa til
Dels vistnok ogsaa betragtes som et Produkt
af de Organer og Væv, hvorfra den kommer;
navnlig gjælder dette om de i L. i stor
Mængde indeholdte Celler, Lymphecellerne, der
dannes i Lymphekjertlerne og fra disse gaa
over i L. for senere i Blodet at forvandles til
røde Blodkorn. De fra Tyndtarmens Slim-
hinde kommende Lymphekar optage ogsaa visse
af Fordøjelsesprodukterne fra Tarmen, især
Fedtet, og kaldes Chyluskar (s. d. A.). Samt-
lige Lymphekar med de dertil hørende Kjertler
kaldes det lymphatiske System. Lymphangitis,
Betændelse i Lymphekarrene, sædvanlig forbun-
den med Betændelse i enkelte Lymphekjertler
(Adenitis), opstaar især i Følge med forsømte
eller urene Saar og ender med Fordeling ell.
Suppuration og Dannelse af Bylder langs det
betændte Lymphekar. Lymphōm, Svulster af
Lymphekjertlerne, dels af mere godartet Natur,
dels mere eller mindre ondartede (scrophuløse
og leukæmiske Kjertelsvulster og det hurtig
voxende „maligne Lymphom"). Lymphosarkōm,
Dannelsen af Sarkom (s. d. A.) i Lymphe-
kjertlerne.

Lyn, s. Luftelektricitet under Luft. Lynafleder,
opfunden af Benj. Franklin, tjener til at be-
skytte Bygninger o. a. imod Lynets ødelæggende
Virkninger. L. bestaar af en Metalstang, der
føres op langs Bygningen og for oven ender
i en Platinspids, medens den med sin nederste
Ende gaar ned i et vandførende Lag i Jorden.
Den af en elektrisk Sky ved Fordeling i L.
tiltrukne Elektricitet vil da som Regel strømme
over imod Skyen og neutralisere dennes Elek-
tricitet, og skulde Lynet slaa ned, gaar det kun
langs Metalstangen. En L. regnes at kunne
beskytte Rummet inden for en Kegleflade, hvori
den er Axe, og hvis Grundflades Radius er
det dobbelte af L.s Højde. Lynrør, Fulgurit,
hule Rør, der undertiden findes i sandede Jord-
lag og ere frembragte derved, at Lynet har
slaaet ned i Jorden. Udvendig bestaa L. sæd-
vanlig af sammensintrede Kvartskorn; ind-
vendig ere de derimod overtrukne med en glas-
lignende Masse, som tyder paa en Smeltning;
de kunne strække sig indtil 30 F. ned i Jor-
den, hvorimod Vidden som oftest kun beløber
sig til faa Linjer.

Lynar, Rochus Friedrich, Greve af, f. 1708
i Nedre-Lausitz, traadte 1733 i dansk Tjeneste;
han var 1735—40 Gesandt i Stockholm, 1742
—49 Kansler og Regeringspræsident i Holsten,

1749—51 Gesandt i St. Petersborg, 1751—65 Statholder i Oldenborg og Delmenhorst. I denne sidste Stilling tilvejebragte han Conventionen i Kloster Zeven 8 Sept. 1757 mellem den franske General, Hertugen af Richelieu, og den engelske General, Hertugen af Cumberland, en Convention, som imidlertid ikke blev godkjendt af vedkommende Regeringer. 1765 opgav han pludselig, uden at man kjender den egentlige Grund dertil, sit Embede; sine sidste Aar tilbragte han i Tyskland og døde 13 Nov. 1781 paa sit Gods Lübbenow. Han var en Betydelighed som Diplomat, men kunde hverken i Henseende til Characterens Renhed eller som Statsmand maale sig med den af ham saa skarpt kritiserede og hadede ældre Bernstorff. Under sit lange, rolige Embedsliv i Oldenborg og senere som Privatmand fik han Lejlighed til videnskabelige Studier og literær Virksomhed, men hans Sind blev lige bittert og hans Forfængelighed lige utilfredsstillet. Hans „Staatsschriften" ere udg. 1793 i 2 Bd. i Hamborg.

Lynchburg [lintsch], Stad i Staten Øst-Virginia i Nordamerika ved Jamesfloden, 21 M. v. til s. for Richmond. 16,000 I. Tobakshandel.

Lynchjustits [lintsch] kaldes i Nordamerika den Folkejustits, hvorved Folket egenmægtig straffer virkelige eller formentlige Forbrydere, som de almindelige Love enten slet ikke kunne ramme eller ikke hurtig nok. Navnet skal hidrøre fra en John Lynch, som i Slutn. af 16de Aarh., da flygtede Slaver og Forbrydere anrettede stor Skade, af Folket fik sig overdraget uindskrænket straffende Myndighed.

Lyndhurst, John Singleton Copley, Lord [linndhørst], engelsk Statsmand, f. 1772 i Boston i Nordamerika, kom som Barn med sin Fader til England og blev 1797 Advocat. Han var 1817 Forsvarer for den radicale Thistlewood, men sluttede sig n. A. til Toryerne, valgtes til Underhuset og blev 1819 Solicitor-general; som saadan førte han 1820 Sagen mod Dronning Caroline, blev 1823 Attorney-general og 1827—30 Lordkansler. Med største Iver bekæmpede L. 1831—32 Valgreformen og var igjen Lordkansler 1834—35 og 1841—46. Ogsaa efter denne Tid spillede L. indtil sin høje Alderdom en vigtig Rolle i Overhuset ved sin glimrende, ofte bidende Veltalenhed som en af de conservatives Førere. D. 1863.

Lüneburg, 1) forhen et eget Fyrstendømme, udgjør nu Hovedbestanddelen af Landdrostiet L. i den preussiske Prov. Hannover; det er et fladt, af den store Lüneburger Hede optaget Land. Ang. L.s Historie s. **Braunschweig og Hannover**. — 2) Stad i den preussiske Prov. Hannover ved den sejlbare Flod Ilmenau, der 3 M. herfra falder i Elben, 15 M. n. n. ø. for Hannover. 19,000 I. Gammeldags bygget Stad med gammelt Slot, Raadhus, Johanneskirke med højt Taarn, Gymnasium m. m. Betydelig Industri i Linned- og Bomuldsstoffer, Handsker, Tobak, Sukker m. m., store Bryggerier og Brænderier. I Nærheden betydeligt Saltværk, der allerede blev drevet i det 10de Aarh., Kalk- og Gipsbrud. **Lüneburger Hede**, der længe henlaa som næsten udyrket Land, er siden Midten af dette Aarh. dels bleven stærkt op-dyrket, dels beplantet med Naaleskov. De ha[...] i de senere Aar med store Forventninger dre[...] Petroleumsboringer have ikke givet noget til-fredsstillende Resultat.

Lynetten, et lille Søbatteri uden for Kjø-benhavn.

Lyng, Fællesbenævnelse paa flere til Lyng-familien henhørende Planter. **Hedelyng** (Callun[...] vulgaris) med undersædige Blomster, 8 St[...] dragere og Kapselfrugt; Blomsterstanden en en[...] sidig Klase; Bægeret rødviolet, længere e[...] den lille, klokkeformede Krone. Den dann[...] Hovedmassen af Hedevegetationen. **Klokke**[...] (Erica Tetralix) adskiller sig fra foreg. der[...] at Bægeret er kortere end Kronen, der [...] krukkeformet. Bladene kransstillede, randh[...] rede. Blomsterne i Skjærm, rosenrøde. [...] findes i Hedemoser, navnlig i Jylland, N[...] sjælland og paa Bornholm. **Rosmarinlyng** (A[...] dromeda polifolia) har 10 Støvdragere og a[...] saa 5delt Bæger og Krone. Bladene glat[...] paa Undersladen hvidgraa. Blomsterne i Skjær[...] blegrøde. Kronen krukkeformet. Den find[...] i Hedemoser, især i Jylland. Erica-Slægte[...] af hvilken man har mange Prydplanter, spill[...] en fremtrædende Rolle i Vegetationen paa Ca[...] **Lyngfamilien** (Ericaceæ), en af temmelig fo[...] skjelligartede Planter sammensat Familie, hvo[...] for der ikke kan fremsættes ret mange Fælles[...] charakterer. Træagtige Planter med stedsegrøn[...] Blade. Blomsterne fuldstændige, 4- ell. 5talli[...] med dobbelt saa mange Støvdragere. Stø[...] knappene aabne sig ved Huller i Spidsen[...] Frugten flerrummet. Æg omvendte; Frø me[...] Frøhvide. Familien er udbredt over hele Jor-den; Arterne ere talrige i Middelhavslande[...] men især i Caplandet. **Lyngmose**, s. **Tørvemo**[...]

Lyng, Georg Vilhelm, norsk Philosoph, f. [...] Marts 1827 i Suldal i Ryfylke, blev 1851 philo-logisk Candidat, 1858 Universitetsstipendiat [...] Philosophi og, efter at han 1867 havde vund[...] den philosophiske Doctorgrad for sine „Studie[...] over Schelling", 1869 Professor i samme Fa[...] I dette Embede døde han 19 Maj 1884. Han va[...] stærkt paavirket af den grundtvigianske Retning [...] og Medredacteur af „Nordisk Maanedsskrift for folkelig og christelig Oplysning", saa længe det bestod (1871—83). Foruden nogle populære Forelæsninger, „Hedenskabets Levnedsløb" (1866), „Jødedommen" (1867) o. a., samt Afhandlinger i forskjellige Tidsskrifter har han i Christiania Videnskabsselskabs Forhandlinger offentliggjort en Række Undersøgelser over Punkter af den antike græske Philosophi. I sine sidste Aar var han sysselsat med Udarbejdelsen af en Logik, „Grundtankernes System", hvori han fra nyhegeliansk Udgangspunkt søgte at give en Fremstilling af den hegelske Dialektik. Af denne er udkommet „Ontologien" (1882), „Metaphysiken" (1883) og efter hans Død „Den subjective Logik" (1887).

Lyngby, ogsaa kaldt „**Kongens Lyngby**", en stor Landsby i L. Sogn i Sjælland, $1\frac{1}{2}$ M. n. til v. for Kjøbenhavn. 4,823 I. (1880). Den benyttes meget af Kjøbenhavnerne til Sommeropholdssted og har mange kjøbstadagtige Bygninger. Tæt n. for Byen ligger Sorgenfri Slot. I Sognet ligger desuden Frederiksdal, de talrige Fabrik-

ʒ langs Mølleaaen og den sydlige Del af
haven med Jagtslottet Eremitagen. — Af
: Byer af s. N. havde L. i Randers Amt
:heden af Grenaa et Skolelærerseminarium
–74.

ıgby, Kristen Jensen, dansk Sprogforsker,
ıde 28 Juni 1829. Efter at være bleven
ent fra Aalborg Skole 1847, tog han 1853
ogisk Examen; 1863 disputerede han for
hilosophiske Doctorgrad og udnævntes s.
extraordinær Docent i nordisk Philologi
jøbenhavns Universitet; 1869 fik han Titel
ofessor. D. 15 Febr. 1871. Begavet
n sjælden Aandsklarhed og en fortrinlig
nmelse, begyndte han tidlig paa omfat-
sproglige og sprogsammenlignende Stu-
hvorved han navnlig stærkt paavirkedes
tyske Sprogforsker A. Schleichers Skrifter
standig med særlig Forkjærlighed dvælede
sprogenes Lydlære. Fortrinsvis syslede
og med de nordiske Sprog, til Oplysning
is Forhold og Historie han har givet
: Bidrag. En ganske særlig Fortjeneste
ın af den videnskabelige Undersøgelse af
'e (nørre- og sønderjyske) Dialekter, som
vedet først er grundlagt af ham. Des
hindrede hans tidlige Død ham i at
ogen fuldstændig Bearbejdelse af det rige
tale, som han havde indsamlet. Af hans
er (til Dels trykte i Tidsskrifter, navn-
„Tidsskr. for Philol. og Pædag.") maa
ves: „Om Nordfrisisk i Bøkking og Hvid-
erreder" (1858); „Bidrag til en sønder-
proglære" (1858); „Indskud af b og d
Svensk og gl. Dansk" (Tidsskriftartikel,
„Den oldnordiske Udtale, oplyst ved den
lshandl. om Retskrivning i Snorre-Edda"
riftartikel, 1861); „Udsagnsordenes Bøj-
yske Lov og i den jyske Sprogart" (1863);
dnord. Navneords Bøjning" (Tidsskrift-
1865); „Det nordiske Retskrivningsmøde
holm" (1870).

ıbye, Hans Chr., dansk Botaniker, f. 1782,
2 theol. Embedsexamen med Udmærkelse
derpaa Huslærer paa Hofmansgave i
vor han under Hofman-Bangs Vejled-
ær lagde sig efter Studiet af Algerne;
retog ogsaa med Hofman-Bang en Rejse
ge i Sommeren 1816 og vandt 1817
itetets Guldmedaille for en systematisk
else af Danmarks Alger; den blev trykt
iven paa kongelig Bekostning 1819 under
ıf »Tentamen Hydrophytologiæ Danicæ«
et Hovedværk i den ældre algologiske
ur. Med kongelig Understøttelse foretog
7 en Rejse til Færøerne og vandt 1818
kabernes Selskabs Sølvmedaille for en
ling om Grindehvalen og Grindefangst
erøerne. Han døde 1837 som Sogne-
il Søborg og Gilleleje i Sjælland. For-
det ovennævnte større Værk skrev L. en
de Afhandlinger i forskjellige Tidsskrifter.
erladt Afhandling »Rariora Codana«,
n havde bestemt til Doctordisputats, blev
t 1879. Paa Færøerne samlede L. de
Sange om Sigurd Faavnesbane og ud-
m 1822, „Færøiske Kvæder om Sigurd
sbane og hans Æt" med dansk Over-
:.

Lyngen, Præstegjæld i Tromsø Amt i Norge, liggende ved den for sine storartede Omgivelser bekjendte Lyngen Fjord.

Lyngør, Havn i Norge i Nedenæs Amt lidt v. for Østerrisør, er bleven historisk bekjendt ved den danske Fregat „Najadens" heltemodige Kamp 6 Juli 1812 med 1 engelsk Linjeskib og 3 engelske Brigger, der vare udsendte for at forfølge den, og hvis Chef havde opdaget den i dens Havn ved fra Havet at se „Najadens" Mastetoppe rage op over Aasen. „Najaden", der commanderedes af Capitain Holm, blev vel aldeles ødelagt, men først efter en fortvivlet Modstand, der stedse vil staa som et smukt Exempel paa de danske Sømænds Mod og Udholdenhed. Vel havde „Najaden" til sin Assistance tre Brigger, „Samsø", „Laaland" og „Kiel", men paa Grund af Havnens Snæverhed og andre uheldige Omstændigheder kunde disse under selve Kampen kun yde meget ringe eller slet ingen Hjælp; derimod lykkedes det Holm ved Hjælp af Kanonbaade at redde Briggerne. Paa det Sted, hvor de i Kampen faldne ere begravede, blev der 1848 paa offentlig Bekostning rejst et Monument.

Lynild, Lyn, s. Luftelektricitet under Luft.

Lynn [linn], Stad i Staten Massachusetts i Nordamerika, 2 M. n. ø. for Boston ved Massachusetts Bugten, med 38,000 J. (1880). Storartede Skomagerværksteder, der sysselsætte 20,000 Arbejdere, og hvis Skotøj forsendes over hele Nordamerika.

Lynn-Regis [linn-ridschis], s. Kings-Lynn.

Lyon [liong], Hovedstad i det franske Dep. Rhône ved Floden Rhône, hvor den optager Saône, 52 M. s. s. ø. for Paris. 347,000 J. (1881). Ærkebispesæde. L. bestaar af den gamle Stad paa Saônes højre Bred, den egentlige Stad paa Landtungen mellem Saône og Rhône og de 6 Forstæder: La Croix Rousse paa Landtungen mod N., Les Brotteaux og La Guillotière ø. for Rhône, Perrache paa Landtungens sydligste Del og St. Irénée og Vaise v. for Saône. Staden er omgiven med detacherede Forter. Over Rhône og Saône føre talrige Broer. Her er flere store offentlige Pladser, hvoriblandt en med Napoleon I.s og en anden med Ludvig XIV.s Rytterstatue. Paa en lille Plads i den gamle Stad er oprejst et Standbillede for Jacquard, Opfinderen af den mechaniske Vævestol. I den gamle Del af Staden ere Gaderne i Almindel. snævre og krumme og ofte meget stejle, hvorimod den nyere Del har mange pragtfulde Gader med storartede Bygninger. Som særlig seværdige fremhæves Kajerne langs Floderne med de tilstødende Magasiner og Bygninger for den store Handel. Blandt offentlige Bygninger fremhæves den gamle Abbedikirke d'Ainay paa det Sted, hvor der fordum stod et Tempel for Kejser Augustus, Kathedralkirken med prægtige Glasmalerier, Kirken St. Irénée med gammel Krypte, det ærkebiskoppelige Palads, Justitspaladset, Raadhuset, Børsen, Artillericasernen, Kunstakademiet, det store Sygehus (tidligere et Kloster, opført paa et gammelt romersk Kejserpaladses Fundamenter). Her er en fransk reformert og en tysk protestantisk Menighed, flere højere viden-

skabelige og Kunstanstalter, et Bibliothek paa over 300,000 Bd. og mange Haandskrifter, et archæologisk Museum, et rigt Billedgalleri og talrige andre Samlinger, flere store Theatre, zoologisk Have m. m. L. har siden det 15de Aarh. været Hovedsædet for den franske Silkeindustri, der i Staden og nærmeste Omegn sysselsætter 130,000 Bæve. I Forbindelse med Silkeindustrien er Farveriet bragt til en høj Grad af Fuldkommenhed. Desuden findes her talrige Fabriker for Damp- og andre Maskiner, Læbervarer, Hatte, Guld- og Sølvarbejder (**Lyonervarer**, s. **leoniske Varer**), Galanterivarer, fine Liqueurer, chemiske Præparater og andre Industrifrembringelser samt store Bogtrykkerier. Handelen er særdeles omfattende og drives saa vel ad Floderne som ad de mange her sammenstødende Jærnbanelinjer. — L. var allerede før Galliens Indtagelse af Romerne en større By, og 43 f. Chr. førtes en romersk Koloni hertil; efter L. (Lugdunum) blev en Del af Gallien kaldt Lugdunensis. Byen opnaaede stor Blomstring under Romerne, og den første christne Kirke i Gallien byggedes her. L. blev ødelagt af Attila 451 og delte senere Skæbne med det frankiske og arelatiske Rige, med hvilket det 1033 kom til det tyske Rige. 1173 kom L. og det omliggende Landskab, Grevskabet Lyonnais, under Ærkebiskoppen af L. og bragtes derved 1274 under fransk Beskyttelse, men blev først 1363 formelig forenet med Frankrig. 1245 og 1274 holdtes vigtige Kirkeforsamlinger i L. Under den første franske Revolution blev L. frygtelig hjemsøgt, fordi den vovede aabent at optræde imod Rædselsregimentet i Juni 1793. Efter 2 Maaneders Belejring blev Byen indtagen af Conventets Tropper 10 Oct.; omtr. 6,000 I. bleve dels henrettede, dels nedskudte med Kardæsker, da Guillotinen arbejdede for langsomt, og mange af de skjønneste Bygninger nedreves. Det var endog Conventets Beslutning at ødelægge hele L. og grundlægge en ny By (Commune affranchie) paa dens Ruiner. Under Julikongedømmet fandt to blodige Opstande Sted i L.: den første 21 Nov. 1831, da Silkevæverne i Fortvivlelse over deres usle Kaar rejste sig for at tiltvinge sig højere Løn under Feltraabet „Leve af Arbejdet eller dø i Kampen", nødte Garnisonen til at forlade Staden og gjorde sig til Herrer, indtil Marschal Soult 3 Dec. rykkede ind med 20,000 Md. og slog dem ned; den anden 9—14 Apr. 1839 af mere politisk Charakter, idet Republikanerne forbandt sig med Arbejderne („Mutuellisterne") for at forsvare Foreningsfriheden og først efter haardnakket Kamp bleve overvundne. 13 Juni 1849 gjordes atter Opstand, der ligeledes kostede meget Blod. Derimod forskaanedes L. baade under Forsvarsregeringen 1870 og under Paris's Oprør i Foraaret 1871 for Blodsudgydelse, endskjønt Communalisterne vare meget talrige og den røde Fane i Sept. 1870 en Tid lang vajede paa Raadhuset. Dette skyldtes nærmest den dygtige Maire Hénon (f. 1803, d. 1872).

Lyonnais [lionnä], et af Frankrigs gamle Landskaber, hørte oprindelig til Kongeriget Burgund og omfatter nu Dep. Rhône og Loire.

Lyons, Edm., Lord [lājons], engelsk Admiral, f. 1790, udmærkede sig 1809—11 i de indiske Farvande og blev 1814 Capitain. 1828—29 tjente L. paa den Flaade, der hjalp at fordrive Tyrkerne fra Halvøen Morea, og efter at have overført Kong Otto til Grækenland 1833 var han Affending i Athen 1835—49 og 1851—53 i Stockholm. Ved Krimkrigens Udbrud indtraadte L. igjen i Tjenesten som Contreadmiral, blev 1854 Næstcommanderende paa Sortehavsflaaden og var den virkelige Leder ved Troppernes Overførsel til Krim. 1855 fik han Overbefalingen, organiserede Togterne til Kertsch og det asovske Hav og deltog desuden virksomt i Landhærens Foranstaltninger imod Sevastopol. Til Løn blev han 1856 Peer og Viceadmiral. D. 23 Nov. 1858. — Hans Søn, **Rich. Bickerton**, Lord L., f. 26 Apr. 1817, blev 1856 Legationssecretær og 1858 Affending i Firenze, s. A. forflyttet til Washington, hvor han under de vanskeligste Forhold viste udmærket Takt. 1865 blev han Affending i Constantinopel og 1867 i Paris, hvor han siden har været ansat under de skiftende Ministerier. 1881 blev han ophøjet til Viscount.

Lyra, Nikol. af, Franciskaner, f. i Lyra i Normandiet, theologisk Lærer i Paris, d. 1340, skrev Fortolkninger til den hellige Skrift, hvori han udfoldede en Kundskab til Græsk og Hebraisk, der paa hans Tid var et saadant Særsyn, at den senere gav Anledning til det aldeles uhjemlede Sagn, at han skulde være en jødisk Convertit. Luther benyttede i betydeligt Omfang hans Commentarer ved sin Bibeloversættelse.

Lyre (oldn. ljóri) kaldes den Aabning i Taget paa de gammeldags Bjælkehuse, der paa en Gang skulde tjene til Lysning, idet Stuens Vægge ingen Vinduer havde, og som Røghul, hvorigjennem Røgen fra Ildstedet trak ud. Hullet var kun lille, omtr. en halv Alen i Firkant; i daarligt Vejr kunde det lukkes med en Lem, en Ramme, hvorover var spændt en fin Hud for ikke med det samme at udestænge alt Lyset.

Lyre, et af Grækernes Nationalinstrumenter, stammede fra Ægypten, men undergik i Tidernes Løb mange Forandringer i den ydre Form og fik forskjellige Navne, uden at dog disse ombannede Instrumenter i det væsentlige afveg fra Grundformen. Strængenes Antal var igjennem Aarhundreder kun 4, der rimeligvis stemte i et af de nationale Tetrachorder. Terpandros (omtr. 700 Aar f. Chr.) føjede 3 Strænge til, vistnok saaledes, at de 7 Strænge svarede til hans Toneordning paa 2 forbundne Tetrachorder fra c-c ell. fra e-e med Udeladelse af Tonen h. Pythagoras indsatte den manglende Tone, og hans Lyra var derfor 8strænget. Tonen fremkom ved at rive Strængene med Fingrene eller slaa dem med et Plekter. L., som ikke havde Gribebræt og altsaa kun havde saa mange Toner, som den havde Strænge, var saaledes mere beslægtet med Harpen end med Cither eller Guitar. Den var sjælden større og tungere, end at den kunde holdes i Armen eller mellem Knæene under Spillet, men man havde Afarter, saasom Phorminx, der maatte bæres ved Hjælp af et Baand

Gulvet og var forsynet med
:tal.
s. s. **Lubbe.**
ıra superba), en temmelig stor
:ver **paa** Nyholland, har megen
ıfene i Henseende til Næb=,
form. Hunnen har en lig=
ıs **Hale** som Fasanerne, hvor=
:r **særdeles** stor og pragtfuld
ıredere, **til** Siderne krummede
l fine **Fjer** med løse, tynde
.dfylde **Mellemrummene** imel=
:d **det hele** faar megen **Lighed**
Fuglen kan bære den i opret

indre Stjernebillede paa den
el, imellem **Hercules** og **Sva=**
holder **en klar** Stjerne af 1ste
t **Vega** (*α Lyræ*), som er cir=
ı **har en** svag Ledsager, der vist=
ladende er den nær. **For dens**
ıre har man fundet **Værdier**
ıg 0,"13, saa at Lyset bruger
24 **Aar om** at naa fra den til
ı andre **Hovedstjerner** er γ af
medens β er foranderlig med
:; den er hver 6½ Dag af Stør=
r anden **Gang** har den mellem
ıaxima et Hovedminimum, hvor
til Størrelsen 4½, hver anden
.dært Minimum, hvor den kun
Størrelsen 4. Hele Perioden
Dage med to lige store Maxima
ıre Minima. Den hører desuden
ıærner, der ogsaa vise lyse Linjer

Poesi, den Digtart, som gaar ud
Digterens egne Følelser og Stem=
er den subjective Poesi i Mod=
:n episke som rent objectiv. Den
af Lyren (s. d. A.), fordi dette
ıos Grækerne blev brugt til at
ıraget af de fleste lyriske Digte.

de har Navn af Landsbyen Lyr=
ıer ½ M. n. v. for Staden Sles=
ıolt Sø. Her (i Nærheden af det
ıftedslaget stod i vore Dage) vandt
ıfte Konge Magnus d. gode 28
en stor Sejer over Venderne, som
et Indfald i Danmark; 15,000
ıe være faldne i Slaget. Det er
ıaelse, naar man har villet søge
vor Venderne led det store Neder=
Stodborg Aa ved Kirkebyen Lejr=
. v. for Kolding.
Virksomhed i Naturen, ved hvilken
ıe blive os synlige. Fra de synlige
ıstraaler Lyset i alle Retninger, og
ıe, langs hvilken Lysvirksomheden
ıig, kaldes en **Lysstraale.** Saa længe
: sig i samme Rumopfyldning, for=
sig i rette Linjer, hvilket vi kunne
ıyggernes Begrænsning og ved det
ımer (s. **Camera obscura**). Træffe
ıe Overfladen af et Legeme, ville de
ıkastes (s. **Tilbagekastning**), dels trænge
:met og derved forandre deres Ret=
ıydning), og tillige ville de forskjellige
Farvestraaler brydes i forskjellige Retninger
(s. **Farveadspredelse**). Ved Interferensen viser
det sig, at L. bestaar i en Bølgebevægelse,
og ved Polarisationen (s. d. A.), at Sving=
ningerne i Lysstraalen udføres lodret paa Lys=
straaleretningen. Ole Rømer var den første,
hvem det lykkedes at bestemme L.s Hastighed,
og dette naaede han ved Jagttagelser over
Jupitermaanernes Formørkelser; senere er den
bleven maalt paa andre Maader, saaledes ved
Fixstjernernes Aberration (s. d. A.) og ved Fi=
zeaus og Foucaults directe Forsøg. Resultatet
er noget nær det samme for alle disse Frem=
gangsmaader, nemlig at L. i Verdensrummet
forplanter sig med en Hastighed af c. 40,500
Mil i Sekundet, saa at det for at komme fra
Solen til os behøver en Tid af 8 Min. 12
Sek. Ved Forsøg, som ere anstillede af Fizeau
og Foucault, er det godtgjort, at L. i de gjen=
nemsigtige Legemer forplanter sig med en min=
dre Hastighed end i det tomme Rum, og at
Hastigheden er desto mindre, jo stærkere Legemet
bryder L. Foruden den synliggjørende Virk=
ning er L. ogsaa ledsaget af Varmevirksomhed
(s. **Straalevarme**) og af chemisk Virksomhed (s.
Photographi). Nogle Legemer bringes ved at
belyses til selv at udstraale L., hvilket ofte er
af en anden Farve end det, som vækker det (s.
Phosphorescens). **Lysmaaler**, Photometer, Ap=
parat til at sammenligne forskjellige Lysgiveres
Lysstyrke. De grunde sig alle paa det samme
Princip, at de to Lysgivere opstilles i saadanne
Afstande, at de paa to tæt ved hinanden lig=
gende Steder af samme Flade frembringe lige
stærk Belysning; i saa Fald forholde Lysstyrkerne
sig ligefrem som Kvadraterne af Afstandene.
Da Øjet ikke kan skjelne mindre Forandring
i Belysningen end $\frac{1}{50}$ til $\frac{1}{100}$, kan L. natur=
ligvis ikke give større Nøjagtighed. Sammen=
ligningen imellem Lysgivernes Lysstyrke sker
derved, at man vælger en bestemt Lysgiver
som Enhed.

Lys støbes af Tælle, Stearin, Spermacet,
Paraffin og Vox (s. de enkelte Art.). Vægen
dannes af renset Bomuldstraad og anbringes
centralt; den tjener til at opsuge det smeltede
Fedtstof og føre det op i Flammen, hvor det
ved tør Destillation forvandles til brændbare
Dampe. Da Tælle smelter saa let, er Vægen
her tykkere og løsere for at kunne opsuge mere.
I Stearinlys osv. er den tyndere og treflettet,
saa at den bøjer sig ud i den yderste, varmeste
Del af Flammen og brænder bort (s. **Vox**).
Tællelys formes enten ved Nedbypning (Spidde=
lys) eller ved Støbning (Formelys). De sidste
støbes i Regelen enkeltvis i trukne ell. støbte
Former af en Tin=Bly=Legering. **Stearinlys**
støbes af Stearin med Tilsætning af lidt Vox
(for at hindre Krystallisationen) eller af tron=
bleret Stearin i Former, der alle hænge i en
fælles Tragt, saa at alle støbes paa ēn Gang
med fælles Støbehoved. I større Fabriker
bruges nu Støbemaskiner med continuerlig
Væge for hver Form og med fastsiddende For=
mer, saa at saa snart et Sæt L. er trukket
ud, ere Vægerne centrerede til en ny Støb=
ning. **Spermacetlys** støbes som Stearinlys af
Spermacet med 3 pCt. Vox, **Paraffinlys** lige=
ledes af Paraffin med 5 pCt. Stearin eller i

Former, som ere varmere end Paraffinet og efter Støbningen dyppes i koldt Vand. Voxlys kunne støbes, men fremstilles hyppigere ved gjentagen Overhældning af de ophængte Væger med smeltet Vox og senere Rulning med et Bræt paa et Marmorbord. Til Voxstabler trækkes Vægen gjentagne Gange gjennem smeltet Vox. Til Kirkelys former man det i varmt Vand blødgjorte Vox til lange Strimler, vikler disse om Vægen og ruller til sidst Lysene.

Lys [lihs], flamsk Leye, Biflod til Schelde, udspringer i det franske Dep. Pas de Calais og falder efter 22 M.s Løb ved Gent i Schelde. L. dannede fordum Grænsen mellem Frankrig og Tyskland.

Lysalfer, s. Alfer.

Lysandros, spartansk Feltherre, fik 407 f. Chr. Overbefalingen over den spartanske Flaade; han sejrede ved Ægos-Potamos (405) og endte det n. A. den peloponnesiske Krig med Athens Indtagelse. Efter sin Tilbagekomst til Sparta blev han i Begyndelsen fejret som en Gud, men vakte snart sine Landsmænds Misundelse ved sin stolte og hovmodige Optræden. Han mødte megen Modstand og maatte endog til sidst se den ved hans Hjælp valgte Konge Agesilaos optræde som hans bitreste Fjende. L. faldt senere i den bøotiske Krig i Slaget ved Haliartos 395 f. Chr.

Lyse, norsk, Tran og Fedt af Fiskelever, egtl. Belysningsstof (paa Grund af Tranens Brug til Lampeolje).

Lysefjord, en af de vildeste og mest storartede Fjorde i Norge, er en Arm af Høgsfjord, der igjen er en af Buknfjordens mange Grene. Den skyder sig som en trang Kløft omtr. 5 M. (38 Km.) ind i Bjærgmassen og har overalt høje og meget stejle Bredder.

Lysekil, Flække paa den sydligste Odde af Stångenäs Herred i Bohns-Län, med en sikker, rummelig Havn paa begge Sider af Næsset. Skibsværfter, Sildesalterier, livlig Søfart. 1,875 J. (1884). L., som staar i Dampskibsforbindelse med andre Stæder paa Vestkysten, er et meget besøgt Badested.

Lysekloster, tidligere et af Norges betydeligste Jordegodser, ligger et Par Mile sønden for Bergen og var oprindelig et af den bergenske Biskop Sigurd ved indkaldte engelske Munke 1146 grundlagt Cistercienserkloster, af hvis gamle Bygninger der endnu findes Ruiner. Ved Reformationen blev Godset en verdslig Forlening, som imidlertid 1670 gik over til Private og siden Begyndelsen af forr. Aarh. har været i den Formannske Families Besiddelse. En stor Del af Godset er i den senere Tid frasolgt.

Lyseklyn, en gul Tørveart („Klyne" bet. i Jylland en Tørv) fra det vestlige Jylland, der udmærker sig ved at brænde med en stærkt lysende Flamme paa Grund af, at den for en stor Del er dannet af Levningerne af Fyrretræer og disses Harpix, hvorfor den af Beboerne der benyttes som Belysningsmiddel.

Lysende Dyr findes i mange af Dyrerigets Afdelinger, særlig hyppig blandt lavere Havdyr, sjældnere blandt Landdyr. Blandt de sidste optræder Lysevne saaledes hos Regnorme (Lumbricus olidus), en enkelt Landsnegl (paa Teneriffa), nogle Tusendben (som vor indenlandske Geophilus electricus), samt hos adskillige Insekter (og Larver) af St. Hansbillernes, Smældernes og Pragtbillernes Familier, maaske ogsaa hos enkelte Cicader (Fulgora); blandt Havdyr hos Infusionsdyr (Noctiluca, Peridinium, Ceratium), mangfoldige Arter af Gopler ell. Vandmænd, Ribbegoplerne, flere Slangestjærner, Fladorme, mange Ledorme, Salperne, Ildpølserne, visse Vingesnegle, en nøgen Havsnegl (Phyllirrhoe), Boremuslinger (Pholas), ja endog enkelte Fiske (Laxesild (Scopelus, Astronesthes) og en Haj (Isistius). Lyset kan være farvet (rødt, grønt, blaaligt) eller ufarvet; det kan udbrede sig fra store Strækninger af Legemet eller være indskrænket til enkelte, skarpt begrænsede Pletter ell. Legemsdele, og det kan være højst forskjelligt i Styrke; stærkest plejer det at optræde ved Irritation af Dyret (Rystelser, Skvulpen i Vandet osv.) eller ved Paavirkning af visse Reagentier, medens Indvirkning af andre hemmer det. Hvorpaa Lysfrembringelsen beror, kan endnu næppe siges at være opklaret: maaske paa en langsom Iltning af ejendommelige Fedtstoffer, ligesom den Phosphorescens (s. d. A.), der iagttages ved mange døde organiske Legemer, især døde Fiske; lige saa lidt har man nogen sikker Forklaring af, hvilket Formaal Lysudviklingen hos L. fremmer, om den letter deres Sammenkomst om Natten eller i mørke Havdybder, blænder Fjenden eller muligvis lokker Bytte til Stede osv. Sikkert er det imidlertid, at det bekjendte Phænomen „Havlyset" ell. „Morilden" skyldes de forskjellige levende, lysende Havdyr. Dette Havlys kan vise sig under alle Bredder, om end stærkest i de varme Have, og kan optræde i forskjellige Former, men mest paafaldende som et sammenhængende Lysskjær, der flammer med et Skin som af smeltet Metal, hvor Bølgerne skvulpe, i Skibenes og Fiskenes Kjølvand og overalt, hvor der er Bevægelse; det skyldes da i de allerfleste Tilfælde Myriader af de allermindste af Havets lysende Dyr, der ere saa smaa, at hver Vanddraabe indeholder flere af dem, og saa talrige, at de kunne udgjøre $\frac{1}{5}$—$\frac{1}{4}$ af det lysende Havvands Masse, nemlig fortrinsvis Noctiluca (i Kattegattet, Sundet og Bælterne dog, som det synes, Peridinier).

Lyse Nætter, s. Tusmørke.

Lyshugst, den Udlysning, der foretages i en ved Frøaffald forynget Højskov for lidt efter lidt at vænne de unge, i de gamle Træers Skygge opvoxede Træplanter til at taale Lysets og Luftens fulde Indvirkning.

Lysias, græsk Taler, f. i Athen af en velhavende og anset syracusansk Slægt, drog i en ung Alder til Thurioi i Syditalien og uddannede sig her som Taler. Aar 412 f. Chr. vendte han tilbage til Athen; men under de tredives Herredømme blev hans Broder dræbt, og han selv mistede sin Ejendom og undslap kun med Nød. Han bidrog senere til Demokratiets Gjenoprettelse i Athen og levede her til sin Død 379 uden at have fuld Borgerret. Af hans mange Taler ere kun 34, hvoraf nogle anses for uægte, bevarede. L. blev anset som Mester i den jævne Veltalenhed; han udmærker

› og Evne til at give sin Stil
Præg efter den Person, der
ılen. Kun Talen mod Erato-
r Skyld i hans Broders Drab,
›; han giver deri et ypperligt
redives Voldsherredømme.

Søn af Agathokles, en Thes-
p af Makedoniens Tjeneste, f.
en af Alexander d. stores Felt-
Rigets Deling efter dennes Død
kedoniske Thrakien, men tog i
kun liden Del i Diadochernes
deltog han i Forbundet mod
nere antog han Kongetitlen, del-
ved Ipsos 301 og bemægtigede
ien paa denne Side af Taurus.
g derpaa med Ptolemæos's Datter
t vinde en Støtte imod Seleukos.
g mod Geterne kom han i Fangen-
Del af sin Hær, men blev hurtig
de følgende Aar lykkedes det ham
ıkedonien og en Del af Thessa-
ket af sin Hustru og dennes Broder,
eraunos, lod han sin Søn af første
jathokles, dræbe; men dennes Enke
Seleukos, som erklærede L. Krig
t ham i Slaget ved Koros (i Sy-
L. faldt 281 f. Chr.

navnkundig græsk Billedhugger, f.
ıa Peloponnes, levede c. 330—300
ıdmærkede sig især ved sine Arbej-
ı. Størst Navn har han faaet ved
er af Herakles, hvoriblandt maa
ginalen til den saakaldte „farnesiske
(s. Farnese), og af Alexander d. store,
som Dreng blev portræteret af denne
3 som Konge ikke vilde fremstilles
nogen anden Kunstner. L. skal i
ıius have forfærdiget 1,500 plastiske
hvoraf hvert især vilde have været
ıns Berømmelse. I den saakaldte
nos, „Skraberen", en Marmorstøtte
ts Museum, funden 1849, tror man
t Efterbildning af en af L.s Billed-

tos, græsk Billedhugger, Broder til
var den første, som fandt paa at tage
rm over Ansigtet og deraf tage en
3 i Vox. Af hans Værker kjender
en Statue af Melanippe.

der, Claus Christoffersen, en Skaa-
558 i Nørre Bram, blev efter at have
sin Uddannelse i Udlandet 1587 Præst
je i Sjælland og 1616 tillige kongel.
raph; d. ved Nyaarstid 1624. Hans
Skrifter, hvoraf „Danske Kongers
og" (1622) er det betydeligste i Om-
j hvoraf flere ere paa rimede Vers,
ıne paa Dansk, medens de andre kongel.
grapher skrev Danmarks Historie paa
ıvilket endog ligefrem var dem paalagt.
ere Tid har ikke kunnet finde Udtryk
ıol for at bebrejde ham hans fuld-
Mangel paa Kritik. En Del af Fejlene
dog til fælles med sin Samtid, og man
e ubillig overse hans Fortjenester af det
Sprog, som han behandlede med sjæl-
ıgtighed, og af den danske Literærhistorie,
ın er den første, der har samlet et dansk
Literaturlexikon. Dette sidste Arbejde, »Scriptores Danici«, er udgivet 1868 af H. F. Rørdam, sammen med hans Levnedsskildring.

Lyske (Inguen), Laarbøjning, popul. „Røre", den skraa Fold, der danner Overgangen imellem Underlivets og Laarets Forflade. **Lyskebrok**, s. Brok. **Lyskekjertler**, de Lymphekjertler, der ligge under Huden i Lysken, angribes jævnlig af Svulst og Betændelse som Følge af Saar paa Underextremiteterne eller Syphilis.

Lysmesse (Festum candelarum) kaldes Marias Renselsesfest paa Grund af den paa denne Dag stedfindende Indvielse af Lys og Kjærter (s. Kyndelmisse).

Lysning betegner i Bygningsvæs. det indre, frie Rum af en Bygning, et Værelse, en Dør o. desl.; ved en hul Gjenstands Maal „i Lysningen" forstaas derfor det indvendige Maal (Lysningsbredde, Lysningshøjde), hvori de omgivende Siders Tykkelse ikke er medregnet.

Lysning til Tinge, s. Tinglæsning. **L. i Kuld og Kjøn** ell. **Kuldlysning** er en af de Maader, hvorpaa Legitimation af et uægte Barn efter dansk og norsk Ret kan ske, idet man derved forstaar Faderens paa Tinge bekjendtgjorte Erklæring om, at det paagjældende Barn er hans. Det kuldlyste Barn tager halv saa stor Arvelod som ægte Børn, hvis saadanne findes, men ellers fuld; dog kan i Danmark Faderen ved Kuldlysningen erklære, at der skal tilkomme Barnet enten ingen eller en mere begrænset Arveret. **L. fra Prædikestolen** er den Bekjendtgjørelse, som foregaar ved en Forkyndelse i Kirken fra Præstens Side efter endt Prædiken. Specielt bruges dette Udtryk om Præstens Forkyndelse i Kirken af, at to Personer agte at indgaa Ægteskab med hinanden, og Opfordring til dem, som maatte have noget herimod at indvende, om paa lovlig Maade at gjøre deres Indsigelse gjældende. Saadan L. 3 Søndage efter hverandre skal — med Undtagelse af de Tilfælde, hvor borgerligt Ægteskab finder Sted, da i saa Fald i Danmark en Bekjendtgjørelse til Tinge træder i dens Sted — i Regelen finde Sted forud for ethvert Ægteskab, men Fritagelse derfor kan opnaas ved speciel kongelig Bevilling.

Lyssky, Photophobi, en sygelig Ømfindtlighed for Lysets Indvirkning, hvorfor den syge saa meget som muligt stræber at undgaa denne ved at knibe Øjelaagene fast sammen og søge Mørke, er et Symptom ved visse Øjensygdomme (navnl. Betændelserne og Albinismen).

Lyster, s. Fiskeri.

Lysterfjord, den inderste Arm af Sognefjorden i Norge, trænger af alle Vestlandets Fjorde dybest ind i Fjældmassen, idet dens Bund næppe er mere end en Mil fjærnet fra Hornungernes Toppe.

Lystgas, d. s. s. Kvælstofforilte, s. Kvælstof.

Lystrup, en Herregaard i Nærheden af Præstø, som i over 200 Aar, indtil 1721, ejedes af Familien Grubbe. Den anselige, endnu staaende Hovedbygning paa 3 Etager med et Trappetaarn er opført 1579 af Rigskansler Ejler Grubbe i Form af et E, og Ladegaarden, som nu er nedbrudt, skal han have bygget som et G. Da Opførelsen af Bygningerne var til stort Besvær for de omboende Bønder, opstod

deraf det Mundheld, hvortil der med Forandring af Navnene forekommer Sidestykker andensteds: „L. hin røde lagde Vordingborg Len øde".

Lystspil, s. Digtekunst.

Lysvenner, s. Frie Menigheder.

Lütjenburg, gammel Stad i Holsten, 4 M. ø. for Kiel, 1 M. fra Østersøen (Hohewacht Bugten). 2,500 J. Brændevinsbrænderi. Hestemarkeder.

Lütken, Augusta Sophie Wilhelmine, født Schou, f. 4 Oct. 1855 i Kjøbenhavn, Elev af Prof. Carl Helsted, debuterede paa det kongel. Theater 4 Maj 1876 som Wilhelmine i „Ungdom og Galskab" og blev hurtig ved sin høje, lyse, bøjelige og smukke Sopranstemme Publikums Yndling. Af hendes Roller nævnes Nattens Dronning i „Tryllefløjten", Susanne i „Figaro", Zerlina og senere Anna i „Don Juan", Adine i „Elskovsdrikken", Marie i „Regimentets Datter", Ophelia i „Hamlet", Philine i „Mignon". I Foraaret 1878 optraadte hun som Gjæst paa Operaen i Stockholm som Adine og om Sommeren s. A. i London (»The philharmonic society«). Atter i London i Foraaret 1879 optraadte hun paa Coventgarden-Theatret, hvortil hun var knyttet i Saisonen 1879—80, og sang Marguerite i „Huguenotterne". I Saisonerne 1885—87 saas hun kun enkelte Gange paa vor Scene, og ved Udgangen af Saisonen 1886—87 forlod hun Skuepladsen paa Grund af Upasselighed.

Lütken, Christian Fred., f. 4 Oct. 1827 i Sorø, blev 1851 Assistent ved Universitetets zoologiske Museum, 1857 Dr. phil. („Oversigt over Grønlands Echinodermata samt om denne Dyreklasses geographiske og bathymetriske Udbredningsforhold i de nordiske Have"), 1877 Docent ved den polytechniske Læreanstalt, 1883 Inspecteur ved zoologisk Museum og 1885 Professor i Zoologi ved Universitetet. Han har som videnskabelig Forfatter ydet Bidrag paa mange af Zoologiens Omraader, men har især Fortjeneste af Kundskaben om Pighude og Fiske. Af L.s talrige Arbejder, som især findes i „Videnskabernes Selskabs Skrifter" og „Oversigter" og i „Naturh. Foren.s videnskabelige Meddelelser", anføre vi: »Additamenta ad historiam Ophiuridarum« (1861, 1870), „Om Vestindiens Pentacriner med nogle Bemærkninger om Pentacriner og Søliljer i Almindelighed" (1864), „Bidrag til Kundskab om Echiniderne" (1863); „Om Næseborenes Stilling hos de i Gruppe med Ophisurus staaende Slægter af Aalefamilien" (1851), „Om Ganoidernes Begrænsning og Inddeling" (1868), „Ichthyographiske Bidrag" (1873—77), „Velhas-Flodens Fiske" (1875), »Spolia Atlantica. Bidrag til Kundskab om Formforandringer hos Fiske under deres Væxt og Udvikling" (1880), foruden adskillige Bidrag til Danmarks og dets Bilandes Pighud- og Fiskefauna saa vel som øvrige Fauna af lavere Sødyr; af carcinologiske Arbejder nævne vi: „Bidrag til Kundskab om Arterne af Slægten Cyamus ell. Hvallusene" (1873) og (i Forening med Steenstrup) „Det aabne Havs Snyltekrebs og Lernæer" (1861); dels alene dels sammen med Reinhardt har L. dernæst forøget Kundskaben til Brasiliens og Vestindiens Krybdyr- og Paddefauna. Desuden har L. udgivet en større (1ste Udg. 1855, 4de omarb. og udvidede 1881—82) og to mindre Lærebøger i Zoologi (hvoraf den ene siden 1856 har opnaaet 10 Opl.), samt udfoldet en betydelig Virksomhed som populær Forfatter („Skildringer af Dyrelivet i Nutid og Fortid", 1880) og Medstifter og Udgiver af „Tidsskr. for populære Fremstillinger af Naturvidenskaben" (1854—83). — Hans Faber, **Joh. Christian L.**, f. 1791, blev 1822 Adjunct og var 1826—49 Lector i Philosophi ved Sorø Akademi; han fik Professortitel og døde 1856. L. udgav 1848—55 under Mærket X. A. en Mængde politiske Flyveskrifter om Forholdet til Tyskland og Ordningen af Forfatningen for det danske Monarchi, idet han tidlig og ivrig tog Ordet for en Helstat.

Lütken, Frederik Chr., dansk Søcapitain, f. 1698 i Kjøbenhavn, blev indviklet i Benstrups Fald. Som Medlem af den Commission, der skulde undersøge dennes Skibe 1734, vilde han ikke deltage i den almindelige Fordømmelsesdom over samme, men forsvarede tvært imod B. i en djærv og frimodig Skrivelse, i hvilken Christian VI fandt, at han „saa groveligen haver forløbet sig, at han uden Undseelse censurerer" noget, som Kongen havde givet sit Bifald; hvorfor der ogsaa blev nedsat en Krigsret over ham, som uden at høre ham dømte ham fra hans Embede uden Pension 1736. Man indsaa dog senere sin Uret, tilstod ham Aaret efter Pension og gjorde ham 1739 til Controleur ved Oversættelsen paa Øresunds Toldkammer. 1780 blev han under Guldbergs Styrelse optaget i Adelsstanden; han døde 1784 i Helsingør. L.s ædle, frimodige Aand udtaler sig ogsaa i hans Skrifter, men i „Økonomiske Tanker til højere Eftertanke" (1755—61) maatte han finde sig i, at Censuren strøg de frimodigste Ytringer. Han har fremdeles skrevet „Hellige Opmuntringer i mødige og tankefulde Stunder" (1764), en Andagtsbog, der har oplevet flere Oplag.

Lütkens, Frants Julius, f. 1650 i det Lauenburgske, blev 1704 kongel. tysk Hofprædikant i Kjøbenhavn, Assessor i Consistoriet m. m. L. var Frederik IV.s vigtigste Raadgiver med Hensyn til Grundlæggelsen af Missionen i Trankebar; ligeledes understøttede han ivrig Kongens Bestræbelser for at forbedre Almueundervisningen i Kjøbstæderne og Kjøbenhavn og oprettede endog paa egen Haand af de Tavlepenge, der tilfaldt ham i Slotskirken, en dansk og en tysk Skole, der dog senere reduceredes til ēn. D. 1712.

Lyttelton, George, Lord [litteltn], engelsk Statsmand og Forfatter, f. 1709, valgtes 1730 til Underhuset og var en af Walpoles ivrigste Modstandere, blev derfor 1737 Secretær hos Prins Fred. Ludvig af Wales og 1744—54 Skatkammerlord. 1755 blev han Skatkammerkansler, men n. A. ophøjet til Peer som Lord L. D. 1773. Allerede 1735 skrev L. »Persian Letters« (i Lighed med Montesquieus) og 1767 »Dialogues of the dead«; hans Hovedværk er »History of the Life of Henry II« (1755—71; 5 Bd.).

Lüttich, s. Liège.

Lüttichau, Frederik Christian Tønne, dansk

Godsejer, f. 1744, Søn af en Generalmajor Chr. Ditl. L. til Tjele, var først Capitain i Dragonerne, rejste saa udenlands og studerede i Göttingen, samt blev 1768 Dr. jur. i Oxford. Han blev Ejer af Aakjær nær ved Aarhus og 1780 Kammerherre. Allerede tidlig udgav L. flere Skrifter og blev 1773 tiltalt for at have dadlet en kongel. Anordning og ulovlig brændt Brændevin (straffet med 1,000 Rd.s Bøde). I Aug. 1790 var L. den ene Overbringer af de 102 nørrejyske Proprietærers „Tillidsskrift" til Kronprins Frederik (F. VI) imod de foretagne Landboreformer og var senere deres Talsmand i flere Flyveskrifter. For et af disse, der rettede et skarpt Angreb paa Chr. Colbjørnsen, blev L. 1791 dømt til en Bøde paa ,000 Rd. og mistede sin Kammerherrenøgle. Han drog til Braunschweig, hvor han endnu A. blev Gehejmeetatsraad og tysk Rigsfrie, og døde 1805 som preussisk Minister i en nedersachsiske Kreds. — Hans Broders Sønnesøn, Matthias L., f. 9 Dec. 1795 i Ods-Herred, Ejer af Store-Grundet ved Vejle, tjente fra 1810 som Officer i Artilleriet, var 1836— Medlem af Viborg Stænderforsamling desom senere af den grundlovgivende Rigsforsamling (hvor han protesterede mod Grundloven), af Landstinget 1851—64 og af Rigsraadet. I Slaget ved Isted commanderede han 1ste Divisions Artilleri som Oberst, var Krigsminister Dec. 1854—Maj 1856, blev General og 1861 Chef for Artilleriet; som saadan deltog han i Begyndelsen af Krigen 1864 og var den eneste, som ikke satte sit Navn under Krigsraadets Betænkning 4 Febr. om at rømme Dannevirkestillingen; da General de Meza blev kaldt tilbage, overtog L. Overcommandoen over Hæren en kort Tid, indtil han afløstes af General Gerlach, hvorpaa han vendte tilbage til Kjøbenhavn. Han tog sin Afsked efter Krigen og døde 13 Apr. 1870.

Lytton, Edw. Robert Bulwer, Jarl [littn], engelsk Statsmand og Digter, f. 8 Nov. 1831, Søn af den berømte Romanforfatter Edw. Bulwer, indtraadte tidlig i den diplomatiske Tjeneste og blev 1865—68 Legationssecretær i Lissabon, 1872—74 i Paris og derefter Afsending i Lissabon. I Apr. 1876 sendtes L. til Indien som Vicekonge, udraabte Dronning Victoria til Kejserinde 1 Jan. 1877 og førte Krigen i Afghanistan, blev 1880 ophøjet til Jarl, men snart efter tilbagekaldt og hører i Overhuset til det conservative Parti. Allerede 1856 optraadte L. som Digter under Navnet Owen Meredith; han viste Paavirkning af Browning og Tennyson og udmærkede sig ved sin smukke Versbygning. 1863 fulgte Romanen »The ring of Amasis« og senere de fortællende Digte »Chronicles and Characters« (1867) og »Fables in Song« (1874) samt en Biographi af Faderen (2 Bd., 1883—84).

Lüttringhausen, Stad i den preussiske Rhinprov., 1 M. s. ø. for Elberfeld, med 10,000 I. Jernhammerværk. Uldspinderier.

Lützelburg, s. Luxemburg.

Lützelburger ell. Leuzelburger, Hans, kaldt Hans Franck, tysk Træskærer i det 16de Aarh., (d. 1530), som i Følge nyere Undersøgelser skal have skaaret en Del af H. Holbein d. yngres Træsnit, saaledes navnlig de 12 første Blade af dennes „Todtentanz".

Lützelstein, fransk Petite-Pierre, et Fort i den tyske Prov. Elsaß-Lothringen, i Vogeserne, 6 M. n. v. for Straßburg; dets Fæstningsværker ere udhuggede i den faste Klippe.

Lützen, Stad i den preussiske Prov. Sachsen, 4 M. s. til ø. for Halle med 3,000 I., mærkelig ved Slaget 6 Nov. 1632, i hvilket den svenske Konge Gustav Adolf faldt. En af Popler omgiven Granitblok betegner siden 1837 Stedet, hvor den heltemodige Konges Lig blev fundet. Ang. det andet Slag ved L. 2 Maj 1813 s. Großgörschen.

Lützow, Karl Friedrich Arnold v., tysk Kunsthistoriker, f. 1832 i Göttingen, Professor ved den tekniske Højskole i Wien, har siden 1866 udgivet „Zeitschrift für bildende Kunst". Af hans selvstændige Skrifter kan fremhæves „Die Kunstschätze Italiens" (1882—84).

Lützow, L. Adolf W., Friherre v., preussisk Officer, f. 1782, deltog 1807—9 i Schills Friskare og blev 1813 Anfører for det af ham selv oprettede og efter ham opkaldte „Lützowske Fricorps" (de sorte Jægere), til hvilke bl. a. Th. Körner hørte. Det talte i Beg. 11—1200 Md., men senere næsten tre Gange saa mange. I Juni 1813 blev det under en Vaabenstilstand angrebet og næsten oprevet i Kamp mod den württembergske General Normann nær ved Leipzig. 1815 førte L. en Brigade ved Ligny og blev fangen. D. 1834 som Generalmajor.

Lyæos (d. e. Befrieren), et Tilnavn for Bacchus, forbi Vinen befrier for Sorger og Griller.

Lyø, en af de danske Smaaøer, der ligge s. for Fyn i Lillebælt, ½ M. lang og paa det bredeste ¼ M. bred, hører til Svendborg Amt, Salling Herred, og udgjør et eget Pastorat. 367 I. (1880). Arealet er mod V. fladt, mod Ø. mere bakket og har paa Sydsiden høje Klinter mod Havet; det er frugtbart og vel dyrket. Denne lille Ø har faaet en sørgelig Navnkundighed i den danske Historie, da det var her, at Valdemar Sejer og hans Søn, den unge Kong Valdemar, bleve overfaldne og bortførte af Grev Henrik af Schwerin Natten 6—7 Maj 1223, hvilken Begivenhed var et Vendepunkt i Danmarks Lykke.

Læ, den Side paa et Skib, hvorhen Vinden blæser, til Forskjel fra Luvart. **Læsejl**, de Sejl, man med gunstig Vind hejser op under Ræerne ved Siden af de andre for at gjøre disse bredere.

Læbeblomstrede (Labiatæ), Familie af de helkronedes Orden. I Regelen Urter med firkantet Stængel, modsatte Blade uden Axelblade, ofttest kvastformede Blomsterstande i Bladhjørnerne. Bæger og Krone læbedannet, eller Bægeret regelmæssigt. Tomægtige Støvdragere. 4delelig Spaltefrugt, hvis Smaafrugter ere Nødder. Den har hjemme i den gamle Verdens tempererede Egne.

Læbefisk (Labrus), pigfinnede, brystfinnede Fiske, udmærkede ved regelmæssig Legemsform, store, glatte Skæl, livlige, ofte pragtfulde Farver, lang, udelt Rygfinne og spidst Hoved med tykke, kjødfulde Læber; Svælgtænderne ere runde Knusetænder, de forreste af de spidse Kjævetænder ofte krumme, skikkede til at gribe med.

De opholde sig især paa Klippebund, ved steile, tangbevoxede Kyster, hvor de fortære de mellem Tangen levende Krebsdyr og Skaldyr. Ved de skandinaviske Kyster lever der 5 Arter af disse saakaldte „Gylter“ eller „Berggylter“, men langt talrigere ere de i de varme Have. Jvfr. Junkergylte og Papegøjefisk.

Læbelyd, s. Mediyd.

Læbepibe, s. Labialpibe under Labium.

Læder, de ved Garvning tilberedte, afhaarede Huder. De vigtigste Arter ere: Underlæder, hvoraf atter gives to Slags: det egentlige Saalelæder, „brabantsk L.“, der tilvirkes af meget svære Huder, de saakaldte Vildhuder, og „Vindsaalelæder“, der tilberedes af vore sværeste indenlandske Huder. Til Overlæder bruges Huder af Stude, Køer, Kvier, Kalve og Heste. Baade til Under- og Overlæder anvendes Rødgarvning. Lignende svære Huder bruges til ungarsk L., der tilberedes ved Hvidgarvning ell. Felberedning. Semslæder (Vaskeskind) tilvirkes ved Semsgarvning af Skind af Lam og Kalve, men især af Hjorte, Raadyr, Rensdyr og Gemser. Ruslæder, s. Garvning.

Lædēre, s. Læsion.

Læderfil, en med Læder eller Skind belagt, flad Træpind, som er bestemt til at bruges ved Metals Polering med et Polerpulver.

Læderkorāl (Zoanthus), Koraldyr, nær beslægtede med Aktinierne, som disse uden Skelet, men ofte incrusterede med Sand. De danne Kolonier, i hvilke de enkelte Dyr ere forbundne ved en flad Udbredning eller ved tynde Udløbere, der fæste dem til de faste Gjenstande, som de beklæde, f. Ex. Skaller, Stene, Naalekvasten hos visse Glassvampe osv. Forekomme især i varme Have.

Læg, Læggeben, s. Ben. **Læggekrampe**, smertelige Sammentrækninger i Læggemusklerne.

Lægd, i Danmark oprindel. Benævnelse for saa mange Td. Hartkorn, hvoraf ēn Landsoldat skulde stilles, er endnu, efter at Værnepligten ved Frdn. af 20 Juni 1788 er gaaet over fra at være en paa Hartkornet hvilende Byrde til at blive en personlig Forpligtelse, Navnet paa de Districter, hvori Landet for Militærudskrivningens Skyld er inddelt. Samtlige de i et L. boende værnepligtige ere opførte paa en Fortegnelse, den saakaldte Lægdsrulle, der føres af Lægdsforstanderen (paa Landet Undersøvrighederne, i Kjøbstæderne Byfogden og i Kjøbenhavn Udskrivningschefen), under hvem det specielle Tilsyn med de indrullerede Af- og Tilgang fra og til L. føres af Lægdsmanden (hvortil paa Landet ofte vælges Sognefogden, paa de andre Steder den samme som Lægdsforstanderen). I Norge svare Lodtrækningsdistricter, der igjen ere delte i Roder, nærmest til de danske L. Ordet L. bruges derhos i Norge 1) om et paalagt Bidrag til et vist Formaal, især til Ophold for fattige Folk; „komme paa Lægd“, d. e. komme under Fattigforsørgelse; 2) om et District, som efter Udligning forsørger en hjælpeløs Person, et „Lægdslem“.

Lægeforening, almindelige danske, en 1858 stiftet, af Læger rundt om i hele Danmark bestaaende Forening, hvis Formaal er „at fremkalde, udvikle og befæste de Forhold, hvorunder Lægens Kald rettest kan udøves.“ Aarlige Møder afholdes i en af Landets Byer, og mindre, locale „Kredsforeninger“ ere dannede rundt om i Landet, for at Sagerne i disse kunne faa en foreløbig Behandling. Den norske L. er stiftet 1886 med det Formaal „at virke for Lægernes Deltagelse i og Indflydelse paa Anliggender, som angaa deres egne Forhold og almindelige sociale Spørgsmaal, at værne om deres økonomiske og collegiale Interesser og at fremme videnskabeligt Arbejde“. Møder afholdes hvert andet Aar paa et paa hvert foregaaende Møde bestemt Sted.

Lægevidenskaben har til Formaal Sygdommenes Helbredelse og saa vidt muligt tillige deres Forebyggelse (Hygieine); den omfatter alle de dertil nødvendige Kundskaber. Kjendskab til det sunde Legemes Bygning (Anatomi) og Livsytringer (Physiologi) er en nødvendig Betingelse for den rette Erkjendelse af Sygdommenes Natur og øvrige Forhold, der omhandles i Pathologien, og som atter er Grundlaget for den egentlige Helbredelseskunst (Therapien); denne fordrer naturligvis ogsaa et nøje Kjendskab til Lægemidlerne og deres Virkninger (Pharmakologi). Det store Omfang, som L. efterhaanden har antaget, har medført dens Sondring i forskjellige Specialiteter, hvis Udøvere kaldes Specialister; ældst er Adstillelsen imellem den indvendige (Medicin) og den udvendige (Chirurgi) Pathologi, der allerede fremtraadte i den alexandrinske Skole under Ptolemæerne; senere udviklede Specialiteter ere Fødselsvidenskaben, Gynækologien, Orthopædien, Psychiatrien, Ophthalmologien, Syphilidologien osv.

L.s Historie. Bestræbelsen for at modarbejde Sygdommene er lige saa gammel som Menneskeslægten; allerede de ældste Folkeslag (især Ægypterne) besad en forbavsende Mængde medicinske og chirurgiske Kundskaber, der dog vare aldeles empiriske, uden videnskabeligt Værd, fordi de ingen Forestilling havde om Anatomi og Physiologi. Ufuldstændigheden af de Kundskaber, som ogsaa Grækerne havde i disse Fag, gjorde, at de trods den omfattende Bearbejdelse, som Lægekunsten fandt hos dem (fra 600 f. Chr. til 200 e. Chr.), især ved Hippokrates, heller ikke kunde hæve den til nogen virkelig Videnskab, men kun til en rigtignok højt udviklet og paa klart erkjendte og fast bestemte Erfaringsregler grundet Kunst. Sin Afslutning fandt den græske Lægekunst i Galens System, der vel for saa vidt dannede et Fremskridt, som det hvilede paa et consequent gjennemført philosophisk Princip og støttede sig til bestemte anatomiske og physiologiske Anskuelser, men da disse vare fuldstændig urigtige, kunde Systemet selv heller ikke holde sig i Længden, om det end for mange Tider blev det ene gjældende, især efter at det i Begyndelsen af Middelalderen var optaget og videre udviklet af Araberne (Avicenna, Rhazes). I den senere Middelalder var det i Klostrene og ved de enkelte, af Lægfolk oprettede medicinske Læreanstalter (Salerno, Neapel, Bologna osv.), at den græske Lægekunsts Skatte opbevaredes for senere at overgives til den paa ny opvaagnende Culturs Udvikling. Først i det 16de

ndte Lægekunstens viden-
bearbejdelse og fortsattes fra
astløs Iver lige til vore Dage.
ridt var det anatomiske Studiums
ed Vesalius og det derved frem-
ug af Chirurgien (Paré); Italien
gik foran i disse Bestræbelser,
land og Holland vare hildede i
Lære. I det 17de Aarh. var det
s kæmpemæssige Fremskridt, der
Interessen, hvorfor man i L.s
kaldt dette Aarh. det physiolo-
). Harveys Opdagelse af Blodets
28 dannede Indledningen til den
rartede anatomiske og physiologiske
der fulgte Slag i Slag, navnlig
og hollandske Forskere. Trangen
ide de anatomiske og physiologiske
paa Pathologien indfandt sig snart,
oreløbig en fejl Retning, idet den
e videnskabelige Iver antog en theore-
harakter, der viste sig ved en alt
ende Bestræbelse efter at skabe ori-
esystemer, og navnlig i det 18de
disse Bestræbelser saa overvejende,
unde kalde dette Systemernes
et iatrochemiske og det iatromecha-
Hoffmannske, Stahlske, Cullenske,
vitalistiske og mange andre Syste-
ede om Overherredømmet i Medi-
frembragte en Forvirring, der har
delig langt ind i vort Aarh. Først
elsen af den pathologiske Anatomi
i) og Histologien (Bichat) tilveje-
etingelserne for, at den pathologiske
kunde komme ind paa den rette Vej
æste, der i Virkeligheden kunde føre
ct Erkjendelse af Sygdommenes Na-
Udvikling. Det var den franske
gisk-anatomiske Skole i Slutn.
og den første Tredjedel af vort Aarh.,
indsaa, at de sygelige Phænomener
et Udtryk for tilsvarende materielle
nger i Legemets Organer og Væv, og
ge ved Indførelsen af nye diagnostiske
idler (Percussion og Auscultation) og
et Undersøgelsesmethode bidrog saa
ntlig til at fremme Erkjendelsen af de
ske Forandringer i levende Live. Chi-
(Desault) gav det første Exempel i denne
de, og det varede ikke længe, inden den
Aand gik over paa Medicinen (Pinel,
rt, Laennec). Physiologiens Opgave
det nu fremdeles blive at forklare
nhængen imellem de til Grund liggende
lle Forandringer og de sygelige Phæ-
r, og et stort Skridt fremad i denne
g gjordes, da man begyndte at anvende
ysiologiske Experiment i Pathologiens
e (Magendie). Allerede er en rum Tid
n, siden Frankrig overlod Arbejdet først
ienerskolen (Rokitansky) og senere til
erskolen (Virchow), men Maalet, hvortil
rbejdes, er stadig det samme, nemlig
lsen af en sand physiologisk L., der
ter Pathologien som det syge Legemes
ologi, Sygdommene ikke som en Virk-
af fremmede Kræfter og særegne Love,
tvært imod kun som en Ytring af de selv

samme Kræfter og Love, der styre Livet i sund Tilstand, kun med den Forskjel, at de i den syge Organisme virke under usædvanlige Betingelser, fremkaldte ved Sygdomsaarsagen. — I Danmark fandtes ingen Læger før 1478. Lægekunsten udøvedes navnlig af Klerkerne, hvis Kundskaber næppe vare store, om end enkelte dygtigere (som Henr. Harpestreng) fandtes imellem dem. Ved Universitetets Stiftelse 1478 toges næsten intet Hensyn til L., idet der lige til dets Reformation 1539 kun omtales to Professorer i Medicinen (Kinhorn og Morsing). Den Forøgelse, som skaffedes det lægekyndige Personale ved Amtsbartskærerne, var heller ikke af nogen stor Betydning. Ved Christian III.s nye Universitetsfundats af 1539 ansattes to medicinske Lærere, der ganske i Tidens Aand skulde læse over Avicenna og Rhazes, Hippokrates og Galen, samt Mathematik og Physik; de skulde tillige behandle de syge ved Hoffet og Universitetet samt i Staden og Riget og udgive Almanaken! Selv disse to Poster faldt det vanskeligt at faa besatte med passende Personer, og lige saa lidt kom en anden af Kongens Planer til Udførelse, nemlig Ansættelsen af Provinslæger, ēn i hvert Bispedømme; kun Odense fik en saadan (Hamsfort); for øvrigt fandtes næsten ingen Læger i Landet og kun i Kjøbenhavn og Odense Apotheker. Senere bedredes Tilstanden dog noget, idet det efterhaanden lykkedes at faa saa mange indfødte Læger uddannede, at Posterne ved Universitetet fra 1561 kunde besættes med saadanne (de 4 Jyder Frantsen, Christensen, Pratensis og Lemvig), og at flere Provinslæger kunde ansættes; hen imod Slutn. af det 16de Aarh. fandtes saa mange indfødte Læger, at der nu kan tales om en dansk Lægestand, selv om den var ringe i Tal. I det 17de Aarh. og navnlig i dettes første Halvdel blomstrede det medicinske Studium ved Th. Finchs, O. Worms, S. Paullis, Bartholinernes og O. Borchs glimrende Virksomhed; navnlig søgte Christian IV med et rigtigt Blik for Tidens Fordringer at fremme Anatomien ved forskjellige Foranstaltninger, saaledes Oprettelsen af Domus anatomica; og den Del, som de danske Læger tog i det 17de Aarh.s store anatomiske og physiologiske Opdagelser var ingenlunde ringe. Følgen var, at man her som andensteds begyndte at løsrive sig fra den græsk-arabiske Medicin og at lægge Vind paa Medicinens Hjælpevidenskaber (Chemi, Botanik osv.), men trods alle disse Fremskridt betragtedes det medicinske Studium ved Universitetet endnu kun som en Forberedelse for Studeringerne i Udlandet (Holland, Frankrig, Italien), og Aarsagen hertil var dels de Hindringer, som Udøvelsen af den praktiske Anatomi endnu stedse mødte her hjemme i de herskende Fordomme, dels den fuldstændige Mangel paa Hospitaler. Ikke mindst følelige maatte disse Savn være for Chirurgien, som derfor stod paa et meget lavt Trin; Lægerne besad i Almindel. ikke chirurgiske Kundskaber, om dette end for enkeltes Vedkommende var Tilfældet, og nogen ordentlig chirurgisk Undervisning synes Universitetet ikke at have givet, hvorfor Udøvelsen af Chirurgien alene var i Hænderne paa Amtsbartskærerne, der efterhaanden

vare blevne udbredte over alle Landets større Byer; disse gav sig vistnok trods gjentagne Forbud ogsaa af med Behandlingen af indvortes Sygdomme. Navnlig var dette Tilfældet i de første Decennier af det 18de Aarh., da det medicinske Studium ved Universitetet formedelst Mangel paa duelige Lærere atter var kommet i Forfald; i dette Tidsrum uddannedes ikke mere end gjennemsnitlig 1 Medicus aarlig, og den største Del af den medicinske Praxis maatte derfor allerede af den Grund være i Hænderne paa Barbererne. Kun til Dels raadedes der Bod paa disse Mangler ved Oprettelsen af Theatrum anatomico-chirurgicum 1736, der tilsigtede Anatomiens og Chirurgiens Opkomst, og ved de samtidig dermed faldende Bestræbelser for at forsyne Provinserne, Hæren og Flaaden med Chirurger. Uenigheden imellem Lægerne og Chirurgerne forøgedes endog derved, at de sidste nu gjorde Fordring paa en mere videnskabelig Uddannelse og derfor ogsaa paa en mere udstrakt Praxis end hidtil. Først efter Midten af Aarhundredet oprandt bedre Tider saa vel for Medicinen som for Chirurgien, nemlig under Frederik V; det vigtigste Fremskridt, der især skyldtes A. G. Moltke og Bernstorff, var Hovedstadens Forsyning med Hospitaler (Frederiks Hosp. 1757, Fødselsstiftelsen i dette 1759, Almindel. Hosp. 1764), i hvilke den studerende Ungdom fra nu af kunde faa den praktiske Uddannelse, som de hidtil havde maattet søge i Udlandet; dertil kom Oprettelsen af flere medicinske Professorater ved Universitet. Medens en Række af dygtige Lærere (Heuermann, C. J. Berger, Friis-Rottbøll, H. Callisen, M. Saxtorph, Tode, F. L. Bang, Herholdt, J. S. Saxtorph) afløste hverandre ved dette, traadte den chirurgiske Undervisning fra 1785 ind i et nyt Stadium ved Oprettelsen af chirurgisk Akademi, der ogsaa havde dygtige Lærerkræfter (Kølpin, Winsløw, Schumacher, Withusen, Thal). Indtil 1838, da en fælles lægevidenskabelig Examen for alle vordende Læger indførtes, hvorved Medicinen og Chirurgien endelig forenedes, virkede begge Læreanstalter jævnsides til Uddannelsen af Medicinere og Chirurger; de dygtigere Elever tog dog i Almindel. Examen ved dem begge. 1842 indlemmedes Akademiet fuldstændig i Universitetet. Fødselsstiftelsen i Frederiks Hospital blev allerede 1787 ombyttet med den nuværende i Amaliegade. Ved hele dette Læreapparat undergik det lægevidenskabelige Studium i Slutn. af forrige og Beg. af dette Aarh. en kraftig Udvikling, hvis Resultater fornemmelig viste sig i Landets Forsyning med dygtige praktiske Læger, hvorimod den nyere danske Lægekunst ikke kan siges i nogen betydeligere Grad at have grebet ind i Videnskabens almindelige Udvikling. Det forrige Aarh.s systematiserende Retning gik vel ikke ganske uden Spor hen over os, men i det hele søgte man dog at holde sig fri for Theorierne og saa meget som muligt at støtte sig til den praktiske Erfaring. O. L. Bang, Gundelach-Møller og C. E. Fenger indførte den nyere franske Skoles exacte Retning hos os, navnlig den vigtigste Side af dennes Virksomhed, Kliniken. Senere har navnlig P. L. Panum bidraget meget til at bringe den medicinske Undervisning ved vort Universitet i Højde med Udlandets. — I **Norge** blev L. først i Slutningen af det 16de Aarh. repræsenteret ved Mænd med videnskabelig Fagdannelse (i Bergen) og i Løbet af 17de Aarh. efterhaanden ved Doctores, som dels selv etablerede sig, dels fik kongelig Bevilling som „Medici" i de større Byer, foruden Bergen: Christiania og Throndhjem, samt Kongsberg („Bergmedicus"). Den Lægehjælp, som før behøvedes, havde man udelukkende søgt, ligesom man endnu længe i stor Udstrækning var henvist til at søge den, hos Chirurger (Bartskærere), hvoraf der ikke fandtes saa faa, saa vel i Byerne som i de tættere befolkede Landdistricter. I vigtigere Sygdomstilfælde søgtes af Personer, som havde Midler dertil, og naar Sygdommens Art tillod det, til Læger i Udlandet, dels i Danmark, dels andensteds. Endnu ved Midten af det 18de Aarh. befandt L. sig omtrent paa samme Standpunkt, og Antallet af Landets Læger var næppe synderlig større end paa Bartholinernes Tid. Den ovenfor nævnte Oprettelse af Theatrum anatomico-chirurgicum» 1736 og af »Collegium medicum« 1740 og det derved vakte større lægevidenskabelige Liv strakte sine Virkninger ogsaa til Norge. I den sidste Del af det 18de og i Begyndelsen af indeværende Aarh. skete en ikke ringe Forøgelse af Landets Lægestand, væsentlig ved Oprettelsen af Amts- og Stadsphysikater (for promoverede Doctores) i de større Byer og de sydlige Amter, af Districtschirurgikater (mest det chirurgiske Akademis Alumner) i den øvrige Del af Landet. Ved det norske Universitets Oprettelse 1811 og den medicinske Universitetsundervisnings Begyndelse 1814 blev Stødet givet til L.s fyldigere Udvikling i Norge. De først ansatte medicinske Lærere: Skjelderup, som først var Professor ved Kjøbenhavns Universitet, i Anatomi, Thulstrup i Chirurgi og Fødselsvidenskab, og Sørensen i intern Medicin, forplantede til Norge Traditionerne fra den i Slutn. af det 18de Aarh. opblomstrede kjøbenhavnske Lægeskole. Den vigtige kliniske Undervisning fremmedes ved Oprettelsen af Christiania Fødselsstiftelse 1818 og Organisationen af det norske Rigshospital 1826. De nævnte Mænd have med deres yngre Colleger, F. Holst og Chr. Heiberg, og gjennem deres første Arvtagere, Conradi, C. og W. Boeck og Faye, lagt Grunden til en norsk medicinsk Skole, som kan siges at havde sig en jævnbyrdig Plads i Nutidens L.

Læggers, en Træfonstage, der holdt 650 Potter. Den benyttedes fordum til Opbevaring af Vand om Bord i et Skib.

Lægmand (af gr. λαός, Folk) kalder man i Romerkirken alle Ikke-Gejstlige, alle Menighedsmedlemmer, i Modsætning til Klerus og Klosterfolket. I Begyndelsen regnedes ogsaa Munkene til L.; derfor kaldte man i det 9de Aarh. dem iblandt disse, der vare forlenede med Kirkegodser og Abbedier, **Lægabbeder** (Abbacomites). **Lægbrødre** (fratres conversi) og **Lægsøstre** (sorores conversæ) i Klostrene sørge for Munkenes og Nonnernes Oppvartning og have kun forpligtet sig til Lydighed. **Lægpræster** ell. Secularøgejstlige kaldes de Gejstlige, der ikke hen-

øre til nogen Munkeorden eller Præstecongrega-
ion. Nedsættelse i Lægmandsklassen (Laisering)
r en Kirkestraf for den katholske Gejstlige. Pro-
stantismen har ved sin Lære om det almindelige Præstedømme udslettet det principielle Mod-
ætningsforhold, som Romerkirken sætter mellem
. og Gejstlig. Lægmand bruges ogsaa om en
indviet, Ulærd, Ukyndig, en Mand, der ikke
: af Faget.

Lægter, et Fartøj ell. en Pram forsynet med
: fornødne Indretninger til at løfte svære
jenstande, en Art mindre, flydende Kran.
e maa være temmelig fyldige under Vandet
r at have den fornødne Bæreevne. L. er og-
a et Fartøj, som benyttes til Losning af
kibe, naar disse paa Grund af for stort Dyb-
aende ikke kunne ligge ved Bulværk.

Lækat ell. Hermelin, norsk Røskat (Mu-
ela erminea), en lille Væselart (9—10 Tomm.
uden Halen), om Sommeren brun med hvid
ug og Ørekant og sort Halespids, om Vin-
en helt hvid paa Halespidsen nær. Dens
kind er meget søgt til Pelsværk, dog ikke
i stærkt som tidligere, da Hermelinskaaben var
bstikkelig fra Fyrstedragten. Levemaade har
i fælles med de andre Væselarter (s. Væsel).
er almindelig i Danmark (i Fyn bekjendt
der Navnet „den kjønne") samt i hele Eu-
a, største Delen af Asien og en Del af Nord-
erika.

Lælius, Cajus, med Tilnavnet Sapiens (d.
e), en anset Romer, hvis Fader, Cajus L.,
mærkede sig som Feltherre i den 2den puniske
ig. L. stod paa en fortrolig Fod med den
gre Scipio Africanus, hvem han fulgte i
i sidste Kamp mod Carthago. I Ciceros
er ham opkaldte Skrift om Venskabet er
a Hovedpersonen i Samtalen. Hans Datter,
lia, gift med Auguren Q. Mucius Scævola,
nærkede sig ved sin høje Dannelse.

Læmidspidser, s. Blærefod.

Län, svensk, det danske Len. Sverige (med
dtagelse af Stockholm) er med Hensyn til
i civile Forvaltning delt i 24 L., der svare
Amterne i Danmark og Norge, med en
idshöfding i Spidsen for hvert. Finlands
L. styres af Gouverneurer.

Lænd, Lændegn, den Del af Ryggen, der
ger umiddelbart oven over Krydset, til begge
der af Lændehvirvlerne. Lændesmerter (Lum-
go) kunne enten have deres Sæde i Lændens
le Muskler (som Følge af Rheumatisme eller
rstrækning af disse) eller ogsaa hidrøre fra
ygdomme i Nyrerne, der ligge under disse
uskler i Underlivets bageste Del.

Ländler, en ikke hurtig, valsagtig Folkedans
Tripletakt, der har sit Navn af Landel, Lan-
oven for Flodens Ens i Østerrig. L. er
der Navnet Tyrolienne gaaet til Frankrig
Italien.

Længde bruges om Udstrækningen af en
ie, ret eller krum, men forekommer der-
st ogsaa som Vinkelstørrelse i flere Betyd-
iger. 1) I Astronomien er en Stjær-
s L. et af Stjærnens Bestemmelsesstykker
oordinater) med Hensyn til Ekliptika, nem-
den igjennem Stjærnen gaaende Bredde-
kels Afstand fra Nulpunktet af Vædderen,
alt paa Ekliptika. Den regnes hele Cirklen
rundt, fra Nulpunktet mod Ø. lige til 360°,
og til den fuldstændige Bestemmelse af Stjær-
nens sphæriske Sted hører tillige Bredden,
d. e. dens Afstand fra Ekliptika i Grader, nord-
lig ell. sydlig. For saa vidt Stjærnen betragtes
fra et Sted paa Jordens Overflade, kaldes
L. apparent. Betragtet fra Jordens Cen-
trum kaldes den geocentrisk og fra Solens
Centrum heliocentrisk. De to sidste kunne
naturligvis kun findes ved Beregning. For
Planeterne falder det naturligt at henføre det
sphæriske Sted til selve Banen i Stedet for
til Ekliptika. Da maa Banen først selv være
fuldstændig bekjendt, hvilket er Tilfældet, naar
man kjender dens Inclination eller den
Vinkel, den danner med Ekliptika, samt Belig-
genheden af Knuderne, d. e. Banens Skærings-
punkter med Ekliptika. Til at bestemme Pla-
netens sphæriske Sted (naturligvis heliocentrisk)
behøves da kun ēn Bestemmelse. Denne kaldes
L. i Banen og er en Bue af selve Banen (pro-
jiceret paa Himmelkuglen). Den regnes fra
det Punkt, som i Banen ligger lige saa langt
bag en Knude, som Nulpunktet af Vædderen
ligger bag samme i Ekliptika. Den er alt-
saa lig Afstanden fra en Knude (fra denne mod
Øst) + denne Knudes heliocentriske L. Til
den fuldstændige Bestemmelse af Planetens
Sted i Rummet hører tillige Planetens Ra-
dius vector eller dens Afstand fra Solen. —
2) I Geographien er L. den ene af de
Størrelser, hvorved et Steds Beliggenhed be-
stemmes paa Jordens Overflade (den anden
kaldes ogsaa her Bredde). Et Steds L. er Af-
standen imellem Stedets Meridian og den
første Meridian, maalt paa Æqvator. Val-
get af den første Meridian er vilkaarligt. Eng-
lænderne benytte den, der gaar igjennem Green-
wich, og denne bruges nu næsten af alle
Nationer, navnlig efter at en international
Congres i Washington i Efteraaret 1884 næ-
sten enstemmig har antaget den. Franskmæn-
dene holde dog endnu paa den, der gaar gjennem
Paris, og denne saa vel som den, der gaar
gjennem Berlin, benyttes ogsaa meget af Astro-
nomer. Ferros Meridian, der dog ikke gaar
nøjagtig gjennem Ferro, men regnes at ligge
netop 20° v. for Paris, har det Fortrin at
adskille den saakaldte gamle Verden fra den nye,
men bruges vel nu mest kun i Skolekort. L.
regnes oftest fra den første Meridian mod Øst,
lige til 360°; men oftest regnes den ogsaa til
begge Sider med Angivelse af Retningen. To
Stæders Længdeforskjel er altsaa Afstanden
imellem begges Meridianer, maalt paa Æqva-
tor (eller paa en hvilken som helst Parallel),
og er det samme som Forskjellen mellem deres
Klokkeslæt i samme Øjeblik, naar L. udtrykkes
i Tid (1 Time = 15 Grader), s. Klokkeslæt.
Dette Forhold benyttes til L.-Bestemmelser.
Medens Solens eller Stjærnernes Stilling
mod Horizonten i deres daglige Gang viser
Local-Klokkeslættet, d. e. hvad Klokken er paa
det Sted, hvor man er, er Maanens maaned-
lige Gang nu saa nøje kjendt, at man af dens
Stilling mellem Stjærnerne kan se, hvad Klok-
ken er i Greenwich. Dog maa der herved ved
Regning tages Hensyn til Maanens Parallaxe,
og da Maanens maanedlige Gang er 30 Gange

langsommere end Solens daglige, bliver denne Bestemmelse ikke saa nøjagtig som Bestemmelsen af Local-Klokkeslættet. Det er navnlig paa to Maader, at Maanen saaledes benyttes til L.-Bestemmelser, nemlig til Søs ved at maale dens Afstand fra en Stjærne: Maanedistancer, paa faste Stationer ved at iagttage, hvor længe før eller efter en Stjærne Maanen passerer Meridianen: Maaneculminationer. Ogsaa Stjærnebedækninger ved Maanen eller Maanens Bedækninger af Solen, Solformørkelser, kunne benyttes. Men man kan ogsaa ved kunstige Midler erfare, hvad Klokken er i Greenwich. Søfolk og Rejsende benytte dertil Chronometre, hvis Stand med Hensyn til Greenwich Tid og hvis Gang da maa være kjendte. Da man dog aldrig fuldt ud kan stole paa, at et Chronometers Gang forbliver uforandret, har man til nøjagtige Chronometer-L.-Bestemmelser anvendt mange Chronometre, f. Ex. ved den, der 1843—44 blev udført mellem Pulkova, Altona og Greenwich, 40 Chronometre med 8 Frem- og Tilbagerejser. Overhovedet kan et hvilket som helst objectivt Phænomen tjene til Bestemmelse af to Steders L.-Forskjel, naar Klokkeslættet for dets Indtræffen iagttages paa dem begge. Saadanne Phænomener ere Jupiterdrabanternes Formørkelser, Maaneformørkelser, der dog ikke lade sig opfatte skarpt og derfor give unøjagtige Resultater, Stjærneskud, Raket- og andre Signaler og navnlig telegraphiske Signaler; saadanne telegraphiske L.-Bestemmelser overgaa alle andre højt i Nøjagtighed og benyttes derfor nu til Dags udelukkende, hvor det er muligt, navnlig ved Gradmaalingerne. Kjøbenhavns L. fra Altona blev telegraphisk bestemt 1863, fra Lund 1879. Alle de her nævnte Methoder for L.-Bestemmelser kaldes astronomiske til Forskjel fra den rent geodætiske, der udledes af Opmaalinger; man ved jo nemlig, hvormange Mil der paa en given Bredde gaar paa en L.-Grad. Det er ved de smaa Afvigelser mellem de astronomiske og geodætiske L.- (og Bredde-) Bestemmelser, at Localattractioner (s. d. A.) og Uregelmæssigheder i Jordens Form opdages. Ogsaa til Søs kan Skibets L.- (og Bredde-) Flytning beregnes gjennem Sejladsens ved Compas og Log bestemte Retning og Hastighed; en Afvigelse mellem denne Bestemmelse og den astronomiske kan skyldes Strømforholdene og altsaa tjene til disses Erkjendelse. Bestemmelsen af den geographiske L. har til alle Tider været vanskeligere end Bestemmelsen af Bredden, der sker ved Iagttagelse af Solens eller en Stjærnes Culminationshøjde. Idet de gamle af nord og syd for hinanden liggende Stæders Breddeforskjel og Afstand vare komne til Erkjendelse om, hvor mange Stadier der gik paa en Grad, og idet de ogsaa antog Jorden for rund i øst-vestlig Retning, beregnede de to Steders L.-Forskjel ved den Tid, de brugte, og den Retning, de fulgte, for at komme fra det ene Sted til det andet. Paa denne Maade ere de talrige L.-Bestemmelser i Ptolemæos's Geographi beregnede. Dog kjendte de gamle ogsaa L.-Bestemmelser ved Maaneformørkelser, paa hvilke der hos Ptolemæos findes et Exempel. Det er først fra Midten af det 18de Aarh., at de andre Methoder ere komne i Brug, efter at Spanien, Holland og navnlig England havde udsat store Præmier for Opfindelsen af saadanne og efter at Newton og Hadley havde leveret et ogsaa til Søs brugbart Instrument (Sextanten), Tobias Mayer brugbare Maanetabeller og Harrison brugbare Chronometre.

Lænse, sejle med Vinden agter ind, et Udtryk, som dog sjældnere bruges, undtagen naar Vejret er særdeles stormfuldt.

Lærdal, Præstegjæld i Bergens Stift i Norge, ved en af Sognefjordens inderste Arme. Her ligger Lærdalsøren, Strandsted med 650 J., overalt omgivet af saa høje og bratte Fjælde, at man i flere Maaneder af Vinteren ikke kan se Solen. Stedet er vigtigt som Endepunkt for de to Hovedveje fra Østlandet gjennem Valders og Hallingdal.

Lære, fast Maal, udfilet i Jærn- ell. Staalblik, til at maale Metalsagers Tykkelse. Betegnelsen bruges ogsaa undertiden om Skabeloner. Lærebue. Naar en Bue eller Hvælving skal opføres, maa man først anbringe et Stillads, der kan bære Hvælvingen, indtil denne bliver i Stand til at bære sig selv. Et saadant Stillads dannes af L., d. e. Træbuer, der ved smaa Spændinger bestaa af et enkelt Bræt, men ved større sammensættes af flere Planke- eller Tømmerstykker. Over de lodret opstillede L., der indbyrdes maa være godt afstivede, anbringes der en Forskalling af Lægter, Bræder, Planker eller Bjælker, hvorpaa Hvælvingen opmures. Da enhver Hvælving sætter sig, saa vel medens den hviler paa L. som efter disses Fjærnelse, maa der altid gives L. en større Højde, end Hvælvingen skal have. Borttagelsen af Stilladset kan ske strax efter at Muringen er fuldført eller efter længere Tids Forløb. Den første Methode anvendes særlig ved større Hvælvinger, men kræver stor Forsigtighed og særegne Midler til at kunne iværksætte en langsom og jævn Sænkning, der desuden maa kunne standses paa ethvert Tidspunkt.

Læredigt, didaktisk Digt, et Digt, hvis Bestemmelse er at belære, hvad enten det har episk eller dramatisk Form. Til didaktisk Poesi regner man foruden de egentlige, større L. ogsaa den episke Epistel, Fabelen, Parabelen, Satiren og Epigrammet.

Læresætning, Theorem, en Sætning, hvis Rigtighed ikke indlyser umiddelbart, men maa bevises.

Lærk, Lærketræ (Larix europæa), Træ af Granfamilien. Naalene ere affaldende, sidde dels paa lange Aarsskud, dels paa Dværggrene, der i Løbet af en halv Snes Aar kunne danne en ny Bladkreds hvert Aar; efter den Tid dør enten Endeknoppen bort, eller den voxer ud i et langt Aarsskud. Kogleskællene næsten runde. L. leverer den bedste Terpentin (veneziansk T.) af alle Naaletræerne. Væsentligt Skovtræ paa Alperne mellem 3,000 F. og 6,500 F. og desuden andre Steder i Mellemeuropa. — L. er paa Grund af sin svage Reproduktionsevne udelukkende et Højskovtræ. Det dyrkes enten i rene Bevoxninger eller blandet med andre Træarter. Navnlig egner det sig godt til Udfyldning paa aabne Steder i Bøgehøj-

ø, dels fordi L. ligesom Bøgen ynder en ltholdig Jordbund, dels fordi det ved sin rtige Vært i Ungdommen vil være i Stand at indhente Bøgeopvæxten, selv om denne r faaet nogle Aars Forspring. Da L. selv ri Stilling renser sig for Grene indtil en ydelig Højde, og da det desuden kun giver n Skygge, er det ligeledes vel skikket til danne Overskov i Mellemskov. L. bærer eligt Frø, men i vort Klima bliver største en af dette sædvanligvis goldt, hvorfor det anmark sjælden lykkes at opelske Lærkeskov naturlig Besaaning. 16 Td. Kogler afgive r. 1 Td. afvinget Frø; denne vejer 244 , og den indeholder c. 2,450,000 Frø, hvoraf dog kun 10—15 pCt. ere fuldmodne Stand til at spire. L.s Ved er meget t og varigt og anvendes derfor hyppig til bs- og Hustømmer; dets Brændeværdi for-er sig til Bøgens som 80 til 100.

rke (Alauda), Fugleslægt af Sangfuglenes en, temmelig smaa, med nanselige, brun-eller graalige Farver, Nakketop, tyndt, kegle-et Næb og en lang, næsten lige Bagklo; ygge Rede i et Hul i Skovbunden eller Marken, og Hannen hæver sig, medens synger, næsten lodret op i Luften. De leve rs, men made Ungerne med Insekter. Her rden forekomme Marklærken (A. arvensis), ærken (A. cristata), Skovlærken (A. arborea) jærglærken (A. alpestris). Navnet L. an-es ogsaa paa andre Fugle, f. Ex. Piplærke, lærke (ogsaa kaldt Kornlærke).

rkespore (Corydalis), Slægt af Jordrøg-ien med en flerfrøet Kapsel; flere Arter til vore smukkeste Skovbundsplanter om ret, saaledes Hulrodet L. (C. cava) med ul Knold og sammensatte Blade, lange te Klaser med rødviolette Blomster. Liden fabacea) ligner den, men er betydelig mindre r kortere Klaser; den blomstrer tidligere jules ofte af Løvet.

rred er strængt taget Navnet paa alt Slags tosskaftet vævet Hørgarns Tøj; dog und-man sædvanlig det fineste (Batist) og med-en Del andre Varer: Hampelærred, ofte Hørgarns Islæt, Blaarlærred, Halvblaar-d med Hørgarns Kjæde, Halvlærred ell. omuldslærred, Ananaslærred o. fl. Hjem-rt kaldes L., der bringes nappreteret i elen.

semethoder kunne have ēt af to Udgangs-er, Lydtegnet ell. Lyden, og følge ēn Fremgangsmaader: den synthetiske, enkelte Dele til Helheden (fra de enkele aver eller Lyd til Ordet), eller den ana-ke, fra Helheden til de enkelte Dele. (og i Danmark endnu almindeligst) er tavmethoden (Bogstavere-, ABCme-), ved hvilken Læreren staver for, d. r og nævner, først de enkelte Bogstaver, eres Sammensætninger i Stavelser, og n staver efter: a, be, ab osv. Indvendt en er der, at Eleven ved Medlydene ikke ogstavets Navn (jod, kaa osv.) kan slutte den betegnede Lyd og derfor kun lærer e ved mechanisk Husken og Abstraheren ogstav til Lyd. Som Tiltrækningsmidler ethoden har man brugt Elfenbensbogstaver (Romerne), Bogstaver med Menneske- og Dyre-skikkelse, Billeder af Ting med Bogstavet til Begyndelsesbogstav, Rim, Bogstavkort, B.-tærninger, B.-dukker, Stavelege med løse Bogstaver, Bogstaver af Kagedej (Basedow). Den angrebes skarpt („das zornerweckende Buchstabiren") af Pseudonymen Nachsinner i en versificeret Satire 1737. Fra Slutningen af Aarhundredet var Læsemethoden længe et Hovedspørgsmaal. Basedow gav Bogstaverne ensdannede Navne (be, de, fe, he osv.) og forberedte Læsningen ved at øve Udtalen. Pestalozzi lod stave ud af Hovedet, inden Bogstaverne, løst opklæbede, vistes. Olivier gav Medlydene dobbelte Navne: be, de, fe, he osv. foran en Selvlyd, eb, ed, ef, eh osv. efter den. Desuden vilde han, at Eleven skulde kjende Lydenes Frembringelse. Gamborg (phil. Prof. i Kjøbenh.) foreslog at bruge Medlydenes græske eller hebraiske Navne, for stærkere at fremhæve Forskjellen mellem Navn og Lyd, efter først at have forklaret Medlydene som Modificationer af Selvlydene. L. Gerike foreslog 1791 Stavelsemethoden (Syllaberemethoden), der gaar ud fra Stavelser, ikke fra de enkelte Bogstaver, og stiller dem op efter Ligheden, saaledes at de afvigende Bogstaver trykkes med fede eller røde Typer; men det er klart, at her fordres endnu større Abstractionsevne hos Eleven end ved Bogstavmethoden. 1803 foreslog Bayreren Stephani Lydmethoden, „die Lautirmethode", som allerede paa Luthers Tid antydedes af Ickelsamer i hans „Teutsche Grammatika Darauss ainer von jm selbs mag lesen lernen" og nu er trængt igjennem i Tyskland og har begyndt at gjøre sig gjældende i et engelsk »Phonetic System«. Den gaar ud, ikke fra Bogstavernes Navne, men fra Lydene, de betegne, og kræver altsaa Forøvelser i ren Udtale, først af Selvlydene, saa af Medlydene; idet de sammenknyttede Lyd stilles, paavises de til dem svarende Bogstaver, d. e. Lydtegn; Bogstavernes Navne spille slet ingen Rolle ved Læsningen (ikke be, a, men b͡a). Krug antog i Lighed med Olivier Bevidsthed hos Eleven om Taleredskabernes forskjellige Stillinger for nødvendig. Jacotots analytiske Methode gaar ud fra den sammenhængende Sætning, som forelæses og paapeges, først Ord for Ord, saa Stavelse for Stavelse, endelig Bogstav for Bogstav eller Lyd for Lyd, under stadig Gjenkjenden af det lige. Den vandt en Tid lang Tilhængere baade i Europa og Amerika, i Tyskland især ved K. Seltsams Behandling af den. Skrivelæsemethoden, der strax knytter Skrivningen af Bogstaverne til Læsningen af dem, brugtes i det 17de Aarh. i Tyskland af Ratke, i det 18de af de Launey i Frankrig (scriptolégie ell. écriture-lecture), i Beg. af det 19de i England af Bell og Lancaster (Skrivning i Sand) og indførtes paa ny 1817 af Graser i Tyskland, hvor den, af Harnisch knyttet til Lydmethoden, trængte igjennem. I Danmark anbefaledes den 1814 af Gamborg.

Læser kaldes i Norge En, som læser (d. e. gaar til Confirmation), derefter: En, som er flittig i Bøn og gudelig Læsning (hyppig brugt

som Øgenavn for Haugianerne, s. Hauge). Læsere kaldes nogle smaa religiøse Samfund, der efter 1803 dannede sig i Sverige og i Almindel. virkede stille og gavnlig, om end ikke uden pietistisk Ensidighed; stundum traadte de dog ogsaa i stærk Opposition til den bestaaende Statskirke. De have faaet Navnet L. af deres ivrige Læsen i Bibelen og i Luthers Skrifter. Flere af dem ere udvandrede til Amerika.

Læsion, Beskadigelse; lædere, beskadige. Læsio enormis, lat., kaldes Skade, lidt ved en Contract, naar den overstiger Halvdelen af Contracts-Gjenstanden, f. Ex. naar man har kjøbt for dobbelt eller solgt for halv Pris i Forhold til Værdien. Efter den romerske Ret saa vel som efter de i mange europæiske Lande endnu gjældende, fra Romerretten stammende Retsregler er dette indtil en vis Grad og i visse Tilfælde en gyldig Grund til at fragaa Contracten, men efter dansk og norsk Ret kommer det ikke i Betragtning.

Læssøe, Werner Hans Frederik Abrahamson, Dattersøn af Artillericapit. W. H. F. Abrahamson, f. 23 Sept. 1811 i Kjøbenhavn, blev 1827 Landcadet, 1828 Officer i Kongens Regiment, var 1832—36 Elev af den militære Højskole og blev efter allerede i nogle Aar at have gjort Tjeneste ved Generalstaben Capitain i denne ved Hærens Omordning 1842, medens han var paa en toaarig Rejse i offentligt Ærinde i Tyskland, Italien og Frankrig, hvorefter han i de nærmest paafølgende Aar anvendtes ved Opmaalingsarbejderne og en kort Tid tillige var Lærer ved Højskolen i militær Geographi. Da Krigen brød ud 1848, var L. ved den Dygtighed og Energi, han havde lagt for Dagen i alle Forhold, selvskreven til Posten som Stabschef hos den commanderende General; som saadan fungerede han med en fra alle Sider anerkjendt Duelighed under Felttoget 1848 og under Begyndelsen af Felttoget 1849, men blev, da General Krogh i Apr. s. A. fjærnedes, ligeledes stillet til Disposition, fordi hans Anskuelser om Krigsførelsen vare for afvigende fra den daværende Krigsminister, General Hansens. Paa General Ryes Forlangende blev L., der imidlertid i Aug. 1848 var forfremmet til Oberstlieutenant, ansat ved dennes Corps, overtog om Eftermiddagen efter Træfningen ved Kolding Commandoen over 12te Bataillon, som han førte med udmærket Dygtighed under Resten af Felttoget 1849, og i Spidsen for hvilken han fandt Døden i Slaget ved Isted 25 Juli 1850, endnu ikke fulde 39 Aar gl. I ham tabte den danske Hær en af sine dueligste Førere, til hvem den og Nationen med Føje knyttede store Forhaabninger.

Læst, dansk Rumenhed, for Korn lig 22, for Stenkul lig 18 Tønder, i begge Tilfælde 3,168 Potter, idet Korntønden er 144, Stenkulstønden 176 Potter. Läst, Nyläst, svensk Vægtenhed, lig 100 svenske Centn. eller 85 danske Centn.

Læstadius, Lars Levi, svensk Præst, f. 10 Jan. 1800 i Arieplog i Piteå-Lappmark, hvor Faderen, tidligere Bjærgværksfoged (tilhørende en gammel Præsteslægt i Lappland), da var bosat som Nybygger. Som Følge af Forældrenes Fattigdom optoges han 1808 tillige med den yngre Broder Petrus hos en ældre Halvbroder, residerende Capellan i Qvickjod, af hvilken begge Brødrene fik Undervisning, indtil de 1816 traadte ind paa Gymnasiet i Hernösand. Efter at L. 1819 havde forladt Gymnasiet, helligede han sig længe fortrinsvis til botaniske Studier og gjorde i flere Aar, til Dels med Understøttelse af det svenske Videnskabsakademi, videnskabelige Rejser i Norrland, Lappland og Finmarken, paa hvilke han opdagede flere i den svenske Flora hidtil ukjendte Væxter. Omsider bestemte han sig for det præstelige Kald, blev viet til Præst 1825 og udnævntes s. A. til Præst i Karesuando i Torneå-Lappmark. 1848 forflyttedes han som Sognepræst til Pajala og døde 21 Febr. 1861. Ved sin Nidkjærhed og sine strænge Bodsprædikener gav L. i de nordlige Lappmarker Stødet til en aandelig Bevægelse, som, om den end stundum antog et fanatisk Anstrøg, dog i sædelig Henseende udøvede en velgjørende Indflydelse. Foruden religiøse Arbejder paa Svensk, Lappisk eller Finsk, samt nogle botaniske Afhandlinger, skrev han flere Skrifter og Avisartikler angaaende Lappland, blandt hvilke mærkes »Om möjligheten och fördelen af allmänna uppodlingar i Lappmarken« (1823). — Hans Broder, Petrus L., f. 9 Febr. 1802, blev 1825 viet til Præst og beskikkedes ved Slutn. af n. A. efter aflagt Examen for den philosophiske Grad til Missionær i Piteå-Lappmark. Under mange Slags Besværligheder og Æventyr, hvilke han paa en levende Maade har skildret i »Journal f. första året af hans tjenstgöring såsom Missionaire« (1832; 3dje Udg. 1861) og »Fortsättning af journalen öfv. missionsresor i Lappmarken« (1833), udførte han dette Hverv, indtil han 1832 blev ansat ved Elementarläroverket i Piteå. S. A. blev han i Anledning af en af ham indsendt Betænkning angaaende Undervisningsvæsenet i Lappland ansat som Visitator i Lappmarkerne for de 3 følgende Aar. Efter at han herved havde gjort sig endnu nøjere bekjendt med alle de derværende kirkelige Forhold, fremlagde han 1835 et fuldstændigt Forslag til nødvendige Reformer, hvilket i det væsentligste billiget af Consistorium i Hernösand blev lagt til Grund for Reglemente för ecclesiastikverket i Lappmarken af 1846. L. udnævntes 1836 til Sognepræst i Vibyggerå i Ångermanland, hvor han døde 6 Aug. 1841.

Læstrygoner, hos Homer et fabelagtigt Folk af menneskeædende Kæmper, der efter de senere Grækeres Mening har boet paa Siciliens Østkyst, efter Romerne i det sydlige Latium nær ved Formiæ.

Læsø, en dansk Ø i Kattegattet, hører til Hjørring Amt i Jylland og ligger 3 M. ø. s. ø. for Sæby. Den er 2 □ M. stor, har 7 M. i Omkreds og er omgiven af flade, langt udstrækkende Grunde. 2,695 J. (1880). Ved Stengrunden Trindelen, $1\frac{1}{2}$ M. n. n. ø. for Syrodden, Øens Nordøstpunkt, er udlagt et Fyrskib og et andet paa Kobbergrunden, 3 M. s. ø. for Øen. Desuden er her et fast Fyr paa Nordre Røn. Øen deles i 3 Sogne, der udgjøre et Pastorat; Gaardene og Husene danne ikke Byer, men ligge spredte over Øen. Flyve-

rdlige Del, som derfor er ningen er kun lidet frem- ppe Befolkningens Forbrug, er Søfart, Lodseri og Fi- desuden de hyppige Stran- ing til Fortjeneste. I ældre ore Skove; men disse ere ne paa Grund af den her alttilvirkning, hvortil de af- . udgjør et eget Birk. Her gnepræst, en residerende Ca- slæge og en Toldcontroleur. Hjørring Amtstue, Hjørring etingskreds, med Valgsted i skrivningskreds. Ved Told- hjemmehørende 20 Fartøjer 182 Baade. — Ved L. (hvis Havguden Hler ell. Æger, ldt tidlig flere Søtræfninger, krigen mellem Svend Estrid- haardraade. Øen tilhørte i den det 12te Aarh. Viborg dog havde heftige Stridig- Besiddelse med Vitskøl Kloster Bispperne i Børglum, som aa Jurisdictionen over L.; efter edblev Øen at staa under Vi- n hører nu atter (siden 1848) Stift. Under Krigen med Eng- dannede Læsøboerne en god 130 Mand, der afholdt Fjenden, Anholt, fra at lande paa L. s den 4de Søndag i Fasten ell. en i den gamle Kirke paa denne Sang, »L. Jerusalem« (Glæd !). Dagen har desuden flere om Rosensøndag, fordi Pa- Søndag indviede den gyldne ndag, fordi det til denne Dag elium er: Jesus bespiser 5.000 l); Dødesøndag ell. Sorte- i Børnene i mange Egne paa omkring med en Skikkelse, som en og til sidst bliver kastet i

molins, Napoleon I.s Moder og es Stammoder; s. **Bonaparte.**

smus, s. **Glad.**

d. s. s. Frugtsukker.

g; i Jagtsproget Benævnelsen paa Ben. **Løbet,** den Del af Fuglenes gger mellem Hælen og Tæerne, lemsoden.

alun. L. (Osteløbe) bruges i Oste- til Mælkens Sammenløbning. rksomme Stof er et uorganiseret n hidtil ikke kjendes i chemisk ren g hvis Virksomhed heller ikke er men viser sig i, at Caseinet, under af andre af Mælkens Bestanddele, n en Gelée, der ved paafølgende („Skøring") deler sig i Ost og Foruden Kalveløbe indeholde mange ste Hinder og desuden adskillige toffer, der virke som L., men dog forskjellige derfra. Som Materiale ndes Maverne af forskjellige unge re, især dog Kalvens fjerde Mave, lder løbeholdige Kjertler i Mængde. Tidligere udtrak man ligefrem de tørrede eller saltede og itusskaarne Maver med Vand, Ostevalle eller Saltvand og satte disse Udtræk til den opvarmede Mælk. De vare imidlertid urene og virkede derfor upaalidelig og ofte skadelig. Nu derimod er fabrikmæssig tilvirket Osteløbe-Extract indført overalt i Mejeridriften, og denne Forbedring skyldes en dansk Mand, Etatsraad Chr. Hansen, som 1874 anlagde den første Osteløbefabrik i Kjøbenhavn og 1877 Fabriken i New-York, der senere flyttedes til Little Falls (ved Eriekanalen). Efterhaanden er der opstaaet mange Fabriker omkring i Europa. Osteløbepræparaterne ere dels flydende (Osteløbe-Extract), dels faste (de senere tilkomne Pulvere og Tabletter); deres væsentlige Fortrin ere deres præcise Virkning. En given Mængde af disse Præparater coagulerer ved en bestemt Temperatur (under 65°, hvor Virkningen ophører) en bestemt Mængde Mælk i en bestemt Tid. 1 Rumfang flydende Osteløbe-Extract coagulerer saaledes 10,000 Rumfang frisk Mælk ved 35° i 45 Minuter; men af de faste Præparater kan 1 Del coagulere flere Millioner Dele Mælk. Maalestokken for Produktionen er Antallet af de Kalvemaver, som bearbejdes, og dette kan nu anslaas til henved 2½ Mill. aarlig. Løbe af en Kalvemave vil kunne coagulere 3—5,000 Pund Mælk. **Løbekjertler,** s. **Mave.**

Løbebille (Carabus), artrig Familie af Biller, udmærket ved smuk, aflang, hvælvet Legemsform, fast Hudskelet, traadformede Følehorn og smække Løbeben; graadige Rovdyr, der leve paa Jorden under Stene, Bark o. desl. og baade som Biller og Larver gjøre megen Nytte ved at udrydde skadelige Insekter. Jvfr. **Sandløber, Calosoma** og **Bombarderbille.**

Løbedage kaldes de 8 Dage, som endnu efter den Dag, paa hvilken en Fordring er forfalden, undertiden tilkommer Debitor til at præstere Betalingen, saa at ingen Retsforfølgning af Creditor kan rejses imod ham inden disse 8 Dages Udløb. Ved Vexler have nu L. ingen Gyldighed.

Løbedegn, s. **Degn.**

Løbefod, den hos Strudsene, Trapperne og nogle nærstaaende Fugle forekommende Fodform, udmærket ved et langt, kraftigt Løb, korte, brede Fortæer med korte, butte Kløer og uden eller med aldeles uudviklet Bagtaa. De nævnte Fugle kaldes derfor ogsaa **Løbefugle** (Cursores). **Løbeben** kaldes den hos Insekterne almindelige Form af Lemmerne, hvor Foden er smal og Saalen uden særegen Beklædning.

Løbegrave kaldes i Befæstningskunsten de smalle Grave eller Grøfter, som man danner for med mindst Arbejde og Tidsspild at tilvejebringe Dækning mod den fjendtlige Beskydning. De bruges ofte i Feltbefæstningen, hvor det gjælder om hurtig at forskanse sig i en valgt Stilling, idet en kortere eller længere Grav af nogle faa Fods Bredde og Dybde med Jorden kastet op til den Side, som vender mod Fjenden, danner en fortrinlig Opstilling for en Række Skytter. I Fæstningskrigen bruges L. af Angriberen, dels i samme Øjemed, dels for at bruges som dækkede Forbindelseslinjer mellem Angrebsarbejderne. Under

den regelmæssige Belejring anlægges derforefterhaanden dels flere Rækker af sammenhængende L., de saakaldte Paralleler, dels kortere Stykker af saadanne, de „halve Vaabenpladser", over for den angrebne Front, og Angriberen nærmer sig denne med Approcher, d. e. L., der ere førte saaledes i Zigzag, at de ingensteds kunne beskydes paa langs, men danne nogenlunde dækkede Færdselsveje til de længere fremskudte Belejringsbatterier og andre Arbejder.

Løbemaskiner, hvormed man i en magelig Stilling og uden for stor Kraftanstrængelse kan befare længere Vejstrækninger med stor Hastighed, have været forsøgte paa flere Maader. Drais i Mannheim opfandt Draisinen (s. d. A.). En Forbedring derved vare de 1869 opkomne, fra Amerika stammende Velocipeder, hvor Fødderne i Stedet for som ved Draisinen at stemmes mod Jorden virkede paa to modsatte Krumtapper paa Forhjulene, og hvor der desaarsag var tilføjet en Bremse. Af den ældre Velocipedeform udviklede sig Monocycler (med 1 Hjul), Bicycler (med 2 Hjul) og Tricycler (med 3 Hjul). De sidste kunne indrettes til flere Personer. Cyclerne finde mere og mere Anvendelse i det praktiske Liv som Befordringsmiddel, dog næppe saa meget som man ved Velocipedernes Fremkomst havde ventet; derimod have de faaet en overordentlig stor Udbredelse som Sportsmiddel (Cyclesport).

Løber, i Bygningsvæsenet enhver Sten, der ligger med sin længste Side paa langs i Muren (jvfr. Binder, Forbandt). L. kaldes i en almindelig Mel- ell. Brækkvarn den øverste, paa Enden af Langjærnet ophængte Sten.

Løb betegner hos vore Husdyr det Farvepræg, som Haarlaget giver Dyret.

Løbels kaldes en Ko i den sidste Tid af Drægtigheden, naar der begynder at vise sig Tegn til, at den snart vil kælve, saasom en Slaphed og Eftergivenhed af de store Bækkenbaand, Opsvulmen af Skamlæberne, Slimflaad af Skeden og rigelig Mælk i Yveret.

Lødighed var Forholdet mellem Sølv og uædelt Metal i Arbejdssølv og Sølvlegeringer, idet L. udtrykte, hvor meget rent Sølv der indeholdes i 1 Mark legeret Sølv, Marken delt i 16 Lod, Loddet i 18 Gren. Sølv, der indeholdt f. Ex. 12 Dele Sølv og 4 Dele Kobber, var altsaa 12-lødigt. Nu betegnes Sølvholdigheden sædvanlig ved at udtrykke Sølvmængden i Promille. 12-lødigt Sølv indeholder 750 Prm. Sølv.

Lödöse, tidligere kaldt Ljodhus ell. Lödhusa, liggende paa den vestlige Bred af Götaelven, c. 10 Kilom. n. for Kongelf, var i Middelalderen Sveriges eneste Søstad mod Vest. Skjønt flere Gange ødelagt (saaledes 1368 af en hanseatisk Flaade) og skjønt Elven lidt efter lidt blev grund, bestod L. som Stad, endog efter at en ny Stad, Ny-L., som 1473 fik sine Privilegier, var bleven anlagt c. 43 Kilom. længere nede ved Säfveaaens Udløb i Götaelv. 1619 blev det befalet Indbyggerne i Ny-L. (nu Gammelstaden) at flytte til det i Nærheden grundlagte Göteborg, og 1646 mistede ogsaa Gammel-L. sine Kjøbstadprivilegier. En af L.s Kirker er nu St. Peders Sognekirke.

Løffel, i Jagtsproget Navnet paa Harens Øre.

Løffler, Julius, dansk Architekturtegner og Kunstarchæolog, f. 30 Sept. 1843 i Kjøbenhavn, Dattersøn af Historiemaleren Abildgaard. Efter 1867 at have bestaaet Afgangsexamen fra Architekturskolen begyndte L. som Architekturtegner; hans først offentliggjorte Tegninger ere Tavlerne til Sorø Kirke i „Danske Mindesmærker", I. Han førtes herved over i sin kunstarchæologiske Virksomhed, om hvilken der foreligger talrige Vidnesbyrd i en Række Afhandlinger i „Aarb. f. nord. Oldkynd.", hvoraf særlig kunne fremhæves Undersøgelserne af Kirkerne paa Rügen og Paavisningen af Liden Kirstens Grav i Vestervig Klosterkirke. Særskilt har L. udgivet „Basrelieffer ne over Chorstolene i Roskilde Domkirke" (Text af J. Lange, 1880), „Sjællands Stiftslandsbykirker" (1880), „Udsigt over Danmarks romanske Kirker" (1883) og „Gravstenene i Roskilde Domkirke" (1885). Det sidst anførte danner Begyndelsen til en Fremstilling af alle danske Gravstene indtil Aar 1500. Siden 1873 har L. gjennemrejst Landet for „Directionen for de antiqvariske Undersøgelsesrejser". — Hans Broder, Ernst Conrad L., f. 28 Febr. 1835, tog 18[illegible] Doctorgraden og har siden 1873 virket som Docent i Geographi ved Kjøbenhavns Universitet. Sine geographiske Anskuelser har han fremsat i forskjellige Afhandlinger, hvoraf kan nævnes „Forsøg paa en geognostisk Tydning af Landenes Overfladeforhold" (1866), samt i „Haandbog i Geographien" (3dje Udg. 1885).

Löfgren, Erik Johan, finsk Maler, f. 15 Maj 1825 i Åbo, d. 10 Dec. 1884, uddannede sig i Stockholm og Düsseldorf. Efter at have levet nogle Aar i Hjemmet som Portrætmaler, rejste han 1862 til Paris, hvor han malede sit store Billede „Erik XIV og Katarina Månsdotter", udstillet bl. a. ved den skandinaviske Udstilling i Stockholm 1866. Under et senere Ophold i Tyskland, 1879, lagde han sig i München efter det religiøse Maleri og malede en „Christi Forklarelse", som dog forblev ufuldendt. Det førede i hans Farve var tit Udtrykket for hans Bestræbelse efter at forene sit mere idealistiske Syn paa Kunsten med Realismens Fordringer.

Löfling, Per, svensk Botaniker, f. 1729 paa Tollfors Værk i Gestrikland, blev 1743 Student i Upsala, hvor Linné optog ham i sit Hus som sin Søns Informator. 1751 drog han til Spanien for at undersøge Landets Flora og fulgte derefter som Botaniker med den videnskabelige Expedition, som den spanske Regering 1754 udsendte til Kolonierne i Amerika. Fra Cumana gik han over Orinoco til Guajana, men blev angreben af en Feber, som endte hans Liv 22 Febr. 1756 i Merercuri. Hans Breve samt Beskrivelser over en Del spanske og sydamerikanske Planter udgaves af Linné under Titlen »Petri L. Iter Hispanicum, ell. resa t. Spanska länderna uti Europa och Amerika« (1758).

Løg (Allium), Slægt af Kronliliernes Familie, hvis underjordiske Stængel er et L.; fra dette udgaar et Skaft, der i Spidsen bærer den skjærmformede Blomsterstand. Ejendommelig Lugt. Hos os ere flere Arter vildtvoxende, f. Ex. vild L. (A. oleraceum) og Rams

. ursinum), begge i Skove; mange ere
je Køkkenurter, som Rødløg (A. Cepa),
løg (A. sativum), Purløg (A. schoenopra-
, Skalotteløg (A. ascalonicum) og Porre-
A. porrum). L., en underjordisk, stærkt
tet Stængel med meget tykke Blade,
lke Næringsstoffet indeholdes. Løgolje,
allyl (C_3H_5)$_2$S, en meget skarp ætherisk
der kan vindes i ringe Mængde ved
lation af Hvidløg med Vand, fremstilles
: synthetisk.
frø (Pelobates fuscus) kaldes paa Grund
ejendommelige Løglugt en lille, noget
gtig Frø, grønbrun med graa Pletter,
gsaa forekommer, om end mindre hyppig,
ase Steder i Danmark og det sydlige
ge. Den lægger sine Æg, ikke i en
som Frøerne eller i en dobbelt Snor
Tudserne, men i en enkelt, tyk Snor, og
ne blive længe i Vandet; de opnaa der-
i forholdsvis betydeligere Størrelse end
Frøers.
før, en Handels- og Ladeplads i Jyl-
Aalborg Amt, Slet Herred, ved Lim-
t, 6 M. v. til s. for Aalborg. 1,388 J.
. Befolkningens Erhverv bestaar i Søb-
Kjøbstadnæring i Forbindelse med Fi-
hvilket dog nu kun er ubetydeligt imod
te, da det rige Sildefiskeri i Limfjor-
den bestod. Den her anlagte „Frede-
I.s Kanal", der omgaar en Barre med
–4 Fod Vand, har bidraget en Del til
Opkomst. Toldindtægten og Brænderi-
i 1883 udgjorde 33,680 Kroner, hvoraf
Kr. Brænderiafgift. Ved Toldstedet var
hjemmehørende 17 Fartøjer af 274 Tons.
lig Henseende udgjør L. et eget Birk i
ng med Herredsfogedembedet i Aars og
erreder; den hører under Aalborg Amt-
g i gejstlig Henseende til Kornum og
Pastorat. Her er en Toldoppebørsels-
leur, en Postexpediteur og en Telegraph-
. Folketingsvalget foregaar i Ribe, Aal-
lmts 5te Kreds. Med Hensyn til Ud-
ng hører L. til 5te Kreds.
umkloster ell. Lygumkloster, Flække i Sles-
M. s. s. ø. for Ribe, med 1,500 J., har
rindelse fra et gammelt og rigt Cister-
kloster Locus Dei, stiftet 1173 og secu-
et 1548 af Hert. Hans d. ældre.
estræng, en Stræng, hvis Ender ere
til et Gangspil nede ved Dalbunden
e paa Fjældsiden ved Høslæt; ved Hjælp
ane transporteres Høbundter ned ad
lderne i de indre Fjordegne i det vest-
orge.
r (Cyprinus alburnus), Karpeart, ud-
t ved langstrakt, smækker Legemsform og
id Farve, som kun paa Ryggen, Ryg-
lefinnen gaar over i det lyst oliven-
t; udbredt over største Delen af Europa
ppig i de fleste danske Ferskvande, i Norge
den sydlige Del; en munter, selskabelig,
g og dristig Fisk, der søger Vandskorpen
olskinnets Skyld og for at snappe In-
og ofte hopper op over Vandskorpen.
r derfor let at fange med Medekrog og
r igjen god Madding for andre Fiske;
dens Skæl kan benyttes til Forfærdigelse af
Perler. L. bliver 8–10 Tomm. lang.

Løjert, en Ring af Træ eller Jærn, der an-
bringes i et Stagsejl for at kunne befæste det
til Staget eller Lejderen. L. er ogsaa en Strop
af Tov, som indsplidses i Liget af Sejlet for
deri at befæste et Tov. Endelig betyder L. et
Slags Svøb for spæde Børn.

Løkke, Jacob Olaus, norsk Skolemand, f.
1829 i Throndhjem, blev 1852 philologisk Can-
didat, 1855 Adjunct ved Lillehammer Skole
og forflyttedes 1861 til Christiania, ved hvis
Kathedralskole han, fra 1862 som Overlærer,
virkede til sin Død 1881. Han deltog i det
nordiske Retskrivningsmøde i Stockholm 1869,
om hvis Forhandlinger han udgav Beretningen
for Norge (1870). Han har udgivet en Række
Lærebøger i Norsk, Tysk og Engelsk, af hvilke
flere gjentagne Gange ere udkomne i nye Oplag.
Særlig kunne nævnes hans større og mindre norske
Grammatik (den sidste udkommen i 19 Oplag),
hans større tyske Grammatik, „tyske Læsestykker"
(2 Dele, 1871–72) samt hans engelske Læse-
bøger for Begyndere og Mellemklasserne, der
ligesom „Engelske Forfattere i Udvalg" (1875)
med fortræffelige oplysende Anmærkninger af
L. ere udkomne i Kjøbenhavn og ogsaa have
vundet Indgang i danske Skoler.

Løkken, Ladeplads i Hjørring Amt i Jyl-
land ved Vesterhavet, 3 M. s. v. for Hjørring.
815 J. (1880). Pladsen har et kjøbstadagtigt
Udseende og driver en Del Handel og Haand-
værk. Der udføres, især til Norge, en Del
Fedevarer, Korn og Mel. Den samlede Told-
indtægt 1883 var 6,649 Kroner. Ved Told-
stedet var s. A. hjemmehørende 100 Baade af
og under 4 Tons og 8 Fartøjer af 130 Tons.
Her er ingen Havn.

Løn (Acer), ogsaa kaldt Ahorn, Slægt af
Valbirkfamilien, der er beslægtet med Heste-
kastanien. L. omfatter Træer med modsatte,
haanddelte Blade uden Axelblade, Blomsten
regelmæssig, undersædig; Frugten en todelelig
Spaltefrugt; Smaafrugterne Vingefrugt. Val-
birken (A. Pseudoplatanus) har femfligede Blade
og Blomsterne i hængende Klaser; næppe op-
rindelig vildtvoxende hos os, men almindeligt
Skov- og Alletræ. Landbladet L. (A. platanoi-
des) har Bladene femlappede med spidstandede
Lapper, Blomsterne i oprette Halvskjærme; lidt
mindre end foregaaende; vildtvoxende enkelte
Steder hos os, navnlig paa Bornholms Øst-
kyst. Navren (A. campestris), Busk eller lille
Træ; Bladene have 3–5 butte Lapper. Blom-
sterne i opret Halvskjærm. Almindel. Skovtræ
hos os, navnlig sydpaa.

Lønborg Aa, s. Skjern Aa.

Løuning, en vandret liggende Stang af
Træ eller Jærn, hvilende paa lodret staaende
Træstøtter eller Jærnsceptere, anbragte paa Ræ-
lingen, omkring Lugerne eller ved Randen af
Mærset, for at hindre Mandskabet i at falde ned.

Lönnrot, Elias, finsk Sprogforsker, f. 9 Apr.
1802 i Sammatti i Nyland, d. smdsts. 19 Marts
1884. Som Søn af en Landsbyskomager maatte
han i sit 18de Aar forlade Gymnasiet for at
søge sit Udkomme som Apothekerelev. Ved ud-
holdende Arbejde paa egen Haand kunde han

dog 1822 afgaa til Universitetet og aflagde 1827 den philosophiske Candidatexamen, men helligede sig derpaa til medicinske Studier, offentliggjorde 1832 for den medicinske Doctorgrad en Afhandling »Om Finnarnes magiska medicin« og blev 1833 Provinsiallæge i Kajana. Han forblev i denne Stilling til 1853, da han efter at have aflagt Prøve ved en Afhandling »Om det Nord-Tschudiska språket« udnævntes til Professor i finsk Sprog og Literatur ved Universitetet i Helsingfors. 1862 tog han Afsked fra Professoratet. Allerede fra sin Ungdom fæstede L. sin Opmærksomhed paa den gjennem Traditionen forplantede finske Folkepoesi. For at samle Folkesange foretog han senere i en Række af Aar gjentagne Vandringer saa vel i Finland som de tilgrænsende Dele af Lappland, Rusland og de russiske Østersøprovinser. Den første Frugt af hans Forskninger var en Samling af saa vel ældre som nyere finske Folkesange, kaldt »Kantele« (4 Hæfter, 1829—31), hvorpaa senere fulgte de to under Navnet »Kalevala« (1835, fuldstændigere 1849 og 1866) og »Kanteletar« (1840, nyt Opl. 1864) berømte Samlinger af episke og lyriske Oldtidssange (jvfr. Finland), samt en Ordsprogssamling »Suomen kansan sanalaskuja« (1842), en Gaadesamling »Suomen kansan arvoituksia« (1844) og en Samling Troldsange »Suomen kansan muinaisia loitsurunoja« (1880). Desuden var L. ved Tidsskrifter og mindre Arbejder paa Finsk i fremragende Grad virksom for at uddanne et fælles, de forskjellige Folkedialekter omfattende, finsk Skriftsprog, og paa sine gamle Dage udgav han et vidtløftigt »Finskt-Svenskt lexikon« (2 Bd., 1874—80). L. var ogsaa en af dem, der 1831 stiftede det „finske Literaturselskab", hvis Æresformand han var siden 1863.

Lønskrift, Kryptographi, hemmelig Skrift, er den Kunst at affatte et Budskab paa en saadan Maade, at ingen andre end de indviede formaa at opdage eller gjøre sig Rede for det sande Indhold. Kunsten har været dyrket allerede i Oldtiden, og man har allerede den Gang anvendt begge de væsentlig forskjellige Maader, der bruges den Dag i Dag, nemlig enten at skrive Budskabet paa almindelig Maade, men saaledes, at der maatte visse Betingelser til for at læse Skriften, eller saaledes, at man anvendte andre Tegn end de almindelige eller anvendte disse paa særlig Maade. Til den første Art høre f. Ex. Depecher skrevne med sympathetisk Blæk, der først bliver synligt, naar Papiret er undergaaet en eller anden Behandling, eller f. Ex., som det berettes os fra Oldtiden, at en Pergamentstrimmel rulledes op om en Stok af en bestemt Tykkelse og Længde og blev beskreven med Linjer efter Stokkens Længde; Strimmelen rulledes derpaa op paa sædvanlig Maade, og Depechen kunde i hvert Fald først bekvemt læses, naar Strimmelen anbragtes paa en Stok af nøjagtig samme Tykkelse hos Correspondenten. — Den anden Art L., der fortrinsvis er anvendt siden Richelieus Tid, og som derfor fortrinsvis danner Grundlaget for Chiffrerekunsten, hvis Særkjende altsaa er det, at der enten skrives med andre Tegn end de sædvanlige eller at de sædvanlige Tegn bruges paa en anden Maade end i almindelig Skrift, skal allerede være anvendt af Spartanerne; sikkert er det i hvert Fald, at Julius Cæsar benyttede den sidste Fremgangsmaade. En Depeche, skreven i almindeligt Sprog, siges at være i Klarskrift; at omsætte den i hemmelig Skrift kaldes at enchiffrere den; den omvendte Operation, at omsætte hemmelig Skrift i Klarskrift, kaldes at dechiffrere Depechen. L.s Nøgle er den Regel, hvorefter Enchiffreringen foregaar. Dechiffreringen foregaar ved Hjælp af en Nøgle, der kan være den samme, som bruges til Enchiffreringen, men som i alle Tilfælde afhænger af denne. Den Opgave, at tyde en Chiffredepeche uden at være i Besiddelse af Nøglen, hedder at løse Depechen; det er ikke altid, at Nøglen derfor er funden, men ofte kan den construeres, naar Depechen er løst. Af et godt Chiffresystem fordres at 1) det skal være simpelt; der maa kun være forbunden ringe Umage og Tid med at benytte det, 2) det maa ikke tillade Tvetydigheder, 3) det bør nu til Dags være egnet til telegraphisk Brug og 4) det maa ufravigelig kunne skjule Hemmeligheden for alle uindviede. Naar det gjælder vigtigere, f. Ex. diplomatiske eller militære Forhold, hvor en stor Mængde eller i hvert Fald flere Mennesker skulle benytte et bestemt Chiffresystem, maa man tillige fordre, at mulige Apparater, Methoder m. m. kunne være almindelig bekjendte, saaledes at Chiffredepechernes Uløselighed alene ligger i Hemmeligholdelsen af Nøglen, der da kun kan bestaa af et Ord, en Sætning eller et Tal, der kan huskes af de correspònderende. Naar den aftalte Nøgle ikke kjendes, maa Depechen altsaa være lige saa uløselig for den, der i øvrigt nøje kjender Methoden, som for den, der er aldeles ukjendt dermed. Naar denne Fordring fastholdes, er det overordentlig svært at bygge et let anvendeligt og tilstrækkelig sikkert Lønskriftssystem. Løsningen fordrer navnlig Kjendskab til Sproget; de store Tal, der ofte, naar et System roses, anføres paa de Combinationer, der findes, have slet intet at sige; de mange, der kunne dannes, vildlede ikke den kyndige Forsker, men nogle faa, der grundet paa Sprogets Ejendommeligheder ville forekomme, aabne Vejen og gjøre ofte Løsningen let. Opgavens Vanskelighed illustreres bedst ved den Mangfoldighed af Lønskriftsmethoder, der ere bragte i Forslag og atter ere forladte. Det vilde føre meget for langt at komme ind paa Beskrivelser af Methoden; der skal kun nævnes at de to, der anvendes her, er den modificerede Orloffske, der bruges af Diplomatiet, og den Sommerfeldtske, der bruges af Militæretaten. Af disse indførtes den første, da det viste sig, at den oprindelige Orloffske var endogsaa forholdsvis let læselig; den tilfredsstiller ikke de ovenfor angivne Fordringer til et godt Lønskriftssystem, da den fordrer, at der hemmeligholdes en skriftlig Anvisning, der maa opbevares hos alle Correspondenter. Den anden, som Militæretaten indførte, da den Orloffske Methode maatte opgives, er fuldstændig offentlig, saaledes at den tilfredsstiller de ovenfor opstillede Fordringer; den er endnu ikke løst. (J. S.)

Løp, norsk, oldn. laupr, Æske eller Kurv til at

re i Haanden, især en aflang Rejseæske; tid-
ere et Maal for Smør, hvorfor det til Dels
iges som Betegnelse for Jordskyld paa Best-
ibet (almindelig „Løb Smør“).
Lørdag, s. Dagenes Navne und. Dag.
Lörrach, Stad i Storhertugd. Baden, 1 M.
ö. for Basel i Schweiz. 7,000 J. Fabrika-
r af Bomulds- og Silkestoffer. Vinavl i
egnen.
Løsgænger kaldes i dansk Ret den, som
ifer arbejdsløs omkring uden at kunne op-
, at han er i Besiddelse af Midler til sit
erhold, eller at han i det mindste søger
igt Erhverv, saa vel som enhver, der ikke
kommer det ham af Politiøvrigheden givne
hold om at søge lovligt Erhverv eller den
i saa Henseende givne Anvisning til Ar-
e samt de ham af samme Autoritet for at
e controlere, at han holder sig disse Til-
efterrettelig, foreskrevne Regler. Straffen
Løsgængeri er siden 1860 Fængsel paa
d og Brød eller Tvangsarbejde. I Norge
e de, som hengive sig til Lediggang og Druk-
ab og af den Grund ikke lovligen kunne
re sig, for Løsgængeri indsættes i Tvangs-
dshus eller straffes med Fængsel. — For
g har man brugt Ordet L. om Rigsdags-
), der ikke slutte sig til noget af Partierne.
sholt, vandret Tømmerstykke mellem Stol-
e i et Bindingsværk, et Stakit ell. lign.
sningsret kaldes den Ret, som kan til-
e en tidligere Ejer af en Ting eller dem,
ræde i hans Sted, til at fordre Tingen
je fra dens senere Ejere mod at betale
det Beløb, hvortil Tingen da ved lovlig
ering ansættes, eller en vis bestemt, forud
: Sum, navnlig den, hvorfor Tingen i
id blev afhændet af den tidligere Ejer.
adan L. betinger Sælgeren sig undertiden
Afhændelsen af en Ejendom, og ligeledes
rer Odelsinstitutionen i de Lande, hvor
ndnu bestaar (Norge og Island), en L.
e odelsberettigede Personer til en med
baand belagt Ejendom; s. Odel.
øre ell. rørligt Gods kaldes i Modsætn.
ste Ejendomme eller urørligt eller fast
de Gjenstande, som uden Skade for deres
og Substans kunne flyttes fra et Sted
andet. Til fast Gods henhører da Grun-
elv og hvad der organisk eller mechanisk
d er forbundet, saasom uhøstet Avling
ise, der ikke efter Behag kunne flyttes,
det meste af, hvad der i disse er mur-
nagelfast. Saa vel med Hensyn til Maa-
hvorpaa Ejendomsret, Panteret og andre
ge Rettigheder erhverves, som med Hen-
il Indholdet af disse Rettigheder og i
andre Henseender er Adskillelsen mellem
e og urørlige Ting af den største retlige
ning.
(Thallus) betegner de vegetative Dele hos
ere Sporeplanter, hvor der ikke er Ad-
e mellem Rod, Stængel og Blad. Ogsaa
tivbenævnelse for Træernes Blade. Løv-
nder Sted hos de fleste Træer under vore
tiske Forhold og fremkaldes ved, at der
over den nederste Del af Bladet dannes
g af Celler, der ere fine og afrundede
rige paa Saft og meget let løsnes fra
hverandre; den derved fremkomne Saarflade dækkes af et Lag Kork, der har dannet sig nedenunder. Inden Bladene afkastes, ere alle de Stoffer, der have Næringsværdi for Træet, vandrede ned i dettes Stamme og Grene, saa at de afkastede Blade kun foruden deres Cellevægge indeholde værdiløse Produkter. Den gule eller røde Farvning af Bladene, der oftest gaar forud for L., skyldes henholdsvis en Affarvning af Chlorophyllkornene eller Dannelsen af en rød Saft. **Løvjord**, d. s. s. Bladjord.

Løve (Felis leo) hører til Katteslægten, hvor den udmærker sig ved sin kraftfulde Bygning, sit brede Hoved, sin ensfarvede Beklædning af korte og stive, tiltrykte Haar samt derved, at Halen ender med en i en sort Haarkvast skjult Klo; Hannens Forkrop er dækket af en saakaldt Manke af længere Haar. Pupillen er rund. L. er udbredt over Afrika og den vestlige Del af Asien (f. Ex. Persien og Sudscharat) indtil Grænsen af Bengalen og har tidligere levet paa den græske Halvø og i Lilleasien, hvor den nu er udryddet, hvilket ogsaa i en senere Tid er indtruffet i Ægypten, Nubien og Capstaten. Maaske var den mellemeuropæiske Huleløve (F. spelæa) kun en tidligere større og stærkere Form af den nulevende L. Denne Huleløve tilhører den eftertertiære Tid og synes at have været samtidig med mange i de samme Egne nulevende Dyr og tillige med adskillige, som nu ere helt uddøde (f. Ex. Kæmpehjort, Næsehornarter) eller kun findes i andre, langt bortliggende Egne (f. Ex. Polaroxe, Bison, Rensdyr, Jærv); den var hyppig i England, men er ikke funden i Irland, Skotland, Skandinavien, Nordtyskland og Rusland. Efter Fædrelandet varierer L. en Del. I Nordafrika er „Berberløven“ meget stor, af mere brunlig Farve og med meget stor Manke; den senegalske har derimod en kortere og mindre tæt Manke, der ikke fortsætter sig under Bugen; den persiske er lysere og mindre end de afrikanske L.; den mindste og mest kortmankede af dem alle er L. i Sudscharat. Ungerne komme seende til Verden, og have 3 sorte Striber ned ad Ryggen og Pletter paa Hovedet og Benene. L. lever af større Pattedyr, f. Ex. Bøfler, Zebraer, Antiloper, Giraffer, og bryder ind i Indhegninger og Stalde for at røve Kvæget; kun drevet af Hunger angriber den Mennesket, for hvis faste, overlegne Blik den sædvanlig trækker sig tilbage. Det synes, som om Lysten til særlig at angribe Mennesket især udvikler sig hos den gamle L., hvis Tænder ikke længere tillade den at faa Bugt med det større Vildt, men en slig „Menneskeæder“ bliver da en dobbelt frygtelig Svøbe for den omboende Befolkning, af hvilken den er nødt til hyppig at hente sig et Offer. L. er vistnok mindre mordlysten end Tigeren og klogere og forsigtigere end Pantheren, men Fortællingerne om dens Ædelmod og Højsind ere meget overdrevne. Hvor den findes i større Mængde, er den en forfærdelig Landeplage, som kun Befolkningens Kjækhed og Sammenhold kan raade Bod paa. Om den saakaldte amerikanske L. s. Kuguar. Uegtl. bet. L. og **Løvinde** Modeherre og Modedame. **Løveabe**, s. Egernabe.

Löwe, Johann Carl Gottfried, f. 1796 i Nærheden af Halle, opgav Theologien for Musiken

og blev 1822 Cantor og Lærer ved Gymnasiet i Stettin. Sine sidste Leveaar tilbragte han i Kiel, hvor han døde 1869. Han har componeret forskjelligartet Musik, Operaer, Oratorier, Orchester- og Kammermusik, men det er især hans Ballader for en Sangstemme med Claver, der have skaffet ham et stort Navn som Componist.

Löwe, Joh. Dan. Ludw., tysk Skuespiller, f. 1795 i Rinteln af en gammel Skuespillerfamilie, spillede først i Prag og Kassel og kom 1826 til Burgtheatret i Wien, hvor han 1838 blev Regisseur. Han var navnlig fortrinlig i Roller, som fordrede et psychologisk Studium, og glimrede i Lystspillet ved Naturlighed og elskværdig Humor. Han var tillige en heldig lyrisk Digter og grundig Entomolog. I sine sidste Leveaar var han Æresmedlem af Theatret og døde i Wien 7 Marts 1871.

Löwe, Wilhelm, tysk Politiker, f. 14 Nov. 1814, var 1848 Læge i Kalbe og kaldtes derfor jævnlig L.-Kalbe. 1848 valgtes L. til Nationalforsamlingen i Frankfurt og sluttede sig til det demokratiske Venstre. Efter Parlamentets Flytning til Stuttgart blev L. valgt til Formand og ledede det indtil dets Sprængning 18 Juni 1849; han blev derfor tiltalt og dømt til livsvarig Tugthusstraf af det preussiske Overtribunal. L. tilbragte nu 4 Aar i Schweiz, Paris og London og gik 1853 til New-York, hvor han virkede baade som Læge og som Formand for det tyske Selskab til Beskyttelse af Udvandrere osv. Efter Amnestien 1861 vendte L. hjem, bosatte sig i Berlin og indtraadte strax i Nationalforeningen. Han valgtes 1863 til Underhuset og 1867 til Rigsdagen og blev stadig gjenvalgt indtil 1881, da han vragedes ved Rigsdagsvalget; 1873—76 var han Næstformand i Underhuset. L. hørte i begge Forsamlinger imellem Fremskridtspartiets Ledere, men skilte sig 1874 fra Partiet, fordi han billigede Bismarcks økonomiske og finansielle Reformer. D. 2 Nov. 1886.

Løvefod (Alchemilla vulgaris), lille Plante af Rosenfamilien med haandlappede Blade, smaa, gulgrønne Blomster, 4 Støvdragere, 1 Nød med grundstillet Griffel. Almindelig i vore Skove og Enge.

Löwegren, Fr. Georg Aug., f. 1833, siden 1859 Directeur for Göteborg-Haveselskabets store og smukke Have, har sammen med A. Pihl og E. Lindgren udgivet »Handbok i svenska Trädgårdsskötseln« (1872—84); siden 1864 er han Medarbejder ved »Tidning för Trädgårdsodlare«.

Løveid Kanal eller Skiens Kanalen, Norges kostbareste og største Kanalanlæg, fuldendt 1861, forener Nordsjøen i Thelemarken med Skiensfjorden. Den er for største Delen udsprængt i Fjældet og har tre Sluser.

Løvemule (Antirrhinum), Slægt af de maskeblomstredes Familie, har en skjæv Kapsel og en Pukkel ved Grunden af Kronrøret. Flere Arter ere yndede Haveplanter; en (A. Orontium) er vildtvoxende i Danmark, navnlig paa de sydligere Øer.

Løven, Leo, Dyrekredsens femte Billede med den klare Hovedstjærne Regulus, *α* Leonis.

Löwen, s. Louvain.

Løvenbalk, en gammel dansk Adelsslægt, til hvilken efter Sagnet **Thøger Jensen**, **Hans Tausens** og Sadolins Medhjælper i Evangeliets Forkyndelse i Viborg (d. 1538), hørte. — Hans Søn, **Peder Thøgersen**, blev den tredje evangeliske Biskop i Viborg; d. 1595.

Løvenborg, Baroni i Sjælland, Holbæk Amt, oprettet 15 Nov. 1773 for Gehejmeraad Severin Løvenskiold, hvis Sønnesøns Sønnesøn er den nuværende Besidder, omfatter Godserne L. og Bognserup samt 2 Gaarde, med et Jordtilliggende af i alt c. 1,840 Td. Land og 937 Td. Land Skov. Til Baroniet høre 700 Td. Hartk. og 1,295,000 Kr. i Fideicommiscapitaler. L., Baroniets Hovedsæde, tilhørte i Middelalderen under Navnet **Ellingegaard** Roskilde Bispestol; efter at være inddraget under Kronen ved Reformationens Indførelse blev Gaarden 1547 afhændet til Familien Varnekov, som kaldte den **Birkholm**, og havde derpaa Ejere af forskjellige Familier indtil 1739, da den blev solgt til en rig norsk Bjergværksejer, Herm. Leopoldus (adlet under Navn af Løvenskiold), og saaledes kom til den Familie, som siden den Tid har ejet den. Hans Søn var den ovennævnte Gehejmeraad S. Løvenskiold, som efter at have tilkjøbt sig Bognserup af begge Gaarde oprettede først et Stamhus og derpaa et Baroni. L. hører til de anseligste gamle Gaarde i Danmark; den er omgiven af brede Grave og bestaar af 3 Fløje paa 2 Etager med 3 ottekantede, med Kuppelspir forsynede Taarne. Bygningerne ere med Undtagelse af en ny Tilbygning 2—300 Aar gamle. Til Gaarden hører en stor og smuk Have, til Dels i gammel fransk Stil, hvortil slutter sig en Lystskov.

Løvendal, Valdemar, Baron, Søn af den danske Konge Frederik III.s nægte Søn Ulr. Fred. Gyldenløve, f. 25 Sept. 1660 i et hemmeligt Ægteskab med Sophie Urne, Datter af Rigsmarsken Jørgen Urne, og 1682 optagen i den danske Friherrestand, gik tidlig i fremmed Krigs- og senere Statstjeneste (deltog i Wiens Forsvar 1683); under den nordiske Krig var han 1710—12 Statholder og commanderende General i Norge, hvorfor Streiftoget 1711 i Bohus Län har faaet Navn af „Løvendalsfejden“. Siden vendte han igjen tilbage til Sachsen og døde som polsk og sachsisk Overhofmarschal og Gehejme-Cabinetspræsident 24 Juni 1740 i Dresden. — Hans Søn, Grev **Ulrik Frederik Valdemar L.**, f. 6 Apr. 1700 i Hamborg, var en af sin Tids berømte Feltherrer, men høstede alle sine Laurbær i fremmed Krigstjeneste. I kejserlig Tjeneste deltog han i Krigen i Ungarn mod Tyrkerne 1716—17 og i Krigen paa Sardinien og Sicilien 1719—21. Derpaa gik han i den polske Konge August II.s Tjeneste, hvem han tidligere havde tjent i kort Tid; han rykkede efterhaanden op til Generalmajor; efter Kongens Død 1733 udmærkede han sig ved et tappert Forsvar af Krakow. Efter at han, skjønt gift, 1736 havde bortført en polsk Magnats Hustru, begav han sig med hende til Rusland, hvor de bleve viede. I den russiske Kejserindes Tjeneste kæmpede han derpaa mod Tyrkerne, og senere var han en Tid Gouverneur i Estland. 1741 blev L. ophøjet til tysk Rigs-

yngre Kong August af Polen,
gsvicarius. Det var dog for-
1743 at være gaaet i den franske
XV.s Tjeneste, at han i den
følgekrig fandt Lejlighed til at
ved Erobring af en Mængde
e østerrigske Nederlande, der-
Oudenarde, Ostende og Bergen
han havde stormet den sidste,
', blev han udnævnt til fransk
døde 27 Maj 1755. Ved Siden
og Klogskab besad han fortrin-
Kundskaber samt Færdighed i at
ligste Sprog, og med disse For-
en sjælden Beskedenhed og God-
an var ved nøje Venskab knyttet
a berømte Helt i Arvefølgekri-
Morits af Sachsen (hans Kæst-
der ligesom L. var af kongelig
ed hvem han i det hele havde
les. — Hans Søn, Franç. Xav.
42, d. 1808, tysk Rigsgreve og
e, dansk Generalmajor og fransk
camp, fik 4 Aug. 1786 Patent
eve af Danneskjold-L. Slægten ud-
ægte Linje 1829 med hans eneste
ierherre, Oberstlieutenant Charl.
Greve af D.-L., som derimod efterlod
som, der blev legitimeret og adlet
Navnet Løvenson. — Sidstnævntes
Jonkheer (Friherre) Roger van Van-
gens, hvis Fader var nederlandsk
jøbenhavn, blev af Frederik VI ved
. Maj 1828 optaget i den danske
under Navnet L. Denne Familie
.

elm, Carl Gust., svensk Statsmand,
øn af en Herredshøvding Nord-
1725 adledes under Navnet L.,
ind paa den juridiske Bane og blev
dshøvding. Som Tilhænger af det
lede „Hatteparti" var han allerede
agen 1738 Medlem af det hemme-
g, og paa Rigsdagen 1741 var han
, der ivrigst arbejdede for at bryde
d Rusland. Ogsaa forfremmedes han
Revisionssecretær, blev 1747 Justitie-
mt Friherre og udnævntes 1750 til
i Svea Hofret. Han tog dog ikke
attene"s Forfølgelser mod deres Po-
odstandere, men nærmede sig sna-
efter lidt „Huerne" og Hofpartiet.
s Medvirkning indsattes han i Rigs-
51 og var en af de faa Raadsherrer,
mod Sveriges Deltagelse i Syv-
n. 1762 ophøjedes han til grevelig
d, og da „Hattene" 1765 maatte
„Huerne", sattes han i Spidsen for
en som Cancellipræsident, hvilken Post
rdte til sin Død 1768. — Hans ene
ev Fred. Ad. L., f. 1743, til sidst Mi-
Haag, d. 1810, var gift med Augusta
n, en af „de tre Gratier" ved Gu-
s Hof. — Dennes ældste Søn, Grev
Fred. L., f. 6 Oct. 1771, fik tillige
yngre Broder sin Opdragelse i Straß-
81–87, tog efter sin Hjemkomst Del
i mod Rusland 1788—90 og blev under
Ritmester. 1805—6 tog han som Oberst
og Generaladjudant Del i Troppebevægelserne i Pommern og Lauenburg og førte en Tid lang Befalingen over en særskilt Afdeling. I Krigen mod Rusland gjorde han 1808 Tjeneste som Stabschef ved den finske Hær, indtil han haardt saaret i Træfningen ved Pyhäjoki faldt i russisk Fangenskab; han udvexledes n. A. og tog derefter Del i Expeditionen til Norrbotten. Efter at Forbundet var blevet sluttet med Rusland 1812, anvendtes han i Sendelser til Kejser Alexander I angaaende de fælles Krigsoperationer, opsatte Protocollen ved Mødet i Trachenberg og tog senere som Generaladjudant Del i Felttogene saa vel i Tyskland og Frankrig som i Norge. 1816—17 var han Minister i Wien og gik 1818 over til Ministerposten i Paris, hvorfra han først kaldtes tilbage 1856, efter at han imidlertid var bleven General, Generalinspecteur for Rytteriet samt „En af Rigets Herrer". Han døde 29 Juli 1856 i Stockholm. L. gjorde sig i sine yngre Aar bekjendt som Militærforfatter; senere optraadte han ogsaa som politisk Skribent med et Skrift »Om styrelsens organisation« (1830), der bidrog til den saakaldte Departementalbestyrelses Indførelse i Sverige. — Hans Broder, Grev Carl Axel L., Generallieutenant og „En af Rigets Herrer", f. 3 Nov. 1772, var allerede i sit 6te Aar Fændrik og tog som Lieutenant 1788—90 Del i Krigen i Finland, ved hvis Slutning han blev Capitain. 1791—95 gjorde han Tjeneste ved Gesandtskabet i Constantinopel, tog senere som Major Del i Felttogene i Pommern samt ved den norske Grænse og førte 1809 paa Åland Befalingen over den højre Fløj, som dannede Arrièregarden under Tilbagetoget over Havet. Han udnævntes til Oberst efter Revolutionen 1809 og ansattes hos Kronprins Carl Johan, sendtes 1812 til St. Petersborg og afsluttede 5 Apr. s. A. den Forbundsoverenskomst, hvorved Rusland garanterede Sverige Besiddelsen af Norge. Som Minister fulgte han senere Kejser Alexander I under Felttogene mod Napoleon I i Rusland, Tyskland og Frankrig og deltog som Sveriges Sendebud i Congresserne i Châtillon og Wien. Efter Freden vendte han tilbage til Ministerposten i St. Petersborg, hvilken han forlod 1818. Fra 1819 gjorde han Tjeneste som Præsident i Krigscollegiet, indtil han 1822 kaldtes til Statsraad. Medens han beklædte denne Post, som han først fratraadte 1839, var han Medlem af adskillige Comiteer, samt 1825 i nogen Tid Chef for „Fångvårds-Styrelsen" og udgav nu en Del Smaaskrifter, »Om fängelser och corrections-inrättningar«, »Om hypotheksföreningar« m. m. 1858 trak han sig tilbage til Privatlivet; d. 9 Juli 1861.

Løvenhjelm, Hans, oprindelig Schrøder, dansk Generallieutenant, f. 28 Jan. 1627 paa Løjtgaard i Angel, indtager en fremragende Plads i den danske Krigshistorie. Uddannet i fremmed Krigstjeneste kæmpede han med Tapperhed i den svenske Krig 1658—60, især ved Forsvaret af Møen. 1662 blev han Commandant paa Bornholm (til 1673). 1669 adledes han under Navnet L. Dog er det fornemmelig i den næste Krig med Sverige (den skaanske), at han har vundet sit berømmelige Efter-

mæle ved Sejren ved Uddevalla 28 Aug. 1677. N. A. anførte han de danske Tropper, som Niels Juel landsatte paa Rügen, og begge disse Helte indtog derpaa Øen i Løbet af faa Dage. Efter Freden trak han sig tilbage til sine Godser i Fyn og døde 2 Marts 1699. Familien L. eller, som den nu kalder sig, Brockenhuus von L., nedstammer fra en Datter af L.

Løvenholm, Herregaard i Jylland, Randers Amt, og forhenværende Grevskab. Gaarden hed tidligere Gjesingholm og tilhørte i Middelalderen Essenbæk Kloster; efter Reformationen kom den til Familien Banner, som opførte den anselige Hovedbygning, der endnu staar, og fra denne igjen ved Salg til den berømte holstenske Adelsslægt Rantzau, navnlig Gert R., en Søn af den lærde Henr. R. Grev Ditl. R. fik af denne og flere andre Herregaarde i Jylland 1674 oprettet Grevskabet L., der ved den sidste Rigsgreves Domfældelse (s. Rantzau) 1726 tilfaldt Kronen, hvorpaa Christian VI 1732 skjænkede Grevskabet til Grev Fred. Chr. Danneskjold-Samsø, som dog allerede 1742 fik Tilladelse til at nedlægge og sælge det. Siden har Gaarden haft mange Ejere.

Løvenskiold, dansk-norsk Slægt, nedstammer fra Herman Leopoldus, en Kjøbmand fra Bremen, der i Midten af det 17de Aarh. bosatte sig i Christiania; hans Søn af s. N. blev Ejer af betydeligt Jordegods i Danmark og flere Jærnværker i Norge og adledes 1739. Fra dennes ældste Søn nedstammer den norske Gren af Familien, medens den yngre arvede de danske Godser (jvfr. Løvenborg) og 1773 ophøjedes til Friherrer; af begge Linjer lever der fremdeles Ætlinger i Danmark. Ovennævnte Herman Leopoldus d. yngres Sønnesøn var **Severin L.,** f. 7 Febr. 1777 i Porsgrund; han studerede Bergvidenskaben i Sachsen og Schlesien og tog 1796 latinsk juridisk Examen i Kjøbenhavn. Han gik derpaa ind i Rentekammeret, blev 1798 Assessor i Commercecollegiet, 1800 tillige i Finanskassedirectionen og fungerede i denne Stilling hyppig som Grev Schimmelmanns Secretær, indtil han 1802 søgte Afsked og overtog Bestyrelsen af Fossum Jærnværk ved Skien. Samtidig med denne Virksomhed var han 1802—13 Amtmand i Bratsberg Amt og 1805—11 Bestyrer af det Kongen tilhørende Laurvigs Grevskab. Under Krigen 1807—9 var han særdeles virksom for at skaffe sit Amt Forsyning med Levnedsmidler og for dets Kystforsvar. 1814 valgtes han til Amtets Repræsentant paa Rigsforsamlingen paa Eidsvold, hvor han hørte til det Wedelske Parti og med Djærvhed fremsatte sine Meninger i Debatten. I Nov. s. A. blev L. Statsraad og overtog i Forening med J. H. Vogt (s. d. A.) det Hverv at underhandle med den danske Regering om de tidligere forenede Rigers Finans- og Gjældsforhold. 1815—16 opholdt de sig i dette Øjemed i Kjøbenhavn; men da Sagen drog i Langdrag, søgte L. sig entlediget fra sit Hverv, ligesom han 1817 tog Afsked som Statsraad. Han boede nu som Privatmand paa Fossum, indtil han 1828 udnævntes til Statsminister og som saadan tog Bopæl i Stockholm. Da han 1836 undlod at protestere mod Carl Johans pludselige Opløsning af Stortinget, førend dette havde tilendebragt sine nødvendige Arbejder, blev han sat under Tiltale af Rigsretten, som 8 Sept. s. A. idømte ham en Bøde paa 1,000 Spd. Hans Andragende om Afsked blev ikke bevilget; derimod blev han 27 Febr. 1841 udnævnt til Statholder i Norge efter Grev Wedel, hvilket Embede han beklædte indtil 1856, da han efter at have søgt Afsked paa Grund af sin høje Alder forlod Christiania og rejste til Fossum, hvor han døde 15 Sept. s. A. L. besad i fuldeste Maal alle de Kongers Tillid og Agtelse, som han tjente i sit lange Liv. Han var længe upopulær som Repræsentant for den conservative Politik i det norske Statsraad; men i hans sidste Aar skaffede hans mange udmærkede Egenskaber ham en Anerkjendelse, en tidligere Tid havde nægtet ham. — Hans Søn, **Otto Joachim L.,** f. paa Fossum 14 Maj 1811, blev 1834 juridisk Candidat og udnævntes, efter at have beklædt forskjellige juridiske Stillinger, 1847 til Expeditionssecretær i Finansdepartementet og 1854 til Højesteretsassessor, et Embede, han beklædte til sin Død 4 Aug. 1882. Han var 1856 Medlem af den norsk-svenske Commission til Ordning af de mellemrigske Toldforhold, 1869—76 Ordfører i Christiania Formandskab og 1871—79 Stortingsrepræsentant for denne By; paa Stortinget hørte han til det conservative Parti, blandt hvis dygtigste og mest ansete Medlemmer han regnedes. — Hans Broder, **Leopold Herman Severin L.,** f. paa Fossum 31 Marts 1813, opholdt sig ved Udbruddet af Krigen 1848 i Kjøbenhavn og kjøbte, for at kunne faa Lov til at deltage, en Landejendom i Danmark. Han deltog som Menig i flere Fægtninger og avancerede til Secondlieutenant, men blev dødelig saaret i Træfningen i Sundeved 5 Juni 1848 og døde 6 Dage senere paa Lazarethet i Flensborg. — **Carl Otto L.,** nastforegaaendes Søn, f. 23 Dec. 1839, blev Søofficer 1859 og deltog 1863 i engelsk Krigstjeneste i en Expedition til Australien; han tog 1875 Afsked fra Krigstjenesten og bosatte sig paa Bækkers nær Christiania, blev 3 Apr. 1884 udnævnt til norsk Statsminister i Stockholm i det kortvarige Aprilministerium og tog med dette Afsked 26 Juni s. A. L. har senere ivrig deltaget i den politiske Discussion, især paa Folkemøder, og blev som conservativ Repræsentant valgt til Stortinget for Jarlsberg og Larviks Amt 1884, men dette Valg blev casseret af Stortinget 1885. — **Herman Severin,** Baron L., f. 30 Juli 1815 paa Holden Jærnværk i Norge, kom i sit 13de Aar med sine Forældre til Danmark, hvor hans musikalske Begavelse vakte Musikernes Opmærksomhed. P. C. Krossing blev hans Lærer i Theori, og under dennes Vejledning forsøgte han sig i Compositionen af forskjellige instrumentale og vocale Arbejder. 1836 opførtes hans første Værk for Theatret, Musiken til Balletten „Sylphiden“, der vandt meget Bifald, og 1839 Operaen „Sara“, og han rejste nu med kongelig Understøttelse til Udlandet for yderligere at udvikle sit Talent. Efter en toaarig Fraværelse, dels i Italien, dels i Wien og Leip-

ig og en Vinter i St. Petersborg, tog han
itter fast Ophold i Kjøbenhavn. Han skrev
erpaa Musik til et Par Skuespil, til Operet-
erne „Dagen før Slaget ved Marengo“ og
Ildprøven“, til Balletten „Den nye Penelope“
g afsluttede sin dramatiske Virksomhed med
)peraen „Turandot“ (1851). Af hans øvrige
rbejder kan nævnes en Concertouverture, en
ianokvartet og en Del Claverstykker og Sange.
341 blev han kongel. Kammermusikus, 1851
rganist ved Slotskirken i Kjøbenhavn og døde
denne Stilling 5 Dec. 1870.

Løvenørn, Poul, oprindel. Vendelbo, dansk
eneral, f. 5 Apr. 1686 i Horsens, hvor Fa-
ren var Vedemand, blev Student fra sin
debys Skole 1705, men af Lyst til Krigs-
nesten rejste han 1707 til St. Petersborg,
or han blev Huslærer hos Czar Peters Yud-
g, Fyrst Menschikov, som snart skaffede ham
Lieutenantsplads i den russiske Hær. I
gen med Sverige udmærkede han sig saa
get, at han i Løbet af 2 Aar havde tjent
op til Oberstlieutenant og Czarens General-
udant. Han viste sig ikke blot som en ufor-
det Kriger, men tillige som en ædel Men-
eeven. Da Menschikov 1710 havde sendt
i til Kong Frederik IV for at takke for
fantordenen, ønskede den danske Konge at
olde ham, hvortil Czaren dog kun nødig
sit Samtykke. I sit Fædreland blev han
t under Navnet L. (1711), steg til General,
ejmeraad og Elefantridder og blev brugt
stillige vigtige Gesandtskaber og paa anden
ide (han var saaledes nogle Aar Stiftamt-
d i Aarhus). Som Overkrigssecretær (1730
)) havde han ogsaa i flere Aar Over-
relsen over Flaaden. Christian VI, der
ig yndede ham, overlod ham Bregentved
meget gunstige Betingelser. Han døde
ebr. 1740. — Hans Sønnesøn, Poul L., f.
lug. 1751, blev 1770 Lieutenant i Flaaden
gik 1778—82 i fransk Tjeneste under den
amerikanske Frihedskrig. Efter sin Hjem-
t udsendtes han paa et Togt for at prøve
lrmandske Søløngdeure under flere Kli-
: og blev 1784 Directeur for det efter
Plan oprettede Søkortarchiv. 1786 var
Chef for et (mislykket) Togt til Øst-
land og blev 1789 Capitain, 1796 Over-
og 1812 Contreadmiral. 1791 drog han
endelse til Marokko for at slutte en Han-
dagt. D. 16 Marts 1826.

vetand (Taraxacum officinale), Plante af
urvblomstrede, Løvetandsgruppen, har fjer-
e Blade, rosetformig samlede ved Jorden.
ene sidde enlige paa Spidsen af hule
ter. Kronen gul. Et særdeles almindelig
t. Rodstokken yder, naar den er tørret
stet, et bekjendt Kaffesurrogat.

vfrø (Hyla), Frøer, hvis Tæer i Spidsen
ere udvidede til en Hæfteskive, og som derfor
ere i Stand til at holde sig fast paa Træernes
Blade, selv paa Undersiden af disse, hvorfor
de sædvanlig opholde sig paa Træer og Buske,
for saa vidt de ikke i Forplantningstiden op-
søge Damme for at lægge deres Æg ligesom
andre Padder; man træffer dog ogsaa i Trope-
landene Løvfrølarver i de smaa Vandsamlinger
ved Grunden af visse Træers store Blade.
Man har ogsaa der Exempler paa L., hvis
hele Forvandling tilendebringes i Ægget eller
i en poseformet Indkrængning af Huden paa
Hunnens Ryg (Pungfrøen), eller hvor Larverne
(Haletudserne) sidde frit paa L.s Ryg, fast-
sugede til denne ved Munden, medens den
hopper om med dem i det vaade Græs. Visse
L., der ere udstyrede med meget stor Svømme-
hud baade mellem Fortæerne og Bagtæerne,
benytte den under Springet som Faldskjærm
(„den flyvende Frø“). L. have især hjemme i
Tropelandene, f. Ex. i Brasilien, af hvis Dyre-
liv de udgjøre et meget fremtrædende Led.
De ere ofte grønne eller tegnede med andre
livlige Farver, og de større, meget langbenede
Arter springe endnu fortrinligere end den i
Europa (ogsaa i Danmark og Sydsverige) fore-
kommende lille, tyndbenede **grønne L.** (H. viri-
dis), der er grøn med hvid Bug og en gul
og sort Stribe langs hver Side. Den er van-
skelig at opdage, da den om Sommeren sidder
skjult paa Undersiden af Ege- eller Hassel-
bladene, og endnu vanskeligere at fange, da
den hopper fra Blad til Blad hurtigere end
en Græshoppe. L. leve af Insekter, som de
gribe med Kjæverne, ikke med Tungen som de
ægte Frøer. Hannen holdes undertiden i Fan-
genskab i Glas med Vand som formentlig Vejr-
prophet, da dens Skrig (uden for Forplant-
ningstiden) antages at forkynde en Forandring
i Vejret; naar den skriger, udskyder den en
stor, brun Strubepose. Æggene lægges i en
Klump i Vandet ligesom Frøernes.

Løvsalsfest (Succoth), den tredje af de israeli-
tiske Højtider, fejredes 15—22 Tisri (Oct.) som
Høstfest og til Minde om, at Israeliterne under
Vandringen i Ørkenen boede i Hytter. Høj-
tidelighederne bestod i Opbyggelse af Løv-
hytter, festlige Processioner og Offer. Jøderne
højtideligholde den endnu, om end med bety-
delige Modificationer.

Løvsanger (Sylvia trochilus), en i Danmark
og Skandinavien almindelig Sangerart, der
forekommer overalt i Buske, Krat og Skove,
hvor den bygger sin Rede nær Jorden eller
paa Jorden, af Mos, visne Blade og tørre
Græsstraa, og udforer den med Fjer, Uld eller
Hestehaar. Den er munter og livlig og ikke sky.

Løvsav, en til Udskæring efter krumme Linjer
bestemt Sav, hvis Blad er en smal Strimmel
Urfjeder, forsynet med fine Tænder.

M.

M, det 13de Bogstav i vort Alphabet, det
i det græske, hører til Læbebogstaverne og
dende Consonanter. Som Forkortelse bet.
M. i latinske Fornavne Marcus, M'. Manius;
i skotske Navne er M' Forkortelse for Mac (s.
d. A.) Som romersk Taltegn betyder M 1,000,

MM 2,000, M̄ 1 Mill. Paa Lægerecepter er M Abbreviat. for misceatur (lad det blandes); foran franske Navne bet. det Monsieur (Hr.), som M. Thiers, M M. Messieurs. I Musik bet. M. Metronom, f. Ex. M. M. Mälzels Metronom, eller i Orgelmusik Manual; m. bet. mano ell. main, Haand (f. Ex. m. d., mano destra ell. main droite, højre Haand), fremdeles mezzo, halv (f. Ex. *mf*, mezzo forte, halv stærkt). Ved Længdeangivelser bet. m Meter, mm Millimeter.

Ma (koptisk me, mei, d. e. Sandhed, Retfærdighed), en ægyptisk Gudinde, Datter af Solguden Ra ell. Ptah. Hun fremstilles med en Strudsfjer paa Hovedet, oftest som Thots (Hermes's) Ledsagerinde; i Underverdenen fører hun de afdøde frem for Osiris, for at denne kan veje og dømme deres Handlinger.

Maage (Larus), norsk Maase, Svømmefugleslægt, udmærket ved lange Vinger, en lige, ikke gaffeldelt Hale og et sammentrykt, i Spidsen mere eller mindre kroget Næb. De gaa og svømme godt, flyve ypperlig og ere under Larm og Skrig i uafbrudt Bevægelse efter deres Føde, som især bestaar i Fisk, hvilke de opsnappe fra Havets Overflade eller gribe ved Styrtedykning; eller de opsamle paa Stranden alt spiseligt, røve Æg og Unger i andre Fugles Reder, opsamle Insektlarver og Orme paa den nypløjede Mark osv. De ruge sædvanlig selskabelig og lægge deres Æg paa den bare Jord eller Klippe eller indrette kun en simpel Rede til dem; Ungerne forlade snart Reden og løbe om i Nærheden af denne, men opsøges og mades af Forældrene, da de ikke selv kunne skaffe sig deres Føde. Af Farve ere de sædvanlig hvide, ofte med blaagraa eller sort Ryg, undertiden med Sort paa Hovedet og Vingerne; Ungerne ere mere brogede. De større, hvidhovedede M. med mere kroget Næb (L. fuscus, marinus, glaucus, argentatus, canus, tridactylus osv.) opholde sig mest paa Skjær og Holme ved det aabne Hav og leve af Fisk, Aadsler, al Slags Affald osv. De mindre, sort- ell. brunhovedede M. (L. minutus, ridibundus osv.) med mere lige Næb ruge ved Bredden af Moser og Floder, aldrig ved det aabne Hav, leve især af Orme og Insekter og danne en Overgang til Ternerne, som tillige med M. og Rovmaagerne udgjøre de egentlige M.s Gruppe, hvilken i Forbindelse med Stormfuglene danner M.s eller de langvingede Svømmefugles Familie.

Maal, Tale, Sprog. **Haavamaal**, s. d. A. **Kragemaal** (Krákumál), Regner Lodbrogs Dødssang. **Maalstræv** kaldes den nyere norske Sprogbevægelse, der gaar ud paa med Oldsproget til Vejledning paa Grundlag af Bygdemaalene at skabe et nyt norsk Skriftsprog, „Landsmaalet“.

Maal. Naar en Størrelse indeholdes et helt Antal Gange i en anden, siges den at **maale** den eller være M. derfor. Er den M. for to eller flere andre, kaldes den **fælles M.** for disse (jvfr. **Factor**). Naar to Størrelser have et fælles M., kaldes de commensurable; naar de intet have, kaldes de incommensurable, som f. Ex. Siden og Diagonalen i et Kvadrat. I Arithmetiken indskrænkes Benævnelsen til hele Tal. Et helt Tal er M. for et andet helt Tal, naar det gaar op deri. Et helt Tal, som intet M. har, undtagen sig selv og 1, kaldes et Primtal. To Tal, som intet fælles M. have, undtagen 1, kaldes indbyrdes Primtal. I Almindel. er derimod M. ell. Enhed (s. d. A.) en i sig selv vilkaarlig, men oftest ved Lov bestemt Størrelse, som tjener til dermed at sammenligne alle andre Størrelser af samme Art, idet man dermed maaler dem, d. e. undersøger, hvor ofte M. indeholdes i Størrelsen, eller søger Forholdet imellem Størrelsen og M. Det udkomne Tal behøver altsaa ikke at være helt, men kan være brudbent og ved Beregninger endog irrationalt. Der gives naturligvis lige saa mange forskjellige M., som der er forskjellige Slags Størrelser; s. saaledes **Flademaal**, **Kubikmaal**, **Vinkelmaal** osv. **Maalen**, en af tidligere Dages mange overtroiske Ceremonier, anvendt baade paa Mennesker og Dyr for at prøve og standse Sygdomme: med en Traad, der var spunden om Søndagen under Højmessen, maaltes den syge paa langs og paa tværs, hvorefter Trylleformularer udtaltes. Allerede Christian IV forbød Signen og M.

Maalanalyse, d. s. s. Titreranalyse, undertiden d. s. s. Luftanalyse, anstillet paa lignende Maader som Analyse ved Hjælp af Eudiometret.

Maalebord, et ved Landmaaling benyttet Instrument, hvis nærmeste Bestemmelse er at afsætte Vinkler fra Marken paa Papiret. Det bestaar af et Tegnebræt, som hviler paa et Stativ, hvorved det kan stilles nøjagtig vandret (ved Hjælp af et Vaterpas), samt desuden drejes noget om sit Midtpunkt og ligeledes forskydes lidt i sin egen Plan. Naar da Bordet er stillet over et givet Punkt paa Marken, og man fra det tilsvarende Punkt paa Bordet ved Diopter- eller Kikkertlinealen trækker to Sigtelinjer ud imod to Gjenstande, da er den Vinkel, som disse to Synslinjer danne, umiddelbart afsat paa Bordet. I Almindel. er dog Vinkelens ene Ben en allerede paa Bordet afsat Linje, som svarer til en i Marken udstukken. Da maa Bordet først stilles saaledes, at Linjen paa Bordet falder sammen med den tilsvarende paa Marken, hvilket sker ved at lægge Diopterlinealen an ved den givne Linje og sigte til begge Sider; det er derfor, at Bordet maa kunne dels forskydes, dels drejes lidt uden at man flytter Stativet. Opstilles Bordet efterhaanden over forskjellige Punkter i Marken og Sigtelinjer fra disse Punkter til andre Punkter afsættes, bestemmes disse sidste Punkter ved Skæringen af to Sigtelinjer (Bestemmelse ved skærende Sigter). Punkter kunne ogsaa afsættes paa Bordet ved ēn Sigtelinje og Maaling af Afstanden ved Distancemaaling. Sign. **Landmaaling.**

Maalebrev kaldes et af Toldvæsenet udfærdiget Document angaaende et Skibs Drægtighed, i Forhold til hvilken forskjellige Skibsafgifter udredes. M. udfærdiges dog ikke længere særskilt, men optages derimod i det i Lov af 13 Marts 1867 omhandlede Nationalitets- og Registreringscertificat. Maalingen af danske Skibe, der tilsigter saa nøjagtig som muligt at udfinde det kubiske Indhold af samtlige til Brug for Gods og Passagerer egnede Rum, sker i Følge bemeldte Lov efter den danske Fod,

...eden udtrykkes i Tons, af samme ... den engelske Register Ton, der ...g. Kubikfod og svarer til 91,.. ... Den tidligere Beregning efter ...er, der svare til 2 Tons, benyttes Fremmede Skibe, som ere i Be... ..., der støtte sig paa samme Frem... ...ved Maalingen som den i Dan... ...e, blive ikke her eftermaalte, naar ... fremmede Stat indrømmer en ...agelse for danske Skibe. M. kaldes ...ocument, der indeholder Angivelse ...havnsk Ejendoms Udstrækning og ... Det udfærdiges af Stadsconduc... ...benhavn. Hver Ejendom har sit ...arer til Matrikelskortene uden for

(Geometræ), visse Natsommerfugle, ...nes Bagkrops- ell. Klamrefødder ... i Tallet (2—4 Par) og adskilte ...bderne ved et langt Mellemrum; ...be, tage de skiftevis fat med disse to ... og udstrække eller krumme Legemet, ...r det Udseende af, at de „maale" ...nd, hvorpaa de krybe. De ligne ...ende og Farve (brun, grøn osv.) de ... hvilke de opholde sig, hvilken Lig... ...end mere skuffende ved den stift ...lling, som de ofte antage. Puppen ... eller kun ufuldstændig indspunden, ...glen smækker med brede, i Hvilen ... fladt udbredte Vinger, ofte tegnede ...b.

...ing, et Redskab til nøjagtig at maale ... af Metaltraad. Den bestaar af en ...g, saaledes ringformig sammenbøjet, ...e netop staa saa langt fra hinanden, ...den er tyk; man maa altsaa have en ...vert Nummer af Traad.

...stok, Redskab, hvorved Linjer maales ...es. Den simple M. indeholder blot ...ængdeenhed (Alen, Favn osv.), delt ...ger i mindre Dele. En saadan er ...d ikke tjenlig til meget fine Maalinger; ...nne benyttes den saakaldte geome... ...k. ell. Transversalmaalestokken, ...es i de fleste Bestikker, hvor den an... ...il at inddele 1 ell. ½ ell. ¼ Decimal... ...i 100 Dele eller 1 Duodecimaltomme ...Dele. Man kan ogsaa tegne sig selv ...n paa Papiret. Jvfr. Nonius. Ordet ...ges ogsaa i Betydning af det Forhold, ...jenstande ved Tegning ere blevne for...de.

...lselvdalen og Barbodalen, to sammen..., ..., forøvrige og ret frugtbare Dalfører ...or (sønden for) Malangen i Tromsø ...Norge, der i Slutningen af f. Aarh. ...bebyggede af Kolonister fra Østerdalen. ...gjøre nu et Præstegjæld med 8 Sogne og ...3. (1875).

...ltrost, norsk, d. s. s. Sangdrossel, s.

...ne (Luna). M. er det Jorden nærmeste ...ellegeme, der som Jordens Drabant følger ... under dens aarlige Bevægelse om Solen. ...ne Benævnelse overføres ofte paa de Bi...ter eller Drabanter, som ledsage andre ...planeter, nemlig Mars, Jupiter, Saturn, Uranus og Neptun. Imidlertid er Forholdet imellem M. og Jorden ikke ganske det samme som imellem de andre Biplaneter og deres Hovedplanet. Thi M. er større i Forhold til Jorden end nogen anden Drabant i Forhold til sin Hovedplanet, ligesom dens Afstand er forholdsvis større, hvorfor man ogsaa ret passende har kaldt Jorden og M. en Dobbeltplanet. — 1) M.s Bevægelse omkring Jorden kan vel henføres til de keplerske Love, men dog saaledes, at Banens Elementer ere meget store Forandringer underkastede, hvilke fornemmelig ere grundede i Solens Indflydelse, der her er at betragte som en perturberende Kraft. Knuderne eller Banens Skæringspunkter med Ekliptika ere ikke faste, men bevæge sig Ekliptika rundt i tilbagegaaende Retning (fra Ø. mod V.), saaledes at de fuldende et Omløb i 6798,33 Dage ell. 18,6 Aar. Derimod er Inclinationen eller Baneplanens Vinkel med Ekliptika temmelig constant, = 5° 8' 40", fra hvilken Middelværdi den kan afvige indtil omtrent 9' til begge Sider. Apsidelinjen eller den elliptiske Banes store Axe har en retløbende Bevægelse (fra V. mod Ø.), hvorved den fuldender et Omløb i 3231,47 Dage eller omtr. 9 Aar. Excentriciteten er 0,05491. Middelafstanden eller den halve Storaxe er 60,274 Jordradier eller 51,040 danske Mil. Den sideriske Omløbstid er 27,321661 Dage eller 27 Dage 7 Tim. 43 Min. 11,5 Sek. Alle disse Størrelser ere imidlertid dels Middelværdier, dels kun for Tiden gjældende, for saa vidt de forandre sig noget i Tidernes Løb. De 4 store Ujævnheder i M.s Hastighed kaldes: Centerligningen, Evectionen, Variationen og den aarlige Ligning (s. d. A.). Af de talrige mindre fremhæves den parallaktiske Ligning og Accelerationen (s. d. A.). Det er efterhaanden lykkedes, i alt Fald overmaade nær, at gjøre Rede for M.s indviklede Løb ved Newtons Tyngdelov; de bedste Maanetavler ere af P. A. Hansen. 2) M.s forskjellige Phaser, Fuldmaane, første Kvarter osv., ere en Følge af dens forskjellige Stillinger mod Solen, idet den selv er fuldkommen mørk og kun ses ved det fra Solen udgaaede, tilbagekastede Lys. Om det askegraa Lys, hvormed den uoplyste Del ses kort før og efter Nymaane, s. Nymaane. Om Maaneformørkelser s. nedenf. 3) Ved Siden af sin Bevægelse omkring Jorden har M. tillige en omdrejende Bevægelse om sin Axe; men denne er, hvad man kalder en bunden Rotation, d. e. dens Periode er den selv samme som Omløbstiden omkring Jorden, hvoraf Følgen bliver, at M. altid vender den samme Side mod Jorden. Derfor kjende vi kun den ene Halvdel af M.s Overflade; den anden er os ganske ubekjendt. S. nærmere herom und. Libration. 4) M.s Radius er 0,2730 Jordradier eller 231,1 danske Mil. Altsaa er dens Gjennemsnit omtr. 4, dens Overflade 13, dens legemlige Indhold 49 Gange mindre end Jordens. Dens Masse er $\frac{1}{81}$, dens Tæthed $\frac{3}{5}$ af Jordens. Tyngden ved M.s Overflade er 6 Gange mindre end Tyngden paa Jorden; s. Tyngde. M.s Overflade er i høj Grad bjærgfuld. Bjærgene ere oftest Ringbjærge, d. e. hule, afkortede Kegler

hvis Aabning kan være indtil 30 Mile i Diameter, og hvis Bund ofte er dybere end det omgivende flade Land; undertiden findes et mindre Bjærg inden i Hulheden af et større. Ved Skyggernes Længde har man kunnet bestemme Bjærgenes Højde, som varierer igjennem alle Størrelser indtil 22,000 F. eller næsten en dansk Mil. Foruden Bjærge og Sletter (de saakaldte „Have") ses paa M.s Overflade ogsaa indtil 60 Mile lange, smalle Sprækker (de saakaldte Strømme, rills), og fra nogle Ringbjærge, f. Ex. fra „Tycho", udgaa lange Straalesystemer, hvis Natur er ukjendt. Om M.s Oprindelse s. Kosmogoni og Darwin, G. H. Det er muligt, at Sletterne og Sprækkerne tidligere have været Have og Strømme, men nu ses der, i det mindste paa den os bekjendte Side af M.s Overflade, hverken Vand eller Luft, saa at den altsaa ikke kan være Sæde for noget jordisk Liv. Ringbjærgene formodes at være af vulkansk Oprindelse; dog er der ogsaa fremsat Formodning om, at de skulde stamme fra den Tid, da Maaneskorpen endnu var meget tynd, enten ved at nedfaldende Meteorer havde slaaet Huller i denne, eller ved den indre, af Jorden frembragte Ebbe og Flods Virkning paa tilfældige Huller i den. I den historiske Tid har man hverken før eller efter Kikkertens Opdagelse med Sikkerhed kunnet constatere nogen Forandring paa M.s Overflade, om end nogle smaa saadanne af nogle menes at være foregaaede. Temperaturen paa M. kan under visse meget problematiske Forudsætninger antages at variere mellem + 150° og ÷ 75°. De bedste Maanekort ere af Beer og Mädler i 4 Blade af tilsammen 3 Fods Diameter (Berl. 1837, 2den Udg. 1877), af Lohrmann i 25 Blade af samme Størrelse (Leipz. 1877) og af Julius Schmidt i 25 Blade af tilsammen 6½ Fods Diameter (Berl. 1878). De to første findes ogsaa i mindre Maalestok. Skjønt Hevel i sin store „Selenographia" indførte en fuldstændig Nomenclatur for M., hentet fra Jordens Geographi, benyttes nu dog almindelig de af Grimaldi og Riccioli indførte Navne, der for Bjærgenes Vedkommende mest ere hentede fra bekjendte Astronomer. De bedste Maanephotographier ere af Englænderen Warren de la Rue og Amerikaneren Rutherford. Af Maaneglober kan nævnes den, som T. Dickert, Conservator ved Museet i Slottet Poppelsdorf ved Bonn, udførte med Relief henimod Midten af dette Aarh. Dens Diameter er 20 Fod, og Maalestokken for Afstandene er 1 : 600,000, for Højderne 1 : 200,000. 5) M. udøver en ikke ringe Indflydelse paa Jorden. Det Punkt, som bevæger sig i en aarlig Bane om Solen, er egentlig ikke Jordens Centrum, men Jordens og M.s fælles Tyngdepunkt. Dette ligger altid inde i Jordens Legeme, omtr. 622 danske Mile fra dens Centrum, altsaa dog nærmere ved Overfladen. Om dette Punkt har altsaa Jorden en maanedlig Bevægelse lige saa vel som M., og dette frembringer en vel liden, men dog iagttagelig, maanedlig Forrykkelse i Solens og Planeternes tilsyneladende Steder. Det er M. og Solen i Forening (i Forholdet 5 : 2), som frembringe det Phænomen, der kaldes Præcession, og M. alene, der frembringer den Ujævnhed i Præcessionen, som kaldes Nutation. Ligeledes er det M., der bevirker Ebbe og Flod, ligesom Solen har en lignende Virkning (s. Tidevande). Fuldmaanens Skin forholder sig i Følge Zöllner til Solens som 1 : 618,000; dens aktiniske Virkning har Bond ad photographisk Vej fundet at forholde sig til Solens som 1 : 340,000. Den Varme, M. tilsender os, er ubetydelig; men det er dog ad thermoelektrisk Vej lykkedes f. Ex. Lord Rosse at paavise den. Om den Indflydelse, M. kan have paa Jorden med Hensyn til Vejr, Jordskjælv m. m., vides intet sikkert. — Maaneformørkelse finder Sted, naar Maanen træder ind i Jordens Skygge. Dette kan naturligvis kun ske i Fuldmaane og vilde finde Sted i hver Fuldmaane, dersom Maanen bevægede sig i Ekliptikas Plan. Men da Maanebanens Plan danner en Vinkel med Ekliptika af 5° 9′, indtræder Formørkelse kun da, naar Fuldmaanen indtræffer nær ved en af Knuderne. Formørkelsen er total, naar den hele Maane, partiel, naar kun en Del af den træder ind i Skyggen. Den Skygge, Jorden kaster ud i Rummet, maa, da Solen er større end Jorden, have Form af en Kegle; men dennes Spids strækker sig langt ud over Maanebanen, til en Afstand fra Jorden af 217 Jordradier (Maanens Middelafstand er kun 60). I Maanens Afstand er Skyggekeglens Diameter, set fra Jorden, omtr. 2½ Gang saa stor som Maanens. Derfor kan en M. vare temmelig længe (indtil omtr. 4 Timer). Men dette sker kun, naar Maanens Bredde (Afstand fra Ekliptika) er usædvanlig ringe. Under en total Formørkelse bliver Maanen dog ikke ganske usynlig, men ses med et svagt, rødligt Skjær. Dette grunder sig paa, at en Del Solstraaler brydes igjennem Jordens Atmosphære og saaledes træffe Maanen. For Maanens Beboere (hvis der er nogen) maa altsaa den mørke Jord vise sig omgiven af en lysende Ring, eller Solen maa ses igjennem Jordens Atmosphære som igjennem et Forstørrelsesglas, medens Midten er formørket af Jorden. En M. ses i samme Øjeblik og med samme Størrelse af enhver Iagttager, for saa vidt Maanen er over hans Horizont, hvilket ikke er Tilfældet med en Solformørkelse. Om den periodiske Tilbagevendelse af Formørkelser s. Saros. Maaneringe, s. Hove.

Maaned, Maanens Omløbstid omkring Jorden. Efter de forskjellige Betydninger, hvori Ordet Omløbstid tages, bliver M. af forskjellige Størrelser, nemlig:

den sideriske	= 27 D.	7 Tim.	43 Min.	12 Sek.	
— tropiske	= 27 —	7 —	43 —	5 —	
— anomalistiske	= 27 —	13 —	18 —	37 —	
— drakonitiske .	= 27 —	5 —	5 —	36 —	
— synodiske . . .	= 29 —	12 —	44 —	3 —	

Alle disse ere imidlertid kun Middelomløbstider, da Maanens Hastighed er flere Ujævnheder underkastet, s. Maane. — Den synodiske M., som har mest Interesse for det daglige Liv, er af alle Nationer bleven brugt som Tidsmaaler, og man har søgt paa forskjellige Maader at bringe en Forbindelse til Veje imellem dennes og Aarets Længde; s. Chronologi. Siden ind-

Inddeling i 12 M., hvorved
M. eller **Kalendermaaneden** blev
g fra den synodiske.
Renselse, s. Menstruation.
ntenant var tidligere Navnet paa
ner, Styrmænd eller andre Sø-
igstid engageredes for i kortere
Tid at forrette Lieutenants Tje-
i **Krigsskibene**.
'e (Rosa semperflorens s. indica)
ort i Europa fra China og blom-
mmeren igjennem, men ingen af
rieteter, man nu har, bærer vel-
ister.
Il. Klumpfisk (Mola, Orthago-
til Dels kæmpemæssige Fiske med
t, paafaldende kort Legeme, saa
t se ud som et afhugget Hoved
hale-, Gat- og Brystfinner, med
neget blødt, svampet Skelet; de
dre kolde Have, maaske især aaben
and, og henføres til Fastkjævernes
og til stranden eller fanges et
disse forunderlige Fiske ved En-
(ogsaa ved Danmarks) Kyster.
), s. Kronglas.
Cornel. Felix van [mā], nederlandsk
f. 9 Sept. 1769, blev 1795 Gene-
, 1806—9 Justitsminister under
Bonaparte og 1810 Præsident for
retten i Haag. Skjønt M. saaledes
et høje Poster under det franske
og i sin Ungdom hyldet meget
Anelser, blev han dog 1814 For-
sammenkaldte Notabler og i Sept.
minister. Hans Strænghed i at
Loven om hollandsk Forvaltnings-
gien og i at forfølge dets Liberale
étiaux og Potter) medvirkede stærkt
ilde Revolutionen 1830; ved Uro-
Brysel blev ogsaa M.s Bolig
an blev strax efter afskediget, men
alligevel rev sig løs, paa ny Mi-
1842 og døde 14 Febr. 1849.
r ell. Maanedsaa, Fordrejelse af tysk
bet. Valmuefrø (til Birkesbrød).
n, et paa Ceylon, i Grønland og
n forekommende hvidt Mineral, en
d et ejendommeligt, blaaligt Skjær,
benyttes som Smykkesten. I ældre
M. ensbetydende med Meteorsten,
n havde den Forestilling, at de vare
fra Maanens Vulkaner.
ige, popul. Navn paa forskjellige
igdomme, der indtræde i periodiske,
med Maaneskifterne sammentræf-
ld: Epilepsi, Søvngængeri, Extase,

n, Nils, svensk Bonde og Rigsdags-
5 Apr. 1776 i Starrarp i Skaane,
ere Aar som Karl og lærte sig da
ive. Da han ved Giftermaal var
lvejerbonde, blev han paa sin forhen-
ousbondes Forslag enstemmig valgt
ets Repræsentant ved Valgrigsdagen
1810. Han blev senere gjenvalgt,
: sig ved sin Veltalenhed og var et
oderate Oppositions mest fremragende
er. Særdeles Opmærksomhed til-
drog han sig paa Rigsdagen 1829 ved sin Kamp mod „Inddragningsmagten" (Hofkanslerens Ret til at lægge Beslag paa Blade), hvorfor hans Medborgere skjænkede ham en Hædersgave. Et af de vigtigste Formaal for hans Bestræbelser var Folkeundervisningens Fremme. D. 25 Juli 1837.

Maar, forældet og digt., d. s. s. **Mø**.

Maard (Mustela), Rovdyrslægt under Middelstørrelse, med smalt Hoved, langagtig Krop, lave Ben, busket Hale og fyldig Pels; opholder sig i Skove og lever af smaa Pattedyr og Fugle. **Skovmaarden** (M. Martes) er brun med gul Strube, hvorimod denne hos **Husmaarden** (M. Foina) er hvid. De høre til de Dyr, der gjøre baade Nytte og Skade, men i Regelen forfølges. Med Væslerne, Ilderne, Grævlingen, Jærven, Stankdyret, Odderen osv. danne de **Maardfamilien**, en af de mest omfattende i Rovdyrenes Orden.

Maas [mahs], fr. Meuse, i Oldtiden Mosa, Biflod til Rhinen, udspringer i det franske Dep. Øvre-Marne paa Langres-Plateauet, løber gjennem det nordøstl. Frankrig forbi Verdun, Sédan og Mézières, gjennem Belgien forbi Dinant, Namur og Liège ind i Holland, hvor den passerer Mastricht, bliver paa nogle Mil Grænseflod mellem hollandsk og belgisk Limburg og forener sig med Rhinarmen Waal ved Gorkum. Den forenede Flod kaldes **Merwe**, deler sig paa ny i to Arme, **West-Kiel** og **Merwede**, af hvilke hin strax deler sig i en Mængde Arme for snart igjen at forene dem til den brede Strøm **Hollandsch-Diep**, der efter et Par Mils Løb deler sig i **Haringvliet** og **Krammer** og omsluttende Øen Overflakkee falder i Nordsøen; Krammer staar desuden i Forbindelse med Øster-Schelde. Armen Merwede flyder mod V. til Dordrecht og deler sig her i to Arme, af hvilke den nordlige beholder Navnet Merwede og oven for Rotterdam forener sig med Rhinarmen Leck, hvorefter den forenede Flod paa ny kaldes M., medens den sydlige kaldes **gamle M.** De to Arme flyde neden for Brielle forenede gjennem en 1 Mil bred Munding ud i Nordsøen. M. er sejlbar fra Sédan i Frankrig. Den optager i Frankrig fra højre Side Meurthe og Chiers, i Belgien fra venstre Side Sambre og i Holland fra højre Side Roer og en Mængde mindre Vandløb.

Maaseijk [mahs], Stad i den belgiske Prov. Limburg ved Floden Maas, 5 M. n. ø. for Hasselt. 5,000 I. Mindesmærke for Brødrene van Eyck, som vare fødte her.

Maassluis [māhssløjs], Flække i den hollandske Prov. Syd-Holland ved Floden Maas, 2 M. v. for Rotterdam og 1 M. fra Nordsøen, med 5,000 I. og betydeligt Fiskeri.

Maastricht [mahs], s. Mastricht.

Maatje [māht], holl. Rummaal, lig den franske Deciliter eller $\frac{1}{10}$ d. Pot.

Mabellini, Teodulo, f. 2 Apr. 1817 i Pistoja, Directeur for det philharmoniske Selskab, Hofcapelmester og Concertmester ved Pergola Theatret samt Professor i Composition ved den kgl. Musikskole i Firenze, hvor han tidlig gjorde megen Lykke som Operacomponist, har skrevet otte Operaer (1838—57), nogle Oratorier, Cantater, Hymner, Sange samt en

Mangde Messer, Motetter, Tedeum'er, Psalmer m. m.

Mabille [bil], et i Napoleon III.s Tid meget besøgt parisisk Forlystelsessted, særlig bekjendt paa Grund af sit Danselocale (bal mabille), blev nedrevet i Marts 1882.

Mabillon, Jean [bijõng], f. 23 Nov. 1632 i Pierremont ved Reims, d. 27 Dec. 1707, den betydeligste Mand i Maurinernes Munkecongregation, var en af de lærdeste Mænd i Ludvig XIV.s Tidsalder og en lydig Søn af den katholske Kirke. Sin Lærdom har han lagt for Dagen i talrige Skrifter, af hvilke de vigtigste ere »De re diplomatica« (1681), ved hvilket han grundlagde den kirkelige Diplomatik som Videnskab, »Acta sanctorum ordinis St. Benedicti«, samt »Annales ordinis St. Benedicti«, Benedictinerordenens Historie. Desuden udgav han den hellige Bernhards Værker og samlede paa sine Rejser i Tydskland og Italien baade hidtil ukjendte Bidrag til sit Fædrelands Historie og tillige flere Tusende Haandskrifter og sjældne Bøger til det store Bibliothek i Paris. Sin Lydighed mod Kirken viste han, da et af hans Skrifter blev sat paa den pavelige Index, fordi han havde omtalt kirkelige Misbrug, som han havde set i Rom; M. faldt strax til Føje og leverede en ny Udgave af Skriftet, hvori han fjærnede de Udtryk, som havde vakt Anstød.

Mably, Gabr. Bonnet de [bli], Abbé, fransk Forfatter, f. 1709, d. 1785, ældre Broder til Philosophen Condillac, var en Tid lang Secretær hos Cardinal de Tencin, men hengav sig ellers til literære Arbejder. M.s Skrifter ere dels historiske og udarbejdede i Lighed med Montesquieus (Iagttagelser om Grækerne, om Romerne og om den franske Historie, de sidste udgivne af Guizot 1823—24), dels politiske (om Folkeretten i Europa, 1748, om Forholdet mellem Moral og Politik, d. v. s. om Nødvendigheden af at bringe Politiken i Samklang med Moralen, 1764, og om Statssamfundenes naturlige Ordning, 1768, i hvilket Skrift rettes stærke Angreb paa Ejendomsretten og udtales Ønsker om en communistisk Ordning, o. s. fr.). M. nød stor Anseelse hos sin Samtid og synes ogsaa at have haft et klart Blik for, hvor Udviklingen bar hen, baade i Frankrig og i Udlandet. Hans Skrifter udkom samlede i 15 Bd. 1794—97.

Mabuse, Jan van [byhs], hollandsk Maler, s. **Gossaert**.

Mac [mækk] (d. e. Søn) sættes (ofte i afkortet Form M') foran skotske Navne, ligesom O' foran irske, for at vedligeholde Mindet om berømte Forfædre, som M'Clure, Macdonald.

Mac Adam, John London [mækk ädbem], f. 1755 i Skotland, d. 1836, Opfinder af Macadamiséringen (s. **Chaussée**).

Macaluba, en Dyndvulkan paa Sicilien, et Par Mil n. v. for Girgenti, omtales allerede af Strabon. Den bestaar af en jævnt skraanende Lerhøj af 150 F.s Højde, besat med en Mængde Smaakegler, gjennem hvis tragtformede Aabninger der udvælder halvtflydende Dynd eller Saltvand, ledsaget af en ikke brændbar Luftart. Undertiden kan der ogsaa indtræffe heftige, af Jordskjælv ledsagede Udbrud; s. forøvrigt **Dyndvulkaner**.

Macáo, en Ø i Cantonflodens Delta i China, der mod S. udsender en lille Halvø, paa hvilken Portugiserne siden 1537 have haft en Koloni, og som nu siden 1862 er bleven deres Ejendom. Staden **M.** paa Halvøen er befæstet, smukt bygget og brolagt; den har talrige Kirker, flere Klostre, offentlige Vandspring, Promenader og 77,000 I., hvoraf 50,000 Chinesere. Havnen er kun tilgængelig for mindre Skibe; den er siden 1845 Frihavn. De vigtigste Handelsartikler ere Cassia, Anis, Olier og Opium. Mindesmærke for Camões.

Macapa, Stad i Brasilien, Prov. Para, ved Nordsiden af Amazonflodens Munding, med befæstet Havn og en Militærkoloni.

Macarsca, Stad i det østerrigske Kongerige Dalmatien ved Adriaterhavet, 7 M. s. ø. for Spalato, med 2,000 I., god Havn og betydeligt Fiskeri. Vinavl.

Macaulay, Thomas Babington, Lord [mækääli], engelsk Historieskriver og Statsmand, f. 25 Oct. 1800 i Leicester-Shire, Søn af en skotsk Kjøbmand, **Zachary M.** (f. 1768, d. 1838), der virksomt havde understøttet Wilberforces Bestræbelser mod Slavehandelen og i dette Øjemed 1793—99 var Gouverneur over Sierra Leone. M. blev uddannet i skotske Skoler og fra 1818 ved Universitetet i Cambridge, hvor han tidlig optraadte som Prisdigter og som Taler i en Discussionsklub. 1826 skrev M. historiske Artikler til Knights »Quarterly Magazine«, samt sit første Essay over Milton, der optoges i »Edinburgh Review« og siden fulgtes af en Række andre literærhistoriske og politiske Afhandlinger (samlede i »Critical and historical Essays«, 3 Bd., 1845 o. oftere). 1826 blev M. Sagfører i London, valgtes 1830 til Underhuset som afgjort Whig og tog 1831—32 fremragende Del i Forhandlingerne om Valgreformen; han blev 1832 Secretær i det indiske Controlbureau og var 1834—37 Medlem af det øverste Raad i Calcutta. I denne Stilling indførte M. flere Reformer i Lovgivning og Retspleje og forfattede et Udkast til en Straffelovbog, fælles for alle Samfundsklasser og Trosbekjendere, for Indfødte og Engelskmænd, men kunde ikke faa det vedtaget; først en Menneskealder senere tog man hans Forslag til Mønster. Desuden samlede M. Stof til sine ypperlige Levnedsskildringer over R. Clive og W. Hastings. 1839—41 var han Krigssecretær, og under Peels Ministerium (1841—46) var han en af Oppositionens vigtigste Talere, idet han især tog Ordet til bedste for Irland (hans »Speeches« udkom samlede 1853, 2 Bd.). Paa samme Tid udgav M. en Række Ballader om de gammelromerske Sagn (»Lays of ancient Rome«, 1842). 1846 optoges M. i det nye Whigcabinet som Skatmester for Hær og Flaade, men da han 1845 havde stemt for Statstilskuddet til det katholske Præsteseminarium i Maynooth (Irland), vragedes han 1847 af Vælgerne i Edinburgh og trak sig nu tilbage fra det politiske Liv for at udarbejde sit Hovedværk, „Englands Historie siden Jakob II.s Tronbestigelse". 1848 udkom de to første Bd., der i 6 Maaneder udkom i 5 Oplag, hvert paa

,000 Aftryk; 1855 endnu to Bd., hvorfor M.
l i Honorar 20,000 Pd. St., og 1861 et 5te Bd.,
er fører Fortællingen ned til 1701, men ikke
t fuldført. Kun faa historiske Værker have
undet den Udbredelse og Berømmelse som dette
Ind- og Udland; det udmærker sig baade ved
rundigt Kjendskab til Begivenheder og For-
ild, ypperlige Skildringer af Personer og Til-
ande (saaledes den mesterlige Fremstilling af
nglands indre Forhold paa Jakob II.s Tid)
en glimrende Fremstilling, medens det ganske
t i sine Domme er stærkt paavirket af For-
tterens politiske Partistandpunkt, idet han af-
rt forsvarer Folkefrihedens Hævdere imod
t udbredte, men ugrundede Medlidenhed med
uarterne. 1852 gjenvalgtes M. i Edinburgh
n at have gjort det mindste Skridt derfor,
1856 ophøjedes han til Peer som den første
rfatter, hvem denne Ære blev til Del; men
t tog kun liden Del i Parlamentets Møder.
n døde 28 Dec. 1859, og hans Lig bisattes
Westminsterabbediet. M.s Søstersøn, G. O.
evelyan, udgav 1876 »Life and letters of
d M.«.

Macbeth [makbêth] ell. **Macbeda**, en skotsk
herre i det 11te Aarh., som efter at have
det sin Slægtning Kong Duncan bemæg-
de sig den skotske Krone og regerede 1040
7. Hans Hustru hed Gruoch og nedstam-
e fra Kongehuset. Om hans Regering vides
, at han gjorde en Rejse til Rom, maaske
at faa Aflad for Mordet paa Duncan.
: blev overvundet og dræbt af Malcolm,
myrdede Konges Søn, 15 Aug. 1057. De
j Grad sagnagtige Fortællinger om M. have
t Shakspeare Stoffet til hans berømte Tra-
e „M.“.

Maccarōni, it., store, rørformede Nudler.

Maccarōnisk Poesi, oprindel. Skjæmtedigte
Latin, men hvori man blandede Ord af
e Sprog med tilføjede latinske Bøjnings-
er; senere brugtes Navnet om alle Slags
e, som søgte komisk Virkning ved en bar-
k Sprogblanding. En fejlagtig Tradition
iver Teofilo Folengo, kaldt Merlino Coc-
en Benedictiner fra Mantua (f. 1484, d.
), Opfindelsen af denne Maner; men hans
caronea« (1521) er et af de betydeligste
er, hvori den er anvendt; senere skrev han
chea«. Rimeligere er det, at Typhis
rius (d. 1488 i Padua) har indledet Ma-
t med sit »Carmen maccaronicum de Pa-
is quibusdam arte magico delusis«. Et
m. Digt haves fra Slutn. af det 16de
.; i det tredje Mellemspil til »Le malade
inaire« har Molière lavet nogle meget
omme Maccaronivers. Exempel paa danske
tationer af denne Art er følgende:

jimus in gadibus cum jomfrubus atque madamis,
jimus in stenibus cum stokkibus atque rapiris;
veniunt vægtri et nos in raadstuviam slæbunt,
mus en dalerum et sic gladi slapsimus derfra.

ac Carthy, Justin [makkârthi], irsk Poli-
og Forfatter, f. 1830, skrev siden 1867 en
e Romaner, der udmærke sig ved en livlig
Phantasi og en ypperlig Fremstilling, og valgtes 1879 til Underhuset, hvor han snart blev en af det irske Nationalpartis Førere. 1881—82 udgav han »History of our own times« (4 Bd.), d. v. s. Englands Historie siden 1837, og 1884 »History of the four Georges« (4 Bd.). — Ogsaa Sønnen, **Justin H. M'C.**, f. 1858, er siden 1884 Underhusmedlem og hører til det irske Nationalparti. Han har skrevet „England under Gladstone“ (1885).

Mac Clellan, George B. [makk klêllen], nordamerikansk General, f. 3 Dec. 1826 i Philadelphia, kom 1842 ind paa Westpoints Krigsskole og udgik 1846 som Ingenieurlieutenant. Han deltog strax efter i Krigen mod Mexico, udmærkede sig og blev efter Freden Lærer i Westpoint. 1857 udtraadte M. af Tjenesten og blev Directeur for en Jærnbane i Illinois; men ved Borgerkrigens Udbrud 1861 blev han Generalmajor og Chef for Ohios Militstropper og fik Commandoen i Westvirginia, hvorfra han i kort Tid udjog Sydstatshæren. Efter Slaget ved Bulls Run 21 Juli blev han Chef for Potomachæren og efter General Scotts Afgang 3 Nov. for alle Unionens Tropper; han brugte Vinteren alene til defensive Forholdsregler samt til at organisere Hæren og blev derfor i Febr. 1862 indskrænket til at anføre Hæren i Virginia. 3 Apr. brød M. op og rettede sit Angreb fra Halvøen ved Fort Monroe; han nødte ogsaa i Maj Fjenden til at forlade Yorktown og Williamsburg og kæmpede heldig ved Fair Oaks 1 Juni, gik derefter til Jamesfloden, men tabte en stor Mængde Folk ved Skansearbejder i Chickahominys Sumpe og maatte efter 7 Dages blodige Kampe (fra 25 Juni) opgive Forsøget paa at tage Richmond fra denne Side. Derimod lykkedes det ham i Slaget ved Antietam 16—17 Sept. at tilbagedrive Lees Indfald i Maryland; men da han ikke forfulgte sin Sejer, blev han 7 Nov. fjærnet fra Commandoen. D. 28 Oct. 1885.

Macclesfield [mækkelsfihld], Stad i Chester-Shire i England, 7 M. ø. for Chester, med 38,000 J. (1881), er et af Hovedsæderne for den engelske Silkeindustri og har vigtige Maskinfabrikker.

Mac Clintock, Sir Franc. Leop. [makk klinntok], engelsk Søfarer, f. 1819 i Dundalk, blev 1845 Lieutenant i den engelske Marine og fulgte 1848—49 med Ross og 1850 med Ommaneys paa disses Nordpolsexpeditioner for at finde Franklins Levninger. Paa et nyt Togt under Belcher trængte han 1852 frem til det efter ham opkaldte Cap M. C. Endelig lykkedes det ham 1859 med Skibet „Fox“ at finde Sporene af Franklin og hans ulykkelige Lidelsesfæller gjennem Lancaster- og Peels-Sund og Franklins Strædet til King Williams Land (s. Franklin). 1883 blev han Admiral.

Mac Clure ell. **M'Clure**, Sir Rob. John le Mesurier [makk kluhr], engelsk Søfarer, f. 28 Jan. 1807 i Wexford i Irland, opdagede 1850 efter at have deltaget i Ross's Nordpolsexpedition 1848—49 den saakaldte Nordvestpassage, idet han fra Beringsstrædet trængte mod Øst nord om Amerika. 1854 vendte han over Baffins Bugten tilbage til Europa og blev Baronet. Senere deltog han med Ære

i Krigen mod China og blev kort før sin Død, som indtraf 14 Oct. 1873, udnævnt til Viceadmiral.

Mac Connel, J. [mækk kɔnnel], nordamerikansk Forfatter, f. 1826 i Illinois, studerede Jura, gik som Frivillig med i den mexicanske Krig, under hvilken han forfremmedes til Capitain, og har siden praktiseret som Advocat. Hans mest bekjendte Værker ere »Talbot Vernon« (1850), »Graham, or Youth and Manhood« (1850), »The Gleens, a Family History« (1851) og »Western Characters« (1858) med interessante Billeder af et begyndende Samfundsliv i Nordamerika.

Mac Culloch, Horatio [mækk kɔllok], skotsk Landskabsmaler, f. 1806 i Glasgow, d. 1867 i Edinburgh, var Søn af en Væver og bestemt for samme Haandværk; men hans Kjærlighed til Kunsten sejrede, og han uddannede sig til en af den engelske Skoles betydeligere Landskabsmalere. Det er Skotlands Natur, han udelukkende har viet sin Pensel.

Mac Culloch, John Ramsay [s. o.], engelsk nationaløkonomisk og statistisk Forfatter, f. 1789, d. 1864, var 1828—38 Professor ved Universitetet i London, senere i praktisk Embedsvirksomhed. Som nationaløkonomisk Forfatter slutter han sig nærmest til Ricardo; hans betydeligste Værker i denne Retning ere »The principles of political economy« (1825), der udkom i 5 Oplag, og »Nature and causes of the wealth of nations« (2 Bd., 1828). Af hans statistiske Værker ere især bekjendte »Dictionary of commerce« (2 Bd., 1832) og »Descriptive and statistical account of the British Empire« (2 Bd.), der er udkommet i mange Udgaver.

Macdonald, Etienne Jacq. Jos. Alex. [makdonăll], fransk Marschal, f. 17 Nov. 1765, af en indvandret højskotsk Slægt, indtraadte 1784 i Hæren som Lieutenant og kæmpede 1792 som Oberst i Slaget ved Jemappes. Han udmærkede sig senere under Pichegru i Nederlandene og blev Divisionsgeneral. 1798—99 havde M. Anførselen i Neapel og Kirkestaten, men maatte efter Schérers Uheld i Norditalien trække sig tilbage og blev slaaet ved Trebbia 18—19 Juni 1799 af en overlegen russisk-østerrigsk Hær under Suvarov og Melas. Ved Statscoupet 18 Brum. ydede M. virksom Hjælp, gjorde 1800 et mesterligt Tog over Splügen og var 1801—3 Affending i Kjøbenhavn, men faldt i Unaade hos Bonaparte, fordi han 1804 modig forsvarede sin gamle Vaabenfælle Moreau. Først 1809 kom M. igjen i Tjeneste og vandt i Slaget ved Wagram Marschalstaven og Titel Hertug af Trient. Paa Toget til Rusland 1812 førte M. den venstre (nordlige) Fløj af Hæren, til hvilken ogsaa Preusserne hørte; han deltog 1813 i Slagene ved Lützen og Bautzen, men blev slaaet ved Katzbach af Blücher og havde efter Slaget ved Leipzig at dække Hærens Tilbagetog (maatte svømme over Elster). Ogsaa kæmpede M. ved Hanau og n. A. i Frankrig med Tapperhed, men raadede dog Napoleon til Tronfrasigelse og fulgte 1815 Ludvig XVIII til Gent. 1830 trak han sig tilbage fra Tjenesten og døde 24 Sept. 1840 paa sit Slot Courcelles.

Macdonald, Sir John Alex. [mækkdɔnneld], engelsk (canadisk) Statsmand, f. 1815 i Skotland, kom som lille Barn til Canada og blev 1836 Sagfører og 1844 Medlem af Parlamentet. 1854—62 og paa ny 1864—67 var M. Attorney-general, førte Forsædet i den Conference, der vedtog Oprettelsen af Dominion of Canada, og blev derefter Førsteminister for den nye Forbundsstat 1867—73. 1878 overtog M. paa ny denne Stilling og beklæder den endnu. 1871 var M. en af Englands Fuldmægtige i Alabamasagen (s. d. A.). 1869 blev han adlet, og 1879 optoges han i det engelske Gehejmeraad.

Macdonalds Øer [s. o.], en Øgruppe i det indiske Ocean mellem 53° og 54° s. Br. og 92° og 94° ø. L., opdaget 1853 af et amerikansk Skib og besøgt 1854 af den engelske Capitain Macdonald, efter hvem Øerne have faaet Navn. Den største Ø er 10 M. lang, indtil 3 M. bred, bjærgfuld (indtil 5,000 F.), men med ringe Plantevæxt. Ved Kysterne ere talrige Søleoparder og Søelefanter.

Macé, Jean [sé], fransk Forfatter, f. 1815 i Paris. Hans Fader var Arbejder; ikke desto mindre kom han i en lærd Skole, blev siden Lærer ved forskjellige lærde Skoler i Paris, tjente 1842—45 som Soldat, arbejdede 1848 i »La République« og levede en halv Snes Aar i Stilhed efter Statscoupet. Han er bekjendt som Forfatter af fortræffelige Børnebøger og pædagogiske Skrifter og grundlagde 1863 en Forening for Folkebogsamlinger i Elsaß og 1866 en „Ligue for Undervisning“, der udbredte sig over en stor Del af Frankrig og gjorde overmaade megen Nytte, men var de klerikale en slem Torn i Øjnene. Efter den fransk-tyske Krig har han levet i Paris.

Macedo, Joaquim Manoel de, brasiliansk Digter, f. 1820, Professor i Historie i Rio Janeiro, skrev tidlig lyriske Digte til Tidsskrifter. Fra 1852 er hans Drama »Cobé«; Komedierne »Fantasma branco« (1856) og »Luxo e Vaidade« (1859) gjorde stor scenisk Virkning. Hans lyriske Epos »A Nebulosa« (1857) er i Victor Hugos Maner. M. har ogsaa skrevet populære Romaner, som »A Moreinha« (1844) og »O moço louro« (1845), siden udkomne i mange Oplag.

Macedo, Padre José Agostinho de, portugisisk Digter, f. 1761, blev 1792 Augustinermunk i Lissabon, hvorfra han blev relegeret, men fik Lov til at virke som verdslig Prædikant. 1802 blev han Hofpræst, 1812 Deputeret, 1830 „Chronist“ hos Dom Miguel. D. 1831. Hans episke Digte ere kunstig og koldt sammentømrede Sager; kun naar han slaar sig løs i Parodier som »Os Burros« (1812), er han sig selv. Drøj Satire og Vid findes i hans Prosaskrifter som »Manoel Mendes Fogaça« og »As pateadas«.

Macedonicus, Tilnavn for Q. Cæcilius Metellus.

Macedonius, en af Førerne for det semiarianske Parti, blev 341 valgt til Biskop i Constantinopel, men kunde paa Grund af den rettroende Befolknings Modstand først holde sit Indtog i Staden 342, ved hvilken Lejlighed de ham ledsagende Soldater anrettede et forfærdeligt Blodbad paa det ubevæbnede Folk. 360 blev han afsat paa en Synode i Constantinopel. Efter ham fik Semiarianerne Navnet Mace-

...ianer. De kaldtes ogsaa Pneumatomacher ...e, der kæmpe mod Aanden), fordi de benægtede Helligaandens Guddommelighed og Ligestilling med Faderen og Sønnen. Deres Lære ...ev fordømt paa det andet økumeniske Concilium i Constantinopel 381.

Maceio [ßéſcho], Hovedstad i den brasilianske ...ov. Alagoas, ved Atlanterhavet. 14,000 I. ...ølig Handel.

Măcer, Æmilius, romersk Digter, f. i Ve...na, d. 15 f. Chr. i Asien, er Forfatter af ...te Læredigte, »Ornithogonia« og »Theriaca« ...er Nikandros); det M. tillagte Digt »De ...ibus herbarum« er forfattet af en Læge Odo ...en carolingiske Tidsalder.

Maceräta, Stad i Mellemitalien, 5 M. f. Ancona. 20,000 I. Bispesæde. Univer...t, kun med juridisk Facultet.

Maceratiōn, i Anatomien en Præparations...hode, ved hvilken man søger at rense enkelte ...igler eller et helt Skelet for dets Bløddele at underkaste dem en langsom Forraadnelse ...ind, efter at man først ved Afskrabning har ...net saa meget af Bløddelene som muligt.

...acfarren, George Alexander [mækfärren], ...tbar engelsk Componist, f. 2 Marts 1813 ...ndon, Elev af Royal Academy of Music, hvilket han 1834 selv blev Lærer og efter ...rndale Bennetts Død 1875 Directeur. Af ...s Værker kunne nævnes otte Operaer, flere ...torier og en stor Del mindre Kirkemusik...er (Anthems, Psalmer osv.), Sange, Sym...nier, Ouverturer, Kammermusik og Claver...r. — Broderen, **Walter Cecil M.**, f. 28 Aug. ..., ligeledes Elev af Akademiet og fra 1846 ...r ved dette, er tillige bekjendt som Diri... og Componist af Kirkemusik, Ouverturer, ...mermusik, Claverstykker, Sange, Chor...e osv.

...achāon, Søn af Asklepios og Epione, ...er til Podalirios, deltog tillige med denne ...i trojanske Krig, i hvilken begge udmær...ſig som Saarlæger. Da M. efter senere ...n var bleven dræbt af Eurypylos, blev ...dyrket som Guddom i Gerenia i Messe...; han havde her et Tempel, der besøgtes ...ange Syge, som søgte Helbredelse der.

...achiavelli, Niccolo di Bernardo dei, ital. ...smand og Historieskriver, f. 3 Maj 1469 ...renze. 1498 valgtes han til Republikens ...ssecretær og blev benyttet til vigtige di...atiske Sendelser. Da Mediceerne 1512 ...te tilbage, blev han afsat fra sit Embede ...vede i Stilhed paa en lille Ejendom syd for ...nze. Han fik dog senere Lov til at vende ...ze, og der betroedes ham endog enkelte di...atiske Hverv, ligesom det 1520 overdroges at skrive Firenzes Historie. Men da ...iceerne 1527 efter Roms Fald paa ny bleve ...de, vilde Republikanerne ikke have noget ...øre med den Mand, der havde bøjet sig Mediceerne; M. blev forbigaaet ved Val...if Republikens anden Kansler og døde Dage herefter 22 Juni 1527. M.s Hoved...r ere »Discorsi sopra la prima decade ...to Livio«, »Istorie fiorentine 1215—1492«, han med stor Kunst og sjælden Men...kundskab skildrer Partikampene i sin Fø..., og det vidtbekjendte politiske Skrift »Il principe«, d. e. Fyrsten (Venezia 1515 og siden ofte, overs. paa Dansk af Barth 1876). Heri skildrer han en Fyrste, som uden Hensyn til Moral og Religion ved hensynsløs Kraft og Klogskab forstaar at grunde Enevælden i den Stat, han har underlagt sig; han fremhæver særlig Cæsar de Borgia som et Mønster for en saadan Regent. Efter M. kalder man en Statskunst, der er ligegyldig i Valget og Benyttelsen af sine Midler, naar de kun tjene til at naa Maalet, der ikke lader sig binde af Tro og Love, men sætter sig ud over alle moralske Hensyn, **Machiavellisme** ell. **machiavellistisk Politik**. Hvis M. i sit Skrift har villet skildre en Fyrste saaledes, som han ubetinget bør være, er det vistnok, som Frederik II kaldte det i sin „Antimachiavel", et af de farligste Skrifter, der nogen Sinde ere skrevne. I nyere Tid have dog flere Historieforskere, navnlig Herder og Ranke, paavist, at M.s Hensigt har været den, at fremstille Italiens Gjenfødelse og Befrielse fra Fremmedherredømme som ene mulig ved en kraftig Fyrste og en stærk Fyrstemagt. Hovedværket om M. er nu Pasquale Villaris »Niccolo M. e suoi tempi« (3 Bd., Firenze 1877—82). Paa Dansk har Pal.-Müller i sit Skrift „Undersøgelse om M. som Skribent" (1839) paavist, hvorledes Forstaaelsen af M. er skreden fremad. M.s samlede Skrifter udgaves 1818 og 1853.

Mâchicoulis, fr. [maſchikuli], en i Fortidens Murbefæstning anvendt Art af Skydehuller for Haandskydevaaben, anbragte ved Foden af Murbrystværnet eller mellem de Kragsten, som bar dette; de vare rettede lodret ned mod Foden af Muren, som saaledes kunde beskydes fra Murkronen. Nu bruges M. kun undtagelsesvis ved smaa murede eller tømmerbyggede Værker, der ere uden Flankering.

Machinatiōn, hemmeligt Anslag, hemmelig Tilskyndelse; **machinēre**, spinde Rænker.

Machsor, Titlen paa en jødisk Bønnebog, som indeholder de Bønner, der bruges i Synagogen paa Sabbather og Festdage, navnlig paa de tre store Højtider. Navnet betyder Cyklus.

Maciejovice [matſiæjovitſe], Flække i russisk Polen, ved Weichsel, 10 M. s. ø. for Warschau, bekjendt af Slaget 10 Oct. 1794, der endte med Kosciuszkos Fangenskab og Tabet af Polens Selvstændighed.

Maciejowski, Waclaw Alex. [matſiæjöffi], polsk Historiker, f. 1792, blev 1819 Professor i romersk Ret ved Universitetet i Warschau og efter dets Ophævelse 1831 ved det katholske Akademi, samt Dommer. D. 1883. M.s Hovedværk er en omfattende slavisk Retshistorie (4 Bd., 1832—35, ny Udg. 6 Bd., 1856—65, overs. paa Russisk og Serbisk); han føjede dertil 1872—76 3 Bd. Tillæg og skrev desuden „Polens og Litauens Oldhistorie" (1846), „Landboforholdenes Historie i Polen" (1874), „Culturskildringer fra Polen" (1842, 4 Bd.) og en polsk Literaturhistorie indtil Midten af 17de Aarh. (3 Bd., 1851—52).

Mack, Carl, østerrigsk General, f. 1752 i Franken, kom 1769 i østerrigsk Tjeneste og blev 1783 Capitain i Generalstaben. 1785 blev M. adlet (1791 Friherre), deltog 1788—90 i Krigen mod Tyrkiet og blev Oberst, var 1792

—94 Stabschef hos Prinsen af Koburg i Nederlandene og ved Rhinen og 1796 hos Ærkehertug Carl. 1798 blev M. kaldt til Neapel for at anføre Hæren; han var i Førstningen heldig og besatte Rom, men Troppernes slette Mandstugt tvang ham til at gaa tilbage, og et Oprør af Lazzaronerne i Neapel nødte ham til at overgive sig til den franske General Championnet. M. førtes nu som Krigsfange til Frankrig, men flygtede herfra 1800. Skjønt uden Commando vandt M. Kejser Frants's Tillid, modarbejdede Ærkehertug Carl og fik 1805 Ledelsen af den østerrigske Hær i Sydtyskland; han trængte rask frem til Iller, men blev efter et Par Fægtninger indesluttet med sin Hær i Ulm og overgav sig 20 Oct. uden Modstand. Til Straf blev M. af Krigsretten i Juli 1807 dømt til Afsættelse og 8 Aars Fæstningsfangsel; han benaadedes med 2 Aars Fængsel og fik 1819 sin Rang igjen og en Aarpenge. D. 1828.

Mackay, Charles [mækǟ], engelsk Digter, f. i Perth i Skotland 1814, levede fra sin Barndom i London. Han har virket som Leder og Medarbejder ved forskjellige Tidsskrifter. Som Digter har han udgivet forskjellige, navnlig lyriske, Samlinger, blandt hvilke kunne mærkes: »Voices from the Crowd« (1844), »Voices from the Mountains« (1846) og »Town Lyrics« (1847). I de senere Aar har han sysslet med Studiet af det gaeliske Sprog.

Mackenzie [mækkĕnsi], en betydelig Flod i Nordamerika, der falder i Ishavet. Som dens Kildeflod maa betragtes Athabasca, der udspringer paa Klippebjærgene under 52½° n. Br. og løber mod N. Ø. til Athabasca Søen, der har Afløb mod N. til den store Slavesø gjennem Slavefloden, som fra venstre Side optager Peace, d. e. Fredsfloden. Fra den store Slavesøs Vestende gaar Afløbet under Navnet M. mod N. V., optager fra venstre Side Dease og Peel og fra højre Side Afløbet fra den store Bjørnesø. M., der er 500 M. lang, danner ved sit Udløb et Delta med mange foran liggende Øer. S. næste A.

Mackenzie, Alex. [s. o.], engelsk Rejsende, f. c. 1760, drog tidlig til Canada for at drive Pelshandel, opdagede 1789 den efter ham opkaldte Flod og var 1792 den første, der forsøgte at gjennemrejse det nordlige Nordamerika i hele dets Bredde. Han gjennemførte denne dristige Plan og naaede i Juli 1793 det store Ocean under 52° 21' n. Br. M. udgav 1801 i London en Beretning om sin Rejse; d. 1820.

Mackenzie, Alexander Campbell [s. o.], f. 22 Aug. 1847 i Edinburgh, den første Componist af Betydning, som Skotland har frembragt, sendtes 10 Aar gl. til Tyskland, hvor han nød grundig Musikundervisning af Ulrich og Stein i Sondershausen. 1862 blev han Elev af Royal Academy of Music i London, og siden 1865 har han indtaget en fremragende Stilling i sin Fødeby og gjort sig fordelagtig bekjendt ved en stor Del Compositioner, der ere udkomne, dels i London, dels i Leipzig, Claversager, Sange, Kammermusik, skotske Rhapsodier for Orchester, Ouverturer osv.

Mackenzie, Henry [s. o.], engelsk Romanforfatter, f. 1745 i Edinburgh, var Advocat, da han skrev Romanen »The Man of Feeling« (1771) i Tidens sentimentale Smag, medens de senere, »The Man of World« og »Julia de Roubigné«, danne Modstykker dertil. De ere skrevne med Lethed og Routine, men ere uden Poesi. I de af ham udgivne Tidsskrifter, »The Mirror« og »The Lounger«, dannede han sin Fremstilling efter Sterne. Det var ham, der i det sidste Tidsskrift først henledede Opmærksomheden paa R. Burns. Han forsvarede i en Beretning til »Highland Society« om de ossianske Digte disses Ægthed. Pitt, til Gunst for hvem han skrev flere Flyveskrifter, interesserede sig for ham, og 1804 blev M. Skattegeneralcontroleur i Skotland. Han døde 1831. 1818 udkom en samlet Udgave af hans Værker; hans Biographi findes i W. Scotts »Lives of the Novelists«.

Mackeprang, Adolf Henrik, dansk Maler, f. 5 Febr. 1833 paa Langesø ved Odense, kom i sit 16de Aar til Kjøbenhavn for at uddanne sig til Kunstner. Han begyndte som Landskabsmaler, men valgte snart Dyrmaleriet til sit Hovedfag. Han var udenlands 1870—71 med Akademiets Rejseunderstøttelse. Blandt hans mange Arbejder, ved hvilke han har vundet et agtet Kunstnernavn, maa nævnes „En Storkerede", gjengivet i Farvetryk, og „En Ræv kommer hjem med en And til sine Unger" (1885).

Mackinaw [mækkinaa] ell. Michillimackinaw, Stad i Staten Michigan i Nordamerika paa en lille Ø i Huron-Søen, ved Mackinaw-Strædet, der fra denne Sø fører til Michigan-Søen. 8,000 I., der drive Pelshandel og Fiskeri. Paa en Klippe ved M. er et stærkt Fort.

Mackintosh, Charl. [mækkintosch], skotsk Chemiker, f. 1766, d. 1843, bekjendt af sin 1823 gjorte Opfindelse at gjøre Tøjer vandtætte ved Hjælp af en Kautschukopløsning. Deraf kaldes ogsaa et Klædningsstykke af saadant Tøj M.

Mackintosh, James [s. o.], engelsk (skotsk) Historieskriver og Politiker, f. 24 Oct. 1765, var først Læge, men gav sig derefter til at studere Lovkyndighed og blev 1795 Advocat. 1803 blev han Formand for Overretten i Bombay (til 1811) og var 1818—24 Professor ved det indiske Collegium i Haileybury. Som Medlem af Underhuset (fra 1813) virkede M. ivrig for Formildelser i Straffelovgivningen, religiøs Ligestilling og andre Fremskridt; ogsaa var han den første, der talte for Grækenlands Uafhængighed. 1830 blev M. Medlem af det indiske Controlbureau; d. 30 Maj 1832. Blandt hans Skrifter kunne nævnes »Dissert. on the progress of the ethical philosophy« (1830), »Hist. of England« indtil 1572 (3 Bd., 1830) og »Hist. of the Revolution 1688« (1832).

Mac Laurin, Colin [mækk lăărin], f. 1698, d. 14 Juni 1746 i York, var en grundig skotsk Mathematiker, Professor i Aberdeen, senere i Edinburgh, som i »Treatise on fluxions« (1742) begrundede den nye, af Newton og Leibniz opdagede Analyse med Strænghed efter de gamle Mathematikeres Methode. Han tilføjede ogsaa adskilligt nyt og udledede Jordens sphæroidiske Form af theoretiske Principer. Efter ham er opkaldt en Sætning, som lærer at udvikle en Function i en Række; s. Taylor, Brook.

:ry Dunning [mækklôhd], engelsk
og Jurist (barrister), f. 1821 i
lig bekjendt ved sine Skrifter
reditforhold, af hvilke allerede
theory and practice of bank-
›6, 4de Opl. 1883) vakte be-
somhed ved sit originale Syn
omiske Spørgsmaal. I »Ele-
onomy« (1858) søgte han yder-
emføre sin dog temmelig en-
de ældre Forfattere og give
helt nyt Grundlag. Af hans
Pol. Econ.« (1859) udkom kun

iel [mækklihs], engelsk Historie-
: Cork, d. 1870 i London, vandt
ale flere Optrin af den engelske
„Gjæstebudet hos Macbeth", og
aa nogle Malerier til Parla-
on. I den Anledning foretog
Rejse til Tyskland for at studere
iske Malemaade og udførte der-
Malerier, „Napoleons Død" og
e med Wellington", der dog ikke
nærksomhed, han havde ventet.
n, Marie Edme Patrice Mau-
ng], Hertug af Magenta, fransk
æsident for Republiken 1873—79,
08 paa Slottet Sully (i Dep.
i en irsk Adelsslægt, der var ind-
tuarterne. M. indtraadte 1825 i
St. Cyr, blev 1827 Lieutenant
med paa Toget til Algier; 1832
ant hos General Achard ved Ant-
jring og vendte n. A. tilbage til
udmærkede M. sig ved Stormen
e, blev 1840 Bataillonschef, 1848
852 Divisionsgeneral. M. sendtes
astopol og kom netop tidsnok til
Stormen og afgjøre dens Udfald
sen af Malakovfortet. Da man
mod at blive der, fordi Fortet
undermineret, gav han det Svar
j'y reste«. Til Løn blev M.
n var 1858 den eneste i Senatet,
od Sikkerhedslovene. Aaret forud
ltaget i Krigen mod Kabylerne, og
an et Hærcorps i den italienske
n ved sin raske Indgriben afgjorde
Magenta og derfor vandt Hertug-
arschalstaven. Ogsaa udmærkede
Solferino, blev efter Freden Chef
redsen i Lille og sendtes 1861 til
d Kong Vilhelms Kroning. I
blev M. Generalgouverneur i Al-
han skulde gjennemføre Kejserens
t arabisk Rige, men var lidet hel-
medens samtidig Nybyggernes In-
idesattes. I Sommeren 1870 fik
ialingen over Rhinhærens sydlige
ev 6 Aug. slaaet ved Wörth uagtet
jed og maatte trække sig tilbage til
r at organisere Hæren. 21 Aug.
meget imod sin Vilje frem mod
t komme Bazaine til Undsætning i
blev efter nogle mindre Kampe
mod den belgiske Grænse og inde-
ðban, hvor han 1 Sept. blev haardt
i. T. krigsfangen tillige med hele
Hæren. Hjemkommen fra Fangenskabet blev M. 11 Apr. 1871 sat i Spidsen for Versailles-hæren, der skulde undertrykke Opføret i Paris, blev derefter Øverstbefalende for hele den franske Hær og 25 Maj 1873 efter Thiers's Fjernelse valgt af Nationalforsamlingens Flertal til Præsident for Republiken. I denne Stilling sluttede M. sig afgjort til det conservative Parti og fik 19 Nov. s. A. sin Magt forlænget paa 7 Aar. Han saa sig dog senere nødsaget til at kræve Forfatningen endelig ordnet og gik i Febr. 1875 ind paa den republikanske Statsordning, ja tog 1876 først Dufaure og siden Jules Simon til Førsteministre. Hans politiske Forkjærlighed var derimod paa den anden Side, og i Maj 1877 greb han med Glæde Lejligheden til at fjærne Jules Simon og kaste sig i Armene paa den monarchistiske Reaction under Broglie og Fourtou. M. havde dog i høj Grad overdrevet den Betydning, hans Navn havde; Republikanerne viste et uventet Sammenhold, og Folkestemningen lod sig ikke vende ved administrativt Tryk. M. veg tilbage for Raadet om at forsøge et Statscoup og tog efter megen Tøven paa ny Dufaure til Førsteminister i Dec. uden at turde fastholde sit Krav paa alene at beskikke Udenrigs- og Forsvarsministrene. I Sommeren 1878 aabnede M. den store Verdensudstilling, men da han i Jan. 1879 ikke vilde give sit Samtykke til nogle Generalers Fjærnelse og nu havde begge Kamrenes Flertal imod sig, foretrak han selv at nedlægge Præsidentposten 30 Jan., næsten to Aar før Septennatets Udløb.

Mâcon [makóng], Hovedstad i det franske Dep. Saône-Loire ved Floden Saône, 46 M. s. s. ø. for Paris. 20,000 I. Fabrikation af Ure, Metal- og Lervarer, Læder og Fløjel; betydelig Handel med Vin og syltede Frugter. Over Floden fører en 300 F. lang Stenbro.

Macon [mǽkken], Stad i Staten Georgia i Nordamerika, 16 M. s. ø. for Atlanta, ved Floden Ocmulgee. 13,000 I. Bomuldsspinderier.

Macouba [ku], Stad paa Nordsiden af den franske Ø Martinique i Vestindien, med 3,000 I., bekjendt for den her voxende, fortrinlige Tobak.

Macpherson, Jam. [mækkférsen], Udgiver af den saakaldte „Ossian" (s. d. A.), f. 1738 i Inverness-Shire, blev efter at have studeret Theologi Huslærer og skrev 1758 et kjedeligt Epos, »The Highlander«; derefter udgav han »Remains of Ancient Poetry, Translated from the Gaelic or Erse Language«; den umaadelige Opsigt, som disse Digtninger vakte, bragte ham til at fremkomme med andre Digte, som han foregav vare af Ossian, saaledes »Fingal« (1762) og »Themora« (1763). Efter et Par Embedsstillinger i Kolonierne blev M. 1780 Medlem af Underhuset. Hans historiske Værker og Oversættelse af Homer ere uden Betydning. Han døde 1796 paa sin Landejendom ved Inverness efter at have testamenteret 1,000 Pd. Sterl. til at udgive det „ossianske Urskrift" og 300 Pund til et Monument for sig selv.

Macquarie [mækkvahórri], 1) Flod, s. Australien. 2) **M.-Øerne**, den sydligste hidtil bekjendte australske Øgruppe, bestaar af Hovedøen M.,

under 55° 30′ s. Br. og 176° 40′ ø. L. f. v. for Ny-Seeland, og 4 mindre Øer. Hovedøen er 23 M. i Omfang, bjærgfuld, men ufrugtbar. Ved Kysterne findes en stor Mængde Sælhunde.

Mācra, nu Magra, en lille Flod i Italien imellem Ligurien og Etrurien, som falder i det toscanske Hav, betragtedes i Oldtiden som det egentlige Italiens Nordgrænse mod V. ligesom Rubico mod Ø.

Macready, Will. Charl. [mækkridi], engelsk tragisk Skuespiller, f. 3 Marts 1793 i London, forlod af Lyst til den dramatiske Kunst Universitetet, debuterede i Birmingham med meget Held og blev i sit 17de Aar ansat som Regisseur ved Theatret. 1816 debuterede han i London paa Coventgarden-Theatret, hvor hans natursande Spil snart gjorde ham berømt ved Siden af J. Kemble og Kean. Efter to forgjæves Forsøg paa at oprette et Theater, der kunde tilbageføre den i Øjenslyst og Gjøgleri nedsunkne engelske Skueplads til poetisk Naturlighed, gik han 1826 til Amerika, derfra 1828 til Paris og modtoges overalt med Anerkjendelse. 1849 gik han atter til New-York, hvor den amerikanske Tragiker Forrests Skinsyge ophidsede Pøbelen saaledes imod ham, at den stormede Theatret. Kort efter hans Tilbagekomst til England tvang Svagelighed ham til at trække sig tilbage fra Theatret; han optraadte sidste Gang 26 Febr. 1851, hvorefter han tog Ophold i Cheltenham og der meget ivrig virkede for Udbredelse af Almueoplysning. D. 29 Apr. 1873.

Mācro, s. Tiberius.

Macrōbius, Ambrosius Theodosius, romersk Grammatiker i den første Halvdel af det 5te Aarh. e. Chr. I hans Commentar til »Somnium Scipionis« (Brudstykke af 6te Bog af Ciceros de re publica) er selve Ciceros Text bevaret. Desuden har M. skrevet »Saturnalium conviviorum libri septem«, der indeholder en Mængde historiske og mythologiske Bemærkninger. Et tredje Arbejde af M., »De differentiis et societatibus Græci Latinique verbi«, have vi kun i Udtog fra Middelalderen.

Mactan ell. Mangtan, s. Bisayas.

Maculatūr (af lat. macula, Plet), Smudspapir, casserede trykte Sager, der kun benyttes som Papir, nasfættelige Skrifter. Maculēre, beplette, tilsmudse.

Madagāskar, en af Jordens største Øer, ligger i det indiske Ocean og skilles fra Afrikas Østkyst ved den 55—120 M. brede Mosambique-Kanal; den har et Areal af henv. 11,000 □ M., og dens Befolkning anslaas til 3½ Mill. Øen ligger mellem 12° 12′ og 25° 46′ s. Br. og er 210 M. lang og indtil 70 M. bred. Det indre er kun lidet bekjendt, men skildres almindelig som Bjærgland, der naar op til en Højde af 6,000 F. med Punkter over 10,000 F.; den tidligere Antagelse, at en sammenhængende Bjærgkjæde skulde gjennemstryge Øen fra N. til S., har vist sig at være urigtig. Kysterne ere i det hele flade, undtagen mod N. og S. Ø., og Bjærglandet begynder først i en Afstand af 2 til 20 Mil fra Havet. Fra Bjærgegnene flyde talrige, men for det meste ubetydelige Vandløb til alle Sider ud i Havet. Klimaet er uagtet den tropiske Beliggenhed dog paa Grund af Landets Højde og Ø-Karakter i det hele mildt og behageligt; kun i de flade Sumpegne paa Østkysten er det usundt. I Bjærgdistricterne træffes mange varme Mineralkilder. Med Hensyn til Naturfrembringelser er M. et af Jordklodens mest begunstigede Lande. Saaledes findes her udstrakte Skove af fortrinlige, til Dels for Øen ejendommelige Træsorter, hvoriblandt talrige Palmer. Mellem Lens Øst- og Vestside findes en mærkelig Forskjel med Hensyn til Plantevæxten, idet denne paa Vestsiden er den samme som i Østafrika og paa Østsiden som i Indien. De vigtigste Brødfrugter ere Ris og Batater; i den nyere Tid har Dyrkningen af Kaffe og Sukkerrør gjort ikke ringe Fremgang. I mange Distrikter drives betydelig Silkeavl. Det afrikanske Fastlands store Rovdyr forekomme ikke paa M., men derimod mange Aber og mindre Dyr, samt Krokodiller, Flodheste og Slanger. Af Husdyr forekomme Hornkvæg i store Hjorder, til Dels forvildet, Bøfler, Geder, Faar, Hunde (ogsaa vilde) og Svin, samt siden dette Aarh.s Begyndelse Heste, der ere indførte af Englænderne. Af Metaller og Mineraler forekomme Jærn, Kobber, Sølv, Salt, Salpeter, prægtig Bjærgkrystal og forskjellige Ædelstene. Indbyggerne kalde sig selv Madagasser og ere, som deres Sprog tydelig beviser, af malayisk Herkomst, nærmest lige Beboerne af Java og Sumatra, om end noget blandede med Negre og Arabere. De ere dog delte i flere Stammer med afvigende Sprogarter. De krigerske Hovaer, i et Antal af henved 2 Millioner, der oprindelig beboede det indre af Øen, have nu underlagt sig den hele og beherske den. Den mest i Sprog og ved sortere Hudfarve afvigende Stamme er Sakalaverne, henved ½ Million, langs Vestkysten. Madagasserne have ligesom Malayerne en aristokratisk Samfundsorden, saa at Folket deles i Adel, Frie og Slaver. De havde tidlig erhvervet sig Dygtighed i Agerbrug og Kvægavl, samt megen Industri i Vævning af Silke, Bomuld og Uld og derhos Metalarbejder. Deres Religion var ikke grusom. Nu have mange antaget Christendommen; Folket har tillige gjort Fremskridt i europæisk Civilisation. Dette skyldes fornemmelig engelske Missionærer. Hovedstad er Tananarivo i det indre med 70—80,000 I. — M. omtales af Marco Polo, men blev dog først 1506 opdaget af Portugiserne, som ikke her grundlagde nogen Koloni. Franskmændene forsøgte herpaa 1642—44 og 1664—71, men begge Gange maatte Planen opgives, skjønt Ludvig XIV endnu 1686 erklærede M. for et fransk Land. 1774 byggedes Louisbourg af Grev Benjovski, der lod sig udraabe til Konge over M.; men ogsaa denne Koloni gik til Grunde ved Sygdomme og Angreb af Hovaerne (Benjovski selv faldt 1786), og kun paa et Par nærliggende Smaaøer holdt Franskmændenes Magt sig. Senere udbredte Hovaernes Rige sig fra det indre af M. ud imod Kysterne, og deres Konge Radama (f. 1792) underkastede sig fra 1811 ved Hjælp af engelske Officerer næsten hele M. Han knyttede 1816 Forbindelse med England, søgte at indføre europæisk Civilisation, forbød Slavehandel og tilbød Missionærer

g **Skoler.** Radama døde 1828,
f sin **Dronning Ranavalona,**
Magten; det var en herskesyg
vinde, der først udryddede hele
z senere forfulgte de indfødte
usomt Had (store Forfølgelser
, hvorhos hun plagede Folket
overi. Efter gjentagne Trusler
Frankrig (hvis Krigsskibe 1845
Staden Tamatave), tillod hun
ndelssamkvem med disse Lande;
ngelsk Missionær Ellis og en
d fra Mauritius, Lambert, stor
ær under hendes Søn Ra-
330), som 1861 fulgte sin Mo-
en. Han tilstod Missionærerne,
og protestantiske, fuld Frihed,
ke Skikke, afstod en Havn i det
il Frankrig og sluttede en Over-
Lambert, som blev ophøjet til
yrna, om Afstaaelse til denne af
er, af Skove og Miner, for saa-
le Landets naturlige Rigdomme.
elser, saa vel som hans Udsvæ-
fældighed, fremkaldte i Maj 1863
tion, hvorved han blev myrdet
nning, Rasoherina, hævet paa
g maatte hun dele den tidligere
d Adelen og Folkets Høvdinger,
vedtoges almindelig Trosfrihed,
for de fremmede, Afskaffelse af
et Slags Gudsdom) og Forbud
vinsdrik. 1865 sluttedes en Han-
d England, medens Aftalen med
A. erklæredes ugyldig. Missionæ-
største Frihed, om end Dronnin-
v Hedenskabet tro indtil sin Død
368. En Slægtning af hende blev
g som Ranavalona II, men meget
e Navne. Hun gik 21 Febr. 1869
ristendommen tillige med sin første
g Ægtefælle) samt mange Adels-
dette fremkaldte Uroligheder fra
Præster, lod hun en Mængde Gude-
rænde og fremmede Opførelsen af
ker, saa at i kort Tid Tallet paa
hristne steg fra 37,000 til 150,000.
nge Skoler ere oprettede og flere
ier, Polygami forbudt og Slaveriet
377. Et engelsk Bispedømme opret-
4, og der siges desuden at være
tholiker paa M. Dronningen døde
883 og fulgtes af sin Søsterdatter,
lona III. Da den franske Regering
aastand paa, at M. skulde erkjende
rherredømme, kom det i Sommeren
Fjendtligheder, og i Nov. 1885 ret-
Angreb paa Tamatave; der blev nu
ed, hvorved M. lovede at føre sine
dlinger med fremmede Magter ved
ke Resident som Mellemmand.
ne [madāhm], oprindelig Benævnelse
ranske Ridderes Hustruer, den franske
ældste Søns og, under Ludvig XIV,
ste Broders Hustru, senere ogsaa paa
gen, altsaa en meget fornem Titel, er
os saa lidet anset, at den sædvanlig
ghed ombyttes med Fruetitlen. Jvfr.

Madapolām, Stad i Præsidentsk. Madras i britisk Ostindien, 6 M. n. ø. for Masulipatam, med betydelig Industri i Uld- og Bomuldsstoffer, som have faaet Navn efter Staden.

Maddalōni, Stad i Syditalien, 3 M. n. n. ø. for Napoli. 19,000 J. Store Ugemarkeder, hvorfra Napoli for en Del forsynes med Levnedsmidler.

Maddike, Benævnelse paa de lemmeløse eller næsten lemmeløse Larver af visse Insekter, f. Ex. af Fluer, Hvepse, visse Biller osv.

Madeira [ǟjra], Ø i Atlanterhavet, tillige med de tilhørende mindre Øer Desertas, Fora og Porto Santo liggende mellem 32° 23′ og 33° 8′ n. Br. og 0° 24′ og 1° 27′ ø. L., indtager med disse et Areal af 15 □ M. med 132,000 J. (1881), for største Delen af portugisisk Byrd, men stærkt blandet med Negerblod. Øen, der tilhører Portugal, er vulkansk med meget ujævn Overflade og Punkter, der naa 6,000 F.s Høide. Klimaet er mildt og sundt, i Kystlandet med omtr. 19° Middeltemperatur. Fra Oct. til Febr. falder Regn med vestl. og sydvestl. Vind; Aaret har omtr. 95 Regndage. Jordbunden er udmærket frugtbar og vilde ved fornøden Vanding kunne frembringe alle saa vel sydeuropæiske som subtropiske og endog tropiske Vaxter; men Befolkningen har saa ringe Smag for Landbrug, at der end ikke dyrkes tilstrækkelig Majs, Byg og Hvede til at dække Forbruget. Sydfrugter og anden fin Frugt trives ypperlig næsten uden Pleje. Øens Hovedrigdom var indtil 1850 Vinen, der allerede i det 15de Aarh. forplantedes hertil fra Bourgogne, Rhinen, Kreta og Cypern og i Gjennemsnit gav et aarligt Udbytte af 30,000 Piber. 1852 udbrød imidlertid en ødelæggende Druesygdom, der næsten helt tilintetgjorde Rankerne, saa at der 1856 kun avledes 200 Piber. I den senere Tid har Forholdet dog i denne Henseende bedret sig, og Vinavlen har igjen taget et betydeligt Opsving; desuden har man ogsaa indført Sukkerrøret, Kaffe- og Teplantning. Af Husdyr findes Æsler, Muldyr, Heste, Hornkvæg og Svin. Industrien er ubetydelig. Øerne bestyres af en Gouverneur, der tillige er Militærcommandant. Hovedstad Funchal. — M. er maaske et af de bedste af alle de for Brystsyge anbefalede klimatiske Cursteder. Vinteren er der lige saa varm som vor Sommer (Middeltemper. + 17°) og uden dennes store Spring, den højeste Sommervarme + 31°, saa at de syge ogsaa kunne tilbringe Sommeren her, hvilket ikke er muligt paa noget andet af Vintercurstederne, Søvandets Varme selv om Vinteren + 16—22°, saa at Bade kunne bruges hele Aaret rundt. — M. var allerede kjendt i Oldtiden som Insulæ purpurariæ og maaske ogsaa af Araberne i 12te Aarh., men blev glemt og først gjenfundet i Midten af det 14de Aarh., rimeligvis af Genueserne. Øerne vare den Gang ubeboede og skovbevoxede; paa et florentinsk Søkort fra 1351 findes Hovedøen betegnet »Isola do legname«, d. e. Træ- ell. Skovø, og Portugiserne, som kom hertil 1418, overførte Navnet i deres Sprog som M. (lat. materies). De ryddede Skovene og indførte først Sukkerrør fra Sicilien, senere Vinstokke fra Kreta o. fl. St.

Madeira [s. o.], Flod i Sydamerika, en af Amazonflodens mægtige Bifloder, dannes ved Forening af flere paa de bolivifke Andes udspringende Floder, af hvilke de vigtigste ere Guapore og Mamore, der paa Grænsen af Bolivia og Brasilien forene sig med Beni. Den samlede Flod løber mod N. Ø. gjennem Brasilien og falder fra højre Side i Amazonfloden. Kort efter Udløbet fra Bolivia danner den en Række Vandfald og modtager i sit senere Løb talrige mindre Bifloder. Om Navnet s. foreg. A.; Floden løber nemlig igjennem Brasiliens Urskove.

Mademoiselle, fr. [mad'moasæl], Jomfru, Frøken, s. Damoiseau.

Mader, Georg, østerrigsk Maler, f. 1824 i Tirol, d. 1881, uddannede sig i Innsbruck og München under Vejledning af Heß og deltog med Schraudolph i Udsmykningen af Speiers Domkirke med Frescomalerier. Det var dog først efter Udførelsen af den maleriske Udsmykning af den restaurerede Kirke i Bruneck med Emner af Jomfru Marias Liv (1866), at han ret vandt Navn som Historiemaler, og at flere lignende monumentale Arbejder bleve ham overdragne. Hans mest bekjendte Staffelibillede er en Altertavle, „den hellige Josephs Død", i Franciskanerklostret i Innsbruck. Han har virket meget for Glasmaleriet i Tirol.

Maderän Dalen, vild Alpedal i Canton Uri i Schweiz, stærkt besøgt af Tourister. Gjennem M. flyder fra Ø. Kerstelenbach ved Amsteg ud i Reuß.

Madērna ell. **Maderno**, Carlo, ital. Bygmester, f. 1556 i Bissone i Lombardiet, d. 1629 i Rom, tilhører den italienske Renaissances Forfaldsperiode. Hans navnkundigste Værk er Fuldendelsen af Peterskirken i Rom (1608), hvis Langskib og Forside skyldes ham, hvorved imidlertid den Virkning, hvorpaa Michel Angelos Kuppel var beregnet, til Dels forstyrredes. Desuden byggede han Kirken San Andrea della Valle og flere Adelsgaarde (Pal. Barberini, Pal. Mattei) i Rom. — **Stefano M.**, ital. Billedhugger, f. 1571, d. 1636, hører til den berninifke Billedhuggerskole. Navnkundigst er „den hellige Cæcilia som Lig" i Kirken af s. N. i Rom.

Madier de Montjau, Paulin [madiē dø mongschō], fransk Dommer, f. 1785, d. 1865, søgte 1815 som Dommer i Nîmes at undertrykke de royalistiske Udskejelser og var 1831—48 Medlem af Cassationsretten. Han foreslog 1848 som Tegn paa Forsoning mellem de politiske Partier at indføre de bourbonske Lilier paa den trefarvede Fane og sætte den kejserlige Ørn for oven paa Flagstangen. — Hans Søn, **Noel F. M. de M.**, f. 1814, blev Sagfører 1838 og tog virksom Del i Februarrevolutionen 1848, valgtes 1850 til Nationalforsamlingen og hørte til yderste Venstre. Han søgte forgjæves at rejse en Opstand imod Statscoupet 2 Dec. 1851 og blev landsforvist, levede derefter i Belgien indtil Kejserdømmets Fald og afviste 1869 Amnestien. 1874 valgtes M. til Nationalforsamlingen, bekæmpede i sin ideale Radicalisme Forfatningen af 1875 og har siden stadig været Medlem af Deputeretkammeret (siden 1880 Qvæstor), hvor han hører til yderste Venstre.

Madison [mǣddisen], 1) Stad i Staten Indiana i Nordamerika ved Floden Ohio, 17 M. s. ø. for Indianapolis. 10,000 J. Bomulds- og Uldmanufakturer, Jærnstøberier og store Slagterier. Betydelig Handel. 2) Hovedstad i Staten Wisconsin, 8 M. n. v. for Chicago. 10,000 J. Livlig Industri. Statsuniversitet.

Madison, James [s. o.], Præsident i Nordamerika 1809—17, f. 16 Marts 1751 i Virginia, blev 1772 Advocat og var allerede 1776 Medlem af Statens Convention og 1780—84 af den fælles Congres. M. havde væsentlig Del i Afskaffelsen af Statskirken i Virginia og ligeledes i Affattelsen af den nye Unionsforfatning (blev senere kaldt „Constitutionens Fader"). Han sad 1789—97 i Repræsentanthuset, men sluttede sig nu til Jefferson og blev Republikanernes Leder; ligeledes udarbejdede han 1798—99 de Resolutioner, som vedtoges i Virginia om Staternes Rettigheder, og som senere vare det demokratiske Partis Grundsætninger, men ogsaa bleve Udgangspunktet for Sydstaternes Lære om Staternes Souverænetet over for Unionen. 1801 blev M. Statssecretær under Jefferson og 1809 hans Efterfølger som Præsident; han førte 1812—14 Krig med England for at hævde Unionens Værdighed over for Moderlandet og tvang da Fredsvennerne i Ny-England til Lydighed. 1829 deltog M. i en Convention til Gjennemsyn af Virginias Forfatning og bekæmpede 1831 de første separatistiske Tilløb. D. 28 Juni 1836. M.s Optegnelser om Congressens Forhandlinger 1787 om Forfatningen udgaves 1840 som »M.-Papers« (3 Bd.), hans »Letters and writings« 1865 (4 Bd.).

Madjord, s. Muldjord.

Madōnna, it., d. e. min Herskerinde, Frue, bruges som Benævnelse for Jomfru Maria, især for saa vidt hun gjøres til Gjenstand for kunstnerisk Fremstilling; s. Maria.

Madoz, Pasquale [dōs], spansk Politiker, f. 1806, tog 1823 som Student i Zaragoza Del i Kampen mod de franske Tropper og blev i 3 Maaneder holdt fangen og derefter forvist fra Universitetet som „Jansenist". 1836 valgtes M. til Cortes og sluttede sig til Fremskridtspartiet, men deltog 1843 i Oppositionen mod Espartero. Han fortsatte Oppositionen mod dennes Efterfølgere, men udgav samtidig 1846—50 med rundelig Statshjælp en „Geogr. statist. hist. Ordbog over Spanien" (16 Bd.). Efter Revolutionen 1854 blev M. Gouverneur i Barcelona, derefter enstemmig valgt til Formand i Nationalforsamlingen og 21 Jan. 1855 Finansminister. Som saadan gjennemførte han den vigtige „Desamortisationslov" (om Salg af alle Kirke- og andre offentlige Godser) og tiltvang sig Dronningens Samtykke ved Trusel om Afsættelse. Over for O'Donnells Statscoup i Juli 1856 viste M. stort Mod og kæmpede selv i Spidsen for en Nationalgardebataillon, men maatte derefter flygte til Udlandet. Efter Septemberrevolutionen 1868 tog han igjen vigtig Del i det politiske Liv, idet han i Nationalforsamlingen afgjort støttede Prim over for Serrano; i Sommeren 1870 foreslog han Espartero til Konge, men fulgte siden med den Deputation, der overbragte Prins

Amadeo af Italien den spanske Krone, og døde i Genua 13 Dec. s. A.

Madrās, 1) et Præsidentskab i det engelske Ostindien, udgjør den sydlige Del af Forindien og omfatter et umiddelbart Gebet af 6,634 □ M. med c. 31 Mill. J. og et middelbart af 2,450 □ M. med 5 Mill. Landet er i Hovedsagen et Høiland med Fald mod Ø.; dets Nordgrænse dannes til Dels af Floden Kistna med dens Biflod Tumbadra. Høilandets Vestrand dannes af de vestlige Ghatsbjærge, der med indt. 5,000 F.s Middelhøjde strække sig mod S. i en Afstand af indt. 10 M. fra det indiske Ocean, langs hvilket er den af Hovedkjædens Udløbere gjennemfurede Malabarkyst. Østranden dannes af de østlige Ghats, der fra Floden Caveri strække sig mod N. med en Middelhøjde af lidt over 2,000 F. og gjennembrudte af talrige Floder, i en Afstand af indtil 35 M. fra den bengalske Bugt, langs hvilken strækker sig den flade Coromandelkyst. Omtr. under 11° n. Br. gaar en dyb Indsænkning tværs over Landet, gjennemstrømmet af Caveri, der gjennem et stort Delta falder i den bengalske Bugt. Landet s. for denne Indsænkning gjennemskæres i Midten af en Bjærgrade af indtil 7,000 F.s Høide, der mod Ø. falder temmelig steilt ned mod Sletten, men mod V. sender Udløbere ned mod det indiske Ocean. Klimaet er hedt med en aarlig Middeltemperatur i Lavlandet af 25—26°. Jordbunden er i det hele frugtbar, men trænger til Vanding. 2) Hovedstad i Præsidentskabet M., ligger ved den bengalske Bugt under 13° n. Br. 406,000 J. (1881). M. bestaar af Fortet St. George med Arsenal og Caserner, den hvide Stad med Europæernes Boliger og talrige pragtfulde offentlige Bygninger, hvoriblandt fremhæves Regeringsbygningen, Domhuset, Toldhuset, flere Hospitaler, Observatoriet, Mønten, en katholsk Kathedralkirke og flere protestantiske Kirker, samt den sorte Stad, der beboes af den farvede Befolkning og er Handelens og den industrielle Virksomheds Sæde. Af højere Læreanstalter er her en lægevidenskabelig og en polytechnisk Skole, end videre et Observatorium, et chemisk Laboratorium, et Bibliothek og en herlig botanisk Have. Industriembringelser ere Bomuldsvarer, Olje, Arak og andre Spiritnosa, Voxlys og Sukker. Handelen er meget betydelig.

Madrasāh, det arab. Navn for en Art Højskoler, der i Almindel. fandtes i Forbindelse med Moskeerne.

Madrāzo y Agūdo, José de [i], spansk Maler, f. 1781 i Santander, d. 1859, uddannede sig først i Madrid, senere i Paris under David og i Rom og udførte efter sin Hjemkomst til Spanien dels betydelige Malerier til Kirker, dels Portræter. Fra 1818 var han Directeur for Akademiet San Fernando i Madrid og udøvede gjennem talrige Elever stor Indflydelse paa Kunstens Udvikling i Spanien. Blandt hans Portræter nævnes Kejserinde Eugenie som ung Pige. — Hans Søn, **Federigo de M.**, f. 1815 i Rom, er som Maler Elev af Faderen og Winterhalter i Paris og har udført dels historiske og religiøse Billeder, dels Livsbilleder og Portræter. Han er Medudgiver af Kunsttidsskriftet »El artista«. En anden Søn, **Juan de M.**, er Professor i Architektur ved Akademiet i Madrid, en tredje, **Luis de M.**, er Maler og har vundet Navn ved „Den hellige Cæcilias Jordefærd i Katakomberne i Rom". — I andet Slægtled er af Federigo de M.s Sønner **Raimundo de M.**, f. 1841 i Rom, bekjendt som Maler af Portræter og Folkelivsbilleder, saaledes „Slutningen af et Maskebal", udstillet ved Verdensudstillingen i Paris 1878, og **Ricardo de M.** en udmærket Aquarelmaler.

Madre de Diōs, en Øgruppe ved Sydamerikas Vestkyst, skilt fra Fastlandet ved Concepcion Strædet og Trinidad Strædet.

Madrepōrer, ældre Benævnelse for Stjærnekorallerne; s. **Koraldyr**.

Madrid, Spaniens Hovedstad og Regeringens Sæde, ligger paa den castilianske Højslette næsten 2,000 Fod over Havet, omgiven af Bjærge, ved den lille Flod Manzanares, under 40° 25′ n. Br. og 13° 58′ ø. L. Tillige med sine Forstæder talte Staden 1884 c. 500,000 J., hvoraf 392,000 i den egentlige Stad. Den ældre, sydlige Del er snævert bygget med ansefelige Huse, hvorimod den nordlige Del og Forstæderne have brede, til Dels med Træer beplantede Gader, store Pladser og talrige Pragtbygninger. Blandt de offentlige Pladser ere de mærkeligste Puerta del Sol, hvorfra Hovedgaderne udstraale vifteformig, Plaza Major og Plaza del Oriente, med talrige Statuer af spanske Herskere. Blandt de offentlige Bygninger fremhæves Residensslottet i Stadens vestlige Udkant med prægtige Haver ned mod Floden Manzanares og det pragtfulde kongelige Capel, opført 1740 af Philip V, det gamle Slot Buen Retiro ved Stadens Østside, med prægtige Haver, nu Caserne og Museum, Cortespaladset, Nationaltheatret, Circus for Tyrefægtninger, Tøjhuset, Mønten, Ministerialbygningerne, Alcalaporten og de talrige offentlige Brønde. Antallet af Kirker er henimod 100, men de ere for det meste af ringe architektonisk Værdi; de mærkeligste ere den hellige Isidors, Salesianerindernes og Atocha Kirken. De mest fremtrædende Privatbygninger ere den høje Adels Paladser, navnlig Hertugerne af Berwick, Alba, Infantado, Medinabeli og Ossuna's. Her er et Universitet, et berømt Observatorium, talrige højere Undervisningsanstalter, et Musikconservatorium, et offentligt Bibliothek paa 480,000 Bd. og en Mængde værdifulde Haandskrifter, store Samlinger af Mønter, Oldsager og navnlig af herlige Malerier og prægtige Vaaben. Industrien er ikke ubetydelig, navnlig i Tobak, Guld- og Sølvvarer, Tæpper, Porcelæn, Lys, Sæbe, Parfumerier, Salpeter m. m., og Handelen er af temmelig stort Omfang. Stadens Omegn er kun lidet begunstiget af Naturen, og Klimaet vexler mellem bidende Vinterkulde og glødende Sommerhede. For at afhjælpe Mangelen paa Drikkevand har man ført Isabellakanalen i en Længde af c. 7 Mil. fra Torrelaguna mod S. S. V. til Staden. Blandt de offentlige Anlæg, der tjene Befolkningen til Spasere- og Samlingsplads, ere de vigtigste Prado ved Stadens Østende med dens Fortsættelse Las Delicias. — M. omtales først i det 10de Aarh., men var uden

Betydning, indtil Philip II forlagde Residensen hertil 1560, fordi Staden ligger midt i Landet og derfor stemmede med Kongens Centraliseringsønsker. En Fredsslutning i M. 1526 endte den første Krig mellem Carl V og Frants I. M. gav 2 Maj 1808 Signalet til det spanske Folks Rejsning mod Franskmændene og tog i nyere Tid flere Gange vigtig Del i de indre politiske Uroligheder; saaledes stod der i Juli 1854, i Juli 1856 (imod O'Donnell) og i Jan. 1866 (efter Prims Anstiftelse) blodige Kampe i M.s Gader.

Madrigāl (it. Madrigale), et lille, lyrisk Digt, sædvanl. af erotisk Indhold, med en gjennem Versformen og Rimene pointeret Tanke. Den egentlige M. bestaar af tre Afdelinger, forbundne ved Rimslyngningen, men Formen fastholdes ikke strængt; Linjernes Antal vexler fra 6 til 13. Navnet blev efterhaanden brugt om ethvert lille Elskovsdigt. M. optoges fra Provençalerne af Petrarca og Tasso; Montreuil, Lainez og Moncrif skrev spanske M.; paa Tysk haves M. af Voß, Goethe, A. W. Schlegel o. fl. — M. er ogsaa Navnet paa en særlig i Italien omtr. i 16de Aarh., senere ogsaa andenstedes dyrket Kunstform i Musikken, en tre- til otte-, dog mest femstemmig Sang med Text af verdslig, mest erotisk Indhold, der i Grunden repræsenterede den Tids Kammermusik. Nederlænderen Arcadelt, som 1536 kom til Rom, gjorde med sin første Samling M. (1538) en saadan Opsigt, at den i 30 Aar oplevede 12 Oplag, og at Hundreder af Componister senere forsøgte sig i denne Form. 5 Bøger femstemmige M. af Arcadelt ere opbevarede. M. blev Udgangspunktet for den ledsagende Monodi, idet yndede M. bleve sungne af en enkelt Stemme, medens man paa Luth (ogsaa Claver) saa vidt muligt tilføjede de øvrige Stemmer. M. kan ogsaa betragtes som Forløber for Operaen, der begyndte med en Sammensøjning af M., udførte dels af Stemmer, dels af Instrumenter.

Madsen, Andreas Peter, dansk Dyrmaler, Capitain, f. 22 Dec. 1822 i Kjøbenhavn, vandt 1846 Akademiets mindre Sølvmedaille og deltog som Elev af Akademiet i Decorationen af Thorvaldsens Museum. 1848 gik han med i Krigen, blev Lieutenant 1849 og tog sin Afsked 1864 som Capitain; men han ophørte ikke at male, efter at han 1847 havde udstillet sit første Billede. Han fik 1867 Akademiets Rejseunderstøttelse og 1869 den neuhausenske Pengepræmie for „En Vanding". Det vigtigste Arbejde af M. er dog hans Frescobilleder paa Landbohøjskolen, i Lunetterne i Høresalen, forestillende danske Dyr i naturlig Størrelse. Ved Siden af sin Virksomhed som Dyrmaler har M. i de senere Aar med stor Iver kastet sig over Studiet af den nordiske Oldtid og med overordentlig Flid og Troskab gjengivet Sager af den nordiske Oldtid i vellykkede Raderinger („Afbildn. af danske Oldsager fra Bronze- og Jernald.", 3 Bd.).

Madsen, Frederik Chr., dansk Skuespiller, f. i Kjøbenhavn 6 Oct. 1834, var først i Urmagerlære, men spillede fra 1856 Komedie i Provinserne, derpaa i Sommeren 1858 paa Alhambras Tehater og debuterede endelig 9 Sept. 1859 paa Folketheatret i Kjøbenhavn, hvis mest yndede Kunstner han snart blev ved sit friske, intelligente og lunefulde Spil. Han forlod Folketheatret i Foraaret 1870, spillede senere dels i Provinserne, dels paa Casinos Theater og døde i Aarhus 23 Apr. 1882.

Madsen, Hans, Præst i Svaninge 1535, s. Hans Madsen.

Madsen, Mogens, f. 1527 i Helsingborg, blev 1563 theologisk Læsemester i Lund og besteg 1589 i en temmelig fremrykket Alder Lunds Bispestol, som han dog med Hæder beklædte i 22 Aar, til sin Død 1611. Som historisk Samler og Forfatter har han endnu ikke ringe Betydning. Hans »Episcoporum ecclesiæ Lundensis series« udgaves 1710 af Thom. Bartholin, et større Stykke af hans »Series regum Daniæ« (der gaar fra Dan til Christian III.s Død) 1885—86 af H. F. Rørdam i dennes „Histor. Kildeskrifter" (2den Række, 2det Bd.) sammen med andre Arbejder af M. M.

Madsen, Peder, f. i Gaarden Tonstrup i Vinding Sogn ved Holstebro 28 Aug. 1843, blev theol. Cand. 1868, studerede i Udlandet 1872—74 og blev efter sin Hjemkomst i Dec. 1874 ansat som theol. Docent og 1875 som ordinær Professor i Theologi ved Universitetet. I denne Stilling har han ved sin grundige Lærdom, sit klare Foredrag og sin hele dygtige Personlighed vundet et anset Navn og stor Tilslutning fra de Studerendes Side. Ved Universitetets 400 Aarsfest disputerede han for den theol. Doctorgrad („De christnes aandelige Præstedømme"). I Forening med nuværende Biskop Joh. Clausen og Provst Paludan-Müller udarbejdede han et Forslag til en ny Perikoperække, som 1885 blev indført til Brug ved Siden af den ældre. S. A. udgav han „Joh. Aabenb., indledet og fortolket" (I). M. er Medlem af Bestyrelsen for „den indre Missionsforening for Kjøbenhavn" og var 1884—86 Medlem af Kirkeraadet, valgt af det theologiske Facultet.

Madskat, ældre Benævnelse paa Udskrivning af Fødevarer, især til Flaadens Forsyning.

Madūra, 1) Stad i Præsidentskabet Madras i det engelske Forindien, i det indre af Landet, 56 M. s. f. v. for Madras med 52,000 J., har en af de største og prægtigste Pagoder i det sydlige Indien, en katholsk og en luthersk Missionsanstalt med Kirker, brede Gader, store Pladser og livlig Handel. 2) En af Sunda-Øerne ved Nordkysten af Java, tilhører Hollænderne. Den er c. 60 □ M. lang med c. 300,000 J., hvoriblandt henimod 20,000 Chinesere. Der frembringes meget Bomuld, Sukker, Tobak og Ris og indsamles en stor Mængde spiselige Fuglereder.

Madvig, Johan Nikolai, Nordens største klassiske Philolog og en af denne Videnskabs Ypperste, f. 7 Aug. 1804 i Svaneke, hvor hans Fader var Byskriver. Som Barn maatte han hjælpe sin Fader med Kontorforretninger; men efter Faderens Død skaffede Fremmede ham Hjælp til at komme i Frederiksborg Skole, hvorfra han efter 3 Aars Forløb 1820 blev dimitteret til Kjøbenhavns Universitet med Udmærkelse. Allerede 1825 tog han den saakaldte „store Philologicum" og blev kjendt laudabilis unanimo consensu; næste Aar vandt

han Magistergraden og blev snart efter under
en midlertidig Vacance ansat som Docent og
Examinator i den klassiske Philologi; s. A.
disputerede han for Doctorgraden og blev Pro-
essor 1829, med hvilken Post han fra 1832 i
6 Aar forenede Stillingen som Universitets-
ibliothekar. Allerede hans første Arbejder, Ma-
isterdisputatsen »Emendationes in Ciceronis
bros de legibus et Academica« og Doctor-
isputatsen »De Asconio Pediano«, tillige med
t 1828 udkomne »Epistola critica ad Orel-
im«, der indeholder Textrettelser til Ciceros
rinske Taler, vise hans store Evner som
xtkritiker, der senere især gjorde hans Navn
emt. Han har nemlig bestemtere, end man
ligere havde gjort, fastholdt, at man maa
: de forskjellige Haandskrifters Betydning,
idet han holdt sig til det saaledes fundne
ke Grundlag, kun hvor Nødvendigheden
ede det, foretaget Rettelser, hvorved han
overordentlig Genialitet bragte Klarhed,
: alt tidligere var uforstaaeligt, og det med
ringe Forandringer, at Rettelsernes Rig-
d ofte er indlysende for alle. Den heri
ke Divinationsevne naaede naturligvis kun
store Resultater paa Grund af M.s ene-
nde Kyndighed i Sprogene og Kundskab
Oldtidslivet. Som Universitetslærer ud-
e M. overordentlig meget ved den ægte
kabelige Maade, paa hvilken han ledede
Tilhørere til den rette Opfattelse af Sprog-
menerne, af Oldskrifternes Indhold og
forskjellige Former af Oldtidslivet, idet
rstod at holde alle phantastiske Hypothe-
rte og derfor gav et Billede af Old-
hvor hvert Punkt var prøvet, og hvori
ntrale var fremhævet ud af Enkelthe-
Mængde. Som Professor i Latin paa-
: det ham i den første Tid at skrive en
e latinske Afhandlinger til Universitets-
mmerne. Derved fremkom de fortrinlige
linger, som han samlede i »Opuscula
ica« (2 Dele, 1834 og 1842; en anden
, som han havde forberedt før sin Død,
37); desuden udgav han »Ciceronis ora-
selectæ duodecim« (1830; senere 7 Ud-
fter 1876 dog kun af de 10 Taler), »Ci-
Cato major et Lælius« (1835) og »Ci-
de finibus bonorum et malorum libri
39, 3dje Udg. 1876) med en baade i
g exegetisk Henseende ypperlig Com-
1841 udkom „Latinsk Sproglære til
ug" (oftere udgiven, fra 1862 i stærkt
Form) og 1846 „Græsk Ordføjnings-
den Udg. 1857), to Værker, der have
oche i det grammatiske Studium og
e oversatte paa mange europæiske Sprog,
i flere Udgaver. Aaret 1848 førte M.
: politiske Liv, hvor han siden indtog
gende Plads. Sin Indtrædelse gjorde
t han nedlagde en kraftig Indsigelse
den i Reskriptet af 28 Jan. bebudede
rfatning vilde stille Slesvig og Hol-
ned Kongeriget i de nye fælles Stæn-
tet dettes langt større Folkemængde
ob 2). I Oct. s. A. valgtes M. til
lovgivende Rigsforsamling og blev
irke- og Undervisningsminister indtil
. Han tog vigtig Del i Grundlo-

vens Udarbejdelse, men forsøgte forgjæves hos den øvrige Regering at vinde Indgang for Tanken om Slesvigs Deling som en Retfærdighedshandling imod de tyske Slesvigere. 1850 gjennemførte M. en ny Læreplan for de lærde Skoler, hvorved Fagene fik en mere methodisk Ordning og Mathematik kom til at indtage sin berettigede Plads; senere var han Undervisningsinspecteur for disse indtil 1871; derimod kom han for Almueskolerne ikke længer end til et Udkast (1852). M. valgtes 1849 til Folketinget, var dets Formand i to Samlinger 1852—53 og hørte 1853 blandt de 45, som stemte imod Arvefølgeloven, efter at han forgjæves havde forsøgt en Mægling mellem de modstridende Anskuelser. Snart efter valgtes han til Landstinget og var siden stadig Medlem af dette Ting indtil 1874, hørende til det nationalliberale Partis Ordførere; kun maa undtages Samlingen 1854—55, da han (i Aug. 1854) nedlagde sit Valgbrev, samtidig med at han afslog den kongelige Udnævnelse til Medlem af det foreløbige Rigsraad. 1856 valgtes han for Sjælland til Medlem af Rigsraadet og udnævntes i alle dets Samlinger (1856—63) af Kongen til dets Præsident, et Hverv, som han røgtede med stor Dygtighed og Upartiskhed. Af det senere Rigsraads Landsting 1864—66 var han ogsaa Medlem, og ligeledes af de tvende Kirkecommissioner 1854 og 1868. Som politisk Forfatter optraadte M. flere Gange med vigtige Flyveskrifter, saaledes 1853 om Arvefølgesagen og 1859, da der fra holstensk Side stilledes Krav paa en ny Helstatsordning med „Curie-Afstemning", d. e. lige Stemmer for hvert Landskab uden Hensyn til dets Størrelse; thi da hævdede han med Styrke, at der herved vilde gjøres Danmark endnu større Uret end den, der paatænktes 1848. N. A. rettede M. et stærkt Angreb paa „Ministeriet af 2 Dec.". Efter Sønderjyllands Tab 1864 udviklede han med ikke mindre Bestemthed i „Den nationale Politik og det danske Monarchi", at Grunden til Danmarks Ulykke var, at man ikke tids nok og stærkt nok havde agtet de nationale Hensyn; af samme Grund fraraadede han 1865 enhver Tanke om en Personalunion mellem Kongeriget og et tysk Slesvigholsten. 1876 tog han med Varme Ordet for Anlæg af Fæstningsværker; 1882 hævdede han over for sine gamle Partifæller Folketingets Ret til at afslaa nye Bevillinger og Landstingets Afmagt over for en saadan Nægtelse (den saakaldte „Nej-Theori"), ligesom han 1885 nedlagde Indsigelse mod, at der oprettedes frivillige Corpser og byggedes Forter ved Selvbeskatning uden lovmæssig Bevilling, og 1886 i et dog ikke offentlig udkommet Skrift udtalte sin fra Højres Flertal afvigende Opfattelse af de provisoriske Love. Da M. vendte tilbage til sin Stilling ved Universitetet, arbejdede han med sin gamle Kraft i Videnskabens Tjeneste. Han udgav 1860 sine »Emendationes Livianæ« (forøget Udgave 1877), hvortil sluttede sig hans og Usfings Udgave af Livius 1861—66. De Textrettelser til græske og latinske Forfattere, som han havde foretaget under sin omfattende Læsning, samlede han i »Adversaria critica« (3 Bd., 1871, 73 og 84). En Række tidligere forfattede mindre

Afhandlinger udgav han 1875 i tydsk Oversættelse under Titlen „Kleine philologische Schriften". Imidlertid var hans Syn blevet svækket, saa at han ikke kunde læse og skrive; dog vedblev han at være Professor til 1879, da alle ønskede at han ved Universitetets 400 Aars Jubilæum skulde være dets Rector. Efter at han ved denne Lejlighed havde repræsenteret Universitetet paa den værdigste Maade, nedlagde han sit Embede, men vedblev dog med sit videnskabelige Arbejde, idet hans Døtre og yngre Venner tjente ham som Forelæsere og Skrivere. I denne Periode fuldførte han bl. a. „Den romerske Stats Forfatning og Forvaltning" (2 Bd., 1881 og 82; samtidig paa Tydsk, 1882—84 paa Fransk). 1852 var M. bleven Etatsraad, 1856 Conferensraad, 1881 Gehejmeconferensraad, efter at han ved Universitetets Jubelfest 1879 var bleven Ridder af Elefanten; ved sidstnævnte Lejlighed blev han Æresdoctor i det jurid. Facultet. Fra 1838 var han Medlem af og fra 1867 Præsident for Videnskabernes Selskab. I Svaneke rejstes 1874 hans Bronzebuste. D. 12 Dec. 1886. Efter hans Død udgaves hans „Livserindringer" (1887).

Maerlant, Jak. [mahrlant], berømt nederlandsk Digter, egtl. en Flamlænder, f. c. 1300 nær ved Brügge. Han var af Borgerslægt og Lægmand. Brudstykkerne af hans „Trojanske Krig" (efter Bénoit de St. Maures franske Original) og „Alexander" (efter Gualterus de Castelliones latinske Text) tage Stoffet fra Riddersagnene, men det kritiske og didaktiske Element spiller allerede ind. M. betegner den begyndende borgerlige sunde Sans, den praktiske, noget pedantiske Aand, som fulgte med Borgerstandens og Industriens Opsving i de nederlandske Stæder. Denne Aand raader udelukkende i hans senere Værker, som »Heimelijkheid der heimelijkheden« (efter det pseudoaristoteliske Skrift »Secreta secretorum«), »Wapene Martijn«, en Samtale om Verdens Gang mellem ham selv og hans Ven Martin, og »Van den lande van overzee«, et Opraab til at standse Saracenernes Fremgang i Palæstina. 1270 fuldendte M. »Rijmbijbel«; »Bestiaris« ell. »Der naturen bloeme« er en rimet Naturhistorie efter Thomas Cantipratensis's »Liber de rerum natura«. 1283 begyndte M. det ufuldstændig bevarede »Spieghel historiael«, en rimet Verdenskrønnike (efter Vincentius Bellovacensis's »Speculum historiale«), senere fortsat af den brabantske Præst Lodewijk van Velthem. M. har øvet en mægtig Indflydelse paa den følgende nederlandske Literatur, hvis dygtige, men nøgterne, mod det praktiske stilende Retning stemmer saa vel med Nationalcharakteren.

Maes, Niklaas [mahs], hollandsk Maler, f. 1632 i Dordrecht, d. 1693, var en Lærling af Rembrandt, hvem han i Farvens Kraft og Udførelsens Mesterskab mangen Gang staar meget nær. Hans Billeder ere mest smaa og med faa, omhyggelig udførte Figurer; de fleste ere i England, nogle af hans Hovedbilleder i Amsterdam, hvor han levede fra 1678. Den kgl. Malerisamling i Kjbhvn. ejer to smaa Brystbilleder af M. Af hans Billeder kunne fremhæves „Den unge Pige ved Vinduet" og „Spindersken" i Amsterdams Museum, „Et Interieur" i Six's Samling smstds., „Den dovne Kokkepige" (1655), „Den hollandske Husholdning" o. fl. i National Gallery i London. Han malede i sine senere Aar ogsaa legemsstore Portræter i en fra hans tidligere ganske forskjellig, langt alvorligere Malemaade.

Maëstöso, it., majestætisk, bruges i Musik baade som enkelt Betegnelse og i Forbindelse med en anden saadan (Allegro m.).

Maëstro, it., Mester, f. Ex. M. di capella, Capelmester. Ogsaa Componisten kaldes hyppig M.

Maffei, Andrea, ital. Digter og Literat, f. 1800. Han var en Beundrer af Schiller og oversatte en Række af hans Dramaer. Ligeledes omplantede han paa Italiensk Goethes „Faust", Digte af Heine og Grillparzer, samt Shakspeareske Dramaer. Hans sidste Værk er en Oversættelse af den preussiske Prins Georgs Drama „Bianca Capella". D. 1885.

Maffei, Francesco Scipione, Marchese, ital. Forfatter, f. 1675 i Verona, gik efter at have studeret klassisk Literatur over i Militærstanden, deltog i Slaget ved Donauwörth, skrev som Officer »Scienza cavalleresca« mod Duellerne, grundede ved sin Tilbagekomst til Italien 1710 »Giornale de'litterati«, udgav »Teatro italiano« og søgte at reformere Tragedien ved en friere Efterligning af antike og franske Mønstre gjennem sin »Merope« (1713), hvor han opgiver det erotiske Element og søger at interessere ved en mere slynget Intrigue. Han vandt Berømmelse ved en Række archæologiske og historiske Værker, blandt hvilke maa fremhæves »Istoria diplomatica« (1727) og »Verona illustrata«, gjennemrejste Italien og Frankrig for at foretage archæologiske Undersøgelser, besøgte Pope i London, blev Medlem af en Mængde lærde Selskaber, traf i Wien sin Ungdomsven Apost. Zeno, fortsatte efter sin Hjemkomst sin literære Virksomhed med et Værk over Jansenismen og en Afhandling om Retten til at tage Renter af Laan, der bevirkede, at han en kort Tid blev forvist af den venezianske Regering (1744), og grundede Museet i Verona. I sine sidste Aar kom han i en heftig Strid med en bigot Præst, der erklærede Theatret for en umoralsk og irreligiøs Institution, i hvilken Strid Pave Bonifacius XIV gav M. Ret, samt med en anden Forfatter, der beskyldte ham for Vantro, fordi han bekæmpede Troen paa Trolddom. D. 1755 i Verona.

Maffei, Giov. Pietro, f. 1536, lærd Jesuit, Professor i Genua, d. 1603 i Tivoli, skrev bl. a. »De vita et moribus St. Ignatii Loyolæ« og »Historiarum Indicarum libri XVI«. Han er berømt for sit elegante Latin, men han filede ogsaa saaledes paa Sproget, at han sjælden fik skrevet mere end 12—15 Linjer om Dagen. Han bad sine Venner paa Græsk for ikke at faa sin latinske Stil fordærvet ved det slette Latin i de kirkelige Bønnebøger.

Maffei, Giuseppe, f. 1775 i det tridentinske, var Prof. i ital. Literatur, først i Salzburg, senere i München. D. 1859. Hans Hovedværk er den i biographisk Henseende udmærkede »Storia della letteratura italiana« fra 1825, senere oplagt mange Gange.

Mafia, Navn paa et vidt udbredt Forbrydersamfund paa Sicilien, svarende til Camorra

(s. d. A.) i Neapel. Uagtet alle Regeringens Anstrængelser har det ikke lykkedes at faa helt Bugt dermed. 1872—74 forøvedes 90,000 Forbrydelser, deriblandt 3,000 Mord. En Deltager i M. kaldes **Mafiose**.

Mafra, Flække i den portugisiske Prov. Estremadura, 4 M. n. v. for Lissabon, med 4,000 J. og et prægtigt, af Kong Johan V i Beg. af det 18de Aarh. opført Slot med stort Kloster, der er en Efterligning af Escorial i Spanien og nu benyttes til Militærskole.

Magadino, Landsby i Cant. Ticino i Schweiz, ved Nordenden af Lago Maggiore og ved St. Gotthardsjærnbanen, har livlig Dampskibsforbindelse paa Søen.

Magadoxo ell. **Makdischu**, Havnestad i Østafrika under 1° n. Br., med 4,000 J. og livlig Handel.

Magalhães, Domingo José Gonçalves de galjäengs], brasiliansk Digter, f. 1811 i Rio Janeiro af en portugisisk Adelsslægt, blev Dr. ned., besøgte 1833 Europa, blev 1836 ansat ed Gesandtskabet i Paris og 1838 ved sin Hjemkomst Professor i Philosophi, men slog itter ind paa den diplomatiske Bane, paa ivilken han efterhaanden har beklædt overrdnede Poster i Europa og Amerika. I Frankig blev han greben af den unge Romantik.)ans »Mysterios«, en Samling af speculative, g »Urania«, en Samling erotiske Digte, røbe ydelig denne Indflydelse. Hans Dramaer »Anonio Jose« (1838) og »Olgiato« (1839) beandle nationale Emner, og hans Epos »A onfederação dos Tamoyos« (1857) skildrer med raftig Localcolorit Kampen mellem Portugirne og Sydamerikas oprindelige Befolkning. istorisk philosopherende Værker ere »Ensaio obre a historia litteraria do Brazil« (1834) j »Factos de espirito humano« (1858). 1864 -65 udkom i Paris hans »Obras completas« 8 Bind.

Magalhães, Fernando de, hyppig kaldt *Ma-ellan*, berømt portugisisk Søfarer, f. c. 170, havde tjent med Udmærkelse i Ostindien ider Albuquerque, men gik, misfornøjet over le at se sine Fortjenester paaskjønnede, i spansk jeneste 1517. Da han skulde lede en Expetion til Molukkerne i det store asiatiske Aripelag, fattede han den Plan at tage Coursen od V. syd om Amerika i Stedet for som til mod Ø. omkring det gode Haabs Forærg. Han vandt Kejser Carl V for denne lan og afgik 20 Sept. 1519 med 5 Skibe San Lucar, men maatte overvintre i en ıvn i Patagonien. Efter her at have dæmpet Mytteri af sine Folk naaede han i Oct. 20 det Forbjerg, som han kaldte Cap de las rgines ved Nordenden af Indløbet til det M. lange og fra $\frac{1}{2}$ til 8 M. brede **Mages Stræde**, der skiller Ildlandet fra Sydrikas Fastland. Ved Tractat af 22 Oct. 81 mellem Argentina og Peru er dette senere læret for neutralt Farvand, og ingen Betning maa anlægges ved dets Bredder. Fra te Strædes Vestende sejlede han 27 Nov. 1520 i det store Ocean, som han kaldte *„det ille Hav"*, og naaede efter 3 Maaneders rst vanskelige Fart under Mangel saa vel Vand som paa Levnedsmidler 6 Marts 1521 som *den første Jordomsejler* Ladronerne uden at støde paa nogen af de utallige Øer i Polynesien. Herfra kom han den følg. Maaned til Philippinerne, men faldt 27 Apr. 1521 i en Kamp mod de indfødte.

Magasin (oprindel. et arab. Ord), et Forraadshus, i hvilket Gjenstande blive opbevarede til senere Forbrug, navnlig Korn. Om Betydningen af offentlige Kornmagasiner s. **Dyrtid**. **Magasingevær** eller Repetergevær, Haandskydevaaben, der ere indrettede saaledes, at naar et Skud er affyret, bringes Patronen til det næste Skud fra et ved Piben anbragt Magasin ved Betjeningen af Bagladenmechanismen automatisk ind paa sin Plads i Løbet. Allerede fra det 17de Aarh. har man M. eller „Kunstbøsser", beregnede paa Ladning med løse Kugler og løst Krudt; men mere praktiske Constructioner kunde ikke komme frem, før de saakaldte Enhedspatroner, hvis Kobberhylstre samle Kuglen, Krudtladningen og Tændemidlet til ēt Legeme, kom i Brug under den nordamerikanske Borgerkrig; i denne brugtes M. første Gang, og dernæst benyttedes de i stor Udstrækning af Tyrkerne under den sidste russisk-tyrkiske Krig. Med Undtagelse af, at Schweiz c. 1870 antog et M. af Vetterlis Construction, og at senere enkelte Mariner have benyttet Kropatscheks M., er det ellers først fra 1886 at de fleste europæiske Stater efter langvarige Forsøg have begyndt at indføre M. af højst forskjellige Constructioner; ved nogle dannes Magasinet af en Rende i Forskaftet eller i Kolben, hvori et Antal, f. Ex. 6 eller 7, Patroner indføres og dernæst ēn for ēn ved en Fjeder skydes frem til den Stilling, hvor de gribes og føres ind i Løbet; disse faste Magasiner have den Ulempe, at det tager Tid at fylde dem, naar de ēn Gang ere skudte læns; i saa Henseende maa man foretrække de løse Magasiner, der have Form af flade Blikkasser, fyldte med et lille Antal Patroner, idet Skytten kan medføre sit hele Skudforraad i slige løse Magasiner, der ēt for ēt anbringes paa Geværet ved Bagladenmechanismen, og som det er et Øjebliks Sag at bytte om, hver Gang et af dem er tømt; det er til saadanne løse Magasiner, at det M. er indrettet, som forsynet med en Mechanisme nærmest efter Amerikaneren Lees System for Tiden er under Prøve ved den danske Hær. I Norge har man allerede 1882 foreløbig indført et M. af Jarmanns Construction med et fast Magasin i Forskæftet under Piben. **Magasinovn**, s. **Opvarmning**.

Măgdala, Bjærgfæstning i Abessinien under $11\frac{1}{3}^\circ$ n. Br., $57\frac{1}{3}^\circ$ ø. L., c. 8,500 F. over Havet, var Kejser Theodors sidste Tilflugtssted under hans ulykkelige Kamp med Englænderne, som tog den med Storm 13 Apr. 1868, ved hvilken Lejlighed Kejseren tog sig selv af Dage. S. **Napier**, R. C.

Măgdalarødt, d. s. s. Naphtalinrødt.

Magdalēna, Flod i Columbia i Sydamerika, udspringer under 2° n. Br. og 58° v. L. og løber mod N. til det caribiske Hav. Den optager fra venstre Side *Cauca*.

Magdalēne (d. e. Pigen fra Magdala, en By i Palæstina ved Gennesarethsø), og **Magdalenerinder**, s. **Maria Magdalene** und. **Maria**.

Magdeburg, stærkt befæstet Hovedstad i den preussiske Prov. Sachsen ved Elbens venstre Bred, som her deler sig i 3 Arme, 17 M. v. s. v. for Berlin, har tillige med Forstæderne Neustadt-M. og Buckau 143,000 J. (1885), Garnisonen medindbefattet. Gaderne ere for det meste snævre; de mærkeligste offentlige Pladser ere Domkirketorvet og det gamle Torv med en ældgammel Rytterstatue af Kejser Otto I, samt Pladsen ved Hovedvagten. Blandt de offentlige Bygninger mærkes Domkirken, opført 1211—1363, restaureret 1825—34, med 2 Taarne, hvoraf det ene er 330 F. højt, og smukke Gravmæler; den franske reformerte Kirke, vor Frue Kirke fra det 11te Aarh., det kongelige Slot, Overpræsidiet, Posthuset, Tøjhuset, Artillericasernen, Raadhuset og den jødiske Synagoge. Flere højere Undervisnings- og talrige Velgjørenhedsanstalter. Industrien er særdeles omfattende, navnlig i Beklædningsstoffer, Tobak, Cigarer, Roesukker, Cichorie, Stentøj, Jærnstøbegods og andre Jærnvarer, physiske Instrumenter og Tøvværk. Ogsaa findes her storartede Bryggerier og Brænderier. Handelen har et særdeles stort Omfang, og her drives betydelig Flodfart med Baade og Dampskibe saa vel op ad som ned ad Elben. M. er et vigtigt Jærnbaneknudepunkt. — Allerede i det 8de Aarh. havde Sachserne her en Borg mod Slavernes Indfald, hvilken blev betydelig udvidet af Carl d. store. Dog maa Otto I anses for Stadens egentlige Grundlægger. Den har ofte lidt ved Belejringer; 1551 erobrede Moritz af Sachsen den, og 10 Maj 1631 tog Tilly den med Storm; hele Staden afbrændte paa 139 Huse nær, og 30,000 Mennesker omkom. Det her af Otto I stiftede Benedictinerabbedi, der 967 ophøjedes til et Ærkestift, kom ved den westfalske Fred 1648 som et Hertugdømme til Brandenburg.

Magellan, **Magellanstrædet**, s. **Magalhães**. **Magellanske Skyer**, to særdeles mærkelige, for det blotte Øje synlige Stjærnetaager paa den sydlige Himmel, dog ikke synlige i Europa. De have begge en nogenlunde regelmæssig, noget oval Skikkelse. Den største, nubecula major (Rectascension 4 Tim. 40 Min. til 6 Tim. 0 Min., Declination 66 til 72 Grader sydlig), er 42 Kvadratgrader; den er saa klar, at den ikke en Gang ganske forsvinder i Maaneskin, hvilket ellers altid er Tilfældet med disse svagt lysende Gjenstande. I de stærkeste Instrumenter opløser den sig paa enkelte Steder i Stjærner, men ellers i mindre Stjærnetaager, over 300 i Tallet, af det mest forskjellige Udseende. Den mindste, nubecula minor (Rectascension 0 Tim. 28 Min. til 1 Tim. 15 Min., Declination 72 til 75 Grader sydlig), er omtr. 10 Kvadratgrader og indeholder 40 enkelte Taager.

Magendie, Franç. [maschangdih], fransk Physiolog, f. 15 Oct. 1782 i Bordeaux, var først Prosector ved Facultetet, derpaa Læge ved Hôtel-Dieu, fra 1831 Professor i Physiologi ved Collège de France; d. 7 Oct. 1855. M. kan ikke alene betragtes som den egentlige Skaber af den nyere Experimentalphysiologi, men har ogsaa ved at anvende det physiologiske Experiment i Pathologiens Tjeneste fremmet denne sidste Videnskab meget (s. **Lægevidenskabens og Physiologiens Hist.**). Endelig har han den Fortjeneste at have indført flere nye Lægemidler i Lægekunsten (saaledes de den Gang nyopdagede Alkaloider osv.) og søgt at udforske deres Virkninger ved Forsøg paa Dyr og Syge. Skrifter: »Précis élémentaire de physiologie« (2 Bd., 1816; 4de Opl., 1836), »Formulaire pour l'emploi et la préparation de plusieurs nouveaux médicaments« (1821; 9de Opl. 1836) o. fl.

Magenta [dschĕnta], Flække i Norditalien, 3 M. v. for Milano, bekjendt af de franskes og Piemontesernes Sejer over Østerrigerne 4 Juni 1859. General Mac-Mahon, som afgjorde Dagens Skæbne, fik heraf Titlen „Hertug af M.“ **M.**, d. s. s. **Fuchsin**.

Måger kaldtes i Oldtiden Medlemmerne af Præstekasten hos Mederne og Perserne. De vare i Besiddelse af videnskabelige, navnlig astrologiske Kundskaber, forestod Gudstjenesten og udøvede som Præster, Sandsigere og Lærde en ikke ringe Indflydelse paa offentlige og private Anliggender, da de stedse omgav Kongernes Person og nød stor Anseelse. Zoroaster reformerede det hele Institut; i den senere Tid fandt en Indvielse i Ordenen Sted efter foregaaende Renselser. Ogsaa hos Chaldæerne omtales M., som forudsagde det tilkommende osv. M. udbredte sig fra Persien over de nærliggende Lande indtil Arabien, hvorfor de af Muhammed anføres blandt de tolererede Folk i Forbindelse med Jøder og Christne, i Modsætning til de hedenske Arabere. De kaldes for Øjeblikket i Persien Guebr og i Tyrkiet Gianr, der ere ensbetydende med vantro. Af samme Grund kalde arabiske Historieskrivere Beboerne af de nordlige Lande af Europa, som Normanner o. a., Magus, d. e. M. Ordet Mobed, den nuværende Benævnelse for Persernes Overpræster i Guzrate, staar i Forbindelse med Navnet M. Fra Grækerne og Romerne er Navnet M. siden gaaet over til at betegne Personer, hvem man tillagde Evne til at frembringe overnaturlige Virkninger eller Kundskab om det, der ellers er skjult for Menneskene, Hexemestere og Sandsigere. **Magi** betegner saaledes Hexeri, Trolddom osv., **mägisk** hemmelighedsfuld, trolddomsagtig. **Mägiske Kvadrater**, s. **Tryllekvadrater**.

Magerø, Norges nordligste Ø, hvorpaa Nordcap (s. d. A.).

Mageskifte kaldes en fast Ejendoms Bytning med en anden.

Maggiore, it. [maddschōre], fr. majeur, større, bruges som Tillægsord til Intervaller, f. Ex. il terzo maggiore (fr. la tierce majeure), den store Ters. Staar Ordet alene, underforstaas modo (mode), Toneart, og M. bet. da Dur-Toneart, fordi den store Ters er dens Særkjende. Paa lignende Maade bruges **minore** (fr. mineur), mindre, til et lille Interval og til at betegne Moll-Toneart, hvis Særkjende er den lille Ters.

Maginbanāo, s. **Mindanao**.

Magini, Giovanni Paolo [dschī], 1590—1640 ypperlig Violinmager i Brescia.

Magister, lat., Mester (forkort. **Mag.**), fuldstænd. M. artium liberalium, Lærer i de frie Kunster (s. **Kunst**), en ældre, ved Universitetsstudiernes Afslutning erhvervet akademisk Værdighed (fr. maître-ès-arts); ved Kjøbenhavns Universitet blev den ved Universitetsfundats

af 1788 og Plac. af 10 Aug. 1848 paa ny fastslaaet som en ved en Disputats erhvervet, under Doctorgraden staaende philosophisk Grad, betinget af en Embedsexamen med bedste Charakter eller af en i en mundtlig og skriftlig Prøve bestaaende Magisterconferens i en til Universitetets Faculteter knyttet Videnskabsgren, men bortfaldt atter 1854. **Magisterconferens** er derimod bibeholdt som selvstændig Examen for dem, der ønske at underkaste sig en Prøve i enkelte Fag eller Faggrupper (mathematiske Discipliner, Naturhistorie, nordiske Sprog, Historie etc.). **Magister equitum**, d. e. Befalingsmand over Rytteriet, kaldtes hos Romerne Dictatorens Næstcommanderende. **M. mathēseos**, lat., d. e. Mathematikens Mester, den pythagoræiske Læresætning (s. Pythagoras). **M. sacri palātii** (Formand i det hellige Palads), et Embede, som Pave Honorius III 1218 oprettede for den hellige Dominicus, idet han overdrog ham at undervise baade de geistlige og Cardinalernes Husfolk. Tillige bestemte han, at dette Embede som Lærer for Pavens Hus og Hof altid skulde beklædes af en Benedictinermunk. Efterhaanden fik dette Embede betydelige Forrettigheder. 1436 blev det bestemt, at i Rom kunde ingen faa den theologiske Doctorgrad uden Tilladelse af M. s. p. 1515 bestemte Pave Leo X, at ingen Bog maatte trykkes inden for Kirkestatens Grænser uden hans Tilladelse, og denne Bestemmelse udvidedes senere til ogsaa at gjælde de Bøger, der vare forfattede i Rom, men hvis Forfatterne vilde lade trykke i Udlandet. Denne udstrakte Censormyndighed blev senere Embedets eneste Gjerning, og nu har M. s. p. saa intet at bestille.

Magistērium, lat., d. e. Mesterstykke, alchemistisk Navn paa de Vises Sten (s. Guldmageri). Man skjelnede mellem det store M., der skulde kunne omdanne de ædle Metaller til Guld, og det lille M., der kun skulde kunne forvandle Sølv til Guld. **M. bismuthi** er et kemisk salpetersurt Vismutsalt (s. Vismut).

Magistrāl, fr., i Befæstningskunsten den øverste Rand af Gravens Escarpe.

Magistrātus betegnede hos Romerne saa vel de det offentlige Embede som den Person, der beklædte det. Den en M. tilkommende Magtfuldkommenhed betegnedes ved Udtrykket potestas; Imperium tilkom kun de øverste M. M. udvalgtes af Folket og fik ingen Løn. Varigheden for Embedstiden var i Almindelighed 1 Aar; kun for Censorerne var den først 5, senere 1½ Aar. I Keisertiden tabte efterhaanden de republikanske M. deres hele Betydning. **Magistrāt** kaldes Øvrigheden i en Kjøbstad. Den bestaar i Kjøbenhavn af en Overpræsident, 4 Borgemestere og lige saa mange Raadmænd. I de andre Kjøbstæder dannes den nu regelmæssig af Borgemesteren alene, hvis Embede derhos i de fleste Kjøbstæder er forbundet med Byfogdens. I tidligere Tid udnævnte Kongen i enkelte Kjøbstæder Raadmænd ved Siden af Borgemesteren, men da disse Poster nu inddrages ved indtrædende Vacance, existerer kun en enkelt saadan endnu. Derimod kunne Byraadene, der under Forsæde af Borgemesteren styre Kjøbstædernes communale Anliggender, udvælge ēn eller flere Raadmænd til at tage Del i den udøvende Virksomhed i disse Anliggender; men de saaledes valgte Raadmænd have ingen Del i de egentlige M.s- ell. Øvrighedsforretninger. I Christiania og Bergen bestaar M. af en Borgemester og tvende Raadmænd, i de andre norske Stæder af en Borgemester alene, hvis Embede imidlertid ofte er forenet med Byfogdens.

Magle og **Møgel** (det sidste i Jylland og Slesvig) i Navnesammensætninger er et gammelt Ord, der bet. stor (oldn. mikill, gl. dansk mikil, mykæl), som Magleby, Maglehøj, Maglekilde, Herlufsmagle, Møgeltønder, Møgelmark, Møgelmose; jvfr. Navneformerne Myklegaard, Mecklenburg, Micklegate (d. e. Storgaden) i York, af samme Oprindelse.

Maglehøj, en 221 F. høj Bakke paa Sjælland tæt s. ø. for Frederiksværk.

Maglekilde, s. Roskilde.

Māgna Chārta, lat., eng. the great Charter, kaldes det Frihedsbrev, som de store engelske Lensmænd tvang Kong Johan uden Land til at underskrive paa Engen Runingmede nær ved Windsor 15 Juni 1215. Det er affattet paa Latin i 63 Artikler, af hvilke flere kun have rent øjeblikkelig Betydning, og giver dels Stadfæstelse paa den Frihed, Kong Johan kort forinden havde maattet tilstaa den katholske Kirke, dels paa de Indrømmelser, som allerede vare vundne ved tidligere Kongers (især Henrik I.s) Frihedsbreve, men indeholder desuden en Mængde nye og vigtige Bestemmelser for at sikre Lensmændene imod Misbrug af Kongens Lensherre-Rettigheder og Folket som Helhed imod alskens Vilkaarlighed og uretfærdig Beskatning. Iblandt disse Bestemmelser er der flere, som danne Grundlag for Undersaatternes Retsstilling, saaledes at ingen Skat skal paalægges uden af Rigets fælles Raadsforsamling, og at ingen fri Mand maa fængsles eller straffes uden efter lovlig Dom af hans Jævninger, samt at de Friheder, Kongen tilstaar sine Lensmænd, skulle disse ogsaa indrømme deres. Endelig fastsattes, at et Udvalg af 25 Baroner skulde vaage over M. C.s Overholdelse og have Ret til at opbyde hele Folket imod Kongen, hvis han brød det. M. C. gjælder derfor ogsaa som Grundvolden for Englands Frihed og constitutionelle Udvikling.

Magnan, Bern. Pierre [manjāng], fransk Marschal, f. 1791, deltog 1809—13 i Krigen i Spanien og blev Capitain, var 1815 med i Slaget ved Waterloo, men blev dog som formentlig Royalist optaget i Garden og blev 1817 Bataillonschef. Han udmærkede sig 1823 paa Toget til Spanien og 1830 som Oberst paa Toget til Algier, men blev afskediget 1831, fordi han underhandlede med Arbejderne i Lyon i Stedet for at undertrykke deres Uroligheder med Magt. 1832—38 var M. Brigadegeneral i belgisk Tjeneste og førte 1840—47 Commandoen over Tropperne i de nordlige franske Departementer; han undertrykte i Aug. 1840 Prins Louis Napoleons Forsøg i Boulogne og fralagde sig Beskyldningen for at være underkjøbt af denne, maaske dog kun fordi Forsøget mislykkedes. 1848 blev M. Chef for en Division af Alpehæren og ilede i Junidagene med den

til Paris, men kom for sent til at kæmpe imod Opstanden; derimod undertrykte han i Juni 1849 med Kraft Opstanden i London og var i Dec. 1851 som Chef i Paris en virksom Deltager i Statscoupet. Til Løn blev M. n. A. Marschal og 1854 Overjægermester; 1862 udnævntes han til Stormester for de franske Frimurere for at føre Tilsyn med disse. D. 1865.

Magnanerier, de store, fabrikmæssig indrettede Silkeopdrætningsanstalter; s. **Silke**.

Magnāt, lat. magno-natus, d. v. s. storættet, Betegnelse i Ungarn for Hovederne for de højadelige Slægter. Disse (7—800 i Tallet) havde tidligere alle arvelig Adkomst til at tage Sæde i Overhuset (**Magnatbordet**) tillige med de store Rigsembedsmænd, Overgespanerne og Biskopperne (de gejstlige M.); men efter Overhusets Reform 1885 kræves som yderligere Vilkaar en vis aarlig Skatydelse. I Polen kaldtes ligeledes Hovederne for de højadelige Slægter, samt de gejstlige og verdslige Senatorer M. Ogsaa bruges M. i Almindelighed til at betegne Stormand.

Magne, Pierre [manj'], fransk Statsmand, f. 1806, blev 1831 Advocat, 1843 Deputeret og 1847 Understatssecretær i Krigsministeriet, men tabte begge Stillinger ved Februarrevolutionen 1848. I Nov. 1849 blev M. Understatssecretær i Finansministeriet og Apr.—Oct. 1851 Minister for de offentlige Arbejder, samt paa ny efter Statscoupet 2 Dec.; han afgik i Jan. 1852 af Misnøje over Inddragelsen af de orléanske Prinsers Godser. Et halvt Aar efter overtog M. dog igjen denne Ministerpost, blev i Febr. 1855 Finansminister og i Nov. 1860 Minister uden Portefeuille, d. v. s. en af de tre saakaldte „Taleministre", indtil Marts 1863, hvorefter han ophøjedes til Medlem af Gehejmeraadet. I Nov. 1867 blev M. igjen Finansminister, understøttede 1869 Kejserdømmets Udvikling i frisindet Retning og var oprindelig udset til at gaa over i E. Olliviers Ministerium; i Aug. 1870 blev han Minister i Kejserdømmets sidste Dage. I Juli 1871 valgtes M. til Nationalforsamlingen, var Maj 1873—Juli 1874 Finansminister som Repræsentant for Napoleonisterne, valgtes 1876 til Senator og døde 1879.

Magnēsia, tyrk. **Manissa**, Stad i det gamle Landskab Lydien i Lilleasien, 5 M. n. ø. for Smyrna. 40,000 I. Livlig Handel. Bomulds-, Safran- og Tobaksavl. Ruiner af en romersk Befæstning. — Romerne under L. Cornelius Scipio sejrede her over Kong Antiochos d. store af Syrien 190 f. Chr., og Scipio fik heraf Tilnavnet Asiaticus. Det kaldtes i Oldtiden M. ad Sipylum efter et Bjærg, hvorved det laa, til Adskillelse fra et andet M., der laa i Jonien ved Floden Mæandros, M. ad Mæandrum. — Et andet M., i Karien ved Floden Mæandros, det nuværende Gysel Hissar, havde et berømt Artemistempel. Her døde Themistokles. — M. hed ogsaa den østlige, bjærgfulde Halvø af Thessalien imellem den nuvær. Volobugt og det ægæiske Hav.

Magnēsia, MgO, Iltet af Magnium, er et fint, hvidt, i sædvanlige Ovne usmelteligt Pulver uden Smag og Lugt; det fremstilles ved at gløde kulsurt M. (s. nedenf.), indtil dettes Kulsyre og Vand ere udjagne, eller salpetersurt M., indtil Salpetersyren er fordreven. M. er næsten uopløseligt i Vand, men forener sig langsomt dermed til et Hydrat: $Mg(OH)_2 = MgO + H_2O$, hvorfor M. udrørt med Vand snart stivner til en marmorhaard Masse. M. anvendes i Medicinen under Navnet **brændt M.** (M. usta), Hydratet som Modgift i Arsenikforgiftninger. **Magnesiasaltene** ere farveløse, dels opløselige, dels uopløselige i Vand; de opløselige smage meget bittert. **Kulsurt M.**, Magniumcarbonat, $MgCO_3$, forekommer naturlig som Magnesit i samme Krystalform som Kalkspat og forbunden med kulsur Kalk som Dolomit. Vandholdigt faas det ved at blande kolde Opløsninger af Magniumsulfat (s. nedenf.) og Soda. Anvendes kogende Opløsninger, faas det basiske Salt som et hvidt, meget let Pulver, der benyttes i Medicinen (M. alba, i daglig Tale blot M.), bl. a. til at mætte Overskud af Syrer i Maven; saaledes udgjør det en Bestanddel af Børnepulver (kuls. M., Rhabarber, Fennikelsukker). **Svovlsurt M.**, Magniumsulfat, Bittersalt, engelsk Salt, findes i Havvandet, i mange Kilder (f. Ex. Epsom, Saidschütz, Püllna), vindes som Biprodukt ved Rensning af Kogsalt og ved Fremstilling af Kulsyre til kunstige Mineralvande, naar denne vindes af Magnesit og Svovlsyre; fremdeles af Kieserit (s. nedenf.) Det krystalliserer i store, vandklare Prismer af Sammensætningen $MgSO_4, 7H_2O$, hvoraf omtr. Halvdelen bestaar af Vand, der gaar bort ved Glødning; det er let opløseligt i Vand og anvendes meget i Medicinen som afførende Middel. Ved Staßfurt forekommer Magniumsulfat med 1 Mol. Vand som Kieserit, i Forbindelse med Kaliumsulfat som Schönit, med baade Kaliumsulfat og Magniumchlorid som Kainit, der anvendes meget som Gødningssalt. Det tungtopløselige **phosphorsure M.** findes i Asken af forskjellige Dele af Dyr og Planter, især af Sædarternes Frø. **Phosphorsur M.-Ammoniak**, $Mg(NH_4)PO_4, 6H_2O$, forekommer undertiden som Blæresten og udskiller sig ogsaa i Krystaller ved Henstand af Urin; det faas som et i Vand meget tungtopløseligt, i ammoniakalsk Vand uopløseligt, krystallinsk Bundfald ved til en ammoniakalsk Blanding af et M.- og et Ammoniaksalt at sætte phosphorsurt Natron. Ved Glødning afgiver det Vand og Ammoniak og efterlader **pyrophosphorsurt M.**, $Mg_2P_2O_7$. Paa Grund af disse Egenskaber bruges Phosphorsyre og Ammoniak som Prøvemiddel for M. og omvendt M. og Ammoniak til at paavise Phosphorsyre. Ogsaa ved quantitativ Bestemmelse af M. eller Phosphorsyre fældes de mest som phosphorsur M.-Ammoniak. **Kiselsurt M.** forekommer naturlig som Olivin, Merskum, Talk, Serpentin og som Bestanddel af vigtige Mineraler, Hornblende, Glimmer. S. for øvr. **Magnium**. **Magnēsiavand**, s. **Mineralvande**.

Magnetisme, den Naturkraft, som ytrer sig i **Magneterne**, derved at disse tiltrække og fastholde Jærn. Den naturlige Magnet, opkaldt efter det oprindelige Findested Magnesia, er Jærnmalme, der rimeligvis ved Paavirkning af Lynet ere blevne magnetiske; de kunstige M. forfærdiges af hærdet Staal, som derpaa mag-

strygning med Polerne (s. nedenf.)
ıeter, ved elektriske Strømme eller
ng af Jordens M. Magneterne
ræfning især paa Jærn og Staal,
. Nikkel, Kobolt, Mangan, Chrom
re Metaller (s. Diamagnetisme).
Magnet finder man imidlertid et
løber rundt omkring Magneten,
aldeles ingen Tiltrækning kan
: Bælte kaldes Ligevægtsrummet.
der af dette tiltager Magneten i
od to Steder, hvor den er stærkest,
oler. Brydes en Magnet over i
met, faar ethvert af Brudstykkerne
er og et Ligevægtsrum, hvorved
at en Magnet umulig kan have
Poler, skjønt vel flere. De to
skjellige, idet en Magnet, ophængt
den kan dreje sig, vender sig be-
den ene Pol omtrent mod Nord,
erne faa Navn, den ene som nord-
eller Nordende, den anden som
ol eller Sydende. Fremdeles viser
ensartede Magnetpoler (to Nord-
o Sydender) frastøde hinanden, to
n Nordende og en Sydende) til-
den, og at to lige stærke, men for-
Poler ved at bringes i Berøring
n ganske ophæve hinandens Virk-
t de Kræfter, de ere i Besiddelse
iden modsatte. De magnetiske Til-
g Frastødninger rette sig efter samme
le andre Kræfter, der virke i Af-
orholde sig nemlig omvendt som
Kvadrater. Naar Jærnet tiltrækkes
netpol, bliver det selv magnetisk,
Del deraf, som er nærmest den
agnetpol, faar en Pol af modsat
), den Del, der er fjærnest, en Pol
Beskaffenhed. Fjærnes Jærnet fra
taber det igjen den Magnetkraft,
emkaldt deri. Det hærdede Staal
ig paa lignende Maade, men be-
et af den fremkaldte M., efter at
gen er ophørt; det er derfor, at Staa-
nges til kunstige Magneter. Dette
ar man søgt at forklare ved at an-
aaldt Coercitivkraft i Staalet, der
aatte betragtes som en Hindring for
fternes Bevægelse deri. Nogle Kry-
holde sig, som om deres Axe var
andre som om den var diamagnetisk.—
larer M. i et Legeme ved at tænke
elte Smaadele som Magneter, hver
je stærke Poler, Molecularmagneter;
Legemet er umagnetisk, ligge disse
magneter saaledes, at de ophæve
Virkning, men magnetiseres det,
e Molecularmagneter saaledes, at de
ned Nordenderne alle til samme Side,
ne til den modsatte. Derved bliver
rklarligt, at naar en Magnet brydes
: flere Stykker, disse da vedblivende
neter med to Poler, ligesom mange
endsøgjerninger stadfæste Forklaringens
). M. i Molecularmagneterne bestaar
ıpères Theori i elektriske Strømme,
redse dem; ogsaa Jordmagnetismen (s.
dreter fra elektriske Strømme, Jord-

strømme, der kredse i Jorden med en Hovedretning fra Øst imod Vest. **Magnetjærnsten,** Magnetit, et metalglinsende, sort Mineral, der hyppigst krystalliserer i regelrette Oktaedre, har omtrent samme Haardhed som Feldspat, Vægtfylden 5 og sort Streg (svensk „Svartmalm", i Modsætning til „Blodstensmalm"). Den paavirkes af Magneten og kan ogsaa selv være i Besiddelse af magnetisk Tiltrækningskraft, en Egenskab, der alt var kjendt i Oldtiden. M. (Jærnmellemilte) indeholder 72 pCt. Jærn, hvorfor det er en særdeles vigtig Jærnmalm, som især forekommer i stor Mængde og af fortrinlig Beskaffenhed i Sverige. M. findes ogsaa indsprængt i flere Bjærgarter, især i Basalt og Dolerit. Af Malmene ved Dannemora, Persberg o. fl. St. vindes udmærket Stangjærn og Staal. **Magnetkis,** et bronzegult Mineral, der bestaar af 40 pCt. Svovl og 60 pCt. Jærn, altsaa mindre Svovl end i Svovlkis, hvorfra det let skjelnes ved Farven og den ringere Haardhed (omtr. 4). Den forekommer ofte sammen med Sølv- og Kobbermalme og er tillige funden i Meteorstene og Meteorjærn. Naar M. indeholder nogle pCt. Nikkel, benyttes den til deraf at vinde dette Metal og kaldes da „Nikkelmalm". Denne er funden i større Mængde i Norge, især i Nærheden af mindre Gabbro-Partier; da Tyskland 1871 indførte Brugen af Nysølv til Skillemønt, tog Nikkelproduktionen et stort Opsving i Norge. **Magnetnaal,** en i Regelen spinkel Magnet, som er ophængt saaledes, at den kan dreje sig om en Axe, hvad enten denne er lodret eller vandret. **Magnetoelektricitet, magnetoelektriske Maskiner,** s. **Induction.** **Magnetometer** kaldes forskjellige Instrumenter, som tjene til at maale Jordmagnetismens Virkning for at bestemme dels Magnetnaalens Declination, dels Jordmagnetismens Intensitet. De mest bekjendte ere construerede af Gauß og Lamont.

Magnetisme, dyrisk, ell. **Mesmerisme,** den antagne Kraft i det menneskelige Legeme, der skulde ligge til Grund for de af Mesmer og hans Efterfølgere udøvede saakaldte **magnetiske Cure.** Flere Læger begyndte i Slutn. af forr. Aarh. at anvende den mineralske Magnetisme som Lægemiddel, blandt disse ogsaa Lægen **Anton Mesmer** i Wien (f. 1733 i Schweiz), der imidlertid ikke lod det blive herved, men opstillede den Paastand, at M. gjennemtrængte hele Naturen, og at den ved visse Haandgreb (Berøring, Strygning osv., **Magnetisering**), ja selv ved den blotte faste Vilje kunde vækkes i det dyriske Legeme, overføres paa dette og paa denne Maade frembringe de mærkeligste og mest helbredende Virkninger. Den Modstand, han mødte i Wien, gjorde, at han 1777 drog til Paris, hvor han i Forbindelse med Lægen d'Eslon fortsatte sin Virksomhed. Saaledes som disse udøvede M., hvad enten det nu skete ved Berøringer og Strygninger eller ved mystiske Apparater (le baquet), „magnetiserede Træer eller Bade" (magnetiske Substituter), var det kun en vis Art Virkninger, der fremkaldtes derved, de saakaldte „**Kriser**", der bestod i voldsomme Anfald af Krampe, ledsagede af Skrig, Graad, Hikke og Latter, indledede og efterfulgte af et Slags Bedøvelse. Disse Expe-

rimenter og de Cure, der angaves at finde Sted derved, vakte en saadan Opsigt, at Regeringen nedsatte en Commission til at undersøge Sagen. Den ugunstige Dom, som denne fældede, i Forbindelse med forskjellige Beskyldninger, der rejstes mod Mesmer, gjorde Opholdet i Paris saa ubehageligt for ham, at han forlod Frankrig og under antagne Navne levede først i England, senere i Tyskland, indtil han 1815 døde i den dybeste Forborgenhed i Meersburg ved Bodensø. Hans Tilhængere vedblev imidlertid, understøttede af Publikums Lettroenhed og Hang til alt mystisk, at udøve M. og udvikle den yderligere, og navnlig var dette Tilfældet, efter at man ogsaa havde begyndt at beskæftige sig med den i Tyskland, hvor den snart blev sat fuldstændig i System. Samtidig antog imidlertid Læren om M. et helt nyt Udseende, idet man nu ikke mere hørte noget om „Kriserne", hvorimod 2 nye mærkelige Virkninger af M., Somnambulismen og Clairvoyancen, bleve opfundne. Fra nu af er det mere eller mindre fuldstændige Søvntilstande, den magnetiske Søvn, der fremstilles som Resultatet af den magnetiske Paavirkning i dens lavere Grader. Forstærkes Indvirkningen, kan Somnambulismen indtræde, idet den magnetiserede („Mediet") lidt efter lidt skal kunne komme til Bevidsthed uden dog at aabne Øjnene og tillige „staar i et forandret Forhold til Omverdenen", især charakteriseret ved, at Sanserne ikke blot skærpes i en overordentlig Grad, men ogsaa henflyttes til ganske nye Steder af Legemet, saa at „Somnambulen" ikke alene kan iagttage, hvad der undgaar andre, men ogsaa f. Ex. læse Breve i andres Lommer, se med Hjertekulen og læse en Bog, der henlægges der. Somnambulen taler sædvanlig og beskriver med en usædvanlig Lethed og Livlighed i Udtrykket alt, hvad hun tror at se og høre. Den højeste Grad af magnetisk Paavirkning, Clairvoyancen, indtræder kun sjælden, hos særlig „disponerede" Individer og ved stærk Anstrængelse af Magnetiseuren; i denne bliver den magnetiserede, „Clairvoyanten", i Stand til (dog kun paa Spørgsmaal, stillede paa en vis Maade) at beskrive sin egen legemlige Tilstand, angive sin Sygdoms Beskaffenhed og Lægemidlerne mod den, i den stærkest udviklede Clairvoyance (Extase, Desorganisation) endog se sine foregaaende og tilkommende Sygdomme, kjende andre Personers nuværende og foregaaende legemlige Tilstande og øvrige Forhold, ja endog deres Tanker og Forestillinger; denne Evne udstrækker sig dog kun til de Personer, med hvem hun er sat i „magnetisk Rapport". Naar Clairvoyanten ofte har været i denne Tilstand, kan hun til sidst selv sætte sig i den uden Paavirkning af Magnetiseuren. I de sidste Aar er den magnetiske Søvn atter kommen frem under Navnet Hypnotisme, som tidligere kun benyttedes om den ved en egen Methode (s. Hypnotisme) bevirkede magnetiske Søvn, og af de herved fremkaldte Phænomener er det da atter „Suggestionen", hvorom Hovedinteressen har concentreret sig. Herved forstaas den sjælelige Indvirkning, hvor Hypnotiseuren under Søvnen (Hypnosen) tvinger Mediet til at udføre bestemte Handlinger eller at paavirkes af forskjellige Indbildninger enten under Søvnen eller endog kortere eller længere Tid efter denne. Hypnosen kan frembringes ved en vedholdende Paavirkning af Centralnervesystemet igjennem forskjellige Sanseorganer (stadig Betragtning af en skinnende Gjenstand, Lytten til en ensformig tilbagevendende Lyd, Strygninger langs Legemets Overflade), bedst dog ved en samtidig psychisk Medhjælp, f. Ex. gjentagen Befaling om at sove, Forsikring om, at et eller andet Phænomen nu allerede begynder at vise sig o. lign. — Trods de utallige Bedragerier, der for Fordelens Skyld ere begaaede og stadig begaas ved den d. M., tør man dog ikke benægte, at flere af de beskrevne Phænomener kunne fremkaldes vilkaarlig, ikke ved nogen d. M. eller nogen anden ny Naturkraft, men navnlig ved den under den magnetiske Søvn stedfindende Svækkelse af Viljen og Skærpelse af Sanserne; ved nøjere Prøvelse vise de sig ogsaa fuldstændig stemmende med de physiske og physiologiske Love. Tilstande som „Kriserne", den magnetiske Søvn, Somnambulismen med dens Syner og højtravende Beskrivelser af disse forekomme jævnlig ogsaa uden nogen Magnetisering hos nervøse og hysteriske Kvinder (s. Søvngængeri), og særlig imellem disse finde Magnetiseurerne deres Somnambuler og Clairvoyanter, medens den magnetiske Behandling oftest viser sig ganske uvirksom lige over for normalt organiserede Individer. Hvad derimod berettes om Sansernes Omflytning hos Somnambulerne og om Clairvoyanternes rigtig indtræffende Spaadomme og øvrige Angivelser (der for øvrigt ere langt sjældnere end de fejlagtige), beror vel snarest paa et Bedrageri, der for de sidstes Vedkommende vistnok ligger i den Maade, hvorpaa Spørgsmaalene til Clairvoyanten stilles. — Man har baade tidligere og i den nyeste Tid benyttet den d. M. til Helbredelse af forskjellige nervøse (navnlig hysteriske) Lidelser. Naar man særlig har villet give Suggestionen en pædagogisk Anvendelse, idet man under Hypnosen har befalet dovne Drenge fremtidig at være flittige osv., saa maa en saadan Brug af den fordømmes, om ikke af anden Grund, saa fordi den d. M. overhovedet kan have meget farlige Følger (nervøse Lidelser og Sindssygdomme) for sine Ofre. Ogsaa til Forbrydelser er den d. M. misbrugt, og man maa derfor af al Magt modvirke dens Udøvelse.

Magni ell. **Magnus**, Johannes, svensk Gejstlig, f. 19 Marts 1488 i Linköping, blev 18 Aar gl. Kannik i Linköping og Skara, besøgte senere Universiteterne i Löwen og Köln og studerede ved det første under den senere Pave Hadrian VI. Som Sten Sture d. yngres Gesandt til Paven begav han sig derpaa til Italien, hvor han efter Stures Død modtog en Lærerplads i Perugia. Efter det stockholmske Blodbad tog han sig med Iver af sit Fædrelands Sag hos Paven og blev af Hadrian VI sendt som pavelig Legat til Sverige for at ordne Kirkens Anliggender. Han modtoges med Velvilje af Gustav I og valgtes 1523 med Kongens Samtykke til Ærkebiskop, men paadrog sig senere Gustavs Unaade, da

an søgte at modarbejde Reformationen, og lev 1526 sat under Bevogtning. Han kom il snart paa fri Fod igjen, men forlod alle- de s. A. sit Fædreland og opholdt sig først Preussen, Polen og Tydskland, senere i Ita- n, hvor han døde i Rom 22 Marts 1544. ider sin Landflygtighed skrev han en »Historia tropolitanæ ecclesiæ Upsalensis« (1557 og 60) og den bekjendte »Historia de omnibus thorum Sueonumque regibus« (1554), i lken han førte den svenske Kongerække til- e til Syndfloden. — Hans Broder, **Olaus** ell. **Magnus**, f. 1490, var Kannik i Up- og Linköping, da han 1518—19 med ro fra Arcembold besøgte det nordlige Sve- . 1524 gik han til Rom som Kongens misær, modtog og udførte senere ogsaa e diplomatiske Hverv, vendte dog aldrig ge til Sverige, men fulgte med sin Bro- som dennes Secretær og blev efter hans af Paven udnævnt til titulær Ærkebiskop sala. Han døde 1558 i Rom. M. besør- Trykningen af Broderens historiske Værker orfattede selv en større »Carta marina et iptio septentrionalium terrarum« (1539), ænge ansaas for tabt, indtil det blev gjen- t i München af Prof. Brenner og ud- i Christiania 1886, samt »Historia de bus septentrionalibus earumque diversis us etc.« (1555), der i lang Tid i en gde Udgaver og Oversættelser udgjorde den ste Kilde til det øvrige Europas Kjend- il Sverige og i det hele Norden og dets ggere.

gni, Pietro [mänji], ital. Billedhugger, 7, d. 1877 i Milano, tilhørte den rea- Skole og udførte sine Arbejder ikke alene tor technisk Dygtighed, men ogsaa med . Hans Hovedværk er Mindesmærket Lionardo da Vinci omgiven af Elever. en udførte han bl. a. Billedstøtter af Angelo, Galilei, Volta og Cavour til a Vittorio Emanuele i Milano.

gnificat kaldes efter Begyndelsesordet i a (»Magnificat anima mea Dominum«, in Sjæl ophøjer Herren) Marias Lov- Luc. I, 46—55, der i Romerkirken bru- m Hymne ved den daglige Aftenguds-

nificens (d. e. Herlighed, Højhed), Titel iversiteternes Rectorer (Rector magnifi- j Kanslere, saa vel som for Borgeme- i de tydske „Fristæder“. Beklæder en Rectorværdigheden, kaldes han **Magnifi- cus**.

nin, Charles [manjäng], fransk Literær- r, f. 1793 i Paris, d. 1862 smstds. som ator ved »Bibliothèque impériale«, de- med Poesier og Komedier, men er jendt som aandrig Kritiker i »Globe« onal«, hvor han arbejdede sammen med og Carrel; senere bleve »Revue des ondes« og »Journal des savants« hans . Hans egentlige Fag var Dramaets atrets Historie, hvorom Værker som gines du théâtre moderne« (1838), »Le de Hrosvitha« (1845) og »Histoire des ttes« (1852) vidne.

in, Pierre Jos. [s. o.], fransk Poli- tiker, f. 1824, Fabrikant i Dijon, valgtes 1863 til den lovgivende Forsamling som Oppositions- mand, blev i Sept. 1870 Handelsminister under Forsvarsregeringen og sørgede med Iver og Dygtighed for Paris's Forsyning med Levneds- midler. I Febr. 1871 valgtes M. til Natio- nalforsamlingen og i Dec. 1875 af denne til livsvarig Senator; han blev i Dec. 1879 Fi- nansminister indtil Nov. 1881 og 1883 Gou- verneur for Frankrigs Bank.

Mágnium, Magnesium, Mg, et blaalighvidt, glinsende Metal af Vægtfylde 1,75, der ikke forekommer frit i Naturen, men i meget ud- bredte Forbindelser (s. **Magnesia**). Det er flyg- tigt, forandres ikke i tør Luft ved almindelig Temperatur, overdrages i fugtig langsomt med Magnesiahydrat, antændes i Luften ved Rød- glødhede og brænder med et blændende hvidt Lys til Magnesia. Da dette Lys virker paa Sølvsalte som Sollys, anvendes det i Photo- graphien. M. vindes ved at sønderdele smeltet Chlormagnium ved den galvaniske Strøm eller ved at ophede en Blanding af Chlormagnium, Kogsalt, Flusspat og Natrium. **Chlormagnium**, $MgCl_2$, findes i Søvandet, dannes ved Opløs- ning af Magnesia eller kulsurt Magnesia i Saltsyre, men kan ikke ved Inddampning af denne Opløsning faas vandfrit, fordi det ved en vis Temperatur omsætter sig med Vand til Chlorbrinte, som gaar bort, og Magnesia. Sættes derimod til Opløsningen en vis Mængde Salmiak, dannes et Dobbeltsalt, C.-Salmiak, der ved Opvarmning bliver vandfrit og derpaa afgiver sin Salmiak. Et Dobbeltsalt af C. og Chlorkalium, den saakaldte Carnallit fra Staßfurt, er i den nyere Tid blevet Grund- laget for Fabrikation af Kalisalte. Om andre Magniumsalte s. **Magnesia**.

Magnóliefamilien (Magnoliaceæ), en Ra- nunkelfamilien meget nærstaaende Plantefamilie, hvis Arter ere Træer eller Buske med afvex- lende, hele Blade og hindeagtige, affaldende Axel- blade samt store Blomster, omfatter kun exo- tiske Planter, der navnlig findes i stort Antal i det varmere Nordamerika og det subtropiske Asien. Af Slægten Magnolia dyrkes flere, dels nordamerikanske, dels asiatiske Arter i Driv- huse i Danmark paa Grund af deres smukke, vellugtende Blomster og store Blade. Andre hertil hørende Slægter ere Tulipantræet (Liriodendron) og Stjærneanis (Illicium).

Magnus, dansk Prins, Christian III.s og Dronn. Dorotheas næstældste Søn, f. 26 Aug. 1540 paa Kjøbenhavns Slot. I Stedet for den ham i Følge det indførte Udstykningssystem tilkommende Del af Hertugdømmerne Sles- vig og Holsten overdrog hans Broder Frederik II ham Stiftet Øsel, hvortil Præsentationsretten var bunden af Kongen, og Prinsen gik i For- aaret 1560 i Spidsen for et Par Hundrede Knægte over til sine Besiddelser; men her kom han snart ved de forviklede politiske Forhold og sin egen uforstandige Opførsel i en mislig Stilling. Om Lifland kæmpede den Gang Po- lakkerne, Russerne og Svenskerne, og i disse Stridigheder indblandede M. sig; den russiske Czar Ivan Vasiljevitsch II benyttede ham som Redskab for sine Erobringsplaner og gjorde ham 1570 til Konge i Lifland under russisk

Højhed, men berøvede ham til sidst alle hans Besiddelser. M.s Drikfældighed og øvrige slette Forhold vare en stadig Kilde til Sorg for hans Moder, som man ser af hendes Breve, og han døde i den sørgeligste Forfatning 18 Marts 1583; hans Lig blev 1662 bragt til Danmark og hensat i Kongegraven i Roskilde Domkirke. Han var 1573 bleven gift med en russisk Prinsesse Marie, som efter hans Død blev sat i Kloster.

Magnus Barfod, Konge i Norge 1093—1103, uægte Søn af Kong Olaf Kyrre, f. 1073, besteg Tronen ved sin Faders Død; dog kom han først i Besiddelse af hele Riget 1094, da hans Fætter Haakon Magnussøn, som havde faaet den nordlige Del, døde. M. var lige saa krigersk, som hans Fader havde været fredelig. Først gjorde han et Tog til de skotske Øer, som han underlagde sig og tvang den skotske Konge til at afstaa; Jarlerne af Orknøerne og Kongen paa Syderøerne maatte hylde ham. Derpaa førte han Krig med den svenske Konge Inge angaaende Grænserne; ved Freden bestemtes, at alt skulde være som før Krigen, og M. ægtede Inges Datter Margrete, som derfor blev kaldt Fredkulla (s. d. A.). Til sidst gjorde han et Tog til Syderøerne og Man, som efter Underkongens Død havde løsrevet sig, og som han nu indlemmede i sit Rige 1102; paa Hjemvejen hærjede han i Irland, men blev her ved en Landgang overrasket af Irerne og fældet i Slaget 24 Aug. 1103; han blev begravet i St. Patricks Kirke i Down. Han plejede at sige: „En Konge skal stræbe efter Berømmelse, ikke efter et langt Liv". Sit Tilnavn fik han, fordi han selv og hans Krigere efter det første Tog antog skotsk Dragt, kort Kjortel uden Buxer. M. havde 3 uægte Sønner: Eystein, Sigurd Jorsalafarer og Olaf, som efter ham besteg Tronen; rimeligvis var han ogsaa Fader til Harald Gille og Sigurd Slembe, der udgav sig for hans Sønner.

Magnus Erikssøn Smek, Konge i Sverige og Norge, Søn af Hertug Erik Magnussøn og Dattersøn af Kong Haakon V i Norge, f. 1316, blev 1319 efter Farbroderen Birgers Afsættelse valgt til Sveriges Konge; s. A. tilfaldt den norske Krone ham som Arv. Landene styredes af særskilte Formynderregeringer i hvert af Rigerne (i Sverige af Raadet, i Norge først af Raadet, siden af Drosten Erling Vidkunnssøn), indtil M. 1332 som fuldmyndig Konge selv overtog Bestyrelsen af sine vidtudstrakte Lande, af hvilke Sverige s. A. forøgedes ved Indløsningen af Skaane og Bleking, hvortil efter nogle Aars Forløb kom Halland, ligeledes ved Indløsning. Men ved disse Udvidelser af sit Rige forøgede M. ogsaa de Vanskeligheder, hvormed han som Regent havde at kæmpe. Da han ved sin Regeringstiltrædelse fandt Sveriges Skatkammer tomt, maatte han for at tilvejebringe Indløsningssummerne paalægge nye Skatter og foretage Indskrænkninger i Adelens Ret til Skattefrihed, hvorved han opbragte Stormændene imod sig. Dog havde Landet Ro i flere Aar, i hvilke M. henvendte sin Opmærksomhed paa Lovgivningen og især paa Udarbejdelsen af en ny almindelig Landslov. Men da M. som oftest opholdt sig i Sverige og forsømte Norges Styrelse, maatte han snart gaa ind paa en Opløsning af Unionen, idet hans yngre Søn Haakon bestemtes til Tronarving i Norge, hvor han tiltraadte Regeringen 1355. Imidlertid havde M. i Sverige paa Grund af to mod Rusland foretagne Krigstog set sig nødt til yderligere at forøge de trykkende Skatter, og da han havde ophøjet sin Yndling Bengt Algotssøn til Hertug, brød 1356 Misfornøjelsen ud i et Oprør, efter at det var lykkedes Stormændene at ophidse M.s ældste Søn mod Faderen. Striden mellem Fader og Søn gav Valdemar Atterdag Lejlighed til at indblande sig i Sveriges Anliggender og til efter Eriks Død at sætte sig i Besiddelse af de nogle Aar i Forvejen afstaaede Provinser. Tabet af disse Lande (til hvis Afstaaelse M. rimeligvis slet ikke gav sit Samtykke) gav de svenske Stormænd et Paaskud til at kalde M.s yngre Søn, Kong Haakon i Norge, til Faderens Medregent ogsaa i Sverige 1362. Men da Haakon ægtede Valdemars Datter Margrete, hvorved en Udsigt aabnedes til at forene de nordiske Riger, tog Stormændene heraf Anledning til at indkalde og hylde som Konge M.s Søstersøn, Albrecht af Mecklenburg. Under Kampen med Albrecht blev M. 1365 tagen til Fange (s. Gata), og først 1371 fik han atter fuldstændig sin Frihed, efter at han havde forpligtet sig til at betale en stor Løsesum, samt til at afstaa til Albrecht sine Fordringer paa Sverige; dog beholdt han Landskaberne Dalsland og Vestergötland, som først ved Margrete atter bleve forenede med Sverige. Sine sidste Aar tilbragte M. i Norge, hvor han synes at have erhvervet sig Folkets Hengivenhed; han druknede 1 Dec. 1374 i Nærheden af Bergen. Med sin Dronning, Blanche ell. Blanca af Namur (s. Blanca), havde han Sønnerne Erik og Haakon.

Magnus Erlingsøn, Konge i Norge 1161—84, Søn af Jarlen Erling Skakke og Kong Sigurd Jorsalafarers Datter Christine, f. 1156, blev efter Kong Inges Fald af hans Tilhængere tagen til Konge imod Haakon Herdebred, og da hans Fader, som forestod Regeringen i hans Mindreaarighed, allerede det n. A. (1162) overvandt denne i et Slag, hvor han faldt, blev M. paa Øreting i Throndhjem hyldet som Konge over hele Norge. 1164 blev han, kun 8 Aar gl., kronet i Bergen af Ærkebiskop Eystein; med denne første norske Kroning var der forbundet betydelige Indrømmelser til Gejstligheden og Stormændene, og Norges Krone blev erklæret for et Len af St. Olaf. 1174 rejste Birkebenerne sig mod M., men bleve dog først farlige, da Sverre 1177 kom i Spidsen for dem. I et Slag ved Throndhjem imod denne faldt Erling 1179; og da M. det n. A. atter tabte et Slag, maatte han flygte til Danmark, hvorfra han med sit Parti Hellungerne (af „Hella", en Kappe) vedblev at bekæmpe Sverre. Endelig faldt han tillige med sine mægtigste Mænd i et Søslag i Noresjorden i Sogn 15 Juni 1184; han blev begravet i Christkirken i Bergen, og Sverre holdt selv en Ligtale over sin Modstander. M. efterlod sig en uægte Søn Sigurd, som siden blev opstillet som Prætendent mod Sverre. Vikar, Inge og Erling Steinvæg udgaves for hans Sønner

g anførte som Prætendenter Barbelgerne og
Baglerne.

Magnus Haraldsøn, ældste Søn af Kong
arald haardraade, blev indsat til Regent i
orge af sin Fader, da denne drog til Eng-
nd 1066, og ved hans Fald udnævnt til
onge. 1067 delte han Riget med sin Broder
laf Kyrre og beholdt selv den nordlige Del,
n døde allerede 1069 i Nidaros. Han efter-
 sig en Søn Haakon, som et Aar regerede
mmen med Magnus Barfod.

Magnus Henriksøn, en Søn af den danske
ins Henrik Skatelaar (s. d. A.), blev af Vest-
erne 1160 udraabt til Konge som nedstam-
de fra Kong Inge d. ældre. Han over-
mplede Kong Erik d. hellige ved Upsala, tog
 til Fange og lod ham halshugge, men
e allerede n. A. Livet til i et Slag. Han
 gift med en Datter af den norske Konge
ald Gille, Brigida.

Magnus Ladulås, Konge i Sverige 1278
), næstældste Søn af Birger Jarl til Bjälbo.
nu medens Faderen levede, havde han er-
t Hertugnavnet og ligesom sine yngre Brø-
faaet en Del af Riget anvist som Len.
 fandt sig dog kun lidet tilfredsstillet ved
e underordnede Stilling, og da efter Bir-
Død Kong Valdemar selv havde overtaget
ringen, opkom snart Uenighed imellem
rene; 1275 kom det til aabenbar Krig, i
n M. blev understøttet af Erik Glipping
nmark. Til en Begyndelse maatte Val-
r dele Riget og Kongenavnet med sin
r, men nødtes, efter at han med Erik
ings Hjælp havde forsøgt paa at gjen-
 hvad han havde tabt, til at afstaa baade
og Krone. Imidlertid maatte M. rolig
 sig i, at flere af Landets Stormænd,
der af Kongehuset, der troede sig tilside-
ved den Fortrolighed, han viste nogle
ndske Herrer, greb til Vaaben, dræbte
nske Ridder Ingemar Nielssen og tog
Svigerfader Grev Gerhard I af Holsten
nge. Ved Løfter lykkedes det ham at stille
rske Herrer til Freds; men 1280 indbød
ovedmændene for dem til et Gjæstebud,
m gribe og halshuggede 4 af dem. Da
eden var gjenoprettet, henvendte han
lvor og Kraft sin Opmærksomhed paa
svarende Ordning af Samfundsforhol-
 Han paabød, at ingen andre maatte
e sig til Rigsforsamlingen end de, der
levne kaldede af Kongen. Ved at give
kattefrihed, der gjorde Krigstjeneste til
rdnede M. Krigsvæsenet i Overens-
lse med, hvad der fandt Sted i andre
paa samme Tid som han ved at indføre
værdigheden søgte at knytte Stormæn-
ermere til Kongens Person. Han vaa-
ed Strænghed over Overholdelsen af sin
Fredslove; saaledes straffede han uden
el de mægtige Algotssønner, der havde
g skyldige i Brud paa Kvindefreden.
aabød han Loven om „Kongsfred" og
gede andre Forordninger til at hindre
me Overfald, til at beskytte Almuen
nsherrerne og til at ophjælpe Befor-
æsenet. Gotland bragte han i nærmere
else med Riget; ogsaa i Udlandet vidste
han at hævde sin Anseelse. Til Folkets store
Sorg døde M. allerede 18 Dec. 1290, omtr.
50 Aar gl., og blev begravet i det af ham
rigt udstyrede Graamunkekloster (nu Riddar-
holmskyrkan) i Stockholm. Hans Dronning,
Helvig af Holsten (gift 1276, d. c. 1325), fødte
ham foruden flere Sønner (s. Birger) Døtrene
Richiza, Abbedisse i det af Faderen stiftede
Claraklosster, og Ingeborg, som blev gift med
Kong Erik Menved og døde 1319, c. 40 Aar gl.

Magnus Lagabøter, Konge i Norge 1263
—80, Søn af Kong Haakon d. gamle og hans
Dronning Margrete Skulesdatter, f. 1238 i
Tønsberg. Endnu medens hans Fader levede,
fik han Kongenavn 1257 og blev kronet i
Bergen 1261; ved Faderens Død besteg han
Tronen. M. er bleven berømt som Lovgiver,
hvoraf han ogsaa fik sit Tilnavn L. (d. e. Lov-
forbedrer). Først lod han revidere Lovene for
Borgarting og Eidsivating (1267) og for Gula-
ting (1268); derpaa fik han Bemyndigelse til
at revidere Frostatingsloven (1269). Men
under dette udvidedes Arbejdet til at omfatte
det hele Land. Den reviderede Landslov blev
først vedtagen paa Gulating (24 Juni 1274),
derpaa paa Frostatinget (1275) samt paa Eids-
vold og Borg (1276). Samtidig udarbejdede
han en ny Bylov for Bergen (1276), som
efterhaanden blev indført ogsaa i de andre
Byer. Allerede 1271 havde han ladet udarbejde
en ny Lovbog for Island, Járnsíða; men som
Følge af de senere Lovarbejder i Norge blev
Landsloven bearbejdet for Island; den blev
indført her ved Lagmanden Jón Einarsson
Aaret efter Kongens Død (»Jónsbók«, s. d. A.).
Tronstridigheder forebyggedes for Fremtiden ved
den Bestemmelse i Landsloven, at Kongedømmet
skulde være udeleligt og gaa i Arv til den ældste
ægte Søn. Mod Gejstligheden var M. meget
eftergivende, og Hansestæderne tilstod han Ret-
tigheder til Landets Skade. Han elskede Pragt
og indførte udenlandske Hofskikke. Sydersøerne
(Hebriderne) afstod han til Skotland mod en
aarlig Afgift. Han døde 9 Maj 1280 i Bergen,
hvor han ogsaa blev begravet. M. havde 1261
ægtet den danske Prinsesse Ingeborg, en Datter
af Erik Plovpenning, hvilket Giftermaal siden
gav Anledning til en langvarig Krig imellem
Norge og Danmark; deres Børn vare de to
følgende Konger, Erik Magnussøn og Haakon V.

Magnus d. blinde, Konge i Norge 1130
—35, uægte Søn af Kong Sigurd Jorsala-
farer, f. c. 1115. M. var en lidenskabelig og
voldsom Mand, saa at ved hans Faders Død
mange foretrak Harald Gille (s. d. A.) og M.
maatte dele Regeringen med denne. Det kom
til Krig, og Harald maatte flygte til Danmark
1134, men vendte med dansk Hjælp tilbage og
fangede M., som blev gildet, blindet og sat i
Kloster (s. Munkholmen). Ved Haralds Mord
1136 kom den blinde og lemlæstede Konge ud
af sit Klosterfængsel og befrigede derpaa tillige
med Sigurd Slembe Haralds Parti, der havde
udraabt dennes Sønner til Konger, men faldt
i Søslaget ved Holmengraa uden for Svine-
sund 12 Nov. 1139; han er begravet i St.
Halvards Kirke i Oslo.

Magnus d. gode, Konge i Norge 1035—47
og tillige i Danmark (fra 1042), uægte Søn

af den norske Konge Olaf d. hellige, f. 1024 af hans Frille Alfhild. Han blev i Daaben af Kongens Ven Sighvat Skjald kaldt M. efter Carl d. stores latinske Tilnavn, som fra den Tid blev et almindeligt Navn i Norden. Kun 4 Aar gl. fulgte han med sin Fader paa hans Flugt til Garderige, og her blev han opdraget hos Storfyrst Jaroslav, indtil Einar Tambeskjælver og flere fornemme Nordmænd, kjede af Svend Knudsøns Regering, 1034 hentede ham tilbage til Norge, hvor han af alle blev tagen til Konge. Da Hardeknud fornyede de danske Fordringer paa Norge, kom det til en Strid imellem de to unge Konger, som dog snart endte ved et Forlig (1038), der gjorde M. til Konge ogsaa i Danmark 1042. Her var han imidlertid saa uforsigtig imod Einar Tambeskjælvers Raad at indsætte Svend Estridsøn, der var nær beslægtet med det uddøde danske Kongehus, til Jarl; denne antog Kongenavn, og M. maatte nu føre Krig med ham lige til sin Død. Under disse Stridigheder slog han Venderne paa Lyrskovshede 1043 og gav sin Farbroder Harald haardraade Del i Regeringen i Norge. M. døde paa et Tog i Danmark 25 Oct. 1047, kun 23 Aar gl., og var saa højmodig at erklære Svend for sin Efterfølger i Danmark. Hans Lig blev ført til Clemens-Kirken i Throndhjem og senere tillige med hans Faders flyttet til Domkirken smstds.

Magnus d. hellige, Søn af Orknøjarlen Erlend (d. 1098), blev, da hans Fader var afsat af Kong Magnus Barfod, optagen i dennes Hird, men flygtede derfra til Skotland. Her blev han Jarl i Katanes og 1108 af Kong Eystein forlenet med Halvdelen af Orknøerne, som han skulde styre sammen med sin Fætter, Haakon Paalssøn. Men medens M. levede fromt, fredsommelig og næsten asketisk, var Haakon trættekjær og herskelysten. Det kom flere Gange til Strid mellem Fætrene, og M. forlod endog for at undgaa Strid for længere Tid Øerne. Endelig blev han ved et Forligsmøde paa Egilsø 16 Apr. 1115 overfaldet, fangen og halshugget paa Haakons Foranstaltning. Men hans uskyldige Død og fromme Levned vakte Troen paa hans Hellighed og Mirakler, og 13 Dec. 1135 blev hans Lig optaget og begravet i et Skrin i Christkirken i Birgisaa. M.s Hellighed blev ogsaa den bedste Støtte for hans Søstersøn Ragnvald (s. d. A.), da han søgte og vandt Jarleværdigheden paa Orknøerne; til Tak byggede Ragnvald den prægtige Magnuskirke i Kirkevaag. M.s Festdage, som vare indførte ogsaa i Norge og paa Island, vare hans Døds- og Translationsdag.

Magnus d. stærke, dansk Prins, Søn af Kong Niels og Dronn. Margrete Fredkulla. Da han ved sin Moder nedstammede fra de svenske Konger, blev han c. 1129 valgt til Konge i Vestergötland, men han opholdt sig kun lidet her. Efter at have snigmyrdet sin Fætter Knud Lavard maatte han forlade Danmark, men kom snart derefter igjen tilbage og foranledigede derved en treaarig Borgerkrig, da Erik (Emune) stillede sig i Spidsen for sin myrdede Broders Tilhængere og antog Kongenavn. Niels og M. vare dog for det meste heldige, men i det afgjørende Slag ved Fodvig 4 Juni 1134 led de et stort Nederlag, og M. faldt. Han havde c. 1127 paa Riberhus havt Bryllup med den polske Prinsesse Richiza og blev i dette Ægteskab Fader til den danske Konge Knud V; efter M.s Fald ægtede Richiza først en russisk Fyrste, ved hvem hun blev Moder til Valdemar d. stores Dronning Sophie, og derpaa den svenske Konge Sverker I. — M., flere andre danske Prinser i det 12te Aarh., saaledes en Søn af Harald Kesja, som faldt tillige med nys nævnte M. i Slaget ved Fodvig; og en uægte Søn af Erik Lam, som deltog i oprørske Forbindelser mod Valdemar d. store og døde 1190.

Magnus, Heinr. Gust., tysk Physiker og Chemiker, f. 1802 i Berlin, fra 1834 Prof. i Physik og Technologi ved Universitetet og fra 1840 Medlem af Vidensk. Akad. smstds.; d. 1870. Blandt hans physiske Arbejder fortjene især at nævnes hans Undersøgelser over Luftens Udvidelse ved Varmen, over Vanddampenes Tryk, over Vædskernes Bevægelse og over Luftens Modstand imod Riffelkugler. — Hans Broder, Eduard M., f. 1799, d. 1872 i Berlin, vandt stort Navn som Portrætmaler. Blandt hans Billeder regnes Jenny Linds Portræt som hans Hovedbillede, medens for Danmark hans Portræt af Thorvaldsen (i dennes Mus.) har større Interesse.

Magnusson, s. Arne, Finn og Gisle Magnusson.

Māgo, carthaginiensisk Suffet c. 500 f. Chr., skrev et Værk om Landbruget i 24 Bøger, som efter den 3dje puniske Krig blev oversat paa Latin og omtales med Anerkjendelse af Varro, Columella og Plinius. — M., yngste Søn af Hamilkar Barkas, Broder til Hannibal og Hasdrubal, deltog i Hannibals sejerrige Felttog i Italien, men blev derpaa sendt som Feltherre til Spanien og sejrede med Hasdrubal 212 f. Chr. over Scipionerne. 206 led han imidlertid et afgjørende Nederlag ved Silpia, og da han 205 var kommen til Ligurien for at understøtte Hannibal og havde tilkæmpet sig flere Fordele, blev han 203 kaldt tilbage til Carthago, men døde paa Overrejsen.

Magōg, s. Gog.

Magyar, Ladislaus [māddjar], berømt Afrikarejsende, f. 1817 i Maria-Therestopel, gik som Søofficer til Sydamerika, drog 1848 til Portugisernes Besiddelser i Benguela og 1849 til Bihe, hvor han giftede sig med en Negerhøvdings Datter; i de følg. Aar berejste han det indre af Sydafrika (til omtr. 20° s. Br.). Han døde 9 Nov. 1864 i Dombo Grande i Benguela. Af hans store Værk over hans Rejser i det indre Afrika udkom kun 1ste Bind (1858).

Magyarer, s. Ungarn.

Mahabalipuram, Landsby i Prov. Madras i engelsk Ostindien, 7 M. s. for Madras, med berømte Hindutempler.

Mahabhārata, Navnet paa det ene af Oldindiens to store episke Digte; s. Sanskrit.

Mahadēva, d. e. den store Gud, bruges især som Navn for Siva, den tredje Person i den indiske Treenighed.

Mahaleb, Mahalebkirsebærtræ eller Weichseltræ, Cerasus (Prunus) Mahaleb, benyttes til

Grundstamme for Kirsebærtræer, navnlig saadanne med sure Frugter. Mahalebgrundstammer ere heldigst paa sandet og stenet Jord, hvor Kirsebærtræer med søde Frugter let kunne komme til at lide af Gummiflaad. Træets Stamme og Grene ere vellugtende og benyttes bl. a. til Forfærdigelse af Piber, Cigarrør, Spaserestokke osv.; i dette Øjemed dyrkes Planten navnlig i Ungarn.

Mahanâdi, Flod i Forindien, udspringer i det indre af Halvøen paa Dekans Nordrand og løber med Hovedretning mod Ø. til den bengalske Bugt, hvor den ved sit Udløb danner et udstrakt Delta. 110 M. lang.

Maha-Râdscha, store Konge, en Titel, som føres af flere af Indiens Fyrster.

Maharatter, s. **Mahratter**.

Mahdi, den 12te Imâm (s. d. A.) af Alis Slægt, er det Navn, under hvilket flere alidiske Sekter vente en Prophets Komme, en Art Messias, der skal grundlægge en ny Religion eller rettere bringe Islam tilbage til dens oprindelige Renhed. Flere ere i Tidernes Løb optraadte som M., saaledes Obeid-allah, der 909 grundlagde Fatimidernes Hus i Tunis, og Muhammed Achmed, som 1881—85 stod i Spidsen for Rejsningen i det ægyptiske Sudan. Denne sidste var født 1834 i Dongola, af simpel Byrd, hengav sig tidlig til religiøse Studier og levede en lang Tid som Eneboer paa en lille Ø i Nilen. 1868 blev han Præst og vandt efterhaanden stor Indflydelse. I Juli 1881 optraadte han som M., fik snart stor Tilslutning blandt dem, der vare misfornøjede med det ægyptiske Herredømme (bl. a. Slavehandlerne), og slog de mod ham udsendte Tropper. Allerede i Foraaret 1882 var hele Kordofan og Dar Fur i fuldt Oprør; i Jan. 1883 indtog han Staden Obeid, traadte i Forbindelse med Arabi Pascha i Ægypten, som han vilde understøtte mod Englænderne, og fik ny Forstærkning, da den ægyptiske Hær opløstes. I Nov. 1883 slog han i tre Dages Kampe den engelsk-ægyptiske General Hicks og oprev hele hans Hær; hans Underfører, Osman Digma, kæmpede siden med Held mod Baker Pascha i Egnen om Suakim. Da General Gordon i Febr. 1884 kom til Khartum, erkjendte han strax M. som Hersker i Kordofan; men dermed var denne ikke tilfreds; han indesluttede Chartum og indtog Byen ved Forræderes Hjælp 26 Jan. 1885, inden General Wolseley kunde komme til Hjælp. 5 Maaneder senere, 28 Juni 1885, døde M. af Kopper, men indsatte en Slægtning ved Navn Abdallah til M.

Mahé [maē], en af de franske Besiddelser i Forindien, ligger paa Malabarkysten v. s. v. Madras. 3,000 I. Havn og nogen Handel, navnlig med Peber.

Mahéerne, s. **Seychellerne**.

Mahlmann, Siegfried Aug., tysk Digter, f. 1771 i Leipzig, tilbragte største Delen af sit Liv smsteds. som Redacteur af „Zeit. für d. elegante Welt" og Udgiver af „Leipz. Zeit."; d. 1826. I sin Lyrik („Sämtl. Gedichte", sidste Udg. 1863), der viser Slægtskab med Matthisson og Tiedge, udmærker han sig ved en let melodiøs Form og finder ofte et smukt og klart Udtryk for Gudhengivenhed og Livsglæde. Af literærhistorisk Interesse er hans Drama „Herodes von Bethlehem" (1803), en vellykket Parodi paa Kotzebues „Die Hussiten vor Naumburg". Hans Fortællinger og Lystspil ere derimod temmelig ubetydelige.

Mahmud, 2 tyrkiske Sultaner. **M. I**, Sult. 1730—54, s. **Tyrkiet** (Hist.). — **M. II**, Sult. 1808—39, f. 20 Juli 1785, anden Søn af Abdul-Hamid og en fransk Creolerinde, Aimée Dubuc de Rivery (Slægtning af den senere Kejserinde Josephine), som 1780 var bleven opsnappet paa Overfarten fra Martinique til Frankrig af algierske Sørøvere og foræredes til Sultanen. M. skulde 1807, da hans ældre Broder Mustapha IV blev Sultan, være dræbt, men blev sat i Fængsel sammen med den afsatte Selim III, der opmuntrede ham til at indføre Reformer og fyldte ham med Had til Janitscharerne. Ved den mægtige Pascha Mustapha Bairaktars Opstand 28 Juli 1808 blev M. hævet til Magten, og han søgte nu strax at organisere en Hær paa europæisk Vis; men dette fremkaldte Oprør af Janitscharerne 14 Nov., og M. maatte opgive sin Plan. For at sikre sig imod nye Sammensværgelser og selv blive den eneste mandlige Ætling af det osmanske Hus lod han sin fangne Broder og dennes Børn myrde; thi Tyrkerne tro Landets Skæbne afhængig af dette Huses Bestaaen. Med England sluttede M. Fred 1809, men fortsatte Krigen med Rusland, der 1812 kostede ham Bessarabien; han vilde ikke forbinde sig med Frankrig, fordi dets Afsending 1807 var optraadt truende i Constantinopel og det senere havde ladt Tyrkiet i Stikken. Siden kæmpede M. mod flere Opstande af Serberne, Wahabiterne, Ali Pascha af Janina og til sidst Grækerne og viste især over for disse sin despotiske Grusomhed og Haardnakkethed, medens han klogt benyttede de christne Stormagters indbyrdes Uenighed over for denne Sag. Midt under Opstanden lykkedes det M. at føre det længe forberedte Slag mod Janitscharerne og ved et forfærdeligt Blodbad 15 Juni 1826 at frigjøre sig og Riget for denne Prætorianerhær. Den 1828—29 førte Krig med Rusland paadrog ham derimod haarde Nederlag og gjorde hans Magt i Donaulandene til en Skygge. Derefter begyndte M. sine saakaldte Reformer, der mest indskrænkede sig til Optagelse af ydre europæiske Former; ogsaa foretog han 1831 og og 1837 Rejser rundt om i Landet, hvad ingen Sultan tidligere havde gjort. Krigen mod Ægypten 1831—33 var meget uheldig og standsedes kun ved Ruslands Mellemkomst, og da en ny udbrød 1839, ramte Budskabet om Nederlaget ved Nisib M., hvis Legeme var svækket ved voldsomme Lidenskaber og rigelig Nydelse af stærke Drikke, saa dybt, at han døde 2 Juli 1839.

Mahmud Nedim Pascha, tyrkisk Statsmand, f. 1810, blev 1861 Statholder i Tripolis og 1870—71 Marineminister. Ved at udvikle Panserflaaden og støtte Planen om en ny Arvefølgelov vandt M. Sultanens Yndest og blev i Sept. 1871 Storvezir; han foretog talrige Afsættelser og vilkaarlige Nedsættelser i Lønningerne, men forsmaaede ikke selv Bestikkelse

og styrtedes i Sommeren 1872 af Midhad. I Aug. 1875 blev M. paa ny Storvezir, holdt sig nøje til Rusland og var stærkt afhængig af dets Affending Ignatijev; han gjennemførte i Oct. s. A. Nedsættelsen af Statsgjældens Renter til det halve og aabnede derved Øjnene paa Europas Statsmænd for Usandheden af Tyrkiets Gjenfødelse. I Maj 1876 styrtedes M. anden Gang af Midhad og forvistes fra Constantinopel, men blev tilbagekaldt 1879 og Indenrigsminister; han tog nu Hævn over sin gamle Fjende Midhad, hvem han fik dømt og forvist 1881. D. i Maj 1883.

Mahmudieh, en 10 M. lang Kanal i Nedre-Ægypten, som forbinder den vestlige Nilarm med Alexandrias Havn.

Mahognitræ (Swietenia Mahagoni), et i Troperne hjemmehørende, stort og smukt Træ af en Orangefamilien nær beslægtet Familie, har ligefinnede Blade og smaa, hvide Blomster i Klaser. Værdien af M. er saare forskjellig efter Veddets Fasthed og efter som det enten er uden Aftegninger eller forsynet med Striber, Maser osv., saa at det egner sig til Finering af Møbler. Det løseste og simpleste M. kaldes Sukkerkistetræ, men anvendes lige saa meget til Cigarkasser. M. er ikke meget stærkt, men udmærker sig ved en paafaldende ringe Tilbøjelighed til Kastning, der gjør stært M. særlig anvendeligt til Støbemodeller osv.

Mahon [maon] ell. **Port Mahon**, befæstet Hovedstad paa Østsiden af den spanske Ø Menorca i Middelhavet. 16,000 I. Fortrinlig Havn, Arsenal, Marinehospital. Saliner. Betydeligt Østersfiskeri. Station for de franske Dampskibe, der fare paa Algérien.

Mahon [mæhöhn], Lord, s. Stanhope.

Mahratter, et til Hinduerne hørende Folk i Forindien, hvis egentlige Hjemstavn er Bjærglandet imellem Nerbadda og den øvre Kistna indtil hen imod Golkonda og mod V. indtil Ghatsbjærgene. M. ere undersætsige af Vært, tapre, udholdende og krigerske, men stilbres almindelig som træske og havesyge. Med Undtagelse af Brahmanerne ere de raa og uvidende. Deres Sprog er en Dialekt af Sanskritsproget. Deres Forfatning og Regering var for en stor Del militær. — M.s selvstændige Historie begynder først i Midten af det 17de Aarh., da deres Anfører Sewadschi (d. 1680) forenede de enkelte Stammer til et stort og mægtigt Rige i Puna; hans svage Efterfølgere, som residerede som Overkonger („Ramradscha") i Sattara, overlod Magten til Førsteministeren („Peshva") i Puna; den blev snart arvelig i Bashiraos Familie, som til sidst dannede et eget Rige og bevirkede, at ogsaa andre M.-høvdinger som „Holkar", „Scindia" o. fl. stiftede egne Riger, der kun nominelt stod under Overkongen, men i Virkeligheden snarere dannede et Forbund under Peshva i Puna; disse Stater krigede indbyrdes og gav det engelsk-ostindiske Compagni Lejlighed til Indblanding og Krig, først 1780—82 uden afgjørende Udfald, anden Gang 1802—5, da Engelskmændene under A. Wellesley tvang M. til Fred, endskjønt de havde franske Officerer, og tredje Gang 1817—18, da alle M.s Fyrster maatte underkaste sig undtagen Rao Scindia. Efter dennes Død kom det til ny Krig 1843, i hvilken General Gough overvandt M. og gjorde ogsaa Rao Scindias Rige til engelsk Vasalstat med Gwalior til Hovedstad. 1848 indlemmedes Sattara og 1854 Nagpur i de engelske Besiddelser. Baroda og Holkar ere ligeledes Vasalstater. Nana Sahib og Tantia Topi, der tog fremragende Del i den store indiske Opstand 1857, vare begge M.

Mäi, Angelo, ital. Oldforsker og Philolog, f. 1782, blev 1813 Custos ved det ambrosianske Bibliothek i Milano, 1819 Custos ved og derpaa Præfect for det vaticanske Bibliothek i Rom, 1838 Cardinal; d. 1854. Sit literære Ry grundlagde han fornemmelig ved at finde flere som tabte ansete Skrifter fra Oldtiden, som han fremdrog af Palimpsester, hvilke han først ved chemiske Midler gjorde læselige; disse offentliggjorde han dels enkeltvis, dels i de store Samlinger »Scriptorum veterum nova collectio e Vaticanis codicibus edita« (10 Bd., 1825—38), »Auctores classici e Vaticanis codicibus editi« (10 Bd., 1828—38), »Spicilegium Romanum« (1839—44), »Nova patrum bibliotheca« (1852—53). Hans Udgave af det berømte vaticanske Bibelhaandskrift, paa hvilken han arbejdede i 25 Aar, og som først udkom 4 Aar efter hans Død, har dog ved de af nyere Kritikere anstillede Sammenligninger med Haandskriftet vist sig temmelig upaalidelig.

Maiden speech, eng. [mähden spitsch], Jomfrutale, en Deputerets første Tale i Parlamentet o. lign.

Maidstone [mähdsten], Hovedstad i Kent-Shire i England ved Floden Medway, 7 M. ø. s. ø. for London. 30,000 I. (1881). Betydelig Industri. Humleavl og stærk Humlehandel. Stort Fængsel og Caserner.

Maieutik bet. paa Græsk Jordemoderkunst. Saaledes betegnede Sokrates spøgende sin Virksomhed, idet han hentydede til sin Moder Phaenaretes Bestilling. Han gav sig nemlig ikke ud for at kunne lære andre noget, men vilde kun ved Spørgsmaal og Samtale hjælpe dem til at bringe deres slumrende Tanker til Verden. Den maieutiske Methode er derfor d. s. s. den sokratiske.

Mailand, d. s. s. Milano. **Mailandske Edict** kaldes det Toleranceedict, der 313 blev udstedt fra Milano af Kejserne Constantin d. store og Licinius, som herved udtrykkelig tillod enhver, der vilde, at gaa over til Christendommen. Hermed var Christendommens Sejer over Hedenskabet sikret og tillige den første Begyndelse gjort til Christendommens Ophøjelse til Statsreligion.

Maillard, Stanislaus [majjähr], fransk Revolutionsmand, f. 1745, var 1789 Retsbetjent i Paris, tog virksom Del i Stormen paa Bastillen og var den egentlige Leder for Kvindernes Tog til Versailles 5 Oct. Senere var M. en yndet Taler i Forstædernes Klubber; han var Deltager i Optrinene paa Marsmarken 17 Juli 1791 og førte Forsædet ved Septembermyrderierne i „Abbediet" 1792. Under Rædselstiden var han Agent for Sikkerhedsudvalget og brugtes som Angiver. Han døde 1805 i stor Usselhed under et antaget Navn.

Maillart, Louis [majjähr], kaldet Aimé, talentfuld fransk Operacomponist, f. 24 Marts

1817 i Montpellier, d. 26 Maj 1871 i Moulins, Elev af Conservatoriet i Paris. Af hans ſke Operaer har navnlig »Les dragons de Villars« (1856), som paa Tysk kaldes „Das Glöckchen des Eremiten", gjort megen Lykke ogsaa den for Frankrig, og den hører endnu stadig il Operascenernes Repertoire.

Maillotins [maijotæng], d. e. Køllebragere, Deltagere i et Oprør i Paris under Carl VI.s Mindreaarighed 1382, fremkaldt ved Skattepaalæg; de stormede Raadhuset og Arsenalet og æbnede sig med Stridskøller (maillets), som e der forefandt; deraf Navnet.

Maimatschin, Stad i Khalkasmongolernes and i Asien i Nærheden af den sibiriske Grænse g den russiske Stad Kiachta, var indtil 1861 vedpladsen for Mellemrigshandelen mellem hina og Rusland, der nu tager Vejen over rga. Staden har lige, rene, men snævre ader med lave Vaaningshuse og mange store lagasiner. 10,000 J., udelukkende Mænd, est chinesiske Købmænd.

Maimbourg, Louis [mængbuhr], f. 1610, fransk delsmand, blev allerede i sit 16de Aar Jesuit, derede Theologi i Rom, var senere i 6 Aar rofessor i Rouen og blev derefter Præst. rst som moden Mand begyndte han sin Forattervirksomhed, der skaffede ham stor, men ortjent og kortvarig Berømmelse. Han skrev kehistoriske Skrifter, alle i en let og tiltalende omanstil, men lidenskabelig fanatiske mod den mersk-katholske Kirkes Modstandere. Af denne t ere hans »Histoire du Calvinisme, du Luthéranisme, du Schisme des Grecs« osv. Men suden skrev han en »Traité historique de glise de Rome«, hvori han forsvarede den likanske Kirkes Rettigheder. I Anledning raf maatte han træde ud af Jesuiterordenen angreb fra den Tid af denne lige saa skaanselt som Romerkirkens Modstandere. D. 1686.

Maimon, Salom., tysk Philosoph, f. 1754 i ukowiburg i Litauen af jødiske Forældre. n var usædvanlig tidlig udviklet: i sit 9de r var han berømt for sine Kundskaber i Talmd; i sit 11te Aar giftede han sig; i sit 14de r blev han Fader. Han studerede først især balistiske Skrifter og Moses Maimonides. ed utrættelig Flid lærte han Tysk, kastede sig paa over Studiet af Medicinen og gik til rlin, hvor han maatte leve af Tiggeri og v betragtet som Kjætter af sine Trosfæller, nt de paa den anden Side vare stolte af ns Lærdom og Begavelse. Flere formuende der, bl. a. Philosophen Mendelssohn, tog af ham, saa at han i Ro kunde studere olf, Locke og Spinoza. Længe kunde han ikke holde sig paa et Sted; han opholdt en Tid lang i Holland og derefter i forllige tyske Byer, til Dels under meget nmerlige Forhold. Efter i Breslau at være ven skilt fra sin Kone vendte han tilbage Berlin og skrev her sine Anmærkninger til nts „Kritik der reinen Vernunft", i Anledg af hvilke Kant erklærede, at M. var den hans Modstandere, som bedst havde forstaaet n. Endelig tog en Greve Kalkreuth sig af n, og paa hans Gods døde han 1800. Han r en i høj Grad skarpsindig Tænker. Hans tigste Skrifter ere „Versuch über die Transscendentalphilosophie" (1790), „Philosophisches Wörterbuch" (1791), „Kritische Untersuchungen" (1797); desuden har han skrevet en meget interessant Selvbiographi („Lebensgeschichte", Berl. 1792). — M. var især uenig med Kant i Betragtningen af „Tingen i og for sig". En saadan kunde i Følge M. den kritiske Philosophi, der hævder Erkjendelsens subjective Begrænsning, nemlig antage. Vel kunne vi ved fortsat Undersøgelsesmedse søge at nærme os mere til det fuldstændige System af Bestemmelser, der indeholdes i den givne Erfaring; men „das Ding an sich" er dog bestandig en Ide, et Grænsebegreb, der ikke kan sættes som noget afsluttet. Kant har i Følge M. ikke overvundet Hume. Ligesom Erfaringen ikke kan lære os Tingenes Væsen i sig selv, saaledes kan den heller ikke lære os nogen indre Nødvendighed: at noget er nødvendigt, vil paa Erfaringens Omraade sige, at det *stedse* sker; men at det *stedse* sker, derom kunne vi kun tilnærmelsesvis overbevise os. Fornuften søger det ubetingede, men naar det aldrig. Phantasien derimod omsætter den ubestemte og uendelige Fremadskriden til et afsluttet Billede, hvorved de saakaldte „Fornuftideer" opstaa. Medens Kant underordnede det theoretiske under det praktiske, statuerer M. det omvendte Forhold: Friheden bestaar for ham i den højere Erkjendelse. Han dadler Kants Forkastelse af Lyksalighedsdriftens moralske Gyldighed, da den dog er det eneste Motiv for den menneskelige Handlen. Men den Nydelse, den søger, er ej blot den sanselige; den sande Nydelse er ligesom den sande Frihed Et med den sande Erkjendelse. I Modsætning til Kantianerne som „kritiske Dogmatikere" kaldte M. sig en „kritisk Skeptiker". Hans Skrifter have haft megen Indflydelse paa den ældre Fichte, som nærede stor Højagtelse for ham.

Maimonides, hvis egentl. Navn var Moses ben-Maimon, jødisk Philosoph, f. 1135 i Cordova, d. 1204. Hans mest berømte Skrift er „More Nebuchim" (de tvivlendes Leder), som i det 17de Aarh. blev oversat paa Latin af Buxtorf og 1856—61 paa Fransk af Munck, og hvori han udtaler lignende pantheistiske Lærdomme som dem, hans Samtidige Araberen Averroes opstillede. Navnlig søger M. at udvikle Gudsideen saaledes, at den saa meget som muligt frigjøres for menneskelige Analogier (Anthropomorphismer). Paa scholastisk Vis søgte han at forbinde Aristoteles med det gamle Test. og Talmud. Hans Skrifter have haft stor Indflydelse paa Spinoza.

Main, fr. [mæng], Haand. **Main droite** [droāt], højre Haand (Mus.); **M. gauche** [gaahsch], venstre Haand; **M. morte** [mortt], døde Haand (s. d. A.). I Middelalderen var alt gejstligt Gods „under den døde Haand".

Main, Flod i Mellemtyskland, udspringer paa Fichtelbjærgene i to Arme, **Hvide-** og **Røde-M.**, der forene sig neden for Kulmbach. Floden løber derefter forbi Würzburg, Aschaffenburg og Frankfurt og falder lige over for Mainz i Rhinen. Dens vigtigste Bifloder ere fra venstre Side *Regnitz* og *Tauber*, fra højre Side den frankiske *Saale* og *Kinzig*. **Mainlinjen** var 1866—70 Udtryk for Adskillelsen

imellem de nordtyske Stater, der sammenknyttedes i det nordtyske Forbund, og de 4 sydtyske Stater, som kun ved Toldparlamentet og ved særskilte Forsvarsforbund vare forenede med hine. Storhertugd. Hessen var gjennemskaaret af M., idet kun den nordlige Del hørte til det nordtyske Forbund.

Maindron, Etienne Hippolyte [mængdröng], fransk Billedhugger, f. 1801 i Champtoceaux, d. 1884, lærte først Kobberstikkerkunsten og senere Billedhuggerkunsten hos Pradier. Han vakte Opsigt ved en ung, gallisk Druide, „Velleda", hvori han søgte at gjennemføre en gallisk i Stedet for en græsk Type i en kvindelig Idealskikkelse (1839, i Luxembourgs Have). I senere religiøse Arbejder som Christus paa Korset og 32 andre Billedstøtter i Domkirken i Sens holder han sig derimod strængt til den overleverede Stil.

Maine [mæhn], 1) en af Frankrigs gamle Provinser, omfattende omtr. de nuvær. Dep. Mayenne og Sarthe, blev fra 955 regeret af arvelige Grever, kom i Midten af det 11te Aarh. til Hertugerne af Normandiet og var fra Beg. af det 12te Aarh. forenet med Anjou, sammen med hvilket det ogsaa blev inddraget under Kronen af Ludvig XI 1481. En nægte Søn af Ludvig XIV førte Titlen „Hertug af M." (s. nedenf.). — 2) Den $1\frac{1}{5}$ M. lange Biflod til Loire i Frankrig, som dannes af Floderne Mayenne og Sarthe.

Maine [s. o.], en af de saakaldte Ny-England Stater i den nordamerikanske Union, omgiven af Atlanterhavet, New-Hampshire og britisk Nordamerika, mellem 43° 5' og 47° 30' n. Br. 1,554 □ M. med 649,000 I. (1880), hvoraf 1,451 Farvede og 625 Indianere. Langs Vestgrænsen strækker sig isolerede Højdepartier, der under 46° n. Br. bøje mod Ø. N. Ø. ind i Staten med 5,000 F. størst Højde og indeholdende mange smukke Søer, af hvilke den betydeligste er Moosehead. Langs Vestgrænsen n. for 46° løber en anden Bjærgkjæde af ringere Højde. Det indre af Landet er for øvrigt bakket, og kun langs Kysten findes nogle flade Marskstrækninger af indtil 4 Mils Bredde. Selve Kysten er indskaaren i en overordentlig Grad og danner mange gode Havne samt en udstrakt Skjærgaard. Talrige Floder gjennemskære Landet og afgive i stort Omfang Drivkraft for Savmøller og andre industrielle Etablissementer, ligesom de ogsaa tjene til at transportere de store Tømmermasser, der ere Statens Hovedrigdom. I deres nedre Løb paavirkes de af Atlanterhavets Tidevande og ere sejlbare i stor Udstrækning. De vigtigste ere fra Ø. mod V. St. Croix, Grænseflod, der falder i Passamaquoddy Bugten, Penobscot, Kennebec, der i Nærheden af sit Udløb fra højre Side optager Androscoggin, Saco og Grænsefloden Piscataqua. I den nordlige Del flyder St. John, til Dels som Grænseflod; den optager en Mængde mindre Vandløb og falder gjennem New-Brunswick i Fundy Bugten. Klimaet er, skjønt under samme Bredde som Norditalien, temmelig strængt, og Sneen dækker sædvanlig Jorden i 3 Maaneder, i Skovdistricterne i det indre endog indtil 5 Maaneder. Jordbunden er af meget forskjellig Beskaffenhed og kun dyrket i ringe Udstrækning. De vigtigste Sædarter ere Majs og Havre, derefter Hvede, Byg, Rug og Boghvede; Kartofler dyrkes meget. I den midterste og nordre Del af Staten findes store Skove af Fyr, Valbirk, Ask, Eg, Bøg og Poppel. De nordeuropæiske Frugter trives fortræffelig. Af vilde Dyr ere de hyppigste Bjørnen, Ulven, Hjorten, Bæveren og Maarden; Fuglevildt er meget talrigt. Af industrielle Etablissementer ere de vigtigste Savmøller, Bomulds- og Uldmanufakturer, Jærnværker og Jærnstøberier, samt talrige Skibsbyggerier. Statens Gjæld udgjorde 1881 et Beløb af 33 Mill. Kr. M. styres af en Gouverneur, der ved sin Side har et Statsraad paa 7 Medlemmer; den lovgivende Magt øves af Senatet (31 Medl.) og Repræsentanthuset (151 Medl.); alle Valg foretages paa 2 Aar. Til Unionens Repræsentanthus sender M. 4 Medlemmer. — M. blev først bebygget 1629, hørte siden 1647 til Massachusetts, men udskiltes 1820 derfra som en særlig Stat. Mest bekjendt er M. ved sin strænge »M. liquor law« (1846, skærpet 1851), hvorved Tilvirkning og Salg af berusende Drikke er forbudt og trues med strænge Straffe; den er senere bleven overført til flere andre, især vestlige Stater og regnes for et kraftigt Forebyggelsesmiddel imod Drukkenskab.

Maine, Louis Aug. de Bourbon, Hertug af [s. o.], nægte Søn af Ludvig XIV med Mad. Montespan, f. 1670, blev legitimeret 1673 og tillige med sin yngre Helbroder Greven af Toulouse opdraget af Mad. Maintenon. Hans Fader, som særlig yndede denne Søn, giftede ham 1692 med en Sønnedatter af den store Condé, gav ham Rang umiddelbart efter Prinserne af Blodet, erklærede ham endog 1714 for arveberettiget i det Tilfælde, at den ægte Kongestamme skulde uddø, og bestemte ham til flere vigtige Poster under Regentskabet efter sin Død. Men da Règenten, Hert. Philip af Orléans, ikke vilde anerkjende disse Bestemmelser, indlod han sig tillige med sin Ægtefælle og den spanske Gesandt Cellamare i de af Alberoni udklækkede Planer og den til Regentens Fald stiftede Sammensværgelse. Da denne 1718 blev opdaget, levede Ægteparret siden i Forvisning i Sceaux, hvor M. døde 1736. Med deres to Sønner uddøde denne nægte Linje af Bourbonerne 1755.

Maine de Biran [mæhn dø birāng], s. Biran.

Maine-Loire [mæhn loăhr], Dep. i det nordvestlige Frankrig, omgivet af Dep. Nedre Loire, Mayenne, Sarthe, Indre-Loire, Vienne, Deux Sèvres og Vendée. 129,4 □ M. med 523,000 I. (1881). Det er et bølgeformet Sletteland, gjennemstrømmet af Loire, som her fra højre Side optager Maine, der dannes ved Foreningen af Mayenne og Sarthe. Mayenne optager fra højre Side Oudon og Sarthe fra venstre Side Loir. Jordbunden er i det hele frugtbar, og langs Floderne findes gode Enge. Hvede er Hovedsæden; desuden dyrkes Rug og Kartofler samt en Del Hamp og Hør. Vinavlen er ikke ubetydelig, men af ordinære Sorter. Industrien omfatter især Fabrikationen af Bomulds-, Linned- og Uldstoffer. Hovedstad Angers.

Mainëri, Emmanuele, ital. Forfatter, f. 1836, blev først bekjendt ved en ypperlig Oversættelse af Edgar Poes Arbejder, dernæst ved sin originale Fortælling »Mamma ce n'è una sola«.

Mainland [mǟhnlennd], s. Orknøerne og Shetlandsøerne.

Mainöter eller rigtigere **Maniater**, kaldes Indbyggerne i det græske Bjærglandskab Mani paa Morea. De anse sig for Efterkommere af de gamle Spartaner og have i deres Sprog bevaret mange ældre Former. I den græske Frihedskrig gjorde de sig bemærkede ved deres store Tapperhed, men tillige ved deres Vildhed, Grusomhed og Tilbøjelighed til Røveri. Under Tyrkernes Herredømme havde de bevaret en vis Uafhængighed, som de forgjæves søgte at hævde imod det græske Regentskab, der 1834 efter en heftig Kamp bragte dem til Underkastelse. Deres sidste Bej var Petros Mauromichalis.

Maintenon [mængt'nŏng], Stad i det franske Dep. Eure-Loire ved Floden Eure, 2 M. n. ø. for Chartres. 2,000 J. Smukt Slot, bag hvis Park strækker sig en Slette med talrige Druidemindesmærker.

Maintenon, Françoise **d'Aubigné**, Marquise [s. o.], f. 27 Nov. 1635 i Niort i et Fængsel, hvor hendes Forældre (s. d'Aubigné) paa Grund af Faderens huguenottiske Sindelag sad fangne. Familien flyttede 1639 til Martinique, hvor Faderen døde 1645. Hjemvendt til Frankrig blev hun, kun 16 Aar gl., efter Moderens Død gift med Digteren Scarron og uddannedes i den aandrige Selskabskreds, som samlede sig i hans Hus. Efter sin Mands Død 1660 modtog hun Understøttelse af Enkedronningen, Anna af Østerrig; da denne døde 1666, skaffede Mad. Montespan hende kongel. Understøttelse, og 1669 blev hun Opdragerinde for Ludvig XIV.s Børn med Mad. Montespan; i denne Stilling blev hun bekjendt med Kongen, som først følte sig frastødt af hende (der tilmed var 3 Aar ældre end han); men ved sit kloge Forhold forstod hun efterhaanden at indtage Kongens Hjærte og fortrænge sin Velynderinde af hans Yndest. For en hende af Kongen anvist Pengesum kjøbte hun Godset M., hvis Navn hun antog. 1680 forlod Mad. Montespan Hoffet, 1683 døde Dronningen, som døde i Mad. Maintenons Arme, og 1685 (eller maaske Jan. 1686) lod Kongen sig hemmelig vie til hende. Hendes Liv maa betragtes fra forskjellige Sider. Som Hustru underkastede hun sig fuldstændig Kongens Luner og den strænge Hofetiquette og vandt paa Grund deraf en ikke ringe personlig Indflydelse paa Ludvig XIV. Hendes politiske Indflydelse er derimod bleven overvurderet; vel forhandlede han daglig med Ministrene, førend Sagerne blev forelagte Kongen; men i vigtige politiske Spørgsmaal blev hun ikke raadspurgt, f. Ex. angaaende i den spanske Arvefølge; Ophævelsen af det nantiske Edict og Forfølgelsen mod Huguenotterne er bleven lagt hende til Last, men uden tilstrækkelig Grund; hun synes tværtimod at have modarbejdet — om end ikke meget kraftig — Dragonnaderne. Hun har frygtet for herved at sætte sit store Ry for Andægtighed og ivrigt katholsk Sindelag paa Spil. I mindre Sager, hvor det vedrørte personlige Forhold, var hendes Indflydelse derimod større og — som det synes — ikke til Skade for det almindelige bedste. Ved Siden af sit offentlige Liv beskæftigede hun sig især med det af hende oprettede Frøkenkloster i St. Cyr, hvortil hun efter Kongens Død trak sig tilbage, og hvor hun døde 15 Apr. 1719 i sit 84de Aar. Hendes Styrke laa i hendes klare, kolde og beherskede Forstand, som gjorde hende til en fortrinlig Raadgiver, hvorfor Kongen ogsaa altid plejede at sige: »Qu'en pensez votre Solidité?« eller »Consultons la raison«. Lavallée har udgivet hendes samlede Skrifter og Breve (11 Bd., 1854—66) og Hertugen af Noailles hendes Biographi (1848—58). 1887 har A. Geffroy i »Madame de Maintenon d'après sa correspondance authentique«, 2 Bd., givet en sympathetisk Skildring af hendes Personlighed.

Mainz, stærk Fæstning i den storhertugelig hessiske Prov. Rhinhessen ved Rhinens venstre Bred lige over for Floden Mains Udløb, 5 M. n. v. for Darmstadt, 4 M. v. s. v. for Frankfurt. 66,000 J. (1885). Bispesæde. Blandt det store Antal mærkelige Bygninger skal her kun nævnes Domkirken, der hidrører fra det 10de Aarh., men senere er betydelig udvidet, med 6 Taarne og mangfoldige Mindesmærker og Kunstskatte, den skjønne Ignatiuskirke og Peterskirken, det tidligere kurfyrstelige Residensslot med Bibliothek, Billedgalleri og Samling af Oldsager, det storhertugelige Slot, Bispegaarden, Gouvernementshuset, Regeringsbygningen, Tøjhuset, Theatret og Frugthallen. Gaderne ere paa et Par Undtagelser nær snævre og krumme. Af offentlige Pladser mærkes Slotspladsen, Domkirkepladsen, Guttenbergs Plads med Thorvaldsens Mindesmærke for ham og Schillers Plads med Digterens Statue. Over Rhinen er en Skibsbro og en Jærnbanegitterbro. 1477—1790 var her et Universitet. Betydelig Industri i Læder, Møbler, Vogne, Maskiner, Tobak, Guld- og Sølvarbejder, musikalske Instrumenter og mousserende Vine. Talrige Flodmøller og store Bryggerier. Udbredt Handel med Frugt, Vin og Tømmer og stærk Flodskibsfart. Til M.s Fæstningsrayon hører Staden Kastel paa den højre Rhinbred med 7,000 J. — M. er en af Tysklands ældste Byer. Drusus byggede 13 f. Chr. her et Castel Moguntiacum, omkring hvilket der dannede sig en Stad, som blev ødelagt under Folkevandringen, men senere gjenopbygget. 750 grundlagde den hellige Bonifacius Ærkestiftet M. (s. nedenf.), og Carl d. store udvidede og begunstigede Staden. I det 13de Aarh. stod M. i Spidsen for det rhinske Stadsforbund. Ved Guttenberg blev den Bogtrykkerkunstens Vugge. 1486 blev Staden formelig indlemmet i Ærkestiftet. I Trediveaarskrigen blev den 1631 erobret af den svenske Konge Gustav Adolf, som anlagde „Gustavsburg", 1635 af de kejserlige og 1644 af de franske; i Revolutionskrigen faldt den 21 Oct. 1792 ved Forræderi i den franske General Custines Hænder, men blev 22 Juli 1793 tilbageerobret af Preusserne under Kalckreuth. Ved Freden i Campo Formio 1797 kom M. til Frankrig,

ved Wienercongressen 1814 til Storhertugdømmet Hessen paa den Betingelse, at den i militær Henseende skulde være en Forbundsfæstning og holdes besat af østerrigske, preussiske og hessiske Tropper i Fællesskab. Siden 1866 er Besætningen udelukkende preussisk. — Erkestiftet M., hvis Erkebiskop var den første af de tre gejstlige Kurfyrster i Tyskland og Rigets Erkekansler, omfattede, da det ved Freden i Campo Formio blev afstaaet til Frankrig, 150 □ M. med over 200,000 I. Som en lille Erstatning fik den sidste Kurfyrste, Friedr. Carl v. Erthal, Fyrstendømmet Regensburg og Grevskabet Wetzlar; ved hans Død 1802 fulgte som Rigsærkekansler den hidtilværende Coadjutor Carl Theod. v. Dalberg, der 1813 maatte give Afkald paa alle sine Besiddelser som Landsherre.

Maipū, en 17,664 F. høj Vulkan i Andeskjæden i den chilenske Provins Santiago; ogsaa en Flod smstds., ved hvis Bredder den chilenske Hær under San Martin 5 Apr. 1818 vandt en Sejer over Spanierne og derved sikrede Statens Uafhængighed.

Maire [mæhr] kaldes i Frankrig den første Øvrighedsperson i en Commune, omtr. svarende til Borgemester og Byfoged hos os. Ved Lov af 27 Jan. 1873 er den dømmende Myndighed frataget M., hvorimod flere nye administrative Functioner ere ham overdragne. M. vælges af og ud af Communeraadet. **Mairie** [ri] M.s Embede, Værdighed og Embedsbolig.

Maison, Nic. Jos. [mæsöng], fransk Marschal, f. 19 Dec. 1770, Bondesøn, indtraadte 1792 i den franske Hær og var allerede i Slaget ved Jemappes Capitain, men mistede snart igjen Posten og tjente sig i Rhinhæren op til Bataillonschef (1795) og Oberst. 1805 blev M. Brigadegeneral, deltog med Hæder i Krigene 1805—14, blev 1812 Divisionsgeneral og efter Overgangen over Beresina Baron, 1813 efter Slaget ved Leipzig Greve og Chef for Nordhæren (i Belgien). Her kæmpede M. 1814 med Udholdenhed mod de overlegne Fjender og afviste glimrende Tilbud fra Ludvig XVIII.s Side, men sluttede sig efter Napoleon I.s Fald oprigtig til Bourbonerne og fulgte i de 100 Dage med Kongen til Gent. Til Løn blev M. Gouverneur i Paris, men forflyttedes 1816 til Marseille, fordi han i Pairskammeret erklærede sig incompetent til at dømme Ney. 1817 blev M. Marquis og 1828 Anfører for den Hær, der gik til Morea for at fordrive Ægypterne, samt derefter Marschal. 1830 sluttede M. sig til Ludvig Philip, var 1831—33 Afsending i Wien og derefter i St. Petersborg samt 1835—36 Krigsminister. D. 13 Febr. 1840.

Maistre, Joseph [mæhstr'] Grev de, f. 1 Apr. 1764 i Chambéry, blev 1788 sardinsk Senator og 1799 Storkansler, var 1803—17 Afsending i St. Petersborg og derefter Statsminister i Turin, hvor han døde 1821. M. er en af de aandsfuldeste Forsvarere for Enevælden og en af Ultramontanismens Grundlæggere. I sine »Considérations sur la France« (1796) fremstiller han Revolutionen som en Gudsdom over Samfundet, og i Skrifterne »Essai sur les principes générateurs des constitutions politiques« (1810) og »Du Pape« (1819) udvikler han Nødvendigheden af at vende tilbage til Middelalderens theokratiske System. »Les Soirées de St. Pétersbourg« (1821) giver hans theologiske Opfattelse, hvorefter Menneskets Livsopgave er at udsone Arvesynden og de physiske Onder have en tugtende og forsonende Betydning. Et efterladt Skrift (udg. 1836) indeholder en skarp Dom over Bacons Philosophi. — Hans Broder, **Xavier de M.**, f. 1763, fulgte 1799 som Officer Suvorov til Rusland og traadte i russisk Tjeneste, men levede efter Revolutionen stundum i Frankrig. Som Skribent udmærkede han sig ved sin og ædel Følelse og en gratiøs, aristokratisk Fremstilling. Hans »Voyage autour de ma chambre« (1794), der udkom anonymt, er vittig og rig paa skarpe Iagttagelser; den nydelige Fortælling »Le lépreux de la cité d'Aoste« (1811) viser den anden Side af M.s Natur, idet han med dyb Følelse skildrer den af alle forladte, i Isolering fra hele Menneskeheden levende, ulykkelige spedalske, der har bevaret en harmonisk, religiøs Resignation. »Prascovie ou la jeune Sibérienne« er en af de smukke Skildringer af barnlig Hengivenhed, paa hvilke den franske Literatur er saa rig. Fremdeles maa mærkes »Expédition nocturne autour de ma chambre« og »Les prisonniers du Caucase«. Han døde 12 Juni 1852 i St. Petersborg.

Maisur ell. **Mysore**, 1) en tidligere i Vasalforhold til England staaende Hindustat i Forindien, hørte til Præsidentskabet Madras's middelbare Gebet og ligger mellem 11° 30' og 15° n. Br. 1,163 □ M. med 4½ Mill. I. Det er kun en ringe Del af det ældre, af Hyder Ali stiftede Rige, over hvilket Englænderne, efter 1799 at have besejret dennes Søn Tippo Saib, har ladet Descendenter af det ældre hinduiske Fyrstehus føre et Skinherredømme. Det er nu for faa Aar siden bleven tilbagegivet til dets Fyrste. Landet er bjergfuldt; dets Vestgrænse optages af de vestlige Ghats, til hvilke mod S. slutte sig Nalagiri Bjærgene, 7,600 F. høje. Fra disse Grænsebjærge falder Landet, der i Hovedsagen er en Højslette, mod N. Ø. og S. Ø., idet Vandene hist flyde til Tumbadra og Penna og her fornemmelig til Caveri. — 2) Hovedstad i Staten Maisur, 54 M. v. til s. for Madras. 60,000 I.

Maitāni, Lorenzo, ital. Bygmester fra Siena, d. 1330, var Bygmester ved Domkirken i Orvieto, der var begyndt 1290, og udførte navnlig Forsiden (c. 1310), et af den italienske Spidsbuestils pragtfuldeste Værker.

Maitland [māhtlennd], Stad i New South Wales i Australien, ved Floden Hunter, 16 M. n. n. ø. for Sydney. 10,000 I. Kulværker.

Maitland [s. o.], skotsk Adelsfamilie, s. **Lauderdale**.

Maître, fr. [mæhtr'], Herre, Hersker, Mester; **en maître** [ang], som Herre. **M. de plaisir** [dә plæsihr], En, der leder en fornem Herres eller et Hofs Adspredelser. **M. des requêtes** [dæ rәkæht], den Embedsmand ved Parlamentet i Paris, som gjennemsaa og refererede de indkomne Andragender. Hos os blev Struensee 18 Dec. 1770 udnævnt til m. d. r., men ingen

hverken før eller efter ham. Maitrësse [mæ], egtl. Herskerinde, betegner Fyrsters og andre fornemme Folks Elskede og Friller. Det er især de franske Kongers M., som have spillet en vigtig Rolle og gjort sig bekjendte i Historien.

Maj (lat. Majus), Aarets 5te Maaned, har Navn af Gudinden Maja; den har 31 Dage. Majfest, Navnet paa den fra ældgammel Tid ikke blot i Norden, men ogsaa i andre Lande fejrede Fest i Anledning af Vaarens Komme, opkaldt efter den Maaned, i hvilken den højtideligholdtes. Om Morgenen drog man til Hest og bevæbnet i samlet Skare til nærmeste Skov, hvor man først kaarede sig en Majgreve til at føre an. Denne, der til Tegn paa sin Værdighed pyntedes med en Krans, valgte sig en Majgrevinde, og derpaa tog de andre Deltagere i Toget sig hver en Ledsagerinde, en Majbrud. Udsmykkede med nyudsprunget Løv drog derpaa alle under Musik i festligt Optog igjen til Landsbyen eller Kjøbstaden, hvorfra de vare redne ud. Dette kaldtes at ride Sommer i By. Et helt Træ eller en stor Stang plantedes i Byen, Majtræet, og om det dansedes der, ikke alene den Aften, men i længere Tid. Selve Festaftenen holdtes et stort Majgrevegilde. Til Majfesten hørte ogsaa de saakaldte Majviser. I Tidernes Løb indskrænkedes Festlighederne lidt efter lidt, til Dels som Følge af Forbud fra Regeringens Side; Spor af dem findes dog endnu paa Landet, i hvert Fald i visse Egne. Heraf maje, udmaje, egtl. pynte med Majløv, behænge med Flitterstads. Majlovene, Fællesnavn for de fire Kirkelove, som udstedtes 11 Maj 1873 i Preussen, og hvorved „Culturkampen" mod det katholske Præsteskab fik sit retlige Udtryk. Majmark, s. Karlsmark og Marsmarken.

Maja, ogsaa skrevet Maya, er i Følge den indiske Verdensanskuelse en Personification af Skinnet, det uvirkelige, det illusoriske. I den klassiske Mythologi er M. (*Maîa*) Atlas's og Pleiones ældste Datter, med hvem Zeus avlede Hermes. Hos Romerne hed ogsaa en Gudinde, Datter af Faunus og Vulcans Ægtefælle, M. eller Majesta, hvem man ansaa for identisk med Jorden (magna mater) og 1 Maj ofrede en drægtig So.

Majāno, Benedetto da, florentinsk Billedhugger, f. 1442, d. 24 Maj 1497, var ved Siden af Ghiberti og Donatello en af sin Tids betydeligste Kunstnere. Prædikestolen i Kirken Sta. Croce i Firenze er et af Renaissancens smukkeste Kunstværker i Italien. I flere Byer udførte han Gravmæler af stort Kunstværd, ligesom han ogsaa var fortrinlig som Portrætbilledhugger og fremfor alt i fine decorative Arbejder. Som Architekt byggede han det prægtige Palazzo Strozzi i Firenze. — Giuliano da M., hans ældre Broder, f. 1432, d. c. 1491, deltog som Billedhugger og Bygmester i Opførelsen af Domkirken i Firenze, det han afsluttede Brunellescos Kuppel med en af denne paatænkte Lanterne. Ligeledes er en Del af Kirken i Loreto hans Værk, hvormod Paladset San Marco (nu Palazzo Venezia) i Rom med Urette er tillagt ham.

Majblomst (Majanthemum bifolium), en af vore almindelige Foraarsplanter i Skovbunden. Den tilhører Convalfamilien, men har 4bladet Blomsterdække; Stængelen bærer 2 hjærteformede, bueribbede Blade; Blomsterne i Klaser; røde Bær.

Majestǣt (af lat. majestas, Højhed, Herlighed, ophøjet Værdighed) betegnede i Rom paa Republikens Tid den Folket som Indbegreb af samtlige Borgere tilkommende Magt og Værdighed; i Kejserperioden gik det over paa de romerske Imperatorer og fra disse paa de tyske Kejsere som deres Efterfølgere. Fra Henrik II tillagde de franske Konger sig denne Titel; nu bruges den om alle Europas Konger og Dronninger (i Tiltale „Deres M.", i Omtale „Hs." eller „Hds. M."). Majestætsrettigheder bestaa væsentl. i Monarchens Ansvarsfrihed og hans Persons Hellighed og Ukrænkelighed. Majestætisk, herlig, ophøjet, som det sømmer sig en M. Majestætsbrev kaldes særlig det Document, hvorved den tyske Kejser Rudolf II 11 Juni 1609 tilstod de bøhmiske Protestanter Religionsfrihed og forskjellige borgerlige Rettigheder, ved hvis Krænkelse 1618 Kejser Matthias gav Anledning til Trediveaarskrigens Udbrud. Majestætsforbrydelse (Crimen læsæ majestatis), i egtl. Forstand Forbrydelse mod Majestætens Person, i videre Forstand omtrent d. s. s. Statsforbrydelse.

Mā̆jkov, Apollon Nikolajevitsch [-koff], russisk Digter, f. 1821 ved Moskva, studerede i St. Petersborg og gjennemrejste 1842—43 en stor Del af Europa. Allerede 1842 havde han udgivet en lyrisk Digtsamling, 1845 kom hans store Epos „To Skæbner", 1847 „Romerske Skizzer". 1884 udkom hans Hovedværker samlede; det er Idyller, Folkelivsskildringer, patriotisk-historiske Digte. M. er Medlem af Censuren for udenlandske Skrifter.

Mā̆jlāth, Johan Nep. Jos., Greve, østerrigsk (ungarsk) Historieskriver, f. 5 Oct. 1788, var før 1848 Hofraad i det ungarske Hofcancelli og Dommer i Pest, men mistede sine Embeder ved Omvæltningen 1848 og levede siden mest i München, indtil han 3 Jan. 1855 af Næringssorg druknede sig tillige med sin Datter i Starnbergsøen. M. har skrevet „Geschichte der Magyaren" (5 Bd., 1828—31, 2. Udg. 1852—53) og „Gesch. des österreich. Kaiserstaats" (5 Bd., 1834—50, i Heerens og Ukerts Samling). Ogsaa oversatte han magyarske Digte, Sagn og Æventyr.

Majŏlica, s. Fajence.

Majōr, i mange Hære, nu dog ikke længer i den danske, den yngste Charge af Stabsofficerer; Benævnelsen er en Forkortelse af den i Frankrig og flere Lande ved Midten af det 17de Aarh. brugelige Titel sergent-major for den Capitain i et Regiment eller en Fæstning, hvem Politimyndigheden og Vagttjenesten var underlagt; deraf Pladsmajor ensbetydende med Vagtmester.

Mājor, Georg, f. 1502, Prof. i Wittenberg, er bleven bekjendt ved den saakaldte majoristiske Strid, der drejede sig om, hvorvidt gode Gjerninger vare nødvendige til Salighed, hvilket M. hævdede i nogle Skrifter 1552—53. D. 1574.

Majorāt kaldes den Arvemaade, i Følge

hvilken en Arv udelt tilfalder den ældste af flere den afdøde lige nær staaende Slægtninge; derefter er Navnet gaaet over til at betegne selve den Gjenstand, navnlig den faste Ejendom, som paa denne Maade udelt gaar i Arv til en enkelt. Af saadanne M. haves i Danmark 3 Arter: Len, Stamhuse og simple Fideicommisgodser.

Majōrca, s. Balearerne.

Mājor dŏmus (lat., d. e. Husfoged, Hushofmester), ogsaa Comes domus regiæ, var i det frankiske Rige under Merovingerne Titlen paa den første Hof- og Statsembedsmand. Denne var oprindelig Opsynsmand over de kongelige Domainer, stod i Spidsen for Tjenesteadelen og førte i Krigen Overbefalingen over samme. Denne Stilling skaffede ham en saadan Indflydelse, at de senere svage merovingiske Konger overlod deres M. d. hele Magten, saa at han blev den virkelige Regent (især er at mærke de tre Slægtled Pipin af Héristal, Carl Martel og Pipin d. lille) og endte med at støde Kongen fra Tronen 752 og selv grundlægge et nyt Dynasti (Carolingerne).

Majorēscu, Titu, rumænsk Forfatter og Politiker, f. 1840, studerede i Wien, Berlin og Paris og blev 1862 Professor i Jassy. 1874—76 var han Undervisningsminister og derefter Affending i Berlin, hvor han sluttede en Handelspagt med Tyskland. 1884 blev han Professor i Bukarest. M. er Grundlægger af den saakaldte „nye Retning“, som baade i Literatur og Politik advarer mod simpel Efterligning af fremmede Mønstre og vil en organisk Udvikling paa folkelig Grund.

Majoriānus, Julius Valerius, Kejser i det vestromerske Rige 457—61, kom paa Tronen ved Ricimers Hjælp; efter et frugtesløst Felttog mod Genserik, som overvandt hans Flaade, blev han 461 affat af Ricimer og kort efter snigmyrdet. Han gjorde sig fortjent ved Udgivelsen af flere gode Love.

Majoritēt (af lat. major, større), Stemmeflerhed, Flertal, modf. Minoritet (af minor, mindre), Mindretal.

Majs (Zea Mays), tyrkisk Hvede, en adskillige Alen høj, enaarig Plante af Græsfamilien. Den er enbo; Hanblomsterne sidde i et sammensat Ax i Spidsen af Stænglen, Hunblomsterne i Kolbe længere nede, omgivne af et Svøb, hvorover de lange, silkeglinsende Grifler rage op. Kornene ere store og tykke, i Reglen gule. Den har oprindel. hjemme i Amerika og er efter dettes Opdagelse bleven indført i den gamle Verden, er endnu ingensteds med Sikkerhed funden vild og havde ved Amerikas Opdagelse været dyrket i lang Tid der, da den allerede den Gang forekom i en Mængde Varieteter.

Majūskelskrift, Skrift bestaaende af lutter store Bogstaver (Uncialer), modf. Minuskelskrift, smaa Bogstaver, har været brugt siden den senere Middelalder. De fleste ældre Gravstene i vore Kirker bære Majuskelindskrifter.

Makārijev [jeff], 1) Stad i det russiske Gouv. Nishnij-Novgorod ved Floden Volga, 9 M. ø. s. ø. for Nishnij-Novgorod, med 2,000 J., havde indtil 1816 overordentlig stærkt besøgte Messer, der paa Grund af en Staden overgaaet Ildebrand bleve flyttede til Nishnij-Novgorod. — 2) Stad i Gouv. Kostroma, ved Floden Unsha, 23 M. ø. for Kostroma. 8,000 J.

Makārius (d. e. salig), et meget yndet Navn hos de christne i de første Aarhundreder. M. d. store eller ældre, f. c. 300 i Øvreægypten, var en Discipel af den hellige Antonius og levede i 60 Aar et strængt asketisk Eneboerliv i den sketiske Ørken; d. 391. Hans Mindedag er 15 Jan. Han har efterladt nogle Prædikener og Smaaskrifter, der bære Præg af en dyb og varm Mystik. Et Kloster i Ørkenen bærer endnu hans Navn, og Egnen deromkring kaldes Makariusørkenen. M. d. yngre fra Alexandria var ogsaa Discipel af den hellige Antonius. Han var Hedning indtil sit 40de Aar, men blev senere Eneboer i den nitriske Ørken og Sjælesørger for mere end 5,000 Eneboermunke. M. døde c. 404, omtr. 100 Aar gl. Hans Mindedag er 2 Jan.

Mākart, Hans, østerrigsk Maler, f. 29 Maj 1840 i Salzburg, d. 3 Oct. 1884 i Wien, udviklede sig i Pilotys Atelier i München. Hans glimrende Farvevirkning viser sig allerede i „Et Aftenselskab i Venezia“ (1862), men Opsigt vakte han først ved „Pesten i Firenze“ (de syv Dødssynder), der regnes for hans mest originale Arbejde og først udstilledes i München. Blandt hans senere Arbejder have „Carl V.s Indtog i Antwerpen“ (1878) og „Dianas Jagt“ (1880) paa deres Rundrejse i Europa vakt megen Modsigelse, idet den forudgangne Reclame langsomt maatte vige for en klarere Dom, der uden at underkjende hans Virtuositet som Colorist paaviste det tomme og overfladiske i hele hans Kunst i saa godt som alle andre Henseender.

Makāssar ell. Mangkassar, s. Vlaardingen. Makassar Strædet, en Havarm i det store asiatiske Archipelag mellem Borneos Østkyst og Celebes, fører fra Java Søen til Celebes Søen. Makassarolje er et Arcanum, der væsentlig bestaar af fed Olie med Tilsætning af vellugtende ætheriske Oljer. Det bruges som Haarmiddel.

Makdisch̄u, s. Magadoxo.

Makedōnien, tidligere Emathia, i Oldtiden et Landskab nord for det egentlige Grækenland, laa mellem Thrakien mod Ø. og Illyrien mod V. og grænsede mod S. til Thessalien og det ægæiske Hav, mod N. til Donaudalen; Olympos og de kambunske Bjærge dannede Grænsen mod S., Floden Strymon og senere Floden Nestos mod Ø., Scardoskjæden (nu Schar) imod V. Landet var bjærgfuldt med rige Bjærgværker og blomstrende Byer, som Residensstaden Pella, Thessalonike, Olympos og Philippi. Indbyggerne (pelasgiske og thrakiske Hyrdefolk) medregnedes ikke til Hellenerne. Kong Alexander af M. maatte 490 f. Chr. underkaste sig Perserne, men blev fri igjen 479 efter Slaget ved Platæa. Perdikkas II (454—413) stod i den peloponnesiske Krig snart paa Spartas, snart paa Athens Parti; Archelaos 413—399) var en fortrinlig Regent, der interesserede sig for græsk Kunst og Videnskab; Philip II (359—336) bemægtigede sig endelig efter Slaget ved Chæronea 338 f. Chr. Overherredømmet over Grækenland, og ved hans Søn Alexander d. store (336—323) hævedes

M. til Højdepunktet af sin Anseelse. Men med Alexanders Død gik det hurtig tilbage med M.s Magt; de makedoniske Konger af Antigonidernes Slægt, Demetrios II (243—233) og hans Broder Antigonos Doson, havde ligesom de tidligere Konger mange Kampe at bestaa med Grækerne. Philip III blev 197 f. Chr. overvunden ved Kynoskephalæ af Romerne, der vare kaldte til Hjælp af Grækerne; 168 f. Chr. blev Perseus besejret ved Pydna af Æmilius Paulus; Landet blev derpaa delt i fire Districter, indtil det 148 f. Chr. blev gjort til romersk Provins. I Middelalderen hørte det snart til Bulgarien, snart til det græske Rige. 1204—24 oprettede Bonifacius, Marquis af Montferrat, et Rige her, som senere paa ny blev indlemmet i det græske Kejserdømme. Serberne beherskede det i den sidste Halvdel af 14de Aarh., indtil det i Midten af det 15de erobredes af Osmanerne. Nu er M. et tyrkisk Landskab, beboet dels af Grækere (langs med Kysten), dels af Bulgarer.

Maki (Lemur), Slægt af Halvaber, med spids Snude og lang, busket Hale; den findes paa Madagaskar, men ikke paa Afrikas Fastland (s. Halvabe).

Makk ell. **Mark** (egtl. **Madk**), norsk, Maddike; **Makketid**, den varmeste Aarstid, da Fisk eller Kjød er mest udsat for at fordærves ved Maddiker.

Makkabæer (d. e. Hammer), et Navn, som blev tillagt Præsten Mattathias's tredje Søn Judas for hans Tapperhed (jvfr. det fr. Martel), og som fra ham gik over til hans hele Helteslægt, der anførte Jøderne i deres heltemodige Kamp mod den syriske Konge Antiochos Epiphanes og hans Efterfølgere, som vilde tvinge Jøderne til at antage det græske Hedenskab, fordi de indsaa, at Jødernes stærke Nationalfølelse hang sammen med deres Religion. Mattathias begyndte Kampen 167 f. Chr.; efter hans Død 166 blev Judas Anfører og befriede for en kort Tid Jerusalem 165, men faldt i Kampen ved Eleasa 161. Hans Brødre Jonathan (161—143) og Simon (143—135) fuldendte Befrielsen af det gamle Juda Rige, men faldt begge for Snigmorderhaand. Simons Søn, Johannes Hyrkanus (135—106), erobrede tillige Samaria og Galilæa, ødelagde Templet paa Garizim, overvandt derpaa Idumæerne og tvang dem til at lade sig omskære og indlemme i det jødiske Folk. Hans Sønner, Aristobulus (106—105) og Alexander Jannæus (106—79), førte endnu Regeringen med Kraft; men under den sidstes Enke, Alexandra, tilrev Pharisæernes Ledere sig i Virkeligheden Magten, og efter hendes Død, 70, begyndte hendes Sønner, Hyrkan og Aristobulus, en Strid om Magten, som endte med, at den snedige Idumæer Antipater, Herodes d. stores Fader, ved Romernes Hjælp tilrev sig Herredømmet. (Jvfr. Herodes). — Navnet M. bruges ogsaa i videre Forstand om hele den Slægt af Jøder, der tog Del i Judas's og hans Brødres heltemodige Kampe eller overhovedet paa den Tid led for deres Tros Skyld, medens Hasmonæer derimod er det egentlige Familienavn for Mattathias's Slægt og udelukkende bruges om ham og hans Efterkommere. — M.s Bøger ere 4 i Tallet; men kun de to første ere optagne blandt de apokryphiske Bøger i vor Bibel og handle om de ovenomtalte Begivenheder. Den første omhandler Tiden 175—35, er rimeligvis skreven af en palæstinensisk Jøde kort efter Johannes Hyrkanus's Død, er oprindelig skreven paa Hebraisk og derfra oversat paa Græsk. Den gjør i det hele Indtryk af at være et paalideligt historisk Skrift, medens anden Bog, der omfatter Tiden 176—61, er af betydelig ringere Værd. 3dje M.s Bog er uden historisk Værd og handler om en Forfølgelse mod Jøderne i Ægypten før M.s Tid. 4de Bog indeholder navnlig en videre Udmaling af den i II. Makk., Kap. VII indeholdte Fortælling om Eleazar og Moderen med de 7 Sønner, der under M.s Kampe led Martyrdøden for deres Tro. Til Minde om dem opkom i 4de Aarh. M.s Fest, som fejredes 1 Aug., men som efter 12te Aarh. mere og mere gik af Brug.

Makó, Flække i Ungarn ved Floden Maros, 24 M. s. ø. for Buda-Pest, med 30,000 I. Udstrakt Landbrug og Kvægavl. Oliemøller.

Makololo, tidligere et mægtigt Rige i Sydafrika, er nu en Del af Riget Marutse Mambunda, der omfatter Landene ved Sambesi Flodens Øvre- og Mellemløb.

Makrel (Scomber), Slægt af graadige, livlige, pig- og brystbugfinnede Havfiske med regelmæssigt, tendannet Legeme, to Rygfinner, der ligesom Gatfinnen efterfølges af en Række Smaafinner, dannede af enkelte udvidede Finnestraaler, og halvmaanedannet Halefinne. Huden er næsten nøgen, kun dækket af meget fine Skæl, smuk blaagrøn med mørk Bølgetegning paa Ryggen, sølvglinsende paa Bugen. M. er Gjenstand for et vigtigt Fiskeri. Til **Makrelfamilien**, som især tilhører de varmere Have og til Dels det aabne Hav, høre Boniterne, Thunfiskene og Sværdfiskene, altsaa nogle af de største Rovfiske, samt Baandmakrelerne. **Makrelgjedder** (Scomberesoces) kaldes en beslægtet Fiskefamilie, som afviger fra M. ved at have bugstillede Bugfinner og mangle Pigstraaler; hertil høre Flyvefiskene og Hornfisken samt den egentlige Makrelgjedde, der afviger fra Hornfisken derved, at den bageste Del af Gat- og Rygfinnen er opløst i en Række af Smaafinner ligesom hos M.

Makrobier (d. e. længelevende), et fabelagtigt Folk hos græske Forfattere, som skal have levet i Æthiopien. **Makrobiotik**, Læren om Muligheden af og Maaden at forlænge Livet. Af Skrifter i denne Retning er især Hufelands „Kunst das menschliche Leben zu verlängern“ (1796, 8de Opl. 1860) bekjendt.

Makroner, smaa Kager, bagte af Sukker, Æggehvide og Mandler.

Malabarkysten, en almindelig Benævnelse paa Forindiens Sydvestkyst.

Malachias ell. **Maleachi**, den sidste af de 12 smaa Propheter, har rimeligvis levet omtrent samtidig med Nehemias, altsaa efter Midten af det 5te Aarh. f. Chr. Jvfr. Hebraisk Literatur.

Malachit, et smaragdgrønt Mineral af ringe Haardhed (henim. 4); det indeholder Kobberilte (omtr. 56 pCt. Kobber), Kulsyre og Vand og findes sammen med forskjellige Kobbermalme

-især i Frankrig og Sibirien. Naar de traadede Varieteter have tilstrækkelig Fasthed og en smuk Farve, anvendes de til Plader, Mosaik og architektoniske Prydelser; dog er det egentlig kun den sibiriske M., der er i Besiddelse af de nævnte Egenskaber. I Petersborg findes en Blok af M., der er 3½ F. høj og bred og anslaas at have en Værdi af ½ Mill. Rubler. **Malachitgrønt** (s. **Anilin**) kommer i Handelen som et i Vand letopløseligt Chlorzinkdobbeltsalt; det er mere ægte end Methylgrønt og kaldes derfor ofte Solidgrønt.

Maladētta, en Bjerggruppe i Pyrenæerne paa Grænsen af Catalonien og Aragonien, i Nærheden af den franske Grænse, med Punkter, der naa op mod 11,000 F. Højeste Punkt Pic d'Anethon, 10,850 F. Andre høje Punkter ere Mont Perdu, Vignemale og Pic du Midi d'Ossau.

Māla fides, lat., et i Retssproget brugeligt Udtryk, det modsatte af bona fides. En Person siges at være m. fide, naar han er sig Ulovligheden af sit Forhold bevidst.

Mālaga, befæstet Hovedstad i den spanske Prov. Malaga ved Middelhavet, 11 M. s. v. for Granada. 116,000 I. Staden ligger ved Foden af et stejlt, med Vinranker rigt beplantet Bjærg og har en prægtig Kathedralkirke, et bispoppeligt Palads samt mange anselige Bygninger. Her er livlig Industri i Læder, Uld- og Silkestoffer, Hatte, Jærnstøbegods, Maskiner, Sukker, Sæbe og chemiske Præparater, samt betydelig Handel med Vin, friske Druer, Rosiner og Cochenille. **Malagavine** ere søde, fede Vine, dels røde, dels hvide. Af hine er Pedro Ximenes den fortrinligste; af disse nævnes især Malagamuskaten og Lagrima di Malaga.

Malaghēttakysten, et andet Navn paa Peberkysten i Guinea; derfra **Malaghettapeber**.

Malaier, s. **Malayer**.

Malāka, 1) en lang, forholdsvis smal Halvø, der fra Bagindien udgaar mod S. fra 13° til 1⅓° n. Br., mod V. beskyllet af den bengalske Bugt og **Malaka Strædet**, der skiller den fra Sumatra, mod Ø. af Siam Bugten og det chinesiske Hav. Halvøen gjennemskæres i hele sin Længde af Bjærge, der enkeltvis naa en Højde af over 11,000 F. (Ophir s. for Kolonien Malaka) og mod S. ende i Cap Burn og Cap Romania, der ere det asiatiske Fastlands Sydpunkter. Fra disse Bjærge udgaa til begge Sider talrige, til Dels guldholdige Smaastrømme. Guldvindingen er imidlertid ikke betydelig, hvorimod der i de senere Aar indvindes Tin i stedse større Mængde. Den nordlige Del af Halvøen hører mod V. til den engelske Prov. Tenasserim, mod Ø. til Siam, medens den sydlige Del danner en Mængde mer eller mindre uafhængige Smaastater. Befolkningens Hovedmasse er Malayer, der staa paa et betydelig lavere Culturtrin end deres Stammefrænder paa Øerne i det asiatiske Archipelag. Englænderne have koloniseret en Del af Kyststrækningen langs Malaka Strædet, nemlig fra N. mod S. Provinserne Wellesley med Øen Pulo Pinang, Tuln Saggar, Malaka og Singapur, det hele under Navnet „Straits Settlements", 68 □ M. med c. 480,000 I. 2) En af Kolonien „Straits Settlements" mellem 2° og 3' n. Br., der 1824 blev afstaaet af Hollænderne imod den engelske Besiddelse Benkulen paa Sumatra. Det er et bølgeformet, skovbevoxet Bakkeland, hvis Hovedrigdom er Tin. Hovedstaden M. ligger ved Strædet, har 12,000 I., en chinesisk Højskole, et stærkt Fort, god Red og betydelig Handel, der dog er i Aftagende paa Grund af Staden Singapurs stedse voxende Betydning.

Malakānere ell. **Molokanere** (d. e. Mælkespisere), s. **Raskolniki**.

Malakolōg, En, der sysselsætter sig med **Malakologi**, Læren om Bløddyrene. Grundvolden til en videnskabelig Malakologi er egentlig først lagt af Cuvier, idet de tidligere Arbejder over Bløddyrene enten vare rent conchyliologiske (s. **Conchylier**) eller behandlede enkelte Formers Anatomi (f. Ex. de fortjenstfulde Undersøgelser af Poli (1746—1825)); Cuvier opstillede Bløddyrene som en egen Type og delte dem i Acephaler (Muslinger, Armfødder, Søkdyr), Gastropoder (Snegle) og Cephalopoder (Blæksprutter); senere udskilte han fra Sneglene som særegne Grupper Pteropoder og Heteropoder (Vinge- og Kjølsnegle). H. Milne-Edwards udskilte (1850) Tunicaterne (Søkdyrene) og Brachiopoderne (Armfødderne) fra Bløddyrene og forenede disse Afdelinger med Mosdyrene i en med Bløddyrene sideordnet Afdeling (Molluscoider), og de senere Zoologer have godkjendt i alt Fald Udskillelsen af de nævnte Klasser fra de egentlige Bløddyr, som altsaa efter Nutidens Opfattelse omfatte Muslinger, Snegle (med Søtænder, Vinge- og Kjølsnegle) og Blæksprutter. For Kundskaben til Molluskernes Anatomi og Udviklingshistorie og for deres Systematik har foruden Cuvier en Række af Zoologer arbejdet, af hvilke vi anføre: Delle Chiaje, H. Milne-Edwards, Quatrefages, Souleyet, Lacaze-Duthiers, Deshayes, Férussac & d'Orbigny, Verany, Fol; Krohn, Philippi, Leydig, Leuckart, Gegenbaur, Kölliker, Troschel, Bronn, Keferstein, Ihering, Spengel; Owen, Forbes, Alder, Hanley, Woodward, H. og A. Adams, Jeffries; af nordiske Zoologer: Lovén, M. Sars, Koren og Danielssen, G. O. Sars, Jacobson, Eschricht, Steenstrup, R. Bergh, Boas o. fl.; som Conchyliologer Beck, Mørch o. fl.

Malamōcco, et Fort paa Vestenden af Lido, en af de langagtige Øer, som skille Venezias Laguner fra Adriaterhavet, var i Republikens Tid Venezias Krigshavn. Beboerne ernære sig væsentlig ved Lodstjeneste.

Malangen, Fjord i Tromsø Amt i Norge, lidt sønden for Tromsø By, i naturskjønne Omgivelser. M. dannede i Oldtiden Nordgrænsen for Haalogaland, indtil i 13de Aarh. Tromsø Sogn koloniseredes. I M. fik nogle for Mongolerne flygtende Bjarmer under Haakon Haakonssøn Lov til at bosætte sig, men de maa meget snart være gaaede op i den tidligere bosatte Befolkning, da senere ethvert Spor af dem forsvinder. Inden for M. er Maalselvdalen (s. d. A.).

Malapāne, et den preussiske Krone tilhørende, betydeligt Jærnværk med Maskinværksteder og

Støberier m. m. i Prov. Schlesien ved Floden M., 13 M. ø. s. ø. for Breslau.

Mal à propos, fr. [pŏ], ubelejlig, ilde anbragt, paa urette Sted ell. Tid.

Malariasygdomme, visse Infectionssygdomme, der herske endemisk i Sumpegne, navnlig paa Tider, da Vandmængden i disse er mindre end ellers (i varme Somre) og Forraadnelsen af de organiske Stoffer derfor større. Der udvikles da et eget skadeligt Stof, **Malaria**, Sumpmiasma, hvis Natur endnu ikke er tilstrækkelig bekjendt (rimeligvis en Bakterie), og som, naar det optages i Legemet, fremkalder de derefter opkaldte Sygdomme. Det er navnlig febrile Sygdomme (Sump- og Marskfebre), der opstaa herved, især Koldfeber og remitterende Febre, men ogsaa Neuralgier og andre Sygdomme; alle udmærke de sig ved Tilbøjelighed til at optræde i regelmæssig tilbagevendende (rhythmiske) Anfald med mere ell. mindre frie Mellemrum, samt ved deres indgribende Virkning paa Legemet, der viser sig ved Blodmangel, betydelig Svulst af Milten og efter længere Varighed af Sygdommen ved Udviklingen af en stærkt udtalt Kacheri. Fra de fleste andre Infectionssygdomme adskille M. sig derved, at de netop fortrinsvis angribe Individer, der tidligere have lidt deraf, og saaledes ofte recidivere, ligesom ogsaa derved, at de aldrig forplante sig ved egentlig Smitte fra Individ til Individ. I den hede Zone ere M. overordentlig hyppige, medens de i den tempererede ere indskrænkede til enkelte, men ...ste meget udstrakte Jordstrøg: i Amerika den ...rste Del af de forenede Stater, i Europa Nederlandene, Ungarn, Polen, Landene ved Donaumundingen, mange Steder i Rusland, Grækenland og Italien; overalt ere de dog aftagne med den fremskridende Cultur og Opdyrkning. M. kunne ogsaa blive epidemiske og ...m saadanne udbrede sig over ellers feberfrie Egne; dette gjælder navnlig om Koldfeberen.

Malaxēre, gjennemarbejde, gjennemælte.

Malayāler eller **Malabarer**, s. Dravidiske ...lk.

Malāyer bruges 1) undertiden som Fællesnavn for den malayisk-polynesiske Race, 2) som Fællesnavn for Beboerne af Halvøen Malaka, Madagaskar, Sundaøerne, Molukkerne og Philippinerne — og egentlig — 3) som Navn paa en af disse Stammer, Indbyggerne paa Halvøen Malaka. M. i den anden Betydning have brun Hudfarve, sort, krøllet Haar, svagt Skjæg og en kraftig, slank Legemsbygning. De ere af lidenskabeligt Temperament (deres Hidsighed udarter stundum til Raseri, i hvilket de under Raabet „Amok" myrde alt, hvad der møder dem), sorgløse og træge i rolige Øjeblikke, fulde af det forvovneste Mod i Farens og Kampens Stund; de elske lidenskabelig Spil, ...kuespil, Hanefægtninger o. desl. Nogle af dem ere Christne, andre overtroiske Muhammedanere; i Cultur staa kun enkelte paa et højere Trin; dog lære Børnene af de højere Stænder sædvanlig at læse. De **malayiske Sprog** ere nær beslægtede med dem, der tales paa de polynesiske Øer. De mest bekjendte ere det egentlige malayiske Sprog paa Malaka og Øerne af Sundaøerne, Battak i det midterste Sumatra og det dermed beslægtede Hovasprog paa Madagaskar, det javanesiske paa Java, Bugisproget paa Celebes, Tagalasproget paa Philippinerne. De fleste Ord bestaa oprindelig af to Stavelser, nogle af én; saa vel Nuancer i deres Betydning som deres grammatikalske Forhold betegnes ikke ved Forandringer i Ordenes Form, men ved Partikler eller Ord, der træde i Stedet for Præpositioner og Adverbier. Med Islam ere efterhaanden en Mængde arabiske Ord komne ind i nogle Sprog, siden ogsaa portugisiske og hollandske; Javas hellige Sprog „Kavi", d. e. Digtersproget, er stærkt blandet med Sanskrit. I de sidste 7 Aarhundreder have de muhammedanske M. betjent sig af det arabiske Alphabet. Den malayiske Literatur frembyder lidet originalt; den slutter sig mest til Stoffer, der ere hentede fra Arabien eller Indien; Javaneserne have en Del Legender, næsten alle i metrisk Form. Man har ogsaa nogle Krønniker og Lovbøger for Søfarten. Blandt Digtene nævne i Eposet om den skjønne Prinsesse Bidasari (udg. paa Malayisk og Hollandsk af Hoewel, 1843). Af disse Sprogs Studium have især Hollænderne Roorda van Eysinga, v. Dewall og Pijnappel, Englænderen Marsden og Franskmanden Favre gjort sig fortjente; af stor Vigtighed er W. v. Humboldts store Værk „Ueber die Kawisprache" (3 Bd., 1836—39). — M. kom allerede tidlig under Indflydelse af først indisk, derpaa arabisk Cultur. De egentlige M. paa Malaka skulle efter Sagnet være dragne fra det indre af Øen Sumatra i Midten af det 12te Aarh., anførte af en Efterkommer af Alexander d. store, til en Ø i Malakastrædet, hvor de anlagde Staden Singapur (d. e. Løvestaden). Herfra anlagde de 1252 Staden Malaka, der snart blev Hovedstaden i et mægtigt (siden 1272 muhammedansk) Rige og Hovedpladsen for den blomstrende Handel og Skibsfart, som M. herfra udstrakte over hele det indiske Ocean, og som de sikrede og ordnede ved Kolonier rundt om paa Kysterne og Øerne, hvilke dog vedbleve at være afhængige af Moderlandet. Denne M.s Glansperiode ophørte med Portugisernes Ankomst til Malaka (1511); M. bukkede under for disse; nu staa Malaystaterne dels under siamesisk, dels under engelsk Beskyttelse. Det grusomme Undertrykkelses- og Forfølgelsessystem, som Portugiserne og deres Efterfølgere Hollænderne fulgte mod M., havde ogsaa en fordærvelig Indflydelse paa disses Nationalcharakter. Beboerne af nogle Øer, især Borneo og Sulu, bleve Sørøvere. Dog ere Indbyggerne paa Philippinerne og Molukkerne for det meste omvendte til Christendommen.

Malchin, Stad i Storhertugd. Mecklenburg-Schwerin, 12 M. ø. for Schwerin. 6,000 I. Landdagen holdes afvexlende her og i Sternberg.

Malchow, Stad i Storhertugd. Mecklenburg-Schwerin ved Malchow Søen, 9 M. ø. s. ø. for Schwerin, med 4,000 I. og betydelig Klædefabrikation. Lige over for Staden ligger det adelige Frøkenkloster Gammel-M., der oprindelig var et Dominikanermunkekloster, men senere blev overgivet til Augustinernonner.

Malchus, den yppersteprræstelige Tjener, hvis Øre Peter afhuggede, da Jesus blev fængslet,

men som Frelseren helbredede (Joh. Ev. XVIII. 10, Luc. XXII. 50 f.).

Malchus, Karl Aug., Friherre v., statsvidenskabelig Forfatter, f. 1770 i Mannheim, blev 1811 Finansminister i Kongeriget Westfalen og 1813 Indenrigsminister. Han blev 1817 af Kongen af Württemberg udnævnt til Chef for Finansministeriet, men nedlagde denne Stilling efter et Aars Forløb. Derefter udgav han en Række statsvidenskabelige, navnlig finansielle Skrifter og døde i Heidelberg 1840. M.s vigtigste Værker ere „Politik der innern Staatsverwaltung“ (3 Bd., 1823) og „Handbuch der Finanzwissenschaft und Finanzverwaltung“ (2 Bd., 1830).

Malcolm, John [mællkom], f. 1769 i Skotland, kom 1783 til Indien som Cadet og udmærkede sig 1792 ved Seringapatams Indtagelse. Han brugtes tidlig i vigtige Sendelser, især til Persien, deltog efter et længere Ophold i England (1811—17) i Krigen mod Mahratterne og blev derefter Gouverneur i de nunvundne Lande 1818—22 og i Bombay 1827—30. Han vandt Ry for sin udmærkede Forvaltning og ved flere Skrifter, »History of Persia« (2 Bd., 1815) og »Polit. History of India 1784—1823« (2 Bd., 1827). D. 1833.

Malconduite, ikke fin, taktløs Optræden.

Malcontént, utilfreds, bruges især i polit. Betydn. om dem, der ere utilfredse med Regeringens Førelse og arbejde paa at tilvejebringe en Forandring deri.

Malczewski, Anton [tschéffski], polsk Digter, f. 1792 i Volhynien, traadte efter at have studeret Mathematik ind i den polske Hær 1811 og blev Ingenieurofficer; siden blev han ansat i Kejser Alexander I.s Stab. 1816 maatte han paa Grund af et Benbrud forlade Hæren og rejste i Tyskland, Frankrig og Schweiz, levede et vildt Liv i Paris og kom 1821 fuld af Livslede og pecuniært ødelagt til Warschau. Han forpagtede en Ejendom i Volhynien for at leve i Ro. Her samlede han sig og leverede Smaafortællinger og lyriske Digte til polske Tidsskrifter. En magnetisk Cur, som han foretog paa en Vens Hustru, blev Anledning til et Kjærlighedsforhold, og med Vennens Samtykke ægtede M. Damen, med hvem han tog Bolig i Warschau. Her udgav han den udmærkede episk-lyriske Fortælling »Marja« (1825), der skildrer Adelslivet i Ukraine, og som senere, da en national Romantik, navnlig ved Mickiewicz, havde besejret den franske Klassicisme i den polske Literatur, blev regnet som den nye Poesis Julebud. Efter en kort Tid at have nydt Kjærlighedens Lykke og tillige sat alt til, hvad han ejede, døde M. 1826.

Máldage kaldes i den islandske Lovgivning den Fortegnelse over Kirkegodset og andre en Kirke i Tidernes Løb tillagte Indtægter, der i Almindel. opbevares ved enhver Kirke.

Mal de Naples [mall dø napl], ældre Benævnelse paa venerisk Syge, fordi Franskmændene skulle have faaet denne paa Carl VIII.s Tog til Neapel.

Maldonádo, Havnestad i Republ. Uruguay i Sydamerika ved Nordsiden af La Plata Flodens Munding, 15 M. ø. for Montevideo. 5,000 I.

Maleáchi, s. Malachias.

Malebranche, Nicol. de [malbrängsch], fransk Philosoph, f. 6 Aug. 1638, d. 13 Oct. 1715. Han var den yngste af 10 Søskende, pukkelrygget og svagelig. Tidlig bestemtes han for den gejstlige Stand, „hvorhen Naturen og den guddommelige Naade i lige Grad kaldte ham“, og traadte 1660 ind i Oratoriets Congregation i Paris, der med Iver dyrkede de lærde Studier, og hvis Stifter havde været en Beundrer af Descartes. Man vilde føre M. ind paa kirkehistoriske og exegetiske Studier; men han fandt først sin rette Sphære, da et Skrift af Descartes en Dag faldt ham i Haanden hos en Boghandler. Der udbredte sig et nyt Lys for ham, og han læste Bogen med en saadan Hjærtebanken, at han flere Gange maatte holde inde med Læsningen. Han opgav nu alle andre Studier for Cartesiansk Philosophi, Mathematik og Physik. 1674 udkom første Bind af hans berømte Hovedværk »Recherche de la vérité«, 1675 det andet (i de senere Udgaver naaede Værket ved Tilføjelser til 4 Bd.). M.s senere Skrifter gik især ud paa at anvende hans Lære paa moralske og theologiske Emner og indviklede ham i bitre Stridigheder, især med den berømte Jansenist Arnauld, der ligesom Bossuet i M.s Lære fandt Farer for Kirkens Tro. Det var især M.s Skrift »Traité de la nature et de la grâce« (1680), som forargede Arnauld og bragte ham til at angribe først M.s philosophiske Lære i Bogen »Des vraies et des fausses idées« og dernæst hans theologiske Lære i »Réflexions philosophiques et théologiques«. I de sidste Aar af sit Liv førte M. en Brevveksling med Physikeren Mairan, der ikke formaaede at se, hvorledes de pantheistiske (Spinozistiske) Consequenser af M.s Lære kunde undgaas. M., der afskyede Spinoza, kunde kun opfordre Mairan til at tage Fornuften fangen. Kort Tid før sin Død havde han en Samtale med den engelske Philosoph Berkeley, med hvis Lære hans egen ogsaa havde interessante Berøringspunkter. M. gaar med Descartes ud fra Bestemmelsen af Aanden og Materien som i deres Væsen aldeles uensartede. Aandens Væsen er Tænkning, Materiens Væsen Udstrækning, og disse to Attributer have aldeles intet fælles. Derfor kan Aanden ikke erkjende Tingene, Materien (det udstrakte). Kun fra Gud kunne Tingenes Ideer komme; hverken Menneskeaanden eller Tingene have Kraft til at frembringe dem. I Gud se vi derfor alle Ting. Gud er i det hele den eneste virkelige Aarsag; alle naturlige Aarsager ere kun Anledningsaarsager (causes occasionelles) for Gud til at lade en vis Virkning indtræde. Den materielle Udstrækning indtager en ørkesløs Plads hos M.; Menneskeaanden kan ikke erkjende den, og M. kan i Følge sine religiøse Forudsætninger ikke betragte den som Element i Guds Væsen. Gud er ogsaa den Kraft, der virker i Viljen og fører denne fra de endelige Goder til de uendelige.

Malecki, Anton [letski], polsk Forfatter, f. 1821 i Provinsen Posen, studerede i Berlin, har været Gymnasiallærer, siden Professor i Krakow, Innsbruck og Lemberg. Han har skrevet Tragedien »List żelazny« („Jærnbrevet“, 1856),

...stspillet »Grochowy wieniec« (1855) og en polsk Grammatik, samt oversat Sophokles's Elektra.

Maledíverne, en langstrakt Gruppe af Koral-...er i det indiske Ocean s. v. for Forindiens Sydspids, bestaar af en uendelig Mængde Smaaøer og Klipper, af hvilke kun omtr. 50 ...e beboede, og som kun hæve sig saa Fod over ...avet. Klimaet er meget hedt og usundt for ...remmede. Øernes Areal anslaas til 122 □ ...M. med c. 150,000 J., der ere en Blandings-...ce af Arabere og Inder og bekjende sig til ...n muhammedanske Lære. De vigtigste Frem-...ringelser ere Hirse, Byg, Bananer og Kokos-...ødder. Af Husdyr findes noget Hornkvæg, ...eder og Høns; Havet er rigt paa Skild-...adder og Covries. Der forfærdiges en Del ...etalvarer, Lerkar, Bomulds- og Silkestoffer, ...ormed der drives Handel paa Sumatra, ...ombay og Ceylon. Øerne staa under en i ...hængighedsforhold til England værende ...ultan, hvis Hovedstad er Male omtr. midt ...Øgruppen. **Maledivisk Nød**, de store Nødder ...en Palme, Lodoicea Sechellarum, der har ...mme paa Seychellerne; disse Frugter have ...Aarhundreder været drevne over paa de ...ledivisske Øer, ofte i Mængde, uden dog at ...e kunnet naturaliseres paa disse.

Maleficānt, Misdæder, Forbryder.

Malek Schah, s. Seldschuker.

Malemuk, s. Stormfugl.

Malerkolik, s. Blyforgiftning und. Bly.

Malerkunsten søger ved Hjælp af Linjer og ...ver paa en Flade at gjenfremstille hvilke...t helst Gjenstande saaledes, at en kunstig, ...ledet selv tilhørende Belysning frembringer ...usionen af Virkeligheden. Og idet M. lige-... al Kunst er en Udtalelse af Menneske-...den, viser den ikke alene de Gjenstande, ...rigjennem dette aandelige udtales, men ...a selve den Luft, hvori de tænkes at være, ...e det Lys, der omstraaler dem. Tegne-...sten, Læren om Perspectiven og den rette ...g af Farven ere de techniske Grundlag, ...rpaa M. hviler. Med Hensyn til de Mid-..., der benyttes til Frembringelsen af et ...leri, gives der indtil nu følgende Arter af ...leri: det antike, enkaustiske Maleri, beslægtet ...den nyere Tids Voxmaleri, Email-, Glas- ...Porcelænsmaleri, Oljemaleriet, den Frem-...gsmaade, som i størst Omfang er benyttet ...., Stereochromi, en særlig teknisk Frem-...smaade ved Malerier i fri Luft, og Maleri ...Vandfarve, der deles i Frescomaleri, hvor ...erne imales paa vaad Kalk, Gouache-, ...arel- og Miniaturmaleri. Til M. høre ...a Mosaikbilleder, hvor et Maleri efterlignes ...Hjælp af farvede Stifter, der anbringes ...om et Slags Brolægning ved Siden af ...andre i en blød Masse. Efter de Gjen-...de, hvormed M. sysselsætter sig, tales der-...om Malerier af det stille Liv (Stillleben), ...mster-, Frugt-, Dyre-, Architektur-, Land-...s- og Figurmaleriet. Ved det sidste sondres ...r mellem Historie-, Genre- og Portræt-...eriet, om end Grænserne mellem disse ere ...kelige at fastsætte (jvfr. de særskilte Art.). ...M.s Historie i Oldtiden gaar langt ned i ...en, men det var i Begyndelsen kun teg-...e Omrids, inden for hvilke dels Fladerne colorerede, dels Farvestrater vilkaarlig anbragtes. Omtrent saaledes se vi den hos Inder og Persere og til Dels ogsaa hos Ægypterne. Et noget højere Standpunkt indtog Etrurerne. Dog var det først Grækerne, hvem det lykkedes ogsaa i M. at naa en Storhed, der maaske endnu skulde være uopnaaet, hvis deres Billeder havde kunnet bevares gjennem Tidernes Løb. Men ogsaa disse begyndte med tegnede Omrids, gik derfra over til Billeder med ēn Farve (Monochromer) og endelig til det almindelige Maleri med flere Farver (Polychromer). Malerierne bleve dels frembragte ved Hjælp af Vox, dels vare de Frescomalerier. En af de ældste Kunstnere, der nævnes som Maler, er Panænos, Phidias's Medhjælper; dog var det først med Polygnotos fra Thasos, at M. i Grækenland hævede sig til Selvstændighed c. 420 f. Chr., medens Zeuxis og hans Medbejler Parrhasios c. 378 bragte den sin Fuldkommenhed nær. Timanthes fra Samos skal i Henseende til aandeligt Udtryk have naaet det højeste, medens Apelles især var berømt som Portrætmaler. Hos Romerne dyrkedes M. først meget sent, idet de fleste Arbejder i tidligere Tid vare dels etruskiske, dels græske. Dog nævnes som Malere Fabius og Ludius, en Landskabsmaler. Det meste af, hvad man har fundet af M. i Rom og Pompeji, har bestaaet i Decorationsmalerier, der ikke sjælden, trods deres Skjønhed, bære et vist Præg af haandværksmæssig Efterligning af andre Originaler. De bestaa mest i Fresco- og Mosaikbilleder. Med Hensyn til Oldtidens M. jvfr. Vasemaleri. Angaaende den nyere Tids M. henvises til Art. om de enkelte Landes Kunst. M.s Historie er dels behandlet i større og mindre særskilte Værker, dels sammen med Kunstens øvrige Historie.

Malesherbes, Chrét. Guillaume de Lamoignon, Greve [mahlsērb], fransk Statsmand, f. 16 Dec. 1721, blev 1750 efter sin Fader Præsident i Skatkammerretten og stræbte efter Evne at hindre Generalforpagternes Vilkaarligheder og Udpresninger, samt nye trykkende Skattepaalæg. Som Leder af Censuren 1750—63 viste han stor Mildhed over for frisindede Forfattere og beskyttede særlig Encyklopædiens Udgivelse. Da M. 1771 protesterede imod Parlamenternes Opløsning og krævede Rigsstændernes Indførelse, blev han forvist til sine Godser, men gjenindsat af Ludvig XVI 1774 og blev 1775 Indenrigsminister; han aabnede Fængslerne for mange vilkaarlig fængslede, forlangte Afskaffelse af lettres de cachet og understøttede Turgots Bestræbelser for Skattereformer, men blev træt af den Modstand, hans velmente Iver mødte, og trak sig tilbage 1776. Han tilbragte den følgende Tid med Rejser og naturvidenskabelige Arbejder og blev 1787 atter en kort Tid Minister og udvirkede Protestanternes Ligestilling. Da Ludvig XVI blev tiltalt, meldte M. sig selv som Forsvarer og viste stor Iver for at redde hans Liv; han talte særlig 19 Jan. 1793 for at Folkets Samtykke skulde indhentes til Dødsdommen. I Dec. 1793 blev M. selv fængslet med sine nærmeste Slægtninge, og 22 Apr. 1794 blev han henrettet; en Datter og to Svigersønner, Grev Molé og Chateau-

briand, gik forud i Døden. M. var en af de ædleste Repræsentanter for „Oplysningstiden".

Malet, Claude Franç. de [malä], fransk General, f. 1754, tjente 1770—75 i de kongel. Musketerer, men blev 1790 som ivrig Republikaner Chef for Nationalgarden i sin Fødeby Dôle i Franche-Comté. 1792 gik M. som Capitain til Rhinhæren, blev n. A. Generaladjudant og 1799 Brigadegeneral i Alpehæren. 1805 blev han Gouverneur i Pavia, men blev afsat 1808 som Republikaner og sat i Fængsel. Han undkom herfra og gjorde i Juni 1809 et mislykket Forsøg paa at vække et Oprør ved at foregive Kejserens Død, men blev derfor paa ny kastet i Fængsel. Her undfangede M. 1812 den dristige Plan at styrte Kejserdømmet; han undveg Natten mellem 22 og 23 Oct. og vandt et Par Regimenter for sig ved at udbrede den Efterretning, at Kejseren var død i Rusland, og at Senatet havde udnævnt ham selv til Commandant i Paris. Han befriede sine Medsammensvorne, to royalistiske Generaler Lahorie og Guidal, som derefter fængslede Politiministeren Savary og Politipræfect Pasquier. Selv begav M. sig til Commandanten, General Hullin, og skød paa ham, da han ikke vilde fæste Lid til hans Ord; men blev overvældet. Saaledes mislykkedes Forsøget, og M. og hans to Fæller bleve skudte 29 Oct. 1812.

Maleville, Jacq. de [malvil], Marquis, fransk Jurist og Statsmand, f. 1741, optraadte først som Advocat i Bordeaux, sluttede sig med Maadehold til Revolutionens Ideer og blev efter Directorialregeringens Indførelse 1795 valgt til Medlem af de ældres Raad. Han hørte her til det moderate og for Royalisme beskyldte Clichyparti, men undgik dog Proskriptionen af 18 Fructidor (4 Sept. 1797). Efter Consulatets Indførelse blev han Medlem af Cassationsretten og tog tillige med Tronchet, Portalis og Bigot de Préameneu virksom Del i Udarbejdelsen af Code civil. 1806 kom han ind i Senatet, og efter Restaurationen blev han udnævnt til Pair. Han døde 1824. Et af hans vigtigste Værker er »Analyse raisonnée de la discussion du code civil du conseil d'état« (4 Bd., 1804—5).

Malfatti, Joh. Frants Joseph, ital. Mathematiker, f. i Ala di Roveredo 1731, d. som Professor ved Universitetet i Ferrara 1807. Hans Navn er bekjendt af det efter ham opkaldte Problem, at indskrive tre hinanden rørende Cirkler i en Trekant. Efter ham have senere Steiner 1826 og Jul. Petersen 1879 givet elegante Løsninger af denne vanskelige Opgave.

Malfilâtre, Jacques Charles Louis de Clinchamp de [lāhtr], fransk Digter, f. 1732 i Caen. Da hans Ode »Le soleil fixe au milieu des planètes« havde gjort Lykke, drog han til Paris, hvor han levede i stor Trang til sin Død 1767. Berømtest er hans Digt »Narcisse dans l'île de Vénus«. Hans samlede »Poésies« udgav Gautier 1825.

Malgaigne, J. F. [mallgänj], dygtig fransk Chirurg, f. 1806 i Charmes sur Moselles (Dep. Vosges), blev 1855 agreeret Professor ved Facultetet og Chirurg ved Centralbureauet, var fra 1850 Professor i operativ Chirurgi og Overchirurg ved forskjellige Hospitaler i Paris og døde 1865.

Malghera, et Fort ved Vestenden af den store Lagunbro, der forener Venezia med Fastlandet, blev 1849 under den venezianske Opstand erobret af Østerrigerne.

Malherbe, François de [mallērb], fransk Digter, f. 1555 i Caen i en Adelsfamilie. Efter at have studeret Retsvidenskab i Heidelberg og Basel traadte han i Tjeneste hos Gouverneuren i Provence, Hertug Henrik af Angoulême, Henrik II.s nægte Søn; i Modsætning til sin Fader, der var gaaet over til den reformerte Religion, tjente M. under Ligaen, men fik siden Godhed for Henrik IV og blev 1605 hans Kammerherre. M. var en kritisk beregnende Digter, og de strænge Regler, som han opstillede for Sprogets Renhed og Versificationens Correcthed (absolut Forbud mod Hiatus og Enjambement, Cæsurens bestemte Plads i Alexandrinerne), bane Vejen for den akademiske Klassicisme i den franske Poesi. Charakteristisk nok fordrede han, „at Vers skulde være smukke som Prosa". Sprogets Renhed var hans Afgud. Paa sin Dødsseng rettede han sin Sygeplejerskes og Skriftefaders Sprogfejl, men paa den anden Side kæmpede han mod Mode- og Skolesprog og erklærede, at Sjoverne i Paris kunde give Oplysning i mange tvivlsomme Tilfælde. M. døde 1628. Hans Ven Racan skrev hans Biographi.

Malheur, fr. [malöhr], Ulykke.

Malia, Cap, et Forbjærg i Grækenland, danner Sydøstspidsen af Halvøen Morea.

Malibran, Marie [brāng], f. Garcia, Mar. Mal.

Malice, fr., Ondskab, Ondskabsfuldhed; maliciøs, ondskabsfuld.

Malikolo, f. Hebriderne, Ny-.

Malines [lihn], d. s. s. Mecheln.

Mallal [maljāl], spansk Vinmaal, i Barcelona 15¼, i Taragona 18 d. Potter.

Mällas, d. s. s. Melasse.

Malle, s. Hegte.

Malle (Silurus), blødfinnede, bugfinnede Fiske, udmærkede ved Mangel af Skæl, ved et bredt, nedtrykt Hoved med en oftest nedad vendt, af Skjægtraade omgiven Mund og smaa Øjne; i Regelen have de en saakaldt Hudfinne mellem Ryg- og Halefinnen. De fleste ere nøgne, men nogle udstyrede med et mere eller mindre fuldstændigt Benpanser (Pansermallerne i Sydamerika). Mange have forrest i flere af Finnerne en stiv og tyk, ofte meget haard og takket Straale, ved Hjælp af hvilken visse Former i den tørre Aarstid vandre fra en Dam til en anden. De fleste ere Ferskvandsfiske, til Dels af ringe Størrelse; Familien er især talrig i Indien, Nord- og Sydamerika. Nogle Arter vise en særdeles Omhu for Æg og Yngel, danne Reder for den eller tage den i Munden. Til de større Former høre den europæiske M. (S. glanis), f. Ex. i Donau, ogsaa flere Steder i Sverige, 3—4 Alen lang, samt flere Arter i de sydamerikanske Floder. I Afrikas Floder lever den elektriske M. (Malapterurus electricus). M. opholde sig paa Bunden af Vandet, til Dels nedgravede i Dyndet, og leve dels af dyrisk Føde, dels af Plantesøde.

Mallefille, J. P. Félicien [malfij], fransk orfatter, f. 1813 i Isle de France paa Mauritius, som ganske ung til Paris og skrev 1835 t første Drama »Glenarvon«, der vandt stort ifald paa Ambiguthéatret og fulgtes af en ække andre, af hvilke »Le cœur et la dot« ıa Th. franç. 1852) er blevet opført her. ans sidste Komedie »Les sceptiques« (paa Th. Cluny 1867) gjorde stor Lykke ved satirisk omik og kraftig Charakteristik, som ogsaa udærker hans Romaner, hvoraf »Les mémoires Don Juan« (ufuldendt) er den mest bekjendte. . 1868.

Mallet, Paul Henri [malä], f. 1730 i Genf, Ven og Skolekammerat af Necker, var en de fremmede Videnskabsmænd, som under ederik V.s Regering kom ind i Danmark, er han 1752 blev ansat som Professor i den nske Literatur, i hvilket Sprog han senere :v Kronprinsens (Christian VII.s) Lærer. Han aatte dog allerede 1760 drage hjem for sin gelige Helbreds Skyld, hvorpaa han blev ofessor i Historie ved Akademiet i sin Fødeby; Danmark oppebar han dog en Pension. andt hans historiske Skrifter ere »Introduction à l'histoire de Dannemarc« (Copenh. 55) og »Histoire de Dannemarc« (3 Bd., 58—77 o. oft., ogsaa overs. paa Tysk), som ı skrev efter den ældre Bernstorffs og A. G. oltkes Opmuntring. Hans Danmarkshistorie et for sin Tid godt Arbejde. Revolutionen voldte ham megen Modgang; han døde)7.

Mallet du Pan, Jacques [malä dy päng], nsk Publicist, f. 1749 i Genf, var 1773—79 ondon Linguets Medarbejder og under hans ngsling (1779—83) hans Afløser i Udgisen af »Annales polit. et litt.« (i Genf). refter grundlagde M. i Paris »Journal hist. polit.«, som 1788 forenedes med »Mercure France«, og forsvarede heri med Varme og gtighed det constitutionelle Kongedømmes g imod den voxende Revolution. I Maj 12 sendte Kong Ludvig XVI M. i fortroligt erv til Regeringerne i Østerrig og Preus-, og efter Kongedømmets Fald maatte han gte til Udlandet. Han levede først i Beln og Schweiz, men fra 1798 i London, hvor ı i »Mercure britannique« skarpt angreb volutionen, men ogsaa forsvarede Friheden od Emigranternes blinde Reaction. D. 13 ij 1800. Af M.s Skrifter bør fremhæves: onsidérations sur la nature de la révoluı franç.« (1793) og »Correspondance polit. ır servir à l'hist. du républicanisme en ınce« (1796). Hans »Mémoires et Correondance« udkom 1851.

Malling, Otto Valdemar, f. 1 Juni 1848 i øbenhavn, blev Student 1866, vaklede nogen d mellem Studeringerne og Musiken, søgte næst 1869—72 sin Uddannelse paa Musiknservatoriet under Gade og Hartmann og : siden virket som Dirigent, Lærer, Compot og Organist (ved Petri Kirke). Studentergforeningen dirigerede han 1872—84, Contforeningen, hvoraf han 1874 var Medstifter, igerer han fremdeles, idet han særlig virker Opførelsen af nyere Værker baade af danske fremmede Componister. 1885 knyttedes han som Lærer i Musiktheori til Conservatoriet. Af hans Compositioner er i Musikforeningen, Concertforeningen og andensteds opført flere Værker for Chor og Orchester, en Symphoni, en Concertouverture, en Violinconcert m. m. Desuden haves af M. en stor Del Romancer og Sange, Sange for Mandschor og Claversager. — Den ældre Broder, **Jørgen M.,** har gjort sig bekjendt som Componist ved en Række Sange og nogle Hæfter Claverstykker samt ved sin Iver for Chevémethodens (s. d. A.) Anvendelse i Sangforeninger og ved Skolesangen. Han har senere mest levet i Udlandet.

Malling, Ove, dansk Minister og Forfatter, f. 10 Dec. 1746 paa Taarupgaard nær ved Viborg, blev 1763 Student og tog 1766 theol. Examen med tredje Charakter, men lagde sig nu efter Studiet af Historie og de skjønne Kunster. 1776 skrev M. det første danske Syngespil, „Belfor i Hytten", senere enkelte gode Viser, og 1777 udgav han sin Samling „Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere", der skaffede ham O. Guldbergs Yndest og efter dennes Paalæg indførtes som Læsebog i de lærde Skoler. Bogen vandt stor Udbredelse ved sit gode Sprog, saa vel som ved sit Indhold og sin Tankegang; den udkom indtil 1810 i 5 Opl. (6 Opl. 1834 og 7 Opl. 1885) og overs. paa Tysk, Engelsk og Svensk. Ved Guldbergs Indflydelse blev M. 1777 Kammersecretær i Generaltoldkammeret og forfremmedes hurtig, blev 1797 Deputeret og 1804—9 første Deputeret i samme Collegium, var end videre 1787—1815 Medlem af Finanscommissionen, 1791—1804 Directeur for Speciesbanken og 1813—18 Overdirecteur for Rigsbanken; 1804 blev han Medlem og 1814 ledende Medlem af Directionen for Universitetet og de lærde Skoler og endelig 1824 Gehejmestatsminister (den første borgerlige Minister i Danmark) samt 1826 Ridder af Elefanten (Gehejmeraad allerede 1812). Ogsaa mange andre Hverv paalagdes ham: 1809 blev han kongel. Historiograph, 1811 Formand for Commissionen om det norske Universitet og 1823 Chef for det kongel. Bibliothek. D. 17 Nov. 1829. — Hans Søn, **Peter M.,** Bygmester, f. 22 Dec. 1781, uddannede sig under C. F. Hansen, rejste derpaa udenlands, og opholdt sig 1815 i Rom. Efter Hjemkomsten blev han Medlem af Kunstakademiet, opførte en Del Bygninger, hvoriblandt Kjøbenhavns Universitet, i en ejendommelig Stil, dog ikke uden Storladenhed, og Sorø Akademi i italiensk Stil og levede siden i Kjøbenhavn som Stadsbygmester til sin Død 3 Maj 1865.

Malling, Peter Tidemand, norsk Boghandler, f. i Drammen 24 Nov. 1807, oprettede 1838 et Bogtrykkeri i Christiania, der 1878 gik over til et Consortium og fremdeles bestaar under Navn af „Det Mallingske Bogtrykkeri". Fra 1840 begyndte han at forlægge Bøger, en Forretning, der efterhaanden blev en af de mest betydelige i Norge, paa samme Tid som den ogsaa udvidedes til at omfatte Skolemateriel af alle Slags; ved denne Gren af sin Virksomhed har Firmaet gjort sig særlig bekjendt og fortjent. D. 18 Apr. 1878.

Malling-Hansen, Hans Rasmus Malling

Johan, f. 5 Sept. 1835 ved Maribo, besøgte Jonstrup Seminarium, hvorfra han dimitteredes 1854, men tog Artium 1858 og begyndte det theolog. Studium samtidig med, at han blev Lærer ved det kongel. Døvstumme-Institut i Kbhvn.; 1862 blev han ansat som Lærer ved Døvstumme-Institutet i Slesvig og 1863 dets Forstander, men som Følge af Krigen afskediget 1864; siden 1865 er han Forstander for og Præst ved Døvstumme-Institutet i Kbhvn. Undersøgelser angaaende Forholdet mellem Talehurtigheden og Hurtigheden af Taledelenes Fremstilling ved Hjælp af Skrift og gjennem de døvstummes Haandalphabet ledede ham 1870 til Opfindelsen af Skrivekuglen (s. Skrivemaskiner); hans „Tørtryk" eller Xerographi, fremstillet tillige med Skrivekuglen paa den internat. Udstilling i Wien 1873, var Forgænger for andre lignende Copieringsmethoder, der naaede deres største Fuldkommenhed i den saakaldte Hektographi (s. Hektograph). Fra først af for at vinde Vejledning til Tilvejebringelsen af et nyt Bespisningsreglement for Eleverne paa Døvstumme-Institutet paabegyndte han 1862 daglige Vejninger og Højdemaalinger af Institutets Børn, senere uafbrudt fortsatte og udvidede ogsaa til andre Anstalter; de særdeles vigtige og interessante Resultater heraf foreligge navnlig i „Perioder i Børns Vært og i Solens Varme" (1886), hvori han paaviser, at der i Børns Vægtforøgelse og Højdevæxt er en aarlig periodisk Variation med en Maximumstid for Højdevæxten fra Apr. til Udgangen af Juli, en Maximumstid for Vægtforøgelsen fra Aug. til ind i Dec.; i Højdevæxtens Maximumstid har Vægtforøgelsen sin Minimumstid, ja Børnene lide endog i denne Tid betydelige Vægttab; omvendt er der omtrent Stilstand i Højdevæxten under den paafølgende store Vægtforøgelse. Foruden de aarlige Perioder har han fundet mindre Væxtperioder paa 24—26 Dage, og han har overtydet sig om, at Lovene for de paaviste Variationer have Analogier ogsaa paa andre Omraader af det organiske Liv; han sætter disse Forandringer i Forbindelse med de Svingninger, han samtidig har paavist at finde Sted i den Sum af Varme, som fra Solen udstraaler til Jorden.

Mallinger, Mathilde, tysk Operasangerinde, f. 17 Febr. 1847 i Agram, 1863—65 Elev af Conservatoriet i Prag, dernæst af Lewy i Wien. Her hørte Fr. Lachner hende i Sommeren 1866 og engagerede hende strax til Operaen i München, hvor hun debuterede som Norma og hurtig udviklede sine sjældne vocale og dramatiske Evner saaledes, at hun paa glimrende Vilkaar engageredes til Hofoperaen i Berlin 1869. Samme Aar giftede hun sig med Baron Schimmelpfennig og rivaliserede paa en opsigtvækkende Maade med Fru Lucca, som dog beholdt Overtaget, men af andre Grunde forlod Berlin 1872. Fru Mallinger, som hun lader sig kalde, har stadig siden været en Prydelse for Berliner Operaen, og skjønt hun har fejret sine største Triumfer i det lyriske og højdramatiske Fag som Eva og Elsa (Wagner), Julia (Gounod), Anna („Don Juan"), Valentine („Huguenotterne"), Fidelio osv., har hendes Alsidighed dog ogsaa tilladt hende at gjøre sig heldig gjældende i mange af de komiske Operas Roller.

Mallorca [maljörka] ell. **Majorca**, s. Balearerne.

Mallow [mãllo], Stad i Irland, Provinsen Munster, 4 M. n. til v. for Cork, ved Floden Blackwater. 4,000 J. Stærkt besøgte Mineralbade.

Malm ell. **Erts**, almindel. Benævnelse for Mineraler og Bjergarter, der indeholde et eller flere Metaller i en saadan Mængde og chemisk Forbindelse, at de med Fordel kunne udvindes deraf. M. forekomme sjælden i større Mængde umiddelbart i Jordens Overflade, men mest i Dybden, enten som Udfyldningsmasse af Spalter („Gange") i Bjergene eller som uregelmæssige Klumper eller i virkelige Lag. Man er i disse Tilfælde nødt til at bryde M. i Bjerggruber, der undertiden have en meget betydelig Dybde (indtil 2—3,000 F.), og hvortil man enten kommer ned fra oven igjennem særegne, dertil anlagte Brønde (Schachter) eller fra Siden af Bjerget igjennem vandrette Tunneler (Stoller). — Metallernes Udskillelse af M. foretages paa meget forskjellig Maade, hvormed en særegen Videnskab, Metallurgien, beskæftiger sig. Hvad de uædle Metaller angaar, undergaa deres M. i Almindel. følgende Behandlinger: 1) en mechanisk Sondring af den egentlige M. fra de den omgivende, ubrugelige Stenarter; 2) en Ophedning enten i det fri eller i særegne, aflukkede Rum, den saakaldte Ristning, hvorved man fjærner flygtige og for Udsmeltningen skadelige Stoffer, som Vand, Kulsyre, Svovl, Arsenik o. fl.; ofte tilsigter man derved tillige en Iltning af de tilstedeværende Metaller; endelig 3) underkastes den saaledes behandlede M. en Afiltning i særegne Smelteovne ved Indvirkning af Brændmaterialets Kulstof, og Metallet synker paa Grund af sin større Vægtfylde til Bunds, hvorimod de øvrige Indblandinger samle sig ovenpaa i flydende Tilstand og danne Slakker. Det er af stor Vigtighed for at kunne faa det størst mulige Udbytte, at Slakken er letflydende, hvilket opnaas ved Tilsætning af passende Stoffer, især Kvarts eller Kalk.

Malm, svensk, sandet Slette, kaldes Stockholms nordre og søndre Forstad (svarende til „Bro" i Kbhvn.); **Malmgård**, Forstadsvilla.

Malmaison [mæsõng] (lat. Mala domus, det slemme Hus, fordi Normannerne landede her i det 9de Aarh.), et Lystslot 1½ M. v. for Paris, tilhørte engang Cardinal Richelieu og var siden Kejserinde Josephines Opholdssted fra hendes Skilsmisse til hendes Død 1814. Det led meget under Krigen 1815 og forfaldt siden stærkt, men blev senere erhvervet og istandsat af den spanske Enkedronning Marie Christine.

Malmedy, Stad i den preussiske Rhinprovins, 5 M. s. for Aachen ved den belgiske Grænse, med 6,000 J., storartede Garverier samt Klæde- og Papirfabrikation. Prægtig Kirke. Kraftige jærnholdige Kilder.

Malmesbury, James Harris, Jarl af [mãhmsbørri], engelsk Diplomat, f. 9 Apr. 1746, var Afsending i Berlin (1772—76), i St. Petersborg (1776—82) og i Haag (1784—88). Da han her med Dygtighed havde virket

·er Prinsen af Oraniens Gjenindsættelse som
Arvestatholder, blev han 1788 ophøjet til Peer
om Lord M. Han understøttede en Tid lang
Ch. Fox, men sluttede sig ligesom Burke til
W. Pitt. 1795 bragte M. Prinsen af Wales's
Georg IV.s) Ægteskab med Prinsesse Caro-
ine af Braunschweig i Stand, men under-
andlede 1796 og 1797 forgjæves med Frank-
ig om Fred. 1800 blev han udnævnt til
Jarl, men maatte paa Grund af Døvhed opgive
il Deltagelse i det offentlige Liv. D. 21 Nov.
820. Hans »Diary and Correspondence« (udg.
844—45, 4 Bd.) er en vigtig Kilde for den
olitiske Historie. — Hans Sønnesøn, James
owart Harris, Jarl M., f. 26 Marts 1807,
lev 1841 Peer og modsatte sig som udpræget
onservativ R. Peels Frihandelsreformer.
ebr.—Dec. 1852 var M. Udenrigsminister og
iste stor Skyndsomhed i at anerkjende Napo-
on III.s Valg til Kejser. I Febr. 1858 blev
l. paa ny Minister, søgte forgjæves at hindre
rigen mellem Frankrig og Østerrig 1859 og
emkaldte derved Ministeriets Fald i Juni s.
. Det var M., som 1864 i Overhuset ind-
agte det conservative Partis Forslag om at
ible Russells Udenrigsstyrelse. Juli 1866—
ec. 1868 og paa ny Febr. 1874—Aug. 1876
r M. Lord Seglbevarer og i Mellemtiden
i af Partiets Ordførere i Overhuset.

Malmignato [minjā], s. Edderkop.

Malmsten, Per Henr., svensk Læge, f. 12
ept. 1811 i Thun i Vestergötland, fik den
dicinske Doctorgrad i Upsala 1841 og an-
tes sammesteds 1842 som Docent i prak-
k Lægevidenskab, efter at han s. A. havde
givet en Afhandling om »Om Brightska
ursjukdomen«. Efter sin Hjemkomst fra en
enskabelig Rejse i Udlandet ansattes han
43 som Adjunct ved det Carolinske Institut,
toges s. A. til medhjælpende Overlæge ved
raphimerlazarethet, blev 1850 extraord. Pro-
sor og 1860 Professor ordin. ved Institutet
nt Overlæge. Lige indtil han 1879 tog Af-
) var M. en af Stockholms mest benyttede
ktiserende Læger, og som Lærer udøvede han
stor Indflydelse paa den svenske Lægeuddan-
se. D. 28 Marts 1883 paa Sindssyge-
pitalet ved Vexiö. — Hans Broder, Carl Joh.
, f. 9 Apr. 1814, fik 1839 den philos. Grad
Upsala, blev n. A. ansat der som Docent
1842 som Professor i Mathematik. 1859
traadte han i det de Geerske Ministerium
i consultativ Statsraad, men afgik 1866
Landshøvdingeposten i Skaraborgs Län, tog
sked 1879 og døde 11 Febr. 1886 i Upsala.
n var Medlem af Comitéen 1858 for Pen-
nsvæsenets Ordning og 1869 Formand i
mitéen angaaende Møntsystemets Ændring.
m Videnskabsmand indtog M. en frem-
ende Plads; hans Arbejder paa dette Om-
de, der især angaa Differential- og Inte-
lregningen samt Functionslæren, udkom
s som akademiske Afhandlinger, dels i Jour-
er ell. vidensk. Selskabers Skrifter.

Malmström, Bernhard Elis, svensk Digter
Literaturhistoriker, f. 14 Marts 1816 i Tyse-
ge i Nerike, blev Student i Upsala 1835
begyndte sin Forfatterbane 1838 med det
ste Digt »Ariadne«, hvorefter fulgte en smuk poetisk Fortælling, »Fiskarflickan vid Tynnelsö«. 1840 vandt han det svenske Akademis store Pris for en Elegi »Angelica«, samt deltog i Udgivelsen af en poetisk Kalender, »Linnæa Borealis«, i hvilken han leverede sit mest populære Digt »Hvi suckar det så tungt uti skogen«. 1842 tog han den philos. Grad og blev 1843 Docent i Æsthetik efter at have udgivet en akademisk Afhandling »Aristotelis lära om Poesien«. Den første Samling af hans Digte udkom 1845, den anden 1847 (8de Opl. 1880). Som ivrig Tilhænger af den Hegelske Philosophi arbejdede M. for dens Udbredelse, først som Medarbejder og senere som Udgiver af »Intelligensblad« (1844—45). 1846—47 foretog han en Rejse til Tyskland, Italien og Frankrig; 1848 blev han constitueret som og 1859 udnævnt til Professor i Æsthetik, Literatur- og Kunsthistorie ved Upsala Universitet. 1849 valgtes han ind i det svenske Akademi; ved sin Indtrædelse gav han en mesterlig Skildring af sin Forgænger, Franzén. M.s Digte udmærke sig ved ædel, harmonisk Følelse, varm Inspiration og stor Formfuldendthed. Som Literaturhistoriker skrev han talrige Afhandlinger i Tidsskrifter, samt udgav »Litteraturhistoriska Studier« (1860—61). Efter hans Død udgaves hans »Samlade Skrifter« (8 Bd., 1866—69), hvori »Grunddragen af Svenska vitterhetens historia; akadem. föreläsningar« (5 Dele, 1866—68), der indeholde en rig Materialsamling til den svenske Skjønliteraturs Historie. M. døde 21 Juni 1865. — Hans Broder, Carl Gustav M., f. 2 Nov. 1822, tog den philos. Grad 1848, ansattes 1849 som Docent i Historie, udnævntes 1858 til Adjunct i Historie og Statistik, 1863 til extraordin. og 1877 til ordin. Professor i Historie ved Universitetet i Upsala. 1878 optoges han i Statsraadet som Chef for Ecclesiastik-Departementet; han vendte tilbage til Professoratet efter det de Geerske Ministeriums Afgang 1880, men udnævntes 1882 til Rigsarchivar; han er Medlem af det svenske Akademi siden 1878. M. har til Gjenstand for sine Forskninger fortrinsvis valgt Sveriges nyere Historie; hans vigtigste Arbejde er »Sveriges politiska historia fr. Carl XII.s död t. statshvälfningen 1772« (6 Dele, 1855—77), hvori han giver en paa officielle Documenter støttet, grundig og ukunstlet Skildring af den saakaldte „Frihedstid".

Malmström, Joh. Aug., svensk Maler, f. 14 Aug. 1829 i Ny socken i Östergötland, besøgte Kunstakademiet i Stockholm, rejste 1856 til Düsseldorf, hvorfra han hjemsendte et Billede „Kong Heimer og Asløg", fik Rejsestipendium, studerede i Paris under Couture og vendte, efter at han ogsaa havde besøgt Italien, efter 8 Aars Fraværelse hjem til Fædrelandet, hvor han 1864 blev Medlem af Akademiet og 1867 Professor. M., der har ikke ringe Fortjenester som Colorist, har hentet Emnerne til flere af sine Arbejder fra den nordiske Historie og Mythologi, saaledes „Ingeborg, der modtager Underretning om Hjalmars Død", „Signe brænder sig inde", „Viger Spa samler de gamle Landskabslove"; men han har maaske haft større Held i sine smukke Fremstillinger fra Barneverdenen. Til hans mest yndede Arbejder

høre „Elverdans", et tiltalende, romantisk Stemningsbillede, samt Tegningerne til Tegnérs »Frithiofs saga« og til Runebergs »Fänrik Ståls sägner«.

Malmö, Hovedstad i Malmöhus Län i Sverige, ligger i en af Skaanes frugtbareste Egne ved Øresund, omgivet af en Kanal, uden for hvilken ligge to Forstæder, „Öster- og Vester-Värn"; 45,143 J. Af offentlige Bygninger mærkes 4 Kirker (hvoriblandt en katholsk), Landshøvdingens Residens (hvor Carl XV døde 1872), Raadhuset, Slottet (det forhenværende Malmöhus, beliggende v. for Staden, anlagdes 1434, ødelagdes af Borgerne 1534, men gjenopførtes af Christian III og bruges nu som Tugthus). M. har en højere Elementar-undervisningsanstalt, en technisk Skole, en Navigationsskole, samt flere Velgjørenhedsanstalter og Hospitaler. Foruden andre Bankinstituter findes her en Afdeling af Rigsbanken og Hovedkontoret for Skaanes Privatbank. Af industrielle Etablissementer mærkes Skibsværfter og Dok, en Maskinfabrik, Tobaks-, Handske-, Uld-, Sæbefabriker m. fl. Handelsflaaden bestod 1884 af 25 Skibe paa 6,558 Tons (10 Dampskibe paa 2,508 Tons); Havnen er rummelig og opmudret til en Dybde af c. 18 F. (5½ Met.). Hovedudførselen bestaar af Kreaturer, Avlsprodukter og Cement; Toldoppebørselen beløb sig 1884 til 2,714,000 Kr. — M., der under Navnet „Malmöghe", (af Hanseaterne kaldtes den sædvanlig „Ellnbogen"), første Gang omtales i Midten af det 13de Aarh., flyttedes i Beg. af det 14de Aarh. til sin nuværende Plads. Medens Skaane tilhørte Danmark, var M. paa Grund af sin Beliggenhed og sin livlige Forbindelse med Hansestæderne længe en af dette Riges vigtigste Handelsstæder; den spillede en betydelig Rolle ved Reformationens Indførelse og tog kort efter levende Del i Grevens Fejde. Men herved og ved Krigen mellem Danmark og Sverige i det 16de og 17de Aarh. (den blev belejret af de svenske 1643, af de danske 1677) led dens Handel og Velstand betydeligt Afbræk, og efter Carl XII.s Krige gik den endnu mere tilbage; først ved Slutn. af forr. Aarh. begyndte Byen at hæve sig igjen og har som Endepunkt for den sydlige Stambane og for 3 private Jærnbaner især i de sidste Aar været i rask Fremgang. Blandt de i M. afsluttede Overenskomster mærkes Fredsslutningen 23 Apr. 1512, Recessen af 1 Sept. 1524, hvorved Stridspunkterne mellem Sverige og Danmark afgjordes, Recessen af 1662, hvorved de i Freden i Kjøbenhavn erhvervede Provinsers Forhold til Sverige ordnedes, samt den under svensk Mægling 26 Aug. 1848 afsluttede Vaabenstilstand mellem Danmark og Tyskland. — **Malmöhus Län**, den sydvestligste og frugtbareste Del af Skaane (Oxie-, Skytts-, Bemmenhögs-, Vara-, Torna-, Harjagers-, Rönnebergs-, Luggude-, Onsjö-, Frosta-, Färs-, Ljunits- og Herrestads Herreder), fordelt i 6 Fogderier, med 8 Stæder, Malmö, Lund, Landskrona, Helsingborg, Ystad, Trelleborg, Skanör og Falsterbo, har et Areal af 87 □ M. (4,784 □ Kilom.) med 354,042 J. (1884) (93,811 i Byerne). Af Arealet var s. A. c. 69 pCt. dyrket Jord, c. 7 pCt. naturlig Eng og c. 11 pCt. Skov. Kreaturholdet udgjorde s. A. 61,836 Heste, 152,956 Stkr. Hornkvæg, 71,959 Faar og 64,519 Svin.

Mal'occhio, ital. [ókkio], ondt Øje, giftigt Blik, hvormed de saakaldte „Gettatori" antages at kunne bringe Ulykke over andre.

Malô, Saint [sæng], Stad i det franske Dep. Ille-Vilaine paa en Klippeø ved Rances Udløb i Kanalen, 9 M. n. til v. for Rennes. 10,000 J. Stærkt besøgt, men vanskelig tilgængelig Havn med Skibsværfter. Søfartsskole. Fabrikation af Tobak, Tovværk og Fiskekroge. Fra M. drives betydeligt Kabliaufiskeri, som anslaas til omtr. ⅓ af det hele franske Fiskeri af denne Art.

Maloggia ell. **Maloja**, et Bjergpas i Graubündener Alperne i Schweiz, 5,700 F. højt. Fra Passet løber Maira gjennem Bergell Dalen mod S. V. til Como Søen og Inn mod N. Ø. til Donau. Fra M. føre Septimer og Julier Passerne gjennem Oberhalbsteindalen til Rhinen.

Malo-Jaroslävez, Stad i det russiske Gouv. Kaluga, 7 M. n. til ø. for K., med 5,000 J. er historisk mærkelig ved den blodige Kamp under Tilbagetoget fra Rusland 24 Oct. 1812 mellem Franskmændene under Prins Eugen og Russerne. Napoleon I var her nær ved at blive tagen til Fange af Kosakker. I Omegnen Jærnværker.

Malot, Hector Henri [malô], fransk Forf., f. 1830. Blandt hans Romaner gjorde »Les victimes d'amour« (1859) stor Lykke. Den er bleven efterfulgt af en lang Række, hvoriblandt mærkes »Les époux« (1865), »Madame Obernin« (1870), »Un curé de province« (1872), »Un mariage sous le second empire« (1873) og »Le docteur Claude« (1878—79).

Malou, Jules [lū], belgisk Statsmand, f. 19 Oct. 1810, valgtes 1841 til Repræsentanternes Kammer og var 1845—47 Finansminister. M. viste sig som en glimrende Taler og en af det klerikale Partis mest fremragende Mænd; han var 1858 Ordfører for Udvalget om den saakaldte Velgjørenhedslov. Med korte Afbrydelser havde han Sæde i Kamrene (1861—71 i Senatet) og blev i Dec. 1871 Finans- og Førsteminister indt. Juni 1878, samt paa ny i Juni 1884, men fjærnedes allerede i Oct. s. A. paa Grund af den almindelige Ophidselse i de store Stæder imod den nye klerikale Skolelov, som han havde sat igjennem. D. 10 Juli 1886.

Malouinerne [lui], s. Falklands Øerne.

Malpighi, Marcello, den mikroskopiske Anatomis første Dyrker, f. 1628 i Crevalcuore ved Bologna, Professor i Pisa, Messina og Bologna, til sidst Livlæge hos Pave Innocens XII i Rom, hvor han døde 1694. Han skal selv have forfærdiget de Instrumenter, han benyttede til sine mikroskopiske Undersøgelser. S. ogsaa Botanik (Hist.).

Malplacéret, ilde anbragt.

Malplaquet [kē], Landsby i det franske Dep. Nord, 9 M. s. ø. for Lille ved den belgiske Grænse, bekjendt af den Sejer, som Østerrigerne og Englænderne under Prins Eugen og Marlborough her vandt over Franskmændene under Villars 12 Sept. 1709.

Malpröper, urenlig, smudsig.

Malstrøm, en voldsom, kredsende Bevægelse af det strømmende Vand i Floder eller Sunde, hidrørende fra, at Løbet er bugtet ell. Bunden meget ujævn.

Malt, til en vis Grad spiret Korn, især Byg, dog ogsaa Rug og Hvede, sjælden Havre. **Maltningen** fremkaldes ved at udbløde Kornet i Vand (sætte det i Støb) og derpaa kaste det i Bunker, hvor det ligger og spirer; det „vendes“ og „kastes“ da gjentagne Gange for at vedligeholde en jævn Temperatur og derved en jævn Spiring. Naar Spiren er udviklet til en vis Grad, maa Spiringen afbrydes enten ved Tørring i Luften (Kornet spredes tyndt paa Lofter, „Luftmalt“) eller i særegne Tørrestuer, „Køller“ („Køllemalt“). „Brunmalt“ er kølletørret Malt, der ved stærkere Varme eller Røg fra „Køllegrisen“ (Ovnen i de ældre Køller) er blevet mørkt. „Hvidmalt“ er ogsaa kølletørret, men ved varm Luft, uden at være bragt i Berøring med Forbrændingsprodukterne. „Filtmalt“ har ved en roligere Henliggen under Spiringen faaet Rodspirerne indfiltrede i hverandre. „Grønmalt“ er friskt, ikke tørret Malt. Dette sidste anvendes især i Brænderierne, tørret M. i Bryggerierne, dog ogsaa i Brænderier, i nogle Eddikebryggerier o. fl. St. M.s Anvendelse beror paa, at der i det spirende Korn optræder 0,1 til 0,2 pCt. af et eget Stof, Diastase (s. d. A.), som har den Egenskab ved passende Betingelser at omdanne en forholdsvis meget stor Mængde Melstof til Sukker. Af 100 Vægtdele Byg faas c. 84 Vægtd. Køllemalt, c. 88 Vægtd. Luftmalt. I M. er allerede en ringe Del af Kornets Melstof omdannet til Sukker. **Maltcur**, Drikning af et varmt Udtræk af Malt, **Maltextract**, kan have en forbedrende Indflydelse paa Legemets Ernæring og derigjennem paa forskjellige Sygdomme, navnlig saadanne, som ere forbundne med Afkræftelse og Afmagring. Ofte tilsætter man et afførende Stoffer (f. Ex. Frangulabark) ell. Jærn. Som Maltextract betegnes ofte med urette forskjellige Præparater, f. Ex. Hoffs M., der kun ere Ølsorter.

Malta, en Øgruppe i Middelhavet, 12 M. S. for Sicilien, bestaaende af Hovedøen M. (5 □ M.), den 1 M. mod N. V. liggende Gozzo (1⅓ □ M.), den lille, mellem dem liggende Comino med den ubeboede Klippe Cominotto og den ½ M. s. for M. liggende Klippe Filfola, tilsammen 7 □ M. med 157,000 J. (1884), foruden Garnison, der udgjør c. 11,000 Md. Øerne ere af Naturen nøgne Kalkklipper, der kun i Dalene havde frugtbar Jord, men den udholdende Befolkning har dels ved at flytte Jord fra Dalene og Klipperevnerne, dels ved at tilføre den fra Sicilien efterhaanden dannet en frugtbar Overflade, hvor Jorden ved Hjælp af smaa Stenmure er formet i Terrasser og derved beskyttet mod Nedskylning. Klimaet er varmt, men mildnes af Søvindene; Aarets Middeltemperatur er 21°. Der falder kun ubetydelig Regn, men rigelig Dug; Frost indtræffer aldrig. Rindende Vande findes ikke, men Vandet maa opsamles i Brønde og Cisterner. Hovedprodukterne ere Sydfrugter, Bomuld, Korn, Farveplanter og gode Havevæxter. Heste og Hornkvæg holdes ikke, men gode Æsler, Faar og Geder, samt en Mængde Fjerkræ og Bier. Havet leverer Fisk, Koraller og Søsalt. Befolkningen i Stæderne taler sædvanlig Italiensk, paa Landet et fordærvet Arabisk, indblandet med en Mængde nygræske, italienske og franske Ord. Den indfødte Befolkning er en Blanding af forskjellige Folkeslag, stærkt byggede, kraftige Mennesker af mørk Ansigtsfarve og livligt Temperament, dygtige Søfolk, Fiskere og Kjøbmænd. Der forfærdiges ogsaa en Mængde Bomuldsvarer. Hovedudførselen bestaar i raa og forarbejdet Bomuld, Frugt, Honning, lugtende Vande, Havevæxter og Soda. Værdien af Udførselen 1883 angives til 396 Mill. Kr., af Indførselen til 410 Mill. Kr. Øen tilhører England og styres af en Militærgouverneur, men har for sine indre Anliggender beholdt sine gamle Love og Vedtægter. Hovedstaden er den stærke Fæstning La Valetta paa Nordsiden af M. — M. var i den ældste Tid en tyrisk-phønikisk Koloni, som Grækerne kaldte Ogygia (jvfr. Kalypso) og senere Melite, hvoraf det nyere Navn. C. 400 f. Chr. besatte Carthaginienserne M. og de hosliggende Øer; efter den 2den puniske Krig kom de under Romerne. 58 e. Chr. strandede Apostlen Paulus paa M. paa sin Rejse til Rom. 454 blev Øen erobret af Vandalerne, 494 af Østgoterne, 533 af Grækerne og 870 af Araberne, som kaldte den Maltache og besad den til 1090, da Normannerne fra Sicilien under Grev Roger erobrede den, hvorpaa den var forbunden med denne Ø indtil 1530, da Kejser Carl V overlod den til Johanniterordenen, der fra nu af kaldte sig Malteserordenen, som et Len af Kongeriget Sicilien. Ridderne førte herfra stadige Kampe med Tyrkerne og Barbarerne paa Afrikas Nordkyst. 1798 bemægtigede Bonaparte sig M. paa Toget til Ægypten uden Modstand ved Forræderi, men allerede 1800 maatte den franske Besætning overgive Øerne til Englænderne, som siden have beholdt dem; vel blev det ved Freden i Amiens 1802 bestemt, at de skulde tilbagegive dem til Ridderne, men de opfyldte ikke denne Betingelse, og ved Freden i Paris 1814 kom de i retmæssig Besiddelse af dem.

Malte-Brun, s. Brun, M. C.

Malter, ældre tysk Kornmaal, i Hannover 1,34, i Preussen 4,74, i Sachsen 8,96, i Baden og Schweiz 1,06 d. Tønder.

Malthus, Thom. Rob., engelsk Nationaløkonom, f. 14 Febr. 1766 i Surrey-Shire, blev 1804 Professor i Historie og politisk Økonomi ved det ostindiske Compagnis Collegium i Haileybury og døde 29 Dec. 1834. Hans Hovedværk er »Essay on the principles of population« (1798), navnl. 2den Udg., der udkom 1803 og blev oversat paa flere Sprog. I dette Værk, der har udøvet betydelig Indflydelse, godtgjorde han, at Befolkningens Forøgelse langtfra var et ubetinget Gode, og at den maatte staa i et passende Forhold til Subsistensmidlernes Forøgelse. For saa vidt det rigtige Forhold ikke tilvejebragtes gjennem forebyggende (præventive) Forholdsregler, f. Ex. ved færre eller sildigere Ægteskaber, satte Naturen selv en Grænse for Formerelsen ved Epidemier,

Hungersnød osv. Det rigtige i M.s Lære blev imidlertid dels fremsat i en saadan Form, at den vakte megen Modstrid og Uvilje, dels sammenblandet med urigtige Paastande, navnlig den, at Befolkningen havde ikke blot en physisk Evne, men en naturlig Tendens til at formere sig efter en geometrisk Progression (d. e. en stadig Fordobling), medens Subsistensmidlerne kun kunde forøges i en arithmetisk Progression (d. e. lige meget i lige store Tidsrum), hvoraf Consequensen maatte blive, at der var en stadig Tendens til et Misforhold, der stedse maatte fjærnes ved Anvendelsen af moralsk Tvang. M.s Hovedfejl var dels, at han opfattede den physiske Evne til Formerelse som enstydig med en Naturdrift uden at agte paa de naturlige Modtendenser, som ligge i Menneskets Frygt for at forringe sine Kaar og dets Ønske om stadig Fremgang, dels at han undervurderede Betydningen af de stedse rigere Hjælpemidler, af hvilke den stigende Cultur sætter Mennesket i Besiddelse, og navnlig dets større Herredømme over Naturen som Følge af nye Opfindelser m. m. M.s Befolkningslære er derfor bleven et vigtigt Stridspunkt imellem Økonomerne. Blandt M.s øvrige Skrifter fortjene at nævnes »Principles of pol. Economy« (1820) og »Definitions in pol. Economy« (1827).

Maltitz, Gotthilf Aug., Friherre af, tysk Digter, f. i Königsberg 1794, uddannedes til Forstmand, men spærrede sig ved en Satire over sine Foresatte al Udsigt til Befordring og levede da blot literært beskæftiget i Berlin. Efter 1828 at være bleven udvist herfra paa Grund af sin i et Skuespil udtalte Sympathi med Polakkerne, tog han Ophold i Hamborg og senere i Dresden og døde 1837. Han havde som Forfatter sin Styrke i Humor og Satire („Ränzel und Wanderstab“, 1821—23, „Streifzüge durch die Felder der Satire und Romantik“, 1824, „Pfefferkörner“, 1831—34, o. fl.), men gjorde ogsaa Lykke med flere Sørgespil, som „Hans Kohlhaas“ (1828) og „Oliver Cromwell“ (1831). — Ogsaa to andre Friherrer af M., Franz Friedr. (f. 1794, d. 1857) og hans Broder, Franz Apollonius (f. 1795, d. 1870), begge Diplomater i russisk Tjeneste, have gjort sig bekjendte som Digtere, den første ved Sørgespil og romantiske Digte, den anden ved en Række Dramaer og især ved gode Satirer og Epigrammer („Gedichte“, 1838, „Geständnisse eines Rappen“, 1826, „Sinngedichte“, 1844, o. fl.).

Maltōse, en Sukkerart, der dannes ved Indvirkning af Diastase (Malt) paa Stivelseklister ved c. 60°. Samtidig opstaar Dextrin, der dog ved længere Indvirkning af Diastasen til sidst fuldstændig omdannes til M. M. er en hvid, krystallinsk Masse, som er letopløselig i Vand; i Vinaand er det mindre opløseligt end Druesukker og drejer Polarisationsplanen næsten 3 Gange saa stærkt som dette. Ved Kogning med fort. Svovlsyre gaar M. over til Druesukker; det samme er mulig Tilfældet ved Indvirkning af Gjær; i alt Fald sønderdeles M. med Gjær til Vinaand og Kulsyre under samme Betingelser som Druesukker og bliver derved Grundlaget for Fabrikation af Vinaand, dels som saadan (af Korn og Kartofler), dels i Form af Øl.

Maltraitere [trætēre], mishandle.

Maltzan, Heinrich Karl Eckardt Helmuth v., Friherre til Wartenburg og Penzlin, f. 1826 i Dresden, studerede paa Rejser i Vestasien, Ægypten og Abessinien de muhammedanske Folk samt Levningerne efter de gamle Phøniker. Bekjendt er hans „Meine Wallfahrt nach Mekka“ (1865), Skildringen af en Pilegrimsrejse, han forklædt som Muhammedaner foretog 1860 fra Ægypten til Mekka. M. dræbte sig selv i Pisa 1874.

Malurt, s. Bynke.

Malus, Etienne Louis [malȳhs], fransk Physiker, f. 1775 i Paris, indtraadte 1796 i Ingenieurcorpset som Lieutenant efter at have gjennemgaaet den polytechniske Skole, tog Del i Felttogene i Ægypten og Tyskland, var 1806—8 Underdirecteur ved Befæstningen af Straßburg og blev 1809 kaldet til Paris som Examinator ved den polytechniske Skole. 1810 blev han Medlem af Instituttet, men døde allerede 1812. M. opdagede 1808 Lysets Polarisation.

Malva ell. Malava, et Landskab i det vestlige Indien, en frugtbar, flodrig Højslette paa den nordlige Skraaning af de vestlige Vindhyabjærge. Hovedstaden Avanti, senere kaldt Ujjayini (Ujjeni, Ὀζήνη), var allerede i Oldtiden efter Sagnet Sædet for mægtige Fyrster (Mahasena, Asoka som Prins, Vikramaditya), og her herskede som Kejsere fra Slutningen af 10de til Beg. af 13de Aarh. Paramaraslægten, der hørte til Radschputernes store Stamme. 1232 indlemmedes Landet i det muhammedanske Kejserrige.

Malvasiervruer, eng. Malmsey, stamme oprindelig fra Grækenland og have faaet Navn efter Napoli di Malvasia (s. d. A.) paa Moreas Østkyst. De dyrkes nu paa Sicilien, de liparisk Øer, Teneriffa, Azorerne, i Portugal osv. og give en fin, sød, rød og hvid Liqueurvin.

Mamelūcos kaldes i Brasilien Afkom af Hvide og Indianere. Mameluk, s. Mamluk; ogsaa løse Benklædeben til Pynt i smaa Pigers Dragt.

Mamertiner, saaledes kaldte efter Mamers, hvilket i det oskiske og sabinske Sprog var Navnet paa den romerske Mars, vare campanske Samniter, der som Lejetropper stod i Tjeneste hos Agathokles paa Sicilien. Efter dennes Død 288 skulde de efter Overenskomst med Syrakusanerne vende tilbage til Italien; men paa Tilbagevejen bemægtigede de sig 282 f. Chr. Staden Messana, grundlagde her en Røverstat og udbredte deres Magt over en Del af Sicilien. Syrakusaneren Hieron overvandt dem og indskrænkede deres Herredømme til Messana. Et Parti af dem kaldte Carthaginienserne til Hjælp, medens et andet henvendte sig til Romerne; dette blev Anledningen til de puniske Krige.

Mamiāni, Terenzio, Grev della Rovere, ital. Statsmand, Philosoph og Digter, f. 1800, tog 1831 Del i Romagnas Opstand mod Paven og var Medlem af den provisoriske Regering; paa Flugten til Korfu blev han opsnappet og holdtes i 3 Maaneder fængslet i Venezia.

han gik derefter til Paris, hvor han udgav en Række philosophiske Skrifter, deriblandt 1835 »Rinnovamento della filosofia antica italiana«. Efter Amnestien 1847 drog M. til Rom og blev 3 Maj 1848 Indenrigsminister; han stræbte paa én Gang at hævde Pavens Ret over for de revolutionære og at gjennemføre en national og frisindet Politik, men mødte Modstand fra begge Sider, maatte i Juli gaa af og begav sig til Turin, hvor han med Gioberti stiftede Samfundet for Italiens Enhed. Efter Rossis Mord 15 Nov. blev M. kaldet til Rom som Udenrigsminister, men trak sig tilbage, da Republiken kundgjordes, og bosatte sig, da Reactionen sejrede, i Genua, hvor han grundlagde et philosophisk Akademi og udgav flere philosophisk-politiske Skrifter (om Ejendomsretten, Souveræneteten, Pavedømmet, Stat og Kirke). 1856 valgtes M. til sardinsk Deputeret og understøttede Cavours Politik; han udgav 1859 et interessant Skrift „Om en ny europæisk Folkeret" (hvori han hævdede Folkesouveræneteten, Nationalitetsgrundsætningen og Ikke-Interventionspolitiken) og var Jan. 1860—Juni 1861 Undervisningsminister. 1865—67 var han Afsending i Bern og blev siden Senator. M.s Digtning (»Poesie«, 1857) udmærker sig ved smukke Vers og er heldigst, naar den anslaar idylliske Strænge, men paavirket af den tyske Romantik og Philosophi forfalder den ofte til søgt Dunkelhed. Til hans smukkeste Digte høre Romancen »Il menestrello« og den humoristiske Idyl »Rispetto d'un Trasteverino«. D. 21 Maj 1885.

Mamlūk ell. **Mameluk**, arab., d. e. Slave, bruges i Almindel. om de fra Kaukasuslandene stammende Slaver, af hvilke den ejubidiske Sultan Melik-es-Sālih Negm-ed-din kjøbte og i Ægypten indførte 12,000 og af disse dannede en Milits. Da denne Sultans Søn Turanschah uden deres Samtykke havde sluttet en Overenskomst med Korsfarerne under Ludvig IX, dræbte disse ham og grundede det saakaldte kurdiske M.-Dynasti ell. Bahriterne (efter Bahr, d. e. Nilen, fordi de havde deres Kvarter paa Øen Rodha) 1256—1383 med en tilsyneladende Anerkjendelse af de abbasidiske Kalifers Overhøjhed. Disse afløstes af de cirkassiske M. 1383—1517, da dette Dynasti tilintetgjordes af den tyrkiske Sultan Selim I, der dog maatte lade 24 Bejer bestaa som Statholdere. Efter at disse mere og mere havde udvidet deres Magt, saa at de i Virkeligheden beherskede Landet, lykkedes det Mehemed Ali som Vicekonge ved List at snigmyrde dem 1 Marts 1811. De saakaldte Kalifgrave paa den store Kirkegaard Kerafat uden for Kairo omfatte en stor Del af Mamluksultanernes Mausoleer, der høre til de pragtfuldeste Minder af den arabiske Bygningskunst.

Mammālier (af lat. mamma, Patte), d. s. s. Pattedyr.

Mămmon, aramæisk, d. e. Skat, Rigdom. **Mammonisme**, Socialisternes Betegnelse for Kapitalens Overmagt.

Mamsĕll (fr. Mademoiselle), Jomfru, Frøken.

Mămmutelefănten (Elephas primigenius), en uddød Elefantart, som i den seneste Tertiærtid og en pleistocene Tid, **Mammuttiden**, s. **Stenalder**) levede i Europa og det nordlige Asien, hvor dens kolossale, indtil 15 F. lange Stødtænder (sibirisk Elfenben) ofte findes i stor Mængde i Jorden. Lig af dette Dyr, som efter i Aartusender at have været indefrosne i Jorden ere komne til Syne ved dennes Optøning, have vist, at den har haft en temmelig lang og fyldig Beklædning af Uld- og Dækhaar, som paa Halsen dannede en Art Manke, og at den bl. a. har levet af Naaletræernes Kviste. Ogsaa i Danmark er der fundet enkelte Levninger af dette Dyr, rimeligvis hidførte med Isen under Istiden.

Mămmuthulen, en for sin Størrelse berømt Kalk-Drypstenshule i Staten Kentucky i Nordamerika, hvis Kamre og Gange skulle strække sig 8—10 Mile ind i Kalkstenen.

Man [mænn], hos Romerne Mona, Ø i det irske Hav mellem 54° og 54½° n. Br., midt imellem England og Irland, 10,7 □ M. med 61,000 J. (1881). Den er bjærgfuld med Punkter indtil 2,000 F. og klippefulde Kyster og egner sig bedre for Kvægavl end for Agerdyrkning. Sildefiskeri er Befolkningens Hovederhverv. Beboerne kalde sig selv „Manks" og ere af keltisk Stamme; de tale en Dialekt af det gaeliske Sprog, der nærmer sig mest til det irske og højskotske. Deres Forfædre bleve i det 9de Aarh. undertvungne af norske Vikinger, som i det 10de Aarh. gjorde M. til Hovedsæde for et Rige, der strakte sig over alle Hebriderne, og hvis Konge senere kaldte sig »Rex Manniæ et insularum«; siden Magnus Barfods Tid maatte Kongen paa M. hylde Norges Konge, indtil Magnus Lagabøter 1266 afstod Øerne til Skotland; i det 14de Aarh. kom M. under England og blev i det 15de givet som Len til Greverne af Derby. I det 16de Aarh. kom den til Hertugen af Athol og 1765 ved Kjøb tilbage til den engelske Krone, hvis Toldindtægter led et stort Tab (c. 4 Mill. Kr. aarlig) ved den herfra drevne Smughandel. Den har sin egen Forfatning med en lovgivende Forsamling paa 24 Medlemmer, men staar under en af Kronen udnævnt Guvernør. Den vigtigste By er Douglas paa Østkysten, anglicansk Bispesæde med en god Havn og 15,000 J. Guvernøren residerer i Castletown paa Sydsiden, med 3,000 J. Øen er i hele sin Længde gjennemskaaren af en Jærnbane.

Manăar, en lille Ø i Forindien ved Nordvestkysten af Ceylon, hvorfra den saakaldte Adamsbro (s. d. A.) strækker sig til Øen Ramesvaram. Farvandet s. for Adamsbroen kaldes **M.-Bugten**, n. for den Palks-Strædet.

Manacŏr, Stad paa Øen Mallorca, 7 M. ø. for Palma. 15,000 J. Gammelt Palads, der har været Residens for Kongerne af Mallorca.

Manăgua, Hovedstad i Republiken Nicaragua i Mellemamerika under 12° 5′ n. Br. ved Søen M., der har Afløb til Nicaragua-Søen. 7,000 J. Stærk Bomuldsavl.

Manăŏs ell. Barra do Rio Negro, Hovedstad i den brasilianske Prov. Amazonas, ved Rio Negros venstre Bred tæt ved dens Udløb i Amazonfloden. 8,000 J. Vigtigt Handelsdepot.

Manăssas Junction [djöngschen], en Jærn-

banestation i Staten Virginia i Nordamerika, 6 M. v. for Washington. Slag 1861 og 1862.

Manāsse, Josephs ældste Søn i hans Ægteskab med den ægyptiske Præstedatter Asnath, ligesom Broderen Ephraim adopteret af Jakob, hvorfor hans Efterkommere, M. Stamme, fik en særlig Del af det erobrede Canaan, lige med Efterkommerne af Jakobs egne Sønner. Den ene Halvdel af M. Stamme boede ø., den anden v. for Jordan.

Manāsse, Ezechias's Søn, Konge i Juda Rige 696—41. Han var Afgudsdyrker og blev derfor straffet af Gud med at blive overvunden og fangen af Assyrerne; men i Fangenskabet omvendte han sig, kom fri og afskaffede derpaa Afgudsdyrkelsen i sit Land. M. Bøn, som findes blandt Apokryphene, er en Bodspsalme, som udgiver sig for at være affattet af ham, men vistnok er af betydelig yngre Oprindelse.

Manāti, s. Søko.

Mancāndo, it., aftagende, d. s. s. diminuendo.

Mancha, La [mäntscha], en af de ældre spanske Provinser, indbefattes nu for største Delen i Prov. Ciudad-Real.

Mancha-Reāl [mäntscha], Stad i den spanske Prov. Andalusien, 2 M. s. til n. for Jaen. 6,000 J. Saltværker.

Manche, La [mangsch], 1) den franske Benævnelse paa Kanalen mellem England og Frankrig. S. Kanal. Navnet bet. Ærmet. 2) Et efter samme opkaldt Departem. i Nordfrankrig, omgivet af Kanalen og Dep. Calvados, Orne, Mayenne og Ille-Vilaine. 108 □ M. med 526,000 J. (1881). Kysterne ere for det meste steile med jævnt affkydende Forstrand, der paa mange Steder danner god Red. Landets Overflade er bølgeformet med mange gode Enge; det gjennemskæres af talrige Smaafloder, af hvilke de betydeligste ere Douve, Sienne og Sélune. Landbrug er Hovederhverv; der dyrkes Hvede, Byg, Boghvede, Havre, Kartofler, Rug og megen Hør og Hamp. Af Mineralprodukter forekomme Jærn, Bly og Stenkul. De vigtigste Industrigrene ere Skibsbyggeri, Linned-, Bomulds- og Uldvæveri. Hovedstad St. Lô.

Manchester [mäntschester], Stad i Lancashire i England, 35 M. n. v. for London ved Floden Irwell og Bridgewater-Kanalen. 341,000 J. (1881). M. er Hovedsædet for den engelske Bomuldsindustri og tillige Hovedomsætningsstedet for Bomuldsfabrikaterne fra de talrige store Fabrikstæder, som i faa Miles Omkreds ere grupperede om den. Desuden drives her en betydelig Industri i Silkestoffer, Kniplinger, alle Slags Maskiner, Jærn- og Staalvarer, Hatte m. m. Uagtet Stadens industrielle og mercantile Charakter har den dog ingen Mangel paa videnskabelige Anstalter og Foreninger, og her gjøres efter engelske Forhold tillige særdeles meget for Almuenundervisningen. Stadens ældre, inderste Del er snævert bygget, hvorimod den nyere Del og Forstæderne have smukke Gader og Pladser. De mærkeligste Bygninger ere den anglicanske og den katholske Kathedralkirke, Frihandelshallen, Raadhuset, Børsen, den store Halle, Kornbørsen, Banken, Hospitalerne, Theatret, Concertsalene, Torvehallen, Jærnbanegaardene, det nye Fængsel, Blinde- og Døvstummeanstalterne og Royal Institution. I Midten af Aarhundredet er her i Stadens Nærhed dannet 3 store offentlige Parkanlæg. Regnes Forstaden Salford med til M., har den omtr. 541,000 J. (1885). — M. omtales i det 10de Aarh. som en Landsby under Navnet Manigceaster, men havde endnu 1708 næppe 8,000 J. og ved Beg. af det 19de Aarh. ikke over 36,000 J. 2) Fabrikstad i Staten New-Hampshire i Nordamerika ved Floden Merrimac, 4 M. s. til ø. for Concord. 33,000 J. (1880).

Manchester [s. o.], Jarlerne og Hertugerne af, høre til Huset Montagu og have Edw. Montagu, som under Henrik VIII var Formand i Underhuset og Overdommer, til Stamfader. Hans Sønnesøn, Henry Montagu, Lordskatmester og senere Storseglbevarer, blev 1626 ophøjet til Jarl af M.; d. 1642. — Dennes ældste Søn, Edw. Montagu, 2den Jarl af M., hørte til Oppositionen mod Carl I og slog som Parlamentets General Prins Ruprecht 1644 ved Marstonmoor, men trak sig efter Kongens Henrettelse tilbage fra sit Parti og stemte 1660 endog for Carl II.s Restauration; d. 1671. — Sidstnævntes Sønnesøn, Charl. Montagu, 4de Jarl af M., var en ivrig Tilhænger af Vilhelm III, blev 1701 Statssecretær og 1719 af Georg I, hvis Tronbestigelse han væsentlig havde fremmet, udnævnt til Hertug af M.; d. 1722. — Will. Drogo Montagu, 7de Hertug af M. (siden 1855), f. 1823, hørte 1848—55 i Underhuset til de conservative og udgav 1864 et Udvalg af Familiepapirer under Navn af »Court and Society from Elisabeth to Anne«.

Manchester [s. o.], s. Fløjel.

Manchestergult [s. o.], d. s. s. Naphtalingult.

Manchesterpartiet [s. o.] kaldtes i England det politiske Parti, der som Efterfølger af Anti-Kornlov-Ligaen, hvis Hovedsæde var i Manchester, og under dennes Ledere Cobden, Bright og M. Gibson kæmpede for fuldstændig Frihandel og Statsmagternes Ikke-Indblanding i alle økonomiske Forhold, samt udadtil for Vedligeholdelse af Fred og Gjennemførelse af Ikke-Interventionsprincipet. Senere smeltede M. sammen med de „radicale".

Manchette, fr. [mangschett], Haandstrimmel.

Mancinēlletræ (Hippomane Mancinella), et paa de vestindiske Øer og i Mellemamerika hjemmehørende Træ af Vortemælksfamilien, indeholder i alle sine Dele en hvid Mælkesaft, der er bekjendt for sine meget giftige Virkninger.

Mancini [mantschini], Mazarins ved deres Skjønhed og Forbindelser berømte Niecer, Døtre af hans Søster Hieronyma Mazarini og en fornem Romer Michaele Lorenzo M. Laura M. blev gift med Louis, Hertug af Vendôme, Henrik IV.s Sønnesøn, og var Moder til den bekjendte franske Feltherre Vendôme. — Olympia M. stod i et fortroligt Forhold til Ludvig XIV i hans Ungdom, blev gift med Prins Eugen Morits, Greve af Soissons, og Moder til den berømte Eugen, senere anklaget for Giftblanderi og døde landflygtig i Brüssel 1708. — Marie M. blev elsket af Ludvig XIV, paa hvem hun øvede en stor Indflydelse, og som endog vilde ægte hende, hvilket hendes Onkel Cardinalen modsatte sig; siden blev hun

tvungen til at ægte Laur. Colonna, med hvem hun ikke levede lykkelig, og døde forglemt 1715. — **Marie Anna M.** blev gift med Hertugen af Bouillon, hvis Hus hun gjorde til et Samlingssted for Digtere og Skjønaander; hun døde 1714. — **Hortense M.**, f. 1646 i Rom, gjaldt for sin Tids skjønneste Dame; hun blev af Onkelen tvungen til 1661 at ægte Armand de la Porte, Marquis de la Meilleraie, som arvede Cardinalens Navn og Vaaben tillige med hans store Formue; men hun flygtede 1668 fra sin Mand, bestod mange Æventyr og tog til sidst sit Ophold i London, hvor hun omgikkes Digtere og Lærde og døde 1699.

Mancini, Pasquale Stanislao [s. o.], ital. Statsmand og Retslærd, f. 1817 i Campanien, blev 1837 Advocat og senere Professor i Napoli. M. sluttede sig tidlig til Frihedsbestræbelserne, valgtes 1848 til det neapolitanske Deputeretkammer og foreslog efter Statscoupet 15 Maj at erklære Huset Bourbon for at have forbrudt Tronen ved denne Voldsdaad. Han maatte nu flygte til Sardinien, blev 1857 Professor i Turin og vandt Ry som Italiens første Sagfører. 1858 valgtes M. til det sardinske Deputeretkammer og stemte 1860 som Medlem af Venstre imod Afstaaelsen af Savoien og Nizza. I Efteraaret s. A. sendtes M. til Neapel for at understøtte den nye Statholder, Prinsen af Carignan, ved Syditaliens Reorganisation. Siden har M. uafbrudt haft Sæde i det italienske Deputeretkammer, var 1872 i nogle Uger Undervisningsminister under Ratazzi og i en Række Aar en af Venstres mest veltalende Ordførere; særlig var han en skarp Modstander af Præsteskabet. 1876—78 var han Justits- og 1881—85 Udenrigsminister under Depretis. Han har desuden ivrig deltaget i Arbejder for Folkerettens Udvikling og international Voldgift. — 1840 ægtede han Forfatterinden **Laura Beatrice M.**, født Oliva, f. 1823 i Napoli. Hun havde tilbragt sin første Ungdom med at pleje en syg Fader, der til Gjengjæld gav hende en betydelig æsthetisk og historisk Dannelse. 1845 behandlede hun sin egen Kjærligheds- og Ægteskabshistorie i Dramaet »Ines«, og 1846 udgav hun en Digtsamling og det større Digt »Colombo al convento della Rabida«. Begejstrede patriotiske Digte saas stadig fra hendes Haand, og efter Italiens Forening under Victor Emanuel leverede hun Cantater og Sange ved patriotiske Festligheder. D. 17 Juli 1869.

Mandag, s. **Dagenes Navne** und. **Dag**. **Blaa M.**, s. und. **Blaa**.

Mandal, Ladested i Norge, Lister og M.s Amt, i Nærheden af Lindesnæs, paa begge Sider af **Mandalselvens** Munding, bestaar af 3 Dele: det egentlige M. paa Elvens Vestside, **Malms** og **Kleven** paa Østsiden. Ved Kleven er en lille, men god Havn, der ofte besøges af Havarister. Næringsvejene ere Skibsfart, samt Udførsel af Trælast, Lax, Makrel og Hummer. 4,000 I. (1885). Stedet nævnes som Handelsplads allerede i Midten af det 16de Aarh., men laa da noget østligere end nu; 1799 fik det Ladestedsrettigheder. **M.s Fogderi**, det østligste i Lister og M.s Amt; 1 □ M. (2,240 □ Km.) med 82,600 I. (1875), deri medregnet Ladestedet.

Mandalay [læ], siden 1859 Hovedstad i Riget Barma i Bagindien, ligger under 22° n. Br. ved Floden Iravadis østlige Bred. 100,000 I. Den bestaar af det kongelige Palads, der danner en Firkant med talrige Bygninger, Caserner, Haver, Søer og kunstige Bjærge, den egentlige Stad uden om det, omgiven af en høj Mur og væsentlig beboet af Embedsmænd og Hofbetjente, og Forstæderne. Brændte i Juli 1878. Stor Oversvømmelse 18 Aug. 1886. 27 Nov. 1886 erobret af Englænderne, som tog Kong Thibau til Fange og førte ham til Forindien, hvorefter Barma tilknyttedes.

Mandane var efter Herodot Datter af Mederkongen Astyages (s. d. A.), blev gift med Perseren Kambyses og ved ham Moder til Cyrus.

Mandarin (af Portugiserne dannet af sanskr. mantrin, Raadgiver), europ. Benævnelse paa de chinesiske Embedsmænd; Dameoverstykke med Pelsværksbræmme; en lille Orangefrugt, Varietet af Appelsinen, med rødt Frugtkjød.

Mandat, Fuldmagt; **Mandant**, den, der har overdraget en anden en Fuldmagt; **Mandatarius**, Fuldmægtig. M. bruges ogsaa undertiden om en Regeringsbefaling. **Imperativt M.** siges en Folkerepræsentant at have, naar han forud har bundet sin Stemmegivning ved Aftaler med Vælgerne.

Mandbarhed, d. s. s. Kjønsmodning ell. Pubertet (s. d. A.).

Mandebod kaldtes den Sum, som efter den gamle danske og norske Ret i ethvert Tilfælde, hvor et Drab var sket — hvad enten det var begaaet med Forsæt, af Uagtsomhed, af Nødværge eller blot Hændelse, hvad enten det altsaa tillige paadrog Gjerningsmanden Straf eller ej — skulde udredes til den dræbtes Frænder, og hvis oprindelige Bestemmelse var at frikjøbe Drabsmanden for disses Blodhævn. Fra først af beroede derfor ogsaa M.s Størrelse paa en Overenskomst mellem de paagjældende, men senere blev den fastsat i Lovene til en bestemt Sum. I Danmark skulde en Tredjedel af den udredes af Drabsmanden selv, en Tredjedel af hans Fædrenefrænder og en Tredjedel af hans Mødrenefrænder; med Hensyn til, hvem den tilfaldt, deltes den ogsaa i 3 Dele, nemlig mellem den dræbtes nærmeste Arving, hans Fædrene- og hans Mødrenefrænder. Væsentlig efter samme Princip var Ordningen i Norge. Længe efter at dette Institut i det hele var ophævet, bevaredes der dog i den danske og norske Lovgivning en Levning deraf, idet det, lige indtil de nu gjældende Straffelove ophævede ogsaa denne sidste Levning, var foreskrevet, at den afsindige og det Barn under 10 Aar, som begik et Drab, skulde betale M.

Mandehullet paa en Dampkjedel, en Aabning, som er bestemt til at skaffe en Arbejder Adgang til det indre, navnlig naar Sten skal fjærnes.

Mandel, s. **Mandeltræ**. **M.**, Tonsil, de 2 mandelformede Kjertler, der ligge mellem Ganebuerne, èn paa hver Side af Svælget. Man antog dem tidligere for Slimkjertler, men nyere Undersøgelser have vist, at de maa betragtes som Lymphekjertler. De angribes ofte af Betændelse ved Forkølelse, Skarlagensfeber osv. (s. **Halspine**) og blive som Følge deraf jævn-

lig Gjenstand for en varig Svulst og Forstørrelse, der kan genere paa flere Maader og hæves ved Bortskæring af en Del af dem (Tonsillotomi) med en dertil indrettet, ringformet Kniv (Tonsillotom).

Mandel, i Tyskland et Antal af 15.

Mandel, Friedr. August Eduard, tysk Kobberstikker, f. 1810, d. 1882 i Berlin, uddannede sig under Buchhorn og senere i Paris under Henriquel-Dupont. Han blev 1842 Professor ved Berlins Kobberstikkerskole og 1875 dens Directeur. Blandt hans Arbejder kunne fremhæves: Hildebrandt, Krigeren og hans Søn, udført før Opholdet i Paris, v. Dijck, Carl I, Rafael, Madonna della Sedia og den sixtinske Madonna, som han ikke fik fuldført. De tvende sidste regnes for hans Hovedblade.

Mandelberg, Johan Edvard, Maler, f. 22 Juni 1731 i Sverige, d. 8 Aug. 1786 i Kjøbenhavn, uddannede sig først i Stockholm, især ved at se paa Lemkes Malerier, og rejste senere til Paris, hvor han sluttede sig til sin Landsmand Roslin. Her blev han anbefalet til Kjøbenhavn og rejste 1754 paa Kongen af Danmarks Bekostning. Efter at være kommen til Danmark blev han 1759 Medlem af Kunstakademiet i Kjøbenhavn og 1763 Professor. Han malede Bataillemalerier, der skaffede ham et anset Navn i Samtiden, og udførte en Mængde større og mindre decorative Arbejder til Fredensborg og det ældre Christiansborg, navnlig som Dørstykker Hyrdebilleder og legende Børn i Bouchers Maner, som Loftstykker store historiske Compositioner. Kobberstikkeren J. F. Clemens og Maleren Abildgaard vare hans Elever og anvendtes som hans Hjælpere ved slige store Arbejder.

Mandelgren, Nils Månsson, svensk Maler og Archæolog, f. 17 Juli 1813 i Nærheden af Höganäs, røbede tidlig Anlæg for Malerkunsten, men fik først 1833 Lejlighed til at nyde Undervisning ved Kunstakademiet i Stockholm. 1838 gjorde han sin første Udenlandsrejse, kom da til Kjøbenhavn og gjorde der Bekjendtskab med Conferensr. Thomsen, som rettede hans Opmærksomhed paa Archæologien. Fra nu af helligede M. næsten udelukkende sin Virksomhed til Restaurering af ældre Billeder, samt til at opsøge, bevare eller optegne Kunstprodukter fra Fortiden. Særlig studerede han Kirkemalerierne, og efter aarlange Bestræbelser og Opofrelser lykkedes det ham ved Understøttelse dels af svenske Mæcener, dels af den franske Regering at udgive sit bekjendte Værk »Monuments Scandinaves du Moyen-Age« (1855—62). To andre Arbejder, »Samlingar till Svenska Konst- och Odlingshistorien« (1866—68) og »Atlas till Sveriges odlingshistoria« (1878—84), ere endnu ufuldførte.

Mandelsten, en Bjærgart, der indeholder Mineralkjærner, hyppigst i Form af Mandler eller Kugler. Saadanne Mandler af Kalkspat, Zeolith eller Chalcedon, et Resultat af Bjærgarters Forvitring, findes især i Dolerit og Basalt, i hvis oprindelig tomme Blærerum de nævnte Mineraler ere udkrystalliserede af det gjennemsivende Vand efter Bjærgartens Dannelse. Derved adskille M. sig fra Porphyrerne, hvori de udkrystalliserede Mineraler ere dannede samtidig med Grundmassens Størkning.

Mandeltræ (Amygdalus communis), et bekjendt Træ af Stenfrugtfamilien (Drupaceæ), nedstammer fra Nordafrika og Orienten, men er nu dels i forvildet, dels i dyrket Tilstand udbredt over hele Sydeuropa, medens det i Nordtyskland og Danmark fordrer særegen Pleje og vanskelig sætter modne Frugter. De smukke, rødlige Blomster fremkomme før de smalle, lancetdannede Blade; laadden, temmelig saftløs Stenfrugt; ved Modningen aabner Frøgjemmets yderste Lag (Kjødet) sig ufuldstændig i to Halvdele, saa at den tykke, njævne Sten bliver synlig. Frøene, **Mandler**, ere store, tilspidsede, med en tyk, brun Frøskal og stor Kim uden Frøhvide. Der gives to Varieteter af Mandler, søde og bitre, der begge stamme fra samme Træ. **Mandelolje**, der faas ved Udpresning saa vel af de søde som bitre Mandler, er en fed Olje af en mild Smag, næsten uden Lugt og af gulagtig Farve; den benyttes saa vel til teknisk som til medicinsk Brug. **Mandelklid** er det, der bliver tilbage, efter at Oljen er udpresset af Mandlerne; i fint fordelt Tilstand benyttes den som Vaskemiddel, blandet med Violrodspulver, Mel og vellugtende Oljer. **Mandelmælk** er en Emulsion af søde Mandler; tilsat Sukker eller andre Stoffer benyttes den som en kølende Drik i Medicinen, tilberedt med Rosenvand med eller uden Tilsætning af bitre Mandler, Borax og andre Stoffer som Vaskevand mod Fregner. Bitre Mandler indeholde Amygdalin, der ved Indvirkning af en anden af deres Bestanddele, Emulsin, under passende Forhold gaar over i Gjæring og danner Bittermandelolje og Blaasyre. S. **Bittermandelolje** og **Bittermandelvand**.

Mander, Karel van, **d. ældre**, hollandsk Maler og Kunsthistoriker, f. 1548 i Meulebeke, d. 1606 i Amsterdam, var Elev af Luk. de Heere og sysselsatte sig lige saa meget med literære Arbejder som med Malerkunsten, i hvis Historie han ikke staar som nogen betydelig Mester. Derimod indlagde han sig overordentlig Fortjeneste ved sit kunsthistoriske Værk »Het Shilder-Boek« (udgivet i Harlem 1604, senere paa ny 1618, 1764 og 1885), hvori han efter kortelig at have behandlet Oldtidens og Italiens Kunsthistorie beskriver de nederlandske og tyske Kunstneres Liv og Værker, et Arbejde, der endnu stadig er et Kildeskrift til denne Del af Kunstens Historie. — Hans Søn, **Karel v. M. (den yngre ell. mellemste)**, f. 1580, levede i Delft som Maler og Tegner og roses som en anset Kunstner, rig paa Opfindelse. Det var denne M., der gjorde Tegningen til Tapeterne paa Frederiksborg; han selv kom imidlertid næppe til Danmark, men efter hans Død 1623 rejste Enken tillige med sin Broder Roswijk hertil for at faa Resten af sin afdøde Mands Tilgodehavende paa disse Tapeter. — Sønnen, **Karel v. M. (den yngste)**, f. omtr. 1610, forblev i Danmark og blev den berømte Kunstner, der har malet saa meget i Christian IV.s og Frederik III.s Tjeneste, og af hvis mange Arbejder bl. a. den kongelige Malerisamling besidder to store og betydelige Billeder, nemlig „Prins Svends Død"

og „En tatarisk Gesandts Besøg i Kjøbenhavn 1655", foruden nogle mindre, medens Staten ejer flere Portræter af Christian IV. Denne synes at have ladet v. M. uddannes i Holland, men allerede 1634 kom han tilbage til Danmark. Fra samme Aar til 1638 var han i Italien med Lønning som „kgl. Contrafejer" og maa ogsaa senere have besøgt Udlandet flere Gange, navnlig sit Fædreland, hvor han bl. a. maa have været 1656—57, da han paa den Tid har portræteret den berømte Digter J. v. Vondel. Han var Hofmaler hos begge de danske Konger, under hvis Regering han levede, og var virksom for at fremme Kunsten i alle Retninger, idet det f. Ex. visnok skyldes hans Indflydelse, at Haelwegh kom til at udvikle sig til en saa anselig Kobberstikker, der paa en efter Forholdene værdig Maade har gjengivet mange af M.s Billeder. M. døde 1672 i Danmark. Hans Søn, Johan v. M., var Billedhugger eller „Billedsnider".

Manderström, Christoph. Rutg. Ludv., Greve, svensk Statsmand, f. 22 Jan. 1806 i Stockholm af en friherrelig Slægt (Farfaderen, Hofmarschal Christopher M., f. 1728, d. 1788, var en af Digterne ved „Lovisas Hof"). Han gjorde i flere Aar Tjeneste i Handels- og Finansexpeditionen, derpaa i Udenrigsministeriet og var Legationssecretær i London, da han 1840 blev Cabinetssecretær; 1855 gik han som Gesandt til Wien, men forflyttedes 1856 til Paris, hvorfra han hjemkaldtes 1858. 16 Marts s. A. indtraadte han i Statsraadet som Statsminister for de udenrigske Anliggender; han viste som saadan stor Interesse for Danmarks Sag, men mente dog 1864 ikke at kunne tilraade en activ Optræden af de forenede Riger. Han afgik 4 Juni 1868 og udnævntes samtidig til Præsident i Handelscollegiet. Han døde paa en Badereise i Köln 18 Aug. 1873. M. var en Mand af omfattende Dannelse og bl. a. fra 1852 Medlem af det svenske Akademi, hvis Secretær han var 1869—72.

Mandeville, Bern. de [mændvill], f. 1670 i Dort i Holland, d. 1733. Efter at han havde studeret Medicin og taget Doctorgraden, rejste han til England. Som Læge gjorde han ingen Lykke og i Begyndelsen heller ikke som Skribent, indtil han udgav en Satire paa Kvindekjønnet, »The virgin unmasked or female dialogues« (1709), og et Skrift, hvori han gjorde sig lystig over Læger og Apothekere, »A treatise on the hypochondrick and hysterick diseases« (1711). Mest Opsigt gjorde hans Fabel om Bierne, »The grumbling hive or knaves turned honest« (1714). Han udtaler heri, at det heles Vel netop fremmes ved de enkeltes Fejl og Laster, idet han gaar ud fra, at Menneskets naturlige Tilbøjeligheder ikke stemme overens med dets Bestemmelse og Formaal som Fornuftvæsen, og at det, der er væsentligt Formaal for den enkelte, ikke falder sammen med det almenes Formaal.

Mandeville, John de [s. o.], engelsk Rejsende, skal være f. 1300 i St. Albans, d. 1372 i Liège og forlod efter eget Sigende 27 Aar gl. sit Fædreland, gjennemrejste Palæstina, Ægypten og en stor Del af Asien, opholdt sig flere Aar i China og kom først efter 34 Aars Fraværelse tilbage til Europa. Imidlertid er det tvivlsomt, om han overhovedet har rejst i Østerlandene; thi den af ham oprindelig paa Fransk skrevne Rejseberetning er — skjønt han striver i sit eget Navn — i alt væsentligt et Uddrag af andres Beretninger om deres Rejser i Asien, navnlig Minoritermunkene Odoriks og Plano Carpinis samt Armenieren Haytons. Hans Bog gjorde, især paa Grund af sit æventyrlige Indhold, stor Lykke og blev oversat paa næsten alle europæiske Sprog, deriblandt næsten samtidig paa Engelsk, hvorfor »The voiage and travaile of Sir John Maundevile« længe urigtig har været regnet for et af de ældste Originalværker i det eng. Sprog (paa ny udg. 1839). M. Lorenzen har 1882 udgivet en gammeldansk Oversættelse af M.s Rejse.

Mandhelg, s. Fredløshed.

Mandibler (Kindbakker), det forreste Par Mundddele hos Leddyrene.

Mandingoer, et meget udbredt Negerfolk i det vestlige Afrika i det indre Senegambien hen imod øvre Niger. Det er en af de Negerstammer, som staa højest i Henseende til Legemsbygning, Intelligens, Arbejdsomhed og Kunstfærdighed. De fleste af dem ere Muhammedanere. De bebo flere Smaariger, i hvilke Kongernes Magt er indskrænket ved en Raadsforsamling af Aristokratiet.

Mandix, Jakob, dansk statsvidenskabelig Forfatter, f. 18 Jan. 1758 i Kjøbenhavn, blev Student 1774 og tog derpaa 1777—79 efter hverandre theolog., jurid. og philolog. Embedsexamen. 1781—83 studerede han dernæst Cameralvidenskaben i Göttingen og blev efter sin Hjemkomst herfra ansat i Collegierne. Efter at han derpaa 1801—4 havde været Amtmand paa Bornholm, blev han i det sidstnævnte Aar udnævnt til Committeret og 1822 til Deputeret i Rentekammeret, i hvilken Stilling han forblev til 1830, da han paa Grund af Svagelighed blev dispenseret fra sine Forretninger. Han døde 22 Febr. 1831 som Conferensraad. Af hans Skrifter ere de vigtigste „Forsøg til en systematisk Haandbog over den danske Landvæsensret" (2 Bd., 1800, 2den Udg. 1813, med et Tillæg af 1829) og „Om det danske Kammervæsen" (1820).

Mandoline, et til Luthfamilien hørende, mindre Instrument, der navnlig bruges i Italien. Den neapolitanske M. har 8, parvis i Enklang stemte Strænge. Stemningen er ligesom Violinens i Kvinter. Den norditalienske har 5 eller 6 Par Strænge (g c a d e eller g h e a d e). M. spilles med et Plektron, helst af Skildpadde.

Mandrágora, s. Alrune og Dudaim.

Mandril (Cynocephalus Mormon), Bavianart fra Guinea, olivenbrun med blaat Ansigt og rød Næse, stor, stærk, vild og hæslig.

Mandschuriet i udvidet Forstand betegner den over 30,000 □ M. store Landstrækning i det østlige Asien mellem det ochotske Hav og det egentlige Chinas Nordgrænse, og som mod V. har Mongoliet og mod N. V. Sibirien til Grænse. Siden Russerne efter 1866 have bemægtiget sig Landet n. for Amurflodens Mellemløb og en betydelig Strækning langs det

japanske Hav til Koreas Nordgrænse, i alt c. 9,000 □ M., udgjør M., der hører til det chinesiske Rige, kun c. 18,000 □ M. med c. 12 Mill. I. Det er i det hele Bjergland; Vestgrænsen mod Mongoliet dannes af Chin-gan-Bjergene, der kun ere lidet bekjendte; mod S. Ø. dannes Grænsen af Schan-Alin (Konge-Bjergene), Chinesernes Schan-ye-Schan (de hvide Nordbjerge), der ere snedækkede, med aftagende Højde mod Ø. Hovedfloden er Amur, der dog nu kun med sit Mellemløb danner Nordgrænsen og herfra optager Sungari og Ussuri, som danner en Del af Østgrænsen. Uagtet Landet ligger under samme Bredde som Mellemeuropa, har det et saa barsk Klima, at de fleste Floder i over Halvdelen af Aaret ere bundne af Is; til Gjengjæld er den korte Sommer overordentlig hed. Jordbunden er i de sydlige Egne ret frugtbar og frembringer Hirse, Hamp, Tobak, Farveplanter og god Træfrugt. Skovene have en overordentlig Udstrækning og ere rige paa Pelsdyr, Bjørne, Ulve, Maarder, Sobler og Hermeliner. Ogsaa træffer man her Hjorder af vilde Æsler og i Bjærgegnene Bjærgfaaret Argali. Af Husdyr findes Hesten, Kamelen, Hornkvæg, Faar og Geder. Floderne ere rige paa Fisk, der er et vigtigt Næringsmiddel. Hovedmassen af Befolkningen er indvandrede Chinesere. Landet deles i 3 chinesiske Provinser: Sching-king ell. Liao-tong mod S., regnes til det egentlige China, Kirin ell. Tschilin i Midten og Tsitsikar mod N. **Mandschurerne** (Mandschu') ere en Stamme af Tunguserne og ligesom disse i Sprog beslægtede med Tyrkerne og Mongolerne, hvilke Folkeslag derfor sammenfattes under Fællesnavnet de altaiske Folk. M. bo dels i deres eget Land, dog her blandede med andre, beslægtede Stammer og især med en stor Mængde chinesiske Kolonister, dels i China, hvor de udgjøre en Art Herskerstamme af Soldater og Embedsmænd. Men baade i China og i deres Hjemland have M. nu for det meste antaget chinesisk Sprog, Sæder og Religion. I deres Sprog, der en Gang var Hofsprog i Peking, haves en Ordbog af Amiot (udg. af Langlès 1789) og en Grammatik af Gabelentz (1832). De forekomme først i Historien i det 10de Aarh. som Undersaatter af de tatariske Khitaner, med hvem Chineserne kæmpede. 1115 frigjorde de sig, omstyrtede Khitanernes Rige og indtog 1125—27 det nordlige China med Peking. M.s Herredømme varede dog knap 100 Aar; 1215—34 bleve de undertvungne af Mongolerne og kom senere under China. I Beg. af det 17de Aarh. samledes M. under en egen Fyrste, losrev sig fra China og gjorde sig 1644 endog til Herrer i dette Rige, hvor de dog efterhaanden ere næsten sammensmeltede med det undertvungne Folk.

Mandslod, i Retsspr. d. s. s. Broderlod.

Mandstugt ell. militær Disciplin omfatter ikke alene øjeblikkelig og ubetinget Lydighed mod de overordnede, men ogsaa Soldaternes retlige og anstændige Forhold i Krigen, især i fjendtligt Land.

Mandtalsting kaldes de aarlige Retssessioner ved Underdomstolene paa Island.

Mandæere (d. e. Gnostikere, af chald. Manda, d. e. Erkjendelse, Gnosis; **Mendæere**, som de ofte kaldes, er kun en urigtig Udtale), et lille religiøst Samfund af c. 1,500 Individer, der leve omkring Euphrat og Tigris, og hvis Religion er en i religionshistorisk Henseende overmaade interessant Fremtoning, idet den efter de nyeste Undersøgelser synes at maatte kaldes den eneste nu existerende Rest af de gnostiske Sekter, som i 2det og 3dje Aarh. vare saa talrige i hine Egne. Christne Rejsende og Lærde have kaldt dem Johanneschristne ell. Johannesdisciple (Disciple af Joh. Døberen); men dette er et Navn, hvormed de aldrig selv betegne sig, og hvor stor en Rolle Joh. Døberen end spiller i deres System, maa det anses for afgjort, at de ikke stamme fra de i det nye Test. omtalte Johannesdisciple, som man tidligere med Urette har antaget. Imellem sig selv indbyrdes kalde de sig M. (d. e. Fornuftige); over for andre kalde de sig Subba, idet de for at blive taalte af Muhammedanerne, imellem hvilke de bo, ønske at betragtes som Efterkommere af de i Koranen omtalte Sabiere. Naar de stundum kaldes Zabiere, er dette en urigtig Skrivemaade. De ere ogsaa blevne kaldte Nasaræer; men dette Navn bruges i alt Fald nu kun om de ved Lærdom eller Vandel udmærkede iblandt dem. De besidde en lille Samling af egne hellige Skrifter, som tidligere skal have været langt større; men mange Skrifter skal det være lykkedes Muhammedanernes Fanatisme at faa tilintetgjorte. Indholdet af disse Skrifter har saa mange og væsentlige Lighedspunkter baade med de ophitiske Gnostikeres Lærdomme og med det gamle babyloniske Hedenskab, saaledes som man i vore Dage har lært dette med dets ejendommelige Stjernecultus at kjende gjennem Indskrifter paa Mindesmærkerne fra Babyloniens Oldtid, at M. maa anses for en Levning af en fra den gamle nationale babyloniske Religion stammende Sekt af ophitiske Gnostikere. Medens Christendommen var mægtig i hine Egne, udgav de sig for Christne og antog en Del udvortes christelige Former for derunder at bevare deres Hedenskab. Senere ere de paa flere Punkter blevne paavirkede af Muhammedanismen. Særlig charakteristisk for M. er deres Emanationslære og den udprægede Modsætning mellem gode og onde Guddomme. Hvor skarp deres Modsætning til Christendommen er, fremgaar bl. a. af, at de anse Helligaanden for Ophav til det onde og for Moder til Djævelen og Christus, hvem de betragte som en Troldmand, Bedrager og falsk Messias, der optraadte som Modsætning til den sande Messias, Johannes Døberen. M. have en Præstestand af baade mandlige og kvindelige Præster. De sidste skulle være Jomfruer, naar de præstevies; men derefter ere de forpligtede til at gifte sig med en Præst. Flerkoneri er almindeligt imellem dem og tilraades endog i deres hellige Bøger. Deres Religionstjeneste er meget indviklet og paa mange Punkter selvmodsigende.

Mane en Ende er til Søs at vise eller vejlede et Tov den rette Vej gjennem den dertil hørende Blok, Kovs ell. lign. M. Kabelaringen, vise den rundt om Spillet og Kabelarrullerne

. M. Loblinen, vise den agter fra for
iden om Vanter og øvrigt Gods, for at
fæste den til Lodbet, naar dette skal be-
.
nège, fr. [näh'sche], Ridestole, Ridebane.
nèr (fr. manière) bet. oprindel. kun Frem-
naade, men bruges jævnlig i Kunsten som
lende Udtryk for at betegne, at Kunst-
har sat en tilvant eller tillært, kunstlet
ere) Behandlingsmaade i Stedet for en
simpel Gjengivelse af Naturen. Dog
Ordet ogsaa ofte enstydigt med Stil.
sik bet. Ordet tillige Udsmykningen ell.
igen af melodiske Hovednoder.
es kaldte Romerne de afdødes Sjæle,
:kedes som Guder. Derfor findes paa
ne den staaende Formel D. M. S., d. e.
nibus Sacrum (helliget de forklarede
).
et, Edouard [nä], fransk Maler, f. 1832 i
). i Maj 1883, uddannede sig under Cou-
en af den franske Skoles mest frem-
e Impressionister, saaledes at endog hans
t i Forstningen, inden denne Skole fik
fæste, udelukkedes fra Udstillingerne paa
af det Anstød, deres Naturalisme vakte.
harakteristiske Billeder kunne nævnes
ydrankeren" (1860), „Den døde Mand",
igen" (1876). Han har raderet flere
ge Blade efter Tizian, Velazquez o. fl.
te, Mannäte, norsk (egtl. marnete, tysk
ssel), s. Sepler.
thø, fra Sebennytos i Delta, var Over-
Archivar i Heliopolis under de to første
er. Han skrev paa Græsk to Værker,
om Ægypternes Oldtid og Religion,
t om den ægyptiske Historie. Af begge
ere kun ubetydelige Fragmenter opbe-
De ere samlede af Fruin og Müller
nenta Historicorum Græcorum«.
tti-Rosen, en grenet Busk af indtil 7
øjde med rosafarvede Blomster. Plan-
rindelse har været noget omstridt, men
antages, at den er kommen fra en Have
s) ved Milano og der er bleven op-
r Directeuren for den botaniske Have
d. 1785). Den er sikkert en Afart af
nensis Jacq. Planten er bleven meget
bredt og benyttes navnlig i Plante-
er en stor Maalestok som Grundstamme
e Roser. Den formeres meget let ved
er og bevirker, at de forædlede Planter
tidligere, rigeligere og mere ved-

lût, Stad i Mellemægypten i Afrika
ns venstre Bred paa Grænsen af Øvre-
med 13,000 I., er Sæde for en Kop-
op. I Nærheden er den mærkelige
rotte, der indeholder en umaadelig
Mumier af Mennesker og Krokodiler.
ed, Konge i Apulien og Sicilien,
øn af Kejser Frederik II og Grev-
nca Lancia, f. c. 1231, fik ved sin
Død 1250 Fyrstendømmet Tarent, hæv-
t Halvbroder Conrad IV.s Fraværelse
en af Apulien mod Paverne og over-
Conrads Død 1254 Bestyrelsen af
iske Rige for hans unge Søn Con-
der idelige Kampe med de Hohenstau-
ferne fjendske Paver, som satte ham i Ban. Han erobrede Tuscien, gjorde sig til Herre over hele det siciliske Rige, og ved Rygtet om Conradins Død lod han sig 1258 krone til Konge i Palermo. Han regerede med Kraft og Mildhed og holdt ligesom sin store Fader, hvem han lignede i enhver Henseende, et glimrende, ved Digtere og Kunstnere forskjønnet Hof. Men da Pave Urban IV gav hans Lande til Carl af Anjou og den næste Pave Clemens IV lod denne krone til Konge, maatte en Kamp paa Liv og Død være det afgjørende, og denne faldt ved Benevent 26 Febr. 1266 ud til Carls Fordel; M. faldt i Slaget, og hans 3 Sønner maatte i 31 Aar vansmægte i Lænker i den grusomme Sejerherres Fængsler. Hans Datter, Constantia, blev gift med Kong Peter III af Aragonien, ved hvilket Giftermaal Sicilien senere kom til dette Rige.

Manfrèdi, E., ital. Lærd og Digter, f. 1674 i Bologna, blev siden Professor i Mathematik i sin Fødeby og er som Digter bekjendt ved sine Canzoner og Sonetter, hvis Mønstre ere Dante og Petrarca. Berømt er især den Canzone, der udtrykker hans Sorg over, at hans Elskede Giulia Vandi har taget Sløret. D. 1738.

Manfredònia, Stad i Sydditalien ved den efter Staden opkaldte Bugt af Adriaterhavet, 22 M. ø. n. ø. for Neapel. 8,000 I. Ærkebispesæde. Havn og Skibsbyggeri. Livlig Handel. Byen har sit Navn efter Kong Manfred, som anlagde den.

Mangàlia, Stad i Konger. Rumænien, Dobrudscha, ved det sorte Hav, 28 M. ø. s. ø. for Bukuresckt. 7,000 I. Havn.

Mangalûr, Stad i Præsidentsk. Madras i det engelske Forindien paa Malabarkysten under 18° n. Br. 30,000 I. Havn af ringe Dybde.

Mangàn, Mn, et graahvidt, meget sprødt og tungsmelteligt Metal af Vægtfylde 8,01, findes aldrig frit i Naturen, men meget udbredt i Form af forskjellige Ilter, ogsaa som kulsurt og kiselsurt Salt. Som Brunsten, et af de hyppigst forekommende Ilter, var det kjendt af de gamle under Navn af Magnesia nigra og blev benyttet til Affarvning af Glas (s. nedenf.). 1774 viste Scheele og Bergman, at Brunsten bestod af et særskilt Metalilte, hvoraf Gahn først fremstillede Metallet. M. kan vindes ved at hvidgløde dets Ilter med Kul eller ved Reduction af Fluormangan med Natrium. Det rene Metal har ringe Betydning, bl. a. fordi det saa let ilter sig i Luft og Vand. Derimod have Legeringer af M. med Jern (Ferromangan, som fremstilles ved Sammensmeltning af Kul med Brunsten og Jern) stor Betydning paa Grund af deres teknisk meget værdifulde Egenskaber, især som Tilsætning ved Fremstilling af Staal ved Bessemerprocessen. M.s Ilter ere talrige. **Manganforilte**, MnO, dannes ved Ophedning af de højere Ilter eller af det kulsure Salt i Brint; graagrønt Pulver. **Manganforiltehydrat**, $Mn(HO)_2$, dannes ved Fældning af et Manganforiltesalt med Natron som et hvidt, fnugget Bundfald, der i Luften hurtig ilter sig højere og bliver brunt. Baade Iltet og Hydratet ligesom det kulsure Salt, der bl. a. findes naturligt som Manganspat, opløses let i

Syrer til opløselige Manganforiltesalte. Disse ere i Almindelighed blegrøde eller farveløse. Af deres Opløsninger fælder Svovlammonium lærrødt Svovlmangan, der meget let opløses i Syrer. For øvrigt minde Manganforiltesaltene i Egenskaber meget om Magnesiasaltene. Det vigtigste er det svovlsure Salt, $MnSO_4, 5H_2O$, der vindes ved Glødning af renset Brunsten med stærk Svovlsyre og Krystallisation. **Mangantveilte**, Mn_2O_3, faas ved Glødning af det kulsure Salt eller af Brunsten i Ilt som et sort Pulver; forekommer ogsaa naturligt som Braunit. Ophedes Manganforilte, Mangantveilte eller Brunsten (s. nedenf.) under Luftens Adgang, dannes **Manganmellemilte**, Mn_3O_4, som et kanelbrunt Pulver, der findes krystalliseret i Naturen som Hausmannit. **Manganoverilte**, MnO_2, Brunsten, Pyrolusit ell. Polianit, findes hyppig naturligt og danner Grundlaget for Fremstilling af alle Manganforbindelser. Den naturlige danner enten sortegraa, glinsende Krystaller eller tætte Masser, der give et sort Pulver. Ved stærk Glødning afgiver den $\frac{1}{3}$ af sin Ilt og bliver til Manganmellemilte; ved Opvarmning med concentreret Svovlsyre bliver Halvdelen af Brunstenens Ilt fri, og der dannes svovlsurt Manganforilte og Vand; med Saltsyre danner Brunsten Chlormangan, Vand og frit Chlor. Brunstenen er selvfølgelig aldrig ren; dens Handelsværdi beror paa den Mængde rent Manganoverilte, den indeholder; dette kan f. Ex. kjendes paa, hvor megen Kulsyre den er i Stand til at udvikle af et Overskud af Oxalsyre og Svovlsyre: $MnO_2 + H_2C_2O_4 + H_2SO_4 = MnSO_4 + 2H_2O + 2CO_2$. 2 Moleculer frigjort Kulsyre svare derfor til 1 Mol. rent Manganoverilte. Brunsten benyttes ogsaa i Glasfabrikerne til Affarvning af Glasset (deraf Navnet Pyrolusit: gr. πῦρ Ild, λύω vasker). Det almindelige Glas er grønt af Jærnforilte; Brunstenen ilter nu dels dette til Jærntveilte, der giver et svagere farvet gult Glas, dels danner den selv (ligesom alle Manganforbindelser) et violet Glas, hvis Farve er complementær til Jærntveilteglassets gule og derfor ophæver denne. Sammensmeltes Brunsten med Kalihydrat og noget salpetersurt eller chlorsurt Kali, dannes en næsten sort Masse, der opløses i Vand med mørkegrøn Farve og ved Afdampning giver grønne Krystaller af **mangansurt Kali**, K_2MnO_4. Paa lignende Maade dannes den uopløselige grønne mangansure Baryt, der bruges som Malerfarve. Henstaar den grønne Opløsning af det mangansure Kali i Luften, eller leder man Kulsyre eller Chlor deri, skifter Vædsken Farve, bliver til sidst smuk carmoisinrød (Chamæleon minerale) og indeholder nu **manganoversurt Kali**, $KMnO_4$, et Salt, der ved Vædskens Afdampning kan faas i smukke, bronzeglinsende Krystaller. Heraf kan den frie Manganoversyre, $HMnO_4$, frigjøres ved Tilsætning af Svovlsyre og Destillation som en næsten sort Vædske. Det manganoversure Kali har megen Vigtighed i den analytiske Chemi. Ere nemlig en Syre og iltelige Stoffer til Stede, iltes disse af det manganoversure Kali, som derved selv i Forbindelse med Syren bliver til et Manganforilte- og et Kalisalt. Sætter man nu til en sur Opløsning, som indeholder iltelige Stoffer, en Opløsning af manganoversurt Kali af bekjendt Styrke, vil denne røde Opløsning affarves, saa længe der er ilteligt Stof tilbage; den følgende Draabe af Manganopløsningen vil farve hele Vædsken svagt, men tydelig rød. Saaledes bestemmes Jærn, naar det forekommer som Jærnforilte (der iltes til Jærntveilte), organiske Stoffer i Drikkevand osv. Ogsaa paa anden Maade anvendes manganoversurt Kali som Iltningsmiddel: til Desinfection (Kjød, som er begyndt at gaa i Forraadnelse, dyppes i en fortyndet Opløsning af dette Salt), til at skylle Munden med, til Blegning af Tøjer (disse blive herved brune af Manganoveriltehydrat, men affarves ved svagt Svovlsyrlingvand) osv.

Mangarēva Øer, s. **Gambier Øer**.

Mangēa-Archipelaget, s. **Cooksøerne**.

Mangefold, Multiplum, af et Tal er et Tal, hvori hint gaar op; f. Ex. 35 er et M. af 7.

Mangekant, Polygon, en plan Figur, begrænset af rette Linjer, Siderne; efter disses Antal kaldes den Trekant, Firkant, Femkant osv. To sammenstødende Sider danne en af M.s Vinkler; Sider og Vinkler i Forening udgjøre M.s Stykker. En **sphærisk M.** er en Del af en Kugleflade, begrænset af Storcirkelbuer.

Mangeløv (Lastræa Filix mas), vor almindeligste Skovbregne, har fjersnitdelt Løv, hvis Afsnit igjen ere fjersnitdelte med afrundede Flige, nær hvis Midtribbe de rundagtige, af et nyreformet Slør dækkede Frugthobe sidde i to Rækker og naa fra Grunden til Midten.

Mangifēra indica, et Træ af Terpentinfamilien, hører oprindelig hjemme i Ostindien, men dyrkes nu i en Mængde Varieteter overalt i de tropiske Lande paa Grund af sin velsmagende, store Stenfrugt, der kaldes **Mango** og kan opnaa en Vægt af to Pd. Saa vel Barken som Bladene og Frøene bruges som Lægemiddel.

Mangkūssar, s. **Makassar**.

Manglestok, en glat, cylindrisk Stok, hvorom det Lintøj vindes, der skal mangles (glattes) eller rulles.

Mangletræ eller **Mangrovetræ** (Rhizophora), en Slægt af Træer og Buske af en med Natlysfamilien nærbeslægtet Familie, danner Hovedbestanddelen af de for de fleste tropiske Kystlande charakteristiske, sumpede og tætte „Mangroveskove", der ofte blive fuldkommen uigjennemtrængelige derved, at der fra Træernes Stamme og Grene nedskyder talrige Luftrødder, som efter at være trængte ned i Dyndet opsende nye Grene og saaledes danne et tæt Fletværk om Modertræet. M. udmærke sig tillige ved den Ejendommelighed, at Frøene spire og Kimroden udvikler sig til en temmelig betydelig Størrelse, medens de endnu sidde indesluttede i Frugten paa Moderplanten.

Mango, s. **Mangifera**.

Mangor, Christian Elovius, f. 1739 i Lyngby, var først Hospitalslæge i Christiansand, blev 1767 Landphysicus i Viborg, 1776 i Næstved, 1783 Stadsphysikus i Kjøbenhavn og døde 1801. Han var en usædvanlig samvittighedsfuld og dygtig Embedsmand; særlig Fortjeneste ind-

han sig ved Ordningen af det kjøben-
'e Fattigvæsen og Qvarantænevæsenet.
populære Lægebog „Landapothek" (1767)
1863 i 7de Oplag. — **Anna Marie M.,**
lang, f. 1781 i Kjøbenhavn, Datter af
or i Hof- og Stadsretten Andreas Bang,
800 med Fuldmægtig, senere Gros-
Sal. R. Mangor, Søn af ovennævnte
hysikus M. Efter sin Mands Død
evede hun i trange Kaar, indtil hun
udgav sin „Kogebog for smaa Hus-
ger", som bestod i Optegnelser, hun
ode gjort eller modtaget fra sine Be-
Den foreligger nu (1887) i 28 Oplag,
paa 3,000 Exemplarer, ligesom „Fort-
af K. f. s. H." i 20 Oplag og „Sylte-
ytebog" i 23 Oplag. Under Krigen
ev hun en „Kogebog for Soldaten i
der uddeltes som Gave til Hæren.
har hun forfattet „En Bedstemoders
ger for sine Børnebørn" (1843) og
Cousine" (1852). D. 16 Maj 1865.

ostāna, de kjødfulde og saftige Frugter
a nogle af de ostindiske Øer hjemme-
Træ, Garcinia M., der tilhører Gum-
ilien, anses for at være et af de mest
de og sunde Næringsmidler i Tro-
orfor det forsøges dyrket hist og her,
rdrer et meget hedt og fugtigt Klima
or vanskeligt.

ivetræ, s. Mangletræ.

n ell. Maetan, s. Bisayas.

te (Pharaorotte), Rovdyrslægt af Vi-
Gruppe; s. Desmerkat.

tan [mænnhätten], den Ø i Mun-
Floden Hudson i Nordamerika, paa
w-York er anlagt.

en Form af Sindssygdom, der cha-
sig ved en stærkt exalteret Sinds-
orbunden med stor Travlhed og Uro
rgelser og Handlinger. I Regelen
Sygdommen forvirrede Begreber af
nde Indhold; i de stærkere Tilfælde
syges Uro til fuldstændigt Raseri
R.), saa at han bliver farlig for sig
: Omgivelser. M. hører til de tid-
nde Former af Sindssygdom. Den
es, saa længe der endnu ikke viser
Sløvelse af Evnerne, og kan være

. **Mānes** (lat. Manichæus), Mani-
Stifter, f. 215 af fornem persisk
s Livshistorie er vanskelig at gjen-
ikkerhed, da der er tre indbyrdes
ilder, Kirkefædrene, persiske Beret-
arabisk Historieskriver. Det sand-
es at være, at han oprindelig har
dværne eller en med dem beslægtet
ndæer). At han — som det al-
tælles — har været christen Præs-
lsomt; men sikkert er det, at han
ndt Christendommen. Han virkede
sien, hvor man netop paa den Tid,
befriet fra de parthiske Arsakiders
der Sassanidernes nationale Dy-
at bringe nyt Liv i de gamle na-
ske Forestillinger. 242 optraadte
japur I og udgav sig for den af
ættede Paraklet (Joh. XVI. 13);
men han fandt Modstand fra alle Sider og maatte flygte. Han gjennemrejste nu Indien og samlede fra dets Religioner nyt Stof til sit System. Da han senere kom tilbage til Persien, blev han beskyttet af den nye Konge Hormuz; men dennes Efterfølger Behram tvang ham til at disputere med Magerne, erklærede ham for overvunden, lod ham korsfæste og lod derefter hans Lig flaa 276 ell. 277. **Manichæismens** inderste Væsen er Dualisme, d. e. en evig Modsætning imellem to Guder, Lysets gode og Mørkets onde Gud. Den gode Gud stiller Livets Moder op til Grænsevogter for Lysriget; hun føder Ur- ell. Idealmennesket, der drager i Kamp mod Satan, men overvindes, hvorfor Gud sender en tredje Himmelmagt, den levende Aand, til Hjælp. Han befrier en Del af Idealmennesket; men Resten er fangen og kommer nu til at udgjøre Verdenssjælen, der er det gode i Tilværelsen, baade i Menneskesjælen og i Naturen. Men dette gode er i Fangenskab under den onde og mørke Materie, og for at befri det maa det befriede Idealmenneske og den levende Aand fortsætte Kampen med Satan. Idealmennesket, Christus, steg omsider selv ned paa Jorden for at frigjøre Lyset fra Trældommen under Mørket; dog blev han ikke virkelig Menneske, men havde kun tilsyneladende et Legeme. Den historiske Christus var derimod en Djævel, som tog Bolig i Mennesket Jesus, der blev naglet paa Korset i Stedet for den sande Christus. Den historiske Christendom er en med Jødedom blandet Misforstaaelse af den sande Christendom. Forløsningen sker ved Erkjendelse af den guddommelige Sandhed, hvis Aabenbarelse Christus begyndte og Mani fuldendte. Det gamle Test. forkastedes aldeles, og af det nye Testament godkjendtes kun Brudstykker, udlagte efter Manis authentiske Forklaringer. M.s Moral paalagde den strængeste Askese, navnlig for de udvalgte eller fuldkomne, som bleve beseglede med tre Segl; Seglet for Munden forbød dem at nyde Vin eller Kjød og at sige noget usandt, urent eller bespotteligt; Seglet for Haanden forbød dem at ihjelslaa Dyr, at beskadige Planter og at udføre noget legemligt Arbejde; Seglet for Brystet forbød dem al Kjønslyst. De udvalgte kunde altsaa ikke ernære sig selv, men skulde underholdes af Tilhørerne, til hvem der ikke stilledes saadanne Fordringer, men som dog vare forpligtede til at overholde fire bestemte Bedetider hver Dag og hyppig stræng Faste. Deres Gudstjeneste var simpel uden Templer, Altere eller Ofre. Deres Hovedfest var Manis Dødsdag i Marts Maaned. M. udbredte sig med rivende Hurtighed fra Italiens Grænser lige til Nordafrika og Spanien; men fra 377 blev den haardt forfulgt overalt i Christenheden og snart efter endnu haardere i Perserriget. Dog holdt den sig igjennem Aarhundreder, og helt ned igjennem Middelalderen vedbleve manichæiske Tanker idelig at dukke op rundt om i Europa i Sekter som Priscillianisterne, Paulicianerne, Katharerne o. a. M. brugtes senere i den theologiske Videnskab som Betegnelse for ethvert System, der betoner det ondes Begreb saa stærkt, at der fremkommer en absolut og evig Dualisme imellem det gode og det onde.

Manicus, Claus, slesvigsk Patriot, f. 12 Sept. 1795 i Sørup i Angel, Søn af en Bolsmand, blev 1818 chirurgisk Candidat i Kjøbenhavn og 1820 Landchirurg paa Færøerne. 1829 blev han Regimentschirurg i Ekernførde og forblev her indtil 1848; han tog virksom, om end hemmelig Del i den politiske Kamp for Slesvig ved talrige Artikler i de danskſindede Blade „Dannevirke", „Freja" og den tyskskrevne „Flensburger Zeitung". 1850 flyttede M. til Flensborg og overtog Ledelsen af det sidstnævnte Blad indtil 1864; han tog derefter Ophold i Kjøbenhavn og døde her 14 Sept. 1877. 1851 var M. Medlem af Notabelforsamlingen, og 1859 fik han Titel af Professor. Under Navnet C. Hinrichsen skrev han 1847 „Kort Udsigt over de separatistiske Partibevægelser i den danske Stat" og 1848 „Die Germanisten und die Wege der Geschichte"; 1864 gav han en udførlig Oversigt over „Den dansk-tyske Strid". End videre skrev M. „Om Anglernes Fædreland og Nationalitet" i „Nyt hist. Tidsskrift", 5te Bd. — **Hans Søn, Theod. Emil M.**, f. 8 Maj 1823 i Thorshavn paa Færøerne, blev 1850 Collaborator i Haderslev, 1852 Subrector og 1854 Conrector i Slesvig og virkede her indtil 1864. Han flyttede derefter til Kjøbenhavn, blev Medarbejder og i Aug. 1873 Redacteur af „Berlingske Tidende". Han har skrevet en Række Afhandlinger om Enhedsbestræbelserne i Tyskland og Nationalitetskampene i Østerrig og Ungarn, som ere optagne i „Dansk Maanedsskrift" 1861—68.

Manière noire, fr. [ähr noāhr], sort Kunst, s. **Kobberstikning**.

Manierist ell. **manierēret** kalder man den Kunstner, hvis kunstneriske Foredrag har faaet Præg af Maner (s. d. A.).

Manifēst, en offentlig af et Lands Regering udstedt Erklæring ell. Kundgjørelse, som oftest Retfærdiggjørelses- ell. Forsvarsskrift. M. kaldes ogsaa den omstændelige Fortegnelse over alle i et Skib indladede Varer, som indeholder disses Benævnelse, Mængde, Emballage, Mærker og Bestemmelse. Da Skipperen ved Ankomsten til Lossestedet benytter M. som Grundlag for den Angivelse angaaende Ladningens Indhold, som han skal afgive over for Toldvæsenet, er det af Vigtighed, at M. er omhyggelig udfærdiget; Udeladelser eller andre Fejl paadrage ham Mulkter eller Confiskationer. **Manifestatiōn**, Tilkjendegivelse, Kundgjørelse.

Manihiki Øer, ogsaa kaldte Penrhyn Øer, en Gruppe af smaa Koraløer i Australien mellem 9° og 12° s. Br. og 132° og 144° v. L., tilsammen 2¼ □ M. med 1,600 J. og rig Plantevæxt. Af Øerne er Caroline tagen i Besiddelse af Englænderne og Tongareva eller Penrhyn og Flint af Nordamerikanerne.

Manila ell. Luçon, 1) Hovedøen blandt de spanske Philippiner, der udgjøre den nordøstligste Gruppe i det store asiatiske Archipelag, er den nordligste af de store Øer. 1,924 □ M. med 3,475,000 J. Øen er bjærgfuld med Punkter indtil 10,600 F. og meget vulkansk; dens Omkreds er indskaaren af talrige Bugter, og den har et Par temmelig betydelige Sletter og flere store Søer, af hvilke de to største ligge s. ø. og s. for Hovedstaden M. S. for øvrigt Philippinerne. 2) Stærkt befæstet Hovedstad i de spanske Philippiner paa Sydvestsiden af La Manila ved en stor og rummelig Bugt, med 182,000 J., Forstæderne medregnet, er Sæde for Generalcapitainen, Ærkebiskoppen og den højere Administration. Blandt de offentlige Bygninger fremhæves Generalcapitainens Palads, Kathedralkirken, Universitetet, den store Tobaksfabrik o. fl. Livet i M. er som i en spansk By i Europa med Promenader til Vogns eller til Fods fra Kl. 6 Eftermiddag og til Midnat, hvorved der jævnlig ses noverskuelige Rækker af pragtfulde Kjøretøjer. Industrien er kun af Betydning for Cigarfabrikationens Vedkommende, der er et Regeringsmonopol. Handelen er meget betydelig og drives saa vel paa Europa som paa China, Australien og Nordamerika, fornemmelig af engelske, amerikanske og tyske Kjøbmænd; af Udførselen gaar næppe ⅓ til Spanien. Den egentlige Havn er ved Cavite, 3 M. fra Staden ved Mundingen af Manila-Bugten, som anløbes af Skibene paa de engelske og franske Dampskibslinjer. — M. er anlagt af Spanierne 1571; den har ofte været hjemsøgt af heftige Jordskjælv, senest 1863 og 1876—82. **Manilahamp**, s. **Pisang**.

Manilius, Cajus, romersk Folketribun, forelagde 66 f. Chr. et Lovforslag om, at Overcommandoen i Krigen mod Mithradates skulde overdrages til Pompejus med en udstrakt Myndighed. Dette Forslag forsvarede Cicero i en Tale »Pro lege Manilia« med saa stor Kraft, at det trods Optimaternes Modstand gik igjennem.

Manilius, Marc., romersk Digter, levede rimeligvis paa Augusts Tid og er Forfatter til et ikke ganske fuldført Læredigt, »Astronomica«.

Manille [manīlje] (sp. manilla, Armbaand, som Tyrefægterne bære til Ære for en Dame), den anden Trumf i l'Hombre (Toen i de sorte, Syven i de røde Farver).

Manin, Danielo, italiensk Frihedsmand, f. 13 Maj 1804 i Venezia, Søn af en døbt Jøde, fik af sin Gudfader, en Broder til den sidste Doge Ludovico M., Tilladelse til at bære dette Navn og blev 1830 Sagfører. M. var tidlig Talsmand for Uviljen med det østerrigske Herredømme, indgav i Dec. 1847 tillige med sin Ven Tommaseo et Andragende om en uafhængig politisk Stilling for Lombardiet og Venetien og blev i Jan. n. A. kastet i Fængsel. 17 Marts frigaves han paa Folkets Forlangende, ledede den ublodige Revolution i Venezia og stilledes derefter i Spidsen for den nye Republik. Da han forgjæves havde søgt Englands og Frankrigs Hjælp, og da han satte den nationale Frigjørelse højest, overtalte han 4 Juli Venezias Forsamling til at vedtage Tilslutning til Sardinien. Efter den sardinske Hærs Nederlag blev M. 13 Aug. 1848 Dictator og ledede Stadens udholdende Forsvar indtil Capitulationen 24 Aug. n. A. M. drog derefter til Paris, hvor han levede som Sproglærer, men vedblev at virke for Italiens Frihed, grundlagde 1854 med La Farina den italienske Nationalforening og tilraadede, skjønt selv Republikaner, sine Landsmænd Tilslutning til Kongeriget Sardinien. Ogsaa indbød han 1857 til Sammenskud for at kjøbe Kanoner

sandrias Befæstning. Han døde 22 Sept. efter Venetiens Befrielse førtes Liget is til Venezia og bisattes 21 Marts ed stor Pomp i Marcuskirken. 1875 sam et Mindesmærke smstds.

ok, Roden af Manihot utilissima af tilsfamilien, er i frisk Tilstand fuld af og i høj Grad giftig Mælkesaft, men n ved Ristning eller Kogning bliver a alle skarpe Stoffer, udgjør den, da meget rig paa Stivelse og Sukker, et tigste Næringsmidler i Troperne (Cas-l, Tapiocca, s. d. A.), navnlig i Ame-gsaa et Par andre Arter M. levere Mel. Hjemstavn Sydamerika.

ulation, Berøring, Beføling med Hæn-ethodisk Anvendelse af visse Haand-lig de Strygninger, som Magneti-udføre med Hænderne ved Udøvelsen kaldte dyriske Magnetisme.

ulus, hos Romerne en Hærafdeling -200 Mand, $\frac{1}{3}$ af en Kohorte og $\frac{1}{30}$ af Den deltes sædvanlig i to Centurier.

a, s. Magnesia.

ba, en af Provinserne i Dominion , liggende vest for Ontario indtil vest for Greenwich og strækkende sig enede Staters Nordgrænse til 52° 5,800 □ M. med 66,000 J. (1881), Halvdelen Indianere og Resten for n halfbreeds af fransk-canadisk Byrd. mslæres af Floden Red River og flere Søer, bl. a. M. og Winnipeg. n hedder ligeledes Winnipeg. — M. første Bebyggelse ved Jarl Selkirk og Red River Settlement; den blev 1869 Canada, men var n. A. Skueplads stand af L. Riel, der kun med Van-lev kuet af Wolseley. En ny Op-od i Marts 1885 under L. Riel, edes i Maj s. A. M. styres af neur med et udøvende Raad af 6 Medlemmer og et lovgivende Raad rige kongevalgte og 24 paa to Aar Medlemmer. Den sender to Med-Canadas Senat og 4 til dets

ta ell. Ma-njema, et Bantufolk ved og dens østlige Biflod Luama hen njikas nordvestlige Del; de ere Men-g regnes nu til den nye Kongo-de. De besøgtes først af Living-tanley, som passerede deres Land ned over Kongo og skildrede Land

Julius, svensk Forfatter, f. 8 Juni kholm, Søn af den som Musikfor-bte Slesviger Carl Abraham M., der osat sig i Sverige, blev 1850 Under-ed Artilleriet, gik 1852 over til et iment, havde en Tid det Hverv at dsamling af Aktstykker, vedrørende rigs og Krigsvæsens Historie, gjorde eneste ved det topographiske Corps's e Afdeling og var 1866—70 Redac-svidenskabs-Akademiets „Handlin-og som Capitain sin Afsked 1874, g til politisk og publicistisk Virk-m indflydelsesrigt Medlem af det saakaldte „nyliberale Selskab" var han 1870—72 en af Repræsentanterne for Stockholm i 2det Kammer, og siden 1882 er han Medlem af 1ste Kammer for Kronobergs Län. M. har været virksom som Journalist, som politisk og Militær-Forfatter, men har dog især gjort sig bekjendt ved sine krigshistoriske Arbejder: »Studier öfver svenska skärgårdsflottans historia« (1855), »Berättelser om svenska krigshistoriens märkvärdigaste fältslag« (1857—59), »Anteckningar rörande svenska regementers historia« (2det Opl. 1866), »Uppgifter rörande svenska krigsmaktens styrka, sammansättning och fördelning sedan slutet af femtonhundratalet« (1865), »Anteckningar rörande finska armeens och Finlands krigshistoria« (1870), »Fälttåget i Norge år 1814« (1887) m. fl.

Mankestole, til at lægge over Kjørehestens Ryg og med Gjennembrydninger for Tømmerne, brugtes allerede i Nordens yngre Jernalder. Navnlig fra danske Fund kjendes der prægtige Stykker, som ere udstyrede med forgyldte og rigt ornamenterede Bronzebeslag.

Manlius, en patricisk Slægt hos Romerne. **Marcus M. Capitolinus**, Consul 391 f. Chr., tilbageslog 390 Gallernes Angreb paa Capitolium, antog sig 385 de gjældbundne Plebejeres Sag og blev n. A. nedstyrtet fra den tarpejiske Klippe. — **Titus M. Torquatus** nedlagde 361 f. Chr. i Tvekamp en Galler og fratog ham hans gyldne Halskjæde (torques), hvoraf han fik sit Tilnavn. I Kampene mod Latinerne og Campanerne vandt han to Sejre ved Vesuv og Trifanum og lod her sin Søn, som imod hans Befaling havde indladt sig i en Tvekamp med en Galler og overvundet ham, henrette. Begge disse Manliers Historie er for en stor Del udsmykket af Sagnet, muligvis for at forklare deres Tilnavne. — Historisk sikre ere derimod **Titus M. Torquatus**, der som Consul 235 f. Chr. erobrede Sardinien og 215 slog Carthaginienserne paa samme Ø, samt **Cnæus M. Vulso**, som 189 afsluttede Freden med Antiochos d. store og 187 holdt Triumph i Rom.

Mann, Horace [mænn], nordamerikansk Folkeskolereformator, f. 4 Maj 1796 i Franklin i Massachusetts af fattige Forældre, blev Sagfører i Norfolk 1823, Medlem af Massachusetts's Repræsentanthus 1827, af Senatet 1833, dets Formand 1838, rejste i Europa 1848, blev s. A. Medlem af de forenede Staters Congres og 1853 Forstander for det nyoprettede Antioch-College i Ohio; d. 2 Aug. 1859. Fra ung af higede han efter „at udrette noget til Nytte for Menneskeslægten"; „Humanitet, Maadeholdenhed og Fred" vare hans Formaal, Omsorgen for Mennesker hans Grundfølelse paa alle Omraader: han saa i Folkeopdragelsen Nutidspolitikens Hovedopgave, kæmpede i Congressen ivrig mod den stærke Strømning til Gunst for Slaveriet, undersøgte paa sin Rejse Fængsels- og Skolevæsenet i Europa, virkede selv totalafholdende som Taler og Forfatter i Maadeholdssagens Tjeneste og arbejdede i de offentlige Forsamlinger for Sindssygehuse og Jernbaner. Sin Stilling som Secretær for Opdragelsesbureauet i Boston (siden 1837), uden Myndighed, ofrede han 16 Timers Arbejde daglig i 12 Aar, gjen-

nemrejste aarlig Staten som Skoletilsynsmand og samlede Lærerne og Borgerne om sine Foredrag, oprettede Mønsterskoler og Lærercursus, sammenarbejdede de aarlige Indberetninger til offentlige Rapporter om Skolevæsenet med Paapegning af forbedrede Undervisningsmaader o. desl. og udgav et Tidsskrift for Folkeskolerne i 10 Bind, idet han tog Ordet for sunde, velindrettede Skolebygninger og for Legemets Udvikling, for Undervisningens Udstrækning til alle i det for en Familiefader og Borger i en demokratisk Republik fornødne Omfang, for fælles Undervisning af begge Kjøn og Kvinders Deltagelse i Folkeundervisningen, for Religionsfrihed og en fri, unitarisk Religionsmeddelelse paa Grundlag af Bibelen, i Modsætning til den strænge calvinske Orthodoxi, som havde formørket hans Barndom og bekæmpet hans Bestræbelser for Folkeoplysningen, og talte mod alle Ærgjerrigheden vækkende Midler ved Undervisningen. Antioch-Collegiet skulde udbrede Tanken om Menneskehedens frie Fremskridt gjennem Folkeoplysning til de vestlige Stater; men Forsøget strandede for en stor Del paa dets usikre økonomiske Grundlag. Hans anden Hustru har udgivet »The life of H. M.« med Dagbøger og Breve af ham; desuden er der udkommet tre Bind politiske og pædagogiske Arbejder af ham. »Be ashamed to die until you have won some victory for humanity« — vare hans sidste Ord til hans sidste Elever. 1865 rejstes ham en Mindestøtte i Massachusetts.

Månna kaldes den indtørrede Saft, der flyder ud af Snit i Barken paa Mannaasken (s. Ask); det har en vammelsød, skarp Smag og indeholder **Mannit** (s. d. A.). I Lægekunsten anvendes M. meget som afførende Middel, især i Form af **Mannasaft**, der desuden indeholder Sennesblade. **Mannagryn** faas ved at brække paa en Grynkværn Sæden af **Mannasvingelen**, en Græsart, der giver den fineste af alle Sædarter, men næppe mere dyrkes hos os. Sjældnere bruges **Mannamel**. **Mannalav** (Lecanora esculenta), efter nogle Bibelens Manna, udmærker sig ved sit knoldformede, paa Overfladen vorteformig eller koralagtig udvoxende Løv fremfor de øvrige Skorpelaver, hvortil den hører. Den voxer i Centralasiens, Lilleasiens og Krims Steppeegne samt i Sahara, løsrives undertiden ved Storm og Regn fra Jorden og føres i store Mængder langt omkring, til den ophober sig i Lavningerne; den spises med Begjærlighed saa vel af Kvæget som af Beboerne. Efter den orthodoxe Opfattelse er Bibelens Manna (2 Mosebog 16de Cap., 4 Moseb. 11te Cap.) ikke noget af de Planteprodukter, som man nu kjender under dette Navn, idet Bibelens Mening er den, at det var ved Guds undergjørende Kraft, at M. blev givet Jøderne.

Manne [mann], fransk Maal for Stenkul, lig $1\frac{1}{4}$ strøgne eller $1\frac{1}{8}$ toppede Hektoliter, lig 0,883 Kultdr.

Mannequin, fr. [kãng], tysk „Gliedermann", en Leddedukke af Træ eller udstoppet Lærred, bruges af Kunstnerne ved Studiet af Draperier, idet Figurerne beklædes saaledes, som Kunstneren ønsker at gjengive det.

Mannerheim, Lars August, svensk Politiker, Friherre, f. 1749, traadte 1770 ind i Cancellicollegiet og var længe ansat ved Civilexpeditionen. Som Expeditionssecretær tog han strax efter Rigsdagen 1789 sin Afsked af Misfornøjelse med Regeringen og blev Jærnværksejer og Landmand, men tog alligevel som Rigsdagsmand og som Revisor i Banken og Rigsgjældskontoret virksom Del i de offentlige Anliggender. Efter Statsomvæltningen 1809 spillede han en fremragende Rolle; han blev nemlig af Lederne for Bevægelsen udvalgt til at foreslaa Stænderne Gustav IV.s Afsættelse, og hos ham eller under hans Ledelse sammentraadte det Parti, der blev bekjendt under Navn af »Mannerheimska klubben«, og som udøvede en afgjørende Indflydelse paa Begivenhedernes Gang. Han blev ogsaa paa Rigsdagen 1809 valgt til Ordfører i Constitutionsudvalget samt til Rigets Stænders Justitieombudsmand, hvilket da oprettede Embede han vedblev at bestride, indtil han frasagde sig det 1823; d. 1835. — Hans Broder, **Carl Er. M.**, f. 1759, d. 1837, blev som Major ved et finsk Regiment dømt til Døden for Delagtighed i Anjala-Forbundet, men benaadet, blev derefter boende i Finland, udnævntes efter at Landet var blevet besat af Russerne til Medlem af Regeringsraadet, var senere Landshøvding i Åbo og til sidst Senator, ophøjedes 1824 i Grevestanden og blev Stamfader for den finske grevelige og friherrelige Gren af Slægten.

Manners, John Jam. Rob., Lord [mæn], yngre Broder og Arving af Hertugen af Rutland, f. 13 Dec. 1818, var 1841—47 og siden 1850 Medlem af Underhuset og forsvarede her den yderligste Conservatisme samt Højkirkens og „Landets" (d. e. Godsejernes) Interesser, medens han som Forfatter og Digter hørte til „det unge England", der saa Nutidens Frelse i en Tilbagevenden til Middelalderens Feudalvæsen. Særlig har M. virket for Gjenoptagelse af den gotiske Kirkebygning og af de gamle Folkelege. I de conservative Ministerier 1852, 1858—59 og 1866—68 var M. Overdirecteur for de offentlige Arbejder og 1874—80 Generalpostmester. Denne Stilling indtog han paa ny 1885, men blev i Juni 1886 i Marquis Salisburys andet Ministerium Kansler for Hertugd. Lancaster.

Mannheim, Stad i Storhertugd. Baden ved Neckars Udløb i Rhinen, 7 M. n. for Carlsruhe. 61,000 J. (1885). Regelmæssig anlagt med brede Gader, store Pladser, smukke Bygninger og talrige Billedstøtter, blandt andre for Schiller og Iffland. Blandt Bygningerne fremhæves Residensslottet med mange Kunstsager og Bibliothek, Observatoriet, Operahuset, Militærfængslet, det forhenværende Jesuitercollegium, Banegaarden og Tøjhuset. Paa de tidligere Fæstningsværker er skjønne Haveanlæg. Over Neckar fører en Kjædebro og over Rhinen en Jærnbanebro. Betydelig Industri i Tobak, Læder, Gummivarer, Lys, Uldstoffer, Vogne, Møbler, Maskiner, Galanterivarer m. m., samt store Bryggerier. Vigtig Skibsfart paa Rhinen.

Manning, Henry Edw. [mæn], Cardinal, f. 15 Juli 1809 i London, Søn af en anset Kjøbmand og Underhusmedlem, studerede i Oxford med Udmærkelse og blev 1834 Præst i den

: Kirke og 1840 Archidiakon i Chichester.
dgav han »The Unity of the Church«,
an støttede den af Pusey begyndte katho-
e Bevægelse for en Gjenforening af de
irkesamfund, og det samme Standpunkt
s i en Række veltalende Prædikener
i Bd.). 1851 gik M. ligesom saa mange
nseyiter over til Katholicismen og drog
for at studere katholsk Theologi. Efter
nkomst 1854 virkede han med største
at udbrede sin nye Tro og blev med
ellemrum Forstander for den engelske
usorden, Provst i Westminster, aposto-
onotar og efter Cardinal Wisemans
5 Ærkebiskop i Westminster og derved
or den katholske Kirke i England. Med
'e har M. i Flyveskrifter og paa offent-
er hævdet Pavens verdslige Magt og
:d, og paa det vaticanske Kirkemøde
han en af de ivrigste Forsvarere for
ogme herom. 1875 blev M. Cardinal.
;, Mannasukker, $C_6H_{14}O_6$, findes ud-
ınteriget, i Selleri, i mange Svampe
cter, i Safter af Lærken og Linden
dug"), men især i Manna, hvoraf
'es med kogende Vinaand. Af kogende
ri det er meget let opløseligt, udkry-
det i store Prismer af en behagelig,
Det kan ikke som almindeligt Sukker
at gjære, lige saa lidt som det redu-
iske Kobberopløsninger. Ved svage
idler kan M. omdannes til Drue-
$l_{12}O_6$; omvendt kan dette ved Brint-
M. Det dannes ogsaa ved den sli-
ing og Mælkesukkergjæringen. M.
ter af en Alkohol.
(fr. main), Haand; m. dèstra (main
re Haand, m. sinistra (main gauche),
nd.
ter, oprindel. et af O. v. Guericke
strument, bestemt til at maale Luf-
d; det er ubrugeligt. Nu forstaar
R. sædvanlig et Instrument til at
'ket af fortættet Luft eller Damp.
M. bestaar af et hævertformig
t Glasrør, stillet lodret med Bug-
og til Dels fyldt med Kviksølv.
damp ned i den ene Gren, vil For-
iksølvhøjden vise Forskjellen mellem
j Atmosphærens Tryk. Ved høj-
p vilde Røret blive ubekvemt langt;
da ofte lukkede M., hvor Spæn-
es ved Sammenpresning af en med
et Glasrør indesluttet Luftmasse.
blive stedse mindre ved de højere
og at dels Temperaturforandrin-
ampe af Vand, der snige sig ind
lvets Bevægelser, gjøre Angivel-
ere Indvendinger mod disse M.
oftest Metalmanometre, hvor en
r Dampens Indvirkning, f. Ex.
gen af et krumt, dampfyldt Rør
ler Udbuningen af en plan Metal-
er & Budenberg) o. fl.
Stad i den spanske Prov. Cata-
loden Cardener, 7 M. n. n. v. for
17,000 I. Livlig Industri, især

Jorge de, spansk Digter, d. 1479,
af fornem adelig Slægt, strev mystisk-erotiske Digte, paavirkede af Italienerne, men er især berømt ved sine »Coplas«, helligede hans Faders, Don Rodrigue M.s Minde, hvor en varm Følelse bryder frem i klangfulde Vers. Der findes i dem Bevis paa, at M. har kjendt Villon, og at Malherbe har kjendt og efterlignet M.

Mansa, Frederik Vilhelm, f. 29 Jan. 1794 paa Marielyst ved Helsingør, studerede Chirurgi, blev 1825 Bataillonschirurg ved Livjægerne, 1835 Divisionschirurg i Søetaten, 1842 Overlæge og 1845 tillige Stabslæge i denne, fra hvilken Post han entledigedes 1864, da Sø- og Landetatens Medicinalvæsen forenedes, medens han allerede 1856 havde taget sin Afsked som Overlæge. Den Tid, hans betydelige private Praxis har levnet ham, har han for en Del anvendt til en flittig literær Virksomhed; størst Fortjeneste har han indlagt sig ved sine Arbejder over Medicinalhistorien, især „Pesten i Helsingør og Kjøbenhavn 1710—11" (1844, ny Udg. 1854) og „Bidrag til Folkesygdommenes og Sygeplejens Historie" (1873). D. 1 Oct. 1879. — Hans Broder, **Jakob Henrik M.**, f. i Hillerød 8 Juni 1797, var Officer i Infanteriet, indtil han ved Hærreductionen 1842 tog sin Afsked som Capitain for alene at ofre sig til sine højst fortrinlige Kortarbejder, navnlig sit Atlas over Danmark i 18 Blade, udgivet 1837—51 og paa ny 1864, et Arbejde, som ikke alene i sin Tid afhjalp et stort Savn, men som endnu vistnok er det mest benyttede Kortværk over Landet, og som fortjener saa meget større Anerkjendelse, som det var et meget ufuldkomment Materiale, M. havde at bygge paa, og han selv maatte supplere og berigtige det ved idelige Rejser i Landet. Under Krigen 1848—50 var M. igjen knyttet til Hæren og forfremmedes til Oberst, men fortsatte sine Kortarbejder næsten lige til sin Død 5 Juni 1885.

Mansard, François [mangsâhr], fransk Bygmester, f. 1598 i Paris, d. 1666 smstds., var af italiensk Æt og byggede meget for Ludvig XIV. Han er bekjendt for Opfindelsen af de brudte Tage (s. **Tag**), der efter ham kaldes „Mansardes" (deraf **Mansardètage**, Kvistetage). Blandt de Arbejder, der vise ham som en dygtig Architekt, maa fremhæves Kirken Val de Grâce i Paris. — Ogsaa hans Brodersøn, **Jules Hardouin M.**, f. 1645 i Paris, var Bygmester; han døde 1708 i Marly som Generaldirecteur for de kongel. Bygninger. Hans vigtigste Bygninger vare Slottene i Clugny (1680), Marly og Trianon, samt Slottet i Versailles og Invalidehotellets Kirke i Paris, to af de største Byggeforetagender i Frankrig i det 17de Aarh., hvoraf navnlig den sidstnævnte i sin Kuppelbygning udmærker sig ved Rigdom i Opfindelsen.

Mansfeld, et forhenvær., 20 □ M. stort Grevskab i Tyskland i den oversachsiske Kreds, nu en Del af Regeringsdistrictet Merseburg i den preussiske Prov. Sachsen, med anselig Bjergværksdrift. Ved den lille By **M.** (2,100 I.) ligge Ruinerne af Grevernes Stam- og Residensslot, som blev sløjfet i Trediveaarskrigen, og hvoraf kun Slotskirken er tilbage. En Del af Slottet er gjenopført og indrettet til Bolig. — Blandt de gamle Grever af **M.** mærkes **Hoyer**,

en tro Tilhænger af Kejser Henrik V, som faldt i en Træfning ved Welfesholz 1115. Slægten delte sig i mange Linjer, af hvilke den sidste, den katholske eller bornstädtske, som blev ophøjet i Rigsfyrstestanden, uddøde paa Mandssiden 1780, hvorpaa saa vel Navnet som Allodialgodserne ved Giftermaal gik over til det endnu i Østerrig blomstrende Hus Colloredo-M. — Særlig berømt er **Ernst**, Greve af **M.**, uægte Søn af **Peter Ernst** af **M.** (Statholder i Luxemburg og Brysfel, ophøjet til Rigsfyrste, d. 1604), f. 1585. Han var opdraget i den katholske Religion og ydede ligesom sin ægtefødte Broder Carl den spanske Konge i Nederlandene og Kejseren i Ungarn vigtige Tjenester, hvorfor han blev legitimeret af Kejser Rudolf II. Men da Kejseren forholdt ham hans Faders Godser, traadte han 1610 over til den reformerte Kirke og de protestantiske Fyrsters Union og kæmpede fra Trediveaarskrigens Begyndelse med stor Tapperhed og Feltherretalent, om end med vexlende Held, mod Østerrigs og de katholske Fyrsters Hære. Ikke ulig de italienske Condottierer i Middelalderen var M. i den nævnte Krig Wallensteins Forbillede i den Kunst alene ved sit Navns Tiltrækningskraft at skabe en stor Hær og lade den underholde sig selv ved Brandskatning og Plyndring i de af den besatte Egne, medens han ingenlunde gik ud paa at berige sig selv, men tvært imod forblev fattig. Han førte først 1618 Tropper til Böhmen for at understøtte dette Lands udvalgte Konge Kurfyrst Frederik af Pfalz og fortsatte efter dennes Nederlag Krigen paa egen Haand i Rhinegnene med vexlende Held. Efter et Ophold i England og Frankrig vilde han med en for engelske og franske Penge 1625 hvervet Hær trænge ind i de østerrigske Arvelande, men blev slaaet af Wallenstein ved Dessau 25 Apr. 1626 og trak sig derpaa forfulgt af denne ind i Ungarn for at forene sig med Fyrsten af Transsylvanien, Bethlen Gabor. Da denne imidlertid stiftede Sind og underhandlede med Kejseren om Fred, afskedigede han sine Tropper og var i Begreb med at gaa over Venezia til England, da hans Legeme bukkede under for de uhyre Anstrængelser 20 Nov. 1626 i en Landsby ved Zara. M. var en af sin Tids store Feltherrer og Politikere. Trods store Nederlag rejste han sig stedse paa ny. Dødsøjeblikket oppebiede han fuldstændig vaabenklædt og staaende, støttet paa to af sine Officerer. Han var lille og blond, af uanseligt og sygeligt Udseende, skæmmet af et Hareskaar. Han døde ugift og barnløs ligesom sin yngre Kampfælle Hertug Christian af Brunsvig, der var død faa Maaneder forud.

Mansfield [mänsfihld], Stad i Nottinghamshire i England, 3 M. n. for Nottingham. 14,000 J. Bomuldsspinderi, Kniplingsvæveri og Handel med Malt.

Mansfield, Will. Murray, Jarl [s. o.], engelsk Retslærd og Statsmand, f. 1705, blev 1730 Sagfører og vandt Ry ved sine grundige Kundskaber og sin store Veltalenhed. 1742 blev han Solicitor- og 1754 Attorney-general og var en af Ministeriets Talsmænd i Underhuset, ja siden 1754 dets egentlige Ordfører. 1756 blev han ophøjet til Peer som Baron M. og udnævnt til Overdommer, men havde desuden Sæde i Regeringen under flere skiftende Ministerier indtil 1771. 1776 blev han Jarl M. og tog Afsked som Dommer 1788; han var 1783 Formand i Overhuset. D. 20 Marts 1793. M. regnes for at være Grundlægger af den engelske Handelsret; og det var under hans Forsæde, at de retslige Forfølgelser imod Wilkes, Horne-Tooke og Junius Brevene fandt Sted. Over for Presseforseelser fastholdt M. den tidligere Vilkaarlighed hos Domstolene, medens han frejdig forsvarede Trosfriheden, ogsaa med Hensyn til Katholikerne.

Mansfield, Will. Rose [s. o.], engelsk General, f. 1819, indtraadte 1835 i Hæren som Fændrik og gjorde 1845—46 som Capitain og 1848—49 som Major og Adjudant hos Chefen, Colin Campbell, Tjeneste i Krigene i Pandschab. 1855 blev M. militær Attaché i Constantinopel og 1856 Generalconsul i Warschau; men da den indiske Opstand udbrød, fulgte han 1857 med Campbell som Stabschef til Indien og understøttede ham med udmærket Dygtighed i Opstandens Undertrykkelse. Han blev til Løn Generalmajor, 1860 Chef for Hæren i Bombay og 1865 General og Overstbefalende for alle Tropper i Indien. 1870 blev han Chef for Tropperne i Irland og s. A. ophøjet til Peer som Lord S a n d h u r s t. D. 1876.

Mansion-House [männschenhous], Embedsboligen for Londons Lordmayor.

Mansûrah, Stad i Nedreægypten i Afrika ved Nilens østlige Hovedarm, 7 M. s. v. for Damiette, ligger i en frugtbar og fortrinlig dyrket Egn. 27,000 J. Her blev Ludvig d. hellige 1250 tagen til Fange med sin Hær paa et Tog mod Kairo.

Mantegâzza, Paolo, ital. Digter og Anthropolog, f. 1831. Han har indført en egen philosophisk-psychologisk Methode i sine Romaner, som »Il dio ignoto«, hvor han i en omhyggelig udpenslet Stil forsøger directe at overføre sine naturvidenskabelige Kundskaber i Digtningen.

Mantegna, Andrea [tenja], en af de navnkundigste ældre italienske Malere og tillige Kobberstikker, f. 1431 i Padua, Elev af Squarcione, malede allerede i sit 17de Aar sit første Arbejde, en Altertavle til Kirken Eremitani i Padua. Han levede og arbejdede efterhaanden i Verona, i Mantua, hvorhen Ludovico Gonzaga kaldte ham, og i Rom, hvorfra han vendte tilbage til Mantua, og døde her 1506. Uden for Italien findes betydelige Billeder af ham i Berlin, Paris og England. Hans mest omfattende Arbejde er „Cæsars Triumphtog", som blev malet i Vandfarve i 9 store Billeder, medens nogle af Billederne senere bleve gjengivne i Kobberstik af Kunstneren selv. Originalerne ere fra Mantua blevne bragte til Hamptoncourt i England, hvor de nu opbevares. Religiøse Emner udførte han flere Gange al fresco i stor Stil i Padua o. fl. St. Den kongel. Malerisamling i Kjøbenhavn ejer et mindre Arbejde af ham, „Forløseren". Hans sidste Værk var „Scipios Triumph", malet i graat i graat (nu i Londons National-Gallery). Han udmærkede sig ligeledes som Kobberstikker, men man kjender ikke mere end omtrent 30

}e af ham. Hans Sønner **Francesco** og
…ico vare ogsaa Malere.

…äntel, tysk, d. e. Kappe, kaldes hyppig et
…er uden om en eller anden Gjenstand. Ved
…ningen af Metal i Lerform kaldes saaledes
…gentlige, ydre Støbeform M. Dampcylin-
…eskyttes ofte mod Afkøling ved en M., der
bestaar alene af slette Varmeledere (f. Ex.
eller indeslutter Vanddampe paa Vejen
…kjedlen til Cylindren (Dampmantel).
…ovne kaldes en Construction af Kakkel-
…der udmærker sig ved en Mantel uden om
…gentlige Ovn. Rummet mellem begge
…ent for oven og for neden, saa at Luften
…mme kold ind, opvarmes inden for Man-
…og sendes varm ud i Værelset. **Mantel-**
…en Vadsæk, hvori Rytteren medfører sin
…lige Bagage paa Hesten, fastspændt umid-
… bag Sadlen.

…ntes [mangt], Stad i det franske Dep.
Oise ved Seine, 7 M. v. til n. for Paris.
…J. Talrige Møller. Vinavl. I M.
…ong Philip II August 1223.

…teuffel, en gammel Adelsslægt, som
…mmern har bredt sig i flere Greue til
…burg Brandenburg, Sachsen, Lifland
…land. **Otto Theod. M.**, f. 3 Febr. 1805,
…32 preussisk Landraad, 1837 Medlem af
…alstænderne og 1841 Overregeringsraad
…sberg. Herfra steg han i faa Aar til Vice-
…t for Regeringen i Stettin og Direc-
Indenrigsministeriet og var 1847 paa
…nede Landdag blandt det conservative
…dygtigste Medlemmer. I Nov. 1848
… Indenrigsminister i Ministeriet „der
… That“ og havde væsentlig Del i den
…de Forfatning af 5 Dec. s. A. og dens
…else i conservativ Aand i Jan. 1850.
…rigsminister Radowitz i Efteraaret 1850
…denmagt vilde modsætte sig Østerrigs
…nd understøttede Forlangender, erklæ-
…sig derimod og fik hin styrtet; han blev
…denrigsminister og gav paa Congressen
… fuldstændig efter, baade med Hensyn
…sen og Holsten og til Forbundsdagens
…ttelse, trøstende Landdagen med den
…at „den stærke gjorde et Skridt til-
…ort efter blev M. Grev Brandenburgs
…r som Førsteminister. I Preussens
…yrelse søgte M. at gjenindføre den
…reaukratisme og holde sig midt imel-
…kerpartiets feudale Lyster og de li-
…remskridtsønsker; dog gav han baade
…sets Sammensætning og i Commu-
…gen helt efter for hine, medens han
… liberale som „Revolutionære i Slaab-
…sker“. Under Krimkrigen vilde der-
… ikke rette sig efter Junkerpartiets
… at hjælpe Rusland og lod foretage
…tyveri hos General Gerlach og Ca-
…tær Niebuhr for at komme paa Spor
… Forbindelser med det russiske Hof.
…ermaade ilde lidt af Folket, og hans
… fra Statsstyrelsen i Oct. 1858 hil-
Indledning til „en ny Æra“. Senere
… kun som Medlem af Herrehuset i
…ke Liv og fastholdt sin conservative
…tisme. D. 26 Nov. 1882. — En yngre
…arl M., f. 1806, d. 1879, beklædte

1850—54 højere administrative Embeder og var 1854—58 Agerbrugsminister. — Deres Fætter, Friherre **Edwin M.**, f. 24 Febr. 1809, indtraadte 1827 i Gardedragonerne, blev 1829 Lieutenant, 1843 Ritmester, 1848 Adjudant hos Kongen og 1854 Oberst. Efter at være brugt i flere diplomatiske Sendelser til Østerrig og Rusland blev han 1857 ansat i Krigsministeriet og 1858 Generalmajor, samt Chef for Kongens militære Cabinet (1861 Generaladjudant), i hvilken Stilling han fik stor Indflydelse paa alle Officersudnævnelser. 1861 havde han en Duel med Retsassessor Twesten for et Flyveskrift af denne imod hans Embedsførelse. 1864 var M. med i Krigen mod Danmark, men uden at udmærke sig, og i Aug. 1865 blev han Øverstbefalende i Slesvig, hvor han gjorde sig bekjendt ved sine strydende Udtalelser mod enhver Tilbagegivelse af Nordslesvig; han erklærede saaledes 25 Sept., at han „med sit Legeme vilde dække hver 7 Fod slesvigsk Jord, førend de afstodes“. I Juni 1866 aabnede M. Krigen ved at trænge Østerrigerne ud af Holsten og overrumple Fæstningen Stade, blev 20 Juni Chef for Mainhæren, da alt i Grunden var afgjort af Falckenstein, og paalagde Frankfurt en umaadelig Brandskat, som kort efter blev eftergiven. Skjønt M. intet havde udrettet i Krigen, blev han dog ved Kongens Gunst General i Rytteriet, medens Landdagen ikke vilde tilstaa ham nogen Dotation. I Jan. 1867 gik M. til Rusland i et diplomatisk Ærinde, blev n. A. Chef for 1ste Hærcorps og førte dette i Krigen 1870. Han foretog 14 Aug. Angrebet ved Borny paa den tilbagegaaende franske Hær, deltog 18 Aug. i Slaget ved Gravelotte og hørte siden til Belejringshæren for Metz, hvor han 31 Aug. og 1 Sept. slog Udfaldene ved Noiseville tilbage. Efter Metz's Overgivelse fik M. 27 Oct. Anførselen over den Hær, der gik mod Nord, slog General Faidherbe i flere Slag og besatte Normandiet. 9 Jan. 1871 fik M. Anførselen over Sydhæren og endte Krigen ved at tvinge General Bourbaki til at gaa over paa Schweiz's Grund 1 Febr. 20 Juni blev M. Chef for Hæren i Frankrig og efter Rømningen i Sept. 1873 Generalfeltmarschal; allerede tidligere havde han faaet Del i den store Dotation til Feltherrerne. I Febr. 1871 var han af Tyskerne i Nordslesvig ved Rigsdagsvalget opstillet mod H. Krüger, men faldt aldeles igjennem. 1876 og 1879 sendtes M. igjen i diplomatisk Hverv til Rusland. I Oct. 1879 blev han Statholder i Elsaß og viste her en uventet Hensynsfuldhed over for Indbyggerne. D. 17 Juni 1885.

Mantille, fr. [tilje], sp. mantilla, et langt og smalt sort Tørklæde, der af Spanierinderne bæres over Hovedet og knyttes under Hagen; ogsaa et Slags Overstykke.

Mantinéa, Stad i det gamle Arkadien, hvor Thebanerne under Epaminondas, der faldt i Slaget, 362 f. Chr. sejrede over Spartanerne. Paa Ruinerne af det gamle M. hævede sig senere Tripolizza.

Mantisse bruges som særlig Betegnelse for Decimalbrøken i en Logarithme, hvorimod de hele kaldes Charakteristiken. Naar flere dekadiske Tal skrives med samme Cifre, have deres

(briggiske) Logarithmer samme M., men forskjellig Charakteristik. F. Ex. log. 2389 = 3,37822, log. 2,389 = 0,37822, log. 238900 = 5,37822. M. gjøres altid positiv, f. Ex. log. 0,02389 = 0,37822 — 2, der ogsaa skrives 8,37822, idet man underforstaar — 10.

Mantua, it. Mantova, stærk Fæstning i Norditalien (det sydvestlige Hjørne i „Fæstningsfirkanten“) ved en af Floden Mincio dannet Sø, 5 M. s. s. v. for Verona. 28,000 J. Her er talrige mærkelige Bygninger, hvoriblandt det storartede kongelige, tidligere hertugelige Slot, mange Privatpaladser, Kathedralkirken m. m. Betydelig Industri i Læder, Linned-, Silke- og Uldstoffer, Papir m. m. — M. er en gammel, oprindelig etruskisk Stad. Den stod tillige med det øvrige Lombardi efter det romerske Riges Opløsning efterhaanden under Østgoterne, Langobarderne, Frankerne og det tyske Rige. Som kejserligt Len blev den tillige med sit District givet til forskjellige Familier, til sidst til Fam. Gonzaga (s. d. A.), fra henimod Midten af det 14de Aarh. som Markgrevskab og fra 1530 som Hertugdømme. Da den regerende Linje af dette Hus var uddød 1627, udbrød den **mantuanske Arvefølgekrig**, hvori Stormagterne understøttede hver sin Prætendent; ved Freden i Chierasco 1631 kom Hertugdømmet til den af Frankrig understøttede Carl af Nevers af en Sidelinje af Huset Gonzaga. Under den spanske Arvefølgekrig bemægtigede Østerrig sig 1707 Landet og beholdt det indtil 1797, da Lombardiets Indtagelse af Bonaparte netop fuldendtes ved Fæstningen M.s Fald. Krigen drejede sig for største Delen om M., som General Wurmser efter ½ Aars tappert Forsvar maatte overgive 2 Febr. 1797. M. hørte nu til den cisalpinske (senere italienske) Republik og 1805—14 til Kongeriget Italien, men kom 1814 igjen til Østerrig som en Del af det lombardisk-venetianske Kongerige. Da Resten af Lombardiet afstodes 1859, blev M. forenet med Venetien, men kom 1866 tillige med dette til Kongeriget Italien.

Mantuano ell. **Mantovano**, Tilnavn til Kunstnerslægten Ghisi (s. d. A.).

Mantzius, Kristian Andr. Leop., f. 4 Nov. 1819 i Viborg, blev Student 1837 og studerede i nogle Aar Theologi, men gik derpaa til det kongel. Theater, hvor han 27 Sept. 1842 debuterede som Erasmus Montanus og vandt meget Bifald, som dog i endnu højere Grad blev ham til Del for hans Udførelse af Robert i „Amors Genistreger“, der gav ham Lejlighed til at vise sig hjemme i en fast Charaktergjennemførelse og udtryksfuld, naturlig og smagfuld Versfremsigelse. Ivrig efter at udvikle sit Talent ved at optræde hyppigere og utilfreds med, at Chefen viste sig ham ugunstig stemt, tog han imidlertid allerede i den følgende Saisons Slutning Afsked og gik til Christiania, hvor han i en Række Gjæsteroller gjorde megen Lykke. Derefter tog han Engagement ved Langes rejsende Selskab. I Maj—Oct. 1846 gav han Gjæsteroller paa det kongel. Theater og vandt navnlig stærkt Bifald for sin Udførelse af Buddinge i „Gjenboerne“. Ogsaa 1848 gav han Gjæsteroller; efter hans Optræden som Peter Ravn i „En Spurv i Tranedans“ lod Kongen ham ansætte som kongel. Skuespiller. Under Heibergs Styrelse var han en meget anvendt Kunstner; men da han senere kom i en Conflict med Bournonville, følte han sig saa krænket over den Maade, hvorpaa Sagen afgjordes, at han i Maj 1858 tog Afsked og gik til „Folketheatret“. 1860 blev han atter engageret ved det kongel. Theater og hørte til dets ypperste Kunstnere, indtil Directionen 1871 rejste en disciplinær Sag imod ham, hvilken førte til, at han i Apr. 1871 blev afskediget uden Pension. M. tabte dog ikke Modet; han arrangerede offentlige Oplæsninger af Digterværker og samlede sig ved sit charakteristiske, aandsfulde Foredrag en talrig Tilhørerkreds ikke blot i Hovedstaden, men rundt om i hele Landet. Disse Oplæsninger, som Staten ogsaa støttede i Erkjendelse af den Nytte, de gjorde, bl. a. for den studerende Ungdom, fortsatte han i stor Stil og med utrættelig Energi gjennem flere Aar lige til sin Død. I Efteraaret 1877 optraadte han som Gjæst i flere Roller paa det kongel. Theater og udmærkede sig navnlig ved sin ypperlige Udførelse af Falstaff i „Kong Henrik IV“. D. 5 Juni 1879. — Hans Søn, **Karl M.**, f. 20 Febr. 1860, Student 1878, debuterede 1883 som Jeronimus i „Erasmus Montanus“ paa det kgl. Theater, hvortil han senere har været knyttet.

Manu, Oldindiens ældste og mest ansete Lovbog; s. **Sanskrit**.

Manuāl (af lat. manus, Haand), Haandbog, Dagbog; i Mus. det Tastatur, som spilles med Hænderne, i Modsætning til Pedalet, der spilles med Fødderne. Mindre Orgeler have kun eet M., men større Orgeler have efter Omstændighederne 2, 3 ell. 4 M. Paa Clavicymbalerne (s. **Claver**) fandtes ogsaa flere M. eller Claviaturer.

Manūbrium, Haandgreb, kaldes særlig Knappen paa et Orgelregister.

Manuducēre (lat. manu ducere, lede ved Haanden), vejlede, navnlig til en Examen; **Manuducēnd**, den, der vejledes; **Manuducteur**, Vejlederen; **Manuductiōn**, Vejledning.

Manuel, Eugène [nyēll], fransk Forfatter, f. 1823 i Paris af jødisk Byrd, var Lærer ved forskjellige lærde Skoler i Provinserne og siden i Paris. Hans Digtsamling »Pages intimes» (1866) blev kronet af Akademiet, og hans Enaktsdrama »Les ouvriers» (1870) gjorde stor Lykke paa Théâtre français. I sine senere Digte søger han ved Skildringer fra det fattige Folks Liv, malede med stærk Virkelighedsfarve, at lade Poesien virke for philanthropiske Formaal. De have især gjort Lykke ved Salonoplæsninger. I en Række Digte »Pendant la guerre» giver han Stemninger fra Paris's sidste Belejrings Tid. 1870 gjorde Jules Simon M. til Chef for Undervisningsministeriets Secretariat; 1878 blev han Generalinspecteur for den offentlige Undervisning. Han er en flittig Medarbejder af pædagogiske Tidsskrifter. 1873 gik hans Drama »L'absent» paa Théâtre français.

Manuel, Jacq. Ant. [s. o.], fransk Politiker, f. 1775, tjente 1792—97 i Hæren og blev Capitain, men maatte som Følge af Saar tage Afsked og blev Advocat. 1815 valgtes M. til

terettkammeret, tog efter Slaget ved Wa-
Ordet for Napoleon II.s Ophøjelse og
t sig skarpt imod Bourbonerne og for
s Selvbestemmelsesret. 1818 gjenvalgtes
forsvarede med stor Veltalenhed de con-
nelle Friheder. Da han 26 Febr. 1823
Forhandlingerne om Toget til Spanien
mindet om, at Udlandets Indblanding
ørt til Ludvig XVI.s Afsættelse og Hen-
, blev han for denne formentlige Bil-
af „Kongemordet" udstødt og 4 Marts
agt fjærnet fra Kammeret. M. døde
1827, og hans Lig fulgtes til Jorden
00 Mennesker.
uel, Niklas [s. o.], kaldt Deutsch,
sk Maler, Tegner, Træskærer, Stats-
igter og Soldat, f. c. 1484, d. 1530 i
mes i Kunsten at have været Elev af
Schöngauer. Hans Hovedværk, en Død-
s paa Muren af Dominikanerkirken i
515—20), kjendes nu kun af Gjen-
nedens af andre Arbejder Originalerne
ade Oljemalerier og Træsnit, saaledes
løje i Bern, „Johannes Døberens
else" i Basel o. fl.
l, Pierre Louis [s. o.], fransk Con-
em, f. 1751, Søn af en Haandværker,
Grund af et Flyveskrift mod Præste-
3 Maaneder i Bastillen. M. slut-
vrig til Revolutionen, blev 1789
f Paris's Communalraad og fik der-
ed til at gjennemgaa Politiets Pa-
store dets Misbrug. Som ivrig Ja-
v M. i Nov. 1791 Communens Pro-
javde væsentlig Del i Tilbragelserne
j 10 Aug. 1792. Men i Conventet
sig til Girondinerne, misbilligede
mbermyrderierne som „Folkets Bar-
at", forsvarede Mirabeaus Minde
sig under Sagen imod Ludvig XVI
ns Indankning for Folket og Kon-
ling indtil Freden. Han blev der-
at forlade Conventet, fængsledes i
i sin Fødeby Montargis som hem-
ist og henrettedes i Paris 14 Nov.
92 offentliggjort Mirabeaus Breve
Monnier, hvilke han havde fundet
s Indtagelse.
ir, Fabrik, især for spundne og
:, **Manufakturvarer; Manufakturist,**
: sig af med Manufakturhandel.
num lävat, lat., den ene Haand
nden; den ene Tjeneste er den

, Haandskrift, kaldes ethvert skre-
Modsætn. til et trykt; tillige den
derefter der i Bogtrykkerierne skal
forstaar man ved M. (libri ell.
scripti) alle før Bogtrykkerkun-
se, til Dels ogsaa efter samme,
st affattede Bøger (jvfr. Codex).
ste M. høre de i Ægypten og i
g Pompeji fundne.
Aldus, ital. Manuzio, Manuzzi
ogsaa kaldt Aldus d. ældre, f.
den af Velletri, begyndte først
fremrykket Alder, anlagde 1488
i Venezia og døde smstds. 1515.
ere Forbedringer i Bogtrykker-
kunsten og foreslog en Del Forandringer i Inter-
punktionen. M. bestræbte sig ikke blot for at
trykke smukt, men ogsaa for at levere correcte
Texter; 28 græske Klassikere ere for første Gang
trykte af ham. — Hans tredje Søn, **Paulus M.**,
en udmærket Latiner, overtog Faderens Bog-
trykkeri, fra hvilket hans Udgave af Cicero frem-
gik; senere gik han til Rom, hvor han døde
1574. — **Aldus M. d. yngre**, den foreg.s Søn,
f. 1547, fortsatte en Tid lang Faderens Tryk-
keri, men fulgte det senere og døde i Rom
1597. De Udgaver, som ere fremgaaede af
Manutiernes Trykkeri, kalder man „Aldinere"
(s. d. A.).

Manzanāres, 1) Stad i den spanske Prov.
Ny-Castilien, 22 M. s. til ø. for Madrid, med
9,000 J. og betydelig Avl af Safran. 2) Flod,
der flyder gjennem Madrid og falder i Jarama.

Manzanillo [nīljo], 1) Stad paa Cuba, 18
M. s. ø. for Puerto Principe. 23,000 J. God
Havn. Handel med Mahogni, Tobak og Sukker.
2) Havnestad for Colima i Staten Colima i
Mexico, paa Halvøen, der afskærer Lagunen
Cuyutlan. Ødelagdes ved en Orkan 26 Oct.
1881.

Manzōni, Alessandro, Greve af, berømt ita-
liensk Digter, f. 7 Marts 1785 i Milano. Hans
Moder, Datter af den bekjendte Jurist Cesare de
Beccaria, var en begavet Kvinde, der tidlig aab-
nede Sønnens Øje for Literatur og Poesi. Alle-
rede som Skolediscipel var M. begejstret for den
store Formvirtuos V. Monti. Senere studerede
han Literatur og Æsthetik ved Universiteterne
i Milano og Pavia og var under Indflydelse
af det 18de Aarh.s akademiske Smag. 21 Aar
gl. kom han til Paris, hvor Moderen skaffede
ham Adgang til de literære Saloner, navnlig
til Samlingsstederne for de saakaldte Ideologer.
Hos Mad. Condorcet gjorde han Bekjendtskab
med Historikeren Claude Fauriel, hvis Studier
navnlig paa Folkepoesiens Omraade havde ledet
hans Smag bort fra Convenienspoesien. Fau-
riel fik stor Indflydelse paa M.s aandelige Ud-
vikling. Endnu havde M. kun syslet lidet med
Poesien og tvivlede stundum om sit Digterkald.
1808 giftede han sig med Datteren af en genfisk
Banquier og levede i nogen Tid i Stilhed paa
sin lille Ejendom Brusuglio ved Milano. Det
var i disse Aar, at en stærk religiøs Reaction
mod Voltairianismen førte M. over i en opti-
mistisk-human Katholicisme, hvis poetiske Frug-
ter han nedlagde i »Inni sacri« (1813—14),
fulde af Gemytsvarme, Billedflugt og rhythmisk
Skjønhed, og som snart bleve en Art religiøse
Folkesange. Imidlertid bragte de næste Aar
voldsomme politiske Storme over Italien, der
ombyttede det franske med det østerrigske Usur-
patorherredømme. Kjendskab til engelsk og tysk
Literatur bragte den yngre Slægt af Digtere
(Berchet, Pellico, Niccolini, Grossi o. fl.) til
at slaa ind paa en patriotisk, national Roman-
tik, i visse Maader forberedt ved Ugo Foscolos
fragmentariske Genialitet (s. Ital. Literat. und.
Italien). M. fik Adgang til de unge Roman-
tikeres Kreds og modnedes mere og mere i
Stilhed. Tragedien »Il conte di Carmagnola«
(udk. i Paris 1820) vakte Cousins, Aug. Thier-
rys og navnlig Goethes Beundring. For første
Gang løsriver den italienske Tragedie sig fra

hele det akademiske Apparat og rejser sig paa Grundlag af en historisk Opfattelse, uden stærk Individualisering, med Concentration af det lyriske Element i en glimrende Chorsang. I Fortalen ses Digteren især paavirket af A. W. Schlegels æsthetiske Synsmaader. 1823 udkom M.s anden historiske Tragedie »Adelchi«, med stærkere Fremtræden af det lyrisk-rhetoriske, navnlig hos Helten, som hører til de ideale Tragediefigurer, der repræsenteres af Schillers Marquis Posa, og ligeledes med indlagte herlige Chorsange. Oden »Il cinque maggio« (1821) i Anledning af Napoleon I.s Død udmærker sig ved simpel Storhed og en ridderlig Hyldest til Italiens Undertrykkers gigantiske Geni. Da W. Scott havde bragt den historiske Roman paa den literære Dagsorden i Europa, udvexlede M. og Fauriel, der 1823—25 opholdt sig i Italien, skriftlig og mundtlig deres Tanker om Romandigterens Stilling til den factiske Historie og bleve enige om, at Historiens Hovedpersoner og store Begivenheder skulde holdes i Baggrunden, medens Digtningen fortrinsvis skulde dvæle ved Tidens aandelige Physignomi, afspejlet i frit digtede Skikkelser. M.s Hovedværk »I promessi sposi« (oversat paa Dansk af Barth, 1874—75), en historisk Roman fra det 17de Aarh., udkom 1827 og vakte ved sin brede og fyldige Tidsskildring, sine ypperlige Karakterskildringer og en velgjørende Humor navnlig den yngre Slægts Begejstring og har vedligeholdt sit Ry som en klassisk Bog i Literaturen. Den begejstrede Patriotisme, der ikke mindst har bidraget til at gjøre M. populær under Italiens lange Trængselsperiode, er i Romanen som i Tragedierne Digtningens Hjerteblod, men træder aldrig som hos saa mange Samtidige tendentiøst frem i Rhetorik og Declamation. M.s egentlige poetiske Virksomhed standsede tidlig. Et roligt Privatliv og Studeringer optog ham efterhaanden. Fra hans senere Aar haves kun »Osservazioni sulla morale cattolica« (1834), rettet mod Sismondis Fritænkeri i hans »Histoire des républiques italiennes«, og »Storia della colonna infame« (1842), et interessant historisk Studie, der supplerer Romanens Skildring af Pesten i Milano. M. har dannet en hel Skole af historiske Romanforfattere, blandt hvilke hans Svigersøn, Politikeren Massimo d'Azeglio, den ogsaa som Historieskriver bekjendte Cantù og Tommaso Grossi ere de betydeligste. 1860 blev han Medlem af det italienske Senat. I de sidste Aar levede han dels i sin Yndlingsegn ved Comosøen, dels i selve Milano, omgiven af den Veneration, som Italienerne altid vise deres store Mænd. Ikke mindre end hans Digtning har hans ædle, ridderlige og uegennyttige Personlighed bidraget til at give ham en egen monumental Charakter i det italienske Aandsliv, hvis Nestor han var i mange Aar til sin Død 22 Maj 1873.

Manø (skrives ogsaa **Mandø**), en lille dansk Ø i Vesterhavet, $\frac{3}{4}$ M. fra Slesvigs Vestkyst, 1$\frac{3}{4}$ M. s. v. for Ribe, hører til Ribe Amt og udgjør et eget Sogn, hvis Præst tillige er Skolelærer. Det samlede Areal er c. $\frac{1}{10}$ □ M., for største Delen lavtliggende Marskland, der er meget udsat for Oversvømmelse. Befolkningens Antal er 254 (1880). Mændenes Hovedbeskæftigelse er Søfart og lidt Fiskeri; Kvinderne besørge Markarbejdet. Ved Ebbetid kan man kjøre og gaa til Fastlandet. — M. har i ældre Tid været større og skal have været forbunden med den nordligere liggende Fanø. Efter Kæmpevisen landede Dronn. Dagmar her ved sin Ankomst til Danmark 1205.

Manøvre, Indbegrebet af de taktiske Bevægelser, ved hvilke man indleder, forandrer eller afslutter en Fægtning. Ordet bruges mest for at betegne saadanne større Øvelser, som man i Fredstid lader Tropperne foretage i samlede større Afdelinger (**manøvrere**). Til Søs betegner **M.** enhver drejende Bevægelse af et Skib, naar det sejler ene, eller som foretages, naar det sejler sammen med andre, for at gaa over fra en Orden til en anden; ligeledes forstaas derved saadanne Arbejder om Bord i et Skib som Tilsætning og Bjærgning af Sejl, Ankring, Letning, Rebning m. m.

Maori, Navn for de polynesiske Indfødte paa Ny-Seeland. Det er en kraftig og krigersk Race, som har været hengiven til Menneskeæderi. Efterhaanden som de hvide Kolonister udbrede sig mere, aftager M.s Antal, skjønt de nu have antaget Christendommen og begynde at smelte sammen med Kolonisterne.

Maqâme, en Art dels i rimet Prosa, dels i Vers affattet Fortælling eller Novelle i den arab. Literatur; s. **Arab. Lit.**

Maquet, Auguste [kä], fransk Forfatter, f. 1813 i Paris, blev 1831 Lærer ved Collège Charlemagne, men blev Literat efter et mislykket Forsøg paa at vinde Doctorgraden. Et dramatisk Arbejde bragte ham i Forbindelse med A. Dumas d. ældre, og M. blev den ivrigste Medarbejder i dennes berømte Romanfabrik; efter sin egen Paastand er han Hovedforfatter baade til »Les Mousquetaires«, »Monte-Christo«, »Le chevalier de Maison-Rouge« og flere af Firmaets berømteste Romaner samt deres Omfalfatring til Dramaer, og ved flere Lejligheder have Domstolene givet ham Ret. Blandt de Arbejder, som have ham ene til Forfatter, ere »Le comte de Lavernie« (1855) og en Del Dramaer, mest opførte paa Secondtheatrene.

Marabū, s. **Stork**.

Marabūt, af arab. **Morâbit**, Eremit eller Helgen, oprindelig Navnet paa en i Nordafrika berømt og mægtig Sekt, jvfr. **Almoravider**; nu betyder det (især hos Berberne) en Præst, en af Gud inspireret, hellig Person, hvem Menigmand tillægger den Gave at kunne spaa og gjøre Mirakler; Værdigheden og Helligheden nedarves fra Fader til Søn. **M.** bet. ogsaa en saadan Persons Grav.

Maracaïbo, Stad i den sydamerikanske Republik Venezuela ved Vestsiden af Maracaibo Søens Udløb i det caribiske Hav. 32,000 I. Befæstet Havn. Skibsbyggeri, livlig Handel. Usundt Klima. **Maracaïbo Søen** er 25 M. lang, indtil 20 M. bred og har Tilløb af en stor Mængde Floder; dens Vand er ferskt undtagen i Udløbet, hvor indstrømmende Havvand gjør det brakt. Uden for Søens Udløb danner det caribiske Hav **Maracaïbo Bugten** med den mindre Coro Bugt mod Ø.

Marais, le, fr. [rä], d. e. **Sumpen**, det danske **Morads**, Spottenavn under den første franske

ation paa dem, der indtog de lavere r i Conventet og vare „Bjerget" eller nerne modsatte; ogsaa Navnet paa et r i Paris, hvor der tidligere var mange haver.

akah ell. Ny-Donkola, Stad i Nu-Afrika ved Nilens venstre Bred under Br., med 6,000 J., er et vigtigt Punkt vanhandelen paa Kordofan, Dar Fur og

anhão [ranjäung], 1) Prov. af Kejser- : Brasilien i Sydamerika, omgiven af rhavet og Prov. Grão Para, Goyaz og . 8,253 □ M. med 430,000 J. (1888), 50,000 Slaver. Provinsen er et Bjerg- d S., men gaar mod N. over til Slette. igste Floder ere Paranahyba paa Øst- . Itapicuru, Maranhão, der dan- Sammenløbet af flere Floder, Tu- , og Gurupy paa Vestgrænsen. Lan- rugtbart og frembringer Ris, Sukker, og fortrinlige Frugter. Store Skove, rige paa Farve- og Bygningstræ. nig do M.

ãon [ranjõnn], s. Amazonfloden.

Schino [skino], en fin, italiensk Liqueur, en fremherskende Smag af Fersken- sebærkjærner. For Tilberedelsen gives or Mangde forskjellige Recepter.

smus, Hensvinden af Legemet, omtrent ed Atrophi. Marántisk, hvad der staar delse med M.; m. Thrombose, en Blod- else, der undertiden indtræder, naar en er dybt sunken og Kredsløbet lang- end ellers (Lungesvindsot, Reconvale- r svære Sygdomme, som Typhus osv.).

, Jean Paul [rā], fransk Revolutions- 24 Maj 1744 i Boudry i Neuchâtel, Lægevidenskab og Naturlære i Paris sig derefter paa Rejser. I Edin- or han levede som Sproglærer, skrev et revolutionært Skrift »The chains « og 1775 et stort Skrift »De l'homme« i hvilket han udviklede Lovene for Indvirkning paa Legemet og omvendt, d han kom i en lang Strid med g hans Skole. Derefter udgav M. andlinger om Ilden, Lyset og Elek- (1779—82), rettede imod Newtons ige paa paradoxe Paastande, og ned- refter i Paris, men kunde paa Grund ødende Væsen og hæslige Ydre ikke gen Praxis og blev til sidst Læge a af Artois's Stalde. Sygelig For- d drev ham til at betragte sig som bt Geni, og hans rasende Lidenskaber med Had til alt bestaaende. Re- s Udbrud skaffede ham Lejlighed til tille baade sit Had og sin Forfænge- skjønt af middelmaadige Evner og inalitet kom han til at spille en uhyggelig Rolle. Allerede i Sept. adte han at udgive et Blad »Le parisien«, men kaldte det i Dec. peuple«, som ved sin Raahed i e urimelige Opspind imod Mod- sin vanvittige Blodtørst har opnaaet Navnkundighed. Det skaffede M. delse paa Hovedstadens Pøbel og drev den stadig til nye Voldsomheder. I Førstningen vilde M. nøjes med at hænge 5—600 Forrædere, deriblandt Mirabeau, som han særlig hadede, og Lafayette; senere voxede Tallet med rivende Hurtighed, og han forlangte 1792 100,000 Hoveder, ja kom til sidst efter nøje Udregning til 270,000. Flere Gange vilde Myndighederne standse dette Uvæsen og drage M. til Ansvar; men beskyttet af Danton, der vilde bruge ham til Redskab, blev han holdt skjult i Cordeliereernes Kjælder eller hos andre Revolutionsmænd. M. havde væsentlig Del i at fremkalde Optrinet 17 Juli 1791 og Stormen paa Tuilerierne 10 Aug. 1792, men begge Gange holdt han sig tilbage under Kampen. Han gav først Anvisning paa Septembermyrderierne for at tømme de overfyldte Fængsler; hans Raad til Danton var at stikke Ild paa disse. Kort forinden var M. bleven Medlem af Paris's Communalraad og Formand for dets Aarvaagenhedsudvalg; han organiserede nu Pøbelregimentet. Han drev med største Iver paa Ludvig XVI.s Domfældelse eller rettere hans Henrettelse uden Rettergang og inden 24 Timer. Derefter vendte han sig mod Girondinerne, som havde vovet at forlange ham sat under Anklage. Da dette endelig lykkedes dem 13 Apr. 1793, blev M. enstemmig frikjendt af Revolutionstribunalet 24 Apr. og baaren i Triumph, smykket med Borgerkranse, til Conventet. M. rettede ogsaa sine Anklager imod Generalerne, der i hans Øjne alle vare Forrædere, og havde vigtig Del i Dannelsen af Sikkerhedsudvalget og i Loven mod de mistænkte. Ogsaa var han den egentlige Leder for Pøbelens Rejsning imod Conventet 1—2 Juni for at tvinge det til at uddrive Girondinerne. Som Hævn for denne Voldsgjerning dræbte Charlotte Corday 13 Juli 1793 M.; hun fik Adgang til ham i Badet under Foregivende af at bringe ham vigtige Angivelser. Dog nu fejredes M. som en „Martyr for Folkets Sag"; der vistes hans Lig og hans Minde en formelig Cultus; hans Billede, malet af David og fremstillende Dødsøjeblikket, ophængtes i Conventets Sal, og hans Buster rejstes mange Steder. Endelig blev Liget 21 Sept. 1794 hensat i Pantheon, hvorfra Mirabeaus Lig samtidig blev fjærnet. Men Aaret efter var Stemningen slaaet om, og i Nov. 1795 blev Liget igjen ført bort fra Pantheon, medens hans Buster kastedes i Kloakerne.

Mărathon, Slette paa Nordøstkysten af Attika med 4 smaa Landsbyer, ikke langt fra Athen, berømt ved den Sejer, som Athenienserne under Anførsel af Miltiades 490 f. Chr. der vandt over Persernes overlegne Hær. De 192 faldne Athenienserere jordedes paa Valpladsen, hvor en Høj, som endnu kan paavises, opkastedes over dem.

Marathonisk Bugten ell. Kolokythia Bugten, den midterste af de tre Havbugter, som fra Middelhavet skære sig ind i den græske Halvø Morea.

Marătta, Carlo, ital. Maler, f. 1625 i Camerino i Mark Ancona, d. 1713 i Rom, Elev af den bolognesiske Maler Andrea Sacchi, kom som Yngling til Rom, hvor han snart hævede sig til at blive den mest ansete ita-

lienske Kunstner paa den Tid; skjønt han i det hele var overfladisk i sin Opfatning og Behandling, forstod han ikke desto mindre at faa sine Billeder til at gjøre et behageligt Indtryk; han malede især Madonnabilleder, hvorfor han ogsaa kaldes Carluccio delle Madonne, sjælden store Arbejder. Rafaels Frescomalerier i Vaticanet ere restaurerede af M.

Marbach, Stad i Konger. Württemberg ved Floden Murrs Udløb i Neckar, 3 M. n. til ø. for Stuttgart, med 2,500 J. Schillers Fødeby. I hans Fødehus er hans af Thorvaldsen modellerede kolossale Statue.

Marbach, Oswald, tysk Forfatter, f. 1810 i Jauer i Schlesien, siden 1848 Professor i Philosophi i Leipzig, har været virksom paa de forskjelligste Omraader af Literaturen. Hans digteriske Arbejder (lyriske Digte og Skuespil, til Dels Bearbejdelser af Shakspeares) have ringere Betydning end hans literær-historiske, philosophiske og naturvidenskabelige Skrifter, blandt hvilke kunne nævnes: „Über moderne Literatur“ (1836—38), „Deutsche Volksbücher“ (1838—42), „Dramaturgische Blätter“ (1870), „Geschichte der Philosophie“ (1838—41), „Populäres physikalisches Lexikon“ (1833—37, ny Udg. 1849 ff.); desuden en Oversættelse af Nibelungenlied (1840) og forskjellige Frimurerskrifter. — Hans Søn, **Hans M.**, f. 1841 i Leipzig, lever som Redacteur og Forfatter smstds. Han har skrevet talentfulde Tragedier („Timoleon“ 1869, „Marius in Minturnä“ 1875, „Lorenzino von Medici“ 1876) og en interessant Novellesamling, „Auf Irrwegen“ (1880).

Marbella, Stad i Spanien, Prov. Malaga, 7 M. s. v. for Malaga, ved Middelhavet. 8,000 J. God Havn.

Marblehead [märbelhædd], Søstad i Staten Massachusetts i Nordamerika, 8 M. n. ø. for Boston. 8,000 J. Omfattende Fiskeri.

Marbod ell. **Marobod**, Hertug over Markomannerne, hvilke han 8 f. Chr. førte fra deres oprindelige Bopæle ved Main til det nuværende Böhmen, hvor han dannede et af flere tyske Folkestammer bestaaende Rige. Cheruskerfyrsten Arminius førte Krig med ham 17 e. Chr., og ved Romernes Intriguer og Goteren Catualdas Hævngjerrighed blev han tvungen til at flygte, hvorpaa Tiberius anviste ham Ravenna til Opholdssted, hvor han døde efter 18 Aars Forløb.

Marburg, 1) Stad i den preussiske Prov. Hessen-Nassau ved Floden Lahn, 10 M. s. v. for Kassel. 11,000 J. Universitet, stiftet 1527, med Bibliothek paa 150,000 Bd., Observatorium og botanisk Have. Elisabethkirken, opført 1235—83, er et interessant Minde om gammeltysk Bygningskunst og indeslutter flere fyrstelige Gravmæler. Højtliggende Slot. Ølbryggerier, Fabrikation af Stentøj, Læder, Klæde og Metalvarer. — I Slottets Riddersal fandt den bekjendte Religionssamtale mellem Luther og Zwingli Sted 1529. Lutheranerne og Zwinglianerne vilde slutte et Forbund til gjensidig Beskyttelse mod Kejseren. Derfor foranstaltede Landgrev Philip af Hessen en Sammenkomst i M. imellem de mest ansete Theologer paa begge Sider; de bleve enige paa alle andre Punkter; kun om Nadveren kunde der ikke opnaas Enighed. Det var ved denne Lejlighed, at Luther sagde sine bekjendte Ord til Zwingli: „I ha en anden Aand end vi“. **Marburgerbibelen** kaldes en Bibeludgave fra 1712, som foruden Texten indeholder en Forklaring i mystisk Aand. Den blev rost og brugt af den Tids Theologer og Mystikere og blev kaldt den lille mystiske Bibel, til Forskjel fra Berleburgerbibelen, for hvilken den var Forløber. 2) Stad i det østerrigske Hertugd. Steiermark ved Floden Drau, 8. M. s. t. ø. for Graz. Bispesæde med prægtig Kathedralkirke. 18,000 J. Vin- og Frugtavl, Tilvirkning af Liqueurer.

Marc, Grundenheden for den gamle franske Poids de marc, lig 244,7529 Gram eller 49 k. Kvint.

Marc Antōnio, ital. Kobberstikker, s. Raimondi.

Marcasit betegnede i den ældre Tid næsten enhver glinsende Malm; fra det 15de Aarh. bet. M. Bismut; for Øjeblikket er M. den Varietet af Svovlkis, som sædvanligst kaldes Straalkis.

Marcāto, it., fremhævet, stærkere betonet, en musik. Foredragsbetegnelse.

Marceau, François [sō], fransk General, f. 1 Marts 1769 i Chartres, indtraadte 1785 i Hæren og deltog 1789 som Sergent i Stormen paa Bastillen. 1792 valgtes M. til Chef for en Bataillon Frivillige, afholdt Soldaterne fra at følge Lafayette efter Kongedømmets Fald og deltog i Forsvaret for Verdun. 1793 sendtes M. til Vendée, blev Brigadegeneral og Anfører over Vesthæren, sejrede 12 Dec. i det blodige Slag ved Le Mans og indtog denne By. Da han vovede at trodse Conventets Commissærer og søgte at redde en ung Pige, der havde kæmpet blandt Vendéerne, blev han anklaget for Forræderi, men reddet af Commissæren Bourbotte, hvis Liv han i en tidligere Træfning havde frelst. Kort efter tilføjede M. Vendéerne et nyt Nederlag ved Savenay og gik derpaa til Belgien, hvor han afgjorde Sejren ved Fleurus 26 Juni 1794. Derefter indtog M. Aachen og Koblenz og kæmpede med stor Dygtighed ved Rhinen 1795—96. Da han skulde dække Jourdans Hær, som var slaaet af Ærkehertug Carl, blev han 20 Sept. 1796 ved Altenkirchen dødelig saaret og faldt som Fange i Østerrigernes Hænder. Han døde 3 Dage senere, og den fjendtlige Hær kappedes med hans Landsmænd om at give ham en ærefuld Jordefærd. M. staar ved Siden af Hoche som en af den republikanske Hærs smukkeste Skikkelser.

Marcel, Steph. [sell], s. Carl V, Konge i Frankrig.

Marcellin ell. **Dobbelttaft**, et tæt, lærredsvævet Silkestof med dobbelte Kjædetraade og enkelte, dobbelte eller tredobbelte Islættraade.

Marcellinus, Pave 296—304, beskyldes vistnok med Urette for at være falden fra Christendommen under den diocletianske Forfølgelse.

Marcĕllo, Benedetto, f. 1686 i Venezia, beklædte som Jurist forskjellige Embeder, var i 14 Aar Medlem af de 40s Raad og senest Skatmester i Brescia, hvor han døde 1739. Han indtager en meget høj Rang baade som Digter og Komponist. Af hans talrige og forskjelligartede Værker er især hans Musik til de 50 første af Girolamo Ascanio Giustiniani

talienst omdigtede Davids Psalmer bleven t og hyppig paa ny udgiven.
rcellus, en romersk plebejisk Familie af ındiske Slægt (s. Claudius). Blandt dens mmer ere følgende de mest bekjendte.
l Claudius M. vandt ved sine Bedrifter 2den puniske Krig Tilnavnet „Roms". Han erobrede Syrakus 212 og faldt Slag mod Hannibal 208 f. Chr. —
Claudius M., Consul 51 f. Chr., en ger af Pompejus, flygtede efter Slaget arsalos til Mytilene; Cicero udvirkede enaadning; men paa Tilbagerejsen til blev han myrdet af en af sine Led- — Hans Broder, Cajus Claudius M., den anden pompejanske Krig. — En til de sidstnævnte, Cajus Claudius M., ; i Borgerkrigen uden for Partikam- n Søn af ham og Augustus's Søster , M. Claudius M., blev adopteret af og 25 f. Chr. gift med dennes Datter Han døde 23 f. Chr. i Bajæ; Augu- ı nærede store Forventninger til ham, v Ligtalen over ham og indviede til inde Theatrum Marcelli
llus, 2 Paver. M. I blev Pave 307 Pavestolen havde staaet ledig i 3 Aar e Marcellinus's Død. Han skal have kom i 25 Sognemenigheder og øvede Kirketugt imod de under Diocletians e frafaldne, at der derover opstod Tu- Menigheden, hvorfor Kejser Maxen- sforviste ham 309. — M. II var 2 Dage (9—30 Apr.) 1555. Pale- Missa Marcelli« har Navn efter ham. iskop i Ankyra (d. 374) var en ivrig r af Arianerne.
e, Emile L. G. D. de [ʃähr], fransk f. 1828, beklædte under Kejserdømmet embeder, sidst som Medlem af Dom- Douai. M. valgtes 1871 til Na- mlingen og spillede her en ret an- som Medlem af venstre Centrum; ede særlig for Mairernes Valg af aadene og var 1875 Ordfører for (forsvarede Listeafstemning). 1876 . til Deputeretkammeret, blev kort statssecretær i Indenrigsministeriet Svoger Ricard og efter dennes pludſ i Maj selv Indenrigsminister indtil , samt paa ny Dec. 1877—Marts valgtes han til livsvarig Senator.
slav. Morawa), Biflod til Donau i ıdspringer i Mähren paa Sydsiden Schneeberg i en Højde af c. 4,000 F., S. forbi Olmütz, danner Grænsen terrig og Ungarn og løber gjennem ven for Presburg ud i Donau; c.
.
fr. [marsch], Gang, kaldes Troppers- sse i militær Orden og under Com- vel naar den foretages under Evolu- ke Øjemed, som naar den foretages arche. Ved den sidste Art af M. stedes Folkene en stor Del mere vægelser og Holdning end ellers, Forebyggelse af unødig Anstræn- ølen og Udskejelser med Strænghed overholdes visse Regler, der sammenfattes under Benævnelsen Marschdisciplin. M., Musikstykke, der nærmest er bestemt til at ordne og lette en Mennesкemængdes Skridt og Bevægelser. De rhythmiske Forhold i et saadant Stykke maa derfor være klare og bestemte, Melodien let fattelig, og ved Udførelsen maa Accenterne skarpt fremhæves. M. er altid i lige Taktart og bestaar sædvanlig af 2 Repriser, den første paa 8 Takter, den anden paa 8 eller flere Takter, og en saakaldt Trio paa 2 Repriser i en med Hovedtonearten beslægtet Bitoneart, hvorefter den egentlige M. gjentages. Forskjellige Arter ere Krigsmarche, Festmarche, Sørgemarche, der fordre forskjellig Udførelse med Hensyn til Tempo, Accentuation osv. Man har ogsaa f. Ex. i Symphonien og Sonaten marchelignende Stykker, der i Charakter nærme sig M., men ikke binde sig til dennes sædvanlige Form. M.-M.!, Commandoen for Rytteriets Overgang fra Galop til det stærkeste Firspring umiddelbart før Indhugget.

Marche [marſch], en af Frankrigs ældre Provinser, omfattende største Delen af de nuværende Dep. Creuse, Øvre-Vienne, Vienne og Charente.

Marchese, ital. [kēſe], s. Marquis.

Marchesi, Pompeo [kēſi], ital. Billedhugger og Professor ved Kunstakademiet i Milano, f. 1790, d. 1858, uddannede sig under Canova og fik snart et anset Navn i sit Fædreland. Blandt hans mange Arbejder maa nævnes »La buona madre«, en mater dolorosa med Christi Lig, omgiven af allegoriske Figurer, i Marmor, udført 1834, opstillet 1852 i S. Carlo i Milano, Basrelifferne paa Triumphbuen paa Simplonsvejen, en Statue i Marmor af Goethe til Stadsbiblioteket i Frankfurt, foruden en Mængde Monumenter og Portræter.

Marchesi, Salvatore [kēſi], Cavaliere de Castrone, Marchese, f. 15 Jan. 1822 i Palermo, opgav af politiske Grunde 1840 sin Stilling som Officer og studerede Jura, Philosophi, Sangkunst og Composition, kom 1846 til Milano, hvor han sang hos Lamperti, men udvistes som Deltager i Opstanden 1848 og rejste til Amerika. I New-York debuterede han som Operasanger (Baryton), studerede atter hos Garcia i London, skaffede sig et Navn som Concertsanger, giftede sig 1852 med Mathilde Graumann, optraadte med hende heldig paa flere Operascener (Berlin, Brüssel, London, Italien) og blev 1854 Sanglærer ved Conservatoriet i Wien. Med sin Hustru, der ligeledes som Sanglærerinde havde særlig udmærket sig i Wien, nedsatte M. sig 1861 i Paris. Herfra kaldtes Fru M. dog 1865 til Conservatoriet i Köln og 1869 atter til Wien. 1881 tog begge paa ny Ophold i Paris, hvor Fru M. de Castrone endnu er i høj Grad anset og søgt som Lærerinde. Hun er født 26 Marts 1826 i Frankfurt, Elev af Nicolai i Wien (1843) og af Garcia i Paris (1845) og var snart berømt som Concertsangerinde. Hun har udgivet en Sangskole og en Række Vocaliser samt skrevet „Erinnerungen aus meinem Leben" (1877). Af Manden haves mange Sange og Romancer (tyske, italienske og franske), Vocaliser, Artikler om musikalske

Ämner og en Del italienske Oversættelser af tyske og franske Operatexter („Hollænderen“, „Tannhäuser“, „Lohengrin“).

Marchetti, Alessandro [kētti], ital. Forfatter, f. 1632 i det florentinske, studerede Physik og Mathematik under Borelli, blev Professor i Pisa, hvor han kom i flere literære Kampe, og skrev Værker i sine Fag, men er bleven mest bekjendt ved »Della natura delle cose«, Oversættelse af Lucretius's bekjendte Digt, hvis Udgivelse forbødes af Storhert. Cosmo III som indeholdende Epikuræisme. End videre har M. oversat de 4 første Sange af Æneiden i rimfri Vers (versi sciolti). D. 1714.

Marchetti, Giovanni [s. o.], ital. Digter, f. 1790, d. 1851, bekjendt som Romantikens hidsige Modstander. Om ham grupperede sig en hel Række mindre Aander, der alle kæmpede for Klassicismen. M.s mest bekjendte Digt er »Una notte di Dante«, hvor han maner den store Poets Skygge op til Kamp mod den daværende Modernisme.

Marchfeld, en Slette i Nedreøsterrig paa den venstre Donaubred fra Bisambjærgene lige over for Wien til Floden March, bekjendt af to store, efter den opkaldte Slag: 13 Juli 1260, hvor Kong Ottokar af Böhmen sejrede over Kong Bela IV af Ungarn, hvorved han erobrede Steiermark, og 26 Aug. 1278, hvor Rudolf af Habsburg sejrede over den samme Ottokar, som faldt i Slaget. Ogsaa Valpladserne ved Aspern og Wagram findes paa M.

Marchienne au Pont [marschiän o pong], Fabrikflække i Belgien, Prov. Hainaut, 3 M. s. f. v. for Mons. 13,000 J. Vigtige Glasfabriker.

Marcia [mārtscha], it., d. s. s. Marche.

Marciānus, Kejser i det østromerske Rige 450—57, af illyrisk Herkomst, gift med Pulcheria, Søster til Theodosius II. Han forsvarede med Held Grænserne mod de indtrængende Barbarer.

Mārcion, Søn af en Biskop i Sinope, blev ved sin Uvilje imod den judaiserende Retning, der herskede i Lilleasiens Kirke, ført til en yderst ensidig Undervurdering af Jødedommen og det gamle Test. Efter at være sat i Ban af sin egen Fader kom han 150 til Rom, hvor han blev paavirket af en syrisk Gnostiker Cerdo; men i Stedet for den syriske Dualisme mellem den gode Gud og den onde Gud lærte M., at der var endnu en tredje Gud, den retfærdige Gud, der dog kun er en Demiurg, en Guddom med ringere Magt end de to andre. Denne retfærdige Gud skabte Verden, udvalgte Jødefolket til sit Yndlingsfolk, gav det Moseloven og hjalp det i Kampen mod den onde Gud og hans Rige. Han var imidlertid for svag til denne Kamp; derfor forbarmede den gode Gud sig af fri Naade over Menneskene og sendte Christus til Verden for at frelse dem. Christus var ikke sandt Menneske; hans Legeme var kun et Skinlegeme; han var ikke den Messias, som Demiurgen havde lovet Jøderne, men han udgav sig for at være denne, hvorfor Demiurgen blev vred og fik ham naglet til Korset. Hans Død var kun en Skindød. Derpaa prædikede han for Hedningerne i Hades, nedstødte Demiurgen til Hades og kaldede Apostlen Paulus til Lærer for de troende. De, som tro paa Christus og af fri Kjærlighed til ham føre et helligt Liv, ville blive salige; de andre ville i Forhold til deres Gjerninger enten blive evig fordømte eller faa en ringere Grad af Salighed. M. ansaa Lucas's Evangelium og Pauli 10 første Breve for kanoniske Skrifter, men forandrede eller udelod efter eget Godtbefindende meget i disse Skrifter, idet han paastod, at de Jødechristne havde forvansket dem. Disse 11 Skrifter udgjorde altsaa M.s Kanon; alle de andre Skrifter i det nye Test. forkastede han. Hans Skrift Antitheses skulde eftervise, at Jødedom og Christendom stod i uforligelig Modsætning til hinanden. Marcioniterne holdt sig som kirkeligt Parti til ind i det 6te Aarh. og udmærkede sig ved stræng Askese.

Marcipān (Marci panis) tillaves som Conditorisager af Mandler og Sukker.

Mārco Pōlo, s. Polo.

Marcou, Jules [kū], fransk Geolog, f. i Salins 20 Apr. 1824. Han gav sig tidlig af med Undersøgelsen af de geologiske Forhold i sin Fødeegn og nærliggende Partier af Schweiz, ansattes 1846 som mineralogisk og palæontologisk Conservator ved Sorbonne i Paris, men har siden 1847 tilbragt den største Del af sit Liv i de forenede Stater i Nordamerika. Han har her foretaget en Mængde geol. Undersøgelser baade i de østlige og vestlige Stater, især af Juraformationen, der tidligere ikke var kjendt i Amerika. Af Helbredshensyn og for at faa Tid til at bearbejde sine Jagttagelser opholdt han sig 1855—60 i Europa og var i disse Aar ansat som Palæontolog ved Polytechnicum i Zürich. Af hans Arbejder bør især nævnes: »Geology of North-America« (1858) og »Carte géologique de la terre« i 8 Blade (1862; 2den Udg. 1875).

Mārcus, en Pave, regerede 18 Jan.—7 Oct. 336. S. ogsaa Markus.

Mārcus Aurēlius, s. Antoninus, M. A.

Mardōnius, persisk Feltherre, Svigersøn af Kong Darius Hystaspis's, anførte 492 f. Chr. det første Tog mod Grækerne, men maatte efter Flaadens Undergang ved Athos vende tilbage. Efter Slaget ved Salamis 480 blev han af Xerxes ladt tilbage i Grækenland med en udvalgt Hær paa 300,000 Md. for at undertvinge det; han tog Vinterkvarter i Thessalien, men faldt n. A. i Slaget ved Platææ 479 f. Chr.

Mare, s. Mareridt.

Maréchal, fr. [schāll], s. Marschal.

Mareflynder (Platessa microcephala), en i de nordiske Have ikke sjælden, 15—16 Tomm. lang, velsmagende Flynderart med glat, brunlig Hud, lille Mund og opsvulmede Læber; den lever af smaa, haardskallede Bløddyr.

Marehalm (Elymus arenarius), stort, kraftigt, blaagraat Græs med indtil fodlange Ax. Bladene stive og spidse. Smaaaxene 3—4blomstrede; siddе 2 og 2 sammen. Den er almindelig ved sandige Strandbredder, navnl. i Flyvesand.

Marekat, Navn paa de af den gamle Verdens Aber, som besidde en smækker Legemsbygning og smækre Lemmer, et rundagtigt Hoved uden meget fremspringende Snude og uden store Hjørnetænder og en lang, men slap Hale. Nogle M. have Kjæveposer (Cercopithecus), andre mangle dem (Semnopithecus). De bebo Afrika, Indien

idaserne og ere lette at holde tæmmede
Menagerier.
lok, en uopløselig Sammenfiltring af
aaret, som kan gaa over til en uhel-
Sygdom. Som bekjendt havde Chri-
en M.
mmer kaldes i indskrænket Betydning
alien mellem Floderne Arno og Om-
ggende Kyststrækninger mellem Middel-
Apenninernes Fod, i udvidet Forstand
alle snart tørre, snart moradsige Sletter
italienske Halvø, der hjemsøges af den
ige Malaria. M. mellem Arno og
beslaa dels af en med forkroblet Løv-
ret bølgeformet Slette, dels af sum-
oradsige Strækninger med stillestaaende,
Vandsamlinger. I Kratskovene vindes
Trækul, og talrige Hjorder af Bøfler,
Svin holdes om Vinteren paa Græs;
Bøflen taaler Opholdet her om Som-
ndertiden tages en flygtig Hvedehøst,
skoven er nedbrændt, og her er da i
Høsttiden et travlt Liv; men Arbej-
aa snart de kunne, tilbage til Bjærgene
gaa den ødelæggende Luft. Man har
vninger søgt at forbedre disse For-
ynes ogsaa til en vis Grad at have
g. Den hele Egn var i Oldtiden
mstrende, og det er først i det 15de
en sørgelige Forandring lod sig føle.
e [rængs], s. Meringue.
o, Carlo, Greve af Ceva, ital.
1800 i det piemontesiske, blev 1818
Turin. Fra 1821 viede han sig
til Literaturen og skrev »Il levita
en Tragedie i Alfieris Stil. Man-
ntiske Dramaer greb ham snart, og
des hans »Bondelmonte« i Turin.
Donati« (1842) gav han med Man-
ven af Carmagnola" som Forbillede
ng af Italiens Søndersplittelse, i
rzo« af et tyrannisk Fremmedherre-
ld; fremdeles valgte han i Trage-
Ugolino«, »La famiglia Foscari«,
a Brescia«, »Manfredi«, »Corra-
dé Tolomei« vigtige Katastropher
onale Historie som Emner. 1848
r havde levet stille i Ceva, Medlem
ntendanturen i Savona, men døde
s Dramaer ere udarbejdede med
aa ofte stor ydre kunstnerisk Fuld-
Han stiliserer stærkt i idealistisk-
tning, og man ser bestandig Re-
fra hans Forbilleder Manzoni og
G. Prati har udgivet hans »Tra-
«, hvortil slutte sig nogle lyriske
Hans Søn, Leopoldo M., f. 1831,
istoriske Skuespil med Schiller som
»Piccarda«, »Marcellina«, »Tem-
«, læselige, men lidet theatralske.
Landsby i Norditalien, ½ M. f. s.
ria, mærkelig ved den Sejer, Bo-
Førsteconsul vandt 14 Juni 1800
erne under Melas (jvfr. Desaix).
[rān], Stad i det franske Dep.
nte ved Atlanterhavet lige over
Iron, 5 M. f. for La Rochelle.
irkning af Salt; betydelig Østers-

Mareōtis, s. Birket-el-Mariut.

Mareridt, et Slags Drøm, i hvilken den sovende er greben af Angst og Forestillingen om en svær Byrde, der sammenknuger hans Bryst, eller tror at være udsat for en stor Fare, som at falde i en Afgrund, at forfølges af Mordere. Mod alt dette søger den lidende forgjæves at værge sig eller at undfly uden at kunne røre et Lem eller en Gang skrige, indtil han pludselig vaagner op, ofte med et Skrig og Følelsen af en stor Lettelse. Aarsagen til M. er en sygelig Virksomhed af Hjærnen, fremkaldt ved Baagen, Udsvævelser, sildig Aftenspisning osv. Navnet M. skyldes den Folketro, at det virkelig var et overnaturligt Væsen, „Maren", der red paa den plagedes Bryst.

Maret, Hug. Bern. [rā], Hertug af Bassano, fransk Diplomat, f. 1 Maj 1763, var 1789 Advocat i Paris og gjorde tilfældig Bekjendtskab med Bonaparte, der som Lieutenant boede i samme Hus. M. begyndte at udgive en daglig Beretning om Nationalforsamlingens Forhandlinger, hvoraf senere Bladet »Moniteur« opstod. Han hørte først til Jakobinerne, men skilte sig 1791 fra dem og var med at stifte Feuillanternes Klub. 1792 sendtes M. i diplomatisk Hverv til England, men blev afvist; han sendtes 1793 til Neapel, men blev paa Rejsen fangen af Østerrigerne og holdt 1½ Aar i Fangenskab, indtil han og andre Franskmænd 1795 bleve udvexlede mod Ludvig XVI.s Datter. Efter Statscoupet 18 Brum. 1799 blev M. Generalsecretær for Consulerne og 1802 Statssecretær og fulgte i denne Stilling senere Kejseren paa alle hans Felttog og til forskjellige Congresser. 1811 blev M. Hertug af Bassano og indtil 1813 Udenrigsminister. 1815 overtog M. i de hundrede Dage sin tidligere Stilling som Statssecretær og blev landsforvist 1816—19; under Julikongedømmet blev M. Pair og var 1834 i nogle Dage Førsteminister; d. 13 Maj 1839. — Hans Søn, Napol. Jos. H. M., Hertug af Bassano, f. 1803, var 1849—51 Diplomat og blev 1853 Senator og Overkammerherre indtil 1870.

Marey, Etienne Jules [rā], fransk Physiolog, f. 5 Marts 1830, Prof. i Naturhistorie ved Collège de France fra 1869, har søgt at bringe den mathematiske Præcision til Anvendelse i Studiet af Livsphænomenerne og har ved Hjælp af egne dertil construerede Instrumenter leveret værdifulde Undersøgelser over Hjærteslag og Puls, Aandedræt og Muskelbevægelser hos Mennesket og Dyrene.

Marfōri, Carlos, f. 1818, Søn af en italiensk Kok, der havde bosat sig paa Øen San Fernando nær ved Cadiz, blev tidlig Embedsmand og kom frem beskyttet af Narvaez, hvis Niece han havde ægtet. 1856 blev M. Deputeret og fik senere en Stilling ved Hoffet, hvor han kraftig understøttede Narvaez; han blev 1866 Gouverneur i Madrid og n. A. en kort Tid Marineminister, men vandt især en uheldig Berømmelse som Dronning Isabella II.s erklærede Elsker, hvorved han meget bidrog til at undergrave hendes Trone. Efter Septemberrevolutionen 1868 fulgte M. med Dronningen til Paris, men vendte 1875 tilbage til Spanien.

Marg (af lat. margo, Kant, Rand), Rand

i en Bog uden for det trykte eller skrevne. **Marginälier, Marginalnoter,** Randbemærkninger, Randglosser, korte Bemærkninger i Margen, især i Haandskrifter og gamle trykte Bøger til Belysning af enkelte Steder i Texten.

Margarethe, s. Margrete; Navnet kommer af lat. margarita, en Perle.

Margarin, et Fedtstof, der tidligere antoges at forekomme meget hyppig i Plante- og Dyrefedt. Det viste sig imidlertid 1852 ved Heintz's Undersøgelser, at de ældre Chemikeres M. var en Blanding af Palmitin og Stearin. **Margarinsyre,** $C_{17}H_{34}O_2$, har man fremstillet synthetisk; den frembyder ingen almindelig Interesse. De ældre Chemikeres M. var efter al Sandsynlighed mindre ren Palmitin- ell. Stearinsyre. **Margarinlys,** s. Stearinlys.

Margarita, Ø i det caribiske Hav ud for Venezuelas Kyst, n. ø. for Cumana, 8 M. lang og indtil 4 M. bred, med 20,000 I., er klippefuld og ikke synderlig frugtbar. Hovedstad Asuncion. Øen har Navn af de mange Perler, der tidligere fandtes ved dens Kyster; nu er dette Fiskeri ophørt. Tilhører Venezuela.

Märgate [gæht], smukt bygget Stad i Kent-Shire i England paa Nordsiden af Øen Thanet ved Themsmundingen. 16,000 I. Havn og stærkt besøgte Søbade; Gjæsternes Antal angives til omtrent 100,000 aarlig.

Margaux [gō], et Vindistrict i det franske Dep. Gironde ved Floden Gironde, 4 M. n. til v. for Bordeaux, har fortrinlig Rødvin.

Marggraf, Andr. Sigism., Tysklands betydeligste Chemiker i Phlogistontheoriens Tidsalder, f. 1709, d. 1782 i Berlin, udvidede i flere Henseender den analytiske Chemis Omraade. Han paaviste saaledes, at Lerjord og Magnesia vare ganske forskjellige fra Kalk, hvormed de den Gang jævnlig sammenblandedes, at Natron var væsentlig forskjellig fra Kali, at Gips bestod af Svovlsyre, Kalk og Vand. Ogsaa mange andre værdifulde Jagttagelser paa den almindelige Chemis Omraade skyldes M., men især fik hans Opdagelse, at Runkelroerne indeholde Sukker, og hans Forsøg paa at fremstille dette Stof af Roer og andre indenlandske Planter frugtbringende Betydning.

Marggraff, Hermann, tysk Forfatter, f. 1809 i Züllichau, d. 1864 i Leipzig som Redacteur af „Blätter für litterarische Unterhaltung", udmærker sig i sine mangeartede Skrifter ved skarp Forstand, sund Naturlighed og mandig Selvstændighed. Han har skrevet humoristiske Romaner („Justus und Chrysostomus" 1840, „Johannes Mackel" 1841, „Fritz Beutel" 1856), Dramaer (som „Das Täubchen von Amsterdam" 1839) og Digte („Gedichte" 1830 og 1857, „Balladenchronik" 1862), blandt hvilke især mange fortræffelige Ballader, men dog navnlig gjort sig fortjent som Kritiker og Literærhistoriker. Hans herhen hørende Arbejder ere for en stor Del spredte i Blade og Tidsskrifter; af de i Bogform udkomne maa fremhæves „Deutschlands jüngste Literatur- u. Culturepoche" (1839) og „Schillers u. Körners Freundschaftsbund" (1859).

Marginälier, s. Marg.

Margrete, flere nordiske Dronninger og Prinsesser i Middelalderen. Angaaende Harald Hejns Dronning M. s. Harald Hejn. — M. Fredkulla (d. e. Fredspige), Datter af den svenske Konge Inge I, blev som Fredspant (deraf hendes Tilnavn) givet den norske Konge Magnus Barfod til Ægte, da denne endte en Krig med hendes Fader 1101, og ægtede efter hans Død den danske Konge Niels, hvem hun fødte Magnus d. stærke. Ogsaa i den danske Kongefamilie vedligeholdt hun Freden; men ved hendes Død 4 Nov. 1130 var den til Ende. Om hendes Fortjenester af Befæstningen af Rigets Sydgrænse s. Danevirke. — M. Dagmar, s. Dagmar. — M. Sambiria (ogsaa kaldt „Sprænghest" af sit dristige Ridt og „Sorte Grete" formedelst sin mørke Ansigtsfarve), Datter af den vendiske Hertug Sambor af Pommern, havde Bryllup med den senere danske Konge Christoffer I paa Femern 1248. Som Enkedronning styrede hun Danmark under sin Søn Erik Glippings Mindreaarighed med Kraft og Klogskab. For at tilvejebringe en Udsoning med Ærkebispen Jakob Erlandsen, som sad fangen paa Hagenskov, løslod hun ham af Fængslet uden dog derved at opnaa sit Øjemed; senere begav hun sig selv til Rom for personlig at forhandle med Paven og fik saaledes endelig et Forlig tilvejebragt (s. for øvrigt Erik Glipping). I Slaget paa Lohede 1261 blev hun fangen tillige med den unge Konge og sad derpaa 9 Maaneder i Forvaring i Hamborg hos Holstenerne; men selv i sit Fangenskab vidste Dronningen at lede Begivenhedernes Gang og opnaaede ved kloge Underhandlinger, at først hun selv og senere Kongen kunde vende tilbage til deres Rige uden synderlig Opofrelse. Hun døde under et Ophold i Rostock 1282 og ligger begravet i Klosterkirken i Doberan. — M., regerende Dronning i Norden, s. Marg. Valdemarsdatter. — Af de mange danske Prinsesser af dette Navn mærkes en Datter af Erik Glipping, som 1298 blev gift med den svenske Konge Birger Magnusson og døde i Landflygtighed i Danmark 1341, begr. i Ringsted Kirke; en Datter af Christoffer II, som 1324 blev gift med Kejser Ludvig af Bayerns ældste Søn Ludvig, Markgreve af Brandenburg; og en Datter af Christian I (f. 1456), som 1469 blev gift med den skotske Konge Jakob III, ved hvilken Lejlighed de gamle norske Bilande Orknøerne og Shetlandsøerne kom til Skotland, da hendes Fader ikke kunde udrede Medgiften (d. 1487). — M., norsk Prinsesse („Pigen fra Norge"), Datter af Erik Magnussøn og den skotske Prinsesse M., f. 1283, skulde være Dronning i Skotland som nærmeste Arving efter sin Morfader Alexander III, med hvem den skotske Kongestamme var uddød paa Mandssiden 1286, og et Ægteskab mellem hende og den engelske Prins Edvard (den senere Konge E. II) blev aftalt; men hun døde paa Orknøerne paa Rejsen til Skotland 1290. 10 Aar efter, 1300, optraadte en tysk Kvinde i Bergen og udgav sig for M., men blev strax sat i Forvaring og brændt n. A. Rygtet om Bedragerskens Hellighed fandt en Tid lang stor Tiltro. Sujettet er behandlet af A. Munch i en Roman.

Margrete, Landgrevinde af Thüringen, Datter af Kejser Frederik II, gift med Landgrev Albrecht d. vanartede og Stammoder til det sachsiske Fyrstehus; s. Albrecht d. vanartede.

grete af Angoulême, ogsaa kaldet M. ...ne, Hertuginde af Alençon og Dron- ... Navarra, Datter af Carl af Angou- ... Louise af Savoien, f. 12 Apr. 1492, ...c. 1549 i Ortez i Bigorre. Efter 1525 ... bleven Enke efter Hertug Carl III af ... drog hun til Spanien for at dele sin ... Frants I.s Fangenskab, uden at det dog ... hende at øve nogen Indflydelse paa ... frielse. 1527 ægtede hun Kong Henrik ... af Navarra og tilbragte næsten hele ... sine Dage i Nérac og Pau. I den ...igiøse Historie har hun vundet sig et ... den Fasthed, hvormed hun trods alle ...understøttede de reformerte, ligesom ... gjort sig bekjendt i Literaturen ved ...de Digte, Farcer, Fortællinger og ... Skrifter. De mest læste af hendes ...e »Heptaméron«, 72 Noveller i Boc- ...mag, og »Les Marguerites de la Mar- ...s princesses«, en Samling Digte og ...gjennem sin Datter Johanne af Albret ... Bedstemoder til Kong Henrik IV af ...

...te af Anjou, engelsk Dronning, Dat- ...é af Anjou, Titulærkonge af Neapel ...delinje af det franske Kongehus Va- ...Isabella af Lothringen, f. 1429, blev ...med den svage engelske Konge Hen- ... hvem hun ved sin Charakterstyrke og ...nd (ligesom hun ogsaa var bekjendt ...ne Skjønhed) dannede en fuldstændig ..., og blev derfor tillige med sine ...Englands virkelige Regent. I den ... Misfornøjelse af Hert. Richard af ...te Borgerkrig mellem „den røde og ...", hvori det delte sig mellem de to ...ongehuset, Lancaster og York, var ... tillige med hendes Aandsfrænde ... Warwick, som midt under Krigen ... farligste Modstander blev hendes ...le. Vel fik hun i Slaget ved Wake- ...Bugt med Hertugen af York, men ...derlag maatte hun gjentagne Gange ... til Skotland, snart til Frankrig, ... XI tog sig af hende. Fra Aaret ... hun sig tillige med sin Søn Edvard ...Lothringen hos sin Fader, medens ...gfælle for det meste sad fængslet i ...Apr. 1471 — samme Dag, da det ...lag ved Barnet blev leveret, hvori ...dt og Edvard IV igjen erobrede ...ndede M. og hendes 18aarige Søn ... Hjælpehær i England, men bleve ...ne til Fange ved Tewkesbury et ...er, 4 Maj; Sønnen blev ført for ...t af ham i Ansigtet og myrdet af ... den afsatte Konge ligeledes dræbt ...M. selv i 4 Aar holdt indespærret ...sel, indtil hun 1475 blev udløst ... for 50,000 Kroner. Hun vendte ...e til Frankrig, hvor hun døde ...

...af Parma, uægte Datter af Kejser ...ohanne van der Gheenst, f. 1522, ... Alessandro af Medici, som derved ... til Hertug af Firenze, og efter ... 1538 med Ottavio Farnese, Her- ..., bestyrede fra 1559 som Stat- holderinde Nederlandene under vanskelige Forhold med stor Dygtighed. Ved Hertugen af Albas Ankomst 1567 nedlagde M. Statholderskabet og gik tilbage til Italien, hvor hun døde 1586, f. A. som sin Ægtefælle. Hun var Moder til den berømte Feltherre Alexander Farnese.

Margrete af Valois, Datter af den franske Konge Henrik II og Katharine af Medici (Broders Sønnedatter af M. af Angoulême), f. 14 Maj 1553. Hendes Moder giftede hende 18 Aug. 1572 i Paris med den unge Konge Henrik af Navarra, og 6 Dage senere myrdedes næsten alle de Huguenotter, som i Anledning af dette Bryllup havde samlet sig i Paris (Bartholomæusnatten, 24 Aug. 1572). Medens hendes Ægtefælle snart saa Lejlighed til at undslippe, forblev hun selv i de følgende Aar ved Hoffet, hvor hun forstod at optræde med stor Klogskab, og først 1578 vendte hun tilbage til sin Mand, som da opholdt sig i Nérac. Men hendes Liv havde fra hendes tidligste Ungdom kun været en lang Række af Udsvævelser, og hun stødte snart sin Mand fra sig ved sin tøjlesløse Opførsel, indtil hun til sidst 1585 forlod ham under Paaskud af, at Paven havde sat ham i Ban, og bosatte sig i Agen, hvis Indbyggere dog snart jog hende bort. Efter at være flygtet fra By til By blev hun fangen af en Adelsmand og ført til Slottet Usson, som det dog snart lykkedes hende at bemægtige sig, og her fortsatte hun sit forargelige Liv lige til 1605. 1599 havde hun ladet sig kjøbe til at samtykke i at skilles fra sin Mand. M. døde i Paris 27 Marts 1615 efter ogsaa her at have vakt almindelig Forargelse ved sine Udsvævelser. Hun var en glimrende Skjønhed, havde nydt en fortrinlig boglig Opdragelse og nærede ligesom alle sine Søskende levende Interesse for Videnskaberne, Digtekunsten og Musiken. Hun er den i Historien og Romanerne bekjendte »Reine Margot«. Hendes glimrende skrevne Memoirer ere udgivne mange Gange.

Margrete af Østerrig, Datter af Kejser Maximilian I og Marie af Burgund, Bedstefaders Søster til M. af Parma, f. 10 Jan. 1480, blev kun to Aar gl. forlovet med Dauphinen (den senere Konge Carl VIII) og opdraget ved det franske Hof. Men da Carl efter sin Tronbestigelse ægtede hendes Faders Forlovede, Arvingen til Bretagne, 1491, blev hun sendt tilbage til sin Faders Hof og 1497 gift med den spanske Infant Johan, Ferdinand d. katholskes og Isabellas eneste Søn, og, da han døde s. A., 1501 med Hert. Philibert II af Savoien, som døde 1504. Saaledes anden Gang Enke i en Alder af 24 Aar efter to barnløse Ægteskaber blev hun af sin Fader efter sin Broder Philip d. smukkes Død indsat til Statholderinde i Nederlandene, som hun bestyrede med Berømmelse og til almindelig Tilfredshed 1507—30. M. æglede Freden i Cambray („Damefreden") 1529 og døde 1 Dec. 1530 i Mecheln.

Margrete Valdemarsdatter, Nordens store Dronning, det yngste af Valdemar Atterdags og Dronn. Helvigs 6 Børn, f. 1353, blev kun 6 Aar gl. trolovet med den unge norske Konge Haakon VI, og da den almindelige Utilfredshed med denne Forbindelse i det med Norge den

Gang forenede Sverige (Valdemar havde nemlig fralistet Haakons Fader Magnus Smek Skaane, Halland og Bleking ved denne Lejlighed og erobret Gotland) havde bevirket den Bestemmelse, at Haakon i Stedet for den danske Prinsesse skulde ægte den holstenske Elisabeth, benyttede Valdemar sig af dennes ufrivillige Ophold i Danmark til at faa Ægteskabet sluttet mellem sin 10aarige Datter og Haakon under en Sammenkomst med den svensk-norske Kongefamilie i Kjøbenhavn 9 Apr. 1363. Tre Aar derefter blev M. sendt op til Norge; 1370 fødte hun sit eneste Barn, Oluf, som 1376 blev tagen til Konge i Danmark efter sin Morfader og 1380 arvede Norges Krone efter sin Faders Død. Med Olufs Tronbestigelse begynder M.s vise Styrelse, der hævede Danmark til ny Betydning og Anseelse; hun tvang Hansestæderne til at udlevere Skaane, som de sad inde med, og hun hævdede Sønderjyllands Stilling som en Del af Riget ved at bringe de holstenske Grever, der factisk vare i Besiddelse af Landet, til at anerkjende Danmarks Lenshøjhed. Man var derfor ogsaa saa tilfreds med hendes Regering, at hun ved Olufs tidlige Død blev kaaret til regerende Dronning ikke blot i Danmark (først af Skaaningerne 10 Aug. 1387), men ogsaa i Norge (2 Febr. 1388), hvor den ansete Magnat Haakon Jonsøn, der var beslægtet med det uddøde norske Kongehus, frafkrev sig alle Fordringer paa Tronen. I Sverige, hvor der herskede stor Misfornøjelse med Albrecht af Mecklenburgs slette Regering, indkaldtes hun af Adelen; hun sendte da en Hær derind under Anførsel af Henrik Parow, og Sejren ved Asle i Nærheden af Falköping, som de forenede Danske, Norske og Svenske 24 Febr. 1389 vandt over Albrecht, der selv blev fangen, gjorde M. til Sveriges Herskerinde, skjønt hun først efter flere Aars Forløb kom i Besiddelse af Stockholm, som blev holdt af et tysk Parti, de saakaldte „Hættebrødre", og fik Undsætning af de under Navnet „Victualiebrødre" berygtede rostockske og wismarske Sørøvere. Først 1395 kom Albrecht ud af Fangenskabet, idet der ved hanseatisk Mægling sluttedes et Forlig paa Lindholm Slot (i Skaane). Da han efter tre Aars Forløb hverken betalte Løsesummen for sin Frigivelse eller vendte tilbage til sit Fængsel, overgav Hansestæderne, som imidlertid havde holdt Stockholm besat, denne By til M. Paa Rigsdagen i Calmar 1397 tilvejebragte Dronningen den mærkelige, under Navn af Calmarunionen bekjendte Forening imellem de tre nordiske Riger, og paa samme Rigsdag kronedes hendes unge Søstersdattersøn Erik af Pommern, som hun allerede tidligere havde faaet hyldet i alle tre Riger til Konge; dog vedblev M. selv at føre Regeringen i dem alle lige til sin Død. Da Hertugen af Slesvig, den holstenske Greve Gerhard VI, var omkommen paa sit Ditmarskertog 1404, opstod der nye Forviklinger ved Sydgrænsen. M., som stadig holdt fast ved Slesvigs Lensforhold, men næppe nogen Sinde har haft den Plan at indlemme Landet under Kronen, kunde ikke hindre, at Krigsluen udbrød; under Fredsforhandlingerne døde hun pludselig om Bord paa sit Skib i Flensborg Havn 28 Oct. 1412. Hun blev først begravet i Sorø Kirke, men 1413 flyttede den roskildske Biskop Peder Jensøn Liget til Roskilde Domkirke, hvor det blev bisat i Choret, og hvor Erik af Pommern 1423 lod opsætte et Monument af Marmor over sin Fostermoder. M. stod i venskabeligt Forhold til Geistligheden, som hun vandt ved Gavmildhed og Fromhed, og som derfor ogsaa stadig understøttede hende i hendes Planer. Den nys saa ustyrlige Adel baade i Danmark og Sverige vidste hun at holde i Tømme og tvinge til Indrømmelser til Fordel for Kongemagten, som i hende fik en af sine talentfuldeste og kraftigste Forkæmpere.

Margrete, den hellige, Skotlands Skytshelgeninde, Dronning af Skotland, var en Datter af Edvard, Edmund Jærnsides Søn, f. 10.. i Ungarn. 1069 blev hun gift med Kong Malcolm i Skotland, hvem hun kun overlevede nogle faa Dage; d. 1093. Hun beskrives i Krønnikerne som en streng, ren, ædel Charakter, der havde stor Indflydelse paa sin Husbond; hun skal have indført talrige strengt katholske Reformer i Skotland. Innocent IV kanoniserede hende 1251, og Clemens X gjorde hende til Skotlands Skytshelgeninde.

Margretevolden, s. Danevirke.

Marguerite [gerit], den franske Navneform for Margrete; Gaaseurt. Sainte M., s. Leriniske Øer.

Marheineke, Phil. Konr., theol. Professor og Præst i Berlin, f. 1780, d. 1846, var i den Hegelske Philosophis Blomstringsperiode en af Tysklands mest ansete speculative Theologer. M. identificerede Hegelianisme og Christendom, og hans Anseelse tabte sig derfor lige saa hurtig som Troen paa Hegelianismens Ufejlbarhed. Blivende Værd have hans „Geschichte der deutschen Reformation" (4 Bd., 1816—34) og „Christliche Symbolik".

Maria (hebr. Mirjam), Jesu Moder, kaldes i det kirkelige Sprog ogsaa „den hellige Jomfru", „vor kjære Frue" eller blot „vor Frue" (fr. Notre Dame), hvorfor vore Mariakirker kaldes Fruekirker. Hun var af Davids Slægt og trolovet med Tømmermanden Joseph. Gamle apokryphiske Evangelier fortælle, at hendes Forældre hed Joachim og Anna. „Den Gang al Verden skulde skrives i Mandtal" (Luc. II, 1) kom hun med Joseph til deres Fædreneby Bethlehem, og her fødte hun Jesus, Guds Søn. For at frelse Barnet for Herodes's Efterstræbelser flygtede de med det til Ægypten, men vendte senere tilbage og boede i Nazareth. Hun var med Jesus i Jerusalem, da han 12 Aar gl. var i Templet, men ellers omtales hun ikke meget i Evangelierne; ja det synes endog tvivlsomt, om hun, medens Christus vandrede her paa Jorden, til fulde har forstaaet, hvad der var hans Kald; men dette er upaatvivlelig gaaet op for hende, da hun stod under Korset. Her overgav Jesus hende til Apostlen Johannes's Omsorg, og Traditionen fortæller, at de fra den Tid af boede sammen i Jerusalem indtil hendes Død. I sit Ægteskab med Joseph har hun sandsynligvis haft Børn, de saakaldte Jesu Brødre (Matth. Ev. XIII, 55); men Kirkefædrene og mange senere Theologer have ment, at det var at forringe den Hellighed, der burde

hende, om man antog, at hun havde
t virkeligt Ægteskab med Joseph, og
derfor antaget, at „Jesu Brødre" ikke
es Sønner, men enten Jesu Fættere,
ner af M., eller ogsaa Jesu Halv-
Josephs Børn af et tidligere Ægte-
t er naturligt, at Skriften kan kalde
Moder „den benaadede, den velsignede
inder, hvem alle Slægter fra nu af
e salig"; men derfor er det dog langt
un i Skriften fremstilles som andet
lenneske med menneskelig Ufuldkom-
Det er først langt senere, at man
hende Syndfrihed og overmenneskelig
Vel begynder der allerede tidlig
lighed til at tillægge Moderen noget
re, der tilkommer Sønnen; men det
rst i det 5te Aarh., at en egentlig
else finder Sted. Allerede i det 2det
stillede man Jesus og M. som Mod-
l Adam og Eva; disse havde ført
d i Verden, hine gjort Forsoning
n (M. dog kun middelbart igjennem
Senere bidrog det stadig voxende
for den ugifte Stand meget til at
efrygten for M.; hun blev nu anset
rende Jomfru, skjønt hun havde født
hans Fødsel tænktes at være fore-
n æventyrlig Maade, og senere havde
Børn født; Joseph havde kun været
kytter, ikke hendes Mand. Saaledes
staa som et Forbillede for alle dem,
e sig til den ugifte Stand. Disse
er findes udmalede i flere apokry-
ellinger om Jesu Ungdomshistorie,
tevangelium Jacobi fra det 4de Aarh.
ave ogsaa Minder fra Hedenskabets
get til at udvikle Mariadyrkelsen;
de hedenske Religioner var nemlig
en mandlig og en kvindelig Gud-
Tilværelsen stærkt udviklet, og den
stillinger ere vistnok, om end maaske
ost, blevne bragte med af de Masser,
onstantins Tid gik over til Chri-
uden bestemt indre Trang og uden
beredelse. Man tænkte sig da baade
og en kvindelig Virksomhed ved
t. Videst dreves Mariadyrkelsen af
sværmerske Kvinder, Kollyridianer-
: betragtede sig som M.s Præstinder
emte Dage ofrede hende Brødkager,
faderen Epiphanius maatte advare
ragte hende som en Gudinde; men
ikke længe, inden Kirken selv til-
næsten guddommelig Ære. Vende-
nes af Kirkemødet i Ephesos 431
nestorianske Strid. Her blev M.
Guds Moder (θεοτόκος), og
ette passede til Tidens Stemning,
den Begejstring, som det vakte
ndbyggerne ledsagede Kirkemødets
eres Hjem med brændende Fakler;
ik foran dem med Røgelsekar, og
re festlig oplyste. I Prædikener
kaldes M. „Guds eneste Bro til
Moderen og dog Jomfruen, den,
reenigheden er bleven herliggjort,
rvunden og den faldne Skabning
len". Fra nu af uddannes Tanken

om Betydningen af M.s Forbøn; hun staar som den øverste i Martyrernes og de saliges Skarer. Kejser Justinian udtaler, at han sætter alt sit Haab om Rigets Held og Lykke til M.s Forbøn; Hærføreren Narses var overbevist om, at hun aabenbarede ham den heldigste Tid til Angreb. Biskop Bonifacius IV i Rom indviede et hedensk Tempel i Rom til at være en Kirke for M. og Martyrerne; de nye Helgener træde i Stedet for de gamle Guder. Der fortælles nu om Undere, som M. skal have udført; hun skal saaledes have helbredet Johannes af Damaskus's Haand, da hans Herre Kalifen Abdulmelek havde ladet den afhugge. Ogsaa Ærefrygten for hendes Billeder voxede, navnlig paa Billedstridighedernes Tid; fra nu af findes de ikke blot i Kirker, men ogsaa i Husene og paa Vejene. Man antændte Lamper, brændte Røgelse og bad foran dem. Den, som indviede sig til Munkestanden, lod sine afskaarne Haar falde i M.s Skjød. Der dannede sig naturligvis nu en Tradition om hendes Skikkelse og Udseende. Hun skal efter Munken Epiphanius's Angivelse have været af Middelstørrelse med en brunlig Teint, gult Haar, oval Ansigtsform og lange, smalle Hænder. Det mest berømte Billede var det, der udgaves for at være malet af Evangelisten Lucas, og hvortil der knytter sig en fuldstændig Legende. Det skal kort før M.s Død være malet af Lucas paa en Bordplade i et Hus i Jerusalem, og ved Stadens Ødelæggelse blev det frelst af fromme Jomfruer. Helene, Constantin d. stores Moder, skal allerede have set det, og den kejserlige Prinsesse Eudoxia sendte det til Constantinopel, hvor Kejserinde Pulcheria lod det opstille. De byzantinske Feltherrer drog aldrig i Krig uden først at hilse det og udbede sig Madonnas Beskyttelse. Dette rigt smykkede Billede blev senere plyndret og slaaet itu af Tyrkerne; men rundt om i den romerske og græske Christenhed findes der Billeder med næsten lige saa vidunderlig en Historie, og flere af dem tillægges der endog undergjørende Kraft, saaledes det i Loreto og det i Czenstochowa i Polen. I Middelalderen tiltog Mariadyrkelsen paa Grund af den Ærefrygt for Kvinden, som udviklede sig i den romantiske Riddertid. M. er Christenhedens Dronning, der kan udsende Engle og bevirke Syndstilgivelse; hun er et Menneske, der er blevet guddommeliggjort. Bruden i Højsangen udtydes om hende, og Digterne forherligede hende. „Græs og Løv, Regndraaberne og Stjærnerne kunde, om de havde Tunger, ikke fuldt udtale hendes Ros; hun hedder M., fordi hun samler al Godhed i sig, ligesom Havet samler alle Floderne". Jo mere Malerkunsten udvikler sig, desto mere forherliges hun ogsaa af denne. Fra Cimabues Tid blev hun fremstillet som en ung Pige paa 15—20 Aar med de mest ideale Skjønhedsformer. Hun blev for Middelalderens Kunst, hvad Venus havde været for Oldtidens, den ideale Skjønheds Opgave. Den højeste Fuldkommenhed i Fremstillingen af hende naaede Rafael, hvis mange Madonnabilleder dog lige saa meget have til Opgave at fremstille den elskende Moder som den ideale kvindelige Skjønhed. I den sixtinske Madonna, der op-

bevares i Galleriet i Dresden, er det Himmeldronningen, han fremstiller i novertræffelig Skjønhed og Herlighed. Fremstillingen af M. uden Jesusbarnet tilhører først den nyere Kunst og har fundet sin skjønneste Skikkelse i Murillos „Undfangelse". Blandt de ældre Madonnabilleder er der mange, der ere sorte, saaledes det berømte i Einsiedeln, og man har derfor antaget dem for gamle Isisbilleder; men den sorte Farve skriver sig snarere fra Højsangen I, 5: „Sort er jeg, men yndig". Madonnastatuerne ere dannede efter Aabenb. XII, 1. En Sol straaler over hende, en Krone med 12 Stjærner er sat paa hendes Hoved; i den ene Haand et Scepter, og Barnet paa den anden Arm. Hun staar paa Maanen, som hviler paa Jorden, der er omslynget af en Slange med et Æble i Munden. Medens Kunsten saaledes forherligede hende, gjorde Theologien vel Forskjel paa den Ærefrygt, man skyldte Christus, og den, man skyldte M.; men i Virkeligheden bleve de stillede paa lige Trin; ja Menigheden tilbad vel snarest Moderen mere end Sønnen. I mange Klostre var Lørdagen hendes Helligdag, ligesom Søndagen var Christi; der blev lavet en Psalmesang, hvori Davids Psalmer vare omskrevne til Bønner til M., og man priste sig lykkelig ved at eje en eller anden af hendes Reliqvier, hendes Sark eller hendes Slør. Til sidst var man saa lykkelig at faa fat i hele hendes Hus, som Englene 1291 bragte fra Palæstina til Dalmatien og nogle Aar efter til Italien (s. Loreto). Særlig ærede Ordenerne hende; den tyske Ridderorden valgte hende til Skytsmø; Munkeordenerne kappedes om at forherlige hende, og Klostrenes Digtere lovsang hende. Ved Reformationen blev Mariadyrkelsen for en Tid trængt noget tilbage. Ikke blot gik den protestantiske Kirke saa vidt i sin Opposition, at den i sin Praxis næsten synes at glemme, at M. dog er Herrens Moder, den benaadede blandt Kvinder; men ogsaa i den romerske Kirke kom der senere hen en Tid, hvor der rejste sig Opposition imod den overdrevne Madonnacultus. I den nyeste Tid er Pavekirken derimod gaaet videre end nogen Sinde. Allerede i Middelalderen var den Mening bleven fremsat, at ligesom M. havde undfanget og født sin Søn uden Synd, saaledes var hun og selv undfangen og født uden Synd, altsaa fri for Arvesynd. Dette Dogme om M.s *ubesmittede Undfangelse* blev navnlig forsvaret af Franciskanerne, medens det blev heftig bekæmpet af Dominikanerne, og først Pave Pius IX, som ansaa sig selv for at staa under Madonnas særlige Beskyttelse, har 10 Dec. 1854 i en talrig Bispeforsamling slaaet det fast som en væsentlig Artikel i den romerske Kirkes Tro. Den guddommelige Ære, som den romerske Kirke saaledes den Dag i Dag tillægger M., har givet sig Udtryk i de mange Kirkefester, som den fejrer til hendes Ære: M.s *ubesmittede Undfangelse* i Romerkirken 8 Dec., i den græske Kirke 9 Dec.; M.s *Fødsel* 8 Sept.; M.s *Ofring* 21 Nov. til Minde om det Sagn, at hun 3 Aar gl. blev bragt til Templet og efter Forældrenes Løfte boede der indtil sit 11te Aar; M.s *Trolovelse* 23 Jan.; M.s *Bebudelse* 25 Marts (*vor Frues Dag*, Luc. Ev. I, 26—38); M.s *Besøgelse* 2 Juli (Luc. I, 39—56); M.s *Renselse* 2 Febr. (s. Kyndelmisse); M.s 7 *Smerters Fest* og M.s *Afmagtsfest* (Fredagen før Palmesøndag) til Minde om hendes Lidelse ved Christi Korsfæstelse; M.s *Himmelfart* 15 Aug. og et Par andre mindre betydende Fester. — Det nye Test. omtaler end videre 5 andre Kvinder af Navnet M. 1) M. af Bethania, Marthas og Lazarus's Søster; 2) M., Kleophas's Hustru, Apostlen Jakob d. yngres Moder; 3) M., Marcus's Moder; 4) M., en Troende i Rom; og 5) M. Magdalene (jvfr. Magdalene), en af de Kvinder, som fulgte med Jesus. Af den romerske Tradition er hun bleven identificeret med M. af Bethania og med den Synderinde, som benaadedes af Jesus (Luc. VII, 35—50), og disse tre forskjellige Kvinder ere saaledes blevne slaaede sammen til den ene *bodfærdige Magdalene*, der har været Gjenstand for mange Kunstneres Fremstilling. Mest berømt er Correggios M. i Galleriet i Dresden. Som Skytshelgen dyrkes hun navnlig af den franske Nation. *Magdalenerindernes* ell. *den hellige M.s Bodsorden* stiftedes i Tyskland i den sidste Halvdel af det 12te Aarh. Paa Grund af deres hvide Dragt kaldtes de mange Steder de *hvide Damer*. Oprindelig var det denne Ordens Bestemmelse at bestaa af bodfærdige faldne Kvinder; men snart bleve ogsaa uberygtede Jomfruer optagne i den, medens Navnet „Bodfærdige" dog blev beholdt. Til Frankrig overførtes denne Orden af en Bertrand, som under Pave Nikolaus III fik den stadfæstet som en regelbunden Orden under Augustins Regel. Til Vaaben havde den et Bækken med glødende Kul, hvilket skulde antyde Medlemmernes Begjærlighed efter at efterligne M.s Bod. Efterhaanden kom Ordenen i sædeligt Forfald, saa at den maatte reformeres 1637—40. I de protestantiske Lande findes der adskillige Steder *Magdalenestiftelser*, som hellige sig til Sygepleje, og *Magdaleneselskaber*, som arbejde paa faldne Kvinders Forbedring.

Maria Eleonora, svensk Dronning, f. 1599 i Königsberg, Datter af Kurfyrst Joh. Sigism. af Brandenburg, formæledes med Gustav II Adolf 1620 og blev kronet s. A. Lunefuld og ubetænksom, som hun var, beredte hun sin Gemal kun ringe Lykke, skjønt hun elskede ham sværmerisk og længe sørgede utrøstelig over hans Død. Ved ødsel Husholdning og stadige, hyppig lovstridige Fordringer indviklede hun sig i Tvist med Formynderregeringen, som desuden, i Overensstemmelse med Kong Gustavs Forskrift, fratog hende al Indflydelse paa Datterens, Dronn. Christinas, Opdragelse. Omsider flygtede hun med Christian IV.s Hjælp 1640 til Danmark, hvor hun opholdt sig i 3 Aar og i den Tid forvoldte Kongen mange Plagerier. Senere opholdt hun sig i flere Aar i Brandenburg, men vendte 1648 tilbage til Sverige og døde i Stockholm 1655.

Maria *Feodorovna*, den danske Prinsesse Dagmars Navn som russisk Storfyrstinde og Kejserinde; s. Dagmar.

Maria, Santa, s. Azorerne.

Mariage, fr. [āsche], Giftermaal, Ægteskab;

et Slags Kortspil, der spilles af to
er.
iager, Kjøbstad i Nørrejylland, Randers
)nsild Herred, paa Sydsiden af Mariager
3 M. n. for Randers. 796 J. (1880).
en smuk Beliggenhed. Dens store Kirke
levning af den gamle Klosterkirke, der
af de anseligste i Danmark. Raadhus,
1860. I Omegnen er flere mindre
ler og Kridtbrud. Kjøbstadjorderne ud-
i0 Tdr. Ld. af 40½ Tdr. Hartkorn.
)vrighed er en Borgemester, som til-
Byfoged og Byskriver samt Foged og
i Onsild og Gjerløv Herreder. I
)enseende danner M. med Landsogn
:t. Af forskjellige Embedsmænd findes
strictslæge, en Toldforvalter, en Post-
, der tillige er Telegraphbestyrer. Byen
ier Randers Amtstue og 4de Udskriv-
s og er Valgsted for Amtets 1ste
:kreds. Sparekasse. Under Toldstedet
ıdelspladsen Hadsund. — M. skylder
delse og sit Navn til det berømte
er nu er en Herregaard, tæt s. for
nne fik dog først Kjøbstadsprivilegier
stret var vistnok stiftet i Beg. af det
. baade for Munke og Nonner af
tas ell. den hellige Frelsers Orden
til Jomfru Maria og St. Birgitta.
'ende til de yngre Klostre blev det
de rigeste i hele Danmark. Ved
ıen blev Klostret Kronens Ejendom
den Tid Sædet for en kongelig
dog vedblev det endnu en Tid at
lerjomfruer, indtil et Kongebrev
ıt omdanne Nonneklostret til en
1664 blev det solgt fra Kronen
været en privat Herregaard, der
r Navnet M. Kloster. Mariager
sig i en Længde af 4¼ M. fra
ınd i Nørrejylland med en Ind-
Hadsund, hvor en Færge fører
, forbi M. til Hobro. Den indre
:den kaldes derfor ogsaa Hobro
har kun i en Rende i Midten
ig Dybde; Fjordbredderne ere høje
Grund.
Peter, f. 23 Juli 1827 i Ny-
er Nedlæggelsen af Byens lærde
'at i Odense Kathedralskole, di-
47 privat til Universitetet og tog
Artium. Han havde i Skolen
efter Dansk, Fransk og Zoologi;
)versatte han først en Række belle-
r af franske Forfattere (Gozlan,
Lh. Reybaud, Soulié, Souvestre,
o, Balzac, Alph. Karr o. fl.) og
senere Periode, da Tidens æsthe-
var i Aftagende, sine natur-
kaber til Nytte ved Oversættelsen
n Flammarions „Beboede Ver-
), Pouchets „Naturens Vidun-
, Hartwigs „Harmonien i Na-
vet" (2 Opl.), Brehms „Dyre-
damus's „Illustr. Vejledning i
en første i vor Literatur ind-
tilling af Hønsenes Sygdomme
:dling; af vore tre Tidsskrifter
har M. været med til at stifte
de to („Hønsegaarden" og „Maanedsskrift for Hønseavl"). 1855 begyndte han under et længere Otium at studere de græske Klassikere som Stofmateriale for novellistisk Fremstilling, gjorde sig efterhaanden bekjendt med mange lidet læste Forfattere og vendte især sin Opmærksomhed paa alt, hvad der kunde bidrage til at reconstruere de gamles Privatliv, særlig det daglige Omgangssprog. Som Frugten af disse Studier udkom 1881 fem antike Fortællinger under Fællestitlen „Fra Hellas", en Bog, der hurtig trængte igjennem i Literaturen, og som er bleven oversat paa Svensk, Tysk, Hollandsk og Nygræsk. 1884 udkom som anden Række af denne Digtning „Den sidste Lamia", fire antike Fortællinger, og Aaret efter „Magthaveren paa Rhodos", hvilke ligeledes ere oversatte paa fremmede Sprog. Ogsaa adskillige Lejlighedsdigte og andre Poesier har M. forfattet; i Chr. Winthers „Fortællinger og Digte af danske Forfattere" findes nogle af dem optagne. Fra 1859 har M. som fast Medarbejder været knyttet til „Berl. Tid.", hvor han bl. a. har meddelt Breve fra sin 1885 foretagne Rejse i Grækenland, Italien og Schweiz.

Maria Maggiore, Sánta [maddschōre], Stad i Syditalien, 1 M. s. ø. for Capua med 17,000 J., betydelig Handel og Ruiner af det i det 5te Aarh. af Vandalerne ødelagte gamle Capua.

Mariämne, den sidste Ætling af den berømte makkabæiske ell. hasmonæiske Familie hos Jøderne, Sønnedatter af Aristobulos og Datterdatter af Ypperstepræsten Hyrkan, Herodes d. stores unge og skjønne Hustru, som Tyrannen lod henrette 28 f. Chr., skjønt han paa sin Vis elskede hende, ligesom han ogsaa lod hendes Broder Aristobulos dræbe og sine to Sønner med M. henrette.

Mariäna, Juan de, spansk Jesuit og Politiker, f. 1536 i Talavera, underviste i Theologi i Rom, paa Sicilien, i Paris og fra 1574 i Jesuitercollegiet i Toledo; d. 1623. Han er berømt ved sin Spaniens Historie (»Historia de rebus Hispaniæ«, 1592), men især ved sin Bog »De rege et regis institutione« (1599). I dette Skrift begrunder han, som saa mange af Datidens katholske, især jesuitiske Retslærere, Fyrstemagten paa en Overdragelse fra Folkets Side. Kun Kirkens (Pavens) Autoritet er absolut; Fyrstens Autoritet staar under Statens eller Folkets. (En lignende demokratisk Lære opstilledes af protestantiske Forfattere i de Lande, hvor Protestantismen blev forfulgt.) Nød og Trang førte oprindelig Menneskene sammen og blev saaledes Kilde til det sande menneskelige Liv. Ledelsen af Samfundet overdroges til en enkelt, hvis Visdom og Retskaffenhed Folket kjendte. Men denne enkeltes Vilje gjælder ikke vilkaarlig; han skal raadføre sig med Stænderne og de bedste Mænd og følge Landets Love. Gjør han ikke det, bliver han en Tyran, og naar han er bleven advaret offentlig af det forsamlede Folk, kan dette tage sin Fuldmagt tilbage, og enhver har da Ret til at dræbe Tyrannen. Derfor billiger M. bl. a. Jacq. Clements Snigmord paa Henrik III. Det mærkelige ved M. og den Retning, hvortil han hører, er Foreningen af en rationel

og demokratisk Tendens med ultramontan Fanatisme.

Mariane Caroline Charlotte, Prinsesse af Mecklenburg-Strelitz, f. 10 Jan. 1821, blev 10 Juni 1841 gift med den danske Kronprins Frederik (F. VII), men igjen skilt fra ham 20 Sept. 1846; d. 1 Juni 1876.

Marianerne, s. Ladronerne.

Maria-Theresiöpel ell. Theresienstadt, Stad i Ungarn paa Sletten mellem Donau og Theiß, 22 M. s. s. ø. for Buda-Pest, er egentlig flere sammenbyggede Landsbyer. 61,000 J. (1880). Smuk Hovedkirke, Franciskanerkirke og græsk Kirke, stor Caserne. Linnedvæveri, Garveri, Farveri og Tilvirkning af Skotøj. Stærkt besøgte Markeder, hvor der drives betydelig Handel med Hornkvæg, Heste, Huder og Uld. Staden ejer den omliggende store Telezka-Slette, der har fortrinlige Græsgange, og hvor der desuden drives megen Tobaksavl.

Maria-Zell, Flække i det østerrigske Hertugd. Steiermark, 13 M. s. v. for Wien, med 1,200 J., havde et i Beg. af det 13de Aarh. stiftet, men senere ophævet Benedictinerabbedi, hvis 1363 af den ungarske Konge Ludvig I anlagte og 1644 ombyggede prægtige gotiske Kirke er et berømt Valfartsted, der aarlig besøges af c. 100,000 Mennesker. Mariabilledet er af Lindetræ og befinder sig i et af et Sølvgitter omgivet Capel paa et Sølvalter.

Maribo, Kjøbstad paa Laaland, M. Amt, Musse Herred, omtrent midt paa Øen mellem den c. ½ □ M. store Maribo Sø og den mindre Grimstrup Sø, 17 M. s. v. for Kjøbenhavn, 3½ M. ø. til s. for Nakskov. 2,403 J. (1880). Byen har en stor Kirke (den gamle Klosterkirke) med Leonora Christina Ulfelds Grav, et Raadhus, opført 1857, Sygehus, Fattigstiftelse og Gasværk. Øvrigheden er en Borgemester, tillige Byfoged og Byskriver samt Birkedommer i M. Birk. I gejstlig Henseende danner Byen et Pastorat med Hillested Sogn; foruden Sognepræsten er her en ordineret Katechet. Desuden er her en Toldforvalter, en Controleur, en Postmester, en Telegraphbestyrer og en Amtsforvalter. M. er Valgsted for Amtets 2den Folketingskreds. Handel og Industri er i Opkomst. Ladepladsen Bandholm 1 M. n. for Byen og forbunden med den ved Jernbane tjener den som Havn og Toldsted. Den samlede Told- og Brænderiindtægt ved Bandholm-M. Toldsted udgjorde i Finansaaret 1884—85 89,000 Kroner. Der udførtes til Udlandet f. A. c. 11 Mill. Pd. Hvede og Hvedemel og 7 Mill. Pd. Byg. Handelsflaaden talte 4 Dampskibe af 585 Tons og 33 Sejlskibe af 1,503 Tons. — M., som ligger der, hvor i Middelalderen Landsbyen Skemminge laa, skylder sin Oprindelse til Klostret af s. N., der blev stiftet i Beg. af det 15de Aarh. baade for Munke og Nonner af St. Birgittas Orden (ligesom Mariager Kloster) og var indviet til Jomfru Maria. Dette Kloster overlevede længe Katholicismens Fald og var det af alle danske Klostre, der bestod længst. Det blev først inddraget af Christian IV 1620. Klostret er nu ikke mere til. Den største Del af dets Gods hører under M. Ladegaard. Dets Kirke har siden 1598 været Byens Sognekirke og er siden 1803, da Laaland-Falsters Stift oprettedes, tillige E… tets Hovedkirke, hvor Landemode afholdes … Ordinationer foregaa. Byen kan betragtes … Kjøbstad fra Midten af det 16de Aarh. M. … omfatter Øerne Laaland og Falster med til… liggende Smaaøer og udgjør tillige med Len… Bogø og Farø i Præstø Amt Laaland-Falster Stift; s. Laaland og Falster.

Maribøe, Ludvig, norsk Handelsmand … Politiker, f. i Kjøbenhavn 22 Oct. 1781 … jødiske Forældre, gik i 17aars Alderen … til Christendommen. 1798—1803 opholdt … sig i Italien, hvor han havde Ansættelse … et Handelskontor i Livorno, og kom 1805 … Christiania for at overtage en Post ved det k… kerske Fideicommis's Kontor; senere etabler… han en egen Forretning dersteds, oprettede … Krigen 1808 et Fricorps Artilleri under … egen Commando og blev til Belønning … 1813 Capitain à la suite i Hæren. I … Aar drev han en omfattende Handels- og Fa… brikvirksomhed, hvorved han erhvervede sig … betydelig Formue, ligesom han med Kraft … Interesse deltog i flere patriotiske Foretagender. Under Krigen 1814 overtog han Opsynet med Hærens Transportvæsen, men tabte under … uheldige Penge- og Handelsforhold paa den … Tid hele sin Formue, hvorefter han omtr… 1816 opgav sin Virksomhed som Handelsmand. 1817 flyttede han til Stockholm og blev … Adjudant hos Kong Carl XIII; 1822 tog … Afsked fra Krigstjenesten og vendte tilbage … Norge, hvor han for det meste boede i Nær… heden af Christiania. Han udgav 1824— … Tidsskriftet (senere Ugebladet) „Patrouillen"; … valgtes til Stortingsmand 1830 fra Christiania og 1833 fra Akershus Amt og blev sidstnævnte Aar Statsrevisor. 1836—38 opholdt han sig … England, hvor han forgjæves søgte at faa Bods… sagen (s. Bods) bragt for Parlamentet. Ker… efter blev han sindssyg, men helbrededes … sin Død, 19 Juli 1841 i Slesvig. M. er Forfatter af en Række Skrifter, fornemmelig Brochurer, af politisk og økonomisk Indhold.

Maridalen (opr. Margretedal), et … Dalføre i Norge, 1 Mils Vej nord for Christiania. Fra det her liggende Maridalsvand … Byen det meste af sin Vandforsyning.

Marie I, Dronning i England af Huset Tudor 1553—58 („the bloody Mary"), Datter af Henrik VIII og hans første Dronning, den spanske Prinsesse Katharina (Ferdinand d. Katholskes og Isabellas yngste Datter), f. 18 Febr. 1516. Hun nød en fortrinlig Opdragelse og synes at have været et meget tidlig udviklet Barn. Bestemt til Hustru først for Dauphinen Henrik, senere for Carl V og endelig for Frants I var hendes Skæbne tidlig afhængig af Henrik VIII.s lunefulde Politik. Faderens Uvilje mod Moderen overførtes ogsaa paa Datteren, som fra 1527 indtil 1536, Katharinas Dødsaar, blev holdt adskilt fra sin Moder, med hvem hun ikke en Gang maatte tage den sidste Afsked. Efter Anna Boleyns Henrettelse forbedredes hendes Stilling, især efter at hun havde underskrevet en Erklæring, hvori hun erkjendte Forældrenes Ægteskab for stridende imod Guds og Menneskenes Lov. Hun blev nu atter Gjenstand for talrige mislykkede Ægteskabsplaner,

Faderen i sit Testament indsatte hende
nærmest Arving efter Sønnen Edvard.
n Halvbroder Edvard VI stødte hun an
ivrige Vedhængen ved Katholicismen,
Testament udelukkede han hende fra
en, som han bestemte for en fjærnere
ig, Jane Gray; men den almindelige
g var dog for M., der ogsaa 3 Aug.
dt sit Indtog i London som Dronning.
aadte i Begyndelsen med stor Mildhed;
Suffolks og Wyatts nye Opstand til
r Jane Gray fulgte hun udelukkende
mme Biskop Gardiners Raad. Her-
en Indflydelse, som hendes 25 Juli
jaaede Ægteskab med Carl V.s Søn,
, øvede. Næppe et halvt Aar efter,
555, begyndte den grusomme Forføl-
Protestanterne, af hvilke c. 300 døde
t eller Skafottet, deriblandt Ærke-
nmer og Biskopperne Latimer, Ridley,
Hooper; ogsaa Jane Gray og hendes
je bleve henrettede. Protestanterne
de derfor „den blodige". Hvorvidt
ar personlig ansvarlig herfor, er det
at sige. Syg paa Sjæl og Legeme
a fuldstændig afsondret fra Verden.
eskab med Philip, i hvem hun nagtet
findighed imod hende var lidenskabe-
t, indviklede England i en Krig med
hvori det for bestandig tabte Calais,
ib Dronningen tog sig meget nær.
den var sluttet, døde hun barnløs af
17 Nov. 1558.
II, Dronning i England af Huset
89—95, Jakob II.s ældste Datter af
Ægteskab med Anna Hyde af Cla-
ønnesøns Sønnedatter af M. Stuart,
Opdraget i den protestantiske Tro
1677 gift med sin Fætter Vilhelm III
, Statholder i Nederlandene, og ved
nen" 1689 blev Vilhelm og hun
for Konge og Dronning i de tre
ger. Hun regerede derpaa sammen
il sin Død 6 Jan. 1695. Ægteparret
n Børn.
Amalie, fransk Dronning, f. Ludvig

Amélie Françoise Hélène, Prinsesse
, f. 15 Jan. 1865, Datter af Her-
af Chartres, ægtede 22 Oct. 1885
demar af Danmark.
Antoinette, fransk Dronning, f. 2 Nov.
agen efter Jordskjælvet i Lissabon —
ter af Kejserinde Maria Theresia,
aj 1770 gift med den franske Dau-
, senere Ludvig XVI, og blev Dron-
Det varede dog flere Aar, inden
Samliv fandt Sted (hun fødte sit
1778), og M. følte sig længe snarere
østerrigsk Prinsesse end som fransk
Efter sin Moders Paalæg gav hun
Oplysning om alt, hvad der fore-
ffet, og det senere Øgenavn „Øster-
var derfor ikke helt ufortjent.
sselhed og Pragtlyst under Folkets
vakte Uvilje, hendes Forlystelsessyge
je Optræden i Strid med den tid-
je Etiquette gav Bagtalelsen Næring,
den nærmeste Slægt skaanede hende
i saa Henseende (især Greve Ludvig af Provence, senere L. XVIII). Snart levede hun i idyllisk Ro i Trianon med sin Veninde, Prinsesse Lamballe; snart fartede hun om med sin letfærdige Svoger, Greven af Artois (Carl X). Siden 1781 øvede M. den overvejende Indflydelse paa Kongen, og hun bærer nærmest Skylden for, at Necker fjærnedes, og at Calonne blev Finansminister. Halsbaandshistorien 1785 skadede hende overordentlig, skjønt hun heri var aldeles uskyldig. Under Revolutionen fandt M. sig kun nødig i Kongens Eftergivenhed over for Nationalforsamlingen og søgte stadig at ægge ham til Modstand; derfor vendte Folkets Forbitrelse sig især mod hende (»Mad. Veto«). Allerede ved Pøbelens Tog til Versailles 5—6 Oct. 1789 kom dette til Syne, og skjønt hun strax efter udgav 300,000 Frc.s for at indløse Fattigfolks Tøj fra Laanehusene i Paris, dæmpede det kun for en kort Stund Misstemningen. Paa sin Side nærede M. ogsaa dyb Uvilje og Mistillid til alle den nye Tids Mænd (især Lafayette), selv naar de viste Kongehuset oprigtig Hengivenhed. Da Mirabeau døde og Haabet derved slukkes om at vinde Oprejsning for Kongemagten, fremkaldte hun Flugten 20 Juni 1791, og hun lod kun Ludvig XVI underskrive Forfatningen for at dysse Folkets Mistro i Søvn. Senere trængte hun paa hos sin Broder Leopold II om at bringe Hjælp og Redning, ja selv efter Krigserklæringen i Apr. 1792 sendte hun Mallet du Pan i fortroligt Hverv til de fremmede, mod Frankrig fjendtlige Magter. Under Optrinene 20 Juni 1792 forstod hun ved sin værdige Optræden at tæmme Pøbelens Raseri; ved Stormen paa Tuilerierne 10 Aug. søgte hun forgjæves at overtale Kongen til Modstand for at falde med Ære hellere end at se Kongedømmet gaa til Grunde under Haan og Spot. I Dec. blev M. skilt fra sin Ægtefælle, og i Jan. 1793 blev hun Enke; i Juli toges ogsaa Sønnen (Ludvig XVII) fra hende, og i Aug. overførtes hun fra Temple til Conciergeriet, hvor hun maatte lide megen ilde Medfart og Raahed. En Marquis Rougeville gjorde et Forsøg paa at udfri hende fra Fangslet og bødede derfor med Livet. 14 Oct. blev M. stillet for Revolutionstribunalet; hun optraadte med stor Værdighed og gik 16 Oct. 1793 med Sindsro og Gudsfrygt sin Død paa Guillotinen i Møde. Ulykken havde adlet hende, og den haarde Straf, hun maatte lide, fremkalder en mildere Dom over hendes Fejl.

Marie Christine, Dronning af Spanien, f. 21 Juli 1858, Datter af den østerrigske Ærkehertug Carl Ferdinand, ægtede 1879 Kong Alfons XII og blev 25 Nov. 1885 Enke og Regentinde for sin endnu ufødte Søn (Alfons XIII, f. 17 Maj 1886); hun har desuden to Døtre.

Marie Louise, Dronning i Spanien, f. 1751, Datter af Hertug Philip af Parma, ægtede 1765 sin Fætter, den senere Kong Carl IV (siden 1788). Hun beherskede ham aldeles, men vandt et slet Navn ved sit usømmelige Forhold til Brødrene Godoy og sin Uvilje mod Sønnen Ferdinand (F. VII), hvem hun søgte at udelukke fra Tronen. M. forlod 1808 Spanien med sin Ægtefælle og døde 1820.

Marie Louise, fransk Kejserinde, f. 12 Dec. 1791, Datter af Kejser Frants I og Marie Theresia af Neapel, var smuk, men lidet begavet og lidet dannet. I Febr. 1810 blev hun forlovet med Kejser Napoleon I, 8 Marts i Wien viet til Berthier paa hans Vegne og 2 Apr. endelig i Paris; hun fødte 20 Marts 1811 en Søn, Napoleon (II), den senere Hertug af Reichstadt. Under Krigen 1813 var M. Regentinde i Kejserens Fraværelse; hun drog 28 Marts 1814 med sin Søn fra Paris til Blois, men vilde ikke følge sine Svogre Joseph og Jérôme hinsides Loire; strax efter Napoleons Tronfrasigelse havde hun 16 Apr. en Sammenkomst med sin Fader og besluttede her at forlade sin Ægtefælle; hun rejste til Wien, hvor hun forblev ogsaa i „de 100 Dage" 1815, og overtog 17 Marts 1816 med Titel „kejserlig Majestæt" Regeringen i Hertugd. Parma, Piacenza og Guastalla, der vare tilsikrede hende ved Tractaten i Fontainebleau (12 Apr. 1814), men lod Sønnen blive hos Morfaderen i Wien. M. overlod Styrelsen til sin Overhofmester, Grev Adam Neipperg, hvem hun ægtede 1822, men havde allerede 1819 født en Datter, som strax døde, og 1821 en Søn, der blev Greve af Montenuovo (1864 ophøjet til Fyrste, d. 1871); kort efter Neippergs Død 1829 ægtede hun sin anden Overhofmester, Grev C. R. Bombelles (d. 1856). Da det nationale Røre 1831 greb hendes Land, flygtede hun til Fæstningen Piacenza og genindsattes af østerrigske Tropper. D. 18 Dec. 1847 under et Ophold i Wien.

Marie Sophie Frederikke, dansk Dronning, Datter af Landgrev Carl af Hessen-Kassel og den danske Prinsesse Louise (Frederik V.s Datter), f. 28 Oct. 1767 i Hanau, havde Bryllup med sin Fætter, Kronprins Frederik (senere Kong F. VI), paa Gottorp 31 Juli 1790. Deres Kroning foretoges 1815 paa deres Sølvbryllupsdag. Om hendes Børn s. Frederik VI. Hun blev Enke 3 Dec. 1839 og døde 21 Marts 1852 paa Amalienborg (begr. i Roskilde Domkirke). Dronning M. var i sin Ungdom bekjendt for sin Skjønhed og Ynde. Hendes Liv randt hen i stille Velgjørenhed og under Syslen med religiøs Læsning og historiske Studier, især med Genealogi; de anonymt udgivne, omhyggelig udarbejdede „Supplement-Tafeln zu J. Hübners Genealog. Tabellen" (6 Hæft., Kbh. 1822—24) hidrøre fra hendes Haand. Under Kongens Fraværelse i Wien 1814—15 var M. Regentinde og affattede i Aug. 1814 en Oversigt paa Fransk over Danmarks politiske Stilling siden 1807 (trykt i „Danske Samlinger", II, 1866).

Marie Stuart, Dronning i Skotland 1542—68, Datter af Kong Jakob V og Marie Guise af det lothringske Hus, f. 5 Dec. 1542 paa Slottet Linlithgow ved Edinburgh, 8 Dage før sin Faders Død. Saaledes allerede i Vuggen Dronning blev hun af den engelske Konge Henrik VII begjæret til Brud for hans Søn Edvard; men Enkedronningen, som førte Regentskabet i sin Datters Mindreaarighed, støttede sine Brødre Guisernes Planer og bragte 1548 M. til Frankrig, hvor hun blev omhyggelig opdraget i et Kloster og 24 Apr. 1558 gift med Dauphinen, der n. A. besteg Tronen som Kong Frants II. Det yppige Liv ved det franske Hof, hvor Katharina af Medici gav Tonen an, blev ikke uden Virkning paa den unge, skjønne M.s bevægelige Sind; hun lærte her baade Letsindighed og katholsk Intolerance. Da hun allerede 1560 var bleven Enke og hendes Moder Regentinden i Skotland var død s. A., vendte M. i Aug. 1561 tilbage for selv at overtage Regeringen i sit Fædrenerige. Med dyb Smerte forlod hun sit Barndomshjem, sit kjære Frankrig og dets muntre Hof, for at begive sig til det alvorlige Skotland, hvor Folket var hende fremmed og suldt af Mistro imod hende, og hvor Tidens strænge Religionsiver og mørk Fordømmelse af al verdslig Glæde stak stærkt af mod hendes tidligere Omgivelser og egne Tilbøjeligheder. Den 18aarige katholske Dronning kom derfor snart i spændt Forhold til sine protestantiske Undersaatter, som fanatiseredes af den ivrige Reformator John Knox, der offentlig prædikede mod Dronningens „Laster". Hun optraadte i Begyndelsen af sin Regering med stor Takt og Klogskab, understøttet af sin Halvbroder, James Murray, der gjorde Ende paa en Opstand af Lord Huntley 1562. Hun havde imidlertid paadraget sig den engelske Dronning Elisabeths Fjendskab ved at erklære hende som Bastard og Kjætterske for uberettiget til den engelske Trone og sig selv som Sønnedatter af Henrik VIII.s Søster Margrete for retmæssig Arving, hvad største Delen af de engelske Katholiker ansaa hende for, ligesom hun ogsaa havde antaget det engelske Vaaben og kaldte sig Dronning af Frankrig, England og Skotland. For at have en Støtte i sin vanskelige Stilling ægtede M. 29 Juli 1565 sin Fætter Henry Stuart, Lord Darnley (der havde nærmest Fordring paa den engelske Krone efter M. som Dattersøn af den engelske Margrete), en raa Yngling, som 9 Marts 1566 dræbte hendes Secretær og Fortrolige David Rizzio i Dronningens Nærværelse. Et Par Maaneder efter fødte hun sit eneste Barn, Kong Jakob VI (I) i Skotland og England, og udsonede sig med sin Ægtefælle; men denne blev Natten mellem 9—10 Febr. 1567 sprængt i Luften med det Hus, han beboede i Edinburgh, og da M. 15 Maj s. A. rakte Grev Bothwell, hvem den offentlige Mening anklagede som hendes Mands Morder, sin Haand, opvakte hun derved stærk, om end maaske ugrundet Mistanke imod sig for Delagtighed i Mordet. Straffen for denne forbryderske Forbindelse lod ikke længe vente paa sig. En Opstand af Adelen drev Bothwell i Landsflygtighed; Dronningen blev slaaet paa Carberry-Hill 15 Juni og sat fangen paa Slottet Lochleven og hendes enaarige Søn udraabt til Konge. 2 Maj 1568 blev hun imidlertid befriet om Natten ved George Douglas, en Broder til Slotsherren, som havde forelsket sig i hende, og det katholske Parti samlede sig endnu en Gang om sin Dronning, men blev slaaet ved Langside 13 Maj, og M. flygtede til England for at finde Beskyttelse hos sin Fjende Elisabeth. Men Højmodighed var ikke denne Dronnings Dyd; M. blev holdt fangen, ført fra et Slot til et andet, haardt behandlet og, da idelige Forsøg paa at befri hende og Sammensværgelser til Fordel for hende fandt

omsider af en **Commission** dømt til Dø-
g henrettet i en Sal paa Slottet i
inghay 8 Febr. 1587. M. Stuarts
Charakter er endnu den Dag i Dag
ind for Historikernes Undersøgelser. Ud-
unktet for disse er Spørgsmaalet om
Delagtighed i Darnleys Drab og om
Forhold til Bothwell forinden og i den
le Tid efter hendes Ægtefælles tragiske
t. Afgjørelsen heraf beror væsentlig paa,
n kan bevise Ægtheden eller Uægtheden
e Breve og Sonetter fra hende til
ll, som kort efter Adelens Opstand 1568
indne paa Slottet i Edinburgh. Men
endnu ikke lykkedes at føre noget fuld-
Bevis for den ene eller den anden Op-
Paa Dansk er hendes Historie bleven
t af Schiern i „James Hepburn, Jarl
vell" („Nyere Hist. Studier", I, 1875),
aa Engelsk 1879.

Theresia, Dronning i Frankrig, kal-
Østerrig", f. 10 Sept. 1638, Datter
Philip IV af Spanien og Ludvig XIII.s
lisabeth, blev 1660 efter Pyrenæer-
ft med sin Fætter Ludvig XIV, men
et tilsidesat af sin Ægtefælle. Hun
Juli 1683. Af 6 Børn overlevede
Søn, Ludvig, Dauphin, hende.

Theresia, tysk Kejserinde 1745—80,
aj 1717 i Wien, Datter af Kejser
var i Følge den pragmatiske Sanc-
uagtet sit Kjøn udset til Arving i
rens Lande og godkjendt som saadan
s Fyrster. Hun ægtede 1736 Frants
af Lothringen, der fra sin tidlige
1723) var opfostret ved det kejserlige
35 bestemt til fremtidig Storhertug
a. Ved Faderens Død 20 Oct. 1740
M. Regeringen og udnævnte sin
til Medregent, men indrømmede
keligheden kun liden Del i Stats-
skjønt hun elskede ham højt. For-
Riget vare meget ugunstige; Sta-
ser vare udtømte, Hæren kun ringe
og tilmed svækket ved den ulykkelige
Tyrkiet (1737—39), og Folket var
, bl. a. over M.s Ægteskab, fordi det
igere, om hun havde ægtet Kurfyrst
af Bayern. Strax efter Carl VI.s
dte Frederik II af Preussen Krig
ved Overrumpling og efter Sejren
z Schlesien, paa hvilket han gjorde
; og denne Sejer kaldte M.s andre
n. 1741 dannedes et Forbund mel-
g, Spanien, Bayern og Sachsen,
unævnte Kurfyrste gjorde Paastand
østerrigske Arvelande. Ved fransk
Hjælp indtog han Böhmen og lod
Prag 1741, samt blev n. A. valgt
er. M. maatte derfor ty til Un-
in nys fødte Søn Joseph (J. II),
es der hende rigelig Hjælp (Sagnet
ens Forsikring »Moriamur pro rege
.«, d. e. Vi ville dø for vor Dron-
., er dog uhjemlet). End videre
ig Støtte fra England-Hannover,
tillige fra Rusland. 1742 kjøbte
Preussen ved Afstaaelse af Schle-
fik hun Fred og Forbund med
Sachsen og Forbund med Sardinien ved en
Landafstaaelse i Lombardiet. 1743 kunde hun
tage Böhmen tilbage og blev kronet her; 1745
fik hun sin Ægtefælle valgt til tysk Kejser, og
skjønt den østerrigske Arvefølgekrig (s. d. A.)
førtes med stigende Held og Frederik II ved
en ny schlesisk Krig (1744—45) tiltvang sig
Stadfæstelse paa Schlesiens Tilknytning, gik
M. dog ud af Kampen med forholdsvis ringe
Tab, idet Freden 1748 kun medførte Opgivelse
af Hertugd. Parma, Piacenza og Guastalla.
De følgende 8 Fredsaar brugte M. til vigtige
Reformer i Forvaltningen i centraliserende
Retning, til Omdannelse af Skattevæsenet med
Ophævelse af Adelens Skattefrihed, til For-
bedringer i Bøndernes Retsstilling, til Udvik-
ling og Forøgelse af Hæren efter preussisk
Mønster o. s. fr. Dog Tabet af Schlesien kunde
hun ikke glemme; hendes nye Minister Kaunitz
udvirkede Forbund med Frankrig mod Preussen,
men Syvaarskrigen (s. d. A.) 1756—63 skaffede
hende dog ikke den ønskede Oprejsning. Der-
imod vandt hun 1769 de 16 Zipserstæder tilbage
til Ungarn og tilknyttede 1772 det østlige Ga-
lizien ved at deltage i Polens første Deling,
skjønt hun følte, at det var en Uret, der øvedes.
1774 tog hun Bukovina i Besiddelse og fik
1777 Landet afstaaet af Sultanen; endelig skaf-
fede den bayerske Arvefølgekrig 1779 hende en
lille Landstrækning ved Inn. Indadtil styrede
M. med Kraft og Dygtighed. Skjønt oprigtig
from hævdede hun med Alvor Statens Selvstæn-
dighed over for Kirken; hun gjennemførte flere
kirkelige Reformer og fremmede Skolevæsenets
Udvikling; derimod gik hun kun modstræbende
ind paa Jesuiterordenens Opløsning 1774.
Hun gjorde de forberedende Skridt til en fuld-
stændig østerrigsk Lovbog; 1768 udkom Straffe-
lovbogen Nemesis Theresianum, og 1776 af-
skaffedes Pinebænken; men den almindelige
borgerlige Lovbog kom først en Menneskealder
senere (1811). Ogsaa for Landbrugets og Næ-
ringsvejenes Opkomst var hun meget virksom,
og hun staar i det hele højt blandt Østerrigs Re-
genter. Til Løn for Ungarernes Hjælp over-
førte hun Fiume fra Østerrig og gjenforenede
Banatet med Ungarn 1778; hun organiserede
Militærgrænsen (1746—67) og oprettede baade
et illyrisk og et siebenbürgensk Hofcancelli, men
vilde ikke indkalde nogen ungarsk Landdag efter
1764, fordi den havde vist stærk Modstand imod
Regeringens Forslag. M. døde 29 Nov. 1780;
siden 1765 havde hun været Enke og tog da
Sønnen Joseph II til Medregent. Af 16 Børn
overlevede 10 hende; af 4 Sønner blev Jo-
seph II og Leopold II Kejsere; Ferdinand ægtede
Hertugen af Modenas Arvedatter, og Maxi-
milian blev Kurfyrste af Köln; af Døtrene ere
Caroline, Dronning i Neapel, og Marie An-
toinette, Dronning i Frankrig, de mest be-
kjendte. M.s Navn bevares i Ridderakademiet
Theresianum i Wien, grundlagt 1796, i **M. Th. Ordenen**, stiftet 1757 for krigersk Daad,
og i Maria-Theresiopel ell. Theresienstadt i
Ungarn.

Marie af Burgund, Carl d. dristiges Arve-
datter og eneste Barn, f. 1457 i Bryssel i hans
andet Ægteskab med Isabella af Bourbon, æg-
tede 19 Aug. 1477 i Gent efter sin Faders Fald

s. A. i Slaget ved Nancy Ærkehertug Maximilian af Østerrig (den senere Kejser M. I), hvorved hun tilførte det habsburgske Hus den rige burgundiske Arv, deriblandt alle Nederlandene. Hun døde allerede 1482, kun 25 Aar gl., og var Moder til Ærkehert. Philip d. smukke og Margrete (s. **Margrete af Østerrig**).

Marie af Medici, fransk Dronning, Datter af Storhert. Frants af Toscana, f. 26 Apr. 1573 i Firenze, blev 1600 gift med den franske Konge Henrik IV, efter hvis Mord 1610 hun overtog Regentskabet for sin umyndige Søn Ludvig XIII. M. afveg aldeles fra sin Mands Politik, afskedigede Sully, bortødslede med sine italienske Yndlinge (s. **d'Ancre**) Statens Midler, som den forrige Regering havde bragt i en saa udmærket Orden, og nærmede sig det spanske Hof, mod hvilket den havde været fjendtlig stemt. Hun styrtedes af Luynes 1617 og blev holdt i et Slags Fangenskab paa Slottet i Blois, hvorfra hun undkom 1619. Ved hendes Secretær Richelieu, den Gang Biskop af Luçon, kom et Forlig i Stand, og efter Luynes's Død 1621 vendte Enkedronningen tilbage til Paris, hvor hun igjen fik sin gamle Indflydelse over sin svage Søn og benyttede den til at hæve Richelieu, dog kun for snart at tabe den til denne. I Kampen med en saa overlegen Personlighed maatte den kun lidet begavede Dronning nødvendig ligge under; hun blev atter sat fangen, undkom til Brüssel, og da hun fra Nederlandene tillige med sin yngre Søn Gaston af Orléans forberedte et væbnet Indfald i Frankrig, som mislykkedes, maatte hun 1638 flygte til England til sin med Carl I gifte Datter Henriette Marie; 1641 flyttede hun derfra til Köln og døde her 3 Juli 1642, faa Maaneder før Richelieu. For øvrigt elskede hun som alle Medlemmer af sin Slægt de skjønne Kunster, opførte mange Pragtbygninger, deriblandt Slottet Luxembourg i Paris, og tilvejebragte Samlingen af Rubens's allegoriske Malerier i Louvre.

Marie II da Gloria, Dronning af Portugal 1826—53, Datter af Kejser Pedro I i Brasilien og Leopoldine af Østerrig (Kejser Frants I.s Datter), f. 4 Apr. 1819 i Rio Janeiro, blev 2 Maj 1826 efter sin Faders Afkald paa Tronen ophøjet til Dronning, medens hendes Faster, Infantinde Isabella, skulde styre Landet. 1828 forlod M. Brasilien for at rejse til Wien, hvor hun skulde opdrages hos Morfaderen; men imidlertid havde Farbroderen Dom Miguel, hvem hun senere skulde ægte, tiltaget sig Herredømmet, og hun førtes derfor til England for at søge Hjælp her og, da den nægtedes, n. A. tilbage til Brasilien. Her besluttede hendes Fader 1831 at nedlægge Kronen, og han optog nu Kampen for sin Datters Rettigheder, medens hun selv opholdt sig i Frankrig. Da Sejren var vunden, holdt M. 22 Sept. 1833 sit Indtog i Lissabon og blev kronet, erklæredes n. A. for myndig og ægtede 26 Jan. 1835 Hertug August af Leuchtenberg, som døde efter to Maaneders Forløb. 9 Apr. 1836 ægtede M. Hertug Ferdinand af Sachsen-Koburg, som n. A. fik Titel af Konge. M.s Regering betegnedes ved gjentagne Opstande og Forfatningsomstyrtelser, hvori hun selv tog Del, og ved idelige Ministerskifter og Partikampe, som dog langtfra havde den voldsomme Charakter som i Nabolandet Spanien. Hendes Egensind og Lunefuldhed gjorde hende kun lidet afholdt. Hun døde 15 Nov. 1853 og fulgtes af sin ældste Søn Pedro V (f. 1837, d. 1861); hendes anden Søn er den nuværende Konge Ludvig (f. 1838). To andre Sønner døde 1861; af hendes 11 Børn ere endnu tilbage en Søn August (f. 1847) og en Datter, Antonia (f. 1845, gift 1861 med Prins Leopold af Hohenzollern); en Datter Marie Anna, f. 1843, d. 1884, ægtede 1859 Prins Georg af Sachsen.

Marie, Thom. Alex. [ri], fransk Politiker, f. 1795, blev 1819 Advocat i Paris, vandt efter 1830 Ry som Forsvarer for flere politiske Anklagede og var 1840—41 »Bâtonnier«. 184[illegible] valgtes M. til Deputeret og hørte til Oppositionen, havde i Febr. 1848 væsentlig Del i Kongedømmets Ophør, blev Medlem af den provisoriske Regering og i Juni af det udøvende Udvalg. Som Minister for de offentlige Arbejder organiserede M. de saakaldte Nationalværksteder, men da han saa Farerne derved, vilde han opløse dem og fremkaldte derved Arbejderopstanden i Juni. Denne skjærnede vel M. fra Regeringen, men han blev en kort Tid Formand i Nationalforsamlingen og var 15 Juli—20 Dec. Justitsminister under Cavaignac. I Nationalforsamlingen hørte M. til de maadeholdne Republikanere, men blev ikke gjenvalgt 1849. 1863 lod han sig i Marseille vælge til den lovgivende Forsamling som Oppositionsmand, men vragedes 1869 for en Radical og døde 1870.

Marie de France [rī dø frangs], en af den tidligere franske Middelalders højst skattede Digterinder, som levede i den første Halvdel af det 13de Aarh. og har gjort sig bekjendt dels ved en Samling fortællende Kjærlighedsdigte, »Lais«, smaa Digte i Ottestavelsesvers med vexlende Rim, dels og især ved en Samling af 103 Fabler, »Ysopet«, som hun selv fortæller at have oversat fra Engelsk til Fransk. Det har været meget omtvistet, hvorvidt Lafontaine har kjendt disse Fabler eller ej. Fra hendes poetiske Fortælling »Purgatoire de Saint Patrice« stammer bl. a. Calderons berømte Auto. Hendes Værker udg. af B. de Roquefort (2 Bd., Paris 1820).

Marie, Sainte [sængt marī], 1) fransk Ø ved Østkysten af Madagaskar under 17° n. Br., 6 M. lang og 1 M. bred, med 7,000 J. God Ankerplads. 2) **Ste M. aux Mines**, s. **Markirch**.

Mariebad, d. s. s. Vandbad; s. **Bad** og **Chemi.**

Mariefred, Landstad i Södermanland i Sverige, med udmærket skjøn Beliggenhed ved en Bugt af Mälaren (Gripsholmsfjorden). 919 J. (1886). M. udleder, skjønt den først 1605 fik Privilegier som Kjøbstad, sit Navn og sin første Opkomst som Handelsplads fra et af Sten Sture d. ældre 1493 stiftet Cartheuserkloster, der indviedes 1504, men ophævedes 1526 af Gustav I, som lod Klosterbygningerne nedbryde for at anvende Materialerne til det nærliggende, af ham paa ny opførte Gripsholm.

Marie-Galante [rī galāngt], fransk Ø blandt de smaa Antiller i Vestindien, 55 M. s. ø. for St. Croix. 4½ □ M. med 10,000 J. Opdaget af Columbus 1493 og besat af de Franske 1648. Overfladen er en Afvexling af smukke

r, Dale og Sletter; Øen er frugtbar paa
edvanlige vestindiske Plantageprodukter.
stad Marigot eller Le Grand Bourg
ydkysten med Havn og 7,000 J.
rieglas kaldes i daglig Tale den stor-
e Glimmer. Tidligere brugtes den under-
til almindelige Ruder; nu kan man se
ugt dels til Hætter over Lampeskorstene,
l Ruder i alle Haande Ovne, hvor man
at kunne iagttage Ilden uden at skaffe
Træk ved Aabninger. Ogsaa storbladet
'aldes M. og ligner meget den nævnte
er, men kan ikke anvendes for denne,
n skal udsættes for Varme.
iehøne (Coccinella), smaa, næsten halv-
mede, plettede Biller (enten med mørke
paa lys Grund eller omvendt), der baade
villede Insekter og som Larver gjøre
Nytte ved at udrydde Bladlus.
elyst, Slot i Sjælland tæt n. for Hel-
liggende paa en Terrasse, med herlig
ver Indløbet til Sundet; til Slottet
smuk Park. Paa dette Sted stod tid-
elsingørs Graabrødrekloster. Frederik II
c. 1580 paa dets Plads et lille Lyst-
dehave, som under Frederik V tilhørte
ltkeske Familie. Christian VII, som
ev Ejer af det, skjænkede det til Enke-
Juliane Marie, efter hvem det fik
rederik VII bestemte det 1848 til en Bo-
walider; men da det blev anset for mere
æssigt, at den Capital, der kunde ind-
d Slottets Salg, anvendtes for disse,
851 stillet til Auction og kjøbt af Hel-
ommune, som nu er dets Ejer. Siden
det været indrettet til Søbadeanstalt,
ts Beliggenhed fortrinlig egner sig.
bad, berømt Badested i Böhmen, 17
Prag, med c. 2,000 faste Beboere,
herlig, af skovklædte Bakker omgiven
ed 2,000 Fod over Havet, og besøges
et stedse stigende Antal Curgjæster.
lerede kjendt i det 17de Aarh., men
blev den nuværende Indretning be-
1818 blev det formelig organiseret
ted. Det ligger 5 M. fra Carlsbad,
(Kreuz- og Ferdinandsbrunnen mest
af samme Beskaffenhed (glaubersalt-
tronvand), kun stærkere, rigere paa
desuden kolde; Anvendelsen er den
af Carlsbadervandet; kun er Sukker-
ukket for M. En vigtig Del af
ne her Slambadene.
erg, Bjergstad i Konger. Sachsen,
for Dresden, med 6,000 J. og be-
virkning af Kniplinger.
urg, Stad i den preussiske Prov.
n ved Floden Nogat, 6 M. s. ø. for
0,000 J. Uld- og Hestemarkeder,
Tømmerhandel. — M. var 1309—
yske Ordens Hovedsæde og stærkeste
Ordenens 1274 grundlagte, 1817
rerede Slot er et af de pragtful-
r om gammeltysk Kunst. Ved Fre-
1466 maatte Ordenen afstaa Slottet
med hele det vestlige Ordensland
fra hvilket det ved Delingen 1772
ussen.
erder, Stad i den preussiske Prov.

Vestpreussen ved gamle Nogat, ½ M. fra Weichsels højre Bred, paa en frugtbar Slette, 9 M. s. for Danzig. 8,000 J. Gammelt, udstrakt Slot, tidligere tilhørende den tyske Orden, senere Bisperesidens og nu for en Del indrettet til Fængsel; seværdig Domkirke fra det 13de Aarh. Landstutteri. Betydelig Frugtavl i Omegnen.

Mariestad, Landstad i Vestergötland i Sverige, ved den højre Bred af Tidan, hvor denne Aa løber ud i Venern. 2,900 J. (1886). Ved en privat Jærnbane staar M. i Forbindelse med den vestlige Stambane; Havn, anlagt 1855. Handel med Korn. M. blev anlagt og fik Privilegier 1583 af Hert. Carl (C. IX), som gav den Navn efter sin første Ægtefælle. Tæt ved M., paa en lille Ø i Tidan, ligger Kungsgården Marieholm, Sædet for Landshøvdingen i Skaraborg-Län.

Mariested, Byen Sæbys ældre Navn.

Marietidsel (Silybum marianum), en i Danmark hist og her forvildet Plante af de kurvblomstredes Familie, Tidselgruppen; den er tidselagtig, har meget store Kurve med violette Blomster og kjendes lettest paa sine med hvide Pletter og Striber tegnede Blade.

Mariette, Aug. Ed. [ett], f. 11 Febr. 1821 i Boulogne, gav sig tidlig til at studere Hieroglypherne og blev 1848 ansat ved det ægyptiske Museum i Louvre. 1850 sendtes han til Ægypten for at samle koptiske Haandskrifter, men begyndte i Stedet derfor nogle Udgravninger, ved hvilke han under Sandet fandt Serapis's Tempel, Apisoxernes Grave og mange andre vigtige Mindesmærker. Senere afdækkede M. den store Sphinx og opdagede, at den var udhugget af en Klippe. 1854 vendte han tilbage og blev Conservator ved Louvres Museum, men gik 1858 igjen til Ægypten, hvor han blev Generalinspecteur for alle Mindesmærker og Directeur for det nye Museum i Bulak med Titel af Bei, senere Pascha. Foruden mindre Afhandlinger har M. udgivet »Le Sérapéum de Memphis« (9 Hæft. Fol., 1857—64), »Fouilles exécutées en Égypte, Nubie et Soudan« (1867), »Abydos« (1869 fl.), »Dendérah« (3 D., 1870—61) og »Karnak« (1875). D. 18 Jan. 1881.

Mariette, Pierre Jean [s. o.], f. 1694 i Paris, d. 1774 smstds., lærte Kobberstikkerkunsten af sin Fader, men vandt især Navn som Kunstkjender. M. har bl. a. skrevet »Traité des pierres gravées du cabinet du roi« (1750) og »Description du recueil d'éstampes de Mr. Boyer d'Aguilles« (1765).

Marignac, Jean Charles Galissard de [marinjāk], berømt schweizersk Chemiker, f. 24 Apr. 1817 i Genf, Prof. i Chemi ved Akademiet smstds. 1841—78, Medlem af Académie des sciences siden 1866. M.s talrige Arbejder ere dels af chemisk-krystallographisk Natur og have her særlig bidraget til at fastslille Analogien mellem de forskjellige Grundstoffer, som man hidtil kun havde anet, samt til i flere Henseender at kaste nyt Lys over det vigtige Begreb Isomorphi, dels gaa de ud paa at bestemme forskjellige Grundstoffers Atomtal efter nye Methoder og med en ikke overgaaet Nøjagtighed. Dog har han ogsaa fastslillet andre

vigtige Constanter, f. Ex. Svovlsyrens Kogepkt. og Vægtfylde, og bekræftiget sig meget med den vanskelige Undersøgelse af de sjældne Jordarter. Næsten alle hans Arbejder maa betegnes som klassiske. De findes næsten alle i »Bibl. universelle de Genève« fra 1841, mange tillige i »Annales de chimie et de physique« og i »Annales des mines«.

Marignano [rinjāno] ell. **Melegnano**, Flække i Norditalien, 2 M. s. ø. for Milano ved Floden Lambro, med 4,000 J., historisk mærkelig ved den franske Konge Frants I.s Sejer over Schweizerne 13—14 Sept. 1515 og ved Kampen 8 Juni 1859 mellem de Franske og Østerrigerne.

Marignolli, Giovanni de [rinjōlli], bekjendt Rejsende, som 1338 af Pave Benedict XII sendtes til Østasien, hvor han opholdt sig indtil 1353 og iblandt andet besøgte Peking, om hvilket Besøg der findes Efterretninger i chinesiske Aarbøger. Han blev efter sin Hjemkomst udnævnt til Biskop i Besignano. Hans for øvrigt meget forvirret strevne Rejsebeskrivelse er trykt i »Monum. Hist. Bohemiæ«, edid. Gel. Dobner (2 Bd., Prag 1768).

Marine (af lat. mare, Hav), en Stats Sømagt, med alt, hvad dertil hører. **Mariner**, Søsoldat. **Marinelim**, d. s. s. Skibslim. **Marinemaleri** ell. **Sømaleri** sysler med Fremstillingen af Kyster, af Havet og de Gjenstande, som findes der; efter hele sit Grundpræg er det kun en Gren af Landskabsmaleriet. Det fandt sine fortrinligste Dyrkere i Nederlandene, især i det 17de Aarh., der har Navne som Backhuijzen, Dubbels, Vlieger og v. d. Velde at opvise. Ogsaa Landskabsmalere, som Salvator Rosa og Claude Lorrain, skylde Søstykker en Del af deres Berømmelse. I Frankrig udmærkede sig i det 18de Aarh. Joseph Vernet og i dette Lepoittevin, Gudin og Gaverney, i England især Dodd. I Danmark begyndte M. med Eckersberg, der fra sine andre Arbejder altid vendte tilbage til at sysle med Søen. Blandt de Elever, han dannede, maa nævnes Kløs og C. Larsen; andre Retninger indslog hver for sig de to Brødre Melbye, Sørensen og noget senere Neumann, Chr. Blache, C. Rasmussen, Locher, Th. Pedersen o. fl. **Marineministeriet** har under sig Krigsflaaden, Lods- og Fyrvæsenet; det kaldtes tidligere Admiralitetet, og dette Navn bruges endnu i England, hvor første Admiralitetslord svarer til vor Marineminister. Siden 1848 har der i Danmark været 18 Marineministre, hvoraf dog 4 have beklædt Posten to Gange, nemlig Zahrtmann 1848—50, C. Irminger 1850, C. E. van Dockum 1850—52, Steen Bille 1852—54, O. W. Michelsen 1854—59, Thestrup 1859—60, Steen Bille 1860—63, O. Lütken 1864—65, H. St. Grove 1865—66, C. E. van Dockum 1866—67, O. Suenson 1867—69, W. Raasløff 1869—70, W. Haffner 1870—72, C. F. Thomsen 1872—73, N. F. Ravn 1873—75, W. Haffner 1875—77, J. C. Dreyer 1877—79 og Ravn siden 1879. I Aarene 1869—73, 1875—79 og 1881—84 vare M. og Krigsministeriet forenede under samme Minister.

Marinēre betegner en egen Behandling af Kjød og især Fisk, som bestaar i, at dette efter at være kogt nedlægges i en Lage af Eddike, Olje og forskjellige Krydderier.

Marinha Grānde [rinja], stor Landsby i Portugal, Prov. Estremadura, 1 M. v. for Leiria, med 4,000 J. og et storartet Glasværk, der forsyner næsten hele Portugal og største Delen af dets oversøiske Besiddelser med Glasvarer.

Marini ell. **Marino**, **Giambattista**, ital. Digter, f. 1569 i Napoli. Faderen, en Retslærd, jog ham ud af sit Hus, fordi han ikke vilde beskæftige sig med andet end Poesi. Et Par Adelsmænd tog sig af ham, men hans gale Streger nødte ham til efter en kort Fængsling at flygte til Rom, hvor han fandt mægtige Beskyttere. I Turin vandt han stor Berømmelse, dels ved sine Poesier, dels ved sine heftige Stridigheder om futile literære Spørgsmaal, der endog bragte hans hidsigste Modstander Murtola til et Mordattentat imod ham; men paa M.s Forbøn benaadede Hertugen ham. Murtolas Had var imidlertid ikke mættet. Han fik Hertugen til at fatte Mistanke om, at M.s Satire »Cuccagna« var rettet mod ham, hvorfor M. strax fulgte Marie af Medicis Indbydelse og begav sig til Paris. Han modtoges der som en triumpherende Sejerherre. Til M.s Navn som til Gongoras i Spanien knytter sig Tanken om den mest manierede Poesi. M. mangler ingenlunde Opfindelsesevne og Talent, men hans Tanke og Diction bevæger sig i de mest søgte Snirkler, haartrukne Lignelser, vammelsøde Metaphorer, uforstaaelige Vittigheder (concetti), alt udtrykt med den bredeste Udtværing. Marie af Medici gav M. en Pension af 1,500 Scudi om Aaret. 1623 endte han sit monstrøse Epos »Adone«, beundret af Tidsalderen ligesom Klopstocks „Messias" senere i de nordiske Lande, nu aldeles utaaleligt at læse. M.s Modstander Stiglianis Satirer imod ham bragte ham atter i bitre Kampe. Han døde 1625; en hel Skole (Marinisterne) opstod ved ham i den italienske Poesi (s. Italiensk Literatur und. Italien).

Marino, San, en lille Republik i Italien, ligger et Par M. fra Adriaterhavet, s. v. for Rimini, omfatter det 2,500 F. høje Bjerg Titano med nærmeste Omgivelser og er 1⅓ □ M. stor med 8,000 J. Den lovgivende Magt er hos et stort Raad paa 60 Medlemmer og et lille paa 12 Medlemmer; den udøvende Magt er hos 2 capitani reggenti, der hvert halve Aar vælges af det store Raad; 2 Statssecretærer have Bestyrelsen af Udenrigs- og Indenrigsanliggenderne. Republiken stod tidligere under Pavens, siden 1860 under Kongen af Italiens Protectorat. Statsindtægten udgjør c. 40,000 Kr. og Udgiften et lignende Beløb. — Republiken skal være grundlagt 469 af en Eneboer ved Navn Marinus, der tidligere havde været Murer i Dalmatien, men trak sig tilbage hertil og ved sit strænge Levned erhvervede sig saa stort Ry for Hellighed, at en Skare Andægtige samlede sig om ham og stiftede den lille Fristat, efter at en from Dame Felicitas havde skjænket dem Bjerget.

Marino-Closet [sētt], et i Skandinavien almindelig benyttet Closet, opkaldt efter Op-

ı. Det er indrettet saaledes, at Uri-
de faste Excrementer opsamles hver for
orved bl. a. opnaas, at de sidstes For-
se gaar langsommere for sig.
io, Giuseppe, Greve af Candia, frem-
Operasanger (Tenor), f. 1810 i Cag-
. 11 Dec. 1883 i Rom, var først Offi-
n gjorde ved sin skjønne Stemme en
Opsigt i Privatkredse, at han, da han
m til Paris, omsider gav efter for
ingerne og gik til Scenen. Han de-
i „Robert" paa den store Opera 1838
Aars ivrigt Studium paa Conserva-
nder Bouchard og Bordogni. 1840 gik
r til den italienske Opera i Paris og
en Aarrække store Triumpher ogsaa i
St. Petersborg og 1855 i Amerika
berømte Giulia Grisi (s. d. A.), fra hvem
adskillelig, og som ogsaa blev hans Hu-
ster hendes Død 1869 optraadte han
Gang i Petersborg, skjønt han alle-
ge havde maattet dække Stemmens
ang med sin elegante Person og Op-
z sin udmærkede Sangkunst. Derefter
n hjem til Italien, men optraadte
paa Scenen.
net [nétt], en Dukke, som ved en eller
echanisme bliver sat i Bevægelse,
den adskilles fra Fantoccini ell. det
kkespil, hvor Dukkespilleren ved Hjælp
forreste Fingre, som han har anbragt
Hoved og Arme, kan lade den gjøre
r (f. Ex. Mester Jakels Dukkespil).
været kjendte i Oldtiden, saa vel i
som i Grækenland og Rom. I nyere
ives Fuldkommengjørelsen af M. en
gler Brioche, der 1650 først foreviste dem
Marionetkomedier vare i sin Tid
indelige, og saa vel Skuespil som
pførtes med M., der undertiden vare
øje. Hovedsagen bestod i, at Ma-
rne besad den fornødne Dygtighed
hed i at forandre Mælet. I Ita-
s endnu adskillige Marionettheatre.
lig Betydning betegner den, der kun
stab i en andens Haand.
e, Edme [ött], fransk Physiker, f. i
, uvist hvornaar, var Prior i Klosteret
n sous Beaune ved Dijon og blev
f Videnskabernes Akademi i Paris,
lev stiftet 1666; d. 12 Maj 1684 i
. opdagede selvstændig den efter ham
v, anstillede Undersøgelser over Le-
Stød m. m. og opdagede bl. a. det
kt i Øjet. **M.s Lov**, egentl. først
Robert Boyle, kaldes den Lov, at
af en afspærret Luftmængde staar
Forhold til det Tryk, den er under-
at Luftens Tæthed staar i ligefremt
Trykket, vel at mærke, naar Tem-
holdes uforandret. Efter M. have
re undersøgt denne Lov nærmere,
Dulong og Arago efter Opfordring
ske Akademi og senere (1845) Reg-
et har ved disse Undersøgelser vist
arterne alle afvige noget fra Loven
re, jo større Tryk de ere under-
igelserne ere saaledes, at Luftarterne
sses mere, end Loven kræver, und-
tagen for Brint og ved stærke Tryk (over 100 Atmosphærer) tillige for de Luftarter, som da endnu ikke ere fortættede til Vædsker. Jo lettere en Luftart fortættes til Vædske, desto slettere følger den Loven; Svovlsyrling, der fortættes ved 1½ Atm. Tryk (ved 0°), følger næsten slet ikke Loven. Jo varmere Luften er, desto bedre følger den Loven (Smlg. Kritisk Temperatur). Ved nyere Forsøg af forskjellige, deriblandt Lector Chr. Bohr, er det paavist, at atmosphærisk Luft og Ilt ved meget smaa Tryk afvige fra M.s Lov. **M.s Stødmaskine** er et Apparat til at anstille Forsøg over Legemernes Stød.

Mariposa, en guldholdig Flod i Staten Californien i Nordamerika, udspringer paa Sierra Nevada og falder fra højre Side i Floden San Joaquin.

Märistuen (for Margretarstova), en bekjendt Fjældstue øverst oppe i Borgund i Sogn i Norge, der har et aarligt Tilskud af Statskassen. Her var i Middelalderen et Hospitium (en „Saalestue") for de Rejsende mellem Sogn og Valders.

Maritim, hvad der angaar Havet eller Søvæsenet.

Maritza, Oldtidens Hebrus, Flod i Tyrkiet, udspringer i Østrumelien paa Balkan, løber forbi Philippopel og Adrianopel og falder i Bugten ved Enos.

Mariupol, Stad i det russiske Gouv. Jekaterinoslav, i Nærheden af det asovske Havs Nordkyst, 20 M. v. for Asov. 10,000 J. Saffiansfabriker, Silkeavl, Fiskeri og Handel. Blandt Befolkningen er der mange fra Tyrkiet indvandrede Grækere. 1855 blev Staden bombarderet af en engelsk-fransk Flaade.

Marius, Caius, Søn af en romersk Landmand, f. 155 f. Chr. i den latinske Stad Arpinum. Ved sin krigerske Dygtighed og ved en høj Grad af Hensynsløshed i Benyttelsen af Midler hævede han sig til de højeste Æresposter. 115 ægtede han Julia, Julius Cæsars Tante, og dette fordelagtige Giftermaal banede ham samme Aar Vejen til Præturet. Den jugurthinske Krig 109—106 bragte ham frem i forreste Række. 107 blev han første Gang Consul og tilendebragte det følgende Aar Krigen. Han var nu anset som Roms dygtigste Kriger og hævdede dette Ry i sine berømte Kampe med Cimbrerne og Teutonerne. I sit 4de Consulat 102 besejrede han Teutonerne ved Aquæ Sextiæ og i sit 5te 101 Cimbrerne ved Vercelli, hvilket med Rette bragte ham det smukke Tilnavn „Roms tredje Stifter". Hermed ophører den virkelig berømmelige Del af hans Liv. Hans Deltagelse i Roms indre politiske Liv bragte ham kun Skam og Vanære. Han forenede sig med de laveste Demagoger og lod sig af disse lede til grusomme og troløse Handlinger. Da Sulla 88 var bleven Consul og Overanførselen i den mithridatiske Krig var bleven ham overdraget, søgte M. at styrte ham, hvilket gav Anledning til den saakaldte første Borgerkrig. Men M. maatte vige for Sulla, undkom med Nød og næppe til Minturnæ og begav sig derfra til Afrika, hvor han forblev, indtil Cinna 87 kaldte ham tilbage til Rom. I Forening med Cinna, Sertorius og Papirius Carbo trængte han nu

ind i Rom, hvor han i 5 Dage lod sine Modstandere nedsable; han blev for 7de Gang valgt til Consul, men døde efter 17 Dages Forløb. Som militær Reformator banede M. Vejen for Kejserdømmet. Roms Borgermilits forvandlede han til en staaende Hær, og Feltherrerne maatte fra nu af blive de mægtigste Mænd i Rom. — Hans Søn, **Cajus M. d. yngre**, var Consul 82; besejret af Sulla dræbte han sig selv i Præneste.

Mariut, s. **Birket-el-Mariut**.

Marivaux, P. Carlet de Chamblan [vō], fransk Digter, f. 1688 i Paris. Han fik en ufuldstændig Dannelse uden Kundskab til de klassiske Sprog, hvorfor han stadig ringeagtede de antike Forfattere og stod ivrig paa La Mottes og Fontenelles Side, da de bestred den gamle Literaturs Fortrin for den moderne. Efter en uheldig Tragedie slog han ind paa en egen Art Lystspil, hvor hans Maal er en udpenslet psychologisk Analyse. Denne Maner har i den franske Literatur faaet Navn af »Marivaudage«. Af hans Lystspil have »Le jeu d'amour et du hasard«, »Les legs«, »La surprise de l'amour«, »Les fausses confidences« og »L'épreuve« holdt sig paa Scenen. Hans Romaner, hvoriblandt den vigtigste er »Marianne«, have samme Charakter. Under Regentskabet mistede M. en Del af sin Formue ved Laws Foretagender. Indolent og letsindig, var han trods de betydelige Pensioner, han nød, altid i Pengetrang. Han døde 1763. Hans Methode er atter kommen til Ære i en Del af den moderne dramatiske Proverbeliteratur.

Mark, et gammeltysk Ord, der bet. Kjendetegn og deraf Grænse; navnlig brugtes det om de tyske Grænselande mod Slaverne, Avarerne og andre Nabofolk (M. Brandenburg, Kurmark, Lausitz, Østerrig, den spanske M. o. fl.). De bestyredes af **Markgrever** (Marchio) og kaldtes derfor ogsaa **Markgrevskaber**.

Mark, Møntenheden i det for hele Tyskland siden 1 Jan. 1876 fælles Møntsystem, saaledes bestemt, at 500 fr. Gram fint Guld udbringer $139\frac{1}{2}$ Stykker Guldmønter à 10 M. (ogsaa kaldet Reichsmark). Værdien af 1 M. er lig $88\frac{8}{9}$ Øre. Der findes Guldmønter paa 20, 10 og 5 M., alle af Finhed 900 Tusendedele, og i Sølv som Skillemønt Mønter paa 5, 2, 1, $\frac{1}{2}$ og $\frac{1}{5}$ M., alle af Finhed 900. M. deles i 100 Pfennige. **M.** er ogsaa Møntenheden i Finland, i Værdi lig den franske Franc eller 72 Øre. Den deles i 100 Penniä. Af Guldmønter findes Mønter paa 20 og 10 M. og i Sølv Mønter paa 2, 1, $\frac{1}{2}$ og $\frac{1}{4}$ M. Af ældre Mønter, der førte Navn af M., skulle her fremhæves: I Danmark før 1 Jan. 1875 var 1 M. lig $\frac{1}{6}$ Rigsdaler Rigsmønt, lig $33\frac{1}{3}$ Øre. 1 M. slesvig-holstensk Courant var lig $3\frac{1}{5}$ dansk M. eller 1 Kr. $6\frac{2}{3}$ Øre. I Norge før 1 Jan. 1877 var 1 M., Ort eller Rigsort lig $\frac{1}{5}$ Species eller 80 Øre. I England var 1 M. lig $13\frac{1}{3}$ shillings eller 12 Kr. 11 Øre. I Hamborg var 1 M. Courant lig 1 Kr. $6\frac{2}{3}$ Øre og 1 M. Banco lig 1 Kr. $33\frac{1}{3}$ Øre. M. var tidligere i Tyskland samt Danmark og Norge Grundenheden for Sølv- og Guldvægten. Den var opstaaet af den gamle kølnske M., som var 233,8123 Gram, hvorfra den paa de fleste Steder kun afveg umærkelig. Den deltes i 16 Lod à 4 Kvintin à 4 Ort à 18 Es; 1 Pund var 2 M. I Sverige er M. d. s. s. Stålpund og bruges som Guld-, Sølv- og Handelsvægt, lig 425,0758 Gram. I Danmark blev M. afskaffet som Sølv- og Guldvægt ved Lov af 16 Apr. 1873, men var indtil den Tid lig 235,[illegible] Gram. **Mark Sølv.** Som Betalingsmiddel benyttedes, forinden Pengeudmøntning kom i Brug, Sølv efter Vægt. I Tyskland og Skandinavien udvejedes det i Almindelighed efter kølnsk, sjældnere efter troysk Vægt. En M. S. i kølnsk Vægt vejede et halvt Pund og deltes i Danmark og Norge i 8 Øre, hver paa 3 Ørtuger à 10 Penninge, saaledes at en M. S. indeholdt 240 Penninge. I Sverige var Inddelingen omtrent den samme, kun at Ørtugen her deltes i 8 Penninge, saaledes at der paa en M. S. kun gik 192 Penninge. I Tyskland deltes en M. S. i 16 Lod à 4 Kvintin à 4 Pfennige; altsaa indeholdt en M. S. 256 Pfennige. Sølvvægtens Inddeling blev Grundlaget for den ældste Møntregning, idet de udmøntede Penge, sædvanlig hele og halve Penninge, skulde holde samme Vægt som en hel eller halv Penning Sølv, og saa længe der til Mønten benyttedes fint, omtr. 15-lødigt Sølv, var Værdien den samme. I Udmøntningerne blandedes imidlertid snart Sølvet med Kobber, saaledes at den saakaldte **Mark Penninge** langtfra holdt samme Værdi som en M. S. Navnlig i Danmark blev Forskjellen ved Møntens Forringelse betydelig: Aar 1231 regnedes $2\frac{1}{2}$ Mark Penninge lig 1 M. S. og under Erik Menved og Christoffer II endog 10 Mark Penninge lig 1 M. S. Møntværdiens hele Ubestemthed og Uberegnelighed medførte, at man næsten altid ved Pengeordninger, som berørte Fremtiden, testamentariske Bestemmelser eller Pengeanliggender for længere Tidsrum, ikke kunde regne i Mark Penninge, men maatte benytte den faste M. S.

Mārkab, arab., d. e. Sadlen, Stjærne af 2den Størrelse i Stjærnebilledet Pegasus.

Markdaner, Casper, i Følge Traditionen en Søn af Christian III og en jysk Bondepige, f. 1533, d. 1618. Hans Navn skal være fremkommet ved en Omsætning af Stavelserne i Danmarker. Efter at have færdedes som ung i fremmede Lande, vendte han tilbage til sit Fædreland, hvor han ansattes ved Hoffet, og hvor Frederik II skjænkede ham Rønninge-Søgaard i Fyn. De sidste 33 Aar af sit Liv var han Lensmand paa Koldinghus. Han efterlod Sønner, der forplantede Navnet; den sidste Mand døde 1677.

Marketēnder, en af en militær Afdeling antagen Handelsmand, der følger Afdelingen for til Soldaterne at falholde saadanne Smaafornødenheder og Forfriskninger, der ikke leveres af Staten in natura.

Markfund, s. **Mosefund**.

Markgreve, **Markgrevskab**, s. **Greve** og **Mark**.

Markirch, fr. Ste Marie aux Mines, Stad i det tyske Elsaß, 3 M. n. v. for Kolmar. 11,000 I. Betydelig Industri i Bomuldsstoffer, Papir og Læder. I Omegnen var tidligere Bjergværksdrift paa Sølv, Kobber og Bly.

Markmus ell. **Stubsmus** (Hypudæus) kjen-

a Musene derved, at de have en kortere, haaret Hale, kortere Øren og Bagben og l foldede Kindtænder i hver Kjævehalvdel; ve Huller i Mark og Skov og leve mere lende af Planteføde end de egentlige I Danmark leve flere Arter, f. Ex. den de sorte Vandrotte ell. Mosegris (H. bius), den graa, korthalede egentlige . agrestis) og Rødmusen (H. glareolus), . — Ogsaa Lemmingerne og den le Bæverrotte høre til Studsmusenes , som tilhører det nordlige Bælte af Jordhalvkugler.

neukirchen, Stad i Konger. Sachsen, . til v. for Zwickau. 6,000 I. Be- Forfærdigelse af alle Slags musikalske enter og Strænge.

obrunn ell. **Markbrunnen**, en Kilde i usiske Prov. Hessen-Nassau imellem og Bingen. Fra et nærliggende Vin- mmer den bekjendte Rhinskvin **Mark-**

omänner (d. e. Mark- ell. Grænse- n tysk Folkestamme, der 8 f. Chr. af blev ført fra Egnen ved Main til . Senere udvidede de deres Grænser u, hvorfra de henim. Midten af det h. søgte at trænge ind i det romerske Derved opstod den **markomanniske Krig** i hvilken Marcus Aurelius kun med ev dem tilbage. 270 trængte de frem Ancona og Rom, men bleve af Aure- igne til at slutte Fred; efter det 4de itales de ikke længere, men antages at naede som Bestanddel af Bajuvarierne).

, Henry Stacy, engelsk Maler, f. 1829 udd annede sig dels der, dels i Paris. gurbilleder udmærke sig ved djærvt bygtig Behandling, saaledes „Graver- rædiken" (1860), „Pagen i Unaade" Falstaff" (1868), „Nyeste Mode" (1871), ren" (1876) osv.

ovbrug, en Forbindelse af Skovbrug rug. Efter den gamle Skovs Af- dyrkes den ryddede Plads nogle Aar obrugsprodukter; derpaa tilplantes med unge Træer, mellem hvilke produkternes Dyrkning fortsættes saa til den umuliggjøres ved de opvoxende Skygge.

iger (af tysk Markt, d. e. Torv, Mar- En, der udskriger sine Varer paa for at faa dem afsatte, bruges for at t uvederhæftig, skortalende Person. **latan.**

wain, s. **Twain**, Mark.

, Evangelisten, hed **Johannes M.** Han ode; hans Moder hed Maria og rusalem (Ap. Gj. XII. 12). Med sin Barnabas ledsagede han Paulus s første Missionsreise, men forlod vejs, hvorfor Paulus ikke vilde have paa den anden Reise. Senere var s Paulus under dennes Fangenskab s endnu nøjere Forhold synes han ve staaet til Peter, hvem han skal som Skriver og Hermeneut. Hans skal, efter hvad de ældste Kirke- fædre fortælle, være blevet til paa den Maade, at han optegnede, hvad Peter fortalte om Jesu Liv og Gjerninger, uden at han beflittede sig paa at følge nogen bestemt Orden. Senere skal han have forkyndt Christendommen i Ægyp- ten og være død under Nero. Hans Lig skal være bragt til Venezia, hvorfor denne Stad ærer ham som sin Skytshelgen (Markuskirken er Venezias Hovedkirke). Mindedag 25 Apr. Løven er ham indviet.

Markussøn, s. **Bjørn Markussøn.**

Marlborough, John **Churchill**, Hertug af [mäählb'rn], berømt engelsk Feltherre og Stats- mand, f. 24 Juni 1650 i Ashe i Devon-Shire, nedstammede paa mødrene Side fra John Drake. Han kom som Page i Hertugen af Yorks Tje- neste 1665, og da han tidlig røbede krigerske Talenter, lod denne ham gaa den militære Vej, hvorpaa han deltog i Undsætningen af Tanger og flere Fægtninger med Maurerne og senere kæmpede med Udmærkelse i Neder- landene under Turenne indtil 1677. Efter at være vendt tilbage til England ægtede han 1678 Sara Jennings (f. 1660), en ved sin Skjøn- hed og Forstand, men ogsaa ved sin determi- nerede og herskesyge Charakter bekjendt Dame, som allerede den Gang var den senere Dronning Annas Fortrolige. Denne Omstændighed og den Gunst, hvori han stod hos sidstnævntes Fader Her- tugen af York, som havde hans Søster, **Arabella Churchill**, der fødte ham en Søn, den franske Felt- herre Berwick, til Maitresse, lovede ham en glimrende Fremtid. Da hans Velynder havde besteget Tronen som Jakob II, blev Churchill udnævnt til Peer og General, men skjønt han viste sig meget virksom ved Undertrykkelsen af Hertugen af Monmouths Oprør, var han dog Modstander af Hoffets Reactionsplaner og traadte i Forbindelse med Prins Vilhelm af Oranien; da denne landede i England, tilførte han ham endog det ham af Jakob betroede Troppecorps og bidrog overhovedet ivrig til sin Velgjørers Fald. Til Belønning ophøjede Vilhelm III ham til Jarl af M. og overdrog ham Irlands Underkastelse. Efter at have commanderet med Hæder i Nederlandene 1690—91 i Krigen med Franskmændene, blev han mistænkt som Jakobit og ved sin Tilbagekomst til England 1692 fængslet i Tower, men frigivet af Mangel paa Beviser. Kongen skjænkede efterhaanden igjen M. sin Tillid, overdrog ham den eventuelle Tronfølger, Hertugen af Glouchesters (Søn af Anna og den danske Prins Georg) Opdra- gelse og udnævnte ham ved den spanske Arve- følgekrigs Udbrud til Chef for de engelske Tropper i Nederlandene. Vilhelms Død og Annas Tronbestigelse i Marts 1702 aabnede M. en ubegrænset Indflydelse, og han udøvede i Virkeligheden en Regents Magt. Medens hans Ægtefælle beherskede Dronningen, ledede han selv ganske Ministeren Godolphin, der var hans Svigersøn. Efter at M. med stort Held havde begyndt Krigen i Nederlandene, op- højede Dronningen ham til Hertug; 1703 gik han til Tydskland for at understøtte Kejseren, sejrede 1704 i Forbindelse med Prins Eugen af Savoien ved Donauwörth og derpaa ved Höchstädt ell. Blenheim og vandt fremdeles de glimrende Sejre ved Ramillies 1706, Oude-

narde 1708 og Malplaquet 1709. Men imidlertid begyndte hans Anseelse hjemme at vakle. Hans Ærgjerrighed og smudsige Stræben efter at gjøre sig Pengefordel lettede hans Fjender Torierne Angrebene paa ham, og den Tone, som hans Hustru, der var en ivrig Tilhænger af Whigpartiet, ofte antog lige over for Dronningen, der i Hjærtet holdt med Torierne, havde efterhaanden fremkaldt Kulde hos Anna. Hemmelig modarbejdedes hun af sin egen Slægtning, Abigail Hill, som hun selv havde indført hos Dronningen, og som var et Redskab i Toriernes Hænder. Sara M. maatte 1711 forlade Hoffet, Torierne kom til Roret, og M. blev 1 Jan. 1712 afsat fra alle sine Embeder; den af Parlamentet imod ham rejste Anklage for Underslæb lod Dronningen dog falde. Af den følgende Konge Georg I blev han igjen ophøjet til Generalissimus, men fra 1716 var han aandssvag i Følge et apoplektisk Anfald og døde 16 Juni 1722. Hans Ægtefælle overlevede ham lige indtil 1744. M. var en smuk og kraftfuld Mand; som Diplomat sejrede han ved sin Veltalenhed og sit indtagende Væsen; i Slagene overvandt han saa at sige altid Fjenderne ved sin Kjækhed, Raskhed og sit skarpe Feltherreblik, der ogsaa satte ham i Stand til at benytte deres Fejl til sin Fordel. — M.s Titler og Godser gik over til hans ældste Datter, **Harriet**, der var gift med Jarl Godolphin, og efter dennes Død uden Børn paa hans næstældste Datter, Annas Søn, **Charl. Spencer**, Jarl af Sunderland, der døde som Anfører for de engelske Hjælpetropper i Syvaarskrigen 1758. — En Efterkommer af denne, **George Spencer Churchill** [tschörtschill], 5te Hertug af M., f. 1799, d. 1857, bekæmpede i Underhuset som Marquis Blandford Katholikernes Ligestilling og Valgreformen og foreslog 1830 almindelig Valgret i Modsætning dertil. — Hans Søn, **John W. Sp. Ch.**, 6te Hertug af M., f. 1822, understøttede 1844 i Underhuset R. Peels Frihandelsreformer og viste senere stor Iver for den engelske Kirkes Ordning og Udvikling. 1867—68 var han Præsident for Gehejmeraadet og 1876—80 Vicekonge i Irland. D. 1883. — Hans Søn, **George C. Sp. Ch.**, 7de Hertug af M., f. 1844, blev 1883 skilt fra sin Hustru paa Grund af Ægteskabsbrud og kom i Vanry ved sin Ødselhed og sine Udskejelser, saa at han maatte sælge Slægtens Juveler og det berømte Billedgalleri i Slottet Blenheim. — Hans yngre Broder, Lord **Randolph Sp. Churchill**, f. 13 Febr. 1849, valgtes 1874 til Underhuset og optraadte her 1880—84 imod Gladstones Ministerium som en hensynsløs og voldsom Partigænger; han kaldte sig „Tory-Demokrat" og vilde grundlægge et nyt „fjerde Parti". 1885 blev han Statssecretær for Indien og 1886 Skatkammerkansler i Marquis Salisburys tvende Ministerier, men trak sig tilbage i Dec. 1886. Han ægtede 1874 en nordamerikansk Dame, som tog meget virksom Del i Valgkampene 1885—86.

Märlitt, E., Pseudonym for den tyske Romanforfatterinde Eug. John (s. d. A.). Hun døde 22 Juni 1887 i Arnstadt.

Märlow ell. **Marlowe**, Christ. [lo], berømt engelsk Dramatiker, Søn af en Skomager i Canterbury, f. 1563. Rimeligvis ved Patroners Hjælp kom han til Universitetet i Cambridge, hvor han 1587 blev Magister. Allerede forinden havde hans Tragedie »Tamburlaine the Great« gjort stor Lykke. I London traadte han op som Skuespiller, men efter at have brækket Benet paa Theatrets Skueplads i en voldsom Scene maatte han forlade denne Bane og levede et forfærdeligt Liv paa de værste Kroer og berygtede Huse. M. er en af den engelske Renaissanceliteraturs mange vilde og af dæmonisk Kraft sønderslidte Naturer; han skildrer med den hensynsløseste Realisme Lidenskabernes Raseri, er en forbitret Atheist, der fornægter Christus og spotter Treenigheden; til sidst døde han i et Slagsmaal om en Skjøge derved, at han stak sin egen Dolk gjennem Øjet ind i Hjærnen 1 Juni 1593. I sine Tragedier maler han uden Sky, men med gribende Sandhed Fadermordere, vanvittige Blodtørstige, Voldtægt o. desl., men har ved Siden deraf Scener fulde af Ømhed og Ynde. Hans vigtigste Sørgespil ere »Life and Death of Dr. Faustus«, »Edward II«, »The Jew of Malta« og »The Massacre of Paris«, der vise ham som Shakspeares Samtidige med spredte Elementer til den samme Storhed. Hans Oversættelse af Ovids Elegier blev paa Grund af sin Utugtighed forbudt af Ærkebiskoppen af Canterbury, medens Digtet »Hero and Leander« betegner et harmonisk Øjeblik i denne vilde Naturs Liv.

Marly [li], Landsby i det franske Dep. Seine-Oise ved Seines venstre Bred, 2 M. v. for Paris, 1 M. n. for Versailles, havde tidligere et pragtfuldt Slot, som blev ødelagt under den første franske Revolution. Desuden var her en under Ludvig XIV, opført mærkelig hydraulisk Maskine, som hævede Seinens Vand til en Højde af 500 F. for at forsyne Versailles's Springvande. Denne Maskine, efter hvilken Stedet hyppig kaldtes M.-la-Machine, havde længe været ude af Brug, da den 1826 blev afløst af en Dampmaskine.

Märmara Havet, Oldtidens Propontis, c. 30 M. langt og indtil 10 M. bredt Indhav imellem det europæiske Tyrki og Lilleasien, staar ved Constantinopel Strædet i Forbindelse med det sorte Hav og ved Dardanel Strædet med det ægæiske Hav. Det danner paa Lilleasiens Kyst Bugterne ved Ismid, Mudania, ogsaa kaldet Indschir Liman, Panormo og Artaki; dets største Ø er **Marmara** n. for Artaki Bugten med 4,000 J., Vinavl og Marmorbrud.

Marmelāde, en med Sukker indkogt Saft af forskjellige Slags Frugter.

Marmier, Xav. [miē], fransk Forfatter, f. 1809, debuterede 1830 med »Esquisses poétiques«, sysselsatte sig med tysk og skandinavisk Literatur, rejste 1832 i Tyskland, 1837—38 i Norden, siden i Rusland, Orienten, Algérien og Amerika. 1835 udgav han »Études sur Goethe«, 1838 »Histoire de l'Islande depuis sa découverte jusqu'à nos jours«, 1839 den meget uefterrettelige »Histoire de la littérature en Danemark et en Suède«, 1840 »Lettres sur le Nord, Danemark, Suède, Laponie et Spitzberg«, 1842 »Chants populaires du Nord, traduits en français«. Fra sine øvrige

ar han udgivet lignende Skrifter og
elser, udførte med en rask Journalist=
n hvilende paa en altfor overfladisk
il ikke at indeholde mange Misfor=
1839 læste han i Rennes over frem=
atur, men blev kort efter kaldet til
n Bibliothekar ved Departementet for
tlige Undervisning; siden 1846 er
rvator ved St.=Genevièvebibliotheket.
han Medlem af Akademiet. Af hans
maa mærkes: »Les fiancés du Spitz-
i8), »Gazida« (1860), »Les mémoires
helin« (1864), »Drames du cœur«

l, José, spansk=amerikansk Digter, f.
enos Ayres. Som Student i Monte=
stes han af Dictatoren Rosas. Efter
ald kom M. tilbage til Montevideo
ig Del i Politiken. Hans »Poesias«
d alle Stridsdigtene mod Rosas ere
hele det romanske Amerika. »Can-
regrino« (1847) er en Efterdigtning
»Childe Harold«. »Teatro ameri-
76) indeholder bl. a. hans Dramaer:
og »El cruzado«. En vidtløftig
malia« skildrer Tilstandene i Buenos
er Rosas's Dictatur. D. 1862.

nt, Aug. Fréd. Louis Viesse de [mŏng],
Ragusa, fransk Marschal, f. 20 Juli
i af en Officer, blev 1789 Lieute=
orde 1794 under Toulons Belejring
b med Bonaparte. M. fulgte denne
ant i Italien 1796, blev Brigade=
r Maltas Indtagelse 1798 og førte
eriet over Alperne og i Slaget ved
hvorefter han blev Divisionsgeneral.
mførte derefter en grundig Omdan=
tilleriet. 1805 medvirkede han til
givelse, styrede 1806—9 Dalmatien
gtighed og udjog Russerne og deres
ller Montenegrinerne fra Ragusa;
) han 1808 udnævnt til Hertug af
309 deltog M. i Slaget ved Wa=
lgte Fjenden og sejrede kort efter
han blev paa selve Valpladsen ud=
Marschal. M. var derefter i 1½ Aar
over de nyvundne illyriske Pro=
rte 1811—12 Commandoen i Por=
panien, men blev slaaet i det af=
ag ved Salamanca. 1813 deltog
este store Slag i Tyskland, særlig
og Leipzig, var 1814 en af Hoved=
selve Frankrig og sluttede 30 Marts
skomst, hvorved Paris overgaves
samt førte derefter sin Hær til
Denne Adfærd, som gjorde Na=
ufrasigelse uundgaaelig, betegnedes
n et Forræderi, men var vistnok
nder de tilstedeværende Forhold.
II gjorde M. til Generalmajor i
der de 100 Dage 1815 levede han
Ved Julirevolutionens Udbrud 1830
mandoen i Paris, men var ikke i
t overvinde Opstanden og maatte
Landflygtighed; han levede mest
døde 2 Marts 1852 i Venezia.
ires« (9 Bd., 1856—57), omfat=
1792—1832, vakte megen Opsigt,
skarpe Domme om Napoleon I,
og fremkaldte flere Modskrifter, bl. a. af Carné; hans »Esprit des institutions milit.« (1845) er rigt paa træffende Iagttagelser.

Marmontel, Jean Franç. [mongtĕll], fransk Digter og Kritiker, f. 11 Juli 1723 i en fattig Familie, fuldendte sine Studier hos Jesuiterne i Toulouse, hvor han naaede at vinde Prisen for en Ode ved Les jeux floraux. Voltaire kaldte ham til Paris. Paa Rejsen derhen oversatte han Popes „Røvede Haarlok“, men levede i Begyndelsen i den største Nød. Et Tidsskrift, som han vilde grunde, mislykkedes, men da han havde vundet Akademiets Pris for en Ode til Ludvig XV.s Berømmelse, blev han rigelig belønnet af Hoffet. Nogle Tragedier af det almindelige Slags gjorde Lykke paa Scenen, men bleve skarpt kritiserede, især »Cléopâtre«. Han skrev trolig Oder over alle vigtige Hofbegivenheder, som Prinsers Fødsel o. desl., ligeledes Operatexter. Mad. de Pompadours Gunst skaffede ham et Embede ved Bygningsvæsenet. Sit egentlige literære Navn vandt M. ved sine »Contes moraux«, som han begyndte at udgive 1756. De bleve oversatte paa de fleste europæiske Sprog; det var en ved Lethed i Indhold og Stil for den Tid tiltalende og magelig Læsning. M.s Fjende Palissot angreb dem heftig. Trods den Skandale, som hans Concursdigt »Les charmes de l'étude« vakte ved sine overfladiske Angreb paa gamle og nye Klassikere, vandt M. 1761 Akademiets Pris, men Hertugen af Aumont fik ham sat i Bastillen paa Grund af en M. tillagt Parodi paa en Scene af Corneilles »Cinna«. 1763 blev han dog Medlem af Akademiet paa Grund af sin »Poétique française«. Den politiske Roman »Bélisaire« vakte Sorbonnens Forargelse; Voltaire tog den i Forsvar, Præsterne fordømte den fra Prædikestolen, og det regnede ned med Flyveskrifter og Epigrammer. Sine Artikler til Encyklopædien samlede M. til »Éléments de littérature« (1767). 1783 var han bleven stadig Secretær i Akademiet. 1789 blev han Medlem af Paris's Valgmandsforsamling, levede stille under Terrorismen og blev 1797 Medlem af de ældres Raad, hvorfra han fjernedes som mistænkt for Royalisme. D. 31 Dec. 1799.

Mármor, en almindel. Benævnelse for Kalkstene med krystallinsk, kornet Textur, der egne sig til Billedhuggerarbejder og architektoniske Anvendelser. Den hvide Billedhuggermarmor faas fortrinsvis fra Carrara, og det er af denne M., at Canovas og Thorvaldsens Mesterværker ere forfærdigede. Den er meget ensformig i Brudbet, har en smuk, mælkehvid Farve, men indeholder ofte blaalige Striber. De antike Statuer, navnlig de græske, ere dannede af den fortrinlige pariske M. (fra Øen Paros), som er noget gjennemskinnende, har en blændende hvid Farve og bevarer den oprindelige Politur godt. Af den penteliske ell. attiske M. (fra Bjærget Pentelikon i Attika), der er mere finkornet end den pariske og har et gulagtigt Skjær, findes der vel ogsaa antike Billedstøtter, men den synes dog fortrinsvis at være bleven anvendt ved Grækernes mange storartede Bygningsforetagender, f. Ex. til Parthenon, Theseustemplet, Propylæerne o. fl.

Sort M. (Anthrakonit) er farvet af indblandet Kulstof. De mange i Italien forekommende farvede Marmorarter have særegne Navne, som marmo cipollino, en bleggul, finkornet M. med Aarer af mørkegrøn Glimmer og lysegrøn Talk, marmo Bardiglio, en graa M. med hvide Aarer, verde d'Egitto med isprængt Serpentin, nero antico, en sort, rosso antico og giallo antico, en rød og gul M. osv. Flere af de sidstnævnte Varieteter ere anvendte til Antikerne, men ved nogle af dem er Findestedet ubekjendt. Breccie-M. (Broccatello) indeholder kantede Stykker. Musling-M. (Lumachello) med forstenede Muslinger findes især i Kärnten. **Marmorere**, farve i Lighed med Marmor, gjøre stribet eller indsprængt som Marmor.

Marmorkirken kaldes den paa Frederikspladsen i Kjøbenhavn staaende Kirke, fordi den efter den første Plan skulde være fuldstændig opført af norsk Marmor. Grundstenen til Kirken, som skulde opføres til Minde om den oldenborgske Kongestammes Regering, var allerede lagt 1749, men da den franske Architekt N. H. Jardin indkaldtes 1754, fik han det Hverv at udkaste en ny Plan til Bygningen. Paa det kostbare og pragtfulde Bygningsværk, som han havde tænkt sig fuldført udvendig og indvendig i Løbet af 100 Aar, med en Udgift af 20,000 Rd. d. C. (omtr. 63,000 Kr.) aarlig, arbejdedes der dog kun i 10 Aar (1760—70); saa standsedes Arbejdet. Det havde indtil da kostet næsten 2½ Mill. Kr. Da Nikolaj Kirke sank i Grus ved Kjøbenhavns Brand 1795, blev det foreslaaet, i Stedet for at gjenopføre denne Kirke, at fuldføre M. efter en beskednere Plan. C. F. Harsdorff gjorde flere Udkast og en fuldstændig Model til Opførelsen af Kirken, noget nær i Lighed med Pantheon i Rom, og det mindre Udkast, hvorefter Kirken forholdsvis hurtig skulde kunne opføres for 200,000 Rd. d. C. (noget over 600,000 Kr.) blev virkelig antaget 1799. Tanken om at indvinde en Del af Summen ved at udlægge 19,500 □ Alen af det omliggende Terrain til Byggegrunde var bleven fremdraget af Harsdorff selv, og Udførelsen vilde visinok have været sikret, hvis Harsdorff ikke samme Aar var afgaaet ved Døden. Imidlertid vedblev den halvopførte Bygning at henstaa som en malerisk Ruin i over 100 Aar, medens der af og til fremkom Forslag til dens Anvendelse. En af de virksomste i denne Retning var G. Hetsch, som 1838 gjorde Udkast til dens Anvendelse til et Thorvaldsens Museum og endnu 1855 udstillede nye Udkast til Ruinens Fuldførelse. Efter at ogsaa Kunstakademiet havde gjort Anvendelsen af Ruinen til Prisopgave for dets concurrerende Elever, uden at der fremkom noget, som kunde give Stødet til en Gjenoptagelse af Bygningsarbejdet, bragtes det flere Gange paa Bane at nedrive Ruinen og udlægge Grunden til Byggepladser, især da det viste sig, at det norske Marmor ikke stod sig saa godt mod Vejrligets Indflydelse, som man havde troet; men da man dog nødig vilde skride til en saadan Yderlighed, gjenoptog man Tanken om dens Fuldendelse. 1874 tilbød C. F. Tietgen at lade M. bygge op efter en ny Plan, naar han maatte bebygge begge Sider af Pladsen med Privathuse. Da dette indrømmedes, udarbejdedes ved Etatsraad F. Meldahl (med L. Jensen) Planer saa vel til Kirken som til de omliggende Bygninger. I Stedet for at benytte Motiver fra Jardins og Harsdorffs Udkast, søgte man nu at opnaa en større Virkning ved at bringe det hele Bygningscomplex i Harmoni med den i Amalienborg og Hjørnepalaierne ved Frederiksgade givne Grundtone. Over Rotundens Grundmur, som bevaredes, hæver sig nu en høj, efter et elliptisk Snit formet Kuppel med en rigt smykket Lanterne, medens en tarveligere Udbygning mod V., en pragtfuldere mod Ø. skulle danne Bygningens Indgange fra St. Kongensgade og fra Bredgade. Bygningens Ydre er færdigt (1887), og Hovedportalet mod Bredgade nær, medens der stadig arbejdes paa Udførelsen af dens Indre.

Marmorkrønnike ell. **Marmora Paris** el. **Arundelia**, ogsaa **Oxoniensia**, en Marmortavle fra 264 f. Chr., som i det 17de Aarh. blev udgravet paa Paros; 1627 blev den kjøbt af Lord Arundel og 1667 af dennes Sønnesøn skjænket til Universitetet i Oxford. Den indeholder en Angivelse af Hovedbegivenhederne i Grækenlands, fornemmelig Athens Historie i Tidsrummet 1582—264 f. Chr. Den opbevarede Del (indt. 354) er udgiven af Böckh i »Corpus inscriptionum Græcarum«, senere af Flach (1884).

Marne [marn], 1) Flod i Frankrig, udspringer paa Langres Plateauet i Dep. Haute-Marne, løber i en stor Bue fra dette gjennem Dep. Marne, Aisne, Seine-Marne og Seine og falder fra højre Side i Seine f. o. for Paris. Sejlbar i en Længde af 48 M. 2) Departem. i det nordøstlige Frankrig, omgivet af Dep. Aisne, Ardennerne, Meuse, Haute-Marne, Aube og Seine-Marne; 148 □ M. med 422,000 J. (1881). De tre Floder Aisne, Marne og Seine gjennemløbe Departem. i Dale, der adskilles ved Plateauer af ringe Højde. Aisne og Seine høre kun paa korte Strækninger til Departem. Det er et rigt Korn- og Vinland (Champagne). De vigtigste Sædarter ere Hvede, Rug, Byg, Havre og Hamp. Fabrikationen af mousserende Vine er af overordentligt Omfang. Hovedstad Châlons sur M. — 3) **Haute-Marne**, Øvre-M., Departem. i det nordøstl. Frankrig, omgivet af Dep. M., Meuse, Vosges, Haute-Saône, Côte d'Or og Aube. Det er i alle Retninger opfyldt med Højdepartier, hvis højeste Del er Langres Plateauet i Dep.s sydlige Del. Hovedfloden er M.; Aube og Meuse udspringe paa Langres Plateauet. Over ¼ af Landet er skovbevoxet. Der dyrkes Hvede, Havre, Rug og Hamp. Af Mineralprodukter er Jærn det vigtigste. Skovene bestaa af Eg, Bøg, Ask og Birk; Trøfler findes i stor Mængde i Skovene. Vinen er af ordinær Beskaffenhed. Industrien er fornemmelig knyttet til Jærnproduktionen og Jærnets Forarbejdning. Hovedstad Chaumont.

Marne, Flække i Ditmarsken i Holsten, 2 M. s. for Meldorf. 1,500 J. Store Kvægmarkeder.

Marnix, van, s. **Aldegonde**.

Marochetti, Carlo, Baron [kĕtti], italiensk Billedhugger, f. 1805 i Turin, d. 1868 i Passy

ris, uddannede sig i Paris under Bosio re i Rom, men virkede især i Frankrig land. Dog udførte han som Gave til byen en Rytterstøtte af Hertug Emanuel t (1838) og senere en Billedstøtte af bert. I Paris udførte han, foruden ortrætbilledstøtter, Christi Himmelfart eleinekirken. Hans vigtigste Arbejder ıd ere Dronning Victorias Billedstøtte, ons Monument i Glasgow og Lord Billedstøtte i James-Park i London. nem udøvede han ikke ringe Indfly- den engelske Billedhuggerkunst.

de, udmattet, afkræftet. **Marodeur** (egtl. udeur) kaldes den Soldat, der af Ud- Dovenskab eller Fejhed ikke følger ; især bruges Navnet om den Efter- r benytter Udmattelse og Sygdom paaskud til at unddrage sig Tjenesten Krigen benytter Lejligheden til at g røve (*marodère*).

ko, en betydelig Landstrækning i det Afrika mellem 26° 40' og 36° n. ° og 17° v. L., omfattende et Areal 00 □ M. med henimod 10 Mill. I., sædvanlig som et samlet Rige under eller Sultanen af M., men indeholder jeden talrige, næsten ganske uafhængige , navnlig mod Ø. og S. Ø., hvis dog angives til over 5,000 □ M. gtes Landet i det hele. Som saa- nes det af Atlanterhavet, Gibraltar Middelhavet, Algérien og Sahara. e Areal falder 3,600 □ M. paa det ystland (Tell), 1,230 paa det her alle Steppeland og Resten paa den e Sahara. Landet gjennemskæres af jærgene, hvis højeste Punkt Tesah, den M., er over 11,000 F. Fra Strædet udstrækker Bjærglandet Er- ngs Middelhavet med Punkter, der od 7,000 F. S. for Atlas sænker og gjennemstryges af Bakkepartier, mod S. gaa over til Sandsletter. for Atlas er vel vandet, men har betydelig Flod. De vigtigste Vand- ı S. mod N. Tensift, Ummer- Sebu, der falde i Atlanterhavet, ja, der falder i Middelhavet. S. findes kun periodiske Floder, de saa- er. Den algierske Sørække fortsættes d Schott-el-Gharbi, og i samme ndes Søen Tigri. De klimatiske e i den nordre Halvdel af Landet lige, idet Middelvarmen i Lavlandet ger 20° og Søbriserne og Bjærgene Afkøling. Vinteren er Regntid og Oct. til Marts; i Atlasbjærgene ind- meget stærke Snefald. I den sydlige Saharaklima med stærk Hede om forholdsvis kolde Nætter. Jord- rugtbarhed er forskjellig efter Lan- ige Deling. Den er størst i Tell- om trods maadelig Dyrkning frem- de Afgrøder af Korn, Grøntsager, lje, Vin, Sukker, Safran, Bomuld, bak og Farveplanter. Hornkvæg, er, fortrinlige Heste og Kameler r Mængde. Biavlen er betydelig. Af vilde Dyr findes foruden de for Nordafrika sædvanlige i Skovene en stor Mængde Aber. Af Mineralprodukter ere de vigtigste Kobber, Tin og Antimon. Befolkningen har tidligere været anslaaet betydelig højere; de nyere Rejser have godtgjort, at Angivelserne vare for høje. Bjærgbefolkningen bestaar mest af Berbere, der mod N. kaldes Amazigh, mod S. Schillukh; Bybefolkningen af Maurere; langs Atlanterhavet leve en Del Arabere og i Sahara Tuariker. Jøder kom allerede i det 2det Aarh. ind i Landet, og deres Antal forøgedes betydelig i Slutn. af det 15de Aarh. ved Udvandring fra Spanien; de anslaas nu til 150,000, hvis Hovedbeskæftigelser ere Industri og Handel. Af Negre, der mest ere Slaver, skal der være 50,000 i Landet. Slavehandel med det indre Afrika drives endnu i stor Udstrækning, hvorimod der ikke mere findes Christenslaver. Antallet af Europæere er kun ringe, men dog i Stigning, især i Søstæderne. Islam er den herskende Religion, og Marokkanerne høre til dens mest intolerante Bekjendere. Industrien staar i enkelte Retninger paa et forholdsvis højt Trin. Herhen hører f. Ex. Tilvirkningen af de røde Huer, der have faaet deres Navn efter Staden Fes, af kostbare, med Guld indvirkede Bælter, Juvelarbejde og Lædervarer. Berberne ere dygtige Bjærgmænd, men Regeringen er saa langt fra at opmuntre Bjærgværksdriften, at den endog har forbudt den. Handelen drives dels som Karavanhandel, dels som Søhandel. Karavanhandelen drives dels paa Sudan ved aarlige Karavaner, dels paa Levanten ved Pilegrimskaravanerne og skal give et overordentlig betydeligt Udbytte. Søhandelen drives især fra Tetuan, Tanger, Arisch, Rabat, Casabianca, Masagan, Safy, Mogador og Agadir; den har tidligere været besværet med mange Indskrænkninger, men disse ere efterhaanden forsvundne, og Tolden udgjør nu ikke over 10 pCt. af Værdien. Beløbet af Indførselen 1883 anslaas til c. 17 Mill. Kr., Udførselen til c. 15 Mill. Kr.; England deltog heri med henholdsvis 5,8 og 5,2 Mill., Frankrig med 7,7 og 6,6 Mill. De vigtigste Indførselsartikler ere alle Slags Beklædningsstoffer og Sukker; der udføres især Kornvarer, Huder, Bælgfrugter, Majs, Skotøj, Mandler og Gummi. Undervisningsvæsenet staar paa et lavt Trin; dog bestaar der Folkeskoler, i hvilke der læres Læsning, Skrivning og Regning. Koranen er Undervisningens Hovedgjenstand. De højere Skoler havde tidligere et stort Ry, navnlig i Fes, men de ere nu i Forfald. Regeringsformen er despotisk, og Sultanen eller Kejseren, der i den diplomatiske Samfærdsel kaldes Konge, forener i sig saa vel den hele verdslige som den gejstlige Magt. Han anser sig som directe nedstammende fra Prophetens Datter Fatime og fører Titlen Emir-al-Mumenin (de troendes Behersker). Hæren bestaar af regulære Tropper og en Milits, der anslaas til c. 12,000 Md. Fodfolk og 45,000 Md. Rytteri. — M. hørte i Oldtiden til Mauritanien, der under Kong Bocchus spillede en Rolle i Jugurthas Krige med Romerne og 42 blev en romersk Provins. 429 kom M. under Vandalerne, 534 under de

græske Kejsere og omtr. 700 under Kalifatet. Ved dettes Svækkelse opstod der flere uafhængige Stater og Dynastier, Edrisiderne (803—943), som grundlagde Byen Fes, Almoraviderne (1050—1146), under hvem Byen M. byggedes, og Almohaderne (1146—1273), som ogsaa udbredte sig over Spanien og det øvrige Nordafrika. Deres Magt i M. omstyrtedes af Meriniderne fra Tlemsen og disses (1517—50) af Scheriserne fra Tafilet, som strakte deres Herredømme over det vestlige Algérien og s. for Sahara, fordrev Portugiserne fra Nordafrika og slog Kong Sebastian ved Alcazar 1578. Men Riget forfaldt snart, og i Midten af det 17de Aarh. stiftede Mulei Ali, der gjaldt for en Ætling af Kalifen Ali og Fatime, et nyt Dynasti, kaldet Alider eller Hoseini. Hans Søn Mulei Ismail (1672—1727) fratog Spanierne Tanger og El-Arisch og samlede for en Tid hele M. under sig. Han var et Uhyre baade af Grusomhed (henrettede med egen Haand over 5,000 Mennesker) og Vellyst (havde 8,000 Koner og avlede 825 Sønner og 342 Døtre). Efter ham fulgte Mulei Abdallah (1727—57) og Sidi Muhammed (1757—90); den sidste søgte at indføre europæisk Civilisation i sit Land, indkaldte christne Haandværkere og Kunstnere, knyttede Handelssamkvem med Europa og byggede 1760 Mogador. Efter nogle Tronstridigheder blev Sidi Soliman 1794 Hersker i M.; han forbød Sørøveriet, frigav alle christne Slaver og vedligeholdt et fredeligt Forhold til de europæiske Magter. Hans Brodersøn Abderrahman (fra 1823) undertrykkede Bjergstammernes Oprør, men hans Gjerrighed afholdt ham fra at gjøre alvorlige Skridt imod Sørøveriets Fornyelse. Han kom derfor 1828 i Strid med Østerrig, hvorfor Admiral Bandiera opbrændte et Par Skibe og Forter og tvang M. til at opgive den hidtil ydede Tribut for fri Sejlads. 1844 havde M. en Strid med Spanien, fordi Sultanen lod dets Consul henrette, men denne Strid bilagdes. Derimod kom M. s. A. i Krig med Frankrig, fordi det understøttede Abd-el-Kader. Hæren blev fuldstændig slaaet ved Isly, og Tanger og Mogador bombarderedes, hvorfor M. nødtes til Fred 10 Sept. og 5 Apr. 1845 tillige maatte give Afkald paa den Tribut, Danmark og Sverige-Norge hidtil havde udredet. Et Angreb af de næsten uafhængige Indbyggere i Rif („Rifpiraterne") paa den preussiske Prins Adalberts Skib 1856 havde ingen videre Følger; derimod førte gjentagne Overfald og Fornærmelser imod de spanske Forter („Presidios") paa Nordkysten til en Krig med Spanien, men Abderrahman døde inden dens Udbrud 6 Sept. 1859, og den udfægtedes under Sidi Muhammed. I Nov. gik 50,000 Md. spanske Tropper under O'Donnell frem fra Ceuta, trængte efter nogle mindre Træfninger hen imod det befæstede Tetuan og slog her M.s langt talrigere Hær fuldstændig 4 Febr. 1860. Da Fredsunderhandlingerne ikke førte til noget Resultat, angreb O'Donnell 23 Marts M.s Hær, slog den og aabnede sig Vejen til Fes. Dagen efter kom Afsendinge for at bede om Fred, og denne kom i Stand 26 Apr. paa de Vilkaar, at M. afstod nogle Landstrækninger foran Forterne, udredede 20 Mill. Pjastre i Krigsomkostninger og indgik paa en Handelspagt. Krigen havde kostet Spanien et Tab af 15—18,000 Md., hvoraf ⅔ ved Cholera. 18 Sept. 1873 døde Sidi Muhammed 70 Aar gl. og fulgtes af sin Søn Mulei Hassan, der har søgt at knytte et godt Forhold til Stormagterne ved at udsende Gesandtskaber (1876 og 1878). — **M.**, Hovedstad i Kejserdømmet M. og Kejserens sædvanlige Residens, paa Nordsiden af Atlasbjærgene ved Floden Tensift. 50,000 I., hvoraf $\frac{1}{10}$ Jøder, som bo i et eget Kvarter. Staden, der ligger paa en herlig, med Palmer rigt bevoxet Slette, har et meget omfangsrigt Residensslot, 19 Mosteer, hvoriblandt en med et 220 F. højt Taarn i 7 Etager, stor[illegible] Bazar og Kornmagasiner og udmærkede Marroquinfabriker, der sysselsætte et stort Antal Arbejdere. — M. blev anlagt c. 1070 af Abubekr og skal i det 12te Aarh. have havt 700,000 I.

Maroniter, et Christensamfund, som navnlig bor paa og ved Libanon, fra Tripolis mod N. til Tyros og Gennesareth mod S., men ogsaa findes spredte andre Steder i Syrien og paa Cypern. Deres Antal angives i den nyere Missionsstatistik til 500,000; men i Virkeligheden er det vist næppe 300,000. De tale Arabisk, men ere af syrisk Herkomst og have ved Gudstjenesten bevaret en syrisk Liturgi, som dog ikke ret mange af dem forstaa. De have en vis politisk Uafhængighed, regeres af egne Høvdinger og betale kun en Tribut til Tyrkiet. Ligeledes danne de et særligt kirkeligt Samfund og vælge deres egen Patriarch, som fører Titel af „Patriarch af Antiochia", men sædvanlig residerer i Klostret Kanobin paa Libanon. Han stadfæstes dog af Paven, hvem de for længe siden have underkastet sig. M. have Navn efter den hellige Marons (d. c. 400) Kloster ved Orontes imellem Hama og Emesa, omkring hvilket Monotheletismens spredte Tilhængere samlede sig. De anerkjendte Klostrets Abbed for deres Overhoved og kaldtes derefter fra det 8de Aarh. M. Under Korstogene afsvor de fleste af dem 1182 det monotheletiske Kjætteri, fornyede 1445 Tilslutningen til Rom og antog senere Tridentinerconciliets dogmatiske Bestemmelser. 1584 stiftede Pave Gregor XIII en Dannelsesanstalt i Rom for unge M., og herfra ere adskillige navnkundige Lærde udgaaede. M. holde fast ved deres gamle simple Sæder, Maadehold, Gjæstfrihed, men ogsaa Blodhævn. Deres Adel er flere Gange bleven anerkjendt i Rom og Paris; derfra skriver sig Navnet „Prinser af Bjærget Libanon", som førtes af adskillige Lykkeriddere ved de europæiske Hoffer i forrige Aarh. M.s Magt i Libanon var en Tid lang større end Drusernes, især efter at den herskende Emirfamilie af Slægten Schikâb var gaaet over fra Muhammedanismen til den maronitiske Tro; men efter 1840 sank deres Magt, og Kampen med Druserne 1845 ødelagde deres Land, styrtede det i Fattigdom og Uorden og bragte Tilintetgjørelse over mange af deres Munke- og Nonneklostre. Endnu større Ulykker førte 1860 over dem, da de paa ny bleve angrebne af Druserne og visnok kun havde Stormagternes, navnlig Frankrigs Indblanding at

ior, at de ikke bleve fuldstændig udryddede
ien). 1861 bleve de underlagte det christne
lik i Syrien, som da blev oprettet.
rons ell. **Marrons** [rõng], fr. marron,
iarron, af cima, en Bjærgtop, gl. eng.
n, betyder oprindelig en Slave, som
tet til Skoven; nu forstaas herved Efter-
e af flygtede Negerslaver, dels i Guajana,
a Jamaica, hvis Frihed er anerkjendt.
oquin [kæng], Saffian, garvede og paa
en farvede Gede- eller Faareskind, der
. bleve fabrikerede i Marokko, hvoraf
M. adskiller sig kun fra Corduan,
det i daglig Tale hyppig sammen-
derved, at Corduan tilvirkes af noget
Skind, der beholde deres naturlige
hvorimod M. ved en egen Behandling
ilser bibringes en kunstig Narv. Jvfr.

s [rosch], Flod, der udspringer ved
Grænse paa Karpatherne i Trans-
, løber ind i Ungarn og ved Szege-
r i Theiß.
-Vasárhely [rosch vaschahrhelj], tysk
kt, Hovedstad i Szeklernes Land i
vanien ved Floden Maros, 11 M. ø.
Klausenburg. 18,000 J. Bibliothek
0 Bd. Betydelig Tobak-, Frugt- og

Clément [rõ], fransk Digter, f. 1495
Hans Fader, der var en af Ludvig
ants I beskyttet Digter og den sidstes
ener, bragte Sønnen til Paris 1505.
han i sin Ungdom et vildt Liv. En
var han Skuespiller i Truppen »Les
is souci«; senere forsøgte han sig som
tog derpaa Del i Ludvig XII.s sidste
der alt dette skrev han Vers. Hans
Digt »Temple de Cupidon« skaffede
ts I.s Gunst, og Kongens Søster
, siden Dronning af Navarra, gjorde
Kammertjener. 1523 blev han ved
Død dennes Efterfølger hos Kongen,
fulgte til Italien, hvor han blev
aget ved Pavia. Tidlig havde han
il Reformationen, og hans bidende
d Theologerne i Sorbonnen og
ragte ham flere Gange i Fængsel,
dog udfriedes ved sine fornemme
1535 blev han atter anklaget som
g medens han var med Hoffet i
aglagde man i Paris hans Bøger
M. flygtede da til Béarn til
Marguerite, derfra til Ferrara til
Renée, men Hertugen af Ferrara
jænke ham Beskyttelse, hvorfor han
til Venezia. 1536 fik han paa en
Ansøgning Tilladelse af Kongen
tilbage til Frankrig, men hans
af Davids Psalmer bragte atter
ne til at anklage ham for Kjætteri,
Psalmer bleve Hoffets Yndlings-
543 flygtede han til Genf, men
til et lystigt Zigeunerliv passede
den strængt moralske Tone her;
til Turin, hvor han døde 1544.
Overgangen mellem den ældre
og den egentlige Renaissance,
n og Ronsard. Han er naturlig,
vittig og gratiøs med et let elegisk Anstrøg, udmærker sig især i den poetiske Epistel og i Smaadigte (Ballader, Rondeauer, Madrigaler og Epigrammer). I det 18de Aarh. satte man stor Pris paa ham, og Lafontaine erklærer at have lært meget af ham. Hans Biographi og Charakteristik er given af O. Douen i »Cl. M. et le Psautier huguenot« (1878—79); den nyeste Udgave af hans Værker er Saint-Marcs fra 1879.

Marōto, Rafael, spansk Carlistgeneral, f. 1785, indtraadte 1808 i Hæren og udmærkede sig som Oberst i Krigen mod de sydamerikanske Kolonier. 1832 blev M. Generalcapitain i Guipuzcoa, men sluttede sig n. A. til Don Carlos og blev 1835 Chef for Carlisterne i Biscaya. Han faldt senere i Unaade og levede i Frankrig indtil 1838, da han tilbagekaldtes og stilledes i Spidsen for Hæren. Men forbitret over de Intriguer, som dreves imod ham af den klerikale Camarilla, lod han først i Febr. 1839 en Snes af sine Modstandere skyde og aabnede siden Underhandlinger med Espartero, som 31 Aug. sluttede Overenskomsten i Bergara, hvorved Borgerkrigen fik Ende. Da M. ikke kunde faa de Vilkaar opfyldte, som vare lovede Baskerne, gik han til Sydamerika og døde i Chile 1847.

Marōzia, en berygtet Kvinde i Rom i det 10de Aarh., Datter af den lige saa berygtede Theodora, boede paa Engelsborg og herskede en Tid lang i Rom, ja næsten i hele Italien, med uindskrænket Magt. Pave Johan XI var en Søn af hende og Pave Sergius III. Johan X lod hun kvæle 928. Til sidst fik hendes Søn Alberik hende kastet i Fængsel, hvor hun døde c. 933. Jvfr. Pornokrati.

Marpurg, Friedr. Wilh., f. 1718 i Seehausen i Altmark, d. 1795 i Berlin, hvor han fra 1763 var Lotteridirecteur. Han var en dygtig Musiktheoretiker og en frugtbar og indsigtsfuld Forfatter. Blandt hans mange Værker kunne fremhæves „Abhandlung von der Fuge“ (1753; paa ny udg. 1856) og „Handbuch beim Generalbaß und der Composition“.

Marquēsas Øerne, de indfødtes Nukahiva, kaldes undertiden Mendanas Archipelag, ligge i det store Ocean mellem 7° 25′ og 10° 25′ f. Br. og 120° og 127° v. L. og bestaa af 7 beboede og flere ubeboede Øer, tilsammen c. 23 □ M. med 6,000 J. Der er 2 større Øer Nukahiva ell. Marchand (9 □ M.) og Hivaoa ell. Dominica (7 □ M.); af Smaaøerne ere de betydeligste Hiau, Fatu-Huhu, Uahuga (1,2 □ M.), Uapoa (1,5 □ M.), Tahuata (1,3 □ M.), Motane og Fatu-Hiva (1,4 □ M.). Øerne ere bjærgfulde og af vulkansk Oprindelse. Bjærgene ere indtil 4,000 F. høje og næsten helt bedækkede med en yppig Plantevæxt, der dog navnlig udfolder sin Rigdom i Dalene. De vigtigste Næringsplanter ere Brødfrugttræet, Kokospalmen, Bananen, Taroen, Bataten og Figentræet. Desuden findes her Sukkerrør, Papirmorbærtræet og Sandeltræet. Det eneste for Øerne oprindelige Pattedyr er det polynesiske Svin; Geder, Hornkvæg, Heste og Katte ere indførte. Fugleverdenen er kun repræsenteret ved faa Arter, hvoriblandt en lille blaa Papegøje og Salangansvaler. Befolkningen er

stærkt i Aftagende; medens den i Beg. af det 19de Aarh. udgjorde 25,000, er den, som foran anført, nu næppe $\frac{1}{4}$ af dette Tal. Den tilhører en stor og velvoxen Race, men er vild, tyvagtig og tilbøjelig til Menneskeæderi. Siden 1864 staa Øerne under fransk Højhed. — Øerne bleve opdagede 1595 af Spanieren Mendana, som til Ære for Marquien af Mendoza, der var Vicekonge i Peru, kaldte dem Marquesas Øerne; dog kaldes de endnu undertiden efter Opdageren.

Marquetteri [ketteri], indlagt Arbejde.

Marquis [ki], en af det latiniserede Marchio, Markgreve, opstaaet adelig Titel, som i Frankrig danner Overgangen fra den lavere til den højere Adel; i Italien har en **Marchese** Rang før en Greve; i England og Spanien rangerer en M. imellem en Hertug og en Greve. **Marquise**, en M.s Hustru ell. Datter. **Marquisat**, en M.s Værdighed og Gods. **Marquiskronen** er af Guld med 4 Blade og lige saa mange hvide Perler, der hvile paa Ringen.

Marrast, Armand [rā], fransk Politiker, f. 1801, var fra 1831 en af Redacteurerne for det republikanske Blad »Tribune«. Som indviklet i den store Aprilsag 1834 maatte M. flygte til England, men kom hjem efter Amnestien 1838 og blev Hovedredacteur af »National«, de maadeholdne Republikaneres fornemste Blad. M. havde som saadan væsentlig Del i at forberede Februarrevolutionen 1848, blev ogsaa Secretær i den provisoriske Regering og snart efter Maire i Paris indtil Juniopstanden. I Nationalforsamlingen valgtes M. til Medlem, siden til Ordfører for Forfatningsudvalget og var dens Formand fra 19 Juli indtil Opløsningen 26 Marts 1849. Til den lovgivende Nationalforsamling 1849 blev M. derimod ikke valgt; han døde 1852 i Fattigdom.

Marryat, Frederick [märriett], engelsk Romanforfatter, f. 10 Juli 1792 i London, traadte 1806 ind i Marinen, tjente 1812—14 i den amerikanske Krig, blev 1815 sendt til St. Helena og bragte siden Depecherne om Napoleon I.s Død til England. 1823 commanderede han den mod Barmanerne sendte engelske Escadre, udmærkede sig ved Erobringen af Rangun og blev derfor 1825 Flaadecapitain. 1829 optraadte han med Romanen »Frank Mildmay, or the Naval Officer«; derefter fulgte en Række, mest Søromaner, som »Peter Simple« (1832), »Jacob Faithful«, »Mr. Midshipman Easy«, »Japhet in Search of a Father«, »Percival Keene« o. fl. (alle oversatte paa Dansk). Der er i disse Fortællinger en bred, sund, drøj Humor og realistisk Sandhed i Skildringerne af Sømandslivet, men om egentlig kunstnerisk Udførelse og Poesi er der ikke Tale. Hans »Diary in America« (1839) blev stærkt dadlet baade af Englændere og Amerikanere. Af M.s Bøger for Ungdommen maa mærkes »The Settlers in Canada« (1844) og »The Mission or Scenes in Africa« (1845). Dybt rystet ved Tabet af en Søn, der strandede i Middelhavet, døde M. i Langham i Norfolk-Shire 2 Aug. 1848. Efter hans Død udkom hans Roman »Valerie« (1849).

Mars, s. **Ares**. Hos Romerne var M. oprindelig en Agerdyrkningen beskyttende Gud, men fik senere navnlig Betydning som Krigsgud. Som saadan havde han Tilnavnet **Gradivus** (den fremskridende); s. **Salier**.

Mars, den Planet, hvis Bane ligger nærmest uden om Jordens. Dens Middelafstand fra Solen er 1,524 Jordbaneradier, d. e. $30\frac{1}{2}$ Mill. Mile eller 226 Mill. Kilometer. Omløbstiden om Solen eller Planetens Aar er 686,98 Dage eller $1\frac{7}{8}$ af Jordens Aar. Banens Hældning mod Ekliptika er 1° 51′; dens Excentricitet er forholdsvis betydelig, nemlig 0,093, saa at M.s Afstand fra Solen varierer mellem 27 og 33 Mill. Mile. M. kan altsaa, som i 1877, komme Jorden henved 7 Mill. Mile nær, og dette indtræffer ved hver syvende Opposition eller hvert 15de Aar, idet Planetens synodiske Omløbstid er 780 Dage ell. $2\frac{1}{8}$ Aar. Diameteren er 0,53 Jorddiametre eller c. 900 Mile. Massen er c. $\frac{1}{10}$, Tætheden $\frac{3}{4}$ af Jordens. Rotationstiden er 24 T. 37 M. Ækvatorens Vinkel med Banen (hvad paa Jorden kaldes Ekliptikas Hældning) er 25°, saa at denne Aarsag til Forskjellen mellem Aarstiderne kun er lidet større paa M. end paa Jorden. M. vender, ligesom Jorden, sin Sydpol ind mod Solen, naar den er Solen nærmest; men paa Grund af Banens aflange Form vil dette Forhold paa M. være af større klimatologisk Betydning: naar Planetens sydlige Halvkugle har Sommer, er den Solen 6 Mill. Mile nærmere, end naar den nordlige Halvkugle har Sommer, og den sydlige Halvkugles Sommer er 73 Marsdage kortere end den nordliges. M. viser ingen kjendelig Fladtrykning. Tyngden ved dens Overflade er 0,4 af Tyngden paa Jorden. — M.s Udseende er rødligt. Ved dens Poler ses hvide Kalotter, der vexle efter Planetens Aarstider og derfor kunne antages at være Snemasser. Paa dens øvrige Overflade ses temmelig constante „Landskaber“: store lysere Partier (Lande?) og mørkere Partier (Vande?), blandt disse sidste ogsaa de saakaldte „Kanaler“, der ere 70 à 700 Mile lange og 15 à 35 Mile brede. Det er især den mailandske Astronom Schiaparelli, der har studeret og kortlagt disse, og 1882 saa han flere af dem fordoble sig paa den Maade, at der 50 à 90 Mile fra den gamle opstod en ny med den gamle parallel Kanal, hvilket mulig hænger sammen med Aarstidernes Vexel. M.s Atmosphære, der viser sig ved delvise Tilsløringer af Landskaberne, er i Følge Vogels spectralanalytiske Undersøgelser rig paa Vanddampe og temmelig lig vor. M. har to Maaner, Deimos og Phobos, der først ere opdagede 1877 af Hall i Washington. Deres Afstande fra M.s Centrum ere 3,140 og 1,250 Mile, deres Omløbstider 30 T. 18 M. og 7 T. 39 M., saa at den sidste altsaa paa M. staar op i V. og gaar ned i Ø. og hver tiende Time indhenter den første. De ere yderst smaa, næppe mere end $1\frac{1}{2}$ Mil i Diameter.

Mars [mahrs], egtl. Anne Françoise Hippolyte Boutet-Monvel, berømt fransk Skuespillerinde, f. 9 Febr. 1779 i Paris, Datter af Skuespilleren Monvel (s. d. A.), optraadte allerede som Barn 1791 paa Theatret Montansier i Versailles og 1800 i Paris paa Théâtre français. Efter i længere Tid at have udført unge Elskerinderoller, overtog hun de naive

oller og begyndte paa Studiet af Mo-
Komedier, der ved hendes mesterlige
il forhøjet Værd. I sikkert og naturligt
er hun ikke bleven overtruffet af nogen
Kunstnerinde, lige saa lidt som nogen
Grad som hun bevarede Ungdommelig-
Friskhed i en høj Alder; hun var den
og aandrigste Repræsentantinde for det
Lystspil. Efter 40 Aars Virksomhed
éâtre français, hvor hun var Sociétaire,
n 1 Apr. 1841 Afsked fra sit Publi-
døde i Paris 20 Marts 1847.
 la Tour [mahr la tuhr], Landsby i
ep. Meurthe-Moselle, 8 M. v. for Metz.
og Vionville stod 16 Aug. 1870 det andet
e store Slag ved Metz, i hvilket Prins
Carl eller egentl. hans Undergeneral
:ben trods sin ringere Styrke angreb
iske Hær under Bazaine paa Marchen
rdun og holdt den fast ved Metz.
ved M. er et af de blodigste i vort
f 67,000 Tyskere faldt 640 Officerer
) Md., og i flere Afdelinger var Tabet
is endnu større. Paa fransk Side an-
bet til 17,000 Md. af 138,000.
la, Stad paa Siciliens Vestkyst, 12
). for Palermo. 84,000 I. i M. og
rict, c. 20,000 i selve Byen. Maadelig
betydelig Handel, navnlig med Om-
ter Staden opkaldte Vin. I Old-
her Lilybæum, Carthagernes og senere
es Hovedbulværk paa Sicilien. Det
avn er arabisk (Mersa-Ali, d. v. s.
t). Her landede Garibaldi 11 Maj
 sine 1062 Frivillige („de Tusend
or at omstøde Bourbonernes Herre-
a Sicilien.
 s. Marche.
l (fr. maréchal, gammeltysk Mar-
Middelalderens marescalcus, som
ner af det gamle tyske Ord Mar ell.
nsk Mær, d. e. Hest, og Schalk, d.
betegnede fra først af den, der førte
r Hestene og Stalden, altsaa d. s. s.
r (ligesom det franske maréchal
Beslagsmed), men denne blev tidlig
rnemste Hofembedsmænd i det fran-
en i det tyske Rige (jvfr. Connétable,
r). Benævnelsen er vedbleven at
den, der forestaar, ordner eller be-
; saaledes Hofmarschal, hos os Over-
den, der forestaar Hoffets indre
under hvem det lavere Hofpersonale
rschalat, Overhofmarschalat, dennes
den Autoritet, han repræsenterer);
(f. d. A. und. Felt), ogsaa General-
og Feltmarschallieutenant; Rigs- og
chal, den, der førte Forsædet paa
ll. Landdag (Arvemarsch. nemlig,
t som Embedet var arveligt i en
; Festmarschal, Sorgemarschal osv. —
rugtes Titlen Maréchal de France
eg. af det 13de Aarh. under Philip
Hærens Højstcommanderende (lige-
os os); siden blev der flere (1703
 XIV 20). Under Revolutionen
lsværdigheden afskaffet 1793; men
gjenoprettede den som Maréchal
hvortil han udnævnte følgende:

19 Maj 1804 ved Kejserdømmets Oprettelse 14 af de Generaler, som mest havde udmærket sig i Revolutionskrigene, neml. Berthier, Murat, Moncey, Jourdan, Masséna, Augereau, Bernadotte, Soult, Brune, Lannes, Mortier, Ney, Davoust, Bessières; 1807 efter Slaget ved Friedland Victor-Perrin; 1809 efter Slaget ved Wagram Macdonald, Oudinot og Marmont; 1811 efter Slaget ved Tarragona Suchet; 1812 efter Slaget ved Polozk Gouvion St.-Cyr, og 1813 under Kampene ved Leipzig Fyrst Poniatowski. Ogsaa begge Restaurationskongerne saa vel som Ludvig Philip og Napoleon III udnævnte M.; blandt de sidst udnævnte vare Canrobert (1856), Mac-Mahon (1859), Bazaine (1864) og Leboeuf (1870). For øvrigt bruges M. ogsaa om andre militære Charger: M. de camp svarer til vort tidligere Generalmajor; M. des logis er ved Rytteriet en Underofficer, der har at sørge for sin Escadrons Indkvartering. **Marschalstav**, Stav, som en M. fører til Tegn paa sin Værdighed. **Marschalstaffel** kaldes ved Hoffet Bitaffelet for dem, der ikke stedes til selve det fyrstelige Taffel; Navnet hidrører fra, at Hofmarschallen fungerer som Vært derved.

„Marschallen af Sachsen“, s. Moritz, Greve af Sachsen.

Marschner, Heinr., berømt Operacomponist, f. 16 Aug. 1796 i Zittau, d. 14 Dec. 1861 i Hannover, componerede i sin tidlige Ungdom Sange, Claverstykker osv., men gik 1813 til Universitetet i Leipzig for at studere Jura, hvilket han dog snart opgav for at studere Musik under Schichts Vejledning. 1817—21 opholdt han sig dels i Wien, hvor han kom sammen med Beethoven, dels i Ungarn hos Grev Thadæus v. Amadée. Her skrev han sine første dramatiske Værker, „Der Kyffhäuser-Berg“ og „Heinrich IV“, hvilket sidste opførtes 1820 i Dresden under Webers Ledelse. 1822 kom M. selv til Dresden, og der opstod mellem ham og Weber et fortroligt Venskabsforhold, som varede til dennes Død og fik en stor Betydning for M.s Udvikling. 1823—26 var han Vicecapelmester ved Operaen i Dresden, men da han ikke efter Webers Død opnaaede at blive hans Efterfølger, gjorde han Kunstrejser med sin Hustru, Sangerinden Marianne Wohlbrück (f. 1806, d. 1854), og tog Aaret efter Ophold i Leipzig, hvor han blev Theatercapelmester. Her fuldendte han 1828 Operaen „Der Vampyr“, hvortil hans Svoger havde skrevet Texten, og den charakteristiske Musik dertil vakte ualmindelig Opsigt. Begejstringen culminerede imidlertid 1829, da „Tempelherren og Jødinden“, ligeledes til Text af Wohlbrück, bragtes paa Scenen i Leipzig. Mindre Indtryk gjorde derimod „Des Falkners Braut“ (1830) i Berlin. 1831 blev M. Capelmester i Hannover og forestod dette Embede indtil 1859. Der fuldendte han 1833 sin mest berømte Opera „Hans Heiling“. Sangeren E. Devrient var Forfatter af Texten og udførte selv Titelrollen i Berlin. De følgende Operaer „Slottet ved Ætna“ (1835), „Bäbu“ (1837), „Adolf af Nassau“ (1844) og „Austin“ (1851) formaaede derimod ikke at holde sig paa Repertoirerne. 1836 var M. i Kjøbenhavn, hvor han indstu-

derede og dirigerede „Hans Heiling". Det er navnlig den dramatiske Musik, som har gjort hans Navn berømt, men han har desuden componeret en Mængde Sange, Claverstykker, Kammermusik, Orchesterouverturer osv., der udmærke sig ved Aand, Opfindelse og Ejendommelighed.

Mārsdiep [dihp], det 1 M. brede Stræde imellem Hollands Fastland og Øen Texel.

„Marseillaise" [sæjähs], berømt fransk Revolutionssang, hvortil Ingenieurcapitain Rouget de Lisle Natten 24—25 Apr. 1792 i Straßburg skrev Texten og maaske tillige Musiken. Han kaldte den Krigssang for Rhinhæren, og Navnet M. fik den først senere, da den var bleven bragt til Paris af en Bataillon Frivillige fra Marseille (Chant des Marseillais); den var for øvrigt allerede i Sept. 1792 bleven opført paa Operaen i Paris med Instrumentation af Gossec under Titlen »Offrande à la liberté«. Efter nylig fremkomne Oplysninger hidrører Melodien maaske snarest fra et Oratorium „Esther" af J. B. L. Grison, 1775—87 Kirkecapelmester i St. Omer. Under de to Kejserdømmer var M. forbudt, men 1879 blev den ved Lov erklæret for den officielle Nationalsang.

Marseille [säij], Hovedstad i det franske Dep. Rhônemundingerne ved Middelhavet, 90 M. s. f. ø. for Paris. 269,000 J. (1881). Bispesæde. M. bestaar af en ældre Del, n. for den gamle Havn, og en nyere Del ø. og s. for Havnen. Den gamle, snævert byggede Stad blev under Napoleon III.s Regering gjennembrudt af en storartet ny Gade. Den nye Stad har mange prægtige Gader, hvoriblandt Cannebière-, Aix- og Belsunce-Gaden. Ved den ene Ende af Aix-Gaden er en 1823—30 opført Triumphbue og ved den anden Castellanepladsen, hvortil slutter sig den smukke Park Borelli. Af offentlige Bygninger, der saa godt som alle tilhøre den nyere Tid, fremhæves Kathedralkirken, Raadhuset, det store Hospital, Børsen, Palaiet Longchamp med Observatorium, naturhistorisk Museum og Billedgalleri, det gamle Museum, Justits- og Præfecturpaladserne, den nye Kirke »Notre Dame de la Garde«, det tidligere Residensslot, Banken, Mønten, Banegaardene, et stort Theater m. fl. I de store Hovedgader ere pragtfulde Hoteller, Caféer og Butiker, og flere af de offentlige Pladser have smukke Springvand. Her er et Akademi, en Højskole for Medicin og Pharmaci, en Søfartsskole, et Museum for Oldsager, et Lyceum, et Musikconservatorium, en botanisk og en zoologisk Have. Stadens betydelige Industri omfatter, foruden de til en stor Handelshavn knyttede Virksomheder, navnlig Fabrikationen af Silkestoffer, Tobak, Sæbe, Lys, Læder, Parfumer og Sukker. Betydeligt Fiskeri af Sardeller og Thunfisk. Handelen er overordentlig omfattende, navnlig paa Havnene i Levanten, men dog ogsaa paa oversøiske Havne. Foruden den allerede nævnte gamle Havn, der kan rumme 1,200 Handelsskibe, er her i den nyere Tid langs Stranden foretaget flere storartede Dokanlæg, og der er opført flere prægtige Fyrtaarne. M. staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med de vigtigste Middelhavshavne. I en vid Rundkreds omkring Staden paa de talrige smukke Højder ligge flere Tusende større og mindre Landsteder, de saakaldte Bastider. — M., i Oldtiden Massalia ell. Massilia, er en af Vesteuropas ældste Stæder; den blev c. 600 f. Chr. grundet af Grækere fra Phokæa i Lilleasien og var en aristokratisk Republik med blomstrende Handel, især med Spanien og Italien. Truet af Carthaginienserne sluttede M. sig tidlig til Romerne, under hvilke den senere kom, og ved sin Cultur og ved sine vise Indretninger udøvede den en betydelig Indflydelse paa de omkringboende Folkeslag, ligesom en Oase midt i Barbariets Ørken. Fra Folkevandringens Tid delte Staden Skæbne med det øvrige Provence, blev senere et Slags Republik og kom 1481 under de franske Konger.

Marsēlisborg, Herregaard i Jylland, Aarhus Amt, og forhenværende Baroni, har en smuk Beliggenhed tæt ved Kattegattet, ½ M. s. for Aarhus. Den hed tidligere Havreballegaard, hvorefter et af de Amter, der nu udgjøre Aarhus Amt, benævnedes, og hørte i den katholske Tid til Aarhus Bispegods, som ved Reformationen tilfaldt Kronen. Frederik III afhændede 1661 Gaarden til Gabriel Marselis, af en rig hollandsk Handelsfamilie, som i den svenske Krig havde forstrakt den danske Regering med betydelige Pengesummer, og som efterhaanden kom i Besiddelse af en stor Mængde Jordegods i Aarhusegnen. Hans Søn, Constantin Marselis, fik 1680 Havreballegaard og tilhørende Gods ophøjet til et Baroni, som efter ham fik Navnet M. Da han døde uden Børn, tilfaldt Baroniet Christian V., som gav det til sin yngste uægte Søn, Grev Ulr. Chr. Gyldenløve, efter hvis Død 1719 det gik over til hans Brodersøn, den bekjendte Generaladmirallieutenant Grev Frederik Danneskjold-Samsø. Da ogsaa denne døde uden at efterlade sig Sønner 1770, faldt Baroniet igjen tilbage til Kongen (Christian VII), som 1772 forlenede Chr. Rud. Phil. Baron Gersdorf dermed; men 1805 blev det nedlagt og substitueret med en Fideicommiscapital. M. ejes nu af Indenrigsminister H. P. Ingerslev. Til M. høre store Skove.

Marser, en Folkestamme i Mellemitalien ved Fucinersøen (den senere Lago di Celano), traadte 304 f. Chr. i Forbund med Romerne, men indgik 91 f. Chr. et Forbund med Samniterne for at tiltvinge sig den romerske Borgerret; efter at de i den derved foranledigede Krig (den marsiske ell. Forbundsfællekrigen) havde bestaaet en Række blodige Kampe, bleve de endelig bragte til Underkastelse af Legaterne L. Murena og Q. Metellus Pius. **M.**, en germansk Stamme ved Nedrerhinen, som var forenet med Cheruskerne i Slaget mod Varus 9 f. Chr.

Marsh, James [marsch], engelsk Chemiker, f. 1790, d. 1846, især bekjendt af det efter ham opkaldte **Marshske Apparat** til Eftervisning af overordentlig smaa Mængder Arsenik. Bringes nemlig Arsensyrling, Arsensyre eller deres Forbindelser eller metallisk Arsenik i en Flaske, hvori der udvikles Brint af rent Zink og svag Svovlsyre, kommer Brinten til at indeholde Arsenbrinte. Leder man nu denne Blanding gjennem Bomuld for at tilbageholde Fugtighed

paa gjennem et i en aaben Spids ud-
Rør, saa vil, naar Røret paa et andet
ringes til at gløde, Arsenbrinten sønder-
Brint og Arsen, der afsætter sig som
jl i Røret forbi det glødede Sted. An-
den udstrømmende Luft, vil Brinten
til Vand, Arsenbrinten med mat blaa-
Flamme til Vand og Arsensyrling;
øles Flammen ved et koldt Legeme, f.
at man holder en Porcelænskaal ind deri,
forbrændingen ufuldstændig, og der af-
nørke Pletter af Arsenik i Skaalen.
ı viser vel lignende Phænomener, men
tterne ere metalglinsende, flygtige under
ilugt og letopløselige i Chlornatron,
pletterne mat sorte, ikke flygtige og
ge i Chlornatron. Svovlforbindelser
kunne ikke directe anvendes til Prøven.

alls Øer [marschal], en Øgruppe i
ı ø. for Carolinerne mellem 5° og 14°
| 168° og 180° v. L., med et samlet
5 □ M. og 11,000 J. Det er smaa og
løer, der danne en Mængde Atoller.
ıen er meget forskjellig, paa nogle Øer
ppig, paa andre kun fattig. I den
er her indført europæiske Husdyr;
Dyr, der fandtes paa Øerne ved
ı, var Rotten. Befolkningen er af
ace, velvoxen med blide og behage-
stræk og et venligt Væsen. Øgruppen
indfødte i Ralik mod V. og Ra-
Ø.; den har sit Navn efter den en-
arende Marshall, som gjenfandt
Siden 1885 staar den under tysk
.

s, s. Ficinus.

ldtes i Middelalderen i Danmark og
ı højeste militære Embedsmand, som
øverste Styrelse af Krigsvæsenet.
r han en Staldembedsmand, hvad
et betyder (mar, Hest; skalk, Tje-
anmark holdt Benævnelsen sig til
de Aarh.; men i det 16de Aarh.
Siden af Rigsmarsken en Rigs-
at forestaa Søvæsenet. Rigsmarsken
høje Rigsembedsmænd og beklædte
efter Reformationen den tredje
danske Rigsraad næst efter Rigs-
og den kongelige Kansler. Den
arsk var And. Bille (d. 1657). I
ndret Skikkelse oprettedes Embedet
da det overdroges til Joh. Chri-
. Jvfr. Marschal.

ra Kongeaaens Udløb indtil helt
ıdern er det snart næsten aldeles
ned sparsom Lyng og kun enkelte
Naaleskov beklædte Sandbælter,
sig gjennem den vestlige Del af
lvø, det nordvestlige Tyskland,
et nordlige Belgien, bræmmede af
nt Baand, der paa nogle Steder
tal Kant, paa andre Steder et
te, der her lister sig langs op
og hist strækker sig tungeformig
Det er M., vort Varmebæltes
en af Nutidens Dannelser, en
, som man har kaldt den, skjønt
aatte sige en Gave fra det højere
til det lavere, baaren ned paa
Flodernes Arme og ordnet af Havets stigende og synkende Flodbølge. Det er ved den af Flodbølgen udøvede Virkning, at den ægte Marskdannelse er forskjellig fra Deltadannelsen, thi de bestaa begge af lave, vandrette, lerede Jorder og opstaa begge af det fine, opslemmede Dynd (Slik) eller Ler, som Floderne ere i Stand til at bære ud mod deres Mundinger, og som finder Hvile, hvor som helst der er Læ, dels i disse selv, dels ved Kysterne i Nærheden, i Bugter og bag Øer. Ingensteds vare Betingelserne saa gunstige for en Marskdannelse som netop paa det ovennævnte Strøg, thi et stort Antal til Dels meget anselige Floder (Ejder, Elben, Weser, Ems, Rhin, Maas og Schelde) udgyde sig her i Vesterhavet efter at have gjennemløbet Lavlande af løse Jordarter, der kunne forsyne dem med Materiale. Paa to Steder er denne Kyst omgiven af lange Ørækker (den frisiske og den hollandske), der danne en Vold mod det urolige Hav, og paa den øvrige Del strække milebrede Sandgrunde sig ud mod Dybet og gjøre samme Nytte ved at bryde Bølgerne. Endelig har Vesterhavet en stærk Ebbe og Flod; Ebben river med Kraft det opslemmede Materiale ud i Havet, og Floden fører det op langs med Kysterne og ind i Bugterne og Mundingerne og aflejrer det der. Da Forholdene imidlertid ogsaa ere gunstige for en Deltadannelse, opstaar der en Afvexling af ægte M.- (Havmarsk) og Delta (Flodmarsk)-Dannelser langs den hele omtalte Linje. Ved den bestandig paa ny tilførte Dynd voxer M. altsaa efterhaanden baade i Højde og Bredde; at fremme denne Afsætning (Tilslikning) er Beboernes Opgave, og dertil benyttes forskjellige lagivende Midler. Naturen har anvist visse Planter disse raa, daglig af Havet overskyllede og af Salt gjennemtrængte „Vader" til Opholdssted; først og fremmest Saltnrten, dernæst Strandaster, Strandtrehage, Hindeknæ og andre saltyndende Planter, som i Marskegnene kaldes Kveller (hvilket Navn nu ogsaa bruges om selve de med disse Planter bevoxede Strækninger), Mannagræs, fladstraaet Siv, Strandrapgræs og andre, som med et almindeligt Udtryk kaldes Syltgræsser. En saadan med Plantevæxt bedækket Marskstrækning, som støtter sig til en Kyst, kaldes et Forland og kan paa Grund af de høje Floder kun benyttes til Græsning og Høbjærgning. Allerede paa Saxos Tid havde man imidlertid begyndt at omgive disse Strandenge med Volde (Diger) og saaledes søgt at sikre sig et roligt Ophold paa dem og en mere frugtbringende Benyttelse. Den inddigede M. (Kog) faar efterhaanden de samme Græsarter, som man træffer paa enhver god Græsgang; dog er Hvidkløveren karakteristisk og meget varig og erstatter den paa vore Marker almindelige Rødkløver. Mangen Kog ligger endnu bestandig hen i Græs; andre have været stadig dyrkede i mange Aar. Paa de bedste Marskjorder skal Afgrøden være dobbelt saa stor som paa Østlandets bedste Geestjorder. Skov og Kilder mangle, men Vand er der i Regelen Overflødighed af; Afledningen af Vandet til de større Aaer og Floder eller umiddelbart til Havet sker ved et helt System af Grøfter, Grave og Kanaler med tilhørende,

ofte anselige og kostbare Sluseværker, til hvis Vedligeholdelse Kogene ere forenede i Interessentskaber. Enhver Kog er derfor hyppig inden for Diget omgiven af en Ringgrav og gjennemskaaret af brede Grøfter, der dele den i „Fenner“ (Kobler ell. Lykker). Fra Ringgraven føres Vandet ud i Afledningskanalen gjennem en Sluse. Saa længe M. laa hen i uinddiget Tilstand, oversvømmedes den vel af de høje Floder, men Beboerne kunde i Regelen faa Tid til at trække sig tilbage til det faste Land (Geesten) eller til de i M. liggende højere og ældre Ødannelser (Geestaasene) eller endelig til de af dem selv opkastede Høje (Værfter), hvor de havde deres Bygninger, Forraad og Kvæg, og Faren for Liv og Gods var altsaa ikke truende, især da Marskengene ingen Skade tog af Oversvømmelsen, naar denne ikke satte Sand og Sten ind over dem. Men fra det Øjeblik, man inddigede disse Strækninger, skabte man Faren; ved at sætte Modstand mod Angrebet forøgede man Bølgernes Raseri, og M.s Historie siden Inddigningens Begyndelse er derfor en Historie om fortsatte heroiske og haardnakkede Kampe for Arne og Ejendom, en Historie om Tab og Erobringer, der have vexlet lige til vore Dage. Ingen Del af Europa har skiftet saaledes Udseende i den historiske Tid, som netop den hele Strækning af Vesterhavskysten; det af Friser beboede Land, som Plinius beskriver, havde en ganske anden Form end det nuværende Holland; Zuiderbugten har ikke været Bugt i 600 Aar, Eidersted ikke Halvø i 400 Aar, Nordstrand ikke Ø i 700 Aar. Den enkelte Mand var ikke i Stand til at modstaa en Fjende som Havet; man sluttede sig sammen i Forbund for at bekæmpe dette eller erobre nyt Land; Staten traadte lebende til eller tiltog sig Herredømmet over det nydannede Land og besørgede dets Inddigning. I Hertugdømmerne blev det hele Digevæsen først ordnet ved Digereglementet af 6 Apr. 1803, efter at det almindelige Opsyn med alle Diger var ordnet ved Patent af 29 Jan. 1800, som bestemte Ansættelsen af kongelige Digeinspecteurer og Oprettelsen af en almindelig Digekasse ved Bidrag af alle Marskcommuner til Bestridelse af alle de med dette Opsyn forbundne Udgifter. Ved Digereglementet bleve alle Kogene paa en naturlig Maade ordnede i Foreninger (Digebaand). **Marskfeber**, s. Malariasygdomme. **Marsksyge**, d. s. s. Ditmarskersyge.

Marsmarken, Campus Martius, kaldtes hos Romerne den nordlige Del af den store Slette uden for Roms Mure; den mindre, sydlige Del af denne Slette kaldtes Circus Flaminius, den østlige Via lata. Den benyttedes dels til forskjellige gymnastiske og krigerske Øvelser, dels til Afholdelse af Folkeforsamlinger. Efter den republikanske Tid blev den smykket med flere Templer og andre offentlige Bygninger; i den seneste romerske Tid opførtes der ogsaa Privathuse paa den. M., Champ de Mars, en i Paris's Vestende mellem den venstre Seinebred og Militærskolen liggende, fri, med Træer omgiven Plads (Fælled), der bruges til Troppeøvelser og Mønstringer. Under Revolutionen blev her Frankrigs første constitutionelle Forfatning foreløbig højtidelig besvoren 14 Juli 1790, og Napoleon I holdt her 1 Juni 1815 en højtidelig „Majmark“ for at give sin anden Tronbestigelse Præg af Retmæssighed. Pladsen er ogsaa bleven benyttet til de store Verdensudstillinger 1857 og 1878.

Marsovn ell. **Masovn**, s. Jern.

Marstal, fyrstelige og andre fornemme Personers Hestestald. Ordet kommer af Mar, d. e. Mær, Hest, ligesom Marschal.

Marstal, Handelsplads paa Sydøstsiden af den danske Ø Ærø paa en Skraaning ned mod Søen, med 2,745 I. (1880). Kirke med Præstegaard, Toldsted, Poststation med Telegraphexpedition og Navigationsskole. Befolkningens Hovederhverv er Søfart. Havnen er stor, men af ringe Dybde. Den led meget ved Stormfloden 13 Nov. 1872. Handelen er ubetydelig. Den her hjemmehørende Handelsflaade udgjorde 1885 foruden 144 Baade af og under 4 Tons 265 Fartøjer af 20,024 Tons, hvoraf 62 over 100 Tons med samlet Drægtighed 10,377 Tons. Her er flere Skibsværfter og 2 større Sejlmagerier, 2 Kalkbrænderier og et Teglværk.

Marston, John Westland [marstn], engelsk Forfatter, f. i Lincolnshire 1820. Han var først Jurist, men opgav denne Virksomhed for at ofre sig til Literaturen og har her navnlig vundet sig et Navn som dramatisk Forfatter. Af hans Dramaer kunne nævnes: »The Patrician's Daughter« (1841), »The Heart and the World« (1847), »Strathmore« (1849), »A Life's Ransom« (1853), »Life for Life« (1868). Desuden har han skrevet lyriske Digte og nogle novellistiske Arbejder. — Hans Søn, **Philip Bourke M.**, f. 1850, er bekjendt som en af det yngre Englands Digtere. Han var fra tidlig Tid saa godt som blind og i de senere Aar af sit Liv aldeles blind. Han er især bekjendt som Lyriker, men har dog ogsaa skrevet mindre novellistiske Arbejder. 1871 udkom »Song-Tide and other Poems«, 1874 »All in All« (en Samling Sonetter og andre Digte). Han døde, ikke 37 Aar gl., i Febr. 1887. Efter hans Død er et Udvalg af hans Fortællinger udkommet under Titlen »For a Song's Sake« og forsynet med en Skildring af deres Digter ved hans Ven, Forfatteren William Sharp.

Marstonmoor [māhrstnmuhr], en Localitet i York-Shire i England, n. v. for Byen York, mærkelig ved Slaget 2 Juli 1644, i hvilket Parlamentets Hær under Fairfax fuldstændig slog den kongelige Hær under Prins Ruprecht.

Marstrand, Stabelstad i Sverige, paa den østlige Skraaning af en Klippeø c. $1\frac{1}{2}$ M. (11 Kilom.) fra Bohusläns Kyst, er i Følge sin Beliggenhed og sine især for Brystsvage fordelagtige Temperaturforhold et af Sveriges mest besøgte Badesteder. Handelen er ubetydelig, uagtet Havnen er den bedste paa Sveriges vestlige Kyst, og Badeanstalterne udgjøre ved Siden af Fiskeri M.s vigtigste Næringskilde. 1,336 I. (1886). — Under Navn af „Mástrandir“ omtales M. 1226 som en Havn, hvor Haakon Haakonssøn i Midten af det 13de Aarh. anlagde en Kjøbstad; den naaede i Midten af det 16de Aarh. ved sit rige Sildefiskeri og sine Privilegier en Velstand, som,

et der indtraf flere Ulykkestilfælde, ved-
endnu efter at den var bleven en svensk
. Men da den til Fordel for Göteborg
 mistet en Del af sine Privilegier, da den
st blev ramt af 3 kort paa hverandre føl-
Ildebrande, og da den endelig, efter at
ens Fæstning var anlagt, var bleven ud-
r Krigens Ulykker, kom den i Forfald.
Midten af det 18de Aarh. hævede den sig
da Sildefiskeriet tiltog og Byen fik Ret
have Frihavn; men da Sildefiskeriet
aftog og Bevillingen til at have Fri-
tilbagekaldtes, var det forbi med M.s
gtsdage. 1449 valgtes Christian I her
ge i Norge.

strand, Vilhelm Nikolai, dansk Maler,
Dec. 1810, var af Faderen sat til Stu-
rne, men da han viste stedse større Lyst
sten, kom han i sit 16de Aar i Skole
ersberg. Allerede 1829 kunde M. ud-
første Maleri og 1831 vinde Publikums
mærksomhed; siden den Tid savnede
ngen Udstilling i Kjøbenhavn Billeder
om altid drog Blikket til sig. Blandt
bejder fra hans første Periode, hvilke
lle ere komiske Scener af det kjøben-
Liv, have en „Gadescene i Hunde-
„To beskjænkede Matroser" og „En
scene" holdt sig længst i Publikums
g — Billeder, der udmærkede sig ved
rad af Kvikhed i Anordningen og ved
Opfattelse af Livet. Lige saa ejen-
e vare hans Portræter, navnlig „Et
Aftenselskab hos Waagepetersen"; dette
dmærkede sig foruden ved Portræternes
llige ved en Sans for Farve og
, der mindede om Bendz. 1836—41
M. i Italien, hvorfra to Billeder
e til Prøve paa hans Udvikling, „St.
esten" og „Octoberlystighed", hvor
pelhed i Compositionen, større Kraft
Farven, forenede med hans Talents
dlende Lune, bære Vidne om, hvad
set og lært. Efter et nyt Ophold i
5—48 udstillede han et af sine berøm-
er, „En italiensk Osteriscene", hvor
n Evne til med passende Foredrag
behandle legemsstore Figurer. Da
em, blev han udnævnt til Professor
iet; han blev senere (1853—59) dets
medens han allerede 1843 var ble-
n ved „Erasmus Montanus", det
Række Billeder efter Holberg, der
n ny Side, og som bleve malede dels
en mellem hans to nævnte Rejser,
e sidste Periode, hvorfra vi ogsaa
leste og bedste Portræter. Af Hol-
ker malede han endnu tre større,
" (1845), „Den politiske Kande-
2) og „Det lykkelige Skibbrud"
den en Mængde Skizzer og min-
Et af hans morsomste kjøben-
billeder er fra 1845, „Kjælder-
n barberer sig". Nærmest til de
illeder turde vel hans lunefulde
r til „Don Quixote" slutte sig,
i et stort Billede, der tilhører den
ifamling, slog ind paa en ny Vej
et Figurmaleri, hvori han har for-
staaet at beherske et meget stort Antal Figurer, med Landskabet paa en smuk og original Maade; Billedet hedder „Dalfolk drage over Siljansøen til Kirken i Lekfand". Ogsaa i det egentlige Historiemaleri forsøgte M. sig i sine tidligere Perioder, om end med mindre Held; i sine senere Aar viste han sig derimod som en Kunstner af betydeligt Værd i denne Retning. Hans første større Arbejde med kolossale Figurer var en Altertavle til Faaborg, „Christus i Emmaus"; derefter malede han tre store historiske Fremstillinger til Christian IV.s Capel i Roskilde Domkirke („Christian IV.s Dom", „Christian IV paa Trefoldigheden" og „Christi Opstandelse", fuldendt 1867), der høre til de fortrinligste Frembringelser i dansk monumental Kunst. I Universitetets Højtidssal fik han kun fuldendt et af de store Vægbilleder, „Universitetets Stiftelse". Hans sidste større Arbejder vare „Den store Nadvere" (1869) og N. Høyens Portræt, som begge tilhøre den kongel. Malerisamling i Kjøbenhavn. Hans Syn var allerede svækket noget og havde labet hans yngre Aars omhyggelige Udførelse og hans Mandomsalders kraftige, brede Foredrag finde Afløsning af en malerisk, men i Enkeltheberne vel skizzemæssig Malemaade. Dog var han endnu, trods de Lidelser, en langsomt forløbende Sukkersyge foraarsagede ham, ved fuld Aandskraft, da et apoplektisk Tilfælde gjorde ham næsten uskikket til at arbejde og i Forbindelse med en Forkølelsessygdom bortrev ham 25 Marts 1873. Baade som Lærer og som Directeur for Akademiet øvede M. stor Indflydelse ved sin uegennyttige Kjærlighed til Kunsten, sin myndige Alvor og sin uforfærdede Frimodighed til at udtale, hvad han ansaa for Ret. Han dannede kun faa Elever, thi sit Snille kunde han ikke meddele dem, men han gav de unge en høj Forestilling om Kunstens Værdighed. Det mest fremtrædende Træk i M.s Kunstnerpersonlighed er hans rige Skaberevne, saa at alt, hvad han rørte ved, saa at sige blev til Kunst. Næst efter Thorvaldsen er han den genialeste Kunstner, Danmark har frembragt.

Marsvin, af det forældede Mar, Hav (mare), 1) s. Cavia. — 2) En butsnudet Delfinart (Delphinus phocæna), 2—3 Alen lang, sort med hvid Bug og talrige smaa, noget sammentrykte Tænder. Den vigtigste Marsvinfangst drives i Danmark ved Middelfart om Efteraaret og ved Indløbet til Isefjorden om Foraaret, naar M. trække fra Østersøen ud i Kattegattet og Nordsøen eller tilbage igjen. De fanges fornemmelig i Garn og benyttes til Trankogning; ved Middelfart fanges undertiden flere Tusende om Aaret. M. er en af de almindeligste Delfinarter i de nordiske Have lige fra Østersøen til Grønland; paa Grund af den ejendommelige Maade, hvorpaa den bevæger sig (tumler sig) i Vandet, kaldes den ofte „Tumleren", hvilken Benævnelse dog ogsaa bruges om en anden Delfinart (D. tursio).

Marsvin, Ellen, Christian IV.s Svigermoder, af en gammel dansk Adelsslægt, Datter af Jørgen M. til Dybek, f. 1 Febr. 1572, var først (fra 1589) gift med Ludv. Munk til Nørlund og Lundegaard (d. 1602) og blev i dette Ægteskab Moder til Kongens Ægtefælle Kir-

stine Munk, derpaa (fra 1607) med Knud Rud til Sandholt (d. 1611). Hun var en verdensklog og myndig Dame. I sin lange Enkestand samlede hun efterhaanden meget omfattende Besiddelser rundt omkring i Danmark (Valls i Sjælland, Ellensborg, nu Holckenhavn, i Fyn, Øerne Taasinge og Thurø, Voller og Rosenvold i Jylland m. m.). Hun døde 11 Nov. 1649 paa Ellensborg og ligger tillige med begge sine Mænd begravet i Nørre Broby Kirke i Fyn.

Mārsyas, en Silen ell. Satyr, Søn af Hyagnis, opfandt Fløjten eller fandt den, da Athene havde opfundet, men bortkastet den. Da han havde udfordret Apollon til en musikalsk Væddekamp og var bleven besejret, hængte den fortørnede Gud ham op paa et Træ og flaaede ham. Denne Væddekamp blev i Oldtiden ofte gjort til Gjenstand for kunstnerisk Behandling. Den phrygiske Konge Midas, der havde tilkjendt M. Sejersprisen, fik til Straf Æselsøren.

Mārta, Sānta, befæstet Stad i den sydamerikanske Republik Columbia ved det caribiske Hav, 24 M. n. ø. for Cartagena. 4,000 I. Bispesæde. Frihavn. 1834 blev Staden ødelagt ved Jordskjælv.

Martabān Bugten, den Del af den bengalske Bugt, som skærer sig ind i det britiske Barma og optager Vandene fra de mægtige Floder Irawadi og Saluen.

Martel, Louis Jos. [tĕll], fransk Politiker, f. 1813, var først Advocat og senere Dommer i Saint-Omer. Han blev 1849 valgt til Nationalforsamlingen og stemte her med Højre, men protesterede 1851 imod Statscoupet og gjenoptog derefter sin Virksomhed som Sagfører. 1863—70 var M. Medlem af den lovgivende Forsamling og understøttede Thiers; han valgtes 1871 til Nationalforsamlingen, hvor han stadig var en af Viceformændene, og 1875 til livsvarig Senator. 1876—77 var han Justitsminister under Jules Simon og 1879—80 Formand i Senatet. D. 14 Febr. 1882.

Martellāto, it. (fr. martelé), hamret, bet. i Musiksproget at Anslaget skal ske med stor Kraft og Fasthed (paa Claver: Arm-Staccato).

Martēlli, Pietro I., ital. Digter, f. 1665 i Bologna, hvor han døde 1727 som Professor i Skjønliteratur, er navnlig bekjendt ved sine Forsøg paa aldeles at forme den italienske Tragedie efter den klassisk-franske, ikke alene i den indre Structur, men ogsaa i Versformen, i hvilken Hensigt han opfandt de saakaldte »versi martelliani«, der skulde efterligne de franske Alexandriner. 1715 udkom hans »Teatro«, hvis Tragedier ere aandløse og prosaiske Fabrikarbejder. Hans Satire »Femia sentenziato«, i hvilken han angriber S. Maffei, er nu en bibliographisk Sjældenhed.

Martēllotaarne, isolerede Befæstningstaarne med én eller nogle enkelte Kanoner opstillede paa Platformen, byggede i Beg. af dette Aarh. i stort Antal langs Englands Kyst mod Kanalen og ved Themsens Munding til Forsvar mod Landgangsforsøg. Ideen til dette Slags Kystbefæstning hidrørte fra et gammelt Vagttaarn fra Middelalderen „Martello“ paa Corsica, som under en Fægtning 1794 mod to engelske Linjeskibe holdt disse Stangen med en eneste Kanon.

Martène, Edm. [tæhn], fransk Benedictinermunk af Maurinernes Congregation, berømt ved sin Lærdom og Fromhed, f. 1654, d. 1739 i Abbediet St. Germain des Prés, var en af de vigtigste Medarbejdere ved det berømte Værk »Gallia Christiana«, samlede en umaadelig Mængde vigtige historiske Aktstykker og skrev talrige historiske Skrifter, de vigtigste i Forening med sin lærde Ven Durand. Dettes Hovedværk er »Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum et moralium amplissima collectio« (9 Bd., 1724—33).

Martens, Elisabeth, Pseudonym for L. E. Bjørnsen (s. d. A.).

Martens, Georg Fr. v., Diplomat og Publicist, f. 1756 i Hamborg, blev først Professor i Göttingen, siden (1808—13) Statsraad i Westfalen, 1814 Gehejmecabinetsraad i Hannover og 1816 Gesandt ved Forbundsdagen i Frankfurt, hvor han døde 1821. M. er Forfatter til flere folkeretlige Værker, men sin Hovedfortjeneste har han dog ved den Samling af Tractater, han udgav under Titel af »Recueil des traités« (7 Bd., 1791—1801; 2 Opl., 8 Bd., 1817—35) med tilhørende »Supplément« (4 Bd., 1802—8), og som dels af ham selv, dels efter hans Død af forskjellige er bleven fortsat under Benævnelserne »Nouveau recueil« (16 Bd., 1817—42), »Nouveau supplément« (3 Bd., 1839—42), »Recueil général des traités« (12 Bd., 1842—43), »Archives diplomatiques« (17 Bd., 1854—69) o. fl.

Martensen, Hans Lassen, berømt dansk Theolog, f. 19 Aug. 1808 i Flensborg. Hans Fader var Skipper Hans M., fordelagtig bekjendt som Forfatter i Søfarts- og Handelsfagene. M. blev 1827 Student fra Metropolitanskolen og 1832 theol. Candidat. 1834 besvarede han Universitetets theologiske Prisspørgsmaal, og s. A. tiltraadte han en toaarig Udenlandsrejse, paa hvilken han navnlig besøgte Universiteterne i Berlin, Heidelberg og München, og derved lærte den Tids mest fremragende Tænkere Steffens, Schelling, Baader, Daub og Marheineke at kjende. Samtidig gjennemgik han en alvorlig religiøs Krisis, igjennem hvilken han kom til personlig Tilegnelse af den christne Tro og til et afgjørende Brud med Rationalismen. Med Digteren Lenau indgik han i Wien et fortroligt Venskab; en Anmeldelse af Lenaus „Faust“ var noget af det første, M. skrev; senere dedicerede Lenau ham sin „Savonarola“. Efter sin Hjemkomst udarbejdede M. sit latinske Skrift om „Selvbevidsthedens Autonomi“, hvori han med Henvisning til Kants og Schleiermachers Resultater paa det religiøse Omraade søgte at paavise, at Menneskets Selvbevidsthed ikke af sig selv kan naa til Erkjendelsen af den religiøse Sandhed, at det derfor ikke er Tænkningen, der skal begrunde Religionen, men at Gudsaabenbaringens Liv i Samvittigheden maa være det første, det, hvorfra den christelige Tænker maa gaa ud; med andre Ord Troen er ikke baseret paa Erkjendelsen, men Troen er Forudsætning og Udgangspunkt for den theologiske Erkjendelse.

..te Skrift udgav han 1837 som Afhandling ..den theologiske Licentiatgrad; det skaffede ..megen Anerkjendelse baade i Indland og ..nd og var en af Grundene til, at Uni..itetet i Kiel 1840 sendte ham et Æres..m som Doctor i Theologien, en Æres..ning, som M. besvarede med at dedicere ..heologiske Facultet i Kiel sin 1840 ud..: „Mester Eckart“, et mesterligt Skrift, ..vidner om et fortroligt og dybtgaaende ..dskab til den tydske Middelalders Mystik. ..lertid var M. optraadt som theologisk ..ersitetslærer i Kjøbenhavn og havde hur..mlet en talrig og begejstret Tilhørerkreds. ..blev han udnævnt til Lector i Theolo.. og 1841 blev han theologisk Professor. ..en Bacance i det philosophiske Facultet ..det overdraget ham tillige at holde Fore..nger over Moralphilosophi for de unge ..rende til Brug for den philologisk-philo..ke Examen, og dette Hverv gav ham ..ning til at udarbejde det lille Skrift ..drids til Moralphilosophiens System“, ..ned Hensyn til Tankefylde og concis ..remstilling vel næsten er eneftaaende i ..teratur. Denne sjældne Evne til at sige ..med faa Ord og dog sige det klart og ..om M. saaledes lagde for Dagen i sine ..r, den samme Evne besad han ogsaa som ..sitetslærer, og det var derfor intet Under, .. kom til at øve en gjennemgribende ..else paa det theologiske Studium i Dan..aa meget mere som han havde noget nyt .. frem, idet han stillede de christelige ..eder i Forhold til de Tanker, der paa ..d igjennem de tydske Philosopher havde ..Verden. Særlig var han paavirket af ..gelske Philosophi, der netop paa samme ..saa igjennem Heiberg og andre var ..bekjendt i Danmark og havde sat Tan..Bevægelse. Faren for derved at føres ..veje med Hensyn til Erkjendelsen af ..dommen afværgedes hos M. dels ved .. religiøse Stade, han havde vundet ..n den ovenomtalte Krisis, han havde ..gaaet under sit Ophold i Udlandet, .. den Indskydelse, som Studiet af Mid..ens fromme Mystikere øvede paa ham, ..lydelse, som afspejler sig i alle hans .. Der kunde ikke være nogen Tvivl .. hvilken Side M. vilde staa, naar ..mellem Hegelianisme og Christendom ..r Dagen; thi det var hans Overbevis.. „ikke Videnskaben, ikke Theologien, .. Troen er det ene fornødne for os ..Dette udtaler han i Forordet til „den .. Dogmatik“, som han først udgav ..er at han allerede i en Række af Aar ..oldt dogmatiske Forelæsninger. I ..g udtalte han „den theologiske Over..., som under forskjellige Paavirkninger, .. indre Vexelvirkning, ja jeg kan i ..Raader sige en indre Vexelkamp med ..Anskuelser har uddannet sig hos ..n er kommen til en relativ Afslut.. Bogen vandt hurtig stor Udbredelse ..her hjemme, men ogsaa i Udlandet. .. selv udgivet den baade paa Dansk ..ydsk, og den er senere bleven oversat paa Svensk og Engelsk; overalt, hvor der existerer en protestantisk Theologi, er den kjendt og anset for et af Hovedværkerne i den systematiske Theologi. Det, der udmærker denne Bog, er navnlig den Fylde og harmoniske Helhed, den er præget af, og den Skjønhed, der udgyder sig over det hele. Kan der end fra Orthodoxiens Standpunkt gjøres Indvending imod M.s Behandling af enkelte af de mindre vigtige Dogmer, maa det dog fastholdes, at Forf. staar paa et baade grundchristeligt og kirkeligt Standpunkt. Han gaar ud fra Menighedens Tro, saaledes som denne bekræfter sig hos den enkelte igjennem christelig Livserfaring, og ud fra dette Udgangspunkt udvikler han Troslæren i Sammenhæng; men under denne Udvikling fremtræder der rigtignok tillige en vis Stræben efter ved Fornuftgrunde at paavise Troens Sandhed, og dette var det, som vakte heftig Modstand fra S. Kierkegaards og hans Disciples (R. Nielsens og Stillings) Side. Kierkegaard havde med større Bestemthed og Kraft end M., men ogsaa med megen Ensidighed, betonet, at Troens Vej er en ganske anden end Philosophiens, der aldrig kan føre til Christendom. I den Tro, at M. mente det modsatte, bekæmpede K.s Tilhængere ham med stor Heftighed i nogle Smaaskrifter, hvorpaa M. svarede med „Dogmatiske Oplysninger“ (1850), hvor han nærmere udviklede sin Opfattelse af Forholdet imellem Tro og Viden, og paa ny viste den samme Evne til klar og skarp Polemik, som han allerede 1843 havde lagt for Dagen i „Den christelige Daab“. Imidlertid var M. tillige bleven Præst, idet han 1845 var bleven kongel. Hofprædikant. Som Prædikant vandt han snart en lignende Anerkjendelse, som han allerede besad som Universitetslærer, og de Prædikensamlinger, han efterhaanden udgav, vandt megen Udbredelse. Da døde Biskop Mynster 1854, og M. blev nu udnævnt til Biskop over Sjællands Stift; men samtidig gav han ved sin Mindetale over Mynster som „et Sandhedsvidne“ Anledning til den sidste og heftigste Del af den Kierkegaardske Strid, idet S. Kierkegaard ikke kunde indrømme dette Udtryks Berettigelse og nu angreb M. og hele „den officielle Christendom“ med al den Lidenskabelighed, som i lang Tid havde gjæret i ham. Efter Kierkegaards Død 1855 fortsatte R. Nielsen med stor Iherdighed Angrebene paa M.s Theologi, medens M. fra sin Side kun ēn Gang besvarede disse Angreb, idet han 1867 i Skriftet „Om Tro og Viden“ gav en klar og skarp Belysning af Nielsens Standpunkt og dets Consequenser. Overhovedet stod vel M. siden 1854 mest i Forhold til den store Almenhed gjennem sine fortræffelige Ordinationstaler og Prædikener; men hver Gang Tidens Strømninger eller theologiske Stridigheder krævede hans Indblanding, tog han til Orde og havde altid et vægtigt Ord at sige. Oprindelig havde han i kirkelig Henseende følt sig stærkt hendragen til Grundtvig og staaet i venskabeligt personligt Forhold til ham; men jo mere Grundtvigs Særmeninger havde udviklet sig, des mere havde M. trukket sig tilbage fra ham og nærmet sig til Mynster. 1844—45 havde Grundt-

vig og M. sidder sammen i en Comité til Udarbejdelsen af en ny Psalmebog; men dette Samarbejde havde paa Grund af Grundtvigs Fordring paa at øve en alt afgjørende Indflydelse fjernet dem fra hinanden i Stedet for at nærme dem til hinanden. Dog kom det ikke til ligefrem Strid imellem dem, før efter at M. var bleven Biskop. En af Grundtvigs Tilhængere, Kragballe, fremsatte nogle dissentierende Udtalelser om Daaben, hvorfor M. nægtede at ordinere ham, og da Grundtvig tog ham i Forsvar, skrev M. „I Anledning af Past. Grundtvigs Oplysninger om Alterbogsdaaben" (1856) samt „Et Gjensvar i Striden om Alterbogsdaaben (1857). Striden endte med et Tilbagetog fra Grundtvigs Side, og 1872 ordinerede M. Kragballe, som imidlertid havde tilbagekaldt sine Udtalelser. 1863 skrev M. „Til Forsvar mod den saakaldte Grundtvigianisme", og i det sidste af sine to Skrifter „Om den danske Kirkes Forfatningsspørgsmaal" (1851 og 1867) bekæmpede han de af Grundtvig rejste kirkelige Frihedskrav. Ogsaa den romersk-katholske Propaganda imødegik han i „Katholicisme og Protestantisme" (1874). I sin Kirkestyrelse fulgte han det af Mynster indslaaede conservative Spor og var derfor en bestemt Modstander af Valgmenighedsloven. Derimod hævdede han med Styrke Kirkens Ret til at faa en Forfatning; sine Anskuelser i saa Henseende fik han Lejlighed til at udvikle som Medlem af den 1868 nedsatte Kirkecommission. Al den Tid, han kunde vinde fra sin Bispegjerning, anvendte han til videnskabeligt Arbejde, og i sin „Ethik" (3 Bd., 1871—78) fremlagde han som Frugten af mange Aars Flid et storslaaet videnskabeligt Værk, der søger at drage alle selv de forskjelligste Livsforhold ind under sin Behandling og derigjennem viser, hvorledes Christendommen vil gjennemtrænge det menneskelige i alle dets Former, saa at der ikke gives nogen Del af Menneskelivet, selv den mest afsides, som Christendommen ikke vil ombanne og gjenføde. Hans theosophiske Studier over „Jacob Böhme" (1881) godtgjorde, at han endnu i sin høje Alder havde bevaret Tankens Skarphed lige saa usvækket som i sin Ungdom, og i „Af mit Levned" (3 Bd., 1882—83) gav han en aandfuld og fængslende Skildring af sit Livs Arbejde, Kampe og Maal; nogle deri indeholdte Udtalelser om Sprogforholdene i Mellemslesvig i Tiden 1850—63 fremkaldte Indsigelse fra forskjellige Sider. Ogsaa som opbyggelig Forfatter vandt han et stort Navn ved de talrige Samlinger af Prædikener og Ordinationstaler, som han udgav, og som baade i Henseende til Tankerigdom og klar og skarp Disposition værdig staa ved Siden af hans videnskabelige Arbejder. I hans sidste Leveaar var hans Helbred saa nedbrudt, at han søgte sin Afsked; men inden han havde fratraadt Embedet, døde han 3 Febr. 1884.

Martfelt, Christian, dansk statspolitisk og landøkonomisk Forfatter, f. i Odense 8 Maj 1728, d. i Kbhvn. 8 Febr. 1790, var Medstifter af det kongl. Landhusholdningsselskab (s. d. A.), hvis første og nidkjære Secretær han var, indtil han paa Grund af Sindssygdom maatte fratræde sin Plads 1786. M. udnævntes 1779 til Etatsraad og var en kort Tid Medlem af Commercecollegiet, men afskedigedes paa Grund af sine frisindede Anskuelser. Betegnende er det, at hans Skrift „om de fordærvelige Følger af Forbudet mod Kornindførsel", der gav Anledning til, at Kornhandelen frigaves 1788, i 11 Aar holdtes tilbage, inden det 1785, noget efter Guldbergs Fald, kunde offentliggjøres.

Martha, Søster til Lazarus og Maria, bevartede Jesus under hans Besøg i Bethania. Sagnet fortæller, at hun og Lazarus senere drog til Gallien, og at hun der døde i klosterlig Ensomhed. Hendes Festdag er 29 Juli. **M.-Gjerning** bruges i det kirkelige Sprog om ivrig Deltagelse i Kjærlighedsgjerninger. **M.-Foreningen**, stiftet i St. Stephans Sogn i Kjøbenhavn 1882, øver en christelig Menighedspleje, ved hvilken man søger at samle paa én Haand forskjellige Kjærlighedsgjerninger, som have til Hensigt at ophjælpe den fattige Arbejderbefolkning i moralsk, religiøs og økonomisk Henseende. Medens „den indre Mission" udelukkende tager Sigte paa religiøs Opvækkelse og „Understøttelsesforeningerne" udelukkende understøtte med timelige Midler, søger M. at forene det religiøse og det humane Formaal og ad den Vej at vække de fattige til Selvhjælp. I dette Øjemed har den i sin Bygning, „Marthahjemmet", indrettet Localer for Buggestue for smaa Børn, for Haandgjerningsskoler for Drenge og Piger, for Symøder for Koner, hvor de faa Hjælp til at udbedre deres Børns Tøj; fremdeles skaffer den fattige Mødre betalt Haandgjerning i Hjemmet og udlaaner eller — om behøves — bortskjænker Sygerequisiter, Sengetøj og de nødvendigste Underklæder til fattige Syge.

Martha, Søster, en fransk Nonne, egentlig Anne Biget, f. 1749, udmærkede sig under Revolutionen ved sine Kjærlighedsgjerninger. Ludvig XVIII udnævnte hende 1815 til Forstanderinde for alle barmhjertige Søstre i Frankrig. Hun døde 1824.

Marthas Vineyard [väjnjard], en Ø i Atlanterhavet ved Nordamerikas Østkyst, hører til Staten Massachusetts; 4 M. lang og indt. 2 M. bred; den er bekjendt for sine Uldvarefabriker og Saltkogerier.

Martiālis, Marcus Valerius, romersk Epigramdigter, f. c. 42 e. Chr. i Bilbilis i Spanien, kom under Nero til Rom, men vendte senere tilbage til sit Fædreland, hvor han døde c. 102. Vi have af ham 14 Bøger Epigrammer, der med bidende Vid skildre Tiden uden dog at røbe Sorg over dens Fordærvelse, ligesom deres lave Smiger for Magthaverne, især Domitianus, ikke stiller M.s Charakter i noget godt Lys.

Martiālsk (af Mars), hvad der har et krigersk Præg, som m. Udseende.

Martignac, Gaye [njäkk], fransk Statsmand, f. 1776 i Bordeaux, var Advocat smstds., blev 1815 Generalprocureur og 1823 Civilcommissær ved Hæren i Spanien, samt Generaldirecteur for Domainerne og 1824 Vicomte. Siden 1821 var M. Deputeret og blev 4 Jan. 1828 efter Villèles Afgang Første- og Indenrigsminister. Han søgte at indtage en mæglende

lling imellem Partierne og vilde særlig
rante Præsteskabets Indflydelse; men han
e hverken tilfredsstille de liberales Ønsker
vinde Kong Carl X.s Tillid og blev der-
3 Aug. 1829 fjernet for at give Plads for
isteriet Polignac. M. hørte fra nu af til
ositionen, men efter Julirevolutionen hæv-
han Carl X.s Ret og ledede Forsvaret for
gnac; han trak sig 1831 tilbage fra det
ske Liv og døde 3 Apr. 1832.

rtigny [tinji], tysk Martinach, Stad i
Wallis i Schweiz ved Floden Dranse
oven for dens Udløb i Rhône, 3½ M. s. v.
ion. 4,500 J. Betydelig Vinavl. Omtr.
n. herfor er det mærkelige Vandfald
ache. Ved M. begynder Vejen over
St. Bernhard.

rtigues, Les [læ martīhg], Stad i det
Dep. Rhônemundingerne ved Lagunen
Udløb i Middelhavet, 4 M. v. n. v. for
lle. 5,000 J. Saltkogeri, Skibsbyggeri,
sskole, Thunfiskeri og Olivenavl.

tin, 5 Paver. M. I, Pave 649—53,
r sin Modstand mod Monotheletismen
Kejser Constans II, mishandlet paa for-
Maader og forvist til Cherson paa
vor han døde 655. Mindedag 12 Nov.
I (egtl. Marinus I), Pave 882—84. —
(Marinus II), Pave 943—46. — M.
ve 1281—85, var bleven Pave ved
Anjous Indflydelse og fandt sig under
Regering i at blive brugt som Værk-
ennes politiske Planer. — M. V, Pave
l, blev valgt til Pave af Kirkeforsam-
Kostnitz, efter at Gregor XII havde
og Benedict XIII var bleven afsat.
etgjorde ved sin snilde Politik Frug-
sin Tids reformatoriske Bestræbelser.
t, Ernst, tysk Germanist, f. 5 Maj
ena, studerede smstds. samt i Berlin
og blev 1868 Professor i tysk Sprog
tur i Freiburg, 1874 i Prag, 1877 i
g. Af hans Udgaver af middelhøj-
tninger maa fremhæves »Kûtrûn«
lainaert« (1874) og Dele af „Helden-
6). End videre har han udgivet en
yttet middelhøjtysk Grammatik (12te
) og en Nybearbejdelse af W. Wacker-
rdifulde „Geschichte der deutschen
(1879) samt 1876 grundlagt „Bi-
er mittelhochdeutschen Literatur in

Henri [tāng], fransk Historieskriver,
r. 1810 i St. Quentin, begyndte
at skrive historiske Romaner, men
aa et mere alvorligt Studium af
g tog 1833 i Forbindelse med La-
fat paa en stor Frankrigs Historie,
e Planen kun skulde være Uddrag
ifterne, sammenknyttede med for-
g udfyldende Overgange. Da de
rbejdere forlod Foretagendet, fort-
t alene, men som et mere selv-
bejde, og saaledes udkom »Histoire
(15 Bd., 1833—36). Nappe var
førend M. efter en udvidet Plan
oigere Brug af det historiske Ma-
ndte en hel ny Udgave (19 Bd.,
indtil 1789, og derefter en grundig
Gjennemarbejdelse (16 Bd., 1855—60), hvortil
endelig kom en forkortet Folkeudgave med Illu-
strationer (1867—73). M.s Historie indtager
en fremragende Plads i Frankrigs historiske
Literatur, og allerede 1844 modtog han af Acad.
des inscript. en Prisbelønning for en enkelt Del
deraf; senere tilkjendte Acad. franç. ham flere
saadanne, og 1867 gav Instituttet ham sin højeste
Pris, 20,000 Frc.s i to Aar. I sit Skrift »De
la France, de son génie et de ses destinées«
(1847) fremsatte M. de almindelige Ideer, der
syntes ham at fremgaa af Frankrigs Historie.
1868 blev M. Professor ved Sorbonne, 1871
Medlem af Instituttet og 1878 af Acad. franç.
Fremdeles var M. Medarbejder af flere libe-
rale Blade, især »Siècle«, og udgav nogle poli-
tiske Skrifter: »L'Unité italienne et la France«
(1861) og »La Russie et l'Europe« (1866), i
hvilket han bestemt sluttede sig til den polske
Opfattelse af Rusland som en asiatisk despotisk
Magt og forlangte „de forenede europæiske
Staters" Samvirkning imod det til Polens
Gjenoprettelse. Ogsaa med Hensyn til Euro-
pas andre Folkeslag udtalte M. sig for Natio-
nalitetsgrundsætningens Gjennemførelse. Under
Paris's Belejring 1870 var han en af Byens
Mairer, og i Febr. 1871 valgtes han til Na-
tionalforsamlingen og hørte her til de maade-
holdne Republikanere; siden 1876 var han
Senator. D. 14 Dec. 1883. 1887 rejstes ham
et Mindesmærke i St. Quentin.

Martin, John, engelsk Maler, f. 1789, d. 1854, udmærkede sig ved paa en ejendommelig Maade at forene landskabelig Fremstilling med historiske Optrin, saa at det hele gjorde en rig og i høj Grad phantasifuld Virkning. Til hans navnkundigste Værker høre „Josva byder Solen standse" (1815), det første, der vakte større Opmærksomhed, „Babylons Fald" (1819), „Belsazars Fest" (1821), samt „Herculanums og Pompejis Undergang" (1828). Hans Smag for Emner med mange Figurer førte ham til at male Hovedoptrinene i Miltons „Tabte Paradis", og siden stak han selv til dette Værk en Række Illustrationer, som gjorde megen Lykke.

Martin, Nic. [tāng], fransk Forfatter, f. 1814, opdraget i belgisk Flandern, var en Tid lang ansat ved Toldvæsenet i Dunkerque og siden 1838 i Administrationen i Paris. Hans mest bekjendte Digtninger ere »Harmonies de la famille« (1837) og Sonetsamlingen »Ariel« (1841); fremdeles har han leveret »Poëtes contemporains d'Allemagne«, en Række Kritiker og Biographier, der gav Anledning til, at han for offentlig Regning blev sendt til Tyskland for at undersøge den tyske episke Digtning fra Middelalderen; Frugterne af disse Studier findes i »La France et l'Allemagne« (1852). 1863 udgav han »Gazette en vers«, »Julien l'Apostat« og »Poésies nouvelles« og 1866 »Contes allemands« efter Hebel og sin Onkel Carl Simrock; fremdeles har han oversat Grimms Æventyr.

Martin af Tours, den hellige, f. c. 316 i Pannonien, blev i sit 10de Aar Katechumen imod sin hedenske Faders Vilje, senere som ungt Menneske af Faderen tvungen til at blive Soldat, men lod sig siden døbe, forlod Krigerstanden og blev Gejstlig og Munk. Valgt til Biskop i

Tours 375 vedblev han dog at leve som Eremit; men fra sin Hytte øvede han stor Indflydelse paa den franske Kirke, ikke ved Lærdom, thi den besad han ikke, men ved det Exempel, han gav paa glødende Tro og ivrig Askese. Han grundfæstede Munkevæsenet i Frankrig, bidrog mægtig til at udrydde Resterne af Hedenskabet og bekæmpede Arianismen; men han vilde, at aandelige Kampe kun maatte føres med aandelige Vaaben, og derfor ivrede han paa Synoden i Trier mod Dødsdommen over Kjætteren Priscillian 385. Han døde 400. Kirken helligholdt hans Dødsdag 11 Nov. (**St. Martinsfest, Mortensdag**). Denne Fest faldt omtrent sammen med den Tid, paa hvilken Hedningerne havde plejet at bringe deres Høstoffer, hvormed der sædvanlig fulgte Gjæstebud og Drikkelag; disse bleve nu satte i Forbindelse med den christelige Martinsfest, og da det netop var den Aarstid, paa hvilken Gæssene vare slagtefærdige, blev det almindeligt at spise **Mortensgæs**.

Martin y Solār [i], af Italienerne kaldet „Martini lo Spagnuolo", Vinc., f. 1754 i Valencia, d. 1810 i St. Petersborg, opholdt sig nogle Aar i Italien, hvor han componerede Operaer, og kom 1785 til Wien, hvor han navnlig med »La cosa rara« gjorde større Lykke end Mozart med „Don Juan" og „Figaro", ligesom han i Italien holdt Stand imod Mestre som Paesiello og Cimarosa. Nu lyder paa Theatret af M.s Musik kun den Melodi af »La cosa rara«, som Mozart indlagde i Taffelmusiken i „Don Juan".

Martin, Saint [sæng martäng], Ø blandt de smaa Antiller i Vestindien, 22 M. ø. til n. for St. Croix, 2 □ M. med 7,000 J., er delt mellem Franskmændene og Hollænderne. Den leverer de sædvanlige vestindiske Produkter, navnlig god Tobak og en Del Søsalt. — Øen blev 1538 i Fællesskab koloniseret af Franske og Hollændere.

Mārtineau, Harriet [no], engelsk Forfatterinde, f. 1802 i Norwich, d. 1876. Hendes Fader, der var en velhavende Fabrikejer, gav hende en udmærket Opdragelse; siden blev hun ved svageligt Helbred og Døvhed henvist til at leve i Bøger, og da Familiens Formue gik tabt, brugte hun Literaturen som Erhverv. Hun har leveret en Mængde Skrifter, alle med reformatorisk-social Tendens, der vise hendes grundige Kundskaber i mange Retninger, endog i Finansvidenskab og Statistik. Af denne Art er »Illustrations of Political Economy« (1832—34) i Fortællingsform og »Poor Laws and Paupers« (1834), en stærk Kritik af den engelske Fattiglovgivning, samt Skildringer fra en Rejse i Nordamerika. Af Romaner mærkes »Deerbrook« (1839) og »The Hour and the Man« (1840), hvori hun behandler Negeropstanden paa Haiti; »Life in the Sick-Room or Essays by an Invalid« (1844) er en Række skarpsindige psychologiske Skizzer. Hendes »History of England during the Thirty Years' Peace« (1851) gjorde stor Lykke; i »Positive Philosophy« (1853) gjorde hun Aug. Comtes Lære bekjendt i England, og Bogen vakte stor Forbitrelse hos de højkirkelige og conservative. Med Atkinson udgav hun 1851 »Letters on the Laws of Man's Nature and Development« og senere »Letters from Ireland« (1853). Under Titel af »Health, Husbandry and Handicraft« (1861) samlede hun en Del tidligere i Tidsskrifter trykte Afhandlinger.

Martinez Cāmpos, Arsenio, spansk General og Statsmand, f. 1834, uddannedes i Krigsskolen til Generalstabsofficer og var 1859 under Felttoget i Marokko ansat i O'Donnells Stab. 1864—70 var M. Oberst paa Cuba og gjorde 1873 udmærket Tjeneste imod Cantonalisterne i det østlige Spanien (især Cartagena), men blev fjærnet, fordi han ikke var Republikaner. Han bad da om Tilladelse til at kæmpe som menig Soldat imod Carlisterne, fik paa ny en Brigade og førte 1874 en Division først til Undsætning for Bilbao, siden i Slaget ved Estella med stor Dygtighed og vandt Soldaternes Hengivenhed og Tillid. Derfor kunde han i Dec. 1874 i Sagunt gjøre et Pronunciamento og udraabe Alfons XII til Konge. M. blev nu Generalcapitain i Catalonien, udjog Carlisterne herfra og førte som Nordhærens Anfører i Marts 1876 det afgjørende Slag imod dem ved Peña de Plata. Til Løn blev han Generalcapitain i Hæren (d. e. det højeste militære Rang i Spanien) og sendtes 1877 til Cuba, hvor han endelig gjenoprettede Roligheden. Da Førsteministeren Canovas del Castillo ikke vilde opfylde de Løfter, M. havde givet Cubanerne, medvirkede M. i Marts 1879 til hans Fald og blev selv Første- og Krigsminister, dog kun til Dec. s. A. Han sluttede sig derefter nærmere til Oppositionen og var 1881—83 Krigsminister under Sagasta. 1885 blev han Formand i Senatet og efter Kong Alfons XII.s Død i Nov. s. A. Chef for Nordhæren for at sikre Landet imod et nyt carlistisk Oprør.

Martinez de la Rōsa, Francisco, spansk Statsmand, f. 10 Marts 1789 i Granada, var 1808 Professor ved Universitetet smstds. og virkede ivrig for Opstanden mod Franskmændene. 1810 valgtes M. til Cortes og tog vigtig Del i Affattelsen af den frie Forfatning 1812. Under Cadiz's Belejring 1812 skrev han historiske Skuespil for at styrke Indbyggernes Mod. Da Ferdinand VII kom tilbage 1814, blev M. holdt fængslet i 7 Maaneder og forvistes til den nordafrikanske Kyst, men kom 1820 tilbage og blev Formand for Cortes og 1822 Udenrigsminister. Men nu erklærede han sig imod Forfatningen 1812 og vilde gjennemføre en mere conservativ Politik, hvorfor han af de yderlige liberale regnedes som Forræder og næppe undgik Folkemassens Hævn. Ved Enevældens Gjenoprettelse 1823 blev M. landsforvist indtil 1830 og fik først 1833 Tilladelse til at komme til Hovedstaden; men allerede 17 Jan. 1834 blev han Førsteminister og udstedte nu en Forfatning efter fransk Mønster med to Kamre og kun ringe Frihed. I Juni 1835 nødtes M. dog til at trække sig tilbage fra Regeringen og var senere Fører for „Moderados". Efter at have været Afsending i Paris og Rom blev han 1844—46 Udenrigsminister under Narvaez og var derefter paa ny Afsending i Paris indtil 1851. Han var Formand i Deputeretkammeret 1852—54, 1856 og 1860; d. 7 Febr. 1862. Som Digter har M. forsøgt sig i næsten alle Arter, baade i Tragedien (»Edipo«), Dramaet og Lystspillet (»la hija en

y madre en la mascara«), saa vel som i len (»Poesias«) og Romanen. Læredigtet arte poetica« har mest Værd ved sine li- :historiske Anmærkninger. Hans samlede er udkom 1844—46 i 5 Bd.

artini, Ferdinando, ital. Digter, f. 1841 nsummano, var Lærer ved lærde Skoler :celli og Pisa, traadte 1872 ind i Redac- i af Tidsskriftet »Fanfulla« og stiftede 1879 ulla della domenica«. Hans Journalist- r ere samlede under Titlen »Fra un si- ; l'altro« (1877). Han har skrevet Ko- ne »L'uomo propone e la donna dispone« »I nuovi ricchi« (1863), »Fede« (1864), ione di un deputato« (1867) og »Chi sa il non lo insegni« (1872, 5te Opl. 1882).

tini, Giov. Batt., sædvanl. kaldt Pater 1706 i Bologna, d. 1784 smstds. som efter ved Franciskanernes Klosterkirke, af det forrige Aarh.s berømteste Con- tister og Musikhistorikere og sin Tids kri- akel. Blandt hans mange Værker ind- ufuldendt Musikhistorie i 3 Bind første den behandler Musiken hos de gamle ik.

inique [nikk], fransk Ø blandt de smaa i Vestindien, mellem 14½° og 15° 18 □ M. med 168,000 J. (1884), er) (Mont Pelée 4,500 F.) og vulkansk, ugtbar paa Sukker, fortrinlig Kaffe, andre vestindiske Produkter. Værdien rselen 1883 udgjorde 24 Mill. Kr., elen 26 Mill. Kr. Hovedstad Fort c e. — M. blev opdaget 1493, kolo- Franskmænd 1635 og 1664 indlem- nkrig.

o, Simone di, af Vasari urigtig kaldt Memmi, ital. Maler fra Siena, f. c. 1344 i Avignon, var Giottos Sam- er maaske den betydeligste Mester dre sienesiske Skole. Han arbejdede sammen med Lippo Memmi. Blandt er kunne fremhæves et stort Vægma- zzo publico i Siena, „Madonna med Helgener" (1315), og et stort, af en indre Tavler bestaaende Alterbillede tarinakirken i Pisa. Han viser heri igiøs Følelse, forenet med Skjøn- g Finhed i Udførelsen. M. var iaturmaler. Han skal have malet af Petrarcas Laura.

zzi, Anna Marie og Laura, Maza- , Døtre af hans Søster Margrete z Romeren Hieronymus M., gjorde ncinierne glimrende Partier. Den 1654 gift med Prins Armand af store Condés Broder, var Moder ke Kronprætendent Franç. Louis, onti, og døde 1672. — Laura M. ift med Hert. Alfons IV af Mo- vis Død 1662 hun blev regerende or sin umyndige Søn indtil 1674, begav sig til Rom, hvor hun døde s Datter blev gift med Hertugen senere engelske Konge Jakob II, r til „Prætendenten" Jakob (III).

ıl vindes ved Sammensmeltning jærn med Smeddejærnsaffald i

Martinus de Dacia, eller med hans danske Navn Morten Mogensen, vandt Berømmelse i Paris og den lærde Verden ved at forfatte en Art Haandbog i Dialektik, »De modis significandi«, som i lange Tider var almindelig benyttet i Skolerne. Han var fra Ribe, blev Doctor decretorum og Kansler hos Kong Erik Menved, hvis Sag over for Jens Grand han forsvarede i Rom, men uden Held. D. 1304 i Paris.

Märtius, Carl Friedr. Phil. v., berømt tysk Botaniker, f. 17 Apr. 1794 i Erlangen, d. 13 Dec. 1868, blev af den østerrigske Kejser kaldet til at deltage i en Expedition til Brasilien 1817—20; han var Professor ved Universitetet i München 1826—54. Det almindelige Udbytte af den brasilianske Rejse nedlagde M. i „Reise nach Brasilien", hvoraf Begyndelsen blev udarbejdet i Forening med hans Medrejsende, Zoologen Spix, der døde inden Værkets Fuldendelse. M. har udfoldet en meget betydelig Virksomhed som botanisk Forfatter; som hans Hovedværker kunne nævnes »Historia naturalis palmarum« (1823—50) samt det kolossale Pragtværk »Flora brasiliensis«, paa hvilket der begyndtes c. 1839, og som endnu ikke er afsluttet; det udarbejdes i Forening med mange fremragende Botanikere og er et af de betydeligste Værker paa den beskrivende Botaniks Omraade. Efter M.s Død er Redactionen af dette Værk overtaget af Prof. Eichler i Berlin.

Martos, Stad i den spanske Prov. Andalusien, 3 M. v. til s. for Jaen. 15,000 J. Betydelig Olje- og Høravl. Talrige romerske Oldtidsminder.

Marts (lat. Martius), Aarets 3dje Maaned, hos Romerne den 1ste, har Navn efter Guden Mars. Dens danske Navn er Tordmaaned (egtl. Thormaaned, ligesom Torden af Thor, der svarer til Mars; jvfr. Torsdag, dies Martis); den har 31 Dage. I Middelalderen regnedes i flere europæiske Lande Aarets Begyndelse med 1 Marts (Frankrig indtil 770, Tyskland) eller 25 Marts (England, Skotland, Italien (ikke Rom), Spanien og Portugal). **Martsbevægelserne** ell. **Martsrevolutionerne** kaldtes de politiske Rystelser, der udbrød i Tyskland, Østerrig-Ungarn og Italien, samt i vort eget Fædreland i Marts 1848, som Eftervirkninger af Februarrevolutionen i Frankrig. **Martsforeningen**, en politisk Forening i Kjøbenhavn, stiftet i Marts 1864 og omfattende alle det national-liberale Partis ledende Mænd; den omdannedes i Jan. 1865 til den danske Folkeforening. **Martsministerier** kaldtes de frisindede Ministerier, som i de fleste tyske Stater, i Østerrig og Ungarn, samt i Danmark dannedes i Marts 1848. I Danmark dannedes det 22 Marts under Ledelse af Grev A. W. Moltke og omfattede Bardenfleth, Bluhme og Knuth, samt de fire Repræsentanter for det national-liberale Parti, Hvidt, Lehmann, Monrad og Tscherning. Det holdt sig indtil 15 Nov. 1848.

Martsmark (Campus Martius) kaldtes under de merovingiske Konger hos Frankerne den hvert Aar regelmæssig i Marts afholdte almindelige Folkeforsamling, hvor der holdtes Mønstring over den bevæbnede Magt, toges Beslutning angaaende Krig og Fred osv. Pipin d. lille

henlagde Forsamlingen 755 til Maj, hvorefter den kaldtes **Majmark** (Campus Majus ell. Magicampus).

Mártyr (d. e. Vidne) kaldes enhver, som har aflagt Vidnesbyrd om Fastheden af sin religiøse Overbevisning ved hellere at lide Døden end fornægte sin Tro; særlig bruges Navnet om den christne Kirkes Blodvidner under Forfølgelserne i de 3 første Aarhundreder. Stephanus var den første christne M. (Ap. Gj. 7de Cap.). Oldkirken betragtede Martyrdøden som Bloddaab og Dødsdagen som Fødselsdag til det evige Liv. M. vare Gjenstand for almindelig Ærefrygt (s. **Helgendyrkelse**); man opbevarede deres Levninger som Reliqvier, fejrede deres Dødsdage, holdt Gudstjeneste over deres Grave, og stundum byggede man endog Kirker der. **Martyrfester** højtideligholdtes fra det 3dje Aarh., **alle M.s Fest** fra det 4de Aarh.; den græske Kirke henlægger den til Søndagen efter Pinse, den romerske til 13 Maj og 1 Nov. (Allehelgensdag). M.s Levned og Lidelser beskrives i **Martyrologierne** (Acta martyrum), der imidlertid vrimle af Overdrivelser og Udsmykkelser, som naar der fortælles, at 11,000 Jomfruer bleve M. paa ēn Gang i Köln (s. **Ursula**). **De 40 M.s Dag** (9 Marts, „40 Riddere“); 40 christne Soldater skulle 320 have lidt en forfærdelig, pinefuld Død paa ēn Gang. To Gange skulle 10,000 **M.** have lidt Døden paa ēn Gang, først paa Bjærget Ararat under Kejser Hadrian, siden i Byen Nikomedia under Kejser Diocletian 303. Deres Mindedag er 22 Juni. **Martyrium**, Martyrdød; bet. ogsaa overhovedet Lidelser.

Martørv, en tung, brun, kullignende Tørveart af fortrinlig Godhed, forekommer paa Vestkysten af Nørrejylland, især i Skagens og Raabjerg Sogne, samt ved Tisvilde i Sjælland. Paa det førstnævnte Sted ses M. som en mørk Stribe at strække sig hen igjennem de lodret afskaarne Klitter. M. er opstaaet derved, at Tørvemoser ere blevne dækkede af Flyvesand, og Tørvemassen er efterhaanden paa Grund af Trykket gaaet over til en brun, kullignende Substans. En Kubikfod M. vejer indtil 78 Pd. (almindel. Skovmosetørv c. 35 Pd., Kær- og Lyngmosetørv endnu mindre).

Marucci, Ettore [rūtschi], ital. Digter, f. 1821, var først Operasanger, siden Lærer; han har oversat engelske, tyske, spanske, portugisiske og polske Digtninger og produceret formskjønne, mildt vemodige originale Poesier som »Un giorno«, »Sempre«, »Necrofila«, samlede under Titlerne »Le poesie« og »Versi«.

Marulk, norsk, d. s. s. Bredflab.

Marúru, d. s. s. Victoria regia.

Marutse Mambunda, s. **Makololo**.

Marv, i Anat. den i Benenes indvendige Rum, **Marvhulerne**, **Marvrummene**, indesluttede, stærkt fedtholdige Masse (s. **Ben**). Ogsaa andre Organers, f. Ex. Nyrernes, Binyrernes, Lymphekjertlernes, indvendige Substans kaldes **Marvsubstans**, i Modsætning til den omgivende „Barksubstans“, nagtet den naturligvis intet har til fælles med Benmarven, lige saa lidt som Rygmarven, hvilken Benævnelse vel skriver sig fra, at man i ældre Tider virkelig har antaget denne for Hvirvelsøjlens M. **Rygmarvens** øverste Del kaldes **den forlængede M. Marvsvamp**, s. **Kræft**. **Marv** i Botan., s. **Stængel**. **Marvstraaler**, de større eller mindre, i Regelen af korte Celler bestaaende anatomiske Partier, som i Veddet og Splinten adskille de enkelte Karbundter eller Dele af Karbundter fra hverandre. M. gaa enten fra Marven helt ud til Barken (primære M.) eller have en kortere Udstrækning (secundære M.). Disse M. have stor Betydning med Hensyn til Træarternes Egenskaber og Udseende; de foranledige saaledes, at alt Ved lettest spalter efter Radius, og de vise sig i en saadan Spalteflade som blanke Blade (Spejlet), af hvilke de største i visse Træsorter, f. Ex. Egetræ, Bøgetræ, træde meget tydelig frem, medens de andre neppe ere synlige.

Marx, Adolph Bernhard, f. 1799 i Halle, tog juridisk Examen og blev Referendar ved Overretten i Naumburg, men gik kort efter til Berlin, hvor han levede af at undervise i Musik. 1823 blev han Redacteur af en berlinsk Musiktidende og 1830 Professor i Musik og Musikdirector ved Universitetet der. Som saadan døde han 1866. Han har componeret forskjelligartet Musik, men det er dog nærmest som musiktheoretisk Forfatter, at han har vundet Navn. Blandt hans Arbejder kunne her anføres hans Compositionslære i 4 Bind og hans Musiklære (10de Opl. 1884) samt større Biographier af Beethoven og Gluck.

Marx, Karl, f. 5 Maj 1818 i Trier, studerede efter at have faaet en omhyggelig Opdragelse i Hjemmet Jura og Philosophi i Bonn og Berlin, kastede sig efter Fr. Wilhelm IV.s Tronbestigelse over Journalistiken og kritiserede skarpt og dristig Provinsiallanddagens Forhandlinger i det liberale Partis Hovedorgan, „Rheinische Zeitung“, hvis Redaction han overtog 1842 og ledede saaledes, at det blev forbudt fra 1 Apr. 1843. Han gik da 1844 til Paris, stiftede her Bekjendtskab med Republikanernes og Socialisternes Førere, udgav med Ruge, H. Heine og Börnstein „Deutsch-französische Jahrbücher“ og et Blad „Vorwärts“, blev udvist af Politiet, begav sig til Brysel, hvor han bl. a. udgav sit Modskrift mod Proudhons »Philosophie de la misère«, betitlet »Misère de la philosophie«, og stillede sig her 1848 i Spidsen for Socialisternes Centralcomité. Da han ligeledes blev tvungen til at forlade Belgien, gik han tilbage til Tyskland, hvor han tillige med Fr. Engels sluttede sig til det rhinske „Communisten-Bund“, der under deres Ledelse blev den første Organisation af det tyske socialdemokratiske Parti, idet de ledende Medlemmer af de fleste tyske Arbejderforeninger saa vel i som uden for Tyskland knyttedes til „Forbundet“, der tillige stærkt betonede Arbejderbevægelsens i n t e r n a t i o n a l e Charakter. I Stedet for det tidligere brugte Complot- og Conspirationssystem begyndtes nu en omfattende Agitation blandt Arbejderne, hvorfor der blev anlagt flere Processer imod M. paa Grund af Presseforseelser og agitatorisk Virksomhed, navnlig efter at han i Forbindelse med Engels, Freiligrath o. a. efter den tyske Martsrevolutions Udbrud havde stiftet „Neue Rheinische Zeitung“, der skulde repræsentere den

rsonlige Modsætning, som paastodes at be-
imellem Arbejdernes og alle andre Klassers
eresser, og som fuldt ud tog Parti for
Opstanden i Paris. Udvist af Preussen i
m. af 1849 begav M. sig til London, hvor
sluttede sig til de revolutionære Elementer
indtil sin Død (i Argenteuil) 15 Marts 1883
en af den tyske Emigrations fremragende
rc. M. hørte ikke med til de Mænd, der
Schweiz udkastede Planen til Dannelsen af
rnationale«, men han fik fra 1864 som Med-
af Generalraadet en fremragende Plads
it dette Selskabs Ledere og var vel endog
egentlige Hovedmand iblandt dem (jvfr.
nationale). Resultatet af hans Studier
Nationaløkonomiens Omraade var det 1859
ne Skrift „Zur Kritik der pol. Økono-
der senere i det væsentlige overførtes til
867 udgivne Værk „Das Kapital", I.
var for en stor Del fra dette Værk, at
e hentede de Argumenter, hvormed han
e sin Agitation blandt Arbejderne, hvad
lo har gjort gjældende. I det hele var
somt M. en mere original Natur og
Tænker end Lassalle, men han var en libet
hetisk Personlighed, der selv blandt sine
le og Meningsfæller var libet afholdt.
rybrough [măriborro], Stad i Queens-
Australien, 30 M. n. for Brisbane, ved
Floden. 7,000 J. M. er Havnestad for
en Gympie, der ligger ved Floden
mod S. og er forbunden med M. ved
nbane.
yland [mărilænnd], en af de 13 op-
ge Stater i den nordamerikanske Union,
n af Atlanterhavet, Virginia, Pennsyl-
g Delaware. 573 □ M. med 935,000 J.
hvoraf 210,000 Farvede. Chesapeak-
n med dens mangfoldige Øer og Smaa-
deler Staten i to Dele, af hvilke den
er dobbelt saa stor som den østlige.
Delen af Staten er Slette med sandet
nd; kun mod N. V. findes Bjergland,
gt paa Kul og Jærn. Chesapeak-Bugten
alle Statens Vandløb, af hvilke de
gste ere Potomac, Patapsco og
ehanna, der ligesom flere mindre
are. Klimaet er mildt, men paa flere
usundt paa Grund af Landets lave Be-
d. Jordbunden, der af Naturen var ret
, var hen imod Midten af det 19de Aarh.
anske udpint, men er senere ved bety-
vendelse af kunstig Gødning og Guano
bragt i god Stand. Tobak er den vig-
ndbrugsfrembringelse; derefter Hvede,
Havre. Industrien staar paa et tem-
jt Trin, og her findes talrige Bom-
Uldmanufakturer, Jærnværker, Garve-
ggerier og Brænderier. Handelen er
tydelig. Statsgjæld 1885 c. 41 Mill.
edstad Annapolis. M. styres af en
enr, valgt paa 4 Aar; den lovgivende
es af et Senat (26 paa 4 Aar valgte
g et Repræsentanthus (91 paa 2 Aar
Til Unionens Repræsentanthus sender
lemmer. — M. blev 1632 forlenet til
ltimore og opkaldt efter Kong Carl I.s
g Henriette Marie. De ældste Ny-
vare engelske Katholiker, og M. var
den første Koloni, som hævdede Trosfriheden.
Skjønt der senere var indre Stridigheder imel-
lem Stuarternes Tilhængere og Modstandere,
forblev M. dog en Besiddelse for Lord Balti-
mores Slægt lige indtil Uafhængighedskrigen,
men gjorde sig da til Republik. Negerslaveriet
indførtes tidlig, men tabte sin Betydning i det
19de Aarh., og M. var mere en „slaveavlende"
end en slavebrugende Stat, idet Planterne levede
af at sælge Slaver til Syden. M. sluttede
sig ikke til Opstanden 1861 og afskaffede Sla-
veriet 1864.

Maryport [măripohrt], Stad i Cumberland-Shire i England ved Solway-Fjorden, 6 M. s. v. for Carlisle. 6,000 J. Bomuldsindustri, Fiskeri og Skibsfart.

Mas, en chinesisk Regeringsmønt, hvoraf 10 paa en Liang, af Værdi c. 53 Øre.

Masaccio [sāttscho], egtl. Tommaso Guidi, florentinsk Maler, f. 1401, d. 1428, var Elev af Masolino eller i alt Fald dennes Efterfølger i Udførelsen af en Række Frescomalerier i Firenze. Forinden, c. 1420, malede han i Rom, hvor man i San Clemente finder nogle fortrinlige Frescobilleder af ham, men allerede 1421 malede han i Firenze, i Cappella Brancacci i Kirken del Carmine, sine betydeligste Arbejder, en Række Frescomalerier indeholdende Apostlene Peters og Johannes's Historie og „Adams og Evas Uddjagelse af Paradis". End videre kjendes et større Værk af M., et Frescobillede i Sta Maria Novella, „Treenigheden", fortrinligt i Form og Farve, men nu meget medtaget af Tiden. Han er den mest fuldendte italienske Maler før Rafael og hæver sig i naturlig Opfattelse, fri malerisk Stil og ædel Skjønhed næsten i Højde med denne Mester.

Masanderān ell. **Masenderān**, Prov. i Persien langs Sydenden af det kaspiske Hav, mod S. begrænset af Elburstbjærgene, indtager disses nordlige Affald, er et ret frugtbart Landskab og kaldes af Perserne Irans Have.

Masaniëllo (egtl. Tommaso Aniello), en Fisker fra Napoli, som i Juli 1647, ansporet af en Præst Genovino, traadte i Spidsen for en Opstand i Neapel, der fremkaldtes ved en af den spanske Vicekonge, Hertugen af Arcos, paalagt Afgift af Korn og Frugt. Den udbrød 7 Juli; man stormede Toldhusene, plyndrede Adelens Paladser, nødte Vicekongen til at flygte til Castellet S. Elmo, og ved en Sammenkomst med denne aftvang M. ham 12 Juli forskjellige Indrømmelser. Men hans Rolle var endnu hurtigere udspillet end den romerske Folketribun Cola di Rienzis i det 14de Aarh., og hans Skæbne lig dennes. M.s pludselige Ophøjelse og den Spænding, hvori han i de 6 Dage havde befundet sig, i Forening med hans Frygt for at tage Næring til sig, bragte ham i en Vanvidstilstand, som næredes ved stærke Drikke, og allerede 16 Juli gjorde hans Udskejelser ham til et Offer for Folkeraseriet. M. er Hovedhelten i Aubers og Scribes verdensberømte Opera „Den Stumme i Portici"; hos os har Ingemann benyttet Stoffet til en Tragedie „M.".

Mascarā, Stad i den franske Prov. Oran i Nordafrika, 45 M. v. s. v. for Algier med

5,000 I., var 1832—41 Abd-el-Kaders Residens.

Mascarénerne, en Øgruppe i det indiske Ocean mellem 20° og 22° s. Br., c. 100 M. ø. for Madagaskar, bestaar foruden nogle ubetydelige Smaaøer af de to Øer Bourbon ell. Réunion, der tilhører Frankrig, og Mauritius, tidligere Ile de France, der tilhører England. — Øerne bleve opdagede 1545 af Portugiseren Mascarenhas [rănjas] og tagne i Besiddelse af Frankrig 1642, som besad dem begge indtil 1810, da Englænderne erobrede Mauritius, hvilken de beholdt ved Pariserfreden 1814. De to Hovedøer ere beskrevne i egne Artikler.

Mascaret [rā], en Opsvulmen af Vandet i Dordogne, Amazonfloden og andre Floder med vid Munding, der volder store Oversvømmelser. Den opstaar uden Tvivl ved stærk Springflod, idet Flodbølgen med rivende Fart styrter sig opad Floden, overskyller Flodbredderne og bortriver Træer, Huse og hvad den ellers forefinder paa sin Vej.

Mascaron, fr. [rōng], kaldes i Bygningskunsten en Caricaturmaske, der anbringes over Døre, Vinduesrammer o. desl.

Mascheróni, Lorenzo, ital. Mathematiker, f. 1750 i Bergamo, d. 1800 i Paris, var Deputeret i den cisalpinske Republiks lovgivende Forsamling, senere Medlem af Commissionen for Udarbejdelsen af det metriske System. Han er mest bekjendt som Forfatter af et mærkeligt Værk, oversat paa Fransk under Titlen »Géométrie du compas« (Paris 1798 og 1828), om Udførelsen af geometriske Constructioner ved Hjælp af Passeren alene.

Maschmann, Hans Henrik, norsk Pharmaceut, f. i Christiania 6 Maj 1775, tog pharmaceutisk Examen 1796 og overtog Elefantapotheket i Christiania, som han, 1836—48 undtagne, bestyrede indtil sin Død. 1808 fik han Titel af Professor. Hans Skrifter behandle fornemmelig landøkonomiske Spørgsmaal, hvorhos der i „Magazin for Naturvidenskaberne“, af hvis første Aargange han var Medudgiver, findes forskjellige praktisk-naturvidenskabelige Afhandlinger fra hans Haand. D. 19 Nov. 1860.

Maser, et hebr. Ord, der bet. Tiendedelen, Tiende (forekommer 1 Moseb. XIV, 20; 5 Moseb. XIV, 23, 28; XXVI, 12). I Følge Loven skal en Jøde give Tiendedelen af, hvad han erhverver, til de fattige; jvfr. M. Goldschmidts lille Fortælling „M.“.

Masinissa, Konge over Massylerne i Numidien, Søn af Gala, f. 240 f. Chr. Hans Historie er nøje knyttet til Roms og Carthagos Krige. I den 2den puniske Krig var han fra 213 f. Chr. som forlovet med Hasdrubals Datter Sophonisbe Carthaginiensernes Forbundsfælle; men da Hasdrubal senere gav sin Datter til Kong Syphax, sluttede M. sig til Romerne under Scipio og blev efter Slaget ved Zama af disse udnævnt til Konge over hele Numidien. I Løbet af den 3dje puniske Krig døde M. 148 f. Chr. i en Alder af 92 Aar. M. har den store Fortjeneste at have forvandlet et Røver- og Nomadefolk til et civiliseret og disciplineret Folk. Han efterlod et fyldt Skatkammer og en fortrinlig Hær til sine tre Sønner Micipsa, Gulussa og Mastanabal; en Søn af den sidstnævnte var Jugurtha.

Māsius, Hektor Gotfr., f. i Schlagsdorf ved Ratzeburg 13 Apr. 1653, Søn af en Præst, hvis Bedstefader var udvandret fra Belgien, da Hertugen af Alba huserede mod Protestanterne der, studerede i Giessen, var derefter i nogen Tid i Huset hos sin Morbroder, Hofpræst Bræmer i Kjøbenhavn, blev Magister i Giessen 1675 og kom, efter at have studeret ved forskjellige Universiteter i Tyskland, Schweiz og Holland, atter til Kjøbenhavn, hvor han 1682 ved kongelig Udnævnelse fik Exspectance paa et theologisk Professorat, var derpaa i 4 Aar dansk Legationspræst i Paris og blev endelig 1686 virkelig theol. Professor i Kjøbenhavn og Hofprædikant og 1687 Dr. theol I Paris havde han med stor Iver trøstet og hjulpet mange af de paa den Tid haardt forfulgte franske Protestanter, uden Hensyn til at de vare reformerte; men i Danmark drev hans Iver for luthersk Orthodoxi ham til at benytte sin Indflydelse ved Hoffet til Skade for de reformerte. I en 1687 udgiven theologisk Disputats søgte han at vise, at Lutheranismen var den eneste Religionsbekjendelse, som ikke indeholdt noget, der stred imod Fyrstemagtens Interesser, og at Fyrsterne altsaa vilde handle i deres egen Interesse ved at fremme og udbrede den. I den Anledning kom han i en skarp Polemik med nogle reformerte Theologer samt Juristen Chr. Thomasius i Halle, der i sine „Monatliche Unterredungen“ medtog M. saa haardt, at den danske Regering lod Thomasius's Skrift brænde af Bødlen og forlangte af det sachsiske Hof, at Thomasius skulde gjøre M. en Undskyldning; til Gjengjæld klagede Kurfyrsten af Brandenburg 1691 hos den danske Regering over M.s Angreb paa de reformerte og forlangte, at det skulde paalægges ham at ophøre dermed. En 6 Sept. 1690 udkommen kongelig Forordning, der bl. a. indskrænkede de reformertes Ret til fri Gudstjeneste, blev vistnok med Rette tilskreven M.s Indflydelse. D. 21 Sept. 1709. Hans Børn bleve adlede og antog Navnet v. der Maas.

Mask, snart d. s. s. Mæsk, snart d. s. s. Værme.

Maskāt, Stat i det sydøstlige Arabien, omfatter foruden Kyststrækningen ved Ormus-Strædet og fra dette mod S. Ø. tillige en Landstrækning paa Strædets persiske Kyst, indtil 1858 tillige forskjellige Besiddelser paa Afrikas Østkyst fra 2° n. Br. til 10° s. Br., af hvilke Øen og Staden Sansibar var den betydeligste, s. **Sansibar**. Staden M. ligger ved Oman-Bugten under 23° 30′ n. Br., er stærkt befæstet, har en god Havn og driver betydelig Handel med Perler, Kaffe, Krydderier, Farvestoffer og saltede Fisk. Den skal have 20,000 I.

Maske (af arab. Maschara, Spot). M. kjendes fra Oldtiden allerede i Ægypten; de brugtes i de gamle Grækeres Høst-, navnlig Vinhøstfester; senere kom de i Brug ved de dramatiske Forestillinger (baade ved Tragedien og Komedien) og gik fra den græske Scene over til den romerske. De antike M. dækkede hele Hovedet og fremstillede foruden Ansigtstrækkene ogsaa Skjæg, Haar og Øjne. I Middelalderen

:omme M. i Mysterierne; i det 16de Aarh. :s Maskesystemet i Italien at have været fuld= dig udviklet og skal 1530 af Ruzzante være et indført i det højere italienske Lystspil. Med yn til de italienske M. s. Italienst Theater Italien. Samtidig med de italienske M. d i Frankrig hos les Bazochiens og les is sans souci (s. Fransk Theater und. Frank= nogle ejendommelige M., som ikke kom for Frankrig. De mærkeligste blandt disse Gros Guillaume, bekjendt for sin lse; han havde to Bælter om Livet (det ppe ved Brystet, det andet over Maven), t gav ham Udseende af en Tønde; Guil= Gorju, i sort Dragt med et tyndt Skjæg de Svinebørster, gjorde Datidens Læger ige; Turlupin, en Efterligning af den ske Scapino, hvad det ydre angik; Pier= | Crispin. Af engelske og tydske M. ere n og Hanswurst de mest bekjendte. land betyder M. (masque) ogsaa en Dra= igtning, der er skreven uden at være :t for Theatret, eller uden at Hand= deri har Sandsynlighed for sig. Efter ere forsvundne fra Theatrene, benyttes M. endnu for at betegne Skuespillerens naar det ved Maling og Paryk er blevet :t saaledes, som den paagjældende Rolle et. M. kaldes ogsaa et Aftryk i Gips eller jet af Ansigtet af et Lig, saa vel som en aadshjælm til Dækning af Hovedet ved elser. Maskerader og Maskeradeoptog kjend= igios Betydning allerede i den tidlige lder. Da det var charakteristisk for den Kirke at forene det hellige med det fandt slige Optog længe Sted — og til Dels endnu — ved mange til den Cultus hørende Fester og Proces= I en senere Tid gik saadanne For= er over til blot verdslige Forlystelser, Hofferne, siden i de øvrige Sam= fer. De ældste Hofmaskerader vare de e Aarh. ved flere tydske Hoffer indførte jaften", der vare improviserede Dra= forestillinger, udstyrede med Costumer, ner og Musik. De efterlignedes ved e Hof, og 1652 omtales saaledes danske Hofmaskerade. Efterhaanden, under Christian V, bleve disse M. ldte Mummespil ell. Mummedans) . Først efter 1720, da der gaves Ca= ilegium til at afholde M. paa Thea= : de offentlige. Jvfr. Carneval. Ma= kæde, bølge, kaldes særlig den Kunst llige kunstige Midler, dels Maling, ætning af falske Haar, Skjæg og forvandle sit Ansigt saaledes, at t fremmed Udseende, svarende til den kommende Skuespiller paa Scenen lle.

omstrede (Scrophularineæ), Familie kronedes Orden, Urter eller Buske lade. Blomsten uregelmæssig, Kro= naskeformet, d. e. læbeformet med t opadhvælvet, saa at den lukker for eller krukkeformet; Støvdragerne i omægtige. Frugten en torummet r springer op i Huller eller ved frø med ret Kim og kjødet Frø= hvide. Omtr. 1,900 Arter over hele Jorden, dog talrigst i de varmt tempererede Lande.

Maskelyne, Nevil [lejn], engelsk Astronom, f. 1732 i London, d. 1811 i Greenwich, var fra 1765 til sin Død Astronom ved Observatoriet i Green= wich; 1761 foretog han en Rejse til St. Helena for at iagttage Venuspassagen og 1763 til Barbados; 1758 blev han Medlem af Royal Soc. Han har skrevet en Række astronomiske Afhandlinger, men er mere almindelig bekjendt ved de Forsøg, han udførte i Skotland over den Tiltrækning, Bjærget Shehallien udøver paa Legemer i dets Nærhed, og hvorved han bidrog til at paavise Massetiltrækningens Al= mindelighed. 1776 paabegyndte han Udgivelsen af »Nautical Almanac« (s. d. A.).

Maskepi (af holl. Maatschappij, Selskab), Samkvem, Omgang, i mindre god Betydn.

Maskine betegner oprindelig et Redskab, hvis Virksomhed beror paa dets Deles indbyrdes Bevægelse; men Sprogbrugen gjør mange Und= tagelser, saa vel ved at medtage uvedkommende Redskaber, f. Ex. Temaskine, Filtrermaskine, som ved at udelukke virkelige M., f. Ex. Spinde= rokken, der tænkes som Modsætning til de mere complicerede Spindemaskiner. I Physiken for= staas ved M. et Apparat, ved Hjælp af hvilket man udfører et Arbejde paa en bekvem Maade; M. modtager under Gangen en vis Arbejds= værdi fra en Kraft eller rettere fra et Legeme, som derved taber i Arbejdsværdi (Arbejdsevne, Energi), og denne Arbejdsværdi — som maales ved Produktet af Kraften og den Vej, Kraften eller det Legeme, hvorpaa Kraften directe virker, har gjennemløbet — overfører M. til den Mod= stand, der skal overvindes, altsaa f. Ex. den Byrde, der skal løftes. En Del af den Ar= bejdsværdi, M. modtager, forbruges dog i M. til Overvindelse af forskjellige Modstande, især Gnidningsmodstande, saaledes at vi faa en min= dre Arbejdsværdi ud af M., end denne modtog; Forholdet imellem disse to Værdier giver os M.s Nyttevirkning ell. Virkningsgrad. Man kan altsaa ikke ved en M. formindske det Ar= bejde, der skal udføres; tvært imod forøger man det altid; men man gjør det muligt at faa Arbejdet udført ved Hjælp af en forholdsvis lille Kraft eller i alt Fald af en Kraft, der virker paa en bekvem Maade, f. Ex. i en be= kvem Retning. I samme Forhold som man ved Hjælp af M. formindsker den anvendte Kraft, forøger man den Tid, der kræves til Arbejdets Udførelse. Maskinlære giver Regler for Construction af Maskiner, støttende sig dels paa theoretiske Betragtninger, dels paa praktiske Hensyn. Maskineri, Forbindelse af Maskiner; særlig paa et Theater det mechaniske Apparat, der skjult for Tilskuerne tjener til at bære, bevæge og forandre Decorationerne, og ved Hjælp af hvilket Torden, Lynild, Regn, Blæst, Bølger, Vandfald og alle Slags sceniske Effecter frem= bringes. Det egentlige M. er anbragt dels i Ma= skinkjælderen, dels paa Maskinloftet. Det første tjener til at bevæge Coulisserne ind paa eller ud af Scenen, til at lade Personer eller Gjen= stande forsvinde igjennem Gulvet osv.; det sidste betjener For= og Bagtæpperne og Soffitterne. Maskinvæv (Kraftstol). Bæve drevne af Ele= mentarkraft have omtr. fra 1813 været benyt=

tede til glatte, mest grovere Bomuldstøjer. Meget længe kunde dog slet betalt Haandarbejde bestaa ved Siden af dem, indtil det lykkedes at bringe de stedse hensigtsmæssigere construerede og bedre udførte M. til at arbejde saa hurtig og tillige saa smukt, at al Concurrence maatte ophøre. Andre Slags Garn egne sig mindre godt til mechanisk Vævning; dog har man efterhaanden bragt det til at væve alle Slags Garn (Hør, Uld, Silke) paa M. Disse bygges af Jærn og have allerede af den Grund et meget forskjelligt Udseende fra en Haandvæv, som er af Træ; de enkelte Organer (Skafter, Ritte, Skytte) drives ofte med urunde Skiver; men i alle Tilfælde maa der være Midler til hurtig at standse M., naar der kommer noget i Vejen. En Udløsning, som Arbejderen paavirker, er uundværlig; men desuden har man sædvanlig endnu tre automatiske, den ene for det Tilfælde, at Skytten ikke kastes helt igjennem Vævet, men bliver siddende i Kjæden; den anden for Islættens Bristning; den tredje for det Tilfælde, at Kjædetraade briste.

Masned Ø, en lille Ø tæt s. for Sjælland ved Vordingborg, hører til denne Bys Landsogn. Den var det sædvanlige Udgangspunkt for Valdemar d. stores Tog mod Venderne. Lige over for paa Sjællandssiden ligger **Masned Sund**, der tidligere var Endestation for den sydsjællandske Jærnbane, som nu er ført videre over Masned Ø og har Dampskibsforbindelse med Orehoved, Nordpunktet for den falsterske Jærnbane.

Masōra, chaldæisk-rabbinsk Ord for Tradition, udtrykker i Almindel. den hele grammatiske Overlevering til det gamle Test.s Text, hvis Samling udviklede sig imellem det 7de—10de Aarh. Den deles sædvanlig i den store og lille M., hvilken sidste er et Udtog af den første og findes i Randen af flere af vore Bibeludgaver. Den store M. blev første Gang trykt i den bombergske Bibeludgave (Venezia 1525). Forfatterne og Samlerne af M. kaldes **Masorēter**.

Masōvien, et frugtbart polsk Landskab omkring Floderne Weichsel, Bug og Narew, hvori Hovedstaden Warschau, udgjorde et eget Hertugdømme 1207 (Conrad af M.) —1526, da det, efter at den piastiske Stamme dēr var uddød, af Kong Sigismund I blev forenet med Kongeriget Polen; det er nu en Del af Gouv. Warschau. Indbyggerne kaldes **Masūrer**; deraf Mazurka.

Masovn, s. Jærn.

Masperō, Gaston, berømt fransk Ægyptolog, f. 24 Juni 1846 i Paris af italienske Forældre. M. rejste 1867 til Sydamerika, vendte 1868 tilbage til Paris, hvor han blev Docent i Ægyptologi og 1874 efter de Rongés Død Professor ved Collège de France. Efter Mariettes Død blev han Directeur for Museet i Bulak og for Udgravningerne i Ægypten. Han har publiceret mange værdifulde Arbejder, navnlig i ægyptisk Philologi, samt desuden »Histoire ancienne des peuples de l'Orient« (9de Opl. 1885).

Masret kaldes Veddet af Løvtræer, naar Fibrene løbe meget uregelmæssig.

Māssa, Negerslavers Tiltale til deres Herrer og overhovedet til hvide Mænd.

Māssa-Carrāra, 1) tidligere et lille selvstændigt Hertugdømme i Norditalien paa Sydsiden af Apenninerne, omgivet af Modena, Lucca og Sardinien, var i Middelalderen et Markgrevskab for Familien Malaspina, gik 1568 over til Familien Cibo og blev ophøjet til Hertugdømme. 1741 kom det ved Giftermaal til Modena; 1806 gav Napoleon I det til sin Søster Elise; men 1814 blev det overdraget Arvingen til Husene Este og Cibo, Marie Beatrix, for efter hendes Død at forenes med Modena, hvilket skete 1829. Senere blev det 1860 tillige med Modena indlemmet i Kongeriget Italien. 2) **Massa**, Stad i Norditalien, 11 M. v. n. v. for Firenze. 20,000 I. Gammelt Residensslot, Kathedralkirke. Handel med Marmor.

Massachusetts [tschū], en af de saakaldte Nyengland-Stater i den nordamerikanske Union, omgiven af Atlanterhavet og Staterne New-Hampshire, Vermont, Connecticut og Rhode-Island. 391 □ M. med 1,783,000 I. (1880), hvoraf 19,000 Farvede. Atlanterhavet danner paa Østkysten den store **Massachusetts-Bugt**, hvis sydlige Del Cap Cod-Bugten afsondres fra Atlanterhavet ved en i en stor Bue udskydende, smal Landtunge, der mod V. ender i Cap Cod. Overfladen er ujævn og paa mange Steder bjærgfuld med enkelte Punkter indtil 3,300 F.s Højde; mod S. Ø. er Jordbunden flad og sandet. Den eneste betydelige Flod er Connecticut. Fra New-Hampshire løber Merrimac paa en kort Strækning gjennem Landets nordøstlige Del og afgiver en betydelig Vandkraft til industriel Anvendelse. Skjønt liggende under samme Bredde som Norditalien har Staten et strængt Klima med tilfrosne Floder i 2—3 Maaneder, men varme Somre. Jordbunden er i det hele frugtbar, navnlig i Floddalene, og Agerbruget staar paa et højt Trin uden dog at kunne dække Befolkningens Forbrug. Hovedsædarterne ere Majs, Havre, Rug og Kartofler. Industrien staar meget højt, navnlig Bomulds- og Uldmannufakturerne, Jærn- og Metalstøberierne, Maskinfabrikerne, Garverierne, Bryggerierne og Brænderierne. Handel og Søfart have et betydeligt Omfang, og Fiskeri drives i stor Udstrækning, saa vel almindeligt Fiskeri som Hval- og Robbefangst. Skolevæsenet har i M. opnaaet en fortrinlig Udvikling, og Staten har i denne Henseende tjent som Forbillede for Unionens øvrige Stater. Statsgjælden 1885 udgjorde c. 118 Mill. Kr. Hovedstad Boston. M. styres af en Gouverneur, der ved sin Side har en Vicegouverneur og et Raad paa 8 Medlemmer; Lovgivningsmagten øves af et Senat paa 40 og et Repræsentanthus paa 240 Medl.; alle Valg ere kun paa et Aar. Til Unionens Repræsentanthus sender M. 12 Medl. — M. fik i Nov. 1620 sine første Nybyggere, nemlig de 101 puritanske Pilegrimsfædre, som kom derover paa Skibet „Majblomsten", og blev senere Udgangspunktet for hele Nyenglands Bebyggelse saa vel som for den republikanske Statsordning med udstrakt Selvstyrelse og almindelig Valgret. M. dan-

es ved en Sammensmeltning af tvende Byg-
og omfattede desuden Maine og New-
npshire. I Krigen mod Frankrigs nord-
rikanske Besiddelser (Canada) 1757 tog M.
nde Del, og her gjordes 1773—74 de første
bt til Modstand imod den engelske Rege-
, ligesom ogsaa de første Kampe stod paa
Grund ved Lexington og Bunkershill.
jav 1783 Exemplet med at afskaffe Neger-
:iet og har siden været en af de tone-
de Stater i Unionen, især ovende en
Indflydelse paa de nordlige Stater i Be-
som fra Nyengland faa en betydelig Del
es Nybyggere. M. har ogsaa været Hjem-
or Abolitionismen ligesom i ældre Tid
t udviklede Folkeskolevæsen.
ssacre, fr., Myrden, Nedsabling, Blod-
nassacrere, nedhugge, myrde.
ssage, fr. [sasch], en mechanisk Behand-
aade for visse Sygdomme, ved hvilken
d Strygning og Tryk med den flade Haand
grene, Gnidning og Æltning, Bankning
g med Fingerspidserne eller Percussions-
ren paa den syge Del og ved passive
lser af denne søger at tilvejebringe en
idelse af Blodløbet og Stofskiftet i den
ed en raskere Opsugning af Betændelses-
r. M. er særlig virksom ved Forstuv-
og Contusioner, Betændelser i Led,
kle og Seneskeder, Ledevand, Syg-
i Musklerne og andre lignende Lidelser.
agéter, i Oldtiden et Nomadefolk n.
den Araxes ell. Jaxartes (nu Syr-
i en Krig mod dette Folks Dronning
) skal Perserkongen Cyrus have mistet
9 f. Chr.
slov, Nikolaj [loff], russisk Kobber-
1845 (ell. 1846) i Moskva, uddannede sig
f i Dresden under Friedrich og Plauer
i Paris under Flameng. Hans Hoved-
50 raderede Blade efter Rembrandt
1876), navnlig efter dennes Værker i
rsborg og Kassel m. fl. St.
lskij, Konstantin Petrovitsch, russisk
1802 i Jaroslav, d. 1842 som mini-
mbedsmand i St. Petersborg. Hans
ndte Værker ere den versificerede For-
'erpi Kozak, ataman budes« (1830) og
Romaner som „Strelitzerne", „Birons
b", „Den sorte Kuffert". 1838 udgav
)versættelse af Don Quixote. 1845
is samlede Værker.
Marittima, Stad i Mellemitalien, 12
for Firenze. 3,000 J. Bispesæde, stor
irke. Omegnen er sumpet og meget
:n Kanalarbejder have i den nyere
:t en Del herpaa.
a, en lille Ø i det røde Hav ved
stkyst under 15° 35' n. Br., udyrket
Sand, hvilket maa skaffes fra Fast-
rmed den er forbunden ved en Dæm-
r tilhører Ægypten, men er siden
:aliens Besiddelse. I Begyndelsen
dette i den Anledning kommet i Strid
inien, som gjør Fordring paa M.
den Mængde Materie, et Legeme
M. staar i Forhold til Legemets
n Enhed for M. tager man i Almin-
n M., som findes i 1 Kubikcenti-
meter destilleret Vand ved 4°, altsaa i et Legeme,
som vejer 1 Gram. I Techniken betegner M.
en Mængde Compositioner, mest saadanne, der
oprindelig ere nogenlunde plastiske og kunne
formes, med siden efter en Tørring, Afkøling
osv. benyttes i haard Tilstand; saaledes en
Blanding af Formsand og omtr. 10 pCt. Ler
(s. Metalstøbning) og en Blanding af Lim,
Kridt og undertiden Farvestoffer eller Sav-
spaaner, der bruges dels til indlagt Arbejde
ved Udfyldning af udskaarne Fordybninger i
Finerer, dels til at skære i tynde Plader
(Massefiner, Stenfiner), endelig til deraf at
forme Ornamenter, der ellers med større Be-
kostning skulde udskæres i Træ. M. kaldes
ogsaa de samlede Activer i et Bo.

Massé, Victor (egtl. Félix Marie), f. 7 Marts 1822 i Lorient, d. 5 Juli 1884, Elev af Conservatoriet i Paris fra 1834, fik 1844 Prix de Rome, blev 1860 Chordirecteur ved den store Opera, 1866 Lærer i Composition ved Conservatoriet, hvorfra han pensioneredes 1880. Af omtrent en Snes Operaer, som M. componerede fra 1852 til 1877, ere »La Noce de Jeannette«, »Paul et Virginie« og »La nuit de Cléopâtre« de uden for Frankrig mest bekjendte. 1887 rejstes ham et Mindesmærke i hans Fødeby.

Massefagværk er ved Skovbruget en af G. L. Hartig uddannet særlig Form af Fagværksmethoden, i Følge hvilken den forhaandenværende Vedmasse og den forventede Massetilvæxt ere de eneste Factorer til Bestemmelsen af det periodiske Vedudbytte, der fordeles ligelig imellem Perioderne uden Hensyn til Størrelsen af de derved fremkomne Periodeflader. Herved adskiller denne Udbyttefordelingsmethode sig især fra Arealfagværket, der med Opofrelse af Udbyttets Ligelighed fornemmelig lægger an paa en ligelig Fordeling af Arealet (s. for øvr. Fagværksmethode).

Masséna, André, Hertug af Rivoli og Fyrste af Eslingen, fransk Marschal, f. 6 Maj 1758 i Nizza, Søn af en Vinhandler, blev 1775 fransk Soldat, men kunde ikke naa videre end til Underofficer og tog Afsked 1786. Efter Revolutionen traadte M. frivillig ind i Hæren, blev 1792 Bataillonschef og forfremmedes n. A. først til Brigade- og siden til Divisionsgeneral. M. gjorde Tjeneste i Alpehæren og forberedte ved sine Sejre Bonapartes senere Fremgang; han understøttede denne med stor Dygtighed og Tapperhed, særlig i Slaget ved Rivoli, og fik af Bonaparte Tilnavnet „Sejrens Skjødebarn" (l'enfant chéri de la victoire). 1798 fik M. Commandoen i Schweiz og sejrede 25 Sept. i det store Slag ved Zürich over Russerne. I Febr. 1800 sendtes han til Genua, som han efter et udholdende Forsvar, tvungen af Sult og Sygdom, maatte overgive 5 Juni, dog med al militær Ære; han musliggjorde ved sin Tapperhed den kort efter følgende Sejer ved Marengo og blev nu Overgeneral i Italien. Uagtet vitterlig Republikaner var M. dog en af Kejserdømmets første 14 Marschaller, fik 1805 paa ny Anførselen i Italien og 1806 det Hverv at indtage Neapel. Efter Slaget ved Eylau 1807 blev han Hertug af Rivoli, og efter Slagene ved Aspern (som han en hel Dag, 21 Maj 1809, forsvarede med

glimrende Tapperhed) og Eslingen, samt den afgjørende Sejer ved Wagram 1809 fik han Titel Fyrste af Eslingen. Kort forinden havde han paa en Jagt ved et Vaadeskud af Berthier mistet sit ene Øje. 1810 sendtes M. som Overgeneral til Spanien, forjog Wellington herfra og trængte frem til Lissabon, men kunde ikke bryde igjennem de engelske Linjer ved Torres Vedras og maatte trække sig tilbage; i Maj 1811 blev han afløst af Marmont og havde ikke senere nogen Commando. Ludvig XVIII udnævnte ham i Dec. 1814 til Pair, og i de 100 Dage 1815 indtog han en afventende Holdning. Han nægtede at være Dommer i Krigsretten over Ney, fordi han havde været Neys Fjende, og døde som Privatmand 4 Apr. 1817. M. var en udmærket Feltherre, men meget havesyg og derfor lidet agtet.

Massenet, Jules Émile Frédéric [nē], f. 12 Maj 1842 i Montaud (Loire), en af de betydeligste franske Componister i Nutiden, Elev af Conservatoriet i Paris, navnlig af Reber og Ambr. Thomas, fik 1863 den store Compositionspræmie (Prix de Rome) for en Cantate »David Rizzio«. Efter Hjemkomsten fra Italien gjorde han sig heldig bemærket ved en Orchestersuite og 1867 ved den komiske Opera i 1 Akt »Ma grand' tante«. »Don César de Bazan« (3 Akter, 1873) gjorde mindre Lykke. Paa den store Opera gaves »Le roi de Lahore« (1877), i Brysfel »Hérodiade« (1881), paa Opéra comique i Paris »Manon« (1884) og paa den store Opera »Cid« (1886). Foruden disse betydelige Værker hørtes af M. (1873—75): »Marie Madeleine« (bibelsk Drama i 4 Akter), »Ève« (Mysterium i 3 Afdel.), »La vierge« (dramatisk Legende), »Les Érinnyes« (antikt Drama), »Narcisse« (antik Idyl), »Paix et liberté« (dram. Cantate), flere Orchestersuiter (en ungarsk, Scènes pittoresques osv.), Orchesterphantasier (Pompéia, Scènes dramatiques osv.), Ouverturer (deribl. »Phèdre«), Claverstykker og mange ypperlige Romancer og Sange. 1878 modtog M. Ansættelse som Lærer i Composition ved Conservatoriet.

Massicot, fr. [kō], s. **My.**

Massijs ell. **Metsijs**, Quinten, kaldt „Smeden fra Antwerpen" især i Italien, Maler af den ældre flanderske Skole, f. c. 1460 i Antwerpen, d. 1530, var Søn af en Smed og lagde sig, efter at være oplært i Faderens Haandværk, først senere efter Malerkunsten, saa at han først 1491 blev optagen som Mester i Stadens St. Lucasgilde. I sine Billeder lagde han fortrinlig Vægt paa det individuelle Udtryk for Sindsstemningen og viser sig som en grundig og alvorlig Charaktermaler, ligesom han ogsaa med større Forkjærlighed end de ældre flanderske Malere udførte fine Menneskeskikkelser i Legemsstørrelse og grupperede dem i dramatiske Situationer. Hans betydeligste Billeder ere „Christi Gravlægning" i Museet i Antwerpen og „Den hellige Familie" i Museet i Brysfel; for øvrigt ere ægte Billeder af ham sjældne, og de faa, der findes, ere spredte i Europas Gallerier. — Hans Søn, **Jan M.** d. ældre, f. c. 1481, var ogsaa Maler (optagen i Gildet 1501), og ham skyldes vistnok en Række Billeder forestillende Vexellerere eller Toldere; en Halvbroder af ham, der ogsaa hed **Jan M.**, f. c. 1510 og som Maler optagen i Gildet 1531, udførte især religiøse Billeder og tilhører i sin senere Tid den italieniserende Retning i Flandern.

Massilia ell. **Massalia**, det gamle Navn paa Marseille.

Massillon, Jean Bapt. [sijōng], berømt Prædikant i Paris, f. 1663 i Hyères i Provence, 1704 Hofpræst hos Ludvig XIV, 1717 Biskop af Clermont, d. 1742 i Paris, er navnlig bekjendt ved sine Fasteprædikener, »Le petit carême«, og sine Ligtaler, »Oraisons funèbres«. Han udmærkede sig baade ved ægte christelig Veltalenhed og ved et sjælden smukt og rent Sprog. »Sermons« (15 Bd., 1745—49).

Mässina, 1) en Negerstat i Sudan i Afrika paa begge Sider af Niger-Flodens Øvreløb fra omtr. 18° n. Br. til op mod Timbuktu, er vel af ringere Omfang end tidligere, men dog endnu en ret betydelig Stat, der er anslaaet til c. 2,000 □ M. med 1½ Mill. I. 2) **M.** ell. **Massenja**, Hovedstad i Riget Bagirmi i Sudan i Afrika, under 11° 40' n. Br., 34° ø. L., ligger ved Overskæringen af flere Karavanveje.

Mässinger, Phil. [dscher], engelsk dramatisk Digter, f. 1584 i Salisbury, kom efter et Ophold ved Universitetet i Oxford til London, hvor han skrev en stor Del Stykker for Scenen. Han levede stadig i den yderste Nød; for øvrigt ved man næsten intet om hans Liv. En Morgen fandt man ham død i Sengen 1640. Man har 18 Dramaer tilbage af ham; deriblandt mærkes »The Virgin Martyr«, »The Duke of Milan«, »The Fatal Dowry«, »The City Madam« og »A New Way to Pay Old Debts«. Han minder noget om Ben Jonson ved sin bizarre Kraftudvikling; hans Komik er usædvanlig cynisk endog for den Tid. Gifford og Hartl. Coleridge have udgivet hans Værker.

Massiv, hvad der bestaar af en tæt Masse (modf. hul og løs), svær, vægtig, om Bygninger grundmuret, stærk. I uegentlig Betydning ogsaa plump, grov.

Masmannske Søndagsskoler i Kjøbenhavn oprettedes i Maj 1800 af Præsten ved Frederiks tyske Kirke **Nik. Herm. Masmann** (f. 1766, d. 1816) for at meddele navnlig Haandværkere Undervisning i Læsning, Skrivning og Regning. 1802 optoges Tegning, senere Mathematik, Danmarks Historie og Tysk. Indtil 1887 er der undervist 118 Mestre, 2,300 Svende, 16,703 Lærlinge og 260 Ikke-Haandværkere.

Masson, Ant. [sōng], fransk Kobberstikker, f. 1636 i Loury ved Orléans, d. 1700 i Paris, var oprindelig Vaabensmed, men gik derfra over til Kobberstikkerkunsten, i hvis Historie et nyt Afsnit betegnes ved ham. Om endog undertiden hans Virtuositet i Brugen af Gravstikken kunde forlede ham til Kunststykker, er det dog ved den aandfulde Afvexling i Laget af Taillerne, at han bliver saa interessant. Hans fleste Blade ere Portræter, hvoriblandt de mest berømte ere Turennes, Colberts og Richelieus. Blandt hans andre Arbejder er det mærkeligste „Disciplene i Emmaus" efter Tizian, almindel. kaldt „Dugen" (la nappe).

Masson, Auguste Michel Bénoit **Gaudichot** [s. o.], fransk Digter, f. 1800 i Paris, var først Figurant, Caféopvarter, Boghandlercommis og

afsarer, og i alle disse Stillinger læste alt, hvad han fik i Hænde, og erhvervede ſterhaanden literær Dannelse. Han blev i ne før 1830 Medarbejder af »Figaro« og : Smaablade, hvori han leverede kvikke re Artikler, og skrev en Mængde Fortæl- r, hvoraf »Contes de l'atelier, ou Daniel idaire« (1832—34) turde være den mest e. Blandt hans Komedier maa mærkes llon« (1829), især bekjendt ved Mad. ets ypperlige Spil i Titelrollen, »Le le la favorite« (1834), »Aimer et mourir« . Hans Novellesamling »De la gerbée« 1865 prisbelønnet af Institutet; senere andre Samlinger af samme Art, alle fi- fter streng Moralitet. Hans sidste dra- Arbejde er »Les fils aînés de la ré- je« (1873). D. 1885.

yli og **Massæsyli**, Folkeslag i det gamle rika, det første i Numidien, det sidste i ige Mauritanien.

, et cylindrisk dannet Træ af betydelig , men ringe Diameter, staaende omtrent t paa Skibets Kjøl og gaaende fra af dette op gjennem alle Dækkene, til at bære Ræerne og de derunder e Sejl. M. støttes ved Banter ud ibets Sider, ved Stage, der gaa for ved Barduner, der gaa ud til Siden t agter efter. De mindre M. forfær- et Stykke Træ, hvorimod de større ammen af flere Stykker, nøjagtig føjede erandre og holdte sammen ved Kobber- udvendige Jærnringe (Mastebaand). yere Skibsconstruction, navnlig efter en af Jærnskibe, gjøres M. ofte af er i Form af Rør, og ofte tjene disse som en Skorsten til at bortskaffe den t fra Lasten. Findes i et Skib tre s den midterste og største Stormasten, ste Fokkemasten og den agterste Me- eller undertiden Barkmasten, naar denne ikke findes Ræer. **Mastebaljer**, , som, naar Skibet er desarmeret, vendte paa Toppen af Masterne, naar Træ, for at bevare dem mod Regn

eng., Mester, Herre; bruges om eller Tjenester eller Drenge af bedre Stand net, forkortet til Mr. [udt. mister] le Herrers Navne. M. kaldes ogsaa ngelsk Orlogsmand den af Skibets der forestaar Skibets Navigering.

er en Harpix, der vindes af Pistacie- . A.). Den danner ærtestore, hvid- ker og benyttes i Lægekunsten til Plastre, samt desuden til Fernis.

n, en uddød Elefantslægt, som i den iærtid (fra den miocene til den plei-) var udbredt over største Delen af men især synes at have været hyp- amerika (Ohiodyret); den afveg fra især ved Kindtændernes Form og voraf Navnet, der bet. Vortetand; havde ogsaa kortere Stødtænder i t foruden de to store i Overkjæven, jos de egentlige Elefanter.

t ell. **Maastricht**, befæstet Hovedstad ndske Prov. Limburg ved venstre Bred af Floden Maas, 24 M. s. s. ø. for Amsterdam. 30,000 J. (1885). Over Floden fører en Stenbro til den befæstede Forstad Wijk. Her ere 6 katholske, 2 reformerte og 1 luthersk Kirke samt en Synagoge, flere store Torve, smukt Raadhus med Bibliothek, Arsenal, stor Caserne, Theater, Industri- og Musikskole. Fabrikation af Dampmaskiner, Lervarer, Øl, Brændevin, Glas, Vaaben, Læder og Papir. Betydelig Kornhandel. I Nærheden ved Sanct Pietersberg ere udstrakte Stenbrud med en Mængde underjordiske Gange og mærkelige Forsteninger.

Masturbatiōn, Selvbesmittelse.

Masūdi, Ali Abul-Hasan, berømt arabisk Historieskriver, d. 956; s. **Arab. Literatur**.

Masulipatām ell. **Matschlibandar**, befæstet Stad i Præsidentsk. Madras i det engelske Forindien ved den bengalske Bugt og en Arm af Floden Krischna, 48 M. n. til ø. for Madras. 36,000 J. Staden ligger i en sumpet og usund Egn. Fabrikation af Bomuldsvarer, Indigo, Sukker og Tobak; betydelig Handel og god Havn.

Masūrer, s. **Masovien**.

Maßmann, Hans Ferdin., tysk Germanist, f. 1797 i Berlin, studerede Theologi, deltog som Frivillig i Feltoget 1815, fortsatte dernæst sine Studier i Berlin og Jena, blev en Tid lang som ivrig „Burschenschafter" og fremtrædende Deltager i Wartburgfesten (1817) indviklet i de demagogiske Undersøgelser, gik 1826, da Turnvæsenet, til hvis ivrigste Forkæmpere han hørte, blev forbudt i Preussen, til München, hvor han blev Leder af en offentlig Turnanstalt og snart tillige Professor i Gammeltysk. 1842, da det omtalte Forbud atter var hævet, kaldtes M. til Berlin for paa ny at organisere Turn-Undervisningen og udnævntes desuden 1846 til Professor i Gammeltysk ved det derværende Universitet; han døde i Muskau 1874. Han har udgivet en Mængde gammeltyske Texter, som „Deutsche Gedichte des 12ten Jahrh." (1837), „Deutsche Abschwörungs-, Beicht-, Buß- und Betformeln des 8—13ten Jahrh." (1839), Gottfrieds „Tristan und Isolt" (1843), „Kaiserchronik" (1849—53), „Ulfilas" (1856—57) o. fl., og bearbejdet de to sidste Bind af Graffs „Althochdeutscher Sprachschatz" (1844—46).

Mat (holl. maat), d. s. s. Medhjælper, f. Ex. Baadsmandsmat, Koksmat osv.

Matadōr (af lat. mactator, Slagter), Hovedkæmperen ved de spanske Tyrefægtninger, som dræber Tyren med en Kaarde. Overhovedet bet. M. en paa en eller anden Maade fremragende Person. I nogle Kortspil kaldes de højeste Trumfer, naar de følge umiddelbart efter hverandre, M.

Matagālpa, Stad i Republiken Nicaragua i Mellemamerika, 15 M. n. ø. for Managua. 10,000 J. Bjærgværksdrift paa Guld og Sølv. Frugtbar Omegn.

Matamāta (Chelys fimbria), en sydamerikansk Sumpskildpadde med usuldkomment forbenet Skjold, Snuden forlænget til en kort Snabel, Hudlapper paa Halsen og bløde Læber; Hovedet og Fødderne kan den ikke trække ind under Skjoldet.

Matamōros, Stad i Staten Tamaulipas i

den mexicanske Republik i Amerika, 6 M. fra Grænsefloden Rio Grandes Udløb i den mexicanske Bugt. 10,000 J. Staden er regelmæssig bygget i en sund og frugtbar Egn. Dens Havn Bagdad ell. El-Refugio ligger ved Flodmundingen, og herfra drives en temmelig betydelig Handel med Amerika.

Matamōros, Manuel, spansk Protestant, f. 1835, var ved et Besøg i Gibraltar bleven vundet for Protestantismen og begyndte i Forening med nogle Trosfæller at virke for dens Udbredelse, men 1861 bleve de alle fængslede og efter to Aars meget haardt Fængsel dømte til livsvarig Galejstraf. En af Repræsentanter for alle Nationer bestaaende Deputation kom til Madrid for at udvirke deres Benaadning; men skjønt den fandt Støtte hos den offentlige Mening i Landet, nægtede Dronning Isabella at modtage den, og lige saa lidt lod hun sig paavirke af de egenhændige Breve, hun fik fra Enkedronning Caroline Amalie af Danmark og Dronning Elisabeth af Preussen; men da hun hørte, at M. i Fængslet havde vundet en af sine Medfanger, sagde hun: „Hvis jeg sender dem paa Galejerne, faar jeg aldrig den Pest ud af Landet", og lod saa 1863 Straffen forandre til Landsforvisning. M. drog til Lausanne for i Forening med nogle andre Landsmænd der at studere Theologi og saaledes forberede sig til paa ny at optage Gjerningen i Spanien, saa snart det blev ham muligt; men Opholdet i det usunde Fængsel havde lagt Spiren til en Sygdom, hvoraf han døde 1868.

Matānzas, Stad paa den spanske Ø Cuba i Vestindien, i en sumpet Egn paa Nordkysten ved Matanzas-Bugten, 11 M. ø. for Havana. 90,000 J. M. er Sæde for en Gouverneur, er godt bygget med god Havn og betydelig Handel.

Matapān, Cap, Oldtidens Tænaron, Forbjærg i Grækenland, danner Sydspidsen af Halvøen Morea.

Matāro, Stad i den spanske Prov. Catalonien ved Middelhavet, 4 M. n. ø. for Barcelona. 17,000 J. Betydelig Industri i Sejldug, Bomuldsstoffer, Kniplinger og Glas. Havn og livlig Handel.

Match, eng. [mætsch], Væddeløb mellem kun to Heste; Væddekamp.

Matebele, en Kafferstat i Sydafrika, mellem Floderne Limpopos og Sambesis Mellemløb, stiftet af Suluhøvdingen Mosilikatse.

Matejko, Jan Alojzy, polsk (østerrigsk) Maler, f. 30 Juli 1838 i Krakow, uddannede sig dels der, dels i Wien og maler i en kraftig, charakteristisk Maner Emner af Polens Historie. Som hans Hovedbilleder nævnes „Rigsdagen i Warschau 1773", „Alchemisten Sendziwoj hos Sigismund III", „Unionen i Lublin", „Kong Sigismunds Hofnar" og „Johan Sobieski foran Wien". Han er Directeur for Kunstskolen i Krakow.

Matemans, s. Lollharder.

Māter, lat., Moder. **M. dolorōsa**, den sørgende Moder, Betegnelse for Fremstillingerne af den korsfæstede Frelsers Moder.

Matēra, Stad i Syditalien, 8 M. v. n. v. for Taranto. 16,000 J. Ærkebispesæde.

Matērie betegner i Almindel. Stoffet, hvoraf noget bliver til, i Modsætning dels til Formen, hvorunder, dels til Kraften, hvorved det bliver til. I den græske Philosophi hersker især den første, i den nyere Philosophi den sidste Modsætning. Platon og Aristoteles betragtede M. som den dunkle Basis, der kun ved Ideen eller Formen fik Del i den sande Virkelighed; men medens den for Platon var noget rent negativt, en Skranke for Ideens Virken, søgte Aristoteles at tillægge den positiv Betydning ved at opfatte den som selve Formens Mulighed. Aristoteles har først bestemtere fremdraget M.s Begreb; Udtrykket M. (det græske ὕλη) i denne Betydning skriver sig fra ham. Men M.s Begreb er her vundet ved en Abstraction. Der gives intet absolut Stof, og det er altsaa en Illusion, naar man bag alle Former tænker sig en uformet M. I nyere Tid er denne ufuldkomne Opfattelse corrigeret, dels ad den metaphysiske Tænknings Vej, idet allerede Giordano Bruno viste, at M.s Begreb maa sættes som et nødvendigt Element i selve Ideens (Guddommens) Væsen, hvis denne ikke bestandig skal have sine Betingelser uden for sig, hvoraf der vilde følge en uovervindelig Dualisme, dels gjennem den moderne Naturvidenskabs exacte Undersøgelser, hvorved Forholdet mellem Kraften og Stoffet nærmere præciseredes. Vel mente den speculative Naturphilosophi at kunne udlede M.s Begreb af Kraftens Begreb, idet den udgaaende fra Newtons Tyngdelære betragtede M. som Resultat af Vexelvirkningen mellem den tiltrækkende og den frastødende Kraft (den dynamiske Opfattelse af M.). Men foruden andre Misligheder ved denne Deduction viste det sig, at den navnlig ikke holdt Stik over for den moderne Chemis og Optiks Resultater. M. forudsætter bestandig Kraften, ligesom det overhovedet kun er gjennem Kraftvirkning, at den kan gjøre sig gjældende og opfattes af os; men Kræfternes punktuelle Virken, det bestemte, constante Forhold imellem de virkende Kræfter kan dog ikke udledes af Kraftens Begreb i sig selv, og i dette punktuelle, i dette constante Forhold bestaar netop det materielle i Kraftvirkningen. I denne Forstand maa det siges, at den atomistiske Opfattelse har besejret den dynamiske. Dog er M. ogsaa efter den nyere Atomistik (saaledes som den med Talent og Sagkundskab er fremstillet af G. T. Fechner i hans Skrift „Ueber die physikalische und die philosophische Atomenlehre") en Form for Kraftens Ytring, et Forhold mellem Kraftelementer, saa at Kjærnen i den dynamiske Opfattelse bevares. M. i Lægevidensk., s. Betændelse. **Matēria mēdica**, lat., Læren om Lægemidlerne (s. Pharmakologi), bruges nu væsentlig som Betegnelse for en Samling af de Midler, der anvendes i Lægekunsten.

Materiālforraad kaldes ved Skovbruget den hele forhaandenværende Træmasse i en given Skov. Bestaar Skoven af et vist, til Omdriftens Længde svarende Antal lige store Afdelinger, af hvilke den ene stedse er et Aar ældre end den anden, siges den at have et *normalt* M. Hvor et saadant findes, er hele Træmassen i enhver følgende ældre Afdeling netop lige saa stor som den aarlige Tilvært i alle de foregaaende yngre. Saaledes bestaar f. Ex. en Tønde Land

ærigt Træ af 20 paa hverandre følgende Aars-
ærter; men 20 ganske lignende Tilvæxter
ræffe i et Aar paa 20 Td. L., hvor Skoven
ndtil 19 Aar gammel. Man vil altsaa, hvor
er normalt, aarlig kunne borttage den ældste
lling, uden at Skovens Produktionsevne
ed forringes, naar man kun sørger for,
e afdrevne Arealer strax igjen enten ved
ur eller Selvbesaaning forsynes med ung
æxt. **Materialisme** kaldes den Lære, der
igter Materien som det ene værende og
aandelige Phænomener som Former eller
nger af den. Allerede i Oldtiden optræder
Lære i Leukippos's og Demokritos's Ato-
, i Følge hvilken alle Ting kun ere for-
ge Sammensætninger af udelelige, mate-
Atomer. Denne M. havde en overvejende
tisk Charakter; den var et Forsøg paa
il Forklaring af Tingene. I nyere Tid
?. foruden de theoretiske ogsaa praktiske
er, idet den fremkommer som en reali-
pposition mod den middelalderlige Spi-
sme og Dualisme. I sin mest konse-
Form er M. i nyere Tid fremstillet i
et »Système de la nature« (1770), som
es den bekjendte Baron v. Holbach.
i vor Tid er der en stærk materialistisk
g, hvis Hovedforfattere ere Carl Vogt,
hott og Louis Büchner. Da Materien
elativt Begreb, der forudsætter Formens
ftens Begreb, og da vi kun kjende Ma-
gjennem vore Fornemmelser og Tanker,
aldrig gjennemføres konsequent. Be-
om en absolut Materie beror paa en
sisk Illusion, der hæves ved logisk Under-
og exact Bestemmelse. M. er ogsaa
andet ved Forsøget paa at udlede Kraft,
se, Fornemmelse og Tanke af Materien.
varer, dels saadanne Droguer, der maa
s i Haandkjøb fra Apotheket, dels al-
e Kolonialvarer og Krydderier. For-
n af disse Varer kaldes sædvanlig **Ma-**
med Hensyn til Salget af Droguer er
e Indskrænkninger underkastede. **Ma-**
], legemlig, hvad der vedrører den
Tilværelse.

na, Amalie, udmærket dramatisk San-
f. 1847 i St. Georgen (Steiermark),
f en Skolelærer, efter hvis Død hun
Slægtninge bragtes til Graz, hvor
gjorde sig bemærket i Kirken, der-
oncertsalen og 1865 debuterede som
brette. Hun giftede sig der med
r **Carl Friedrich**, og begge engageredes
Theatret i Wien, hvorfra hun 1869
til Hofoperaen som Primadonna.
Brünhilde" i Baireuth 1876 ved de
Festforestillinger forøgede i høj Grad
rømmelse. Stemmen har en sjælden
Kraft, yppig Fylde og Velklyd.

natik er den Videnskab, som handler
elseforhold. Den rene M. i snæv-
ınd omfatter Læren om de abstracte
er uden noget concret Bibegreb. Til
regnes som særskilte Discipliner, dog
t skarp Begrænsning, Arithmetik ell.
lgebra, Functionslære, Differential-
ılregning, Differensregning, Sand-
egning, Variationsregning m. m. I Geometrien indføres som nyt Element det abstracte Begreb om Rum uden Hensyn til det rumopfyldende Stof; Geometrien bliver derved særlig Læren om Rumstørrelser. Endelig medtager den rationelle Mechanik tillige Tidsbegrebet, og denne Del af M., som særlig behandler Bevægelseslæren, danner Overgangen til den anvendte M., saaledes som denne fremtræder i Astronomien og Physiken. Maskinlære, Landmaaling, Bygningsvidenskab og mange andre kunne henregnes til de mathematiske Videnskaber. Hvad der charakteriserer M. som Videnskab er ikke blot dens Indhold, men ogsaa særlig dens Methode. Den mathematiske Lærebygning begynder med Opstillingen af et System af Grundsætninger, de saakaldte Axiomer, som maa anses for selvindlysende, men i øvrigt nærmest maa betragtes som Abstractioner fra Erfaringsverdenen. Paa Grundlag af disse opbygges hele Systemet ved Hjælp af stringente logiske Slutninger, idet tillige efterhaanden nye specielle Størrelsebegreber indføres. Dens Opgave er paa den ene Side at vinde stedse fyldigere Indsigt i de forskjellige Relationer, som kunne fremkomme imellem forskjellige Størrelser, og saaledes efterhaanden komme til dybere Indsigt af det abstracte Størrelsebegrebs Indhold, paa den anden Side ogsaa at føre sine Forudsætninger tilbage til de simplest mulige. Alle Anvendelser af M. bero paa, at Forholdene i den reelle Verden i det mindste tilnærmelsesvis stemme overens med de Forudsætninger, hvorfra M. gaar ud, og i hvert enkelt Tilfælde vil der derfor samtidig med Anvendelsen af M.s Methode være at undersøge, i hvilken Grad en saadan Overensstemmelse finder Sted. — Den første Begyndelse til M. som Videnskab gaar tilbage til den graa Oldtid. At Chaldæerne, Assyrerne og Ægypterne have kjendt de simpleste mathematiske Grundsætninger kan ikke betvivles, men man ved kun meget lidt derom. Det samme gjælder om Chineserne, medens de gamle Inder havde en ret vel udviklet M. og allerede meget tidlig kjendte 10-Talsystemet. Historisk kunne vi dog ikke føre den indiske M. længere tilbage end til det 6te Aarh. (Aryabhatta c. 500, Brahmagupta f. 598). Derimod vide vi temmelig nøje Besked om M. hos Grækerne, der efter at Thales og Pythagoras havde overført denne Videnskab til græsk Grund i Løbet af de følgende Aarhundreder gav den en ny og selvstændig Udvikling, særlig i geometrisk Retning. Euklides, Archimedes og Apollonios have efterladt os berømte Værker; af andre Forfattere kunne nævnes Eratosthenes, Hipparch, Ptolemaeos, Diophantos og Pappos. Sit Højdepunkt naaede den græske M. under den alexandrinske Skoles Blomstring under Ptolemæerne. Efter den Tid forfaldt den efterhaanden; Romerne havde kun liden Sans for den abstracte Tænkning, og efter Folkevandringens Tider gik den mathematiske Videnskab for en Tid lang helt til Grunde i Vesterlandene. Det er Arabernes Fortjeneste at have reddet den græske M. fra Forglemmelse. Deres selvstændige Arbejder ere af mindre Betydning; dog skyldes dem væsentlige Bidrag til Trigonometriens og Al-

gebraens Udvikling, og endelig dele de med Inderne Æren for Indførelsen af den nu almindelige Talbetegnelse. Albategnius (c. 880) og Muhammed ben Musa ere de berømteste blandt de arabiske Mathematikere. Fra dem og deres Efterfølgere udbredte sig efterhaanden Kjendskabet til den nye Regnekunst til Europa (Leonardo Pisano, c. 1180); det er dog først hen imod Reformationstiden at vi her møde selvstændige mathematiske Forfattere, men saa optræder ogsaa en hel Række af disse. Lucas de Burgo, Purbach, Regiomontanus, Cardan, Ferrari, Stifel og Vieta hævede i Løbet af det 15de—16de Aarh. særlig Algebraen til en tidligere ukjendt Højde. Jævnsides hermed gik Udviklingen af det mathematiske Tegnsprog, som for Algebraens Vedkommende fik sin Fuldendelse af Descartes. Det 17de Aarh. indtager i M.s Historie en fremragende Plads. Opfindelsen af Logarithmerne ved Neper og Briggs, Indførelsen af den analytiske Geometri ved Descartes og et grundigt Studium af Oldtidens Mathematikere charakteriserer særlig dette Aarhundrede, der af andre berømte Navne kan anføre Mænd som Fermat, Pascal, Desargues, Wallis, Huygens, som tillige forberedte den epochegjørende Opfindelse af Differential- og Integralregningen i Aarhundredets Slutning ved Newton og Leibniz. Efter denne har den mathematiske Videnskab gjort rivende Fremskridt og efterhaanden spaltet sig i en Række specielle Discipliner. Angaaende den historiske Udvikling af disse kunne vi nøjes med en Henvisning til de paagjældende særlige Artikler. — I Skandinavien er det først i de sidste 50 Aar, at Udviklingen har holdt Skridt med Udlandet. Til Gjengjæld kan Norden opvise en Mathematiker af første Rang, Nordmanden Abel. Ogsaa de nulevende Videnskabsmænd, Danskerne Zeuthen og Jul. Petersen, Nordmanden Lie og Svenskeren Mittag-Leffler indtage en fremragende Stilling blandt Europas Lærde.

Mathew, Theobald [tju], irsk Dominikanermunk, f. 1790, havde som Præst for en fattig Menighed i Irland rig Lejlighed til at se, hvilke Ulykker Brændevin anretter blandt Fattigfolk. Han besluttede derfor at modarbejde Drikfældigheden, og fra 1833 anvendte han alle sine Kræfter paa at bekæmpe denne Last. Hans Veltalenhed bevægede mange Tusende Mennesker til at gaa ind i de Maadeholdenhedsselskaber, han stiftede (teetotallers); men for ham selv medførte Sagen de størst mulige Opofrelser. Hans Udgifter til Rejser i Sagens Tjeneste og andet lignende ødelagde hans Formuesforhold, bragte ham i ubarmhjærtige Creditorers Hænder og nedbrød hans Helbred. D. 1856. 1864 sattes ham et Mindesmærke i Cork.

Mathews, Charl. [tjus], engelsk Skuespiller, f. 1776 i London, optraadte som komisk Skuespiller i Provinserne og debuterede 1803 i London. Han gjorde sig her populær ved sine ejendommelige Forestillinger »at home«, som han i en Række af 12 Aar gav paa Adelphitheatret; i Anledning af et Forbud mod Opførelsen af Digteren Footes Stykker indbød nemlig denne sine Venner og Velyndere „til Te", og M. bekjendtgjorde samtidig ved store Plakater, at han vilde være hjemme (»at home«). Han forestod ved en Række dramatiserede Foredrag og Fortællinger at underholde Publikum ene og var en Mester i at fremstille Charakterer og copiere Personer. M. døde 1835. — Hans Søn, Charl. James M., f. 1803, d. 1878, var ligeledes en yndet komisk Skuespiller.

Mathias Jochumsson, f. 11 Nov. 1835 paa Gaarden Skógar i det nordvestlige Island (Bardastrand Syssel), hvor Faderen var Bonde, bestemtes oprindelig til Handelen og modtog en herpaa beregnet Undervisning i Kjøbenhavn i Vinteren 1856-57. Ved privat Understøttelse sattes han i Stand til at studere, blev Student fra Reykjavig lærde Skole 1863 og Candidat fra Præsteseminariet smstds. 1865. 1867 udnævntes han til Præst paa Kjalarnæs i Nærheden af Reykjavig, men søgte senere sin Afsked og var 1873—80 uden præstelig Virksomhed. Største Delen af denne Tid, fra Nov. 1874, redigerede han det i Reykjavig udkommende Blad »Þjóðólfur«. 1880 ansattes han atter som Præst, paa Oddi i Rangåvolde Syssel, men forflyttedes 1886 til Kjøbstaden Akureyri paa Nordlandet. M. J. er en populær Digter og forholdsvis frugtbar Forfatter, der dels har Fortjenesten af gjennem vellykkede Oversættelser at have gjort fremmede Forfattere (Tegnér, Byron, Shakspeare) bekjendte paa Island, dels ogsaa har ydet ikke lidet som original lyrisk Digter og Skuespilforfatter. Allerede 1864 udgaves det folkelige Drama »Útilegumennirnir« (d. e. de fredløse), der senere flere Gange er privat opført i omarbejdet Skikkelse under Navnet »Skugga-Sveinn«, og som er blevet efterfulgt af andre, hidtil utrykte Skuespil. Fra 1884 foreligger en Digtsamling »Ljóðmæli«.

Mathieu, Claude Louis [tiö], fransk Astronom, f. 1784 i Mâcon, d. 1875 i Paris. Efter at have arbejdet ved Observatoriet i Paris og ved den franske Gradmaaling blev han 1817 Medlem af Videnskabernes Akademi og af Bureau des longitudes, senere ogsaa Lærer ved École polytechnique og efter Aragos Død 1853 Superintendent for Connaissance des temps. Foruden talrige Iagttagelser, Beregninger og Undersøgelser angaaende Pendulet, Jordens Figur, Refractionen m. m. udgav han ogsaa efter Delambres Død dennes »Histoire de l'astronomie au 18 siècle« (Paris 1827).

Mathilde, Markgrevinde af Toscana, Datter af Markgrev Bonifacius af Este, f. 1046, besad foruden Toscana Mantua, Parma, Piacenza, Modena, Reggio og det meste af den senere Kirkestat, dels som Allodier, dels som Rigslen. Hun ægtede Hert. Gotfred d. pukkelryggede af Nedre-Lothringen (Gotfr. af Bouillons Morbroder), men levede stedse adskilt fra ham i Italien og blev i sit 30te Aar Enke 1076. M. var en klog og for sin Tid ualmindelig dannet Kvinde og regerede sine Lande ypperlig. Hun var Pave Gregor VII en tro og hengiven Veninde og hjalp ham af al Magt mod Kejser Henrik IV, med hvem hun endnu efter Gregors Død fortsatte Krigen. Det var hendes Borg Canossa, der blev Skuepladsen for Henrik IV.s berømte Ydmygelse. Af Interesse for Pavens Sag havde hun c. 1090 ægtet Hert. Welf V af Bayern (Henr. d. stoltes Farbroder), men skilte

den fra ham; hun døde 1114 uden Ar-
r og ligger begravet i Vaticanet. Alle-
1077 havde hun testamenteret sine Lande
westolen og derved grundet Kirkestaten i
senere betydelige Omfang; om denne Ma-
'e Arv opstod der som Følge af, at Allo-
der hvilke hun alene lovmæssig kunde raade,
: vare saaledes blandede, at det var umu-
t sondre imellem dem, heftige og lang-
Stridigheder mellem Kejseren og Paven,
i det væsentlige afgjordes til den sidstes
.
:hilde, tysk Kejserinde og i nogen Tid
Dronning i England, den engelske Konge
I.s Arvedatter, blev ganske ung 1114
ed Kejser Henrik V (d. 1125) og efter
:løst Ægteskab med denne 1127 med Got-
lantagenet, Greve af Anjou, i hvilket
'ab hun fødte Henrik II og blev Stam-
til alle de følgende engelske Konger.
n Faders Død 1135 skulde hun bestige
:, men blev fortrængt af sin Fætter
n af Blois; vel lykkedes det hende ved
lvbroder Robert af Gloucester at slaa
ge Stephan 1141, men hun blev atter
a Tronen 1147 og begav sig til Nor-
; dog saa hun senere efter Stephans
n Søn som Englands Konge. Hun
67.
hilde Bonaparte, Prinsesse, Datter af
B., s. Bonaparte.
hy, Karl, tysk Statsmand, f. 17 Marts
Mannheim, blev 1829 ansat i det ba-
Finansministerium, men sluttede sig til
bevægelsen og maatte derfor 1835 ty
veiz. 1840 vendte M. hjem, blev Jour-
g 1842 valgt til 2det Kammer, hvor
te til Oppositionens fremragende Med-
1848 optraadte M. dog kraftig mod
cale Partis Revolutionsforsøg og op-
m Statsraad i Ministeriet, men fore-
gaa til Frankfurt som Medlem af Na-
:samlingen; han sluttede sig her til H.
Parti og blev Understatssecretær for
rne indtil Maj 1849. 1850 kæmpede
Erfurtparlamentet for Unionspolitiken
reussens Ledelse og søgte samtidig at
jde Reactionen hjemme. Senere gik
Nordtyskland, hvor han blev Directeur
: Bankforretninger. 1862 vendte M.
ev først Domainedirecteur og 1864 Han-
ister indtil det stortyske Parti kom til
i Foraaret 1866; men efter Preussens
ildes M. tilbage, aabnede strax Freds-
ndlinger og blev i Dec. s. A. Første-
nsminister, i hvilken Stilling han ar-
for Badens nøje Tilslutning til det
: Forbund. D. 3 Febr. 1868.
née [nē] (af fr. matin, Morgen), Mor-
rholdning, Formiddagsselskab.
ogning af Sølvarbejder gaar ud paa
dem en mat, aldeles hvid Overflade
ar i, at man et Par Gange gløder dem,
det derved paa Overfladen dannede Kob-
en sur Bejtse og til sidst gløder dem,
e med en Grød af Vand og Potaske
instein), og skyller dem.
ock, Stad i Derby Shire i England,
3 M. n. for Derby. 5,000 J. Blygruber, Sundhedsbrønd, Drypstenshuler.

Matrah, Stad i det arab. Landskab Oman, ikke langt v. for Maskat ved en Vig af Oman-Bugten, skal have 20,000 J., der drive Spinderi, Væveri og Skibsbyggeri.

Matrand, Gaard i Eidskogens Præstegjæld i Norge, sønden for Kongsvinger. Her foresaldt 5 Aug. 1814 en Træfning, i hvilken Nordmændene under Oberst Krebs slog en svensk Troppeafdeling under Generalmajor Gahn tilbage over Grænsen.

Matrem (Chrysanthemum Parthenium), Plante af de kurvblomstredes Familie, Astergruppen, har fjersnitdelte Blade med ægformede, fjerlappede Afsnit, temmelig smaa Kurve med gule Skivekroner og hvide Randkroner; ingen Fnok. Den dyrkes almindelig i Haver og forekommer af og til forvildet.

Matrice kaldes i adskillige Tilfælde en i Regelen fladt udhulet Gjenstand, der skal tjene til Afformning (s. Galvanoplastik, Clichering, Stempelskæring).

Matrikel ell. Matricul, Benævnelse paa visse Aktstykker, der indeholde en Liste over Personer eller Indkomster. Paa Universiteterne, især de tyske, er M. Fortegnelser over de studerende, i hvilke de blive indførte eller immatriculerede ved deres Ankomst. Den tyske Rigsmatrikel var en Fortegnelse over alle Rigsstænder og de Bidrag i Penge og Tropper, som de skulde yde til Riget. En Forbundsmatrikel angav ligeledes, hvor stort et Antal Tropper og hvor store Pengebidrag de enkelte Forbundsstater skulde levere. I Danmark bruges M. i Regelen kun i Betydning af Hartkornsmatrikel, hvoraf der findes tre, som efterhaanden have afløst hverandre: den ældste af 1664, den nu saakaldte gamle M. af 1688, der endnu har Gyldighed for Skovskyldens Vedkommende, og den nye M. af 1840, der traadte i Kraft 1 Jan. 1844. Om Grundskat s. Hartkorn. I Norge blev den saakaldte gamle M. istandbragt i Henhold til Reskr. 23 Jan. 1665; Bestemmelsen var, at al Skyld skulde ansættes i Korn, Smør eller Fisk efter Forholdet 1 Skpd. = 1½ Spand Korn = 1½ Løb Smør = 3 Voger Fisk, men dette blev dog ikke helt gjennemført. Ved den nye M. af 1836 anvendtes kun et eneste Skyldspecies, nemlig Daler med Underafdeling i Ort og Skilling. Det hele Rige med Undtagelse af Finmarken udgjorde omtrent 240,000 Skyldsdaler. Denne M. er 1886 bleven afløst af den saakaldte reviderede M., istandbragt i Henhold til Lov 6 Juni 1863, hvorved Rigets Matrikelskyld (undt. Finmarken) er omsat i 500,000 Rigsmark, hver Mark delt i 100 Øre.

Matrōne (lat. matrona) betegner en hæderlig Kvinde, som er til Aars (mest i Skjæmt).

Matsumae, Hovedstad paa den japanske Ø Jeso og Statholderens Sæde, ligger paa Øens Sydende ved det Stræde, som skiller den fra Nippon. 28,000 J. God Havn, livlig Industri og Handel.

Mattathias, jødisk Præst, Stamfader til Makkabæerne.

Mätterhorn, fr. Mont Cervin, ital. Monte Silvio, et 14,280 F. højt, overordentlig steilt

Bjærg paa Grænsen af Norditalien og Cant. Wallis i Schweiz, første Gang besteget 1865. Bestigningen er farlig og meget besværlig og har oftere givet Anledning til Ulykker.

Mattèring, en Matfarvning af forgyldte Sager. Man lægger Farven paa de Steder, der skulle matteres, opheder Stykket dermed og afkøler det i Vand.

Matteucci, Carlo [üttschi], ital. Physiker, f. 1811 i Forli i den daværende Kirkestat, blev 1832 Professor i Physik i Bologna, 1838 i Ravenna (hvor han tillige var Directeur for en chemisk Fabrik) og 1840 ved Universitetet i Pisa; 1848 blev han Senator og senere Telegraphdirecteur; 1862 var han en kort Tid Undervisningsminister under Ministeriet Ratazzi. D. 1868. Hans talrige videnskabelige Afhandlinger omhandle væsentlig den elektriske Strøms chemiske, thermiske og magnetiske Virkninger, Diamagnetisme, elektriske Muskelstrømme, Induction osv.

Mattheson, Joh., f. 1681 i Hamborg, d. 1764 smstds., var af Naturen udrustet med rige Evner, som udvikledes ved en omhyggelig Opdragelse. Han spillede de fleste Orchesterinstrumenter, men dog særlig Claver og Orgel, componerede Oratorier og Operaer, i hvilke han selv sang Hovedpartier, dirigerede Concerter og Operaer, havde studeret Jura, talte Engelsk, Fransk og Italiensk, var i 40 Aar Secretær ved det engelske Gesandtskab og i 13 Aar Cantor ved Domkirken osv. og havde endda Tid til at skrive en Mængde Musikværker, af hvilke 88 ere trykte (8 Operaer, 24 Oratorier og Cantater, Messer, Claversuiter, 12 Fløjtesonater osv.), samt mange musiktheoretiske og didaktiske Værker, der dels ved deres Indhold, dels ved deres Fremstilling endnu have stor Interesse og vidne om, at han i Kundskaber og Fordomsfrihed stod højt over sine samtidige Kunstfæller. Til de bedste høre „Das neueröffnete Orchester", „Das beschützte Orchester", „Das forschende Orchester", »Critica musica« (1722), „Musikal. Patriot", „Der vollkommene Capellmeister" og et Par Generalbasskoler.

Matthias, en af Jesu Disciple, blev ved Lodkastning valgt til Apostel i Judas Iskariothes's Sted (Ap. Gj. 1ste Cap.) og skal efter Sagnet have lidt Martyrdøden i Jerusalem. Et af de apokryphiske Evangelier gaar under hans Navn. Mindedag i Romerkirken 24 Febr. (i Skudaar 25 Febr.), i den græske Kirke 9 Aug.

Matthias, tysk Kejser 1612—19 og Konge i Ungarn (her M. II) og Böhmen, fjerde Søn af Kejser Maximilian II, f. 1557, spillede i sin Ungdom fra 1577—80 en Rolle i Nederlandene under Opstandskrigen og blev efter sin ældre Broder, Ærkehertug Ernsts Død 1595 Statholder i Østerrig. Til sin mistænksomme Broder Kejser Rudolf II stod han ikke i godt Forhold. Rudolfs stadige Uvirksomhed og Ligegyldighed for Regeringen bevirkede, at M. af sine Brødre og Fættere 1606 blev anerkjendt som Husets Hoved. Efterhaanden maatte Rudolf afstaa ham alle Arvelande: 1608 Mähren, Østerrig og Ungarn, 1611 Böhmen, Schlesien og Lausitz, saa at han kun beholdt Kejserkronen. Efter Rudolfs Død 1612 blev M. ogsaa Kejser. M. formaaede dog hverken at holde Tyrkerne borte, uden ved en ufordelagtig Fred, eller at hindre Tysklands Opløsning, da han ikke var i Stand til at styre de modsatte religiøse og politiske Partier, hvorfor Katholikerne ogsaa foretrak hans Fætter, den ivrig katholske Ærkehertug Ferdinand af Steiermark (F. II), som M., da han begyndte at skrante, lod krone til Konge i Böhmen 1617 og i Ungarn 1618. Overhovedet besad M. mere Ærgjerrighed end Dygtighed, mere god Villie end Fasthed og Kraft; ved sin vaklende, holdningsløse Regering stødte han alle Partier fra sig, mistede Indbydelsen paa dem og gav saaledes Anledning til de Ulykker, som fra hans sidste Regeringsaar ved Trediveaarskrigen brød ind over Tyskland. Han døde i Begyndelsen af dens Trængsler, da Böhmen allerede var i fuld Opstand, 20 Marts 1619, barnløs ligesom sine Brødre.

Matthias I Corvinus, Konge i Ungarn 1458—90, den ungarske Magnat Johannes Hunyades's anden Søn, f. 1443, blev i sin Ungdom holdt fangen af sin Faders Fjender i Böhmen. Efter Ladislaus VI.s Død blev han valgt til Konge og retfærdiggjorde Stændernes Valg ved sine udmærkede Egenskaber. Han tvang Kejser Frederik III til at afstaa Steiermark, Kärnten og Krain samt udlevere den hellige Stephans Krone, tilbagedrev Tyrkernes Indfald og fratog dem Bosnien. Sin Velgjører og Svigerfader, den husitisksindede bøhmiske Konge Georg Podiebrad, paaførte M. som Udfører af den pavelige Bansættelse en Krig, hvorefter Georgs Efterfølger 1479 maatte afstaa Schlesien, Mähren og Lausitz; han beseirede Polakkerne og erobrede, efter at Krigen igjen var udbrudt med Kejseren, en Del af Østerrig tillige med selve Wien, hvor han døde 6 Apr. 1490 under Rustningerne til en ny Krig med Tyrkerne. M. regerede med megen Kraft og Dygtighed, men ogsaa med stor Vilkaarlighed og Tilsidesættelse af Rigets Constitution; uagtet sine idelige Krige ophjalp han i det indre sit Land i enhver Henseende: han forbedrede Loven og Retsplejen, befordrede Videnskaberne og Folkeoplysningen, forøgede og forbedrede Krigsmagten og holdt stræng Orden i Landet. Han efterlod en uægte Søn, Johannes Corvinus, der forgjæves bestræbte sig for at blive sin Faders Efterfølger.

Matthiesen, Søren, f. 1653, d. 1740, var fra 1696 Klokker ved Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn. Hans Navn er bleven bekjendt ved en af ham udgivet Regnebog: »Compendium arithmeticum eller Vejledning til Regnekunstens rette Brug" (Kbhvn. 1680), som opnaaede en Mængde Oplag og i lange Tider blev betragtet som en stor Autoritet. Endog Astronomen P. Horrebow besørgede 1751 en ny Udgave af dette Værk; sidste Udgave er fra 1763.

Matthison-Hansen, Hans, f. 6 Febr. 1807 i Flensborg, viste allerede som Dreng stort Anlæg for Musik og Tegning og kom 16 Aar gl. til Kjøbenhavn for under Eckersberg at uddannes til Maler. Musiken blev dog snart hans Livsopgave, og ved Kuhlaus og især Weyses Hjælp naaede den unge Kunstner saa vidt, at han 1832 udnævntes til Organist ved Roskilde Domkirke, hvilket Embede han endnu beklæder. Han er en fortræffelig Orgelspiller og har

saadan oftere gjort Kunstrejser i Skan-
dien, Tyskland og England. Blandt hans
positioner findes Orgel-, Orchester- og
mermusik, desuden et Oratorium, flere
iter og Psalmer samt aandelige og verds-
Sange, af hvilke sidste to bleve prisbeløn-
ved Musikforeningens Concurrence 1838.
ns Søn, Gotfred M.-H., f. 1 Nov. 1832
ilde, blev Student 1850 og begyndte det
le Studium, men foretrak snart Musiken
v en fremragende Orgelspiller. 1859
an Organist ved Frederiks tyske Kirke,
ed Johannes- og 1881 efter Berggreen
rinitatis-Kirke. Af hans Compositioner,
st ere udkomne i Tyskland, hvor han
ftere har gjort Opsigt som Orgelvirtuos,
en Clavertrio, en Violinsonate, op. 11,
loncelsonate, op. 16, Claversager, større
dre Orgelsager. Som Lærer har han
æret knyttet til Conservatoriet og haft
ngde Elever med ansete Navne baade
- og Claverspil.

hisson, Friedr. v., tysk Lyriker, f. 1761
gdeburg, studerede i Halle først Theo-
en Philologi, Naturvidenskab og Skjøn-
, blev Lærer i Dessau, derpaa Hov-
os en liflandsk Greve og opholdt sig
først et Par Aar hos sin Ven Bon-
ed Genfersøen, derpaa fire Aar som
r i Lyon. 1781 udgav han „Lieder",
edichte". Han vandt et stort Publikum
legiske, i sarte Følelser sig bevægende
d brede, malende Naturskildringer og
nhyggelig udarbejdede Vers; men hans
aturmaleri trætter, og han er ikke fri
Sentimentalitet. 1794 blev M. Lector
intendant hos den regerende Fyrst-
Anhalt-Dessau; 1812 udnævnte Kon-
Württemberg ham til Gehejmelega-
, Medlem af Theaterbestyrelsen og
otheker; 1828 trak han sig tilbage
z ved Dessau, hvor han døde 1831.
rinnerungen" (1810—16) indeholde
te Bidrag til Tidens Historie, men
ngen er søgt. Hans „Schriften" ud-
de 1825—29 i 8 Bd.

æ, Johannes, svensk Theolog, f. 1592
land, blev 1625, efter mangeaarige
Upsala og ved udenlandske Univer-
ol. Professor ved et i Stockholm op-
llegium illustre«, men gjorde senere
ttoget i Tyskland Tjeneste som Hof-
hos Gustav Adolf, der udnævnte ham
for sin Datter Christine. Under sit
Tyskland var han traadt i Forbin-
den bekjendte Duraus, hvilken for-
b dennes Besøg i Sverige 1636, og
. 1643 var bleven udnævnt til Biskop
is, lod han offentliggjøre et Skrift
ordinis in ecclesia Christi« (1644),
røbede Ønsker om en Sammen-
af de protestantiske Kirker. Da han
uden at lade sig advare af den Storm,
vaktes imod ham af den orthodoxe
ræsteftand, søgte at modarbejde Con-
lens Anerkjendelse i den svenske
ed nye Skrifter »Rami olivæ sep-
« (1656—61) optraadte til Forsvar
igere udtalte Anskuelser, maatte han
1664 paa Regeringens Opfordring begjære Af-
sked fra Bispeembedet. Han levede derefter i
Stilhed paa sine Godser; d. 18 Febr. 1670.

Matthæus, Evangelist og Apostel, hed op-
rindel. Levi og var Tolder ved Tiberias's
Sø i Galilæa, indtil han af Jesus blev kaldet
til Apostel. Hans Fader hed Alphæus. Usikre
Sagn fortælle, at han var en ivrig Asket, og
at han efter Jesu Død først i 5 Aar prædikede
for Jøderne i Jerusalem og derefter vendte
sig til forskjellige andre Folk. Han skal have
lidt Martyrdøden. Legenden fortæller, at hans
Lig 954 blev bragt til Salerno, hvor man fore-
viser hans Grav. Efter Kirkefædrenes enstem-
mige Beretning er han Forfatter til det første
Evangelium i det nye Test. Det er oprindelig
skrevet paa Hebraisk, og sandsynligvis har M.
selv senere oversat det paa Græsk. I den nyere
Tid har Schleiermacher fremsat en Hypothese
om, at M. ikke skulde være Forfatter til hele
Evangeliet, men kun til de deri indeholdte
Taler. Mindedag i Romerkirken 21 Sept., i
den græske Kirke 9 Aug.

Matthæus af Bassi, s. Capucinere.

Matto Grosso, Prov. af Kejserdømmet Bra-
silien i Sydamerika, omgiven af Staterne Pa-
raguay mod S. og Bolivia mod V. og for
øvrigt af Prov. Amazonas, Grão Para, Goyaz
og São Paulo. 25,108 □ M. med 72,000 J.
(1883), hvoraf 7,000 Slaver. Landet er bjærg-
fuldt mod S., men falder mod N. ned mod
Amazonsletten. Mod N. løbe Floderne Ara-
guaya paa Østgrænsen, Xingu og Tapajos
i Midten af Landet og Mamore med dens
Biflod Guapore langs Vestgrænsen. Mod
S. løbe Paraguay, til Dels paa Vestgrænsen,
og Parana paa Østgrænsen, begge med tal-
rige Bifloder. Det indre af Landet er tem-
melig ubekjendt og beboes af en Mængde om-
vankende Indianerstammer. Kun den sydlige
Del af Landet er delvis koloniseret. Det be-
byggede Distrikt er rigt paa Skov og har tal-
rige Minebrug. Hovedstad Cuyaba.

Mattra ell. **Mathura**, 1) Stad i Nordvest-
provinsernes Gouv. i det engelske Forindien
ved Floden Dschamuna, 15 M. n. til v. for
Agra. 55,000 J. Store Caserner. M. gjæl-
der hos Hinduerne for Krishnas Fødested og
holdes derfor højt i Ære. 2) S. Matrah.

Matura ell. **Matotta**, Stad paa Sydkysten af
Ceylon med 20,000 J., Havn og nogen Handel.
I Nærheden forekomme mange Ædelstene.

Maturitet, Modenhed; **Maturitetsprøve**, Af-
gangsprøve for Eleverne ved de lærde Skoler
i Tyskland før deres Afgang til Universitetet.

Matzen, Henning, f. 28 Dec. 1840 i Sa-
trup Sogn i Angel af Bondeslægt, blev 1859
Student fra Flensborg Skole og tog 1864 ju-
ridisk Examen. 1867 vandt han Universitetets
Guldmedaille for en retsvidenskabelig Pris-
afhandling og blev 1870 efter en længere Uden-
landsrejse Professor i dansk Statsret, Rets-
historie og Privatret. 1879 blev han Æres-
doctor og 1880 extraordinær Assessor i Højeste-
ret. Allerede 1864 sluttede M. sig til Augusi-
foreningen, og 1873 vakte han Opsigt ved et
lille Skrift „Grundloven og Folkets Selvsty-
relse" (med tilhørende „Gjensvar" 1874), hvori
han udtalte en ny Opfattelse af Kongens

Stilling til Finansloven og særlig af hans Ret til at udstede en foreløbig Finanslov. Læren vandt efterhaanden Indgang hos det conservative Parti og blev Udgangspunktet for dets Optræden. 1879 valgtes M. i Kjøbenhavn til Medlem af Landstinget, gjenvalgt 1882, og vandt ved sin Iver og Arbejdsdygtighed snart stor Indflydelse, ja blev en af sit Partis Ledere. Under hans Paavirkning bragtes det til en skarpere Optræden over for Folketinget. Samtidig var M. Partiets virksomste Mand uden for Rigsdagen og optraadte som Taler paa mange Folkemøder, samt ledede dets Organisation og Agitation. M. har skrevet „Den danske Panterets Historie siden Christian V" (1869), „Kjøbenhavns Universitets Retshistorie 1479—1879" (2 Bd., 1879), i „Nordisk Retsencyklopædi", 4de Hæfte, Indledning og et Afsnit af „Den nordiske Tingsret" (1880), „Forelæsninger over den danske Tingsret" (1880, 2den Udg. 1884) og „Den danske Statsforfatningsret" (3 Bd., 1876—83). M.s mere historiske Arbejder udmærke sig ved det i dem samlede overvældende Stof, som med stor Dygtighed er bearbejdet i en overskuelig Fremstilling.

Mau, Jens Chr. Edvard Theod., f. i Odense 10 Oct. 1808, blev 1834 Sognepræst i Haarslev og Tinggjellinge, 1850 i Skjellerup og Ellinge, var Landstingsmand 1852—53, blev Sognepræst i Farum 1863 og tog sin Afsked 1880; d. i Kjøbenhavn 4 Aug. 1885. M. var en meget frugtbar Forfatter, som foruden Prædikener og andre Opbyggelsesskrifter, Bidrag til kirkelige Blade og Tidsskrifter navnlig skrev talrige populære kirkehistoriske Fortællinger, hvoraf de fleste ere trykte i „Christelig Samler, Tidsskrift til opbyggelig Underholdning for Christne af alle Stænder", hvilket han redigerede 1843—54 og derpaa fra 1855 fortsatte med „Ny christelig Samler". 1877 udkom hans „400 Fortællinger for Skolen og Hjemmet" i 5te Udg., og 1879 udgav han „Dansk Ordsprogsskat" (2 Bd.).

Maubeuge [mobøhsch], befæstet Stad i det franske Dep. Nord ved Floden Sambre, 10 M. ø. f. s. for Lille. 4,000 J. Vaabenfabrik. Garveri; Handel med belgiske Stenkul.

Mauch, Karl, tysk Afrikarejsende, f. 7 Maj 1837 i Württemberg, gjennemrejste 1863—66 den transvaalske Republik i Sydafrika, foretog senere to store Rejser til det indre Afrika, paa hvilke han overskred Vandskjellet mellem Sambesi og Limpopo, og opdagede her to store Guldlejer samt 1871 de kæmpemæssige Ruiner af Zimbabye. D. i Stuttgart 4 Apr. 1875.

Mauer Sø, en Indsø i Østpreussen, hvis Afløb Angerap i sit Løb mod N. forener sig med Inster og derefter under Navnet Pregel løber mod V. forbi Königsberg til Frische Haff.

Maui, s. Sandwichsøer.

Maule, Flod i Chile i Sydamerika, udspringer paa Andes-Bjærgene fra en Bjærgsø i 7,000 F.s Højde. Den er sejlbar ved sit Udløb forbi Staden M. ell. Concepcion.

Mauna Loa, en 13,600 F. høj Vulkan paa Sydøstsiden af Øen Havaii blandt Sandwichsøerne. Den indtager et Areal af c. 4 □ M. og er i næsten uafbrudt Virksomhed.

Maupas, Ch. Em. [mopā], f. 1818, var fransk Underpræfect før 1848, sluttede sig derefter til Napoleonisterne og blev i Nov. 1851 Politipræfect i Paris. Som saadan tog M. vigtig Del i Statscoupet 2 Dec., blev til Løn Politiminister (indtil Juni 1853) og indledede det nye System for Pressens Stilling med Advarsler o. lign. 1854 var M. en kort Tid Affending i Neapel og 1860—66 Præfect i Marseille, medens han samtidig som Senator hørte til de afgjort conservative. 1876—77 søgte han forgjæves Valg til Deputeretkammet.

Maupassant, Henri René Alb. Guy de [mopassāng], fransk Forfatter, f. 3 Aug. 1850 paa Herregaarden Miromesnil i Normandiet af Adelsslægt. Som Student deltog han i Krigen 1870—71. Gustave Flaubert tog sig af hans literære Opdragelse; af denne Stilens Mester lærte M. at sætte Pris paa Stilens Colorit og paa en omhyggelig udhamret Form. Det første betydeligere Udslag af Talent og Skole er den mesterlige Novelle »La Boule de suif«, aftrykt i de under Zolas Ægide 1880 udgivne »Soirées de Médan«. S. A. udkom Digtsamlingen »Des vers«, hvor han slutter sig til de „parnassiske" Lyrikere, men viser Primitivitet baade i Tanke og Udtryk. Senere har han som Feuilletonist for »Le Gaulois« skrevet en usædvanlig Mængde Noveller og Novelletter, alle stilende mod pikant-sammentrængte Situationer; en Del ere fortrinlige i skarp psychologisk Analyse, nogle ere lystig-frivole, næsten à la Boccaccio. I hans Roman »Une vie« (1883) bliver Stilens Fortættelse, trods al Kunst og Effect, manieret. Hans sidst udkomne Roman er »Le Bain de Mont Oriol«. En Del af denne det unge Frankrigs betydeligste Fortællertalents Arbejder ere oversatte paa Dansk.

Maupeou, René Charles de [mopū], f. 1688, blev 1710 fransk Parlamentsraad og 1743 ved Maurepas's Hjælp første Præsident for Parlamentet i Paris. M. førte som saadan en lang og heftig Strid med Ærkebiskoppen af Paris Beaumont om Jansenisterne, hvilken endte med, at Parlamentet 1753 for en Tid blev forvist fra Hovedstaden, og at M. 1757 blev afskediget. 1763 blev M. dog tilbagekaldt og udnævnt til Vicekansler, og 1768 blev han Kansler, men overgav strax Embedet til sin Søn. D. 4 Apr. 1775. — Sønnen, Nicol. Charles Aug. de M., f. 1714, blev 1733 Parlamentsraad og 1763 Parlamentspræsident efter sin Fader, 1768 Kansler. Skjønt han skyldte Hertugen af Choiseul sin Ophøjelse, sluttede han sig til Mad. Dubarry og hendes Tilhængere og medvirkede til Hertugens Fjærnelse 1770. Samtidig optog M. en Kamp med Parlamenterne; han fik ved et kongeligt Magtsprog i en lit de justice Retssagen mod Hertugen af Aiguillon standset og derefter Pariser-Parlamentets Dom imod ham casseret. Da Parlamentet nu vovede at modsætte sig Indregistreringen af nye Skattepaalæg, gjordes yderligere Voldsskridt, og endelig lod M. Natten til 20 Jan. 1771 alle (169) Parlamentsraader i Paris fængsle og afsætte, fordi de nægtede at gjenoptage deres Dommervirksomhed. Lignende Forholdsregler toges imod de andre Par-

nter (i alt 700 Medlemmer vare ved Aarets ning i Forvisning), hvorefter M. gjen- rte en ny Ordning af Domstolene. Denne valte dog den største Forbitrelse i Landet brog meget til at svække Kongedømmets lse. Da Ludvig XV døde, bleve Parla- rne strax gjenoprettede og M. forvist fra , skjønt han nægtede at give Afkald paa erembedet. Han døde 29 Juli 1792, l forglemt.

upertuis [mopertyi], s. **Poitiers.**

upertuis, Pierre Louis Moreau de [s. o.], Mathematiker, f. 1698, d. 1759, stod i n for den Expedition, som 1736 blev til Lapland for at foretage en Grad- g samtidig med en anden i Peru i det) at udfinde Jordens Figur. Resulta- jeraf bestrev han i sit Skrift »De la de la terre« (1738). M. rejste 1746 rederik II.s Indbydelse til Berlin, hvor v Præsident for Akademiet. Sine sidste ilbragte han i Basel. Hans Værker, philosophisk, dels af mathematisk Ind- dkom i 4 Bd. i Lyon 1768.

r, Saint [sæng maahr], Commune i det Dep. Seine ved Floden Marne, 1 M. Paris, med 2,000 J. Fabrikation af er, Papir og Galanterivarer.

repas, Jean Fréd. Phél., Grev [mor'pā], tatsmand, f. 9 Juli 1701, blev allerede er sin Fader Marineminister (Embedet ed fortsat Kjøb været arveligt i hans 170 Aar) og overtog Pladsen 1725 igerfader varetog den forinden). Skjønt ken havde Lyst eller Evne til grundigt gjennemførte han dog visse Frem- Flaadens Styrelse, men blev 1749 af- og forvist fra Hoffet, fordi han blev som Forfatter af et vittigt Epigram d. Pompadour. 1774 blev M. til- og blev Førsteminister; som en smi- and og snild Intrigant vandt han stor se over Ludvig XVI, men savnede dy- blik i, hvad Statens Tarv krævede, lfreds, naar alle Forhold kunde for- okkede. Han fortrængte derfor først g Malesherbes og senere Necker; men myge England overtalte han Kongen derstøtte de nordamerikanske Koloniers mp og fremskyndede derved uafvidende e Omvæltning. D. 21 Nov. 1781.

r (hos Romerne Fællesnavn for de ke Stammer) kaldes de med Arabere og lk meget blandede Berber, som bebo i Nordafrika, og som derfra erobrede Navnet brugtes længe der synonymt ere og Saracenere. Fra dem ned- **Moriscos**, d. e. de M., som efter det danske Herredømmes Undergang i ved Granadas Erobring 1492 tvungne and d. katholske tilsyneladende havde hristendommen. Paa Grund af Under- og Forfølgelser især af den intole- lip II, som havde besluttet deres fuld- Omvendelse eller Undergang, gjorde 70 en Opstand, som blev undertrykt g Strænhed, og da atter en Opstand 1609, bleve de tiloversblevne, omtr. :, under haard og grusom Medfart flyttede over til Nordafrika, hvor mange af dem omkom. Spanien mistede derved sine flittigste og i industriel Henseende mest udviklede Undersaatter. S. for øvrigt **Spanien** (Hist.).

Maurer, Georg Ludw. v., tysk Retslærd, f. 2 Nov. 1790 i Pfalz, studerede Retsvidenskab i Heidelberg og Paris og indtraadte 1814 i den bayerske Statstjeneste. Han brugtes til at indføre offentlig og mundtlig Retspleje i Pfalz og udgav 1824 „Gesch. des altgerman., namentl. altbayer., mündlichen Gerichtsverfahrens“, der gav Stødet til de senere Procesreformer i Tyskland. 1826 blev han Professor i Retshistorie i München, 1829 Statsraad og 1831 livsvarig Rigsraad, samt adlet; 1832 gik han til Grækenland som Medlem af Regentskabet. Her udarbejdede M. en Række store Lovbøger om Retsplejens Ordning, som siden have holdt sig, men blev 1834 kaldt tilbage efter en Strid med Grev Armansperg; som Forsvarsskrift udgav han „Das griech. Volk“ (3 Bd., 1836). M. var Febr.—Nov. 1847 Udenrigs- og Justitsminister, men indskrænkede sig siden til sin Virksomhed i 1ste Kammer og som retshistorisk Forfatter. 1854 udgav han „Einleitung zur Gesch. der Mark-, Hof-, Dorf- und Städteverfassung“ og behandlede senere dette omfattende Æmne i 4 særskilte, udførlige Skrifter (1856—71, tilſ. 11 Bd.). Han døde 9 Maj 1872. — Hans Søn, **Konrad v. M.**, f. 29 Apr. 1823 i Frankenthal i Rhinpfalz, studerede ved forskjellige tyske Universiteter Retsvidenskab, særlig Retshistorien, og udnævntes efter en kortere, praktisk juridisk Virksomhed 1847 til overordentlig — 1855 til ordentlig — Professor ved Universitetet i München i „tysk Privatret, tysk Rigs- og Retshistorie og Statsret“; fra Efteraaret 1867 indskrænkedes hans Docentvirksomhed dog indtil videre til nordisk Retshistorie. I Foraaret 1876 holdt M. Forelæsninger i Christiania, hvorefter der blev tilbudt ham en Plads ved det norske Universitet som overordentlig Professor i nordisk Retshistorie; han afslog dog dette Tilbud, og nu udnævntes han formelig til Professor i „nordisk Retshistorie“ i München. Til sin juridiske Doctorgrad føjede han 1882 den philosophiske, da han af Universitetet i Würzburg udnævntes til Dr. phil. M., hvis Hovedfortjeneste det er paa det af Wilda givne Grundlag methodisk at have uddannet den sammenlignende retshistoriske Forskning og for de tyske Retshistorikere, blandt hvilke flere maa regnes for hans nærmere Elever, at have lagt det nordiske Stof til Rette, er med Grund overalt i Tyskland anset som den første Autoritet angaaende nordiske Forhold, særlig for den ældre Tids Vedkommende, og skandinavisk Literaturkundskab. Et grundigt og ualmindelig omfattende Studium af Nordens Oldskrifter og de skandinaviske Folks Sprog og Samfundsforhold giver ham en fremragende Plads blandt Dyrkerne ikke alene af Retshistorien, men af nordisk Philologi og Historie overhovedet. Ogsaa mange Nordboer have søgt M.s Forelæsninger. Blandt hans større Arbejder fremhæves en Udgave af »Gull-Þóris saga« (1858), forberedt under et Ophold i Kjøbenhavn 1857, en Samling „Isländische Volkssagen der Gegenwart“ (1860), Frugten af en Islandsrejse i

Sommeren 1858, „Die Entstehung des isländischen Staates und seiner Verfassung“ (1852, oversat paa Islandsk 1882), „Die Bekehrung des norwegischen Stammes zum Christenthum“, I—II (1855—56), „Island von seiner ersten Entdeckung bis zum Untergange des Freistaats“ (1874). Desuden haves af ham talrige større og mindre, i Tidsskrifter spredte Afhandlinger over nordisk, særlig norsk-islandsk Retshistorie, saaledes Artiklen Grágás i Ersch og Grubers Encyklopædi, „Ueber die Ausdrücke Altnordische, Altnorwegische und Isländische Sprache“ („Abh. der bair. Acad. der Wiss.“ 1867) og oprindelig ogsaa den i Christiania 1878 i norskdansk Oversættelse udg. „Udsigt over de nordgermanske Retskilders Historie“ samt mangfoldige sagkyndige og velvillige Anmeldelser af de nordiske Literaturers Værker i Jurisprudens, Historie og germansk Philologi. M. har ved sine Studier følt sig særlig hendragen mod Island og Norge og stillede sig i forskjellige af ham forfattede Indlæg angaaende Islands Forfatningskamp paa Islændernes Side.

Mauretānia, s. Mauritania.

Maurice Descombes, Ch. [morihs dækōngb], fransk Dramatiker og Kritiker, f. 1782 i Paris, er Forfatter til en Del Dramaer, hvoriblandt maa fremhæves »La cigale et la fourmi«, »Mascarille ou la sœur supposée« (Efterligning af Rotrous »La sœur«) og »M. Bénoit, ou l'adoption«. Som Kritiker var han bidende og skarp og ilde lidt. 1818 grundede han det senere under flere Navne fortsatte literære Blad »Camp volant«. 1856 begyndte hans »Mémoires« at udkomme, efter at han i mange Aar havde holdt sig borte fra Literaturen. D. 1869.

Mauriners (Congregatio S. Mauri), en ved Lærdom og Sædelighed berømt Munkecongregation inden for Benedictinerordenen. Denne Orden var allerede i Middelalderen kommen i stærkt Forfald ved Misbrug af sin Rigdom; Usædelighed og Overdaadighed var trængt ind i Klostrene, og ingenstedes overholdtes den gamle Regel. Mange Reformforsøg strandede efter kort Tids Forløb; men 1618 fik Munken Bénard af Ludvig XIII Fuldmagt til at grunde en Congregation, der 1621 blev stadfæstet af Pave Gregor XV og 1627 af Urban VIII. Den tog Navn efter den hellige Maurus (s. d. A.) og naaede en saadan Udbredelse, at den i Beg. af det 18de Aarh. talte 180 Klostre, fordelte i 6 Provinser. Blandt de Klostre, som sluttede sig til den, var det ældgamle Kloster St. Germain des Prés i Paris det rigeste og mest berømte. Dets Abbed havde Biskops Rang, og det ejede hele Kvarterer i Paris, saa at det havde umaadelige Indtægter; men i Stedet for at ophobe store Rigdomme eller hengive sig til Overdaadighed anvendte M. deres Pengemidler til at fremme videnskabelige Formaal, samle Haandskrifter og sjældne Bøger, udsende videnskabelig dannede Munke paa Rejser i videnskabelige Øjemed, udgive kostbare Værker osv. Midt under det store sædelige Forfald i Frankrig i det 17de og 18de Aarh. stod M. som et enestaaende Phænomen, lige udmærkede ved rene Sæder og ved ægte videnskabelig Sans, og desuden fjærne fra den Intolerance, som paa den Tid lagde sig for Dagen i Frankrig ved Forfølgelserne mod Huguenotterne og andre Kjættere. Deres videnskabelige Arbejder begyndte med, at de samlede Stof til deres Klostres Historie; men dette førte dem videre, først til hele Ordenens, saa til alle Helgeners Historie, og da de derved bleve førte ind i mangfoldige forskjellige historiske Undersøgelser, tog de efterhaanden den ene Opgave op efter den anden. De dannede en hel, ordnet Hær af Videnskabsmænd; de ringere begavede samlede Materialerne, medens de mere fremragende overtog Bearbejdelsen af de møjsommelig indsamlede Aktstykker; man stræbte at anvise enhver den Plads, hvortil han bedst passede, og døde nogen under Arbejdet, traadte en anden strax i hans Sted. Det er kæmpemæssige Arbejder, som M.s utrættelige Samlerflid og store Lærdom har præsteret i forskjellige Retninger. Som Exempler kunne nævnes Ducanges »Glossarium mediæ et infimæ Latinitatis«, Sammarthanus's »Gallia Christiana«, Dantines »Art de vérifier les dates«, Rivets »Histoire littéraire de la France« (s. for øvrigt Mabillon, Martène, Montfaucon, Rourry). Alle de af M. udgivne Værker udmærke sig ved den Elegance, hvormed de ere udstyrede. Mange M. hældede til Jansenismen og paadrog sig Forfølgelser ved at nægte at underskrive Bullen »Unigenitus«. Jesuiterne angreb og forfulgte stadig M. Da Revolutionen ophævede Munkeordenerne, bleve ogsaa M. adspredte, hvorved flere begyndte Værker bleve afbrudte. Først senere overtog Académie des inscriptions at fortsætte dem, der vedkom Frankrigs Historie.

Mauritānia ell. **Mauretania** hed i Oldtiden det nordvestlige Hjørne af Afrika, saaledes kaldt efter de der boende Maurer ell. Maurusiere. Først ved den jugurthinske Krig blev dette Land Romerne nærmere bekjendt. Det beherskedes af Bocchus's Dynasti, som ganske var afhængigt af Romerne. Efter at den sidste Bocchus var død c. 33 f. Chr., skjænkede Augustus Landet til Juba II til Erstatning for hans Fædrenerige Numidien, der var blevet romersk Provins. 42 gjorde Kejser Claudius ogsaa M. til romersk Provins og delte Landet i to ved Floden Mulucha adskilte Provinser, M. Tingitana mod V. med Hovedstaden Tingis, det nuværende Tanger, og M. Cæsariensis mod Ø. med Hovedstaden Cæsarea (Scherschel). Landet var overordentlig blomstrende og rigt paa Byer (ikke mindre end 170 Bispesæder) indtil Vandalernes Indfald 429. M. blev i det 7de Aarh. taget i Besiddelse af Araberne, som udgaaende fra M. Tingitana erobrede det vestgotiske Spanien.

Mauritius ell. Ile de France, en af de mascarenske Øer i det indiske Ocean mellem 20° og 20° 34′ s. Br. og 75° og 75° 26′ ø. L., er tillige med de under samme hørende mindre Øer Rodriguez, Seychellerne og Amiranterne 49 □ M. med 371,000 J. (1884), hvoraf 90,000 angives at være Hvide. Den tilhører England. Den er af vulkansk Oprindelse med meget ujævn Overflade, der flere Steder hæver sig indtil 3,000 F. over Havet. Kysten er omgiven af Koralrev, gjennem hvis Aabninger Skibene maa søge ind til Havnene. Den aarlige Middeltemperatur er omtr. 25° med fugtig Luft og hyppige Orkaner. Dens

edprodukt er Sukker. Den samlede Værdi
Udførselen 1884 udgjorde 71 Mill. Kr. og
ndførselen c. 53 Mill. Kr. M. staar under
Gouverneur, der har et lovgivende og et
ende Raad ved Siden. Statsindtægten
udgjorde c. 15 Mill. Kr. Hovedstad Port
is. — Navnet M. fik Øen 1598 af Hol-
rne til Ære for Prins Morits af Ora-
de besad den 1640—1708, hvorefter den
Franskmændenes Besiddelse til 1810, da
ænderne bemægtigede sig den og beholdt
ed Pariserfreden 1814. Da Negerslaveriet
ophævet i de engelske Kolonier, forstod
her at hjælpe sig bedre end andensteds,
man snart begyndte at indføre Kulier fra
iske Havne, med hvilke der tilsyneladende
edes Contracter, men hvis Stilling næppe
iderlig bedre end Negerslavernes. De
kun daarlig taale Arbejdet, og Døde-
en blandt dem er forfærdelig.

vrokordatos, Navn paa en græsk Fana-
gt. **Alexander M.**, f. 1636, d. 1709, stu-
Lægevidenskab i Italien, blev 1661 Pro-
ved en nystiftet Højskole i Fanar, senere
tens Livlæge og 1673 paa Grund af sine
'undskaber Portens Stordragoman. Han
en Mennesкealder stor Indflydelse paa
andlingerne, særlig 1698—99 ved Car-
Freden, og virkede ivrig for sine Lands-
Tarv og for Vækkelsen af deres natio-
ånd. To Sønner og to Sønnesønner
Hospodarer i de rumænske Lande, en af
russisk Fyrstetitel. — Dennes Sønne-
exander, Fyrst M., f. 15 Febr. 1791 i
tinopel, blev 1817 Secretær hos sin
der Joh. Caradji, der var Hospodar i
et, og fulgte ham n. A. til Italien; han
lig knyttet til Hetæriet og drog strax
iheds krigens Udbrud 1821 til Græken-
M. blev 1822 Formand for National-
ngen og siden for den udøvende Magt;
de stor Fortjeneste af Landets Styrelse
ar (ledede Kampen i Missolonghi 1822
paa Øen Sphakteria 1825), men havde
Vanskeligheder med de selvraadige Hær-
Under Capodistrias stod M., der hørte
gelske og constitutionelle Parti, i afgjort
on; han var 1832—34 Finansminister
ter Affending i München og London.
mkaldtes 1841 og blev Førsteminister,
k sig snart tilbage, da han ikke kunde
Kong Otto til at antage frisindede
Efter Septemberrevolutionen 1843
Formand i Nationalforsamlingen, var
Aug. 1844 paa ny Førsteminister og
fører for Oppositionen, indtil han 1850
Affending til Paris. Herfra kaldtes
ge i Maj 1854 for at overtage Stats-
under Forviklingerne med Vestmag-
ik i Oct. 1855 og døde 18 Aug. 1865.

lycus, Francesco, f. i Messina 1494,
ar en af det 16de Aarh.s betydeligste
tikere. Han har ikke blot leveret sa-
ersættelser af forskjellige græske Ma-
es Arbejder, men ogsaa beriget Geo-
ned selvstændige Opdagelser, særlig
e Keglesnittenes Tangenter og Asym-
puscula mathematica«, 1575).

michālis, en Høvdingslægt blandt
Mainoterne, af hvilken **Georg M.** var Maino-
ternes Hovedanfører ved Opstanden 1770. —
Petros M., f. omtr. 1770, siden 1812 Bej (**Petro
Bej**) for Mainoterne, tog fremragende Del i
den græske Frihedskamp. 1821 var han For-
mand for Moreas Senat, 1823 for National-
forsamlingen i Astros og derefter (1824) for den
udøvende Magt med Mavrokordatos ved Siden.
M. var en afgjort Modstander af Capodistrias
og blev 1830 tillige med flere Slægtninge kastet
i Fængsel, hvorfor hans Broder **Constantin** og
hans Søn **Georg** 9 Oct. 1831 myrdede Præ-
sidenten, men begge bødede med Livet (den første
blev dræbt strax, den anden skudt efter Dom).
M. blev først frigivet ½ Aar efter, var senere
en tro Tilhænger af Kong Otto og døde 29 Jan.
1848. — En Søn af ham, **Anastasius M.**, del-
tog ogsaa i Frihedskrigen, blev General og
var flere Gange Krigsminister under Kong Otto,
samt 1862—63; d. 1870.

Maurus, Discipel af Benedict af Nursia,
skal være død 584 efter at have udført mange
Undergjerninger. Han skal have indført Be-
nedictinerregelen i Frankrig, og derfor tog
Maurinernes Congregation Navn efter ham.

Maury, Alfred [mori], fransk Culturhistoriker,
f. 1817, var fra 1840 ansat ved flere af de store
Bibliotheker i Paris, blev 1862 Professor i
Historie ved Collège de France og 1868 Ge-
neraldirecteur for de franske Archiver. For-
uden mange mindre Afhandlinger vedrørende
Archæologi og Ethnologi har M. skrevet »Hist.
des grandes forêts de la Gaule et de l'ancienne
France« (1850, omarb. 1867), »Hist. des reli-
gions de la Grèce antique« (3 Bd., 1857—60),
»La Magie et l'Astrologie dans l'antiquité et
au moyen-âge« (1860, 3dje Udg. 1863), »Croy-
ances et légendes de l'antiquité« (1863) og »La
Terre et l'Homme« (1856, 4de Udg. 1878), der
giver en Oversigt over Udbyttet af Nutidens
Granskninger i Geologi og Ethnologi.

Māury, Juan Mar. [ri], spansk Digter, f.
i Malaga, kom ung til Frankrig og England,
gjorde en Rejse i Italien og bosatte sig til
sidst i Paris. Her skrev han sit Epos »La
agresion británica« (1806), især udmærket fra
Formens Side. 1826—27 udgav han »Espagne
poétique«, en Samling af de bedste spanske
Lyrikere fra de ældste Tider til Nutiden med
udmærkede franske Oversættelser og biographisk-
kritiske Afhandlinger. 1840 udkom hans ro-
mantiske Ridderepos »Asvero y Almedora«, hvor
han bevæger sig i Ariosts og Tassos Former,
1845 hans mindre Digte, »Poesias castellanas«.
D. 1845.

Maury, Jean Siffrein [mori], Cardinal, f.
i Valréas i Grevskabet Venaissin 1746, blev
Hofprædikant i Paris og 1785 Medlem af Aka-
demiet. 1789 mødte han som Repræsentant
for Gejstligheden i Nationalforsamlingen, hvor
han var en af de vigtigste Ordførere for de
conservative. Saadan som Begivenhederne
udviklede sig, maatte han anse sit Liv for
truet i Frankrig, drog derfor til Rom og blev
1798 Cardinal. Da Franskmændene nærmede
sig Rom, flygtede han til Rusland; men
1804 skrev han et smigrende Brev til Kejser
Napoleon, blev derpaa kaldt tilbage til Frank-
rig og blev 1810 af Kejseren udnævnt til Ærke-

biskop i Paris. Hans Udnævnelse blev ikke stadfæstet af Paven; han maatte derfor efter Restaurationen nedlægge sit Embede, og da han derefter rejste til Rom, blev han fængslet og ikke løsladt, før han havde givet Afkald paa alle sine kirkelige Værdigheder. D. 11 Maj 1817.

Maury, Matthew Fontaine [mååhri], berømt nordamerikansk Meteorolog og Physiker, f. 14 Jan. 1806 i Spottsylvania i Virginia, traadte 1824 ind i Marinen og for paa Middelhavet, Atlanterhavet og det stille Hav, men maatte træde ud af den active Tjeneste, da han brækkede det ene Ben, og udnævntes til Directeur for Søkortarchivet i Washington, med hvilket der senere forenedes et hydrographisk Bureau og et nautisk Observatorium. I disse Stillinger udviklede han en stor og meget indflydelsesrig Virksomhed, begyndte 1845 Udgivelsen af »Wind and current charts« og udgav senere »Sailing directions«, i hvilke han foreslog Søveje, som bleve almindelig antagne. I »Physical Geography of the Sea« (1855) har han nedlagt mange andre Jagttagelser over Passaterne, Golfstrømmen og andre Havstrømme. 1853 afholdtes paa hans Forslag en Congres i Brüssel, paa hvilken der vedtoges et fælles System for nautiske Jagttagelser. Da Borgerkrigen udbrød 1861, forlod han Washington og sluttede sig til Sydstaterne, hvis Kystforsvar han ledede, og for hvilke han ogsaa kæmpede i den engelske Presse. Efter Krigens Ophør 1865 forlod han Landet og tjente en Tid lang under Kejser Maximilian i Mexico, men vendte siden hjem og døde 1 Febr. 1873 som Professor i Lexington.

Mausolēum var oprindel. Navnet paa det pragtfulde Gravminde, som den kariske Dronning Artemisia i Halikarnassos i det 4de Aarh. f. Chr. havde ladet opføre for sin Ægtefælle Mausolus, Konge af Karien. Det regnedes blandt Oldtidens 7 Underværker. Senere er det blevet Betegnelse for pragtfulde Gravmonumenter overhovedet. Hint M. blev ødelagt ved Jordskjælv og af Johanniterridderne, der brugte Blokkene deraf til at opføre et Slot; af dette borttog Englænderen Stratford de Redcliffe 1838 med den tyrkiske Regerings Tilladelse nogle Basrelieffer og sendte dem til British Museum. 1856 fandt den engelske Consul Newton hele Mindesmærkets Fundament samt Billedværker, kolossale Statuer m. m.

Mauthner, Fritz, tysk Forfatter, f. 22 Nov. 1849 i Horitz i Böhmen, studerede Jura og Kunsthistorie i Prag og er siden 1876 bosat i Berlin som Medarbejder ved forskjellige Blade og Tidsskrifter. Han har, ikke uden Held, forsøgt sig baade som Dramatiker og Novellist, men har dog sin egentlige Styrke i den kritiske Feuilleton og den humoristisk-satiriske Skizze („Kleiner Krieg“ 1878, „Einsame Fahrten“ 1879, „Aturen-Briefe“ 1884 o. fl. Samlinger) og er især bleven bekjendt ved sine kostelige Parodier paa moderne Forfattere, som han udgav under Titlen „Nach berühmten Mustern“ (1876, ny Række 1880), og som have oplevet en Mængde Oplag.

Mauvais sujet, fr. [movē syschä], Døgenigt.

Mauveïn [maa], Basen i det Anilinviolet, der vindes ved Iltning af Anilin med Svovlsyre og surt chromsurt Kali. M. var det første Tjærefarvestof, som fremstilledes i det store (1857 af Perkin, som først havde erholdt det tilfældig ved et Forsøg paa at fremstille Chinin synthetisk).

Mave, den Udvidning paa Hvirveldyrenes og de højere Leddyrs Tarmkanal, hvori Føden underkastes den første Fordøjelse. Hos mange Dyr er M. delt i to (Fuglene) eller flere (Drøvtyggerne) Afdelinger af forskjellig Beskaffenhed; Løben hos Drøvtyggerne indeholder saaledes de saakaldte Løbekjertler. Mennesket M. danner en langstrakt Sæk, der ligger under Mellemgulvet i Underlivets venstre Side, ophængt i et Dobbeltblad af Bughinden, det lille Net. M. staar ved **Mavemunden** i Forbindelse med Spiserøret og ved Portneraabningen i Forbindelse med Tolvfingertarmen, i hvilken sidste M.s Indhold udtømmes, efter at dets Bearbejdelse i M. er endt. M. dannes af de samme Hinder som Tarmen (s. d. A.); kun er M.s Muskellag stærkere udviklet og mere sammensat; Slimhinden indeholder et stort Antal Kjertler, der afsondre M.s fordøjende Vædske, **Mavesaften**. Denne er en tynd, stærkt sur Vædske, der indeholder et Ferment, Pepsin, og fri Syre (Saltsyre), ved hvis fælles Indvirkning Æggehvidestofferne opløses og forvandles til Pepton (s. Fordøjelse). For at lette og fremme Mavesaftens Indvirkning paa Føden holdes denne under sit Ophold i M. i en stadig Bevægelse ved regelmæssige Sammentrækninger af M.s Muskellag. **Mavehævert**, et Apparat, der benyttes til Udtømning og Udskylning af Maven ved Sygdomme i denne, bestaar af en Svælgsonde og et længere Kautschukrør, som er forbundet med den øverste Ende af hin ved et vinkelformet Rør af Glas eller Metal. **Mavekatarrh**, Betændelse i Mavens Slimhinde, en hyppig Sygdom, acut og da oftest Følge af Diætfejl eller chronisk og da sædvanlig staaende i Forbindelse med andre Sygdomme (Lever-, Hjærte-, Brystsygdomme osv.), hindrer mere eller mindre Fordøjelsens regelmæssige Gang. **Mavekrampe**, stærke Anfald af Kardialgi, især hos Kvinder, staar ofte i Forbindelse med Blegsot, Hysteri, Sygdomme i Kjønsorganerne osv. **Mavepine**, populært Udtryk for Kniben og Smerter i Underlivet og især Tarmene, Kolik. **Mavepumpe**, en lille Pumpe, der staar i Forbindelse med en Svælgsonde, og ved Hjælp af hvilken man kan udtømme Mavens Indhold; benyttes navnlig ved Forgiftninger. **Mavesaar**, oftest det saakaldte runde, spontane eller perforerende, d. e. ejendommelige, rundagtige, især hos unge Kvinder forekommende Saar i Maven, som let give Anledning til Blodbrækning og undertiden ende med Bristning af Maven og paafølgende dødelig Bughindebetændelse, i andre Tilfælde læges med paafølgende Ardannelse. M. er altid en meget besværlig Sygdom paa Grund af de derved foraarsagede Smerter og Vanskeligheder for Ernæringen.

Max, østerrigsk Kunstnerfamilie. **Joseph M.**, Billedhugger, f. i Bürgstein i Böhmen 1804, d. 1855 i Prag, vandt Navn ved en Række Billedstøtter til Franzmonumentet i Prag. — Hans Broder, **Emanuel M.**, f. smst. 1810,

igeledes Billedhugger, har udført en Del Hel-
ensfigurer til Prags Kirker i en ædel Stil.
)ans Hovedværk er Radetzkys Billedstøtte paa
ins Monument i Prag, Bifigurerne udførte
:n ovennævnte Broder. — **Gabriel M.**, Søn
J. M., f. 1840 i Prag, er Maler i roman-
k Retning, snart sentimental-rørende som i
ns christne Martyrinder, snart rædselvækkende
n i „Gretchen som Gjengangerske“, „Løvebru-
n“ o. fl. Hans senere Arbejder ere religiøse
lleder, som sættes meget højt i Tyskland.

Maxentius, romersk Kejser, Søn af Maxi-
anus, blev 306 af Prætorianerne udraabt til
gustus og anerkjendt af Folket og Senatet
som som Modkejser mod Galerius. I For-
ng med sin Fader overvandt han Severus,
Galerius havde udnævnt til Augustus 307.
:r at han senere var bleven uenig med sin
er, levede han i Rom i Yppighed og viste
Grusomhed. Han erklærede Constantin d.
Krig, men forsømte at rykke frem i rette
og blev overvunden i Slaget ved den mil-
Bro uden for Rom 312, hvorefter han
nede i Tiberen.

axille (Kjæve), de nærmest bag Kindbakkerne
nde Mundddele hos Leddyrene.

axime bet. Grundsætning, særlig en saa-
hvor det individuelle og praktiske Syns-
er overvejende. En M. angiver altsaa
Maade, hvorpaa en almindelig Lov skal
des i særlige, concrete Tilfælde.

ximiānus, Marcus Aurelius Valerius,
Herculius, romersk Kejser, f. i ringe
i Egnen ved Sirmium, blev af Kejser
:tian 285 udnævnt til Cæsar og n. A. til
ning for tapre Krigsbedrifter til Augustus.
Delingen af Riget mellem ham og Dio-
: erholdt han Afrika og Italien og re-
e i Milano. Paa Diocletians Tilskyn-
tedlagde han Augustusværdigheden 305,
ttog den 306 paa ny tillige med sin Søn
tius. Denne fordrev ham 308, og han
sig nu til sin Svigersøn, Constantin d.
der tvang ham til at frasige sig Rege-
Da han paa ny søgte at tilrive sig
t, blev han dræbt 310.

imiliān I, tysk Kejser 1493—1519, Søn
er Frederik III, f. 1459, tog allerede
6, da han blev valgt til romersk Konge,
Regeringsforretningerne. I sit 19de Aar
han 1477 Carl d. dristiges Arvedatter
og bragte derved den rige burgundiske
sit Hus, men fik efter sin Ægtefælles
Død 1482 mange Stridigheder med de
og af Frankrig ophidsede Nederlande,
t regerede i sin Søn Philips Navn.
1493 havde fulgt sin Fader paa den
jsertrone, ægtede han Blanca Marie
Datter af den 1476 myrdede Hertug
io Galeazzo Maria S., og tog fra den
Del i de italienske Stridigheder: først
)elsen mod den franske Konge Carl VIII,
denne blev nødt til at forlade Neapel,
Liguen i Cambray mod Venezianerne
a i den hellige Ligue mod Frankrig,
ild var, at han ved en Fred i Brysel
ıtte overlade Franskmændene Milano.
bigere end i Italien var M. mod
rne, som ved en Fred i Basel 1499
for stedse løsrev sig fra Riget. Af størst Be-
tydning var M.s Regering for Tysklands indre
Forhold. Han bragte „den evige Landefred“ i
Stand 1495, oprettede Rigskammerretten (for
Tyskland) og Rigshofraadet (for Arvelandene),
inddelte Tyskland først (1500) i 6 og siden (1512)
i 10 Kredse, hver med en Kredsøverst, mod-
satte sig de hemmelige Retters Uvæsen, gav
gode Politianordninger, forbedrede Krigsvæsenet
og oprettede en staaende Hær (Landsknægte),
indrettede et Slags Postvæsen og fremmede
Kunster og Videnskaber. Ved sin Søn Ærke-
hert. Philip d. smukkes Giftermaal med Fer-
dinand d. katholskes og Isabellas Arvedatter
Johanne lagde han Grunden til de østerrigske
og spanske Besiddelsers Forening under sin
Sønnesøn Kejser Carl V og ved at indlede et
Giftermaal for sine to Børnebørn Ferdinand
og Marie til Ungarns og Böhmens Forening
med Østerrig. Han arvede tillige Tirol, Görz,
Gradisca og en Del af Bayern. I Slutningen
af M.s Regering begyndte Reformationen
ved Luther (1517). Han døde paa en Rejse i
Wels i Øvreøsterrig 12 Jan. 1519. M. var
smuk og kraftig bygget, af ridderlig Anstand
og Aand, en velvillig, daadkraftig og livlig
Charakter, Elsker af glimrende Fornøjelser og
Jagt, hvorpaa han anvendte store Summer,
men ogsaa Forfatter over forskjellige Æmner,
ja endog Digter.

Maximiliān II, tysk Kejser 1564—76, Søn
af Kejser Ferdinand I og Sønnesøns Søn af
den foreg., f. 1 Aug. 1527, var i sin Ungdom
i 3 Aar Vicekonge i Spanien, virkede med til
Afslutningen af Forliget i Passau 1552, blev
1562 Konge i Böhmen og romersk Konge, 1563
Konge i Ungarn og 1564 ved sin Faders Død
Kejser. M. var ligesom Faderen en rettænkende
og godmodig Mand, som efter bedste Evne sør-
gede for sine Undersaatters Vel, og Rigets Fred
forstyrredes under hans Regering kun for en
Tid ved de Grumbachske Stridigheder. Prote-
stanterne viste han store Begunstigelser. Han
døde 12 Oct. 1576. M. var gift med sit Sø-
skendebarn Marie, Kejser Carl V.s Datter, som
fødte ham 15 Børn, af hvilke Rudolf II og
Matthias fulgte efter hinanden som Kejsere.

Maximiliān I, første Kurfyrste af Bayern
1597—1651, Søn af Hert. Vilhelm V af Bayern,
f. 1573, tiltraadte Regeringen efter sin Fader
1597. Som ivrig Katholik stillede han sig i
Spidsen for den katholske Ligue imod den prote-
stantiske Union og ydede ved Trediveaarskri-
gens Udbrud Kejser Ferdinand II vigtig Bistand,
idet han slog Frederik V af Pfalz paa det hvide
Bjærg 1620 og ved denne Sejer bragte det
oprørske Böhmen til Lydighed. Til Belønning
fik han den Pfalz fratagne Kurværdighed saa vel
som Kurfyrstens erobrede Lande og beholdt
den første tillige med Øvrepfalz ved den west-
falske Fred 1648. Han døde 27 Sept. 1651
i Ingolstadt. — Hans Sønnesøn, **M. II Maria
Emanuel**, Kurfyrste af Bayern 1679—1726, f.
1662, understøttede 1683 Kejser Leopold I under
Wiens Belejring af Tyrkerne. Han ægtede
1685 Kejserens Datter Marie Antonia og blev
1692 Statholder i de spanske Nederlande, lige-
som hans Søn i det nævnte Ægteskab Jo-
seph Ferdinand blev bestemt til Arving af det

spanske Monarchi; men da baade hans Ægtefælle var død 1692 og Sønnen 1699, traadte han i den spanske Arvefølgekrig over paa Frankrigs Side, blev efter Slaget ved Höchstädt 1704 fordrevet fra sit Land og 1706 tillige med sin Broder **Joseph Clemens**, Kurfyrste af Köln, erklæret i Achten. Ved Freden i Baden 1714 fik han sine Lande tilbage og døde 1726. Han var i andet Ægteskab gift med en Datter af den polske Konge Johan Sobieski, som fødte ham Sønnen Carl Albert, der fulgte ham i Regeringen (Kejser Carl VII). — **M. III Joseph**, Kurfyrste af Bayern 1745—77, Søn af Kejser Carl VII og Sønnesøn af den foreg., f. 1727, sluttede strax efter sin Faders Død Fred med Østerrig i Füssen 1745 og lægede ved vis Statshusholdning de Saar, som den østerrigske Arvefølgekrig havde slaaet Landet. Han stiftede 1759 Videnskabernes Akademi i München. M. døde 30 Dec. 1777, og med ham uddøde det bayerske Kurhus ell. den yngre Hovedlinje af det wittelsbachske Hus.

Maximilian I Joseph, Kurfyrste af Bayern 1799—1806 og Konge 1806—25, f. 27 Maj 1756, var 1777—89 fransk Oberst i Straßburg, men bosatte sig derefter i Tyskland. 1795 fulgte M. sin Broder Carl II som Hertug af Zweibrücken, og 1799 arvede han Bayern og Pfalz, da den ældre Linje uddøde. Han maatte u. A. flygte for de franske Tropper, men efter Fredsslutningen 1801 sluttede han sig til Frankrig og fik siden rigeligt Vederlag for de tidligere tabte Landskaber vest for Rhinen. Ved den nye Krig 1805 vandt M. Kongetitel og ny Landudvidelse; han giftede sin Datter Augusta med Vicekongen i Italien, Eugen Beauharnais, og understøttede ligeledes Napoleon I i Krigen 1809; men da Lykken vendte sig, gik han 8 Oct. 1813 — en Uges Tid før Slaget ved Leipzig — over til hans Modstandere og fik ved den endelige Fred 1814 Rhinbayern tilbage og andet Vederlag for, hvad han maatte tilbagegive Østerrig. M. vilde intet vide af et nærmere Forbund mellem Tysklands Fyrster og holdt egoistisk paa sin Selvstændighed og Enevælde, men gav dog efter for Folkets Stemning og tilstod 1818 en fri Forfatning. I sin Regering lod han sig lede af sin Minister Montgelas, som han først fjærnede 1817. Ved sin fordringsløse Simpelhed i Sæder og sin Nedladenhed vandt M. Folkets Kjærlighed og kaldtes „den allerborgerligste Konge". Han døde 13 Oct. 1825 og fulgtes af Sønnen Ludvig I. Af hans 8 Døtre blev ēn Kejserinde og ēn Kejsermoder i Østerrig, ēn Dronning i Preussen og to Dronninger i Sachsen.

Maximilian II, Konge i Bayern 1848—64, Søn af Kong Ludvig I og Sønnesøn af den foreg., f. 28 Nov. 1811, studerede fra 1839 i Göttingen og Berlin og foretog Rejser til Italien og Grækenland, men levede ellers stille paa Slottet Hohenschwangau og deltog ikke i Statsstyrelsen, førend han 20 Marts 1848 kaldtes til Magten. M. hyldede i det hele conservative Anskuelser, indsatte allerede i Apr. 1849 det reactionære Ministerium v. d. Pfordten og nægtede at antage den tyske Rigsforfatning, samt understøttede 1850 Østerrig ved Forbundsdagens Gjenoprettelse og Kurfyrstens Gjenindsættelse i Hessen. Dog gav han i Jan. 1859 efter for den forsatte Opposition og fjærnede Ministeriet, da han vilde „have Fred med sit Folk". Paavirket af sin Fortrolige Dönniges hyldede M. Læren om Tysklands Tredeling, idet Bayern skulde staa i Spidsen for Mellemstaterne ved Siden af Østerrig og Preussen, og var fra 1859 virksom herfor, især ved Dannelsen af „Würzburgerforbundet". Ogsaa viste han 1863—64 stor Interesse for Hertug Frederik af Augustenborg. Ligesom hans Fader havde vist sig ivrig for de skjønne Kunsters Fremme, tog M. sig af Videnskaberne, samlede mange Lærde i München og oprettede 1858 den historiske Commission, under hvis Ledelse siden mange store Arbejder til Tysklands Historie ere udgaaede. M. døde 10 Marts 1864. 1842 havde han ægtet **Marie Hedvig** (f. 1825), Datter af Prins Vilhelm af Preussen, og havde med hende to Sønner, Kongerne Ludvig II (f. 1845) og Otto (f. 1848). Hans Enke gik 1874 over til Katholicismen.

Maximilian, Ferd. Jos., Ærkehertug af Østerrig og Kejser i Mexico 1864—67, f. 6 Juli 1832, yngre Broder til Kejser Frants Joseph, uddannede sig for Søvæsenet og blev 1854 sat i Spidsen for den østerrigske Flaade. 1857 blev M. Generalgouverneur i Lombardiet-Venetien og ægtede s. A. Prinsesse Charlotte af Belgien, Kong Leopold I.s Datter, levede siden i Milano, drog Omsorg for en god Forvaltning og flere nyttige Reformer og var personlig vel lidt, men kunde ikke forsone Italienernes Uvilje mod Østerrig og trak sig i Apr. 1859 tilbage. M. bosatte sig nu paa Slottet Miramare ved Triest og modtog her i Oct. 1863 Udsendinge fra det klerikale og aristokratiske Parti i Mexico, som tilbød ham Kejserkronen. Ivrig opmuntret af Kejser Napoleon III og selv nærende Ønsket om en ny Virkekreds gik M. ind paa Tilbudet i den Tro ved monarchiske Institutioner at kunne fremme en rolig Udvikling. Efter at et Folkevalg paa Skrømt var foretaget, modtog M. 10 Apr. 1864 Valget og kom 28 Maj til Vera Cruz og 12 Juni til Hovedstaden Mexico. Tilsyneladende gik alt let nok ved Kejserdømmets Oprettelse, og M. viste megen Iver for at organisere Forvaltningen og udvikle Landets Hjælpekilder, ligesom han for at sikre Arvefølgen adopterede en Sønnesøn af Kejser Iturbide, da han selv var barnløs. Men det viste sig snart, at Modstanden imod ham var langt stærkere, end man havde ventet, og at han intet sikkert Fodfæste havde, end ikke hos Præsteskabet, da han ikke helt vilde give sig i dets Ledebaand. Derhos forsømte han at uddanne en Hær, fordi han stolede paa Frankrigs Hjælp, og saa ikke, at mange af hans Reformer bleve paa Papiret. I Apr. 1866 maatte Kejser Napoleon love Nordamerika at trække sine Tropper bort inden et Aar; selv den østerrigske Regering holdt de hvervede Frivillige tilbage, og Kejserinde Charlottes Forsøg paa at opnaa Hjælp i Europa blev bittert skuffet. Dog vilde M. ikke opgive Kampen og forlade Mexico med den franske Hær, skjønt han blev fuldstændig svigtet, ja ligefrem forraadt af Marschal Bazaine, men drog i Febr. 1867 med sine Trop-

til Queretaro. Her blev han i Marts
sluttet af Republikanerne og 15 Maj ved
rft Lopez's Forræderi tagen til Fange, døds-
t og 19 Juni skudt tillige med sine to
raler Mejia og Miramon som Sonoffer for
f Bazaine 3 Oct. 1865 udstedt Befaling,
e, der grebes med Vaaben i Haand, skulde
s som Oprørere. Liget blev senere ført
lien.

ximilian, Alex. Phil., Prins af Wied,
Reisende, f. 23 Sept. 1782, tog som Ge-
major sin Afsked fra den preussiske Krigs-
e og gjennemrejste, ledsaget af Malere
turkyndige, 1815—17 Brasilien og 1833
merika. Det videnskabelige Udbytte af
Rejser nedlagde han i Værkerne „Reise
rasilien" (1819—20, med Atlas), „Reise
Nordamerika" (1838—43, m. Atl.), Ab-
gen zur Naturgesch. Brasiliens" (15 H.,
41) og „Beiträge zur Naturgesch. Bra-
' (4 Bd., 1824—33). D. 3 Febr. 1867.

ximilianske Taarne, en alene ved den
ivne Befæstning af Staden Linz anvendt
isolerede Befæstningstaarne, anlagte i
ds omkring Byen og forsynede med en
vis talrig Bestykning paa Platformen.
til denne ejendommelige Art af Befæst-
r given af Ærkehertug Maximilian Jos.
rig (f. 1782, d. 1863), efter hvem den
t Navn.

minus, to romerske Kejsere. **Cajus Ju-**
us M., efter sin Herkomst kaldt Thrax
en), Søn af en Hyrde, udmærkede sig
dat og blev af Alexander Severus ud-
l Overfeltherre; efter dennes Drab 235
t af Hæren udraabt til Kejser. Han
heldige Tog mod Germanerne, men
omhed og Strænghed æggede han Rom
inserne til Oprør; under Belejringen
ia blev han tillige med sin Søn dræbt
er hans Strænghed forbitrede Sol-
s. — **Cajus Galerius Valerius M.**, en
blev af sin Morbroder Galerius 305
til Cæsar, hvorpaa han bestyrede
; 308 antog han Titlen Augustus.
antin d. store havde forenet sig med
drog han mod denne, men efter et
ved Adrianopel dræbte han sig selv
313.

os fra Tyros, Nyplatoniker, levede
i Veltalenhed og Philosophi i den
d. af det 2det Aarh. e. Chr. afvex-
om og Grækenland og efterlod sig
sk-philosophiske Afhandlinger, mest af
aktisk Indhold.

wicz, Karl Johann [vitsch], russisk
f. 1827 i Tula, gjorde botaniske
Dorpat og var i nogle Aar ansat
ent ved den derværende botaniske
3 blev han Conservator ved den kej-
. Have i St. Petersborg. 1854—56
med Fregatten „Diana" Rejsen om-
kloden og gjennemforskede navnlig
t, hvis Flora han siden med stor
earbejdet. 1861—63 gjennemsøgte
lige Dele af dette Land; senere be-
Japan og har ogsaa derfra hjembragt
: Oplysninger, ligesom han indførte
der af smukke og nyttige Planter.

Maximum, størst, den største Værdi; i Math. den Værdi af en Function, som er større end de umiddelbart foregaaende og efterfølgende. En Størrelse kan have flere Maxima. Er f. Ex. $y = 12 - 24x + 14x^2 - x^4$, da har y et M., naar $x = -3$, som giver $y = 129$, et andet, naar $x = 2$, som giver $y = 4$. Paa samme Maade bruges Ordet Minimum (d. e. mindst) om de Værdier, som ere mindre end de umiddelbart foregaaende og efterfølgende. Saaledes har ovennævnte Function et Minimum for $x = 1$, som giver $y = 3$.

Maximus, s. Fabius.

Maximus Confessor, lærd Theolog og standhaftig Forsvarer af den kirkelige Orthodoxi imod de byzantinske Kejseres vilkaarlige Trosdecreter, f. af fornem Slægt 580, blev Secretær hos Kejser Heraklios, men forlod c. 630 denne indflydelsesrige Stilling for at blive Munk og blev derpaa Abbed i Klosteret Chrysopolis ved Skutari. Efter at Kejseren 638 havde udstedt Trosdecretet Ekthesis, forlod M. sit Kloster, drog til Alexandria, derfra til Nordafrika og senere til Rom, og overalt var han baade den vigtigste Ordfører i den literære Kamp mod Monophysiterne og Monotheleterne og Sjælen i Modstanden mod Hoffets idelige Indblanding i Striden. Forbitret herover lod Kejser Constans II ham fængsle, og 655 begyndte en Proces imod ham, som blev trukket i Langdrag i 7 Aar, fordi Hoffet paa Grund af hans store Anseelse helst vilde vinde ham med det gode; men hverken Fangenskabets Lidelser, Trusler eller Smiger mægtede at bevæge M. til at fornægte sin Overbevisning; den 82-aarige Olding blev da 662 hudflettet, Tungen revet ud af hans Mund og den højre Haand afhugget. Med to paa samme Maade lemlæstede Disciple førtes han derefter til Spot igjennem Constantinopels Gader og derfra i Landflygtighed, hvor de alle tre kort efter døde.

Max Waldau, s. Hauenschild.

Maxwell, James Clerk, berømt engelsk Physiker, f. 13 Juni 1831 i Edinburgh, studerede i Cambridge, blev 1856 Professor ved Marishal-College i Aberdeen, 1860 Prof. ved King's-College i London, levede 1865—71 paa sit Gods i Skotland og var derefter indtil sin Død 5 Nov. 1879 Prof. ved Universitetet i Cambridge. M.s fremragende videnskabelige Arbejder omhandle især Varmens Theori (»Theory of heat«, 1872) og den mathematiske Behandling af Magnetisme og Elektricitet, hvorom han bl. a. har skrevet »A treatise on electricity and magnetisme« (1877 og 1881), »An elementary treatise on electr.« (1881). M. er Discipel af Faraday, hvis hele Betragtningsmaade af elektriske Phænomener han har lagt til Grund for sine Arbejder.

May, Thomas Erskine [mæh], f. 1815, blev 1838 Sagfører i London og skrev 1844 »A treatise on the law, privileges, proceedings and usage of Parliament« (9de Udg. 1884), der almindelig gjælder for en sikker Autoritet i alle statsretlige Spørgsmaal og snart skaffede sin Forfatter Ansættelse i Underhusets Tjeneste. 1854 samlede M. for første Gang alle Regler og Sædvaner hørende til Underhusets Forretningsorden i »Rules, orders and forms of

proceeding of the House of Commons«, hvilke derefter stadfæstedes af Huset; han blev 1856 Undersecretær og 1871 Underhusets Secretær samt 1866 Ridder af Bathordenen. 1860—63 udgav M. sin ypperlige »Constitutional history of England 1760—1860« som en Fortsættelse af Hallams Værk (3 Bd.; 7de Udg. 1882) og 1877 »Democracy in Europe« (2 Bd). 1886 afgik M. fra sit Embede og blev ophøjet til Peer under Navn af Lord Farnborough, men døde kort efter 17 Maj.

Maya, det civiliserede Indianerfolk, som beboede Yucatan.

Mayaguez, Stad paa Vestkysten af Portorico. 26,000 J. Udførsel af Sukker, Kaffe og Rum.

Mayen, Stad i den preussiske Rhinprov., 4 M. v. for Koblenz. 8,000 J. Store Brud af Møllesten. Vinavl.

Mayenfeld, Stad i Cant. Graubünden i Schweiz, 2¼ M. n. for Chur, med 1,300 J. og et gammelt, historisk mærkeligt Slot.

Mayenne [majän], 1) Flod i Frankrig, udspringer i Dep. Orne, løber derfra gjennem Dep. M. og danner ved sin Forening med Sarthe Floden Maine, der 1 M. s. for Angers fra højre Side falder i Loire. 2) Departem. i Frankrig, omgivet af Dep. La Manche, Orne, Sarthe, Maine-Loire, Nedre-Loire og Ille-Vilaine. 94 □ M. med 345,000 J. (1881). Det har en ujævn, af talrige Dale og Kløfter gjennemfuret Overflade og gjennemstrømmes fra N. mod S. af Floden M. Af Mineraler forekomme Jærn og Stenkul, og her ere mange mineralske Kilder. Det er et godt Kornland med Hvede som Hovedsæd og desuden Hamp og Hør. Linnedvæveri og Jærnstøberi ere de vigtigste Industrigrene. Hovedstad Laval. 3) Stad i Dep. M. ved Floden M., 4 M. n. n. ø. for Laval. 8,000 J. Vigtig Linnedindustri og Jærnværker i Nærheden.

Mayenne, Carl, Hertug af [s. o.], anden Søn af Hert. Frants af Guise, f. 1554, stillede sig efter sine Brødre Henrik af Guises og Cardinalen af Lothringens Mord 1588 i Spidsen for den hellige Ligue som dens sidste Anfører, lod sig udnævne til Rigets Generalstatholder og holdt Paris mod Henrik III og Henr. IV, hvem han længe gjorde Tronen stridig, indtil han endelig 1595 forligede sig med ham og blev Statholder i Bourgogne. D. 1611.

Mayer, Charles, f. 21 Marts 1799 i Königsberg, d. 2 Juli 1862 i Dresden, Elev paa Piano af J. Field, opholdt sig i en Række af Aar i Rusland, hvor han var en meget søgt Lærer. Til forskjellige Tider foretog han Kunstrejser i Europa, paa hvilke han ogsaa optraadte i Kjøbenhavn og Stockholm, og vandt overalt stort Bifald ved sit ypperlige Spil. Hans melodiøse, velklingende og taknemmelige Compositioner, over 200 Claverværker, vare længe meget yndede, og mange af dem spilles stadig endnu.

Mayer, Joh. Tob., tysk Astronom, f. 1723, d. 1762 som Professor i Mathematik i Göttingen, blev især bekjendt ved sine Maanetavler, hvorved han opnaaede at kunne bestemme Maanens Sted langt nøjagtigere end hidtil. Da derved ydes et vigtigt Middel til at bestemme Længden til Søs, fik han af det engelske Parlament 3,000 Pd. St. som en Del af den herfor udsatte Prisbelønning. Hans Hovedskrifter ere »Theoria lunæ juxta systema Newtonianum« (1767) og »Tabulæ motuum solis et lunæ« (1770).

Mayer, Julius Robert v., berømt tysk Naturforsker, f. 25 Nov. 1814 i Heilbronn. Han studerede Medicin i Tübingen og senere i München og Paris; 1840 opholdt han sig paa Java i flere Maaneder for at studere det varme Klimas Indflydelse paa Organismen og blev ved disse Undersøgelser ledet til den Theori, at ikke alene Udviklingen af den dyriske Varme, men ogsaa det Arbejde, Organismen udfører, sker paa Bekostning af den dyriske Forbrændingsproces og altsaa er Æquivalent derfor. Dette er en lille Del af den mere almindelige Sætning, som M. opstillede 1842, og hvortil hans Berømmelse i særlig Grad knytter sig, at der overalt i Naturen til et vist Arbejdstab svarer en vis Varmeudvikling, at der altsaa findes et Varmens mechaniske Æquivalent, noget, som talrige senere Undersøgelser klart have godtgjort, og hvorved man er bleven ledet videre til Opstillingen af Loven om Energiens Uforanderlighed (s. Energi). M. har over dette Spørgsmaal skrevet en Del videnskabelige Arbejder, som findes i „Die Mechanik der Wärme" (1867; 2det Opl. 1874) og „Naturwissenschaftliche Vorträge" (1871), og hvori Lovens Almengyldighed ogsaa er bleven undersøgt for de andre Naturkræfters Vedkommende. M. var fra 1841 i nogle Aar Overfaarlæge i Heilbronn; 1876 blev han adlet og døde 20 Marts 1878.

Mayer, Karl Friedr. Hartmann, tysk Lyriker, f. i Neckar-Bischofsheim i Württemberg 1786, var Advocat i Heilbronn, senere Dommer i Weinsberg og Tübingen og døde 1870 som den sidste af „den schwabiske Digterskole". Han havde levet i fortroligt Venskab med Uhland, J. Kerner og andre af denne Digterkreds (som han skildrede i sin Bog „L. Uhland, seine Freunde und Zeitgenossen", 1867) og viser ogsaa som Digter nært Slægtskab med deres Poesi. Hans „Lieder" (1833; 3dje Udg. under Titlen „Gedichte", 1864) indeholde navnlig en Mængde mesterlige Naturbilleder og Naturstemninger, mest i Digte paa ēn eller et Par Stropher.

Mayhew, Henry [mäjuh], engelsk Literat, f. 1812 i London, blev efter et bevæget Ungdomsliv som juridisk Student og Functionær ved Minerne i Wales Medlem af Directionen for Her Majesty's Theatre, for hvilket han skrev Farcen »The Wandering Minstrel«. 1841 grundede han det bekjendte humoristiske Blad »Punch«, men forlod kort efter Redactionen og udviklede en umaadelig Produktivitet, navnlig i Retning af humoristiske Smaafortællinger, der, forsynede med komiske Illustrationer, gjorde stor Lykke. Saadanne ere »The Greatest Plague of Life«, »Whom to Marry«, »Magic of Industry« o. fl. End videre leverede han 1849 det paa dygtige Studier af de londonske sociale Tilstande grundede Værk »The London Labour and the London Poor«. D. 1887.

Maynooth [mähnudh], Flække i Kildare-Shire i Prov. Leinster i Irland ved Floden Liffey, 2 M. v. for Dublin. 2,000 J. Katholsk Præsteseminarium.

;ayo [mæo], 1) Shire i Irland, Prov.
iaught, omgivet af Shirerne Sligo, Ros-
non og Galway og Atlanterhavet, 100 □ M.
224,000 J. (1881) mod 389,000 J. i 1841.
rne ere indskaarne i en stor Mængde Bug-
ed mange foranliggende Øer. Landet er
fuldt mod S., S. V. og V.; mod N. Ø.
det til den irske Slette. De højeste Punkter
rgene naa lidt op over 2,500 F. Af Søer
betydeligste Conn og Mask. Klimaet
rgene er fugtigt og raat, i Slettelandet,
gger aabent mod Ø., derimod mildere.
nden er paa mange Steder sumpet, og
dt over ⅓ af Arealet er under Dyrkning.
og Kartofler ere de vigtigste Sædarter.
stad Castlebar.
yonnaise, fr. [majonnähs], en kold Sauce,
f Æggeblomme, Salt, Peber, Olje og
der piskes sammen.
yor [mäh'r] kaldes i England den øverste
ratsperson i en By, som tillige har
orretninger; baade i Navn og Bestilling
e til det franske Maire. Jvfr. Lordmayor.
otte, s. Camererne.
seder, Joseph, f. 1789 i Wien, d. 1863
som Soloviolonist i Hofoperatheatret
ecteur for det kejserlige Hofcapel, var
ærket Virtuos og havde europæisk Navn
dan, uagtet han aldrig gjorde Kunst-
men kun optraadte i Wien. Han har
nange Compositioner for Violin, som
spilledes meget, samt Strygekvartetter,
ioer, Violinsonater m. m.
de, Ch. de [sähd], fransk Literat, f. 1821,
341 et Bind »Odes«, 1872 »Lamartine,
littéraire et politique« og 1877 »Le
e Cavour«, men har især vundet Navn
af de flittigste og dygtigste Medarbej-
›Revue des deux mondes«.
gran [gräng], Stad i den franske Prov.
Nordafrika, 39 M. v. s. v. for Algier
delhavet, med 1,200 J. og et Fort,
br. 1840 en Besætning af 123 Fransk-
ltemodig forsvarede sig mod 12,000
Ufikker Ned.
ran [s. o.], sort Kaffe, serveret i Glas;
fter Byen M.
in, Giulio Mazarini, fransk Jules
ardinal, berømt Statsmand, f. 14 Juli
m ell. Piscina i Abruzzo. Hans Fader
o Mazarini og var Hushovmester hos
olonna, hans Moder Ortensia Buffa-
r at være opdraget i Rom af Jesui-
te M. med en Søn af Connetablen
til Universitetet i Alcala i Spanien,
skal have ført et vildt og ustadigt Liv,
rondens Smædeskrivere ofte mindede
Rom tog han Graden som Dr. juris,
han Capitain i Pavens Hær og i
de Aar ofte brugt til diplomatiske
Under den mantuanske Arvefølge-
! han sig for første Gang almindelig
nhed, idet han uden for Casale stand-
anske og spanske Tropper i det Øje-
vilde begynde Kampen 26 Oct. 1630,
an ogsaa udfoldede stor diplomatisk
ved Fredslutningen i Chierasco 1631.
han Vicelegat i Avignon og samme
rdinær Nuntius ved det franske Hof,
men da han modarbejdede Spaniens Indfly-
delse, blev han to Aar efter kaldt tilbage til
Avignon. Imidlertid havde Richelieu faaet
Øje for hans Talenter, og paa den berømte
Cardinals Opfordring traadte M. 1638 i fransk
Tjeneste. 1639 blev han naturaliseret som
Franskmand „paa Grund af de vigtige Tjene-
ster, han ved flere Underhandlinger havde vist
Frankrig", og efter Capucinermunken Jos. de
la Tremblayes Død blev han Richelieus for-
troligste Medhjælper, hvis Navn for Fremtiden
knyttedes til alle vigtigere Regeringsforanstalt-
ninger. Efter at han i Dec. 1641 var bleven
udnævnt til Cardinal, naaede han endelig Top-
punktet af sin Magt, da han efter Richelieus
Død 4 Dec. 1642 afløste sin Belynder som
Premierminister. Det personlige Hengiven-
hedsforhold, som knyttede ham til Ludvig XIII.s
Enke, Anna af Østerrig, lagde under Lud-
vig XIV.s Mindreaarighed al Magten i hans
Hænder. Som Leder af Frankrigs udenrigske
Politik fortsatte han med Kraft Krigen mod
Habsburgerne og skaffede sit nye Fædreland
betydelige Fordele ved Freden i Münster 1648,
og da han desuden i Begyndelsen kun brugte
sin Magt med Maadehold, herskede der i disse
første Aar stor Tilfredshed med hans Sty-
relse. Men for at skaffe Midler til Veje til
Krigen med Spanien og for at tilfredsstille
sin Havesyge tog han snart sin Tilflugt til
alle Haande forkastelige Udveje, og det varede
derfor heller ikke længe, inden de misfornøjede
rejste sig til aabent Oprør (s. Fronde). Vel
indgik han allerede 11 Marts 1649 i Ruel
Forsoning med Parlamentspartiet, men Freden
var dog kun forbigaaende, og da han lod Prin-
serne af Condé, Conti og Longueville fængsle
i Jan. 1650, brød Striden ud paa ny, og for-
fulgt af Højadelen og Parlamenterne maatte
han i Apr. 1651 forlade Frankrig og flygte til
Brühl i Nærheden af Köln. Det var herfra
han dannede det nye kongelige Parti under
Ledelse af Parlamentets Formand Mathieu
Molé, som hurtig blev saa stærkt, at M.
allerede i Jan. 1652 kunde vende tilbage. I
Aug. s. A. trak han sig for kort Tid tilbage
til Sédan for at lette den endelige Fred med
Parlamentet. Efter dennes Afslutning førte
Ludvig XIV ham endelig 3 Febr. 1653 ved
Frondekrigens Ophør højtidelig tilbage til Pa-
ris (s. Frankrig, Hist.). Fra nu af vovede
ingen at angribe ham, og til sin Død var han
Frankrigs enevældige Hersker. Efter at have
knust Modstanden i det indre kunde han nu
udelt henvende sin Opmærksomhed paa Krigen
med Habsburgerne, og ved Pyrenæerfreden 1659
skaffede han Frankrig en værdig Løn for den
32aarige Kamp. Han havde nu naaet sin Be-
rømmelses Højdepunkt, men hans Kræfter vare
ogsaa nedbrudte og Natten 8—9 Marts 1661
døde han i Vincennes. Sin umaadelige Formue
efterlod han hovedsagelig til sine Søsterbørn;
en betydelig Sum skjænkede han til Oprettelsen
af Collège des Quatre Nations for Studerende
fra de 4 sidst erhvervede Lande (Elsaß, Flan-
dern, Italien og Roussillon) og testamenterede
ogsaa denne Stiftelse sit store Bibliothek, der
den Dag i Dag bærer Navn efter ham. Me-
dens M. søger sin Lige som Diplomat og po-

litisk Forfatter, staar han betydelig lavere som Administrator, og hans indre Styrelse er ikke betegnet ved større Fremskridt; han forsømte Frankrigs Søværn, Handel og Industri og tænkte heller ikke paa at ophjælpe Agerdyrkningen. M. skildres som en smuk Mand med et meget vindende Væsen. Det er i nyere Tider bevist (af Chéruel, »Hist. de France sous le ministère Mazarin«, 2 Bd., 1881—82), at M. kun har taget de lavere gejstlige Grader, for hvilke man let kunde fritages. Det er derfor ikke usandsynligt, at han, som af Samtiden almindelig paastaaet, har været hemmelig gift med Enkedronning Anna af Østerrig. Ang. M.s Niecer s. **Mancini** og **Martinozzi**.

Mazătlan, Havnestad i Staten Sinaloa i den mexicanske Republik i Amerika ved det store Ocean under 23° 12′ n. Br. 17,000 I. Usundt Klima; Staden mangler Drikkevand.

Mazĕppa, Ivan Stepanovitsch, Kosakhetman, f. c. 1644 i en fattig adelig Familie i Lillerusland, kom som Page til den polske Konge Johan Casimirs Hof og fik derved Lejlighed til at erhverve sig nyttige Kundskaber. Et sælsomt Æventyr blev Grunden til hans senere Ophøjelse. En polsk Adelsmand opdagede, at M. stod i et Kjærlighedsforhold til hans Hustru; da han en Gang mødte ham paa Vejen til hans Hustru, lod han ham binde nøgen paa hans egen Hest, som bragte ham ilde tilredt til hans afsides liggende Gods. Skamfuld forlod M. nu Polen og begav sig 1663 til Ukraine, blev Ritmester ved Hetmanens Livcompagni og 1687 valgt til Kosakkernes Hetman. I denne Stilling vandt han Peter d. stores Tillid, blev overvældet med Æresbevisninger og ophøjet til Fyrste af Ukraine. Men af egennyttig Ærgjerrighed tragtede M. nu efter at gjøre sig uafhængig og forbandt sig i dette Øjemed 1708 med Carl XII, som han forledede til at drage ind i Ukraine. Men Kosakkerne vilde ikke svigte Czaren; efter Nederlaget ved Pultava 1709 delte han Carls Ulykke og fulgte med ham til Bender, hvor han døde endnu s. A. M.s Historie er behandlet af Byron i et af hans skjønneste Digte, af Bulgarin i en Roman og af Pushkin i et Drama.

Mazŭrka (Navnet efter Masurerne), en polsk Nationaldans af chevaleresk Charakter i Tripeltakt med Accentuering af den anden Taktdel og en betydelig langsommere Bevægelse, end Valsen har. Chopin har benyttet Mazurkaformen til en Mængde højst ejendommelige og poetiske Tonebilleder for Piano.

Mazzăra, Stad paa Sicilien i en sumpig Egn ved Middelhavet, 11 M. s. v. for Palermo. 14,000 I. Bispesæde, Kathedralkirke, Svovlkilder, Bomuldsavl.

Mazzīni, Joseph, italiensk Revolutionsmand, f. 28 Juni 1805 i Genua, hvor hans Fader var Professor og Læge, blev 1826 Dr. jur. og skrev i literære Tidsskrifter til Forsvar for den romantiske Skole. 1829 sluttede han sig til Carbonarierne og tog fra nu af levende Del i den politiske Agitation og de Sammensværgelser, som undergravede de daværende Regeringer i Italien og banede Vejen for dets Enhed. Vel blev M. 1830 forraadt, holdtes ½ Aar fængslet og drog derefter til Marseille, hvor han udgav sit første politiske Skrift „Natten i Rimini“ (om Opstanden i Romagna) og grundlagde det hemmelige Samfund „det unge Italien“, hvis Valgsprog var „Gud og Folket“. Men allerede den Gang viste han sit Talent til at undgaa Politiets Efterstræbelser, holdt sig skjult et Aar i Marseille og gik derefter til Schweiz, hvorfra han i Maj 1833 ledede sit første Forsøg paa at fremkalde Opstand i Piemont og i Febr. 1834 General Ramorinos Tog til Savoien. M. dømtes som medskyldig og levede endnu 3 Aar i Schweiz sysselsat med journalistisk Agitation og Dannelsen af „det unge Europa“, men blev 1837 udvist og gik til London, hvor han knyttede Forbindelser med andre Revolutionscomiteer. Efter Februarrevolutionen 1848 ilede M. til Paris, grundlagde et ny Samfund med Gioberti o. fl. til dette Formaals Fremme og gik derfra til Milano, hvor han modtoges med Jubel. Men snart brast Enigheden mellem M., der for enhver Pris vilde en italiensk føderalistisk Republik, og det constitutionelle Parti i Lombardiet, der vilde Tilknytning til Sardinien. Efter Milanos Indtagelse i Aug. flygtede M. til Lugano i Cant. Ticino, og opfordrede herfra til en almindelig Rejsning. I Febr. 1849 drog M. til Toscana, valgtes til Forsamlingen her og arbejdede paa en Forening med den romerske Republik, men kunde intet udrette. Han gik derfor i Marts til Rom, hvor han ogsaa var valgt til den grundlovgivende Forsamling, valgtes 23 Marts til en af Roms Triumvirer og styrede lige indtil Byens Indtagelse af Franskmændene. I Aug. flygtede M. paa ny til Lugano og derfra til London, hvor han med Kossuth, Ledru-Rollin og A. Ruge dannede en europæisk Revolutionscomité og 1850 ligefrem optog et Statslaan („M.s Laan“) for at fremme en ny Rejsning i Italien. Gjentagne Gange besøgte han under alskens Forklædninger Italien og ledede Opstandsforsøg, saaledes i Milano 6 Febr. 1853 og i Genua 29 Juni 1857, men vidste altid at undgaa Faren. 1857 blev M. dømt for formentlig, men ubevist Deltagelse i en Mordsammensværgelse mod Kejser Napoleon III, men vedblev fra sit engelske Asyl uforstyrret at spinde Sammensværgelser mod de italienske Regeringer. 1859 holdt M. sig uden for Begivenhederne af Mistillid til Frankrig, ja brød endog med Kossuth, fordi denne havde søgt fransk Hjælp for Ungarn, medens han var villig til at underkaste sig Kong Victor Emanuel, hvis denne uforbeholdent vilde stille sig som Forkæmper for Italiens Enhed uden Hensyn til Frankrig. 1860 søgte M. paa egen Haand at gjøre Revolution paa Sicilien og havde faaet en Opstand i Gang, inden Garibaldi kom, ligesom han ogsaa senere gjorde alt for at hindre, at Øen kom under Cavours Ledelse. Derfor afslog ogsaa den italienske Regering gjentagne Andragender om at tillade M.s Tilbagekomst, og 1865 forkastede Deputeretkammeret to Gange det Valg, der var faldet paa ham i Messina. M. nægtede desuden selv som Republikaner at modtage Valget og forlangte rent ud Huset Savoiens Afsættelse. I Sept. 1866 ophævedes ved Amnestien Dødsdommen imod ham fra 1857 (for Opstanden i

nna), og nu kunde han altsaa frit vende
m; 1868 valgtes han endog til Stormester
alle italienske Frimurere. I Garibaldis
tog mod Rom 1867 tog M. ingen Del;
mod ledede han i Maj 1869 en Sammen-
gelse i Milano og i Juli 1870 en lignende
alermo, men blev fængslet og først frigivet
Roms Tilknytning. M.s sidste politiske
lelser vare i Sommeren 1870 imod Ufejl-
ebsdogmet og senere til bedste for Tysk-
imod Frankrig, samt i Foraaret 1871
Parisercommunens socialistiske og irreli-
Retning. 1871 bosatte M. sig i Pisa og le-
her et helt Aar ukjendt og under fremmed
indtil sin Død 10 Marts 1872. 12,000
nesker deltog i hans Ligfærd og endnu
ved Jordfæstelsen i Genua; Sørgefester
es rundt om i Italien, og Deputeretkam-
udtalte sin Anerkjendelse af, hvad han
udrettet for Folkets politiske Vækkelse,
hans personlige Uegennyttighed. 1861
udkom M.s Skrifter i Milano i 10 Bd.
rejstes ham et Mindesmærke i Genua.
Fætter, **Andrea Ludov. M.**, skrev 1847
eressant Værk »De l'Italie dans ses rap-
avec la liberté et la civilisation moderne«.

zzolino, Lodovico, ital. Maler af Skolen
ara, f. 1481, d. c. 1530, var Elev af
o Costa og arbejdede i Ferrara og Bo-
Han er betydeligere i sine mindre end
ørre Billeder, ligesom han ogsaa i sin
tning mere tilhører det 15de end det
arh.

zöni, Guido, kaldet Modanino, ital.
ugger fra Modena, d. 1518, udførte sine
urværker i brændt Ler i naturlig Stør-
malede efter Naturen. Ved det rea-
liv, hvoraf de ere prægede, gjøre de en
mælig Virkning. Hans bedste Gruppe
Nedtagelse af Korset" i Kirken S. Gio-
ecollato i Modena.

öni, Guido, ital. Digter af Carduccis
f. 1852, en kraftig og radical Lyriker,
e »La posta« navnlig er berømt. Han
optraadt som Philolog og Historiker.

uöla ell. **Mazzuoli**, Francesco, Maler
ombardiske Skole, f. 1503 i Parma,
bekjendt under Navnet **Parmegiano**
megianino (men kaldtes ogsaa Maz-
han studerede Correggio, med hvem
meget til fælles, skjønt han næppe har
ts Lærling; hans Efterligning af ham
il Manierisme; i Rom søgte han der-
ed at forene sin Opfattelse af Rafaels
Den kongel. Malerisamling i Kjø-
ejer et smukt Portræt af ham. Han
i Casalmaggiore i stor Nød. M.
elv og skal ogsaa have skaaret i Træ,
er tillige i stort Omfang er udført
efter hans Billeder.

s. **Stjærne.**

George Gordon [mihd], nordame-
neral, f. 1816, uddannedes 1831—35
t Krigsskole og blev 1842 Ingenieur-
Han var 1846 med i Krigen i
lev 1856 Capitain, 1860 Major og
for en Brigade Frivillige. Siden
i Potomachæren og deltog i de fleste
pe, blev 1862 haardt saaret i „de 7 Dages Slag" og udmærkede sig især ved Antietam og ved Fredericksburg. 28 Juni 1863 blev han Øverstbefalende over hele Hæren. Som saadan sejrede han 1—3 Juli ved Gettysburg over Lee og drev ham ud af Pennsylvania, men afløstes i Marts 1864 af Grant. Dog vedblev han at føre et Hærcorps under denne. D. 1872.

Mearns [merrns], andet Navn paa Kincardine (s. d. A.).

Meath ell. **East-Meath** [mihdh], Shire i Irland, Prov. Leinster, omgivet af den irske Sø og Shirerne Louth, Cavan, Westmeath, Kildare og Dublin. 43 □ M. med 88,000 J. (1881) mod 183,000 J. i 1841. Landet udgjør en Del af den irske Slette og har kun mod N. V. Punkter, der naa op mod 1,000 F. Floden Boyne løber midt igjennem Landet til Drogheda Bugten, og Kongekanalen danner Sydgrænsen. Jordbunden er helt igjennem frugtbar Lerjord, til Dels med Kalkunderlag. En stor Del af Jorden benyttes som Græsgang. Industrien er ubetydelig. Hovedstad Trim.

Meaux [mo], Stad i det franske Dep. Seine-Marne ved Floden Marne, 5 M. ø. n. ø. for Paris. 11,000 J. Bispesæde; smuk gotisk Kathedralkirke, ved hvilken den berømte Bossuet var Biskop, og hvor hans Grav findes. Betydelig Handel med Korn og Ost (fromage de Brie). — I Frankrigs Reformationshistorie er M. berømt dels ved det Forsøg, som Biskop Wilhelm Briçonnet i Aarene 1521—25 gjorde paa at reformere sit Stift i protestantisk Aand (s. **Faber**, Jak.), dels ved det overordentlig store Antal Blodvidner, som her have ofret deres Liv for deres protestantiske Tro. Trods alle Forfølgelser findes her endnu en blomstrende protestantisk Menighed.

Méchain, Pierre Franç. André [schäng], fransk Astronom, f. 1744, d. 1804, siden 1782 Medlem af Vidensk. Akad., opdagede og beregnede flere Kometer, udgav 1788—94 »Connaissance des temps« (en astronomisk Kalender fra Paris's Observatorium) og deltog i den Gradmaaling, som foretoges for at bestemme det franske Længdemaal, navnl. den Del imellem Barcelona og Rhodez. Resultaterne af hans Arbejde findes i den af Delambre udgivne »Base du système métrique décimal« (3 Bd., 1806—10).

Mechanik er den Videnskab, som behandler Lovene for Legemernes Ligevægt og Bevægelse. Den Del af M., som afhandler Legemernes Ligevægt, kaldes **Statik**, og de Underafdelinger af denne, hvori Vædskernes og de luftformige Legemers Ligevægt behandles, kaldes henholdsvis **Hydrostatik** og **Aërostatik**. Læren om Legemernes Bevægelse kaldes **Dynamik**, og i denne findes tilsvarende Underafdelinger **Hydrodynamik** og **Aërodynamik**. Ved Behandlingen af M. kan Opmærksomheden være fortrinsvis henvendt paa forskjellige Øjemed. Gaar den væsentlig ud paa at opsøge de i Naturen virkende bevægende Kræfter samt de Love, hvorefter de rette sig, faar den Navn af **mechanisk Physik**. Gaar den ud paa af vilkaarlig givne Kræfter at udlede Lovene for Ligevægt og Bevægelse, kaldes den **rationel M.** (i Følge den almindelige Behandlingsmaade undertiden **analytisk M.**). Er Øjemedet

derimod at fremstille den mechaniske Physiks og den rationelle M.s Resultater under en saadan Form, som gjør dem skikkede til Anvendelse paa techniske Formaal, kaldes den technisk M. Den techniske M.s Anvendelse paa Constructionen af Maskiner er den saakaldte Maskinlære, der undertiden ogsaa kaldes praktisk M. — Med Hensyn til M.s Historie maa vi indskrænke os til at bemærke, at Statiken synes at være grundlagt af Archimedes; fra hans Død gjorde den ikke synderlige Fremskridt før i Slutn. af det 16de Aarh. Paa den Tid blev Dynamiken grundlagt af Galilei, som opdagede Lovene for Legemernes Fald og for Pendulets Svingninger. Siden har M. gjort overordentlige Fremskridt; især fortjene Newton, d'Alembert, Lagrange, Laplace og Gauß at nævnes som de, der væsentligst have bidraget til at give den dens nuværende høje Grad af Fuldkommenhed. **Mechanikus**, en, der beskæftiger sig med M. **Mechanisk** bruges bl. a. om det maskinmæssige og bevidstløse i Modsætning til, hvad der foretages med Overlæg, og i Analogi dermed sigtes ved m. undertiden alene til en ved megen Øvelse opnaaet Sikkerhed og Færdighed uden dybere Indsigt i den brugte Fremgangsmaades Betydning og Grunden til samme. **Mechanisme**, en Maskines indre Bygning o. lign.; s. ogsaa **Dynamik**.

Mecheln, fr. Malines, Stad i den belgiske Prov. Antwerpen, 3 M. s. for Antwerpen; vigtigt Knudepunkt i det belgiske Jærnbanenet. 48,000 J. (1885). Ærkebispesæde. Seværdig Kathedralkirke, opført 1250—1475, med et 348 F. højt Taarn og smukt Klokkespil; gammelt Raadhus og prægtig Jærnbanegaard. Fabrikation af Kniplinger og Uldstoffer, Ølbryggerier, Kanonstøberi; store mechaniske Værksteder for de belgiske Statsbaner.

Mecheln ell. **Meckenem**, **Mecken**, Israel v., Navne, hvormed en eller maaske to (Fader og Søn) nedertyske Kobberstikkere fra Bocholt i Westfalen i anden Halvd. af det 15de Aarh. betegnes. De Malerier, der tidligere tillagdes en Kunstner af dette Navn (den saakaldte Lyversberger Passion), høre dog ikke herhen, medens 267 kobberstukne Blade, trods et vist Præg af Bizarreri og nogen Mangel paa Skjønhedssans, have gjort Navnet bekjendt.

Mechitar, f. 1676 i Sebaste i Armenien, hed oprindel. Petrus Manukean (d. e. Manuks Søn), men antog, da han gik i Kloster, Navnet M. (d. e. Trøster). Han arbejdede hele sit Liv paa de to Formaal at forene den armeniske Kirke med den romersk-katholske og udbrede religiøs Kundskab og videnskabelig Dannelse blandt sine Landsmænd. 1701 stiftede han en Forening i Constantinopel i dette Øjemed; men forfulgt af den armeniske Patriarch maatte han 1702 flygte for at frelse sit Liv. 1708 grundede han et uneret armenisk Kloster i Modon paa Morea, der den Gang tilhørte Venezia. 1712 stadfæstede Pave Clemens XI hans Orden; men da Morea snart efter blev erobret af Tyrkerne, maatte han flygte med den til Venezia, hvor han 1717 anlagde sit Kloster paa ny paa Øen San Lazaro i Lagunerne, og her døde han 1749 efter at have udgivet en Række religiøse og sproglige Skrifter, bl. a. en armenisk Bibeloversættelse. Hans Orden har efter ham taget Navnet **Mechitarister** og har store Fortjenester af at have gjort Vesterlandet bekjendt med armenisk og Armenien med romersk-katholsk Literatur. Klosterbiblioteket paa San Lazaro er i Henseende til orientalske Haandskrifter et af de rigeste Biblioteker i Europa. Der er nu Filialinstituter i Wien, Padua og Paris.

Mechlenburg, Alfhilda, Datter af Capitain Joh. Svensson og Hustru Margarethe Juel, f. i Kjøbenhavn 10 Febr. 1830, ægtede 1854 Capitain i den norske Hær Karl M., blev Enke 1868 og vendte s. A. tilbage til Kjøbenhavn. Her har hun dels under Pseudonymet Ivar Ring, dels under eget Navn skrevet en Mængde Smaafortællinger i forskjellige Blade og udgivet flere Samlinger og større Fortællinger, af hvilke adskillige ere blevne oversatte paa Svensk og Tysk. 1872 udkom saaledes „To Fortællinger", 1880 „Fjældblomster", 1882 „Et Kløverblad", 1883 „I Høst", 1885 „Gamle Minder", 1887 „Bregner". Siden 1883 nyder hun livsvarig Statsunderstøttelse som Forfatterinde.

Meckel, Joh. Friedr., f. 1713, d. 1774, Elev af Haller, Professor i Halle og Berlin, dygtig Anatom, Chirurg og Fødselshjælper. — Hans Sønnesøn, Joh. Friedr. M. d. yngre, f. 1781 i Halle, d. 1833 smstds. som Professor i Anatomi og Physiologi, er især berømt ved sine Arbejder i den sammenlignende Anatomi „Beiträge z. vergl. Anat." (2 Bd., 1809—13), „System d. vergl. Anat." (6 Bd., 1821—23); han udgav desuden Haandbøger i den menneskelige og i den pathologiske Anatomi samt en Oversættelse af Cuviers „sammenlignende Anatomi" (1809—10).

Mecklenburg, Land i Nordtyskland langs Østersøen, som nu er delt i de to nedenf. nævnte Storhertugdømmer. Dets oprindelige Indbyggere vare af germansk Herkomst, Herulere og Vandaler, i hvis Sted paa Folkevandringens Tid, da disse sluttede sig til det store Folketog, der gik syd paa, slaviske ell. vendiske Stammer indvandrede fra Øst, af hvilke Obotriterne og Wilzerne vare de mægtigste. Allerede Carl d. store gjorde Forsøg paa at undertvinge Landets slaviske Beboere og omvende dem til Christendommen, hvilket dog først lykkedes den sachsiske Hertug Henrik Løve c. 1160 efter langvarige og ødelæggende Krige, som betog de tiloversblevne Indbyggere Lysten til at gjøre nye Forsøg paa at hævde deres Fædres Religion og den nedarvede Frihed. Efter den gamle obotritiske Hovedstad Meklinborg (d. e. den store Borg, jvfr. Magle), nu en Landsby lidt syd for Wismar, har Landet Navn. Henrik Løve ansaa det for klogest at forsone det stridbare og tapre Folk ved 1164 at indsætte den slaviske Prins Pribislav, hvis Fader Niklot var dræbt i Kampen, til Fyrste (Stamfaderen til hele det følgende, endnu regerende mecklenburgske Fyrstehus) og give hans Søn Henrik Burvin I sin Datter Mathilde til Ægte. Fra Henrik Løves Tid begynder Landets Germanisering, hvortil Bosættelsen af tyske Kolonister i M. meget bidrog. Ved Henr. Burwin II.s 4 Sønner delte Huset sig i 4 Linjer, M. ved den ældste Søn Johan Theologen (creeret til

theol. af Universitetet i Paris), d. 1264
: endnu i to Grene blomstrende Hovedlinje),
:le ell. Güstrow (af hvilken Nikolaus II var
med Erik Glippings Datter Richiza, ved
let Ægtepar det oldenborgske Kongehus
ammer fra den nævnte Konge), Rostock og
him, af hvilke de to yngste dog snart ud-
. Johan Theologens Sønnesøns Sønner,
echt I og Johan I, stiftede de to Linjer
og Stargard og bleve ophøjede til Her-
r af Kejser Carl IV 1348; førstnævnte
ift med den svensk-norske Konge Magnus
's Søster Euphemia, hvorved hans Søn
cht II blev Konge i Sverige; hans yngre
Henrik var gift med Valdemar Atterdags
Datter Ingeborg, hvorfor deres Søn
cht III (f. Albrecht) gjorde Fordring paa den
Krone efter sin Morfaders Død. Over-
et have mange Slægtskabsforbindelser fun-
ted mellem det mecklenburgske Fyrstehus
nordiske Kongeslægter baade i Middel-
n og efter at den oldenborgske Hus havde
t Danmarks Trone. Hele M. samledes
anden, efter at de andre Linjer vare
, til et Hertugdømme under Albrecht I.s
søns Søn Henrik d. fede (d. 1477), hvis
søn Albrecht VI d. smukke (s. d. A., d.
spillede en Rolle i Danmark under Gre-
fejde; hans to Sønner, Ulrik og Chri-
saa vel som hans Brodersøn Magnus vare
ned Døtre af Kong Frederik I, og Ulriks
Sophie med sin Fætter Frederik II.
ts ældste Søn, Johan Albrecht I, der
ham i Regeringen (d. 1576), indførte
ationen i M. Ved hans to Sønne-
Adolf Frederik I og Johan Albrecht II,
landet 1621 imellem de to Linjer M.-
in og M.-Güstrow. Hertugerne i begge
nder Trediveaarskrigen paa Grund af
orbindelser med Danmark affatte af Kej-
inand II 1628, og Wallenstein blev ud-
il Hertug i hele M.; men allerede 1632
den svenske Konge Gustav Adolf igjen
evne Fyrster, og ved den westfalske Fred
de rigelig Erstatning for det til Sve-
taaede Wismar. Allerede med Joh.
.s Søn Gustav Adolf (opkaldt efter den
nge, ved hvem Landet var blevet be-
; født faa Maaneder efter hans Fald),
atter Louise var gift med den danske
rederik IV, uddøde den güstrowske Linje
Da ogsaa Adolf Frederiks Søn Chri-
dvig af Schwerin, der var traadt til-
den katholske Kirke, var død barnløs
ns yngre Brødre stiftede Sidelinjerne
row og M.-Strelitz, opkom langvarige
igheder, som endelig ved kejserlige
ærers Kjendelse 1701 afgjordes saa-
Chr. Ludv.s Brodersøn, Frederik Vil-
Grabow, fik Schwerin og Güstrow,
gste Broder, Adolf Frederik II af Stre-
eburg og Stargard; samtidig indførtes
nitur og Linealsuccession. Saaledes
de tvende Stater M.-Schwerin og M.-
Saa vel Hertug Frederik Frants I af
verin (1785—1837), der 1803 kjøbte
verige overladte Amter samt Wismar
som Hertug Carl II af M.-Strelitz
816) tiltraadte nødtvungen Rhinfor-
bundet (1808—13), sluttede sig 1814 til det
tyske Forbund og antog i Juni 1815 Stor-
hertugtitel. Fred. Frants' Søster Sophie
Frederikke var gift med den danske Arveprins
Frederik, og hans Datter Charlotte med sin
Fætter Christian (C. VIII). Carl II.s Sønne-
datter, Mariane, var 1841—46 gift med den
danske Kronprins Frederik (F. VII). I M.-
Schwerin fulgte efter Fred. Frants hans Sønne-
søn Paul Frederik (1837—42), derefter dennes
Søn, Frederik Frants II (f. 1823, d. 15 Apr.
1883), og dennes Søn, Frederik Frants III
(f. 1851). I M.-Strelitz fulgte efter Carl II
hans Søn, Georg Frederik (1816—60), og
derefter dennes Søn Frederik Vilhelm (f.
17 Oct. 1819). M. har indtil den sidste Tid
staaet langt tilbage for det øvrige Tyskland
og er kun blevet svagt berørt af den fælles
tyske Udvikling, da Regering og Ridderskab
have stræbt at vedligeholde alle de gamle Til-
stande. Vel afskaffedes 1820 Livegenskabet, men
Bøndernes Tilstand blev kun lidet forbedret,
og der har stadig fundet en stærk Udvandring
Sted, især fra Riddergodserne, der omfatte over
en Tredjedel af Landet. Industriens Udvikling
hemmedes ved et strængt Lavsvæsen og Han-
delen ved Afspærring fra Toldforeningen. I
Marts 1848 tvang Uroligheder begge de mecklen-
burgske Storhertuger til at indrømme politisk
Frihed og love en ny Forfatning; 31 Oct. kom
en grundlovgivende Forsamling sammen, men
i Aug. n. A. traadte M.-Strelitz tilbage fra
Forsøget, og kun for M.-Schwerin udstedtes
Forfatningen 10 Oct. Men 1850 klagede Rid-
derskabet over sine tabte Forrettigheder; en tysk
Voldgiftsret kjendte i Sept. Forfatningen ugyl-
dig, og den blev strax ophævet. Nu indtraadte en
fuldstændig Reaction; selv Pryglestraffen gjen-
indførtes 1852 mod Bønderne og brugtes i
stor Maalestok, og paa det kirkelige Omraade
herskede den strængeste Orthodoxi, medens en-
hver liberal og national Bestræbelse under-
trykkedes, især i M.-Strelitz. 1866 sluttede M.-
Schwerin sig til Preussen, og Storhertugen
tog en Commando i dets Hær, medens M.-
Strelitz, hvis Storhertug var beslægtet med
det hannoverske Hus og derfor holdt med Øster-
rig, først fik sine Tropper helt udrustede, da
Krigen var til Ende. M. indtraadte nu i det
nordtyske Forbund og i Aug. 1868 i Told-
foreningen, og gjennem de nye fællestyske Love
fik M. efterhaanden Nærings- og Flytnings-
frihed, Ret for Fattigfolk til at indgaa Ægte-
skaber (tidligere var der overmaade mange
uægte Fødsler), Ligestilling for Jøder, borger-
ligt Ægteskab og lignende Reformer, som hidtil
vare uopnaaelige. Ligeledes bortfaldt Prygle-
straffen 1871 ved Indførelse af den fælles tyske
Straffelovbog. Ogsaa begyndte man i M.-
Schwerin 1867 at oprette en selvstændig Bonde-
stand paa Domainerne ved Indførelse af Arve-
forpagtning, og under Trykket af den offent-
lige Mening i Tyskland og fra Rigsdagen
gjordes siden 1872 Skridt til at omdanne M.s
Forfatning, om end hidtil forgjæves, da Re-
geringen ikke har vist synderlig Iver over for
Stænderne. Storhertug Fred. Frants II førte
1870—71 et Hærcorps i den fransk-tyske Krig,
bl. a. i Kampen mod Loirehæren.

Mecklenburg-Schwerin, Storhertugdømme i Nordtyskland mellem 53° 4' og 54° 22' n. Br. og 28° 16' og 30° 54' ø. L., omgivet af Østersøen, M.-Strelitz og de preussiske Prov. Pommern, Brandenburg og Hannover samt Lauenburg. 242 □ M. med 575,000 J. (1885). Landet hører til den nordtyske Slette, og dets højeste Punkt naar ikke 600 F. Den 25 Mile lange Østersøkyst med Wismar-Bugten, hvori Øen Poel, er for det meste lav og sandet, til Dels beskyttet ved Klitter. N. for Dobberan strækker sig i ½ M.s Længde den saakaldte hellige Dæmning, der er en c. 100 F. bred og 12—15 F. høj Samling af Sten. Elben berører paa et Par Punkter Sydgrænsen og optager herfra Elde, Sude, Schale og Delvenau. Trave berører Nordvestgrænsen og falder ligesom Stepenitz, Warnow og Recknitz i Østersøen. Antallet af Søer er meget stort; de betydeligste ere ved Schwerin, Plau, Malchow, Müritz og Malchin. Flere af disse Søer staa i naturlig eller kunstig Forbindelse med hinanden. Klimaet er tempereret med omtr. 9° aarlig Middelvarme. Jordbunden er leret og vel skikket til Dyrkning. M. hører derfor ogsaa til de Lande i Europa, hvor Landbruget staar meget højt. Omtr. 54 pCt. af Arealet er Ager- og Haveland, 15 pCt. Eng og Græsgang og 12 pCt. Skov. Kornavlen giver et betydeligt Overskud til Udførsel navnlig af Rug og Hvede; desuden dyrkes i Mængde Bælgfrugter, Kartofler, Roer, Raps, Tobak og paa nogle Steder Frugttræer. Kvægavlen staar paa et meget højt Trin og saa vel Heste- som Kvæg- og Faareracen er fortrinlig. Af Mineralprodukter forekomme noget Myremalm og Brunkul, samt Tørv, Kalk og Ler. Salinen Sülze leverer aarlig 100,000 Centn. Salt. Industrien er næsten ganske indskrænket til Stæderne. Skibsbyggeri drives i Rostock og Wismar. Handelen er meget betydelig og drives til Søs især over Rostock og Wismar, til Lands ad Jærnbanerne, der have en Længde af c. 85 Mil. M. hører til den tyske Toldforening. Undervisningsvæsenet har hidtil, navnlig paa Riddergodserne, været temmelig forsømt. Der er et Universitet i Rostock, 6 Gymnasier og 8 Realskoler, hvoraf 2 tillige Gymnasier, en Militærskole i Schwerin, en Landbrugsskole ved Rostock, 49 Byskoler og 1,344 Landsbyskoler. Til Uddannelse af Landsbyskolelærere bestaar 2 Seminarier. Næsten hele Befolkningen bekjender sig til den lutherske Kirke. Antallet af Katholiker er c. 2,300 og af Jøder 2,800. Statsforfatningen er aldeles middelalderlig og hviler paa Akter fra 1523 til 1755. Storhertugerne dele den lovgivende Magt med fælles Stænder, der bestaa af Ridderskabet (700 Riddergodsbesiddere med Virilstemmer) og Landskabet (Repræsentanter for 47 Byers Magistrater), medens Bønderne slet ikke ere repræsenterede. Godsejerne have endnu de gamle godsherlige Rettigheder og Stæderne megen Selvstændighed, men gammeldags Styrelse. Rostock indtager en særlig Stilling, og Wismar staar helt uden for Forfatningen. Til den tyske Rigsdag sender M.-S. 6 Medlemmer, til Forbundsraadet 2. Den øverste Domstol er Overlandretten i Rostock (tillige for M.-Strelitz). Som Melleminstanser er der 3 Landretter i Schwerin, Güstrow og Rostock og som Underretter 43 Amtsretter. Noget egentligt Finansbudget bestaar ikke, og man maa for at faa en Forestilling om Statshusholdningen sammenholde 3 forskjellige Finanssystemer: 1) Landsherrens Forvaltning, hidrørende fra Domainer og Regaler, hvis aarlige Indtægt anslaas til 10⅔ Mill. Kr.; heraf afholdes de egentlige Regeringsudgifter og Matricularbidraget til Rigskassen, der for 1885 udgjorde c. 1,178,000 Kr.; til Civillisten er henlagt betydelige Domainer (de saakaldte Husholdningsgodser); 2) Stændernes særlige Finansforvaltning, der kun raader over smaa Midler; 3) den fælles Finansforvaltning, hvis Indtægt og Udgift aarlig andrager c. 1,800,000 Kr. Statsgjælden hviler paa lignende Maade paa forskjellige Etater og udgjorde 1885 i alt 19¼ Mill. Kr., foruden Jærnbanegjælden, der udgjorde c. 17 Mill. Kr. og som, efter at Banerne ere overdragne til et Aktieselskab, amortiseres af dette indtil 1937. Mod Gjælden staa Activer til Beløb 27½ Mill. Kr. Den mecklenburgske Hær er optagen i den preussiske; den stiller i Forening med M.-Strelitz 1 Grenader- og 1 Fusilierregiment, 1 Jægerbataillon, 2 Dragonregimenter og 4 Feltbatterier.

Mecklenburg-Strelitz, Storhertugdømme i Nordtyskland, bestaar af to Hovedbdele, 1) Hertugdømmet Strelitz ø. for M.-Schwerin, omgivet af dette og de preussiske Prov. Pommern og Brandenburg, og 2) Fyrstendømmet Ratzeburg v. for M.-Schwerin og omgivet af dette samt lauenburgsk og lybsk Gebet med Smaaenclaver i Lauenburg. Det hele Areal er 53,₃ □ M. med 98,000 J. (1885). De klimatiske og Jordbundsforholdene ere som i M.-Schwerin. Landets højeste Punkt er c. 560 F. Floden Havel flyder gjennem den sydlige Del af M.-S., hvor der tillige er en Mængde Søer. I Ratzeburg er Ratzeburg Søen, hvis Afløb Wackenitz flyder til Trave. Landbrug er Hovederhverv; omtr. 26 pCt. af Landet er dækket med Skov. M.-S.s Forfatning falder sammen med M.-Schwerins; det sender 1 Repræsentant til den tyske Rigsdag og 1 til Forbundsraadet. Ratzeburg fik 1869 en egen standersk Forfatning, men som endnu ikke er traadt i Kraft. Den øverste Instans i Retsplejen er Overlandretten i Rostock; desuden en Landret i Neu-Strelitz og 9 Amtsretter. Af Undervisningsanstalter haves 3 Gymnasier, 3 højere Realskoler, 2 højere Pigeskoler, 17 Byskoler, 237 Landskoler og et Skolelærerseminarium. Storhertugdømmet stiller til det fælles mecklenburgske Contingent 1 Bataillon og 1 Batteri.

Medaille [dalje] ell. Skuepenge (af lat. metallum, Metal). M. forekomme allerede hos de gamle Romere og kom igjen i Brug i Italien i det 14de Aarh., bleve først støbte, senere ogsaa drevne og fra det 16de Aarh. prægede ved Staalstempler. Fra det 16de og 17de Aarh. haves emaillerede Guldmedailler (i Danmark fra Frederik II og Christian IV). I det 18de Aarh. forfaldt denne Kunst ligesom alle andre, og først i dette Aarh. gav Napoleon I med Bistand af David og Denon Stødet til dens Gjenoplivelse. M. ere af dobbelt Art: dels

...ges de til Erindring om en eller anden ...rdelig Begivenhed, som Fødsler, Bryllupper, ...ninger, Ligfærd i fyrstelige Familier, Krigs-...ivenheder, Statsforandringer (f. Ex. Sou-...enetetens Indførelse i Danmark) osv., dels Belønning i forskjellig Retning, som For-...imedaillen (s. d. A.), M. for ædel Daad, Bidenskab og Kunst osv. M. ligne Mønter, ...ere som oftest meget større. Den største ...e M. er præget for Niels Juel efter Sla-... Kjøge Bugt og har i Guld en Værdi 1,650 Kroner. De strængere Fordringer Stempelskæringen langt vanskeligere ved ...nd ved Mønter; Prægningen drives paa ...mpleste Maade ved svære Skrueslagpresser mechanisk Tilbringer osv., fordi M. be-...flere, ofte særdeles mange Slag og en ...ing for hver 2—3 Slag. M. gjøres ...lig af meget blødt Metal, fint Guld, ...ølv, Kobber, ja endog Tin. Saakaldte ...gemedailler" ere næsten altid af Kobber ...ngerede. Ensidige, som oftest støbte og ...de M., mest med Portræter, tilhøre navn-... 16de og 17de Aarh. De ere stundum ... kunstnerisk Værd, navnlig de italienske. ...ebrejning, s. Reliefdrejning. Medailleur, ...elskærer; af saadanne ere i den nyeste Tyskland især F. Loos (d. 1819) og G. ...s (d. 1843), i Danmark F. C. Krohn ...3) og H. Conradsen, i Sverige L. P. ...n og Fru L. Ahlborn bekjendte. Me-...[daijông], en større, medaillelignende ...lling, udført i Marmor, Gips eller ...ogsaa en rundagtig, flad Kapsel til et ...en Haarlok o. desl.

...elagtighed, den Virksomhed, der er ...a en Forbrydelses Iværksættelse ved en Gjerningsmanden, er enten physisk ...r den gaar ud paa med Raad eller Daad Gjerningsmanden, eller psychologisk ...r den ved Løfter, Trusler ell. lign. ...a Gjerningsmandens Vilje for at bi-...am det forbryderske Forsæt eller styrke ...i. Har den psychologisk meddelagtige Gjerningsmanden til Forbrydelsen, er ...ifter og straffes som Gjerningsmand, ... M. ellers i Almindelighed straffes ...ndre. Medens man correct taler om ...de og efterfølgende M., efter som ...eden gaar for sig under Forberedel-...Forbrydelsens Iværksættelse eller under ...te, er efterfølgende M., der gaar ud ...retholde den ved Forbrydelsen skabte Tilstand (sikre den ulovlig erhvervede ... lign.), ikke correct M. i selve For-... En Art efterfølgende M. er Hæleri.

...ndsmænd kaldes de Personer, der efter ...Ret endnu i visse Sager, navnlig ...angaa den tiltaltes Liv, skulle til-... Underdommeren for at affige Dom-...ening med ham. I de Kjøbstæder, ...forinden Byfogden endnu findes no-...agen ansat Magistratsperson (s. Ma-... det denne, der fungerer som M.; ...ndre Byer og paa Landet udnævner ...eren i hver enkelt Sag efter Om-... Jurisdictionen bosatte Mænd til at ...e Hverv. I Norge deltage 4 af ...tævnte M. i Paadømmelsen af Livs- samt Odels- og Aastedssager i første Instans. I Søretssager haves i de fleste Byer tvende faste M.; ellers opnævnes de ogsaa her som ellers, men deres Antal er i ethvert Tilfælde kun to. Efter den 1887 vedtagne Straffe-proceslov skulle mindre Straffesager paadømmes af en saakaldet Meddomsret, bestaaende af Under-dommeren og tvende M., medens i de større Domstolen skal bestaa af et Dommercollegium paa 3 Mænd og en Jury paa 10.

Medea, d. e. den kløgtige, Datter af den kolchiske Konge Æëtes og Okeaniden Idyia, var i Oldtiden berømt for sine Trylleknnster. Da Jason var kommen til Kolchis for at hente det gyldne Skind, var M. ham behjælpelig og flygtede med ham til Grækenland, ved hvilken Lejlighed hun dræbte sin Broder Absyrtos og udstrøede hans sønderhuggede Legeme for at Forfølgerne skulde blive opholdte ved at op-samle Stykkerne. Da Jason senere blev hende utro og ægtede Kreusa, hævnede M. sig ved at sende Kreusa en forhexet Klædning, der be-virkede hendes Død; de Børn, som hun havde med Jason, dræbte hun og flygtede derpaa paa en med Drager forspændt Vogn til Kong Ægeus i Athen. Da hun efterstræbte Theseus's Liv, maatte hun forlade Athen og drog med sin og Ægeus's Søn Medos, efter hvem Medien skal have faaet Navn, til Kolchis, hvor hun gjen-indsatte sin Fader, der var bleven afsat. Se-nere lader Sagnet hende leve i Elysion som Achilleus's Ægtefælle. Sagnene om M. bleve hyppig behandlede af de tragiske Digtere.

Mededsmænd, s. Ed.

Medellin, 1) Flække i den spanske Prov. Estremadura ved Floden Guadiana, 10 M. ø. til n. for Badajoz, med Bro over Guadiana. 2,000 I. Cortes's Fødeby. — M. skal være anlagt af Q. Cecilius Metellus og have faaet Navn efter ham. Franskmændene under Mar-schal Victor slog her Spanierne 28 Marts 1809. 2) Stad i den sydamerikanske Republik Columbia, 20 M. n. v. for Bogota. 20,000 I. Livlig Handel.

Medelpad, Landskab i den nordlige Del af Sverige, omgivet af Ångermanland, Jemtland, Herjedalen, Helsingland og den bottniske Bugt, dannes af Indalselvens og Ljungans nedre Flod-gebeter og har et Fladeindhold af c. 134 □ M. (7,350 □ Kilom.) med c. 74,500 I. Bjærg-højder, som mod V. naa op til en Højde af 1,500 F. (475 Met.), afvexlende med Dale, vidtstrakte Skove og frodige Enge, give Land-skabet stor Skjønhed. Jordbunden bestaar ved Vandløbene i Almindel. af frugtbart Ler; i Bjærg- og Skovstrækningerne er den mere blan-det med Sand og Grus. Agerbrug og Skov-brug udgjøre de vigtigste Næringskilder. M. har en By Sundsvall, udgjør i administrativ Henseende to Fogderier under Vesternorrlands Län, i judiciel Henseende to Jurisdictioner under Svea Hofret og i gejstlig Henseende et Provsti under Hernösands Stift.

Medemblik, Stad i den hollandske Prov. Nordholland ved Zuider-Søen, 6 M. n. n. ø. for Amsterdam, med 2,200 I. og Havn. M. skal være Nordhollands ældste Stad og anses for de gamle frisiske Kongers Residens. Herfra udgik 1593 de første hollandske Skibe til Guinea.

Mĕdevi, Sundhedsbrønd med smukke Omgivelser i Vestra Ny ell. Nykyrka Sogn i Østergötland i Sverige, nær ved Vetterns østlige Bred, 2¼ M. (18 Kilom.) n. for Motala. Vandet, som indeholder kulsurt Jærnforilte, kulsure og svovlsure Alkalier, er med Held blevet anvendt mod rheumatiske Tilfælde, Lamhed, Mavekatarrh og Blodmangel. Dampbaadsforbindelse med Havnene ved Vettern.

Medforlover (Medcautionist) kaldes den Person, der i Forening med ēn eller flere andre indgaar Forløfte (Caution) for en Tredjemand, hvad enten Forholdet er ordnet saaledes, at hver M. kun indestaar for en Del af Hovedmandens Gjæld, eller saaledes, at enhver af dem indestaar for Gjældens hele Beløb (Medforløfte i egentlig Forstand).

Medgift (lat. dos) kaldes det, der i Anledning af et Giftermaal af Hustruen, hendes Slægt eller en hende paarørende ydes Manden til at bestride Udgifterne ved hendes Underholdning, saa længe Ægteskabet bestaar. M.-Institutionen er fra Romerretten gaaet over i flere Landes Lovgivninger, men er noget for vor Ret ganske fremmed, og for M., hvis en saadan gives, gjælde de almindelige Regler om Ægtefællernes Formue.

Medhurst, Walter Henry [mēddhørst], nidkjær protestantisk Missionær i China, f. 1796, opholdt sig først paa Malaka, fra 1843 til 1856 i Shanghai. D. 1857 i London. Hans »Chinese-English and English-Chinese Dictionary« (Batavia, 1842) anses endnu for det paalideligste af dette Slags Arbejder.

Mēdia, s. **Medien**.

Mediān (af lat. medius, middel, midt imellem), en ret Linje fra en Trekants ene Vinkelspids til den modstaaende Sides Midtpunkt; middelstore Formater af Papir (f. Ex. 17 Tomm.s Højde og 22 Tomm.s Bredde) og de deraf ved Falsning dannede mindre Formater. **Mediānt** kaldes Tersen til Tonica som Mellemled mellem denne og Dominanten.

Mediāt, d. e. middelbar, kaldtes i det gamle tyske Rige Herskaber, der ikke stod umiddelbart under Kejseren, men under en anden tysk Fyrste. **Mediatiserede** kaldes derfor de mindre Fyrster, Grever og Herrer, som forhen vare „rigsumiddelbare", men i Følge de fra Frankrig i Beg. af dette Aarh. udgaaede Omvæltninger ved Rigsdeputationsbeslutningen 1803 saa vel som ved Rhinforbundets Oprettelse 1806 og det tyske Forbunds Stiftelse 1815 mistede deres Rigsumiddelbarhed og bleve underkastede en større Stats Souverænetet, saaledes at de bleve dennes Regents Undersaatter, dog med visse Forrettigheder i Henseende til politisk Stilling (f. Ex. Virilstemmer i Stænderforsamlinger o. desl.) og personlig Rang.

Mediatiōn, Mægling. **Mediationsakten**, d. e. Mæglingsakten, kaldes den Statsordning, som Schweiz havde 1803—13 i Følge Bonapartes Mægling, og som var en Mellemting imellem det tidligere løse Forbund af souveræne Cantoner og den helvetiske Enhedsrepublik, der var grundlagt 1798. Den gjorde de tidligere afhængige Territorier til frie Cantoner og gav de største Cantoner en forøget Indflydelse paa Forbundets Styrelse, samt forberedte i flere Retninger den senere Udvikling i Schweiz.

Mediēre, mægle.

Medicamēnt, s. **Medicin**.

Medicēiske Venus, en af den senere Oldtids mest fejrede Fremstillinger af Gudinden Aphrodite i helt nøgen Skikkelse. Den tilskrives Kleomenes, Apollodoros's Søn fra Athen, og bevares nu i Uffizigalleriet i Firenze. Kunstneren giver en ved Stilling og Udtryk noget sagt Fremstilling af kvindelig Skjønhed og fordærver ved Figurens coquette Bevægelse noget den Virkning, den fuldendte Udførelse vilde gjøre. Hvor stor en Yndest denne Billedstøtte stod i allerede i Oldtiden, ser man af de mange Gjentagelser, der med større eller mindre Forandringer haves i forskjellige Museer. En af de mærkeligste er den saakaldte capitolinske Venus, der er sanseligere i Fremstillingen; den bevares i det capitolinske Museum i Rom. S. for øvrigt **Aphrodite**.

Mēdici [ditschi] ell. **Mediceerne**, en berømt og mægtig Familie, som i flere Aarhundreder udøvede den største Indflydelse i Firenze og til sidst erhvervede sig Eneherredømmet. Den havde allerede i Slutn. af 12te Aarh. ved Handel opnaaet Rigdom og Anseelse; men den fik først politisk Betydning ved **Salvestro dei M.**, som 1378 blev Gonfaloniere og styrtede den rivaliserende Familie Albizzi. 1388 døde S., og hans Slægt blev derefter fordreven. En anden Gren af samme Familie forblev i Firenze og bragte ved heldige Handelsforretninger Huset paa ny paa Fode. Af denne Gren var **Giovanni dei M.**, som beklædte de vigtigste Statsembeder, 1421 blev Gonfaloniere og døde 1429. Med hans ældste Søn, **Cosimo** ell. **Cosmo dei M.** (f. 1389), begynder den glimrende Række af de berømte M.; den yngre Søn, **Lorenzo**, blev Stamfader til de senere Storhertuger af Toscana. I Besiddelse af uhyre Rigdomme forstod Cosmo ved Gavmildhed og ved at give en stor Mængde Kunstnere og Haandværkere Beskæftigelse at skaffe sig et stort Parti blandt Folket. Ogsaa han blev fordrevet 1433 af Slægten Albizzi; men han kom allerede n. A. tilbage og ledede derpaa Staden i 30 Aar med stor Klogskab. Han holdt sig stadig i en tilbagetrukken Stilling og lod andre handle for sig uden ved ydre Pragt eller Udmærkelse at ægge den aldrig slumrende Misundelse. Sin Rigdom anvendte han til at forskjønne Staden ved prægtige Bygninger og Kunstværker og til med overordentlig Rundhaandethed at understøtte Kunstnere og Lærde og samle Bøger og Kunstskatte. Han var lige udmærket som driftig Kjøbmand, aarvaagen og omsigtsfuld Statsmand og dannet og kundskabsrig Ven af Videnskab og Kunst og lod ved sin Død 1464 sin Stilling gaa i Arv til sine Efterkommere. — Hans Søn, **Piero dei M.**, var svag, lignede ikke sin Fader i Begavelse og egnede sig saaledes mindre til at være Statens Overhoved, hvorfor Familiens Modstandere med Luca Pitti i Spidsen stiftede en Sammensværgelse imod ham, som dog mislykkedes; han døde 1469. — Højest steg Familiens Anseelse ved Pieros to Sønner, **Lorenzo** (f. 1449) og **Giuliano** (f. 1453). M.s hemmelige Fjender troede, at et nyt Forsøg paa at styrte det mægtige Hus vilde lykkes paa Grund

e to Brødres Ungdom og Uerfarenhed, og
en af Familien Pazzi i Forbindelse med
e Sixtus IV og Ærkebiskoppen i Pisa, Franc.
viati, stiftet Sammensværgelse blev Giuliano
s myrdet i Domkirken 1478, men Lorenzo
errede Mordernes Stød, sejrede ved Folkets
p over sine Fjender og blev fra den Tid
Republikens Overhoved. Ogsaa han op-
te kun som dens første Borger; han lod
publikanske Former bestaa, men som en
i Perikles i et nyt Athen vidste han at
sin kloge Styrelse Gyldighed. Denne
Firenze saa lykkelige Tid forskjønnedes
en Beskyttelse, Lorenzo ligesom sin Far-
i rigt Maal lod Videnskab og Kunst blive
el, saa at Firenze under hans Styrelse
for Italiens Midtpunkt baade i politisk
andelig Henseende. Lorenzo fik Tilnavnet
gnifico« (d. prægtige) for den Glans,
ndnu mere end nogen anden af den be-
Familie udbredte over sin Fødeby. Ved
g Politik tilvejebragte han Ligevægt
n Italiens Hovedmagter og skaffede der-
renze en lang Fredsperiode. Han for-
de glimrende Folkefester, understøttede
dt de trængende, prydede Staden med
e Bygninger, omgav sig med sin Tids
ste Lærde, forøgede det af Cosmo stiftede,
ndskrifter rige mediceiske Bibliothek og
en Skole for Maler- og Tegnekunst.
de 8 Apr. 1492. Under Titlen »Opere
nzo di M., detto il Magnifico« er en
dig Samling af hans Digte udgiven af
t. Leopold II i en Pragtudgave (4 Kvartbd.)
ns Liv er skildret af A. v. Reumont, »Lo-
i M., il Magnifico« (Leipz. 1874). — Lo-
terlod 3 Sønner, Piero, Giovanni, den
ve Leo X (s. d. A.), og Giuliano. Piero
den ældste (f. 1471), arvede Faderens
men ingen af hans glimrende Egen-
I Løbet af to Aar havde han gjort
af Milano og den franske Konge
l, som han havde indkaldt til Italien,
er af Republiken og ved sin Uklog-
Svaghed gjort sig almindelig forhadt.
v derfor 1494 forvist med sin hele
gik, efter flere forgjæves Forsøg paa
tilbage, til den franske Hær i Neapel
ede der i Floden Garigliano ved et
af de spanske Tropper 1504. — Først
Broderen Giovanni var bleven Pave,
ilien igjen tilbage 1513 og hævede sig
mle Glans. Den yngste af Brødrene,
f. 1478), begav sig til Frankrig, hvor
1516. Hans uægte Søn, Giulio, blev
e under Navn af Clemens VII (s. d.
os Søn, Lorenzo (f. 1492), blev op-
Hertug af Urbino af sin Onkel Paven
nnes Understøttelse Regent i Firenze,
allerede 1519 (han var Fader til
Dronning Katharina af M.). Endnu
e Navn af Republik; endnu manglede
Overhoved den fyrstelige Titel, og
Gang syntes Florentinerne at ville
Forsøg paa at bevare deres gamle
1527 at fordrive Alessandro, en uægte
stnævnte Lorenzo; men Kejser Carl V
m igjen med Vaabenmagt 1530 som
rtug og gav ham sin uægte Datter

Margrete til Ægte. Alessandro blev myrdet 1537 af en anden M., Lorenzino, der hørte til den yngre Linje af Huset; den ældre uddøde med ham. — Florentinerne gjorde vel endnu et sidste Forsøg paa at gjenoprette Republiken, men ved Kejser Carl V.s Magtsprog blev Cosmo I d. store, en Sønnesøns Sønnesøn af den ældre Cosmos Broder Lorenzo (f. 1519), indsat til Hertug. Han udvidede sin Magt betydelig, tog strænge Forholdsregler mod Forstyrrelser af den lovlige Orden, forøgede Statens Indtægter, udvidede dens Omraade ved Erhvervelsen af Siena m. m., hvorpaa han 1569 af Pave Pius V fik Titel Storhertug af Toscana, gjenoptog Handelsvirksomheden, som den ældre Linje siden den berømte Lorenzos Tid havde opgivet, og beforbrede ligesom denne og sin ældre Navne Kunster og Videnskaber. Ved Cosmos Død 1574 fulgte hans ældste Søn, Francesco (f. 1541), som var gift med Johanne, en Søster til Kejser Maximilian II, og i dette Ægteskab blev Fader til den franske Dronning Marie af M.; siden ægtede han Bianca Capello (s. Capello); han døde 1587. — Under hans Broder og Efterfølger, Ferdinand I, tidligere Cardinal (f. 1549, d. 1608), og dennes Søn, Cosmo II (f. 1590, d. 1621), vedligeholdt Statens Anseelse sig. Men under de tre følgende og sidste M.s lange Regering sank det forhen saa blomstrende Toscana dybere og dybere. Cosmos Søn, Ferdinand II (f. 1610, d. 1670), forlod i Følge pavelig Indflydelse sine Fædres Politik og sluttede sig til Spanien og Østerrig — et Venskab, som disse Hoffer benyttede til at trække uhyre Summer af M.s Skatkammer, der ansaas for uudtømmeligt. Endnu slettere regerede hans af Munke opdragne Søn, Cosmo III (f. 1642, d. 1723), og til Landets Ulykke i 53 Aar; alle Nationalvelstandens Kilder hentørredes under disse to Fyrsters 102aarige Regering, og Statsgjælden steg til det højeste. Cosmo var gift med en Datter af Hert. Gaston af Orléans; med deres Søn, Johan Gasto (f. 1671), uddøde 9 Juli 1737 den nu aldeles vanslægtede regerende Linje af det tidligere saa berømte Hus. — En tredje Linje af Huset M., der allerede udsondrede sig i det 14de Aarh., er den fyrstelige neapolitanske Familie Ottajano; til den hørte Alessandro, som 1605 blev Pave under Navn af Leo XI, men døde 27 Dage efter sit Valg, og Luigi M., sædvanlig kaldt „Cavaliere M.", neapolitansk Minister, f. 1760, d. 1830 i Madrid.

Mèdici, Giacomo [s. o.], ital. General, f. 17 Jan. 1819 i Milano, gik 1835 til Fremmedlegionen i Spanien og efter Carlisternes Undertvingelse 1840 til Sydamerika, hvor han kæmpede under Garibaldi. Ligesom denne vendte M. 1848 tilbage til Italien og førte et Compagni Frivillige i Krigen med Østerrig; han deltog 1849 i Roms Forsvar og rykkede op til Oberstlieutenant. 1860 organiserede M. de 4,000 Frivillige, som i Juni fulgte efter Garibaldi til Sicilien, og udmærkede sig særlig ved Messinas og siden ved Capuas Indtagelse. 1863 blev han Divisionsgeneral; han førte 1866 en Division i Sydtirol og var 1868—73 Civil- og Militærguverneur i Palermo. 1874 blev

M. første Adjudant hos Kongen og 1877 ophøjet til Marchese del Vascello (efter en Høj i Rom, som han 1849 havde værget med stor Tapperhed mod de franske Tropper). D. 9 Marts 1882.

Medicin, d. s. s. Lægemiddel, enhver Substans, der tjener som saadant, i strengere Forstand dog kun, for saa vidt den hører til de paa en særegen Maade behandlede Substanser, der udsælges fra Apothekerne og benyttes til udvortes eller indvortes Brug (**Medicament**). I daglig Tale bruges Udtrykket M. ogsaa ensbet. med Lægevidenskab, navnlig for saa vidt denne angaar de indvortes Sygdomme, i Modsætning til Chirurgien, der omhandler de udvortes. **Medicīna forēnsis**, retlig M., s. **Retslægevidenskab**. **Medicinallovgivning**, samtlige Lovbestemmelser eller Vedtægter, der sigte til Samfundets eller Individernes Bevarelse for Sygdom og Helbredelse under denne. M. omfatter altsaa Lovbestemmelser for Sundheds- og Sygeplejen, Læge-, Apotheker-, Jordemoder-, Daarevæsenet osv., og danner et vigtigt Led af Samfundets hele Organisation. **Medicinalvægten** er nu saa godt som overalt den franske Gramvægt, hvad enten denne benyttes som Handelsvægt eller ej. Tidligere benyttedes i de forskjellige Lande en fra Handelsvægten noget forskjellig Vægt, almindelig med samme Inddeling og af omtrent samme Størrelse i de forskjellige Lande. Den sædvanlige Inddeling var følgende: 1 Pund à 12 Unzer (betegnet ℥) à 8 Drachmer (ʒ) à 3 Scrupler (℈) à 20 Gran (gr.). 1 Unze var omtr. 1/12 Pd. af Handelsvægten, oftest noget mindre. Det i Danmark før 1 Juli 1869 benyttede Medicinalpund var lig 357,6620 Gram. I England anvendtes Handelsvægten som M. I Norge var før 1866 Pundet lig 357,8467 Gram. I Sverige benyttedes før 1865 den alm. Handelsvægt. **Mediciner**, En, som studerer Lægevidenskaben; **medicinsk Examen**, Universitetsprøven deri; **medicinēre**, bruge Medicin. **Medicopneumātisk Anstalt**, s. **Aërotherapi**. **Mēdicus**, Læge, bruges i Sammensætn., som Hofmedicus.

Mēdien kaldtes i Oldtiden den bjergfulde nordvestlige Del af Iran, som nu omfatter Provinserne Aderbeidschan, Gilan, Masanderan og Irak-Adschemi. **Mederne** vare rimeligvis i national Henseende ganske forskjellige fra Perserne; det mediske Sprog foreligger muligvis i den anden achæmenidiske Art af Kileskrift (s. d. A.). De mediske Stammefyrster bleve i 8de Aarh. hyppig underkastede Assyrerne, men gjorde sig c. 700 uafhængige, efter det græske Sagn under Dejokes, der byggede Ekbatana og var Stamfader for de følgende Konger, som naaede en betydelig Magt især under Kyaxares (c. 600); med hans Søn Astyages endte den mediske Stamme 550, idet hans Rige blev undertvunget af Cyrus. Efter Alexander d. stores Død kom M. under de syriske Kongers Herredømme; 220 f. Chr. forenede Antiochos det saakaldte Atropatene eller Lille-M. med Landet. Ved Arsakiden Mithradates I kom det 152 f. Chr. under Parthien og havde 36 f. Chr. sin egen Konge i Artavasdes, med hvem Triumviren Antonius førte Krig.

Medina (d. e. Staden, arab. **Medinet el-Nabi**, d. e. Prophetens Stad), tidligere Jathrib, ligger i det arabiske Landskab Hedschas under 24° 28' n. Br. og c. 58° ø. L., i en Indsænkning 3,000 F. over Havet. 10,000 I. Den bestaar af den egentlige Stad, en stor Forstad og et Castel, er vel bygget med store Karavanserajer og Bade, stor Torveplads og smukke Daddelskove i Omegnen. M. er en af Muhammedanernes hellige Stæder og har en Moske med Muhammeds Grav — M. døde her 632 — samt Abu-Bekrs, Omars og mange andre mærkelige Grave. Christne tør ikke betræde Staden.

Medinaorm, s. **Traadorm**.

Medina-Sidōnia, Stad i den spanske Prov. Andalusien, 5 M. ø. s. ø. for Cadiz. 12,000 I. Mærkelige Fund af romerske Oldsager. — M.-S. havde fordum Titel af et Hertugdømme, der tilhørte Familien Guzman, deriblandt Anføreren for den spanske Armada (s. d. A.).

Medinet el-Fajūm, Stad i Mellemægypten i Afrika, 12 M. s. s. v. for Kairo. 26,000 I. Tilberedning af Rosenolje, livlig Karavanhandel. Staden har Jernbaneforbindelse med Kairo. Her findes Ruiner af Mamlukbejernes Paladser.

Meding, Oskar, tysk Forfatter, f. 1829 i Königsberg, gik 1859 i hannoversk Tjeneste og blev 1863 Regeringsraad, samt brugtes af Kong Georg V i fortrolige Hverv. M. søgte forgjæves at hindre Bruddet med Preussen 1866, fulgte med Hæren til Langensalza og sendtes derefter til Paris for at varetage de hannoverske Flygtningers Tarv. 1870 udtraadte han af hannoversk Tjeneste, forsonede sig med den preussiske Regering og bosatte sig 1873 i Berlin. Under Navnet Gregor Samarow har han siden 1872 udgivet en Række Romaner, som omhandle Tidens Historie, og som uden synderligt Kunstværd have vundet en stor Læsekreds, fordi Forfatterens tidligere Stilling har givet ham nøje Kjendskab til Personer og Forhold. De vigtigste ere „Um Scepter und Kronen" (udk. 1872—76 i 5 Afdelinger, skildrende Tildragelserne i Tyskland og Frankrig 1865—70); „Die Römerfahrt der Epigonen" (1874, om Fyrstemødet i Frankfurt 1863) og „Der Todesgruß der Legionen" (1874, om Forholdene i Frankrig før Krigen 1870); fremdeles den sociale Roman „Höhen und Tiefen" (1878—80). Endelig udgav M. „Memoiren zur Zeitgeschichte" (3 Bd., 1881—84).

Mēdio, lat., i Midten; **M. Januar**, midt i Januar. **M.** er ogsaa en Guldmønt i Mexico, lig 1 Peso, af Finhed 875 Tusendedele, i Værdi 3 Kr. 67 Øre. **Mēdiotwist**, s. **Mulespol og Twist**.

Mediolānum, det gamle Navn paa Milano.

Meditatiōn, Eftertanke, Overvejelse, Grublen; **meditēre**, overveje, gruble.

Medlyd ell. Consonant kaldes en som Sprogelement benyttet Lyd, der fremkommer, idet der i Mundkanalen dannes en momentan, delvis eller fuldstændig Hindring for den lydførende Luftstrøms frie Gjennemgang. Det fra en ældre Tids Opfattelse bevarede Navn M. ell. Consonant peger egentlig kun hen paa en ydre Tilfældighed i disse Lyds Function, idet det betegner en Lyd eller et Bogstav (jvfr. denne Art.), som kun lader sig udtale hørlig i Forbindelse med en Selvlyd eller Vocal. M.

ıddeles 1) efter Dannelsesmaaden i a) Ex-
losiver ell. Clusiler (tidligere mutæ), ved
ilke der et Sted i Mundkanalen dannes et
ldstændigt Lukke, der, saa længe denne Mund-
lling bevares, afskærer Lydstrømmen, som p,
l, b, d, g (herunder henhøre ogsaa de ægte
pirater, som th, kh, der meget ligne Be-
ıdelseslyden i dansk tale, Kage og bero
, at Luftudstrømningen vedbliver et Øjeblik
r at Lukket er ophævet og inden den føl-
de Lyd falder ind); b) Fricativer ell.
iranter, ved hvilke der dannes en Ind-
ıring, hvorigjennem Luften ligesom gnider
som f, v, j, „blødt" d og g, engelsk th, tysk
c) Nasaler, Næselyd, ved hvilke For-
elsen med Næsehulen er aaben, saa at
strømmen gaar ud derigjennem, medens
idig Mundkanalen er afspærret et eller andet
), som m, n, ng; d) L-lyd, ved hvilke
ıdkanalens Midtlinje er afspærret, saa at
n maa bane sig Vej ud ved Siden af Tun-
e) R-lyd, ved hvilke en af de mere be-
lige Dele (navnlig Tungespidsen eller Drø-
) sættes i stærkere eller svagere Sving-
2) Efter Luftstrømmens Art og Inten-
a) stemmeløse (ogsaa klangløse, fortes,
) Lyd, ved hvilke den fulde Luftstrøm
er frit gjennem Struben, som p, t, k
: man særlig har benævnet tenues), f, s,
h, og b) Stemmelyd (ogsaa klingende,
svage), ved hvilke „Stemmen" klinger
idet Stemmeridsen (glottis) indsnævres,
Stemmebaandene og dermed Luftstrøm-
ættes i Svingning, saasom b, d, g (de
ıte mediæ), v, j, almindeligvis Næse-
, l og r, fransk z, j. Ikke sjælden,
g ved mediæ (f. Ex. i de nordiske Sprog),
dog „Stemme"-momentet bort og er-
blot ved en ringere Intensitet i Ud-
gen. Endelig deles M. 3) efter Dan-
edet i forskjellige Rækker, af hvilke de
e ere a) Læbelyd, Labialer: p, b, (w),
Articulation af Underlæben mod Over-
f, v (med Underlæben mod Overtæn-
b) Tandlyd, Dentaler (ved Articu-
af den forreste Del af Tungen mod
ne eller Gummerne, hvorved forskjellige
ækker fremkomme), som t, d, þ, ð, s,
, l; af andre hertil sig sluttende Rækker
ınes f. Ex. de i de indiske Sprog samt
g Svensk forekommende saakaldte „Ce-
" (rettere Cacuminaler, Supradenta-
r udtales med opadbøjet Tungespids;
ıelyd (ligeledes i flere Rækker, ved
ıtion af Tungeryggen mod forskjellige
af den haarde eller bløde Gane; Pala-
Gutturaler), som k, g (kj, gj), j, ng.
k. have to samtidige Dannelsessteder,
kjellige „monillerede" Lyd.
c, et berømt Vindistrict i det franske
conde paa Østsiden af Halvøen mellem
Gironde og Havet, frembringer fortrin-
: og hvide Vine.
la, Andrea, ital. Maler, s. **Schiavone**.
t, **Kodros's** ældste Søn, efter Sagnet
: livsvarige Archont i Athen.
jidjeh, Stad i Dobrudscha i Rumæ-
) Jærnbanen mellem Donau og Ku-
12,000 J. Store Messer.

Medullær (af lat. medulla, Marv), marv-agtig, hvad der hører til Marven. **Medullær-kraft**, s. **Kraft**.

Medūsa, **Medusahoved**. s. **Gorgo**. **Meduser**, s. **Gopler**.

Medūsahoved (Astrophyton), Dyreslægt af Slangestjærnernes Orden, udmærket ved, at Armene forgrene sig stærkt og mange Gange fra Roden af; de pleje at opholde sig paa Horn-koraller, især paa dybt Vand, og findes i de fleste Have. **Medūsahovedet**, et lille Stjærne-billede paa den nordlige Himmel, hørende til Perseus, med Hovedstjærnen Algol.

Medway [mētwæ], Flod i det sydlige England, udspringer i Surrey-Shire, løber forbi Maid-stone, Rochester og Chatham og falder ved Sheerness i Themsen. Den er sejlbar i næsten hele sit Løb.

Meer, van der, flere hollandske Kunstnere. **Jan van der M.**, f. 1632 i Delft, d. 1665, var Elev af Karel Fabritius og hører gjennem ham til Rembrandts Skole. Han viser sig i sine smaa Billeder, mest Portræter af unge Piger, som en ganske fortrinlig Kunstner. Hans Billeder gaa undertiden under Terburgs eller P. de Hooghes Navn. Her kan nævnes „Læsende Pige" i Amsterdam, „Pigen med Vinglasset" i Braunschweig, „Pigen med Perlehalsbaandet" i Berlin. — **Jan van der M. (Meire)**, van Haarlem, **de oude** (d. ældre), f. 1628 i Haarlem, d. 1691, var Lærling af Jakob de Wett og malede Landskaber fra Klitterne med god Staffage. Arbejder af ham findes i Rotterdam („Byen Norderwijk") og tre Billeder i Berlin. — Hans Søn, **Jan van der M. de jonge** (d. yngre), f. 1658 i Haarlem, d. 1705, var Elev af sin Fader og Berchem. Han besøgte Italien og malede efter Hjemkomsten Landskabsbilleder med Kvæg, dels af italienske, dels af rhinske Egne, saaledes „Den sovende Hyrde" i Amsterdam, „Landskab med Kvæg og Geder" i Malerisaml. i Kjøben-havn. Begge de sidste Kunstnere kaldes under-tiden Vermeer.

Meerane, Stad i Konger. Sachsen, 7 M. s. for Leipzig. 22,000 J. Betydelig Uldin-dustri og Farveri.

Meert, Pieter, flandersk Maler, f. 1619 i Brüssel, d. 1669, hører til Datidens anseligste Portrætmalere, uagtet man kun kjender 3 Bil-leder af ham, „Fiskernes Syndicat" i Brüssel, et Mandsportræt og „Rederen og hans Hustru", begge i Berlin.

Meeting, eng. [mī], Møde, Sammenkomst, Forsamling, Folkemøde.

Megabāzos, persisk Hærfører under Darius, som 513 erobrede Thrakien.

Megăkles, flere bekjendte Grækere. **M.**, en fornem Athenienser af Alkmæonidernes Slægt, lod 612 f. Chr. Kylons Tilhængere dræbe imod givet Løfte, hvorved han og hans Slægt paa-drog sig Had og en kort Forvisning. — Hans Sønnesøn af s. N. forenede sig med sin tidli-gere Fjende Lykurg og fordrev Pisistratos, men de to gamle Fjender bleve snart igjen uenige; M. førte Pisistratos tilbage og gav ham sin Datter til Ægte; dog kom han snart atter i Strid med ham, og Pisistratos maatte anden Gang forlade Athen. Fra den Tid omtales M. ikke mere.

Megalithiske Monumenter, d. e. byggede af store Sten, er en ikke usædvanlig Betegnelse fra Stenalderens Dysser (s. d. A.).

Megalokastro, Stad paa Nordsiden af den tyrkiske Ø Kreta, med 12,000 J., er Øens Hovedstad og Sæde for Generalgouverneuren og en græsk Ærkebiskop. Den er omgiven med Fæstningsværker, hidrørende fra den Tid, da Venezianerne vare Øens Beherskere. Undersøisk Telegraphforbindelse med Chios.

Megalŏpolis, en i Oldtiden betydelig Stad i Arkadien, anlagt 370 f. Chr. af Epaminondas, der gjorde den til det arkadiske Forbunds Hovedstad. Den blev 222 f. Chr. ødelagt af den spartanske Konge Kleomenes III. Feltherren Philopømens og Historieskriveren Polybios's Fødeby.

Mĕgara, nybygget Stad i den græske Prov. Attika og Bøotien paa Landtangen ved Korinth, ved Nordkysten af Salamis Bugten, 4½ M. v. for Athen, med 4,000 J., var i Oldtiden Hovedstaden i **Megaris** paa den korinthiske Landtange, men nedsank i Tidernes Løb til en Landsby, der blev næsten ganske ødelagt i Frihedskrigen. **Megarensiske Taarer**, paa Grund af Megarensernes formentlige Falskhed en ordsproglig Betegnelse for falske eller hyklerske Taarer. **Megăriske Skole**, stiftet af Euklides fra Megara, en trofast Beundrer af Sokrates, er ligesom den kyniske og kyrenaiske en ensidig Fortsættelse af den sokratiske Philosophi, som den sætter i Forbindelse med den ældre eleatiske Enhedslære og med Gorgias's Sophistik. Med Sokrates fremhæver den Betydningen af den begrebsmæssige Viden, hvis højeste Gjenstand er det gode. Med Eleaterne skjelnede den mellem den sanselige Erkjendelse, som kun giver os det foranderlige, og Fornufterkjendelsen (Tænkningen), der giver os det uforanderlige, det i Sandhed værende. Fra det sande værende er Virksomhed, Lidelse, overhovedet al Vorden og Bevægelse udelukket; derfor gives der heller ingen Overgang (Bevægelse) fra Mulighed til Virkelighed; kun det virkelige er muligt. Det eneste virkelige er det gode, som er ēt, uforanderligt, sig selv ligt; vore højeste Begreber, som Guddommen, Indsigten og Fornuften, ere kun forskjellige Navne paa det samme; de mange Dyder ere kun forskjellige Benævnelser af den ene Dyd, som er Sædelighedens Formaal, Viden om det gode. Over for Modstandere anvendte Skolen en formel Dialektik, som efterhaanden udartede til spidsfindig Eristik, der gav sig Udtryk i bekjendte Sophismer. Hovedrepræsentanter ere Euklides, Diodoros Kronos og Stilpon, hvilken sidste optog Elementer fra Kynismen og saaledes blev en Forløber for Stoicismen, der i sig optog de to Forgreninger af den sokratiske Philosophi, den megariske og den kyniske Skole.

Megaspilæon (d. e. den store Hule), et stort og rigt Kloster i Prov. Achaja i Grækenland, til hvis Mariabillede, efter Sagnet malet af Evangelisten Lucas, foretages Valfarter.

Megăsthenes, græsk Historieskriver, der af den syriske Konge Seleukos Nikator blev sendt som Udsending til den indiske Konge Chandragupta. Her samlede han Materiale til sin indiske Historie, af hvilken vi nu kun have enkelte Fragmenter.

Megathērium, s. Kæmpedyr.

Megæra, s. Eumenider.

Mehādia, Flække i Ungarn, 52 M. s. ø. for Buda-Pest, med 3,000 J., romerske Oldtidsminder og de allerede i Romernes Tid berømte, stærkt besøgte Herculesbade (s. d. A.), varme Svovl- og Kogsaltkilder af Temp. indtil 62°, der ligge henved 1 M. fra M. i en herlig Bjergdal og navnlig besøges af Curgjæster fra Tyrkiet, Ungarn, Polen og Rusland.

Mehăllet el-Kebir, Stad i Nedre Ægypten i Nildeltaet, 15 M. n. for Kairo. 28,000 J. Livlig Industri i Linned- og Bomuldsstoffer.

Mehemed Ali, Vicekonge i Ægypten 1804—49, f. 1769 i Kavala i Makedonien, hvor hans Fader var Aga for Politiet, blev efter Faderens Død opdraget hos Paschaen og fik lidt Undervisning af en fransk Kjøbmand. 1783 indtraadte M. i Hæren og gik 1799 til Ægypten som Fører for sin Hjemstavns Contingent; her udmærkede han sig saaledes, at han blev Chef for alle Albaneserne, og viste under Stridighederne mellem Mamlukerne og de tyrkiske Anførere stor Snildhed og Dygtighed, hvorfor han 1804 af de indfødte valgtes til Pascha og 1806 stadfæstedes af Sultanen. Først gik M.s Stræben ud paa at udrydde Mamlukerne (1807—11), og det lykkedes ham til sidst ved Svig at faa 470 dræbte paa ēn Gang; derefter begyndte han at udvide sin Magt ved Tog til Arabien (1816—18) imod Vahabiterne og ved at undertvinge Nubien og Kordofan (1821), men søgte desuden at gjøre sit Land uafhængigt af Sultanen. For at skaffe sig Penge inddrog M. de kirkelige Stiftelsers og mange Privatmænds Gods og udsugede Folket ved Monopoler og strængt Hoveri, men vandt samtidig et Skjær af at være Reformator ved at hævde Ro og Orden, indkalde fremmede, især franske, Eventyrere, grundlægge højere Skoler og andre Institutter efter europæisk Mønster og danne en Hær af Fellaher, ligeledes paa europæisk Vis. Under den græske Frihedskrig hjalp M. siden 1824 Sultanen med sin Hær og Flaade og lod Morea plyndre, men Flaaden blev 1827 ødelagt ved Navarino, og Hæren fordreves 1828 af franske Tropper; dog fik M. til Løn Arvelighed for sin Slægt, samt Styrelsen af Kreta. 1831 udstrakte M. sine Arme efter Syrien, indtog let hele Landet og slog Tyrkerne ved Konieh 21 Dec. 1832, hvorefter Syrien afstodes til ham og Paschaliket Adana til hans Søn Ibrahim. 1839 udbrød Krigen paa ny, fordi M. ikke udredede sin Tribut; den tyrkiske Hær led 24 Juni et afgjort Nederlag ved Nisib, og Flaaden gik 5 Juli over til M. Nu forlangte han Arvelighed for sit Herredømme i alle sine Lande, men Rusland og England lagde sig imellem, og efter at General Napier havde fordrevet Ægypterne fra Syrien, maatte M. 1 Juni 1841 lade sig nøje med Ægypten som arveligt Land. Disse fejlslagne Forhaabninger og et Overmaal af sanselige Nydelser, især Drik, svækkede efterhaanden M. saaledes, at han blev helt aandssløv, hvorfor Landet styredes af hans to Sønner, Ibrahim og Abbas; han døde 2 Aug. 1849.

Mehemed Ali Pascha, egtl. Karl Detroit, f. 1817 i Brandenburg af oprindel. fransk Slægt, kom 1843 som Skibsdreng til Constantinopel og blev ved Ali Paschas Hjælp uddannet til Officer. Han gik 1853 over til Muhammedanismen og fik sit nye Navn. M. gjorde god Tjeneste i Krimkrigen og senere imod Montenegro (1861—62) og paa Kreta (1868), samt ved Undertrykkelsen af Røverbanderne i Thessalien 1873; han blev til Løn Pascha 1865 og Muschir 1875. I Sommeren 1877 kæmpede M. med Held imod Montenegrinerne, blev i Juli Overgeneral i det østlige Bulgarien og havde ikke Fremgang, men da han i Sept. blev slaaet af Russerne, blev han fjernet. 1878 var M. en af Tyrkiets Afsendinge paa Congressen i Berlin og fik derefter det Hverv at ordne Grænseforholdene mellem Albanien og Montenegro, men blev myrdet her i Sept. 1878 af de oprørske Albanesere.

Mehemed Rüschdi Pascha, f. 1809 i Constantinopel, blev 1825 Soldat og rykkede snart op til Officer, blev 1839 Oberst og 1843 Chef for den af ham selv dannede Reservehær. 1853 var M. Krigsminister, 1855 Storvezir og regnedes for at være det gammeltyrkiske Partis Hoved; han viste i alle sine høje Embeder Dygtighed og Retskaffenhed. I Maj 1876 blev M. atter Storvezir og medvirkede til Sultanerne Abdul Asis's og Murad V.s Afsættelse, men fratraadte 22 Dec. s. A., da han ikke billigede Planen om en fri Forfatning for Tyrkiet. D. 1882. Da han i sine yngre Dage havde oversat flere krigsvidenskabelige Værker fra Fransk, fik han Tilnavnet Muterdschim („Oversætteren"), til Adskillelse fra en anden Meh. Rüschdi, f. 1821 i Schirvan i Kaukasien, som Oct. 1872—Febr. 1874 var Storvezir, men fjernedes fordi han havde indrømmet Ismail Pascha i Ægypten en altfor selvstændig Stilling og døde 1874.

Mehren, Aug. Ferd. Mich. van, f. 6 Apr. 1822 i Helsingør, begyndte efter at have taget Artium 1838 at studere klassisk Philologi, men gik snart over til Studiet af de semitiske Sprog, især opmuntret og vejledet af Biskop D. G. Monrad. Efter at have studeret i Kiel og Leipzig, erhvervede han den phil. Doctorgrad i Kiel ved Udgivelsen af det krit.-gram. Arbejde »Epistola crit. Nasifi-l-Yazigi Berytensis ad de Sacyum« (Leipz. 1848), ansattes som Lector 1851 og Professor i de semitiske Sprog 1854 efter at have udgivet sit første større Arbejde, „Die Rhetorik d. Araber" (Wien 1853). Senere vendte han sig til Studiet af de arab. Geographer, udgav en populær Oversigt over denne Literatur i „Annal. for nord. Oldk.", Udsigt over de islamit. Folks geogr. Kundskaber" (1858), derpaa for det kejserl. Akademi i St. Petersb. »Cosmographie de Shems-ed-din ed-Dimishqui« (St. Petersb. 1866) og senere den franske Oversættelse med Understøttelse af det danske Vidensk. Selskab, »Manuel de la cosmographie du moyen-âge« (Coph. & Par. 1874). Efter et Ophold i Ægypten 1867—68 udkom „Cahirah og Keràfat, histor. Studier" som Universitetsprogram 1870, oversat paa Fransk i »Mélanges Asiat.« T. IV, St. Petersb. 1869—71, og „Bidrag til Bedømmelsen af den nyere Folkeliteratur i Ægypt." i det danske Vidensk. Selsk.s Forhandlinger 1872, af hvilket Selskab han optoges som Medlem 1867. Religionshistorie og Philosophi optog hans senere Studier, og i denne Retning udkom: »Exposé de la réforme de l'Islamisme«, St. Petersb. 1876, i Bd. II af »travaux du 3ième congrès des Orient.« (paa Dansk i Vidensk. Selsk. Forhandlinger 1877), samt »Correspondance du philosophe Soufi Ibn Sab'in« (Journ. As. 1880, Vidensk. Selsk.s Forh. 1879). Hans seneste Arbejde er en Række philosophiske Afhandl. over Avicennas Philosophi, optagne i det belg. Tidsskrift »Muséon« 1882—86 og udbredte ved Særtryk (3 af disse ere optagne i Vidensk. Selsk.s Forh. 1881—83- 86). Forfatterens Formaal er gjennem en nøjagtig Undersøgelse af disse meget sjældne og hidtil næsten ukjendte Smaaskrifter af Avicenna at forberede en systematisk Fremstilling af den arab. Philosophis Udvikling af den græske.

Méhul, Etienne Nicolas [meỹll], f. 22 Juni 1763 i Givet (Dep. Ardennerne), d. 18 Oct. 1817 i Paris, gjorde tidlig saa store Fremskridt i Musik, at han 10 Aar gl. blev anvendt som Organist. Han uddannedes videre af Organisten ved Klosteret Lavaldieu, Wilh. Hanser, og havde der en Tid lang fungeret som Organist, da det 1778 lykkedes ham at komme til Paris. Her kom han i Berøring med Gluck, som tog sig af ham, og efter nogle Operaforsøg indleverede han til den store Opera »Alonzo et Cora«, som dog først opførtes sex Aar senere (1791), da hans »Euphrosine et Conradin« 1790 var bleven givet med Held paa Opéra comique. Flere Operaer opførtes med vexlende Held. »Le jeune Henri« blev ikke spillet til Ende, da der under Opførelsen (1797) opstod en Meningskamp mellem Royalister og Republikanere og disse sidste, der ikke vilde se en Konge (Henrik IV) paa Scenen, sejrede, uagtet Ouverturen havde gjort Furore og havde maattet gjentages. Efter Stykkets Afbrydelse forlangtes og gaves den for tredje Gang. Af en Snes Operaer, M. endnu skrev, ere »l'Irato«, »Une folie«, »Le trésor supposé« („Skatten"), »Uthal« og »Joseph« (1807) de mest berømte. Ved Conservatoriets Grundlæggelse 1794 blev M. en af de fire Inspecteurer. Hvor højt han end var anset baade som Menneske og Kunstner, stilledes han dog i sine sidste Aar, hvori han tillige led under tiltagende Brystsvaghed, noget i Skygge af Spontini. En stor Del Hymner, patriotiske Sange og Cantater ved nationale Fester i Republikens Tid bidrog foruden hans 42 Operaer ikke lidet til hans Berømmelse.

Meibom, en tysk Familie af lærde Mænd, af hvilke **Heinr. M. d. yngre** (f. 1638, først Prof. i Medicin, senere i Historie og Digtekunst i Helmstedt, d. 1700) har gjort sig berømt i Anatomien, bl. a. ved Undersøgelse og Beskrivelse af de efter ham opkaldte „Meibomske Kjertler" eller Slimkjertlerne i Øjelaagene, hvis Betændelse frembringer de saakaldte „Byggkorn"; blandt hans historiske Skrifter ere især at mærke hans Udgave af »Rerum German. scriptores« (3 Fol.-Bd., 1688). — En Slægtning af ham, **Marcus M.**, f. 1630 i Tønning, en berømt Polyhistor, men tillige bekjendt for

sin Sørhed og Ustadighed, beskæftigede sig som Philolog især med Oldtidsmusiken og udgav som ganske ung »Antiquæ musicæ scriptores septem Græci et Latini« (2 Bd., 1652), hvilket Værk foranledigede Dronning Christine til at kalde ham til Stockholm. Her blev han dog ikke længe, men begav sig tilbage til Danmark, hvor han blev den første Bibliothekar ved det af Frederik III stiftede kongelige Bibliothek i Kbhvn. fra 1653 til 1663, da han opgav denne Post for at blive Forvalter ved Øresundstolden i Helsingør. Denne Stilling fratraadte han dog allerede 1668; han gik derpaa til Holland, hvor han en kort Tid var ansat ved Gymnasiet i Amsterdam og døde 1711.

Meidâni, arab. Forfatter, Udgiver af en berømt Ordsprogssamling; s. Arab. Literatur.

Meidell, Ditmar, norsk Journalist, f. i Bergen 24 Jan. 1826, studerede en Tid Mineralogi. I Forening med flere Jævnaldrende grundlagde han 1849 det satiriske Ugeblad „Krydseren", for hvis Udgivelse han snart udelukkende maatte sørge, og af hvis Indhold han har skrevet det meste; Bladet behandlede med Vid og Lune Dagens Spørgsmaal, hyppig i Form af humoristiske Viser, hvoraf enkelte endnu synges rundt om i Landet. 1855 gik „Krydseren" over til et Dagblad „Aftenbladet", hvis Hovedredacteur M. var indtil 1879, ligesom han ogsaa senere leverede jævnlige Bidrag til Bladet, indtil det gik ind 1881. Han ledede Bladet i en human og rolig Aand og behandlede her i Tidens Løb en Mængde vigtige Spørgsmaal paa en grundig og saglig Maade, saa at dets Udtalelser havde ikke ringe Vægt; det arbejdede for Juryens Indførelse, aarlige Storting og Statsraadernes Adgang til Stortingets Forhandlinger, men forsvarede med Styrke det kongelige Veto i Grundlovssager og var i det hele det moderate Fremskridts Organ. 1884—85 udgav M. „Norsk Maanedsskrift for Literatur, Kunst og Politik" (2 Bd.); siden 1883 er han Bibliothekar ved det Deichmannske Bibliothek i Christiania.

Meiderich, en Commune i den preussiske Rhinprovins, ½ M. n. ø. for Duisburg med 14,000 J. og storartede Jærngruber og Støberier.

Meidling, en af Wiens Forstæder, beliggende tæt s. v. for Wien, i Nærheden af Schönbrunn. 35,000 J. Livlig Fabrikindustri. Svovlbade. Tivoli.

Meierötto, Joh. Heinr. Ludw., tysk Skolemand, f. 1742, d. 1800, fra 1775 Rector for det Joachimsthalske Gymnasium i Berlin, var en viljestærk og utrættelig virksom, skarpsynet Mand, ivrende for punktlig Orden, for det almennyttige og til Borgerheld sigtende; han gav Stødet til offentl. uddelte Præmier og til Afgangsprøver, skaffede Lærerne Lønningsforhøjelse og Enkekasse, Eleverne Lege- og Gymnastikplads og en „Conversationsstue" med Naturaliesamling som Grundlag for deres Selvvirksomhed, Gymnasiet rige Dotationer, arbejdede, selv tidlig paavirket af de gamle romerske Skribenter og Forbilleder, for den klassiske Dannelse, særlig Rhetorik gjennem klassiske Mønstre (Cicero) og „latinsk Grammatik i Exempler fra klassiske Forf." (1785), idet han i Sprogstudierne saa Hovedmidlet til en harmonisk Øvelse af alle Sjæleevner. Han udgav latinske og tyske Skrifter om romerske Oldtidsforhold og om pædagogiske Emner („Ueber die Schulprüfung", 1785).

Meile, det tidligere i Tyskland sædvanlige Vejlængdemaal, almindel. lig $\frac{1}{15}$ Ækvatorgrad eller 23,643 danske Fod. Den nye Mil, Neumeile, der indførtes 1868, var 7,500 Meter ell. 23,896 danske Fod, men afskaffedes atter 1873.

Meilhac, Henri [mæiākk], fransk Dramatiker, f. 1832 i Paris, som efter at have forladt Latinskolen først i Boghandlerlære, gav sig derpaa af med Tegning og leverede Illustrationer til »Journal pour rire« 1852—55. Siden har han leveret en Mængde dramatiske Arbejder til de forskjellige Theatre, mest som Medarbejder med andre Forfattere, især med L. Halévy. Disse to Forfattere aabnede 1864 Offenbachiadebouffonnerierne med »La belle Hélène«, der 1866 fulgtes af »Barbe-Bleue«, 1867 af »La grand-duchesse de Gérolstein«; af deres senere Dramaer for Gymnasetheatret maa mærkes »Fanny Lear« (1868) og »Froufrou« (1869), i hvilke de have slaaet ind paa den nyere realistiske Charakterkomedies Stil, fremdeles »Tricoche et Cacolet« (1872), »Toto chez Tata« (1873), »La boulangère a des écus«, »La boule« (1875), »Le mari de la débutante« (1879) o. fl.

Meinardus, Ludwig Siegfried, anset Componist og Musikforfatter, f. 17 Sept. 1827 i Hooksiel, søgte sin videre Uddannelse i Leipzig og Berlin (1846—50), fungerede som Theatercapelmester i Erfurt og Nordhausen, var 1853—65 Directeur for Sangakademiet i Glogau, derpaa Lærer ved Conservatoriet i Dresden til 1874, da han tog Ophold i Hamborg. Af hans fem Oratorier kan fremhæves „Luther i Worms". Fremdeles har han skrevet større Chorballader, flerstemmige Messesange med Orgel, Romancer og mange Kammermusikværker. Foruden Artikler som Medarbejder af „Hamb. Corresp." har han skrevet „Culturgeschichtliche Briefe über deutsche Tonkunst" (2det Opl. 1872), „Ein Jugendleben" (2 Bd., 1874) og „Mattheson und seine Verdienste um die deutsche Tonkunst" (1879). En Opera af ham „Bahnesa" venter paa Opførelse.

Meinau, en for sin skjønne Natur bekjendt lille Ø i Bodensøen, hører til Storhertugd. Baden; storhertugeligt Lystslot, der tjener som Sommerresidens.

Meinberg, Landsby i Lippe-Detmold, paa Skraaningen af Teutoburgerwald, har Svovlog Kogsaltkilder, der anvendes imod Gigt, Rheumatisme, Lamheder, Ledsygdomme, Kjertelsyge og Menstruationsanomalier.

Meineke, Joh. Alb. Friedr. Aug., Philolog og Kritiker, f. 1790, d. 1870, fra 1826 Directeur for det Joachimsthalske Gymnasium i Berlin, har ydet betydningsfulde Bidrag til de græske Komikeres, de alexandrinske Digteres og Anthologiens Kritik. Hans Hovedværker ere »Fragmenta poëtarum comicorum Græcorum« (5 Bd., 1839—43) og »Analecta Alexandrina«.

Meinert, Nicolaj Jonathan, f. 9 Febr. 1791 i Kbhvn., blev 1821 Grosserer og 1834 Medlem af Grosserer-Societetets Comité. Han tog virksom Del i de politiske og nationale Bestræbelser under Frederik VI og Christian VIII,

1835 en af Stifterne af Trykkefriheds-
'abet og 1844 af den slesvigske Hjælpefor-
g. Desuden var M. Stænderdeputeret i
ilde 1840—48, valgtes 1840 til Borger-
æsentant og 1847 til borgerlig Raadmand
til 1857). Efter 1848 trak han sig tilbage
det offentlige Liv og var kun en kort Tid
4—55) Landstingsmand. D. 26 Febr. 1877.
hans Søn, **Frederik M.**, f. 3 Marts 1833,
rede Theologi, men drev samtidig ento-
giske Studier under Schiødtes Vejledning;
at have taget theologisk Embedsexamen
helligede han sig udelukkende Entomolo-
blev Dr. phil. 1868 (»Anatomia Forficu-
l», I) og arbejdede i flere Aar ved Uni-
etets zoologiske Museum; han blev 1883
at ved Landbohøjskolen og 1885 Inspecteur
Universitetsmuseet. M. er Forfatter til
e entomologiske og carcinologiske Arbejder,
ste udkomme i det af Schiødte redigerede
rhistorisk Tidsskrift", nogle i Videnska-
s Selskabs Skrifter og Oversigter samt
turh. Forenings Meddelelser": Af hans
er anføre vi: „Fluernes Munddele,
i Dipterorum" (1881), »Caput Scolo-
e« (1883), „De encephale Myggelarver"
, »Myriapoda Musæi Hauniensis« (1871,
»Myriapoda Musæi Cantabrigensis«
, samt i Forening med Schiødte »Sym-
ad monographiam Cymothoarum« (1879
og »De Cirolanis Ægas simulantibus«
Siden 1887 redigerer han „Entomolo-
eddelelser" (udg. af „entomol. Forening").

ningen, Hoved- og Residensstad i Her-
Sachsen-M. ved Floden Werra, 11 M.
Weimar. 12,000 J. Residensslot med
Have; seværdigt Raadhus. Theater.
Industri. 6 Sept. 1874 ødelagdes to
ele af Staden ved Ildebrand, men den var
efter et Aars Forløb gjenopbygget. **Mei-**
: kaldes dels og især et af Hertugen af
=M. skabt Mønster-Skuespilselskab, dels
Hertugs under Hans v. Bülows Ledelse
e 1880—86 til et meget højt Stand-
dviklede Hofcapel. Hertugen har jævn-
idt sine Skuespillere og Musikere at
maanedlange Kunstrejser, paa hvilke de
ands største Stæder have vundet be-
Anerkjendelse, mere dog ved et fortrinligt
e end ved fremragende enkelte Kræfter.

strup, Anna, s. **Bondetrig.**

is ell. **Miōsis**, gr., d. e. Formindskelse,
igur, som bestaar i, at man bruger et
dende formindskende Udtryk for netop at
: Tingen.

ngen, Flække i Cant. Bern i Schweiz,
ø. for Bern, med 3000 J., er det
Punkt i Haslidalen og gjennemstrøm-
Floden Aar. Stedet besøges stærkt af
og er Udgangspunktet for Vejene
over Grindelwald og Wengernalp og
over Handeck-Faldet og Grimsel til
en og St. Gotthard.

norsk, 1) Kløvkurv, Vidjekurv til en
, 2) Vidjefletning, hvori man bærer
aa Ryggen, 3) et Net af Tang eller
hvori Hø indpakkes for at væltes ned
markerne.

theim, Stad i den preussiske Rhin-
prov., Regeringsdistr. Koblenz, indtil 1867 Hovedstedet i et hessen-homburgsk Herskab af s. N. ved Floden Glan. 2,000 J. Stort Slot.

Meisling, Simon Sørensen, bekjendt dansk Skolemand og Philolog, f. 6 Oct. 1787 i Kjøbenhavn, theol. Candidat 1807 og Dr. phil. 1819, blev 1812 Adjunct og siden Overlærer ved Metropolitanskolen, var 1822—26 Rector i Slagelse, 1826—39 i Helsingør og privatiserede derefter i Kbhvn. til sin Død 1856. M. sysslede ved Siden af sin Skolegjerning flittig med Literaturen, især som Oversætter. Han har bl. a. oversat Vergil, Ovid og Martial, Hesiod, Anakreon og Theokrit. Fra nyere Sprog oversatte han „Italienske Maskekomedier af Carlo Gozzi" og „J. W. Goethes udvalgte Skrifter".

Meissonier, Jean Louis Ernest [mæsonniē], fransk Maler, f. 21 Febr. 1815 i Lyon, uddannede sig, mod sine Forældres Vilje, paa egen Haand til Kunstner og besøgte en kort Tid Cogniets Atelier. Samtidig med at han ernærede sig ved at tegne Illustrationer, studerede han de ældre nederlandske Malere i Samlingerne og malede i Førstningen mindre Billeder med en enkelt eller kun nogle faa Figurer, som oftest i Costume fra det 18de eller tidligere Aarh. Disse Billeder udmærkede sig ved en mærkelig malerisk Bredde og en mandig Storladenhed i Opfattelse og Udførelse inden for den meget lille Maalestok; de vakte snart almindelig Opmærksomhed. Ved „Schakspillerne" (1841), hvor det levende Udtryk hos de spillende var frappant gjengivet, blev han med et Slag en fejret Mester. I lignende Retning fulgte hurtig Billeder som „En Maler i sit Atelier" (1843), „De tre Venner" og „Keglespillere" (1848), „En ung Mand ved sit Skrivebord" (1852), „En Oplæsning hos Diderot" og „Ryttere holde Hvil" (1862). 1864 malede han sit første Billede med mange, men til Gjengjæld meget smaa Figurer, „Napoleon III ved Solferino", og derpaa „Napoleon I i Spidsen for sin Stab 1814". Desuden har han malet en Del Portræter, og han er den franske Kunstner, som, navnlig i Forhold til Formatet, har opnaaet de højeste Priser. — Hans Søn, **Jean Charles M.**, er ogsaa Maler, omtr. i samme Retning som Faderen.

Meißen, Stad i Konger. Sachsen ved Elbens venstre Bred, 3 M. n. v. for Dresden. 15,000 J. Mærkelig gotisk Domkirke fra det 13de Aarh., ved Siden af hvilken er den gamle, i det 15de Aarh. opførte Albrechtsburg, hvori tidligere den af August II 1710 oprettede Porcelænsfabrik befandt sig; denne er nu flyttet til en egen prægtig Bygning i Triebischdalen. I Nærheden af Albrechtsburg er den 1543 af Hertug Morits stiftede Fyrsteskole. Livlig Industri. Vinavl. — Markgrevskabet M. blev stiftet 928 af Henrik Fuglefænger og kom c. 1090 til Huset Wettin, i hvilket det 1127 blev arveligt; det blev Oprindelsen til Kurfyrstendømmet og det nuværende Kongerige Sachsen. Bispedømmet M. blev stiftet 965 af Kejser Otto d. store, hørte under Ærkestiftet Magdeburg og blev seculariseret ved Reformationen 1559. Borggrevskabet M. bestod 1011—1416, tilhørte først Huset Wettin, til sidst

Greverne af Reuß-Planen og ophævedes, da denne Linje var uddød.

Meißner, Alfr., tysk Digter, f. 15 Oct. 1822 i Töplitz, studerede i Prag, hvor han 1846 blev Dr. med. Her havde han udarbejdet det episke Digt „Ziska“, fuldt af glimrende Billeder og lyrisk Pathos, men mangelfuldt i Charaktererne. Da han ikke turde udgive det i Østerrig, gik han til Dresden, hvor det udkom; men i Stedet for at følge en Tilbagekaldelsesordre begav han sig til Paris, hvor han sluttede Venskab med Heine, hvilket blev af stor Indflydelse paa hans Poesi. 1848 vendte han tilbage til Böhmen, men gik paa Grund af Fjendskabet mellem Czecher og Tyskere til Frankfurt og derfra atter til Paris 1849, hvor han skrev sine „Revolutionäre Studien aus Paris“, der udkom s. A. 1850 gik han til Prag og var paa den Tid tillige med Mor. Hartmann Hovedrepræsentanten for den bøhmiske Frihedspoesi. I „Der Sohn des Atta Troll“ (1850) søger han at naa den Heineske bidende Humor. M.s Tragedier („Das Weib des Urias“, 1851, o. fl.) ere uden stor Betydning; betydeligere ere hans Romaner „Die Sansara“ (1858), „Zwischen Fürst und Volk“ (1861), „Neuer Adel“ (1861), „Zur Ehre Gottes“ (1861), rettet mod Jesuiterne, „Schwarzgelb“ (1864) og „Babel“ (1867) med ypperlige Billeder fra den østerrigske Reactionstid efter 1850, „Die Kinder Roms“ (1870) o. fl. Ogsaa i en Række Noveller („Novellen“ 1865, „Historien“, 1875), Rejseskildringer og Memoirer (som „Geschichte meines Lebens“, 1884) har han vist sig som en fortræffelig Fortæller. 1872 udgav han et lille Epos „Werinherus“. Som Lyriker er han formfuld; han har en Tendens mod det uhyggelige og er hadsk stemt mod det conventionelle i Samfundet og Livsanskuelserne. M. døde 29 Maj 1885 i Bregenz ved Bodensøen, hvor han havde boet siden 1869. — **Aug. Gottlieb M.**, Bedstefader til den foreg., f. 1753 i Bautzen, d. 1807 som Consistorialraad og Directeur for de højere Skoler i Fulda, har, stærkt paavirket af Wieland, skrevet Lystspil og Operetter, samt historiske Romaner („Alcibiades“, „Bianca Capello“), uden historisk Colorit og meget declamatoriske, men ikke uden Phantasi og Elegance. Ved sine i sin Tid meget læste „Skizzen“ (7 Bd., 1778—96) blev han Forløberen for den moderne tyske Novelle.

Meixner, Ludvig, tysk Maler, f. 10 Febr. 1828 i München, d. 12 Juli 1885, uddannede sig under Stange og udviklede sig siden ved Rejser i Norge og Sverige til Sømaler. Han malede dog helst Kystbilleder, Motiver fra Bodensøen eller Isarfloden ved München. Navnlig fremhæves hans Maaneskinsstykker som virkningsfulde i Stemningen.

Mejemaskine, s. **Slaamaskine**.

Mejer ell. Væver (Phalangium), en lille Gruppe af graalige, natlige Dyr af Edderkoppernes Klasse, med overordentlig lange og tynde Lemmer; de opholde sig paa mørke Steder. Deres Bagkrop er kun utydelig afsat fra Forkroppen, midt paa hvilken de to Øjne ligge paa en Forhøjning. Kindbakkerne ere korte Tænger, Kjævepalperne fodformede. Hunnerne ere udrustede med et udskydeligt Æglægningsrør.

Mejeri, s. **Mælkeri**; **Mejerske**, en Kvinde, der forestaar et M. (om Mandfolk: **Mejerist**).

Mejillones [mechiljōnes], Havnestad i det nordlige Chile under 23° s. Br. Guanolejer og Udførsel af Guano.

Mejse (Parus), Sangfugleslægt, brogede Smaafugle med et lille, kegledannet, af Fjerbørsterne ved Roden mere eller mindre skjult Næb og med livligt og uroligt Væsen; de leve af Insekter, som de plukke itu, inden de fortære dem, af Frø og Bær, hakke i udhængt Talg og Kjød (Musviten), hakke Hjærnen ud paa syge Fugle og flagre og hoppe idelig omkring for at søge Føden. Af Arterne kunne udhæves Musviten (P. major), temmelig broget (grøn, gul, sort og hvid), ruger i Mur- ell. Træhuller, **Halemejsen** (P. caudatus), udmærket ved sin lange Hale, **Pungmejsen** (P. pendulinus), der bygger kunstige, lukkede, hængende Reder ligesom Halemejsen, og **Blaamejsen**.

Mejsel, egtl. et Staalredskab med en Æg for Enden, bestemt til at borttage Spaaner, naar det føres med Hammerslag mod Arbejdsstykket. Metalarbejderne have forskjellige Former af smalle (Krydsmejsler) og brede M., dels ved Ilden, dels ved Værkbænken (Afskraaer, Ophugger o. fl.). I andre Haandværksfag træffer man M., som ikke føre dette Navn (Snedkernes Stemmejærn og Lochbietler), atter i andre findes Værktøjer, som føre Navn af M. uden at være det (Trædrejernes vigtigste Drejestaal og Hattemagernes Værktøj til at afhaare Skindene). **Mejselbor** er et til temmelig haarde Sten bestemt Jordbor, der virker med en nedadvendt Æg ved at falde. Et lignende M. bruges ved Stenboring med Hammer.

Mekines ell. **Miknasa**, Stad i Marokko i det nordvestlige Afrika, 44 M. n. ø. for Marokko i en frugtbar, af vel dyrkede Højder omgiven Dal. 30,000 I. Prægtigt kejserligt Residensslot.

Mekka (af Araberne kaldt Omm-el-Kora, „Stæclernes Moder“), Stad i det arabiske Landskab Hedschas i en frugtbar Dal, 12 M. ø. for Havnestaden Dschidda ved det røde Hav. 45,000 I. Som Muhammeds Fødested er den Muhammedanernes helligste Stad, til hvilken enhver troende Muselmand i det mindste ēn Gang i sit Liv skal gjøre en Valfart. Den har brede og lige, men ikke brolagte Gader med Huse paa 2—3 Etager og tvært imod sædvanlig østerlandsk Skik Vinduer ud til Gaderne. Stadens vigtigste Helligdom er Mosteen Beit-Allah (Guds Hus) ell. El-Haram (den hellige), en stor Bygning med 7 Minareter og 18 Porte, oprindelig opført 685 og fornyet 1630; i dens Gaard findes det hellige Hus Kaaba med den hellige Sten, Arabernes gamle Nationalhelligdom, og Kilden Zemzem, der helbreder saa vel Legemets som Sjælens Sygdomme. Den aarlige Valfartstid falder i Apr.—Juni, og samtidig med den holdes en stor Messe, der maaske ikke har mindst Tiltrækning for mange af Pilegrimene; skjønt Antallet af disse er i Aftagende, er det dog endnu meget betydeligt. — M. var i Koreischiternes Magt, indtil den 630 indtoges af Muhammed; efter Prophetens Død tilfaldt den som Arv hans Efterkommere, hvis Hoveder herskede her under Titel af Storscherif, ofte næsten uafhængige af

Kaliferne. I 16de Aarh. tiltog de tyrkiske Sultaner sig Højheds- og Beskyttelsesret over de hellige Stæder M. og Medina. M. blev 1803 indtaget af Vahabiterne; 1818 gjorde Mehemed Ali af Ægypten sig til Herre over M. og hele Hedschas; men fra 1840 staar M. igjen umiddelbart under Sultanen.

Mekong, s. **Kambodja.**

Mekonin (af gr. *μήκων*, Valmue), et kvælstoffrit Stof i Opium. **Mekonsyre**, en organisk Syre, der i Opium er forbunden med Morphin; i ren Tilstand danner den farveløse, glimrende, i Vand tungtopløselige Blade. Med en ringe Mængde Jærntveiltesaltopløsning giver den en blodrød Farve; derfor benyttes Jærntveiltesalt til Eftervisning af M. og derved af Opium.

Mekonium, den i det fuldbaarne Fosters Tyktarm indeholdte, mørkegrønne, næsten sorte, meget seje Masse, der udtømmes efter Fødslen og bestaar af den af Tarmen afsondrede Slim samt Galden, der ophobes i Tarmen under Fosterlivet.

Mel, et fint Pulver af forskjellige Gjenstande, særlig af Kornarterne. Melmaling foregaar som oftest mellem Fladerne af to skiveformede, vandrette Stene, der tilsammen danne en Kværn, og hvoraf den underste (Liggeren) er fast, medens den øverste (Løberen) drejes hurtig rundt paa en staaende Axel (Langjærnet). Til dette Brug maa Stenene have en vis Ruhed, enten naturlig, som ved Sandstene eller porøs Lava (rhinske Stene), eller kunstig ved fine Riller (franske Stene), og desuden et System af rette eller krumme, udadgaaende Straaler (Bildingen) paa Malefladerne for at give Produktet overalt en passende Hastighed fra Øjet udad. Maling af Grovmel er let; kun ønsker man at male ogsaa Kliden fin ved ret ru Stene; derimod er Malingen af Sigtemel vanskelig, især ved tørret Sæd, hvis Klid er sprød. Man begynder med at „spidse" Sæden, d. e. fjærne Skjæget og de altid daarlige Spidser paa en Pilkværn eller Spidsemaskine; ofte knuser man derpaa Sæden med Valser. Man foretager da lempelige Overmalinger, der i visse Møller oftere gjentages, og omhyggelige Sigtninger for saa vidt som muligt at faa al Kjærnen som fint, tørt og ret levende M., al Klid som større, magre Blade. M. forfalskes undertiden, saaledes Hvedemel med Ærtemel eller endog Bygmel. I den nyeste Tid synes det som om den ældgamle Melmaling mellem Stene vil blive fortrængt af Maling mellem riflede Valser, samlede parvis i en „Valsestol". Valserne kunne være af haardstøbt Jærn, Staal ell. Porcelæn, riflede efter Elementer eller overmaade stejle Skruegange; Riflerne maa efterhaanden opfriskes. Valserne have en forskjellig Omdrejningshastighed, saa at de slæbe og virke omtrent som de skærpede franske Stene. **Melkværne**, d. s. s. Conductor. **Melstof**, Stivelse, Amylum, $C_6 H_{10} O_5$, findes meget udbredt i Planteriget, navnlig i Kornsorternes Frø, i Kartofler, Bælgfrugter, i mange Slags Frugt, Bark og Rødder, samt i adskillige Palmers Stamme (Sago). Det vindes især af Hvede, Kartofler og Ris, idet disse knuses og udvaskes med Vand gjennem Sigter, som holde Skaller og Plantelim tilbage. Den i Vandet opslemmede Stivelse afsætter sig efterhaanden, og ved en Art Gjæring gjøres den endnu tilstedeværende Plantelim opløselig; derpaa udvaskes M. med Vand og tørres. M. er et organiseret Stof; det findes nemlig i Almindel. aflejret i concentrisk lagdelte Smaalegemer, der ere omgivne af en tættere Hinde. Melstofkornenes Form er meget forskjellig efter Oprindelsen; ogsaa Størrelsen er meget forskjellig; i Kartofler er deres Gjennemsnit omtr. $0{,}1$, i Hvede højst $0{,}05$, i Sago højst $0{,}07$, men hyppig meget mindre, i Ris $0{,}007$ til $0{,}009$ Millimetre. Ved Opvarmning med Vand sprænges Kornenes ydre Hinde; allerede ved 50° dannes da en slimet Masse af Stivelseklister. Ved længere Tids Kogning med meget Vand blive Kornene saa fine, at de gaa gjennem et Filtrum, og ved endnu længere Kogning faas en fuldstændig klar Opløsning; af denne udskiller tilsat Vinaand (hvori M. er uopløseligt) i Vand opløseligt M. Baade i fast og opløst Form farves M. intensiv blaat ved Tilsætning af Jod; ved Opvarmning forsvinder Farven, men kommer igjen ved Afkøling; Farven forsvinder ligeledes ved reducerende Midler, som Svovlsyrling, Svovlbrinte, svovlundersyrligt Natron, der alle bevirke Jodets Omdannelse til Jodbrinte, som ikke paavirker M. Farven beror nemlig sandsynligvis paa en overordentlig Findeling af det frie Jod. Der er imidlertid Arter af M., som ikke vise denne charakteristiske Prøve (saaledes Inulin, Mosstivelse i islandsk Mos o. fl.), og som derfor næppe med Rette kaldes M. Ved Opvarmning for sig eller befugtet med svag Salpetersyre omdannes M. til Dextrin, ved Kogning med stærk Salpetersyre til Sukkersyre og til sidst til Oxalsyre; ved Kogning med fortyndet Svovlsyre omdannes det først til Dextrin, derpaa til Druesukker, ved Indvirkning af Diastase bedst ved 63° til Dextrin og Maltose. Lignende Omdannelser fremkaldes ogsaa ved Ptyalin, et Gjæringsstof i Spyttet, og ved Emulsin. Foruden til gjærede Drikke (s. **Maltose**) anvendes M. som saadant til Klister, Appretur, Fortykkelse af Farver, i Chirurgien til Bandager, i Medicinen og som bekjendt i stor Maalestok som Næringsmiddel.

Mel ell. **Mæl** (ogsaa Sandmæl), norsk, Sandbakke, høj Bakke, som har dannet sig især langs et Vand eller Elveløb ved Nedstyrtning.

Mel, det lat. Navn for Honning.

Mĕla, Melăn (af gr. *μέλας*) i Sammensætn. bet. sort.

Mēla, Pomponius, romersk Geograph i Midten af det 1ste Aarh. e. Chr., skrev et geographisk Compendium »De chorographia«, det ældste existerende latinske Værk af denne Art.

Melāmpus, Søn af Amythaon og Idomene ell. Aglaia, var berømt som Sandsiger og Læge. Ved Ægteskab med en Datter af Kong Prøtos i Argos kom han i Besiddelse af en Del af Riget. Efter Herodot har han indført Dionysosdyrkelsen i Grækenland.

Melan, Claude [məlāng], fransk Kobberstikker, f. 1598 i Abbeville, d. 6 Sept. 1688 i Paris, søgte at give den regelrette Stregemaner, hvor Formen udtrykkes ved at Gravstikken føres dybere eller lettere, mere Indgang

i Kobberstikket. For at vise, hvad der kunde gjøres med den enkelte Linje, udførte han et Christusbillede med en eneste, fra Næsens Spids begyndende Spirallinje. Hans Sikkerhed i at føre Gravstikken har faaet Indflydelse paa Kobberstikkerkunstens Udvikling.

Melancholi, s. Tungsind. **Melancholsk**, s. Temperament.

Melanchthon (gr. Oversætt. af hans tyske Navn Schwarzerd), Philip, Luthers Ven og Medarbejder, f. 16 Febr. 1497 i Bretten i Storhertugd. Baden, Søn af en dygtig Vaabensmed, som var gift med en Søsterdatter af Reuchlin, blev allerede, da han var 12 Aar gl., Student i Heidelberg. 15 Aar gl. udgav han en græsk Grammatik; 17 Aar gl. begyndte han at holde Forelæsninger ved Universitetet i Tübingen som Privatdocent, og i sit 21de Aar blev han paa Reuchlins Anbefaling ansat som Professor i Græsk ved Universitetet i Wittenberg 1518, efter at han kort i Forvejen havde afslaaet en Kaldelse fra Universitetet i Ingolstadt. Det varede ikke længe, inden hans Navn lød med Beundring i den videnskabelige Verden over hele Europa; Tusender af Tilhørere fra alle Lande samledes om hans Lærestol, og hans Samtid gav ham Hædersnavnet »præceptor Germaniæ« (Tysklands Læremester). Blandt hans Tilhørere var ogsaa hans Collega Morten Luther, der snart i M. skulde finde sin dygtigste og mest trofaste Medarbejder til sin reformatoriske Gjerning. M. og Luther vare netop paa Grund af deres forskjelligartede Personlighed fortrinlig skikkede til at supplere hinanden. M., den lille, spinkle og sygelig udseende Stuelærde, var den personificerede Beskedenhed og Blidhed, men besad ikke Charakterstyrke nok til, at han alene vilde have formaaet at føre en saadan Kamp som den, Luther havde at føre. Han anerkjendte Luther for sin Overmand og bøjede sig i Ydmyghed for hans vældige Aand; men han virkede formildende paa Luthers Voldsomhed, og hans Forsigtighed gjorde den heftige Luther mere besindig. Luther har ogsaa altid med Taknemmelighed erkjendt, hvilken rig Skat Gud havde skjænket ham og hans Livs Gjerning ved at give ham en Medarbejder som M., medens M. paa sin Side rigtignok ikke altid var fri for at føle sig trykket af Luthers Overlegenhed, der stundum bragte M. til at gaa videre, end hans Forsigtighed ønskede. M.s første Delagtighed i de reformatoriske Stridigheder var et Brev til Økolampadius i Basel, hvori han gav en Beretning om Disputationen i Leipzig mellem Luther og Eck 1519. Da dette Brev var faldet i Ecks Hænder, skrev denne et Skrift mod M., som blot havde den Virkning at lade Ecks forfængelige Selvbehagelighed træde klart frem ved Siden af den ædle Beskedenhed i M.s Svar. 1521 skrev han en pseudonym Apologi for Luther; s. A. udgav han den første protestantiske Dogmatik »Loci communes rerum theologicarum«, og derpaa fulgte Slag i Slag en Række Skrifter, som have haft væsentlig Betydning for Reformationens hele Udvikling. 1527 forfattede han saaledes i Anledning af Omordningen af det sachsiske Kirkevæsen i protestantisk Aand „Unterricht der Visitatoren an die Pfarrherrn“, som indeholdt en populær Fremstilling af den evangeliske Lære og Kirkeorden uden directe Polemik mod den romerske Lære. M. var den egentlige Forfatter til den augsburgske Confession, og til Forsvar for denne var det, at han skrev Apologien. Efter Luthers Død blev M.s Stilling meget vanskelig, fordi han manglede den fornødne Selvstændighed og Charakterfasthed til under de indtraadte særdeles vanskelige Forhold at være Lutheranernes Fører, hvilket han dog ikke kunde undgaa at blive paa Grund af den fremragende Rolle, han altid havde spillet som Luthers Medarbejder. Efter at Kejser Carl V 1547 havde knækket de protestantiske Fyrsters Magt, viste M. sig altfor eftergivende over for de katholske Magthaveres Fordringer, hvilket skaffede ham mange bitre Bebrejdelser fra hans Trosfæller. Senere viste han større Fasthed, og da man fra protestantisk Side var bleven enig om at sende et Bekjendelsesskrift til Kirkeforsamlingen i Trient, blev det overdraget M. at forfatte det; han kaldte det »Repetitio Confessionis Augustanæ«; sædvanl. kaldes det »Confessio Saxonica«. I Vinteren 1551—52 tiltraadte M. Rejsen til Trient, men han kom ikke længere end til Nürnberg, da Kurfyrst Morits's dristige Felttog mod Kejseren gjorde en brat Ende paa Kirkeforsamlingen og dermed gjorde M.s Sendelse overflødig. For øvrigt var det ikke blot over for Katholikerne, at M. viste Mangel paa Fasthed; hans vaklende Holdning i Nadverstridighederne mellem Lutheranerne og de reformerte skaffede ham mange bitre Stridigheder med de lutherske Theologer, og al denne Ufred pinte den fredsommelige Mand i den Grad, at han i sin sidste Levetid inderlig længtes efter ved Døden at blive befriet fra „Theologernes Rasen“. Han døde 19 Apr. 1560 og blev begravet i Wittenberg Slotskirke ved Siden af Luther. De bedste Udgaver af M.s Skrifter ere en Udgave i Basel 1541 (5 Fol.-Bd.) og den 1834—74 af Bretschneider og efter hans Død af Bindseil besørgede i »Corpus Reformatorum«.

Melanēsien er et ikke meget anvendt Fællesnavn for de australske Øer, der strække sig fra Nordsiden af Ny-Guinea til Fidji Øerne s. for Ny-Caledonien.

Mélange, fr. [lāngsch], Blanding; **Mélanges**, Skrifter af blandet Indhold.

Melanippe, Datter af Kentauren Chiron, flygtede efter at være bleven besvangret af Æolos til Bjærget Pelion; hun blev af Artemis forvandlet til en Hest og sat blandt Stjærnerne. M., Datter af Æolos II, blev ved Posidon Moder til Bøotos og Æolos III, som hun skjulte i Kostalden, hvor Køerne gav dem Die og Tyren holdt Vagt. Da hendes Fader, som havde faaet Nys om disse Børn, befalede, at de skulde brændes, og M. røbede sig selv ved den Iver, hvormed hun bad for dem, blev M. fængslet og hendes Børn udsatte; men de bleve frelste og voxede op, saa at de kunde hævne deres Moder. Dette Sagn har Euripides behandlet i 2 Tragedier med Titlen M.

Melanisme, det Forhold hos Dyreformer,

it der i Huden og dens Tilbehør af Haar eller fjer dannes sort eller meget mørkt Farvestof, vorved disse Dyreformer komme til at op- rade som sorte Arter eller hyppigere sorte Af- rter af Arter, hvis normale Farve er en anden, Ex. den sorte Krage (Afart af den almindel. aa Krage), sort Hamster, Negre osv. Aar- gen til M. er ubekjendt, og M. kan ingen- nde directe sættes i Forbindelse med Klimaet.

Melanit, s. **Granat** (2).

Melanøse, **Melanæmi**, en sygelig Tilstand, orved et ved en Forvandling af Blodfarve- ffet dannet sort Farvestof optræder i Legemet, ten mere udbredt over det hele (ved svære lfælde af Koldfeber, hvor det kan foraarsage lige Embolier i Hjærne, Nyrer, Lever) eller i enkelte Steder (Hjærnehinderne, Øjet), r det da i Forbindelse med Bindevæv kan ne hele Svulster, **Melanømer**, der let gaa r i Kræft ell. Sarkom.

Melaphyr, en fortrinsvis i den permiske mation forekommende, finkornet, krystallinsk rgart med sortegrøn Farve, en Blanding Plagioklas, Augit og Olivin. Den fore- mer især med Mandelstensstructur og op- er enten gangformig eller som kegledannede rge, f. Ex. i Tirol.

Mélas, Michael Fried. Ben., Friherre, østerr. Hærfører, f. omtr. 1730, indtraadte tidlig rren og var i Syvaarskrigen Adjudant hos n, blev Oberstlieutenant 1777 og gjorde Tjeneste 1788 i Krigen mod Tyrkiet, var Brigadegeneral ved Hæren i Nederlan- og tjente i Italien 1796—97 under Beau- og Wurmser. 1799 fik M. selv Over- 'selen og sejrede i Forening med Suvo- ver Macdonald ved Trebbia og over Jou- ved Novi, samt uddrev Franskmændene fra Italien (paa Genua nær). Derimod blev 1800 slaaet ved Marengo. 1801—8 var General for Tropperne i Böhmen og døde Maj 1806.

Melasse, **Mallas**, den Sirup, der ved Fabri- en af Raasukker har afsat største Delen krystallisable Sukker. Den indeholder n uforandret Rørsukker og Druesukker noget ukrystallisabelt Sukker, der under 'ationen dannes af Rørsukker, og alle rsaftens Salte. I Kolonierne bruges M. il Fabrikationen af Rum. Roesukker- e indeholder omtr. 50 pCt. Sukker, 30 ndre organiske Stoffer og 9—12 pCt. Aandbdele, især kulf. Alkalier; den anvendes til Spiritus, men i den nyere Tid op- s M. hyppig til Sukker ved forskjellige ungsmaader, der enten gaa ud paa ved on gjennem Pergamentpapir at fjærne Delen af Saltene eller paa at danne delser af Sukkeret med Kalk, Baryt ell. ian, hvoraf da Sukkeret kan vindes. Sukker.

...bourne [mèllbørn], Hovedstad i den en- Koloni Victoria i Sydaustralien paa Sider af Floden Yarra-Yarra og ved den af Port Philips Bay under 37° 50' og 162° 38' ø. L. 328,000 I. (1884), 68,000 i den egentlige Stad og Resten ange Forstæder. Den ældre Del har den af smukke Gader og Bygninger ikke faa snævre Gyder, hvorimod de nye, siden Guld- opdagelserne opførte Dele have brede Gader med smukke offentlige Pladser. Af de offent- lige Bygninger ere de mærkeligste den katholske Kathedralkirke, Parlamentet, Raadhuset, Rege- rings- og Universitetsbygningerne, Mønten, flere Forsikringsanstalters Bygninger samt Dron- ningens Theater. Med Universitetet er for- bundet et naturhistorisk Museum, en botanisk Have og et magnetisk, astronomisk og meteoro- logisk Observatorium. Store Søskibe kunne ikke naa helt op til Staden, men maa losse og lade ved de noget sydligere liggende Sandridge og Williams Town. M. er Sæde for en katholsk Ærkebisp. Den er Hoved- handelspladsen i Kolonien og besørger næsten hele dens Ind- og Udførsel. Her samles Ski- bene fra talrige europæiske og australske Damp- skibslinjer, og Jærnbanelinjer udgaa herfra i alle Retninger. M. er grundlagt 1837 og havde 1851 endnu kun 15,000 I.

Melbourne, Will. Lamb, Viscount [s. o.], engelsk Statsmand, f. 15 Marts 1779, valgtes 1806 til Underhuset som Mr. Lamb og vandt især ved sine selskabelige Talenter stor Indflydelse i de højere Kredse. 1827 blev han af Canning udnævnt til Oversecretær for Irland og arvede n. A. Peersværdigheden. 1830 blev M. Inden- rigsminister i Jarl Greys Ministerium og var Juli—Nov. 1834 efter dennes Afgang Første- minister; han dannede i Apr. n. A. et nyt Whig- ministerium, der holdt sig til Aug. 1841. M. var ingen fremragende Forretningsmand, men en dygtig Partileder og har især Fortjeneste af at have uddannet Dronning Victoria til hendes Kald. Han døde 24 Nov. 1848. Hans Hustru var Caroline Lamb (s. d. A.).

Melbye, Daniel Herman Anton, dansk Ma- rinemaler, f. 13 Febr. 1818 i Kjøbenhavn, be- gyndte som Skibsbygger og lagde sig ligeledes en Tid lang efter Musiken, men kom siden ind paa Malerkunsten efter at have naaet sit 20de Aar. Sin første Undervisning fik han hos Eckersberg, og han havde allerede 1840 sine tre første Billeder paa Udstillingen; 1846 fik han Udstillingsmedaillen. Senere gjorde han ad- skillige Sørejser med danske Skibe og tog endelig 1847 til Paris, hvor han med enkelte Afbrydelser opholdt sig til Slutningen af 1858, da han vendte tilbage til Fædrelandet og kort efter blev Medlem af Kunstakademiet i Kjø- benhavn. Da hans Helbredstilstand ikke mere tillod ham at male, udførte han en Række Kul- tegninger, som i malerisk Virkning og Natur- lighed i Opfattelsen hører til hans bedste Ting. Han døde 10 Jan. 1875. M., der udfoldede en rig Produktivitet og besad stor Færdighed i Pense- lens Brug, vandt et agtet Navn baade hjemme og i Udlandet ved en Mængde større og min- dre Malerier. — Hans Broder, **Knud Frederik Vilhelm Hannibal M.**, f. 14 Maj 1824 i Hel- singør, kom først i Handelslære i Kjøbenhavn og London, men kastede sig siden efter Bro- derens Raad over Sømaleriet. Han var saa- ledes Elev af sin Broder, men studerede tillige paa egen Haand i Paris, hvor han sluttede sig til den franske Sømaler Gudin. M. op- holdt sig en stor Del af sit Liv i England, hvor hans Billeder stedse have gjort Lykke.

1862 kom han tilbage og bosatte sig i Danmark, først i Roskilde, senere i Kbhvn.; 1871 blev han Medlem af Kunstakademiet. I en Række større og mindre Billeder har han vist Evne til at vælge maleriske Emner, en stor Lethed i Fremstillingen og en Øjet tiltalende Farvesans. Han døde 6 Oct. 1882 i Roskilde. — En tredje Broder, Frits M., f. 24 Aug. 1826, var ogsaa Sømaler og døde 24 Dec. 1869 i China.

Melbærris (Arctostaphylos uva ursi), Plante af Lyngfamilien med undersædig Blomst, 10 Støvdragere og bæragtig Frugt; det er en lille Halvbusk med stedsegrønne, glinsende, paa Undersiden hvidgraa, ægformede og helrandede Blade; den er almindelig i det vestlige Jylland samt i Norge. Bladene (Melbærblade, Bjørnebærblade) benyttes som Medicament paa Grund af den store Mængde Garvesyre, de indeholde, især mod Sygdomme i Urinblæren.

Melchior, Hans Bøchman, f. 1773, d. 1831, Professor, siden 1820 Overlærer ved Herlufsholms Stiftelse, hvor han med stor Dygtighed underviste i Naturhistorien. Hans Prisskrift „Den danske Stats og Norges Pattedyr", udgivet (1834) efter hans Død af Zahle, er for sin Tid et fortrinligt Arbejde, der vidner om M.s Fremstillings- og Iagttagelsestalent samt om hans Kjærlighed og Kundskab til Naturen.

Melchior, Moritz Gerson, f. 22 Juni 1816 i Kjøbenhavn, overtog 1840 den af hans Farfader Moses M. grundlagte Grossererforretning, der siden 1828 tillige drev Skibsrederi og havde udstrakte Handelsforbindelser med Vestindien. 1849 blev M. Medlem af Grosserer-Societetets Comité og var dettes Formand fra 1873 til sin Død; han havde væsentlig Del i, at Kjøbenhavns Handelsstand 1857 kjøbte Børsen og var 1884 Formand for Handelsmødet. 1851—68 var M. Borgerrepræsentant og som saadan 1858 udnævnt til Medlem af Commissionen om Kjøbenhavns Politis Omordning; siden 1857 var han Medlem af Kjøbenhavns Havneraad og siden 1861 af Sø- og Handelsretten. Fremdeles var M. Medstifter af Privatbanken 1857 og Medlem af Bestyrelsen for det store nordiske Telegraphselskab siden 1874, men havde ved Siden deraf ogsaa mange andre Tillidshverv (1852—83 Formand for det mosaiske Trossamfunds Repræsentantskab). I det politiske Liv deltog M. som Landstingsmand 1866—74. Som Handelsmand nød M. almindeligt Ry for Hæderlighed og som Privatmand for Retsind og Godgjørenhed. Han blev 1876 Etatsraad. D. 19 Sept. 1884.

Melchisēdek (d. e. Retfærdighedens Konge, 1 Moseb. 14de Cap.), Konge i Salem (Jerusalem), betragtedes af Jøderne som Forbillede paa Messias, og saaledes fremstilles han ogsaa i Brevet til Hebræerne. Melchisedekianerne ell. Melchisedekiterne, en gnostisk Sekt i 2det Aarh., stillede ham endog højere end Christus og saa i ham Guds højeste Aabenbaringsform.

Melchthal, en Alpedal i Schweizercantonet Unterwalden. Arnold fra M., egtl. A. an der Halden, er i Følge Sagnet en af Schweiz's Befriere. Efter den sædvanlige Beretning havde den østerrigske Landfoged ladet Øjnene udstikke paa hans gamle Fader, som ikke vilde forraade Sønnens Opholdssted, hvorpaa denne 1307 forbandt sig med Walther Fürst og Werner Stauffacher paa Rütli til deres Fædrelands Befrielse; 1 Jan. 1308 brød de Østerrigs Herredømme og forjog Landfogderne.

Melcombe Regis [mellkøm ridschis], Stad i Dorset Shire i England, ved Kanalen, udgjør tillige med Weymouth en Stad med 14,000 I., stærkt besøgte Søbade og fortrinlig Havn.

Meldahl, Ferdinand, dansk Architekt, f. 16 Marts 1827 i Kbhvn., vandt Kunstakademiets Medailler 1848—53 og foretog derefter med Stipendium en større Udenlandsrejse. Efter sin Hjemkomst i Jan. 1857 kom han strax i Virksomhed ved Opførelsen af Blindeinstitutet i Kbhvn. og blev s. A. Medlem af Kunstakademiet. Derefter udførte han foruden andre Bygninger Raadhuset i Fredericia (1859) og Navigationsskolen i Kbhvn. (1865). Samtidig fik han et stort og ansvarsfuldt Hverv ved Gjenopførelsen af Frederiksborg Slot, der var brændt 1859; den ydre Bygning stod færdig 1865, men paa den indre Udsmykning arbejdes endnu under Kunstnerens Ledelse, medens han tillige er Medlem af Bestyrelsen for det nationalhistoriske Museum, som ved Brygger Jacobsens Legat er oprettet i Slottet. For Tiden leder han ogsaa Ombygningen og Fuldførelsen af Marmorkirken. Ogsaa som Lærer har M. virket med megen Iver. Efter Akademiets Omordning blev han 1863 Skoleraadets Formand, 1864 Professor i Architektur efter Hetschs Død og har siden baade som Professor og fra 1873 tillige som Akademiets Directeur virket meget til Akademiets Fremme. Desuden har han som Bygningsinspecteur og som Medlem af forskjellige Bestyrelser (Byggeselskabets Formand), som Borgerrepræsentant m. m. taget virksom Del i Behandlingen af en Mængde Spørgsmaal, som nærmere eller fjærnere vedrøre Bygningskunsten. Han er Medlem af Akademierne i Firenze og Stockholm og af R. Inst. of British Arch.

Meldōlla, Andrea, ital. Maler, s. Schiavone.

Meldorf, Flække i det holstenske Landskab Syd-Ditmarsken, paa Grænsen af Marsken og Geesten, 6 M. s. v. for Rendsborg. 3,500 I. Ditmarskens gamle Hovedstad med anselig gotisk Kirke, grundlagt i Slutn. af det 8de Aarh., og lærd Skole. Hovederhverv er Haandværk, Landbrug og Handel. Store Kvægmarkeder. Havn ½ M. fra Byen ved Nordsøen. — M. er en gammel By, der allerede omtales i det 8de Aarh.; den led meget i begge Ditmarskerkrigene og blev begge Gange (13 Febr. 1500 og 3 Juni 1559) indtaget og plyndret af de kongel. Tropper, hvorved en stor Del af Befolkningen omkom.

Meldrøje er det andet Udviklingstrin af en Kjærnesvamp, Claviceps purpurea, der angriber Rugen. Paa den Tid, Rugen blomstrer, føres nemlig Svampens Sporer hen paa dens Frugtknuder og udvikle her et hvidligt, klæbrigt Legeme, der overtrækker Frugtknuden; efter at dette, der kaldes Honningdug, har afsondret en Masse smaa vegetative Formeringsorganer, forvandles det til et sort, hornagtigt Legeme, den egentlige saakaldte M., der indtager Frugtknudens Plads og er af en lignende Form,

en i Regelen større og navnlig længere; ette falder til Jorden om Efteraaret, over-intrer og udsender det næste Foraar de røde sporehuse, der have Form af en Stilk med en ugle paa Enden; disses Sporer føres over a Rugen og begynde Kredsløbet forfra. M. ides ogsaa paa mange andre Græsarter; den giftig. M. forøger Melets Vægt og Masse en at forøge dets Næringsværdi. Under ion af Secale cornutum, Moderkorn, bruges . meget i Lægekunsten, dels til at standse ødninger, dels for at fremkalde Forøgelse af erne under Fødslen. Man kjender endnu nøjagtig det virksomme Stof deri. Mel-lesyge, Ergotisme, Raphani, en Forgiftning d Meldrøje, optræder epidemisk til Tider, hvilket Kornet lider af Meldrøje, især i nfulde Somre, hersker endemisk i visse e, hvor Meldrøjen forekommer i høj Grad elte Egne af Lombardiet og Frankrig), og riber navnlig den fattige Befolkning; hos r den sjælden. M. viser sig under to Former, dog gaa over i hinanden, den convulsiviske, akteriseret ved Anfald af epileptiske eller niske Kramper eller mere uregelmæssige vagtige Sammentrækninger af Lemmernes ller, og den gangrænøse, i hvilken Lem-e, især Hænder og Fødder, angribes af brand; den sidste Form er den farligste, men den convulsiviske kan medføre Døden.

elbug, det spindelvævlignende Mycelium eldugssvampen (Erysiphe), overtrækker og egger mange Planters Blade, saaledes Ro-s, Balleplanternes og Kornsorternes. Her-rer ogsaa **Druesvampen**.

eleagros, Søn af Oneus, Konge i Kaly- og Althæa; hans Ægtefælle hed Kleopatra. udmærkede sig som Deltager i Argonauter- og ved at nedlægge det kalydoniske Vild- I Følge et Udsagn af Mørerne skulde ve saa længe, som en paa Arnestedet lig-Brand ikke fortæredes af Ilden. Althæa de Branden og gjemte den omhyggelig; da M. havde dræbt hendes 3 Brødre, hun den i Flammerne og foranledigede es sin Søns Død.

leda, en af de dalmatiske Øer i Adriater-skilt fra Halvøen Sabioncella ved Meleda en; 5 M. lang og ½ M. bred med 1,500 Den er mærkelig ved sine Kalkstenshuler rige tragtformede Fordybninger.

lée, fr. [lēh], Haandgemæng, Slagsmaal, el; **melēre**, blande. S. **Meleret Tøj**.

legnano [lenjā], s. **Marignano**.

lēndez Valdēs, spansk Digter, f. 1754 i adura, studerede i Salamanca, hvor han t sig en stor Del af sit Liv. Han slut-enskab med Cadalso, der lod ham gjøre dtskab med den ældre spanske og den europæiske Literatur. 1780 vandt han nske Akademis Prisbelønning for den Eklog. Hans Rival var Iriarte, der i ledning angreb sin lykkelige Medbejler. om M. til Madrid, vandt paa ny Pri- en Ode og blev philologisk Professor manca, hvor han udgav et Bind lyriske med smagfuld Benyttelse af de ældre Sangformer. Han vandt herved Hoffets blev 1789 Dommer i Zaragoza og 1791 ansat i et overordnet Embede i Valladolid. En Udgave af hans tidligere Værker, suppleret med flere nye, der røbe Studium af engelsk og tysk Literatur, udkom 1797. Senere efterlignede han Thomson i Oder og Epistler og Milton i sit episke Digt »Caida de Luzbel«. Han søgte at forene en national Charakter med den i den nyere spanske Poesi indtrængende franske Klassicitet og blev saaledes Stifter af den saakaldte Salamancaskole, der arbejdede videre i den Retning. Da hans Ven Jovellanos blev Minister, blev M. kaldet til Madrid, men efter hans Fald blev han forvist til Medina del Campo og siden til Zamora. Ved den franske Invasion gik han over til Kong Joseph, nødtes 1814 til at søge Tilflugt i Frankrig og døde 1817 i Montpellier i Nød og Fattigdom. 1820 udkom hans samlede Værker. M. var intet Geni af første Rang, men hans Poesi har baade naturlig Ynde og røber stor Smag og Dannelse.

Melēret Tøj er Tøj af flere Farver, blandede mellem hverandre uden tydelig Plan. Blandingen kan ske før Vævningen (f. Ex. af Uld under Kartningen), under Vævningen, idet Kjæde og Islæt have hver sin Farve, ell. efter denne (af Uld ved Valkningen).

Mélesville [vil], s. **Duveyrier**.

Melfi, Stad i Sydītalien, 16 M. ø. til n. for Napoli. 13,000 I. Bispesæde. Seværdig Kathedralkirke. Vinavl. Jordskjælv 1851. Jvfr. **Monteruculi**.

Melghigh ell. **Melghir**, en Ørkensø i det algierske Sahara i Nordafrika, i den saakaldte Schott-Region, ligger under Middelhavets Niveau i en Lavning, der fortsættes mod Ø. gjennem Tunis til den lille Syrte, og har i Slutningen af Halvfjerdserne givet Anledning til Planer om at danne et Indhav i Sahara. Dette Foretagende synes dog ikke at skulle realiseres og vilde heller næppe kunne blive saa betydeligt som antaget. Franskmanden Roubaire har anslaaet dets sandsynlige Størrelse til c. 250 □ M.

Meli, Giov., siciliansk Digter, f. 1740 i Palermo, hvor han siden holdt Forelæsninger over Chemi og døde 1815. Han brugte i sine lyriske Digte, blandt hvilke især de bukoliske, hvori han tog Theokrit til Mønster, bleve navnkundige, den sicilianske Dialekt og gjorde den til Organ for Kunstpoesien. Mange af hans Sange høres endnu i den sicilianske Landsalmues Mund.

Melikērtes, Søn af Athamas og Ino, fik som Havgud Navnet Palæmon, da hans Moder havde styrtet sig i Havet med ham, efter at Hera havde gjort hende rasende, fordi hun havde plejet sin Søster Semeles Søn, Dionysos. Ino selv fik som Havgudinde Navnet Leukothea. Til Ære for M., som for øvrigt oprindel. er identisk med den phønikiske **Melkart** (s. **Baal**), indstiftedes senere ved Korinth de isthmiske Lege.

Melilla [lilja] ell. **Milla**, en af de spanske saakaldte Presidios i Nordafrika, befæstet Søstad ved Middelhavet, 30 M. ø. til s. for Ceuta. 2,000 I. I Omegnen indvindes en Del Jærn og ypperlig Honning.

Melinde ell. **Malindi**, Stad i Østafrika under 3½° s. Br. med Havn og temmelig betydelig Handel, var fordum Hovedstad i et mægtigt

Rige, der nu er delt i en Mængde smaa arabiske Vasalstater under Sultanen af Sansibar. 1505—1635 tilhørte den Portugiserne og havde da talrige Kirker.

Melinit, et Sprængstof, hvis Sammensætning endnu holdes hemmelig, men i hvilket den virksomme Bestanddel synes at være Pikrinsyre eller et pikrinsurt Salt. M. er i det sidste Aar blevet foreslaaet og delvis indført af det franske Artilleri som Sprængladning i Granater, og dens Virkning — med hvilken er forbunden den Omstændighed, at den efterlader Dampe, som ere i høj Grad giftige — skildres som overordentlig stor. De seneste Efterretninger tyde imidlertid hen paa, at der er opstaaet Betænkeligheder ved Brugen af M. af samme Art som de, der have hindret Anvendelsen af saa mange andre af de moderne explosive Stoffer i Artilleriets Tjeneste, idet M. synes at være en ikke aldeles stabil Blanding, men udsat for Decompostition ved Opbevaring, hvorhos man synes ikke at være i Stand til med fuld Sikkerhed at forebygge, at det Stød, Granaten modtager i Kanonen ved Skuddet, bringer den M., hvormed den er fyldt, til at explodere i Utide, hvad der medfører Kanonens Sprængning.

Melis, en Art hvidt Topsukker, der i Renhed staar mellem „Raffinade“, det bedste, og „Lumpensukker“, det sletteste Topsukker.

Meliske Aphrodite ell. Venus fra Milo er Navnet paa den 1820 af Dumont d'Urville paa Øen Melos fundne, kunstnerisk skjønne, men ufuldstændige Marmorbilledstøtte af Venus, om hvis Forklaring man netop af den Grund ikke har kunnet enes. Den findes i Sculpturmuseet i Louvre. Jvfr. Aphrodite.

Melisme (af gr. μέλος, Sang), melodisk Udsmykning, Coloratur, bruges ogsaa om Forslag, Mordent, Trille osv. Melismatiske Noder kaldes de Forsiringsnoder, hvori Hovednoder ere udstykkede.

Melissin, s. Vox.

Melissos fra Samos (5te Aarh. f. Chr.), græsk Philosoph af den eleatiske Skole. Han skal have anført den samiske Flaade 442 ved Sejren over Athenienserne. M. lærte det værendes Evighed, Uendelighed, Enhed og Uforanderlighed. Skjønt hans Beviser i Skarphed staa tilbage for Zenons, ere de dog ikke uden Betydning. Han forkastede Sansernes Vidnesbyrd, for saa vidt de føre os til at antage Mangfoldighed og Forandring.

Melito, Biskop af Sardes omkring Midten af det 2det Aarh., var en af sin Tids mest ansete Gejstlige og mest frugtbare Forfattere; men af hans talrige Skrifter kjende vi nu kun Titlerne og nogle Brudstykker.

Melk ell. Mölk, Flække i Ærkehertugd. Østerrig, ved Donau, 10 M. v. for Wien, med 2,000 J. Paa en nærliggende Klippe ligger et berømt, 985 stiftet Benedictinerabbedi med storartede Bygninger og seværdig Kirke med et prægtigt Orgel. Abbediet gjemmer rige Samlinger og underholder en theologisk og flere andre Læreanstalter.

Melkart, s. Baal.

Mellemakt (fr. entr' acte), Pause mellem Akterne eller Afdelingerne af en dramatisk Forestilling. Udfyldes disse Pauser med Musik, kaldes denne Mellemaktsmusik. Til mange Skuespil og Dramaer haves særlig componeret Musik, der slutter sig til Stemningen i den foregaaende Akt eller leder over til den følgende, f. Ex. af Beethoven til Goethes „Egmont“, af Mendelssohn til Shakspeares „En Sommernatsdrøm“, af Hartmann til Oehlenschlägers „Hakon Jarl“.

Mellemamerika kaldes den store, smalle Del af Amerikas Fastland mellem Nord- og Sydamerika, som ved Tehuantepec Tangen forbindes med Nordamerika, ved Panama Tangen med Sydamerika. Landet gjennemstrygés af Andes Bjærgene, der her have talrige virksomme Vulkaner. Bjærgkjæden afbrydes ved Indsænkninger fra V. mod Ø. tværs over Landet. Fra Panama Tangens Indsænkning, hvis højeste Punkt er 500 F., hæver Veraguas og Costa Ricas Højland sig til 2,000 F.s Middelhøjde, mod N. begrænset af Nicaragua Søens Indsænkning. Søen ligger 127 F. over Havet og har Afløb til det caribiske Hav gjennem Floden San Juan; det højeste Punkt paa Tangen, som adskiller den fra det store Ocean, er 258 F. N. for Indsænkningen ligger Nicaraguas og Honduras's Højland af 3—4,000 F.s Middelhøjde, imod N. begrænset af en Indsænkning mellem Fonseca- og Honduras Bugterne, hvis højeste Punkt er 2,500 F., og som skiller det fra Guatemalas og Yucatans Højland (Middelhøjde henved 5,000 F.), fra hvilket den indtil 2,000 F. høje Tehuantepec Tange danner Overgangen til Mexicos Højland Anahuac. Vestkysten har vel flere Bugter, men disse danne ingen gode Havne; de betydeligste ere Panama Bugten med Parita Bugten, Dulce-, Nicoya-, Papagayo- og Fonseca Bugterne. Paa Østkysten ere de store Mosquito- og Honduras Bugter, der ved flere Flodmundinger have gode Havne. Klimaet er tropisk, samt sundt og behageligt, undtagen i de flade, lavtliggende Kystegne. Vegetationen er ligeledes tropisk, men Landet ermaadelig dyrket. Udstrakte Skove med fortrinlige Træsorter (Mahogni-, Campêchetræ m. m.) afgive Hovedudførselsartiklen. Af Mineralprodukter indvindes noget Guld, Sølv, Jærn, Kobber og Bly. M. bestaar af Staterne Isthmo ell. Panama, Costa Rica, Nicaragua, Mosquito Kysten, Honduras, San Salvador og Guatemala samt engelsk Honduras og de mexicanske Provinser Yucatan, Tabasco og Chiapas. — M. toges 1524—35 i Besiddelse af 400 Spaniere, som under Alvarados Ledelse udsendtes fra Mexico af Cortes, tillige med 4,000 mexicanske Hjælpetropper, og ophøjedes til et Generalcapitainskab Guatemala. 1808 viste sig nogen Misnøje med Moderlandets Herredømme, men Forsøg paa at løsrive sig strandede; dog skete siden nye Udbrud, og 15 Sept. 1821 kundgjordes M.s Uafhængighed. En Congres skulde indkaldes, men det Parti, som ønskede Tilslutning til det nye Kejserdømme Mexico, sejrede, inden den kom sammen, og et Forsøg af Indbyggerne i San Salvador paa at hævde Selvstændigheden blev undertrykt ved mexicansk Hjælp. Men da Iturbides Magt snart efter omstyrtedes i Mexico, samledes i Jan. 1823 en Congres, og

1 Juli s. A. kundgjordes „de forenede Staters Republik" i M., omfattende Guatemala, San Salvador, Honduras, Nicaragua og Costa Rica med Molina som første Præsident. Allerede 1827 opkom her som i de fleste andre nyspanske Republiker Strid mellem det aristokratisk-klerikale Parti, der havde sin Støtte i de gammelspanske Familier under Præsident Arcos Ledelse og havde sit Hovedsæde i Guatemala, og det demokratiske under Morazan i San Salvador. Dette sejrede, Morazan indtog 1829 Guatemala og indførte flere frisindede Kirkelove; men Striden vedblev og fik et voldsommere Præg, da Carrera 1837 blev Indianernes Fører. 1839 opløstes M., og hver Stat blev nu selvstændig; n. A. forjog Carrera Morazan fra Guatemala, og da denne 1842 gjorde Forsøg paa at gjenvinde Magten og fra Costa Rica faldt ind i Nicaragua, blev han fangen og skudt. Der blev vel truffet Aftale om en ny Union, men den kom aldrig i Stand. 1851 gjorde Honduras et Forsøg paa at samle M., fik Nicaragua og San Salvador med sig og vilde tvinge Guatemala til at gaa sammen med de andre Stater; men Carrera slog den udsendte Hær. Ikke bedre gik det Guatemalas Præsident Barrios, da han 1885 gjentog Forsøget.

Mellembenyttelse kaldes ved Skovbruget al den Bedbenyttelse, der forefalder under en Bevoksnings Fremvækst, foranlediget ved sammes hensigtsmæssige Pleje. Al Gjennemhugning hører altsaa under M.; dog bruges Ordet ikke alene om selve Benyttelsen, men ogsaa om det vundne Udbytte, der dog rettere bør kaldes Mellemudbytte ell. Gjennemhugningsudbytte, i Modsætning til Afdrivningsudbyttet eller Hovedudbyttet, der faas ved den endelige Afdrivning af den modne Bevoxning.

Mellemcellestof kaldes den Substans, som udfylder Rummene mellem flere i hverandres Nærhed liggende Celler i et Plantevæv. M. ansaas tidligere for at være et særskilt Stof, udskilt af vedkommende Celler; nu betragter man det som Resultat af en ejendommelig Udvikling af Cellehindens ydre Lag.

Mellemfarver ell. Mellemtinter kalder man i Malerkunsten dels de Farver, som danne Overgangen mellem tvende Hovedfarver, idet de paasættes uden at sammensmeltes, dels de Farvetoner, som opstaa ved Blandingen af tvende Farver eller ved Hovedfarvens Brydning ved en anden, neutral Farve. Virkningen af et Maleri beror for en væsentlig Del paa dets heldige Anvendelse.

Mellemfortet, et lille Fort, henhørende til Københavns Søbefæstning, mellem Lynetten og Prøvestenen, anlagt 1860—63, ikke casematteret, men stærkt bestykket.

Mellemgulv, s. Bryst.

Mellemhandel kaldes den Handelsvirksomhed, som bestaar i at indforskrive Varer fra fremmede Lande og igjen afsætte disse til andre fremmede Lande. M. kan kun trives paa saadanne Handelspladser, der have en særlig gunstig Beliggenhed. Kjøbenhavn driver nogen M. med Kolonialvarer og enkelte andre oversøiske Frembringelser, dog ikke i stort Omfang.

Mellemjærnalderen, s. Jærnalder.

Mellemkjød (Perinæum), det brede Stykke af bløde Dele, som hos Kvinden udfylder Rummet imellem Indgangen til Moderskeden og Endetarmsaabningen, hos Manden imellem denne sidste og Pungen. M. lukker for en Del af Bækkenets nedre Aabning og bliver ved Fødslen stærkt udspilet, idet Fostret trænger ud igjennem denne; naar M. ikke er bredt nok eller neftergivende, er det udsat for Bristning (Ruptur) under Fødslen, hvilket Jordemoderen maa søge at forebygge ved at understøtte M. med Haanden.

Mellempartiet var Navn for en politisk Gruppe i Folketinget, der dannedes 1866 under Ledelse af C. V. Rydholm, M. Gad og N. C. Frederiksen, og som indtog en Mellemstilling imellem det nationalliberale Parti og de tre da adskilte Venstregrupper. Det øvede en ikke ringe Indflydelse og talte en Tid lang omtr. 30 Medlemmer, men svækkedes betydelig ved Valgene 1872 og opløstes helt ved Valgene 1876.

Mellemproportional. En Størrelse siges at være m. mellem to andre, naar den kan danne begge Mellemled i en Proportion, hvori de to andre ere Yderled. M. mellem to Tal er Kvadratroden af deres Produkt.

Mellemskov, en Skov, hvor en Del af Træerne holdes i lav Omdrift og ligesom i Lavskoven forynges ved Rodskævning, en anden Del derimod overholdes og opvoxer til sin fulde Højde. Disse sidste Træer, der ere fordelte ligelig over hele Arealet, danne den saakaldte Overskov, som har Udseende af en meget spredt og aaben Højskov. Denne maa ikke være tættere, end at den under samme værende Lavskov eller Underskov kan faa tilstrækkelig Luft og Lys.

Mellemspil, en kortere eller længere Sats, som forbinder to Musikstykker, to Dele af et Musikstykke eller to Stropher af en Sang; jvfr. Interludium.

Mellemstemmer ere saadanne, som bevæge sig mellem Over- og Understemmen, saasom Alt og Tenor i den firstemmige Sang, 2den Violin og Bratsch i Strygekvartetten. De understøtte i Almindel. Yderstemmerne og fuldstændiggjøre Accorderne, men i polyphone Sætninger optræde de med samme Selvstændighed som Yderstemmerne.

Mellemstok brugtes tidligere som Fællesbenævnelse for de forskjellige Former af underjordiske Stængler.

Mellin, Gust. Henr., svensk Forfatter, f. 23 Apr. 1803 i Revolax i Österbotten i Finland, d. 2 Aug. 1876 i Norra Wram i Skaane, kom 7 Aar gl. til Sverige, hvor han efter Forældrenes tidlige Død fandt et Hjem i Franzéns Hus. 1821 blev han Student i Upsala, 1829 Præst i Stockholm. S. A. udgav han en historisk Novelle »Blomman på Kinnekulle«, der blev modtaget med almindeligt Bifald og snart efterfulgtes af »Siward Kruses bröllop« (1830), »Anna Reibnitz« (1831), »Gustaf Brahe« (1832) o. fl. I en Række Aar (1831—45) udgav M. sammen med andre Literater en Samling af Digte og Noveller, kaldet »Vinterblommor«; næsten hvert Aar, saa længe han vedblev at virke i Hovedstaden, udkom desuden fra hans Haand belletristiske, historiske, topographiske eller religiøse Arbejder, og han fortsatte sin Forfattervirksomhed ogsaa efter at han 1852 havde til-

traadt Præstekaldet i Norra Wram; saaledes skrev han en »Fäderneslandets historia för fruntimmer« (5te Opl. 1859) og leverede Text til »Sverige framställdt i teckningar«, »Sveriges store män och märkvärdigaste fruntimmer« o. fl. M.s »Svenska historiska Noveller« ere samlede og udgivne i flere Oplag (senest 1883), og efter hans Død er der af hans Efterladenskaber blevet offentliggjort en Samling »Historiskt-romantiska skildringar från Unionstiden« (1883—85).

Mellit, Mellitsyre, s. Honningsten.

Mellōni, Macedonio, berømt Physiker, f. 1798 i Parma. 1824 blev han Professor i Physik ved Universitetet i sin Fødeby; men indviklet i Revolutionen der 1831 maatte han flygte til Frankrig, hvor han levede som Privatmand i Paris til 1839, da han blev kaldet til Neapel som Directeur for et Conservatorium for Kunst og Haandværk og for et meteorologisk Observatorium paa Vesuv. Han døde 1854 i Portici. M.s vigtigste Undersøgelser have haft Straalevarmen til Gjenstand, og man skylder ham ikke alene mange vigtige Opdagelser om dennes Forhold, men ogsaa en ganske ny Maade at undersøge den paa (s. Straalevarme).

Melnik, Stad i den tyrkiske Prov. Makedonien, 13 M. n. n. ø. for Saloniki. 7,000 I. Græsk Ærkebispesæde. Vinavl.

Mēlnikov, Pavel Ivanovitsch [koff], russisk Forfatter, f. 1819, var Gymnasiallærer, siden Embedsmand i Indenrigsministeriet. Foruden ethnographiske Skrifter har han under Pseudonymet Andrej Petscherskij leveret en Række Fortællinger, »Razskazy« (sidste Udg. 1882), og to store Romaner, „I Skovene" og „Paa Bjergene". Han er en nøje Kjender af det religiøse Sektvæsen og af storrussiske Sæder og Sprog. D. 1883.

Melodi, en ēnstemmig Følge af Toner, der ere ordnede saaledes, at de udtrykke en musikalsk Tanke. At opfinde M. kan ikke læres, og Melodiken ell. Læren om M.s Formen sysler derfor kun med de ydre Betingelser for M. Til disse høre, at M. skal være metrisk og rhythmisk vel ordnet, at den skal egne sig til harmonisk Behandling, at den skal passe for vedkommende Stemme eller Instrument osv. Melōdisk, melodiøs, velklingende, ørefaldende.

Melodrāma, tidligere et Drama med Musik, en Opera; nu betyder M. Declamation med Instrumentalledsagelse. Rousseau skal c. 1770 have givet Anledning til det første M., men æsthetisk forkasteligt, navnlig som selvstændigt Kunstværk, har det ikke fundet mange Dyrkere. Georg Benda, Abbed Vogler og hos os I. P. E. Hartmann („Guldhornene") have dog ikke uden Held forsøgt sig i M. Mozart tænkte paa at lade M. træde i Stedet for det obligate Recitativ og begyndte sin „Zaide" med to store melodramatiske Monologer, men han opgav senere denne Tanke. Melodramatiske Scener forekomme undertiden i Skuespil og Syngestykker, f. Ex. i Beethovens „Fidelio", i „Egmont", i „Jægerbruden" og „Preciosa" af Weber, i „Athalia" og „En Sommernatsdrøm" af Mendelssohn.

Melogrāph, et af Carpentier opfundet Apparat, i hvilket Elektriciteten benyttes til, medens man med Fingrene spiller et Musikstykke, at opskrive dette automatisk paa et Stykke Papir, saa at dette kan gjengive Musikstykket. M. ligner altsaa Phonographen.

Melōn (Cucumis Melo), af Agurkfamilien (s. d. A.), menes at stamme fra Landene s. for det kaspiske Hav; Planten er ikke i Nutiden funden i vild Tilstand. Man skjelner mellem: Kantaluper, med noget fladtrykte, kugleformede Frugter med brede Ribber og sødt, smeltende Kjød, Netmeloner med kuglerunde, undertiden noget langagtige Frugter med en ejendommelig, begyndende Korkdannelse, som spredes netformig over Frugten, og Malteser-M., der som oftest ere langstrakte og glatte. Melongræsker er en Sort, der dyrkes især i Orienten og Ostindien; den har et meget sødt og saftfuldt Kjød.

Melōntræ (Carica Papaya) har et mærkeligt Udseende, da det har meget store, langstilkede, haanddelte Blade i Spidsen af en udelt Stamme. Dyrkes meget i Troperne paa Grund af sine store, spiselige Frugter. Hjemstavn tropiske Amerika. Mælkesaften har pepsinagtig Virkning.

Melōria, en lille Klippeø i Middelhavet ved Toscana, 1 M. v. for Livorno, bekjendt af to Søslag: 3 Maj 1241, hvor den genuesiske Flaade blev overvunden af den forenede kejserlige og pisanske, og 6 Aug. 1284, hvor den pisanske Flaade blev aldeles tilintetgjort af Genueserne.

Melorm, s. Skyggebille.

Mēlos, s. Milo.

Melōtenplaster, egtl. Melilotenplaster, et Plaster, der blandt andet indeholder Blade af Stenkløver (s. d. A.).

Melōzzo da Forli, egtl. M. degli Ambrosi, it. Maler og Billedhugger, f. 1438, d. 1494 i Forli, udførte sit Hovedværk i Kirken Sti. Apostoli i Rom, hvor han i Fresco malede Halvkuplen i Choret. Af dette er dog kun nogle Brudstykker bevarede, da Kuplen i forr. Aarh. blev ombygget. Et andet større Værk, oprindelig ogsaa malet paa Mur, men senere overført paa Lærred, forestiller „Sixtus IV, som overgiver Platina Opsynet med det vaticanske Bibliothek" og findes nu i den vaticanske Malerisamling. Samtiden skattede især M. for hans Indsigter i Perspectiven, navnlig i Behandlingen af Legemets Forkortning, naar det ses neden fra op ad. Efterverdenen fængsler han især ved den Frihed og Adel, hvormed han i Forhold til sin Tid har gjengivet Menneskenaturen. Desuden findes nogle Oljemalerier af ham, 2 i Berlin, 2 i London, som antages oprindelig malede for Hertugen af Urbino.

Melpōmene (d. e. den syngende), en af de 9 Muser, repræsenterer Tragedien.

Melrakke, norsk, ogsaa Fjældrakke, isl. melrakki, d. s. s. Polarræv (s. Ræv).

Melrose [mĕllrohs], Flække i Roxburghshire i Sydskotland, 6 M. s. s. ø. for Edinburgh ved Tweed, med et af Kong David I i det 12te Aarh. grundlagt, herligt gotisk Abbedi.

Melskrubbe, s. Skyggebille.

Melstøv, s. Mel.

Mĕlton-Mowbray [mŏhbri], Stad i Leicestershire i England, 3 M. n. ø. for Leicester, med 6,000 I., berømt for sine fortrinlige Jagtheste.

Meltzer, Frederik, norsk Handelsmand, f. i

gen 29 Sept. 1779, etablerede sig omtr.
2 som Kjøbmand i sin Fødeby, hvis Re-
sentant han var paa Rigsforsamlingen 1814
paa Stortingene 1821—28. Her havde han
ntlig Del i Comitéarbejderne vedkommende
dels-, Bank- og Pengevæsenet. D. 15 Dec.
i Bergen. — Hans Søn, Harald M., f.
gen 7 Marts 1814, blev juridisk Candidat
, var 1849 ansat som Politifuldmægtig
Politiadjudant) i Christiania og begyndte
„Christiania-Posten" og senere i „Aften-
t" at meddele „Politinotitser", der vakte
erksomhed ved deres kvikke Stil og sym-
tiske Skildringer af de fattigere Klassers
illaar, og som han efter Opfordring sam-
g lod trykke som „Smaabilleder af Folke-
(2 Dele, 1862—63; 6 Opl. 1884). Alle-
rinden første Bind udkom, var M. afgaaet
øden 25 Juli 1862; hans Enke udgav
efterladte Papirer" (2 Bd., 1872—73),
beholde Skildringer af bergenske For-
navnlig i Aarhundredets Begyndelse.
un [meløng], Hovedstad i det franske
Seine-Marne ved Seine, 5 M. s. f. ø.
is. 10,000 I. Fabrikation af Roesukker,
Lervarer og Hatte. Smukt Raadhus,
ig Jærnbanebro. — M. (hos Cæsar Melo-
) var i ældre Tid en betydelig By og
de ældste Capetinger Frankrigs anden
ad. Her døde Philip I, og her var
II August født.
sine, i Følge et gammelt Sagn en Fe,
af en Konge i Albanien og en Havnymphe,
gift med en Grev Raimondin og ved
ammoder til Slægten Lusignan. Hun
paa visse Dage antage Fiskeskikkelse og
Gang i denne overrasket af sin Mand,
hun forsvandt, men viste sig siden paa
i Slottet Lusignan i Poitou, naar der
hendes Slægt en Ulykke, indtil dette
547 blev nedbrudt. Sagnet er blevet
et Digt og en Folkebog i Prosa.
ille [vill], 1) en betydelig Ø i det nord-
rhav mellem 74° 25′ og 76° 50′ n. Br.
og 99° v. L., skilles ved Kellet Strædet
nton Øen, ved Fitzwilliam Strædet
ns Patricks Ø, ved Byam-Martin
fra Bathurst Øen, ved Banks Strædet
ks Land og har mod S. Melville
Paa Sydsiden overvintrede Parry paa
Nordpolsfart fra 7 Sept. 1819 til 1
20. Øen er bjærgfuld med ringe
rt, mest bestaaende af Græs og Lav,
rholdsvis rigt Dyreliv, blandt hvis
tanter de vigtigste Landdyr ere Moskus-
sdyr, Ulve og Ræve. Blandt Sø-
e de vigtigste Hvaler, Sælhunde og
Desuden er her en Mængde Polar-
er er ingen fast Befolkning, men Øen
m Sommeren i nogen Tid af Eski-
Fastlandet. — 2) En Halvø, som fra
ikas Fastland strækker sig mod N. i
t mellem Committee Bugten og Fox
Klimaet er barskt og Kyster og Bugter
id spærrede af Is. Her er en lille
ning af Eskimoere, hvis eneste Hus-
unden. N. for Halvøen og skilt fra
ury- og Hekla Strædet ligger Øen
— 3) En bjærgfuld og skovrig Ø,
15 M. lang og 8 M. bred, ved Nordkysten af
Australiens Fastland, hvorfra den skilles ved
Clarence Strædet og Van Diemens Bugten.

Melville [s. o.], Henry Dundas, Viscount, engelsk Statsmand, f. 28 Apr. 1742 i Edinburgh, blev 1763 Sagfører og 1775 Lordadvocat for Skotland. S. A. valgtes han til Underhuset og forsvarede med Iver og Dygtighed Lord Norths Politik over for Nordamerika; han blev 1782 Skatmester for Flaaden under Shelburnes Ministerium, men afgik n. A. ved Fox's Indtrædelse i Ministeriet. Derimod fik han Posten igjen i Nov. 1783, da Pitt kom til Roret, og desuden Tilsynet med de indiske Anliggender. Han knyttede sig nøje til Pitt, blev 1791 Statssecretær for det indre og 1794 for Krigen og delte fuldt hans Fjendskab mod den franske Revolution; han fik Afsked 1801 sammen med Pitt og blev n. A. ophøjet til Peer som Viscount M. Da Pitt 1804 paa ny overtog Regeringen, blev M. første Admiralitetslord, men maatte trække sig tilbage n. A., da der i Underhuset rejstes Klage over, at han gjorde ulovlig og egennyttig Brug af Statens Penge; han blev 1806 anklaget for Overhuset, men frifunden, fordi Pengene vare brugte i politisk Øjemed. M. tog ikke senere Del i det offentlige Liv, undtagen 1807, da han heftig bekæmpede Katholikernes Ligestilling. D. 29 Maj 1811.

Membrān, Hinde, Haandskrift paa Pergament; **membranøs**, hindeformet, hindeagtig.

Memel, 1) Flod, s. **Njemen**. — 2) Stad i den preussiske Prov. Øst-Preussen, ved Nordenden af det kuriske Haff, 16 M. n. n. ø. for Königsberg. 20,000 I. Havn af 20 F.s Dybde, Navigationsskole, Skibsbyggeri, Oljemøller, Brændevinsbrænderier, Savmøller, Jærnstøberier, Ravindustri. Betydelig Handel, Udførsel af Tømmer og Korn.

Memēnto, lat., erindre! betænk! Et M., en Paamindelse. M. mōri, tænk paa Døden!, et M. m., en Paamindelse om Døden.

Memling, Hans, urigtig kaldt Hemling, Maler af den ældre flanderske Skole, Elev af Roger v. d. Weijden og en af v. Eycks betydeligste Efterfølgere, f. rimeligvis 1430, d. 1495 i Brügge. Hans smukkeste Malerier findes i Brügge, hvoriblandt maa fremhæves „Den hellige Katharinas Trolovelse", et større Alterbillede med Fløje, og det verdensberømte Ursulas Helgenskrin (1489) med en hel Række næsten miniaturagtig udførte Billeder, begge i Johanneshospitalet, samt „St. Christophorus" i Akademiet. Hans seneste Billede (1491) er „Korsfæstelsen" i Greveradenkapelle i Domkirken i Lübeck, et Alterbillede med dobbelte Fløje, hvori mærkelig nok hans Lærers Indflydelse mere spores, hvad enten det kommer af Compositionens uvante Størrelse eller af, at maaske andre Kunstnere have haft Del i Udførelsen. Ham tilskrives ogsaa det store Alterbillede i Danzigs Mariekirke „Den yderste Dag", et fortrinligt Kunstværk, men hvor Kunstnerens Navn ikke tør hævdes som sikkert. Af Portræter kunne fremhæves hans eget i Privateje i London og Nieuwenhovens i Hospitalet i Brügge. Desuden ere ikke alene Malerier af ham, men ogsaa Miniaturbilleder i Haandskrifter spredte paa forskjellige

Steder; af de sidste ejer Marcusbibliotheket i Venezia et smukt udstyret Breviarium, hvori der tillægges ham Del. Han er af de ældre nederlandske Kunstnere den, der var mest bekjendt i Italien.

Memmi, Lippo, ital. Maler fra Siena, hvis Fødselsaar er ukjendt, medens hans Dødsaar angives til 1356, arbejdede til Dels i Fællesskab med sin Svoger, Simone Martini; et af deres fælles Værker er „Forkyndelsen“, som bevares i Galleriet Uffizij i Firenze, et saare følelsesfuldt Billede. — **Simone M.**, s. **Martini**.

Mĕmnon, hos Homer en Søn af Eos, fremtræder i de efterhomeriske Sagn som en æthiopisk Fyrste, Søn af Tithonos, der kom Priamos til Undsætning og efter at have fældet Antilochos blev nedlagt af Achilleus. M.s Lig blev af hans Moder bragt til hans fjærne Hjem, og hans Mænd bleve til Fugle, **Memnŏner** ell. **Memnonĭder**, der kæmpede indbyrdes over Gravhøjen og aarlig fornyede Kampen. Morgenduggen var Eos's Taarer over hendes dræbte Søn. Storartede Bygningsværker saa vel i Asien som i Ægypten tilskrives M., efter hvem de kaldes **Memnŏnia**. Den saakaldte **Memnonssøjle** stod foran Amenophis III.s Tempel ved det nuværende Medinet Habu og var oprejst til Ære for denne Pharao. Den ragede oprindelig 70 Fod op over Tempelgrunden og bestod af et Kiselconglomerat af en saa haard og sprød Natur, at Temperaturforandringen ved Solopgang bragte smaa Stykker til at springe af. Den derved frembragte Lyd gav Anledning til Sagnet om den klingende Memnonssøjle og opfattedes som Memnons Hilsen til Eos.

Mĕmnon, en udmærket græsk Feltherre fra Rhodos i den persiske Konge Darios Kodomannos's Tjeneste i Begyndelsen af hans Krig med Alexander d. store. Efter at være sat i Spidsen for hele den persiske Flaade vilde han føre Krigen over til de græske Øer, afskære Alexander fra al Forbindelse med Europa og fremkalde Oprør i Grækenland. Til Lykke for Alexander døde han under Belejringen af Mitylene 334.

Mémoire, fr. [moāhre], en skriftlig Opsats, hvori en Statsmand eller Diplomat udvikler sin Anskuelse om et statsretligt eller folkeretligt Anliggende. **Memoirer**, Mindeskrifter, kaldes historiske Fortællinger og Skildringer af Begivenheder og Forhold, som Forfatteren selv har oplevet, enten som selvstændig gribende ind i samme eller dog som Øjenvidne, og som han har optegnet ganske eller til Dels efter Hukommelsen. Det ligger i Sagens Natur, at slige Skrifter kunne yde overmaade vigtige Bidrag til at kjende og bedømme Personer, Tider og Forhold, men at de som udgaaede fra og bærende Præg af en bestemt Individualitet maa benyttes med Kritik og Forsigtighed. Fra Oldtiden ere Xenophons »Anabasis« og Cæsars »Commentarii« at nævne som Mønstre i denne Art. I nyere Tid ere især den franske (fornemmelig fra det 17de og 18de Aarh. og Napoleon I.s Periode) og den engelske Literatur rige paa M. **Memorāndum**, Notere-bog, Erindringsskrivelse (særlig i diplomatisk og forretningsmæssig Betydning). **Memorēre**, erindre, lære udenad, som m. en Prædiken. **Memoriāl**, Erindringsskrivelse, Mindeskrift; i Kjøbmandssproget Dagbog til Optegnelser.

Mĕmphis, 1) ægypt. Menuphi, Memphi, Nedreægyptens ældste Hovedstad, var efter Sagnet anlagt af den første ægyptiske Konge Menes, der hævede den til Residensstad, hvilket den vedblev at være, indtil den afløstes af Theben. Men ogsaa Pharaonerne af det thebanske Dynasti smykkede M. med Pragtbygninger, og med det 21de Dynasti blev den igjen Regeringens Sæde, hvilket den vedblev at være lige til Ptolemæernes Tid. Ruinerne af Staden, om hvis ældgamle Pragt og Betydning Pyramiderne og utallige Privatgrave vidne, ligge ved den venstre Nilbred ved Landsbyen Metrahinneh, nogle Mile fra Kairo. — 2) Stad i Staten Tennessee i Nordamerika paa en Klippekyst ved Mississippi Floden, 40 M. v. s. v. for Nashville. 34,000 J. (1880). Vigtig Handel og Flodskibsfart. Udførsel af Bomuld. Bomuldsmanufakturer, Jærnstøberier, Maskinfabriker og Skibsværfter. Her sejrede Unionisterne over de confødererede 6 Juni 1862.

Menabrēa, Luigi Feder., ital. Statsmand og General, f. 4 Sept. 1809 i Chambéry af en gammel piemontesisk Slægt, indtraadte 1831 i den sardinske Hær, var siden Lærer i Mechanik ved Militærskolen i Turin og blev 1839 Medlem af det derværende Videnskabsakademi. 1848 sendtes M. til Parma og Modena for at fremme deres Tilslutning til Sardinien, blev siden Deputeret og hørte til højre Centrum. 1859 var M. som Generalmajor og Chef for Ingenieurerne med ved Palestro og Solferino, og 1860 blev han Senator og Formand for Fæstningscommissionen, samt brugtes ved Belejringen af Ancona og Gaëta. Juni 1861—Febr. 1862 var M. Marineminister og Dec. 1862—Sept. 1864 Minister for de offentlige Arbejder; han indledede Forhandlingerne med Frankrig om September-Aftalen. I Aug. 1866 sendtes M. til Østerrig for at slutte Freden og bringe Jærnkronen tilbage til Italien og blev 27 Oct. 1867 midt under de Forviklinger, Garibaldis nye Tog mod Rom havde fremkaldt, Første- og Udenrigsminister (indt. Nov. 1869). Med Kraft skred M. ind imod de frivillige og lod Garibaldi selv tiltale, men protesterede samtidig i en Note til Frankrig mod Pavens verdslige Magt og hævdede i Tronetalen Italiens Ret til Rom. En Tid lang standsedes endog Betalingen af Renter til den pavelige Statsgjæld, og senere gjordes gjentagne Forsøg paa at opnaa Franskmændenes Bortgang fra Rom, men forgjæves. Derefter var M. i flere Aar optagen af Arbejder, vedrørende Italiens Befæstning; han blev 1876 Afsending i London og 1882 i Paris.

Menādo, hollandsk Stad paa Nordsiden af Øen Celebes i det asiatiske Archipelag, er Sæde for en hollandsk Resident og har betydelig Udførsel af Kaffe. **Residentskabet M.** omfatter Øens nordlige Del omkring Tomini Bugten.

Ménage, fr. [nāsche], Husholdning; **menagēre**, holde godt Hus med noget, holde til Maade, spare.

Ménage, Gilles [nāhsch], fransk Sprogforsker, f. 1613, d. 1692, skrev Digte, men er især bekjendt ved sin »Dictionnaire étymologique de

langue française« (1650) og »Origini della gua italiana«.

Menageri [scheri], Samling af levende uden- bske Dyr, større Pattedyr, Fugle, Krybdyr osv.

Menaggio [nädscho], Flække i Norditalien Como Søens Vestside, lige over for Bellagio, N. n. v. for Como, med smukke Villaer, ges meget af Tourister, der fra Como Søen Lugano gaa til Lago Maggiore.

Menaistrædet [ménneh], s. Anglesey.

Menam, Flod i Bagindien, udspringer i heden af Sydvestgrænsen af det egentlige a, gjennemløber Siam og falder efter 200 s Løb i Siam Bugten.

...enándros, græsk Digter, f. 342 f. Chr. i n, d. 290, er Hovedrepræsentanten for den ldre nyere græske Komedie, af hvilken det rne Lystspil har uddannet sig. Hans tal- Stykker, udmærkede ved Finhed i An- og ved en vittig Dialog, ere alle tabte; de romerske Digtere Plautus's og Te- s Omarbejdelser og Efterligninger sætte Stand til at danne os en nogenlunde klar tilling om hans Komediers Natur.

...ndaña de Neyra, Alvaro, spansk Søfarer, a en Rejse fra Peru 1568 opdagede Sa- s Øerne og 1594—95 paa en Rejse med s den Øgruppe, der undertiden benævnes am (s. Marquesas Øerne). Han døde 1595.

...nde [mangd], Hovedstad i det franske Dep. ved Floden Lot, 66 M. s. til ø. for 5,000 J. Bispesæde. Uldmanufakturer.

...ndelssohn, Moses, tysk Philosoph, Søn jødisk Skolelærer i Dessau, f. 6 Sept. førtes allerede som ung Dreng ind i t af det gamle Test., Talmud og Mai- s. I sit 14de Aar vandrede han til , hvor han levede under kummerlige , sysselsat med at lære Højtysk og stu- Philosophi. 1750 blev han Huslærer rig jødisk Handelsfamilie, hos hvem n blev Bogholder og efter Chefens Død r. Som ivrig Oplysningsmand op- han i Literaturen (tidligere havde han givet hebraiske Skrifter) i en lignende som hans Venner Lessing og Nicolai; sing skal han have haft en ikke ringe else, baade hvad Tankegang og Sprog- gaar. 1763 vandt han Berlinerakade- Pris for en Besvarelse af den udsatte „Ueber die Evidenz in den metaphy- Wissenschaften"; blandt de besejrede Con- r var den senere saa berømte Kant. M.s ste Skrift er „Phädon, oder über die ichkeit" (1767), en Bearbejdelse i det ch.s Smag af Platons Dialog af samme han lader her Sokrates tale „som han e i vore Dage". 1783 udgav M. „Je- oder über religiöse Macht und Juden- i hvilket Skrift han søgte at vise, at imen ikke kjender noget Dogme, at i n Overholdelsen af Fornuftloven gjør at den mosaiske Lov kun er en Cere- for Israeliterne, hvorfra de ikke en ed Overgangen til Christendommen igjøre sig. 1785 udkom hans „Mor- en", religiøs-philosophiske Forelæsnin- havde holdt for nogle unge Mænd. krift gav Anledning til en meget bitter Strid med F. H. Jacobi, hvis Forsikring, at Lessing havde været Spinozist, M. ikke vilde tro; M. afskyede og forstod ikke Spinozas pantheistiske Substanslære, som ikke syntes at levne nogen Realitet for det enkelte menneskelige Jeg, der for „Oplysningens" Mænd var ēt og alt. Denne Strid nedbrød M.s i Forvejen svage Helbred, og da han bragte sit Modskrift mod Jacobi, „M. an die Freunde Lessings", til Forlæggeren, paadrog han sig en Forkølelse, hvoraf han døde 4 Jan. 1786. Hans „samlede Skrifter" ere udgivne af en Sønnesøn (7 Bd., 1843). M. er en af de mærkeligste Populærphilosopher af den Retning, som i den sidste Halvdel af forrige Aarh. blomstrede i Berlin under Indflydelse af det af Frederik d. store fornyede Akademi. Han er tillige en charakteristisk Repræsentant for „Oplysningstiden" i det hele med dens Forstandsraisonnement og Iver for moralsk Fuldkommenhed, for Nytte og for Tolerance. Han erklærer selv, at han ingen Sans har for Historien, og spotter over Lessings Ide om en „Menneskehedens Opdragelse"; kun den enkelte skrider fremad til Fuldkommenhed; Slægten er en Abstraction. Over Historien sætter han Metaphysiken, men selv denne er ham kun af Værd, for saa vidt dens Lære fremmer Lyksalighed; derfor fordrer han, at den skal stemme med den sunde Menneskeforstand, og derfor har han især Interesse for saadanne Problemer som Guds Tilværelse og Sjælens Udødelighed. For øvrigt søger han i sine philosophiske Anskuelser paa eklektisk Vis at forbinde Wolf med Locke og Hume. — Hans Sønnesøn, Felix M.-Bartholdy, en af den nyere Tids mest fremragende Componister, f. 3 Febr. 1809 i Hamborg, d. 4 Nov. 1847 i Leipzig, var kun 3 Aar gl., da hans Fader, en dannet og velhavende Banquier, bosatte sig i Berlin. Den første Undervisning paa Claver fik M. af sin Moder. Derpaa blev L. Berger og senere Moscheles hans Lærer ligesom Zelter vejledede ham i Musiktheori. Allerede i sit 9de Aar forbavsede han alle ved sit Spil, og inden sit 16de Aar havde han componeret 4 Operaer, af hvilke „Die Hochzeit des Gamacho" er trykt, en Symphoni, en Claverconcert, Claverkvartetter, Kirkemusik osv. Hans Octet for Strygeinstrumenter er fra 1825, Ouverturen til „En Sommernatsdrøm" fra 1826. S. A. udgav han en metrisk Oversættelse af Terentius's „Andria" og søgte dernæst under to Aars Studeringer ved Universitetet i Berlin at erhverve sig en alsidig Aandsdannelse. Han talte og skrev Fransk, Engelsk og Italiensk og havde Færdighed i at tegne og male. 1829 rejste han til England, hvor hans Spil og Compositioner bleve optagne med Begejstring, og i de følg. Aar opholdt han sig længere Tid i Italien, Schweiz og Frankrig. 1833 blev han Musikdirecteur i Düsseldorf og søgte i Forening med Immermann at hæve Theatret der til et Mønstertheater. Denne Plan lod sig dog ikke realisere, og han overtog derfor 1835 Ledelsen af Gewandhausconcerterne i Leipzig. Disse Concerter naaede ved hans indsigtsfulde og omhyggelige Indstudering en overordentlig Anseelse, og han skabte et Musikliv om sig, der gjorde Leipzig til den klassiske Musiks Midt-

punkt. Ældre og nyere Mesterværker fremførtes, og blandt de sidste indtog hans egne Compositioner en fremragende Plads. Indtil 1843 fortsatte han denne Virksomhed, stiftede Conservatoriet i Leipzig og gik derpaa som preussisk Generalmusikdirecteur til Berlin. Men Livet i denne By tiltalte ham ikke. Han tog allerede n. A. sin Afsked og vendte efter et Ophold i Frankfurt tilbage til Leipzig 1845, hvor han i to Saisoner i Forening med Gade atter dirigerede Concerterne. Skjønt han i Sommeren 1846 følte sig overanstrængt, vedblev han dog med sine vante Sysler og fandt sig den følgende Sommer styrket ved et Ophold i Baden og Schweiz. Men Bedringen var kun forbigaaende. Hans sidste Composition var Eichendorffs Sang „Vergangen ist der lichte Tag". — Det ædle og formfuldendte træder frem i alle hans Arbejder, hyppig i Forbindelse med en rig Opfindelse, og hans Indflydelse paa den nyere Tids Musikere og Musik har været vidtrækkende. Blandt hans Orchesterværker kan her fremhæves den 3dje Symphoni, de 4 Concertouverturer („Sommernatsdrømmen", „Hebriderne", „Meeresstille", „Melusine"), Claverconcerten i G-Moll og Violinconcerten, blandt Kammermusiken hans Strygeoctet og Strygekvartetter samt de to Clavertrioer. Oratorierne „Paulus" og „Elias" indtage en høj Plads, og det samme gjælder om Musiken til Goethes „Walpurgisnat" og enkelte af hans Psalmer. Operaer skrev han kun i sin Ungdom („Lorelei" af Geibel begyndte han paa i sit Dødsaar, men kun enkelte Stykker deraf bleve fuldendte); derimod componerede han Musik til „Antigone" og „Ødip" af Sophokles, til „Athalia" af Racine og fremfor alt til Shakspeares „En Sommernatsdrøm", til hvilken hans lette og fine Pen leverede en Skildring af Alfelivet, der er eneſtaaende i den musikalske Literatur. Hans fortræffelige Sange for ēn og flere Stemmer og hans større og mindre Claverstykker, blandt hvilke sidste hans „Lieder ohne Worte", have fundet en næsten enestaaende Udbredelse. — En af hans Søstre, Fanny, f. 1807, d. 1847, gift med Hofmaler Hensel i Berlin, var en ypperlig Pianistinde med et virkeligt Compositionstalent. M. satte stor Pris paa hende og optog endog 6 Sange af hende i sine 24 Sange, op. 8 og 9. Hun har componeret en Clavertrio, Chor til 2den Del af Goethes „Faust", Claverstykker osv.

Mendes, Stad i det ægyptiske Delta, hvor en af Navn ikke bekjendt Localguddom, sandsynligvis en Form af Osiris, blev dyrket under Symbolet af en Buk.

Mendès, Catulle [mangdǟhs], fransk Digter, f. 1840 i Bordeaux. Hans lyriske Samling »Philoméla« (1864), Digtningerne »Hesperus« (1869), »La colère d'un franc-tireur, odelette guerrière« (1871), »Contes épiques« (1872), Romanerne »Une histoire d'amour« (1868) og »Les folies amoureuses« (1877), Dramaerne »La part du roi« (1871) og »Justice« (1879) m. m. have skaffet ham Ry som en formfast og klar Digternatur. 1871 udgav han »Les 73 journées de la Commune«.

Mendizābal, Juan Alvar., spansk Statsmand, f. c. 1790 i Cadiz, Søn af en jødisk Kjøbmand, blev ansat paa et Banquierkontor og understøttede Revolutionen 1820, især ved at hjælpe Finansbestyrelsen med Afslutning af Laan o. desl. 1823 maatte M. derfor flygte til England og blev her først sat i Gjældsfængsel som ansvarlig for disse Laan, men forstod siden ved heldige Handelsforetagender at vinde en betydelig Formue. 1827 afsluttede M. et Laan for Kejser Dom Pedro i Brasilien og overtog 1833 flere Leverancer for den spanske Regering, hvorefter han 18 Juni 1835 blev spansk Finansminister og i Sept. s. A. Førsteminister. Han fik Klostrenes Inddragelse vedtagen, men maatte 15 Maj 1836 tage sin Afsked. Senere blev M. Finansminister under Calatrava (Sept. 1836—Aug. 1837) og hørte derefter til den yderligste Opposition; han var 1841—43 igjen Finansminister under Espartero og flygtede efter hans Fald til Udlandet. 1848 vendte M. hjem til Spanien, var siden en af det liberale Partis Førere og døde 3 Nov. 1853.

Mendōza, Hovedstad i Staten M. i den argentinske Republik i Sydamerika ved Andes-Bjærgenes østlige Fod, 135 M. v. n. v. for Buenos Ayres, blev 20 Marts 1861 ødelagt ved et forfærdeligt Jordskjælv, der kostede 6,000 Mennesker Livet. Den er nu smukt gjenopbygget og har allerede henved 10,000 J. I Omegnen dyrkes megen Hvede, Majs, Kløver og Frugt samt Druer, der dels presses til en Vin, der ligner Malaga-Vin, og dels tørres til Rosiner.

Mendōza, Diego Hurtado de, en af Spaniens klassiske Forfattere, tillige Statsmand og Feltherre, f. c. 1503 i Granada, udførte flere diplomatiske Hverv under Carl V og herskede derpaa i nogle Aar som spansk Generalcapitain og Statholder med despotisk Strænghed i Siena, indtil Carl paa Italienernes Klager 1554 kaldte ham tilbage. Siden levede han ved Philip II.s Hof, men blev 1568 forvist til Granada; han døde 1575 i Valladolid. Større Agtelse end som Statsmand fortjener M. som Videnskabsmand; han sendte Lærde til Grækenland og Tyrkiet for at samle Haandskrifter af de gamle klassiske Skribenters Værker, og hans store Bibliothek er endnu en af de fortrinligste Afdelinger af Bibliotheket i Escorial. Hans Hovedværker ere den komiske Roman »Vida de Lazarillo de Tormes« og det ypperlige historiske Værk »Guerra de Granada«, samt poetiske Epistler.

Mendōza, Iñigo Lopez, s. **Santillana**.

Mendǣere, s. **Mandæere**.

Mened, et bevidst urigtigt Udsagn om, at noget forholder sig paa en vis Maade, afgivet under Ed for en Ret eller en anden offentlig Autoritet for at tjene den til Bevis i dens Virksomhed, straffes almindeligvis med Strafarbejde, i Danmark fra 2—10 Aar, i Norge fra 6—12 Aar. Derimod er Brud paa edelig afgivne Løfter, som f. Ex. Embedseden, ikke M. i retlig Forstand.

Menedēmos fra Eretria stiftede den eretriske Skole, en Fortsættelse af den eliske. Han kom som Soldat til Megara, hvor han tillige med sin Ven Asklepiades sluttede sig først til den platoniske Skole, senere til den megariske Philosoph Stilpon. Efter sin Hjemkomst arbejdede M. sig i Vejret, traadte i Spidsen for Statens

tyrelse og fik Indflydelse hos de makedoniske
rster. Han omtales som en fast og ædel
arakter og som en skarp og vittig Dialek-
r. I Modsætning til de samtidige Eristikere
de M. ligesom sin Lærer Stilpon Interessen
mest henvendt paa det virkelige Livs Op-
er og sædelige Spørgsmaal. Han lærte,
der kun gives ét Gode, nemlig Indsigten,
hos ham faldt sammen med den fornuftige
e. I det hele staar M. Stilpon nær og
ligesom denne søgt at forbinde den mega-
og den kyniske Skoles Philosophi. Han
c. 278 f. Chr.

[M]enehould, Sainte [sængt mønū], Stad i
franske Dep. Marne ved Floden Aisne,
. ø. n. ø. for Châlons sur Marne. 4,000 I.
er blev Ludvig XVI paa sin Flugt ud af
krig 22 Juli 1791 kjendt af Postmesteren
tet og derefter anholdt i Varennes 3 M.
og ført tilbage til Paris.

[M]enelāos, Konge i Lakedæmon, Broder til
[Aga]memnon, den af Paris bortførte Helenes
[Ægte]fælle, en af Grækernes tapreste Kæmper i
[den t]rojanske Krig. Efter Trojas Fald flakkede
8 Aar omkring ved Kysterne af Phønikien,
[Ægyp]ten og Libyen og naaede først tillige med
e Hjemmet paa den Dag, da Orestes be-
e Klytæmnestra og Ægisthos.

[Me]nelāos, græsk Mathematiker og Astronom,
i Alexandria c. 80 e. Chr. Han har
et Værk i 3 Bøger om sphærisk Geo-
et andet i 6 Bøger om Chordernes Bereg-
det sidste er gaaet tabt, men menes at
deholdt Begyndelsesgrundene til en Tri-
etri. En bekjendt Sætning i Trans-
eren bærer hans Navn: En hvilken som
t Linje skærer en Trekants tre Sider
s, at Produktet af tre Stykker af hver
de, regnede fra de forskjellige Top-
, er ligt Produktet af de tre andre
.

[Me]ne mēne tĕkel upharsīn (d. e. talt,
[vej]et og Perserne). I Dan. Cap. V for-
at Kong Belsazar (s. d. A.) af Baby-
et stort Gjæstebud lod de hellige Kar
mplet i Jerusalem hente og brugte
Drikkekar for sig og sine Gjæster. Da
gen en Haand, der paa Væggen skrev
rd, som ingen af hans Vismænd kunde
aa blev Daniel hentet; han læste Or-
n ovenfor angivet og udlagde dem saa-
Gud har talt dit Riges Dage og gjort
a det; du er vejet paa Vægtskaalen og
or let; afsplittet er dit Rige og givet
rne og Perserne". Samme Nat blev
ihjelslaaet.

[Me]nius Agrippa, den Gesandt, som de
Patriciere ved Plebejernes første Ud-
til det hellige Bjærg 494 f. Chr. sendte
og som skal have fortalt dem Fabelen
ernes Oprør mod Maven; Resultatet
Sendelse var et Forlig, i Kraft af
lmuen fik sine første særegne Embeds-
lmuetribunerne.

[Men]strēls ell. Minstrels (nylat. Ministeriales,
ere) kaldtes i Middelalderen i Frank-
ngland omvankende Sangere og Dig-
: de traadte i Tjeneste hos en fornem
: elskede Digtekunsten; jvfr. Troubadour.

Menger, Karl, østerrigsk Nationaløkonom,
f. 1840 i Galizien, blev 1872 Professor i Na-
tionaløkonomi i Wien og er som saadan i
Modsætning til den i Tyskland fremherskende
historiske Retning optraadt som Forkæmper for
Gjenoptagelsen af den ældre, abstract-theoretiske
Retning, navnlig i „Untersuchungen über die
Methode der Sozialwissenschaften" (Leipz. 1883)
og „Die Irrthümer des Historismus in der
deutschen Nationalökonomie" (Wien 1884).

Mengs, Anton Raphael, tysk Kunstner og
Kunstforfatter, Søn af den danske Maler Ismael
M. (f. 1690, d. 1764, Prof. ved Akad. i Dresden),
f. 12 Marts 1728 i Außig i Böhmen, uddan-
nede sig i Rom og blev efter at være vendt
tilbage til Sachsen af Kong August III ud-
nævnt til Hofmaler, men vendte tilbage til
Rom, hvor han 1754 blev Directeur for det
paa Capitolium indrettede Malerakademi og ar-
bejdede meget til Kirker og Villaer (Villa Al-
bani). 1761 kaldtes han til Spanien, hvor
han i Kongens Spisesal i Madrid malede Tra-
jans Apotheose og Ærens Tempel. 1776 vendte
han tilbage til Rom, hvor han døde 29 Juni
1779. En Samling af Haandtegninger, Vaser
og Gipsafstøbninger, tilvejebragt af ham, findes
i Dresden, en anden i Madrid. Blandt hans
Malerier i Tyskland ere hans 3 Altertavler i
den katholske Kirke i Dresden de mest bekjendte.
Men skjønt M. er et betydeligt Talent og i
sine Arbejder ikke uden Held praktisk anvendte
de Principer, han udtalte, har han dog udøvet
en langt større Indflydelse paa den Retning,
Kunsten tog i sidste Halvdel af det 18de Aarh.,
ved Skrift og Tale end ved sin egentlige kunst-
neriske Produktion. Den gjenopvakte Sans
for Oldtidens Kunst fandt i Winckelmann og
ham de første varme Talsmænd, som ved al-
vorlige Studier lagde Grundvolden til det
Kjendskab til hine forsvundne Tider, hvoraf
vi nu kunne rose os. M.s Skrifter ere ud-
givne paa Tysk af Prange (3 Bd., 1786).

Meng-tse, Læreren Meng, ell. Mencius, chi-
nesisk Philosoph, f. c. 371, d. 288 f. Chr. Om
hans Levned vide vi kun lidet. Hans Fader
døde, da han var ung; „M.s Moder" bruges
den Dag i Dag ordsprogsvis om et Mønster
af en Moder, og hans Udmærkelse synes at
skyldes den Opdragelse, hun gav ham. M.
priste som Kung-fu-tse den gamle Tid, søgte
at indprente dens Principer og opretholde dens
Skikke. Han anbefaler Fyrsterne Velvilje:
„Den, der vinder Folkets Hjærte, vinder Ri-
get"; deres Bestræbelse skal være at gjøre Folket
rigt og give det en god Opdragelse. Hvad
det især gjælder om for et Menneske, er at
gjøre Hjærtet rigtigt; hvis dette sker, vil alt
blive rigtigt. Hjærtet er i Grunden godt, Men-
neskets Natur er god, og at følge Naturen er
at være i Overensstemmelse med de himmelske
Principer. Som alt Vand flyder nedad, saa-
ledes tenderer Menneskets Natur mod det gode;
hvis Vandet undertiden stiger opad, sker dette
ved Magt og ikke i Følge dets Natur. Kun
den er en stor Mand, der ikke taber sit Barne-
hjærte, d. e. sin Naturs ideale Godhed.

Menighed, den christne, betegner egtl. den
hele Christenhed, Kirken, Samfundet af alle de
troende, men dernæst bruges M. ogsaa som

Betegnelse for en enkelt Del af Christenheden, hvad enten Inddelingsprincipet er det confessionelle eller det geographiske, f. Ex. den lutherske M., den danske M., Sjællands Stifts M., Frue Sogns M., ligesom man ogsaa taler om en enkelt Præsts M. En M. uden noget nærmere Tillæg betegner i Almindel. en Sognemenighed. At der opstod M., Samfund af de troende, fulgte med Nødvendighed af Christendommens Væsen, idet den ligesom enhver anden Religion med indre Nødvendighed medfører, at de, der ved at dele den samme Tro føle sig forbundne til en indre Enhed, ogsaa føle Trang til at slutte sig sammen til en udvortes Enhed. I de første christne M. tilfaldt Ledelsen af M.s Anliggender samt Ordets og Sacramenternes Forvaltning Apostlene og deres Medhjælpere som M.s Grundlæggere; men naar disse forlod de unge M. for at øve deres Missionsgjerning andensteds, overdroges Ledelsen forinden til Mænd, som de under M.s Samstemning udvalgte, i Almindel. iblandt de først omvendte. Dette udviklede sig senere til, at M. valgte deres Præster, men dog vistnok oftest under Forbehold af de gejstlige Foresattes Samtykke. Senere, da Kirken blev Statskirke, vilde Staten have Ret til at øve Indflydelse paa Valget af M.s Forstandere og Præster, medens Kirken fra sin Side arbejdede paa at hævde, at Valget af de gejstlige skulde tilkomme Kirken alene, hvilket atter set fra den daværende katholske Kirkes Standpunkt vilde sige, at den Ret til at vælge Præsterne, som tidligere havde tilhørt de enkelte M. eller M. og Gejstligheden i Forening, nu skulde øves af Gejstligheden alene. De langvarige Stridigheder, som Aarhundreder igjennem ere blevne førte imellem Stat og Kirke i denne Anledning, ere endnu den Dag i Dag ikke førte til en endelig Afslutning; thi i de romersk-katholske Lande opstaar der endnu idelige Stridigheder imellem Staten og Kirken om dette Spørgsmaal, og i mange af de protestantiske Lande, f. Ex. i Danmark, hvor Statsmagten paa Reformationens Tid tiltog sig hele den Magt paa det kirkelige Omraade, som tidligere havde tilhørt Paven og Bisopperne, arbejdes der nu paa at ordne Forholdet saaledes, at den enkelte M. faar Indflydelse paa Valget af sin Præst, uden at det hidtil, i alt Fald i Danmark, er lykkedes at finde en Løsning, hvorved man kan sige, at baade den enkelte M., Staten og Kirken som Helhed have opnaaet hver sin Ret. Hvad M.s Organisation og Forfatning angaar, er den forskjellig i de forskjellige Kirkesamfund og inden for samme Kirkesamfund forskjellig i de forskjellige Landskirker. **Menighedsraad** kaldes i den evangelisk-lutherske Kirke en blandt den enkelte Menigheds Medlemmer udvalgt Forsamling af Mænd, hvis Opgave det skal være dels at understøtte Præsten i hans Arbejde paa at vække og styrke det christelige Liv, at hævde Kirketugten og fremme Kjærlighedens Gjerninger i Menigheden, dels at være Menighedens Tolk over for Præsten. I Danmark blev der 24 Sept. 1856 ved et Circulære fra Cultusministeriet meddelt Tilladelse til at oprette saadanne M.; men det var kun forholdsvis faa Steder i Landet, at denne Tilladelse blev benyttet, og de M., der virkelig bleve oprettede, fik saa liden Betydning, at den hele Institution efterhaanden er saa godt som død hen af sig selv.

Ménilmontant [mongtāng], tidligere en af Paris's østlige Forstæder, n. og ø. for Kirkegaarden Père Lachaise, er nu indlemmet i Staden.

Menin [mønæng], **Meenen**, befæstet Stad i den belgiske Prov. Vestflandern ved Floden Lys, 6 M. s. for Brügge, med 11,000 I. Betydelig Knipplingsfabrikation.

Meningītis, s. **Hjernebetændelse.**

Meninski, Franz, egtl. **de Mesgnien** ell. **Menin**, den fortrinligste Fremmer af det tyrkiske Sprogs Studium i Europa, f. 1623 i Lothringen, studerede i Rom og ledsagede 30 Aar gl. den polske Gesandt til Constantinopel, hvor han erhvervede sig et saa fuldkomment Kjendskab til det tyrkiske Sprog, at han blev første Tolk ved Gesandtskabet og senere selv Gesandt. Efter at have opnaaet polsk Indfødsret og Adelskab poloniserede han sit oprindelige Navn. 1661 traadte han i den tyske Kejsers Tjeneste som første Tolk i de orientalske Sprog i Wien; han døde 1698. Hans Hovedværk er et fortrinligt Lexikon »Thesaurus linguarum oriental s. Lexicon arab.-pers.-turc.« (3 Bd., 1680—87, Fol.), hvortil slutter sig »Grammatica turcica« og »Complementum thesauri« som 4de og 5te Bd. (Ny Udg. 1780—1802, 3 Bd.).

Menippos fra Gadara i Phønikien, kynisk Philosoph, Discipel af Diogenes fra Sinope, levede i det 3dje Aarh. f. Chr. og var oprindelig Slave. Han skildres som en havesyg Aagerkarl, der kun brugte Kynismen som ydre Skal. Han skal have hængt sig, fordi man stjal hans Penge fra ham. Han har skrevet satiriske Skrifter, i hvilke hans Spot især drejede sig om philosophiske og literære Emner. De ere tabte; men den literære Satire fik efter dem i Oldtiden Navn af den **menippæiske Satire.** I den latinske Literatur bleve de efterlignede af Varro, og endnu under Religionskrigene i Frankrig udkom der (1594 i Tours) en »Satire Ménippée«, som revsede Intolerancen og Ultramontanismen. Denne skyldes de saakaldte »politiques«, det moderate Parti mellem Liguisterne og Protestanterne. Bogen repræsenterer den borgerlige sunde Sans og solide Lærdom. Forfatterne vare J. Gillot, P. Leroy, P. Pithou, N. Rapin, F. Chrestien, Passerat og G. Durand. Liguens fremragende Personligheder ere persifflerede med stor komisk Kraft; deres Machinationer med Spanien hudflettes ubarmhjærtig. Bogen er sin Tids første franske Prosaværk.

Menneske. Om Menneskeslægtens Inddeling osv. s. **Folkeslag.** **Menneskerettigheder** har man kaldt de Rettigheder og Friheder, der ansaas for givne med selve Tilværelsen som Menneske, og som derfor antoges under en hvilken som helst Statsforfatning at burde være tilsikrede enhver, naar han ikke skulde tabe sin Værdighed som Menneske og blive ude af Stand til at opfylde sin Bestemmelse. Det var den nordamerikanske Congres 1776, som først beraabte sig paa saadanne M. for derved at retfærdiggjøre sin Optræden mod England. Heraf tog i Begyndelsen af den franske Revolution den

ftituerende Forsamling Anledning til 13 Aug.
9 at udstede en højtidelig Proclamation af
e Rettigheder (Déclaration des droits de
mme et du citoyen), hvilken blev indført
nstitutionen af 13 Sept. 1791. I For-
ingen af 24 Juni 1793 bleve disse Rettig-
r paa Robespierres Forslag udvidede, men
t indskrænkede i Forfatningen af 22 Aug.
. Consulatets og Kejserdømmets Forfat-
er indeholde ingen saadanne Bestemmelser;
nod findes igjen i Chartet af 4 Juni 1814
el som i de fleste andre nyere europæiske
titutioner en Række Bestemmelser indførte,
ed visse almindelige Rettigheder og Fri-
, dog uden Anvendelse af Navnet M.,
teres Borgerne.

nneskens Søn, et Navn, hvormed Jesus
nede sig selv i Henhold til Daniel VII,
4, der skildrer, hvorledes Propheten i Aan-
uede „En som en Menneskens Søn", der
ned Himmelens Skyer og blev ført frem
den gamle af Dage; og ham blev givet
og Ære og Rige, og alle Folk, Stam-
g Tungemaal skulde tjene ham; hans
ømme er et evigt Herredømme, som ikke
r, og hans Rige et uforkrænkeligt". Den
ithed, hvormed det messianske Riges Uni-
sme, d. e. dets Bestemmelse til at om-
lle Folk paa Jorden, her udtales, var
en af Hovedgrundene til, at Jesus
svis brugte denne Selvbetegnelse.

nneskeæderi (Anthropophagi) omtales alle-
Oldtidens græske Skribenter som bru-
blandt flere af Culturen uberørte Folk
and, Afrika og Indien; man har ogsaa
Tid troet at finde Spor til M. blandt
jer fra de forhistoriske Perioder i Nord-
Efter Amerikas Opdagelse opkom for
vnet Cannibalisme (sp. Cannibal af
= cariba, Cariber), fordi Cariberne i
ien plejede at spise deres fangne Fjen-
rt efter fandt man i Mexico M. for-
med en forholdsvis rig Cultur og endog
onens Tjeneste, idet Aztekerne ikke alene
s Krigsgud ofrede Masser af Menne-
en endog spiste dem under Ofringerne.
landt Algonkinstammerne og Irokeserne
amerika og blandt Tupierne i Syd-
var M. udbredt. I 18de Aarh. fandt
ne i Sydhavet M. almindeligt blandt
olynesiske og papuiske Folk, f. Ex. Mao-
aa Ny-Seeland og Fidji-Øboerne, som
je nu have afskaffet det. Ogsaa i det
rika kjendes endnu M., saaledes efter
furth blandt Niam-niam og Monbuttu.
r M. været fremkaldt af Hungersnød
i som Undtagelse — men hyppig anses
ekjød som en Lækkerhed, som derfor kun
erne eller i alt Fald kun Mandfolk faa
e, og selv hvor Kvinderne tør være
beholdes de bedste Stykker Mændene.
er — især i Polynesien — Troen paa,
ed at spise Mennesker (navnlig Hjertet)
ig de spistes Egenskaber (Styrke, Tap-
Forstand osv.) eller i alt Fald, at man
indrer sin Modstanders Tilværelse i
Liv og saaledes bliver tryg for ham
den; hyppig spiller her ogsaa Hævn-
en Rolle.

Mennoniter kaldes de nederlandske Baptister efter **Menno Simons**, der ved sin reformatoriske Virksomhed vakte nyt Liv i de hensygnende Gjendøbersamfund i Nederlandene. Han var f. 1492 i Wittmarsum i Friesland, blev 1516 katholsk Præst i Pinjum og senere forflyttet derfra til sin Fødeby. 1531 saa han en Gjendøber lide Døden for sin Tros Skyld, og den Beundring, han følte for denne Mands Standhaftighed, vakte de første Sympathier hos ham for Gjendøbernes Lære. 1535 gjorde en Skare Gjendøbere Oprør i Friesland, men bleve overvundne, og de fleste af dem bleve henrettede, deriblandt M.s Broder. Aaret efter traadte M. selv aabenlyst over til Gjendøberne, idet han nedlagde sit katholske Præsteembede, lod sig døbe paa ny og derpaa i en lang Aarrække under mange Forfølgelser og alle Haande Savn med Held arbejdede paa at forvandle de urolige og oprørske Anabaptister til fredelige og stille Borgere. Han gav Sekten et bestemt Lærebegreb, der sluttede sig til den reformerte Kirkes og kun adskilte sig derfra ved Forkastelsen af Barnedaaben og ved en Aandeliggjørelse af Kirkens Begreb som en Menighed af lutter Hellige. Desuden forbød han al Krigs- og Statstjeneste samt Edsaflæggelse, indførte Fodvaskningen (efter Joh. Ev. 13de Cap.) ved Siden af Daab og Nadvere og opretholdt ved streng Kirketugt Ædruelighed, Afholdenhed og en asketisk Sædelighed. Hans Anskuelser ere udviklede i forskjellige Skrifter; det vigtigste er „Fundamentbuch von dem rechten christlichen Glauben" (1539). Efter at have flakket om paa flere Steder fandt han omsider et Tilflugtssted i Holsten, hvor han døde 13 Jan. 1559 i Oldesloe. Mennoniternes stille og fromme Levevis skaffede dem snart fri Religionsøvelse først i Holland, senere i England og Tyskland. Nu findes der spredte Menigheder af M. paa forskjellige Steder i Schweiz, Tyskland og Frankrig, desuden 50 Kolonier med 20,000 M. i Rusland, medens deres Antal i de nordamerikanske Fristater er c. 175,000 og i Canada 25,000. I Holland, hvor der i Tidernes Løb har været mange indbyrdes Spaltninger, og hvor de have ombyttet Navnet M. med „Daabssindede", blev deres Tal i Beg. af forrige Aarh. anslaaet til 160,000, nu kun til 47,000.

Meno, it. (fr. moins), mindre: m. forte, mindre stærkt; m. allegro, mindre hurtig osv.

Menobranchus lateralis, Fiskepadde af langstrakt, salamanderagtig Skikkelse med korte Ben med fire lidet udviklede Tæer, med udvendige Gjæller og med Ganetænder. Nordamerikas ferske Vande.

Menologium (af gr. μήν, Maaned), Helgenkalender, Helgenhistorie ordnet efter Maanedsdagene.

Menopoma, en i Søer og Floder i Nordamerikas Fristater levende Fiskepadde, 1½ F. lang, ligner en stor Salamander, men uden Tunge og med vedvarende Gjællehuller, skjønt uden Gjæller, paa Siderne af Halsen. En nærstaaende Form er den saakaldte Kæmpesalamander.

Menorca, s. Balearerne.

Menorrhagi, altfor rigelig Menstruation, hidrører oftest fra Sygdomme i Livmoderen,

men kan ogsaa opstaa af anden Aarsag. **Menostasi**, Standsning af Menstruationen, kan ligeledes skyldes Sygdomme i Livmoderen, men ogsaa Blegsot, Lungesvindsot o. fl. Sygdomme. Under Svangerskabet og Diegivningen er Menstruationen altid standset.

Menou, Jacq. Franç., Baron de [mənū], fransk General, f. 1750 i Touraine i en gammel adelig Familie, var allerede 1781 Maréchal de camp og blev 1789 af Adelen i sin Provins sendt som Deputeret til Rigsstænderne. M. sluttede sig strax til tredje Stand, arbejdede ivrig for Hærens Omdannelse og for Nationalgardens Væbning og var 1791 med at stifte Feuillanternes Klub. 1793 kæmpede han uheldig i Vendée, blev anklaget for Conventet af Robespierre, men frelst fra Døden ved Barères Forsvar. I Maj 1795 undertrykte M. i Paris Oprøret imod Conventet, men viste liden Kraft over for det nye Oprør i Oct. s. A. M. fulgte 1798 med Bonaparte paa Toget til Ægypten som Divisionsgeneral. Han ægtede der en rig Muhammedaners Datter, gik endog over til Islam og tog Navnet „Abdallah". Efter Klébers Mord 1800 fik M. som ældste Divisionsgeneral Overcommandoen over Hæren, men vakte sine Landsmænds Uvilje ved en slet Bestyrelse og ved at begunstige Muhammedanerne. 21 Marts 1801 blev han slaaet af Engelskmændene under Abercromby ved Alexandria og maatte 2 Sept. s. A. capitulere, saaledes at hans Tropper med Vaaben og Bagage paa engelske Skibe skulde føres tilbage til Frankrig. Ved sin Tilbagekomst i Maj 1802 blev han uagtet sin udviste Udygtighed godt modtaget af Førsteconsulen, udnævntes til Gouverneur i Piemont og senere i Venezia, hvor han døde 1810.

Mensâleh, en Kystsø i Nedreægypten i Afrika, i den østlige Del af Nildeltaet, 12 M. lang og indtil 4 M. bred, skilles ved en smal Landtange fra Middelhavet og er rig paa Fisk og Vandfugle. Dens østlige Del er inddragen i Suez-Kanalen.

Mensalgods (af lat. mensa, Bord) kaldes de Ejendomme, som ere henlagte til en Fyrstes eller Embedsmands Bord, d. v. s. til hans Underhold. **Mensalgaarde** kaldtes i Danmark og Norge navnlig de Bøndergaarde, som foruden selve Præstegaarden og Annexgaardene stundum vare henlagte til et Præstekald. S. **Beneficiargods**.

Mênschikov, Alexander Danilovitsch, Fyrst [koff], russisk Statsminister og Feltmarschal, f. 17 Nov. 1672 i Moskva af fattige Forældre, der brugte ham til at sælge Kager paa Gaden. Lefort blev først opmærksom paa ham paa Grund af hans Skjønhed og tog ham i sin Tjeneste. Her saa Peter d. store ham og gjorde ham til sin Page. Han blev snart uundværlig for Czaren, ledsagede ham paa hans Rejser og arbejdede sammen med ham i Zaandam og Deptford. Efter Leforts Død 1699 indtog han ganske dennes Plads hos Czaren, som viste ham stor Tillid, og han fik rig Lejlighed til at vise sin ualmindelige Dygtighed baade i Krig og i Fred. I Krigen med Sverige ydede M. de vigtigste Tjenester og herved saa vel som ved Czarinde Katharinas Indflydelse (s. **Katharina** I) steg han 1704 til Feltmarschal, blev 1705 af den tyske Kejser ophøjet til tysk Rigsfyrste og 1707 af Czaren til russisk Fyrste. Uagtet hans Egenraadighed og Havesyge ofte opbragte Peter imod ham, bevarede han dog sin Anseelse og Indflydelse hos Kejseren, saa længe denne levede. Under Katharina I, som ved M.s Hjælp besteg Tronen, var han Ruslands egentlige og uindskrænkede Hersker og vedblev at være det en Tid lang under hendes Efterfølger, den unge Kejser Peter II, som han holdt i streng Afhængighed og agtede at gifte med sin Datter Maria. Da blev den almægtige Statsmand pludselig i Sept. 1727 styrtet ved Familien Dolgorukij og forvist til Beresov i Sibirien; hans umaadelige Formue tilfaldt Kronen. Hans Ægtefælle døde paa Rejsen og hans ældste Datter kort efter Ankomsten; efter disse Tab nedsank M. i den dybeste Tungsindighed, indtil Døden 2 Nov. 1729 gjorde Ende paa hans kummerfulde Tilværelse. Begge hans Børn bleve n. A. tilbagekaldte af Kejserinde Anna; Sønnen, **Alexander** (f. 1713), der har forplantet Slægten til Nutiden, kom atter til Ære og Anseelse og døde som General en chef 1764. — **Alexander M.**, Sønnesøn af den sidstnævnte, f. 11 Sept. 1787, blev 1808 Officer og var i Krigene 1812—15 Kejser Alexander I.s Adjudant. Han viste flere Gange glimrende Mod og steg til Generalmajor, men tog Afsked 1823 tillige med Capodistrias, fordi Kejseren ikke vilde hjælpe Grækerne. 1826 sendtes M. til Persien for at slutte Forbund, men optraadte saaledes, at han fremkaldte Krig og selv kun med Nød og næppe undgik Fangenskab. 1828 indtog M. Anapa fra Tyrkerne og blev under Varnas Belejring haardt saaret. N. A. indtraadte M. i Søtjenesten som Chef for Marinens Stab, blev 1831 Gouverneur i Finland, 1834 Admiral og 1836 Marineminister; han kan betragtes som den russiske Østersøflaades Skaber. 1853 under Striden om de hellige Steder sendtes M. til Constantinopel for at overbringe Ruslands Klager og Fordringer paa Protectorat over alle græske Katholiker. Han optraadte med det største Hovmod (mødte endog for Divanet i Overfrakke) og fremskyndede derved det Brud, der førte til Krimkrigen. 21 Maj gik M. tilbage til Odessa, blev Chef for Hær og Flaade paa Krim og foretog Overfaldet paa den tyrkiske Flaade ved Sinope. Efter den fransk-engelske Hærs Landgang paa Krim i Sept. 1854 tabte han Slagene ved Alma og Inkjerman, men udfoldede stor Virksomhed ved Sevastopols Forsvar, indtil han i Marts 1855 paa Grund af Sygdom kaldtes tilbage. Siden var han Hovedet for det gammelrussiske Parti. D. 2 Maj 1869.

Mensdorff-Pouilly, Alexander, Fyrst [puiji], østerrigsk General og Statsmand, f. 4 Aug. 1818, Søn af en Ryttergeneral, Greve M. og Prinsesse Sophie af Sachsen-Koburg, blev 1829 Fændrik, 1844 Adjudant hos Kejser Ferdinand og fulgte 1848 som Major Ærkehertug (senere Kejser) Frants Joseph til Italien. N. A. deltog M. i Krigen i Ungarn som Oberst i Rytteriet og udmærkede sig ved Komorn, blev 1850 Generalmajor og Forbundscommissær i Holsten indtil Febr. 1852 og derefter Afsending i Rus-

nd indtil Nov. 1853. 1859 førte han en
ytterdivision ved Magenta og Solferino, blev
Oct. 1860 Statholder i Banatet og i Marts
62 i Galizien. 27 Oct. 1864 blev han Uden-
igsminister og førte Underhandlinger med
eussen under de gjentagne Sammenstød,
n tog Afsked efter Fredsslutningen 1866.
den blev M. Medlem af Herrehuset og 1870
atholder i Böhmen. D. 15 Febr. 1871.
Menstruatiōn (af lat. mensis, Maaned), po-
. maanedlig Renselse, Regler, Perioder,
randringer, den Blødning fra de kvindelige
nsorganer, der ledsager Løsningen af et mo-
t Æg fra Æggestokken, svarer til Dyrenes
unst. Hver 28de Dag, hos nogle med lidt
ere, hos andre med lidt længere Mellemrum,
ider hos den forplantningsdygtige Kvinde et
ent Æg (sjældnere flere) Æggestokken og
s gjennem Æggelederen ned i Livmoderen,
det oftest gaar til Grunde og kun, naar
er blevet befrugtet, udvikles til et Foster.
d for hver M. gaa sædvanlig mere eller
re tydelige Forbud, Smerter i Laarene
rydset, Varmefølelse i Kjønsdelene, Træt-
Forstemthed osv. M. varer i Almindel.
Dage; Blodet, hvis Mængde er meget
ellig hos de forskjellige Individer, kommer
ivmoderens Slimhinde, der under M. er
n og blodig som Følge af, at den for-
: Livsvirksomhed, der fremkalder Mod-
r og Løsningen af Ægget, ikke indskrænker
Æggestokkene, men ogsaa udstrækker sig
andre indvendige Kjønsorganer. M.s
Indtræden falder sammen med Forplant-
evnens Udvikling (Puberteten), hos os i
del. i det 15de—16de Aar (hos andre
sferacer endnu tidligere, f. Ex. hos Jø-
i det 13de, hos de indiske og arabiske
i det 12te Aar eller endnu tidligere),
ører med Forplantningsevnen henad det
ar (den klimakteriske Alder). Under Svan-
og Diegivning ophører den midlertidig.
næssigheder i M., Menstruationsanomalier,
enten fra Sygdomme i de indvendige
rganer, navnlig Livmoderen, eller fra
Sygdomme og kunne igjen give An-
til forskjellige sygelige Tilfælde. Af
have kun Pattedyrene en M. og det
an meget ufuldstændig.
ūr, Maal, den mathematiske Inddeling,
r Forholdet mellem de væsentlige Dele
sikalsk Instrument bestemmes, eller selve
rhold. Ved Strygeinstrumenter er det
nes Længde og Afstand fra hverandre,
sbundens Construction, Gribebrættets
g osv., ved Blæseinstrumenter Rørets
og Vidde, Lydhullernes Forhold til Rø-
ved Orgelet navnlig Pibernes Længde
. M. betegner end videre Tidsmaal
ter da Nodernes indbyrdes Forhold
yn til Tidsvarighed samt Taktsystemet.
unsten bet. M. den mellem de kæm-
satte Afstand. Mensuralmusik er enhver
vis forskjellige Tonevarigheder staa i
t, taktmæssigt Forhold til hverandre
erne Musik er altsaa M.). I Regelen
og derved Middelalderens flerstemmige
Taktvæsenets Begyndelse og indtil
og 17de Aarh., da det gamle Men-
suralsystem lidt efter lidt gik over til vort nu-
værende Taktsystem. Modsætningen til M.,
musica mensuralis ell. figurata, var musica
plana ell. cantus planus (s. Choral). Mensu-
ralsystemet antages at være begyndt i det 12te
Aarh.; i det 15de og 16de Aarh. stod det i
sin højeste Blomstring. Mensuralnoderne havde
firkantede Hoveder, som oprindelig vare sorte
(lukkede), men i det 15de Aarh. gjorde man
Hovederne hvide (aabne) og brugte nærmest de
sorte til at betegne en formindsket Værdi (i
de liturgiske Bøger vedblev man dog at bruge
alene sorte Nodehoveder). De ældre Mensu-
ralister havde kun 4 Nodeformer (Maxima, Lon-
ga, Brevis og Semibrevis), og kun med tredelt
Mensur, d. e. hver Node gjaldt 3 af det næst-
følgende Slags (en Maxima var lig 3 Longæ,
en Longa lig 3 Breves osv.). Men da den to-
delte Mensur trængte sig frem, kom der 4
mindre Nodeformer til (Minima, Semiminima,
Fusa og Semifusa). Disse havde kun todelt
Mensur, og man gav dernæst de ældre Node-
former dobbelt Mensur, nemlig foruden den
tredelte ell. perfecte tillige en todelt ell. im-
perfect. En og samme Nodeform angav da i
samme Stykke baade 2 og 3 af det næstføl-
gende Slags, og man maatte af de omgivende
Noder og af andre Tegn regne sig til Men-
suren i hvert enkelt Tilfælde. Noderne havde
ikke blot en relativ, men til Dels ogsaa en
absolut Værdi. Som Maalestok for Bevægelsen
satte man nemlig et rolig aandende Menneskes
Aandedræt eller et jævnt roligt Opslag eller
Nedslag med Haanden. Et saadant Tidsmaal
kaldtes en tactus (hvoraf vort Ord „Takt" er
kommet). En Semibrevis (vor Helnode) inde-
holdt ēn saadan tactus, en Brevis efter Om-
stændighederne 2 ell. 3 saadanne, og de øvrige
Noder i Forhold dertil; men man havde des-
uden særlige Betegnelser for, om Bevægelsen
skulde være hurtigere eller langsommere end den
normale. Mensuralsystemet blev efterhaanden
mere og mere indviklet, medens Musiken som
Kunst gjorde Kampestridt. En Reform blev
paatrængende nødvendig, og Resultatet af denne
er vort nuværende Nodesystem. De største No-
der (Maxima og Longa) ere gaaede af Brug,
og Brevis bruges kun i enkelte Tilfælde; alle
Noder have tofoldig Værdi; Ligaturerne (s. d.
A.) ere afløste af Bindebuer; Punktet, der i
Mensuralsystemet havde meget forskjellig Be-
tydning, betegner kun en Forlængelse en halv
Gang; Taktsystemet er baseret paa de musikalske
Rhythmer, og de enkelte Dele deraf (Takterne)
adskilles ved Taktstreger osv.

Mentāl (af lat. mens, Sind, Aand), hvad
der vedrører Aanden, som m. Tilstand.

Mentāna, en lille By 2½ M. n. ø. for Rom,
rimeligvis Oldtidens »Nomentana«. Her stod
3 Nov. 1867 en Kamp imellem Garibaldis Fri-
villige og de pavelige Tropper, understøttede
af en Afdeling Franskmænd under Failly.

Menter (Popper-M.), Sophie, f. 29 Juli
1848 i München, en af Nutidens fortrinligste
Virtuosinder paa Claveret, Elev af Liszt og
hans særlige Yndling, Datter af en udmærket
Violoncellist, Joseph M. (f. 1808, d. 1856),
blev 1872 gift med Violoncelvirtuosen David
Popper, hvilket Ægteskab dog senere blev hævet.

Hun har med samme Held som i Kjøbenhavn (senest i Nov. 1885) concerteret overalt i Europa.

Menthōl (Menthacampher) findes i de forskjellige Pebermynteoljer, især de chinesiske og japanesiske Sorter. Det bruges en Del paa Grund af dets let irriterende og bedøvende Virkning paa Huden imod Migraine (Mentholstift).

Mentōne, fr. Menton [mangtōng], Stad i det franske Dep. Søalperne ved Middelhavet, 3 M. ø. n. ø. for Nizza ved den italienske Grænse. 7,000 J. God Havn. Smukt bygget By. M. er et af de bedste Vintercursteder for Brystsyge (især i Sygdommens Begyndelse) paa Grund af dets milde (Vinterens Middeltemperat. 10°), stadige Klima, beskyttede Beliggenhed, Rigdom paa smukke, let tilgængelige Spaseretoure og velindrettede Boliger for de syge.

Mĕntor, Søn af Alkimos, en fortrolig Ven af Odysseus, som under Toget til Troja havde betroet ham Opsynet over sit Hus og sin Søn Telemachos. Hans Navn er senere blevet en almindelig Betegnelse for en Ungdommens Vejleder og Lærer.

Menu, fr. [møny]. Spiseseddel.

Menuet [ētt], en gratiøs fransk Nationaldans fra Poitou med Musik i Tripeltakt paa to ottetaktige Repriser. Den indførtes ved det franske Hof, og Ludvig XIV skal 1653 have danset den første M. til Musik af Lully. Man satte derpaa to Repriser af anden Charakter og i en anden Toneart til de første Repriser og kaldte denne Tilsætning 2den M. (Minuetto secondo ell. alternativo) eller Trio, fordi den for Afvexlings Skyld var trestemmig (2 Violiner og Bas), medens Hovedmenuetten kun var tostemmig (begge Violiner unisono og Bas). Senere anbragtes M. i Suiter og Partitaer og blev endelig i forrige Aarh. en Afdeling af Symphonien og Sonaten, hvor den dog nu til Dels er fortrængt af Scherzoen. Ordet kommer af fr. menu, fin, lille, der viser hen paa de smaa Trin i Dansen.

Menzel, Adolph Friedrich Erdmann, tysk Tegner og Maler, f. 8 Dec. 1815, har dels gjort sig bekjendt ved aandfulde Oljemalerier, dels ved tegnede og lithographerede Illustrationer samt Aquareller. Mange af sine Emner har han taget af Frederik d. store af Preussens Historie, dels i Malerier, dels i Illustrationer; saaledes har han ledsaget Kuglers Skildring af denne Konges Historie med en Række Fremstillinger (400 Bl.), der udmærke sig ved stor Skaberevne. I sine senere Værker har han arbejdet sig mere og mere frem til en malerisk, djærv og kraftig Fremstillingsmaade. Spores dette allerede i „Kong Vilhelm II.s Kroning", saa træder det paa en mærkelig Maade frem i „Moderne Kyklopen" i Berlins Nationalgalleri, en Fremstilling af et Hammerværk, som i energisk Farvekraft og nøjagtig Gjengivelse af Virkeligheden tager Kampen op med Realismens yngste Talsmænd. Hans Aquareller forbinde en dygtig Technik med levende Opfatning og skarp Charakteristik.

Menzel, Fried. Wilh., Gehejmesecretær og Cancellist i det kongel. Cabinet i Dresden, f. c. 1726, lod sig af Frederik d. store bestikke til at give Afskrifter af den hemmelige Brevvexling imellem Sachsen, Rusland og Østerrig mod Preussen. Syvaarskrigens Udbrud fremskyndedes derved, og M., hvis Forræderi opdagedes 1757, holdtes først fangen i Brünn og derefter fra 1763 paa Königstein indtil sin Død 1796.

Menzel, Wolfgang, tysk Kritiker og Historiker, f. 21 Juni 1798 i Waldenburg i Schlesien, deltog 1815 i Krigen mod Frankrig og tog i de følgende Aar vigtig Del i Turnervæsenet under Jahn, samt var 1818 med at stifte „Burschenschaften" i Jena. 1820—24 levede M. som Lærer i Schweiz, bosatte sig 1825 i Stuttgart og var 1830—38 frisindet Medlem af Württembergs andet Kammer. Allerede 1823 udsendte M. sine „Streckverse" og begyndte heri sin Kamp mod flere Modeanskuelser, bl. a. den stærke Vægt, der lagdes paa Formen, og den overdrevne Lovprisning af Goethe. M. fortsatte dette i sine „Europäische Blätter" (1824—25), „Litteraturblatt" (1825—48) og i „Die deutsche Litteratur" (1828, 2den Udg. 1836, 4 Bd.) og udviklede heri en baade original og aandfuld Kunstopfattelse, ja var en lang Tid Enehersker i den literære Kritik i Tyskland. Senere udgav M. „Geschichte der deutschen Dichtung" (3 Bd., 1858—59, 2den Udg. 1875). Efter Julirevolutionen bekæmpede M. med stor Bitterhed og Udholdenhed den franske Literaturs Indflydelse (kaldtes derfor 1837 af Börne „der Franzosenfresser"), samt angreb det „unge Tyskland" og Jøderne. Aandrig og pikant, men lige saa ensidig fremstiller M. ogsaa Historien i sin „Gesch. der Deutschen" (1824—25, 6te Udg. 1872—73, 3 Bd.), „Gesch. der letzten 120 Jahre" (6 Bd., 1860, med Fortsættelser), „Allg. Weltgeschichte" (12 Bd., 1862—63), endelig „Gesch. der Neuzeit" (1789—1871, 13 Bd., 1877—78), der udgaves efter hans Død. 1852 gjenoptog M., hvem Revolutionsaarene 1848—49 havde gjort conservativ, sit „Litteraturblatt" (indtil 1869) som Organ for kirkelig og politisk Reaction og for stortysk Patriotisme. M. har endvidere skrevet Æventyr, Romaner o. fl. a. Skrifter. D. 23 Apr. 1873.

Menzikov, s. Menschikov.

Menǣchmos, græsk Mathematiker i det 4de Aarh. f. Chr., Elev af Platon og Eudoxos, skal i Følge Traditionen først have opdaget Keglesnittene og anvendt dem til Løsning af Problemet om Terningens Fordobling.

Mephistŏpheles er i Folkesagnet Navnet paa en af Personificationerne af det ondes Princip. Marlowe har først i sin »Tragical History of Doctor Faustus« og Goethe senere i sin „Faust" gjenoptaget dette Navn. Ordet er sandsynligvis af hebraisk Oprindelse og betegner i saa Tilfælde en Fordærver og Løgner.

Mephītis, d. s. s. Stankdyr. Mephitisk, pestagtig, usund, stinkende.

Meppel, Stad i den hollandske Prov. Drenthe, 2 M. fra Zuider-Søen, med hvilken den er i Kanalforbindelse. 8,000 J. Skibsbyggeri og Bomuldsindustri. Handel med Smør og Ost.

Merān, Stad i det østerrigske Grevskab Tirol ved Floden Etsch, der her optager Passeyr, 9 M. s. s. v. for Innsbruck. 6,000 J. Fortrinlig Frugt- og Vinavl. Liggende paa Sydsiden af Tiroleralperne 900 F. højt, omgiven af en storartet Alpenatur, benyttes den meget som Vin-

tercursted for Brystsyge, men Vinteren er dog ikke meget varm (Middeltemper. kun 3°) og kan undertiden endog blive streng. Druecuren om Efteraaret er stærkt søgt ligesom Foraars-vallecuren, der her allerede begynder i April, medens den andensteds først kan begynde i Juni ller Juli. Oven for Staden, c. 800 F. højere, igger Landsbyen **Tirol** med et til Dels for-aldent Slot, der tidligere var Greverne af Merans Residens og endnu gjemmer mange Minder om Middelalderen. Fra Slottet er en nrivende Udsigt over Etschdalen og Højbjær-ne. — M. var i Middelalderen Sædet for mægtige Grever af Andechs, hvis Besiddelser 80 af Kejser Frederik I bleve ophøjede til det ske **Hertugdømme M.** Hertugerne udvidede rt dets Grænser, men uddøde allerede 1248 d Otto II, hvorpaa deres Besiddelser ved ftermaal for største Delen kom til Grev Al-t I af Tirol. Af Slægten ere at mærke thold IV.s 3 Døtre Agnes, der 1196 blev : med den franske Konge Philip August, r at han havde forstødt sin Dronning, den ske Prinsesse Ingeborg, Gertrud, der var med den ungarske Konge Andreas II og dræbt 1214, og den hellige Hedvig (s. d. A.), med Hert. Henrik d. skjæggede af Schlesien, t Barnemordersken Agnes af Orlamünde). A.).

lercadānte, Gius. Sav. Raffaele, døbt Sept. 1795 i Altamura i Apulien, d. 13 Dec. som Directeur for Conservatoriet i Napoli, : i en Række af Aar til de fejrede italienske racomponister og skrev henved 60 Operaer Rom, Bologna, Milano, Venezia, Wien, drid, Lissabon, Paris (1836) osv.; han op-sig i Regelen i den By, for hvilken han »Elisa e Claudio« (1821) anses for hans Værk, og »Il giuramento« (1837) er hans for Italien mest bekjendte. M. skrev tillige nes Messer, Psalmer, Motetter, Cantater (Garibaldi 1861), Hymner, Orchestersager, Instrumentalsager, en stor Mængde Arier, er, Sange, Solfeggier osv.

rcantil (af lat. merx, Vare), hvad der er Handelen. **Mercantilsystemet**, et na-økonomisk System, der herskede i flere ndreder og oprindelig opstod i Italien panien, men først blev udbannet til Sy-f Colbert (Colbertisme). Man gik ud et Lands Formue beror paa Besiddelsen e Metaller, og at de Stater, som ikke vde Bjærgværker, skulde skaffe sig hine er ved at udføre mere, end de indførte, a Tilfælde Forskjellen mellem Værdien og Indførselen maatte betales med Sølv d. Denne Anskuelse førte til, at man oversaa Betydningen af den indre Pro- og Handel, og rettede sin Opmærk-alene paa den udenlandske Handel og r, der egnede sig for denne. Systemet st bekæmpet af Physiokraterne og viden-aldeles tilintetgjort af disse og A. men en Del af Systemets Sætninger nu populære, og man har ingenlunde ugt med alle dets Affødninger. Saa-etragtes det endnu bestandig som en nde Omstændighed ved Bortødslen af til unyttige Foretagender, eller hvor betydelige Summer udgives til Forlystelser uden indre Værd, at „Pengene blive dog i Landet“.

Mercaptān, C_2H_6S, en flygtig, som raadden Kaal intensivt lugtende Vædske, der er sam-mensat som Vinaand, hvis Ilt er erstattet af Svovl. Den er opdaget af Zeise og frem-byder ikke ringe theoretisk Interesse. Sit Navn har den af, at den meget let ombytter $\frac{1}{6}$ af sin Brint med Kviksølv (mercurium captans).

Mercātor, Gerh., egtl. Kremer, bekjendt Ma-thematiker og Geograph, f. 1512 i Rupelmonde i Flandern, d. 1594 i Duisburg som Kosmo-graph hos Hertugen af Jülich, indlagde sig stor Fortjeneste af Geographien, navnl. Kort-tegningen, ved Anvendelse af den efter ham opkaldte Kortprojection. 1878 rejstes ham et Mindesmærke i Duisburg. M.s Projection be-nyttes ved Kort, som skulle omfatte en meget stor Del af Jordens Overflade. Meridianerne afsættes som parallele rette Linjer i lige Af-stand fra hverandre. Parallelerne blive lige-ledes parallele rette Linjer, vinkelrette paa de foregaaende. Men da nu Længdegraderne blive lige store over hele Kortet, uagtet de skulde af-tage fra Ækvator mod Polerne (i Forhold som Cosinus af Bredden), lader man i det Sted Breddegraderne voxe i samme Forhold. Derved opnaas, at hver enkelt lille Del af Kortet bliver ligedannet med den tilsvarende paa Jorden. Men med hele Kortet er dette ingenlunde Til-fældet, idet Maalestokken er ganske forskjellig, f. Ex. under 60° Bredde dobbelt saa stor, som under Ækvator, under 75½° 4 Gange saa stor osv. Lige til Polerne kan et saadant Kort ikke fortsættes, da Breddegraderne der vilde blive uendelig store, men for Resten kan et eneste Kort omfatte hele Jorden. Saadanne Kort kunne altsaa ikke benyttes til at eftermaale to Punk-ters lineære Afstand, men ere meget hensigts-mæssige til at vise de enkelte Punkters geo-graphiske Beliggenhed.

Mercātor, Nicolaus, egtl. Kaufmann, Ma-thematiker, f. omtr. 1620 i Wismar, drog til England, hvor han var en af Stifterne af »Royal Society« i London, og senere til Paris, hvor han fik det Hverv at indrette Vandsprin-gene ved Versailles; i Haab om derved at kunne omvende ham til Katholicismen, holdt man Løn-nen for dette Arbejde tilbage. D. 1687. Han er Forfatter til »Logarithmotechnia, seu metho-dus nova et accurata construendi logarithmos« (Lond. 1668 og 1674), hvori han kvadrerede et hyperbolsk Areal og viste Sammenhængen mellem dette og de naturlige Logarithmer.

Merci, fr. [si], Tak!

Mercia, d. e. Grænseland, det sidst stiftede af de angelsachsiske Riger i England, strakte sig fra Havet paa begge Sider af Trent til Wales's Grænse og blev 825 undertvunget af Kong Egbert i Wessex, hvorved Grunden lagdes til samtlige angelsachsiske Rigers Forening.

Mercié [sie], Marius Jean Antoine, fransk Billedhugger, f. 30 Oct. 1845 i Toulouse, er Elev af Jouffroy og Falguière og gik 1868, efter at have vundet den romerske Pris, til Rom. Efter at have udført flere ideale Skikkelser har han i de senere Aar især vundet Navn ved vellykkede Portrætbilledstøtter af Arago og Thiers. Gravmælet over Michelet roses mindre.

Mercier, Charles, engelsk Maler, f. 1834, tillige Militær, har vundet Navn ved en Række Portræter af fremragende Engelskmænd. Han sættes højt saa vel som Kunstner som for sine Fortjenester af Kunstindustrien.

Mercier, Louis Sébastien [siē], fransk Skribent, f. 1740 i Paris. Hans første Digte, »Héroïdes«, vare uheldige, og han fattede siden den Tid en Art Had til Vers. I sine Tragedier optræder han som forbitret Modstander af de aristoteliske Regler, og i hans »Essai sur l'art dramatique« findes mange siden anerkjendte Sandheder blandede med paradoxale Særheder. Da han kom i Proces med Skuespillerne ved Théâtre franç., der forhalede hans Stykkers Opførelse, fik han dem opførte paa Comédie italienne, hvor navnlig »Le déserteur« gjorde Lykke. »L'an 2440«, en Art Roman, indeholder en Blanding af sunde og frie Tanker om det sociale Liv og urimelige Utopier. 1781 begyndte han Udgivelsen af »Tableau de Paris«, fuld af skarpe og træffende Iagttagelser, og samtidig bekæmpede han i »Mon bonnet de nuit« og »Mon bonnet de matin« det 17de Aarh.s æsthetiske Theorier. Som Medlem af Conventet tilhørte M. det moderate Parti og sad i Fængsel til 9 Termidor. 1795 blev han Medlem af de ældres Raad; under Kejserdømmet øvede han en gnaven, passiv Opposition. L. var en stor Særling i Livet som i Literaturen, men der var meget baade genialt og ærligt i hans Paradoxer. D. 1814.

Mercier-Larivière [siē-āhr], økonomisk Forfatter af den physiokratiske Skole, f. c. 1720, d. 1793 ell. 1794 i Paris, var en Tid lang Intendant paa Martinique, sluttede sig efter sin Tilbagekomst til Paris nøje til Quesnay og udviklede og forsvarede dennes epochegjørende Anskuelser i »L'Ordre naturel et essentiel des sociétés politiques« (1767). Paa Fyrst Galizins Tilskyndelse gik han omtrent ved samme Tid til Rusland for at staa Katharina II bi ved hendes Plan til at udarbejde en ny Lovbog, men havde kun en kort Samtale med Kejserinden, da han kort og godt erklærede hende, at „Mennesket har ingen Ret til at dictere sine Medskabninger Love", og at Regeringskunsten kun bestod i at erkjende og følge de Love, som Gud har nedlagt i Menneskenaturen og det menneskelige Samfund. Desuagtet hyldede han ligesom Quesnay Enevælden.

Merck, Johann Heinr., tysk Literat, f. 1741 i Darmstadt, fra 1768 Krigskasserer i sin Fødeby, er mindre betydelig ved sin egen literære Virksomhed end ved den personlige Indflydelse, som han med sit skarpe kritiske Blik og sin alsidige Aandsdannelse udøvede paa Mænd som Herder, Goethe, Wieland, Jacobi, Lavater o. fl. Ved Wieland og Goethe kom han i nær Forbindelse med Hoffet og det aandrige Liv i Weimar. Hans sidste Aar forbitredes ved Familiesorg og ødelagte økonomiske Omstændigheder, der drev ham til Selvmord 1791. Foruden ved det af ham stiftede „Frankfurter gelehrte Anzeigen", i hvilket han længe var Sjælen, var han en søgt Medarbejder ved flere af de mest ansete literære Tidsskrifter. Hans „Ausgewählte Schriften" ere udgivne af Ad. Stahr (1840), hans interessante Brevvexling af Wagner i 3 Samlinger (1835, 1838 og 1847).

Mercūr, den Solen nærmeste Planet. Dens Middelafstand fra Solen er 0,387 Jordbaneradier ell. 7¾ Mill. Mil (57½ Mill. Kilom.). Omløbstiden om Solen ell. Planetens Aar er kun 87,97 Dage, altsaa ikke fuldt ¼ af Jordens Aar. Excentriciteten er meget betydelig, neml. 0,206, saa at den mindste Afstand fra Solen er 6, den største 9,3 Mill. Mil. Banens Inclination mod Ekliptika er 7° 0'. Dens Diameter er 0,38 Jorddiametre ell. 650 Mil. Massen er c. $\frac{1}{13}$, Tætheden 0,8, naar Jordens er = 1. Tyngden ved dens Overflade er omtrent 0,3 af Tyngden ved Jordens Overflade. Dens Rotationstid eller Dagens Længde er omtrent som paa Jorden. Paa Grund af dens Nærhed ved Solen er ogsaa Elongationen altid meget ringe og naar i det højeste 28°. Den ses derfor aldrig uden i Aften- ell. Morgenrøden, højst 1½ Time efter Solens Nedgang eller før dens Opgang og kun under gunstige Omstændigheder, men viser sig da som en meget klar Stjerne. Om dens physiske Forhold vides intet nogenlunde sikkert. Undertiden træder den imellem Solen og Jorden og ses da i Kikkerten at bevæge sig som en sort Plet over Solskiven; s. **Gjennemgang**.

Mercūrius, **Mercūr**, Grækernes Hermes (s. d. A.), Handelens Gud, dyrkedes hos Romerne især af Kjøbmænd og havde en Fest 15 Maj.

Mercūrius kaldte Alchemisterne alt flygtigt; saaledes hed Kviksølv M. communis, Vinaand M. vegetabilis. Nu er M. i Chemien kun det lat. Navn paa Kviksølv; dog bruges lige saa hyppig Hydrargyrum. **Mercuriāl** benyttes ofte som Betegnelse for Lægemidler, der indeholde Kviksølv, f. Ex. Mercurialsalve, eller om Behandlingsmaader af Sygdom, hvortil Kviksølvpræparater anvendes (Mercurialcur). **Mercurialisme**, s. **Kviksølvforgiftning**.

Mercury, Paul ell. Paolo [kyrī], fransk Kobberstikker, f. 1804 (1808?) i Rom, fuldendte sin Uddannelse i Paris 1832—47, hvor han stak saa fortrinlige Blade som „Jane Grey" og „Sainte Amélie" efter Delaroche, „Høstfolkene i de pontinske Sumpe" efter Leopold Robert, „Madonna" efter Rafael. Efter derpaa at have levet nogle Aar i Rom som Directeur ved Kobberstikkerinstitutet (calcografia camerale) drog han til Bukarest. D. 5 Maj 1884 i Wien.

Mercy, Franz, Friherre af [sī], fra Longwy i Lothringen, en af de dygtigste Generaler i Trediveaarskrigen, først i østerrigsk og fra 1635 i bayersk Tjeneste, slog 5 Maj 1645 Turenne ved Mergentheim, men faldt 3 Aug. s. A. i en Træfning ved Allersheim mod Condé.

Mercy d'Argenteau, Florimund [sī darschangtō], østerrigsk Diplomat, var Kaunitz's Yndling og blev 1780 Affending i Paris, hvor han især under Revolutionen spillede en vigtig Rolle som Dronn. Marie Antoinettes fortrolige Raadgiver og Mellemmand ved hendes Brevvexling med det østerrigske Hof. 1790 forlod M. Paris og gik til Belgien, hvorfra han søgte at fremkalde en Modrevolution i Frankrig. D. 1794.

Mer de glace, fr. [dø glahs], er Navnet paa den øvre Del af en af Montblancs mægtige Isfjelde,

der længere nede hedder »Glacier des Bois«. M. har en Længdeudstrækning af 2 M. og er indtil 1½ M. bred.

Meredith, George [mihr], engelsk Romanforfatter, f. i Hampshire 1828. Han blev opdraget i Tyskland og havde først bestemt sig for Juraen, men opgav dette Studium for at hengive sig til Literaturen. Af hans Romaner kunne nævnes: »The Ordeal of Richard Feveril« (1859), »Evan Harrington« (1861), »Beauchamp's Career« (1875), »The Egoist« (1879) og »The Tragic Comedians« (1881), den sidste grundet paa Lasalles Liv og Skæbne. Desuden har han udgivet forskjellige Digtsamlinger som »Modern Love, Poems and Ballads« (1862), »Poems and Lyrics of the Joys of Earth« (1883) og »Ballads and Poems of Tragic Life« (1887).

Meredith, Owen, Pseudonym for Lord Lytton (s. d. A.).

Mergel, en kalkholdig Lerjord, der foruden Kalken indeholder adskillige for Planterne vigtige Bestanddele, som Potaske (Kali) og Phosphorsyre. Hvor M. findes nogenlunde nær Overfladen, som Tilfældet sædvanlig er paa vore frugtbarere Jorder, eller kan skaffes til Veje uden altfor store Vanskeligheder, benyttes den i Regelen med stor Fordel saa vel for ældre som for nyopdyrkede Jorder og er ofte Betingelsen for et velordnet Agerbrug, navnlig for Dyrkningen af Bladfrugter (Kløver). Man skjelner mellem Sandmergel og Lermergel og foretrækker, hvor man har Valget, den sandblandede M. til de sværere Jorder og omvendt, for tillige at forbedre Jordens mechaniske Sammensætning. En jævn god Mergling, 300 Tarreløs à 6 Kubikfod pr. Td. Ld., giver dog kun et Lag af lidt over ½ Tomme M. paa Jorden.

Mergentheim, Stad i Konger. Württemberg ved Floden Tauber, 12 M. n. ø. for Stuttgart, med 5,000 J. og et storartet Slot med et betydeligt Archiv og rige naturhistoriske Samlinger, hidrørende fra den 1860 afdøde Hertug Paul af Württemberg. Mineralkilde. — M. var Sædet for den tydske Ordens Stormester 1527—1809, da Ordenen blev ophævet. Ved M. blev Turenne slaaet 5 Maj 1645 af den bayerske General Mercy.

Mergui-Archipelaget, en Gruppe af Smaaøer mellem 9° og 13° n. Br. langs Baginiens Vestkyst, for det meste bjærgfulde og skovbevoxede, men svagt befolkede og lidet dyrkede. Den største Ø er Domel under 12° n. Br., 1 M. lang og 2 M. bred. Øerne ere rige paa spiselige Fuglereder, og i det omliggende Hav forekomme i Mængde Skildpadder, Trepang og Perlemuslinger.

Mērian (Origanum Majorana), Plante af de læbeblomstrede Familie med 4radet taglagte Dækblade og hvide, arstillede Blomster; den dyrkes i Køkkenhaver som Krydderurt. O. vulgare med røde Blomster er vildtvoxende i Norge og Danmark, navnlig sydpaa.

Mērian, en tydsk Kunstnerfamilie. **Matthæus** M. d. ældre, f. 1593 i Basel, d. 1650 i Schwalbach, opholdt sig en Tid lang i Paris og nedsatte sig derpaa i Frankfurt a. M., hvor han levede som Kunstner og Kunsthandler. Han raderede rent og smukt og er især bekjendt ved sin „Topographia" (30 Bd., 1640—88). — Hans Søn, **Matthæus** M. d. yngre, f. 1621 i Basel, d. 1687, var Elev af Sandrart og bekjendt som Portrætmaler især i England og Nederlandene; en anden Søn, **Caspar** M., var Raderer. — Matthæus d. yngres Søn, **Matthias** M., var Portrætmaler og døde i Frankfurt 1716. — En Datter af førstnævnte, **Maria Sibylla Graff**, f. 1647 i Frankfurt a. M., d. 1717 i Amsterdam, malede Blomster og Insekter; hun gjorde en toaarig Rejse til Surinam, hvorfra hun hjembragte en Mængde Materier, som hun selv stak i Kobber til sine Skrifter, der navnlig vare af entomologisk Indhold.

Mērida, 1) Romernes Augusta Emerita, befæstet Stad i den spanske Prov. Estremadura ved Floden Guadiana, 7 M. ø. for Badajoz, med 7,000 J. og mærkelige romerske Oldtidslevninger, hvoriblandt en Triumphbue, der tilskrives Kejser Trajan, og en prægtig Bro over Guadiana. 2) Hovedstad i Staten Yucatan i den mexicanske Republik i Amerika, 185 M. ø. til n. for Mexico. 48,000 J. Bispesæde. Storartet Kathedralkirke, Universitet og vigtig Handel. 3) Stad i den sydamerikanske Republik Venezuela, 70 M. v. s. v. for Caracas, paa en herlig Højslette 5,000 F. over Havet. 11,000 J. Bispesæde. Uld- og Bomuldsvæverier.

Meridiān, den lodrette Plan, som gaar igjennem Zenith og Verdenspolen, eller den Storcirkel, hvori denne Plan skærer Himmelkuglen, hvilken ogsaa kaldes Middagscirkelen. Naar et Himmellegeme under Himlens daglige Omdrejning gaar igjennem M., siges det at culminere, og det har i dette Øjeblik sin største Højde. I Grunden gaar Stjærnen naturligvis to Gange igjennem M. Tænkes denne ved Verdenspolerne delt i to Halvdele, kaldes den Gjennemgang, som finder Sted i den Halvcirkel, hvori Zenith findes, øverste Culmination, den anden nederste. Denne sidste finder oftest Sted under Horizonten. Men for Circumpolarstjærner, d. e. dem, der ikke gaa ned, finde begge Culminationer Sted over Horizonten. Og der er Stjærner i samme Afstand fra Sydpolen som Circumpolarstjærnerne fra Nordpolen, der aldrig komme op over vor Horizont; for dem finde begge Culminationer Sted under Horizonten. I alle Tilfælde er Højden størst i øverste Culmination, mindst i nederste. Naar for øvrigt Culmination omtales uden videre Tilføjelse, menes altid den øverste. Det Øjeblik, da Solen gaar igjennem M., er altsaa sand Middag. De Steder paa Jorden, der ligge under samme M., have Middag og altsaa Klokkeslæt til fælles; men de Steder, der ligge under forskjellige M., have forskjelligt Klokkeslæt; s. Klokkeslæt. Ved jordiske ell. terrestriske M. forstaas de krumme Linjer, hvori de himmelske M.s Planer skære Jorden, og som altsaa gaa igjennem begge Jordens Poler. Disse nærme sig meget til Cirkler, men ere det ikke ganske; s. Gradmaaling. Første M., s. Længde. **Meridiancirkel** er et astronomisk Instrument, bestaaende af en Kikkert med Traadkors, som bevæger sig om en vandret Axe i Meridianens Plan, og en dermed forbunden, inddelt Cirkel. Det Øjeblik, da Stjærnen gaar igjen-

nem Traadkorsets Centrum, er Culminationsøjeblikket og tjener til at bestemme Tiden eller — hvis denne er bekjendt — Rectascensionen. Ved Aflæsning af den Bue, Kikkerten afskærer paa den inddelte Cirkel, bestemmes Stjærnens Declination. Samme Instrument benyttes ogsaa uden den inddelte Cirkel og kaldes da Passageinstrument. **Magnetisk M.** kaldes den lodrette Plan, i hvilken Jordmagnetismen paavirker en Magnetnaal; er denne derfor frit bevægelig om sit Tyngdepunkt, vil den dreje sig hen til den m. M. og i denne Plan stille sig med en bestemt Hældning imod Horizontens Plan. En lodret Plan igjennem en stillestaaende Compasnaal er den m. M. Tænker man sig en Compasnaal flyttet hen over Jordoverfladen stadig i sin egen Retning, beskriver den en krum Linje; et Landkort med saadanne m. M. giver os Oplysninger om Jordmagnetismens Retning paa de forskjellige Steder af Jordoverfladen.

Mérimée, Prosper [rimē], berømt fransk Digter og Lærd, f. 28 Sept. 1803 i Paris. Strax efter Fuldendelsen af sine juridiske Studier optraadte han i Literaturen med de pseudonyme Arbejder »Théâtre de Clara Gazul« (1825), kraftige dramatiske Frescoskizzer med radical romantisk Udfordring til den conventionelle klassiske Æsthetik, og »Guzla« (1827), en Samling af foregivne illyriske Sange, som fuldstændig mystificerede Publikum. »La Jacquerie« (1828) skildrer i en dramatisk Scenerække med udmærket historisk Virkelighedssans Bøndernes Oprør mod Feudalismen, og Romanen »Chronique du règne de Charles IX« (1829) i glimrende plastiske Skildringer Religionskampene i Frankrig i det 16de Aarh. Som Novelleforfatter er M. uovertræffelig i energisk, consequent og klar Charakteristik. Hans Stil er klassisk-elegant, concis og træffer Tingen paa et Haar; hans Fortælling skejer aldrig ud i Reflexioner, men holder sig med rigoristisk Objectivitet til Sagen. M. skyr Phrasen som Pesten. Fortælleren selv træder kun frem i en bag den ironiske Form skjult, almenmenneskelig Sympathi. Han vælger med Forkjærlighed Æmner, hvor en umiddelbar Styrke i Charakteren kan faa Lejlighed til at udfolde sig, som i »Colomba«, en af den nyere Literaturs mesterligste Fortællinger, »Carmen« og den dramatiske Scenerække »Débuts d'un aventurier«. Ofte opsøger han som Scene for Begivenhederne halvbarbariske Tidsaldere og Steder, og han bæver ikke tilbage for det mest gruopvækkende i dets nøgneste Facticitet. Religiøse Bekjendelser og moralske Systemer existere for M. kun som historiske Livsformer med den deraf følgende relative Gyldighed. En stor Del af hans udmærkede mindre Fortællinger (hvoraf en Del senere er samlet under Navn af »La mosaïque«) fremkom i »Revue de Paris« og »R. des deux mondes« 1830—40. Efter Julirevolutionen blev M. Cabinetssecretær hos Ministeren Grev d'Argout; derpaa ansattes han i Handelsministeriet og siden som Kontorchef i Marineministeriet. 1831 efterfulgte han Vitet som Inspecteur for Frankrigs antike og historiske Mindesmærker (en Post, som han med en kort Afbrydelse beklædte lige til sin Død), i hvilken Egenskab han foretog videnskabelige Rejser i Frankrig og paa Corsica. Rejsernes kunsthistoriske Udbytte har han nedlagt i flere Værker, der udmærke sig ved en objectiv Correcthed uden al Æsthetiseren, og de samme Egenskaber findes i hans grundige historiske Arbejder: »Notice sur la vie et les ouvrages de Michel Cervantes« (1828, som Forord til en Udgave af Don Quixote), »Essai sur la guerre sociale« (1841), »Histoire de Don Pèdre I, roi de Castille« (1843), »Épisode de l'histoire de Russie: les faux Démétrius« (1854) o. fl. Foruden Oversættelser fra Russisk, bl. a. af Turgénjev, har han leveret talrige Artikler til Tidsskrifter. 1848 blev M. paa Grund af sit Angreb paa de Dommere, der havde dømt Mathematikeren Libri, som var anklaget for Tyveri af Manuskripter og Bøger fra de offentlige Bibliotheker, selv dømt til 14 Dages Fængsel. Siden 1844 var han Medlem af Akademiet, hvor han fulgte efter Nodier; 1853 blev han Senator, 1860 Commandeur og 1863 Storofficer af Æreslegionen. Hans sidste Fortælling, »Lokis«, stod 1869 i »Revue des deux mondes«. Han døde 23 Sept. 1870 i Cannes kort efter den fransk-tyske Krigs Udbrud. Efter hans Død udkom »Dernières nouvelles«, »Lettres à une inconnue (1873), »Lettres à une autre inconnue« (1875). Taine har skrevet en udmærket Charakteristik af M.

Meringue, fr. [mørǟng], „Marængs“, et Slags Kager af Æggehvide og Sukker; Navnet maaske oprindelig efter Mehringen, en By i Anhalt.

Mērino, 8-, sjældnere 4skaftet Kamuldstøj, svedet eller overskaaret og enten appreteret med Glans ved varm Presning eller uden Glans (Tibetmerino). Halvuldent M. ell. Halvmerino har Bomulds Kjæde og Kamulds Islæt.

Merino, Geronimo, bekjendt under Navnet „Præsten M.“, f. 1770 i en Landsby i Gammel-Castilien, var Præst i sin Fødeby, indtil han 1808 optraadte som Friskarefører imod Franskmændene, hvem han bekæmpede med største Haardnakkethed og Grusomhed. Til Løn blev M. Kannik og Gouverneur i Burgos, men mistede begge Stillinger paa Grund af sin ubændige Raahed og levede nu i sin Hjemstavn sysselsat med Jagt. Efter Revolutionen 1820 optraadte M. igjen som Friskarefører og afgjort Modstander af den frie Forfatning og blev 1824 udnævnt til Brigadēr. 1833 drog han til Madrid, tilsyneladende for at understøtte Dronningen, men forberedte en Opstand til bedste for Don Carlos og stod i Nov. s. A. i Spidsen for 20,000 Frivillige. Skjønt slaaet af General Quesada fortsatte M. Kampen indtil 1838, men led da et afgjørende Nederlag og flygtede til Frankrig, hvor han døde 1847.

Merioneth [merriōnedh], Shire i Nord-Wales i England, omgivet af Shir. Caernarvon, Denbigh, Montgomery og Cardigan samt Cardigan-Bugten. 28 □ M. med 55,000 J. (1881). Det er bjærgfuldt med Punkter indtil 3,000 F.s Højde; de vigtigste Floder ere Dee, der løber mod N. Ø. og gjennem Chester-Shire falder ud i det irske Hav, Dovey og Maw, der falder i Cardigan-Bugten. Jordbunden er kun lidet egnet for Kornavl, men frembyder gode Græsgange. Af Mineralpro-

ter ere Kalk, Kobber og Bly de vigtigste.
vedstad Dolgelly.
Meriter, fortjenstlige Handlinger.
Merle d'Aubigné, Joh. Heinr. [merrl do-
é], kirkehistorisk Forfatter, f. 16 Aug. 1794 i
if, blev efter at have beklædt forskjellige gejst-
Embeder theol. Professor ved den 1831 i
f oprettede frikirkelige Læreanstalt. De be-
ligste blandt hans Skrifter ere »Histoire de
formation du 16ème siècle« (13 Bd., 1835
), »La république d'Angleterre aux jours
romwell« (1848), »Trois siècles de luttes
cosse« (1849). D. 20 Oct. 1872 i Genf.
erlin, Troldmanden, en af Hovedfigurerne
gamle britiske Sagn. Han synes at være
Sammensmeltning af to Personer. Den
er Barden Merddhin, der stred under
Artus mod Angelsachserne; ham tilskrives
et »Afallenau«, der skildrer Artus's Re-
g ved Celidonskoven; den anden er Under-
t M. med Tilnavnet Ambrosius. Om
fortæller Nennius i sit »Elogium Bri-
« (c. 620), at han var klogere end Kong
gerns Troldmænd. Gotfred af Monmouth
—50) skildrer i sin britiske Krønnike og
ttet »Vita Merlini« M. som Søn af en
n og en jordisk Kvinde, og i de franske
ans« tilhørende den bretonsk-normanniske
s kommer M. frem som Søn af Djæ-
og en Jomfru. Efter Kong Uterpendra-
Tronbestigelse hjælper M. ham til Be-
n af den skjønne Iguerne, af hvilken
idelse Kong Artus er Frugten. I de
lige Bearbejdelser af Gralsagnet, i Digt-
ne om Joseph af Arimathia og »la table
optræder M. som Kong Artus's Led-
der ved sine Trylleknnster hjælper ham
er. Da han er bleven forelsket i den
Viviane og har lært hende sin Trold-
forvandler hun ham til en Hvidtjørn,
lken hans Stemme lyder. Traditionerne
bevares i mystiske Digte; Gotfred af
outh har føjet dem til sin Krønnike under
f »Prophetiæ Merlini«, hvori man vilde
paadømme om Englands Skæbne. 1498
n fransk Roman om M. trykt i Paris.
net har behandlet Sagnet i phantastisk
form i »M. l'enchanteur« (1860).
in de Douai, Phil. Ant. [merlæng do
ansk Revolutionsmand, f. 30 Oct. 1754,
n, blev 1775 Advocat i Douai. 1789
M. til Nationalforsamlingen og tog
Del i Forfatningens Affattelse. Lige-
reslog han 1791 Loven mod Emigran-
g blev derefter Dommer i sin Hjem-
792 valgtes M. til Nationalconventet,
r Kongens Domfældelse og foreslog i
793 den strenge Lov mod de mis-
men efter Robespierres Fald blev han
af Velfærdsudvalget, udvirkede Til-
e flere af Rædselsmændene og fik de
ekoldne, men i sin Tid udstødte Med-
gjenindsatte i Forsamlingen. M. le-
Underhandlinger, der førte til Freden
var meget virksom for Grundlæggelsen
torialforfatningen og ved Undertryk-
Oprøret i Oct. 1795; ogsaa havde
ig Del i Udarbejdelsen af den nye
vbog, som gjaldt 1795—1810. Han
blev derefter Justitsminister, medvirkede 1797
til Statscoupet imod den monarchiske Reaction
og blev selv en af Directeurerne indtil Juni
1799, da Krigsulykkerne nødte ham til at fra-
træde. 1801 blev han Generalprocureur ved
Cassationsretten, senere Statsraad og Greve.
Han forvistes 1816 som „Kongemorder" og levede
i Holland indtil 1832; d. 26 Dec. 1838. M.
var tillige en frugtbar juridisk Forfatter.

Merlin de Thionville, Ant. Christ. [mer-
læng do tiongvil], fransk Revolutionsmand,
f. 13 Sept. 1762 i Thionville, blev 1783 Ad-
vocat smsts. og senere communal Embeds-
mand. 1791 valgtes han til Nationalforsam-
lingen; han hørte til Jakobinernes fremragende
Medlemmer og tog vigtig Del i Kongedøm-
mets Omstyrtelse 10 Aug. 1792. Som Con-
ventets Commissær sendtes M. i Dec. 1792
til Mainz og udfoldede stor Kraft og Dygtig-
hed ved Fæstningens Forsvar; lignende Tap-
perhed viste han siden i Vendée. 1794 var
han meget virksom ved Robespierres Fald, blev
derefter Medlem af Sikkerhedsudvalget og for-
fulgte Jakobinerne med bitre Anklager, indtil
han fik deres Klub lukket. Han var nu paa
ny Commissær ved Rhinhæren og 1795—98
Medlem af de 500's Raad, fik derefter et Em-
bede ved Postvæsenets Styrelse, men blev af-
skediget 1802, fordi han stemte mod Første-
consulatets Livsvarighed. 1816 fornægtede M.
sit tidligere Fjendskab mod Kongedømmet og
blev derfor ikke forvist. D. 14 Sept. 1833.

Merlon, fr. [lông], den Del af et Brystværn,
som ligger mellem to Skydeskaar, hvad enten
Brystværnet er af Jord eller Murværk, i hvilket
sidste Tilfælde M. dog ofte kaldes Tinder.

Mermillod, Casp. [mijô], katholsk Præst i Genf,
f. 1824, tog ivrig Del i de indre Stridigheder, ved
hvilke det herskende aristokratiske og protestan-
tiske Parti fortrængtes fra Magten af et De-
mokrati, som støttede sig til den stadig voxende
katholske Del af Befolkningen. Til Løn ud-
nævnte Paven ham 1864 til Hjælpebiskop af
Genf; men Regeringen i Genf vilde ikke aner-
kjende Pavens Ret til at udnævne en Biskop
i Staden, og da Paven desuagtet 1873 for-
fremmede ham til apostolisk Generalvicar og
dermed gjorde Genf til Hovedsædet for den
katholske Kirkestyrelse i Schweiz, besvarede Re-
geringen dette Skridt med at udvise M. og
gav samtidig de katholske Menigheder Ret til
selv at vælge og afsætte deres Biskopper. De
katholske Præster, som vægrede sig ved at af-
lægge Ed til Staten, bleve afsatte og af-
løste med Gammelkatholiker, de religiøse Cor-
porationer bleve ophævede, og det blev forbudt
at holde Processioner uden for Kirken. 1879
gav Pave Leo XIII for saa vidt efter, som han
udnævnte Biskoppen af Freiburg-Lausanne til
tillige at være Biskop af Genf; 1883 blev M.
Biskop af Lausanne, idet samtidig Posten som
Generalvicar i Genf ophævedes.

Mermnåderne, det tredje og sidste Dynasti
i Lydien, som var stiftet af Gyges (s. d. A.) c.
700 f. Chr. og endte med Krøsos 546 f. Chr.

Mêroe, Hovedstaden i det gamle æthiopiske
Rige, laa paa Strabons Tid i Nærheden af det
nuværende Begeranieh n. for Schendi, mellem
Nilen og Atbara (Astaboras), hvor der endnu

findes betydelige Ruiner og to Pyramidegrupper. Men tidligere, paa den ogsaa over Ægypten herskende æthiopiske Konge Taharkas (Tearchos) Tid, laa M. ved det nuværende Bjærg Barkal, hvor endnu en Landsby fører Navnet Merani, og hvor der endnu findes talrige Levninger af den ægyptiske Bygningskunst. Ved Chr. F. laa de æthiopiske Kongers Residens paa en Ø i Astaboras, hvor der endnu findes Ruiner af den under Navn af Naga og E'Sofra. M. var i Oldtiden Hovedstad i en mægtig Præste- og Handelsstat med en theokratisk-monarchisk Forfatning; dens fornemste Prydelse var det prægtige Ammonstempel. Præsteherredømmet forvandledes paa Ptolemæernes Tid til et rent Monarchi; allerede paa Neros Tid laa Staden i Ruiner.

Merom (d. e. højt ell. øvre Vand) ell. **Samochonitis**, en lille Sø i det nordl. Palæstina n. for Gennesareth-Sø, der gjennemstrømmes af Jordan strax efter dens Udspring, nu Bar el-Huleh. Ved M.s Bredder slog Josva Jabin, Konge i Hazor, og flere andre canaanitiske Konger (Josv. B. 11te Cap.).

Mĕrope, Datter af Kypselos og den messeniske Konge Kresphontes's Ægtefælle. Polyphontes, der havde bemægtiget sig Herredømmet, røvede hendes Børn med Undtagelse af Æpytos, der var bleven skjult hos en Gjæstven i Ætolien; senere dræbte Æpytos Polyphontes ved en Offerfest og gjenvandt saaledes sit Fædrenerige. En smuk Marmorgruppe i Villa Ludovisi i Rom af Billedhuggeren Menelaos skal forestille M.s og Æpytos's Gjensyn.

Merovinger, det ældste Kongehus i Frankrig, som med Frankerne kom ind i Landet i Beg. af det 5te Aarh., har Navn efter en af de ældre Konger, Merovæus. Den berømteste M. var Chlodevig (s. d. A.); hans Sønner delte Riget, og de følgende M. regerede under blodige Familiefejder, som i Forbindelse med deres Udygtighed lod dem synke dybere og dybere i Magt og Anseelse. Til sidst overlod de ganske Regeringen til deres Majores domus; en af disse, Pipin d. lille, afsatte den sidste M., Childerik III, som bar Kongenavn 742—52, og lod ham vende tilbage til det Kloster, som han havde forladt for at bestige Tronen. S. for øvr. Frankrig (Hist.).

Mĕrrimac, Flod i de forenede Stater i Nordamerika, udspringer i New-Hampshire og løber gjennem Massachusetts til Atlanterhavet, som den naar neden for Newburyport. Længde 40 M.

Merscheid, Stad i den preussiske Rhinprov., 8 M. n. til ø. for Köln. 11,000 J. Betydelig Industri i Jærn- og Staalvarer, Silke- og Bomuldsstoffer.

Merseburg, Stad i den preussiske Prov. Sachsen ved Floden Saale, 2 M. s. for Halle. 15,000 J. Fabrikation af Bomuldsstoffer, Glanspapir og chemiske Præparater. Betydeligt Ølbryggeri. Domkirke fra det 13de Aarh. med 4 Taarne, et mærkeligt Orgel og flere fyrstelige Gravmæler. — M. var tidlig i Middelalderen en anselig Stad, der ofte tjente Henrik Fuglefænger og hans Søn, Otto d. store, til Residens, fra det 9de Aarh. Sædet for et Grevskab og fra 968—1548 for et Bispedømme, stiftet 968 af Kejser Otto, under Ærkestiftet Magdeburg. Blandt Biskopperne er Krønnikeskriveren Dietmar den mærkeligste. Stiftet kom ved den westfalske Fred 1648 til Kursachsen og paa Wienercongressen 1815 til Preussen. 1656—1738 var M. Sædet for den hertugelige Linje Sachsen-M. Ved M. har staaet to mærkelige Slag: 933, da Henrik Fuglefænger slog Ungarerne, og 15 Oct. 1080, hvor Henrik IV.s Modkonge Rudolf af Schwaben faldt. 29 Apr. 1813 blev M. erobret af Franskmændene, men tilbagetaget 18 Sept.

Mers-el-Kebir (d. e. den store Havn), Stad i det franske Algérien i Nordafrika, 1 M. n. v. for Oran ved Middelhavet, med 2,000 J. Koralfiskeri.

Mĕrsey [si], Flod i det vestlige England paa Grænsen af Chester- og Lancaster-Shire, dannes af de to Smaafloder Thame og Goit, der forene sig ved Stockport. Herfra løber Floden mod V., optager fra højre Side Irwell, fra venstre Ballin og Weaver og falder gjennem en meget bred Munding i det irske Hav noget neden for Liverpool.

Merskum, et djærvt, jordagtigt Mineral, der har faaet Navn af sin porøse Beskaffenhed og ringe Vægtfylde (0,9—1,3); det har en hvidgul Farve og bestaar af vandholdig kiselsur Magnesia. Haardheden er saa ringe, at det kan ridses med Neglen; det indsuger Vand og andre Vædsker med Begjærlighed og anvendes til Pibehoveder, Cigarrør osv. Det bedste M. findes i Natolien; mindre god forekommer i Grækenland, Spanien og Mähren. M. forsendes som raa Klodser, der tildannes, tørres, slibes, gjennemtrænges med Vox og poleres. Affaldet males fint, koges med Vand, blandes undertiden med Pibeler og formes atter til Klodser, som give uægte M. (Oljehoveder). Hvidt M., ogsaa hvidt Fiskeben, Sepia (Os sepiæ), kaldes det ovale Kalkstykke, der findes inden for Huden paa Sepia officinalis (en Blæksprutte) og oftere findes opkastet ved Kysterne. Det er særdeles porøst, ru, bladet og kan bruges til Radering, Benslibning og som Formmateriale til Guldstøbning, men anvendes i det hele ikke synderlig. Dette M. bestaar væsentlig af kulsur Kalk.

Merthyr-Tydfil [mĕrdhir tiddvil], Stad i Glamorgan-Shire i Sydwales i England, 4 M. n. til v. for Cardiff, med 50,000 J., er Hovedsædet for Shirets betydelige Jærn- og Stenkulsproduktion. Den aarlige Jærnproduktion er henimod 200,000 Tons.

Merv, Oase i Turkmener-Ørkenen i Asien, 40 M. n. for Herat og 57 M. s. ø. for Chiva, er c. 70 □ M. med en Befolkning, der anslaas fra 125,000 til 240,000 J. Klimaet er usundt; Sommervarmen stiger til 36°, medens Temperaturen om Vinteren kan falde til ÷ 7° og Sne er hyppig i Januar. Kvægholdet angives til 80,000 Kameler, 12,000 Heste, 25,000 Æsler, 46,000 Stk. Hornkvæg og 160,000 Faar. — M. kjendtes allerede i Oldtiden (det persiske Landskab Margiane), og her grundlagdes en græsk Nybygd 828 f. Chr. af Alexander d. store, som senere fik Navnet Antiochia. I Middelalderen blev M., efter at være indtaget af

Araberne 666, en af de mest blomstrende Stæ-
der i Mellemasien med 700,000 J. og var et
f Hovedsæderne for østerlandsk Dannelse, men
lev 1221 aldeles ødelagt af Mongolerne under
Tschingiskhans Søn Tulaj. 1795 blev Om-
gnen forvandlet til en Ørken, da Emiren af
Buchara lod en Dæmning gjennemskære, som
ødte Floden Murghab til at afgive sit Vand
il Landets Overrisling; han bortførte ogsaa
n stor Del af Indb. (40,000, især Vævere)
il Buchara. 1815—34 stod M. i Afhængighed
f Chiva. Turkmenerne fra M. gjorde Røver-
og til Persien og andre Grænselande for at
nge Slaver og drev ligeledes Sørøveri paa
et kaspiske Hav. Et Angreb af Perserne 1860
lev kraftig slaaet tilbage. Da Russerne havde
tret deres Herredømme over Chiva, kastede de
gjærlige Øjne paa M.; i Dec. 1883 drog en
ssisk Hærafdeling derhen, og i Febr. 1884
nderkastede største Delen af Turkmenerne sig;
ntr. 9,000 drog til Afghanistan. Siden er
Fort bygget her, og Røverierne ere nu op-
rte, idet Russerne ere i Færd med at orga-
sere Turkmenerne til en Milits, hvorhos den
anskaspiske Jærnbane 1886 forlængedes til M.

Merwede, s. Maas.

Merveilleux [värjö] kaldtes de unge franske
lodeherrer paa Directoriets Tid.

Méry, Jos. [ri], fransk Digter, f. 1798 i
ydfrankrig, studerede i Marseille, hvor Synet
Blodbadet i Anledning af Bourbonernes
ilbagekomst gjorde ham til en ivrig bonapar-
tisk Liberal. Efter en Rejse til Paris blev
n Medarbejder af det voldsomme Oppositions-
ld »Phocéen« i Marseille og vedblev at ar-
jde i samme Retning, indtil han 1824 deltog
Redactionen af Pariserbladet »Le nain jaune«.
n sluttede i Paris Venskab med V. Hugo,
m. Carrel og navnlig med Barthélemy, der
o hans literære Medarbejder i flere betyde-
e satiriske, mod de reactionære Ministre ret-
e Digtninger, som »La Villéliade«, »La Cor-
réide« (1826), og i Epopeen »Napoléon en
ypte«. M. kæmpede med i Julidagene og
ang Sejren i »L'Insurrection« og Hymnen
a Tricolore« til Musik af Halévy, samt 1831
32 i den satiriske versificerede Journal »Né-
sis«. Efter et Besøg hos Dronn. Hortense
Italien udgav M. en Række let fortalte og
jtig componerede Noveller; ofte skildrer han,
t i »La guerre de Nizam«, Egne og For-
d, han aldrig havde set; stundum giver han,
t i »Les nuits de Londres« (1840), livlige
ssebilleder. Hans Theaterstykker og Opera-
ter, saa vel som de i »Mélodies poétiques«
53) samlede Poesier, for det meste Lejlig-
edsdigte, vise os en sydlandsk Improvisator-
ur med stor Lethed i Versification og Rim,
n uden dybere Indhold. D. 1866.

Méry sur Seine [ri syr sæhn], Stad i det
afte Dep. Aube ved Seine, 4 M. n. v. for
oyes, med 1,500 J. Her leveredes 22 Febr.
4 en heftig Kamp mellem de franske og
usserne, hvorved Byen næsten ganske blev
t i Aske.

Mesa hed efter 2 Kong. B. Cap. 3 Moa-
rnes Konge, som var skatskyldig til Kong
ab i Israel, men efter Achabs Død løsrev
, hvorfor dennes Efterfølger Joram gjorde
et Krigstog mod M. sammen med Kongerne af Juda og Edom; dog synes M., der ofrede sin Søn til et Brændoffer paa Muren, at have forsvaret sig heldig, saa at Kongerne vendte om med uforrettet Sag. Fra denne Konge stammer den nu berømte Indskrift paa **Mesastenen,** en 3½ F. høj Basaltsten, der blev funden 1868 ved Ruinerne af Diban øst for Jordan. Man søgte at afkjøbe de nærboende Arabere Stenen, men da de tyrkiske Myndigheder blandede sig i Sagen, sprængte Araberne Stenen i mange Stykker; dog lykkedes det den franske Archæolog Clermont-Ganneau, som havde taget et Papiraftryk af Indskriften, at faa indkjøbt Stykkerne og sammensætte den fuldstændig, saa at Stenen kunde opstilles i Louvre. Indholdet er, at M. lod riste Indskriften til Guden Kamos's Ære, efter at han havde afkastet det Aag, som Israels Konge Omri havde lagt paa Moab, og at han havde erobret mange af Israels Byer. Den er forfattet i moabitisk Dialekt, som staar Hebraisk meget nær, og skrevet med Bogstaver, der ligne ældre hebraisk Skrift. Mesastenen fremkaldte hurtig en stærk Production af „moabitiske Oldtidslevninger", som for største Delen kjøbtes af den preussiske Stat inden deres Uægthed opdagedes.

Mésalliance, fr. [ängse], Ægteskab mellem Personer af ulige Stand eller Alder.

Mesanmast, den agterste Mast i et tremastet Skib, naar der paa denne findes Mærs og Ræer; i modsat Tilfælde kaldes den Barkmast. **Mesanen,** det Gaffelsejl, som findes paa M.

Mesched (d. e. Grav), 1) Stad i den persiske Prov. Khorasan, 100 M. ø. for Teheran ved en Steppeflod, skal have 70,000 J. Den har et stærkt Citadel og er en af de schiitiske Muhammedaneres helligste Stæder. Her er Kalifen Harun ar-Raschids og den schiitiske Helgen Rizas Gravmæler; den sidste skal være bleven bragt af Dage af Kalifen Almamun ved en forgiftet Vindrue. Flere muhammedanske Højskoler. Fabrikation af blanke Vaaben, Tæpper og Shavler, samt betydelig Karavanhandel. 2) M. Ali ell. Nedschef, Stad i Mesopotamien i Asien, 18 M. s. for Bagdad ved en Arm af Floden Euphrat, med 7,000 J. og Alis, Prophetens Svigersøns, Grav. Denne besøges aarlig af talrige Pilegrime. 3) M. Hussein ell. Kerbelat, Stad 10 M. n. v. for den foreg., med 8,000 J. og Imâm Husseins, Alis Søns Grav, der besøges af mange schiitiske Pilegrime.

Mesembryanthemum, s. Isplante.

Mesen, Stad i det russiske Gouv. Archangel, 30 M. n. ø. for Archangel ved Floden M., der ved sit Udløb i Ishavet danner en stor Bugt. 2,000 J. Havn, Fiskeri, Pelshandel.

Mesmer, Mesmerisme, s. Magnetisme, dyrisk.

Mesocco-Dalen i Kant. Graubünden i Schweiz, gjennemstrømmet af Ticinos lille Biflod Moesa, danner den sydlige Adgang til Bernardin-Passet, over hvilket Vejen fører fra Lago Maggiore til Rhin-Dalen. Dalen vender mod S. og har et herligt Klima; Befolkningen er italiensk.

Mesoderm, s. Kimblad.

Mesonero y Romanos, Ramon de [i], spansk Skribent, f. 1803 i Madrid, blev 1845 ansat

ved Nationalbiblioteket; d. 1882. Han var et ægte Hovedstadsbarn, med skarp Sans for alle Madrids Ejendommeligheder, en satirisk Genremaler med aabent Øje for de nationale Unoder. Under Mærket »El curioso Parlante« udgav han »Panorama Madritense«, indeholdende to Serier af »Escenas Madritenses«, »Tipos y carácteres«, senere »El antigua Madrid« og »Memorias de un setenton«. 1881 udkom hans »Obras«; 1883 udgav hans Sønner »Algo en prosa y verso«.

Mesopotámien, Landet mellem Floderne Euphrat og Tigris i det asiatiske Tyrki. Dets nordlige Del kaldes sædvanlig Al-Dschesira (d. e. Øen), hvorimod den sydlige hører til Irak-Arabi. Med Undtagelse af Flodbalene er det for det meste en tør Steppe. — M. har aldrig været et politisk, men kun et geografisk Begreb; kun Romerne brugte M. som Navn for en Provins. Den nordlige Del af M. dannede Grundlaget for det assyriske Rige, ligesom den sydlige for det babyloniske; begge kom 538 f. Chr. under Perserne og 200 Aar senere (330) under Alexander d. store, efter hvis Død M. hørte til det syriske Rige. Nu grundlagdes Seleukia som Hovedstad og senere Ktesiphon, som blev Hovedstad for Partherne, da de 140—80 f. Chr. indtog M. Romerne under Trajan indtog M. 116, men hans Efterfølger Hadrian opgav strax denne nye Landvinding, og M. forblev nu under Partherne, saa at kun det nordlige i korte Tidsrum, af Marcus Aurelius 165 og af Septimius Severus 197, paa ny gjordes til en romersk Provins. Siden var M. et Stridens Æble mellem Romerne og de nypersiske Konger, som 226 gjorde sig til Herrer; Julianus Apostata faldt 363 paa et Tog til M., og hans Efterfølger Jovian gav Afkald derpaa. Arabernes Fremtrængen 632 lagde M. under Kalifatet, som opslog sit Hovedsæde først i Kufa og senere (762) i Bagdad; Mongolerne gjorde Ende herpaa 1258 og holdt sig indtil Beg. af det 16de Aarh., da Tyrkerne 1517—34 indtog M. Under Abbas d. store kom M. for en kort Tid under Persien, men 1648 afstødes det igjen til Tyrkerne.

Méssa di voce, it. [vötsche], (ikke at forveksle med Mezza d. v.) bet. at en enkelt Tone eller Accord skal ansættes svagt, blive stærkere og stærkere og derpaa atter aftage i Styrke. Tegnet derfor er $p < f > p$.

Messála Corvínus, M. Valerius, romersk Taler og Historieskriver, f. c. 64 f. Chr., d. c. 9 e. Chr.; han var Augustus's Feltherre mod Salasserne 34 f. Chr. og mod Aquitanerne 27 f. Chr. og var Consul 31 f. Chr. Af hans Taler er der kun Fragmenter tilbage; hans historiske Skrifter ere kun kjendte af Navn.

Messaliánere ell. Euchiter (d. e. Bedebrødre), ogsaa kaldte Enthusiaster, Euphemiter ell. Pneumatikere, en Sekt af mystiske Antinomister i Mesopotamien og Syrien i det 4de—9de Aarh. Efter deres Foregivende levede de i stadig Bøn og modtog guddommelige Aabenbaringer. De drog omkring og tiggede, fordi det ikke sømmede sig for fuldkomne Hellige at arbejde. Efter deres Lære havde ethvert Menneske paa Grund af Nedstammelsen fra Adam en ond Aand i sig fra Fødselen af. Denne kunde kun overvindes ved Bøn; men naar dette først var sket, havde Mennesket ogsaa naaet Fuldkommenhedens Top, og da trængte han hverken til den hellige Skrift eller til Sacramenterne eller til Loven; da kunde han uden Betænkning tillade sig alt, hvad der var Synd for de almindelige Mennesker, der staa under Lovens Herredømme. Uagtet alle Forfølgelser holdt Sekten sig til ind i det 9de Aarh.

Messalína, Valeria, Datter af Marcus Valerius Messala Barbatus, ægtede c. 38 e. Chr. Claudius, som 41 blev romersk Kejser. Hun er berygtet for sit utugtige Levned, sin Gjerrighed og Grusomhed. Hun lod sin Moders anden Mand, Appius Silanus, hvem hun forgjæves efterstræbte, dræbe. Da hun under sin Mands Fraværelse offentlig giftede sig med sin daværende Yndling Cajus Silius, udvirkede Kejserens Frigivne, Pallas og Narcissus, en Befaling til hendes Henrettelse, som de ufortøvet lod fuldbyrde. — M. (Statilia), Kejser Neros tredje Hustru, som han ægtede efter hendes første Mand Atticus Vestinus's Drab.

Messána, s. Messina.

Messápier, en Gren af Japygerne i den yderste Del af Italiens sydøstlige Halvø (Messapia), med et eget Sprog, hvori ikke faa Indskrifter (Messapiske J.), der, for saa vidt de lade sig fortolke, afgjort tyde paa de gamle Japygers indoeuropæiske Oprindelse; man har i nyere Tid hævdet deres Sprogslægtskab med Albaneserne (d. e. de gamle Illyrer) og formodet, at M. vare indvandrede over Adriaterhavet.

Messe (lat. Missa), et Navn, der hidrører fra den Skik i den gamle christne Kirke, at en Kirkebetjent traadte frem efter Prædikenen og sagde: »Ite, missa est« (neml. concio ell. ecclesia, d. e. Gaar bort, Forsamlingen er hævet), hvilket var Tegnet til, at Katechumenerne (s. d. A.) skulde gaa bort, fordi de ikke maatte tage Del i Nydelsen af Nadveren, som udgjorde den sidste Del af Gudstjenesten; denne fik paa Grund af denne Skik efterhaanden Navnet M. ell. Missa fidelium, de troendes M., medens den foregaaende Del af Gudstjenesten i Modsætning hertil kaldtes M. Catechumenorum. Efterhaanden som Præstedømmet i den katholske Kirke udviklede sig i hierarchisk Aand, udviklede sig ogsaa et til et saadant Begreb om Præstedømmet svarende Offerbegreb, og man kom da dertil, at man betragtede Nadveren som en ublodig, men virkelig Gjentagelse af Christi Offer og kaldte den Messeofferet. Nadveren og den dermed forbundne Cultus i den katholske Kirke er det, som nu fortrinsvis kaldes M., medens Ordet dog ogsaa bruges i den protestantiske Kirke som Betegnelse for hele den Del af Gudstjenesten, som Præsten udfører staaende for Alteret. Den romersk-katholske M. indledes med Initium missæ, idet Præsten i Sacristiet vasker Hænderne, ifører sig Messeklædningen, henstiller Kalken og Patenen paa Alteret og derpaa stiger ned til det nederste Trin; her fremsiger han og hans Medhjælper, Ministranten, der forestiller Menigheden, skiftevis Ps. 43; derefter kommer Confiteor (s. d. A.) og Deprecationerne ell. hans og Ministrantens gjensidige Forbønner. Den egentlige M. begynder

a med Introitus, der hovedsagelig be- af et Psalmevers, hvis Begyndelsesord ivet forskjellige Søndage deres kirkelige e (f. Ex. Invocavit, Judica osv.). M.s Hoveddel er Gradualet og Halleluja radualе). Derpaa følger Offertoriet, bestaar af et Psalmevers og de 5 stille hemmelige Bønner, og som ledsages af ing og Haandvaskning. Den fjerde Del . er Præfationen, en Takkebøn, som en fremsiger i Menighedens Navn, og som lutning gaar over i Hosianna. Hermed : Ordo missæ, og Canon missæ begynder. e bestaar af 6 Bønner, som i den romerske (men ikke i den græske) fremsiges stille en hemmelig Samtale imellem Præsten ud. Den tredje af disse Bønner er den ige Indvielsesakt, og saa snart den er til falder Præsten paa Knæ og tilbeder Ho- der nu efter den katholske Kirkes Lære rvandlet fra at være Brød til at være ns Legeme. Derpaa løfter Præsten Ho- i Vejret og fremviser den for Menig- , som ved Lyden af en Klokke har Tegn til at falde paa Knæ og til- den i Hostien legemlig tilstedeværende r. Paa samme Maade gjør han med a. Dette er Elevationen og Adora- en. Den 5te Bøn er Commemoratio pro ctis, d. e. Bønnen for de afdøde, og er es et Hovedpunkt i de saakaldte Sjæle- er (missæ pro defunctis), d. e. de M., læses for at udfri de afdødes Sjæle af silden. Efter disse 6 stille Bønner følger vor, der fremsiges tydelig, og hermed r Canon Missæ, og den egentlige Com- on begynder. Præsten knæler ned, tager en, holder den over Kalken, bryder den i tykker og lader en Smule af det ene le falde i Kalken, hvilket skal være et bol paa Christi Legemes Sønderrivelse e blodige Saar, som han fik paa Korset. et Par mindre Bønner nyder Præsten en og tømmer Kalken, og derefter uddeler Hostien til Nadvergjæsterne, hvis der er nne til Stede, hvad jo ingenlunde altid er eldet og heller ikke er nødvendigt, da det r i Offerbegrebet, at M. er lige gyldig. enten der er andre, der deltage deri, eller i endog, hvad enten der er Menighed til e, eller ej. I M. ofrer Præsten jo Christus i for Menighedens eller for en enkelt Troen- Synder, og Følgen heraf er, at det enkelte lem af Menigheden for at faa Velsignelse l. ikke nødvendigvis behøver selv at tage i Nydelsen af Nadveren; det er allerede Velsignelse blot at være til Stede som egtig Tilhører, og til endnu større Vel- else er det naturligvis at lade en M. læse sine Synder alene, d. e. betale Præsten for æse en saadan M., og derfor er det hele Messevæsen en for den katholske Gejstlighed maade indbringende Institution. Efter at mmunionen har fundet Sted, renses Kalken med Vin, Purification, og derefter Vand, Ablution. Derpaa sluttes den Akt med Postcommunionen, d. e. Slut- gsbønner og Velsignelsen. Efter den for- lige Maade, hvorpaa M. finder Sted, skjel- ner man mellem offentlige og private, tydelige og stille, højtideligste, højtidelige og mindre højtidelige M. I Praxis er den offentlige M. tillige altid højtidelig, idet den celebreres ved Hovedalteret og ledsages af Chorsang eller Sang af hele Menigheden. Naar det allerhelligste udstilles i Monstransen, kaldes M. solennissima eller Højmesse (hvilket Ord i den protestantiske Kirke har faaet en anden Betydning, idet det bruges for at betegne den Gudstjeneste, der afholdes hver Søn- og Helligdags Formiddag, i Modsætning til Froprædiken og Aftensang, Morgen- og Eftermiddagsgudstjenesten). Den højeste Grad af Højtidelighed opnaas, naar den, der udfører M., ikke er en simpel Præst, men en Biskop eller endog Paven selv (Pontifical- ell. Papalmesse). Den offentlige M. celebreres i Sognekirker hver Søn- og Helligdag, i Kathedral- og Collegiatkirkerne hver Dag én Gang. Alle andre M. have privat Charakter; de finde Sted ved Sidealtrene, blive ikke messede, men fremsagte (missa bassa ell. secreta) under Assistance af en ministrerende Lægmand, for det meste en Skoledreng. Efter Øjemedet skjelner man mellem almindelige M., Helgenmesser, til Ære for Helgenerne paa deres Mindedage, Votivmesser, der finde Sted enten i Følge Kirkeøvrighedens Anordning, eller i Følge den udførendes egen Trang, eller efter Bestilling, altsaa for Betaling, og Sjælemesser (s. ovenf.). Musiken under Højmessen kaldes ogsaa M. Messeritualet og Sangene indeholdes i Messebøger ell. Missaler. Messedragt, Præstens Klædning under M., i vor Kirke Messeserk, en hvid, linned Kjortel, som Præsten drager over Præstekjolen, naar han gaar til Alteret for at administrere Sacramentet, og uden paa denne Messehagel, en ved Siderne aaben, kort Kaabe af rødt Fløjel med et guldbroderet Kors paa Ryggen. Messefald betegnede oprindelig den lovlige Undladelse af at holde Gudstjeneste i en Kirke en Søn- eller Helligdag. Under dette Navn blev det nemlig 1745 anordnet i den dansk-norske Kirke, at i de Pastorater, til hvilke der hørte tre Kirker med kun én Præst, skulde der altid paa Søn- ell. Helligdagene ingen Tjeneste forrettes i den ene af Kirkerne, men dens Menighed skulde søge den nærmeste Kirke. Disse Søndage har man kaldt Søgne-Søndage. For at Menigheden dog kunde samles om Guds Ord ogsaa paa disse Søndage oprettede L. C. Stistrup et Legat til at anskaffe gudelige Bøger, som kunde forelæses for Menigheden, og der udkom da 1765 en ny Forordning, der bestemte, at naar der en Søndag ikke var nogen Præst til at forkynde Ordet, skulde Degnen forelæse nogle Stykker af den hellige Skrift samt en trykt Prædiken, og tillige skulde der som sædvanlig synges Psalmer. M. blev saa Betegnelsen for denne Gudstjeneste, der ogsaa skal holdes, naar en Præst enten ved Sygdom eller ved Fraværelse er hindret i at holde Gudstjeneste i sin Menighed og ikke har kunnet skaffe en anden i sit Sted. Der maa aldrig holdes M. to Søndage efter hinanden i samme Kirke.

Messe, Marked i stor Stil, som samler en Mængde Kjøbere og Sælgere fra fjærne Egne. Navnet skriver sig fra de gamle „Kirkemesser" (s.

Kirkeindvielse und. Kirke), som ved den med dem forbundne Aflad bevirkede en stor Tilstrømning af Mennesker, mellem hvilke der fandt en levende Omsætning Sted. I Begyndelsen bestod Omsætningen især i Salg en détail, men efterhaanden kom Groshandelen til at spille den vigtigste Rolle. Fyrsterne søgte at befordre Oprettelsen af M. og deres videre Udvikling ved at tilstaa de messebesøgende en Del Rettigheder, som Toldfrihed, sikkert Lejde, Frihed for Arrest m. m. Paa Grund af de lettede Communicationsmidler ere M. ikke længer en Nødvendighed i de civiliserede Lande, medens de endnu ere det i Lande, hvor Communicationen er slet eller kun finder Sted med Lethed til visse Aarstider. Imidlertid have dog ogsaa enkelte M. beholdt deres Betydning i Europa, fordi der her findes et rigt Udvalg af Varer og Prøver, fordi Fabrikanter og Handlende kunne komme i personlig Berørelse med hverandre osv. De vigtigste M. i Europa ere i Nischnij-Novgorod, hvor M. (Peter-Pauls M.) begynder 29 Juni og varer i 6—8 Uger (den samler Gjæster fra Nord- og Mellemasien samt Østeuropa), i Leipzig, Frankfurt a. M., Beaucaire (der tidligere var langt betydeligere), Lyon, Pest osv. Uden for Europa kunne nævnes M. i Kiachta og Irbit (begge i Sibirien), i Mekka, Hardwar (i Indien), Tanta (Øvreægypten) o. fl. Ved Boghandlermessen i Leipzig finder der ikke egentligt Kjøb eller Salg Sted, men man afgjør de gjensidige Fordringer. **Messekatalog** kaldtes sædvanl. den halvaarlig til Paaske og Mikkelsdag i Leipzig udkommende Fortegnelse over de Bøger, Kort, Kunstsager osv., som i Løbet af sidste Halvaar ere udkomne. En saadan Fortegnelse blev først udgivet 1564 af en Boghandler i Augsburg; siden udkom den paa andre Steder og fra 1600 stadig i Leipzig i en efterhaanden udvidet og fuldstændigere Skikkelse. **Messe** (eng. mess, fælles Bord) kaldes det Sted i et Krigsskib eller en Lejr, hvor Officererne i Forening nyde deres Maaltider.

Messenien, en frugtbar Landstrækning i den sydvestlige Del af Peloponnes v. for Lakonien, havde efter den doriske Indvandring sine egne Herskere; blandt Stæderne vare de betydeligste **Messene** med Bjergfæstningen Ithome, Methone og Pylos. Efter at Messenierne i de to saakaldte **messenske Krige** (743—14 og 650—30 f. Chr.) efter tapper Modstand havde maattet bukke under for Spartanerne, indtog en Del landflygtige Messeniere Zankle paa Sicilien, der fra den Tid af fik Navnet Messana, medens de tilbageblevne underkastedes en trykkende Trældom. Efter et mislykket Forsøg paa at gjenvinde Friheden 464—55 f. Chr. udvandrede de fleste Messeniere og nedsatte sig i Naupaktos og andre Steder, indtil endelig Epaminondas 369 gjenopbyggede det gamle Messene, som hævdede sin Selvstændighed lige til det romerske Herredømmes Tid.

Messenius, Johan, svensk Historieskriver, f. 1579, d. 1636, kom 1595 til Braunsberg, hvor han gjorde grundige Studier ved Jesuitercollegiet, fik 1605 den philosophiske Grad i Ingolstadt og blev s. A. udnævnt til »poeta Cæsareus«. Siden nedsatte han sig som Privatlærer i Danzig, hvor han omgikkes de landflygtige svenske Herrer, men fik 1608 Tilladelse til at vende tilbage til Sverige imod at forpligte sig til at afbryde al Forbindelse med Polen. 1609 blev han Professor i Jura og Statsvidenskab i Upsala og viste i denne Stilling stor Dueligheb, men tillige Egenkjærlighed og et uroligt, trættelystent Sind, hvorfor han i Stedet for blev ansat ved Rigsarchivet 1613 samt udnævnt til Assessor i Svea Hofret 1614. Anklaget for hemmelig Katholicisme og forræderske Anslag og overbevist om at have ført Brevvexling med Polen blev han 1616 dømt til Døden, men benaadedes med livsvarigt Fængsel. Her skrev han sit berømte, først senere (1700—5) udgivne Værk »Scondia illustrata«, der er et vigtigt Kildeskrift til Sveriges Historie i det 16de Aarh. Blandt hans andre Skrifter maa nævnes »Specula, ex qua inclytam Svecorum et Gothorum conditionem contemplari licet« (1612), »Theatrum nobilitatis Svecanæ« (1616), samt 6 Skuespil, de første Forsøg paa at behandle Emner af Sveriges Historie dramatisk, men af hvilke hidtil kun 4 ere blevne trykte. — Hans Søn, **Arnold Joh. M.**, f. 1608, delte en Tid lang Fangenskabet med Faderen, blev derpaa givet fri, men paa ny fængslet (1624 i Stockholm, fra 1626 paa Kexholm) og først 1640 sat paa fri Fod for at tilvejebringe Faderens Manuskripter, der af Moderen vare bortsendte til Polen. Han nød senere flere Naadesbevisninger af Dronning Christine, blev Rigshistoriograph 1645 og adlet 1647. Men forbitret over det uheldige Udfald af en Arvestrid sluttede han sig til Regeringens Modstandere, blev anklaget for at være Ophavsmand til Sønnens Forbrydelse (s. nedenf.) og maatte dele Skæbne med ham, saasom „han groft havde forset sig mod Landets Øvrighed". — Sønnen, **Arnold M.**, f. 1629 paa Kexholm Fæstning, havde, tilskyndet ved Faderens Ytringer, dog, som det synes, uden hans Vidende, sendt en anonym Opfordring til Pfalzgreve Carl Gustav (Carl X) til at sætte sig i Spidsen for de misfornøjede, afsætte Dronningen og udrydde Adelen. Skrivelsen blev fremlagt for Christine, hvorpaa M., der vedkjendte sig Forfatterskabet, blev dømt til Døden og halshugget 1651.

Messias, et hebr. Ord, d. s. s. Christus (s. d. A.), bruges i det gamle Test. som Betegnelse for dem, der vare salvede med den hellige Olje, hvilken Salving betegnede den overordentlige Meddelelse af Guds Aands Gaver. M. brugtes derfor om Ypperstepræsten, men ogsaa symbolsk om Propheterne, fordi de som Organer for Guds Aabenbaring maatte siges aandelig talt at være salvede af Herren. Men fortrinsvis bruges „Herrens Salvede" om den theokratiske Konge, og derfor brugtes det, navnlig vel med Hensyn til Ps. II 2 og Dan. IX 25, særlig om den ideale theokratiske Konge, d. e. den Frelser, som Gud igjennem sine Propheter havde lovet sit Folk, og som skulde føre Guds Rige paa Jorden til Sejer og Fuldendelse. Denne M. kaldes hos Propheterne Davids Søn, og det siges om ham, at han skulde nedstamme fra David, at han skulde fødes i Bethlehem, at han skulde gjenoprette Davids sunkne Kongetrone, at hans Rige

e strække sig over hele Jorden, at han t herske til evig Tid osv. Tillige forud- s det, at en Prophet, stor som Moses, eller Jeremias, skulde komme for ham m hans Forløber forberede Folket til lsen af det messianske Rige. Disse mes- Spaadomme bleve af Jøderne i Almindel. ede efter Bogstaven, saaledes at de ventede eres Frelser en mægtig jordisk Fyrste af s Æt, der skulde udfri dem af deres rykte politiske Stilling, skaffe dem Sejer eres Fjender og gjenoprette det davidiske i al dets Herlighed, ja gjøre Jøderne -Herre over alle andre Folkeslag paa Jor- De oversaa derved næsten helt, at de iske Spaadomme ogsaa havde en anden idet de talte om Trængselstider, der gaa forud for Rigets Oprettelse (det ke Riges Fødselsveer), og om den lidende ved Lidelse og Død skulde udsone Fol- nder (Ps. XXII, Es. XLII, LIII o. a. St.). n herodianske Tid bleve disse messianske ninger endnu mere levende i Jødefolket ligere paa Grund af de i national og enseende trykkende Forhold, hvorunder evede. Det makkabæiske Fyrstehus, til der havde knyttet sig saa store natio- ventninger, var jo blevet afløst af det paa Grund af sin idumæiske Oprindelse herodianske Dynasti, der tilmed stod et trykkende romersk Herredømme. den nationale Selvstændighed, tryk- Skatter og despotisk Grusomhed fra ernes Side forstærkede Længselen efter rttede Frelser. Alle ventede, at der s Slægt skulde fremgaa en mægtig erster, der skulde frelse Folket, og værmere udgav sig for M., men da sen gik i Opfyldelse i Jesus af Na- orskød Jøderne ham, fordi han ikke aaban Frelser, som de havde ventet. varede de ogsaa efter Jesu Tid Haabet : skulde komme; kun traadte Billedet Personlighed paafaldende tilbage for en i Sammenligning med Tanken ige, han skulde oprette, og det Herre- er alle Folk paa Jorden, som Jø- te at komme til at udøve, naar dette r oprettet. I de rabbinske Skrifter es de vældige Kampe, der skulde gaa Jødernes Verdensherredømme, i M.s d Gog og Magog (s. Gog), og naar p er til Ende, skal Israel dele Fol- tte imellem sig. Da begynder for olk et Tidsrum af den højeste jor- , i hvilken dog efter mange Rabbi- ing de 10 Stammer ikke skulle have ulle have en egen M. Med Hensyn ige Folkeslag gjøre de senere Rab- skjel imellem Israels og Lovens isse sidste (Edomsfolkene) skulle gaa men de andre Nationer skulle om- il Herren og tilbede ham i det hel- . „Messiaden“, s. Klopstock.

: [dāāhr] (d. e. Høstmaaned), i den blikanske Kalender den 10de Maa- ørste Sommermaaned), 19 Juni—

Charles [siē], f. 1730 i Badonviller i Lothringen, d. 1817 i Paris, var først Copist hos Delisle, af hvem han blev uddannet til praktisk Astronom. Han blev efterhaanden Astronom ved Marinen og Medlem af Bureau des longitudes og af Akademiet. Han opdagede 14 Kometer og leverede den første større Stjærnetaage-Katalog.

Messieurs, fr. [ßjö] (Flert. af Monsieur), mine Herrer, de Herrer.

Messina, befæstet Stad paa Siciliens Østkyst ved det 3 M. brede **Messina-Stræde**, der skiller Sicilien fra Italiens Fastland. 126,000 I. (1881) med Forstæder, selve M. 78,000. Ærkebispesæde, Universitet, Bibliothek med talrige græske Haandskrifter. M. er en regelmæssig og smukt bygget Stad, hvis mærkeligste Bygninger ere Raadhuset, Kathedralkirken, det ærkebiskoppelige Palads og to Theatre. Langs den rummelige og sikre Havn er en med Brønde og Statuer besat Kaj med udmærket smukke Bygninger. Betydelig Silkeindustri og Fiskeri. Vigtig Handel med Silke, Svovl, Koraller, Olje og Sydfrugter. — M. er en meget gammel Stad, Oldtidens Zankle, anlagt fra Naxos c. 725 f. Chr. og 628 besat af Messeniere fra Grækenland, efter hvilke den blev kaldt Messana, hvoraf dens nuværende Navn. 264 f. Chr. blev den erobret af Romerne. 1783 blev den næsten ganske ødelagt ved Jordskjælv, og den led meget 14 Nov. 1823 ved Oversvømmelse.

Messina, Antonello da, italiensk Maler, s. Antonello degli Antonj.

Messing, en Legering af Kobber med omtrent halv saa megen Zink; det indeholder altsaa mere Zink end Tombak, mindre end den saakaldte Platine. Det almindelige M. med 25—35 pCt. Zink er gult, strækkeligt i Kulden, men skjørt i Heden, stærkt, stift og ret godt støbeligt. Man har et mere zinkholdigt Slags M. med omtr. 40 pCt. Zink, der finder udstrakt Anvendelse til Bolte og Forhudning under Navn af Muntz's Metal ell. Yellowmetal. Det udmærker sig ved at være smidigt ogsaa i hed Tilstand. **Messingtraad**, s. Metaltraad.

Mester, ældre dansk Benævn. paa Magister, f. Ex. M. Eckart.

Mesterlectien kaldte man forhen den øverste Klasse i Latinskolerne.

Mestermand, ældre Benævn. paa en Skarpretter.

Mestersangere (tysk „Meistersinger“ ell. „Meistersänger“) kaldtes de Digtere af Borgerstanden, der fortsatte den af de adelige Minnesangere grundede lyriske Kunstpoesi. Sagnet henfører deres Oprindelse til Frauenlob (s. d. A.). Det er rimeligt nok, at der i Mainz først er stiftet en saadan Digterskole, og siden ere især Rigsstæderne fulgte efter. Det var Haandværkere, „Mestere“, der dannede slige lavsmæssige Foreninger, og deres Kunst fik ogsaa en ren haandværksmæssig Charakter. Paa Fredagene samlede de sig i „Gesellschaften“, „Zünfte“, for at foredrage deres Digte eller høre paa deres Lavsbrødres; store offentlige Sammenkomster holdtes paa Festdage i Kirkerne. Hovedsagen for dem var Iagttagelsen af ydre Regler, hvis Indbegreb kaldtes „Die Tabulatur“, med minutiøse Bestemmelser for Sprog og Metrum; men man talte blot Stavelserne uden at bryde

sig om deres Betoning. Medlemmerne vare efter deres Dygtighed delte i forskjellige Klasser; først naar et Medlem foredrog et fejlfrit Digt efter en selvopfunden „Ton“ (Metrum), blev han efter Dom af „der Merker“ erklæret for „Mester“. M. drev de sidste Minnesangeres maniererede Kunstleri ud i den strælkeligste Forskruethed og gik ud fra en spidsborgerlig og nøgtern Livsopfattelse, men bidrog dog ikke lidet til at udbrede Kundskaber samt til at fremme Reformationen; digterisk Begavelse fandtes kun sjælden og kun hos saadanne, der tillige arbejdede paa andre Omraader af Digtekunsten (Heinr. v. Mügeln i det 14de Aarh., Muskatblut i det 15de, Skomageren i Nürnberg Hans Sachs i det 16de, der skrev 4.275 Mestersange). Med det 17de Aarh. hendøde Skolerne; det sidste „Genossenschaft“ holdt sig til 1839 i Ulm. Af Skomageren fra Görlitz Puschmann (1571), af Psalmedigteren C. Spangenberg (1598) og af Joh. Christoph Wagenseil, Professor i Altorf (1697), have vi Beretninger om Mestersangervæsenet.

Mestiz (sp. mestizo af mixticius, d. s. s. lat. mixtus, blandet) kaldes i Amerika de Mennesker, af hvis Forældre den ene er Europæer og den anden Indianer. I Virkeligheden stamme de allerfleste Indbyggere i de af Spaniere og Portugisere koloniserede Lande fra M. Men deres Efterkommere regne sig helst for Hvide, da de have antaget deres Sprog og Sæder. Desuden lader Blandingen sig i de fjærnere Dele ikke længer paavise, men gaar i Følge de forskjellige Blandingsgrader over i mange Nuancer. Nu have alle disse forskjellige Folkeslagter samme borgerlige Rettigheder.

Mesto, it., bedrøvet, sorgfuld, en musik. Foredragsbetegnelse.

Mesurata ell. **Misratah**, Stad i Tripolis i Afrika ved Middelhavet, 25 M. ø. s. ø. for Tripolis. Tilvirkning af Tæpper. Karavanhandel.

Meßkirch, Landsby i Storhertugd. Baden, 5 M. n. for Konstanz, historisk mærkelig ved de franskes Sejer under Anførsel af Moreau over Østerrigerne under Kray 5 Maj 1800.

Metăbasis in ălĭud gĕnus (lat., d. e. Overgang til en anden Sphære) kaldes i Logiken den Fejl i et Bevis, hvorved man i Conclusionen uformærkt (navnlig paa Grund af Ordets Flertydighed) opfatter et Begreb paa anden Maade, end det er opfattet i Præmisserne. Slutningen bliver derved ugyldig. Et hyppig forekommende Exempel er den Fejlslutning, hvorved religiøs Tro uden videre gjøres til Et med Tro paa en positiv Religion.

Metăbole, gr., Omstilling ell. Forandring, i den grammatiske Terminologi den paa Hensynet til Velklangen eller Versemaalet beroende Omstilling af Bogstaver; i Rhetoriken derimod Sammenstillinger af Modsætninger i omvendt Orden.

Metacĕntrum ell. Overfaldspunkt. Naar et Legeme flyder paa en Vædske, holdes det oppe ved dennes opadgaaende Tryk, Opdriften, der er lig den fortrængte Vædskemasses Vægt, og som kan tænkes virkende i Tyngdepunktet af den uddrevne Vædskemasse. Drejes Legemet ud af sin Stilling, vil dette Tyngdepunkt forandre sin Stilling, og det Punkt, hvori en lodret Linje igjennem Tyngdepunktet i den nye Stilling skærer den tidligere lodrette Linje, kaldes M. Ligger dette over Legemets Tyngdepunkt, er Legemet i stadig Ligevægt, ligger det lodret under det, i ustadig Ligevægt.

Metachromatypi, en Methode til at overføre Farvebilleder paa Gjenstande af Træ, Ben o. lign., hvorpaa de ved Overtræk af Lak eller Fernis beskyttes mod Indvirkning af Vand.

Metagenĕse, s. Generationsskifte.

Métal d'Alger, fr. [tall dalschē], s. Algierskt Metal.

Metalĕpsis, gr. d. e. Ombytning, en rhetorisk Figur, ved hvilket noget følgende sættes i Stedet for noget foregaaende, f. Ex. Grav i Stedet for Død.

Metaller og **Metalloider**, de to store Hovedafdelinger af Grundstofferne, som dog ikke adskilles ved nogen bestemt Grænse. Metallerne udmærke sig ved en ejendommelig Glans (Metalglans), ere uigjennemsigtige (dog ere flere, som Kobber, Sølv, Guld, i yderst tynde Lag gjennemsigtige med blaa eller grøn Farve), gode Ledere for Varme og Elektricitet; deres Iltforbindelser forene sig i Almindel. med Vand til Baser. Metalloiderne ere ofte Luftarter; de blandt dem, der ere faste Legemer, have Glas- eller Diamantglans, ere, selv i tykkere Lag, gjennemsigtige og slette Ledere for Varme og Elektricitet; deres Iltforbindelser forene sig i Almindel. med Vand til Syrer. Men fra disse almindelige Regler gives mangfoldige Undtagelser; ja det samme Stof kan optræde i forskjellige Former, hvoraf den ene har Charakter af Metal, den anden af Metalloid. Metallerne inddeles efter deres Vægtfyldeforhold i lette M., der have en Vægtfylde af højst 5,5 og ere mindre vægtfyldige end deres Ilter, og tunge M., der have en Vægtfylde af mindst 5,5 og ere mere vægtfyldige end deres Ilter. Efter den Lethed, hvormed M. iltes, deles de i ædle (Guld, Sølv, Platin o. fl.), der ikke iltes directe i Luft og Ilt, og uædle. Kviksølv danner Overgangen mellem disse Grupper, for saa vidt det i Nærheden af sit Kogepunkt meget langsomt iltes, men ved en lidt højere Temperatur igjen afgiver Ilten. For saa vidt M.s Tiltrækning til Ilt er saa stor, at de kunne sønderdele Vand eller svage Syrer, kunne de deles i: 1) dem, som sønderdele Vand allerede i Kulden (Kalium, Natrium, Lithium, Cæsium, Rubidium, Baryum, Strontium, Calcium); 2) dem, som sønderdele Vand ved 100° (Thallium, Magnium, Mangan og Titan); 3) dem, som sønderdele Vand under Rødglødhede og svag Svovlsyre i Kulden (Jærn, Zink, Nikkel, Kobolt, Chrom, Cadmium, Uran, Thorium og Indium); 4) dem, som sønderdele Vand ved Rødglødhede, men ikke svag Svovlsyre i Kulden (Tin, Antimon, Molybdæn, Wolfram, Tantal, Niob og Osmium); 5) dem, der kun svagt sønderdele Vand, selv ved Hvidglødhede (Aluminium, Beryllium og Zirkonium); 6) dem, der kun svagt sønderdele Vand, selv ved Hvidglødhede, og næppe svag Svovlsyre i Kulden (Kobber, Bly og Vismut); 7) dem, der ikke sønderdele Vand, og hvis Ilter reduceres ved simpel Opvarmning (Kviksølv, Sølv, Iridium, Platin og Guld). Metalloiderne deles nærmest efter deres Atomitet i: 1atomede: Brint

(der for øvrigt i sine vigtigste Forbindelser staar Metallerne meget nær); 1—7atomede: Fluor, Chlor, Brom, Jod (de saakaldte Halogener); 2—6atomede: Ilt, Svovl, Selen (Iltgruppen); hertil slutte sig de metallignende: Tellur, Molybdæn, Wolfram; 3atomet: Bor; 2—4-atomede: Kulstof, Silicium; hertil slutte sig de metallignende eller rent metalliske: Titan, Germanium, Zirkonium, Tin, Platin o. fl. Platinmetaller; 3—5-atomede: Kvælstof, Phosphor; hertil slutte sig de metallignende: Arsen, Antimon, Bismut, Vanadin, Niob, Tantal. Lignende Grupper gjenfinde vi hos Metallerne: 1atomede: Lithium, Natrium, Kalium, Rubidium, Cæsium, Sølv? (Alkalimetallerne); 2atomede: Bly, Baryum, Strontium og Calcium (de alkaliske Jordarters Metaller); fremdeles: Magnium, Zink, Cadmium, Kobolt, Nikkel, Jærn, Mangan, Kobber (Magniumgruppen). Imidlertid optræde flere af disse ogsaa med en anden Atomicitet, og det vil ikke engang være muligt paa Videnskabens nuværende Standpunkt at gjennemføre en Systematik af Metallerne paa det rene Grundlag af Atomiciteten. Bly optræder saaledes i organiske Forbindelser 4atomet, Kviksølv og Kobber baade 1- og 2atomede; Thallium slutter sig i sine Foriltesalte meget nær til Alkalimetallerne, i sine Tveiltesalte vel nærmest til Bismut. Jærn, Chrom og Mangan høre i deres Foriltesalte til Magniumgruppen; i deres Tveiltesalte synes 2 Metalatomer at være forbundne til et 6atomet Radical, der i sine Forbindelser viser talrige Analogier med Aluminium. Men de samme 3 Metaller danne ogsaa Syrer, hvori det synes, at det enkelte Metalatom er 6atomet. Paa dette Punkt møder den nyere Chemi overhovedet store Vanskeligheder, der for en stor Del bero paa, at de fleste Metalforbindelser ikke ere flygtige, og at det derfor ingenlunde er sikkert, om ikke de Molecularformler, vi give dem, bør fordobles eller maaske mangedobles. **Metalkalke**, andre Navn paa Metalilter. **Metalstøbning**. De forskjellige Metaller ere meget ulige skikkede til Støbning; Støbeligheden beror dels paa deres Tyndflydenhed, dels paa Forholdet under Størkningen, idet nogle pludselig udvide sig og derved presse sig ind i Formens Detailler, andre trække sig sammen og derved blive rundkantede. Legeringer, hvortil Støbejærn kan regnes ved sit Kulstof, ere i det hele langt bedre støbelige end usammensatte Metaller. Med Undtagelse af Hagl (s. d. A.) behøver ethvert Slags Støbegods en Form, der sædvanlig er hul, men dog ikke altid; Bly- og Tinblade kunne støbes ved at man fører smeltet Metal langs henad en skraat stillet Flade af spartlet Lærred, Lyseformer ved at en Staalkjærne dyppes ned i smeltet Tin. Støbeformer ere enten „ægte“, som kunne udholde gjentagne Støbninger, eller „forlorne“, der tilintetgjøres efter Støbningen, altsaa kun kunne én Gang. Letsmeltelige Metaller støbes mest i ægte Former af mere strængsmeltelige Metaller; til de strængsmeltelige Metaller bruges derimod mest forlorne Former af Blandinger af Ler og Sand. Alle maa de frembyde Afgang for Luften; ved de smaa ere Skillefladerne mellem Formens Dele tilstrækkelige; jo større Formerne ere, desto mere maa der i den Retning gjøres ved „Vindpiber“, d. v. s. Luftkanaler fra Støbestykkets Overflade til Formens, selv naar Formmaterialet er porøst. Dernæst maa der sørges for, at Støbegodset ikke smelter sig fast paa Formen; ved Sand- og Lerformer ved et Lag Kulstøv o. desl., ved Metalformer ved en Iltehinde, Bolus, Sod o. desl. Endelig maa ægte Former kunne slippe Støbegodset og derfor være delte paa passende Maade; forlorne Former, der dannes over en Model, maa ligeledes kunne slippe denne, som desaarsag er tilskraaet (forjynget) efter Retningen af Indformningen. Ved Metalformer hindres ofte en for pludselig Afkøling ved en foregaaende Opvarmning af Formen eller ved et tyndt Lag af en slet Varmeleder indvendig. Jærn støbes sædvanlig i en Blanding af Sand og Ler, som oftest „magert Sand“, d. e. fint, skarpt Sand med netop saa meget Ler, at det kan staa, saa længe det er fugtigt. Man former efter en Model af Træ (helst, men ikke hyppigst Mahogni), Bronze osv. Sandet ligger undertiden paa Gulvet; som oftest er det indsluttet i to eller flere Formkasser, d. e. aabne Rammer af Træ eller Støbejærn. Det magre Sand bruges vaadt. Med saa meget mere Ler, at det kan staa ogsaa i tør Tilstand, faar man fedt Sand eller „Masse“, der formes vaadt, men tørres før Støbningen og bruges til vanskeligere Støbninger. Overmaade store Sager, hvortil man hverken vil bekoste Formkasserne eller den blivende Model, formes i Ler, hvori dog er indblandet saa meget Sand, at det netop endnu er plastisk. Det formes i tynde Lag, hvert med sin Udtørring, i Regelen under Omdrejning enten af Leret, anbragt paa en med Halmbaand beviklet, vandret „Spindel“ (Axel) af Træ, eller af en Skabelon, der er fæstet paa en lodret Spindel, medens i det første Tilfælde Skabelonen, i det andet Leret ligger fast og brændes inden Støbningen. Ved store Sager fyldes Formen nedenfra gjennem et „Stigerør“, der fra det øverste af Formen naar ned til Hulningens nederste Rand, og der anbringes foroven et „Dødhoved“ (s. d. A.). Sager, der skulle være haarde, sjældnere andre meget courante Gjenstande støbes i Støbejærnsformer. Omsmeltningen af Jærnet sker i en Kupolovn (s. d. A.) eller Reverberovn (s. d. A.); derfra bliver Jærnet hentet i Øser eller ledet i en Rende i Sandet til Formerne. Messingplader støbes sædvanlig mellem to meget store, firkantet afrettede Granitstene, belagte med Ler paa Inderfladerne; ellers formes Messingstøbegods ligesom Jærn, mest i Masse; men da Messing kan loddes, er der sjælden Grund til at foretage saa vanskelige Støbninger som ved Jærnet. Messinget smeltes i Digler. Bronze smeltes i det smaa i Digler, i det store i Reverberovne; Indformningen er til Dels bestreven i Billedstøbning; for øvrigt stemmer den med det ovenfor anførte. Zink formes sædvanlig i magert Sand, hule Gjenstande i Stykker, der siden sammenloddes; Smeltningen foregaar i Kjedler af Støbejærn. Bly støbes mest i Støbejærn, ligesom det smeltes i Jærndigler, bedækket med Kul. Skrifter støbes af en Legering, der især bestaar af Bly og Antimon (Skrifttøj, Skriftstøberbly), i en com-

pliceret Form, det saakaldte Instrument, og afrettes derpaa nøjagtig for Enden og paa begge Sider af Præget (paa „Axlen") ved Høvling, paa Fladerne ved Slibning paa en grov Sten, paa Højkant ved Skrabning. Tøjet smeltes i Jærndigler. Tin støbes i Former af Messing eller Bly, sjældnere i Skifer, Serpentin osv., og man kan ofte nøjes med simple Støbeformer, idet Stykkerne siden sammenloddes. Men her, som ved andre Metaller, lønner det sig ved courante Sager at anskaffe complicerede Støbeformer for at spare Efterarbejdet. Ved Tin og Zink støbes ofte hult ved Styrtning, idet man hælder det smeltede Metal i en Form af Jærn, Bronze o. desl. og efter kort Tids Forløb atter tømmer den; der har da fæstet sig et Lag af noget vexlende Tykkelse og med en ujævn Inderflade. Ogsaa Tin smeltes i Jærndigler. **Metaltraad** fremstilles ved gjentagne Trækninger af tynde Metalstænger gjennem en Række som oftest cylindriske Huller af aftagende Diameter. Hullerne ere tragtformig udvidede ved Indgangen og lidt afrundede ved Udgangen, næsten altid anbragte i hærdet Staal, til den allerfineste Traad dog ogsaa i Rubiner ell. i uhærdet Staal. Trækningen foregaar for de tykkere Traades Vedkommende ved Hjælp af Tænger (Haandtang, Stødtang ell. Slæbetang), hvorimod den ved de tyndere sker ved Hjælp af Skiver eller Tromler, hvorpaa Traaden efterhaanden vikles op. **Dessintraad** (s. d. A.) frembringes efter Omstændighederne ved en egentlig Trækning gjennem et Hul af tilsvarende Form, en Bøjning ell. en Skrabning. M. benævnes i Regelen correct efter sit Materiale: Staaltraad, Jærntraad osv.; dog gjøre Sølv- og Guldtraad til Dels Undtagelser. Uægte Sølvtraad er saaledes trukket af forsølvet ell. sølvpletteret Kobber, ægte Guldtraad som oftest af forgyldt Sølv, uægte Guldtraad af forgyldt Kobber; er der Forsølvning under Forgyldningen, kaldes det »demi-fin«. **Metaludfældning**, s. **Galvanisering** og **Galvanoplastik**. **Metallurgi**, i videste Omfang Læren om de Processer, ved hvilke Metallerne og visse af disses Forbindelser fremstilles af Malmene. I den sædvanlige og mere indskrænkede Forstand omfatter det kun Læren om de Processer, der udføres i det store i Hyttesværkerne.

Metallochrōmi, s. **Irisering**.

Metallotherapi, en Helbredelsesmethode, der for en halv Snes Aar siden vakte en Del Opmærksomhed, og som bestod i Anbringelsen af Metalplader paa Huden, hvorved der frembragtes visse Forandringer af Følelsen og Blodfylden i de Legemsdele, hvorpaa Pladerne anbragtes, samtidig med at de modsatte Virkninger indtraadte paa de symmetrisk tilsvarende Partier af Legemet; de forskjellige Metaller virkede forskjellig paa hvert enkelt Individ, saa at En var mere modtagelig for et, en anden for et andet Metal. Man troede først, at det var elektriske Virkninger, hvorpaa det herved kom an, men da det senere har vist sig, at de samme Resultater kunne opnaas med Træ- og Benplader, og det næsten uden Undtagelse er hysteriske Kvinder, hos hvilke Virkningerne vise sig, er det rimeligere, at det hele kun er et ad psychisk Vej fremkaldt nervøst Phænomen.

Metallustre [lystr], s. **Lustre**.

Metalmoiré [moaré] dannes ved at man ætser Hvidblik med en sur Vædske; der fremkommer de Figurer, som ligne Iskrystallerne paa en frossen Rude, og som især træde smukt frem ved Fernisering med en klar Fernis af en livlig Farve.

Metameri, s. **Isomeri**.

Metamorphopsi, det, at Gjenstandene ses med andre Former, end de virkelig have, beror paa, at Rethinden eller dens enkelte Dele af forskjellig Aarsag ere komne ud af deres normale Leje, og viser sig derfor ved visse Sygdomme i Rethinden.

Metamorphōse, Forvandling (s. d. A.). I Geognosien betegner M. især den Forandring, som adskillige neptuniske Bjærgarter have undergaaet ved Varme, Dampe eller Vandets Indvirkning i Nærheden af Eruptiver (Contact-M.), saa at de derved ere blevne hærdnede, krystallinske eller aldeles forandrede i deres Sammensætning. I mange Skifere er der herved dannet Glimmer, Chiastolith, Andalusit, Granat osv. ved Omsætning af de tilstedeværende Bestanddele, og saadanne Skifere ere da omdannede til Gnejs, Glimmerskifer, Chiastolithskifer o. fl. Over M. er der i den nyere Tid kastet Lys ved de mikroskopiske Undersøgelser, hvorved det er godtgjort, at ogsaa mange plutoniske Bjærgarter have været underkastede en M., nærmest paa Grund af mechanisk Tryk, den derved bevirkede Varmeudvikling, partielle Omsmeltninger og molecnlære Forandringer i Bjærgartens Bestanddele. I Botaniken forstaar man ved M. den forskjellige physiologiske Uddannelse af morphologisk ens Organer. Det er især i Bladenes forskjellige Uddannelse, ɔ: M. gjør sig gjældende, og det var nemlig anvendt paa disse, at Læren fik et vist Ry, da den blev knyttet til Goethes berømte Navn. I øvrigt maa Begrebet M. tages væsentlig anderledes, naar man gaar ud fra Descendenstheorien, end Goethe og hans Skole eller rettere Naturforskerne af hans Retning kunde gjøre det. I Følge den ældre, idealistiske Opfattelse sige vi f. Ex., at Løvblad, Kronblad, Støvblad, Frugtblad osv. ere Omdannelser af et idealt Grundorgan, som i sig indeslutter Bladets Type. Efter den anden Opfattelse sige vi, at Kronblad, Støvblad, Frugtblad osv. ere i Generationernes Løb omdannede Løvblade, idet Planter, som kun have Løvblade, ere gaaede forud for saadanne, hos hvilke der findes Blade, som staa i Befrugtningens Tjeneste.

Metaphōr kaldes i Rhetoriken Ombytningen af det egentlige Udtryk med et billedligt, f. Ex. Havn for Tilflugtssted, Trængsel for Ulykke.

Metaphōsphorsyre, s. **Phosphorsyre**.

Metaphrāse, egtl. Omskrivning, betegner oftest en ordret Oversættelse eller en Omskrivning af et Digt i Prosa, hvorimod man ved Ordet Paraphrase betegner en friere, forklarende Gjengivelse.

Metaphysik er den Del af Philosophien, som søger at fremstille de almindelige Forudsætninger og Grundbestemmelser, der gjælde for alt Værende, afset fra dettes specielle Ejendommeligheder. Denne Fremstilling maa bygges dels paa Erkjendelseslæren eller Undersøgelsen af de Former og Love, hvorefter Tanken opfatter og

tilegner sig de givne Gjenstande, dels paa en Analyse af de specielle (positive) Videnskabers Indhold og Resultater. M. drager saaledes de sidste Consequenser, søger de mest abstracte Bestemmelser, som Erkjendelsen i Følge sin Natur maa fastsætte som gjældende for al Tilværelse; den er den højeste philosophiske Videnskab, til hvilken alle andre Videnskaber afgive deres Resultater. I deres speculative Tillidsfuldhed have Philosopherne ofte troet at kunne udvikle M. rent aprioristisk og dog som en Lære om et virkeligt Værende. Saaledes den gamle dogmatiske M., der i de scholastiske Systemer og senere hos Chr. Wolf har fundet sit mest klassiske Udtryk. Paa denne Dogmatisme gjorde Kant Ende ved sin skarpe Distinction mellem Formerne og Betingelserne for Opfattelsen af det værende paa den ene Side og det værende selv paa den anden Side; han opstillede en skarp Modsætning mellem hine Former som blot subjective og Tingen i sig selv. Forsøgene paa at overvinde denne Modsætning førte igjen til en aprioristisk-speculativ M. i den Schelling-Hegelske Philosophi. Men mere og mere baner den Overbevisning sig Vej, at den metaphysiske Tænkning kun kan give os Hypotheser, som aldrig ville kunne vinde fuld Erfaringsbekræftelse. Alligevel er det metaphysiske Problem et saadant, der fremstiller sig med uafviselig Nødvendighed, naar Tænkningen ikke vil overlade alle Spørgsmaal, som føre ud over Erfaringen, til vilkaarlig Phantaseren eller blind Autoritetstro. Selv saadanne Retninger, som den moderne Positivisme, der mene, at M.s Tid er forbi, kunne dog ikke undgaa paa en eller anden Maade at drage metaphysiske Consequenser, der da paa Grund af den manglende Methode let blive ensidige og kritikløse. Oppositionen mod M. har kun sin Berettigelse, for saa vidt den gjælder hin Begrebsdogmatisme, som forvexler en logisk Formulering af Phænomenets Indhold med en virkelig Erkjendelse af Phænomenet, hvilken kun kan naas ad den exacte Erfarings Vej. — Navnet M. forklares i Almindel. af, at det Skrift af Aristoteles, der behandler, hvad han kalder „den første Philosophi“, og hvad senere kaldes M., i den samlede Udgave af hans Værker fik sin Plads efter hans physiske Skrifter og derfor kaldtes τὰ μετὰ τὰ φυσικά (det, som kommer efter Physiken); derefter skal det være blevet et fælles Navn for Værker af lignende Art.

Metapontium, græsk Koloni i Stor-Grækenland ved Floden Bradanus's Udløb i den tarentinske Bugt, anlagt c. 700 f. Chr. fra Sybaris og Kroton, var en mægtig og rig Stad, som i den 2den puniske Krig sluttede sig til Hannibal, hvis Hovedkvarter den var fra 212 –207. Efter den romerske Erobring forfaldt Staden og er nu fuldstændig forsvunden paa nogle Tempelruiner nær. Her laa Pythagoras begravet.

Metastāse, en Sygdoms Forflyttelse fra et Sted af Legemet til et andet, fjærnere, et Begreb, som især har spillet en stor Rolle i den ældre Humoralpathologi, men som den nyere Tid har indskrænket noget, idet den til Dels har givet andre Forklaringer af de derunder indbefattede Phænomener. En virkelig M., ved hvilken selve det sygdomsfrembringende Stof flyttes fra et Sted til et andet, findes f. Ex. ved den ægte Gigt, hvor det Overskud af Urinsyre i Blodet, der antages at ligge til Grund for den, viser sig snart hist, snart her som de saakaldte Gigtknuder; ogsaa Kræften og andre ondartede Nydannelser synes at udbrede sig i Legemet ved virkelig M. **Metastatiske Abscesser** kaldes visse, sædvanlig smaa Bylder, der navnlig findes i Lunger, Lever og Milt ved Pyæmien.

Metastāsio, egtl. Pietro Trapassi, italiensk Digter, f. 3 Jan. 1698 i Rom af fattig Familie. Hans Improvisatortalent, der allerede viste sig i hans Barndom, bragte den bekjendte Retslærde Gravina til at tage sig af ham. Han tog M. i Huset og lærte ham Modersmaalet, Græsk og Latin. Ved sin offentlige Optræden som Improvisator vandt M. lige saa meget Bifald ved sin gratiøse og vindende Personlighed som ved sit Talent. Paa Gravinas Opfordring skrev han i sit 14de Aar en Tragedie og studerede Philosophi, men efter at hans Velgjører var død og den ham efterladte Arv forødt i et lystigt Liv, drog M. 1720 til Napoli, hvor han først optraadte i sit egentlige Fag, Melodramaet, der netop da var blevet Hoffernes Sværmeri. Napolis berømteste dramatiske Sangerinde, Marianna Bulgarelli, forelskede sig i den unge, smukke Romer og optog ham i sit Hus, hvor der førtes et lystigt Kunstnerliv. M. erhvervede sig efterhaanden dybere Indsigt i Musiken og blev nopnaaet i den Kunst at skrive cantabile Vers. Med sin Elskerinde drog M. til Venezia og Rom, hvor hans Stykker snart tilkæmpede sig almindelig Yndest, saa at hans Forgænger i den lyriske Dramadigtning, Zeno, anbefalede Kejser Carl VI M. til sin Efterfølger som Hofdigter. Her naaede hans Talent sin største Udvikling. Hans Stil befriedes for Reminiscenser fra Marini og naaede den højeste Gratie og Lethed. I de dels klassiske, dels bibelske Æmner, som M. valgte, er der ikke Spor af Charakteristik eller Localfarve, men ingen italiensk Digter har overgaaet M. i Evne til at aflokke Sproget og Rhythmerne indsmigrende og sødt dyssende Velklang, der bringer En til at glemme Behandlingens frivole Overfladiskhed og den hofmæssige Udpynten af Lidenskab og Forbrydelse. Denne ejendommelige Sproglyrik er for M.s Musikdrama, hvad Rhetoriken er for den klassisk-franske Tragedie. 1734 døde Bulgarelli og indsatte M. til sin Arving, men han afstod alt til hendes Mand, ligesom han afslog den ham tilbudte Barontitel. »Attilio Regolo« anses for hans bedste Arbejde. Han virkede videre under Marie Theresia og Joseph II til sin Død 12 Apr. 1782, beundret af hele Europa. 1883 udgav Carducci hans Brevvexling.

Metathēse kaldes i den grammatiske Terminologi en i visse Tilfælde forekommende Omstilling af Bogstaver.

Metaurus, nu **Metauro**, Flod i Italien i det gamle Landskab Umbrien, som falder i det adriatiske Hav ved Fano, 18 M. lang, bekjendt af de romerske Consuler M. Livius Salinators og C. Claudius Neros Sejer over Hannibals Broder Hasdrubal 207 f. Chr.

Metelino, tyrk. **Midylly** ell. **Kastro**, Stad

paa den tyrkiske Ø Lesbos ved Lilleasiens Vestkyst, paa Øens Østside. 10,000 J. M. havde tidligere to Havne, af hvilke den ene er helt tilsandet og den anden kun tilgængelig for Smaafartøjer.

Metēllus, en romersk plebejisk Familie med Slægtsnavnet Cæcilius. De berømteste Mænd af denne Slægt ere følgende. **Quintus Cæcilius M.**, der paa Grund af sin Sejer over Andriskos, som under Navn af Philip havde opkastet sig til Konge i Makedonien (148 f. Chr.), fik Tilnavnet Macedonicus; han døde efter at have beklædt de højeste Æresposter 115 f. Chr. — **Quintus Cæcilius M.** fik paa Grund af sit sejerrige Felttog mod Jugurtha 109—107 Tilnavnet Numidicus. Hans Søn, **Quintus Cæcilius M. Pius**, sluttede sig i Borgerkrigen mellem Marius og Sulla til den sidste og døde 64 f. Chr. som Pontifex Maximus. — **Quintus Cæcilius M.** gjorde Kreta til romersk Provins, hvorved han erhvervede sig Tilnavnet Creticus. — **Quintus Cæcilius M. Pius Scipio**, Søn af Publius Cornelius Scipio Nasica og Licinia og Adoptivsøn af den næstforeg., sluttede sig i den 2den Borgerkrig til Pompejus, som havde ægtet hans Datter Cornelia Metella; efter at have deltaget i Slaget ved Pharsalos overtog han Commandoen over Pompejanerne i Afrika, hvor han dræbte sig selv efter Nederlaget ved Thapsos 46 f. Chr.

Metempsychōse, Sjælevandring.

Meteōr kaldes et Phænomen, der viser sig paa Himlen, særlig et, der indtræffer sjælden og vækker Opmærksomhed. Man skjelner mellem **Luftmeteorer** (Vinde, Skypumper), **Vandmeteorer** (Dug, Rim, Taage, Skyer, Regn, Sne, Hagl), **Ildmeteorer** (Lyn, Nordlys, Stjærneskud, Ildkugler) og **optiske M.** (Regnbuen, Hove, Bisole). **Meteorologī**, Vejrlære, den Del af Physiken, som undersøger Lovene for Forandringerne i Atmosphæren, saaledes for Varmeforhold, Luftens Fugtighedstilstand, Regnforhold o. desl. Skjønt man allerede tidlig havde forklaret eller stræbt at forklare nogle af de meteorologiske Phænomener, er det dog først i Slutningen af forrige Aarh., at M. begyndte at uddanne sig til en Videnskab, et Standpunkt, den ikke kunde naa, førend en stor Mængde af Jagttagelser vare anstillede. Til M.s Udvikling have Humboldt, J. F. Schouw, Dove og Buys-Ballot mest bidraget. **Meteōrstene** (Meteoriter, Aërolither), Stene, der „falde ned fra Himlen“ enten enkeltvis eller som en Stenregn i stort Antal paa ēn Gang. Uagtet der hyppig falder M., benægtede man i forrige Aarh. aldeles deres Existens, indtil det 1794 lykkedes Chladni at bevise det modsatte ved at samle alle Efterretninger om saadanne Begivenheder. Man troede tidligere, at de vare udkastede af Vulkaner her paa Jorden, eller at de kom fra Vulkaner paa Maanen eller vare dannede ved en Art chemisk Proces i Atmosphæren og hidrørte fra jordagtige Dampe; men ingen af disse Theorier er rigtig. M. have samme Oprindelse som Stjærneskud og Ildkugler, eller med andre Ord, de ere kosmiske Legemer, der bevæge sig med planetarisk Hurtighed gjennem Verdensrummet. Ved at nærme sig Jorden drages de ved Tiltrækningskraften ned til denne, men paa Grund af den store Hurtighed, hvormed de bevæge sig gjennem Atmosphæren, sammenpresses derved Luften saa stærkt, at de blive gløde̶nde, i det mindste paa Overfladen. Meteoriten ses da som en Ildkugle, der efter kort Tids Forløb exploderer, og M. falde ned til Jorden. Ved Aigle i Frankrig indtraf 1803 et Meteorfald, ved hvilket der faldt c. 2,000 Stene, hvis Vægt varierede fra nogle Kvint til 17½ Pund. Dette Fald af M. fik især Betydning derved, at det nødte de endnu tvivlende Naturforskere til at anerkjende Rigtigheden af Chladnis Anskuelse. Efter deres chemiske Beskaffenhed inddeler man M. i Sten- og Jærnmeteoriter. Stenmeteoriterne ere de hyppigste og bestaa af en graahvid Masse, der indeholder forskjellige Kiselforbindelser, hvori der sædvanlig er indsprængt mindre Partier af nikkelholdigt Jærn, Svovlkis, Magnetkis o. fl. a. Mineraler, hvori der dog ikke findes et eneste for vor Jord fremmed Grundstof. Udvendig ere de beklædte med en tynd, sort Skorpe, der er dannet ved Overfladens Smeltning under Bevægelsen gjennem Atmosphæren. 1654 faldt der to M. i Fyn og 1878 en henved 8 Pd. vægtig M. ved Mern i Nærheden af Præstø, de to eneste sikre Meteorfald i Danmark. Jærnmeteoriterne (Meteorjærn) bestaa næsten allene af nikkelholdigt Jærn, hvorpaa man i Alm. ved Slibning og Ætsning kan frembringe de saakaldte Widmannstättenske Figurer. Man kjender kun et Par Fald af Meteorjærn; derimod har man oftere paa Jordens Overflade fundet endog temmelig store Masser af nikkelholdigt Jærn, der anses for Meteoriter. En af de mest bekjendte er den Pallasiske Masse fra Sibirien, der bestaar af Jærn og Olivin, medens derimod de store, indtil 50,000 Pd. vægtige grønlandske Jærnmasser, fundne 1870 af Nordenskiöld paa Øen Disko, ikke ere af meteorisk Oprindelse. Det er store Klumper af gedigent, nikkelholdigt Jærn, der oprindelig har været indlejret i Basalter, som umiddelbart ved Findestedet danne 1,800 Fod høje Fjælde. Senere har Assistent Steenstrup fundet mindre Partier af lignende Jærn i Basalten paa flere Steder af denne Ø, hvorved dets telluriske Herkomst er fastslaaet.

Meteorīsme (Tympanitis), en sygelig Udspænding af Underlivet ved Luftarter, der ere ophobede i Tarmkanalen som Følge af en Svækkelse af dennes peristaltiske Bevægelse, optræder især i Bughindebetændelsen, typhoid Feber og nogle andre Sygdomme.

Meteōrstaal tilberedes enten med lidt Nikkel alene eller med Zink, Chrom, Nikkel og Sølv som Tilsætning til almindeligt Støbestaal.

Mēter (fr. mètre), Grundenheden for de metriske (s. d. A.) Længdemaal, lig 3,1862 Fod.

Methfessel, Albert Gottlieb, f. 6 Oct. 1785 i Thüringen, d. 23 Marts 1869 nær ved Gandersheim (Brunsvig), en i sin Tid meget yndet Componist af Sange, Romancer og firstemmige Mandssange. Fra 1822 var han Musikdirecteur i Hamborg og 1832—42 Hofcapelmester i Brunsvig.

Methōde bet. paa Græsk Vej til noget og betegner særlig den Fremgangsmaade, Erkjendelsen anvender for at opfatte og begribe Pha-

omenerne. I sin Almindel. betragtet er M. f en dobbelt Art, analytisk M., som gaar ud ra det givne Phænomen for at finde dets larsager og Betingelser, og som saaledes be-runder det enkelte ved at føre det tilbage til ets almene Lov eller Princip, og synthetisk M., m af givne Aarsager og Betingelser søger at dlede deres Virkninger og Resultater og saa-des vise, hvorledes et alment Princip lægger g for Dagen i det enkelte. Den analytiske l. beror væsentlig paa Abstraction og Induc-on, medens Definition og Deduction ere væ-ntlige Momenter af den synthetiske M. Men egge disse M. gaa paa mange Maader over hinanden og maa vexelvirke i enhver viden-abelig Undersøgelse. Denne Vexelvirkning ntager i de specielle Videnskaber en Mang-oldighed af forskjellige Former, saa at enhver nkelt Videnskab for saa vidt faar sin ejendom-melige M. Videnskabens Ideal er en gjennem Deduction fuldført Synthese, som paa ethvert unkt kan støtte sig til og bekræftes ved en jennemført Analyse. Synthesen i og for sig iver den speculative M., Analysen i og for g den empiriske M.; i Videnskabens Ideal re begge forbundne til indre Enhed. — Alle-ede Grækerne have uddannet Læren om M. Sokrates opstillede Inductionen som Grundlag r Begrebsbestemmelsen (Definitionen). Platon avde en stærk Bevidsthed om Abstractionens g Klassificationens Betydning og charakteri-erede Erkjendelsens dobbelte Vej: fra det sær-gne til de almindelige Principer og omvendt. Aristoteles opstillede i sine logiske Skrifter, der ed et fælles Navn kaldes Organon, Læren m Slutningsformerne, saaledes som den endnu dgjør en væsentlig Del af den formelle Logik. For Middelalderens Scholastik bestod M. til dst kun i mechaniske Begrebscombinationer, vortil Raimundus Lullus gav en Anvisning fin »Ars magna«. I nyere Tid er det især Naturforskningens store Opsving, der har be-irket en klarere Indsigt i den videnskabelige M.s Væsen. I sin »Novum Organum« gav Bacon en almindelig Theori om Inductionen, aaledes som den anvendes i den empiriske forsken; men den egentlige experimentale M. r først i vore Dage bleven fremstillet især af Whewell og J. S. Mill; den sidstes »System f logic ratiocinative and inductive« er et Hovedværk i denne Henseende. Vigtige Bi-rag til Belysning af de videnskabelige M. re i den nyeste Tid givne af Jevons, Sig-wart og Wundt i deres logiske Værker. Me-thodik ell. Methodologi, Methodelære, kaldes en ystematisk Anvisning til planmæssig at lære ller foredrage en Videnskab.

Methodister, et protestantisk Kirkesamfund, der navnlig er udbredt i England og Nord-amerika. Stifteren John Wesley, f. i Ep-worth i Grevskabet Lincoln 17 Juni 1703, stu-derede i Oxford fra 1720, blev 1726 sin Faders Medhjælper i Præstegjerningen i Epworth, men vendte 1729 tilbage til Oxford for at fortsætte sine Studier og stiftede nu med sin yngre Broder Charles, f. 1708, og nogle Venner en Forening til at øve christelige Fromhedsgjer-ninger og leve et fromt Liv. Man kaldte dem spotvis M., fordi man bebrejdede dem, at de drev Fromheden methodisk. 1732 sluttede George Whitefield sig til dem. F. 1714, Søn af en Gjæstgiver havde han i sine Drenge- og første Ynglingsaar ført et vildt Liv; men efter en pludselig og voldsom Omvendelseskamp kom han 1732 til Oxford som Student og blev snart en af de ivrigste i det unge Samfund. 1735 drog begge Brødrene Wesley til Amerika som Præster; paa Skibet, der førte dem over, traf de en Skare Herrnhuter, som fik stor Be-tydning for deres personlige Udvikling. Char-les vendte snart tilbage til England; men John fandt i Georgia saa stærk Tilslutning, at han blev der et Par Aar; da tvang den Modstand, hans asketiske Iver vakte, ham 1738 til at rejse tilbage, og efter et Besøg i Herrnhut kom han til London, hvor han traf Whitefield, der imidlertid havde udviklet sig til en vældig Bodsprædikant og ligesom Wesley var gaaet til Georgia som Præst, men var kommen til-bage til England for at samle Penge til et Vajsenhus. Nu begyndte de i Forening at arbejde med rastløs Iver for religiøs Opvæk-kelse i den store Folkemasse. I Begyndelsen tænkte de aldeles ikke paa at danne et nyt Kirkesamfund; selv da Kirkerne bleve lukkede for dem og de endog bleve truede med Excom-munication, vilde Wesley paa ingen Maade udtræde af Statskirken; men efterhaanden ud-viklede Forholdene sig saaledes, at Bruddet med Statskirken til sidst blev uundgaaeligt. Whitefield var den, som først begyndte at præ-dike paa aaben Mark; men snart efter gjorde Wesley det samme, og nu flokkedes der saa-danne Skarer om dem, at de ofte prædikede for 20—30,000, ja stundum for 60—80,000 Til-hørere. Hos mange af disse høstede de ganske vist kun Haan og Spot; men saare mange førte de dog ogsaa til alvorlig Omvendelse. Men samtidig med denne ydre Fremgang ud-brød der indre Splittelse, først Brud med Herrnhuterne (1740) og allerede Aaret efter en Strid mellem Wesley og Whitefield om Prædestinationslæren, hvilken medførte, at M. delte sig i arminiansksindede Wesleyanere og calvinistisksindede Whitefieldianere, af hvilke de første afgjort vare de talrigste. Dette Brud i Forening med en anden indre Spaltning be-røvede Wesley næsten alle de ordinerede Med-hjælpere, han hidtil havde haft, og han bestemte sig derfor, om end yderst nødig, til at anvende Lægprædikanter, hvorved han gjorde det første Skridt til Ordningen af M. som et selv-stændigt Samfund, idet det nu ikke varede ret længe, inden der dannedes forskjellige Embeds-stillinger, stedlige Prædikanter og Rejse-prædikanter, hvortil de dygtigste Lægprædi-kanter bleve udvalgte, samt Formænd og Klasseførere. Fra 1742 begyndte M. nemlig at slutte sig sammen i Klasser, hver kun bestaaende af 12 Personer, der under Klasse-førerens Ledelse gjensidig vaagede over hin-andens sædelige Liv og religiøse Udvikling og tillige indsamlede Bidrag til det hele Sam-funds Fornødenheder. Hver Uge samledes Klasseførerne til Conference med Wesley eller de af ham beskikkede Assistenter. Som øverste Trin i dette nye Hierarchi udnævntes der fra 1748 Assistenter eller Superintenden-

ter, senere ogsaa kaldte Biskopper, der skulde forestaa en større Kreds (circuit) af Menigheder. Den fælles øverste Ledelse af det hele Samfund tilkom den allerede 1744 oprettede Generalconferens, som skulde træde sammen hvert Aar, men som først efter Wesleys Død blev den virkelige Indehaver af Myndigheden, thi saa længe Wesley levede, styrede han Samfundet med saa godt som pavelig Magtfuldkommenhed. Generalconferensens Medlemmer valgtes fortrinsvis blandt Rejseprædikanterne. Forvaltningen af de økonomiske Anliggender i de enkelte Menigheder betroedes til Ældste og Kirkeværger (trustees). Selv efter Oprettelsen af denne Samfundsorganisation betragtede Wesley ikke sig og sit Samfund som udtraadt af den biskoppelige Kirke; han formanede ivrig M. til at holde fast ved Forbindelsen med denne og tillod ikke Lægprædikanterne at forvalte Sacramenterne osv.; det var først den nordamerikanske Frihedskrig, der gav Anledning til Udtrædelsen. De engelske Gejstlige forlod nemlig Landet i saa stort Antal, at der i vide Kredse ikke var nogen ordineret Mand til at forvalte Sacramenterne. Derfor bad Wesley Biskoppen af London om at ordinere nogle Lægprædikanter og sende dem dertil, og da Biskoppen nægtede dette, ordinerede han selv sin Ven, Præsten Coke, til Biskop og to Lægprædikanter til Præster. Dette var et saadant Brud med den biskoppelige Kirkes Orden, at Enheden nu ikke længere kunde bevares. Det gav Anledning til, at Charles Wesley trak sig tilbage fra sin Broder og indtil sin Død 29 Marts 1788 ikke stod i nogen Forbindelse med M. Whitefield var allerede død 30 Sept. 1771, medens John Wesley først døde 2 Marts 1791, næsten 88 Aar gl. Ikke længe efter begyndte der at udbryde en Række indre Stridigheder, som gav Anledning til Dannelsen af flere mindre methodistiske Samfund, der sagde sig løs fra Generalconferensens Myndighed; men hvor meget disse Stridigheder end lammede Samfundets Virksomhed, vedblev M. dog i Vanvroens Dage i Slutn. af forrige og Beg. af dette Aarh. i mange Henseender at være det, som Stifterne havde tilsigtet, en gavnlig Surdej for den protestantiske Kirke i England. Deres Præsters Nidkjærhed som Prædikanter og Sjælesørgere virkede æggende og ansporende paa de andre Kirkesamfunds Gejstlige, og det alvorlige religiøse og sædelige Liv, som levedes i deres Menigheder, stod som et mægtigt Vidnesbyrd om Evangeliets Magt over det Menneske, som hengiver sig til det. Derfor have de ogsaa trods al den Ensidighed, der klæber ved deres Betragtning af Omvendelse og Gjenfødelse, stadig vundet større og større Udbredelse ikke blot i Storbritannien og Irland, men i endnu langt højere Grad i Amerika. 1881 anslog man deres Antal i England til 3½ Million, og det er siden den Tid yderligere tiltaget; i Cornwall og Wales skulle M. nu være talrigere end Statskirkens Tilhængere; i de nordamerikanske Fristater, hvor de nu skulle være det talrigste af alle Religionssamfund, anslaas deres Tal endog til over 14 Mill. Ogsaa her har der udsondret sig mindre Samfund fra den egentlige methodistiske Episkopalkirke, og i nogle af disse mindre Samfund er den Ensidighed, som klæber ved den hele Retning, fremtraadt under temmelig frastødende Former. Der er f. Ex. blevet holdt saakaldte Campmeetings, hvor rejsende Prædikanter holdt Forsamlinger under aaben Himmel til Opbyggelse for de talrig tilstrømmende Folkeskarer; Dag og Nat blev der uafbrudt bedet, sunget og prædiket; alle Helvedes Rædsler afmaledes; Exaltationen tog til med hvert Øjeblik; man hengav sig til Bodskamp med Suk og Graad, Stønnen og convulsivisk Krampe; omsider kom Naaden til Gjennembrud, og nu blandede de omvendtes Jubel, Omarmelser og Saligprisninger sig med deres Graad og Krampe, som endnu kæmpede om Naaden osv. Dog skulle disse nyere Forholdsregler igjen være gaaede af Mode i den senere Tid. Slavespørgsmaalet delte fra 1847 de nordamerikanske episkopale M. i to fjendtlige Lejre, en nordlig og en sydlig. Blandt de Partier, som have skilt sig fra den episkopale Methodistkirke, have de protestantiske M. ombyttet den biskoppelige Forfatning med en congregationalistisk. — I de sidste Aartier have M. ogsaa søgt at vinde Indgang i Danmark. De have siden 1866 en Kirke i Kjøbenhavn, og rundt om i Landet have methodistiske Missionærer søgt at vinde Indgang og have paa mange Steder stiftet Menigheder; synderlig Fremgang have de dog ikke haft. I Norge have de vundet en Del Tilslutning og have her Kirker eller Capeller i flere Byer, deriblandt Christiania. Ogsaa andensteds rundt om i Verden have de søgt at vinde Udbredelse, og dette er for Europas Vedkommende navnlig lykkedes dem i Tyskland og Schweiz. For Missionen have M. allerede fra Stifternes Dage virket med stor Energi og Udholdenhed. 1858 havde engelske M. alene 693 Missionærer, som tilmed bleve understøttede i deres Virksomhed af 985 lønnede Medhjælpere og 11,073 frivillige Lærere, og desuden havde M. i Nordamerika ogsaa udsendt talrige Missionærer. Med stor Iver have M. arbejdet for Afholdssagen og paa dette Omraade virkelig udrettet betydeligt, samtidig med at denne deres Virksomhed har tilført dem talrige Proselyter.

Methōdius, s. Cyrillus og Methodius.

Methōne, Stad i det gamle Messenien, det nuvær. Modon (s. d. A.).

Methuen-Tractaten, en 1703 i Lissabon af den engelske Gesandt Methuen med den portugisiske Regering afsluttet Handelstractat, der bestemte, at engelske uldne Varer, hvis Indførsel i Portugal havde været forbudt, kunde indføres mod en Told af 23 pCt. af Værdien, medens de portugisiske Vine i England skulde svare en Told, der var ⅓ lavere end den for franske Vine. Denne Tractat gjaldt i lang Tid for overordentlig fordelagtig for England og skadelig for Portugal, men Forholdet var snarere omvendt. Portugal aabnede sig et stort og sikkert Marked for sine Vine, og Smagen for disse er derved bleven saa rodfæstet i England, at man foretrækker dem for de lettere og billigere franske Vine, medens Uldmanufakturer næppe den Gang vilde have kunnet trives i Portugal. Imidlertid kom Vinforretningerne hovedsagelig i Hænderne paa de engelske Kjøbmænd, og den

Indflydelse, som England i lang Tid udøvede i Portugal, strev sig for en stor Del derfra.

Methusalem, det Menneske, som skal have levet længst — 969 Aar (1 Moseb. V 27); deraf Talemaaden „saa gammel som M." 4 Jan. benævnes efter ham.

Methyl, CH_3, Radicalet i Methylalkohol (d. s. s. Træspiritus) og deraf afledede Forbindelser.

Methylgrønt, s. Anilin.

Methymna, nu Molivo, en i Oldtiden betydelig Stad paa Østkysten af Lesbos, berømt for sin Vinavl.

Metidscha, en frugtbar Slette i Algérien i Nordafrika s. for Algier, indtil 12 M. lang og 2–3 M. bred.

Métier, fr. [tië] Haandtering, Bestilling.

Mētis, d. e. Klogskab, Datter af Okeanos og Tethys, var Zeus's første Ægtefælle; da denne havde faaet at vide, at M. vilde føde ham en Søn, der var bestemt til at fravriste ham Herredømmet, opslugte han hende, hvorefter han fødte Pallas Athene af sit Hoved.

Mētius, Adrian, hollandsk Mathematiker og Astronom, f. i Alkmaar 1571, d. som Professor i Franeker 1635, hed egentlig Adriaan Adriaanszon, men fik Tilnavnet M., fordi Faderen var fra Metz. Hans Navn er knyttet til Tilnærmelsesbrøken $\frac{355}{113}$ for π, der imidlertid i Virkeligheden skyldes hans Fader, Adriaan Anthoniszon (f. 1527, en Tid lang Borgemester i Alkmaar, d. 1607), som ogsaa hyppig betegnes ved Sønnens Tilnavn.

Mētons Cyklus, s. Chronologi.

Metonymi kaldes i Rhetoriken Ombytningen af det egentlige eller almindelige Begreb med et andet, der ikke som i Metaphoren paa Grund af sin Lighed med det første kan sættes i Stedet derfor, men ved at staa i logisk eller tilfældig Forbindelse dermed leder Tanken i den rigtige Retning og derfor kan erstatte det. Saaledes bruger f. Ex. kold metonymisk for død, Grækenland for Grækerne o. desl.

Metōpe kalder man i Bygningskunsten de Flader, som i den doriske Søjleorden bleve indsatte mellem Triglypherne og tillige med dem dannede en imellem Architraven og Kransen liggende Frise. De smykkedes jævnlig med Skulpturer, ofte i meget højt Relief. De bekendteste M., der ere os efterladte fra Oldtiden, ere de, der have tilhørt Parthenonstemplet i Athen.

Mētra, Olivier, f. 2 Juni 1830 i Rheims, bekendt fransk Dansecomponist, blev efter at have spillet i flere smaa Pariser-Orchestre Elev af Konservatoriet 1849. Som Capelmester ved Theatret Beaumarchais udgav han sin første Vals, Le tour du monde, hvorefter fulgte en Række lignende, der gjorde ham meget populær. Senere har han været Orchesterdirigent ved mange mindre Pariser-Theatre, ved Ballerne i den store Opera og andensteds og skrevet mange Operetter og Balletdivertissementer. Hans Musik til Balletten »Yedda« i 3 Akter (store Opera) gjorde ingen særdeles Lykke. 1885 dirigerede han nogle Aftener sine Sager i Tivolis Koncertsal.

Metrik (af gr. μέτρον, Maal, overf. Versemaal, Metrum) kaldes Læren om Vers og disses Elementer, Versfødderne (s. d. A.), saa vel som i videre Forstand om deres Forbindelse, Stropher. Idet M. tager sit Udgangspunkt fra Takten som Grundlaget for Versrhythmen, har den Princip fælles med den almindelige Rhythmik, men skiller sig fra denne ved kun at behandle den til Sprogmaterialet bundne Takt, hvis ved Stavelser og Ordafskillelser dannede Inddelinger fattes hvert Spor af den mathematisk bestemte og ved simple Talforhold angivelige Varighed (Qvantitet), som charakteriserer Noder og Pauser i Musiken. Sprogtakten har derfor kun sine faste, ved lige store Tidsafsnit adskilte Punkter paa de Steder, hvor Taktslagene falde, hvoraf atter følger, at Musiktaktens Hovedinddeling i den to- og tredelte Taktart er uanvendelig paa M., og at de dermed metrisk analoge Forhold spille en underordnet Rolle i Systemet, medens omvendt Styrken eller Svagheden i Betoningen af Verselementets Begyndelsesled, som danner Analogien til den i Musiken ganske tilfældige Nærværelse eller Fraværelse af en Optakt, maa blive Grundlaget for al metrisk Systematik. For saa vidt vi i enhver begyndende Cultur, der har en poetisk Form at opvise, tidlig spore en Stræben efter at fastsætte Normer for denne, turde M. være et af de Fag, hvori videnskabelige Bestræbelser allerførst have gjort sig gjældende; til en virkelig Videnskab har den dog først i den nyeste Tid begyndt at hæve sig, navnlig af den Grund, at det metriske Studium i Regelen har indskrænket sig til — oftest mangelfulde og urigtige — Jagttagelser af det rent phænomenale ved Verset, uden dybere Indtrængen i dets skjulte Love, og til Fastsættelsen af conventionelle Regler for dets Bygning. En i denne Forstand udviklet M. findes allerede i Sanskrit som ogsaa i Islandsk; med skarpere Jagttagelsesevne have Araberne (Chalil-ben-Ahmed) og Grækerne (Aristoxenos) behandlet deres bundne Formers Theori. Fra disse sidste har M.s Nomenclatur og Systematik nedarvet sig til alle moderne europæiske Sprog; men idet Theorien hos de latinske og græske Grammatikere, som dannede Mellemleddet ved Overleveringen, sank ned til forstenede Dogmer og en tom Registrering af Former, nedarvedes tillige alle dens Fejl, saa at den i sin schematiske Anvendelse paa de moderne, med Antikens Aand lidet stemmende Sprog hidtil kun i ringe Grad har kunnet yde Teknikerne nogen Vejledning. En begyndende Frigjørelse fra det klassiske Aag har først fundet Sted ved Brückes „Die physiologischen Grundlagen der neuhochdeutschen Verskunst" (Wien 1871); endnu savne dog de fleste Sprog en rationel og gjennemført M. Et for sin Tid fortjenstfuldt Arbejde er i vort Sprog Thortsens „Forsøg til en dansk Metrik" (Kbh. 1833—34); nyere Arbejder har det i Reckes „Dansk Verskunst" (1881) og „Dansk Verslære" (1885). (E. v. d. R.)

Mētrisk (af gr. μέτρον), i Versform; ogsaa (om Maal og Vægt, af fr. mètre) hvad der hviler paa Metren som Grundenhed. Om dette Systems Oprindelse s. Fransk Maal og Vægt. Det er efterhaanden blevet lovmæssig gjældende (skjønt ikke altid trængt ind i det daglige Liv) i største Delen af Europa, saa at ikkun Danmark, England, Rumænien, Rusland og Ser-

bien gjøre Undtagelse herfra. Reductionstallet fra lavere til højere Navn er altid 10. I enhver Maalart dannes Benævnelserne paa de højere Enheder ved foran Navnet paa Grundenheden at tilføje de græske Talord Deka, Hekto, Kilo, Myria, og Navnene paa de lavere ved paa samme Maade at tilføje de latinske Talord Deci, Centi, Milli. — 1) Længdemaal. Grundenheden er Meteren, som tillige ligger til Grund for det hele System. Denne er en Timilliontedel af Meridianbuen fra Nordpolen til Ækvator igjennem Paris og lig 443,296 gamle Pariserlinjer ell. 3,1862000 danske Fod. Til Søs er Encâblure (Kabellængde) lig 200 M. ell. 637 d. F. — 2) Flademaal. Grundenheden for Markmaalet er Are, som er en □ Dekameter eller 100 □ Meter, lig 253,79675 d. □ Alen. — 3) Rummaal. a) For større Gjenstande, som Brænde, er Grundenheden Stère, som er en Kubikmeter, lig 32,345888 d. Kubikfod ell. 0,45 Favne Brænde. b) For Hulmaal er Grundenheden Liter, som er en Kubikdecimeter, lig 1,0350684 d. Potter. — 4) Vægt. Grundenheden er Gram, som er Vægten af en Kubikcentimeter eller en Milliliter destilleret Vand ved 4°. I Danmark er den uforandrede metriske Vægt gjældende som Medicinalvægt i Følge Lov af 14 Febr. 1868 og for ædle Metaller og Ædelstene i Følge Lov af 16 Apr. 1873, traadt i Kraft fra 1 Aug. s. A.

Metrītis, Betændelse i Livmoderen, er navnlig i sin chroniske Form en hyppig Sygdom, der medfører forskjellige, til Dels betydelige Besværligheder for Kvinden. Den acute M. opstaar oftest i Barselsengen (s. Barselfeber).

Metrologi, den Videnskab, som afhandler de forskjellige Landes Maal og Vægt, deres Regulering og Forhold til hverandre.

Metronōm, Tempomaaler, et Instrument, der tjener til bestemt at angive et Musikstykkes Tempo. I Beg. af forr. Aarh. construerede Sauveur et Slags Urværk til dette Brug, men baade dette og lignende ere nu fortrængte af Mechanikeren Mälzels M., der fremkom i Wien 1816, men af nogle siges at være opfundet 1812 af Winkler i Antwerpen. Den bestaar af et Pendul, der sættes i Bevægelse af et Hjulværk; paa Pendulstangen er en bevægelig Vægt, der ved at skydes op eller ned giver Pendulet en langsommere eller hurtigere Bevægelse. Pendulet svinger foran en Gradtabel, der er forsynet med Tal, og som angiver, hvor mange Slag Pendulet gjør i en Minut, naar den bevægelige Vægt sættes lige for. Det drejer sig imidlertid om at vide, hvor hurtig en bestemt Nodeværdi skal gaa i Stykket, idet de øvrige Nodeværdier da rette sig derefter, og dette angiver Componisten foran Stykket efter Tempobetegningen, f. Ex. M M (Mälzels M.) 𝅗𝅥 = 72 bet., at naar den bevægelige Vægt sættes for Tallet 72, angiver hvert Pendulslag Tidsmaalet for en Halvnode i Stykket, ♩ = 120 Tidsmaalet for en Fjerdedel, ♩. = 100 Tidsmaalet for Treottendedel. Man har ogsaa Mälzelske M. uden Hjulværk, paa hvilke Gradtabellen er anbragt paa selve Pendulstangen.

Metropolit eller **Metropolitān** (af gr. *metrópolis*, Moderstad, Hovedstad) kaldes i den græske Kirke de Ærkebiskopper, der have Sæde i de store Stæder; den ærkebiskoppelige Hovedkirke kaldes Metropolitankirke. **Metropolitanskole** (d. e. Hovedstadens Skole), Benævnelse paa den offentl. lærde Skole i Kjøbenhavn; den er oprettet c. 1200 som Capitelskole ved vor Frue Kirke (kaldtes derfor ogsaa „vor Frue Skole“). Rectorerne vare i Følge Kbhvns. Universitets Fundats tillige »Lectores musici« ved Universitetet og ledede i lang Tid Sangen i Frue Kirke.

Metrorrhagi, et Blodflaad fra Livmoderen, der optræder uden for Menstruationsperioden og oftest skyldes Sygdomme i Livmoderen.

Mētrum, s. Metrik.

Metsijs, Quinten, flamsk Kunstner, s. Massys.

Metsu ell. **Metzu**, Gabriel [mĕtsy], hollandsk Genremaler, f. omtr. 1630 i Leiden, d. efter 1667, samtidig med Dow, Terburg, Mieris o. fl., hørte til den udmærkede Kreds af Genremalere, der fulgte efter Rembrandt og gjorde den nederlandske Kunst saa berømt, og han er en af de betydeligste blandt disse. Ved den poetiske Opfattelse og den aandrige Udførelse, der gaar igjennem hans Billeder, indtage disse en høj Rang, og Europas største Gallerier sætte en Ære i at eje hans Arbejder. I Amsterdam findes bl. a. „Frokosten“ og „Fiskerkonen“, i Haag „Kammermusik“, i Berlin „Grøntkonen i Amsterdam“, o. s. fr. Moltkes Galleri i Kjøbenhavn har et smukt lille Billede af M., „En Sælgekone, som er falden i Søvn“.

Metternich, en gammel tysk Adelsslægt, der tidligere var meget udbredt i Rhinlandene og i 17de Aarh. optoges i Rigsgrevestanden. **Franz Georg Carl M.**, f. 1746, var 1791—94 Minister i de østerrigske Nederlande, 1797—99 kejserlig Commissær paa Congressen i Rastatt og blev 1803 tysk Rigsfyrste; d. 1818. — Hans Søn, **Clemens Wenzel Nepomuk Lothar, Fyrst M.**, f. 15 Maj 1773 i Koblenz, studerede 1788 i Strassburg og 1790—92 i Mainz, samt ægtede 1795 Eleonora Kaunitz (f. 1775), en Sønnedatter af den berømte Minister K., og forøgede derved baade sin Formue og sin Indflydelse. 1797—99 var M. paa Congressen i Rastatt Repræsentant for de westfalske Rigsgrever; han blev 1801 østerrigsk Affending i Dresden og 1803 i Berlin, hvor han vel i Nov. 1805 fik et Forbund sluttet imod Frankrig, men ikke siden kunde formaa Preussen til at holde sine Løfter. 1806 fik M. den vanskelige Post som Affending i Paris, forstod ved sit glatte og indsmigrende Væsen at hævde sin Stilling og knyttede personlige Forbindelser med Talleyrand, Fouché o. fl. Efter Nederlaget ved Wagram blev M. 4 Aug. 1809 Stats- og 8 Oct. Udenrigsminister, sluttede Freden i Wien og aftalte Napoleons Ægteskab med Marie Louise; men i sit Hjærte afskyede han Napoleon og alt revolutionært Væsen. 1812—13 ledede M. med stor Behændighed Østerrigs tvetydige Politik og forstod at holde sig flere Udveje aabne, medens han optraadte som Mægler mellem Napoleon og de forbundne Magter og samtidig førte hemmelige Underhandlinger med begge Parter. M. vilde vistnok helst have hindret

nhver folkelig Rejsning og vilde ogsaa have ebdet Napoleons Trone, naar denne kun havde illet gjøre passende Indrømmelser og gaa ind aa en Gjenoprettelse af „den europæiske Lige-aegt". Men paa den anden Side mistvivlede M. ra første Færd om Napoleons Føjelighed og holdt g derfor rede til at gaa over til hans Fjen-er; han havde allerede 27 Juni 1813 sluttet t hemmeligt Forbund inden Forhandlingen i Dresden, — hvor Napoleon prøvede paa at kramme M. ved voldsomme Bebrejdelser og med Vilje lod sin Hat falde paa Gulvet, for at se, om M. vilde tage den op, hvad han ikke gjorde. Derefter førtes Conferencerne i Prag, medens man fra begge Sider kun brugte Tiden til at orberede sig til ny Kamp; strax efter fulgte Krigserklæringen, som M.s Fortrolige, Gentz, havde udarbejdet. Strax efter Slaget ved Leipzig blev M. ophøjet til østerrigsk Fyrste og desuden udnævnt til Æresborger i Wien. M. fulgte nu med Hæren til Frankrig, forhandlede og afsluttede de forskjellige Tractater og gjorde endnu i Châtillon i Marts 1814 et sidste Forsøg paa at formaa Napoleon til antagelige Indrømmelser, medens han ingenlunde vilde ofre Østerrigs Tarv for den russiske Kejsers Vilje og bestemt nægtede Galiziens Afstaaelse. M. førte Forsædet paa Congressen i Wien, fortsatte her Habsburgernes gamle Huspolitik og søgte at vinde saa meget Land som muligt og at skaffe Østerrig en fremragende Stilling baade i Tydskland og i Italien, medens han ikke forsømte at intriguere mod de andre Magter, ja endog aftalte et Forbund med England og Frankrig imod Rusland og Preussen. Herfra skriver sig M.s store Anseelse som Diplomat, og han spillede fremdeles Hovedrollen paa Congresserne i Aachen, Troppau, Laibach og Verona (1818—22) og de tilhørende Minister-conferencer i Carlsbad og Wien (1819—20), hvor den hellige Alliances Grundsætninger gjennemførtes i streng Hævdelse af det legitimistiske Princip og Undertrykkelse af enhver folkelig Bevægelse, ja selv af enhver friere aandelig Rørelse i Tydskland, Italien og Spanien. M. betragtes derfor ogsaa af Venner og Fjender som den rette Bærer af det hele da gjældende Styrelsessæt; han hadedes af alle Liberale og hædredes af Fyrsterne med de højeste Ordener og Ærestitler (1818 neapolitansk Hertug af Portella, 1824 Grande af Spanien). Ogsaa stod M. siden 1813 i stadig Brevvexling med Kejser Alexander I og fra 1831 med Kejser Nikolaj, og modtog herfor en betydelig Aarpenge fra Rusland. 20 Maj 1821 ophøjedes M. til „Hus-, Hof- og Statskansler"; 1826 fik han Forsædet i Ministermøderne om Østerrigs indre Anliggender og var saaledes Sjælen i hele Regeringen. Fra M. stammer Udtrykket „Italien er kun et geographisk Begreb", og han holdt dette Land i et stadigt og strængt Formynderskab ved Hjælp af de mange Familieforbindelser mellem Kejserhuset og de italienske Hoffer, skjønt han allerede 1817 indsaa Nødvendigheden af en national Forvaltning i Lombardiet. I Tydskland hævdede M. Østerrigs Magt først ved et godt Forhold til Preussen, siden ved at skaffe sig Indflydelse hos de mange smaa Hoffer og vænne dem til at se deres naturlige Værn i Østerrig. Imod den græske Frihedskamp var M. fra første Færd meget uvenlig stemt, og 1828 modarbejdede han efter bedste Evne Rusland, hvis Udvidelse han frygtede, ja vilde endog være gaaet til Krig, hvis ikke Frankrig havde svigtet hans Forventninger. Først 1833 fornyedes i Töplitz og Münchengrätz det gamle Forbund mellem de tre østlige Stormagter i Modsætning til Englands og Frankrigs „hjærtelige Forstaaelse", og det besegledes n. A. ved Ministerconferencerne i Wien med nye Indskrænkninger i Tydsklands Frihed. M.s sidste politiske Handling var Krakows Indlemmelse 1846, et aabent Brud paa Wienercongresakten og Folkeretten. I Østerrigs indre Styrelse holdt M. paa det gamle „patriarchalske", d. e. bureaukratiske System; i de tydske Lande gjenoprettedes de middelalderlige Landdage, men uden mindste virkelig Indflydelse; Pressen forfulgtes; enhver friere Aand knebes, og selv Kirkens Uafhængighed taaltes ikke. De tydske Østerrigere fjærnedes fra Tydskland, og deres Nationalfølelse svækkedes; til Magyarerne gjordes enkelte Indrømmelser, dog kun modstræbende og nærmest for at skabe en Modvægt imod Slaverne; thi M. fulgte Grundsætningen „del og hersk" og vedligeholdt Splidén imellem de enkelte Folkestammer, hvorfor han ogsaa 1846 bekæmpede Røret i Galizien ved at ophidse de ruthenske Bønder mod deres polske Godsejere. Ingen alvorlig Reform forsøgtes, end ikke i de højst forvirrede Finans- og Statsforhold, thi det var M. imod at „bringe det rolige i Bevægelse", og Fremskridt skulde kun gjøres saa smaat og stille som muligt; alt forblev derfor stillestaaende, og Østerrig sank hen i Sløvhed og Søvn. Efter 1830 havde M. i Virkeligheden ingen Indflydelse paa Europas Udvikling, fordi han ikke havde Syn for de nye Ideers Magt og Folkenes voxende Trang til politisk og national Frihed; da Stormen rejste sig 1848, traf den ham uforberedt og styrtede den hele kunstige Bygning i Grus, medens han selv 13 Marts maatte opgive sin Stilling og flygte til Udlandet. 20 Apr. kom M. til England, drog i Nov. 1849 til Brüssel og derfra 1851 over Johannisberg, som Kejser Frants I havde skjænket ham 1816, til Wien, hvor han siden stod uden for det politiske Liv og endnu før sin Død 11 Juni 1859 saa Østerrigs Magt i Italien brudt. Efter sin første Hustrus Død 1825 var M. to Gange gift. Af stor historisk Betydning ere „Aus M.s nachgelassenen Papieren" (8 Bd., 1880—84). — Hans ældste Søn, **Richard Clem. Jos. Loth. Herm.**, Fyrst M., f. 7 Jan. 1829, fulgte 1848 Faderen til Udlandet, blev 1852 Attaché i Paris, 1856 Afsending i Dresden og Dec. 1859—Jan. 1872 i Paris, hvor han stod paa en meget intim Fod med det kejserlige Hof og ivrig stræbte efter at knytte et nøje Forhold mellem Frankrig og Østerrig. 1861 blev M. arveligt Medlem af Herrehuset. Han ægtede 1856 sin Søsterdatter, P a u l i n e v. S a n d o r (f. 1836), der blev Kejserinde Eugenies fortrolige Omgangsfælle og Deltagerske i alle Haande Forlystelser, idet hun endog stundum for at tilfredsstille sin Hang dertil gik uden for Grænserne af det sømmelige.

Mettlach, Landsby i den preussiske Rhinprovins, 4 M. s. for Trier, ved Saar. I et forhenværende Benedictinerabbedi er indrettet en Stentøj-Fabrik. Mettlacher Fliser ere en særlig god Art kunstige Fliser, brændte i Hvidglødhede af fin Lermasse med Tilsætning af Feldspat. De ere meget haarde og benyttes til Belægning af Fortove, Porte, Gaarde o. lign., til Gulvlægning, Væggebeklædning osv. De haves saa vel mønstrede som ensfarvede. Lignende Fliser fabrikeres ogsaa i Sinzig, Saargemünd o. a. Steder.

Metz, stærk Fæstning i den ved Frankfurterfreden 1871 til Tyskland afstaaede Del af Lothringen, 10 M. s. s. v. for Trier, 7 M. s. for Luxemburg, ved Floden Mosel, som hèr optager Seille. 54,000 J. (1885). Bispesæde med flere seværdige Kirker, store Caserner og Tøjhus. Betydelig Industri i Klæde, Lærred, Hatte og Maskiner. — M. existerede allerede før Romernes Erobring af Gallien under Navnet Divodurum. Romerne gjorde den til en stærk Fæstning. Under Frankernes Herredømme blev den af stor Vigtighed og var fra 512 Hovedstaden i Austrasien. Ved det frankiske Monarchis Deling imellem Carolingerne kom den til Tyskland og blev i det 12te Aarh. en fri Rigsstad; i M. udstedte Kejser Frederik II 1214 det mærkelige Document, hvorved han afstod til den danske Konge Valdemar Sejer den Del af det tyske Rige, der laa n. for Floderne Elden og Elben. 1559 kom den til Frankrig, hvortil den definitivt afstodes ved den westfalske Fred 1648. M. spillede en vigtig Rolle i den fransk-tyske Krig 1870, idet den franske Rhinhær under Bazaine blev indesluttet i M. efter de to store Slag ved Mars la Tour og Gravelotte 16 og 18 Aug. og efter flere forgjæves Udfald maatte overgive sig 27 Oct., over 150,000 Md. stærk, tillige med Fæstningen og det umaadelige Krigsmateriel, som der var samlet.

Metzen, ældre tysk Kornmaal, i Hannover 8, i Preussen 3½, i Sachsen 6½, i Bayern 38, i Østerrig 64 danske Potter.

Metzenheim, Hans, s. Hans Bogbinder.

Metzu, Gabriel, hollandsk Maler, s. Metsu.

Meudon [mødōng], Commune i det franske Dep. Seine-Oise, tæt s. v. for Paris mellem Seine og Meudon-Skoven. 6,000 J. Livlig Industri. Det herværende Slot blev i Krigen 1871 ødelagt, og paa dets Grund er der nu indrettet et astro-physikalsk Observatorium.

Meulen, Anton Frans van der [mø̄], ogsaa skrevet Vandermeulen, Slagmaler, f. 1634 i Bryssel, d. 1690 i Paris, Elev af Peter Snayers, fik stort Ry ved de militære Fremstillinger, han med stor Nøjagtighed malede for Ludvig XIV af Frankrig. Han udmærkede sig ogsaa som Genre- og Landskabsmaler og tiltaler endnu ved Anordningens Liv, Billedernes lette Behandling og smukke Farve. I Louvre findes en Mængde Billeder af ham.

Meurice, Paul [møris], fransk Digter, f. 1820 i Paris. 1842 lod han, Th. Gautier og Vacquerie paa Odeonstheatret opføre »Falstaff« i 3 Akter, bearbejdet efter Shakspeare, og 1843 en Efterligning af Sophokles's „Antigone“, der vakte megen Opsigt. 1847 udgav han med Dumas en Oversættelse af Shakspeares „Hamlet“, der opførtes paa Théâtre historique. 1848 blev M., der var en Ven af V. Hugo, Hovedredacteur af »L'Évènement« og 1851 dømt som Ansvarhavende for en Artikel af den yngre V. Hugo om Dødsstraffen til 9 Maaneders Fængsel; sin Troskab mod Familien Hugo beviste han ved 1869 at tage Del i Stiftelsen og Redactionen af »Rappel«. Af hans Dramaer maa mærkes »Benvenuto Cellini« (1852), »Le roi de Bohême et ses sept châteaux«, og af Romaner har han leveret »La famille Aubry« (1854), »Les tyrans de village« (1857) og »Les Chevaliers de l'esprit César« (1869).

Meursius, egtl. de Meurs, Jan [mø̄rr], en lærd hollandsk Philolog (f. 1579, Professor i Leiden 1610), som Christian IV 1625 indkaldte til Danmark som kongel. Historiograph og Professor i Historie i Sorø, hvor han døde 1639. Hans Skrifter ere udgivne samlede i Firenze af Lamius i 12 Foliobd., deriblandt ogsaa hans »Historia Danica« (9de Bd., 1746), som i sig selv intet Værd har, men har faaet Betydning ved de lærde Anmærkninger, hvormed Gram forsynede den. Foruden Udgaver af flere græske Forfattere bearbejdede han i et stort Antal af Monographier, der ere samlede i hans ovennævnte »Opera« samt i Gronovs »Thesaurus«, mange Gjenstande af de græske Antiqviteter.

Meurthe [mørt], 1) Flod i Østfrankrig, udspringer paa Vogeserne i Dep. Vosges, løber mod N. V. forbi St. Dié, Lunéville og Nancy og falder neden for denne Stad i Moselle. — 2) Tidligere et Dep. i det nordvestlige Frankrig, hvis østlige Del ved Frankfurterfreden 1871 afstodes til Tyskland. Resten danner nu med Arrondissementet Briey af det tidligere Dep. Moselle det nye Dep. Meurthe-Moselle.

Meurthe-Moselle [mørt-mosĕll], et efter Fredslutningen 1871 nydannet Departem. i Østfrankrig, bestaaende af Arrondissementet Briey, der er dannet af den ikke afstaaede Del af det tidligere Dep. Moselle, og den ikke afstaaede Del af det tidligere Dep. Meurthe. Det omgives mod N. af belgisk og hollandsk Luxemburg, mod Ø. af den til Tyskland afstaaede Del af Lothringen, mod S. af Dep. Vosges og mod V. af Dep. Meuse. 95 □ M. med 419,000 J. (1881). Dets Vestgrænse berøres af Floden Meuse, og det gjennemstrømmes af Moselle med dens Bifloder Meurthe og Seille. Det er mod S. Bjærgland, mod N. Bakkeland, rigt forsynet med Skov og tillige et udmærket Kornland. Industrien staar paa et højt Trin, navnlig Bomulds- og Uldmanufakturer, Fajencefabriker, Papirmøller og Bryggerier. Af Mineralprodukter ere Jærn, Kalk, Ler og Salt de vigtigste. Hovedstad Nancy.

Meuse [møhs], 1) Flod, s. Maas. — 2) Departem. i det nordøstl. Frankrig, omgivet af Dep. Meurthe-Moselle, Vosges, Øvre-Marne, Marne og Ardennerne samt belgisk Luxemburg. 113 □ M. med 290,000 J. (1881). Landet er bjærgfuldt, men dets Bjærge, som indeslutte Meusedalen, naa ingen betydelig Højde. Hovedfloden er Meuse med dens Biflod Chiers, der hører til Rhinens Flodgebet, og mod V. Ornain, der

falder i Marne og derfra ligesom Aisne løber til Seine. Af Mineralprodukter findes meget Jern og Kalk samt Brudsten. Klimaet er i Dalene mildt, strængere i de højere Egne. Der dyrkes megen Hvede, Havre og Byg. Omtr. ½ af Overfladen er Skovland. Industrien er hovedsagelig knyttet til Jærnets Bearbejdelse; og findes her ogsaa betydelige Fabriker for Bomulds- og Uldvarer, Papir og Fajence samt store Bryggerier. Hovedstad Bar le Duc.

Meute, fr. [møte], et Koppel Jagthunde.

Mewe, Stad i den preussiske Prov. Vestpreussen ved Ferses Udløb i Weichsel, 8 M. for Danzig, med 5,000 J. og et gammelt Slot, der nu er Straffeanstalt. Bryggerier.

Mevleviter, s. Djelal-ed-din Rumi og Molla.

Mexicanske Havbugt [mehhi], den nordlige Del af det store Indhav, som Atlanterhavet ender ind imellem Nord- og Sydamerika, og hvis sydlige Del kaldes det caribiske Hav. Den er omgiven af Mexico, de nordamerikanske Fristater og den store Antil-Cuba, mellem hvis Vestspids og Halvøen Yucatan den 27 M. brede Yucatan-Kanal forbinder den med det caribiske Hav, medens den gjennem det 30 M. brede Florida-Stræde mellem Cuba og Halvøen Florida staar i Forbindelse med Atlanterhavet. Dens største Udstrækning fra det indre af Appalachee Bugten mod N. Ø. til det indre den store Veracruz og Campêche Bugt mod S. V. er c. 230 Mile. I det aabne Hav findes ingen Øer af Betydning, men langs Kysterne, navnlig ved de talrige Lagundannelser, findes ikke faa Øer, der dog alle ere forholdsvis smaa.

Mexico, Mejico [mĕhhiko], en føderativ Republik i Amerika mellem 15° og 32½° n. Br., omgiven af de forenede Stater i Nordamerika mod N., den mexicanske Bugt og det caribiske Hav mod Ø., Mellemamerika mod S. og det store Ocean mod V., som her danner den 170 M. lange californiske Havbugt, ogsaa kaldt Mar Bermejo (Purpurhavet). M. bestaar af følgende Stater:

	Areal □ M.	Befolkn. 1882.
Grænsestater:		
Sonora	3,648	144,000
Chihuahua	4,200	225,000
Coahuila	2,790	145,000
Nuevo Leon	1,181	202,000
Golfstater:		
Tamaulipas	1,377	140,000
Vera Cruz	1,141	582,000
Tabasco	464	105,000
Campêche	981	90,000
Yucatan	1,326	302,000
Oceanstater:		
Sinaloa	1,702	202,000
Jalisco	1,828	983,000
Colima	127	73,000
Michoacan	1,090	784,000
Guerrero	1,076	353,000
Oajaca	1,354	761,000
Chiapas	1,399	242,000
Centralstater:		
Durango	2,001	197,000
at overføre	27,685	5,530,000
Overført	27,685	5,530,000
Zacatecas	1,187	423,000
Aguas Calientes	136	140,000
San-Luis Potosi	1,223	516,000
Guanajuato	590	968,000
Queretaro	184	203,000
Hidalgo	364	434,000
Mexico	390	711,000
Morelos	78	142,000
Puebla	599	784,000
Tlaxcala	71	138,000
Forbundsdistrictet	22	427,000
Territ. Nedre-California	2,819	30,000
	35,348	10,446,000

Befolkningen bestaar af 1) rene Indianere, Efterkommere dels af de oprindelige Beboere, dels af de senere indvandrede mexicanske Stammer (s. Indianere). De udgjøre forskjellige Stammer, der tale omtr. 40 afvigende Sprog eller Sprogarter. Mest udbredt er det aztekiske (ogsaa kaldt mexicanske) Sprog; dernæst det otomiske. De nordligste Stammer leve af Jagt og Røveri, da de ikke ere omvendte til Christendommen, og staa i det fjendtligste Forhold til deres spanske og nordamerikanske Naboer. De kaldes derfor Indios bravos (vilde). De sydlige Indianere ere derimod bofiddende og leve af Agerdyrkning, Kvægavl og Haandværksdrift. De ere i det ydre Christne, om de end have bevaret som Overtro en Del af deres gamle Hedenskab, blandet med Sagn om deres forrige Uafhængighed samt om de af Spanierne forøvede Grusomheder. De ere i mange Egne saa overvejende i Antal, at de beherske Valgene. To Præsidenter, Alvarez og Juarez, have endog været af indiansk Herkomst. Men til Trods for adskilligt Racehad har der dog aldrig været nogen egentlig Racekrig, fordi de forskjellige Racer ere saa mangfoldig blandede med hverandre, at de fleste Indvaanere høre til Blandinger af ubekjendt Herkomst og Blandingsgrad. 2) Til rene Europæere eller saakaldte Creoler regnedes engang omtr. 1 Mill., uagtet mange af disse i Virkeligheden have noget indiansk Blod i sig. De i Spanien fødte ere under en Revolution fordrevne. De andre virkelige Europæere ere faa. De fleste af de indfødte Creoler udgjøre en træg, nydelsessyg, libet oplyst og meget urolig Menneskeklasse, fra hvilken de fleste Oprør og Borgerkrige udgaa. 3) De blandede Stammer deltes oprindelig i Mestizer (af Europæer og Indianer), Zambo (af Neger og Indianer) samt Mulat (af Europæer og Neger). Men den i Aarhundreder fremskridende Blandingsproces har opløst alle disse oprindelige Forhold i ubestemmelige Afstygninger, der omfatte de fleste af Mexicanerne. 4) Negrene have aldrig udgjort mere end nogle Tusender og ere nu frie. Samtlige disse Befolkningens Elementer have nu samme Rettigheder. — Største Delen af M. er Højland, der danner Højsletter af 4—7,000 F.s Højde, fra hvilke hæve sig dels sammenhængende Bjærgkjæder, dels enkelte, for det meste vulkanske Bjærggrupper (s. Andes). Langs Kysterne udstrække sig Lavlande af forskjellig Bredde, paa nogle Steder indtil 15 M. Antallet af

Floder er meget stort, men kun faa opnaa nogen synderlig Udvikling. Den betydeligste er Rio Grande, der danner Grænsen mod Texas og falder i den mexicanske Bugt; den optager her Conchas, Salado, Pesquerto og flere mindre. Til den mexicanske Bugt flyde desuden Tigre, Santander, Tampico og Panuco, der forene sig i deres Udløb, Tabasco med dens Bifløb Usumasinto og Hondo, der danner Grænsen mod britisk Honduras. Til det store Ocean flyde Verde, Balsas og San Jago, til den californiske Bugt en Mængde Smaafloder, af hvilke den vigtigste er Colorado, der kommer fra de forenede Stater. Antallet af Søer er meget stort, men kun faa have nogen betydelig Størrelse. Langs den mexicanske Bugt findes en stor Mængde Kystsøer, af hvilke de betydeligste ere Laguna del Madre Austral, L. de Tamiahua og L. de Terminos. Klimaet er mindre afhængigt af Breddegraden end af Højdebeliggenheden. Man skjelner sædvanlig mellem 3 Regioner: tierra caliente, fra Kysten til 2,000 F.s Højde, med 25° aarlig Middelvarme, tierra templada, mellem 2,000 og 8,000 F., omfattende den største Del af Landet og med en Middeltemperatur af 17—20°, og terra fria, Strækningerne over 8,000 F.s Højde. De hede sumpede Kyststrækninger ere meget usunde og hjemsøges ofte af den gule Feber; derimod har den mellemste Region en behagelig og sund Luft. Tropisk Regn forekommer kun i Kystlandet, men er mindre betydelig end i andre Tropelande. Paa Højsletterne er Regnmængden som i Middelhavslandene, men aftagende mod N. Storme og Orkaner ere hyppige paa Vestkysten og anrette ofte store Ødelæggelser. Med Hensyn til Naturfrembringelser er M. et af Jordens mest begunstigede Lande, da det egner sig for Dyrkning af næsten alle Klimaters Planter og dets Bjerge indeholde overordentlige mineralske Skatte. Imidlertid er næppe $\frac{1}{8}$ af Landets Overflade under Dyrkning, og Landbruget staar i det hele paa et temmelig lavt Trin. Lavlandene ere dels ved naturlig, dels ved kunstig Vanding mest fremskredne i Landbruget. Som vildtvoxende Planter forekomme Jalape, Sarsaparilla, Sassafras, Guajaktræet, Balsamtræet, Sumak, Gummi-, Campêche-, Fernambuk- og Palisandertræet samt en stor Mængde smukke Blomsterplanter. Gjenstand for Dyrkning ere Bananer, der er et vigtigt Næringsmiddel, Majs med overordentlig Afgrøde, indtil 200 Fold, paa Højsletterne, Cacao, Agaver, Maniok, spansk Peber, Ananas og en Mængde andre herlige Frugter, Vanille, Nopalcactus for Cochenilleavl. Af indførte Planter forekomme Hvede paa Højsletterne indtil 8,000 F. over Havet, Byg, Ris, Oranger, Oliventræet, Sukkerrøret, Bomuldsplanten og Vinranken. Mindre Betydning have Kaffe, Tobak, Indigo og Morbærtræet, skjønt saa vel Jordbund som Klima egner sig fortrinlig for dem. Spanierne have indført de europæiske Husdyr, og navnlig Hornkvæg er meget talrigt, men benyttes kun lidet til Mælkeproduktion, derimod stærkt til Trækbrug. Paa Savannerne i det nordlige M. findes store Hjorde af forvildet Kvæg. Hestene, der ere smaa, men stærke og udholdende, benyttes til Ridning og som Lastdyr, men ikke som Trækdyr. Forvildede Heste, de saakaldte Mustang, benyttes meget som Trækdyr efter at være tæmmede. Af andre Husdyr holder man Æsler, Muldyr, Geder og Svin, men kun et ubetydeligt Antal Faar. Af vilde Dyr forekomme de for Amerikas tropiske Egne sædvanlige Arter, hvoriblandt Jaguaren og Kuguaren. Langs Kysterne er Havet rigt paa Skildpadder, Hummer og mange Slags Fisk. M.s Metalrigdom er overordentlig stor, men har tidligere under det spanske Herredømme været benyttet i langt større Udstrækning end nu. Af størst Betydning ere Sølvminerne i Staten Potosi, der for det meste ere i Privates, mest Englænderes, Besiddelse, og som tillige ere guldholdige; desuden indvindes Guld i Landet mellem Sierra Madre og det store Ocean. Af Kviksølv indvindes aarlig næppe $\frac{1}{10}$ af det, der behøves til Bjergværksdriften, saa at en betydelig Indførsel er nødvendig. Jærn af fortrinlig Godhed findes i stor Mængde, ligeledes Svovl og Salpeter. Salt indvindes fra Havet og Saltsøerne. Tin, Zink og Bly forekomme kun i ringe Mængde; Stenkul findes paa flere Steder, men er kun i ringe Grad Gjenstand for Brydning. Industrien har kun væsentlig Betydning for saa vidt som den slutter sig til Landbruget og Bjergværksdriften; dog synes Bomuldsindustrien at have taget et ikke ringe Opsving. Handelen indskrænkes betydelig ved forskjellige ugunstige Forhold. Vel er Beliggenheden mellem de to store Verdenshave gunstig for Samfærdselen saa vel med Europa som med Asien og det øvrige Amerika, men der er kun faa gode Havne, da de fleste lukkes ved Sandbarrer. I det indre er ingen i større Udstrækning sejlbar Flod, og der findes kun faa farbare Landeveje; dog er Jærnbanevæsenet i de senere Aar betydelig udvidet, og der fandtes 1885 i Drift en samlet Længde af 800 Mile. Telegraphlinjerne havde 1885 en Længde af c. 4,250 Mile med 327 Stationer. Værdien af Vareindførselen 1884 udgjorde c. 134 Mill. Kr., hvoraf faldt paa de forenede Stater i Nordamerika c. 66 og paa England c. 58 Mill. Kr. De væsentligste Udførselsartikler ere Sølv og Guld (c. 100 Mill. Kr.), Farvestoffer, Kobber, Vanille, Hornkvæg, Huder og Skind. Forfatning. M. er i Følge Forf. af 11 Marts 1857 (gjenoprettet 1867) en Forbundsstat af 27 Stater (Estados unidos de M.) efter nordamerikansk Mønster, foruden et Forbundsdistrict (Byen M. med Omegn) og et Territorium. I Spidsen staar en Præsident, valgt paa 4 Aar, og en Congres af to Kamre, et Senat, sammensat af 2 Medlemmer for hver Stat, valgte paa 4 Aar, og et Repræsentantkammer af 227 Medlemmer, valgte paa 2 Aar efter Folkemængde, et for hver 40,000 Indb. Valgretten er almindelig, men Valgene ske ved Valgmænd (5,300 ved Præsidentvalget 1871). De enkelte Stater have meget udstrakt Selvstyrelse, og de mere fjærntliggende ere næsten helt uafhængige af Centralregeringen. Undervisningsvæsenet staar paa et lavt Trin; det er nu henvist til Enkeltstaternes Omsorg, der ikke synes at have synderlig Interesse for det. Kun de højere

Undervisningsanstalter i Hovedstaden sortere under Centralregeringen. Vel findes der i alle Staterne Elementarskoler, men næppe ⅓ af Befolkningen antages at være i Besiddelse af nødvendige Skolekundskaber. For den højere Undervisning bestaa kirkelige Seminarier og Nationalcollegier, hvor der uddannes Elever for Bjergvæsen, Lægekunst, Landvæsen og Handel. I Hovedstaden er et Militærakademi, et Akademi for de skjønne Kunster, en polytechnisk Skole og et Akademi for de skjønne Videnskaber, et Universitet, et Nationalmuseum for mexicanske Oldsager og en botanisk Have. Den romersk-katholske Kirke er ophørt at være Statskirke, og alle christne Confessioner have nu fri Religionsøvelse. I Spidsen for den katholske Kirke staa 3 Ærkebiskopper. Antallet af Klostrene er meget stort. — Hærens Styrke angives til 19 Bataillonen Fodfolk, 9 Rytterkorps, 3 Brigader Artilleri à 5 Batterier med en Totalstyrke af c. 20,000 Md., hvoraf 1,741 Officerer. Flaaden er aldeles ubetydelig. Statsindtægterne 1885—86 angaves til c. 83 Mill. Kr., mod Udgift 137 Mill. Kr., hvoraf Deficit for tidligere Aar 74 Mill. Kr., hvilket dækkes dækket ved Skatkammerbons. Statsgjælden udgjorde 1885: Udenrigsk Gjæld 196 Mill. Kr., hovedsagelig til England, indenrigsk Gjæld 285 Mill. Kr., tilsammen 481 Mill. Kr.

Historie. Om Tiden før Europæernes Komme til M. vides kun, at forskjellige Folkeslag efter hverandre indvandrede nordfra, saaledes Tolteckerne (i Slutn. af det 7de Aarh.), et agerdyrkende og byggende Folk, fra hvem de store Ruiner i M. og Mellemamerika skrive sig, men hvis Rige 400 Aar efter gik til Grunde, og Azteckerne (fra 1160), et krigersk og grusomt Folk med Menneskeofre, men som fra sine Forgængere efterhaanden optog en ikke ringe Cultur og Forfinelse. De havde i Beg. af det 16de Aarh. udbredt sig over næsten hele M., og det var dem, som Ferd. Cortes overvandt og undertvang 1519—21. 1540 blev M. et spansk Vicekongedømme, Ny-Spanien, men efter den Tids Kolonialpolitik behandledes det med største Hensynsløshed af Moderlandets Regering og var kun en Malkeko for dets Statskasse og Handelsstand, samt for de Æventyrere, der sendtes derover som Embedsmænd for at vinde sig en Formue. Vin- og Oljeavl var saaledes forbudt; alle Varer skulde hentes fra Spanien; Handelen var en Eneret for Kjøbmænd i Cadiz og Sevilla og dreves kun over to Havne, Veracruz ved den mexicanske Bugt og Acapulco ved det stille Hav. 1778 udstraktes Handelsretten til andre spanske Byer, men ellers forblev Forholdene i det hele uforandrede. Alligevel forblev M. Moderlandet tro, og da dette 1809 kom under Napoleon I.s Magt, vilde M. ikke underkaste sig det nye Herredømme trods dettes gode Tilbud, men indsatte en egen Regering i Kong Ferdinand VII.s Navn. Dog haabede Creolerne samtidig at faa de gamle Misbrug og Indskrænkninger afskaffede og at opnaa politisk Ligestilling med „de hvide" ell. „Gammel-Spanierne" (d. e. de i Spanien fødte); men derpaa vilde disse ikke gaa ind, og derfor rejste Præsten Hidalgo 10 Sept. 1810 en Opstand af Creolerne. Vistnok blev han i Juli n. A. fangen og henrettet, og samme Skæbne havde en anden Præst Morelos, der optog Kampen efter Hidalgo og i Nov. 1815 blev henrettet som „Kjætter", og ikke heller gik det Mina bedre, som 1816 kom fra Spanien for at kæmpe for M.s Frihed. Men Guerrero vedligeholdt Kampen, og 1819 rev Texas sig løs; endelig fuldendtes M.s Løsrivelse efter 1820 af Iturbide, der gjorde sig selv til Kejser som Augustin I (1822—23). Efter hans Fordrivelse blev M. en Forbundsrepublik paa 19 Stater (16 Dec. 1823) og godkjendtes først af Nordamerika og England, senere af alle Stater undtagen Spanien, som imidlertid tabte sin sidste Besiddelse, da Fortet San Juan de Ulloa ved Veracruz maatte overgive sig 19 Nov. 1825. M.s første Præsident var General Victoria (31 Jan. 1824); da Iturbide i Juli s. A. vendte tilbage i Haab om at faa Magten igjen, blev han fangen og skudt. 4 Oct. traadte Forfatningen i Kraft. Der dannede sig tidlig to store politiske Partier, Escoceses, til hvem „de hvide" og det højere Præsteskab sluttede sig, og som vilde have en aristokratisk og centraliseret Forfatning, helst med en spansk Prins paa Tronen, og Yorkinos, der vilde have en demokratisk og føderalistisk Ordning ligesom i Nordamerika. I Begyndelsen havde hine Overvægten, men 1828 gjorde Yorkinos Opstand under Santa Anna, og efter flere Dages Kamp i Byen M. (i Dec.) blev Guerrero, en Mestiz, udraabt til Præsident med Bustamente til Vicepræsident og Santa Anna til Krigsminister. 20 Marts 1829 bleve alle Spaniere forviste, og over 20,000 drog nu bort med deres Formue (140 Mill. Doll.). I Juli s. A. landede en spansk Hær paa 34,000 Md. ved Tampico og indtog denne By, men maatte i Sept. capitulere og drage bort igjen, og derved var enhver Udsigt for Spanien til at gjenvinde sit Herredømme og for Escoceses til at opnaa Magten tabt. Der dannedes nu et nyt Parti, „Centralisterne", som optog deres almindelige Program, kun under republikansk Form, medens „Føderalisterne" holdt paa den størst mulige Selvstændighed for de enkelte Stater. 1 Jan. 1830 maatte Guerrero vige for Bustamente, og da han gjorde Forsøg paa ved Magt at gjenvinde sin Myndighed, blev han ligesom Iturbide fangen og skudt (17 Febr. 1831). Bustamente tilbagekaldte Decretet om Spaniernes Udvisning, men nu stillede Santa Anna sig i Jan. 1832 i Spidsen for en ny Opstand og tvang i Oct. s. A. Bustamente til at nedlægge Præsidentposten, som han selv overtog i Apr. 1833. Skjønt selv oprindelig Føderalist begyndte han hemmelig at understøtte Præsteskabets og Officerernes Krav, og medens han hyklede den største Uegennyttighed og Ligegyldighed for Magten, fordrev han sine Modstandere fra Landet, undertrykte Friheden og fik 23 Oct. 1835 en nyvalgt Congres til at vedtage en Forfatning, som udslettede de enkelte Staters Uafhængighed og gjorde dem til Provinser. Dette fremkaldte en Opstand i Texas, som løsrev sig, og da Santa Anna søgte at tvinge Staten til Underkastelse, blev han slaaet ved San Jacinto (21 Apr. 1836) og selv tagen til Fange. Bustamente blev

igjen Præsident, medens Texas forblev en egen Stat. I Dec. 1836 godkjendte Spanien M.s Uafhængighed, men tidligere Krænkelser imod franske Borgere fremkaldte en Strid med Frankrig 1838, og efter at Fortet San Juan var blevet bombarderet af en fransk Flaade og Veracruz indtaget i Sept. s. A., maatte M. slutte Fred og give Erstatning i Marts 1839. Efter nye Uroligheder blev Santa Anna Præsident for anden Gang 1840 og Dictator i Oct. 1841; han styrede med stor Vilkaarlighed og forjoges ved en Opstand 1845. Kort efter blev Texas optagen i den nordamerikanske Union, og der opstod en Strid om Grænserne, hvoraf snart udvikledes en ligefrem Krig. Den nordamerikanske Oberst Taylor drog i Marts 1846 imod Rio Grande og indtog Matamoras; han gik i Sept. over Floden og besatte Monterey i Nuevo Leon, samt slog 22—23 Febr. 1847 ved Buena Vista i samme Stat Santa Anna, som var kommen tilbage til M. og bleven Overgeneral. En anden Afdeling, som udgik fra St. Louis, trængte ind i New-Mexico, indtog 18 Aug. 1846 Santa Fé og drog herefter til Californien. Her var allerede i Juli kommet en Flaade med Landgangstropper, som indtog San Francisco, medens en Friskare under Fremont kom nordfra over Klippebjærgene; i Aarets Løb tog de tre Afdelinger hele Landet i Besiddelse. I Marts 1847 kom General Scott med en stor Flaade og Landgangshær til Veracruz, bombarderede denne By og tvang den til Overgivelse; han drog derfra ind i Landet, tilføjede Santa Anna, som kom tilbage nordfra, et nyt Nederlag og indtog 15 Maj Puebla. I Aug. slog Scott aldeles Santa Annas Hær og stormede derefter 15 Sept. Byen M. Her holdt han sig, medens Fjendens Modstand indskrænkedes til en Guerillakamp. 2 Febr. 1848 sluttede Herrera, der var bleven Præsident, medens Santa Anna igjen gik til Jamaica, Fred i Guadalupe-Hidalgo og afstod hele New-M., Øvre-Californien og de nordfor liggende Landskaber (Utah o. fl.) imod en Sum af 15 Mill. Doll. Planen om at lade hele M. slutte sig til Unionen vragedes derimod. Herrera afgik 1851, og efter nye Uroligheder vendte Blikket sig mod Santa Anna, der i Foraaret 1853 kom tilbage fra Jamaica og holdt højtideligt Indtog i Hovedstaden 27 Apr. Han tiltog sig et fuldstændigt Dictatur, erklærede sig 17 Dec. s. A. for livsvarig Præsident med Titel af „Højhed" og styrede med stor Strænghed, alene støttet af Hæren og Præsteskabet. Bl. a. optog han paa ny Jesuiterne i M. og skaffede sig Penge ved at sælge Arizona til Nordamerika. I Aug. 1855 tvang Oprør ham til at nedlægge sin Magt og gaa i Landflygtighed til Havana. Hans Efterfølger blev foreløbig den gamle Indianerhøvding Juan Alvarez (f. 1780, d. 1863), som i mange Aar havde øvet næsten uindskrænket Herredømme i flere sydlige Stater, men snart efter General Comonfort, under hvem Kirkegodserne inddroges (i Marts 1856) og en frisindet Forfatning gaves med Ophævelse af Hærens og Gejstlighedens Forrettigheder (i Febr. 1857). I Jan. 1858 styrtedes han af den klerikale General Zuloaga, der bemægtigede sig Byen M.; men de liberale vilde ikke erkjende ham for gyldig Præsident og udraabte i Overensstemmelse med Forfatningen Højesterets Formand Juarez. Denne, der af Byrd var ren Indianer, tog sit Sæde i Veracruz, hvorved han havde Udenrigshandelen og Toldindtægterne i sin Magt, og førte herfra med vexlende Held Kampen mod de klerikale. Disses nye Fører Miramon gjorde forgjæves Forsøg paa at indtage Veracruz og blev 22 Dec. 1860 fuldstændig slaaet af General Ortega. Han maatte derefter forlade Landet, medens Juarez i Jan. 1861 holdt sit Indtog i Byen M. Han gjenoptog strax Comonforts Planer om at indskrænke Præstevælden og gjennemførte dem med Fasthed og Consequens, men maatte vedblivende fortsætte Guerillakampen, der førtes med stor Grusomhed fra begge Sider, og kom derhos snart i Strid med England, Frankrig og Spanien. Dette skyldtes dels nogle ældre Pengefordringer, som disse Stater havde paa M., dels en af M.s Congres vedtagen Udsættelse af Betalingen af Statsgjældens Renter, samt Forlangendet om Erstatning for nogle Pengeudpresninger og Voldsomheder, som især de klerikale under Borgerkrigen havde tilladt sig mod flere Udlændinger. Dertil kom endelig, at en schweizersk Banquier Jecker havde givet den klerikale Regering i M. Laan paa de mest ublu Vilkaar og senere havde interesseret Hertug de Morny og andre franske Stormænd i at faa dette Laan godkjendt som Statsgjæld. For at sætte deres Fordringer igjennem sendte de tre Magter i Jan. 1862 Tropper til M., og allerede 19 Febr. kom et Forlig i Stand i Soledad, hvorved M. lovede at fyldestgjøre deres Forlangender og give Erstatning. Dette Forlig blev 9 Apr. stadfæstet i Orizaba for Englands og Spaniens Vedkommende, og disse Landes Tropper gik strax efter bort; men Frankrig vilde ikke tiltræde det, fordi Kejser Napoleon III under Paavirkning af General Almonte og andre klerikale Flygtninger fra M. troede Lejligheden gunstig til at oprette et Monarchi i M. og saaledes at sætte en Bom for den angloamerikanske Races Fremtrængen paa den latinske Races Grund, samt vinde et Støttepunkt for en mulig Indblanding i Borgerkrigen i Nordamerika. Saaledes begyndte det franske Tog til M. som et Sidestykke til Napoleon I.s Tog til Spanien. Det varede dog længe, inden det svage franske Corps kunde foretage videre Skridt, og først efter at betydelige Forstærkninger vare komne derover, lykkedes det 13 Maj 1863 Bazaine at overvinde Comonfort, hvorefter Forey, som førte Hovedstyrken, tvang Hæren i Puebla under General Ortega til Overgivelse, efter at han i over to Maaneder havde holdt den indesluttet. 7 Juni besattes Byen M., medens Juarez trak sig tilbage til de nordlige Stater, hvorfra han med stor Udholdenhed og støttet af Folkets Flertal fortsatte Kampen. Det klerikale Regentskab, som indsattes i M., tilbød i Oct. 1863 den østerrigske Ærkehertug Maximilian (s. d. A.) Kejserkronen og foretog siden som et rent Spilfægteri en Folkeafstemning, der stadfæstede dette Valg. I Maj 1864 kom den nye Kejser til M. og modtoges strax med umaadelig Jubel af Indi-

nerne, der i hans Komme saa en Tradition estyrket om en østfra kommende, ikke-spansk Fyrste, der skulde frigjøre dem fra deres Aag. Ogsaa lykkedes det for en kort Tid at hævde hans Herredømme i næsten hele Landet og at forjage Juarez til Grænsestaten Chihuahua, samt at opnaa diplomatisk Godkjendelse for den nye Regering fra alle fremmede Magter undtagen Nordamerika og de ny-spanske Republiker i Sydamerika. Men det viste sig snart, at de klerikales Forsikringer om Folkets Længsel efter en monarchisk Ordning vare saare overdrevne, og at Maximilian intet Fodfæste havde i Landet, saa at hans Herredømme kun hvilede paa den franske Hærs Forbliven. Da Slavestaternes Opstand var til Ende i Foraaret 1865 og Unionsregeringen derved igjen følte sig stærk, begyndte den strax at øve et Tryk paa den franske Regering for at nøde den til at kalde Tropperne hjem og opgive Forsøget med Kejserdømmet M. Trykket var saa stærkt, at Frankrig veg derfor, især da Foretagendet viste sig haabløst, og i Juli 1866 begyndte den franske Hær at trække sig bort fra de nordligere Stater; altsom dette fortsattes, faldt Landet strax tilbage under Republiken og dens Dictator Juarez, og Guerillakampen, der aldrig havde hvilet, optoges nu i Resten af M. med stedse stigende Styrke. I Marts 1867 forlod de sidste franske Tropper M., og allerede i Maj blev Maximilian tagen til Fange i Queretaro, hvor han havde indesluttet sig i Febr.; 19 Juni blev han skudt tillige med Generalerne Miramon og Mejia, og 15 Juli vendte Juarez tilbage til Byen M., som Porfirio Diaz havde indtaget. I den første Tid herefter vedblev Juarez at styre Landet som Dictator, indtil Forfatningen af 1857 igjen kunde træde i Kraft, og gjenvalgtes derefter til Præsident i Oct. 1867; men han havde at kæmpe med flere Oprør og kunde heller ikke faa Bugt med Røverbanderne, som forstærkedes fra Maximilians tidligere Fremmedlegion. Derimod gjennemførtes Kirkeloven fra 1856 med største Strænghed. I Oct. 1871 gjenvalgtes Juarez, dog først efter en heftig Valgkamp, og strax efter Valget udbrød et Oprør, som endnu ikke var helt undertrykt, da Juarez døde 18 Juli 1872. Hans Efterfølger, Lerdo de Tejada, gjennemførte 1873 nye Kirkelove, hvorved Stat og Kirke adskiltes og fuld Trosfrihed indførtes; desuden lukkedes Munkeklostrene, Klosterløftets Forpligtelse ophævedes, og Ægteskabets Indgaaelse blev en borgerlig Handling. Han gjorde ogsaa Skridt til at indføre Skoletvang. Det katholske Præsteskab har efterhaanden tabt en stor Del af sin Indflydelse, medens en protestantisk Mission virker med Held. Fremdeles vistes stor Iver for at fremme Bjærgværksdriften og Landets materielle Opkomst; 1873 aabnedes Jærnbanen fra Byen M. til Veracruz (1869 var den allerede færdig til Puebla). 1876 blev Lerdo de Tejado vel gjenvalgt, men snart efter forjagen ved en militær Opstand af hans Medbejler, Porfirio Diaz, som nu styrede i 4 Aar med stor Dygtighed og ellers hævdede Forfatningen. Under den nye Præsident Manuel Gonzalez (1881—84) fortsatte han sin Virksomhed som Minister for de offentlige Arbejder og blev derefter paa ny valgt til Præsident. Handelen er i dette Tidsrum opblomstret, stærk Indvandring har fundet Sted fra Nordamerika og Italien, og mange Jærnbaner ere byggede. Den diplomatiske Forbindelse med de europæiske Stater, som Juarez afbrød 1867, fordi de havde godkjendt Kejserdømmet M., er efterhaanden bleven knyttet paa ny: med Tyskland 1859, Italien og Spanien 1871, Belgien 1879, Frankrig 1880 og England 1883.

Mexico [s. o.], Hovedstad i den mexicanske Republik, i Forbundsdistrictet, under 19° 26′ n. Br., ligger v. for Søen Tezcuco paa Højsletten Anahuac, 42 M. v. for Veracruz og lige saa langt n. til ø. for Acapulco. 300,000 I. Den udgjør paa det nærmeste en Firkant med 8 Miles Omkreds og har lige og brede Gader med mange Pragtbygninger, der næsten alle skyldes det tidligere spanske Herredømme. Den store offentlige Plads, hvori alle Hovedgader udmunde, er omgiven med Pragtbygninger, hvoriblandt den storartede Kathedralkirke, Regeringspaladset (tidligere de spanske Vicekongers Residens), det forhenværende Raadhus (nu Forbundsdistricts-gouvernenrens Residens), Familien Cortes's Palads o. fl. Staden har talrige Kirker og Klostre (nu lukkede), et Universitet, en medicinsk Skole, en botanisk Have, en Bjærgværksskole med astronomisk Observatorium, et Videnskabs- og et Kunstakademi, et Museum for mexicanske Oldsager, en Mønt og flere Hospitaler. To store Pladser ere bestemte for Tyrefægtninger, og her findes 10 Theatre og talrige Spillehuse. Fra den nyere Tid hidrøre storartede Hoteller og Butiker. To store Vandledninger, den ene $1\frac{1}{4}$ M., den anden $\frac{1}{2}$ M. lang, forsyne Staden med Drikkevand. Industrien omfatter fornemmelig Fabrikation af Beklædningsstoffer, Tobak, Cigarer, Læder, Guld- og Sølvarbejder og Spirituosa og er temmelig betydelig. Staden staar i Jærnbaneforbindelse med Vera Cruz og har flere Linjer til det indre. Handelen drives paa de to Havnestæder Veracruz ved den mexicanske Bugt og Acapulco ved det store Ocean. — M. hed før Spaniernes Ankomst Tenochtitlan og var ikke lidt større end nu med talrige og prægtige Templer, Paladser og Arsenaler, men blev næsten ganske ødelagt af Cortes, saa at der nu kun findes faa Spor af den ældre Stad.

Meybusch ell. **Meybusk**, Anton, Medailleur, f. i Tyskland, som det synes nogle Aar før 1650, arbejdede allerede 1667—70 i Danmark for Frederik III, kom strax derpaa til Stockholm og begyndte at arbejde for Carl XI, fra 1674 som kongel. Medailleur. Efter fra 1684 at have foretaget en fleraarig Udenlandsrejse, under hvilken han navnlig opholdt sig i Paris for sin Uddannelses Skyld, kom han som en anset Kunstner 1690 tilbage til Danmark og har udført saa vel Mønter som ikke faa smukke Medailler for Christian V, under hvem han var kongel. Medailleur. Han døde i Kjøbenhavn i Beg. af Maj 1702.

Meydell, Jakob Gerhard, norsk Militærforfatter, f. i Gran paa Hadeland 1786, blev efter at have gjennemgaaet det norske militære Institut i Christiania 1803 udnævnt til Secondlieutenant i Artilleriet, men tog først

det følg. Aar Officersexamen i Kjøbenhavn. Under sit Ophold her kastede han sig med Iver over krigsvidenskabelige Studier, hvorefter han 1811 commanderedes til Norge og som Capitain deltog i Krigen 1814. Under Titel „Felttoget i Norge" udgav han n. A. et Hæfteskrift, hvori han skarpt angriber den Maade, hvorpaa Krigen var ført fra norsk Side, og samtidig lægger baade militært Talent og ikke ringe Kundskaber for Dagen. Hans Skrift vakte megen Opsigt og blev Gjenstand saa vel for stærk Dadel som for den højeste Ros. Fra 1811 var han Lærer ved Landcadetcorpset i forskjellige Fag; 1826 blev han Docent i Krigshistorie og militær Topographi ved den da oprettede militære Højskole. 1844 gik han af som Lærer ved Højskolen; han var da avanceret til Oberst og Chef for Artilleribrigaden og blev 1847 Generalmajor, men var paa Grund af sit svage Syn nødt til at tage Afsked 1854. D. 4 Jan. 1876. M. var en af Stifterne af det militære Samfund i Christiania og af „Militært Tidsskrift" (1831), i hvis Redaction han deltog indtil 1857, og som indeholder en Mængde Afhandlinger fra hans Haand.

Meyer, Bernhard v., schweizersk Politiker, f. 1810 i Luzern, var oprindelig Advocat og allerede tidlig udpræget klerikal og conservativ. 1841 blev han Statsskriver i Luzern og tillige Cantonets Afsending ved Forbundsdagen; han øvede stor Indflydelse paa dets Styrelse og ledede 1844—45 Forfølgelsen mod de liberale med stor Heftighed (fik derfor Øgenavnet „Blutbenni"). M. havde væsentlig Del i Sonderbundskrigen og søgte forgjæves at faa Hjælp udenlandsfra (Østerrig og Frankrig); han maatte derfor forlade Schweiz efter Nederlaget 1847. M. levede i München 1848—51, kaldtes derfra til Wien og blev 1853 Ministerialraad under Bach, 1865 Understatssecretær under Belcredi og 1863 Protocolfører i Ministeriernes Møder; han affattede Krigsmanifesterne 1859 og 1866, men fjernedes 1868 fra Statstjenesten. D. 1874.

Meyer, Conr. Ferdin., tysk Digter, f. 12 Oct. 1825 i Zürich, opholdt sig 1842—58 i det franske Schweiz, foretog senere flere Rejser af længere Varighed til Italien og har for øvrigt levet som velhavende Privatmand i Kilchberg ved Zürich. M. er næst G. Keller Schweiz's betydeligste nulevende Digter. Af mindre udpræget Originalitet end denne og uden saa directe et Forhold til Samtidens Aandsliv, udmærker han sig ved Tankerigdom, dyb Følelse, plastisk Anskuelighed og en klassisk fuldendt, af en egen Humor farvet Stil. Størst Udbredelse have den episke Digtning „Huttens letzte Tage" (5te Opl. 1884) samt Novellerne „Jürg Jenatsch" (6te Opl. 1884) og „Der Heilige" (4de Opl. 1884) fundet; foruden disse maa fremhæves hans „Gedichte" (2det Opl. 1883) og Novellerne „Denkwürdige Tage" (2det Opl. 1880), „Plautus im Nonnenkloster" (1882), „Die Hochzeit des Mönchs" (1884) og „Die Richterin" (1885).

Meyer, David Amsel, f. 18 Jan. 1753 i Kjøbenhavn, blev 1780 Grosserer (var vistnok den første Jøde, som her vandt saadant Borgerskab) og drev fra 1785 en udbredt Handel med indiske og chinesiske Varer, samt fra 1800 tillige en stor Vexelforretning. Under Krigen 1807—13 var M. Regeringens Hjælper i dens fleste Pengeomsætninger og viste heri saa megen Uegennyttighed, at hans egen Formue i dette Tidsrum aftog med en Fjerdedel; til Løn blev han 1812 Hofraad. M. viste stor Rundhaandethed i at fremme sine Trosfællers Vel og Udvikling og grundlagde flere jødiske Stiftelser, deriblandt Friboligen „M.s Minde"; ved hans Testament, for hvilket hans Søstersøn M. L. Nathanson var Executor, gaves 380,000 Kr. til Universitetet, flere Skoler og Hospitaler, ja selv til rent christelige Formaal. D. 30 Aug. 1813.

Meyer, Ernst, dansk Genremaler, f. 11 Maj 1797 i Altona, d. 1 Febr. 1861 i Rom, kom 1812 til Kjøbenhavn for der at uddanne sig for Malerkunsten, hvortil han allerede som Dreng havde vist Anlæg. Hans talrige Familie paa Mødrenesiden, men især daværende Grosserer, senere Redacteur M. L. Nathanson, som lod ham studere Kunsten paa sin Bekostning i en Række Aar, tog sig meget af ham. Han blev Elev af Lorentzen, men var ikke uden Paavirkning af den Indflydelse, som Eckersberg da begyndte at udøve paa hele Kunstens Retning i Danmark. 1818 forlod han Danmark og tilbragte to Aar i München, hvorpaa han vendte tilbage til Kjøbenhavn, men besluttede her at opgive Historiemaleriet og rejste igjen til München, hvor han nu tilbragte 4 Aar og bl. a. malede en Række Emner af Goethes Faust. Med Vissen fulgte han derpaa til Italien 1824 og slog sig til Ro i Rom, hvis Folkelivs ejendommelige Charakter henvendte hans Opmærksomhed paa en Retning i Kunsten, som han endnu ikke havde forsøgt. Inden faa Aars Forløb havde M. allerede vundet et betydeligt Navn som Genremaler ved sine livsfriske og poetiske Billeder af det romerske og i det hele italienske Folkeliv. Ikke alene i Danmark, men ogsaa i Tyskland, England og Amerika udbredtes hans Arbejder og med dem hans Ry. 1839 nødte Sygdom ham til et toaarigt Ophold ved et Bad og en derpaa følgende Rejse, paa hvilken han igjen besøgte sit Fædreland efter 23 Aars Fraværelse. Ved denne Lejlighed optoges han som Medlem af Kunstakademiet i Kjøbenhavn. Efter en Tour gjennem Sverige, Skotland, Frankrig og Tyskland vendte han tilbage til Rom, men foretog dog snart igjen (1848—52) en ny Rejse, paa hvilken han især opholdt sig i Schweiz og Paris. Siden den Tid havde M. sit Hjem i Rom. Gigten, der paa en sørgelig Maade havde sammentrukket hans Legeme, nødte ham til at ophøre med at male i Olje. Men nu lagde han sig efter at behandle sine kjendte italienske Emner i Aquarel og udførte en Mængde saadanne Billeder, der ved deres Kjækhed og Liv indtil det sidste vidnede om Kunstnerens ungdomsfriske Sind og usvækkede Øje. Sydens, navnlig Romerfolkets, muntre maleriske Liv var saa at sige hans kunstneriske Opgave; han behandlede med lige Lethed den gamle Fisker ved det stormfulde Hav, den fede Præst, den sværmerske Abbate, den lystige Bonde, men hans Pensels kjæreste Gjenstand var dog den unge Pige, lige

)en tidligste Barnealder, indtil hun som lig Moder selv vuggede sin førstefødte e. M. var ikke fri for at være conven:l i sin techniske Behandling, men hans lse var saa sund, hans hele Udtryksmaade livsfuld, at man altid maatte ende med at ham kjær.

leyer, Heinr. Aug. Wilh., en af den nyeste mest ansete nytestamentlige Exegeter i lutherske Kirke, f. 1800 i Gotha, blev 1823 nepræst i Osthausen, 1830 i Harste ved ingen, 1837 Superintendent i Hoya, 1841 erintendent og Consistorialraad i Hanno- og 1861 Overconsistorialraad sammesteds; tog han sin Afsked og døde 21 Juni 1873. den ved en meget udbredt latinsk Udgave en lutherske Kirkes symbolske Bøger (1830) han især vundet Navn ved sin Commentar et nye Testament (16 Bd.), som begyndte dkomme 1832 og efterhaanden har fundet ldbredelse i den protestantiske Verden som nappe nogen anden Fortolkning til det Test. Et Par af de sidste Bind ere ud-jdede af Huther, Lünemann og Düsterdieck, de nye Udgaver af de allerede udkomne d, som idelig bleve nødvendige, lagde saa Beslag paa M.s Arbejdskraft, at det blev umuligt alene at fuldende hele det store ejde. Sund exegetisk Sans, grammatisk-ologisk Nøjagtighed og omfattende Hensyn-n til alle andre exegetiske Arbejder af nogen helst Betydning ere de Fortrin, som have t dette Værk næsten uundværligt for enhver get. Det er derfor ogsaa efter M.s Død blevet at udkomme i nye Bearbejdelser, be-jede af hans ovennævnte Medarbejdere samt Weiß; men des værre er det efterhaanden et uforholdsmæssig meget i Omfang.

Meyer, Johann, plattysk Digter, f. 5 Jan. 9 i Wilster i Holsten, oplærtes til Møller kom først 21 Aar gl. i Latinskolen, studerede eologi og Philologi i Kiel, blev Lærer i ona, senere Redacteur af „Itzehoer Nach-ten" og lever siden 1862 som Ejer og Leder en Idiotanstalt i Kiel. Hans lyriske Digte Plattdeutsche Gedichte in ditmarscher Mund-", 1858—59, 2det Opl. 1876, og „Platt-tscher Hebel", 1859, 2det Opl. 1878) staa de i poetisk og sproglig Henseende i Rang Kl. Groths „Quickborn"; desuden har udgivet en Række Farcer og Fortællinger, „Op'n Amtsgericht", „Uns' ole Moder-al", „De Konterlör sin Dochder", „Kassen de Hummel" o. fl.

Meyer, Johann Georg, tysk Genremaler, f. 13 i Bremen, d. 3 Dec. 1886, uddannede i Düsseldorf og gjorde sig først bekjendt bibelske Stykker (1836); senere malede han r Scener af Børnelivet og kaldes derfor indermeyer"; fra 1852 levede han i Berlin. ns betydeligste Arbejde fra den senere Tid „Landeværnssoldatens Hjemkomst".

Meyer, Joh. Heinrich, Maler, Tegner og rfatter, af Samtiden kjendt under Navnet Goethe-M.", f. 1759 ved Zürich, d. 1832 i na, har udgivet Winckelmanns Værker og ltog med Goethe i flere af hans Værker over unst, saaledes „Propyläen", „Ueber Kunst und lterthum", „Winckelmann und sein Jahr-hundert". Desuden skrev han „Geschichte der bildenden Künste bei den Griechen".

Meyer, Jos., tysk Boghandler, f. 1796, grundlagde 1826 i Gotha en Forlagsboghandel under Navnet „Bibliographisch. Institut", men flyttede den 1828 til Hildburghausen, hvor han døde 1856. — Sønnen, Hermann Jul. M., f. 1825, fortsatte og udvidede Forretningen, som 1874 overflyttedes til Leipzig. Fra M.s Boghandel er bl. a. udgaaet Billedværket „M.s Universum" (46 Bd., 1833—63), „Das große Conversations-Lexikon" (44 Bd., 1839—55), „M.s Conversations-Lexikon" (1857—60), hvis 4de Udgave i 16 Bd. begyndte 1885; desuden en Række „Faglexika" og et „Klassikerbibliothek", omfattende baade tyske og talrige fremmede Forfatteres udvalgte Værker.

Meyer, Leo, tysk Sprogforsker, f. 1830, studerede klassisk Philologi og sammenlignende Sprogvidenskab først i Göttingen, hvor særlig Th. Benfey havde Indflydelse paa ham, derpaa i Berlin. Efter at have virket i Göttingen som Privatdocent og extraord. Professor, blev han 1865 Professor i tysk og sammenlignende Sprogvidenskab ved Universitetet i Dorpat. Af hans Arbejder maa især fremhæves: „Gedrängte Vergleichung der griech. u. latein. Declination" (1862); „Vergleich. Grammatik der griech. u. latein. Sprache" (2 Bd., 1861—65, kun Lyd- og Orddannelseslære; 2den Udg. af 1ste Bd. 1882—84); „Die Flexion der Adjectiva im Deutschen" (1863); „Die gotische Sprache" (1869).

Meyer, Ludvig, f. 3 Jan. 1780 i Hertugd. Braunschweig, kom 1803 til Kbhvn. og blev n. A. Huslærer hos Familien Schimmelmann; han ansattes 1810 som Fuldmægtig i Finanscollegiet og 1816 som Bogholder i Statsgjældsdirectionen (indt. 1821), fik 1821 Titel af Professor og døde 28 Juli 1854. M. udgav 1808 „Seeland im Sommer 1807" og 1837 en Fremmedordbog, som var et meget fortjenstligt Arbejde og yderligere forbedredes i 2den Udg. (1844); siden er „Meyers Fremmedordbog" udgivet 4 Gange (1852—85) af Overlærer F. P. J. Dahl og hans Sønner.

Meyer, Marcus, en lybsk Æventyrer, der spillede en fremragende Rolle i Grevens Fejde. Han var en smuk, stærk, forvoven Mand, der fra ringe Kaar (han havde været Ankersmed i Hamborg og derefter Landsknægt) i en ung Alder havde svunget sig op til Oberst for Tropperne i Lübeck og til Deltagelse med Jørgen Wullenwever i Stadens Styrelse, idet disse to Mænd rev al Magten til sig fra de gamle herskende Huse. Den lille Republiks Politik fik derved en ganske anden Retning end tidligere, saa at den under Interregnet med Danmark efter Frederik I.s Død sluttede den Forbindelse med Borgerpartiet i denne Stat, som medførte ovennævnte Krig. M. deltog personlig i Krigen; i Slaget ved Helsingborg blev han fangen 13 Jan. 1535 og sat i Fangenskab paa Varberg Slot, men 11 Marts lykkedes det ham ved at fluske Slotsherren Truid Ulfstands Aarvaagenhed at bemægtige sig Slottet, som han forsvarede indtil 27 Maj 1536, da han maatte overgive det og nu anden Gang fangen blev halshugget og lagt paa Stejle

uden for Helsingør 17 Juni s. A.; samme Skæbne havde ogsaa flere af hans medskyldige.

Meyer, Marie Paul Hyacinthe [maijæhr], fransk Sproglærd, f. 1840 i Paris, siden 1876 Prof. i Sydeuropas Sprog ved Collège de France. Han har udmærkede Fortjenester af fransk og provençalsk Sprog- og Literaturforskning. Af hans grundige og geniale Værker maa nævnes »Recherches sur les auteurs de la chanson de la croisade albigeoise« (1868), »Recherches sur l'épopée française« (1867), »Le salut d'amour dans les littératures provençales« (1867), »Mémoires sur l'étude des dialectes de la langue d'oc au moyen âge« (1874) og en Række større og mindre Undersøgelser, hvori han viser en udmærket Skarpsindighed og Lærdom. Han var en af Stifterne af »La Revue critique« og »Romania«, Hovedorganet for comparativ romansk Sprog- og Literaturforskning.

Meyerbeer, Giacomo, f. 5 Sept. 1791 i Berlin, d. 2 Maj 1864 i Paris, hed oprindelig Beer, men tilføjede Meyer til Minde om en Slægtning, der havde testamenteret ham sin ikke ringe Formue. M. var knap 7 Aar gl., da han lod sig offentlig høre som Pianist. Lauska, en af Clementis Elever, var hans Lærer. I Theori fik han Undervisning af B. A. Weber og senere af Abbed Vogler i Darmstadt samtidig med C. M. Weber. I sit 18de Aar kom han til München, hvor hans første Opera „Jephthas Tochter“ opførtes, og derfra til Wien, hvor han fejrede Triumpher som Pianist, men var uheldig som Operacomponist. Efter Salieris Raad rejste han til Italien, saa her den Lykke, Rossinis Operaer gjorde, og blev italiensk Componist. Efter at sex Operaer af ham vare opførte i Norditaliens Byer og til Dels havde gjort Lykke, kaldtes han til Paris for at lede Opførelsen af den sidste af disse, »Il crociato in Egitto«, der var givet med Held i Venezia 1824. I Paris slog den ikke synderlig an (1826), og man hørte nu intet fra M., før »Robert le diable« (1831) bragte ham en Berømmelse, som yderligere forøgedes ved »Les Huguenots« (1836), der betegner hans Culmination. M. var nu ved sin mærkelige Assimilationsevne bleven fransk Componist. Tysk i Harmonik, italiensk i Melodik og nu fransk i Rhythmik, med en eminent musikalsk Begavelse og Mesterskab i Form og Fremstillingskunst maatte han omsider vinde afgjørende Sejer. En ikke altid ægte Pathos og hans paa Effecten for stærkt rettede Opmærksomhed har i Tidens Løb berøvet hans Værker noget af den ubegrænsede Beundring, de længe nød. Hans senere Operaer vare »L'Africaine«, begyndt 1838, men først opført 1865, »Le Prophète«, der ventede sex Aar paa sin Opførelse (1849), og »Dinorah« eller »Le pardon de Ploërmel« (1859). M., som fra 1826 havde taget Ophold i Paris, blev under et længere Besøg i Berlin 1843 udnævnt til Generalmusikdirecteur, og han componerede her Operaen „Das Feldlager in Schlesien“, som med Jenny Lind gjorde megen Lykke. Senere benyttede han en stor Del af denne Musik til Operaen »l'Étoile du Nord«. Foruden Operaerne har M. skrevet Musik til Tragedien „Struensee“, Orchestersager, Hymner, Cantater, 12 Psalmer for Dobbeltchor, 7 gejstlige Oder af Klopstock og anden Kirkemusik, 40 Sange med Claver og i Ungdommen mange Ting for Claver. — Hans Broder, Michael Beer, f. 1800, d. 1833, var Digter og dramatisk Forfatter. Til hans Drama „Struensee“ componerede M. 1845 Ouverture og Mellemaktsmusik.

Meyercrone, Henning, dansk Diplomat, var Apothekersøn og hed egentlig Meyer, men adledes 1674 med Navnet M., efter at han var bleven gift med et Søskendebarn til Griffenfeld, hvis snart paafølgende Fald dog ikke rev ham med. I en Række af Aar (1675 og 1678—1705) var han Gesandt i Paris; 1687 udnævntes han til Stiftamtmand i Aalborg, men uden nogen Sinde at overtage Embedet. D. 1707 som Gehejmeraad.

Meyerheim, Friedrich Eduard, tysk Genremaler, f. 1808 i Danzig, d. 1879 i Berlin, uddannede sig der og vandt fra 1834 Opmærksomhed ved sine Scener af Landsbylivet. 1838 blev han Medlem af Kunstakademiet i Berlin. — Hans Broder, Wilh. Alex. M., f. 1815, d. 1882, har udmærket sig som Slag- og Lejrmaler, og af hans to Sønner, Edw. Franz M., f. 1838, d. 1879, og Friedr. Paul M., f. 1842, var den første en anset Genremaler, medens den sidste og betydeligste af dem har et godt Navn især som Dyrmaler; af hans Billeder kunne nævnes „Slangetæmmeren“, „Abernes Akademi“ m. fl.

Meyn, Peter, dansk Bygmester, f. 1749 i Kbhvn., d. 1808, uddannede sig ved Kunstakademiet, hvor han fik dets Medailler og derefter et Stipendium, som han benyttede til en Rejse til Italien. Efter sin Hjemkomst har han dels bygget paa egen Haand, dels taget Del i flere Byggearbejder; hans vigtigste Værk er det chirurgiske Akademi i Bredgade i Kbhvn. Han blev Professor i Bygningskunsten efter Harsdorff 1799.

Meyr, Melchior, tysk Digter og philosophisk Forfatter, f. 28 Juni 1810 i Landsbyen Ehingen i den schwabiske Riesgau, studerede i Heidelberg og München, levede 1840—52 i Berlin, siden afvexlende i München og i sin Hjemstavn, uden at ville modtage nogen offentlig Ansættelse, og døde i München 24 Apr. 1871. Blandt hans digteriske Arbejder indtage de fortræffelige, ved Friskhed, Ynde og jævn Naturlighed udmærkede Landsbyhistorier „Erzählungen aus dem Ries“ (1856; ny Række 1869; saml. Udg. i 5 Opl. 1878) den første Plads. Men ogsaa hans Romaner („Vier Deutsche“ (1861), „Ewige Liebe“ (1864), „Duell und Ehre“ (1870)), Dramaet „Herzog Albrecht“ (1852) og Digtsamlingen „Die Religion des Geistes“ (1871) ere af betydeligt Værd. Nær beslægtede i Indhold med denne sidste ere en Række interessante Afhandlinger, „Gott und sein Reich“ (1860), „Emilie“ (1863), „Die Fortdauer nach dem Tode“ (1869), „Die Religion u. ihre jetzt gebotene Fortbildung“ (1871), i hvilke han hævder et Mellemstandpunkt mellem Materialismen og den transcendentale Idealisme. Af politisk-socialt Indhold ere de anonymt udgivne „Gespräche mit einem Grobian“ (1866), som ved deres Fremkomst vakte megen Opsigt. Efter hans Død udkom endnu

„Gedanken über Kunst, Religion u. Philosophie" og „Biographisches; Briefe; Gedichte" (begge 1874).

Meytens, Martin van, Maler, f. 1698 i Stockholm; Faderen, Martin v. Mijtens, en dygtig Portrætmaler, Sønnesøn af D. Mijtens d. ældre, var indvandret til Sverige. M. begav sig 1714 til Holland og derfra til England, lærte i Paris Emailmaleriet af Carl Boit, hvilket han dog senere atter forlod, udførte Portræter for det franske Hof, for Czar Peter, samt for Kong August II i Polen, kom til Wien 1721, hvor han portræterede Kejser Carl VI, besøgte senere Italien og vendte tilbage til Wien 1726, hvor han døde 1770 som Directeur for det kejserlige Kunstakademi. M. malede i Almindelighed selv kun Hoved og Hænder, medens de øvrige Dele af Billedet udførtes af hans Disciple.

Meza, Salomon Theophilus de, f. 1727 i Amsterdam, hvor Faderen Abraham de M., en lærd Rabbiner, var Præst ved den portugisiske jødiske Kirke. I sine yngre Aar studerede han jødisk Literatur og hebraisk Poesi, men begyndte senere at studere Medicin under Vejledning af Farbroderen David de M. i Amsterdam, derefter i Utrecht. Efter at han i to Aar havde praktiseret i Hamborg kom han 1753 til Kjøbenhavn, hvor han levede som praktiserende Læge til sin Død 1800. 1783 gik han med sine Sønner over til den christne Religion og fik i Daaben Navnet Christian Julius Frederik. Han var en afholdt og erfaren praktisk Læge, besad desuden et stort Sprogtalent og megen klassisk Dannelse og udfoldede en betydelig videnskabelig Forfattervirksomhed. — Hans Søn, **Jakob Theophilus de M.**, døbt Christian, f. 1756 i Kbhvn., blev ogsaa Læge og nedsatte sig 1784 i Helsingør, hvor han 1794—1803 var Stadsphysikus, 1819—40 Læge ved Hospitalet og Fattighuset og efter længere Tids Svagelighed døde 1844. — Dennes Søn, **Christian Julius de M.**, f. 14 Jan. 1792 i Helsingør, blev 1804 Artillericadet og brugtes 1807 som Stykjunker, samt tog 1810 Officersexamen. 1812 blev han Lærer ved Artilleriinstitutet i levende Sprog (han havde især ypperligt Kjendskab til det franske Sprog) og gik 1829 i samme Stilling over til den militære Højskole. 1842 blev han Major i Artilleriet og 1848 ansat som højstcommanderende Artilleriofficer ved den active Hær, hvor han ved flere Lejligheder viste stor Uforfærdethed og Koldblodighed. I Jan. 1849 blev M. Oberst og Chef for en Brigade; og var i Foraaret Øverstcommanderende paa Als; han førte 21 Juni en Brigade til Fredericia og deltog med stor Berømmelse i Slaget 6 Juli. Til Løn blev han Generalmajor og Chef for Artilleriet. Efter en farlig Sygdom fulgte M. 1850 som Reconvalescent med General Kroghs Stab og overtog, da Schleppegrell faldt i Slaget ved Isted 25 Juli, Anførselen over hans Division, medvirkede til Slagets heldige Udfald og beholdt Commandoen indtil Krigens Slutning. 1851—56 var han Chef for og 1856—58 Generalinspecteur over Artilleriet; han førte desuden 1851—57 Forsædet i Befæstningscommissionen og arbejdede her ivrig for Danevirkes Befæstning. 1858—63 var han commanderende General i Slesvig. Da Krigen truede i Jan. 1864, blev M. Overgeneral over Hæren ved Danevirke og afviste 1 Febr. den preussiske Feltmarschal Wrangels Opfordring til at rømme Sønderjylland. Men efter Fægtningerne ved Mysunde og Jagel besluttede M. efter Krigsraad med Generalerne 4 Febr. Danevirkes Rømning, af Frygt for at Hæren skulde blive omgaaet og opreven, saafremt Tilbagetoget udsattes. Fra militært Synspunkt var denne Beslutning vistnok rigtig; men da den kom aldeles uventet, virkede den overvældende paa Folket og øvede en lammende Indflydelse under hele Krigen. M. blev derfor strax kaldt tilbage til Kjøbenhavn og 28 Febr. fjernet fra Overcommandoen til Trods for Generalernes Ønske; efter Freden blev han afskediget 19 Dec., dog med Generals Titel, og døde 16 Sept. 1865.

Mezalétter, s. Caponnière.

Mèze [mæhs], Stad i det franske Dep. Hérault ved Lagunen Thau, 4 M. s. v. for Montpellier. 6,000 I. Vinavl.

Mézières [mesiæhr], befæstet Hovedstad i det franske Dep. Ardennes ved Floden Meuse, 27 M. n. ø. for Paris. 5,000 I. — Kejser Carl V.s Hær under Greven af Nassau belejrede 1521 forgjæves M., der blev forsvaret af Bayard.

Mézières, Alfred Jean François [s. o.], fransk Literat, f. 1826, Søn af Louis M., der er bekjendt ved sine Værker om engelsk Literatur, har fortsat Faderens Virksomhed ved kritiske og historiske Værker over Shakspeare og hans Tid og end videre leveret betydelige Arbejder over Dante og Petrarca. 1868 blev han fast Professor ved Sorbonnen i fremmed Literatur, 1874 Medlem af Akademiet, 1881 Deputeret. 1871 udgav han »Récits de l'invasion«, 1872—73 »Goethe, les œuvres expliqueés par sa vie« (2 Bd.).

Mezzanin, 1) i Italien de lave Vinduer, som ofte anbringes i Attiker. 2) En mellem to højere Etager anbragt Mellemetage, ogsaa ofte kaldet Entresol. Slige M. anvendes ofte i Slotte til Beboelse for det tjenstgjørende og opvartende Personale, som det er ønskeligt at indkvartere i Nærheden af Gemakkerne.

Mezzo, it. [meddso], halv, f. Ex. m. forte (fork. *mf.*), halvstærkt, m. piano (*mp.*), halvsvagt, mezza voce, med halv Stemme. **Mezzosopran**, s. Discant. **Mezzotinto** betegner i Kunsten det, man nu almindelig kalder Mellemtonerne, nemlig den gradvise Blanding af Farverne, hvorved Overgangen dannes mellem Lys og Skygge. M. er ogsaa omtr. d. s. s. manière noire. (S. Kobberstikning og jvfr. Mellemfarver).

Mezzofanti, Giuseppe, ital. Sprogkjender, f. 1774 i Bologna, blev 1797 Præst og senere Professor og Bibliothekar i sin Fødeby, kaldtes 1831 til Rom og blev Bibliothekar i Vaticanet og 1838 Cardinal, samt 1848 en kort Tid Undervisningsminister. Han er bleven navnkundig ved sin ualmindelige Færdighed i at lære Sprog, idet han dels talte, dels forstod 58. D. 14 Marts 1849 i Napoli.

Mezöhegyes [mäsøhädbjæsch], et storartet militært Stutteri i Ungarn, 21 M. s. ø. for Buda-Pest, oprettet 1785 af Kejser Joseph II.

Mezö-Tur [mæsø], Flække i Ungarn, 18 M. ø. s. ø. for Buda-Pest, med 21,000 J., mest Reformerte. Betydelig Vinavl, Pottemagerier. Stærkt besøgte Markeder.

Miahuátlan, en Flække i Mexico, i Staten Oajaca, 8 M. s. for Oajaca, med mærkelige Ruiner af Bygninger fra Tiden før Spaniernes Ankomst.

Miásma, gr., s. Smitte.

Miaulis, Andreas, græsk Frihedskæmper, f. 1768 (ell. 1772) paa Negropont (Eubøa), var oprindelig Matros og deltog allerede 1790 i den græske Opstand mod Tyrkiet. Han tjente under de franske Revolutionskrige en stor Formue ved at bringe Korn fra Odessa til Frankrig og Spanien igjennem den engelske Blokadeslaade og bosatte sig derefter paa Hydra. Ved Frihedskrigens Udbrud 1821 sluttede han sig strax dertil med sit Skib og var indtil 1827 Fører for den græske Flaade. Flere Gange slog han de tyrkiske Krigsskibe; han angreb 12 Maj 1825 den fjendtlige Flaade i Modons Havn og ødelagde en stor Del af den. Imod Capodistrias traadte M. i aabent Fjendskab, skjønt hin paa ny satte ham i Spidsen for Flaaden, og dette gik saa vidt, at han 13 Aug. 1831 stak Flaaden i Brand, for at den ikke skulde falde i hins og dermed, som han mente, i Ruslands Hænder; ogsaa indtraadte han i den provisoriske Regering paa Hydra, da Øen gjorde Opstand. 1832 sattes han i Spidsen for Flaaden, blev 1835 Viceadmiral og døde 24 Juni s. A. — Hans Søn, Athanasios M., blev i Sept. 1855 Marine- og i Aug. 1859 tillige Førsteminister og forblev i denne Stilling lige til Kong Ottos Fordrivelse i Oct. 1862. Som Følge af den blodige Opstand, der i Febr. 1862 udbrød mod Kongens Regering, fik M.s Ministerium siden Navnet „Blodministeriet", og dets Medlemmer bleve for en Tid udelukkede fra politiske Rettigheder. D. 1867.

Micha, en af de 12 smaa Propheter i det gamle Test., f. i Moreschethi Juda Stamme, propheterede under Juda Riges Konger Jotham, Achas og Ezechias. — M. hed ogsaa en Prophet paa den israelitiske Konge Achabs Tid.

Michael (hebr., d. e. hvo er som Gud?), en af de i Bibelen omtalte Ærkeengle. I Johannes's Aabenbaring nævnes han som Sejerherre over Dragen eller Satan. Den katholske Kirkes Engletilbedelse concentrerede sig navnlig i Tilbedelsen af Ærkeenglen M.; og M. med Sværdet i Haanden som Dragens Overvinder blev Yndlingssymbolet for den Kirke, som selv med Sværdet bekæmpede Hedninger, Muhammedanere og Kjættere, og som haabede at tilintetgjøre Dragen ved krigersk og inquisitorisk Magt. Michaelisfesten (Mikkelsdag) indstiftedes i det 9de Aarh.; den højtideligholdes 29 Sept.

Michael, 8 græske Kejsere; s. Græske Kejserdømme.

Michael, Storfyrste af Rusland, f. 1798, Søn af Kejser Paul, udmærkede sig i Dec. 1825 under Militæropstanden i St. Petersborg og havde en væsentlig Del i dens Undertrykkelse. 1828 deltog han som Chef for Ingeniørerne i Felttoget mod Tyrkiet, ligeledes 1831 i Polen. Han blev senere Chef for Garden og Stormester for Artilleriet; d. 9 Sept. 1849. Siden 1824 var han gift med Helene, Datter af Prins Paul af Württemberg, en meget aandrig Dame (f. 1807, d. 1873). — Hans Brodersøn af s. N., f. 1832, Søn af Kejser Nikolaj, uddannedes ypperlig til Officer og blev 1864 Statholder i Kaukasien; han førte den russiske Hær i Armenien 1877 med Dygtighed og blev til Løn Generalfeltmarschal. 1881 blev han kaldt tilbage fra Kaukasien og blev Præsident for Rigsraadet.

Michael, Præst ved St. Albani Kirke i Odense i Slutn. af det 15de Aarh., efterlod sig tre større religiøse Digtninger: 1) om Jomfru Mariæ Rosenkrans og dens Broderskab ell. Mariæ Psaltere, 2) om Skabelsen og Syndefaldet og 3) om Menneskets Levned. Disse Digtninger vidne om varm Begejstring og paa mange Steder om ikke ringe poetiske Evner. „Michaels Rimværker" udgaves 1514–15 af Bogtrykkeren Povel Ræff i Kbhvn. og ere paa ny i vor Tid (1836) blevne udgivne af C. Molbech; Digtet om Menneskets Levned har Anders Sørensen Vedel bearbejdet og udgivet, Digtet om Skabelsen og Syndefaldet udgaves paa ny af C. J. Brandt 1860.

Michael Obrénovic [vitj], Fyrste i Serbien 1840—42 og 1860—68, s. Obrenovic.

Michaëli, Lovisa Charlotta Helena, født Michal, udmærket svensk Sangerinde, f. 17 Maj 1830 og d. 23 Febr. 1875 i Stockholm, hvor Faderen var Cantor ved Jakobs Kirke, antoges 1849 som Elev ved det kongel. Theater, debuterede s. A. som Elvira i „Don Juan" og blev 1854 Hofsangerinde. Hun besøgte nu Paris, sang en kort Tid med Garcia i London, optraadte i de følgende Aar, dels i Concerter (Kbhvn. 1855), dels som dramatisk Sangerinde (Dresden og Berlin 1856, London 1859, 1862 og 1865), og modtog i Nov. 1865 et nyt Engagement paa 5 Aar ved det kongel. Theater i Stockholm. Uden legemlige Fortrin henrev hun stedse sine Tilhørere ved den til Fuldkommenhed uddannede, omfangsrige og skjønne Stemme og det ædle, ægte musikalske Foredrag. Den, der har hørt hende som Anna i „Don Juan", Agathe i „Jægerbruden", Isabelle i „Robert", Mathilde i „Tell" eller som „Norma", glemmer det ikke.

Michaëlis, Joh. Dav., f. 1717 i Halle, d. 1791 som Professor i de orientalske Sprog i Göttingen, var en meget frugtbar og mangesidig Forfatter, nærmest dog i sit Hovedfag, i hvilket han indlagde sig stor Fortjeneste. Da den danske Konge Frederik V vilde sende en lærd Expedition til Arabien, forelagde M. denne en Række vigtige Spørgsmaal, som burde undersøges. Han har desuden skrevet en Mængde exegetiske Skrifter saa vel over det nye som over det gamle Test. og leveret betydelige Bidrag til den bibelske Indledning. Som Theolog var han en af Bannerførerne for den sig den Gang udviklende Rationalisme; i Skrifterne fra hans Alderdom er han kommen meget længere bort fra den positive Christendom end i dem fra hans yngre Aar. 1753—70 deltog han i Redactionen af „Göttinger gelehrte Anzeigen".

Michaëlis, Otto, tysk Nationaløkonom, f.

826 i Westfalen, flyttede, efter 1849 at være leven anklaget, men frifunden, for Presseorseelser, til Berlin, hvor han 1851 blev Redacteur af den nationaløkonomiske Del af „National-Zeitung", valgtes 1861 til det preussiske Underhus og 1867 til den nordtyske Rigsdag, hvor han sluttede sig til det nationalliberale Parti, men nedlagde allerede s. A. sit Mandat, da han blev Directeur for Rigskanslerembedets Finansdepartement. Som saadan har han taget væsentlig Del i Codificeringen af det tyske Riges økonomiske Love (navnlig Mønt- og Banklovene). 1879 blev han Præsident for Rigsinvalidefondets Bestyrelse. Hans „Volkswirtschaftliche Schriften" udkom i 2 Bd. 1878.

Michailograd, s. Lugt.

Michailowskaja, 1) en Kosakflække i den nordlige Del af de donske Kosakkers Land i Rusland, ved Floden Choper. 17,000 J. Store Markeder. 2) Fæstning i det russiske transkaspiske Gebet ved en Bugt i den sydøstlige Del af det kaspiske Hav, danner Udgangspunktet for det store Jærnbaneanlæg fra det kaspiske Hav over Merv til Amu Darja Floden, som nu (1887) er blevet fuldendt.

Michaud, Jos. Franç. [schō], fransk Historiker og Publicist, f. 10 Juni 1767 i Savoien, kom 1791 til Paris og udfoldede her en stor journalistisk Virksomhed til bedste for Kongedømmet. Under Revolutionen maatte M. lide flere Forfølgelser, blev 1797 som Redacteur for det royalistiske Blad »Quotidienne« dømt til Deportation og maatte flygte til Schweiz, hvor han skrev sit bekjendte Digt »Le printemps d'un proscrit« (udg. 1803). Efter Consulatets Oprettelse kom M. tilbage, men vedblev at være Bourbonerne tro, skjønt han et Par Gange skrev Digte til Ære for Napoleon I. 1806 udgav han en »Biographie moderne« (4 Bd.), som Politiet beslaglagde, og efter Napoleons Fald en meget fjendsk Fremstilling af de 100 Dage, som oplevede 27 Oplag; ligeledes gjenoptog han 1814 Udgivelsen af »Quotidienne« (indt. 1827). M.s Hovedværk er hans »Histoire des croisades« (6 Bd., 1812—22, 10de Udg. 1875—76), hvortil sluttede sig »Bibliothèque des croisades« (Uddrag af Kildeskrifterne i 4 Bd.). M. var den første, som øste af arabiske Kilder, og gik 1830—31 paa Rejse til Syrien og Ægypten (senere beskreven i »Correspondance d'Orient«, 7 Bd., 1832—35), for at se Skuepladserne for de skildrede Tildragelser. D. 30 Sept. 1839. — Hans yngre Broder, Louis Gabriel M., f. 1772, tjente som Officer i Hæren 1792—97 og blev siden Bogtrykker. Han ledede Udgivelsen af den store »Biographie universelle« (52 Bd., 1811—28) med Supplement (33 Bd., 1832—62); ny Udgave i 45 Bd., 1842—65. D. 1858.

Michel, Franc. Xav. [schēll], fransk Literatur- og Culturhistoriker, f. 1809, kastede sig tidlig over Studiet af Frankrigs Literatur i Middelalderen og blev 1839 Professor i Literatur i Bordeaux. Han har siden 1830 udgivet en stor Mængde Digte og Krønniker fra det 11te—14de Aarh. efter franske og engelske Haandskrifter og har desuden skrevet værdifulde historiske og sproglige Arbejder: »Hist. des races maudites de la France et de l'Espagne« (1847), »Études sur l'argot et les idiomes analogues« (1856), »Le Pays basque« (1857), »Les Écossais en France et les Français en Écosse« (1862), samt flere omhandlende Næringsvejenes Historie.

Michel, Louise [s. o.], Lærerinde i Paris, f. omtr. 1830, deltog 1871 med Iver i Communens Oprør og blev derfor deporteret til Ny-Caledonien, hvor hun viste stor Omhu for sine Lidelsesfæller. Efter Amnestien 1880 vendte hun tilbage til Paris, hvor hun hengav sig til den vildeste Agitation; hun blev derfor 1883 dømt til 6 Aars Fængsel, men benaadet i Jan. 1886. S. A. udkom første Bd. af hendes „Memoirer".

Michel, Marc- [s. o.], fransk Vaudevilleforfatter, f. 1812 i Marseille, begyndte sin literære Bane med pseudonyme elegiske Poesier, men udmærkede sig senere ved sine morsomme Referater fra Politirettens Forhandlinger til Bladene. Til Dels med Labiche og Lefranc leverede han en Masse Vaudeviller, hvis Popularitet skyldes deres farceagtige Extravagance og de deri forekommende, for yndede Skuespillere tilrettelagte Roller. Mest bekjendte ere »Un tigre du Bengale« (1849), den lystig-ugenerte »Le chapeau de paille d'Italie« (1851) og »Les finesses de Bouchavannes« (1863). D. 1868.

Michel, Saint [sæng mischēll], Stad i det franske Dep. Savoie ved Begyndelsen af Tunnelbanen gjennem Mont Cenis, 8 M. s. ø. for Chambéry. 2,000 J. Selve Tunnelen begynder ved Bjærglandsbyen Modane, 2 M. ø. for St. M.

Michel-Angelo [mikel ānndschelo], it. Kunstner, s. Buonarroti.

Michelet, Jules [misch'lǟ], fransk Historieskriver, f. 21 Aug. 1798, blev 1821 Historielærer ved Collège Charlemagne og 1826 ved Lærerseminariet, efter at han 1825 havde udgivet sine ypperlige „synchronistiske Tabeller til den nyere Historie". 1828 fulgte hans Lærebog for samme Tidsrum (»Précis de l'hist. moderne«), der siden oplevede over 20 Oplag, og Oversættelsen af den italienske Philosoph Vicos »Scienza nuova«, den første „Historiens Philosophi". 1830 blev M. Chef for den historiske Afdeling af Rigsarchiverne og 1838 Professor i Historie ved Collège de France. Hans glimrende Veltalenhed skaffede ham mangfoldige Tilhørere, og hans heftige Kamp mod Jesuiterne, der ogsaa fremtraadte i tre Flyveskrifter 1843—46 (»Des Jésuites« i Forbindelse med E. Quinet, »Du prêtre, de la femme et de la famille« og »Du peuple«), vakte ualmindelig Opsigt og førte 1847 til en midlertidig Standsning af hans Forelæsninger. Hans afgjort republikansk-demokratiske Meninger medførte 1851 hans Fjærnelse fra Professorposten, og efter Statscoupet s. A. mistede han ogsaa sit Embede som Archivar, fordi han ikke vilde aflægge Ed til den nye Regering. M. har skrevet en Række større eller mindre historiske Skrifter: »Introduction à l'hist. universelle«, hvori hans Opfattelse af Historien er nedlagt (1831), »Hist. romaine« (indt. August, 2 Bd., 1832, 4de Udg. 1866), »Précis de l'hist. de France« (1833, ialt 7 Udg.) og endelig hans to Hovedværker, »Hist. de France« (indt. 1780, 16 Bd., 1833—67, med særskilte Titler, ny Udg. 1875—77, 19 Bd.) og »Hist.

de la Révol. franç.» (7 Bd., 1847—52, 3dje Udg. 1869), hvortil slutter sig »Les Femmes de la Révol.» (1855) og »Hist. du XIX. siècle» (indt. 1815, 3 Bd., 1872—75). M. hører til den philosophiske Skole blandt de franske Historieskrivere og søger altid gjennem Tildragelserne at paavise den styrende Lov. Med et skarpt Blik trænger han til Bunds i det historiske Materiale; han fremsætter ofte slaaende Sandheder og nye ejendommelige Synspunkter og skildrer mesterlig baade de offentlige Tilstande og de menneskelige Lidenskaber, men paa den anden Side paavirkes han let af sin levende Indbildningskraft og sin stærkt udprægede og ensidige Opfattelse, saa at man i hans Værker ofte føler Digteren ved Siden af Historikeren. Hans Sprog er tiltrækkende og livsfuldt, men derhos overlæsset med stærke, ofte søgte Billeder, og i sin Pathos og Lidenskabelighed bruger han tit grelle Farver; dog ville hans Værker altid beholde en høj Plads i den franske Literatur. M. er paa en Gang et Sidestykke og en Modsætning til den engelske Historieskriver Carlyle, idet han overalt fremhæver, ja næsten forguder „Folket", ligesom denne Individet, de store Personligheder. 1856—59 udgav M. en Række halvt philosophiske, halvt poetiske Skrifter, der trods nogen Forskruethed i Tanker og Udtryk dog gjorde stor Opsigt (»L'Oiseau», »L'Insecte», »La Mer», »L'Amour» og »La Femme», 7de Udg. 1871); derpaa fulgte 1861 »La Sorcière» og 1864 »Le Bible de l'Humanité». M. døde 9 Febr. 1874 i Hyères; 1876 blev hans Lig bisat paa Kirkegaarden Père-Lachaise i Paris.

Michelet, Karl Ludw. [s. o.], tysk Philosoph, f. 1801 i Berlin, fra 1829 extraordinær Professor i Berlin. Han var oprindelig Jurist, men gik tidlig over til Philosophien og blev en ivrig Tilhænger af Hegel. Hans første Arbejder angik ethiske Æmner („Ethik des Aristoteles", 1827, „System der Moral", 1828). Da den hegelske Skole som Følge af Strauß's og Feuerbachs Fremtræden spaltedes i et Højre, et Centrum og et Venstre (s. Hegel), sluttede M. sig til Venstre, dog saaledes, at han stod det mæglende Centrum nærmere, end Strauß og Feuerbach gjorde. Dette Standpunkt udtalte han i sin „Geschichte der letzten Systeme der Philosophie in Deutschland" (2 Bd., 1837—38). I Skrifterne „Ueber Persönlichkeit Gottes und menschliche Persönlichkeit" (1841) og „Die Epiphanie der ewigen Persönlichkeit des Geistes" (1844) fremhæves bl. a. de Punkter, i hvilke M. skiller sig fra Strauß. Han vil ikke som denne være absolut Pantheist, men lærer, at, da Gud kommer til Bevidsthed i hele Menneskeheden og ikke blot i en Enkelt, er han for enhver Enkelt et uendelig ophøjet (transscendent) Væsen, til hvilket den enkelte derfor ogsaa kan rette sin Bøn. Af M.s senere Skrifter mærkes „Die Zukunft der Menschheit und Unsterblichkeit der Seele" (1852) og „Geschichte der Menschheit in ihrem Entwickelungsgange seit 1775" (2 Bd., 1860). M. er en af de vigtigste Medarbejdere af det Hegelianske Tidsskrift „Der Gedanke, philosophische Zeitschrift, Organ der philosoph. Gesellschaft zu Berlin". I „System der Philosophie als exacter Wissenschaft" (3 Bd., 1878) har han i sin høje Alderdom givet en sammenhængende Fremstilling af sine Anskuelser.

Michēlis, Friedr., gammelkatholsk Theolog, f. i Münster 1815, blev Præst 1838 og Professor i Philosophi i Braunsberg 1864, men stillede sig i Kampen mod Ufejlbarhedsdogmet ved Döllingers Side og blev, da han ikke vilde underkaste sig, suspenderet fra sit Embede og i Oct. 1871 sat i Ban. Han virker nu som gammelkatholsk Præst i Freiburg i Baden, men er tillige frugtbar Forfatter paa den systematiske Theologis Omraade.

Michelozzi [mikelōtsi] ell. **Michelozzo**, ital. Bygmester og Billedhugger, f. 1391, d. 1472, var som Billedhugger Elev af Donatello, som Bygmester af Brunellesco. Hans navnkundigste Bygning er Palazzo Riccardi i Firenze, oprindelig bygget for Cosimo Medici, et mægtigt, imponerende Værk. Af hans forholdsvis faa Billedhuggerarbejder maa nævnes Statuen „Matthæus" i Or-san-michele, et smukt og værdigt Arbejde, og „Johannes Døberen" i Sølv i Domkirken i Firenze.

Michelsen, Andr. Ludw. Jak., f. 21 Maj 1801 i Sundeved i Slesvig, studerede Retsvidenskaben ved Kiel og andre tyske Universiteter og derefter (fra 1824) i Kjøbenhavn de nordiske Landes Historie og ældre Retsforhold. Som Frugt heraf udkom 1828 hans ypperlige „Geschichte Nordfrieslands im Mittelalter", der u. A. gjorde ham til Dahlmanns Efterfølger som historisk Professor i Kiel. Her var han meget virksom for Udbredelsen af de slesvigholstenske Lærdomme, men udgav desuden „Urkundenbuch zur Gesch. Ditmarschens" (1834) og „Sammlung altditmarsischer Rechtsquellen" (1842), samt mindre Afhandlinger om den ældre Landsrepræsentation i Slesvig og Holsten (1831) og om Holstens første Deling (1838). 1842 drog M. til Jena som Professor i Retshistorie og skrev herfra 1844—46 to Flyveskrifter om Arvefølgen i afgjort slesvigholstensk Aand. Da Oprøret udbrød 1848, var M. den provisoriske Regerings Sendebud til Berlin og valgtes senere til Nationalforsamlingen i Frankfurt, hvor han hørte til højre Centrum; han vendte 1849 tilbage til Jena. 1862 blev han Forstander for det germaniske Museum i Nürnberg; men efter Kong Frederik VII.s Død tog M. sig meget ivrig af den augustenborgske Hertugs Sag og opgav i Aug. 1864 sit Embede for at kunne bosætte sig i Kiel og alene virke derfor. D. 11 Febr. 1881.

Michelsen, Hans, norsk Billedhugger, f. 20 Juni 1789 paa Hægstad i det Throndhjemske, Søn af fattige Bondeforældre, syslede i sine Fritimer med Billedskæring og blev derfor anbefalet til Carl Johan, som gav ham Understøttelse, saa at han kunde uddanne sig hos Thorvaldsen i Rom, hvorhen han kom 1820. Senere opholdt han sig mange Aar i Stockholm; sine sidste Levedage tilbragte han i Christiania. Hans vigtigste Arbejder ere de 12 Apostle i Throndhjems Domkirke — paa Bestilling af Carl Johan — og 4 norske Konger paa Oscarshal. Han besad Talent, men dets Udvikling begyndte for silde og blev afbrudt, da han saa snart kaldtes tilbage fra Rom. Hans Buste af Holberg findes i Universitetsbiblio-

:t i Christiania, Busten af Peter Colbjørnsen edrikshalds Stadspark. D. 20 Juni 1859.

lichigan [mĭtschigənn], en af de forenede ter i Nordamerika, bestaar af to Halvøer, ene mellem Huron Søen og Michigan n, den anden mellem denne og Superior n, samt flere Øer og er for øvrigt omgivet taterne Wisconsin, Indiana og Ohio samt ada. 2,771 □ M. med 1,637,000 I. (1880). efolkningen vare 15,100 Farvede og 7,250 ianere. Statens Fastland ligger mellem 40′ og 47° 30′ n. Br., altsaa under samme de som Mellem- og Norditalien. Halvøen em Huron- og Michigan Søen er en bølge- let, meget frugtbar Slette, der kun hæver indtil 800 F. over Søerne og sender en ngde Floder til disse og til Erie Søen, af ke de betydeligste ere St. Joseph, Kalaoo, Grand-River, Muskegon og Manistee til higan Søen, Thunder, Au Sable og Saw til Huron Søen. Den anden Halvø ærgfuld (indt. 2,000 F.s Højde) med ufrugt- Jordbund, men stor Metalrigdom (navnlig ber, der ogsaa findes paa den større Ø Isle ale i Superior Søen). Klimaet paa denne vø er strængt, hvorimod det paa den anden nildere end i de østlige Stater under samme dde og udmærket egnet for Kornavl. Hovederver er derfor Agerbrug, og saa vel Majs Hvede og andre Kornsorter give rige Afder, ligesom ogsaa Kvægavlen er betydelig. e senere Aar ere stedse flere sysselsatte med ustri og Bjærgværksdrift. Hovedstad Lang. — M. var oprindelig beboet af Huro- :, blev 1783 taget i Besiddelse af Unionen 1805 organiseret som Territorium. 1837) M. optaget som Stat. Den styres af en uverneur, et Senat paa 32 og et Repræ- :anthus paa 100 Medlemmer, alle valgte 2 Aar. Til Unionens Repræsentanthus der M. 11 Medlemmer. **Michigan Søen**, en e store nordamerikanske Ferskvandssøer, ligger en nordlige Del af de forenede Stater, omen af Staterne Wisconsin, Illinois, Indiana Michigan, og staar ved Mackinaw Strædet orbindelse med Huron Søen. Den er 940 M. stor, indtil 1,000 F. dyb og har sit ndspejl 561 F. over Havet. Kysterne ere det meste flade; paa Vestsiden er den store gt Greenbay og mod N.Ø. Grand- og Littleaverse.

Michillimackinaw [mischillimækkinaah], s. **kinaw.**

Micipsa, Konge i Numidien 148—118 f. r., Masinissas Søn, var Romernes tro rbundsfælle i alle de paa hans Tid førte Krige.

Mickiewicz, Adam [mitskiævitsch], den be- ndeste moderne polske Digter, f. 24 Dec. 1798 Nowogrodek, en lille By i Litauen; Faderen : en adelig født Advocat. M. studerede ved iversitetet i Wilna, hvor Studenterne under ofessorers Anførsel samledes i hemmelige lskaber for Polens Befrielse. Som ung and blev M. Lærer i Latin og Polsk ved tnskolen i Kovno. Han studerede med Iver nyere Sprogs Literatur. Goethe, Byron de tyske Romantikere fængslede ham især, hans to Bind Poesier fra 1822 synge alle- de Romantiken ind i den polske Literatur med Folkevisetoner fra gamle litauiske Sange; især udmærke sig »Grażyna« (et fortællende Digt) og »Dziady« (siden fortsat; fremsprungen af en ulykkelig Kjærlighed hos Digteren, omsluttet af en apokalyptisk Ramme). M.s Navn var berømt i hele Polen, da han 1823 blev arresteret i Wilna som Medlem af et hemmeligt Selskab. 1824 forvistes han til St. Petersborg, men da han her traadte i Forbindelse med de russiske liberale og udgav en liberal „Ode til Ungdommen“, fik han Ordre til at gaa til Odessa. Derfra fik han Tilladelse til at gjøre en Rejse til Krim, hvis Natur han skildrede i en Sonetcyklus. Den vakte saa stor Interesse i Rusland, at han blev kaldt tilbage til St. Petersborg, hvor han 1828 udgav sit Epos »Konrad Wallenrod«. Det blev forbudt af Censuren i Warschau, men passerede uhindret i Rusland og vakte endog Kejser Nikolajs Beundring, saa at han tilbød M. en diplomatisk Plads; men M. udbad sig blot Tilladelse til at rejse til Udlandet. Efter et Besøg hos Goethe gik han til Rom. Under Opstanden 1831 ilede han til Polen og kom netop tids nok til Posen for at erfare Warschaus Fald. Han rejste da til Dresden, hvor han skrev 3dje Del af sin »Dziady« (udkom 1832 i Paris), af et mystisk-allegorisk Indhold, med Paavirkning af „Faust“ og „Manfred“. Fra Dresden gik han til Frankrig og udgav 1832 sit berømte Værk »Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego« (det polske Folk og de polske Pilegrime), hvor han i en billedrig, bibelsk Prosa prædiker Enighed og Resignation som nødvendige for Polens Frelse. Dette Arbejde vandt en begejstret Beundrer i Lamennais. 1834 udkom »Pan Tadeusz«, et stærkt localfarvet Familiebillede fra Litauen fra 1812, da Napoleon I nærmede sig. Efter at han i kort Tid havde doceret antik Literatur i Lausanne, fik Cousin ham udnævnt til Professor i slavisk Sprog og Literatur ved Collège de France, men hans ultrakatholske Mystik og dunkle panslavistiske Theorier førte til, at hans Forelæsninger forbødes 1844. 1848 gik han til Rom, hvor Pave Pius IX modtog ham venlig. 1851 blev han som ivrig Bonapartist Underbibliothekar ved Arsenalets Bibliothek. 1855 sendte Napoleon III ham til Krim for at organisere polske Legioner; men han døde af Cholera i Constantinopel 26 Nov. s. A. M. var en stor digterisk Natur, tungsindig og bestandig draget mod Livets Natside. 1862 udgav Fontille en Biographi af ham; 1872 udkom en Samling mindre Digte, »Ballady i Romanse«.

Midas, et Navn paa de fleste af de ældre phrygiske Konger. Navnet findes paa en meget gammel Grav i Sangarius Dalen, som i Følge Homer var Hovedsædet for Phrygerne. Det phrygiske Rige ødelagdes 670 f. Chr., og den sidste Konge dræbte sig ved at drikke Oxeblod. I Følge græske Sagn var M. Søn af Gordios og Kybele. Da Dionysos havde tilstaaet ham Opfyldelsen af et Ønske, ønskede han, at alt, hvad han berørte, maatte forvandles til Guld; da han som Følge heraf var i Fare for at dø af Hunger, eftersom ogsaa Maden, naar han berørte den, blev til Guld, befriede Dionysos ham for den farlige Velgjerning ved

at lade ham bade sig i Floden Paktolos, der fra den Tid af førte Guld med sig. Efter et Sagn gav Apollon ham Æselsøren (**Midasøren**), fordi han i en musikalsk Væddestrid mellem Marsyas og Apollon havde tilkjendt den første Prisen.

Middag ell. **sand M.**, det Øjeblik, da Solen (eller strængt taget Solens Centrum) gaar igjennem Meridianen. Middelmiddag er derimod det Øjeblik, da Middelsolen gaar igjennem Meridianen. Den sidste kan naturligvis ikke observeres; men ved Beregning udfindes for hver Dag Forskjellen imellem sand M. og Middelmiddag, hvilken Størrelse kaldes Tidsæqvationen og kan stige til 16 Minuter. Da det er Middeltid, vi rette os efter i det daglige Liv saa vel som i Astronomien, er det nødvendigt at kjende Tidsæqvationen, naar man vil stille Uret efter Solens Culmination eller efter en Middagslinje. I vore Kalendere angives — hvilket er endnu simplere — til hvad Klokkeslæt efter Middeltid Solen culminerer. S. ogsaa Tid. **Middagscirkel**, den Storcirkel paa Himlen, som gaar igjennem Zenith og Verdenspolen. Den kaldes ogsaa Meridianen. **Middagskikkert**, et andet Navn paa Passageinstrumentet (s. d. A.). **Middagslinjen** er Skæringslinjen imellem Horizontens og Meridianens Planer. Dens Skæringspunkter med Horizonten paa Himmelkuglen kaldes Nordpunkt og Sydpunkt. Naar en Stift eller Kant er oprejst lodret paa en vandret Plan, og en M. trækkes igjennem dens Fodpunkt, vil det altid være sand Middag i det Øjeblik, da Stiftens Skygge passerer M.

Middelafstand er i Astronomien en Planets eller Biplanets Afstand fra sit Centrallegeme, naar den i sin elliptiske Bevægelse om samme staar midtvejs imellem sin nærmeste og fjerneste Afstand fra det, d. e. ved et af Endepunkterne af Ellipsens lille Axe. Den er lig Ellipsens halve Storaxe og derfor et af Banens Elementer.

Middelalderen kalder man det Tidsrum i Historien, som ligger imellem det vestlige romerske Riges Undergang 476 og Beg. af det 16de Aarh. (de store Opdagelsers og Reformationens Tid). De mest fremtrædende Momenter i M.s Historie ere: Folkevandringens Afslutning og den derefter tilendebragte Dannelse af nye, efterhaanden christnede Folkeslag og Stater; den katholske Kirkes Udvikling, Lensvæsenets og Hierarchiets Opkomst, Korstogene og Riddervæsenet; derpaa Kirkemagtens Vælde, dens Kamp med Fyrstemagten, Borgerstandens og Stædernes Opkomst; endelig Forberedelsen for den nyere Tid, Hierarchiets Forfald, Videnskabernes Gjenfødelse, de store Opdagelser og de vigtige Opfindelser fra Midten af det 15de Aarh. Man plejer at afslutte M. og begynde den nyere Tid enten med Amerikas Opdagelse 1492 eller med Reformationens Begyndelse 1517.

Middelburg, befæstet Hovedstad i den hollandske Prov. Zeeland paa Øen Walcheren, 18 M. s. v. for Amsterdam. 16,000 I. Prægtigt gotisk Raadhus, opført af Carl d. dristige, mange Kirker, smuk Regeringsbygning, Bank, Børs og Museum. Betydelig Handel med Korn og Krap.

Middelfart, Kjøbstad paa Fyn, Odense Amt, Vends Herred, ved den smalleste Del af Lille Bælt, 6 M. v. n. v. for Odense. 2,340 I. (1880). Byen har en smuk Beliggenhed ved det her kun 1,200 Alen brede Lille Bælt. De offentlige Bygninger ere Kirken, Raadhuset, Realskolen, Borger- og Friskolen samt Fattiggaarden. 1886—87 er i den nærmeste Omegn opført en Sindssygeanstalt. Hovederhverv er Handel, Skibsfart, Fiskeri, Haandværksdrift og noget Agerbrug. En særegen Art Fiskeri er Marsvinsfangsten i Gamborg Fjord, der drives af et Selskab af Sømænd. Den directe Udførsel til Udlandet er ubetydelig. Told- og Skibsfartsindtægterne 1885 udgjorde 54,000 Kr. Handelsflaaden var s. A. 27 Fartøjer af 470 Tons og 212 Baade under og af 4 Tons. Byens Øvrighed er en Borgemester, der tillige er Byfoged og Byskriver og Herredsfoged og Skriver i Vends Herred. Andre Embedsmænd ere Sognepræsten, Districtslægen, Toldforvalteren, Toldcontroleuren, Postmesteren og Telegraphbestyreren. M. har Station ved den fynske Statsbane. Her er en Discontobank med 400,000 Kr. Grundcapital samt en Sparekasse. I Nærheden af M. er det skjønne Hindsgavl. — M. Sund omtales allerede paa Knud d. helliges Tid, da de oprørske Jyder, som forfulgte Kongen, satte derover til Fyn; men Byen M. nævnes første Gang i Valdemar II.s Jordebog 1231. 1287 bleve M. og Hindsgavl afbrændte af de fredløse. 1359 bleve de mægtige jydske Adelsmænd Niels Bugge til Hald, Ove Stigsøn og Peder Anderssøn Hvide, der vare i Strid med Valdemar Atterdag, myrdede i M., efter Sagnet af tre Fiskere med Røggrebe, og lige til 1874 svaredes fra den Tid af Ejerne af de Huse, hvor Gjerningsmændene boede, en aarlig Afgift i Jordskyld eller Blodpenge, de saakaldte „Buggespenge" (49 Sk.). 8 Maj 1848 blev M. bombarderet af Preusserne.

Middelfejlen kaldes i den almindelige Fejllære en Størrelse, hvis Kvadrat er Middeltallet af Kvadraterne paa samtlige enkelte Fejl, som ere begaaede ved Observation af en gjentagne Gange maalt Størrelse. Den kan benyttes som Maal for Observationsrækkens Nøjagtighed. Geometrisk fremstilles den for en exponentiel Fejlcurve ved den halve Afstand mellem Vendepunkterne.

Middelgrunden, en Grund i Farvandet mellem Amager og Saltholmen lige ud for Kjøbenhavn. Ved denne Grund, der er ¾ M. lang og ¼ M. bred, deles Farvandet i to Løb, hvoraf det vestlige kaldes Kongedybet mod Syd og Renden mod Nord, det østlige Hollænderdybet. Mindste Dybde paa M. er 10 Fod.

Middelhavet, den gamle Verdens største Indhav, skærer sig igjennem det paa det smalleste Sted kun 3 M. brede Gibraltar Stræde ind mellem Europa og Afrika og beskyller i sin østlige Del Asiens Vestkyst. Længden fra Gibraltar Strædet til Syriens Kyst er over 500 M. med stærkt vexlende Bredde. Italien med Sicilien deler det i et mindre, vestligt og et større, østligt Bækken. I det vestlige Bækken findes kun mindre Bugter paa Afrikas Kyst, men derimod i Europa de tre store Bugter Valencia-,

lion- og Genua Bugten samt en Mangfoldighed af mindre. I Bækkenets østlige Del udskære de ved Bonifacio Strædet adskilte Øer Korsica og Sardinien det tyrrhenske Hav, som for øvrigt begrænses af Italien og Sicilien. Fra det vestlige Bækken fører det smalle Messina Stræde mellem Italien og Sicilien og en 18 M. bred Havarm mellem Sicilien og Tunis ind i det østlige. Dettes nævreste Del mellem Cap Matapan i Grækenland og Barkas Kyst er 50 M. bred. Det danner paa Afrikas Nordkyst en stor Bugt, hvis østlige Del kaldes den store Syrte ell. Syra Bugten, og i hvis vestlige Del ere Gabes Bugten ell. den lille Syrte og Hammamet Bugten. Mellem Sicilien, Italien og Grækenland danner det det joniske Hav, hvorfra Taranto Bugten skærer sig ind i Italien og Patras-Korinth Bugten ind i Grækenland, medens Adriaterhavet gjennem et 10 M. brede Otranto Stræde skærer sig ind imellem Italien og den tyrkisk-græske Halvø i en Længde af 120 M. og med 25 M.s Middelbredde. Mellem den tyrkisk-græske Halvø og Lilleasien er det ægæiske Hav, sædvanl. efter de talrige Øer kaldt Archipelagus, der til alle Sider afsætter en Mangfoldighed af Bugter. Dets sydlige Del mellem de græske Kyklader og Kreta ell. Candia kaldes undertiden Candia Havet. Det her beskrevne Hav, det egentlige M., har en Størrelse af henved 48,000 □ M. Foruden de allerede nævnte tre store Øer Sicilien, Sardinien og Corsica findes i det vestlige Bækken af større Øer kun de spanske Balearer. I det østlige Bækken findes i det aabne Hav kun de to store Øer Kreta og Cypern, samt af mindre Øer Malta med tilliggende og nogle andre Smaaøer mellem Sicilien og Afrika. Medens den afrikanske Kyst i det vestlige Bækken har ikke faa Smaaøer, ere den syriske Kyst og Sydkysten af Lilleasien næsten ganske blottede for saadanne. Derimod er der en desto rigere Ødannelse langs Kysterne af den tyrkisk-græske Halvø og langs Lilleasiens Vestkyst samt i det ægæiske Hav. Dybden af M. er meget stor og overstiger i den østlige Del endog 12,000 F., medens den strax inden for Gibraltar Strædet kun naar 600 F. Dog hæver Havbunden sig mellem Sicilien og Afrika saaledes, at Middeldybden her kun er c. 900 F. Fra det ægæiske Havs Nordøsthjørne fører Dardanel Strædet (Hellespont) ind i Marmara Havet, og fra dette Constantinopel Strædet (Bosporus) ind i det sorte Hav, fra hvilket Kertsch-Jenikale Strædet øst om Halvøen Krim fører ind i det asovske Hav. Det egentlige M. har kun Tilløb af faa større Floder, fra hele Afrika kun Nilen, og fra Europa Po, Rhône og Ebro; men Vandmassen fra de tre førstnævnte af disse Floder indskrænkes stærkt ved dens udstrakte Anvendelse til kunstig Vanding. Derimod modtager det en betydelig Vandmasse fra de store Floder, der udgyde sig i det sorte og det asovske Hav. Trods dette Tilløb er dog Fordampningen større end den fra Landet modtagne Vandmasse, men Ligevægten gjenoprettes da ved Atlanterhavets Vande, der ofte med en Hurtighed af ½ M. i Timen strømme ind gjennem Gibraltar Strædet. Paa Grund af den stærke Fordampning er Middelhavsvandet meget saltholdigt (c. 4 pCt. Salt).

Middellevetiden angiver, hvor mange Aar hver enkelt af et vist Antal Individer i Gjennemsnit har Udsigt til at leve. Er en Befolkning stationær, saaledes at Fødsler og Dødsfald holde hinanden i Ligevægt, og Aldersfordelingen holder sig uforandret, er M. lig den gjennemsnitlige Alder ved Døden; men hvor disse Forudsætninger ikke ere til Stede, er der ofte en stor Forskjel; særlig er i den nyere Tid, da der i de fleste Lande er et betydeligt Overskud af Fødsler over Dødsfald, altsaa en stærk Tilstrømning til de yngre Aldersklasser, den gjennemsnitlige Alder ved Døden en Del mindre end M. I Stedet for denne beregner man undertiden den **sandsynlige Levetid**, d. e. den Alder, i hvilken Halvdelen af et vist Antal jævnaldrende Individer ventes at være døde. Begge disse Begreber have tidligere været meget i Brug, men bruges nu mindre hyppig. M. afhænger stærkt af den Alder, der tages som Udgangspunkt for Beregningen; saaledes fandt Kayser for Tidsrummet 1840—49 i Kongeriget Danmark en M. for Mænd af 40,88 Aar, regnet fra Fødslen, derimod en M. af 50,81 Aar, regnet fra det fyldte 5te Aar, og en M. af 47,80 Aar ved det 10de Aar; fra dette Tidspunkt kunde M. da regnes at aftage omtr. 7 Aar for hvert Tiaar, Individet bliver ældre, saa at den altsaa f. Ex. ved det 40de Aar kun skulde være omtr. 27 Aar. Ved det 60de Aar var M. endnu 13,16 Aar, men aftager derefter stedse hurtigere. I Almindel. er M. noget større for Kvinder end for Mænd; saaledes var den efter Kaysers Beregning for Kvinder ved Fødselen, ved det fyldte 10de og 60de Aar henholdsvis 43,48, 49,11 og 14,30 Aar. Ligeledes var den i

	f. Mænd	f. Kv.
Belgien (Quetelet)	37,42	38,98
Nederlandene 1870—80 (van Pesch)	38,4	40,7
Frankrig 1817—31 (Demonferrand)	39,23	40,95
England 1838—54 (Farr)	39,9	41,8
Sverige 1855—83	33,20	35,70
Preussen 1867—77 (Fircks)	35,3	38,1.

Fremdeles er der i Almindel. Forskjel imellem M. paa Landet (hvor den som oftest er større) og i Byerne; i Kjøbenhavn var den saaledes i det nævnte Tidsrum for et Drengebarn ved Fødslen kun 30,77, medens den i Kjøbstæderne var 38,21 og paa Landet 42,78 Aar. Det antages almindelig, at M. ved de forbedrede hygieiniske Forhold og den stigende almindelige Velstand er tiltagen ikke saa lidet i de sidste Par Aarhundreder; i indeværende Aarh. synes Fremgangen imidlertid ofte at være vanskeligere at paavise, om der end f. Ex. for Danmarks Vedkommende viser sig en Fremgang i de sidste Aartier, sammenlignet med Tiden før 1850, saaledes som hosstaaende Tal for M., regnet fra Fødselen, angive:

	for Mænd	for Kvinder
1835—44	40,87	43,31
1845—49	39,83	42,59
1850—54	41,74	44,32
1855—59	40,97	43,45
1860—69	41,72	43,93
1870—79	43,9	46,0.

Middelskole, s. Skole.

Middelsol, et fingeret Himmellegeme, som man har indført for Tidsbestemmelsens Skyld. Det er nemlig næsten nødvendigt at benytte Solens tilsyneladende daglige Omdrejning som Tidsmaal. Men da Solen tillige har en aarlig Bevægelse i modsat Retning og denne ikke er ganske jævn, vil man ved ligefrem at følge Solen ikke faa Tidsdele, som ere nøjagtig lige store. Saaledes er den sande Soldag i December 51 Sekunder længere end i September. Man tænker sig derfor et andet Legeme, som man kalder M., hvis aarlige Omløbstid er den samme som den sande Sols, men som bevæger sig jævnt (og i Ækvator, ikke i Ekliptika). Derved bliver ogsaa den daglige Omløbstid ell. Middelsoldagen altid lige stor, og efter denne regner man nu Tiden baade i Astronomien og i det daglige Liv. Den ved M. bestemte Tid kaldes **Middelsoltid**. S. **Soldag** og **Soltid**.

Middeltallet af to eller flere Størrelser er deres Sum, divideret med deres Antal.

Middelthun, Julius, norsk Billedhugger, f. 3 Juli 1820 paa Kongsberg, en fin og kunstnerisk begavet Natur, som ved sin ringe Produktivitet har faaet mindre Betydning, end hans Fremstillingsgave syntes at hjemle ham. Sin Udvikling fandt han dels i Kjøbenhavn, dels i Rom. Hans vigtigste Arbejder ere en Daabsengel i Trefoldighedskirken i Christiania, der udmærker sig ved en mild, kvægende Følelse og et fromt Udtryk, og hans Statue af A. M. Schweigaard, opstillet foran Christiania Universitet, afsløret 1883. Han udførte i sine senere Aar ikke faa Buster, dels af Nulevende, dels af Afdøde; bl. a. maa nævnes Digteren Wessels Portræt og fremfor alt hans fortrinlige Buste af Welhaven i Studentersamfundet, den i Kragerø opstillede Buste af Schweigaard, samt Halfdan Kjerulfs Buste i Christiania. M. var fra 1869 til sin Død 5 Maj 1886 Lærer ved Kunst- og Haandværksskolen i Christiania samt Medlem af Nationalgalleriets Bestyrelse.

Middeltryksmaskine, en Dampmaskine, der arbejder med Damp af omtr. 2—4 Atmosfærers Totaltryk.

Middendorff, Alexand. Theod. v., russisk Naturforsker og Rejsende, Statsraad, Medlem af Akademiet i St. Petersborg, f. 1815 smstds., rejste 1840 med v. Baër til Ishavet og udførte 1842—45 en besværlig Undersøgelsesrejse gjennem de nordligste Dele af Sibirien til det ochotske Hav og Amur, hvis videnskabelige Resultater ere nedlagte i „Reise in den äussersten Norden u. Osten Sibiriens" (4 Bd., 1848 o. flg.). 1878 foretog han en Rejse til Ferghana og skrev derom „Einblicke in das Ferghanathal".

Middlesborough [middlsb'ro], Stad i England, York Shire, North Riding, ved Floden Tees's Munding. 56,000 I. (1881). Nybygget Stad, opstaaet i den sidste Halvdel af det 19de Aarh. paa Grund af Egnens rige Jærnminer. Maskinindustri, Udførsel af Kul.

Middlesex [middl], Shire i England, omgivet af Shir. Essex, Hertford, Buckingham, Surrey og Kent. 13 □ M. med 2,919,000 I. (1880). Det skilles ved Themsen fra Surrey og omfatter den Del af London, som ligger n. for Themsen. Dets Overflade er en af enkelte Bakkepartier afbrudt, bølgeformet Slette, der for en stor Del benyttes som Londons Køkkenhave, og hvis Landbrug væsentlig er rettet paa denne Kæmpestads Forsyning.

Middletown [middltovn], Stad i Staten Connecticut i Nordamerika ved Floden Connecticut, 7 M. s. for Hartford. 12,000 I. Wesleyansk Universitet. Fabrikation af Bomuldstøjer, Tinvarer og Vaaben.

Middoline [lihn], et Slags Bogtrykkerskrift: Middoline.

Mide (Acarus), en af de laveste, men artrigeste Grupper af Edderkoppernes (Arachnidernes) Klasse; smaa Dyr med et sammentrængt, uleddet Legeme, hvis For- og Bagkrop ikke ere adskilte, med 4 Par korte Ben og en Sugemund med et Par skærende eller stikkende Kindbakker og et Par Kjævepalper. Ungerne have i Almindel. ét eller to Benpar mindre end de voxne; mange M. føre en snyltende Levemaade, f. Ex. **Hud-**, **Fnat-** og **Skabmiderne** (s. d. A.) hos Mennesket og Husdyrene; andre føre kun til Dels en snyltende Levemaade, nogle som yngre, f. Ex. **Vandmiderne** (temmelig store M. med Svømmefødder, snylte som yngre paa Vandinsekter, ligesom andre M. paa Biller og andre Landinsekter), **Blodmiderne** (Ixodes, „Flaat", „Skovflaat", som opholde sig paa Planter, men sætte sig paa forbigaaende Mennesker og Dyr og bore sig ind i Huden for at suge Blod, hvorved de svulme stærkt op. Andre M. leve af Planteføde (**Spindemide** og **Galmiderne**) eller af raadnende Stoffer (**Mel-** og **Ostemide**).

Midfaste, fjerde Søndag i Fasten, s. Lætare.

Midgaard kaldes i den nord. Mythol. den af Mennesker beboede Jord. Da Guderne Odin, Vile og Ve — fortæller „den yngre Edda" — havde skabt Jorden af den dræbte Ymer, Rimthursernes Stamfader, anviste de Rimthurserne Bolig ved Kysterne af det store Hav, der omgav den kredsrunde Jord; inden for dem byggede Guderne en Borg, M., til Menneskene og omgærdede den med Ymers Øjenbryn. **Midgaardsormen** er i den nord. Mythol. Lokes og Jættekvinden Angerbodes Barn. Odin kastede den i det dybe Hav, der omgiver alle Lande. Den voxede saaledes, at den ligger midt i Havet om alle Lande og bider sig i sin Hale. Efter en Mythe fiskede Thor engang efter den. Han drog med Jætten Hymer ud paa Havet for at prøve, om han ikke kunde faa fat paa den, satte et Oxehoved paa Krogen og kastede derefter sin Snøre ud. Ormen bed ogsaa paa, og Thor trak den med uhyre Anstrængelse op til Fartøjets Ræling; men idet han løftede Hamren imod den, sank den atter til Bunds. I Ragnarok vælter Havet sig brølende op paa Land, thi M. gribes af Jætteraseri, pisker Bølgerne og søger op paa Stranden. Den spyr Edder ud over hele Luften og Havet. Paa den uhyre Slette Vigrid, hvor den forfærdelige sidste store Kamp staar, fældes den af Thor, som imidlertid derefter kun gaar 9 Skridt; da falder han død til Jorden af den Edder, Ormen har udspyet paa ham.

Midhad Pascha, tyrkisk Statsmand, f. 1822, indtraadte 1839 i Statstjensten og viste tidlig megen Dygtighed og Arbejdskraft. 1856 blev

han Secretær i Tanzimatraadet og sendtes 1860 til Rumelien som Commissær for at undertrykke Røverierne; senere blev han Pascha i det østlige Albanien, brugtes af Fuad Pascha ved Udarbejdelsen af den nye Provinsordning og sendtes 1864 som Statholder til det nordlige Bulgarien (Tuna-Vilajet, d. v. s. Donau-Provinsen) for at bringe den ud i Livet. M. viste stor Iver for Forbedringer, byggede Veje, Skoler og Hospitaler, straffede strængt slette Embedsmænd, men undertrykte med lignende Haardhed den bulgariske Propaganda. 1867 var M. udset til Minister for de offentlige Arbejder, men blev i Stedet sendt til Bagdad som Statholder. Han forbedrede Skibsfarten paa Euphrat og Tigris, tugtede Araberne og indnyttede Landskabet Nedschd. Aug.—Oct. 1872 var M. Storvizir, senere et Par Gange Justitsminister og blev i Maj 1876 — efter Softaernes Oprør i Constantinopel — paa ny Minister, medvirkede til Abdul Asis's Afsættelse 30 Maj og deltog ogsaa i Murad V.s Fjernelse fra Regeringen i Aug. s. A. Endelig blev M. 18 Dec. 1876 Storvizir og kundgjorde, lige forinden Conferencen i Constantinopel, hvor Stormagterne klagede over Tyrkets slette Styrelse og ringe Fremgang, en konstitutionel Forfatning. Men netop som M. saaledes stod paa Højdepunktet af sin Magt, og inden Forfatningen var sat i Virksomhed, blev han 5 Febr. 1877 pludselig afsat af den mistænksomme Sultan og landsforvist. Efter en Rejse i Europa blev han i Sept. 1878 kaldt tilbage og blev 1879 Statholder i Syrien (n. A. forflyttet til Smyrna); men i Maj 1881 rejstes Anklage imod ham og andre Ministre fra 1876 for at have ladet Abdul Asis myrde. M. blev dødsdømt, men benaadet med Forvisning til Egnen om Mekka, hvor han holdtes i haardt Fangenskab til sin Død 11 Maj 1884. M. staar ved Siden af Reschid og Fuad Pascha som en af Tyrkiets dygtigste Statsmænd.

Midianiter, en arab. Folkestamme, som efter 1 Mos. Kap. 25 nedstammede fra Abrahams og Keturahs Søn **Midian**, boede dels ved den arabiske Havbugt, dels i den arab. Ørken og foruroligede Israeliterne ved flere Angreb, indtil Gideon ydmygede dem.

Midlothian [ænn], s. **Edinburgh**.

Midnat, det Øjeblik, da Solen er dybest under Horizonten (har sin nederste Culmination); fra denne regnes i borgerlig Henseende Dagen eller Døgnet at begynde. Med Hensyn til Forskjellen imellem Middelsoltid og sand Soltid skjelnes ogsaa imellem Mellemmidnat og sand M. (s. **Middag**).

Midshipman [middschippmæn], engelsk Benævnelse paa en Søcadet.

Midsommer, den Tid, da Sommeren regnes at være halvt forbi, St. Hansdagstid.

Midtpunkt, s. **Centrum**.

Mierevelt, Michiel Jansz. [mirefelt], f. 1567 i Delft, d. 1651 smsts., en af de berømteste hollandske Portrætmalere, hvis Billeder findes i de fleste større Samlinger, og hvorefter en mangde Kobberstikkere have stukket. Et større Billede, forestillende Hospitalsforstandere i Delft, som overvære en anatomisk Forelæsning, findes i Hospitalet der. — Hans Søn, **Pieter M.**, f. 1596, d. 1632, var ligeledes en af Hollands betydeligste Portrætmalere. Baade Fader og Søn ere smukt repræsenterede i den kongel. Malerisamling i Kbhvn.

Mieris [mihris], en Kunstnerfamilie, hvori Fader, Søn og Sønnesøn, idet de hver hørte til deres Samtids mest ansete Kunstnere, ligesom repræsentere den hollandske Skoles Udvikling. **Frans van M.** d. ældre, f. 1635, d. 1681 i Leiden, hørte til de betydeligste Genremalere i Holland; han var Elev af Dow, men hævede sig i den maleriske Behandling næsten til samme Højde som sin Mester; der kan nævnes „Dame ved Toilettet" i Louvre, „Kunstneren og hans Hustru" i Haag o. fl. Den berømte Kobberstikker Wille har leveret udmærkede Blade efter M.s Arbejder. — Hans Søn, **Willem van M.**, f. 1662 i Leiden, d. 1747, traadte i Faderens Spor, men ligesom hos de fleste andre af Datidens berømte Kunstnere gik den fine Udførelse over til Slikkethed, medens Motiverne ofte bleve mere søgte. — Ogsaa dennes Broder, **Jan van M.**, f. 1660, d. 1690 i Rom, var Maler, men forlod Genremaleriet for i Italien at slutte sig til den herskende Retning. — **Frans van M.** d. yngre derimod, Willems Søn, f. 1689, d. 1763, efterlignede sin Fader og Farfader, uden dog at komme dem nær. Han er tillige bekjendt som Forfatter til flere historiske Værker om sit Fædreland »Historie der nederlandsche vorsten«, 3 Bd., 1732—35 o. fl. a.).

Mieroslawski, Louis, polsk Frihedskæmper, f. 1814 i Nemours i Frankrig, medens hans Fader tjente i den polske Hær under Napoleon I., tog 1830—31 Del i Polens Frihedskamp. Han gik derefter til Frankrig, hvor han 1835 udgav »Hist. de la révolution de Pologne« (3 Bd.). 1844 sendtes M. af de polske Demokraters Centraludvalg til Polen for at undersøge Muligheden af en Opstand, og 1846 overdroges det ham at sætte sin dertil lagte Plan i Værk; men 12 Febr. blev han fængslet i Posen og efter et glimrende Forsvar dødsdømt i Nov. n. A. Han blev dog benaadet med Fængselsstraf, og Martsrevolutionen i Berlin 1848 frigjorde ham. I Fængslet skrev M. »Débat entre la révol. et la contrerévolution«, hvori han tilraadede Polens Gjenoprettelse til Værn imod Ruslands asiatiske Barbari. Fra Fængslet gik M. til Posen, satte sig i Spidsen for Opstanden og slog med sine Lemænd de preussiske Tropper ved Miloslaw 30 Apr., men blev kort efter overmandet, tagen til Fange og siden frigiven. I Marts 1849 sendtes M. af Revolutionscomitéen til Sicilien og ledede 6 Apr. Catanias Forsvar, men maatte snart derefter forlade Øen. 9 Juni drog M. til Baden og blev Øverstbefalende for Insurgenterne; han slog et Par Gange Preusserne og holdt sig ved Rastatt indtil 30 Juni, men maatte da flygte til Schweiz. Siden levede M. i Paris af at give Undervisning og skrev 1853 »Powstanie Poznańskie« (om Opstanden i Posen). 1861 gik M til Genua, hvor han organiserede den polske Legion, og 1863 over Galizien til Polen for at overtage Ledelsen af Opstanden, men blev slaaet og snart trængt til Side af Langiewicz. D. 23 Nov. 1878.

Mierzwinski, Ladislaus, f. 1850 i Warschau, skulde ligesom Faderen være Architekt og fik først efter en paa Grund af politisk Forseelse mod Rusland udstaaet tre Aars Fængsling i Sinde at blive Sanger. Ved en sjælden Udholdenhed lykkedes det ham efterhaanden i Paris og Milano at uddanne sit mægtige Stemmemateriale saaledes, at han kunde optræde som „Vasco" i „Afrikanerinden" paa den store Opera i Paris. Siden er han som „Arnold" i „Tell", „Raoul" i „Huguenotterne", „Robert", „Manrico" i „Troubadouren" optraadt paa de fleste større Operascener som Gjæst og har tillige som omrejsende Concertsanger (Kjøbenhavn, Oct. 1886) med sine Bravournummere gjort Furore ved Stemmens Kraft, Højde og Coloraturfærdighed.

Mies, Stad i Østerrig, Böhmen, ved den lille Flod Mies, 3 M. v. for Pilsen. 4,000 J. Ølbryggeri. I Nærheden ligger det storartede Bjærgværk Kürschen.

Mignard, Pierre [minjähr], fransk Historiemaler, f. 1612 i Troyes, d. 1695 i Paris, levede i mange Aar i Italien, især i Rom, hvorfor han blev kaldt »le Romain«. Han studerede med Omhu de ældre italienske Mestre og havde i Poussin en alvorlig Støtte, indtil han ogsaa selv fik et anset Kunstnernavn. I Frankrig, hvortil han vendte tilbage 1658, bevarede han en selvstændig Stilling lige over for Lebruns Supremati, indtil han efter dennes Død blev Kongens Hofmaler. Hans betydeligste Arbejder ere hans Frescobilleder i Versailles og St. Cloud og i Kuplen af Kirken Val de Grâce, foruden en Mængde dels historiske Billeder, dels Portræter, der alle udmærke sig ved behagelig Colorit og ikke sjælden gode Motiver, om end Behandlingen stundum kan være noget flygtig. Hans Broder, **Nicolas M.,** f. 1605, d. 1668, var Portrætmaler.

Migne, Jaques Paul [minj], katholsk Theolog, f. 1800, d. i Paris 1875, anlagde i Paris i kirkeligt Øjemed et storartet Bogtrykkeri, hvorfra der foruden talrige andre theologiske Skrifter udgik M.s berømte Udgave af Kirkefædrenes Skrifter, »Patrologiæ cursus completus«; de latinske Fædre udgjøre 221, de græske 162 store Kvartbind. Hos ham udkom ogsaa L. Veuillots (s. d. A.) berømte Blad »L'univers religieux«.

Mignet, Franç. Aug. Alex. [minjā], fransk Historieskriver, f. 8 Maj 1796 i Aix, studerede 1815 i sin Fødeby Retsvidenskaben og blev Advocat 1818. Han gik 1821 til Paris, blev Medarbejder ved »Courrier français« og skrev 1824 sin berømte »Hist. de la révol. franç.« (oversat paa Dansk af K. L. Rahbek, 1826). I skarpe Træk fremstiller han Revolutionens Oprindelse og Udvikling og hævder med næsten fatalistisk Tro de enkelte Tildragelsers Nødvendighed som Led i en Række. Skriftet er saaledes paa én Gang en aandsfuld Oversigt og et skarpsindigt Forsvar for Revolutionen, selv for dens Voldsgjerninger. 1830 grundlagde M. tillige med sin Ungdomsven Thiers og Arm. Carrel Bladet »National«, og i Julidagene var han en af de protesterende Journalister; han blev derefter Statsraad og Archivar i Udenrigsministeriet, var 1832—35 Deputeret, men mistede 1848 sine Embeder. 1836—42 udgav M. Underhandlingerne om den spanske Arvefølge efter Carl II (4 Bd.) med en ypperlig Indledning, skrev 1845 »Antonio Perez et Philippe II«, 1851 »Hist. de Marie Stuart«, 1854 »Charles V, son abdication et sa mort« og 1875 »Rivalité de François I et de Charles V«. 1832 blev M. Medlem af Acad. des sciences morales og 1836 af Acad. franç.; som Secretær for det første Akademi siden 1837 holdt han en Række Mindetaler, som ere Mønstre i deres Art. D. 24 Marts 1884.

Mignon, fr. [minjōng], Yndling, Kjæledægge, bruges især om den franske Konge Henrik III's Favoriter og Deltagere i hans Udsvævelser.

Mignon, Abraham [s. o.], Frugt- og Blomstermaler, f. 1639 i Frankfurt a. M., d. 1679 i Wetzlar, tilhører, skjønt tysk født, som Elev af David de Heem den hollandske Malerskole, hvori han tillige med den nævnte og Huijsum hører til de betydeligste i det nævnte Fag. De fleste Samlinger have gode Billeder af ham.

Migraine, fr. [græhn], s. Hovedpine.

Miguel, Dom Maria Evarist [migēhl], Hersker i Portugal 1828—34, f. 26 Oct. 1802, Søn af Kong Johan VI og Carlotta Joachime af Spanien, fulgte 1808 med sine Forældre til Brasilien, hvor hans Opdragelse blev aldeles forsømt og hans Lidenskaber frit udvikledes. Ved sin Hjemkomst til Portugal 1821 kunde han knap læse og skrive og lod sig helt lede af sin herskesyge Moder; hun fik ham, især ved at fortælle ham, at Kongen ikke var hans Fader, til at gjøre gjentagne Oprør for at gjenindføre Enevælden. Han lod endog 1824 Marquis Loulé dræbe, fordi han stod hans Planer i Vejen, og tog Kongen selv til Fange. Men ved de fremmede Afsendinges Hjælp fik Kongen Overmagten, og M. blev tillige med Moderen forvist og drog til Wien. Efter Kongens Død 1826 regnede Absolutisterne M. for retmæssig Arving, da den ældre Broder Dom Pedro var Kejser i Brasilien og derfor ikke kunde arve Portugal; men denne overgav sin Ret til sin Datter Marie da Gloria og traf den Aftale med M., at han skulde være Regent for hende og ægte hende, naar hun blev voxen. M. forpligtede sig højtidelig dertil og aflagde Ed paa Forfatningen; men da han 1827 kom tilbage til Portugal, begyndte han strax nye Rænker, og n. A. opløste han Kamrene, indkaldte de gamle Stænder og lod sig af disse udraabe til legitim og enevældig Konge, hvorhos han nægtede at modtage sin Broderdatter. De Forsøg, dennes Tilhængere gjorde imod ham, fik han hurtig dæmpet og styrede nu som en grusom og brutal Despot, mishandlede sine egne Søstre og hengav sig til Udsvævelser og vilde Forlystelser. 1831 kom M. i Strid med Frankrig og led en alvorlig Tugtelse af den franske Flaade for sine Voldsgjerninger mod enkelte Franskmænd, og snart efter vendte Dom Pedro hjem for at hævde sin Datters Rettigheder. Han sejrede efter 3 Aars Kamp ved engelsk og fransk Hjælp, og 29 Maj 1834 maatte M. frasige sig Tronen og forlade Landet. Han gik derpaa til Genua, erklærede Afkaldet for ugyldigt og mistede derved sine Godser og den lovede Aarpenge. Siden levede M. mest i Rom,

ægtede 1851 Fyrstinde Adelheid af Löwenstein-Wertheim (f. 1831), og bosatte sig nu i Baden, hvor han døde 15 Nov. 1866. Han efterlod sig 6 Døtre, af hvilke den ældste, Marie das Neves (f. 1852), 1871 ægtede den spanske Prætendent Don Carlos's Broder Alfons, og en Søn, M. (f. 1853), der 1874 meldte sig som Prætendent til Portugals Trone.

Miguel, San [s. o.], 1) s. Azorerne. — 2) Stad i Republiken San Salvador i Mellemamerika ved Floden San M., 17 M. ø. til s. for San Salvador. 10,000 J. Staden led meget ved Jordskjælv 1835.

Mijask, Bjærgstad i det russiske Gouv. Ufa, paa Uralbjærgenes Østside, 36 M. ø. for Ufa, med rige Guldvaskerier og Kobberværker.

Mijl [mejl], den hollandske Mil lig 1 Kilometer ell. 3,186 danske Fod.

Mijnheer, holl. [meinhēhr], min Herre; skjæmtsom Betegnelse for Hollænderne.

Mijtens [mej], flere bekjendte hollandske Malere. Daniel M. d. ældre fra Haag, f. omtr. 1590, blev 1625 Hofmaler hos Carl I af England og hævede sig til en af Datidens betydeligste Portrætmalere. Et af hans Portræter af Kongen, sign. 1624, findes i den kongel. Malerisamling i Kbhvn. Han døde efter 1658. — Hans Søn eller Brodersøn, Daniel M. d. yngre, f. 1636 (1644?), d. 1688, var mere Historiemaler. — En fortrinlig Portrætmaler, i det mindste i fine Hovedbilleder, var ogsaa Aart Isak M., f. 1612 i Brüssel, d. 1671 ell. 1672. Den kongel. Malerisamling i Kbhvn. har et smukt lille Portræt af ham, betegnet med Aarstallet 1650. En Sønnesøn af D. M. d. ældre bosatte sig i Sverige (s. Meytens).

Mikado, Benævn. paa Kejseren i Japan.

Mikkelsdag, 29 Sept.; s. Michael.

Mikkelsen, Hans, Borgemester i Malmø; s. Hans Mikkelsen.

Miklosich, Frantz [schitsch], slavisk Sprogforsker, f. 20 Nov. 1813 i Steiermark, blev 1843 ansat ved Hofbibliotheket i Wien, valgtes 1848 til den østerrigske Rigsdag og blev 1849 Professor i de slaviske Sprog i Wien. 1862 blev han livsvarigt Medlem af Herrehuset. M. har i høj Grad fremmet det slaviske Sprogstudium ved en Række Skrifter om det gammel-(kirke)slaviske Sprog (»Radices« 1845, »Lexicon« 1850, ny Udg. 1865, Lyd- og Formlære 1850), men hans Hovedværk er en sammenlignende Grammatik for de slaviske Sprog (4 Bd., 1852—74). Desuden har han udgivet »Monumenta serbica« (1858), Nestors russiske Krønnike (1860), »Acta et diplomata græca medii ævi« (4 Bd., 1860—74) og flere sproglige Afhandlinger, omhandlende Zigeunernes Sprog og Vandringer.

Mikon, Maler og Billedhugger fra Athen, var samtidig med Polygnot og havde især Navn som Hestemaler. Han deltog i Udsmykningen af Poikilen i Athen, hvor han malede „Amazonslaget", medens det er tvivlsomt, om han har Del i „Slaget ved Marathon", der snarere er malet af Polygnot og Panænos.

Mikro- (gr. μικρος) i Sammensætn. bet. lille.

Mikrōber, d. s. s. Bakterier.

Mikrocephali, en medfødt Misdannelse af Kraniet, hvorved dette er mindre end normalt, men ellers forholder sig ganske som sædvanlig.

Mikrokokker, s. Bakterier.

Mikromēter kaldes Instrumenter, der tjene til at maale smaa Størrelser. De anvendes især ved Mikroskopet og den astronomiske Kikkert, hvor de sættes i Forbindelse med Objectivet eller med Ocularet og derefter kaldes Objectiv- eller Ocularmikrometer. Ved Kikkerten er Ocularmikrometer det hyppigst anvendte. Det kan indrettes paa forskjellig Maade. Om Traadmikrometer s. Filarmikrometer. Glasmikrometer er en Glasplade med fine Inddelinger, hvis indbyrdes Afstand er bekjendt; man er naaet til $\frac{1}{3000}$ Pariserlinie. Skruemikrometer er en Mikrometerskrue, som forskyder et Mikroskops Objectivbord saa langt, at et i Ocularrøret anbragt Traadkors først nøjagtig begrænser den ene og saa den modsatte Rand af Gjenstanden; Korset af Silkespind sidder i en Ring; ogsaa benyttes en ridset Glasplade. Positionsmikrometer tjener til Bestemmelse af to Stjærners Vinkelafstand, og Mikrometer-Indretningen maa derfor være drejelig om Kikkertens optiske Axe; Drejningens Størrelse maa kunne aflæses paa en inddelt Skive, naar man tillige vil finde Forskjellen imellem Stjærnernes Declinationer. S. ogsaa Objectivmikrometer og Ringmikrometer.

Mikronēsien, s. Australiens Øer.

Mikrophōn, et af Hughes construeret Apparat, der tjener til at gjøre meget svage Lyd, f. Ex. af Insekters Bevægelse, hørlige. M. ligner i Principet en Kultelephon, idet den grunder sig paa den Forandring i en elektrisk Strøms Styrke, der fremkommer, naar to i Ledningen indskudte Kulstykker, som berøre hinanden, komme i en mer eller mindre inderlig Berøring med hinanden. Indretningen er følgende: Paa en Træplade er anbragt et Stykke Retortkul umiddelbart paa Pladen, og lidt oven over dette hviler et andet Stykke Kul, som er fastholdt af en Metalopstander, der ligeledes staar paa Pladen; imellem de to Stykker Kul staar et tredje Kulstykke, der er tilspidset i begge Ender og med disse hviler i Fordybninger paa de to faste Kulstykker. Man leder nu en Strøm fra et Par galvaniske Elementer igjennem de tre Kulstykker, idet der derhos i Ledningen er indskudt en Telephon; sættes nu den nævnte Træplade i svage Svingninger (f. Ex. af et Insekt), fremkommer der idelige Vexlinger i Strømmens Styrke ved Kulstykkernes Svingninger, og disse Vexlinger sætte Telephonpladen i Svingninger, saa at Lyden der kan høres. For at hindre fremmed Lyds Indvirkning (Stød, Rystelser etc.) maa Træpladen stilles paa Stykker af blødt Kautschuk.

Mikropsi, det at Tingene ses mindre, end de ere, optræder undertiden ved Lammelse af Accommodationsmusklen; i andre Tilfælde beror M. paa en Nethindebetændelse.

Mikroskōp, et Instrument, der frembringer forstørrede Billeder af smaa Gjenstande og altsaa tillader at se Enkeltheder deri, som man uden saadan Hjælp ikke vilde opdage. Det enkelte M. er blot et Forstørrelsesglas med meget kort Brændvidde, altsaa stærk Forstørrelse; et tilhørende Stativ tjener til at holde

paa Linsen, understøtte Gjenstanden og anbringe den i en saadan Afstand fra Linsen, at man ser Billedet tydelig; desuden bærer det et Hulspejl eller en Samlelinse til at belyse Gjenstanden stærkt, da ellers Billedet ved den stærke Forstørrelse vil blive for mørkt. Det sammensatte M. bestaar af et „Objectiv", en Samlelinse med kort Brændvidde, og et „Ocular" eller Forstørrelsesglas. Gjenstanden anbringes tæt uden for Objectivets Brændpunkt, og hinsides Objectivet vil der da dannes et forstørret og omvendt Billede af Gjenstanden. Dette Billede, som betragtes igjennem Ocularet, viser sig derved end yderligere forstørret. De to Linser ere anbragte hver ved sin Ende af et indvendig sværtet Rør, der tjener til at holde fremmed Lys borte. Røret med Linserne kan nærmes til eller fjærnes fra det „Bord", hvorpaa Gjenstanden hviler, og altsaa bringes i en saadan Afstand, at man ser Billedet tydelig; et Belysningsapparat er nødvendigt ligesom ved de enkelte M. En tredje Art af M. er Solmikroskopet, hvor den belyste Gjenstand i et mørkt Værelse anbringes tæt uden for Brændpunktet af en Linse med kort Brændvidde; paa en modstaaende hvid Væg, som kan være i flere Alens Afstand, viser der sig da et omvendt og forstørret Billede af Gjenstanden, som kan ses af mange paa én Gang. Men skal Billedet blive tydeligt, maa Gjenstanden være meget stærkt belyst, og dertil bruges Sollyset, som yderligere forstærkes ved at samles af én eller to Samlelinser. Da Sollyset imidlertid ikke altid er til Tjeneste, har man erstattet det ved forskjellige Arter af kunstigt Lys. Saaledes har man anvendt Flammen af en Oljelampe til Lampemikroskopet, det Drummondske Lys til Hydrooxygengas-M. og det elektriske Lys til de photoelektriske M. Efter at man for c. 50 Aar siden lærte at slibe achromatiske Objectiver til de sammensatte M., have disse vundet Fortrin fremfor alle andre, baade i Henseende til Billedets Tydelighed og til Bekvemhed i Brugen.

Mikrotōm, Instrument til at skære overordentlig tynde og fine Snit af Dyre- eller Plantevæv for at kunne underkaste disse mikroskopisk Undersøgelse. M. laves i mange forskjellige Constructioner, simple og meget sammensatte; de bedste af de sidste kunne levere Snit af mindre end $\frac{1}{1000}$ Millimeters Tykkelse og fuldstændige Rækker af saadanne, hvorved det er blevet muligt at undersøge mikroskopisk med stor Nøjagtighed, hvad der tidligere var ganske utilgængeligt for nærmere Undersøgelse, samt at underkaste Organismer, som ere altfor smaa til egentlig Dissection, anatomisk Undersøgelse indtil de fineste Detailler. Ved Brugen af M. gjælder det om at give vedkommende Object (en lille Organisme eller et blødt Væv) en saadan Fasthed, at det kan skæres uden at sønderrives af Instrumentets Kniv; til hurtig og mindre fin Undersøgelse gjennemtrænges det derfor med Vand og bringes derefter til at fryse, men ved de fineste Undersøgelser gjennemtrænges det med og indstøbes i Paraffin, en Blanding af Vox og Tælle osv., hvilken Indstøbningsmasse senere ved søregne Methoder atter fjærnes af Præparatet.

Mil, et Vejlængdemaal. Den danske M. er 24,000 Fod, og 14,777 M. udgjøre en Æqvatorgrad. Den nye norske M. er 10,000 Meter, lig 31,862 danske Fod, den ældre er 36,000 norske ell. 35,987 danske Fod (9,85 paa en Grad). Den nye svenske M. er 10,000 Meter, ell. 31,862 danske Fod, den ældre 36,000 svenske ell. 34,055 danske Fod (10,41 paa en Grad).

Milā y Fontanāls, Manuel [i], spansk Litteraturhistoriker, f. 1818, 1845 Prof. i Barcelona, d. 1884. Hovedarbejder: »Romancerillo catalan. observaciones sobre la poesía popular« (1843 og 82), »De los trovadores en España« (1861), »De la poesía heroïco-popular castellana« (1873), »Principios do literatura general y española« (1874).

Milan Obrēnović [vitj], Fyrste i Serbien 1868—82 og Konge siden 1882; s. Obrenović.

Milāno, Stad i Norditalien, 16 M. N. til Ø. for Genua, tidligere Hovedstad i Hertugdømmet M., med 322,000 I. (1881, Forstæderne medindbefattede), paa en herlig Slette ved Floden Olona. Staden har 11 Porte, blandt hvilke den prægtige Arco della Pace (Fredsbuen), begyndt af Napoleon I for at betegne Simplonvejens ene Endepunkt og fuldført 1833. Foran Triumphbuen udstrækker sig den store, firkantede Piazza d'Armi (Exercerplads) med det gamle Castel og et stort Amphitheater. De andre offentlige Pladser ere forholdsvis smaa. Iblandt de talrige Kirker maa nævnes den berømte Domkirke, efter St. Peterskirken i Rom Italiens største Kirke og en af de skjønneste i Christenheden, med et 335 F. højt Taarn og udvendig og indvendig prydet med en Uendelighed af Marmorsøjler og Marmorblomster, samt ikke mindre end 5,000 Marmorfigurer, til Dels udførte af de berømteste Kunstnere; Ambrosiuskirken, hvor de tyske Kejsere bleve kronede med Jærnkronen, og Maria della Grazie med et forhenværende Dominikanerkloster, i hvis Refectorium er Lionardo da Vincis berømte Fresco, den hellige Nadvere, der nu er næsten ganske ødelagt. Blandt de talrige Pragtbygninger saa vel af offentlig som privat Natur skulle her kun nævnes Palazzo della Corte (tidligere de østerrigske Vicekongers Residens), Mønten, Theatret della Scala og Paladset Brera med rige Kunstskatte, Videnskabernes og de skjønne Kunsters Akademi, Højskolen for Kunstens Anvendelse paa Industrien og et udmærket Bibliothek. Endnu fortjener at omtales det kongel. Palads med herlige Frescobilleder, det ærkebiskoppelige Palads, den offentlige Have i Byens nordøstlige Hjørne, der er anlagt af Communen med betydelig Bekostning, og den med Glastag forsynede Passage Vittorio Emmanuele. Industrien staar paa et særdeles højt Trin, navnlig i Silkevarer, Guld- og Sølvarbejder, Tobak, Jærnbanemateriel, Porcelæn og Glas m. m., og her drives en omfattende Handel. Uden for den egentlige Stad ligge de saakaldte Corpi santi, Landcommuner, der nærmest maa betragtes som dens Forstæder. — M. hed i Oldtiden Mediolanum, hvoraf det nuvær. Navn; i Følge Sagnet skal den være grundlagt c. 580 f. Chr. af Bellovesus, Gallernes Konge; den var Insubrernes Hovedstad i det cisalpinske Gallien og kom 222 f. Chr. i Romernes Besiddelse. I Kejserperioden

lev den Italiens anden Stad, et Hovedsæde or Romerstatens Magt i Norditalien og for idenskabelig Dannelse. Under Folkevandringens Storme led M. gjentagne Gange forfærde-ig: 452 blev den indtagen og plyndret af Attila; 93 tog Theodorik d. store den i Besiddelse; 39 blev den ødelagt af Burgunderne og Goerne. Senere kom M. under Langobarderne g faldt tillige med deres Rige 774 til Carl d. ore. I det 12te Aarh. gjorde M. som Hoved or de lombardiske Stæder og Guelfernes Parti ybbig Oprør mod Kejserne og blev oftere aardt tugtet for sin Gjenstridighed, især af rederik Barbarossa 1158 og 1162; sidstnævnte lar blev den i Bund og Grund ødelagt, for a vidt Sejerherrerne kunde overkomme dette yre Ødelæggelsesværk. Efter det lombardiske Stadsforbunds Sejer ved Legnano 1176 blev R. en fri Stad imod at erkjende Kejseren for n Lensherre, men de idelige Partikampe mel-em Guelfer med Familien della Torre og Ghibelliner med Fam. Visconti i Spidsen for-yrrede Stadens indre Ro og bevirkede, at en ikke kunde opnaa nogen fast Forfatning. Imidlertid havde Huset Visconti ved Kejsernes Hjælp udvidet Stadens og sin egen Magt over lere af Lombardiets mest blomstrende Stæder, g 1395 blev M. Hovedstaden i det da opret-ede Hertugdømme M. under Joh. Galeozzo B., som kjøbte Hertugværdigheden af den tyske Kejser Wenceslaus, og da Viscontiernes Mands-amme uddøde 1447, blev Frants I Sforza Hertug af M. 1450 (s. Visconti og Sforza). 499 erobrede den franske Konge Ludvig XII R., hvorpaa han gjorde Fordring som Efter-ommer af Viscontierne paa Kvindesiden, efter t have fordrevet og fanget Hert. Ludvig Moro, en mistede det igjen under Krigen med den ellige Ligne 1512; Frants I erobrede det igjen 515, men tabte det atter 1522. Da Familien Sforza var uddød 1535 med Hert. Frants II, av Kejser Carl V Hertugdømmet som ledigt Rigslen til sin Søn Philip II, hvorpaa det for-lev under Spanien, indtil Freden i Utrecht 713 bragte det under Østerrig. Ved Freden Wien 1735 blev et Stykke deraf overladt Sardinien. 1797 blev M. en Del af den cis-lpinske (senere italienske) Republik og 1805 f Kongeriget Italien; men ved dets Opløs-ing 1814 fik Sardinien sin Del deraf tilbage, g Resten tilfaldt Østerrig som en Del af det ombard.-venezianske Kongerige. Efter den talienske Krig 1859 afstodes Hertugd. M. til Sardinien. — Byen M. blev 1801 Hovedstad den italienske Republik, og her kronedes Na-oleon I 1805 til Konge af Italien. I de nærmeste Aar før 1848 var M. Hovedsædet for en nationale Agitation imod Østerrig, og 18—3 Marts 1848 stod her en blodig Gadekamp, om endte med, at Tropperne under Radetzky aatte forlade Byen. Efter Sejren ved Cu-lozza besatte de 6 Aug. paa ny M. 6 Febr. 853 gjordes et frugtesløst Opstandsforsøg. 8 Juni 1859 holdt Napoleon III og Victor Ema-uel efter Sejren ved Magenta Indtog i M., g i Apr. 1875 modtog Kong Victor Emanuel er Besøg af den tyske Kejser Vilhelm I.

Milazzo, Stad paa Siciliens Nordkyst paa n lille Halvø, der ender i Cap Milazzo, 4 M. v. for Messina. 7,000 I. Befæstet Havn. Thunfiskeri og Handel med Olje, Vin og Fisk.

Mile, s. **Kulbrænding** und. **Kul**.

Mile [mejl], den engelske Mil. Den egentlige British M., Statute M., er 8 Furlongs, lig 5,280 Feet ell. 5,128 danske Fod. Men desuden forekommer den saakaldte London M., lig 5,000 Feet ell. 4,856 danske Fod. En Sømil (Seamile) er den samme som for de fleste søfarende Nationer, lig 5,900 danske Fod. En Ækvatorgrad indeholder resp. 69,16, 73,04 og 60,10 af disse Mile. M. of land er et Fladeindhold af 1 □ M. (Statute M.), lig 640 Acres ell. 469,5 danske Tønd. Land.

Milet ved Floden Mæandros var i Oldtiden en af de mest blomstrende Stæder i Karien i Lilleasien; den drev en udstrakt Handel, især paa det sorte Hav, og anlagde henved 80 Kolonier; den var tillige et Hovedsæde for græsk Philosophi og Historie. Ved Cyrus kom den under persisk Herredømme og blev i den joniske Opstand fuldstændig ødelagt 494 f. Chr. Senere blev den opbygget paa ny, men naaede aldrig sin tidligere Anseelse; nu ligger paa dens Sted Landsbyen Palatia. Efter den har en Art af Romaner, de saakaldte **milesiske Historier** ell. Æventyr, Navn.

Milford, Søstad i Pembroke Shire i Sydwales i England, ved det indre af Bugten **Milford-Haven**, med 4,000 I. Fortrinlig Havn med Statsværft. Søbade og Skibsbyggeri.

Miliana, Stad i den franske Prov. Algérien i Nordafrika, 12 M. v. s. v. for Algier, med 5,000 I. og varme Kilder.

Militello [tëljo], Stad paa Sicilien, Prov. Catania. 11,000 I. Vinavl.

Milits, en Troppestyrke, udgjørende en Del eller den hele Krigsmagt i en Stat, deri forskjellig fra den staaende Hær, at dens Mandskab kun har en meget kort Øvelsestid under Fanerne, og at dens Befalingsmænd ikke ere Militære af Haandværk, men drive deres borgerlige Næringsvej den Tid, da Tropperne ikke ere opbudne til Tjeneste. I sin reneste Form er Militssystemet gjennemført i Schweiz, der, bortset fra en libet talrig Stab af Officerer af de specielle Vaaben, ikke har andet end Militstropper.

Militær, Soldat, Kriger; henhørende til Krigsvæsenet. **Militærlægevidenskab**, Lægevidenskabens Anvendelse paa den militære Stand. **Militærlægen** maa ikke alene opfylde de samme Fordringer i Henseende til Uddannelse som enhver anden Læge, men tillige besidde de forskjellige specielle Kundskaber og Færdigheder, der nødvendiggjøres af de Forhold, under hvilke han er kaldet til at virke i Felten. I flere Lande meddeles denne Uddannelse i særegne Undervisningsanstalter for Militærlæger. Det var Frankrig, der gik forud i Organisationen af **Militærlægevæsenet**, og de andre Stater fulgte dets Exempel, saa at der nu ved alle velorganiserede Hære findes et fast Personale af Læger, hvem større eller mindre Hærafdelinger ere tildelte, og som danne et afsluttet Corps, hvis Chef (hos os „Stabslæge“) sorterer umiddelbart under Krigsministeriet. Hæren og Flaaden have hos os hver sit **Lægecorps**. Hærens bestaar af Stabslægen, 14

Overlæger, 24 Corpslæger, hvilke alle henhøre til den faste Lægeklasse og udnævnes af Kongen (Embedsmænd), samt af Reservelæger og Underlæger, der ere værnepligtige Læger (Bestillingsmænd). Underlægerne udskrives ved de aarlige Sessioner, fordeles imellem Hæren og Flaaden (hvilken sidste faar ¼ af dem) og indkaldes derefter til en højst 6 Maaneder varende Uddannelse: en foreløbig militær og en derefter følgende særlig Fagdannelse. Af de Underlæger, der have bestaaet Lægeexamen, kan Stabslægen antage et vist Antal til paa 1 Aar ad Gangen at forrette Tjeneste som Reservelæge. Til Corpslæger tages fortrinsvis Underlæger, som ere eller have været Reservelæger. Til Overlæger kunne Corpslæger forfremmes, som have mindst 2 Aars Tjeneste som saadanne. Flaadens Lægecorps bestaar af 2 Overlæger, hvoraf den ene tillige fungerer som Stabslæge, 6 Skibslæger, samt Reservelæger og Underlæger. **Militær-Ret.** Foruden Lovene om Værnepligt, Udskrivning, Hærordning og Krigsretter (s. disse A.) have de forskjellige Lande ogsaa som Regel en særegen militær Straffelov; den gjældende norske er af 1866, den danske og svenske af 1881.

Militærgrænsen var Navn for en lang, smal Landstrækning paa Ungarns sydlige Grænse, hvis Befolkning var militært organiseret, oprindelig for at afgive et Værn imod Tyrkernes Indfald, senere tillige for at hindre Pestens Indtrængen og Smugleri. Grundlaget for Organisationen dannede Familien („Grænsehuset"), der først kun havde Brugsret til den tilliggende Jord, men 1807 fik Arveret og 1850 fuld Ejendomsret; inden for Familien raadede en patriarchalsk Styrelse. Allerede 1527 (efter Ungarns Nederlag ved Mohacz) bleve Flygtninger fra Serbien og Bosnien bosatte langs Kroatiens Grænse med Frihed for Afgifter, men med Forpligtelse til stadig Krigstjeneste; den nærmere Ordning fastsattes 1578—81. Efter Freden i Carlowitz 1699 udstraktes Systemet til Slavoniens Grænseland, 1718 ffg. til en Del af Banatet og endelig 1761—66 til en Strækning af Transsylvanien. M. var aldeles adskilt fra de tilgrænsende Landskaber og stod under Generalcommandoer; den øverste Styrelse var overdraget Krigsministeriet i Wien. Til Løn, fordi dens Indbyggere 1848 sluttede sig til Kampen mod Ungarn, ophøjedes M. 1849 til et særskilt Kronland. Dog allerede 1851 blev den transsylvanske M. inddragen under civil Forvaltning; 1872 blev ogsaa den serbisk-banatiske M. „provincialiseret" og indlemmet i Ungarn, og 1881 havde den kroatisk-slavoniske M. samme Skæbne, idet den indlemmedes i Kroatien, medens den gamle Organisation helt afskaffedes.

Miliærtuberkel, s. **Tuberkel**.

Miljútin, Dmitrij, russisk General, f. 10 Juli 1816, blev 1833 Officer og 1836 ansat i Generalstaben; han blev 1845 Lærer ved Krigsakademiet og gjorde desuden Tjeneste i Krigsministeriet. 1854 blev M. Generalmajor, 1856—60 Chef for Generalstaben i Kaukasien og i Nov. 1861 Krigsminister. I denne Stilling gjennemførte M. en fuldstændig Omdannelse af Hæren; han fik efterhaanden Tjenestetiden nedsat fra 15 til 8 Aar (under Kejser Nikolaj havde den varet 20 Aar), afskaffede de barbariske Legemsstraffe, forbedrede Officerernes og Underofficerernes Uddannelse og de sidstes materielle Kaar, indskrænkede Gardecorpsets Forrettigheder og den Nepotisme, som gik i Svang ved Officersudnævnelser, o. s. fr. Endelig satte M. i Jan. 1874 Kronen paa Værket ved at indføre almindelig Værnepligt og 6 Aars Tjenestetid. 1878 blev han ophøjet til Greve, men i Maj 1881 fjærnet som Minister og udnævnt til Rigsraad. — Hans Broder, **Nikolaj M.**, f. 6 Juni 1818, blev allerede 1837 ansat i Indenrigsministeriet og steg efterhaanden til Statsraad. Som Medlem af Commissionen for Livegenskabets Ophævelse 1857 udtalte M. meget radicale Anskuelser og vilde gjøre det i de russiske Landcommuner gjældende Fællesskab til Grundsten for Samfundsordningen; da han ikke kunde sætte sin Villje igjennem, trak han sig tilbage. Derimod sendtes han 1863 til Litauen for at omarbejde Landboforholdene og fik 1864 det samme Hverv i Polen, begge Steder arbejdende paa at ødelægge Godsejerne og fordele Jorden mellem Bønderne, men samtidig paa at udslette den polske Nationalitet og den romersk-katholske Kirke. I Apr. 1866 blev M. Statssecretær for Polen, men ramtes 2 Aar senere af et Slagtilfælde og maatte opgive sin Stilling. D. 7 Febr. 1872.

Mill, Mønt i Nordamerika, lig $\frac{1}{1000}$ Dollar eller 0,37 Øre.

Mill, James, engelsk Philosoph, Historiker og Nationaløkonom, f. 6 Apr. 1773 i Northwater-Bridge i Skotland, hvor hans Fader var Skomager. Efter at have modtaget Undervisning i Landsbyens Skole kom han i den højere Skole i Montrose. En Adelsmand i Omegnen, John Stuart, tog ham til Huslærer i sin Familie, og da denne om Vinteren opholdt sig i Edinburgh, studerede han ved Universitetet der. Her hørte han bl. a. Philosophen Dug. Stewarts Forelæsninger, der fik megen Indflydelse paa hans Udvikling. Han fik 1798 Tilladelse til at prædike, som han dog paa Grund af sine forandrede religiøse Anskuelser ikke benyttede. Efter at have været Huslærer hos forskjellige Familier i Skotland gik han 1802 til London. Her levede han af literære Arbejder, som Medarbejder især af »Edinburgh Review«, »British Review« og hans Ven Benthams Organ »Philanthropist«, der arbejdede henimod Reformer i Straffelovene. Uagtet han ved saadanne Arbejder maatte ernære sin talrige Familie, kunde han dog desuden med Iver drive nationaløkonomiske, historiske og philosophiske Studier. 1806 begyndte han sin berømte »History of British India« som udkom 1818 og i 2den Udgave udgjorde 6 Bind. Dette Værk udmærkede sig ikke blot ved klar Fremstilling og grundig Lærdom, men kastede navnlig et skarpt Lys over de indiske Forhold og blev „Begyndelsen til en fornuftig Tænkning angaaende Indiens Anliggender". Uagtet han stærkt havde kritiseret det ostindiske Compagnis Adfærd ud fra sit philanthropiske Standpunkt, blev han dog paa Grund af den ualmindelige Sagkundskab, han havde lagt for Dagen, ansat

Compagniets Tjeneste i »East India House«, hvor han siden steg til den høje Stilling som »Chief Examiner of the Indian Correspondence«. Ved alt dette „bevirkede han meget godt og lagde Grunden til endnu flere Goder for de mange Millioner Asiater, for hvis gode eller slette Regering England er ansvarlig". Det var hans Tilskyndelse, der havde bragt Ricardo til at skrive og udgive sin politiske Økonomi; selv forsøgte han at give denne sin Vens Ideer en gjennemført systematisk Form i sine »Elements of political economy« (1821). 1829 udkom hans »Analysis of the phenomena of the human mind« (som 1869 udkom i 2den Udgave med interessante Noter af Bain, Grote, Findlater og John Stuart M.), hvor han videre udviklede og gjennemførte Hartleys Lære om Ideassociationen som den psychologiske Grundlov. S. A. førte han en heftig Strid med den senere saa berømte Macaulay, over for hvem han forsvarede Benthams Anskuelser. Hans sidste Skrift var »Fragment on Mackintosh« (1835), hvor han over for Jam. Mackintosh forsvarede Thom. Hobbes og den realistiske Begrundelse af Ethiken. M. øvede ogsaa gjennem sin personlige Omgang stor Indflydelse paa mange af Datidens liberale Forfattere og Politikere ved sin klare Tænkning og sin energiske Personlighed; skjønt han levede et tilbagetrukket Privatliv, var han dog i mange Aar af sit Liv „Sjælen i, hvad man nu kalder det fremskredne liberale Parti". Blandt dem, der paa denne Maade havde modtaget Paavirkning af M., maa nævnes den berømte Historiker George Grote. Han døde 23 Juni 1836. — Som Philosoph udmærker M. sig ved sit Talent for psychologisk Analyse. Oprindelig udgaaet fra den skotske Skole, der lagde Hovedvægten paa den empiriske Psychologi, emanciperede han sig senere under Paavirkning af Hartley fra denne Skole, der ikke syntes ham at føre Analysen af de sjælelige Phænomener vidt nok, men standsede ved populære Forskjelle. M. gaar maaske ofte til den anden Yderlighed, idet han saa meget som muligt vil reducere Sjælelivets Elementer. De Elementer, af hvilke Sjælelivet opbygges, ere efter ham Sansefornemmelser, Ideer eller Forestillinger (d. e. Copier af Fornemmelser) og Forbindelser mellem Fornemmelser og Forestillinger. Ved disse Forbindelser (Associationer) opstaa alle de højere Ideer, Bevidstheden vinder. M. adskiller sig fra de andre Forskere, der lægge Ideassociationen til Grund for Psychologien (Association-Psychology), derved, at han reducerer Ideassociationens Love til en eneste, nemlig Contiguitetens Lov, i Følge hvilken Ideer, som grænse umiddelbart sammen i Rum eller Tid, forbinde sig med hverandre. Naar en saadan Forbindelse bliver fast og uopløselig, hvilket sker ved hyppig Gjentagelse, opstaar Tro eller Overbevisning. I sin Ethik sluttede M. sig væsentlig til Benthams Utilitarianisme, skjønt denne Lære blev en Del modificeret ved den nærmere psychologiske Begrundelse, M. gav den. Som Nationaløkonom sluttede han sig, som berørt, nøje til Ricardo. Allerede før denne hævdede han 1808 i »Commerce defended« en fri Kornhandel og paapegede Englands Fordel ved at gjennemføre den internationale Arbejdsdeling, og i sine »Elements« udviklede han især nærmere de af Ricardo opstillede Theorier, saa at dette Værk i det væsentlige kunde synes at have den Opgave at give en mere letfattelig og lettere læselig Fremstilling af R.s System. Paa flere Punkter have hans Udviklinger dog en mere selvstændig Charakter, og Sønnen har navnlig ladet sig det være magtpaaliggende at fremdrage slige Udviklinger og hævde Faderen Æren for dem. — Hans Søn, John Stuart M., f. 20 Maj 1806 i London, fik sin Undervisning af sin begavede og energiske Fader selv, men ogsaa dennes Ven Jer. Bentham interesserede sig allerede nu levende for ham. Herved blev M.s hele aandelige Retning grundlagt. Han var tidlig udviklet; allerede i sit tredje Aar begyndte han at lære Græsk, og Faderen førte ham tidlig ind i sin philosophiske og philanthropiske Livsanskuelse. 14 Aar gl. gjorde han en Rejse til Frankrig, hvor han tilbragte et Par Aar, en Tid i den berømte Nationaløkonom J. B. Says Hus. Efter sin Hjemkomst fik han 1823 Ansættelse i det ostindiske Compagni i det Departement, hans Fader stod i Spidsen for. Efterhaanden steg han til samme høje Post, som Faderen havde beklædt. Trods sine mange Forretninger arbejdede han ivrig i Videnskaberne. Han studerede Philosophi under sin Faders Vejledning og dyrkede tillige Naturvidenskaberne, navnlig Botanik; hans første trykte Arbejde er nogle botaniske Undersøgelser. Ogsaa med Bentham arbejdede han sammen; han udgav 1827 dennes »Rationale of Judicial Evidence« med supplerende Anmærkninger af ham selv. M. var 1824 bleven levende Medlem i en londonsk Discussionsklub og snart efter af et andet Selskab, hvis Formaal var philosophiske Øvelser, og blandt hvis Medlemmer nævnes Mænd som G. Grote, Roebuck og Prescott; M.s Fader ledede deres Øvelser. M. var en ivrig Medarbejder af den af Bentham stiftede »Westminster Review«, som han senere en Tid lang selv ledede. 1843 udkom M.s philosophiske Hovedværk, »System of logic ratiocinative and inductive«, hvor han har bragt Inductionens Theori et betydeligt Skridt fremad, og hvori han søgte at godtgjøre, at den empiriske Induction er det eneste Grundlag for al Erkjendelse. Det n. A. udkom hans »Essays on some unsettled questions of political economy« og 1848 hans berømte »Principles of political economy, with some of its applications to social philosophy«, det Værk af M., som har oplevet de fleste Oplag. Sine spredte Artikler, især fra »Westminster Review«, har han samlet i »Dissertations and Discussions« (4 Bd.). Heri har han ogsaa optaget en Afhandling af sin begavede Hustru, hvis Indsigt og Begejstring M., efter hvad han ofte har udtalt, skyldte saa meget, men som han allerede 1858 mistede. 1859 udkom »On liberty«, hvori han hævder Individualismen som socialt Princip; 1863 »Utilitarianism«, et Indlæg til Forsvar for Nytten eller den højeste Lykke som Moralprincip; 1865 Afhandlingen »Auguste Comte and Positivism«, hvori han giver en Fremstilling af den berømte franske Philosophs Lære, til hvis Tilhængere han ofte uden videre

er bleven regnet. Han havde staaet i ivrig Brevvexling med Comte, men hans Anskuelser vare allerede i det væsentlige formede, da han lærte denne at kjende, og i væsentlige Punkter afvige de fra hans. 1865 udkom ogsaa »Examination of Sir Will. Hamilton's philosophy«, en skarp og ofte vel minutiøs Kritik af den speculative Skoles vigtigste Repræsentant i Storbritannien, som havde combineret den skotske Skoles Lære med Kants. M. hører til den Hovedretning i den nyere Philosophi, hvis Stamfader Locke er (medens Kant er den mest charakteristiske Repræsentant for den anden Hovedretning), og som fører al Erkjendelse og alt Bevidsthedsindhold tilbage til Erfaringsindtryk og deres Combination. M. er enig med Comte i, at vi kun kunne erkjende Phænomener og ikke kunne naa ud over det relative. Men han adskiller sig fra ham især i to afgjørende Punkter. Comte nægtede, at der kunde gives en Psychologi som selvstændig Videnskab, og tenderede derved i sin Opfattelse af Sjælelivet til Materialisme; M. derimod hævder den psychologiske Analyses Betydning og Selvstændighed og anser det for umuligt at udlede Bevidsthedsphænomenerne af de physiske Phænomener. Idet han ligesom sin Fader og de fremragende engelske Psychologer i Nutiden (Bain og Spencer) betragter Ideassociationens Love som de sjælelige Grundlove, der ere for Psychologien, hvad Tyngdeloven er for Astronomien, og hvad Vævenes elementære Egenskaber ere for Physiologien, angiver han det i sin Logik som den psychologiske Forskens Opgave at forklare de højere og mere sammensatte Bevidsthedsphænomener ud fra de simplere og mere elementære (M.s psychologiske Opfattelse er ikke udtalt i noget særligt Skrift, men maa søges i hans Logik, i hans Skrift om Hamilton og navnlig i hans Noter til Jam. M.s »Analysis of the human mind«). Det andet Punkt, hvori M. adskiller sig fra Comte, er Spørgsmaalet om det absolute, om Tilværelsens Princip. Comte havde skudt dette aldeles til Side, men M. anser det for en af hans Fejl, at han ikke kjender aabne Spørgsmaal; hvad Videnskaben maa holde paa, er efter hans Mening kun, at i den Del af Universet, vi kjende, afhænger ethvert Phænomen af naturlige Betingelser, men derved afgjøres intet om Universet i det hele, og det er i sig ikke umuligt ad Analogislutningens Vej at antage en skabende Tanke som den sidste Aarsag til alt, kun at den virker efter faste Love. M.s Hovedbetydning ligger i hans logiske Undersøgelser. Syllogismen er for ham ikke den almindelige Typus for Tænkevirksomheden, saaledes som den formelle Logik har hævdet siden Aristoteles. Syllogismen forudsætter stedse en almindelig Sætning, den lægger til Grund; men Spørgsmaalet maa da opstaa, hvorfra denne almindelige Sætning skriver sig. Det almene kan kun vindes ved en Undersøgelse af de enkelte Tilfælde, i hvilke det lægger sig for Dagen, altsaa ved en Inductionsslutning, og den almindelige Sætning er kun en sammentrængt Form for foregaaende Inductioners Resultat. Men den Induction, som saaledes enhver Deduction forudsætter, er i sidste Instans ikke — som det i Almindel. antages — en Slutning fra det enkelte til det almene; den oprindelige, elementære Tankeproces er derimod en Slutning fra det enkelte til det andet enkelte i Følge Ideassociationens Love, altsaa en rent instinctiv eller mechanisk Proces. Først naar en tilstrækkelig Masse af Enkeltheder paa denne Maade har ophobet sig, danner der sig en almindelig Sætning. Induction (i sin almindelige Betydning) bestaar i at udlede almindelige Sætninger af de enkelte Tilfælde. Den videnskabelige Methode søger at opstille bestemte Regler for denne Fremgangsmaade for derved at udelukke det tilfældige og vilkaarlige i den blotte Empiris Antagelser, d. e. den opstiller en Lære om Beviset. M.s Inductionstheori har her den Fortjeneste, at den i det enkelte søger at eftervise den experimentelle Forskens Fremgangsmaade (i Følge M. er der fire Methoder for Jagttagelse og Experiment, som dog indbyrdes kunne combineres). Først ved at opbygges paa et saadant alsidigt inductivt Grundlag kan en almindelig Sætning afgive en gyldig Præmis for Deduction og Syllogisme. Men Deductionen bliver nu ogsaa af stor Betydning, idet den uddrager videre Consequenser af det inductivt fundne — Consequenser, som dog stedse maa verificeres ved Sammenligning med den directe Jagttagelse. I Almindel. antages det, at Inductionen i Betydning af Slutning fra det enkelte til det almene har til sin Forudsætning Axiomet om Naturens Regelmæssighed og Harmoni. Men dette Axiom er ligesom alle andre Axiomer, endog de mathematiske, selv kun et Produkt af Erfaringen: kun fordi vi hidtil i alle vore Undersøgelser ere stødte paa en vis regelmæssig Sammenhæng, kun derfor antage vi en saadan som naturlig og universel. Causalitetssætningen, at alt har sin Grund, har i Virkeligheden ringere Grund at støtte sig til end mangen speciel Naturlov; den grunder sig kun paa en Induction per enumerationem simplicem, uden at den experimentale Forskens specielle Methoder her kunne anvendes. For saa vidt er det meget muligt, at der findes Egne i Universet, hvor Phænomenerne ikke følge efter hverandre i Følge nogen bestemt Lov. Aarsagsforholdet betegner i det hele kun uforanderlig og ubetinget Succession, uden at der maa antages noget indre mystisk Baand (nogen „Nødvendighed") mellem Aarsag og Virkning. Hvad vi kalde Naturlove, er kun Formler for saadanne Successioner, som ere videnskabelig godtgjorte; og det Maal, hvorefter Erkjendelsen skal stræbe, er at reducere disse Formler til saa ringe et Antal som muligt. M. er i Følge alt dette en absolut Empiriker med skeptisk Tendens. Et andet Spørgsmaal er det, om man ogsaa kan kalde ham Sensualist. Dels hævder han udtrykkelig det aandelige og active Element i enhver Erkjendelse, ogsaa i Sansefornemmelsen, kun at han ikke antager dette Element som absolut og færdigt, men underkaster det en Analyse; dels anser han i det hele en rent objectiv og ydre Forklaring af Sjælelivet for umulig, idet han ligesom Berkeley betvivler Materiens objective Existens og ved Materie kun forstaar „en per-

manent Mulighed til Sansefornemmelse". Men paa den anden Side ligger her netop ogsaa Spiren til en afgjørende Inconseqvens hos ham; thi naar der er et oprindeligt aandigt og activt Element i Erkjendelsen, kan denne ikke til sin sidste Grund have en rent mechanisk Associationsproces. Uvilkaarlig kommer M. ogsaa til at statuere Begreber, der kun ere mulige under Forudsætning af et oprindeligt Bidrag til Naturerkjendelsen fra Tankens egen Organisation, som naar han bestemmer Aarsagsforholdet som et ubetinget Successionsforhold; det ubetingede kan Erfaringen, saaledes som M. opfatter den, ikke føre til. — I sin Ethik slutter M. sig til Bentham, men kommer dog uden selv at være sig det bevidst til at opfatte „Utilitarianismen" fra en helt anden Side end denne. I Følge Benthams Lære skulde Individet for sin egen Lyksaligheds Skyld stræbe efter alle andres Lyksalighed, saa at Egoismen helt igjennem lagdes til Grund. M. skyder derimod egentlig denne egoistiske Begrundelse bort og taler blot om Nytten og den højeste Lykke i Almindel., saa at det er den universelle Lykke (det sociale Vel), der er det egentlige moralske Formaal. Den individuelle Lyksalighedsdrift skal ethiceres ved at vænnes til at omfatte stedse flere og til sidst alle andre Væseners Vel, saa at den ikke attraar, hvad der ikke kan deles med andre. — Uagtet M. som Nationaløkonom for saa vidt har spillet en betydelig Rolle, som hans økonomiske Hovedværk ikke blot er udkommet i mange Oplag, men ogsaa utvivlsomt er det mest læste økonomiske Systemværk, medens han selv betragtes som en betydelig Autoritet i denne Retning, er hans Fortjeneste af den egentlige økonomiske Videnskab dog mindre, end man herefter skulde tro og vistnok i Almindel. er tilbøjelig til at tro. Det er navnlig i saa Henseende mærkeligt, hvor lidet denne Videnskabs rent logiske Del har vundet ved at blive behandlet af sin Tids største Logiker. Næsten alle Begrebsbestemmelser ere særdeles vage, og der gjøres meget faa Forsøg paa at prøve og forbedre de engang givne almindelige Definitioner, uagtet mange af disse i høj Grad trængte hertil. Charakteristisk er det ogsaa, at M. selv betragter saa mange af de rent videnskabelige Spørgsmaal som fuldstændig uddebatterede og f. Ex. siger med Hensyn til Værdibegrebet, der endnu knap har fundet en tilfredsstillende Fastsættelse og Opklaring: „Lykkeligvis er der Intet i Værdilovene, som staar tilbage for den nærværende eller nogen tilkommende Forfatter at opklare; Theorien om dette Emne er fuldt færdig" — og dog lader hans egen Værdilære særdeles meget tilbage at ønske og meget henstaa uforklaret. Naar hans »Principles« desuagtet er kommet til at spille saa stor en Rolle som ovenfor berørt og har skaffet ham saa stort et Navn som Økonom, maa Grunden hertil væsentlig søges i andre Fortrin end de strængt videnskabelige, navnlig maaske deri, at han paa en Tid, da det abstracte Raisonnement havde faaet altfor meget Indpas i de økonomiske Systemer og derved tillige gjort disse temmelig frastødende for almindelige Læsere, igjen førte Økonomien saa at sige ind i Hverdagslivet og stadig holdt de abstracte Theoriers Anvendelse paa det praktiske Liv for Øje. Han lægger selv i sin Fortale megen Vægt herpaa og paralleliserer med fuld Føje sit Værk med Ad. Smiths »Wealth of Nations«; thi hans »Principles« have virkelig for den nyere Tids Økonomi netop en lignende Betydning som Ad. Smiths Værk for det økonomiske Studium i hans Tid. Det, som paa dette Omraade giver M.s Værk særlig Betydning, er imidlertid atter mærkelig nok mindre nogen særlig logisk Stringens og Conseqvens end det sunde, praktiske Blik paa Livsforholdene, der røber sig i de fleste af hans Udviklinger. Da derhos hans Værk indeholder en stor Mængde Facta, hentede fra Livets forskjellige Omraader, til Belysning af de forskjellige Læresætninger, og Fremstillingen deri overalt er klar og let, hverken altfor abstract eller altfor tynget af Stoffet, har det naturlig maattet finde et stort Antal Læsere blandt et Publikum, som interesserer sig for Samfundsspørgsmaal, saa meget mere som M. stedse skjænker Spørgsmaalenes sociale Side en særlig Opmærksomhed. — Endelig har M. vundet Navnkundighed som theoretisk og praktisk Politiker. Bogen »On liberty« danner Overgangen hertil, thi s. A. som den (1859) udkom hans »Thoughts on parliamentary reform« og 1861 »On representative government«, i hvilke M. udtaler sig for almindelig Valgret, ogsaa for Kvinder, og desuden vil sikre Mindretallene en passende Indflydelse ved Forholdstals-Valgmaaden. Hertil maa ogsaa regnes Skriftet »The subjection of women« (1869), i hvilket han afgjort forsvarer Kvindens Frigjørelse og forlanger Hustruen ligestillet med Manden i privatretlige Forhold. 1865 valgtes M. i Westminster til Underhuset som Repræsentant for Arbejderne, der ved Sammenskud dækkede Valgudgifterne, og virkede især for Valgreformen. Han fik ogsaa sit Mindretalsprincip slaaet fast i Valgloven, om end i meget indskrænket Omfang, men ved de næste Valg 1868 faldt han igjennem. Dog oplevede han endnu at se baade Kvindens Valgret indført ved Valg til Communal- og Skoleraad og Hustruen sikret en vis Raadighed over sin Ejendom. Senere arbejdede han især for Forbedringer i Landarbejdernes Stilling og deres Overgang til Selvejere. Han døde 8 Mai 1873 i Avignon. Efter hans Død udkom hans overordentlig interessante »Autobiography« (1874), i hvilken han skildrer sin Udviklingsgang, og hans »Essays on Religion«, i hvilke han udtaler sig om sine religiøse Anskuelser, der ikke kunde ses af de Skrifter, som udkom i hans levende Live. Han antog Materiens Evighed og troede paa en guddommelig Verdensordner, der ikke er almægtig, og hvis Medhjælper i at forme Materien Mennesket skal være.

Millais, John Everett [millä], eng. Genre- og Portrætmaler, f. 8 Juni 1829 i Southampton, uddannedes til Historiemaler ved Akademiet i London, men forenede sig tidlig med Hunt o. fl. om at danne Prærafaeliternes Skole, der vilde vende tilbage til den italienske Kunststil før Rafael. I denne Retning vakte han Opsigt ved „Jesus som Barn" og „Huguenotterne" (1852). Dog maa han snart have

følt det forfejlede i denne Retning, thi han dannede sig fra 1860 et naturligere og mere malerisk Foredrag, hvori han senere har udført en Mængde Billeder, i Førstningen Portræter, senere Livsbilleder. Mest navnkundige ere „Jeanne Darc“, „Jephtha“, „Pilegrime til St. Paul“, „Rosalinde og Celia“, samt blandt Portræterne Gladstone og Bright.

Millar, ældre Vægt i Grækenland, lig 954 danske Pund.

Millau [lō], Stad i det franske Dep. Aveyron ved Floden Tarn, 7 M. s. ø. for Rhodez. 15,000 J. Garverier. Handel med Bundtmagervarer, Handsker og Ost. — M. var tidligere befæstet og tilhørte de reformerte. Ludvig XIII erobrede den 1629 og raserede dens Befæstning.

Millaud, Arthur Paul Albert David [lō], fransk Journalist og Dramatiker, f. i Paris 1836, var Medarbejder af »Figaro« og samlede sine Prosa- og Versartikler 1869—72 under Titlen »La petite Némésis«. Fra 1878 ere hans »Les petites Comédies de la Politique«. Af hans dramatiske Arbejder ere Farcen »Le Péché véniel« (1872 paa Vaudevilletheatret), Revuen »Les Hannetons« (1875, skreven sammen med Eug. Grangé) samt Operetteteksterne »La Quenouille de verre« (1874), »La Créole et Madame l'Archiduc« (1875, Musik af Offenbach) og »La farce de la femme muette« (1877, Motivet efter Rabelais) de mest bekjendte.

Millefiōri, it., et nyere Slags Glasmosaik, hvori farvede Mønstre ere indsmeltede i Krystalglas, og som anvendes til Papirtvingere, Stokkeknapper m. m. Man bedækker en farvet Glasstang lagvis med andre Farver af Glas og presser det hele i en Stjerneform, Korsform osv., eller man samler forskjelligfarvede Glasstænger ved at lægge dem parallelt i forskjellige Tykkelser og i en bestemt Orden; derpaa trækker man Glasset ud til tyndere Stænger, der beholde deres Form, afklipper korte Stykker, der indeholde forskjelligfarvede Stjærner, Blomster osv. Af alle disse Stykker samles de forlangte Mønstre paa en Plade af letsmeltelige Krystalglas og bedækkes med en anden, lignende Plade, eller Mønsteret lægges uden paa Hulglas, der dyppes i smeltet Krystalglas og derpaa blæses videre ud.

Millepōrer, d. s. s. Ildkoraller.

Miller, Charles, nordamerikansk Maler, f. 1842 i New-York, uddannede sig, til Dels i München, til en af sin Hjemstavns betydeligste Landskabsmalere. „Egetræer paa Long-Island“ var Hovedbilledet ved Akademiets Udstilling i New-York 1878.

Miller, Ferdinand v., tysk Bronzestøber, f. 18 Oct. 1813 i Øvre-Bayern, d. 11 Febr. 1887 i München, lærte sit Fag hos Stiglmayer og senere i Paris hos Soyer, medens han samtidig søgte kunstnerisk Uddannelse. Efter Stiglmayers Død 1844 blev han Inspecteur for det kgl. Malmstøberi i München og ledede derpaa i en Række af Aar Støbningen af en Mængde Kunstværker, hvoriblandt Schwanthalers kolossale Bavaria i München, mange Rytterbilledstøtter i overnaturlig Størrelse, over 200 almindelige Billedstøtter osv., idet selv udenlandske Kunstnere med Tillid betroede ham Udførelsen af deres Model i Malmen. — Hans Søn, **Ferdinand von M. d. y.**, f. 1842 i München, lærte Faderens Kunst hos denne og har senere uddannet sig videre i Berlin, London, Paris og Italien. Han har allerede støbt et betydeligt Antal Kunstværker, medens han tillige er Billedhugger og selv har udført Modeller til adskillige Monumenter, saaledes Alex. Humboldts i St. Louis med dennes Billedstøtte o. fl.

Miller, Joh. Martin, tysk Digter, f. 1750 i Ulm, kom 1770 til Göttingen for at studere Theologi, sluttede her fortroligt Venskab med Hölty, hvis bløde, elegisk stemte Gemyt var hans eget nær beslægtet, snart ogsaa med Boie, Voß o. fl. unge Poeter, med hvem han 1772 stiftede „Hainbund“ (s. d. A.), og skrev en stor Mængde lyriske Digte, af hvilke adskillige høre til de bedste fra den Tid. Efter 1774 at være vendt tilbage til Württemberg, hvor han blev Lærer og senere Præst, udgav han i Løbet af en halv Snes Aar en Række Romaner, hvoraf dog kun den første, „Siegwart, eine Klostergeschichte“ (1776) har literærhistorisk Betydning som det mest typiske Udtryk for hin Periodes overstrømmende Sentimentalitet. Den var en Tid lang lige saa populær som Goethes beslægtede Roman „Werther“; den oversattes paa alle europæiske Sprog, og flere af de deri indeholdte Digte bleve Folkesange. M.s „Gedichte“ udkom samlede 1783. Han døde som Dekan i Ulm 1814.

Miller, Orest Fedorovitsch, russisk Literaturhistoriker, f. 1833 i Reval, siden 1863 ansat ved Petersborgs Universitet. Hans Hovedværk er „Sammenlignende kritiske Undersøgelser over det russiske Folkeepos, Ilja Muromez og Kiewer-Heltene“ (1870). Hans russiske Literaturhistorie er kun naaet til Slutningen af Tatarherredømmet. 1874 udkom „Den russiske Literatur efter Gogol“. „Slavismen og Europa“ (1877) er en Samling af literære og politiske Afhandlinger i moderat slavophil Aand. Han har end videre skrevet dygtige Monographier over Lomonossov, Bjelinskij, Dostojevskij, Byron, Katharina II og Encyklopædisterne.

Miller, Philip, en af Linnés Samtidige og Tilhængere, f. 1691 i Chelsea, hvor han 1722 overtog Ledelsen af den derværende saa bekjendte Apothekerhave. M. var en af det 18de Aarh.s dygtigste Gartnere og har bl. a. skrevet et meget stort Havebrugs-Lexikon (»The Gardener's and Botanist's Dictionary«, 4 Bd.), af hvilket der 1807 var afsat 7 Oplag. D. 1748.

Miller, Tomas, engelsk Digter, f. 1809 i Lincoln-Shire, dyrkede som Kurvemagersvend Poesien og udmærkede sig tidlig ved let vakt Phantasi og en medfødt stilistisk Sans. Digteren Rogers tog sig af ham og satte ham i Stand til ene at ofre sig til Poesien. Hans Fag er nærmest den descriptive Lyrik (»Beauties of Country Life«, »A Day in the Woods« o. desl.); dog har han ogsaa leveret yndede Fortællinger til engelske Tidsskrifter. Hans mest bekjendte Romaner ere »Fair Rosamond« og »Royston Gower«.

Millēsimo, Flække i Norditalien, 12 M. s. s. ø. for Turin, ved Floden Bormida, med den prægtige Valfartskirke Madonna del Deserto. Be-

sendt ved Bonapartes sejerrige Kampe med den østerrigst-sardinske Hær 13—15 Apr. 1796.

Millet, Aimé [-lē], fransk Billedhugger, f. 1816 Paris, Lærling af David d'Angers og Architekten Viollet le Duc, vandt Navn ved nogle til Museet i Luxembourg indkjøbte Billedstøtter, Narkissos, Ariadne o. fl., end videre ved en „Vercingetorix" og endelig især ved sin Portrætbilledstøtte af Chateaubriand i St. Malo 1875).

Millet, Jean François [s. o.], kaldt Francisque, flandersk Maler, f. 1642 i Antwerpen, d. 1680 i Paris, hvor han var Medlem af Akademiet og Professor, uddannede sig efter begge Poussin'erne og vandt især Navn ved sine Landrige, med stor Lethed behandlede Landskaber, men var ogsaa Historiemaler og anvendte ofte historisk Staffage i sine Landskaber. Nogle af hans bedste Arbejder ere i München.

Millet, Jean François [s. o.], fransk Maler, f. 1815 i Gréville, d. 20 Jan. 1875, Lærling af Paul Delaroche, hørte til den nyere Skoles interessanteste Kunstnere og udmærkede sig navnlig ved sin sjældne Evne til at lade Landskabet og de storladent udførte Personer forene sig til en i høj Grad stemningsfuld Helhed. Blandt hans Billeder maa nævnes „Hyrdepigen", „Høstpigerne", „Døden og Brændehuggeren" o. fl., hvortil han for største Delen gjorde sine alvorlige Naturstudier i Omegnen af Fontainebleau, idet han, for at leve i den Natur, han holdt saa meget af at gjengive, havde bosat sig i den lille By Barbizon der i Nærheden.

Millevoye, Charles Hubert [milvoā], fransk Digter, f. 1782, blev efter sin Faders Død mod sin Vilje sat paa et Sagførerkontor; men da han blev myndig, tog han mod en Plads som Boghandlercommis for at faa Lejlighed til at studere. Hans tidligste Poesier, navnlig »Le passage du St. Bernard par l'armée française«, gjorde Lykke ved Inderlighed i Følelsen og harmonisk Velklang. Han vandt flere akademiske Prisbelønninger for didaktiske Digte; men hans egentlige Element er Elegien, og i Digte som »L'amour maternel«, »Le poëte mourant«, »La chute des feuilles« har han sunget i det franske Sprogs blødeste Toner. Han var en varm, stemningsbevæget, æsthetiskanselig Natur, der elskede Luxus og Livsnydelse. Midt i sit sybaritiske Liv ramtes han af en dyb Hjertesorg, da hans Elskede, hvem hendes Fader haardnakket forbød at ægte ham, døde af Sorg. Han styrtede sig i Adspredelser for at søge Glemsel; siden den Tid gaar der en stærkt melancholsk Tone gjennem hans Lyrik. Heroiske Digte, hvori han forsøgte sig efter Napoleon I.s Ønske, laa ikke for ham. I hans 30te Aar var hans Helbred brudt. Under et Ophold paa Landet ægtede han en elskværdig Pige og levede lykkelig med hende; men et Benbrud nedbrød ganske hans Helbred, og til sidst blev han blind. Han døde i Paris 1816.

Milliārd, 1000 Millioner.

Millier [liē], fransk Vægtenhed, lig 1000 Kilogrammer. I den gamle Vægt var det lig 1000 Livres eller 979 d. Pund.

Milligrām, $\frac{1}{1000}$ Gram.

Milliliter, $\frac{1}{1000}$ Liter.

Millimēter, $\frac{1}{1000}$ Meter eller 0,44 danske Linjer.

Milliōn, tusende Gange Tusende, skrives 1,000,000.

Millöcker, Carl, Operettecomponist, f. 29 Maj 1842 i Wien, Elev af Conservatorium der Musikfreunde, 1864 Theatercapelmester i Graz, 1866 ved Wiener Harmonitheater, der snart gik fallit, og fra 1869 Capelmester og Componist ved Theater an der Wien. Af en halv Snes til de forskjellige Scener skrevne Operetter ere især „Tiggerstudenten", „Gasparone" og „Viceadmiralen" bekjendte ogsaa uden for Wien.

Milman, Henry [mænn], engelsk Digter, f. 1791 i London, blev efter at have studeret i Oxford Præst og Vicar ved en Sognekirke i London. Hans Tragedie »Fazio« blev opført 1817, og da de store Epopeer kom i Mode, leverede M. »Samor« (1817), »Fall of Jerusalem«, »Anna Boleyn« o. fl. Han udmærkede sig ved Opfindelsesevne og Lethed, men er uden synderlig Originalitet. M. har ogsaa vundet et Navn ved sine kirkehistoriske Skrifter, »History of the Jews« (1829) o. fl. D. 1868.

Milo, Oldtidens Melos, en græsk Ø i Archipelagus, hører til Kykladerne. 1¼ □ M. med 5,000 J., der ere dygtige Søfolk. Øen er bjærgfuld med Punkter over 2,000 Fod og vulkansk med varme Kilder og Drypstenshuler. Jordbunden er frugtbar og vel dyrket og frembringer Korn, Frugt, Bomuld og Olje. Mineralprodukter ere Svovl, Salt og Alun. S. Meliske Aphrodite.

Milo, Titus Annius, f. i den latinske Stad Lanuvium, Folketribun 57 f. Chr. Han sluttede sig til Pompejus og var Anfører for en Bande af Gladiatorer og Lejetropper, som i Rom skulde forsvare Pompejus's Sag. Da han var anklaget for paa aaben Landevej at have dræbt P. Clodius, Anføreren for det demokratiske Partis Bande, og Cicero ikke vovede at holde den af ham udarbejdede og endnu existerende Forsvarstale Pro Milone, blev han domfældt, hvorpaa han gik i Landflygtighed til Massilia; han faldt senere ved Belejringen af Cassanum 48. Hans Hustru Fausta var en Datter af Sulla.

Milon fra Krōton, berømt Athlet i Slutn. af det 6te Aarh. f. Chr., vandt 6 Gange Prisen ved de olympiske Lege. Han anførte Krotonienserne, da disse overvandt Sybaris 511 f. Chr. Sagnet fortæller, at da han en Gang vilde rive en Træstamme fra hinanden, kom han til at klemme sine Hænder fast og blev saaledes i hjælpeløs Tilstand et Bytte for vilde Dyr.

Milosch Obrēnović [vitj], Fyrste i Serbien 1817—39 og paa ny 1858—60, s. Obrenović.

Milreis [rāis], Møntenhed i Portugal og Brasilien, begge Steder lig 1000 Reis. Møntloven af 29 Juli 1854 indførte i Portugal Guldmøntfod, idet 1 M. i Guld bestemtes til at være af Finhed 916⅔ Tusendedele og have en Vægt lig 1,7735 fr. Gram, altsaa af en Værdi lig 4 Kr. 3 Øre. Der findes i Guld Mønter paa 10 M. (Corōa), 5, 2 og 1 M. Sølvmønterne ere Skillemønter, og der findes i Sølv Mønter paa ½, ⅕, $\frac{1}{10}$ (Tostão) og $\frac{1}{20}$

M. Den tidligere M. var en Sølvmønt af Værdi lig 4 Kr. 34 Øre. Møntloven af 28 Juli 1849 indførte i Brasilien Guldmøntfod, idet 10 M. bestemtes til at være af Finhed 916⅔ Tusendedele og have en Vægt lig 8,964 fr. Gram, altsaa havende en Værdi lig 20 Kr. 88 Øre. Der findes i Guld Mønter paa 20, 10 og 5 M. Sølvmønterne ere Skillemønter, og der findes i Sølv Mønter paa 2, 1, ½ og ⅕ M., hvoraf den paa 2 M. nøjagtig svarer til den franske 5 Franc i Sølv og den paa ⅕ M. svarer til den franske 50 Centimer. Den tidligere M. var en Sølvmønt af lidt større Værdi, idet den var lig 1 Kr. 87 Øre.

Milt, Legemets største Blodkjertel (s. d. A.), ligger i Underlivets øvre Del under Mellemgulvet, til venstre for Maven, er ægformet og noget fladtrykt, 4—5 Tomm. lang. Dens Hovedbestemmelse er vistnok at bidrage til Dannelsen af Blodkornene (s. Blod), men om den ved Siden deraf tjener andre Formaal, er ubekjendt, ligesom ogsaa dens indre Bygning er meget ufuldstændig kjendt. **Miltbrand** (Miltebrand) er en hos alle varmblodige Dyr ligesom hos Mennesket forekommende, ondartet og meget smitsom Sygdom, en brandig Feber med Tilbøjelighed til Brand paa flere Steder af Legemet. Den viser sig under forskjellige Former, af hvilke de vigtigste ere Miltbrandapoplexi, miltbrandartet Mundsyge, Rosen, Lændeblod og Karbunkler, hvilke sidste ere haarde Svulster, der gaa over i Brand. Nydelsen af Kjød af Dyr med M. er meget farlig og derfor strængt forbudt. Denne Sygdom hører især hjemme i det varme Klima; den angriber især de bedst nærede Dyr af Besætningen. Sygdommen forekommer hyppigst hos Kvæg, Faar og Svin. Man antog tidligere, at den opstod ved et Smitstof, der var fremkaldt ved Forraadnelse af organiske Stoffer især paa fugtige Steder; nu ved man, at den nærmeste Aarsag er en Bakterie (bacillus anthracis), som i uhyre Mængde optræder i Legemet, især i Blodet; de formere sig stærkt og ere forsynede med Sporer, der kunne bevare deres Spireevne i lang Tid, og kunne fra nedgravede døde Dyr bringes op paa Jorden ved Regnormene — i hvis Tarmkanal de ere eftervište af Pasteur — og ved at udvikles paa Græsset fremkalde Sygdommen hos de Dyr, der æde det. For at hindre Sygdommens Udbredelse afspærrer man de Besætninger, hvor den hersker, og de Steder, hvor de syge have staaet, renses og desinficeres, bedst ved Sublimatopløsning. De døde Dyr skulle nedgraves med Hud og Haar for at ikke de Personer, der afhude dem, skulle blive smittede. Blodet er sort og opløst og Milten stor og henflydende. **Miltbrandartet Rosen** er en hos Svinet forekommende, smitsom, typhøs Feber, der viser sig med en udbredt Rødme af Huden, stor Mathed og heftig Feber; den er meget dødelig.

Miltiades, græsk Feltherre, Fyrste paa Chersonesos, fulgte 513 f. Chr. Darius paa Toget mod Skytherne og raadede sine Landsmænd til at afbryde Broen over Bosporos, for at den persiske Hær kunde gaa til Grunde i det fjendtlige Land. 493 maatte han flygte til Athen, hvor han 490 valgtes til en af de 10 Hærførere og vandt udødelig Hæder ved sin Sejer over Perserne ved Marathon 490. Da han 489 var bleven udsendt for at straffe de Øer, der havde holdt med Perserne, mislykkedes Belejringen af Paros ham; han blev derfor efter sin Hjemkomst dømt til at betale en Bøde og, da han ikke formaaede at udrede den, kastet i Fængsel, hvor han døde af de Saar, han havde faaet paa det sidste Felttog.

Miltitz, Carl v., af en gammel tysk Adelsslægt, f. c. 1490, oprindelig Kriger, senere Kannik, blev 1518 af Pave Leo X sendt til Tyskland for at forhandle med Luther (s. d. A.) og bevægede denne til at sende et Slags Undskyldningsbrev til Paven. Han druknede kort efter, 1519, i Floden Main.

Milton, John, berømt engelsk Digter, f. 9 Dec. 1608 i London. Hans Fader var en højt dannet og velhavende protestantisk Advocat, religiøs, med Sans for Musik og Poesi; Sønnen fik en paa ên Gang strængt puritansk og klassisk Opdragelse og lærte tillige de nyere Hovedsprog, Mathematik og Musik. Han var bestemt for den gejstlige Stand, men kunde ikke bekvemme sig til at aflægge den fordrede Ed. Som ungt Menneske skrev han Digte, som »L'Allegro«, »Comus«, »Il Penseroso«, Mythologi-, Natur- og Drømmebilleder med Renaissancens stærke Colorit; derpaa gjorde han en Rejse paa Fastlandet, lærte Grotius og Galilei at kjende og nød i Italien Renaissancens rige Kunstskatte; men puritansk afholdende skyede han det italienske Livs tøjlesløse Udskejelser. Da de politiske Bevægelser begyndte i hans Fædreland, vendte han tilbage. 1643 giftede han sig; men nogle Uger efter forlod hans Hustru ham, som det synes skræmmet af hans strænge Personlighed og hans fra Livets Detail bortvendte Aandsretning; hun vendte dog siden tilbage til ham. M. tog ivrig Del i de kirkelige og politiske Stridigheder; allerede 1641 havde han i »On Reformation in England« spottet og bekæmpet Episkopatet; 1645 udgav han sin »Areopagitica«, hvori han talte Pressefrihedens Sag, og siden forsvarede han Carl I.s Henrettelse i »The Tenure of Kings and Magistrates« (1649), hvorfor Cromwell udnævnte ham til Gehejmesecretær i Statsraadet for de latinske Udfærdigelser og Parlamentet decreterede ham 1,000 Pd. St. Ligeledes skrev han »Defensio populi Anglicani« mod Salmasius's »Defensio regis« og »*Εἰκονοκλάστης*« mod »*Εἰκὼν βασιλική*« (et kort efter Carl I.s Død udkommet Skrift, maaske forfattet af Biskop Gauden, og som i høj Grad forherligede Kongen) med hensynsløs Grovhed og dyb Foragt for sine Modstandere. Han er som Politiker en begejstret, idealistisk Doctrinær, der drager sine Consequenser uden at se til højre eller venstre, med Bibelen og Logiken i Haanden. 1652 mistede M. sit Syn, fordi han trods Lægernes Forbud bestandig skrev; men han fortsatte med lige Energi sin Kamp mod Royalisterne efter Cromwells Død. Efter Restaurationen, da man fór frem med den største Grusomhed mod Republikanerne, bleve M.s Bøger brændte af Bødlen og han selv i kort Tid fængslet. Han led store Tab ved en stor Ildebrand i London; hans huslige Forhold vare ulykkelige; hans Døtre, som han hensynsløst havde benyttet til

Oplæsning og Afskrift, behandlede ham ilde; men med Jærnvilje holdt han sig oppe. Han udgav en Englands Historie og theologisk-polemiske Afhandlinger, kæmpende i Scholastikens tungeste Rustning, studerede og musicerede paa sit lille Landsted ved London. I hans Ensomhed og Blindhed samledes Resultaterne af hans Erfaring, hans Studier og Visioner til storartede Billedrækker, hvoraf efterhaanden hans Mesterværk »The Paradise Lost« (1665), det andet store christelige Epos efter Dante, udformede sig. Dette Digt betegner paa én Gang Afslutningen af Renaissancen i dens christelige Form (thi M. har samme farve- og billedrige Diction som den nærmest foregaaende Tids første Digtere) og Forberedelsen af den raisonnerende, symmetriske Digtning, der kommer til Herredømmet i det 18de Aarh.; thi han benytter med Bevidsthed sine Forgængere, arrangerer deres Ideer og Billeder, men lader dem ene Tanken og Deductionen og udruster sit Digt med hele sin Lærdoms kolossale Apparat. Hans Ideal er det ophøjede, der i hans Stil giver sig Udtryk ved en grandios Højtidelighed i de lange Perioder paa en Snes Vers og ved en prophetisk Idealisme, der løfter sig op over Virkeligheden og svæver over den; selv betragter han sig som inspireret af Gud. Paa en anden Side stødes man ved moderne, om Tiden mindende Skildringer af det gamle Test.s Figurer; Adam er en fat og velstuderet Englænder fra Carl I.s Tid, Eva en samvittighedsfuld protestantisk Hustru og Slangen en syllogistisk Sophist; Jehova ligner et Kongeportræt af van Dijck. Derimod naar M.s Poesi sine sublimeste Toner i Skildringen af Helvede og dets Fyrste; her maler han som en Michel Angelo. Men i dette Digt udtømte han sin Kraft; hans sidste Arbejder, »The Paradise Regained« og »Samson Agonistes«, ere til Dels golde og theologiserende. M. havde ondt ved at finde en Forlægger til sit »Paradise Lost«, og fik kun 10 Pd. St. i Honorar; men efter et Par Aars Forløb vare over 1,300 Exemplarer solgte, og siden er det oversat i de fleste europæiske Sprog (paa Dansk af Schønheider 1790). M. døde 8 Nov. 1674. Hans samlede Værker ere udgivne af Fletcher (1834) og Mitford (8 Bd., 1851). Senest og udførligst er hans Liv og Virksomhed behandlet i Professor Masson's store Værk »The Life of John Milton«.

Milturt (Chrysosplenium alternifolium), en paa fugtig Bund i Skove almindelig lille Plante af Stenbrækfamilien; den har nyreformede, rundtakkede Blade og de smaa, gulagtige, firtallige Blomster i en fladtrykt Kvast. Den blomstrer om Foraaret.

Milūtinović, Sima [vitj], serbisk Digter, f. 1791 i Sarajevo, var Øjenvidne til Serbiens Frihedskrige i Aarh.s Begyndelse og besang dem i »Serbijanka« (4 Bd., 1826). Senere levede han en Tid lang i Montenegro og til sidst i Belgrad; d. 1848. Han har ogsaa skrevet Dramaer, to Samlinger montenegrinske Folkesange og historiske Arbejder.

Milwaukee [wååki], Stad i Staten Wisconsin i Nordamerika ved Michigan-Søen, 16 M. ø. for Madison. 116,000 I. (1880). Smukt bygget Stad med lige og brede Gader og talrige Pragtbygninger samt en stor Mængde Kirker, hvoriblandt en katholsk Kathedralkirke, et Universitet og flere højere Læreanstalter. Her drives en meget omfattende Handel, navnlig med Korn, Mel, Flæsk, Uld, Bly og Teglsten, og her findes storartede Kornmøller. Vinteren standser sædvanlig Skibsfarten i 4 Maaneder. — M. er et mærkeligt Exempel paa Forholdenes raske Udvikling i Nordamerika, thi der, hvor denne betydelige Stad nu ligger, fandtes 1835 kun en Pelshandlers Hytte. Nu mødes her talrige Jærnbanelinjer, og Dampskibe sætte Staden i Forbindelse med de fleste af Søens Kyststæder.

Mimas, en af Saturns Drabanter.

Mime var i Oldtiden Navnet paa en Art Dramaer, der som oftest paa en komisk Maade fremstillede Scener af Livet, hyppig i en improviseret Dialog. Heraf udviklede der sig ved Syrakusaneren Sophron 420 f. Chr. og dennes Søn Xenarchos en særegen Digtart, der i dialogisk Form fremstillede saa vel alvorlige som lystige Situationer; Dialekten var den doriske, og Dialogen var en Blanding af Prosa og Vers. Ikke blot de Kunstnere, der opførte saadanne M., men ogsaa Skuespillerne overhovedet, især Fremstillerne af lavkomiske Charakterer, kaldtes ligeledes M. og, naar Handlingen fremstilledes blot ved Miner og Gestus, **Pantomimer**. Forfatterne af M. kaldtes **Mimográpher**.

Mimer eller **Mime**, i den nord. Mythol. en Jætte, der ejer Brønden under den Rod af Ygdrasils Ask, som staar hos Rimthurserne. Han er fuld af Visdom, fordi han drikker af Brønden, hvori Kløgt er gjemt. Odin kom og begjærede en Drik af Brønden, men fik den først, da han satte sit ene Øje i Pant.

Mimik, den Kunst ved forskjellige Ansigtsudtryk (Minespil) og tilsvarende Bevægelser (Gesticulationer) at fremstille en sjælelig Tilstand. Den fremtræder enten i Forbindelse med Declamation og er da en væsentlig Bestanddel af Skuespilkunsten, eller ogsaa som selvstændig Kunst, som i Pantomimen og Balletten. **Mimisk**, hvad der staar i Forb. med M.

Mimnérmos fra Kolophon, græsk Elegiker i Slutningen af det 7de Aarh. f. Chr., udmærkede sig navnlig i den erotiske Elegi. I de faa Fragmenter, vi have tilbage af ham, jamrer han over Ungdommens Korthed og den gamles sørgelige Lod.

Mimōsa, Planteslægt af Mimosernes Familie (s. **Bælgplanter**), omfatter Træer eller Buske, ofte forsynede med Torne, med dobbelt sammensatte, mest fingretfinnede Blade og smaa, i hjørnestillede Hoveder samlede, oftest rosenrøde Blomster; Arterne have deres Hjem i alle tropiske Lande, og flere af dem, navnlig M. pudica og M. sensitiva, udmærke sig ved deres „Følsomhed" (jvfr. **Følsomme Planter**); disse Arter dyrkes af den Grund hyppig i Drivhuse.

Mina, ital. Rummaal, lig Dekaliter.

Mina, Francisco, spansk General, f. 17 Juni 1784 nær ved Pamplona i en rig Landmandsslægt, overtog 1810 Ledelsen af en Guerillabande og blev snart den anseligste af alle Friskareførerne, samt 1813 udnævnt til Brigadegeneral. Efter Ferdinand VII.s Tronbestigelse søgte M. at faa Forfatningen af 1812 gjenoprettet og maatte derfor flygte til Frankrig,

hvor han 1815 af Napoleon I fik Tilbud om en Commando, men afslog den. 1820 vendte han tilbage til Spanien, blev Generalcapitain i Navarra og fik Anførselen over 20,000 Md. for at undertrykke den absolutiske Rejsning, hvilket han gjorde med største Strænghed. 1823 kæmpede M. i Catalonien med glimrende Tapperhed imod den indrykkende franske Hær, men maatte efterhaanden opgive sine Stillinger og drog i Nov. til England, da al Modstand var forgjæves. Efter Julirevolutionen 1830 søgte han at fremkalde en Bevægelse i Navarra, men Forsøget strandede, og han maatte igjen flygte, medens Myndighederne satte en Pris paa hans Hoved. Først 1834 blev han hjemkaldt for at kæmpe mod Carlisterne og fik i Sept. Commandoen over Hæren i Navarra, men kunde formedelst Sygelighed intet udrette, hvorimod hans Strænghed mod Oprørerne meget bidrog til at give Borgerkrigen dens blodige Præg. Han nedlagde Commandoen 8 Apr. 1835 og døde 26 Dec. 1836. — Hans Brodersøn, Xaverio M., f. 1789, studerede i Logroño for at blive Præst, men samlede 1808 en Guerillabande og førte den, indtil han n. A. faldt i Franskmændenes Hænder. Han sendtes nu til Vincennes, hvor han sad fangen indtil 1814, understøttede f. A. sin Farbroders Forsøg og drog 1816 til Mexico for at understøtte Frihedskampen, men blev n. A. fangen og skudt 18 Nov.

Minarét, Taarn paa en Moské, hvorfra de 5 bestemte Tider for Bønnen daglig angives af en dertil ansat Person, „Muezzin"; ogsaa Fyrtaarn.

Minas Geraes [scheräis], Prov. i Brasilien i Sydamerika, omgiven af Prov. Goyaz, Bahia, Espirito Santo, Rio de Janeiro og São Paulo. 10,459 □ M. med 2,449,000 J. (1883), hvoraf 279,000 Slaver. Landet er saa godt som overalt opfyldt af Bjærge, der paa flere Steder danne fortløbende Kjæder. Midt igjennem Prov. flyder San Francisco i sit øvre Løb mod N., medens Vest- og Sydgrænsen dannes af Paranas Kildefloder. Til Atlanterhavet flyde talrige mindre Floder, af hvilke den betydeligste er Doce. Klimaet er paa Grund af Landets Bjærgcharakter mindre varmt end sædvanlig mellem Vendekredsene. Jordbunden er frugtbar og frembringer saa vel Hvede som Kaffe, Sukker, Bomuld, Tobak og andre tropiske Produkter. Kvægavlen er meget betydelig. Bjærgene ere rige paa Skov, der indeholder fortrinlige Træsorter, og saa vel ædle som andre Metaller og Ædelstene forekomme i stor Mængde. Hovedstad Ouro Preto.

Mincio [mintscho], Flod i Norditalien, Garda-Søens Afløb, falder i Po ved Mantua. Floden Sarca, der fra Tirol falder i Garda-Søen, danner dens øvre Løb.

Minckwitz, Johannes, tysk Forfatter, f. 1812 ved Kamenz i Øvrelausitz, studerede Philologi i Leipzig under Gottfr. Hermann og blev 1861 Professor i tysk Sprog og Literatur ved Universitetet smstds.; d. 1885. M. gjorde sig først bemærket ved sin begejstrede Optræden til Gunst for Platen (særlig i Skrifterne „Briefwechsel mit dem Grafen Aug. v. Platen", 1836, og „Platen als Mensch und Dichter", 1838), hvis „Nachlaß" han ogsaa senere udgav (2 Bd., 1852). Udgaaet fra denne Digters Skole har han i hele sin Forfattervirksomhed, som Digter, Oversætter og Kritiker, med Dygtighed og Indsigt, men tit ogsaa med stor Ensidighed dyrket og hævdet den strænge Kunstform i Poesien og desuden i flere Lærebøger („Lehrbuch der deutschen Verskunst u. Prosodie", 6te Opl. 1878, „Katechismus der deutschen Poetik", 2det Opl. 1877) theoretisk fremstillet dens Love. Hans Oversættelser af græske Digtere, især Tragikerne og Aristophanes, anses almindelig for mønsterværdige. Af hans originale Digtninger kan fremhæves „Lieder und Oden" (1854), af hans øvrige Skrifter den kritiske Anthologi „Der neuhochdeutsche Parnaß" (1861) med mange træffende, men ogsaa mange ensidige Domme.

Mindanáo ell. Magindanao, den sydligste store Ø blandt de spanske Philippiner i det store asiatiske Archipelag, 1,740 □ M. med en Befolkning, hvis Størrelse anslaas fra 350,000 til c. 1 Mill. Øen er bjærgfuld med Punkter over 8,000 F. og stærkt indskaarne Kyster. Noget over Halvdelen tilhører Spanien; Resten, der indtager den midterste Del, staar under Sultanen af M., dels umiddelbart, dels middelbart. S. for øvr. Philippinerne.

Minde, oldn. mynni, Munding; saaledes kaldes Mølleaaens Udløb i Aarhus, og det forekommer i adskillige Navnesammensætninger, som Karrebæksminde, Kjerteminde, Thorsminde, Nymindegab, ligesom det tyske „münde" i Dünamünde, Swinemünde, Travemünde, Weichselmünde osv.

Mindelheim, Stad i Konger. Bayern, Prov. Schwaben og Neuburg, 7 M. s. f. v. for Augsburg. 4,000 J. Smuk Sognekirke med Hertugerne af Tecks Gravmæler. Vaabenfabrikation.

Minden, befæstet Stad i den preussiske Prov. Westfalen ved Floden Wesers venstre Bred, 13 M. ø. n. ø. for Münster. 18,000 J. Domkirke fra det 12te Aarh. Fabrikation af Tobak, Cichorie, Læder, Lys, Sæbe og Roesukker m. m. Over Weser fører en allerede 1518 opført Stenbro og en Jærnbanebro. J Nærheden af Staden er den saakaldte westfalske Port, en Aabning mellem Bjærgene Jakob og Wittekind. — M. var fordum Hovedstaden i Bispedømmet M., et af de 8 af Carl d. store stiftede Bispedømmer i Sachsernes Land, som ved den westfalske Fred blev seculariseret og som verdsligt Fyrstendømme kom til Brandenburg (som en Del af Erstatningen for de opgivne pommerske Lande), hvortil det siden har hørt med en Afbrydelse 1807—13, da det hørte til Kongeriget Westfalen. Ved M. vandt Hert. Ferdinand af Braunschweig i Syvaarskrigen 1 Aug. 1759 en stor Sejer over Franskmændene under Contades.

Minderers Spiritus, et Svedemiddel, der bestaar af eddikesurt Ammoniak, opløst i Vand.

Mindesmærker er i Nordens forhistoriske Archæologi blevet en Fællesbetegnelse for alle større, jordfaste Levninger fra Oldtiden, der staa som synlige Minder om den svundne Tid. S. om de vigtigste Arter af M.: Bautastene, Dysser, Gravhøje, Kjøkkenmøddinger, Runestene, Voldsteder. J Danmark ere, siden 1847, M. fra Oldtiden ligesom ogsaa samtlige architek-

toniske Monumenter fra Middelalderen og senere Tider med deres Udstyr henlagte under „Directionen for de antiqvariske M.s Bevaring", hvis Hovedformaal det er at vaage over deres Vedligeholdelse og Bevaring. Mangfoldige M. af alle Arter hele Landet over ere efterhaanden blevne fredlyste som Statens Ejendom, og dette Fredningsværk fortsættes bestandig i Forbindelse med Landets fuldstændige antiqvariske Undersøgelse, som paabegyndtes 1873. I Norge bestaar en „Forening for norske Fortidsmindesmærkers Bevaring", stiftet i Christiania 16 Dec. 1844. Foreningens Anliggender bestyres af en blandt dens i Christiania boende Medlemmer paa den aarlige Generalforsamling valgt Direction paa 5 Medlemmer. De Oldsager, af hvilke den kommer i Besiddelse, overdrages til en af Rigets offentlige Samlinger efter Directionens Bestemmelse. Foreningen har Filialafdelinger i Throndhjem (siden 1848) og Bergen (siden 1871) og staar i nær Forbindelse med Museerne i Christiania og Bergen, samt de i nyere Tid oprettede Oldsagsmuseer i Throndhjem, Tromsø, Stavanger og Arendal. I Sverige ere alle M. unddragne Privates Disposition og skulle bevares som offentlig Ejendom. Paa lignende Maade findes der nu i alle civiliserede Lande, endogsaa i Japan, offentlige Institutioner, som paa Statens Vegne værne om Monumenter af antiqvarisk, historisk eller kunstnerisk Værd, og mere eller mindre strænge Lovbestemmelser, sigtende til disses Fredning.

Mindoro, s. Bisayas. **Mindoro-Søen** kaldtes tidligere Havet mellem Philippinernes Archipelag og Borneos Nordøstkyst; det kaldes nu sædvanlig Sulu-Søen.

Mindreaarig kaldes den Person, der har opnaaet den ufuldstændige Myndighed, som bestaar i, at han selv kan bestyre sin Formue under Tilsyn af en Curator. **Mindreaarighed** opnaas nu i Danmark efter Loven af 29 Dec. 1857 af begge Kjøn med det 18de Aar og vedvarer indtil det 25de Aar, da Fuldmyndigheden indtræder. I Norge strækker M. sig fra det 18de til det 21de Aar. S. i øvrigt Myndighed.

Mindremand, gammel dansk Benævnelse for den Person, hvem Æren er aldeles frakjendt, hvad enten Dommen ligefrem lyder paa, at han skal miste Æren, eller dette ligger deri, at han dømmes til at bøde sine 3 Mark (s. Tremarksmand), eller bliver Følgen af, at han dømmes til en anden Straf, som efter Lovgivningens Bestemmelser medfører Æreløshed. Efter den danske Straffelov af 10 Febr. 1866 dømmes nu ingen længer fra sin Ære, ligesom ej heller nogen anden Straf medfører fuldstændig Ærelsshed, og Begrebet M. faar derfor ikke længer nogen praktisk Anvendelse. Ogsaa i Norge kom, med Christian V.s Lov, saa vel denne Straf som Benævnelsen M. ind, men bortfaldt igjen paa det nærmeste ved Straffeloven 1842 og aldeles ved Lov 17 Maj 1848.

Mindretals-Valgmaade kaldes de i den nyere Tid foreslaaede Former for Afstemning, hvorved der tilsigtes at skaffe ogsaa Mindretallene blandt Vælgerne en passende Indflydelse paa Sammensætningen af Folkerepræsentationen eller andre Forsamlinger, medens de hidtil brugte Former kun give dem en ringe og usikker Udsigt til at gjøre sig gjældende ved Valgene. Den ældste Form er den „begrænsede Afstemning", hvorefter den enkelte Vælger kun maa stemme paa færre Candidater, end der er ledige Pladser (t. Ex. 2 af 3). Den blev allerede foreslaaet 1793 af Condorcet i det franske Convent og er siden 1861 bleven brugt ved nogle særlige (til Dels upolitiske) Valg paa Malta og i Nordamerika, samt ved Valgene til Deputeretkamrene i Spanien (siden 1878) og Italien (siden 1882), dog kun i en mindre Del af Kredsene. Det samme var Tilfældet i England efter Valgreformen 1867, men bortfaldt ved den nye Ordning 1885. I Virkeligheden opnaa Mindretallene kun en meget ufyldestgjørende Repræsentation ad denne Vej. Den næste Form er den „ophobende (cumulative) Afstemning", der tillader Vælgerne at samle alle deres Stemmer paa en enkelt Candidat eller et Par af disse, aldeles efter deres frie Skjøn. Den er siden 1852 brugt i Caplandet ved Valgene til det lovgivende Raad og siden 1870 ved Valg til den lovgivende Forsamling i Staten Illinois og til de engelske Skoleraad. Den har vundet almindeligt Bifald og synes at være baade den simpleste M. og den, som giver den enkelte Vælger størst Frihed og sikrer alle Partier den retfærdigste Indflydelse paa Valgets Udfald. Den tredje Form er Forholdstals-Valgmaaden (s. d. A.), som 1855 blev gjennemført i Danmark for Valg til Rigsraadet, og som 1866 fra Fællesforfatningen overgik til Landstingsvalgene (ligesom ogsaa ved Valg af Udvalg i begge Rigsdagens Ting). Den er i noget ændret Skikkelse (beregnet for Valg i hele Landet som en eneste Valgkreds) 1859 bleven foreslaaet af Engelskmanden Th. Hare og senere tiltraadt af J. St. Mill, af Belgieren E. Laveleye, Schweizeren E. Naville, Italieneren Brunialti o. fl. En Omformning af denne Valgmaade — ved Sammenknytning med Listeafstemning — er Systemet med saakaldte „medbejlende Lister", der formentlig skulde være fuldkomnere og mere retfærdigt, men som baade er kunstigere og kræver større Organisation og Disciplin i Partierne. Den er her hjemme bragt i Forslag af Fr. Bajer.

Mindste Kvadraters Methode er en Fremgangsmaade til at finde de sandsynligste Værdier af saadanne Størrelser, som ere bestemte ved Observation, og tillige deres sandsynlige Fejl, d. e. den Usikkerhed, hvormed de antages at være behæftede. Methoden forudsætter, at man har ikke blot saa mange, men flere Ligninger, end der mathematisk behøves. Dette er i Praxis ogsaa altid Tilfældet; thi da hver Observation maa antages at indeholde Fejl, forøger man Observationernes Antal for at opnaa større Sikkerhed, saa at Antallet af de givne Ligninger ofte bliver særdeles stort. Methoden er opfunden af Gauß. Den beror paa det Princip, at den sandsynligste Værdi af en enkelt, gjentagne Gange maalt Størrelse under visse Forudsætninger om Fejlloven vil være den, som gjør Summen af Fejlenes Kvadrater til Minimum; deraf Navnet.

Mine, egtl. Mna (*uvä*), en gammel-græsk

Vægt og Mønt, $\frac{1}{60}$ Talent, af forskjellig Værdi i de forskjellige Perioder. Den af Solon indførte M. paa 100 Drachmer var lig 436,6 Grammer, medens den tidligere gjældende, der vedligeholdt sig som Handelsvægt, var 602,8. Som Mønt udprægedes den lige saa lidt som Talenten, men var kun Regningsmønt. M. er ogsaa nygræsk Vægtenhed, lig 3 danske Pund.

Mine, en i Jordsmonnet nedgravet Krudtladning, bestemt til ved sin Explosion at bortsprænge den overliggende Jordmasse, omstyrte en Mur, indslaa Fjendens Minegange osv. Man bruger i Befæstningskunsten og Fæstningskrigen mange forskjellige Slags M. Ved nogle Fæstninger er der permanent anlagt Systemer af murede Minegange under Glaciet, men som oftest maa Forsvareren, hvad Angriberen altid maa, under selve Belejringen anlægge sine med Tømmer beklædte Minegallerier, der føre til Minekamrene eller Ovnene, hvor Krudtladningen anbringes for efter at være fordæmmet at sprænges i det belejlige Øjeblik, i Regelen ved elektrisk Paatænding. Forsvarerens Øjemed med M. er fornemmelig at sinke Fremrykningen af Angrebsarbejderne paa Glaciet, stundum tillige at bortsprænge den Jordskraaning, der er frembragt fra Gravbunden op ad Volden ved Brèchesskydningen, saaledes at Brèchen bliver ugangbar; Angriberen bruger M. til at skaffe Hul i Beklædningsmure, som man paa Grund af Beliggenheden ikke kan komme til at skyde ned med Kanoner, samt for at sikre sig mod Forsvarerens M. Derved opstaar den underjordiske eller **Minekrigen**, i hvilken det gjælder om at komme Modstanderen i Forkjøbet med hurtig at lade og sprænge sine M. saaledes, at hans Gallerier ødelægges og hans Minører begraves. Minearbejderne udføres af særlig uddannede **Minører**, der tidligere henhørte til Artilleriet, men nu i alle Hære til Ingeniørcorpset.

Minerāl. Herved forstaar man de af ligeartede Dele bestaaende uorganiske Stoffer, der danne den faste Del af vor Jordklode, for saa vidt som de ere oprindelige Naturprodukter, der hverken ere opstaaede ved nogen organisk Proces eller forandrede ved Menneskehaand; dog har man desuagtet vedtaget at henregne til M. adskillige i Jorden forekommende Stoffer af organisk Oprindelse, som Stenkul, Brunkul, Rav og Infusoriekisel. M. kjendes især let fra Dyr og Planter ved ikke at være i Besiddelse af Forplantnings- og Ernæringsorganer lige saa lidt som den deraf igjen betingede Stofvexel, og ved deres ensartede Bygning. Dog ere de ikke blottede for Evnen til at kunne fremtræde som Individer, hvilket ses ved de krystalliserede og krystallinske M., hvori Stoffet har antaget eller stræbt at antage Former med bestemte Begrænsninger, der ere afhængige af den chemiske Beskaffenhed (s. **Krystal**). Ved de amorphe M. kan dog dette Individualisationsprincip ikke paavises. Ogsaa i en anden Henseende er der en væsentlig Uoverensstemmelse mellem de uorganiske Legemer og de organiske, nemlig deri, at hine i fuldkommen udviklet Tilstand mangle en for hver enkelt Art bestemt Middelstørrelse, saa at de sædvanligvis variere inden for meget betydelige Grænser, hvortil end videre kan føjes, at en fri og fuldstændig Formdannelse hører til Sjældenhederne. Som oftest er denne bleven hemmet ved Sammenhobning af Krystallerne (Aggregater), hvori enhver enkelt har en mer eller mindre fortrykt og uregelmæssig Form. Exempler paa M. med fuldstændig udviklet Krystalform ere Granat i Glimmerskifer og Magnetjærnsten i Chloritskifer, paa mindre fuldstændige Former Kvarts- og Kalkspatdruserne og paa en næsten aldeles hemmet Krystallisation de kornede og tætte Varieteter af Kalksten, Gips o. fl. De Egenskaber, der benyttes for at kunne skjelne de forskjellige M. fra hverandre, ere 1) de morphologiske, hvorved man tager Hensyn til Krystalformen eller til Structurforholdene (bladet, stænglet, traadet, kornet eller tæt); 2) de physiske Kjendemærker, hvortil henregnes Spaltelighed, Haardhed, Vægtfylde, Glans, Gjennemsigtighed, optiske, magnetiske og elektriske Egenskaber. Disse Kjendemærker have stor Betydning paa Grund af den Hurtighed, hvormed Bestemmelsen af et M. derved kan foretages. Men lige saa megen Værdi have dog ogsaa 3) de chemiske Kjendetegn, der ere aldeles uafhængige af M.s mer eller mindre fuldstændige Krystallisation, og hvortil selv meget ubetydelige Brudstykker kunne anvendes. Den chemiske Undersøgelse foretages enten paa „den vaade Vej" ved at man lader forskjellige Opløsninger indvirke paa M. eller paa „den tørre Vej" ved at man undersøger, hvilke Forandringer det undergaar ved at udsættes for en høj Temperatur i Blæserørsflammen (s. **Blæserør**). Man skjelner mellem enkelte og sammensatte M., hvilke sidste bestaa af to eller flere enkelte, f. Ex. Granit, Gnejs, Basalt osv. Disse henregnes til de saakaldte Bjærgarter, der danne Hovedmassen af Jordskorpen. En Mængde M. have en overordentlig stor technisk Anvendelse, navnlig Stenkul, Svovl, Kalksten, Stensalt, Gips, Malmene, hvoraf Metallerne uddrives, og Ædelstenene. En stor Del af de sammensatte M. benyttes navnlig som Bygnings- og Vejmateriale. **Mineralblaat**, enten d. s. s. Bjærgblaat eller en Blanding af Berlinerblaat med saa meget Lerjord, Tungspat, Gips ell. desl., at Blandingen er lyseblaa. **Mineralgrønt**, d. s. s. Bjærggrønt; undertiden d. s. s. Scheeles Grønt. **Mineralgult**, d. s. s. Kasselergult. **Mineralogi** i videre Forstand er den Del af Naturhistorien, der beskæftiger sig med Mineralerne i deres Forhold til vor Jordklode, altsaa tillige omfattende Geologien; men sædvanligst forstaar man derved den egentlige M., der indskrænker sig til at give en videnskabelig Fremstilling af alle de enkelte Mineralers Egenskaber. M., hvis nærmeste Opgave er at kunne gjenkjende de forskjellige Mineraler, deler sig derfor i to Afdelinger, en forberedende, der især omhandler Mineralernes morphologiske, physiske og chemiske Egenskaber i Almindelighed, og en anvendt, der beskriver de enkelte Mineraler. En Inddeling af disse, hvorved der tilstedes et hurtigt Overblik over de ligeartede og uligeartede Mineraler, kaldes et Mineralsystem, og i Dannelsen heraf har man fulgt meget forskjellige Principer. I det

:ent naturhistoriske Mineralsystem har nan grundet Inddelingen paa ydre Kjendemærker, der lettest kunne iagttages, som Krystalform, Glans, Haardhed og de øvrige physiske Egenskaber; i det chemiske Mineralsystem er det alene Mineralets chemiske Sammensætning, som benyttes dertil; hvorimod man det blandede System tager Hensyn baade il de naturhistoriske og til de chemiske Kjendeegn. — I Almindel. anses Agricola (f. 1490, ı. 1555) for Skaberen af den videnskabelige M., kjønt den næppe kunde fortjene dette Navn, aa længe man indskrænkede sig til at inddele Mineralerne i Jordarter, Stene og Metaller. Svenskeren Cronstedt var den første, der 1758 Mineralbeskrivelsen tillige tog Hensyn til den hemiske Sammensætning. I Werners (f. 1750, . 1817) blandede System ringeagtedes vel ikke e chemiske Kjendetegn, men man lagde dog ørst Vægt paa de ydre Kjendemærker, som an fremfor nogen mesterlig forstod at benytte. De af Werner mindre paaagtede krystallographiske Forhold udhævedes først af Haüy (1801). Da det blandede System dog ikke ret tilfredsstillede Videnskabens Fordringer, forsøgte Mohs f. 1774, d. 1839) at danne et rent naturhistorisk, paa samme Tid som Berzelius fremkom ned sit »Försök att genom användandet af den lektro-kemiska theorien och de kemiska proportionerna grundlägga ett rent vetenskapligt ystem för Mineralogien« (1814), hvori Mineralerne ordnedes efter det elektro-positive Element. Men efter at Mitscherlich (1820) avde opdaget Isomorphien, viste det sig, at aange nærstaaende Forbindelser vare skilte i Berzelius's System, hvorfor han 1824 dannede et nyt og langt hensigtsmæssigere efter en elektro-negative Bestanddel. Hos Pluraiteten af Mineralogerne fandt det dog ikke en Anerkjendelse, som det fortjente, nærmest ordi man ansaa det for mindre praktisk. Et f de bedste blandede Systemer fremsattes af :. F. Naumann i hans „Elemente der Mineralogie" (1ste Udg. 1846); men i de seneste ldgaver af dette fortrinlige Værk, der ere besørgede af Zirkel efter Naumanns Død, er man aaet over fra det blandede til det chemiske System. Dannelsen af et strængt videnskabegt Mineralsystem, hvis et saadant overhovedet r muligt, synes at være Fremtiden forbeholdt, aar først den indbyrdes Afhængighed mellem e morphologiske, physiske og chemiske Egenskaber er bleven nøjere efterspore, end det for uværende Tid kan siges at være Tilfældet. M. er ikke blot nøje knyttet til Optik og Chemi, det disse Videnskaber i flere Henseender gjensidig støtte hverandre, men er især et uundværligt Grundlag for Geognosien og Bjergvidenskaben. **Mineralpurpur**, d. s. s. Cassius's Guldpurpur. **Mineralsyrer** i udvidet Forstand etegner alle uorganiske (d. e. ikke kulstofholdende Syrer), i indskrænket Forstand Svovlsyre, Salpetersyre og Saltsyre. **Mineralvande**, de Vande, der enten ved Mængden og Arten af e deri indeholdte mineralske Bestanddele og luftarter eller ved deres naturlige Varme formaa at udøve bestemte Virkninger paa Organismen, hvorfor de benyttes som Helbredelsesmiddel til Bade og Drikning (s. **Bad og Brøndcur**). De udstrømme af Jorden som **mineralske Kilder**, Sundhedsbrønde, paa visse Steder, hvor Jordlagene og de øvrige Forhold ere af den Art, at de formaa at give Vandet en saadan særegen Beskaffenhed paa dets Vej gjennem Jordlagene. Ved nogle mineralske Kilder (Teplitz, Pfäffers, Gastein) er Varmen det eneste, der adskiller Vandet fra almindeligt Vand, d. e. de indifferente Kilder. De øvrige adskilles i forskjellige Grupper efter de chemiske Bestanddele. De alkaliske Vandes eller Natronvandenes (Vichy osv.) Hovedbestanddel er kulsurt Natron; nogle af dem (f. Ex. Ems) indeholde tillige en større Mængde Kogsalt. De glaubersaltholdige Natronvandes (Carlsbad, Marienbad, Tarasp osv.) Hovedbestanddel er Glaubersalt, men de indeholde tillige virksomme Mængder af kulsurt Natron og Kogsalt, enkelte (Franzensbad, Kudowa o. a.) tillige kulsurt Jærnforilte. Kogsaltvandene (Kissingen, Baden-Baden, Kreuznach, Wiesbaden) indeholde fornemmelig Kogsalt, nogle af dem tillige en meget ringe Mængde Jod og Brom. Bittersaltvandene (Magnesiavande) indeholde navnlig Glaubersalt og engelsk Salt (Püllna, Saidschütz, Friedrichshall), Kalkvandene (Wildungen, Leuk o. fl.) kulsur og svovlsur Kalk. Alle disse Vande indeholde tillige temmelig megen fri Kulsyre, enkelte ogsaa Kvælstof, og de ere enten varme eller kolde. Jærnvandenes (Pyrmont, Schwalbach, Driburg, St. Moritz, Modum og Sandefjord o. fl.) ejendommelige Bestanddel er som oftest kulsurt Jærnforilte, opløst i fri Kulsyre, i enkelte Kilder svovlsurt Jærnforilte; Jærnvandene ere næsten altid kolde. Svovlvandene (Aachen, Pyrenæerbadene, Baden i Østerrig o. fl.) have deres Navn af, at de indeholde fri Svovlbrinte eller Svovlforbindelser (Svovlnatrium-Calcium-Magnesium), som dog kun findes i meget ringe Mængde, hvorimod de indeholde større eller mindre Mængder af andre Stoffer (Kogsalt, svovlsur Kalk, kulsurt Natron); de ere enten varme eller kolde. Mange af M. efterlignes i den senere Tid kunstig i Mineralvandsfabrikerne, d. e. **kunstige M.**, der i Henseende til Sammensætning vel kunne erstatte de naturlige, men hvis Nytte dog formindskes derved, at alle de øvrige Momenter i Brøndcuren (det forandrede Liv og Klima osv.), som har en saa væsentlig Del i disse, kun ufuldstændig eller slet ikke kunne tilvejebringes uden for selve Sundhedsbrøndene.

Mineral Point, Bjergstad i Staten Wisconsin i Nordamerika, 6 M. v. s. v. for Madison. 4,000 I.

Minĕrva, Grækernes Athene (s. d. A.), dyrkedes i Rom i Jupiters Tempel paa Capitol sammen med Jupiter og Juno og ansaas for Beskytterinde af boglig Lærdom, Kunster og Haandværk. Hendes Fest, der varede 5 Dage fra den 19 Marts, kaldtes Quinquatrus.

Ming, chinesisk Dynasti, som regerede i omtrent tre Hundrede Aar fra Midten af 14de Aarh., og under hvilket Kunsten i China opnaaede sin højeste Blomstring.

Minghetti, Marco [gēt], italiensk Statsmand, f. 8 Sept. 1818 i Bologna af en rig Kjøbmands-

slægt, foretog flere Rejser i Ind- og Udland, hvorefter han 1846 begyndte sine Bestræbelser for at udbrede Frihandelens Grundsætninger i Italien og stiftede et Tidsskrift i Bologna. I Dec. 1847 blev han Medlem af den pavelige Finansconsulta og 10 Marts n. A. Minister for de offentlige Arbejder, men opgav denne Post i Slutn. af Apr. Han gik nu til Lombardiet, kæmpede tappert som Officer i Krigen mod Østerrig og afslog i Sept. Rossis Tilbud om en ny Ministerpost i Rom. Siden levede han i Stilhed i sin Fødeby, men knyttede nøje Forbindelse med Cavour og samvirkede ved dennes Memorandum (1856) om Forholdene i Italien. 1859 udgav M. et større Skrift, „Nationaløkonomien i dens Forhold til Moral og Ret“, og under Krigen overtog han Posten som Understatssecretær i Udenrigsministeriet under Cavour. I Sept. valgtes han til Formand for Romagnas Forsamling og fremmede i høj Grad Landets Tilslutning til Sardinien; han valgtes derefter i Bologna til Deputeret (siden stedse gjenvalgt) og var Oct. 1860—Apr. 1862 Indenrigsminister. Han søgte at gjennemføre det saakaldte „Regionalsystem“, d. e. udstrakt Selvstændighed i Forvaltning og visse Dele af Lovgivningen for de større Landskaber, nærmest i Overensstemmelse med den gamle historiske Inddeling; men det lykkedes ham ikke, fordi Trangen til Enhed føltes dybt og man ikke turde styrke de particularistiske Retninger. I Dec. 1862 blev M. Finansminister og 25 Marts n. A. efter Farinis Afgang tillige Førsteminister; han gjennemførte vigtige Skattereformer og sluttede 1864 September-Aftalen med Frankrig om Regeringens Flytning fra Turin til Firenze. Vistnok mistede han derved sin Stilling, men han vedblev dog at spille en fremragende Rolle i Kammeret som Leder for de gammelliberale og var 1867 den egentlige Ophavsmand til Loven om Kirkegodsernes Salg. I Juli 1868 blev han Affending i London, var i Maj—Nov. 1869 Handelsminister og blev i Juli 1873 paa ny Første- og Finansminister. Han fulgte Victor Emanuel paa hans Rejse til Wien og Berlin og arbejdede for Italiens Tilslutning til det tysk-østerrigske Forbund. Hans Forsøg paa at bringe Landets Penge- og Skattevæsen i Orden strandede, og han afgik i Marts 1876; han nærmede sig senere Depretis og døde 10 Dec. 1886.

Mingrēlien, en Del af Oldtidens **Kolchis**, Landskab i det russiske Transkaukasien, indtager største Delen af den nuværende Prov. Kutais ved det sorte Hav.

Minho [minjo], 1) Flod paa den pyrenæiske Halvø, udspringer i det spanske Landskab Galicien, danner paa en længere Strækning Grænsen mellem Spanien og Portugal og falder efter et Løb af 35 M. i Atlanterhavet. Den er paa Grund af Sandbanker kun lidet sejlbar. 2) Provins af Kongeriget Portugal, omgiven af Atlanterhavet, den spanske Prov. Galicien og de portugisiske Prov. Tras os Montes og Beira; 182 □ M. med 1,015,000 I. (1881). Dens Nordgrænse dannes af Floden M., dens Sydgrænse af Douro, hvorfor den tidligere kaldtes Entre M. e Douro. Foruden disse Floder falde Limia, Neiva, Cavado og Ave herfra i Atlanterhavet, og Tamega fra venstre Side i Douro. Landet er bjærgfuldt, men naar ingen betydelig Højde; det er næsten overalt udmærket frugtbart og frembringer foruden Hvede og Byg megen Majs, Hirse, Hamp, Olje og fortrinlig Vin (Portvin). Desuden drives udbredt Kvæg- og Faareavl. Hovedstad Braga.

Miniāto, San, Stad i Mellemitalien, 5 M. v. til s. for Firenze. 17,000 I. Bispesæde. Seværdig Kathedralkirke. Ruiner af et Tempel for Pan.

Miniaturmaleri [thr] kalder man i Almindelighed ethvert Maleri af meget lille Omfang og omhyggelig udført; men særlig menes dermed et Slags smaa Billeder, der udføres med Gummifarver og ved Hjælp af Penselspidsen (Punktermaner); dog ere i de ældre, mest berømte M. ogsaa Farverne paalagte paa andre Maader. De ældste Mindesmærker om christelig Kunst tilhøre til Dels M., som blomstrede fra det 7de til det 15de Aarh., da det naaede sin højeste Fuldkommenhed. De fleste Arbejder i M. forekomme i Bønnebøger, Bibler og lignende Værker, og de betydeligste findes i Frankrig og England (s. Fransk Kunst und. Frankrig). Ved Bogtrykkerkunstens Opfindelse erstattedes M. i Bøgerne ved Træsnit og Kobberstik, og M. anvendtes især til Familie-Portræter indtil i dette Aarhundrede, da Opfindelsen af Daguerrotypi og Photographi saa godt som aldeles har bragt M. i Glemme. Blandt danske Portrætmalere i dette Fag kunne fremhæves Corn. Høyer og Horneman. I Frankrig har Meissonier erhvervet sig Berømmelse ved Billeder af meget ringe Omfang, som dog ikke kunne kaldes M. i Ordets sædvanlige Betydning.

Minié, Claude Etienne, fransk Infanterioffcer, f. 1805, indlagde sig, medens han endnu stod som Capitain ved de franske chasseurs à pied, betydelig Fortjeneste af Haandskydevaabnenes Udvikling ved 1850 at opfinde det efter ham opkaldte Spidsprojectil til Forladerifler, hvilket var formet saaledes med en Udhuling i den bageste Flade, at det uden nogen Forcering med Ladestokken, alene ved Krudtgassens Tryk, formede sig efter Løbet og dets Riffelgange. Ved denne Opfindelse blev det muligt blot ved at rifle Piben at omdanne det gamle glatløbede Infanterigevær til en for sin Tid meget brugbar Riffel, der under Navn af Minierifflen fandt udstrakt Anvendelse, indtil Erfaringerne fra Krigene 1864 og 1866 gjorde Indførelsen af Bagladerifler til en anerkjendt Nødvendighed. M. havde allerede 1858 forladt sit Fædelands Tjeneste for at overtage en Post hos Paschaen af Ægypten, men vendte nogle Aar efter tilbage til Frankrig, hvor han døde 1879.

Minieh, Stad i Mellemægypten, ved Nilens venstre Bred, 30 M. s. for Kairo. 16,000 I. Vigtige Bomuldsspinderier og Pottemagerier.

Minimer, mindste Brødre ell. den hellige Francisus af Paulas Eremiter, en Munkeorden, som stiftedes af Franciscus af Paula (s. d. A.).

Minimum, lat., den mindste Værdi af en Størrelse; s. Maximum.

Minister, opr. ministeriales, Kongens Husembedsmænd og Statholdere, betegner nu de højeste Statsembedsmænd, navnlig dels dem, der repræsentere Staten i et fremmed Land og

pecielt Gesandter af 2den og 3dje Klasse (befuldmægtigede M., simple M. og Ministerresidenter, s. Gesandt), dels dem, der i Landet elv staa i Spidsen for hele Landets Styrelse Statsministre). I de fleste europæiske Stater r Forvaltningen nu indrettet paa den Maade, t hver enkelt Hovedgren af Statstjenesten er amlet under den øverste Ledelse af en M., er staar i Spidsen for det til denne Forvaltningsgrens Bestyrelse oprettede Ministerium, hvilket Navn dernæst ogsaa bruges om Samingen af alle de enkelte Ministre under Forsæde af den iblandt dem, som er udnævnt til Premierminister ell. Ministerpræsident. Ogsaa i Danmark ere fra 1848 de tidligere Collegier blevne afløste af Ministerier. Under 4 Apr. oprettedes nemlig et Udenrigsm., et Finansm., et Krigsm., et Marinem., et Justitsm., et M. for Kirke- og Undervisningsvæsenet samt et Handelsm., hvilket sidste dog strax igjen blev ophævet, hvorimod nu et Indenrigsm. kom til. I Følge den gjennemsete Grundlov af 28 Juli 1866 udnævner og afskediger Kongen M., bestemmer deres Antal og Forretningernes Fordeling imellem dem. I Forening udgjøre M. Statsraadet, hvori Tronfølgeren, naar han er myndig, tager Sæde, medens Kongen regelmæssig fører Forsædet i samme. I Statsraadet forhandles alle Love og vigtige Regeringsforanstaltninger; men er Kongen hindret i at holde Statsraad, kan han lade Sagen forhandle i et Ministerraad, hvori kun M. tage Plads, under Forsæde af Premierministeren, der nu kaldes Conseilspræsident. Alle Kongen, Lovgivningen og Regeringen vedkommende Beslutninger skulle, foruden at være underskrevne af Kongen, tillige være forsynede med Underskrift af en eller flere M., hvilke, medens Kongen er ansvarsfri, ere de, der bære Ansvaret for Regeringens Førelse. I Norge og Sverige er Ministeriets officielle Navn Statsraadet, og de enkelte Medlemmer af dette kaldes Statsraader, ligesom her Departementerne svare til de danske Ministerier. Dog kaldes den norske Regerings første Medlem ligesom det Medlem af det norske Statsraad, som staar i Spidsen for Statsraadsafdelingen i Stockholm, Statsministre, og i Sverige kaldes Statsraadets Chef Statsminister og Chefen for Udenrigsdepartementet Statsminister for de udenrigske Anliggender. Ministeransvarlighed. I Følge almindelige constitutionelle Grundsætninger paahviler Ansvaret for Regeringshandlingerne ikke Monarchen, men hans Ministre. Reglerne, hvorefter denne kan gjøres gjældende, ere forskjellige, og enkelte Steder er selve M. betydningsløs, fordi Regler desangaaende mangle (saaledes i det tyske Rige). I Danmark kunne Ministrene tiltales for deres Embedsførelse enten af Kongen eller af Folketinget, og den af Højesteret og Medlemmer af Landstinget sammensatte Rigsret paakjender de saaledes anlagte Sager. I Norge gjøres Ansvaret gjældende gjennem Tiltale af Odelstinget for Rigsretten, som bestaar af Lagtinget og Højesteret. — Ministerier i Danmark siden 1848. 1) Martsministeriet 24 Marts—15 Nov. 1848. Grev A. W. Moltke Premier- og Finansmin., Grev F. M. Knuth Udenrigsmin., C. E. Bardenfleth Justitsmin., C. A. Bluhme Handelsmin., A. F. Tscherning Krigsmin., C. C. Zahrtmann Marinemin. (fra 6 Apr.), D. G. Monrad Kirke- og Undervisningsmin., samt L. N. Hvidt (indtil 1 Nov.) og Orla Lehmann Min. uden Portefeuille. Dette M. fremsatte Ejder-Programmet og optog Kampen mod det slesvigholstenske Oprør og det tyske Forbund, samt forfattede Udkastet til Grundloven; dets Opløsning skyldtes Spørgsmaalet om Slesvigs Deling. 2) Novemberministeriet 16 Nov. 1848—27 Jan. 1852, ligeledes under Grev A. W. Moltke som Premiermin. Han var tillige Udenrigsmin. indtil 6 Aug. 1850, derefter H. C. Reedtz; Bardenfleth Justitsmin., P. G. Bang Indenrigsmin. indtil 21 Sept. 1849, derefter M. Rosenørn; C. F. Hansen Krigsmin., Zahrtmann Marinemin. indtil 10 Aug. 1850, derefter C. Irminger indtil 25 Nov. 1850 og C. E. van Dockum; J. N. Madvig Kirke- og Undervisningsmin. og H. N. Clausen Min. ud. Portef. Dette M. gjennemførte og underskrev 5te Juni-Grundloven, afsluttede Krigen, men søgte forgjæves at løse Stridsspørgsmaalene. I det sidste Halvaar blev det ombannet to Gange. 13 Juli 1851 afgik C. F. Hansen, M. Rosenørn og Clausen; Bardenfleth overgav Justitsm. til A. W. Scheel og blev Min. for Slesvig i Stedet for Tillisch, som 5 Marts 1851 var bleven optaget i M. og nu blev Indenrigsmin.; J. S. Fibiger blev Krigsmin. og Grev C. Moltke Min. ud. Portef. Men allerede 18 Oct. indtraadte nye Ændringer: Reedtz, Fibiger og C. Moltke afgik, Bluhme blev Udenrigsmin. og C. J. Flensborg Krigsmin. Endelig afgik Madvig 7 Dec. og afløstes af Bang. 3) Januarministeriet 27 Jan. 1852—12 Dec. 1854, først med Bluhme som Premiermin., men fra 21 Apr. 1853 med A. S. Ørsted. Det bestod først af Bluhme Udenrigsmin., Sponneck Finansmin., C. F. Hansen Krigsmin. og Steen Bille Marinemin., A. W. Scheel Justitsmin., Bang Indenrigsmin. og C. F. Simony Kirke- og Undervisningsmin. for Kongeriget, Grev C. Moltke Min. for Slesvig og Grev H. A. Reventlow-Criminil Min. for Holsten. 21 Apr. 1854 udtraadte Bang og Simony, hvorefter Ørsted overtog deres Poster; 29 Apr. 1854 overgav han Indenrigsmin. til Tillisch og overtog selv 10 Maj s. A. midlertidig Justitsmin. i Stedet for Scheel. Dette M. udstedte Kundgjørelsen 28 Jan. 1852 om Helstatens Gjenoprettelse og Forordningen 26 Juli 1854 om Forfatning for Monarchiets fælles Anliggender (med et kongevalgt Rigsraad), samt gjennemførte 1853 Arvefølgeloven og Toldgrænsens Flytning fra Ejderen til Elben. 4) Decemberministeriet 12 Dec. 1854—18 Oct. 1856 under Bang som Premiermin. (fra 12 Oct. 1855 som Conseilspræsident). Bang var tillige Indenrigsmin. (indtil 18 Febr. 1856) og Min. for Monarchiets fælles indre Anliggender (fra 16 Oct. 1855). End videre var L. N. Scheele Udenrigsm. og Min. for Holsten, C. C. G. Andræ Finansm., M. Lüttichau Krigsmin., O. W. Michelsen Marinemin., Simony Justitsmin. og C. Hall Kirke- og Undervisningsmin., H. J. A. Raasløff Min. for Slesvig (indtil 18 Febr.

1856). I hans Sted traadte først Hall midlertidig og fra 8 Juni 1856 F. Wolfhagen; ligeledes overtog Simony 18 Febr. 1856 midlertidig Indenrigsmin. og overgav det 4 Juni til J. Unsgaard; endelig afgik Lüttichau 25 Maj 1856 og fulgtes af C. Lundbye. Dette M. gjennemførte Fællesforfatningen 2 Oct. 1855 og Grundlovens Indskrænkning til Kongerigets særlige Anliggender. 5) Minist. Andræ 18 Oct. 1856—13 Maj 1857, en Omdannelse af M. med Andræ som Conseilspræsident og Finansmin. Det omfattede desuden Scheele (indtil 13 Apr. 1857), Lundbye, Michelsen, Simony, Hall og Wolfhagen, hvorhos Unsgaard blev Min. for Monarchiets fælles indre Anliggender og A. F. Krieger Indenrigsmin. 6) Minist. Hall 13 Maj 1857—2 Dec. 1859, en Omdannelse af M. med Hall som Conseilspræsident og tillige Kirke- og Undervisningsmin. Det optog af de tidligere Ministre Andræ (indtil 10 Juli 1858), Lundbye, Michelsen, der tillige blev midlertidig Udenrigsmin. (indtil 10 Juli 1858), og Unsgaard, der tillige blev midlertidig Min. for Holsten, samt Simony, Krieger og Wolfhagen. Efter Andræs Udtrædelse 10 Juli 1858 blev Hall Udenrigsmin., Krieger Finansmin. og Unsgaard Indenrigsmin., medens M. for Monarchiets fælles indre Anliggender ophævedes 26 Juli s. A. Endelig blev M. 6 Maj 1859 paa ny ændret, idet C. Fenger blev Finansmin., Monrad Kirke- og Undervisningsmin. og Krieger Indenrigsmin., samt Unsgaard Min. for Holsten. Dette M. satte 6 Nov. 1858 Fællesforfatningen foreløbig ud af Kraft for Holstens og Lauenburgs Vedkommende. 7) Minist. Rotwitt 2 Dec. 1859—24 Febr. 1860 med C. E. Rotwitt som Conseilspræsident, Justitsmin. og midlertidig Min. for Holsten (d. 8 Febr.); Baron Blixen-Finecke Udenrigsmin. og midlertidig Min. for Slesvig, Thestrup Krigsmin. og midlertidig Marinemin., R. Westenholz Finansmin., J. C. Jessen Indenrigsmin. og D. A. Borgen Kirke- og Undervisningsmin. 8) Det nydannede Minist. Hall 24 Febr. 1860—31 Dec. 1863 med Hall som Conseilspræsident og Udenrigsmin., samt fra 30 Marts 1861 Min. for Holsten, Fenger Finansmin., Thestrup Krigsmin. indtil 13 Aug. 1863, derefter Lundbye; Steen Bille Marinemin., A. L. Casse Justitsmin., Monrad Kirke- og Undervisningsmin. og indtil 15 Sept. 1861 Indenrigsmin., derefter O. Lehmann; Wolfhagen Min. for Slesvig og H. J. A. Raasløff Min. for Holsten (indtil 30 Marts 1861). Dette M. udstedte Kundgjørelsen af 30 Marts 1863 om Holstens Udskillelse gradvis og gjennemførte 18 Nov. Forfatningen for Konger. Danmarks og Hertugd. Slesvigs Fællesanliggender med Rigsraad i to Ting. 9) Minist. Monrad 31 Dec. 1863—11 Juli 1864 med Monrad som Conseilspræsident og Finansmin., G. J. Quaade Udenrigsmin., Lundbye Krigsmin. indtil 18 Maj, derefter C. E. Reich, O. Lütken Marinemin., Casse Justitsmin., C. T. Engelstoft Kirke- og Undervisningsmin., C. L. D. R. Nutzhorn Indenrigsmin. indtil 10 Maj, derefter H. R. Carlsen, C. G. D. Johannsen Min. for Slesvig (fra 24 Jan.). Dette M. optog Krigen med de to tyske Stormagter. 10) Minist. Bluhme 11 Juli 1864—6 Nov. 1865 med Bluhme som Conseilspræsident og Udenrigsmin, C. N. David Finansmin., C. F. Hansen Krigsmin., O. Lütken Marinemin., Tillisch Indenrigsmin., E. S. E. Heltzen Justits-, Kirke og Undervisningsmin. indtil 30 Marts 1865, derefter C. J. Bræstrup; endelig Johannsen Min. for Slesvig (indtil 16 Nov. 1864), Grev C. Moltke (indtil 5 Juli 1865) og Quaade (indtil 13 Maj 1865) Min. ud. Portef. Dette M. afsluttede Freden i Wien 30 Oct. 1864 med Afstaaelse af de tre Hertugdømmer. 11) Minist. Frijs 6 Nov. 1865—28 Maj 1870 med Grev C. E. Krag-Juel-Vind-Frijs som Conseilspræsident og Udenrigsmin., C. A. Fonnesbech Finansmin., C. P. G. Leuning Justitsmin., J. B. S. Estrup Indenrigsmin., C. P. T. Rosenørn-Teilmann Kirke- og Undervisningsmin., J. V. Neergaard Krigsmin. og H. S. Grove Krigsmin. Dette M. gjennemførte den gjennemsete Grundlov af 28 Juli 1866 og Rigsraadets Ophævelse, samt Forsvars- og Communallovene. Det undergik ikke faa Personalændringer. Grove døde 17 Aug. 1866 og fulgtes af van Dockum (indtil 1 Nov. 1867), derefter af O. Suenson (indtil 22 Sept. 1869) og W. Raasløff; Neergaard afgik 29 Sept. 1866 som Krigsmin. og fulgtes af W. Raasløff (indtil 19 Apr. 1870); Leuning afgav i Apr. 1866 midlertidig Justitsmin. til Rosenørn-Teilmann, som overtog det endelig 4 Sept. 1867, men kun til 10 Aug. 1868, da han fulgtes af Nutzhorn, og som 4 Sept. 1867 overgav Kirke- og Undervisningsmin. til P. C. Kierkegaard (indtil 6 Marts 1868), efter hvem fulgte Al. Hansen (indtil 22 Sept. 1869) og E. Rosenørn. Endelig afgik Estrup 22 Sept. 1869 og afløstes som Indenrigsminister af W. Haffner. 12) Minist. Holstein 28 Maj 1870—14 Juli 1874 med Grev L. Holstein til Holsteinborg som Conseilspræsident, desuden midlertidig Finansmin. 28 Marts—26 Juni 1872. End videre Baron O. Rosenørn-Lehn Udenrigsmin., Fonnesbech Indenrigsmin., Fenger Finansmin. (indtil 25 Marts 1872), senere Krieger (fra 26 Juni 1872), Krieger Justitsmin. (indtil 26 Juni 1872) og derefter C. S. Klein, Hall Kirke- og Undervisningsmin., W. Haffner Krigs- og Marinemin. (indtil 23 Dec. 1872) og derefter C. F. Thomsen, som dog overgav Marinem. til N. F. Ravn 21 Maj 1873. Dette M. løste Forfatningsstriden med Island og bestod de første Kampe mod det forenede Venstres Krav paa Parlamentarismen. 13) Minist. Fonnesbech 14 Juli 1874—11 Juni 1875 med Fonnesbech som Conseilspræsident og Finansmin., Rosenørn-Lehn Udenrigsmin., Klein Justitsmin., Ravn Marinemin., F. C. H. E. Tobiesen Indenrigsmin., J. J. A. Worsaae Kirke- og Undervisningsmin. og P. F. Steinmann Krigsmin. (fra 26 Aug. 1874). 14) Minist. Estrup siden 11 Juni 1875 med J. B. S. Estrup som Conseilspræsident og Finansmin., J. B. Nellemann Justitsmin., Grev F. Moltke Udenrigsmin. (d. 1 Oct. 1875) og derefter O. Rosenørn-Lehn, J. C. H. Fischer Kirke- og Undervisningsmin. (indtil 24 Aug. 1880) og derefter J. F. Scavenius; E. Skeel Indenrigsmin. (indtil 29 Aug. 1884), derefter H. Finsen (indtil

7 Aug. 1885) og H. P. Ingerslev; W. Haffner Krigs- og Marinemin. (indtil 28 Juli 1877), derefter J. C. F. Dreyer (indtil 4 Jan. 1879), hvorefter Ravn blev Marinemin. og W. Kauffmann Krigsmin. Denne afgik 1 Apr. 1881, og Ravn blev nu tillige Krigsmin. indtil 12 Sept. 1884, da J. J. Bahnson afløste ham. I alt have 85 Mænd siden 1848 været Ministre i Danmark, deraf 40 i flere Ministerier og til Dels i flere Ministerposter. Af forhenværende Ministre leve endnu (i Nov. 1887) 27 (15 fra Tiden før 1866, 12 fra Tiden efter).

Ministerialbog kaldes den af Præsten førte Kirkebog; s. Kirkebøger.

Minium, lat. Navn paa Mønje, s. Bly.

Minneapolis, Stad i Staten Minnesota i Nordamerika, ved Mississippi, som her har sit sidste Fald St. Anthony. 47,000 J. (1880). Mærkelig Bro over Mississippi. Betydelig Industri. Med det noget mod Øst liggende St. Paul udgjør M. nu én Stad med 80,000 J.

Minnesangere („Minnesinger") kaldes de tyske Kunstlyrikere fra det 12te og 13de Aarh. De opstod først i Øvreøsterrig; dernæst modificeredes deres Digtnings Charakter ved en over Rhinlandene udbredt fransk Indflydelse. Da Digterne navnlig besang Elskoven („Minne"), fik hele denne Literatur Navn af Minnesang, skjønt den ogsaa behandler andre Æmner. Dens nyere Form udgik fra Egnene om Maas, hvor Ridderlivet stod i sin frodigste Blomst. Verse- og Strophebygning skyldes navnlig Indflydelsen fra Frankrig, der ligeledes drev den tyske Digtning over i det rent lyriske, medens de ældre Digtere endnu bære Præg af at være udgaaede fra det gejstlige og verdslige Folkeepos. De tre lyriske Hovedformer vare: „Lieder", en Række tredelte Stropher, sungne til samme Melodi, hvis Indhold var erotisk, gudeligt eller prisende Fyrster og Herrer, og som ledsagedes af Dans; „Leiche", med tvedelte Stropher til forskjellig Melodi (gjennemcomponerede), med Ledsagelse af Dans, stundum ogsaa af religiøst Indhold, og „Sprüche", ofte uden fast Strophebygning, hvis Indhold sædvanlig var „Gottes- und Herrendienst", og som blot vare bestemte til Recitation. „Die Tagweise" ell. „das Taglied" handlede om to Elskendes smertefulde Adskillelse ved Daggry. I Formrigdom, i Følelsens Glød og Inderlighed staar Minnesangen ofte meget højt; den krævede en stor kunstnerisk Uddannelse, og det var navnlig den lavere Adels Sønner, der af Gejstlige eller Spillemænd lærte Sang, Musik og Digtekunst; men Minnesangen var endnu ikke udartet til Skolepoesi; tvært imod krævedes der af en „Mester" original Opfindelse baade af Form og Indhold; først i den senere Periode blev Kunstleri almindeligt. Digtene bleve sungne af Digteren selv til Strængespil; af ham lærte de vandrende Spillemænd at foredrage dem; disse begyndte ogsaa at opskrive og samle dem; de ældre Digtere, f. Ex. Wolfram v. Eschenbach, kunde ikke engang skrive. I det 13de Aarh. voxede Digternes Tal umaadelig; de blomstrede navnlig i Schwaben og Thüringen; snart fandtes de ved alle tyske Hoffer; enkelte naaede endog til Danmark. De største Navne fra Blomstringsperioden ere Friedr. v. Hausen, Heinr. v. Veldeke, Reinmar v. Hagenau, Walther v. d. Vogelweide, Hartmann v. Aue, Gottfried v. Straßburg, Wolfram v. Eschenbach og Ulrich v. Lichtenstein. Reinmar v. Zweter, en Rhinlænder, hvis Virksomhed falder 1230—60, behandlede navnlig personlige og offentlige Forhold, men hans prosaiske Retning betegner Minnesangens Forfald. Konrad v. Würzburg staar en Del højere, navnlig i sine fortællende Digte, og Neidhart (1210—40) indfører med friskt Humor Folkelivsbilleder i sine Digte. I Slutn. af det 13de Aarh. blev Ridderlivet mere raat, og efterhaanden tabte Minnepoesien sig i Mestersangernes haandværksmæssige Aandløshed. Af de Haandskrifter, hvori M.s Digte ere os opbevarede, ere især 3 af Vigtighed: et i Heidelberg (fra det 13de Aarh., udg. 1844), et i Stuttgart („Weingartner Haandskr." fra det 13de Aarh., udg. af Pfeiffer 1843) og navnlig den i Pariser Bibliotheket opbevarede saakaldte „Manessiske Samling" (fra det 14de Aarh., udg. af v. d. Hagen 1838), der paa 429 Blade indeholder Digte af 130 M. og er smykket med 137 farvede Miniaturer.

Minnesota, en af de forenede Stater i Nordamerika, omgiven af Hudsonsbay Landene mod N., Superior-Søen og Wisconsin mod Ø., Iowa mod S. og Territoriet Dakota mod V. 3,921 □ M. med 781,000 J. (1880), hvoraf 1,564 Farvede og 815 Indianere. En stor Mængde Skandinaver, mest Normænd, have nedsat sig her. Landbrug er Befolkningens Hovederhverv. Landet er højtliggende, indtil 2,000 F. over den mexicanske Bugt, men dog ikke Bjergland. I dets nordlige Del er Vandskjellet mellem den mexicanske Bugt og de nordlige Have, og her udspringer Mississippi, der til Dels danner Østgrænsen og fra højre Side optager St. Peters ell. Minnesota, efter hvilken Staten har faaet Navn, fra venstre Side St. Croix, der flyder langs Østgrænsen. Langs Vestgrænsen flyder North-Red mod N. til Winnipeg-Søen og langs Nordgrænsen Rainy til Wood-Søen (Skovsøen); til Superior-Søens store Bugt Fond du Lac flyder St. Louis. Landet er særdeles rigt paa Søer, af hvilke de største høre til Mississippis Kildedistrict, nemlig Itasca, der anses for Mississippis Kilde, Cass, Winnibofhish og Leech; Red, der er den største, ligger mod N. V. og har Afløb til Floden North-Red. M. ligger mellem 43½° og 49° n. Br., har tempereret Klima med stræng Vinter, men er vel skikket for Agerdyrkning og har udstrakte Skove. Hovedstad St. Paul. I Statens Indre er udstrakte Indianer-Reservationer. M. styres af en Gouverneur, valgt paa 3 Aar, et Senat af 47 paa 4 Aar og et Repræsentanthus af 103 paa 2 Aar valgte Medlemmer; til Unionens Repræsentanthus sender M. 5 Medlemmer. — Indtil 1849 var M. delt imellem Staterne Wisconsin, Michigan og Iowa; det blev da udskilt derfra og organiseret som et eget Territorium og optoges 1858 som Stat.

Mino di Giovanni da Fiesole [dscho], italiensk Billedhugger, f. 1431 i Fiesole, d. 1484 i Firenze, uddannede sig paa sidstnævnte Sted hos Desiderio da Settignano og senere i Rom. Han var en meget produktiv Kunstner, som under

Paavirkning af Donatello og Ghiberti udførte en Mængde Gravmæler og Portræter, hvoriblandt kunne fremhæves Biskop Salutatis Gravmæle i Fiesoles Domkirke og Strozzis Buste i Berlin. I hans Arbejder spiller tit Ornamenteringen paa en smuk Maade en fremtrædende Rolle.

Minōre, it. (fr. mineur), mindre, Molltoneart, fordi den mindre Ters er dennes Særkjende, s. Maggiore.

Minoritter, s. Franciskus af Assisi.

Minoritēt, s. Majoritet. Minoritetsvalg, s. Mindretals-Valgmaade.

Minos, Konge paa Kreta, Søn af Zeus og Europe, blev efter sin Død Dommer i Underverdenen tillige med Aiakos og Rhadamanthys. Han var Kretas Lovgiver; Sagnet beretter om ham, at han var den første blandt Grækerne, der dannede en betydelig Sømagt. De øvrige Sagn om ham henføres af senere til M. d. yngre, hans Sønnesøn, gift med Pasiphae, der blev dræbt paa Sicilien af Kong Kokalos, da han forfulgte Dædalos.

Minotauros (d. e. Minos's Tyr), efter Sagnet Søn af Kong Minos's Hustru Pasiphae og en Tyr, havde halv Menneske-, halv Tyreskikkelse. Minos indespærrede den i Labyrinthen og fodrede den med de Ynglinger og Jomfruer, der aarlig bleve sendte som Tribut fra Athen, indtil Theseus ved Ariadnes Hjælp dræbte Uhyret. M. var sandsynligvis identisk med den phønikiske Moloch, der afbildedes med Tyrehoved og dyrkedes ved Menneskeofringer.

Minpūri, Militærstation i Nordvestprovinsernes Gouv. i det engelske Forindien, 13 M. ø. for Agra, med 20,000 J.

Minsk, 1) Gouvernement i det vestlige Rusland, omgivet af Gouv. Wilna, Vitebsk, Mohilev, Tschernigov, Kijev, Volhynien og Grodno. 1,660 □ M. med 1,569,000 J. (1882). Det er et Sletteland, hvis nordvestlige Del indeholder Vandskjellet mellem Østersøen og det sorte Hav. Njemen ell. Memel falder herfra i Østersøen, medens Beresina og Pripet med deres talrige Bifloder føre Vandene fra den største Del af Gouv. til Dnjepr og saaledes til det sorte Hav. Landet er rigt paa Søer; dets sydlige Del paa begge Sider af Pripet indeholder store Mosestrækninger; dets nordlige Del er meget skovrig. Agerdyrkning, Kvægavl og Skovbrug ere Hovederhverv. Industrien er kun lidet udviklet. 2) Hovedstad i Gouv. M., 94 M. s. til v. for St. Petersborg. 53,000 J. (1882). Græsk Ærkebispesæde med smuk Kathedralkirke. Klæde-, Læder- og Hattemannfakturer. Store Markeder, navnlig i Marts Maaned.

Minstrels, s. Menestrels.

Minto, Gilbert Elliot, Jarl, engelsk Statsmand, f. 1751, Søn af en bekjendt Digter og Parlamentsmedlem Sir G. Elliot (d. 1777), blev 1774 Advocat og 1776 Medlem af Underhuset. Han hørte oprindelig til Whigerne, men sluttede sig 1792 til Pitt og sendtes 1793 til Corsica, hvor han arbejdede for Øens Tilknytning til England, men 1796 blev nødt til at forlade den. 1797 blev han ophøjet til Peer som Lord M., var 1799—1801 Afsending i Wien og blev 1806 Præsident for det indiske Bureau. 1807 blev han Generalgouverneur i Indien, besatte de danske Kolonier derovre og senere alle de hollandske Øer saa vel som de franske Øer Isle de France og Bourbon, samt knyttede et godt Forhold til Nabolandene. Til Løn blev han 1813 ophøjet til Jarl; han vendte s. A. tilbage til England og døde 1814. — Hans Søn af s. N., f. 1782, kom 1806 ind i Underhuset og virkede som Peer for Katholikernes Ligestilling og Valgreformen. M. blev 1832 Afsending i Berlin og 1835 første Admiralitetslord (indtil 1841); han paadrog sig i denne Stilling megen Dadel for Nepotisme. 1846 blev han Lord-Seglbevarer (indtil 1852), og gik i Sept. 1847 i en fortrolig Sendelse til Italien for at opmuntre Kong Carl Albert og Pave Pius IX til at fortsætte deres liberale Politik, men beskyldtes senere for at have fremkaldt de revolutionære Bevægelser. D. 1859.

Minturnæ, Sø- og Havnestad i den sydlige Del af det gamle Latium tæt ved Liris's Munding, siden 297 f. Chr. en romersk Koloni, bekjendt af Marius's Æventyr, da han paa sin Flugt for Sulla 88 f. Chr. skjulte sig i en Sump i Nærheden af Staden, blev kjendt og greben, men løsladt og undkom til Afrika.

Minūcius, Marcus, med Tilnavnet Rufus, Mag. equitum 217 f. Chr. hos Dictatoren Fabius Maximus, hvem Folkestemningen nødte til at dele Anførselen med Hannibal med ham; men da M. nu gik angrebsvis til Værks efter Romerfolkets Ønske, blev han kun reddet fra Undergang ved Fabius's Hjælp, hvorpaa han erkjendte dennes Overlegenhed og frivillig vendte tilbage under hans Overcommando.

Minūcius Felix, Marcus, en christelig Apologet i Slutn. af 2det Aarh., skrev under Titlen „Octavius" et i Form af Samtaler affattet Forsvar for Christendommen.

Minuĕndus, lat., den Størrelse, hvorfra noget subtraheres.

Minus, betegnet —, tilkjendegiver Subtraction, f. Ex. 8 — 5 = 3. Tegnet — anbragt foran et Tal, uden at der er nogen Minuend, betegner, at Tallet skal regnes negativt. Tegnet ÷ bruges kun sjælden af Mathematikerne som Subtractionstegn; Englænderne anvende det som Divisionstegn.

Minūskelskrift, s. Majuskelskrift.

Minūt (lat. minutum primum, d. e. første Formindskelse, modsat Sekund, minutum secundum, anden F.), $\frac{1}{60}$ af en Grad ell. en Time.

Minutiøs, smaalig, hvad der drejer sig om Smaating.

Minyer, en græsk Folkestamme, der under Minyas indvandrede fra Thessalien til det nordlige Bøotien, hvor den grundlagde et mægtigt Rige med Orchomenos til Hovedstad. Argonauterne og deres Efterkommere paa Lemnos kaldtes ogsaa M., da de nedstammede fra Minyas's Døtre.

Miocænformatiōnen omfatter i Geognosien de til den tertiære Periode hørende Dannelser, der ere yngre end Oligocæn- og ældre end Pliocænformationen og bestaa af Lermergel, Sandsten, Kalksten, Skifere samt mægtige Brunkullag. Denne Formation findes især i

Alperne, ved Wien, Mainz, paa Vestsiden af den jyske Halvø saa vel som paa Island, Spitsbergen og i Nordgrønland. De i denne Formation fundne Plantelevninger antyde, at Klimaet den Gang har været et subtropisk, selv i de arktiske Lande.

Mionnet, Théodore Edme [nǟ], fransk Numismatiker, f. 1770 i Paris, d. 7 Maj 1842. Hans Hovedværk er »Description des médailles antiques grecques et romaines« (7 Bd., 1806—13) med Supplem. (8 Bd., 1814—35); desuden bør nævnes »De la rareté et du prix des médailles romaines« (2 Bd., 1815; 2det Opl. 1827) og »Atlas de géographie numismatique« (1838).

Miquel, Friedr. Ant. Wilh. [mickel], nederlandsk Botaniker, f. 1811 i Hannover, kom som Student til Universitetet i Groningen og blev senere ansat ved hollandske Universiteter. D. 1871. M. har navnlig erhvervet sig et berømt Navn ved sine Plantebeskrivelser og gav sig med Forkjærlighed af med Tropernes Flora; saaledes skylder man ham vigtige Bidrag til Japans, Indiens og de indiske Øers Flora.

Miquel, Joh. [s. o.], tysk Politiker, f. 21 Febr. 1828 i Neuenhaus i Hannover i en oprindelig fransk reformert Familie, blev 1850 Advocat i Göttingen. 1859 var han med at stifte den tyske Nationalforening og siden Medlem af dens ledende Udvalg. 1861—63 rettede han i to Flyveskrifter skarpe Angreb paa den 1857 foretagne Forfatningsoctroi og blev 1864 valgt til Hannovers andet Kammer. N. A. blev han valgt til Borgemester i Osnabrück, og 1866 sluttede han sig strax til det national-liberale Parti, til hvis Ledere han siden har hørt. Fra 1867 var han Medlem af Rigsdagen indtil 1876 og af det preussiske Underhus indtil 1882; særlig Fortjeneste indlagde han sig som Formand for Udvalget om Retsplejens Ordning og Proceslovgivningen (1875—76). 1870 flyttede M. til Berlin som Directeur for „Disconto-selskabet“ indtil 1873; han blev 1876 Overborgemester i Osnabrück og 1880 i Frankfurt am Main, valgtes herfra 1882 til Medlem af Herrehuset, samt blev 1884 optaget i Statsraadet.

Miquelets [mik'lǟ] kaldes de krigerske Bjergboere paa Pyrenæerne i Catalonien og de franske Dep. Øvre- og Øst-Pyrenæerne; de ere fortrinlige Skarpskytter og danne i Krigen som Partigængere et dygtigt Landeværn; i Freden ernære de sig som Fremmedførere.

Miquelon [mikl'ong], to Smaaøer i Atlanterhavet ved Sydkysten af New-Foundland, udgjøre i Forening med St. Pierre en fransk Koloni, hvis samlede Areal er 4,3 □ M. med 6,000 J. (1882). Øerne have stor Betydning for det franske Kabliaufiskeri.

Mira, d. e. den forunderlige (Omikron Ceti), en Stjærne i Hvalfisken, saaledes kaldt, fordi den er periodisk foranderlig fra 2den Størrelse til at blive aldeles usynlig, alt i en Periode af $331\frac{1}{3}$ Dag; dog er dens stærkeste Lys ikke hver Gang lige kraftigt; undertiden bliver den endog kun af 4de Størrelse. Det er den første foranderlige (s. d. A.) Stjærne, der opdagedes, nemlig 1596 af den østfrisiske Præst D. Fabricius. Dens Foranderlighed skyldes formodentlig periodiske physiske Processer paa dens Overflade af lignende Natur som Solpletterne.

Mirabeau, Victor Riquetti, Marquis af [bō], f. 1715 i Provence i en oprindelig italiensk Familie fra Firenze, som 1570 havde erhvervet Marquisatet M. i Provence, optraadte som økonomisk Forfatter af den physiokratiske Skole. Hans Skrift »L'Ami des hommes« (hvilken Benævnelse han senere brugte som sit Forfattermærke) »ou Traité de la population« (1755), i hvilket han uden tilstrækkelig Føje søgte at godtgjøre, at Frankrigs Befolkning siden 1700 havde været i stærk Aftagen, vakte megen Opsigt; af hans andre Skrifter bør nævnes »Théorie de l'impôt« (1760) og »Philosophie morale« (1763). Han døde 13 Juli 1789. — **Gabriel Honoré Riquetti, Grev M.**, den foreg.s ældste Søn, f. 9 Marts 1749 i Bignon i Provence, frembyder baade i aandelig og legemlig Henseende en mærkelig Forening af store Modsætninger. Han var athletisk bygget, men ellers meget styg og fra sin tidligste Ungdom stærkt koparret; han havde overordentlige Aandsevner, en ypperlig Hukommelse og umættelig Videbegjærlighed, men derhos et trodsigt Sind, en ubændig Lidenskabelighed og et meget sanseligt Temperament. Han blev meget strængt opdraget og hans Udvikling forkvaklet ved heftig Splid mellem hans Forældre. 1766 blev M. Lieutenant, men hengav sig tidlig til alle Haande Udskejelser, hvorfor Faderen allerede 1768 ved et lettre de cachet fik ham hensat paa Øen Ré og derefter sendt til Corsica, hvor han gjorde Krigstjeneste ved Øens Undertrykkelse. 1770 afgik M. som Capitain og blev 1772 mod sin Vilje gift med en Datter af den rige Marquis Marignane; han hengav sig paa ny til et vildt Levned og gjorde en umaadelig Gjæld, hvorfor Faderen i tre Aar fik ham hensat i forskjellige Fængsler. M. knyttede 1775 en Kjærlighedsforstaaelse med den 80aarige Marquis de Monniers 19 Aar gamle Hustru Sophie de Ruffey og flygtede i Sept. 1776 med hende til Amsterdam, hvor han levede under Navnet Matthieu og for at faa Livsophold gav sig af med forskjellige literære Arbejder; bl. a. skrev han sin »Essai sur le despotisme«, som ved sine dristige Tanker og sit kraftige Sprog gjorde megen Opsigt og varslede om hans senere Optræden. Imidlertid blev der i Frankrig fældet Dødsdom over ham som Forfører og hans Billede hængt i Galgen, og derefter fik Faderen ham i Maj 1777 fængslet i Amsterdam og ført til Frankrig, hvor han blev indespærret i det strængeste Statsfængsel, nemlig i Taarnet i Vincennes, medens hans Elskerinde blev sat i Kloster. (Hun fødte her en Datter, som døde 1780, og døde selv skilt fra M. og glemt af ham 1789). I Fangenskabet, der var meget haardt — i Førstningen nægtede man ham endog Skrivetøj — vandt M. ligesom overalt ellers ved sin Elskværdighed alles Hjærter, endog Politiets frygtede Chefs. Han hengav sig med rastløs Flid til literære Sysler og skrev bl. a. en Række slibrige Fortællinger efter Boccaccios Mønster, Oversættelser af latinske Kjærligheds-digte og de mærkelige „Breve fra Fangetaarnet i Vincennes“, stilede til Sophie, der aande en glødende Kjærlighed, men ogsaa en vild Tøjles-

løshed, og som senere bleve fundne i Politiets Archiv af P. L. Manuel og 1792 udgivne i 4 Bd. Først efter 3½ Aars Fangenskab lod Faderen ham løslade i Dec. 1780, og M. udgav som Frugten deraf 1782 et Skrift »Essai sur les lettres de cachet«, der indeholder de skarpeste Angreb paa denne skjændige Vilkaarlighed af Enevælden. Fremdeles førte han Sag mod sin Hustru, og skjønt han tabte den for Domstolene (hun fik Ret til Skilsmisse), vandt han dog ved sine Taler Folkestemningen for sig. (Dommen imod ham fra 1777 var allerede omstødt 1780). I Sommeren 1784 drog M. til England med sin nye Frille, en ung Hollænderinde ved Navn Nehra, og udgav her et Skrift mod den i Nordamerika oprettede Cincinnatus Orden og et andet mod Kejser Joseph II.s Adfærd over for Holland ved Scheldes Aabning. N. A. vendte M. tilbage til Paris, traadte i Forbindelse med Calonne og drog 1785—86 to Gange — sidste Gang i hemmeligt Hverv — til Berlin, hvor han havde Sammenkomster med Kong Frederik II og i utrolig kort Tid vandt et grundigt Kjendskab til de preussiske Forhold. Han samlede her Stof til sit store Værk »De la monarchie prussienne sous Frédéric-le-Grand« (1788, 4 Bd.), der skarpt bedømmer det hele Regeringssystem og udtaler Paastanden om, at Preussens Storhed alene afhang af den nævnte Konges Personlighed. I Jan. 1787 vendte M. tilbage til Paris, blottede skaanselløst Calonnes slette Finansstyrelse og udviklede Nødvendigheden af en fri Forfatning for at hindre Statsbankerot. I andre Flyveskrifter angreb han den nederlandske Arvestatholders Despoti og priste den engelske Statsordning. Stor Forargelse vakte „Det preussiske Hofs hemmelige Historie“, som udkom i Beg. af 1789 og røbede diplomatiske Hemmeligheder og personlige Tilstaaelser; det blev brændt af Bøddelen efter Pariser-Parlamentets Kjendelse og var til liden Ære for M. Imidlertid nærmede Revolutionen sig, der skulde give ham fuld Oprejsning og en hidtil ukjendt Indflydelse. Han søgte først Valg til Rigsstanderne hos Adelen i Provence; da den vragede ham, lod han den forstaa, at han ligesom C. Marius kunde knuse Aristokratiet, og blev derefter valgt til tredje Stand. Her blev han snart ved sit Mod og sin Veltalenhed en af Lederne, og det var ham, som 23 Juni afviste Kongens Bud om Stændernes Adskillelse og over for Ceremonimesteren Dreux-Brézé opstillede Folkets Vilje i Modsætning til Kongens, saa at kun Bajonetternes Magt kunde fortrænge dets Repræsentanter; han foreslog derefter Beslutningen om disses Ukrænkelighed og tilføjede Kongemagten dens første Nederlag. M. vilde dog ingenlunde et absolut Folkevælde (allerede 16 Juni erklærede han hellere at ville leve i Constantinopel end i Paris, hvis Kongen ikke skulde have Veto), men ønskede et stærkt Kongedømme over for udstrakt Folkefrihed og Afskaffelse af alle de middelalderlige Forrettigheder. Han ivrede indtrængende mod Overilelser og Voldsomheder fra Folkets Side, men talte lige saa bestemt imod Trusler fra Kongens Side og vilde netop, at Kongen skulde føle sig som Folkets naturlige Fører. Allerede meget tidlig søgte M. Forstaaelse med Necker, og i Efteraaret 1789 tilbød han ved sin Ven Grev de Lamarck Kongen sin Hjælp, men blev da afvist, fordi Dronning Marie Antoinette mistroede den „plebejiske Greve“. Hans Haab var at kunne danne et stærkt parlamentarisk Ministerium og derved lede Udviklingen, samt gjenopbygge en ny Statsordning paa den gamles Ruiner; men hans Planer mødte lige saa fuldt Modstand blandt Revolutionens andre Ledere som fra Kongehuset, og i Skinsyge mod hans Overlegenhed vedtog Nationalforsamlingen (7 Nov. 1789), at intet af dens Medlemmer kunde blive Minister. Mange af Nationalforsamlingens vigtigste Beslutninger skyldes mere eller mindre M., og om næsten alle store Spørgsmaal gav han vægtige Indlæg, til hvis foreløbige Udarbejdelse han brugte forskjellige Hjælpere (Dumont, Clavière, Reybaz o. fl.); han tog heller ikke i Betænkning at trodse Flertallet og hævdede baade Kongens Ret til Veto og til at foreslaa Krig og Enkeltmands Ret til at udvandre af Landet. I Maj 1790 traadte M. i nærmere Forbindelse med Kongen, som betalte hans Gjæld (200,000 Frcs.) og gav ham en maanedlig Løn; men skjønt ogsaa Marie Antoinette forsonede sig med M., kunde Kongeparret dog ikke beslutte sig til at følge hans Raad, og han blev derfor ikke i Stand til at standse Strømmen, især da hans Indflydelse tabte sig og Jakobinerne (særlig Marat) ikke bleve trætte af at tale om „M.s store Forræderi“. Dertil kom, at M. indtil det sidste hengav sig til sanselige Udskejelser, endog i Overmaal, og hvor stærkt hans Legeme end var, maatte dette dog nedbrydes herved og ved hans rastløse Arbejde. Allerede i Slutningen af Febr. 1791, da han vandt sine sidste Sejre paa Talerstolen, mærkedes Slappelsen, og 27 Marts, da han holdt sin sidste Tale, kunde han kun vanskelig føre den til Ende; faa Dage efter, 2 Apr. 1791, døde han i Sorg over at have forspildt sin Ungdom og i Forudfølelsen af, hvilke Ulykker der nu vilde komme over Frankrig. Under hans Sygdom og ved hans Død blev det klart, hvor stor Betydning hele Folket, ja selv hans Modstandere, tillagde hans Liv. En talløs Folkeskare fulgte hans Lig til Pantheon, hvor det blev bisat, men i Sept. 1794 fjærnedes det herfra for at give Plads for Marats, hans bitreste Fjendes Lig og nedgravedes paa Kirkegaarden for — henrettede. Om M. kunde have standset Revolutionens voldsomme Løb, eller om han vilde have delt de andre Revolutionsmænds Lod, kan umuligt afgjøres; han døde utvivlsomt paa det Tidspunkt, der var gunstigst for hans Berømmelse. Hans ældste, uægte Søn, Lucas Montigny, udgav »Mémoires biogr., littér. et polit. de M.« (8 Bd., 1834); Mérilhon udgav hans samlede Værker (9 Bd., 1825—27). Af stor Betydning er de Beretninger, M. selv 1789—91 gav om Nationalforsamlingens Forhandlinger i sine Breve til Vælgerne (Lettres à mes commettans), indrykkede i Bladet »Courrier de Provence«, og hans Brevvexling med Grev de Lamarck (3 Bd., 1851). — Hans yngre Broder, A. Boniface L. Riquetti, Vicomte de M., f. 1754, kaldt „Tønden“ for sin uforme-

lige Legemsbygning, tjente 1778—82 med Udmærkelse i den nordamerikanske Frihedskrig og var i Nationalforsamlingen en haardnakket og uforfærdet Forsvarer af den gamle Statsordning. Han emigrerede i Juni 1790 og oprettede en Legion af »Hussards de la mort«, med hvilken han 1792 deltog i Krigen mod Frankrig. D. 15 Sept. 1792.

Mirābile dictu, lat., forbavsende at fortælle.

Mirābilis, af en med Syrefamilien beslægtet Plantefamilie, dyrkes som Prydplante for sine smukke røde eller gule Blomster. M. Jalapa fra Sydamerika ansaas i lang Tid for at være den Plante, der leverede den ægte Jalaperod.

Miracles, fr. [rākel], Mirakler, kaldtes i Middelalderen et Slags religiøse Skuespil, som fremstillede Helgenernes Undergjerninger og vidunderlige Liv; s. Mysterier.

Mirafiori, Grevinde, var det Navn, som Kong Victor Emanuel II af Italien 1868 tillagde sin Frille, Rosa Vercellana (f. 1833, d. 1884), med hvem han Aaret efter indgik morganatisk Ægteskab. Hun havde en Datter, Vittoria M., f. 1848, gift 1873 med Marquis ?. Spinola, og en Søn, Grev Emanuel M., f. 1851.

Mirak, arab., d. e. Lænden (β Andromedæ), en Stjærne af 2den Størrelse i Stjærnebilledet Andromeda paa den nordlige Himmel. S. Mizar.

Mirakel, s. Undergjerning.

Miramāre, Slot i det østerrigske Kystland, 1 M. n. v. for Triest, paa en i Triest Bugten udskydende Halvø, med herlige Haveanlæg. Herfra drog Ærkehertug Maximilian af Østerrig til Mexico, hvor han var bleven udraabt til Kejser 1864, men 1867 i en Opstand blev fangen og skudt.

Miramōn, Miguel, mexicansk General, f. 1831, af en oprindelig fransk Slægt, oplærtes i Krigsskolen og deltog 1847 i Krigen mod Nordamerika. Uagtet sin Ungdom blev M. 1858 Fører for det klerikale Partis Hær og valgtes i Jan. n. A. af denne til Præsident i Stedet for Zuloaga. Han vandt vel nogle Sejre over Modpartiets Hærførere, men kunde dog ikke faa Overmagten over sin Medbejler Juarez; derimod gav han Anledningen til Frankrigs og Englands senere Indblanding i Mexico, idet han baade sluttede Laanet med Banquieren Jecker og bemægtigede sig Penge, som tilhørte Statens engelske Creditorer. Han begyndte i Marts 1860 at belejre Juarez i Veracruz, men maatte opgive Forsøget og forfulgtes paa sit Tilbagetog lige til Byen Mexico. Ved et Udfald herfra blev han 22 Dec. 1860 aldeles slaaet af General Ortega og maatte flygte til Cuba. Først i Juli 1862 efter den franske Hærs Sejre kom han tilbage og blev General over de mexicanske Tropper, sluttede sig ivrig til det nye mexicanske Kejserdømme og blev Kejser Maximilian tro til det sidste; han blev fangen med ham i Queretaro og skudt 19 Juni 1867.

Miranda, Franc., f. 1750 i Caracas i Venezuela, blev tidlig spansk Officer og tog 1779—81 Del i den nordamerikanske Frihedskrig. Han stiftede senere en Sammensværgelse for at løsrive Sydamerika fra det spanske Herredømme og maatte derfor flygte til Europa. 1792 blev han fransk Divisionsgeneral under Dumouriez og efter Nederlaget ved Neerwinden 1793 tiltalt for Revolutionstribunalet, men frikjendt. Som Tilhænger af Girondinerne blev han dog holdt fængslet indtil efter 9 Therm. (1794), men hans frie Sprog paadrog ham nye Forfølgelser, og 1797 flygtede han til England. 1806 gjorde han med engelsk Hjælp et mislykket Forsøg paa at rejse en Opstand i Venezuela; da en saadan udbrød 1811, drog han derhen, blev først Anfører for Hæren og siden Dictator, men maatte 1812 slutte en Capitulation med Spanierne og blev trods Løftet om fri Bortrejse ført til Cadiz, hvor han i Jan. 1816 døde i et af Inquisitionens Fængsler.

Mirāndola, en forhen befæstet Stad i Norditalien, 4 M. n. til ø. for Modena, med 12,000 J. Gammelt Slot og mærkelig Domkirke. Den var tidligere Hovedstad i et Grevskab, efter 1619 Hertugdømme, der tilhørte den berømte Familie Pico di M., og som 1710 ved Kjøb blev erhvervet af Modena.

Mirbel, Charl. Franç. Brisseau- [bēll], fransk Botaniker, f. 1776, d. 1854. M.s botaniske Virksomhed gik i flere Retninger, men Anatomien var hans Hovedfag; flere af de i hans Skrifter fremsatte Anskuelser traadte i Opposition til de herskende, navnlig tyske. Blandt hans Arbejder kan nævnes »Traité d'anatomie et de physiologie végétale« (1802). M. var en af de første Botanikere, der lagde Vægt paa Udviklingshistoriens Betydning for Undersøgelserne.

Mire, et Nivellerredskab, der bruges ved Planeringsarbejder, Rørlægningsarbejder o. lign., naar Højderne af to Punkter paa Jorden ere fastsatte, og man skal bestemme flere, der ligge i Flugt med dem. Den bestaar af en Stok, sædvanl. af Jærn, paa hvis øverste Ende der er anbragt en rectangulær Plade. Til hvert Sæt høre tre M., hvis Stokke alle ere lige høje, medens derimod Pladen paa den ene er dobbelt saa høj som paa de andre og ved en vandret Linje delt i to lige store Felter af forskjellig Farve. Naar man skal foretage Afmiringen af et Punkt, der f. Ex. ligger mellem de to allerede fastlagte, rejses den dobbelte M. paa det ene af disse og en af de enkelte paa det andet. Man sigter da over denne hen til Skillelinjen mellem den førstes Felter og holder samtidig dermed den tredje M. lodret over det Punkt, der skal afmires. Ved at hæve eller sænke den bringes dens Overkant i Højde med Sigtelinjen, og dens nederste Ende vil da angive Højden af det søgte Punkt, der efter Omstændighederne kan komme til at ligge i, over eller under Jordoverfladen og sædvanlig betegnes ved en nedrammet Pløk. Afmiringen udføres paa lignende Maade, naar det søgte Punkt ligger i Forlængelsen af Linjen mellem de to oprindelige.

Mirecourt [mihrkūhr], Stad i det franske Dep. Vosges, 4 M. n. v. for Epinal. 5,000 J. Forfærdigelse af Lirekasser og musikalske Instrumenter, Kniplinger og Papir.

Mirecourt, Eugène de [s. o.], egtl. Jacquot, f. 1812, var først Lærer ved en Pensionsanstalt i Chartres, gjorde sig siden i Paris bekjendt som Feuilletonist i Smaabladene, men især

ved sin Pamphlet »Alex. Dumas et compagnie, fabrique de romans« (1845), hvori han med Aktstykker beviste den store Romanskrivers samvittighedsløse Industri. Efter at have skrevet nogle mindre betydelige Romaner udgav M. 1854—59 i hundrede Smaahæfter »Contemporains«, en Samling let henkastede Biographier og Charakteristiker, der vakte Skandale ved giftige Insinuationer og indiscrete Afsløringer, og som skaffede ham en Række Processer. Men Skandalen skaffede dem Afsætning, saa at M. fortsatte disse Biographier under Form af et Ugeblad, der ogsaa gav Anledning til retslig Forfølgelse baade mod Forfatter og Forlægger. 1858—65 udgav han »La Bourse, ses abus et ses mystères«, »Lettres à M. Proudhon«, »La queue de Voltaire«, »Avant, pendant et après la Terreur«, »Dictionnaire des sciences catholiques«. Senere gik han i Kloster, blev præsteviet og gik som Missionær til Tahiti, hvor han døde 1880.

Mirepoix [mihrpoā], Stad i det franske Dep. Ariége, 4 M. s. n. ø. for Foix, med 4,000 J. Uld- og Linnedindustri. Merinosschæferi. I Omegnen er Bjærget Puy de Till med mærkelige, dybe Huler.

Miriditer (Mirediter, Mirditer), en mægtig og anset Stamme blandt Nord-Albaneserne, bo i Landskabet Miredita fra Floden Matia nord over til Schkum, leve af Agerbrug og Kvægavl og styres siden Begyndelsen af 18de Aarh. af egne Høvdinger af Familien Doda, som staa under Paschaen i Skutari. De udgjøre 32,000 Mennesker, men skulle kunne stille en væbnet Styrke af 6,000 Mand, som ofte har gjort god Tjeneste som Hjælpetropper i Tyrkernes Krige.

Mirjam, Moses's og Arons Søster, som efter Jødernes Overgang over det røde Hav istemmede en begejstret Lovsang (2 Moseb. XV 20—21). Det hebr. M. (LXX *Μαριάμ*) er den oprindelige Form for Navnet Maria, ligesom ogsaa Mariamne er en yngre, deraf afledet Form.

Mirut, Stad i Nordvestprovinserne i det engelske Forindien, 8 M. n. ø. for Delhi. 100,000 J. (1881). Vigtig Militærstation med store Caserner og talrige europæiske Bygninger.

Mirza, Afkortning af det persiske „Mirzadeh", d. e. Søn af en Fyrste, bruges i Persisk som Titel til en Person af fyrstelig Herkomst.

Mirzapūr, Stad i Nordvestprovinserne i det engelske Forindien ved Ganges, 7 M. v. s. v. for Banaras. 80,000 J. Her ere mange europæisk byggede Huse samt talrige Hindutempler og Moskeer. Fabrikation af Tæpper, Uld-, Silke- og Bomuldstøjer og betydelig Handel.

Mis-, **Miso-** i Sammensætninger (af gr. *μισέω*, hader) betegner Had til noget, som Misanthrop, Misolog.

Misandri, Had til Mandfolk.

Misanthrōp, Menneskehader, modf. Philanthrop.

Miscēller, **Miscellānea** (af lat. misceo, blander), Blandinger.

Mischabelhørner, to over 14,300 F. høje Bjærge i Partiet omkring Zermatt, n. ø. for Zermatt i Canton Wallis i Schweiz.

Mischna, s. **Talmud**.

Misdannelse, Deformitet, en Forandring i Legemets eller dets enkelte Organers ydre Form, kan enten være medfødt eller opstaaet senere i Livet som Følge af Sygdomme af forskjellig Art (Benbrud, Contracturer eller Lamhed af visse Muskler, Slaphedstilstande i Skelettets Baand, Saar, Ar osv.). De medfødte M., Monstrositeter, der kunne antage mangfoldige Former, ansaas tidligere for fremkaldte ved et tilfældigt Spil af Naturen, men dette er fuldstændig urigtigt, idet der ogsaa for Monstrositeternes Udvikling gives bestemte Love. De misdannede Fostre ere dannede efter de samme Love, der styre Æggets og Fosterets regelmæssige Udvikling, og M. hidrøre kun fra, at disse Love have virket under usædvanlige Betingelser; jo tidligere i Fosterlivet disse indtræde, desto mere omfattende og betydelige blive de derved fremkaldte M. Disse vise sig snart som en Forøgelse af enkelte Legemsdele eller Fordobling af hele Legemet, snart som en Standsning i den naturlige Udvikling paa dennes forskjellige Stadier, snart som en Udvikling i fejl Retning osv. Betingelserne for Monstrositeterne ere kun ufuldstændig kjendte; nogle kunne nedarves. M. iagttages ikke alene hos Mennesket, men ogsaa hos Dyrene, til Dels de samme Former hos begge, medens nogle ere ejendommelige for Mennesket eller Dyrene.

Misdroy, et Søbad i Preussen, Prov. Pommern, paa Nordsiden af Øen Wollin.

Mise en scène, fr. [mihs ang sæhn], Iscenesættelse, betegner alm. Iværksættelsen og Fuldførelsen af en Handling.

Misēnum, Forbjærg og Stad i det gamle Campanien i Nærheden af Puteoli; Stadens Havn blev under Augustus indrettet til romersk Krigshavn for Flaaden i det tyrrhenske Hav. Trinmvirerne Octavian og Antonius havde her 39 f. Chr. en Sammenkomst med S. Pompejus, hvorved der sluttedes et kortvarigt Forlig, og paa et Landgods ved M. blev Tiberius dræbt af Macro 37.

Misère, fr. [sǣre], Usselhed, Jammerlighed; **miserābel**, ynkelig.

Miserēre, en katholsk Kirkesang til Text af Davids 51de Psalme, der i Vulgata begynder med »Miserere mei, Domine« (forbarm dig over mig, o Herre!). Den bruges ved Bodsfester og Ligbegængelser og navnlig i Fastetiden ved Aftenandagten. I det sixtinske Capel i Rom slutter Højtideligheden med det af Allegri componerede, berømte M., under hvilket Paven og den øvrige Gejstlighed knæle ned (jvfr. **Allegri, Greg.**). En talløs Mængde Componister have bearbejdet denne Text.

Misericōrdia, lat., Barmhjærtighed. **Misericōrdias Dōmini** (d. e. Herrens Barmhjærtighed), den gammelkirkelige Benævnelse paa den 2den Søndag efter Paaske. Navnet stammer fra Begyndelsesordene i den for denne Dag foreskrevne Messeformular (Ps. 89, 1).

Misfoster, Monstrum, et Foster, der er vanskabt ved Misdannelser (s. d. A.) af forskjellig Art; i Almindel. bruges Benævnelsen M. dog kun, naar de paagjældende Misdannelser ere meget betydelige eller saa betydelige, at de udelukke Muligheden af Livets Bevarelse.

Misfødsel, Abort, den før Midten af 7de Svangerskabsmaaned indtrædende Fødsel, hvorved et Foster bringes til Verden, der ikke er

udviklet og stærkt nok til at kunne fortsætte Livet selvstændig, hvorfor det enten fødes dødt eller dør nogle Timer efter Fødslen. M. er forskjellig fra den for tidlige Fødsel, der indtræder mellem Midten af den 7de Maaned og Svangerskabets Slutning, og hvorved det ufuldbaarne Barn kan vedligeholde Livet. M. forekommer hyppigst i de første 3—4 Maaneder af Svangerskabet, især i 3dje Maaned, ofte paa den Tid, da Menstruationen ellers plejer at indfinde sig. Aarsagen til M. kan være stærke legemlige eller sjælelige Bevægelser, heftige Sygdomme osv. hos Moderen, der undertiden endog kan have en særlig Tilbøjelighed dertil, fremkaldt ved Fejl i Livmoderen eller tidligere overstaaede M., eller den kan ligge i Fostrets Sygdom og Død eller sygelige Forandringer i Æggets andre Dele, navnlig Moderkagen. M. medfører stærke og langvarige Blodtab og bliver derved ofte meget farlig for Moderen.

Miskolcz [mischkolts], Flække i Ungarn, 20 M. ø. n. ø. for Buda-Pest, med 24,000 J., for største Delen Reformerte og Jøder, er slet bygget. Betydelig Tilvirkning af Skotøj samt udbredt Vin- og Hvedeavl.

Misogyn, Kvindehader. **Misogyni**, Kvindehad.

Misolog, En, der foragter Fornuften og dens Brug (især i Religionssager) eller hader Lærdom og Studier; **Misologi**, saadant Had.

Mispel (Mespilus), Planteslægt af de kjærnefrugtedes Familie, ere Træer, i vild Tilstand med Bedtorne, afvexlende, savtakkede Blade, store Blomster; Frugten er et 5rummet Stenæble med en stor, 5kantet Skive for oven mellem de vedblivende Bægerflige. M. germanica dyrkes hyppig i Mellemeuropa, sjældnere i Danmark.

Miss, i England Titel for ugifte Kvinder, vort Jomfru ell. Frøken.

Missal kaldes i Bogtrykkerierne uden Hensyn til Snittet de Skrifter, der ere større end Kanon og mindre end Sabon; de bruges mest paa Plakater. Jvfr. næste Art.

Missale (d. e. Messebog, af missa, det lat. Navn paa Messe, ogsaa Helgendag) kaldes i den romerske Kirke de liturgiske Bøger, som indeholde de for alle Søn- og Helligdage samt for særlige Anledninger foreskrevne Messer, de evangeliske og apostoliske Perikoper, Bønner og Messekanon. Det romerske M. blev efterhaanden indført i næsten alle Landskirker allerede i den ældre Middelalder; men senere i Middelalderen opkom der atter rundt omkring forskjellige M., og derfor blev paa Tridentinerconciliet det romerske M. revideret og derefter indført i hele den katholske Kirke. Kun de Kirker, som i mindst 200 Aar havde haft deres egen Messebog, fik Tilladelse til fremdeles at benytte denne. De gamle M. før Bogtrykkerkunstens Opfindelse vare ofte pragtfuldt udstyrede og strevne med en egen Sort store Bogstaver (Munkeskrift), hvorfor en vis Art Typer endnu kaldes **Missalbogstaver** (s. ovenf.).

Missinippi, Flod i Canada i Nordamerika, falder i Deer Søen, hvis Afløb gjennem Wollaston- og Athabasca-Søen gaar til Mackenziefloden og saaledes til det nordlige Ishav. Tidligere har man antaget, at M. gjennem en østligere liggende Sørække som Floden Churchill løb til Hudsons-Bugten.

Missión (lat. missio, Sendelse, Ærinde) bruges navnlig om Udsendelsen af christne Lærere i den Hensigt at udbrede og befæste Christendommen. Den kaldes ydre M., naar Opgaven er at forkynde Evangeliet for Hedninger eller Jøder, indre M., naar Opgaven er inden for Kirkens eget Omraade at virke Omvendelse og Tro hos de mange, der kun af Navn ere Christne. 1) Ydre M. Overensstemmende med Christi Befaling i Matth. Ev. XXVIII 19 gik Apostlene ud som **Missionærer**, og navnlig ved Pauli Virksomhed bragtes det dertil, at der allerede ved Udløbet af den apostoliske Tid var stiftet blomstrende christelige Menigheder rundt omkring i flere Provinser i det vidtstrakte romerske Rige. Saa længe Kirken var den forfulgte Kirke og derfor ikke talte mange Navnechristne i sin Midte, viste Troslivets Kraft sig ogsaa deri, at Christendommen i Løbet af et Par Aarhundreder udbredte sig ikke blot over hele det romerske Rige, men ogsaa til flere af de tilgrænsende Lande i Asien og Afrika; men da Kirken blev Statskirke og derved belemret med Skarer af vantro Navnechristne, der lod sig døbe blot for verdslig Fordels Skyld, viste Troslivets Forfald inden for Kirken sig bl. a. ogsaa deri, at Iveren for M. tabte sig mere og mere. Dog kan den ældre Middelalder endnu opvise en talrig Skare af ægte christelige Missionærer, der med Mod og glødende Trosiver fulgte Apostlenes Fodspor, saaledes Bonifacius i Tyskland, Ansgar i Danmark og Cyrillus og Methodius blandt de slaviske Folk. Det var næsten udelukkende Munke, der gik ud som Missionærer, og mange af dem led med Glæde Martyrdøden til Løn for deres Gjerning. Men ved Siden heraf bleve fra Carl d. stores Tid Sværdmissionerne mere og mere almindelige; Tusender af Hedninger bleve døbte med Sværdet over Hovedet, og alt det Hedenskab, som de bragte med ind i Kirken, bidrog mægtig til det dybe Forfald, som Christendommen led i Middelalderens sidste Aarhundreder, i hvilke der da næsten slet ikke kunde være Tale om nogen virkelig M. Først efter Reformationen vaagnede Missionsiveren atter, tidligere i den katholske end i den protestantiske Kirke. Det Terrain, som Romerkirken havde tabt ved Reformationen, søgte den at vinde tilbage, og det ikke blot ved at føre de frafaldne Protestanter tilbage til den ene saliggjørende Kirke, men ogsaa ved at bringe de hedenske Folkeslag ind under Pavens Herredømme; dens Arbejde i denne Henseende lettedes derved, at Datidens Handelsnationer, Spanierne og Portugiserne, vare blevne Pavestolen tro. Fra deres Kolonier tog de katholske Missionærer deres Udgangspunkt, og det var her som overalt Jesuiterne, der udrettede mest; men de lempede sig i saa høj Grad efter Hedningernes religiøse Forestillinger, at deres Forkyndelse var langt fra at være sand Christendom. Desto lettere fandt de imidlertid Indgang. Alene Frants Xaver skal med sine Munke have døbt henv. 100,000 Pariaer i Forindien, og derfra gik han til Bagindien, de indiske Øer og Japan. I Forindien fortsattes hans Værk af Rob. Nobili, der udgav sig selv for Brahman og Christendommen for Brahmanernes gamle tabte Lov. I Japan vandtes der Tusender af

Tilhængere, men 1587 udbrød en Forfølgelse, i hvilken Christendommen blev udryddet og derefter forbudt under Dødsstraf. I China virkede Ricci (d. 1610); men efter hans Død kom der Dominikaner- og Franciskanermunke derover; de optraadte imod Jesuiternes Lempelser; men først efter at de havde klaget derover i mere end 100 Aar, fik de Paven til at forbyde dem. I Amerika virkede Jesuiterne lige fra Huronernes Snemarker mod Nord til Patagoniernes Sletter i Syd, og i Paraguay stiftede de sig endog et helt Indianerrige, en Kirkestat, hvor de herskede med uindskrænket Vælde. Tilsynet med hele den romersk-katholske M. baade blandt Protestanter og blandt Hedninger føres af den 1622 af Pave Gregor XV stiftede Propaganda i Rom, Congregatio de propaganda fide. Den bestaar af c. 30 Cardinaler og 2 Prælater, som ugentlig holde Møde under Pavens Forsæde. Urban VIII (1623—44) forøgede Propagandaens Privilegier og Indkomster og forbandt dermed 1625 et Collegium eller Seminarium de propaganda fide, en Missionsskole med Elever fra alle Folkeslag. Hvert Aar afholdes der efter endt Examen Dagen før Helligtrekongersdag en offentlig Fest, ved hvilken hver Elev holder et lille Foredrag i sit Modersmaal, hvilket stadig forsamler en talrig Tilhørerkreds blandt de fremmede, der opholde sig i Rom. Propagandaen er nu en meget rig Stiftelse, der ejer et stort Bibliothek, rigt paa kostbare Værker og orientalske Haandskrifter, og et stort Bogtrykkeri, der har udbredt mangfoldige Bøger i de forskjelligste Sprog til alle Verdensegne. I vore Dage udfolder Propagandaen baade blandt Hedninger og blandt saakaldte Kjættere en umaadelig Virksomhed, der understøttes af de troende Katholiker i alle Verdensegne ved Indsamling af uhyre Pengesummer. Dens Seminarium har nu talrige Aflæggere rundt om i de katholske Lande, og blandt de Foreninger, der understøtte dens Virksomhed, maa navnlig nævnes Picpusforeningen i Paris og Foreningen i Lyon til Udbredelse af Troen. Denne sidste kræver af sine Medlemmer et ugentligt Bidrag af omtr. 3 Øre, og derved skal den have en aarlig Indtægt af c. 4 Mill. Kr. Den protestantiske Kirke viste ikke strax den samme Iver for Missionssagen, dels fordi den havde fuldt op at gjøre med at befæste sig selv indadtil og forsvare sig udadtil mod Katholikernes Angreb, dels ogsaa fordi de protestantiske Nationer den Gang næsten ingen Kolonier ejede og derved ikke kom i umiddelbar Berøring med Hedninger. Dog sendte Gustav Vasa, Carl IX, Gust. Adolf og Christian IV Præster til Lapperne i det høje Norden; men det var først i det 17de Aarh., da den ene oversøiske Besiddelse efter den anden gik fra Spanierne og Portugiserne over til de protestantiske Nationer, at Missionsiveren rigtig vaagnede blandt disse. 1649 stiftedes der i England ved en Parlamentsact et „Selskab til Evangeliets Udbredelse i Ny-England", og i det 17de Aarh. virkede John Elliot blandt Indianerne i Nordamerika, medens Hollænderne begyndte at øve M. i deres asiatiske Besiddelser, men rigtignok uden Dygtighed og derfor ogsaa uden Held. Æren for at have grundlagt den første protestantiske M. af virkelig Betydning tilkommer Kong Frederik IV af Danmark. Han besluttede at grunde en M. blandt de under hans Herredømme staaende Malebarer (Tamuler) i Ostindien (Trankebar). Hofpræst Lütkens henvendte sig i den Anledning til Francke i Halle, og paa hans Anbefaling udsendtes 1705 Barthol. Ziegenbalg og Henr. Plütschau til Trankebar som Missionærer. Efter Lütkens's Død 1712 gik Tilsynet med M. over til 3 af Kongen udnævnte Theologer; 1714 udvidedes denne Commission til et af gejstlige og verdslige Medlemmer bestaaende kongel. Missionscollegium, hvis Virksomhed ordnedes ved en nøjagtig Instrux. Men denne Iver fra Statens Side vandt ingen Tilslutning hos det danske Folk; det var næsten udelukkende Tyskere, der virkede i den danske Regerings Tjeneste som Missionærer i Ostindien; Professorerne i Halle, der vare Sagens egentlige Ledere, antog altid hellere Tyskere end Danske. I Nationalismens Tid sygnede denne M. hen, og efter at Danmark 1845 havde solgt sine ostindiske Besiddelser til England, overdrog den danske Regering hele Missionsanstalten i Trankebar med Bygninger, Capitaler osv. til Missionsselskabet i Leipzig, der ikke har villet afstaa den igjen, saa at de danske Missionærer, der nu virke i Ostindien, have maattet anlægge nye Stationer. Missionscollegiet forestod end videre M. i Grønland, der blev stiftet af Hans Egede (s. d. A.) og fortsattes af danske Missionærer, samt Thom. v. Westens M. blandt Lapperne i Finmarken, hvilken en Tid lang syntes at skulle bære rig Frugt, men senere sygnede hen paa Grund af den Modstand, den mødte fra havesyge Handelsmænds Side, der frygtede at lide Skaar i deres Brændevinshandel. Under den danske Regerings Beskyttelse virkede ogsaa Herrnhuternes Udsendinge i Grønland og paa de vestindiske Øer; s. Brødremenigheden. I vore Dage er M. ikke længere en Statssag i Danmark; det kongel. Missionscollegium er ophævet; nu er det Menigheden selv, der har taget Sagen i sin Haand, og den stigende Interesse for M. er et glædeligt Vidnesbyrd om det nye religiøse Liv, der er vaagnet i Folket. Der blev i dette Aarh. efterhaanden stiftet forskjellige Missionsselskaber omkring i Landet, som det omsider lykkedes at samle under det 1821 stiftede danske Missionsselskabs Hovedbestyrelse; men siden 1870 bestaar der et andet Missionsselskab ved Siden af dette. M. i Ostindien er bleven taget op igjen, men nu er det Danske, der arbejde derovre, og de underholdes ved frivillige Gaver af den danske Menighed. I Norge er Iveren for M. endnu langt større end i Danmark. Der ere Missionsforeninger spredte over hele Landet og samlede ved en føderativ Forfatning. Talrige norske Missionærer virke i Sydafrika og paa Madagaskar; siden 1850 er der en blomstrende Missionsskole i Stavanger. I Finmarken var det gaaet tilbage med v. Westens Værk, indtil Stockfleth, først Militær, senere theol. Candidat, kom derop 1825. Han lærte de indfødtes Sprog og fulgte om med dem paa deres Vandreliv under stor Selvfornægtelse og mange Besværligheder. Fælles for Danmark og Norge

er Dansteren Børresens og Nordmanden Skrefsruds (s. disse A.) M. blandt Santhalerne i Ostindien. Ogsaa Sverige har virket for M. blandt Lapperne, men rigtignok ogsaa stundum øvet Tvangsmission deroppe. Under Carl IX blev det under Straf paalagt Lapperne til visse Tider af Aaret at møde til Gudstjeneste og lade deres Børn døbe. Gustav Adolf anlagde et Seminarium i Lappland, og nu blev der ansat Lapper som Katecheter og Præster blandt deres Landsmænd. I Slutn. af det 18de Aarh. sygnede denne M. mere og mere hen, og det er først i de senere Aar, at der er kommet Liv i den. Langt mere end de skandinaviske Folkeslag have dog de angelsachsiske udrettet i M.s Tjeneste. Engelske Methodister og Baptister gjorde Begyndelsen; saa blev der 1795 stiftet et stort Missionsselskab i London, og det efterfulgtes snart af talrige Selskaber i England, Skotland og Nordamerika, deriblandt det store amerikanske Missionsselskab i Boston af 1810, saa at der nu findes over 1,500 engelsktalende Missionærer, dels udsendte af enkelte religiøse Partier, dels af forskjellige Partier i Forening; thi det er i England flere Gange lykkedes at samle de forskjelligste Partier i Enighed om M. som fælles Formaal. I Tyskland var det Pietisterne og Herrnhuterne, som vakte Interessen for M., og derpaa er der i vort Aarh. udfoldet en saa kraftig Virksomhed, at der nu findes over 500 tyske Missionærer. Missionsselskaber stiftedes 1816 i Basel, hvis Missionsskole for Tiden er den mest besøgte, 1823 i Berlin, 1836 i Dresden (siden 1843 i Leipzig), 1849 i Hermannsburg (s. Harms) o. fl. St. 1875 udgjorde de protestantiske Missionsselskabers samlede aarlige Indtægt c. 22 Mill. Kr., hvoraf England alene bidrog c. 11, Amerika c. 6½ Mill. For disse Beløb underholdtes 1,559 Missionsstationer med 2,132 Missionærer. Antallet af de ved de protestantiske Missionærers Arbejde omvendte ansloges 1880 til c. 2¼ Mill., deraf 710,000 i Asien (især i Indien), 563,000 i Afrika (især paa Madagaskar og i Sydafrika), 680,000 i Amerika (Indianere og Negre) og 263,000 paa Australiens Øer. Romerkirkens Missionsstatistik angiver Tallet af romersk-katholske Proselyter betydelig højere; men dens Angivelser maa vistnok reduceres betydelig, og fremdeles maa det ikke glemmes, at der er den Forskjel paa Romerkirkens og den protestantiske M., at den første især lægger an paa at vinde et stort Antal saa hurtig som muligt og derfor er meget rask til at meddele Daaben til enhver, som vil lade sig overtale til at tage imod den, medens de protestantiske Missionærer lægge mere an paa at vinde de enkeltes Sjæle og derfor ikke meddele Daaben før efter omhyggelig Forberedelse. 2) **Indre M.** Denne har ikke saaledes som den ydre M. den Opgave at udbrede Christendommen blandt Hedninger og Jøder, men derimod at befæste den i deres Hjærter, som kun af Navn ere Christne. Den indre M. vil altsaa overvinde og tilintetgjøre det Hedenskab og Jødedom, som findes inden for selve Kirkens Omraade, og til den maa derfor henregnes alt, hvad der gaar ud paa at understøtte den regelmæssige Præstegjerning i Kirken under dens Arbejde paa at befæste Guds Riges Herredømme over Sjælene. Bibelselskaber, Tractatselskaber (d. e. Selskaber til Udbredelse af opbyggelige Smaaskrifter), Forsamlinger til gjensidig Opbyggelse uden for den regelmæssige Gudstjeneste, Diakonissestiftelser, Lægprædikanters og Bibelcolportørers Virksomhed m. m. henhøre altsaa under den indre M.s Omraade. Den indre M.s Nødvendighed eller Overflødighed beror paa Tilstanden i Menigheden; jo mere blomstrende og sundt Menighedslivet er, desto mindre er en indre M. nødvendig, og omvendt. Deraf følger, at, da Kirken og Menighedslivet i Kirken er saare langt fra Idealet, vil det i og for sig være baade nødvendigt og godt, at der drives indre M.; men derfor er ikke al indre M. god og gavnlig. Kun altfor ofte er indre M. i forskjellige Lande kommen ind paa Ensidigheder og Skjævheder i pietistisk eller methodistisk Retning, idet den er bleven staaende ved Arbejdet paa at vække christeligt Liv, i Stedet for tillige at nære og udvikle det allerede vakte. I Danmark have de to Foreninger for den indre M., af hvilke den ene udstrækker sin Virksomhed over hele Landet, medens den anden udelukkende virker i Kjøbenhavn, bidraget mægtig til den religiøse Opvækkelse, som er foregaaet her i Landet i de sidste Aartier. Som de vigtigste Ledere af disse Foreninger maa nævnes Præsterne V. Beck, R. Frimodt, H. Stein, P. Krag og N. Volf. Tages „den indre M." derimod i mere omfattende Betydning, maa det siges, at den her i Landet ogsaa repræsenteres af „det danske Bibelselskab", „Selskabet til gudelige Smaaskrifters Uddeling", „Diakonissestiftelsen", de i de senere Aar stiftede Foreninger til Evangeliets Forkyndelse blandt nordiske Søfolk i fremmede Havne og blandt danske Udvandrere i Nordamerika osv. **Missionspræster** kaldes i den katholske Kirke alle de Præster, som uddannes til at virke som Missionærer blandt Hedninger, Protestanter eller Jøder. De ere til Dels Medlemmer af de forskjellige Munkeordener, som ere særlig virksomme i Missionens Tjeneste, f. Ex. Barnabiter, Jesuiter, Theatinere, Passionister, Redemptorister o. fl.; men de ere Seculargejstlige. De faa deres Uddannelse paa de klostermæssig indrettede Missionsseminarier; de træde sammen i religiøse Foreninger med og uden Løfter, danne Congregationer, udfolde overalt en stor Virksomhed og have stedse øvet en betydelig Indflydelse. Deres vigtigste Foreninger findes i Frankrig, navnlig „M. af Vincens af Paulas Congregation", sædvanlig kaldte „Lazarister", „det hellige Sacramentes Congregation", „Jesu og Marias Congregation", ogsaa kaldte Eudister ell. Eudister, „den Helligaands M.", en 1701 i Paris stiftet Congregation til Missionsvirksomhed i Indien, China, Afrika og Amerika, „M. af Frankrig", stiftede med det Formaal at udrydde „Kjætterierne"; disse sidste optraadte derfor paa fanatisk Vis mod Protestanterne, især under Restaurationen, efter at de 1816 vare blevne stadfæstede af Ludvig XVIII. Deres ultramontane Stræben vakte Folkets Forbitrelse; deres Hus og Kirke i Paris bleve øde-

lagte 1830 og deres Orden ophævet. Senere ere de imidlertid igjen komne frem og kæmpe for det samme Formaal som tidligere.

Mississippi (d. e. det store Vand), 1) Nordamerikas største Flod, udspringer i Staten Minnesota under 47° n. Br., 77° 20′ v. L., c. 1,500 F. over den mexicanske Bugt, gjennemløber først flere Søer, danner under 45° n. Br. sit eneste betydelige Fald, St. Anthony, og løber dernæst med stor Hurtighed mod S. gjennem den store Slette i det indre Nordamerika. Ved sit Udløb neden for New-Orleans danner den et 700 □ M. stort Delta, hvis Indre for en Del bestaar af skovbegroede Moradser, som oversvømmes ved Højvande. Mundingerne ere stærkt udsatte for at tilsandes og maa med stor Bekostning holdes aabne for Skibsfarten. M. optager flere meget betydelige Floder, hvoriblandt fra højre Side Minnesota ell. St. Peters, Des Moines, Missouri, Arkansas og Red-River, fra venstre Side St. Croix, Wisconsin, Illinois og Ohio. Dens Længde er 650 M.; antager man derimod Missouri for Hovedfloden, bliver Længden 950 M. Arealet af det hele Flodsystem er 60,000 □ M. Middeldybden neden for Ohios Udløb er 90—120 F. og Bredden 1,800—3,600 Fod; Middelhastigheden neden for Missouris Udløb er 13—15 M. i Døgnet. M.s Vand er indtil Missouris Udløb rent og klart, men bliver derefter stærkt plumret. Skibsfarten besværes meget ved Hvirvler og de saakaldte snags, løsrevne Træer, som sidde fast i Dyndet og med deres Top rage op til eller noget over Vandskorpen. Flodfarten sker mest ved Dampbaade, hvoriblandt mange særdeles store og prægtig udstyrede. 2) En af de sydlige Stater i den nordamerikanske Union, omgiven af den mexicanske Bugt og Staterne Louisiana, Arkansas, Tennessee og Alabama. 2,202 □ M. med 1,182,000 J. (1880), hvoraf 650,000 Farvede og c. 2,000 Indianere. Floden M. danner Vestgrænsen fra N. indtil 31° n. Br. og optager herfra talrige Bifloder, af hvilke de betydeligste er Yazoo og Big-Black. Tennessee berører Nordøstgrænsen, og Tombigbee flyder ind i Staten Alabama. Pearl og Pascagoula flyde til den mexicanske Bugt. Den nordlige og midterste Del af Staten er et Bakkeland, hvorfra Landet sænker sig saa vel mod V. til Floden M. som mod S. og Ø. Landet fra Yazoos Udløb mod N. er moradsigt og udsat for Oversvømmelser. Kysten danner en stor Mængde Bugter med mange Smaaøer. Klimaet er meget varmt og paa mange Steder usundt. Jordbunden er mod N. Ø. meget frugtbar og frembringer Majs og Bomuld. I Dalene i Landets Midte dyrkedes tidligere næsten alene Bomuld, men man har senere maattet opgive denne Plante for mindre fordringsfulde Sædarter. Mod S. og S. Ø. forekomme store Skove af Naaletræer. Den frugtbareste Del af Landet ligger langs Floden M., men maa ved Inddigninger beskyttes mod Oversvømmelse. De vigtigste Brødfrugter ere Ris og søde Kartofler. Industrien er ubetydelig, hvorimod Handelen, der fornemmelig drives over New-Orleans, er af stort Omfang. Medens det højere Skolevæsen staar paa en agtværdig Fod, kan det samme ikke siges om det lavere. Statens Gjæld 1884 udgjorde c. 10 Mill. Kr. Hovedstad Jackson. M. styres af en paa 4 Aar valgt Gouverneur, et Senat af 40 paa 4 Aar valgte Medlemmer og et Repræsentanthus af 120 paa 2 Aar valgte Medl.; til Unionens Repræsentanthus sender den 7 Medl. — M. blev først besøgt 1540 af Spanieren de Soto paa hans Togt fra Florida; 1684 gjordes nordfra, fra fransk Canada, et Forsøg paa at grundlægge en Koloni, men først 1700 fandt en Bebyggelse Sted (ved Natchez). 1763 afstodes M. som en Del af Louisiana til England og gik 1783 med det omliggende Land over i Unionens Besiddelse. 1800 organiseredes M. som særskilt Territorium, og 1817 optoges det som Stat i Unionen. 1861 udtraadte M. ligesom de andre Slavestater, men blev allerede 1862 til Dels og 1865 helt bragt under Unionsregeringens Magt, hvorefter Slaveriet afskaffedes.

Mississippiske Handelscompagni kaldtes et 1717 paa Aktier grundet Handelsselskab, der stod i Forbindelse med den af John Law oprettede Seddelbank, fordi Speculationerne vare rettede paa det ved Mississippi liggende Landskab Louisiana; s. Law og Handelskrise und. Handel.

Missolonghi, befæstet Hovedstad i den græske Prov. Ætolien og Akarnanien i Nærheden af Patras-Bugten, 28 M. v. til n. for Athen. 6,000 J. Ærkebispesæde. — M. er bleven navnkundig ved sit tapre Forsvar mod Tyrkerne under den græske Frihedskamp. Allerede i Juni 1821 sluttede Byen sig til Folkerejsningen og maatte fra Nov. 1822 under Maurokordatos og Markos Bozzaris i mere end to Maaneder udholde Omer Briones Angreb. I Efteraaret 1823 udholdt M. paa ny en to Maaneders Belejring, og i Apr. 1825 blev M. angrebet af Reschid Pascha med en meget talrig Hær (20—30,000 Md.), medens Forsvarerne under den 70aarige Noti Bozzaris kun udgjorde 5,000. Efter at være bestudt i 7 Uger blev Byen stormet 2 Aug., men slog Fjenden tilbage med store Tab, og i Oct. maatte Tyrkerne igjen drage bort. I Jan. n. A. overtog den ægyptiske Ibrahim Pascha med friske Tropper Belejringen, førte den med stor Kraft og vovede gjentagne forgjæves Stormangreb. Først den fuldstændige Afspærring fra Søsiden og den deraf følgende Mangel paa Levnedsmidler tvang Forsvarerne (nu kun 2,000) til at drage bort 22 Apr. 1826, og det lykkedes ogsaa største Delen at hugge sig igjennem de fjendtlige Linjer, medens Byens Indbyggere, der vilde følge med, kastedes tilbage til M. og her nedsabledes eller gjordes til Slaver. Til sidst sprængte nogle Grækere Krudtmagasinet i Luften, dræbte derved mangfoldige Tyrkere og fuldendte Byens Ødelæggelse. 1829 blev M. afstaaet til Grækenland. Lord Byron døde her 19 Apr. 1824 efter 3 Maaneders Ophold; M. Bozzaris ligger jordet her.

Missouri [süri] (d. e. Dyndfloden), 1) Flod i Nordamerika, udspringer mellem 44° og 45° n. Br. paa Klippebjergene, næppe ½ M. fra det Sted, hvor den til det store Ocean flydende Columbia har sine Kilder. Den dannes af 3 Smaafloder, Jefferson, Madison og Gallatin, løber først mod N. og danner flere

iethdelige Fald, derefter mod Ø. og senere mod S. Ø., indtil den neden for St. Louis forener sig med Mississippi, hvilken den overgaar saa vel i Længde som i Vandrigdom. At Mississippi bliver anset for Hovedfloden, har kun sin Grund i, at den blev opdaget tidligere. M. optager talrige Bifloder, af hvilke de betydeligste ere fra højre Side Yellowstone, Little-M., Cheyenne, White River, Nebraska ell. Platte og Kansas, fra venstre Side Milk River, Dakota, Big-Sioux og Little-Sioux. Den er sejlbar for Dampskibe indtil de store Fald. Flodgebet henved 0,000 □ M. 2) En af Indlandstaterne i den nordamerikanske Union, stilles ved Floden Mississippi fra Illinois, Kentucky og Tennessee mod Ø., begrænses mod S. af Arkansas, mod V. af Indianerterritoriet, Kansas og Nebraska og mod N. af Iowa. 3,265 □ M. med 2,168,000 I. (1880), hvoraf 145,000 Farvede og 113 Indianere. Staten ligger imellem 36° og 40° 36′ n. Br., altsaa under samme Bredde som Sicilien og Sydspanien. Den deles ved Floden M. i to Dele, af hvilke den mindre, nordlige er en bølgeformet Slette, medens den sydlige mod S. Ø. hen imod Mississippi er Marskland. Midten opfyldes af Ozark-Bjærgenes Udløbere indtil Osage-Floden, der fra højre Side falder i Floden M., og n. for Osage-Floden er et udstrakt Prairieland. Bjærglandet naar næppe 2,000 F.s Højde; det er overordentlig rigt paa Mineralprodukter, navnlig Kul, Jærn, Bly, Kobber og en stor Mængde Stenog fine Lerarter. Klimaet er ustadigt, med streng Vinter og meget varm og tør Sommer. Landbrug er Befolkningens Hovederhverv. Jordbunden er i det hele frugtbar, og her dyrkes Majs, Hvede og Havre samt Hamp og Tobak. Biavlen er temmelig betydelig. Kun den Industri, der er knyttet til Bjærgværksdriften og Metallernes første Behandling, har naaet nogen synderlig Udvikling. Indenrigshandelen er af stort Omfang. Uagtet M. hørte til Slavestaterne, var der dog her gjort meget for Undervisningsvæsenet. Statens Gjæld ved Udgangen af 1885 udgjorde 53 Mill. Kroner. Hovedstad Jefferson. M. styres af en paa 4 Aar valgt Guvernør, et Senat af 34 paa 4 Aar valgte Medlemmer og et Repræsentanthus af 140 paa 2 Aar valgte Medl. Til Unionens Repræsentanthus sender M. 14 Medl. — M. fik allerede 1684 en lille fransk Koloni i Fort St. Louis, men en egentlig Bebyggelse fandt dog først Sted i Beg. af det 18de Aarh. M. hørte til Louisiana og kom 1763 under Spanien og 1803 under Unionen. 1812 organiseredes Territoriet M., og 1821 optoges det som Stat. Slaveriet blev indført og hæmmede Landets Udvikling, skjønt det ikke fik stort Omfang i M. I Kampen om Kansas 1856—58 tog Slaveejerne fra M. megen Del, og ved Borgerkrigens Udbrud 1861 søgte de at trække M. over til Slavestaterne. Her stod ogsaa nogle af de første Kampe, men det lykkedes dog især Fremont at bevare M. for Unionen, og efter at Slaveriet er blevet afskaffet 1863, har M. taget et umaadeligt Opsving.

Missouri-Kompromisset kaldtes den Lov, som Unionscongressen vedtog 1820 i Anledning af Missouris Optagelse som Stat, og ved hvilken det efter Overenskomst mellem Slavestaterne og de frie Stater fastsattes, at Slaveriet ikke kunde indføres i noget Territorium n. for 36° 30′ n. Br. I Kraft heraf forlangte Sydstaterne 1850, at Californien, der til Dels laa s. for denne Grænse, skulde taale Slaveriets Indførelse, og da dette afvistes, fik de 1854 ved Nebraskaloven M. ophævet, idet det lodes Indbyggerne i et nyt Territorium frit, om de vilde have Slaveri eller ej. Dette førte kort efter til Striden i Kansas.

Mistbænk, s. Gødningsbænk.

Mistelten (Viscum album), Fuglelimsplanten, en især paa Æbletræer snyltende Busk af en med Bedbende og Skjærmplanter beslægtet Familie, Loranthaceæ, der foruden M. kun har to Repræsentanter i Europa; derimod forekomme mange Arter i Troperne. M. har et meget ejendommeligt Ydre paa Grund af sin regelmæssige, gaffelformede Forgrening, sine modsatte, lancetdannede, helrandede og læderagtige Blade samt derved, at Stænglen beholder sin grønne Farve, hvilket beror paa, at den ikke danner Kork. Blomsterne ere ikke betydelige, Frugterne hvide Bær, der ere meget slimede og levere Fuglelim. Bærrene søges meget af Kramsfugle, og ved at disse stryge deres Nab af paa Grenene, anbringe de Frøene sammesteds og sørge derved for Plantens Udbredelse. Hos os findes den kun nogle enkelte Steder, i Norge findes den nogle Steder i Christiania Stift, men i det vestlige Europa er den almindelig, saaledes navnlig i England. M. er i den nord. Mythol. en lille Vidje, som voxer øst for Valhal. Den tykkedes Frig for ung til at tages i Ed, da hun edfæstede alt paa, at det vilde skaane hendes elskede Søn Balder den gode, hvis Liv onde Drømme truede med Fare. Loke gaar — da Aserne efter Edfæstelsen lod Balder staa frem paa Tinge, hvor de skød, huggede og kastede Stene paa ham, uden at det skadede ham — i en gammel Kones Skikkelse til Frig i Fensal og lokker ud af hende, at M. ikke har svoret at skaane Balder. Han iler saa bort, river M. op, skynder sig med den til Tinge og narrer den blinde Hød, Balders Broder, til at skyde den efter Balder, som gjennembores og falder død til Jorden.

Mister (forkortet Mr.), s. Master.

Mistrāl, en heftig og kold Nordvestvind, som stundum blæser i det sydlige Frankrig og er skadelig for Sundheden saa vel som for Plantevæxten.

Mistrāl, Frédéric, provençalsk Digter, f. 1830. Hans Opgave har været at bringe det gamle Troubadoursprog frem paa ny i poetisk Produktion. Hans provençalske bukoliske Epos »Mirèio« vandt 1861 det franske Akademis Medaille paa 2,000 Frc.s. Ved Festerne i Saint-Remy (Sept. 1868), hvor poetiske Agoner og Lege i gammel provençalsk Stil sattes i Scene, spillede M. Hovedrollen. De betydeligste af hans senere Digtninger ere »Calendau pouémo nouveau« (1867) og »Lis Isclo d'or« (1875).

Mistress, eng., Herskerinde, Husfrue, Frue, Madame; ogsaa Kjæreste, Frille (som det fr. Maitresse); som Titel til Koner, der ikke ere

berettigede til nogen Rangtitel udtales det misses og skrives Mrs.

Misvisning, s. Declination.

Mitabella [bälja], Vinmaal i Catalonien, (ogsaa kaldet Porron ell. Citra), omtr. 1 danſk Pot.

Mitau, Hovedstad i det russiske Gouv. Kurland, 70 M. s. v. for St. Petersborg. 24,000 J., hvoraf omtr. Halvdelen Tydskere og Sjettedelen Jøder. Det forhenværende hertugelige Residensslot beboedes 1807 en Tid lang af den senere franske Konge Ludvig XVIII. Livlig Industri og Handel. Her holdes aarlig et af den kurlandske Adel stærkt besøgt Marked.

Mitchell, Donald Grant [mittschel], nordamerikansk Forfatter, bekjendt som saadan under Pseudonymet „Ik Marvel“, f. 1822 i Staten Connecticut. Han gjorde 1844 en Fodreise i England og bereiste Europas Fastland; disse Reiseindtryk findes i »Fresh Gleanings, a New Sheaf from the Old Fields« (1847). Paa en ny Reise overværede han Revolutionen i Paris 1848, som han beskrev i »The Battle Summer«. Foruden hans »The Lorgnette, or Studies of the Town by an Opera-Goer« nyder hans »Reveries of a Bachelor« (1851) størst Anseelse ved sin milde, vemodige Grundstemning trods den stundom romantisk-humoristiske Indklædning. Beslægtet med denne Bog er »Dream Life« (1852). 1853 blev M. Consul i Venezia, til hvis Historie han gjorde Samlinger; 1855 vendte han tilbage til Fædrelandet og har senere skrevet »Doctor Johns« (1866), »Rural Studies« (1867), »About Old Story-Tellers« (1877) o. fl.

Mitchell, Riccardo [s. o.], ital. Lyriker, f. 1815, nu Prof. i ital. Literatur i Messina. Han er en fint dannet Digter, har oversat græske Poesier og produceret omhyggelig formede originale Digte, som »Ore poetiche« og »Canto e luce«.

Mite [majt], i den engelske Troyvægt lig $\frac{1}{20}$ Grain ell. lig 3,24 Milligram.

Mitford, Mary Russell, engelsk Digterinde, f. 1786, d. 1855, skrev først et Bind Digte, dernæst en Fortælling i W. Scotts Maner, »Christine or the Maid of the South«. Af hendes Tragedier gjorde »Rienzi« Lykke; men betydeligst ere hendes fint og correct opfattede Billeder af engelsk Liv og Natur, som »Our Village, Sketches of Rural Character and Scenery« (1824—32), der fortsattes af »Belford Regis«. End videre har hun leveret »Stories of American Life by American Writers«, Noveller i Tidsskrifter og »Atherton and other Tales« (1854). I »Literary Recollections« (1852) gav hun en interessant Selvbiographi.

Mithra (Mithras), hos de gamle Persere, som Mitra hos Inderne, en højere Lysgud, „med tusende Øren og tusende Øjne“, som ser alt, spejder alt og kjender alt. Han mægler tillige mellem stridende Parter og vaager med Retfærdighed over Overenskomster. Mithradyrkelsen udbredte sig ogsaa i Vestlandene i de første christne Aarhundreder, men i en temmelig forandret Skikkelse.

Mithradātes (d. e. Guden Mithras's Gave) ell. Mithridātes er Navnet paa flere Konger i Pontos. Slægten nedstammede fra Achæmeniderne og opkastede sig til Herrer i Pontos efter det persiske Riges Undergang. Efterhaanden erobredes Paphlagonien og Kappadokien, og Romerne solgte Phrygien til M. V, der døde c. 120 f. Chr. Dennes Søn, M. VI Eupator, maatte i 7 Aar leve som Flygtning, forfulgt af Mordere. Hans Mod, hans uhyre Styrke og Færdighed i alle legemlige Idrætter, hans skarpe Forstand, hans vidunderlige Herredømme over 22 Sprog berømmes af Oldtidens Forfattere. Han forbandt en overfladisk græsk Dannelse med Orientalerens Snedighed, Overtro og seje Udholdenhed. Han var en Ven af Videnskaberne, men tillige et Uhyre af Grusomhed. Han myrdede sin Moder, sine Sønner, sine Hustruer og sine mest trofaste Tilhængere. Han havde alle Egenskaber, som gjorde ham selvskreven til Anfører for Østens Folk imod Roms fremtrængende Magt. Ved Hjælp af sin Svigersøn Tigranes, Konge i Storarmenien, erobrede han Bithynien og det romerske Lilleasien, saa vel som Øerne i det ægæiske Hav med Undtagelse af Rhodos. Da han stod i Begreb med ogsaa at bemægtige sig Grækerland, besejrede Sulla i den 1ste mithradatiske Krig 87 f. Chr. hans Feltherre Archelaos ved Athen, hvorpaa M. blev tvungen til at slutte en Fred 84, i hvilken han opgav alle sine Erobringer i Asien. Paa Grund af, at en Del af Kappadokien ikke var bleven udleveret, opstod den 2den mithradatiske Krig, der endtes 81. Efter Sullas Død begyndte den 3die mithradatiske Krig. Til at føre denne bleve 74 Consulerne M. Aurelius Cotta og L. Licinius Lucullus udsendte. Den første tvang 73—72 M. til at trække sig tilbage til Pontos og n. A. til at flygte til Tigranes; 69 besejrede han Tigranes ved Tigranocerta og n. A. de to forenede Konger ved Floden Arsanios, men kunde ikke hindre M. i at gjenerobre Pontos. Cn. Pompejus fuldendte Lucullus's Værk og undertvang Tigranes, hvorpaa M., forraadt af sine Sønner, lod sig dræbe af en gallisk Slave 63 i Pantikapæon. Hans Lig lod Pompejus begrave i Sinope.

Mitigēre (af lat. mitis, mild), formilde, lindre, berolige.

Mitra, s. Bispehue og Indisk Religion.

Mitrailleuse, fr. [mitraijøhs], ell. Kugleſprøjte, en i de senere Aar opkommen Art af Skydevaaben, bestemt til at udskyde et meget stort Antal Geværkugler, enten i en uafbrudt Strøm, det ene Skud umiddelbart efter det andet, eller i hele Salver, der afgives med korte Mellemrum efter hverandre. Den i Danmark tidligere benyttede „Espingol“ (s. d. A.) kan betragtes som en M. i en noget primitiv Skikkelse. Af M. fra Tiden nærmest efter den nordamerikanske Borgerkrig er der to, der navnlig have tildraget sig Opmærksomheden, nemlig den franske »m. de Meudon« og Gatlingkanonen. Den første dannes af et Bundt af 37 parallele Riffelpiber, der bagtil ere aabne, men lukkes ved et pladeformet Bundstykke med 37 tilsvarende Kamre, hvert ladet med en Geværpatron; disse 37 Patroner affyres samtidig, hvornæst Bundstykket ombyttes med et andet, der er ladet forud, og saaledes kan Vaabnet blive ved at afgive Salver paa 37 Skud, saa mange, som man fører ladte Bundstykker med sig. Gatlingkanonen har 6 parallele Piber, samlede omkring en Axe; ved at drejes omkring denne komme de efter hverandre hen for en Mechanisme, der

automatisk bringer en Patron bagfra ind i Løben og dernæst besørger den affyret, saa at denne Piece giver en uafbrudt Række af enkelte Skud, saa længe den holdes i Gang og alimenteres med Patroner; ved et af Nordamerikaneren Accles opfundet Fødeapparat har man drevet det til, at en Gatlingkanon udskyder 1,100 Riffelkugler i Løbet af en Minut. Man har endnu flere Constructioner af M., af hvilke navnlig den af Svenskerne Palmcrantz og Winborg, senere forbedret af deres Landsmand Nordenfelt, er bleven indført i flere Mariner som et til Forsvar mod Entring og mod Angreb af Torpedobaade meget anvendeligt Vaaben. I Krig er hidtil kun den franske M. bleven benyttet i større Omfang under Felttoget 1870—71, men udrettede ikke ganske, hvad man havde ventet af den; foruden i Frankrig er den indført i noget ændret Skikkelse i Østerrig, hvorimod Gatlingkanonen f. Ex. er antagen i den engelske Hær og af denne gjentagne Gange benyttet i Kolonialkrige, saasom i Felttoget mod Aschantierne og i Sudan. Om M. kan siges at have nogen Fremtid for sig som Feltvaaben, er tvivlsomt; det er et Vaaben, der til sin Transport, Betjening og Forsyning udkræver Lavet og Ammunitionsvogne, som derfos nødvendigvis maa tildeles særegne Afdelinger af uddannede Mandskaber; M. stille forsaa vidt lige saa store Fordringer som Kanoner og kunne dog ikke gjøre Fyldest for saadanne i de allerfleste i Felten mødende Tilfælde, saa at det ikke lader sig gjøre at formindske Feltkanonernes Antal til Fordel for M. At disse derimod i Fæstningskrigen og navnlig ved Forsvaret af Fæstninger saa vel som i Søkrigen kunne finde en nyttig Anvendelse, naar man har uddannet Mandskab og Befalingsmandskab til dem, er mere afgjort.

Mitre, Bartolomeo, f. 1821 i Buenos Ayres, blev 1859 Krigsminister og n. A. Gouverneur i sin Stat, samt efter at have sejret over Urquiza 1862—68 Præsident i Argentina. M. førte 1865—68 dets Hær med Dygtighed i Krigen mod Paraguay. 1874 gjorde han et frugtesløst Forsøg paa at gjenvinde Magten og maatte derefter forlade Landet.

Mitscherlich, Eilh., berømt tysk Chemiker, f. 7 Jan. 1794 i Neuende (ved Jever i Ostfriesland), hvor Faderen var Præst, kom efter at have studeret bl. a. orientalske Sprog ved flere Universiteter 1818 til Berlin, hvor han kastede sig over physisk-chemiske Studier. Her stiftede han Bekjendtskab med Berzelius, som nu da besøgte Berlin, og fulgte med ham til Sverige, hvor han arbejdede i hans Laboratorium til 1821, da han vendte tilbage til Berlin, hvor han s. A. blev extraord., 1825 ord. Professor ved Universitetet og ved Friedr.-Wilhelms-Institutet. Hans Virksomhed udvides mere og mere; han blev Gehejmemedicinalraad og modtog mangfoldige Anerkjendelser og Udmærkelser. Mellem M.s mangfoldige Arbejder baade paa den uorganiske og organiske Chemis Omraade maa fremhæves den glimrende Række af Afhandlinger, hvori han fra 1819 opdagede og udviklede Isomorphien og Polymorphien, og som blev af afgjørende Betydning for Videnskabens Udvikling. Af stor Vigtighed ere ogsaa hans Undersøgelser om Damptæthedens og Varmefyldens Forhold til Atomvægten. Det eneste selvstændige Værk, han har skrevet, er hans bekjendte „Lehrbuch der Chemie" (2 Bd., Berl. 1829—40), der udkom i mange Oplag. Hans øvrige Arbejder ere næsten alle offentliggjorte i Poggendorffs „Annalen d. Physik". D. 28 Aug. 1863.

Mittag-Leffler, s. Leffler.

Mittel kaldes i Bogtrykkerierne uden Hensyn til Snittet de Skrifter, der ere større end Cicero, mindre end Ters, **Dobbeltmittel** de, der ere større end Dobbeltcicero, mindre end Roman og Kanon.

Mitterburg, ital. Pisino, Stad i det østerrigske Kystland paa Halvøen Istrien, 6 M. s. til ø. for Triest, med 3,000 I., var tidligere Istriens Hovedstad og har et Slot paa en stejl Klippe, der var Residens for Greverne af M.

Mittermaier, Carl Jos. Ant., en af de mest udmærkede tyske Retslærde, f. 5 Aug. 1787 i München, blev 1821 juridisk Professor i Heidelberg og udnævntes derpaa til Gehejmeraad. Fra 1831 udviklede han tillige stor Virksomhed som Medlem af og senere som Præsident i den badenske Stænderforsamling. 1848 var han Præsident for det saakaldte Forparlament i Frankfurt og derefter Medlem af Nationalforsamlingen. Hans videnskabelige Virksomhed har strakt sig til alle de forskjellige Dele af Jurisprudensen; af hans Skrifter ere de vigtigste „Grundsätze des gemeinen deutschen Privatrechts" (1837—38, 7de Opl. 1847), „Der gemeine deutsche bürgerliche Prozess" (1820—26, 2det og 3dje Opl. 1825—40), „Lehrbuch des in Deutschland geltenden gemeinen und peinlichen Rechts" (14de Opl. 1847) og „Das deutsche Strafverfahren" (1832, 4de Opl. 1847). Sin største Fortjeneste har M. dog af den sammenlignende Jurisprudens. I Kjendskab til fremmede Retter staar han navnlig uopnaaet af alle andre, og Resultaterne af sine Forskninger over disse Retter har han nedlagt dels i selvstændige Værker, dels i adskillige af ham udgivne Tidsskrifter, „Archiv des Criminalrechts", „Civilistisches Archiv" og „Krit. Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes". Ogsaa har han i flere Skrifter virket for Forbedring af Fængselsvæsenet, og han var en ivrig Modstander af Dødsstraffen, som han navnlig har bekæmpet i et i Heidelberg 1862 udgivet Værk, „Die Todesstrafe". D. 28 Aug. 1867.

Mittnacht, Hermann v., tysk Statsmand, f. 1825 i Stuttgart, indtraadte 1849 i württembergsk Statstjeneste og blev 1865 Overtribunalraad. 1861 valgtes M. til andet Kammer og støttede Regeringen, blev 1867 Justitsminister og var 1868—70 i Toldparlamentet en af Lederne for de sydtyske Particularister. 1870 deltog han i Forhandlingerne i Versailles om det tyske Riges Oprettelse, overtog nu efter Varnbüler Ledelsen af Württembergs Politik, blev 1873 Udenrigs- og 1876 Førsteminister, men opgav 1878 Justitsministeriet efter at have gjennemført den nye fælles tyske Retsordning.

Mittweida, Stad i Konger. Sachsen, 7 M. v. til s. for Dresden. 10,000 I. Uld-, Bom-

nlds- og Linnedmanufakturer, Garveri. Teknisk Skole.

Mitylēne ell. **Mytilene**, en fordum rig og mægtig Stad paa Lesbos, blev 427 f. Chr. i den peloponnesiske Krig erobret af Athenienserne; efter at den senere i den mithradatiske Krig var bleven ødelagt af Sulla, naaede den aldrig mere sin gamle Glans. Nu er der kun ubetydelige Ruiner tilbage ved det nuværende Castra. S. **Lesbos**.

Mixed pickles, eng. [mixd pikkels], Frugter, Grønt osv. af forskjellig Sort, nedlagt i Eddike.

Mixtēker, en af de før Aztekernes Indvandring herskende, aborigine Indianerstammer i det sydlige Mexico i Prov. Oajaca. M.s Rige blev først undertvunget af Aztekerne under den næstsidste Konge 1499.

Mixtum, lat., noget blandet. **M. compōsitum**, Mistmask. **Mixtūr** (lat. mixtura, Blanding) kaldes en Opløsning af Lægemidler, der bruges Spiseskefuldvis. I Orgelet er M. en Stemme, i hvilken hver Taste foruden den Tone, der tilkommer den, lader flere højere af Durtreklangens Toner medklinge. Der hører altsaa flere Piber til hver Taste i en saadan Stemme. De medklingende Toner combineres paa forskjellig Maade, f. Ex. Kvint og Decime, Ters, Kvint og Octav, og give Stemmerne forskjellige Navne, saasom Cornet, Tertian, Sesquialtera. Samtlige M. give Orgelklangen Skarphed og Glans, men egne sig i Følge deres Indretning kun til at spilles i Forening med andre Stemmer.

Mizar (ζ i den store Bjørn eller Carlsvognen) skal være **Mirak** (arab., d. e. Lænden), som oprindelig var β i samme Billede, men urigtig flyttedes til ζ. β Andromedæ kaldes nu Mirak, men skulde være M. (Bæltet). M. danner Knækket i Carlsvognens Stang og har en svag Ledsager, **Alkor**, der benyttes som Prøvesten for et jævnt skarpt Syn.

Mjød, en gjæret, vinaandholdende Drik, tilberedt ved at man lader en Honningopløsning gjære under Tilsætning af lidt Malt og Krydderier, aftappe Vædsken paa Fade og tappe den klar over paa andre Kar. M. forbedres meget ved lang Opbevaring; den er nærmest at betegne som en Honningvin.

Mjødurt (Spiræa), Slægt af Rosenfamilien med Bællekapsler, der ofte ere snoede. To Arter med kvastformet Blomsterstand og hvide Blomster samt snitdelte Blade ere almindelig vildtvoxende hos os. En stor Mængde for største Delen træagtige Former dyrkes i Haver.

Mjølner eller **Mjølne** (Mjölnir), i den nord. Mythol. Thors Hammer. Den tager ikke Skade, hvor haardt han end slaar med den; den fejler ikke, hvor langt han end kaster den, og den kommer igjen i hans Haand, hvorhen han end har kastet den fra sig. S. i øvrigt **Gudeslensdierne**.

Mjøsen, Norges største Indsø, ligger mellem Hedemarkens og Christians Amter, i Hjærtet af Oplandene. Den er 13 M. (100 Km.) lang, men paa det bredeste, ved Næs Kirke, kun 2 M. (15 Km.) bred og paa den største Strækning meget smallere; Arealet er 6¼ □ M. (364 □ Km.). Dens Vandflade ligger 400 F. (121 Met.) over Havet; Dybden, som overalt er meget stor, naar uden for det bekjendte Fjeld Skreia, der falder stejlt af mod Vandet, op til 1,440 F. (450 Met.), saa at altsaa Bunden paa dette Sted ligger ikke mindre end 1,041 F. (380 Met.) under Havfladen. Midt i M., hvor denne har sin største Bredde, ligger den store **Helgø**. Saa vel denne som største Parten af Indsøens Omgivelser, navnlig Hedemarken i Ø. og Toten i V., høre til Norges smukkeste, frugtbareste, rigeste og bedst befolkede Egne. Ved M. ligge 3 Byer, Hamar paa dens østlige og Gjøvik paa dens vestlige Side samt Lillehammer ved den nordlige Ende. Det vigtigste Tilløb er **Gudbrandslaagen** (s. Laagen), som den optager ved Lillehammer; gjennem **Vormen**, som løber ud af den sydlige Ende ved **Minne**, har den Afløb til Glommen. Siden 1840 er der paa M. regelmæssig Dampskibsfart.

Mnemonik ell. **Mnemotechnik**, Hukommelseskunst, kunstige Hjælpemidler for Hukommelsen, var allerede kjendt i Oldtiden og omtales især af Platon og Aristoteles, ligesom romerske Talere hyppig benyttede den. Det græske og romerske System var grundet paa Anvendelsen af Tegn eller Billeder. Man valgte sædvanlig at forestille sig ét eller flere Huse, hvis Værelser, Mure, Vinduer, Bohave osv. vare knyttede til visse Navne, Begivenheder, Ideer osv. I det 13de Aarh. kaldtes denne Kunst til Live paa ny. Man anvendte snart Tal, snart Bogstaver og Billeder til at støtte Hukommelsen; men Methoderne vare ofte meget vanskelige og have mere forstyrret end støttet Hukommelsen. I den nyeste Tid har vor Landsmand Carl Christ. **Otto**, kaldet **Reventlow**, f. i Kjøge, d. 1873, siden 1840 gjort sig bekjendt i Tyskland og senere i Nordamerika i denne Retning, baade ved sin forbavsende Færdighed især i at fastholde lange Talrækker og ved at bringe Kunsten til en højere Uddannelse i Skrifter („Lehrbuch der Mnemotechnik", Stuttg. 1843, 2den Udg. 1847, og „Wörterbuch der M.", Stuttg. 1844). Hans System har fundet flere Bearbejdere, deriblandt Tyskeren H. Kothe, hvis Fremstilling M. Bønnelykke har oversat og bearbejdet paa Dansk („Hukommelseskunst", Kbhvn. 1885).

Mnemosyne, Datter af Uranos og Gæa, Hukommelsens Gudinde, ved Zeus Moder til de 9 Muser. Eleutheræ i Bøotien var Hovedsædet for hendes Cultus.

Mnesikles, græsk Bygmester, opførte omtr. 437 f. Chr. Propylæerne paa Akropolis i Athen, den Søjlehalle, der som en Pragtport førte ind til Borgen.

Mo, norsk, Flade, Slette, især en tør og sandet Flade langs et Vanddrag, ogsaa en flad Skovmark; meget hyppig i Stedsnavne.

Moabit, Forstad til Berlin, ligger n. v. for Staden, paa Nordsiden af Floden Spree. Her er talrige smukke Landsteder, Forlystelseslocaler og den store Borsigske Fabrik for Maskiner, Jærnbanevogne, Locomotiver o. m.

Moabiter, en med Israel beslægtet Folkestamme, der efter 1 Mos. Cap. 19 nedstammede fra Lot og boede øst for det døde Hav, syd for Floden Arnon. Moses befalede Jøderne at holde Fred med dem; men M.

rførte Israel til Utugt og Afgudsdyrkelse j tvang paa Dommernes Tid nogle af Is-ıels Stammer til at betale Tribut. David ıdertvang M. og gjorde dem skattepligtige l Israel. Ved Rigets Deling tilfaldt de sraels Rige; men efter Achabs Død rev de j løs og laa fra nu af i stadig Krig snart ed Juda og snart med Israels Rige, bleve entagne Gange undertvungne og rev sig atter s. Om en af deres Konger i denne Pe-ode s. Mesa. 5 Aar efter Jerusalems Øde-ggelse bekrigede Nebuchadnezar M. og under-ang dem. M. nævnes endnu i nogen Tid ter Jødernes Tilbagekomst fra Babylon som fjendtligt Folk; men derefter forsvinde de f Historien.

Moafugle, Nyseelændernes Benævnelse paa ogle udryddede, til Dels kæmpemæssige, vinge-ıse Fugle af Strudsegruppen (Dinornis), om vilke de have bevaret Erindringen. Man har ındet de ofte sønderbrudte Knogler af adskil-ige Arter i Dynger ved Flodbredderne, i Flod-ındet, i Moser, Huler osv. Deres Bygning ar i det hele plumpere end de nulevende Strudses; de største naaede en Højde af 5—6 llen, medens de mindste omtrent havde en Størrelse som en Kalkun. Haabet om at finde em levende i Øernes Indre er blevet skuffet, agtet deres fuldstændige Udryddelse ikke synes t ligge meget langt tilbage i Tiden.

Moavija, Stifteren af Omaijadernes Dynasti Kalifatet; s. Kalif.

Mob, eng., Pøbel, Pak.

Mobil, bevægelig, krigsberedt. **Mobilisering,** n Hærs Overgang fra Freds- til Krigsfod. Denne maa forud være forberedt og ordnet med den største Omhu, eftersom en Krigs hele Udfald eller i alt Fald dens Gang i den første Tid efter Fredsbruddet for en væsentlig Del er betinget ved, hvor hurtig, sikkert og fuldstændig M. foregaar. Preussen gav ved sine sidste Krige Exemplet paa, hvorledes store Hære kunne sættes paa fuldstændig Krigsfod i Løbet af faa Dage, naar alt er forberedt dertil i Tide, og havde derved en stor Overvægt over sine Modstandere Østerrig og Frankrig. **Mobilgarde,** en af den franske Krigsminister, Marschal Niel 1867 oprettet Hærstyrke, dannet af det Mandskab, som ikke henhørte til den staaende Hær, og forsynet med Befalingsmænd, der for en Del vare afskedigede Officerer, for en Del Ejendomsbesiddere i Departementerne osv. Efter Niels Død blev M.s Organisation ikke dreven med nogen Kraft af hans Eftermand Leboeuf, og ved Krigens Udbrud 1870 var kun en ringe Del af den nogenlunde brugelig over for Fjenden. Efter at Katastropherne ved Sédan og Metz havde bragt næsten hele den franske Hær i Fangenskab, nødtes man til at sammensætte baade Hærene og Besætningerne i Fæstningerne for en stor Del af M.; men denne manglede i de allerfleste Tilfælde altfor meget Krigstugt, Pligtfølelse og kyndig Ledelse til at kunne gjøre Fyldest over for Fjenden. Efter Krigen blev M. ophævet. Med s. N. kaldtes i Sommeren 1848 nogle Afdelinger, som Lamartine nylig havde faaet oprettet af Paris's Ungdom, og som under Junikampen gjorde ypperlig Tjeneste mod de socialistiske Oprørere.

Mobile [bihl], smukt bygget Stad i Staten Alabama i Nordamerika ved Floden M.s Udløb i den mexicanske Bugt. 29,000 J. (1880). Katholsk Bispesæde. Havn. Meget betydelig Udførsel af Bomuld. I Sommertiden er her ofte Epidemier af den gule Feber. Staden led særdeles meget under Borgerkrigen 1860—64.

Mobilier, s. Løsøre. **Mobiliarskat** ell. **Mobilieskat,** en Skat af noget ubestemt Natur. Man har i Frankrig derved forstaaet Skat af Indtægten af den bevægelige Formue, af Næring, Gager, Løn m. m., saaledes at den staar i Modsætning til Grundskatten. I Danmark blev der ved Frdn. af 14 Oct. 1813 for én Gang paabudt en M., som udgjorde det tidobbelte af Ildstedskatten, naar denne svaredes af Kubikrum, hvilket var Tilfældet i Kjøbstæderne, og det femdobbelte, hvor den svaredes efter Jordtillæg, hvilket var Tilfældet paa Landet.

Mòccoli, lange, tynde Vokslys, som bruges ved Carnevalsløjerne i Rom.

Mocquard, J. Fr. Const. [mokkåhr], fransk Politiker, f. 1791, blev 1818 Sagfører i Paris og optraadte fra 1817 som Forsvarer i mange politiske Retssager. M. bekæmpede ivrig den legitimistiske Reaction og vandt Anseelse ved sin Veltalenhed, men nødtes af en Halssygdom til at opgive denne Løbebane. 1830 blev han Underpræfect, men tog 1840 sin Afsked af Uvilje over Regeringens Udenrigspolitik og sluttede sig nøje til Prins Louis Napoleon. I Bladet »Commerce« forsvarede han Napoleonisternes Sag, og fra Marts 1848 førte han den omfattende Brevvexling imellem Prætendenten og hans Tilhængere. Efter 10 Dec. 1848 blev M. den nyvalgte Præsidents Cabinetssecretær, tog virksom Del i Statscoupet 1851 og var en af Kejserens indflydelsesrigeste Raadgivere til sin Død 1864.

Modalister kaldtes de Theologer i det 3dje Aarh., som ansaa de tre Personer i Treenigheden for blot at være forskjellige Tilværelses- og Virkemaader (modi) af det ene guddommelige Væsen. Deres Lære kaldtes **Modalisme.** Den mest bekjendte af dem er Sabellius. Jvfr. Antitrinitariere og Sabellianisme.

Modane, s. Michel, Saint.

Model betegner i Støberierne et Stykke, i Regelen af Træ, af samme Størrelse og Skikkelse som Støbegodset; over den dannes Formen, hvori Støbningen foregaar. Ogsaa en Gjengivelse i formindsket Maalestok af en Maskine, et Skib, en Bygning o. a. Undertiden bruges Ordet ogsaa om en Skabelon eller et Mønster, der angiver en compliceret Figur. Kunstnerne kalde M. en Person, der som oftest nøgen tjener dem til Gjenstand for Studium.

Mòdena, 1) tidligere et Hertugdømme i Norditalien, omgivet af Parma, Toscana og Kirkestaten, 110 □ M. med 620,000 J., hører nu til den italienske Prov. Emilia. — M.s Historie falder i Oldtiden sammen med det øvrige Norditaliens; senere hørte det til Exarchatet, derpaa til Toscana og kom tillige med Ferrara 1290 under Huset Este (s. d. A.). Borso af dette Hus blev 1452 af Kejseren ophøjet til

Hertug af M. og Reggio. Da Familien Estes Hovedlinje uddøde 1598, gik Rigslenene M. og Reggio over til en Sidelinje, medens de pavelige Len og navnlig Ferrara bleve inddragne; derimod vandtes senere nogle mindre Landskaber. Ved Freden i Campoformio 1797 blev M. indlemmet i den cisalpinske (italienske) Republik og derefter i Kongeriget Italien; men 1814 blev det atter et Hertugdømme under den sidste Hertugs Dattersøn, den østerrigske Ærkehertug Frants IV, der gjennemførte den strængeste og smaaligste Reaction. 1829 forenedes Massa-Carrara og 1847 Guastalla med M. Misfornøjelsen med Regeringen førte 1831 til, at Hertugen blev forjaget af Landet, men efter sin Gjenindsættelse ved østerrigske Tropper fortsatte han sit tidligere System og efterlignedes heri fra 1846 af sin Søn Frants V. Denne maatte derfor ogsaa Marts—Aug. 1848 dele Faderens Skæbne og holdtes siden kun paa Tronen ved Østerrigs Hjælp. I Juni 1859 blev han paa ny forjaget og 19 Aug. erklæret afsat, hvorefter M. sluttede sig til Landskabet Emilia og i Marts 1860 ved almindelig Folkeafstemning imod et forsvindende Mindretal vedtog Indlemmelsen i Kongeriget Sardinien. 2) Stad i Norditalien, indtil 1860 Hovedstad i Hertugd. M., 13 M. n. til v. for Firenze. 31,000 I. (1882), med dens Distrikt 58,000 I. Bispesæde. Staden har brede Gader med Buegange paa Siderne, et prægtigt, tidligere hertugeligt Palads med rige Samlinger, en mærkelig Kathedralkirke, flere højere Læreanstalter og et fortrinlig udstyret astronomisk Observatorium. — M., Romernes Mutina, blev romersk Koloni 183 f. Chr.; her blev Decimus Brutus 43 f. Chr. belejret af M. Antonius under den saakaldte Bellum Mutinense.

Moder, popul. Benævn. for Livmoderen. **Moderkage**, Placenta, Fosterets Ernæringsorgan, et fladt, rundt, svampet Legeme, 6—8 Tomm. i Diameter og omtr. 1 Tomm. tykt, der staar i Forbindelse med Fosteret ved Navlesnoren, en tyk, henved 1 Alen lang Stræng, som udgaar fra Fosterets Underliv og indeholder store Blodaarer (Navlekarrene), gjennem hvilke Fosterets Blod stadig føres ud i M. og tilbage igjen. M. bestaar væsentligst af fine, sammenvævede Blodkar, som dels ere Forgreninger af Navlekarrene, dels tilhøre Livmoderen, til hvis indvendige Flade M. er befæstet, medens dens anden Flade beklædes af Æggehinderne, uden paa hvilke den egentlig sidder. Efter Fødslen udstødes den som en Del af Efterbyrden. **Moderskede**, s. Livmoder. **Moderspejl**, et Instrument, hvormed man kan se Moderhalsen og Moderskedens Vægge, bestaar oftest af et vidt, i begge Ender aabent Metalrør, der indbringes i Moderskeden. **Modersyge**, s. Hysteri. **Modervand**, en tynd, klæbrig, gulagtig Vædske, der under Svangerskabet udfylder Rummet imellem Æggehinderne og Fosteret, og som dels giver dette Frihed til at bevæge sig, dels beskytter det mod Tryk og Stød igjennem Moderens Underliv. Paa et vist Tidspunkt af Fødslen (s. d. A.) udtømmes det, efter at Æggehinderne ere bristede.

Moderádos var siden 1834 Navn for de maadeholdne liberale i Spanien, i Modsætning til Exaltados (senere Progresfister); men fra 1840 blev M. først under Narvaez's Ledelse, senere under Gonzales-Bravos snarere et reactionært eller dog ultraconservativt Parti. **Moderát**, maadeholdende, sindig; **Moderatiōn**, Maadehold, Nedsættelse i Pris. **Moderāto**, it., maadeholdende, en musikalsk Tempobetegnelse, der omtrent falder mellem allegretto og allegro og saaledes ikke er forskjellig fra allegro moderato. **Moderātor**, d. s. s. Regulator.

Moderkorn, s. Meldrøje.

Moderlud, den Vædske, der bliver tilbage, naar det opløste Stof delvis eller saa vidt muligt er udkrystalliseret.

Modermærke, skarpt begrænsede, ophøjede, brunlige Pletter i Huden, sædvanlig stærkere bevoxede med Haar end den omgivende Hud, kunne enten bestaa i en simpel Fortykkelse af Huden med rigelig Afsætning af Farvestof i denne eller dannes hyppigere ved en stærk Udvikling af Haarkar i Huden (Teleangiektasi); disse sidste kunne undertiden naa et meget betydeligt Omfang og i sjældne Tilfælde briste, hvorved farlige Blødninger opstaa. Navnet hidrører fra den Folketro, at M. skulde skyldes Indtryk, som Moderen havde modtaget under Svangerskabet, hvad der dog er mer end tvivlsomt.

Modernelliker, Frugter af Krydderneliketræet.

Modgift (lat. Antidotum), et Middel, der anvendes kort efter at en Forgiftning har fundet Sted for at gjøre den i Legemet indbragte Gift uskadelig. De fleste Gifte kræve særlige M., som Syrer Alkalier (Magnesia, Sæbe, Soda), Alkalier derimod fortyndede Syrer (Eddike); dog kan den M., som faas paa Apothekerne under Navn af M. mod Arsenik, benyttes mod flere andre Forgiftninger, som Kviksølv- og andre Metalforgiftninger, Forgiftning med flere Plantealkaloider; s. for øvr. de specielle Gifte. M. anvendes dog ikke, førend man har forsøgt at udtømme Giften af Maven enten ved Hjælp af Mavepumpen eller ved at fremkalde Brækning (Kildren af Svælget, Nydelse af en stor Mængde lunkent Vand, Sæbevand eller Mælk, hvilket sidste fortynder Giften og derved forsinker dens Optagelse i Organismen).

Mōdica, Stad paa Sicilien, 7 M. s. v. for Siracusa. 41,000 I. (1882). Bispesæde. Smukt bygget Stad med mange Pragtbygninger, hvoriblandt Hertugen af Berwick-Albas Pallads, Raadhus, Kathedralkirke o. fl. Bomuldshandel.

Modificere, nærmere bestemme, navnlig i indskrænkende Retning; **Modificatiōn**, nærmere Bestemmelse, Begrænsning, som „Sandhed med M."

Modiste, fr. [dist], Modehandlerinde.

Mŏdius, Maal for tørre Varer hos de gamle Romere, omtr. 9 Potter ell. ¼ Skjæppe. 6 M. udgjorde en Medimne.

Modlin, s. Novo-Georgijevsk.

Mŏdon, **Modōni**, Oldtidens Methone, befæstet Stad i den græske Prov. Messenien ved Middelhavet, 6 M. s. v. for Kalamata, med 3,000 I. og en lille Havn.

Modsatte Størrelser kaldes i Mathematiken saadanne, som ved at lægges sammen formindske hinanden, f. Ex. Formue og Gjæld, Bevægelse

mod Øst og Bevægelse mod Vest. Den, der betragtes som Hovedbegrebet, kaldes da positiv og betegnes med + (plus), den anden negativ og betegnes med — eller ÷ (minus).

Modsigelsens Grundsætning (lat. principium contradictionis; sgn. Grund, Grundsætning) hæver Ugyldigheden af en af de to Domme, ved hvilke et og samme Prædicat tilkjendes og frakjendes et og samme Subject. Af de to Domme: „A er B“, „A er ikke B“, maa den ene være falsk. Et Begreb kaldes modsigende, naar Analyse af dets Indhold fører til modsigende Domme.

Modstandsspille, s. Pille.

Modūl, lat. modulus, er i Bygningskunsten Grundmaalet for Forholdenes Enkeltheder, naar Talen er om en af Søjleordenerne. M. er ingen fast Enhed, men Halvdelen af det givne Søjleskafts nederste Diameter og deles igjen paa forskjellig Maade. Benævnelsen M. bruges ogsaa om en lignende variabel Enhed, hvorefter det menneskelige Legemes Forhold bestemmes. Modulus for et Logarithmesystem er den Factor, hvormed den naturlige Logarithme skal multipliceres for at frembringe Logarithmen af det samme Tal efter det foreliggende System. Den er constant for det samme System og er lig 1, divideret med den naturlige Logarithme af Systemets Grundtal. Den naturlige Logarithme af 10 er 2,30258509, og naar 1 divideres med dette Tal, udkommer 0,43429448, som altsaa er M. for de Briggiske Logarithmer. Denne M. er ogsaa lig den Briggiske Logarithme af de naturlige Logarithmers Grundtal e, og ligeledes vilde M. for ethvert andet System være log. e, tagen efter dette System. Betegnelsen M. bruges i øvrigt ogsaa i andre Betydninger inden for Mathematiken, dels i Taltheorien (s. Congruens), dels i de elliptiske Functioners Theori.

Modulatiōn bruges enten om melodiske Forhold, om Tonernes Følge i en Melodi, deres Stigen eller Falden eller — hvad der er det sædvanligste — om harmoniske Forhold, om Harmoniernes Følge og Ordning i et Musikstykke. Bevæger dette sig udelukkende i de Harmonier, som høre til en enkelt Toneart (Hovedtonen i Stykket), kaldes M. scalaegen, men naar Stykket over eller viger ud i en anden eller i andre Tonearter for senere at vende tilbage til Hovedtonen, kaldes M. scalafremmed eller bortvigende. Det er navnlig denne sidste Form, som Musikerne kalde M.

Mødum, Præstegjæld i Norge, i en smuk og frugtbar Egn omkring Dramselvens Udløb af Tyrifjorden. 7,429 J. (1875). M.s Blaafarveværk, fordum et af Norges vigtigste Bjærgværker og nu dets eneste Koboltværk, blev drevet for Statskassens Regning fra 1776 til 1822, da det gik over til privat Ejendom; nu tilhører det et sachsisk Firma. Værkets Grube er ved Skutterud, hvor Malmen findes indsprængt i Kvartsskifer og Gneis. Tidligere smeltede man ved Hytten Koboltmalmen ganske færdig; nu udvindes blot Safflor eller Koboltmalm, der udføres til Tyskland, med Arsenik som Biprodukt. Produktionsværdien har i de senere Aar udgjort 200 à 250,000 Kr. M.s Bad ell. St. Olafs Bad og Sanatorium er en betydelig Helbredelsesanstalt, anlagt 1857 af H. A. Thaulow (s. d. A.). Badet, blandt hvis Curmidler Benyttelsen af den derværende Jærnkilde spiller en vigtig Rolle, skal have vist sig virksomt i forskjellige Brystsygdomstilfælde og søges hvert Aar af flere Hundrede Gjæster, hvoraf mange Udlændinge.

Mŏdus, lat., d. e. Maade, Flert. modi. kaldes i Grammatiken de Former af Verberne, ved hvilke den forskjellige Maade, paa hvilken Prædicatet udsiges om Subjectet, betegnes, f. Ex. som en Angivelse om noget virkeligt (Indicativ, f. Ex. han lever), som et Ønske (Optativ, f. Ex. han leve), som en Befaling (Imperativ, f. Ex. lev!) osv. I Mus. bet. M. Toneart. M. vivēndi, egtl. Levemaade, bruges særlig i det diplomatiske Sprog om Forholdet mellem to Stater; at „finde en m. v.“ er at finde en Maade, hvorpaa Staterne kunne vedligeholde et i alt Fald i ydre Henseende godt Forhold til hinanden.

Moe, Bernt, norsk Historiker, f. i Christiania 1 Juni 1814, blev Student 1832, men begyndte snart udelukkende at sysle med Fædrelandets Historie, især i personalhistorisk Retning. 1837 blev han Assistent i Rigsarchivet og døde i denne Stilling i Juni 1850. Skrifter: „Aktstykker til den norske Krigshistorie under Frederik IV“, 1—3 Hæfte (1838—40), „Tidsskrift for den norske Personalhistorie“, 1ste Række (9 Hæfter) og 2den Række (6 Hæfter, 1840—50), „Biographiske Efterretninger om Eidsvolds-Repræsentanter og Stortingsmænd 1814—45“ (1845); derhos forberedte han Udgivelsen af „Norske Stiftelser“, hvilket Arbejde efter hans Død overdroges til M. Nicolaysen (s. d. A.).

Moe, Jørgen Engebretsen, norsk Digter og Gejstlig, f. paa Ringerike 22 Apr. 1813 af en anset Bondeslægt. Han bestemtes for Studeringerne og tog Artium 1830, men theologisk Embedsexamen først 1839, idet han dels var optagen af Virksomhed som Lærer, dels, allerede fra før han var Student, ivrig beskæftigede sig med at samle Sagn, Folkeviser og Æventyr, en Interesse, han delte med sin Ven P. Chr. Asbjørnsen. 1840 udgav M. en „Samling af Sange, Folkeviser og Stev i norske Almuedialekter“ (3dje Opl. under Titel „Norske Viser og Stev“, 1869) og 1842 i Forening med Asbjørnsen den første Samling norske Folkeæventyr; i 2den forøgede Udgave (1852) findes en Indledning af M. om Æventyrets Udbredelse og Slægtskab, der var Frugten af indgaaende Studier. Til disse havde han faaet Tid under sin Huslærervirksomhed paa forskjellige Kanter, medens han fra 1845 var Lærer ved Krigsskolen, hvis Ferier han benyttede til Rejser i Landet, især i Thelemarken, og fornemmelig i Aarene 1849 og 1850, da han fik Stipendium fra Universitetet for mere udelukkende at kunne ofre sig for dem. Ved sin Udnævnelse til residerende Capellan til Sigdal og Krødsherred 1853 blev han imidlertid hindret i at beskæftige sig yderligere med Folketraditionerne, og Asbjørnsen har derfor alene besørget de nye Udgaver (i alt 5) og en ny Samling (1871) af Folkeæventyrene, til hvilke han dog hentede talrige Bidrag fra M.s Samlinger og Optegnelser. Allerede tidligere havde

M. ogsaa hengivet sig til poetiske Sysler; han udgav saaledes 1849 en Samling Digte (2det Opl. 1856), der efterfulgtes af et Par lignende; disse ere i Forening med hans udmærkede Børnebog „I Brønden og i Tjernet“ (1851) og en Del Lejligheds- og andre Digte optagne i hans „Samlede Skrifter“ (2 Bd., 1877). Imidlertid var han bleven Sognepræst til Bragernæs i Drammen og 1871 til Vestre Aker ved Christiania; 1875 udnævntes han til Biskop i Christianssand, fra hvilket Embede han tog Afsked 1881, men afgik allerede 27 Marts n. A. ved Døden. Som Digter har M. ikke leveret noget Arbejde af større Omfang, lige saa lidt som hans Værker ere mange i Antal; de udmærke sig alle ved dyb og sand Følelse og ere fra Formens Side mønsterværdige, hvilket ogsaa er Tilfældet med de Lejlighedsdigte, han i sine senere Aar udelukkende skrev. Af langt større Betydning er hans Virksomhed som Samler og Fortæller; den Maade, hvorpaa M. og hans Medarbejder Asbjørnsen have gjengivet Eventyrene, vidner baade om Smag, Lune og inderlig Forstaaelse af og Kjendskab til Folkets Liv og Tænkesæt.

Moëro, s. **Congo**.

Mofetter kaldes de Luftudviklinger af Kulsyre (Kulsyrekilder), der ere de sidste Eftervirkninger af vulkanske Udbrud.

Moffat, stærkt besøgt Sundhedsbrønd i Dumfries Shire i Skotland, 4 M. n. til ø. for Dumfries. 3,000 I.

Mogadōr, Stad i Riget Marokko ved Atlanterhavet, 27 M. v. for Staden Marokko. 16,000 I., hvoraf 5,000 Jøder. Havn og betydelig Handel. Flere europæiske Nationer have Consuler her.

Moghistān, Kystlandet i Persien øst for Ormusstrædet.

Mōgilas, Petrus [dschi], Metropolit i Kijev, nedstammede fra en Fyrstefamilie i Valachiet og var en lærd, streng kirkelig og antiromerskfindet Mand, som stod i Spidsen for det gammelkirkelige Parti, der gjorde Modstand mod Roms unerende Tendenser. Hans mest bekjendte Skridt i denne Retning var Affattelsen af den i den græske Kirke senere almindelig vedtagne „Rettroende Bekjendelse“ (1638). Desuden skrev han en lille Katechismus; d. 1647.

Moguer [gehr], Stad i den spanske Prov. Andalusien ved Floden Tintos Udløb i Atlanterhavet, 10 M. v. til s. for Sevilla. 8,000 I. Havn, Udførsel af Vin.

Mōgul ell. **Stormogul**, s. **Indien** (Hist.).

Mogūntia ell. **Moguntiacum**, det gamle Navn paa Mainz, hvis nuvær. Navn kommer af hint.

Mōhács [hahtsch], Stad i Ungarn ved Donau, 24 M. s. for Buda-Pest, med 12,000 I., er historisk mærkelig ved Slaget 29 Aug. 1526, i hvilket Tyrkerne under Soliman II sejrede over Ungarerne, hvis Konge Ludvig II fandt sin Død paa Flugten, og ved Hert. Carl IV af Lothringens glimrende Sejer over Tyrkerne 12 Aug. 1687, efter hvilken disse maatte rømme Ungarn.

Mohair [mohæhr] ell. Poil de chèvre, fr. [poāhl dø schæver], s. **Kamelgarn**.

Mohawker [hāāker], s. **Irokesere**.

Mohikānere, en Stamme blandt Delawarerne (s. d. A.) af den algonkinske Afdeling af Indianerne, fordum et betydeligt Folk ved Hudsonfloden i Nærheden af New-York. Da de vare fordrevne derfra til Mississippidalen og meget svækkede, vakte Cooper stor Interesse for dem ved sin Roman „Den sidste M.“. Efterkommere af dem kunne næppe paavises, da de ere smeltede sammen med andre ligeledes i Antal aftagne Indianerstammer.

Mohilev [leff], 1) Gouvernem. i Vestrusland, omgivet af Gouv. Vitebsk, Smolensk, Tschernigov og Minsk, 873 □ M. med 1,146,000 I. (1882), hvoraf omtr. $\frac{1}{8}$ Jøder, er et skovrigt Sletteland, der gjennemstrømmes af Dnjepr og dens talrige Bifloder. Landet er rigt paa Smaasøer og har tillige store Mosestrækninger. Agerdyrkning er Hovederhverv og Rug, Byg, Havre, Hør og Hamp de vigtigste Sædarter. Ubetydelig Industri. — M. hørte oprindelig til det russiske Fyrstend. Smolensk, knyttedes i Midten af det 14de Aarh. til Litauen og kom tillige med dette til Polen 1386; det blev 1772 løsrevet herfra og forenet med Rusland. M. regnes til Hviderusland. 2) Hovedstad i Gouv. M. ved Floden Dnjepr, 90 M. s. for St. Petersborg med 41,000 I. (1880), er Sæde for en romersk-katholsk og en græsk-katholsk Ærkebiskop, har talrige Kirker, hvoraf 4 romersk-katholske og 1 protestantisk, 2 Synagoger, flere højere Undervisningsanstalter, en stor Bazar, Fabriker i Saffian og Læder og betydelig Handel. 3) Stad i Gouv. Podolien, ved Floden Dnjestr, 13 M. ø. s. ø. for Kamenets-Podolskij. 18,000 I.

Mohl, Hugo v., en af Tysklands ypperste Botanikere, f. 8 Apr. 1805 i Stuttgart, blev 1835 Professor ved Universitetet i Tübingen og døde i denne Stilling 1 Apr. 1872. M.s betydeligste Forfattervirksomhed som Plantenanatom falder navnlig 1830—45; de vigtigste af hans indtil da publicerede Afhandlinger bleve samlede under Titlen „Vermischte Schriften botanischen Inhalts“ (1845), der er et Hovedværk i den botaniske Anatomi. M. var indtil sin Død Medudgiver af det ansete Ugeblad „Botanische Zeitung“ og har ogsaa heri skrevet mange Afhandlinger. — Hans Broder, **Jul. v. M.**, f. 28 Oct. 1800, gik 1823 til Paris, hvor han hørte de Sacy og Rémusat, og blev 1826 Professor i orientalske Sprog i Tübingen. Han lagde sig især efter Persisk og udgav anonymt med Olshausen »Fragments relatifs à la religion de Zoroastre« (1829). Han tog 1832 sin Afsked som Professor i Tübingen, valgte Paris til sit stadige Opholdssted og udgav her for Collect. Orient. Firdusis »Schahnameh« (4 Bd., 1838); 1840 blev han Medlem af det asiatiske Selskab og affattede som Secretær for dette de aarlige Beretninger om de orientalske Studiers Udvikling og Fremgang. 1844 blev han Medlem af Akademiet og 1845 Professor i Persisk ved Collège de France. Bottas Udgravninger i Ninive foretoges efter M.s Plan, der udgav Bottas Breve, »Lettres de M. Botta sur les découvertes à Khorsabad«. Under den tysk-franske Krig 1870—71 opholdt M. sig i England efter at have gjendrevet alle falske Rygter, der udspredtes i Tyskland om Aarsagen til dette Ophold, med den Erklæring, at han i sit

adopterede Fædreland kun havde fundet den hjerteligste Gjæstfrihed og Imødekommen. Han døde 4 Febr. 1876 i Paris. — En tredje Broder, Rob. v. M., Statsretslærer, f. 17 Aug. 1799, var først Professor i Tübingen, dernaa Regeringsraad i Ulm og blev 1847 Prof. i Heidelberg. 1848 var han Medlem af den tyske Nationalforsamling og overtog i Sept. Justitsporteseuillen i Rigsministeriet, men traadte tillige med Gagern og sine øvrige Kolleger igjen tilbage 17 Maj 1849 og ofrede sig paa ny til sin Lærervirksomhed i Heidelberg. 1857 valgtes han til Badens 1ste Kammer som Repræsentant for Heidelbergs Universitet og siden 1863 af Storhertugen; han blev 1867 Kammerets Formand. 1860—66 var M. Afsending ved Forbundsdagen og medvirkede særlig til Gjenoprettelse af Forfatningen i Kurhessen; 1867—71 var han Badens Afsending i München og blev derefter Formand for Regnskabsretten; 1874 valgtes han til den tyske Rigsdag. Foruden specielle Arbejder over Württembergs Statsret har han ogsaa i flere Skrifter behandlet Statsvidenskaben i Almindelighed; især kan nævnes hans „Geschichte und Litteratur der Staatswissenschaften" (1855), „Encyclopädie der Staatswissenschaften" (1859) og hans omfattende „Staatsrecht, Völkerrecht und Politik" (3 Bd., 1860—69), hvori han drøfter Nutidens mest brændende politiske og sociale Spørgsmaal. D. 5 Nov. 1875.

Mohn, Henrik, norsk Meteorolog, f. i Bergen 15 Maj 1835, studerede Mineralogi og underkastede sig Bergexamen 1858. Fortsættende sine naturvidenskabelige Studier paa egen Haand deltog han 1858 og 1859 i den geologiske Undersøgelse, hvorefter han 1860 blev Universitetsstipendiat i Astronomi og n. A. tillige Observator ved det astronomiske Observatorium i Christiania. Som saadan udførte han for den europæiske Gradmaaling Opmaalingen i Norge og udgav forskjellige astronomiske Arbejder, derblandt „Om Kometbanernes indbyrdes Beliggenhed" (Universitetsprogram 1861). 1866 udnævntes han til Professor i Meteorologi og Bestyrer af det samtidig oprettede meteorologiske Institut, i hvilken Stilling han har udfoldet en betydelig Virksomhed. Saaledes har han som Norges Delegerede siden 1873 deltaget i alle de meteorologiske Congresser, af hvis permanente Comité han paa samme Tid har været Medlem, ligesom han ogsaa er Medlem af den internationale Polarcommission og i denne Egenskab organiserede den norske Polarstation i Bosekop. 1874 fremsatte han i Forening med Professor G. O. Sars Forslag om, at den norske Stat skulde udsende en videnskabelig Expedition til Undersøgelse af de Dele af Atlanterhavet, der ligge mellem Norge og Grønland, fornemmelig den østlige Del, det senere saakaldte norske Hav. Af Expeditionen, der foregik i Sommeren 1876—78, var M. Leder. I Beretningen om den har han meddelt Resultaterne af de meteorologiske og astronomiske Iagttagelser samt en Oversigt, „Geographi og Naturhistorie". I „Christiania Videnskabsselskabs Forhandlinger", i „Österreichische Zeitschrift für Meteorologie" samt i „Petermanns Mittheilungen" o. a. St. har han offentliggjort talrige meteorologiske, geographiske og geophysiske Afhandlinger. Af hans særskilt udkomne Skrifter kunne nævnes „Meteorologiske Iagttagelser i det sydlige Norge 1863—66" (1867), „Norsk meteorologisk Aarbog", der udkommer aarlig siden 1867 (fra 1874 paa Tysk), „Det norske meteorologiske Instituts Stormatlas 1871", „Om Vind og Vejr. Meteorologiens Hovedresultater" (1872; udgivet paa Tysk 1875 under Titel „Grundzüge der Meteorologie", 4de Opl. 1887, og derfra oversat paa flere andre Sprog); end videre i Forening med Professor C. M. Guldberg »Études sur les mouvements de l'atmosphère« (Universitetsprogr. 1876 og 1880). 1877 blev han Æresdoctor ved Upsala-Universitetets 400aarige Jubilæum.

Mohr, Karl Friedr., f. 1806 i Koblenz, d. 5 Oct. 1879 i Bonn, Dr. phil., Apotheker og Medicinalassessor i Koblenz, har gjort sig fortjent ved en Del chemiske og pharmaceutiske Arbejder, der navnlig have Betydning for disse Fags Praxis; især fortjener at nævnes hans Bidrag til den baade videnskabelig og teknisk vigtige Titreranalyses Udvikling. Hans „Lehrbuch d. Titrirmethode", hans „Lehrb. d. pharmaceutischen Technik" og hans Commentar til den preussiske Pharmakopoe have alle oplevet flere Oplag.

Mohrungen, Stad i den preussiske Prov. Østpreussen, 13 M. s. s. v. for Königsberg. 4,000 I. Gammelt Slot, opført 1249. Herders Fødeby.

Mohs, Friedr., tysk Mineralog, f. 1774, d. 1839, studerede Naturvidenskaberne og især Mineralogien først i Göttingen, senere i Freiberg. Ved Udgivelsen af Kataloget over van der Nulls Mineraliesamling (1804) fremsatte han første Gang sine Anskuelser om Principerne for Mineralernes Klassification og udviklede dem senere paa en fuldstændigere Maade i det af ham grundede naturhistoriske Mineralsystem. M. ansattes 1812 som mineralogisk Professor i Graz, blev derefter 1818 Werners Efterfølger i Freiberg og udnævntes 1826 til Professor i Mineralogi i Wien. Hans vigtigste Arbejde er „Grundriß der Mineralogie" (2den Udg. 1839).

Moiré, fr. [moarē], moirerede (vatrede) Stoffer, dels Verkan, som dog oftere kaldes Morin, dels svært Silketøj, f. Ex. Gros de Naples eller Gros de Tours (moiré antique). Moireringen foretages ved Gaufrering med vatret graverede Valser.

Moirisk, norsk, d. s. s. Graastikken, s. Stikken.

Moivre, Abraham de [moāv'r], fremragende Mathematiker, f. i Vitry i Champagne 26 Maj 1667, d. i London 27 Nov. 1754, hørte til en fransk Slægt, som efter Ophævelsen af det nantiske Edict bosatte sig i England, hvor M. ernærede sig ved at give Undervisning i Mathematik. Som Mathematiker har han særlig Fortjeneste af Udviklingen af Sandsynlighedsregningen, i hvilken Disciplin hans »The doctrine of chances« (London 1718; senere udg. 1738 og 1756) er et af Hovedværkerne. Ogsaa paa andre Omraader inden for Mathematiken har han præsteret fortrinlige Ting; en bekjendt vigtig Sætning bærer endnu Navn efter ham

(fremsat i »Miscellanea analytica de seriebus et quadraturis«, 1730). M. var fra 1697 Medlem af Royal Society og nød overhovedet som Videnskabsmand stor Anerkjendelse, bl. a. fra Newtons Side.

Mokassin, Pelssko, de nordamerikanske Indianeres Fodbeklædning.

Mokka ell. **Mocha**, Stad i det arab. Landskab Jemen ved en Bugt af det røde Hav, 30 M. n. v. for Aden, med 5,000 J., er bekjendt ved Udførelsen af den fineste arabiske Kaffe, der dog ikke voxer i Omegnen.

Mökkasten, et Mineral, en Varietet af Chalcedon med brune eller sorte Tegninger af et træ-, busk- ell. moslignende Udseende. Sleben benyttes den som Smykkesten og til Bijouterigjenstande.

Möla, Pietro Francesco, sædvanl. kaldt „M. di Roma“, ital. Maler af den bolognesiske Skole, f. 1612 i Coldre i Canton Ticino, d. 1666 i Rom, hvor han malede dels i Guercinos, dels i Albanis Stil, bl. a. Josephs Historie, som er i Quirinalets Malerisamling. Ogsaa i Paladser og Kirker i Rom ser man adskillige Arbejder af ham; og i Paris findes 7 betydelige Billeder af M. — **Giovanni Battista M.**, kaldt „di Francia“, f. 1616 i Besançon en dygtig Landskabsmaler, var Elev af Albani, og døde vistnok 1661 i Rom. Han forvexles undertiden med P. F. M.

Möla di Bāri, Stad i Syditalien, 3 M. ø. s. ø. for Bari ved Adriaterhavet. 12,000 J. Havn og Skibsbyggeri.

Molārsvangerskab, falsk Svangerskab, et saadant, ved hvilket det befrugtede Æg efter at være kommet ind i Livmoderen tidlig mislykkes og forandres til en fast, kjødagtig Klump eller til en stor Blære, fyldt med blodig Vædske eller Luft, eller til en Samling af smaa klare, Vandblærer, der hænge sammen ved Smaastilke ligesom Druerne paa Klasen. I daglig Tale bruges Navnet „falsk Svangerskab“ ogsaa om andre Svulster inden i Livmoderen, der uden at have noget med Befrugtningen eller Ægget at gjøre fremkalde en Tilstand, som ligner et Svangerskab, men i saa Fald er det naturligvis slet ikke noget saadant. M. ender med, at det forandrede Æg efter kortere eller længere Tid udstødes igjennem Moderskeden.

Molāsse, et i Schweiz brugt Udtryk for en der meget udbredt, blød Sandsten, der findes sammen med grove Conglomerater (Nagelfluh) og hører til de yngre tertiære Dannelser, som derefter ofte føre Navn af **Molasseformationen.**

Molay, Jacq. Bern. de [læ̆], Tempelherreordenens sidste Stormester (siden 1298), af burgundisk Adel, gik 1306 efter Pave Clemens V.s og den franske Konge Philip d. smukkes Indbydelse fra Cypern, hvor Ordenen havde sit Sæde og hvor han var i Færd med at ruste sig til en Expedition mod Saracenerne, til Frankrig og blev 13 Oct. 1307 fængslet tillige med alle de i Frankrig værende Riddere. Efter flere Aars Lidelser i Fængslet og grusomme Mishandlinger ved Tortur blev han brændt ved en langsom Ild paa en af Seineøerne i Paris 18 Marts 1314, fordi han protesterede mod den hele retsstridige Fremfærd mod Ordenen.

Molbech, Christian, f. 8 Oct. 1783 i Sorø, hvor hans Fader var Professor ved Akademiet, d. 23 Juni 1857 i Kjøbenhavn, blev i sit 7de Aar indskreven som Søcadet, men kom 1796 med en dansk Familie om Bord paa et Skib, der gik til Serampur i Indien, for der at slaa ind paa Handelsvejen. En Brystsygdom standsede dog allerede ved Helsingør hans Rejse; han vendte da tilbage til Sorø og begyndte under sin Faders Vejledning videnskabelige Studier. Han blev Student 1802 og begyndte at studere Retsvidenskaben, men blev 1804 ansat som Volontær ved det store kongel. Bibliothek, hvor han 1823 forfremmedes til første Bibliotheksſecretær; 1829 blev han tillige Prof. extraord. ved Kjøbenhavns Universitet i Literærhistorie; 1830—42 var han Medlem af Theaterdirectionen. M. førte i sin Ungdom et ensomt, arbejdsomt Liv og var legemlig svag. Han var som Tidsalderen i det hele stærkt sentimental med et Anstrøg af Tungsind, der heller ikke senere ganske forlod ham. Hans Skrifter fra en tidligere Periode, især nogle Digte, bære derfor ogsaa et stærkt sentimentalt Præg. 1808 gjorde han Bekjendtskab med N. F. S. Grundtvig, med hvem han i flere Aar omgikkes og brevvexlede meget; senere fjærnede disse to saa vidt forskjellige Aander sig dog fra hinanden. 1812 besøgte han første Gang Bakkehuset og kom i de nærmest paafølgende Aar i en livlig Brevvexling (udg. 1883) med Fru Rahbek, der havde en betydelig Indflydelse paa ham. M. hører til de frugtbareste Forfattere i den danske Literatur, særlig paa Historiens, Sprogvidenskabens og Literaturhistoriens Omraader. Af hans talrige historiske Skrifter maa nævnes „Historie om Ditmarskerkrigen“ (1813), „Kong Erik Plovpennings Historie“ (1821), „Fortællinger og Skildringer af den danske Historie“ (1837—40), „Forelæsninger over Historiens Philosophi“ (1840—41), „Videnskabernes Selskabs Historie i dets første Aarhundrede 1742—1842“ (1843), samt en Mængde Afhandlinger i forskjellige Tidsskrifter; end videre udgav han „Uddrag af Biskop Bircherods historisk-biographiske Dagbøger fra Aarene 1658—1708“ (1846), „Kong Christian IV.s egenhændige Breve“ (1ste Bd. 1848) og (i Forening med N. M. Petersen) „Udvalg af hidtil utrykte danske Diplomer og Breve fra det 14de, 15de og 16de Aarh.“ (1842—58). Den danske Digtekunst viede han en betydelig Opmærksomhed. Han udgav saaledes 1830—40 „Dansk poetisk Anthologi“, 1831 „Ewalds Levned“, 1831—32 „Forelæsninger over den danske Poesi, særdeles efter Ewalds, Baggesens og Oehlenschlägers Værker“, 1850 „Studier over Oehlenschlägers Poesi“ og 1851 „Schack Staffeldts Levned“. 1839 udgav han Rosenstand-Goiskes „Kritiske Efterretninger om den kongel. danske Skueplads“. Efter at have foretaget nogle forberedende Arbejder for Videnskabernes Selskabs Ordbogscommission havde M. 1806 (i sit 23de Aar) faaet det Hverv at udarbejde det halve af Bogstavet K og Bogstaverne M og P, og den danske Lexikographi blev fra nu af et af hans Yndlingsstudier. 1813 udgav han „Dansk Haand-Ordbog“, 1833 „Dansk Ordbog“ (2den Udg. 1859), 1853—57 „Dansk Glossarium ell.

Ordbog over forældede danske Ord“ (Slutningen udg. 1866), 1833—41 „Dansk Dialekt-Lexikon“, 1850 „Danske Ordsprog, Tankesprog og Rimsprog“, 1840 „Bidrag til en Historie og Sprogskildring af de danske Bibeloversættelser fra det 16de Aarh.“. 1825 udgav han „Den danske Rimkrønike“, 1826 „Henrik Harpestrengs danske Lægebog“, 1828 „Den ældste danske Bibeloversættelse“, 1836 „Hr. Michaels tre danske Rimværker“ og 1844 „Ludv. Holbergs Comedier“, 1ste Bd. Sine Rejseiagttagelser har han bl. a. skildret i „Ungdomsvandringer i mit Fødeland“ (1811), „Fragmenter af en Dagbog, skreven paa en Rejse i Danmark 1813“ (1815), „Breve fra Sverige 1812“, „Rejse gjennem en Del af Tyskland, Frankrig, England og Italien 1819 og 1820“, „Lund, Upsala og Stockholm i Sommeren 1842“ osv. I sin Tid meget læste Bøger for Ungdommen vare hans „Julegave for Børn“, „Udvalgte Æventyr og Fortællinger“ og „Dansk Læsebog“ (1832, 9de Opl. 1869). Siden 1848 optraadte han ogsaa som politisk Forfatter og skrev bl. a. stærkt mod den moderne Skandinavisme og Frihedsbevægelse. Endelig har han udfoldet en betydelig og ofte fortjenstfuld Virksomhed som Kritiker, bl. a. i de af ham udgivne Hæftetidsskrifter „Athene“ (1814—17), „Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Kunst“ (1827—36) og „Analekter“ (1846—47), men rettede som saadan ofte meget bitre, undertiden tillige ubillige Angreb paa flere bekjendte Samtidige. Af hans mindre Arbejder ere ikke faa udgivne i „Blandede Smaaskrifter“ (1834—36) og „Blandede Skrifter, 2den Samling“ (4 Bd., 1853—56). Som Sprogmand nyder M. ikke Anseelse, og den Side af Sprogvidenskaben, han især dyrkede, Lexikographien, laa heller nappe for en Mand med hans vidt om sig gribende Interesser og Studier. Derimod kan det ikke nægtes, at han har betydelige Fortjenester som Udgiver af ældre dansk Literatur og især som Historiker. Hans utrolig lette Produktivitet skadede ham vistnok ogsaa her, idet den ofte forledede ham til at fremlægge Resultater af Studier, der ikke vare tilstrækkelig modne; men i den store Række af Monographier fra hans Haand er der mange, der indtage en smuk Plads i dansk historisk Literatur, forfattede, som de ere, med Liv og vidnende om en alsidig dannet Forskeraand. Det skyldes navnlig ham, at „den danske historiske Forening“ dannedes 1839. Som Foreningens første Secretær redigerede han „Historisk Tidsskrift“ og „Nyt historisk Tidsskrift“ (1840—54), af hvis Indhold en meget væsentlig Del skriver sig fra hans Haand. Ogsaa som Bibliotheksmand har han baade praktisk og theoretisk gjort sig fortjent. — Hans Søn, **Christ. Knud Freder. M.**, f. 20 Juli 1821 i Kjøbenh., 1839 dimitteret fra Vordingborg Skole, følte sig allerede i de første Studenteraar tiltrukken af æsthetiske Studier og poetiske Arbejder og vandt 1840 Universitetets Guldmedaille for Besvarelsen af dets æsthetiske Prisspørgsmaal, samt udgav Digtcyklen „Billeder af Jesu Liv“. Dette saa vel som hans senere Arbejder, de „Blandede Digte“, de paa det kongel. Theater opførte dramatiske Digtninger „Klintekongens Brud“ og „Venusbjærget“, den bekjendte og meget udbredte lyriske Digtsamling „Dæmring“ og det tragiske Drama „Dante“ ere samlede i de 1863 udkomne to Bind „Digte, lyriske og dramatiske“. Af Arbejder i Prosa har M. skrevet de tiltalende Rejsebilleder „En Maaned i Spanien“, samt en Række politiske, kritiske og polemiske Dagbladsartikler, der 1873 samledes under Fællestitlen „Fra Danaidernes Kar“ og alle skrive sig fra den Tid, da M., efter at Krigen 1864 havde fordrevet ham fra hans Lærestol som Professor i dansk og nordisk Sprog og Literatur i Kiel, knyttedes til „Dagbladets“ Redaction. Enkelte Oversættelser og Bearbejdelser af dramatiske Arbejder, f. Ex. „Smedenes Skrue“, falder samtidig hermed, men til selvstændigt Arbejde for Skuepladsen følte M. sig i en lang Aarrække uoplagt, efter at J. L. Heiberg i sin Tid havde afvist hans „Dante“. Da han imidlertid efter Hauchs Død 1871 knyttedes til det kgl. Theater som Censor, vaagnede atter Lysten til dramatisk Produktion i ham, og Holbergstatuens Afsløring foran det nye Skuespilhus gav ham 1875 Anledning til at skrive det lille holbergske Studie „Renteskriveren“, som optoges med Bifald af Publikum. Fra Maj 1878 gik i de følgende Saisoner det femakts Skuespil „Ambrosius“ over Scenen under en i Theatrets Historie næsten exempelløs Tilstrømning og oplevede en stor Mængde Opførelser; derimod faldt Skuespillene „Pharaos Ring“ og „Opad“ efter forholdsvis kun faa Forestillinger, i og for sig svage Arbejder og derhos stærkt angrebne af den literære Opposition, der ikke kunde tilgive M. hans Forkastelse af Bjørnsons „Leonarda“. I Aaret 1881 nedlagde M. sit Embede som Censor, og i de senere Aar har han taget Bolig i en Landsby uden for Kjøbenhavn; herfra har han udgivet sin Faders Brevvexling med Kamma Rahbek samt en Oversættelse af Otto Ludwigs Fortælling „Mellem Himmel og Jord“. Hans mest monumentale Arbejde, hvortil Grunden lagdes ved flittige Studier under et længere Ophold i Rom, er Oversættelsen af Dantes »Divina commedia« i 4 Bind (1851—62, 3dje Udg. 1878), med en godt orienterende Indledning og forklarende Noter. En i høj Grad udviklet og altid fint forstaaende Formsans er et Grundtræk baade for M.s poetiske og for hans kritiske Forfattervirksomhed. 1879 blev han ved Universitetets Firehundredaarsfest Æresdoctor i det philos. Facultet.

Molbo, Beboer af Mols. M. have tidligere maattet høre ilde for Enfoldighed, saa at en „Molbo“ er blevet ensbet. med et Fæhoved; deraf „Molbohistorier“, Fortællinger om ualmindelige Dumheder. 1862 udgav Fausbøll „Beretning om de vidtbekjendte M.s vise Gjerninger og tapre Bedrifter“, 1875 L. R. Turen „Molbohistorier“.

Moldau, tidligere et eget Fyrstendømme under tyrkisk Højhed, udgjør nu den nordøstlige Del af Kongeriget Rumænien. Landets vestlige Del op mod Transsylvanien er bjærgfuld (højeste Punkt 7,800 F.) og optages af Karpathernes Udløbere, der naa helt ned til Floden Sereth. Mellem denne Flod og Pruth, der danner Grænsen mod Rusland, ligger et Sletteland, som mod S. og endnu

mere mod Ø. i Bessarabien gaar over til Sumpland med store Søer. Jordbunden er i det hele frugtbar, men kun dyrket i ringe Udstrækning. Der avles alle Slags Korn, Vin, Tobak og megen Frugt; Landet har store Skove med gode Træsorter. Af Mineralprodukter forekomme Salt, Kobber, Svovl og Brunkul. Industrien er ubetydelig. Største Delen af Grundejendommene er i Adelens og Klostrenes Besiddelse. Landet er i det hele ikke i nogen blomstrende Tilstand, saa at man f. Ex. kun undtagelsesvis træffer brolagte Gader, og Husene ere med Undtagelse af Bojarernes Paladser og de fremmede Kjøbmænds Boliger for det meste elendige Hytter. Hovedstad **Jassy**. — M. udgjorde tillige med Valachiet en Del af det gamle Dacien, der i Beg. af det 2det Aarh. blev gjort til romersk Provins af Kejser Trajan, men igjen opgivet af Kejser Aurelian i sidste Halvdel af det 3dje Aarh., hvorpaa det blev besat af det ene barbariske Folk efter det andet: først Goter, derpaa Hunner, Gepider, Bulgarer og andre slaviske Folk, Avarer, Chazarer, Petschenegter o. fl., som afvexlende herskede i Landet, og gjensidig fordrev hverandre, og af hvis Blanding med den tilbageblevne latiniserede ældre Befolkning Rumænerne (Rumani), som de selv kaldte sig, ell. Valacherne, som de kaldes af Nabofolkene, ere opstaaede. I det 11te Aarh. dannede Rumanerne her et eget Rige, som i det 13de blev omstyrtet af Mongolerne; derpaa herskede en kort Tid de nogaiske Tatarer her, efter hvis Udvandring det flade Land laa ganske øde, indtil en ny Indvandring af Valacher i det 14de Aarh. paa ny befolkede det. De drog fra Ungarn ind i Landet og stiftede under deres Anfører Dragosch en Stat, som af Floden Moldawa (der ikke maa forvexles med den i næste Art. nævnte Flod) fik Navnet M., og som regeredes af Stifterens Efterkommere Dragoschiterne, der førte Titel af **Voivoder**, først i Afhængighed af Ungarn, senere af Polen. Fra 1458 til 1504 regerede Stephan d. store; han tilbageslog gjentagne Gange Tyrkernes Indfald og gjorde sig uafhængig af Polen, hvis Konge 1487 led et stort Nederlag i M. I Beg. af det 16de Aarh. maatte dog Voivoden Bogdan III underkaste sig Porten som Vasal, og M. sank nu snart ned til at blive en skatskyldig Provins, som Tyrkerne behandlede med stedse større Vilkaarlighed. Da Dragoschiterne vare uddøde 1716, satte Sultanerne fanariotiske Grækere til Fyrster i M. under Titel af **Hospodarer**. 1777 blev en Del af Øvre-M., Bukovina, afstaaet til Østerrig, og ved Freden i Bukarest 1812 fik Rusland Bessarabien eller Nedre-M. ø. for Pruth, hvorved M. indskrænkedes til Landet mellem denne Flod og Karpatherne. Grækernes Opstand mod Tyrkerne 1821 bragte ogsaa M. i Røre; men her havde Bevægelsen under Vladimirescu tillige det Formaal at fortrænge Fanarioterne, og skjønt den hurtig dæmpedes, havde den dog til Følge, at siden kun Indfødte bleve Hospodarer. Under Ruslands Krig med Tyrkiet 1828—29 blev M. besat af russiske Tropper og styredes derefter i 6 Aar af General Kisselev med stor Dygtighed, men med fuldstændigt Enevælde. Ved Freden i Adrianopel 1829 fastsattes, at ingen Tyrk maatte bo i M., at Hospodarerne skulde vælges paa Livstid, og at Rusland for Fremtiden blev Landets anden Beskyttelsesmagt. Efter Udarbejdelsen af det organiske Statut 1834 blev Michael Sturdza Hospodar; han søgte at fremme Handel og Industri, byggede mange Skoler og sendte unge Mænd til Udlandet for at uddannes, men nødtes 1848 til at vige for en Opstand i Jassy. Russerne skred derfor ind, besatte M. og kuede Bevægelsen, hvorefter det 1 Maj 1849 i Balta-Liman aftalte med Tyrkiet, at Hospodarerne kun skulde vælges paa 7 Aar. Gregor Ghika, der nu blev Hospodar, indlagde sig store Fortjenester af Skolevæsenets Udvikling, men maatte i Juli 1853 ved Krimkrigens Begyndelse forlade M., som holdtes besat af russiske Tropper indtil næste Sommer og derefter af østerrigske indtil Freden i Paris 1856. Ved denne ophævedes Ruslands særlige Protectorat, M. stilledes under Stormagternes Beskyttelse og udvidedes med et Stykke af Bessarabien, og en Landsforsamling („Divan") indkaldtes for at raadslaa om den fremtidige Statsordning. Den udtalte sig for at faa en fremmed, arvelig Fyrste, fælles for M. og Valachiet, men dette forkastedes af Stormagtsconferencen i Paris i Aug. 1858, og nu valgte M.s Forsamling 17 Jan. 1859 Alex. Cusa til Fyrste paa Livstid. 5 Febr. valgtes han ogsaa til Fyrste i Valachiet, og 6 Sept. godkjendtes dette Dobbeltvalg, hvorved Grunden lagdes til den nye Stat „Rumænien" (s. d. A.).

Moldau ell. **Moldawa**, Böhmens betydeligste Flod, udspringer paa Böhmerwald, løber først mod S. Ø., derpaa lige mod N. forbi Krumau, Budweis, hvor den bliver sejlbar, igjennem Prag og falder efter et Løb af 60 M. i Elben lige over for Melnik.

Molde, Kjøbstad i Romsdals Amt i Norge, har en offentlig Skole for den højere Almendannelse, nogen Fiskehandel og 1,600 I. (1885). Staden, der ligger ved Moldefjorden med en henrivende Udsigt over Fjordens mange, smukke Øer og de romsdalske Alper i Baggrunden, besøges aarlig af et stort Antal Turister.

Moldenhawer, Daniel Gotthilf, Theolog og Bibliothekar, f. 11 Dec. 1754 i Königsberg, hvor Faderen var theologisk Professor. I Hamborg og Göttingen begyndte og fuldendte han sine Ungdomsstudier, og ved det sidstnævnte Universitet fik han, 22 Aar gammel, en Ansættelse. 1777 kaldtes han til Kiel, hvor han n. A. blev Professor i Theologi og 1782 Dr. theol. 1783 blev han theologisk Professor ved Kjøbenhavns Universitet (til 1805), 1788 Overbibliothekar ved det store kongl. Bibliothek, 1805 Medlem af Directionen for Universitetet og de lærde Skoler (til 1817), 1811 Conferensraad; d. 21 Nov. 1823. Medens han kun har skrevet lidet, har han i sine Embedsstillinger øvet en betydelig Indflydelse; især skylder Bibliotheket, i hvis Historie hans lange Styrelse indtager en fremragende Plads, ham meget, bl. a. Ordningen deraf efter et videnskabeligt System, det samme, som endnu i alle Hovedtrækkene er bevaret. Han var en alsidig begavet Mand med en stærkt udviklet Lyst til at regere.

Môle, fr., ell. **Molo**, it. (lat. moles), kaldtes oprindelig kun nogle Dæmninger foran visse Havne i Middelhavet; senere har det faaet en mere udstrakt Anvendelse, saa at det nu benyttes som almindelig Betegnelse for større Havnedæmninger, navnlig naar de ere opførte af Sten; s. Havn.

Molé, Franç. René [lé], fransk Skuespiller, f. 1734 i Paris, debuterede 1754 paa Théâtre français. Hans Debut var som Tragiker, men han gik senere over til Lystspillet og var heri en af de største dramatiske Kunstnere, Frankrig har haft. Han døde 1805 som Medlem af det franske Nationalinstitut, Lærer i Declamation ved Conservatoriet og Directeur ved Théâtre français's Skole.

Molé, Matthieu [s. o.], fransk Statsmand, f. 1584 i en gammel Parlamentsfamilie, var Generalprocureur i Paris, blev 1641 ved Richelieu første Præsident for Parlamentet i Paris og 1651 Seglbevarer. Han spillede en vigtig Rolle i Frondekrigen som Mægler mellem Partierne. D. 1656. — Louis Matth., Grev M., f. 24 Jan. 1781, levede under Revolutionen i Udlandet, men kom tilbage 1796 og tiltrak sig 1805 Napoleon I.s Opmærksomhed ved sit Skrift »Essai de morale et politique«, hvori han forsvarede Kejserdømmet. Han blev 1807 Præfect, 1809 Statsraad og Directeur for Vejvæsenet samt Greve, var senere ansat i Kejserens Cabinet og blev 1813 Justitsminister. I de 100 Dage holdt han sig temmelig tilbage og stemte siden som Pair for Neys Domfældelse; han var 1817 —18 Marineminister og spillede senere en vigtig Rolle som Ordfører for de moderate. I Aug. 1836 blev han Første- og Udenrigsminister, indt. Marts 1839, da han fortrængtes ved et Forbund imellem de doctrinære under Guizot og de liberale under Thiers. 1848—51 hørte M. i Nationalforsamlingen til Førerne for det reactionære Parti (de saakaldte „Borggrever"), trak sig efter Statscoupet tilbage i Privatlivet og døde 25 Nov. 1855.

Molécule, fr. [kyle], den mindste relative Mængde af et Grundstof eller en chemisk Forbindelse, der forekommer i fri Tilstand; M. er altsaa de ved Deling af et Legeme fremkomme Smaadele, som ikke kunne deles yderligere, uden at Legemet som saadant sønderdeles i fine nærmere Bestanddele. Jvfr. Atom. Molecule-Rumfang. Da Vægtfylden af et Legeme er Forholdet mellem dets Vægt og Rumfang, vil dets Rumfang være Forholdet mellem dets Vægt og Vægtfylde og et Molecules Rumfang Forholdet mellem Moleculets Vægt og Legemets Vægtfylde. For luftformige Forbindelser ere nu Moleculets Vægt og Vægtfylde, henførte til samme Enhed, identiske (s. Atom). Heraf følger, at alle luftformige Forbindelsers M. er det samme, nemlig det Rum, som 2 Vægtdele Brint indtage ved 0° og 760 Millimetres Lufttryk. Vædskers M. vise stor Overensstemmelse ved deres respective Kogepunkter, i det mindste for saa vidt som der i Almindel. til samme Forskjel i Sammensætning svarer samme Forskjel i M. Dog er ikke en Gang denne Regel almindelig og kan heller ikke være det, idet Kogepunktet ikke er en Temperatur, som egner sig til Sammenligninger af denne Art. For faste Legemers M. gjælder, ligeledes med Undtagelser, den Regel, at isomorphe Legemers M. tilnærmelsesvis ere lige store.

Moler, en meget let og hvidgul Stenart, der forekommer i Brunkulformationen ved Limfjorden og i den nordlige Del af Mors danner Klinter af ikke ringe Højde. M. bestaar næsten alene af Kiselsyre, der hidrører fra Skaller af Diatomeer, og svarer til Tyskernes „Polerskifer". S. Kiseljord. Paa mange Steder kaldes ogsaa det hvide, kridtblandede Ler M.

Moleschott, Jakob, berømt Physiolog, f. 19 Aug. 1822 i Hertogenbosch, var først Læge i Utrecht, dernæst 1847—54 Docent i Heidelberg og udgav i dette Tidsrum følgende Skrifter: „Physiologie der Nahrungsmittel" (1850), „Physiologie des Stoffwechsels in Thieren und Pflanzen" (1851), „Der Kreislauf des Lebens" (1852). I de to første gav han værdifulde Bidrag til Læren om Stofskiftet og om Næringsmidlerne, i det sidste udviklede han sin materialistiske Philosophi. Læren om Stoffets Kredsløb i Naturen er efter M. det vigtigste Grundlag for den moderne Verdensanskuelse. Enhver Kraft, ogsaa den, der ytrer sig i Bevidstheden, er kun en Egenskab ved Stoffet. Den rette Blanding af Stoffer i Organismen frembringer de bedste Tanker og Viljesytringer. Disse Ideer, som M. udviklede med stor Begejstring, skjønt uden streng Consequens, skaffede ham en Tilrettevisning af den daværende klerikale Regering i Baden, og han nedlagde derefter sin Docentpost, medens han dog vedblev at lede det af ham selv grundlagte physiologiske Laboratorium. 1856 blev han Professor i Physiologi i Zürich, 1861 i Turin, 1879 i Rom. Foruden ved sin Lære om Stofskiftet og Næringsmidlerne er M. som Physiolog bekjendt ved sine Undersøgelser om Hjertets Nerver og om Haarets og Neglenes Vært.

Moleskin, s. Bommeſi.

Molést, Overlast, Men; molestère, forulempe, mishandle, beskadige.

Molesworth, Robert [møhlsuorth], engelsk Statsmand af en protestantisk Familie, f. 1656 i Dublin, hvor Faderen var Kjøbmand. Ved et fornemt Giftermaal kom han i Forbindelse med Vilhelm III og sendtes 1689 som Gesandt til Danmark. Hans heftige og umedgjørlige Sind passede ikke for denne Stilling, som han forlod efter 3 Aars Forløb. 1693 udgav han sin bekjendte Skildring af Tilstanden i Danmark, »An account of Denmark as it was in the year 1692«, der vakte stor Opsigt og blev oversat paa flere Sprog. Skriftet vidner om hans lidenskabelige Overdrivelse og bitre Ensidighed, men tillige om hans skarpe Jagttagelsesevne. Hans Angreb deri paa den danske Regering bevægede denne til at fremkalde Modskrifter. Efter at have tilbragt Resten af Vilhelm III.s Regeringstid uden Statsansættelse, blev han strax under Dronning Anna Medlem af Gehejmeraadet for Irland og 1716 Viscount. D. 1725. — William M., f. 23 Maj 1810, indtraadte 1832 i Underhuset og blev snart Fører for de saakaldte „philosophiske radicale", der krævede Jødernes Ligestilling, hemmelig Afstemning, Statens Omsorg for Folkeskolerne og lign. Reformer. De samme An-

skuelser fremsatte han i den af ham 1835 stiftede »London Review« og senere i »Westminster Review«, hvorhos han 1842—45 udgav Philosophen Hobbes's Værker. 1842 faldt M. igjennem ved Valgene, men valgtes paa ny 1845 og virkede særlig for Koloniernes Selvstyrelse. I Dec. 1852 blev han Commissær for de offentlige Arbejder og i Febr. 1855 Statssecretær for Kolonierne, men døde 22 Oct. s. A.

Moletter, smaa Staalhjul med Præg paa den krumme Overflade, bestemte til at nedtrykkes især i de blødere Metaller under Rulning, som oftest derved, at M. holdes til et paa en Drejebænk roterende Stykke. Forsirede Linjer for Bogtrykkere faa Præg ved M., anbragte i et Redskab som en Høvl. Kattuntrykvalser faa næsten altid deres Præg ved Molettering; men her benyttes en Moletteremaskine for at føre M. med tilbørlig Nøjagtighed. Smaa M. kaldes ofte Rouletter eller, naar de danne simple Kruskanter, Krushjul.

Molfetta, Stad i Syditalien ved Adriaterhavet, 3 M. v. n. v. for Bari. 30,000 I. Bispesæde. Linnedvæveri. Salpetergruber.

Molière [ähr], egtl. Jean Baptiste Poquelin, berømt fransk Komediedigter, f. 15 Jan. 1622 i Paris. Faderen var Tapeiserer og Kammertjener hos Kongen, og da denne Stilling i Regelen var arvelig, havde M. Møje med at faa Faderens Tilladelse til at studere. Han besøgte Collège Clermont (nu Louis le Grand) med det Maal at blive Advocat. Gassendi var hans Lærer i Philosophi og var vel skikket til at frigjøre sin Elevs Tanke fra aristotelisk og cartesiansk Autoritetstro. 1642—45 studerede M. Jura; men Lyst til Scenen, som Barndomsindtryk fra Theaterbesøg i Hôtel de Bourgogne maaske havde næret, bragte ham til at træde ind i et Skuespillerselskab, hvis bedste Kræfter vare Brødrene Béjart og deres Søster Madeleine, der blev M.s Elskerinde. Selskabet kaldte sig »Illustre théâtre« og optraadte paa forskjellige Steder i Paris. Paa dette Tidspunkt antog vor Digter Navnet M. Da Truppen ikke kunde subsistere i Paris, drog den 1646 til Provinserne; men vi vide kun lidet sikkert om M.s Liv som rejsende Skuespiller 1646—58. Det var et bevæget, i bratte Omvexlinger svingende Zigeunerliv i det muntre Sydfrankrigs Byer. Rimeligvis 1653 er hans første udarbejdede Komedie paa Vers »L'étourdi«, bygget paa et Sujet af en italiensk Commedia dell' arte, opført i Lyon. Den minder om sin Oprindelse ved sin imbroglioagtige, schematiske Charakter i hele Anlæget, og Digterens egen Individualitet er endnu ikke ret skudt frem. Paa sine Rejser traf han sin Skolekammerat Prins Armand af Conti, der støttede ham med sin Indflydelse og sin Pung. I Béziers opførtes 1656 »Le dépit amoureux«. 1658 drog M. til Paris og fik paa Prinsens Anbefaling Audiens hos Kongen; 24 Oct. s. A. debuterede hans Selskab paa et i det gamle Louvres Drabantsal indrettet Theater med Corneilles »Nicomède«, og der opførtes ligeledes M.s egne, paa Italienernes Vis løst udkastede, kaade og kjække Farcer, hvor Dialogen var overladt til Skuespillernes Improvisation, og hvoraf nogle ligge til Grund for hans senere, udarbejdede Prosakomedier. Derpaa tillod Kongen Selskabet at spille afvexlende med de italienske Skuespillere paa Théâtre du Petit Bourbon under Titel af »Troupe de Monsieur«. 1659 opførtes »Les précieuses ridicules«, en vittig Tidssatire, hvori M. latterliggjør Hôtel Rambouillets og dets Gjengangeres sminkede og sødlige Paraphrasestil. Som Holberg fandt sin Paulli, der vilde omstøbe hans Komedier, fik M. en lignende Fusker, Somaize, paa Halsen, der i flere Arbejder varierede Précieuse-Ideen og beskyldte M. for Plagiat. 1660 spilledes »Sganarelle ou le cocu imaginaire« (paa Vers) efter et italiensk Canevas, et overgivent og lystigt Stykke. Da Th. du Petit Bourbon blev nedrevet for at give Plads for Louvres Colonnade, tillod Kongen M.s Trup at spille paa det i Palais Royal af Richelieu 1639 indrettede Theater, der aabnedes 1661 med M.s »Don Garcie ou le prince jaloux«, en endnu famlende Overgang til den højere Komedie; men i »L'école des maris« se vi hans versificerede Komedie træde ud i kraftig Udvikling, og »Les fâcheux« med sit kostelige Galleri af komiske Figurer opførtes første Gang paa den da almægtige Generalintendant Fouquets Slot kort før denne Stormands Fald. 1662 ægtede M. Armande Béjart, enten en meget yngre Søster af hans tidligere Elskerinde Madeleine eller hendes Datter med en anden Elsker (allerede samtidige Fjender udspredte den Bagvaskelse, at M. havde ægtet sin egen Datter). Dette Ægteskab var ulykkeligt, og hans Hustrus Utroskab og Letfærdighed bragte M. inderlig Hjærtesorg; i en af sine genialeste versificerede Komedier, »L'école des femmes«, synes han med bitter Selvironi at have skildret den aldrende Elskers fortvivlede Stilling lige over for den pur unge Pige, som han har villet opdrage efter sine egne Theorier til en Hustru efter sit Hjærte. Stykket vakte det præstelige Partis Forbitrelse, og M.s gamle Beskytter Prinsen af Conti, der var bleven Jansenist, ivrede mod „de skandaløse Steder" i denne Komedie. Boileau tog M.s Parti, og denne selv gav sine Modstandere et bidende vittigt Svar i »Critique de l'école des femmes« (1663), der atter gav Anledning til Modskrifter, ja endog til brutal Behandling af en Adelsmand, der troede sig selv skildret i Stykket. Endnu skarpere Satire mod „Marquierne" findes i »L'impromptu de Versailles«, opført paa Hoftheatret der, hvori M. med aristophanisk Dristighed latterliggjør Modstanderne under deres egne Navne. En af de i Stykket angrebne Skuespillere fra Hôtel de Bourgogne, de Villiers, skrev derimod den polemiske Komedie »La vengeance des Marquis«; men da en anden Skuespiller anklagede M. for selve Kongen for at leve i Ægteskab med sin egen Datter, svarede Ludvig XIV ved at lade sig repræsentere ved Digterens nyfødte Søns Daab, og da nogle underordnede Hofbetjente nægtede at omgaas M., der havde arvet Tjenesten som »valet de chambre tapissier« efter sin Fader, udmærkede Kongen ham ved at lade servere for sig og ham alene i sit Sovekammer og lade Dørene aabne til Salen, hvor de Audienssøgende ventede. 1664 spilledes den overgivne Prosako-

medie »Le mariage forcé« i M.s ældre Stil; fra s. A. er »La princesse d'Élide«, der paa Grund af, at det i Hast maatte gjøres færdigt til en Hoffest, ender i Prosa, skjønt det er begyndt paa Vers. Fra 1665 er »Don Juan ou le festin de pierre« (i Prosa); M. har ikke umiddelbart benyttet Tirso de Molinas »El burlador de Sevilla«, men en italiensk Bearbejdelse. Præstepartiet rasede over Stykket, men Kongen understøttede Palais Royals Skuespillerselskab, der nu kaldtes »Troupe du Roi«, med 7,000 Frc.s aarlig. 1666 spilledes »L'Amour médecin«, hvor det gaar ud over den medicinske Charlatanisme, som M. hadede næsten lige saa meget som den religiøse; M., der næsten altid var lidende, kjendte af Erfaring Tidens Læger. I »Le misanthrope« (1666) culminerer Digteren i fin og dybsindig Charakterskildring; Hovedpersonen Alceste er atter en Selvobjectivering fra M.s Side, thi hans Sind havde længe lidt ved hans Hustrus Utroskab og de deraf følgende Skandaler og af Anger over hans stadige Svaghed lige over for Kvindens Forførelser. Men det synes, som om han netop ved dette Arbejde har frigjort sig, thi det kort efter opførte »Le médecin malgré lui« sprudler af den ungdommeligste Lystighed. 1666 begyndte M. den aldrig fuldendte »Mélicerte«; 1667 skrev han »Le Sicilien ou l'Amour peintre«. 1668 spilledes »Amphitryon«, hvis Forbillede er Plautus's beljendte Komedie; Efterligningen staar ikke tilbage for Originalen i komisk Kraft og overgaar den langt i poetisk Skjønhed og Ynde. S. A. gik »George Dandin« og »L'avare«; Motivet til den sidste er ogsaa fra Plautus. Allerede 1664 havde M. skrevet sit Mesterværk »Tartuffe«. Det er et culturhistorisk Værk, hvor den human-rationelle Moral dristig kaster Handsken til den bag jesuitisk Glathed og katholsk Orthodoxi dækkede, forargelige, casuistiske Moral — et Slag, ført lige saa kraftig fra hint Standpunkt som Pascals fra selve Christendommens. Det hykleriske Helgeneri var i Cours ved Hoffet, og Kongen, der kjendte en Del af Stykket, turde ikke trodse Præsternes Raseri. Medens Kongen var i Flandern, opførte M. Stykket i Palais Royal, støttende sig paa en formentlig mundtlig kongelig Tilladelse; men Øvrigheden forbød den anden Opførelse. M. sendte da to af sine Skuespillere til Lille for at opnaa Kongens skriftlige Tilladelse, men Ærkebiskoppen af Paris truede alle dem med Excommunication, „som læste, saa eller hørte“ denne Komedie, saa at Kongen atter opsatte sin Afgjørelse. Efter at den var opført delvis for Hoffet, opførtes Komedien dog endelig 1669 i Palais Royal. I Stoffets aandfulde Behandling staar den lige med »Le misanthrope«; men nu rasede Modpartiet, hvis Indignation gav sig Luft i en Pièce af Pierre Roullés, Sognepræst i Paris og Doctor i Sorbonnen. Fra 1669 er ligeledes det overgivne Prosastykke »Monsieur de Pourceaugnac«, fra 1670 »Les amants magnifiques«, et Potpourri af Komedie, Pastorale, Pantomime og Ballet, der opførtes i Versailles, og den fortrinlige Tidssatire »Le bourgeois gentilhomme«; fra 1671 ere Balletkomedien »Psyché«, »Les fourberies de Scapin«, hvori den Komedieart, som M. mest benyttede i sin Ungdom, er bragt til den højeste kunstneriske Fuldendelse, og »La comtesse d'Escarbagnas«. 1672 opførtes »Les femmes savantes«, hvor han efter en større Maalestok og i versificeret Form behandler det samme literære Uvæsen som i »Les précieuses«. M.s Helbred var efterhaanden blevet svagere og svagere, dels ved anstrængt Arbejde som Forfatter og Skuespiller, dels ved de allerede nævnte sørgelige Forhold, hvorunder han levede; men hans Venners Bønner formaaede ikke at bevæge ham til at trække sig tilbage fra Scenen. Da han fjerde Gang spillede Hovedrollen i »Le malade imaginaire« 17 Febr. 1673, anstrængte han sine sidste Kræfter. Efter Forestillingen blev han bragt syg hjem, og faa Timer efter gjorde en Blodstyrtning Ende paa hans Liv. Ærkebiskoppen af Paris forbød at give hans Lig en christelig Begravelse; men hans Enke opnaaede Kongens Samtykke til, at to Præster fulgte med Liget og Følget til Kirkegaarden. Enken maatte kaste Penge ud til den tilstimlende Pøbel, der vilde forhaane Skuespillerens Lig. Som Skuespiller kunde M. ikke optages i Akademiet; men 1778 oprejstes hans Buste der med Indskriften »Rien ne manque à sa gloire, il manquait à la nôtre«. 1817 flyttedes hans Ben til Kirkegaarden Père Lachaise, og 1843 blev der oprejst et Mindesmærke for ham i Rue Richelieu lige over for det Hus, hvori han døde. Som mange Komikere var M. tungsindig, skjønt han havde Sans for Luxus og Livsnydelse. Hans store Indkomster tillod ham at føre et stort og gjæstfrit Hus; Mænd som Racine, Boileau og Lafontaine vare hans fortrolige Venner. I sin Velstandsperiode udfoldede han en storartet Velgjørenhed. Som Skuespiller udmærkede han sig ved et spillende Lune, og hans Fremstilling støttedes ved en sjælden bevægelig Stemme og et Ansigt, der kunde gjengive alle Nuancer i det komiske Udtryk. Som Digter er han paa én Gang den kunstneriske Fuldender af Renaissancens Bestræbelser paa Komikens Omraade, idet han samler det komiske Stof fra den gamle romerske Komedie og Italienernes Commedia dell' arte i en klar og udviklet Kunstform, og Skaberen af det moderne, paa Virkelighedsiagttagelse og Tidsskildringer grundede Lystspil. Alt, hvad han laaner fra Forgængerne — han sagde selv: »Je prends mon bien où je le trouve« — paatrykker han sin Individualitets Præg. Naar han i sine lystige Prosastykker slaar Gjækken løs, er han altid fuld af Ynde. I sine store Komedier paa Vers indlader han sig paa store sociale og psychologiske Problemer, og hans skarpe Sandhedsinstinkt, hans alsidige Ironi, hans souveræne Herredømme over Formen gjøre disse Komedier til klassiske Mesterværker. M. har ført den sunde Sans i Triumph ind i Poesiens Land. Han har bragt Liv og Afvexling ind i de gamles og Italienernes staaende Typer, og hans Charakterer skildre hans Tids aandelige Physiognomi. Som hin Tids Poesi ynder han det symmetriske, det hinanden antithetisk illustrerende i Handling og Composition. Vor Holberg har, skjønt en ganske forskjellig Digter-

individualitet, benyttet M., som denne benyttede sine Forgængere; af hans andre udenlandske Efterfølgere turde Goldoni være den betydeligste. Hovedskriftet af de mange Arbejder, der have behandlet M.s Liv og Digtning, er Taschereaus »Histoire de la vie et des ouvrages de M.« (1825); af de senere maa mærkes Loiseleur, »Les points obscurs de la vie de M.«, og Lacour, »Études sur M.« (1877).

Molin, Joh. Pet., svensk Billedhugger, f. 17 Marts 1814 i Göteborg, hvor hans Fader var Bager, var først Handelsmand, men besluttede efter en Sygdom at bryde sig en ny Bane. 1843 begav han sig til Kjøbenhavn for at studere under Thorvaldsen, men denne døde et halvt Aar efter hans Ankomst, og M. optoges i Medailleur Christensens Atelier. 1845 kom M. til Rom, hvor han blev til 1853, fik Rejseunderstøttelse 1847 efter Hjemsendelsen af en „Amor", udførte „Bacchanten", „Amoriner", „Den neapolitanske Fiskerdreng", „David" og „Ingeborg" og blev 1855 Professor ved Kunstakademiet i Stockholm. Ved sin paa Londonerudstillingen 1862 udstillede berømte Gruppe „Bæltespænderne" (1860) vandt han europæisk Berømmelse, og i hans Fædreland steg hans Anseelse yderligere ved „Fontainen" med Nøkken, Ægir og Ægirs Døtre (1866) i „Kungsträdgården" i Stockholm, samt ved Carl XII.s Statue (ligeledes i Stockholm). M. døde 29 Juli 1873 paa sit Landsted ved Vaxholm.

Molina, Stad i den spanske Prov. Murcia, og **M. de Aragon**, Stad i Provinsen Guadalajara, hver med c. 3,000 J. „Greve af M." hørte med til den spanske Kongetitel, og Prætendenten Don Carlos (Carl V) kaldte sig saaledes.

Molina, Ludv., Jesuit og theol. Professor ved Universitetet i Evora i Portugal, f. 1535 i Cuenza i Ny-Castilien, d. 1601 i Madrid, forsøgte at hæve den Modsætning imellem den katholske Kirkes Theori og Praxis, som fremkommer derved, at man i Theorien hylder Augustins Lære og i Praxis følger Semipelagianismen. Hans Skrift »Liberi arbitrii cum gratiæ donis, divina præscientia, providentia, prædestinatione et reprobatione concordia« (1588) skulde mægle imellem Augustin og Semipelagianismen, men gav i Virkeligheden den sidste fuldstændig Medhold. Skriftet vakte overordentlig Opsigt og fremkaldte en heftig Strid imellem Dominikanerne og M.s Tilhængere, **Molinisterne**, hvortil hele Jesuiterordenen hørte. Striden blev dæmpet paa den Maade, at Paven 1598 nedsatte en Commission (»Congregatio de auxiliis gratiæ«), der aldrig er bleven færdig med sin Dom; men senere har den katholske Kirke dog ved at fordømme Jansenismen factisk stillet sig paa samme Standpunkt som M.

Molina, Tirso de, Forfatternavn for Gabriel Tellez, berømt spansk Digter, f. c. 1570 i Madrid. Han studerede i Alcalá og traadte 1613 ind i den gejstlige Stand, efter at han havde udfoldet en rig dramatisk Virksomhed, der havde erhvervet ham Lope de Vegas Venskab og Beundring. M. maa ogsaa som Dramatiker nærmest regnes til Lopes Skole. Han er en verdslig Natur; i sin Digtning respecterer hans dristige Phantasi ikke synderlig Sandsynligheden saa lidt som Moralen. Erotiken er dens Midtpunkt, men det er Phantasiens og Sandsernes Erotik. Hans Komik er drøj og frivol. Blandt hans 1616—36 i 4 Bind udkomne Dramaer maa først og fremmest nævnes »El burlador de Sevilla«, den første kunstneriske Bearbejdelse af Don Juan-Sagnet, der gjennem en italiensk Bearbejdelse blev Grundlaget for Molières »Le festin de pierre«. Som Prøve paa hans almindelige Charakter som Dramatiker maa fremhæves »Don Gil de las calzas verdes«. Hans Intriguer ere, skjønt ensformige, lagte med Kunst; sædvanlig sætter en Forklædning Intriguen i Gang, og den udføres af Elskerinden, der gjærne i Modsætning til Elskeren viser Charakterfasthed og Mod. Dictionen er pragtfuld, og Stilen hører til Blomsterne af det castilianske Dramas bedste Tid. M.s ikke-dramatiske Hovedværk er »Los cigarrales de Toledo« (1620), en broget Blanding af lyriske Digte, Noveller og Afhandlinger. Om hans Liv vides kun, at han endte som Prior for Barmhjærtighedsordenens Kloster i Soria, efter den rimeligste Antagelse 1648.

Molināri, Gust. de, f. 1819 i Liège, bekjendt som økonomisk Forfatter, navnlig af en Del Afhandlinger i »Journal des Économistes«, hvis Redaction han overtog 1881, og andre Tidsskrifter; en Del af disse ere udgivne samlede i »Questions d'Écon. polit. et de droit public« (1861). Af hans senere Arbejder kunne nævnes »L'évolution économique au XIXe siècle« (1880) og »L'évolution politique au XIXe siècle« (1884).

Molināsk (maaske af fr. moulinage, Møllemaling), en i sin Tid yndet Dans.

Molinos, Michael, spansk Præst og Stifter af Quietismen, f. i Zaragoza 1640, kom 1669 til Rom og blev her aandelig Vejleder for mange alvorlige Sjæle. I sit Skrift »Guida spirituale« lærte han, at det christelige Livs højeste Salighed bestod i en umiddelbar Skuen af Gud og i den ad denne Vej, Bønnens og Contemplationens Vej, vundne Ro og Fred i Sjælen. Jesuiternes Skinsyge og især Ludvig XIV.s Skriftefader La Chaises Bestræbelser bragte Inqvisitionen til at skride ind imod M. Han blev fængslet 1685, maatte afsværge 68 Sætninger af sine Skrifter som kjætterske og gudsbespottelige (1687) og blev derefter dømt til livsvarigt Klosterfængsel og den strængeste gejstlige Control. D. 1697. Hans Tilhængere betegnedes med Navnet „Quietister".

Molise, tidligere Prov. af Konger. Neapel, hører nu som Prov. Campobasso til Konger. Italien.

Molitor, Gabr. Jean Jos. [tāāhr], Greve, fransk Marschal, f. 7 Marts 1770 i det nuvær. tyske Lothringen, blev 1791 Capitain i en Bataillon Frivillige og udmærkede sig ved flere Lejligheder 1792 og senere i Mosel- og Rhinhæren. 1799 blev M. Brigadegeneral og kæmpede udmærket mod Russerne i Schweiz, medvirkede 1800 under Moreau til Sejren ved Meßkirch og opholdt i Tirol med 5,000 Md. en femdobbelt østerrigsk Styrke. Til Løn blev han Divisionsgeneral og 1805 Gouverneur i Dalmatien, hvorfra han udjog Russerne og deres Forbundsfæller Montenegrinerne. Han kæmpede 1807 mod Svenskerne i Pommern, indtog Stralsund og blev Gouverneur i svensk Pommern,

samt Greve. 1809 førte han en Division under Masséna ved Eckmühl og Wagram, var n. A. Overgeneral i Hansestæderne og 1811—13 i Holland og kæmpede 1814 under Macdonald med stor Dygtighed. Af Ludvig XVIII blev M. udnævnt til Generalinspecteur for Infanteriet, men mistede sin Post, fordi han i de 100 Dage sluttede sig til Napoleon I og overtog Commandoen i Elsaß. 1818 blev han dog paa ny Generalinspecteur og førte 1823 et Hærcorps paa Toget til Spanien, hvorefter han blev Marschal og Pair. 1847 blev han Gouverneur for Invalidehotellet og i Dec. 1848 Æreslegionens Storkansler; d. 28 Juli 1849.

Moll, d. s. s. Mull. **M.** i Musik, s. **Dur.**

Mōlla, arab., egtl. Mevla, der bet. Herre, bruges som Titel til Overpræster og geistlige Personer, undertiden ogsaa til højere juridiske Embedsmænd. Efter M. Djelal-ed-din Rumi (s. d. A.) er en berømt Dervischorden „Mevleviterne" opkaldt.

Mollērus, s. **Møller**, Johan.

Molliēntia, d. s. s. Emollientia.

Mollŭsker, d. s. s. Bløddyr.

Mollwitz, Landsby i den preussiske Prov. Schlesien, 5 M. s. ø. for Breslau, historisk mærkelig ved Frederik II af Preussens Sejer over Østerrigerne 10 Apr. 1741, det første Slag i de schlesiske Krige.

Molmēnti, Gherardo, ital. Forfatter, f. 1851 i Venezia. Hans Romaner »Dolori«, »Maria« og »Clara« ere realistiske Studier med en melancholsk Grundstemning. Som Kritiker hører han til de dygtigste i sit Land. Hans »Storia di Venezia nella vita privata dalle origini alla caduta della republica« staar i første Rang som historisk Kunstværk.

Mōlo, s. **Mole.**

Mōloch ell. **Molech**, det hebr. Melek (d. e. Konge), en Afgud, som dyrkedes af Phønikerne, Moabiterne og Ammoniterne. Billederne af M. vare Metalstatuer med Tyrehoved og udstrakte Menneskearme. Der ofredes Mennesker, navnlig Børn, til M. Ofret blev lagt paa de fremstrakte Menneskearme, medens der blev tændt Ild inde i Statuen. Børnenes Jamren overdøvede man ved stærk Larm. Allerede Salomo tillod sine hedenske Hustruer at dyrke M., og senere under Kongerne Achas, Manasse og Josias blev Molochsdyrkelsen meget almindelig; den fandt Sted i Hinnoms Dal ved Jerusalem (s. **Gehenna**).

Molŏsser, et Oldtidsfolk, som beboede den mellemste Del af Epiros og i Følge Sagnet var indvandret fra Thessalien under Anførsel af **Molossos**. Dets Jagthunde vare berømte for deres Størrelse og Glubskhed.

Molŏssos, en fra Molosserne hidrørende Versfod, som bestaar af tre lange Stavelser (— — —).

Mols, et af høje Bakker opfyldt Herred i Randers Amt i Nørrejylland, udgjør den søndre Del af den lille jyske Halvø og navnlig de to Halvøer mellem Kalø Vig og Ebeltoft Vig og mellem denne og Kattegattet. Af disse bærer særlig den først nævnte Navnet M. Dens sydlige Del Helgenæs (s. d. A.) med det 317 F. høje Ellemandsbjærg er ved en smal Landtange forbunden med det egentlige M. Paa Vestsiden af M. er den dybe Knebel Vig.

Molte ell. **Multe**, jysk og norsk, d. s. s. Multebær, s. **Klynger.**

Moltke (oprindel. **Moltcke**), en gammel og vidt forgrenet adelig Familie i Danmark, der stammer fra Mecklenburg. I Danmark forekommer denne Familie i Slutn. af det 13de Aarh. under Erik Menveds Regering, og den var især mægtig og anset paa Valdemar Atterdags og Margretes Tid. De i Danmark nu blomstrende Linjer, hvoraf de to ere grevelige, ere dog først i det 17de Aarh. komne hertil. **Jakob M.** var Biskop i Viborg i Slutn. af det 14de Aarh. — **Adam Gottlob M.**, f. 10 Nov. 1709 i Mecklenburg, kom 1722 til Danmark som fattig Adelsmand og blev Page hos Kronprins Christian (C. VI), ansattes 1730 i samme Stilling hos den nye Kronprins Frederik (F. V) og blev 1735 hans Kammerjunker og 1743 Hofmarschal. Efter Tronbestigelsen 1746 blev M. Overhofmarschal og n. A. Gehejmeraad; han fik Godset Bregentved til Gave og ophøjedes 1750 til Lensgreve, samt 1752 til Ridder af Elefanten. M. øvede under hele Frederik V.s Regering stor Indflydelse, var næst J. H. E. Bernstorff Kongens vigtigste Raadgiver og søgte efter Evne at indskrænke dennes Udskejelser. Han brugte sin Magt til at støtte Kunst og Videnskab, udvirkede 1755 en Opfordring til at indsende Skrifter om Naturvidenskaber og Statsøkonomi til Udgivelse paa offentlig Bekostning og skaffede dem Censurfrihed, hvilket fremmede Bestræbelserne for Forbedring af Bøndernes Kaar og var det første Skridt til Fællesskabets Afskaffelse. 1763 blev M. Statsminister, men fjærnedes 1766 for sin Modstand mod Prins Carl af Hessens Ægteskab med Christian VII.s Søster Louise. 1768 blev M. Præses for Overskattedirectionen og Landvæsenscollegiet, men fortrængtes tillige med Bernstorff i Dec. 1770 ved Struensees Indflydelse. D. 25 Sept. 1792. — **Frederik M.**, en Brodersøn af A. G. M., f. 18 Jan. 1754, blev i sin Ungdom undervist af Digteren Joh. Ewald og var senere hans trofaste Beskytter; han blev 1775 juridisk Candidat og s. A. Medlem af det danske Literaturselskab. 1780 blev M. Kammerherre, 1781 Amtmand og 1788 Stiftamtmand i Norge, men vendte 1795 tilbage til Danmark og blev første Deputeret i Generaltoldkammeret (han havde væsentlig Del i Toldforordningen 1797), var 1799—1803 Præsident i det danske Cancelli, men fjærnedes efter en Strid med C. Colbjørnsen og blev 1804—14 Præsident i Generaltoldkammeret, samt 1810 Gehejmestatsminister. M. maatte 1814 afgaa paa Grund af et Brev, som han havde skrevet til Norge, og som faldt i Svenskernes Hænder; han blev til sidst Stiftamtmand i Aalborg 1815—26, men var desuden Directeur for Øresunds Toldkammer 1811—33. D. 4 Juli 1836. 1810 skrev han et Opraab til Svenskerne om Vigtigheden af de nordiske Rigers Forening (»Aux Suédois par un habitant d'Altona«). — Hans Fætter, Grev **Joachim Godske M.**, f. 27 Juli 1746, femte Søn af A. G. M., blev allerede 1796 udnævnt til Capitain, men gav sig til at studere Lovkyndighed og gjorde en 5 Aars Udenlandsrejse 1762

—67. Derefter blev han 1769 Deputeret i Søetatens Commissariat og 1772 i Rentekammeret og Finanscollegiet, 1773 første Deputeret i Generaltoldkammeret og 1775 i de to nysnævnte Collegier, samt Gehejmeraad. M. udvirkede 1781 den vigtige Forordning om Fællesskabets Ophævelse og blev derefter Statsminister, men fjærnedes 1784 ved Guldbergs Fald. Han hengav sig nu til sine Godsers Styrelse og blev, skjønt yngre Søn, 1792 Arving til Grevskabet Bregentved i Følge Faderens Valg. Først efter Statsbankerotten 1813 indtraadte han paa ny i Tjenesten som Minister med den Opgave, at gjenoprette Rigets ødelagte Finanser, og arbejdede herpaa med stor Indsigt og Dygtighed indtil sin Død 5 Oct. 1818. Ligesom Faderen viste M. stor Iver for Kunst og Videnskab; han aabnede sin Malerisamling for Almenheden og skjænkede sin Faders Naturaliesamling til Universitetet, samt grundlagde Legater af 5—600,000 Kr. til Understøttelse af Studenter. — Hans Broder, Grev **Otto Joachim M.**, f. 11 Juni 1770, blev 1813 Præsident for det slesvigholstenske Cancelli og 1824 Statsminister. Han var en trofast Støtte for Danskheden i Slesvig og nærede den Overbevisning, at det slesvigholstenske Ridderskab maatte knuses, hvis Danmark skulde have Fred. Han tog derfor Afsked i Marts 1842, da Kong Christian VIII udnævnte sin Svoger, Prins Frederik af Augustenborg, til Statholder og General i Hertugdømmerne. Han trak sig tilbage til sin Gaard Espe ved Skjelskør og døde 1 Febr. 1858. — Grev **Adam Vilhelm M.** til Bregentved, f. 25 Aug. 1785, Søn af J. G. M., blev 1801 Student (dimitteret af den senere Biskop Mynster) og 1805 jurid. Candidat. Allerede 1809 blev han Højesteretsassessor, 1812 Deputeret i Rentekammeret og 1816 tillige Medlem af Finansdeputationen, 1831 Stats- og Finansminister, samt 1845 Præsident i Rentekammeret. Under Martsbevægelsen i Kjøbenhavn 1848 trak M. sig først tilbage tillige med de andre gamle Ministre, men modtog til sidst Kong Frederik VII.s Opfordring om at overtage Forsædet i det nye Martsministerium og at indføre en national og frisindet Styrelse. M. forblev i Spidsen for Ministeriet, skjønt dets Medlemmer til Dels skiftede, indtil 27 Jan. 1852, da Helstaten paa ny skulde sættes i Værk. Han var først tillige Finansminister (Marts—Nov. 1848), derefter Udenrigsminister indtil Aug. 1850 og til sidst kun Premierminister. Efter sin Fratrædelse fra Regeringen forblev han Landstingsmand (1850—60) og var kongevalgt Medlem af Rigsraadet 1854—61. D. 15 Febr. 1864. Til Tak for hans humane Godsbestyrelse rejste Grevskabets Bønder ham 1859 et Mindesmærke i Bregentveds Have. — Hans Søn, **Frederik G. Jul.**, Grev M., f. 1825, var 1850—55 Attaché ved Legationen i London, 1855—61 Folketingsmand, samt derefter Landstingsmand indtil sin Død 1 Oct 1875. I de sidste 4 Maaneder af sit Liv var han Udenrigsminister i Ministeriet Estrup. — Hans Søn, **Frederik M.**, f. 1854, nuværende Besidder af Grevskabet Bregentved, ægtede 1881 en Datter af Conseilspræsident Estrup. — **Carl M.**, Greve, f. 15 Nov. 1798 i Kiel, Sønnesønsøn af A. G. M., uddannedes i det hamborgske Institut Johanneum og blev 1817 Student i Heidelberg. 1822 tog han juridisk Examen ved Overretten i Glückstadt og ansattes 1831 ved denne Domstol. 1816 arvede han Godset Nütschau i Holsten, hvorfor han jævnlig kaldtes M.-N., og hvilket han 1848 afstod til sin Datter; 1830 blev han valgt til Medlem af det slesvigholstenske Ridderskabs vedvarende Deputation, 1834 Deputeret i Rentekammeret og 1840 Chef for dets tredje Afdeling, som overtog Hertugdømmernes Sager. 1846 blev han Præsident for det slesvigholstenske Cancelli og søgte med Fasthed at dæmme for den oprørske Strøm, som hans Forgænger, J. Reventlow-Criminil, havde givet frit Løb; men nu var det for silde. Hans Fjærnelse var et af Slesvigholstenernes første Forlangender i Marts 1848. Strax efter Christian VIII.s Død 20 Jan. 1848 blev han Statsminister og fik sammen med A. S. Ørsted og Bang det Hverv at udarbejde den constitutionelle Forfatning, som bebudedes for hele Monarchiet. I Marts 1848 afgik M., da han ikke kunde slutte sig til den nye nationale Retning, som den Gang kom til Magten; derimod blev han i Aug. 1848 udnævnt til Formand for den midlertidige Regeringscommission for Slesvig og Holsten, men fordreves af Oprørerne, da han vilde overtage sin Post. I Nov. 1849 sendtes han i særligt diplomatisk Hverv til Wien. I Juli—Oct. 1851 var M. Minister uden Portefeuille, og 27 Jan. 1852 blev han Minister for Slesvig i det nye Helstatsministerium. I denne Stilling hævdede han med stor Bestemthed de Forandringer, som 1850—51 vare indførte i Hertugdømmets Styrelse og særlig i Sprogforholdene, og vaagede strængt over Myndighedens Overholdelse; særlig Opsigt vakte en Skrivelse af 3 Nov. 1853 til Stænderforsamlingen, i hvilken han udtalte sin Fordømmelse af Oprøret 1848—50 i de allerstærkeste Ord („det skammeligste Oprør, forberedt ved de mest uforskammede Løgne og Bagvaskelser, paabegyndt med det sorteste Forræderi, fortsat med mageløs Haardnakkethed, Hovmod og Grusomhed og endt med Nederdrægtighed"). Men samtidig misbilligede han den friere Udvikling i Kongeriget og gjorde derfor de slesvigske Stænders Ordning aldeles ens med de holstenskes, saa at de fik et født tysk Flertal med stærk Begunstigelse af Godsejerklassen. M. var en stræng loyal Mand med Forkjærlighed for Enevælde og Aristokrati og med afgjort tysk Dannelse, en Typus for de saakaldte „loyale Slesvigholstenere". I Dec. 1854 afgik han med det øvrige Ministerium Ørsted, men blev i Juli 1864 paa ny Minister uden Portefeuille, dog kun for et Aars Tid. D. 12 Apr. 1866. — Hans ene Broder, **Magnus Theod. M.**, f. 1806, d. 1860, var 1840—44 slesvigsk Stænderdeputeret; den anden, **Adam Frederik M.**, f. 1816, d. 1885, blev 1852 Amtmand og var 1862—63 Præsident for den særlige holstenske Regering i Plön. — A. G. M.s Enke, Sophie Hedevig, f. Raben, oprettede 1792 Stamhuset Moltkenborg for sin Søn **Gebhard M.**, som 1843 antog Navnet M.-Hvitfeldt, og hvis Sønnesøn, **Leon M.-H.**, f. 1829, siden 1876 er Besidder af Stam-

...ufet og siden 1859 Gesandt i Paris. — Til en anden Linje hørte Christopher Ehrenreich M., f. 1790, Legationssecretær i Stockholm 1811—17, derefter Amtmand og 1828 Hofmarschal hos Prins Frederik (F. VII), 1832—46 Gesandt i Stockholm og 1846—57 i Paris, † 1864 som Gehejmeraad (siden 1847). — Carl Frederik M., Brodersøn af Frederik M., f. 3 Maj 1784, blev nominelt allerede 1789 Officer og 1804 Capitain, deltog som Bataillonscommandeur i Felttoget 1813 i Holsten og var 1815—18 med i det danske Contingent til Occupationshæren i Frankrig. 1833 blev M. Oberst og Regimentscommandeur og 1842 Generalmajor; som saadan commanderede han 1849 en Brigade ved Kolding og Fredericia, 1850 en Division ved Helligbæk og Isted samt under Besættelsen af Danevirkestillingen. Efter Krigen blev han 1851 Generallieutenant og commanderende General i Nørrejylland, hvilke Poster han nedlagde 1858 for at tilbringe sine sidste Aar paa Frederiksberg, hvor han døde 2 Dec. 1863. M. var en tapper og dygtig Officer, alvorlig i Tjenesten og uden Fordringer for sig selv.

Moltke, Hellmuth Karl Bernh., tysk Feltherre, f. 26 Oct. 1800 i den lille By Parchim i Mecklenburg, kom 1811 paa Landcadetakademiet i Kjøbenhavn (hans Fader var dansk Generallieutenant) og var 1818—22 Lieutenant i dansk Tjeneste, men gik derefter i preussisk, fordi Frederik VI nægtede ham Tilladelse til at søge Uddannelse i fremmede Hære, og blev efter nogle Aars Forløb ansat i Generalstaben. 1835 blev M. Capitain og gik n. A. til Tyrkiet for at medvirke ved Hærens Ordning og Indøvelse, samt ved Fæstningsanlæg; han fulgte med paa Felttogene mod Kurderne og 1839 i Syrien, hvor Tyrkerne tabte Slaget ved Nisib, fordi de forsmaaede hans Raad. 1840 vendte M. tilbage til Preussen og indtraadte igjen i Staben, samt udgav 1841 „Breve om Tilstande og Tildragelser i Tyrkiet 1835—39". 1849 blev M. Chef for 4de Armecorpses Stab og steg i et Par Aar til Oberst, blev 1855 første Adjudant hos den nuværende preussiske Kronprins, 1857 Chef for Generalstaben og 1859 Generallieutenant. Ligesom M. selv er ualmindelig kundskaberig og arbejdsom, saaledes skyldes det nærmest hans Ledelse, at den preussiske Stab er bleven saa ypperlig uddannet. 1864 udkastede M. Planen til Felttoget mod Danmark og ledede særlig Forberedelserne til Overgangen til Als; ogsaa havde han 1859 udarbejdet en Krigsplan mod Frankrig under den italienske Krig. Sit Ry vandt han dog først 1866 ved sin paa én Gang geniale og dristige Krigsplan mod Østerrig, ved hvilken han netop havde taget Hensyn til de Mangler, som de østerrigske Hærførere havde lagt for Dagen i Italien. Endnu stærkere kom M.s Snille til Syne i Krigen mod Frankrig 1870—71, idet han fra første Begyndelse styrede de tyske Hæres Bevægelser og med største Sikkerhed vidste at beregne Marcherne for Troppemasser af hidtil ukjendt Styrke. „At marchere adskilte og at slaas samlede" var hans Hovedgrundsætning, og altid forstod han at tilvejebringe en overvældende Styrke mod de fjendtlige Hære; men det er sikkert lige saa taabeligt at ville betegne ham som en Regnemaskine, som da man 1866 stemplede hans Angrebsplan som dumdristig. Lige saa omhyggelig alt forud er beregnet indtil de mindste Enkeltheder (Mobilisering og Marcheplanerne vare fastsatte førend Krigens Udbrud 1870), lige saa snarraadig er han til at ændre sine Planer, naar nye Tildragelser gjøre det nødvendigt; og i faa Timer ere de vigtigste Beslutninger tagne og satte i Værk under hans Ledelse, saa vel 1866 som 1870. Til Løn for de store Resultater, der skyldtes hans Dygtighed, blev M. allerede 1866 General, 28 Oct. 1870 efter Metz's Overgivelse Greve, senere Storkors af Jærnkorset og 16 Juni 1871 Generalfeltmarschal; ogsaa fik han baade 1866 og 1871 store Statsdotationer og blev 1872 udnævnt til livsvarigt Medlem af Herrehuset. 1866 valgtes han i Memel til Rigsdagen (siden stadig gjenvalgt); han øver her stor Indflydelse, især i alle militære Spørgsmaal, ligesom det altid vækker almindelig Opmærksomhed, naar han, der „kan tie i 7 Sprog", en sjælden Gang tager Ordet. M.s fortrolige Rejsebreve fra Rusland (fra 1856) bleve 1877, uvist ad hvilken Vej, offentliggjorte i Kjøbenhavn og vakte stor Opsigt. 1876 rejstes hans Brystbillede i Parchim og 1881 hans Statue i Köln.

Molto ell. di molto, it., meget, Tillægsord til Tempo- og Foredragsbetegnelser i Musik.

Molua, ogsaa kaldt Morofue, tidligere et mægtigt Regerrige i Afrika mellem 5° og 14° s. Br., 37° og 44° ø. L., danner nu Hovedbestanddelen af Muata Jamvos Rige (s. d. A.).

Molukkerne ell. Krydderøerne, et vidtstrakt, i 3 Hovedgrupper delt Archipelag imellem de store Øer Celebes og Ny-Guinea, imellem 3° n. Br. og 9° s. Br. Øerne ere i det hele bjærgfulde og til Dels vulkanske med flere virksomme Vulkaner og have for det meste et behageligt Klima. De ere fra gammel Tid berømte for de her hjemmehørende Krydderneliker og Muskatnødder, foruden hvilke der desuden dyrkes Sago- og Kokospalmer og Brødfrugttræer samt andre tropiske Frugttræer. Hvor Jordbunden ikke holdes under stadig Dyrkning, er den bevoxet med uigjennemtrængeligt Krat. Af Dyreriget forekommer Hornkvæg, Faar, Pungdyr og talrige Fuglearter med pragtfuld Fjerbeklædning. Befolkningens Hovedmasse er Papuer, Alforaer og Malayer, Chinesere, Hollændere og Portugisere samt Blandingsracer, der nedstamme fra disse. I den nyere Tid have christne Missionærer grundet talrige Menigheder blandt de indfødte. Befolkningens Hovedsyssel er Dyrkning af Kryddérplanterne og Handel med Krydderier samt med Trepang, der findes i stor Mængde i det omliggende Hav og finder rig Afsætning til China. Hovednæringsmidlet er Sago. Øerne tilhøre Nederlandene og styres dels umiddelbart ved hollandske Residenter, dels middelbart ved indfødte Fyrster, der ere Hollands Vasaller. Hovedgrupperne ere: 1) Ternate Øerne ell. de egentlige M. mod N., hvis vigtigste Øer ere Morotai, Djilolo ell. Halmahera, Tidor, Motir, Makjan, Tavali, Batjian og Obi. 2) Amboina Øerne s. for de forrige, hvis Hovedøer ere Amboina ell. Ambon,

Ceram og Buru. 3) Banda Øerne længst mod S., der falde i 4 mindre Grupper, a) de egentlige Banda Øer s. for Østenden af Ceram, b) de sydvestlige Øer n. og ø. for den store Ø Timor, c) Tenimber Øerne, af hvilke Timor-laut er den vigtigste, og d) de sydøstlige Øer, der atter bestaa af to Grupper, Kei Øerne og Aru Øerne. De betydeligere af disse Grupper og Øer ville findes beskrevne i særlige Artikler. Det samlede Areal er omtr. 1,000 □ M. med ½ Mill. I. — M. bleve opdagede 1511 af Portugiserne ved Ant. de Abreu og Franc. Serrao og forbleve under portugis. Herredømme, indt. Hollænderne i Beg. af det 17de Aarh. bemægtigede sig dem. Vel bleve de siden 1796 et Par Gange fratagne disse af Englænderne, men de fik dem igjen tilbage ved Freden i Paris 1814. De vaage med stor Strænghed over Produktionen af Krydderneliketræet og andre Krydderier.

Molukkisk Krebs, s. Dolkhale.

Molybdæn, Mo, et metallisk Grundstof, der opdagedes 1778 af Scheele, isoleredes 1782 af Hjelm, og hvis Chemi udarbejdedes 1825 af Berzelius. M. findes ikke frit i Naturen, men navnlig som Svovlforbindelse (Molybdænglans, MoS_2) og som molybdænsurt Blyilte, $MoSO_4$. Det er et sølvhvidt Metal af Vægtfylde 8,6 og haardere end Topas. Af de molybdænsure Salte har kun molybdænsurt Ammoniak nogen Betydning, idet man nemlig derved kan eftervise meget smaa Mængder Phosphorsyre og tilmed i en sur Opløsning, følgelig ved Siden af særdeles mange andre Stoffer. Molybdænsurt Ammoniak i salpetersur Opløsning benyttes ogsaa til qvantitativt at udskille Phosphorsyren.

Molyn, Pieter [molejn], d. ældre, holl. Maler, f. 1600 i London, d. 1661 i Haarlem, malede Landskaber i Smag med Jan van Goijens og var tillige en udmærket Raderer. — Hans Søn, **Pieter M.** d. yngre, f. 1643 i Haarlem, var Marinemaler og kaldte sig i Italien Petrus Mulier eller de Mulieribus, men fik paa Grund af sin Forkjærlighed for at male Søen oprørt af Storm Tilnavnet „Tempesta“. Han levede i forskjellige italienske Byer og var udnævnt til Ridder, da han døde 1701 i Piacenza.

Mombas, Stad i Østafrika paa en Ø i Nærheden af Kysten, under 4° s. Br., er Hovedstad i en lille Vasalstat under Sansibar, har en god Havn og Handel med Gummi og Elfenben.

Moment, Øjeblik, Tidspunkt, som det rette M. (deraf **momentan**, øjeblikkelig, forbigaaende); ogsaa Bestemmelsesgrund (af lat. movere, bevæge, hvoraf ogsaa Motiv), væsentlig Omstændighed, hvad der gjør Udslaget, som et vigtigt M. I den philosophiske Talebrug betegner M. en Del inden for et større Hele, naar den ikke gjør sig gjældende med ydre Selvstændighed som noget for sig, men staar i indre Forhold til Helheden og de andre Dele. Saaledes ere f. Ex. et Begrebs M. de væsentlige Bestemmelser, som udgjøre Begrebets Indhold og bestemme dets Omfang. I Physiken forstaar man ved en Krafts M. med Hensyn til et Punkt Produktet af Kraften og den vinkelrette Linje fra Punktet ned til Kraftens Retning. Ved en Krafts M. med Hensyn til en Linje eller en Plan forstaar man Produktet af Kraften og Afstanden fra dennes Angrebspunkt til henholdsvis Linjen og Planen. Har man et System af parallele Kræfter, der virke paa Punkter, som ere i fast Forbindelse med hinanden, kunne disse Kræfter sammensættes til en Resultant, og det lader sig godtgjøre, at denne Resultants M. med Hensyn til en hvilkensomhelst Plan er lig Summen af de enkelte Kræfters M. med Hensyn til Planen; ligge ikke alle de givne Kræfters Angrebspunkter paa samme Side af Planen, maa deres Afstande derfra regnes med positivt eller negativt Fortegn, efter som de ligge paa Planens ene eller anden Side. Et Legemes Tyngdepunkt er Angrebspunktet for Legemets Vægt, altsaa for Resultanten af alle de enkelte Smaadeles Vægt, og tænker man sig derfor en Plan lagt igjennem Tyngdepunktet, maa Summen af de Massedeles M. med Hensyn til Planen, som ligge paa Planens ene Side, være lig Summen af de Massedeles M., som ligge paa dens anden Side. M. har Betydning for alle drejende Bevægelser; thi en Krafts Virkning her afhænger ikke alene af Kraftens Størrelse, men ogsaa af dens Afstand fra det Punkt eller den Axe, hvorom Drejningen foregaar; jo større denne Afstand er, desto mindre kan Kraften være for at frembringe den samme Virkning. Virker der f. Ex. paa en Vægtstang to Kræfter, som søge at dreje Vægtstangen til modsatte Sider, saa er Betingelsen for, at de holde hinanden i Ligevægt, altsaa ingen Drejning fremkalde, at deres M. med Hensyn til Hvilepunktet ere lige store. **Inertimoment**, s. under Inerti.

Momiers [mie], d. e. Formummede, Hyklere, et Spotnavn, hvormed man fra 1814 betegnede et religiøst Parti i det fransktalende Schweiz, som optraadte imod den om sig gribende Rationalisme. De bleve understøttede af engelske Methodister og fandt i Gaußen, Bost og et Par andre af Præsterne i Genf dygtige og energiske Førere, som trods den Forfølgelse, de bleve Gjenstand for (s. **Gaußen**), ledede Bevægelsen ind i et sundt Spor. 1831 stiftede de det evangeliske Selskab i Genf, som 1832 oprettede et frit theologisk Facultet, ved hvilket bl. a. Merle d'Aubigné og Gaußen have virket. 1849 forenede de forskjellige Dissidentermenigheder i Genf sig til en evangelisk Frikirke (l'église libre), som siden den Tid bestaar ved Siden af Statskirken (l'église nationale).

Mommsen, Theodor, tysk Historiker, f. 30 Nov. 1817 i Garding, studerede i Kiel 1838—43 og rejste derefter til Italien og Frankrig for at optegne Indskrifter og studere Archæologi. Kort efter hans Hjemkomst udbrød Opløret i Holsten, og M. virkede herfor som Redacteur i Rendsborg, men gik i Efteraaret 1848 til Leipzig som Professor i Romerret. Paa Grund af Deltagelse i det politiske Røre i Sachsen 1849 blev han tiltalt og, skjønt han frikjendtes, afsat 1850. I Foraaret 1852 blev han Professor i Zürich, 1854 i Breslau og 1858 i Berlin, hvor han siden er forbleven; 1874 blev han fast Secretær for Videnskabsakademiet. 1843 udgav M. sit første Skrift »De collegiis et sodaliciis Romanorum«, 1844 „Die röm. Tribus“ og 1845 „Umbr. und oskische Sprachdenkmäler“; senere fulgte Samlinger af Indskrifter i Napoli

851) og Schweiz (1854) og 1863 1ste Bind hans ene Hovedværk, »Corpus inscriptionum .inarum«, hvoraf 10de Bd. udkom 1885. Det det Hovedværk er „Römische Geschichte" (3 ., 1854—56, 7de Udg. 1881—82; det gaar Aar 46 f. Chr., og 1885 udgaves et 5te ., som omhandler Provinsernes Forhold fra esars Tid til Diocletians), i hvilket M. viser overraskende Dristighed i sin Kritik og i Forstelsen af ældre Opfattelser af Personer og rhold og navnlig en stor Forkjærlighed for oms Demokrati og for Cæsar. De samme genskaber fremtræde ogsaa i M.s andre større krifter, „Die röm. Chronologie bis auf Cäsar" 858), „Gesch. d. röm. Münzwesens" (1860), Röm. Forschungen" (2 Bd., 1864—75) og Röm. Staatsrecht" (2 Bd., 1876—77), saa l som i talrige mindre Afhandlinger om oms Archæologi og Retshistorie eller om enlte mærkelige Personer i Roms politiske Historie (Coriolan, Sp. Cassius, M. Manlius fl.). 1868—72 besørgede M. en klassisk Udve af Pandekterne i 5 Bd. 1873—82 var M. ledlem af den tyske Rigsdag og hørte til de ationalliberale.

Momorō, Ant. Franç., f. 1754, Bogtrykker Paris, hørte til de yderligste Revolutionsænd og blev 24 Marts 1794 henrettet tilige med Hébert og andre Meningsfæller. Hans mukke Hustru forestillede Fornuftens Gudinde ed det store Optrin i Notre-Damekirken 10 Nov. 1793.

Mōmos, Søn af Natten, hos Grækerne Gud or Spot og Dadel, nævnes først i en senere Tid.

Momper, Josse ell. Jodocus de, flandersk Maler og Raderer, f. c. 1559, d. 1634 ell. 1635, ører til den ældre Skoles mærkeligste Landskabsmalere og havde en stor Lethed og Frihed Behandlingen. De smukt indmalede Figurer fyldes for det meste andre Kunstnere, Teniers, Breughel o. fl., der arbejdede sammen med ham. Af hans Landskaber findes fremragende Billeder i Berlin, i Wien, i Amsterdam og ikke mindre end 4 gode Billeder i den kongel. Malerisamling i Kbhvn.

Mompos, Stad i den sydamerikanske Republik Columbia ved Magdalenefloden, 70 M. n. for Bogota. 8,000 J. Bispesæde. Flodskibsfart.

Mon (oldn. munr, gl. dansk mun, svensk mån), et væsentlig forældet, uden for visse Dialektudtryk nu næsten kun i enkelte Sammensætninger (som Fæmon, Jordsmon, jysk Klædemon) brugeligt Ord, hvis Grundbetydning er, hvad man kan mærke, og som derfor betegner dels en Ting, som man ejer, navnlig for saa vidt den er af en vis Værdi, dels Værdi, Betydning, Grad, Fortrin o. lign. — I Fremmedord bet. M., Mono (af gr. *μόνος*), ene, som Monarch, Monolog, Monographi.

Mōnaco, et lille Fyrstendømme under fransk Overhøjhed, bestaar siden 1861 kun af Byerne M. og Monte Carlo i det franske Dep. Søalperne, det forrige italienske Grevskab Nizza; ¼ □ M. med 7,000 J., hvoraf 3,000 i Staden M., der ligger ved Middelhavet, 1½ M. ø. for Nizza. Staden er ilde bekjendt for sin Spillebank Monte Carlo, oprettet 1856. — M. blev i det 10de Aarh. af Kejser Otto d. store givet som Len til den genuesiske Familie Grimaldi (s. d. A.); 1450 kom det under spansk, 1641 under fransk Overhøjhed. Da Huset Grimaldi 1731 uddøde i Mandsstammen med Antonio G., arvede dennes Svigersøn, Greven af Thorigny, som antog Navnet Grimaldi, Fyrstendømmet. Efter at have været indlemmet i Frankrig 1793—1814 blev M. 1815 igjen overgivet til den gamle Fyrsteslægt og stillet under Sardiniens Beskyttelse. I Marts 1848 udbrød Uroligheder i Byerne Mentone og Roccabruna, Fyrsten erklæredes afsat, og Tilslutning til Sardinien fandt Sted; kun Byen M. forblev Fyrsten tro. Efter Nizzas Indlemmelse i Frankrig 1860 gav Fyrsten, Carl III Honoré (f. 1818, Fyrste 1856), 1861 Afkald paa de to ovennævnte Byer imod et Vederlag af 4 Mill. Frcs., hvorefter de indlemmedes i Frankrig. 1865 indtraadte M. i Toldforening med dette Land, men Indbyggerne udrede (siden 1869) ingen Skatter, da alle Statsudgifter afholdes af Spillebanken.

Monāde, **Monadologi**, s. Leibniz. **Monader** kaldes ogsaa nogle af de mindste og simplest byggede mikroskopiske Organismer (saakaldte Infusionsdyr); af Form ere de sædvanlig runde eller rundagtige og udstyrede med ēn eller flere lange Svingtraade; nogle leve i raadnende Vædsker, andre i Fordøjelseskanalen hos Frøer (Trichomonas batrachorum), eller hos Mennesket (Trichomonas intestinalis) under visse Tarmsygdomme, atter andre i Kjønsvejene (T. vaginalis). Flere M. ligne ganske visse Algers Sværmceller og ere muligvis kun saadanne.

Monaghan [mönnægænn], 1) Shire i Irland, Prov. Ulster, omgivet af Shirerne Tyrone, Fermanagh, Cavan, Louth og Armagh; 23¼ □ M. med 101,000 J. (1881; mod 200,000 i 1841). Det er et Bakkeland af indtil 1,200 F.s Højde med talrige smaa Søer og Vandløb. Hørdyrkning og Linnedvæveri er Befolkningens Hovederhverv. 2) Hovedstad i M. Shire, 15 M. n. n. v. for Dublin, ved Ulster Kanalen. 4,000 J. Linnedindustri.

Monaldeschi, Giov. Rinaldo [dæski], ital. Marchese, havde gjort sig bekjendt som en af Hovedmændene for det franske Parti i Rom, da han 1656 ansattes som Overhofstaldmester hos Dronning Christine af Sverige, som s. A. sendte ham til Frankrig med hemmeligt Budskab til Mazarin. Men allerede n. A. blev M. overbevist om og maatte vedgaa at have røbet det ham overdragne Hverv, hvorfor Dronningen (som ansaa sig fuldt berettiget dertil, paa Grund af de Majestætsrettigheder, hun ved sin Tronfrasigelse havde forbeholdt sig), under sit Ophold paa Slottet Fontainebleau lod ham henrette i Hjortegalleriet 10 Nov.

Monārch, Eneherskер. **Monarchī**, Eneherredømme, den Regering, i hvilken en enkelt Person i Kraft af sin egen Ret staar i Spidsen for Statsstyrelsen, altsaa ikke som Folkets Embedsmand. Man har vel haft saakaldte Valg-M., men kun Arve-M. kunne betragtes som egentlige M. Den polske Stat, i hvilken Kongen valgtes, betegnedes udtrykkelig som en Republik, og Tyskland blev anset for en Republik af Fyrster med et valgt Overhoved; med stræng Fastholden af dette Synspunkt kan man da ogsaa betragte Sverige under dets saakaldte Frihedstid og Danmark i Perioden umid-

delbart før Souverænetetens Indførelse som aristokratiske Republiker med et valgt Overhoved, om end navnlig i Danmark Kongemagten factisk var arvelig. Det **monarchiske Princip** er et Begreb, som ofte anvendes i den nyere Tid til at betegne den Opfattelse, at Arvefyrsten i Virkeligheden skal være den styrende i Ledelsen af Staten, hvorved det kommer til at fremtræde som en Modsætning til det parlamentariske System.

Monarchiānere, de, der hævde Guds *μοναρχία*, hans Væsens Enhed, i Modsætning til Treenigheden, kaldtes i 2det og 3dje Aarh. alle Modstandere af Treenighedslæren (Antitrinitariere). De **dynamistiske M.**, f. Ex. **Alogerne** og **Artemon**, nægtede Christi og Helligaandens Guddommelighed og betragtede Christus som et fortrinligt Menneske og en stor Prophet. Det var en ny Form for **Ebionitismen**, en ny Gjenklang af Jødedommen inden for Christendommen, og det er det samme Grundsyn, som kom igjen i Arianismen og i nyere Tid i **Socinianismen** og **Rationalismen**. Eftervirkningen af Hedenskabets pantheistiske Speculationer over Gudsbegrebet fremtraadte derimod hos de **modalistiske M.**, f. Ex. **Praxeas**, **Beryllus** og **Sabellius**, som mente, at Fader, Søn og Aand kun vare forskjellige Aabenbaringsformer for ēn og samme Guddom, ikke forskjellige Personer i Guddommen. Den samme Opfattelse er igjen kommen frem i vore Dages pantheistiske Speculationer over Treenighedslæren, f. Ex. hos Hegel.

Monastērium, gr.-lat., Kloster.

Monastir, 1) ell. **Bitolia**, Hovedstad i den tyrkiske Prov. Monastir, 19 M. v. n. v. for Saloniki, med 28,000 J., har flere græske Kirker, et stort Artillerietablissement, anselige Caserner, livlig Industri og Handel. — 2) Stad i Tunis i Afrika ved Hammamet Bugten, 16 M. s. s. ø. for Tunis. 12,000 J. Livlig Industri og Handel, Olje- og Frugtavl.

Monbüttu, en Folkestamme i det indre Afrika, under 4° n. Br., v. for Nildalen, paa Grænsen af den nye Kongo-Stat, er efter Schweinfurt ikke af Negerstamme, skjønt boende omgivet af Negre, men maaske beslægtet med de nubiske Folk; af Farve ere de kaffebrune og have glat, langt, ofte blond Haar; de ere Menneskeædere.

Moncaliēri, Stad i Norditalien, 1 M. s. for Turin, med 3,000 J. og et stort kongel. Lystslot.

Moncey, Bon Adrien Jeannot [mongsä], Hertug af Conegliano, fransk Marschal, f. 31 Juli 1754, traadte 1769 ind i Hæren og sluttede sig ivrig til Revolutionen. Han blev 1793 Bataillonschef og udmærkede sig saaledes i Pyrenæerhæren, at han 1794 blev først Brigade- og siden Divisionsgeneral; han ledede n. A. et glimrende Felttog mod Spanien og fremkaldte derved Freden i Basel. Derefter gjorde han Tjeneste under Bonaparte i Italien, udmærkede sig fremdeles 1800 ved Marengo og blev 1801 Chef for Gendarmeriet. 1804 blev han Marschal og n. A. Hertug af Conegliano. 1808 havde han en Commando i Spanien, men 1812—13 brugtes han kun som Chef for Reserven. 1814 udnævnte Ludvig XVIII ham til Pair, men da han 1815 sluttede sig til Napoleon I og nægtede at ville være Dommer over Ney, holdtes han i nogle Maaneder fængslet paa Ham og blev først 1819 paa ny optaget i Pairskammeret. 1823 førte M. for tredje Gang et Hærcorps i Spanien og overvandt Mina; han blev 1833 Governeur over Invaliderne og døde 20 Apr. 1842.

Monchique [schīke], livligt besøgt Badested i den portugisiske Prov. Algarve, 3 M. n. til ø. for Lagos. 6,000 J. Varme Mineralbede. — **Sierra de M.**, en indt. 4,000 F. høj Bjergkjæde i det sydvestlige Portugal, ender ved Atlanterhavet i Cap San Vincent, der danner Portugals og Europas Sydvestspids.

Moncontour [mongkongtūhr], Flække i det franske Dep. Vienne, 6 M. n. v. for Poitiers ved Floden Dive, med 1,000 J., historisk mærkelig ved Slaget 3 Oct. 1569, i hvilket Katholikerne under Henrik af Anjou (Kong H. III) sejrede over Huguenotterne under Coligny.

Mondēgo, Flod i den portug. Prov. Beira, udspringer paa Sierra Estrella, bliver sejlbar ved Coimbra og falder efter 24 M.s Løb ud i det atlantiske Hav.

Mondōvi, Stad i Norditalien, 10 M. s. til ø. for Turin. 18,000 J. Bispesæde. Papirsfabrikation. Mærkelige Ruiner af en romersk Vandledning. I Nærheden af Staden ligger den stærkt besøgte Valfartskirke Madonna di Vico. Franskmændene under Masséna og Augereau sejrede her over Østerrigerne 21 Apr. 1796.

Mondūr (egtl. Montur), d. s. s. Mundering (s. d. A.).

Monein [näng], Stad i det franske Dep. Nedre-Pyrenæerne, 2 M. v. for Pau. 5,000 J. Fortrinlig Vin.

Monēre, en af Haeckel indført Betegnelse for alle saadanne simple, levende Væsener, der bestaa af en Protoplasmemasse uden Cellekjærne og ved at mangle denne staa paa det lavest mulige Trin af Organisation, idet de knap nok kunne kaldes Celler; f. Ex. Protamoeba, Vampyrella, Protogenes.

Monēsia, en Extract, som tilberedes af Barken af Chrysophyllum glycyphlæum, der vokser i Brasilien, indeholder en Del Garvesyre og benyttes af den Grund undertiden som Lægemiddel.

Monēter (lat. moneta), Mønt, Penge.

Money, eng. [mönni], Penge.

Monfalcōne, Stad i det østerrigske Kystland, i Nærheden af Middelhavet, 3 M. n. v. for Triest, med 3,000 J., varme Bade, der alt benyttedes i Romertiden, og en god Havn, Porto Rosega.

Monfort, s. **Montfort**.

Monge, Gaspard [mongsch], fransk Mathematiker og Physiker, f. 10 Maj 1746 i Beaune, d. 18 Marts 1818, blev efter at have gjennemgaaet Militærskolen i Mézières, 22 Aar gl., Lærer i Mathematik, senere tillige i Physik smstds. 1780 blev han Medlem af Académie des sciences, senere Professor i Hydraulik i Paris. M. var en ivrig Tilhænger af Revolutionen og overtog 1792—93 Marineministeriet, i hvilken Stilling han opbød alle Kræfter for at skaffe Frankrig Forsvarsmidler. Han lagde Grunden til den polytechniske Skole og blev selv 1794 Professor i Mathematik ved denne. Han ledsagede Napoleon I paa hans Tog til Ægypten; men efter sin Tilbagekomst tiltraadte han igjen

[f]it Læreembede og blev udnævnt til Senator. Efter den anden Restauration mistede han sine Embeder. Blandt hans videnskabelige Fortjenester staar Opfindelsen af den descriptive Geometri øverst, »Leçons de géométrie descriptive« (1795, 7de Udg. 1847). Af hans Skrifter mærkes desuden »Application de l'analyse à la géométrie des surfaces du premier et du second degré« (5te Udg. 1850).

Mongoliet indtager den Del af det store østasiatiske Højland, som ligger mellem Sibirien mod N., Mandschuriet mod Ø., China og Tibet mod S. og Dsungariet mod V. Det deles ved en til det egentlige China hørende og fra dette mod N. V. til Dsungariet udgaaende Landstrimmel i to Dele, 1) den større, nordlige, omgiven af Højlandets Randbjærge mod N., Ø. og S., for største Delen optagen af Ørkenen Gobi ell. Schamo (s. Gobi), og 2) den mindre, sydlige Del, der hovedsagelig optages af Alpelandet omkring Kuku Noor (den blaa Sø). Dette er den bedst befolkede Del af M., og her findes gode Græsgange, der gjør det muligt at holde store Hjorder af Kvæg, Faar og Heste og i den sydlige Del Kameler. Befolkningen, i alt mellem 2 og 3 Mill. paa 70,000 □ M., kaldes med et fælles Navn **Mongoler**. De bestaa af tre Hovedstammer, hver med sin Dialekt, nemlig 1) Øst-Mongolerne, der dele sig i Schara (Scharaigol)-M. s. for Gobi og Kalka (Chalcha)-M. n. for Gobi; 2) i Sibirien Buræter (s. d. A.); 3) i Vestmongoliet og Dsungariet Kalmuker (s. d. A.). De leve næsten alle som Nomader af Kvægavl, klæde sig i Faareskind og bo i Filttelte; kun faa og ubetydelige Stæder findes. De almindelige Næringsmidler ere Malk, tørret Ost og Te. Mongolerne ere delte i Aimaker eller Horder (Stammer) under egne arvelige Fyrster (Nojoner og Khaner); Østmongolerne erkjende den chinesiske Kejser for deres Overherre, Buræterne og de fleste Kalmuker ere underkastede Rusland. Religionen er den buddhistiske i dens fra Tibet udgaaede Skikkelse; dog ere de nu løsrevne fra Dalai-Lama. Fra China og Tibet har med Religionen ogsaa nogen Cultur udbredt sig blandt Mongolerne; de have en Literatur, der dog mest bestaar af Oversættelser af buddhistiske Religionsbøger og Efterligninger af muhamedanske Skrifter, samt af nogle for Østasiens Historie ikke uvigtige historiske Værker. Deres Digte have en religiøs eller en sørgmodig Charakter. Deres Skrift er en af 187 Tegn bestaaende Stavelsesskrift. — Mongolerne indtræde først i Verdenshistorien i 13de Aarh., da Dschingiskhan 1206 forenede de egentlige M. i Østasien og Tatarerne i Mellemasien og derefter indtog dels det nordlige China dels Turkestan og Persien, overalt som en ny Attila hærgende og ødelæggende. Ved hans Død 1227 deltes Riget mellem hans Sønner: Oktai i Østasien med Karakorum til Hovedsæde og som Storkhan, Dschagatai i Turkestan, Tuli i Persien og Sønnesønnen Batu i Kaptschak. Den sidste trængte 1237 frem vestpaa med „den gyldne Horde", undertvang hele Rusland, hærgede Ungarn og Polen og sejrede over Henrik d. fromme i Schlesien ved Liegnitz (9 Apr. 1241), men opgav videre Fremtrængen og kastede sig over Mähren. Efter et Nederlag ved Olmütz (21 Juni) og et nyt Ødelæggelsestog i Ungarn trak M. sig tilbage til Rusland. 1258 indtog Tulis Søn, Hulagu, Bagdad og omstyrtede Kalifatet, undertvang derefter Syrien, men standsedes 1260 af Mamlukerne. Endelig indtog hans Broder Kublai 1280 det sydlige China. Allerede under Oktai havde M. taget mange Chinesere i Tjeneste og optog saa vel af dem som af de andre undertvungne Folk adskillig Cultur, men allerede i Slutn. af 13de Aarh. opløstes Riget, og M. tabte sig til Dels imellem de overvundne Folkeslag, hvis Sprog og Religion de optog. 1368 løsrev China sig fra M.s Herredømme, men omtr. samtidig samlede Timur paa ny M.s Stammer med Hovedsæde i Samarkand og bredte sin Magt over Persien og Indien indt. Delhi, over Armenien, Georgien, Forasien og det sydlige Rusland, da han standsedes ved Døden 1405 i et Tog til China. Nu opløstes M.s Rige paa ny, og kun i Mellemasien holdt enkelte Khaner sig. 1480 ophørte M.s Herredømme over Rusland, og 1554 bleve Resterne af Riget Kaptschak lagte ind under Russerne. I Beg. af 16de Aarh. drog en af Timurs Ætlinger, Baber, til Indien og grundlagde her Stormogulens Rige, som holdt sig indt. 1803. I Slutn. af 17de Aarh. bleve M. undertvungne af Chineserne og ere nu kun et upaaagtet og uhistorisk Hyrdefolk ligesom før 1200.

Mønies, David, dansk Genremaler, f. 8 Juni 1812 i Kbhvn., fik Kunstakademiets to Sølvmedailler 1827—32, rejste 1835 paa Stipendium til München og Paris, blev 1848 Medlem af Kunstakademiet og har i en lang Aarrække gjort sig bemærket ved sine Genrebilleder, hvortil han navnlig hentede Motiver fra det kjøbenhavnske Folkeliv. Han har været temmelig søgt som Portrætmaler og har i dette Fag vistnok frembragt sine betydeligste Arbejder, saaledes Frydendahls, Lindgreens og i senere Aar Phisters Portræter.

Monisme, Enhedslære, betegner enhver Anskuelse, som søger at føre de Forskjelligheder og Modsætninger, Tilværelsen frembyder, tilbage til et eneste Princip. Som Modsætning til M. træder dels Dualismen, dels Pluralismen. Særlig bruges Udtrykket i den nyeste Tid om den (først af Spinoza fremsatte) Theori, i Følge hvilken det aandelige og det materielle ere to forskjellige Aabenbaringsformer for et og samme Væsen. **Monist**, Tilhænger af Monismen.

Moniteur [tøhr] (d. e. Paaminder), et fransk Dagblad, som begyndte 24 Nov. 1789 under Titlen »Gazette nationale ou le M. universel« og særlig var bestemt til at give Beretning om Nationalforsamlingens Forhandlinger. Fra Aug. 1792 vandt det stedse større Udbredelse og Betydning; det brugte siden 1811 kun Titlen »M. univ.« og blev 1800 Regeringens officielle Blad, hvilket vedvarede under de skiftende Statsformer indt. 1869. Siden har M. været et conservativt Blad. M. fra 1789—99 blev 1858—63 gjenoptrykt i 32 Bd.

Monitor (Paaminder), et lille, stærkt bepansret Krigsskib uden Master, armeret med én, højst to svære Kanoner, som første Gang con-

struerede s af den svenske Ingeniør John Ericsson i den nordamerikanske Borgerkrig 1862, men senere er blevet anvendt af de andre Nationer. Paa Grund af deres ringe Højde over Vandets Overflade og deres ringe Sødygtighed egne disse Fartøjer sig kun til Kystforsvar, saasom paa Floder, i Skjærgaarde eller uden for en Havn, hvor de kunne løbe ind i slet Vejr. Uagtet deres ringe Armering besidde de dog en temmelig stor Overmagt lige over for en større Modstander eller et Landbatteri paa Grund af deres ringe Højde over Vandet, saaledes at de kun byde en ringe Skive for de fjendtlige Kugler — en Fordel, som endog ved enkelte M. kan forøges derved, at de i Tilfælde af Bataille kunne sænkes flere Fod ned under den almindelige Vandlinje.

Monk, George, Hertug af Albemarle, engelsk Hær- og Flaadeanfører, f. 6 Dec 1608, sluttede sig i Borgerkrigen først til det kongel. Parti, men blev fanget 1644 og sad 3 Aar i Tower. Han sluttede sig derpaa til Parlamentet, kæmpede med Dygtighed i Irland og Skotland 1650 og slog 1653 den hollandske Admiral Tromp. Som Øverstcommanderende i Skotland ved Cromwells Død indtog han i Begyndelsen en afventende Holdning, men ved Efterretningen om General Lamberts Statscoup rykkede han frem i England og efter at have forenet sig i York med Fairfax ind i London 3 Febr. 1660. Med stor Snildhed forstod han at skjule sine Planer, men bidrog mere end nogen anden til Stuarternes Gjenindsættelse. Han blev derfor af den unge Konge Carl II ophøjet til Hertug af Albemarle og Gouverneur i Shirerne Devon og Middlesex. 1666 anførte han under Kongens Broder Hertugen af York den engelske Flaade mod Hollænderne og sejrede over Ruijter ved North-Foreland 23 Juli. Han døde 3 Dec. 1669.

Mŏnmouth [muth], 1) Shire i det vestlige England, omgivet af Shir. Glamorgan, Brecknock, Hereford og Gloucester, Floden Severn og Bristol-Kanalen. 27 □ M. med 211,000 J. (1881). Den sydlige Del af Shiret er saa lavtliggende, at den ved svære Diger maa beskyttes mod Havet; for øvrigt er Landet bjergfuldt (indt. 2,000 F.), og Bjærgene indeholde store Skatte af Kul og Jærn. De vigtigste Vandløb ere W y e paa Østgrænsen, U s k i Midten og R i m n e y paa Vestgrænsen, der alle falde i Severn. — 2) Hovedstad i M.-Shire ved Floden Wye, 5 M. n. for Bristol, med 6,000 J. og seværdige Borgruiner.

Monmouth, Jam., Hertug af [s. o.], uægte Søn af den engelske Konge Carl II med Lucy Walters, f. 9 Apr. 1649 i Rotterdam, blev indtil sit 9de Aar opdraget i Frankrig i den katholske Religion, senere i den protestantiske og blev af sin Fader ophøjet til Jarl af Orkney, Hertug af M. og Chef for Garden. Han blev overøst med Velgjerninger af Carl, men formaaede dog aldrig at opnaa dennes Anerkjendelse af hans legitime Fødsel. Kongens Broder Jakob formaaede at holde ham Stangen, og han blev saaledes Midtpunktet for alle de Sammensværgelser, der havde Jakobs Fjærnelse fra Tronen til Hensigt. Efter Opdagelsen af Rye-house-plot blev han forvist til Nederlandene, men rigelig understøttet med Penge. Efter Carls Død og Jakob II.s Tronbestigelse troede M. at kunne benytte den almindelige Utilfredshed til med Vaabenmagt at gjøre sine Fordringer paa Tronen gjældende; han landede 11 Juni 1685 ved Lyme i Dorset-Shire og samlede en Hær om sig, antog 20 Juni Kongetitel og rykkede frem mod Bridgewater, men blev her 5 Juli slaaet af Jarl Feversham, fanget og uden Proces 15 Juli paa en barbarisk Maade henrettet paa Tower-Hill. Han var en svag, uselvstændig Charakter, der bestandig brugtes som Redskab af stærkere Aander, først Shaftesbury, senere Hertugen af Argyle.

Monnier, Henri [niē], fransk Forfatter, f. 1799 i Paris, gik fra et Notarkontor over i Justitsministeriet, slog sig derefter paa Malerkunsten og blev en dygtig Caricaturtegner. Han har bl. a. illustreret Udgaver af Lafontaine og Béranger. Sit literære Ry vandt han nemlig ved »Scènes populaires, dessinées à la plume« (1830), hvis pariſiske Typer, som Mad. Gibout og Joseph Prudhomme, vandt stor Popularitet, hvilken M. benyttede til i senere Værker af samme Art at udmale dem videre og levere photographisk tro Billeder af parisisk Spidsborger- og Almueliv. Ved dramatiske Medarbejderes Hjælp udarbejdede han ogsaa Komedier, hvor hans fra Fortællingerne bekjendte Typer spille Hovedrollen, og som til Dels gjorde stor Lykke, saaledes »Joseph Prudhomme, chef de brigands« (1860). D. 1877 i Paris.

Monnier, Marc [s. o.], fransk Literat, f. 1829 i Firenze, tilbragte en Del af sit Liv i Italien, hvis Historie han bearbejdede i flere betydelige Monographier, som »Garibaldi« og »Histoire de la conquête des deux Siciles« (1861), »Histoire du brigandage dans l'Italie méridionale« (1862) o. fl. Senere blev han Prof. i Genf. Desuden skrev han Komedier, Novellesamlingen »Les amours permises« (1861), Digtsamlingen »Lucioles« (1853) og et theaterhistorisk Værk, »Les aïeux de Figaro« (1868). Af hans senere Arbejder kunne mærkes de paa store Studier grundede: »Genève et ses poëtes du XVIe siècle jusqu'à nos jours« (1873) og 1ste Bind af »La Renaissance de Dante à Luther« (1885). M. døde i Genf 1885.

Mŏnnikendam, Stad i Konger. Nederlandene, Prov. Nordholland, ved en Bugt af Zuider Søen, 2 M. n. ø. for Amsterdam. 3,000 J. Sæbesyderi, Silkevæveri. Handel med Ansjoser og Ost.

Monochŏrd (Enstræng), et Instrument, der bruges til at bestemme Tonernes indbyrdes Intervalforhold. Det bestaar af en Resonanskasse, hvis Længde og Bredde rette sig efter Længden og Antallet af de Strænge, som spændes over den. Paa Kassen under Strængene ere de enkelte Intervallers Svingningsforhold betegnede, og Strængedelene kunne afgrænses ved en bevægelig Stol eller Løber, som kan skydes frem og tilbage under Strængene. Det M., Pythagoras medbragte fra Ægypten og anvendte ved sine Toneinddelinger, havde kun ēn Stræng.

Monochrŏmer ell. monochromatiske Billeder kalder man Malerier, udførte med ēn Farve paa den givne Grund, uden Anvendelse af Mel-

lemtoner. Jvfr. Camaïeu, hvor ēn Farve bruges i alle fine Afskygninger, og Vasemaleri.

Monocle, fr. [nōkl], Øieglas for ēt Øie.

Monod, Adolphe [monō], Frankrigs betydeligste protestantiske Præst i dette Aarh., f. 21 Jan. 1802 i Kbhvn., hvor hans Fader den Gang var Præst ved den fransk-reformerte Menighed; hans Moder var en dansk Dame. Paa en Reise i Italien 1825 stiftede han en evangelisk Menighed i Napoli, ved hvilken han virkede som Sjælesørger til 1827. Derefter blev han Præst ved den protestantiske Menighed i Lyon, men blev her paa Grund af sin Iver Gjenstand for en stærk Opposition. En Prædiken (senere udgiven under Titlen »Qui doit communier?«), hvori M. udtalte sig imod Profanation af Nadveren, gav Anledning til, at det protestantiske Consistorium anklagede ham hos den katholske Cultusminister, forlangte ham afsat og fik dette sat igjennem. Da Statskirken saaledes blev lukket for ham, stiftede han en Frimenighed, i hvilken han virkede til stor Velsignelse, og som fandt stærk Tilslutning navnlig i Arbejderbefolkningen i og omkring Lyon. 1836 forandrede Regeringen imidlertid sin Dom over hans Virksomhed og ansatte ham som theologisk Professor ved det reformerte Facultet i Montauban. Her virkede han i 11 Aar som Universitetslærer og holdt desuden Gudstjeneste hver Søndag. I denne Tid vandt han baade ved sin Virksomhed og ved sin behavede og elskelige Personlighed en saadan Anseelse, at Consistoriet for den reformerte Kirke i Paris 1847 kaldte ham som Præst til Hovedstaden, hvor han døde 6 Apr. 1856. Hans Skrifter og navnlig hans Prædikener ere udkomne i flere Oplag og oversatte i forskjellige Sprog. Særlig udbredte ere hans Prædikener over Apostlen Paulus og over den christne Kvindes Kald, saa vel som hans Skrift »Lucile, ou la lecture de la Bible«, oversat paa Dansk under Titlen „Lucile, eller tag og læs“ (3dje Opl. 1862). — Hans ældre Broder, Frédéric M., reformert Præst i Paris, f. 1794, d. 1863, stiftede 1848 i Forening med Grev Gasparin Frankrigs reformerte Frikirke (s. Frie Menigheder), og dennes to Sønner, Jean M., f. 23 Nov. 1822, theol. Prof. i Montauban, og Théodore M., f. 6 Nov. 1836, Præst i Paris, høre nu til den franske reformerte Kirkes betydeligste Mænd.

Monodi, ēnstemmig Sang, Solosang.

Monodrāma, et Drama, hyppigst Melodrama, som udføres af kun ēn Person.

Monogami, Ægteskab med ēn Kvinde. Dyr siges at leve i M. eller parvis, naar den enkelte Han kun har ēn Hun, i Polygami, naar den har flere, hvilket medfører heftige Kampe mellem Hannerne, af hvilke kun de kraftigste komme til at deltage i Forplantningsvirksomheden, medens de yngste og ældste udelukkes herfra. De fleste Pattedyr og Fugle leve i M.; Polygami f. Ex. de fleste Hovpattedyr, visse Sæler, de fleste Hønsefugle og Strudsfugle, enkelte Vadefugle.

Monogrām, en Tegning, der kun meddeler Omridsene af en Ting, Navnetræk, de sammenslyngede Begyndelsesbogstaver af et Navn ved Underskrifter, paa Signeter, paa Malerier osv.

Monographi, et Skrift om en enkelt Gjenstand af en Videnskab.

Monokotyledōner, d. s. s. Enkimbladede Planter.

Monolith, Kunstværker, Søjler, Pyramider o. lign., dannede af en eneste Sten. Obelisken fra Luxor, der 1836 opreistes paa Place de la Concorde i Paris, er en 73 F. høj og 5,000 Centn. tung M. af Granit fra Øvreægypten, Alexandersøjlen i St. Petersborg en 70 Fod høj M. af Granit fra Finland.

Monolōg, Samtale med sig selv, kaldes i Skuespillet i Modsætn. til Dialog en Scene, hvori en af de handlende Personer udtaler sig for sig selv og derved for Publikum.

Monomani, s. Vanvid.

Monomōtapa, tidligere et mægtigt Rige i Sydafrika s. for Sambesifloden, hvis Herskere af Portugiserne betitledes Kejser, blev allerede i Midten af det 18de Aarh. sønderlemmet i en Mængde Smaastater.

Monophoni, Enstemmighed, d. s. s. Homophoni.

Monophysiter, det Kjætternavn, som blev givet Tilhængerne af Eutyches, der i Modsætning til Nestorius (s. d. A.) lærte, at der kun var ēn Natur i Christus, hvorved det efter de orthodoxes Mening blev umuligt at fastholde, at han var sandt Menneske. Eutyches's Lære blev fordømt paa Conciliet i Chalkedon 451; men hans Meningsfæller vilde ikke bøje sig for den her vedtagne Bestemmelse, at der i Christus er to Naturer, den guddommelige og den menneskelige, forbundne uadskillelig, men dog saaledes, at de ikke sammenblandes. De Forsøg, som forskjellige græske Kejsere gjorde paa at føre Striden til Ende ved kejserlige Trosedicter og Forfølgelser, mislykkedes aldeles og førte kun til, at Saracenerne, da de 640 faldt ind i Ægypten, fandt betydelig Bistand til at erobre Landet hos dets egne monophysitiske Indbyggere, der allerede tidligere havde indført det koptiske Sprog i Stedet for det græske ved Gudstjenesten og valgt sig en egen koptisk Patriarch. Nu blev den græsk-katholske Kirke fuldstændig fortrængt fra Ægypten, og herfra udbredte den koptiske monophysitiske Kirke sig ogsaa til Abessinien. I Syrien og Mesopotamien bevaredes den monophysitiske Kirke fra Undergang ved Jakob Zanzalus med Tilnavnet el-Baradai, efter hvem den antog Navnet Jakobiter (s. d. A.). I Armenien havde de monophysitiske Indbyggere allerede 536 hjulpet Perserne med at erobre Landet fra Grækerne, og da det senere for en Tid opnaaede politisk Uafhængighed under indfødte Herskere, kom der en Blomstringstid for den monophysitiske Kirke, rig paa literære Frembringelser i det armeniske Sprog. Endnu i vore Dage findes der monophysitiske Kirkesamfund i Ægypten, Abessinien, Syrien og Armenien, men deres Blomstringstid er for længe siden forbi.

Monopōl, den af Staten tilstaaede Eneret til udelukkende at drive en bestemt Beskæftigelse, forfærdige en bestemt Gjenstand eller drive Handel med en bestemt Artikel. Ulemperne ved M. indses nu overalt, og de tilstaas i Regelen kun Personer, som gjøre industrielle Opfindelser, og da kun for en begrænset Tid

(s. **Patent**). Undertiden forbeholder Regeringen sig M. i visse Retninger, enten af Hensyn til den dermed forbundne Indtægt, saaledes paa Salt og Tobak, eller for at forebygge Misligheder, som kunde opstaa ved den frie Concurrence, saaledes paa Møntning af Penge, paa Lotteri (s. **Regale**). Regeringen driver i Danmark Handelen paa Grønland som Monopolhandel; indtil 1 Jan. 1856 var ogsaa den færøiske Handel monopoliseret til Fordel for Staten (jvfr. Lov af 21 Marts 1855).

Monopŏli, Stad i Syditalien ved Adriaterhavet, 6 M. s. ø. for Bari. 20,000 J. Bispesæde. Havn. I Nærheden findes mange underjordiske, i Klippen udhuggede Grotter, der synes at tilhøre en fjern Oldtid.

Monotheïsme, Tro paa ēn Gud, i Modsætn. til Polytheisme, Troen paa flere Guder. Den tidligere Antagelse, at M. var hele Menneskeslægtens fælles oprindelige Religion, hvis forvanskede Levninger skulde findes i de forskjellige hedenske Religioner, blev allerede i forrige Aarh. bekæmpet af Hume i hans interessante Skrift »Natural history of religion«, og uagtet den med megen Lærdom igjen blev hævdet af Creuzer i hans „Symbolik" og med nogle Modificationer af Schelling i hans „Philosophie der Mythologie", er den nu, navnlig paa Grund af den sammenlignende Sprogvidenskabs og Ethnographiens Resultater, opgiven af alle videnskabelige Forskere. Derimod kan man i alle Religioner spore en Bevægelse fra Polytheismen hen imod M., som i den græske Mythologi f. Ex. lægger sig for Dagen i Tendensen til at underordne alle andre Guder under Zeus som absolut Verdensherskér, en Tendens, der senere udvikledes videre ved Philosophernes Stræben efter at opfatte Tilværelsens Grundprincip i dets Enhed. Xenophanes fra Kolophon, Stifteren af den eleatiske Skole (i det 6te Aarh. f. Chr.), er den første navnkundige Bekæmper af Polytheismen, idet han navnlig viste, at Gud ikke vilde være det højeste, det absolute Væsen, naar han ikke var ēn. Det har altsaa kostet stor Kamp og Anstrængelse, inden den Erkjendelse kunde trænge igjennem, at Guddommen kun kan være ēn. Først gjennem den voxende Indsigt i de faste, ensformige Naturlove fuldendes denne Erkjendelse. Inden for M. er der igjen Mulighed for meget forskjellige Standpunkter. Ikke blot er der forskjellige positive monotheistiske Religioner (Jødedom, Christendom, Muhammedanisme); men M. som saadan afgjør endnu intet om, hvorvidt Guddommen opfattes paa pantheistisk eller theistisk Vis; saaledes gaar den monotheistiske Tendens i den indiske Brahmacultus i pantheistisk Retning, idet Guddommen i sin absolute Enhed opfattes som alle Tings Substans, medens den hos Jøderne gaar i theistisk Retning, idet Guddommens Enhed kommer til at betegne Gud som Individ eller Person, forskjellig fra og ophøjet over alle Ting.

Monotheletĕr, en christelig Sekt, som lærte, at der i Christus vel er to Naturer, men kun ēn Vilje, idet den menneskelige Vilje antages ophævet ved den guddommelige. Dens Oprindelse skyldes Kejser Herakliós's (610—41) Hoftheologer, der mente, at de ved denne Lære kunde vinde de utilfredse Monophysiter og afholde dem fra at understøtte det græske Kejserdømmes Fjender (s. **Monophysiter**). Efter 16 Aars Stridigheder mellem Theologerne udstedte Heraklios 638 et Edict, Ekthesis, ved hvilket den monotheletiske Lære blev erklæret for den eneste sande, og al anden Lære forbudt; men dette Edict fremkaldte nu en heftig Modstand fra alle Tilhængerne af den gamle Kirkelære, som derfor kaldtes Dyotheleter. Paa den 6te (ell. 7de) almindelige Kirkeforsamling i Constantinopel 680 (Trullanum I) blev Monotheletismen fordømt som Kjætteri og Dyotheletismen erklæret for Kirkelære; men i de Lande, der stod under Muhammedanernes Herredømme, hævdede M. deres Bestaaen som smaa, selvstændige Kirkesamfund, navnlig i Libanons Bjærgegne (s. **Maroniter**).

Monotoni, Entonighed, bet. i Almindelighed Ensformighed ell. Mangel paa Afvexling; **monotōn**, ensformig, kjedsommelig.

Monotrēmer, d. s. s. Næbdyr.

Monrad, Ditlev Gothard, dansk Biskop og Statsmand, f. 24 Nov. 1811 i Kbhvn. (hans Stamfader kom i 16de Aarh. fra Tyskland til Sydslesvig som Præst, og i fem Slægtled vare Sønnerne Præster), mistede tidlig sit Fædrenehjem (Faderen, der var Foged i Norge, afgik 1816 paa Grund af Sygdom, d. 1863) og kom i Huset hos en Slægtning, der var Kjøbmand i Præstø. M. opvoxede i temmelig smaa Kaar, og kun ved fremmed Understøttelse kom han til at studere; han blev 1830 Student og 1836 theol. Candidat (alle sine Examiner tog han med Udmærkelse), hvorefter han lagde sig efter Studiet af de semitiske Sprog. 1838 tog han Magistergraden og rejste udenlands et Aars Tid. Skjønt nøje knyttet til flere af de Mænd, der senere spillede en stor politisk Rolle, holdt M. sig selv tilbage, indtil han efter Frederik VI.s Død i Dec. 1839 tilfældig kom til at deltage i Studenternes politiske Møde og strax udmærkede sig ved sin Veltalenhed, hvorfor han blev Medlem af den Deputation, som overbragte Adressen til Kongen. Dermed var M. ført ind i det politiske Liv, hvor han senere skulde spille en fremragende Rolle. I Apr. 1840 blev M. Medredacteur af „Fædrelandet" (indt. Juni 1841) og skrev en Række „Flyvende politiske Blade" (1840—42), der viste stort Talent og vakte megen Opsigt; heri krævedes en fælles Forsamling for hele Monarchiet og, hvis den ikke kunde opnaas, for Kongeriget og Slesvig. I Febr. 1841 tog M. Borgerskab som Grundejer i Kjøbenhavn og blev strax efter valgt til Borgerrepræsentant; han forberedte sig til Posten som Skoledirecteur, men blev vraget 1844. Han udgav 1843—46 „Dansk Folkeblad" og blev i Sept. 1846 ved sin Ungdomsven, F. M. Knuths Hjælp Sognepræst paa Laaland og derefter valgt til Stænderne, uden dog at give Møde, samt i Marts 1848 til „de erfarne Mænds" Forsamling, der skulde raadslaa om den nye Forfatning. 22 Marts 1848 blev han Kirke- og Undervisningsminister og havde væsentlig Del i Grundlovsudkastets Affattelse, men kom ikke selv til at deltage i Drøftelsen, da Martsministeriet afgik i Nov. s. A. I Febr. 1849 blev han Biskop over

Laaland-Falsters Stift og valgtes s. A. til Folketinget, hvor han med en kort Afbrydelse 1853 havde Sæde for samme Valgkreds indt. 1865. M. spillede her tidlig en vigtig Rolle, var i en Række Aar Formand for Finansudvalget og indbragte 1851 det første Udkast til en Fæsteafløsningslov. Han stemte 1852 imod Toldloven, men opgav n. A. sin Modstand mod Arvefølgeloven; derimod var han 1853—54 en af Førerne i Kampen mod Ministeriet Ørsted og blev derfor i Apr. 1854 afskediget som Biskop. Efter Ministeriets Fald blev M. 1855 Overdirecteur for Almueskolevæsenet og havde væsentlig Del i den nye Lov herom 1856, men var samtidig Folketingets ledende Medlem og valgtes herfra til Rigsraadet. I Maj 1859 blev han Kirke- og Undervisningsminister og forblev i denne Stilling indt. Dec. 1863, naar fraregnes en kort Afbrydelse i Vinteren 1859—60; tillige var han 1860—61 Indenrigsminister og gjennemførte en Række vigtige Love om Fæstevæsenet, om Indkomstskat i Kjøbenhavn og om de jysk-fynske Jærnbaner, men fremsatte forgjæves Forslag til en Kirkeforfatning og flere kirkelige Reformer. 31 Dec. 1863 overtog han Dannelsen af et nyt Ministerium og søgte forgjæves at afværge den truende Krig ved at tilbyde Tilbagetagelsen af Novemberforfatningen, men vilde ikke gaa ind paa at lade Kongen egenmægtig ophæve den. Det faldt derfor i M.s Lod at styre Danmark under den ulykkelige Krig, og Skylden for dens Udgang kastedes over paa ham, fordi han havde skilt sig fra Hall og de andre nationalliberale Ministre, og fordi han ikke overtalte Kongen til at modtage Tanken om en Folkeafstemning i Slesvig, men fornyede Kampen efter Londonkonferencen. Da Als var indtaget, gik M. af 11 Juli 1864; han stemte i Rigsraadets Folkething imod Fredslutningen og antydede, at Danmark for at dele Slesvigs Skæbne skulde tilbyde at slutte sig til Tyskland. Under den følgende Forfatningskamp holdt han som Folkethingets Fører fast ved Juni-Grundloven og gik kun modstræbende ind paa nogen indgribende Ændring. 1865 drog han med sin Familie til Ny-Seeland, hvor han i nogle Aar syslede med Landbrug (sine Minder herfra skildrede han senere i „Gamle Ny-Seeland", 1870), men vendte i Foraaret 1869 tilbage og blev først Præst i Brøndby nær ved Kbhvn. og 1871 for anden Gang Biskop i Laaland. Som Biskop stod M. meget højt, han var en udmærket Visitator baade i Kirke og Skole og viste i det hele saadan Nidkjærhed og ydmyg Troskab i Gjerning, at det med Rette kunde siges om ham ved hans Jordefærd, at han her havde fulgt Christi Formaning: „Den største være blandt eder som den yngste, den øverste som den, der tjener". Som theologisk Forfatter udfoldede han mod Slutningen af sit Liv en betydelig Virksomhed. 1865 udgav han en saa ypperlig Oversættelse af Esaias, Job og Psalmerne, at det i høj Grad maa beklages, at Mangel paa tilstrækkelig Afsætning afholdt ham fra at fortsætte med Oversættelse af de andre gammeltestamentlige Skrifter. 1871 udgav han en Prædikensamling (3dje Udg. 1878), der, lige saa vel som hans „Ordinationstaler og Prædikener" (1887), i flere Henseender indtager en høj Plads i Danmarks homiletiske Literatur, men endnu langt større Anerkjendelse baade hjemme og i Udlandet vandt dog hans „Fra Bønnens Verden" (5te Opl. 1881). Baade i Kampen mod Fritænkerne og i Striden mellem Grundtvigs Disciple og hans Modstandere samt i Forhandlingerne om en Reform af Almueskolevæsenet gav han flere særdeles dygtige Indlæg, og samtidig gjorde han Spørgsmaalet om den apostoliske Trosbekjendelses Oprindelse og Historie til Gjenstand for meget omfattende videnskabelige Undersøgelser, „Den første Kamp om den apostoliske Trosbekjendelses Oprindelse" (1874), „Et Bidrag til den apostoliske Trosbekjendelses Historie" (1886). Mindre vellykket var hans meget lærde, men alt for vidtløftige: „Den femte Bøn og dens Liv i Kirken indtil Luther" (1883). Ved Universitetets 400-Aarsfest 1879 blev der tildelt ham den theologiske Æresdoctorgrad. I Aarene 1874—82 udsendte han 19 politiske Breve, i hvilke han bl. a. polemiserede med General Hegermann-Lindencrone om Krigens Førelse, gav en skarp Kritik af Rigsretsdommene 1877, samt baade imødegik Venstres heftige Krav paa Folketings-Parlamentarisme og Ministeriet Estrups provisoriske Regeringsførelse. Dertil hører ogsaa „Liberalismens Gjenmæle til Biskop Martensens sociale Ethik" (2det Opl. 1878). M. søgte 1871—72 forgjæves Valg til Folketinget, men modarbejdedes da af begge de store politiske Partier; derimod valgtes han 1882 ved Venstres Hjælp, søgte forgjæves at faa Lovgivningsarbejdet paa ny i Gang og sluttede sig til Oppositionen imod Ministeriet Estrup. I Aug. 1886 trak han sig tilbage fra det politiske Liv og døde 28 Marts 1887.

Monrad, Johan, en Bispesøn fra Ribe, f. 1638. Allerede tidlig følte han sig dragen til Omgang med de fornemme; sin Brud hentede han fra en adelig Familie, og selv blev han nobiliteret (1682). Han fik Titel af Etatsraad og havde Jordegods baade i Fyn og Skaane, men under de vanskelige Tider og maaske ikke ganske uden hans egen Skyld gik det tilbage for ham, og Creditorer bemægtigede sig det meste af, hvad han ejede. Krav paa at erindres har han som Forfatter til en Autobiographi (udg. 1862 af Burman Becker), et af de mærkeligste Phænomener i dansk Literatur, thi ingen vil kunne læse det lille, des værre ufuldendte Skrift med dets friske Erindringer fra Barndommen eller dets yndefulde Skildring af Forlovelsen med den „lille" Jomfru Mette Sophie Krabbe i Lysthuset i Lundegaards Have („til Trolovelsen sang alle smaa Fugle i Haven, og Bogfinken var deres Capelmester") uden at tro, at det er en Forfatter fra det 19de Aarh., han har for sig.

Monrad, Marcus Jacob, norsk Philosoph, f. paa Nøterø Præstegaard nær ved Tønsberg 19 Jan. 1816, blev Student 1834 og tog theologisk Embedsexamen 1840 med Udmærkelse, medens han samtidig ogsaa havde studeret Philologi, Philosophi og Mathematik. Allerede n. A. blev han Univ.-Stipendiat i Philosophi, som han med Iver studerede paa en Stipendiereise i Udlandet 1842—44. I Berlin hørte han Schelling, men paa samme Tid ogsaa de

hegelianske Philosophers Forelæsninger, drog derpaa til Italien, hvor han studerede Kunsten og dens Historie, og til sidst til Paris. Som Philosoph slutter M. sig i Hovedsagen til det Hegelske System. 1845 blev han Lector, 1851 Professor i Philosophi; især i de første Aar af sin Virksomhed som Universitetslærer tog han ivrig Del i Studentersamfundets Liv; hans første Skrift indeholder under Titlen „Studenten“ (1848) en Række Taler, der ere holdte i Samfundet. 1849—51 udgav han „Philosophisk Elementar-Cursus“, indeholdende Grundrids af Propædeutiken og Psychologien (4de Opl. 1882) og af Ethiken (4de Opl. 1885). Desuden har han jævnlig læst over Æsthetik og Religionsphilosophi og ved populært anlagte Forelæsninger i disse Fag øvet Indflydelse i videre Kredse, samt fortolket Skrifter af Aristoteles og Platon, ligesom han har givet talrige Bidrag til Dagspressen, fornemmelig „Morgenbladet“; flere Artikler af ham findes ogsaa i „Norsk Tidsskrift for Videnskab og Literatur“, hvis 6te og 7de Bd. (1853—55) bleve udgivne af M. i Forening med H. Winter-Hjelm. Af hans Skrifter kunne nævnes: „Om de klassiske Studiers Betydning for den højere Almendannelse“ (1857), „Tolv Forelæsninger om det skjønne“ (1859, 2det Opl. 1873), „Historisk Beretning om det norske Universitets Stiftelse, i Anledning af dets 50-aarige Jubilæum 1861“ (1862), „En Episode under Forhandlingerne mellem Tro og Viden“ (1869), „Tankeretninger i den nyere Tid, et kritisk Rundskue“ (1874, 2det Opl. 1884), „Udsigt over den højere Logik“ (1881), „Kunstretninger“ (1888) og „Religion, Religionerne og Christendom. Bidrag til Religionsphilosophien“ (Kbhvn. 1885). 1877 blev han Æresdoctor i Philosophi ved Upsala Universitetets 400-Aarsfest.

Monreāle, Stad paa Sicilien, 1 M. s. v. for Palermo. 16,000 J. Ærkebispesæde. Prægtig Bispegaard og Kathedralkirke. Her begyndte 30 Marts 1282 den saakaldte sicilianske Vesper.

Monroe, James [mönnro], Præsident i Nordamerika 1817—25, f. 2 Apr. 1759 i Staten Virginia, indtraadte 1776 ved Frihedskrigens Udbrud i Hæren og deltog med Hæder i Krigen, blev 1782 Oberst og kort efter Medlem af Virginias lovgivende Forsamling, 1783—86) af den nye fælles Congres og 1789 Senator for sin Hjemstat. 1794—96 var M. Afsending i Frankrig og 1799—1802 Gouverneur i Virginia. 1803 sendtes han til Paris for at slutte Tractaten om Louisianas Kjøb og 1804—7 til London for at afværge Englands Overgreb. 1811—17 var han Statssecretær, under Krigen med England tillige Krigsminister og udfoldede stor Kraft og Dygtighed; 1816 valgtes han til Unionens Præsident. Under ham afsluttedes 1819 Floridas Kjøb fra Spanien og 1820 det saakaldte „Missouricompromis“ om en Nordgrænse for Slaveriet. I sit Aarsbudskab til Congressen 2 Dec. 1823 udtalte han den saakaldte **Monroedoctrin**, i Følge hvilken Amerika ikke skal være Gjenstand for nogen ny Kolonisation fra Europa og Unionen ikke bør tillade nogen Udvidelse af de europæiske Staters Magt eller af det monarchiske System i det øvrige Amerika. Denne Erklæring, der nærmest var rettet mod Spaniens Bestræbelser paa at gjenvinde sit Herredømme i de nyspanske Stater i Syd- og Mellemamerika, er senere bleven en Grundsætning for Unionens Udenrigspolitik. M. døde 4 Juli 1831 paa Uafhængighedserklæringens Aarsdag, ligesom to andre Unionspræsidenter, J. Adams og Jefferson, 5 Aar tidligere.

Monrōvia, Hovedstad i Negerfristaten Liberia paa Guineakysten i Afrika nær ved Cap Mesurado, med 3,000 J., er regelmæssig bygget med flere Kirker, Skoler og et Bibliothek. Her er en lille Havn og livlig Handel.

Mons [mongs], flamsk Bergen, Hovedstad i den belgiske Prov. Hainaut, 7 M. s. v. for Brüssel. 25,000 J. (1885). Stor og smuk Torveplads, gotisk Hovedkirke og Raadhus, Slot med herlig Have, Børs. Betydelig Industri i Bomuldsvarer, Sukker, Jærnvarer og Kniplinger. Rige Stenkulsgruber i Nærheden. Udbredt Handel med Korn, Humle, Hør og Hamp. De tidligere stærke Fæstningsværker ere efter 1862 sløjfede.

Monseigneur [mongsænjöhr], naadig Herre, fransk Titel for Personer af den høje Adel og Gejstlighed (som Ærkebiskopper og Biskopper); brugtes fordum i Tiltale til Kongens ældste Broder (jvfr. **Monsieur**).

Monselet, Charles [mongs'lǣ], fransk Forfatter, f. 1825 i Nantes, hvor Faderen var Boghandler. Senere flyttede Familien til Bordeaux, hvor M. udgav sine første Skrifter i »Courrier de la Gironde« og skrev den smukke Digtning »Marie et Ferdinand« (1842). 1846 kom han til Paris, hvor han først leverede Feuilletonromaner og siden blev fast Medarbejder i »Pays«, »Revue de Paris«, »Figaro« o. fl. Blade. Hans Forsøg paa at grunde et Ugeblad »Gourmet« 1857 mislykkedes. Til hans bedste Arbejder regnes Monographien »Rétif de la Brétonne (1854), »La lorgnette littéraire« (1857), Biographier af samtidige Forfattere, suppleret med »Les oubliés et les dédaignés« (1857), som henholdsvis 1863 og 1876 gjenoptryktes under Titlerne »Originaux du siècle dernier« og »Les ressuscités«. Han har end videre leveret Digtsamlingen »Le plaisir et l'amour« (1865), Romanerne »La franc-maçonnerie des femmes« (1857), »Monsieur de Cupidon« (1858), »La fin de l'orgie« (1866), »François Soleil« (1866), »Les frères Chantemesse« (1872), »Scènes de la vie cruelle« (1876) og desuden flere dramatiske Arbejder.

Monsieur [mosiö], d. e. min Herre, var siden det 16de Aarh.s sidste Halvdel en særlig Titel for den franske Konges ældste Broder; nu overhovedet vort „Hr.“. M. de Paris [d'pari], Bødlen.

Monsigny, Pierre Alexandre [mongsinji], f. 1729 i Fauquemberg i Dep. Pas-de-Calais, d. 1817 i Paris, hvor han 1749 blev Hushovmester hos Hertugen af Orléans og 1754 af Pergoleses »Serva padrona« modtog et saa stærkt Indtryk, at han gav sig til at studere Musiktheori og 1759 bragte sin første Opera paa Scenen. Den blev modtaget med Bifald, og nu fulgte en Række af Operaer, af hvilke »Rose et Colas«, »Aline« og især »Le déserteur« (1769) have bevaret hans Navn til Nutiden. Med »Félix ou l'enfant trouvé« (1777),

som endnu fik en begejstret Modtagelse, sluttede han sin Compositionsvirksomhed for ikke at skade sit Navn ved senere mindre vellykkede Arbejder.

Monstrāns kaldes i Romerkirken de Kar, der bruges til at opbevare Reliquier, og navnlig de, der bruges til at opbevare den indviede Hostie og vise den frem for Folket til Tilbedelse; deraf dens Navn (lat. monstrare, vise). Da man havde begyndt at løfte Hostien i Vejret og udstille den som Gjenstand for Tilbedelse (Elevation og Exposition) samt at føre den om i Processioner, indrettede man et seglformet Apparat, paa hvilket Hostien var befæstet i et gjennemsigtigt Opbevaringssted, der ved tilføjede Radier udvidedes til et større Kar i Form af en Sol, et Blad eller andet lignende. Det hele staar paa en Fod og har, naar det ikke bæres om, sin Plads paa Alteret. M. er sædvanlig af ædelt Metal og rigt forsiret, ofte endog med kostbare Ædelstene; der lyses Velsignelse over den, og den tør ikke røres med uindviede Hænder; at stjæle en M. skal efter Kirkeretten straffes med Død paa Baalet. I den protestantiske Kirke er der ingen Brug for M.; de Skikke, som have foranlediget dens Indførelse, stamme alle fra den af Protestanterne forkastede Transsubstantiationslære (s. **Nadvere**) og ere altsaa afskaffede tillige med denne.

Monstrositēt, s. **Misdannelse**. **Mönstrum**, s. **Misfoster**; ogsaa Uhyre (i moralsk Bet.). **Monstreconcert** [mongstr], Kæmpeconcert. **Monstrōs**, uformelig.

Monsummāno, Flække i Norditalien i Nievole-Dalen, 3 M. ø. for Lucca. I Nærheden findes Grotten M., et stærkt besøgt Kursted med naturlige Dampbade.

Monsūn, s. **Passat**.

Montabaur, Stad i den preussiske Prov. Hessen-Nassau, 2 M. n. ø. for Koblenz. 4,000 I. Staalkilde. Betydelige Garverier.

Montagnards [mongtanjāhr], Bjergboere, var i den første franske Revolution Betegn. for Medlemmerne af det yderste Venstre i Nationalconventet („Bjergpartiet").

Montagu, Famil. [mönntægju], s. **Manchester** (Jarler og Hert. af) og **Neville**.

Montague, Mary Pierrepont [mönntægju], Lady Wortley, Datter af Hert. Evelyn Pierrepont af Kingston, f. 1690, giftede sig 1712 med Edw. Wortley M. og opholdt sig med sin Mand, da han var bleven Gesandt hos Porten, 1716—19 i Constantinopel, hvor hun lærte Vaccinationen at kjende, som hun efter sin Hjemkomst indførte i England. Senere samlede hun i London en Kreds af aandrige Skribenter om sig, deriblandt Addison, Steele, Young og Pope. Den sidste blev uenig med hende og hævnede sig ved bitre Satirer, som hun besvarede med overlegen Aandfuldhed og ikke mindre Vid. Fra 1739 til 1761 levede hun skilt fra sin Mand i Italien og vendte først efter dennes Død tilbage til England, hvor hun døde 1762. Hendes »Letters and works« bleve udgivne af hendes Svigersøn Jarl Bute (6 Bd., 1803, bedste Udgave 1861) og senere af Wharncliffe. — Hendes Søn, **Edw. Wortl. M.**, f. 1715, er, fordærvet ved sin Moders Opdragelse, bleven bekjendt som æventyrlig Særling; allerede som Dreng løb han flere Gange bort fra sine Forældre, strejfede senere omkring i Europa og Asien og optraadte i de forskjelligste Skikkelser, som Staldkarl, Postillon, Bonde, Abbed osv., levede i Tyrkiet som Muhammedaner og holdt Harem, talte kun Arabisk med sin Tjener og skrev archæologiske Værker; han døde under Forberedelserne til en Valfart til Mekka 1776 i Italien.

Montaigne, Mich. de [mongtänj'], fransk Moralphilosoph, f. 28 Febr. 1533 i Périgord paa sin Faders Gods M. Som yngre Søn skulde han gaa den juridiske Vej, nød en omhyggelig Opdragelse og traadte i Forbindelse med de udmærkede Lærde, som kom i hans Faders Hus. Ved sin Faders og ældre Broders Død blev han selv Godsbesidder og overgav sig nu til det sorgfrie Liv, hvortil han følte naturlig Trang; han nedlagde sit Embede som Parlamentsraad i Bordeaux og berejste Frankrig, Italien, Schweiz og Tyskland. Senere trak han sig tilbage i Stilhed og udarbejdede sine philosophiske Værker, som have haft stor Indflydelse paa det franske Aandslivs Udvikling. Han døde 13 Sept. 1592. Hans Hovedværk, »Essais de Messire Michel, seigneur de M.«, udmærker sig ved Aabenhjærtighed, Originalitet og Varme; ofte udtaler han dybe Tanker, som dog mere antydes end udføres. — M.s Tankeretning er skeptisk; han er en Fiende af den Tilforladelighed, hvormed Philosopherne udtale sig, selv om de højeste og vanskeligste Spørgsmaal, og bekæmper derfor lige saa vel den scholastiske Theologi som den nyere Videnskabeligheds selvtillidsfulde Forsøg. Selv hvor han yder sin Anerkjendelse, sker det dog kun halvt, fordi Tvivlene holde ham tilbage. Kun den beskedne, ydmyge Videnskab, som bekjender vor Svaghed og ikke er paastaaelig, giver han sit Bifald; og han er ikke utilbøjelig til at søge det højeste Gode netop i Erkjendelsen af vore egne Dommes Svaghed. Denne Uvidenhed og Enfoldighed skal ogsaa Christendommen anbefale. Han følger sin Tids Retning, idet han søger et Holdepunkt i Erkjendelsen af os selv, men han ser Vanskelighederne herved og kan ingen Grundsætning opstille; han vil helst lade Naturen raade; vi forvanske let Naturen ved vore Spidsfindigheder. Hvad han vil, er praktisk Visdom, som langt sikrere end nogen Videnskab fører os til Dyd og Lyksalighed. Under ubekjendte, men gode Magters Styrelse haaber han uden nogen Grublen at finde sin Vej. I Opdragelsens Historie er han med sin Indflydelse paa de højere Samfundsklasser en Forgænger for Locke og Rousseau; han gjør som de en Hovmester, ikke Forældrene, til Opdragelsens Leder og tillægger Kundskaberne, blandt hvilke han som Bacon lægger Vægt paa de reale, kun Betydning som selvstændig tilegnede Midler til Forstandens og Hjærtets Dannelse til Philosophi, d. e. praktisk Livsvisdom, og Dyd, d. e. Selvbeherskelsens Livsglæde, med Livserfaring gjennem Omgang med Mennesker ved Siden, med al Tvang og Vold udelukket fra Tugten og med tilbørligt Hensyn til Legemsudviklingens Ret.

Montaigu, René de [mongtægȳ], den dra-

matiske Kunsts første Leder i Danmark (s. **Dansk Theater** und. **Danmark**), stod i stor Yndest hos Frederik IV og var den eneste af hele Personalet, der ved Theatrets Ophævelse 1728 fik Pension. Han blev senere Sproglærer i Generalmajor P. Løvenørns Hus. — Hans Kone i andet Ægteskab var en fortrinlig Skuespillerinde i Charakterroller, bl. a. som Pernille.

Montālba, Clara, engelsk Malerinde, f. i Cheltenham af Slægt fra det spanske Sydamerika, lærte 1867—69 hos Isabey i Paris og lever snart i London, snart i Venezia. Hendes Architekturbilleder i Vandfarve sættes meget højt, og hun blev snart efter sin Fremtræden Medlem af flere Aquarelmaler-Selskaber.

Montalembert, Marc René, Marquis de [mongtalangbæhr], berømt fransk Ingenieur, f. 1714 af en gammel adelig Slægt, d. 1800, uddannede et nyt Befæstningssystem, som er fremsat i hans Hovedværk, »La fortification perpendiculaire« (1776, ny Udg. 11 Bd., 1799). — **Charl. Forbes**, Greve af M., f. 29 Maj 1810 i London, sluttede sig meget ung til den frisindede Katholicisme, der hævdedes af Lamennais og Lacordaire, og grundlagde 1830 med dem Bladet »L'Avenir«, der tog til Valgsprog: „Gud og Friheden, Paven og Folket". Ogsaa aabnede de uden Tilladelse en lærd Skole som Indsigelse imod det udelukkende Statsskolevæsen, men den blev standset af Politiet. 1832 blev deres Grundtanke at forsone Katholicisme og Frihed aabent fordømt af Paven, og M. faldt nu tillige med Lacordaire til Føje og blev en ivrig Forsvarer af Ultramontanismen. Ogsaa optraadte han i Pairskammeret som Forsvarer af de politiske Friheder og for de undertrykte Folkeslag, især Irlændere og Polakker, men tillige 1847 for det saakaldte „Sonderbund" i Schweiz. Efter Februarrevolutionen erklærede han sig for Republiken, men sluttede sig i Nationalforsamlingen til Højre. 1851 skilte han sig fra Højre og sluttede sig til Præsidenten, blev ogsaa valgt til den lovgivende Forsamling, men kom snart i Opposition mod Regeringen. En Bladartikel, i hvilken han roste England paa Frankrigs Bekostning, paadrog ham 1856 Tiltale og Dom, men Kejseren benaadede ham; derimod blev han fortrængt ved Valgene 1857. 1863 optraadte han paa Katholik-Congressen i Mecheln som Forsvarer af den frie Kirke i den frie Stat, og 1869 kæmpede han af yderste Evne imod Ufejlbarhedsdogmet. D. 13 Marts 1870. Foruden en Del Flyveskrifter om politiske og kirkelige Spørgsmaal har han skrevet »Vie de St. Elisabeth de Hongrie« (1836, 14de Opl. 1876) og »Les Moines en Occident depuis St. Benoît jusqu'à St. Bernard« (5 Bd., 1860—70).

Montalivet, Jean Pierre Bachasson, Grev [mongtalivē], fransk Statsmand, f. 5 Juli 1766, var 1785—90 Parlamentsraad i Grenoble og maatte 1794 for at redde sit Liv tage Tjeneste i den franske Hær i Italien. 1801 blev han Præfect, 1806 Directeur for Vej- og Brobygningsvæsenet og 1809 Indenrigsminister, samt Greve; han viste stor Dygtighed i at fremme Industriens Udvikling. 1819 blev han Pair og hørte til Talsmændene for constitutionel Frihed. D. 22 Jan. 1823. — Hans Søn, **M. Camille Bach.**, Grev M., f. 25 Apr. 1801, blev 1826 Pair og sluttede sig til Oppositionen, ja var endog Secretær for Selskabet Aide-toi. 2 Nov. 1830 blev han Indenrigs- og i Marts 1831 Undervisningsminister, men overtog efter Cas. Périers Død igjen førstnævnte Post indtil Oct. 1832. Han sikrede 1830 ved sine kraftige Forholdsregler Carl X.s Ministre imod Folkets Selvtægt, men viste 1832 stor Iver for at undertrykke baade Hertuginden af Berrys Forsøg og Juniopstanden i Paris. 1836—39 var han paa ny Indenrigsminister, men afslog 1845 en Ministerpost under Guizot og raadede 1848 indtrængende Kongen til at fjærne Guizot og indrømme Valgreformen. 1832—48 styrede M. den kongel. Civilliste, havde vigtig Del i Oprettelsen af Nationalmuseet i Versailles og forsvarede 1851 i et Flyveskrift Ludvig Philip mod Beskyldninger for Gjerrighed. 1873 udtalte han sig offentlig for Republiken, blev 1879 livsvarig Senator og døde 4 Jan. 1880.

Montalte, Louis de [mongtālt], var det pseudonyme Navn, under hvilket Blaise Pascal udgav sine berømte »Lettres provinciales«.

Montālto, Cardinal, hed som Pave Sixtus V (s. d. A.).

Montalvān, Juan Perez, spansk dramatisk Digter, f. 1602 i Madrid, studerede i Alcalá, blev Gejstlig og senere Inqvisitionsnotar. D. 1638. Han var Elev af Lope de Vega og har skrevet omtr. 60 Dramaer. Berømtest ere »No hay vida como la honra« og »La Toquera vizcaina«, som endnu opføres paa spanske Scener. Af hans fortællende Værker maa mærkes: »Sucesos y prodigios de amor en ocho novelas ejemplares« og Ottavedigtet »Orfeo«.

Montāna, et af de saakaldte Territorier i den nordamerikanske Union, omgivet af Hudsonsbay Landene mod N. og for øvrigt af Territorierne Idaho, Wyoming og Dakota. 6,871 □ M. med 39,000 I. (1880), hvoraf 346 Farvede, 1,663 Indianere og 1,765 Chinesere. Landets vestlige Halvdel opfyldes af Klippebjærgene; den østlige skildres som næsten en Ørken, dog afbrudt af frugtbare Strækninger. Missouri udspringer paa Klippebjærgene og gjennemløber Territoriet tillige med dens store Biflod Yellowstone. Ved denne Flod opdagedes Guld 1862, og derfra hidrører Kolonisationen. M. blev organiseret som Territorium 1864.

Montanister, en christelig Sekt, som i Midten af det 2det Aarh. stiftedes i Phrygien af **Montanus**, en forhenværende hedensk Præst, der kort efter at han selv var traadt over til Christendommen optraadte som Prophet og Reformator. Han udgav sig for den af Christus forjættede Paraklet (Joh. Ev. XV. 26), fik extatiske Syner, propheterede om Christi nærforestaaende Gjenkomst og ivrede mod Fordærvelsen i Kirken. Et Par exalterede Kvinder sluttede sig til ham og spaaede ligesom han. Tilhængernes Antal voxede hurtig, og, uagtet ansete Kirkelære optraadte ivrig mod Sekten, udbredte den sig snart rundt om i Christenheden og vandt navnlig betydelig Tilslutning i Gallien, Italien og Nordafrika, hvor den imidlertid aflagde meget af sit exalterede, fanatiske og sekteriske Væsen. Endog den Tids

første Kirkelærer i den nordafrikanske Kirke, Presbyteren Tertullian i Carthago, sluttede sig til den. Montanismens Grundtanke er, at den aabenbarede Religion udvikler sig i en stedse stigende Trinfølge, og at dens højeste Trin først er naaet i Paraklетens Tidsalder, som er begyndt med Montanus. Patriarchernes Tid er Guds Riges spæde Alder, Lovens og Propheternes Tid dets Barnealder, Christi og Apostlenes Tid dets Ynglingealder, og først i Montanismen naar det den modne Mandomsalder, hvorefter følger den absolute Fuldkommengjørelse, som skal indtræde med det nær forestaaende 1000aarige Rige. For at de christne kunne modnes til at faa Del i dette, maa der foregaa en sædelig Reform: det andet Ægteskab maa afskaffes, det første derimod er tilladt, men er langt ringere end den ugifte Stand; der maa lægges mere Vind paa Faste og andre asketiske Øvelser; Martyriet maa søges, thi at unddrage sig fra Forfølgelser er Frafald og Fornægtelse; Jomfruer maa kun vise sig tilslørede, og Kvinderne maa aflægge al Pynt og Stads; verdslig Videnskab og Kunst samt alle verdslige Fornøjelser, selv de tilsyneladende mest uskyldige, ere Djævlens Garn osv. — M.s Sekt tabte forholdsvis hurtig sin Betydning; men lignende sværmerske Retninger ere idelig dukkede op hele Kirkens Historie igjennem. I vor Tid danne Irvingianerne og Thiersch, „den anden Tertullian", en mærkelig Parallel til M. og Tertullian.

Montargis [mongtarschi], Stad i det franske Dep. Loiret ved Loing-Briare Kanalen, 8 M. ø. til n. for Orléans. 10,000 I. Bomuldsindustri. Safranavl. Omegnen frembringer god Vin. Her findes endnu Levninger af det gamle berømte Slot, som kunde rumme 6,000 Mand og var de franske Kongers Yndlingsresidens, inden Fontainebleau blev bygget. Det udholdt 1427 med Held en langvarig Belejring af Englænderne.

Montauban [mongtobång], Hovedstad i det franske Dep. Tarn-Garonne ved Floden Tarn, 73 M. s. til v. for Paris. 17,000 I., hvorblandt mange Reformerte. Fabrikation af Sukker, Klæde og Silkestoffer. Betydelig Handel med Korn, Vin og Silkevarer. Bispesæde, Kathedralkirke fra det 8de Aarh., reformert theologisk Læreanstalt. — M. maatte som en af Huguenotterne besat Fæstning udstaa haarde Trængsler i Religionskrigene, navnlig 1580 og 1621.

Montauban, Cousin- [s. o.], s. Cousin-M.

Mont Avron [mongt avröng], befæstet Plateau ø. for Paris, var 21 Dec. 1870 Støttepunkt for et Udfald fra Paris under General Trochu. 29 Dec. s. A. blev det besat af Tyskerne.

Montbéliard [mongbeliähr], tysk Mümpelgard, Stad i det franske Dep. Doubs ved Rhin-Rhône Kanalen, 9 M. n. ø. for Besançon. 7,000 I. Fabrikation af Bomuldsstoffer, Læder, Ure og Agerdyrkningsmaskiner. Cuviers Fødeby. — M. hørte oprindelig til Lothringen, blev i det 11te Aarh. et selvstændigt Grevskab og hørte fra Slutn. af det 14de Aarh. under Navnet Mömpelgard ell. Mümpelgard indt. 1793 til Württemberg, af hvis Fyrstehus en Linje førte Navn derefter.

Montblanc [mongblång], Europas højeste Bjærg, 15,326 F. højt, ligger paa Italiens Nordvesthjørne paa Grænsen af det franske Savoien. Dets Vande løbe dels til Arve, som falder i Rhône, dels til Dora-Baltea, som falder i Po. — M. blev første Gang besteget 1787 af Saussure.

Montcalm, Louis Jos. [mongkälm], fransk General, f. 1712, blev 1756, da Krigen udbrød med England, udnævnt til Anfører for de faa Stridskræfter, som Frankrig kunde opbyde til Canadas Forsvar. Han viste stor Dygtighed og vandt i de første to Aar nogle Fordele; men 1759 trængte Engelskmændene ind i Canada med stor Overmagt og indesluttede M. i Quebec. Da Fjenden 13 Sept. havde indtaget en vigtig Stilling, foretog M. et Angreb og blev dødelig saaret i Spidsen for sin Hær; men ogsaa den engelske Hærfører Wolfe faldt. M. døde Dagen efter, og Quebec overgav sig 18 Sept., hvorved Canada var tabt for Frankrig.

Mont Cenis, s. Cenis.

Mont de Marsan [mong də marsång], Hovedstad i det franske Dep. Landes ved Floderne Midous og Douzes Sammenløb, 80 M. s. s. v. for Paris. 8,000 I. Silke- og Uldmanufakturer. Varme Kilder.

Montdore [mongdåähr], smukt liggende Badested i det franske Dep. Puy de Dôme, 4 M. s. v. for Clermont-Ferrand, 3,200 F. højt, med varme, kogsaltholdige Natronkilder, skal trods det kolde og raa Klima have fortrinlige Virkninger i Brystsyge og Asthma.

Mönte Bäldo, en Bjærggruppe i Norditalien, mellem Garda Søen og Floden Adige. Højeste Punkt 7,075 F.

Montebëllo, 1) Flække i Norditalien, 2 M. s. v. for Vicenza. 4,000 I. Et fransk Corps under Masséna og Augereau maatte her 1796 vige for en overlegen østerrigsk Styrke under Alvinczy. — 2) Landsby i Norditalien, 5 M. ø. til n. for Alessandria, mærkelig ved den franske General Lannes's Sejer over Østerrigerne 9 Juni 1800, hvorefter han senere fik Titlen „Hertug af M.", og ved Kampen 20 Maj 1859 mellem Franskmændene under Forey og Østerrigerne under Stadion, i hvilken Fordelen var paa Franskmændenes Side.

Mönte Cärlo er Navnet paa den 1856 oprettede Spillebank i Monaco, som nu er den eneste autoriserede Spillebank i Europa.

Monte-Cassino, s. Cassino.

Mönte Cävo, et Højdepunkt i Albaner Bjærgene, 2 M. s. ø. for Rom, 3,040 F. højt, er et udbrændt Krater; under dets vestlige Rand ligge de skjønne Søer ved Albano og Nemi.

Montechiaro [kiäro], Flække i Norditalien, 3 M. s. ø. for Brescia. 4,000 I. Store Silkespinderier. I Nærheden er Sletten M., hvor der holdes store Efteraarsmanøvrer.

Mönte-Cristo, en lille, bjærgfuld Ø i Middelhavet, 7 M. s. for Elba, kun beboet af Fiskere, bekjendt af A. Dumas's Roman „Greven af M.-C."

Montecüculi, Raim., Greve af, tysk Rigsfyrste og Hertug af Melfi, en af de mest udmærkede østerrigske Feltherrer, f. 1608 i Her-

tugdømmet Modena, udmærkede sig først ved forskjellige Lejligheder i Trediveaarskrigen. Siden slog han, da Kejseren 1657 sendte den polske Konge Johan Casimir et Corps til Hjælp, Fyrst Rakoczy af Transsylvanien og 1658 de svenske i Danmark, da han var sendt dette Rige til Undsætning mod Carl X. 1664 vandt han den store Sejer over Tyrkerne ved St. Gotthard i Ungarn, ved hvilken Sejer den osmanske Hærs langvarige Overlegenhed første Gang blev brudt af den europæiske Krigskunst. Sidst viste han sine Feltherretalenter i Krigen med Frankrig 1672 og 1675, da han kæmpede mod Turenne og Condé; i 4 Maaneder manøvrerede han og Turenne imod hinanden uden at kunne gjøre hinanden Skade, indtil Turenne faldt 27 Juli 1675. Han endte sin militære Løbebane med Belejringen af Philippsburg. Kejser Leopold I ophøjede ham 1679 til tysk Rigsfyrste, og Kongen af Neapel forlenede ham kort efter med Hertugdømmet Melfi. Han døde 16 Oct. 1681 af et Slag, som en nedstyrtende Bjælke bibragte ham, da han ved Kejserens Side red ind i Slottet Linz. Hans Meddelelser angaaende Krigskunsten, Tyrkekrigen m. m. (»Commentarii bellici«, overs. paa Fransk, Italiensk og Tysk, sidst udg. af Grassi 1821) gjælde for et klassisk Værk i Militærliteraturen.

Montefiascōne, Stad i Mellemitalien ved Sydenden af Bolsena Søen, 11 M. n. n. v. for Rom. 7,000 J. Bispesæde. Avl af fortrinlig Vin (»Est-Est«).

Montefiōre, Moses, f. 24 Oct. 1784 i London, blev Chef for et anset jødisk Banquierhus og var 1837 den første Jøde, som blev Sherif i England; s. A. ophøjedes han til Ridder og 1847 til Baronet. M. har især gjort sig bekjendt ved den utrættelige Iver, hvormed han tog sig af sine Trosfællers Sag i fremmede Lande, og den rundhaandede Brug, han i dette Øjemed gjorde af sin Rigdom. 1829—75 foretog han 7 Rejser til Palæstina (i Regelen fulgt af sin Hustru, Judith Cohen, som døde 1862), idet han dels søgte at sikre Jøderne mod Muselmændenes Mishandlinger, dels at fremme Agerbrugs og Haandværks Udvikling iblandt dem. Kejser Nikolajs strænge Forordninger mod Jøderne i Polen 1846 fremkaldte M.s Rejse til St. Petersborg, og Jødeforfølgelserne i Marokko 1863 og Rumænien 1867 satte ham ligeledes trods hans høje Alder i Bevægelse. Hans Hundredaars Fødselsdag fejredes med stor Højtidelighed; han døde 30 Juli 1885.

Mōnte Gibĕllo [dschi], Italienernes Navn for Vulkanen Ætna.

Montégut, Emile [mongtegȳ], fransk Skribent, f. 1826 i Limoges, studerede Jura og optraadte 1847 i »Revue des deux mondes« med en ypperlig Artikel om den amerikanske Philosoph Emerson, blev 1857 dette Tidsskrifts stadige literære Anmelder efter Gust. Planche, men gik 1862 over til »Moniteur universel«. Hans Kritik udmærker sig ved aandrig Oversigt over Stoffet. I de senere Aar har han leveret Oversættelser af Macaulay og Shakspeare samt Erindringer fra sine Rejser; fra 1884 er »Nos morts contemporains«.

Monteleōne, Stad i Syditalien i Nærheden af Eufemia Bugten, 1½ M. s. v. for Pizzo. 12,000 J. Bispesæde. Handel med Silke og Olje.

Montélimart [mongtelimāhr], Stad i det franske Dep. Drôme, 6 M. s. til v. for Valence. 9,000 J., hvoriblandt ikke faa Reformerte. Fabrikation af Linned- og Uldstoffer samt Læder.

Montēlius, Gust. Oscar Aug., svensk Archæolog, f. 9 Sept. 1843 i Stockholm, fik 1869 den philos. Grad i Upsala, men var allerede Aaret i Forvejen bleven ansat ved det historiske Rigsmuseum i Stockholm, ved hvilket han siden 1880 er 1ste Amanuensis; 1877 blev han Medlem af Vitterhets-, Historie- og Antiqvitets-Akademiet. Af hans Skrifter mærkes »Sveriges forntid« (1872—74), »Om lifvet i Sverige under hednatiden« (2det Opl., 1878) og især det af det svenske Akademi med den kongel. Pris lønnede »Om tidsbestämning inom bronsåldern« (1ste Del 1885). Siden 1874 redigerer han »Svenska fornminnesföreningens tidskrift« og siden 1880 »Nordisk tidskrift«.

Montemayōr, Jorge de, spansk Digter, f. c. 1520 i Portugal, var i sin Ungdom Soldat, blev siden paa Grund af sin musikalske Dygtighed ansat i Prinsen af Spaniens, den senere Philip II.s Capel, forlod Spanien, sandsynligvis paa Grund af en ulykkelig Kjærlighedshistorie, og skal være falden i en Duel i Turin 1561. Hans Hyrderoman, et Væv af indviklede Historier, Blanding af Prosa og Vers, »La Diana enamorada« (1642), blev Mønstret for en Mængde Digtninger af samme Art; den fortsattes 1664 af hans Ven, Lægen Alonzo Perez. Man har ogsaa af ham et episk Digt om Pyramos og Thisbe, Ekloger, lyriske Digte og Satirer.

Montemolīn, en lille By i det spanske Landskab Estremadura, 13 M. s. ø. for Badajoz, efter hvilken Don Carlos's ældste Søn af s. N. (f. 1818, d. 1861) førte Titlen „Greve af M." (s. **Carlos, Don**).

Montenard, Frédéric [mongtønahr], fransk Maler, født i Paris, Elev af Lambinet, Dubufe, Delaunay og Puvis de Chavannes, hører til den yngste Skoles mest lovende Landskabsmalere og roses for sin usøgte Selvstændighed og for den Kraft og Sandhed, hvormed han gjengiver Solskinnet, en Lysvirkning, han med Forkjærlighed dvæler ved. Han synes blandt sine Emner at foretrække Kystbilleder med deres rige Afvexling af Land, Hav og Architektur, og giver dem en udtryksfuld Staffage. Han er Officer.

Montenēgro ell. Crnagora, ofte skrevet Czernagora (Navnet bet. „det sorte Bjærg"), et uafhængigt Fyrstendømme i den vestlige Del af den tyrkisk-græske Halvø mellem 41° 50′ og 43° 14′ n. Br., omgivet af Dalmatien, Bosnien, Albanien og Adriaterhavet. 164 □ M. med 236,000 J., hvoraf c. 4,000 romersk-katholske, lige saa mange Tyrker og Resten græsk-katholske. Det er et Bjærgland, fuldt af snævre Passer og dybe Dale; dets højeste Punkt naar op mod 8,000 F. Vandløbene, der alle falde i Skutari Søen, ere sædvanlig tørre om Sommeren; det betydeligste er Moratschai med dens Biflod Seta. Trods Landets ringe Udstrækning frembyder Klimaet ikke ringe Forskjelligheder; saaledes ligger Sneen i de vestlige

Bjærge usmeltet langt ind i Sommeren, ja endog hele Aaret igjennem, hvorimod de østlige, lavere liggende Egne have et mildt Klima. Landet er fattigt paa Naturfrembringelser. Af Mineralprodukter findes vel Jærn og Svovl, ja endog Guld og Sølv; men de ere ikke Gjenstand for Bjærgværksdrift. Tidligere var her en stor Rigdom af tætte Naaleskove; men disse ere ganske forsvundne i det vestlige Bjærgland, og kun svage Spor af dem ere til Stede i det øvrige Land. Der dyrkes Majs, Rug, Byg, Havre, ubetydelig Hvede, Tobak, Kartofler og Grøntsager, samt paa enkelte Steder Frugt og Vin. De vigtigste Husdyr ere Hornkvæg, Faar, Geder, Svin og Muleæsler; Heste ere kun til Stede i ringe Antal. Befolkningen hører til den slaviske Stamme, der i Slutn. af det 14de Aarh. er indvandret fra Serbien; dens Sprog er det serbiske (eller sydslaviske), der her har vedligeholdt sig i sin oprindelige Renhed. Montenegrinerne bekjende sig til den græske Kirke og have en Metropolit, der modtager sin Indvielse af den russiske Synode. For Gejstlighedens Uddannelse er der et theologisk Seminarium i Hovedstaden Cetinje. Kvægavl er Befolkningens Hovederhverv; Haandværk staar i ringe Anseelse. Den aarlige Udførsel har en Værdi af 3,4 Mill. Kr. og bestaar fornemmelig af Hornkvæg, Faar, Geder, Ost, røget Kjød og Uld. Telegraphlinjer ere til Stede i en Længde af 45 Mil. Befolkningen lever spredt over Landet i Smaagrupper af Huse, der sædvanlig beboes af beslægtede Familier, som hver for sig danne et „Bratstvo" (Broderskab). Husene ligge ved Foden af Klipperne og saa nær ved hverandre, at der kun er smalle Stier imellem dem. De ere firkantede, 8—9 F. høje Stenhuse med Tag af Straa eller Bark, sjælden af Teglsten. Aabninger i Væggene tjene som Lufthuller og Røgfang og lukkes med Trælemme. Desuden ere Husene sædvanlig forsynede med Skydeskaar. Samfundsforholdene have et fuldstændig patriarchalsk Præg. Enhver Familie betragter Husfaderen som sit Overhoved og Lederen af alle dens Anliggender, ligesom Communen har sin Stareschina ell. Ældste, der forvalter dens Anliggender og er Dommer i Tvistigheder. Statsindtægterne udgjøre c. 1,800,000 Kr., Udgiften et lignende Beløb. Fyrstens Civilliste er c. 175,000 Kr. Hæren bestaar i Fredstid af kun 3 Bat. paa 500 Md., men enhver vaabenfør Mand mellem 20 og 50 Aar maa i fornødent Fald give Møde ved Fanen; Fyrsten har en Livvagt paa 100 Md. Hovedstad Cetinje. Fyrstens Magt er arvelig og næsten uindskrænket. Han styrer med 5 Ministre og giver Love i Fællesskab med et Statsraad paa 8 Medlemmer, hvoraf 4 ere Ministre og 4 vælges af Krigerne. Stundum indkaldes dog en mindre Folkeforsamling (Skupschtina), sammensat af Landets mest ansete Mænd, og under særlige Forhold den store Folkeforsamling, hvortil alle voxne Mænd have Adgang. Senatet, som tidligere var baade lovgivende og dømmende, ophævedes 1879, og en ny Højesteret dannedes i Stedet. M. deles i 5 Militærkredse og i 80 Districter, hvis Forstandere udnævnes af Fyrsten og have baade dømmende og forvaltende Myndighed. Høvdingerne for de 40 gamle Stammer have dog endnu vedligeholdt stor Indflydelse. — M. var under Navn af Fyrstendømmet Zenta afhængigt af Serbien, indtil dette Land 1389 kom under Tyrkernes Aag, hvorefter M. blev et Tilflugtssted for de flygtede Serbere og andre Christne, og her dannede sig nu en lille Stat, hvis Fyrster i det 15de Aarh. saa sig nødte til at søge Tilflugt i de høje Bjærgegne, hvor det af Fyrst Ivan 1485 stiftede Kloster Cetinje blev Regeringens Sæde. 1516 takkede Fyrst Georg Crnojević af og overdrog Regeringen til den øverste gejstlige, Bladika, hvilken Værdighed fra 1697 blev arvelig i Familien Petrović-Njegosch. Den tapre Peter Petrović (f. 1787, d. 1830) hjalp 1806—14 Russerne mod de franske Tropper i Dalmatien og førte desuden blodige Krige med Tyrkerne, men havde ogsaa store Fortjenester af M.s indre Udvikling. Hans Bestræbelser i denne Retning fortsattes af hans Brodersøn og Efterfølger, Peter Petrović II, der især søgte at indskrænke Blodhævn og Røverierne. Han afsatte 1832 den verdslige Regent Radović, fordi han gjorde Modstand imod ham, og forenede den verdslige og gejstlige Styrelse. Han døde 31 Oct. 1851 og fulgtes af Danilo (s. d. A.), der igjen udskilte den gejstlige Styrelse, som overdroges til en Biskop, og antog Titlen Fyrste. Danilo førte 1852 en haardnakket Kamp mod Tyrkerne, der til sidst sendte Omer Pascha med 56,000 Md. imod M.; Kampen standsedes først ved Østerrigs energiske Optræden. 1858 kom M. paa ny i Krig, fremkaldt ved Tyrkernes grusomme Færd mod Tros- og Stammefællerne i Herzegovina, og vandt Sejer ved Grahovo; ved Freden bleve Grænserne nøjere afstukne, og nogle Strækninger lagdes ind under M. 23 Apr. 1855 gaves M.s første Lovbog i 93 Paragrapher, hvorved Blodhævn, Røveri og flere andre barbariske Skikke forbødes. Ved Danilos Mord 12 Aug. 1860 kom Nikizza ell. Nikola (f. 25 Sept. 1841), Søn af Danilos ældre Broder Mirko (der døde 1867), til Regeringen. Allerede 1861 udbrød en ny Krig med Tyrkerne som Følge af Opstanden i Herzegovina; trods haardnakket Modstand fik Tyrkerne Overmagt og besatte i Sept. 1862 Cetinje, hvorefter M. maatte indrømme dem Ret til at bygge Blokhuse og holde en strategisk Vej i Landet besat. Det varede dog ikke længe, førend Tyrkerne gav Afkald derpaa, og M. fortsatte uafbrudt sine Bestræbelser for at opnaa Landudvidelse til flere Sider og særlig Adgang til Havet. Det understøttedes heri af Rusland, som gav baade Penge og Officerer til Hærens Udvikling; men Fyrsten blev ogsaa ved sine Besøg i Wien og Berlin behandlet som en uafhængig Fyrste. Nikizza, der selv havde faaet en vesteuropæisk Uddannelse i Paris, viste megen Iver for Skolevæsenets Fremme: 1834 grundlagdes den første Skole i M., og før N.s Tid var der i hele Landet kun 120, som kunde læse og skrive; nu er der et Gymnasium og 75 Folkeskoler med 4,000 Børn, et Seminarium (siden 1869) og en højere Pigeskole, stiftet af den russiske Kejserinde. Fra 1871 udgives et Blad i Cetinje, og 1874 indrettedes et Postvæsen i For-

bindelse med det østerrigske. 1876 udstedtes en ny Lovbog. Da Opstanden udbrød i Herzegovina i Sommeren 1875, hjalp M. efter bedste Evne sine Landsmænd i deres Frihedskamp, og i Juli 1876 begyndte det selv Krig med Tyrkerne, men forstod ikke at forfølge den Sejer, det vandt. I Vinteren 1876—77 (efter Serbernes Nederlag) var der Vaabenhvile, men i Apr. 1877, da den russiske Krigserklæring ventedes, optog M. Kampen paa ny og med stort Held. Niksić i det sydlige Herzegovina indtoges i Sept., Tyrkernes Indfald i M. under Suleiman Pascha blev aldeles slaaet tilbage i en Mængde større eller mindre Træfninger, og i Jan. 1878 indtoges baade Antivari og Dulcigno. Freden i San Stefano tilsagde M. betydelige Landudvidelser til alle Sider, men de indskrænkedes ikke lidet af Berliner-Congressen, som dog godkjendte M.s Uafhængighed. Da Grænsen senere skulde fastsættes imod Øst, gjorde Albaneserne Modstand imod Tilknytning af visse Landstrøg, og M. fik da 1880 Dulcigno i Stedet.

Montenōtte, Landsby i Norditalien, 5 M. v. for Genua, bekjendt af Bonapartes Sejer over Østerrigerne 11 Apr. 1796.

Monte Nuōvo, et Krater i Syditalien, v. for Napoli, tæt n. for Pozzuoli Bugten, der pludselig hævede sig 29 Sept. 1538.

Montenuōvo, Grev, s. Neipperg.

Montépin, Xavier de [mongtepäng], fransk Forfatter, f. 1824, har leveret en stor Masse Theaterstykker og Romaner, hvori han søger om muligt at overbyde den ældre Dumas i samvittighedsløs Opdyngen af Stof og spændende Rædsler. Hans »Filles de plâtre« (1855) blev af Domstolene erklæret for stridende mod den offentlige Velanstændighed. Han var en flittig Medarbejder af »Journ. pour tous«; hans sidste bekjendte Roman er »Le médecin des folles« (1879). Hans Tid er forbi, han er næsten glemt.

Montepulciāno [tschāno], Stad i Mellemitalien, 12 M. s. s. ø. for Firenze. 3,000 I. Bispesæde. Berømt Vinavl. Ø. for Staden ligger den lille Sø M. i Chiana Dalen.

Montēre, udruste, indfatte, sætte i Stand, forsyne, f. Ex. et Hus med Møbler, et Stik med Randskab, Soldater med Tjenesteklæder, en Stol med Betræk (jvfr. Mondur, Mundering).

Montereau [mongt'rō], Stad i det franske Dep. Seine-Marne ved Floderne Seines og Yonnes Sammenløb, 4 M. s. ø. for Melun. 7,000 I. Fabrikation af Stentøj. — Paa den herværende Bro blev Hert. Johan d. uforfærdede af Burgund myrdet 10 Sept. 1419 i Dauphinen Carls Nærværelse. Napoleon I sejrede her over de allierede 18 Febr. 1814.

Montereau, Pierre de [s. o.], ell. de Montreuil, fransk Bygmester, opførte det overordentlig smukke Sainte Chapelle i Paris i Spidsbuestil i den overraskende korte Tid af fem Aar (1242—47) eller maaske endnu hurtigere. Det er restaureret i den nyere Tid af flere franske Architekter, blandt hvilke Viollet le Duc var den vigtigste. M. døde 1266. — En anden fransk Bygmester, Eudes de Montreuil, tilhører samme Tidsrum; d. 1289.

Monterey [rē], 1) Havnestad i Staten California i Nordamerika ved M.-Bugten, 17 M. s. for San Francisco, var, da Landet hørte under Mexico, Provinsens Hovedstad. 2) Hovedstad i Staten Nuevo Leon i den mexicanske Republik i Amerika, 95 M. n. til v. for Mexico. 35,000 I. Bispesæde. Omegnen har Guld-, Sølv- og Blyminer, men som ikke længere drives.

Mōnte Rōsa, efter Montblanc det højeste Bjerg i Alperne, paa Grænsen af Norditalien og Schweizercantonet Wallis. Det højeste Punkt er opkaldt efter General Dufour, 14,780 danske F. højt og omgivet af mægtige Gletschere.

Mōnte San Giuliano [dschuliāno], Stad paa Sicilien, paa Toppen af et 2,000 F. højt, isoleret Bjerg (Oldtidens Eryx), 1 M. ø. for Trapani. 17,000 I. Her stod i Oldtiden et berømt Venus-Tempel.

Monte Sant Angelo [āndschelo], 1) Stad i Syditalien, 23 M. n. ø. for Napoli, ved Manfredonia Bugten. 17,000 I. 2) Et henved 5,000 F. højt Bjerg paa den Halvø, der begrænser Napoli Bugten mod S.

Monte Sānto, s. Athos.

Montespan, Françoise Athenaïs, Marquise [mongt'spāng], den franske Konge Ludvig XIV.s Maitresse, Datter af Rochechouart, Hertug af Mortemart, f. 1641, blev 1663 gift med Marquis M. og noget senere Hofdame hos Dronningen. I denne Stilling indtog hun mere ved sit behagelige og aandrige Væsen end ved sin Skjønhed Kongen, som for hendes Skyld 1668 forlod den blide La Vallière og i nogle Aar ganske lod sig beherske af hende; hendes Mand, der ikke vilde finde sig deri, blev sat i Bastillen og siden tvungen til at skille sig fra hende. Men hendes anmassende Stolthed svækkede efterhaanden hendes Magt over Kongen, og den kloge Mad. Maintenon, som hun havde antaget til Opdragerinde for sine Børn, fortrængte hende til sidst (1683) ganske af hans Yndest; hun levede siden paa forskjellige Steder og døde 28 Maj 1707 ved Badet i Bourbon-l'Archambault. Hun havde 6 Børn med Kongen, af hvilke den ældste Søn, Hertugen af Maine, er mest bekjendt; to Døtre bleve i en ung Alder gifte med Prinser af Blodet, Louise Francisca med Hert. Ludvig III af Bourbon og Francisca Marie med sin Fætter, Hert. Philip II af Orléans (Hertugregenten).

Montesquieu, Charl. de Secondat, Baron af la Brède og af [mongtæskiö], berømt fransk Skribent, f. 18 Jan. 1689 paa Herregaarden Brède ved Bordeaux. Hans Fader, der beklædte en høj Dommerstilling, fik Sønnen, der fra Barn viste en stor Iver for Studium og en tidlig vakt selvstændig Tænkning, allerede 1714 ansat som Parlamentsraadsherre. To Aar efter afløste han sin Farbroder som Retspræsident. Den praktiske Embedsvirksomhed interesserede M. kun lidet; han erklærede selv, at den kunde enhver Klodrian bruges til. For et literært Selskab i Bordeaux skrev han naturhistoriske og historiske Smaaskrifter; men det første Værk, der grundfæstede hans Ry, var de 1721 udkomne »Lettres persanes«. Under Form af en Brevvexling mellem nogle i Paris, Venezia og Ispahan boende Persere giver M. en satirisk Skildring af europæiske Regeringsformer, Religion og Sæder og kommer til det

Resultat, at de i ingen Henseende staa over de asiatiske, men kun ere forskjellige derfra, fordi de ere opstaaede under andre udvortes Betingelser. Der er en ungdommelig Kjækhed i dette fornøjelige Skrift, som bragte de orthodoxe og conservative til at modsætte sig den anonyme, men snart aabenbarede Forfatters Optagelse i Akademiet, hvilken alligevel fandt Sted 1728. M. A. foretog han i den Hensigt at studere forskjellige Folkeslags politiske og sociale Liv en Rejse til Østerrig, Italien, Schweiz, Holland og England, paa hvilket sidste Sted han blev i to Aar. 1734 udkom M.s andet Hovedværk, »Les causes de la grandeur et de la décadence des Romains«, hvis Resultater vel for en Del ere blevne omstødte ved den nyere historiske Kritik, men som efter Bossuets bekjendte Værk, der ser Historiens Begivenheder som Resultater af en transscendent Guds Indgriben, er det første historiske Arbejde, for hvilket en philosophisk Ide ligger til Grund; men i Modsætning til Bossuet opfatter M. Historien som Resultatet af Menneskeandens og de af den fremgaaede Institutioners stadige indbyrdes Vexelvirkning. De to nævnte Arbejder kunne begge betragtes som Forløbere for M.s egentlige Hovedværk, »Esprit des lois« (1748), paa hvilket han arbejdede i en Snes Aar. Han hævder deri, at Lovene fremgaa af Tingenes Natur, undersøger deres Sammenhæng med Regeringen, Sæderne, Klimaet, Religionen og Handelen. Han er en fordomsfri Jagttager, hvem det ikke er om at gjøre at udregne et list, forud givet Facit. Hvad der existerer, har til en vis Grad Ret. Al voldsom Omvæltning er forkastelig. Man maa være forsigtig med at skride ind mod andre Religioner, som med at forandre en Stats Forfatning; denne bør langsomt skride hen mod en Selvstyrelse som den, der findes i den engelske Constitution, hvilken egentlig er M.s politiske Ideal. Denne lidenskabsløse Determinisme vandt ikke M.s encyklopædiske Venner d'Alemberts og Helvetius's Bifald, medens den vakte de conservatives Forargelse. Sine sidste Aar levede M. afvexlende i Paris og paa sit Gods, elsket af sine Bønder for sin Godgjørenhed og Fordringsløshed; men han holdt strængt paa sine feudale Rettigheder lige over for sine Naboer. Hans Syn blev svagere og svagere, indtil han døde i Paris 10 Febr. 1755, paa sit Dødsleje plaget af jesuitiske Omvendelsesforsøg; han tog dog den sidste Olje af sin Sognepræsts Haand. Det eneste betydelige Arbejde om ham er Vians: »Hist. de M. d'après des documents nouveaux et inédits« (1878).

Monte Tonāle, et Bjærgpas i det østerrigske Tirol, paa Grænsen af Graubünden, fører fra Ortler Alperne til den mod S. liggende Adamello Gruppe; c. 6,300 F. højt.

Monteverde, Claudio, f. 1568 i Cremona, var en Tid lang Capelmester hos Hertugen af Mantua og fra 1613 indtil sin Død 1643 Capelmester ved Marcuskirken i Venezia. Han var sin Tids betydeligste Musiker og har componeret baade Kirkemusik, Theatermusik og Kammermusik. M. bidrog væsentlig til at udvikle det da nylig opkomne Musikdrama (s. Opera) ved sine Dramaer eller Operaer »Orfeo«, »Arianna«, »Proserpina« o. fl. og brugte i sine Madrigaler saa mange nye Intervalforbindelser og Accordcombinationer, at han kan betragtes som Fader til den nu brugelige Tonalitet, der brød med Kirketonerne. Instrumenteringen fik ogsaa hos ham en ganske anden Betydning end tidligere.

Monteverde, Giulio, italiensk Billedhugger, f. 1837 i Piemont, var først Træskærer, men uddannede sig i Rom til Billedhugger og vandt Navn i Rom 1872 ved sin i smuk realistisk Retning udførte Billedstøtte af „Jenner, som vaccinerer sin Søn" (udstillet i Wien 1873 og i Paris 1878). Af andre Arbejder kunne nævnes hans „Columbus", hans Billedstøtte af Componisten Thalberg, opstillet i Napoli, af Architekten Sada i Turin, og navnlig hans levende og naturfriske Børnegrupper. Han blev Professor ved S. Luca-Akademiet i Rom 1874.

Montevideo, Hovedstad i den sydamerikanske Republik Uruguay, ved Nordsiden af La Platafloden Munding, 27 M. ø. til s. for Buenos Ayres. 104,000 J. (1884). Havn, der er rummelig, men ikke dyb, og usikker ved Vest- og Sydvestvind. Universitet, Bispesæde, Kathedralkirke og stort Hospital. Betydelig Handel og Skibsfart. Indførselen 1885 angives til en Værdi af c. 90 Mill. Kr., Udførselen til 65 Mill. Kr. De vigtigste Udførselsartikler ere Uld, Huder og Skind, røget og saltet Kjød og Kjødextract.

Monte Viso, et Bjærg i Alperne, paa Grænsen af det franske Dep. Øvrealperne; 12,250 F. højt.

Montez, Lola, Danserinde, f. 1820 i Montrose i Skotland, var uægte Datter af en irsk Officer Gilbert og hed egentl. Marie Dolores G. (hendes Moder var af spansk Byrd). 1837 ægtede hun en Lieutenant James og gik med ham til Indien, men forlod ham snart og førte senere et meget afvexlende og æventyrligt Liv, især som Danserinde, først i England, siden i Paris og andre store Byer paa Fastlandet. 1846 optraadte hun i München og fortryllede saa aldeles Kong Ludvig I, at han ved sin Opførsel i høj Grad forargede baade Folket og Hoffet. Da Ministeriet Abel ikke vilde underskrive hendes Ophøjelse til Grevinde af Landsfeld, blev det 13 Febr. 1847 afskediget og et nyt, liberalt Ministerium indsat, og M. blev saaledes Aarsag til de klerikales Nederlag i Bayern, hvorfor ogsaa et Studentersamfund „Alemannia" tog Parti for hende (det blev til Spot kaldt „Lolamannia"). Dog blev Gjæringen efterhaanden saa stærk, nærmest som Følge af hendes frække Optræden, at hun 11 Febr. 1848 maatte flygte fra München og begynde nye Omflakninger. 1852 kom hun til New-York, hvor hun optraadte som Skuespillerinde, og i Sommeren 1853 til San Francisco, hvor hendes Tildragelser i München bragtes paa Skuepladsen, og hun selv optraadte i Stykket, skildret med meget lyse Farver som Kongens og Folkets gode Aand og Frihedens Forsvarer. Hendes Dans var saa fræk, at den selv hos dette Publikum af Æventyrere vakte Anstød. Siden vendte hun tilbage til New-York og holdt Forelæsninger over sociale o. a.

Emner; hun gik 1855 til Melbourne, hvor hun gav theatralske Forestillinger, og døde 30 Juni 1861 i New-York efter længere Sygdom og i trange Kaar.

Montezūma, Kejser i Mexico, f. 1476, valgtes 1502 til Kejser og blev fortrængt af Fernando Cortes 1520; han døde 30 Juni s. A. Hans Børn antog Christendommen, og den ældste blev Greve af M. Den sidste Ætling, Marsilio de Teruel, Greve af M., spansk Grande af 1ste Klasse, blev paa Grund af sit Frisind af Kong Ferdinand VII forvist fra Spanien og døde 1836 i New-Orleans.

Montfaucon [mongfokōng], en Højde i den nordre Del af Paris mellem de tidligere Forstæder St. Martin og Temple, var indtil Revolutionen Paris's Retterssted.

Montfaucon, Bernard de [s. o.], almindel. kaldt **Montefalco**, fransk Archæolog, f. 1655, var først Soldat, senere Benedictinermunk og opholdt sig til sidst i Paris, hvor han døde 1741. Hans Hovedværker ere »Palæographia Græca«, »L'antiquité expliquée et représentée en figures« (fransk og lat.), »Les monuments de la monarchie française« (fr. og lat.), »Diarium italicum«, samt »Collectio nova patrum et scriptorum Græcorum«.

Montferrat [mongferrā], it. Monteferrato, et forhenv. gammelt Markgrevskab og senere Hertugdømme i Norditalien (50 □ M., med Hovedstad Casale), som 1703 kom til Savoien, hvormed det siden har delt Skæbne. Af de gamle Markgrever vare Vilhelm (d. 1179) og Conrad (d. 1192), beslægtede med Huset Bouillon, berømte som tapre Hærførere; den sidste blev 1192 ved Giftermaal Konge af Jerusalem, men kort efter myrdet, og derfra skriver sig den sardinske Kongetitel af Jerusalem. Ogsaa Markgrev Bonifacius af M. er bekjendt, som Stifter af Kongeriget Thessalonika i Makedonien ved det græske Kejserdømmes Opløsning 1204.

Montfort l'Amaury [mongfāār lamori], en fransk Magnatslægt, som nedstammer fra Amaury (Amalrik), Greve af Hainaut, i det 10de Aarh., men for længe siden er uddød; Ruiner af dens Stamslot findes ved den lille By M. (Dep. Seine-Oise, 1,500 J.). **Bertrade** af M., Datter af Simon I af M. og gift med Grev Fulco af Anjou, blev 1093 bortført af Kong Philip I, som havde forelsket sig i hende, og taget til Dronning; efter Kongens Død gik hun i Kloster. — **Simon IV**, Greve af M., blev efter at have deltaget i et Tog til Palæstina Anfører for et Korstog mod Albigenserne, overvandt deres Fører Grev Raimund VI af Toulouse, hvis Besiddelser han bemægtigede sig, og faldt under Toulouses Belejring af Raimund VII ved et Udfald 25 Juni 1218. — Hans Søn, **Amaury**, Greve af M., f. 1192, fortsatte Kampen mod Albigenserne, gik 1239 til Palæstina og døde paa Hjemrejsen 1241 i Otranto. — Sidstnævntes Broder, **Simon V** af M., Jarl af Leicester, f. c. 1200, er Slægtens berømteste Mand. Han kom tidlig til England, hvor Henrik III overdrog ham Grevskabet Leicester, som hans Fader havde arvet efter sin Moder Amicia de Beaumont, men senere mistet. Han blev her 1238 gift med Henrik III.s Søster Eleonore, Jarlen af Pembrokes Enke. Uagtet sit nære Slægtskab med Kongehuset optraadte han i Parlamentet som Leder af Oppositionen mod Kongen og dennes Yndlinge; gjentagne Gange maatte han forlade Landet og opholdt sig dels i Frankrig, dels i det hellige Land. Efter at være vendt tilbage til England 1254 tvang han i Spidsen for Baronerne Kongen til at undertegne Forliget i Oxford 1258, men da Henrik senere brød dette, greb Baronerne paa ny til Vaaben og i Slaget ved Lewes 14 Maj 1264 tog M. Kongen og dennes Søn, Prins Edvard, til Fange. Han sammenkaldte derpaa i Kong Henriks Navn et Parlament i London i Jan. 1265, og til dette fik for første Gang en stor Del Byer og Flækker Ret til at sende to Repræsentanter hver ligesom Grevskaberne. Kan M. end ikke siges at have lagt den første Grund til Underhuset, har han dog givet det den Skikkelse, som det i Grundtrækkene har beholdt indtil vore Dage. M. faldt s. A. i Slaget ved Evesham 4 Aug. 1265 imod den fra Fængslet flygtede Prins Edvard.

Montfort, Hertug af [s. o.], s. **Bonaparte**, Jérôme.

Montgelas, Maximil. Jos., Grev [mongsch'la], tysk (bayersk) Statsmand, f. 12 Sept. 1759 i München af oprindelig savoyisk Slægt, studerede i Straßburg og kom tidlig i Tjeneste hos Hertug (senere Kurfyrst) Maximilian Jos. af Zweibrücken. 1796 blev han Gehejmeraad og 1799 bayersk Udenrigsminister, 1803 Finansminister og 1809 Greve. M. var i Virkeligheden Statens Styrer og blev, som afgjort Hævder af Enevælden, fjærnet 1817, da en fri Forfatning skulde indføres. Han blev 1819 arveligt Medlem af Rigsraadernes Kammer; d. 13 Juni 1838.

Mont Genèvre [mong schønǟver], et Bjærg med Pas i Alperne paa Grænsen af det franske Dep. Øvrealperne, 9,500 og 6,000 F. høje, forsvares af den stærke Fæstning Briançon ved Floden Durance.

Montgolfier [monggolfiē], Brødrene Joseph Michel og Jacq. Étienne, vare Opfindere af Luftballonen og Vandvædderen. **Joseph**, f. 1740, var med Broderen Papirfabrikant i Annonay, da de i Forening opfandt **Montgolfièren** (s. **Luftballon**). Det første Forsøg, der vistes Publikum, blev foretaget 5 Juni 1783 med en Ballon paa 10 F.s Diameter. Han opfandt 1784 Faldskjærmen og 1796, atter i Forening med Broderen, Vandvædderen, blev ansat som Administrator ved Conservatoire des arts-et-métiers i Paris og som Medlem af Bureau consultatif des arts-et-manufactures. 1807 blev han Medlem af Akademiet og døde 26 Juni 1810. — **Étienne**, f. 7 Jan. 1745, d. 2 Aug. 1799, begyndte som Architekt, men gik derefter i Compagni med Broderen.

Montgomery [gōmmeri], 1) Shire i Nordwales i England, omgivet af Shir. Merioneth, Denbigh, Shrop, Radnor og Cardigan; 35 □ M. med 66,000 J. (1881). M. er et Bjærgland af indtil 2,500 F.s Højde; Hovedfloden er Severn, som her har sit Udspring. Jordbunden i Bjærgegnene er mager og danner en stor Mængde Moser; i de aabne Dale er den derimod meget frugtbar. Af Mineralprodukter findes noget Bly og Zink samt gode

Mølesten. — 2) Hovedstad i M.-Shire, 33 M. v. n. v. for London med 1,200 J. — 3) Hovedstad i Staten Alabama i Nordamerika ved Floden Alabama, 30 M. fra den mexicanske Bugt. 17,000 J. Bomuldshandel, Savmøller og Flodskibsfart.

Montgomery, Gabr. de [monggomeri], en tapper fransk Ridder af en i Frankrig indvandret skotsk Familie, Officer i den skotske Livgarde, havde ved Turneringen 30 Juni 1559 i Anledning af Prinsesse Elisabeths Bryllup med den spanske Konge Philip II, hvor han efter Kong Henrik II.s udtrykkelige Opfordring brød en Lanse med denne, det Uheld at støde Kongen i Øjet, hvoraf Henrik døde. Skjønt aldeles uskyldig i Kongens Død forlod M. Frankrig og begav sig til England, hvor han gik over til Protestantismen. Ved Religionskrigenes Begyndelse 1562 vendte han tilbage til sit Fødeland, hvor han tappert kæmpede for Huguenotternes Sag. Som ved et Mirakel undgik han Bartholomæusnattens Myrderier og flygtede til England, hvorfra han i Apr. 1573 med en lille Flaade hærjede Bretagnes Kyster. Derpaa begyndte han i Normandiet Kampen paa egen Haand, men maatte 27 Maj 1573 overgive sig til Marschal Matignon og blev Aarsdagen derefter, 27 Maj 1574, paa Katharina af Medicis Befaling halshugget paa Grèvepladsen. Han efterlod 9 Sønner, der alle vare tapre Krigere.

Montgomery, Gustaf Adolf [gõmmeri], svensk Officer, f. c. 1790 i Finland, gik som Underofficer med i Krigen med Rusland 1808—9, gjorde Tjeneste som Adjudant hos Sandels og Döbeln og blev ved Krigens Slutning Lieutenant. Han deltog 1814 i Felttoget i Norge, udtraadte som Major af activ Militærtjeneste 1821, men tog først Afsked 1835 med Obersts Rang. Kort Tid forinden var han bleven Disponent for et Kobberværk i Jemtland og virkede der med Held for Egnens Opkomst. 1842—56 var han for en kort Tid Landshøvding i Jemtland, siden i Westerbotten; d. 1861 i Stockholm. Dels som Dagbladsartikler, dels særskilt udgav M. adskillige Skrifter over militære, politiske og literære Emner, men hans betydeligste og mest bekjendte Arbejde er »Historia öfver kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809« (2 Bd., 1842).

Montgomery, Jam. [s. o.], engelsk Digter, f. 1771 i Skotland, kom, efter at være opdraget paa et Seminarium, i Kjøbmandslære i Leeds; men med et Bind Vers i Lommen undløb han og kom til London, hvor den Boghandler, han henvendte sig til, tog ham i Lære. 1792 kaldtes M. til Sheffield som Medarbejder af et liberalt Blad, hvis Redaction han senere overtog. 1794 blev han paa Grund af et Digt, der forherligede Bastillens Fald, dømt til Fængselsstraf, hvilket gjentog sig endnu en Gang; men M. lod sig ikke afskrække, og da han efter 30 Aars journalistisk Virksomhed trak sig tilbage, blev der bragt ham en offentlig Hyldest. 1806 havde han udgivet »The Wanderer of Switzerland and Other Poems«, 1809 »The West-Indies«, hvori han priser Slaveriets Afskaffelse, 1813 »The World before the Flood«, 1819 »Greenland«, 1828 »The Pelican Island«. M. var en ethisk-religiøs Natur; hans Styrke er Naturmaleriet. Hans sidste Værk er »Original Hymns, for Public, Private and Social Devotion« (1853). D. 1854 i Sheffield.

Montgomery, Rob. [s. o.], engelsk Psalmedigter, f. 1807, Præst i Glasgow, siden i London, blev bekjendt ved sine religiøse Digte (udg. samlede 1853); hans »omnipotence of the deity« (1828; 26de Opl. 1857) kritiseredes skarpt af Macaulay. D. 1855.

Montholon, Charl. Trist., Greve [mongtolõng], fransk General, f. 1782, indtraadte 1798 i Hæren og viste n. A. som Escadronschef stor Iver ved Statscoupet 18 Brum. Han tog siden hæderlig Del i Kejserdømmets Krige, især 1809 i Slaget ved Wagram, hvorefter han blev Greve. Han brugtes desuden i diplomatiske Sendelser, bl. a. 1811 til Würzburg, hvorfra han gav vigtige Meddelelser om det tyske Folks og de tyske Fyrsters Stemning. 1814 blev han Brigadegeneral og viste efter Tronfrasigelsen Napoleons Sag store Tjenester. 1815 var han Generaladjudant ved Waterloo og fik Tilladelse til at følge Napoleon til St. Helena. M. viste under hele Fangenskabet en rørende Troskab imod den faldne Herske, vaagede over ham i hans sidste Sygdom og blev en af Fuldbyrderne af hans Testament. Hjemkommen til Frankrig udgav han tillige med General Gourgaud »Mémoires pour servir à l'hist. de France sous Napoléon« (8 Bd., 1822—25), nedskrevne efter Napoleons Dictat. 1840 var M. Stabschef ved Prins Louis Napoleons Landgang i Boulogne og dømtes til 20 Aars Fængsel, men frigaves 1846 efter Prinsens Rømning. I Fængslet skrev han »Récit de la captivité à St. Hélène« (1847). 1849—51 var han Medlem af Nationalforsamlingen. D. 24 Aug. 1853.

Monti, Raffaello, italiensk Billedhugger, f. 1818 i Milano, Søn og Elev af Gaetano M. (fra Ravenna, d. 1847), har siden 1849 levet i England, hvor hans vigtigste Arbejder findes. „Den tilslørede Vestalinde", „Eva efter Syndefaldet", samt flere i Krystalpaladset i Sydenham og dets Have opstillede allegoriske Figurer.

Monti, Vincenzo, berømt ital. Digter, f. 19 Febr. 1754 i en lille By i Ravennas Territorium, skrev allerede elegiske Digte, medens han nød Undervisning paa Seminariet i Faenza, men maatte efter Faderens Ønske studere Jura i Ferrara, hvor den gjenvakte Smag for Dante ledede ham bort fra Arkadermaneren. Et Digt i Danteske Former, som M. skrev i sit 16de Aar, bragte Legaten Cardinal Borghese til at tage ham med til Rom, hvor han sluttede Venskab med Archæologen Ennio Quirino Visconti, med hvem han studerede Klassikerne. M.s Digte gjorde snart hans Navn bekjendt, navnlig »Bellezza dell' universo«, skrevet i Anledning af en romersk Magnat Luigi Braschis Bryllup, og »Il pellegrino apostolico«, foranlediget ved Pavens Besøg i Wien hos Joseph II 1782. En berømt Skuespillers Ankomst til Rom bragte M. til at forsøge sig i Tragedien; men hans udelukkende lyriske Talent gjør hans Tragedier til dialogiserede Oder. Oden er M.s egentlige Omraade. Med vidunderlig Færdighed tumler han med Tanker, Billeder og Rhythmer. Han er hjemme i hele

det Danteske Apparat og bruger Dante som en Virtuos, der phantaserer over en større Compositions enkelte Themaer. Dette viser sig navnlig i hans berømte »Cantica Basvilliana« i Anledning af Basvilles, den franske Republiks Legationssecretærs Mord af den romerske Pøbel 1793, hvor han udtaler sin Harme over Revolutionens Kongemord og Gudsforagtelse, med behørig mythologisk Pomp fremstiller Ludvig XVI.s Apotheose og anticiperer det coaliserede Europas Hævn. Dette Digt skaffede ham Tilbud om Professoratet i de skjønne Videnskaber i Pavia, men han afslog det. Under Franskmændenes Sejerstog i Italien slog M.s Politik helt om, saa at han i den første Udgave af Digtet »Musogonia« paakalder Østerrig mod Revolutionen, i den anden Bonaparte som Frihedens Helt. Nu var det forbi med hans Yndest i Roms fornemme Verden. 1797 flygtede han i Marmonts Vogn, gik til Bologna, hvor han optraadte som Ultrademokrat og i declamatorisk Lyrik bifaldt Ludvig XVI.s Henrettelse, samtidig med at han begyndte sit i formel Henseende mest fuldendte Digt »Prometeo«. Men dets Indhold skrumper ind til en tarvelig Allegori, med Lovprisning af Bonaparte, „den anden Hannibal“. Alligevel maatte han paa Grund af »Basvilliana« trække sig tilbage fra den ham givne Post som Udenrigssecretær i Milano. Da de forenede Østerrigere og Russere drog ind i Milano 1799, flygtede M. til Frankrig, hvor to Digte til Ære for Slaget ved Marengo skaffede ham en Pension og Professoratet i italiensk Literatur ved Collège de France. 1800 vendte han tilbage til Milano, blev kort efter Professor i Pavia, udnævntes til keiserlig Hofdigter, besang Napoleons Kroning, samtidig med at han udfoldede en rig lyrisk Virksomhed og oversatte Iliaden, dog ikke efter Grundsproget, som han ikke forstod. Efter Napoleons Fald gjorde M. atter en politisk Volte, og nu besang han Østerrigerne og „der gute Franz“ i »Il mistico omaggio«, »Il ritorno d'Astrea« og »L'invito a Pallade«. Hans sidste Aar forbitredes ved Romantikens afgjørende Sejer i den italienske Poesi. M. var en literær Skikkelse, som vanskelig vil kunne opstaa uden for Italien. Som Lyriker er han en højst talentfuld og behændig Benytter af Dante; han gjorde endog store Samlinger af Billeder og Metaphorer af denne Digter for at anvende dem ved passende Lejlighed, og dog ser det ud, som om mange af hans Digte skyldtes en begejstret Inspiration. Han døde 9 Apr. 1826.

Montignies [mongtinji], Stad i Belgien, Prov. Hainaut, 1 M. ø. for Charleroi, ved Floden Sambre. 13,000 J. Kulværker. Betydelig Industri i Jærn og Glas.

Montijo [tihho], By i det spanske Landskab Estremadura, 4 M. ø. n. ø. for Badajoz, med 6,000 J. og et gammelt Slot. Dette er Stamsædet for Greverne af M., en oprindelig genuesisk Slægt Porto Carrero, som i 14de Aarh. kom til Spanien og 1697 fik den nævnte Grevetitel. Cyprien, Grev M., Hertug af Peñaranda og Greve af Teba, hørte under Kong Joseph Bonaparte til det franske Parti og tjente 1813—14 i den franske Hær; d. 1839. Hans Enke, Maria Manuela Kirkpatrick, døde 1879. Deres ene Datter, Eugénie (s. d. A.), blev 1853 fransk Kejserinde.

Montilla [tilja], Stad i den spanske Prov. Andalusien, 5 M. s. s. ø. for Cordova. 13,000 J. Rig Vinavl.

Montjuich [monnkhuik], en lille Fæstning i Spanien tæt s. for Barcelona.

Montluc, Blaise de Lasseran-Massencôme, Herre af [mongluk], Marschal af Frankrig, f. c. 1503 i Gascogne, udmærkede sig i Frants I.s Krige, forsvarede 1555 heltemodig Siena og sluttede sig i de franske Borgerkrige til det kongel. Parti. Henrik III udnævnte ham til Marschal. Han har gjort sig berømt ved sit fortrinlige Skrift »Commentaires« (Bordeaux 1592, sidste Udgave af M. de Ruble, 5 Bd., 1865—72), i hvilket han skildrer sine 50 Aars Felttog; det udmærker sig ved sin livlige og malende Stil. Han døde 1577.

Montluçon [monglysong], Stad i det franske Dep. Allier, 8 M. s. v. for Moulins. 25,000 J. Spejlfabriker, Lærreds- og Sejldugsvæverier, Stenkulsminer.

Montmartre [mongmärtr'] (mons Martyrum, Martyrernes Bjærg, med Henthydning til den hellige Dionysius og hans Ledsagere, som her skulle have fundet Martyrdøden), var tidligere en selvstændig, folkerig Commune n. for Paris, men er nu indlemmet i Staden. Den ligger paa en Højde, der hæver sig 300 F. over Seinen, var 1814 befæstet af Napoleon I., men blev 30 Marts s. A. tagen med Storm af de allierede, som den følgende Dag holdt deres Indtog i Paris. Her er den ene af Paris's store Kirkegaarde, hvor vor Landsmand P. A. Heiberg ligger begravet. — 18 Marts 1871 forefaldt her den første Episode i Parisercommunens Oprør, idet Regeringstropperne, der havde besat M., nødtes til at rømme det; ogsaa kæmpedes her haardnakket i Oprørets sidste Dage.

Montmédy [mongmedi], befæstet Stad i det franske Dep. Meuse, 6 M. n. for Verdun. 2,000 J. Smuk gotisk Kirke. — 1870 holdt M. sig imod Tyskerne 3 Sept.—14 Dec.

Montmirail [mongmiräi], Stad i det franske Dep. Marne, 8 M. v. til s. for Châlons. 3,000 J. Handel med Møllesten. Napoleon I slog her de allierede 11 Febr. 1814.

Montmorency [mongmorangsi], Stad i det franske Dep. Seine-Oise, 2 M. n. for Paris. 4,000 J. Smukt beliggende og derfor stærkt besøgt af Pariserne. I Skoven ligger det af J. J. Rousseau 1756—57 beboede „Ermitage“.

Montmorency [s. o.], en ældgammel, vidtforgrenet og berømt Adelsslægt i Frankrig og Nederlandene, som endnu er til, hvis Medlemmer fra 1327 førte Titlen „Frankrigs første Baroner“, og hvis Stamslot laa ved ovennævnte By. Bouchard de M. i det 10de Aarh. skal have besiddet over 600 Lensgodser. — Matthieu II, kaldet „den store Connétable“, d. 1230, udmærkede sig som Kriger under Philip August og Ludvig VIII; ved hans Sønner delte Huset sig i to Hovedlinier, en ældre og en yngre, M.-Laval (s. nedenf.). — I det 15de Aarh. delte den første sig igjen ved Jean II.s (d. 1477) 3 Sønner i 3 Linier. 1) Linien M.-Nivelle, stiftet af Jean de M., satte sig fast i Neder-

landene, men uddøde ved den bekjendte **Philip de M.**, Grev **Hoorns** (s. d. A.) Henrettelse 1568 og hans Broder **Floris's** 1570. — 2) Linjen **M.-Fosseux**, stiftet af **Louis de M.**, førte i sin Hovedgren Titlen Hertug af M.; denne uddøde paa Mandssiden 1862 med **Anna Louis Raoul Victor**, Hertug af M., hvorefter Fyrst Adalb. Talleyrand, hvis Moder var en M., 1864 trods Slægtens Indsigelse fik kejserlig Tilladelse til at bære Titlen Hertug af M. Af de talrige Sidelinjer er Linjen **Luxembourg**, hvortil den berømte Marschal **Franç. Henri de M.**, Hert. af L., hørte, den mest bekjendte. Denne Linje uddøde 1861. — 3) Baronerne og senere Hertugerne af M.s Linje, stiftet af **Guillaume de M.** Hans Søn var den berømte Feltherre **Anne de M.**, fransk Connétable, Marschal og Pair, f. 15 Marts 1492. Han udmærkede sig i Frants I.s Krige med Carl V, vandt i Slaget ved Bicoque Marschalsstaven og fulgte sin Konge til Italien, hvor han tillige med denne i Slaget ved Pavia, som blev leveret imod hans Raad, 1525 kom i Fangenskab. Efter at han ved Freden i Madrid havde faaet sin Frihed, blev han som dygtig Finansmand, Diplomat og Retskyndig Sjælen i Regeringen, og 1538 udnævnte Kongen ham til Connétable. Men ved sit stolte og bydende Væsen skaffede han sig mange Fjender, faldt 1541 i Unaade, maatte forlade Hoffet og trække sig tilbage til sine Godser. Ved sin Velynder Henrik II.s Tronbestigelse 1547 kom han atter i Spidsen for Statsstyrelsen. Som Overanfører i Krigen med Spanien 1557 havde han det Uheld anden Gang at komme saaret i spansk Fangenskab i Slaget ved St. Quentin og blev først løsladt ved Freden i Câteau Cambrésis 1559. S. A. mistede han ved Kongens Død sin Indflydelse, som han dog snart til Trods for Enkedronningen Katharina af Medicis Modstræben gjenvandt under Carl IX.s Mindreaarighed, da han tillige med Hert. Frants af Guise og Marschal St. André dannede det saakaldte Triumvirat. 1562 vandt han som Anfører for den kongelige Hær Slaget ved Dreux over Huguenotterne under Prinsen af Condé, hvor, mærkelig nok, begge Anførerne bleve fangne. Efter Borgerkrigens Fornyelse brød han paa ny de protestantiske Stridskræfter under Condé i Slaget ved St. Denis 10 Nov. 1567; men som M. overhovedet uagtet sin Krigerdygtighed ikke havde Lykke med sig i Krigen, saaledes gjorde dette Slag Ende paa den 75aarige Helts Liv, idet han blev dødelig saaret og døde den n. D. i Paris. Han havde 5 Sønner, som lignede ham i Kjækhed og Daadskraft, og af hvilke **Franç.**, Hert. af M. og Marschal (d. 1579), og **Henri I**, Connétable (d. 1614), ere mest bekjendte. — Sidstnævntes Søn, **Henri II**, Hert. af M., f. 1595, blev allerede i sit 17de Aar af Ludvig XIII udnævnt til Admiral, sejrede 1625—28 gjentagne Gange over Huguenotterne baade til Lands og til Vands og slog i den mantuaske Arvefølgekrig 1630 Spanierne i Piemont. Siden forbandt han sig med Kongens Broder, Hert. Gaston af Orléans, mod Richelieu, som erklærede ham for Majestætsforbryder. Han blev overvunden af Marschal Schomberg, der anførte de kongelige Tropper, i en Træfning ved Castelnaudary 1 Sept. 1632 og 30 Oct. s. A. henrettet i Toulouse. Ingen af hans Samtidige skal have overgaaet ham i Skjønhed, Elskværdighed og Kjækhed. Linjen uddøde med ham; hans Godser tilfaldt hans Søster Charlotte, gift med Prins Henrik II af Condé (Moder til den store Condé); ved den sidste Condés Død gik de i den nyere Tid over til Huset Orléans. — Til Linjen **M.-Laval** hørte **Matthieu Jean Félicité**, Hert. af M.-L., f. 10 Juli 1760. Han tog Del i den nordamerikanske Frihedskrig og var 1789 iblandt de Adelsmænd, der strax sluttede sig til Borgerstanden og 4 Aug. foreslog Feudalrettighedernes, n. A. selve Adelens Afskaffelse. Siden tjente han i General Luckners Stab, men i Aug. 1792 udvandrede han til Schweiz og boede hos Mad. de Staël. 1795 vendte han igjen hjem, men blev under Kejserdømmet ilde set paa Grund af sit nøje Forhold til Mad. de Staël. 1814 sluttede han sig til Bourbonerne og var Greven af Artois's Adjudant, blev n. A. Pair og hørte siden til de conservative. I Dec. 1821 blev han Udenrigsminister, og virkede paa Congressen i Verona for Interventionen i Spanien, blev derfor Hertug (var tidligere kun Vicomte), men i Dec. 1822 fjærnet efter en Strid med Villèle. 1825 udnævntes han til Opdrager for Henrik af Bordeaux (Greven af Chambord), men døde snart efter, 24 Marts 1826. Denne Linje uddøde 1851.

Montmorillon [mongmorijŏng], Stad i det franske Dep. Vienne ved Floden Gartempe, 6 M. s. f. s. for Poitiers. 4,000 I. Fabrikation af Papir og Læder. Keltiske Oldtidslevninger.

Montòro, Stad i den spanske Prov. Andalusien, 5 M. ø. n. ø. for Cordova ved Floden Guadalquivir. 13,000 I. Smuk Kirke med højt Taarn. Udmærket frugtbar Omegn.

Montpelier [montpilier], Hovedstad i Staten Vermont i Nordamerika, 55 M. n. til ø. for New-York ved Floden Onion, der falder i Champlain Søen. 7,000 I.

Montpellier [mongpeliē], Hovedstad i det franske Dep. Hérault, 1 M. fra Middelhavet, 80 M. s. s. ø. for Paris. 53,000 I. (1881). Bispesæde. Akademi med et 1189 af arabiske Læger stiftet, berømt medicinsk Facultet, Bibliothek, Billedgalleri, botanisk Have, grundlagt 1598, flere højere Undervisningsanstalter og Museer. Blandt de offentlige Bygninger fremhæves Justitspaladset, den protestantiske Consistorialkirke, det store Hospital, Børsen, Theatret, Banegaarden og Casernerne. Betydelig Industri i Silke- og Uldstoffer, Essenser og chemiske Præparater, samt storartet Brændevinshandel. M. blev tidligere besøgt som klimatisk Cursted, men dette er nu næsten ganske ophørt.

Mont Pelvoux [mong pelvū], en af de vildeste Bjerggrupper i Alperne, paa Grænsen af de franske Departementer Øvrealperne og Isère. Højeste Punkt 12,750 F.

Montpensier [mongpangsiē]. De gamle Grever og Hertuger af M. vare Sidelinjer af Huset Bourbon inden dette Huses Tronbestigelse. Den første Linje nedstammede fra Hert. Johan I.s yngre Søn **Ludvig**, Greve af M., og uddøde 1527 med hans Sønnesøn, den berømte Connétable **Carl**, som ved Giftermaal

med sit Næstsøskendebarn Susanne blev Hertug af Bourbon. — En endnu yngre Gren af Huset af den Linje, som med Henrik IV besteg Frankrigs Trone, nedstammede fra en yngre Søn af Johan, Greve af Vendôme, Ludvig, af hvilken Ludvig II (d. 1582) fik Hertugtitlen; hans Ægtefælle Katharine, Datter af Hert. Frants af Guise, spillede en vigtig Rolle i Liguen, for hvilken hendes Brødre stode i Spidsen (d. 1596). Ved den sidste Hertug Henrik af M.s Arvedatter Maries Giftermaal med Ludvig XIII.s Broder, Hert. Gaston af Orléans, fik den i dette Ægteskab 29 Maj 1627 fødte Datter Anna Marie Louise Titlen Hertuginde af M.; hun er bleven bekjendt under Navnet „Mademoiselle de M." Hun var ligesom sin Fader stolt, heftig, forfængelig og foretagelseslysten, men fri for hans Fejhed og Vankelmodighed og tvært imod af en dristig og fast Charakter. Under Frondeurolighederne fik hun sin Fader til at tage Parti med Condé og med Mazarins og Hoffets øvrige Modstandere og ydede ved sin modige og bestemte Opførsel disse mangen vigtig Tjeneste; saaledes erobrede hun og besteg selv som den første Orléans's Mure 1652 og fik dens Borgere til at lukke Stadens Porte for de kongelige Tropper. Hun bevægede Magistraten i Paris til at aabne Porten i St. Antoine for Condé og hans Krigere og begav sig, da Turenne forfulgte dem, til Bastillen, hvor hun lod Kanonerne fyre løs paa de kongelige Tropper og med egen Haand skal have affyret den første, hvorved de bleve nødte til at trække sig tilbage. Da hendes feje Fader havde forliget sig med Hoffet, kom hun i stor Forlegenhed og maatte først holde sig skjult, derpaa leve paa et af sine Landsteder, indtil hun efter 4 Aars Forløb 1657 turde vende tilbage til Hoffet. Da hun var 40 Aar gl., forelskede hun sig lidenskabelig i en ung smuk Hofmand, Ludvig XIV.s Yndling Grev de Lauzun, og giftede sig hemmelig med ham, men Kongens Maitresse Mad. Montespan modsatte sig denne Forbindelse, og Lauzun blev sat i Fængsel, hvorfra Prinsessen først efter 10 Aars Forløb formaaede at befri ham ved at overlade Mad. Montespans Søn, Hertugen af Maine, Herskabet Dombes og Grevskabet Eu. Lauzun lønnede hende kun slet for disse Opofrelser, og hans utaknemmelige Opførsel nødte hende til at skille sig fra ham 1685. Sine sidste Aar henlevede hun i Stilhed og døde lidet paaagtet 5 Marts 1693. Hendes »Mémoires« have Interesse for den Tids Hofhistorie. Prinsessens Universalarving var Ludvig XIV.s Broder, Hert. Philip af Orléans. — To af dennes Efterkommere have i den nyere Tid ført Titlen Hertug af M., neml. Ludvig Philips yngre Broder, Anton Philip (f. 1775, d. 1807 i England), og hans yngste Søn, Anton Marie Philip Ludvig, f. 31 Juli 1824. Han deltog 1844—45 som Artilleriofficer i Krigen i Algérien og ægtede 10 Oct. 1846 den spanske Dronning Isabellas Søster Louise (f. 1832), hvorved man ventede, at han engang skulde arve Magten i Spanien. Under Opstanden i Febr. 1848 skal M. have raadet sin Fader til at frasige sig Tronen; i Apr. s. A. drog han til Spanien, hvor han bosatte sig i Sevilla. I de sidste Aar før Dronn. Isabellas Fordrivelse stod M. paa en spændt Fod med Hoffet og beskyldtes for at intriguere imod hende for selv at komme til Regeringen; i Juli 1868 blev han endog udvist af Landet og maatte gaa til Portugal, hvorfor han ogsaa strax i Sept. s. A. godkjendte den nye Regering. Men han havde intet stort Parti for sig i Spanien og fik 1870 kun 25 Stemmer ved Kongevalget. I en Tvekamp med Prins Henrik af Bourbon i Marts s. A. dræbte han denne. 1871 forsonede han sig med sin Svigerinde og virkede for Alfons XII.s Valg. Af 9 Børn ere kun tilbage den ældste Datter, Marie Isabella (f. 1848), der 1864 ægtede sin Fætter, Greven af Paris, og en Søn Anton (f. 1866); en Datter, Marie de Mercedes, f. 1860, ægtede 1878 sin Fætter Kong Alfons XII, men døde s. A.

Montperdu [mongperdy], et Bjerg i Pyrenæerne i den spanske Prov. Aragonien i Nærheden af Grænsen mod det franske Dep. Øvrepyrenæerne. 10,420 F. højt.

Montre, fr. [mongtr], Ur; Skab ell. Kasse med Glasruder til deri at stille Varer til Skue.

Montreal [montriäähl], Stad i britisk Nordamerika paa Sydsiden af en Ø, der dannes af Lawrence Floden og en af Ottawa Flodens Arme, 30 M. s. v. for Quebec. 140,000 I. (1881). Den bestaar af en øvre og en nedre Stad samt flere Forstæder, har over 30 Kirker, hvoriblandt en gotisk-katholsk Kathedralkirke, der er en af den nye Verdens største Kirker, og en anglicansk Hovedkirke ere de betydeligste. Andre mærkelige Bygninger ere de graa Søstres Kloster, Højskolen, Casernerne, Theatret, det store Hospital, Raadhuset, Toldhuset og Fængslet. Paa den offentlige Torveplads er et prægtigt Mindesmærke for Admiral Nelson. Over den 7,880 F. brede Lawrence Flod er en prægtig Jærnbanebro paa 26 Buer, c. 60 F. over Floden. Af videnskabelige Anstalter findes her et fransk og et engelsk Universitet, flere højere Undervisningsanstalter og lærde Selskaber. Betydelig Industri, fornemmelig i Dampmaskiner, Læder, Beklædningsstoffer, Jærnvarer og Tovværk. Havnen er i de senere Aar betydelig udvidet. Paa Bjærget M., tæt ved Staden, er en stærk Fæstning. 1815 talte M. kun 15,000 I.

Montretout [mongtr'tū], en Landsby i Paris's Omegn paa venstre Bred af Seine, nær ved St. Cloud. Nord for M. er en Høj, som 1870 blev besat af Preusserne og stærkt befæstet; den blev ved Udfaldet 19 Jan. tagen af den franske General Vinoy, men toges tilbage s. D.

Montreuil [mongtröi]. 1) M. sous Bois, Commune i Frankrig, 1 M. ø. for Paris med 19,000 I. og betydelig Havecultur til Paris's Forsyning. Herfra leveres i stor Mængde fortrinlige Ferskener, hvorfor Stedet sædvanlig kaldes M. les Pêches. — 2) M. sur Mer, Stad i det franske Dep. Pas de Calais ved Floden Canche, 10 M. v. til n. for Arras. 4,000 I. Linnedvæveri. Saltkogeri.

Montreuil [s. o.], 2 franske Architekter, s. Montereau.

Montreux [mongtrö], en Commune i Cant. Pays de Vaud i Schweiz ved Østenden af Genfersøen, med talrige Hoteller, der besøges stærkt af Rejsende. Egentlig en Række af Smaa-

byer (Vernex, Glion, Clarens o. fl.) med temmelig mildt Klima, men dog om Vinteren ikke mildt nok (Middeltemper. 2½°) som Opholdssted for Brystsyge betragtet. Druecuren om Efteraaret er meget besøgt. I Nærheden er Slottet Chillon.

Montrose [monntrōhs], Stad i Forfar-Shire i Mellemskotland ved Floden South-Esks Udløb i Nordsøen, 13 M. n. n. ø. for Edinburgh. 15,000 I. Havn med Dokker og Skibsværfter. Lax- og Hummerfangst, Linned- og Sejldugsfabriker.

Montrose, Jam. Graham, Marquis af [s. o.], af den skotske Adelsslægt Graham (s. d. A.), f. 1612 i Edinburgh, overtog først, da han var bleven afvist af Carl I, en Commando i Puritanernes Hær, men traadte snart over paa Kongens Parti og samlede 1644 et royalistisk Corps, hvormed han vandt en Række Sejre over Covenanterne, indtil han 13 Sept. 1645 blev slaaet ved Selkirk af den fra England indrykkede presbyterianske Hær. Han førte nu en unyttig Partigængerkrig, indtil Kongen, der holdtes fangen i den skotske Lejr, bød ham at nedlægge Vaabnene, hvorpaa han gik til Frankrig, men fandt en kølig Modtagelse hos Mazarin. M. gik da til Tyskland, hvor han i de sidste Felttog i Trediveaarskrigen steg til kejserlig General. Efter Carl I.s Henrettelse tilbød han Carl II sin Tjeneste og landede 1650 i Nordskotland, men da han kun fandt ringe Understøttelse hos Befolkningen, der var træt af Borgerkrigen, blev han slaaet og maatte i Bondedragt skjule sig i de vilde Bjærgegne. Nød og Elendighed tvang ham omsider til at give sig til Kjende for en af sine forrige Officerer, Afton, men denne lod sig af den paa M.s Hoved udsatte Pris af 2,000 Pd. St. forlede til at udlevere ham, hvorpaa han 21 Maj 1650 blev hængt i Edinburgh. Carl II tilbagegav siden hans Søn Faderens Godser og Værdigheder, og dennes Sønnesøn, **Jam. Graham,** fjerde Marquis af M., blev under Georg I Statssecretær for Skotland og 1707 Hertug af M.; han døde 1742.

Montrouge [mong-rūhsch], en af Paris's sydlige Forstæder med 8,000 I. Chemiske Fabriker. Fort henhørende til Paris's Befæstning.

Montserrāt [mons], 1) et henved 4,000 F. højt Bjærgparti i det spanske Landskab Catalonien n. v. for Barcelona, bekjendt ved et gammelt, rigt og berømt, men nu til Dels ødelagt Benedictinerabbedi, som 1827 var Hovedsædet for den carlistiske Opstand i Catalonien. Navnet kommer af Bjærgets takkede Udseende (serra, en Sav). — 2) En engelsk Ø blandt de smaa Antiller i Vestindien, 37 M. s. ø. for St. Croix. 1¼ □ M. med 11,000 I. Sundt Klima og frugtbar Jordbund. Plantagedrift. Koloniseret af Englændere 1632.

Mont St. Jean [mong sæng schang], en Landsby i den belgiske Prov. Sydbrabant, ¼ M. fra Belle-Alliance, hvorefter Franskmændene have opkaldt det Slag, som ellers kaldes Slaget ved Waterloo.

Montucla, Jean Etienne [mongtykla], f. 1725 i Lyon, d. 1799 i Versailles, ledsagede som Astronom og Secretær Turgot paa en Rejse til Cayenne og blev 1766 Tilsynsmand ved de kongelige Bygninger i Paris. Han er bekjendt af sit store Værk »Histoire des Mathématiques« (1758; 2den Udg. 1799—1802).

Mont Valérien [mong valeriäng], et af de vigtigste Forter omkring Paris, paa den vestlige Side; herfra besköjdes under Belejringen 1870—71 de tyske Stillinger med Kraft, og Slottet St. Cloud blev ødelagt. To store Udfald skete herfra, 21 Oct. under Ledelse af Vinoy og 21 Jan. under Trochu, lige før Paris's Capitulation. Under Communens Oprør ydede M. V. Regeringstropperne en virksom Støtte.

Montyon, Jean Bapt. Rob. Auget, Baron de [mongtiöng], f. 1733 i Paris, blev 1780 Kansler hos Greven af Artois, emigrerede med denne 1789, kom 1814 tilbage og døde 1820. M. er især bleven bekjendt som Stifter af en Mængde Velgjørenhedsanstalter og Legater for videnskabelige og kunstneriske Øjemed; særlig maa nævnes den M.ske Dydspris (prix de vertu), som aarlig uddeles af Acad. franç.

Monumént, Mindesmærke, bruges om de Kunstværker, der opsættes til Erindring om mærkværdige Begivenheder eller Personer; for saa vidt Kunsten sysler med Frembringelsen af M., hedder den **monumental Kunst,** og dette Udtryk anvendes ikke mindre om Maleri end om Plastik eller Architektur eller om disse Konstarter i Forening, naar de virke i Offentlighedens Tjeneste. Særlig betyder M. d. s. s. Gravmæle.

Monvel, Jacq. Marie Boutet [mongvěll], fransk Skuespiller, f. 1745 i Lunéville, debuterede 1770 paa Théâtre français, hvilket han forlod 1781, og begav sig til Sverige, hvor han blev Kong Gustav III.s Forelæser og Bestyrer af det franske Skuespillerselskab, som Kongen underholdt. 1786 vendte M. tilbage til Paris og blev 1791 engageret ved Théâtre français. Fra denne Tid daterer sig hans Berømmelse som tragisk Skuespiller. Under Kejserdømmet udnævntes han til Professor ved Conservatoriet. 1806 trak han sig tilbage fra Theatret og døde 1811.

Mōnza, Stad i Norditalien, 2 M. n. n. ø. for Milano. 28,000 I. Gammel Kirke, St. Johannes, hvor den lombardiske Jærnkrone og mange andre Seværdigheder opbevares. Mærkeligt gammelt Palads med prægtigt Capel. Botanisk Have. Silke- og Bomuldsmanufakturer.

Mooker Haide [mōker], en Hedestrækning i den hollandske Prov. Geldern, s. for Nijmegen, hvor Greverne Ludvig og Henrik af Nassau bleve slagne af Spanierne under Sancho d'Avila 1575.

Moor, Carel de [mohr], d. ældre, holl. Maler, f. 1656 i Leiden, d. 1738, Elev af Gerhard Dow, var især en fortrinlig Portrætmaler; han har malet et Par af den Tids sædvanlige Portrætgrupper: fire Hospitalsforstandere i Amsterdam, Magistraten i Haag osv. Han har raderet flere Blade, ligeledes Portræter. Hans Søn, **Carel de M.** d. yngre, var mere bekjendt som Raderer.

Moordijk [mōhrdejk], Flække i den hollandske Prov. Nordbrabant ved Hollandsch Diep, over hvilket der fører en storartet Jærnbanebro.

Moore, John [muhr], engelsk General, f. 1761, indtraadte 1776 i Hæren og tjente først

i Nordamerika, 1794 paa Corsica som Oberst og 1796 som Brigadegeneral i Vestindien under Abercromby. Han gjorde 1798 god Tjeneste imod Opstanden i Irland, ledsagede Hertugen af York paa Toget til Holland 1799 og førte en Hærafdeling i Ægypten 1800. 1808 sendtes M. med 10,000 Md. til Sverige for at hjælpe Gustav IV, men førte dem strax tilbage, fordi Kongen modtog ham paa en meget stødende Maade. Derefter sendtes han til Portugal, trængte frem i Spanien indtil Burgos, men maatte vige for de franske Hære og gjorde et mesterligt Tilbagetog til Coruña, hvor han vilde indskibe sine Tropper; da han her blev indhentet, kastede han sig rask imod Fjenden, faldt selv 16 Jan. 1809, men reddede sit Corps.

Moore, Thom. [s. o.], berømt engelsk (irsk) Digter, f. 28 Maj 1779 i Dublin, hvor hans Fader var Kjøbmand. 14 Aar gl. blev han sendt til London for at studere Jura i Middle-Temple. Her udgav han en særdeles god Oversættelse af Anakreon. 1803 blev han Secretær ved Admiralitetsretten paa Øen Bermuda, men rejste om i Nordamerika og lod Embedet bestyre af en anden. Det frastødende Indtryk, som han havde faaet af Livet i de forenede Stater, gjengav han bidende i sine »Odes and Epistles« (1806). Hans under Navnet „Thomas Little" udgivne erotiske Digtsamling udmærker sig ved en yndefuld, meget utilsløret Sanselighed. Fra nogle temmelig mislykkede dramatiske Forsøg vendte han sig til Satiren, og i versificerede og prosaiske Brochurer angreb han med Vid og Hensynsløshed Toryerne og Prinsregenten. 1807—37 udgav han sine »Irish Melodies«, fint behandlede Texter til Stevensons Samling af irske Folkesange. 1817 udkom hans bekjendte Værk, den orientalske Digtning »Lalla Rookh«, yderst elegant i Behandlingen, med en fortryllende Billedrigdom, der dog mere vidner om Forfatterens Smag og Sprogvirtuositet end om Hjærte og Phantasi. I Selskab med Lord John Russell berejste M. Frankrig og Italien og maatte 1822 gjøre et længere, tvungent Ophold i Paris, da hans Vicar paa Bermuda havde Kassemangel og en Fængselsordre var udstedt mod M. selv. Han dækkede imidlertid Beløbet og vendte tilbage til England. 1823 udgav han »The Loves of the Angels« i Lalla Rookh-Stilen og 1827 Romanen »The Epicurean«. I flere historiske Værker traadte han skarpt op mod Regeringens irske Politik. 1821 udgav han Sheridans Værker, 1825 hans Biographi. Efter den afdøde Byrons Vilje udgav han 1830 »Letters and Journals of Lord B. with Notices of his Life«, men paa Familiens Anmodning tilintetgjorde han flere af de ham af Byron betroede Manuskripter. Sine sidste Aar tilbragte han i Ro, nydende en Pension af 300 Pd. St., som hans Modstandere havde skaffet ham, og døde 26 Febr. 1852. Lord Russell samlede hans literære Efterladenskaber og lod dem udgive.

Mopla, Indbyggerne paa Lakediverne, ere af arabisk Byrd, men tale en malayisk Dialekt.

Mopper, en Art temmelig store Mursten af fortrinlig Beskaffenhed, der navnlig komme fra Slesvig og Holland. Betegnelsen M. bruges ogsaa ofte for at betegne de almindel. anvendte Mursten, i Modsætning til de tynde, saakaldte Flensborger Sten.

Möpsos, Søn af Ampyx og Nymphen Chloris, Deltager i den kalydoniske Jagt, udmærkede sig paa Argonantertoget som Sandsiger. Da han i Libyen var død som Følge af et Slangebid, blev han begravet af Argonanterne og senere æret som Heros.

Moquere [kēre], gjøre sig lystig over.

Mor, Mörian, af lat. Maurus, en Indbygger i Nordafrika ell. Mauretanien, bruges nu nærmest i Betydn. af en Neger, en Sort. **Morland**, den Del af Afrika, som bebos af Morer, Negerlandene, Æthiopien. Smlgn. **Blaaland**.

Mor kaldes mange pharmaceutiske og chemiske Præparater, der danne fine, sorte eller graa Pulvere, men som for øvrigt kunne være yderst forskjellige. Saaledes er Platinmor metallisk Platin i en egen, meget findelt Tilstand, Jærnmor (Aethiops martialis) en Blanding af Jærnforilte og Jærnmellemilte, hyppig med lidt metallisk Jærn og Kul; Mineralmor (Aethiops mineralis) dannes ved Sammenrivning af Kviksølv og Svovl og bestaar af Svovlkviksølv, hyppig med et lille Overskud af Svovl; Antimonmor (Aethiops antimonialis) er en Blanding af Svovlantimon, Svovl og Kviksølv (Svovlkviksølv) osv.

Möra, lat., Forhaling, benyttes i juridisk Sprogbrug om ulovligt Ophold, nemlig M. solvēndi ell. M. debitōris, Skyldnerens Undladen af at yde i rette Tid. Ved M. creditōris forstaas Creditors Mangel paa Beredthed til at modtage i rette Tid, hvad ham skyldes. Sine m., ufortøvet.

Möra, Sogn i Ofvan-Siljans Fogderi i Dalarne i Sverige, er blevet navnkundigt ved de historiske Minder, der knytte sig til det. I en Kjælder i Byen Utmeland nær ved Siljans Bred blev Gustav Vasa skjult for sine Forfølgere af en Bondekone; til Minde herom er der opført en Bygning, hvis Vægge ere prydede med Malerier, der fremstille Scener af Gustavs Vandring i Dalarne. Under Morkarlebybro skjulte Gustav sig en anden Gang; ved M. Kirke søgte han sidste Gang at formaa Dalkarlene til at rejse sig imod Christian II. Ogsaa Gustav III talte ved M. til Dalkarlene 1788 og fik deres Løfte om at møde alle til Fædrelandets Forsvar. Sognets Indbyggere søge for en Del deres Udkomme paa fremmede Steder, da Agerbruget og Kvægavlen ikke ere tilstrækkelige til deres Underhold. De vandre derfor til de sydlige Landskaber, stundum ogsaa til Udlandet, for at søge Arbejde eller afsætte Frugterne af deres Hjemmeslid, Trævarer, Stuenre osv.

Moradabad, Stad i Nordvestprovinsernes Gouv. i det engelske Forindien, 20 M. ø. for Delhi. 60,000 I. Betydelig Handel. Stor Straffeanstalt.

Morāl, s. Ethik. Ofte bruges disse Ord aldeles enstydige, saa at M. betyder Moralphilosophi. Naar der gjøres Forskjel mellem de to Ord, tænkes ved M. i Regelen paa det praktiske Liv, den praktiske Handlen, hvis Principer og Love Ethiken formulerer. Ogsaa det. M. den Lære, som et Digt, en Fabel har villet indskærpe. **Moralitēt**, Sædelighed; **moralsk**, sæde-

lig; **Moralist**, En, der prædiker Sædelighed. **Moralsk Person**, s. **Juridisk Person**.

Morāles, Luis, spansk Maler, f. 1509 i Badajoz, d. 1586 smstds., uddannede sig efter Billeder af italienske Malere, som Buonarroti, Lionardo o. a., og blev kaldt »el divino« (den guddommelige), enten fordi han kun malede religiøse Billeder, eller vel snarere formedelst deres Fortræffelighed. I Dresden og Louvre findes Billeder af ham; hans Hovedværker bevares dog i Spanien, i Museo del Prado og i Isidoro-Kirken i Madrid, i Museet i Toledo o. fl. St.

Moralitēter kaldtes et Slags Opbyggelsesskuespil fra Middelalderen, der gaves samtidig med Mysterierne (s. d. A.). Denne Skuespilarts Formaal var at skaffe det gode og sande Indgang hos Folket ved at fremstille det i Kamp med dettes Modsætninger. Kun allegoriske Personer optraadte i dem, og saa vel Dyder, Laster og Tidens Sæder som philosophiske Meninger personificeredes og bragtes paa Scenen. Da deres allegoriske Personer manglede Individualitet og historisk Interesse, tabte de sig snart ved Siden af Mysterierne. De opstod i Frankrig, hvor confrérie de la Passion fra Aaret 1402 af indførte dem, og fandtes desuden især i England og Italien (s. for øvrigt vedkommende Landes „Theater").

Morāndo, it., tøvende, hvilende, en musikalsk Foredragsbetegnelse.

Mora Stenene betegne den Plads paa **Moraäng** (nu „Kungsängen", c. 1 M. (10 Kilom.) s. for Upsala), hvor fordum og endnu paa Calmarunionens Tid det forenede Svea- og Göta-Riges Konger valgtes og hyldedes. Naar Valget var sket, løftedes den valgte op paa den midterste Sten, der fortrinsvis kaldtes Mora-Stenen, aflagde Ed og modtog Hylding. Efter Calmarunionens Afslutning foretoges blot Hyldingen ved M., og Christian I nævnes som den sidste der hyldede Konge. M. vare fordum 13, men selve Hyldingsstenen var allerede i Gustav I.s Tid forsvunden, og ogsaa de øvrige ere for største Delen blevne ødelagte, saa at af de nuværende 10 M. (siden 1770 beskyttede ved en over dem opført Bygning) kun 3 med Sikkerhed anses for at høre til de oprindelige.

Moratin, Nic. Fern. de, kaldt d. ældre, spansk Digter, f. 1737, d. 1780, hørte til den samme literære Gruppe som Luzan og Montiano, der stræbte at indføre den franske akademiske Smag i den spanske Literatur. Han var yndet af Hoffet, særlig af den reformatoriske Minister Aranda. 1764 udgav han en Samling Smaadigte under Navn af »Poeta«. 1765 udkom »Diana«, et didaktisk Digt om Jagten; s. A. et episk Digt om Cortes, alt let og glat i Versification og Diction. Paa fransk Vis samlede han nu en literær Kreds om sig i en Café i Madrid, Fonda de San Sebastian, hvor der kun taltes om Tyrefægtninger, Theater, Kjærlighed og Poesi, og hvor Poeterne læste og discuterede, hvad de havde skrevet. Boileau var deres æsthetiske Orakel. I Tragedierne »Hormesinda«, »Lucrecia« og »Guzman« følger han Corneille og Racine. — **Leandro Fernandez de M.**, Søn af den foreg., f. 1760, kom først i Lære hos en Juveler og vandt 18 Aar gl. under et fingeret Navn det spanske Akademis Pris for et Digt om Granadas Erobring. 1787 skaffede Digteren Jovellanos ham en Plads som Legationssecretær i Paris hos Grev Cabarrus. I Paris lærte han Goldoni at kjende. Da han atter kom til Madrid, tog Godoy sig af ham og skaffede ham Rejsestipendier til Tyskland, England, Italien og Frankrig, hvor han studerede Theatrene, og efter hans Hjemkomst en Plads i Udenrigsministeriet. Ved Godoys Fald 1808 maatte M. flygte; han kom tilbage under Kong Joseph og blev selv under Ferdinand VII behandlet med Agtelse; men misfornøjet med Sagernes Gang gik han til Frankrig og døde i Paris 1828. M. var et betydeligt dramatisk Talent; i sine Komedier, der ere skrevne med Molière som Forbillede, viser han Lune og Evne til selvstændig Charakterskildring; hans betydeligste Stykker ere »El baron«, »La mogigata« (1804) og »El si de las niñas« (1806), hvoraf navnlig det sidste gjorde stormende Lykke. Desuden localiserede han Molières »École des maris« og »Le médecin malgré lui« og bearbejdede, men uheldig, Shakspeares „Hamlet".

Moratōrium, lat., en kongel. Bevilling, som tidligere undertiden meddeltes en Person, hvis Formue var bleven ødelagt ved uheldige Omstændigheder, og hvorved han i Løbet af en vis Tid fritoges for Retsforfølgning fra sine Creditorers Side. En saadan Bevilling meddeles nu ikke mere i Danmark og Norge.

Morāva, 1) Flod i Serbien, udspringer paa Karadagh n. for Uskiup og flyder mod N. til Donau, som den naar noget neden for Semendria. 2) Det slaviske Navn paa Floden March i Mähren (s. d. A.).

Moravider, s. **Almoravider**.

Moray [mörrä], s. **Elgin**. **Moray- ell. Murray-Fjorden** skærer sig med Retning mod S. V. fra Nordsøen ind i Nordskotland mellem Shir. Ross og Cromarthy paa den ene og Nairn og Elgin paa den anden Side. Omtrent midtvejs paa den nordvestlige Kyst afsætter den den mindre Cromarthy-Fjord og indsnævres ved Fort George af to udskydende Halvøer. Herfra til Inverness udvides den igjen og danner Inverness-Fjorden, men kaldes paa den anden Side af den ¼ M. brede Snævring Loch Beauly efter Floden Beauly, som her har sit Udløb. Store Skibe kunne gaa op til Inverness. I Fjorden er rigt Sildefiskeri.

Morbidēzza, it., et nu sjældnere anvendt Udtryk, betegner i Kunstsproget den fuldendte, maaske næsten overdrevne Gjengivelse i Maleriet af Hudens („Kjødets") Blødhed og Farve (Carnation).

Morbiditēt (af lat. morbus, Sygdom), i Statistiken Forholdet mellem Antallet af de syge i et Land og af samtlige dettes Indbyggere, udtrykt ved Gjennemsnitstallene i et Aar.

Morbihan [biāng], Departem. i det nordvestl. Frankrig, omgivet af Dep. Finistère, Côtes du Nord, Ille-Vilaine, Nedre-Seine samt Atlanterhavet. 123 □ M. med 522,000 I. (1881). Den nordlige Del er et indtil 300 F. højt Bakkeland, der sænker sig mod S. Kysterne danne talrige Bugter og Halvøer med foranliggende Øer, af hvilke de vigtigste ere Belle-Isle, Groix og Houat. De vigtigste

Vandløb ere Vilaine med Bifloden Oust og Blavet. Henimod Halvdelen af Arealet er Hede, Mose og øde Land, og kun lidet mere Ager og Eng. Der dyrkes Rug, Boghvede, Hvede og Havre samt Hør og Hamp. Af Mineralprodukter vindes Jærn, Bly, Tin og flere gode Stenarter. Langs Kysten tilvirkes meget Salt og Soda. Industrien er kun lidet udviklet. Hovedstad Vannes.

Morbilli, d. s. s. Mæslinger.

Morbærfigentræ, s. Figentræ.

Morbærsten, s. Urinsten.

Morbærtræ (Morus), af Nældefamilien, med axstillede Blomster og 4delt Blomsterdække; Frugten er en Nød, men Blomsterdækket bliver kjødet og saftigt og omslutter Frugten; da der sidder mange Blomster tæt samlede, danne de tilsyneladende ēn Frugt. Morbærret er altsaa en Samfrugt og en falsk Frugt. Det hvide M. (M. alba) har ægformede Blade og hvide ell. blegrøde Blomster og dyrkes som Næringsplante for Silkeormen; det sorte M. (M. nigra) har hjerteformede Blade og sorterøde Bær, der ere velsmagende. Begge høre hjemme i Lilleasien og maaske andre Steder i Orienten.

Mord betyder i gl. nordisk Ret et Drab, som Drabsmanden ikke vedkjender sig, og er af samme Rod som lat. mors. Ligeledes forstod man ved Mordbrand hemmelig Brandstiftelse. Senere er imidlertid disse Ords Betydning bleven forandret. Den danske Straffelov benytter ikke Udtrykkene, men efter den norske og svenske betyder M. overlagt Manddrab og Mordbrand Ildspaasættelse, hvormed Fare for Menneskeliv er forbunden. Samme Betydning har Ordet M. paa Tysk og Engelsk (Murder).

Mordènt, it., d. e. Bider, en nu forældet musik. Udsmykningsfigur, i hvilken den melodiske Hovedtone ēn eller flere Gange hurtig afvexler med Bitonen et Trin dybere (den lille Undersekund). Tegnet derfor er ⁓ ell. ⁓⁓. Nu bet. M. sædvanlig d. s. s. Dobbeltslag.

Mordslag, korte Bøsseløb, ladede med Krudt og Kugler, som man lagde ind i de fordum i Belejringskrigen benyttede Brand- og Lysekugler, der udkastedes af Morterer. Naar Ilden i Brandkuglen naaede M.s Fænghul, gik Skuddet af i den Retning, hvorhen det tilfældigvis pegede, og det blev derfor farligt at ile til der, hvor Brandkuglen var faldet, for at gjøre den uskadelig.

Mordviner, en finsk-ugrisk Folkestamme i de russiske Gouv. Nischnij-Novgorod, Simbirsk, Pensa, Tambov, Saratov og Samara, delt i 2 Afdelinger, Ersa-M. mod N. og Moksha-M. mod S., og indbefattende i alt omtr. ½ Mill. Mennesker. De leve af Agerbrug og Biavl. S. Finner.

More, Hannah [mohr], engelsk Forfatterinde, f. 1745, Datter af en Skolelærer, levede fra sit 12te Aar hos sine Søstre, der holdt Skole i Bristol, og debuterede i sit 17de Aar med et Hyrdestykke, »The Search after Happiness«; det n. A. kom Sørgespillet »The Inflexible Captive«. 1774 gik hun til London, hvor Garrick gjorde hende bekjendt med Burke, Johnson og Reynolds. 1777 opførtes Sørgespillet »Percy«, 1779 »The Fatal Falsehood«. I sine senere Aar skrev hun kun religiøse og moralske Skrifter og oprettede med sine Søstre en Opdragelsesanstalt for forsømte Børn i Barley-Grove ved Bristol; af Udbyttet af sine Skrifter testamenterede hun over 10,000 Pd. Sterl. til velgjørende Øjemed.

More, Henry [s. o.], engelsk Philosoph, f. 1614, d. 1687, hørte til den mystisk-platoniske Retning, der udviklede sig i England i det 17de Aarh., især ved Universitetet i Cambridge, og hvis berømteste Repræsentant er Cudworth. Denne Retning stillede sig i Modsætning saa vel til den scholastiske Philosophi som til den fremspirende Realisme (Bacon, Hobbes, Locke). Descartes's Lære gjorde stærkt Indtryk paa M., og han traadte i Brevvexling med den berømte franske Philosoph, men fandt sig ikke tilfredsstillet ved hans mechaniske Naturopfattelse. I Følge M. vare alle Legemer gjennemtrængte af Aand, kun i forskjellige Grader. En udstrakt Verdenssjæl omslutter alt og er det Medium, gjennem hvilket Guds Vilje virker; den aabenbarer sig især i Phænomener som Sympathi, Instinkt osv. Saa vel Platonismen som Cartesianismen kunde i Følge M. udledes af det gamle Test.

More, Thomas [s. o.], lat. Morus, Henrik VIII.s Kansler, f. 1478 i London, var først Advocat og skrev 1516 sit berømte Værk »De optimo reipublicæ statu deque nova insula Utopia«. I Form af en Beskrivelse af en Ø i Sydhavet fremstillede han her sine ungdommelige Phantasier om en Idealstat og gav dermed tillige en Kritik af det engelske Statsvæsen og den europæiske Politik. I Utopien hersker der Ejendomsfællesskab og fuldstændig lige Rettigheder for alle. Enhver, der vil nyde borgerlige Rettigheder i Landet, skal tro paa et Forsyn, Dyden, Sjælens Udødelighed og en Gjengjældelse; ellers har enhver Tilladelse til at have, hvilken Religion han vil; men de fleste Utopiere nøjes med den nævnte Deisme. Dette Skrift vakte umaadelig Opsigt, og 1518 tog Henrik VIII M. i sin Tjeneste og brugte ham til at gjennemse og forbedre Skriftet om de 7 Sacramenter imod Luther. Dennes Modskrift besvarede M. med et „Svar", der er blevet berømt ved den Færdighed i at bruge Skjældsord paa godt Latin, som M. deri lagde for Dagen. M. blev nu snart en ivrig Forkæmper for Pavedømmet; 1529 blev han Storkansler og maatte nu i Følge sin Stilling for at opretholde Kirkens Enhed dømme Kjættere (Protestanter) til Baalet; men da Kongen vilde skilles fra sin Dronning for at ægte Anna Boleyn og i den Anledning blev uenig med Paven og begyndte selv at spille Pave i England, nedlagde M. 1532 sine Embeder og levede i Fattigdom i Chelsea, indtil han 1534 blev bragt til Tower som Fange og anklaget for Højforræderi, fordi han ikke vilde underskrive Suprematseden. Efter en haard Behandling og en formløs Proces blev han dømt til Døden og halshugget 7 Juli 1535. Han bevarede sin Sindsro og sit spøgefulde Lune indtil det sidste Øjeblik.

Moréa, fordum og endnu ofte kaldt Peloponnes, den sydlige, store Halvø af Kongeriget Grækenland, 403 □ M. med 743,000 I. (1878). S. Grækenland.

Moreau, Hégésippe [morō], fransk Digter, f. 1810 i Paris, blev efter en fattig Barndom i Provins sat i Bogtrykkerlære i denne By. Ung, enthusiastisk og forelsket skrev han Vers; hans Venner raadede ham til at tage til Paris, og han blev Sætter hos Firm. Didot, lige som Julirevolutionen udbrød. M. tog Del i den, opgav sin Stilling og styrtede sig ind i Paris's vildeste literære Zigeunerliv, tilbragte stundum Nætterne paa en Baad i Seinen eller under et Træ i Boulogneskoven og blev arresteret som Vagabond, bestandig begrædende sin første Ungdoms idylliske Kjærlighed. 1832 lagde han sig ind paa et Hospital i det Haab at dø af Cholera. Da dette Haab glippede, vandrede han til Fods til Provins, hvor han begyndte at udgive et satirisk republikansk Tidsskrift paa Vers; men efter et Aars Forløb vendte han tilbage til Paris, blev først Sætter, derpaa Lærer ved en Skole, søgte at ernære sig ved literært Haandværksarbejde, men leverede alt imellem fine Smaafortællinger. En Digtsamling, fuld af varme og hjærtelige Digte, hvor dog ofte Fortvivlelsens Skrig bryder frem, blev rost; men han stod ikke til at redde; i Dec. 1838 døde han paa Charité-Hospitalet. Hans smukkeste Novelle er »Le gui de chêne«; til hans mest berømte Digte høre »L'oiseau que j'attends« og »La Voulzie«.

Moreau, Jean Victor [s. o.], fransk General, f. 11 Aug. 1763 i Morlaix i Bretagne, hvor hans Fader var Advocat. Uagtet sin Lyst til Krigerstanden studerede M. Retsvidenskaben og tog 1787—88 under Striden mellem Regeringen og Parlamentet saa virksom Del i Oppositionen, at man kaldte ham Parlamentets General. 1791 valgtes han til Chef for en Bataillon Frivillige og udmærkede sig saaledes i Krigen, især ved Pirmasens, at han 1793 blev Brigade- og 1794 Divisionsgeneral. Han gjorde udmærket Tjeneste under Pichegru først i Belgien og senere ved Hollands Indtagelse og blev Republiken tro, skjønt hans Fader i Sommeren 1794 henrettedes hjemme. 1796 blev M. Anfører for Rhin- og Moselhæren, kastede Østerrigerne under Wurmser tilbage over Rhinen, drog selv over denne og slog Fjenden ved Rastatt (Latour) og Ettlingen (Ærkehert. Carl), hvorefter han trængte frem til Donau, men nødtes af Jourdans Uheld i Bayern til at trække sig tilbage gjennem Schwarzwald, hvilket han gjorde med stor Dygtighed og under stadige Kampe. I Apr. 1797 rykkede han paa ny frem over Rhinen, men standsedes ved den Vaabenstilstand, som Bonaparte paa egen Haand havde sluttet i Leoben. Under dette Felttog blev M. tilfældig bekjendt med Pichegrus forræderske Brevvexling med Prinsen af Condé, men vilde ikke angive sin Vaabenfælle og blev til Straf derfor fjærnet fra Hæren. I Slutn. af 1798 blev han dog sendt til Italien som Divisionsgeneral under Schérer, overtog i Apr. 1799 Overanførselen og kæmpede med Dygtighed mod den overlegne russisk-østerrigske Hær; han blev dog sat til Side for Joubert, men førte efter dennes Fald ved Novi Hæren tilbage til Frankrig. M. fik nu Tilbud om at overtage Dictaturet, men afslog det og støttede derimod Bonaparte ved Statscoupet. Han blev paa ny Anfører over Rhinhæren, vandt i Foraaret 1800 en Række Sejre over Østerrigerne, kastede dem ud af deres stærke Stilling ved Ulm og gik i Juni over Donau, sejrede fremdeles ved Höchstädt og Nördlingen og endelig i det afgjørende Slag ved Hohenlinden 3 Dec., hvorefter han trængte frem indtil 10 Mil fra Wien. M., der som Republikaner harmedes over Bonapartes enevældige Lyster, traadte siden i aaben Opposition mod Førsteconsulen, og denne greb derfor Lejligheden, da Pichegrus og Cadoudals Sammensværgelse opdagedes 1804, til at trække sin Medbejler ind i Sagen. Skjønt der ikke kunde godtgjøres mindste Skyld, blev M. dog under stærkt Tryk paa Dommerne dømt til 2 Aars Fængsel; men denne Straf forvandlede Bonaparte egenmægtig til Landsforvisning for at stille sig af med sin farligste Modstander. Han førtes til Cadiz og sejlede 1805 til Nordamerika, hvor han bosatte sig nær ved Trenton i New-Jersey. Her levede han i Stilhed, indtil han 1813 efter Opfordring af den russiske Kejser Alexander I vendte tilbage til Europa for at medvirke til Napoleons Fald. Han kom 26 Juli 1813 til Göteborg, havde 7 Aug. i Stralsund en Sammenkomst med sin Landsmand Bernadotte, som da var Sveriges Kronprins, og drog derefter til Prag for at give sine Raad med Hensyn til Krigsplanen. Han fulgte med den russiske Kejser i Slaget ved Dresden 27 Aug.; en Kanonkugle knuste begge hans Ben, og 6 Dage senere døde han i Laun i Böhmen. Et Mindesmærke sattes 1814 paa det Sted, hvor han faldt; 1819 rejste Ludvig XVIII hans Støtte i Paris, og hans Enke fik Titel af Marschalinde, samt en Aarpenge af den russiske Kejser.

Moreau de Jonnès, Al. [s. o. de schonnæhs], fransk Statistiker, f. 1778, 1834—52 Directeur for den franske officielle Statistik og Udgiver af »Statistique générale de la France«, 12 store Kvartbind, samt Forfatter af forskjellige statistiske Arbejder. D. 1870.

Morecambe-Bugten [mŏhrkæm], en Havbugt paa Englands Vestkyst, der fra den irske Sø skærer sig ind mellem Shirerne Lancaster og Cumberland.

Morel [rĕll], et Slags røde, saftfulde Kirsebær (s. d. A.) med syrlig, lys og usarvende Saft, hvoraf der gives flere Afarter.

Morélia, tidligere Valladolid de Michoacan, Hovedstad i Staten Michoacan i den mexicanske Republik i Amerika, 25 M. v. for Mexico. 39,000 J. Staden ligger 7,000 F. over Havet i en herlig Egn. Bispesæde, Præsteseminarium, prægtig Kathedralkirke. Kejser Iturbides Fødeby.

Morelly [li], fransk politisk Forfatter, skrev »Le prince« (1751) og »La Basiliade ou naufrage des iles flottantes« (1753), i hvilke Skrifter han i Romanform skildrer en ideal Fyrste og en ny Statsordning, samt »Le code de la nature« (1755), der er det vigtigste Værk fra det 18de Aarh. i socialistisk Retning.

Morēna, Siērra (d. e. de sorte Bjærge), en Bjærgkjæde i det sydlige Spanien mellem Ny-Castilien og Estremadura mod N. og Andalusien mod S., danner Sydranden af den spanske

Højslette; dens højeste Toppe naa ikke 6,000 F. Det er et vildt og temmelig ufrugtbart Land, for en stor Del dækket med Lyng og mørk Skovvegetation, hvoraf dets Navn. 1767 indkaldte Carl III.s Minister Olavides hertil Tydskere og Schweizere som Kolonister, og disse have bidraget betydelig til Dalenes Opdyrkning.

Morēndo, it., døende, hendøende, en musik. Foredragsbetegnelse.

Mørenkop kaldes en Hest med blaaskimlet Lød (Farve), d. e. en Blanding af hvide, brune og sorte Haar, naar den har sort Hoved, Ben og Hale. Den er sædvanlig om Vinteren lidt lysere end om Sommeren. I det ældre frederiksborgske Stutteri fandtes et Stod M., der var en sværere Hest og mest brugtes som Kjørehest.

Mōres, lat., Sæder, Levemaade; lære En m., lære ham, hvorledes han skal opføre sig.

Moreſker, s. Arabesker.

Morēto, Agustin, spansk Digter af Calderons Skole. Hans Fødselsaar er ubekjendt. Han skrev ikke mange religiøse Dramaer (blandt dem maa mærkes »Los mas dichosos hermanos«); de fleste høre til Kappe- og Kaardekomedien. Han staar tilbage for sin Mester i storartet Inspiration og lyrisk Pragt, men indlader sig mere end nogen anden spansk Dramatiker fra den Tid paa detailleret Charaktertegning; saaledes er en Laps fra den Tid uforlignelig tegnet i »Lindo Don Diego«. Hans bedste Stykke er »Desden con el desden«. M. døde i Toledo i et Kloster 1664 og skal have angret sin Virksomhed for Scenen.

Moreton-Bugten [mohr], en Bugt paa Australiens Østkyst i Kolonien Queensland, ved Floden Brisbanes Udløb, afsondres fra Havet ved de to foranliggende Øer Moreton og Stradbroke. Her var tidligere en Forbryderkoloni.

Morētto (il), s. Bonvicino, Alessandro.

Morez [räh̄s], Flække i det franske Dep. Jura, 6 M. s. ø. for Lons le Saulnier, i en lang, snæver Bjærgdal. 6,000 J. Fabrikation af Stueure.

Morgagni, Giovanni Battista [gänji], den pathologiske Anatomis Fader, f. 25 Febr. 1682 i Forli, d. 5 Nov. 1771 som Professor i Anatomi i Padua, hvilket Embede han havde beklædt i 56 Aar. I sit 80de Aar udgav han sit berømte Værk „Om Sygdommenes Sæde og Aarsager"; at disse netop maa søges i de sygelige anatomiske Forandringer i Organerne, er det hans store Fortjeneste at have paavist, medens tidligere Tider kun betragtede de ved Sectionerne forefundne anatomiske Forandringer som Curiositeter.

Mŏrgan, Augustus de, engelsk Mathematiker, f. 1806 i Madura i Indien, d. i London 18 Marts 1871, studerede først Jura, men opgav dette, da han 1828 blev udnævnt til Professor i Mathematik ved det nystiftede Universitet i London. Med en kortere Afbrydelse virkede han i denne Stilling til 1866, da han opgav sin Stilling af religiøse Grunde. M. var højt anset som Lærer; han har som saadan udøvet en vistnok enestaaende Indflydelse paa Mathematikerne i sit Fødeland. Foruden udmærkede Lærebøger, særlig: »The differential and integral calculus« (London 1842), har han skrevet en stor Mængde saa vel videnskabelige som populære Afhandlinger om de forskjelligste Emner, saaledes det ypperlige Arbejde »An Essay on Probabilities« (1838). Ligeledes har han udgivet to fortræffelige Lærebøger i Logik.

Mŏrgan, Sidney, Lady, engelsk Forfatterinde, f. 1783 (ell. 1777), efter nogle paa et Skib mellem London og Dublin, efter andre i den sidste Stad, hvor hendes Fader Owenson var Skuespiller. I »The Wild Irish Girl« (1801) og i senere Romaner og Noveller, som »O'Donnel« (1816), »Florence M'Carthy« (1818) og »The O'Briens and O'Flahertys« (1827), gav hun livlige Billeder af det irske Liv. Efter sit Giftermaal med Lægen Charl. M. rejste hun fra 1816 i Frankrig og Italien, som hun skildrede i »France« (1817) og »Italy« (1821), ved hvilken sidste Bog hun vakte stor Interesse for den nationale italienske Stræben. I »The Princess« (1835) skildrede hun Livet i Belgien. Tagende varmt Del i Italiens Frihedsrørelser 1847 og 1848 opfordrede hun i et aabent Brev Pave Pius IX til Trofast mod den nationale Sag og fremkom i Anledning af et Angreb af Cardinal Wiseman med en ypperlig Brochure, »Letter to Cardinal W. in Answer to his Remarks« (1850). Kort før sin Død 1859 udgav hun sin Autobiographi.

Morganātisk Ægteskab (midd. lat. matrimonium ad morganaticam, Ægteskab paa (blot) Morgengave) ell. Ægteskab til venstre Haand kaldes det Ægteskab, en Mand indgaar med en Kvinde af ringere Stand paa den Betingelse, at Hustruen ikke indtræder i Mandens Stand og de i denne Forbindelse avlede Børn ikke blive delagtige i Faderens Stand. Saadanne Ægteskaber indgaas især af fyrstelige Personer og medføre her altsaa navnlig den Virkning, at Hustruen ikke bliver Fyrstinde og Børnene ikke arveberettigede til Tronen; men i nogle Lande, som Tyskland, kan ogsaa den høje Adel indgaa m. Æ.

Mŏrgarten, en Bjærgskraaning i Schweiz mellem Cant. Schwyz og Zug paa Østsiden af Egeri-Søen, historisk mærkelig ved den Sejer, som Skovcantonernes Stridsmagt 6 Dec. 1315 her vandt over en betydelig større østerrigsk Hær under Ærkehert. Leopold. Franskmændene kæmpede her med Schweizerne 1798 og med Østerrigerne 1799.

Morgen var tidligere den almindelige Grundenhed for det tyske Markmaal, i Baden 9,137, i Bayern 8,647, i Frankfurt Feldmorgen 5,140, Waldmorgen 8,262, i Hamborg 24,511, i Hannover 6,652, i Preussen 6,480, i Sachsen 7,023 og i Württemberg 7,999 danske Kvadr. Alen. I Holland benyttedes ogsaa 1 M. lig 20,630 d. Kvadr. Alen.

Morgenbladet, Dagblad i Kjøbenhavn, stiftet i Oct. 1873 som det forenede Venstres Hovedorgan og redigeret af jurid. Cand. (senere Folketingsmand) N. J. Larsen indt. Apr. 1881, var i de sidste 3½ Aar Organ for den „radicale" Gruppe af Venstre. Derefter udgaves M. af E. Berg, E. Brandes og V. Hørup, med den sidste som ansvarlig Redacteur, indt. Udgangen af 1883 og blev derefter det „danske Venstres" Organ.

Morgenfrue (Calendula), Slægt af de kurvblomstredes Familie, Astergruppen, har Skive-

blomsterne hankjønnede og Randblomsterne hunkjønnede. En Art med brandgule Kroner (C. officinalis) forekommer hyppig forvildet ved beboede Steder.

Morgengave kaldes den Foræring, som det fra gammel Tid af her i Norden saa vel som hos Germanerne var Skik, at Manden i Almindel. Morgenen efter Bryllupet skjænkede sin Hustru i Anledning af Ægteskabet, og som Hustruen efter Mandens Død var berettiget til, for saa vidt den ikke behøvede at medtages til Creditorernes Fyldestgjørelse og derhos ikke overskred et i den senere Lovgivning fastsat Beløb, at udtage af Boet som sin Ejendom uden at lade den komme til Deling med Mandens Arvinger. Da Retten til at give M. i Danmark ved senere Lovbud efterhaanden var bleven forbeholdt Adelen alene, er det hele Institut nu — efter dog allerede længe i Forvejen factisk at være gaaet af Brug — ophævet tillige med alle de andre adelige Rettigheder ved Grundlovens § 92. Ogsaa i Norge er dette Institut for længst bortfaldet.

Morgenrøde, s. Aftenrøde.

Morgenstern, Lina, født Bauer, f. 25 Nov. 1830 i Breslau, efter sit Ægteskab 1854 bosat i Berlin, har taget levende Del, ofte som Leder, i en Mængde philanthropiske Bestræbelser, for Børneopdragelse, Kvinders Uddannelse og Adgang til Erhverv, Oprettelse af Kogeskoler osv. Hun har skrevet „Das Paradies der Kindheit“ (1860; 5te Opl. 1884), „Die Volksküchen“ (4de Opl. 1882) o. fl.; siden 1874 redigerer hun „Deutsche Hausfrauenzeitung“.

Morgenstierne, Bredo Henrik von Munthe af, norsk Jurist, f. i Vordingborg 27 Sept. 1774, blev juridisk Candidat 1785 og s. A. Assessor i Kjøbenhavns Hof- og Stadsret. 1802 udnævntes han til Højesteretsadvocat, men mistede 1804 dette Embede ved Højesteretsdom og tilbragte et Par Aar i Tyskland og Holland, indtil han 1806 nedsatte sig paa Moss, hvor han oprettede en Skole, som han 1809 flyttede til Christiania. N. A. fik han kongelig Oprejsning, blev Overretsprocurator og 1814 Advocat ved Højesteret i Norge, 1816 Regeringsadvocat og 1820 Sorenskriver i Bamble. Som Advocat indlagde han sig Anseelse ved sin juridiske Lærdom og Veltalenhed; han forsvarede General Staffeldt i den mod ham af det offentlige anlagte Sag angaaende Krigsførelsen i 1814, hvorom han 1827—29 udgav et Skrift, „Historisk Beretning om General S.s Forhold under det norske Felttog mod Sverige“. Han var fra 1829 Medlem af Lovcommissionen til Udarbejdelse af en Criminallov m. v. og døde under dette Arbejde i Christiania 3 Juni 1835.

Morgenstjærne kaldes Planeten Venus, naar den er vest for Solen og derfor staar op før denne. De gamle kaldte den Lucifer, Lysbringeren. Naar den er øst for Solen, gaar den ned efter denne og kaldes da Aftenstjærne, Hesperus. M. kaldes ogsaa et Vaaben, bestaaende af en Stang med Spids og en rund Knud med Pigge, hvormed fordum Kjøbenhavns Vægtere vare forsynede.

Morges [morsch], tysk Morsee, Stad i Pays de Vaud i Schweiz ved Genfersøen, 1½ M. v. for Lausanne, med 4,000 J., Cantonets Tøjhus og betydelig Vinhandel.

Morghen, Rafaello, ital. Kobberstikker, f. 19 Juni 1758 i Firenze, d. 8 Apr. 1833 smstds., Søn af Kobberstikkeren Filippo M., hvis Broder, Giov. Elia M., dyrkede samme Kunst. Af disse oplærtes han først saa vel til Kobberstikker- som til Malerkunsten, men helligede sig siden udelukkende den første, hvori han uddannedes videre i Rom af Volpato. 1793 blev han Professor i Kobberstikkerkunsten i Firenze. Blandt hans Stik, der alle udmærke sig ved Aandfuldhed i Opfatning og Tegning og stor Skjønhed i Gravstikkens Førelse, maa især nævnes Stikkene efter Lionardo da Vincis „Nadvere“ og Rafaels „Transfiguration“. En Fortegnelse over hans Blade (254) gav hans Elev Palmerini. Baade ved sine mesterlige Blade og ved den Mængde Elever, han uddannede, har M. den største Betydning i Kobberstikkerkunstens Historie.

Morgue, la [maarg], en Bygning i Paris, hvor de fundne Lig af ubekjendte Personer henlægges til Skue.

Morhof, Dan. Georg, tysk Literator, f. 1639 i Wismar, Professor i Rostock 1660, i Kiel 1665, d. 1691, har skrevet Digte, men er især bleven bekjendt ved sin »Polyhistor« (1688, 4de Udg. 1747), et Samlerværk, der er af Betydning for Literaturhistorien, samt ved den for sin Tid vigtige „Unterricht von der deutschen Sprache und Poesie“ (1782, 3dje Udg. 1818).

Moria, den Høj i Jerusalem, hvor i Følge Traditionen Kong Salomo byggede det berømte jødiske Tempel.

Morian, s. Mor.

Morier, James, engelsk Romanforfatter, f. c. 1780. Som Legationssecretær i Persien studerede han dette Lands Sprog og Tilstande; Frugterne deraf nedlagde han i Rejsebeskrivelser og Romaner. I de sidste, »Adventures of Hajji Baba« (1824—28), »Zohrab, or the Hostage« (1832), »Ayesha, the Maid of Kars« (1834) og »The Mirza« (1841), skildrer han det persiske Folks Liv med stor Anskuelighed. Han døde i Brighton 1849.

Morild (Marild, af oldn. marr, Hav), s. Lysende Dyr.

Morin [rang], s. Moiré; Morin, s. Cultræ.

Morin, Et. Franç. Th. [rang], f. 1814 i Dep. Drôme, Søn af en Klædesfabrikant, overtog Faderens Forretning og blev tidlig Maire i sin Fødeby. 1848 valgtes han til Nationalforsamlingen, sluttede sig senere til Napoleonisterne og var 1852—70 Medlem af den lovgivende Forsamling. Særlig gjorde han sig bekjendt 1866—67 ved sin Optræden for Danmark, idet han forlangte Nationalitetsprincipet gjennemført for Nordslesvigs Vedkommende. I Aug. 1866 besøgte han tillige med en anden Deputeret Piccioni og nogle franske Journalister Kjøbenhavn og hædredes her med Fester.

Morin, Jean [s. o.], fransk Raderer og Kobberstikker, f. c. 1612, d. 1660 i Paris, gjorde Epoche ved sine mest efter egne Tegninger raderede Blade, fornemmelig bibelske Stykker og Portræter. Dog stak han ogsaa efter andre Mestere, saaledes en »Ecce homo« efter Gior-

gione, „Maria med Barnet“ efter Tizian o. fl. Man kjender 108 Blade af ham.

Morion [öng], et Mineral, en begsort Bjærgkrystal.

Moriscos, sp., **Moriskerne**, s. **Maurer**.

Mörisons Piller, et meget berømt engelsk Arcanum, der indeholder stærkt afførende Stoffer (Gummigut og Coloqvint), hvorfor man bør være meget forsigtig med at bruge det.

Morits, Hertug og senere Kurfyrste af Sachsen, ældste Søn af Hert. Henrik d. fromme af S. af den albertinske Linje, f. 21 Marts 1521 i Freiberg, gik 1539 over til den protestantiske Kirke, ægtede 1541 Landgrev Philip af Hessens Datter Agnes og fulgte s. A. sin Fader i Regeringen i den hertugelige Del af Sachsen. Skjønt Protestant traadte han dog ikke ind i det schmalkaldiske Forbund, men understøttede 1542—43 Carl V mod Tyrkerne og Frants I. Da det 1546 kom til aaben Kamp mellem de protestantiske Fyrster og Kejseren, sluttede han sig til denne og fik efter Kurfyrst Johan Frederiks Nederlag 1547 dennes Lande tillige med Kurværdigheden. Men da han saaledes havde opnaaet de tilsigtede Fordele, og da Carl V stedse mere aabenlyst tragtede efter at hæve Kejsermagten til en politisk og kirkelig Absolutisme i Tyskland og vedblev at holde M.s Svigerfader Landgreven af Hessen i Fangenskab, forbandt M. sig efter at have belejret Magdeburg og deri haft et Paaskud til at sammentrække Tropper 1551 hemmelig med den franske Konge Henrik II, overfaldt pludselig Kejseren og aftvang ham Forliget i Passau 1552. Det n. A. drog han mod sin tidligere Forbundsfælle, den raa Fredsforstyrrer Markgrev Albrecht af Brandenburg, der ikke vilde anerkjende Passauforliget og trodsede al Orden og Ret, sejrede over ham 9 Juli 1553 ved Sievershausen, en Landsby i Braunschweig, men kjøbte Sejren med sit Liv; haardt saaret i Slaget døde han to Dage derefter, 11 Juli, i sin Lejr, kun 32 Aar gl. Ved Efterretningen om M.s Død skal Kejseren dybt rørt have udbrudt i Davids Ord: „O Absalon, min Søn, min Søn!“ M. var ikke alene en stor Statsmand og General, men tillige en af sin Tids mest oplyste Herskere. I Landets indre Styrelse virkede han reformatorisk og anvendte navnlig de inddragne Klostergodser til at stifte de tre „Fyrsteskoler“ og til en rigere Udstyring af Universitetet i Leipzig. Han efterlod kun en Datter, Anna, som 1561 blev gift med Prins Wilhelm I af Oranien.

Morits, Prins af Oranien og Greve af Nassau, Statholder i Nederlandene, Søn af Prins Wilhelm I af Oranien og Dattersøn af ovennævnte M., f. 14 Nov. 1567 i Dillenburg, blev efter sin Faders Mord 1584 efterhaanden valgt til Statholder og øverste militære Befalingsmand i samtlige nederlandske Provinser. M. lignede sin Fader i Klogskab, Udholdenhed og Feltherredygtighed; han fratog Spanierne 40 Stæder og sejrede over dem i 3 Slag, indtil Vaabenstilstanden 1609 standsede Fjendtlighederne; ligesom han selv var en udmærket Feltherre, saaledes gjaldt hans Hær for den første Skole i Datidens Krigskunst. Ogsaa sin Morfader lignede han saa vel i dennes fremragende Egenskaber som i Ærgjerrighed; han søgte at gjøre sig til uindskrænket Hersker i Landet og benyttede sig dertil af de theologiske Stridigheder imellem Arminianerne og Gomaristerne, hvilke sidste han understøttede med stor Iver, ligesom han heller ikke skyede Voldsomheder for at komme sine politiske Modstandere til Livs (jvfr. Olden-Barneveldt); men hans Bestræbelser for at undergrave Statens Frihed ved Partistrid strandede, og han saa sig endelig nødt til at afstaa fra Udførelsen af sine Planer i denne Retning. M. døde 23 Apr. 1625 i Haag ugift, men efterlod sig to nægte Sønner.

Morits, Greve af Sachsen, bekjendt under Navnet „Marschallen af Sachsen“, f. 28 Oct. 1696 i Goslar som nægte Søn af den polske Konge August II d. stærke, Kurfyrste af Sachsen, og Marie Aurora Grevinde Königsmark, begyndte sin militære Løbebane allerede 1709 i Flandern under Eugen af Marlborough og gik 1720 i fransk Tjeneste, hvor han efterhaanden erhvervede sig et Navn som en af Aarhundredets mest berømte Feltherrer. 1726 blev han valgt til Hertug i Kurland, men kom aldrig i Besiddelse af dette Hertugdømme. I den polske Tronfølgekrig afgjorde M. som Maréchal de camp Sejren i Slaget ved Ettlingen 1734, erobrede Philippsburg, Prag og Eger og bemægtigede sig Linjerne ved Lauterburg; i den østerrigske Arvefølgekrig gjorde han efter 1744 at være udnævnt til fransk Marschal Felttoget i Flandern s. A. til et Mesterstykke i Krigskunsten, vandt 11 Maj 1745 den vigtige Sejer ved Fontenoi, sejrede atter 1746 ved Raucoux, erobrede 1747 Bergen op Zoom, 1748 Maastricht og bevirkede for en stor Del ved denne heldige Fremgang Krigens Ende ved Fredsslutningen i Aachen 1748. Efter Freden levede M. i Selskab med Lærde, Philosopher og Kunstnere paa Slottet Chambord, hvor han døde af Blodstyrtning 30 Nov. 1750, og blev begravet i Straßburg i den protestantiske Kirke St. Thomas, hvor Ludvig XV lod ham oprejse et prægtigt Monument af Pigalle. Sagnet tillægger ham mange forunderlige Planer; saaledes skal han have haft til Hensigt igjen at samle alle Jøderne til ét Folk, at gjøre sig til Konge paa Corsica og at stifte et Kongerige i Amerika, navnlig i Brasilien. Hans »Rêveries militaires« (bedste Udg. 1757) ere fulde af nye og dristige Anskuelser i Krigsvidenskaben. Han efterlod ingen ægte Børn; fra en nægte Søn af han nedstammer den som Forfatterinde under Navnet „George Sand“ bekjendte Marquise Dudevant.

Moritz, Karl Philipp, tysk Forfatter, f. i Hameln 1757, d. som Professor i Archæologi og Kunsttheori ved Akademiet i Berlin 1793, var en Særling, men tillige en flersidig begavet, kun ved en ulykkelig Ungdom til Dels forkvaklet Aand, rig paa originale, men tit ogsaa bizarre Ideer. I et uroligt omflakkende Liv kom han i Berøring med adskillige, for hvem hans Omgang ikke blev uden vækkende Betydning, saaledes med Goethe, hvem han omgikkes 1787—88 i Rom og derefter en Vinter i Weimar. Hans Roman „Anton Reiser“ (4 Bd., 1785—90), der væsentlig er at betragte som

Selvbiographi, har ikke ringe psychologisk og culturhistorisk Interesse. Af hans øvrige Skrifter maa fremhæves: „Versuch einer Prosodie" (1786, ny Udg. 1815), „Über die bildende Nachahmung des Schönen" (1788), „Reisen durch Italien" (3 Bd., 1792) og den paa Dansk af Chr. Winther bearbejdede „Götterlehre" (1791, 6te Opl. 1825).

Moritz, St., Badested i Cant. Graubünden i Schweiz i Oberengadindalen, 6 M. s. s. ø. for Chur, 5,770 F. over Havet, med fortræffeligt Alpeklima og Jernkilder, drager et stedse voxende Besøg til sig.

Moritzburg, Landsby i Kongeriget Sachsen, 2 M. n. for Dresden, med et 1542 opført Jagtslot og et nyere kongeligt Lystslot med Fasaneri og Dyrehave.

Mörkel (Morchella esculenta), en med en kegleformet, netaaret, brunagtig Hat forsynet, flere Tommer høj, spiselig Svamp af Skivesvampenes Afdeling. Den findes hist og her i vore Skove og kommer frem om Foraaret.

Mörkinskinna (den smuldrede Skindbog), et Pergamentshaandskrift paa det store kgl. Bibliothek i Kjøbenhavn, indeholdende en paa Island i det 13de Aarh. nedskreven Bearbejdelse af de norske Kongesagaer (1035—1157). Især i Begyndelsen findes en Del indskudte Smaastykker om Islændinger; som Beviser for den historiske Paalidelighed anføres mange Viser. Navnet skyldes Torfæus, der yndede at benævne Kildeskrifterne til sin latinske Norges Historie efter visse, særlig ydre, Ejendommeligheder. Den nærmeste Parallel til denne Benævnelse danner Navnet »Hrokkinskinna« (den skrumpne Skindbog), af Torfæus tillagt et andet af det kgl. Bibliotheks Saga-Haandskrifter. Sign. ogsaa Fagrskinna.

Morlaix [lä], Stad i det franske Dep. Finistère, 7 M. ø. s. ø. for Brest ved en Vig af Kanalen mellem England og Frankrig. 12,000 J. Stærkt besøgt Havn, Navigationsskole, livlig Handel med Landbrugsprodukter. Moreaus Fødeby.

Morlåker (egtl. Maurovlacher), slav. Primorci, d. e. ved Havet boende, kaldes de slavisktalende, vistnok oprindelig illyriske og romanske Beboere af Kystlandet langs med Østsiden af det adriatiske Hav, fra Istrien mod S. De høre til den katholske Kirke, tale en serbisk Sprogart og danne som dygtige Søfolk Kjærnen af den østerrigske Marine.

Morley, John [mörrli], engelsk Politiker, f. 24 Dec. 1838 i Blackburn, blev tidlig Leder af »Literary Gazette« og 1867 af »Fortnightly Review«, skrev 1867—78 en Række Skildringer af fremragende Mænd fra forrige Aarh., Edm. Burke, Voltaire, Rousseau, Diderot og Encyklopædisterne, og endelig »English Men of Letters« (1878), samt »Life of R. Cobden« (1881). Han overtog 1878 Redactionen af »Pall Mall Gazette« (indtil 1883) og viste sig som en ypperlig Journalist, valgtes 1883 til Underhuset som yderlig radical og vandt snart stor Indflydelse, hvorfor han i Febr. 1886 blev Oversecretær for Irland og havde væsentlig Del i Gladstones Forslag om Irlands Selvstyrelse, men afgik ved dennes Fald i Juli s. A.

Morlot, C. A. de [lō], Geolog og Archæolog, f. 1820 i Napoli, d. 1867, foretog geologiske Undersøgelser i Østerrig indtil 1851, da han drog til Lausanne og der mest beskæftigede sig med archæologiske Studier. Et Ophold i Danmark benyttede han til grundig at gjøre sig bekjendt med de dansk-antiqvariske Undersøgelser og de herværende Samlinger; han har anstillet en Sammenligning mellem Danmarks og Schweiz's Hedenold, som han har fremstillet i »Études geologico-archéologiques«.

Mormōner ell. de sidste Dages Hellige ell. Lammets Brud, et Religionssamfund, hvis Stifter Joseph ell. Joe Smith blev f. 1805 i Sharon i Staten Vermont i Nordamerika. Slet opdraget og opvoxet i slet Selskab blev han som halvvoxent Menneske paavirket eller anstillede sig paavirket af de saakaldte Revivals (s. d. A.) og begyndte derpaa at flakke om og leve af enfoldige Menneskers Lettroenhed, idet han udgav sig for at kunne udtyde Drømme og finde skjulte Skatte. Under dette omflakkende Liv traf han en Bogtrykker, Sidn. Rigdon, der en Gang havde været Baptistpræst og senere paa ulovlig Maade var kommen i Besiddelse af et Manuskript til en utrykt historisk Roman, hvis afdøde Forfatter Sal. Spaulding forhen havde været Præst og senere havde skrevet dette yderst kjedelige og aandløse Manuskript, som gik ud fra den phantastiske Mening, at Indianerne skulde nedstamme fra udvandrede Israeliter, og derfor fortalte disses Historie som et Slags Fortsættelse af det gamle Test.s historiske Bøger. Smith fortalte nu, at han ved Hjælp af guddommelige Aabenbaringer og Syner i Cumorahøjen ved New-York havde fundet en Stenkiste med nogle Bronzetavler, som vare beskrevne med hellig Skrift, og ved Siden af Stentavlerne laa en Prophetbrille (Urim og Thummim), der satte ham i Stand til at læse og forstaa Skriften. Dette skulde være sket 22 Sept. 1827; men Læsningen og Oversættelsen af Skriften tog saa lang Tid, at han først 1830 kunde udgive **Mormons Bog**, der fortalte de til Amerika udvandrede Israeliters Skæbne indtil c. 400 Aar eft. Chr. F. Paa den Tid var Hovedstammen bleven ødelagt ved en blodig Krig, og derfor forfattede en af dens Propheter, **Mormon**, et Udtog af deres Historie, Prophetier og Lærdomme og indgravede det paa Bronzetavler. Hans Søn Moroni fik, da han blev forfulgt af Fiender, Befaling af Gud til at nedgrave Tavlerne i Jorden, idet Gud lovede at bevare dem og i de sidste Dage at lade dem finde af et hedensk Folk, som til den Tid skulde være i Besiddelse af Landet. Nedgravningen skulde have fundet Sted 420. Da Mormons Bog udkom, erklærede Spauldings Enke, at den med Undtagelse af Fortællingen om Mormon og Moroni ikke var andet end et næsten ordret Plagiat af hendes afdøde Mands Roman, og de Bronzetavler, som Smith foregav at have fundet, fik ingen at se. Kun 8 af hans Nærmeste aflagde Ed paa, at de havde set dem; men af disse vare de fleste straffede Forbrydere. Desuagtet vandt Sagen Tiltro, og der samlede sig hurtig en Menighed om Smith, der foregav, at Johannes Døberen havde aaben-

baret sig for ham og en af hans Venner og indviet dem til Arons Præster; men overalt hvor Menigheden bosatte sig, blev den saa forhadt, at den den ene Gang efter den anden maatte bryde op og drage længere Øst paa, bort fra de civiliserede Egne, som oftest uden at faa Tid til at frelse ret meget af sine Medlemmers Ejendele. Fordrevne fra Staten New-York havde de 1831—33 deres Hovedsæde i Staten Missouris vestlige Del, men bleve med Vaabenmagt jagede bort fra den rast opblomstrede By, de havde bygget sig. Saa flyttede de over til Missourifloden østlige Bred, og snart vidnede to blomstrende Smaastæder om deres Flid og Vindskibelighed; men 1837 maatte de efter flere haardnakkede Smaafægtninger flygte til Illinois, hvor de paa Bredden af Mississippi byggede Staden Nauvoo. Her voxede deres Rigdom og Magt med rivende Hurtighed; de begyndte at bygge et stort og pragtfuldt, men smagløst Tempel og vandt Tusender af nye Tilhængere; men Folkehadet imod dem voxede endnu stærkere, hvorfor de organiserede sig paa militær Vis med Smith til General. 1843 fik Smith en Aabenbaring, der tillod ham og hvem han vilde give Lov dertil at have saa mange Koner, de vilde. Denne nye Lære skulde rigtignok holdes hemmelig for alle „Hedninger", d. e. Ikke-M.; men Virkningerne af den kunde ikke forblive skjulte, navnlig da der i Menigheden fandtes Kvinder, hvis Mænd ikke vare M. 1844 kom det til blodige Sammenstød; M. bleve slagne; Jos. Smith og hans Broder Hyrume bleve kastede i Fængsel i Staden Carthago, og 27 Juni 1844 stormede en væbnet Folkehob Fængslet og nedstød dem begge. Derpaa fremtraadte der to Prætendenter til at arve hans Magt og Stilling, Sidney Rigdon og Brigham Young. Begge beraabte sig paa Aabenbaringer; men Rigdon blev erklæret for en Bedrager og udstødt af Samfundet, hvorpaa Brigh. Young 7 Oct. 1844 blev anerkjendt som M.s Overhoved, højeste Prophet og Ypperstepræst. I ham fik M. en udmærket begavet og energisk, men despotisk og hensynsløs Regent. Da Pøbel- og Voldshandlinger imod M. hørte til Dagens Orden, indsaa han, at „de hellige" og „Hedningerne" ikke i Længden kunde leve i Fred ved Siden af hinanden, og han begyndte derfor med stor Dygtighed at forberede en Udvandring til det fjærne Vesten, til Egnen om den store Saltsø imellem Wahsatch og Nevadabjærgene i det nordlige Californien, som den Gang hørte til Mexico. De 15,000 M. skulde drage afsted i flere paa hverandre følgende Afdelinger. Tidlig om Foraaret 1846 brød de første 1,500 op og opdyrkede paa Vejen dertil egnede Strækninger, hvor de saaede Korn for at de, som fulgte efter, kunde finde Føde undervejs. 500 af dem tog Tjeneste som Soldater i Unionens Krig med Mexico, og dem var det, der fandt de første Guldminer i Californien. Imidlertid fuldendte de hjemmeblevne Templet i Nauvoo og indviede det med stor Pragt i Maj 1846. Derfor mente de omboende, at det ikke blev til noget med Udvandringen; de angreb dem da paa ny, og efter 3 Dages Kamp blev Nauvoo ødelagt og Templet brændt. Nu begyndte den egentlige „Vandring gjennem Ørkenen" og over Klippebjærgene, som var forbunden med uhyre Vanskeligheder og Lidelser og i alt varede omtrent 1½ Aar; men allerede i Juli 1847 kom Fortroppen til Saltsødalen og lagde Grundstenene til det nye Hjem („Great Saltlake City") ved Foden af majestætiske Klipper. De kaldte Stedet „Utah" ell. „Deseret" (d. e. Honningbiernes Land), og det var Brigh. Youngs Plan her paa den svage mexicanske Republiks Grund at stifte en aldeles uafhængig Stat. Det var derfor meget imod M.s Ønske, at Mexico ved Freden i Febr. 1848 afstod Utah til Nordamerika; de søgte forgjæves at faa det optaget i Unionen som Stat og maatte 1850 nøjes med en Organisation som Territorium og med Brigh. Young som Gouverneur. Da han i Forvejen var Kirkens Øverste, forenede han altsaa i sin Haand al Myndighed, og han forstod med udmærket Dygtighed, men ogsaa med hensynsløst Despoti at fremme Landets Bebyggelse, indrette omfattende Værksteder og holde M. til streng Arbejdsomhed, saa at der udvikledes almindelig Velstand til Trods for de umaadelige Afgifter, der opkrævedes (Tiende af Formuen ved Indtrædelse i Kirken, Tiende af Arv og Tiende af Arbejdstiden i kirkelige Øjemed). Territorialforfatningen blev kun et Skin, thi den lovgivende Forsamlings to Kamre sammensattes udelukkende af Kirkens Ypperste, og Valgene styredes af Præsterne, saa at det i Virkeligheden var et theokratisk Oligarchi under demokratiske Former. Unionsdommernes Myndighed svækkedes dels ved Brigh. Youngs Benaadninger, dels ved de Paalæg, Nævningerne fik af Præsterne, saa at alle deres Kjendelser fældedes efter Kirkens Ønske. Endelig afsluttedes Enevælden derved, at de M., der viste Ulydighed eller Tegn til Frafald, og flere Unionsembedsmænd, hvis Nærværelse generede, hemmelig ryddedes af Vejen ved de saakaldte „Straffens Engle", en af Kirkens Ledere organiseret Morderbande. For at forøge Folketallet og derved lette Udsigten til Optagelse i Unionen udvikledes med stor Iver Missionsvæsenet under Ledelse af Orson Pratt, og Polygamiet gjordes til Samfundsinstitution, om det end kun var de rigeste og fornemste M., der holdt ligefremme Haremer. Nordamerikanernes Uvilje mod dette Uvæsen og den hele Statsordning, der saa afgjort stred imod alle deres almindelige Forestillinger, og M.s aabenbare Ringeagt for Unionens Love og Myndigheder førte 1857 til et Brud. Tropper udsendtes mod Utah, og skjønt M. i Begyndelsen lagde dem alle mulige Hindringer i Vejen og beredte sig til Kamp, faldt de dog til Føje, da Tropperne i Juni 1858 nærmede sig, og underkastede sig den nye Gouverneur Cumming. Under Troppernes Beskyttelse forlod mange M., som ikke vilde bøje sig for Præsteskabet, Utah, og der bosatte sig efterhaanden mange „Hedninger", hvorhos der blandt M. selv opkom flere Sekter (efter deres Førere kaldte Rigdoniter, Gladdeniter osv.), der til Dels forkastede Polygamiet og nægtede Brigh. Youngs Myndighed. Dette gjorde ogsaa Joseph Smiths to Sønner, den ældste, Joseph, i Amboy i Illinois, hvor han 1860 grundlagde en egen

Sekt, den yngre, David, i selve Utah. Under Slavestaternes Opstand 1861—65 forblev M. Unionen tro, men kunde dog ikke opnaa Optagelse som Stat; der vedtoges endog i Juni 1862 en Lov, som fordømte Polygamiet, og Utahs Omfang blev stærkt beskaaret ved Dannelsen af nye Territorier. 1870 gaves en ny, strængere Lov mod Polygamiet, hvori der truedes med Fængselsstraf og Tab af Borgerrettigheder, og i Sept. s. A. fældedes flere Domme derimod, hvorhos Brigh. Young og nogle andre fornemme M. fængsledes og tiltaltes for Delagtighed i et morderisk Overfald paa en Trop Udvandrere 1857. Men Dommene bortfaldt senere af formelle Grunde, og først 1877 gjenoptoges Sagen; en af M.s Biskopper, Lee, blev dømt og henrettet som Deltager i det ovennævnte Mord 1857, medens Brigh. Young ved Døden s. A. befriedes for en lignende Skæbne. Hans Efterfølger som M.s Øverste blev J. Taylor, der siden 1850 havde hørt til „de ældste" (d. 1887). Unionsmyndighederne, der tidligere syntes at ville afvente Samfundets Opløsning som en naturlig Følge af det stigende Samkvem med Omverdenen og af Stillehavs-Jarnbanens Paavirkning, begyndte samtidig at bringe Lovene imod Polygami i Udførelse og at udelukke M.s Ledere fra alle borgerlige Hverv og Tillidsposter. En stærk Udvandring fra Utah er derfor begyndt, især til de mexicanske Stater Sonora (hvor M. have anlagt Kolonien Mount St. Young i Nærheden af den californiske Bugt) og Chihuahua. — M.s Lære undergik i Utah den Forandring, at Mormons Bog traadte stedse mere og mere i Baggrunden, medens de nye Apostles og Propheters Spaadomme og Aabenbaringer, som altid stemmede fortrinlig med „de helliges" Lyster og Interesser, fik overvejende Betydning. „Naar en Apostel opfylder sit Kald, have hans Ord samme Gyldighed og Betydning som den strevne Aabenbaring" — lærte Young. 1835 udkom en Samling Aabenbaringer, »Doctrines and covenants«. Medens Mormons Bog indeholdt et Slags Deisme, afgjort forkastede Polygamiet og havde en vis moralsk Tendens, er Aabenbaringernes Indhold ren Pantheisme, og den Salighed, som de love de hellige, er simpelthen Ret til her i Livet at tilfredsstille alle Kjødets Lyster. Troslæren er den mest phantastiske Sammenblanding af de mest forskjelligartede Elementer: Materien er evig; Gud har et Legeme og er gift, lige saa vel som Jesus; der findes Guder og Gudinder; de hellige skulle arve Jorden; Herren skal komme igjen ovre i Amerika; der skal ydes Tiende af alt; Flerkoneriet er ikke blot tilladeligt, men religiøs Pligt for enhver, der kan ernære flere Hustruer; thi kun de Kvinder, som have levet i Ægteskab med (eller — som det hedder i deres Sprog — ere blevne beseglede af) en af de sidste Dages Hellige, ville faa Del i den evige Salighed. Daaben sker ved Neddyppelse og kan kun foretages ved en Apostel; den er Betingelse for Frelsen, idet den skjænker Syndernes Forladelse. Den kan gjentages 77 Gange og har hver Gang den samme rensende Kraft. Endog Frafald, som er den værste Synd, kan assones ved Daaben. Den, som bliver excommuniceret og overgivet til „Satans Næveslag", straffes ikke evig, men kun for et bestemt, længere Tidsrum, f. Ex. 1,000 Aar. Nadveren er et Sacrament, som uddeles af Præsterne og de ældste. Det, Mormonismen tilsigter, er Oprettelsen af et jordisk Theokrati, tillempet saa meget som muligt efter vor Tids demokratiske Forhold. Antallet af Menigheds-functionærer er saa stort, at omtrent hver 7de M. har en eller anden Function, en Ordning, der stærkt stimulerer Interessen for Menighedsanliggenderne ved at vække ærgjerrig Stræben efter at rykke op paa Embedsstigen; men i denne talrige Embedsstand hersker en endnu strammere hierarchisk Ordning end i Romerkirkens Hierarchi. I Spidsen staar den ufejlbare „Seer, Prophet og Sandhedens Aabenbarer", der tillige som „Præsident" er det hele Samfunds uindskrænkede Hersker, øverste Lovgiver og Dommer. Han er Forstander for det øverste Præstedømme, det „melchisedekitiske", som udelukkende bestaar af Ypperstepræsterne og de ældste, der danne en indviet Stand med en Mængde hemmelighedsfulde, symbolske Skikke, som til Dels skulle være laante fra Frimurerordenen. Det lavere Præstedømme er det „aronitiske", som bestaar af Biskopper, Præster, Lærere, Diakoner og Leviter i Tusendvis. Disse to Præstedømmer ere ogsaa Indehaverne af al borgerlig Myndighed, ordne de offentlige Forlystelser lige saa fuldt som den offentlige Gudstjeneste og vaage med samme Omhu over, at enhver M. er flittig til sit Arbejde, som over, at han betaler, hvad han skal, til „Kirken". Mormonismen kan, hvor meget den end rent udvortes set har laant fra Christendommen, ikke med nogen som helst Ret kaldes en christelig Sekt; den er en ny Religion, der nærmest kan sammenlignes med Muhammedanismen, med hvilken den har mange Lighedspunkter, skjønt den er opstaaet uden Berøring med den. Betegnende for Mormonismens Falskhed er den Foragt og det Had, de ere Gjenstand for i det i religiøs Henseende ellers saa tolerante Nordamerika, hvor de ogsaa kun have vundet forholdsvis ringe Tilslutning; det aldeles overvejende Antal M. er Proselyter eller Efterkommere af Proselyter, som ere vundne af deres Missionærer i England, Danmark, Norge og Sverige samt Tyskland. 1880 var der c. 112,000 M. i Utah, og deraf vare c. 40,000 af skandinavisk, deraf omtrent Halvdelen af dansk Herkomst. Samtidig levede der uden for Utah i Nordamerika c. 2,500 M., i England 5,250, i de tre nordiske Lande c. 5,200 og i Tyskland c. 800. Den første Mormonapostel her i Norden hed Erasmus Snow; han var i Danmark 1850—52, oversatte Mormons Bog og »Doctrines and covenants« paa Dansk, grundlagde Bladet „Skandinaviens Stjærne" og døbte over 700 Personer. I de senere Aar synes deres Lære at have mistet meget af sin Tiltrækningskraft her i Landet; men de vinde dog hvert Aar nye Tilhængere, navnlig blandt den mest uvidende Del af Almuen, som lade sig fange ved Skildringen af den jordiske Herlighed, der venter dem i Utah.

Mornay, Phil. de [nä], Seigneur du Plessis-Marly, fransk protestantisk Statsmand, f. 1549, traadte 1577 i Kongen af Navarras, den senere

franske Konge Henrik IV.s Tjeneste, under hvem han havde stor Indflydelse, og som udnævnte ham til Statsraad og Gouverneur i Saumur. Under Ludvig XIII mistede han 1621 denne Post og døde 1623. Hans »Mémoires et correspondance pour servir à l'histoire de la réformation en France« indeholde vigtige Bidrag til Frankrigs Historie. Desuden har han skrevet talrige kirkehistoriske og dogmatiske Skrifter, som vakte stor Opsigt og gjorde hans Navn berømt i den protestantiske Verden.

Morning Chronicle [krönnikl], det ældste engelske Dagblad, oprettet 1769 i London som Whigpartiets Organ, udmærkede sig særlig ved sine gode Parlamentsreferater; det gik ind 1859. **M. Herald**, grundlagt 1780, var et af Toryernes vigtigste Blade; det gik ind 1858. **M. Post**, grundlagt 1772, er nu det ældste engelske Dagblad i London, udmærkede sig under Revolutionen ved sine gode Efterretninger og talte blandt sine Medarbejdere mange af Englands gode Forfattere. M. Post var oprindelig whigsindet, men blev senere solgt og har siden særlig været Aristokratiets Organ, afgjort legitimistisk i sin udenlandske og conservativ i sin indenlandske Politik.

Morny, Charl. Aug. Louis Jos., Hertug af [nī], f. 23 Oct. 1811, uægte Søn af Dronn. Hortense (Napoleon III.s Moder) og Grev Flahault, blev opdraget af dennes Moder Mad. de Souza og adopteret af en Grev M. fra Isle de France. 1832 traadte M. ind i Hæren, udmærkede sig i Algérien som Husarlieutenant, bl. a. paa Toget til Mascara og ved Constantines Indtagelse, men forlod 1838 Tjenesten og lagde sig efter industrielle Foretagender. 1842 blev han Deputeret, knyttede sig nøje til Hertugen af Orléans og hørte til de saakaldte progressistiske conservative, der vel vilde en stærk Regering, men tillige Fremskridt. 1849 valgtes han til den lovgivende Nationalforsamling og blev snart sin Halvbroder Præsidentens Fortrolige; han spillede en Hovedrolle ved Statscoupet i Dec. 1851 og udstedte som Indenrigsminister de mange dertilhørende Decreter og Proclamationer, men trak sig tilbage i Jan. n. A. efter Inddragelsen af de orléanske Prinsers Godser. Kort efter valgtes han til den lovgivende Forsamling, blev 1854 udnævnt til dens Formand og styrede den til sin Død med stor Kraft og Dygtighed. Som en af Kejserdømmets vigtigste Støtter blev han i Febr. 1858 Medlem af Gehejmeraadet og 1862 ophøjet til Hertug af M. 1856—57 gik han som overordentlig Affending til Rusland og ægtede her den smukke Fyrstinde Trubetzkoi (1868 gift med den spanske Hertug de Sesto). Ved Siden af sin politiske Virksomhed tog M. ivrig Del i industrielle Foretagender, men drev tillige Børsspil i en Stil, der vakte Forargelse; hans Forbindelse med den schweizerske Banquier Jecker og Speculation i dennes mexicanske Laan menes at have haft vigtig Del i Beslutningen om Frankrigs Tog til Mexico. Han døde 10 Marts 1865 i Paris.

Moro ell. **Mor**, Antonius ell. Antonis, hollandsk Maler, f. 1512 i Utrecht, d. 1581 i Antwerpen, var Elev af Schoreel og uddannede sig videre i Italien. Han var en fortrinlig Portrætmaler, som kaldtes til Spanien og England for at male fyrstelige Personer. I Madrid er der 13 Billeder af ham, hvoriblandt Philip II.s Portræt, i Wien 6 Portræter, deriblandt af hans Velynder, Cardinal Granvella, i Haag et af hans bedste Mandsportræter, andre i Portrætgallerier i England, i tyske Samlinger osv.

Morosini (lat. Maurocenus), en gammel og berømt Adelsslægt i Venezia, som har skjænket Republiken mange Doger og dygtige Feltherrer. **Thomasine M.** i det 13de Aarh. var gift med den ungarske Konge Andreas II.s Søn Stephan og Moder til den sidste Konge af Arpadernes Slægt, Andreas III, som derfor i Historien har Tilnavnet „Venezianeren“ (Venetus). — **Andreas M.**, f. 1558, d. 1618, var bekjendt som Historieskriver. — Mest bekjendt er **Francesco M.**, f. 1618. Efter som Flaadeanfører i en lang Aarrække at have vundet glimrende Sejre over Tyrkerne blev han 1667 sendt til Candia for at forsvare Øens Hovedstad mod Tyrkerne, hvilket Hverv han udførte med en Udholdenhed, der søger sin Mage i Historien. Han holdt Staden paa tredje Aar, afslog over 50 Storme og overgav den først, da Besætningen var sammensmeltet til en Ubetydelighed mod Tyrkernes Hærskarer og efter at disse under Belejringen havde lidt det umaadelige Tab af 120,000 Md. (1669). I en ny udbrudt Tyrkekrig fik M. som Republikens første Helt atter Anførselen 1684, erobrede Sta Maura og havde fra 1685 saa stor Fremgang paa Morea, at Raadet hædrede ham med Tilnavnet „Peloponnesieren“ (Peloponnesiacus) og i levende Live oprejste ham en Støtte i Paladset — en Ære, som ellers kun bleve afdøde til Del. 1688 blev M. valgt til Doge og fortsatte som Statens øverste Styrer sine Erobringer paa Morea lige til sin Død 6 Jan. 1694. Frugten af hans Bedrifter, Morea, beholdt Republiken ved Freden i Carlowitz 1699. Da han 1687 havde indtaget Athen, førte han derfra den berømte Marmorløve fra Piræeus med en nordisk Runeindskrift, der blev opstillet ved Indgangen til Arsenalet i Venezia, hvor den endnu staar. S. Piræeus.

Morositét, Gnavenhed, Fortrædelighed.

Mōrpheus, Søvngudens Søn og Tjener, var Drømmenes Gud og viser sig i menneskelig Skikkelse, medens en af hans Brødre, Ikelos ell. Phobetor, antager Dyreskikkelser og en anden, Phantasos, fremtræder i Form af forskjellige livløse Ting.

Morphin (Morphium), det vigtigste Alkaloid i Opium. Hvidt, krystallinsk, meget tungtopløseligt i Vand, langt lettere i Vinaand, uopløseligt i Æther og Chloroform, opløseligt i Kali, Natron og Kalkvand. Næsten alle dets Salte ere letopløselige og smage som M. selv meget bittert. M. og alle Forbindelser deraf ere meget giftige. M. kjendes bl. a. paa, at det af Jodsyre udskiller frit Jod, og at dets neutrale Salte med en svag Opløsning af Jærnchlorid give en smuk blaa Farve. Det saltsure og eddikesure M. høre til de mest anvendte og uundværligste Lægemidler; de virke bedøvende og smertestillende og gives indvendig eller indsprøjtes under Huden. Morphinisme,

den sygelige Tilstand, i hvilken et Individ er behersket af en utæmmelig Lidenskab for Brugen af Morphin som Nydelses- og Pirringsmiddel og som Følge af dette Misbrug lider af forskjellige, navnlig nervøse Symptomer: Slaphed, Uro, Ængstelse, Skjælven, Smerter, Søvnløshed eller tvært imod Søvnsyge, nedtrykt Sindsstemning og Svækkelse af de aandelige Evner samt Fordøjelsesbesværligheder. M. udvikles som oftest under Brugen af Morphin (især Morphinindsprøjtninger) som Lægemiddel imod et eller andet legemligt Onde, hvorved de Syge faa Smag for det og vedblive med at bruge det efter Helbredelsen af den Sygdom, hvorfor det oprindelig er anvendt; først bruge de det da for at fremkalde den ejendommelige Pirring af hele Nervesystemet, som det medfører, men snart bliver det uundværligt til at raade Bod paa den derefter ufravigelig følgende Slappelse, og da Dosis stedse maa forøges for at give de ønskede Virkninger, indtræde efterhaanden de oven for nævnte Forgiftningssymptomer. M. er saa meget farligere, som det i det store Flertal af Tilfælde ikke er muligt for den dertil forfaldne helt at frigjøre sig for denne Last; selv om en Afvænning er bleven gjennemført med Held, vil i de fleste Tilfælde dog et Tilbagefald tidligere eller senere finde Sted.

Morphologi, s. Botanik.

Mórra, italiensk Spil, der bestaar i at lade Modparten gætte, hvor mange af den ene Haands Fingre, man i en Hast har strakt frem.

Mórris, George, nordamerik. Digter og Skribent, f. 1802 i Philadelphia, stiftede 1823 Tidsskriftet »New-York Mirror«, der efter at være gaaet ind 1843 fortsattes under Navnet »The New Mirror« og senere blev et Dagblad, »The Evening Mirror«. Hans Ugeskrift »The Home Journal« er det mest udbredte literære Tidsskrift i Nordamerika. Som Digter har M. leveret Dramaet »Brier-Cliff« (1842) med Sujet fra Frihedskrigen, og hans Lyriks melodiøse Romantik har ydet taknemmeligt Stof for Musikerne. Sangen »Woodman, spare that tree« er meget populær saa vel i Nordamerika som i England. Han døde 1864.

Mórris, Lewis, engelsk Digter, f. i Caermarthen i Wales 1833. Han studerede i Oxford og tog med Hæder sine forskjellige Grader; han studerede Jura og fungerede som Sagfører. 1880 blev han Medlem af en Comité til Undersøgelse af Undervisningsvæsenet i Wales og blev samme Aar Fredsdommer i sin Fødeegn, i Caermarthen-Shire, hvor han bor. Han optraadte i Begyndelsen af Halvfjerdserne som Digter, først under Mærket »A New Writer«, men senere under eget Navn. Hans digteriske Virksomhed har vakt megen Opsigt, og han regnes for en af det yngre Englands betydeligere Digtere. Hans poetiske Arbejder ere: »Songs of Two Worlds«, »The Epic of Hades« (1876—77), »Gwen, a Drama in Monologue« (1878), »The Ode of Life« (1880), »Songs of Britain« (1887).

Mórris, William, engelsk Digter, f. i Nærheden af London 1834, Søn af en rig Kjøbmand, undervistes i Exeter College i Oxford. Han vilde først være Maler, men havde intet Held med sig. 1863 grundlagde han i London sammen med nogle andre en Forretning, hvis Formaal var at levere kunstnerisk formede og udførte Artikler, sigtende til en smagfuld Decoration af Boliger, som Tapetpapir, Glasmalerier o. lign., og i denne Forretning har han virket som Tegner. Sin digteriske Løbebane begyndte han 1858 med sin Bog: »Defence of Guenevere and other Poems«. Af hans øvrige Poesier maa mærkes: »Life and Death of Jason« (1867) og »The Earthly Paradise« (1868—70) i 4 Dele; den sidste Digtning bestaar af en Samling af 24 Legender og Fortællinger, fortalte paa Vers, inden for den Ramme, at et Selskab Rejsende drager ud fra Norge for at finde „det jordiske Paradis“ og kommer til et fjernt Land mod Vest, hvor de modtages gjæstfrit og fortælle Historierne ved Gjæstebud hos de indfødte Beboere, en poetisk Plan, der er i Slægt med den af Chaucer benyttede i »Canterbury Tales«. Desuden har M. været Medarbejder ved en Oversættelse af nogle islandske Sagaer; han har end videre oversat Æneiden og udgivet første Bind af en Oversættelse af Odysseen. Han er en af de mest ansete af Englands yngre Digtere.

Mórrison, Rob., engelsk Missionær, f. 1782, udsendtes 1807 af det britiske Bibelselskab til Macao, fulgte 1816 Lord Amherst som Tolk til Peking og oprettede 1818 Anglo-Chinese-College i Malaka. 1823 vendte M. hjem til England med en Samling af 10,000 chinesiske Bøger, men gik 1828 paa ny til China, grundlagde et stort Bogtrykkeri i Canton og brugtes i flere Underhandlinger med de chinesiske Myndigheder. Han har bl. a. skrevet en chinesisk Sproglære (1815) og Ordbog (6 Bd., 1815—19). D. 1834.

Mors, den største jydske Ø, i den vestlige Del af Limfjorden, 5 M. lang og indtil 2½ M. bred, indtager et Areal af 6½ □ M. med 18,933 I. (1880; mod 17,533 I. i 1870). Øen skilles mod N. ved Fegge-Sund fra Vester Hanherred, mod N. V. og V. ved Thisted-Bredning, Vil-Sund, Visby-Bredning og Næs-Sund fra Thy og mod S. Ø. og Ø. ved Kaas-Bredning og Salling-Sund fra Salling og omgives for øvrigt mod Ø. af Liv-Bredning og Løgstør-Bredning. Den er højtliggende med stejle Brinker mod Fjorden, som danner en Mængde Indskæringer i Kysten, af hvilke de betydeligste ere Draaby-Vig paa Østsiden og Dragstrup-Vig paa Vestsiden. De højeste Punkter ere Salgjerhøj (282 F.) mod N. og Malhøj (210 F.) i den sydlige Del. Det største Vandløb er Dragstrup-Aa, der løber fra Ø. mod V. omtrent midt gjennem Øen til Dragstrup-Vig og danner flere Smaasøer. Jordbunden er i det hele frugtbar, sortmuldet med iblandet Ler, navnlig mod N.; i den sydlige Del er der paa flere Steder sandblandede Jorder, medens i Midten Kalkunderlaget nærmer sig Overfladen saa meget, at det bliver Gjenstand for Brydning. Med Undtagelse af en lille Skov paa 40 Td. Land i den sydøstlige Del er Øen skovløs. Den udgjør Nørre- og Sønder-Herred under Thisted Amt, der danne et eget Provsti og tillige med Jegindø og Refs Herred en Jurisdiction. Nykjøbing er den eneste Kjøbstad. Øens Indbyggere kaldes Morsinger.

Morschänsk, Stad i det russiske Gouv. Tambov ved Floden Zna, 11 M. n. for Tambov. 20,000 I. Betydelig Industri i Svovlsyre, Talg, Sejldug og Papir. Korn- og Kvæghandel.

Morse, Samuel F. B. [morrs], Opfinder af den elektriske Skrivetelegraph, f. 27 Apr. 1791 i Charlestown i Massachusetts, var først Kunstmaler og opholdt sig 1811—13 og 1829—32 i Europa; paa Vejen tilbage fra den sidste Rejse fik han Ideen til sin Telegraph. 1856 besøgte han igjen Europa og blev senere Elektriker ved flere store amerikanske og europæiske Telegraphselskaber. D. 3 Apr. 1872.

Morsee, s. Morges.

Morsëller, langagtig-firkantede, flade Tavler, der bestaa af Sukker, kogt med Vand, som Grundbestanddel, hvortil der blandes pulveriserede eller smaat skaarne Lægemidler eller Krydderier; i sidstnævnte Tilfælde benyttes de som Confect, i førstnævnte som Lægemiddel.

Mörsing, Christen Terkelsen, ell. Morsianus, en af de første medicinske Professorer ved Kjøbenhavns Universitet, f. c. 1485 paa Mors, studerede i Udlandet og tog først fast Ophold her i Landet fra 1536, da han blev Professor. 1544 blev han Vicekansler ved Universitetet og døde 1560. M. var en meget klog og lærd Mand, der var særlig yndet af Bugenhagen, og tog kraftig Del i dennes Bestræbelser for Universitetets Reorganisation, efter hvilken han var dets første Rector. Uagtet han holdt Forelæsninger over Medicinen, er det dog uvist, om han selv har praktiseret.

Mort, norsk, d. s. s. Skalle (Leuciscus rutilus).

Mortalitēt, s. Dødelighed.

Mortāra, Stad i Norditalien, 11 M. s. til n. for Turin. 8,000 I. Risavl. Fægtning 22 Marts 1849 mellem Østerrigerne og Piemonteserne.

Mortāra, en Jødefamilie i Bologna, hvis 8aarige Søn 1858 pludselig af den pavelige Øvrighed blev reven ud af sine Forældres Hus og ført til Rom for at opdrages i et Kloster paa Grund af, at hans christne Barnepige i Skriftestolen havde betroet en Præst, at, da Barnet 6 Aar tidligere var farlig syg, havde hun hemmelig døbt det. Forældrene bønfaldt om at faa Drengen udleveret; den offentlige Mening i hele Europa kom i Bevægelse, og der blev gjort Paven diplomatiske Forestillinger fra flere Regeringer; men alt var forgjæves. Paven erklærede, at Drengen var Christen og som saadan ikke maatte udleveres til sine jødiske Forældre. Han blev i øvrigt senere Munk og fornægtede helt sin Slægt.

Morten, Mortensdag, s. Martin af Tours.

Mortēr, en Art svært Skyts, bestemt til at kaste med Bomber i høje og stejle Baner, dels for fra oven at indslaa og knuse Hvælvinger og Bjælkedækninger, dels for at ramme saadanne Maal, der ved foranliggende Jordvolde eller Brystværn ere unddragne den sædvanlige Beskydning. Allerede i det første Aarh. efter Ildvaabnenes Opkomst havde man en Art kort Skyts, som kastede meget svære Stenkugler med smaa Ladninger, og slige Stenbøsser holdt sig i Brug langt ind i det 17de Aarh., men fortrængtes da af M., der udkastede Bomber, og som snart kom til at spille en stor Rolle i Fæstningskrigen. M., hvis Tværmaal i Mundingen i Regelen falder mellem 4½ og 30 Tommer, ere sjælden længere i Løbet end 2—2½ Kalibre og have altid et Kammer til den forholdsvis lille Krudtladning, i hvilket Fænghullet udmunder, hvilket Kammer enten er cylindrisk eller tragtformet, fordum kugledannet eller pæreformet med en forholdsvis smal Hals imod Løbet. De sværeste M., de saakaldte Sømorterer, der ere bestemte til enten paa Kystbatterier eller paa Skibe at kaste Bomber af indtil 200 Pd.s Vægt med Ladninger af indtil 20 Pd. for at kunne naa ud paa Afstande af ½ Mil og derover, ere sædvanlig faststøbte til en svær Fod, med hvilken Løbets Axe danner en Vinkel af c. 45°; paa samme Maade er det danske Artilleris 24pds. saakaldte Haandmorter indrettet for at kunne placeres i Batterier og Løbegrave paa den blotte Jord. De sædvanlige, til Fæstnings- og Belejringsbrug indrettede M., f. Ex. de danske 84pds. og 168pds., have ligesom Kanonerne Tapper paa Siderne, men anbragte saa langt tilbage, at M. er forvægtig og derfor maa have den Stillestrue, hvormed man giver den den ønskede Højderetning af mellem 30 og 70° over Horizonten, anbragt under Forstykket; med Tapperne hvile de paa en Støbejærnsstol, som igjen stilles paa et omhyggelig lagt Bjælkegulv, Brisken. Paa samme Maade monteres den 15"s Stenmorter, som er bestemt til at udkaste Kurve fulde med Stene eller med Haandgranater paa ganske korte Afstande, f. Ex. fra Fæstningsvolden ud imod Belejrerens Arbejder paa Glaciet. M. benævnes hyppigst efter Løbets Tværmaal, i Danmark dog efter Vægten af den massive Jærnkugle, der passer i Løbet, tidligere efter Bombens effective Vægt og i Tyskland endnu den Dag i Dag efter Vægten af den til Løbet passende Kampestenskugle. De saakaldte Haubitser (s. d. A.) ere i Følge deres Oprindelse egentlig et Slags M., bestemte til at affuteres i Lavetter og derfor med Tapperne anbragte ligesom paa Kanonerne foran for Tyngdepunktet. De i de senere Aar opkomne Riffelmorterer, hvoraf de første brugtes mod Straßburg 1870 af Preusserne, ere nærmest at betragte som en Art korte, 6 à 7 Kalibre lange Haubitser, riflede i Løbet ligesom Riffelkanonerne og bestemte til ligesom disse at udskyde Spidsgranater. De have i de sidste 10 Aar banet sig Vej i de fleste Artillerier til Optagelse saa vel i Fæstningernes som i Belejringsparkernes samt i Kystbatteriernes Udrustning.

Mortier, Edouard Ad. Cas. Jos. [tiē], Hertug af Treviso, fransk Marschal, f. 13 Febr. 1768, Søn af en rig Kjøbmand i Câteau-Cambrésis, blev 1791 Lieutenant og kæmpede med Udmærkelse først i Nederlandene og senere i Tyskland, i Regelen som Generaladjudant. 1799 blev han Brigade- og senere Divisionsgeneral og gjorde ypperlig Tjeneste i Schweiz under Masséna imod Russerne. 1800 blev han Commandant i Paris og sendtes 1803 til Hannover, som han besatte; han blev 1804 Marschal og førte 1805 et Hærcorps, med hvilket han havde en meget heftig Træfning med den rus-

fiske Hær under Kutusov. 1807 førte M. Hæren i Pommern og slog Svenskerne ved Anklam, kaldtes derefter til Hovedhæren og havde væsentlig Del i Sejren ved Friedland. Til Løn blev han n. A. Hertug af Treviso og havde 1808—11 Commando i Spanien. 1812 førte han den unge Garde, fik som Gouverneur i Moskva det Hverv at sprænge Kreml i Luften og viste stor Dygtighed paa Tilbagetoget. 1813 førte han ligeledes den unge Garde i alle Hovedslagene i Tyskland og fremdeles 1814 i Frankrig, indtil han 31 Marts sammen med Marmont sluttede Capitulationen om Paris's Overgivelse. Han blev derefter Pair, sluttede sig i de 100 Dage til Napoleon efter først at have fulgt med Ludvig XVIII fra Lille til Gent og blev udelukket af Pairskammeret indtil 1819. Han sluttede sig 1830 strax til det unge Kongedømme, gik 1832 i overordentlig Sendelse til Rusland og blev 1833 Storkansler for Æreslegionen. Nov. 1834—Marts 1835 var han Første- og Krigsminister og blev 28 Juli 1835, da han fulgte Kong Ludvig Philip til Revue, dræbt ved Fieschis Helvedesmaskine.

Mortification. I Følge Reglerne om Gjældsbreve kan en Creditor ikke gjøre sine Rettigheder gjældende, naar han ikke har Gjældsbrevet til Stede, thi der er da altid en Mulighed for, at en anden sidder med Documentet som den egentlige berettigede, ligesom af samme Grunde en Debitor ikke uden at forevise den indfriede Obligation i kvitteret Stand kan faa den dermed forbundne Hæftelse paa sin Ejendom udslettet af Pantebogen. For at imidlertid et Gjældsbrevs tilfældige Bortkommen ikke skal volde den berettigede Tab, kan han (efter dansk Lov af 7 Febr. 1828 og norsk Lov af 6 Marts 1869) faa Bevilling til ved offentlig Stævning at indkalde alle og enhver til et bestemt Ting, hvorefter Retten ved Dom mortificerer Documentet, erklærer det dødt og magtesløst. Medens Gjældsbreve lydende paa Ihændehaveren kun inden for snævre Grænser kunne mortificeres, gives der paa den anden Side for flere andre Documenters Vedkommende forskjellige lettere Fremgangsmaader. M. kaldes ogsaa Domstolenes Ugyldighedserklæring af de i en Injuriesag paaklagede ærefornærmende Udtalelser, naar disse findes at indeholde usande eller ubevislige Beskyldninger, saa at de ikke skulle komme Vedkommende til Skade paa gode Navn og Rygte. M. i Lægevidensk., Legemsdeles Bortdøen ved Koldbrand.

Mortimer, Roger, Jarl, en engelsk Adelsmand, der som Tilhænger af den 1822 henrettede Hertug Thomas af Lancaster blev sat i Tower, men saa Lejlighed til at undslippe af Fængslet og flygtede til Frankrig, hvor han indgik en Kjærlighedsforbindelse med Edvard II.s Dronning Isabella, der ogsaa havde begivet sig til sin Broder, den franske Konge. Han vendte med hende tilbage til England, stødte Edvard fra Tronen og lod Kongen dræbe i Fængslet. Tillige med Dronningen tilrev M. sig derpaa Rigets Styrelse i Edvard III.s Mindreaarighed, men vakte snart almindelig Misfornøjelse imod sig ved sit Overmod og ved at slutte et vanærende Forlig med Skotland, hvorved han opgav Englands paastaaede Lenshøjhed og erkjendte Rob. Bruce for selvstændig Konge; endelig lod den unge Kong Edvard ham henrette som Højforræder 29 Nov. 1330. — **Edmund M.,** Jarl af March, blev gift med Edvard III.s anden Søn Lionel af Clarences Arvedatter Philippa; paa deres Sønnedatter **Anna M.s** Giftermaal med sin Vedstemoders Fætter, Jarl Richard af Cambridge, grundede dette Ægtepars Søn, Hert. Richard af York, sine Fordringer paa den engelske Krone imod Linjen Lancaster.

Morton, Jam. Douglas, Jarl af, s. **Douglas.**

Morton, Samuel George, nordamerikansk Ethnolog, f. 1769 i Philadelphia, tog medicinsk Doctorgrad i Philadelphia 1820, blev 1839 Prof. i Anatomi og Physiologi ved Pennsylvanian Medical College og døde i Philadelphia 15 Maj 1851. Ved sine Undersøgelser over Kranier søgte han at bevise Menneskeslægtens Oprindelse fra forskjellige Urtyper. Han udgav »Human Anatomy« (1839), »Crania Americana« (1840), »Crania Ægyptiaca« (1844), og efter hans Papirer udgaves 1854 »Types of mankind« ved Nott og Gliddon.

Morus, Sam. Fredr. Nathanael, berømt tysk Theolog, f. 1736 i Lauban i Lausitz, d. 1792 i Leipzig, hvor han havde virket som Universitetslærer, fra 1761 i det philosophiske og fra 1785 i det theologiske Facultet. Han var en af sin Tids mest ansete Videnskabsmænd; hans Auditorium søgtes af Tilhørere fra alle protestantiske Lande, og hans talrige Skrifter vandt stor Udbredelse.

Morus, Thom., s. **More.**

Morveau, Louis Bern. Guyton de [vō], berømt fransk Chemiker, f. 4 Jan. 1737 i Dijon, d. 2 Jan. 1816, var oprindelig Jurist og Generaladvocat ved Parlamentet i Dijon, da han ved et Tilfælde blev bragt til at studere Chemi. 1783 oprettede han i Forbindelse med sin Salpeterfabrik den første Sodafabrik i Frankrig. Han hyldede først som alle den Tids Chemikere Phlogistontheorien, men gik efter mange Forhandlinger, til Dels personlige, med Lavoisier over til dennes Theori. Han var ivrig Republikaner, fra 1792 Præsident i den lovgivende Forsamling, senere Medlem af Conventet, hvor han stemte med „Bjærget", og af Velfærdscomiteen. 1794 fulgte han Nordhæren; det var paa hans Forslag, at Regeringen decreterede Dannelsen af et Corps af Luftballoner, og selv steg han før Slaget ved Fleurus op med en saadan for at udspejde Fjendens Operationer. Senere var han Medlem af de 500's Raad og tog virksom Del i Stiftelsen af L'École polytechnique, ved hvilken han blev Lærer og Directeur. Han blev Medlem af L'Institut og under Kejserdømmet Baron. Under Restaurationen mistede han denne Titel og fritoges fra alle sine Forretninger. Blandt hans mangfoldige og forskjelligartede Arbejder, hvoraf flere ere anonyme, maa navnlig mærkes hans Arbejder om Anvendelse af Chlor som Desinfectionsmiddel og om Restaurationen af »la vierge de Raphaël«. Han udarbejdede Artiklen (Værket) »Chymie« i »Encyclopédie méthodique« og i Forening med Lavoisier, Berthollet og Fourcroy Antiphlogistikernes Nomenclatur, der i det væsentlige er den, som endnu bruges i Chemien.

Morschānsk, Stad i det russiske Gouv. Tambov ved Floden Zna, 11 M. n. for Tambov. 20,000 J. Betydelig Industri i Svovlsyre, Talg, Sejldug og Papir. Korn- og Kvæghandel.

Morse, Samuel F. B. [morrs], Opfinder af den elektriske Skrivetelegraph, f. 27 Apr. 1791 i Charlestown i Massachusetts, var først Kunstmaler og opholdt sig 1811—18 og 1829—32 i Europa; paa Vejen tilbage fra den sidste Rejse fik han Ideen til sin Telegraph. 1856 besøgte han igjen Europa og blev senere Elektriker ved flere store amerikanske og europæiske Telegraphselskaber. D. 3 Apr. 1872.

Morsee, s. Morges.

Morsēller, langagtig-firkantede, flade Tavler, der bestaa af Sukker, kogt med Vand, som Grundbestanddel, hvortil der blandes pulveriserede eller smaat skaarne Lægemidler eller Krydderier; i sidstnævnte Tilfælde benyttes de som Confect, i førstnævnte som Lægemiddel.

Mörsing, Christen Torkelsen, ell. Morsiar... en af de første medicinske Professorer ved ... benhavns Universitet, f. c. 1485 paa Mo... berede i Udlandet og tog først fast Op... i Landet fra 1536, da han blev Profes... blev han Vicekansler ved Universite... 1560. M. var en meget klog og ... der var særlig yndet af Bugen... Orden kraftig Del i dennes Bestræbels... af alle de tetets Reorganisation, efter ... Gletscherdalens dets første Rector. Uagtet h... Kjendetegn har ninger over Medicinen, er ... i den schweizerske han selv har praktiseret. ... Gletschere,

Mort, norsk, d. s. s. ... Kundskab om en tilus).

Mortalitēt, s. Død ... af Alpernes

Mortāra, Stad i ... vare de skan-n. for Turin. 8,... dsis, lige-22 Marts 1849 ... er det, og største monteserne. ... er nærmest

Mortāra, e... Endemoræner. Saarige Søn ... pe af Spore-Øvrighed bl... Planter med og ført til ... mangle Kar paa Grun'... gangen fra Skriftesto... terne. De Barnet ... (Musci) ell. hun he... Stængel og om at ... ved dennes Meni... holdig For-der b... smaa, grønne fra ... Mosplanten; Par... erne, enten som ... forskjellige dis... eridier, og i og ... indelige kal-... og indeslutte ... rugtningen ... Kapsel, der ... ng, fin Stilk, ... (calyptra), ... er forsynet ... em denne og ... der, naar de ... ehuset deler ... es af; hvor ... len en Be-... Peristomet. ... Celler, og ... erne her ere

og som snart kom til Fæstningskrigen. M., dingen i Regelen fal... mer, ere sjælden l... libre og have af... holdsvis lille ... hullet udmun... cylindrisk e... dannet ell... smal Hal... saakaldt... paa Kr... der ... af ... sto...

... og Bory... Den specielle ... orphologi; de vigtigste ... e M. ere Th. Jensens „Bry... ell. de danske Bladmosser“ (185... ...me Forfatters „Conspectus Hepati... Daniæ ell. Beskrivelse af de danske Halv...“ (1866).

Mosaik ell. stjølpet Arbejde kalder man Arbejde, hvor man ved Hjælp af sammensøjede Træstykker, farvede Stene, Glaspasta eller Marmorstykker frembringer Efterligninger af Maleri. Kunsten synes opfunden i Orienten og derfra at være bragt først til Grækenland og senere til Italien (s. Malerkunst). I den moderne Kunst sondrer man især to Arter M.: den florentinske, som udføres af haarde Stene, hvis Afskygninger benyttes i Maleriet, og den romerske, der betjener sig af firkantede, ensformede Stifter, der for det meste ere componerede; denne staar i sin Fremgangsmaade Oldtidens nærmest. Den betydeligste Mosaikfabrik findes i Vaticanet, hvor den i storartet Maalestok drives for Pavens Regning. M. i Træ, som Italienerne kalde Tarsia og Franskmændene Marquetterie, var allerede kjendt i Oldtiden og blev i det 15de Aarh. gjenoptagen af Brunellesco og Majano, men er ikke meget udbredt.

Mosāisk Lov, s. Moses. **Mosāisk,** d. s. s. Jøde; jvfr. Israel og Jøder.

Mosambique [bikk], 1) en Kyststrækning i Østafrika mellem Sambesi-Flodens nordlige Mundingsarm og Cap Delgado, med ubestemte Grænser mod det indre. 2) Stad i Østafrika, paa en Ø ¼ M. fra Kysten under 15° s. Br., Hovedstaden i Portugisernes Besiddelser, er Sæde for en Generalgouverneur og en Biskop. 15,000 J. Den har snævre Gader, høje Huse, et stort Regeringspalads, god Havn og betydelig Handel. Den tidligere Slavehandel kan nu anses for ophørt. **Mosambiquekanalen,** en Havarm, der skiller Madagaskar fra Afrikas Østkyst.

Mosānder, Carl Gust., svensk Chemiker, f. 10 Sept. 1797 i Calmar, d. 15 Oct. 1858 paa Ångsholm ved Drottningholm. I 8 Aar havde han gjort Tjeneste paa et Apothek, da han i den Hensigt at hellige sig til Lægevirksomheden 23 Aar gl. traadte ind som Elev ved

·dico-chirurgiske Institut, hvor
'under i Berzelius. Efter
'agt den chirurgiske Ma-
1829 ansat ved Insti-
' og Pharmaci, samt
· Professoratet i
'36. 1845 blev
'ets minera-
'macentisk
'ut, fra
'iorde
'n-

., land-
.o Nutidens
.rop og sammen-
. af lignende Bygning
.. lille Brystben, fire korte,
..mer og en Beklædning af tynde

...ch, Biebrich, s. Biebrich.

...eles, Ignaz, fremragende Clavervir-...os og Componist, f. 30 Maj 1794 i Prag, d. 10 Marts 1870 i Leipzig, først Elev af D. We...er, derpaa i Wien af Albrechtsberger og Sa...eri. 1816 begyndte hans Kunstrejser rundt ...m i Europa, hvor han baade som Pianist ...g Componist gjorde overordentlig Lykke. 1825 blev han Professor ved det musikalske Aka...mi i London, men gjorde jævnlige Kunstrejs...r til Continentet og opgav denne Stilling 1846, da han blev Lærer ved Conservatoriet i Lei...zig. Hans talrige Compositioner ere hoved-sag...elig for Claver, deriblandt 8 Concerter, en Septet, en Sextet og en Trio, Sonater, udmærkede, endnu stærkt benyttede Etuder, Variationer osv.

Möscherosch, Hans Michael, tysk Satiriker, f. nær ved Straßburg 1601 af en oprindelig spansk Adelsslægt, studerede Jura i Straßburg, beklædte efterhaanden Dommer- og Amtmandsembeder i forskjellige Herrers Tjeneste, led usigelig i Trediveaarskrigens Trængsler og døde 1669 som Raad hos Kurfyrsten af Mainz og Landgrevinden af Hessen-Kassel. M. hører til de betydeligste tyske Forfattere i det 17de Aarh. I sine „Wunderliche und wahrhafftige Gesichte Philanders von Sittewalt“ (2 Bd., 1642—43), der til Dels ere en, rigtignok meget fri, Bearbejdelse af Spanieren Quevedos »Sueños y discursos«, drager han med Kraft og patriotisk Varme til Felts mod sin Tids Galskaber og Udskejelser i de forskjelligste Retninger og oprulier saaledes efterhaanden et Billede af Trediveaarskrigens Tyskland, dets Sæder og Tænkemaade, der i livsfuld Anskuelighed ikke giver det i Grimmelshausens Romaner givne synderlig efter. Dette M.s Hovedværk blev ofte eftertrykt og efterhaanden forvansket ved andres Tilsætninger; F. Bobertag har 1883 leveret et Udvalg af Originaludgaven med Indledning og Anmærkninger. M.s øvrige Arbejder ere, skjønt nyttige for deres Tid, nu uden synderlig Interesse.

Moschos fra Syrakus, græsk Idyldigter i det 3dje Aarh. f. Chr., har efterladt en lille Samling Digte.

Moscovade, det raa Kolonialsukker, som navnlig ikke er renset yderligere ved Dækning, Centrifugering ell. desl.

Mosdyr (Bryozoer) ell. **Moskoraller** kaldes paa Grund af mange Formers lav- ell. mosagtige Udseende en artrig Gruppe af smaa Kolonidyr, der dels leve i Havet, dels i det ferske Vand; deres „Koralstok“ er snart gelée-, hud- ell. hornagtig, snart kalkagtig, og den har da ...egen Lighed med Stjernekorallernes, med Und-...lse af, at der i Stedet for „Stjernerne“ ...ndes fine Porer, som antyde det enkelte ...æde, og gjennem hvilke dette kan ud-...ære en Tragt eller en hesteskoformet Halvkrans af fimrende Fangarme. Deres indre Bygning er fuldkomnere end de ægte Koraldyrs, og man regner dem derfor ikke længere til „Polyperne“, men stiller dem i Nærheden af Søpungene eller af Rørormene. De voxe paa alle Haande Gjenstande i Vandet, især i de noget dybere, stille Bælter af Havbunden, og have trods deres Lidenhed spillet en stor Rolle i tidligere Jordperioder som bidragende til at danne mægtige Kalklag, som f. Ex. Faxekalk og Limsten.

Mose, s. **Tørvemose. Mosefund.** De bedste og kostbareste Gjenstande fra alle Tidsrum inden for den nordiske Oldtid fremkomme sædvanligvis ikke fra Gravene, men findes tilfældig i Moser og paa lavtliggende, side Steder eller fremdrages ved Arbejde i Marken, ofte liggende under eller tæt ved en større Sten. Det samme er Tilfældet i hele Europa. Denne Gruppe af Sager, som ere af en ejendommelig Charakter, sammenfattes under Betegnelsen **Mark- og Mosefund**. Mange af disse Fund maa sikkert nok opfattes som skjulte Skatte; thi i Oldtiden benyttedes Jorden langt hyppigere end senere som Gjemmested, særlig under urolige Forhold (s. **Guldfund** og **Sølvfund**). Dog maa Hovedmassen af disse Nedlægninger antages at være Udtryk for visse gjennemgaaende religiøse Skikke, idet det sikkert i de ældste Tider var Ofringer til Guderne, som saaledes nedgravedes eller sænkedes i Søen, medens det i Hedenskabets sidste Tid vistnok var en almindelig Tro, at man, som det hedder i „Ynglingasaga“, skulde eje i Valhal ikke alene, hvad man havde faaet med paa Ligbaalet, men ogsaa, hvad man i levende Live havde nedgravet i Jorden. En Forklaring af denne Art gjælder navnlig om visse samlede Sæt af udmærkede Smykker, der svare til det sædvanlige Gravudstyr, om Fund af et vist Antal ensartede, oftest fortræffelige Gjenstande og særlig om mange pragtfulde Sager, som til Dels ikke egne sig til Brug. En ejendommelig Stilling indtage de store M. fra den jyske Halvø og Fyn, som skrive sig fra Folkevandringstiden. De bestaa næsten udelukkende af Vaaben, Hestetøj og Sager, som kunne være benyttede af Krigsfolk, og de bære baade mange Spor af at have været benyttede i en Kamp uden senere

at være udbedrede og tillige af at være yderligere ødelagte ved forsætlig Vold. De saaledes behandlede Sager ere ofte nedlagte i en vis Orden, mindre Gjenstande inden i de større, samlede i Bunker, sammenbundne og indsvøbte i Tøj, og der er næppe nogen Tvivl om, at Nedlægningerne ere foretagne i Følge en religiøs Skik, der kjendes fra samtidige germanske Folk: efter endt Kamp bleve de overvundnes Vaaben samlede; de itubrødes og nedlagdes derefter i en hellig Sø som et Offer til Guderne. En særlig Interesse har det, at der i flere af disse Fund forekommer romerske Mønter i større Antal, og at adskillige Gjenstande bære Indskrifter med de ældste, nordiske Bogstaver, de saakaldte ældre Runer.

Mosegris, d. s. s. Vandrotte, s. **Markmus**.

Mosehøg, Kærhøg (Circus), Rovfugleslægt af Ørnegruppen med forholdsvis høje Fødder og mindre krumme Kløer, temmelig lange Vinger og Hale og Hovedet omgivet af en Krans af tætte, stive Fjer, hvorved de faa en vis Lighed med Uglerne. De opholde sig ved Kær og Moser, ruge paa Jorden mellem Siv og Korn og fortære alle Haande Smaadyr (C. æruginosus, cineraceus, cyaneus); de jage især i Tusmørke og danne saaledes i flere Henseender en Tilnærmelse fra Dagrovfuglene til Uglerne.

Mosel, fr. Moselle, Flod i Frankrig og Tyskland, udspringer i den sydlige Del af det franske Dep. Vogeserne, løber mod N. forbi Epinal, Toul, Metz og Thionville ind i Rhinpreussen, hvor den løber forbi Trier og efter et meget bugtet Løb falder i Rhinen ved Koblenz. Dens vigtigste Bifloder ere fra højre Side Meurthe, Seille og Saar, fra venstre Side Madon, Orne, Sure og Kill. Sejlbar i en Længde af 47 Mil.

Moselle [sêll], 1) Flod, s. **Mosel**. 2) Tidligere et Departem. i det nordvestlige Frankrig, hvoraf alt, hvad der ligger øst for en Linje, der omtr. i 2 Mils Afstand vest for Floden Mosel drages parallel med denne, ved Freden i Frankfurt 10 Maj 1871 blev afstaaet til Tyskland.

Mosen, Julius, tysk Digter, f. 1803 i det sachsiske Voigtland, studerede Jura i Jena, rejste 1824—26 i Italien, fuldendte sine Studier i Leipzig, blev 1831 Actuar i Kohren og praktiserede 1834—44 som Advocat i Dresden, hvorefter han gik til Oldenburg som Medlem af Theaterdirectionen; men legemlig Svaghed, der efterhaanden gik over til Lamhed, tvang ham til at trække sig tilbage. I sin „Lied vom Ritter Wahn" (1831) maler han Hellenismens Forfald og Længselen efter Christendommen; et Pendant hertil er „Ahasver" (1838). I disse Digte er det symbolske og allegoriske Element fremherskende; friskere og kraftigere ere hans „Gedichte" (1836), af hvilke „Andreas Hofer" og „Die letzten Zehn vom vierten Regiment" ere blevne Folkesange, samt Romanen „Der Kongreß von Verona" (1842). I hans Noveller („Novellen" 1837, „Bilder im Moose" 1846) hersker dels en idyllisk, dels en æventyrlig Tone. Efter 1836 skrev han en Række nationale Dramaer, hvoraf „Otto III" har holdt sig paa Scenen. Hans samlede Værker udkom 1863—64 i 8 Bd. D. 1867.

Mosenthal, Salomon Herm., tysk Dramatiker, f. 1821 i Kassel, tog efter at have studeret Polytechnik i Carlsruhe den philosophiske Doctorgrad i Marburg og blev Lærer hos en Banquier i Wien, hvor han kom i Forbindelse med Digterne af den østerrigske Skole. 1851 blev han, skjønt Israelit, Archivar, senere Bibliothekar i Undervisningsministeriet. D. 1877. Hans Ry grunder sig især paa hans i theatralsk Henseende vel udarbejdede, men uvirkelige og declamatoriske Folkeskuespil „Deborah" (1850) og „Der Sonnwendhof" (1856, bearbejdet paa Dansk af H. C. Andersen som „en Landsbyhistorie") samt Dramaet „Die deutschen Komödianten" (1863). Hans historiske Skuespil „Düweke" (1860) og Tragedien „Pietra" (1865) ere, ligesom hans Forsøg i det moderne Samfundsdrama („Die Sirene", 1875, o. a.), uden stor Betydning. 1866 udgav han en lyrisk Digtsamling.

Moser, Gustav v., tysk Dramatiker, f. 11 Maj 1825 i Spandau, var først Officer i den prøjsiske Hær, men tog 1856 sin Afsked for paa en Herregaard ved Lauban i Øvrelausitz at hellige sig til Landvæsenet. Her gav imidlertid hans tidlig nærede Interesse for Theatret sig snart Udslag i forskjellige dramatiske Forsøg; men først da han 1860 slog ind paa den Benedix'ske Lystspilgenre, vandt han et Publikum og er siden ved en stadig fortsat Produktion i samme Retning bleven en af Tysklands populæreste Lystspilforfattere. Af hans talrige Stykker, der mere virke ved Vittigheder og Ordspil og løst sammenknyttede Løjer end ved virkelig komiske Charakterer i en fast, kunstnerisk Composition, kunne som nogle af de mest bekjendte nævnes: „Er soll dein Herr sein", „Ein moderner Barbar", „Kaudels Gardinenpredigten", „Ultimo", „Der Veilchenfresser", „Der Bibliothekar", „Reif Reiflingen".

Moser, Joh. Jak., bekjendt tysk stats- og folkeretlig Forfatter, f. 1701 i Stuttgart, hvor han fra 1751 virkede som Landskabsconsulent, indtil han paa Grund af sit frimodige Forsvar af Stændernes Rettigheder 1759 blev sat paa Fæstningen Hohentwiel. Først 1764 kom han igjen paa fri Fod og fik sit Embede tilbage. Han døde 1785. Antallet af hans Skrifter, der nu ere forældede og til Dels ubrugelige, udgjør over 400 Bd., af hvilke de vigtigste ere „Deutsches Staatsrecht" (53 Bd., 1737—54), „Neues deutsches Staatsrecht" (21 Bd., 1761—75), samt hans Skrifter over den europæiske Folkeret, som han først bragte i System.

Moserske Billeder fremkom ved i Mørke at anbringe et Signet eller lignende i Nærheden af en vel renset Plade. Havde de staaet i nogen Tid, og man da udsatte Pladen for Dampe af en eller anden Beskaffenhed, vistes Signetets Figurer tydelig derpaa. Det forklares derved, at alle Legemer ere omgivne af et tyndt Lag af en fortættet Atmosphære, som fjernes ved Poleringen. Signetets nærmeste Dele ville da hindre den blanke Plade i at tilegne sig en ny Atmosphære, og Dampene ville fortætte sig stærkest paa de for Atmosphære blottede Dele, idet de der mere danne en tynd Vædskehinde end en Samling af smaa Draaber. Alt, hvad der bevirker en Forandring i Atmo-

sphæren, kan ogsaa bruges til at fremkalde M. B., f. Ex. Sollys, Elektricitet, Varme, Fortætning af Dampe osv.

Moses, Israeliternes Befrier og Lovgiver, Søn af Amram og Jochebeth af Levi Stamme, f. c. 1600 f. Chr. i Ægypten, blev efter det gl. Test.s Beretning som et tre Maaneders Barn af sine Forældre udsat i Nilen paa Grund af den ægyptiske Konges Befaling, at alle jødiske Børn af Mandkjøn skulde ihjelslaas. Frelst af en ægyptisk Prinsesse (Thermutis) blev han kaldt M., d. e. den af Vandet optagne. M. blev opdraget ved det ægyptiske Hof og undervist i de ægyptiske Præsters Visdom. Som voxen Mand slog han en Ægypter ihjel for at forsvare en af sine Landsmænd. Han maatte nu flygte til den sinaitiske Halvø, hvor han fandt gjæstfri Modtagelse hos Nomadehøvdingen Jethro, hvis Datter Zippora han fik til Hustru. Efter 40 Aars Ophold her fik han af Gud Befaling til at vende tilbage til Ægypten for at befri sine Landsmænd; men han fik ikke Tilladelse til at føre dem ud af Landet, førend han ved sit undergjørende Ord havde hjemsøgt Ægypten med forfærdelige Landeplager, der bøjede Kongens Modstand:

„Vand til Blod og Frøers Mængde,
Myg dernæst Ægypten trængte,
Utøj, Pest og Bylders Nød,
Hagel, Græshopp', Mørke, Død".

Dog fortrød Kongen sin Eftergivenhed og satte efter de bortdragende med en Hær; men ved det røde Hav gik Jøderne tørskoede over Havets Bund, medens Vandene lukkede sig over de forfølgende Ægyptere. Fra Sinai Bjærg forkyndtes der Jøderne de 10 Guds Bud, som bleve Midtpunktet i **Moselov**, den Guds Aabenbaring til Jøderne, som blev givet ved M., og som gav Regler og Love ikke blot for deres religiøse og sædelige, men ogsaa for deres politiske og borgerlige Liv. Efter at Loven var givet, gjorde M. Forsøg paa at trænge ind i Canaan; men det stivsindede og dog svage Folk nødte ham til at opgive Forsøget, og han maatte nu drage om med dem i Ørkenen i 40 Aar, indtil en ny og kraftig Slægt var voxet op under hans Styrelse. Han erobrede nu Landet øst for Jordan og døde derpaa, efter at han fra Bjærget Nebo havde skuet ind i det forjættede Land og udnævnt Josva til sin Efterfølger. — De 5 **Mosebøger**, Pentateuchen, ere de første i Rækken af det gamle Test.s Skrifter. 1ste Bog, Genesis, handler om Verdens Skabelse og Patriarchernes Historie, 2den, Exodus, og 4de, Numeri, om Udvandringen af Ægypten og Vandringen i Ørkenen; 3dje, Leviticus, indeholder hovedsagelig Forskrifter for Gudstjenesten; 5te, Deuteronomium, gjentager Loven og forklarer den nærmere. Disse Bøger ere for Tiden Gjenstand for megen Strid iblandt Bibelkritikerne. Baade den jødiske og i Tilslutning dertil den christelige Overlevering nævne M. som Forfatter, og i tidligere Tider blev dette forstaaet bogstavelig saaledes, at M. havde skrevet Bøgerne i den Form, hvori de nu foreligge, eller at det i hvert Fald kun var uvæsentlige Smaastykker, der skyldtes senere Tilføjelse og Bearbejdelse. Denne Opfattelse vedblev at være den almindeligste, selv efter at der fra mange Kritikeres Side var fremsat den Paastand, at navnlig 1ste Mosebog tydelig røbede sig som Bearbejdelse af to (eller flere) forskjellige Grundskrifter, kjendelige paa de forskjellige Navne, hvormed deres Forfattere betegnede Gud, idet den ene (Elohisten) brugte Navnet Elohim, den anden (Jehovisten) derimod Jehova, en tredje, hvis man antog tre Grundskrifter, Sammensætningen Jehova-Elohim. De, der alligevel vilde hævde, at Bøgernes nuværende Skikkelse skyldtes M., antog da, at M. havde brugt disse Grundskrifter som sine Kilder, medens andre derimod hævdede, at Bøgerne i deres nuværende Skikkelse vare af langt senere Oprindelse end Traditionen angiver. Dette har i vor Tid udviklet sig dertil, at det nu er blevet paastaaet (Reuß, Wellhausen o. a.), at de ingenlunde ere de ældste Bøger i det gl. Test., men først affattede paa Esras Tid og altsaa ere yngre end Hovedmassen af de prophetiske Skrifter, medens man dog vil indrømme, at en Del af Indholdet maa være af mosaisk Oprindelse. I Modsætning til denne revolutionære Retning i Kritiken fastholdes den traditionelle Opfattelse endnu i alt væsentligt af saa betydelige Theologer som f. Ex. Keil og Caspari, medens Delitzsch o. a. hævde, at Hovedparten af Bøgerne, navnlig alle de i religiøs Henseende vigtigste Stykker stamme fra M., men at den endelige Redaction af den Form, hvori de nu foreligge, er yngre, rimeligvis fra Esras Tid. I vor Litteratur have Prof. Fr. Buhl og Sognepræst A. Andersen i „Theol. Tidsskr. for den danske Folkekirke" givet interessante Oversigter over og dygtige Bedømmelser af disse kritiske Forhandlinger.

Moshäjsk, Stad i Rusland ved Floden Moskva, 14 M. v. til s. for Moskva. 4,000 J. Slag 7 Sept. 1812, der almindelig fører Navn efter den nærliggende Landsby Borodino.

Mosheim, Joh. Lor. v., en af sin Tids lærdeste Theologer, f. 1694 i Lübeck, var Professor i Kiel, Helmstedt og Göttingen, hvor han døde som Universitetets Kansler 1755. Hans vigtigste Skrifter ere: „Versuch einer unparteischen u. gründlichen Ketzergeschichte" (1746—48, 2 Bd.), „Sittenlehre der heiligen Schrift" (4de Opl. 1753—61, 5 Bd.) og især hans »Institutiones historiæ ecclesiasticæ« (1775), en Kirkehistorie, som efter hans Død blev oversat paa Engelsk og blev den i England mest udbredte Haandbog i Kirkehistorie.

Moské (egtl. Masgid), det muhammedanske Bedehus, forsynet med Tæpper, men uden Bænke og Stole. Den store M., hvor der hver Fredag holdes Gudstjeneste og bedes for Sultanen, har Navnet „Djami". Kvinder deltage i Regelen ikke i Gudstjenesten.

Moskov, Moskovitter, s. **Moskva**.

Moskus er Indholdet af en Kjertelpung hos Moskushjorten (s. d. A.); det bestaar af smaa, bløde Korn af rødbrun Farve, der have en ejendommelig, overordentlig gjennemtrængende og vedhængende Lugt. Smagen er krydretbitter. M. er et af de dyreste Lægemidler, der findes; det anvendes meget som styrkende og oplivende Middel i farlige Sygdomme; desuden benyttes det til Parfume. Paa Grund af

den høje Pris forfalskes det ofte; den bedste Sort er den chinesiske M. **Moskusand** (Anas moschata), ogsaa kaldt tyrkisk And, skal oprindelig nedstamme fra Sydamerika, men ogsaa forekomme vild i Egnen omkring Volga og det kaspiske Hav; som tam forekommer den især i Orienten, men holdes ogsaa undertiden i Danmark i Hønsegaarde. Den er sortegrøn og hvid med en stor, hvid Plet paa Vingerne, har en længere Hale end Gaardanden, røde Ben og et nøgent, hos Hannen vortet Parti omkring Næbroden og Øjnene. Hannen udmærker sig ved sin Moskuslugt og avler Bastarder med den almindelige tamme And (Gaardanden). **Moskushjort** (Moschus moschiferus), en mindre Hjorteform, uden Takker, men med Hjørnetænder, som hos Hannen ere lange og rage ud af Munden, er noget mindre end Raabukken og bebor Højasiens Fjældsletter og de disse omgivende Bjærgkjæder. Moskuspungen, hvis Indside afsondrer den saakaldte Moskus, findes kun hos Hannen, ligger under Bugen og aabner sig i Forhudsskeden. **Moskusoxe** ell. Polaroxe (Ovibos moschatus), en lille, vild Oxeart eller snarere Faareart, med lange, nedhængende Haar, der næsten skjule Benene, et noget faareagtigt Hoved og bøffelagtige Horn, bebor Nordamerikas Polarlande (funden af de tyske Polarexpeditioner paa Østsiden af Grønland) og lever ligesom Rensdyret for en stor Del af Lavarter. I forhistorisk Tid fandtes den ogsaa i Europa. Haarklædningen lugter af Moskus, og Kjødet (særlig Hjærtet) har Moskussmag. **Moskusrotte**, 1) Desman; 2) Bæverrotte. **Moskussvin** ell. Navlesvin, Pekari (Dicotyles), en for det tropiske Amerikas Urskove ejendommelig Afdeling af Svinegruppen, udmærket ved at mangle Hale og den ydre Vitaa paa Bagbenene og ved at besidde en Hudkjertel, der aabner sig paa Ryggen, over Lænden, og afsondrer Moskus. M. hører til de mindre Arter af Svineslægten, og Hugtænderne opnaa ikke hos dem nogen betydelig Størrelse.

Moskvă, 1) Gouvernem. i det indre af Rusland, omgivet af Gouv. Tver, Vladimir, Rjasan, Tula, Kaluga og Smolensk. 605 □ M. med 2,137,000 I. (1882). Landet er en kun indtil 400 F. over Havet stigende Slette, der mod N. berøres af Floden Volga og mod S. af dens Biflod Oka, som herfra optager Moskva. Her er fuldstændigt Fastlandsklima med meget kold Vinter og forholdsvis varm Sommer. Af Kornarterne dyrkes mest Rug, desuden en stor Mængde Kartofler, samt af Handelsplanter Hør, Hamp og Humle. Industrien har siden Beg. af det 19de Aarh. taget et betydeligt Opsving, navnlig i alle Slags Beklædningsstoffer, Læder og Metalvarer, Glas og Fajence. 2) M., Ruslands gamle Hovedstad og Kejserens Kroningsstad og anden Residens, ligger i Gouv. M. ved Floden Moskva, 90 M. s. ø. for St. Petersborg under 55° 45′ n. Br., 55° 14′ ø. L. 753,000 I. (1884). Staden bestaar af 4 Dele, Kreml, Kitajgorod, Bjelyjgorod og Semljanojgorod, samt talrige Sloboder ell. Forstæder og har et Omfang af henv. 5 Mil. I Midten hæver sig paa Stadens Højdepunkt den gamle Fæstning Kreml ell. Kremlin, der har en Omkreds af over ½ Mil og indesluttes af en 60 F. høj Mur med 5 Porte og en Mængde gotiske Taarne. I dens Indre findes det af Franskmændene 1812 stærkt beskadigede gamle Czarpalads, der er en uregelmæssig gotisk Bygning, det nye Alexanderpalads, Rustkammeret med Rigsklenodierne og talrige historisk mærkelige Kostbarheder, Tøjhuset, Patriarchens Palads, Senatspaladset, flere Klostre, 32 Kirker, blandt hvilke den lille, indvendig særdeles kostbart udstyrede Mariæ Himmelfartskirke, hvor Kejserne krones, den nye Frelserskirke og Michaelskirken med talrige Fyrstegrave. Kitäjgorod, „den chinesiske Stad", omslutter Kreml mod Ø. og er Hovedsædet for Stadens betydelige Handel. Blandt dens Bygninger ere de mærkeligste 2 Kirker for Jomfru Maria og den store Basar med over 5,000 Butiker, der indeholde saa godt som enhver Frembringelse af Europas og Asiens Industri. Bjelyjgorod, „den hvide Stad", omgiver mod N. de nys nævnte Stadddele. Den er den pragtfuldeste Del af M. med talrige adelige Paladser og prægtige offentlige Bygninger. Blandt disse mærkes Universitetet, det kolossale Exercerhus, Hittebørnshospitalet, der aarlig optager 5—6,000 Børn, Posthuset, Generalgouverneurens Palads o. fl. Denne Staddel er omgiven af smukke Boulevarder, og mellem den og Kreml ligger Alexanderhaven, der er Befolkningens mest søgte Spaseregang. Semljanöjgorod, „Jordstaden", saaledes kaldt efter den Jordvold, som tidligere omgav den, omslutter kredsformig de andre Stadddele og indeholder ved Siden af en Mængde pragtfulde Paladser endnu flere usle Hytter og Træhuse. Længere ud strække sig Forstæderne, omgivne af Volde og Grave og indesluttende Haver, Marker og Enge. Antallet af Kirker er henved 400, hvoraf kun 2 romersk-katholske og 3 protestantiske. M. er Hovedsædet for Ruslands Industri og Indenrigshandel. De vigtigste Industrifrembringelser ere Silke-, Uld-, Bomulds-, Linned- og Læder-varer, Porcelæn, Stentøj, Voxlys, Spillekort, Sukker, Liqueurer, Maskiner, Metalstøbegods, Guld- og Sølvarbejder m. m. Handelen er af et overordentligt Omfang, der i den nyere Tid er tiltaget meget ved den udvidede Jærnbaneforbindelse, og har baade ophobet kolossale Formuer paa ikke faa Hænder og desuden skabt en temmelig almindelig Velstand blandt Befolkningens Middelklasse. Om Vinteren forøges Indbyggerantallet betydelig — man antager endog med 70—80,000 Mennesker — idet den rige Adel med sine store Skarer af Tyende fra Godserne flytter ind i deres Familiepaladser. — M. blev anlagt 1147 af Fyrst Jurje Vladimirovitsch Dolgorukij. I Slutn. af det 13de Aarh. blev Staden ødelagt af Mongolerne, men gjenopbygget af Storfyrst Danilo Alexandrovitsch (c. 1296), hvis Søn Ivan I Danilovitsch 1328 forlagde Residensen dertil fra Vladimir og gjorde den til Hovedstad i det efter M. opkaldte Storfyrstendømme, ligesom ogsaa til Sædet for en Metropolit. Uagtet de mange Trængsler, som Staden i den følgende Tid maatte lide af Mongoler, krimske Tatarer, Polakker osv., og skjønt Peter d. store forlagde Residensen herfra til det 1703 opbyggede St. Petersborg, hævede den

sig stedse paa ny til større Glans. Begivenhederne 1812 vare for M. af verdenshistorisk Betydning. Straz efter den franske Hærs Indtog under Napoleon I i den allerede øde og forladte Stad udbrød den forfærdelige Ildebrand, som 14—21 Sept. lagde ¾ af den i Aske (jvfr. Rostoptschin) og nødte Kejseren til det sørgelige Tilbagetog. Siden er M. gjenopbygget endnu skjønnere og prægtigere og betragtes af de nationale Russere, især den rige Adel, der tilbringer Vinteren i fine Paladser her, som Rigets rette Hovedstad. Efter M. kaldes Russerne ogsaa Moskoviter. 3) M., Flod i Rusland, udspringer i Gouv. Smolensk og falder i Oka. Slaget ved Borodino (s. d. A.) kaldes ofte Slaget ved M., og derefter fik den franske Marschal Ney Titlen „Fyrste af M.".

Móslim, arab., rettere **Múslim** (Flert. **Muslimin**), egtl. den, der hengiver sig til Guds Vilje, bruges om Bekjenderne af Islam, d. e. Hengivenhedslæren; en Fordrejelse deraf er „Muselman".

Mosquera, Thomas [skéra], var 1845—49 Præsident i Republiken Ny-Granada og stillede sig under Borgerkrigen her 1859 i Spidsen for det liberale Parti; han gjorde sig med Vaabenmagt til Dictator 1861—64, gjennemførte en ny Forfatning og søgte forgjæves at tvinge Ecuador til at indtræde i „de forenede Stater af Columbia". 1866 blev M. paa ny Præsident og forsøgte n. A. ved Statscoup at blive Kejser som „Thomas I", men blev fordreven; d. 1878.

Mosquito, sp. [kito], kaldes især i de varme Lande de Arter af Myg, som plage Mennesker og Dyr. S. Myg.

Mosquito-Kysten [s. o.] kaldes den Del af Mellemamerika, som i en Bredde af c. 20 M. mellem 11° og 16° n. Br. strækker sig langs det caribiske Hav; c. 1,500 □ M. Landet langs Kysten er moradsigt, men hæver sig mod det indre. Det er rigt paa nyttige Træsorter og tropiske Væxter, men Klimaet er hedt og usundt. I det indre bo c. 15,000 Indianere af forskjellige Stammer, i Kystlandet c. 5,000 Mosquitoer, et Blandingsfolk af alle Slags Æventyrere, Indianere og Negre, almindelig kaldt Zamboer. Tallet af Hvide er næppe 1,500. — M. blev opdaget 1502 af Spanierne, men ikke taget i Besiddelse af dem 1524 som det øvrige Mellemamerika og holdt sig uafhængig af dem. 1655 gav M. sig under Englands Beskyttelse og fik en Del Kolonister fra Jamaica, men efter Freden 1783 maatte Engelskmændene drage bort. 1825 blev en Høvding udraabt til Konge over M. som Georg I, og han overgav ved sin Død 1841 Landet til den engelske Agent i Belize, der 1844 indsatte en ny Konge, Georg II, men vedblev at styre i hans Navn. 1850 maatte England dog love Nordamerika at opgive M., men først 1860 gjorde det Alvor af Rømningen og sluttede en Aftale med Nicaragua om Landets Overdragelse. Da Georg II døde 1864, blev M. delt mellem Nicaragua og Honduras, og kun en lille Del er endnu uafhængig.

Moss, Kjøbstad i Norge paa Christianiafjordens Østside i Smaalenenes Amt, er bygget paa og ved en sandet Jordtange, Værlesanden, som tidligere forbandt Fastlandet med Jeløen (s. d. A.), men 1856 blev gjennemskaaren med en Kanal. 6,900 J. (1885). Betydelige Møllebrug, to større Fabriker for hermetisk henkogte Madvarer, Brændevinsbrænderi, flere Savbrug, Høvleri, en større Cellulosefabrik m. v. samt betydelig Indførsel af Korn (1885 c. 3 Mill. Kilogr.) og Udførsel af Trælast (1885 c. 10,000 Reg. Tons). Søbad, der i sin Tid var det eneste ved Christiania Fjorden og gjorde Byen til et meget søgt Sommeropholdssted. — M. er et gammelt Handelssted, som skylder Trælasthandelen sin Oprindelse og allerede i Christian III.s Tid nævnes som besøgt af Trælastskibe. 1720 fik Byen egen Byfoged, men vedblev at henhøre under Frederikstads Magistrat indtil 1775. Her sluttedes 14 Aug. 1814 den Convention, som var Indledning til Foreningen mellem Norge og Sverige. **M. Jærnværk**, der tidligere laa paa Landets Grund, men 1876 indlemmedes i Byen, er oprettet 1704 og var i sin Tid et af Norges betydeligste Anlæg. Det tilhørte i Slutningen af forrige Aarh. Bernt Anker, men solgtes senere til Greve Herman Wedel-Jarlsberg, i hvis Families Eje det forblev indtil 1875. Jærnværket er nu for længst nedlagt, men paa dets Grunde have nyere Fabrikanlæg rejst sig. Under de Forhandlinger, der gik forud for ovennævnte Convention, havde Christian Frederik sit Hovedkvarter paa Jærnværket.

Mossamédes, 1) en portugisisk Provins i Nedreguinea i Vestafrika s. for Benguela indtil omtr. 18° s. Br. og med ubestemt Grænse mod det indre. Landet, hvis Hovedflod er Cunene, har samme Naturbeskaffenhed som Benguela, men er endnu mindre bekjendt end dette. 2) Stad i Prov. M. ved Atlanterhavet, 40 M. s. s. v. for Benguela, med Havn og sundt Klima, er Sæde for en portugisisk Undergouverneur.

Mosskorpion (Obisium), smaa (noget over 1 Linje lange) Dyr af Edderkoppernes Klasse, tilhøre (tillige med Bogskorpionen, s. d. A.) en egen Familie (Pseudoscorpii ell. Chernetidæ), hvis Udseende minder om Skorpionerne, men mangle Hale. M. ere i Besiddelse af Spindekjertler og leve under Bark eller i Mos af Mider eller Smaainsekter; Hunnen bærer sine Æg og spæde Unger om med sig, fæstede til Bugen.

Mósso, it., bevæget; più mosso, mere bevæget, hurtigere.

Mos Sø, en af de af Gudenaaen gjennemstrømmede Søer i Nørrejylland mellem Skanderborg og Silkeborg, 1¼ M. lang og indtil ¼ M. bred, er meget dyb og fiskerig.

Most, oprindelig den af Frugten udpressede Saft, førend den er begyndt at gjære, dog ogsaa efter at den er afgjæret og altsaa nærmest er en Vin (s. Cider). M. anvendes bl. a. til enkelte Slags Eddike. Holdbar M. tilberedes af vel modne Æbler og Pærer, som indeholde meget Sukker; de knuses, presses, og M. henlægges til Gjæring, helst paa Fade, hvor der tidligere har været Druevin, og ved 8—10° Varme. Spunshullet lukkes løst, og Fadene fyldes jævnlig op. Efter 10—12 Dage indtræder Gjæringen; naar denne er forbi, hældes M. over paa smaa Ankere, og paa hvert af disse sættes 6—12 Kvint Sprit, hvorefter Ankerne tilspunses. Efter 4—6 Uger fyldes det

tomme Rum med god Druevin, og de tilspunses paa ny; 3—5 Uger derefter er M. klar og drikkelig. At aftappe M. paa Flasker er ikke at anbefale. Æblemost, blandet med ¼ Pæremost, er meget velsmagende. **Mostgas**, d. s. s. Kulsyre.

Most, Joseph, tysk Socialist, f. 5 Febr. 1846 i Augsburg, Bogbindersvend, rejste om som Haandværker 1863—68 og optraadte derefter som Forfatter og Agitator. Han redigerede „Freie Presse“ i Berlin og fremsatte de voldsomste Angreb paa Kongedømme, Religion og Samfundsorden, uden at bryde sig om de gjentagne Straffe. 1874—78 var han Medlem af Rigsdagen, drog derefter til England, hvor han udgav „Freiheit“, og var paa den socialistiske Congres i Zürich 1880 Talsmand for den ydverligere Radicalisme mod Bebel og Liebknecht. Da M. 1881 — efter Kejsermordet i Rusland — i sit Blad rettede en Opfordring til at myrde de andre Fyrster, blev hans Blad undertrykt og han selv dømt til 18 Maaneders Tvangsarbejde. 1883 drog han til Nordamerika, hvor han fortsatte sin anarchistiske Agitation og bl. a. 1886 idømtes et Aars Tugthusstraf.

Mostaganem, Stad i den franske Prov. Oran i Nordafrika ved Middelhavet, 88 M. v. f. v. for Algier. 11,000 J., for største Delen Maurere og Jøder. Gamle romerske Cisterner.

Mostár, Stad i det under Østerrig hørende Herzegovina ved Floden Narenta, 10 M. s. v. for Serajevo, med 13,000 J., hvoraf c. ⅓ Muhammedanere, er Sæde for en græsk Metropolit. Industri i Jærnvarer og Beklædningsstoffer, Silke-, Vin- og Tobaksavl. Staden er grundlagt 1440 og har faaet sit Navn, der betyder „den gamle Bro“, efter en uden Tvivl med Urette for en romersk Bygning antagen Bro over Floden, som bestaar af en enkelt Bue, og hvis højeste Punkt om Sommeren er 80 F. over Vandspejlet.

Mósul, Stad i Mesopotamien ved den højre Bred af Tigris, 45 M. n. til v. for Bagdad. 40,000 J. Staden havde tidligere en betydelig Industri i fine Bomuldstøjer, som herefter kaldes „Musselin“, og Lædervarer; men denne er nu næsten ganske ophørt, ligesom Handelen ogsaa er af ringe Betydning imod tidligere. Paa venstre Bred af Tigris, lige over for M., ligge Ruinerne af Oldtidens Ninive.

Mótala, Kjøbstad i Sverige, Östergötlands Län, ved Vettern og den nordlige Bred af **Motala-Strøm**, gjennem hvilken denne Sø har sit Afløb til Østersøen. 2,210 J. (1886). I M. findes foruden andre industrielle Anlæg en Maskinfabrik, den betydeligste i Sverige, anlagt 1822 af Götakanal-Aktieselskab, for Arbejdet ved Kanalen, men 1840 solgt til et andet Aktieselskab; dertil høre to Skibsværfter, et ved M. og et i Norrköping, samt en Filial paa Hisingen (Lindholmens); Bankkontor; Station paa Halsberg-M.-Mjölby Jærnbane. M. blev Flække 1823 og Kjøbstad 1880.

Motazaliter, en muhammedansk Sekt; de lære Menneskets frie Vilje og kunne betragtes som en Art Protestanter i Islam. Jvfr. **Arab. Literat.** og **Islam**.

Motet [te:t] var vistnok oprindelig en verdslig Sang, der efter nogle havde sit Navn af det franske mot, et Tankesprog eller Vers, efter andre af lat. motus eller it. moto, Bevægelse, men senere gik over til at betegne et flerstemmigt kirkeligt Sangstykke uden instrumental Ledsagelse. Som Grundlag (Cantus firmus) tog man en gregoriansk Melodi eller Choral, og de øvrige Stemmer bevægede sig da om denne med en Text, der indeholdt Linjer af en Psalme eller et Bibelsprog. Under de nederlandske og italienske Contrapunktister udviklede M. sig saaledes, at den indtog første Plads efter Messen og bestod af flere Afdelinger. Den protestantiske Kirke bibeholdt M., og Luther interesserede sig levende for denne Sangform med dens vexlende Stemmer, der jublende slyngede sig om den simple Cantus firmus i Tenoren.

Moth, Sophie Amalie, Christian V.s bekjendte Maitresse, Datter af Kongens Ungdomslærer og Livlæge Poul M., f. 1654, fødte i 6 Aar Kongen 5 Børn, 2 Sønner og 3 Døtre, som fik Navnet Gyldenløve; igjennem den ældste Søn er hun Stammoder til Greverne Danneskjold-Samsø. Hun blev 1677 ophøjet til Grevinde af Samsø og døde 17 Jan. 1719. — Hendes Broder, Gehejmeraad og Oversecretær **Matthias M.**, der ligesom hun havde stor Indflydelse paa Regeringen, er mærkelig som den første, der udkastede Planen til og til Dels udarbejdede en dansk Ordbog efter en stor Maalestok; Haandskriftet (opr. 60 Foliobind) opbevares i det kongel. Bibliothek. Han blev afskediget strax efter Christian V.s Død 1699 og døde ligesom Søsteren 1719. 1679 var han bleven adlet, 1684 Oversecretær i dansk Cancelli og 1696 Gehejmeraad.

Motilitét, i Psychologien Bevægelsesevne, Bevægelighed.

Motión, Bevægelse, navnl. Legemsbevægelse i diætetisk Forstand; Forslag af et Medlem af en Folkerepræsentation.

Motiv, Bevæggrund, betegner en Forestilling eller en Følelse, som faar Indflydelse paa Viljen. Dog maa man ikke tænke sig M. som noget fra Viljen selv aldeles forskjelligt; Viljen er, afset fra dens mest elementære Former, ikke mulig uden Forestillinger og Følelser, og omvendt gjør der sig i al Forestilling og Følelse en Villen gjældende. At Viljen bestemmes af M., udelukker derfor ikke, at den bestemmer sig selv. — I Kunsten betegner M. den Iagttagelse eller Erindring, som har ført Kunstneren til at udføre sit Værk, hvad det hele eller Enkeltheder deri angaar. **Motivére**, begrunde; jvfr. **Dagsorden**.

Motley, John Lothrop [möttli], nordamerikansk Historieskriver, f. 15 Apr. 1814 i Staten Massachusetts, studerede først ved Harvard Universitet og siden i Tyskland. Han var 1841 en kort Tid Legationssecretær i St. Petersborg, men besluttede siden at beskrive Nederlændernes Frihedskrig og bosatte sig i dette Øjemed 1851 i Dresden. 1856—60 udkom »Hist. of the Rise of the Dutch Republic« (3 Bd.), hvortil 1867 kom to Slutningsbind; den vandt overordentligt Bifald, og oversattes i flere Sprog (paa Dansk af F. Meldahl 1882). M. skrev desuden »Life and Death of John Barneweld« og »The Primary Causes of the Thirty Years War«.

1861—67 var han nordamerikansk Afsending i Wien og 1860—70 i London; han blev boende i England og døde her 28 Maj 1877.

Moto, it., Bevægelse, Liv, f. Ex. Andante con m.

Motor eller Kraftmaskine kaldes en Maskine, ved Hjælp af hvilken Varme eller Elektricitet forvandles til Bevægkraft; Dampmaskinen og Dynamomaskinen ere de vigtigste Former for en M. Et Menneske kan ogsaa betragtes som en M., fordi det kan afgive Bevægkraft. **Motorisk**, hvad der frembringer Bevægelse eller angaar Bevægelsesevnen, bruges i Lægevidensk. især om de Nerver, der forplante Tilskyndelsen til Bevægelser fra Hjærnen til Musklerne.

Motril, Stad i den spanske Prov. Granada, 8 M. s. for Granada i Nærheden af Middelhavet. 17,000 J. I Omegnen dyrkes Sukkerrør, Bomuld, Majs og Vin. Sukkerkogeri og Saliner. Blygruber i Nærheden.

Mottlau, en Arm af Weichselfloden, omflyder Danzig.

Motto, en kort, sindrig Sentens, som sættes paa Titelbladet af en Bog eller til Overskrift for en Afhandling for at antyde dens Indhold eller Retning.

Mottram, Fabrikstad i Cheshire i England, 2 M. ø. s. ø. for Manchester, med 30,000 J.

Motzfeldt, Peter, norsk Statsmand, f. 3 Aug. 1777 paa Stubban i Ørkedalen, blev Lieutenant i Artilleriet 1795, Capitain 1803, gjorde fra 1802 Tjeneste i dansk Vestindien indtil Øerne 1807 besattes af Englænderne og den militære Besætning som Krigsfanger førtes til England; han blev udløst 1809 og fik nu Station i Bergen, var 1814 fremtrædende Medlem (fra Bergen) af Rigsforsamlingen paa Eidsvold, hvor han hørte til Selvstændighedspartiet, og af det overordentlige Storting 1814, hvor han var Præsident i Lagtinget og Formand i den til at undersøge Landets Tilstand nedsatte Comité; han stemte 20 Oct. som de andre Bergensrepræsentanter mod Foreningen med Sverige, men da denne var vedtagen, blev det overdraget ham at concipere Kundgjørelsen herom, og han blev indvalgt i den Comité, som havde at forhandle med de svenske Commissærer om Foreningen, og havde saaledes adskillig Indflydelse paa dennes Charakter. Kort efter blev M. udnævnt til Statsraad (18 Nov. 1814), tilbragte det første Aar som Medlem af Statsraadsafdelingen i Stockholm, ledede fra 1816 Armédepartementet og fra 1822 i Regelen det nyoprettede Revisionsdepartement. M. var en frimodig og selvstændig Mand, som derved hyppig kom i Modsætning til Carl Johan og efterhaanden tabte dennes Tillid; en personlig Krænkelse fra Kongens Side bragte ham til 1837 at tage sin Afsked som Statsraad. 1839 blev han beskikket til Medlem af den unionelle Comité, som skulde afgive Betænkning og Forslag til Forandringer om en Del unionelle Anliggender, men da denne Comités Hverv blev forandret til at omfatte en Revision af hele Rigsakten, traadte M. ud, da det hørte til hans Hovedsynsmaader, at man maatte være varsom med at gjøre Forandringer i de unionelle Forhold. Han trak sig nu helt ud af det offentlige Liv og døde 1 Apr. 1854. — Hans Søn, **Ulrik Anton M.**, f. paa St. Thomas 27 Jan. 1807, blev juridisk Candidat i Christiania 1826 og allerede 1829 kaldt til Universitetet som Lector (1839 Professor) i Lovkyndighed. 1842 udnævntes han til Høiesteretsassessor og virkede som saadan til sin Død med Undtagelse af Aarene 1847—52, da han var Sorenskriver i Rakkestad. 1836 grundlagde han med C. Fougstad og Schweigaard Dagbladet „Den Constitutionelle“, i hvis Redaction han deltog indtil 1840, for det meste som Hovedredacteur, og hvori en Mængde Artikler fra hans Haand findes. 1851 valgtes han til Storthingsmand fra Smaalenenes Amt og 1854, 1857 og 1859 fra Christiania, i hvis Communalbestyrelse han ogsaa en Tid var Ordfører. Paa Tinget hørte han til de mest indflydelsesrige og ansete Medlemmer, var 1854 Medlem af den af Stortinget valgte Jurycommission, 1857 og paa det extraordinære Ting 1858 Præsident og fremsatte 1854 det Forslag angaaende Ophævelsen af Statholderposten, der vakte en saa langvarig og bitter Strid. Ogsaa 1862 blev han valgt til Storthingsmand, men hindredes da ved Sygdom i at give Møde. Af hans Skrifter kunne nævnes „Den norske Kirkeret“ (1844) og „Lovgivningen om Odels- og Aasædesretten“ (1846). D. 10 Juli 1865. — Hans yngre Broder, **Ketil Johnsen Melsted M.**, f. i Bergen 10 Aug. 1814, blev 1832 Secondlieutenant og 1834 Premierlieutenant i Marinen og var 1852—53 Expeditionschef for Postvæsenet under Departementet for det indre; i de følgende Aar fungerede han som Opsynschef ved Vaarsildefisket og senere ved Lofotfisket, hvorefter han 1857 blev Generalpostdirecteur. 1854—59 var han Storthingsmand fra Christiania og blev i Aug. 1860 Statsraad og Chef for Marine- og Postdepartementet, men afgik allerede i Dec. 1861. Han boede fra nu af paa sin Ejendom ved Horten og valgtes 1871 atter ind i Stortinget som Repræsentant for Jarlsberg og Larviks Amt. Som Medlem af alle Ting indtil 1885 var han en ivrig Modstander af det Stangske Ministerium og kæmpede for Statsraadernes Adgang til Stortingets Forhandlinger; dog vilde han ikke gaa med til at frakjende Kongen absolut Veto i Grundlovssager, ligesom han efterhaanden nærmede sig Høirepartiet; han nød stor Anseelse som et kundskabsrigt og indsigtsfuldt Medlem af Tinget, maaske dog mest ved sin skarpe og slagfærdige Deltagelse i Debatten. Som Formand i en kgl. Commission indlagde han sig megen Fortjeneste ved Forarbejderne til Loven af 1857 om Torskefiskeriet i Lofoten.

Mouche, fr. [musch], egtl. Flue; Skjønhedsplet. **Mouches volantes** [musch volängt], bevægelige sorte Punkter og Pletter for Øjnene, hidrøre fra smaa fremmede Legemer i Glasvædsken. Saadanne findes altid i ethvert normalt Øje, men ere her meget smaa, hvorfor de i Regelen kun ses ved stærk Belysning eller ved abnorm Følsomhed af Nethinden, som hos nervøse Personer; disse m. v., der navnlig iagttages af kortsynede Individer, ere aldeles betydningsløse. Derimod ere de større m. v. knyttede til Sygdomme i Glasvædsken, hvorved der dannes større fremmede Legemer (f. Ex.

Morschānsk, Stad i det russiske Gouv. Tambov ved Floden Zna, 11 M. n. for Tambov. 20,000 J. Betydelig Industri i Svovlsyre, Talg, Sejldug og Papir. Korn- og Kvæghandel.

Morse, Samuel F. B. [morrs], Opfinder af den elektriske Skrivetelegraph, f. 27 Apr. 1791 i Charlestown i Massachusetts, var først Kunstmaler og opholdt sig 1811—18 og 1829—32 i Europa; paa Vejen tilbage fra den sidste Rejse fik han Ideen til sin Telegraph. 1856 besøgte han igjen Europa og blev senere Elektriker ved flere store amerikanske og europæiske Telegraphselskaber. D. 3 Apr. 1872.

Morsee, s. Morges.

Morsēller, langagtig-firkantede, flade Tavler, der bestaa af Sukker, kogt med Vand, som Grundbestanddel, hvortil der blandes pulveriserede eller smaat skaarne Lægemidler eller Krydderier; i sidstnævnte Tilfælde benyttes de som Confect, i førstnævnte som Lægemiddel.

Mörsing, Christen Terkelsen, ell. Morsianus, en af de første medicinske Professorer ved Kjøbenhavns Universitet, f. c. 1485 paa Mors, studerede i Udlandet og tog først fast Ophold her i Landet fra 1536, da han blev Professor. 1544 blev han Vicekansler ved Universitetet og døde 1560. M. var en meget klog og lærd Mand, der var særlig yndet af Bugenhagen, og tog kraftig Del i dennes Bestræbelser for Universitetets Reorganisation, efter hvilken han var dets første Rector. Uagtet han holdt Forelæsninger over Medicinen, er det dog uvist, om han selv har praktiseret.

Mort, norsk, d. s. s. Skalle (Leuciscus rutilus).

Mortalitēt, s. Dødelighed.

Mortāra, Stad i Norditalien, 11 M. ø. til n. for Turin. 8,000 J. Risavl. Fægtning 22 Marts 1849 mellem Østerrigerne og Piemonteserne.

Mortāra, en Jødefamilie i Bologna, hvis 8aarige Søn 1858 pludselig af den pavelige Øvrighed blev reven ud af sine Forældres Hus og ført til Rom for at opdrages i et Kloster paa Grund af, at hans christne Barnepige i Skriftestolen havde betroet en Præst, at, da Barnet 6 Aar tidligere var farlig sygt, havde hun hemmelig døbt det. Forældrene bønfaldt om at faa Drengen udleveret; den offentlige Mening i hele Europa kom i Bevægelse, og der blev gjort Paven diplomatiske Forestillinger fra flere Regeringer; men alt var forgjæves. Paven erklærede, at Drengen var Christen og som saadan ikke maatte udleveres til sine jødiske Forældre. Han blev i øvrigt senere Munk og fornægtede helt sin Slægt.

Morten, Mortensdag, s. Martin af Tours.

Mortēr, en Art svært Skyts, bestemt til at kaste med Bomber i høje og stejle Baner, dels for fra oven at indslaa og knuse Hvælvinger og Bjælkedækninger, dels for at ramme saadanne Maal, der ved foranliggende Jordvolde eller Brystværn ere unddragne den sædvanlige Beskydning. Allerede i det første Aarh. efter Ildvaabnenes Opkomst havde man en Art kort Skyts, som kastede meget svære Stenkugler med smaa Ladninger, og slige Stenbøsser holdt sig i Brug langt ind i det 17de Aarh., men fortrængtes da af M., der udkastede Bomber, og som snart kom til at spille en stor Rolle i Fæstningskrigen. M., hvis Tværmaal i Mundingen i Regelen falder mellem 4½ og 30 Tommer, ere sjælden længere i Løbet end 2—2½ Kalibre og have altid et Kammer til den forholdsvis lille Krudtladning, i hvilket Fænghullet udmunder, hvilket Kammer enten er cylindrisk eller tragtformet, fordum kugledannet eller pæreformet med en forholdsvis smal Hals imod Løbet. De sværeste M., de saakaldte Sømorterer, der ere bestemte til enten paa Kystbatterier eller paa Skibe at kaste Bomber af indtil 200 Pd.s Vægt med Ladninger af indtil 20 Pd. for at kunne naa ud paa Afstande af ½ Mil og derover, ere sædvanlig faststøbte til en svær Fod, med hvilken Løbets Axe danner en Vinkel af c. 45°; paa samme Maade er det danske Artilleris 24pds. saakaldte Haandmorter indrettet for at kunne placeres i Batterier og Løbegrave paa den blotte Jord. De sædvanlige, til Fæstnings- og Belejringsbrug indrettede M., f. Ex. de danske 84pds. og 168pds., have ligesom Kanonerne Tapper paa Siderne, men anbragte saa langt tilbage, at M. er forvægtig og derfor maa have den Stilleskrue, hvormed man giver den den ønskede Højderetning af mellem 30 og 70° over Horizonten, anbragt under Forstykket; med Tapperne hvile de paa en Støbejærnsstol, som igjen stilles paa et omhyggelig lagt Bjælkegulv, Brisken. Paa samme Maade monteres den 15''s Stenmorter, som er bestemt til at udkaste Kurve fulde med Stene eller med Haandgranater paa ganske korte Afstande, f. Ex. fra Fæstningsvolden ud imod Belejrerens Arbejder paa Glaciet. M. benævnes hyppigst efter Løbets Tværmaal, i Danmark dog efter Vægten af den massive Jærnkugle, der passer i Løbet, tidligere efter Bombens effective Vægt og i Tyskland endnu den Dag i Dag efter Vægten af den til Løbet passende Kampestenskugle. De saakaldte Haubitser (s. d. A.) ere i Følge deres Oprindelse egentlig et Slags M., bestemte til at affuteres i Lavetter og derfor med Tapperne anbragte ligesom paa Kanonerne foran for Tyngdepunktet. De i de senere Aar opkomne Riffelmorterer, hvoraf de første brugtes mod Straßburg 1870 af Preusserne, ere nærmest at betragte som en Art korte, 6 à 7 Kalibre lange Haubitser, riflede i Løbet ligesom Riffelkanonerne og bestemte til ligesom disse at udskyde Spidsgranater. De have i de sidste 10 Aar banet sig Vej i de fleste Artillerier til Optagelse saa vel i Fæstningernes som i Belejringsparkernes samt i Kystbatteriernes Udrustning.

Mortier, Edouard Ad. Cas. Jos. [tiē], Hertug af Treviso, fransk Marschal, f. 13 Febr. 1768, Søn af en rig Kjøbmand i Cāteau-Cambrésis, blev 1791 Lieutenant og kæmpede med Udmærkelse først i Nederlandene og senere i Tyskland, i Regelen som Generaladjudant. 1799 blev han Brigade- og senere Divisionsgeneral og gjorde ypperlig Tjeneste i Schweiz under Massēna imod Russerne. 1800 blev han Commandant i Paris og sendtes 1803 til Hannover, som han besatte; han blev 1804 Marschal og førte 1805 et Hærcorps, med hvilket han havde en meget heftig Træfning med den rus-

ſke Hær under Kutuſov. 1807 førte M. Hæren i Pommern og ſlog Svenſkerne ved Anklam, kaldtes derefter til Hovedhæren og havde væſentlig Del i Sejren ved Friedland. Til Løn blev han n. A. Hertug af Treviſo og havde 1808—11 Commando i Spanien. 1812 førte han den unge Garde, fik ſom Gouverneur i Moſkva det Hverv at ſprænge Kreml i Luften og viſte ſtor Dygtighed paa Tilbagetoget. 1813 førte han ligeledes den unge Garde i alle Hovedſlagene i Tyſkland og fremdeles 1814 i Frankrig, indtil han 31 Marts ſammen med Marmont ſluttede Capitulationen om Paris's Overgivelſe. Han blev derefter Pair, ſluttede ſig i de 100 Dage til Napoleon efter førſt at have fulgt med Ludvig XVIII fra Lille til Gent og blev udelukket af Pairskammeret indtil 1819. Han ſluttede ſig 1830 ſtrax til det unge Kongedømme, gik 1832 i overordentlig Sendelſe til Rusland og blev 1833 Storkansler for Æreslegionen. Nov. 1834—Marts 1835 var han Førſte- og Krigsminiſter og blev 28 Juli 1835, da han fulgte Kong Ludvig Philip til Revue, dræbt ved Fieschis Helvedesmaſkine.

Mortification. I Følge Reglerne om Gjældsbreve kan en Creditor ikke gjøre ſine Rettigheder gjældende, naar han ikke har Gjældsbrevet til Stede, thi der er da altid en Mulighed for, at en anden ſidder med Documentet ſom den egentlige berettigede, ligeſom af ſamme Grunde en Debitor ikke uden at foreviſe den indfriede Obligation i kvitteret Stand kan faa den dermed forbundne Hæftelſe paa ſin Ejendom udſlettet af Pantebogen. For at imidlertid et Gjældsbrevs tilfældige Bortkommen ikke ſkal volde den berettigede Tab, kan han (efter danſk Lov af 7 Febr. 1823 og norſk Lov af 6 Marts 1869) faa Bevilling til ved offentlig Stævning at indkalde alle og enhver til et beſtemt Ting, hvorefter Retten ved Dom mortificerer Documentet, erklærer det dødt og magtesløſt. Medens Gjældsbreve lydende paa Ihændehaveren kun inden for ſnævre Grænſer kunne mortificeres, gives der paa den anden Side for flere andre Documenters Vedkommende forſkjellige lettere Fremgangsmaader. M. kaldes ogſaa Domſtolenes Ugyldighedserklæring af de i en Injurieſag paaklagede æreſornærmende Udtalelſer, naar disſe findes at indeholde uſande eller ubeviſlige Beſkyldninger, ſaa at de ikke ſkulle komme Vedkommende til Skade paa gode Navn og Rygte. M. i Lægevidenſk., Legemsdeles Bortdøen ved Koldbrand.

Mortimer, Roger, Jarl, en engelſk Adelsmand, der ſom Tilhænger af den 1322 henrettede Hertug Thomas af Lancaſter blev ſat i Tower, men ſaa Lejlighed til at undſlippe af Fængſlet og flygtede til Frankrig, hvor han indgik en Kjærlighedsforbindelſe med Edvard II.s Dronning Iſabella, der ogſaa havde begivet ſig til ſin Broder, den franſke Konge. Han vendte med hende tilbage til England, ſtødte Edvard fra Tronen og lod Kongen dræbe i Fængſlet. Tillige med Dronningen tilrev M. ſig derpaa Rigets Styrelſe i Edvard III.s Mindreaarighed, men vakte ſnart almindelig Misfornøjelſe imod ſig ved ſit Overmod og ved at ſlutte et vanærende Forlig med Skotland, hvorved han opgav Englands paaſtaaede Lenshøjhed og erkjendte Rob. Bruce for ſelvſtændig Konge; endelig lod den unge Kong Edvard ham henrette ſom Højforræder 29 Nov. 1330. — **Edmund M.**, Jarl af March, blev gift med Edvard III.s anden Søn Lionel af Clarences Arvedatter Philippa; paa deres Sønnedatter **Anna M.s** Giftermaal med ſin Bedſtemoders Fætter, Jarl Richard af Cambridge, grundede dette Ægtepars Søn, Hert. Richard af York, ſine Fordringer paa den engelſke Krone imod Linjen Lancaſter.

Morton, Jam. Douglas, Jarl af, ſ. **Douglas.**

Morton, Samuel George, nordamerikanſk Ethnolog, f. 1769 i Philadelphia, tog medicinſk Doctorgrad i Philadelphia 1820, blev 1839 Prof. i Anatomi og Phyſiologi ved Pennsylvanian Medical College og døde i Philadelphia 15 Maj 1851. Ved ſine Underſøgelſer over Kranier ſøgte han at beviſe Menneſkeſlægtens Oprindelſe fra forſkjellige Urtyper. Han udgav »Human Anatomy« (1839), »Crania Americana« (1840), »Crania Ægyptiaca« (1844), og efter hans Papirer udgaves 1854 »Types of mankind« ved Nott og Gliddon.

Morus, Sam. Fredr. Nathanael, berømt tyſk Theolog, f. 1736 i Lauban i Lauſitz, d. 1792 i Leipzig, hvor han havde virket ſom Univerſitetslærer, fra 1761 i det philoſophiſke og fra 1785 i det theologiſke Facultet. Han var en af ſin Tids meſt anſete Videnſkabsmænd; hans Auditorium ſøgtes af Tilhørere fra alle proteſtantiſke Lande, og hans talrige Skrifter vandt ſtor Udbredelſe.

Morus, Thom., ſ. **More.**

Morveau, Louis Bern. Guyton de [vō], berømt franſk Chemiker, f. 4 Jan. 1737 i Dijon, d. 2 Jan. 1816, var oprindelig Juriſt og Generaladvocat ved Parlamentet i Dijon, da han ved et Tilfælde blev bragt til at ſtudere Chemi. 1783 oprettede han i Forbindelſe med ſin Salpeterfabrik den førſte Sodafabrik i Frankrig. Han hyldede førſt ſom alle den Tids Chemikere Phlogiſtontheorien, men gik efter mange Forhandlinger, til Dels perſonlige, med Lavoiſier over til dennes Theori. Han var ivrig Republikaner, fra 1792 Præſident i den lovgivende Forſamling, ſenere Medlem af Conventet, hvor han ſtemte med „Bjærget“, og af Velfærdscomiteen. 1794 fulgte han Nordhæren; det var paa hans Forſlag, at Regeringen decreterede Dannelſen af et Corps af Luftballoner, og ſelv ſteg han før Slaget ved Fleurus op med en ſaadan for at udſpejde Fjendens Operationer. Senere var han Medlem af de 500's Raad og tog virkſom Del i Stiftelſen af L'École polytechnique, ved hvilken han blev Lærer og Directeur. Han blev Medlem af L'Institut og under Kejſerdømmet Baron. Under Reſtaurationen miſtede han denne Titel og fritoges fra alle ſine Forretninger. Blandt hans mangfoldige og forſkjelligartede Arbejder, hvoraf flere ere anonyme, maa navnlig mærkes hans Arbejder om Anvendelſe af Chlor ſom Desinfectionsmiddel og om Reſtaurationen af »la vierge de Raphaël«. Han udarbejdede Artiklen (Værket) »Chymie« i »Encyclopédie méthodique« og i Forening med Lavoiſier, Berthollet og Fourcroy Antiphlogiſtikernes Nomenclatur, der i det væſentlige er den, ſom endnu bruges i Chemien.

Mörven, et Bjergparti i Nordskotland paa Grænsen af Shir. Caithness og Sutherland, er af Macpherson gjort til Scenen for Fingals Bedrifter. S. **Fingal**, **Macpherson** og **Ossian**.

Moræne. Alle Gletschere have M. eller Stenvolde, der dels ligge under Gletscheren (Bundmoræne), dels for Enden af Gletscheren (Endemoræne) og skydes frem foran den, naar den bevæger sig ned gjennem Dalen, dels findes oven paa selve Gletscherens Ryg, i Midten (Midtmoræne) eller til begge Sider (Sidemoræne). Materialet hidrører fra de Gletscheren indesluttende Fjælde, hvoraf det er løsrevet ved Forvitring og Kulden. De Stene, der bevæges frem paa Overfladen af Isen med denne, holde sig skarpt kantede, men naar de komme ned i Spalter og efterhaanden naa Bunden, slibes og stribes de ved den uhyre Ismasses Bevægelse og males endog til Pulver. For saa vidt de ikke rives med af Gletscherbækken (Aarfloden fører daglig over en halv Mill. Pd. Sand med sig fra Gletscherporten), samles disse Sten og det grovere Sand i Endemorænen, hvis Oprindelse altsaa røbes meget tydelig ved denne de enkelte Stenes ejendommelige Stribning og Afslibning. Desuden maa Stenene i en saadan Endemoræne have alle mulige Størrelser, ligge uden Orden og danne ligesom en Prøvesamling af alle de Stenarter, som forekomme i Gletscherdalens Vægge. Ved Hjælp af disse Kjendetegn har man eftervist M. helt nede i den schweizerske Højslette, fjærnt fra alle nuværende Gletschere, og er saaledes kommen til Kundskab om en tidligere langt større Udbredelse af Alpernes Ismasser, „Istiden". Samtidig vare de skandinaviske Lande dækkede af en Indlandsis, ligesom i Nutiden Grønland er det, og største Delen af vor Rullestensformation er nærmest at anse for udstrakte Bund- og Endemoræner.

Mos (Muscineæ), en Plantegruppe af Sporeplanternes Række, omfatter smaa Planter med et udpræget Generationsskifte, som mangle Kar og egentlige Rødder og danne Overgangen fra Bladsporeplanterne til Løvsporeplanterne. De falde i to Afdelinger. 1) **Bladmos** (Musci) ell. egentlige M., med tydelig adskilt Stængel og Blade, udvikle af deres Spore ved dennes Spiring en traadformet, bladgrøntholdig Forkim, paa hvilken der fremkommer smaa, grønne Knopper, der voxe ud og danne Mosplanten; paa denne sidde Befrugtningsorganerne, enten sammen paa ēn Plante eller paa forskjellige Planter; de mandlige kaldes Antheridier, og i dem dannes der Sædtraade; de kvindelige kaldes Archegonier, Frugtlegemer, og indeslutte en Kimblære. Denne voxer efter Befrugtningen ud og danner et Sporehus, kaldet Kapsel, der sidder paa en mere eller mindre lang, fin Stilk, Børsten, og er dækket af en Hætte (calyptra), som i Regelen falder af. Kapslen er forsynet med en midtstillet Støtte, og mellem denne og Kapselvæggene findes Sporerne, der, naar de ere modne, slippe ud ved, at Sporehuset deler sig paa tværs ved et Laag, som kastes af; hvor dette har siddet, findes der i Regelen en Besætning af oftest 16 fine Tænder, Peristomet. Mosbladene bestaa af et enkelt Lag Celler, og Midtribben dannes derved, at Cellerne her ere smallere og ligge i flere Lag. De ere udbredte næsten over hele Jorden, dog navnlig i de tempererede Lande, og voxe næsten overalt, hvor der er Fugtighed til Stede, endog nedsænkede i Vandet. Blandt de mest bekjendte Former kunne nævnes **Jomfruhaar** (Polytrichum) med forholdsvis tykke og stive, mørkegrønne Blade samt endestillet Kapsel og langhaaret Hætte; **Træmos** (Hypnum) med sidestillet Kapsel og for øvrigt meget varierende Udseende; **Tørvemos** (Sphagnum), der er bleggrøn eller hvidlig og stærkt forgrenet samt af et fra de andre M. temmelig forskjelligt Udseende; de to sidste spille en væsentlig Rolle ved Tørvedannelsen. 2) **Halvmos** (Hepaticæ). Nogle af dem have ikke Adskillelse mellem Stængel og Blade; Bladene skjæve; Sporehuset aabner sig ved 4 Klapper og mangler Midtsøjle, og Sporerne udkastes ved Hjælp af Slyngtraade. Ingen traadformet Forkim; Udbredelse og Voxemaade som hos Bladmosserne. Den specielle Videnskab om M. kaldes Bryologi; de vigtigste Værker over de danske M. ere Th. Jensens „Bryologia danica ell. de danske Bladmosser" (1856) og samme Forfatters „Conspectus Hepaticarum Daniæ ell. Beskrivelse af de danske Halvmosser" (1866).

Mosaik ell. stjølpet Arbejde kalder man Arbejde, hvor man ved Hjælp af sammenføjede Træstykker, farvede Stene, Glaspasta eller Marmorstykker frembringer Efterligninger af Maleri. Kunsten synes opfunden i Orienten og derfra at være bragt først til Grækenland og senere til Italien (s. **Malerkunst**). I den moderne Kunst sondrer man især to Arter M.: den florentinske, som udføres af haarde Stene, hvis Afskygninger benyttes i Maleriet, og den romerske, der betjener sig af firkantede, ensformede Stifter, der for det meste ere componerede; denne staar i sin Fremgangsmaade Oldtidens nærmest. Den betydeligste Mosaikfabrik findes i Vaticanet, hvor den i storartet Maalestok drives for Pavens Regning. M. i Træ, som Italienerne kalde Tarsia og Franskmændene Marquetterie, var allerede kjendt i Oldtiden og blev i det 15de Aarh. gjenoptagen af Brunellesco og Majano, men er ikke meget udbredt.

Mosāisk Lov, s. **Moses**. **Mosaīt**, d. s. s. Jøde; jvfr. **Israel** og **Jøder**.

Mosambique [bikk], 1) en Kyststrækning i Østafrika mellem Sambesi-Flodens nordlige Mundingsarm og Cap Delgado, med ubestemte Grænser mod det indre. 2) Stad i Østafrika, paa en Ø ½ M. fra Kysten under 15° s. Br., Hovedstaden i Portugisernes Besiddelser, er Sæde for en Generalgouverneur og en Biskop. 15,000 J. Den har snævre Gader, høje Huse, et stort Regeringspalads, god Havn og betydelig Handel. Den tidligere Slavehandel kan nu anses for ophørt. **Mosambiquekanalen**, en Havarm, der skiller Madagaskar fra Afrikas Østkyst.

Mosānder, Carl Gust., svensk Chemiker, f. 10 Sept. 1797 i Calmar, d. 15 Oct. 1858 paa Ängsholm ved Drottningholm. I 8 Aar havde han gjort Tjeneste paa et Apothek, da han i den Hensigt at hellige sig til Lægevirksomheden 23 Aar gl. traadte ind som Elev ved

det Carolinske medico-chirurgiske Institut, hvor han vandt hen Velynder i Berzelius. Efter at han 1825 havde aflagt den chirurgiske Magisterexamen, blev han 1829 ansat ved Instituttet som Adjunct i Chemi og Pharmaci, samt 1832 beskikket til at bestride Professoratet i Chemi, hvilket han tiltraadte 1836. 1845 blev han tillige Intendant ved Rigsmuseets mineralogiske Samlinger og Lærer i pharmaceutisk Chemi ved det pharmaceutiske Institut, fra hvilken Stilling han afgik 1857. M. gjorde sig især bekjendt ved sine Undersøgelser angaaende Cerium, ved hvilke han ledebes til Opdagelsen af de 4 Metaller Lanthan (1839), Didym, Erbium og Terbium (1842).

Mosasaurer [sāv], uddøde Hav-Øgler af kæmpemæssig Størrelse (5—40 Alen), hvis Levninger ere fundne i Kridtformationens Lag især i Nordamerika men ogsaa i Europa, hvor det ældste Fund (en Hovedskal) blev gjort i Petersbjærget ved Mastricht. M. havde et langt, spidst, tandvæbnet Hoved, meget ligt det hos Nutidens Øgler, en langstrakt, smækker Krop og sammentrykt Hale med Hvirvler af lignende Bygning som hos Øglerne, et lille Brystben, fire korte, luffedannede Lemmer og en Beklædning af tynde Benskæl.

Mosbach, Biebrich-, s. Biebrich.

Moscheles, Ignaz, fremragende Claveervirtuos og Componist, f. 30 Maj 1794 i Prag, d. 10 Marts 1870 i Leipzig, først Elev af D. Weber, derpaa i Wien af Albrechtsberger og Salieri. 1816 begyndte hans Kunstrejser rundt om i Europa, hvor han baade som Pianist og Componist gjorde overordentlig Lykke. 1825 blev han Professor ved det musikalske Akademi i London, men gjorde jævnlige Kunstrejser til Continentet og opgav denne Stilling 1846, da han blev Lærer ved Conservatoriet i Leipzig. Hans talrige Compositioner ere hovedsagelig for Claver, deriblandt 8 Concerter, en Septet, en Sextet og en Trio, Sonater, udmærkede, endnu stærkt benyttede Etuder, Variationer osv.

Moscherosch, Hans Michael, tysk Satiriker, f. nær ved Straßburg 1601 af en oprindelig spansk Adelsslægt, studerede Jura i Straßburg, beklædte efterhaanden Dommer- og Amtmandsembeder i forskjellige Herrers Tjeneste, led usigelig i Tredivеaarskrigens Trængsler og døde 1669 som Raad hos Kurfyrsten af Mainz og Landgrevinden af Hessen-Kassel. M. hører til de betydeligste tyske Forfattere i det 17de Aarh. I sine „Wunderliche und wahrhafftige Gesichte Philanders von Sittewalt" (2 Bd., 1642—43), der til Dels ere en, rigtignok meget fri, Bearbejdelse af Spanieren Quevedos »Sueños y discursos«, drager han med Kraft og patriotisk Varme til Felts mod sin Tids Galskaber og Udskejelser i de forskjelligste Retninger og opruller saaledes efterhaanden et Billede af Tredivеaarskrigens Tyskland, dets Sæder og Tænkemaade, der i livsfuld Anskuelighed ikke giver det i Grimmelshausens Romaner givne synderlig efter. Dette M.s Hovedværk blev ofte eftertrykt og efterhaanden forvansket ved andres Tilsætninger; F. Bobertag har 1883 leveret et Udvalg af Originaludgaven med Indledning og Anmærkninger. M.s øvrige Arbejder ere, skjønt nyttige for deres Tid, nu uden synderlig Interesse.

Moschos fra Syrakus, græsk Idyldigter i det 3dje Aarh. f. Chr., har efterladt en lille Samling Digte.

Moscovade, det raa Kolonialsukker, som navnlig ikke er renset yderligere ved Dækning, Centrifugering ell. desl.

Mosdyr (Bryozoer) ell. Moskoraller kaldes paa Grund af mange Formers lav- ell. mosagtige Udseende en artrig Gruppe af smaa Kolonidyr, der dels leve i Havet, dels i det ferske Vand; deres „Koralstok" er snart gelée-, hud- ell. hornagtig, snart kalkagtig, og den har da megen Lighed med Stjærnekorallernes, med Undtagelse af, at der i Stedet for „Stjærnerne" kun findes fine Porer, som antyde det enkelte Dyrs Sæde, og gjennem hvilke dette kan udstrække en Tragt eller en hesteskoformet Halvkrans af fimrende Fangarme. Deres indre Bygning er fuldkomnere end de ægte Koraldyrs, og man regner dem derfor ikke længere til „Polyperne", men stiller dem i Nærheden af Søpungene eller af Rørormene. De voxe paa alle Haande Gjenstande i Vandet, især i de noget dybere, stille Bælter af Havbunden, og have trods deres Lidenhed spillet en stor Rolle i tidligere Jordperioder som bidragende til at danne mægtige Kalklag, som f. Ex. Faxekalk og Limsten.

Mose, s. Tørvemose. Mosefund. De bedste og kostbareste Gjenstande fra alle Tidsrum inden for den nordiske Oldtid fremkomme sædvanligvis ikke fra Gravene, men findes tilfældig i Moser og paa lavtliggende, fide Steder eller fremdrages ved Arbejde i Marken, ofte liggende under eller tæt ved en større Sten. Det samme er Tilfældet i hele Europa. Denne Gruppe af Sager, som ere af en ejendommelig Charakter, sammenfattes under Betegnelsen Mark- og Mosefund. Mange af disse Fund maa sikkert nok opfattes som skjulte Skatte; thi i Oldtiden benyttedes Jorden langt hyppigere end senere som Gjemmested, særlig under urolige Forhold (s. Guldfund og Sølvfund). Dog maa Hovedmassen af disse Nedlægninger antages at være Udtryk for visse gjennemgaaende religiøse Skikke, idet det sikkert i de ældste Tider var Ofringer til Guderne, som saaledes nedgravedes eller sænkedes i Søen, medens det i Hedenskabets sidste Tid vistnok var en almindelig Tro, at man, som det hedder i „Ynglingasaga", skulde eje i Valhal ikke alene, hvad man havde faaet med paa Ligbaalet, men ogsaa, hvad man i levende Live havde nedgravet i Jorden. En Forklaring af denne Art gjælder navnlig om visse samlede Sæt af udmærkede Smykker, der svare til det sædvanlige Gravudstyr, om Fund af et vist Antal ensartede, oftest fortræffelige Gjenstande og særlig om mange pragtfulde Sager, som til Dels ikke egne sig til Brug. En ejendommelig Stilling indtage de store M. fra den jyske Halvø og Fyn, som skrive sig fra Folkevandringstiden. De bestaa næsten udelukkende af Vaaben, Hestetøj og Sager, som kunne være benyttede af Krigsfolk, og de bære baade mange Spor af at have været benyttede i en Kamp uden senere

at være udbedrede og tillige af at være yderligere ødelagte ved forsætlig Vold. De saaledes behandlede Sager ere ofte nedlagte i en vis Orden, mindre Gjenstande inden i de større, samlede i Bunker, sammenbundne og indsvøbte i Tøj, og der er næppe nogen Tvivl om, at Nedlægningerne ere foretagne i Følge en religiøs Skik, der kjendes fra samtidige germanske Folk: efter endt Kamp bleve de overvundnes Vaaben samlede; de itubrødes og nedlagdes derefter i en hellig Sø som et Offer til Guderne. En særlig Interesse har det, at der i flere af disse Fund forekommer romerske Mønter i større Antal, og at adskillige Gjenstande bære Indskrifter med de ældste, nordiske Bogstaver, de saakaldte ældre Runer.

Mosegris, d. s. s. Vandrotte, s. Markmus.

Mosehøg, Kærhøg (Circus), Rovfugleslægt af Ørnegruppen med forholdsvis høje Fødder og mindre krumme Kløer, temmelig lange Vinger og Hale og Hovedet omgivet af en Krans af tætte, stive Fjer, hvorved de faa en vis Lighed med Uglerne. De opholde sig ved Kær og Moser, ruge paa Jorden mellem Siv og Korn og fortære alle Haande Smaadyr (C. æruginosus, cineraceus, cyaneus); de jage især i Tusmørke og danne saaledes i flere Henseender en Tilnærmelse fra Dagrovfuglene til Uglerne.

Mösel, fr. Moselle, Flod i Frankrig og Tyskland, udspringer i den sydlige Del af det franske Dep. Vogeserne, løber mod N. forbi Epinal, Toul, Metz og Thionville ind i Rhinpreussen, hvor den løber forbi Trier og efter et meget bugtet Løb falder i Rhinen ved Koblenz. Dens vigtigste Bifloder ere fra højre Side Meurthe, Seille og Saar, fra venstre Side Madon, Orne, Sure og Kill. Sejlbar i en Længde af 47 Mil.

Moselle [sēll], 1) Flod, s. Mosel. 2) Tidligere et Departem. i det nordvestlige Frankrig, hvoraf alt, hvad der ligger øst for en Linje, der omtr. i 2 Mils Afstand vest for Floden Mosel drages parallel med denne, ved Freden i Frankfurt 10 Maj 1871 blev afstaaet til Tyskland.

Mosen, Julius, tysk Digter, f. 1803 i det sachsiske Voigtland, studerede Jura i Jena, rejste 1824—26 i Italien, fuldendte sine Studier i Leipzig, blev 1831 Actuar i Kohren og praktiserede 1834—44 som Advocat i Dresden, hvorefter han gik til Oldenburg som Medlem af Theaterdirectionen; men legemlig Svaghed, der efterhaanden gik over til Lamhed, tvang ham til at trække sig tilbage. I sin „Lied vom Ritter Wahn“ (1831) maler han Hellenismens Forfald og Længselen efter Christendommen; et Pendant hertil er „Ahasver“ (1838). I disse Digte er det symbolske og allegoriske Element fremherskende; friskere og kraftigere ere hans „Gedichte“ (1836), af hvilke „Andreas Hofer“ og „Die letzten Zehn vom vierten Regiment“ ere blevne Folkesange, samt Romanen „Der Kongreß von Verona“ (1842). I hans Noveller („Novellen“ 1837, „Bilder im Moose“ 1846) hersker dels en idyllisk, dels en æventyrlig Tone. Efter 1836 skrev han en Række nationale Dramaer, hvoraf „Otto III“ har holdt sig paa Scenen. Hans samlede Værker udkom 1863—64 i 8 Bd. D. 1867.

Mosenthal, Salomon Herm., tysk Dramatiker, f. 1821 i Kassel, tog efter at have studeret Polytechnik i Carlsruhe den philosophiske Doctorgrad i Marburg og blev Lærer hos en Banquier i Wien, hvor han kom i Forbindelse med Digterne af den østerrigske Skole. 1851 blev han, skjønt Israelit, Archivar, senere Bibliothekar i Undervisningsministeriet. D. 1877. Hans Ry grunder sig især paa hans i theatralsk Henseende vel udarbejdede, men uvirkelige og declamatoriske Folkeskuespil „Deborah“ (1850) og „Der Sonnwendhof“ (1856, bearbejdet paa Dansk af H. C. Andersen som „en Landsbyhistorie“) samt Dramaet „Die deutschen Komödianten“ (1863). Hans historiske Skuespil „Düweke“ (1860) og Tragedien „Pietra“ (1865) ere, ligesom hans Forsøg i det moderne Samfundsdrama („Die Sirene“, 1875, o. a.), uden stor Betydning. 1866 udgav han en lyrisk Digtsamling.

Moser, Gustav v., tysk Dramatiker, f. 11 Maj 1825 i Spandau, var først Officer i den preussiske Hær, men tog 1856 sin Afsked for paa sin Herregaard ved Lauban i Øvrelausitz at hellige sig til Landvæsenet. Her gav imidlertid hans tidlig nærede Interesse for Theatret sig snart Udslag i forskjellige dramatiske Forsøg; men først da han 1860 slog ind paa den Benedix'ske Lystspilgenre, vandt han et Publikum og er siden ved en stadig fortsat Produktion i samme Retning bleven en af Tysklands populæreste Lystspilsforfattere. Af hans talrige Stykker, der mere virke ved Vittigheder og Ordspil og løst sammenknyttede Løjer end ved virkelig komiske Charakterer i en fast, kunstnerisk Composition, kunne som nogle af de mest bekjendte nævnes: „Er soll dein Herr sein“, „Ein moderner Barbar“, „Kaudels Gardinenpredigten“, „Ultimo“, „Der Veilchenfresser“, „Der Bibliothekar“, „Reif Reiflingen“.

Moser, Joh. Jak., bekjendt tysk stats- og folkeretlig Forfatter, f. 1701 i Stuttgart, hvor han fra 1751 virkede som Landskabsconsulent, indtil han paa Grund af sit frimodige Forsvar af Stændernes Rettigheder 1759 blev sat paa Fæstningen Hohentwiel. Først 1764 kom han igjen paa fri Fod og fik sit Embede tilbage. Han døde 1785. Antallet af hans Skrifter, der nu ere forældede og til Dels ubrugelige, udgjør over 400 Bd., af hvilke de vigtigste ere „Deutsches Staatsrecht“ (53 Bd., 1737—54), „Neues deutsches Staatsrecht“ (21 Bd., 1761—75), samt hans Skrifter over den europæiske Folkeret, som han først bragte i System.

Moserske Billeder fremkom ved i Mørke at anbringe et Signet eller lignende i Nærheden af en vel renset Plade. Havde de staaet i nogen Tid, og man da udsatte Pladen for Dampe af en eller anden Beskaffenhed, vistes Signetets Figurer tydelig derpaa. Det forklares derved, at alle Legemer ere omgivne af et tyndt Lag af en fortættet Atmosphære, som fjernes ved Poleringen. Signetets nærmeste Dele ville da hindre den blanke Plade i at tilegne sig en ny Atmosphære, og Dampene ville fortætte sig stærkest paa de for Atmosphære blottede Dele, idet de der mere danne en tynd Vædskehinde end en Samling af smaa Draaber. Alt, hvad der bevirker en Forandring i Atmo-

sphæren, kan ogsaa bruges til at fremkalde M. B., f. Ex. Sollys, Elektricitet, Varme, Fortætning af Dampe osv.

Moses, Israeliternes Befrier og Lovgiver, Søn af Amram og Jochebeth af Levi Stamme, f. c. 1600 f. Chr. i Ægypten, blev efter det gl. Test.s Beretning som et tre Maaneders Barn af sine Forældre udsat i Nilen paa Grund af den ægyptiske Konges Befaling, at alle jødiske Børn af Mandkjøn skulde ihjelslaas. Frelst af en ægyptisk Prinsesse (Thermutis) blev han kaldt M., d. e. den af Vandet optagne. M. blev opdraget ved det ægyptiske Hof og undervist i de ægyptiske Præsters Visdom. Som voxen Mand slog han en Ægypter ihjel for at forsvare en af sine Landsmænd. Han maatte nu flygte til den sinaitiske Halvø, hvor han fandt gjæstfri Modtagelse hos Nomadehøvdingen Jethro, hvis Datter Zippora han fik til Hustru. Efter 40 Aars Ophold her fik han af Gud Befaling til at vende tilbage til Ægypten for at befri sine Landsmænd; men han fik ikke Tilladelse til at føre dem ud af Landet, førend han ved sit undergjørende Ord havde hjemsøgt Ægypten med forfærdelige Landeplager, der bøjede Kongens Modstand:

„Vand til Blod og Frøers Mængde,
Myg dernæst Ægypten trængte,
Utøj, Pest og Bylders Nød,
Hagel, Græshopp', Mørke, Død".

Dog fortrød Kongen sin Eftergivenhed og satte efter de bortdragende med en Hær; men ved det røde Hav gik Jøderne tørskoede over Havets Bund, medens Vandene lukkede sig over de forfølgende Ægyptere. Fra Sinai Bjærg forkyndtes der Jøderne de 10 Guds Bud, som bleve Midtpunktet i **Mosesloven**, den Guds Aabenbaring til Jøderne, som blev givet ved M., og som gav Regler og Love ikke blot for deres religiøse og sædelige, men ogsaa for deres politiske og borgerlige Liv. Efter at Loven var givet, gjorde M. Forsøg paa at trænge ind i Canaan; men det stivsindede og dog svage Folk nødte ham til at opgive Forsøget, og han maatte nu drage om med dem i Ørkenen i 40 Aar, indtil en ny og kraftig Slægt var voxet op under hans Styrelse. Han erobrede nu Landet øst for Jordan og døde derpaa, efter at han fra Bjærget Nebo havde skuet ind i det forjættede Land og udnævnt Josva til sin Efterfølger. — De 5 **Mosebøger**, Pentateuchen, ere de første i Rækken af det gamle Test.s Skrifter. 1ste Bog, Genesis, handler om Verdens Skabelse og Patriarchernes Historie, 2den, Exodus, og 4de, Numeri, om Udvandringen af Ægypten og Vandringen i Ørkenen; 3dje, Leviticus, indeholder hovedsagelig Forskrifter for Gudstjenesten; 5te, Deuteronomium, gjentager Loven og forklarer den nærmere. Disse Bøger ere for Tiden Gjenstand for megen Strid iblandt Bibelkritikerne. Baade den jødiske og i Tilslutning dertil den christelige Overlevering nævne M. som Forfatter, og i tidligere Tider blev dette forstaaet bogstavelig saaledes, at M. havde skrevet Bøgerne i den Form, hvori de nu foreligge, eller at det i hvert Fald kun var uvæsentlige Smaastykker, der skyldtes senere Tilføjelse og Bearbejdelse. Denne Opfattelse vedblev at være den almindeligste, selv efter at der fra mange Kritikeres Side var fremsat den Paastand, at navnlig 1ste Mosebog tydelig røbede sig som Bearbejdelse af to (eller flere) forskjellige Grundskrifter, kjendelige paa de forskjellige Navne, hvormed deres Forfattere betegnede Gud, idet den ene (Elohisten) brugte Navnet Elohim, den anden (Jehovisten) derimod Jehova, en tredje, hvis man antog tre Grundskrifter, Sammensætningen Jehova-Elohim. De, der alligevel vilde hævde, at Bøgernes nuværende Skikkelse skyldtes M., antog da, at M. havde brugt disse Grundskrifter som sine Kilder, medens andre derimod hævdede, at Bøgerne i deres nuværende Skikkelse vare af langt senere Oprindelse end Traditionen angiver. Dette har i vor Tid udviklet sig dertil, at det nu er blevet paastaaet (Reuß, Wellhausen o. a.), at de ingenlunde ere de ældste Bøger i det gl. Test., men først affattede paa Esras Tid og altsaa ere yngre end Hovedmassen af de prophetiske Skrifter, medens man dog vil indrømme, at en Del af Indholdet maa være af mosaisk Oprindelse. I Modsætning til denne revolutionære Retning i Kritiken fastholdes den traditionelle Opfattelse endnu i alt væsentligt af saa betydelige Theologer som f. Ex. Keil og Caspari, medens Delitzsch o. a. hævde, at Hovedparten af Bøgerne, navnlig alle de i religiøs Henseende vigtigste Stykker stamme fra M., men at den endelige Redaction af den Form, hvori de nu foreligge, er yngre, rimeligvis fra Esras Tid. I vor Litteratur have Prof. Fr. Buhl og Sognepræst A. Andersen i „Theol. Tidsskr. for den danske Folkekirke" givet interessante Oversigter over og dygtige Bedømmelser af disse kritiske Forhandlinger.

Moshäjsk, Stad i Rusland ved Floden Moskva, 14 M. v. til s. for Moskva. 4,000 I. Slag 7 Sept. 1812, der almindelig fører Navn efter den nærliggende Landsby **Borodino**.

Mosheim, Joh. Lor. v., en af sin Tids lærdeste Theologer, f. 1694 i Lübeck, var Professor i Kiel, Helmstedt og Göttingen, hvor han døde som Universitetets Kansler 1755. Hans vigtigste Skrifter ere: „Versuch einer unparteischen u. gründlichen Ketzergeschichte" (1746—48, 2 Bd.), „Sittenlehre der heiligen Schrift" (4de Opl. 1753—61, 5 Bd.) og især hans »Institutiones historiæ ecclesiasticæ« (1775), en Kirkehistorie, som efter hans Død blev oversat paa Engelsk og blev den i England mest udbredte Haandbog i Kirkehistorie.

Moské (egtl. Masgid), det muhammedanske Bedehus, forsynet med Tæpper, men uden Bænke og Stole. Den store M., hvor der hver Fredag holdes Gudstjeneste og bedes for Sultanen, har Navnet „Djami". Kvinder deltage i Regelen ikke i Gudstjenesten.

Möskov, **Moskoviter**, s. **Moskva**.

Möskus er Indholdet af en Kjertelpung hos Moskushjorten (s. d. A.); det bestaar af smaa, bløde Korn af rødbrun Farve, der have en ejendommelig, overordentlig gjennemtrængende og vedhængende Lugt. Smagen er krydretbitter. M. er et af de dyreste Lægemidler, der findes; det anvendes meget som styrkende og oplivende Middel i farlige Sygdomme; desuden benyttes det til Parfume. Paa Grund af

den høje Pris forfalskes det ofte; den bedste Sort er den chinesiske M. **Moskusand** (Anas moschata), ogsaa kaldt tyrkisk And, skal oprindelig nedstamme fra Sydamerika, men ogsaa forekomme vild i Egnen omkring Volga og det kaspiske Hav; som tam forekommer den især i Orienten, men holdes ogsaa undertiden i Danmark i Hønsegaarde. Den er sortegrøn og hvid med en stor, hvid Plet paa Vingerne, har en længere Hale end Gaardanden, røde Ben og et nøgent, hos Hannen vortet Parti omkring Næbroden og Øjnene. Hannen udmærker sig ved sin Moskuslugt og avler Bastarder med den almindelige tamme And (Gaardanden). **Moskushjort** (Moschus moschiferus), en mindre Hjorteform, uden Takker, men med Hjørnetænder, som hos Hannen ere lange og rage ud af Munden, er noget mindre end Raabukken og bebor Højasiens Fjældsletter og de disse omgivende Bjærgkjæder. Moskuspungen, hvis Indside afsondrer den saakaldte Moskus, findes kun hos Hannen, ligger under Bugen og aabner sig i Forhudsstedet. **Moskusoxe** ell. Polaroxe (Ovibos moschatus), en lille, vild Oxeart eller snarere Faareart, med lange, nedhængende Haar, der næsten skjule Benene, et noget faareagtigt Hoved og bøffelagtige Horn, bebor Nordamerikas Polarlande (funden af de tyske Polarexpeditioner paa Østsiden af Grønland) og lever ligesom Rensdyret for en stor Del af Lavarter. I forhistorisk Tid fandtes den ogsaa i Europa. Haarklædningen lugter af Moskus, og Kjødet (særlig Hjærtet) har Moskussmag. **Moskusrotte**, 1) Desman; 2) Bæverrotte. **Moskussvin** ell. Navlesvin, Pekari (Dicotyles), en for det tropiske Amerikas Urskove ejendommelig Afdeling af Svinegruppen, udmærket ved at mangle Hale og den ydre Bitaa paa Bagbenene og ved at besidde en Hudkjertel, der aabner sig paa Ryggen, over Lænden, og afsondrer Moskus. M. hører til de mindre Arter af Svineslægten, og Hugtænderne opnaa ikke hos dem nogen betydelig Størrelse.

Moskvā, 1) Gouvernem. i det indre af Rusland, omgivet af Gouv. Tver, Vladimir, Rjasan, Tula, Kaluga og Smolensk. 605 □ M. med 2,137,000 I. (1882). Landet er en kun indtil 400 F. over Havet stigende Slette, der mod N. berøres af Floden Volga og mod S. af dens Biflod Oka, som herfra optager Moskva. Her er fuldstændigt Fastlandsklima med meget kold Vinter og forholdsvis varm Sommer. Af Kornarterne dyrkes mest Rug, desuden en stor Mængde Kartofler, samt af Handelsplanter Hør, Hamp og Humle. Industrien har siden Beg. af det 19de Aarh. taget et betydeligt Opsving, navnlig i alle Slags Beklædningsstoffer, Læder og Metalvarer, Glas og Fajence. 2) **M.**, Ruslands gamle Hovedstad og Kejserens Kroningsstad og anden Residens, ligger i Gouv. M. ved Floden Moskva, 90 M. s. ø. for St. Petersborg under 55° 45′ n. Br., 55° 14′ ø. L. 753,000 I. (1884). Staden bestaar af 4 Dele, Kreml, Kitajgorod, Bjelyjgorod og Semljanojgorod, samt talrige Slobođer ell. Forstæder og har et Omfang af henv. 5 Mil. I Midten hæver sig paa Stadens Højdepunkt den gamle Fæstning Kreml ell. Kremlin, der har en Omkreds af over ½ Mil og indesluttes af en 60 F. høj Mur med 5 Porte og en Mængde gotiske Taarne. I dens Indre findes det af Franskmændene 1812 stærkt beskadigede gamle Czarpalads, der er en uregelmæssig gotisk Bygning, det nye Alexanderpalads, Rustkammeret med Rigsklenodierne og talrige historisk mærkelige Kostbarheder, Tøjhuset, Patriarchens Palads, Senatspaladset, flere Klostre, 32 Kirker, blandt hvilke den lille, indvendig særdeles kostbart udstyrede Mariæ Himmelfartskirke, hvor Kejserne krones, den nye Frelserskirke og Michaelskirken med talrige Fyrstegrave. Kitājgorod, „den chinesiske Stad", omslutter Kreml mod Ø. og er Hovedsædet for Stadens betydelige Handel. Blandt dens Bygninger ere de mærkeligste 2 Kirker for Jomfru Maria og den store Basar med over 5,000 Butiker, der indeholde saa godt som enhver Frembringelse af Europas og Asiens Industri. Bjēlyjgorod, „den hvide Stad", omgiver mod N. de nys nævnte Staddele. Den er den pragtfuldeste Del af M. med talrige adelige Paladser og prægtige offentlige Bygninger. Blandt disse mærkes Universitetet, det kolossale Exercerhus, Hittebørnshospitalet, der aarlig optager 5—6,000 Børn, Posthuset, Generalgouvernørens Palads o. fl. Denne Staddel er omgiven af smukke Boulevarder, og mellem den og Kreml ligger Alexanderhaven, der er Befolkningens mest søgte Spaseregang. Semljanōjgorod, „Jordstaden", saaledes kaldt efter den Jordvold, som tidligere omgav den, omslutter kredsformig de andre Staddele og indeholder ved Siden af en Mængde pragtfulde Paladser endnu flere usle Hytter og Træhuse. Længere ud strække sig Forstæderne, omgivne af Volde og Grave og indesluttende Haver, Marker og Enge. Antallet af Kirker er henved 400, hvoraf kun 2 romersk-katholske og 3 protestantiske. M. er Hovedsædet for Ruslands Industri og Indenrigshandel. De vigtigste Industrifrembringelser ere Silke-, Uld-, Bomulds-, Linned- og Lædervarer, Porcelæn, Stentøj, Voxlys, Spillekort, Sukker, Liqueurer, Maskiner, Metalstøbegods, Guld- og Sølvarbejder m. m. Handelen er af et overordentligt Omfang, der i den nyere Tid er tiltaget meget ved den udvidede Jærnbaneforbindelse, og har baade ophobet kolossale Formuer paa ikke faa Hænder og desuden skabt en temmelig almindelig Velstand blandt Befolkningens Middelklasse. Om Vinteren forøges Indbyggerantallet betydelig — man antager endog med 70—80,000 Mennesker — idet den rige Adel med sine store Skarer af Tyende fra Godserne flytter ind i deres Familiepaladser. — M. blev anlagt 1147 af Fyrst Jurje Vladimirovitsch Dolgorukij. I Slutn. af det 13de Aarh. blev Staden ødelagt af Mongolerne, men gjenopbygget af Storfyrst Danilo Alexandrovitsch (c. 1296), hvis Søn Ivan I Danilovitsch 1328 forlagde Residensen dertil fra Vladimir og gjorde den til Hovedstad i det efter M. opkaldte Storfyrstendømme, ligesom ogsaa til Sædet for en Metropolit. Uagtet de mange Trængsler, som Staden i den følgende Tid maatte lide af Mongoler, krimske Tatarer, Polakker osv., og skjønt Peter d. store forlagde Residensen herfra til det 1703 opbyggede St. Petersborg, hævede den

sig stedse paa ny til større Glans. Begivenhederne 1812 vare for M. af verdenshistorisk Betydning. Strax efter den franske Hærs Indtog under Napoleon I i den allerede øde og forladte Stad udbrød den forfærdelige Ildebrand, som 14—21 Sept. lagde ¾ af den i Aske (jvfr. Rostoptschin) og nødte Kejseren til det sørgelige Tilbagetog. Siden er M. gjenopbygget endnu skjønnere og prægtigere og betragtes af de nationale Russere, især den rige Adel, der tilbringer Vinteren i sine Paladser her, som Rigets rette Hovedstad. Efter M. kaldes Russerne ogsaa Moskovitter. 3) M., Flod i Rusland, udspringer i Gouv. Smolensk og falder i Oka. Slaget ved Borodino (s. d. A.) kaldes ofte Slaget ved M., og derefter fik den franske Marschal Ney Titlen „Fyrste af M.".

Möslim, arab., rettere **Müslim** (Flert. **Muslimin**), egtl. den, der hengiver sig til Guds Vilje, bruges om Bekjenderne af Islam, d. e. Hengivenhedslæren; en Fordrejelse deraf er „Muselman".

Mosquera, Thomas [kéra], var 1845—49 Præsident i Republiken Ny-Granada og stillede sig under Borgerkrigen her 1859 i Spidsen for det liberale Parti; han gjorde sig med Vaabenmagt til Dictator 1861—64, gjennemførte en ny Forfatning og søgte forgjæves at tvinge Ecuador til at indtræde i „de forenede Stater af Columbia". 1866 blev M. paa ny Præsident og forsøgte n. A. ved Statscoup at blive Kejser som „Thomas I", men blev fordreven; d. 1878.

Mosquito, sp. [kito], kaldes især i de varme Lande de Arter af Myg, som plage Mennesker og Dyr. S. Myg.

Mosquito-Kysten [s. o.] kaldes den Del af Mellemamerika, som i en Bredde af c. 20 M. mellem 11° og 16° n. Br. strækker sig langs det caribiske Hav; c. 1,500 □ M. Landet langs Kysten er moradsigt, men hæver sig mod det indre. Det er rigt paa nyttige Træsorter og tropiske Vækster, men Klimaet er hedt og usundt. I det indre bo c. 15,000 Indianere af forskjellige Stammer, i Kystlandet c. 5,000 Mosquitoer, et Blandingsfolk af alle Slags Eventyrere, Indianere og Negre, almindelig kaldt Zamboer. Tallet af Hvide er næppe 1,500. — M. blev opdaget 1502 af Spanierne, men ikke taget i Besiddelse af dem 1524 som det øvrige Mellemamerika og holdt sig uafhængig af dem. 1655 gav M. sig under Englands Beskyttelse og fik en Del Kolonister fra Jamaica, men efter Freden 1783 maatte Engelskmændene drage bort. 1825 blev en Høvding udraabt til Konge over M. som Georg I, og han overgav ved sin Død 1841 Landet til den engelske Agent i Belize, der 1844 indsatte en ny Konge, Georg II, men vedblev at styre i hans Navn. 1850 maatte England dog love Nordamerika at opgive M., men først 1860 gjorde det Alvor af Rømningen og sluttede en Aftale med Nicaragua om Landets Overdragelse. Da Georg II døde 1864, blev M. delt mellem Nicaragua og Honduras, og kun en lille Del er endnu uafhængig.

Moss, Kjøbstad i Norge paa Christianiafjordens Østside i Smaalenenes Amt, er bygget paa og ved en sandet Jordtange, Værlesanden, som tidligere forbandt Fastlandet med Jeløen (s. d. A.), men 1856 blev gjennemskaaren med en Kanal. 6,900 I. (1885). Betydelige Møllebrug, to større Fabriker for hermetisk henkogte Madvarer, Brændevinsbrænderi, flere Savbrug, Høvleri, en større Cellulosefabrik m. v. samt betydelig Indførsel af Korn (1885 c. 3 Mill. Kilogr.) og Udførsel af Trælast (1885 c. 10,000 Reg. Tons). Søbad, der i sin Tid var det eneste ved Christiania Fjorden og gjorde Byen til et meget søgt Sommeropholdssted. — M. er et gammelt Handelssted, som skylder Trælasthandelen sin Oprindelse og allerede i Christian III.s Tid nævnes som besøgt af Trælastskibe. 1720 fik Byen egen Byfoged, men vedblev at henhøre under Frederikstads Magistrat indtil 1775. Her sluttedes 14 Aug. 1814 den Convention, som var Indledning til Foreningen mellem Norge og Sverige. **M. Jernværk**, der tidligere laa paa Landets Grund, men 1876 indlemmedes i Byen, er oprettet 1704 og var i sin Tid et af Norges betydeligste Anlæg. Det tilhørte i Slutningen af forrige Aarh. Bernt Anker, men solgtes senere til Grev Herman Wedel-Jarlsberg, i hvis Families Eje det forblev indtil 1875. Jernværket er nu for længst nedlagt, men paa dets Grunde have nyere Fabrikanlæg rejst sig. Under de Forhandlinger, der gik forud for ovennævnte Convention, havde Christian Frederik sit Hovedkvarter paa Jernværket.

Mossamedes, 1) en portugisisk Provins i Nedreguinea i Vestafrika s. for Benguela indtil omtr. 18° s. Br. og med ubestemt Grænse mod det indre. Landet, hvis Hovedflod er Cunene, har samme Naturbeskaffenhed som Benguela, men er endnu mindre bekjendt end dette. 2) Stad i Prov. M. ved Atlanterhavet, 40 M. s. s. v. for Benguela, med Havn og sundt Klima, er Sæde for en portugisisk Undergouverneur.

Mosskorpion (Obisium), smaa (noget over 1 Linje lange) Dyr af Edderkoppernes Klasse, tilhøre (tillige med Bogskorpionen, s. d. A.) en egen Familie (Pseudoscorpii ell. Chernetidæ), hvis Udseende minder om Skorpionerne, men mangle Hale. M. ere i Besiddelse af Spindekjertler og leve under Bark eller i Mos af Mider eller Smaainsekter; Hunnen bærer sine Æg og spæde Unger om med sig, fæstede til Bugen.

Mösso, it., bevæget; più mosso, mere bevæget, hurtigere.

Mos Sø, en af de af Gudenaaen gjennemstrømmede Søer i Nørrejylland mellem Skanderborg og Silkeborg, 1¼ M. lang og indtil ¼ M. bred, er meget dyb og fiskerig.

Most, oprindelig den af Frugten udpressede Saft, førend den er begyndt at gjære, dog ogsaa efter at den er afgjæret og altsaa nærmest er en Vin (s. Cider). M. anvendes bl. a. til enkelte Slags Eddike. Holdbar M. tilberedes af vel modne Æbler og Pærer, som indeholde meget Sukker; de knuses, presses, og M. henlægges til Gjæring, helst paa Fade, hvor der tidligere har været Druevin, og ved 8—10° Varme. Spunshullet lukkes løst, og Fadene fyldes jævnlig op. Efter 10—12 Dage indtræder Gjæringen; naar denne er forbi, hældes M. over paa smaa Ankere, og paa hvert af disse sættes 6—12 Kvint Sprit, hvorefter Ankerne tilspunses. Efter 4—6 Uger fyldes det

tomme Rum med god Druevin, og de tilspunses paa ny; 3—5 Uger derefter er M. klar og drikkelig. At aftappe M. paa Flasker er ikke at anbefale. Æblemost, blandet med ¼ Pæremost, er meget velsmagende. **Mostgas**, d. s. s. Kulsyre.

Most, Joseph, tysk Socialist, f. 5 Febr. 1846 i Augsburg, Bogbindersvend, rejste om som Haandværker 1863—68 og optraadte derefter som Forfatter og Agitator. Han redigerede „Freie Presse" i Berlin og fremsatte de voldsomste Angreb paa Kongedømme, Religion og Samfundsorden, uden at bryde sig om de gjentagne Straffe. 1874—78 var han Medlem af Rigsdagen, drog derefter til England, hvor han udgav „Freiheit", og var paa den socialistiske Congres i Zürich 1880 Talsmand for den yderligere Radicalisme mod Bebel og Liebknecht. Da M. 1881 — efter Kejsermordet i Rusland — i sit Blad rettede en Opfordring til at myrde de andre Fyrster, blev hans Blad undertrykt og han selv dømt til 18 Maaneders Tvangsarbejde. 1883 drog han til Nordamerika, hvor han fortsatte sin anarchistiske Agitation og bl. a. 1886 idømtes et Aars Tugthusstraf.

Mostagānem, Stad i den franske Prov. Oran i Nordafrika ved Middelhavet, 38 M. v. s. v. for Algier. 11,000 J., for største Delen Maurere og Jøder. Gamle romerske Cisterner.

Mostār, Stad i det under Østerrig hørende Herzegovina ved Floden Narenta, 10 M. s. v. for Serajevo, med 13,000 J., hvoraf c. ¾ Muhammedanere, er Sæde for en græsk Metropolit. Industri i Jernvarer og Beklædningsstoffer, Silke-, Vin- og Tobaksavl. Staden er grundlagt 1440 og har faaet sit Navn, der betyder „den gamle Bro", efter en uden Tvivl med Urette for en romersk Bygning antagen Bro over Floden, som bestaar af en enkelt Bue, og hvis højeste Punkt om Sommeren er 80 F. over Vandspejlet.

Mōsul, Stad i Mesopotamien ved den højre Bred af Tigris, 45 M. n. til v. for Bagdad. 40,000 J. Staden havde tidligere en betydelig Industri i fine Bomuldstøjer, som herefter kaldes „Musselin", og Lædervarer; men denne er nu næsten ganske ophørt, ligesom Handelen ogsaa er af ringe Betydning imod tidligere. Paa venstre Bred af Tigris, lige over for M., ligge Ruinerne af Oldtidens Ninive.

Mōtala, Kjøbstad i Sverige, Östergötlands Län, ved Vettern og den nordlige Bred af **Motala-Strøm**, gjennem hvilken denne Sø har sit Afløb til Østersøen. 2,210 J. (1886). I M. findes foruden andre industrielle Anlæg en Maskinfabrik, den betydeligste i Sverige, anlagt 1822 af Götakanal-Aktieselskab, for Arbejdet ved Kanalen, men 1840 solgt til et andet Aktieselskab; dertil høre to Skibsværfter, et ved M. og et i Norrköping, samt en Filial paa Hisingen (Lindholmens); Bankkontor; Station paa Halsberg-M.-Mjölby Jernbane. M. blev Flække 1823 og Kjøbstad 1880.

Motazaliter, en muhammedansk Sekt; de lære Menneskets frie Vilje og kunne betragtes som en Art Protestanter i Islam. Jvfr. **Arab. Literat.** og **Islam**.

Motet [tē:t] var vistnok oprindelig en verdslig Sang, der efter nogle havde sit Navn af det franske mot, et Tankesprog eller Vers, efter andre af lat. motus eller it. moto, Bevægelse, men senere gik over til at betegne et flerstemmigt kirkeligt Sangstykke uden instrumental Ledsagelse. Som Grundlag (Cantus firmus) tog man en gregoriansk Melodi eller Choral, og de øvrige Stemmer bevægede sig da om denne med en Text, der indeholdt Linjer af en Psalme eller et Bibelsprog. Under de nederlandske og italienske Contrapunktister udviklede M. sig saaledes, at den indtog første Plads efter Messen og bestod af flere Afdelinger. Den protestantiske Kirke bibeholdt M., og Luther interesserede sig levende for denne Sangform med dens vexlende Stemmer, der jublende slyngede sig om den simple Cantus firmus i Tenoren.

Moth, Sophie Amalie, Christian V.s bekjendte Maitresse, Datter af Kongens Ungdomslærer og Livlæge Poul M., f. 1654, fødte i 6 Aar Kongen 5 Børn, 2 Sønner og 3 Døtre, som fik Navnet Gyldenløve; igjennem den ældste Søn er hun Stammoder til Greverne Danneskjold-Samsø. Hun blev 1677 ophøjet til Grevinde af Samsø og døde 17 Jan. 1719. — Hendes Broder, Gehejmeraad og Oversecretær **Matthias M.**, der ligesom hun havde stor Indflydelse paa Regeringen, er mærkelig som den første, der udkastede Planen til og til Dels udarbejdede en dansk Ordbog efter en stor Maalestok; Haandskriftet (opr. 60 Foliobind) opbevares i det kongel. Bibliothek. Han blev afskediget strax efter Christian V.s Død 1699 og døde ligesom Søsteren 1719. 1679 var han bleven adlet, 1684 Oversecretær i dansk Cancelli og 1696 Gehejmeraad.

Motilitēt, i Psychologien Bevægelsesevne, Bevægelighed.

Motiōn, Bevægelse, navnl. Legemsbevægelse i diætetisk Forstand; Forslag af et Medlem af en Folkerepræsentation.

Motiv, Bevæggrund, betegner en Forestilling eller en Følelse, som faar Indflydelse paa Viljen. Dog maa man ikke tænke sig M. som noget fra Viljen selv aldeles forskjelligt; Viljen er, afset fra dens mest elementære Former, ikke mulig uden Forestillinger og Følelser, og omvendt gjør der sig i al Forestilling og Følelse en Villen gjældende. At Viljen bestemmes af M., udelukker derfor ikke, at den bestemmer sig selv. — I Kunsten betegner M. den Iagttagelse eller Erindring, som har ført Kunstneren til at udføre sit Værk, hvad det hele eller Enkeltheder deri angaar. **Motivēre**, begrunde; jvfr. **Dagsorden**.

Motley, John Lothrop [mōttli], nordamerikansk Historieskriver, f. 15 Apr. 1814 i Staten Massachusetts, studerede først ved Harvard Universitet og siden i Tyskland. Han var 1841 en kort Tid Legationssecretær i St. Petersborg, men besluttede siden at beskrive Nederlændernes Frihedskrig og bosatte sig i dette Øjemed 1851 i Dresden. 1856—60 udkom »Hist. of the Rise of the Dutch Republic« (3 Bd.), hvortil 1867 kom to Slutningsbind; den vandt overordentligt Bifald, og oversattes i flere Sprog (paa Dansk af F. Meldahl 1882). M. skrev desuden »Life and Death of John Barneweld« og »The Primary Causes of the Thirty Years War«.

1861—67 var han nordamerikansk Afsending i Wien og 1860—70 i London; han blev boende i England og døde her 28 Maj 1877.

Moto, it., Bevægelse, Liv, f. Ex. Andante con m.

Motor eller Kraftmaskine kaldes en Maskine, ved Hjælp af hvilken Varme eller Elektricitet forvandles til Bevægkraft; Dampmaskinen og Dynamomaskinen ere de vigtigste Former for en M. Et Menneske kan ogsaa betragtes som en M., fordi det kan afgive Bevægkraft. **Motorisk**, hvad der frembringer Bevægelse eller angaar Bevægelsesevnen, bruges i Lægevidensk. især om de Nerver, der forplante Tilskyndelsen til Bevægelser fra Hjærnen til Musklerne.

Motril, Stad i den spanske Prov. Granada, 8 M. s. for Granada i Nærheden af Middelhavet. 17,000 I. I Omegnen dyrkes Sukkerrør, Bomuld, Majs og Vin. Sukkerkogeri og Saliner. Blygruber i Nærheden.

Mottlau, en Arm af Weichselfloden, omflyder Danzig.

Motto, en kort, sindrig Sentens, som sættes paa Titelbladet af en Bog eller til Overskrift for en Afhandling for at antyde dens Indhold eller Retning.

Mottram, Fabrikstad i Cheshire i England, 2 M. ø. s. ø. for Manchester, med 30,000 I.

Motzfeldt, Peter, norsk Statsmand, f. 3 Aug. 1777 paa Stubban i Ørkedalen, blev Lieutenant i Artilleriet 1795, Capitain 1803, gjorde fra 1802 Tjeneste i dansk Vestindien indtil Øerne 1807 besattes af Englænderne og den militære Besætning som Krigsfanger førtes til England; han blev udløst 1809 og fik nu Station i Bergen, var 1814 fremtrædende Medlem (fra Bergen) af Rigsforsamlingen paa Eidsvold, hvor han hørte til Selvstændighedspartiet, og af det overordentlige Storting 1814, hvor han var Præsident i Lagtinget og Formand i den til at undersøge Landets Tilstand nedsatte Comité; han stemte 20 Oct. som de andre Bergensrepræsentanter mod Foreningen med Sverige, men da denne var vedtagen, blev det overdraget ham at concipere Kundgjørelsen herom, og han blev indvalgt i den Comité, som havde at forhandle med de svenske Commissærer om Foreningen, og havde saaledes adskillig Indflydelse paa dennes Charakter. Kort efter blev M. udnævnt til Statsraad (18 Nov. 1814), tilbragte det første Aar som Medlem af Statsraadsafdelingen i Stockholm, ledede fra 1816 Armédepartementet og fra 1822 i Regelen det nyoprettede Revisionsdepartement. M. var en frimodig og selvstændig Mand, som derved hyppig kom i Modsætning til Carl Johan og efterhaanden tabte dennes Tillid; en personlig Krænkelse fra Kongens Side bragte ham til 1837 at tage sin Afsked som Statsraad. 1839 blev han beskikket til Medlem af den unionelle Comité, som skulde afgive Betænkning og Forslag til Forandringer om en Del unionelle Anliggender, men da denne Comitées Hverv blev forandret til at omfatte en Revision af hele Rigsakten, traadte M. ud, da det hørte til hans Hovedsynsmaader, at man maatte være varsom med at gjøre Forandringer i de unionelle Forhold. Han trak sig nu helt ud af det offentlige Liv og døde 1 Apr. 1854. — Hans Søn, **Ulrik Anton M.**, f. paa St. Thomas 27 Jan. 1807, blev juridisk Candidat i Christiania 1826 og allerede 1829 kaldt til Universitetet som Lector (1839 Professor) i Lovkyndighed. 1842 udnævntes han til Højesteretsassessor og virkede som saadan til sin Død med Undtagelse af Aarene 1847—52, da han var Sorenskriver i Rakkestad. 1836 grundlagde han med C. Fougstad og Schweigaard Dagbladet „Den Constitutionelle", i hvis Redaction han deltog indtil 1840, for det meste som Hovedredacteur, og hvori en Mængde Artikler fra hans Haand findes. 1851 valgtes han til Stortingsmand fra Smaalenenes Amt og 1854, 1857 og 1859 fra Christiania, i hvis Communalbestyrelse han ogsaa en Tid var Ordfører. Paa Tinget hørte han til de mest indflydelsesrige og ansete Medlemmer, var 1854 Medlem af den af Stortinget valgte Jurycommission, 1857 og paa det extraordinære Ting 1858 Præsident og fremsatte 1854 det Forslag angaaende Ophævelsen af Statholderposten, der vakte en saa langvarig og bitter Strid. Ogsaa 1862 blev han valgt til Stortingsmand, men hindredes da ved Sygdom i at give Møde. Af hans Skrifter kunne nævnes „Den norske Kirkeret" (1844) og „Lovgivningen om Odels- og Aasædesretten" (1846). D. 10 Juli 1865. — Hans yngre Broder, **Ketil Johnsen Melsted M.**, f. i Bergen 10 Aug. 1814, blev 1832 Secondlieutenant og 1834 Premierlieutenant i Marinen og var 1852—53 Expeditionschef for Postvæsenet under Departementet for det indre; i de følgende Aar fungerede han som Opsynschef ved Vaarsildefisket og senere ved Lofotfisket, hvorefter han 1857 blev Generalpostdirecteur. 1854—59 var han Stortingsmand fra Christiania og blev i Aug. 1860 Statsraad og Chef for Marine- og Postdepartementet, men afgik allerede i Dec. 1861. Han boede fra nu af paa sin Ejendom ved Horten og valgtes 1871 atter ind i Stortinget som Repræsentant for Jarlsberg og Larviks Amt. Som Medlem af alle Ting indtil 1885 var han en ivrig Modstander af det Stangske Ministerium og kæmpede for Statsraadernes Adgang til Stortingets Forhandlinger; dog vilde han ikke gaa med til at frakjende Kongen absolut Veto i Grundlovssager, ligesom han efterhaanden nærmede sig Højrepartiet; han nød stor Anseelse som et kundskabsrigt og indsigtsfuldt Medlem af Tinget, maaske dog mest ved sin skarpe og slagfærdige Deltagelse i Debatten. Som Formand i en kgl. Commission indlagde han sig megen Fortjeneste ved Forarbejderne til Loven af 1857 om Torskefiskeriet i Lofoten.

Mouche, fr. [musch], egtl. Flue; Skjønhedsplet. **Mouches volantes** [musch volāngt], bevægelige sorte Punkter og Pletter for Øjnene, hidrøre fra smaa fremmede Legemer i Glasvædsken. Saadanne findes altid i ethvert normalt Øje, men ere her meget smaa, hvorfor de i Regelen kun ses ved stærk Belysning eller ved abnorm Følsomhed af Nethinden, som hos nervøse Personer; disse m. v., der navnlig iagttages af kortsynede Individer, ere aldeles betydningsløse. Derimod ere de større m. v. knyttede til Sygdomme i Glasvædsken, hvorved der dannes større fremmede Legemer (f. Ex.

Rester af Blødninger), der ogsaa kunne ses udenfra ved Øjenspejlet. M. v. maa ikke forvexles med Scotomer (s. d. A.).

Moucheron, Frederik de [musch'röng], hollandsk Landskabsmaler, f. 1633 i Emden, d. efter 1713 i Amsterdam, var Elev af Asselijn, som han dog ikke naar. — Hans Søn, **Isaak de M.**, kaldt „Ordonnance" paa Grund af den gode Anordning i hans Billeder, f. 1670 i Amsterdam, d. 1744, ligner Faderen saa vel i Behandlingen som i Valget af Emner, men staar over ham i Farvens Kraft og Harmoni. Han havde levet en Tid lang i Italien, hvorfra mange af hans Emner ere tagne. Han har ogsaa raderet nogle Landskaber.

Moulinèring [mu], Tvinding af snoede Silketraade til Sytraad.

Moulinet, fr. [mulinā], Mølle; en Tur i Dansen »les lanciers«.

Moulins [mulǟng], Hovedstad i det franske Dep. Allier ved Floden Allier, 36 M. s. f. ø. for Paris. 18,000 I. Bispesæde. Prægtig Bro over Allier. Fabrikation af Silkestoffer, Læder, Jærn og Staalvarer. Handel med Kul, Tømmer og Jærn.

Mounet-Sully, Jean [munā sylli], fransk Skuespiller, f. 1843, debuterede 1868 paa Odéon, var under den fransk-tyske Krig Officer i Mobilgarden og vilde have opgivet Scenen, men kom 1872 til at debutere paa Théâtre-français som „Orest", i hvilken Rolle han gjorde saa stor Lykke, at han, der nu anses for en af Frankrigs største tragiske Skuespillere, allerede to Aar efter blev Sociétaire.

Mounier, Jean Jos. [munië], f. 12 Nov. 1758 i Grenoble, fik 1783 et Dommerembede i sin Fødeby og var 1788 Leder for den politiske Bevægelse i Dauphiné og Secretær i Provinsens Stænderforsamling, hvis Optræden væsentlig fremskyndede Rigsstændernes Sammenkaldelse. M. valgtes hertil og fremkaldte Edsaflæggelsen i Boldhuset, men hørte ellers til de maadeholdne Frihedsmænd, der vilde have to Kamre og kongeligt Veto. Han søgte stadig at hindre et Brud mellem Kongen og Nationalforsamlingen, og efter Overflytningen til Paris opgav han, som kort forinden var valgt til Formand, sit Sæde og drog til Dauphiné, hvor han vilde rejse Stænderne til Værn for Kongedømmet. I Maj 1790 drog han til Schweiz, hvor han skrev et berømt Skrift, »Recherches sur les causes, qui ont empêché les Français de devenir libres« (1792), og et andet, »Adolphe« (1794), imod Folkesouveræneteten. 1795 drog han til Weimar og oprettede paa Slottet Belvedere en Højskole, der især besøgtes af unge Engelskmænd. 1800 vendte han tilbage til Frankrig, blev 1802 Præfect og 1805 Statsraad; d. 26 Jan. 1806.

Mount Vèrnon, et Landsted i Staten Øst-Virginia i Nordamerika, ved Potomacs højre Bred, 2 M. neden for Washington, var Washingtons Bolig i hans sidste Leveaar, og her ligger han begravet.

Mouradgea d'Ohsson, s. d'Ohsson.

Mouscron [muskröng], Stad i den belgiske Prov. Vest-Flandern, 7 M. s. for Brügge, i Nærheden af den franske Grænse. 10,000 I. Oljemøller.

Mousséra [mus], bruse op, bruges især om kulsyreholdende Drikke, Øl, Champagne o. a. Vine, Mineralvande, der ere mættede med Kulsyren under Tryk, og som derfor skumme stærkt, naar Trykket hæves, Vædsken bevæges eller opvarmes eller kommer i Berøring med faste, især pulverformede Legemer (f. Ex. pulveriseret Sukker). **Mousseret Skrift**, Skrift, indstret ved Figurer i Trækkene, navnlig i de fede Linjer.

Moustache, fr. [mustāsch] (af gr. μύσταξ), Overskjæg.

Mouton, Georges [mutōng], Greve af Lobau, fransk Marschal, f. 21 Febr. 1770 i Pfalzburg i Lothringen, traadte 1792 ind i en Bataillon Frivillige og rykkede rask op, saa at han 1805 blev Brigadegeneral og Generaladjudant hos Kejseren. 1807 blev han Divisionsgeneral og Generalinspecteur over Rytteriet, udmærkede sig i Spanien 1808 og især i Slaget ved Aspern 1809, da han væsentlig havde Æren for at redde den franske Hær, som var sammentrængt paa Øen Lobau; han fik derfor ogsaa sin Grevetitel herfra. Paa Toget til Rusland 1812 fulgte M. Kejseren som Understabschef og var en af de faa, der paa Tilbagetoget fulgte med ham til Frankrig for at organisere en ny Hær. 1813 kæmpede han ved Lützen og Bautzen og blev Krigsfange ved Dresdens Overgivelse; i Slaget ved Waterloo 1815 gjorde han den yderste Anstrængelse for at samle Resterne af Hæren og faldt anden Gang i Fangenskab. Han levede derefter forvist i Belgien indtil 1818. Under Julirevolutionen 1830 hørte han til Municipalcommissionen i Paris, understøttede Ludvig Philips Ophøjelse til Konge og blev til Løn Pair og i Dec. Chef for Nationalgarden i Paris, samt 1831 Marschal. I Maj 1832 standsede han et Folkeopløb i Paris ved at bruge Sprøjter imod det. D. 21 Nov. 1838. Bekjendt er Napoleons spøgende Ordspil: »mon mouton c'est un lion« (mit Faar er en Løve).

Mowatt, Anna [möatt], amerikansk Forfatterinde og Skuespillerinde, f. c. 1821 i Bordeaux af amerikanske Forældre, kom som Barn til New-York, hvor hun 15 Aar gl. ægtede Advocat M. Snart optraadte hun som Digterinde og udgav efter en Rejse i Europa Dramaet »Gutzara or the Persian Slave«. Hendes Mand blev ødelagt ved en Fallit, og efter forgjæves Forsøg paa at erhverve sig Underhold ved dramatiske Oplæsninger, Romanen »The Fortune Hunter« og Komedien »Fashion« betraadte hun Scenen og debuterede med Glans i Bulwers »The Lady of Lyons«. Paa en Rejse i England gjorde hun stor Lykke paa Theatret. 1851 døde hendes Mand; 1854 trak hun sig tilbage fra Scenen og udgav »Autobiography of an Actress, or Eight Years on the Stage«. Kort efter ægtede hun Journalisten W. Ritchie.

Movère, bevæge; andrage om, foreslaa; jvfr. Motion.

Movers, Franz Karl, tysk Orientalist, f. 1806 i Westfalen, blev 1839 Professor i katholsk Theologi ved Universitet i Breslau og døde her 1856. Han er bekjendt ved sine Arbejder over den phønikiske og bibelske Phi-

lologi; de vigtigste ere „Krit. Untersuch. über die alt-test. Chronik“ (1834) og „Die Phönizier“ (1840—56), hans Hovedværk, ledsaget af phønikiske Textstykker i to Bind.

Moxa, en lille, af let antændelige Stoffer tilberedt Cylinder eller Kegle, der i Lægekunsten anvendes til at afbrændes paa den ydre Hud for at fremkalde en overfladisk Brandskorpe og ved denne bevirke en Afledning fra indre Dele (Moxibustion).

Moyo [mōjo] ell. **Moio**, et Vinmaal i Spanien, lig 16 Cantaras ell. 267 danske Potter. I Portugal er det et Kornmaal, lig 15 Fangas, i Lissabon 5,900, i Porto 7,832 danske Tønder.

Mozarabere, d. e. Fremmede blandt Araberne, kaldtes oprindelig de arabiske Stammer, som ikke i ublandet Linje nedstammede fra den fælles Stamfader Cahtan (s. Himjariter), i en senere Tid de christne i Spanien, som under Arabernes Herredømme (fra det 8de Aarh.) holdt fast ved deres christne Tro med deres gamle Liturgi, idet de vægrede sig ved at antage den romerske. Endnu afholdes Gudstjenesten i nogle Menigheder i Ærkebispedømmet Toledo efter denne „mozarabiske“ Liturgi.

Mozart, Wolfgang Amadeus, f. 27 Jan. 1756 i Salzburg, hvor hans Fader, **Leopold M.** (f. 1719, d. 1787), var ærkebiskoppelig Capelmester. Denne var ikke blot en grundig Musiker, men tillige en fortræffelig Lærer og en videnskabelig dannet og samvittighedsfuld Mand, der klart opfattede den store Opgave at lede og udvikle Sønnens vidunderlige musikalske Evner. Allerede 1762 kunde derfor den unge M. optræde som Claverspiller i München, Wien o. fl. St. i Forening med sin 5 Aar ældre Søster, Marie Anna, der ligeledes var rigt musikalsk begavet, og 1763—66 udvidedes Kunstrejserne til Frankrig, Holland og England, hvor Forbavselsen, Begejstringen og Forgudelsen vare uden Grænser, naar den geniale Dreng spillede de vanskeligste Claverstykker, naar han improviserede, eller naar han lod sig høre paa Orgel og Violin. Efter sin Tilbagekomst til Salzburg syslede han ivrig med contrapunktiske Studier og rejste derpaa 1768 til Wien, hvor han componerede en Messe, hvis Opførelse han selv dirigerede, og paa Kejser Frants I.s Opfordring sin første Opera, »La finta semplice«. 1769—70 gjorde han en Triumphrejse gjennem Italien. Hans Opera »Mitridate« opførtes 20 Aftener i Træk i Milano, og det blev overdraget ham at componere Operaen til det følgende Carneval. De musikalske Akademier kappedes om at gjøre ham til deres Æresmedlem, Paven udnævnte ham til Ridder af den gyldne Spore (en Udmærkelse, som kort forinden var bleven tildelt Gluck), og Folket udtrykte sin Beundring ved at kalde ham »il cavaliere filarmonico«. Skjønt han tillige havde componeret en Mængde instrumentale og vocale Værker, deriblandt en dramatisk Serenade for Marie Theresia, Operaen »La finta giardiniera« (1775) for München og s. A. »Il rè pastore«, saa han sig dog nødt til for en nøsel Løn at være Concertmester i Salzburg og finde sig i at blive behandlet som simpel Lakej af sin ærkebiskoppelige Herre. Efter at have skrevet Chor og Mellemakter til Dramaet »Thamos« og en Opera »Zaide«, fuldendte han 1780 den første af de 7 Operaer, der særlig grundlagde hans Betydning som dramatisk Componist, nemlig »Idomeneo«. Deri slog han ind paa den af Gluck angivne Retning, men udvidede og omformede den med alle de rige Midler, der stod til hans Raadighed. Operaen gjorde umaadelig Lykke i München, og dette bidrog maaske til, at M., der maatte følge sin Herre til Wien, træt af dennes Insulter opsagde ham Huldskab og Troskab og forsøgte at bryde sig en Bane i den østerrigske Hovedstad. Joseph II overdrog ham at componere Musik til „Bortførelsen fra Seraillet“ (1781), der ved sin inderlige Følelse og sit overstrømmende Lune greb alle og skaffede ham en fuldstændig Triumph over hans Modstandere. 1785 skrev han Oratoriet »Davidde penitente« og de to sidste af de berømte Strygekvartetter, som ere tilegnede Haydn, der ved at høre dem erklærede, at M. var Verdens største Componist. 1786 componerede han Syngespillet „Skuespildirecteuren“ og Operaen „Figaros Bryllup“, hvis Text var bygget paa Beaumarchais's bekjendte Lystspil. Uagtet den i alle Henseender mesterlige Musik fandt denne Opera ikke ret Naade hos Wienerne, hvorfor for øvrigt en slet Udførelse bar en Del af Skylden, men i Prag vakte den stor Begejstring, og M., som var til Stede ved Opførelsen og desuden havde givet flere meget besøgte Concerter der, lovede derfor, at Pragerne skulde have hans næste Opera. Denne blev „Don Juan“, der første Gang opførtes 29 Oct. 1787 under uendelig Jubel fra Tilhørernes Side. I Wien kom den først til Opførelse det følg. Aar og blev modtaget temmelig kølig, ja fortrængtes endog inden kort Tid af Salieris „Axur“, ligesom „Figaro“ havde maattet vige Pladsen for Martins »Una cosa rara«. Begejstringen for „Don Juan“ foranledigede dog rimeligvis, at M. blev udnævnt til kejserlig Kammercomponist med en aarlig Lønning af 800 Gyld., og denne Kejserens Naade fandt den beskedne Kunstner saa overordentlig, at han afslog et glimrende Tilbud om at blive Capelmester hos den preussiske Konge, overbevist om, at hans elskede Kejser nok vilde sørge for ham. Og det gjorde Kejseren ogsaa paa sin Maade, da han overdrog ham at skrive Musik til »Così fan tutte« (1790), men udnævnte en anden til den af M. ansøgte Post som 2den Hofcapelmester. M. blev derpaa Assistent hos Capelmesteren ved Stephanskirken med Udsigt til at blive dennes Efterfølger, men dette Embede opnaaede han for silde, idet Udnævnelsen kom, da han laa paa sit Dødsleje. 1788—89 skrev han en Mængde forskjelligartede Værker, blandt hvilke de 3 Symphonier i Es-Dur, G-Moll og C-Dur (med Slutningsfuga) bleve fuldendte i 6 Uger, og i sit sidste Leveaar „Tryllefløjten“, „Titus“ og endelig „Requiem“. Texten til „Tryllefløjten“ skaffede Schikaneder (s. d. A.), som M. havde lært at kjende i Salzburg, og hvis slette Formuesomstændigheder som Theaterentrepreneur skulde bringes paa Fode af den i pecuniær Henseende lige saa slet stillede Componist. Resultatet svarede til Schikaneders Forventninger, thi Operaen gik stadig for fuldt Hus, men M. vandt ingen Penge derved, kun en

ualmindelig Popularitet over hele Tyskland. „Titus“ blev componeret til Leopold II.s Kroning i Prag og var som Festopera beregnet paa brillante Solopartier og Slutningschor. Caldara, Hasse og Naumann havde tidligere skrevet Musik til den samme Text, men M. overtraf langt sine Forgængere. „Requiem“ blev den udødelige Mesters Svanesang. Han naaede dog ikke at gjøre det fuldstændig færdigt, og hans Elev Süßmaier maatte, til Dels efter hans Anvisning, udfylde det manglende. 5 Dec. 1791 udaandede han. Da hans Enke saa at sige intet havde til at bestride Begravelsesomkostningerne med, jordedes Verdens mest begavede Tonekunstner ligesom andre Fattige, og Stedet blev hurtig glemt. Først 1859 satte man en Mindesten der, hvor man mente, at hans jordiske Levninger havde hvilet. — Der er i det foregaaende kun nævnet en ringe Del af M.s Compositioner; thi deres Tal er trods hans korte Levetid utrolig stort. Størst Betydning har han som dramatisk Componist, og i denne Retning vil han sikkert til alle Tider staa som den uopnaaelige. Men ogsaa som Instrumentalcomponist er han i høj Grad mærkværdig, og hans Symphonier og Concerter, hans Kammermusik og Sonater ville altid staa som Mønstre og vidne om den ham ejendommelige Finhed og Skjønhedssans. M.s Enke giftede sig senere med Legationsraad Nissen ved det danske Gesandtskab i Wien, der udgav en M.-Biographi og sørgede for M.s to Sønner, af hvilke den ældste blev østerrigsk Embedsmand og den yngste (f. 1791, d. 1844), der var opkaldt efter Faderen, Pianist og Componist, men uden fremragende Betydning.

Mr. og **Mrs.**, Abbrev. for Mister og Mistress.

Msta, Flod i Vestrusland, falder ud i Ilmen Søen og er i Kanalforbindelse med Tverza, som falder i Volga og saaledes forbinder Østersøen med det kaspiske Hav.

Mtesas Rige, s. Uganda.

Muällaqat, s. Arab. Litteratur. Foruden særskilte Udgaver af de enkelte M. haves en samlet Udgave med Scholier ved Arnold (1850), senere ved Ahlwardt (»The diwans of the 6 ancient ar. poets«, Lond. 1870), og forskjellige Oversættelser, paa Engelsk ved W. Jones (1782), paa Fransk af Caussin de Perceval i »Essai sur l'hist. des Arabes« (1847), paa Tysk af Rückert i „Hamasa“ osv. Jvfr. Imrûlqais.

Muata Jamvos Rige, en Negerstat i Sydafrika, mellem 7° og 14° s. Br. og 35° og 45° ø. L., saaledes kaldet efter dens Behersker, under hvem talrige Vasalfyrster dele Landet imellem sig. Det gjennemstrømmes af mange Bifloder til Congo, er bjærgfuldt og rigt paa Jærn- og Kobbermalme, har ret sundt Klima og er temmelig vel dyrket. Hovedstad Kabebe.

Mucilāgo, det pharmaceutiske Navn for en tyk, slimet Vædske, der faas ved Opløsning eller Udblødning af Gummi eller Planteslim i Vand, f. Ex. M. gummi arabici, Gummislim, Bandoline (s. d. A.).

Mucin, et kvælstofholdigt Stof, der findes i Galden, Spyttet og Slimen fra Luftvejenes, Tarmkanalens og Urinvejenes Slimhinder; s. Slim. **Mucinsyre**, d. s. s. Slimsyre.

Mūcius, en plebejisk Slægt hos Romerne, der udledede sin Herkomst fra Cajus M. Scævola, om hvem Sagnet fortæller, at han, da Rom 507 f. Chr. belejredes af den etruskiske Konge Porsena, besluttede at redde Fædrelandet ved at dræbe den fjendtlige Konge. Ved en Fejltagelse dræbte han Kongens Skriver i Stedet for denne selv, og da han derpaa førtes frem for Kongen, rakte han for at vise sin Standhaftighed sin højre Haand ind i den paa Alteret tændte Ild og holdt den saa længe, indtil den var opbrændt. Greben af Beundring lod Porsena M. sætte i Frihed; det romerske Folk skjænkede ham til Belønning et Stykke Land (Mucia prata). — Blandt de senere M. ere følgende de mest bekjendte. Publius M. Scævola, Consul 133 f. Chr., støttede Tiberius Gracchus's Planer, blev senere Pontifex Maximus og vandt et stort Navn som Retslærd. — Quintus M. Scævola, Augur, Fætter til den foreg., var Ciceros Lærer i Retsvidenskaben og Consul 117. — Quintus M. Scævola, Pontifex Maximus, Søn af den ældre Pontifex, Consul 95, blev dræbt 83 paa den yngre Marius's Befaling; han var en udmærket Taler, hvis 18 Bøger om jus civile gjaldt for et Hovedværk. — En Broder til den ældre Pontifex, Publius Licinius Crassus Mucianus, der ved Adoption var optagen i den liciniske Slægt, Consul 131, blev overvundet og dræbt af Aristonicus, der forsøgte at erobre det Romerne af Kong Attalos III testamenterede pergamenske Rige. — I Kejsertiden levede Cajus Licinius Crassus Mucianus, der blev Statholder i Syrien og gjorde sig bekjendt som Historieskriver.

Mückadell, Grevskab i Fyn, Svendborg Amt, oprettet 26 Nov. 1784 af Grev Albr. Christ. Schaffalitzky de M. (af en gammel mährisk Adelsslægt), som ved to Giftermaal var kommen i Besiddelse af Brobygaard, Arreskov og Gjeldskov og dertil kjøbte Ølstedgaard, af hvilke 4 Godser Grevskabet bestaar. Det udgjør 1,261 Tdr. Hartkorn, hvoraf 939 er Fæstegods. Dets Hovedsæde var indtil 1833 Arreskov, men er nu Brobygaard (s. d. A.). Siden 1858 er Stifterens Sønnesøns Søn, Grev Erik Eug. Sch. de M., f. 1834, Grevskabets Besidder.

Mud [myd] ell. Zak, det hollandske Navn paa Hektoliter.

Mudania, Stad i Lilleasien ved Marmara-Havet, 10 M. s. for Constantinopel. 10,000 J. Staden er forbunden med Brussa ved Jærnbane og tjener som dens Havn.

Muddermaskiner anvendes til Rensning og Uddybning af Havne, Kanaler, Floder osv. eller af Byggegrunde under Vand. De kunne deles i M. med afbrudt og M. med jævn Bevægelse. Til de første høre *Skemaskinerne* og *Kassemaskinerne*. Ved Skemaskinerne er det gravende Redskab en Ske eller Skovl, der stødes ned i Bunden og efter at være fyldt trækkes op med et Tov, en Kjæde ell. desl. Ved Kassemaskinerne eller Spandmaskinerne er det gravende Redskab et Slags tvedelt Kasse eller Spand, der sænkes aaben og trækkes lukket op. Ved M. med jævn Bevægelse, *Spandkjædemaskinerne*, anbringes en Række Spande paa en Kjæde uden Ende, der for neden og for oven gaar over en Bom; de to Bomme ere forbundne ved en Ramme med Lejer, der kal-

des Slæden, der for oven er bevægelig om en vandret Axe og for neden er ophængt saaledes, at den kan hæves og sænkes. Spandkjæden med Spandene bevæges om Slæden, saaledes at Spandene føres ned under denne, trækkes gjennem Mudderet og opad den, indtil de ved Ombrejningen for oven kaste de opmudrede Materialer fra sig. Spandene gjøres af Jærn med skærende Kant (Næse) og gjennemhullet Bund. Som oftest anbringes M. fast paa et dertil indrettet Fartøj. Som bevægende Kraft for M. anvendes Haand-, Heste- eller Dampkraft. Man har i den senere Tid ogsaa anvendt saakaldte Pumpemaskiner, hvorved man pumper det løsnede Stof op. Det opmudrede Stof anbringes, hvad enten det ene eller det anden Slags M. anvendes, sædvanligst i Pramme, der undertiden kunne udtømmes ved at deres Bund er til at aabne; men man har ogsaa indrettet de Fartøjer, paa hvilke M. er anbragt, til at optage det opmudrede, og endelig har man særlig ved Pumpemaskinerne indrettet sig paa samtidig med Oppumpningen at opløse Materialet ved gjennem Rørledninger at trykke det hen paa Arealer, der skulle opfyldes. Man har til Udgravning i Land indrettet Maskiner, der fuldstændig svare til og arbejde som M.

Muëzzin, den Udraaber, som fra Minareten forkynder Muhammedanerne Bedetimen.

Muffel, **Muffelovn**, s. **Ovn**. Gjenstande, der skulle ophedes uden umiddelbar Berøring med Ilden for ikke at smudses af Aske, anbringes i en M., en Kasse af ildfast Ler med flad Bund og hvælvet Loft med Dør foran og omgiven af Ilden i en Ovn (Muffelovn). En M. bruges til Afdrivning af Sølv i det smaa, til Indbrænding paa Porcelæn af de Emailfarver, der ikke taale den stærke Hede i Blankovnen (Muffelfarver), osv.

Muflon, s. **Faar**.

Mŭfti, den øverste muhammedanske Retslærde, der efter Koranen udsiger sin Afgjørelse, Fetwâ, saavel til Regeringen som til Private.

Muggia [mŭddscha], Stad i det østerrigske Markgrevskab Istrien, 1 M. s. for Triest, ved en Vig af Triest-Bugten. 7,000 J. Havn, kejserligt Skibsværft. Fiskeri. I Nærheden er den østerrigske Lloyds store Værfter.

Muhămmed Abul-Kasim ibn Abdallah, Religionsstifter, Lovgiver og Hærfører, en af de mærkeligste Personligheder, Historien kan opvise. Hans Fødsel i det 40de Aar af Kosroes d. stores ell. Nuschirwans Regering, d. 12te i Maaneden Rebi I, svarende efter den sandsynligste Beregning til 28 Aug. 570, indtræder paa en Tid, da den christne Religion svækket ved dogmatiske Kjævlerier i det byzantinske Rige kun sparsomt i Forbindelse med den jødiske havde faaet Indpas paa den arabiske Halvø, hvor Hedenskab og Afgudsdyrkelse vare overvejende. Allerede før hans Fødsel døde hans Fader Abdallah, og 6 Aar gl. mistede han sin Moder, hvorfor hans Opdragelse overdroges til Bedstefaderen, Abd-el-Muttalib, af Hâschims Slægt og Koreischs berømte Stamme, der førte Opsynet med Helligdommen i Mekka. Ved dennes Død kom M. til sin Onkel Abu-Talebb, kjødelig Broder til Faderen Abdallah, og foretog allerede som Barn en Handelsrejse med denne til Syrien, hvor en christen Munk Bahira skal have forudsagt hans tilkommende Storhed. Med Undtagelse af, at han ledsagede sin Onkel og næppe 14—15 Aar gl. deltog i en Kamp med nogle arabiske Stammer, samt at han ved sin Sandhedskjærlighed og uplettede Charakter havde erhvervet sig Tilnavnet „el-Amin“ d. e. den tro, hengik hans øvrige Ungdom ubemærket indtil hans 25de Aar, da han ægtede den rige Enke Kadidscha, for hvem han havde foretaget flere Handelsrejser, og nu efter at have opnaaet Anseelse i sin Stamme deltog i Stiftelsen af et Forbund mod Lovløshed og Undertrykkelse af de fattige i Mekka („Hilf el-fudhul“), samt tilintetgjorde en Sammensværgelse, der havde til Hensigt at bringe Arabien under det byzantinske Herredømme. Ved at se sit Lands Opløsningstilstand vaktes Lysten hos ham til en religiøs Reform, og han tilbragte længere Tid i Ensomhed i Bjærgegnen ved Hira i Nærheden af Mekka, hengivende sig til Bøn og Faste. Det var her, at han efter den Tids almindelige Forestilling mente at høre en Herrens Aabenbaring og Guds Stemme i sit Indre, der befalede ham at meddele sine Landsmænd Begyndelsen af de Aabenbaringer, der samlede have faaet Navn af Koranen (s. **Alkoran**): „Læs i din Herres Navn“ osv., den 96de Sura. Endnu mistvivlede han om sin Kaldelse og var nær ved Selvmord, da han anden Gang troede at høre en Stemme fra Himlen byde: „O du, som er indhyllet i din Kappe, staa op, bring Budskab og pris din Herre“ (74de Sura). Hans Liv var fra nu af helliget den religiøse Reform, til hvilken kun faa af hans nærmeste fra Begyndelsen sluttede sig, nemlig Kadidscha, hans Fætter Ali, Søn af Abu-Talebb, og hans Frigivne Zeid, der havde foretrukket at blive hos Propheten efter at have faaet sin Frihed. Kun langsomt voxede Antallet af hans Tilhængere, der stadig vare udsatte for de hedenske Stammers Forfølgelser; selv Abu-Talebb truedes paa Livet, fordi han understøttede sin Brodersøn, hvem imidlertid hverken Trusler eller verdslig Magt formaaede at afholde fra den en Gang betraadte Bane. For at skaane sine Tilhængere, hvis Stilling daglig forværredes, raadede han dem at flygte til Abessinien, hvis Fyrste (Negus) afslog Koreischiternes Fordring at udlevere et Antal af henim. 82 Mænd og 18 Kvinder, der her havde søgt et Tilflugtssted. Under alle Forfølgelser fortsatte M. sin Lære: „Jeg er kun et Menneske, lig eder, men jeg bringer et glad Budskab; hører, hvad jeg forkynder, og eders Lod vil blive lykkelig her og hisset“; det lykkedes ham at vinde to formaaende Tilhængere for den nye Lære, sin Onkel Hamza og den senere berømte Kalif Omar; men samtidig 619—20 døde Abu-Talebb og Kadidscha, og hans Fjenders Efterstræbelser voxede, da de antog ham for berøvet al Hjælp. Han prøvede da paa at flygte til Thaif, men nødtes til at vende tilbage til Mekka, hvor en Hændelse bragte ham sammen med 6 Mænd fra det fjærntliggende Yathrib (Medina), der antog hans Lære og næste Aar bragte 6 nye Proselyter. De indgik en højtidelig Forpligtelse til kun at tilbede den eneste sande Gud, ikke at stjæle eller

begaa Utugt, at adlyde Propheten i alt godt og blive ham tro. Denne Pagt kaldtes efter Stedet, hvor den sluttedes, Pagten ved Akaba og vandt Udbredelse i Medina, saa at i det n. A. (622) et Antal af 75 Medinensere indbød Propheten til deres By og i Overensstemmelse med den første Pagt forpligtede sig til at ofre Liv og Blod for den nye Lære; heller ikke Propheten maatte da nogen Sinde forlade dem, og 12 Mænd (Nakib) valgtes til Forstandere for den nye Lære. Medens de fleste af hans Tilhængere efterhaanden søgte Tilflugt i Medina, blev Propheten tilbage med Abu-Bekr og Ali i Mekka, hvorfra han kun ved en hurtig Flugt til Bjærgene syd for Byen undgik at falde som Offer for sine Fjenders Hævntørst. Den tredje Dags Aften forlod M. og Abu-Bekr den Hule, hvor de havde søgt Tilflugt, og naaede paa to Kameler Yathrib d. 12te i Rebi I, d. e. 20 Sept. 622, efterfulgte kort efter af Ali, der var bleven tilbage i Mekka for at skjule Flugten. Det er denne Begivenhed, der kaldes Hedschra (Flugten), og fra hvilken Muhammedanerne regne deres Aar. Fra dette Øjeblik ligger M.s Liv klart for os indtil den mindste Detail; de to Stammer Aus og Khasredj vare hans fornemste Tilhængere, der kaldes Ansarer (Hjælpere), i Modsætning til Muhâdjerûn, d. e. Flygtningerne, navnl. de, som havde opgivet deres Hjem i Mekka for at følge den nye Lære. Yathrib erholdt fra nu af Navnet Medinat-un-nabi d. e. „Prophetens Stad", og den første Moské opførtes her kort efter. Propheten optraadte fra nu af tillige som Hærfører og Lovgiver og bestemte de ham omgivende jødiske og christne Stammers indbyrdes Rettigheder, idet deres Tvistigheder skulde undergives hans Kjendelse. Da imidlertid de hedenske Stammer i Mekka vedligeholdt en forræderisk Forbindelse med de medinensiske Jøder, maatte M. tænke paa krigerske Foretagender til Selvforsvar. En Overrumpling af Mekkanerne tilintetgjordes ved deres Nederlag under Abu-Djahl ved Bedr (624), ved hvilken Lejlighed Loven om Krigsbyttets Fordeling bestemtes: $\frac{1}{5}$ skulde tilfalde Statskassen og det øvrige fordeles efter Statsoverhovedets Anvisning. I et følgende Slag ved Ohud, et Bjærg ved Mekka, var Propheten, der kun havde en lille Skare paa 700 Mand mod den fjendtlige Hær, anført af Abu-Sofian paa 3,000 Md., nær ved at bukke under, saaret tillige med Omar og Abu-Bekr, efter at hans Onkel Hamza var dræbt; kun ved Alis Tapperhed reddedes han, men Fjenderne forfulgte ikke Sejren efter at have udvist en barbarisk Grusomhed mod de krigsfangne Tilhængere af M., der søgte Trøst i Anvendelse af Sur. 16, V. 127: „Vær i Taalmod over med Uret; det vil være det bedste at lide med Udholdenhed!" Den nærmeste Følge af dette Uheld var, at flere jødiske Stammer brød den indgaaede Pagt, og M. var nødt til at straffe et Par af Anførerne paa Livet, medens desuden de to Stammer Kainukha og Nadhir dømtes til Exil i Rebi I 626. En ny Hær dannedes af en Del tilbageblevne Jøder og Abu-Sofians Tilhængere, der belejrede Medina i 20 Dage, men opløstes ved indbyrdes Uenighed; en af de jødiske Stammer, Kuraiza, blev ved denne Lejlighed overvunden, og de vaabenføre Mænd dømtes til Døden. Efter at saaledes de værste Fjender vare fjærnede fra Medina, begyndte M. fra 627 at forsøge sin Læres Udbredelse blandt de tilgrænsende Stammer, ved hvis Overgang til Islam (s. d. A.) han selv med de mekkanske Flygtninge længtes efter endnu en Gang at gjense den nationale Helligdom i Mekka. En Vaabenstilstand sluttedes paa 10 Aar, ved hvilken der foruden en Del andre Indrømmelser tilstodes Medinenserne at besøge Helligdommen i Mekka og forblive der i 3 Dage. Omtrent samtidig afsendtes en Opfordring til Perserkongen og den byzantinske Kejser Heraklios til at antage Islam; et gjentaget Forsøg af jødiske Stammer paa Modstand tilintetgjordes. Hen imod Slutn. af 629 fuldførtes Besøget i Mekka, som de i Overensstemmelse med Tractaten igjen forlod efter 3 Dage; en stor Del Mekkanere bleve vundne for Islam. For at hævne en islamsk Udsendings Mord udrustedes et Tog mod Byzantinerne, der bleve slagne ved Landsbyen Muta i Syrien, uden at dog Muhammedanerne forfulgte Sejren. Endelig erobredes Mekka ved Vaabenmagt, efter at Koreischiterne selv havde brudt det indgaaede Forlig. Helligdommen rensedes for Afguderi, og M. modtog paa Højen Safa uden for Mekka Folkets Ed paa Overholdelse af den nye Pagt, der hermed var naaet til Sejer, efter at et sidste Forsøg paa Modstand var tilintetgjort ved den mægtige Stamme Hawazins Overvindelse og Thaifs Erobring. 630—31 hengik med forskjellige Stammers frivillige Antagelse af Islam, og det overdroges Ali ved sit Besøg i Mekka at bestemme en Frist af 4 Maaneder, inden hvilken det skulde være tilladt de forskjellige Stammer at vende tilbage, men efter denne Tid skulde der ikke paahvile Propheten nogen som helst Forpligtelse; ingen Afgudsdyrker maatte for Fremtiden betræde Helligdommen. Da M. antog sit Værk for endt, udførte han under Følelsen af sit forestaaende Endeligt sin sidste Rejse til Mekka, den saakaldte Farvelsvalfart, og tog i en sidste Tale fra Arafats Bjærg Afsked med sit Folk, hvem han indskjærpede sin Religions Forskrifter; han sluttede under Mængdens Tilraab: „Herre! min Sendelse er endt, mit Værk er fuldført!", hvorpaa han vendte tilbage til Medina og anvendte det sidste Aar af sit Liv paa Organisationen af det Rige, han havde stiftet. Han valgte sin Hustru Ayischas Hus til sit sidste Ophold og understøttedes den sidste Gang, han viste sig i Moskeen, af sine to Fættere Ali og Fadhl, Søn af Abbas; han opfordrede her enhver til at erklære, hvorvidt han skulde have forsømt at efterkomme nogen som helst Forpligtelse, og sluttede, idet han mindede om den nye Pagts Forskrifter, med Koranens Ord Sur. 28, V. 83: „Vi ville give det andet Liv til dem, som ikke søge at hæve sig selv paa Jorden eller gjøre Uret". Mandagen den 12 Rebi I, d. e. 8 Juni 632, udaandede Arabernes Prophet, hvem en senere Udvikling af Islam betragter som Menneskehedens Ideal og det Væsen, der i sin aandelige Præexistens hos Gud har betinget Verdens Skabelse og Men-

neskebedens Frelse. Gjennem samtidige Historieskrivere, benyttede i den seneste Tid til selvstændige Biographier, som „Leben M.s" af Sprenger og Muirs »Life of M.«, faa vi et tro Billede af denne mærkelige Mands Charakter og Væsen; uden egentlig Lærdom besad han en mægtig Indbildningskraft og fin Følelse, hvormed han beherskede andre; han var gavmild, sanddru og modig, endnu stedse de fornemste Egenskaber hos Beduinerne; ved Beskedenhed, Udholdenhed og Selvopofrelse vandt han sine Tilhængere; med de fattige delte han sit tarvelige Brød og sit Hus; mod sine personlige Fjender var han overbærende, men stræng mod Statens og Religionens Modstandere. Med Hensyn til hans Familieforhold er endnu at tilføje, at han efter Kadidscha, der, saa længe hun levede, var hans eneste Hustru, ikke modsatte sig den almindelige Skik hos sit Folk at tage flere, dog ikke over 4 Koner; blandt disse skulle her nævnes som de vigtigste Ayischa, Abu-Bekrs Datter, Haffa, Omars Datter, og Zeynab, den frigivne Zeids fraskilte Hustru, i hvilken Anledning vi endnu have nogle Vers af den 33te Sura til Forsvar for et Ægteskab, der af mange ansaas for utilladeligt. Propheten efterlod intet mandligt Afkom, men havde mistet en Søn i spæd Alder, efter hvem han kaldes Abul-Kâsim (d. e. K.s Fader); blandt hans Døtre er Fatime, Alis Hustru, den berømteste.

Muhämmed, 4 tyrkiske Sultaner. **M. I**, yngre Søn af Bajazet I, havde heftige Kampe med sine Brødre Soliman I og Musa, inden han kom til Eneherredømmet; han døde 1421. — **M. II**, Sultan 1451—81, den største Erobrer blandt de tyrkiske Sultaner, Sønnesøn af den foreg., f. 1430 i Adrianopel, fulgte sin Fader Murad II i Regeringen for tredje Gang ved dennes Død, gjorde ved Constantinopels Erobring 29 Maj 1453 Ende paa det græske Kejserdømme og bestemte den til sit Riges Hovedstad, underkastede sig 1467 efter Skanderbegs Død Albanien, erobrede i kort Tid Serbien, Grækenland, Peloponnes og det lille græske Kejserdømme Trapezunt, samt fratog Venezianerne flere græske Øer i Archipelagus og Genueserne Kaffa paa Krim. Derimod mislykkedes hans Forsøg paa 1456 at erobre Belgrad, som forsvaredes af Johannes Hunyades, og 1480 Rhodos fra Johanniterridderne. Hans Vaaben strakte sig endog til Italien, hvor hans Tropper besatte Otranto. M. døde 3 Maj 1481, netop som han havde tiltraadt et nyt Erobringstog i Lilleasien, i Nærheden af Hannibals Grav. — **M. III**, Sultan 1595—1603, Sønnesøns Sønnesøns Sønnesøn af den foreg., f. 1566, er kun bekjendt som en grusom Tyran. — **M. IV**, Sultan 1648—87, Sønnesøns Søn af den foreg., f. 1642, var en slöv Regent, under hvem Riget dog i nogen Tid gjenvandt lidt af sin tabte Glans ved de to dygtige Storvezirer Mehemed og Achmed Køprili (saaledes erobredes Candia 1669); men da han siden førte uheldige Krige med Polen og Ungarn, blev han afsat og døde i Fængsel 1692.

Muid [myi], gammelt fransk Rummaal, der til Havre holdt 27, til andre Kornsorter 18¾, til Salt 18, til Trækul 30 og til Gips 6⅞ Korntdr. I Schweiz er den (d. s. s. Saum ell. Ohm) lig 150 Liter eller 155,36 danske Potter.

Muir, John [mjuhr], udmærket Indolog, f. 1810 i Glasgow, gik 1828 som Embedsmand til Indien, hvor han ivrig studerede Sanskrit og arbejdede for at oplyse Hinduerne og forbedre deres Tilstand. 1853 trak han sig tilbage fra Tjenesten, nedsatte sig i Edinburgh og oprettede her 1862 et Professorat i Sanskrit og comparativ Philologi ved Universitetet. D. 1882. Hans Hovedværk er »Original Sanskrit Texts on the Origin and History of the People of India, their Religion and Institutions« (5 Bd., 1858—72; Bd. 1—4 tillige i 2den Udg. 1868—73), som er et Kildeskrift til Studiet af Indiens Oldtid.

Muk, en hos Hesten hyppig forekommende Sygdom, der giver sig til Kjende ved en smertefuld Hævelse omkring Fødderne, især i Kodebøjningen, og Dannelsen af Blegner og senere af Saar med Afsondring af en stinkende, klæbrig Vædske. Denne Sygdom opstaar hyppig som en Udslagsfeber (den sande M.) eller som Følge af Fugtighed, Urenlighed og Kulde, især ved Indvirkning af Snevand paa Hestens Fødder, i hvilket sidste Tilfælde der hyppig indfinder sig Brand i Huden (Mukbrandbyld).

Mukden, chin. Schin-Jang, Hovedstad i den chinesiske Prov. Sching-king, 85 M. ø. n. ø. for Peking med 170,000 J., var de mandschuriske Fyrsters Residens, indtil de bemægtigede sig den chinesiske Kejserkrone. Her er et prægtigt Mausoleum for en af de første Kejsere af Mandschudynastiet.

Mukhtär, Achmed, tyrkisk Pascha, f. 1832 i Brussa, uddannedes i Krigsskolen og var Lieutenant under Krimkrigen, blev 1860 selv Lærer i Krigsvidenskaben ved den nævnte Skole og 1865 Lærer for Sultanens ældste Søn Jussuf. 1867 blev M. Oberstlieutenant og sendtes til Jemen, hvor han udmærkede sig og rykkede op til Pascha og senere til Muschir. 1875—76 førte M. Krigen i Herzegovina, men uden særligt Held; 1877 sendtes han til Armenien, slog Russerne ved Erzerum og jog dem tilbage fra Kars i Juni, ja vandt endog Ærestitlen „Ghazi" (Sejerherre), men blev 14 Oct. selv aldeles slaaet og trængt tilbage. 1878 bragte han Ro til Veje paa Kreta, og 1884 sendtes han som tyrkisk Commissær til Ægypten.

Mukkere (Mucker), et Spotnavn, hvormed en religiøs Sekt i og ved Königsberg blev betegnet, som fik Skyld for under Skin af stræng Fromhed at hengive sig til kjødelige Lyster. En Theosoph, Joh. Heinr. Schönherr, f. 1771 i Memel, d. 1826 i Königsberg, havde fremsat den Lære, at Verden var opstaaet ved Sammenblanding af et aandeligt og et sanseligt Princip, og denne Lære blev efter hans Død videre udviklet af hans Disciple, navnlig af Præsterne Ebel og Diestel, af hvilke den første nød stor Anseelse som Præst og Sjælesørger. Snart opstod der Rygter om, at disse theosophiske Mystikere ved deres Sammenkomster, i hvilke baade Mænd og Kvinder tog Del, skulde drive alskens Utugt. En criminel Undersøgelse blev indledet, de to Præster først suspenderede og derefter afsatte; men da der efter

7 Aars Proces omsider blev fældet Dom i Sagen (1842), viste det sig, at Beskyldningerne vare ugrundede, og dette er senere blevet yderligere godtgjort ved fornyede grundige Undersøgelser af Sagens Aktstykker, hvorefter det maa siges, at de retslige Forhandlinger i sin Tid ere blevne ledede af Mænd, som vare i høj Grad forud indtagne imod de anklagede, der ingenlunde havde fortjent den haarde Behandling, for hvilken de bleve Gjenstand.

Mulahacēn ell. **Mulhacen, Cumbre de,** Spaniens højeste Bjærg, i Sierra Nevada, i den sydlige Del af Granada. 11,320 F. højt.

Mulāt (sp. mulato, af lat. mulus, Mulæsel eller blandet Dyr) kaldes den Blandingsslægt, der opstaar af Europæere og Negre.

Mulde, Flod i Konger. Sachsen, dannes af de to Arme Zwickauer-M. og Freiberger-M., løber gjennem preussisk Sachsen ind i Anhalt forbi Dessau og falder neden for denne Stad fra venstre Side i Elben.

Mulder, Gerardus Johannes, berømt hollandsk Chemiker, f. 27 Dec. 1802 i Utrecht, hvor Faderen var Læge, var fra 1827 Lector ved Medicinskolen og Læge i Rotterdam, 1840—68 Professor i Chemi ved Universitetet i Utrecht. M. har især gjort sig fortjent af den physiologiske Chemi og Agriculturchemien, men har ogsaa store Fortjenester af den analytiske Chemi. Af hans Arbejder maa foruden »Leerboek der scheikundige werktuigkunde« (1832—33, 2 Bd.), »Proeve eener algemeene physiologische scheikunde« (1843—50) og »De wijn scheikundig beschouwd« (1855) mærkes følgende Tidsskrifter, som han til Dels i Forening med flere Videnskabsmænd udgav, og hvortil han leverede mangfoldige vigtige Afhandlinger: »Bijdragen tot de natuurkundige wetenschappen« (1826—32), »Natur- en scheikundig Archief« (1833—38), »Bulletin des sciences physiques et naturelles en Néerlande« (1839—40), »Scheikundige onderzoekingen« (1842—51) og »Scheikundige verhandelingen en onderzoekingen« (1857—54), i hvilke findes en Mængde betydelige Bidrag fra hans Haand, hvoraf flere ere oversatte som særskilte Skrifter paa Tysk, f. Ex. „Die Chemie des Bieres" (1858), „Die Chemie der Ackerkrume" (1861—62, 2 Bd.) o. fl. Alle M.s Arbejder udmærke sig ved den samvittighedsfuldeste Nøjagtighed, og om end enkelte af hans theoretiske Synspunkter (f. Ex. om et „Protein" som Grundbestanddel i alle Æggehvidestoffer) ikke have kunnet holdes, ville hans factiske Meddelelser altid bevare deres Værd. Ogsaa som Marineministeriets Consulent har M. leveret vigtige Arbejder. Sin Plads som saadan maatte han opgive 1875, fordi han mistede Synet; men selv som blind kunde hans virksomme Aand ikke hvile, og han dicterede et Arbejde om den højere Undervisning i Nederlandene: »Getuigenis in zaake hooger onderwijs« (Rotterd. 1876, 2 Bd.). Han døde i Utrecht i Apr. 1880.

Muldjord bestaar af en Blanding af hensmulrede (formuldede) Plante- og Dyrelevninger og det naturlige Jordsmon, som det findes i Undergrunden. M. er derfor til Stede overalt paa Jordens Overflade, hvor en Plantevæxt finder Sted, kun i meget forskjellig Mængde efter Jordens Beskaffenhed og Plantevæxtens Frodighed. Muldlaget, der paa den dyrkede Jord ogsaa kaldes **Madjorden,** kan saaledes veksle fra 1 Tomme til 1 Alen i Dybden og derover; paa veldyrkede Marker er det sædvanlig 12—18 Tomm. dybt; en større Dybde af Muldlaget maa snarere betegnes som Havejord, hvor en kraftigere Plantevæxt og en dybere Bearbejdning af Jorden lette Muldlagets Forøgelse. M. er af den største Vigtighed for et fordelagtigt Jordbrug ikke alene paa Grund af sin chemiske Betydning for Plantevæxten som Forraadskammer for Afgrøderne, men ogsaa i physisk Henseende, idet M. ved sin mørke Farve, hvorved den adskilles fra **Undergrunden,** i stærkere Grad opfanger Solvarmen og ved at skjørne og mildne Jorden gjør denne bedre skikket til at paavirkes af Luften og holde paa Fugtigheden.

Muldvarp (Talpa), Pattedyrslægt af Insektædernes Orden, med før, trind Krop, blød Pels, kort Hale, lang, spids Tryne, men især udmærket ved fine kraftige, skovldannede, næsten lodretstillede, med brede Gravekløer udstyrede Forpoter, der ere ypperlige Graveredskaber. M. mangler et ydre Øre og har kun meget smaa Øjne, der sjælden komme til Syne; i Sydeuropa er M. ofte endog helt blind, da Huden gaar hen over det meget lille Øjeæble uden at danne nogen Spalte; denne blinde Varietet er tidligere bleven anset for en egen Art (T. cœca). M. lever af Regnorme og Insekter (f. Ex. Jordkrebs og Oldenborrelarver) og fører en underjordisk Levemaade; sin Hule har den paa et tørt, lidt højtliggende Sted, i nogle Fods Dybde; et regelmæssigt System af Gange fører derfra ud til alle Sider og hen til dens Jagtdistricter, som ere Marker og Enge med blød Jord. M. ligger ikke i Dvale om Vinteren, og man ser derfor friske „Skud" hele Aaret igjennem, naar det ikke fryser. Hvor den ikke er altfor talrig og derved bliver altfor besværlig, fortjener den at fredes, da den gjør megen Nytte ved at udrydde skadelige Insekter. I Afrika repræsenteres M. af **Guldmuldvarpen,** i Nordamerika af **Stjernemuldvarpen** (Rhinaster), med længere Hale og stjerneformig stillede Papiller omkring Snudespidsen, og **Vandmuldvarpen** (Scalops), med Svømmefødder.

Muldyr og **Mulæsel** (Mulus), Bastarderne af Hest og Æsel, det førstnævnte af Hoppe og Æselhingst, det sidste af Æselhoppe og Hingst. Muldyret er større og ligner mest Hesten, men har længere Øren, en mere æselagtig Hale og skriger som et Æsel; det er smukkere, muntrere, mere anvendeligt og derfor ogsaa mere udbredt end Mulæslet, som har Hestens Øren og Hale og vrinskende Stemme. Ingen af disse Bastarder dannes uden Menneskets Indgriben; de tillægges især i Bjærglande som Trækdyr og Lastdyr, hvortil de forene Hestens og Æslets gode Egenskaber. Som andre Bastarder ere de i Regelen ufrugtbare, M.-Hingsten altid.

Mulestol, **Mulejenny,** kaldes en af Crompton 1779 opfunden Spindemaskine, fordi den som Bastard forener det ejendommelige ved Hargreaves's Jennystol med en Hoveddel (Stræk-

hovederne) af Arkwrights Waterstol. M. spinde rykvis 5—6 Fod ad Gangen paa hvert Garn, hvoraf indtil 1,000 findes paa hver Spindestol. Spoler med Forspind sidde i to Rader, og fra dem gaar Spinder ned gjennem Strækhoveder, hvert med 3 Par Strækvalser. Samtlige Spindler sidde i én Rad paa en Vogn, hvormed de under Strækningen kjøres 5—6 Fod ud fra Strækhovederne; samtidig hvirvle Spindlerne rundt for at sno Garnet saa stærkt, at det ikke taaler yderligere Strækning. Naar Vognen er helt ude, Strækvalserne standsede og Snoningen fuldført, trykkes Garnet ned ad Spindlerne, hvorved de nylig spundne Ender ville opvikles, naar Spindlerne atter løbe rundt, idet Vognen kjører tilbage til Strækhovederne. Forhen besørgede Maskinen alle Bevægelserne med Undtagelse af Opviklingen, der bestredes af Spinderen. Efter mange Forsøg er det dog lykkedes at construere automatiske M. (selfactors), der ogsaa besørge Opviklingen, saa at Pasningen indskrænker sig til at knytte de brustne Garn og paase, at intet kommer i Vejen med Maskinen. Muletwist er Fællesnavnet for alt paa Mulestolen spundet Bomuldsgarn. Det stærkere snoede M., der danner en Overgang til det paa Drosselstole spundne Watertwist, kaldes dog ofte Mediotwist. M. bruges altid til Islæt, Mediotwist til alle Slags Anvendelse, Watertwist til Kjæde eller tvundet Garn.

Mulgrave, Constantin John Phipps, Lord, [möllgræhv], engelsk Søfarer, f. 1744, gjorde 1773 en Rejse i Polarhavet og trængte frem til 80° n. Br. for at undersøge Muligheden af at sejle fra det atlantiske Hav til det store Ocean; han skrev derom »Journal of a voyage towards the North-Pole« (1774). 1784 blev han Peer; d. 1794. — Hans Broder, **Henry Phil. Phipps**, Lord M., f. 1755, deltog som Søofficer i Krigen mod Nordamerika og valgtes 1783 til Underhuset. 1794 blev han Peer, var 1804—6 Minister under Pitt og blev 1807 første Admiralitetslord, i hvilken Stilling han 1809 organiserede Toget til Walcheren. Endelig var han 1812—27 som Jarl M. Chef for Artilleriet med Sæde i Cabinettet. D. 1831.

Mulgraves Archipelag [s. o.] er et Fællesnavn for de to Øgrupper i Australien, Marshalls og Gilberts Øer, som af deres Opdagere opkaldtes efter den daværende første Admiralitetslord Mulgrave (s. ovenfor). De findes beskrevne i egne Artikler.

Mulhacen, s. **Mulahacen**.

Mŭlier tăceat in ecclēsia, lat., Kvinderne tie i Forsamlingerne (Kirken), en fra I Kor. 14, 34 hidrørende Forskrift.

Mulkt (af lat. multa ell. mulcta, Pengestraf, Bøde) anvendes dels som Straf (s. **Bøde**, som er den danske Benævnelse for M. i denne Forstand), dels som Tvangsmiddel for at bevirke Opfyldelsen af en Forpligtelse (s. **Dagmulkt**). Hvor M. anvendes som Straf, er den, naar den ej betales, Gjenstand for Afsoning ved Fængsel.

Mull (Moll, Organdy), et halvklart, lærredsvævet Bomuldstøj, noget tættere end Musselin, noget mindre tæt end Jaconet og noget stivere appreteret end begge.

Mull, en af Øerne ved Skotlands Vestkyst, skilles fra Skotland ved **Mull Sund**, hører til Argyle-Shire og er bjærgfuld med stærkt indskaarne Kyster og store Hede- og Mosestrækninger. 16 □ M. med 4,000 J., der mest ernære sig ved Kvæg- og Faareavl samt Fiskeri.

Mulle (Mullus), smukke, i Regelen højrøde, guldglinsende, pigfinnede Havfiske af Middelstørrelse, med to Rygfinner og bryststillede Bugfinner, regelmæssig, noget sammentrykt Fiskeform, lille Mund med svag Tandbesætning, Hagetraade og store, let affaldende Skæl; de tilhøre især de varmere Have og roses som meget velsmagende.

Mullingar, Stad i Westmeath-Shire i Prov. Leinster i Irland, 10 M. v. til n. for Dublin ved Kongekanalen. 6,000 J. Uld- og Kvægmarkeder.

Mulmein ell. **Malmen**, Stad i det engelske Barma i Bagindien ved Floden Salnens venstre Bred, i Nærheden af dens Udløb i Martaban-Bugten. 60,000 J. Levende Handel og Skibsfart. Udførsel af Teaktræ og Ris.

Mulock, Dinah Maria [mjūlok], engelsk Forfatterinde, f. 1826, begyndte sin literære Bane 1849 med Romanen »The Ogilvies«, et fint, noget sentimentalt Familiebillede. Vorgerstandens Liv i Skotland skildrede hun talentfuldt i »The Head of Family« (1851); senere ere »John Halifax, Gentleman«, Novellecyklen »Avillion and Other Tales«, »Alice Learmont«, en phantastisk Fortælling. Ogsaa udgav hun flere Børnebøger. Hun ægtede 1865 Literaturhistorikeren Craik (s. d. A.). D. 12 Oct. 1887.

Mulready, William [möllrædbi], engelsk Maler, f. 1786 i Ennis i Irland, d. 1863 i London, hører til den nyere Tids mest udmærkede Kunstnere og dannede med Leslie fra London og Wilkie fra Skotland et Kløverblad, hvoraf det britiske Rige kan være stolt. M. begyndte at udstille som Landskabsmaler allerede 1804, men gik nogle Aar efter over til at blive væsentlig Genremaler, medens han atter i sine senere Arbejder med Held forbinder Figurer og Landskab til en smuk Helhed. I Førstningen bar hans Billeder Præg af Studiet af de gamle Hollændere, men efterhaanden tilkæmpede han sig ved Jagttagelse af Naturen en egen Malemaade, hvori poetisk Sandhed og Naturtroskab forbinde sig med en kraftig og glansfuld Farve. Arbejder som „Tømrerens Hjem", „Barberstuen", „Det afbrudte Slagsmaal", „Det indre af en engelsk cottage" og „Valget af Brudekjolen" vise forskjellige Trin i hans Udvikling.

Multan, Stad i Prov. Pandschab i det engelske Forindien, 40 M. s. v. for Lahore i Nærheden af Floden Tschinab, med 60,000 J., talrige Moskeer og et berømt Hindutempel, der samler talrige Pilegrime. Betydelig Industri i Silke- og Bomuldsstoffer og omfattende Handel. Her er en vigtig Militærstation. Det herværende stærke Citadel blev erobret af Englænderne 1849 og senere sløjfet.

Multe (Mugil), pigfinnede Havfiske med regelmæssig, noget trind Fiskeform, to Rygfinner, bugstillede Bugfinner, en lille, vinkelbøjet Mund uden Tænder eller med meget fine Tænder, og store Skæl. De besidde en meget muskuløs

Mave eller Kro, leve af fine Smaadyr og opholde sig nær ved Kysterne eller endog i Brakvand.

Multebær, s. Klynger.

Multiplicatiōn, Mangfoldiggjørelse ell. „Formering", er efter sit første Begreb en Addition af lige store Addender. **Multiplicāndus** gjentages saa ofte, som **Multiplicātor** angiver; f. Ex. 8 multipliceret med 3 er 8 + 8 + 8 = 24. Tegnet er en Prik eller et Kors, som 8 . 8 eller 8 × 3. Det udkomne kaldes Produktet. Multiplicandus og Multiplicator kaldes med et fælles Navn Factorer. M. med Brøk er derimod en Udvidelse af Begrebet; at multiplicere med en Brøk er at multiplicere med dens Tæller og dividere med dens Nævner. F. Ex. 12 . ¾ = 12 . 3 : 4 = 9. **Multiplicatiōnscirkel**, et Vinkelinstrument, opfundet af Tob. Mayer, har til Hensigt ved Observationens Gjentagelse at formindske Fejlen. Den kan være indrettet enten til lodrette eller til vandrette Vinkler. Til Exempel ville vi forudsætte det sidste. Instrumentet bestaar da af concentriske Cirkler, bevægelige om en lodret Axe, og af hvilke kun den nederste er inddelt; den øverste bærer en Nonius. Med den øverste er Kikkerten fast forbunden. Den nederste kan ved to forskjellige Klemskruer forbindes enten med Underlaget eller med den øverste. Vil man nu maale Vinklen imellem to Gjenstande i Horizonten, A og B, stilles Nonius paa 0, og Kikkerten rettes mod A. Derpaa forbindes den nederste Cirkel med Underlaget, og den øverste føres med Kikkerten til B. Nu vil Nonius afskære en Bue, der er lig den søgte Vinkel. Men denne aflæses ikke, hvorimod begge Cirkler atter forbindes, og Kikkerten føres tilbage til A. Derpaa forenes den nederste atter med Underlaget, og den øverste alene med Kikkerten føres til B. Nonius vil nu afskære en Bue, der er lig det dobbelte af den søgte. Man kan saaledes vedblive, saa ofte man vil. Har man f. Ex. maalt 10 Gange, og aflæses 308° 25' 20", er den søgte Vinkel Tiendedelen heraf eller 30° 50' 32".

Multiplicātor, Formerer, det Tal, hvormed man multiplicerer (s. forr. A.). **Den elektromagnetiske M.** tjener til at opdage svage elektriske Strømme. En lang, med Silke overspunden Kobbertraad bliver viklet i lodrette Vindinger op paa en Ramme, der stilles i samme Retning som Magnetnaalen. Inden i disse Vindinger er ophængt en Magnetnaal, som maa kunne bevæge sig frit. Leder man da en elektrisk Strøm igjennem Traaden, vil Magnetnaalen drives ud af sin Stilling, og dens Udslag kan angives paa en inddelt Kreds af en med den forbunden Viser. I denne Form blev M. opfunden omtrent samtidig af Schweigger og Poggendorf; men Nobili forbedrede den betydelig ved at anvende en Dobbeltnaal. To næsten lige stærke Magnetnaale blive nemlig forbundne med hinanden ved en Stilk, saaledes at de vende de ensartede Poler til modsatte Sider. Hænger man en saadan Dobbeltnaal op i et Silkespind, vil Jordmagnetismen kun med svag Kraft holde den i en bestemt Retning, og bliver den hængt saaledes, at den nederste Naal hænger inde i M.s Vindinger, den øverste udenfor, vil Strømmen stræbe at dreje begge Naale i samme Retning og altsaa virke stærkere paa Dobbeltnaalen end paa den enkelte. Den øverste Naal kan da tillige tjene som Viser. Undertiden bruger man M. med 200 Vindinger af en tyk Kobbertraad; til andre Øjemed har man anvendt indtil 30,000 Vindinger.

Mŭltiplum, d. s. s. Mangefold.

Mŭltum, et groft Uldtøj, glat eller kipret vævet, saa let valket, at Traadene kunne ses gjennem Luven, svagt ruet og overskaaret en eller et Par Gange. **Bomuldsmultum**, s. **Bomuld.**

Mūmie, Benævn. paa de, navnl. i Ægypten forekommende Lig af organiske, fortrinsvis menneskelige Legemer, der ved Balsamering ere blevne bevarede for Forraadnelse. De falde i forskjellige Klasser. En Del er balsameret blot ved Anvendelse af garvestofholdige og balsamiske Midler og fyldte med en Blanding af aromatiske Harpixarter eller med Asphalt; andre ere behandlede med saltholdige Substanser og ligeledes fyldte med Harpix eller Asphalt; en tredje Art er kun præpareret med Salte og derpaa tørret. M. bleve bisatte i store Dødningekamre (Nekropoler), af hvilke de i Memphis, Abydos og Theben ere de betydeligste. Foruden de gamle Ægyptere forstod ogsaa Guancherne, Aztekerne og Peruanerne at balsamere de døde. Naturlige M. danne sig f. Ex. i Capucinerklostret ved Palermo og i Blykjælderen i Domkirken i Bremen. **Mumificatiōn**, s. **Koldbrand.**

Mumme, et stærkt, sirupsagtigt, mørkebrunt Øl, som brygges i Braunschweig i to Sorter, Stad-M. og Skibs-M., opkaldt efter Chr. M., som først bryggede det 1492.

Mŭmmius, Lucius, romersk Consul 146 f. Chr., dæmpede Achæernes Opstand og erobrede Korinth, hvorpaa Grækenland blev gjort til romersk Provins under Navn af Achaja. M. fik heraf Tilnavnet „Achaicus". Det er betegnende for den romerske Culturs Standpunkt paa hin Tid, at M. truede de Søfolk, som skulde føre de erobrede Kunstværker til Rom, med, at de, hvis noget blev beskadiget, skulde erstatte det ved at lade nye Gjenstande forfærdige.

Mumps, d. s. s. Faaresyge.

Mun, Albert de [møng], Greve, f. 1841, Ætling af Helvetius, var fransk Ritmester i Kyradsererne og Ordonnansofficer hos Gouverneuren i Paris, da han 1873 gav sig til at grundlægge katholske Arbejderforeninger; han tog 1875 Afsked for udelukkende at ofre sig for denne Agitation. 1876—79 var han Deputeret og hørte til yderste Højre, gjenvalgt 1881 og 1885.

Munch, Johan Storm, norsk Gejstlig, Søstersøn af Digteren Edvard Storm, f. i Vaage i Gudbrandsdalen 31 Aug. 1778, blev theologisk Candidat 1799 og 1808 Feltpræst under Krigen i Norge. 1817 blev han Slotspræst paa Akershus og Sognepræst til Aker og 1823 Biskop i Christianssand, hvor han døde 26 Jan. 1832. Han var en nidkjær Præst og en begavet gejstlig Taler, ligesom han var heldig som Digter, navnlig i religiøs og patriotisk Aand. Af hans Skrifter kunne nævnes „Fjældblomster", en Digtsamling (Chr. 1813), hvori den i sin Tid yndede Sang „De tre høje Ord" („Naar Harpen tier ved breden Bord"), „Saga", et Fjerding-

aarsskrift (3 Bd., Chr. 1816—20), og „Præsten i Hallingdal", Skuespil (Christianssand 1825). — Hans Søn, **Andreas M.**, f. i Christiania 19 Oct. 1811, blev Student 1830 og begyndte at studere Lovkyndighed. Nødt til at underholde sig selv — han blev snart Copist i Finansdepartementet — og tidlig hendragen til poetiske Sysler, fik han liden Tid tilovers til Embedsstudiet, i hvilket han heller ikke naaede at underkaste sig Examen, ligesom han ogsaa kun tog liden Del i Tidens Studenterliv, der var helt optaget af de stormende Kampe mellem Wergeland og Welhaven. 1836 udgav han sin første Digtsamling, „Ephemerer", og fik n. A. sit Drama „Kong Sverres Ungdom" antaget til Opførelse ved det nybyggede Theaters Aabningsforestilling. 1841 blev han Redacteur for det conservative Dagblad „Den Constitutionelle", hvori han efterhaanden lod en Del Digte og andre literære Bidrag trykke, men forlod 1846 denne Stilling, for hvilken han ikke var skikket, efter at den 1845 havde nødt ham til at fratræde sin Stilling i Finansdepartementet. 1847 fik han Anledning til at foretage en Rejse til Italien, hvorfra han 1848 vendte tilbage med rige Indtryk og klaret Livssyn. Herom vidne de Skrifter, han nu udgav: „Digte, gamle og nye" (1848), Rejseskildringerne „Fra Nord og Syd" (1848) og „Nye Digte" (1850) (i sidstnævnte Samling findes bl. a. Romancecyklen „Kongedatterens Brudefærd"), hvilke i Forening med „Sorg og Trøst, nogle Digte" (1852, 6te Opl. 1871) betegne Højdepunktet i M.s Digtning. 1850 fik han en med sine Tilbøjeligheder mere stemmende Post som Amanuensis ved Universitetsbiblioteket og udfoldede nu i de følgende Aar en ikke ringe Forfattervirksomhed. Fra disse Aar skrive sig Dramaerne „Salomon de Caus" (1854), „En Aften paa Giske" (1855) og „Lord William Russell" (1857) samt „Digte og Fortællinger" (1855). 1860 bevilgede Stortinget ham Gage som extraordinær Docent ved Universitetet uden Forpligtelse til at holde Forelæsninger, hvorefter han 1866 blev extraordinær Professor. 1861—65 udgav han, i Begyndelsen i Forening med Fætteren P. A. Munch, Maanedsskriftet „For Hjemmet" (5 Bd.), hvori bl. a. findes en Fortælling af M., „Pigen fra Norge", et af de faa Forsøg paa romantisk Behandling af et Emne af Norges Historie. Af hans øvrige Skrifter i denne og den følgende Tid kunne nævnes: „Nyere Digte" (1861), „Rejseminder" (1865), „Jesu Billede, en Digtkrans" (1865, 6te Udg. 1885), „Eftersommer, ny Digtsamling" (1867), Dramaerne „Hertug Skule" (1865), „Moder og Søn" (1871) og „Fangen paa Munkholm" (1875), „Udvalgte Digte" (1873), „Barndoms- og Ungdomsminder" (1874), indeholdende et Brudstykke af hans Selvbiografi, „Fjældsøen" (1875), „Mindedigte over norske og danske Mænd og Kvinder" (1877) og „Pave og Reformator, historisk Digtning" (1880). M. hører til den romantiske Skole; hans Lyrik er præget af en mild og blid stemningsfuld Følelse; hans Skrifter bleve meget læste, men som Romantiker kunde han ej følge med Tiden, der ej heller fulgte ham. Ved Aaret 1865 tog han fast Bolig i Danmark, hvorfra han dog aflagde jævnlige Besøg i Norge. Af hans Fædrelandssange er „Hvor i Verden jeg gaar" mest bekjendt. Han døde 27 Juni 1884. Hans samlede Skrifter ere for Tiden (1887) under Udgivelse ved M. J. Monrad og H. Lassen. — Hans Fætter, **Peter Andreas M.**, f. 15 Dec. 1810 i Christiania, kom allerede 1813 til Gjerpen (ved Skien), hvor hans Fader var Præst, og fik sin første Dannelse i Skiens lærde Skole; allerede her fattede han Forkjærlighed for Studiet af Historie og de nordiske Sprog, hvilket Studium han fortsatte ved Universitetet under R. Keysers Vejledning. M. erhvervede sig heri en saadan Indsigt, at han 1835 — Aaret efter at han havde taget den juridiske Embedsexamen — valgtes til at hjælpe Keyser ved Forarbejderne til en Udgave af Norges gamle Love. Han opholdt sig i den Anledning i Kjøbenhavn og Sverige 1835—37, men hjemkaldtes i Maj sidstnævnte Aar for at overtage Lectorposten i Historie (1841 Professor). M. foretog siden med Statens Understøttelse flere videnskabelige Udenlandsrejser, 1846 til Storbritannien og Normandiet, 1849 til Skotland og de skotske Øer, siden Høst 1857 til Kjøbenhavn, Wien og derfra til Rom for i det pavelige Archiv at søge nye Kilder til Oplysning af Norges og Nordens Historie; herfra kom han hjem i Maj 1861 og blev da constitueret som Rigsarchivar. Han udfoldede en rig literær Virksomhed, fornemmelig i historisk, sproglig og antiqvarisk Retning, men ogsaa gjennem populære Skrifter og Afhandlinger af forskjelligt Indhold og som Medarbejder af politiske Blade. Han udgav, dels alene, dels i Forbindelse med R. Keyser og især med C. Unger, flere Sagaer og vigtige Oldskrifter og deltog ogsaa med Keyser i Udgivelsen af Norges gamle Love (Bd. 1—3, 1846—52). Han fremstillede Nordmændenes Gudelære og Heltesagn i et Skrift, der blev meget udbredt og oplevede flere Udgaver. I flere Arbejder over Norrønasproget, Oldsvensk, Gotisk og Runeskriften lagde M. sine sjældne Indsigter i de nordiske og germanske Oldsprog for Dagen. Den nordiske Middelalders Geographi blev ikke mindre end Historien og Sproget Gjenstand for hans Syssel. En Frugt heraf var „Historisk-geographisk Beskrivelse over Kongeriget Norge i Middelalderen" (1849); ogsaa skyldes ham et udmærket Kort over det nuværende Norge, som endnu er novertruffet. Til Pragtværket „Throndhjems Domkirke" leverede han Texten. Foruden disse og flere særskilte Skrifter har M. baade i norske og danske literære, historiske og antiqvariske Tidsskrifter leveret større og mindre Afhandlinger i saa stor Mængde, at man maa forbavses over hans Arbejdskraft. Dertil kommer endnu hans store Virksomhed som populær Forfatter, dels ved egne, af ham selv udgivne Tidsskrifter, dels ved Bidrag til andre, og mangfoldige Afhandlinger og Bladartikler, fremkaldte ved Deltagelse i Øjeblikkets literære og politiske Polemik. Hans Hovedarbejde er imidlertid „Det norske Folks Historie", som i 8 store Bind udkom 1851—63 og omfatter Norges Historie til 1397. Hans store Lærdom, baade historisk og sproglig, Skarpsindighed og

Combinationsgave savnes heller ikke i dette Værk. Men ved Siden heraf har netop den Lethed og Hurtighed, hvormed han arbejdede, forledet ham til en Vidtløftighed og Bredde i Fortællingen, der gjør Læsningen trættende; og hans Skarpsindighed i Forbindelse med hans aldrig hvilende Lyst til at trænge videre frem har ikke blot i Oldtiden, men ogsaa i den følgende Tid, hvor Kilderne flyde rigelig, bragt ham til at opstille Gisninger og Formodninger, der ikke altid ere grundig overvejede. Et Punkt, der baade i M.s Norges Historie og i andre af hans Afhandlinger har spillet en betydelig Rolle, er den Keyserske Hypothese om Indvandringen fra Nord, hvorfra M. ikke kunde løsrive sig og hvilken han endog tilførte nye Argumenter; men denne Hypothese indtog ikke i hans Arbejder en saa fremtrædende Plads, at dens Forkastelse i nogen Grad har virket tilbage paa den Maalestok, man lægger paa M. selv som Videnskabsmand. M. blev tidlig bortreven, da han for at hente sin Familie i Vaaren 1863 var kommen til Rom og der ramtes af et Slagtilfælde 25 Maj 1863. Hans „Samlede Afhandlinger" udgaves paa offentlig Foranstaltning ved G. Storm (4 Bd., 1873—77).

Munck, Adolf Frederik, svensk Adelsmand, f. 28 Apr. 1749, blev 1762 ansat som Page hos Kong Adolf Frederik, efter hvis Død han som første Kammerpage og senere som Hofstaldmester blev optagen i Gustav III.s nærmeste og fortroligste Omgang. Da Kongen for at sikre Tronfølgen ønskede at nærme sig sin Ægtefælle, valgtes M. til Mægler imellem dem, og Underhandlingernes heldige Udfald bevirkede, at han i lang Tid var Kongeparrets Yndling. Denne Stilling i Forbindelse med Uforsigtighed fra hans Side bevirkede, at det Rygte opstod, at han ved Underhandlingen skulde have været mere end blot Mægler — man har endog villet paastaa, at M., efter at Kongen hemmelig havde ophævet sit Ægteskab, skulde være bleven hemmelig viet til Dronning Sophie Magdalene — og mulig foranledigede dette Rygte Dronningen til efter nogle Aars Forløb at inddrage den Pension, hun tidligere havde givet ham. Imidlertid fik han stedse flere Beviser paa Gustav III.s Yndest og blev af ham brugt til flere vigtige Hverv; saaledes blev han 1778 Friherre, 1788 Præsident i Kammerrevisionen og Greve, udnævntes, medens Kongen under Krigen 1788—90 opholdt sig ved Hæren, til Medlem af Regeringen og deltog ved Siden deraf i nogen Tid i Bestyrelsen for Flaadens Udrustning. Kort før Gustav III.s Død blev han overbevist om at have ladet forfærdige falske Sedler og maatte derfor 1792 forlade Sverige, efter at han i Forvejen havde stillet Sikkerhed for de falske Sedlers Værdi. Han bosatte sig siden i Italien og døde i Massa-Carrara 18 Juli 1831.

Munck af Rosenschöld, Eberhard Zachar., svensk Læge, f. 3 Aug. 1775 i Lund, ældste Søn af Biskop Petrus M. (hvis Børn 1799 bleve adlede under Navnet M. af R.), blev efter at have taget saa vel den philosoph. som den medic. Grad medic. Adjunct i Lund 1794. Under et længere Besøg i Kjøbenhavn, hvor han tidligere havde gjort en Del af sine medicinske Studier, lærte han Kokoppeindpodningen at kjende, for hvis Indførelse i Sverige han blev den første og ivrigste Forkæmper. 1805 blev han Prof. i theoret. Medicin, men hans akademiske Lærervirksomhed afbrødes hyppig, dels ved Rejser, dels ved hans Deltagelse i Rigsdagene, indtil han 1833 for bestandig fik Tjenestefrihed. Derefter opholdt han sig næsten stadig paa Rejser, i Paris, i Lund og Kjøbenhavn, hvor han døde 17 Maj 1840. Blandt sin Tids praktiserende svenske Læger nød han stor Anseelse for sit skarpe og sikre Blik; ogsaa var han som Medlem af Ridderhuset af Betydning som Rigsdagsmand og spillede en Rolle ved Forhandlingerne om Frederik VI.s Valg til svensk Tronfølger 1810.

Mund, Pros, af en gammel dansk Adelsslægt, anførte 1644 en mindre dansk Flaade paa 17 Skibe, som 13 Oct. blev angreben af en overlegen svensk Flaade paa 42 Skibe i Farvandet mellem Femern og Laaland. Efter en tapper Modstand blev hele den danske Escadre paa et Par Skibe nær tagen eller tilintetgjort, og P. M. selv faldt. Siden 1633 havde han været Lensmand paa Island.

Munda, en ikke ubetydelig Stad i det sydlige Hispania (Bætica), i det nuvær. Granada, bekjendt af et blodigt Slag 17 Marts 45 f. Chr., hvor Cæsar med stor Møje sejrede over den unge Cn. Pompejus og T. Labienus, som faldt tillige med 30,000 Pompejanere.

Mundella, Anthony John, engelsk Statsmand, f. 1825, Søn af en italiensk Flygtning, blev Kjøbmand og Fabrikant i Northampton og valgtes senere til Alderman i Byen og Formand for Handelsraadet. 1868 blev han Underhusmedlem for Sheffield og siden stadig gjenvalgt; 1880—85 var han Undervisnings- og 1886 Handelsminister under Gladstone.

Mundéring, de Klædningsstykker, der høre til en Soldats Udrustning, fortrinsvis de, der leveres ham til Brug af Staten, den saakaldte Overmundering, i Modsætning til de Underklæder, Undermunderingen, som Soldaten selv skal holde sig med imod Godtgjørelse.

Mundføddede (Stomatopoda), den Afdeling af Skjoldkrebs, som udgjøres af Søknælerne (s. d. A.). Tidligere regnedes til M. ogsaa saadanne Krebsdyr som Mysis (Kaare) og Thysanopus (Kril) tillige med Former, som have vist sig at være Larver til Søknælere og andre Skjoldkrebs (f. Ex. Erichthus, Phyllosoma, Amphion).

Mundklemme, s. Stivkrampe.

Mundstykke, den Del af et Blæseinstrument, hvortil Munden sættes, og ved hvis Hjælp Tonen frembringes. Det har en meget forskjellig Form; paa Messinginstrumenter er det kjedelformet, paa Oboen og Fagotten som et Rør, paa Clarinetten som et Næb.

Mundsyge, en saa vel hos Hesten som hos Hornkvæget, Faaret og Svinet forekommende smitsom Sygdom, der som Epizooti udbreder sig over Europa almindelig med 4—5 Aars Mellemrum. Den ytrer sig ved Feber og derpaa efter et Par Dages Forløb ved Blegner i Munden, som, naar de briste, efterlade Saar, der almindelig hele til efter c. 8 Dages Forløb. Der er Ømhed i Munden, stærk Savlen,

og Dyret vil ikke æde. Sygdommen overføres ikke ved Smitte fra Hesten til de andre Dyr eller omvendt. Hos Drøvtyggerne forekommer den hyppigst i Forbindelse med Klovesyge (s. d. A.). Mælken af de af Sygdommen angrebne Køer kan fremkalde en lignende Sygdom hos Mennesket, især hos smaa Børn. Vil man benytte den, maa den koges forinden; den bør dog i Regelen kun benyttes til Svin og Kalve.

Mundt, Carl Emil, f. 4 Apr. 1802 i Kjøbenhavn, blev 1821 dimitteret fra Metropolitanskolen, underkastede sig 1829 theol. Embedsexamen, ansattes s. A. som Adjunct og 1843 som Lector i Mathematik og Astronomi ved Sorø Akademi, fra hvilken Stilling han 1849 afgik med Titel af Professor. 1842 disputerede han for Magistergraden (»De accuratione, qva possit qvantitas per tabulas determinari«) og blev 1849 Medlem af Videnskabernes Selskab. I vort politiske Liv deltog han, først 1848—49 som Rigsdagsmand for Sorø i den grundlovgivende Rigsforsamling, senere 1854—55 som Landstingsmand for Kjøbenhavn. M.s Lærebøger i Plangeometri, Trigonometri, Astronomi o. a. udmærke sig ved Klarhed og Lettilgængelighed og have derved vundet udbredt Anvendelse. D. 22 Dec. 1873.

Mundt, Theod., tysk Skribent, f. 1808 i Potsdam, studerede Philologi og Philosophi i Berlin og levede fra 1832 i Leipzig. Hans første Fortællinger ere beaandede af „det unge Tysklands" Ideer; saaledes prædiker han i „Madonna oder Unterhaltungen mit einer Heiligen" (1835) Kjødets Emancipation. Hemmet i sin Skribentvirksomhed af Censur og Politi gik han udenlands og gjennemrejste England, Frankrig og Schweiz, hvorfra hans „Spaziergänge und Weltfahrten" (1838—40) og „Völkerschau auf Reisen" (1840) give aandfulde Skildringer. Fra 1839 blev Berlin hans Hovedopholdssted, og da den socialistisk-liberale Tendens traadte mindre skarpt frem i Romaner som „Thomas Münzer" (1841), fik han 1842 Tilladelse til at optræde som Privatdocent, hvad der især skyldtes Schellings Indflydelse. I hans Romaner findes ikke ringe poetiske Brudstykker, men M. er væsentlig en reflecterende Natur; han bliver som Digter let forceret og grel; i de historiske, som „Graf Mirabeau" (1858), „Robespierre" (1859) og „Czar Paul" (1860), smelte Historie og Poesi ikke sammen. Af M.s kritiske Arbejder maa nævnes „Kunst der deutschen Prosa" (1837) og „Geschichte der Litteratur der Gegenwart" (1842), i hvilken sidste Manglen paa Kildestudium er tydelig. Heldigst er M. maaske i den historiske Monographi, som i „Niccolo Machiavelli und das System der modernen Politik" (1851), og i Arbejder som „Pariser-Kaiserskizzen" (1856) samt „Paris und Louis Napoleon" (1858). 1848 blev M. Professor i Breslau, 1850 Universitetsbibliothekar i Berlin, hvor han døde 1861. — Hans Hustru, **Clara M.**, født Müller, bekjendt under sit Forfatternavn Luise Mühlbach, f. 1814, gift med M. 1839, har udfoldet en meget stor Romanproduktion. Hendes første Forfatterperiode (1839—49) viser en noget vild Phantasi, men ikke ringe Originalitet i Skildringer af den moderne Civilisations Fordærvelse og Unatur, som „Ein Roman in Berlin" (1846). Hendes senere, „historiske" Romaner, i hvilke hun efterhaanden behandlede næsten alle fremragende Personligheder af den nyere Historie, vidne om Routinens Hastværk og ere uden poetisk Værd, men nøde ikke des mindre i sin Tid en overordentlig Popularitet. D. 1873.

Mundür, d. s. s. Mundering.

Mŭndus vult dĕcipi, ĕrgo decipiātur, lat., Verden vil bedrages, lad den saa blive bedraget!, et Udsagn af J. P. Carafa (Pave Paul IV).

Mungair, Stad i den engelske Prov. Bengalen i Forindien ved Ganges, 17 M. ø. for Patna. 60,000 J. Betydelig Tilvirkning af Vaaben og Staalvarer, hvorfor Englænderne kalde M. Indiens Birmingham.

Mungo Park, engelsk Afrikarejsende, f. 10 Sept. 1771 i Skotland, levede som Chirurg dels i England, dels i Ostindien og paatog sig 1795 efter Opfordring af det afrikanske Selskab i London at foretage en Undersøgelse af det indre Afrika. Han udførte dette Hverv under store Vanskeligheder og Besværligheder og undersøgte en ikke ringe Del af Niger Floden. 1797 vendte han tilbage og offentliggjorde 1799 Udbyttet af sin Rejse i »Travels into the interior of Africa«. 1805 lod M. sig overtale til at træde i Spidsen for en ny Expedition, der udgik fra Gorée ved det grønne Forbjærg mod Øst til Bambarra. Paa et af ham selv bygget Fartøj sejlede han under idelige Angreb af de indfødte ned ad Niger og blev ved Bussa noget n. for 10° n. Br. bragt saaledes i Knibe, at han sprang over Bord og druknede (Nov. 1805).

Municipier kaldtes i det romerske Rige Stæder, hvis Indbyggere efter at have været Fremmede vare blevne Borgere; de styredes af selvvalgte Øvrigheder efter romerske Love, men beholdt deres gamle Communalindretning; nogle havde fuldstændig romersk Borgerret (cum suffragio), andre ufuldstændig (sine suffragio). Ved lex Julia 90 f. Chr. bleve alle Stæder i Italien M. med fuld Borgerret, og efter den Tid bet. M. enhver romersk Kjøbstad. **Municipāl** bruges derfor nu i Betydning af communal, især for saa vidt angaar Kjøbstadcommunerne. **Municipalitēt** (eng. Municipality, fr. Municipalité) er dels Communen selv, for saa vidt den er constitueret som Commune ved en Forfatning (Municipalforfatning), dels Communens Repræsentation (Municipalraadet).

Munificēns, Gavmildhed.

Munitiōn, s. Ammunition.

Munk (af gr. μόναχος, Eneboer). Det christelige Munkevæsen er ikke et enestaaende Phænomen i Religionshistorien. Den Fordring, som enhver Religion stiller om Aandens Frigjørelse fra Trældommen under Kjødet, om Viljens Herredømme over Naturen, kan, naar den føres ud i ensidige Consequenser, let føre til den skjæve Betragtning, at den højeste Fuldkommenhed skulde bestaa i at assondre sig fra Livet i Verden og dens Opgaver og udelukkende leve for det religiøse Livs Formaal. Heraf er fremgaaet alt Eneboer- og Munkevæsen, baade Essenismen hos Jøderne og Asket- og Munkevæsenet i Buddhismen og andre østerlandske Religioner, saa vel som

det christelige Munkevæsen. Dette maa altsaa betragtes som en skjæv Retning inden for Christendommen, men som en Skjævhed, der i sin Tid har virket til Velsignelse paa mange Maader, dels ved at danne en Modvægt mod Verdsligheden i Kirken, dels senere hen ved at øve større Indflydelse paa det menige Folk, end det den Gang yderst ufolkelige og hierarchiske Præsteskab formaaede. Den ensidige asketiske Tendens, hvoraf Munkevæsenet altsaa er fremgaaet, ytrede sig i de første Aarhundreder i Montanismen, i de strænge Fasteregler, i Overvurderingen af den ugifte Stand og i Tvivlen om Ægteskabets Hellighed. Dog var det først efter at Christendommen var bleven Statsreligion og dermed megen Verdslighed var trængt ind i Kirken, at Eneboerlivet fik sin rette Blomstringstid, og heraf udviklede sig atter Klosterlivet. Jvfr. Eneboere, Antonius (den hellige), Kloster. Munkevæsenet fik sin første Blomstring i Ægypten, og herfra udbredte det sig med utrolig Hurtighed over alle Lande i den østerlandske Christenhed, medens det derimod i Vesterlandene i Begyndelsen gik langsommere med dets Udbredelse; men paa Augustins Tid talte alle de større Kirkelærere dets Sag, og fra den Tid rejste sig ogsaa i Vesten det ene Kloster ved Siden af det andet. Klostrenes Beboere vare ikke Gejstlige, men Lægfolk; hvert Kloster var en Menighed, og Klosterlivet gik ud paa at realisere Idealet af en ren og hellig Menighed; men dette Ideal søgte man væsentlig at realisere ad Askesens og Selvpinslernes Vej. At denne Vej ikke førte til Maalet, behøver næppe at siges; Menneskets sanselige Natur lader sig ikke bekæmpe ved saadanne udvortes Midler. Ganske vist har Klosterlivet bidraget mægtig til Udviklingen af energiske og storslaaede Personligheder og været Forskolen for mange af Kirkehistoriens mægtigste Skikkelser; men paa den anden Side have Klostrene ogsaa huset megen hemmelig Synd og megen Selvforblindelse. Navnlig har Utugt baade i Tanke og Gjerning altid været Munkelivets farligste Fjende, og de, der have sejret i denne Kamp, ere kun altfor ofte bukkede under for Fristelsen til Hovmod og Overvurdering af egen sædelig Fortjeneste. Hvor meget Munkene end ønskede at kunne unddrage sig fra Livet i Verden, var det dem dog umuligt at gjøre dette fuldstændig. Livets Fornødenheder kunde indskrænkes, men ikke undværes, og de maatte erhverves; derfor blev der ved Siden af Bodsøvelserne drevet Haandværk, Agerbrug eller stundum Handel. Alt, hvad der paa sadan Maade erhvervedes, var Klostrets Ejendom; thi M. skulde have alt til fælles. Hvad M. have udrettet ved denne Side af Klosterlivet, maa for øvrigt i høj Grad paaskjønnes. Mangen en øde Landstrækning er bleven opdyrket ved M.s Hænder; mangen By skylder et Kloster sin første Oprindelse, og baade Agerbrug og Industri have i hine Tider haft M.s Flid og Opfindsomhed at takke for mange Fremskridt. Efterhaanden rykkede Klostrene fra Ørkenerne ind til Byerne, og dermed blev M.s Virksomhed uden for Klostermuren rigere og betydningsfuldere. M. og Nonner bleve Ungdommens Ledere og Opdragere, og som Sjæleførgere bleve de ofte mere søgte og betroede end det verdsligsindede Præsteskab. De antog sig de forladte, og mangt et faderløst Barn har fundet kjærlige Plejeforældre i et Kloster; mangen bedrøvet og livstræt Sjæl har fundet Ly mod Livets Storme i Klostrets Ro. Men den store Indflydelse, som M. fik paa det menige Folk, have de ofte misbrugt ved at ville tiltage sig en uberettiget Magt, f. Ex. i de store Lærestridigheders Tid, hvor M. ofte ved tumultuariske Folkeopløb søgte at fremtvinge en Afgjørelse efter deres Hoved, uagtet de manglede Dannelse og Indsigt til at være Dommere i disse Stridigheder og derfor i Virkeligheden kun vare viljeløse Redskaber i Partiførernes Hænder. I Orienten var Tilløbet til Klostrene flere Gange saa stort, at baade Regeringer og Synoder maatte lægge Baand derpaa. Endnu i vore Dage er Antallet af M. i de østerlandske Kirker meget betydeligt; deres Faste og Bodsøvelser ere strængere og deres Indflydelse paa det menige Folk større end de romersk-katholske M.s; men de ere ogsaa mere uvidende og bigotte end disse, og de i Oldtid og Middelalder saa talrige Exempler paa M., der benyttede Klostrets Ro til grundige videnskabelige Studier, have nu i adskillige Aarhundreder været sjældne Undtagelser, i alt Fald for den græske Kirkes Vedkommende. Den Munkeregel, som med forskjellige Modificationer følges af alle østerlandske Klostre, er Basilius d. stores (s. d. A.), medens alle de vesterlandske Munkeordeners forskjellige Regler kunne føres tilbage til den hellige Benedicts (s. d. A.) som deres fælles Grundlag. Det vesterlandske Munkevæsens Historie i Middelalderen er fremstillet i de forskjellige Ordeners Historie. Sit Højdepunkt naaede det i det 13de og 14de Aarh., Tiggerordenernes Blomstringstid; men de store Rigdomme, som Klostrene den Gang erhvervede, bidrog meget til den store sædelige Fordærvelse og det hele dybe Forfald, hvori Munkevæsenet kom i det 15de Aarh., og som vendte Folkenes Hjærter bort fra det og derved arbejdede Reformationen i Hænderne. Det Knæk, som det fik ved denne, søgte den romerske Kirke at bøde paa ved at give de forskjellige Ordener hver sin Arbejdskreds, hvis Nytte var iøjnefaldende. Capucinere og Barnabiter skulde øve Prædiken og Sjælesorg; Theatinere, Oratorianere og Vincens af Paulas Congregation Mission og Fattigpleje; Oratorianere og Macrinere videnskabelige Studier osv.; men netop dette Nyttighedshensyn er i nyere Tider blevet farligt for hele Munkevæsenets Bestaaen, idet Regeringer og Folk have sagt sig selv, at dette Slags Formaal kunne fremmes baade billigere og bedre uden Munkeordener, og det er derfor blevet mere og mere almindeligt i de katholske Lande at betragte disse som unødvendige og overflødige. Denne Stemning har givet sig Luft i voldsomme Forholdsregler mod Munkevæsenet, i Østerrig under Joseph II, i Frankrig under Revolutionen og i den nyeste Tid baade i Portugal, Italien, Spanien, Frankrig og Tyskland (s. Kloster). Vel har der paa den anden Side netop i dette Aarh. rejst sig mange Klostre i protestantiske Lande, især i England,

i det smaa ogsaa i Danmark; men i det hele maa Troen paa Munkevæsenets Nødvendighed vistnok siges at være bleven saa dybt rystet, at der ikke er Udsigt til, at det nogen Sinde vil faa en ny Blomstringsperiode.

Munk, flere danske, nu uddøde Adelsslægter, af hvilke følgende Personer ere de mærkeligste. **Iver M.** var Biskop i Ribe 1499—1536; han deltog med de andre jyske Rigsraader i Opstanden mod Christian II 1523; 1533 fik han sin Brodersøn udnævnt til sin Medhjælper; d. 9 Febr. 1539. — Hans Broder var den bekjendte **Mogens M.** til Volstrup, Landsdommer i Jylland, som i Jan. 1523 overbragte Frederik I de jyske Rigsraaders Tilbud om Kronen i Husum og paa Vejen besøgte Christian II i Vejle, hvor han efter den almindelige Fortælling skal have efterladt Opsigelsesbrevet i en af sine Handsker. Frederik I gjorde ham 1523 til Rigsraad. D. 3 Dec. 1558. — Dennes Søn, **Oluf M.**, blev, som ovenfor berørt, 1533 Medhjælper og eventuel Efterfølger for sin Farbroder, Biskoppen i Ribe; men kun i kort Tid beklædte han denne Stilling, da han tillige med de andre Biskopper blev fængslet og afsat ved Reformationens Indførelse 1536. Derpaa giftede han sig (hvortil han ved sin Løsladelse havde forpligtet sig) med en Dame af den ansete holstenske Familie Rantzau, blev atter Medlem af Rigsraadet, erhvervede sig efterhaanden store Besiddelser og efterlod sig ved sin Død 24 Nov. 1569 et talrigt Afkom. — Brodersønner af ham vare **Peder M.** til Estvadgaard, Rigsadmiral 1571—96 og i denne Stilling en af de 4 Regeringsherrer under Christian IV.s Mindreaarighed (indtil 1593), derpaa Rigsmarsk til 1609, d. 31 Marts 1623, og **Ludvig M.** til Nørlund og Lundegaard, der var Norges Statholder 1577—82, men som Lensmand i Throndhjem for sine Udsugelser blev afsat af Kong Christian IV paa en af hans norske Rejser; d. 8 Apr. 1602. Sidstnævnte var i sit Ægteskab med Ellen Marsvin Fader til **Kirsten M.**, f. 6 Juli 1598 paa Nørlund i Jylland (Aalborg Amt) og bekjendt som Christian IV.s anden Ægtefælle. Kongen var efter sin Dronnings Død bleven indtaget i den unge smukke Adelsjomfru og havde 1615 ladet sig vie til hende til venstre Haand, men han var ikke lykkelig i dette Ægteskab, da Fru Kirsten var af et utæmmeligt Sind og en lidet ædel Charakter og desuden med Grund mistænktes for at staa i utilladeligt Forhold til en „Rhingreve" (s. d. A.). I 11 Aar (1618—29) blev hun Moder til 10 Børn, 2 Sønner og 8 Døtre, som, for saa vidt de naaede den modne Alder, bleve indgiftede i de berømteste danske Adelsfamilier, og af hvilke Leonora Christina, Corf. Ulfelds Ægtefælle, er den mærkeligste. — Ægteskaber, hvoraf flere vare i høj Grad ulykkelige og forargelige. Den yngste Datter vilde Kongen ikke erkjende for sin (hun blev indsat i et Carmeliterkloster i Köln, hvor hun døde 1687), og kort efter hendes Fødsel (1629) maatte Fru Kirsten, der havde faaet Titel af „Grevinde af Slesvig-Holsten" (lignende Titel førte ogsaa hendes Børn), forlade Kongen og Hoffet, hvortil hun ikke mere vendte tilbage. Hun fik anvist Boller til Opholdssted, hvor hun døde 19 Apr. 1658. Hendes Lig førtes til Odense, men at det gjemmes i den Kiste i St. Knuds Kirke, som Traditionen har udpeget som hendes, er der i den nyeste Tid rejst Tvivl om. — **Jens M.**, dansk Søcapitain (f. 1579 i Norge, men ikke af de gamle adelige Munker; hans Fader var bleven adlet under Frederik II), forestod den sidste og uheldigste af de 4 Expeditioner, som Christian IV sendte ud for at finde en ny Vej til Ostindien nord om Amerika. Han afsejlede fra Kjøbenhavn Pinsedag 16 Maj 1619 med 2 Skibe og 64 Mand og løb forbi Sydspidsen af Grønland ind i Hudsonsbugten, men blev her saaledes omringet af Isbjærge, at han maatte tage Vinterleje i en Havn ved en Flodmunding (Churchill Floden), som han kaldte Jens Munks Vinterhavn. Her led Mandskabet saa meget af Kulde og Sygdomme, at foruden ham selv kun to bleve i Live. Med disse lykkedes det ham efter utrolige Anstrængelser 21 Sept. 1620 at komme til Bergen paa det ene af de to Skibe, han havde haft med sig. (Beretningen derom, »J. M.s navigatio septentrionalis«, er bl. a. udgivet 1883 af P. Lauridsen.) M. blev derefter brugt i flere vigtige Bestillinger til Søs og døde 3 Juni 1628. Et løst Sagn beretter, at Kongen engang under en Ordstrid i Hidsighed slog ham i Hovedet, og skjønt Slaget intet havde at betyde, blev dog M. syg, tæredes hen og døde kort derefter, thi intet kunde leve, som Kong Christian i Vrede havde lagt Haand paa.

Munk, Salom., berømt jødisk Orientalist, f. 14 Maj 1802 i Glogau. Efter at have studeret jødisk Theologi og orientalske Sprog i Berlin og Bonn begav han sig 1830 til Paris, hvor han 1840 blev Custos over de orientalske Haandskrifter ved det kongel. Bibliothek, og foretog s. A. en Rejse til Ægypten, hvorfra han hjembragte en Del orientalske Haandskrifter, henhørende til Karaiternes Literatur. Paa Grund af tiltagende Øjensvaghed maatte han 1852 opgive sin Stilling ved Bibliotheket; 1858 blev han Medlem af Akademiet og 1865, skjønt fuldstændig blind, Prof. ved Collège de France. Blandt hans Skrifter, der udmærke sig ved Grundighed og Nøjagtighed, ere de vigtigste »Réflexions sur le culte des anciens Hébr. dans ses rapports avec les autres cultes« (1832), »Notice sur Rabbi Saadi Gaon« (1838), »Palestine« (1845), et aandrigt og lærd Arbejde, »Notice sur Abou-l-Walid Merwan« (1851) og det meget vigtige »Mélanges de philosophie juive et arabe« (1859). Hans sidste Arbejde er en Udgave og Oversættelse af Maimonides's »Moreh Nebuchim, le guide des égarés« (1856—61). Han døde i Paris 6 Febr. 1867.

Munkács [kahtsch], Stad i Ungarn paa Skovkarpathernes sydlige Skraaning, 40 M. ø. n. ø. for Buda-Pest, med 10,000 J., hvoriblandt mange Jøder. Et græsk Bispesæde fører Navn efter M., men Biskoppen bor i Ungvar. Jærnhammerværk, Alunværk, Salpeterkogeri. Stort Stutteri. I Nærheden ligger den berømte Bjærgfæstning M. paa en 600 F. høj Klippe. Den benyttes nu som Statsfængsel, og her sad Alex. Ypsilanti efter 1821 i flere Aar fangen.

Munkácsy, Michael [kahtschi], ungarsk Maler, f. 10 Oct. 1846 i Munkács, lærte først Maler-

haandværket og uddannede sig siden hos Frants Adam i München. Efter i Düsseldorf (1867) at have modtaget Paavirkning af Vautier og Knaus malede han „En Dødsdømts sidste Timer" (1869), et Billede, som ved sin gribende Virkning grundlagde hans Ry. Efter at have malet flere Billeder i en lignende alvorlig Retning fuldførte han i Paris, hvor han tog Bolig 1872, først „Milton og hans Døtre", der vakte Opsigt ved Verdensudstillingen 1878, og derpaa det store Billede „Christus for Pilatus" (1881), som har været udstillet i næsten alle Europas og Amerikas større Byer og, ved Siden af træffende Charakteristik, navnlig i Bipersonerne, og en mægtig Farvevirkning, ikke er frit for Svagheder i Tegning og Anordning. Hans seneste Arbejde, „Christi Korsfæstelse" (1884), ligeledes et kolossalt Arbejde, har ikke naaet en tilsvarende Succes.

Munkebjærg, en Skovbakke paa Sydsiden af Vejle Fjord, henved 1 M. ø. til s. for Vejle, er et i de senere Aar af Turister stærkt besøgt Udsigtspunkt og benyttes ogsaa til længere Sommerophold.

Munkebo Bakker, et Bakkeparti i det nordøstlige Fyn, paa Halvøen mellem Odense- og Kjerteminde-Fjorde. Det højeste Punkt er Lodbenhøj, 186 F.

Munkefisk, d. s. s. Havengel.

Munkeliv (Munklífi) ell. St. Michaels Benedictinerkloster i Bergen, et rigt Kloster paa Nordnæs, stiftet af Kong Eystein Magnussøn c. 1110, gik 1426 over til at blive Birgittinerkloster for Nonner og Munke, blev opbrændt af Tyskerne i Bergen 1455, men gjenopbygget kort før 1480; 1531 blev M. overladt som Bispegaard og Domkirke til Bergens Biskop, som til Gjengjæld skulde afstaa sin Bispegaard og Christkirken til Kongen og skulde underholde Nonnerne. 1536 blev M. brændt efter Foranstaltning af Lensherren i Bergen. M.s Gods blev senere en verdslig Forlening.

Munken, 1) en nu til Dels nedstyrtet Klippe (Sunnbø steinur) i Atlanterhavet, 1 M. s. for Sydersøen blandt Færøerne, med mange omliggende Skjær, mellem hvilke Søen brydes med stor Voldsomhed. Den her indtil Nutiden meget omtalte stærke Malstrøm (Sunnbø röst) er nu gaaet samme Vej som Oldtidens Scylla og Charybdis. 2) S. Mönch.

Munkeskrift kaldes den Skriftart, i hvilken Documenter og Haandskrifter fra den senere Middelalder (13de—16de Aarh.) ere skrevne (som **dux danie**). Den opstod af den romerske Skrift, som under Munkenes Hænder ved alle Haande Snirkler og Forsiringer antog en mere kantet Skikkelse. Mod Enden af det 16de Aarh. fortrængtes den dels af den gamle latinske Skrift (Antiqua), dels af den saakaldte Fractur, der udviklede sig af den.

Munkholmen, Ø i Throndhjemsfjord, ¼ M. n. for Throndhjem. Navnet kommer af, at der i Middelalderen var et Cluniacenserkloster paa Nidarholmen, som Øen da kaldtes (»monasterium S. Benedicti et S. Laurentii de Holm«), stiftet c. 1105 af Lendermanden Sigurd Uldstrung, som gav hele sin Formue til Klosteret. Her blev 1135 den affatte Kong Magnus d. blinde (s. d. A.) indsat, men udtagen 1137 af Sigurd Slembe. Klostret blev ophævet 1537 og dets Gods lagt under Throndhjems Kongsgaard. Paa M. anlagdes c. 1660 en Fæstning for at forsvare Throndhjem fra Søsiden, men den kom ikke til at spille nogen videre Rolle under Krigen 1718 og er nu uden Betydning. Den har hyppig været benyttet som Statsfængsel, saaledes for Griffenfeld og Falkenskjold (s. disse A.).

Muñoz, Fernando [munjōs], f. 1808, blev 1833 Enkedronning Christine af Spaniens anden Ægtefælle og 1845 ophøjet til Hertug af Rianzares. D. 1873.

Munster, en af de 4 Provinser, hvori Irland sædvanlig deles, udgjør Øens sydvestlige og sydlige Del og omgives af Prov. Connaught og Leinster samt Atlanterhavet. 446 □ M. med 1,346,000 J. (1881). Landet er bjærgfuldt med stærkt indskaarne Kyster, der danne de fortrinlige Havne Waterford, Dungarvan, Youghal, Cork, Kinsale, Tralee o. fl. Shannon gjennemflyder dets nordlige Del med Retning mod V. De øvrige Vandløb af nogen Betydning ere Suir, der fra højre Side falder i Barrow, Blackwater, Lee og Bandon, der først løbe mod Ø. og derefter mod S. til Atlanterhavet. De betydeligste Søer ere de for deres skjønne Omgivelser berømte Killarney-Søer. Moserne ere ikke saa udstrakte og hyppige som i de andre Dele af Irland. Provinsen deles i Shirerne Clare, Limerick, Kerry, Cork, Tipperary og Waterford.

Munsterhjelm, Magnus Hjalmar, finsk Maler, f. 1840 i Tavastland, var først Sømand, blev siden Elev af den finske Landskabsmaler Holmberg i Düsseldorf, men søgte ogsaa Undervisning hos Gude ved Akademiet der og rejste 1865 med denne til Carlsruhe, hvor han forblev til 1869. Senere har han levet dels i Hjemmet, dels i München og Paris. M. tager Motiver til sine Billeder snart fra Hjemmet, snart fra Bayern og er for Tiden Finlands betydeligste Landskabsmaler.

Munthe, en i Norden meget udbredt Slægt, der antages oprindelig at skrive sig fra Nederlandene, men siden Slutningen af 16de Aarh. har levet i Danmark, senere ogsaa i Norge og Sverige. Til Norge kom den gjennem Bispen **Ludvig M.**, d. 1649, om hvem hans Ætling Holberg har skrevet, at hans Afkom var saa stort, at „han billig kunde regnes blandt Norges Patriarcher." — **Gerhard M.**, f. paa Familiens gamle Ejendom Kroken ved Lysterfjorden i Sogn 4 Jan. 1795, blev Officer 1811 og n. A. ansat ved Norges geographiske Opmaaling. 1816 opholdt han sig i Stockholm for at indtegne Norge i Oberst Forsells Kort over Skandinavien (9 Blade, 1825) og blev s. A. Lærer ved Landcadetcorpset i Tegning m. v. 1824 paabegyndte han en Udgave af Specialkort over de da opmaalte Dele af Norge (de saakaldte Amtskort, hvis Udgivelse er fortsat af den geographiske Opmaaling) og bragtes herved ind paa Studiet af Norges gamle Geographi. Kilderne hertil vare spredte og vanskelig tilgængelige, hvorfor han

først efter 13 Aars møjsommeligt Arbejde (mindst 10,000 Diplomer skal han have gjennemlæst) offentliggjorde sin Forsknings Resultater i Form af geographiske Anmærkninger til Aalls Oversættelse af Snorre Sturlasøns Norske Kongesagaer (1838—39) med dertil hørende Kort. Samtidig havde han gjort historiske Studier, især i personalhistorisk Retning; saadanne Afhandlinger af ham findes i „Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie“ (1833—39), blandt hvis Udgivere han var. 1841 flyttede han, nødt til at opgive sin videnskabelige Virksomhed paa Grund af sit svage Syn, til sin Fædrenegaard Kroken, hvor han, efter at han 1845 havde taget Afsked som Capitain, døde 15 Dec. 1876. — Hans Brodersøn, **Gerhard Peder Franz Wilh. Morgenstjerne M.**, f. paa Gaarden Skanshagen i Elverum 17 Juli 1849, uddannede sig til Landskabsmaler især i München; han tilhører den moderne naturalistiske Retning og har inden for denne præsteret betydelige Arbejder, især stemningsfulde Høstlandskaber. Nationalgalleriet ejer af ham „En Sommerdag“. — Hans Fætter, **Ludvig M.**, f. paa Gaarden Aarøen i Sogndal 11 Marts 1841, en af Norges betydeligste Landskabsmalere, blev 1862 Elev af S. Jacobsen i Düsseldorf og arbejdede nogen Tid under Flamm, men optraadte snart som selvstændig Kunstner. Hans „Vinterlandskab“ fra 1866 hendrog Opmærksomheden paa ham, og senere vakte hans Arbejder den største Opsigt paa Udstillingerne i Kbhvn. 1872, Wien 1873 og Paris 1878, hvor han vandt 1ste Klasses Medaille. Han er navnlig i sine Vinterlandskaber en stor Colorist og staar i denne Henseende den franske Skole nærmere end den Düsseldorfske; derhos ere hans simple Motiver fulde af Stemning og Poesi. Sit i Paris prisbelønnede Billede „Vinteraften“ skjænkede han Nationalgalleriet i Christiania.

Muntjachjorten (Cervus Muntjac og stylocerus), en i Ostindien og paa Sundaøerne levende Hjorteform af Raabukkens Størrelse, hvis Han udmærker sig ved at besidde lange Hjørnetænder og Rosenstokke, der bære en kort, spids, ugrenet eller næsten ugrenet Tak.

Muntz's Metal, s. **Messing**.

Munychia, en af det gamle Athens Havne.

Munzinger, Werner, schweizersk Afrikarejsende, f. 1832, rejste 1852 til Ægypten og udsendtes herfra 1854 som Fører for en Handelsexpedition til Kysten ved det røde Hav og Massaua drog derfra til Bogos-Landet og opholdt sig i disse Egne i 6 Aar (udgav 1859 en Skildring af Bogosfolkets Sæder). 1861 rejste M. som Deltager i den tyske Opdagelsesexpedition gjennem det nordlige Abessinien til Chartum og Kordofan, hvor han fik sikker Kundskab om E. Vogels ulykkelige Skæbne. Han opholdt sig derefter en Tid lang i Europa og udgav sine „Ostafrikanische Studien“ (1864) og sin »Vocabulaire de la langue Tigre« (1865), blev 1865 engelsk Consul i Massaua og gjorde den engelske Hær vigtige Tjenester paa Toget til Abessinien (1867—68). Han var derefter fransk Consul og traadte 1870 i ægyptisk Tjeneste, gjennemrejste som Bej det røde Havs Sydkyst og Somalilandet, blev 1872 Pascha i disse Egne og omkom 16 Nov. 1875 paa Ægypternes Tog mod Abessinien.

Muonioelv, Biflod til Torneelv og Grænseflod mellem Sverige og Finland, dannes af to Kildefloder, af hvilke den sydligste og største, Köngämäelv, kommer fra Kilpisjärvi (en Fjeldsø paa selve Grænsen mellem Sverige, Norge og Finland) og ved Enontekis forener sig med den nordlige, som har sine Kilder i Kautokeinobjærgene og løber igjennem den finske Del af Torneå Lappmark. Fra Enontekis indtil sin Forening med Torneelv kaldes den sædvanl. M., men neden for Muonioniska ogsaa Kolareelv. M. optager fra begge Sider en Mængde Bifloder; den danner ingen Indsøer, men en Mængde Fosser.

Mur, Flod i Østerrig, udspringer i Salzburg, løber gjennem Steiermark forbi Graz ind i Ungarn og falder fra venstre Side i Drau.

Murad ell. **Amurath**, 5 tyrkiske Sultaner. **M. I**, den tredje Sultan, 1359—89, fulgte efter sin Fader Orchan. Under ham begyndte Tyrkernes Fremtrængen i Europa, navnl. i Thrakien, hvor M. erobrede Adrianopel, som han gjorde til sin Residensstad. Han faldt 1389 i Slaget paa Kossovosletten mod Serberne og deres Forbundsfæller, hvis Konge, Lazarus, blev fanget og henrettet. — **M. II**, Sultan 1421—51, Sønnesøns Søn af den foreg., f. 1403, fulgte efter sin Fader Muhammed I og hørte ligeledes til den lange Række krigerske Sultaner, der gjorde det tyrkiske Rige saa mægtigt i de første Aarhundreder af dets Bestaaen. Efter at have dæmpet to farlige Oprør vendte han ligesom sine Forgængere sine Vaaben mod de christne. Det græske Rige gjorde kun svag Modstand, men Ungarn havde paa den Tid en tapper Forsvarer i Johannes Hunyades, som gjorde saa alvorlig Modstand, at M. gik ind paa en for de christne fordelagtig Vaabenstilstand paa 10 Aar. Derpaa trak han sig tilbage fra Regeringen og overgav denne til sin unge Søn, den siden saa berømte Sultan Muhammed II. Men da den ungarsk-polske Konge Ladislaus brød Stilstanden og med sin Hær gik over Donau, satte M. sig paa ny i Spidsen for sin sejrvante Hær og sejrede i Slaget ved Varna 1444, hvor Ladislaus faldt og de christne led et fuldstændigt Nederlag. Efter denne Sejer nedlagde M. igjen Regeringen; en Opstand af Janitscharerne, der kun kunde dæmpes ved hans Myndighed, paatvang ham den endnu en Gang. Han sejrede over Ungarerne under Hunyades i det blodige Tredagesslag 1448 paa den samme Kossovoslette, hvor hans Oldefader 59 Aar tidligere havde slaaet de christne, men fandt en uovervindelig Fjende i den tapre epirotiske Fyrste Georg Kastriota (Skanderbeg), med hvem han kæmpede i sine sidste Leveaar. M. døde 1451. — Angaaende **M. III**, Sønnesøns Sønnesøns Sønnesøn af den foreg., Sultan 1574—95, og hans Sønnesøns Søn, **M. IV**, Sultan 1623—40, som regerede i den tyrkiske Stats Forfaldstid, s. **Tyrkiet** (Hist.). — **M. V**, Sultan 1876, f. 1840, ældste Søn af Abdul-Medjid, blev under Farbroderen Abdul-Asis's Regering holdt helt tilbage fra Verden og bevogtet med stor Mistænksomhed. Da den almindelige Misnøje

fremkaldte Abdul-Asis's Afsættelse, blev M. 30 Maj 1876 udraabt til Sultan; men hans svage Helbred og svage Charakter, samt det gammeltyrkiske Partis Frygt for hans frisindede Tankemaade medførte hans Fjernelse fra Regeringen tre Maaneder efter, 31 Aug.

Murad Bej, Mamlukhøvding i Ægypten, f. omtr. 1750 i Kaukasien, blev i sin tidlige Ungdom solgt som Slave til Ægypten og udmærkede sig der saaledes, at han allerede en Snes Aar gl. blev en af de 24 Bejer, som da herskede i Landet. 1776 slog han sig sammen med Ibrahim Bej om at vinde Herredømmet over de andre Bejer, hvad ogsaa lykkedes dem efter nogle Kampe. Ligeledes fordrev de 1786 den af den tyrkiske Sultan udsendte Kapudan Pascha og herskede nu næsten uafhængig, indtil Bonaparte 1798 kom til Ægypten. M. blev slaaet ved Pyramiderne og maatte flygte til Øvreægypten, medens Franskmændene senere forjog Ibrahim til Syrien. Klèber sluttede 1800 et Forlig med ham og erkjendte ham som Hersker i Øvreægypten, hvorefter M. holdt sig neutral i den senere Kamp. D. 8 Apr. 1801 af Pest.

Murad Efendi, tysk Digter, hed egtl. Franz v. Werner og var født i Wien 1836, men traadte allerede 17 Aar gl. i tyrkisk Tjeneste, var her først Officer, senere Diplomat og døde som tyrkisk Ministerresident i Haag 1881. Som Digter gjorde han sig især bekjendt ved en Række Dramaer (samlede i „Dramatische Werke", 3 Bd., 1881), af hvilke navnlig de tidligere („Selim III", „Marino Falieri" o. fl.) ere strevne i et blomstrende Billedsprog og rige paa udvortes Effect, medens der i de sidste („Mirabeau", „Johanne Gray") tilstræbes en dybere Charakteristik. Af hans episke Forsøg gjorde „Naßredin Chodja, ein osmanischer Eulenspiegel" (1878) megen Lykke.

Muraille, fr. [myräij], Mur, Fæstningsmur. Et Rytterangreb foretages en m., naar de angribende Ryttere rykke frem i en lang, sluttet Linje, Knæ ved Knæ og Bøjle ved Bøjle.

Murälkvadrant, s. Kvadrant.

Muräno, en Lagunøe, tæt n. for Venezia i Norditalien, med 8,000 I. Glas- og Spejlfabriker, der tidligere vare langt betydeligere end nu.

Murat, Joachim [myrä], fransk General, Storhertug af Berg 1806—8 og Konge i Neapel 1808—15, f. 25 Marts 1771 nær ved Cahors (i Dep. Lot), Søn af en velhavende Gjæstgiver, var bestemt til den gejstlige Stand, men lod sig hverve som Menig i Hæren. Han tjente senere i Ludvig XVI.s constitutionelle Garde, blev derefter Underlieutenant i et Regiment ridende Jægere og rykkede 1792—94 op til Oberst, men maatte udtræde efter 9 Therm. og blev først optagen paa ny i Oct. 1795, da han under Opstanden i Paris var en af Bonapartes Adjudanter. Han fulgte denne i samme Egenskab til Italien 1796, hvorfra han fik det Æreshverv at overbringe Directoriet de tagne Faner, og til Ægypten 1798, hvor han for sin glimrende Tapperhed forfremmedes til Divisionsgeneral. Han ledsagede ogsaa Bonaparte paa Tilbagerejsen fra Ægypten og ydede vigtig Tjeneste ved Statscoupet 18 Brum., da han med 60 Grenaderer sprængte de 500.s Raad, blev derefter Chef for Consulargarden og ægtede 20 Jan. 1800 Bonapartes Søster Caroline (s. Bonaparte). M. udmærkede sig 1800 i Slaget ved Marengo som Rytteriets Anfører, blev 1804 Marschal, kejserlig Prins og Storadmiral og førte paa ny Rytteriet med udmærket Dygtighed baade ved Austerlitz 1805 og ved Jena 1806, samt tvang derefter Fyrst Hohenlohe til at overgive sig ved Prenzlau. Til Løn blev han i Marts 1806 ophøjet til Storhertug af Berg. 1808 fik han Anførselen over den Hær, som skulde besætte Spanien, og rykkede 23 Marts ind i Madrid, men blev i Juli s. A. sendt til Neapel som Kong Joachim I. Her gjorde hans smukke Ydre, hans Pragtlyst og theatralske Optræden et godt Indtryk, og han viste stor Iver for at tilvejebringe Orden og Retssikkerhed; men særlige Statsmandsevner havde han ikke, ej heller forstod han at hævde sin Selvstændighed over for Svogerens Indblanding. 1812 kaldtes han paa ny i Felten, førte som sædvanlig Rytteriet og vandt selv Fjendens Beundring, især i Slaget ved Moskva. Paa Tilbagetoget gav Napoleon i Vilna M. Anførselen over hele Hæren, men han magtede ikke denne Opgave og overdrog den snart til Prins Eugen, hvorefter han skyndte sig tilbage til Neapel, allerede betænkt paa at ville redde sit særlige Bytte ud af det fælles Skibbrud. 1813 gik han dog igjen til den franske Hær, men efter Nederlaget ved Leipzig drog han til Neapel og sluttede i Jan. 1814 Overenskomster med Østerrig og England om at stille sig fra Frankrig og yde dets Fjender Hjælp. Dog var hans Adfærd meget tvetydig, da han ingen Tillid nærede til sine nye Venner, og paa Wienercongressen forlangte Bourbonerne hans Afsættelse. Af Frygt herfor besluttede M., da Napoleon 1815 vendte tilbage fra Elba, strax at paaføre Østerrig Krig — tillige i Haab om at vinde hele Italien for sig; men han blev slaaet flere Gange, sidst ved Tolentino (3 Maj) og flygtede nu til Neapel, hvor Folket var i fuld Opstand. Han drog derfor til Ischia og videre til Frankrig, men Napoleon nægtede at modtage ham. Efter Slaget ved Waterloo tyede M. til Corsica, og skjønt Østerrig havde lovet ham sikkert Ophold, fattede han den Plan at ville med Magt tilbagevinde sit Rige. Med kun 26 Ledsagere gik han 8 Oct. i Land ved Pizzo i Calabrien, men fandt slet ingen Tilslutning og blev tagen til Fange og skudt efter Krigsrets Dom 13 Oct. 1815. Han efterlod sig 2 Sønner og 2 Døtre. 1) Napol. Achille M., f. 1801, fulgte 1815 med sin Moder til Østerrig, men drog 1821 til Nordamerika, hvor han 1826 ægtede en Slægtning af Washington, Caroline Dudley (d. 1867). 1831 blev han belgisk Oberst, men vendte senere tilbage til Nordamerika og døde 1847 paa en Landejendom i Florida. — 2) Napol. Lucien M., f. 1803, drog ligeledes til Nordamerika 1824 og ægtede Caroline Georg. Fraser (d. 1879); han mistede ved en Handelskrise sin Formue og underholdtes af sin Hustru ved en Pigeskole, som hun oprettede. 1848 ilede han til Frankrig, blev Medlem af Nationalforsamlingen (gjenvalgtes 1849) og sluttede sig strax til Prins Louis Napoleon; efter Statscoupet blev han i Jan. 1852 Senator og fik i Juni 1853 Titel

af Prins. Baade 1855 og 1860 var der Tale om ham som en mulig Prætendent til Neapels Trone; han erklærede sig ogsaa i aabne Breve villig til at modtage en saadan Kaldelse, som dog aldeles udeblev. D. 1878. Af hans Børn blev **Jos. Joachim M.**, f. 1834, fransk Brigadegeneral 1870 og ægtede 1854 en Datter af Fyrsten af Wagram (d. v. s. en Sønnedatter af Berthier; d. 1884); **Achille M.**, f. 1847, ægtede 1868 Salome Dadian, Fyrstinde af Mingrelien, og **Louis Napoléon M.**, f. 1851, ægtede 1873 Eudoxia, Enke efter Fyrst Orbiliani. Datteren, **Anna M.**, f. 1841, ægtede 1865 Hertugen af Mouchy. — 3) **Lætitia Josephine M.**, f. 1802, ægtede 1822 Marquis Pepoli i Bologna og blev Moder til den italienske Statsmand Joachim Pepoli; d. 1859. — 4) **Louise Jul. Carol. M.**, f. 1805, ægtede 1825 Grev Rasponi i Ravenna (d. 1876). — **Joachim Jos. André, Grev M.**, f. 1828, Sønnesøn af Kong M.s ældre Broder, indtraadte i den diplomatiske Tjeneste og var 1853 Chargé d'affaires i Stockholm, var 1854—70 Medlem af den lovgivende Forsamling, derefter 1871—75 af Nationalforsamlingen og er siden stadig gjenvalgt til Deputeretkammeret.

Muratōri, Ludov. Ant., en af de berømteste italienske Lærde, f. 1672 i Vignola i Modena, d. 1750 som Bibliothekar og Archivar i Modena, besad udmærkede Kundskaber i næsten alle Videnskaber, især i Oldtidskundskab og Historie; hans Værker, mest vigtige Samlinger af Kildeskrifter og archæologiske Mindesmærker, udgjøre henv. 100 store Bind: »Rerum italic. scriptores« (25 Fol.-Bd., 1723—51), »Antiquitates italicæ medii ævi« (6 Fol.-Bd., 1738—42), »Annali d'Italia« (12 Bd., 1744—49) og »Novus Thesaurus veterum inscriptionum« (4 Fol.-Bd., 1739—42) o. fl. Mest bekjendt er han bleven ved den saakaldte „**M.s Kanon**", et Haandskrift fra det 2det Aarh., som han fandt i det ambrosianske Bibliothek i Milano, og som indeholder en Fortegnelse over de Skrifter af det nye Test., der i den Menighed, Forfatteren tilhørte (vistnok den romerske), ansaas for kanoniske og værdige til offentlig Forelæsning ved Gudstjenesten. Det er, naar man bortser fra Kjætteren Marcions Kanon (s. **Marcion**), den ældste Fortegnelse af den Art, man kjender, og den har derfor stor Betydning for Isagogiken.

Muravjev [jëff], en gammel russisk Adelsslægt, som 1488 fik Godser af Ivan I. **Nikolaj M.**, f. 1768, var først Søofficer og faldt 1790—92 i svensk Krigsfangenskab, deltog som Oberst i Krigene 1812—14, men lagde sig siden efter Landbrug og stiftede Moskvas økonomiske Selskab; d. 1840. Han havde 4 Sønner. 1) **Alexander M.**, f. 1792, tog 1825 som Oberst Del i Militærsammensværgelsen og blev forvist, men senere hjemkaldt og blev 1856 Gouverneur i Nishnij-Novgorod, hvor han virkede ivrig for Livegenskabets Afskaffelse og døde 1864 som Senator. — 2) **Nikolaj M.**, f. 1794, indtraadte 1811 i Hæren, blev Capitain i Generalstaben og tjente med Udmærkelse 1812—15, siden i Kaukasus, Persien og Tyrkiet, samt 1830 i Polen. 1819 sendtes han til Chiva, hvorover han siden udgav en Beskrivelse, og 1832 til Ægypten og brugtes derefter ved Sevastopols Befæstning, men fik 1838 sin Afsked. 1848 indtraadte han igjen i Tjenesten, blev 1853 General og Statholder i Kaukasus og ledede 1855 Belejringen af Kars. N. A. blev han Rigsraad; d. 4 Nov. 1866. — 3) **Michael M.**, f. 1796, ledede som Formand for det russiske geographiske Selskab Opdagelsesrejserne til Sibirien og blev 1850 Rigsraad og Domaineminister. Han viste sig her som en dygtig Administrator, men Modstander af Bondefrigivelsen og blev afskediget i Dec. 1861 som Deltager i de strænge Forholdsregler imod Studenterurolighederne i Moskva. I Maj 1863 sendtes han til Litauen som Overbefalingsmand og undertrykkede her den polske Opstand med en saadan Grusomhed, ja førte en saadan Udryddelseskrig imod alle polske Elementer, at det vakte almindelig Forargelse i Europa, medens han i Rusland, især af det gammelrussiske Parti, fejredes som en Helt. I Apr. 1865 afgik han fra denne Post, hædret med Grevetitlen; d. 10 Sept. 1866. — 4) **Andrej M.**, d. 1874, Medlem af den hellige Synodes Direction, har udgivet en Del kirkehistoriske Skrifter og meget yndede Rejseskildringer over Palæstina og Rom i en poetisk-religiøs Tone. — En Fætter til disse, **Nikolaj M.**, f. 1810, indtraadte i et Garderegiment og rykkede i Kaukasus op til Generalmajor, blev Overbefalingsmand for den tschernomoriske Kystlinje og 1848 Gouverneur i Østsibirien. Her indtog han lidt efter lidt hele Amurlandet og fik det 1858 ved Tractaten i Aigun afstaaet af China; til Løn blev han Greve med Tilnavnet „Amurski". I Sommeren 1859 gik han med en Flaade til Jedo og udvirkede en Handelspagt med Japan; i Marts 1861 vendte han hjem og blev udnævnt til Rigsraad; d. 1881. — En anden Gren af Slægten fører Navnet **M.-Apostol** i Følge et Giftermaal (1730) med en Datter af Kosakhetmanen Apostol. Hertil hørte **Ivan M.-A.**, f. 1769, Diplomat under Kejser Paul, d. 1851 som Senator; han udgav en archæologisk Beskrivelse over Taurien, samt Oversættelser af Horats's Satirer og Aristophanes's „Skyer". Hans 3 Sønner deltog i Militærsammensværgelsen 1825; **Sergej** var en af Hovedophavsmændene, blev haardt saaret tagen til Fange 15 Jan. og hængt i St. Petersborg 25 Juli 1826; en Broder faldt ved hans Side, og **Matvej** døde i Sibirien.

Murbrækker, et Slags gammel Krigsmaskine til at nedstøde Fæstningsmure. M. betegner ogsaa senere et gammeldags Slags Belejringsskyts, som udskød Jærnkugler af en Vægt fra 25 til 100 Pd.

Murchison, Roder. Impey [mörtschis'n], berømt engelsk Geograph og Geognost, f. 1792, d. 1871. Et af hans tidligste Arbejder angik Juradannelserne i det nordlige England og Skotland; senere beskæftigede han sig med de i det vestlige England saa mægtig udviklede palæozoiske Formationer, hvorom der tidligere herskede stor Uklarhed, indtil han paaviste de enkelte Lags indbyrdes Rækkefølge, som han 1839 fremsatte i sit klassiske Værk »The Silurian System«. Efter den russiske Kejsers Opfordring foretog han i Forening med Verneuil og Keyserling en geognostisk Undersøgelse af Rusland (»Geology of Russia in Europe and the Uralian Mountains«, 1845), og det bør ud-

hæves som et Exempel paa hans skarpe Iagttagelsesevne, at han havde paavist Analogierne mellem de guldførende Lag i Ural og Dannelserne i Australien, længe førend de derværende Guldlejer vare fundne. Han har end videre beskrevet Alpernes Bjærgdannelser (1849) og leveret en stor Mængde geologiske Afhandlinger til engelske Tidsskrifter, der alle bære Vidne om hans overordentlige Flid og Nøjagtighed. Fra 1851 var han Præsident i det geologiske Selskab i London og fra 1852 til sin Død Generaldirecteur for Optagelsen af geologiske Kort over Storbritannien og Irland.

Murcia, 1) en af Spaniens gamle Provinser med Titel af Kongerige, omgives af Andalusien, Ny-Castilien, Valencia og Middelhavet og deles i de to Provinser

	□ M.	Befolkn. 1884
Murcia........	210	469,000
Albacete.......	270	222,000
	480	691,000

Kysten fra Cartagena mod V. er stejl og klippefuld, mod Ø. lav og sandet til Cap Palos. Herfra strækker sig mod N. en lav Sandtange, der begrænser den udstrakte Lagune Mar Menor. Landet er bjærgfuldt og har kun mod S. Ø. en betydeligere Slette imellem Cartagena og Orihuela. Hovedfloden er Segura, der udspringer paa Sierra Sagra paa Provinsens Vestgrænse og med østlig Hovedretning løber til Middelhavet. Klimaet er i Bjærg- og Kystegnene tempereret, men i de indre Dale overordentlig hedt. Jordbunden er i det hele frugtbar, men trænger paa Grund af ringe Regnfald saa stærkt til kunstig Vanding, at den, hvor saadant forsømmes, ligner en Ørken. Bjærgene indeholde Bly, Sølv og Svovl, der dog kun i ringe Grad benyttes; langs Kysten tilvirkes derimod megen Soda. — 2) Hovedstad i Prov. M. ved Floden Segura, 8 M. fra Middelhavet. 94,000 I. Bispesæde. Prægtig Kathedralkirke. Stor Glasfabrik og betydelig Silkeindustri. Staden og dens Omegn have ofte lidt af Jordskjælv. I Omegnen dyrkes i stort Omfang Sydfrugter og Korn.

Muret, Marc Antoine [myrä], mere bekjendt under Navnets latinske Form **Muretus**, f. 1526 i Frankrig, underviste først i Frankrig og fra 1554 i Italien, fornemmelig i Rom, hvor han 1576 blev Præst; d. 1585. Hans Skrifter, især »Orationes«, »Epistolæ« og »Variæ lectiones«, udmærke sig ved det latinske Foredrags sjældne Renhed og Elegance.

Murexid, et Farvestof, som faas, naar man inddamper Urinsyre med Salpetersyre og til Resten sætter Ammoniak; det krystalliserer i grønne, metalglinsende Blade, opløser sig i Vand med prægtig Purpurfarve, farver Uld og Silke meget smukt rødt og blev derfor tidligere anvendt til Farvning, men er nu ganske fortrængt af Anilinfarverne.

Murfreesborough [mörrfrisbörro], lille By i den nordamerikanske Stat Tennessee, 7 M. s. ø. for Nashville. Her holdtes 31 Dec. 1862 —3 Jan. 1863 et blodigt Slag imellem Unionstropperne under Rosecranz og Sydstatstropperne under Bragg, som uagtet Fremgang den første Kampdag til sidst blev afgjort slaaet og maatte gaa til Chattanooga. Hver af Parterne tabte 12,000 Md. af 50,000.

Murg, en lille Biflod til Rhinen, udspringer i Württemberg paa Kniebis i Schwarzwald, løber mod N. igjennem den romantiske skjønne Murgdal ind i Baden og falder neden for Rastatt, hvorfra den er kanaliseret, i Rhinen.

Murger, Henri [myrschæhr], fransk Forfatter, f. 1822 i Paris. Hans Fader, som var Skrædder og Portner, havde ikke Raad til at koste noget paa hans Undervisning, og 15 Aar gl. blev han Skriver hos en Notar. Jouy, hvis Portner hans Fader havde været, fik ham ansat som Secretær hos den russiske Legationssecretær, Grev Tolstoi. 1848 udgav han i en Avis Digtet »Via dolorosa«, fyldt med melankolsk Bitterhed over de sociale Lidelser. 1848 udkom hans første »Scènes de la vie de Bohême«, talentfulde og fængslende Skildringer af de fattige Poeters og Kunstneres Eventyr og Armod, hvis Forherligelse har bestukket mange unge Literater; 1851 bearbejdede han med Barrière Emnet for Scenen. M. varierede de samme Ideer og Skildringer i »Pays latin« (1851) og »Les buveurs d'eau« (1854). 1852 opførtes paa Théâtre franç. hans vel formede Enaktskomedie »Le bonhomme jadis«. Blandt hans øvrige Værker maa fremhæves Romanerne »Adeline Protat«, »Le roman de toutes les femmes«, den mesterlige Autobiographi »Les amours d'Ollivier« og Digtsamlingen »Les nuits d'hiver« (1861). D. 1861.

Murhard, Friedr., f. 1778 i Kassel, var under Jérôme Bonapartes Regering i Westfalen Udgiver af den officielle westfalske Moniteur, optraadte siden som statsvidenskabelig og politisk Skribent og døde 1853. Han har skrevet enkelte statsvidenskabelige Monographier og en kurhessisk Statsret, men hans Hovedværk er Fortsættelsen af Martens's »Recueil des traités etc.« — Hans yngre Broder, **Carl M.**, f. 1781 i Kassel, var ligeledes ansat under Jér. Bonaparte, men levede fra 1818 først i Frankfurt a. M., siden i Kassel. Han døde blind 1863 i Kassel, hvilken By han og hans Broder efterlod 150,000 Thal. til Oprettelsen af et offentligt Bibliothek. Hans vigtigste Værker ere „Ueber Geld und Münze" (1809), „Theorie und Politik des Handels" (1831), der er bleven bekjendt her i Landet ved M. L. Nathansons Oversættelse, og „Theorie und Politik der Besteuerung" (1834). M.s Værker vidne om Flid og Samvittighed, men mangle Originalitet.

Muri, Flække i Cant. Aargau i Schweiz, 4 M. s. ø. for Aarau, med 2,000 I. og en storartet Landbrugsskole, der holdes i det 1841 ophævede, i det 10de Aarh. stiftede Benedictinerabbedi M., hvis Abbed 1701 blev ophøjet til tysk Rigsfyrste.

Murillo, Bartolomé Estéban [riljo], en af Spaniens og Europas mest udmærkede Malere, f. 31 Dec. 1617 i Sevilla, gik i sit 24de Aar til Madrid, hvor han understøttet af Velazquez foruden dennes Arbejder især studerede Tizian, Rubens og van Dijck samt Spagnoletto, medens uden Tvivl Rafaels Værker i Madrid ikke bleve ham ubekjendte. 1645 vendte han tilbage til Sevilla, hvor han nu malede en

Mængde Billeder, der gjorde hans Navn stedse større. I fine tidligere Billeder lagde han mest Vægt paa Tegningen, men han vandt snart et Herredømme over Farven, der gjorde ham til en af Verdens navnkundigste Colorister. Hans mest glimrende Periode falder 1670—80, da han bl. a. malede 8 store Billeder forestillende Barmhjærtighedens Gjerninger til Hospitalskirken San Jorge de la Caridad foruden en Mængde Madonnaer og Helgener. Sit sidste Arbejde udførte han i Cadiz, hvor han for Capucinerne malede den hellige Katharinas Forlovelse; men han blev syg, inden Billedet var færdigt, som Følge af et Fald og døde i Sevilla 3 Apr. 1682. Hans fleste Arbejder findes samlede i Galleriet i Madrid, medens dog ogsaa hans Fødeby ejer en Del. For øvrigt ere endog anselige Billeder af M. spredte i Europas større offentlige og private Gallerier, hvorblandt især Paris udmærker sig ved saa vel i Louvre som i andre Samlinger at kunne opvise mange af hans Malerier. Blandt hans Staffelibilleder ere hans Madonnaer og især hans Genrebilleder med Tiggerdrenge blevne berømte. Han oprettede 1660 i Sevilla et Tegneakademi, som han selv forestod.

Murillo, J. Bravo-, s. Bravo-Murillo.

Muris, Joh. de [myrihs] ell. Jean de Murs ell. Meurs, en af de berømteste Musiktheoretikere i det 14de Aarh., Kannik og Professor ved Sorbonnen i Paris, f. i Normandiet, har street flere mathematiske og astronomiske Arbejder, men har særlig Betydning ved sit Hovedværk »Speculum musicæ«, der er udgivet af Coussemaker og fuldstændig giver os Mensuralmusikens Theori indtil hans Tid.

Mûrium, et Grundstof, som i Beg. af dette Aarh. formodedes i Chlor, der da antoges for Muriumoverilte, ligesom Saltsyren (Acidum muriaticum) blev Muriumiltehydrat. Denne Hypothese, der bragte Overensstemmelse mellem de saakaldte Brintsyrer og Iltsyrer, forsvaredes længe, navnlig med stor Skarpsindighed af Berzelius, og savner endnu ikke Tilhængere.

Murmeldyr (Arctomys), Gnaverslægt med plumpt Legeme, kort Hale og korte Øren, beboer Stæpper og Bjærgegne paa den nordlige Halvkugle, f. Ex. A. Marmota i Schweiz, flere Arter i Sibirien og Altaibjærgene, Prairiehunden (A. ludovicianus) i Nordamerika; den sidst nævnte Art lever selskabelig i saakaldte „Byer“, d. e. store Samlinger af Boliger, paa Jordhøje, hvorunder de have deres Huler og Gange. De have deres Navn deraf, at de gjøe omtrent som en Hund. Det schweizerske M. er gulagtigt med mørkere Ryg, lever af Alpeurter, udstiller Skildvagter, naar det græsser, og sover Vintersøvn. M. hører til Egernfamilien; Overgangen til de egentlige Egern dannes af de saakaldte Jordegern.

Murner, Thomas, tysk Satiriker, f. 1475 i Straßburg, vandrede som „farende Scholast“ om til en Mængde tyske Universiteter, ja til Paris og Krakow, vendte som Doctor i Theologi og Jura tilbage til sin Fødeby, men førte ogsaa hele sit øvrige Liv en omflakkende Tilværelse i Tyskland, England, Schweiz og Italien, idet hans lidenskabelige Stridslyst, hans udfordrende satiriske Skrifter og Prædikener overalt skaffede ham bitre Fjender, som fordrev ham efter et kort Ophold. Han døde i Straßburg sandsynligvis 1535 eller 1536. Skjønt han ved sine skaanselsløse Satirer over de bestaaende Kirkeforhold og de gejstliges Liv selv havde hjulpet til at forberede Reformationen, rettede han dog efter Luthers Optræden de voldsomste Angreb mod ham og hans Tilhængere. Af hans satiriske Skrifter, der ere affattede i Rimpar, fulde af bidende Vid og dramatisk Liv, men ofte tillige plumpe og smudsige og i stilistisk Henseende skjødesløse, ere de vigtigste: „Narrenbeschwörung“ (1510), „Schelmenzunft“ (1512), „Gäuchmat“ (d. e. Narreeng, 1519) og „Von dem großen Lutherischen Narren“ (1522; ny Udg. ved H. Kurz, 1848).

Murray [mörræ], Flod, s. Australien.

Murray, E. C. Aragon Grenville [s. o.], engelsk Novelleforfatter, f. i Napoli 1819, d. 1881. Han traadte som yngre ind i Diplomatiet og var i Aarenes Løb ansat i den britiske Legation paa forskjellige Steder. Efter at han i nogen Tid havde været engelsk Generalconsul i Rusland, udtraadte han 1868 af Diplomatiets Tjeneste, slog sig til Ro i Paris og optraadte som Forfatter, i Begyndelsen under Pseudonymet »Trois Étoiles«. Blandt hans større novellistiske Arbejder kunne mærkes »The Member for Paris«, »Young Brown« og »The Boudoir Cabal«; i forskjellige Serier af »French Pictures in English Chalk« har han givet Billeder af moderne fransk Liv; han har end videre strevet en Bog om Rusland, »The Russians of To-Day.« Han er en underholdende Forfatter, hag hvis Livlighed og Overlegenhed man mærker den erfarne Verdensmand, og hans Stil er elegant og let.

Murray, George [s. o.], engelsk General, f. 1772, tjente fra 1794 i flere Felttog, bl. a. i Holland 1799 og i Ægypten 1800—1, og var 1809—13 Wellingtons Stabschef i Spanien. 1812 blev han Generalmajor og sendtes 1814 som Øverstbefalende til Canada, men hjemkaldtes 1815 før igjen at blive Stabschef under Wellington; han kom for sent til at deltage i Krigen, men forblev indt. 1818 med Hæren i Frankrig. 1828—30 var han Statssecretær for Kolonierne og 1834—35 samt 1841—46 Chef for Artilleriet under Toryministerierne. Han udgav 1845—46 Marlboroughs Depecher (5 Bd.) og døde 1846.

Murray, Jam. Stuart, Jarl af [s. o.], Regent i Skotland under Marie Stuarts Fangenskab, nægte Søn af Kong Jakob V af Skotland og Margrete, Lord Erskines Datter, f. 1531, fulgte 1548 sin Halvsøster, Marie Stuart, til Frankrig, men stræbte efter den skotske Trone, da hans Fader ikke efterlod sig ægte Sønner, og sluttede sig derfor til det protestantiske Parti, ligesom han forbandt sig nøje med Dronning Elisabeth af England. Da Marie Stuart 1561 kom tilbage fra Frankrig for at tage sit Arverige i Besiddelse, søgte hun at vinde M. ved at legitimere ham og gjøre ham til Jarl; men det lykkedes hende ikke; han stillede sig tvært imod i Spidsen for alle Haande Sammensværgelser og Intriguer imod hende. Efter forgjæves at have søgt at hindre Dron-

ningens Giftermaal med Darnley gik M. til Frankrig, men vendte snart tilbage, og efter Darnleys Mord fremstod han som Bothwells og Dronningens Anklager og stillede sig i Spidsen for de oprørske Adelsmænd. Han tog hende til Fange i Slaget ved Carberry 15 Juni 1567 og satte hende paa Slottet Lochleven, hvor han nødte hende til at frasige sig Tronen, lod sig derpaa af de protestantiske Baroner tilkjende Regentskabet for den spæde Konge Jakob VI og forfulgte med stor Haardhed Dronningens katholske Tilhængere. Paa Efterretningen om Maries Flugt adspredte han 15 Maj 1568 hendes Tilhængere ved Langside og nødte hende til at søge Tilflugt i England. Han aabnede derpaa en retslig Undersøgelse i Edinburgh mod Marie angaaende Darnleys Mord og vilde ogsaa i dette Øjemed begive sig til England, men paa Vejen dræbte en Adelsmand, Jam. Hamilton, ham i Linlithgow 23 Jan. 1570.

Murray, John [s. o.], engelsk Boghandler, f. 1778, var Søn af en Søofficer, der 1768 grundlagde en Boghandel og udgav flere vigtige historiske Skrifter, overtog siden Faderens Forretning og svang sig op til at blive Englands største Forlægger, hvorhos han udmærkede sig ved sin Rundhaandethed imod Forfatterne. Han grundlagde 1809 »Quarterly Review« og udgav 1830—41 »Family Library« (80 Bd.); d. 1843. — Hans Søn af s. N., f. 1808, er især bekjendt ved sine engelske Rejsehaandbøger, men har tillige udgivet mange videnskabelige Rejsebeskrivelser og historiske Værker.

Murray, Will. [s. o.], s. **Mansfield,** Jarl.

Murrhinske Kar (Vasa murrhina ell. blot Murrhina) kaldtes i Oldtiden et Slags kostbare Kar, som Pompejus først 61 f. Chr. skal have bragt fra Asien til Rom, hvor de senere spillede en Rolle som Luxusartikel i de riges Huse. Af hvad Stof de egentlig bestod, er ikke nærmere bekjendt; sandsynligst var det Flusspat.

Murrumbidgee [bidschi], s. **Australien.**

Mursalpeter, de Salte, der udblomstre paa især friske Mure, bestaar af Krystallisationer af svovlsurt og kulsurt Natron, Chlornatrium, kulsurt Kali og Chlorkalium, sjælden af salpetersur Kalk eller Kali. De gamle kaldte M. Aphronitrum.

Murschidabād, Stad i Prov. Bengalen i Forindien, 24 M. n. for Calcutta, ved Ganges. 46,000 J. Silke- og Shavlsfabriker, betydelig Handel.

Mursuk, Hovedstad i den store Oase Fessan i Nordafrika, 105 M. s. til ø. for Tripolis. 5,000 J. M., der er Gouverneurens over Fessans Residens, ligger ved talrige Karavanvejes Overskæringspunkt, er omgiven med Mure, har brede Gader og store, med Palmer beplantede Torve. Betydelig Handel, der dog i de senere Aar har været i Aftagende.

Mursvale (Cypselus) ligner de ægte Svaler i Henseende til Næbet, der er kort, bredt, meget dybt spaltet og derved vel skikket til at fange Insekter i Flugten, samt ved de særdeles lange, smalle og spidse, sabeldannede Vinger og den kløftede Hale. Bagtaaen er en Vendetaa, og alle 4 Tæer kunne derfor vendes fortil og danne en saakaldt Klamrefod, hvormed de holde sig fast til Mure og Klipper, paa hvilke de ogsaa ruge. Af Farve ere de sorte eller mørkegraa. I Norden forekommer almindel. en Art (C. apus), der er Trækfugl og ankommer i Maj Maaned og drager bort tidligere end de egentlige Svaler i August. M. høre trods deres store Lighed med Svalerne til en anden Orden af Fugleklassen, nemlig til Skrigefuglene; til M.s Familie hører Salanganen.

Murten, fr. Morat, Stad i Cant. Freiburg i Schweiz ved **Murten Sø,** 2 M. n. til v. for Freiburg, med 2,500 J., bekjendt af Schweizernes Sejer over Carl d. dristige 22 Juni 1476. Det til Minde om Sejeren opførte Benhus blev 1798 ødelagt af Franskmændene, men der er i Stedet derfor 1822 blevet oprejst en Obelisk.

Murviēdro, Stad i den spanske Prov. Valencia, 3 M. n. for Valencia, i Nærheden af Middelhavet. 7,000 J. Her laa i Oldtiden det berømte Sagunt. Talrige Oldtidsminder, ligesom Navnet ogsaa kommer af lat. muri veteres (de gamle Mure).

Murværk kaldes et Bygningsværk, der bestaar af Stenmateriale, der ad kunstig Vej er samlet enten med eller uden særlige Forbindelsesmidler. Som saadanne og til Udfyldning af Fugerne anvendes oftest Mørtel (s. d. A.), til det saakaldte tørre M. derimod Mos, Ler o. desl. Et særegent Slags M. er støbt og stampet M., saakaldt Pisé- og Bétonmurværk (s. disse A.); Kyklopmurværk (s. d. A.) er et Exempel paa M. uden Udfyldning af Fugerne. Stenene, der bruges til M., ere enten naturlige Sten, saasom Kampesten, Brudsten (M. af raa eller kløvede Sten) og Kvadersten (M. af hugne Sten), eller kunstige og da som oftest Mursten (M. af brændte Sten). Stenene ordnes almindeligst med regulære Liggeflader, s. **Forbandt og Skifte.** Til M., der er udsat for Vandets Paavirkning, anvendes særlig stærke Sten og Vandbygningsmørtel. Fugtighed har særlig skadelig Indflydelse paa M. af brændte Sten (smlgn. **Isolering af Mure**). **Hule Mure** anvendes navnlig fordi Hulheden gjør Murene lune og bevirker, at Lyden ledes mindre let end ved fulde Mure; de holde tillige Fugtigheden bedre ude. De opmures enten af særlige, hule Mursten eller hyppigere af almindel. Mursten. **Muranker,** s. **Anker.** **Murkalk,** s. **Mørtel.** **Mursten,** s. **Teglsten.**

Murǣne (Muræna), Slægt af Aalenes Familie, store, slangelignende Fiske med kraftig Tandvæbning og broget Farvetegning, uden Brystfinner; forekomme i varme Have. En Art i Middelhavet (M. helena), gul og sortbroget, bliver over 3 F. lang og var af de gamle Romere meget skattet som Spise.

Mus. M. ere smaa, altædende Gnavere med blød, fyldig Pels, store Øren og Øjne, noget forlængede Bagben, lang, skællet, tyndhaaret Hale, 3 knudrede Kindtænder i hver Kjævehalvdel og smalle Fortænder. Museslægten er meget artrig og udbredt over en stor Del af Jorden. I Danmark findes oprindelig kun 3 Arter: **Brandmusen** (s. d. A.), **Skovmusen** (Mus sylvaticus), gulbrun af Farve, og **Havre-** ell. **Dværgmusen** (M. minutus), vor mindste Art, der bygger sig en lille, kuglerund Rede mellem Plantestængler af fint Græs. **Husmusen** (M. musculus) fandtes

allerede i Oldtiden i Europa og har siden udbredt sig til alle beboede Egne. De største Arter af Museslægten kaldes Rotter. Andre til Musefamilien hørende Former ere Buft- ell. Birkemusen, der ogsaa er funden hos os, og Hamsteren. Markmusene sondres sædvanlig fra M. som en egen Familie.

Mus er til Søs et Slags Knude ell. Knob, en Art tyrkisk Knob, der anvendes paa Tovkabelaringen for at hindre Sejsingerne, der knos om denne, i at glide (skrænse) langs hen ad Tovet, naar Ankeret lettes.

Musa (den arab. Navneform for det hebr. Moses), Kalifens Statholder i Afrika, f. 636, d. 715, erobrede Spanien 712. **M.**, tyrkisk Sultan 1410—13.

Musagetes, s. Muse.

Musard, Philippe [mysāhr], f. 1792, d. 31 Marts 1859 i Paris, hvor han fra 1830 efter at have gjort sig bekjendt i London opnaaede stor Yndest og Popularitet som Baldirigent i Variétés, den store Opera og andensteds, som Orchesterdirigent i Champs Élysées (Concert Musard) og tillige som Dansecomponist (særlig Quadriller. — Hans Søn, **Alfred M.**, f. 1828 i Paris, d. 1881 paa en Hjemrejse fra Algérien til Marseille, har gjort sig bekjendt paa samme Maade som Faderen.

Muschir, arab., egtl. Raadgiver, nærmest d. s. s. Feltmarschal; Pascha af tre Hestehaler.

Muse, oprindel. Benævn. paa Kildenympher, der boede i Kilder, som havde Evne til at vække digterisk Begejstring, men snart formede sig til særegne Guddomme, der begejstrede til Sang og Musik, og som derfor bleve Digternes og Sangernes Beskytterinder. De kaldtes af Romerne Camener. Deres Antal udvidede sig fra 3 til 9. Dette sidste Tal forekommer først hos Hesiodos, der kalder dem Døtre af Zeus og Mnemosyne og nævner dem med følgende Navne: Klio, Euterpe, Thalia, Melpomene, Terpsichore, Erato, Polyhymnia, Urania og Kalliope. Allerede hos Homer fremtræde de som Sanggudinder, der bo paa Olympens Tinde. De forskjellige Functioner, i Følge hvilke hver enkelt er Beskytterinde af en særegen Videnskab eller Kunst, har først en senere Tid tillagt dem; jvfr. de enkelte A. **Musagetes**, Apollons Tilnavn som Anfører for Musernes Chor. Som saadan fremstilles han i langt, folderigt Gevandt med Lyren i Armen. Musesønner, Studenter.

Muselmand, s. Moslim.

Musenalmanache kaldtes i Tyskland Samlinger af Digte, der udkom aarlig, sædvanlig i Lommeformat, og som oprindelig havde til Hensigt at samle de bedste digteriske Kræfter til Samvirken. 1770 udgav Gotter og Boie i Göttingen den første M., hvortil de havde faaet Ideen fra den franske »Almanach des Muses« (fra 1765). Fra 1776 fortsattes dens Udgivelse af Göckingk. Heri skrev især Digterne af Göttingerforbundet (Hainbund). 1776 og 1777 udgav Voß en M. i Lauenburg og Hamborg, og da Göckingk sluttede sig hertil, overtog Bürger Foretagendet i Göttingen og udgav en M. til sin Død 1794. K. Reinhard fortsatte Udgivelsen til 1805. Efterhaanden voxede M.s Antal. Schillers (1796—1801) var den betydeligste; den indeholdt Digte af Goethe og Tidens mange talentfulde Digtere; i den anden Aargang fandtes de berømte „Xenien". Siden udgav A. W. Schlegel sammen med Tieck, F. Schlegel, Seckendorf og Chamisso med G. Schwab til forskjellige Tider udgivet M.; de senere have kun ringe Betydning. Siden 1860 er ingen M. udkommen i Tyskland.

Musetaarnet, et Taarn paa en Klippe i Rhinen nær ved Bingen, som ødelagdes af de svenske 1635, og hvorom der gaar følgende Sagn. Ærkebiskop Hatto II af Mainz i det 10de Aarh. havde under en Hungersnød ladet en Del Mennesker indespærre i en Lade og der opbrænde, hvorhos han spottende spurgte de omstaaende, om de kunde høre Brødmusene pibe. Derfor blev han overfaldet af en saadan Mængde Mus, at han for at frelse sig byggede dette Taarn midt i Rhinen; men heller ikke der fandt han Ro; Musene forfulgte og fortærede ham til sidst. Navnet synes oprindelig at have været „Mautturm" (af Maut, Told, Accise). Taarnet restaureredes 1856 og bruges til derfra at give Flodskipperne Signaler.

Musette, fr. [mysät] (af muse, Sækkepibe), et mindre Slags Sækkepibe, som tidligere var almindelig i Frankrig; dernæst en Dans i Tripeltakt for dette Instrument. I Suiten og Partitaen bet. det et kort Musikstykke af landlig Charakter, idet Bassen ved at blive liggende paa Tonica og Dominant efterligner Sækkepibens stadig medsummende Piber.

Museum (gr. *μουσεῖον*), oprindelig et Tempel for Muserne, blev senere Betegnelse for et til Kunst og Videnskab indviet Sted. Det berømteste M. i Oldtiden var det alexandrinske, stiftet af Ptolemæos Philadelphos (284—46 f. Chr.) i en Del af det kongel. Palads, som ogsaa var bestemt til Bibliothek. Talrige Lærde underholdtes her paa offentlig Bekostning. Deres Virksomhed var væsentlig philologisk, men ogsaa Poesi, Medicin og de exacte Videnskaber dyrkedes her. I Pergamon, Constantinopel og Antiochia fandtes lignende M. Siden Slutningen af Middelalderen forstaar man ved M. dels en i en særlig Bygning udstillet Samling af sjældne og interessante Gjenstande, dels Samlinger af antike Kunstværker, oprindelig især Mønter og Gemmer, senere ogsaa Malerier, Billedhuggerarbejder osv. De berømteste M. af sidstnævnte Art vare det af Cosmo I oprettede florentinske M. og det af Leo X anlagte vaticanske M. Siden den Tid er der oprettet M. i næsten alle større europæiske Stæder: M. Borbonico i Napoli, M. i Paris, Oxford, Dresden, Wien, München og Berlin. British M. i London stiftedes 1753 af Hans Sloane; 1853 oprettedes det germanske M. i Nürnberg. **M.** kaldes ogsaa i snævrere Forstand Samlinger, som ere oprettede til Udstilling af en enkelt Videnskabs Gjenstande, saaledes Anatomisk M., Zoologisk M., Ethnographisk M. osv. Grundstammen for næsten alle offentlige Samlinger i Kjøbenhavn er det af Frederik III oprettede Kunstkammer (s. d. A.). 1821 blev det opløst og dets Indhold fordelt. De ethnographiske Gjenstande bleve med de klassiske og nordiske Oldsager, Gemmer og andre skaarne Stene, de drejede Sager o. a. forenede

til det kongel. Kunstmuseum, der opstilledes i en Kongen tilhørende Gaard i Dronningens Tværgade. Heraf udsondredes igjen de ethnographiske Sager, og 1849 aabnedes det ethnographiske M. i Prinsens Palais. Dets Ordning skyldtes Thomsen, som var den første, der dannede et stort almindelig-ethnographisk M. i Europa. Efter Planen skulde det give en Fremstilling af de nulevende ikke-europæiske Folkefærd efter deres forskjellige Culturtrin. Det deltes i tre Hovedafdelinger: 1) de Nationer, der i Almindel. ikke selv forarbejde Metaller og følgelig maa betragtes som staaende paa det laveste Trin af Civilisation; 2) de Nationer, der vel forarbejde Metaller, men ikke have en egen Literatur; 3) de Nationer, der saa vel forarbejde Metaller som tillige ere i Besiddelse af en selvstændig Literatur. De to første Afdelinger ordnedes atter i Underafdelinger, efter som de forskjellige Nationer leve i kolde, tempererede eller varme Klimater. Oprindelig bestod Samlingen væsentlig af japanske og chinesiske Gjenstande, hvoraf flere særdeles værdifulde gamle Stykker, end videre af en Suite Gjenstande fra Ostindien og Tyrkiet, mest Pragtstykker, samt nogle sjældne og udmærkede Stykker fra Guineakysten og Sydamerika. Fra de øvrige Verdensdele var Materialet kun sparsomt. Under Thomsens energiske Ledelse udviklede Samlingen sig betydelig. Fra Grønland hentedes et enestaaende Materiale, „Galathea"s Jordomsejling forøgede Samlingen overordentlig, en værdifuld Tilvæxt fremkom ved Udvexling af Doubletter med andre Samlinger og især ved større og mindre Gaver. Ved Worsaaes Embedstiltrædelse 1866 omordnedes og udvidedes Samlingen paa ny. Det deltes i to Hovedafdelinger, en Oldsagsafdeling, som dannedes af Oldsager fra fremmede Verdensdele og en Del comparative Oldsager fra Europa, og den egentlige ethnographiske Samling, som kun omfattede de Folk, hos hvem der ikke spores en overvejende Indflydelse af den gammelklassiske eller den senere europæiske Cultur. Den ældre Inddeling ophævedes, og en simpel geographisk Ordning traadte i Stedet. Dets almindelige Opgave præciseredes saaledes, at det skulde „give et Billede af de ikke-nordiske Folkefærds tidligere og nuværende primitive eller mere stillestaaende Tilstande". Det hører nu til de bedste ethnographiske Samlinger i Europa, saa vel ved sit fortrinlige Udvalg af Oldsager, særlig fra Eskimoerne i Grønland, Indianerne i Nordamerika, Malayerne i Sydhavet, samt fra Østasien og Indien, som ved sin gode og overskuelige Ordning, der ikke alene giver et interessant culturhistorisk Billede, men ogsaa gjør M. til en videnskabelig Institution af stor Betydning. Medens Frederik III.s videnskabelige Stiftelser, Kunstkammeret og Bibliotheket, har afgivet Grundstammen til alle vore andre offentlige Samlinger, er **det kongel. M. for de nordiske Oldsager** begyndt med intet, idet det dannede sig uden for Kunstkammeret, hvis Materiale det først optog, efter at det selv var voxet op til et anseligt M. Der fandtes vel i det gamle Kunstkammer et ikke ringe Antal Oldsager fra Norden, samlede lidt efter lidt siden Christian IV.s Tid; men hvad der opbevaredes her, var fortrinsvis Ting, som havde særligt Kunstværd, historisk mærkelige Sager eller Stykker, som udmærkede sig ved Kostbarhed eller Sjældenhed. Alle disse Ting udgjorde en Del af den kongel. Samling af kostbare, sjældne og mærkelige Sager, og herfra kunde de ikke fjernes. Det nye M. maatte samles uafhængig af det gamle Kunstkammer. Allerede før den Tanke opstod her hjemme at danne en Samling af Fædrelandets Oldsager, var den nyere Tids M.s Ide begyndt at trænge sig frem. I Paris var der dannet et Kunstmuseum med historisk Baggrund, her hjemme var Møntsamlingen 1790 bleven udskilt fra Kunstmuseet, 1804 udskiltes Mineralsamlingen og 1821 Naturaliesamlingen, og der var nedsat en Commission til Oprettelse af et M. for Naturvidenskaberne. Det var lige saa meget Foretagender af denne Art som et Par Hundrede Aars Erfaringer i Retning af mislykkede Forsøg paa at danne private Samlinger til Grundlag for Studiet af den nordiske Oldtid, som fremkaldte Tanken om et M. for nordiske Oldsager. Men Ideen til dette M. var ikke desto mindre fuldstændig ny. Der var nu ikke blot Tale om at samle Monumenter, som kunde tjene til Belysning af, hvad man allerede kjendte ad historisk Vej, i Tilslutning til de gamle Studier af den klassiske Oldtid, eller om en Samling af egentlige Kunstværker. Det nye M. skulde først og fremmest yde Kundskab om Danmarks fjærne Oldtid, hvorom intet vides ad anden Vej; det skulde indeholde Gjenstande, hvis Betydning hidtil havde været overset, eller som kun faa Lærde havde forstaaet at vurdere; det skulde give et Billede, Aarhundrede for Aarhundrede, af Landets Culturudvikling, og først og fremmest skulde det være, hvad man ikke havde kjendt før, et National-M. Dette M. „for Nationens gamle nationale Mindesmærker, hvori man fra Sal til Sal kunde studere den successive Fremgang i Nationens Cultur og Begreber, Sæder og Skikke", var en ny Tanke, mærkelig, naar det erindres, at da Rasmus Nyerup 1806 skrev sit „Oversyn over Fædrelandets Mindesmærker fra Oldtiden, saaledes som de kan tænkes opstillede i et tilkommende National-Museum", fandtes der endnu intet Stykke til at opstille i et saadant M., men dobbelt mærkelig ved, at dette M. efter et Par Generationer er blevet Landets største og kjæreste Samling, som har været Grundlaget for en ny Videnskab, den forhistoriske Archæologi, der fra Danmark er bleven udbredt til de fjærneste Egne af Jorden, overalt fremkaldende M., der ere indrettede efter dettes Mønster. Allerede Aaret efter, at Nyerup skriftlig havde fremsat sin Plan til det nye M., opstilledes de første Oldsager i et Værelse i Universitetsbibliothekets Locale i Trinitatis Kirke; her kunde Nyerup, som var Bibliothekar, skaffe dem en Plads, og de bleve paa en Maade en Del af Bibliotheket, idet de betegnedes med dets Mærke. M.s første Stykke er indført i dets Protocol i Febr. 1807. Allerede faa Maaneder senere fik imidlertid disse private Bestræbelser en offentlig Støtte ved Nedsættelsen af en kongel. Commission for Oldsagers Opbevaring, som bl. a. fik det Hverv at frem-

komme med Forslag om Oprettelsen af et M. for Oldsager. Commissionen modtog den lille, allerede dannede Samling i Universitetsbibliotheket og fremkom allerede 15 Juni s. A. med Forslag til at indrette Nikolai Kirke, som henlaa i Ruiner siden Branden 1795, til et Museumslocale. Dette Forslag kom ikke til Udførelse i de paafølgende ulykkelige Krigsaar, der ogsaa paa mange Maader vare ugunstige for Samlingens Udvikling. Trods mange Haande uheldige Forhold var dog Samlingen efter ti Aars Forløb voxet til omtr. 1,000 Stykker, og under C. J. Thomsens energiske og geniale Ledelse i Løbet af 50 Aar, fra 1816—65, voxede dette efterhaanden til at blive et stort M. I dettes Skabe og Montre kunde Thomsen bestandig tydeligere fremstille det første simple System for den forhistoriske Archæologi, Inddelingen i Sten-, Bronze- og Jernalderen, som førte M.s og Danmarks Navn ud over Verden. Samlingen opbevaredes i sit første Locale i Trinitatis Kirke indtil 1832, da Universitetsbiblioteket selv havde Brug for det afbenyttede Værelse og generedes ved de bestandig tiltagende Besøg i den lille Samling. Det lykkedes imidlertid at skaffe Samlingen, som nu beløb sig til 2,699 Nummere, et langt heldigere Locale i Christiansborg Slots nordre Fløj, som senere flere Gange maatte udvides til i alt 18 Værelser, navnlig ved Optagelsen af de nordiske Oldsager i Kunstmuseet. Hvad der fandtes af nordiske Oldsager i det gamle Kunstkammer, en ikke ringe Suite af kostbare og sjældne Sager, baade fra Oldtid og Middelalder, blev 1822—28 opstillet i det nyoprettede Kunstmuseum i Dronningens Tværgade, og herfra gik det 1844—45 og de nærmest følgende Aar over til M. for de nordiske Oldsager. Fra Christiansborg Slot maatte Samlingen atter flytte, da Frederik VII ønskede selv at benytte dens Locale. Den opstilledes nu 1853 i Prinsens Palais med 13,732 Nummere. Under J. J. A. Worsaaes heldige Ledelse fra 1865—85 undergik M. en næsten fuldstændig Omordning, ved Siden af at Localet udvidedes til i alt 17 større og mindre Sale. Den bestandig stigende Forøgelse i Løbet af disse 20 Aar var et Vidnesbyrd om, i hvilken Grad denne nationale Samling havde vundet Befolkningens varme Interesse, og paa samme Tid betragtedes M. af de sagkyndige i Norden og i Udlandet som den første Samling i sit Slags og som et Mønster i Retning af tidssvarende, videnskabelig Ordning. Med Hensyn til Plads og Opstilling var der imidlertid kun slet sørget for Samlingen. Værelserne i det gamle Palais egne sig kun daarlig til Museumslocaler, alle Rum ere overfyldte, og de slette Skabe beskytte ikke tilstrækkelig mod Støv og Fugtighed. Ønsket om at bringe Samlingen under tilfredsstillende Forhold i en ny og større Bygning har derfor gjentagne Gange været fremsat i en Række af Aar; det gik i Arv til Worsaaes Efterfølger som Directeur, C. F. Herbst, og først i en ny Bygning vil Samlingen, under Forening med Folkemuseet, kunne fremtræde som et virkeligt Nationalmuseum, hvori overensstemmende med Nyerups Ord vort Folks hele Culturudvikling skal kunne følges Aarhundrede for Aarhundrede. Jvfr. Artikl. Antiksamling, Mønt- og Medaillecabinet (under Numismatik), Zoologisk M., Rosenborg, Thorvaldsens M.

Musgo, et lille Negerrige i Sudan i Afrika, sydl. for Tsadsøen mellem 10° og 11° n. Br., er for største Delen Lavland, der i Regntiden oversvømmes i stor Udstrækning. Den hedenske Befolkning staar under en Mængde indbyrdes uafhængige Høvdinger. Her dyrkes Korn og megen Tobak.

Musik var hos Grækerne Fællesnavn for alle Musekunster og navnlig for Digtekunst, Talekunst og Tonekunst. Senere brugtes Ordet alene om Tonekunst, den Kunst, som gjennem Toner fremstiller Skjønhedens Ideal. Medens Billedhugger- og Malerkunstens Stof til en vis Grad fandtes formet i Naturen og Poesien havde sit Materiale i det udviklede Sprog, var Tonekunsten fattigere stillet, og vi træffe derfor hos Oldtidens Folk en videnskabelig udviklet Lære om Toneforhold, Tonesystemer osv., medens M. som Kunst endnu laa i Svøbet. De gamle Culturfolk naaede ikke længere end til Rhythme og Melodi. Tonekunstens tredje Hovedbestanddel, Harmoni, var dem fremmed. Indien anses for M.s Vugge. Derfra udbredte den sig paa den ene Side til China, hvor man et Par Tusende Aar eller mere f. Chr. skal have haft musiktheoretiske Skrifter, og paa den anden Side til Persien, Ægypten, Palæstina og Grækenland. De gammelægyptiske Mindesmærker vise, at man her i den fjærne Oldtid havde baade Sangere og Instrumenter (Harper, Fløjter, Trompeter, Pauker osv.), og om den hebraiske Musik give Bibelen og rabbinske Skrifter os Meddelelser, der tyde paa, at den særlig har været af religiøs Charakter. Under David og Salomo havde den sin Blomstringsperiode. Men ser man hen til det ydre Apparat, der medvirkede, Sangere, ledsagede af Harper, Cithere, Trompeter, Cymbeler, Pauker osv., faar man intet højt Begreb om den hebraiske M. Man bliver tilbøjelig til at antage, at den ikke har været synderlig mere udviklet end M. i det øvrige Orienten paa den Tid. Betydning for den christne Tonekunst har den dog haft, idet hebraiske Melodier utvivlsomt have været brugte af de første christne ved deres religiøse Sammenkomster. Fra Hebræernes Tempelmusik — siger A. W. Ambros — hentede Christendommens M. sin Indvielse og fra Grækernes Tonekunst sin Form og Skjønhed. I Grækenland udfoldede nemlig M. sig friere (s. Græsk Musik); den plejedes for sin egen Skyld og fik her ikke blot en culturhistorisk Betydning, men en kunsthistorisk Udvikling. Den græske M. blomstrede navnlig 550—450 f. Chr., men forfaldt derpaa og gik saaledes over til Romerne, hvor den under Kejserne nedværdigedes til at tjene Pragtsyge og Usædelighed. De græske Philosophers og Musikeres grundige Studier og Iagttagelser af Tonernes Væsen og Forhold bleve dog ikke spildte, men afgav Grundlaget for den christne Tonekunst. Den antike Verdens M. var væsentlig Sangmusik og kun enstemmig eller i Octavfordobling. Instrumenternes Opgave var nærmest at følge og understøtte Sangen. I den christne Kirke optog man den enstemmige Sang,

men udelukkede Instrumenterne, indtil Orgelet i det 10de Aarh. fik Adgang til Kirken. Af denne ringe Begyndelse udgik efter Aarhundredernes Forløb den egentlige Tonekunst, hvis Tilbliven særlig skyldes den romersk-katholske Kirke. — Som de væsentligste Momenter i den christne M.s Udviklingshistorie anføres følgende. Den enstemmige Kirkesang ordnes af Biskop Ambrosius i det 4de Aarh. og reformeres af Pave Gregor d. store i det 6te Aarh. (s. Gregoriansk Kirkesang). De første Forsøg paa flerstemmig Sang ske i det 10de Aarh. (Hucbalds Organum). I det 11te Aarh. indfører Guido Firlinjesystemet og forbedrer Sangundervisningen (Solmisation). I det 12te Aarh. begynder Mensuren. Den sømformede Choralnode afløser Neumaskriften og bliver efterhaanden til den firkantede Mensuralnode. I det 12te og 13de Aarh. give de franske Troubadourer og deres Efterlignere i andre Lande den verdslige Sang et ædlere Sving, Mensuraltheorien forbedres (Franco af Köln), den franske Déchant (s. Discant) og Faux bourdon udvikles. I det 14de Aarh. faar den flerstemmige Sangmusik en fastere Form, der opstilles Regler for Harmoni (Joh. de Muris), og i Slutn. af Aarhundredet naar Contrapunktiken en saadan Udvikling i Nederlandene, at M. som Kunst kan siges at være traadt ind i Verden (Dufay). Gjennem det 15de og en Del af det 16de Aarh. bevare Nederlænderne Overherredømmet paa det musikalske Omraade (Okeghem og Josquin med deres samtidige og Efterfølgere). De kaldes til Italien og stifte Musikskoler der (Willaert, Goudimel), og fra disse udgaa italienske Musikere, der føre Kunsten videre, indtil den romersk-katholske Kirkemusik culminerer under Palestrina (1550—94). Middelalderens contrapunktiske Mensuralmusik var bygget paa Kirketonernes Diatonik; en melodiførende Hovedstemme, som de andre Stemmer underordnede sig, kjendtes ikke. Det var derfor en fuldstændig Revolution, da den ensidige Diatonik maatte vige for den moderne Tonekunsts Chromatik og Melodien fik frie Vinger. Dette Omslag sker i det 17de Aarh. ved Indførelsen af den dramatiske Stil og Operaen (Caccini, Peri, senere Monteverde og A. Scarlatti). Instrumentalmusiken fik nu tillige en selvstændigere Betydning (Corelli, Couperin o. fl.); Lully grundlagde den franske store Opera. I den første Halvdel af det 18de Aarh. afslutte Leo og Durante den katholske Kirkemusiks Glansperiode, medens den protestantiske M. blomstrer i Bachs Cantater og Händels Oratorier. I det samme Tidsrum begynder den italienske Opera buffa, der i den følgende Tid breder sig ud over hele Europa (Pergolesi, Jomelli, Sacchini o. fl.). Af denne fremgaar den franske Opéra comique, som grundlægges af Philidor, Monsigny og Grétry og efterlignes i Tyskland og andre Lande. Fra 1730 udvider Rameau den franske store Opera, men fordunkles senere ganske af Gluck, der med „Alceste“ (1767) begyndte sin Operareform. Den dramatiske M. culminerede i Mozarts Operaer (1786—91). Ogsaa Instrumentalmusiken naaede i det 18de Aarh. en høj Udvikling. Ved J. S. Bach fik den ældre Instrumentalmusik sin Fuldendelse, og hans Søn, Ph. E. Bach, dannede Overgangen til den nyere, der først i Haydns og derpaa i Mozarts Kammermusik og Symphonier fremstaar i sin hele Skjønhed og Fylde. Musiktheorien finder ogsaa grundige Dyrkere i Rameau, Tartini, Kirnberger, Marpurg. Det 19de Aarh.s musikalske Sol er Beethoven, der bragte Instrumentalmusiken til sin højeste Blomstring. Men for øvrigt kunne næsten alle Kunstens Omraader i dette Aarh. opvise mange og til Dels udmærkede Dyrkere, saaledes i Operaen: Cherubini, Spontini, Boieldieu, Auber, Weber, Spohr, Rossini, Meyerbeer, Marschner, Donizetti, Ambr. Thomas, Verdi, Wagner, Gounod; i Chormusik (med Orchester): Schubert, Mendelssohn, Schumann, Gade, Bruch, Brahms; i Orchester- og Kammermusik: Spohr, Schubert, Berlioz, Mendelssohn, Schumann, Liszt, Gade, Raff, Rubinstein, Brahms, Saint-Saëns; i Kirkemusik: Mendelssohn, Berlioz, Liszt, Kiel, Brahms; i Clavermusik: Cramer, Hummel, Moscheles, Schubert, Chopin, Mendelssohn, Schumann, Liszt, Rubinstein, Saint-Saëns; i Musikens Theori: Reicha, Gottfried Weber, Fétis, Hauptmann, Marx, Lobe; i dens Historie: Kiesewetter, Fétis, Coussemaker, Ambros. Den Gjæring, som gaar igjennem alle den nyeste Tids Forhold, har ogsaa ytret sig i Tonekunsten. De Love for Formskjønhed og Velklang, som raade i Klassikernes Værker, anses nu af mange som forældede og hemmende for Kunstens frie Udvikling, og en Del nyere Componister bevæge sig derfor i en svævende Formløshed (Berlioz, Liszt, Wagner). Om der af denne Kamp mod det bestaaende skal oprinde en ny Æra for Kunsten, vil Fremtiden vise. Det fremgaar af de ovenanførte musikhistoriske Momenter, at M.s Udvikling i de sidste Aarhundreder skyldes Italienere, Franskmænd og Tyskere. Man taler derfor med fuld Føje om en italiensk, fransk og tysk Stil i M., og til en af disse have andre Nationaliteter sluttet sig. Den nordiske Tonekunst, der har hentet sit ejendommelige Præg fra den nordiske Folketone, har saaledes sit Støttepunkt i den tyske Musikstil. Gjennem de dels indvandrede, dels indkaldte tyske Musikere Joh. Ernst Hartmann (1726—93), Schultz, Kunzen, Weyse, Kuhlau og deres Frembringelser vaktes i Danmark et hidtil ukjendt Musikliv, som fik sit nordiske Særpræg ved vor Tids to fremragende Componister, J. P. E. Hartmann og N. W. Gade, hvilken sidste ved at forene den universelle Stil med sit ejendommelige nordiske Melodiindhold tidlig opnaaede europæisk Berømmelse. Det er navnlig Concertmusiken (Vocalværker med Orchester eller Værker for Orchester alene), Kammermusiken og paa Theatrets Omraade Balletmusiken, hvori de have udmærket sig. Romancecomponisten P. Heise, Aug. Winding og Emil Hartmann have som talentfulde Componister støttet sig til disse. Hans og Sønnen Gotfred Matthison-Hansen have med Held særlig dyrket Orgelet. I Sverige ere A. F. Lindblad, Jac. Axel Josephson, Ivar Hallström (Operaer) og Joh. Aug. Söderman, alle betydelige Vocalcomponister, samt Ludvig Norman (Orchester- og Kammermusik) særlig fremtrædende, medens Norge kan være stolt af

Violinvirtuosen Ole Bull, Kirkemusikcomponisten L. M. Lindeman, Romancecomponisten Halfdan Kjerulf samt Edvard Grieg og Johan S. Svendsen, der begge have et stort Navn paa Orchester- og Kammermusikens Omraade, medens Grieg tillige hører til Nutidens allerbetydeligste Romancecomponister. **Musikforeninger** findes i næsten alle større Byer i Europa og Amerika. Til de betydeligste udenlandske høre det nederlandske Selskab „Til Tonekunstens Fremme", der er et Complex af Foreninger i alle større Byer i Nederlandene; „Musikvennernes Selskab" i Wien (stiftet 1812), der har en egen, storartet Bygning (opf. af Theoph. Hansen) til sin Raadighed og et ypperligt Musikbibliothek; det philharmoniske Selskab i London o. fl. M. i Kjøbenhavn, stiftet 5 Marts 1836 (Weyses Fødselsdag), begyndte sin Virksomhed med at udgive dansk Musik (Operaerne „Floribella" af Weyse, „Hugo og Adelheid" af Kuhlau, „Ravnen" af Hartmann), men gav allerede fra 1838 Concerter, der dirigeredes af Bredahl, Frölich og Funch. 1842—48 var F. Gläser Anfører og afløstes da af den nuværende Dirigent, N. W. Gade. Foreningen tæller nu c. 2,800 Medlemmer, og der gives aarlig i Regelen 12 Concerter. M. i Christiania stiftedes i Høsten 1870 af Edv. Grieg, der ledede den alene indtil 1873 og 1873—74 sammen med Joh. Svendsen, som derpaa var Foreningens Dirigent indtil 1883; under Svendsens Fraværelse 1877—80 dirigerede Ole Olsen, 1883—86 Joh. Selmer og senere Iver Holter. Foreningens Concerter have varieret fra 4—12 om Aaret, i de senere Aar 6, Programmet mest Chor- og Orchestersager. Abonnenternes Tal omkring 600. **Musikalske Akademi**, det kongel., i Stockholm, stiftedes 1771 af Gustav III og fik 1880 sine nu gjældende Vedtægter. Akademiet har Tilsyn med Statens Musikundervisning. Det har et Musikconservatorium, hvor Læregjenstandene ere fordelte i 7 Grupper (Undervisning paa Orgel, i Sang, paa Strygeinstrumenter, paa Blæseinstrumenter, paa Claver, paa Harpe og i Composition). Det nyder et aarligt Tilskud paa c. 45,000 Kr. **Musikconservatorier**, s. Conservatorium.

Musivguld, s. Tin.

Muskattræ (Myristica moschata), af en med Ranunklerne beslægtet Familie, er mest bekjendt ved sine Frø. Frugten er et Bær, som aabner sig i Klapper og indeslutter ét Frø; dette er stærkt aromatisk og bekjendt under Navn af Muskatnød; det udmærker sig ved sin marmorerede Frøhvide, hvilket beror paa, at Frøskallens Indrehinde trækker sig ind i Frøhviden og gjennemsætter denne i mange Retninger. Frøet er omgivet af en stor, fliget og kjødet, purpurrød Frøkappe, **Muskatblomme**, som i tørret Tilstand er orangegul og fladtrykt; den benyttes paa Grund af sin Smag og Lugt som Krydderi. Den indeholder fed og ætherisk Olje, som vindes ved Udpresning (Muskatblommebalsam). Frøet, **Muskatnød**, er af Størrelse som en lille Blomme og indeholder ligeledes fed og ætherisk Olje, der vindes ved Udpresning og kaldes Muskatbalsam ell. **Muskatsmør** (ell. Banda Sæbe). Frøet benyttes paa Grund af sin Lugt og Smag som Krydderi, og Muskatsmør benyttes som Tilsætning til Salver og Plastre; dets Hovedbestanddel er Myristin, et krystalliserende Fedtstof.

Muskatvine ell. **Muskatelvine**, et Slags søde, hvide og røde Vine fra Sydfrankrig, navnlig Languedoc (Rivesaltes, Roussillon, Lunel, Frontignac, Béziers o. fl.), og Neapel, men ogsaa Spanien, de græske og canariske Øer samt Cap levere flere Sorter.

Muskau, Stad i den preussiske Prov. Schlesien ved Floden Neisse, 23 M. v. n. v. for Breslau, med 3,000 I. Smukt Slot med stor og pragtfuld Park og rige Samlinger, henhørende til Standsherskabet M., der tidligere tilhørte Fyrst Pückler-M., som har gjort det verdensberømt ved de skjønne og storartede landskabsgartneriske Anlæg, der under hans egen Ledelse ere foretagne paa hele Ejendommen (ogsaa et besøgt Badested, Hermannsbad), men 1846 ved Kjøb blev erhvervet af den 1881 afdøde Prins Frederik af Nederlandene.

Muskel, de Organer, ved hvilke de allerfleste Bevægelser i det dyriske Legeme udføres, idet nemlig M. udmærker sig fremfor Legemets andre Væv ved at besidde Evne til under visse Indvirkninger at trække sig sammen (Contractilitet), hvorved den for et Øjeblik bliver kortere. M. sammensættes enten af langagtige, i begge Ender tilspidsede Celler, **Muskelceller**, eller af lange Traade, **Muskeltraade**, der dog egentlig maa betragtes som overordentlig lange Celler. Disse Muskeltraade, der næsten ere synlige med blotte Øjne, bestaa af et elastisk Hylster (Sarkolemma), fyldt med den ejendommelige, contractile Substans, hvoraf ogsaa Cellerne bestaa, et eget, halvflydende Albuminstof, Myosin (tidligere kaldt Syntonin). Muskeltraadene have under Mikroskopet et tværstribet Udseende, Cellerne et mere glat. Muskelcellerne sammensætte de tyndere Muskellag, der findes i Legemets Indvolde (Tarmkanal, Urin-, Kjøns- og Aandedrætsorganer, Blodkar osv.), medens Muskeltraadene navnlig danne de store M., der især i større Masser („Kjød") omgive Skelettet og tjene til at bevæge dette. Disse sidste have efter deres Bestemmelse en meget forskjellig Form, snart flade, snart langagtige, og ere fæstede til Benene enten umiddelbart eller ved Hjælp af Sener. I det levende Legeme bringes M. alene til at sammentrække (contrahere) sig ved den Paavirkning, som de modtage fra Nervesystemets Centralorganer igjennem Bevægelsesnerverne, hvis fineste Forgreninger ende inde i M., men vi vide ikke, hvori denne Paavirkning bestaar, og hvorved M.s Sammentrækning egentlig frembringes; muligvis spille de elektriske Strømme (s. nedenfor), der stadig bevæge sig i den levende M. ligesom i Nerverne, en Rolle derved. M.s Irritabilitet eller Evne til at trække sig sammen uafhængig af Nerveindflydelsen, hvis Opdagelse i videnskabelig Henseende har haft saa store Følger (s. Haller), kommer vistnok aldrig til praktisk Anvendelse i den levende M. **Muskelstrøm** er den elektriske Strøm, som findes i Musklerne paa et levende Dyr. Skærer man en Muskel over og sætter saa vel Snitfladen som Musklens Overflade i Forbindelse med et Galvanoskop, faar man en Strøm, der gaar

fra Overfladen til Snitfladen. Sønderrives en Muskel efter Længdetraadene, forholder dette Længdesnit sig til Tværsnittet som Overfladen til Tværsnittet. Ved Sammentrækning af Musklen svækkes Strømmen. M. er først bleven bestemt paavist af du Bois-Reymond (1850).

Musket [skett], et Haandskydevaaben for Fodfolket, oprindelig en i det 16de Aarh. opkommen, glatløbet Luntebøsse af omtr. 8lødigt Kaliber, derfor kraftig nok til at gjennemskyde den Tids Rytterharnisker, men tillige for tung til at afskydes paa fri Haand, saa at den ved Affyrdningen maatte lægges med Forskæftet i en Krykkestok eller „Forkit“, som Skytten førte med sig. Det var derfor heller ikke alle Fodfolkets Skytter, der førte M.; endnu ved Beg. af det 17de Aarh. førte Halvdelen af dem det meget lettere „Rør“. Denne Forskjel i Skytternes Bevæbning udjævnedes efterhaanden, idet de, alt som Harnisken i den første Halvdel af det 17de Aarh. gik af Brug, antog en ensformig Bevæbning af lettere, 12—16lødige, glatløbede Bøsser, for hvilke Navnet M. holdt sig som den almindelige Benævnelse, selv efter at de ved Indførelsen af Flintelaasen, Bajonetten og Jernladestokken havde modtaget betydelige Forbedringer. Det er først efter at Infanteriet i Løbet af de sidste 20 Aar er blevet fuldstændig bevæbnet med Rifler, at Benævnelsen M. helt er gaaet af Brug. **Musketér**, oprindel. Benævnelse for de med Musket bevæbnede Skytter, i Modsætn. til de med lettere „Rør“ bevæbnede Hageskytter, senere for alle Infanteriets Skytter, i Modsætn. til de spydbevæbnede Pikenerer, endelig indtil den nyere Tid Benævnelse for Hovedmassen af Linjeinfanteriet, i Modsætn. til Eliteafdelingerne af Grenaderer, Voltigeurer og Jægere.

Muskonisi Øerne, henved 40 Smaaøer i Adremit Bugten paa Lilleasiens Vestkyst n. ø. for Lesbos, have mange gode Havne.

Müslim, s. **Moslim**.

Musling. M. (Acephala, Bivalvia, Lamellibranchia), Klasse af Bløddyr, kjendes i Regelen let paa den toklappede Skal, som foruden M. kun Brachiopoderne, der tidligere regnedes til M., besidde. Skallerne ere i Ryggen forbundne ved et Hængsel og et elastisk Baand, der tjener til at aabne Skallerne, som holdes lukkede af ēn eller to stærke Lukkemuskler, der gaa fra Skal til Skal; inden for hver Skal ligger et Kappeblad af tilsvarende Form, hvilke to Blade enten ere frie eller mere eller mindre sammenvoxede i Randen, i første Tilfælde ofte udstyrede med talrige Øjne eller Føletraade, eller Kappen forlænger sig bagtil i to korte eller lange, ofte udvendig sammenvoxede Aanderør, i hvis frie Ende Øjnene og Føletraadene da pleje at være anbragte. Inden for Kappen ligge to bladformede eller trævlede Gjæller paa hver Side og inderst den hovedløse Krop og den muskuløse, sammentrykte, stundum tungeformede eller knæbøjede Fod, M.s Bevægelsesredskab, hvormed den kryber hen ad Havbunden eller borer sig ned i denne. Over den ligger Munden, der mangler Kjæver og Tænder, men hvis Læber forlænge sig i to simple eller krusede Flige paa hver Side. Fra Fodens Grund udgaar ofte bagtil den saakaldte Byssus, hvorved mange M. hæfte sig fast. Deres Føde faa M. ved den stadige Vandstrøm, der af deres Fimrehaarsbeklædning drives bagfra ind i Kappehulen, saa forbi Munden og tilbage igjen, ind ad det ene Kapperør og ud af det andet, hvis saadanne findes; naar disse Rør ere til Stede, antyde de, at M. leve dybere nedgravede i Bunden af Vandet eller indborede i Klipper, Træ osv. Æggene udklækkes ofte inden for Moderens Kappehule eller i Gjællerne, og Havmuslingerne gjennemgaa en lignende Forvandling som Havsneglene. De fleste M. ere Havdyr, Dam- og Bønnemuslingerne, Niløsterserne og nogle andre fremmede Slægter Ferskvandsdyr; i Henseende til Størrelse, Skallernes Form og Sculptur ere de meget forskjellige; mange ere spiselige, andre yde Perler og Perlemor, enkelte spille en stor Rolle som skadelige ved at ødelægge Skibe, Bulværker osv. Jvfr. **Blaa-, Borre-, Bønne-, Dam-, Hjerte-, Kam-, Kniv-, Kampe-, Perle-, Pæle- og Sandmuslinger, Østers**.

Muslingkalk, en især i Tyskland meget udbredt Formation, mest bestaaende af Kalksten, Gips- og Stensaltlag. Navnet hidrører fra Kalkstenens Rigdom paa forstenede Saltvandsdyr, og M. udgjør tillige med „broget Sandsten“ og „Keuper“ den saakaldte Triasgruppe. M. findes ikke i de skandinaviske Lande.

Muslingkrebs (Ostracoda), toskallede Smaakrebs med to Par langhaarede Følehorn, der benyttes som Svømme- ell. Kryberedskaber, 2—3 Par Mundfødder og et lignende Antal Lemmer, som tillige med den korte Hale kunne trækkes ind mellem Skallerne, der ere forbundne ved et Hængsel, og mellem hvilke og Dyrets Ryg Æggene bæres. Ferskvandsformerne ere livlige, svømmende Smaadyr, Saltvandsformerne i Almindel. mere træge og krybende. Der er i de senere Aar opdaget en stor Mængde Arter, især i de dybere Havbælter. I ældre Jordperioder findes mange forstenede M., nogle af betydelig Størrelse (som en Bønne).

Musōnius, s. **Rufus**.

Muspelheim, i Følge den yngre Edda den lyse og brændende Verden i Syd, der var til, førend Jorden blev skabt. Surt sidder med flammende Sværd ved dens Grænse som Landeværn. Den danner en Modsætning til Taageverdenen Nifhejm i Nord; mellem de to Verdener var Ginnungagab. — I Ragnarok optræde „Muspels Sønner“ som Gudernes Fjender under den store Kamp paa Sletten Vigrid.

Musschenbroek, Peter van [myss-chenbrukh], en af sin Tids berømteste Physikere, f. 1692 i Leiden, hvor han 1715 blev Doctor i Medicinen. Efter at han 1719 var bleven Professor i Medicinen i Duisburg, kom han 1723 som Professor i Mathematik og Physik til Utrecht og 1739 til Leiden, hvor han døde 19 Sept. 1761. M.s Hovedfortjeneste er den, at han i Forening med sin Ven s'Gravesande med Iver og Held bidrog til at skaffe Newtons Lære fortjent Anerkjendelse og til at lægge Grunden til den nyere Experimentalphysik. Hans experimentale Undersøgelser havde dels Magnetismen, dels Elasticiteten, dels Gnidningsmodstanden og Tovstivheden til Gjenstand. Skrifter: »Elementa physices« (Leid. 1729 og

34), »Compendium physices experimentalis« (1762) o. fl.

Musselin (Navnet af Mosul), et fint og ganske løst, lærredsvævet Bomuldstøj. Det kaldes undertiden Netteldug, de meget fine Sorter Bapeur, de allerfineste Zephyr.

Musset, Alfred de [myßä], berømt fransk Digter, f. 11 Nov. 1810 i Paris. Allerede i Skolen aabenbarede hans poetiske Geni sig, og som 18aarig Yngling vandt han V. Hugos, Nodiers og den romantiske Digterkredses Beundring. Hans ungdommelige Trang til Poesi i Livet kunde hverken tilfredsstilles ved Restaurationstidens kvalme Atmosphære eller ved Julikongedømmets borgerlige Middelmaadigheds Aand, og hans nervøse, feberagtige Natur bragte ham i hans tidligste Digte til kaade, geniale Udæskninger mod al literær og social Konveniens og til vilde Udsvævelser i Livet. Selvoplevede Indtryk fra dette Liv blandede sig med tyngende Indtryk fra de store Digteres, bl. a. Goethes og Byrons, poetiske Skabninger, der forfulgte ham som Phantomer; men midt imellem disse sprang hans egen friske Primitivitet frem, snart med hjerteskærende Fortvivlelsesskrig, snart i kaad, lystemandsagtig Dans. Mest Forargelse hos Akademikerne vakte hans »Ballade à la lune«. »Contes d'Espagne et d'Italie« (1830) ere som besatte af Don Juan-Ideen og give ved Siden af glimrende Vidnesbyrd om Digterens Geni afskrækkende Indblik i den daværende Ungdoms Indre. Klarere og mere aandelig fri viser han sig i Digtningerne fra 1833: »Namouna«, »Spectacle dans un fauteuil«, »La coupe et les lèvres«, »A quoi rêvent les jeunes filles«. I dette Aar gjorde han en Rejse til Italien med G. Sand, til hvem han var traadt i Kjærlighedsforhold; men paa Rejsen skete der et Brud, foranlediget enten ved M.s uberegnelige Temperament, der hvert Øjeblik slog over fra blød Hengivelse til halv vanvittig Trods (efter G. Sands Skildring i hendes 1860 udkomne Roman »Elle et Lui«) eller ved berettiget Skinsyge fra M.s Side (efter Broderen Paul de M.s Skildring i Fortællingen »Lui et Elle«); vist er det, at Digteren fra den Tid mere og mere blev Fortvivlelsens Bytte; men samtidig falder hans højeste kunstneriske Udvikling, som viser sig i Sprogets fuldkomne Skjønhed, Lunets Gratie og selve Fortvivlelsens klare Udfoldelse, der mildnes ved en vis ironisk Overlegenhed over sig selv. I fine Noveller samt »Comédies« og »Proverbes« viser han sig som en Prosaskribent af første Rang. I »Confessions d'un enfant du siècle« giver han os Nøglen til sit ulykkelige Liv i en med digterisk Frihed behandlet Selvbiographi. Som egentlig Lyriker er M. vistnok nopnaaet i den nyere franske Literatur. Gjennem hans Poesi lyder et bestandigt Hjertesuk efter Hvile i noget substantielt (Introductionen til »Rolla«, et af hans Hovedddigte); det er Byronske Stemninger i blødere og barnligere Former. 1852 blev M. Medlem af Akademiet; men en ulykkelig Drikfældighed havde allerede ødelagt ham midt i hans skjønneste poetiske Udvikling, og han døde pludselig 2 Maj 1857. M. er bestandig den franske Ungdoms Yndlingsdigter. — **Paul de M.**, fransk Forfatter, Broder til den foreg., f. 1804 i Paris. Uden at eje Broderens geniale Fylde er han aandsbeslægtet med ham ved den Sprogets Elegance, der udmærker hans Noveller og Romaner; ejendommelig for ham er derimod et vist kunstnerisk Maadehold. Blandt hans Fortællinger maa nævnes »La table de nuit« (1832), »Tête et coeur« (1834), »Femmes de la régence« (1840). Efter en Rejse i Italien oversatte han Carlo Gozzis geniale Autobiographi i Bladet »National«, hvis dramatiske Feuilletons Redaction han overtog 1848. 1856 spilledes paa Odéon hans »Revanche de Lauzun«, en dramatisk Omarbejdelse af en af hans Fortællinger; 1857 »Christine, roi de Suède«, der imidlertid mangler dramatisk Bevægelse og Theaterpraxis. 1859 skrev han mod G. Sands »Elle et Lui« Romanen »Lui et Elle«, hvor han lægger Skylden for Bruddet mellem hende og Broderen alene paa G. Sands Side. 1863 udkom hans interessante Rejseskildring »Voyage en Italie« og senere i »Revue des deux mondes« Fortællingerne »Le dernier abbé«, »Puylaurens« o. fl. Hans sidste Værk er en forherligende Biographi af Broderen. D. 1880.

Mussidan [myßidäng], Stad i det franske Dep. Dordogne ved Floden Isle, 4 M. f. v. for Périgueux, med 2,000 I., var under de franske Religionskrige stærkt befæstet, og de reformerte udholdt her flere Belejringer, navnl. 1579.

Mustang, s. Hest.

Mustapha, 4 tyrkiske Sultaner i den tyrkiske Stats Forfaldsperiode; s. Tyrkiet (Hist.).

Mustapha, Kara, Storvezir under Sultan Muhammed IV, Søn af en Spahi, blev opdraget af Mehemed Köprili og gjorde sig tidlig bekjendt ved sin Grusomhed mod de christne. Efter Achmed Köprilis Død blev han 1676 Storvezir og erklærede 1677 Rusland Krig, som blev ført uden Held og endte ved en for Porten ufordelagtig Vaabenstilstand i Radzim 1681. Det følgende Aar begyndte han Krig med Kejser Leopold I, trængte 1683 med 200,000 Md. frem mod Wien, hvis Belejring han begyndte 14 Juli, men maatte efter at være slaaet 12 Sept. af en Undsætningshær af Polakker og Tyskere under Johan Sobieski og flere tyske Fyrster trække sig tilbage og blev efter at have lidt flere Nederlag i Ungarn henrettet paa Sultanens Befaling 25 Dec. 1683. Uden at due som Feltherre udkastede han af Gjerrighed og Hovmod de største Krigsplaner. Han var lige saa overmodig som hovmodig; hans Harem talte mer end 1,500 Odalisker, lige saa mange Slavinder og 700 sorte Gildinger; hans Tjenerskab, Heste, Hunde og Jagtfugle løb op til flere Tusende.

Mustapha Bairaktar, s. Bairaktar.

Musvaage (Buteo vulgaris med nogen, B. lagopus med fjerbeklædt Mellemfod), Fugleslægt af Ørnefamilien, af Middelstørrelse, uden de ædlere Rovfugles stærke Næb og Kløer eller fortrinlige Flugt, mørkebrun med hvidlig, brunplettet Bug. M. leve af Fugleunger, men især af Markmus og Insekter og høre derfor til de nyttige Rovfugle, som fortjene at fredes. B. lagopus, Fjeld-M., er særlig hyppig i Skandinaviens Højfjælde, hvor Lemmingen udgjør dens Hovedføde.

Musvit, s. Meise.

Musæos, græsk Digter fra den mythiske Tid, var efter Sagnet en Søn af Eumolpos og Selene, efter andre en Efterkommer og Discipel af Linos eller Orpheus; han nævnes af de gamle som Forfatter af flere Digte. — Den græske Grammatiker M., som levede i Slutn. af 5te ell. Beg. af 6te Aarh. e. Chr., er Forfatter af et lille erotisk Epos, „Hero og Leander".

Musäus, Joh. Karl Aug., tydsk Skribent, f. 1735 i Jena, hvor han studerede Theologi, blev 1763 Pagehovmester i Weimar og 1770 Professor ved Gymnasiet smstds. M. var en Aandsfrænde af Wieland; med træffende, men godmodig Satire traadte han i sine Romaner op mod Enfoldighederne i Tidssmagen, saaledes i „Grandison der Zweite" (1760—62) mod Afguderiet med Richardsons Romaner og i „Physiognomische Reisen" (1778—79) mod Lavaters Phantasteri. 1782—86 udgav han „Volksmärchen der Deutschen" (oversatte paa Dansk af Schaldemose), hvor den indblandede Ironi og Satire forstyrrer Sagntonen. En Række Fortællinger, „Straußfedern" (1787), hindrede hans Død 1787 ham i at fuldføre; Samlingen fortsattes derpaa af Joh. Gottw. Müller og Tieck. Efter hans Død udkom hans „Moralische Kinderklapper" (1788); siden (1791) udgav hans Slægtning Kotzebue hans efterladte Skrifter.

Mūta, lat., en „stum" Medlyd, s. Medlyd.

Mutanäbbi, Achmed, arabisk Digter i det 10de Aarh., s. Arab. Literatur. Tilnavnet M., d. e. den, som udgiver sig for Prophet, fik han, efter at han en Gang i en digterisk Begejstring havde villet gjælde som saadan.

Mutatiōn, Forandring, Vexlen, bruges især om den Forandring i Stemmeklang, som under Pubertetsudviklingen foregaar med Drengens Stemme, der fra Sopran eller Alt gaar over til Tenor eller Bas. Overgangen sker her i Almindel. i det 16de Aar.

Mutātis mutāndis, lat., med de fornødne Forandringer.

Mutilēre, lemlæste, ogsaa forfalske.

Mūtina, s. Modena.

Mutkurov, Sava, bulgarisk Oberst, f. 1851 i Bessarabien af bulgarisk Slægt, blev uddannet i en russisk Militærskole og deltog som russisk Lieutenant i Krigen mod Tyrkiet 1877—78. Efter Freden blev han Capitain i Østrumelien og senere sat i Spidsen for Gendarmeriet i dette Landskab. Han hørte til det bulgariske Nationalparti og blev efter Revolutionen i Sept. 1885 Chef for den østrumeliske Milits, som han med Dygtighed førte i Krigen mod Serbien s. A. Som tro Tilhænger af Fyrst Alexander ledede M. i Aug. 1886 sammen med Stambulov den Bevægelse, der førte Fyrsten tilbage til Bulgarien efter hans Bortførelse; han straffede de oprørske Regimenter og var Medlem af Regentskabet fra Fyrstens Bortrejse i Sept. 1886 indtil den nye Fyrste Ferdinand af Koburgs Overtagelse af Regeringen i Sept. 1887.

Mutnings- ell. **Inmutningsbrev** (af tydsk muthen) kaldes den af det offentlige meddelte Tilladelse, som i Norge og Sverige udkræves til at drive Bjergværksdrift, idet Retten til at uddrage Metaller af Jorden i disse Lande ansés som et Regale og ikke tilkommende Jordens Ejer. M. giver kun Tilladelse til Bjergværksdrift paa et bestemt Jordstykke, og Retten betinges af Brevets Offentliggjørelse og virkelige Benyttelse. Er Inmuteren ikke Ejer af Jorden, har denne Krav paa en vis Godtgjørelse. Om Retten til at søge efter Metaller i Norge s. Skærpeseddel.

Mutterwitz kalder man med et tydsk Ord den mere paa medfødt Anlæg end paa aandelig Uddannelse beroende Vittighed.

Mutthorn, et med Gletschere omgivet Bjerg i Berner Alperne i Schweiz, s. for Furca Passet. 9,900 F. højt. Besøges af Turister fra Furca.

Muus, Carl Høffding, f. i Skjelby i Sjælland 20 Marts 1796, blev 1828 theol. Cand., rejste udenlands og gik 1839 i München over til Romerkirken, hvorpaa han fik en Ansættelse ved Biblioteket i Würzburg. Som Forfatter er han bekjendt ved sine Oversættelser af Eusebius's Kirkehistorie, af Clemens Romanus's og Polykarps Breve, Justinus Martyrs Apologier og Brevet til Diognet. Som Olding vendte han tilbage til Danmark og udgav „Kirkens Historie i 4de Aarh. af Biskop Theodoret og Samtidige". D. i Kbhvn. 27 Juni 1885.

Mvūtan, en Tid lang kaldt Albert Nyanza, hos Speke Luta Nsige, en af Nilsøerne i Afrika, 400 □ M. stor, mellem 1 og 2° n. Br.

Mycēlium, s. Svamp.

Mücke, Heinr. Karl Anton, tydsk Historiemaler, f. 1806 i Breslau, uddannede sig især paa Kunstakademiet i Berlin under Schadow, hvem han fulgte til Düsseldorf. Her fik han Lejlighed til at udføre en Række store Frescobilleder, forestillende Scener af Frederik Rødskjægs Liv. Senere foretog han en Kunstrejse gjennem Tyskland og Italien og blev 1849 Professor ved Akademiet i Düsseldorf. Blandt hans Oljebilleder maa, foruden hans mest bekjendte Billede „Englene bære den hellige Katharinas Lig" (Berlin), nævnes „Genoveva", „Eginhard og Emma", „Den gode Hyrde" og „Kleopatras Død".

Mydriasis, Pupillens abnormt udvidede Tilstand, er enten Følge af Anvendelsen af visse Lægemidler, mydriatiske Midler (navnl. Atropin), eller af en eller anden Sygdom i Hjærnen eller de Nerver, der styre Pupillens Bevægelse.

Müffling, Friedr. Ferd. Carl, Friherre, preussisk General, f. 12 Juni 1775, indtraadte 1790 i Hæren og blev 1808 Capitain i Generalstaben; han deltog i Krigen 1806—7 og gik 1809 i civil Tjeneste i Weimar, men vendte 1813 tilbage til Preussen og blev ansat ved Blüchers Stab 1813—14. Under Felttoget var han preussisk Commissær ved Wellingtons Hær og derefter i 5 Maaneder Gouverneur i Paris; 1821 blev han Chef for Generalstaben, ledede Landets Opmaaling og indførte vigtige Forbedringer i Kortttegningen; han sendtes 1829 til Constantinopel for at mægle Fred, men virkede alene i Ruslands Interesse, blev 1838 Gouverneur i Berlin og 1841 Præsident i

Statsraadet, hvor han tog Ordet for Indkaldelse af en almindelig Landdag. 1847 afgik M. som Generalfeltmarschal; d. 16 Jan. 1851. Han har strevet flere krigsvidenskabelige Skrifter, især om Krigene 1813—15, og interessante Erindringer („Aus meinem Leben“, 1851, 2den Udg. 1855).

Myg (Culex). Myggene udgjøre den mindre Hovedafdeling af Dipterernes Orden og kjendes i Regelen let fra Fluernes store Gruppe paa det langstrakte, smækre Legeme, den fine og bløde Hud, de svage Farver, de længere Ben, Kjævepalper og Følere (hvilke sidste hos Hannerne ofte ere laadne), samt deres lette, dansende Flugt. Larven af vor almindelige M. (C. pipiens) lever i Vandet og udmærker sig ved et fra Bagenden straat udgaaende Aanderør, hvorimod Puppen, der enten flyder paa Vandets Overflade eller hviler paa Bunden paa lave, solaabne Steder, har to, der udgaa fra Brystet. M. opholde sig paa skyggefulde Steder; kun Hunnerne stikke og suge Blod; de store, dansende Sværme, som ofte iagttages i Nærheden af Vandet, bestaa derimod af Hanner. I de varme Lande og Polarlandene ere M. („Mosquitoer“) ofte en meget alvorlig Plage. Andre Arters Larver leve i Jorden af Planterødder eller paa Planter (s. **Galmyg**). **Kvægmyggene** (Simulia) ere bundne til rindende Vand; Æggene fæstes til Vandplanter, hvor Larven senere klatrer om ved Hjælp af særegne, krogbesatte Vorter; før Forpupningen danner den udvoxede Larve af en ved Munden afsondret Lim et glat, fast Hylster paa Planter eller Sten, hvori Puppen tilbringer sit Dvaleliv; den hele Udvikling fra Ægget til Sværmetiden tager 4—5 Maaneder, hvorfor Lande med kort Sommer kun frembringe ét Kuld om Aaret, medens der hos os findes to, hvoraf det første gjærne sværmer i Maj, det andet i August. Arterne ere ikke særdeles talrige, men desto rigere er Individtallet, og de Lidelser, som de blodsugende Hunners Sværme tilføje Mennesker og Dyr i mangfoldige Egne, ere meget betydelige; saaledes i Lapmarken, men ganske særlig i de nedre Donauegne (s. **Kolumbaczermyg**). Ogsaa i Danmark, især i Jylland, have Kvægmyg undertiden voldet betydelig Skade og dræbt mange Stykker Kvæg, saaledes 1834 og 1878. Ogsaa Stankelbenene (Tipula), der ligne M., men ikke stikke, høre til Familien.

Mügge, Theod., tysk Skribent, f. 1806 i Berlin, blev først Kjøbmand, derpaa Soldat og var 1825 paa Vejen til Peru for at kæmpe under Bolivar, men gik paa Efterretningen om Spaniernes Fordrivelse fra London tilbage til Berlin, og studerede Naturvidenskaber, Historie og Philosophi. Derefter flog han ind paa Journalistiken og kom snart i Collision med Politi og Domstole, især efter 1830, da han strev „Frankreich und die letzten Bourbonen“, og atter 1845 efter sit Skrift „Die Censurverhältnisse in Preußen“. Fra 1848 deltog han i en Aarrække i Redactionen af „Nationalzeitung“. Mest bekjendt er dog M. som Novelle- og Romanforfatter („Der Chevalier“ 1835, „Die Vendéerin“ 1837, „Der Vogt von Sylt“ 1851 o. fl.). En Rejse i de skandinaviske Lande fremkaldte „Skizzen aus dem Norden“ (1844) og „Streifzüge in Schleswig-Holstein“ (1846), der meget bidrog til at ophidse Tyskerne mod Danmark. M. har Fremstillingsevne og et ret skarpt realistisk Syn, men indlader sig sjældnere paa kunstnerisk Gjennemførelse. De bedste af hans talrige Arbejder ere „Afraja“ (1854), „Erich Randal“ (1857) og „Nordisches Bilderbuch“ (1856). D. 1861.

Mühlbach, Stad i Transsylvanien, 6 M. v. n. v. for Hermannstadt, med 6,000 J. Vinavl. M. er mærkelig ved de ungarske Insurgenters Nederlag 12 Aug. 1849.

Mühlbach, Luise, s. **Mundt**, Theod.

Mühlberg, Stad i den preussiske Prov. Sachsen ved Elbens højre Bred, 18 M. s. ø. for Magdeburg, med 3,500 J., er historisk mærkelig ved Kejser Carl V.s Sejer i den schmalkaldiske Krig 24 Apr. 1547 over Kurfyrst Johan Frederik d. højmodige af Sachsen, som blev tagen til Fange efter Slaget.

Mühldorf, Stad i den bayerske Prov. Øvrebayern ved Floden Inn, 10 M. ø. til n. for München, med 2,000 J., historisk mærkelig ved Slaget 1322 (s. **Ampfing**).

Mühlenbruch, Chr. Fr., tysk Retslærd, f. 1785 i Rostock, hvor han fra 1805 var akademisk Lærer. Siden kom han til Greifswald, Königsberg og Halle og blev endelig 1833 kaldet til Göttingen som jurid. Professor med Titel af Geh.-Justitsraad. D. 1843. Hans Skrifter, der udmærke sig ved Skarpsindighed og Klarhed, behandle især Romerretten, som hans „Lehrbuch des Pandektenrechts“ (3dje Opl. 1839—40); men man har dog ogsaa Værker af ham over andre Grene af Jurisprudensen, som hans „Entwurf eines gemeinrechtl. Civilprozesses“ (2det Opl. 1840).

Mühler, Heinr. v., preussisk Minister, f. 1813, Søn af den senere preussiske Justitsminister (1832—46) og Overtribunalspræsident (1846—54) af s. N. (d. 1857), studerede 1830—35 Retsvidenskaben i Berlin og tog Doctorgraden, men kom samtidig ind i literære Kredse og forfattede bl. a. flere kaade Drikkeviser (hans Digte udgaves 1842). 1840 ansattes M. i Kirke- og Undervisningsministeriet, blev 1846 refererende Raad og fik 1849 tillige Sæde i det evangeliske Overkirkeraad, i hvilke Stillinger han understøttede Ministrene Eichhorn og Raumer i Bestræbelserne for at gjennemføre en strængt orthodox og pietistisk Retning i Kirke og Skole. I Marts 1862 blev M. selv Minister og kunde nu paa egen Haand fortsætte denne Virksomhed, men fra 1867 mødte han bestandig stærkere Modstand i Landdagen og maatte i Jan. 1872 tage sin Afsked; d. 1874.

Mühlhausen, 1) fr. Mulhouse, Stad i Elsaß, ved Floden Ill og ved Rhin- og Rhônekanalen, 4 M. n. v. for Basel i Schweiz; 70,000 J. (1885). Staden er Centralpunkt i et udbredt Jærnbanenet og i et vigtigt Fabrikdistrict, der navnlig frembringer alle Slags Bomuldsvarer, Klæde, Lærred, Silkestoffer, Læder, Pergament, chemiske Præparater, Locomotiver, Dampmaskiner og Legetøj. Ved de her opførte Arbejderboliger have dens Fabrikanter givet et følgeværdigt Exempel. Gammelt, seværdigt Raadhus. — 2) Stad i den preussiske Prov. Sachsen, ved Floden Unstrut, 17 M. s. v. for Magde-

burg. 25,000 J. (1885). To gamle gotiske Kirker med Glasmalerier og mærkelige Orgeler. Uld- og Bomuldsmanufakturer, Bryggerier, Garverier, betydelig Uld- og Kornhandel. M. omtales allerede i det 8de Aarh. og blev i det 12te Aarh. en fri Rigsstad.

Mühlheim, 1) Stad i den preussiske Rhinprovins ved Rhinens højre Bred, ½ M. n. for Köln. 25,000 M. Fabrikation af Silkestoffer, Læder, Tobak og Vogne. Betydelig Vinhandel. — 2) **M. an der Ruhr,** Stad i Rhinprovinsen, 8 M. n. til v. for Köln. 24,000 J. Jærn- og Stenkulsgruber. Fabrikation af Læder, Uld-, Bomulds- og Silkestoffer, Tobak og Maskiner. Betydelig Handel med Stenkul. Sandstensbrud. Zinkhytten „Vieille Montagne" producerer store Mængder Zinkplader og Zinkhvidt. Flodskibsfart og Skibsbyggeri.

Mykale, et skovrigt Bjærg i det gamle Jonien med en Stad af s. N. lige over for Øen Samos. Her slog Xanthippos som Anfører for Grækerne 479 f. Chr. den Del af den persiske Flaade, som var undsluppen fra Slaget ved Salamis.

Mykenæ, ældgammel Stad i Argolis paa Peloponnes, Agamemnons Residensstad, blev 468 f. Chr. ødelagt af Argiverne, men endnu findes der storartede Ruiner af den. Byens Ringmur med den bekjendte Løveport, det saakaldte Atreus's Skatkammer og vældige underjordiske Kuppelgrave staa endnu. I den nyeste Tid (1876—77) har Schliemann foretaget store Udgravninger i M. og bragt talrige Oldsager af betydelig Interesse for Dagens Lys.

Myklegaard, rettere Miklegaard, d. e. den store Stad, Nordboernes Navn paa Constantinopel i Middelalderen.

Mykologi, Læren om Svampe; **Mykolög,** En, der giver sig af hermed.

Mykons, en græsk Ø i Archipelagus, hører til Kykladerne, 2 □ M. med 6,000 J., er bjærgfuld og lidet frugtbar. Befolkningen er fortrinlige Søfolk. Her fanges aarlig en Mængde Vagtler, der nedlægges i Eddike og forsendes vidt omkring. — Staden **M.** paa Øens Vestside har en Havn, livlig Skibsfart og henv. 5,000 J.

Mylady, eng. [milǣdi], naadige Frue ell. Frøken; jvfr. **Lady.**

Myli-ă'chary, tyrkisk Længdemaal, lig en fransk Kilometer.

Mylitta, s. **Aschera.**

Mylius, Otfried, Pseudonym for Karl Müller (s. d. A.).

Müllenhoff, Karl Victor, tysk Philolog, f. i Marne i Ditmarsken 8 Sept. 1818. Efter at have gjennemgaaet Latinskolen i Meldorf kom han 1837 til Universitetet i Kiel, studerede senere ogsaa i Leipzig og navnlig i Berlin, hvor han især stærkt paavirkedes af Lachmann. 1842 disputerede han i Kiel, var derpaa en kort Tid Hjælpelærer i Meldorf, men vendte atter tilbage til Kiel, hvor han 1846 ansattes som Professor i tysk Literatur, Sprog og Oldtidsvidenskab. 1858 ansattes han i samme Egenskab ved Universitetet i Berlin, og her døde han 19 Febr. 1884. Hans Arbejder ere prægede af en omfattende Lærdom og stræng Kritik. Han har syslet med klassisk Philologi, med sproglige Undersøgelser fra mange forskjellige Omraader, men først og fremmest dog med de germanske Folks og navnlig Tyskernes ældre Literatur og Oldhistorie; paa Udviklingen af disse Studier i Tyskland har han saa vel ved sine Skrifter som endnu mere ved sine Forelæsninger øvet en meget betydelig Indflydelse. Han har skrevet en Mængde mindre Afhandlinger, navnlig i „Allgem. Monatschrift für Wiss. u. Lit." og i „Zeitschr. f. deutsches Alterthum". Af hans øvrige Arbejder kunne fremhæves: „Altdeutsche Sprachproben" (1864, 3dje Opl. 1878); „Denkmäler deutscher Poesie und Prosa aus dem 8.—12. Jahrh." (sammen med W. Scherer, 1864, 2den Udg. 1873); „Ueber die Abkunft u. Sprache der pontischen Skythen u. Sarmaten" (1866); „Deutsche Alterthumskunde" (beregnet paa 5 Bd.; udkommet er kun 1ste Bd., 1870, 1ste Afdel. af 5te Bd., besørget af Scherer under M.s sidste Sygdom, og 2det Bd. 1887, besørget af Roediger). End videre maa nævnes hans Glossar og Indledning til Cl. Groths „Quickborn", hans Udgaver af Tacitus's »Germania« (1878), af J. Grimms „Kleine Schriften" (5 Bd., 1864—71), Lachmanns „Kleinere Schriften" (1876) o. a.

Müller, Adam Heinr., f. 1779 i Berlin, studerede først Theologi, men blev ved sit Bekjendtskab med F. Gentz ført ind paa den politiske Bane; 1805 gik han til Wien, hvor han traadte over til den katholske Kirke, og opholdt sig senere afvexlende i Dresden, Berlin, Wien og Leipzig, hvor han var østerrigsk Generalconsul. D. 1829. Blandt hans Værker ere følgende de mest bekjendte: „Die Elemente der Staatskunst" (1809), „Die Theorie der Staatshaushaltung" (1812), „Von der Nothwendigkeit einer theolog. Grundlage der gesammten Staatswissenschaften u. der Staatswirthschaft insbesondere" (1819). — M. hørte ligesom C. L. v. Haller og F. v. Schlegel i Tyskland, de Maistre og Bonald i Frankrig til de politiske Forfattere, der betegne Reactionen mod det 18de Aarh.s Philosophi og Revolutionen. Staten er for ham ikke Menneskeværk, men af guddommelig Oprindelse; derfor er al Naturret en Chimære. Retten saa vel som Nytten bryder Staten sig kun om, for saa vidt de tjene dens eget Formaal. De historiske Former (Stænder og Corporationer osv.) ere legemliggjorte Ideer; naar de miste deres Livskraft og blive blotte mechaniske Begreber, Afguder i Stedet for Gud, er der kun Redning i et nyt Liv, udsprunget af den guddommelige Kilde, hvorfra Staten har sin første Oprindelse. Denne sidste Tanke har M. især gjennemført i sit Skrift „Von der Nothwendigkeit einer theolog. Grundlage der Staatswissenschaften". Som hos de andre Mænd af denne Retning brydes hos M. Romantikens Vilkaarlighed og Mysticisme med nogle virkelig sunde Ideer.

Müller, Carl Arnoldus, norsk Skolemand, f. i Throndhjem 20 Dec. 1818, blev philologisk Candidat 1844 og 1850 Adjunct i Christiania, men allerede n. A. Rector ved Throndhjems lærde Skole; siden 1874 er han Rector ved Christiania Kathedralskole. Han var Medlem af den 1865 nedsatte Skolecommission, efter hvis Indstilling det højere Skolevæsen omorganiseredes (1869). Ved Oprettelsen af

Undervisningsinspectionen blev han dennes Formand (1884). Han har besørget en Udgave af Sallust (1856, 2den Udg. ved V. Voss 1881), udgivet Oversættelser af Holbergs Epigrammer (1862—63, under det pseudonyme Navn Jens Justesen) og af Horats's Breve (1878), en Samling Digte (1864) m. m.

Müller, Charl. Louis [løhr], fransk Maler, f. 1815 i Paris, Elev af Gros og Cogniet, har især vundet Navn ved sit store Billede „Rædselsperiodens sidste Ofre". Bekjendte Billeder af ham ere ogsaa „Marie Antoinette i Trianon" og „i Fængslet", „Lady Macbeth" o. fl. Han udmærker sig mere ved Elegance og Smag end ved malerisk Kraft eller Storladenhed.

Müller, Friedr., kaldet Maler M., tysk Digter, Maler og Kobberstikker, f. 1750 i Kreuznach, uddannedes siden 1766 hos en Maler i Zweibrücken, levede 1774—78 i Mannheim og kom dernæst, navnlig ved Goethes Hjælp, til Rom, hvor han snart gik over til Katholicismen og forblev uafbrudt til sin Død, 1825, mest beskæftiget med kunsthistoriske Studier. Hans kunstneriske og literære Virksomhed i denne senere Periode er uden synderlig Betydning; derimod have hans i Mannheim forfattede Digtninger ikke ringe Interesse som charakteristiske Produkter af „Geniperiodens" Bestræbelser, især hans „Idyllen" med deres energiske Forsøg paa naturalistisk Skildring af Bondelivet, det af Kraft og Lidenskab prægede Drama „Golo und Genoveva" og en Del lyriske Digte i Folkevisens Aand og Stil. Af ringere Værd ere Dramaerne „Niobe" og »Dr. Fausts Leben". Fælles for dem alle er Mangelen paa sikker og kunstnerisk Smag og behersket Stil. En, dog ufuldstændig, Samling af hans Værker udkom 1811 i 3 Bd.; Udvalg ere udgivne af Hettner (1868) og A. Sauer (1883).

Müller, Friedr., udmærket tysk Sprogforsker og Ethnolog, f. 5 Marts 1834 i Jemnik i Böhmen, blev 1858 ansat ved Universitetsbibliotheket i Wien, 1861 ved det kejserl. Hofbibliothek og 1866 som Professor i comparativ Lingvistik og Sanskrit ved Universitetet i Wien. Hans Hovedværker ere „Linguistischer Theil der Reise der österreich. Fregatte Novara" (1867), „Grundriß der Sprachwissenschaft" (3 Bd., 1876—87), „Anthropolog. Theil der Reise etc." (1869) og „Allgemeine Ethnographie" (1873; 2det Opl. 1878—79). En Mængde mindre sproglige Arbejder af ham findes i Wienerakademiets „Sitzungsberichte".

Müller, Friedr. Konr., tysk Sangdigter under Navnet M. von der Werra, f. 1823 i Sachsen-Meiningen, var først Læge, men helligede sig senere udelukkende til Digtekunsten og levede paa forskjellige Steder i Schweiz og Tyskland, sidst i Leipzig; d. 1881. Hans talrige Digte udmærke sig ikke ved Dybde eller Originalitet, men ere altid overordentlig sangbare og for en stor Del skrevne som Sangtexter til bestemte Lejligheder. Fr. Abt og mange andre Componister have sat dem i Musik. De ere udkomne i en Række Samlinger, blandt hvilke kunne fremhæves: „Das Buch der Lieder" (1866), „Deutscher Liederhort" (1869), „Alldeutschland" (1871).

Müller, Heinrich, tysk Theolog, f. 1631 i Lübeck, udmærkede sig tidlig som gejstlig Taler, blev allerede 1651 Archidiakon, 1662 Professor i Theologi i Rostock, 1671 Superintendent og d. 1674. Han hørte til de tidligste og derfor ogsaa ædleste og mindst yderliggaaende Pietister og har et stort Navn som opbyggelig Forfatter. Et Udvalg af hans bedste Skrift, „Aandelige Hviletimer" (1664), er bl. a. ogsaa udgivet paa Dansk (sidst 1852).

Müller, Henrik, en Kjøbmandssøn fra Itzehoe, f. 1609, blev 1632 Kammerskriver hos Christian IV og senere Tolder i Kbhvn., Admiralitetsraad, Rentemester, Assessor i Kammercollegiet og Amtmand, adlet 1674; d. 1692. Han var en stor Finansmand, der under de bevægede Forhold i Midten af Aarhundredet vidste ved storartede Handelsforetagender, Forstrækninger til Regeringen osv. saaledes at forøge sine Midler, at han skal have ejet 16 Herregaarde i Sjælland og Jylland med over 10,000 Tdr. Hartkorn. Han døde imidlertid i smaa Kaar. Han var næppe nogen ganske ren Charakter, men den mod ham rejste Beskyldning for at have ryddet sin Herre Frants Rantzau af Vejen (1632) er blottet for al Paalidelighed.

Müller, Hermann, fremragende tysk Botaniker, f. 1829, Lærer ved Skolen i Lippstadt, d. 1883, har navnlig indlagt sig Fortjeneste ved sine grundige og omfattende Undersøgelser over Blomsternes Befrugtning ved Insekter. Foruden mindre Afhandlinger har han paa dette Omraade skrevet to større Værker: „Befruchtung der Blumen durch Insekten" (1873) og „Alpenblumen" (1881), der ere Hovedværker paa dette Omraade og indeholde Resultatet af en overordentlig stor Mængde Iagttagelser. — Hans Broder, Fritz M., f. 1821, blev Dr. phil. 1844 og Gymnasiallærer i Erfurt 1845, men opgav s. A. sin Plads for at studere Medicin. Han udvandrede 1852 til Brasilien, hvor han først levede som Farmer i Blumenau (Prov. St. Catharina), senere som Mathematiklærer i Desterro, hvor han studerede Havfaunaen, især Krebsdyrene; Resultaterne af hans Studier i Skriftet „Für Darwin" (1864) bidrog ikke lidet til at skaffe Darwinismen Indpas blandt hans Landsmænd. Senere drog han tilbage til Blumenau og har der fortsat sine Studier især af Entomologi og Botanik.

Müller, Johann, tysk Mathematiker, s. Regiomontanus.

Müller, Johann Gotth. v., anset tysk Kobberstikker, f. 1747 i Bernhausen ved Stuttgart, d. 1830, uddannede sig fra 1770 i Paris under Wille og blev 1776 kaldt tilbage til Stuttgart som Professor ved den der oprettede Kunstskole. Han har mest stukket efter nederlandske Billeder og Portræter og viser sig som en dygtig Tegner og Kobberstikker. — Hans Søn, **Johann Friedr. Wilh. M.**, f. 1782 i Stuttgart, en endnu mere berømt Kobberstikker, undervistes først af Faderen og gik derpaa til Paris, hvor hans „Johannes" efter Domenichino vidner om det Held, hvormed han drev sine øvrige Studier. Hans mest berømte Arbejde er imidlertid Stikket efter den sixtinske Madonna, som ogsaa blev hans sidste Arbejde. 1814

ombyttede han sin Stilling som Hofkobberstikker i Stuttgart med en Professorplads ved Akademiet i Dresden, men døde allerede 1816. — Hans Søn, **Karl Friedr. M.**, f. 1813 i Stuttgart, d. 1881, uddannede sig under Cornelius i München og Ingres i Paris til Maler. Af hans Billeder kunne nævnes „Octoberfesten i Rom" („il Saltarello") og „Carneval i Rom", der udmærke sig ved malerisk Blik og uddannet Formsans.

Müller, Joh. Gottwerth, efter sit Opholdssted kaldt „M. von Itzehoe", tydsk Romanforfatter, f. 1744 i Hamborg, var Boghandler i Itzehoe siden 1772, men maatte 1783 opgive sin Forretning paa Grund af Svagelighed og nød siden 1796 Pension fra Danmark. Hans Romaner (udkomne 1777—1808) efter Smollets og Fieldings Forbillede behandle Hverdagsæmner med en vis sund Sans og drøj Komik; Figurerne ere skildrede efter Originaler fra det virkelige Liv, men især i de senere forfalder han til en trættende Vidtløftighed. De mest bekjendte ere „Siegfried von Lindenberg" (1781, senere mange Oplag) og „Komische Romane aus den Papieren des braunen Mannes" (1784—91). D. 1828.

Müller, Joh. Heinr. Jak., tydsk Physiker, f. 1809 i Kassel, var 1837—44 Lærer ved Realskolen og blev derpaa Professor i Physik ved Universitetet i Freiburg; d. 1875. Af større Arbejder har han skrevet en „Lehrbuch d. Physik und Meteorologie" (8de Opl. 1876—81) og „Lehrbuch d. kosm. Physik" (4de Opl. 1875), men han har desuden gjort sig bekjendt ved talrige Undersøgelser i Optiken, over Galvanisme, Magnetisme og Diamagnetisme, Krystallographi osv.

Müller, Johannes v., tydsk Historieskriver, f. 3 Jan. 1752 i Schaffhausen i Schweiz, blev 1774 Privatlærer i Genf og holdt her de Forelæsninger, hvoraf senere udvikledes hans „24 Bücher allgem. Geschichte" (indtil 1783; 1811, 3 Bd.). Ogsaa skrev M. her 1780 1ste Bd. af sin „Schweizergeschichte", hvoraf der efterhaanden udkom 5 Bd. (det sidste 1808; indtil 1489). 1781—83 var han Professor i Statistik ved Collegium Carolinum i Kassel og blev 1786 Bibliothekar hos Kurfyrsten af Mainz. 1791 blev M. adlet af den tydske Kejser, og drog n. A., da Mainz var besat af Franskmændene, til Wien, hvor han blev ansat i Statscancelliet og 1800 første Custos ved Bibliotheket. Men da han som Protestant ikke kunde opnaa Forfremmelse, drog han 1804 til Berlin og blev kongel. Historiograph. Saa vel i Wien som i Berlin arbejdede M. ivrig for en national tydsk Politik, men efter Slaget ved Jena blev han i den Grad paavirket af Kejser Napoleons Personlighed, at han sluttede sig til sit Folks Fjender og 1807 lod sig udnævne til Statssecretær i Kongeriget Westfalen, samt n. A. overtog Stillingen som Generaldirecteur for Skolevæsenet. Dette Frafald paadrog M. megen Dadel; han søgte Afsked, men døde, inden den tilstodes ham, 29 Maj 1809 i Kassel. Hans samlede Skrifter udkom 1810—19 i 27 Bd., ny Udg. 1831—35 i 40 Bd.

Müller, Johannes, udmærket tydsk Physiolog, f. 14 Juli 1801 i Koblenz, var 1830—33 Professor i Physiologi i Bonn og derefter i Berlin til sin Død 28 Apr. 1858. Ved sin bekjendte Haandbog i Physiologien (3 Opl., 2 Bd. 1837—41) bidrog han særdeles meget til at klare og ordne alt tilstedeværende Materiale, som han selv forøgede ved talrige Undersøgelser i forskjellige Retninger; fortrinsvis var det Læren om Blodet, Nervephysiologien og den mikroskopiske Anatomi, han viede sit Arbejde. Han stræbte tillige med Held efter at bringe Physiologien i Forbindelse med Pathologien og lade den bidrage til at oplære denne. I hans senere Leveaar var hans Virksomhed overvejende zootomisk og zoologisk, og i denne Henseende maa især fremhæves hans Fortjenester af Ichthyologien („Anatomie der Myxinoiden" 1835—45, „Ueber Bau u. Grenzen der Ganoiden" 1842, „Ueber Amphioxus" 1846, „Ueber den glatten Hai des Aristoteles" 1840, M. og Henle „System d. Plagiostomen", M. og Troschel »Horæ Ichthyologicæ«) og af Echinodermernes Systematik (M. og Troschel „System der Asteriden") og Udviklingshistorie (talrige Afhandlinger i Berlinerakademiets Skrifter), hans Undersøgelser over Vingesnegle, Infusorier og Radiolarier, over en i en Holothurie levende Snyltesnegl, over den uddøde Havpattedyrslægt Hydrarchus osv., Arbejder, ved hvilke han hævdede sig Plads blandt sin Tids alsidigste og frugtbareste Zoologer.

Müller, Julius, protestantisk Theolog, f. i Brieg 1801, blev 1834 theol. Prof. i Göttingen, 1835 i Marburg og 1839 i Halle, hvor han døde 27 Sept. 1878. Han vandt stort Navn som Dogmatiker, navnlig ved „Die christliche Lehre v. der Sünde" (6 Opl., 1878; 2 Bd.).

Müller, Karl, f. 8 Febr. 1819 i Stuttgart, hvor han ogsaa stadig har levet og for Tiden redigerer „Das Ausland", er en yndet og yderst frugtbar Ungdoms- og Folkeskribent. Medens han under sit virkelige Navn har udgivet talrige Skildringer for Ungdommen, som „Die jungen Büffeljäger in den Prairieen", „Die jungen Pelzjäger" osv., har han under forskjellige Pseudonymer, hyppigst under Navnet Otfried Mylius, skrevet en stor Mængde Romaner og Noveller, som „Graveneck" (1862), „Neue Pariser Mysterien" (1863), „Neue Londoner Mysterien" (1865—67), „Das Testament von St. Helena" (1868—69), „Familiengeschichten" (1868) o. m. a., desuden Farcer, Genrebilleder og Monologer for Scenen.

Müller, Karl Otfried, udmærket Archæolog, f. 28 Aug. 1797 i Brieg i Schlesien, blev 1819 Professor i Archæologi i Göttingen og døde paa en Rejse i Athen 1 Aug. 1840. Han har i sine Værker bidraget meget til at fremme den æsthetiske Opfattelse af Oldtiden. Hans Hovedværker ere „Geschichte hellenischer Stämme und Staaten", omfattende „Orchomenos und die Minyer" og „Die Dorier", „Die Etrusker", „Handbuch der Archäologie der Kunst" (3 Opl. 1846) med „Denkmäler der alten Kunst", „Prolegomena zu einer wissenschaftlichen Mythologie", „Geschichte der griechischen Literatur bis auf das Zeitalter Alexanders" (4 Opl. 1882—84). Af hans kritiske Arbejder maa fremhæves Udgaverne af Varro og Festus. M.s „Kleine deutsche Schriften" ere udgivne af hans Broder, Eduard

M., f. 1804, d. 1875, Directeur for Gymnasiet i Liegnitz.

Müller, Ludvig Christian, f. 12 Maj 1806 i Kjøbenhavn, blev 1822 Student og 1827 theol. Cand. Han studerede med stor Grundighed Hebraisk og Islandsk. 1837 blev han Capellan ved Ribe Domkirke og 1842 Præst og Seminarieforstander i Snedsted, forflyttedes 1848 herfra til Ranum og blev 1850 Præst i Starup nær ved Haderslev, hvor han døde 5 Juni 1851. M. var en ypperlig og aandfuld Lærer af grundtvigsk Retning og øvede stor Indflydelse som Seminarieforstander; af hans Skrifter ere mest bekjendte hans livlige og mesterlig fortalte „Danmarks Historie" (1—4, 1836—42, som gaar indt. Grevefejden) og „Den bibelske Historie" (2 Bd., 1848—51). 1864 udkom hans „Samlede Smaaskrifter".

Müller, Max, egentlig Maximilian, dansk General, f. 22 Oct. 1808 i Fredericia, udmærkede sig allerede som Capitain i Felttogene 1848—50, men vandt dog især under Krigen 1864 et hædret Navn ved det Mod og den Duelighed, hvormed han som Oberst førte den Brigade, der var ham betroet, i Træfningerne ved Sankelmark og ved Vejle. Han blev 1866 udnævnt til General og gik ud af Tjenesten 1878, da han naaede Aldersgrænsen, hvorefter han henlevede sine sidste Aar i Kjøbenhavn indtil sin Død 28 Oct. 1884.

Müller, Morten, norsk Maler, f. 29 Febr. 1828 i Holmestrand, begyndte 1847 sine Kunststudier i Düsseldorf under Ledelse af Schirmer og Gude, men vendte allerede Aaret efter under Urolighederne i Tyskland hjem til Norge. 1850—51 opholdt han sig i Stockholm, 1851—66 i Düsseldorf, 1866—73 i Christiania, hvor han efter Eckersbergs Død i Forening med Maleren Bergslien fortsatte dennes Malerskole og dertil fik Understøttelse af Staten. Siden 1873 har han atter været bosat i Düsseldorf. Som Kunstner har han helst fremstillet Billeder af sit Fædrelands Fjældnatur, fornemmelig dets Skovlandskaber. Det norske Nationalgalleri ejer to Landskaber af ham: „Fra Christianiafjordens Omgivelser" og „Fra Hardangerfjordens Indløb".

Müller, Otto, tysk Romanforfatter, f. 1 Juni 1816 i Schotten i Hessen. Efter sin Skolegang i Darmstadt studerede han Cameralia, men forlod dette Studium og blev Privatbibliothekar hos Prins Carl af Hessen. 1843 overtog han Redactionen af „Frankfurter Conversationsblatt", sluttede sig 1848 i „Mannheimer Journal" til det constitutionelle Parti, levede 1852—54 i Bremen, udgav derpaa et Par Tidsskrifter i Frankfurt, men flyttede 1856 til Stuttgart, hvor han siden har boet. Hans egentlige Fag er den biographiske Roman. Blandt hans talrige større og mindre Arbejder kunne fremhæves: „Bürger, ein deutsches Dichterleben" (1845), „Der Stadtschultheiß von Frankfurt" (1856), „Eckhof und Iffland" (1863), „Der Wildpfarrer" (1866), „Die Förstersbraut von Neunkirchen" (1869), „Der Majoratsherr" (1871), „Münchhausen im Vogelsberg" (1876), „Schatten auf Höhen" (1880). Han skildrer især med Dygtighed det indre sjælelige Stemningsliv.

Müller, Otto Frederik, en af Danmarks berømteste Naturforskere, f. 2 Maj 1730, d. 24 Dec. 1784 som Conferensraad. Af hans talrige Skrifter maa nævnes »Fauna Insectorum Friderichsdalina« (1764), »Flora Friderichsdalina« (1767), „Von Würmern des süßen und salzigen Wassers" (1771), »Vermium terrestrium et fluviatilium historia« (1772), »Zoologiæ danicæ prodromus« (1776), »Zoologia Danica«, hvis to første Hæfter skyldes ham, »Animalcula Infusoria«, udgivet efter hans Død af Fabricius, »Entomostraca« (1785) osv. Hans mangesidige Virksomhed var støttet paa omhyggelige faunistiske Studier og havde fornemmelig stor Betydning for de lavere Vanddyrs og Snyltedyrenes Naturhistorie; det kan fremhæves, at han ved sine Arbejder over Smaakrebs og Infusionsdyr lagde Grunden til et videnskabeligt Studium af disse Afdelinger. Udgivelsen af »Flora danica« var betroet til ham fra 1775—87 (5 Hæfter). Han virkede som Privatmand uden at være ansat ved Universitetet eller nogen anden videnskabelig Anstalt og understøttedes i sin Virksomhed ikke uvæsentlig af sin Broder, der var en duelig Tegner og Kobberstikker. — Hans Søn, **Peter Erasmus M.**, Theolog og Historiker, f. 29 Maj 1776 i Kjøbenhavn, blev 1801 theol. Professor ved Kjøbenhavns Universitet og 1830 Biskop over Sjællands Stift og Ordensbiskop. D. 4 Sept. 1834. 1805—10 redigerede han „Kjøbenhavnske lærde Efterretninger" og 1811—30 Fortsættelsen, „Dansk Literaturtidende". Hans Skrifter om Eddaerne, om den islandske Sagaliteratur, om Saxos og Snorre Sturlasons Kilder, „Om det islandske Sprogs Vigtighed" og „Om den islandske Historieskrivning", hans Udgave af Saxo Grammaticus og hans „Dansk Synonymik" (1829, 2den Udg. ved T. P. J. Dahl 1858) have sikret ham et anset Navn i Danmarks Literaturhistorie; af hans theol. Skrifter maa nævnes „Christeligt Moralsystem" (2den Udg. 1827). Han har Fortjeneste af at have bragt Studiet af den nordiske Oldtid ind i et nyt Spor ved at paavise dens Kilders Natur. — Hans Søn, **Adam Aug. M.**, f. 16 Aug. 1811, blev 1825 overgivet til Eckersbergs Vejledning for at uddannes til Maler og udstillede 1829 sit første Arbejde. Allerede i disse sine første Aar malede han foruden Portræter ogsaa et Par Altertavler og historiske Billeder, concurrerede derpaa 1832—38 til Akademiets 4 Medailler og rejste i Beg. af det følgende Aar til Italien. Men allerede før sin Rejse havde han fuldendt et Maleri, som baade i Henseende til Sujettets Behandling, Tegningen og Coloritens Skjønhed og Kraft staar højest blandt hans Arbejder, nemlig „Luther for Rigsdagen i Worms", hvilket nu findes i Helligaands Kirken. Det er stukket af C. Sonne som Medlemsblad til Kunstforeningen i Kjøbenhavn. Efter en Concurrence, hvori Eddelien sejrede, fik han Rejsemidler af Statskassen i 2 Aar, af Akademiet i et Aar og foretog nu en næsten 4aarig Rejse, paa hvilken han studerede den ældre kirkelige Kunst og især Rafael, men vendte i Sommeren 1842 syg tilbage til Danmark og døde 15 Marts 1844. M.s vigtigste Arbejde i Italien er et stort Maleri, forestillende „Christus

og Evangelisterne", som af Thorvaldsen selv blev kjøbt til hans Museum, og hvilket der 1843 tilkjendtes Udstillingsmedaillen, ligesom M. i Forvejen var bleven agreeret derpaa. Efter Hjemkomsten malede han endnu bl. a. „den forlorne Søn", der kjøbtes af den kongel. Malerisamling. Begge disse Arbejder bære Vidne om hans Studier i Italien, men hans idealistiske Sans berøvede Formens Gjengivelse den rette individuelle Kraft og hans rene, klare Farve noget af den sande Colorits Varme. I det sidst nævnte Arbejde spores tillige den hensygnende Livskraft. — En anden Søn, **Otto Fred. M.**, f. 31 Aug. 1807, blev 1824 Student fra Metropolitanskolen og 1830 jurid. Candidat, var 1832—42 Auditeur i Hæren, blev 1846 Landsoverrets- og 1860 Højesteretsassessor, men tog Afsked 1878. Han var 1842—48 Borgerrepræsentant i Kjøbenhavn og 1855—60 Folketingsmand. 1840 skrev M. en juridisk Fremstilling af Lavsvæsenet i Danmark og blev Medlem af Comitéen om dets Ombannelse; han forfattede 1857 Udkastet til Næringsloven og havde væsentlig Del i dens Gjennemførelse som Ordfører for Folketingets Udvalg. D. 21 Apr. 1882. — Hans Søn, **P. E. L. M.**, s. **Lange-Müller**. — En tredje Søn af Biskop P. E. M., **Carl Ludvig M.**, f. 9 Juni 1809, blev Student 1826 og fik theol. Attestats 1832, samtlige Examiner med Udmærkelse; 1833 tilkjendtes Universitetets Pris ham for en Afhandling i orientalsk Philologi. 1836 tog han Licentiatgraden i Theologi og tiltraadte derpaa en treaarig Rejse til Tyskland, Frankrig og Italien, paa hvilken han dels studerede Arabisk, dels beskæftigede sig med Kunst og Antiquiteter. Paa Opmuntring af Kong Christian VIII og Archæologen Brøndsted bestemte M. sig til særlig at dyrke Numismatiken og ansattes 1841 som Inspecteur ved Møntcabinettet. 1852 gjorde han en Rejse til Holland, Belgien, London og Paris og skrev derpaa en Afhandling for den philosophiske Doctorgrad: „Den macedoniske Konge Philip II.s Mønter". Efter Conferensraad Thomsens Død 1865 udnævntes M. til Directeur for Møntcabinettet og det følg. Aar for Samlingen af de klassiske Antiquiteter. Paa sine Rejser havde han truffet meget sammen i Rom med Thorvaldsen. Efter dennes Hjemkomst til Danmark var M. ham behjælpelig med Ordningen af hans Antiquiteter og havde Opsynet med hans Værker og de ham tilhørende Samlinger, som midlertidig vare opstillede paa Christiansborg Slot. Efter Opførelsen af Thorvaldsens Museum 1847 forestod M. Ordningen og Opstillingen af Antiquitetssamlingen og udnævntes det følgende Aar til Inspecteur ved Museet. Foruden en Beskrivelse over Museets Antiquiteter har han forfattet en Katalog over dets øvrige Afdelinger. 1855 udgav han »Numismatique d'Alexandre le Grand«, hvorfor det franske Akademis Pris tilkjendtes ham. „Den thraciske Konge Lysimachus's Mønter" udkom 1857. Allerede under Christian VIII havde M. samlet og for en Del bearbejdet Materialet til en Beskrivelse over de phønikiske, græske og romerske Mønter fra de nordafrikanske Lande. Værket udkom under Titelen »Numismatique de l'ancienne Afrique« (3 Bd., 1860—62 og et Supplementbind 1874). End videre har han skrevet en Del Afhandlinger af archæologisk og numismatisk Indhold. M. udnævntes 1853 til Professor og 1869 til Etatsraad; siden 1856 er han Medlem af Videnskab. Selskab. — Dennes Søn, **Peter Erasmus M.**, f. 25 Oct. 1840, lagde sig først efter Landbruget, men gik 1863 til Universitetet, hvor han især studerede Zoologi og 1871 vandt den philos. Doctorgrad („Iagttagelser over nogle Siphonophorer"); 1866 tog han Forstexamen. Efter en toaarig Rejse i Frankrig og Tyskland blev han 1873 Lærer i Skovbrug ved Veterinær- og Landbohøjskolen; i denne Egenskab stiftede han 1875 „Tidsskrift for Skovbrug" som Organ for originale Undersøgelser over dansk Skovbrug. Hans vigtigste Arbejder fra denne Periode ere „Omrids af en dansk Skovbrugsstatistik" (1881) og navnlig „Studier over Skovjord" (1884), som kaster nyt Lys over mange Spørgsmaal; samtidig øvede han sig i praktisk Gjerning, bl. a. ved at lede Reguleringen af en Del af Grevsk. Knuthenborgs Skove. 1882 blev han Overførster for 2den Overf.-Inspection, 1884 Medlem af det danske Videnskab. Selskab. Foruden en stor Mængde Afhandlinger, navnlig i „Tidsskrift for Skovbrug", skrev han »Notice sur les forêts en Danemark« (i Anl. af Pariserudstillingen 1878). — Hans Broder, **Sophus M.**, f. 24 Maj 1846, studerede først Philologi, men vendte sig fra 1872 af til den forhistoriske Archæologi. 1878 ansattes han som Assistent ved Museet for de nordiske Oldsager, 1885 som Inspecteur; fra 1881 er han Secretær ved det nord. Oldskriftselskab. 1880 vandt han den philosophiske Doctorgrad („Dyreornamentiken i Norden"). Han har i danske og fremmede Tidsskrifter skrevet mange større og mindre Afhandlinger om Emner vedrørende dels Nordens, dels Udlandets Archæologi, idet han i Studieretning slutter sig til J. J. A. Worsaae, men i Undersøgelsesmaaden staar de andre yngre Archæologer i Norden nærmere.

Müller, Paludan-, s. **Paludan-Müller**.

Müller, Wilh., tysk Germanist, f. 27 Maj 1812 i Holzminden, siden 1845 Professor i Göttingen. Hans Hovedværk er den store, i Forening med Zarncke udgivne „Mittelhochdeutsches Wörterbuch" (4 Bd., 1854—67); af hans øvrige Arbejder kunne fremhæves „Geschichte und System der altdeutschen Religion" (1844) og „Niedersächsische Sagen und Märchen" (sammen med Schambach, 1855).

Müller, Wilh., tysk Lyriker, f. 7 Oct. 1794 i Dessau i en velhavende Haandværkerfamilie, opvoxede uden al Tvang under lykkelige Forhold. Fra 1812 studerede han i Berlin Philologi under F. A. Wolf, gik 1813 med i Frihedskrigen, studerede fra 1814 gammeltysk Sprog og Literatur, rejste 1817 til Italien og blev efter sin Hjemkomst 1819 ansat ved den lærde Skole og Bibliotheket i Dessau. 1820 udkom den yppperlige Skildring „Rom, Römer und Römerinnen", 1821 „Gedichte aus den hinterlassenen Papieren eines reisenden Waldhornisten"; men hans ypperste Digtsamling er de af den græske Frihedskrig fremkaldte „Lieder der Griechen" (1821—24), hvis ildfulde Begejstring i Forbindelse med stor rhythmisk Velklang skiller

dern paa en fremragende Plads i den tyske Lyrik. Han oversatte derpaa de nygræske Folkesange i Fauriels Samling og udgav 1827 „Lyrische Reisen und epigrammatische Spaziergänge". M. var tillige en grundig Lærd; han har leveret dygtige Bidrag til Tidsskrifter af kritisk og literaturhistorisk Indhold; i „Homerische Vorschule" (1824) fremsatte han sin Lærer Wolfs Mening om de homeriske Digtes Tilblivelse; ligeledes begyndte han den af K. Förster fortsatte Samling „Bibliothek deutscher Dichter des 17ten Jahrh." (14 Bd., 1822—38). Efter Tilbagekomsten fra en Rhinreise døde han pludselig i Dessau 1 Oct. 1827. Mange af hans Digte (især hans „Müllerlieder" og „Wanderlieder") have igjennem Schuberts Compositioner vundet en overordentlig Udbredelse. 1830 udgav G. Schwab hans „Vermischte Schriften" i 5 Bd. med Biographi. — Hans Søn, **Friedr. Max M.**, en af Nutidens berømteste Orientalister og Sprogforskere, f. 6 Dec. 1823, studerede først i Leipzig under H. Brockhaus og udgav allerede 1844 en Oversættelse af Hitopadeça. S. A. gik han til Berlin for at høre Bopp, Rückert og Schelling og 1845 til Paris, hvor han efter Burnoufs Tilskyndelse begyndte Forarbejderne til sin Udgave af »Rig-Veda-Sanhita, the Sacred Hymns of the Brahmans, together with the Commentary of Sayanacharya«, hvoraf der, efter at han 1846 var gaaet til England og ved Bunsens og Wilsons Anbefaling havde faaet det ostindiske Compagnis Understøttelse, 1849 udkom 1ste Bd., 1854 2det Bd., 1856 3dje Bd., 1862 4de Bd. og 1872 5te Bd. Dette Værks Udgivelse gjør Epoche ikke blot i Indiens, men i hele Verdens Literatur, fordi det indeholder den ariske Races ældste Anskuelser, der gaa igjen langt ned i den senere Udvikling og blive en Nøgle til meget, der i denne ellers er dunkelt og uforstaaeligt. 1848 tog M. Ophold i Oxford, hvor det 1850 af Universitetet blev ham overdraget at holde Forelæsninger over Literaturhistorie og comparativ Grammatik. 1854 blev han udnævnt til ordinær Professor i nyere Sprog og Literatur. I Concurrencen til Professoratet i Sanskrit 1860 efter Wilsons Død bukkede han under for Englænderen Monier Williams, som det conservative kirkelige Parti satte igjennem, men 1868 blev der udtrykkelig for ham oprettet et Professorat i comparativ Philologi. Af hans øvrige Sanskritarbejder maa nævnes »History of Ancient Sanskrit Literature« (1859, 2den Udg. 1860), »Sanskrit Grammar« (1866, 2den Udg. 1870), „Rig-Veda-Pratisakhya, das älteste Lehrbuch der vedischen Phonetik" (1869), »India, what can it teach us?« (1883). Af hans sprogvidenskabelige Værker maa fremhæves hans »Suggestions etc.« (1854), hvoraf 2den Udg. udkom 1855 under Titel »The Languages of the Seat of War, with a Survey of the three Families of Language, Semitic, Arian and Turanian; with an Appendix on the Missionary Alphabet«, og hans Hovedværk i denne Retning, »Lectures on the Science of Language« (1861), hvoraf der 1864 udkom en »Second Series« (6te Udg., 2 Bd., 1871). Nær til disse Sprogarbejder slutte sig hans »Comparative Mythology« i »Oxford Essays« for 1856, »Introd. to the Science of Religion« (1873; ny Udg. 1882), »Lectures on the Origin and Growth of Religion« (1878; ny Udg. 1882) og »Science of Thought« (1887). En Del mindre Afhandlinger, spredte i Blade og Tidsskrifter, har han samlet under Titel af »Chips from a German Workshop« (4 Bd., 1867—75). Et fuldstændigt Herredømme over Stoffet og en sjælden Klarhed i Udtrykket forene sig hos M. til en Fremstillingsgave, hvoraf kun faa ere i Besiddelse.

Müller, Wilhelm Andreas, dansk Maler, f. 1733 i Braunschweig, d. 24 Febr. 1816, kom til Kjøbenhavn 1755 som Miniaturmaler og blev 1765 „Hofminiaturskildrer". Paa Portræter af Wiedewelt og Als blev han 1773 Medlem af Akademiet; han var en for sin Tid meget anset Miniaturmaler i Punktermaneren. Han har ogsaa raderet nogle Blade.

Müller, Wolfgang, kaldt „M. v. Königswinter" efter den Rhinby, hvor han fødtes 1816, tysk Digter, kom paa Gymnasiet i Düsseldorf, hvorfra han som Primaner allerede sendte Bidrag til Chamissos „Musenalmanach". 1835—39 levede han i Bonn som medicinsk Student sammen med Simrock, Freiligrath, Kinkel o. fl.; i lignende Kredse færdedes han i Berlin, hvor han 1840 blev Dr. med. 1842 nedsatte han sig som praktiserende Læge i Düsseldorf, men flyttede 1853 til Køln, hvor han levede som privatiserende Literat; d. 1873. I Ballader, Romancer og poetiske Fortællinger har han med Kjærlighed og varm Naturfølelse skildret de skjønne Rhinegne med deres smilende Natur, glade Folkeliv og romantiske Sagnrigdom; saaledes, foruden i flere lyriske Samlinger, i „Loreley" (1851), „Prinz Minnewin" (1854), „Der Rattenfänger von St. Goar" (1857) o. fl. Af ringere Værd ere hans prosaiske Arbejder, som Fortællingen „Von drei Mühlen" (1865) og „Märchenbuch für meine Kinder" (1866), samt de dramatiske Forsøg fra hans sidste Aar. Et Udvalg af hans bedste Arbejder udkom 1872—76 i 6 Bd. under Titlen „Dichtungen eines rheinischen Poeten".

Müllner, Amadeus Gottfr. Ad., tysk Kritiker og Dramatiker, en Søstersøn af Bürger, f. 1774 ved Weißenfels, studerede Jura i Leipzig og nedsatte sig 1798 som Advocat i Weißenfels. Her fik han 1810 oprettet et Privattheater, for hvilket han bearbejdede franske Sujetter i lette og vittige Vers til tyske Lystspil, og gjorde sig dernæst især bekjendt ved sine efter Z. Werners Forbillede affattede „Skæbnetragedier". Disse meningsløse Blandinger af Tilfældigheder, gruopvækkende Forbrydelser og taarevædet Sentimentalitet, hvis eneste Fortrin er den ofte ganske smukke Diction, vandt en Tid lang stort Bifald; især gjorde „Die Schuld" (1816) overordentlig Lykke. Fra 1820 ombyttede han Produktionen med Kritiken og redigerede 1821—25 det til Cottas „Morgenblatt" knyttede „Litteraturblatt", 1826—29 „Das Mitternachtsblatt". Hans skaanselsløse Kritiker og hans hele arrogante Optræden indviklede ham idelig i ubehagelige Stridigheder og talrige Processer, bl. a. med hans Forlæggere, mod hvem ogsaa et af hans sidste Skrifter, „Meine Lämmer und ihre Hirten" (1828), er rettet. D.

1829. Hans „Dramatische Werke“ udkom 1828 i 8 Bd.

Mylord, eng. [milorrd], naadige Herre; jvfr. Lord.

Mülsen, en Række Fabriklandsbyer i en Dalgrund, 1 M. ø. for Plauen i Konger. Sachsen. De indtage en Længde af henved 2 Mil, have en Befolkning af 15,000 J. og betydelig Industri i Bomuld og Uldvarer.

Mylæ, Stad i Oldtiden paa Nordsiden af Sicilien henimod Ø., hvor nu Milazzo ligger, bekjendt af den første Sejer til Søs, som Romerne under Duilius's Anførsel her vandt over Carthaginienserne 260 f. Chr.

Mümpelgard, s. Montbéliard.

Münch-Bellinghausen, Eligius Franz Jos., Friherre af, tysk Digter under Pseudonymet Friedr. Halm, f. 2 Apr. 1806 i Krakow, fuldendte 20 Aar gl. sine juridisk-cameralistiske Studier og skrev samtidig sit første Sørgespil. 1834 fik en af hans forrige Lærere ham til under ovennævnte Forfatternavn at indlevere Tragedien „Griseldis“ til Burgtheatret i Wien, hvor den n. A. opførtes med stort Bifald. I de følgende Aar gik over samme Scene en Række andre Tragedier og romantiske Skuespil, deriblandt ogsaa et Par Oversættelser efter Lope de Vega og Shakspeare; men sin Lykkes Culmination naaede han med Dramaet „Der Sohn der Wildniß“ (1842), hvis rige romantisk-lyriske Diction ikke alene betog Digterens Landsmænd, men ogsaa gjorde stor Lykke paa det danske Theater, hvor Stykket kaldtes „Ørkenens Søn“. I „Sampiero“ (1844) og „Maria de Molina“ (1847) forsøgte M.-B. sig i det historiske Drama. Hans tredje Hovedarbejde er „Der Fechter von Ravenna“ (1854), som først var aldeles anonymt; men da en bayersk Skolelærer erklærede sig for Forfatteren, navngav denne sig. Stykket er ogsaa opført paa vort kongel. Theater. Foruden Lystspil (som det ejendommelige Eventyrspil „Wildfeuer“, 1864) og lyriske Digte, der især udmærke sig ved Sprogets glimrende Behandling, har M.-B. endelig leveret „Iphigenie in Delphi“ (1864), en Art Fortsættelse af Goethes Drama, og Lejlighedsstykker til Schiller- og Shakspearefesten. Hans Dramaer ere anlagte med theatralsk Sans, men den brede, malende Diction og hans lyriske Følelsescoquetteri hindre ham i at naa en concret og virkelig historisk Charakteristik, og de skarpsindig udtænkte Problemer føre ikke til virkelig dramatiske Conflicter. 1845 blev M.-B. første Custos ved det kejserlige Bibliothek i Wien, 1852 Medlem af Videnskabernes Akademi, 1861 livsvarigt Medlem af Herrehuset, hvor han sluttede sig til Venstre, 1867 Generalintendant ved Hoftheatrene. Han døde 22 Maj 1871. En samlet Udgave af hans Værker udkom 1856—72 i 12 Bd.

München, Hoved- og Residensstad i Kongeriget Bayern paa den bayerske Højslette, 1,625 F. over Havet, under 48° 9′ n. Br. og 29° 16′ ø. L., paa begge Sider af Isar, 45 M. v. for Wien, 68 M. s. s. v. for Berlin og 91 M. ø. s. ø. for Paris. 262,000 J. (1885). M. er Sæde for Landets og Prov. Øvre-Bayerns overordnede Administration, en katholsk Ærkebisp og et protestantisk Overconsistorium. Den snævert byggede gamle Stad med 5 Forstæder ligger paa Isars venstre Bred, paa højre Bred 3 store Forstæder og flere mindre. Blandt M.s talrige offentlige Pladser skulle her kun nævnes: Mariapladsen i Stadens Midte med en 20 F. høj Marmorsøjle med et forgyldt Mariabillede med Jesusbarnet; Promenadepladsen med Plantninger og 5 Standbilleder; Maximilianspladsen, ligeledes beplantet og med Schillers Statue; Carlspladsen med Goethes Statue; Wittelsbacherpladsen med Rytterstatue af Kurfyrst Maximilian I; Carolinepladsen med et Mindesmærke for de 30,000 i den russiske Krig 1812 faldne Bayrere; Odeonspladsen med Ludvig I.s Rytterstatue og Max Josephs Pladsen med et Mindesmærke for Kong Maximilian Joseph I. Stadens smukkeste Parti er Maximiliansgaden med talrige Pragtbygninger, smukke Statuer og herlige Alleer. Over Floden føre 3 Stenbroer og en Jærnbanebro. For Videnskab og Kunst bestaa talrige Anstalter, hvoriblandt Videnskabsakademiet, Kunstakademiet, Universitetet, den polytechniske Skole, flere Gymnasier, Cadetskolen, Industri-, Bygnings- og Dyrlægeskoler o. fl., Hof- og Statsbibliotheket paa c. 1,300,000 Bd. og 24,000 Haandskrifter. Blandt de offentlige Bygninger, af hvilke mange ere opførte i Midten af det 19de Aarh. og senere, ere de mærkeligste: Residensslottet, bestaaende dels af en ældre Bygning, opført 1596—1618 af Hertug Maximilian I, dels af to storartede Nybygninger, opførte 1826—35 og 1832—42 af Kong Ludvig I og rigt smykkede med Værker af Maler- og Billedhuggerkunsten; Residenstheatret og Hof- og Nationaltheatret; Arcaderne i Slotshaven, der ere smykkede med Frescomalerier af den bayerske Historie og italienske Landskaber; det kongel. Ridehus, Posthuset, Mønten, Odeon (for Concerter og andre Festligheder), Prinsernes Palaier, Blindeinstitutet, Universitetet og Krigsministeriet, samtlige i Ludvigsgaden, ved hvis Nordende er Sejersporten med Statuen „Bavaria“ (s. d. A.) og et Firspand af Løver, og bag denne den bayerske „Ruhmeshalle“ med Portrætbuster af berømte Bayrere. Andre seværdige Bygninger ere Nationalmuseet, den nye Regeringsbygning, Maximilianeum, Wittelsbacherpalaiet, Glyptotheket for antike Billedhuggerarbejder, to Pinakotheker med Kunst- og Malerisamlinger, de af Kong Ludvig I 1854—62 opførte Propylæer, Kunstudstillingsbygningen, den polytechniske Skole, det 1854 til den almindelige tyske Industriudstilling opførte Glaspalads, det nye Folketheater, Casernerne, den c. 1,500 F. lange Kornhalle, Banegaardene m. fl. Af Kirkerne fremhæves Vor Frue Kirke, opført 1468—88 med to Taarne af 336 F.s Højde og Kejser Ludvig IV.s Gravmæle, Michaelskirken med Hertug Eugen af Leuchtenbergs Gravmæle af Thorvaldsen, Cajetankirken med Kongegrave, Ludvigskirken med herlige Frescomalerier, den hellige Bonifacius's Basilika, opført af Kong Ludvig I 1835—50, rigt smykket med Marmor og Fresker og med Kongens og hans Ægtefælles Gravmæler, Kirken Maria Hilf, opført 1831—39 i ren gotisk Stil, med herlige Glasmalerier, den græsk-katholske Kirke, den protestantiske Kirke og Synagogen. Antallet af

Mindesmærker er meget stort, saa vel for Landets Fyrster som for Feltherrer, Videnskabsmænd og Kunstnere. Ligesom M. indtager en høj Plads i Videnskab og Kunst, saaledes har ogsaa dets Industri naaet et meget højt Trin, navnlig i saadanne Retninger, der kræve Videnskabens eller Kunstens Medvirkning. Herhen høre de fortrinlige optiske, mechaniske, chirurgiske og andre Instrumenter, der udgaa fra de herværende Etablissementer, smukke Guld-, Sølv- og Bronzearbejder, Glasmalerier, Maskiner, Locomotiver, Vaaben, Læder, Tapeter, Ure og kunstige Blomster. Storartede Bryggerier. Handelen er af stort Omfang, navnlig med Korn, Tømmer og Bygningssten. — Henrik Løve grundlagde M. 1158; Ludvig d. strænge (d. 1294) residerede her hyppig og Ludvig Bayreren (IV) sædvanlig (d. 1347). Hertugerne Albrecht IV og V, Vilhelm V og Maximilian I have bidraget meget til dens Forskjønnelse; men mest skyldes dog i denne Henseende Kongerne Ludvig I og Maximilian II. Ved Beg. af det 19de Aarh. havde Staden kun 45,000 J.; den senere stærke Udvikling hidrører dog til Dels fra Optagelse af omliggende Forstadscommuner.

München-Gladbach, s. Gladbach.

Münchengrätz, Stad i det østerrigske Konger. Böhmen ved Floden Iser, 8 M. n. ø. for Prag, med 4,000 J. og et pragtfuldt Slot, der tilhører Grev Waldstein, en Descendent af den berømte Hærfører Wallenstein, Hertug af Friedland. Den ene af Byens 3 Kirker gjemmer Wallensteins Støv. I Slottet holdt de 3 østlige Stormagtsherskere i Aug. 1833 en politisk Congres. Ved M. stod 28 Juni 1866 et Slag, i hvilket den østerrigske General Clam-Gallas blev slaaet af Preusserne under Prins Friedr. Carl og Herwarth v. Bittenfeld, hvis Hære derefter forenede sig.

Münchhausen, Hieron. Carl Friedr. v., hannoversk Baron og russisk Ritmester, f. 1720, d. 1797, bekjendt som komisk Løgner og Pralhans ved sine indtil det utrolige udsmykkede Beretninger om de af ham i Felttog mod Tyrkerne og paa Jagten oplevede Æventyr, hvilke først bleve udgivne paa Engelsk 1785 af en til London flygtet kasselsk Professor og Bibliothekar Raspe og senere flere Gange paa Tysk (først af Bürger 1787, som indtil 1824 i Tyskland ansaas for den egentlige Forfatter dertil) og de fleste andre Sprog (ogsaa paa Dansk 1834), samt illustreret af Gust. Doré. Efter M. kaldes overhovedet pralende og løgnagtige Fortællinger „Münchhausiader“ ell. „Münchhausenske Løgne“.

Münden, Stad i den preussiske Prov. Hannover ved Sammenløbet af Floderne Fulda og Werra, som her danne Weser, 2 M. s. v. for Göttingen. 7,000 J. Smuk Jærnbanebro. Kirke med Malerier af Luc. Cranach. Livlig Industri og Flodskibsfart.

Myndighed, den Evne hos en Person selv at kunne indgaa alle saadanne Retshandler, som, saa længe han ikke har opnaaet denne Evne, maa afsluttes af en anden (Værgen) paa hans Vegne. Denne Evne forudsætter en saadan Aandsudvikling, at man er i Stand til selv at tage en fornuftig Beslutning om sine Retsforhold; og om den Alder, med hvilken denne Modenhed maa antages erhvervet og altsaa M. skal indtræde, indeholde de forskjellige Landes Lovgivninger til Dels meget forskjellige Bestemmelser. Efter de skandinaviske Landes tidligere Lovgivning gjordes der med Hensyn til M. stor Forskjel mellem Mænd og Kvinder. I Sverige blev efter Lov af 1736 Mændene myndige med det 21de Aar, ugifte Kvinder derimod aldrig. Efter Christian V.s danske og norske Lov blev Mændene myndige under Curator eller mindreaarige med det 18de Aar og fuldmyndige med det 25de Aar, medens de ugifte Kvinder stadig forblev i fuldstændig Umyndighedstilstand, med mindre de erholdt kgl. Myndighedsbevilling (venia sexus). Den senere Lovgivning har imidlertid udslettet denne Forskjel mellem Kjønnene (i Danmark 1857, i Norge 1863 og i Sverige 1884), og derhos er i Norge den Forandring sket, at ved Lov 1869 Fuldmyndighedsalderen er nedsat til det 21de Aar. Den mindreaarige (s. d. A.) er saa vel i Norge som Danmark fuldmyndig i personlige Anliggender, men kan ikke uden Curators Samtykke indgaa formueretlige Forpligtelser. Ligesom imidlertid M. ved kgl. Bevilling kan opnaas i en yngre Alder, saaledes kunne paa den anden Side ogsaa Personer, som have opnaaet de nævnte Aldere, naar de vise sig ude af Stand til selv at bestyre deres Formue (Afsindige, Ødsle o. desl.), igjen tabe deres M., idet de ved et Øvrighedsdecret erklæres for umyndige. De nævnte Alderstrin have for øvrigt ingen Betydning med Hensyn til de gifte Koner og Enker; de førstes Stilling er en aldeles ejendommelig, hvad i Almindelighed udtrykkes saaledes, at man kalder dem umyndige under Mandens Værgemaal, medens de dog i Virkeligheden i mange Retninger ere at betragte som fuldkommen myndige; Enker ere altid fuldmyndige (s. Værge). Ordet M. ell. offentlig M. har i det nyere Lovsprog ogsaa afløst det tidligere gængse Autoritet. I denne Betydning kaldes enhver Person eller Samling af Personer, der har en mer eller mindre udstrakt Beføjelse til at træffe Bestemmelser eller give Befalinger paa det offentliges Vegne, en M.

Myndling, den, som staar under en andens Formynderskab eller Værgemaal.

Münnich, Burkhard Christoph, Greve af, russisk Feltherre og Statsminister, f. 1683 i Oldenburg, traadte 1720 i russisk Tjeneste, blev 1727 General, 1728 russisk Greve og steg under Kejserinde Anna 1731 til Generalfelttøjmester, Generalfeltmarschal og Præsident i Rigscollegiet. Han forestod Krigsvæsenet med stor Indsigt og Duelighed, erobrede 1734 Danzig og førte selv Krigen mod Tyrkerne 1735—39 med meget Held. Efter Annas Død 1740 hjalp M. Biron til at blive Regent og Formynder for den mindreaarige Tronfølger Ivan IV, men da han selv følte sig tilsidesat, forbandt han sig med den unge Kejsers Moder Anna, sendte Biron til Sibirien og blev selv første Minister. M. A. satte en ny Revolution Elisabeth paa Tronen, og M. blev forvist til Sibirien, hvorfra han først kom tilbage 1762 efter Peter III.s Tronbestigelse. Katharina II gjorde ham s. A. til Generaldirecteur for Havnene ved Østersøen; han døde 1767 i St. Peters-

borg. M.s Efterkommere have beklædt militære og Hofembeder dels i Rusland, dels i Oldenburg.

Münster (gr. μοναστήριον, lat. monasterium, d. e. Enebolig) var oprindelig Benævnelsen for Kloster, men gik siden over til at betyde Kathedral, fordi Præsterne ved en saadan plejede at leve sammen paa klosterlig Vis. Nu bruges det i Sydtyskland om enhver Hovedkirke, medens i Nordtyskland det almindelige Navn er „Dom“, paa Dansk „Domkirke“.

Münster, 1) Hovedstad i den preussiske Prov. Westfalen, 54 M. v. s. v. for Berlin. 44,000 J. (1885). Katholsk Bispesæde. Smuk, gammeldags bygget Stad med mange anselige Bygninger, hvoriblandt den tidligere Bispegaard, der nu er Overpræsidentens Bolig, Domkirken fra det 13de og 14de Aarh. med prægtige Glasmalerier og herligt Orgel, Lambertuskirken, paa hvis Taarn ere 3 Jernbure, i hvilke Gjendøberen Johan af Leiden og to af hans Følgesvende bleve hængte, flere andre Kirker, til Dels fra det 12te Aarh., det gamle gotiske Raadhus fra det 14de Aarh., hvor den westfalske Fred blev sluttet 24 Oct. 1648, den storartede nye Fængselsbygning m. fl. Akademi med katholsk-theologisk og philosophisk Facultet, Bibliothek, botanisk Have, chemisk Laboratorium og naturhistorisk Museum. Betydelig Industri og livlig Handel. Store Bryggerier og Brænderier. M. er grundlagt i det 6te Aarh. og fik sit nuværende Navn efter et 1140 stiftet Kloster (Monasterium transaquense). 2) Stad i Elsaß, 2 M. v. s. v. for Kolmar. 5,000 J. Bomuldsindustri, Papirmøller.

Münster, Ernst Fried. Herbert, Greve, tysk Statsmand, f. 1 Marts 1766, indtraadte 1788 i hannoversk Tjeneste og fulgte 1793—98 Hertugen af Sussex paa hans Rejser i Udlandet. 1801—4 var M. engelsk-hannoversk Affending i St. Petersborg, blev derefter hannoversk Cabinetsminister i London og brugtes i mange diplomatiske Forhandlinger, bl. a. paa Wienercongressen. Forinden havde han været meget virksom for at bekæmpe Napoleons Herredømme og rejse det tyske Folk derimod, men var alligevel fortrinsvis welfisk og ønskede at give Hannover en mægtig Stilling i det nordvestlige Tyskland. Han udvirkede den stænderske Forfatning for Hannover, blev 1814 Arvelandmarschal og ledende Minister for Hannovers Anliggender i London, samt 1815 Formynder for Hertug Carl af Braunschweig. Da denne blev myndig 1827, fjernede han strax M. og rettede offentlig Anklage imod hans Styrelse, fordi han havde ham mistænkt for at arbejde for Braunschweigs Tilknytning til Hannover. 1831 afgik M. som Minister; d. 20 Maj 1839. — Hans Søn, **Georg Herbert Grev M.**, f. 23 Dec. 1820, var 1857—65 hannoversk Affending i St. Petersborg, men sluttede sig efter Hannovers Indlemmelse til Preussens Politik og understøttede Regeringen, baade i Rigsdagen 1867—73 (han var Medstifter af det friconservative Parti) og i Herrehuset (som arveligt Medlem siden 1867), samt som Landdagsmarschal for den hannoverske Provinslanddag. Dog ønskede M. en fyldigere Udvikling af Tysklands Forfatning med to Kamre og et Rigsministerium. 1868 udgav han støttet paa sin Faders diplomatiske Depecher, „Politische Skizzen über die Lage Europas 1815—67“. Han blev 1873 tysk Affending i London og i Nov. 1885 i Paris.

Mynster, Jakob Peter, f. 8 Nov. 1775 i Kjøbenhavn, mistede som Barn sin Fader, der var Inspecteur ved Frederiks Hospital, men fik snart efter en ædel Stiffader i Overlæge F. L. Bang, der dog opdrog ham med en pietistisk Strænghed, som virkede nedtrykkende paa M. og fjærnede ham mere og mere fra den positive Christendom medens han dog usvækket bevarede en varm religiøs Følelse. 1794 tog han theol. Embedsexamen og blev derpaa Lærer for Grev J. G. Moltkes eneste Søn, Adam Vilh. Moltke. 1801 blev M. Sognepræst for Spjellerup og Smerup Menigheder i Sjælland, og under det ensomme Liv, som han i 10 Aar førte som ugift Landsbypræst, modnedes han til den store Gjerning, som ventede ham. Tungsindig og sygelig drog han ind i sin Præstegaard, og i Begyndelsen kunde han ikke finde Fred og Hvile for sin mismodige Sjæl, hverken ved sin Embedsgjerning, ved sine Studier, ved sine digteriske Forsøg eller ved den Brevvexling, som han idelig førte, navnlig med sin begavede og aandrige Broder, den nedenfor nævnte O. H. M., og med Fru Kamma Rahbek. „Da skete det en Dag i Sommeren 1803, at der med ēt for mig gjennem Sjælen som et Lys fra det høje, og jeg sagde mig selv med al Klarhed: du skal hengive dig i Guds Vilje i alt uden Forbeholdenhed og ganske overlade dig og alt dit i Guds faderlige Haand, nøjes med de Evner, han tildeler dig, og taale de Savn, han paalægger dig.“ Fra dette Øjeblik havde han Fred i sin Sjæl, og den positive Christendoms Sandhed traadte nu stedse klarere og klarere frem for ham, ligesom hans Tilegnelse af den blev med hver Dag dybere og inderligere. Nu havde han fundet sit Standpunkt, og et Par Aar efter fik han Lejlighed til offentlig at vedkjende sig det. 1806 udgav Biskop Boisen sin „Plan til en Forbedring ved den offentlige Gudsdyrkelse“, et Forslag til en liturgisk Reform i rationalistisk Aand. Regeringen nedsatte en Commission til at bedømme Forslaget, og i den Anledning skrev M. „Om den foreslagne Forandring i vor Gudsdyrkelse“, en Afhandling, som 1806 blev trykt i Rahbeks „Minerva“, og som i kirkelig conservativ Aand nedlagde en kraftig Indsigelse imod Forslaget. I disse Aar studerede han med Iver det nye Test. og Indledningen dertil, og Frugterne af disse Studier fremstillede han i forskjellige Afhandlinger, som til Dels bleve forelæste ved Landemodet i Roskilde og trykte i dettes „Videnskabelige Forhandlinger“. 1809 udgav han sine berømte „Spjellerupsprædikener“, det første klare og bestemte Vidnesbyrd her i Landet for Evangeliets Sandhed imod den paa den Tid herskende Rationalisme. Medens han lagde den sidste Haand paa disse Prædikener, følte han Trang til at klare sine homiletiske Theorier for sig selv, og dette gav Anledning til hans Skrift „Om den Kunst at prædike“ (1810). Samtidig begyndte han Forarbejderne til et større Værk, en Skildring

af de 3 første Aarhundreders Kirkehistorie, et Arbejde, som han aldrig opgav, men som han dog kun til Dels fik udført ved Affattelsen af nogle Afhandlinger om det 1ste Aarh.s Kirkehistorie. Hans Livs Hovedgjerning blev ikke den videnskabelige, men den praktisk-gejstlige. 1811 blev han udnævnt til 1ste residerende Capellan ved Frue Kirke i Kjøbenhavn. Det var Rationalismen, der den Gang sad i Højsædet i Hovedstaden, og de rationalistiske Præster havde for længe siden prædiket Kirkerne tomme med deres Fornuftprædikener; M. forstod at fylde den tomme Kirke. Han var en ualmindelig veltalende Mand, udrustet med megen Lærdom og store aandelige Gaver; men dette var ikke Hovedsagen. Hvad der gjorde M. til den Mand, som gav Rationalismen her i Landet et Knæk, var hans dybe christelige Overbevisning, hans Tro paa Evangeliets enfoldige Sandhed og den Frejdighed, hvormed han i Skrift og Tale aflagde Vidnesbyrd om denne sin Tro. M.s Virksomhed bar Frugter for flere Menigheder end hans egen; thi de unge Theologer, som flokkedes om hans Prædikestol, lærte snart at betragte ham som deres Vejleder og Forbillede, og derfor udgik der fra ham en hel Skole af Præster, som rundt om i Landet udkæmpede Striden med Rationalismen. En Ejendommelighed ved M.s Prædikener var den dybe psychologiske Erkjendelse, hvorom de vidnede. Det var Sandhedens Forhold til det enkelte Menneske, hvori han atter og atter fordybede sig. Som Lærer ved Pastoralseminariet holdt han ogsaa Forelæsninger over Psychologi, og af disse Forelæsninger fremgik Afhandlingerne „Om Begrebet Tro" og „Om Driftene". M. udarbejdede en ny autoriseret Udgave af Luthers lille Katechismus (s. d. A.); han havde en væsentlig Del i Revisionen af den danske Oversættelse af det nye Test.; 1817 blev han udnævnt til Medlem af Directionen for Universitetet og de lærde Skoler; 1823 udgav han en fuldstændig Aargang af Prædikener; 1828 blev han udnævnt til Confessionarius samt Hof- og Slotspræst; 1834 blev han Sjællands Biskop, og dette Embede beklædte han til sin Død 30 Jan. 1854. 1826—30 udarbejdede han et „Grundrids af den christelige Dogmatik", som dog først blev udgivet efter hans Død, men som havde den Betydning at være hans eget Forstudium til hans „Betragtninger over de christelige Troslærdomme" (1833), det af alle hans Skrifter, som har vundet mest almindelig Anerkjendelse og Udbredelse i alle tre nordiske Riger, og som tillige er udkommet i en tysk Oversættelse i flere Oplag. I det politiske Liv deltog M. som Medlem af Stænderforsamlingen i Roskilde fra Stænderinstitutionens Begyndelse og senere som Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling; men hans yderlig conservative Holdning skaffede ham ikke Indflydelse som Politiker. I Stænderforsamlingen bekæmpede han med Held et Forslag om Sognebaandets Løsning; i den grundlovgivende Forsamling stemte han imod Grundlovens endelige Vedtagelse. Sit Bispeembede røgtede han med utrættelig Nidkjærhed og Dygtighed, men i udpræget conservativ Aand. Den overleverede statskirkelige Orden søgte han at forsvare imod alle Tidens Bevægelser. Over for Grundtvig og den fra ham udgaaede kirkelige Retning stod han som en erklæret Modstander. For hans Forhold til Sekterere er det tilstrækkelig betegnende, at han billigede, at der blev anvendt Politi til at paatvinge Baptisternes Børn Daaben (jvfr. Baptisme). Da Spandet 1850 forelagde Rigsdagen sit Udkast til en Lov om Trosfrihed, skrev M. „Grundlovens Bestemmelser med Hensyn til de kirkelige Forhold i Danmark", hvori han bl. a. udtalte sig skarpt imod det borgerlige Ægteskab, og de i dette Skrift udtalte Anskuelser hævdede han paa ny i „Yderligere Bidrag til Forhandlingen om de kirkelige Forhold i Danmark" (1851), hvormed der fulgte et Tillæg „Om Luthers Ægteskab", hvori han gjendrev Paastanden om, at dette skulde kunne betragtes som et borgerligt Ægteskab. Imidlertid ønskede han dog trods sin udprægede conservative Holdning, at der maatte ske Forandringer i Ritualet og Alterbogen. 1837 blev det overdraget ham at udarbejde Forslag i saa Henseende; Gejstlighedens Erklæringer og Betænkninger bleve indhentede, og han udarbejdede sit Forslag med Flid og Lyst. Flere Textrækker bleve opstillede ved Siden af den gamle, og nye Collecter bleve udarbejdede; M.s Udkast blev trykt og nye Erklæringer derover indhentede; men efter Tronskiftet 1839 blev Sagen henlagt uden noget praktisk Resultat. Et Tillæg til den evangelisk-christelige Psalmebog, som 1845 blev autoriseret til Benyttelse, var væsentlig M.s Værk; men han havde saa godt som intet Hensyn taget til Grundtvigs Psalmer; derfor kunde Tillæget ikke tilfredsstille berettigede Fordringer. I sin Tids philosophiske Stridigheder deltog M. flere Gange, navnlig i Striden med Deterministen Howitz (s. d. A.). „Kun saare faa Personligheder" — siger Biskop Martensen — „kunne siges at være saa dybt rodfæstede i den danske Kirke- og Culturhistorie i dette Aarh. som M.s. Han har ikke blot i mere end et halvt Aarh. virket indgribende paa sin Nation som Taler og Skribent, men ogsaa i flere vigtige Embedsstillinger deltaget i Styrelsen af Kirke og Skole i Danmark; og vi kunne næppe mindes noget i aandelig Henseende vigtigt, som i hans Tid er foregaaet i Danmark, uden at han ogsaa paa en eller anden Maade, umiddelbart eller middelbart, har deltaget deri, hvad enten nu denne Deltagelse var for eller imod". M.s forskjellige Afhandlinger ere samlede i „Blandede Skrifter af Dr. J. P. M." (6 Bd., 1852—57). — Hans Søn, **Chr. Ludvig Nicolaus M.**, f. 19 Marts 1820, blev Student med Udmærkelse 1836, theol. Candidat 1843; han var Bibliothekar ved det Moltkeske Bibliothek i Kjøbenhavn, blev 1879 udnævnt til Professor og døde 16 Dec. 1883. Med levende Interesse fulgte han Literaturens Gang, om han end med størst Forkjærlighed dvælede ved dette Aarh.s klassiske Periode; hans faa Publicationer tjene mest til Oplysning om literære Forhold fra denne og den nærmest foregaaende Tid, saaledes „Mindeblade om Oehlenschläger og hans Kreds hjemme og ude, i Breve fra og til ham" (1879) og „Meddelelser om Frederik Münters og Frederikke Münters Ung-

dom" (1883); fremdeles „Nogle Blade af J. P. Mynsters Liv og Tid" (1875) og „Nogle Erindringer og Bemærkninger om J. P. Mynster" (1877); „Breve til og fra Fr. Chr. Sibbern" (1866) samt „Nogle Bidrag til Literatur og Æsthetik" (1871). — Forstnævntes Broder, **Ole Hieronymus M.**, f. 1772, blev 1800 Adjunct, 1805 extraordinær og 1810 ordin. Professor i Medicin ved Kjøbenhavns Universitet, var fra 1802 Overlæge ved Frederiks Hospital og døde 1818. Navnlig Chemien og Physiken tildrog sig hans Interesse, og han holdt Forelæsninger herover samt over Materia medica. M. var i flere Retninger ualmindelig begavet og var en intim Ven af H. Steffens, Oehlenschläger og andre af den Tids fremragende Mænd, i hvis Kreds han øvede en ikke ringe Indflydelse. — Dennes Søn, **Frederik Ludvig M.**, f. 2 Dec. 1811, lærte Landvæsenet og tog 1832 Forst-Examen ved Institutet i Sorø, 1835 dansk-juridisk Examen; han lærte Godsbestyrelse paa Brahesborg ved Assens og blev, efter nogen Tids Ansættelse paa Odense Amtstue, Godsforvalter paa forskjellige Steder; ved sin 23 Dec. 1885 pludselig indtrædende Død havde han i en Aarrække været Godsforvalter paa Bodstrup og Ejer af Gaarden „Emilsminde" i Dresselbjerg Sogn, op til Store Bælt. Hans Fritid fra Landvæsenet udfyldtes af en ikke ubetydelig literær Virksomhed, der især har ydet fortjenstfulde Oversættelsesarbejder. Mest bekjendt blandt disse ere „Digte af Ossian" (1—2 Saml., 1850) blevne; men han har tillige oversat adskilligt af Luther, deriblandt hans Huspostil, Herders „Cid", flere af E. C. A. Hoffmanns Fortællinger, Jung Stillings Levned, Th. G. Hippels „Præstefamilien i Kurland", Tennysons „Kystdrømme", „Aylmersfield" og „Marie Tudor" m. m. Af hans faa originale Arbejder kan nævnes en Afhandling om „Nibelungenliedversets rhythmiske Ejendommeligheder", særlig somde fremtræde i nyere dansk Digtekunst (1854). Sammen med G. Schepelern begyndte han Udgivelsen af „Biskop Otto Laubs Levned, en Livsskildring i Breve", sluttet 1887.

Mynster, Sebastian, f. 1489, d. 1552, bekjendt Hebraist, Geograph og Mathematiker, var Franciscanermunk, men gik over til Luthers Lære, blev Præst i Heidelberg og senere i Basel, hvor han døde. Han udgav først den hebraiske Bibel (2 Bd., Basel 1534—35), men har især gjort sig bekjendt ved sin Geographi (»Cosmographia universalis«, Fol., Basel 1544), som indeholder talrige Bidrag til Tidens — ogsaa Nordens — Historie.

Mynte (Mentha), Slægt af Læbeblomsternes Familie med næsten regelmæssig Krone og lige lange Støvdragere. Flere Arter ere almindelig vildtvoxende hos os paa Marker og fugtige Steder. Bladene af **Pebermynte** (M. piperita), af hvilken **Krusemynten** er en Afart, anvendes i Medicinen; af hin faas ogsaa Pebermynteolje. Disse to findes ikke vildtvoxende i Danmark.

Münter, Balthasar, Præst og Psalmedigter, f. 24 Marts 1735 i Lübeck, var først i Gotha Præst ved Vajsenhuset og Hofdiakon, derpaa en kort Tid Superintendent i Tonna, hvorpaa han 1765 blev Sognepræst ved St. Petri Kirke i Kjøbenhavn, hvor han vandt stor Anseelse som Prædikant. Han forberedede Struensee til Døden og skrev „Struensees Omvendelseshistorie". Han døde 5 Oct. 1793 i Kjøbenhavn. — **Fred. Chr. Carl Heinrich M.**, Søn af den foreg., f. 14 Oct. 1761 i Gotha, tog 1781 theol. Examen i Kjøbenhavn og tilbragte derpaa 6 Aar indtil 1787 i Udlandet, først i Göttingen, senere i Italien, for at uddanne sig til theol. Universitetslærer. Han studerede navnlig Archæologi og orientalske Sprog og opnaaede i disse Fag en ualmindelig Lærdom. Aaret efter sin Hjemkomst blev han theol. Professor 1788. M. var en flittig og grundig Universitetslærer, og de Studerende, hos hvem han fandt Kjærlighed til Videnskaben, søgte han at drage nærmere til sig, tog dem hjem med sig, viste dem sit store Bibliothek og sin rige Møntsamling og søgte paa forskjellige Maader at opmuntre dem til selvstændige Studier. Desuagtet kom han aldrig til at øve nogen stor Indflydelse paa den theologiske Ungdoms aandelige Udvikling, fordi han stod uden for sin Tids aandelige Rørelser paa det religiøse Omraade. Han levede for meget i sine lærde Undersøgelser og for lidt i sin egen Tid. Derimod opnaaede han stor Anseelse som lærd Forfatter og selvstændig Forsker, og denne sin Berømmelse vedblev han at forøge, ogsaa efter at han 1808 var bleven udnævnt til Biskop over Sjællands Stift. De vigtigste iblandt hans Skrifter ere „Versuch über die kirchlichen Alterthümer der Gnostiker" (1790), „Magazin für Kirchengeschichte und Kirchenrecht des Nordens" (1792—96), „Haandbog i den ældste christelige Dogmehistorie" (1801—4), „Undersøgelse om de danske Ridderordeners Oprindelse" (1822), „Kirchengeschichte von Dänemark und Norwegen" (3 Bd., 1823—31), „Der Stern der Weisen" (1827), „Religion der Babylonier" (1827), "Christinden i det hedenske Hus" (1827). I sin Stilling som Sjællands Biskop viste han altid en redelig Vilje; men han stod, som alt bemærket, for meget uden for det religiøse Livs Bevægelser til at være en saadan Stilling voxen. Hans personlige Standpunkt var vistnok supranaturalistisk, men fordybet som han var i sine lærde Studier og uvillig stemt mod den tidligere Tids snæverhjertede Orthodoxisme lod han sig jævnlig rive med af Tidens rationalistiske Strømninger, som f. Ex. da han 1817 i Forening med alle Landets øvrige Bisper udstedte det bekjendte rationalistiske »Epistola encyclica ad Clerum«. Mod Slutningen af hans Liv, da Mynster var bleven hans Svigersøn og vistnok øvede stor Indflydelse paa ham, nærmede han sig mere det gammelkirkelige Standpunkt. Han døde 9 Apr. 1830. Af de kostbare Oldsager, som han efterlod sig, havde han ladet en stor Del indmure i Porten og paa Gangene i Bispegaarden, hvor de endnu findes.

Mynter, Jørgen, ell. **Kock**, Borgemester i Malmø, forsvarede denne By to Gange, først 1523 efter Christian II.s Flugt mod Frederik I, derpaa under Grevens Fejde, da han tillige med den kjøbenhavnske Borgemester Ambr. Bogbinder sluttede en Forbindelse med Lybekkerne og først, da han indsaa, at Byen ikke længer

kunde holde sig, foranledigede dens Overgivelse til Christian III 6 Apr. 1536. Han er ogsaa bekjendt som ivrig Fremmer af Reformationen i Malmø og skal ved Sammenkomsten med Kongen i Anledning af Byens Overgivelse have advaret ham mod Bisperne og raadet ham til at inddrage Bispegodset, ligesom han i det hele skildres som en ualmindelig snu og forslagen Mand. 1526 blev han adlet.

Münzer, Thomas, kirkelig og politisk Sværmer paa Reformationstiden, f. 1490 i Stolberg, blev 1520 Præst i Zwickau, men allerede n. A. jaget ud af Byen, fordi han havde taget Del i Zwickauer-Propheternes Optræden. Efter et kort Ophold i Prag blev han jaget ud af Böhmen som religiøs Urostifter og kom derpaa i Foraaret 1522 ligesom de andre Zwickauer-Propheter til Wittenberg mod Slutningen af Luthers Ophold paa Wartburg. Da Luther kom tilbage, holdt M. det for raadeligst at fortrække og blev efter nogen Omflakken Præst i Allstedt i Thüringen, hvor han paa egen Haand indførte yderliggaaende Forandringer i Gudstjenesten, medens han udgav polemiske Skrifter mod Luther og Reformationen i Wittenberg, der ikke gik ham yderlig nok. 1524 blev han forvist fra Kursachsen, og efter et kort Ophold hos de oprørske Bønder i Schwaben og Franken kom han til Mühlhausen i Thüringen, hvor han i Beg. af 1525 blev valgt til Præst og ved sine Taler i socialistisk Aand bragte baade By og Omegn i fuldstændigt Oprør imod Øvrigheden. Al Ejendom skulde være fælles, alle skulde være lige, Barnedaaben var Narrestreger osv. Men 15 Maj 1525 blev M. og hans Hær af Bønder og Borgere slaaet ved Frankenhausen af de forenede Fyrster; M. blev selv fangen, lagt paa Pinebænken og derefter halshugget 30 Maj 1525.

Myologi, s. Anatomi.

Myopi, s. Nærsynethed.

Myosin, s. Albuminstoffer.

Myōsis, en abnormt forsnævret Tilstand af Pupillen, kan fremkaldes kunstig ved visse Lægemidler, myotiske Midler (Opium, Calabarbønnen), men kan ogsaa opstaa som Følge af Sygdomme i Hjærnen eller de Nerver, der styre Pupillens Bevægelser. Nogle Beskæftigelser, f. Ex. Urmageriet, medføre temmelig ofte denne Tilstand, fordi den vedholdende Betragtning af fine Gjenstande i Øjets Nærhed medfører en stadig Virksomhed af de Muskelfibre, der sammensnøre Pupillen, og disse blive derfor stærkt udviklede hos saadanne Personer.

Myr, norsk og svensk, Sump, Mose. **Myrblom**, d. s. s. Kabeleje. **Myrbær**, d. s. s. Multebær. **Myrjord**, Sumpjord, sort Muld. **Myrmalm**, Jærnmalm, som findes i sumpet Grund, s. Myremalm. **Myrsnipe**, d. s. s. Sumpsneppe. **Myrmænd** kaldes i Norge (især under Valgene 1879 og 1882) de Mænd, som benyttede sig af den norske Grundlovs Regel om, at Stemmeret havde alle Besiddere af „matriculeret Jord" (uden at der nævnes noget om Værdien), og som ved at lade værdiløse Jordpletter (især i Sumpe) særskilt indføre i Matrikken søgte at erhverve sig Stemmeret.

Myre. Myrerne høre til Hvepsenes eller Aarevingernes Orden. De have knæformig bøjede Følehorn; „Arbejderne" ere vingeløse; de egentlige M. (Formica) mangle Braad, men besidde Giftkjertler, hvis Vædske de udsprøjte, hvorimod Stikmyrerne (Myrmica), der især ere talrige i de varme Lande, have Braad. M. leve i Samfund eller Stater, bestaaende af Hanner og Hunner samt af kjønsløse og vingeløse Arbejdere (med adskilte Brystringe og uden Bisjne), hvortil undertiden endnu kommer en ligeledes kjønsløs og vingeløs, men storhovedet og storkjævet Form, Soldaterne. Hunnerne ere betydelig større end Arbejderne, ofte ogsaa større end Hannerne. M. danne sig Boliger eller Reder, nogle i Jorden, andre i Træstubbe, atter andre i høje Tuer, f. Ex. af Naaletræernes Affald. Ligesom hos de andre selskabelige Hvepseformer paahviler alt Arbejde, Boligens Proviantering, Yngelens Pleje og Forsvar Arbejderne og Soldaterne, hvis saadanne findes. Hannernes og Hunnernes Parring foregaar i Luften en smuk Sommerdag; nogle af de befrugtede Hunner føres tilbage til Rederne for at lægge Æg; andre grundlægge nye Kolonier. Der bygges ikke Celler for den enkelte Larve (som hos Bier og Hvepse); Larven er en hvid Maddike; de i daglig Tale saakaldte „Myreæg" ere de indspundne Pupper og Larver. De saakaldte Amazonmyrer arbejde ikke selv, men overfalde andre Arters Boliger og røve efter en forbitret Kamp disses Pupper, som saa efter tilendebragt Forvandling maa forrette Slavetjeneste hos dem. M. spille en stor Rolle i Naturen ved at fortære døde Stoffer; i Tropelandene angribe de ofte dyrkede Planter og ødelægge hele Plantager; andre ere endog farlige for Mennesker og Dyr; de saakaldte Træk- ell. Vandremyrer ere ogsaa et for Tropelandene ejendommeligt Phænomen. Mærkelig er M.s Forkjærlighed for Bladlus og visse andre Insekter, de saakaldte Myrevenner (Myrmekophiler), f. Ex. Køllebiller. Blandt de senere Tiders Opdagelser med Hensyn til M.s paa interessante Træk saa rige Livshistorie og Samfundsliv bør endnu udhæves de mexicanske Honningmyrer, hvor en egen Form af „Arbejderen" med opsvulmet, blød, honningfyldt Bagkrop, der hænge ganske rolig i deres underjordiske Huler, paa Loft og Vægge, har overtaget Tilvirkningen af den for M. saa tiltrækkende Honning; og de agerdyrkende M. (i Italien og Texas), der indsamle store Forraad af Plantefrø, som de ved at afbide Rodkimen vide at holde friske i deres underjordiske Forraadskamre, uden at de spire eller fordærves, i hvilket Øjemed de ofte bringes udenfor for at tørres; ja nogle skulle endog i Nærheden af deres Boliger ligefrem saa de Græsarter, hvis Frø de særdeles ynde, holde Kornmarken fri for Ukrut, høste den, afbide Axene osv. Under Benævnelsen „hvide M." forstaas Termiterne. — De guldgravende M., der omtales hos Herodot og mange andre af Oldtidens Forfattere, og som man har villet forklare om større firføddede Dyr, forstaas vistnok rettest — som Prof. Schiern har paavist — om Guldgraverne i Tibet, der i den fjærne Oldtid færdedes med denne Syssel ligesom endnu den Dag i Dag.

Myrekryben, Formication, en ejendommelig

prikkende eller krybende Fornemmelse i Huden, der oftest er Tegn paa en Lidelse i Nervesystemet, især Hjærne og Rygmarv.

Myreløve (Myrmeleo), Insektslægt af Florvingernes Orden, med smækkert Legeme, smalle, netaarede, ensartede Vinger, matte Farver og køllebannede Følehorn. Som fuldkomne Insekter opholde de sig mellem Træernes Blade og komme kun frem om Aftenen. Larven er mærkeligere end det fuldkomne Insekt; den er kort, bred, haaret og har et stort, meget bevægeligt Hoved, som er væbnet med to lange og krumme, sylbannede Kindbakker; den opholder sig i Sandegne og danner der fine berømte, tragtformede Faldgruber ved at dreje sig rundt og skovle Sandet op med Hovedet. Selv graver den sig ned i Bunden af Tragten, saa at blot Kindbakkerne rage frem, og lurer nu paa, at en travl Myre skal komme Randen af Gruben for nær og trille derned med det løse Sand; lykkes det Myren at klavre op igjen, kaster M. med Hovedet en Sandstraale efter den, som river den ned med sig igjen. Den gribes nu af Kindbakkerne, udsuges og kastes derefter atter op af Gruben. Larven er udstyret med et udskydeligt Spinderedskab i Bagenden og benytter Spindet for at forbinde Sandkorn til et Puppesvøb (Cocon); for at bide sig ud af dette, naar den endelige Forvandling er nær, er Puppen udstyret med stærke Kindbakker. M. findes i Mellem- og Sydeuropa og er enkelte Gange iagttaget i Danmark og det sydlige Norge.

Myremalm, Mosejærn, en Jærnmalm, hidrører fra Humussyrens Indvirkning paa Jærniltet i de øverste Jordlag, for saa vidt disse ikke indeholde Kalk. Regnvandet, der siver igjennem Lagene, opløser Jærnet som kulsurt Jærnilte, der da senere ved Iltning udsondres som Jærntveiltehydrat. M. indeholder desuden nogen Phosphorsyre, Kiselsyre og Manganilte, har en okkergul eller sortebrun Farve, et muslet Brud og findes som porøse Masser og Knolde i Enge og Moser. Den er temmelig udbredt i det mellemeuropæiske Lavlands yngste Dannelser, og da det er en Malm, der let lader sig udsmelte og indeholder 40—50 pCt. Jærn, benyttes den der til Tilvirkning af Støbejærn, men dette er ofte koldskjørt paa Grund af Phosphorets Tilstedeværelse. Den findes ogsaa i ikke ringe Mængde i Jylland, men benyttes ikke for nærværende Tid, hvilket ogsaa næppe vilde kunne betale sig. Ved mange Gaarde i Jylland forekommer der Slakker, som vidne om, at man der fordum har benyttet den til Jærnudsmeltning, ligesom man ogsaa har historiske Vidnesbyrd om, at der i ældre Tider har været erlagt Landgilde i M.

Myrepindsvin (Echidna), Pattedyrslægt af Næbdyrenes Orden; Ryggen er dækket dels med Pigge, dels med Børster, Fødderne ere stærke Gravepoter, Hovedet er forlænget til en tynd, næbagtig, tandløs Snude med en lille Mund, af hvilken en lang, tynd Tunge kan strækkes ud; ved Hjælp af den bemægtiger M. sig sin Føde ligesom Myreslugeren; den graver overmaade hurtig og beskytter sig ved at rulle sig sammen som et Pindsvin. Efter nyere Iagttagelser er den ligesom Næbdyret æglæggende; Æggene ligne nærmest Firben- ell. Slangeæg og bæres, som det synes, en Tid i en Rugepung under Hunnens Bug. Slægtens faa Arter findes paa Tasmanien, det østlige Ny-Holland og Ny-Guinea.

Myresluger (Myrmecophaga), sydamerikansk Slægt af de tandløse Gumleres Gruppe, med lang, tynd Snude, lille Mund og ormformet, udstrækkelig, klæbrig Tunge, ved Hjælp af hvilken den bemægtiger sig sin Føde, Myrer eller Termiter, hvis Boliger den udgraver med sine store, krumme Forkløer; Forfødderne ere drejede saaledes, at de kun træde med den ydre Kant, og Kløerne holdes under Gangen slaaede ind mod Fodsaalen. Den store M. (M. jubata), af Størrelse som en middelstor Hund, er beklædt med lange Børster, der danne en Manke hen ad Ryggen, og har en stor, busket Hale; den opholder sig kun paa Jorden, hvorimod den mindre, men dog endnu anselige M. tamandua (med kort, tiltrykt Haarlag uden Manke og en i Spidsen nøgen Snohale) søger sin Føde paa Træerne, ligesom den lille, uldhaarede M. didactyla, der ogsaa har Snohale, men kun to Kløer paa hver Forfod.

Myresyre, CH_2O_2, findes i Myrer, Brændenælder, Grannaale og mange Larver. Den kan dannes ved Iltning af den tilsvarende Alkohol, Methylalkohol, men ogsaa ved at ilte mange mere sammensatte organiske Legemer, som Sukker, Gummi, Stivelse. Ogsaa ved Synthese kan M. fremstilles. Bedst faas den ved Opvarmning af Glycerin med Oxalsyre, hvilken sidste herved spaltes i M. og Kulsyre. Den rene Syre er en farveløs Vædske, der fryser ved $+8°$, koger ved 98°, lugter stikkende surt og trækker Blærer paa Huden. Med flere Metalilter, som Sølv- ell. Kviksølvilte, iltes den ved Opvarmning let til Kulsyre og Vand, medens Metallet udskiller sig som saadant. Concentreret Svovlsyre spalter M. til Kulilte og Vand. Saltene ere i det hele letopløselige; Blysaltet er tungtopløseligt, krystallinsk, meget sødt. **M.s Aldehyd**, CH_2O, er en Luftart, der dannes ved at man leder en Blanding af Luft og Methylalkoholdamp over en gløden de Platinspiral eller over Jærntveilte, men næppe kjendes i ren Tilstand. Meget tyder paa, at det er denne Forbindelse, som ved Vegetationsprocessen danner Overgangen mellem den Kulsyre, Planten optager af Luften, og de egentlige Plantestoffer (Kulhydrater). **Myresurt Æthyl**, $CH(C_2H_5)O_2$, vindes ved Destillation af myresurt Natron med Vinaand og Svovlsyre. Flygtig Vædske, der lugter som Ferskener og bruges til Bouquet paa kunstig Rum og Arak.

Myriāde (af gr. *μυριάς*, 10,000), et Antal af 10,000; i det poet. Sprog overhovedet en utallig Mængde.

Myriagrām, 10,000 Gram ell. 10 Kilogram, lig 20 d. Pund. **Myriamēter**, 10,000 Meter ell. 10 Kilometer, lig 31,862 d. Fod ell. $1\frac{1}{3}$ d. Mil.

Myriapōder, d. s. s. Tusendben.

Myricin, s. Voz.

Myrmecōbius, en ved svag Tandbesætning (men bestaaende af mange smaa, spidse Tænder) og stribet Tegning udmærket Slægt af Pungmaarderues Gruppe, omtr. af Egernets Størrelse, paa Nyholland, lever af mindre Insekter.

Myrmidōner, en Folkestamme i Phthia i Thessalien, som under Achilleus's Anførsel deltog i Toget til Troja, havde efter senere Sagn Navn enten efter Myrmidon, en Søn af Zeus og Achilleus's Stamfader, eller af, at de fra Myrer vare blevne forvandlede til Mennesker.

Mȳron, berømt græsk Billedhugger fra Eleutheræ, udøvede sin Kunst i Athen c. 450 f. Chr. Iblandt hans mange Arbejder, især i Malm, men ogsaa i Marmor og Træ, maa nævnes hans Fremstilling af Herakles, som han udførte adskillige Gange; ligeledes udførte han mange Athleter, hvoriblandt „Løber paa Rendebanen" og „Diskoskasteren". Med størst Berømmelse knytte sig dog til hans Navn hans Fremstillinger af Dyreverdenen, især hans „Ko" i Malm, hvis Pris gjenlyder i mange af de klassiske Forfatteres Skrifter.

Myrōnsyre, s. Sennepsolie.

Myrrhatræ (Balsamea Myrrha), et lille Træ fra Arabiens Vestkyst og Somalikysten i Afrika, leverer Myrrha, en Balsam, der findes i særegne Gange i Barken, flyder ud af sig selv og navnlig for Beboerne af den nævnte afrikanske Kyst er en vigtig Handelsartikel; den danner brunligrøde Stykker af en meget behagelig Lugt og bruges meget i Medicinen (Myrrhatinctur) og til Røgelse.

Myrte (Myrtus communis), af Myrtefamilien, (gr. μύρτος), et velbekjendt Træ fra Middelhavslandene med hvide Blomster, kugleformet Underbæger og et 2—4rummet, blaasort Bær samt æg-lancetformede Blade. **Myrtefamilien** (Myrtaceæ), af de frikronedes Orden, omfatter stedsegrønne Træer eller Buske med modsatte, helrandede, fjerribbede, kjertel-punkterede Blade. Blomsterne oversædige, fuldstændige og regelmæssige. Mange Støvdragere; Frugtknuden 2—6rummet; 1 Griffel; flerrummet Bær eller Kapsel. Frø uden Frøhvide. Henved 2,000 Arter, som ere udbredte i den tropiske og subtropiske Zone, navnlig i Ostindien, Brasilien og Ny-Holland.

Myrtilos, Søn af Hermes og Kleobule, Oinomaos's Vognstyrer, forraadte denne i Væddekjørselen med Pelops; Pelops styrtede ham i Havet ved Geræstos paa Euboa, hvoraf Benævnelsen det myrtoiske Hav skal have sin Oprindelse. Hans Fader satte ham som „Kusken" (auriga) blandt Stjærnerne.

Myse, norsk, d. s. s. Valle. **Myseost**, Ost af indkogt Valle.

Mysien, Landskab paa Nordvestkysten af Lilleasien med Bjærget Ida og Floderne Granikos og Skamandros, deltes senere i Lille-M., den nordlige Del ved Hellespont med Stæderne Kyzikos og Lampsakos, og Store-M. ved det ægæiske Hav med Stæderne Troas og Pergamon. Befolkningen var beslægtet med Lyder og Phryger; Landet hørte først ind under Lydien og fulgte senere Lilleasiens politiske Skæbne, indtil det 130 f. Chr. blev romersk Provins.

Mysis, d. s. s. Kaare.

Mysore, s. Maissur.

Mysse, s. Calla.

Mystagōg, hos Grækerne den Præst, som indførte dem, der skulde indvies i Mysterierne. Nu bruges Ordet ofte i Betydning af Hemmelighedskræmmer.

Mystērium (af gr. μύειν, skjule, tildække), en Hemmelighed, er et Hovedbegreb i flere Religioner og bruges baade om selve de religiøse Hemmeligheder og om de Cultusformer, der knyttes til disse Hemmeligheder. De græske M. ere opstaaede under Paavirkning af østerlandske Religioner især i 6te Aarh. f. Chr. og knytte sig navnlig til Troen paa Udødelighed og Dommen efter Døden; de mest udbredte vare de orphiske, de eleusinske (s. Eleusis), de dionysiske og de samothrakiske (Kabirernes), samt senere Mithras og Isis's. M. vare tilgængelige for alle, men man indviedes til dem efter Løfte om Tavshed, gjennem Renselser, hemmelighedsfulde og symbolske Ceremonier, natlige Fester med Processioner, Sang og Musik o. lign. Navnlig de orphiske M. havde en stærkt enthusiastisk Charakter og udartede i senere Tid. De fleste græske og orientalske M. trængte ogsaa ind hos Romerne, og trods hyppige Forbud fik de stor Udbredelse især i Kejsertiden. I Christendommen betegner M. de christelige Grundlærdomme, Læren om Guds Raadslutning, Forsoningen, Forløsningen og Frelsens Fuldendelse i det evige Guds Rige; M. som Cultusform er de religiøse Handlinger, der danne Kjærnepunkterne i den christelige Cultus, altsaa Sacramenterne. **Mysteriøs**, dunkel, hemmelighedsfuld. **Mysterier** (fr. mystères ell. mistères, af lat. ministeria) var i Frankrig i Middelalderen Navnet paa de gejstlige Skuespil (lat. ludi, tysk „Spiele", i Spanien »autos«), som opførtes i de fleste katholske Lande, og som udviklede sig fra de med Kirkefesterne forbundne storartede Processioner og Sange til dramatiske Fremstillinger, der vare Begyndelsen til det virkelige Drama. Det var især Æmner af Bibelhistorien og navnlig Lidelseshistorien, der saaledes dramatiseredes. De forekomme allerede i 10de og 11te Aarh., men bleve især almindelige i 12te og 13de og ofte oversatte paa Landssprogene, hvilket gav dem en mere ukirkelig Charakter, hvorfor allerede Innocens III (1210) forbød deres Opførelse i Kirkerne og Gejstliges Deltagelse deri. Fra de store Kirkefester fordelte de sig ogsaa paa andre Festdage, navnlig Helgendage, hvorved i England og Frankrig opstod Afarten »miracles«, i Spanien »comedias de Santos«; en anden Afart var de mere allegoriske moralités (s. Moraliteter), især i Frankrig. Her fik les confrères de la Bazoche Eneret paa at opføre »moralités«, medens et gejstligt Broderskab af Haandværkere, »confrères de la Passion«, grundede en fast Scene for »mistères« i Paris. Imidlertid havde der udviklet sig en ny, mere folkelig Afart i »soties«, som under Carl VI i Frankrig spilledes af adelige Ynglinge (»les enfants sans souci«) og lagde Grunden til det senere franske Lystspil; hertil svare i England »interludes«, i Tyskland „Fastnachtsspiele" (s. Fastelavnsspil). I 16de Aarh. forbødes i England »miracles« af Henrik VIII 1542, i Frankrig af Henrik II 1548. De vare da allerede baade her og i andre Lande bragte i Miscredit af „Skolekomedierne"

(s. d. A.), som fremmedes af Humanisterne. Dog findes endnu enkelte Steder i tydsk-katholske Lande Levninger deraf; jvfr. Passionsskuespil og Oberammergau. Mystik bet. egentl. det at være indviet i Mysterierne og vilde altsaa i videste Betydning kunne bruges enstydigt med sand Religiøsitet; men i Følge Sprogbrugen bruges det om en særlig Form for denne, om den Religiøsitet nemlig, der fortrinsvis ytrer sig som et religiøst Gemytsliv, som en umiddelbar Anskuelse af og Hengivelse til Gud, som Hjertets indre Samliv med Gud eller Liv i Gud. I Modsætning til en død Orthodoxi, som vilde glemme Livet over Læren, eller en aandløs Pietisme, som vilde glemme det indre religiøse Liv over de udvortes religiøse og sædelige Handlinger, betoner M. det indre Liv, Livet i Gud. Det mystiske er altsaa et nødvendigt Element i al sund Religiøsitet; men M. kan udarte og bliver da til Mysticisme, d. e. den usunde M., for hvilken den umiddelbare Hengivelse til Gud bliver til en Hensynken i Guddommens uendelige Dyb, med Opgivelse af egen Selvstændighed som religiøs og sædelig Personlighed — en Retning, der i sine Consequenser ogsaa medfører en Udviskning af Personlighedsbegrebet i Gud, altsaa fører til Pantheisme. Historisk ere de forskjellige Former baade for den sande og den usande M. næsten altid fremkomne som en Reaction mod en eller anden ensidig Udvortesgjørelse af Religionen. Over for brahminsk Orthodoxi staar buddhistisk M., over for Korantjeneste den muhammedanske M., Sufismen, over for Pharisæisme og Talmudisme den jødiske M. i dens tre Former Essenisme, Kabbalisme og Spinozas philosophisk-pantheistiske M. I den christelige Oldkirke dannede Pseudodionysius's M. og i Middelalderen dens Mystikere en Modsætning til den scholastiske Orthodoxi, ligesom i nyere Tider Jansenisme og Quietisme staa over for Jesuitismen og den protestantiske M. over for den gammel-protestantiske Orthodoxi. Som Repræsentanter for en hedensk M. inden for den christelige Tid kunne nævnes Nyplatonikerne, Hypsistarierne og Euphemisterne. I Middelalderen maa nævnes som de mærkeligste Mystikere Scotus Erigena, hvis M. har en stærkt pantheistisk Farve, den hellige Bernhard, Victorinerne, Mester Eckart, Joh. Tauler, Ruijsbroek, Forfatteren til den tydske Theologi, samt de nederlandske Mystikere Gerhard Groot, Florentius Radevins og Thomas a Kempis, Forfatteren til „Om Christi Efterfølgelse“. Den middelalderlige M. bidrog ved sin Opposition mod hele Udvorteshedeu i den katholske Kirke mægtig til at forberede Jordbunden for Reformationen. Efter Reformationen maa nævnes i den lutherske Kirke Schwenkfeld, Weigel og Jakob Böhme, i den reformerte Labadismen, i den katholske Fr. af Sales, Angelus Silesius, Jansenisterne, Molinisterne, Antoinette Bourignon, Fru v. Guyon o. fl.

Mystification, Narren, Holden for Nar, Føren bag Lyset; mystificere, benytte sig af Ens Lettroenhed eller Indskrænkethed til at indbilde ham alle Haande latterlige Ting, have til bedste.

Mystra, det græske Centiliter.

Mysunde (af oldn. mjór, smal), en Indsnævring af Slien og et derved liggende Færgested, 1½ M. ø. for Slesvig, bekjendt som Stedet for Kongemordet paa Erik Plovpenning 1250 og i den nyere Tids Krigshistorie ved to for de danske Vaaben hæderlige Krigsbegivenheder. Da den danske Hær i Sommeren 1850 havde sat sig fast i Danevirkestillingen, søgte Insurgenterne under General Willisen ved et heftigt Angreb 12 Sept. mod M. at tvinge den ud af denne Stilling; men Angrebet afsloges af General Krabbe, som med sin Brigade tvang den meget betydelige Overmagt til at gaa tilbage. I Vinteren 1864, da Hæren atter havde opstillet sig i Danevirkestillingen, var det igjen mod M., at den preussiske Hærafdeling under Prins Fred. Carl vendte sig; men dens heftige Angreb mod de der anlagte, ubetydelige Skanser 2 Febr. strandede paa den seje Modstand, som General Gerlach udfoldede i Spidsen for sin Brigade.

Mythe, oprindel. Tale eller Fortælling, brugtes allerede af den senere Tids Grækere særlig om en Fortælling fra den forhistoriske Tid; i det moderne videnskabelige Sprog forstaar man ved M. dels en Fortælling, der drejer sig om et guddommeligt Væsen, dels det i Fortællingen indeholdte Dogme. De ældste M. ere de physiske, d. e. saadanne, der dreje sig om en eller anden Naturbegivenhed; ved Siden af disse stille sig efterhaanden de ethiske M. De directe Personificationer af ethiske Begreber (f. Ex. Arete, Dyden), der hyppig forekomme i de mere udviklede Mythologier, som den græske og romerske, ere at betragte som Produkter ikke af M., men af Speculation og Abstraction. Sammenstilling, Udtydning og Systematisering af Mytherne ere den videnskabelige Mythologis Opgave. Uagtet der strengt taget findes lige saa mange Mythologier som Folkereligioner, have dog indtil den nyeste Tid forholdsvis kun faa af disse været Gjenstand for videnskabelig Behandling. Til disse høre fremfor alle den græske og romerske M. (s. ogsaa Indisk og Nordisk Mythologi). Den ældste Tid indskrænkede sig til Samling af Mytherne (Mythographerne); den videnskabelige Behandling af M. begynder først med Heyne og Voss. Der er blevet opstillet de mest forskjellige Principer for Mythetydningen, alt efter som man tillagde M. en ren physisk, en ren ethisk, et pragmatisk-historisk eller et symbolsk Indhold; fremdeles efter som man udledede M. af Folketroen eller af ældgammel Præstevisdom og Speculation eller søgte Kilden i selve Grækenland eller i Orienten. I den nyeste Tid har den sammenlignende Mythologi (A. Kuhn og Max Müller) kastet Lys paa mange Punkter af den græske Mythologi, og flere og flere Folks M. ere blevne samlede og samstillede. Mythisk, hvad der hører til Mytherne; sagnmæssig. Mythographer kaldes de Forfattere fra Oldtiden, som for det meste i Prosa bearbejdede og sammenstillede Grækernes og Romernes forskjellige Sagn og Myther, til Dels vel ogsaa forsøgte at udtyde dem efter en bestemt Methode.

Mythenstock, det højeste Punkt, 6,000 F., i Schwyzer-Alperne, tæt n. ø. for Staden Schwyz.

Mytilēne, s. Mitylene.

Mytteri kaldes den med Opstand beslægtede Forbrydelse, som bestaar i, at en Flerhed af Personer, der staa i et særligt disciplinært Underordnelsesforhold, i Forening søge ulovlig at frigjøre sig derfor ved at optræde med Magt imod de overordnede, saaledes Skibsmandskabet mod Skibsføreren, Soldaterne mod de commanderende og Fangerne mod Vogterne.

Mývatn, Islands næststørste Indsø, i Thingø Syssel paa Nordlandet, c. 8 M. lang, 2½ M. bred, henv. 8 M. i Omkreds og 2—5 Favne dyb, har sit Navn af den store Mængde Myg (mý), der i Sommertiden findes her. M. skylder rimeligvis vulkansk Virksomhed sin Tilblivelse, og Udbrud fra Omegnens Vulkaner have i høj Grad paavirket dens Form, Vandstand og hele Charakter. Den udmærker sig ved en Mangfoldighed af Næs, Holme og Grunde; Øerne ere til Dels gamle Kratere og for en stor Del græsrige og kratbevoxede. Vildænder lægge i Tusendvis der deres Æg om Sommeren. De bedste Foreller i Island findes i denne Indsø, og Fangsten finder endog Sted om Vinteren i de talrige Vaager, der paa Grund af den vulkanske Varme aldrig fryse til. En betydelig Elv, Laxaaen, kommer fra M. og falder mod N. gjennem Laxaadalen ud i Bugten Skjálfandi.

Myzōm, s. Slimsvulst.

Mæānder (efter Floden, s. nedenf.) bruges i Kunstsproget saa vel om et af retvinklede Linjer dannet Baand-Ornament, der ogsaa kaldes A la grecque (s. d. A.), som om et i Bølgelinje fortløbende Ornament.

Mæāndros, nu Meinder ell. Mender, Flod i Lilleasien, udspringer paa Taurusbjærgene i det gamle Phrygien, dannede i Oldtiden Grænsen mellem Karien og Lydien og falder lige over for Øen Patmos i det ægæiske Hav. Den er bekjendt for sine mange Krumninger (Mæandrier).

Mæcēnas, C. Cilnius, romersk Ridder af en fra Etrurien stammende Slægt, sluttede sig tidlig til Augustus, var dennes fortroligste Raadgiver og Stedfortræder under hans Fraværelse fra Rom indtil faa Aar før sin Død, der indtraf 8 f. Chr., og synes mere end nogen anden af Augustus's Ministre at have haft Indflydelse paa Ordningen af Kejserdømmets nye Institutioner. Denne Side af hans Virksomhed er kun lidet kjendt; derimod have baade Samtiden og Eftertiden berømmet hans store Interesse for Literaturen og hans Gavmildhed mod Digtere og Videnskabsmænd, iblandt hvilke særlig Horats stod ham nær; hans Navn er blevet en almindelig Betegnelse for Beskyttere af Kunst og Videnskab.

Mädler, Joh. Heinr., Professor i Astronomi og Directeur for Observatoriet i Dorpat, f. 1794 i Berlin. Fra 1829 observerede han i Forbindelse med W. Beer paa det af sidstnævnte indrettede Observatorium i Berlin. Som en Frugt heraf udkom fra begge i Forening dels Tegninger af Mars under dens Opposition 1830, dels især et stort Maanekort i 4 Blade (1834—36) og til Oplysning deraf „Allgem. vergleichende Selenographie“ (2 Bd., 1837). Af M. alene udkom 1837 et Generalkort over Maanen og 1839 en kortfattet Beskrivelse af samme. 1836 blev M. ansat ved Observatoriet i Berlin, og 1840 modtog han Indbydelse til Dorpat. Blandt hans Skrifter maa nævnes „Beobachtungen auf der Sternwarte Dorpat“ (1842—59), „Untersuchungen über die Fixsternsysteme“ (1847—48), og „Populäre Astronomie“ (1841, 7de Opl. 1879 ved Klinkerfues). En Del Opsigt vakte den Hypothese om en Centralsol, som M. fremsatte i et Skrift (1846). 1865 tog han sin Afsked fra Dorpat paa Grund af Øjenlidelser og tilbragte Resten af sit Liv i Tyskland, sysselsat med literære Arbejder. Frugten af disse nedlagde han i „Reden und Abhandlungen über Gegenstände der Himmelskunde“ (Berl. 1870) og „Geschichte der Himmelskunde“ (2 Bd., Braunschweig 1873). Han døde 14 Marts 1874 i Hannover.

Mægler kaldes den handelskyndige Person, der optræder som Mellemmand mellem Kjøber og Sælger af Varer i det store og udfærdiger Contract (Slutseddel) om de gjorte Handler. Hos os, hvor M. er edbunden og hans Bestilling kun kan udføres af dertil af Øvrigheden ansatte Personer (jvfr. Frdn. af 22 Dec. 1808), tillægges der de af ham udfærdigede Slutsedler en særegen Beviskraft. I flere andre Lande er Mæglervirksomheden fuldstændig fri; men den Sondring mellem Vare-, Vexel- og Skibsmægler, som vor Lovgivning fastsætter for Hovedstadens Vedkommende, findes i Regelen ogsaa der, idet Forholdenes Magt med Nødvendighed medfører, at den enkelte M. i sin egen Interesse maa begrænse sin Virksomhed, uden hvilket hans Clienter i ham ikke vilde kunne se den sagkyndige, velunderrettede og paalidelige Mellemmand, som han bør være.

Mähren, et østerrigsk Markgrevskab, liggende mellem 48° 40′ og 50° 15′ n. Br. og mellem 32° 48′ og 36° 12′ ø. L., omgivet af Böhmen, preussisk og østerrigsk Schlesien, Ungarn og Nedreøsterrig. 404 □ M. med 2,187,000 I. (1885), hvoraf henimod ¾ Slaver og Resten Tyskere. Efter Religionsbekjendelsen var Hovedmassen romersk-katholske, 58,000 Protestanter og Reformerte, 44,000 Jøder og Resten forskjellige Sekter. M. er et Bjærgland med Fald mod S. Ø. og S. Langs den bøhmiske Grænse danner det et Plateau af omtr. 2,000 F.s Højde; langs Grænsen af østerrigsk Schlesien gaar Bjærglandet Gesenke med det 4,750 F. høje Altvater. Dettes østlige Del er Oderbjærgene med Oderflodens Kilder og ø. herfor de mæhriske Karpather, hvis nordlige Del er Beskiderne. Det indre af Landet er et bølgeformet Bakkeland med mange smukke Dale. Den vigtigste Flod er March, der udspringer paa Grænsen af preussisk Schlesien og med sydlig Hovedretning løber til Donau; den optager her fra højre Side Thaya med dens Bifloder Iglawa, Schwarzawa, Zwittawa og Littawa, og fra venstre Side Beczwa. Egentlige Søer findes ikke, men mange Damme. M. er et frugtbart og ypperlig dyrket Land; omtr. 26 pCt. er Skovland. Foruden de sædvanlige Kornsorter dyrkes Hør og Hamp, en stor Mængde Frugt og Grøntsager, samt nogen Vin. Kvægavlen staar paa et højt Trin. Udbyttet af Mineralprodukter er ikke betydeligt; det omfatter navnlig Jærn og Stenkul. Industrien staar i enkelte Retninger, f. Ex. Klædefabrikationen og Linned-

vævveriet, paa et meget højt Trin. For Undervisningsvæsenet er der sørget ved Gymnasier i de større Stæder, Overrealskoler, flere Industriskoler og talrige Folkeskoler. Det tidligere Universitet i Olmütz blev ophævet 1855 med Undtagelse af det theologiske Facultet. Desuden bestaar sammesteds en medicinsk-chirurgisk Læreanstalt og i Brünn et teknisk Institut. Den øverste retlige Instans er Overlandretten i Brünn, under hvilken sortere Landretten i Brünn og 5 Kredsretter. I Spidsen for den katholske Gejstlighed staa Ærkebispen af Olmütz og Biskoppen af Brünn. Protestanterne og de reformerte have egne Superintendenter. I administrativ Henseende deles Landet i Stæderne Brünn og Olmütz samt 30 Bezirkshauptmannschaften, der sortere umiddelbart under Statholderen i Brünn. — M. (Moravia) var i det 9de Aarh. et af de slaviske Moraver grundet selvstændigt Kongerige af betydeligt Omfang (Stor-M.), som tillige omfattede Böhmen og det nordlige Ungarn, under en Konge Zwentebold, efter hvis Død 894 dets Forfald begyndte, navnlig efter at Kejser Arnulf havde indkaldt Magyarerne, som bemægtigede sig den østlige Del af Riget, medens den vestlige i det 11te Aarh. blev forenet med Kongeriget Böhmen, med hvilket dets Historie i det hele falder sammen. Det blev undertiden af de bøhmiske Konger under Titel af Markgrevskab givet som Len til yngre Sønner af Kongehuset; saaledes forlenede Kejser Carl IV som Konge i Böhmen sin Broder Johan Henrik med M.; efter ham fulgte 1375 hans Søn Jobst ell. Jodocus, som 1410 blev valgt til tysk Konge (d. 1411). Den ungarske Konge Matthias Corvinus bemægtigede sig M.; men efter hans Død faldt det tilbage til Böhmen og kom tillige med dette 1526 i Forbindelse med Østerrig. Ved Rigsforfatningen af 1849 blev det erklæret for Kronland af det østerrigske Monarchi.

Mæhriske Brødre, s. Bøhmiske Brødre.

Mækregauk, norsk, s. Bekkasin.

Mälaren [mæ], Oldtidens Lögrinn, Indsø i den midterste Del af Sverige, omgiven af Provinserne Upland, Vestmanland og Södermanland. Den største Længde fra Øst til Vest er c. 16 M. (128 Kilom.); Fladeindholdet 30 □ M. (1,652 □ Kilom.). M. er opfyldt af Øer, der som en Skjærgaard udbrede sig over den; de betydeligste, nogle udgjørende flere Sogne, ere Losön, Svartsjölandet, Munsön med Ekerön, Adelsön, Selaön, Aspön og Fogdön. Imellem disse Øer sammentrænges Vandmassen snart til smalle Sunde, snart udvider den sig til aabne »fjärdar« (Fjorde), der danne ligesom en Kjæde af Søer (saadanne ere fra Ø. til V. Sigtunafjärden ell. Ekoln i Upland, Norra- og Södra-Björkfjärden, Prestfjärden m. fl. mellem Upland og Södermanland, Gransfjärden, Vesteråsfjärden, Blacken og Galten m. fl. mellem Södermanland og Vestmanland). Den største Dybde (i Björkfjärden) er 160 F. (50 Met.). I M. udmunde flere mindre Vandløb, Fyrisån, Sagån, Kolbäcksån, Arbogaån, Eskilstunaån m. fl.; ved disse samt ved Strömsholms og Hjelmarekanalerne aabner den Vej for en livlig Dampskibsfart langt ind i Landet. Søen ligger omtr. 2 F. over Østersøen, med hvilken den foruden ved det naturlige Udløb gjennem Norr- og Söderström staar i Forbindelse ved Södertelgekanalen. M. er Sveriges skjønneste Indsø; ved dens Bredder og paa dens højtliggende, skovklædte Øer ligge 9 Stæder, omtr. 200 Slotte og Herregaarde samt utallige Villaer og Lyststeder.

Mælde (Atriplex), af Salturternes Familie, har flerbo Blomster og Hunblomsterne omgivne af et tobladet Svøb. Flere af vore almindeligste Strandplanter høre hertil; en Art er et besværligt Ukrut i Haver. Havemælde (A. hortensis) dyrkes undertiden i Haver og anvendes som Spinat.

Mælk er det bekjendte, af det kvindelige Pattedyrs Mælkekjertler udskilte Secret, som tjener til Afkommets første Næring; s. Die. Den normale M. er i tykkere Lag hvid eller hvidgul, i tyndere blaalighvid. Sidstnævnte Farve skyldes selve Mælkevædsken; den hvidgule hidrører derimod fra de i M. opslemmede mikroskopiske Fedtdraaber. I chemisk Henseende er M. en Del forskjellig ikke alene for forskjellige Pattedyrarter, men ogsaa for forskjellige Racer af samme Art, ja for forskjellige Individer af samme Race. Derfor varierer Vægtfylden ogsaa mellem ret vide Grænser (1,028—1,040); dog har M. fra større Kohold i Regelen Vægtf. 1,030—1,033. M. er altid en Emulsion, idet de smaa Fedtkugler ere opslemmede i en vandig Vædske. Fedtkuglerne indeholde altid de samme Fedtstoffer, Mælkevædsken ligeledes altid de samme Bestanddele, nemlig Mælkecasein (Ostestof), Mælkealbumin og desuden en Del phosphorsure Salte (især phosphorsur Kalk) og Chloralkalimetaller. Men hvad der vexler er Bestanddelenes relative og absolute Mængde, der, ligesom den i en vis Tid afsondrede Mængde af M. selv, afhænger dels og især af den individuelle Kjertelvirksomhed, dels af Ernæringen, den Tid i Døgnet, hvorpaa M. udtømmes (Morgenmælk er i Regelen mindre fed end Aftenmælk), Udtømningens Hyppighed o. m. a. M. fra større, velnærede Kohold er dog i Alm. ikke væsentlig varierende, undtagen efter Afstanden fra Kælvningstiden og efter Aarstiden. I Gjennemsnit indeholder dansk Komælk efter Storch: 3,5 pCt. Fedtstof, 3,7 Æggehvidestof (hvoraf $\frac{4}{5}$ Ostestof), 4,4 Mælkesukker, 0,8 mineralske Stoffer, 87,6 Vand. Kvindemælk indeholder omtrent samme Mængde fast Stof som Komælk, men langt mindre Ostestof (0,6 til 1,5 pCt.) og mere Mælkesukker (6 til 7 pCt.). Den bliver mindre let sur og løber da ikke tydelig sammen. Nærmest Kvindemælk staar i chemisk Henseende Æselmælk. Hoppemælk indeholder et Ostestof, der ligesom det i Kvindemælk ikke udskilles i Klumper ved Syre, men i fine Fnug, og som ogsaa med Løbe coagulerer ufuldstændig. Ogsaa synes den fattigere paa faste Stoffer (navnlig Fedtstof) end Komælk. Derimod staar Gedemælk Komælk meget nær i Sammensætning, medens Faaremælk er rigere paa Fedt- og Æggehvidestoffer. Ved rolig Henstand eller Centrifugering kan største Delen af M.s Fedtstof samles for sig (s. Fløde), og ved Rystning eller Kjærning af Fløden (eller M.) forene Fedtkuglerne sig til Smør (s. d. A.). Den Vædske, som bliver

tilbage, efter at Smørret er kjærnet, kaldes **Kjærnemælk**. I Regelen kjærnes Fløden i syrnet Tilstand, hvorved Ostestoffet udskilles i en meget findelt Form, og den erholdte Kjærnemælk indeholder da i Regelen 0,5 til 0,8 pCt. Mælkesyre. I Gjennemsnit indeholder saadan syrlig (paa Grund af Forholdene lidt vandblandet) Kjærnemælk 0,5 pCt. Fedt, 2,5 Æggehvidestoffer, 3,9 Mælkesukker og Mælkesyre, 0,7 mineralske Stoffer og 92,5 Vand (Storch). **Skummetmælk** er berøvet en større eller mindre Mængde af sit Fedtstof som Fløde og er alene herved forskjellig fra sød M. Der skjelnes ofte mellem Centrifugemælk og alm. Skummetmælk; men der er ikke anden Forskjel end, at Centrifugemælk i Regelen er fattigere paa Fedt end anden Skummetmælk, og at ved Centrifugeringen saa vel M. som Fløden befries for en ikke uvæsentlig Mængde mechaniske Urenheder (hidrørende dels fra Malkningen, dels fra Transporten), som tillige med lidt Ostestof afsætte sig som et klæbrigt Lag paa Centrifugens Væg og bl. a. indeholde en ikke helt ringe Del af M.s Bakterier. Under Centrifugeringen er M. ingenlunde udsat for at inficeres af Luftens Bakterier, og den af frisk M. vundne Centrifugemælk er i det mindste lige saa holdbar som den M., hvorfra den stammer (Fjord); men hyppig kommer Centrifugemælk først Consumenterne i Hænde efter at have henstaaet for længe ved en for Syrningen gunstig Varmegrad. Centrifugemælk er ligesom anden Skummetmælk kun forskjellig fra sød M. ved et mindre Indhold af Fedtstof. Man kan antage, at 1 Pot sød M. indeholder 35 Gram Fedtstof, 37 Æggehvidestof, 44 Mælkesukker; at 1 Pot alm. Skummetmælk indeholder 6 Gr. Fedt, 38 Æggehvidestof og 44 Mælkesukker, og at 1 Pot Centrifugemælk indeholder 2 Gr. Fedt, 38 Æggehvidestoffer og 44 Mælkesukker. Ved Henstand ved alm. Temperatur bliver M. hurtig sur, idet visse Bakterier fremkalde en Omdannelse af Mælkesukkeret til Mælkesyre. Efter Mængden af denne løber M. da sammen ved Kogning eller endog ved alm. Temperatur (tyk M.). En ringe Mængde kulsurt Natron kan vel forhale, men ikke hindre denne Virkning. Om M.s ejendommelige Forhold over for Løbe s. d. A. — Da M., især i større Byer, hyppig forfalskes, har man i lang Tid søgt at finde Methoder til at prøve M.s Renhed. Den hyppigste Forfalskning bestaar i at blande Vand til M., men ikke sjælden blandes Skummetmælk til sød M., eller ogsaa skummes lidt Fløde af M., før den forhandles. Til at paavise denne Forfalskning kan man bestemme M.s Vægtfylde (som i saa Fald er usædvanlig lav; sml. ovenfor) eller dens Fedtindhold. Da imidlertid M.s Vægtfylde forøges ved et større Indhold af Ostestof og Mælkesukker, men formindskes ved et større Fedtindhold, vil Skummetmælk have en højere Vægtfylde end sød M. og en Blanding af Skummetmælk og Vand kan derfor vise M.s normale Vægtfylde. Blandes altsaa sød M. med Skummetmælk og Vand, kan Forfalskningen ikke opdages ved en Vægtfyldebestemmelse. Controllen kræver derfor baade en Vægtfylde- og en Fedtbestemmelse. I Praxis anvendes til den første en egen Flydevægt (Quevennes). Til Fedtbestemmelsen er den chemiske Analyse absolut den sikreste, men den fordrer særlig Øvelse, lang Tid og kostbare Apparater, hvorfor man har udtænkt andre, nemmere, men ikke saa paalidelige Methoder. Nogle af disse gaa ud paa at maale den Fløde, der udskiller sig ved Henstand i et cylindrisk, inddelt Glas (Cremometer) eller ved Centrifugering i et snævert, inddelt Cylinderglas (Fjords Controlcentrifuge); den første Methode er dog højst upaalidelig, men den sidste kan give ret gode Resultater. At opløse M.s Fedtindhold i Æther, udskille det af Opløsningen ved Vinaand og maale det ved Lactobutyrometret er meget usikkert, hvorimod Bestemmelsen af Fedtopløsningens Vægtfylde ved en særlig Flydevægt (Soxhlets Methode) i Regelen giver nøjagtige Resultater. I den seneste Tid er der fremkommet en Methode, ved hvilken M. opvarmes til 100° med sit lige Maal af en Blanding af Isseddike og Svovlsyre, hvorved alle M.s Bestanddele undtagen Fedtet bringes i en klar, rød Opløsning; ved at man centrifugerer en mindre Portion af den velomrystede Blanding i en særegen Metalbeholder, der er forsynet med et snævert, inddelt Glasrør, udskilles Fedtet som et klart, smeltet Lag, der maales i Glasrøret (de Lavals Lactokrit). Methoden kan give ret gode Resultater. Endelig har man søgt at bestemme M.s Fedtindhold ved de saakaldte optiske Mælkeprøver, som imidlertid alle ere meget upaalidelige, og som gaa ud paa at bestemme enten Tykkelsen af det Lag af M., som gjør en i bestemt Afstand anbragt Flamme usynlig (Donnés Lactoskop), eller den Mængde M., som behøves for at gjøre en bestemt Mængde Vand uigjennemsigtig (Vogel), eller den Mængde Vand, der skal sættes til en given Mængde M., for at en Flamme skal kunne ses gjennem et Lag af Blandingen af given Tykkelse (Hoppe-Seyler), eller Tykkelsen af det Vædskelag (M. + Vand i bestemte Forhold), der netop gjør en Flamme usynlig (Seidlitz, Reischauer). **Condenseret M.** er frisk M., som er inddampet i det lufttomme Rum under Tilsætning af 2 til 10 pCt. Rørsukker. M., som oprindelig indeholder omtr. 12 pCt. faste Bestanddele, indeholder da i Gjennemsnit 75, hvoraf omtrent Halvdelen er Sukker (heri iberegnet M.s eget Mælkesukker). I lufttætte Kar holder den sig meget længe og giver ved Opløsning i Vand en meget velsmagende M., kun naturligvis sødere end sædvanlig. **M.** kaldes ogsaa adskillige Vædsker, der i Farve og Udseende ligne M., saasom Mandelmælk, M. i Kokosnødder osv. **Mælkecur**, en methodisk Drikning af Mælk i større Mængde i helbredende Øjemed; enten nydes slet ikke andet end Mælk, eller ogsaa tillades visse (især Vælling) eller alle Fødemidler ved Siden af Mælken. M. anvendes dels ved saadanne Sygdomme i Maven eller Tarmen (Saar, Betændelser osv.), som fordre en ensformig og letfordøjelig Føde, dels ved forskjellige andre Sygdomme, der navnlig bero paa en mangelfuld og fejlagtig Ernæring, og som erfaringsmæssig paavirkes gunstig af M., dels endelig i Tilfælde, hvor man vil fremkalde en forøget Urinafsondring uden at virke irriterende paa

Nyrerne, som ved Nyresygdomme, Vattersot osv. **Mælkefeber**, lette Febertilfælde, der indfinde sig hos Barselkvinden 3dje eller 4de Dag efter Fødslen, og som man har villet sætte i Forbindelse med Mælkeafsondringens Begyndelse, medens andre kun antage den for en Saarfeber, især udgaaende fra Livmoderen som Følge af den Overlast, denne har lidt under Fødslen. **Mælkeknuder**, Svulster, der dannes i den diegivendes Bryster som Følge af en Ophobning af Mælken i disse, naar Brysterne ikke tidlig eller ofte nok udtømmes; de ere lidet eller slet ikke ømme, fordeles oftest let, men blive undertiden betændte og give da Anledning til Dannelsen af Bylder i Brystet. **Mælkeri**, det Sted, hvor Mælken opbevares og anvendes til Smør- og Ostefabrikation. **Mælkeridrift** gaar ud paa at gjøre Mælken nyttig ved deraf at tilvirke Smør og Ost eller i alt Fald en af Delene, i Regelen i Forbindelse med Svinehold, for saaledes at anvende Vallen eller Affaldet fra den øvrige Fabrikation. M. hos os er efter 1860 undergaaet meget betydelige Forandringer og, under Prof. Segelckes Ledelse, gaaet over fra en rent erfaringsmæssig til en planmæssig Drift, der ved Hjælp af Mælkens Afkøling (ved Kildevand eller Is) og senere ved Centrifugen (s. d. A.) i høj Grad har lettet det daglige Arbejde og sikret et paalideligere og bedre Resultat. Den fabrikmæssige Drift har fundet en yderligere Udbredelse ved Oprettelse af Fællesmælkerier og i den nyeste Tid af Andelsmælkerier, hine for Enkeltmands og disse for selve Deltagernes Regning, som have vundet en betydelig Udbredelse. M. støttes og udvikles videre ved det af Docent N. J. Fjord for offentlig Regning oprettede „landøkonomiske Forsøgslaboratorium". **Mælkesukker**, $C_{12}H_{22}O_{11}$, H_2O, findes i Pattedyrenes Mælk. Efter at det meste Fedtstof er skummet af som Fløde, tilsættes Syre eller Kalveløbe, hvorved Ostestoffet coagulerer; Filtratet koges, hvorved Albuminet coagulerer, og af den saaledes rensede „Valle" vindes M. (især i Schweiz) ved Inddampning som haarde Krystaller. M. er betydelig tungere opløseligt i Vand end Rørsukker, smager svagt sødt og er saa tungt opløseligt i Vinaand, at den vandige Opløsning fældes ved Tilsætning af 4—5 Maal Vinaand. M. reducerer en alkalisk Kobbervitriolopløsning paa samme Maade som Druesukker. Ved Opvarmning med svage Syrer spaltes det til Galaktose og Druesukker. Ved Iltning med Salpetersyre giver det baade Slimsyre og Sukkersyre. M. gaar ikke directe i Gjæring med Gjær. Med raadden Ost indtræder i neutral Opløsning Mælkesyregjæring; naar man ikke neutraliserer Vædsken (f. Ex. med Kridt), foregaar en anden Gjæring, hvorved især dannes Mannit og Vinaand. Herpaa beror vel Dannelsen af den berusende Drik (Airak, Kumys), som Kalmuker og Tatarer tilberede af Hoppe- og Komælk. **Mælkesyre**, $C_3H_6O_3$, findes i Mavesaften og i tyrkisk Opium og dannes let ved en ejendommelig Gjæring af Sukker og Gummiarter og af Stivelse. Den findes derfor i sur Mælk, i Surkaal, i den gjærende Runkelroesaft og i Garverbark. M. fremstilles i Almindelighed ved at opløse Sukker i Vand, tilsætte raadden Ost, sur Mælk og Kridt eller Zinkilte og lade det hele henstaa 8—10 Dage ved 40°—45°. Derpaa opvarmer man til Kogning, filtrerer, inddamper det mælkesure Zinksalt til Krystallisation og sønderdeler det omkrystalliserede Salt med Svovlbrinte, hvorved dannes uopløselig Svovlzink, medens M. bliver i Opløsningen og ved Inddampning faas som en sur, farveløs Sirup, der kan blandes med Vand, Vinaand eller Æther i alle Forhold. Langt renligere og bekvemmere faas M. af Stivelse med en passende Mængde kulsur Kalk ved Indvirkning af ringe Spor af Bacillus subtilis, idet der dog maa tilsættes en ringe Mængde phosphorsur Kalk, svovlsur Magnesia og Salmiak som Næringsmidler for Bakterierne. De mælkesure Salte ere i Almindel. letopløselige og indeholde Metal i Stedet for et af Syrens Brintatomer. Zink- og Jærnforiltesaltet ere temmelig tungtopløselige og anvendes noget i Medicinen. M. opløser let phosphorsur Kalk. I Kjødvædsken findes en anden M., Para- ell. Kjødmælkesyre, af samme Sammensætning, men med noget afvigende Egenskaber; navnlig ere de paramælkesure Salte langt lettere opløselige. Baade M. og Paramælkesyren have halvt Charakter af Syre, halvt af Alkohol. Som Alkoholer forene de sig med Syrer under Udskillelse af Vand, som Syrer med Alkoholer ligeledes under Vandudskillelse.

Mælke, Hanfiskenes Sæd.

Mælkebøtte, d. s. s. Løvetand.

Mælkeglas, der dæmper det gjennemfaldende Lys ved en Opalisering og derfor bruges til Lampekupler, ligesom ogsaa til slebne Varer osv., forfærdiges af mere eller mindre fint, hvidt Glas ved Tilsætning af 10—20 pCt. Benaske efter den Uklarhed, som man ønsker. Efter Smeltningen staar M. klart i Diglen, men ved hver Opvarmning, der af og til finder Sted ved Glasovnens Flamme under Blæsningen af det noget afsvalede Glas, træder Uklarheden stærkere frem. Jvfr. Benglas under Ben.

Mælkesaft, der findes hos mange Planter i særegent uddannede Celler eller Beholdere, dannede ved Sammensmeltning af mange Celler (Mælkekar), bestaar af en Vædske og deri suspenderede, oftest meget smaa Korn eller Draaber, hvis Tilstedeværelse det mælkeagtige Udseende skyldes. I Vædsken findes foruden de sædvanlige, i Plantestofferne opløste mineralske Salte ofte ogsaa smaa Mængder af Sukker, Gummi, Stivelse, Æggehvidestoffer osv. De i Vædsken svævende smaa Korn ere ved M.s Fordampning tilbøjelige til at klæbe sammen og danne sammenhængende Masser. Opium af Valmuen og Kautschuk af indiske Figenarter og brasilianske Euphorbiaceer ere nogle af de vigtigste Produkter af M., i hvilken man ogsaa hos flere Planter har paavist Fermenter. M. opfattes i Almindelighed som et under Stofskiftet opstaaet Biprodukt, men der har dog af og til, ogsaa i den nyeste Tid, hævet sig Stemmer for at betragte M. som staaende i Ernæringens Tjeneste.

Mælkeskorpe, populær Benævnelse for forskellige, med Dannelsen af tykke Skorper for-

hvnbne Hududslæt (især Impetigo og Eksem) i Haarbunden eller Ansigtet hos smaa Børn, oftest hidrørende fra Urenlighed.

Mælkevejen, en lysende Stribe, som i stjerneklare Nætter ses at strække sig rundt om Himlen, næsten i en Storcirkel, hvis Nordpol ligger i Berenices Hovedhaar, og med en Bredde, som varierer fra 3 til 22 Grader. Den har paa flere Steder mindre Udløbere, paa andre mørke Aabninger; paa Strøget fra Svanen til Alteret og Centauren paa den sydlige Himmel er den delt i to Grene. Betragtet i gode Kikkerter opløser den sig i enkelte Stjerner paa faa Steder nær, og den er saaledes at betragte som en uhyre Stjernegruppe, hvortil Solen og alle de isolerede Fixstjerner og mindre Grupper henhøre. Meningerne om dens Form og Udstrækning ere grundede paa visse mer eller mindre sandsynlige Forudsætninger. Ved at tælle Stjernerne i en lang, M. vinkelret skærende Zone (de berømte stargauges, Stjernelodninger) og ved at antage, at Stjernernes indbyrdes Afstande vare omtrent lige store, og at den anvendte Kikkert kunde trænge igjennem hele M.s Dybde, kom W. Herschel til den Slutning, at M. havde Form af en rundagtig, paa den ene Side kløvet Skive, hvis Diameter er 5¼ Gang større end dens Tykkelse. Solen skulde befinde sig en lille Smule til den ene Side af Skivens Midtpunkt. Antages det tillige, at Stjernernes indbyrdes Afstand er 16 Lysaar, vilde Lyset fra M.s yderste Partier bruge 7,000 Aar om at naa os. Da Herschel imidlertid senere erkjendte Uholdbarheden af de nævnte Forudsætninger og søgte gjennem Stjernernes Lysstyrke at danne sig en Mening om deres Afstande, kom han til den Slutning, at de fjerneste Partier af M., han kunde se i sit store Teleskop, vare dobbelt saa langt borte og endda ikke dannede dens Grænse. Ved Hjælp af Bessels Zoneiagttagelser og Herschels Stjernetællinger og ved at antage alle Stjerner omtrent lige lyse, kom W. Struve til det Resultat, at Stjernerne ikke blot tilsyneladende, men ogsaa virkelig, ere tættest samlede i M. Mädler anser den for et System af concentriske Ringe, nær hvis Midte vort Solsystem befinder sig. Af sin store Stjernekatalog slutter Argelander, at Stjernerne ogsaa inden for M. ere højst ulige fordelte, og Englænderen Proctor har af en Del omhyggelig fremdragne Kjendsgjerninger, deriblandt visse Stjernecomplexers fælles Egenbevægelser (star-drifts), draget den Slutning, at M. bestaar af en Mængde saadanne Stjernecomplexer, der vel alle ligge nærlig i samme Plan, men inden for denne højst uregelmæssig spredte. Om M. i Forhold til Universet s. Kosmogoni og Kosmologi.

Mænäder, d. s. s. Bacchantinder.

Mæonien, det ældste Navn paa Lydien.

Mær, en Hest, navnl. en Hoppe. Ordet bruges nu kun hos Almuen; i lav Tale som Skjældsord om et Fruentimmer, ogsaa „Nakkermær“. Jvfr. Marskal og Marstal.

Mærkedag, Dag, hvorfra hentes et Mærke, f. Ex. i Henseende til Vejrligets tilkommende Beskaffenhed, som „de 40 Riddere“, „Syvsoverdag“; historiske M. knytte sig til en epochegjørende Begivenhed, som 5 Juni osv.

Mærkesmand (oldn. merkismaðr), oprindelig Fanebærer (merki, d. e. Fane), havde at føre og forsvare Kongens Fane og havde paa Kongens Skib sin Plads i Forstavnen; i den senere organiserede norske Hird (s. d. A.) var han en af de fornemste Hirdstyrere og blev efterhaanden Overdommer i Hirden. Den sidste M. var Ogmund Sigurdsson (s. Hestbo), efter hvis Død (1320) Embedet for en kort Tid afløses af „Lagmanden i Kongsgaarden“ og derpaa forsvinder.

Mærs, den Platform, som omgiver Toppen af Masten paa de større Skibe; det hviler paa to stærke Egetræs Planker, boltede til Masten. M. tjener dels til at udspile Vanterne fra Stængerne ovenover, dels til Opholdssted for de Matroser, der stadig opholde sig paa Toppen af Masten, naar Skibet sejler (Topsgasterne).

Mæsk kaldes i Brænderierne den Blanding af Malt, Korn eller Kartofler og Vand, hvori der ved Diastasens Indvirkning paa Melstoffet dannes Maltose og senere ved dettes Gjæring Vinaand. Af den afgjærede M. bortdestilleres Vinaanden; det tilbageblivende kaldes Bærme ell. Spøl. Blandingsprocessen, hvorved Sukkerdannelsen sker, hedder Mæskning, Karrene, hvori den foregaar, i Almindel. „Formæskekar“, Gjæringskarrene i Almindel. „Mæskekar“. Mæskevarmer er et Apparat, hvori M. af økonomiske Grunde opvarmes noget ved Spildevarmen fra Destillationsapparaterne, førend den kommer paa de egentlige Destillationskjedler. S. ogsaa Øl.

Mæslinger (Morbilli), en acut, epidemisk optrædende, smitsom Infectionssygdom, der sjælden angriber et Individ mere end ĕn Gang. Den viser sig ved et Udbrud af spredte, røde, let ophøjede Pletter over hele Huden (først i Ansigtet), forudgaaet og ledsaget af Feber samt katarrhalske Tilfælde, især Snue, Hoste og Betændelse af Øjets Bindehinde. Naar Pletterne have været til Syne i et Par Dage, afblege de og efterfølges af en let, klidagtig Afskalning. Hele Sygdommen varer et Par Uger og er i Almindel. ikke farlig, hvilket den dog kan blive, dels ved den ondartede Charakter, som den undertiden antager i visse Epidemier, dels ved at fremkalde Kjertelsyge og Lungesvindsot. Smitstoffet indeholdes ikke alene i Blodet, Taarerne og den i Luftvejene afsondrede Slim, hvilke Vædsker fremkalde M. hos Sunde ved kunstig Indpodning, men vistnok ogsaa i Legemets Uddunstninger og kan fra disse optages i og forplantes ved sunde Menneskers Legemer og Klæder. M. smitte ikke blot, medens Pletterne ere til Stede, men ogsaa før de have vist sig, i hele Incubationsstadiet. 12—14 Dage forløbe i Almindel. imellem Smitstoffets Optagelse og Sygdommens Udbrud.

Mætning siges i Chemien at finde Sted, naar der til en Syre eller et surt Salt sættes saa meget af en Base eller et kulsurt Salt, eller omvendt til en Base eller et kulsurt Salt saa megen Syre, at der derved dannes et neutralt Salt, hvori hverken Syren eller Basen kæn-

ger ere kjendelige som saadanne. Dette Punkt kjendes i Almindel. paa, at Blandingen hverken farver blaa Plantestoffer røde eller røde blaa. Som Prøvemiddel anvendtes tidligere altid Lakmus, men nu hyppig forskjellige Tjærefarvestoffer, hvorved Farveforandringerne da ere andre. M. bruges ogsaa om Opløsningsmidler, naar man lader disse optage saa meget af det opløselige Legeme, som de ved en given Temperatur formaa. En saadan Opløsning kaldes da mættet (ved den givne Temp.). S. ogsaa **Overmættet Opløsning**. **Mætningscapacitet** kaldte Berzelius den Vægtmængde Ilt, som findes i den Vægt Base, der udfordres til at mætte 100 Vægtdele Syre; dette Tal er constant for hver Syre. Dog bemærkes, at Berzelius her regnede med Anhydrider af Baser og Syrer. Nu bruges Navnet M. sjælden og da synonymt med Basicitet. **Mætningspunkt**, s. **Dugpunkt**.

Mævius, s. **Bavius**.

Möbius, August Ferdinand, f. 17 Nov. 1790 i Schulpforte, blev 1816 extraordinær, 1844 ordinær Professor i Mechanik og Astronomi ved Universitetet i Leipzig samt Directeur for det derværende Observatorium; d. 26 Sept. 1868. Som Mathematiker udmærkede M. sig ved fine geometriske Afhandlinger, af hvilke navnlig hans „Der barycentrische Calcul" (1827) indtager en fremragende Plads ved sin originale Methode; hans „Hauptsätze der Astronomie" udkom 1874 i 6te Opl. — Hans Søn, **Theodor M.**, f. 22 Juni 1821, lagde sig tidlig efter Studiet af nordiske Sprog, blev 1859 Professor i dette Fag i Leipzig og 1865 forflyttet til Kiel. M., der nyder megen Anseelse for sine grundige Kundskaber i nordisk Sprog og Literatur, og som særlig har sysslet med Oldnorsk-Islandsk, har udgivet adskillige, særdeles fortjenstlige Arbejder over disse Emner, alle udmærkede ved den største Samvittighedsfuldhed i Behandlingen. Mærkes kan hans udtømmende Fortegnelse over oldnordisk Literatur, »Catalogus librorum Islandicorum et Norvegicorum ætatis mediæ« (Leipzig 1856), med et Tillæg „Verzeichniß" osv. (1880), „Altnordisches Glossar" (1866), Oldn. Læsestykker »Analecta Norræna« (2den Udg. 1877), adskillige Textudgaver, til Dels med tilhørende Fortolkning, saaledes »Edda Sæmundar hins fróða« (1860), Snorre Sturlasons »Háttatal« (Halle 1879—81), »Kormaks saga« (Halle 1886) m. fl. End videre skyldes ham den bedste hidtil udkomne danske Grammatik, „Dänische Formenlehre" (Kiel 1871).

Möbius, Karl August, f. 1825 i Eilenburg, blev 1868 Professor i Zoologi i Kiel (efter at have været Lærer ved Johanneum i Hamborg fra 1853) og forflyttedes 1887 til Berlin som Bestyrer af det zoologiske Museum. Det er især Havdyrene, M. har studeret („Fauna der Kieler Bucht", 1865—72), og han har ivrig virket for kunstig Østers- og Blaamuslinge-Avl, i hvilken Anledning han, støttet af Regeringen, foretog Studierejser til de franske og engelske Kyster, ligesom han deltog i Togter i Nord- og Østersøen som Medlem af Commissionen til de tyske Haves videnskabelige Undersøgelse, i hvis Beretninger han har bearbejdet flere Afdelinger af lavere Havdyr (1873—75).

Mødding, en Dynge Møg, især Kreaturernes, der samles til Gødning.

Mödling, Flække i Ærkehertugd. Østerrig neden for Enns, i et smukt Bjerglandskab, 1½ M. s. for Wien, med 7,000 J., jærnholdig Svovlkilde og Ruiner af et gammelt Bjergslot.

Mödruvellir, Navn paa to historisk bekjendte Gaarde, begge i Øfjord Syssel paa Islands Nordland, den ene Sæde for den i Sagaerne ofte omtalte Gudmund den mægtige, den anden, „M. i Hörgaadal", fra 1296 omdannet til et Augustinerkloster. 1788 bestemtes denne sidste Gaard til Bolig for Amtmanden over Nord- og Øst-Amtet, og efter en Brand 1826 byggedes der for ham et Stenhus, som efter den daværende Konge fik Navnet „Frederiksgave". Efter at denne Bygning 1874 var nedbrændt, tillodes det Amtmanden at tage Ophold i den nærliggende Kjøbstad Akerøre (Akureyri, Øfjord), og paa M. oprettedes nogle Aar efter Islands første Realskole.

Møen, en dansk Ø s. for Sjælland, hvorfra den skilles ved Ulv-Sund, ligesom den mod V. skilles fra Falster ved Grøn-Sund. M. danner med Smaaøerne Nyord, Kosterland, Bogø a. fl. Møenbo Herred under Præstø Amt, af Areal lidt over 4 □ M. med 15,079 J., hvoraf falder paa M. 3¼ □ M. med 13,555 J. (1880). Den er næst Bornholm den højestliggende af de danske Øer. Bakkerne danne dog ikke noget sammenhængende Hele, men adskilles ved betydelige Engdrag, der tyde paa, at den i Fortiden har udgjort flere Smaaøer. Fra Nordsiden trænger Stege-Nor sig dybt ind i Landet og deler det i to Dele, der kun forbindes ved en ¼ M. bred Landtange. Den herved afsondrede større, nordøstlige Del skilles atter ved et Eng- og Mosedrag med nogle Smaasøer i to Hoveddele, af hvilke den østlige kaldes **Høje-M.** og bestaar af parallele, stejle Bakker, der ere lodret afskaarne af Havet. De højeste Punkter her ere Aborrebjærget (450 F.) og Kongsbjærget (453 F.), og Klinterne ud mod Havet naa flere Steder op mod samme Højde. Hovedformationen er her Kridt, gjennemskaaret af parallele Flintlag. Det hele, smukt bevoxede Bakkeparti med de mod Havet brat affaldende, hvide Klinter danner et af Danmarks smukkeste Punkter og besøges derfor ogsaa meget i Sommertiden. Jordbunden saa vel her som paa Øen i det hele er særdeles frugtbar og fortrinlig dyrket. Paa Øen er Kjøbstaden Stege. — Møenboerne udmærkede sig 1658—59 ved den tapre Modstand, som de gjorde Svenskerne (jvfr. **Løvenhjelm**), indtil de til sidst maatte bukke under for Overmagten.

Møgel, s. **Møgle**.

Møgeltønder, Flække i Slesvig, ¼ M. v. for Tønder. 800 J. Ved Byen ligger Hovedgaarden Schackenborg. I M. Sogn ligger ogsaa Landsbyen Gallehus, hvor de bekjendte Guldhorn (s. d. A.) bleve fundne. — M. (d. e. Store-Tønder) var i ældre Tid, som Navnet viser, større end den nuværende, ½ M. østligere liggende Kjøbstad Tønder, som derfor ogsaa kaldtes Lille-Tønder.

Möglin, Landsby i den preussiske Prov. Brandenburg, 6 M. ø. n. ø. for Berlin, havde fordum et Landvæsensinstitut, stiftet af den bekjendte

Landøkonom Thaer 1806, og som 1819 gik over til at være Statsanstalt, men 1861 ophævedes.

Möhler, Joh. Adam, f. 6 Maj 1796, blev 1826 Professor i katholsk Theologi i Tübingen. Glødende Begejstring for den katholske Kirke, glimrende Begavelse som Videnskabsmand i Forening med grundigt Studium, ogsaa af Protestanternes Skrifter, gjorde ham til den katholske Kirkes ypperste Theolog i den nyere Tid. Allerede hans første Skrift „Die Einheit in der Kirche oder das Prinzip des Katholizismus“ (1825) godtgjorde dette. Derefter fulgte „Athanasius d. Große und die Kirche seiner Zeit im Kampfe mit dem Arianismus“ og endelig hans Hovedværk „Symbolik“ (1832 og ofte senere), det fortrinligste Arbejde i den katholske theologiske Literatur. M. søgte her med den protestantiske Videnskabs egne Vaaben at bekæmpe den protestantiske Kirkelære og ophøje den katholske. Derfor fremkaldte dette Skrift en stærk Bevægelse blandt Protestanterne, af hvis Modskrifter de af Nitzsch og Baur anses for de betydeligste. Paa Grund af det spændte Forhold til hans protestantiske Colleger i Tübingen modtog M. 1835 en Kaldelse til theol. Professor i München, hvor han døde 12 April 1838.

Møl (Tinea), smaa, fine, i Regelen svagt farvede, graalige Natsommerfugle, hvis Larver leve i Rør, som de ofte bære om med sig, og som de enten danne af Spind eller af de Gjenstande, hvoraf de leve. **Pelsmøls** (T. pellionella) Larve lever af Skin og Pelsværk, **Klædemøls** (T. sarcitella) i uldne Stoffer. Andre Former leve selskabelig i store Spind paa Træerne (Yponomeuta); nogle fortære Biernes Honning og Vox, andre leve i Korn, f. Ex. den saakaldte „hvide Kornorm“ (T. granella), atter andre i Mel eller Smør, eller æde Gange i Planternes Bladkjød.

Mölk, s. **Melk**.

Mølle i strængere Forstand er en til Kornarters Formaling indrettet Bygning med tilhørende Mechanisme, hvad enten denne bevæges ved Vind, Vand, Damp eller paa anden Maade. Imidlertid har Sprogbrugen vilkaarlig sat Navnet i Forbindelse med mangfoldige andre, med mechaniske Indretninger forsynede Etablissementer, som Barkmølle, Slibemølle, Oljemølle osv. De med M. dannede Forbindelser hentyde dels til det arbejdende Organs Beskaffenhed (Stampemølle, Valsemølle, Stenmølle), dels til den bevægende Kraft (Vandmølle, Vindmølle, Hestemølle, Dampmølle). **Møllestyld**, den Afgift, som en Fæstemøller maa betale af sin Mølle og den tilliggende Jord til Ejeren. **Møllestol**, et Slags Maskinvæv, som bruges til Vævning af ikke særdeles brede eller complicerede Baand; den bevæges med Hænderne og leverer paa én Gang indtil 40 Baand.

Mølle-Aa er Navnet paa flere Vandløb i Danmark, af hvilke de mest bekjendte ere Aarhus og Grejs Mølle-Aa i Jylland og Mølle-Aa i Sjælland, der danner Afløbet fra Furesø og s. for Skodsborg falder i Sundet. Vandet i denne benyttes som Drivkraft for talrige Fabriker.

Møller, Axel, f. 16 Febr. 1830 i Sjörup i Skaane, siden 1863 Prof. i Astron. og Directeur for Observatoriet i Lund, er mest bekjendt ved sin mesterlige Bearbejdelse af Fayes periodiske Komet, for hvilken han 1881 fik det engelske astron. Selskabs Guldmedaille.

Møller, Carl, f. 3 April 1844, tog Artium 1863 og skrev for Studenterforeningen adskillige dramatiske Arbejder, som senere gik over paa Folketheatrets Repertoire. Dels ene, dels sammen med andre har han leveret c. 40 originale eller bearbejdede Stykker til de kjøbenhavnske Privatscener, nogle af dem under Firmaet „Peter Sørensen“, hvilket betegnede hans Samarbejde med Vill. Faber (s. d. A.). 1884 udkom „Paa Farten“, der vandt saa meget Bifald, at den omfangsrige Bog i to Aar oplevede tre Oplag; den efterfulgtes af lignende, humoristisk gjengivne kjøbenhavnske Localbilleder under Titlerne „Mørupperne“, „Mit Album“, „Indenbys og Udenbys“, „Familieliv“ (1886), samt Landlivsbilleederne „Ny paa Egnen“ (1887).

Møller, Christen Christensen, f. 4 Febr. 1810 i Storvorde ved Aalborg, Husmandssøn, var allerede 1825—29 Hjælpelærer og derefter i to Aar Seminarist paa Snedsted Seminarium. 1831 blev han Lærer og 1833 Forstander for A. Stephansens Institut i Aalborg, men blev 1836 Forstander for Flakkebjærg Institut for forsømte Drenge og har styret dette med stor Dygtighed og rig Frugt i over et halvt Hundredaar. 1847 skrev han en Prisafhandling „om forladte Børns Opdragelse“, og 1848—49 var han Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling.

Møller, Erik Høyer, f. 28 Apr. 1818 i Skive, blev Student fra Viborg 1836 og theologisk Candidat 1842. I den første slesvigske Krig var han Feltpræst og var i denne Egenskab til Stede i Frederiksstad under Byens Belejring og Bombardement. Efter Fredsslutningen holdt han ud i sin Mission som Præst for de i tysktalende Distrikter garnisonerede danske Soldater, idet hele Strækningen mellem Fredriksort-Tønningen og Rendsborg-Slesvig — med 14 Kirker — betroedes til hans gejstlige Omsorg. 1857 blev han Garnisonspræst i Byen Slesvig, 1861 Sognepræst i Nordborg og ved Krigens Udbrud 1864 Feltpræst; han er nu Præst i Kjølstrup og Agedrup (Fyns Stift) samt Provst for Bjerge og Aasum Herreder. 1869—72 var han Folketingsmand. Som Forfatter har han vakt Opmærksomhed ved de meget læste og til Dels i flere Oplag udkomne Skrifter: „Præsten i Krigen“, „Tre af mine Venner“ og „Ellen“, skrevne under Betegnelsen „en gammel Feltpræst“.

Møller, Jakob Christian Johan Henrik **Gundelach**, f. 1797 i Aarhus, studerede Chirurgi, var først Reservechirurg ved chirurgisk Akademi og Frederiks Hospital, blev ved sin Hjemkomst fra en længere Udenlandsrejse 1830 Overchirurg ved Frederiks Hospital, 1831 extraord. Professor ved chirurgisk Akademi og ved dettes Nedlæggelse 1842 ord. Professor ved Universitetet, maatte 1844 tage sin Afsked fra Hospitalet paa Grund af Svagelighed og døde 1845. M. besad vel ikke nogen usædvanlig Begavelse, men udmærkede sig derimod ved en høj Grad af Udholdenhed og Nøjagtighed, der navnlig gjorde

ham til en fortræffelig Diagnostiker; særlig Fortjeneste har han indlagt sig ved at indføre den chirurgiske Klinik her i Landet. Megen Opsigt gjorde i sin Tid den literære Strid, hvori han indvikledes ved den af ham udgivne „Aarbog for det kongel. Frederiks Hospital", som underkastedes en maaske vel skarp og i alt Fald meget personlig Kritik af „3 Læger" (J. C. L. Bendz, A. G. Sommer og M. Djørup), hvorved der foranledigedes flere Svar og Gjensvar fra begge Sider.

Møller, Jens, Professor i Theologi ved Kjøbenhavns Universitet 1808—33 (tidligere Adjunct i Slagelse), f. 19 Marts 1779 i Karrebæk i Sjælland, d. 25 Nov. 1833. Ved Siden af Theologien dyrkede han Historie og Æsthetik og nød megen Anseelse som æsthetisk Kritiker. 1801 opnaaede han Accessit for en Besvarelse af Universitetets æsthetiske Prisspørgsmaal, 1802 Guldmedaillen for den philologiske Opgave og 1806 Videnskabernes Selskabs Guldmedaille for den historiske Opgave. 1813 disputerede han for den theologiske Doctorgrad. De fleste Frugter af hans mangesidige Forfattervirksomhed findes i de af ham udgivne Tidsskrifter: 1811—32 „Theologisk og nyt theologisk Bibliothek" (40 Bd.), 1832—33 „Tidsskrift for Kirke og Theologi" (4 Bd.), 1830—33 „Mnemosyne ell. Samling af fædrelandske Minder og Skildringer", særlig om Christian VI og hans Samtid (4 Bd.), 1814—17 „Historisk Kalender" udg. af Engelstoft og M., end videre i „Dansk Literaturtidende", som han redigerede 1830—33, efter at han lige siden 1811 havde skrevet Recensioner deri i en Mængde forskjellige Fag. M. var en af de vigtigste Medarbejdere ved den 1819 tilendebragte Revision af den autoriserede Oversættelse af det nye Test., og 1828 udgav han en ny Oversættelse fra Grundtexten af det gamle Test.s poetiske Skrifter, forsynet med Indledning og Anmærkninger (jvfr. A. Møller). I Kirkekampen mellem Rationalister og Orthodoxe vare hans personlige Sympathier paa de sidstes Side; men det laa ikke for ham at indtage et afgjort Standpunkt i en saadan Strid, og han lod sig derfor trods alle Tilskyndelser (navnlig fra Grundtvigs Side) ikke bevæge til at optræde activt imod Rationalisterne.

Møller, Jens Peter, dansk Landskabsmaler, f. 5 Oct. 1783 i Faaborg, uddannedes ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn under Abildgaards og Lorentzens Vejledning, rejste efter at have bestemt sig for Landskabsmaleriet udenlands 1810 med kgl. Understøttelse for tillige at lægge sig efter Restauration af Malerier og kom over Holland til Paris, hvor han især studerede Claude Lorrain, af hvis Billeder han copierede flere. 1814—15 rejste han tilbage til Danmark over Schweiz, hvis storartede Natur tiltalte ham saaledes, at mange af hans interessanteste Billeder netop ere tagne fra disse Egne. Skjønt han efter sin Hjemkomst endnu foretog et Par Rejser i Udlandet og snart i Norge, snart i Schweiz, hvortil han helst søgte tilbage, fandt nye Motiver til sine Malerier, var hans egentlige Opholdssted dog i Hjemmet, hvor han 1815 var bleven Medlem af Akademiet, Conservator ved den kongel. Malerisamling og senere (1834) Inspecteur ved det Moltkeske Galleri, i hvilke Embeder han forblev indtil sin Død 1854. Blandt hans Arbejder, der udmærke sig ved et flittigt og alvorligt Studium af Naturen og ved Sans for Farve, ere mange, blandt dem flere af hans bedste, i Privates Eje. Et Bevis paa hans varme Kjærlighed til Kunsten var den Friskhed, hvormed han endnu i sine sidste Aar studerede sig ind i Jyllands ejendommelige Hedenatur og gjengav den mere fri for Conveniens end hans ældre Billeder vare.

Møller, Johannes, lat. Mollerus, f. 1661, d. 1725, fra 1701 Rector ved Flensborg Skole, var en af de første, der samlede til den danske Literaturs Historie og skrev om den, skjønt endnu paa Latin. Fyrretyve Aars utrættelige Flid er anvendt paa hans »Cimbria literata«, som 1744 blev udgivet af Videnskabernes Selskab med en Fortale af Gram. Hans Levnedsbeskrivelse udgaves 1734 af hans Sønner; en af disse, Ole Henrik M., f. 1715, fra 1750 Rector i Flensborg, d. 1796, fortsatte det af Langebek og L. Harboe begyndte „Dänische Bibliothek" og traadte som Literærhistoriker i sin lærde Faders Fodspor.

Møller, Lars Otto, anset Præst og theologisk Forfatter af den grundtvigske Retning, f. i Dalsgaard Præstegaard 20 Febr. 1831, Student 1852, theologisk Candidat 1858, blev 1860 Capellan hos sin Fader i Gylling ved Horsens Fjord og 1870 Faderens Eftermand som Sognepræst der. Foruden nogle mindre Skrifter, hvori han kæmper for Udførelse i Livet af de af Grundtvig fremsatte Tanker om, hvorledes Skolegjerning bør øves („Skolegjerning" 1872, „Den danske Højskole i Sorø" 1878 o. fl.), samt et Par mindre Prædikensamlinger og et Par Smaaskrifter („Politik og Christendom" 1873, „Om Flertalsregimente" 1883), maa blandt hans Skrifter særlig mærkes: „Det faldne Menneskes Gjenfødelse og Fornyelse ved Daab og Nadver" (1870), „Det gjenopreiste Menneskes Tjeneste i Ordets Forkyndelse og Bekjendelse" (1877), „Den evangeliske Historie", I—II (1879), „Til Forstaaelse og Bedømmelse af Nutidens Fritænkeri" (1881) og „Gjenløsningen" (1884). I det sidste Skrift angreb han den kirkelige Forsoningslære og blev derfor Gjenstand for skarpe Angreb, som han søgte at imødegaa i „Om Forstaaelsen af nogle Skriftord" (1886). Medens disse sidste Skrifter kunde give ældre Theologer af den grundtvigske Retning, som f. Ex. Birkedal, Anledning til at tage Afstand fra ham, viste han i „Lyst Syn og Bibelstorm" (1887), at han ingenlunde var enig med Ny-Grundtvigianerne, over hvem han tvært imod med Kraft svang sin kritiske Svøbe.

Møller, Peter, norsk Pharmaceut, f. paa Røros 26 Apr. 1793, d. 27 Nov. 1869, tog pharmaceutisk Examen 1822 og var fra 1821 Provisor ved Svaneapotheket i Christiania, hvilket han 1829 overtog for egen Regning. Han deltog i Udarbejdelsen af »Pharmacopoea Norvegica« (1854) og var Medlem af flere kgl. Commissioner; men hans Navn er i Særdeleshed knyttet til en vigtig Forbedring ved Tilvirkning af Tran af Torskelever, som han fremkom med 1853, og fornemmelig til dens videre

Behandling til Medicintran, der er blevet en vigtig Udførselsartikel for Norge; et under hans Navn grundlagt Firma, der nu indehaves af hans Søn, og som har sit Hovedsæde i London, er et af de største i denne Forretning, der nu sysselsætter flere Fabriker i Norge.

Møller, Peter Ludvig, f. 18 Apr. 1814 i Aalborg, kom til Universitetet i Kjøbenhavn 1832, hørte først medicinske og siden theologiske Forelæsninger, men lagde sig dog især efter Æsthetik. 1840 udgav han et Bind „Lyriske Digte", og n. A. vandt han Universitetets Guldmedaille for en Afhandling over det æsthetiske Prisspørgsmaal om Smagen og Sansen for Poesi i Frankrig i de senere Tider (hvoraf Brudstykker trykktes i den af ham med Bidrag af forskjellige andre Forfattere 1845 udgivne æsthetiske Aarbog „Gæa"). 1842 gjorde han en Sommerrejse til Norge, der afgav Stof til Meddelelser i „Gæa" for 1846. Efter at have udfoldet en betydelig og talentfuld Virksomhed, især som Kritiker, i Blade og Tidsskrifter, samlede han 1847 et Udvalg af sine „Kritiske Skizzer fra 1840—47" samt største Delen af sine Digte under Titlen „Billeder og Sange" og tiltraadte derpaa, understøttet af et kongeligt Rejsestipendium, en Udenlandsrejse. 1848—50 opholdt han sig i Tyskland, hvor han leverede ikke faa Bidrag til Oplysning af de danske literære og politiske Forhold. Senere tog han fast Ophold i Paris. 1855 udgav han under det pseudonyme Navn Otto Sommer et Bind Digte, „Løvfald", og 1858 det med Universitetets Guldmedaille lønnede, interessante Arbejde „Det nyere Lystspil i Frankrig og Danmark". Han døde i Rouen 5 Dec. 1865. Adskillige efterladte mindre Arbejder ere efter hans Død blevne offentliggjorte.

Møller, Rasmus, f. 28 Sept 1763 i Stoustrup ved Fredericia, Søn af en Bonde, tog 1784 philologisk Embedsexamen med Udmærkelse og blev 1786 theol. Cand. 1791 blev han Sognepræst i Aldum, 1796 i Jellinge, 1802 i Kjøbelev, 1820 Stiftsprovst i Laaland-Falsters Stift og 1831 Biskop der. D. i Maribo 9 Nov. 1842. Som Forfatter blev han bekjendt ved en Række Oversættelser af latinske Klassikere og især ved „Vejledning til en andægtig og forstandig Læsning af det nye Testamente" (1820), et tilsvarende Arbejde over det gamle Test. i 2 Bd. (1826) samt „Det gamle Testamentes poetiske og prophetiske Skrifter, efter Grundtexten paa ny oversatte og med Indholdsfortegnelse samt Anmærkninger forsynede". De poetiske Bøger vare behandlede af Prof. theol. Jens Møller, de prophetiske af M. (1828—30). 1831 udgav han et lignende Arbejde over „Samtlige Apostles Breve" og derefter udgav han en Række udførligere „Forklaringer", over Evangelierne 1835, Apostl. Gjern. 1837, samt Pauli Breve til Korinthierne, Galaterne, Timotheus og Titus (1839—42). Desuden skrev han en Del Afhandlinger i forskjellige Tidsskrifter. M. var to Gange gift; i sit første Ægteskab var han Fader til Poul M. M., ved sit andet Ægteskab blev han Stiffader til Chr. Winther. — **Poul Martin M.**, f. 21 Marts 1794, er trods det forholdsvis ikke store Omfang af hans Forfattervirksomhed en af dette Aarh.s betydeligste og selvstændigste danske Forfattere. Faderen ledede Sønnens Undervisning i Barndomsaarene, indtil hans Uddannelse senere fuldbyrdedes i Nakskovs og Nykjøbings lærde Skoler; 1812 dimitteredes han til Universitetet og studerede Theologi. I de literært bevægede Aar, i hvilke hans Studentertid faldt, tog M. levende Del i Kampen mellem Baggesen og Oehlenschlägers Tilhængere, til hvis trofasteste han hørte, ligesom han var en af de mest begavede og produktive iblandt dem; han var Medlem af „Tylvten" og skrev mod Baggesen bl. a. Parodien „Om Jenses Lidenhed", mod Grundtvig det vittige og i Tonen godt holdte „Himmelbrev". Fra dette Tidsrum, der grupperer sig om Aaret for hans theologiske Embedsexamen 1816, hidrører ligeledes Fortællingen „Eyvind Skaldaspiller" og en Digtsamling, indeholdende flere af hans fortrinligste Digte. Foruden Poesien tiltrak ogsaa den klassiske Philologi sig hans Interesse; han havde i et Skoleprogram meddelt Prøver af en Oversættelse af Odysseen og besluttede nu for at vinde Ro og Tid til et mere indtrængende Studium af den antike Literatur at tage med en Chinafarer som Skibspræst. Fra denne Rejse, der tiltraadtes i Efteraaret 1819 og varede henved to Aar, skrive sig hans „Optegnelser paa en Rejse til China" og Digtet „Glæde over Danmark", samt nogle Sonetter, der ligesom adskillige af hans tidligere Digte røbe, hvor tilgængeligt hans Hjærte var for Indtrykkene af kvindelig Ynde og Skjønhed, hvad der havde voldet og vedblivende voldte ham ikke faa Skuffelser, til Dels med en dyb og alvorlig Indflydelse paa hans Stemning. Efter sin Hjemkomst skrev han for den nylig (1820) stiftede Studenterforening, i hvis Liv han tog virksom Del, de ypperlige Sange „Hvad er imod Studentens Kaar St. Peders Hat" og „Hel sjælden rørtes Bog og Pen". Paavirket af Walter Scott fattede han midt imellem philologiske og philosophiske Studier Planen til en fædrelandshistorisk Roman fra Reformationstiden, der dog senere omarbejdedes til en Nutidsfortælling, af hvilken der desværre kun existerer det ypperlige Fragment „En dansk Students Æventyr". 1822 blev M. Adjunct ved Metropolitanskolen som Lærer i Latin og Græsk og skrev i denne Egenskab for Skolens Aarsprogram en latinsk Afhandling „Om den Guderne af de gamle tillagte Misundelighed", ligesom han 1825 udgav en Oversættelse af Odysseens 6 første Bøger. En lille Afhandling om „Populære Ideers Udvikling" i Forbindelse med den oven for nævnte philologisk-philosophiske Monographi viser, hvorledes han mere og mere droges fra det philologiske over mod det philosophiske Studium, i hvilket han arbejdede saa grundig, at han 1826 kaldtes til Lector i Philosophien ved Christiania Universitet. I Norge fortsattes disse Studier, saa at Poesien i dette Tidsrum kun er betegnet med det mindre betydelige dramatiske Arbejde „De opdigtede Historier", som fandtes blandt hans Papirer efter hans Død og opførtes paa det kongel. Theater. For øvrigt hører Opholdet i Norge til de tristeste Episoder i hans Liv, fordi han i den endnu lille Universitets- og Hovedstad savnede de befrugtende literære og

videnskabelige Paavirkninger, som han var vant til i Kjøbenhavn; han modtog derfor 1831 med Glæde en Kaldelse til Kjøbenhavns Universitet som Professor i Philosophi. Her ramtes han af den Sorg at miste sin Hustru efter kun saa Aars Ægteskab (han var bleven gift 1827); 1836 giftede han sig anden Gang. Trods en anstrængende Virksomhed baade som Professor og som Timelærer fik han dog Tid til adskillige betydelige Arbejder af kritisk, philosophisk og poetisk Natur (Kritiker i „Maanedsskrift for Literatur“, „Tanker over Muligheden af Beviser for Sjælens Udødelighed“, Digtene „Kvnnen“ og „Kunstneren mellem Oprørerne“), men en tiltagende asthmatisk Svagelighed nedbrød den ellers stærke og kraftig byggede Mands Sundhed saa skaanselsløst, at han døde allerede 13 Marts 1838, kun 44 Aar gl. Hans Skrifter ere, samlede i 6 Bind, udkomne i 3 Udgaver og indledede med en fortræffelig biographisk Skildring af deres Forfatter ved F. C. Olsen; 1873 udkom de end videre i et af Chr. Winther besørget Udvalg. Kjendemærket for M.s Digtning og Tænkning saa vel som for hans hele Personlighed er en uantastelig Sundhed og Djærvhed, parret med en Humor, der ofte fremtræder i robuste Former. Hans Stil er klar og kraftig og gaar ligesom hans poetiske Opfattelse Virkeligheden og Livet selv nærmere, end Tilfældet er hos de fleste af Periodens Digtere.

Møllerianere, s. Luthersk Missionsforening.

Möllhausen, Balduin, tysk Forfatter, f. i Bonn 27 Jan. 1825, oplærtes i Landvæsenet, men gik 1849, dreven af Vandrelyst, til Nordamerika, hvor han deltog i tre forskjellige Expeditioner til de forenede Staters vestlige Egne, snart som Naturforsker og Jæger, snart som Tegner og Topograph, og bl. a. tilbragte næsten et halvt Aar blandt Omaha-Indianerne; siden sin sidste Hjemkomst til Europa (1858) har han levet i Potsdam som Custos ved de derværende kongelige Bibliotheker. Sine rige Oplevelser og Indtryk har han udbyttet dels i to Rejseværker, „Tagebuch einer Reise vom Mississippi nach den Küsten der Südsee“ (1858) og „Reisen in das Felsengebirge Nordamerikas“ (2 Bd., 1861), dels i en lang Række Romaner og mindre Fortællinger, altid fængslende ved livlig Handling og dygtige Naturskildringer, som „Der Halbindianer“ (1861), „Das Mormonenmädchen“ (1864), „Der Meerkönig“ (1867), „Der Piratenlieutenant“ (1870) o. m. fl.

Mölln, gammel Stad i Hertugd. Lauenburg ved Mölln-Søen, 1 M. s. f. v. for Ratzeburg. 4,000 J. Man viser her Till Uglspills Grav; han skal være død i M. 1350. — Ved M. stod i Jan. 1225 et Slag imellem de danske og Nordtyskerne, i hvilket den danske Rigsforstander Grev Albert af Nordalbingien blev fangen.

Mölndal, Landsby i Sverige, Vestergötland, c. ¼ M. (5 Kilom.) s. for Göteborg, ved Mölndalsaaens Udløb af Stensjön; c. 4,000 J. Betydelige Spinderier, Væverier m. fl. Fabriker.

Mömpelgard, s. Montbéliard.

Møn, norsk Møne, Mønning, Tagryg paa en Bygning; deraf Mønaas ell. Mønsaas, den øverste Langbjælke under Taget.

Mönch, et af de høje Bjerge i Berner-Alperne i Schweiz, n. for Rhônedalen mellem Jungfrau og Eiger. 13,076 F. højt.

Mønje, s. Bly.

Mønsted, s. Daugbjerg.

Mönsterås, Flække i Sverige ved en Fjord af Calmar-Sund; c. 1,200 J. Bankkontor, Sparekasse, Skibsværft. Udførsel af Trævarer.

Mønt (af lat. moneta), Metalstykker med et Præg, der som oftest angiver deres Værdi. Denne plejer ved større M. at svare til Metalværdien; i modsat Fald faa de som Repræsentativ en garanteret Værdi, for at de kunne bruges som Penge, om end med vexlende Cours. Til M. bruges Guld, Sølv, Nikkel, Kobber og Bronze; Platin brugtes i Rusland 1828—44. Guld og Sølv legeres med Kobber for at modstaa Slid; Guld bruges af 21—23⅓ Karat, Sølv til store M. 14—15lødigt, til Skillemønter, for ikke at blive for smaa, ned til 3lødigt. Vægten angives ved det Antal, som gaar paa en Vægtenhed (kølnsk Mark, Gram), og der skjelnes imellem Bruttovægten (Skrot) og Netto- ell. Finvægten (Korn), der alene tager Hensyn til det ædle Metal. Tidligere toges Møntskat af alle M., idet Møntomkostningerne dækkedes ved en Forskjel i den reelle og den angivne Værdi. Kun paa Skillemønt er der nu en stor Møntskat; saaledes udmøntes 1 Kilogr. Bronze til 500 Øre. Paa Mønten skjelner man mellem Forsiden (Adversen) med Billed eller Navnechiffre, Bagsiden (Reversen) som oftest med Vaaben og Værdi, og endelig Randen, der skal beskytte Præget og hindre Beskæring og derfor bør være forsiret. For at lette Prægningen maa Præget være nogenlunde fladt; Grundfladen (Spejlet) er undertiden lidt hul, for at Randen lettere kan springe frem for Præget. — Forinden man begyndte at udmønte Metal i Penge, til en bestemt Værdi, benyttedes navnlig Sølv og Guld som Betalingsmiddel efter Vægt. Dette var Tilfældet overalt, ikke blot i de sydlige Lande, hvor møntede Penge først kom i Brug, men ogsaa hos de barbariske Folkeslag i Vest- og Nordeuropa. Det er tvivlsomt, hvorvidt den græske Ø Ægina eller Lydien i Lilleasien har Æren af at være Stedet, hvor der først sloges M., i Begyndelsen af det 7de Aarh. f. Chr. Pengeudmøntning indførtes i det følgende Aarh. i Ægypten og naaede ligeledes til de græske Kolonier i Italien, hvor den snart strakte sig videre over Halvøen. Med de romerske Legioner førtes Brugen af møntede Penge videre ud i Europa, til Spanien, Tyskland og Frankrig. I det 6te Aarh. e. Chr. bleve de første M. slagne i England. Kjendskabet til et ordnet Møntvæsen hjembragte de skandinaviske Folk fra Togene til England, og i Beg. af det 11te Aarh. sloges de første M. i de nordiske Lande. Den ældste danske M. er præget under Svend Tveskjæg i Lund, den ældste norske under Olaf d. hellige. **Møntconvention**, en Overenskomst mellem flere Stater om Fællesskab i Mønt, saa at ikke blot Møntfoden (s. nedenf.) er den samme, men de forskjellige Staters Mønter frit kunne coursere i samtlige Conventionslande. De mest bekjendte og vigtigste M. ere 1) M. af 24 Jan. 1857 imellem de forskjellige tyske Lande og

Østerrig, hvorved en „Vereinsthaler“ blev fælles Møntenhed; denne M. er nu bortfalden ved den nye tyske Møntlov; 2) M. af 23 Dec. 1865 imellem Frankrig, Belgien, Schweiz og Italien, hvorved 1 Franc, 5 Gram Sølv, $\frac{9}{10}$ f., blev fælles Møntenhed, medens dog selve Franc'en blev udmøntet med ringere Værdi, saa at først 5=Francsstykker udmøntedes med fuldt Værdihold; denne M. er senere dels udtrykkelig, dels factisk tiltraadt af flere andre Lande, navnl. Spanien og Grækenland; 3) M. af 27 Maj 1873 (ratificeret 21 Juni, bekjendtgjort 26 Juni) imellem Danmark og Sverige, hvorved begge Riger „antage Guld som Grundlag for et fælles Møntsystem med Benyttelsen af Sølv og ringere Metal som Skillemønt“ (Art. I), saaledes at „der skal være to for Rigerne fælles Hovedmønter. Den ene udmøntes saaledes, at 248 Stykker indeholde et Kilogram fint Guld; den anden saaledes, at 124 indeholde et Kilogr. f. G. Tiendedelen af førstnævnte Mønt eller Tyvendedelen af sidstnævnte skal være den fælles Regningsenhed og hedder 1 Krone. Kronen deles i 100 Ører“ (Art. II). „Guldmønterne udpræges af Møntguld, som er en Legering af 90 Vægtdele f. G. med 10 Vægtdele Kobber. Altsaa skal den Guldmønt, som indeholder 10 Kroner, veje 4,4803 Gr. og den, som indeholder 20 Kroner, 8,9606 Gr.“ (Art. III). Denne M. blev 16 Oct. 1875 tiltraadt af Norge ved en særlig Tillægsconvention. **Møntfabrikation.** Guld og Sølv indsmeltes i store Blyants= ell. Smeddejærnsdigler. Metallet legeres, omrøres og proberes (s. d. A.), hvorved er indrømmet en vis, meget ringe Afvigelse (Tolerance, Remedium) fra den bestemte Gehalt til begge Sider. Det udstøbes derpaa til stangformede Barrer (Tene), der udvalses til smalle Strimler af Møntens Tykkelse. Ved Kobber, der indkjøbes som Plader, klippes Strimlerne ud af disse. Disse Strimler „justeres“ for at faa den rette Tykkelse ved nøjagtige Valser, helst korte og af Støbestaal. Af Strimlerne udhugges Blanketter, der maa justeres (s. d. A.), de store stykkevis, Skillemønt alene i Partier („Poster“). Randen dannes dels i et Randeværk, dels ved Prægning i Ring, forskjelligt efter Randens Beskaffenhed. Randeværket bestaar som oftest af retlinjede Randejærn med en Fordybning i Kanten. De bestes parallelt, og herimellem føres da Blanketten, derved at det ene Randejærn bevæges frem og tilbage. Blanketten, der er lidt større end Afstandene mellem Randejærnene, bliver herved trykket saaledes, at den faar en optrykket Rand. Skal Randen forsynes med Rifler eller Indskrift, sker dette som oftest under selve Prægningen, idet Riflerne eller Indskriften da anbringes i den Ring, i hvilken Blanketten ligger under Prægningen. Efter en Rensning præges Mønterne derpaa mellem to hærdede Staalstempler paa For= og Bagsiden og samtidig i en Staalring for Randens Vedkommende. Under Prægningen sker Omskiftningen af Blanketterne ved Hjælp af en mechanisk Tilbringer, der lukket fører en Blanket hen paa Understemplet og gaar aaben tilbage. Den i ældre Tider brugte Fremgangsmaade var ganske simpel. Mellem to Stempler, af hvilke det nederste var fastsiddende, medens det øverste var løst og holdtes i Haanden, lagdes Blanketten, som modtog sit Præg ved et eller flere Hammerslag paa det øverste Stempel. **Møntfod** (étalon, standard, Währung) betegner dels det Metal, der er benyttet til Værdimaaler i et Land, dels særlig den Mængde af dette Metal (dens Vægt af en vis Finhed), der da udgjør Møntenheden. M. i Danmark og Norge har saaledes efterhaanden været Speciesdaleren, Courantdaleren, Speciesdaleren, Rigsbank= ell. Rigsdaleren og Kronen. Efter at Speciesdaleren indtil 1695 havde været M., udprægedes i Følge Reglement af 4 Maj 1695 i Danmark, Norge og Holsten 11⅓ Courantrigsdaler af en Mark fint Sølv kølnsk Vægt; 1788 indførtes Speciesmøntfoden i Slesvig og Holsten, saa at 100 Species, hvoraf 9¼ udprægedes til 1 Mark f. Sølv, sattes lig 125 Rd. Courant under Navn af slesvig=holstensk Courant; 1791 bestemtes, at ogsaa i Danmark og Norge 100 Species skulde være lig 125 Rd. dansk Courant (i Stedet for som tidligere 122½). Ved Frdn. af 5 Jan. 1813 indførtes Rigsbankmøntfoden, hvorefter der af Hovedmønterne udpræges 18½ Rd. af 1 Mark f. Sølv til en Lødighed af 14 ell. $\frac{875}{1000}$. Benævnelsen forandredes 1854 til Rigsmøntfod, og Angivelsen af Courantværdien paa selve Mønten bortfaldt. Ved Lov af 23 Maj 1873 blev Kronemøntfoden bestemt at skulle være den gjældende senest fra 1 Jan. 1875; herved blev Guld M., og M. blev navnlig fastsat saaledes, at det tidobbelte af Møntenheden skal være en Guldmønt, der vejer 4,4803 Gr., $\frac{9}{10}$ f. Guld (jvfr. **Møntconvention**). I Norge benyttedes i Henhold til Lov af 14 Juni 1816 Speciesmøntfoden, hvorefter 9¼ Specie af 14lødigt Sølv udprægedes af 1 kølnsk Mark f. Sølv, men ogsaa her er nu Guld M. (s. **Møntconvention**). I Sverige indførtes efter Frdn. af 1 Sept. 1664 en Speciesmøntfod, hvorefter 9,1006 Species af Finhed 14 Lod 1 Gr. udprægedes af 1 kølnsk Mark f. Sølv eller til en Værdi af 2 Rd. 3,1 Sk. dansk Rigsm. 1777 forandredes denne Species lidt i sin Værdi, idet 9,0984 Species af Finhed 14 Lod 1 Gr. udprægedes af 1 kølnsk Mark f. Sølv, altsaa af Værdi 2 Rd. 3,2 Sk. dansk Rigsm. Møntloven af 3 Febr. 1855 indførte en Rigsmøntfod, hvorefter 36,8761 Rigsdaler Rigsmønt af Finhed 12 Lod udprægedes af 1 kølnsk Mark f. Sølv eller af Værdi 48,4 Sk. dansk Rigsm. Om Møntconventionen af 27 Maj 1873 s. **Møntconvention.** Om M. i de andre Stater er under hver af disse sagt det fornødne. **Møntforfalskning**, Udprægning ell. Udstøbning dels af Mønter af uædelt Metal, dels af Mønter af ringere Vægt eller Lødighed end de lovbestemte. Denne Forbrydelse udføres nu kun af Private, men i tidligere Tid var det ikke usædvanligt, at ogsaa Staten gjorde sig skyldig heri for derved at skaffe sig en Indtægt. Man bedrog Undersaatterne, som maatte modtage Mønterne til den nominelle Værdi af Staten, men som ikke kunde benytte dem i Omsætningerne med Udlandet; ogsaa i de indenlandske Omsætninger gjorde det virkelige Forhold sig snart gjældende, saa at Mønterne kun modtoges til deres reelle, ikke til deres nominelle Værdi.

En egen Art M. bestaar i at eftergjøre sjældnere, antike Mønter, hvorved Samlere bedrages. **Møntmester.** I ældre Tider forestod M. ikke alene Blandingen af det til Udmøntning bestemte Metal, men ogsaa Møntstemplernes Udarbejdelse og Pengenes Udmøntning. Han besørgede end videre den nye Mønts Udgivelse og Ombytning mod ældre eller fremmed Mønt og havde særligt Privilegium paa at drive Pengevexelforretninger. M. var en meget betroet Mand og indtog en anset Stilling, men var tillige undergivet strænge Straffebestemmelser i Tilfælde af Uredelighed eller Uorden. I vore Dage forestaar M. Pengenes Udmøntning, hvortil Stemplerne udarbejdes af Medailleuren, medens Metallets Blanding sker under Tilsyn af Møntguardeinen. **Møntregale,** Statens udelukkende Ret til at slaa Mønt. I Middelalderen besad ogsaa Biskopperne, flere Byer osv. denne Ret, men den tilkommer nu kun Statens Overhoved. **Møntsamlinger,** s. Numismatik.

Mørbrad, det Kjød paa Stude, Svin o. a. Kreaturer, som sidder under Højribbene.

Mørch, Otto Andreas Lowson, bekjendt dansk Conchyliolog, f. i Lund 1828, d. i Nizza 1878, arbejdede fra 1844 under Beck ved Christian VIII.s Samling, fra 1847 ved Universitetsmuseet og ved de forskjellige Bløddyrsamlinger, der senere forenedes under det nuværende zoologiske Museum, samt ved det mineralogiske Museum. Til forskjellige Tidsskrifter sendte han mangfoldige større og mindre Bidrag, mest af art-beskrivende og systematisk Indhold, og forfattede fra sin tidlige Ungdom Kataloger over private Conchyliesamlinger, af hvilke nogle have Betydning for Museerne, saaledes: »Catalogus Conchyliorum quæ reliquit Comes de Yoldi« (1852—53). Af M.s faunistiske Arbejder anføre vi: „Fortegnelse over de i Danmark forekommende Land- og Ferskvandsbløddyr“ (1863; Tillæg 1864), »Synopsis Molluscorum marinorum Daniæ« (1871) og Fortegnelser over Forsteningerne i Danmarks tertiære og Grønsandsdannelser samt Bornholms Kridtformation (1874—76).

Møre, Kystland (af oldn. marr, Hav), brugtes i Middelalderen ofte som Fællesnavn for Kystlandskaberne mellem Stat og Throndhjemsfjorden, det nuv. Romsdals Amt: Søndmøre, Romsdal og Nordmøre; ligeledes var og er det endnu Navn paa den sydlige Del af Calmar Län i Sverige, Kystlandet af Småland over for den sydlige Del af Øland.

Mører ell. Moirer, lat. Parcer (af gr. *μοῖρα*, Del, Skæbne), Skæbnens Gudinder. Homer nævner snart én M. (s. Fatum), snart flere, men uden særlige Navne. Hesiodos nævner 3, Klotho, Spindersken, Lachesis, den, der tildeler Menneskene deres Lod, og Atropos, den uafvendelige. De ere Døtre af Natten eller af Zeus og Themis.

Mörike, Eduard, tysk Digter, f. 1804 i Ludwigsburg, studerede siden 1822 Theologi i Tübingen, men hans æsthetiske Interesse førte ham bort fra dette Studium. Imidlertid levede han fra 1827 som Hjælpepræst paa forskjellige Steder i Württemberg til 1834, da han fik et Sognekald ved Weinsberg, hvorfra han imidlertid 1843 trak sig tilbage, dels paa Grund af Sygelighed, dels maaske paavirket af sine Ungdomsvenner Strauß's og Vischers Anskuelser. Resten af sit Liv tilbragte han for største Delen i Stuttgart; d. 1875. M.s første Værk er den stærkt romantiske Roman „Maler Nolten“ (1832); derefter fulgte Digte (første Gang udk. 1838) og Fortællinger (bl. a. „Mozart auf der Reise nach Prag“), fulde af den for Schwaberne ejendommelige inderlige Natursympathi og det varme Gemyt, forbundne med et fint humoristisk Træk. Yndelige ere hans Folkelivsskildringer fra Schwaben, som „Idylle vom Bodensee“ (1846) og „Das Stuttgarter Hutzelmännlein“ (1853); desuden har han digtet Operatexter, ligesom hans musikalske Form har gjort hans Sange og Ballader velkomne for Componisterne.

Møris, hos de græske Forfattere en gammel ægyptisk Konge, der lod den bekjendte Mørissø (s. Birket-el-Kerun) udgrave. Men denne Sø blev gravet af Amenemha III, der regerede c. 2,150 f. Chr. Af hans andet Navn Ma-n-ra eller Mara og af det ægypt. Ord meri, der betyder Sø, opstod det græske M. som Navn baade paa Søen og paa Kongen, der lod den grave.

Mörk, Jak. Henr., svensk Forfatter, f. 1714, maatte efter Forældrenes Død i nogen Tid beskæftige sig med Handelen, men kom senere til at studere og blev 1734 Student i Upsala. Han var imidlertid nødt at ofre en stor Del af sin Tid til Informationer og kunde derfor først 1743 lade sig ordinere til Præst. Forinden havde han i Samarbejde med A. Törngren udgivet Begyndelsen af en moraliserende Heltesaga i Fénelons Genre, »Adalriks och Gjöthildas äfventyr« (1742—45), hvilket Arbejde, som blev meget beundret, 1743 skaffede ham Kaldelse til et Pastorat. Senere skrev han en romantiseret Martyrlegende, »Thecla eller den bepröfvade trones dygd« (1748—58), en Samling Charakterskildringer efter Labruyères Maner, »Målningar på menskliga sinnen« (1754), et større Digt »Enigheten« (1757) o. m. D. 1763. M. var Sveriges første egentlige Romanforfatter; hans prosaiske Arbejder udmærke sig ved Sprogets Velklang.

Mørkemose Bjerg, en Bakke i Sjælland, 1 Mil s. for Holbæk, 335 F. høj, med vid Udsigt.

Mørk-Hansen, Mouritz, s. Hansen, M. Mørk.

Mørkhingst, d. s. s. Besaaningshingst.

Mörner, en tidligere i Brandenburg bosiddende adelig Slægt, som i Slutn. af det 16de Aarh. ved Otto Helmer og Stellan Otto M. kom til Sverige, hvor de bleve Stamfædre for hver sin Slægtlinje. Den ældre, siden 1652 friherrelige Slægtlinje, M. af Tuna, uddøde 1824; den yngre Linje bestaar endnu i en adelig, en friherrelig og en grevelig Gren. **Carl M.** af Tuna, f. 1755, var Artillericapitain, da han 1788 blev ansat som Cavaler hos Kronprinsen, senere Gustav IV Adolf, for hvem han 1794 af Formynder-Regeringen udnævntes til Vicegouverneur. Af Gustav IV Adolf fik han 1802 grevelig Værdighed og blev 1808 udnævnt til Generalmajor. Efter Revolutionen 1809 gjorde han en Tid Tjeneste som Chef for Hæren i Pommern, blev 1812 General samt

Overstatholder i Stockholm og var Landmarschal ved Rigsdagen 1815. Som Feltmarschal blev han i Aug. 1816 Rigs-Statholder i Norge, hvor han ved sit ligefremme, velvillige Væsen i det hele gjorde sig vel lidt, men afgik allerede i Oct. 1818. Derefter levede han som Privatmand i Sverige; d. 1821. — **Carl Gust. M.** af Morlanda, Friherre, f. 1658, d. 1721 som Præsident i Göta-Hofret, deltog i Krigen med Danmark under Carl XI, i Franskmændenes Felttog i Flandern under Luxembourg, samt i Carl XII.s første Felttog paa Sjælland, i Lifland og i Polen, havde derefter som Generalgouverneur i de vestlige Provinser Tilsyn med Forsvarsvæsenet ved Grænsen mod Norge og blev 1717 Feltmarschal; han fik 1716 grevelig Værdighed. — En af hans Sønnesønssønner, Grev **Adolf Gdr. M.**, f. 17 Juli 1773, blev i en Alder af 9 Aar Fændrik ved Livgarden, men valgte senere den diplomatiske Bane, blev 1795 anden Secretær i Cabinettet for de udenrigske Anliggender samt ved Siden deraf 1796 Cavaler ved Hoffet, men afskedigedes fra disse Stillinger paa Grund af sin Optræden ved Rigsdagen 1800. Han levede derefter ubemærket paa sine Godser, indtil han ved Rigsdagen 1809 optraadte som et af Ridderhusets dygtigste og mest virksomme Medlemmer. Efter at han dernæst i de nærmest følgende Aar havde gjort sig bemærket ved statsvidenskabelige Afhandlinger i den periodiske Presse, optoges han 1812 i Regeringen som Statssecretær for Handels- og Finans-Anliggenderne, var som saadan en af de 6 svenske Commissærer ved Underhandlingerne 1814 med det norske Storting, blev 1815 Statsraad og gjorde fra 1837 Tjeneste som Statsminister for de udenrigske Anliggender; 1818 optoges han i det svenske Akademi; d. 30 Jan. 1838. — Grev **C. Gust. Hjalmar M.**, f. 7 Maj 1794 i Stockholm, var Militær og opnaaede Ritmesters Rang, men var samtidig Kunstner. For at uddanne sine kunstneriske Anlæg rejste han 1816 til Frankrig og Italien, besøgte 1830 England og gik derfra til Paris, hvor han døde 14 Sept. 1837. Han har paa Rosendal udført en Frise med Emner fra den svenske Historie og malet adskillige Slagstykker; men sin egentlige Styrke havde han i Caricaturtegning og Folkelivsskildring, hvor han forener genial Humor med en correct Udførelse. Bekjendte ere hans »Carnevale di Roma«, hans „Folkescener fra Neapel" og „Contrasterne", samt hans Billeder af det svenske Folkeliv. — Friherre **Carl Otto M.**, f. 1781, var Lieutenant, da han i Juni 1810 sendtes som Courer til Paris med Brev fra Carl XIII til Napoleon I, hvori anholdtes om, at denne vilde godkjende Hertugen af Augustenborgs paatænkte Valg til svensk Tronfølger. M., som selv var overtydet om, at under de daværende Forhold vilde Valget af en fransk Marschal være til Held for Sverige, henvendte sig da, efter Samraad med to franske Officerer, paa egen Haand og uden det svenske Ministeriums Vidende, til den daværende Prins af Ponte-Corvo, for at forvisse sig om dennes Tilbøjelighed til at modtage Valget. Herved gav han det første Stød til og virkede ved Hjemkomsten, efter at have vundet et Par af Regeringens Medlemmer for sin Plan, yderligere for Prinsens Valg. 1811 blev M. ansat som Adjudant hos den senere Carl XIV Johan og forfremmedes til Oberst, inden han 1826 tog Afsked fra Militærtjenesten; han levede senere, skjønt Kongen gjentagne Gange betalte hans Gjæld, under stadigt økonomisk Tryk, var 1829—41 Toldforvalter i Nærheden af Stockholm og døde 1868. Han har skrevet en »Kort berättelse om ursprunget till thronföljarevalet i Örebro 1810« (1829 og i omredigeret Form 1834) samt »Några ord om första tanken och ursprunget till Bernadottes kallande till Sveriges kronprins, uppsatte 1853« (ikke offentliggjorte).

Mörs ell. **Meurs**, Stad i den preussiske Rhinprov., 5 M. s. for Wesel, med 4,000 J., fordum Hovedstad i et lille Fyrstendømme.

Mørtel, den Blanding af Kalk, Tilslag (s. disse A.) og Vand, hvormed Fugerne i Murværk udfyldes, og som forbinder Stenene til en sammenhængende Masse. For at opfylde denne sin Bestemmelse maa M. have den Egenskab at binde til Stenene og efter nogen Tids Forløb at blive fast (hærdne). Efter Tilslagets Beskaffenhed kaldes M. enten **almindelig M.** (Luftmørtel, Murkalk) eller **hydraulisk M.** (Vandbygningsmørtel). Luftmørtel, der dannes af læsket Kalk og almindeligt Tilslag, hærdner efter nogen Tids Forløb i Luften, idet Kalken med Luftens Kulsyre danner nopløselig kulsur Kalk; men den kan ikke benyttes under Vand eller paa fugtige Steder, da den friske M. udblødes af Vandet. Her maa man da anvende Vandbygningsmørtel, der foruden Luftmørtelens Bestanddele maa have et hydraulisk Tilslag, som bevirker, at M. faar Evne til at hærdne under Vand, idet der dannes nopløselige kiselsure Salte (s. **Cement**).

Möser, Justus, tysk Forfatter, f. 1720, d. 1794, var i mange Aar Embedsmand i Osnabrück og blev især bekjendt ved sin grundige og velskrevne „Osnabrückische Geschichte" (2 Bd. 1768, 3dje Udg. 1820) og ved „Patriotische Phantasien" (4 Bd., 1775—86; ny Udg. 1871). Hans samlede Værker ere udgivne i 10 Bd. 1842—43.

Møsien kaldtes som romersk Provins Landet syd for Nedredonau, som ved Ciabrus (Cibritz) deltes i **Nedre-M.** (Moesia inferior), det nuværende Bulgarien, og **Øvre-M.** (M. superior), det nuværende Serbien. Beboerne hørte oprindelig til den thrakiske Folkestamme. Det blev romersk Provins c. 16 f. Chr. Kun med Vanskelighed formaaede de romerske Kejsere at modstaa de med det 3dje Aarh. begyndende Indfald af Goterne, og efter Slaget ved Adrianopel 378 indrømmede Theodosius d. store dem Landet, imod at de anerkjendte hans Overherredømme. Da Goterne i det 5te Aarh. drog bort, bleve flere af dem under Navn af **Mæsogoter** tilbage. Mod Enden af det 7de Aarh. trængte Bulgarerne ind i Nedre-M., og ved samme Aarh.s Begyndelse bleve Serberne optagne i Øvre-M.

Møsting, Johan Sigismund, f. 2 Nov. 1759 paa Møen, hvor hans Fader var Amtmand, blev 1781 juridisk Candidat og n. A. ansat i

Rentekammeret. 1789 blev han Amtmand over Haderslev Amt og 1804 Præsident i det tydske Cancelli; han var 1805—11 første Medlem af Feltcommissariatet og 1809 midlertidig Præsident i det danske Cancelli. I Jan. 1813 blev han Overdirecteur for Rigsbanken og i Dec. s. A. Præsident i Rentekammeret og Finansminister; han blev 1814 Gehejme-Statsminister og n. A. Ridder af Elefanten. 1831 opgav M. sin Post som Finansminister, men beholdt sit Sæde i Statsraadet indtil 1842; ogsaa blev han 1838 Chef for det kgl. Bibliothek og de andre Samlinger. D. 16 Sept. 1843.

Møtrik (en Forvanskn. af det tydske Mütterchen) ell. Moderskrue kaldes den til en Tapskrue svarende Hulskrue, naar den danner et Organ for sig og ikke er skaaren i et Stykke med anden Bestemmelse (Skruehul).

Tilføjelser og Rettelser.

1ste Bind.

S. 2, Sp. 1, L. 14. „Universitet“ l. „Indtil 1827 havde Å. et Universitet, stiftet af Dronning Christine 1640“.
— 23, — 1, — 21. „høieste“ l. „næsthøieste“.
— 31, — 2, — 12. „A., s. **Monophysiter**“ udgaar.
— 53, — 2, — 28. **Afinger** d. 25 Dec. 1882.
— 65, — 2, — 35 og 36. „fra den nuværende Grænse .... Stifter“ l. „fra Grænsen mellem Bratsberg og Nedenæs Amter“.
— 70, — 1, — 25 f. n. „Zagrab“ l. „Zagreb“.
— 144, — 2, — 8. „og Bayerne“ udgaar.
— 169, — 1, — 25. Tilføi: **Andvare**, s. **Faavne**.
— 297, — 2, — 15. „Theoph.“ l. „Hans Christian“.
— 321, — 2, — 17 f. n. „Fortesque“ l. „Fortescue“.
— 361, — 1, — 34 f. n. **Bakony** udt. bākonji.
— 370, — 2, — 30 f. n. **Baltimore** udt. bāāltimohr.
— 375, — 1, — 12. „Asien“ l. „Persien“.
— „ — „ — 13 og 14. „i Sultanen af Maskats Besiddelser“ udgaar.
— 414, — 2, — 12 f. n. Tilføi: S. **Le Houx**.
— 491, — 1, — 7 f. n. „sikvrē“ l. „ksivrē“.
— 527, — 1, — 33. **Bhaskāra** l. **Bhāskara**.
— 532, — 2, — 28 f. n. „Westcolt“ l. „Westcott“.
— 564, — 2, — 10 f. n. „Marindugne“ l. „Marinduque“.
— 671, — 2, — 17 f. n. 496 l. 506.
— 852, — 2, — 6. Tilføi: **Børnemel**, s. **Farina**.

2det Bind.

S. 7, Sp. 2, L. 10 f. n. **Cagliari** udt. kāljari.
— 19, — 1, — 8 f. n. „i det hele“ l. „i April“.
— „ — „ — 7 f. n. „i April“ l. „i det hele“.
— 66, — 1, — 16. 1711 l. 1811.
— 97, — 1, — 6 f. n. „**Carrousel**“ l. „**Carrousel**“.
— 98, — 2, — 13 f. n. 1,000 l. 10,000.
— 110, — 2, — 2. „**Grechetto**“ l. „**Grecchetto**“.
— 151, — 1, — 18 og 19. „efter Inddragelsen ... Englænder“ l. „1884 af denne testamenteret til l'Institut de France“.
— 350, — 2, — 3 f. n. Siden 1880 er Hærens og Flaadens Lægecorps ikke længere fælles. Corpslæger findes kun i Hæren. S. **Militærlægevidenskab** und. **Militær**.
— 378, — 2, — 18 f. n. 1883 l. 1885.
— 538, — 1, Art. **Desinfection**. I den nyere Tid er man kommen til den Overbevisning, at Dampe af Carbolsyre, Træsyre o. l. saa vel som Opløsninger af Metalsalte (undtagen Sublimat) have meget mindre Virkning som Desinfectionsmidler, end man for faa Aar siden har troet. Ligeledes har man fundet, at Klædningsstykker og Sengklæder sikrest desinficeres ved strømmende Vanddampe af 100° i særegne Desinfectionsapparater.
— 538, — 2, — 26. „**bestænkes med**“ l. „**nedlægges i**“.
— „ — „ — 29. „80°—95°“ l. „100°—120°“.

S. 588, Sp. 2, L. 25 f. n. „destruerer“ l. „destrueres“.
— 642, — 1, — 25. „Belloni“ l. „Bell“.
— „ — „ — 26. „fransk“ l. „amerikansk; „Paris“ l. „New-Orleans“.
— „ — „ — 27. 1851 l. 1856.
— „ — „ — 34. 1864—65 l. 1862—66.
— 849 — 2, — 23. Essay udt. ēsfæh.

3dje Bind.

S. 268, Sp. 2, L. 13 f. n. Efter „Havn“ tilføjes: Udvidelsen, som bevilgedes 1882, skal for Hovedarbejdernes Vedkommende contractmæssig være fuldført inden Udgangen af 1890.
— 269, — 1, — 4. 7 l. 9.
— 277, — 1, — 10 f. n. „i Aug. 1691“ l. „c. 1687“.
— 327, — 2, — 22 og 23. „F. lever ... München“ l. „D. 29 Apr. 1885“.
— 329, — 1, — 33 f. n. „var fra Landsbyen Gabel i Nordslesvig, f. 6 Jan. 1617“ l. „f. i Glückstadt 6 Jan. 1617“.
— 426, — 1, — 17 f. n. Efter Johan tilføjes: [je].
— 506, — 2, — 1 f. n. „26 Apr. 1826“ l. „6 Apr. 1827“.
— 603, — 2, — 8. „Gundūlic“ l. „Gūndulic“.
— 618, — 2, — 23. 1602 l. 1601.
— 696, — 1, — 30. „Kjøbstad“ l. „Flække“.
— 706, — 2, — 11. Tilføj: Theodor Harms døde 16 Febr. 1885.
— 870, — 2, — 19. Afhandlingen om „Nationalitetsstemningerne i det romerske Kejserrige“ er fra 1865.
— „ — „ — 25 og 24 f. n. „og forfattede .... Aarh.“ l. „og skrev her selvstændig hele Nordens Historie samt tilføjede desuden, da Originalværket kun gaar til 1848, et Slutningsafsnit, der behandler den almindelige Historie fra 1848 til 1863“.
— 872, — 1, — 9. „Mathematik“ l. „Mechanik“.
— „ — „ — 32. »Fogler« l. »Foglar«; »vanligsta« l. »vanligaste«.
— 920, — 1, — 31 og 30 f. n. „f. Chr.“ l. „e. Chr.“.
— „ — „ — 4 og 3 f. n. „1447—48 og tvunget“ l. „447—48 og have tvunget“.
— 931, — 1, — 15 f. n. 14 l. $\frac{1}{7}$.
— „ — „ — 14 f. n. 750 l. $7\frac{1}{2}$.
— 942, — 2, — 12. Tilføj: S. ogsaa Magnetisme, dyrisk.

4de Bind.

S. 206, Sp. 2, L. 18 f. n. „Josephine, Maximil.“ l. „Josephine Maximil.“
— 312, — 1, — 24 f. n. „Zoologi“ udgaar.
— 329, — 1, — 21. Efter „Kinnekulle“ tilføjes: [tjin].
— 449, — 2, — 24. „180 □ M. (9,950 □ Kilom.)“ l. „163 □ M. (8,940 □ Kilom.)“.
— 512, — 2, — 16 f. n. 1766 l. 1866.
— 539, — 1, — 3 og 2 f. n. L. døde i Constantinopel i Maj 1887.
— 606, — 2, — 7. „Leschyński“ l. „Leszczyński“.
— 748, — 2, — 5. „Afgangsexamen“ l. „Afgangsconcurs“.
— „ — „ — 25. „Undersøgelsesrejser“ l. „Mindesmærkers Bevaring“.
— 856, — 1, — 18 f. n. 1850—63 l. 1850—53.

Dette Blad bortskæres ved Indbindingen. En fuldstændig Trykfejlsliste vil følge med Værkets sidste Hæfte.

